భాగవతము

విచారణ

సంపూర్ణ వ్యాస భాగవతం

సదాశివ సమారంభాం
గురు దక్షిణామూర్తి
గురు వేదవ్యాస మహర్షి
గురు శుక మహర్షి
గురు నారద మహర్షి
గురు వాల్మీకి మహర్షి
గురు శ్రీకృష్ణ
శంకరాచార్య మధ్యమాం
గురు దత్తాత్రేయ
గురు బాబాజీ
గురు గౌతమ బుద్ధ
గురు ఆదిశంకరాచార్య
గురు రామానుజాచార్యులు
గురు జ్ఞానేశ్వర్
గురు రవిదాస్
గురు కబీర్ దాస్
గురు చైతన్య మహా ప్రభువు
గురు నానక్
గురు రాఘవేంద్ర స్వామి
గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి
యోగి వేమన
అస్మదాచార్య పర్యంతాం
గురు త్రైలింగ స్వామి
గురు లాహిరి మహాశయ
గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి
గురు వివేకానంద
గురు సాయి బాబా
గురు అరబిందో
గురు రమణ మహర్షి
గురు యోగానంద
గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద
గురు మళయాళస్వామి
గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి
గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య
వందే గురుపరంపరాం..

నన్ను "నేను" తెలుసుకోవటానికి

నన్ను "నేను" మార్చుకోవటానికి

నన్ను "నేను" చేరుకోవటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంధాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంధాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంధాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంధాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకి దాదాపు **5000** పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా http://www.new.dli.ernet.in), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(https://archive.org), గూగుల్ వెబ్ సైట్(https://www.google.co.in), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(http://www.microsoft.com) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంధాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటే, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంధాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంధాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: http://www.new.dli.ernet.in లేక http://www.dli.ernet.in
2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: http://www.sairealattitudemanagement.org
3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంద వీడియోలు: https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంధపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 1990020084797,98,1990020084850,51,56

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్ధం **ఉచితంగా eBook** రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంధముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Sai**R**eal**A**ttitude**M**anagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

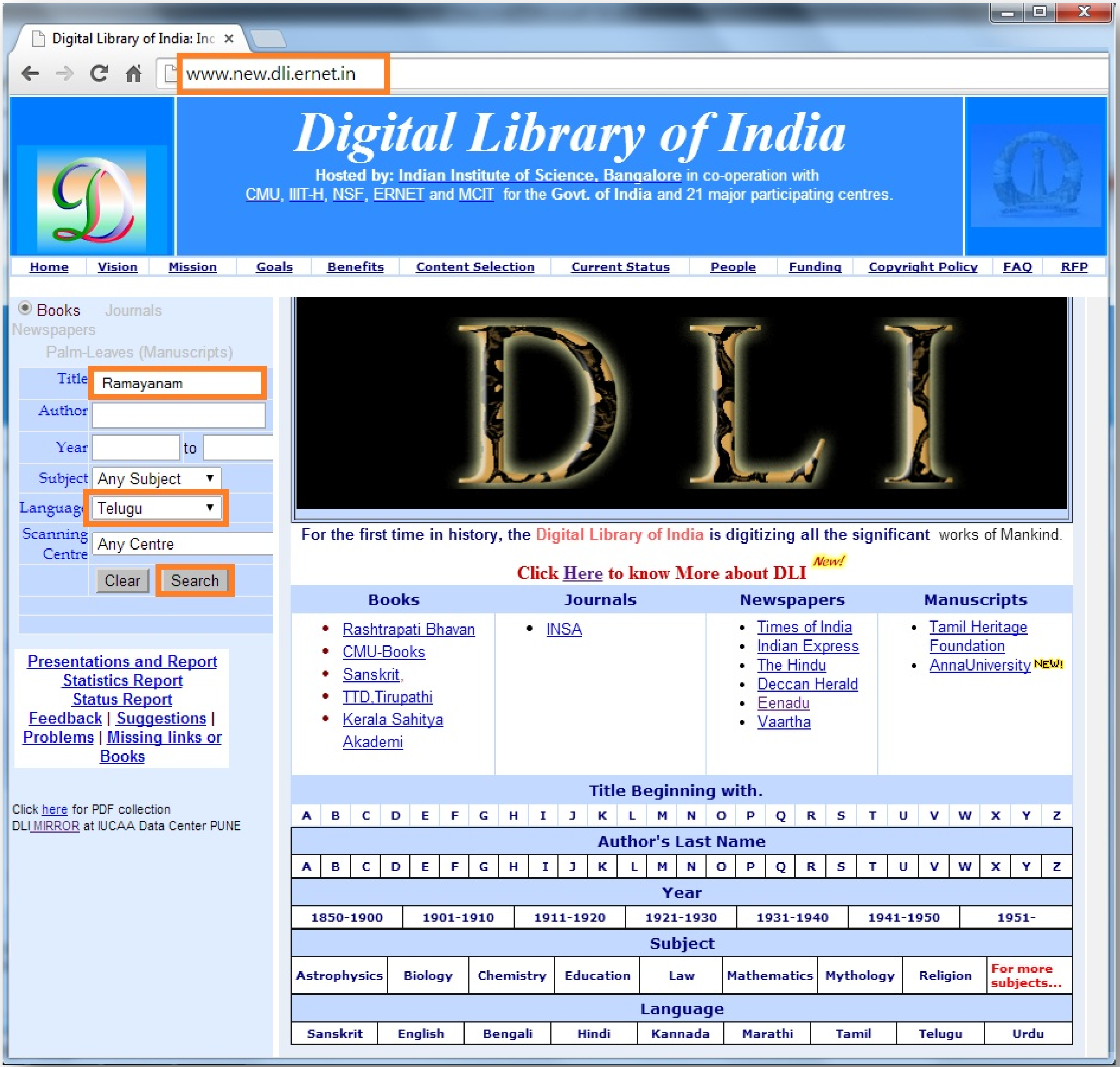

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

వేదవ్యాస మహర్షి ప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వీరరాఘవవిద్వద్భి ర్విరచితయా
శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రికయా సనాథం-
ప్రథమ - ద్వితీయ _ తృతీయ స్కంధత్రయమ్.

శ్రీమదుభయ వేదాన్తాచార్య పీఠ సంస్థాపకైః
శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యైః
శ్రీమద్భిః త్రిదణ్డి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజజీయర్
స్వామిపాదైః ప్రకాశితమ్-

1976 * మూల్యము : రూ. 40-00

శ్రీమద్భాగవత మహాపురాణ ప్రథమస్కంధీయ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయః	విషయాః	పృష్ఠాంకాః
1.	నైమిషక్షేత్రే శ్రీమద్భాగవతవిషయే సూతం ప్రతి శౌనకాదిమునీనాం ప్రశ్నః.	1
2.	సూతప్రతివచనమ్, భగవత్కథాయాః శ్రవణకీర్తనయోః నిశ్శ్రేయసకరత్వం భగవద్భక్తేః మాహాత్మ్యవర్ణనం చ.	22
3.	భగవత శ్చతుర్వింశ త్యవతారాణాం సంక్షేపతో వర్ణనమ్.	39
4.	మహర్షే ర్వ్యాసస్యాపరితోషః తదాశ్రమే దేవర్షి నారదస్యాగమనం చ.	53
5.	నారదవ్యాస సంవాదః, భగవద్గుణకర్మవర్ణనస్య మహత్త్వం దేవర్షినారద కర్తృకం స్వకీయ పూర్వజన్మవృత్తాంత కథనం చ.	62
6.	పూర్వజన్మవృత్తాంతశేషాంశః — నారదస్య భగవదారాధనపూర్వకం బ్రహ్మణః సకాశాత్ జన్మగ్రహణమ్.	76
7.	నారదోపదేశేన వ్యాసద్వారా శ్రీమద్భాగవతారంభః, తత్ర పరీక్షిజ్జన్మ ప్రస్తావేఽశ్వత్థామ్నా కృతః సుప్తానాం ద్రౌపదీసుతానాం వధః, అశ్వత్థామ్నః పరాభవశ్చ.	85
8.	ఉత్తరాగర్భే ద్రోణాస్త్రతః పరీక్షితో రక్షణమ్. కుంతీకృతా శ్రీకృష్ణస్తుతిః, యుధిష్ఠిరానుతాపశ్చ.	98
9.	యుధిష్ఠిరాదీనాం భీష్మసమీపే గమనమ్. తత్ర వివిధాన్ ధర్మా నుపదిశ్య శ్రీకృష్ణస్తవనపూర్వకం భీష్మస్య మహాప్రస్థానం చ.	112
10.	భగవతః శ్రీకృష్ణస్య ద్వారకాగమనమ్.	125
11.	ద్వారకావాసిభిః కృతఃభగవతోఽభినందనమ్. పురప్రవేశవర్ణనం చ.	133

12. పరీక్షితో జన్మోత్సవః. 142

13. విదురోపదేశేన గాంధార్యా సహ ధృతరాష్ట్రస్య వనాయ ప్రస్థానమ్. 150

14. అపశకునదర్శనేన యుధిష్ఠిరస్య చింతా, ద్వారకాతోఽర్జునస్యాగమనం చ. 164

15. అర్జునాత్ యదుకులసంహారం, భగవతస్తిరోధానం చ శ్రుత్వా పాండవానాం హిమాలయదిశి మహాప్రయాణమ్. 173

16. పరీక్షితో రాజ్యలాభః, దిగ్విజయః, భూమిధర్మసంవాదశ్రవణం చ. 188

17. పరీక్షిద్ధర్మసంవాదః. 198

18. పరీక్షితే మునికుమారశాపః. 203

19. పరీక్షితో గంగాతటే ప్రాయోపవేశనమ్, ఋషిసమాగమః, శుకాగమనం, రాజ్ఞః ప్రశ్నశ్చ. 221

పరిశిష్టమ్

ప్రథమస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా.

శ్రీ రస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీ మతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

ప్రథమస్కన్ధే - ప్రథమోధ్యాయః శ్రీ శౌనక ప్రశ్నః

శుక్లామ్బరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్। ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నోపశాన్తయే॥
యస్యద్విరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్శతమ్। విఘ్నం నిఘ్నన్తి సతతం విష్వక్సేనంత మాశ్రయే

॥ హరిః ఓం ॥

శ్లో॥ జన్మాద్యస్య యతోన్వయాది తరత శ్చార్థేష్వభిజ్ఞ స్స్వరాట్।
తేనే బ్రహ్మ హృదా య ఆదికవయే ముహ్యన్తి యం సూరయః॥
తేజోవారి మృదాం యతో వినిమయో యత్ర త్రిసర్గో మృషా
ధామ్నా స్వేన సదా నిరస్తకుహకం సత్యం పరం ధీమహి॥ ౧

శ్లో॥ వన్దేవాత్స్యమహోబలార్యతనయం వాత్సల్యవారాంనిధిం
శ్రీశైలేశగురుం శ్రియః పతి మపి ప్రాచార్యపారంపరీమ్,
తుర్యం వ్యూహమశేషహేతు మజితస్యాజం తదుత్సఙ్గజం
దేవర్షిప్రవరం పరాశరసుతంవ్యాసంచ వైయాసికిమ్ ॥ ౧

శ్లో॥ శ్రీశైలపూర్ణాదఖిలేతిహాస
పురాణజాలం సమవాప్య యేన।
ప్రావర్తి సందర్శయతేవశిష్య
భావంమునిం లక్ష్మణ మాశ్రయేఽహమ్॥ ౨

శ్లో॥ శ్రీరామానుజ యోగిపూర్ణకరుణాపాత్రంమహాన్తంతత
స్సంప్రాప్తాఖిలవేదవిద్యమఖిలాన్యోద్రావిడాన్వ్యాకరోత్।
వేదాన్తాన్ కురుకేశ్వరం గుణనిధిం శ్రీవిష్ణుచిత్తం గురుం
వాత్స్యం తంవరదంచ వాగ్విజయిజంవ్యాసార్య మీడే ముహుః॥ ౩

శ్లో॥ శ్రీ మద్భాగవతం పురాణమఖిలం వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాకృతం
వ్యాసార్యైర్యతిరాజభాష్య వచసా మర్మం బుధానాం ముదే।
మన్దానామపి మాదృశామవగమాయాహం తదా దర్శితం
పన్థానం సముపాశ్రితో వివృణుయాం మత్సాహసం క్షమ్యతామ్॥ ౪

'తత్ర భవాన్పారాశర్య స్సత్యవత్యాం భగవదంశేనా వతీర్ణో బాదరాయణోఽఖిలహేయ ప్రత్యనీకకల్యాణగుణగణేన పరేణ బ్రహ్మణా విరచితేఽస్మిన్బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తే దేవమనుష్యపశుపాదప స్త్రీపుంసచాతుర్వర్ణ్య చాతురాశ్రమ్యాది భేదభిన్నే జగతి తదుపకల్పిత తదారాధనోపయుక్త కరణకళేబరాన్ చతుర్ముఖాదిపరంపరాప్రవర్తితతన్నిశ్వసితరూప ధర్మార్థకామమోక్షపురుషార్థచతుష్టయ తత్సాధనావబో ధ్యధీతవేదానపి స్వస్వకర్మవాసనానువర్తి బుద్ధ్యనుగుణప్రవృత్త కర్మానుగుణ గర్భజన్మజరామరణాది సాం సారిక దుఃఖోపహతా – ననుపగతవేదార్థాన్ జనా నవలోక్యానుకమ్పితమనాస్త దుజ్జీవయిషయా తేషాం దురవబోధం ప్రతిజన్మహితోపదేశేన మాతాపితృసహస్రేభ్యో వ్యతివత్సలతమం భాగద్వయాత్మకం వేదం వ్యాచిఖ్యాసు స్తావత్స్వశిష్యేణ భగవతా జైమినినా మహర్షిణా పూర్వభాగం వ్యాఖ్యాప్య స్వయ ముత్తర భాగం సమీచీనై శ్శారీరకనయై ర్వ్యాఖ్యాయ ప్రాయశః పూర్వభాగోపబృంహణాత్మకం పఞ్చమవేదత్వేన ప్రసిద్ధం శ్రీమహాభారతాఖ్య మితిహాసం నిర్మాయ ప్రాధాన్యేన వేదాన్తార్థోపబృంహణాత్మకం శ్రీమద్భాగ వతాఖ్యం పురాణరత్నం చికీర్షు స్తావదిష్టదేవతోపాసనాత్మకంమఙ్గళమాచరతి. ప్రథమశ్లోకేన జన్మాద్యస్యేత్యాదినా। యద్యపి కేచి దిదం పురాణం శుకకర్తృక మితి వదన్తి యద్యపి చోపనిషద్భాగోపబృంహణపరేషు తత్రాపి సాత్త్విక తయా ప్రత్యక్షశ్రుత్యనుగుణార్థతయా చ ప్రబలేషు ప్రబన్ధేషు వాసిష్ఠపౌత్రప్రత్యక్షశ్రుత్యభీష్టతమ పఞ్చమ శ్రుతిప్రవర్తక భగవదంశ పారాశర్యతనయ పరమర్షిప్రణీతం పురాణం శ్రీమద్భాగవత మశేషజగ త్ప్రథితం పరమనిశ్శ్రేయస సాభ్యర్థిభి రత్యన్త ముపాదేయమ్॥ యథాహి పాద్మేఽమ్బరీషం ప్రతిగౌతమేనోక్తం "అమ్బరీషశుకప్రోక్తం శృణు భాగవతం సదా। పఠస్వ స్వముఖేనాపియదీచ్ఛసి భవక్షయ" మితీతి శ్రీవ్యాసార్య శ్రీసూక్తేశ్చ శుకకర్తృకత్వ మవగమ్యతే,తథాపి, తత్ర ప్రణీత మిత్యస్య ప్రవర్తితమిత్యర్థః॥పారాశర్యేత్యస్య కృతేతిశేషః తనయేత్యస్య తదిత్యాదిః అన్యథై తత్పురాణస్థ బహువచనవిరోధాపత్తేః,తథాహి తావదస్మిన్నే వస్కన్ధే తృతీయాధ్యాయే "ఉత్తమశ్లోకచరితంచకార భగవానృషిః।నిశ్శ్రేయసాయ లోకస్యధన్యం స్వస్త్యయ నంమహత్॥ తదిదం గ్రాహయామాస సుత మాత్మవిదాం వర" మితి వ్యాసకర్తృకత్వం స్పష్టం ప్రతీయతే॥ తథా

శ్రీనారదస్యాజ్ఞయా ఏతత్పురాణనిర్మాణం తచ్చాస్మిన్నేవ స్కన్ధే స్పష్టీభవిష్యతి॥ "అనర్థోపశమం సాక్షాద్భక్తి యోగ మధోక్షజే। లోకస్యాజానతో వ్యాసశ్చక్రేసాత్వతసంహితా"మితి-తథా ద్వితీయే ప్రథమేఽధ్యాయే- "ఇదం భాగవతంనామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితం। అధీతవాన్ద్వాపరాదౌ పితుర్ద్వైపాయనాదహ"మితి శుకోక్తేరపి తదవగమ్యతే॥ తథా నవమే ద్వావింశోఽధ్యాయే- "యస్యాంపరాశరాత్సాక్షాదవతీర్ణో హరేఃకలా- వేదగుప్తో మునిః కృష్ణోయతోఽహ మిద మధ్యగామ్॥ హిత్వా స్వశిష్యాన్పైలాదీన్భగవాన్బాదరాయణః। మహ్యం పుత్రాయ శాన్తాయ పరం గుహ్య మిదం జగా"వితి, శుకోక్తేశ్చ తదవగమ్యతే॥ ఉదాహృతవ్యాసార్యశ్రీసూక్తి గత హేతుభిరేవాస్య పురాణరత్నస్య ప్రామాణ్య మత ఏవోపాదేయత్వం చ స్పష్ట మవగమ్యత ఇతి న తత్రాస్మాభిః కార్యో యత్నః-పురాణాన్తర సంవాదశ్చ తదనన్తరమేవ స్పష్టీభవిష్యతి-అత్ర గాయత్ర్యుప క్రమత్వం ప్రతీయతే ధీమహీతి శబ్దతః పదాన్తరైరర్థతశ్చ తదుపక్రమస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ — గాయత్ర్యుప క్రమత్వం చాస్య స్కాన్దే పురాణే ఉత్తరఖణ్డే. "గ్రన్థోఽష్టాదశసాహస్రో ద్వాదశస్కన్ధసమ్మితః॥ హయగ్రీవ బ్రహ్మవిద్యా యత్ర వృత్రవధ స్తథా - గాయత్ర్యాశ్చ సమారమ్భో యత్రభాగవతంవిదు" రితి ॥ తథా చోక్తం మాత్స్యే। "ఆరభ్య యత్ర గాయత్రీం వర్ణ్యతే ధర్మవిస్తరః। వృత్రాసురవధశ్చాపి యత్ర భాగవతం విదురితి"॥ తత్ర జన్మాద్యస్య యత ఇతి జగత్కారణత్వప్రతిపాదనేన తదర్థక సవితృశబ్దార్థ ఉక్తః — వేదాన్తప్రసిద్ధిం ద్యోతయతా యత ఇతి పదేన తచ్ఛబ్దార్థ శ్చసూచితః—సూరయ ఇత్యనేన వరేణ్య శబ్దార్థ ఉక్తః, ఉక్తంహి సర్వజ్ఞైస్సావిత్రీవివరణే, "వరైర్ణతం వరేణ్యంతు వరా ధ్యాతార ఈరితా,"ఇతి- తేనే ఇత్యాదినా దేవశబ్దార్థ ఉక్తః "ద్యోతన స్సర్వభావానాంద్యోతమాన స్స్వయం సదా॥ అజ్ఞాన మఖిలం తుద్యన్ని"తి తత్రోక్తం, ద్యన్ ఖణ్డయన్ దో అవఖణ్డనేద్యోతనః ప్రకాశకః జన్మాదీత్యనేన చ దేవశబ్దార్థ ఉక్తః జగద్వ్యాపారోహి తల్లీలా- ధామ్నేత్యాదినా "భర్గశబ్దార్థ ఉక్తః—భర్గస్తేజ స్సమాఖ్యాతం భర్జయత్యఖిలం కష"మితి చ తత్రైవోక్తం, స్వరాట్ స్వతన్త్రః. ప్రేరకత్వేన ధీప్రచోదనం-ద్యోతనమ్-ధియో ధీపూర్వికా శ్చేష్టాః ప్రేరణం తు ప్రచోదన—మితిహి తత్రోక్తం, ఏవం ప్రదర్శితయా దిశా గాయత్ర్యుపక్రమత్వసిద్ధిః. అథ పదాని యోజ్యన్తే-ప్రబన్ధస్య వేదాన్తార్థోపబృంహణరూపతాం దర్శితాం ద్యోతయతి-జన్మాదీతి-'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త'ఇతి వేదాన్తార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్ శారీరకార్థ సంగ్రహం చాత్ర ద్యోతయతి॥ శారీరకద్వితీయసూత్రస్యైవా దావుపాదానాత్ -శ్రుత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానా దేవ పరంధీమహీత్యత్ర బ్రహ్మేత్యధ్యాహారో బోధ్యః— అస్య చిదచిన్మయస్య జగతో యతో జన్మాది - తం సత్యం పరం బ్రహ్మ ధీమహీత్యన్వయః- కారణంతు ధ్యేయ"ఇతి శ్రుతేరితి భావః-ఏవమన్యేషా మపి యచ్ఛబ్దానాం। జన్మాదీతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః జన్మస్థితిలయమన్యపదార్థః - అతఏవ నపుంసకత్వ మేకవచనత్వం చ। అతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిత్వే సృష్టి కారణత్వాసిద్ధిః -తథా స్థితిలయయోరేవాన్యపదార్థత్వేన జన్మాదిశబ్దస్య ద్వివచనాన్తత్వే, 'ఈదూదేద్ద్వివచన' మితి ప్రగృహ్యసంజ్ఞాయాం సన్ధ్యభావప్రసఙ్గః తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిపక్షే జన్మాదిత్రయాణా మసముదితానా మన్యపదార్థత్వే జన్మాదిశబ్దస్య బహువచనాన్తత్వాపత్తిః॥ జన్మన ఏవాన్యపదార్థత్వం సమస్యమానపదార్థత్వం చ విరుద్ధం -జన్మప్రత్యేవ తస్యాదిత్వానుపపత్తిశ్చ -అతో జన్మస్థితిలయ సమాహారమన్యపదార్థం వివక్షిత్వా జన్మాదీతి తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః ప్రయుక్తః- తస్యాన్యపదార్థస్య గుణా విశేషణాని సమస్యమానపదార్థా ఇతి యావత్ -తేషాం -సమిత్యేకీకారే సంవిజ్ఞానం విశేష్యభూతాన్యపదార్థాన్తర్భావేణ విజ్ఞానం యస్మాద్బహు

వ్రీహే ర్లమ్బకర్ణో గత ఇత్యాదేశ స తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః - తద్విపరీత శ్చిత్రగురిత్యాది స్త్వతద్గుణసంవిజ్ఞానః-యతో జన్మాది త ద్ధీమహీ త్యనేన జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మలక్షణంవివక్షితం 'యతో వా ఇమానీ త్యాది' శ్రుతౌప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యనుక్తే రనేకలక్షణ వైయర్థ్యాచ్చ జన్మాది హేతుత్వసముదాయః ఏకం లక్షణం-నతు జన్మకారణత్వం స్థితికారణత్వం లయకారణత్వం, చేత్యేకైకం లక్షణం – అత్రహి సత్యం పరం బ్రహ్మ ధీమహీత్యేతావ న్మాత్రోక్తౌ బ్రహ్మశబ్దస్య బృహన్మహదాదిశబ్దపర్యాయ త్వాభిధానేన ప్రకృతిజీవాది పరత్వస్యాపి సంభవాత్తేషామేవాత్ర ధ్యేయత్వం ప్రసక్తం-తద్వ్యుదాసాయాత్ర ధ్యేయస్య బ్రహ్మణో నిరతిశయబృహత్త్వం స్వరూపగుణబృహత్త్వం తదేవ బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం, ప్రకృత్యాదిషు బ్రహ్మ శబ్దస్త్వౌపచారిక శ్చేతి వక్తుమ, త లక్షణముచ్యతే తత్ర చైకేనైవ సముదాయలక్షణేన ధ్యేయస్య బ్రహ్మణో నిరతిశయ బృహత్త్వలాభా త్తత ఏవ ప్రకృత్యాదివ్యుదాసా న్నానేక లక్షణత్వం-అన్యథా సృష్టికారణత్వమాత్రోక్తౌ తదనుకూల జ్ఞానశక్త్యాదిలాభేపి స్థిత్యాద్యనుకూలజ్ఞానశక్త్యాద్యలాభేన నిరతిశయ బృహత్త్వాసిద్ధిః- నచ త్రితయోక్తావపి మోచకత్వోపయోగి జ్ఞానశక్త్యాద్యలాభ ఇతి వాచ్యమ్ మోక్షస్య స్థితిలయాన్యతరా న్తర్భూతత్వేన తత్కారణత్వోక్త్యైవ తల్లాభాత్-స్థితిర్నామానిష్ట పరిహారపూర్వకేష్టప్రాపణరూపా- మోచకత్వంచ తాదృశమేవ-యదిచాయం మోక్ష ఆత్యన్తికనాశరూపః ఇష్టః తర్హి లయా న్తర్భూతః-యత ఇతి హేతౌపంచమీ-నతు, జనికర్తుః ప్రకృతి రిత్యపాదానసంజ్ఞాయాం పఞ్చమీ తథాసతి స్థితిప్రళయయోర నన్వయస్స్యాత్-జనికర్తుః ప్రకృతిరితి సూత్రేహి ప్రకృతిశబ్దః ఉపాదానకారణవాచీ-జాయమానస్యోపాదానకారణ మపాదానసంజ్ఞకమితి తత్సూత్రార్థాత్ –అత్ర తత్సూత్రవిహితాపాదానసంజ్ఞానిమిత్త పఞ్చమ్యభ్యుపగమే జన్మకారణత్వస్య లక్షణత్వలాభేప్యాదిశబ్దగ్రాహ్య స్థితిలయకారణత్వస్య లక్షణత్వాలాభా త్తయోరనన్వయ స్ఫుటఏవ – హేత్వర్థ పఞ్చమ్యాంతు – హేతుత్వస్య నిమిత్తోపాదాన సాధారణ్యాత్తదన్వయః ఉపపన్నః। తత్ర భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగిత్వముపాదానత్వం, నిమిత్తత్వంనామకర్తృత్వం, ఏవంచాత్ర జగజ్జన్మాదిష్విత్యుపాదానత్వ నిమిత్తత్వరూపోభయవిధకారణత్వం బ్రహ్మణో లక్షణంవివక్షితం॥ ననులోకే మృత్కులాలయోర్విభిన్న యోరేవోపాదానత్వ నిమిత్తత్వదర్శనాత్కథమేకస్యోభయ విధకారణత్వమిత్యత్రాహ। అన్వయాదితరతశ్చార్థేష్వితి-అర్థేషుకార్యభూతేష్వర్థేషు దేవమనుష్యాదిషు -అన్వయాదనువృత్తే రుపాదానత్వం, ఇతరతో వ్యతిరేకాద నన్వయాత్ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణత్వేన తన్నియన్తృతయా పృథగేవావస్థానా న్నిమిత్తత్వం చైకస్మిన్నేవ బ్రహ్మణ్యుపపన్నమిత్యర్థః। కులాలస్యాసర్వశక్తేర్ఘటాదిషు మృత్కార్యేష్వనన్వయా న్నోపాదానత్వం, అచేతనాయా మృదస్తువ్యతిరేకాభావాన్న నిమిత్తత్వం బ్రహ్మణస్తు ప్రత్యక్షాది ప్రమాణాన్తరానవ గతస్యకేవలవేదాన్తైకసమధి గమ్యస్య చిదచిద్విలక్షణస్యోభయ విధకారణత్వోపయుక్త సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యాన్వయ వ్యతిరేక యోర్వేదాన్తేభ్యోఽవగతత్వాదుభయవిధకారణత్వోపపత్తిరితిభావః ॥ వేదాన్తాశ్చ, "సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మ-ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం-అయమాత్మాబ్రహ్మ-'తత్త్వమసీ"త్యాదయోఽన్వయప్రతిపాదకాః"తద్దైక్షత-యఃపృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ నవేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతియఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మాన మన్తరోయమయతీ"త్యాద్యాః వ్యతిరేకప్రతిపాదికాః॥ యద్వా॥ ఏవం విధానా ముభయవిధ కారణత్వనిర్వాహకాన్వయ వ్యతిరేక ప్రతిపాదకానాం ఉభయవిధకారణత్వ ప్రతిపాదకానాం –"సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వి

తీయం, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ, సన్మూలాః సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాః," ఇత్యాదీనాంచ వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి ప్రతిపాదకతయాన్వయాత్, అర్థేషు ఇతరతోఽనన్వయాత్ ప్రకృతిపురుషాదిషూభయవిధ కారణత్వప్రతిపాదకత్వేనాన్వయాభావాచ్చ బ్రహ్మైవోభయవిధం కారణమిత్యర్థః ॥ యథా బ్రహ్మ స్వరూపగుణాదికం శాస్త్రైకసమధిగమ్యం తద్వదుభయవిధం కారణత్వం బ్రహ్మణ్యేవ శాస్త్రేభ్యోఽవగతం నతు ప్రకృత్యాదిష్వితి భావః ॥ అస్మిన్పక్షే అన్వయాదిత్యనేన సమన్వయాధ్యాయప్రథమపాదార్థ ఉక్తః-ఇతరతశ్చేత్యనేన త్రిపాద్యర్థః। బ్రహ్మకారణమేవ బ్రహ్మైవ కారణమిత్యయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన కారణత్వం హి సమన్వయాధ్యాయే సమర్థితం-పూర్వవ్యాఖ్యానేతు అనువృత్త్యననువృత్తిభ్యాముపాదానత్వనిమిత్తత్వ-నిర్వాహకాభ్యాం తదుభయవిధకారణత్వే సాధితే అర్థాదేవ ప్రకృత్యాదీనామకారణత్వసిద్ధేరయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదావర్థాదేవ సిధ్యతః। యద్వా॥ సమన్వయాదుభయవిధకారణత్వస్య బ్రహ్మణ్యేవ సంగతేశ్చ బ్రహ్మణఏవ కారణత్వమిత్యర్థః ॥ ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనేన హి కృత్స్నజగత ఏకమేవోభయవిధం కారణమవగతం, తత్ర ప్రకృత్యాదిషూభయవిధకారణత్వోపయుక్త సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాద్యభావస్య బ్రహ్మణి తత్సద్భావస్య చ శ్రుతిభ్యఏవ -యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ -సత్యకామస్సత్యసంకల్పః, పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ ॥ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశానీశౌ ॥ అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామిత్యాదిభ్యోఽవగమాదుభయవిధకారణం బ్రహ్మైవేతి భావః అస్మిన్పక్షే సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాది గుణప్రతిపాదకత్వేన వేదాన్తానాం బ్రహ్మణ్యన్వయాత్తస్మిన్నుభయవిధ కారణత్వోపపత్తిః, తదుపపత్తేశ్చ జన్మాదికారణత్వస్యలక్షణత్వసిద్ధిరవగన్తవ్యా -అస్మిన్నపిపక్షే అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదౌ శాబ్దౌ-యద్వా, బ్రహ్మ,న లక్షణేన ప్రతిపత్తవ్యం, అనుమానేనాప్యవగన్తుం శక్యత్వాత్-అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్-శాస్త్రైకప్రమాణకత్వేపివా తస్మిన్ప్రవృత్తినివృత్త్యుభయరూపరహితే అపురుషార్థస్వరూపేణ వేదాన్తానాం బోధకత్వేనాన్వయః। పురుషార్థపర్యవసానాసంభవాన్న శాస్త్రం ప్రమాణమిత్యత ఆహ ॥ అన్వయాదితరతశ్చార్థేష్వితి అన్వయాదిత్యనేన సమన్వయాధికరణసిద్ధాన్తార్థ ఉక్తః శాస్త్రయోన్యధికరణసిద్ధాన్తార్థస్తు అర్థాదత్ర వివక్షితః శాస్త్రయోన్యధికరణస్య లక్షణాక్షేపపరిహారరూపత్వేన లక్షణకథనే నైవ తదాక్షేపపరిహారయోరప్యత్ర వివక్షితత్వప్రతీతేః — సమన్వయాధికరణంతు శాస్త్రయోన్యధికరణలక్షణాక్షేపపరిహారరూపమితి తదన్వయాదిత్యనేన ప్రదర్శితం। అయం భావః। నతావదనుమానగమ్యం బ్రహ్మ తస్యాసంభవాత్ యద్యపి ఘటాదివత్సావయవత్వాదినా జగతః కార్యత్వమనుమీయతే। కార్యంచ తదభిజ్ఞకర్తృకమిత్యనభిజ్ఞ జీవవ్యతిరిక్త కృత్స్నజగన్నిర్మాణచతుర ఈశ్వరోఽనుమాతుం శక్యతే-తథాపి లాఘవాత్కార్యత్వాది హేతునానుమీయమానో యః కశ్చిత్కర్తా జీవ ఏవ స్యాత్। తస్య దృష్టత్వాత్, తేనజీవక్లృప్తౌ లాఘవం-ఈశ్వరక్లృప్తౌ గౌరవమితి నేశ్వరసిద్ధిః -నను జీవానామల్పజ్ఞత్వాత్కథం మహీమహీధరాద్యర్థకర్తృత్వమితిచేన్న। తత్తద్విలక్షణపుణ్యవిశేషోపచితశక్తివిశేషాణాం విశ్వామిత్రాదీనామేవ తత్సంభవాత్, అస్త్వేకస్మిన్నణ్డే విశ్వామిత్రోఽన్యత్ర స నాస్తీతిచేన్న-అన్యత్రాప్యన్యస్య విద్యమానత్వాత్-భవద్భిరనన్తాఏవ యోగినః కల్ప్యన్తే నసర్వజ్ఞాస్సర్వశక్తయశ్చేతి తైరేవ తత్రతత్ర విశ్వసృష్టిః ప్రవర్త్యతాం, కిమనేన నిత్యజ్ఞానచికీర్షాప్రయత్నవత్త్వాది విజాతీయతయా పరికల్పితేన తథాచాన్యథాసిద్ధిదూషితాని కార్యత్వాద్యనుమానానీశ్వరమనుమాతుం న ప్రభవన్తి తర్హి సర్వం కార్యమేకకర్తృకం కార్యత్వాదితి సాధయామ ఇతిచేత్తర్హ్యనేకకర్తృకేషు ఘటపటాదిషు వ్యభిచారః అన్యథాసిద్ధిర్వా, నహ్యేకకర్తృకత్వాభావే కోపి విరోధస్స్యాత్, అనేకకర్తృకంన భ

వతికార్యత్వాదిత్యుక్తేష్వయమేవ దోషః తస్మాదనుమానానామనేకదోషదుష్టత్వాద్వేదాన్తవాక్యానామప్రాప్తత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గమస్త్యేవేతి లక్షణముపపన్నమితి, నాపి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయ విరహిణో బ్రహ్మణోఽపురుషార్థరూపత్వాత్తత్ర పరమపురుషార్థ పర్యవసాయినాం వేదాన్తానాం న తాత్పర్యమితి వాచ్యమ్ అన్వయాత్-వేదాన్తానాం నిరతిశయపురుషార్థరూపే బ్రహ్మణి తత్స్వరూప రూపాది తాత్పర్యకతయాన్వయాత్-ఇతరతః తద్వ్యతిరిక్తేష్వర్థేషు పురుషార్థాభాసేషు స్వర్గాదిషు, "ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" ఇత్యాదిభిః పురుషార్థత్వ ప్రతిషేధాచ్చ తత్ర శాస్త్రం ప్రమాణమేవేతి, బ్రహ్మణః పురుషార్థరూపత్వంతు – ఆనన్దో బ్రహ్మ, కం బ్రహ్మ, ఖం బ్రహ్మ, రసో వై సః, రసగ్గ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతి యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్, ఏష హ్యేవానన్దయాతీత్యాదిభి రవగతమ్-నిరతిశయసుఖస్యైవ పురుషార్థత్వాత్-అయోగవ్యవచ్ఛేదికాం కారణత్వోపయుక్త సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవత్తామాహ॥ అభిజ్ఞ ఇతి॥ అభితస్సర్వథా సర్వత్ర సర్వం జానాతీత్యభిజ్ఞః, ఇదంచ సార్వజ్ఞ్యం నిమిత్తకారణత్వోపయుక్తమ్, తచ్చోపాదానకారణత్వోపయుక్త సర్వశక్తిత్వస్యాప్యుపలక్షణమ్, సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాత్తస్యోభయ విధం కారణత్వముపపన్న మితిభావః,-నను సార్వజ్ఞ్యాదికం సుకృతహేతుకం స్యాదిత్యేవం రూపం కర్మవశ్యత్వమధ్యేయత్వాపాదకమాశఙ్క్యాహ॥ స్వరాడితి॥ స్వరాట్ స్వతన్త్రః అకర్మవశ్యః, కర్మవశ్యానాం ప్రేరకః తస్మాద్ధ్యేయ ఏవేతిభావః, యద్వా, సార్వజ్ఞ్యాదికం సుకృతహేతుకం చేత్ సుకృతస్యతన్మూలకసార్వజ్ఞ్యాదేశ్చ పరిమితత్వ సంభావనయా కృత్స్నజగత్కారణత్వాసిద్ధిః, తతశ్చ కారణంతు ధ్యేయ ఇతి శ్రుతివిరుద్ధమకారణ వస్తుధ్యాన మనుచితమిత్యాశఙ్క్యాహ॥ స్వరాడితి స్వేనైవ రాజతే ప్రకాశతే సర్వం విషయీకరోతి నతు కర్మణేతి స్వరాట్ అనేన సార్వజ్ఞ్యాదికం స్వరూపానుబన్ధ్యేవ-నతు కర్మమూలకమిత్యుక్తమ్-ఏవం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవత్తాకథనేన బ్రహ్మణోఽకారణత్వవ్యవచ్ఛేద రూపోఽయోగవ్యవచ్ఛేద ఉక్తః స ఏవ పున రాక్షిప్య పరిహ్రియతే, తేనేత్యాదినా॥ అత్రేయమాశఙ్కా యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవ సన్ సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థశక్తియుక్తస్స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి తథాపీశ్వరకారణత్వం న సంభవతి. ప్రయోజనవత్త్వాద్విచిత్రసృష్టేః, ఈశ్వరస్యచ ప్రయోజనాభావాత్, బుద్ధిపూర్వకారిణామారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనం, స్వార్థః పరార్థో వా, నహి పరస్య బ్రహ్మణస్స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించిత్ప్రయోజనమనవాప్త మవాప్యతే, న పరార్థః-అవాప్త సమస్తకామస్య పరార్థతాహి పరానుగ్రహేణ భవతి-న హీదృశ గర్భజన్మజరామరణనరకాది నానావిధానన్త దుఃఖబహులం జగత్కరుణావాన్ సృజతి, ప్రత్యుత సుఖైక తానమేవ జన యేజ్జగత్కరుణయాహి సృజన్, అతః ప్రయోజనాభావాన్న బ్రహ్మణః కారణత్వముపపద్యతే ఇతీ మాంచాశఙ్కామర్థాదేవాపనయన్నాహ॥ తేనేత్యాదినా! హృదా-సంకల్పేన-ఆదికవయే చతుర్ముఖాయ, బ్రహ్మ-ధర్మాదిపురుషార్థ తత్సాధనాదికం నిరతిశయ పురుషార్థ రూప స్వస్వరూపగుణాదికం చావేదయతీతితథా, తం వేదం-తేనే, విస్తృతవాన్ ప్రకాశితవాన్-హితార్థమ్ ప్రాదాదితి యావత్ "యో బ్రహ్మాణం విదధాతిపూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రానుసంధేయః -ఏవంచ శాస్త్రప్రవర్ధనం-తుల్యన్యాయతయా జగత్సృష్టిరపి హితార్థైవేతిసూచితమ్-తతశ్చ కారుణ్యాచ్చేతనానామపవర్గోపయుక్తజ్ఞానప్రవృత్తి నిష్పాదక కరణ కళేబరప్రదానాయ జగత్సృష్టిః-తదపి పరిపూర్ణత్వాదితి ఫలితం. గర్భజన్మాదిదుఃఖానుభవస్తు స్వస్వకర్మమూలక ఇతి నేశ్వరస్య దోషః ఇతిభావః॥ తేనే ఇత్యాదినా నామప్రపఞ్చ

సృష్టిరుచ్యత ఇతి కేచిత్, తన్న—నామకల్పనస్య సృష్ట్యన్తర్భావేన పృథగుక్త్యనపేక్షత్వాత్—నామరూపవ్యాకరణంహి సృష్టిః—నామరూపే వ్యాకరవాణి—తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి శ్రుతేః - బ్రహ్మశబ్దస్య నామధేయ పర్యాయత్వాభావాచ్చ-సహి వేదపర్యాయశబ్దః-బ్రహ్మచ "సఏవ-మూలం కృష్ణో బ్రహ్మచ బ్రాహ్మణాశ్చేతి" ప్రయోగాత్-కవయ ఇత్యస్యాన్వయాపత్తేశ్చ-యచ్ఛాస్త్రప్రవర్తనేనచికీర్షితంహితం తద్దర్శయితుం తత్ప్రవర్తనాభావేఽనర్థం దర్శయన్విశినష్టి॥ముహ్యన్తియంసూరయఇతి, సూరయో జ్ఞానవన్తః ఉపాసకాః యంప్రతి ముహ్యన్తి అపరిచ్ఛేద్యవైభవత్వాద్వ్యాకులీభవన్తీత్యర్థః॥ అపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మానుసంధానం హి శాస్త్రప్రవర్తనస్య పరమం ప్రయోజనం శాస్త్రప్రవర్తనాభావే అపరిచ్ఛేద్య స్వరూపరూపగుణ విభూత్యాదీన్మానాన్తరా నవగమ్యాన్నిరతిశయ పురుషార్థరూపా నవగన్తు మశక్తాస్సూరయో ముహ్యేయుః అత ఏషాం మోహో మా భూదిత్యేతదర్థం బ్రహ్మ తేనే ఇత్యర్థః-యదితిపాఠే యద్యస్మాచ్ఛాస్త్రప్రవర్తనాభావే ముహ్యన్తి అతో బ్రహ్మ తేనే ఇత్యన్వయః యశ్చా ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖమిత్యభియుక్తోక్తేశ్చికీర్షిత కృత్స్నప్రబన్ధార్థరూప వస్తున శ్శారీరకాధ్యాయ చతుష్టయార్థరూపస్యాత్ర ప్రబన్ధాదౌ నిర్దేష్టవ్యత్వేన తత్ర తావత్కుపయఇత్యన్తేన సమన్వయాధ్యాయార్థరూపం వస్తునిర్దిష్టం ముహ్యన్తీత్యాదినా వినిమయఇత్యన్తేన ద్వితీయాధ్యాయార్థరూపం వస్తు నిర్దిశ్యతే। సూరయ ఇత్యనేనద్వితీయాధ్యాయాద్యధికరణార్థానాం-తేజోవారిమృదాం యతో వినిమయఇత్యనేన తదధ్యాయాన్త్యస్య సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణస్య చాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్॥ ఏవంచాయమర్థః సూరయః-కపిలహిరణ్యగర్భ కణభక్షాక్షపాద క్షపణక పశుపత్యాదయః సాంఖ్యయోగాదితన్త్రప్రణేతారః-ప్రకృత్యాద్యుపాదానత్వ నిమిత్తమాత్రేశ్వరవాదినో యం ప్రతి ముహ్యన్తి- ఈశ్వరస్యసూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టస్య జగద్రూపేణ పరిణామం తదుపయుక్తసర్వశక్త్యాది గుణయోగం చాజానన్తః ప్రధానస్యోపాదానత్వం వదన్త స్తన్నిర్వోఢుం చాసమర్థా వ్యాకులీభవన్తీత్యర్థః।యదితిపాఠే-యస్మిన్విషయభూతే బ్రహ్మణి ముహ్యన్తీత్యర్థః। తేనే బ్రహ్మహృదా య ఆదికవయఇత్యేతదపి ద్వితీయాధ్యాయార్థ నిర్దేశపరమితి కశ్చిత్సంప్రదాయః-తత్ర "నప్రయోజనవత్త్వాదిత్యధికరణార్థప్రత్య"భిజ్ఞానాత్. యద్వా ప్రతి పిపాదయిషితార్థప్రామాణ్యజిజ్ఞాసాయాం వేదాన్తానామేవ తత్ప్రమాపకత్వం వక్తుం కృత్స్నస్య వేదస్యానాది నిధనావిచ్ఛిన్న సంప్రదాయా సంభావ్యమాన దోషగన్ధతాం పూర్వతన్త్రనిర్ణీతాం స్మారయితుం తేనేబ్రహ్మహృదా య ఆదికవయ ఇత్యుక్తమ్-ఏవం కారణస్య సంబన్ధవ్యవచ్ఛేద రూపాఽయోగవ్యవచ్ఛేద ఉక్తః అథాన్యేషు కారణత్వ సంబన్ధవ్యవచ్ఛేద పరిహారా సూచయన్ ధ్యేయం పరమాత్మానం విశినష్టి. తేజోవారిమృదాం యతోవినిమయఇతి- అత్రేదమాశఙ్క్యతే - తావత్పురుషస్య కారణత్వం నోపపద్యతే కారణత్వావగమాత్ - తథాహి తావత్-హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతా, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి, తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కరణ నామరూపవ్యాకరణే సమానకర్తృకే ప్రతీయేతే-త్రివృత్కరణంచ హిరణ్యగర్భరూప సమష్టిజీవ కర్తృకం చతుర్ముఖసృష్టేష్వణ్డాన్తర్వర్త్య గ్న్యాదిషూపదేశాత్। యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూప-మిత్యాదిభిస్త్రివృత్కరణ మగ్న్యాదిత్య చన్ద్రవిద్యుత్సు-ఏవంచ త్రివృత్కర్తృకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణ మప్యణ్డాధిపతి చతుర్ముఖకర్తృకమేవేతి తమిమమాక్షేప మభిప్రేత్య సమాధత్తే। తేజోవారిమృదాంయతోవినిమయ ఇతి-వినిమయః పరస్పరం మిశ్రీకరణం-తేజోవారిమృదాం తేజోఽబన్నానాం-వినిమయః యతో బ్రహ్మణః-న తచ్చతుర్ముఖాదిత్యర్థః - అయంభావః-తావత్త్రివృత్కరణంహ్యణ్డసృష్ట్యర్థమ్ ॥ "నానావీర్యాః పృథగ్భూ-

తా స్తత స్తే సంహతిం వినా॥ నాశక్నువన్ప్రజా స్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః, సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః. మహదాద్యా విశేషాన్తాహ్యణ్డ ముత్పాదయన్తితే" ఇత్యాదిభిర్వైష్ణవాది వచనై స్తస్యావగమాత్ -అణ్డసృష్ట్యనన్తరం చతుర్ముఖోత్పత్తిః-"తదణ్డమభవద్ధైమం-తస్మిన్ జజ్ఞేస్వయం బ్రహ్మే"తి స్మరణాత్ ॥ ఏవంచాణ్డోత్పత్తేః ప్రాక్తనం త్రివృత్కరణం పరమాత్మకర్తృకమేవేతి తత్కర్తృకకర్తృకం నామరూప వ్యాకరణమపి పరమాత్మ కర్తృక మేవేతి తస్యైవ జగత్కారణత్వం. నతు జీవప్రధానయోరితి-తర్హి యదగ్నేరోహితమిత్యాది త్రివృత్కరణోపదేశపర శ్రుతివిరోధ ఇతి చేన్నైవం తత్రపహ్యణ్డాన్తర్వర్తిష్వ గ్న్యాదిషు న త్రివృత్కరణప్రదర్శనం-కింతు - శ్వేతకేతో శ్శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన తస్య బహిష్ఠవస్తుషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనాయోగాత్-త్రివృత్కృతానాం భూతానాం కార్యభూతేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కృత భూతకార్యత్వ ప్రదర్శనాయాఽగ్న్యాదీనాం భూతత్రయాత్మకత్వ మాత్రముపదిశ్యతే-యథేతిపాఠే-యథావినిమయః-యథాయథం వినిమయః-యత ఇతి పూర్వస్మాదనుషఙ్గః।నన్వేవమపిన బ్రహ్మోపాదానకారణం-తద్ధి-'అథపరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే-నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరంజన'-మిత్యాదిభి ర్నిర్వికారమవగతం - ఉపాదానకారణత్వంచ భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగిత్వరూపం-తచ్చ బ్రహ్మణి నోపపద్యతే।తథాసతి బ్రహ్మణో వికారాశ్రయత్వాపత్తేరుక్తశ్రుతివిరోధ ప్రసఙ్గాదిత్యాశఙ్కామభిప్రేత్యాహ॥యత్రత్రిసర్గోమృషేతి॥త్రయాణాం సత్వరజస్తమసాం-సర్గః, సృజ్యత ఇతి సర్గః-కర్మణి ఘఞ్,గుణత్రయసృష్టః ప్రపఞ్చో యత్రయస్మిన్ యత్స్వరూపే-మృషా-మిథ్యా, నాస్తీతియావత్। త్రిసర్గస్య సత్వాది గుణగతత్వేన న తస్య బ్రహ్మస్వరూపగతత్వమితి వికారాభావాన్న నిర్వికారశ్రుతివిరోధ ఇతి భావః । నను వికారాశ్రయత్వరూపం కారణత్వం నిర్వికారత్వంచేత్యుభయం పరస్పరవిరుద్ధం కథమేకస్మిన్నుచ్యత ఇతి చేచ్ఛృణుతావత్-ఈశ్వరప్రధానయోస్స్వరూప భేదస్సర్వ సిద్ధాన్తసంప్రతిపన్నః - తథా జీవేశ్వరయోరపి, "క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః, క్షరాత్మానా వీశ తే దేవ ఏకః-ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః - సకారణం కరణాధి పాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః,పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరగ్ంశాశ్వతంశివమచ్యుతమ్.జ్ఞాఽజ్ఞౌద్వావజావీశానీశా-నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్,భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా,తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి, పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతి, అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణా" మిత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః స్వరూప స్వభావ భేదశ్శ్రావితః-ఏవం స్వరూపత స్స్వభావతశ్చాత్యన్త విలక్షణయోః కార్యకారణోభయావస్థయోః ప్రకృతి పురుషయోః పరమాత్మానంప్రతి శరీరత్వం, "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్, యోఽవ్యక్తమన్తరేసంచరన్ యస్యా వ్యక్తం శరీర" మిత్యాదిభిశ్శ్రావితమ్, ఏవం సర్వావ స్థావస్థిత చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుష ఏవ కార్యావస్థ కారణావస్థ జగద్రూపేణావస్థిత ఇతీ మమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చనశ్రుతయః కార్యావస్థంకారణావస్థంచ జగత్సఏవేత్యాహుః-"సదేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజతే'త్యారభ్య-'సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్య మిదగ్ంసర్వం తత్సత్యం సఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇతి. తథా,"సోఽకామయత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి సతపోతప్యత సతపస్తప్త్వా ఇదగ్ంసర్వమసృజతేత్యారభ్య సత్యం చానృతంచసత్యమభవది"త్యాద్యాః, తదేవం భోక్తృభోగ్యనియన్తౄ న్విభక్త స్వభావాన్ప్రతిపాద్య

భోగ్యగతముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి జీవే ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యతాంచ ప్రతిపాద్య భోగ్యభూత ప్రధానగతము
త్పత్త్యాదికం భోక్తృగతం తచ్చపురుషార్థాశ్రయత్వం నియన్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నియన్తృత్వం నిరవద్యత్వం
సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసంకల్పత్వం కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్యపతిత్వం చ ప్రతిపాద్య సర్వావస్థావస్థిత
యోశ్చిదచితోస్తం ప్రతి శరీరత్వం తస్యచాత్మత్వం ప్రతిపాదితం-అతస్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా
తత్ప్రకారం బ్రహ్మ,తత్కదాచిత్స్వస్మాద్విభక్తవ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్న చిదచిద్వస్తుశరీరం తిష్ఠతి -
తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ కదాచిచ్చవిభక్త నామరూప స్థూలచిదచిద్వస్తు శరీరం-తచ్చ కార్యావస్థ -తత్ర
కారాణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీనస్య భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమ
త్తయా స్వరూపాన్యథాభావరూపః వికారో భవతి । చిదంశస్యచ సంకుచితజ్ఞానస్య కర్మ ఫలవిశేష భోక్తృ
త్వాయతదనురూపజ్ఞాన వికాసాత్మక స్వభావాన్యథాభావాత్మకః వికారో భవతి । ఉభయత్ర ప్రకారవిశిష్టే
నియన్తృంశే తదవస్థతదుభయ విశిష్టతారూప వికారో భవతి ॥ కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరాపత్తిరూపో
వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకాసర్వ రిణిచ సమానః, అతఏవైకస్యావస్థాన్త రాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా
యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన విజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాది దృష్టాన్తో యథాసోమ్యైకేనేత్యా
దినానిదర్శితః, ఈదృశజ్ఞానసంకోచవికాస కర తత్తద్దేహ సంబన్ధ వియోగాభిప్రాయా జీవస్యోత్పత్తి
మరణవాదిన్యః ప్రజాపతిః ప్రజాఅసృజతేత్యాద్యా శ్రుతయః అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాత్వాభావాభి
ప్రాయాః ॥ ఉత్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ. నజాయతే మ్రియతఇత్యాద్యా-నిత్యోనిత్యానా
మిత్యాద్యాశ్చశ్రుతయస్స్వరూపాన్యథాత్వజ్ఞానసంకోచ వికాసరూపో భయవిధానిష్ట వికారాభావాభి
ప్రాయాః నిష్క్రియం - నిష్కలం-సవాఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమృతో నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యాః
పరమాత్మ విషయాశ్రుతయః, అతస్థూలసూక్ష్మచిద చిత్ప్రకారకం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణం చేతి
బ్రహ్మోపాదాన కారణమితి బ్రహ్మోపాదానకత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసంకరోప్యు
పపన్నతరః-యథా శుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి విచిత్రపటస్య తత్తత్తన్తు
ప్రదేశ ఏవ తత్తచ్ఛౌక్ల్యాది సంబన్ధ ఇతి కార్యావస్థాయామపి నసర్వత్ర వర్ణసంకరః-తథాచిదచిదీశ్వర
సంఘాతోపాదాన త్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వ భోగ్యత్వనియన్తృత్వాద్యసంకరః-
ఇయాంస్తు విశేషః-తన్తూనాం పృథక్స్థితానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్సంహతానాం కారణత్వం
కార్యత్వంచ, ఇహతు చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీర త్వేన తత్ప్రకారతయైవ పదార్థ
త్వాత్తత్ప్రకారః పరమపురుష స్సర్వదాసర్వశబ్దవాచ్య ఇతి స్వభావభేద స్తదసంకరశ్చ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తి
కయోస్తుల్యః-ఏవంచసతిపరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథా భావాభావాదవికృతత్వ
ముపపన్నతరమ్-స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగ విభక్తస్య చిద చిద్వస్తు నఆత్మతయాఽవస్థానాత్కార్యత్వ
ముపపన్నతరమ్-అవస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతేతి సర్వమనవద్యమితి తత్ర జన్మాదీత్యాదినా జగదు పాదా
నత్వం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మనిష్ఠమ్-తేన ఇత్యాదినా మృషేత్యన్తేన నిమిత్తకారణత్వం విశేష్యభూత
శుద్ధ స్వరూపనిష్ఠమితిచ సూచితం - శాస్త్రప్రవర్తన త్రివృత్కరణ నామరూపవ్యాకరణ త్రివర్గ
ప్రష్టృత్వాదేర్విశేష్యనిష్ఠత్వ ప్రతీతేః. ఏవమేకస్యైవ బ్రహ్మణో విశిష్టాకారేణ జగదు పాదానత్వం శుద్ధస్వరూ
పేణ నిమిత్తకారణత్వం చేత్యుభయవిధ కారణత్వం సమర్థితం, ఏవం చ జన్మాది కారణత్వం విశిష్ట
బ్రహ్మణో విశేషణభూతం లక్షణం - విశుద్ధస్వరూపస్య తూపలక్షణతయాలక్షణ మిత్యవగన్తవ్యమ్-

తస్య శుద్ధస్వరూప నిష్ఠత్వాభావస్య యత్ర త్రిసర్గోమృషేత్యనేనావగతత్వాత్ - నచ తదనిష్ఠస్య కథం లక్షణత్వం తదసాధారణ ధర్మస్యైవలక్షణత్వాదితివాచ్యం-ఇతరవ్యావృత్తవస్తు ప్రత్యాయకత్వస్యైవాత్రోపలక్షణత్వేన వివక్షితత్వాత్। జగత్కారణత్వస్య శుద్ధస్వరూపానిష్ఠస్యాపి తదుపలక్షణతయా సకలేతరవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మ ప్రత్యాయకత్వ సంభవాత్-నచ తస్యశుద్ధస్వరూపోపలక్షకత్వమపి నసంభవతి తస్య తదవృత్తిత్వాదితివాచ్యమ్-తటస్థస్యాపి శాఖాగ్రత్వస్య చన్ద్రోపలక్షకత్వదర్శనాత్-విశేష్యనిష్ఠత్వానిష్ఠత్వాభ్యాం విశేషణత్వోపలక్షణత్వయోర్భేదః-తతశ్చకారణత్వస్య బ్రహ్మనిష్ఠతయా విశేషణత్వం-ప్రపఞ్చగతజన్మాదేస్తు బ్రహ్మస్వరూపానిష్ఠతయోఽపలక్షణత్వమితి విభావనీయమ్॥యత్ర త్రిసర్గోమృషేత్యనేనోపాదన ప్రయుక్తాచిద్గత దోషోనివారితః॥ అథః చేతనగతం భ్రాన్త్యాదికమన్యచ్చ సర్వమవద్యం నేతి వదంశ్చిదచిద్వ్యావృత్తం-బ్రహ్మస్వరూపం శోధయన్విశినష్టి ॥ధామ్నేతి॥ ననుజగజ్జన్మాదికారణత్వలక్షణేనైవ సకలేతర వస్తువ్యావృత్తిస్సిధ్యతి కిమనేన యత్నేనేతిచేన్న జగజ్జన్మాదికారణత్వేతరకారణత్వవ్యావృత్తిసిద్ధావపి జీవజడజాతీయత్వశఙ్కా స్యాదేవ-కమ్బుగ్రీవాదిమత్త్వరూప సంస్థానవిశేషవత్త్వాదినా పటాదివ్యావృత్త ఘటాదేర్గన్ధవత్త్వాదినా తజ్జాతీయత్వదర్శనాత్-అబాదేస్తదభావేన తచ్ఛఙ్కానివృత్తిదర్శనాత్-అతస్తన్నివృత్త్యర్థం ధామ్నేత్యాది విశేషణాని-ననుసంస్థానవిశేషోహి ఘటపటాదిభ్యఏవ వ్యావర్తయతి -నతు పృథివీమాత్రాత్-పటస్యాపి పృథివిత్వాత్-ఏవంచ సంస్థానాదికం యేభ్యః పటాదిభ్యోవ్యావర్తయ తితత్సజాతీయత్వమపి తేనైవసిద్ధమ్- అబాదేరపి పృథివీమాత్రవ్యావర్తకాప్త్వాదియోగాదేవహి పృథివీవైజాత్యమ్-యస్మాత్పృథివీజాతీయాత్సంస్థానాదినా వైజాత్యం నసిధ్యతి తస్మాద్వ్యావర్తకత్వమపి సంస్థానాదేర్నాస్తి-ప్రకృతేతు కారణత్వం జీవాదిభ్యో బ్రహ్మ వ్యావర్తయతీతి కథం తేనాఽకారణేభ్యో జీవాదిభ్యో వైజాత్యం తదన్తర్భావాయోగ్యత్వాదిరూపం నసిధ్యేత్-తదనిష్ఠజాతియోగిత్వంతు ధామ్నా నిరస్తకుహకత్వాదినాలక్షణాన్తరేణాపి నసిధ్యతి కారణత్వవన్నిరుపాధికధామ నిరస్తకుహకత్వాదేరప్యజాతిరూపత్వాత్-తస్మాద్ధామనిరస్తకుహకత్వాదివత్కారణత్వమపి స్వేతరసర్వవ్యావర్తకమితి చేదుచ్యతే- వైజాత్యంహి తద్వృత్తిధర్మయోగరాహిత్యం-తచ్చవ్యావృత్తిబోధక కారణత్వ బలాన్నసిధ్యతి-నహి ధర్మిభేదగ్రాహకసామగ్ర్యేవ తద్ధర్మాభావగ్రాహికా-కించ సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణోలక్షణమిదం జగజ్జన్మాదికారణత్వ మితి తతో విశిష్టస్యేతర వ్యావృత్తి తద్వైజాత్యసిద్ధావపి కేవలవిశేష్యస్య విశేషణభూతచిదచిత్సాజాత్యశఙ్కాయాం తద్వారణార్థం ధామనిరస్తకుహకత్వాదికం స్వరూపలక్షణం-వస్తుతస్తు-యతోవేత్యాది శ్రుత్యా బ్రహ్మణ్యుపాదానత్వస్యాప్యవగమాత్తస్యచ మృదాదౌ వికారదోషసహచరితత్వదర్శనాద్బ్రహ్మణ్యపి తత్ప్రయుక్తదోషశఙ్కావారణార్థం నిరుపాధికధామ నిరస్తకుహకత్వాది విశేషణత్రయమితి నతద్వైయర్థ్యశఙ్కేతి-అత్ర ధామ్నేత్యాది విశేణత్రయేణ సత్యంజ్ఞానమనన్తమితిశ్రుత్యుక్తం విశేషణత్రయం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే ధామపదేన జ్ఞానపదస్య-పరపదేన జ్ఞానాధిక్యవాచినా అనన్తపదస్యచ-సత్యపదేన తస్యచ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్-ధామ్నా తేజసా నిత్యాసంకుచితజ్ఞానరూపేణ స్వేనస్వాభావికేన నిరుపాధికేనేతియావత్ ।నిరస్తం కుహకంవఞ్చకమవిషయభూతమస్తీతియావత్ తద్యస్య తం నిత్యనిరుపాధికాసంకుచితధర్మభూత జ్ఞానేనానవగత వస్తురహితమిత్యర్థః-అనేన ముక్తజీవావ్యావృత్తాః, తేషాం ముక్తిదశాయామసంకుచిత జ్ఞానత్వేపి తస్య పరమాత్మప్రసాదాయత్తత్వేన సోపాధికత్వాత్,బద్ధత్వదశాయామభావేన నిత్యత్వాభావాచ్చ-సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగినం పరమపురుషమాహ। తేన వికారాస్పద మచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః-నామాన్తరభజనావస్థాన్తరయో

గేన తయోర్నిరుపాధికసత్తా యోగరహితత్వాత్-పరశబ్దోఽధికవాచీసన్ స్థానప్రమాణాదపరిచ్ఛిన్నాధిక్య పరః అనన్తమిత్యర్థః- ఆనన్త్యంచాత్ర దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితత్వరూపం-తచ్చ సగుణత్వాత్స్వరూపస్య స్వరూపేణగుణైశ్చాభిప్రేతమ్-అనేన పూర్వపదద్వయ వ్యావృత్తకోటిద్వయ విలక్షణాః సాతిశయ స్వరూప స్వగుణాః నిత్యావ్యావృత్తాః-విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్-సత్యాదివాక్యస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదేవ విశేష్యసమర్పకం బ్రహ్మపద మధ్యాహ్రియతే-ఏవంచ జగజ్జన్మాదినా లక్షణేనావగత స్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిజాతీయ మితిలబ్ధం-తత్ర దేశపరిచ్ఛేదోనామ సర్వదేశావర్తిత్వరూపః-ఇదమత్ర భవతిఽత్రతు నభవతీత్యేవం విధః-కాలపరిచ్ఛేదస్త్విదమిదానీంభవతి -ఇదానీంతు నభవతీత్యేవం విధః-వస్తుపరిచ్ఛేదోనామ సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యాభావః-స్వాపేక్షయోత్కృష్టవస్తు సద్భావోవా-తదభావో వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం - తత్రాద్యే వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం బ్రహ్మ స్వరూపస్యైవ-నతు తద్గుణానాం-తత్స్వరూపస్య సర్వవస్తు శరీరకత్వేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యసత్త్వేపి తద్గుణానామసంభవాత్ - ద్వితీయేతు తద్గుణానామపి తత్సంభవతి-బ్రహ్మగుణాపేక్షయోత్కృష్ట గుణానామ భావాదితి వివేకః-సామానాధికరణ్యం ద్వివిధం-శబ్దసామానాధికరణ్యమర్థసామానాధికరణ్యం చేతి-తత్రశబ్ద సామానాధికరణ్యంనామ-భిన్నప్రవృత్తి నిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్విశేష్యే పర్యవసానమ్-అభిధానమిత్యర్థః- యథా నీలోత్పలశబ్దయోః-అర్థసామానాధికరణ్యంతు భిన్నార్థానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిః, యథా నీలోత్పలాదీనాం-అత్ర విశేష్యసమర్పణాయాధ్యాహృతో బ్రహ్మశబ్దః స్వభావతో నిరస్తనిఖిల దోషమనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం పురుషోత్తమమాహ॥ తథాచాభాషి భగవద్భిః శ్రీరామానుజమునిభిః-బ్రహ్మశబ్దేన చ స్వభావతో నిరస్తనిఖిల దోషోఽనవధికాతిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే-బృహత్త్వగుణయోగేనహి బ్రహ్మశబ్దః-బృహత్త్వంచ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయం సోఽస్యముఖ్యోర్థ ఇతి-తత్ర స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయ బృహత్త్వం బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం - స్వభావతఇత్యాదివిశేషణద్వయంతు బ్రహ్మశబ్దస్య పురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తం, నతు ప్రవృత్తినిమిత్తతయా- బృహత్త్వస్య నిరతిశయత్వంనామఆనన్త్యం - నను బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే-పరంబ్రహ్మ-బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేత్యభిధీయతే-ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం బృహత్త్వ బృంహణత్వే ఉభేచ ప్రవృత్తినిమిత్తతయాఽవగతే-కథమిహ బృహత్త్వమాత్రం ప్రవృత్తినిమిత్తముచ్యతే-గుణతోబృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాప్యన్తర్గతత్వాదితిభావః-సచానన్త్యాయ కల్పతే ఇతిశ్రుతి ప్రసిద్ధం-సకలసంకోచనివృత్తిపూర్వక నిరవధిక జ్ఞానవికాసరూపానన్త్యావహత్వంహి తద్ధి సకల హేయ ప్రత్యనీకత్వ క్షాన్తికారుణ్యాది మోక్షప్రదత్వోపయికగుణత్వం-బ్రహ్మశబ్దశ్చ యోగరూఢిభ్యాం శ్రీనివాసమభిధత్తే-తథాచ స్మర్యతే-శ్రీమతిగారుడే పురాణే॥ వేదే భూరిప్రయోగాచ్చ గుణయోగాచ్చ శార్ఙ్గిణి। తస్మిన్నేవ॥బ్రహ్మశబ్దో ముఖ్యవృత్తో మహామునే-ఇత్యారభ్య - యస్మిన్ప్రయుజ్యమానేతు గుణయోగస్సుపుష్కలః। తత్రైవ ముఖ్యవృత్తోయమన్యత్రహ్యుపచారత ఇతి-అనేనజగత్కారణభూత వస్తువిశేషజిజ్ఞాసాయాం దేవతావిశేషావగమశ్చసిద్ధః, ఉక్తప్రకారేణ సర్వవిలక్షణం-శ్రియఃపతిం ధీమహి ఉపాసీమహీత్యర్థః-ధియంకుర్యామేతి విగ్రహే దీశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణిచి ష్ఠవద్భావాత్ప్రకృత్యైకాజితి ప్రకృతిభావాట్టిలోపాభావే తస్మాదాశిషి లిఙి ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదే ఆగమశాస్త్రస్యానిత్యత్వాదార్షత్వాద్వా సీయుడిటో రభావాణ్ణేరనిటీతి ణిలోపే చ ధీమహీతి రూపం వేదనోపాసన ధ్రువానుస్మృతి చిన్తా

ధర్మః ప్రోజ్ఝితకైతవోఽత్ర పరమో నిర్మత్సరాణాం సతాం
వేద్యం వాస్తవమత్ర వస్తు శివదం తాపత్రయోన్మూలనమ్।
శ్రీమద్భాగవతే మహామునికృతే కింవా పరైరీశ్వర
స్సద్యో హృద్యవరుధ్యతేఽత్ర కృతిభిశ్శుశ్రూషుభిస్తత్క్షణాత్॥ ౨

స్మృతి భక్త్యాది శబ్దపర్యాయస్య ధీశబ్దస్య ధ్యానమర్థః - లిఙస్త్వలభ్యలిప్సారూపా ఆశీః - అనేనాశీర్నమస్క్రి యావస్తునిర్దేశో వేత్యభియుక్తోక్తాశీశ్చ కృతాభవతి - అత్రోక్తవిశేషణ విశిష్టస్య ధ్యేయస్య బ్రహ్మణో ధ్యాతు స్స్వస్మాదుత్కృష్టతావగమాత్స్వస్యచ తతోఽపకృష్టత్వావగమాత్ప్రహ్వీభావావగమాన్నమస్క్రియాపి కృతాభవతి - పూర్వద్వికప్రతిపాద్యార్థరూపవస్తుసంగ్రహస్తు జన్మాదీత్యాదినా వినిమయ ఇత్యన్తేన కృతః పురస్తాదేవదర్శితః - యత్రత్రిసర్గోమృషేత్యనేన ప్రకృతిపురుషగత దోషప్రసఙ్గపరిహారపరేణ జీవదోషకీర్తనపర తార్తీయ ప్రథమపాదార్థః - తేనే సత్యమిత్యాదివిశేషణేన చ ఉభయలిఙ్గపాదార్థశ్చ నిర్దిష్టః - ధామ్నా నిరస్తకుహకత్వాద్యనేక గుణవిశిష్ట బ్రహ్మణో ధ్యేయత్వోక్త్యాగుణోపసంహారపాదార్థశ్చసూచితః - ధీమహీత్యుక్తస్యోపాసనస్యానేక సాధనత్వాపేక్షత్వప్రసిద్ధ్యాఽఙ్గపాదార్థశ్చసూచితః - అధ్యాహృత బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూత బృహత్త్వస్త ర్భూత బృంహణత్వేనాభిప్రేతేన తురీయఫలాధ్యాయార్థశ్చ సూచితః - ఏవమభియుక్తాభిమతం త్రివిధం మఙ్గళం శక్యమపి శిష్యశిక్షాయై గ్రన్థాదౌ శబ్దతోఽపికృతమిత్యవగన్తవ్యం - యత్రత్రిసర్గోమృషా ధామ్నే త్యాదినా పరమిత్యన్తేన నిరస్తనిఖిలదోషత్వ కల్యాణగుణాకరత్వకీర్తనాత్సగుణనిర్గుణశ్రుత్యోర్విషయ భేదశ్చ ప్రదర్శితః॥ ౧

2. అథ విషయప్రయోజనసమ్బన్ధాధికారి రూపమనుబన్ధచతుష్టయమాహ ద్వితీయశ్లోకేన ధర్మః ప్రోజ్ఝితకైతవ ఇత్యాదినా॥ విషయోనామ ప్రధానప్రతిపాద్యవస్తురూపః, సచాత్ర ధర్మః సోఽపి సాధ్యస్సిద్ధశ్చేతి ద్వివిధః. సిద్ధరూపే వస్తుని ధర్మశబ్దప్రయోగో మహాభారతే దృష్టః॥ యథా- "యేచ వేదవిదో విప్రా యేచాధ్యాత్మవిదో జనాః। తేవదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి॥ తథాభియుక్తైశ్చాలౌకికత్వేసతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం మన్వానైస్సిద్ధరూపేఽర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః "ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే। తేషామైన్ద్రియకత్వేపి న తాద్రూప్యేణ ధర్మతే"తి॥ తత్ర సిద్ధధర్మః పరమాత్మా - అమృతస్యైష సేతురిత్యాదిశాస్త్రేణ తస్యాఽలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వావగమాత్ - సాధ్యధర్మస్తు పరమాత్మారాధనాత్మికాభక్తిః, తత్ర సతామిత్యన్తేనసాధ్యధర్మఉచ్యతే - వేద్యమిత్యాదినా తాపత్రయోన్మూలనమిత్యన్తేనసిద్ధధర్మః - ఈశ్వర ఇత్యాదినా ప్రయోజనముచ్యతే - తచ్చాపి ద్వివిధమ్ - వ్యవహితమవ్యవహితం చేతి - తత్రయత్నేనహృదీశ్వరావస్థాపనమవ్యవహితం ఫలమ్ తాపత్రయ నివృత్తిః భగవదనుభవ పరమ్పరయా వ్యవహితం ఫలమ్ - సంబన్ధోపిద్వివిధః - సాధ్యసాధనభావరూపః. ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావరూపశ్చేతి - తత్ర ప్రయోజనోక్త్యా సాధ్యసాధనభావరూపః - విషయోక్త్యా ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావరూపశ్చార్థతో వివక్షితః - ఏవం నిషాధయిషు ప్రతిపిత్సురూపో ముముక్షు రధికార్యర్థతో వివక్షితో వేదితవ్యః - తత్ర సాధ్యధర్మమాహ॥ ధర్మ ఇతి॥ అత్ర - అస్మిన్పురాణే - ప్రోజ్ఝితకైతవః పరమో నిర్మత్స

రాణాం సతాం ధర్మః సాధ్యతయోచ్యత ఇతి శేషః ॥ కైతవం వఞ్చనమ్ ప్రోజ్ఝితం కైతవం నితరాం త్యక్తం కైతవం యస్మిన్ - అనేన విప్రలిప్సా మూలబాహ్యాగమోక్తచైత్యవన్దనాదివ్యావృత్తిః నిర్మత్సరాణాం సతామితి సంబన్ధసామాన్యే షష్ఠీ నిర్మత్సరాణాం సతాం సంబన్ధీ ధర్మోఽత్ర సాధ్యతయోచ్యత ఇత్యర్థః ॥ సంబన్ధశ్చానుష్ఠేయానుష్ఠాతృభావరూపః-నిర్మత్సరాణాం సతాం ధర్మ ఇత్యనేన వేదోక్తాభిచారాదివ్యావృత్తిః-అభిచారాదయో హి మత్సరాదిమతామనుష్ఠేయాః-పరమః-సర్వోత్కృష్టః-అనేన క్షుద్రఫలప్రదకామ్యకర్మవ్యావృత్తిః - యద్వా - మత్సరశబ్దః కామాదీనాం ప్రదర్శనార్థః-శమదమాద్యుపేతానాం ముముక్షూణాం ధర్మః-అనేన స్వర్గాద్యర్థకర్మవ్యావృత్తిః-పరమః సర్వేషామేవ ధర్మాణాముత్తమో వైష్ణవో విధిరిత్యుక్తప్రకారేణ భగవత్సంతోషైకఫలకత్వాత్పరమః-ఏవం సాధ్యధర్మరూపో విషయ ఉక్తః-అథైవంవిధ మోక్షైకప్రయోజనక సాధ్యధర్మ సమారాధ్యమేతత్పురాణవేద్యం పరబ్రహ్మాత్మకం సిద్ధధర్మరూపం విషయమాహ ॥ వేద్యమితి॥ సతామిత్యేతత్కాకాక్షిన్యాయాదత్రాపి సంబధ్యతే ॥ అత్ర అస్మిన్ మహామునికృతే-శ్రీమద్భాగవతే శ్రీమద్భాగవతాఖ్యే పురాణే-అన్వర్థమిదం నామ భగవతస్స్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రతిపాదకత్వేన భగవత ఇదం భాగవతమితి వ్యుత్పత్తేః-సతాం వేద్యం వస్తు వాస్తవం శివదం తాపత్రయోన్మూలనం - వాస్తవత్వాది గుణవిశిష్టమిత్యన్వయః-మహామునినా బాదరాయణేన కృతే మునేర్మహత్త్వమత్రాఽసంభావ్యమానపౌరుషేయదోషగన్ధాపౌరుషేయప్రత్యక్షశ్రుతివాక్యేన-సహోవాచ వ్యాసః ॥పారాశర్య ఇత్యనేనాప్తతమతయా శ్రావితత్వరూపం వివక్షితం - అనేనాస్య పురాణస్య వక్తృవైలక్షణ్యవత్త్వం సిద్ధమ్-అతఏవ ప్రమాణతమత్వం చ-ఇతరదేవతానామసద్గుణరోపేణాస్తోతవ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వాస్తవమిత్యుక్తం-వస్తునో భావో వాస్తవం-యువాదిత్వాద్ధాయనాన్తయువాదిభ్యోఽణిత్యణ్-తతో మత్వర్థీయోఽచ్-స్వాభావికధర్మయుక్తమిత్యర్థః-శివదమ్ మఙ్గళదమ్-మోక్షానన్దప్రదమ్-అనేనేష్టప్రాపకత్వముక్తమ్-తాపత్రయోన్మూలనం-ఆధ్యాత్మికాది తాపత్రయోచ్ఛిత్తికరమ్. అనేనానిష్టనివర్తకత్వముక్తమ్-యద్వా-వాస్తవశబ్దేన శాస్త్రాన్తరాభ్యుపేతాబ్రహ్మాత్మకస్వతన్త్రప్రధానాదేర్వైలక్షణ్యమభిప్రేతం - అబ్రహ్మాత్మకప్రధానాదీనామప్రామాణికత్వాత్-ఇతరవిశేషణద్వయేన క్షుద్రోపద్రవశతోపప్లుతపరిమితసుఖప్రద దేవతాన్తరవ్యావృత్తిః-ఏవం మోక్షసాధనధర్మస్తత్సమారాధ్యపరదేవతా చాస్య ప్రబన్ధస్య విషయ ఇత్యుక్తమ్-యత ఏవేదమీదృశవిశిష్టవిషయకమ్-అత ఏవ న శాస్త్రాన్తరైః ప్రయోజనమస్తీత్యాహ ॥ కింవా పరైరితి॥ అపరైః - శాస్త్రజాలైః-కింవా-న కించిదపి ప్రయోజనమస్తీత్యర్థః-అథ ప్రయోజనమాహ-ఈశ్వర ఇత్యాదినా-శుశ్రూషుభిః-శ్రవణేచ్ఛామాత్రవద్భిః-అత ఏవ తత్క్షణాత్-కృతిభిర్ధన్యైః-సద్యః ఏతత్పురాణశ్రవణానన్తరమేవ హృదీశ్వరోఽవరుధ్యతే-శ్రుతిపథేన హృదయం ప్రవిశతీత్యర్థః-యత్నేన చిత్తే వినివేశనీయేతి న్యాయేన దుర్గ్రహస్యేశ్వరస్యాయత్నేన హృద్యవస్థానమవ్యవహితం ఫలమ్-తాపత్రయనివృత్తిశ్చ భగవదనుభవపరంపరయా ఫలమిత్యుక్తం భవతి-ప్రయోజనేన సాధ్యసాధనభావరూపః-విషయేణ ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావరూపశ్చ సంబన్ధోఽధికారీ చార్థసిద్ధ ఇతి పురస్తాదేవోక్తమ్.॥

నిగమ కల్పతరోర్గళితం ఫలం శుకముఖాదమృత ద్రవ సంయుతమ్।
పిబత భాగవతం రసమాలయం ముహురహో రసికా భువి భావుకాః॥ ౩

నైమిషేఽనిమిషక్షేత్రే మునయశ్శౌనకాదయః।
సత్రం స్వర్గాయ లోకాయ సహస్రసమమాసత॥ ౪

3. ఏవం విషయప్రయోజన కథనేపి ప్రామాణ్యనిశ్చయంవినా శ్రవణం నోపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య వేదాన్తమూలత్వం వదంశ్చేతనానభిముఖయతి తృతీయేన శ్లోకేన॥నిగమేత్యాదినా॥ హే రసికాః రసజ్ఞా భావుకాః-భగవత్సంశీలనపరాః-నిగమో వేదస్స ఏవ కల్పతరుః-తస్యఫలం ఫలరూపమిదం భాగవతంపురాణమ్- ఆలయమ్-అమరణమ్ ముహుః-పునఃపునః-పిబత-నిగమస్య కల్పతరుత్వరూపణం ధర్మార్థకామమోక్షపురుషార్థచతుష్టయ తత్సాధనావబోధనద్వారాధర్మాది ఫలజనకత్వాత్-భాగవతస్య తత్ఫలత్వరూపణం నిగమసారాంశరూపత్వాత్-ఖాదతేత్యనుక్త్వా పిబతేతి వదన్నేతత్సూచయతి॥నామ్రాదిఫలేష్వివానుపాదేయాంశస్త్వగ్బీజాదిరూపః కల్పతరుఫలేఽస్తి-కిం-తు-కేవలం పేయః కృత్స్నోఽపి రస ఏవ సన్నపి వా త్వగ్బీజాదిరప్యుపాదేయ ఏవ- ఏవమస్మిన్నపి పురాణే నానుపాదేయాంశో విద్యతే అపితు సర్వోప్యుపాదేయ ఏవేతి నిగమద్రుమఫలత్వంచాస్య పురాణస్య స్వప్రధానప్రతిపాద్యనిరతిశయానన్దబ్రహ్మానన్దసాధనభూతభక్తిద్వారాఽవగన్తవ్యమ్॥ ఏవమమృతద్రవః సంయుతమిత్యాదీన్యపి విశేషణాని-నిగమద్రుమఫలత్వం స్వర్గాదితత్సాధనావబోధి వేదపూర్వభాగోపబృంహణాత్మక కల్పసూత్రాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ।అమృతద్రవసంయుతమితి।అమృతం మోక్షః ముక్తిః కైవల్యనిర్వాణశ్రేయోనిశ్శ్రేయసామృతమితి ముక్త్యాది శబ్దపర్యాయత్వస్మరణాత్॥ స ఏవ ద్రవ సారాంశః-తేన సంయుతం-రసం రసవత్-గుణవచనేభ్యో మతుబో లుగిష్ట ఇతి లుక్-భగవదనుభవానన్దవత్-అనేన భక్తిరూపత్వంసిద్ధమ్-భక్తిర్నామ-స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయత ఇతి స్మరణాత్-ప్రీతిమద్భగవత్స్మరణం ఫలమత్ర సమ్యగ్జ్ఞానాత్మకం వివక్షితమ్, శుకముఖాద్గళితం అత్యుచ్చస్థంఫలం శుకాఖ్యపక్షిముఖపాతితం సుగ్రహంస్యాత్తద్వద్వేదవృక్ష శాఖాగ్రగతం జ్ఞానఫలం శుకముఖ సంబన్ధాత్సులభమిత్యర్థః॥ ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే॥ ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ బాదరాయణేశ్శుకాఖ్య పక్షిత్వరూపణం। ఆలయాదితిపాఠే-అమరణాదిత్యర్థః-నిగమ ద్రుమ ఫలత్వరూపణేన వేదమూలత్వం శుకముఖాద్గళితమిత్యనేన కేవల నివృత్తిధర్మపరాయణాస్వాదితత్వప్రతీత్యా శిష్టపరిగృహీతత్వ మత ఏవ ప్రామాణ్యం ముముక్షుభిరతీవోపాదేయంచేత్యాది ఫలితమ్-యద్యప్యేతత్ప్రబన్ధనిర్మాణోపక్రమ దశాయామస్య శుకముఖాస్వాదితత్వం నవిద్యతే॥ తథాపి-భవిష్యదభిప్రాయేణ త్రైకాల్యజ్ఞస్య నిర్మాతురేవముక్తిః ౩

4 తదేవ మనుష్ఠిత త్రివిధమఙ్గళః ప్రదర్శితానుబన్ధచతుష్టయప్రామాణ్యో భగవాన్బాదరాయణ స్త్రైకాల్యజ్ఞోఽస్య చికీర్షితస్య వేదాన్తార్థోపబృంహణరూపస్య పురాణస్య పరీక్షిచ్ఛౌనకశుకసూతాది ప్రష్టృప్రతివక్తృప్రశ్నోత్తర ముఖేన భావినీం ప్రవృత్తిమాలోచ్య తత్ర తేషాం ప్రశ్నోత్తరరూపాన్ శ్లోకాన్ స్వయమేవ తత్ర తత్ర నిర్మిత్సుస్తావత్తదుపోద్ఘాత రూపేఽస్మిన్ప్రథమస్కన్ధే ప్రథమప్రష్టుః పరీక్షితః ప్రతివక్తుశ్శుకస్య చైకత్రసమావేశం,ప్రతివక్తుశ్శుకస్య సమాగమం పరీక్షితః ప్రష్టుః ప్రశ్నోద్యోగహేతుం ప్రాయో

తఏకదాతు మునయః ప్రాతర్హుతహుతాగ్నయః।
సత్కృతం సూతమాసీనం పప్రచ్ఛురిదమాదరాత్॥ ౫

పవేశం తన్నిమిత్త విప్రశాపం చ వివక్షుః ప్రాయోపవేశాత్ప్రాక్తనంజన్మావధికం పారీక్షితం వృత్తాన్తం, తతః ప్రాక్తనం తత్పితాదివృత్తాన్తం తథైవ తత్ప్రబన్ధకర్తుస్స్వస్యైతన్నిర్మాణనిమిత్తదర్శన సమాగత దేవర్షేశ్చ సంవాదం, తదాజ్ఞయై తత్ప్రబన్ధ నిర్మాణం చ-శౌనకసూత ప్రశ్నోత్తరముఖేన వివక్షుస్తావచ్ఛౌన కాదిప్రశ్న ప్రకారం వక్తుం తదుపోద్ఘాతమాహ॥ నైమిష ఇతి॥ అత్ర కేచిచ్ఛౌనకాది ప్రశ్నాది రూపాశ్లోకాస్తదర్వాచీనైన్నిర్మాయతత్ర తత్ర నిబద్ధాః, పరీక్షిదాది ప్రశ్నాదిరూపాస్తు సూతేనేతి వదన్తి, తదసారం-త్రైకాల్యజ్ఞస్య ప్రబన్ధప్రబన్ధురేవతన్నిర్మాణోపపత్తేః-నహి సద్విద్యానన్దవల్లీ ప్రతర్దన విద్యాదిషు-శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆసతగ్ం హపితోవా చ శ్వేతకేతో-భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముప ససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి-ప్రతర్దనోవా దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామేత్యాదీనాం ప్రశ్న ప్రతివచనాది రూపాణాం శ్రౌతవచసా మాధునికత్వం వక్తుంయుక్తమ్। నను వేదేకర్తురభావాత్స్వయమేవ వేదః ప్రశ్నోత్తరరూపేణ ప్రతిపాదయిషితానర్థాన్ప్రతిపాదయతి - అత్రతు పౌరుషేయేఽన్యకర్తృకాణామపి వచసాంసందర్భస్తత్ర తత్ర నదోషావహ ఇతి చెన్న-ఏవమపి కృత్స్నస్య ప్రబన్ధస్యైకకర్తృకత్వాసిద్ధేః-కృత్స్నస్యపురాణ ప్రపఞ్చస్య ప్రశ్నోత్తర రూపత్వేన కానిగ్రన్థకర్తుర్వచాంసికాని చేతరేషామితి విభాగస్యాశక్యత్వాచ్చ, తస్మాద్యథోక్తమేవ యుక్తమ్ శౌనకఆదిర్యేషాం తేమునయః, బ్రహ్మణావిసృష్టస్య చక్రస్య నేమిశ్శీర్యతే క్షీణభవతియత్రేతి తన్నైమిశం, తదేవనైమిశంతదైవనైమిశంచ వాయుపురాణేప్రసిద్ధమ్. నైమిశ ఇతి పాఠేనివిశన్తేఽత్ర మహర్షయ ఇతి నివిశం-తదేవ నైమిశమిత్యన్వర్థం నామ నైమిశాఖ్యేఽనిమిషక్షేత్రేదేవక్షేత్రేభగవత్సాంనిధ్యవతీతి భావః॥ స్వర్గాయ లోకాయ-స్వర్గోనిరతిశయానన్దః తాదృశోలోకః పరమపదం-తస్మై-తత్ప్రాప్తయే-తత్సాధనం సత్రం సహస్రసమం సహస్రసంవత్సరం - సనత అనుష్ఠితవన్తః స్వర్గోలోకోఽత్ర పరమపదమేవ-అనన్తే స్వర్గేలోకే జ్యేయే ప్రతితిష్ఠతీతి-స్వర్లోకా అమృతత్వం భజన్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనాస్యనిర్దేశాత్-అన్యథా శౌనకాదయ ఇతి నఘటేతేతి దశాశ్వమేధీపునరేతిజన్మకృష్ణప్రణామి నపునర్భవాయేతివదతః పరమభాగవతస్య శౌనకస్య ప్రసిద్ధ స్వర్గాద్యర్థిత్వా యోగాత్-ఋత్విజ ఏవ యత్ర యజమానాస్తత్సత్రం-యద్వా-అత్ర సత్రశబ్దేన భగవద్గుణానుభవాత్మకం బ్రహ్మ సత్రం వివక్షితమ్॥ తథా చ తల్లక్షణం వక్ష్యతి దశమే శ్రుతిగీతాధ్యాయే॥ తుల్యశ్రుత తపశ్శీలాస్తుల్యస్వీయారిమధ్యమాః॥ అపిచ ద్రక్షః ప్రవచనమేకం శుశ్రూషవోపర ఇతి॥ అతఏవాసీనాదీర్ఘసత్రేణేతి వక్ష్యమాణోపపత్తిః॥

5 తఇతి-తేమునయః శౌనకాదయః కదాచిత్ప్రాతః హుతహుతాగ్నయః-హుతేత్యర్థాక్తః-హుతేన హోమార్హద్రవ్యేణ పయస్సర్పి-రాదినాసాధనేన-హుతాః-అగ్నయః ఆహవనీయాదయోయైస్తథాభూతాః సత్కృతం యథోచితం బహుమతం ఆసీనం ఉపవిష్టం చ సూతం-ఇదం వక్ష్యమాణం ఆదరాత్-ఆదరపూర్వకం ప్రపచ్ఛుః

ఋషయ ఊచుః॥ త్వయాఽఖిల పురాణాని సేతిహాసాని చానఘ।
ఆఖ్యాతాన్యప్యధీతాని ధర్మశాస్త్రాణి యాన్యుత॥ ౬

యానివేదవిదాం శ్రేష్ఠో భగవాన్బాదరాయణః।
అన్యేచమున యస్సూత పరావర విదోవిదుః॥ ౭

వేత్థత్వం సౌమ్యతత్సర్వం తత్త్వతస్తదనుగ్రహాత్।
బ్రూయుస్స్నిగ్ధస్య శిష్యస్య గురవోగుహ్య మప్యుత॥ ౮

తత్రతత్రాఞ్జసాయుష్మన్భవతాయద్వినిశ్చితమ్।
పుంసామేకాన్తతశ్శ్రేయ స్తన్నశ్శంసితుమర్హసి॥ ౯

---

6. ప్రశ్నమేవాహత్వయేత్యాదినాయావదధ్యాయ పరిసమాప్తి - తావద్యుష్మత్ప్రశ్నోత్తరం వక్తుంనాహం సమర్థఇత్యాశఙ్కాం నిరాకుర్వన్తంఆహుః॥ త్వయేతిత్రిభిః హేఅనఘ-శాస్త్రార్థాజ్ఞాననిమిత్తకరం రూప పాపరహిత-జాతి ప్రయుక్తావమత్వ రూపాఘరహితేతివా ॥ త్వయా-ఇతిహాస సహితాని సర్వపురాణాని ఉత అపిచ-యానిధర్మశాస్త్రాణి మానవాదీని-తాని సర్వాణ్య ధీతాన్యాఖ్యా తాని కథితాని శ్రావితాని చ

7. కానితాని పురాణధర్మ శాస్త్రాణీత్యత ఆహ ॥ యానీతి ॥ హేసూత - వేదవిదాం స్వరూప తోఽనుష్ఠానపర్యన్తార్థంచ వేదం విదన్తీతి తథా-తేషాం మధ్యే శ్రేష్ఠభగవాన్బాదరాయణః - తథావిధా అన్యేచమునయః పరాశరాదయోమన్వాదయశ్చ-పరావరవిదః-పరంపరమాత్మతత్త్వం-అవరం-ప్రకృతిపురుషతత్త్వం-తద్విదః తత్త్వత్రయ యాథాత్మ్యవిదః-యానిపురాణాని ధర్మశాస్త్రాణి చ విదుః-తాన్యధీతాన్యాఖ్యాతాని చేతి పూర్వేణాన్వయః॥ వేదవిచ్ఛ్రేష్ఠ బాదరాయణోఽన్యేచ మునయః యాని విదురిత్యనేన స్మృతీతిహాసపురాణానాం వేదమూలత్వమత ఏవ ప్రామాణ్యం చ దర్శితమ్

8. నన్వపశూద్రాధికరణన్యాయేన అనధికృతశారీరకోఽహమితిహాస పురాణాద్యధ్యయనజాతప్రతీతిమాన్కథంబ్రహ్మవిదాం యుష్మాకం ప్రశ్నస్యోత్తరం వక్తుం ప్రభురితీమామాశఙ్కాం వారయన్త ఆహుః॥ వేత్థేతి॥ హేసౌమ్యసదనుగ్రహాత్ ॥ సతోవ్యాసస్యాను గ్రహాద్ధేతోః-తత్సర్వం ఇతిహాస పురాణాది ప్రధాన ప్రతిపాద్యంవస్తుతత్త్వత స్త్వంవేత్థజానాసి, అనధికృతశారీరకోపిత్వం సదనుగ్రహాదితి హాసపురాణాద్యర్థరూపం వస్తు యథావద్వేత్థ-సత్యాపాతత ఇతిభావః॥ సదనుగ్రహాదపే పికథం శారీరకాధ్యయన నిర్ణేతవ్యంవస్తుతత్త్వమహం వదామీత్యత్రాహుః -బ్రూయురితి - స్నిగ్ధస్యానురక్తస్య-శిష్యస్య-త్వాదృశస్యగురవో బాదరాయణాదయః-గుహ్యమప్యుతగుహ్యమపిబ్రూయుః శారీరకముఖేనానుక్త్వాకేవలముపది శేయురితిభావః॥

9. ఏవం తస్యప్రతివచనసామర్థ్యమావిష్కృత్య ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛన్తి ॥ తత్రతత్రేతి ॥ హేఆయుష్మన్-పుంసాం ఏకాన్తతో నియమేన-నిరతిశయం శ్రేయఇతివా-యతస్సాధనాత్ శ్రేయోభవేత్తద్భవతా

ప్రాయేణాల్పాయుషస్సభ్యకలావస్మిన్యుగేజనాః।
మన్దాస్సు మన్దమతయో మన్ద భాగ్యాహ్యుపద్రుతాః॥ ౧౦

భూరీణి భూరి కర్మాణి శ్రోతవ్యాని విభాగశః।
అతస్సాధోఽత్రయత్సారం*సముద్ధృత్యమనీషయా।
బ్రూహినశ్శ్రద్ధ ధానానాం యేనాత్మా సంప్రసీదతి॥ ౧౧

తత్రతత్ర పురాణాదిషు నిశ్చితం నిర్ణీతం-నఃఅస్మభ్యం: శంసితుం ప్రవక్తుమర్హసి ॥ ఏవం ముక్తిసాధనభూతో ధర్మఃపృష్టః-కింనిరతిశయం శ్రేయఃకోవా తత్సాధనభూతో ధర్మ ఇతి ప్రశ్నార్థః॥

10. అథ త్రివర్గసాధనానామ శ్రోతవ్యత్వం సూచయన్తన్నిష్ఠానాం దౌర్భాగ్యం తైశ్శ్రోతవ్యానాం బహుత్వం చ వదన్తస్సర్వశాస్త్రార్థసారభూతం ముక్తిసాధనమేవ పృచ్ఛన్తిప్రాయేణేతి సార్ధాభ్యామ్। హేసభ్య-అస్మిన్ కలౌ యుగేజనాః మానవాఃప్రాయేణాల్పాయుషః అనియత శతవర్షాయుషః-అనేన కృతాదియుగేష్వపి వయథేష్టం భోగానన్తరంముముక్షోదయాసమ్భవ ఉక్తః-మన్దాఃమన్దప్రకృతయః-సుమన్దమతయః నితరాం మన్దబుద్ధయః-ఉపద్రుతాఃతాపత్రయ వర్గ త్రయతృష్ణాభ్యా మితిశేషః-సుమన్దమతయ ఇత్యనేన ఝడితి శ్రేయస్తత్సాధనాన వగమస్సూచితః-మన్దాఇత్యనేనశ్రేయస్సాధనోపసంహారాసామర్థ్యం సూచితమ్-ఉపద్రుతా ఇత్యనేన క్వచిచ్ఛ్రేయ స్సాధనోద్యోగస్యాఽనేకాన్తరాయవిహతత్వం-అత ఏవతే జనామన్దభాగ్యాః దుర్భగా ఇత్యర్థః-

11. హియస్మాత్-ఉపద్రుతాః అత ఏవ తైర్విభాగశః-స్వస్వాపేక్షితఫలభేదేన శ్రోతవ్యాని భూరికర్మాణి ఆయాస బహులాని కర్మాణిభూరీణిబహూనిసన్తి - పౌణ్డరీకవాజపేయ ధర్మాదిభేదేన భూరీణి-ఏకైకస్మిన్ననేకేతి కర్తవ్యతా కలాపవత్త్వేనభూరిధర్మాణీతివా - యతఏవమతోఽత్రశ్రోతవ్యేషు మధ్యేయత్సారంఅనిష్టనివర్తక మిష్టప్రాపకం చ సారంసాధనం-తత్మనీషయా సూక్ష్మయాధియా-సముద్ధృత్యదధ్నోఘృతమివోద్ధృత్య శ్రద్ధధానానాం శ్రద్ధాంకుర్వతాం నోఽస్మాకం బ్రూహి-సారం విశింషన్తియేనేతి॥ యేన సారేణాత్మాచిత్తం-సంప్రసీదతిరాగాదిభిరకలుషితస్స్యాత్-తత్సారం బ్రూహీ-త్యన్వయః - ప్రాయేణేత్యేతదల్పాయు రాదిభిః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే-ప్రాయేణాల్పాయుషః ప్రాయేణ మన్దాఇతి-ఏతేన "మనుష్యాణాం సహస్రేషుకశ్చిద్యతతిసిద్ధయే" - ఇతిభగవద్వచనార్థస్స్మరితః - యేనాత్మాసమ్ప్రసీదతీత్యనేన-ఆత్మప్రసాదార్థమేవతావన్ముముక్షుభిర్యతితవ్యం - సతిచ ప్రసాదే - "ప్రసాదేసర్వ దుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతేప్రసన్నచేత సోహ్యాశుబుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతీ"త్యుక్తరీత్యాదుఃఖహాన్యాదిరర్థాదేవ భవతీతి సూచితమ్-యద్వా-యేన సారభూతేన సాధనేన-ఆత్మాపరమాత్మా - ప్రసీదతి ప్రసన్నో భవతీత్యర్థఃఏవం-"కిమలభ్యం భగవతి ప్రసన్నే శ్రీనికేతన"- ఇతివక్ష్యమాణరీత్యా సర్వకర్మాణి శ్రోతవ్యానిసన్తితత్సారం బ్రూహీత్యనేన భూరికర్మాణి నశ్రోతవ్యానీతి ప్రతీయతే। యద్యపికర్మాణ్యపి ఫలద్వారాహానాయ స్వరూపేణోపాదానాయచ శ్రోతవ్యాన్యేవ - అన్యథా సాంసారిక ఫలనిర్వేదాసంభవేన నిశ్శ్రేయస సాధనావబోధ్యధ్యాత్మ

సూత జానాసి భద్రంతే భగవాన్సాత్వతాం పతిః।
దేవక్యాం వసుదేవస్య జాతోయస్య చికీర్షయా॥ ౧౨

తన్నశ్శుశ్రూషమాణా నామర్హస్యఙ్గాను వర్ణితుమ్।
యస్యావతారో భూతానాం క్షేమాయచ భవాయచ। ౧౩

ఆపన్నస్సంసృతిం ఘోరాం యన్నా మవివశోగృణన్।
తతస్సద్యో విముచ్యేత యద్బిభేతి స్వయం భయః॥ ౧౪

శాస్త్ర శుశ్రూషాయా ఏవాసంభవాత్-పరమాత్మోపాసనస్యానభిసంహితఫల కర్మోపకార్యత్వ జ్ఞానాభావ ప్రసఙ్గాచ్చ-తథా ప్యేకయైవోక్త్యా సర్వాణికర్మాణిఫలతస్త్యాజ్యాని, ఉపాసనాఙ్గతయా యథాశక్త్యనుష్ఠేయానీత్యే తావదేవశ్రోతవ్యం - ముముక్షుభిరిత్యభిప్రాయేణైవముక్తమ్॥

12. ఏవంముక్తిసాధనం పృష్ట్వా అథ తదనుగ్రాహకేషు ప్రధానతమమ్"శ్రవణం కీర్తనంవిష్ణోస్స్మరణ"మిత్యాదిషు ప్రథమోపాత్తం భగవచ్చరిత్ర శ్రవణం చికీర్షవస్తత్రాపి సాధుపరిత్రాణాయావతీర్ణ సమనన్తర శ్రీకృష్ణావతారచరిత్రం పృచ్ఛన్తిసూతేత్యాదిభిష్షడ్భిః, హేసూత తుభ్యంభద్రం కల్యాణమస్తు-సాత్వతాం భక్తానాం పతిః పాలయితా భగవాన్ వసుదేవస్య-అపాదానస్య సంబన్ధవివక్షయాషష్ఠీ-వసుదేవాత్తద్భార్యాయాం దేవక్యాం యస్య చికీర్షయా యత్కర్మకర్తుమిచ్ఛయాజాతోఽవతీర్ణః తత్సర్వం జానాసి॥

13 తచ్ఛ్రీకృష్ణచరిత్రం-శ్రోతుమిచ్ఛతామస్మాకమ్-వర్ణితుమఙ్గ-హేసూత-అర్హసి జానాసి అర్హసీత్యనేన సదనుగ్రహీతః కార్త్స్న్యేనతచ్చరిత్రవేదిత్వం వక్తుం ప్రభురితిసూచితమ్॥ మహోపకర్తృత్వాత్తదవతారచరిత్రమవశ్యం శుశ్రూషితవ్య మిత్యభిప్రాయేణ తదవతారం విశింషన్తి॥ యస్యేతి॥ యస్య భగవతోఽవతారః శ్రీకృష్ణరూపః భూతానాం-భవాయ-యోగాపర పర్యాయేష్టోదయాయ - క్షేమాయ, తత్పాలనాయచ భక్తానామిత్యనుక్త్వాభూతానామితి వదతామయ మభిప్రాయః॥ శత్రూణామపి దమనపూర్వక మపవర్గదాయిత్వేన మహోపకర్తేతి కిము వక్తవ్యం తదవతారో భూతానాం యోగక్షేమార్థఇతి-

14. అతస్తన్నామైవానిష్టపరిహారేష్టప్రాపణక్షమమిత్యభిప్రాయేణాహుః ఆపన్న ఇతి-ఘోరాంగ గర్భజన్మ జరామరణాది రూపాం సంసృతిమాపన్నః ప్రాప్తఃశత్రురపి వివశోపి పారవశ్యేనాపీత్యర్థః॥ యస్య శ్రీకృష్ణస్య, యచ్ఛబ్దానాం కోవా భగవతస్తస్యేత్యుత్తరత్రాన్వయః నామగృణన్ ఉచ్చరన్, దేహావసాన ఇతిశేషః॥ తతస్సంసృతేస్సద్య ఏవ విముచ్యేత - ముక్తోభవేత్, కథం పారవశ్యేనాప్యుచ్చారణమాత్రేణాపి శత్రురపిముచ్యేతేత్యత్రోచ్చారణంవిశింషన్తి-యద్బిభేతిస్వయంభయఇతి యన్నామోచ్చారణంప్రతి భవస్సంసారః-స్వయంబిభేతి - భయమితిపాఠేపి - జన్మమరణాదిభయహేతుత్వాద్భవ ఏవ భయశబ్దేన వివక్షితః దేహావసానకాలిక భగవన్నామోచ్చారణ స్యావ్యవధానేన ముక్తిసాధనత్వమితరకాలిక స్యతు కర్మజ్ఞానయోగాదివత్-భక్తియోగానుగ్రాహకత్వేన తద్ద్వారేతి అజామిలోపాఖ్యానే. ప్రపఞ్చయిష్యతే.

యత్పాదసంశ్రయా స్సూత మునయః ప్రశమాయనాః।
సద్యః పునన్త్యుపస్పృష్టాః స్వర్ధున్యాపోఽను సేవయా॥ ౧౫

కోవా భగవత స్తస్య పుణ్యశ్లోకేడ్యకర్మణః।
శుద్ధికామో న శృణుయాద్యశః కలిమలాపహమ్॥ ౧౬

తస్య కర్మాణ్యుదారాణి పరిగీతాని సూరిభిః।
బ్రూహి నశ్శ్రద్దధానానాం లీలయా దధతః కలాః॥ ౧౭

అథాఖ్యాహి హరే ర్ధీమన్నవతారకథా శ్శుభాః।
లీలా విదధత స్స్వైర మీశ్వరస్యాత్మ మాయయా॥ ౧౮

---

౧౫. ఆస్తాంతావదవతారనామమాహాత్మ్యం తదీయానాం మాహాత్మ్యమేవ వాఙ్మనసాగోచరమితి భి ప్రాయేణాహ ॥యత్పాదేతి॥ హేసూత-యస్యభగవతః-పాదసంశ్రయాః పాదావేవ ప్రాప్యత్వేన సంశ్రయ స్తథాభూతా మునయః, తత్పాదారవిన్దమననశీలాః-ప్రశమాయనాః శమదమాదిగుణానామాశ్రయాః తదీయాః-ఉపస్పృష్టాః-పాదయోరితి శేషః - పాదస్పర్శమాత్రేణాపీతిభావః-సద్య ఏవ పునన్తి-స్పృష్ట్వానితి శేషః-ఏవం తత్పాదసంబన్ధిన్యాః స్వర్ధున్యాః గఙ్గాయాః, ఆపోపి అనుసేవయా స్నానపానాది రూపయా సేవకాః పునన్తి-స్వర్ధున్యాపస్తు అనుసేవయా పునన్తి-మునయ స్తదీయాస్తూప స్పర్శమాత్రేణాపి పునన్తీతి కేచిద్వ్యాచక్షతే। యథా స్వర్ధున్యాపోఽను సేవయా పునన్తి తథా మునయోప్యుపస్పృష్టాః పునన్తీతి దృష్టాన్తో వాఽభిప్రేతః॥

౧౬. ఉక్తైరన్యైశ్చ గుణై స్తం నిశంస న్త స్తచ్చరిత్రమవశ్యమాత్మ శుద్ధిమిచ్ఛద్భిశ్శ్రోతవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ ॥కోవేతి॥ తస్యోక్తవిధస్య-పుణ్యాః-శృణ్వతాం వదతాం చ పుణ్యావహాః-శ్లోకః శ్లోక్యత ఇతిశ్లోకో యశః యస్య - అత ఏవ చాసౌ - ఈడ్యం స్తుత్యం కర్మ చరిత్రం యస్య సః-తస్య భగవతో యశః-కలిమలాపహం, కలిప్రయుక్త పాపహన్తృ-చిత్తశుద్ధికామః కో వా పుమాన్న శృణుయాత్-సర్వోపి శృణుయాదేవేత్యర్థః

౧౭. తస్యేతి - అలో లీలయా-నకర్మ జేతిభావః - కలాః మూర్తీః అవతారాన్తరరూపాః దధత స్తస్య-ఉదారాణి విపులాని-సూరిభిః నారదపరాశరపారాశర్యాదిభిః-పరిగీతాని చ కర్మాణి చరితాని శ్రద్దధానానాం నః అస్మాకం బ్రూహి లీలయేత్య నేనాఽవతారాణామకర్మ మూలత్వముక్తమ్-కలాదధత ఇత్యనేన శ్రీకృష్ణస్యావతారిత్వ ప్రతీత్యా పూర్ణావతారత్వం సూచితమ్ ॥ తేనైవాఽవతారాన్తకథా ప్రశ్నశ్చకృతః.

౧౮. లీలయేత్య నేన అవతారాణామకర్మమూలత్వముక్తమ్-అథావతారచేష్టితానామప్యకర్మ మూలత్వం వద న్తః కార్త్స్న్యేన తదవతారచరిత్రాణి పృచ్ఛన్తి ॥ అథేతి ॥ హేధీమన్ ఆత్మమాయయా ఆత్మనః స్వస్య మాయయా ఆశ్చర్యశక్తి యోగేన-ఆశ్చర్యత్వం మాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం-సంకల్ప రూపజ్ఞానేన వా-మాయాచవయునం జ్ఞానమితి నైఘణ్టుకాః ॥ "మాయయా సతతం వేత్తి ప్రాణినాం చ శుభాశుభ" మిత్య

వయంతు న వితృప్యామ ఉత్తమశ్లోకవిక్రమే।
యచ్ఛృణ్వతాం రసజ్ఞానాం స్వాదు స్వాదు పదే పదే॥ ౧౯

కృతవాన్ కిల వీర్యాణి సహరామేణ కేశవః।
అతిమర్త్యాని భగవాన్ గూఢః కపటమానవః॥ ౨౦

కలి మాగత మాజ్ఞాయ క్షేత్రేఽస్మి న్వైష్ణవే వయమ్।
ఆసీనా దీర్ఘసత్రేణ కథాయాం సక్షణా హరేః॥ ౨౧

భియుక్తై ర్జ్ఞానపర్యాయత్వేన మాయాశబ్దః ప్రయుక్తః-స్వైరం యథాలీలాశ్చేష్టాః - విదధతః కుర్వతః- ఈశ్వరస్య సర్వనియన్తుః-హరేరా శ్రితగురితహరస్య భగవతః-శుభాః-శృణ్వ తాం వదతాంచ శుభావహాః- అవతారకథాః-అథకార్త్స్న్యేన-ఆఖ్యాహి కథయ ॥ "మఙ్గళానన్తరారమ్భప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథే" తి నైఘణ్టుకాః ॥ ఆత్మమాయయా స్వైరంలీలావిదధత ఇత్యనేన దేవమనుష్యాదిసజాతీయానామవతారచేష్టానామాత్మీయసంకల్ప మూలత్వ మకర్మవశ్యత్వ ప్రయుక్తత్వం చసూచితమ్.

౧౯. నన్వాభీక్ష్ణ్యేన శ్రుతా ఏవ భగవదవతార కథా భవద్భిః-అత స్తాః కిమర్థం పృచ్ఛ థేత్యత్రాహ ॥ వయంత్వితి ॥ ఉత్తమైః బ్రహ్మాదిభిః శ్లోక్యత ఇత్యుత్తమః శ్లోకో యస్యేతివా తస్య-విక్రమే చరిత్రే విషయే ... యం తృప్యామః-అతృప్తౌ హేతుం వదన్తశ్చరిత్రం విశింషన్తి యదితి, యత్ ఉత్తమశ్లోకచరితం, శృణ్వతాం ... రసజ్ఞానాం పదేపదే క్షణే క్షణే పునః పునర్వా-స్వాదుస్వాదు, రుచిజనకం భవతి-పూర్వ పూర్వశ్రవణాపేక్షయోత్తరోత్తరశ్రవణేఽతీవ రుచిరమేవ భవతీతి శ్రుతమపి పునః పునః నవనవమేవ భాతీతి భావః-యద్యస్మాత్పదే పదేస్వాదుస్వాదు తస్మాదుత్తమశ్లోకవిక్రమే న వితృప్యామ ఇత్యన్వయః

౨౦. యుక్తంచైతదిత్యభిప్రాయేణాహుః ॥ కృతవానితి । కపటమానవః ఛద్మమానవః మనుష్యవత్ప్రతీయమాన ఇత్యర్థః ॥ ఏవమపి భగవాన్-పూర్ణషాడ్గుణ్యః-తథాపి గూఢః తత్త్వతోఽయమీశ్వర ఇతి నాప్యవిజ్ఞాతః-కేశవః "ఇతిబ్రహ్మణో నామ ఈశో హం సర్వదేహినామ్ । ఆవాంతవాఙ్గసమ్భూతౌ తస్మాత్కేశవనామవా"నితి-రుద్ర నిరుక్తకేశవ పదపుష్కల ప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయ శ్రీకృష్ణః-రామేణబలరామేణసహ- అతిమర్త్యాని అతిమానుషాణి మనుష్యైఃకర్తుమశక్యానీతియావత్ ॥ వీర్యాణిచేష్టితానికృతవాన్ - కిలేతి ప్రసిద్ధిః-మానుషాణిహి కర్మాణిసకృచ్ఛ్రుతాని పునః పునశ్శుశ్రూషాంనజనయేయుః॥ భగవద్వీర్యాణి అతిమానుషత్వాద్విలక్షణవిషయత్వాద్దేవస్య విషయాంశుశ్రూషామప్యుత్తరోత్తిరాధి కాంవిలక్షణాం జనయన్తి అతస్తత్ర న వితృప్యామ ఇతి భావః.

౨౧. ననుభగవద్వీర్యాణి బహూనిమహతా కాలేన శ్రోతవ్యాని-భవతాం తు నిత్యం తపశ్చరతాం కోఽవసర ఇత్యత్రాహుః ॥ కలిమితి ॥ కలిం తపోవిఘ్నకరం కలిమాగతం ప్రవృత్తం విజ్ఞాయాలక్ష్య-వయం ఉపాయాన్తరేణ కలిం జేతుమశక్తాః । హరేః కలికృతదోషహరస్య భగవతః-కథాయాం నిమిత్తభూతాయాం కథాశ్రవణార్థమిత్యర్థః ॥ సక్షణాః సావసరాః లబ్ధావసరా ఇతియావత్ - అస్మిన్వైష్ణవే విష్ణోస్సంబన్ధిని తస్యా

త్వం నస్సందర్శితో ధాత్రా దుస్తరం నిస్తితీర్షతామ్।
కలిం సత్త్వహరం పుంసాం కర్ణధార ఇవార్ణవమ్॥ ౨౨

బ్రూహి యోగేశ్వరే కృష్ణే బ్రహ్మణ్యే ధర్మవర్మణి।
స్వాం కాష్ఠా మధునోపేతే ధర్మః కం శరణం గతః॥ ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే, ప్రథమోఽధ్యాయః

న్నిధ్యవతి-క్షేత్రేనై విశాఖ్యే, దీర్ఘసత్రేణ-సహస్రసంవత్సరపర్యన్తేన బ్రహ్మసత్రేణ "అధ్యయనేనవసతీతి" వద్వే త్వర్థే తృతీయా దీర్ఘసత్రార్థమిత్యర్థః-ఆసీనా ఉపవిష్టాః

౨౨. కించ॥ పుంసాం-సత్త్వహరం-తపఆదిసారహరం-అతఏవదుస్తరం ఉపాయాన్తరైస్తరితుం జేతుమశక్యం-కలింని స్తితీర్షతాం నితరాం తరితుమిచ్ఛతాం-నః-అస్మాకం-అర్ణవంసాగరం-నిస్తితీర్షతాం జనానాంకర్ణధారఇవ-త్వంధాత్రాఈశ్వరేణ-సందర్శితః ఉపాయత్వేనేతి శేషః-దైవవశాదిదం సంపన్నమితిభావః.

౨౩. అథ-స్వస్వవర్ణాశ్రమధర్మైస్సైవకలింతరత - కింహరికథా శ్రవణేనేతిశఙ్కాం నిరాకుర్వన్తః ప్రశ్నముపసంహరన్తిః. బ్రూహీతి॥బ్రహ్మణ బ్రహ్మసుతేసాధుః బ్రహ్మణ్యఃతస్మిన్-ధర్మవర్మణి-ధర్మస్య[illegible] వత్కవచవత్పాలకే యోగేశ్వరేభక్తియోగారాధ్యే శ్రీకృష్ణే-అధునాస్వాం కాష్ఠాం-అభియోగప్రకర్షం-స్వాందిశం వావైకుణ్ఠలోకమితియావత్-ఉపేతేగతేసతి-ధర్మఃవర్ణాశ్రమానుకూలః-కంకృష్ణాదన్యం-శరణం రక్షితారం-గతఃగచ్ఛేత్ నకమపీత్యర్థః అధునాధర్మగోప్తురభావాత్-కలినాభిభూతో ధర్మస్తంజేతుమ ప్రభుః-అతః-కేవలంకలిఘ్నం భగవచ్చరితమేవబ్రూహీత్యర్థః.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ పయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేశ్చక్రవర్తినః
శ్రీశైలగురోస్సుతేన తచ్చరణ కమలపరిచర్యా ప్రసాదిత తత్సూక్తిసమధిగత
శ్రీభాగవతార్థ హృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషాలిఖి
తాయాం శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రచన్ద్రికాయాం శ్రీమద్భాగవత
వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్కన్ధే ప్రథమోధ్యాయః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

ప్రథమస్కన్ధే - ద్వితీయోఽధ్యాయః భక్తిమహాత్మ్యం

*** ఇతి సంప్రశ్నసంహృష్టో విప్రాణాం రౌమహర్షణిః।**
ప్రతిపూజ్య వచస్తేషాం ప్రవక్తుముపచక్రమే॥ ౧

యం ప్రవ్రజన్తమనుపేతమపేతకృత్యం ద్వైపాయనో విరహకాతర ఆజుహావ।
పుత్రేతి తన్మయతయా తరవోఽభినేదుస్తం సర్వభూతహృదయం మునిమానతోఽస్మి॥ ౨

---

౧. ఏవంసంపృష్టనిశ్శ్రేయససాధనతదనుగ్రాహకప్రధానతమశ్రీకృష్ణచరిత్రసూనశౌనకాదీనాం ప్రశ్నానభినన్ద్య యం స్తేషాముత్తరరూపం శ్రీభాగవతాఖ్యం పురాణమాహేత్యాహ బాదరాయణః ॥ ఇతీతి ॥ అత్ర "శ్రీసూత ఉవాచ - ఇతి సంప్రశ్న సంహృష్ట" ఇతి క్వచిత్పాఠో దృశ్యతే - సచాసంగతః - ఇతీత్యాదిశ్లోకస్య సూతోక్తిత్వాభావాత్ - యం ప్రవ్రజన్తమిత్యాదిర్హి సూతోక్తిః - అతస్తతః ప్రాగేవ సూత ఉవాచేతి పరిపఠితుం యుక్తమ్ - అహాతు వ్యాస ఉవాచేతి ఇతీత్థం విప్రాణాం శౌనకాదీనాం సంప్రశ్నైః సమీచీనైః ప్రశ్నైః సంహృష్టో రౌమహర్షణిః - రోమహర్షణస్యాపత్యం పుమాన్ సూతః తేషాం విప్రాణాం వచః ప్రశ్నాత్మకం వచః - ప్రతిపూజ్యాభినన్ద్య ప్రతివక్తుం ప్రతివచనరూపం పురాణమిదం వక్తుమ్ - ఉపచక్రమే ఆరేభే - విప్రాణామిత్యనేన సాపేక్షస్యాపి సంప్రశ్న శబ్దస్య నిత్యసాపేక్షత్వాదార్షత్వాద్వా అసమాసః - తేషాం విప్రాణాం వచః ప్రతిపూజ్యేతి వాన్వయః - సంప్రశ్న సంపృష్ట ఇతి పాఠాన్తరం - తదా సమీచీనః ప్రశ్నో యస్య తస్మై ప్రతివచనాయ - సంపృష్టః ప్రత్యుత్తరం వక్తుం పృష్ట ఇత్యర్థః - యద్వా - విప్రాణామిత్యస్య వచ ఇత్యనేనైవాన్వయః - సంశోభనాః ప్రశ్నా యేషాం తైః - శౌనకాదిభిః సంపృష్ట ఇత్యర్థః.

౨ ప్రశ్నానాముత్తరరూపమిదం పురాణం శుశ్రావయిషుస్తన్నిరూపకశ్రీవయిత్పృభి రేవం కార్యమితి సూచయితుమేతత్పురాణప్రథమప్రవర్తకత్వ రూపమహోపకర్తృ బాదరాయణిరూప గురునమస్కారతచ్ఛరణవరణాత్మకం మఙ్గళమాచరతి సూతః॥ యం ప్రవ్రజన్తమితి ద్వాభ్యామ్ - ద్వైపాయనః శ్రీవ్యాసః - విరహకాతరస్సన్ యం పుత్రేత్యాజుహావ ఆహూతవాన్ - తదా తన్మయతయా తరవోఽభినేదుః - తం సర్వభూతహృదయం మునిం ఆనతోఽస్మీత్యన్వయః - కథంభూతం ప్రవ్రజన్తమ్ - తదైవ పిత్రాదీన్ పరిత్యజ్య ప్రవ్రజన్తమ్ - అనుపేతం ఉపేతరహితం అసహాయమిత్యర్థః - అపేతం కృత్యం యస్య తం కర్తవ్యాన్తరరహితం నిష్పన్న బ్రహ్మోపాసనత్వాత్ కృతకృత్యమితి భావః ॥ ప్రవ్రజన్తమిత్యనేన దేహానుబన్ధిత్యాగ ఉక్తః - అనేన సుతారాహిత్యం ఫలితం - అనుపేతమిత్యనేనాసహాయత్వముక్తమ్ ॥ అనేన దేహపోషక సహాయాన్తరరాహిత్యం సూచితమ్ -

యస్స్వానుభావ మఖిల శ్రుతిసారమేక మధ్యాత్మదీప మతితీర్షతాం తమోన్ధమ్।
సంసారిణాం కరుణయా హ పురాణగుహ్యం తం వ్యాససూను ముపయామి గురుం ౩
మునీనామ్॥

తేనచ దేహాత్మ భ్రమనుదూపాహంకారరాహిత్యం ఫలితం - ద్వైపాయనో విరహకాతర ఆజుహావేత్యనే నద్వైపాయనా దవ్యతిశయితజ్ఞానవత్త్వం సూచితమ్ - యద్యపిపుత్రేత్యస్య దూరాదాహ్వాన విషయవాక్యస్థత్వాద్దూరా ద్ధూతేచేతిప్లుతత్వేసతి "ప్లుత ప్రగృహ్యా అచినిత్య"మితి ప్రకృతి భావేనభవితవ్యం సన్నిధర్శనం - తథాపి, "గురోరనృత" ఇత్యత్రప్రాచామితి యోగంవిభజ్య సర్వస్యప్లుతస్య వైకల్పికత్వాభ్యుపగమాత్ -అగ్నిత్పరిహణి పరస్య చేతిసూత్రే, సర్వఃప్లుతస్సాహస మనిచ్ఛతా విభాషాకర్తవ్య ఇతిమహాభాష్యకారోక్తేశ్చప్లుతాభావపక్షే సన్ధిస్సులభఏవేతి బోధ్యమ్ - సాహసంశాస్త్రత్యాగః - తదనిచ్ఛ తాశాస్త్రమనురున్ధానే నేత్యర్థ ఇతిహరదత్తో వ్యాఖ్యాతవాన్ - ప్రస్తుత స్త్వితిశబ్దస్యైవవాక్యాన్తత్వేన, పుత్రశబ్దేప్లుత ప్రసక్తి రేవనాస్తి అనుకార్యస్యపుత్రశబ్దస్య సంబోధనవిషయత్వే పుత్రానుకరణ స్యతస్యతదభావాచ్చ - తన్మయతయా ప్రతిచుక్రుశుః - ప్రాచుర్యేసంబన్ధమాత్రేవా - తత్ప్రాచురతయాతస్సంబన్ధితయావా - తరవోఽభినేదుః - శుకాత్మకావయమిత్యేవం రూపేణ ప్రతిశబ్దమనురిత్యర్థః - తత్ప్రాచుర్యం చ తరూణాం తేనశుకేన జ్ఞానవ్యాప్త్యాధిష్ఠితత్వాదవగన్తవ్యమ్ - సంబన్ధమాత్రమయట్పక్షే జ్ఞానద్వారాఅధిష్ఠా త్రధిష్ఠేయభావరూప ఏవసంబన్ధోఽభిప్రేతః స్వరూపేణ సర్వాధిష్ఠాతృత్వాసంభవాత్ - ఏషోఽణురాత్మా - ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపిదృష్ట, ఇత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః - జీవస్యాణుత్వావగమాత్తస్యస్వరూపేణా నేకాధిష్ఠాతృత్వాసంభవాత్ - యద్యపిధర్మభూతజ్ఞానస్యాపి - సచానన్త్యాయకల్పత ఇత్యాది శ్రుతిభిర్ముక్తి దశాయామేవ త్వావన్త్యమవగతం-తథాపిశుకస్యపరినిష్పన్న బ్రహ్మోపాసనత్వేన ముక్తానామివ నివృత్త జ్ఞానసంకోచక కర్మరూపావరణత్వాదపరిచ్ఛిన్న ధర్మభూతజ్ఞానద్వారా అనేకతర్వధిష్ఠాతృత్వముక్తమ్ - యతఏవతన్మయతయాతరవోఽభినేదుః - అతఏవసర్వభూత హృదయం - సర్వభూతానాంహృత్ - అయతే గచ్ఛతిజ్ఞానద్వారావ్యాప్నోతీతి సర్వభూతహృదయ, స్తం - అయగతావితిధాతుః యద్వా సర్వభూతానాం హృదయం యస్యజ్ఞానద్వారా వ్యాప్యంస సర్వభూతహృదయ, స్తం - యద్వా హృదయ శబ్దేన ధర్మభూతం జ్ఞానం లక్ష్యతే హృదయస్యజ్ఞానసాహచర్యాత్ - సర్వభూతేషు హృదయం-ధర్మభూతం జ్ఞానం అధిష్ఠాతృయస్య సః-తంమునింస్వాత్మ పరమాత్మయాథాత్మ్య మననశీలం శ్రీశుక మితివిశేష్యమధ్యాహార్యమ్ - ఆనత ఇతికర్తరిక్తః - నమస్కృతవానస్మీత్యర్థః.

౩. యఇతి॥ యఃకరుణయాపురాణగుహ్యం, "విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమితి" బహుళగ్రహణాత్ - విశేష్యస్యాపి పురాణ శబ్దస్య పూర్వనిపాతః - గుహ్యం పురాణం, యద్వాపురాణగతం గుహ్యమాహ - తంమునీనామ పిగురుం వ్యాససూనుం ఉపయామి, శరణం ప్రజామి పురాణం కథం భూతం-స్వానుభావం స్వేనశుకేన అనుభావం - కర్మణి ఘఞ్ ।ప్రథమ మనుభూత మిత్యర్థః॥ అఖిలానాం శ్రుతీనాంసారో యస్మిన్ప్రతిపాద్యస్తత్తథా - వేదపూర్వభాగార్థభూత కర్మణామప్య త్రపురాణే భగవదారాధనరూపతాయాస్తత్ర తత్ర ప్రతిపాదానాదఖిలశ్రుతి సారమిత్యుక్తమ్ - ఏకం స్వతుల్యాధిక పురాణాన్తరరహితం అధ్యాత్మ దీపం - ఆత్మనీత్యధ్యాత్మ మితివిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - స్వాత్మ పరమాత్మయాథాత్మ్య

నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నరోత్తమమ్।
దేవీం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయ ముదీరయేత్॥ ౪

మునయ స్సాధు పృష్టోహం భవద్భి ర్లోకమఙ్గళమ్।
యత్కృతః కృష్ణసంప్రశ్నో యేనాత్మా సుప్రసీదతి॥ ౫

ప్రకాశనేదీప్యతుల్యత్వ మిత్యర్థః॥ అతితీర్ణ తాంసంసృ లింతరితుమిచ్ఛా రహితానామపి సంసారిణాం, తమోన్ధం సమస్తసంసృ తిరుచిజన కమజ్ఞానమన్ధయతితిరో భాపయతి నివ ర్తయతీతి తథా ॥

౪ ఏవంశ్రా వయిత్రు ర్బాదరాయణేర్న మస్కా రాత్మకం మఙ్గళమనుష్ఠే యమితిసూచితమ్ - న కేవలం బాదరాయణి రేవ నమస్కార్యః-అపిత్వ న్యేపి నారాయణాదయఇత్యభిప్రాయే ణాహః॥నారాయణమితి॥నారాయణాదీన్నమస్కృత్యతతోజయముదీరయేత్ -కథయేత్ శ్రావయేదితియావత్ - జయమితి, అస్యైవ పురాణస్యాన్వర్థ నామాన్తరం - అఖిలదురితజయావి నాభూతత్వాజ్జయ మితి - తత్ర నరనారాయణ యోర్బ దర్యా శ్రమవాసినోర్భ గవదవతార భూతయోః-"యోవై భారత వర్షేస్మి న్ క్షేమాయ స్వస్తయేన్నృణామ్ ॥ ధర్మజ్ఞాన శమోపేత ఆకల్పాదాస్థిత స్తపఇతి"-వక్ష్య మాణరీత్యాశిష్యా చార్య రూపేణస్వా నుష్ఠాన ద్వారా - ఽఖిలధర్మప్రవర్తక త్వేననారదాది ముఖేనాఖిలా ధ్యాత్మ్య శాస్త్ర ప్రవర్తక త్వే నచగురూణామపి గురుత్వే నచమ హోపకర్తృత్వాత్తన్నమస్కృతి రవశ్యం కార్యేతిభావః। వాగధిష్ఠాతృదేవతాత్వాత్సరస్వ తీనమస్కార్యేత్యభిప్రాయేణ సరస్వతీమిత్యుక్తమ్ - దేవస్య చతుర్ముఖస్య స్త్రీ దేవీ - తాం - పుంయోగాదాఖ్యాయామితిఙీప్ - అత్రసరస్వత్యాశ్చతుర్ముఖ సంబన్ధప్రత్యాయక దేవీత్వ విశేషణేన చతుర్ముఖ నమస్కృతిరపికార్యేతి సూచితమ్ - చతుర్ముఖోహి - అనిరుద్ధాఖ్యభగవత్తురీయవ్యూహ నాభికమలసంభూత స్తపస్తోషి తానిరుద్ధోపదిష్ట భాగవత చతుశ్శ్లోకీంకృత్స్నే తత్పురాణ నిదానభూతాం నారదాయోపదిదేశ - అతసోఽపిమహోనుపకర్తైవగురుశ్చేతి నమస్కార్య ఇత్యభిప్రాయః - అనేనైవానిరుద్ధ నారద యోరపి నమస్కార్యత్వమర్థసిద్ధం వేదితవ్యమ్। అనిరుద్ధాచ్చతుశ్శ్లోక్య ధిగమోనారదాయతదుప దేశశ్చద్వితీయేస్పష్టీభవిష్యతి - నారదాచ్చతుశ్శ్లోకీమధిగమ్యకార్త్స్న్యేనైతత్పురాణనిర్మాతృత్వే నోపకర్తృ తమత్వాద్వ్యాసో నమస్కార్యఇత్యభి ప్రాయేణ వ్యాసమిత్యుక్తమ్-తత్రాయం క్రమోవివక్షితః, తావన్న మస్కార్యశ్శుక స్తతోవ్యాసస్తతో నారద స్తతస్సరస్వతీతద్వల్లభౌతతో నిరుద్ధ స్తతశ్చ నరనారాయణావితి ॥

౫. తదేవం-"మఙ్గళాచారయుక్తానాం నిత్యంచప్రయతాత్మనామ్ - జపతాం జుహ్వతాంనిత్యంవిని పాతోనవిద్యత"ఇత్యుక్తరీత్యాకృత గురుదేవతోపాసనాత్మక మఙ్గళ స్తత్ప్రశ్నమభినన్దతి॥ మునయఇతి॥ హేము నయః భవద్భిః సాధుయథా భవతితథా॥ లోకమఙ్గళం ప్రత్యహంపృష్టః-పృచ్ఛతిర్ద్వికర్మకః-వక్తృకర్మకోవాచ్య కర్మకశ్చేతి, తత్రలోకమఙ్గళమితివాచ్యకర్మోచ్యతే - తస్యానభిహితత్వాద్ద్వితీయా - వక్తృకర్మణ స్త్వహం శబ్దార్థస్యక్తప్రత్యయే నాభిహితత్వాత్ప్రథమాప్రయుక్తా - లోకమఙ్గళమితిప్రశ్న సాధుత్వేహేతుః - లోక మఙ్గళవిషయ కత్వాత్ప్రశ్నస్సాధురిత్యర్థః-కథంప్రశ్నస్యలోకమఙ్గళవిషయకత్వమిత్యతఆహ॥ యత్కృతః కృష్ణ సంప్రశ్న ఇతి ॥ యద్యస్మాత్ - కృష్ణవిషయకః సంప్రశ్నః కృష్ణఃమఙ్గళానాంచమఙ్గళమిత్యుక్తరీత్యా నిరతిశయ

స వై పుంసాం పరో ధర్మో యతో భక్తి రధోక్షజే।
* అహైతుక్య ప్రతిహతా యయాత్మా సుప్రసీదతి॥ ౬

వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః ప్రయోజితః।
జనయత్యాశు వైరాగ్యం జ్ఞానం చ యదహైతుకమ్॥ ౭

మఙ్గళస్వరూప కృష్ణవిషయకః సంప్రశ్నః కృతః అతో లోకమఙ్గళ మహం పృష్ట ఇత్యర్థః॥ కృష్ణసంప్రశ్నస్య లోకమఙ్గళవిషయత్వ మేవోపపాదయతి॥ యేనేతి॥ యేనకృష్ణేన తద్విషయక సంప్రశ్నేనవా హేతునా - ఆత్మాచిత్తం - సుష్ఠుప్రసన్నం భవతి-ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం సస్వరూపగుణ విభూతిః కృష్ణోను సంహితశ్చిత్తగతం మాలిన్యమపనయతి - తతశ్చిత్తంసుప్రసీదతి - చిత్తప్రసాదేచలోకానాం సర్వాణి మఙ్గళానిసు లభాన్యే వేతిభావః॥

౬. తత్రప్రయత్తావత్పృష్టం-"భవతాయద్వినిశ్చితమ్ - పుంసామేకాన్తతశ్శ్రేయ స్తన్నశ్శంసితుమర్హసీతి", కింనిరతిశయంశ్రేయః - కోవాతత్సాధనభూతో ధర్మఇతి-తత్రగర్భజన్మజరామరణాద్యనర్థ రూపసంసృతినివృత్తిపూర్వక బ్రహ్మానన్దానుభవాత్మకో మోక్ష ఏవనిరతిశయం శ్రేయః, తత్సాధనభూత ధర్మశ్చ, పరబ్రహ్మోపాసనాత్మికా - విజాతీయ ప్రత్యాన్తరావ్యవహితా - ప్రత్యక్షతాపన్నా - ప్రీత్యాత్మికాతద్భక్తిరేవ తన్నిష్పత్తిశ్చాభిసంహిత - ఫలైర్వర్ణాశ్రమ ధర్మైర్జ్ఞానయోగశమదమాదిభిః సత్సఙ్గాదిప్రభవాద్యాచ భగవద్గుణశ్రవణాదిరుచిజననద్వారాభవతీతివక్తుంతాదృగభక్తి యోగానుగ్రాహక ఏవవర్ణాశ్రమ ప్రయుక్తోధర్మః శ్రేష్ఠః - తదన్యస్త్వభిసంహితఫలః పునస్సంసృతి హేతుత్వేనానర్థావహ ఇత్యాహ॥ సవాఇతిత్రిభిః॥ యతోనభిసంహితఫలాద్ధర్మాద్వర్ణాశ్రమానుగుణాత్, స్వనుష్ఠితాత్పుంసా మధోక్షజే భక్తిర్భవతి - సఏవధర్మః పరమః ఉత్కృష్టః - భక్తిమపివిశినష్టి - అహైతుకీఫలోపాధిరహితా - అప్రతిహతా - అన్తరాయానుపహతా - అవ్యవహితేతిపాఠాన్తరమ్॥ తదావిజాతీయ ప్రత్యాన్తరావ్యవహితా - యయాభక్త్యా ఆత్మాను ప్రసీదతి పూర్వాల్పభక్తిరుత్తర భక్తిప్రకర్షోపయికమనో నైర్మల్య హేతురిత్యర్థః॥ యద్వా - యయాత్మా సుప్రసీదతీత్యనేన ప్రీత్యాత్మకత్వముచ్యతే - అనుకూలజ్ఞానేనైవహిచిత్త ప్రసాదః: ప్రతికూలేనతుచిత్త విక్షేపఏవ - అనుకూలజ్ఞానమేవహ్యానన్దః సుఖం ప్రీతిశ్చేతి పర్యాయాన్తరైరుచ్యతే, అవ్యవహితేత్యనేన తైలధారావదవిచ్ఛిన్న స్మృతిసన్తానరూపత్వముక్తమ్॥

౭. నన్వవ్యవహితేత్యయుక్తం - శబ్దాది విషయాసక్తమనసోఽకామేనాపి మధ్యేమధ్యే విషయాన్తరానుధ్యానవ్యవహితత్వ ప్రసఙ్గాదితిశఙ్కాం నిరాకుర్వన్నుక్త భక్తేరేవవిశేషణాన్తరమాహ॥ వాసుదేవ ఇతి॥ భగవతిషాడ్గుణ్య పరిపూర్ణే-వాసుదేవే, ప్రయోజితో భక్తియోగః వైరాగ్యమాశుజనయతి॥సర్వత్రాసౌసమస్తంచవసత్యత్రేతివై యతః- తతస్సవాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిగీయతఇతి - నిరుక్తవాసుదేవశబ్దేన సర్వాన్తరాత్మత్వం సర్వాధారత్వం భగవచ్ఛబ్దేన షాడ్గుణ్య పూర్తిశ్చోక్తా-సర్వాన్తరాత్మత్వేన నిరతిశయ ప్రియత్వంలబ్ధమ్ - ఆత్మైవహినిరతిశయప్రియః -ఎవమనేనపదద్వయేన శబ్దాదిలౌకిక విషయేభ్యోవైలక్షణ్య మభిప్రేతమ్ - ఏవంచవిషయస్య విలక్షణత్వాదేవతదనుధ్యానరూపో భక్తియోగశ్శబ్దాదివిషయేష్వనాసక్తి రూపం

ధర్మః స్వనుష్ఠితః పుంసాం విష్వక్సేనకథాసు యః।
నోత్పాదయేద్యది రతిం శ్రమ ఏవ హి కేవలమ్॥ ౮

ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్య నార్థోఽర్థాయ ప్రకల్పతే।
నార్థస్య ధర్మైకాన్తస్య కామో లాభాయ హి స్మృతః॥ ౯

వైరాగ్యమాశు జనయతి - కస్మింశ్చిద్విషయే విలక్షణే అనురాగాతిశయస్య విషయాన్తర వైతృష్ణ్యావహత్వ దర్శనాత్, తస్మాద్భక్తి యోగనిష్ఠమనసః, శనైర్విషయాన్తరవైతృష్ణ్యస్యార్థాదేవోదయాద్విషయాన్తరానుధ్యానావ్యవహితత్వం భక్తేస్సంపత్స్యత ఏవేతి భావః॥ తథా, యదహైతుకం,, నాహం వేదైర్నతపసే,, త్యుక్తరీత్యా భక్తివ్యతిరిక్తహేత్వన్తరాలభ్యం జ్ఞానం సాక్షాత్కారాత్మకం తచ్చ జనయతి, అనేన భక్తేస్సాక్షాత్కారాత్మకత్వం విశేషణముక్తమ్॥

౮. తదేవం శ్లోకద్వయేనోక్తవిధభక్త్యనుగ్రాహక ఏవానభిసంహితఫలవర్ణాశ్రమప్రయుక్తధర్మశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్తమ్॥ అథాస్య ధర్మస్య భగవద్గుణశ్రవణాదిరుచిజననద్వారా భక్తియోగానుగ్రాహకత్వం వదన్నభిసంహితఫలధర్మస్య శ్రమఫలకత్వమాహ॥ ధర్మ ఇత్యేకేన॥ యస్సమ్యగనుష్ఠితో ధర్మః, పుంసాం, విష్వక్సేనస్య భగవతః కథాసు, రతిం రుచిం యది నోత్పాదయేత్, తర్హి, స ధర్మః కేవలం శ్రమ ఏవ శ్రమఫల ఏవ-సంసృతిరూపానర్థావహ ఏవేత్యర్థః॥ రతిం నోత్పాదయేదిత్యనేనరత్యేకప్రయోజనతయానుష్ఠితో ధర్మః పరః - ఐహికాముష్మికఫలార్థస్తు శ్రమఫలక ఇతి ప్రతీతేః-ఫలానభిసన్ధ్యభిసన్ధిభ్యాం ధర్మస్యోత్కృష్టత్వాపకృష్టత్వే వేదితవ్యే॥

౯. తదేవమనభిసంహితఫలో భగవద్గుణశ్రవణాదిరుచిజననద్వారా భక్తియోగానుగ్రాహక ఏవ ధర్మః - పరః - అన్యస్తు శ్రమఫలక ఇత్యుక్తమ్॥ అథోక్తవిధధర్మానుగ్రాహ్య భగవద్భక్తియోగసాధ్య మోక్షస్యైవ నిరతిశయపురుషార్థత్వమితి దర్శయితుం ధర్మార్థకామానాం సన్నతః పురుషార్థత్వం - ధర్మస్యార్థార్థత్వం అర్థస్య కామార్థత్వం కామస్యేన్ద్రియతృప్త్యర్థత్వమిన్ద్రియతృప్తేర్జీవనార్థత్వం జీవనస్య పునర్ధర్మార్థత్వమిత్యాదిరూపాం చక్రవత్పరివృత్తిం లౌకికాభిమతాం చ నిరస్య ధర్మాదీనామపి పరం పరయా నిరతిశయపురుషార్థరూపమోక్షసాధనభక్తియోగానుగ్రాహకత్వమాహ॥ ధర్మస్యేతి త్రిభిః॥ తత్ర ధర్మస్య ఫలమర్థః అర్థఫలం కామః కామఫలమిన్ద్రియతృప్తిరితి లౌకికమతం-తత్ర ధర్మఫలత్వమర్థస్య నిరస్యతి - ధర్మస్యేత్యర్ధేన - ఆపవర్గ్యస్య అపవర్గసాధనస్య అనభిసంహితఫలత్వే సతి పరం పరయా నిరతిశయపురుషార్థరూపమోక్షసాధనీభవిష్యతో ధర్మస్య - అర్థాయ ప్రయోజనాయ - అర్థః ధనం-న ప్రకల్పతే - ధనం ధర్మస్య ఫలం న భవతీత్యర్థః॥ ధర్మస్యార్థఫలకత్వరూపలౌకికమతానువాదేనైవ స్వతః పురుషార్థత్వమపి నిరస్తం వేదితవ్యం - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - ఏకస్యైవ దానయాగాదిరూపస్య ధర్మస్య ఫలానభిసన్ధ్యభిసన్ధిరూపాకారభేదేనోత్కృష్టాపకృష్టఫలసాధనత్వే సతి తత్రానభిసంహితఫలత్వరూపాకారానాదరేణ సహేతరపురుషార్థరూపార్థార్థత్వవాదరూపం లౌకికానాం మతమతీవానాదరణీయమితి భావః॥ అథ కామస్యార్థఫలత్వం నిరస్యతి,, నార్థస్యేతి॥ ధర్మైకాన్తస్య ధర్మైకప్రయోజనకస్య - అర్థస్య విత్తస్య లాభాయ ప్రయోజనాయ కామో న స్మృతః - అర్థస్య ప్రయోజనం న కామో భవతీత్యర్థః - అత్ర కామశబ్దేన కామ్యత ఇతి కామ ఇతి వ్యుత్పత్త్యాఽన్నపానాదిరుచ్యతే।

కామస్య నేన్ద్రియప్రీతి ర్లాభో జీవేత యావతా।
జీవస్య తత్త్వజిజ్ఞాసా నార్థో య శ్చేహ కర్మభిః॥ ౧౦

వదన్తి తత్తత్త్వ విద స్తత్త్వం యజ్జ్ఞాన మద్వయమ్।
బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే॥ ౧౧

తచ్ఛ్రద్దధానా మునయో జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తయా।
పశ్యన్త్యాత్మని చాత్మానం భక్త్యా శ్రుతగృహీతయా॥ ౧౨

---

౧౦ అథకామస్యేన్ద్రియ తృప్తిఫలకత్వం నిరస్యతికామస్యేతి - యావతాన్నపానాదినాకామేన కామ్యమానేనవస్తు నాజీవతితావతోన్నాదేర్భోగ్యవస్తునః - లాభః - ఫలంనేన్ద్రియ తృప్తిః - కింతు - దేహధారణమేవాన్నపానాదికామఫలమిత్యర్థః, అథజీవనస్య పునర్ధర్మార్థత్వం నిరస్యతి - జీవస్యేతి - జీవస్యజీవనస్య ప్రయోజనం తత్త్వజిజ్ఞాసైవ - నతుఇహలోకేయః కర్మభిస్సాధ్యోధర్మసోఽర్థః ప్రయోజనం - అత్రధర్మార్థకామజీవనానాం క్రమేణార్థకామేన్ద్రియ తృప్తిధర్మార్థత్వంనిరస్యతేషాం క్రమేణాపవర్గ ధర్మ దేహధారణమాత్రతత్త్వజిజ్ఞాసార్థత్వోక్తేరయంభావః, సతివిత్తే తేనానభిసంహిత ఫలం ధర్మం సంపాద్య, తేనధర్మేణాపవర్గసాధనభూతం భక్తియోగముపకుర్యాత్ -సతితుకామే తేన దేహధారణమాత్రోపయుక్తేన దేహంధృత్వా తేనదేహేన భజనీయతత్త్వజిజ్ఞాసాకార్యేతి॥

౧౧. జీవస్య ప్రయోజనంతత్త్వజిజ్ఞాసైవేత్యుక్తమ్ - కింతత్తత్త్వం యజ్జిజ్ఞాసితవ్యమిత్యత ఆహ॥ వదన్తీతి॥ యత్ జ్ఞానం జ్ఞానస్వరూపం జ్ఞానగుణకంచ అద్వయం స్వతుల్యాభ్యధికవస్త్వన్తర రహితం అవయవభేదరహితంవా జాత్యాదిభేదరహితంవా బ్రహ్మ పరమాత్మ భగవచ్ఛబ్దాభిహితం తదేవతత్త్వమితితత్త్వ విదో వదన్తి బ్రహ్మ పరమాత్మ భగవచ్ఛబ్దాస్సామాన్య విశేషశబ్దాః ప్రయుక్తాః - ఏవం ప్రయుఞ్జానస్య సదాకాశాది శబ్దా అపికారణవాక్య గతాభగవత్పరా ఇత్యభిప్రాయః॥

౧౨. ఏవం పరధర్మాది వర్గత్రయస్యాపి పరంపరయాఽపవర్గసాధనత్వం ప్రసఙ్గాద్భజనీయ వస్తు స్వరూపంచోక్తమ్॥ అథయద్వివక్షితం మోక్ష ఏవనిరతిశయం శ్రేయస్తత్సాధనంతుభక్తి రేవతన్నిష్పత్తిశ్చ వర్ణాశ్రమ ధర్మజ్ఞాన యోగశమాది భిరిత్యాది, తదుపపాదయతి, తదిత్యాదిభిస్సార్ధైర్దశభిః, తత్తస్మాత్ -భక్తియోగానుగ్రాహకస్యైవధర్మస్య పరత్వాత్త్రివర్గస్యాపి పరంపరయాఽపవర్గార్థత్వాదపవర్గాతిరిక్త నిరతిశయ పురుషార్థాభావాచ్చేత్యర్థః, శ్రుతం యజ్ఞాదికర్మ - తస్యకర్తవ్యతయావేదే శ్రుతత్వాత్ - తేనగృహీతయా అనుగృహీతయా - జ్ఞానవైరాగ్యాభ్యాం యుక్తయా భక్త్యాఆత్మనిజీవాత్మన్యన్తరాత్మతయాస్థితం బ్రహ్మాది శబ్దవాచ్యం భగవన్తం - శ్రద్దధానాః - మునయః - పశ్యన్తి - హేమునయఇతి సంబోధనంవా - తదాయేశ్రద్ధధానాస్తే - ఏవం విధయాభక్త్యాపశ్యన్తి - జ్ఞానశబ్దేన ప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానయోగోవివక్షితః - వైరాగ్యం విషయాన్తరేషు వైతృష్ణ్యం - తేనశమదమాది సంగ్రహః - ఏభిరఙ్గైరుపకృతయా భక్త్యా ఆత్మనిస్థితం పరమాత్మానం పశ్యన్తి - సాక్షాత్కుర్వన్తీత్య నేనభక్తేరేవ పరమాత్మదర్శనసమనన్తర భావిత్వోక్తిః. సంధ

అతః పుమ్భి ర్ద్విజ శ్రేష్ఠా వర్ణాశ్రమవిభాగశః।
స్వనుష్ఠితస్య ధర్మస్య సంసిద్ధి ర్హరితోషణమ్॥ ౧౩

తస్మాదేకేన మనసా భగవాన్ సాత్వతాం పతిః।
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్య శ్చ ధ్యేయః పూజ్యశ్చ నిత్యదా॥ ౧౪

నత్వముక్తం - కర్మయోగ జ్ఞానయోగయోశ్చ మాదీనాంచ - భక్తియోగానుగ్రాహకత్వంచ - భిద్యతేహృదయగ్రన్థిరితిశ్రుత్యా - తదర్థానువాది నావక్ష్యమాణశ్లోకేన చ మోక్షస్య దర్శనానన్తర భావిత్వమవగతం- ఏవం చ భక్త్యాపశ్యన్తీత్యస్య దర్శనరూపాపన్నా యాభక్తేరవ్యవధానేన మోక్షసాధనత్వ మిత్యభిప్రాయః॥

౧౩. శుశ్రూషోః శ్రద్దధానస్యేత్యనేన వర్ణాశ్రమ ధర్మస్య భక్తియోగానుగ్రాహకత్వముక్తం,, "ధర్మస్స్వనుష్ఠితః పుంసాంవిష్వక్సేన కథాసుయః, నోత్పాదయేద్యదిరతి, మితిధర్మస్య భక్తియోగానుగ్రహప్రకారఉక్తః, ఇదానీమన్యథాపితదనుగ్రహ ప్రకారం దర్శయతి॥ అతఇతి॥యతోభక్తే రేవసాక్షాన్ముక్తిసాధనత్వం అతోహే ద్విజ శ్రేష్ఠాః పుంభిః వర్ణాశ్రమ విభాగశః,: అవస్థితస్యేతిశేషః, తత్తద్వర్ణాశ్రమానుగుణస్యేత్యర్థః, వర్ణాదిభేదేనావస్థితైఃపుంభిరితివా, సమ్యగనుష్ఠితస్య ధర్మస్య పఞ్చమహాయజ్ఞాదిరూపస్య సంసిద్ధిః, ఫలం హరితోషణమేవ, అయంభావః॥ స్వనుష్ఠితాద్ధర్మాద్భక్తియోగ ప్రతిబన్ధనివృత్త్యనుకూల సంకల్ప హేతుర్హరితోషః, తతశ్చ భక్తియోగనిష్పత్తి ప్రతిబన్ధక పాపక్షయస్తతో భక్తియోగనిష్పత్తిరితి, యద్వాహరిస్తుష్యతేయేనానుధ్యానేనతద్ధరితోషణమ్ - తదేవధర్మస్య స్వనుష్ఠితస్య సంసిద్ధిఃఫలమ్, భక్తియోగోత్పత్తి ప్రతిబన్ధనిరాసద్వారాహరితోష హేతు భక్తియోగ నిష్పత్తి రేవధర్మస్య ఫలమిత్యర్థః, అన్యథాధర్మేణ పాపమపనుదతి, అవిద్యయామృత్యుం తీర్త్వేత్యాదిశ్రుతేర్ధర్మస్యభక్తి యోగోత్పత్తి ప్రతిబన్ధక పాపనిరాసకత్వం వదన్త్యా విరోధాపత్తేః, ధర్మస్యైవహరితోషఫలకత్వే భక్తేరైయర్థ్యాపత్తేశ్చ, నను జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మ సాత్కురుతేతథే,, తిభక్తియోగస్యైవ సర్వదురిత నివర్తకత్వస్మరణాత్, భక్తియోగవద్ధర్మస్యాపి హరితోషహేతుత్వమేవయుక్తమితిచేత్ - శృణు - ప్రాపక ప్రతిబన్ధకం ప్రాప్తి ప్రతిబన్ధకం చేతిద్వివిధం దురితం - తత్రప్రాపకస్య భక్తియోగస్య యదుత్పత్తి ప్రతిబన్ధకం దురితం తద్ధర్మాపనోద్యం - ఏవం ధర్మనిరస్త ప్రతిబన్ధకే భగవత్ప్రాపకే భక్తియోగే నిష్పన్నే తేనయద్భగవత్ప్రాప్తి ప్రతిబన్ధకం దురితం తదపనోద్యం. తదభిప్రాయకాణిజ్ఞానాగ్ని రిత్యాదీనివచనాని॥

౧౪. ఏవం వర్ణాశ్రమధర్మస్య భక్తియోగోపకారస్తత్ప్రకారశ్చ భక్తియోగ ప్రతిబన్ధినిరసనేన భగవద్గుణాది శ్రవణరుచిజననద్వారా చేతిద్విధా సందర్శితః - అథతుల్యన్యాయతయా భగవద్గుణస్వరూపాది శ్రవణాదీనామపి భక్తియోగోపకారకత్వ ముపకార ప్రకారం చవక్తుం తేషామవశ్యకర్తవ్యతాంతావదాహ॥ తస్మాదితిద్వాభ్యామ్ - తస్మాత్ - ధర్మస్య భక్తియోగానుగ్రాహకత్వ తత్ప్రకార ప్రదర్శనాదేవ - తత్తుల్యన్యాయతయాభగవద్భక్తి యోగోపకార కత్వేన - సాత్వతాం భక్తానాం పతిర్భగవాన్ - ఏకేన-ఏకాగ్రేణ- మనసా - నిత్యదాశ్రోతవ్యఃకీర్తితవ్యః ధ్యేయఃస్మర్తవ్యః పూజ్యశ్చ - ధ్యానమత్రశ్రుతార్థ ప్రతిష్ఠాపనాత్మకం మననాపరపర్యాయం స్మరణం వివక్షితం - భక్త్యాత్మకస్యధ్యానస్య శ్రవణాద్యనన్తర భావిత్వం హివక్ష్యతే॥

యదనుధ్యాసినాయుక్తాః కర్మగ్రన్థినిబన్ధనమ్।
ఛిన్దన్తి కోవిదా స్తస్య కో న కుర్యాత్కథారతిమ్॥ ౧౫

శుశ్రూషో శ్శ్రద్దధానస్య వాసుదేవకథారుచిః।
స్యా న్మహత్సేవయా విప్రాః పుణ్యతీర్థ నిషేవణాత్॥ ౧౬

శృణ్వతాం స్వకథాం కృష్ణః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః।
హృద్య న్తస్థో హ్యభద్రాణి విధునోతి సుహృ త్సతామ్॥ ౧౭

నష్టప్రాయేష్వభద్రేషు నిత్యం భాగవత సేవయా।
భగవత్యు త్తమశ్లోకే భ క్తి ర్భవతి నైష్ఠికీ॥ ౧౮

---

౧౫. యస్య భగవతః - అనుధ్యా - అనుధ్యానం - భక్తిః సైవాసిః ఖడ్గస్తేన యుక్తాః సహితాః కుశలాః - కర్మైవ గ్రన్థిః తద్రూపం నిబన్ధనం ఛిన్దన్తి - కర్మణో గ్రన్థిత్వరూపణం గ్రన్థివద్దుర్మోచత్వాత్ - గ్రన్థివద్దుర్మోచేన కర్మణానిబధ్యత ఇతి నిబన్ధనం, కర్మాయత్తస్సంసారః తంఛిన్దన్తీతివా - తస్య కథానురతిం కోవాపుమాన్న కుర్యాత్ - సర్వోపి కుర్యాదేవేత్యర్థః - యస్యభక్తిరనర్థావహసంసృతి నిరాసహేతు స్తస్య మహోపకర్తుర్భక్తియోగాస్యానుగ్రాహక తయాతత్కథానురతిం సర్వోపిజనఃకుర్యాదేవేత్యర్థః॥

౧౬. యద్యపి,, ధర్మస్స్వనుష్ఠితః పుంసా,, మితిధర్మస్య వాసుదేవ కథారుచిజననద్వారా భక్తియోగానుగ్రాహకత్వోక్త్యైవకథారుచిజనకత్వ మప్యుక్తమేవభవతి - తథాపిన సాక్షాదేవధర్మః కథారతిహేతుః - అపితుసత్సఙ్గాదిద్వారా హేత్వన్తరేణచేత్యాహ - శుశ్రూషోరితి॥ శ్రోతుమిచ్ఛోః స్వధర్మ నిరస్త శుశ్రూషా ప్రతిబన్ధకస్యేత్యర్థః - శ్రద్ధాయుక్తస్యపుంసః వాసుదేవకథాయాం రుచిః హేవిప్రాః మహతాం సేవయా, పుణ్యతీర్థానాం గఙ్గాదీనాం నిషేవణాచ్చ భవతి॥

౧౭. శ్రవణాదీనాం భక్తియోగోపకార ప్రకారం దర్శయతి॥ శృణ్వతామితిద్వాభ్యామ్॥ పుణ్యం, శృణ్వతాం కీర్తయతాం చ పుణ్యావహం - శ్రవణం కీర్తనం చయస్యసః కృష్ణః - స్వకథాంశృణ్వతాం - సతాం సాధూనాం - హృదయాన్తస్థితస్సన్ - అభద్రాణి భక్తియోగోత్పత్తి ప్రతిబన్ధకాని దురితాని - విధునోతి సుహృత్ - హేతుగర్భమిదం - సుహృత్త్వాద్ధునోతీత్యర్థః॥

౧౮. నిత్యం భాగవతానాం సతాం సేవయాతత్సేవాపూర్వక భగవద్గుణశ్రవణేనేత్యర్థః॥ అభద్రేషు - నష్టప్రాయేషుసత్సు - ఉత్తమశ్లోకేభగవతి - నైష్ఠికీదృఢా, భక్తిర్భవతి - నష్టప్రాయేష్వితిప్రాయ గ్రహణేన - భక్తియోగాపనోద్యం ప్రాప్తిప్రతిబన్ధక ముత్తరపూర్వాఘరూపం త్వవశిష్యత ఇతిసూచితం- ఏవం తుల్యన్యాయతయాస్వధర్మేణాప్యుపాయోత్పత్తి ప్రతిబన్ధక మాత్రమేవ నిరస్యత ఇతిసమ్యగుక్తంప్రాక్॥

తదా రజ స్తమో భావాః కామ లోభాదయ శ్చ యే।
చేత ఏతై రనావిద్ధం స్థితం సత్త్వే ప్రసీదతి॥ ౧౯

ఏవం ప్రసన్నమనసో భగవద్భక్తి యోగతః।
భగవ త్తత్త్వవిజ్ఞానం ముక్తసఙ్గస్య జాయతే॥ ౨౦

భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః।
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి దృష్ట ఏవాత్మనీ శ్వరే॥ ౨౧

అతో వై కవయో నిత్యం భక్తిం పరమయా ముదా।
వాసుదేవే భగవతి కుర్వన్త్యాత్మప్రసాదనీమ్॥ ౨౨

---

౧౯. కథమబద్రేషు నష్టేష్వపి భక్తిర్భవతీత్యత్రాహ ॥ తదేతి ॥ నృణాం సతతం మహత్స్వైవ ధర్మస్తస్మాత్ - తదా - అభద్రేషు నష్టేషు తన్మూలాశ్చిత్త విక్షేపావరణహేతవో రజస్తమసోర్భావాః ధర్మాః కార్యభూతా ఇతియావత్ - యేకామలోభాదయస్సన్తి-ఆదిశబ్దగ్రాహ్యాః క్రోధమోహాదయః - తేసర్వేన శ్యన్తి - నష్టేషుచరజస్తమోభావేషు - ఏతైః - రజస్తమోభావైః-అనావిద్ధం అవిక్షిప్తమనుపహతం చ అతఏవ- సత్త్వే - రజస్తమోభ్యామనభిభూతేసత్త్వగుణే, స్థితంసత్త్వ ప్రధానంసత్ - స్థిరం సదితియావత్ - ప్రసీదతి - ప్రసన్నేచ చ చేతసినైష్ఠికీభక్తిరాశు భవతీతిభావః ॥

౨౦. తదేవాహ ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా ప్రసన్నం మనోయస్యతస్య ముక్తసఙ్గస్య విముక్తస్య పుంసః నైష్ఠికీ భక్తిర్భవతీతిశేషః - తస్మాచ్చభక్తియోగా, ద్భగవత్తత్త్వవిజ్ఞానం భగవత్స్వరూపగుణయాథాత్మ్య సాక్షాత్కారాత్మకజ్ఞానం జాయతే - దృష్టఇత్యనన్తరోక్తేః - తచ్చజ్ఞానం పరభక్తేఃఫలం ॥ భక్త్యాత్వనన్యయాశక్య అహమేవం విధోర్జున ॥ జ్ఞాతుంద్రష్టుంచతత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతపేతివచనాత్ ॥

౨౧. ఏవం సాక్షాత్కారపర్యన్త భగవద్భక్తి యోగసాధ్యం ఫలమాహ ॥ భిద్యతఇతి ॥ ఆత్మని పరమాత్మని, ఈశ్వరేభగవతి - దృష్టఏవదృష్టమాత్రేసత్యేవ - అస్యద్రష్టుఃపుంసః - సర్వాకర్మాణి భగవత్ప్రాప్తి ప్రతిబన్ధకాని ఉత్తరపూర్వాఘరూపాణి - క్షీయన్తేనశ్యన్తి - అతఏవతన్మూలాస్సర్వే సంశయానశ్యన్తి సర్వశబ్దే నాస్య థాజ్ఞానవ విపరీతజ్ఞానాజ్ఞానసంగ్రహః - తతస్తన్మూలకోహృదయగ్రన్థివదనిర్మోచ్యోఽహంమమాభి మానః - భిద్యతేసమూలాసంసృతిర్నివర్తతే - తన్నివృత్త్యాచ బ్రహ్మప్రాప్తిస్తదనుభవశ్చాయత్న సిద్ధఇతిభావః ॥

౨౨. ఉక్తార్థస్యానుష్ఠానం దర్శయతి ॥ అతఇతి ॥ యతోమోక్షఏవనిరతిశయ పురుషార్థస్తత్సా ధనంతు భక్తిరేవ - అతఃకవయః నిరతిశయ శ్రేయస్తత్సా ధనాభిజ్ఞాః - పరయాముదా - భగవతి వాసు దేవే - భక్తిమాత్మ ప్రసాదనీం - కుర్వన్తి - ఆత్మప్రసాదనీం భక్తిం కుర్వన్తీత్య నేనారబ్ధ భక్తియోగస్య చిత్త ప్రసాదోపినైష్ఠికభక్తి యోగాదేవ భవతీతిసూచితమ్ ॥

సత్వం రజ స్తమ ఇతి ప్రకృతే ర్గుణా స్తై ర్యుక్తః పరః పురుష ఏక ఇహాఽస్య ధత్తే। ౨౩
స్థిత్యాదయే హరి విరిఞ్చి హరేతి సంజ్ఞాః శ్రేయాంసి తత్ర ఖలు సత్వతనో ర్నృణాం స్యుః॥

---

౨౩. ననుసృష్ట్యాదికారణేషు బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషు సత్సుకథం వాసుదేవభక్తిరేవ మోక్షో పాయత్వేనోచ్యత ఇతిశఙ్కాయామాహ॥ సత్వమిత్యాదినాయావదధ్యాయ సమాప్తి॥ తత్రభగవాన్వాసుదేవ ఏవ - హిరణ్యగర్భ రుద్రాఖ్య జీవశరీరకతయా - స్వావతారరూపేణచ, జగత్సృష్టిస్థితిలయకారణభూతః - తత్రసాక్షాద్వాసు దేవభక్తిరేవ మోక్షోపాయ భూతా - తచ్ఛరీర భూత హిరణ్యగర్భాది భక్తిస్తు-యోయో యాంయాంతనుంభక్తః, ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా,అ స్తవత్తల్లోకాదిప్రాప్త్యుపాయః-యద్యపి,హిరణ్యగర్భాది జీవ శరీరకతయాతద్రూపేణావస్థితః - పరమాత్మైవ - తథాపి, కర్తృత్వ భోక్తృత్వాదికం జీవగతమేవ, నతు పరమాత్మగతం - నహిశరీరగతధర్మాణాం శరీరిణి ప్రసక్తిరిత్యయమర్థోఽత్ర ప్రతిపాద్యతే॥ సత్వమితి॥ సత్వా దయస్త్రయః - ప్రకృతేర్గుణాః - ప్రకృతేరితిసావధారణం వివక్షితం - ప్రకృతేరేవగుణాః-నతుజీవస్య పరస్య చేత్యర్థః - తైస్సత్వాదిభిర్యుక్తః-పరః - పురుషః-పరమపురుషయోగోఽత్రశరీరాత్మ భావోవివక్షితః-ఏకఃసృష్టేః ప్రాగితిశేషః॥ సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ,, దిత్యాదిశ్రుత్యనురోధాత్-ఏకత్వం చకార్య దశావస్థ నామరూప విభాగ ప్రయుక్త బహుత్వప్రతిసంబన్ధి నామరూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వ రూపం వివక్షితం.- సృష్టేః ప్రాక్ నామరూప విభాగానర్హసూక్ష్మ చిదచ్ఛరీరకతయాఏకఏవ సన్నిత్యర్థః। అస్యస్థూలచిద చిదాత్మకస్యజగతః - స్థిత్యాదయే -స్థితిసృష్టిలయార్థం - స్థితిప్రాథమ్యం - భగవత్ప్రాథమ్య వివక్షయా - పరమపురుష ఏవబ్రహ్మరుద్రరూపేణ తన్మధ్యేస్వావతార రూపేణస్థితిసృష్ట్యాదికృత్-హరివిరిఞ్చి హరేతిసంజ్ఞాః విష్ణుబ్రహ్మరుద్ర సంజ్ఞాః-ఇతిశబ్దః ప్రకారార్థః-తేనరూపసంగ్రహః హర్యాదిరూపాణితద్వాచకాని హర్యాది నామానిచ-ధత్తేబిభర్తి-తత్ర-సత్వంతనుః శరీరమధిష్ఠేయం యస్యతస్మాత్-సత్వప్రవర్తకాద్విష్ణోరేవ - తద్భజ నాదేవ - నృణాంభజతాం - శ్రేయాం సిజ్ఞాననిష్పత్తి భవనివృత్తి పరప్రాప్తిరూపాణిస్యుః ఖలు-సర్వకారణ త్వాత్ సర్వస్మాత్పరత్వాత్ సమ్యజ్ఞ్జానవర్ధక సత్వప్రవర్తకత్వాచ్చవాసుదేవభక్తిరేవమోక్ష ప్రదేత్యర్థః- నన్వేక ఏవహర్యాది సంజ్ఞాధత్తఇత్య నేనహర్యాదీనాం పరస్పర సంజ్ఞాభేదఏవ, నవస్తుభేదఇతి ప్రతీత్యాత్రి యాణా మైక్యమేష్టవ్యం-తథాచశ్రూయతే। బ్రహ్మానారాయణః శివశ్చనారాయణఇతి-స్మర్యతేచ-"బ్రహ్మ నారాయణాఖ్యోసౌకల్పాదౌ భగవాన్ యథా-ప్రజాస్సృ సర్జభగవాన్ బ్రహ్మానారాయణాత్మకః - తతస్స భగవాన్విష్ణూ రుద్రరూపధరోఽవ్యయః॥ తతఃకాలాగ్నిరుద్రో సౌభూత్వా సర్వహరోహరిః॥ సర్గస్థిత్యన్త కరణీం బ్రహ్మవిష్ణు శివాత్మికామ్-ససంజ్ఞాం యాతిభగవానేక ఏవజనార్దనఇతి॥" తతశ్చ వాసుదేవస్య సర్వస్మాత్పరత్వం నోపపద్యతే కించైకఏవ హర్యాదిసంజ్ఞాధత్త ఇత్యనేనహర్యాదిభ్యః పరంతత్త్వ మస్తీత్య వగమ్యతే-యుక్తం చైతత్-అతఏవహి విష్ణుర్బ్రహ్మాదయః కాలః-యస్మిన్బ్రహ్మ "విష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తేసర్వేసం ప్రసూయన్తేతేనేదంపూర్ణం పురుషేణసర్వం తతోయదుత్తరతరం తదరూపమనామయం యఏతద్విదురమృతా స్తేభవన్తీతి విష్ణోరపిపరతత్వ విభూతిత్వం తతఉత్పత్తిః-పురుషశబ్దనిర్దిష్ట నారాయణాతి రిక్తతత్వస్య మోక్షహే తుత్వమిత్యాదికం సర్వంశ్రూయమాణం సంగచ్ఛతే కించ అమృతస్యైష సేతురితి సేతువద్భగవతోన్య ప్రాప

కత్వోక్తేశ్చ త్రిమూర్త్యుత్తీర్ణమేవ సర్వజగత్కారణ మితినారాయణస్య [illegible], నాపిసర్వజనానుస్మృతేః-కారణం తుధ్యేయఇతి శ్రుతివిరోధ ప్రసఙ్గాదితి చేత్తత్రోచ్యతే-నాపి త్రిమూర్త్యైక్య ముపపన్నం-"నారాయణాద్బ్రహ్మాజాయతే నారాయణాద్రుద్రోజాయతే నారాయణాద్ద్వాదశాదిత్యా రుద్రావసవస్సర్వాణిచ్ఛన్దాంసి-నారాయణాదేవసముత్పద్యన్తే-ఏకోహవై-నారాయణ ఆసీన్నబ్రహ్మానేశానః, ఏకోహవై నారాయణ ఆసీన్నబ్రహ్మానచ శంకరః-సమునిర్భూత్వా సమచిన్తయత్-తత ఏతేవ్యజాయన్తవిశ్వో హిరణ్యగర్భోఽగ్నిర్యమవరుణ రుద్రేన్ద్రాః-యస్యనాభి పద్మాద్భగవతస్స మహాత్మాప్రజాపతిః సప్రబ్రహ్మాచతుర్ముఖోఽజాయత సోఽగ్రేభూతానాం మృత్యుమసృజత్త్ర్యక్షం త్రిశిరస్కం త్రిపాదం ఖణ్డపరశుం బ్రహ్మణః పుత్రాయజ్యేష్ఠాయ-బ్రహ్మాదక్షాదయః కాలస్తథైవాఖిలజన్తవః ॥ విభూతయో హరేరేతాజగతస్సృష్టిహేతవః ॥ రుద్రః కాలాన్తకాద్యాశ్చ సమస్తాశ్చైవజన్తవః ॥ చతుర్విధాశ్చతేసర్వే జనార్దనవిభూతయః ॥

ఆద్యో నారాయణోదేవస్తస్మాద్బ్రహ్మా తతోభవః-పరో నారాయణోదేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖః ॥ తస్మాద్రుద్రోఽభవద్దేవి-కఇతి బ్రహ్మణోనామ ఈశోఽహం సర్వదేహినామ్ ॥ ఆవాంస్వదఙ్గసంభూతౌతస్మాత్కేశవనామభాక్ ॥ తవాన్తరాత్మా మమచయేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః ॥ సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌనగ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిత్ ॥ ఏతౌద్వౌవిబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధజౌస్మృతౌ ॥ తదాదర్శితపన్థానౌసృష్టిసంహారకారకౌ ॥ విష్ణురాత్మా భగవతోభవస్యామితతేజస ॥ సృష్టింతతః కరిష్యామిత్వా మావిశ్య ప్రజాపతే-హరోహరతితద్వశః" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః బ్రహ్మరుద్రయోః పరమపురుష సృజ్యత్వాత్తద్విభూతిత్వతదవమతత్వతత్ప్రసాదాయత్తజ్ఞానవత్త్వతచ్ఛరీరత్వాది ధర్మాణాంతదైక్యవిరుద్ధానామవగతత్వాత్ "బ్రహ్మానారాయణః శివశ్చనారాయణ ఇత్యాదిసామానాధికరణ్యస్యచ - సృష్టింతతఃకరిష్యామిత్వామావిశ్య ప్రజాపతే - హరోహరతితద్వశః" ఇత్యాదిప్రమాణాన్తరానుగుణ్యేనాన్తరాత్మతయా అకృత్స్నాధికరణన్యాయేనశరీరవాచినాం శరీరిపర్యన్తత్వేనాప్యుపపత్తేః బహుప్రమాణావగతభేదస్యనిర్వాహసంభవాచ్చ - నాపినారాయణాదుత్తీర్ణం తత్వాన్తరమస్తి - "విశ్వమేవేదం పురుషస్తద్విశ్వముపజీవతి-పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం - యమన్తస్సముద్రేకవయోవయన్తి - నతస్యేశేకశ్చన తస్యనామ మహద్యశః - పరాత్పరం యన్మహతోమహాన్తమ్ - నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే - అగ్నిరవమో దేవానాం విష్ణుః పరమః-మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తిధనంజయ ॥ ఆభూతసంప్లవేప్రాప్తే ప్రలీనే ప్రకృతౌమహాన్ ॥ ఏకస్తిష్ఠతి విశ్వాత్మాసతు నారాయణస్స్మృతః ॥ నపరః పుణ్డరీకాక్షాద్దృశ్యతే పురుషర్షభః ॥ పరంహి పుణ్డరీకాక్షాన్న భూతం నభవిష్యతి ॥ ననిష్ణోః పరమోదేవోవిద్యతేనృపసత్తమ ॥ నవాసుదేవాత్పరమస్తి దైవతం న వాసుదేవం ప్రణిపత్యసీదతి దేశతః కాలతోవ్యాప్తిరాత్మతు దత్వంతథైవచ ॥ హరేర్విభూతి మాత్రంతు కేవలం సంప్రభాషితమ్ ॥ నదైవం కేశవాత్పరమ్ ॥ రాజాధిరాజస్సర్వేషాం విష్ణుర్బ్రహ్మమయోమహాన్ ॥ పరః పరాణాం సకలానయత్రక్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే - ఇత్యాది భిర్బహుభిః ప్రమాణైః విష్ణోస్సర్వాధికత్వప్రదర్శనపూర్వకం తదధికదేవతాన్తరనిషేధాత్ బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వేసంప్రసూయన్తే ఇత్యత్రవిష్ణోరుత్పత్తిరవతారరూపాస్వసంకల్పమూలోచ్యతే, సతుబ్రహ్మరుద్రాదీనామివకర్మమూలా - కారణవాక్యేష్వేకస్యైవకృత్స్నజగత్కారణత్వావగమాత్త్రయాణాంసముచ్చిత్యకారణత్వానుపపత్తేః - కారణత్వోపాస్యత్వబోధకవాక్యగతానాం శివశంభ్వాదిసామాన్యశబ్దానాం ఛాగపశున్యాయేనవిశేషవాచినారాయణశబ్దార్థపర్యవసానోపపత్తేః అచిత్సస్సర్వకారణత్వానుపపత్తేరీక్షణాద్యర్థవిరోధాచ్చ -

పార్థివా ద్దారుణో ధూమ స్తస్మా దగ్ని స్త్రయీమయః ।
తమసస్తు రజ స్తస్మా త్సత్త్వం య ద్బ్రహ్మ దర్శనమ్॥ ౨౪

భేజిరే మునయోఽథాగ్రే భగవన్త మధోక్షజం॥
సత్త్వం విశుద్ధం క్షేమాయ కల్పన్తే యేఽను తానిహ॥ ౨౫

రుద్రాదీనాం-అనపహతపాప్మావా అహమస్మీత్యాదినాకాంస్యత్వేనన్యవశ్య త్వాదిశ్రవణా ద్వాసుదేవాదిపద వాచ్యస్య కుత్రాపికర్మవశ్య త్వాశ్రవణాత్-తదుత్పత్తేశ్చ-'అజాయమానో బహుధావిజాయతే'' ఇత్యవతార రూపస్య శ్రవణాత్ అజాయమాన ఇతికర్మాయత్తోత్పత్తి నిషేధాచ్చ తదితరకర్మ కృతత్వస్యా పోదిత త్వాత్ స్వేతరోత్పత్తౌ కథాపవాదకాభావాచ్చ-తతోయదుత్తర తర మిత్యనేన కి ముచ్యత ఇతిచేత్ - ఉచ్యతే- త్రిమూర్తిమధ్యే తదుక త్వేనావతీర్ణస్య నారాయణస్య - అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ''ఇత్యాది నావగతస్య- ''అస్యమహతో భూత''ఇత్యత్ర పూర్వాను వాకోక్తం మహాపురుషత్వం వేదాహమేతమిత్య నేనైవ వాక్యేన ప్రత్య భిజ్ఞాప్య తస్య శ్రియఃపతిత్వ మహాపురుషత్వాది శ్రవణాత్తమేవ సర్వోత్తమం మహాపురుషం - "యస్మాత్పరం నాపరమస్తికించిత్ యస్మాన్నాణీయోనజ్యా యోఽస్తికశ్చిత్-వృక్ష ఇవ స్తబ్ధోదివితిష్ఠత్యేక స్తేనేదంపూర్ణం పురు షేణసర్వ''మితి ప్రత్యభిజ్ఞాప్య, ఉపరిచ "సర్వాననశిరోగ్రీవస్సర్వ భూతగుహాశయః-సర్వవ్యాపీచ భగవానితి సహస్ర శీర్షత్వాది ధర్మాన్ప్రత్యభిజ్ఞాప్య, అనయో ర్వాక్య యోర్మధ్యే ప్రయుక్తస్య, తతోయదుత్తర తర మితి వాక్యస్యసందంశన్యాయేన నారాయణ పరత్వస్యావశ్య కత్వాత్ తత ఇత్యస్య శబ్దతోర్థతశ్చ ప్రత్యభి జ్ఞాపిత తద్ధేతు పరామర్శిత్వస్యైవ న్యాయ్యత్వాత్ - అన్యథా యస్మాత్పురుషాద పరం వ్యతిరిక్తం పరము- త్కృష్టం నాస్తీతి పూర్వవాక్యేనోక్తం పురుషమేవ పరామృశ్య తద్వ్యతిరిక్త స్యోత్తరత్వ ప్రతిపాదనే పూర్వ పరవ్యాఘాత ప్రసఙ్గాచ్చ తత ఉక్త హేతుభ్యఃయత్పురుష శబ్దవాచ్యం తత్త్వం తదేవోత్తరతరం తత్త్వ మితి, ''అమృతస్యైష సేతు''రిత్య నేనాపి విష్ణో ర్నతత్వాన్తర ప్రాపకత్వముచ్యతే, అపితుస్వప్రాప్తౌ స్వయ మేవ హేతురితిదిక్.

౨౪ నను ప్రకృతి గుణత్వేసమానేపికథం సత్త్వం మోక్షహేతుఃకథమితరౌ గుణౌతదహేతూసత్వ మపి మోక్షహేతుర్న వాస్యాదితి శఙ్కాయాం దృష్టాన్తేన గుణానాం వైషమ్య ముపపాదయతి **పార్థివాదితి** దారుణఇతి పఞ్చమీ - పార్థివాత్, పృథివీపరిణామరూపా ద్దారుణఃకాష్ఠాత్తావద్ధూమ ఉత్పద్యతే - తస్మాద్ధూ మాత్, అనంతర మిత్య ధ్యాహ్రియతే-ధూమోహ్యగ్నేః పూర్వముత్పద్యతే-తస్మాద్ధూమాద నన్తరం అగ్ని రుత్పద్యతే - సచత్రయీమయః-యథా పార్థివ దారూ త్పన్నత్వావిశేషేపి ధూమో నప్రకాశకః నచ స్వర్గ- ప్రదశ్చేతి త యోర్దృష్టా దృష్టకార్య వైషమ్య సిద్ధిః॥ ఏవంసు ప్తస్య పురుషస్య తమో గుణా దనన్తరం రజః తదనన్తరం మనసోఽనా విలత్వహేతుర్యత్సత్త్వం తదేవ బ్రహ్మదర్శన సాధనమితి కార్యవైచిత్ర్యోపపత్తిరిత్యర్థః.

౨౫. యతస్సత్త్వస్యైవ బ్రహ్మదర్శన సాధనత్వం యతశ్చసత్త్వప్రవర్తకా ద్విష్ణోరేవ నృణాం శ్రేయాంస్యత ఏవ సత్త్వతనుం విష్ణుం మునయోఽభజ న్నిత్యాహ **భేజిరఇతి** అథ తస్మా త్పూర్వ కాలేము నయఃవిశుద్ధం రజస్తమోభ్యా మననువిద్ధం,సత్త్వంసత్త్వశరీరకం తత్ప్రవర్తకంభగవన్తమధోక్షజం భేజిరే ఉపాసాం చక్రిరే ఏవమిహ తాన్మునీన నుసృత్య యే-తద్వత్సత్త్వతనుం భగవన్తం యే జనా ఉపాసత ఇత్యర్థః తే

ముముక్షవో ఘోరరూపాన్హిత్వా భూతపతీనథ।
నారాయణకలాశ్శాన్తా భజన్తి హ్యనసూయవః॥ ౨౬

రజస్తమః ప్రకృతయస్సమశీలాన్భజన్తి వై।
పితృభూతప్రజేశాదీన్ శ్రియైశ్వర్యప్రజేప్సవః॥ ౨౭

వాసుదేవపరా వేదా వాసుదేవపరా మఖాః।
వాసుదేవపరా యోగా వాసుదేవపరాః క్రియాః॥ ౨౮

షేమాయ కల్పన్తే, శ్రేయస్యుత్తాః భవన్తీత్యర్థః రజస్తమఃప్రధానా బ్రహ్మరుద్రాద్యుపాసకాస్తు న క్షేమాయ కల్పన్తే అపి త్వ-న్తవత్ఫల భాజో భవన్తీతి భావః.

౨౬. నను కేచిద్బ్రహ్మరుద్రాద్యుపాసకా అపి దృశ్యన్తే సర్వేపి విష్ణుమేవ కింన భజన్త ఇతిశఙ్కా-యాముపాసకానాం స్వస్వగుణానుసారేణైవో పాస్యదేవతావిషయకోపాసనాయాంరుచిర్జాయత ఇత్యాహ ముముక్షవ ఇతిద్వాభ్యామ్ ముముక్షవ స్సత్వగుణప్రధానాః అనసూయవః ఘోరరూపాన్ – భూతపతీన్ రుద్రాదీన్ తమఃప్రధానాన్హిత్వా శాన్తాః శుద్ధసత్వప్రవర్తకాః—నారాయణస్య కలాః అవతారాన్ భజన్తి, అనసూయవ ఇత్యనేన విష్ణుభక్తానాం దేవతాన్తరేషు తదుపాసకేషుచాఽసూయారాహిత్యం దేవతాన్తర భక్తానాంతు విష్ణౌ తద్భక్తేషుచాఽసూయావత్త్వం చాస్తీతి సూచితమ్

౨౭ రజస్తమస్స్వభావాస్తు జనాః సమశీలాన్ రజస్తమస్స్వభావాన్ పితౄన్భూతేశాన్రుద్రాదీన్ ప్రజేశాన్ హిరణ్యగర్భాదీన్ ఆదిశబ్దేన సంకీర్ణదేవతాః సరస్వతీప్రభృతీశ్చ, "ప్రేతాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే యజన్తే తామసాజనా" ఇత్యుక్తాన్భజన్తి, కథంభూతాః శ్రీసంపచ్చ ఐశ్వర్యమాధిపత్యంచ ప్రజాఃపుత్రాదయశ్చ ఈప్సన్తి, ఆప్తుమిచ్ఛన్తి, తథాభూతాః అనేన విష్ణుభక్తానాం అనన్యప్రయోజనత్వం అనన్తస్థిరఫలప్రాప్తిః, అన్యేషాం త్వన్తవత్ఫలప్రాప్తిశ్చేతి సూచితమ్

౨౮. అథ "సర్వే వేదాయత్పదమామనన్తి తపాంసిసర్వాణిచయద్వదన్తి, ఇష్టాపూర్తంబహుధాజాతం జాయమానంవిశ్వం బిభర్తిభువనస్యనాభిః-తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదుచన్ద్రమాః, వేదైశ్చసర్వైరహమేవ వేద్యః—యోయోయాంయాంతనుంభక్త" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృత్యుక్తరీత్యా భాగద్వయాత్మకవేదప్రతిపాద్యశ్చతుర్ముఖరుద్రాది శరీరకస్తదన్తర్యామితయాఽనన్తశ్రియైశ్వర్యఫలదశ్చ వాసుదేవ ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ వాసుదేవపరా ఇతిద్వాభ్యామ్ వేదాః పూర్వోత్తర భాగ ద్వయాత్మకాః వేదాః వాసుదేవపరాః వాసుదేవః పరస్తాత్పర్యభూమిర్యేషాం తథాభూతాః—నన్వగ్న్యాది దేవతోద్దేశ్యక యాగహోమాది కర్మ ప్రతిపాదకస్య పూర్వభాగస్య కథం వాసుదేవపరత్వమిత్యత ఆహ॥వాసుదేవపరామఖాఇతి॥ మఖాఅగ్న్యాదిదేవతా పూజాత్మకాః యాగాదయఃవాసుదేవ పరాః వాసుదేవః పరః ప్రధానః ప్రధానతయా ఆరాధ్యోయేషాంతథాభూతాః అగ్న్యాది శరీరకతయా తద్రూపోవాసుదేవ ఏవ మఖై రారాధ్య ఇత్యర్థః. కేవలమగ్న్యాది దేవతా పూజా

వాసుదేవపరం జ్ఞానం వాసుదేవపరం తపః।
వాసుదేవపరో ధర్మో వాసుదేవపరా గతిః॥ ౨౯

స ఏవేదం స సర్జాగ్రే భగవానాత్మమాయయా।
సదసద్రూపయా చాసౌ గుణమయ్యాఽగుణో విభుః॥ ౩౦

తయా విలసితేష్వేషు గుణేషు గుణవానివ।
అన్తః ప్రవిష్ట ఆభాతి విజ్ఞానేన విజృమ్భితః॥ ౩౧

మాత్రిత్వాఽభిమానేన యేమఖా నిసులిప్యన్తి తేషామపి తత్సమీహితం ఫలం తైరవిజ్ఞాతోపి వాసుదేవోఽగ్న్యాద్యన్తర్యామీ యారాధితః ప్రయచ్ఛతీతి భావః॥ ఏవ మారాధితోన్తవత్ఫలం ప్రయచ్ఛతీతి చ భావః తథాచోక్తమ్

"అహం హి సర్వ యజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవచ న తుమామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి తే"
ఇతి ఏవం తుల్యన్యాయతయా వేదాన్తేషు క్వచిత్క్వచి త్సాలాగ్నిరుద్రోపనిషత్ప్రతిపత్తి దర్శనాద్యాదిషు రుద్రేన్ద్రాద్యుపాసనాత్మకా యోగా అపి రుద్రాది శరీరక వాసుదేవవిషయా ఇత్యాహ **వాసుదేవపరాయోగా** ఇతి వాసుదేవః పరో విషయో యేషాం త ఇత్యర్థః, ప్రాయశో వేదాన్తేషువిహితా యోగాః వాసుదేవవిషయా ఏవ శ్రూయన్తే క్వచిదాపాతతో రుద్రాదివిషయత్వేన ప్రతీయమానా అపి తత్తత్ప్రకరణగతైర్లిఙ్గై రుద్రాది ష్వసమ్భావ్యమానైస్తచ్ఛరీరక వాసుదేవవిషయత్వేనైవ నిశ్చీయన్త ఇతి భావః. ఏవం నిఖిలనిగమవేద్యో వాసుదేవ ఏవేత్యుక్తమ్, అథ తత్పూర్వభాగోపబృంహణాత్మక తన్మూలక స్మృత్యాది ప్రతిపాద్యః స్మార్త క్రియారాధ్యశ్చ స ఏవేత్యాహ॥ వాసుదేవపరాః క్రియా ఇతి ॥ క్రియాః—స్మార్త్యః, శ్రౌతీనాన్తు మఖా ఇత్యుక్తత్వాత్—పూర్వవదర్థః.

౨౯. అథ వేదాన్తార్థోపబృంహణార్థతయా ప్రవృత్త కపిలాద్యాగమోక్త ప్రకృతిపురుష విషయక జ్ఞానమపి ప్రకృతిపురుషశరీరక పరమాత్మ విషయకమేవేత్యాహ **వాసుదేవపరం జ్ఞానమితి** జ్ఞానం ప్రకృతిపురుష విషయకం వాసుదేవపరం వాసుదేవవిషయకం-విశేషణబుద్ధిశబ్దయో ర్విశేష్య పర్యన్తత్వాదిభావః. కపిలాదిభిస్తు తథా న బుద్ధ మితిచ భావః, తథా వేదాన్తార్థోపబృంహణ పర మన్వాదిస్మృత్యుక్త కృచ్ఛ్ర చాన్ద్రాయణాద్యనశనాది తపశ్చ వాసుదేవారాధన రూపమిత్యాహ. వాసుదేవపరం తప ఇతి—కింబహునా సర్వైర్వైదికైః స్మార్తైశ్చ ధర్మైస్తత్ప్రాప్యా గతయశ్చ వాసుదేవాధీనా ఇత్యాహ॥ వాసుదేవ పరోధర్మో వాసుదేవ పరా గతిరితి.

౩౦ ౩౧. కథం వేదాదీనాం వాసుదేవపరత్వం మిత్యాశఙ్కాయాం "తదాత్మానస్వయమకురుత" ఇత్యుక్తరీత్యా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం స్వాత్మానం జగద్రూపేణపరిణమయ్య తత్తద్రూపేణ వాసుదేవస్యైవాఽవస్థానాత్ అవాసుదేవాత్మక వస్త్వ భావాదిత్యాహ స ఏవేతి ద్వాభ్యామ్ అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్, స ఏవ వాసుదేవ ఏవ నామరూపవిభాగాఽనర్హ సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకతయాఽవస్థిత ఇత్యర్థః. ఏవకారేణ తచ్ఛబ్దపరామృష్ట-పూర్వప్రస్తుత భగవద్వాచక వాసుదేవ శబ్దాఽవయవార్థేనచ ఇదం లబ్ధం భవతి ॥ యద్వా ఇదంపరి దృశ్యమానం జగత్, అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్ స ఏవ ఆసీదిత్యధ్యాహారః "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి శ్రుతిప్రమాణాత్ ప్రపంచ ఇద మిత్యనేన నామరూపవిభాగభిన్నం జగన్నిర్దిశ్య తస్య వాసుదేవరూపేణాఽవస్థానోక్త్యా, వియదాది

యథాహ్యవహితో వహ్ని ర్దారుష్వేక స్స్వయోనిషు।
నానేవ భాతి విశ్వాత్మా భూతేషు చ తథా పుమాన్॥ ౩౨

వస్త్వన్తర వ్యావృత్తత్వైకార్థ ప్రయోగేణచ, "ప్రకృతిం పురుషంచైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి" ఇతి స్మృత్యనురోధాచ్చ, అన్యథా "నకర్మాఽవిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వా" దిత్యుక్తి న్యాయేన, అకృతాఽభ్యాగమ కృతనాశాది దోషప్రసఙ్గాచ్చ, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం లబ్ధమ్. సృష్టేఃప్రాక్ ఏవ సుస్థితో భగవాన్, ఆత్మనః స్వస్య, మాయయా, స్వశరీరభూతయా మాయయా, గుణమయ్యా సత్త్వాదిగుణప్రచురయా, సదసద్రూపయా మహదాదిపృథివ్యన్త కార్యకారణరూపేణ పరిణమమానయా, విభుఃవ్యాపకః, సదసద్రూపే స్వాన్తరాత్మతయా ఽనుప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. అథాఽపి అగుణః వ్యాప్యగతగుణై రస్పృష్టః ఇదం జగత్ ససర్జ ।౩౦॥

౩౧ ఏవం సమష్టి వ్యష్ట్యవస్థాఽచిదాన్తర్యామితయా తత్కారణతయాచ సద్రూపేణాఽవస్థానముక్తమ్ అథోభయాఽవస్థ ప్రకృతి సంసృష్ట జీవ శరీరకతయా తదన్తరాత్మతయా సద్రూపేణ వాసుదేవస్యైవ అవస్థితిమాహ **తయేతి** తయా ఆత్మమాయయా, విరచితేషు. రచితేషు ఏషు పరిదృశ్యమానేషు గుణేషు. గుణశబ్దోలాక్షణికః గుణకార్యభూత బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్త శరీరేష్విత్యర్థః విజ్ఞానేన-జీవేన "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే-య ఆత్మనితిష్ఠన్-యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఇతి శ్రుతి ప్రయోగాత్ తేన విజృమ్భితః విశిష్టః తచ్ఛరీరక ఇత్యర్థః. "యస్యవిజ్ఞానం శరీరమ్" ఇతి శ్రుతేః యద్వా విజ్ఞానరూపేణ విజృమ్భితః భాసమానః తచ్ఛరీరకతయా తదన్తరాత్మతయాచ తద్రూపేణ ప్రకాశమాన ఇత్యర్థః ॥అన్తఃప్రవిష్టః జీవద్వారా దేవాది శరీరేష్వనుప్రవిష్టః - గుణవానివ - సాక్షాత్ దేవాదిశరీర, తచ్ఛరీరక జీవగత ధర్మవానివ ఆభాతి॥ ఇవ శబ్దస్య అయమభిప్రాయః. "కారిస్యవాన్ యోబిభర్తి - నృసింహరూపీ భగవాన్ శ్వేతః" ఇత్యత్రాకారిత్వస్థైర్యత్వాదివత్ శరీరభూత జీవే హేయసంబన్ధః. నతు శరీరిణి వాసుదేవే ఇతి. తథాచ సర్వైకస్యైవ దేవాది శరీరభేదేన అనేకధా ఽవస్థితిశ్చేతి ॥

౩౨. ఏతదేవ దృష్టాన్తముఖేన ఉపపాదయతి **యథేతి** అభివ్యక్తిస్థానమస్య యోనిశబ్దేనోక్తమ్. నవా వహ్నేర్దారూపాదానమ్. కిన్తు నిమిత్తమ్। "వాయోరగ్నిః-అగ్నేరాపః" ఇతిహి సృష్టిక్రమః ॥ యథా దారుభ్యోవహ్నిః అవస్థితః. వ్యతిరిక్త ఏవ అభివ్యక్త ఏవవాసన్, స్వయోనిషుస్వాభివ్యక్తిస్థలేషుదారుషు, నావ-అనేకధేవనే భాతిజ్వలతి, అగ్నిత్వస్యైక రూపత్వేఽపి తార్ణ పార్ణ శాఖాది భేదవాన్ భాతి ఏవం ప్రకృతి పరిణామదేహే అభివ్యక్తోజీవః జ్ఞానానన్దరూపత్వేన ఏకరూపోఽపి "దేవోహం-మనుష్యోఽహం ఇతిదేవాది భేద భిన్నో భాతీత్యర్థః-పుంశబ్దో జీవవాచీ ॥ తచ్ఛరీరకపరమాత్మపర్యన్తః. పుమాన్-విశ్వాత్మా, జీవశరీరకః ఏక ఏవ సర్వేశ్వరః దేవాదిరూపేణ నానా భాతీత్యర్థః. దారుషు భూతేష్వితి దృష్టాన్త దార్ష్టాన్తికయోః అధిష్ఠేయ-బహుత్వోక్త్యా యథా హ్రస్వత్వ, స్థూలత్వ-వక్రత్వాది భేదశ్చదారుగత ఏవ, నాగ్నిగతః, తథాదేవత్వాఽజ్ఞత్వ, దుఃఖిత్వాది భేదోఽపి న విశ్వాత్మగతః. కిన్తు తచ్ఛరీరక జీవ గత ఇతి సూచితమ్. వహ్నిర్విశ్వాత్మే త్యేకత్వ-నిర్దేశేన, వహ్నివత్ విశ్వాత్మనస్సర్వత్రాఽవ స్థితస్య స్వరూపతః, స్వభావతో నానాఽవస్థానాపత్తిరితి సూచితమ్. ఇయాంస్తు విశేషః, దారుష్వగ్నిస్సాక్షాదభివ్యక్తో నానాభాతి, దార్ష్టాన్తికేతు జీవ ద్వారా దేవాదిరూపేణ, నానాభాతీతి, జీవవిశిష్ట దేవాది శరీరాణామేవ అధిష్ఠేయత్వాత్.

అసౌ గుణమయైర్భావై ర్భూతసూక్ష్మేన్ద్రియాత్మభిః ।
స్వనిర్మితేషు నిర్విష్టో భుఙ్క్తే భూతేషు తద్గుణాన్ ॥ ౩౩

౩౩ యథా విశ్వాత్మనః స్వశరీరభూతప్రకృతి పురుషద్వారా దేవాదిరూపేణ నానాభావం - ఏవం సుఖదుఃఖాదిభోక్తృత్వం తన్నిమిత్తం కర్తృత్వం చ స్వశరీరభూతజీవద్వారైవ, స్వగతస్తూభయమపి నాస్తి ఇత్యాహ అసావితి అసౌ విశ్వాత్మా, గుణమయైః-సత్త్వాదిగుణపరిణామరూపత్వాత్ తత్ప్రచురైః భూతసూక్ష్మాదిరూపైః-భావైః పదార్థైః-తత్ర భూతాని - పృథివ్యాదీని, సూక్ష్మాణి గన్ధాదీని-ఇన్ద్రియాణి శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణి వాగాదికర్మేన్ద్రియాణి చ-ఆత్మా-అన్తఃకరణం జీవో వా, ఏభిః, స్వేన్ద్రియేణ నిర్మితేషు, భూతేషు దేవాదిషు, నిర్విష్టః జీవద్వారాఽనుప్రవిష్టః-తద్గుణాన్ గన్ధాదీన్విషయాన్భుఙ్క్తే జీవద్వారా విషయాన్భుఙ్క్తే-స తు స్వత ఇత్యర్థః భోక్తృత్వసమవ్యాప్తం కర్తృత్వమప్యత్ర వివక్షితం-జీవద్వారా పుణ్యాపుణ్యరూపాణి కర్మాణి చ కరోతీత్యర్థః-అత్ర విశ్వాత్మన్యుచ్యమానం భోక్తృత్వం కర్తృత్వం చ ప్రయోజకత్వరూపం వివక్షితమ్.

౩౩. యద్వా, యథా "సత్త్వం రజస్తమ ఇతి ప్రకృతేర్గుణాః" ఇత్యాదినా నిర్వికారాత్పరమపురుషాద్దేవోపాస్యమానాత్-నృణాం శ్రేయాంసి-కారణత్వోపాస్యత్వ మోక్షప్రదత్వాదీనాం, కారణం తు ధ్యేయః, అన్యత్ర నైవ ప్రసక్తేతు," రిత్యాదిప్రమాణైరేకనిష్ఠత్వావగమాత్-తు బ్రహ్మరుద్రాదీనాం-తేషాం స్వతస్త్వవశ్యత్వపర మపురుషస్యజన్మత్వసుఖదుఃఖాదిభోక్తృత్వాదినోపాసకతుల్యత్వాదితి సూచితమ్, అథ తదుపపాదనాయ సర్వ జీవానాం పరమపురుష సృష్ట కర్మానుగుణ కరణకళేబరాది సంబన్ధం, తత్ప్రయుక్తం కర్తృత్వం భోక్తృత్వ, మేషాం కర్మవశ్యత్వప్రయుక్తత్వేనౌపాధికత్వం, స్వభావతస్తు జ్ఞానైకాకారత్వం చేత్యాహ - స ఏవేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః-స ఏవేదమిత్యస్యయథోక్త ఏవార్థః. ౩౦. తయేతి తయా ఆత్మమాయయా విలసితేషు, రచితేషు ఏషు గుణేషు గుణకార్యేషు బ్రహ్మాది శరీరేషు, అన్తః ప్రవిష్టః జీవ ఇతి శేషః పుమాన్ నిత్యోత్తరశ్లోకాదపకర్షో వా-విజ్ఞానేన, స్వధర్మభూత జ్ఞానేన, విజృమ్భితః దేహాత్మత్వేనాభిమన్వాన ఇత్యర్థః గుణవానివ దేవత్వాది ధర్మవానివ, ఆభాతి, దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహం స్థూలోఽహమిత్యభిమన్యత ఇత్యర్థః-ఇవశబ్దేన వస్తుతో దేహవిలక్షణస్తద్గతధర్మైరస్పృష్ట ఏవేతి సూచ్యతే ౩౧ తదేవోపపాదయతి యథేతి యథైక ఏవ వహ్నిః స్వయోనిషు స్వాభివ్యక్తి-స్థానేషు తృణపర్ణాదిష్వభివ్యక్తో నానేవ భాతి-తార్ణత్వ,పార్ణత్వాది భేదేన భాతి. ఇవశబ్దేన వస్తుతో వహ్నిత్వేన రూపేణ ఏకరూప ఏవ-ఏవం విశ్వాత్మా-విశ్వస్య అచేతనజాతస్య ఆత్మా-పుమాన్-జీవోఽపి, భూతేషు-దేవాది శరీరేషు నానేవ భాతి "దేవోఽహం మనుష్యోఽహం" ఇత్యాది రూపేణ నానా భాతి వస్తుతో జ్ఞానైకాకారేణ ఏకరూప ఏవేత్యర్థః. పుమానితి జాత్యభిప్రాయక ఏకవచననిర్దేశః. "ఏకో వ్రీహిస్సుసమ్పన్నస్సుపుష్టం కురుతే ప్రజాః" ఇత్యత్ర వ్రీహిశబ్దవత్. ఏవఞ్చ జీవైకత్వభ్రమో న కార్యః-దృష్టాన్తేఽపి వహ్నిత్వేనైకత్వేఽపి తద్వ్యక్తిభేదోఽభిప్రేతః. న చైవమేకైకస్య జీవస్య దేవాదిశరీరస్థస్య యుగపన్నానా-ప్రతిభానాభావః - ఇతి వాచ్యమ్. ఏకైక ఏవ జీవః క్రమేణ దేవమనుష్యాది శరీరాణ్యుపాదదానః దేవోఽహం మనుష్యోఽహమిత్యాభాతీత్యేవ మభిప్రాయాత్-నహి దృష్టాన్తేఽపి తార్ణస్యైవ వహ్నేః పార్ణత్వేన భాసమస్తి. ౩౨ అసౌ జీవః గుణమయైః సత్త్వాది గుణత్రయాత్మక భగవన్మాయా పరిణామస్వరూపైః, భావైః-పదార్థైః, స్వనిర్మితేషు

* భావయ న్నేష సత్త్వేన లోకాన్వై లోకభావనః।
లీలావతారానురతో దేవ తిర్యఙ్నరాదిషు॥ ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః

స్వకర్మానుసారేణనిర్మితేషు, భూతేషు-దేవాది శరీరేషు-నివిష్టః, గుణాన్-శబ్దాదీన్ విషయాన్, భుఙ్క్తే. తన్ని మిత్తానికర్మాణిచ పుణ్యాఽపుణ్యరూపాణిపరోక్షాణిచ సకలాని వేదితవ్యాన్ యద్వా "సగుణానవిత్సు" ఇత్యాదిభిః, కేవలం సాక్షిమాత్రత్వేన ప్రతిపాద్యత్వాత్ సదా నిర్జ్ఞానస్యోపభోక్తృత్వ పరమసజ్ఞానస్యేత్యర్థః. పుమాన్-పరమపురుషః, గుణాన్ భుఙ్క్తే ఇత్యస్య-లీలార్థం రూపాన్ గుణాన్ భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః.

౩౪ తదేవం "పుంసా మేకాన్తతః శ్రేయ స్తన్నశ్శంసితు మర్హసి" ఇత్యనేన ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమ్ అథ యత్ "సూత జానాసి భద్రం తే" ఇత్యాదినా శ్రీకృష్ణావతార తచ్చరిత్ర, తదితరావతార తచ్చరిత్రాదికంచ పృష్టం తత్ర శ్రీకృష్ణావతార తచ్చరిత్రాదికం విశిష్య దశమైకాదశస్కన్ధాభ్యాం సర్వావతారతచ్చరిత్రాణిచ విశిష్య తత్ర తత్ర తృతీయాదిషు వివక్షుః తావత్సమాసతః, సర్వాఽవతార సాధారణం ప్రయోజనమాహ భావయన్నితి ఏష - సర్వేశ్వరః లోకస్రష్టృత్వేనలోకాన్ భావయన్, కర్మవశ్యాన్ చేతనానుజ్జీవయితుం, సత్త్వే-నోపలక్షితః-శుద్ధ సత్త్వమూర్తిః. తిర్యఙ్నర సురాదిషు లీలావతారేష్వనురతో భవతి. భావయతీతి పాఠే-లోకభావనః-లోకస్రష్టా ఏషసర్వేశ్వరః, తిర్యగాదిషు మత్స్యాదిషు మధ్యే యే లీలయాఽవతారాః తేష్వనురతః, లోకాన్ భావయతి. త్రాయతి - సాధుపరిత్రాణా-య మత్స్యాద్యవతారం ధత్తే ఇత్యర్థః.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ పయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేశ్చక్రవర్తినః
శ్రీశైలగురో స్సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యా ప్రసాదిత తత్సూక్తిసమధిగత
శ్రీభాగవతార్థ హృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖి
తాయాం శ్రీమద్భాగవతచన్ద్ర చన్ద్రికాయాం శ్రీమద్భాగవత
వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్కన్ధే ద్వితీయోధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

ప్రథమస్కన్ధే - తృతీయోధ్యాయః భగవదవతారాః

జగృహే పౌరుషం రూపం భగవాన్మహదాదిభిః ।
సంభూతం షోడశకలం ఆదౌలోక సిసృక్షయా ॥ ౧

యస్యామ్భసి శయానస్య యోగనిద్రాం వితన్వతః ।
నాభిహ్రదామ్బుజా దాసీత్ బ్రహ్మా విశ్వసృజాం పతిః ॥ ౨

---

౧ తదేవం ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రశ్నః కృతః-ద్వితీయేతు నివృత్తిప్రవర్తక భగవద్భక్తేరేవ మోక్ష ప్రాప్యత్వాత్ తత్ప్రతిపాదకీయ ప్రబన్ధ ఏవ శ్రోతవ్య ఇతి స్థాపితమ్ అవతార ప్రయోజనం చోపక్షిప్తమ్ అథభగవద-వతార విశేష ప్రచురితాని విస్తరేణోపరి వివక్షతా సూతేన భగవతోఽనేకేఽవతారాః సన్తీతిప్రతిపాద్యతే తృతీయేఽధ్యాయే *జగృహే* ఇత్యాదినా తత్రాఽవతారాశ్చ ద్వివిధాః. ౧. అనుప్రవేశాఽవతారాః ౨ స్వేన రూపేణా ఽవతారాశ్చేతి. అకర్మహేతుత్వాఽవిశేషాత్ ఉభయత్ర అవతార శబ్దప్రయోగః కృతః. ద్వివిధానపి తాన్ వక్తుం తదుపయోగిత్వేన ప్రథమం చేతనమిశ్రం ప్రకృతిప్రాకృతజాత మేకం, శుద్ధసత్త్వమయం పరంచేతి రూపద్వయం భగవతోఽస్తీతి వివక్షన్ పూర్వం ప్రకృతిప్రాకృతాత్మక రూపపరిగ్రహ మాహ. జగృహేఇతి పురుషా-క్షేత్రజ్ఞాః. తత్సమ్బన్ధిపౌరుషం, తన్మిశ్రమిత్యర్థః ఏకాదశేన్ద్రియ పఞ్చభూతాత్మకాః షోడశ-కలాః, యస్మిన్ తత్తథా మహదాదిభిస్సంభూతం రూపం అణ్డాకారేణ సమష్టితత్త్వజాత మిహ రూప శబ్దేన వివక్షితమ్. సముదాయస్యమహదాదిభిఃసమ్పాద్యత్వాత్ మహదాదిభిః స్సమ్భూత మిత్యుక్తం. లోక సిసృక్ష-యాజగృహే-బ్రహ్మాణ్డ తదన్తర్వర్తి కార్యజాతసిసృక్షయా రూపం జగృహే ఇతి అర్థః.

౨ అథస్వాసాధారణంరూపమాహ **యస్యేతి** ప్రథమస్య యస్యేతి పదస్య యోఽర్థః సతద్వా-ఇతి తచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యతే. ద్వితీయంతు యస్యేతిపదం చతుర్ముఖపరం. చతుర్ముఖ-శరీరాద్ధి దేవమనుష్యాది సృష్టిః పురాణాన్తరేషుదృష్టా. యస్యాఽవయవ సంస్థానైః-యచ్ఛరీరాఽవయవ పరిణామైః దేవమనుష్యాది విస్తరః-సబ్రహ్మా విశ్వసృజాం-మరీచ్యాదీనాం పతిః యస్యామ్భసి శయానస్యయోగనిద్రాంవితన్వతః, - అనిరుద్ధస్య, నాభిహ్రదామ్బుజా దాసీత్-తత్ భగవతోరూపం, ఊర్జితం-విశుద్ధం, సత్త్వం-శుద్ధసత్త్వమయం-ఇతి శ్లోకద్వయ మేకవాక్యమ్.

యస్యావయవసంస్థానైః కల్పితోలోకవిస్తరః ।
తద్వైభగవతోరూపం విశుద్ధంసత్త్వమూర్జితమ్ ॥ ౩

పశ్యన్త్యదోరూప మదభ్రచక్షుషా సహస్రపాదోరుభుజాననాద్భుతమ్
సహస్రమూర్ధ శ్రవణాక్షి నాసికం సహస్రమౌళ్యమ్బరకుణ్డలోల్లసత్ ॥ ౪

ఏతన్నానావతారాణాం నిదానం బీజమవ్యయమ్
యస్యాంశాంశేన సృజ్యన్తే దేవతిర్యఙ్నరాదయః ౫

స ఏవప్రథమందేవః కౌమారంరూపమాస్థితః ।
చచారదుశ్చరం బ్రహ్మాబ్రహ్మచర్యమఖణ్డితమ్ ॥ ౬

౪ ఏతస్య రూపస్యజ్ఞానిదృశ్యత్వం, అపరిచ్ఛేద్యత్వం, సర్వావతారనిదానత్వంచాహ పశ్యన్తీతి సార్ధ-శ్లోకేన-"యద్వా "జగృహ" ఇత్యాదిశ్లోకానామేవ మర్థః అజడేష్వనుప్రవేశరూపేణ స్వరూపేణ చ ద్వివిధే అవతారే తత్ర ప్రథమస్య దేవాదిష్వను - ప్రవేశరూపత్వాత్ తత్ర వక్తవ్యాంశాభావాత్, స్వేనరూపేణాఽవతారోపయోగి దివ్యమఙ్గళ - విగ్రహయోగ ఉచ్యతే. ఆదౌ మహదాదిభిః లోకసిసృక్షయాషోడశకలం, భూతేన్ద్రియాఽభిమాని దేవతాశ్రయం, పౌరుషం - పరమ - పురుషసమ్బన్ధి, అనిరుద్ధాఖ్యం రూపం, సంభూతం - ఆవిర్భూతం, జగృహే - పరిజగ్రాహ. యస్యామ్భసీతి స్ఫుటమ్ । యస్యాఽవయవేతి । యస్య అనిరుద్ధస్య అవ-యవ సంస్థానైః - శరీరభూత ప్రకృత్యేకదేశ - పరిణామైః, లోకవిస్తరః కల్పితః, తస్య భగవతో రూపంతు శుద్ధసత్త్వమయం, ఊర్జితం - ఉత్కృష్ట - మిత్యర్థః ॥౩॥

౫. **పశ్యన్తీతి** అదః ఏతదనిరుద్ధాఖ్యంరూపం, అదభ్ర - చక్షుషా - అనల్పజ్ఞానేన మనసాపశ్యన్తి "మనసాతు విశుద్ధేన-దృశ్యతే త్వగ్ర్య యాబుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి" రిత్యాద్యుక్తరీత్యాయోగ-పరిశుద్ధ మనసా పశ్యన్తీత్యర్థః. ప్రత్యేకం సహస్ర సంఖ్యాకైః పాదాదిభి రద్భుతం, తథా ప్రత్యేకం సహస్ర మూర్ధా - దయోయస్మిన్ - తత్ర శ్రవణం - శ్రోత్రం - సహస్రేణ మౌళిభిః - కిరీటైః, అమ్బరైశ్చకుణ్డలైశ్చ ఉల్లసత్ ॥ ఏతదనిరుద్ధాఖ్యం రూపం నానావిధానా మవతారాణాం నిదానం - మూలకారణం,బీజం-కృత్స్న జగద్బీజభూతం, కృత్స్న జగత్స్రష్టృ చతుర్ముఖోత్పత్తిస్థానత్వాదితి భావః, అవ్యయం-అపక్షయాది వికార రహితం, అనేన అప్రాకృతత్వముక్తమ్ ॥ యస్యేతి యస్య భగవతః అనిరుద్ధస్య, అంశాంశేన - శరీర భూత - చిదచిత్తత్త్వైకదేశేన దేవాదయస్సృజ్యన్తే ॥

౬ స ఏవ-పరమపురుష ఏవ, బ్రహ్మా - చతుర్ముఖశరీరకస్సన్, ప్రథమం, కౌమారం-సనత్కుమారాది-సర్గం, ఆస్థితః-సనకాదిరూపేణాఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః అఖణ్డితం-నిర్విఘ్నం, బ్రహ్మచర్యం-ఊర్ధ్వరేతస్కత్వోపేతం, భగవదుపాసనం, చచార-చకార తేకుమారాః ప్రథమాఽవతారరూపాః. ప్రథమమితి విశేషణాత్, ద్వితీయమిత్యనన్తరోక్తేశ్చ తథా చతుర్ముఖోఽపిబ్రహ్మరూపధరః. "బ్రహ్మానారాయణాత్మకః" ఇత్యాదిభిః సృష్ట్యాది-కాలేతదాత్మకతయాయోగిభిశ్చిన్త్యత్వవచనాత్. భగవతాశౌనకేనచ "ఆబ్రహ్మస్తమ్బ

ద్వితీయన్తుభవాయాఽస్య రసాతలగతాం మహీమ్ ।
ఉద్ధరిష్యన్నుపాదత్త యజ్ఞేశ స్సౌకరం వపుః ॥ ౭

తృతీయ మృషిసర్గ్గోవై దేవర్షిత్వ ముపేత్య సః ।
తన్త్రం సాత్వత మాచష్ట నైష్కర్మ్యం కర్మిణాం యతః ॥ ౮

తుర్యే ధర్మకలా సర్గే నరనారాయణా వృషీ ।
భూత్వా త్మోపశమోపేత, మకరోద్దుశ్చరంతపః ॥ ౯

సద్వృత్తా జగదన్తర్వ్యవస్థితాః । ప్రాణినల్పకర్మజనిత సంసార-వశవర్తినః ॥ యత స్తతోనతేధ్యానే ధ్యానినా ముప-కారకాః । అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తేహిసంసారగోచరాః ॥ పశ్చాదుద్భూతబోధా స్తే ధ్యానే నైవోప కారకాః ॥ నైసర్గికోనైవబోధ స్తేషామప్యన్యతోయతః ॥ ఇతి. చదుర్ముఖసనకాదీనాం జగదన్తర్వర్తినాం అవిద్యా-వేష్టితత్త్వేన శుభాశ్రయత్వాఽనర్హతాముక్త్వా బద్ధానామేవ సతాం. పశ్చాద్యోగేనోద్భూత బోధానాం స్వస్వరూపా పన్నానాంచ, స్వతశ్శుద్ధి విరహేణ ముముక్షూ పాస్యత్వ నిషేధాత్, సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్యప్రజాపతే'' ఇతి శ్రీ జన్మ-రహస్యవచనైకార్థ్యాచ్చ, తదేవంచతుర్ముఖసనకాదయః భగవదను ప్రవేశావతారః ప్రథమశ్చేత్యుక్తంభవతి బ్రహ్మచర్యంచచారేత్యవతార ప్రయోజనముక్తమ్ ఏవముత్తర త్రాఽపిద్రష్టవ్యమ్ ॥౬॥

౭. అథ ద్వితీయావతారమాహ **ద్వితీయంత్వితి** అస్య - జగతః, భవాయ - అభ్యుదయాయ, రసాతల-గతాంమహీం-పృథివీముద్ధరిష్యన్ యజ్ఞేశో-భగవాన్ ద్వితీయం సౌకరంవపుః-వారాహం ఉపాదత్త-జగృహే॥ వరాహోద్వితీయాఽవతార ఇత్యర్థః. అయంచస్వేనరూపేణైవాఽవతారః, యజ్ఞేశ ఇత్యనేన యజ్ఞారాధ్యత్వ తత్ఫల దత్వ-తచ్ఛరీరకత్వాద్యుక్తేః, వపురాదత్త ఇతి వపుర్మాత్ర-పరిగ్రహోక్తేః, అస్యభవాయేతి కేవలసాధు-పరిత్రాణార్థత్వ సూచనాచ్చ. ॥౭॥

౮. **తృతీయమితి** తృతీయం వపురుపాదాసం, ఋషిసర్గః - ఋషిరూపజన్మేత్యర్థః. తత్రతృతీయేఽవతారే సభగవాన్ దేవర్షిత్వంనారదరూపత్వ మాపద్య

౮. **దేవర్షిత్వం** నారదరూపత్వమాపద్య, నారదాఖ్యజీవ **మను** ప్రవిశ్యేత్యర్థః సాత్వతంతన్త్రం పఞ్చరాత్ర శాస్త్రమాచష్ట-అవోచత్ । ప్రవర్తయా-మాసేత్యర్థః । తన్త్రంవిశినష్టి-, యతః తన్త్రాత్, కర్మిణాం నివృత్తిధర్మవతాం, నైష్కర్మ్యం-ప్రవృత్తిధర్మవిరహః, ప్రవృత్తిధర్మాణాం, అకర్తవ్యతాఽవగమ్యత ఇత్యర్థః.

౯. **తుర్యఇతి** ధర్మకలాసర్గే ధర్మాత్పితుః, కలాసర్గే దేహజన్మరూపే తుర్యేచతుర్థాఽవతారే, నరనారాయణావృషీ, భూత్వా, ఆత్మోపశమః ఇన్ద్రియ నిగ్రహః తేనోపేతం,దుశ్చరం-ఇతరైశ్చరితుమశక్యం, తపశ్చకార

పఞ్చమః కపిలో నామ, సిద్ధేశః కాల విప్లుతమ్ ।
ప్రోవాచా ఽసురయే సాంఖ్యం, తత్త్వగ్రామ వి నిర్ణయమ్ ॥ ౧౦

షష్ఠ మత్రే రపత్యత్వం, వృతః ప్రాప్తో ఽనసూయయా ।
ఆన్వీక్షికీ మలర్కాయ ప్రహ్లాదాదిభ్య ఊచివాన్ ॥ ౧౧

తత స్సప్తమ ఆకూత్యాం, రుచే ర్యజ్ఞో ఽభ్యజాయత ।
స యామాద్యై స్సురగణై, రపా త్స్వాయంభువా న్తరమ్ ॥ ౧౨

అష్టమే మేరుదేవ్యాంతు నాభేర్జాత ఉరుక్రమః ।
దర్శయన్ వర్త్మ ధీరాణాం సర్వాశ్రమ నమస్కృతమ్ ॥ ౧౩

ఋషిభి ర్యాచితో భేజే, నవమం-పార్థవం వపుః ।
దుగ్ధే మా ఓషధీ ర్విప్రా, స్తేనా యం స ఉశత్తమః ॥ ౧౪

౧౦. **పఞ్చమ ఇతి** పఞ్చమోఽవతారః, కపిలోనామ - కపిలాఖ్యః, సిద్ధానాం - ఆత్మయాథాత్మ్య మనుసన్ధాన యోగేన సిద్ధానాం, స్వస్వరూపా ఽపన్నానామీశః, కాలేన - ప్రవర్తయితృరహితన కాలేన, విప్లుతం - తిరోహితం సాంఖ్యం, కథంభూతం, తత్త్వానాం - ప్రకృతి మహదాదీనాం గ్రామస్య కలాపస్య, వినిర్ణయో-యాథాత్మ్య నిర్ణయో యస్మాత్తథాభూతం, ఆసురయే ప్రోవాచ ఆసురిర్నామ సిద్ధేషు ప్రధాన స్తస్మై.

౧౧. **షష్ఠమితి॥** అత్రేః - ప్రజాపతేః - అపత్యత్వం, ప్రతి, వృతః - ''మమ పుత్రోభవేత్య'' త్రిణా వృత ఇత్యర్థః. అనసూయయా అత్రేర్భార్యయా ప్రాప్తః, తస్యాః, పుత్రో - దత్తాత్రేయాఖ్యోభూత్వేత్యర్థః ఆలర్కాయ ప్రహ్లాదాదిభ్యశ్చ, ఆన్వీక్షికీం, అధ్యాత్మ విద్యాం, ఊచివాన్, ఉపదిష్టవాన్ - షష్ఠం అవతారం విద్యాత్ ॥ ఇతియచ్ఛబ్దాఽధ్యాహారేణాఽన్వయః. షష్ఠం-షష్ఠరూపమిత్యర్థః.

౧౨. **తత ఇతి** సప్తమేవఽతారే, రుచేస్తద్భార్యా యామాకూత్యాం, వ్యజాయత సచయజ్ఞ ఇతి ప్రసిద్ధః సః-యజ్ఞః, యామ - ఆద్యోయేషాం తైస్సురగణైస్సహ, స్వాయంభువ మన్వన్తరమ్-అపాత్-పాలయామాస.

౧౩. **అష్టమేఽవతారే** ఉరుక్రమో - భగవాన్ । నాభేః - స్వాయంభువ-మనుపౌత్రస్య, భార్యాయాం-మేరుదేవ్యాం, జాతః, సచఋషభాఖ్యః, ధీరాణాం-యోగీశ్వరాణాం, వర్త్మ-అనుష్ఠేయం-ధర్మమార్గం, దర్శయన్-దర్శయితుం, జాత ఇత్యర్థః । వర్త్మ విశినష్టి సర్వైరాశ్రమైః-ఆశ్రమస్థైః, నమస్కృతం-పూజితం, ఆశ్రమధర్మవర్త్మభ్యః ఉత్కృష్టమితిభావః.

౧౪. **ఋషిభిరితి** హుంకారైర్వేనం, హతవద్భిః, ఋషిభిర్యాచితో, జగత్పాలనార్థం యాచితో భగవాన్, నవమం,-పార్థవం-పృథోస్సమ్బన్ధి, వపుః-భేజే ప్రాప్తః, అంశేనాఽనుప్రవిష్టః, పృథ్వాఖ్యజీవాఽను

రూపం స జగృహే మాత్స్యం, చాక్షుషాన్తర సంప్లవే ।
నావ్యారోప్య మహీమయ్యా, మపాద్వైవస్వతం మనుమ్ ॥ ౧౫

సురాసురాణా ముదధిం, మథ్నతాం మన్దరాచలమ్ ।
దధ్రే కమఠరూపేణ, పృష్ఠ ఏకాదశే విభుః ॥ ౧౬

ధాన్వన్తరం ద్వాదశమం త్రయోదశమ మేవచ ।
అపాయయత్సురా నన్యాన్, మోహిన్యా మోహయన్ స్త్రియా ॥ ౧౭

చతుర్దశం నారసింహం బిభ్ర ద్దైత్యేన్ద్ర మూర్జితమ్ ।
దదార కరజై రూరా వేరకాన్ కటకృ ద్యథా ॥ ౧౮

పఞ్చదశం వామనకం, కృత్వాగా దధ్వరం బలేః ।
పదత్రయం యాచమానః, ప్రత్యాదిత్సుస్త్రివిష్టపమ్ ॥ ౧౯

ప్రవేశేన, పృథురూపేణ-అవతీర్ణ ఇత్యర్థః హేవిప్రాః. ఇమాంపృథివీం గోరూపం ధృతవతీమ్, ఓషధీః దుగ్ధ-దుదోహ అదభావఆర్షః యతోఽదుగ్ధ తేన కారణేన, సపృథు రుశత్తమః సర్వేషామ పీష్టతమో బభూవ.

౧౫. **రూపమితి** చాక్షుషాన్తరం - చాక్షుషమన్వన్తరం, తత్రయస్సంప్రళయః తస్మిన్ సభగవాన్ మాత్స్యందశమంరూపంజగృహే అవతారప్రయోజనమాహ ॥నావీతి॥ వైవస్వతంమనుం - వైవస్వతమనురూపేణజనిష్యమాణం సత్యవ్రతం, మహీమయ్యాం పృథ్వీరూపాయాంనావి, ఆరోప్య, అపాత్-ररक्ष

౧౬. **ఏకాదశేత్వవతారే** విభుర్భగవాన్, సురాఽసురాణాం ఉదధిం, అమృతాఽర్థం మథ్నతాం సతాం, కమఠరూపేణ-కూర్మరూపేణ, పృష్ఠే, మన్దరాఖ్య మచలం, దధ్రే-ధృతవాన్.

౧౭. **ద్వాదశమంవపుస్తు** ధాన్వన్తరం - ధన్వన్తర్యాఖ్యజీవాఽను ప్రవేశరూపమిత్యర్థః త్రయోదశమంరూపన్తు, యన్మోహిన్యాఖ్యయా, అన్యాన్, అసురాన్ మోహయన్, సురాన్ అమృత మపాయయత్ తదేవ మోహినీరూపం త్రయోదశమ మిత్యర్థః.

౧౮. **నారసింహం** చతుర్దశం రూపంబిభ్రత్, ఊర్జితం - బలిష్ఠం, దైత్యేన్ద్రం, హిరణ్య-కశిపుం వక్షసి, కరజైర్నఖైః, దదార యథా - కటకృత్ ఏరకాన్ - తదర్థ-తృణవిశేషాన్, విదారయతి-తద్వత్.

౧౯. **వామనకం** వామనాఖ్యం, పఞ్చదశం, వపుః కృత్వా, బలేరధ్వరం - యజ్ఞ-వాటం, అగాత్-జగామ ప్రయోజనమాహ త్రివిష్టపంప్రత్యాదిత్సుః-ఆహృత్య ఇన్ద్రాయ దాతు మిచ్ఛుః, పదత్రయం-పదత్రయవ్యాజేన త్రిలోకీం, యాచమానః యాచిష్యమాణః, అధ్వరమగాదత్యన్వయః.

అవతారే షోడశమే, పశ్య న్బ్రహ్మద్రుహో నృపాన్ ।
త్రిస్సప్తకృత్వః కుపితో, నిఃక్షత్రా మకరో న్మహీమ్ ॥ ౨౦

తత స్సప్తదశే జాతః, సత్యవత్యాం పరాశరాత్ ।
చక్రే వేదతరో శ్శాఖా, దృష్ట్వా పుంసో ఽల్పమేధసః ॥ ౨౧

నరదేవత్వ మాపన్న, స్సురకార్య చికీర్షయా ।
సముద్ర నిగ్రహాదీని, చక్రే వీర్యాణ్య నేకశః ॥ ౨౨

ఏకోనవింశే, వింశతిమే, వృష్ణిషు ప్రాప్య జన్మనీ ।
రామకృష్ణావితిభువో, భగవా నహర ద్భరమ్ ॥ ౨౩

తతఃకలౌ సంప్రవృత్తే సమ్మోహాయ సురద్విషామ్ ।
బుద్ధో నామ్నా జినసుతః, కీకటేషు భవిష్యతి ॥ ౨౪

౨౦. **షోడశమేత్వవతారే** భార్గవరామాఖ్యే నృపాన్ కార్తవీర్యాదీన్, బ్రహ్మద్రుహఃబ్రహ్మ కుల ద్రోహకాన్, పశ్యన్, కుపితః, త్రిస్సప్తకృత్వః-ఏకవింశతివారం మహీం నిఃక్షత్రాం-క్షత్రబీజ రహితామ్ అకరోత్.

౨౧ **తతస్సప్తదశేవతారే** పరాశరా త్సత్యవత్యాం జాతో, బాదరాయణ ఇతి ప్రసిద్ధః, అల్పమే-ధసః - కృత్స్నవేద తదర్థాఽవగమోప యుక్త బుద్ధి శూన్యాన్ పుంసః పురుషాన్, దృష్ట్వా వేద ఏవతరుః, తస్యశాఖాశ్చక్రే ఋగజుస్సామాది - భేదేన తదవాన్తర భేదేనచ విభక్తవానిత్యర్థః.

౨౨. అతఃపరం, **అష్టాదశేవతార** ఇత్యర్థః, సురకార్యం రావణ వధరూపం, కర్తుమిచ్ఛయా, నరదేవత్వం క్షత్రియత్వం ప్రాప్తః, శ్రీరామరూపేణాఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః సముద్రనియామకో నిగ్రహ ఆదిర్యే షాంతాని వీర్యాణి కర్మాణి చక్రే.

౨౩. **ఏకోనవింశే** వింశతిమే ఽవతారే, భగవాన్ వృష్ణిషు - యాదవేషు, రామ - కృష్ణావితి జన్మనీ, రామః - బలరామః, కృష్ణశ్చేతి, ద్వేజన్మనీ - ప్రాదుర్భావరూపే, ప్రాప్యభువో భార మహరత్. రామ స్త్వేకోనవింశః, కృష్ణస్తు వింశతిత మో ఽవతార ఇత్యర్థః.

౨౪ **తతః** కలౌయుగే సంప్రవృత్తేసతి, సురద్విషాం ఆర్హతానాం, అసురాణాం వా సమో హార్థం, భగవాన్, కీకటేషు దేశేషు, జినసుతోభవిష్యతి నామ్నాబుద్ధ ఇతి ప్రసిద్ధః అయ మేకవింశోవ-తారః.

అథాఽసౌ యుగసన్ధ్యాయాం, దస్యుప్రాయేషు రాజసు ।
జనితా విష్ణుయశసో నామ్నా కల్కి ర్జగత్పతిః ॥ ౨౫

అవతారా హ్యసఙ్ఖ్యాతా, హరేస్సత్త్వనిధే ర్ద్విజాః ।
యథా ఽవిదాసినః కుల్యా స్సరస స్స్యు స్సహస్రశః ॥ ౨౬

ఋషయః పితరో దేవా మను పుత్రా మహౌజసః ।
కలా స్సర్వే హరే రేవ సప్రజా పతయ స్తథా ॥ ౨౭

ఏతే చాంశ కలాః పుంసః, కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమ్ ।
ఇన్ద్రారి వ్యాకులం లోకం మృడయన్తి యుగేయుగే ॥ ౨౮

---

౨౫ అథాఽసౌజగత్పతిః భగవాన్, యుగయోః కలిక్రృతయుగయోః, సంధ్యాయాం సంధౌ, రాజసు దస్యుప్రాయేషు, చోరప్రాయేషు కేవలాఽధర్మ బహులేషు సత్సు తద్వధార్థం, విష్ణుయశసోజనితా విష్ణుయశసః పుత్రరూపేణాఽవతరిష్యతి స చ నామ్నా కల్కిరితి ప్రసేత్స్యతి.

౨౬. దిఙ్మాత్ర మేత ద్దర్శితమి త్యభిప్రాయేణాహ అవతారాఇతి హేద్విజాః, సత్త్వనిధేః-శుద్ధ సత్త్వమూర్తే ర్భగవతో నిరుద్ధా దేతేఽవతారా, అన్యేఽప్య సంఖ్యేయాః స్యుః-ప్రవర్తన్తే, యథాఽవిదాసినోఽశోష్యాత్ సరసః, సహస్రశః కుల్యాః స్యుః స్యన్దన్తే తద్వత్, కుల్యాః క్షుద్రనద్యః.

౨౭. కేత ఇత్యత ఆహ॥ ఇతి ఋషయో-మన్త్రద్రష్టారః, వసిష్ఠాదయః, మునయః-కేవలస్వాత్మ-పరమాత్మయాథాత్మ్యమననశీలాః, శుకాదయః, దేవాః-ఇన్ద్రాదయః, మనుపుత్రాః - ప్రియవ్రతాదయః, మహౌజసః-మహాప్రభావాః, సప్రజాపతయః, దక్షాదిభి స్సహితాః ప్రజాపత శ్చేత్యర్థః త ఏతే సర్వే, హరే రేవకలాఃస్మృతాః, భగవదంశేనైవ సంభూతా ఇత్యర్థః తథా చోక్తంభగవతా "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జిత మేవవా తత్తదేవాఽవగచ్ఛత్వం మమ తేజోంశ సంభవమ్" ఇతి.

౨౮. ఏతద్వచనాఽర్థమేవాహ ఏతఇతి త ఏతే సర్వే ఋషిప్రభృతయ స్తుపుంసోఽనిరుద్ధాఖ్యస్య, అంశకలాః-అంశాంశసంభూతాః, "కృష్ణస్తు-భగవాన్ స్వయ"మితి శ్రీకృష్ణస్యపూర్ణాఽవతారత్వ ముక్తమ్ ఉదాహృతభగవద్గీతావచనేన, విభూత్యాదిమతాం-జంతూనాం, మమత్వేననిర్దిష్టస్య శ్రీకృష్ణస్యతేజోంశసంభవత్వం, శ్రీకృష్ణస్య తు పూర్ణత్వం చావగతమ్ అత్రాఽపి భగవానిత్యనేనకృష్ణస్య పూర్ణషాడ్గుణ్యవత్త్వమవగతం, యద్వా అత్ర, ఏత ఇత్యనేన పూర్వోక్తేషు హిరణ్యగర్భసనకాదిషు, కేషాంచిత్, వరాహనారాయణ, మత్స్య కూర్మ, మోహినీ-నృసింహ, వామన, శ్రీరామాఽవతారాణాం, పూర్ణానాం స్తత్వేఽపి, ఛత్త్రిన్యాయేన, సర్వేఽపి అవతారాః పరామృశ్యన్తే తత్ర పూర్ణత్వంనామ, షాడ్గుణ్య పూర్ణస్వేనరూపేణ సాక్షాత్ షాడ్గుణ్య పూర్ణస్య భగవతః, కేనాప్యైశ్వర్య వీర్యాదిగుణలేశన, జీవద్వారాఽవిర్భూతేన, విశిష్టతయా సంజాతత్వం అవతీర్ణత్వమేవ అంశాంశ సం భూతత్వం నామ తత్త జీవాఽన్తరాత్మ తయా ఽవస్థితస్య నిరంశస్య బ్రహ్మ-

జన్మగుహ్యం భగవతో: యఏత త్ప్రయతో నరః ।
సాయంప్రాత ర్గృణన్ భక్త్యా, దుఃఖగ్రామా ద్విముచ్యతే ॥ ౨౯

ఏతద్రూపం భగవతో, హ్యరూపస్య చిదాత్మనః ।
మాయాగుణై ర్విరచితం, మహదాదిభి రాత్మని ॥ ౩౦

యథా నభసి మేఘౌఘో, రేణుర్వా పార్థివోనిలే ।
ఏవం ద్రష్టరి దృశ్యత్వ, మారోపిత మబుద్ధిభిః ॥ ౩౧

స్వరూపస్య, ఏకదేశ - భేదే నావిర్భావాఽసంభవాత్ నను ధర్మిస్వరూపైకదేశావాచినోంఽశశబ్దస్య కథం గుణపరత్వమితిచేన్న, అపృథక్సిద్ధవిశేషణస్యాప్యంశ శబ్దవాచ్యత్వాత్, విశిష్టవస్త్వేక దేశత్వస్యైవ, అంశపద-ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్ విశిష్టవస్త్వేక-దేశత్వంచ-విశేషణ విశేష్యయోరేక దేశతయా స్వరూపయోః స్యాద్విశిష్టం వరాహాద్యవతారాణాం పూర్ణత్వంతు సాత్త్వతపురాణాదిభ్య ఏవా వగన్తవ్యమ్॥ సర్వావతార సాధారణం ప్రయోజనముపసంహరతి ఇన్ద్రేతి ఇన్ద్రారిభిః, అసురాదిభిః, వ్యాకులం-ఉపద్రుతం, లోకం, యుగేయుగే-ప్రతియుగం, మృడయన్తి-సుఖయన్తి

౨౯. అవతారకీర్తనాది ఫలమాహ జన్మగుహ్యమితి యః కశ్చిన్నరో, భగవతః ఏతజ్జన్మగుహ్యం అవతార రహస్యం, సాయంప్రాతః, సమాహితచిత్తో, భక్త్యా గృణన్ కీర్తయన్, దుఃఖజాతాద్విముచ్యతే సంసారా న్ముక్తోభవతీత్యర్థః జన్మగుహ్యమిత్యనేన, జన్మ నజీవజన్మవత్కర్మమూలమ్ అపితు స్వ సంకల్ప-మూలమిత్యభిప్రేతమ్.

౩౦ ఏదేవదర్శయితుం, రూపప్రసఙ్గాత్ నకేవలమవతీర్ణమేవ, రామకృష్ణాద్యాఖ్యం భగవతో రూపమ్ అపితుపరిదృశ్యమానం ప్రకృతిగుణవైషమ్య మహదాదికృత జగదపి తద్రూపమిత్యాహ ఏతద్రూప మితి చిదాత్మనః జ్ఞానస్వరూపస్య, అతఏవ, అరూపస్య అమూర్తస్వరూపస్య, భగవతః, మాయయా గుణైః, గుణ పరిణామరూపైః మహదాదిభిః, ఆత్మని ఆధారభూతే, స్వస్మిన్, ఏతత్ పరిదృశ్యమానం, జగదాత్మకం, రూపంవిరచితం ఆత్మనీత్యనేన, రూపశబ్దేనచ జగతో భగవద్రూపత్వ ముపపాదితమ్ శరీరస్యాఽఽత్మనా ధార్యత్వ నియమాత్

౩౧. ఏవం జగదన్తర్గత దేవమనుష్యాది శరీరస్యాపి భగవద్రూపత్వేసతి, జీవానాం కేవలందేవో హం, మనుష్యోఽహం" ఇత్యభిమానోభ్రమ ఏవేత్యాహ "యథేతి" యథామేఘ సమూహాః, నభసి ఆకాశే, అబుద్ధిభిః ఆకాశయాథాత్మ్యవిద్భిః ఆరోపితాః, యథావా, పృథివ్యాస్సంబంధీరేణుః ధూళిః, అనిలే, తద్యా థాత్మ్య విద్భిః, ఆరోపితః, ఏవం, అబుద్ధిభిః, ప్రత్యగాత్మ యాథాత్మ్యాఽవిద్భిః, ద్రష్టరి జీవే, దృశ్యత్వ మారోపితం, దేవాదిశరీరజాత, మహంమమాఽభిమానవిషయత్వేన ఆరోపిత మిత్యర్థః. అతోన దేవాదిశరీర, మాత్మనస్స్వరూపమితిభావః యద్యపిదేవాది శరీరస్య తదభిమానిజీవేన, ధార్యత్వాత్, తంప్రతిరూపత్వ-మస్త్యేవ తథాఽపి "యఆత్మనితిష్ఠన్ యస్యాత్మా శరీరం" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా జీవస్యాఽపి పరమపురుష

అతఃపరం యదవ్యక్తం, మవ్యూఢ గుణ బృంహితమ్ ।
అదృష్టాఽశ్రుత వస్తుత్వాత్, స జీవో యః పునర్భవః ॥ ౩౨

యత్రేమే సదసద్రూపే, ప్రతిషిద్ధే స్వసంవిదా ।
అవిద్యయాఽఽత్మని కృతే, ఇతి తద్బ్రహ్మ దర్శనమ్॥ ౩౩

ధార్యత్వాత్, ముఖ్యధారకత్వం తద్గత మనేనోక్తం ప్రత్యేక-దేహాద్యచేతనజాతం, ముఖ్యం రూపం దేహాత్మనో రుభయోరపి పరమపురుషధార్యత్వాత్, తదననురూపం - ప్రకృతి ... యోః బ్రహ్మాత్మనోః త్వజ్ఞానం ప్రవృత్తా వాత్మాఽభిమానః, స్వాతన్త్ర్యాభిమానః, దేహాత్మప్రత్యగాత్మనోః ధార్యత్వాభిమానశ్చాఽబుద్ధికృత ఇత్యభిప్రాయః.

౩౨. సమష్టిశరీరభూతస్తస్మిన్నాత్మనో విలక్షణః కశ్చిత్ సజీవః ... త్రాహ **అత ఇతి** అతః-అచిదాత్మక దృశ్య ప్రపఞ్చాత్, పరం-విలక్షణం తత్త్వం, సజీవః సర్వమేవ ... యితుం, విశినష్టి । అవ్యక్తం-బాహ్యేన్ద్రియైర్ద్రష్టుమశక్యం, కుతః ఇత్యపేక్షాయాం హేతుః "అదృష్టాఽశ్రుతవస్తుత్వాత్" ఇతి । తత్ర హేతుమాహ- "అవ్యూఢగుణ బృంహిత" మితి । వ్యూఢైః-బహుధావిభక్తైః గుణైః, బృంహితం-స్థూలీకృతం, యన్న భవతి, తదవ్యూఢగుణబృంహితమ్ । అనేనాఽచిద్వ్యావృత్తిః । కారణావస్థాయామస్థూల మచేతనం, కార్యావస్థాయాం, వ్యూఢైః-గుణైః, సత్త్వాదిభిశ్చాన్వితం, స్థూలీభవతి, ఇతి భేదస్యార్థః । అత ఏవాఽదృష్టాఽశ్రుత వస్తుత్వం । తదన్యార్థే నఞ్ । తత్ర దృష్టం, కార్యావస్థం అచిద్వస్తు, శ్రుతంతు కారణాఽవస్థమ్ । "అచేతనా పరార్థాచ నిత్యాసతత విక్రియా" ఇత్యాది శాస్త్రైః శ్రుతమ్। తదుభయ విలక్షణవస్తుత్వాత్, అవ్యక్తం। "అవ్యక్తోఽయ మ చిన్త్యోఽయ మ వికార్యోఽయ ముచ్యతే" ఇతిహి భగవతాగీయతే । ఏవం భూతం యద్వస్తు, సజీవః, యః పునర్భవః, ప్రకృతి సఙ్గాత్ పునః పునర్జన్మభాగిత్యర్థః, యత్పునరితిపాఠే-యతో-యత్సంబన్ధాత్, పునర్భవః, తతః పరమిత్యన్వయః.

౩౩. తర్హి కేనోపాయేన, ప్రకృతి సఙ్గమూలక పునర్భవస్య నివృత్తిః కీదృశం వానివృత్త పునర్భవం జీవస్వరూప మిత్యత్రాహ *యత్రేతి ద్వాభ్యామ్* సదసచ్ఛబ్దౌ కార్యకారణపరౌ । "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్-తతో వై సదజాయత" ఇతిప్రయోగాత్ । కారణాఽవస్థాచ-ప్రళయదశా, తతశ్చాయమర్థః యత్రాత్మని ఇమే, అచిద్గతే సదసద్రూపే, ఉత్పత్తివినాశావిత్యర్థః, అవిద్యయా-అజ్ఞానేన, ఆత్మనికృతే-ఆరోపితేచ తస్మిన్నాత్మని, స్వసంవిదా-స్వశరీరక పరమాత్మవిషయ సమ్యగ్జ్ఞానేన, ప్రతిషిద్ధే-నివృత్తే భవతః, అనేన స్వసంవిదేవ పునర్భవ నివృత్తి హేతు రితి దర్శితమ్। ఇతి శబ్దః ప్రకారవాచీ, ఇతి-ఏవం విధం-స్వసంవిన్నివృత్తోత్పత్తి వినాశమిత్యర్థః । అత ఏవ దర్శనం, జ్ఞానం-ప్రకృతి సఙ్గవియుక్తం, కేవలపరిశుద్ధ జీవాత్మ స్వరూపజ్ఞానం, యత్, తత్-బ్రహ్మ, గుణతోబృహత్త్వాత్ । బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం, ముక్తాత్మస్వరూపం, "బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే । బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాఽహం" ఇతి ముక్తాత్మన్యపి బ్రహ్మశబ్ద ప్రయోగో దృశ్యతే.

యద్యేషోపరతా దేవీ, మాయా వైశారదీ మతిః ।
సమ్పన్న ఏవేతి విదుః, మహిమ్ని స్వే మహీయతే ॥ ౩౪

ఏవం జన్మాని కర్మాణి, హ్యకర్తు రజనస్య చ ।
వర్ణయన్తి స్మ కవయో, వేదగుహ్యాని హృత్పతేః ॥ ౩౫

౩౪. *యదీతి* యది-యదా ఏషా వైశారదీ - మహదాదికార్యోన్ముఖేన విశాలా - ఏషా మాయా, సమ్మోహకారిణీ మతిః-అభిమతిః, దేహాత్మాభిమానాది - రూపా చ, ఉపరతా భవతి - నివృత్తా భవతి । ఉపరతిరత్ర సంబన్ధవిరహః, "నిత్యా సతత విక్రియా, గౌణీ నాద్యన్తవతీ"తి మాయాశబ్ద వాచ్యాయాః ప్రకృతేః, నిత్యత్వావగమేన, వినాశాయోగాత్, ఏవేత్యస్యేతి ఈత్యాదిః, తదైవ, సమ్పన్నే-సరమం ప్రాప్తోఽభివ్యక్తే, స్వే-స్వకీయే, మహిమ్ని-గుణాష్టకరూపే, ముక్త్యైశ్వర్యాత్మకే మహిమ్ని, మహీయతే-పూజ్యతే-పూజితః, మహా శబ్దాదాచార-క్యజన్తాత్ కర్మణ్యాత్మనేపదం । స్వకీయమహిమలబ్ధ్యా సంతుష్టః సన్ మహా వ్యత్ప్రాప్తః, బహుమతో భవతీతి విదుః, ముక్తాత్మ స్వరూపయాథాత్మ్యవిదః । యద్వా । సమ్పన్న ఇతి ప్రథమాన్తస్య యచ్ఛేదః స్వే మహిమ్ని-ముక్త్యైశ్వర్యే సమ్పన్నః, లబ్ధ్వా మహీయతే, ఇతి నిరవశేషత్వేన ప్రకృతి సమ్బన్ధతత్కార్య నివృత్తౌ, ఆవిర్భూతగుణాష్టకయుక్తః, పరబ్రహ్మాఽనుభవన్, పరమవ్యోమ నివాసిభిః, బహుమతో వతిష్ఠత ఇత్యర్థః । అపహతపాప్మత్వాఽఽది గుణాష్టకరూప - మహిమ్నః, "ప్రకాశ్యన్తే న జన్యన్తే" ఇత్యాదిశాస్త్రీభ్యః, స్వాభావికత్వా ఽవగమాత్ స్వే మహిమ్ని త్యుక్తమ్.

౩౫. ఏవం ప్రసక్తాఽను ప్రసక్తతయా జీవస్వరూపం కథితం, అథ ప్రకృత ప్రస్తుతస్య భగవజ్జన్మనో జీవజన్మ విలక్షణత్వమాహ *ఏవమితి* అజనస్య-జీవవత్కర్మా-యత్త జననరహితస్య, అకర్తుః-తద్వదేవ పుణ్య పాపాత్మక కర్మరహితస్య, హృత్పతేః-హృదయకమలమధ్యాఽవస్థానేన, పాతి-సర్వాణి భూతాని నియమ యతీతి వ్యుత్పత్తిః. తస్య సర్వాన్తరాత్మనో భగవతః, ఏవముక్తవిధాని జన్మాని కర్మాణి, కవయః-వేద గుహ్యాని వర్ణయన్తి । కవయో-జ్ఞానాఽధికాః, "సముహ్యాంచ్చిన్తయన్ కవిః" ఇతి ప్రయోగాత్ । వేద గుహ్యాని-వేదరహస్యాని వర్ణయన్తి " అజాయమానో బహుధా విజాయతే - తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోని " మిత్యాదిర్హి వేదః, తాత్పర్యవృత్త్యా, విషయవిభాగ ప్రదర్శనపూర్వకం, యాదృశాని భావయతి తా దృశాని వర్ణయన్తి । తత్ర హి "అజాయమాన" ఇత్యనేన జీవస్యేవ కర్మాయత్తోత్పత్తిః, సేశ్వరస్య ప్రతి షిధ్యతే, "బహుధా విజాయత" ఇత్యనేన, అకర్మాయత్తా స్వసఙ్కల్ప - మూలా చోత్పత్తిః బోధ్యతే । "నహింస్యాద్భూతాని పశుమాలభేత"త్యాదివత్, విధినిషేధయోర్భిన్న విషయత్వాఽవశ్యంభావాత్ । తయో రేక విషయత్వే, పూర్వోత్తరవ్యాఘాతాఽఽపత్తేః । ఏవ ముత్సర్గాఽపవాద-సామాన్య విశేషన్యాయాదిభిః నిర్ణేతవ్యమిమ మర్థం కవయ ఏవ జానన్తీ త్యభిప్రాయేణోక్తం "తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమితి । తస్య-ప్రస్తుతస్య, భగవతో, యోనిం అధిష్ఠేయం శరీరం, ధీరాః పరిజానన్తి-అకర్మాఽఽయత్తస్వేచ్ఛాత్తత్వాఽ-జహత్స్వభావత్వాదిరూపేణ, ధీరా ఏవ జానన్తీత్యర్థః, "అకర్తుః కర్మాణి వేదగుహ్యాని" ఇత్యనేన, కర్మవిధి-నిషేధవాదినోః, "నిష్క్రియం నిష్కళం, యస్య చైతత్కర్మ స వై వేదితవ్యః" ఇత్యాది శ్రుత్యోరపి, కవిభిర్నిర్ణే

సవా ఇదం విశ్వమహోసలీలః. సృజత్యవత్యత్తి న సజ్జతేఽస్మిన్ ।
భూతేషుచాన్తర్హిత ఆత్మతన్త్రః, షాడ్వర్గికం జిఘ్రతి షడ్గుణేశః ॥ ౩౬

నచాస్య కశ్చిన్నిపుణేనధాతు, రవైతి జన్తుః కుమనీష ఊతీః।
నామానిరూపాణి మనోవచోభిః వితన్వతోనటచర్యామివాఽజ్ఞః। ౩౭

ఎవ్యో విషయవిభాగోదృష్ట ఇతి సూచితమ్ । ఇదం సగుణ-నిర్గుణ, సశరీరాఽశరీర, వికారాఽవికార, జీవ బ్రహ్మాభేదాఽభేద, శ్రుతివిషయ విభాగస్యాఽప్యుపలక్షణమ్ । ఏవంచ జన్మకర్మగుణ శరీర వికారభదప్రతిపాదకానాం, వేదాన్తవాక్యానాం, తత్ప్రతిషేధపరైర్వాక్యైః బాధ్యత్వం మృషా-వాదిభిరుక్తమనాదరణీయమితి భావః । తథాచోక్తం వాత్స్యవరదగురుభిః, "యస్మిన్బ్రహ్మణో గుణశరీర వికారభేద కర్మాఽఽది గోచరవిధిః ప్రతిషేధవాచః । అన్యోన్యభిన్న విషయాసవిరోధగంధ మర్హన్తిపన్నవిధయః ప్రతిషేధబాధ్యాః ఇతి ॥ "అకర్తుః కర్మాణి వేదగుహ్యానీ" త్యనేన భగవచ్చేష్టితాని, జగద్వ్యాపారాది రూపాణి జీవచేష్టిత సజాతీయతయా చిన్తయితుమశక్యాని, కిన్తుతద్వైజాత్యేన వేదాదేవాఽవగన్తవ్యాని । తథైవచ కవిభిరపివర్ణ్యన్త ఇతిచోక్తమ్ । కవయోనర్ణయన్తీత్యనేన, కవీనాం భగవజ్జన్మ కర్మయాథాత్మ్యవేదనా - మూలకతద్వర్ణయితృత్వోక్త్యాకు బుద్ధీనాం, భగవజ్జన్మ కర్మాదియాథాత్మ్యాఽవేదిత్వంచ సూచితమ్.

౩౬ తదేవోపపాదయితుం తావత్, భగవతస్తచ్చేష్టితస్య. జీవతచ్చేష్టితాభ్యాం, వైజాత్యందర్శయతి, సవా ఇతి సవై భగవాన్, అమోఘలీలః, అమోఘా అవితథా లీలాయస్యసః ఇదం పరిదృశ్యమానం చిదచిదాత్మకం జగత్ సృజతి, అవతి-రక్షతి, అత్తి-సంహరతి, నచాఽస్మిన్ జగతి సజ్జతేచ । లీలాశబ్దేన జగద్వ్యాపారస్య లీలాత్వముక్తమ్ । అనేనప్రాచీనకర్మవాసనాఽనుగుణ, ప్రవృత్తబుద్ధ్యనుగుణ కేవల సుఖ దుఃఖాద్యర్థ జీవకర్మవ్యావృత్తిః । అమోఘపదేన లీలాయానిర్విఘ్న సమాప్తింవదతాఽపి అనేకాఽన్తరాయోపహత జీవకర్మవైజాత్యముక్తమ్ సముదాయేనజీవవైజాత్యం, "విశ్వం సృజతిపాత్యత్తీ" త్యనేనసర్గాది కర్మణః, కృత్స్న జగద్విషయకత్వోక్త్యాఽసల్పత్వ మవగతం । అనేనాఽల్పవిషయ జీవకర్మవ్యావృత్తిః అస్మిన్న సజ్జత ఇతి సఙ్గనిషేధేన, సఙ్గహేతుకరాగద్వేషాదిరాహిత్యంలబ్ధం, తేనచ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాఽభావః, ఏవఞ్చ జీవవ్యావృత్తి. కిఞ్చభూతేషు-చిదచిదాత్మకేషు "సహింస్యాన్యభూతానీ" త్యాదావివ, అత్రభూత శబ్దోఽచేతన సంసృష్టచేతనవాచీ, అన్తర్హితః-అన్తరాత్మతయాఽవస్థితోఽపి, భూతైరవిజ్ఞాత ఇత్యర్థః, జీవస్త్వనుమాపకైర్లక్షణైః విజ్ఞాయత ఇతి తతో వ్యావృత్తిః, ఆత్మతన్త్రః, స్వతన్త్రః, జీవస్తుకాలకర్మదైవాది పరతన్త్రః షడ్గుణేశః-జ్ఞానశక్తి బలైశ్వర్యవీర్యతేజసాం షణ్ణాంగుణానామీశః, అధిపతిః, ఆశ్రయ ఇతియావత్ । జీవస్తుతద్విపరీతగుణాశ్రయః । షాడ్వర్గికమ్ షడిన్ద్రియవేద్యం శబ్దాదికం, భుఙ్క్తే, తేనలీలారసమనుభవతి । జీవస్తు, సుఖ్యతి, దుఃఖ్యతి, ముహ్యతి, చేతిభావః

౩౭. నేతి యతఏవ, మతఏవ, అస్యమనసా - సఙ్కల్పేన, వచోభిః-వేదాన్తైశ్చ । నామాని దేవమనుష్యాదినామాని, రూపాణి-దేవాదిరూపాణిచ, నటచర్యామివ, వితన్వతః-విదధతః, ధాతుః-ఈశ్వరస్య, ఊతీః - గతీః, అవతేర్గతిశ్చాఽర్థః పదవీః - ప్రకారానితియావత్ । నిపుణేన - భావప్రధానోనిర్దేశః,

సవేదధాతుః పదవీంపరస్య, దురన్త వీర్యస్యరథాఙ్గపాణేః ।
యోఽమాయయాసన్తతయాఽనువృత్త్యా, భజేతతత్పాద సరోజగన్ధమ్ ౩౮

అథేహ ధన్యా భగవన్త ఇత్థం యద్వా సుదేవేఽఖిల లోకనాథే ।
కుర్వన్తి సర్వాత్మక మాత్మ భావం న యత్ర భూయః పరివర్త ఉగ్రః ॥ ౩౯

నైపుణ్యేనాఽపిజన్తుః–నాఽవైతి–నాఽవ [illegible]చ్ఛతి. అ[illegible]తా[illegible]హితుంవదన్ జన్తుం విశినష్టికుత్సితం–మనీషా బుద్ధి[illegible]శబ్దాదివిషయాఽఽ[illegible]క్తబుద్ధిః, అజ్ఞః–అ[illegible]మానాభ్యాంస్వాత్మ పరమ[illegible]థాత్మ్య[illegible] నభిజ్ఞః, "మనోవచోభిః నామానిరూపాణి చ[illegible]" ఇ[illegible] [illegible]త్వే[illegible]ష్టిః, వేదవచోభి ర్నామరూప[illegible]తి [illegible]। "నామరూపంచ భూతానాం, కృత్యానాంచ ప్రపఞ్చనమ్ । వేద[illegible]దే దేవాదీనాంచకారసః॥" ఇతి వచనాత్ నటచర్యామివేతి – [illegible]దోదాహ[illegible] । [illegible] మివ–నటో యథావిచిత్రవేషానుపా[illegible]త్తే, [illegible]ద్రూపా[illegible], [illegible]నాద్గదిని [illegible]మాని [illegible]– బిభ్రతః, అస్యధాతుర్జగత్స్రష్టుః, [illegible], ఊతీః [illegible], [illegible]న్తుః, [illegible], [illegible]భిః), నిపుణేన–[illegible]నైపుణ్య నచ, నావైతీత్యర్థః । అత్ర [illegible]టచర్యామివేతి దృష్టాన్తేనే [illegible] [illegible], యథాస్వస్వభావాఽత్యాగః, వేషాణాం చేష్టామూల[illegible]ర్యాయాశ్చ లీలా[illegible], [illegible] [illegible] షోఽజ్ఞోజన్తుః, నావైతీత్యనేన, శబ్దాదిషు విర[illegible]క్తః, [illegible] [illegible] [illegible] సూచితమ్ తదేవాహన ఇతి పుమాన్ అమాయయా [illegible] [illegible] [illegible] అను[illegible] తయా, దురన్తవీర్యస్య అపార వీ[illegible], రథాఙ్గపా[illegible] అనువృత్త్యా సేవయా, [illegible]రథాఙ్గపా[illegible], పాద[illegible] రోజగన్ధం, భజేత అనుభవేత్, [illegible], రథాఙ్గపాణేః (ధాతుః), [illegible] వీం వేద[illegible]నాతి. [illegible] "భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యః అహమేవం విధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరన్తప" [illegible].

౩౯. అవ ఏవం మయోపపాదితం భగవన్[illegible]రాది [illegible], అమాయికాఽవిచ్ఛిన్న [illegible] యోగ నిష్ఠాభవన్తో జానన్త్యేవ. అత్ర [illegible]ప్రతిపత్తిరితి సూచయితుం, శ్రోతౄణాం శౌనకా. దీనాం, కృతార్థ తాం సహేతుకా మావిష్కరోతి అథేతి.

౩౯. భగవన్త ఇతి సమ్బోధనం, యూయం[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ముసయః, భగవన్తః పూజ్యాః, భవన్తః, ధన్యాః కృతాఽర్థాః, [illegible], [illegible], [illegible], అఖిలలోకనాథే వాసుదేవే, సర్వాత్మకం [illegible], [illegible] పా[illegible] [illegible], సర్వశరీరకే[illegible], వాసుదేవ విశేషణం, ఆత్మభావం భావో [illegible] ఆత్మనోభావః [illegible], ఆత్మనా మనసా, యో భావః భక్తిః, తం[illegible]న్తి. [illegible] [illegible] [illegible]మాత్ర[illegible]త్వేన ధన్యతే[illegible]పేక్షాయాం ఆత్మభావం విశినష్టి "యత్ర యస్మిన్ ఆత్మభావేసతి, ఉగ్రః గర్భజన్మ జరామరణాది దుఃఖహేతుత్వేనఘోరః పరివర్తః సంసార పరివృత్తిః, భూయోనభవతి. అవ [illegible]దేవం "పుంసామేకా[illegible]శ్శ్రేయః [illegible]శ్శంసితుమర్హసి ఇత్యాదీనాం శౌనకాదిప్రశ్నానాం సఙ్గ్రహేణోత్తరాణ్యభి ధాయ, అథైతచ్ఛ్రావయిషిత భాగవతాఖ్య

ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మ సమ్మితమ్ ।
ఉత్తమ శ్లోక చరితం చకార భగవాన్ ఋషిః ॥ ౪౦
నిశ్శ్రేయ సాయ లోకస్య ధన్యం స్వస్త్యయనం మహత్ ।
తదిదం గ్రాహయామాస సుతమాత్మవతాం వరమ్ ॥ ౪౧
సర్వవేదేతి హాసానాం సారం సారం సముద్ధృతమ్ ।
సతు సంశ్రావయామాస మహారాజం పరీక్షితమ్ ॥ ౪౨

పురాణ పుంషేన, తాన్యేన, విస్తరతః ప్రతిపిపాదయిషుః, తాన్ ఏతత్పురాణ నిర్మాణప్రకారం నిర్మాతుర్బాదరాయణస్య, నిర్మాణ ప్రవృత్తినిమిత్తం నిర్మితస్య పునఃశుకం ప్రత్యధ్యాపనం, తేనాఽధీతస్య రాజ్ఞే శ్రావణంచ సహేతుకంప్రష్టుం అపాన్ప్రదానాయ భగవాన్ బాదరాయణః తదిదం పురాణం నిర్మాయ, పుత్రమధ్యాప్య తన్ముఖేవ ప్రవర్తయామాస. తదాహం తన్ముఖేనాఽధిగతమిదం పురాణం వఃశ్రావయిష్యామి ఇత్యాహ సూతః ఇదమితి

౪౦ ఇదం భాగవతమితి ప్రసిద్ధం, పురాణం బ్రహ్మసమ్మితం, బ్రహ్మ వేదః, వేదసమ్మితం సమీకృతం, వేదతుల్య మిత్యర్థః. యద్వాబ్రహ్మ పరంబ్రహ్మ, తత్సమ్యక్ మీయతే ప్రమీయత ఇతి కర్మణ్యేవక్తః బ్రహ్మ, సమ్మితం యస్మాత్ తత్బ్రహ్మసమ్మితమ్. సమ్యూర్వాత్ ఇణ్ గతావిత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణిక్తః "జనోఽహ్యాస్యాపచిజముణ్ణిత్య" మితి జముడాగమః. బ్రహ్మసమ్యక్, ఇతం ఏవగతం యేనయస్మాద్వా తప్పబ్రహ్మ సమ్మితమ్. తత్రహేతుంవదన్ విశినష్టి "ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతః చరితం చరిత ప్రతిపాదకం ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకయోరభేద వివక్షయా ఉత్తమశ్లోక చరిత మిత్యుక్తమ్. ఏవం విధం పురాణం, భగవాన్ ఋషిః నిఖిల నిగమద్రష్టావ్యాసః చకార

౪౧ కిమర్థం లోకస్య, శృణ్వతోజనస్య, నిశ్శ్రేయసార్థం ముక్త్యర్థం, తదేవవ్యయితుం విశినష్టి ధన్యం సమ్యఙ్జ్ఞాన జననద్వారా కృతార్థత్వావహం, స్వస్త్యయనం మఙ్గళాస్పదం, "పవిత్రాణాం పవిత్రంయో మఙ్గళానాంచ మఙ్గళ" మిత్యుక్తరీత్యా నిరతిశయమఙ్గళావహ భగవత్ స్వరూపరూపాది ప్రతిపాదకత్వేన మఙ్గళాస్పద మిత్యర్థః తత్ ఉక్తవిధం, ఇదం పురాణం, ఆత్మవతాంజ్ఞానినాం శ్రేష్ఠం సుతం శ్రీశుకంగ్రాహయామాస అధ్యాపయామాస

౪౨ పురాణమేవ విశినష్టిసర్వేషాం పూర్వోక్తత్రిగ భాగాత్మకానాం, వేదానాం,ఇతిహాసానాం, సారం సారం సముద్ధృతమ్ ఏతత్పురాణ రూపేణేతిశేషః, సారః స్థిరాంశః, సమీచీనాంశఇతి యావత్ సారంసారం సముద్ధృతమిత్యనేన వేదేతిహాసాదిసిద్ధస్య అర్థశరీరస్య క్రమానిశేషని వేశనం, వేదాద్యర్థ పరిష్కరణంచ వ్యాస బుద్ధ్యధీన మిత్యవగమ్యతే. సతు అధీతైతత్పురాణః శుకస్తు, పరీక్షితంమహారాజం ఇదం శ్రావయామాస శృణోతేర్ణ్యన్తస్య కర్మణః, అణ్యన్తేకర్తుః, పరీక్షితః, గతిబుద్ధీతికర్మ సంజ్ఞాయాం ద్వితీయా ఏవం "గ్రాహయామాస సుతం" ఇత్యత్రాపి. గ్రహేరపి శబ్ద కర్మత్వాత్

ప్రాయోపవిష్టం గఙ్గాయాం పరీతం పరమర్షిభిః ।
తత్ర కీర్తయతో విప్రా విప్రర్షే ర్భూరితేజసః ॥ ౪౩

అహం చాఽధ్యగమం తత్ర నివిష్ట స్త దనుగ్రహాత్ ।
సోఽహం వః శ్రావయిష్యామి యథాధీతం యథా మతి ॥ ౪౪

కృష్ణే స్వధామోపగతే ధర్మజ్ఞానాదిభిస్సహ ।
కలౌ నష్ట దృశామేష పురాణాఽర్కోఽధు నోదితః ॥ ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే తృతీయోఽధ్యాయః

---

౪౩. పరీక్షితం కథం భూతం, గఙ్గాయాం ప్రాయోపవిష్టం అనశనవ్రతదీక్షితం, ఋషిభిః పరీతం పరివేష్టితం, తత్ర పరీక్షితస్సన్నిధౌ, భూరితేజసో విప్రర్షేశ్శుకస్య కీర్తయతః శ్రావయతః సతః హే విప్రాః.

౪౪. తత్ర నివిష్టోఽహం, తదనుగ్రహాత్ శుకానుగ్రహాత్ అధ్యగమం అధీతవానస్మి, పురాణమితి శేషః. గమేర్ధాతుత్వాత్ అఙ్, అధ్యగమమితి రూపమ్. సః తదనుగ్రహాత్ అధిగతైతత్పురాణోఽహంచ యథాధీతం యథా వధీరితం, యద్వా అధీతమితి భావే క్తః. యథాధ్యయనం అధ్యయనమనతిక్రమ్య, అధ్యయనాఽనుసారేణేత్యర్థః. యథామతి, శ్రావయిష్యామి, యథామతీత్యనేన, పురాణస్యదురవబోధత్వం సూచ్యతే.

౪౫. పురాణంస్తౌతి కృష్ణ ఇతి కృష్ణే భగవతి, ధర్మజ్ఞానాదిభిస్సహ, స్వధామ స్వలోకం గతవతి, అత ఏవ కలియుగే, నష్టదృశాం నష్టప్రజ్ఞానాం, జనానాం, దృష్టి ప్రదానపటుః, ఏషపురాణ రూపోఽర్కః సూర్యః, అధునా ఉదితః, యథారాత్రౌ నష్టదృష్టీనాం, అర్కోదయేసతి, దృష్టిః స్వవిషయగ్రహణసమర్థా భవతి ఏవంరాత్రి రూపేకలౌనష్ట ప్రజ్ఞానాం పునరేతత్పురాణాఽర్కోదయేన ప్రజ్ఞాప్రవర్తతే ఇత్యర్థః.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ పయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేశ్చక్రవర్తినః
శ్రీశైలగురో స్సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యా ప్రసాదిత తత్సూక్తిసమధిగత
శ్రీభాగవతార్థ హృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖి
తాయాం శ్రీమద్భాగవతచన్ద్ర చన్ద్రికాయాం శ్రీమద్భాగవత
వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్కన్ధే తృతీయోధ్యాయః

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీ మద్భాగవతమ్

చతుర్థోఽధ్యాయః – వ్యాసాశ్రమే నారదా గమనమ్

శ్రీ వ్యాస ఉవాచ :

ఇతి బ్రువాణం సంస్తూయ మునీనాం దీర్ఘసత్రిణామ్ ।
వృద్ధః కులపతిస్సూతంబహ్వృచ శ్శౌనకో ఽబ్రవీత్ ॥ ౧

సూతసూత మహాభాగ వద నో వదతాం వర ।
కథాం భాగవతీం పుణ్యాం యదాహ భగవాన్ శుకః ॥ ౨

ఇత్థం–లబ్ధావ సరః శౌనకః పృచ్ఛతీత్యాహ ఇతీతి.

౧ అత్రవ్యాస ఉవాచేతి పఠ్యతే. యుక్తంచైతత్. కృత్స్న – ప్రబన్ధస్యవ్యాసోక్తి రూపత్వేఽపి పరీక్షిచ్ఛుక, శౌనకసూత–ప్రశ్నోత్తరరూపేణప్రణీతత్వాత్, తత్రతత్ర, పరీక్షిచ్ఛుక–ప్రశ్నోత్తరత్వజ్ఞాపనాయ "రాజోవాచ–శుకఉవాచేత్యాదీనాం, పాఠేఽపి, యత్రశౌనకసూతప్రశ్నోత్తర – ప్రకారాఽనుకారరూపాః శ్లోకాః, గృశ్యన్తే, తేషాంసర్వేషాం, ఆదౌశౌనకసూతప్రశ్నోత్తరత్వజ్ఞాపనాయ, తేషాంవ్యాసోక్తిత్వజ్ఞాపనాయచ తదాదౌ, వ్యాసఉవాచేత్యస్యపాఠాఽవశ్యంభావాత్, క్వచిత్తదభావేఽపి అర్థతస్తస్యవివక్షితత్వాత్, శౌనకాదేరర్వాచీనస్య, నియత–ప్రష్టృత్తరాదేరభావాదేవఅముకఉవాచేతిపాఠాఽయోగాత్, ఏతేన "అత్రైవవ్యాసఉవాచేతి పఠ్యతే. నక్వాపప్యన్యత్రఅస్మిన్పురాణే తత్రమూలంమృగ్య – మితి" కేషాంచిదాశఙ్కా పరాస్తా. ఇతి–ఇత్థంబ్రువాణంసూతం, సంస్తూయ, దీర్ఘసత్రిణాం–బ్రహ్మసత్రేణ–దీక్షితానాం–మునీనాంకులస్య సమూహస్య, పతిః–కులశబ్దస్యనిత్యసాపేక్షత్వాత్ దేవదత్తస్యగురుకులమిత్యాదావివసమాసః, వృద్ధః–జ్ఞానేన వయసాచవృద్ధః, బహ్వృచః–ఋగ్వేదీ, శౌనకః,–అబ్రవీత్.

౨. తదేవాహ *సూత.సూతేత్యాదిభిః ద్వాదశభిః* హేసూతసూత, ఆదరాత్ – సంభ్రమాద్వాద్విరుక్తిః, హేమహాభాగ, భాగ్యవన్–భాగ్యమత్రనిఖిలతత్త్వజ్ఞానిత్వరూపం, హేవదతాంవర, భాగవతీం – శ్రీమద్భాగవతపురాణప్రతిపాద్యాంకథాం, నః–అస్మభ్యం, వద. భాగవతంవిశినష్టి–యత్ భాగవతం, భగవాన్ శుకఆహ పరీక్షితఇతి శేషః. వృత్తస్యాఽపిభాగవతస్య బుద్ధ్యానిష్కృష్టస్య యదిత్యనేనపరామర్శః.

కస్మిన్యుగే ప్రవృత్తేయం స్థానే వా కేనహేతునా ।
కుతస్సంచోదితః కృష్ణః కృతవాన్ సంహితాం మునిః ॥ ౩

తస్య పుత్రో మహాయోగీ సమదృ జ్నిర్వికల్పకః ।
ఏకాన్త మతి రున్నిద్రో గూఢో మూఢ ఇవేయతే ॥ ౪

దృష్ట్వాఽనుయాన్తమృషి మాత్మజమప్యనగ్నం ।
దేవ్యోహ్రియాపరిదధుర్నసుతస్య చిత్రమ్ ।
తద్వీక్ష్యపృచ్ఛతిమునౌ జగదు స్తవాస్తి
స్త్రీపుంభిదా నతు సుతస్య వివిక్తదృష్టేః ॥ ౫

౩. అథ ఏవంసామాన్యతః పృష్ట్వా విశేషతః పృచ్ఛతి కస్మిన్నితి-ఇయం భాగవతీకథా, కస్మిన్ యుగే ప్రవృత్తా-ఇత్యేకః ప్రశ్నః. కస్మిన్‌స్థానే, ఇతిద్వితీయః, కేనహేతునేతి తృతీయః. కుతః-కస్మాత్ హేతోః, కేనపుంసా, సంబోధితఃకృష్ణః, మునిః-ద్వైపాయనః, ఇమాంసంహితాం, భాగవతరూపాం, కృతవానితి చతుర్థః

౪. “యదుక్తం సతు సం శ్రావయామాస మహారాజంపరీక్షితం” మిత్యత్ర ఘటమానసమిహాఽభి ప్రేత్య తద్ధేతుభూతైః విశేషణైః, శుకం విశినష్టి తస్యేత్యాదిభిః షడ్భిః తస్య-వ్యాసస్య పుత్రః శుకః, మహాయోగీ-యోగిశ్రేష్ఠః, శ్రేష్ఠ్యమేవాహ-సమదృక్, సర్వ-దేవమనుష్యాదిశరీరేషు సంస్థానభిన్నేష్వపి ఆత్మ రూపత్వేన, పరాత్మత్వేనచ, జీవవర్గం-జ్ఞానైకాకారత్వేన, సర్వత్ర అనుస్యూతం,-పరమాత్మానం సత్యజ్ఞానాది కల్యాణ-గుణాకరత్వేనచే, త్యేవంరూపం సమం పశ్యతీతి సమదృక్ ఏవంవిధమేవసమదర్శిత్వం “విద్యావినయ సంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని శునిచైవ శ్వపాకేచ పణ్డితాః సమదర్శినః” ఇత్యాది-దావప్యగీయత. నిర్వికల్పకః-భేదాఽనుసన్ధానరహితః, దేవాదిశరీరాణాం దేవమనుష్యత్వాదినాం అన్యోన్య-నారోపయతాం, యద్వా-అబ్రహ్మాత్మకత్వేన వస్తునోఽనుసన్ధానరహితః, ఏకాన్తమతిః, ఏకాన్తా-అవ్యభిచారిణీ-నిశ్చలాబుద్ధియస్యసః-తథా, ఉన్నిద్రః-జాగరూకః, “యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ” త్యుక్తరీత్యా జాగరయుక్త ఇత్యర్థః గూఢః-స్వమాహాత్మ్య ప్రకాశరహితః, మూఢోఽజ్ఞ ఇవ, ఈయతే-ప్రతీయతే, దృశ్యతే ఇత్యర్థః.

౫. సర్వజ్ఞానాధిక్యమేవ ప్రదర్శయన్ కంచిదితిహాసమాహ దృష్ట్వేత్యనేన కదాచిత్-క్వచిత్. దేవ్యః స్త్రియః నగ్నాః, జలే విహరన్త్యః, పురో గచ్ఛన్తం శుకమాలోక్య, వాసాంసి నపరిదధుః, తతఃపృష్ఠతః అయాన్తం, శ్రీవ్యాస మాలోక్య హ్రియా పరిదధుః. “తదంచిత్రమపలోక్యాఽపి వాసాంసి నపరిదధతే” తదా, తాఊచుః. తవతు స్త్రీ పురుష వివేకోఽస్తి. త్వత్సుతస్యతు పరమాత్మ-నిష్ఠైకమనసః సర్వత్ర సర్వజ్ఞానాఽ. భావేన స్త్రీపుం-విభాగో నాస్తి. అతస్తమవలోక్యాఽపిలజ్జారహితాః,నపరిదధీమ త్వాంత్వవలోక్యపరిదధిమే”తి. సోఽయమత్రోచ్యతే. ॥ ఆత్మజమనుయాన్తం, అనగ్నమపిఋషిం వ్యాసందృష్ట్వా, దేవ్యో-దేవానాం

కథసూలక్షితః పౌరైస్స మ్ప్రాప్తః కురుజాఙ్గలాన్ ।
ఉన్మత్తమూక జడవత్ విచరన్ గజసాహ్వయే ॥ ౬

కథంవా పాణ్డవేయస్య రాజర్షేర్మునినాసహ ।
సంవాదస్సమభూత్తాత యత్రైషాసాత్వతీ శ్రుతిః ॥ ౭

సగోదోహన మాత్రంహి గృహేషు గృహమేధినామ్ ।
అవేక్షతే మహాభాగః తీర్థీకుర్వన్ తదాశ్రమమ్ ॥ ౮

అభిమన్యుసుతం సూత ప్రాహుః భాగవతోత్తమమ్ ।
తస్య జన్మ మహాశ్చర్యం కర్మాణి చ గృణీహినః ॥ ౯

స సమ్రాట్ కస్యవా హేతోః పాణ్డూనాం మానవర్ధనః ।
ప్రాయోపవిష్టో గఙ్గాయా మనాదృత్యాఽధిరాట్ఛ్రియమ్ ॥ ౧౦

స్త్రియః, హ్రియా-లజ్జయా, పరిదధుః-వాసాంసీతిశేషః [illegible] స్త్రీసుతస్య, [illegible]నేపరిపదధుః. తద్విచిత్రంపితుః, మునౌ-వ్యాసేపృచ్ఛతిసతి, జగదుః-దేవ్య ఇత్యనుషఙ్గః. [illegible]మితి-"తవ, స్త్రీపుంభిదా,-స్త్రీపుంసభేదోఽస్తి. [illegible]తత్సుతస్యతునాస్తి, [illegible]త్ర హేతుః-వివిక్తే ప్రకృతిపురుషవిలక్షణే [illegible]మాత్మన్యేవ[illegible]దృష్టి[illegible]స్యతథాభూతత్వాత్, [illegible]నేనాఽపి నాఽస్మాకంలజ్జాబభూవే"తి.

౬. ఏవంభూతః, సదాకురూన్ జాఙ్గలాంశ్చ, ఉన్మత్తవత్, మూఢవత్, జడవచ్చ విచరన్, కథంవా, [illegible]సాహ్వయే,-హాస్తినాఖ్యేపురే, సంప్రాప్తః, కథంవా పౌరైర్జ్ఞ నైరా లక్షితః.

౭. కథంవాపాణ్డవేయస్యరాజర్షేః - పరీక్షితో, మునినా - శుకేనసంవాదస్సంబభూవ, యత్ర - సంవాదే, ఏషా-సాత్వతీ, సాతయతి-సుఖయతీతి, సాత్-పరమాత్మా - సాతేస్సుఖార్థాత్ సౌత్రాద్ధాతోః హేతుమణ్ణ్యన్తాత్, "వాసరూప-విధినా" "అనుపసర్గాల్లిమ్పవిన్దే" త్యాదినా శప్రత్యయాఽభావ పక్షేఽపి సాదితి వ్యుత్పత్తిః. [illegible], సతిపాద్యతయాఅస్యామస్తీతి, సాత్వతీ. మతుపిఉగిత్వాత్ జీప్, శ్రుతిః-శ్రుతితుల్యా, ప్రవృత్తా. [illegible]ంవా[illegible]స్యాఽ[illegible]మ్యానానాం, వ్యాక్షాయన్నాహ సఇతి

౮ స మహాయోగీశుకః, గృహమేధినాం, గృహాశ్రమిణాం గృహేషు, గోదోహనమాత్రం యావత్తావత్కాలేన గౌర్దుహ్యతే, తావన్తంకాలం, అవేక్షతే ప్రతీక్షమాణస్తిష్ఠతి, నత్వధికమిత్యర్థః. విరక్తత్వాదితిభావః కథమవేక్షతే తేషాం, గృహమేధినాం ఆశ్రమంతీర్థీకుర్వన్, పవిత్రీకర్తుమిత్యర్థః.

౯. అభిమన్యుసుతమితి హే సూత అభిమన్యోస్సుతం, పరీక్షితం, మహాభాగవతం ప్రాహుః. అతస్తస్య మహాశ్చర్యం జన్మ. కర్మాణి చ నః అస్మాకం, గృణీహి కథయ.

౧౦. పాండూనాం పాండువంశజానాం, మానం ప్రాశస్త్యం వర్ధయతీతి వర్ధనః నన్ద్యాదిత్వాత్

నమన్తి యత్పాద నికేత మాత్మనఃశివాయ హానీయ ధనాని శత్రవః ।
కథం స వీరశ్రియ మఙ్గ దుస్త్యజాం యువైష తోత్స్రష్టు మహోసహాసుభిః ॥ ౧౧

శివాయ లోకస్య భవాయ భూతయే య ఉత్తమశ్లోక పరాయణా జనాః ।
జీవన్తి నాత్మార్థ మసౌ పరాశ్రయం ముమోచ నిర్విద్య కుతః కళేబరమ్ । ౧౨

తత్సర్వం న స్సమాచక్ష్వ పృష్టం యదిహ కిఞ్చన ।
మన్యేత్వాం విషయే వాచాం, స్నాతమన్యత్రఛాన్దసాత్ ॥ ౧౩

కర్తరిత్యుః సమ్రాట్ సార్వభౌమః, సః పరీక్షిత్, కస్యహేతోః కస్మాద్ధేతోః అధిరాట్ఛ్రియం ఆధిరాజ్య సమ్పదం, అనాదృత్య, గఙ్గాయాం ప్రాయోపవిష్టః.

౧౧. శత్రవః, ఆత్మనశ్శివాయ, ఆత్మనాం యోగక్షేమాయ, ధనాని ఆనీయ-ఆదాయ, సమర్ప్యేత్యర్థః యస్య-పరీక్షితః, పాదనికేతనం పాదపీఠం, నమన్తి హేత్యాశ్చర్యే. సవీరః-పరీక్షిత్ యువాసన్నపి, దుస్త్యజాం-శ్రియమ్ అధిరాట్ఛ్రియం అసుభిః-ప్రాణైస్సహ ఉత్స్రష్టుం-త్యక్తుం ఐషతి - ఐచ్ఛత్ అహో అత్యాశ్చర్యమేతమ్.

౧౨. అవ-నను "భాగవతం ప్రాహు రితిత్వ య్యేవోక్తత్వాత్ భాగవతానాం చ దేహాతగను బన్ధిషువిరక్తే స్స్వభావికత్వాచ్చ నేగ మాశ్చర్య మిత్యత ఆహ—శివాయేతి.

యద్యపి భాగవతా విరక్తాః తథాఽపి, ఉత్తమశ్లోకః - భగవానేవ పరం అయనం - ప్రాప్యః; ప్రాపక మాధారశ్చ యేషాంతేజనాః భాగవతాశ్చ నాత్మార్థః జీవన్తి కిన్తు లోకస్య శివాయ మఙ్గళాయ-భూతయే-శ్రియై భవాయ-తస్యా ఉత్తరోత్తరోత్తరోగయ ంగా వ జీవన్తి ఏవంపరాశ్రయం - సర్వైః లోకైః శివాద్యర్థం ఆశ్రయణీయం పరోపకారకమిత్యర్థః కళేబరం కుతోహేతోః నిర్విద్య హేయంమత్వా ముమోచ-తత్యాజ.

౧౩. ప్రశ్నముప సంహరతి ఇదితి॥

౧౩. నః-అస్మాభిః పృష్టస్త్వం గదేతత్ పృష్టం సర్వం, సమ్యక్ - ఆచక్ష్వ - ఆఖ్యాహి యదిహ కిఞ్చనా ఽపృష్ట-మస్తి తదపి సమాచక్ష్వ యతపీతి పాఠే గతత్-యస్మాత్ పృష్టస్త్వం నః పృష్టం-గదేత తత్సర్వం అన్యదపికిఞ్చిత్ సమాచక్ష్వ త్వాం అన్యత్రఛాన్దసాత్-వేదవాక్యంవినా వాచాం-ఇతి హాసపురాణాది రూపాణాంవిషయే స్నాతం-పారంగతం అధికృతంవా మన్యే. వేదవాక్య-వ్యతిరిక్తే తిహాస పురాణాది శ్రావణే త్వామేవ అధికారిణం వ్యాసోఽనుగృహీతి రో మహర్షిణ సుతం మన్యే ఇత్యర్థః.

సూత ఉవాచ :

ద్వాపరే సమనుప్రాప్తే తృతీయే యుగ పర్యయే ।
జాతః పరాశరాత్ యోగీ వాసవ్యాం కలయా హరేః ॥ ౧౪

సకదాచిత్ సరస్వత్యాం ఉపస్పృశ్య జలంశుచి ।
వివిక్త ఏక ఆసీత ఉదితే రవిమణ్డలే ॥ ౧౫

పరావరజ్ఞస్స ఋషిః కాలేనావ్యక్తరంహసా ।
యుగధర్మవ్యతికరం ప్రాప్తం భువి యుగేయుగే ॥ ౧౬

భౌతికానాం చ భూతానాం శక్తిహ్రాసంచ తత్కృతమ్ ।
అశ్రద్దధానాన్ నిస్సత్వాన్ దుర్మేధాన్హ్రసితాయుషః ॥ ౧౭

సూత ఉవాచ :

౧౪. ఏవమాపృష్టస్సూతః కస్మిన్యుగే ప్రవృత్తేయమిత్యాది ప్రశ్నాన్ప్రతివివక్షుః తావత్ ఉపోద్ఘాత రూపం జన్మప్రభృత్యేతత్పురాణయోగావధికం శ్రీ వ్యాసచరిత్రం తదను ప్రయుక్తం శ్రీనారద వృత్తాన్తం చాహ **ద్వాపర ఇత్యాదినా యావత్షష్ఠాధ్యాయ సమాప్తి.**

ద్వాపరేయుగే సమనుప్రాప్తే తత్రాఽపి తృతీయస్య-యుగస్య-పర్యయే-అవసానే పరాశరాత్ వాసవ్యాం-ఉపరిచరవసు-బీజజాతాయాం సత్యవత్యాం హరేఃకలయా-అంశేన యోగీ-వ్యాసః జాతః-జజ్ఞే.

౧౫. వ్యాసః కదాచిత్-సరస్వత్యాం శుచి-పవిత్రం జలం ఉపస్పృశ్య-ఆచమ్య ఇతినిత్య కర్మో పలక్షణం రవిమణ్డలే ఉదితేసతి ఏకాఽసహాయః వివిక్తే-నిర్జనేదేశే ఆసీత ఉపవివేశ.

౧౬. ఋషిః-నిఖిలనిగమద్రష్టా పరావరజ్ఞః ప్రకృతి - పురుషేశ్వరరూపో త్కృష్టాఽపకృష్టత త్త్వ-యాథాత్మ్యదర్శీ సః-వ్యాసః అవ్యక్తం రంహః-వేగః యస్య తేన దుర్నిరీక్ష - వేగేనకాలేన హేతునా భువి-భూలోకే ప్రతియుగంప్రాప్తం ధర్మవ్యతికరం-ధర్మవ్యత్యాసం కృతాదియుగ క్రమేణ ప్రాప్తం ధర్మస్య వృద్ధి హ్రాసాదికం ఇత్యర్థః

౧౭. తథా తత్కృతం - ధర్మవ్యతికరకృతం భౌతికానాం - ఆకాశాదిభూత పరిణామరూపాణాం దేవాది శరీరాణాం భూతానాం-తత్సంసృష్టానాం జీవానాంచ శక్తిహ్రాసం-శక్తిక్షయంచ తథా జనానపి వీక్ష్య కథం భూతాన్ అశ్రద్ధధానాన్ - శ్రద్ధా - మకుర్వాణాన్ స్వస్వవర్ణాశ్రమాఽనుగుణ ధర్మాఽనుష్ఠాన విషయక-త్వరారహితాన్నిస్సత్వాన్-దుర్బలాన్ సత్యామపిశ్రద్ధాయాం దుర్బలాన్ సత్యపిసత్త్వే దుర్మేధాన్ హ్రసితం-సఙ్కుచితం ఆయుః యేషాంతాన్ అనుష్ఠానోపయుక్త జ్ఞానాయూరహితాన్.

దుర్భగాంశ్చ జనాన్వీక్ష్య మునిర్దివ్యేన చక్షుషా ।
సర్వవర్ణాశ్రమాణాం యత్ దధ్యౌ హితమమోఘదృక్ ॥ ౧౮

చాతుర్హోత్రం కర్మ శుద్ధం ప్రజానాం వీక్ష్య వైదికమ్ ।
వ్యదధాద్యజ్ఞసన్తత్యై వేదమేకం చతుర్విధమ్ ॥ ౧౯

ఋగ్యజుస్సామాథర్వాఖ్యా వేదాశ్చత్వార ఉద్ధృతాః ।
ఇతిహాసః పురాణం చ పఞ్చమో వేద ఉచ్యతే ॥ ౨౦

తత్రర్గ్వేదధరః పైలః సామగో జైమినిః కవిః ।
వైశమ్పాయన ఏవైకో నిష్ణాతో యజుషాం మతః ॥ ౨౧

అథర్వాఙ్గిరసామాసీత్ సుమన్తుర్దారుణో మునిః ।
ఇతిహాస పురాణానాం పితా మే రోమహర్షణః ॥ ౨౨

౧౮. అత ఏవదుర్భగాన్-భాగ్యహీనాన్ మునిః-పరమాత్మయాథాత్మ్య మననశీలః అత ఏవాఽమోఘదృక్-అవితథ-సఙ్కల్పః దివ్యేన-చక్షుషా యోగపరిశుద్ధేన మనసా సర్వేషాం వర్ణానాం ఆశ్రమిణాం చ హితం దధ్యౌ-చిన్తితవాన్ చిన్తాపూర్వకం చ కారేత్యర్థః

౧౯ తదేవాహ ప్రజానాం-త్రైవర్ణికానాం సమ్పన్ని తాసాం శ్రేయస్సాధనతయాఽనుష్ఠేయం వైదికం-వేదపూర్వభాగబోధ్యం అత ఏవ విశుద్ధం-భ్రమప్రమాద విప్రలమ్భాది పురుషదోషాఽస్పృష్ట-విధి-బోధితం చాతుర్హోత్రం-చాతుర్హోత్రశబ్ద వాచ్యమన్త్రి-ప్రకాశ్యం కర్మ వీక్ష్య ప్రజానా మనుష్ఠేయమాలోచ్య. తావత్ యజ్ఞానాం సన్తత్యై కర్తవ్య యజ్ఞకలాప విషయక-బోధార్థం తద్బోధకం పూర్వం ఏకరూపేణాఽవస్థితం వేదం ఋగ్యజుస్సామాఽథర్వ భేదేన చతుర్విధం వ్యదధాత్-వ్యభాఙ్క్షీత్.

౨౦. చాతుర్విధ్యేన విధానమేవ దర్శయతి-ఋగితి *ఋగ్జాద్యాః* చత్వారో వేదాః ఉద్ధృతాః మిశ్రీభూత వేదరాశేరుద్ధృత్య - సన్నివేశ విశేషేణ యోజితా ఇత్యర్థః. తథా ఇతిహాసాః పురాణానిచ ఉద్ధృతానీ త్యనుషఙ్గః కాలేన విప్లుతాని మాత్స్యాదిపురాణాని ఇతిహాసాశ్చ ఉద్ధృతా ఇత్యర్థః ఇతిహాస పురాణాని విశినష్టి-పఞ్చమోవేదఉచ్యతే. పఞ్చమవేదత్వేన ప్రసిద్ధ్యన్తే ఇత్యర్థః.

౨౧. తత్రఋగాదీనాంమధ్యే ఋగ్వేదధరః పైలః అధ్యయన - పూర్వమృగ్వేదం పైలోముని ర్ధారేత్యర్థః. కవి ర్విద్వాన్ జైమినిస్తు సామగః - అధ్యయనపూర్వకం ఋగాధారాణి సామాని జగావిత్యర్థః వైశమ్పాయన ఏక ఏవ ఋషిః యజుషాం నిష్ణాతః-పారంగతః మతః-స్మృతః అవాన్తరభేదాభిప్రాయేణ యజుషామిత్యుక్తమ్.

౨౨. ఏమమథర్వాఽఙ్గిరసామిత్యత్రాఽపి తేషాం నిష్ణాతః దారుణః దరుణోఽపత్యం దారుణః

తఏత ఋషయోవేదం స్వంస్వం వ్యస్యన్ననేకథా ।
శిష్యైఃప్రశిష్యైస్తచ్ఛిష్యైః వేదాస్తే శాఖినోఽభవన్ ॥ ౨౩

తఏవవేదా దుర్మేధైర్ధార్యన్తే పురుషైర్యథా ।
ఏవం చకార భగవాన్వ్యాసః, కృపణవత్సలః ॥ ౨౪

స్త్రీ శూద్ర ద్విజ బన్ధూనాం త్రయీ న శ్రుతిగోచరా ।
కర్మశ్రేయసి మూఢానాం శ్రేయ ఏవం భ వేదిహ । ౨౫

ఏవం ప్రవృత్తస్య సదా భూతానాం శ్రేయసి ద్విజాః ।
సర్వాత్మకేనాపి యదా నా తుష్య ద్ధృదయం తతః ॥ ౨౬

సుమన్తుర్నామమునిః ఆసీత్. అథర్వాఖ్యాని ఆఙ్గిరాంసితేషాం ఇతిహాసానాం పురాణానాంచ నిష్ణాతస్తుమే మమ సూతస్య పితా-రోమహర్షణః.

సర్వ ఏవైతే భగవతో వ్యాసస్యాఽనుగ్రహాదేవ నిష్ణాతా బభూవురిత్యర్థతో ద్రష్టవ్యమ్.

౨౩. తతస్తఏతేపైలాదయః స్వంస్వం వేదం శిష్యైః ప్రశిష్యైః శిష్యాణామపిశిష్యైశ్చ. శిష్యాదిద్వారే త్యర్థః అనేకధా వ్యస్యన్-వ్యభాఙ్క్షురిత్యర్థః. తతస్తేవేదాః ॥ శాఖినోఽభవన్. వ్యస్తశాఖా అభవన్. తత్ర ఋగ్వేదః-ఏకవింశతి శాఖాభేదంప్రాప్తః । యజుర్వేదస్తు ఏకశతధా।సామవేదస్తుసహస్రధా । అథర్వణవేదస్తునవధేతి వివేకః.

౨౪. అ। కిమర్థమేవమాత్మనా శిష్యాదిముఖేన వ్యభాఙ్క్షీదిత్య-పేక్షాయాం ప్రయోజనం వర్ణయన్ వ్యాసనామ నిర్వక్తి తఇతి దుర్మేధైరల్పప్రజ్ఞైః పురుషైః తఏతేవేదాయథాధార్యన్తే యథాఽన్నినేశితేషు ధార్యన్తే ఏవం-తథా చకారభగవాన్ వ్యాసః తత్రహేతుః-కృపణేషువత్సలః వాత్సల్యయుక్తః యతో వేదాన్వ్యస్యత్-వ్యభాఙ్క్షీత్ అత ఏవవ్యాస ఇతి ప్రసిద్ధో బభూవేతి భావః.

౨౫. ఏవంకృతవతాఽపి పునర్మునినా వ్యాసేన స్త్రీణాం శూద్రాణాంచ ద్విజబన్ధూనాం-త్రైవర్ణికాభాసానాంచ శ్రుతిగోచరా-శ్రవణవిషయా త్రయీ-ఋగాదిభిన్నో వేదః నభవతి అధ్యయనస్య ఉపనయ-నాఙ్గకత్వాత్ ఉపనయనస్య చ త్రైవర్ణికాధికారత్వాత్ స్త్రీశూద్రాదీనాం వేదాధ్యయనయోగ్యతా నాస్తి. అత ఏవకర్మశ్రేయసి వైదిక కర్మసాధ్యశ్రేయసి మూఢానాం పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధన విషయక జ్ఞానవిధురాణాం అన్యథాశ్రేయోనభవేత్ ఇత్థంతు భవేదిహేత్యాలో చ యతా కృపయా భారతమాఖ్యానం కృతమ్

౨౬. ౨౭. హేద్విజాః ఏవం సర్వాత్మకేన కేనప్రకారేణాఽపి భూతానాం-లోకానాం శ్రేయసి నిమిత్తే సదా ప్రవృత్తస్యాఽపి బాదరాయణస్య హృదయం - మనోయథా నాఽతుష్యత్ - నజహర్ష తతః -

నాతి ప్రసీద ద్ధృదయః సరస్వత్యా స్తటే శు చౌ ।
వితర్కయన్ వివి క్తస్థః ఇదం ప్రోవాచ ధర్మవిత్ ॥ ౨౭

ధృతవ్రతేన హి మయా ఛన్దాంసి గురవోఽగ్నయః ।
మానితా నిర్వ్య లీకేన గృహీతం చా ను శాసనమ్ ॥ ౨౮

భారత వ్యపదేశేన హ్యామ్నాయార్థశ్చ దర్శితః ।
దృశ్యతే యత్ర ధర్మాదిః స్త్రీ శూద్రాదిభి రప్యుత ॥ ౨౯

అథాఽపి బత మే దైహ్యో హ్యాత్మా చైవాత్మనా విభుః ।
అసమ్పన్న ఇవా భాతి బ్రహ్మవర్చస్య స త్తమః ॥ ౩౦

కింవా భాగవతా ధర్మా న ప్రాయేణ నిరూపితాః ।
ప్రియాః పరమహంసానాం త ఏవ హ్యచ్యుతప్రియాః ॥ ౩౧

తదా నాఽతీవ ప్రసీదత్ - ప్రసన్నం హృదయం యస్య తథాభూతః శుచౌ-పరిశుద్ధే సరస్వత్యాస్తటే హేతుః కోవేతి విచారయన్ ధర్మవిత్-బాదరాయణః ఇదం స్వగతం వక్ష్యమాణం ఉవాచ.

౨౮. తదేవాహ ధృతవ్రతేనేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః-ధృతం వ్రతం ఛన్దోగుర్వగ్నిసేవోపయుక్తం యేన - తేన మయా-ఛందాంసి-ఛందోధిదైవతాని గురవోఽగ్నయశ్చ నిర్వ్యళీకేన నిష్కపటభావేన మానితాః-బహుమానితాః పూజితా ఇతియావత్ ఛన్ద-ఆదీనాం అనుశాసనం గృహీతం-కృతంచ.

౨౯. కించ భారతవ్యపదేశేన-భారతవ్యాజేన ఆమ్నాయానాం-వేదానాం అర్థశ్చదర్శితః భారతం విశినష్టి. యత్ర భారతే స్త్రీశూద్రాదిభిరపి ధర్మో దృశ్యతే స్వస్వాఽపేక్షిత శ్రేయస్సాధన స్స్వను రూపో ధర్మో దృశ్యతే ॥ అవగమ్యతే.

౩౦. అథాఽప్యేవమపి బతేతిఖేదే మమదైహ్యః దేవస్థః విభుః-ప్రభుః ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా ఆత్మనా అన్తఃకరణేన సహ యద్వా దైహ్యః విభుః-ఆత్మా అన్తకరణం ఆత్మనా-స్వయం బ్రహ్మవర్చసి - వృత్తస్వాధ్యాయనిమిత్తే-తేజసి సమాసాన్తవిధేరనిత్యత్వాత్ "బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చసః" ఇత్యజభావః సత్తమః - శుద్ధతమోఽపి అసమ్పన్న ఇవ - అసమృద్ధ ఇవ ఆభాతి. "అసత్తమ" ఇతి పాఠే బ్రహ్మవర్చసి అసమ్పన్న ఇవ - బ్రహ్మవర్చసరహిత ఇవ-ఆభాతి యథా అసత్తమః-అసజ్జనతమః ఆభాతితద్వత్.

౩౧. ఏవం వితర్క్య సూక్ష్మదర్శిత్వాత్ అసన్తోషహేతుం ఉత్ప్రేక్షతే కింవేతి యతో భాగవత ధర్మాః ప్రాయశో మయా న నిరూపితాః । తతో వాఽసౌ కిమసన్తోషః. పారిశేష్యాదయమేవ అసన్తోష - హేతుర్భవితుమర్హతీత్యభిప్రాయేణ అనిరూపణస్య అసంతోషహేతుత్వము పపాదయతి-ప్రియాఇతి. సర్వాన్త

తస్యైవం ఖిన్నమాత్మానం మన్యమానస్య ఖిద్యతః ।
కృష్ణస్య నారదోఽభ్యాగా దాశ్రమం ప్రాగుదాహృతమ్ ॥ ౩౨

తమభిజ్ఞాయ సహసా ప్రత్యుత్థాయా గతం మునిః ।
పూజయామాస విధివత్ నారదం సురపూజితమ్ ॥ ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, ప్రథమస్కన్ధే, చతుర్థోఽధ్యాయః

రాత్మని భగవతి ప్రీతే సతిహితన్నియామ్యస్యమనసస్తోషః సచ భగవాన్ భాగవతేషు తుష్టేషు సత్సు స్వయం తుష్యతి తేషాంచ సన్తోషహేతవః-తఏవ-భాగవత ధర్మాఏవ తేన నిరూపాణాత్ ఉచితఏవ అసన్తోష ఇతిభావః ప్రాయేణేత్యనేన క్వచిత్ క్వచిదేవభారతే భాగవతధర్మ నిరూపణమితి సూచితమ్.

౩౨. ఏవం-ఇత్థం ఆత్మానం ఖిన్నం-దూనం మన్యమానస్య అత ఏవఖిద్యతః తస్యకృష్ణస్య-వ్యాసస్య ప్రాగుదాహృతం-పూర్వముక్తం సరస్వతీతటస్థమాశ్రమంప్రతి నారదోఽభ్యాగాత్-అభ్యాగచ్ఛత్.

౩౩ తమాగతమభిజ్ఞాయ చిహ్నైర్నారదం మునింజ్ఞాత్వా-సహసా-త్వరయా విధివత్పూజయామాస కథంభూతం-సురైః పూజితం-పూజ్యమానం "మతి బుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి" వర్తమానేక్తః

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

పఞ్చమోఽధ్యాయః సత్సఙ్గమహిమ ప్రతిపాదనం నారదేన స్వపూర్వజన్మవర్ణనం చ

అథతం సుఖ మాసీన ఉపాసీనం బృహచ్ఛ్రవాః ।
దేవర్షిః ప్రాహ విప్రర్షిం వీణా పాణిస్స్మయన్నివ ॥ ౧

నారద ఉవాచ ।

పారాశర్య మహాభాగ భవతః కచ్చిదాత్మనా ।
పరి తుష్యతి శారీర ఆత్మా మానస ఏవవా ॥ ౨

జిజ్ఞాసి తం సుసమ్పన్న మపితే మహదద్భుతమ్ ।
కృతవా న్భారతం యత్త్వం సర్వాఽర్థ పరిబృంహితమ్ ॥ ౩

జిజ్ఞాసి తమధీతం చ బ్రహ్మ యత్తత్సనాతనమ్ ।
తథాఽపిశోచ స్యాత్మాన మకృతాఽర్థ ఇవ ప్రభో ॥ ౪

---

౧. అథ యథా వత్పూజాఽనన్తరం సుఖ మాసీనః బృహత్-శ్రవః-కీర్తిర్యస్య వీణా పాణౌ యస్యసః దేవర్షిర్నారదః స్మయన్నివ స్వాజ్ఞయా ఉపాసీనం-ఉపవిష్టం విప్రర్షిం వ్యాసం ప్రాహ.

౨. ॥తదేవాహ॥ పారాశర్యేతి త్రిభిః-అసన్తోషమూలజ్ఞాపనాయ-కచ్చిది తిస్త్రప్రశ్నే. హేపారాశర్య హే మహాభాగ భవతః-తవ ఆత్మనా-స్వయం శారీర-ఆత్మా-క్షేత్రజ్ఞః మానసః-మనస్సంబన్ధీ-మనః కరణకః సమనస్క ఇతియావత్. పరితుష్యత్యేవవా-పరితుష్యత్యేవహి కచ్చిత్.

౩. తే త్వయా జిజ్ఞాసితం-జ్ఞాతుమిష్టం సర్వం సుసమ్పన్నమపి అపిశబ్దః ప్రశ్నద్యోతకః జ్ఞాతమేవహీత్యర్థః. పదగతౌ గత్యర్థాః-బుద్ధ్యర్థాః యత్-యస్మాత్ సర్వార్థైః-పరిబృంహితం సర్వార్థాః-పరిబృంహితాః ఉపబృంహితాః యేనతదితివా అతఏవ మహత్-విపులం అద్భుతం-శబ్దతోఽర్థతశ్చ చిత్రం భారతం కృతవాన్ అతస్సుసమ్పన్నం జిజ్ఞాసిత మితిభావః

౪. కిఞ్చ యత్సనాతనం అనాదినిధనాఽవిచ్ఛిన్న సంప్రదాయం బ్రహ్మ-వేదః తదధీతం జిజ్ఞాసితంచ సన్నర్థస్త్వ వివక్షితః. విచారితమితివా పూర్వోత్తర మీమాంసయోః ప్రణాయన ప్రణయ నాభ్యామితిభావః

వ్యాస ఉవాచ :

అస్త్యేవమే సర్వమిదం త్వయోక్తం తథాఽపినాత్మా పరితుష్యతే మే ।
తన్మూల మవ్యక్త మగాధ బోధం పృచ్ఛామహే త్వాత్మ భవాత్మ భూతమ్ ॥ ౫

సవై భవాన్వేద సమస్త గుహ్య ముపాసితో యత్పురుషః పురాణః
పరావరేశో మనసైవ విశ్వం సృజత్యవత్యత్తి గుణై రసఙ్గః ॥ ౬

త్వం పర్యటన్నర్క ఇవ త్రిలోక మన్తశ్చ రోవాయు రివాత్మసాక్షీ ।
పరా వరే బ్రహ్మణి ధర్మతో వ్రతైః స్నాతస్యమే న్యూన మలం విచక్ష్వ ॥ ౭

తథాఽపి - ఏవం కృతకృత్యోఽపిత్వమ కృతార్థః - అకృతకృత్యఇవ హేప్రభో - శోచసి శోచన్నివ లక్ష్యసే ఇత్యర్థః.

౫ ఏవమాపృష్ట ఆహవ్యాసః॥ అస్తీత్యాదిభిస్త్రిభిః త్వయోక్తం సర్వమిదం "జిజ్ఞాసితం సుసమ్పన్న" మిత్యాదినోక్తం మమాస్త్యేవ తథాఽపి మమాత్మాన పరితుష్యతే. తస్యాఽసంతోషస్య మూలం-నిమిత్తం అవ్యక్తం-నమయాజ్ఞాతం అతః త్వా-త్వామేవ అగాధబోధం-అపారజ్ఞానం సర్వజ్ఞమితి యావత్. ఆత్మభవో బ్రహ్మ తస్యాత్మన శ్శరీరాత్-ఉత్సఙ్గాత్-భూతం పృచ్ఛామహే.

౬. అవ-నాహం జానామీతిమావోచ ఇత్యభిప్రాహేణాహ ॥సవాఇతి॥ సవై జ్ఞానినా మగ్రణీః భవాన్ సమస్తం గుహ్యం । దేహినామన్తర్గతం వేద-జానాతి. కుతః-యత్ - యస్మాత్ త్వయాపురాణః పురుషః సర్వ జగత్కారణభూతః సర్వజ్ఞః పరమపురుషః ఉపాసితః. కథం పరమ పురుషోపాసన-మాత్రేణాఽహంజానీయా మిత్యత్రాహ. పరావరేశః పరే - బ్రహ్మాదయః అవరేయస్మాత్. సచాసావీశః సర్వనియన్తా భగవాన్ మనసైవ-సఙ్కల్పమాత్రేణైవ విశ్వం స్వజత్యవతి అత్తి-నంహారతిచ అథాఽపి గుణైః-సత్త్వాదిభిః నసజ్జత ఇత్యసఙ్గః స్వసఙ్కల్పకృత-జగదుదయ విభవలయలీలస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వనియన్తుః సర్వప్రాణ్యన్తర్గత వస్తువేదిత్వాత్. "యథా క్రతురస్మిన్‌లోకే పురుషోభవతీతి" న్యాయే నేశ్వరవత్ సర్వం ముక్తప్రాయస్త్వ మపిజానాస్యేవేతి భావః.

౭. ఏతదేవ ఉపపాదయన్న సన్తోషనిమిత్తం పదేత్యాహ **త్వమితి** త్వం అర్క-ఇవ - సూర్యఇవ, త్రిలోకీం పర్యటన్ బహిష్ఠవస్తు-ద్రష్టా. వాయురివాఽన్తశ్చరః జ్ఞానవ్యాప్త్యా సర్వేషామన్తశ్చరన్. ఆత్మ సాక్షీ-ఆత్మనోఽన్తః కరణస్య సాక్షీ-సాక్షా ద్ద్రష్టా హృద్గతాఽర్థవేదీత్యర్థః అతః పరంచ అపరంచతయోః సమాహారః తస్మిన్ బ్రహ్మణి-పరేబ్రహ్మణి తదావేదకే - వేదాఖ్యే బ్రహ్మణిచ విషయే ధర్మతః నివృత్త ధర్మైః వ్రతైః కాండవ్రతాదిభిశ్చ స్నాతస్య పారంగతస్య సమాప్త ధర్మ వ్రతస్యేత్యర్థః మమ న్యూనం-అసన్తోషరూపం అలం వివచక్ష్వ. న్యూనశబ్దః-తద్దేతావు పచారాద్వర్తతే. న్యూనహేతుం విచక్ష్వ చక్షిర్దర్శ

నారద ఉవాచ !

భవతాఽ నుదిత ప్రాయం యశో భగవతోఽమలం ।
యేనైవాసౌ నతుష్యేత మన్యే తద్దర్శనం ఖిలమ్ ॥ ౮

యథా ధర్మా దయశ్చార్థా మునివర్యాఽను కీర్తితాః ।
న తథా వాసుదేవస్య మహిమాహ్యనువర్ణితః ॥ ౯

న త ద్వచశ్చిత్ర పదం హరేర్యశో జగత్పవిత్రం ప్రగృహీత కర్హిచిత్ ।
తద్వాయసం తీర్థము శన్తిమానసా నయత్ర హంసానిరమన్త్య శిక్షయాః ॥ ౧౦

నేఽపి వర్తతే. పశ్య-ఆలోచయేత్యర్థః అలం-ద్రష్టుం నమర్థస్త్వం యద్వా-న్యూనమితిభావప్రధానో నిర్దేశః అలం అధికం న్యూనం-న్యూనత్వం విచక్ష్వ. అథవాచతుర్భిర్వ్యాఖ్యానైరర్థ ఏవ న్యూనతాహేతుం విచక్ష్వేత్యర్థః.

౮ అవ-ఇత్థం ప్రచోదిత ఆహ భగవాన్నారదో యావదధ్యాయ సమాప్తి. "కింవా భాగవతా ధర్మాన ప్రాయేణ నిరూపితా" ఇతి తదుత్ప్రేక్షితమేవతావద సన్తోష హేతుమాహ **భవతేతి ద్వాభ్యామ్** అమలం-శృణ్వతాం వదతాంచ అఖిల దురితాఽపహః భగవతో యశః భవతాఽనుదిత ప్రాయం-ప్రాయేణాఽవర్ణిత మిత్యర్థః. ప్రాయ గ్రహణేన భారతే ప్రాసఙ్గికతయా అప్రాధాన్యేన భగవద్యశః క్వచిత్క్వచిదుదితమ్. నతుకృత్స్న ప్రబన్ధాఽను స్యూతత్వేన ప్రాధాన్యేనచోదిత మితి సూచ్యతే. యేన-భగవద్యశోఽనను వర్ణనే నైన అసౌతవాత్మా నతుష్యేత. అసౌ భగవాన్ వానతుష్యేత. భగవద పరితోషేసతి తన్నియామ్యం త్వదీయమన్తః కరణమపి నతుష్యత్యేవేతిభావః యద్వా-యేనైవ కారణేన నతుష్యేత అసౌ తవాఽత్మాభగవాన్వా తత్కారణం కిమితిచేత్ ఖిలం-నూనం తద్దర్శనమేవ. భగవద్దర్శనమేవ భగవత్స్వరూప రూపగుణ విభూతి యాథాత్మ్యజ్ఞాన పూర్వకం ప్రాధాన్యేనత ద్వర్ణనాఽభావ ఏవేతి. మన్య ఇత్యర్థః.

౯. ॥అవ॥ ప్రాయ శబ్దాఽభిప్రేతం వ్యనక్తి. హే మునివర్య-ధర్మాదయః-ధర్మార్థకామాదయః అర్థాః-పురుషార్థాః యథా పహ సాధనై రను కీర్తితాః భారత ఇతిశేషః. తథావాసు దేవస్య మహిమాతే-త్వయా నానువర్ణితః.

౧౦. అవ-ఏవం తదుత్ప్రేక్షితమేవాఽసన్తోపహేతుం దృఢీకృత్య అథ "ప్రియాః పరమ హంసానాం త ఏవహ్యాచ్యుత ప్రియా" ఇతి తదుత్ప్రేక్షితమేవ దృఢీకర్తుం అభాగవత ధర్మ ప్రతిపాదకస్య ప్రబన్ధస్య పరమహంసైరనాదరణీయత్వమాహ ॥నేతి॥ తత్ చిత్రాణిపదాని యస్మిన్ అర్థవైచిత్ర్య స్యాప్యుపలక్షణమేతత్ ఏవం విధమపి యద్వచః-వాక్యం ప్రబన్ధ ఇతియావత్ పవిత్రం - శృణ్వతాం వదతాంచ పవిత్రత్వా పాదకం హరేర్యశః క్వచిదపి నప్రగృహీత-నోపాదదీతచేత్ నప్రగృణీతేతి పాఠే-నవదేచ్చేత్ ప్రబన్ధయిత్రృగతం వదనం ప్రబన్ధే ఆరోప్య నప్రగృణీ తేత్యుక్తమ్ । యద్వా చిత్ర పదమపివచః తత్రహరేర్యశోన ప్రగృణీతచేత్ ప్రబన్ధ కర్తేతిశేషః తద్వచః-ప్రబన్ధం వాయసం-తీర్థం ఉశన్తి. వాయసతీర్థతుల్యమిచ్ఛన్తి తీర్థం విశింషన్ ఇచ్ఛా

తద్వాగ్విసర్గో జనతాఘ విప్లవో యస్మిన్ ప్రతి శ్లోకమ బద్ధవత్యపి ।
నామాన్య నన్తస్య యశోఙ్కితాని యత్ శృణ్వన్తి గాయన్తి గృణన్తి సాధవః ॥ ౧౧

నైష్కర్మ్య మప్యచ్యుత భావ వర్జితం నశోభతే జ్ఞానమలం నిరఞ్జనమ్ ।
కుతః పునశ్శశ్వ దభద్ర మీశ్వరేన చార్పితం కర్మయ దప్య కారణమ్ ॥ ౧౨

ఫలమాహ ॥యత్రవాయసే-తీర్థే మానసా - హంసాః ఉశిక్ క్షయాః-కమనీయనివాసాః ననిరమన్తి. మానసాఖ్య సరోవర కమనీయ నివాసస్థాన విహారిణో మానస హంసా యథావాయస తీర్థముచ్ఛిష్ట పాత్రాది యుత రథ్యోదక-యుక్తం క్షేత్రం వాయస సఞ్చారయోగ్యం ఉశన్తీచ్ఛన్తి మన్యన్త ఇతియావత్ యత్రన నిరమన్తి-ననితరాంరమన్తే క్షణమాత్రమపి నతత్రాఽవతిష్టన్త ఇత్యర్థః తథా ఉశిక్ - కమనీయం నిరతిశయ ప్రియం-బ్రహ్మైవ క్షయః - ఆశ్రయః యేషాం మానసాః - మనస ఇమే మానసాః బ్రహానన్దాఽను భావుకాః హంసాః-విశుద్ధాన్తః కరణాః పరమహంసా ఇతియావత్ తద్వచః-వాయసం తీర్థ - ముశన్తి వాయసతుల్యానాం కాముకానాం అనుభవయోగ్యం మన్యన్తే యత్ర-ననిరమన్తి-నాద్రియన్తే నతత్రకర్ణం దత్వాశృణ్వన్తీత్యర్థః ఉశిక్షయేతి పాఠే ఉశబ్దోఽవధారణే పరప్రేరణయాఽపీత్యర్థః.

౧౧ అవ-తదేవం భగవద్యశోఽనఙ్కితస్య ప్రబన్ధస్య శబ్దతోఽర్థతశ్చ చిత్రపదస్యాపి భాగవతాఽనుపాదేయత్వముక్తం అథ తదఙ్కితస్య వైచిత్రరహితస్యాఽపి ప్రత్యుత శబ్దతోఽర్థతశ్చ దుష్టస్యాఽపి అతీవ తదుపాదేయత్వమాహ ॥**తదితి**॥ ప్రతి శ్లోకం అబద్ధవత్యపి శబ్దతోఽర్థతశ్చ దోషవత్యపి యస్మిన్ - ప్రబన్ధే అనన్తస్య-భగవతో యశసా అఙ్కితాని-చిహ్నితాని భగవద్గుణ ప్రత్యాయకాని నామాని నారాయణవాసుదేవ కృష్ణాదీని నామాని దృశ్యన్త ఇతిశేషః తద్వాగ్విసర్గః స ఏవవాక్సృష్టి రూపః ప్రబన్ధః జనతా-జనానాం సమూహః "గ్రామజనబన్ధుభ్యస్తలి"తి సమూహార్థే తల్ప్రత్యయః "తలన్తం స్త్రియా" మితిస్త్రీత్వం తస్యాః అఘం-పాపం విప్లవః అన్తర్భావితణ్యర్థాత్ ప్లవేః పచాదిత్వాదచ్ యద్వాభావే "ఋదోర" బిత్యప్ జనతాయా అఘస్య-విప్లవః నాశః యస్మాత్ స తథా అత ఏవ భాగవతా ఉపాదదతె ఇతివదన్ విశినష్టి- "యచ్ఛృణ్వన్తీ"తి యద్వాగ్వి సర్గం సాధవశ్శృణ్వన్తి శ్రావయితృ సద్భావే. గృణన్తి - కథయన్తి శ్రోతృ సద్భావే. తదుభయాఽభావే కేవలం స్వయంగాయన్తి సామాన్యాఽభిప్రాయేణ యత్తదితిచనపుంసక-నిర్దేశః శబ్దదోషోనామ అనుపస్థాప్యాఽర్థాఽభిప్రాయేణ ప్రయోగః యథా-స్వేఇత్యస్య-జ్ఞాతిధనాఽభిప్రాయేణ ప్రయోగః అర్థదోషోనామ - అనుపస్థాపకశబ్దో పస్థాప్యత్వమ్ యథా ఆత్మాత్మీయయోః స్వాశబ్దోపస్థాప్యత్వమ్ తదేవం త్రివర్గసాధన-సాధన ప్రతిపాదకం ప్రబన్ధం భాగవతాఽనుపాదేయం నిన్దిత్వా భగవద్యశః ప్రతిపాదకస్యైవ తదుపాదేయత్వముక్తమ్.

౧౨. నను ధర్మాదితత్సాధనా నామపి పురుషాఽభిలషితత్వేన హితత్వాత్ తన్నిరూపణమప్యర్థవదేవేత్యాశఙ్కాయాం విషమిశ్ర పయః ప్రశంసాతుల్యం తన్నిరూపణమిత్యభిప్రాయేణ ఐశ్వర్య కైవల్యతత్సాధనానాం పురుషాఽర్థత్వ తత్సాధనత్వం ప్రతిక్షిపతి ॥నైష్కర్మ్యమితి॥ నిర్గతం కర్మణో నిష్కర్మ-నిష్కర్మైవ నైష్కర్మ్యం స్వార్థేష్యఞ్. కర్మణో బహిర్భూతం కర్మేతరత్-ఆత్మ యాథాత్మ్యోపాసనాత్మకజ్ఞానమిత్యర్థః

అహో మహాభాగ భవానమోఘదృక్ శుచి శ్రవాస్సత్యరతో ధృత వ్రతః ।
ఉరుక్రమస్యాఖిల బంధ ముక్తయే సమాధినాఽను స్మరత ద్విచేష్టితమ్ ॥ ౧౩

అతోఽన్యథా కిఞ్చన యద్వి వక్షతః పృథగ్దృ శ స్తత్కృత రూపనామభిః ।
న కుత్ర చిత్ క్వాపి చ దుస్థితా మతిర్లభేత వాతాహతనౌరి వాస్పదమ్ ॥ ౧౪

తన్నిరఞ్జనం రాగద్వేషాద్యఞ్జన రహితం రాగాదిభిరనుపప్లుతమ ప్యచ్యుతస్య-భగవతో భావేన భక్తియోగేన వర్జితఞ్చ జ్ఞానమలం-జ్ఞానానాం మధ్యే మలవద్దీనం అత ఏవన శోభతే యద్వా నైష్కర్మ్యం నిరఞ్జనం జ్ఞానమపి అచ్యుతభావ వర్జితం చేత్ నాలం శోభతే నాతిశోభత ఇత్యర్థః. "సర్వేచర్మవిద ధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తు మోక్షభాక్" ఇతి కేవలినోఽపి పునశ్చ్యవన ధర్మోక్తేస్తావత్ కైవల్యస్యన పురుషార్థత్వమ్ నాఽపితత్సాధన జ్ఞానయోగస్య పురుషార్థసాధనత్వ మితిభావః యతో నైష్కర్మ్యజ్ఞానమేవ నశోభతే కుతః పునస్తత్కర్మ శోభతే-కింయత్-తత్కర్మ ఈశ్వరేనచార్పితం అభిసంహితాఽర్థకామాదిఫలం అచ్యుతభావవర్జితంచేత్యర్థః అత ఏవ శశ్వత్-సదా అనుభవదశాయాంవా అభద్రం దుఃఖం యస్మిన్ తత్ అనుష్ఠానదశాయాం అభద్రవత్త్వం కాయక్లేశా ద్యావహత్వేన దృష్టమేవ ఫల దశాయామపి పునఃపతన-భయశఙ్కయాఽభద్రవత్త్వమవగన్తవ్యమ్ "యదప్యకారణం" నిష్కామకర్మాఽపి అచ్యుతభావవర్జితం చేత్ నశోభతే అయమర్థః జ్ఞానయోగః కర్మయోగశ్చ భగవద్భక్తివర్జితో నశోభతే కామ్యం కర్మనశోభత ఇతి కైముత్యన్యాయసిద్ధమితి,

౧౩ తదేవం లోకహితార్థం ప్రవృత్తస్యాపి కేవల త్రివర్గతత్సాధన - నిరూపణమనుచితమిత్యుక్తం భవతి యత్ర త్రైవర్గిక కర్మణోఽనర్థగర్భత్వం అతస్త్వమఖిలాఽనిష్టపరిహారేష్ట ప్రాపణక్షమ - భగవద్భక్తి యోగనిష్పాదకతచ్చేష్టిత జ్ఞానజనకం ప్రబన్ధం కుర్విత్యాహ ॥హేమహాభాగ-భాగ్యమత్ర భగవదంశభూతత్వం అఖిల నిర్మాతృత్వంచ భవాన్-సత్యరతః-సత్యం భూతహితం తస్మిన్ రతః నకేవలం సత్యరత ఏవ అపిత్వమోఘదృక్ సత్త్వమూలమమోఘ మపి తథంపశ్యతీతి తథా భూతహితా చరణోపయుక్త జ్ఞానసమ్పన్నశ్చేత్యర్థః నకేవలమమోఘదృగేవ అపితుధృతవ్రతః ధృతం సఙ్కలితం-సత్యార్థదీక్షారూపం యేనసః భూతహితాచరణాయబద్ధదీక్ష ఇత్యర్థః "రథమేవ మహాంజ్ఞాయే" ఇత్యతో విశినష్టి శుచిశ్రవాః శుచి-విశుద్ధం శ్రవః-"లోకహితార్థమవతీర్ణోవ్యాస" ఇత్యేవం విధా ప్రథాయస్యసః హేతుగర్భాణ్యేతాని విశేషణాని ఏవంవిధస్య అనర్థగర్భత్రైవర్గిక నిరూపణమనుచితమితి భావః ఉక్తవిధస్త్వం ఉరుక్రమస్య-ఉరవః - విపులాః క్రమాః పాద - న్యాసాః త్రిలోకీ సఙ్గ్రాహకాః యస్యతస్య భగవతో యద్విచేష్టితం తత్ - తదేవ నృణాం అఖిలానాం-బన్ధానాం గర్భజన్మ మరణాదిరూపాణాం ముక్తయే బన్ధేభ్యోముక్తయే (ఇతి) వా సమాధినా- అనుస్మర సమ్యగాలోచనపూర్వకం ప్రబధానేత్యర్థః.

౧౪. ఏవఞ్చేత్ త్వదాత్మని అసన్తోషోనివర్తతే నాన్యథేత్యాహ ॥అతఇతి॥ అతోఽన్యథా ఉరుక్రమచేష్టాకథనాదన్యథా వైపరీత్యేన తత్కృతరూపనామభిః-పృథగ్దృశః-పృథగ్భూతాన్ సంబన్ధరహితాన్ అర్థాన్ వివక్షతః-వర్ణయతః తవ అతఏవ దుస్థితామతిః కదాచిదపి యత్కించిదపి ఆస్పదం-ప్రతిష్ఠాం అవ్యాకులతా

జుగుప్సితం ధర్మకృతేఽనుశాసత స్స్వభావ రక్తస్య మహాన్ వ్యతిక్రమః ।
యద్వాక్యతో ధర్మ ఇతీ తరస్థితో నమన్యతే తస్య నివారణం జనః ॥ ౧౫

విచక్షణోఽస్యార్హతి వేదితుం విభోరనన్తపారస్య నివృత్తితస్సుఖమ్ ।
ప్రవర్తమానస్య గుణైరనాత్మన స్తతో భవాన్ దర్శయ చేష్టితం విభోః ॥ ౧౬

మితియావత్ నలభేత ప్రత్యుతవ్యాకులైవభవతీత్యర్థః. యద్వా అతోఽన్యథా యత్కిఞ్చన వివక్షసే తత్ నానావిధ శాస్త్రార్థదర్శిన స్తేమతిః క్వాపి తత్కృతరూప-నామభిః కృతమితిభావేక్తః కర్మేత్యర్థః తస్యోరుక్రమస్య-కర్మ-రూపనామభిర్హేతుభిః ఆస్పదం-ప్రతిష్ఠాం నలభతే బుద్ధేరవ్యాకులత్వం నామ భగవత్కర్మరూపనామగోచరత్వం తన్నసిధ్యతీత్యర్థః-యథా-వాతేన-వాయునా ఆహతా-ఉత్పథంనీతా నౌః ఆస్పదం-నలభతే తద్వత్ యద్వా అతః ఉరుక్రమాత్ అన్యథా-అన్యత్వేన ఉరుక్రమానాత్మకత్వేన అబ్రహ్మాత్మక స్వతన్త్రవస్తుత్వేనేతియావత్ యత్కిఞ్చనవస్తు వివక్షతః వర్ణయితుమిచ్ఛతః అతఏవ తత్కృతైరు రుక్రమకృతైర్దేవమనుష్యాది రూపనామభిః పృథగ్దృశః-పృథగ్దృష్టేఃతవ-అతఏవ దుఃస్థితామతిః క్వాఽపిక్వాపిచిదపి ఆస్పదం నలభతే యత్కిఞ్చన వివక్షితంచేత్ తదురుక్రమాత్మకతయాతద్విభూతిత్వేనైవవర్ణనీయంచేత్ తవమతిః సుస్థాసతీ ఆస్పదలభతే అతదాత్మకతయా స్వతన్త్రవస్తుత్వేన వర్ణయితుముద్యుక్తశ్చేత్ తర్హ్యాతఏవ పృథగ్దృష్టేస్తవదుస్థ్సితాసతీ మతిరాస్పదం నలభతే ఇత్యర్థః ప్రాధాన్యేన ఉరుక్రమచేష్టితం వర్ణనీయం తత్ప్రసఙ్గాదపి యత్కిఞ్చిద్వస్తు వర్ణయితుమిష్టం తదపి తద్విభూతితయైవ వర్ణనీయం ఏవంచేత్ మతిరవ్యాకులా అన్యథాతు వ్యాకులాభవతీతి భావః

౧౫ భూతహితాచరణార్థం ప్రవృత్తస్త్వమహితమేవ కృతవానసీత్యాహ ॥**జుగుప్సితమితి**॥ స్వభావరక్తస్యేత్యస్య అర్థకామయోరిత్యాదిః అర్థకామయోస్స్వభావత ఏవరక్తస్య జనస్య-ధర్మకృతే – అర్థకామ-సాధన ధర్మార్థం అనుశాసతః – భారతనిర్మాణ ద్వారా బోధయతః తవ అయంమహాన్ వ్యతిక్రమః చికీర్షితస్యవి విపరీతాఽనుష్ఠాన రూపః ఆపతితః భూతహితం చికీర్షిత మధునా తద్విపరీతమేవకృత మిత్యయం మహాన్ వ్యతిక్రమ ఇత్యర్థః అత ఇదం జుగుపిత్సం-నిన్దితం స్వభావత ఏవ అర్థకామ పారవశ్యమూలకతాపత్రయాభిహతం జనం ప్రతి పునరర్థకామసాధనమేవాఽనుతిష్ఠేత్యను శాసనం నిన్దితమితి భావః ననుమయైవ మనుశాసనేకృతేఽపి స్వరుచ్యనుసారాలోకోనిశ్శ్రేయససాధన ఏవ ప్రవర్తతాం భారతేఽపిక్వచిదర్థకామయోః హేయత్వేనోక్తత్వాన్న దోషశ్చేత్యత్రాహ ॥**యద్వాక్యత ఇతి**॥ పరః – కృత్స్నవేదవిద్భ్యోఽర్వాచీనః అకృత్స్నవిజ్జనః యస్య – తవ వాక్యాత్ అర్థకామసాధనమేవ ధర్మఇతి స్థితః అర్థకామావేవ నిరతిశయ పురుషార్థౌ తత్సాధనమేవ నిరతిశయ ధర్మ" ఇత్యధ్యవసానయుక్తః తస్యత్రివర్గస్య నివారణం సమన్యతే త్వయావిస్తరేణ త్రివర్గస్య ప్రతిపాదితత్వాత్ త్రివర్గస్యనివారణం త్వదభిప్రేత-మితిజనోనజానాతీత్యర్థః

౧౬. నన్వకృత్స్నవిజ్జనో నజానాతునామ కృత్స్నవిత్తుమమాఽభిప్రాయం జానాత్యేవేత్యతఆహ ॥**విచక్షణ ఇతి**॥ యద్యపి అస్యవిభోర్భగవతః అనన్తపారస్య కర్మణిపష్ఠీయమ్ అపారం చేష్టితం విచక్షణః – నిపుణబుద్ధిః నివృత్తిధర్మతః.నివృత్తి-ధర్మనిష్ఠతయా సుఖం యథా వేదితుమర్హతి నివృత్తిధర్మనిష్ఠో భగవద్వ్యా

త్యక్త్వా స్వ ధర్మం చరణామ్బుజం హరేర్భజన్నపక్వోఽథపతేత్ తతో యది ।
యత్రక్వవాఽభద్రమ భూదముష్యకిం కోవాఽర్థ ఆప్తోఽ భజతాం స్వధర్మతః ॥ ౧౭

తస్యైవహేతోః ప్రయతేతకోవిదో నలభ్యతే యద్భ్రమతా ముపర్యధః ।
తల్లభ్యతే దుఃఖ వదన్య తస్సుఖం కాలేన సర్వత్ర గంభీర రంహసా ॥ ౧౮

భవాఽభిజ్ఞో దుర్లభ ఇతిభావః తథాఽపి గుణైః-రజ ఆదిగుణమూలకై రాగాదిభిః ప్రవర్తమానస్య అనాత్మనః-ఆత్మజ్ఞానరహితస్య జనస్య విభోశ్చేష్టితం దర్శయ-ప్రబన్ధ నిర్మాణేన దర్శయేత్యర్థః శాసనంనామ-అజ్ఞాతజ్ఞాపనరూపమ్ తత్రార్థ-కామయోఃక్వచిదపి హేయత్వాఽనుక్తావపి విచక్షణోజానాత్యేవ అతస్సమ్ప్రతిస యోరర్థకామయోఃక్వచిదపి హేయత్వఽజ్ఞాపనం వ్యర్థమేవ అవిచక్షణం-త్వదభిప్రాయాఽనభిజ్ఞం ప్రత్యపి తద్వ్యర్థమేవ అతో విచక్షణ జనస్యాఽపి సుఖప్రతిపత్తయే అర్థకామయోర్హేయత్వం భగవద్విచేష్టిత జ్ఞానస్య నిరతిశయ పురుషార్థసాధనత్వంచ విపులప్రబన్ధ నిర్మాణేన దర్శయేతిభావః.

౧౭ యదుక్తం "కుతః పునశ్శశ్వదభద్రమీశ్వరేనచాఽర్పితం కర్మేతి" కర్మణోఽభద్ర గర్భత్వం భగవద్భక్తియోగస్యతు శశ్వద్భద్రగర్భత్వంచ తదుభయ ముపపాదయతి ॥త్యక్త్వేతి॥ పతేదితి శరీరపాతోక్తిః ఈశ్వరేనచార్పితం స్వధర్మంస్వ సమీహితఫల సాధనం ధర్మం త్యక్త్వా హరేశ్చరణామ్బుజం భజన్-భజనోద్యతస్సన్ అపక్వః-అపక్వకషాయః పతేత్-మ్రియతేయది అముష్య-యత్రక్వాపి కిమభద్రం భవిష్యతి నకిఞ్చిదపీత్యర్థః "నహికల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాతగచ్ఛతి. ప్రాప్యపుణ్యకృతాంలోకాన్ ఉషిత్వాశాశ్వతీస్సమాః శుచీనాం శ్రీమతాంగేహేయోగభ్రష్టోఽభిజాయతే. అథవా యోగినామేవకులేభవతిధీమతాం" ఇతి భగవదుక్తేరితిభావః అభజతామితిచ్ఛేదః హరేశ్చరణామ్బుజమభజతాం. యద్వా-స్వధర్మత ఇతి సార్వవిభక్తికస్తసిః స్వధర్మంభజతాం స్వధర్మమనుతిష్ఠతాం, కర్తరిషష్ఠీయం కోవాఽర్థ ఆప్తః ప్రాప్తః. నకోఽపీత్యర్థః. "తేతం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యేమర్త్యలోకం విశన్తీతి" భగవదుక్తేః. "అన్తవదేవాఽస్యతద్భవతి-తద్యథేహకర్మచితో లోకఃక్షీయతే ఏవమేవాఽముత్ర పుణ్యచితో లోకఃక్షీయతే-ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః" ఇత్యాది శ్రుతేశ్చేతిభావః.

౧౮. ఏవం భగవద్భక్తి స్వధర్మయోః శశ్వద్భద్రగర్భాఽభద్రగర్భత్వే ప్రతిపాదితే అథ తత్ఫలయోరుపాయాన్తరాఽలభ్యత్వలభ్యత్వేవదన్ ఉపాయాన్తరాఽలభ్య సుఖసాధనోపయుక్తమేవ భూతహితం కార్యమిత్యాహ ॥తస్యైవేతి॥ ఉపరి-బ్రహ్మలోకాదిషు అధః-పాతాళాదిషు భ్రమతాం-జీవానాం తావత్సుఖం పరబ్రహ్మాఽఽనన్దాఽనుభవాత్మకం నలభ్యతే తస్యైవహేతోః-తత్సుఖసాధనోపయుక్తోపాయ ప్రదర్శనార్థమేవ, కోవిదః నిపుణబుద్ధిః తాదృశోయతేత ఏవంచేత్ భూతహితకారిత్వం నాన్యథేతిభావః తత్సుఖం-వైషయికసుఖంతు సర్వత్ర-ఉపర్యధశ్చ గభీరరంహసాదుర్లక్ష్య వేగేన కర్మణేత్యుపలక్షణమిదం. భ్రమతామిత్యనుషఙ్గః కాలేన తదుద్బోధితేన ప్రాచీనేనకర్మణాచ భ్రమతాంజాయమానానాం జనానామిత్యర్థః అన్యతః-ఉపాయాన్తరాదేవ కాలకర్మాదిరూపాల్లభ్యతే దుఃఖవత్ యథా దుఃఖంతద్వత్ అప్రార్థితమపి దుఃఖం కాల

నవై జనోజాతు కథం చ నావ్రజేత్ ముకున్దసేవ్యన్యవ దఙ్గ సంసృతిమ్ ।
స్మరన్ముకున్దాఙ్ఘ్ర్యుపగూహనం పునః విహాతు మిచ్ఛేత్ నరసగ్రహో యతః ॥ ౧౯

ఇదం హి విశ్వం భగవానివే తరో యతో జగత్స్థాన నిరోధ సమ్భవాః ।
తద్ధి స్వయం వేద భవాన్ తథాఽపిమే ప్రాదేశ మాత్రం భవతః ప్రదర్శితమ్ ॥ ౨౦

కర్మాదిహేత్వన్తరేణ-ప్రయత్నమన్తరేణైవభవతి తద్వత్ వైషయిక-సుఖమపీత్యర్థః. యద్వా భక్తిసాధ్యనైఃశ్రేయస సుఖస్య - అభూతపూర్వత్వ దుఃఖాఽసమ్భిన్నత్వ జ్ఞాపనాయ భక్తి-వ్యతిరిక్తోపాయాన్తర సాధ్యస్య సర్వస్యాఽపి దుఃఖమిశ్రత్వమాహ ॥*తదితి*॥ అన్యతః-అనభిసంహిత ఫలవర్ణాశ్రమధర్మోపకృత భగవద్భక్తి వ్యతిరిక్తోపాయాత్ యత్సుఖం మహతా కాలేన సర్వత్రలభ్యతే తత్ దుఃఖవత్ - దుఃఖమిశ్రమేవ దుఃఖాఽసమ్భిన్నంతు ప్రాగుక్తోపాయాదేవేత్యర్థః.

౧౯. "యత్రక్వవాఽదభ్రమ భూదముష్యకి" మితి కాక్వాసూచిత మభిప్రాయం సింహాఽవలోకనన్యాయేన వివృణోతి **నవాఇతి** అఙ్గ-హేబాదరాయణ ముకున్దసేవీ-ముకున్దభక్తోజనః కథఞ్చిదపి సంసృతిం, నావ్రజేత్ కిన్తు తతో ముచ్యతఏవేత్యర్థః. ఇదం నిష్పన్న భక్తియోగనిష్ఠ పురుషాఽభిప్రాయకం, "తస్యతావదేవచిరం యావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్య" ఇతిశ్రుతేః. అనిష్పన్న భక్తియోగోఽపిజనః అన్యవత్ - కేవల కామ్యకర్మివత్ ననంసృతింవ్రజేత్. "నహికల్యాణకృత్కశ్చిత్" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా కర్మివిలక్షణమేవజన్మ ప్రాప్నోతీతిభావః తదేవ విశదయతి **స్మరన్నితి** ముకున్దాఙ్ఘ్ర్యుపగూహనం-"గుహూసంవరణ" ఇతిధాతుః. ముకున్దాఙ్ఘ్ర్యోః-సంవరణం-సమ్యగ్వరణం ప్రపదనమితియావత్. తత్స్మరన్-పౌర్వదైహికం స్మరన్నిత్యర్థః తత్పునర్విహాతుం త్యక్తుం నేచ్ఛేత్. కుతః-యతోముకున్దసేవీజనః రసగ్రహః, "రసోవైసః రసగ్ంహ్యేవా యంలబ్ధ్వానన్దీ భవతీ" త్యాది నిరతిశయానన్దాత్మక రసరూపపరమాత్మానం గృహీతవాన్ ఇత్యర్థః. తథా చోక్తం భగవతా "తత్రతం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్. యతతే చతతో భూయస్సంసిద్ధౌకురునన్దన ॥పూర్వాభ్యాసేనతేనైవహ్రియతే హ్యవశోపిసః॥ ఇత్యాదినా.

౨౦. అథ-"ననుతర్హికేతే భగవద్గుణాః - యేమయావర్ణనీయా" ఇత్యపేక్షాయాం తేషామానన్త్యాన్నమయోపదేష్టుం సాకల్యేనత్వయావర్ణయితుంవా శక్యాః కిన్తు సఙ్గ్రహేణతాన్ దర్శయామీత్యాహ **ఇదమితి** యతో-యస్మాత్ జగత్స్థితిసంహార-సర్గాః ప్రవర్తన్తేస భగవానిదం విశ్వం ఏవమపి ఇతరఇవ-ఇతరఏవ "వద్వా యథాతథైవైవం" ఇతీవ శబ్దస్యాప్యేవశబ్ద-పర్యాయత్వాఽనుశాసనాత్. విశ్వాఽభిన్నోఽపి విశ్వవిలక్షణ ఇత్యర్థః. "యత" ఇతి "జన్మాద్యస్యయత" ఇత్యత్రేవహేతౌ పఞ్చమీ "భగవానిద" మిత్యనేన "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలా"నితి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిప్రేతః ఏవం జగదుపాదానత్వ - జగన్నిమిత్తత్వ తదుభయాక్షిప్త సర్వశక్తిత్వ సర్వజ్ఞత్వ స్థానకారణత్వాఽఽక్షిప్త సర్వాన్తరాత్మత్వ చిదచిద్విశిష్టత్వ తన్మూలక జగద్విశేష్యత్వ తన్మూలక తద్విలక్షణత్వ నిరోధకారణత్వాక్షిప్తోపాస్యత్వ మోక్షదత్వా దయోగుణాః సామర్థ్యాదత్ర ఫలితాః ఏవమాదయస్త్వయావర్ణనీయా ఇతిభావః. తద్ధి-ఉక్తగుణాదిజాతం భవాన్ స్వయ

త్వమాత్మ నాత్మానమ వేహ్యమోఘ దృ క్పరస్య పుంసః పరమాత్మనఃకలామ్ ।
అజం ప్రజాతం జగతశ్శివాయత న్మహానుభావాఽభ్యుదయోఽధి గణ్యతామ్ ॥ ౨౧

ఇదం హి పుంస స్తపసశ్శ్రుతస్య వా స్విష్టస్య పూ ర్తస్య చ బుద్ధద త్తయోః ।
అవిచ్యుతోఽర్థః కవిభిర్ని రూపితః యదు త్తమ శ్లోక గుణాఽను వర్ణనమ్ ॥ ౨౨

అహం పురాఽతీత భవేఽభవం మునే దాస్యా స్తు కస్యాశ్చన వేదవాదినామ్ ।
నిరూపితో బాలక ఏవ వాదినాం శుశ్రూషణే ప్రావృషి నిర్విివిక్షతామ్ ॥ ౨౩

మాత్మనా వేద తథాఽపి మే-మయా భవతః ప్రాదేశమాత్రం ప్రదేశఏవ - ప్రాదేశః స్వార్థేఽణ్. ప్రాదేశ ఏవ ప్రాదేశమాత్రం గుణానామేకదేశమాత్రమేవ గదితమ్. యద్యపి జగదుపాదానత్వాదీనాం భగవద్గుణానామానన్త్యం భవాన్ జానాత్యేవ తథాఽపిపృష్టేన మయా దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శితమిత్యర్థః.

౨౧. అ-''నాహంజానామీతిమావోచ'' ఇతిపక్తుం త్వమాత్మానం భగవదంశ - సంభూతంజానీహీత్యాహ ॥త్వమితి॥ అమోఘదృక్-అమోఘం సత్యం సర్వం యథావత్పశ్యతీతి అమోఘదృక్ త్వం పరస్య పుంసః-పరమపురుషస్యకలాం అంశజమపి అజం-కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితం అథాఽపిజగతశ్శివాయ-హితాయ స్వేచ్ఛయా జాతం ఆత్మానమాత్మనా స్వయమేవావేహి. కలాశబ్దస్యనిత్యస్త్రీత్వాత్ స్త్రీపుంసయోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఉపపన్నః యతోఽమోఘదృక్ - భగవదంశ సంభూతశ్చ త త్తస్మాదేవ ఏతేన - త్వయా మహాఽనుభావస్య-భగవతః అభ్యుదయః జన్మకర్మగుణాదీనామప్యుప లక్షణ మిదం జన్మకర్మగుణాది అధిగణ్యతామ్ - కథ్యతామ్. ప్రబధ్యతామితియావత్ ఏవంచేత్ కృతకృత్యస్య తవ, ఆత్మన్య సంతోషోనిశ్శేషం నివర్తత ఇతిభావః.

౨౨. అ-ననుమహానుభావాఽభ్యుదయాఽధి గుణనామాత్రేణ కథం కృతకృత్యత్వం కథంతరామ సన్తోష నివృత్తిశ్చేత్యత ఆహ ఇదమితి ఉ త్తమశ్లోకస్య గుణానామను వర్ణనమితి యత్ తదిదమేవ కృతార్థీ భవితు మిచ్ఛతః పుంసః సంబన్ధినాం తప ఆదీనాం అవిచ్యుతః చ్యవనరహితః ప్రతిహతి రహితః అర్థః - ప్రయోజనం కవిభిః నిరతిశయ ప్రయోజనయాథాత్మ్య విద్భిః నిరూపితః తత్రతపః-అనశనాది మన్త్రజపోవా శ్రుతమధ్యయనం స్విష్టం యాగాది పూ ర్తం-వాపీకూపతటాకఖననాది బుద్ధం-జ్ఞానం ద త్తం-దానం భారతాదేరతివిస్తృతత్వాత్ తత్రసారగ్రహణం జలధిమన్థనాత్సుధాగ్రహణకల్ప - మవిచక్షణైర్దుష్కరం తస్మాన్ముముక్షూణాం అతీవసేవ్యం సారం-అర్థజాతం సఙ్కలయ్యోదగ్రయ ఏతావత్కర్తవ్య మిత్యుక్తంభవతి ఉత్తమ శ్లోకగుణాఽనువర్ణనం శ్రవణస్యాప్యుప లక్షణమ్ తప ఆదీననుతిష్ఠతః పుంసోయద్యుత్తమ శ్లోకగుణాఽను వర్ణన-శ్రవణయోరుచిర్జాయేత తదైవతేషాం సాఫల్య మన్యథాతు తపఆదీనాం వైయర్థ్యమేవేత్యుక్తమ్.

౨౩. **అవ**॥ ననుభగవద్గుణ వర్ణనాదేరపి తప ఆదివత్ క్రియారూపస్యనస్వతః పురుషాఽర్థరూపత్వమితి కథం తస్యాఽవిచ్యుతాఽర్థత్వమితి శఙ్కాయాం స్వతఃప్రయోజనరూపత్వాఽభావేఽపి భగవద్భక్తియో

తే మయ్యపేతాఖిల చాపలేఽర్భకే దాన్తే ధృతక్రీడనకేఽను వర్తిని ।
చక్రుః కృపాం యద్యపి తుల్య దర్శనాః శుశ్రూష మాణేమునయోఽల్ప భాషిణి॥ ౨౪

ఉచ్ఛిష్టలే పానను మోదితో ద్విజైః స్సకృత్స్మ భుఞ్జేత దపా స్త కిల్బిషః ।
ఏవం ప్రవృత్తస్య విశుద్ధచేత స స్తద్ధర్మ ఏవాత్మ రుచిః ప్రజాయతే ॥ ౨౫

తత్రాఽన్వహం కృష్ణకథాం ప్రగాయతామనుగ్రహేణా శృణవం మనోహరాః ।
తాః శ్రద్ధయా మేఽను సవం విశృణ్వతః ప్రియ శ్రవస్య ఙ్గమమాఽభవ ద్రతిః ॥ ౨౬

గిరుచిజననద్వారా లన్నిష్పాదిస ద్వారాచ నిఃశ్రేయస సాధనత్వాత్ అవిచ్యుతాఽర్థత్వ-మస్యేవేతివక్తుంశత్రి దృష్టాన్తతయా స్వస్యపౌర్వ దైహికం వృత్తాన్తమాహ ॥అహ మిత్యాదినాయావదధ్యాయ సమాప్తి॥ హేమునే పురా - పూర్వస్మిన్కల్పే అతీతభవే - పూర్వజన్మని అహం కస్యాశ్చిత్ వేద - వాదినాం దాస్యాః అభవమ్. పుత్ర ఆసమిత్యర్థః. వేదవాదినాం గృహేషు ప్రావృష్టి-వర్షర్తౌ నిర్వివిక్షతాం-నితరాంవేష్టుం ప్రవేష్టు-మిచ్ఛతాం చాతుర్మాస్యదీక్షాం ప్రవేష్టుమిచ్ఛతాం యోగినాం-సన్న్యాసినాం శుశ్రూషణే నిమిత్తే శుశ్రూషణాఽర్థం బాలక ఏవసన్ అహం వేదవాదిభిః నిరూపితః-నియోజితః

౨౪ యద్యపి తేయోగినః తుల్యదర్శనాః-సమదర్శినః తథాఽపిమయి కృపాంచక్రుః కృపాకరణే హేతుంవదన్నాత్మానం విశినష్టి. అర్భకే-అథాప్యపేతం-త్యక్తం అఖిలంచాపలం-జైహ్వాదికంయేన అధృత క్రీడనక ఇతిచ్ఛేదః అధృతాన్యపరిగృహీతాని క్రీడనకాని-బాలక్రీడా సాధనాని భావేవాల్యేట్ క్రీడావాయేన అనువర్తిని - అనుకూలే శుశ్రూషమాణే - తదనుశాసన శుశ్రూషాపూర్వకం సేవాంకుర్వతి అల్పభాషిణి-మిత భాషిణి.

౨౫. కృపాఫలం వదన్నాత్మానం విశినష్టి ॥ఉచ్ఛిష్టేతి॥ ద్విజైర్యోగిభిః అనుమోదితః తైర్దత్తా నుచ్ఛిష్టలేపాన్ - భుక్తాఽవశిష్టాన్నాదీన్ సకృత్ భుఞ్జస్మ-భుక్తవానస్మి తేన-భోజనేన అపాస్తాని - కిల్బిషాణి భాగవతధర్మరుచి ప్రతిబన్ధకాని యస్య తథాభూతః ఆసమ్ ఏవం భాగవత శుశ్రూషణే ప్రవృత్తస్య అతఏవ విశుద్ధం-భాగవత ధర్మరుచి ప్రతిబన్ధకరహితం - చేతోయస్య-తస్య మమ తద్ధర్మఏవ ఆత్మని-అన్తఃకరణే రుచిః ప్రజాయతేప్రాఽజాయత.

౨౬. తత్రాత్మరుచౌ జాతాయాం సత్యాం అన్వహమనుదినం కృష్ణస్య-భగవతః కథాఃప్రగాయ తాంయోగినాం అనుగ్రహేణ మనోహరాః అతిమనోజ్ఞాః కృష్ణకథా అశృణవం-శ్రుతవానస్మి తాఃకృష్ణకథాః అనుసవం-త్రికాలం శ్రద్ధయా విశృణ్వతోమమ అఙ్గ-హేవ్యాస ప్రియం-శ్రోతృణాం ప్రీత్యాసహం శ్రవః కీర్తిః యస్యతస్మిన్-భగవతి రతిః-అనురాగః బభూవ.

తస్మిం స్తథా లబ్ధ రుచేర్మహామునే ప్రియ శ్రవస్య స్ఖలితా మతిర్మమ ।
యయాహ మేత త్సద సత్స్వమాయయా పశ్యేమయి బ్రహ్మణి కల్పితం పరే॥ ౨౭

ఇత్థం శరత్ప్రావృషికా వృతూహరే ర్విశృణ్వతో మేఽను సవం యశోఽమలమ్ ।
సఙ్కీర్త్యమానం మునిభిర్మహాత్మభిః భక్తిః ప్రవృత్తాఽఽత్మ రజ స్తమోఽపహా॥ ౨౮

తస్యైవం మేఽను రక్తస్య ప్రశ్రితస్య హతైనసః ।
శ్రద్ధ ధానస్య బాలస్య దాన్త స్యాఽను చరస్య చ ॥ ౨౯

జ్ఞానం గుహ్య తమం య త్త త్సాక్షాద్భగవతోదితమ్ ।
అన్వవో చన్గ మిష్య న్తః కృపయాదీన వత్సలాః ॥ ౩౦

యేనై వాహం భగవతో వాసుదేవస్య వేధసః ।
మాయాఽను భావమ విదం యేన గచ్ఛ న్తి తత్పదమ్ ॥ ౩౧

౨౭. తదా తస్మిన్ ప్రియశ్రవసి లబ్ధారుచిర్యేనతస్య మమ హేమహామునే ప్రియశ్రవసి మతిః అస్ఖలితా - స్థిరా బభూవ. అస్ఖలితాం మతిం విశినష్టి యయామత్యా పరేబ్రహ్మణి పరబ్రహ్మధార్యే - మయి వర్తమాన మేతత్-సదసత్కార్య కారణాత్మకం జగత్ స్వమాయయా-స్వసమ్బన్ధిన్యాప్రకృత్యా కల్పితం - నిష్పాదితం సతుస్వత ఇత్యర్థః పశ్యే - దృష్టవానస్మి. "తద్యథా రథస్యాఽరేషునేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేర్పితాః" జీవభూతాం మహాబాహోయయేదం ధార్యతేజగత్" ఇత్యుక్తప్రకారేణ "ప్రకృతిశ్చేతనధార్యా చేతనః పరమాత్మధార్య" ఇతిదేహాత్మభేదం ఆత్మ పరమాత్మ సంబన్ధంచ జ్ఞాతవానస్మీత్యర్థః.

౨౮. ఇత్థం శరత్ప్రావృషికౌ శరత్ప్రావృషావృతూ అనుసవం - అమలం - మహాత్మభిర్మునిభి. సఙ్కీర్త్యమానం హరేర్యశో విశృణ్వతో-మమ ఆత్మని యేరజస్తమసీ తయోరపహా-భక్తిః ప్రవృత్తాబభూవః

౨౯. తస్య-ప్రవృత్తభక్తే రనురక్తస్య బాలస్యాఽపి ప్రశ్రితస్య-వినీతస్య. హత మేనం - పాపం యస్య శ్రద్ధాయుక్తస్య దాన్తస్య-జితేన్ద్రియస్య అనుచరస్య అనువర్తినో మే-మహ్యాం.

౩౦. యద్భగవతాసాక్షాదుదితం జ్ఞానం-తత్ గమిష్యన్తః-గన్తు-ముద్యతాః దీనవత్సలాః యోగినః కృపయా అన్వవోచన్-ఉపదిదిశుః.

౩౧. జ్ఞానం విశినష్టి ॥యేనజ్ఞానేనాహం భగవతో వేధసః - విశ్వ - విధాతు ర్వాసుదేవస్య మాయాఽనుభావం-త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి-మహిమానం అవిదం-జ్ఞాతవానస్మి. అనేన విరోధి స్వరూపజ్ఞాన-ముక్తం యేనచజ్ఞానేన తస్య-వాసుదేవస్య పదం-స్థానం గచ్ఛన్తి-అనేనప్రాప్య ప్రాపక విషయ జ్ఞానముక్తం. అర్థపఞ్చకజ్ఞాన-ముపదిదిశురితి ఫలితమ్.

ఏ తత్సం సూచితం బ్రహ్మం స్తాపత్రయ చికిత్సితమ్ ।
యదీశ్వరే భగవతి కర్మ బ్రహ్మణి భావితమ్ ॥ ౩౨

ఆమయో యేన భూతానాం జాయతే యశ్చ సువ్రత ।
తదేవహ్యామయం ద్రవ్యంన పునాతి చికిత్సితమ్ ॥ ౩౩

ఏవం నృణాం క్రియాయోగా స్సర్వే సంసృతిహేతవః ।
త ఏవాత్మ వినాశాయ కల్పన్తేఽ కల్పితాః పరే ॥ ౩౪

౩౨. అ-తదేవం స్వపూర్వ జన్మవృత్తాన్త దృష్టాన్తేన భగవద్గుణశ్రవణాదేః తద్భక్తియోగ సాధనత్వముక్తం. భక్తియోగస్య శశ్వద్భద్రగన్ధత్వం పూర్వమేవ ప్రతిపాదితమ్. "ధర్మకృతేఽనుశాసతస్స్వభావరక్తస్యేత్యనేన త్రైవర్గిక కర్మమూలక తాపత్రయాఽభిహత జనోద్దేశేన పునస్త్రైవర్గికధర్మాఽనుశాసనం తాపత్రయనిమిత్త ధర్మాఽర్థత్వేన నిన్దితమిత్యుక్తమ్. "తేనచేశ్వరేసచార్పితం కర్మేత్య"నేనచ అనభిసంహిత ఫలస్యకర్మణోభక్తియోగ నిష్పాదనద్వారా తాప్రతయ నివృత్తిహేతుత్వం వదన్ త్రైవర్గికస్యకర్మణః పునః పునస్తాపత్రయ హేతుత్వమేవ సదృష్టాన్త ముపపాదయతి ॥*ఏతదితి త్రిభిః*॥ హేబ్రహ్మన్ తాపత్రయచికిత్సితం తాపానాం ఆధ్యాత్మికాఽఽధి భౌతికాఽఽధిదైవికానాం దుఃఖానాం త్రయం తాపత్రయం తచ్చికిత్సితం ప్రతికృతం-భవతి యేన-తాపత్రయచికిత్సితం తాపత్రయప్రతి కారకమిత్యర్థః తదేతదేవసం సూచితం శ్రుతిస్మృత్యాదిభిరితి శేషః ॥కిమ్॥ యద్బ్రహ్మణి-ఈశ్వరే-భగవతి భావితం సమర్పితం కర్మేతి. ఈశ్వరార్పితం కర్మైవ తాపత్రయచికిత్సితమితి సూచితమిత్యర్థః. "ధర్మేణపాపమపనుదతి - అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వా" ఇత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిశ్చ "యజ్ఞదాన తపఃకర్మ పావలాని మనీషిణా" మిత్యాదికా. తాపత్రయంహిపాపమూలకం అనభిసంహితఫలేన ధర్మేణ పాపేనివృత్తే భక్తియోగనిష్పత్తి ద్వారా తాపత్రయం నివర్తతఇతి శ్రుతిస్మృతిభిస్సూచ్యతే.

౩౩. త్రైవర్గిక కర్మణఃతాపత్రయ హేతుత్వం వక్తుంతావద్దృష్టాన్తమాహ ॥*ఆమయఇతి*॥ యద్యప్యుదాహృత శ్రుతిస్మృతివచోభిః పాపస్యైవతాపత్రయమూలత్వం సూచితమ్ తథాఽపి త్రైవర్గికకర్మణోఽన్తతోఽనిష్టావహత్వేన పాపవదనిష్ట సాధనత్వాత్ తదపితాపత్రయ నిమిత్తమేవ హేసువ్రత యథా-యేనాఽపథ్యాన్నాదినా భూతానాం య ఆమయో-రోగోజాయతే తదామయకారణం ద్రవ్యం చికిత్సితమపి-ప్రతీకారత్వేన సేవితమపి ఆమయం నపునాతి-నశోధయతి చికిత్సితోఽపివ్యాధిః అపథ్యాదినా పునర్వర్ధతే ఇత్యర్థః. చికిత్సితమిత్యామయ-విశేషణంవా ఆమయకారణేన చికిత్సితం-ప్రతికృతమపి ఆమయం - వ్యాధిం యదామయకారణం ద్రవ్యం నపునాతీత్యర్థః.

౩౪. దృష్టాన్తేనాఽభిమతమర్థం దార్ష్టాన్తికేనాఽనుగమయతి ॥*ఏవమితి*॥ ఏవమపథ్యాన్నాదే రామయకారణత్వాత్ నృణాంసర్వే క్రియాయోగాః - అనభిసంహిత ఫలకర్మవ్యతిరిక్తాస్సర్వే త్రైవర్గికాః క్రియా

యదత్ర క్రియతే కర్మ భగవత్పరితోషణమ్ ।
జ్ఞానం యత్తదధీనం హి భక్తియోగ సమన్వితమ్ ॥ ౩౫

కుర్వాణా యత్ర కర్మాణి భగవత్ శిక్ష యాఽసకృత్ ।
గృణన్తి గుణనామాని కృష్ణస్యాఽనుస్మరన్తి చ ॥ ౩౬

ఓం నమో భగవతే తుభ్యం వాసుదేవాయ ధీమహి ।
ప్రద్యుమ్నా యాఽనిరుద్ధాయ నమస్స ఙ్కర్షణాయ చ ॥ ౩౭

యోగాః సంసృతేః హేతవః తఏవపరస్మిన్నాత్మని అకల్పితాః - అసమర్పితాః ఆత్మవినాశాయకల్పన్తే ఆత్మనః-అన్తతః స్థావరత్వరూపవినాశాయకల్పన్తే-సమ్పన్నాభవన్తి.

౩౫. తర్హిపరస్మిన్ కల్పితాః క్రియా యోగాః కింవా సాక్షాన్నిశ్రేయస హేతవఃఽ - న - భక్తియోగ నిష్పాదన ద్వారేత్యాహ **యదితి** భగవాన్పరితుష్యతే-భక్తియోగోత్పత్తి ప్రతి - బన్ధక నిరసనోప యుక్త పరితోషయుక్తో భవతి, యేన తద్వారా ధనరూపేణ కర్మణా తత్ భగవత్పరితోషణమ్, యత్కర్మాత్ర క్రియతే, "అనుక్రియత" ఇతిపాఠే అన్వ్యస్యాత తయా ఆ శరీర పాతం క్రియతే తదధీనం-తత్కర్మాధీనం తన్నిష్పాద్య మేవ భక్తియోగ సమన్వితం జ్ఞాన మత్ర ధ్యానసాధ్యం దర్శనాత్మకం వివక్షితమ్. "భక్త్యాత్వ నన్యయాశక్య అహమేవం విధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం **చే**త్యుక్తత్వాత్.

౩౬ న కేవలం భగవత్పరితోషణాత్మకం కర్మైవ, భక్తియోగాఽను గ్రాహకః **అపితు** భగవద్గుణ శ్రవణాదిక మపీత్యాహ **కుర్వాణా ఇతి** భగవచ్ఛిక్షయా "యత్కరోషియ శ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసియత్. మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యే" త్యాద్యుక్త భగవచ్ఛిక్షయా అసకృత్కర్మాణి వర్ణాశ్రమాఽనురూపాణి కుర్వాణాః కృష్ణస్య భగవతో గుణాన్ నామాని చ కల్యాణగుణ ప్రకాశకాని నామాని చ గృణన్తి - అను స్మరన్తి చ నామాని గృణన్తి, గుణాననుస్మరన్తి చేత్యర్థః "భక్తియోగ నిష్పత్తికామా" ఇతి కర్తృపద మధ్యాహర్తవ్యమ్. యథా భగవచ్ఛిక్షయా ఽసకృత్కృతాని కర్మాణి భక్తియోగాఽనుగ్రాహకాణి తథా గుణనామాను స్మరణాదికమితి భావః.

౩౭. గుణనామ స్మరణాది పూర్వకం అనభిసంహిత ఫలకర్మాఽనుష్ఠాన ప్రకారమేవ దర్శయన్ తథా కుర్వాణ ఏవోత్తమాధికారీత్యాహ **ఓమితిద్వాభ్యామ్** ఓమ్ - బ్రహ్మణే "ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రి విధః స్మృతః" ఇతి భగవదుక్తేః వాసుదేవాది వ్యూహ-చతుష్టయ రూపేణాఽవస్థితాయ భగవతే నమోనమ ఇతి నామోచ్చారణ ప్రకార ప్రదర్శనం ధీమహి ఓమాది శబ్ద ప్రకాశిత కల్యాణగుణ విశిష్టం పరమాత్మానం ధ్యాయేమ స్మరేమేతి గుణస్మరణ ప్రకార ప్రదర్శనం. తత్రాఽవతేర్ధాతో ర్నిష్పన్నే నోమిత్యనేన సర్వరక్షకత్వం అకారోకార మకారాణాం సంహితావశాన్నిష్పన్నే నో మిత్యనేన తు సర్వ కారణత్వ సర్వశేషిత్వాదికం ఉభయ విధేనోమిత్యనేన ప్రత్యభిజ్ఞాపిత బ్రహశబ్దేన స్వరూపతో గుణతశ్చ

ఇతిమూర్త్యభిధానేన మన్త్రమూర్తి మమూర్తికమ్ ।
యజతే యజ్ఞ పురుషం స సమ్యగ్దర్శనః పుమాన్ ॥ ౩౮

ఇమం స్వ నిగమం బ్రహ్మన్ అవేత్యమ దనుష్ఠితమ్ ।
అదాన్మే జ్ఞానమైశ్వర్యం స్వస్మిన్ భావం చ కేశవః ॥ ౩౯

త్వమప్య భద్ర శ్రుతవి శ్రుతం విభో స్సమాప్యతే యేన విదాంబుభుత్సితమ్ ।
ప్రఖ్యాహి దుఃఖైర్ముహు రర్ది తాత్మనాం సంక్లేశ నిర్వాణము శన్తి నాన్యథా ॥ ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే, పఞ్చమోఽధ్యాయః

కల్యాణ గుణానన్త్యం అబృహతామపి బృహత్త్వా వహత్వం చ వాసుదేవ పదేన సర్వాధారత్వం సర్వాన్త-రాత్మత్వం చ ప్రద్యుమ్న శబ్దేన, "న తత్ర సూర్యోభాతీ" త్యుక్తవిధ నిరతిశయదీప్తి యుక్తత్వం అనిరుద్ధప దేన సర్వవ్యాపకత్వం సఙ్కర్షణపదేన అతీన్ద్రియాఽర్థ విషయక జ్ఞానాపాదకత్వం చ ఫలితమ్ ఉపలక్షణ మిదం ఏతత్ప్రభృతయోగుణా అను సన్ధేయా ఇత్యర్థః. సఙ్కర్షణ శబ్ద నిరుక్తిః పఞ్చమే వక్ష్యతే.

౩౮. ఇతీత్థం అమూర్తికం కర్మవశ్య ప్రాకృతమూర్తి రహితమ్ మన్త్రమూర్తిం ఓమిత్యాద్యుక్త సున్త్ర ప్రకాశ్యాఽప్రాకృతా మూర్తి రకర్మమూలా స్వేచ్ఛోపాత్తా చ యస్యతం మన్త్ర శరీరకంవా అభిధ్యాయన్ ఓమాదనామాన్యను గృణంశ్చ యజ్ఞారాధ్యం పరమపురుషం యో యజతే స్వధర్మైరా రాధ యతి సఏవ పుమాన్ సమ్యగ్దర్శనః. "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మేమత" మిత్యుక్త విధోఽధికారీ త్యర్థః.

౩౯. అవ ఏవం యజతామాశు భక్తి యోగో నిష్పద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ ఆత్మానం దృష్టాన్తయతి **ఇమమితి** హే బ్రహ్మన్ మదనుష్ఠితమిమం స్వస్య భగవతో నిగమ మను శాసన మవేత్య-దృష్ట్వా కేశవః, స్వస్మిన్ భావం భక్తిం తత్సాధ్యం-దర్శనాత్మకం జ్ఞానమైశ్వర్యం చ దేవర్షిత్వో చితమదాత్.

౪౦ ఉత్తర ముప సంహరతి **త్వమితి** హే అదభ్రశ్రుత – అనల్పకీర్తే, త్వం విభోర్భగవతో విశ్రుతం-యశః, ప్రఖ్యాహి-ప్రబధ్నీహి యేన విశ్రుత ప్రఖ్యానేన విదాం-బోద్ధౄణాం, బుభుత్సితం – బోద్ధు మిష్టం, సమాప్యతే-ఆపూర్యతే. ననిరవ శిష్యత ఇతియావత్. యచ్చ తస్య జిజ్ఞాసితవ్యం నావశిష్యతే. తథా విధమాఖ్యానం కుర్విత్యర్థః. కిఞ్చ దుఃఖైః త్రిభిస్తాపైః, ముహుర్ముహురర్దితః-పీడితః, ఆత్మా-మనో యేషాం తేషాం, యత్సంక్లేశ నిర్వాణం, క్లేశా-ఆధ్యాత్మికా దయః, నిర్వాప్యన్తే అపనోద్యన్తే యేన అన్యథా ఉపాయాన్తరేణం తు ననిర్వాప్యన్తే తథా విధం యథోశన్తి అతీవాద్రియన్తే, తాదృశం ప్రఖ్యాహీత్యన్వయః.

ఇతి శ్రీభాగవతచన్ద్ర చన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే పఞ్చమోఽధ్యాయః

షష్ఠోఽధ్యాయః నారదేన భగవదారాధనం బ్రహ్మణః జననం చ

సూత ఉవాచ :

ఏవం ని శమ్య భగవాన్ దేవర్షే ర్జన్మ కర్మ చ ।
భూయః పప్రచ్ఛ తం బ్రహ్మన్ వ్యాసస్స త్యవతీ సుతః ॥ ౧

వ్యాస ఉవాచ :

భిక్షు భిర్వి ప్రవసితే విజ్ఞానాఽఽ దేష్టృ భి స్తవ ।
వ ర్తమానో వయ స్యాద్యే తతఃకి మక రోద్భవాన్ ॥ ౨

స్వాయం భువ కయా వృత్త్యా వర్తితంతే పరం వయః ।
కథం చేద ముదస్రాక్షీః కాలే ప్రా ప్తే క శేబరమ్ ॥ ౩

ప్రాక్కల్ప విషయా మేతాం స్మృతింతే ముని స త్తమ ।
నహ్యేష వ్యవధాత్కాలః ఏష సర్వ నిరాకృతిః ॥ ౪

---

౧. అథ "అన్వవో చన్గమిష్య న్తః కృపయాదీన వత్సలాః" ఇత్యుక్త్వాం తత ఉపరితనం దేవర్షి వృత్తాన్తం జిజ్ఞాసుః పృచ్ఛతివ్యాస ఇత్యాహ సూతః ఏవం ఇత్థం వర్ణితం దేవర్షే ర్జన్మ కర్మ చ పౌర్వదైహికం నిశమ్య సత్యవత్యాస్సుతః భగవాన్వ్యాసః తం దేవర్షిం హే బ్రహ్మన్ శౌనక భూయః పునః ప్రపచ్ఛ.

౨. ప్రశ్నమేవాహ *భిక్షుభిరితి త్రిభిః* తే తవ విజ్ఞానాదేష్టృభిః భిక్షుభిః సన్న్యాసిభిః విప్రవసితే చాతుర్మాస్యాఽన్తే అన్యత్రగతేసతి తతః పశ్చాత్ భవాన్ ఆద్యేవయసి వర్తమానః కింకృతవాన్

౩ హే స్వాయమ్భువ, తే-త్వయా, పరం-వయః, భిక్షు విప్రవాస ప్రభృతి, కయా వృత్త్యావర్తితం, నీతమ్, కథంవా, ప్రాప్తేకాలే, ఇతం క శేబర, ముదస్రాక్షీః, ఉత్సృష్ట వానసి, ప్రాక్కల్పీయ మపి క శేబరం, వృత్తాన్త కథన ముఖేన ప్రస్తుతత్వాత్, ఇదమితి సన్నిహిత తయాపరామృశ్యతే.

౪. హే మునిసత్తమ, ప్రాక్కల్ప విషయాం-పూర్వ కల్పీయామేతాం, భిక్షూపదేశ ప్రాప్తాం, భగవత్స్మృతిం, ఏషకాలో, నవ్యవధాత్-నతిరోహితవాన్, అదభావ అర్థః, ఆగమ శాస్త్రస్యాఽనిత్య-త్వాద్వా. నవ్య వధాత్ కిఽమితి ప్రశ్నో వివక్షితః. వ్యవధాయ కస్య సూచనాయ కాలం విశినష్టి. సర్వ నిర్వాకృతిః-సర్వవినాశకః.

నారద ఉవాచ ;

భిక్షు భిర్వి ప్రవసితే విజ్ఞానాదేష్టృ భిర్మమ ।
వర్తమానో వయస్యాద్యే తత ఏత దకార్షమ్ ॥ ౫

ఏకాత్మ జా మే జననీ యోషిన్మూఢా చ కిఙ్కరీ ।
మయ్యాత్మజేఽ నన్యగతౌ చక్రే స్నేహాను బన్ధనమ్ ॥ ౬

సాఽ స్వతన్త్రా నకల్పాసీత్ యోగ క్షేమం మమేచ్ఛతీ ।
ఈశస్య హి వశేలోకో యోషాదారు మయీ యథా ॥ ౭

అహం చ తద్బ్రహ్మకుల ఊషివాన్ తదవేక్షయా ।
దిగ్దేశ కాలాఽవ్యుత్పన్నో బాలకః పఞ్చహాయనః ॥ ౮

ఏక దా నిర్గతాం గేహాత్ దుహన్తీం నిశిగాం పథి ।
సర్పోఽ దశత్పదాస్పృష్టః కృపణాం కాలచోదితః ॥ ౯

౫ ఇత్థమా పృష్టః, యథావద్వక్తుమా రేభే నారదః భిక్షు భిరితి తత ఇత్యన్తస్య పూర్వవ దేవాఽర్థః. ఏతత్-వక్ష్యమాణం, అకార్షం-కృతవానితి.

౬. తదేవాహ **ఏకాత్మజేత్యాదినా** కల్పాన్త ఇత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రన్థేన. ఏకోఽహమాత్మజః-పుత్రో యస్యాస్సా, మమ జననీ మాతా యోషిదితి స్వభావోక్తిః జననీత్యనేనైవ స్త్రీత్వోక్తేః అతఏవ, మూఢా-కిఙ్కరీ, అనేనపరాధీనత్వ ముక్తం, అనన్యగతౌ గతిః పోషణోపాయః అనన్యపోషకే-మయ్యాత్మజే స్నేహాఽనుబన్ధనం-స్నేహ పారవశ్యం, చక్రే.

౭ సా-మమ జననీ అస్వతన్త్రా-కిఙ్కరీత్వాత్ అత ఏవ మమ యోగక్షేమ మిచ్ఛత్యపి, నకల్పా-నసమర్థా, బభూవ యోగశ్చ-క్షేమశ్చ తయోస్సమాహారః. యోగోఽలబ్ధలాభః, లబ్ధపరి రక్షణం రక్షిత వివర్ధనం తస్యపాత్రే ప్రతిపాదనం చ క్షేమః.

౮. అహం తు తదా పఞ్చహాయనః పఞ్చవర్ష వయస్కో బాలః అతఏవ దిగ్దేశకాలాఽవ్యుత్పన్నః దిగ్దేశకాల స్వభావాఽనభిజ్ఞః, తదవేక్షయా మాత్రవేక్షయా, తద్దేహాఽవసాన ప్రతీక్షణేన హేతునేత్యర్థః. తస్మిన్-బ్రహ్మకులే, బ్రాహ్మణ గృహే ఉషితవానస్మి.

౯. ఏవం స్థితే కదాచిత్ నిశి గేహాన్నిర్గతాం, తాం దుహన్తీం దోగ్ధుం, ప్రవృత్తాం, కృపణాం, మమ మాతరం, పథి-మార్గే, పదా-పాదేన స్పృష్టః కాలచోదితః-కాల శరీరకేణ దైవేనచోదితః సర్పః, అదశత్-దదంశ. సాఽమ్రియతేత్యర్థతో ద్రష్టవ్యమ్.

తదా తదహమీశస్య భక్తానాం శమ భీప్సతః
అనుగ్రహం మన్య మానః ప్రాతిష్ఠం దిశముత్తరామ్ ॥ ౧౦

స్ఫీతాఞ్జన పదాం స్తత్ర పురగ్రామ వ్రజాకరాన్ ।
ఖేట ఖర్వట వాటీశ్చ వనాన్యుపవనాని చ ॥ ౧౧

చిత్ర ధాతు విచిత్రాద్రీ నిభ భగ్న భుజద్రుమాన్ ।
జలాశయాఞ్ఛి వజలాన్ నళినీస్సుర సేవితాః ॥ ౧౨

చిత్ర స్వనైః పత్రరథై ర్విభ్రమ ద్భ్రమర శ్రియః ।
నలవేణు శర స్తమ్బ కుశ కీ చ కగహ్వరమ్ ॥ ౧౩

ఏక ఏవాఽతి యాతోఽహం అద్రాక్షం విపినం మహత్ ।
ఘోరం ప్రతి భయాకారం వ్యాళోలూక శివాఽజిరమ్ ॥ ౧౪

---

౧౦. తదాఽహం, తత్-మరణం, భక్తానాం, శం-సుఖ, మభీప్సతః, కామ-యానస్య - ఈశస్య - భగవతోఽనుగ్రహరూపం, మన్యమానః, ఉత్తరాందిశం ప్రతి, ప్రాతిష్ఠం-ప్రస్థితవానస్మి.

౧౧. తత్ర-ప్రస్థానే, స్ఫీతాన్-సమృద్ధాన్; జనపదాన్-దేశాన్, ద్వితీయాన్తాం అతియాత ఇత్యుపరిష్టాదన్వయః, పురాణి-పట్టణాని, గ్రామాన్-అట్ట-రహితాన్, వ్రజాన్-గోపాల నివాసాన్, ఆకరాన్-రత్నాద్యుత్పత్తిస్థానాని ఖేటాన్-కృషీవల గ్రామాన్, ఖర్వటాన్-నిషాద గ్రామాన్, వాటీః పుష్పవాటికాః వనాని అరణ్యరూపాణి ఉపవనాని-కృత్రిమవనాని చ.

౧౨ తథా చిత్రైః-నానావిధై ర్ధాతుభిః గైరి కాదిభిః విచిత్రాన్ అద్రీన్ పర్వతాన్ ఇభై-ర్గజైః, భగ్నాః-భిన్నాః, భుజాః-శాఖాః యేషాం తాన్, ద్రుమాన్ శివాని-విశుద్ధాని, జలాని యేషుతాన్ జలాశయాన్-సరాంసి, తథా-సురై స్సేవితాః-క్రీడితాః, నళినీః-పద్మాకరాన్.

౧౩. కథం భూతాః, చిత్రాణి-నానావిధాని, స్వనానియేషాం తైః, పత్రరతైః - పక్షిభిః, సంకులా ఇతిశేషః, భ్రమద్భిః-భ్రమరైః, శ్రీః-శోభా, యాసాంతాః.

౧౪. అతియాతోఽతిక్రాన్తః, ఏకోఽసహాయ ఏవాఽహం, వలాదిభిః, గహ్వరం, మహత్-విపినం-వనం, అద్రాక్షం - దృష్టవానస్మి తత్ర నలః-గన్ధిపర్ణీ, వేణవః-స్థూలవంశాః, సుశబ్దాః కీచకాః, (సూక్ష్మాః సచిత్రాః) శర స్తమ్బాః-అశ్వవాలాః, కుశాః-ప్రసిద్ధాః, విపినమేవ విశినష్టి, ఘోరం-ఉగ్రం-దుష్ప్రవేశం, అత ఏవ వ్యాళానాం-దుష్ట గజానాం, అజగరాఖ్య సర్పవిశేషాణాం వా ఉలూకానాం-ఘూకానాం, శివానాం-సృగాల విశేషాణాం చ అజిరం-క్రీడాస్థానం అతీవ ప్రతిభయాఽకారం, ప్రతి ముఖం గచ్ఛతాం భయాపాదకమ్.

పరిశ్రాన్తేన్ద్రియాత్మాఽహం తృట్పరీతో బుభుక్షితః ।
స్నాత్వా పీత్వా హ్రదే నద్యా ఉపస్పృష్టో గతశ్రమః ॥ ౧౫

తస్మి న్నిర్మనుజేఽరణ్యే పిప్పలోపస్థ ఆసితః ।
ఆత్మ నాత్మాన మాత్మస్థం యథాశ్రుత మచిన్తయమ్ ॥ ౧౬

ధ్యాయత శ్చరణామ్భోజం భావ నిర్జిత చేతసా ।
ఔత్కణ్ఠ్యాశ్రు కలాక్షస్య హృద్యాసీన్మే శనైర్హరిః ॥ ౧౭

ప్రేమాఽతి శయ నిర్భిన్న పులకాఽఙ్గోఽతి నిర్వృతః ।
ఆనన్ద సంప్లవేలీనో నాఽపశ్యముభయం మునే ॥ ౧౮

రూపం భగవతో యత్తన్మనః కాన్తం శుచాఽపహమ్ ।
అపశ్యన్ సహసోత్తస్థౌ వైక్లబ్యా ద్దుర్మనా ఇవ ॥ ౧౯

౧౫. తత్రాఽహం, పరిశ్రాన్తానీన్ద్రియాణి, ఆత్మా-దేహశ్చ యస్య. తృషా-పిపాసయా, పరీతః-వ్యాప్తః, బుభుక్షితః-క్షుధితశ్చ, నద్యాః-హ్రదేస్నాత్వా, ఉపస్పృష్టః-కర్తరి క్తః, ఆచాన్తః-పీత్వా-జలమితి శేషః, గతః శ్రమః యస్య తథా భూతః.

౧౬. తస్మిన్నిర్మనుజేఽరణ్యే. పిప్పలస్య-అశ్వత్థస్య, ఉపస్థే-మూలే, ఆశ్రితః-ఉపవిష్టః ఆత్మస్థం-జీవాత్మని స్థితం, హృదయకమల-స్థితంవా, ఆత్మానం పరమాత్మానం, ఆత్మనా-మనసా, అచిన్తయం-ధ్యాతవాస్మి.

౧౭. భావనిర్జితేన-అభ్యాస వశీకృతేన, చేతసా, చరణాఽమ్భోజా - ధ్యాయతః చిన్తయతః, ఔత్కణ్ఠ్యాత్ ప్రేమ పూర్వకాఽనుధ్యానాద్ధేతోః అశ్రూణాం ఆనన్ద జనేత్ర జలానాం కలా బిన్దవః, యయోస్తే అక్షిణి యస్య తస్య మే-మమ, హృది శనైర్హరిరాసీత్-ఆవిరాసీత్.

౧౮. తదా-ప్రేమాధిక్యేన హేతునా, నిర్భిన్నా-అభివ్యక్తాః, పులకా-రోమాఞ్చా, యస్మిన్, తథఙ్గం-శరీరం, యస్యసః, అతీవ-నిర్వృతః సుఖితః, ఆనన్ద సమ్ప్లవే-ఆనన్ద పరీవాహే, లీనో-మగ్నః, హేమునే ఉభయం-దేవమాత్మానం చ నాఽపశ్యం నదృష్ట వానస్మి.

౧౯. యత్ ఆవిర్భూతం మనఃకాన్తం మనసోఽతీవ ప్రియం అతఏవ శుచా పహం శుచాయాః-శోకస్య అపహన్తృ భగవతో రూపం తత్పున రపశ్యన్ వైక్లభ్యాత్ అదర్శన కృతాత్ అధార్ణ్యాత్ దుఃఖిత మనా సహసా అశు ఉత్తస్థౌ ఉత్థితవానస్మి. కైవల్యాదితి పాఠాన్తరం తదా అసహాయత్వాత్.

౨౦. తద్రూపం భూయః పునః ద్రష్టుమిచ్ఛరహం హృది మనః ప్రణిధాయ స్థిరీ కృత్య వీక్షమాణః చిన్తయన్నపినాఽపశ్యమ్ అతఏవ ఆతురఇవ విషయాతురఇవ అవితృప్తోఽభవమ్.

తద్ది దృక్షురహం భూయః ప్రణిధా య మనోహృది ।
వీక్ష మాణోఽపినాఽ పశ్య మవితృ ప్త ఇ వాతురః ॥ ౨౦

ఏవం యత న్తం విజనే మామాహాఽగో చరో గిరామ్ ।
గమ్భీర శ్లక్ష్ణయా వాచా శుచః ప్రశమ యన్నివ ॥ ౨౧

హ న్తాస్మిన్ జన్మని భవాన్మా మాం ద్రష్టు మిహార్హతి ।
అవి పక్వ కషాయాణాం దుర్దర్శోఽహం కుయోగినామ్ ॥ ౨౨

స కృద్యద్దర్శితం రూపం మత్కామాయ తవాన ఘ ।
మత్కామ శ్శనకై స్సాధుః సర్వాన్ముఞ్చతి హృచ్ఛయాన్ ॥ ౨౩

సత్సేవయాఽ దీర్ఘయా తే జాతామయి దృఢా మతిః ।
హిత్వాఽవద్య మిమం లోకం గన్తా మజ్జనతా మసి ॥ ౨౪

-౨౧. ఏవం ద్రష్టుం పునశ్చ పునర్యతన్తం యత్నం కుర్వన్తం మాముద్దిశ్య గిరా మగోచరః - "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యుక్తరీత్యా వాగవిషయః అపరిచ్ఛేద్యత్వాదితి భావః. అదృశ్యస్సన్నితి తాత్పర్యం. భగవానితి విశేష్య మధ్యాహర్తవ్యం గగనే గమ్భీరయా వాచా శుచః శోకాన్ ప్రశమ యన్నివ ఆహ.

౨౨, ఉక్తిమేవాహ హన్తేతి చతుర్భిః. ఇహలోకే అస్మిన్ జన్మని భవాన్ మాంద్రష్టుం, మార్హతి నార్హతి. మా శబ్దోఽయం నఞ్ పర్యాయః. అతో మాఙిలుఙితి లుఙభావః. దర్శనాఽనర్హత్వే హేతుంవదన్ ఆత్మానం విశినష్టి. అవిపక్వాః ఆవినష్టాః కషాయః దర్శన ప్రతిబన్ధకః పుణ్య పాపాత్మకః కషాయః కషాయవద్దురపనేయః కర్మోపాధిర్యేషాం తేషాం కుయోగినాం అహం దుర్దర్శః దుఃఖేనాపి ద్రష్టుమ శక్యః.

౨౩ తర్హి సకృత్కథం దృష్టోఽసీత్యత్రాహ **సకృదితి** హే అనఘ సకృద్రూపం మదీయం దర్శితమితియత్ తత్ తవ మత్కామాయ మద్విషయక దిదృక్షాయై. "ఏతత్కామయ తే ఇతి పాఠాన్తరమ్. తత్ర తే తుభ్యం సకృద్దర్శితం రూపం ఏ తత్ కామయ ద్రష్టుమితిశేషః. నివృత్తప్రేరణాత్ స్వార్థేణిజన్తాత్, కర్మేర్హేతుమణ్ణిచి "ణిశ్చేతి" వైకల్పికం పరస్మైపదమ్. కింకామమాత్రేణేత్యత ఆహ మత్కామః-మాం-ద్రష్టుం కామయమానః సాధుః సాధు చరితః పుమాన్ శనైః సర్వాన్ హృచ్ఛయాన్ హృద్గతాన్ రాగాది దోషాన్ ముఞ్చతి నిరస్యతి.

౨౪. యస్తే తవ అదీర్ఘయాఽల్పకాలిక్యైవ సతాం సేవయా మయి దృఢామతిర్జాతా తత స్త్వమి మమవద్యం లోక్యతఇతి లోకః దేహః తం శూద్రదేహ మిత్యర్థః. హిత్వా త్యక్త్వాపి మజ్జనతాం-మద్భృత్యత్వం గన్తా గమిష్యపి. కల్పాన్తరే ఇతిశేషః.

మతిర్మయి నిబద్ధేయం న విపద్యేత కర్హిచిత్ ।
ప్రజాసర్గ నిరోధేఽపి స్మృతిశ్చ మదనుగ్రహాత్ ॥ ౨౪

ఏతావ దుక్త్వోప రరామ తన్మహ ద్భూతం నభో లిఙ్గమ లిఙ్గమైశ్వరమ్ ।
అహం చ తస్మై మహతాం మహీయసే శీర్ష్ణాఽవనామం విదధేఽను కమ్పితః ॥ ౨౫

నామాన్య నన్తస్య గతత్రపః పఠన్ గుహ్యాని భద్రాణి కృతాని చ స్మరన్ ।
గాం పర్యటం స్తుష్టమనాగత స్పృహః కాలం ప్రతీక్షన్ విమదో విమత్సరః ॥ ౨౬

ఏవం కృష్ణమతే ర్బ్రహ్మన్ అనక్తస్యాఽ మలాత్మనః ।
కాలః ప్రాదుర భూత్కాఽలే తటిత్సౌదా మనీ యథా ॥ ౨౭

౨౪. మదనుగ్రహాత్ హేతోః కర్హిచిదపి ప్రజాసర్గ నిరోధే ప్రళయకాలేఽపి తవఽపిబ-ని నిశ్చితేయం మతిః స్మృతిశ్చ నవిపదేత ననశ్యేత్. కర్హిచిన్మయి నిబద్ధామతిః ప్రజాసర్గ నిరోధేయిమద్ధా స్మృతిశ్చ నవిపద్యేతేతివా అన్వయః

౨౫. అలిఙ్గం కర్మకృత దేహరహితం నభోలిఙ్గం ఆకాశ శరీరకం ఈశ్వరం సర్వనియన్తృ, ఐశ్వరమితిపాఠే ఈశ్వర శబ్ద వాచ్యం తత్ మహత్ సర్వవ్యాపకం భూతం స్వాధీన సత్తాదిమత్, బ్రహ్మ- "తస్యహవా ఏతస్యమహతో భూతస్య నిశ్వసిత" మితి శ్రుతేః. ఏతావదుక్త్వా విరరామ తూష్ణీమాస తతో, మహతాం తేజస్వినా మపి మహీయసే తస్మై మహతే భూతాయ తేనాఽనుకమ్పితోఽహం అవనామం- ప్రణామం విదధే కృతవానస్మి.

౨౬. తతోఽనన్తస్య భగవతోనామాని అహం గత లజ్జఃపఠన్ భద్రాణి లోకానాం మఙ్గళావహాని గుహ్యాని వేదగుహ్యాని జన్మాని కర్మాణి చ స్మరన్ గాం భూమిం పర్యటన్ తుష్టం మనోయస్య గతా, స్పృహా శబ్దాదివిషయా యస్య విగతః మదః దేహపారవశ్య రూపో యస్యసః. "ఆపవ" ఇతిపాఠే-అనికేతః కాలం దేహోఽవ సానకాలం ప్రతీక్షన్ ఆసమితి క్రియా పద మధ్యాహార్యం యావత్కల్పావ సానం జీవిత వానస్మీత్యర్థః.

౨౭. హే బ్రహ్మన్ కృష్ణే భగవత్యేవ మతిర్యస్య అత ఏవాఽమలః విశుద్ధః ఆత్మా మనోయస్య, అతఏవ శబ్దాది విషయేష్వసక్తస్య మమ కాలేతద్దేహారమ్భక ప్రారబ్ధాఽవ సానకాలే కాలః మృత్యుకాలః, ప్రాదురభూత్ ఉపస్థితో బభూవ మృత్యుకాలస్య క్షణికత్వద్యోతనాయ దృష్టాన్త మాహ. సౌదామనీ- సుదామ్నః పర్వతస్యాఽదూరభవా సౌదామనీ: చాతురర్థికేఽణి, "అన్ని" తి ప్రకృతిభావే అణ్ణన్తత్వాన్నీన్: సౌదామినీత్యప పాఠః:

ప్రయుజ్యమానే మయితాం శుద్ధాం భాగవతీం తనుమ్ ।
ఆరబ్ధ కర్మ నిర్వాణో న్యప తత్పాఞ్చ భౌతికః ॥ ౨౯

కల్పాన్త ఇద మాదాయ శయానేఽన న్తరం విభోః
శిశయి షోరను ప్రాణం వివిశేఽ న్తరహం విభోః ॥ ౩౦

సహస్ర యుగ పర్య న్త ఉత్థా యేదం సి సృక్షతః ।
మరీచి మిశ్రా ఋషయః ప్రాణేభ్యోహం చ జజ్ఞిరే ॥ ౩౧

అ న్తర్బహిశ్చ లోకాం స్త్రీన్ పర్యేమ్యస్కన్దిత వ్రతః ।
అనుగ్రహా న్మహా విష్ణో రవిఘాత గతిః క్వచిత్ ॥ ౩౨

దేవ ద త్తా మిమాం వీణాం స్వరబ్రహ్మ విభూషితామ్ ।
మూర్చ్ఛ యిత్వా హరి కథాం గాయ మానశ్చ రామ్యహమ్ । ౩౩

౨౯. తదా తాం ప్రసిద్ధాం సర్వజీవ లయాధారి భూతాం శుద్ధాం అప్రకృతీం భాగవతీం - అనిరుద్ధాఖ్యాం తనుం ప్రతి మయి ప్రయుజ్యమానే సంశ్లిష్యమాణే లయం ప్రాప్తుముద్యుక్తే సతీత్యర్థః. ఆరబ్ధకర్మణః తద్దేహాఽస్థితి నిమిత్తస్య ప్రారబ్ధ కర్మణః నిర్వాణ మవసానం యస్యసః పాఞ్చభౌతికో దేహః న్యపతత్

౩౦ అథ ఏవం ప్రాక్కల్పీయ వృత్తాన్తః కథితః అథ గత ఉపగంతం వృత్తాన్తమాహ కల్పాన్త ఇత్యాదినా తదా కల్పాన్తే ఇదం జగదా దాయ స్వస్మిన్ ప్రవిలాప్య ఉపస్థితః ప్రళయాఽర్ణవస్య అప్సుసి శయానేఽ నిరుద్ధాఖ్య భగవతి శిశయిషోః తన్నాభిపద్మే శిశయిషోః చతుర్ముఖస్య అన్తఃప్రాణ మను వివిశే అనుప్రవిష్టవానస్మి స నర్థస్త్వ విపత్తిః

౩౧. సహస్రయుగాఽవసానే ఉత్థాయ నాభి కమలాదితిశేషః ఇదం వ్యష్ట్యాత్మకం జగత్ సిసృక్షో శ్చతుర్ముఖస్య ప్రాణేభ్యః ప్రాణేదిభ్యః మరీచి సహితాః ఋషయః వసిష్ఠాదయః అహం నారదశ్చ జజ్ఞిరే ఉద్భభూవుః అహం చ జజ్ఞే ఇతి పురుష విపరిణామేనాఽన్వయః.

౩౨. తతో మహావిష్ణో రనుగ్రహాత్ క్వచిదపి అవిఘాతా అప్రతిహతా గతిర్యస్య అస్కన్దితం, అఖణ్డితం వ్రతం బ్రహ్మచర్యం యస్యసోఽహం త్రిలోకానన్తర్బహిశ్చ పర్యేమి పరితస్సఞ్చరామి.

౩౩ దేవేన భగవతా బ్రహ్మణావా దత్తాం స్వరాః నిషాద ఋషభగాన్ధార షడ్జ మధ్యమ ధైవత పఞ్చమాఖ్యాస్సప్త తఏవ బ్రహ్మ తేనవి భూషితాల స్వరై స్సన్నిధాపితేన బ్రహ్మణా భగవతావా విభూషితా మిమాం పాణిస్థాం వీణాం మూర్చ్ఛయిత్వా వాదయిత్వా "మూర్చ్ఛావీణాది వాదనం వాదనే మూర్చ్ఛనా-చేలి వైజయన్తీకోశాత్ హరి కథాం గాయమానః అహమేవం చ రామి.

ప్రగాయతశ్చ వీర్యాణి తీర్థ పాదః ప్రియ శ్రవాః ।
ఆహూత ఇవమే శీఘ్రం దర్శనం యాతిచేత సి ॥ ౩౪

ఏతద్ధ్యాతుర చిత్తానాం మాత్రా స్పర్శేచ్ఛయా ముహుః ।
భవసిన్ధు ప్లవో దృష్టో హరిచర్యాఽను వర్ణనమ్ ॥ ౩౫

య మాది భిర్యోగ పథైః కామ లోభ హతో ముహుః ।
ముకున్ద సేవయాయద్వత్ తథా త్మాద్ధాన శామ్యతి । ౩౬

సర్వం తది దమాఖ్యాతం యత్పృష్టోహం త్వయాఽనఘ ।
జన్మ కర్మ రహస్యం మే భవత శ్చాత్మతోషణమ్ । ౩౭

సూత ఉవాచ :

ఏవం సమ్భాష్య భగవాన్ నారదో వాసవీ సుతమ్ । ౩౮
ఆమన్త్ర్య వీణాం రణయన్ యయౌ యాదృచ్ఛికో మునిః ॥

౩౪ ప్రియం-భక్తానాం ప్రీత్యావహం, శ్రవః-యశో, యస్య, తీర్థౌ-పవిత్రౌ, గఙ్గాది తీర్థాశ్రయౌ వా, పాదౌ యస్య, తీర్థం పాదే యస్యేతివా, స భగవాన్, స్వ వీర్యాణి, యశాంసి, ప్రగాయతో, మే చేతస్యాహూత ఇవ శీఘ్రం దర్శనంయాతి దృష్టో భవతీ త్యర్థః.

౩౫. అవ తదేవమా పృష్టం యథా వదినుశర్ణ్య అథ సర్వథాత్వం హరి-చరిత్రాణ్యేవ వర్ణయే-త్యభిప్రాయేణ తాపత్రయాతు రజనానాం భగవద్గుణ వర్ణనాఽను శ్రవణమన్తరేణ తాపత్రయ విఘాతుకం, నోపాయాన్తర మస్తీత్యాహ *ఏతదితి ద్వాభ్యామ్* అసకృన్మాత్రాః స్పర్శేచ్ఛయా మాత్రాః శబ్దాది విషయాః, తాసాం స్పర్శేచ్ఛయా అనుభవతృష్ణయా ఆతురం పీడితం చిత్తం యేషాం తేషాం జనానాం భవసిన్ధోః-ప్లవః, పూరః సః హి యస్మాత్ కారణాత్ అదృష్టో నష్టో భవతి తదేతదేవ కిమ్ఽ హరిచర్యాయా అనువర్ణనమితి.

౩౬ ముహుః కామలోభా భ్యాం హతః ఆత్మా మనోయద్వత్ యథా ముకున్దసేవయా గుణాఽను శ్రవణాది రూపయా అద్ధా స్ఫుటం శామ్యతి కామాదిరహితో భవతి తథా యమాదిభిః యోగ మార్గైః న శామ్యతి.

౩౭. ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహరతి *సర్వమితి* హే అనఘ త్వయా అహం యత్పృష్టః, తదే తత్సర్వమాఖ్యాతమ్. ఆఖ్యాతమేవ సఙ్గృహ్యాదర్శయతి. మే మమ జన్మ కర్మణోః రహస్యం తథా భవతః తవ ఆత్మా మనః తుష్యతేయేన తచ్చ తత్సర్వమాఖ్యాత మిత్యన్వయః.

౩౮. వ్యాస నారద సంవాద ముపసంహరతి సూతః *ఏవమితి* ఏవం ఇత్థం సమ్భాష్య భగవాన్

అహో దేవర్షిర్ధన్యః యః కీర్తిం శార్ఙ్గ ధన్వనః ।
గా యన్మాద్యన్నిదం తన్త్ర్యా రమ యత్యా తురం జగత్ ॥ ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే షష్ఠోఽధ్యాయః

రదో మునిః వాసవీసుతం ఉపరిచరవసు వీర్యజాయాస్సత్యవత్యా స్సుతం వ్యాసమా మన్త్ర్య అపృచ్ఛ్య వీణాం రణయన్ ధ్వనయన్ యాదృచ్ఛికస్వేచ్ఛాచారీయయౌ

౩౯ అథ దేవర్షింస్తౌతి అహో ఇతి ధన్యత్వం స్వస్యపరస్య చ సుఖాపాదకత్వం తదేవాహ-యోదేవర్షిః శార్ఙ్గధన్వనో భగవతః కీర్తింగాయన్ తన్త్ర్యా వీణయా మాద్యన్ మదం ప్రాప్నువన్ స్వయం వీణాస్వనజ హర్ష మగ్నస్సన్నిత్యర్థః ఆతురం తాపత్రయాతురం జగదపి రమయతి సుఖయతి.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ పయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేశ్చక్రవర్తినః శ్రీశైలగురో స్సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యా ప్రసాదిత తత్సూక్తిసమధిగత శ్రీభాగవతార్థ హృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రచన్ద్రికాయాం శ్రీమద్భాగవత వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్కన్ధే షష్ఠోధ్యాయః

సప్తమోఽధ్యాయః శ్రీమద్భాగవతారంభః-ద్రౌణికృత శిశుహత్యా తత్పరాభవశ్చ

శౌనక ఉవాచ :

నిర్గతే నారదే సూత భగవాన్బాదరాయణః ।
శ్రుతవాం స్తదభిప్రేతం తతః కిమ కరోద్విభుః ౧

సూత ఉవాచ :

బ్రహ్మనద్యాం సరస్వత్యాం ఆశ్రమః పశ్చిమేతటే ।
శమ్యాప్రాస ఇతిప్రోక్త ఋషీణాం సత్రవర్ధనః ॥ ౨
తస్మిన్ స్వ ఆశ్రమే రమ్యే బదరీషణ్డ మణ్డితే ।
ఆసీనోఽప ఉపస్పృశ్య ప్రణిధ ధ్యౌమనస్స్వయమ్ ॥ ౩

భక్తియోగేన మనసి సమ్యక్ప్రణిహితేఽమలే ।
అపశ్య త్పురుషం పూర్వం మాయాం చ తద పాశ్రయామ్ । ౪

---

౧. అధ "వాసవీసుత మా మన్త్రయ్య యయా" ఇత్యుక్తం, తత ఉపరితనం వ్యాస వృత్తాన్తం పృచ్ఛతి శౌనకః నిర్గత ఇతి. హే సూత, తదభిప్రేతం, "కిం వా భాగవతా ధర్మాన ప్రాయేణ నిరూపితా" ఇత్యుత్ప్రేక్షిత మేవ నారదస్యాఽభిప్రేతం శ్రుతవాన్ భగవాన్ మునిర్బాదరాయణః, నారదే నిర్గతే సతి తతః కి మకరోత్.

౨. ఇత్థ మా పృష్ట ఆహ సూతః బ్రహ్మనద్యా మిత్యాదిభి స్సప్తభిః. బ్రహ్మనద్యాం-సరస్వత్యాఖ్యాయాం, పశ్చిమేతటే, శమ్యాప్రాస ఇతి ప్రసిద్ధః, వ్యాసస్యాశ్రమః, స చ ఋషీణాం సత్రవర్ధనః సతాని వర్ధన్తేఽ స్మిన్నితి తథా.

౩. తస్మిన్ బదరీణాం షణ్డైర్మ ణ్డితే ఆశ్రమే శమ్యాప్రాసే, వ్యాసః, అప ఉపస్పృశ్య-ఆచమ్య, స్వయమాత్మనా, మనః-ప్రణిదధౌ, విషయాన్త రేభ్యః ప్రత్యాహృత్య ఆత్మన్యస్థ మకరోదిత్యర్థః

౪. భగవద్భక్తి యోగేన, అమలే-మనసి, సమ్యక్ప్రణిహితే-సమాహితే, పూర్వం తావత్పురుషం, పరమ పురుషం, అపశ్యత్, తత స్తదపాశ్రయాం, పురుషాఽపాశ్రయాం, తదా ధారాం, తచ్ఛరీరభూతామితి యావత్.

య యాసమ్మోహితో జీవ ఆత్మానం త్రిగుణాత్మకమ్ ।
పరోఽపి మనుతేఽ నర్థం తత్కృతం చా భి పద్యతే ॥ ౫

అనర్థోప శమం సాక్షాత్ భక్తియోగ మధోక్షజే ।
లోకస్యాఽ జానతో విద్వాన్ చక్రే సాత్వత సంహితామ్ ॥ ౬

యస్యాం వై శ్రూయ మాణాయాం కృష్ణే పరమ పూరుషే ।
భక్తి రుత్పద్యతే పుంసాం శోకమోహ భయాఽపహే ॥ ౭

స సంహితాం భాగవతీం కృత్వాఽనుక్రమ్య చాత్మజమ్ ।
శుక మధ్యాప యామాస నివృత్తి నిరతం మునిమ్ ॥ ౮

శౌనక ఉవాచ :

సవైని వృత్తిని రతస్సర్వత్రో పేక్షకో మునిః ।
కస్యవా బృహతీ మేతాం ఆత్మారామ స్స మభ్యసత్ ॥ ౯

---

౫. మాయాం విశినష్టి యయేతి పరోఽపి మాయాఖ్య ప్రకృతేః. విలక్షణోఽపి, జీవః, యయా మా యయా, మోహితః, త్రిగుణాత్మకం, గుణత్రయ పరిణామాత్మకం, శరీరమేవ, ఆత్మానం, మనుతే, తత్కృతం దేహాత్మభ్రమకృతం, అనర్థం చ తాపత్రయ రూపం ప్రతిపద్యతే.

౬. అనర్థోపశమం - తాపత్రయ రూపాఽనర్థోప శామకం, ఉపాయం అజానతో లోకస్య, అధోక్షజే భక్తియోగమేవ, అనర్థోపశమం, వ్యాసోఽపశ్యదిత్యనుషఙ్గః, భగవద్భక్తియోగ మేవ, అనర్థోప శమ నోపాయత్వేన నిశ్చితవానిత్యర్థః, తత స్సాత్వత సంహితాం, భాగవత రూపాం సంహితాం, చక్రే, సంహితా-స న్దర్భవిశేషః. సాత్వత శబ్దస్తుపు రస్తా దేవ నిరుక్తః

౭ తాం విశినష్టి యస్యామితి యస్యాం సాత్వత సంహితాయాం శ్రూయ మాణాయాం, మోహాద్యప హర్తరి పరమ పురుషే, కృష్ణే భక్తిరుత్పద్యతే, తత్ర మోహో నామ - "అనాత్మ న్యాత్మ బుద్ధిరస్వే అస్వేస్వమితి యామతిః," ఇత్యుక్తవిధః. శోకో బాహ్యక్లేశః. దుఃఖమాన్తరః. భయం - ఆగామి దుఃఖ దర్శనజం ప్రతికూలం జ్ఞానం.

౮ సః-వ్యాసః, అనుక్రమ్య - వివక్షితాఽర్థాన్ క్రమ విశేషేణ విన్యస్య తదను క్రమేణైవ, ఇమాం సంహితాం కృత్వా, సుతం-శుకం, అధ్యాపయామాస. ప్రశ్నాఽవసరదానాయ శుకం విశినష్టి. నివృత్తి నిరతం-సాంసారిక ధర్మ వైముఖ్యద్వారా కేవల చిత్తైకాగ్రాపహాశ్శమ దమాదిర్నివృత్తిః. తత్ర నిరతం, మునిం-పరబ్రహ్మయా థాత్మ్య మనన శీలం.

౯. అతత్ర లబ్ధావసరః పృచ్ఛతి శౌనకః సవా ఇతి వై ఇత్యవధారణే. నివృత్తి నిరతః-మునిః. అతఏవ సర్వత్ర శ్రోతవ్యేషు-అధ్యేతవ్యేషు, చ ఉపేక్షకః ఆదర రహితః. ఆత్మారామః-పరమాత్మైకపరః,

సూత ఉవాచ :

ఆత్మా రామాశ్చ మునయో నిర్గ్రన్థా అప్యు రుక్రమే ।
కుర్వ న్త్యహైతుకీం భక్తిం ఇత్థం భూతగుణో హరిః ॥ ౧౦

హరే ర్గుణాక్షిప్తమ తిర్భగవాన్బాదరాయణిః ।
అధ్యగాన్మహదాఖ్యానం నిత్యం విష్ణు జనప్రియః ॥ ౧౧

పరీక్షితోఽ థరాజర్షే ర్జన్మ కర్మ విలాపనమ్ ।
సంస్థానం పాణ్డు పుత్రాణాం వక్ష్యే కృష్ణకథోదయమ్ ॥ ౧౨

ఏవం-విధః, కస్యవా హేతోః, ఇతిశేషః కస్మాద్ధేతోః, బృహతీం-విపులాం, ఏతాం-సంహితాం, అభ్యసత్-అధీతవాన్ కథమేకాగ్రచిత్తో-భగవన్మనన పరః, తద్విరోధినీమేతాం బృహతీం సంహితా మభ్యసత్ ఇతి ప్రశ్నాశయః

౧౦. అ "నేయం సంహితా భగవన్మనన విరోధినీ-ప్రత్యుత, తదుపయుక్తా, భగవత్స్వరూప రూప గుణ వివరణ రూపత్వాత్. అతోఽధీతవా" నిత్యుత్తరం వక్తుం తావత్, భక్తేస్స్వరూప రూపగుణ విషయకతా మాహ సూతః **ఆత్మా రామాఇతి** యద్యపి-మునయః, ఆత్మా రామాః, పరమాత్మైక నిష్ఠాః, అతఏవ, నిర్గ్రన్థాః-లౌకికార్థ ప్రబన్ధ ధారణ రహితాః, అనిర్గ్రాహ్యాఇతి పాఠే-అశిక్షణీయాః, అపరప్రేష్యాః, ఇత్యర్థః, తథాఽపితే ఉరుక్రమే భగవతి, అహైతుకీం-అనన్య ప్రయోజనాం, భక్తిం-కుర్వన్తి, స విషయా యాః భక్తే స్స్వరూపమాహ "ఇత్థం భూత గుణోహరి" రితి ఇత్థం భూతాః-ఏవం విధాః, గుణాయస్య తథా భూతో హరిరితి. ఏవం విధాం భక్తిం కుర్వన్తీత్యన్వయః. హరిరేవంవిధ గుణకః, ఏతత్స్వరూపక ఇతీత్థం, అనుధ్యానాఽఽత్మకత్వాద్భక్తేః, తత్ర భజనీయ స్వరూపగుణ విషయక జ్ఞానస్య అపేక్షితత్వాత్, తద్వివరణ రూపామిమాం సంహితాం, అధీతవానితి భావః.

౧౧ తదేవాహ **హరేరితి** హరేర్గుణై ర్వేదాన్తేభ్యోఽఽవగతైః అనుభూయ మానైర్గుణైః, అక్షిప్తా-ఆకృష్టా, మతిర్యస్యసః, భగవాన్-బాదరాయణిః-శుకః, నిత్యం విష్ణు జనప్రియః, మహాదిదమాఖ్యానం అధ్యగాత్-అధీతవాన్, "హరేర్గుణాక్షిప్త మతిః-విష్ణు జనప్రియః" ఇతీదం విశేషణ ద్వయం, హేతు గర్భం. విష్ణోః జనాః-భక్తాః ప్రియాయస్యేతి, బహువ్రీహిః అయం భావః-యద్యప్యనుభావ్యా భగవద్గుణా వేదాన్తేభ్యోఽవగతాః, తథాఽపి "స్వాధ్యాయాద్యోగమాసీతయో గాత్స్వాధ్యాయ వాన్భవేత్." ఇత్యుక్తరీత్యా, భగవద్గుణ ప్రతిపాదక ప్రబన్ధ సంశీలనస్యాఽవశ్యా-పేక్షితత్వాత్, కార్త్స్న్యేన అస్యప్రబన్ధస్య, భగవద్గుణ ప్రతిపాదకత్వాత్, సావతార, తద్గుణక స విభూతిక, స భక్త తద్గుణ స్యైవ, భగవతోఽను భావ్యత్వాత్ అవతార తద్గుణ, భక్త తద్గుణానాం, విశిష్య వేదాన్తేభ్యోఽ నవగతానాం. వేదాన్తావగత గుణేభ్యోఽపి, అతిశయితానాం. అస్మాదాఖ్యానా దవగమాత్, ఇదమధ్యగాదితి అనేన ప్రబన్ధ ప్రాశస్త్యం సూచితమ్.

యదా మృధే కౌరవ సృఞ్జయానాం వీరేష్వథో వీరగతిం గతేషు ।
వృకోదరాఽఽవిద్ధగదాభిమర్శ భగ్నోరు దణ్డే ధృతరాష్ట్ర పుత్రే ॥ ౧౩

భర్తుః ప్రియం ద్రౌణిరితిస్మ పశ్యన్ కృష్ణా సుతానాం స్వపతాం శిరాంసి ।
ఉపాహరద్విప్రియమేవ తస్య జుగుప్సితం కర్మ విగర్హయన్తి ॥ ౧౪

మాతా శిశూనాం నిధనం సుతానాం నిశామ్య ఘోరం పరితప్యమానా ।
తదాఽరుదద్బాష్పకులాఽఽకులాక్షీ తాం సాన్త్వయన్నాహ కిరీట మాలీ ॥ ౧౫

౧౨ తదేవం, కస్మిన్ యుగే ప్రవృత్తేయ మిత్యాది ప్రశ్నానాముత్తర-ముక్తం, అథ "తస్య పుత్రోమహాయోగీ" త్యాది ప్రశ్నస్యోత్తరం, వివక్షిష్యం స్తావత్," అభిమన్యు సుతం సూత ప్రాహుర్భాగవతోత్తమ్ తస్య జన్మ మహాశ్చర్యం కర్మాణి చ గృణీహినః" ఇత్యాది ప్రశ్నానాముత్తరం సోపోద్ఘాతం, వక్తుం ప్రతిజానీతే *పరీక్షిత ఇతి* పరీక్షితో-రాజర్షేః, జన్మ, కర్మాణి చ విలాపనం-విలయం చ, తేషాం వమాహారః, తదుపోద్ఘాతరూపం, పాణ్డు పుత్రాణాం, సంస్థానం-స్థితిం, వృత్తాన్తమితి యావత్, తదేతత్సర్వం, కృష్ణస్య కథాయా-ఉదయః, అనుప్రసక్తిర్యస్మిన్, తత్, వక్ష్యే. సంస్థాం చ-కృష్ణోదయ కథోదయాం, ఇతి చ పాఠాన్తరం, తదా, కృష్ణ కథోదయామితి. సంస్థా విశేషణమ్, సంస్థా-శబ్దస్య యథోక్త ఏవాఽర్థః, తత్ర పాణ్డు పుత్రాణాం సంస్థానం పరీక్షిజ్జన్మ కర్మాద్యుపోద్ఘాత రూపం, పరీక్షిజ్జన్మకర్మాదికం తు ఇతః ప్రభృతి ప్రధానశః ప్రతిపాద్యం, తదు భయాఽనుప్రసక్తా, కృష్ణ కథా, సర్వోఽపియం స్కన్ధః, కృత్స్న ప్రబన్ధోపోద్ఘాత రూప ఇతి వివేకః

౧౩. తావత్పరీక్షితో జన్మ కర్మాదికంవక్తుం, పాణ్డు పుత్రాణాం, సంస్థాన మాహ "యదేత్యాదినా యావత్పఞ్చదశాధ్యాయ సమాప్తి. తత్ర పరీక్షితో జన్మ ఉపోద్ఘాత ఏవాన్తర్భావ్యోచ్యతే. కర్మాదికంతు తత ఉపరితన గ్రన్థేనేతి వివేకః. యదేత్యస్య తదేతి తృతీయేనాఽన్వయః మృధే-యుద్ధే, కౌరవాణాం, సృఞ్జయానాం చ వీరేషు, వీరగతిం-వీరాణాం గతిం-స్వర్గతిం, గతేషు-ప్రాప్తేషు సత్సు, ధృతరాష్ట్ర పుత్రే-దుర్యోధనే, వృకోదరేణ-భీమేన, అపవిద్ధాయాః, ప్రయుక్తాయాః, గదాయాః, అభిమర్శేన-ఆఘాతేన, భగ్నౌ ఊరూ ఏవదణ్డౌ యస్య తథా భూతే సతి

౧౪. ద్రౌణిః-అశ్వత్థామా, స్వచికీర్షితం, భర్తుః-ధృతరాష్ట్రస్య-అప్రియమపి, ప్రియమితి పశ్యన్, మన్యమానః, స్వపతాం, శయానానాం, కృష్ణాయాః-ద్రౌపద్యాః, సుతానాం-సిరాంసి, అపాహరత్ - ఛిత్త్వానీతవాన్, ఇదం కర్మ, తస్య-ధృతరాష్ట్రస్య, విప్రియమేవ, యద్వా-తస్య-అశ్వత్థామ్నః, కర్మవిప్రియమేవ, సర్వలోకస్యాఽపీతి శేషః, అత ఏవ జుగుప్సితం, విగర్హన్తే-అధునాఽపివినిన్దన్తి.

౧౫. యద్యేవం, తదా మాతా-ద్రౌపదీ, శిశూనాం-సుతానాం, ఘోరం, నిధనం-మరణం. నిశామ్య-దృష్ట్వా, పరితప్యమానా, బాష్పైరాకులే, అక్షిణీ, యస్యాస్తథా భూతా, బభూవేతి శేషః, తదా తాం-ద్రౌపదీం, సాన్త్వయన్-ఉపచ్ఛన్దయన్, కిరీటమాలీ-కిరీటానాం, రాజాన్తర కిరీటానాం, మాలా-

తథా శుచస్తే ప్రమృజామి భద్రే యద్బ్రహ్మ బన్ధోశ్శిర అత తాయినః ।
గాణ్డీవముక్తై ర్విశిఖై రుపాహరే త్వాక్రమ్య యత్స్నాస్యసి దగ్ధపుత్రా ॥ ౧౬

ఇతిప్రియాం వల్గువిచిత్రజల్పైః, స్ససాన్త్వయిత్వాఽచ్యుత మిత్రసూతః॥
అన్వాద్రవద్దంశిత ఉగ్రధన్వా, కపిధ్వజో గురుపుత్రం రథేన ॥ ౧౭

తమాపతన్తం స విలక్ష్యదూరాత్, కుమారహోద్విగ్నమనారథేన ।
పరాద్రవత్ప్రాణ పరీప్సురుర్వ్యాం, యావద్గమంరుద్ర భయాద్యథాకః ॥ ౧౮

యదాఽశరణమాత్మానమైక్షత శ్రాన్తవాజినం ।
అస్త్రం బ్రహ్మశిరోమేనే, ఆత్మత్రాణం ద్విజాత్మజః ॥ ౧౯

సేవమానా, అస్యాస్తీతి, కిరీటమాలీ, వ్రీహ్యాదే-రాకృతి గణత్వాత్ "వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చేతి" మత్వర్థీయ ఇనిః ఇదం-వక్ష్యమాణమాహ.

౧౬. తదేవాహ హే భద్రే, బ్రహ్మబన్ధోః-బ్రాహ్మణాఽధమస్య. ఆతతాయినః "అగ్నిదో, గరదశ్చైవ, శస్త్రపాణిర్ధనాపహః. క్షేత్ర దారాఽపహర్తా చ షడేతేహ్యాత తాయినః" ఇతి శస్త్ర పాణిర్నామ, శస్త్రధారణేవ, నిరపరాధి ప్రాణిఘాతుకః, తస్య శిరో, గాణ్డీవేనముక్తై ర్విశిఖై-ర్బాణైః, యత్-యదా, ఆహరేయం, యత్-యదా చ ఆహృతం శిరః, పాదేనాక్రమ్య, దగ్ధపుత్రాత్వం స్నాస్యసి, తదా తే-తవ, శుచః, విమృజామి-మార్జయామి.

౧౭. ఇతీత్థం, వల్గుభిః సున్దరైః, విచిత్రైశ్చజల్పైః-భాషణైః, ప్రియాం-ద్రౌపదీం సాన్త్వయిత్వా, అచ్యుతః-కృష్ణః, మిత్రం, సూతః-సారథిశ్చ-యస్య సారథీకృతాఽచ్యుత ఇత్యర్థః, దంశితః-కవచితః, ఉగ్రం-ధనుః, గాణ్డీవం యస్య, కపిధ్వజః-హనుమచ్చిహ్నితః-ధ్వజోయస్య, సోఽర్జునః, రథేన-సాధనేన, గురోర్ద్రోణాచార్యస్య, పుత్రం-అశ్వత్థామానం, అన్వాద్రవత్-అన్వధావత్.

౧౮. ఆపతన్త మర్జునం, దూరాదేవాఽభిలక్ష్య - ప్రత్యభిజ్ఞాయ, కుమారహా కుమారఘాతీ, సోఽశ్వత్థామా, ఉద్విగ్నం భీతం మనోయస్య-తథా భూతః, ప్రాణపరీప్సుః, ప్రాణాన్ప్రాప్తుమిచ్ఛుః-జిజీవిషురిత్యర్థః, ఉర్వ్యాం-భూమౌ, యావద్గమం-యావద్గన్తుం శక్యం, తావద్రథేన-సాధనేన, పరాద్రవత్ - పలాయితవాన్, కో-దక్షః, యథా రుద్ర భయాత్ తద్వత్.

౧౯. యదా అశరణం-రక్షక రహితం, శ్రాన్తా-వాజినో యస్యతం, ఆత్మానం, ఐక్షత-పర్యాలోచితవాన్, తదా, సద్విజాత్మజః, ద్రౌణిః, ఆత్మాత్రాయతేఽనేనేత్యాత్మత్రాణం, స్వరక్షణోపాయం, బ్రహ్మశిరోనామకమస్త్రం, మేనే-అబుద్ధ్యత, బ్రహ్మ శిరోస్త్రేణ అర్జునం హత్వా, ఆత్మానం రక్షిష్యామీతి అధ్యవసితవా నిత్యర్థః.

అథో పస్పృశ్య సలిలం, సన్దధే తత్సమాహితః ।
అజానన్నపి సంహారం, ప్రాణకృచ్ఛ్ర ఉపస్థితే ॥ ౨౦

తతః ప్రాదుష్కృతంతేజః, ప్రచణ్డం సర్వతోదిశమ్ ।
ప్రాణాపదమభిప్రేక్ష్య విష్ణుం జిష్ణురువాచహ ॥ ౨౧

అర్జున ఉవాచ- కృష్ణకృష్ణ మహాబాహో భక్తానామ భయంకర ।
త్వమేకో దహ్యమానానాం,అపవర్గోఽసిసంసృతే ః॥ ౨౨

త్వమాద్యః పురుషస్సాక్షాత్, ఈశ్వరః ప్రకృతే ః పరః।
మాయాంవ్యు దస్యచిచ్ఛక్త్యా, కైవల్యేస్థిత ఆత్మని ॥ ౨౩

౨౦. అథ సలిలముపస్పృశ్యాఽఽచమ్య, సమాహితః, అస్త్రప్రయోగోపయుక్త మనః ప్రణిధాన యుక్తః, సంహార-మస్త్రోపసంహార-మజానన్నపి, ప్రాణాపద్యుపస్థితాయాం, శస్త్రబ్రహ్మశిరోఽస్త్రం సన్దధే-ప్రయుయోజ.

౨౧. తత స్సర్వతో దిశం-సర్వదిక్షు, ప్రాదుష్కృతం-ప్రాదుర్భూతం, ప్రచణ్డం-ఉగ్రం, తేజః, ప్రాణాపదమభిప్రేక్ష్య-ప్రాణవిపత్తి-కారిత్వేనోత్ప్రేక్ష్య, జిష్ణు రర్జునో, విష్ణుం-కృష్ణ-మువాచ.

౨౨. తదేవాహ కృష్ణేత్యాది పఞ్చభిః-ప్రాదుష్కృత తేజోయాథాత్మ్య త దుపసంహారాఽనభిజ్ఞః, తదు భయ జ్ఞాపనాయ, భగవన్తం, కృష్ణం ప్రష్టుకామోనాఽహ మపి వేద్మీతి మావో చ ఇత్యభిప్రాయేణ, తావద్భగవన్తం స్వాభావికైర్ధర్మైః స్తౌతి చతుర్భిః, హే కృష్ణ, కృష్ణ, "కృషిర్భూవాచక శ్శబ్దోణశ్చ నిర్వృతివాచకః" ఇతి నిరుక్త కృష్ణ శబ్దోపస్థాపిత సర్వలోక సుఖావహత్వరూప గుణాఽనుసన్ధాన కృత సమ్భ్రమా ద్విరుక్తిః, హే మహాబాహో "బాహూరాజన్యః కృత" ఇత్యుక్తరీత్యా, రాజన్యకుల ప్రభవబాహో, భక్తానామ భయంకరోతి తథా భూత, స్తస్య సమ్బోధనం, దహ్యమానానాం-తాపత్రయేణ దహ్యమానానాం జనానాం, సంసృతే రపవర్గః-పారభూతః, సంసారాద్విమోచక ఇతియావత్. త్వమేక ఏవ, కృత్స్న జగత్సుఖావహస్య, తత్రాఽపి భక్తాఽభయంకరస్య, సంసృతి రూప మహాభయ క్షేపణ క్షమస్య, తవ, కియాన్ ఏతదుపస్థిత భయాఽపన యనే ప్రయాస ఇతి భావః.

౨౩ నన్వేవం విధస్త్వీశ్వరోనాహ మిత్యత ఆహ త్వమితి స్త్వమేవ సాక్షాదీశ్వరః, యత్కిఞ్చిదీశిత వ్యవస్త్వపేక్షయా సర్వోఽపిలోక ఈశ్వర ఏవేతి అనితర సాధారణైర్ధర్మైః, అభిప్రేతమీశ్వరం ఇత రస్మాద్వ్యావర్త యతి. ఆద్యః-ఆదౌభవః, ఆద్యః నిఖిల జగత్కారణత్వేనాఽవస్థితః, పురుషః - సర్వాన్త రాత్మతయా, సర్వప్రశాసితృత్వేన, సర్వహృదయాన్తర్వర్తీత్యర్థః, అథాఽపి, ప్రకృతేఃపరః, "భూమిరాపోఽన లోవాయుఃఖం మనోబుద్ధిరేవచ" "అపరేయ మిత స్త్వన్యాం," ఇత్యాది శ్లోకద్వయోక్త ప్రకృతి ద్వయాత్ విలక్షణః, పురుషశబ్దేన, "పూస్సం జ్ఞేవై శరీరేస్మిన్ శయనాత్ పురుషోహరిః" ఇతి నిరుక్తేన,

సఏవజీవలోకస్య, మాయా మోహిత చేతసః ।
విధత్సే స్వేనవీర్యేణ, శ్రేయోధర్మాది లక్షణమ్ ॥ ౨౪

తథాఽయంచావతారస్తే, భువోభారజి హీర్షయా ।
స్వానాం చానన్య భావానాం, అనుధ్యానాయ చాసకృత్ ॥ ౨౫

కిమిదం స్విత్ కుతోవేతి, దేవదేవన వేద్మ్యహమ్ ।
సర్వతోముఖ మాయాతి, తేజః పరమదారుణమ్ ॥ ౨౬

సర్వాన్తరాత్మత్వం సర్వాధారత్వం చ ఫలితమ్. పర ఇత్యనేన ప్రకృతిగత ధర్మాఽస్పర్శశ్చ. నన్వీశ్వర స్సర్వాధార కశ్చేత్ తస్య కిం ధారకం దేహాద్విలక్షణస్యాఽపి జీవస్య "దేవోఽహం మనుష్యోహ" మితి, దేహధర్మ స్పర్శ దర్శనాత్ కథం తస్య ప్రకృతి ధర్మాఽస్పర్శశ్చ ఇత్యతో విశినష్టి-చిచ్ఛక్త్యా శక్తిశబ్దః, సర్వత్ర కార్యోపయోగ్య పృథక్సిద్ధ విశేషణవాచీ చిచ్ఛక్త్యా-జ్ఞానశక్త్యా, నిత్యావిర్భూతాఽపరిచ్ఛిన్నధర్మ భూత జ్ఞాన శక్త్యా, మాయాం ప్రకృతిం చేతనాఽచేతనాత్మికాంవ్యుదస్య-మాయా శబ్దోత్ర ఉపచారాత్ మాయా ధర్మపరః మాయా ధర్మాన్ వ్యుదస్య మాయా ధర్మైరస్పృష్ట ఇత్యర్థః. కేవల ఏవ కైవల్యః-స్వార్థేష్యఞ్. కేవలే ఆత్మనిస్థితః, "స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత" ఇత్యుక్తరీత్యా ఆధారాన్తరాఽనపేక్ష ఇత్యర్థః జీవస్తుకర్మణా సఙ్కుచిత జ్ఞానత్వాత్ దేహాత్మ భ్రమేణ దేహధర్మానాత్మన్యధ్యస్యతి. ఈశ్వరస్తు చిచ్ఛక్త్యా, తాన్వ్యుదస్య, తత్తజ్జీవాన్తరాత్మ తయా తత్తజ్జీవ కర్మాఽనురూపం ఫలం ప్రయచ్ఛన్ననితరధార్యోఽవ తిష్ఠత ఇతిభావః.

౨౪. తదేవాహ స ఏవేతి ఉక్తవిధ ఈశ్వరస్సత్వం మాయయా దేహాత్మ భ్రమ స్వతన్త్రాత్మ భ్రమాదిరూప మాయా కార్యేణమోహితం చేతోయస్య తస్య జీవలోకస్య ధర్మాది లక్షణం-ధర్మాఽర్థకామ మోక్ష రూప పురుషాఽర్థ చతుష్టయరూపం శ్రేయః తద్విపర్యయ రూపమ శ్రేయశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన స్వేన వీర్యేణ స్వాభావికేన అప్రచ్యుతేన మాహాత్మ్యేన ఉపలక్షితః విధత్సే-ప్రయచ్ఛసి.

౨౫. న కేవల మన్తరాత్మత యైవం విధత్సే. అపితు అవతార ముఖేనాఽపి ఇత్యభిప్రాయేణాహ **తథేతి** భువోభార భూతానాం దుష్కృతాం జిహీర్షయా-సంహారేచ్ఛయా అనన్యభావానాం అనన్యప్రయోజన భక్తియోగ నిష్ఠానాం, స్వానాం-స్వకీయానాం, అసకృదనుధ్యానాయ చ అయం తవాఽవతారః

౨౬. ఏవం సంస్తుత్య ప్రకృతం పృచ్ఛతి *కి మిదమితి* ఇదం తేజః కిం స్విదితి యాథాత్మ్య ప్రశ్నః కుతోవేతి హేతు ప్రశ్నః కుతోవా ఆగచ్ఛతి-కుతశ్చ శమిష్యతీత్యర్థః స్వస్య తద జ్ఞానమావేద యతి నవేద్మ్యహమితి. త్వర్హి కింజానాసీత్యత్రాహ. సర్వతోముఖం-పరమదారుణం తేజ ఆయాతీత్యేతావ దేవ వేద్మీత్యర్థః.

శ్రీ భగవాను వాచ :—

వేత్థేదం ద్రోణ పుత్రస్య బ్రాహ్మమస్త్రం ప్రదర్శితమ్ ।
నైవాఽసౌ వేద సంహారం ప్రాణబాధ ఉపస్థితే ॥ ౨౭

నహ్యస్యాఽన్యతమం కిఞ్చిత్, అస్త్రం ప్రత్యవమర్శకమ్ ।
జహ్యస్త్రతేజ ఉన్నద్ధ మస్త్రజ్ఞో హ్యస్త్రతేజసా ॥ ౨౮

శ్రుత్వా భగవతా ప్రోక్తం, ఫల్గునః పరవీరహా ।
స్పృష్ట్వాపస్తం పరిక్రమ్య, బ్రాహ్మం బ్రాహ్మాయసన్దధే ॥ ౨౯

సంహత్యాఽన్యోఽన్యముభయోః, తేజసీ శరసంవృతే ।
ఆవృత్య రోదసీఖంచ, వవృధాతేఽర్క వహ్నివత్ ॥ ౩౦

దృష్ట్వాఽస్త్రతేజస్తు తయోః, త్రీన్‌లోకాన్ ప్రదహన్మహత్ ।
దహ్యమానాః ప్రజాస్సర్వాః, సాంవర్తక మమంసత ॥ ౩౧

౨౭. ఇత్థం సంస్తుతో విజ్ఞాపితశ్చ భగవాన్ సర్వజ్ఞ ఆహ వేత్థేతిద్వాభ్యామ్ ప్రాణబాధే-ఉపస్థితే సతి ద్రోణ పుత్రస్యేతి కర్తరిషష్ఠీ. తేన ప్రదర్శితం ప్రయుక్తం బ్రాహ్మమస్త్ర మిదం తేజో వేత్థ-జానీహి, అసౌ-ద్రోణపుత్రః సంహారం ప్రయుక్త బ్రహ్మాస్త్రోపి సంహారం నవేద-నజానాతి.

౨౮. తర్హి కథ మిత్యుపసంహర్తవ్య మిత్రత్రాహ నహీతి అస్య ద్రోణపుత్ర ప్రదర్శితస్య బ్రహ్మాస్త్ర స్య ప్రత్యభిమర్శకం - ప్రతిభటమస్త్రం తతోఽన్యతమం కిఞ్చిదపి నవిద్యతే. అతోఽస్త్రజ్ఞః-బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగోప సంహారజ్ఞః త్వం అస్త్ర తేజసా-బ్రహ్మాస్త్ర-తేజసైవ ఉన్నద్ధ ముద్రిక్తం. అస్త్ర తేజః బ్రహ్మాస్త్ర తేజః జహి త్వమపి బ్రహ్మాస్త్రేణైవ తదభి భావయేత్యర్థః.

౨౯. ఇత్థం భగవతా ప్రోక్తం అస్త్రోపి సంహారోపాయం శ్రుత్వా పరవీరహా ఫల్గునః-అర్జునః, అప అచమ్య తం కృష్ణం పరిక్రమ్యప్రదక్షిణీ కృత్య బ్రాహ్మాయ ప్రతిభటం బ్రాహ్మమేవాఽస్త్రం సందధే-ప్రయుయోజ.

౩౦. తతస్తయోరుభయోరస్త్రయోః తేజసీ శరైర్వ్యాప్తైరన్యోన్యం సంహత్య - సంగత్య, రోదసీ-ద్యావాపృథివ్యౌ ఖం ఆకాశం చ ఆవృత్య ఆవేష్ట్య అర్కవహ్ని ఇవవవృధాతే.

౩౧. తత స్త్రీన్‌లోకాన్ ప్రదహత్ తయోః-ద్రౌణ్యర్జునయోః అస్త్రతేజః తత్ప్రయుక్తాఽస్త్ర తేజో దృష్ట్వా తేనదహ్యమానాః సర్వాః-ప్రజాః, సాంవర్తకం-ప్రళయాఽగ్నిం అమం సత-అమన్యన్త.

౩౨. లోకవ్యతికరం లోకోపమర్దన రూపం ప్రజోపప్లవం వాసుదేవమతం-అభిప్రాయంచ, ఆ లక్ష్య అర్జునః ద్వయం బ్రహ్మాస్త్రద్వయం సంజహార-ఉపసంహృతవాన్.

ప్రజోపప్లవమాలక్ష్య, లోకవ్యతికరంచతమ్ ।
మతం చవాసుదేవస్య, సంజహారార్జునో ద్వయమ్ ॥ ౩౨

తత ఆసాద్యతరసా, దారుణం గౌతమీసుతమ్ ।
బబన్ధాఽమర్షతామ్రాక్షః, పశుంరశనయాయధా ॥ ౩౩

శిబిరాయనినీషన్తం, రజ్జ్వాబధ్వారిపుంబలాత్ ।
ప్రాహార్జునం ప్రకుపితో, భగవానంబుజేక్షణః ॥ ౩౪

నైనం పార్థార్హసిత్రాతుం, బ్రహ్మబన్ధుమిమంజహి ।
యోఽసావనాగసస్సుప్తాన్, అవధీన్నిశి బాలకాన్ ॥ ౩౫

మత్తం ప్రమత్తమున్మత్తం, సుప్తం బాలంస్త్రియంజడం ।
ప్రపన్నం విరథంభీతం, నరిపుంహన్తి ధర్మవిత్ ॥ ౩౬

స్వప్రాణాన్యః, పరప్రాణైః, ప్రపుష్ణాత్యఘృణః ఖలః ।
తద్వధస్తస్య హిశ్రేయః, యద్దోషాద్యాత్యధః పుమాన్ ॥ ౩౭

---

౩౩ తత ఆసాద్య-సమీపమేత్య దారుణం-ఉగ్రం గౌతమ్యాః-ద్రోణపత్న్యాః కృప్యాః సుతం ద్రౌణిం అమర్షేణ-క్రోధేన తామ్రే-అక్షిణీ యస్య సోఽర్జునః తరసా-బలేన బబన్ధ: యథా రజ్జ్వాపశుం తద్వత్.

౩౪. రిపుం-ద్రౌణిం బలాత్ రజ్జ్వాబధ్వా శిబిరాయ రాజనివేశాయ శిబిర ప్రతినినీషన్తం నేతుమిచ్ఛన్తం అర్జునం భగవాన్ అమ్బుజేక్షణః కృష్ణః ప్రకుపిత ఆహ ధర్మ పరీక్షార్థమితి భావః.

౩౫. తమేవాహనైనమితి పఞ్చభిః హేపార్థ ఇమం బ్రహ్మ బంధుం త్రాతుం జీవయితుం నైవాఽర్హసి కిన్తుజహి అత తాయిన మాయాన్త హన్యాదేవాఽ విచారయన్ ఇతి స్మృతేరితిభావః ॥తదేవాహ॥ యోఽసౌ బ్రహ్మ బన్ధుః నిశిబాలకాన్ తత్రాఽపి సుప్తానవధీత్.

౩౬. ధర్మవిత్పుమాన్ మత్తాదిరూపం రిపుం నహన్తి. ఏవంతు ధర్మస్థితి రిత్యర్థః తత్ర మత్తం-మధునా ప్రమత్తం అనవహితం ఉన్మత్తం పిత్తాదినాజడం కేవలమజ్ఞమ్.

౩౭. అఘృణః నిష్కృపః అత ఏవ ఖలో దురాత్మా యఃపుమాన్ పరేషాం ప్రాణైః స్వప్రాణాన్ ప్రపుష్ణాతి తస్య వధః తస్యైవశ్రేయస్కరః అన్యథా యస్మాద కృత ప్రాయశ్చిత్తాద్దోషాత్పుమాన్ అధః నరకే పతతి.

౩౮. కిఞ్చమమశృణ్వత స్సతః భవతా పాఞ్చాల్యై ద్రౌపద్యై ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం కిమితి హేమానిని యస్తవ పుత్రహన్తా తస్యశిర ఆహరిష్యే ఆహరిష్యామీతి.

ప్రతిశ్రుతంచ భవతా, పాఞ్చాల్యై శృణ్వతో మమ ।
ఆహరిష్యే శిర స్తస్య, య స్తే మానిని పుత్రహా ॥ ౩౮

తదసౌ వధ్యతాంపాప, ఆతతా య్యాత్మబంధుహా ।
భర్తుశ్చ విప్రియంవీర, కృతవాన్కుల పాంసనః ॥ ౩౯

ఏవం పరీక్షతా ధర్మం పార్థః కృష్ణేన చోదితః ।
నైచ్ఛద్ధన్తుం గురుసుతం, అప్యాత్మజహనం మహాన్ ॥ ౪౦

అథోపేత్య స్వశిబిరం, గోవిన్దప్రియసారథిః ।
న్యవేదయ త్తం ప్రియాయై, శోచ న్త్యా ఆత్మజాన్ హతాన్ ॥ ౪౧

తథాఽహృతం పశువత్పాశబద్ధం, అవాఙ్ముఖం కర్మజుగుప్సితేన ।
నిరీక్ష్య కృష్ణాఽపకృతం గురోస్సుతం, వామస్వభావా కృపయానసామచ ॥ ౪౨

ఉవాచచా సహ న్త్యస్య, బన్ధనాఽఽనయనం సతీ ।
ముచ్యతాంము చ్యతామేష, బ్రాహ్మణోనితరాంగురుః ॥ ౪౩

౩౯. తత్తస్మాత్ అసౌపాపాత్మా అత తాయీ ఆత్మన స్తవ బన్ధుహాం కుమారఘాతీ హేవీర భర్తుః ధృతరాష్ట్రస్య విప్రియమిదం కర్మ కృతవాన్ కులపాంసనః కులదూషకశ్చ అతో వధ్యతామ్.

౪౦. ఇత్థం ధర్మం పరీక్షతా ధర్మ పరీక్షార్థ మేవం బ్రువతా కృష్ణే నచోదితో పీప్యర్థః అర్జునః ఆత్మఖ హనమపి సుతహనమపి తం గురు సుతం హన్తుం నైచ్ఛత్ యతోఽర్జునో మహాన్ గురు కృతోప కారాఽభిజ్ఞః.

౪౧. తతో గోవిన్దః ప్రియస్సారథిర్య స్యసోఽర్జునః స్వశిబిరమాగత్య హతానాత్మజాన్ప్రతి శోచ-న్త్యై యత్ప్రియాయై ద్రౌపద్యై తం ద్రౌణిం న్యవేదయత్.

౪౨. ఆ హృతం ఆనీతం పశునాతుల్యం పశువత్ పాశేనబద్ధం పశుర్యథా పాశేనబధ్యతే తద్వ ద్బద్ధం కర్మణః స్వకృతస్య జుగుప్సితేన జుగుప్సాశబ్దాత్ స్వాఽర్థ సన్నన్తాద్భావేక్తః నిన్దయా హేతునా అవాఙ్ముఖం అధోముఖ అపకృతం అపకారిణం అర్జునేనాఽపకృతంవా గురోస్సుతం అశ్వత్థామానం నిరీక్ష్య దృష్ట్వా ద్రౌపదీ వామ స్వభావా హేతుగర్భమిదం సు స్వభావత్వాత్ ననామ.

౪౩. అస్యగురుసుతస్య బన్ధనేనాఽఽనయనం బన్ధన పూర్వకమానయనం బన్ధనంచాఽనయనంచవా అస్యాఽర్జునస్య-అర్జున కర్తృకం బన్ధనానయన మితివా అసహ న్తీ సతీద్రౌపదీ ఉవాచ । ఉక్తిమేవాహ-ముచ్యతామిత్యాది భిప్సార్థేః పఞ్చభిః ఏషముచ్యతాం ముచ్యతాం త్వరయాద్విరుక్తిః మోచనీయత్వే హేతుం దర్శయ న్తీ విశినష్టి-బ్రాహ్మణః తత్రాఽపిగురుః॥.

సరహస్యోధనుర్వేదః, సవిసర్గోప సంయమః ।
అస్త్రగ్రామశ్చ భవతా శిక్షితోయ దనుగ్రహాత్ ॥ ౪౪

సఏష భగవాన్ ద్రోణః, ప్రజారూపేణ వర్తతే ।
తస్యాఽఽత్మనోఽర్ధం పత్న్యాస్తే, నాన్వగాద్వీరసూః కృపీ ॥ ౪౫

తద్ధర్మజ్ఞ, మహాభాగ, భవద్భిర్గౌరవం కులమ్ ।
వృజినం నార్హతిప్రాప్తుం, పూజ్యం వన్ద్యమభీక్ష్ణశః ॥ ౪౬

మాఽరోదీదస్య జననీ, గౌతమీపతిదేవతా ।
యథాఽహంమృతవత్సాఽఽర్తారోదిమ్యశ్రుముఖీముహుః ॥ ౪౭

యైఃకోపితం బ్రహ్మకుల, రాజన్యైరజితాత్మభిః ।
తత్కులం ప్రదహత్యాశు, సాఽనుబన్ధంశుచార్పితమ్ ॥ ౪౮

౪౪ నహ్యేషగురుః అపిత్వస్యాఽయంపితేత్యత్రాహ "సరహస్యఇతి" భవతా-యస్యాఽనుగ్రహాత్ రహస్యేన రహస్యేన సహితో ధనుర్వేదః సవిసర్గోపసంయమః ప్రయోగోపసంహార సహితోఽస్త్రగ్రామః అస్త్రసముదాయశ్చ శిక్షితః॥.

౪౫. సభగవాన్ ద్రోణఏవఏషః ప్రజారూపేణ వర్తతే। ఏతచ్ఛబ్దో ద్రోణస్యైవ ఆకారాన్తరేణాఽవస్థితి పరామర్శకః "ఆత్మావై పుత్ర" ఇతి శ్రుతేరితిభావః। పుత్రవిషయాఽపకారేణ పితైవాఽపక్రియత ఇతిభావః। ననుసః స్వర్గతఇత్యాత్రాహతస్యేతి॥ తస్యద్రోణస్యాఽఽత్మనః శరీరస్యార్ధం అర్ధాంశరూపా తత్పత్నీ కృపీ వీరసూః-పుత్రవతీసతీ ఆస్తే। నాన్వగాత్-నాఽనుమరణం కృతవతీ॥ అర్ధమితి-సమాంశాఽభిప్రాయేణ నపుంసకనిర్దేశః "అర్ధోవాఏష ఆత్మనోయత్పత్నీ" తిశ్రుత్యభిప్రాయేణాఽర్ధమిత్యుక్తమ్। ద్రోణస్యస్వర్గతత్వేప్రితదర్ధ శరీరభూతా తత్పత్న్యపక్రియత ఏవేతిభావః॥.

౪౬. తత్తస్మాత్ హేధర్మజ్ఞ-మదుక్తధర్మాభిజ్ఞ గుర్వవమానరాహిత్య రూపమహా-భాగ్యయుక్త భవద్భి-ర్గురూణాం బహుమన్తృభిః గౌరవంకులం-గురోస్సమ్బన్ధి కులం వృజినం దుఃఖంప్రాప్తుం-ప్రాపయితుం భవద్భిర్హేతుభిః వృజినం ప్రాప్తు-మితివా నార్హతి-కిన్తు అభీక్ష్ణశః పౌనః పున్యేన పూజ్యం వన్దనీయంచ భవద్భిరిత్యనుషఙ్గః॥.

౪౭. ఏతద్విషయాఽపకృత్యాకృపీ నితరాం ఆహమివదుఃఖితా స్యాత్। తత్తవానుచితమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ మృతాః వత్సాఃయస్యాస్సా అత-ఏవాఽఽర్తా అహంముహుర్ముహురశ్రుముఖీయ థారోదిమి తథాఽన్యబ్రాహ్మణస్య జననీ పతిరేవదేవతాయస్యాస్సా గౌతమీ-గౌతమస్య దుహితా కృపీమారోదత్॥.

౪౮. కిఞ్చేదంకర్మాఽస్మత్కులస్యాఽపి అనర్థకారీత్యాహ "యైరితి" అజితాఽఽత్మభిః అజితః క్రోధపరవశః ఆత్మా-మనో యేషాంతైః యైః-రాజన్యైః బ్రహ్మకులం-విప్రకులం కోపితం-కోపవిషయీ

సూత ఉవాచ :—

ధర్మ్యం న్యాయ్యం సకరుణం, నిర్వ్యళీకం సమంమహత్ ।
రాజాధర్మసుతో రాజ్ఞ్యాః, ప్రత్యనన్ద ద్వచోద్విజాః ॥ ౪౯

నకులస్సహ దేవశ్చ, యుయుధానో ధనంజయః ।
భగవాన్ దేవకీపుత్రః యేచాఽన్యే యాశ్చయోషితః ॥ ౫౦

తత్రహాఽమర్షితో భీమః, తస్యశ్రేయాన్ వధస్స్మృతః ।
నభర్తుర్నాత్మన శ్చార్థే, యోహన్ సుప్తాన్ శిశూన్వృథా ॥ ౫౧

నిశమ్య భీమగదితం, ద్రౌపద్యాశ్చ చతుర్భుజః ।
ఆలోక్య వదనం సఖ్యుః, ఇదమాహస్మయన్నివ ॥ ౫౨

శ్రీ భగవాను వాచ :—

బ్రహ్మబంధుర్నహన్తవ్యః, ఆతతాయీ వధార్హణః ।
మయైవోభయ మామ్నాతం, పరిపాహ్యను శాసనమ్ ॥ ౫౩

కృతం అతఏవశుచా-శోకేన అర్పితం-ప్రాపితం దుఃఖితం సదిత్యర్థః । తేషాం-రాజన్యానాం కులంసాఽనుబన్ధం అనుబన్ధి సహితం ఆశుదహాతి అత్రప్రదహక్రియాకర్తృ-బ్రహ్మకులం నతురాజన్యకులమ్ ॥

౪౯. హేద్విజాః ఇత్థం ధర్మ్యం - ధర్మాదనపేతం న్యాయ్యం - న్యాయాత్ - నీతే - రనపేతం న్యాయ్యమ్ । స్వకరుణం-కరుణాయుక్తం నిర్వళీకం-అనృతాఽప్రియ-రహితం సమం-అవిషమం అనురూపం-మహత్ ఆశయా గమ్భీరంచ రాజ్ఞ్యాః-ద్రౌపద్యాః వచోనిశమ్య ధర్మసుతః-యుధిష్ఠిరః ప్రత్యనన్దత్॥.

౫౦. తథా నకులాదయః యేచాఽన్యే తద్వతిరిక్తాః పురుషాః యాశ్చస్త్రియః సర్వేతే ప్రత్యనన్దన్నితి వచనవిపరిణామేన పూర్వేణాఽన్వయః॥

౫౧. తత్ర భీమస్త్వమర్షిత ఆహ॥ కిమితి ;-తస్య-బ్రహ్మబన్ధోః-ద్రౌణేః వధఏవ శ్రేయాన్-స్మృతః కుతః యతోయం భర్తుః ధృతరాష్ట్రస్య ఆత్మనస్స్వస్యచాఽర్థే ప్రయోజనాయ సుప్తాన్ శిశూన్నాహన్ నహతవాన్ కిన్తువృథైవహత వానితి॥.

౫౨. భీమస్య ద్రౌప్రద్యాశ్చ గదితం వచః శ్రుత్వా చతుర్భుజో భగవాన్ శ్రీకృష్ణః సఖ్యుః అర్జునస్య వదనమాలోక్యస్మయన్-ఈషద్ధసన్నివేదం వక్ష్యమాణ-మాహ॥.

౫౩. తదేవాఽహబ్రహ్మబంధురితి ద్వాభ్యామ్ । బ్రహ్మబంధురితి హేతుగర్భం బ్రహ్మబన్ధుత్వాదయం నహన్తవ్యః । ఆతతాయీత్యపి హేతుగర్భం-ఆతతాయిత్వాదయం వధార్హణః వధమర్హతీతి వధార్హణః నన్ద్యా-దిత్వాత్ కర్తరిల్యుః మయైవ ఉభయమామ్నాతమ్ । వధాఽర్హత్వం అనర్హత్వం చేత్యుభయమపి

కురుప్రతిశ్రుతం సత్యం, యత్తత్సాంత్వయతా ప్రియామ్ ।
ప్రియంచ భీమసేనస్య, పాఞ్చాల్యైమహ్యమేవచ ॥ ౫౪

అర్జునస్సహసాఽజ్ఞాయ, హరేర్హార్దమథాఽసినా ।
మణింజహార మూర్ధన్యం, ద్విజస్య సహమూర్ధజమ్ ॥ ౫౫

విముచ్య రశనాబద్ధం, బాలహత్యాహత ప్రభమ్ ।
తేజసామణి నాహీనం. శిబిరాన్నిరయాపయత్ ॥ ౫౬

సూత ఉవాచ :
వపనం, ద్రవిణాదానం, స్థానాన్నిర్యాపణం తథా ।
ఏషహిబ్రహ్మ బంధూనాం, వధోనాఽన్యోస్తిదైహికః ॥ ౫౭

పుత్రశోకాతురాస్సర్వే, పాండవాస్సహ కృష్ణయా ।
స్వానాంమృతానాం యత్కృత్యం, చక్రుర్నిర్హరణాదికమ్ ॥ ౫౮

ఇతి, శ్రీ భాగవతే, మహాపురాణే, ప్రథమస్కన్ధే సప్తమోధ్యాయః

సహేతుకముక్తం । అనుశాసనమ్-మదను-శాసనమ్ "నబ్రాహ్మణం హన్యాత్ - ఆతతాయినమాయాన్తం హన్యాదేవాఽ-విచారయన్" ఇత్యాదిశాస్త్రైఽనుమతం ఇదముభయం పాహి పాలయ,నాఽతిక్రమస్వ యథైతదుభయం పాలితం స్యాత్తథాకుర్విత్యర్థః॥.

౫౪. తత్రాఽన్యతరకరణే అన్యతరదకృతం స్యాత్ తత్తవాఽనుచితమిత్యభి-ప్రాయేణాఽఽహ "కుర్వితి" ప్రియాం-ద్రౌపదీం సాన్త్వయతాత్వయా యత్-ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం శిరశ్ఛిన్ద్యామితి తదపి-సత్యం-యథాఽర్థం కురు భీమాదీనాం ప్రియంచకురు॥

౫౫ తతఏవముక్తోఽర్జునో భావజ్ఞో హరేఃహార్దం-హృద్గతం అభి-ప్రాయమాజ్ఞాయాఽసినా-ఖడ్గేన సాధనేన ద్విజస్యమూర్ధన్యం-మూర్ధ్ని - ధారితంమణిం మూర్ధజైః - కేశైఃసహితం యథాతథా జహార-హృతవాన్ ॥

౫౬. తతోరశనాం విముచ్య పూర్వమేవ బాలానాం హత్యయా హతాప్రభాయస్యతం తేజసా తేజః ప్రదేన మణినాచ । హీనం రహితం సుతరాం హతప్రభం శిబిరాన్నిరయా పయత్-బహిర్నిస్సారయామాస ,॥

౫౭. నన్వేవమపి స్వప్రతిశ్రుతం భీమగదితంచ నకృతమేవేత్యాశఙ్కమానం శౌనకం ప్రత్యాహ సూతః "వపనమితి" వపనం-ముణ్డనం ద్రవిణాఽఽదానం ధనాఽపహరణం స్థానాన్నిర్యాపణం చేత్యేషఏవహి బ్రహ్మబన్ధూనాం వధః అన్యో-దైహికః-శిరఃపాణ్యాదిచ్ఛేదనరూపః నాస్తిహి తత్రైతత్త్రయమపి కృతమేవేతి తేనైవవధోఽపికృతప్రాయఏవేతి భావః॥.

౫౮ తతస్సర్వే పాణ్డవా-యుధిష్ఠిరాదయః కృష్ణయా-ద్రౌపద్యాసహ శోకపీడితాస్సన్తో మృతానాంస్వానాం పుత్రబన్ధూనాం యత్కర్తవ్యమ్ । నిర్హరణాదికం-తచ్చక్రుః॥.

ఇతి, శ్రీభాగవత, చన్ద్రి, చన్ద్రికాయాం, ప్రథమస్కన్ధ టీకాయాం, సప్తమోధ్యాయః

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీ మద్భాగవతమ్

అథాఽష్టమోఽధ్యాయః – ధృతరాష్ట్రాదీనాం శ్రీకృష్ణకృతసాన్త్వనమ్।
కున్తీకృత శ్రీకృష్ణస్తుతిః

సూత ఉవాచ:-

అథతే సమ్పరేతానాం, స్వానాముదక మిచ్ఛతామ్।
దాతుంస కృష్ణాగఙ్గాయాం పురస్కృత్యయయుస్స్త్రియః ॥ ౧

తేనినీయోదకం సర్వే,విలప్యచభృశంపునః।
ఆప్లుతాహరిపాదాబ్జ, రజఃపూతే సరిజ్జలే ॥ ౨

తత్రాసీనం కురుపతిం, ధృతరాష్ట్రంసహానుజమ్ ।
గాన్ధారింపుత్రశోకార్తాం పృథాంకృష్ణాంచమాధవః ॥ ౩

---

౧. అథ తే పాణ్డవాః సమ్పరేతానాం-మృతానాంస్వానాం, ఉదకం-తిలోదకం, ఏతచ్ఛ్రాద్ధాదీనామప్యుపలక్షణమ్॥ ఇచ్ఛతాం-ప్రేతరూపేణకామయమానానాం, దాతుం-ఉదకందాతుం, స్త్రియః-ద్రౌపద్యాదిస్త్రీః, పురస్కృత్యకృష్ణేన సహితాః, గఙ్గాంయయుః॥

౨. తత్ర, తేసర్వే-పాండవాదయః, భృశంపునః పునః, సమ్పరేతానాముదకం నినీయ-ప్రదాయ, హరేః కృష్ణస్య, పాదాబ్జయోః రజసాపూతే, సరితః-గఙ్గాయాః జలే, ఆప్లుతాః। ఆప్లుత్యశుద్ధాబభూవురిత్యర్థః॥

౩. తత్ర-గఙ్గాతీరే, ఆసీనం-ఉపవిష్టం, సహానుజం కురూణాంపతిం, ధృతరాష్ట్రం, పుత్రశోకార్తామితి, గాన్ధారీ కృష్ణయోర్విశేషణమ్॥ తత్రగాన్ధారీ-ధృతరాష్ట్రభార్యా, పృథాకున్తీ, కృష్ణాద్రౌపదీ, మాధవః - కృష్ణః, సాన్త్వయామాసే - త్యుత్తరేణాఽన్వయః॥ సహాఽనుజ మిత్యత్ర, అనుజశబ్దః, పాణ్డుసుత - ధర్మ రాజాదీనాము పలక్షకః, తేషామప్యత్ర శోకార్తత్వేన సాన్త్వనీయత్వాత్॥ నతువిదుర, పరః, తస్యపూర్వమేవ ధృతరాష్ట్రేణ నిర్వాపితత్వాత్, యాదవక్షయాఽ - నన్తరమాగామినః, తదావస్థానాఽసంభనాత్॥

సాన్త్వ యామాసమునిభిః, హతబన్ధూన్శుచార్పితాన్ ।
భూతేషుకాలస్యగతిం, దర్శయన్నప్రతిక్రియామ్ ॥ ౪

సాధయిత్వాఽజాతశత్రోః, స్వరాజ్యంకితవైర్హృతమ్ ।
ఘాతయిత్వాఽసతోరాజ్ఞ్యాః, కచస్పర్శక్షతాయుషః ॥ ౫

యాజయిత్వాఽశ్వమేధైస్తం, త్రిభిరుత్తమకల్పకైః ।
తద్యశః పావనం దిక్షుశత మన్యోఽరివాతనోత్ ॥ ౬

ఆమన్త్ర్య పాండుపుత్రాంశ్చ, శైనేయోద్ధవసంయుతః ।
ద్వైపాయనాదిభిర్విప్రైః పూజితైః ప్రతిపూజితః ॥ ౭

గన్తుంకృతమతిర్బ్రహ్మన్, ద్వారకాం రథమాస్థితః ।
ఉపలేభేఽభిధావన్తీం, ఉత్తరాంభయవిహ్వలామ్ ॥ ౮

---

౪. హతాః – బంధవః యేషాంతాన్, అతఏవశుచా, అర్పితాన్ – అర్దితాన్ – ధృతరాష్ట్రాదీన్ బన్ధూన్, భూతేషు, నవిద్యతే, ప్రతిక్రియా – ప్రత్యుపాయోయస్యాస్తాం, కాలస్యగతిం, జన్మమరణాద్యాపాదనరూపాం, దర్శయన్ – మునిభిస్సహసాన్త్వయామాస॥ మాధవ ఇత్యనుషఙ్గణీయం॥ ఏవముత్తరత్రాఽపి॥

౫ కితవైః – అక్షద్యూతాద్యుపాయేన, వఞ్చకైః, దుర్యోధనాదిభిః, హృతం, అజాతశత్రోః – యుధిష్ఠిరస్య. స్వరాజ్యం, సాధయిత్వా, రాజ్ఞ్యాః – ద్రౌపద్యాః కచస్పర్శేన – కేశపాశగ్రహణేనైవ, క్షతం – క్షీణం, ఆయుః, యేషాంతాన్ అసతోదుష్టాన్ దుశ్శాసనాదీన్, ఘాతయిత్వా – అర్జునాదిభిరితిశేషః ॥

౬ ఉత్తమకల్పకైః – ముఖ్యైఋత్విక్భిః, అన్యూనసమస్తాఙ్గైర్దక్షిణైః, త్రిభిరశ్వమేధైః తంయుధిష్ఠిరం, యాజయిత్వా, పావనం – పవిత్రం – తస్యయుధిష్ఠిరస్యయశః, శతమన్యోః – శక్రస్య, యశఇవ, వ్యతనోత్ – విస్తారయామాస ॥

౭. తతః – పాండుపుత్రాన్, చశబ్దాదన్యాంశ్చ, ఆమన్త్ర్య – ఆపృచ్ఛ్య, శైనేయః – శినేర్నప్తాసాత్యకిః, శైనేయోద్ధవాభ్యాం – సాత్యక్యుద్ధవాభ్యాం సహితః, ఆత్మనాపూజితైః – ద్వైపాయనః, ఆదిః – ముఖ్యః, యేషాంతైః, విప్రైః ప్రతిపూజితః ॥

౮ ద్వారకాం, ప్రతిగన్తుం, కృతమతిః – నిశ్చితమతిః, హేబ్రహ్మన్, రథమాస్థితః, అధిష్ఠితః, తదా, అభిధావన్తీం, భయేనవిహ్వలాం, ఉత్తరాం – అభిమన్యుపత్నీం, ఇత్థం, విజ్ఞాపయన్తీమితిశేషః, ఉపలేభే పదదర్శేత్యర్థః ॥ యద్వా – అభిధావన్తీం – విజ్ఞాపన పూర్వకమను వర్తమానాముపలేభే ఇత్యన్వయః.

పాహిపాహి మహాయోగిన్, దేవదేవ జగత్పతే
నాఽన్యంత్వదభయంపశ్యే, యత్రమృత్యుః పరస్పరమ్ ॥ ౯

అభిద్రవతిమామీశ, శరస్తప్తాయసోవిభో ।
కామందహతుమాంనాథ, మామేగర్భోనిపాత్యతామ్ ॥ ౧౦

ఉపధార్యవచస్తస్యా భగవాన్ భక్తవత్సలః ।
అపాండవమిదంకర్తుం, ద్రౌణేరస్త్రమబుద్ధ్యత ॥ ౧౧

తర్హ్యేవాథమునిశ్రేష్ఠ, పాండవాః పఞ్చసాయకాన్ ।
ఆత్మనోఽభిముఖాన్దీప్తాన్ ఆలక్ష్యాస్త్రాణ్యుపాదదుః ॥ ౧౨

వ్యసనంవీక్ష్య తత్తేషాంఅనన్యవిషయాత్మనామ్ ।
సుదర్శనేనస్వాఽస్త్రేణ, స్వానాంరక్షాంవ్యధాద్విభుః ॥ ౧౩

---

౯ విజ్ఞాపనమేవాహ ॥ పాహీతిద్వాభ్యామ్ ॥ హేదేవానాందేవ, హేజగత్పతే నిఖిలజగత్త్రాతః, హేమహాయోగిన్ - సూక్ష్మార్థదర్శిన్, పాహిపాహి ॥ నవిద్యతేభయం యస్మాత్తథాభూతం, త్వత్ త్వత్తోఽన్యం నపశ్యే అదర్శనే హేతుంవదన్తి, అన్యాన్ విశినష్టి యత్రత్వద్వ్యతిరిక్తేషు పరస్పరం మృత్యుః, మృత్యుగ్రస్తా ఇత్యర్థః, నహిస్వయం మృత్యువశోఽన్యం మృత్యోస్త్రాతుం ప్రభురితిభావః

౧౦. ననుకింతవ భయముపస్థితం, యస్మాత్త్వం మయారక్షణీయేత్యత్రాహ। అభిద్రవతీతి॥ ఈశ - విభో, తప్తశ్చాసౌ, ఆయసః - అయసోవికారః, శరః, మామభిద్రవతి॥ మదభిముఖమాగచ్ఛతి, హేనాథ, సశరోమాంకామం - యథేచ్ఛందహతుమే - మమ, గర్భశ్చ, యథామాని పాత్యతాం, తథా - అనుగృహాణేత్యర్థః ॥

౧౧. తస్యాఉత్తరాయావచోఽవధార్య - ఆకర్ణ్య, భక్తవత్సలః - భగవాన్, అబుధ్యత - అధ్యవస్యత్ । కిమితి । అపాణ్డవం - పాణ్డవాభావంకర్తుం, ఇదం శరరూపేణ ద్రవత్, ద్రౌణేరస్త్రం, ద్రౌణిప్రయుక్తం బ్రహ్మాస్త్రమితి ॥

౧౨. యదాభగవానేవమబుధ్యత, తర్హి - తదైవ, హేభృగుశ్రేష్ఠ - శౌనక, పాణ్డవాఅపి, ఆత్మనోఽభిముఖాన్ - ఆభిముఖమాగచ్ఛతః, దీప్తాన్ - పఞ్చసాయకాన్, శరానాలక్ష్య, అస్త్రాణి ఉపాదదుః జగృహుః ॥

౧౩. తథా, అనన్యవిషయః - ఆత్మామనో యేషాం, అనన్యరక్షకాణాం, పాండవానాం, తద్వ్యసనం - దుఃఖమవలోక్య, విభుః - శ్రీకృష్ణః, స్వాఽసాధారణేన - సుదర్శనాస్త్రేణ, స్వానాం పాండవానాం, రక్షామకరోత్ । సుదర్శనేనతాన్ సాయకాన్నిరస్య, పాణ్డవాన్ రరక్షేత్యర్థః ॥

అన్తస్థ స్సర్వ భూతానామాత్మా యోగేశ్వరోహరిః ।
స్వమాయయాఽఽవృణోద్గర్భం వైరాట్యాః కురుతన్తవే ॥ ౧౪
యద్యప్యస్త్రం బ్రహ్మశిర, స్త్వమోఘంచాఽప్రతిక్రియమ్ ।
వైష్ణవంతేజ ఆసాద్య, సమశామ్య ద్భృగూద్వహ ॥ ౧౫
మామంస్థా హ్యేతదాశ్చర్యం, సర్వాశ్చర్యమయేఽచ్యుతే ।
యఇదం మాయయాదేవ్యాసృజ త్యవతి హన్త్యజః ॥ ౧౬
బ్రహ్మతేజో వినిర్ముక్తై రాత్మజైస్సహకృష్ణయా ।
ప్రయాణాఽభి ముఖంకృష్ణ, మిదమాహపృథాసతీ ॥ ౧౭

---

౧౪. తతః - అన్తస్థః - సర్వాన్తరాత్మతయాఽవస్థితః, ఆత్మాఅన్తః ప్రవిశ్యధారకశ్చ భగవాన్, అతఏవ, యోగేశ్వరః - నిరతిశయ సూక్ష్మాఽర్థదర్శీ, ఉత్తరాగర్భప్రవిష్ట పాణ్డవాస్త్ర దర్శీతిభావః। హరిః - కృష్ణః కురుతన్తవే - కురువంశవిస్తారార్థం, వైరాట్యాః - విరాటపుత్ర్యాః - ఉత్తరాయాః, గర్భంస్వయ మాత్మనైవ ఆవృణోత్ । వైరాట్యా ఉదరంస్వయ ప్రవిశ్య, తద్గర్భం యథాబ్రహ్మాస్త్రేణ - నహన్యేత, తథాఅవృణోత్, గర్భమాచ్ఛాద్య, సుదర్శనేనాస్త్రం చిచ్ఛేదేత్యర్థః ॥

౧౫. కథమప్రతిభటం, సుదర్శనేనాఽపి, నిరస్తమితి, శౌనకాఽభిప్రేతం చోద్యమనూద్య, తత్పరి తివక్తి - ॥ యద్యపీతి ॥ బ్రహ్మశిరోనామకమస్త్రం, అప్రతిక్రియం - కేనాప్యనివార్యం, అతఏవాఽమోఘం - అప్రతిహతం, తథాఽపి, హేభృగూద్వహ, వైష్ణవం విష్ణోస్సమ్బన్ధి. తేజః - తేజోరూపం, సుదర్శనమాసాద్య, సమ్యగశామ్యత్ - సుదర్శనేతరాఽప్రతిక్రియం బ్రహ్మాస్త్రం, సుదర్శనమేవసర్వాఽప్రతిక్రియమితిభావః ॥

౧౬. అత్రనవిస్మయః కార్యఇత్యాహ ॥ మేతి ॥ సర్వేభ్యోఽప్యాశ్చర్యేభ్యోఽప్యాశ్చర్యమయే, ఆశ్చర్యశక్తిప్రచురే, అచ్యుతే, స్వాఽఽశ్రితాస్త్ర భూషణగుణ విభూత్యాదీన్న చ్యావయతి - నవిహతాన్ కరోతీతి, అచ్యుతః, తథాభూతే భగవత్యేతత్సుదర్శనేన, బ్రహ్మాస్త్రం, నిరస్తమిత్యేతదాశ్చర్యం, మామంస్థాః, నమన్యస్వ, సర్వాఽఽశ్చర్య మయత్వమేవ వ్యఞ్జయితుంవిశినష్టి। యోభగవానచ్యుతః, అజః - స్వయం కర్మాఽఽయత్తోత్పత్త్యాదిషడ్భావ - వికారరహితః, ఇదం - చిదచిదాత్మకం, కృత్స్నం - జగత్, మాయయా- దేవ్యా, దేవస్య - స్వస్యసమ్బన్ధిన్యా, మాయయా - ఆశ్చర్యశక్త్యా, సృజత్యవతి, హన్తిచ । కృత్స్నజగత్సృష్టి స్థితి, లయలీలస్య కియదేతత్సుదర్శన నిరస్తంబ్రహ్మాస్త్రమితి । అతోనాశ్చర్యం కార్యమిత్యర్థః ॥

౧౭. తతః - బ్రహ్మతేజసా - బ్రహ్మాస్త్రేణ - వినిర్ముక్తైరాత్మజైర్యు ధిష్ఠిరాదిభిః, కృష్ణయా - ద్రౌపద్యాచసహ, సతీ, పృథా - కున్తీప్రయాణాఽభిముఖం కృష్ణం ఇదం - వక్ష్యమాణమాహ ॥

౧౮. తదేవాహ ॥ నమస్యఇతి షడ్వింశత్యా ॥ ప్రయాణాఽభిముఖం కృష్ణమవలోక్య తద్విశ్లేష మసహమానా, తంతతోని వర్తయితుం, "లౌకికోఽపి, కశ్చిద్గుణాఢ్యఃపుమాన్, ఆశ్రితాన్నహాతుముత్సహతే।

కున్త్యువాచః—

నమస్యే పురుషంత్వాద్య,మీశ్వరం ప్రకృతేః పరమ్ ।
అలక్ష్యం సర్వ భూతానాం; అన్తర్బహిరవస్థితమ్ ॥ ౧౮

మాయా యవనికాచ్ఛన్న, మజ్ఞాఽధోక్షజ మవ్యయమ్ ।
నలక్ష్యసేమూఢదృశా, నటోనాట్యధరోయథా ॥ ౧౯

పరమకారణస్య, సర్వాఽన్తరాత్మనోఽ - చిన్త్యవివిధ విచిత్రశక్తేః, స్వేచ్ఛోపాత్తాఽప్రాకృతాఽఽశ్చర్య తనోః, ఆశ్రితవాత్సల్య జలధేః, ఆశ్రితాఽఽర్తిహరస్య, నిరతిశయ సుఖాత్మస్య, యోగి - పరిశుద్ధమనస్సైవగోచరస్య, అవిజ్ఞాత చికీర్షితస్య, సర్వశరీరకస్య, సర్వసుహృదోఽచిన్త్య వివిధవిచిత్ర చేష్టితస్య అవిరతావతారస్య, తవపదామ్బుజ మన్తరేణ, నాఽస్మాకం శరణమస్తి । అతఃకథమనన్యాఽఽస్మానోఽస్మాన్విహాయ గన్తుముద్యుఙ్క్షే" ఇతివిజ్ఞాపయతి ॥ తత్రతావల్లౌకిక పురుషవైజాత్య - జ్ఞాపనాయాఽసాధారణైర్ధర్మైర్విశిష్టం నమస్కరోతి ॥ అద్యం - సర్వ - జగత్కారణం, ప్రకృతేః పరం - పురుషం, ఈశ్వరంత్వాం, నమస్యే- నమస్కరోమి । నమస్కారేణ పూజయామీత్యర్థః ॥ నమశ్శబ్దాత్, "శబ్దవైరకలహాఽభ్రకణ్వ - మేఘేభ్యః కరణే" ఇత్యతఃకరణే ఇత్యనువర్తమానే, "నమోవరివశ్చిత్రఙః క్యచ్" ఇతి కరోత్యర్థేక్యచ్ ॥ అర్షత్వాదాత్మనేపదమ్ ॥ సాఙ్ఖ్యాఽభిమతపురుష - వ్యావృత్త్యర్థమీశ్వర మిత్యుక్తం । సాపేక్షమీశ్వరత్వం, బ్రహ్మాదిసాధారణమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం. సర్వభూతానామన్తర్బహిశ్చాఽవస్థితమిత్యుక్తమ్ ॥ అనేన "యచ్చకిఞ్చిజ్జగత్సర్వం దృశ్యతేశ్రూయతేఽపివా ॥ అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణస్థితః" ఇతిశ్రుతిరుపబృంహితా భవతి ॥ అనేనదేవతా విశేషత్వంచ ఫలితం, సర్వభూతానాం - బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తానాం, అన్తర్బహిశ్చవ్యాప్య, నియన్తృతయాఽవస్థితమిత్యర్థః ప్రకృతేః పరత్వేహేతుః - "అలక్ష్య" ఇతి, ప్రకృతి - వన్నలక్ష్యతే - నదృశ్యత ఇత్యలక్ష్యః, యద్వా - అన్తర్బహిశ్చాఽవస్థితమప్యలక్ష్యం అదృశ్యం ॥

౧౯. తత్రహేతుః - మాయాయవనికాచ్ఛన్నం, మాయైవ - యవనికా - నేపథ్యా, తద్వత్తిరోధాయకత్వాత్, తయాజీవాఽజ్ఞాన రూపయాహేతుభూతయా, ఛన్నం - తిరోహితం, ఇన్ద్రియాఽవిషయమితియావత్ కింసర్వేషామప్యతీన్ద్రియం - నేత్యాహ ॥ "అజ్ఞాఽధోక్షజమ్" । ఇతి । అక్షజా ఇన్ద్రియవృత్తయః, అధః - అధోభూతాః, అక్షజాః, యస్మాత్సోఽధోక్షజః । ఇన్ద్రియవృత్త్యవిషయః, అజ్ఞానా - మనుపాసకానాం, అధోఽక్షజం, అజ్ఞాధోక్షజం, తత్రహేతురవ్యయమితి, నవ్యేతి - వివిధంవికారంగచ్ఛతీత్యవ్యయమ్। వివిధవికారభాగేవహి అజ్ఞాఽక్షజవిషయః, త్వంత్వవ్యయత్వా, దజ్ఞాధోఽక్షజ ఇత్యర్థః । అనేనైతత్సూచ్యతే। "యోగవిశుద్ధమనసా తుగ్రాహ్య" ఇతి । తథాచశ్రూయతే "నచక్షుషాపశ్యతికశ్చనైనమ్ । నమాంసచక్షురభివీక్షతేతం । దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యా సూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిః । హృదామనీషామనసాఽభిక్లృప్తోయ ఏనం విదు" రిత్యాది । తదేవాహ ॥ నలక్ష్యసేమూఢదృశేతి ॥ యోగాఽపరిశుద్ధ ధియానలక్ష్యసే — నదృశ్యసే, నమనసైవాపిదృశ్య ఏవాహమిత్యత్రాఽఽహ ॥ "నటోనాట్య - ధరోయథేతి" ॥ నాట్యధరో నటోయథా

తథా పరమహంసానాం మునీ నామ మలాత్మనామ్ ।
భక్తి యోగవిధానాఽర్థం, కథం పశ్యే మహిస్త్రియః ॥ ౨౦

కృష్ణాయ వాసుదేవాయ, దేవకీనన్దనాయచ ।
నన్ద గోపకుమారాయ గోవిన్దాయ నమో నమః ॥ ౨౧

నమః పఙ్కజనాభాయ, నమః పఙ్కజమాలినే ।
నమః పఙ్కజనేత్రాయ నమస్తేపఙ్కజాఙ్ఘ్రయే ॥ ౨౨

యథాహృషీ కేశఖలేన దేవకీ, కంసేనరుద్ధాఽతిచిరం శుచార్పితా ।
విమోచితాఽహంచ సహాత్మజా విభో త్వయైవనా థేనముహుర్వి పద్గణాత్ ॥ ౨౩

దృశ్యతే తదాదృశ్యస్సఇత్యర్థః యద్వా ॥ మూఢదృశా - నటయాథాత్మ్య మజానతా - పుంసా, నాట్యధరో నటో యథానలక్ష్యతే, అయమేవంవిధ ఇతినజ్ఞాయతే, కిన్తునాట్యోపయుక్తవేష విశిష్టతయైవ దృశ్యతే తద్వత్-అనేన - అజ్ఞాఽధోక్షజ ఇత్యనేనచ, యోగపరిశుద్ధ మనోగ్రాహ్యః, అపరిశుద్ధమనసాత్వ గ్రాహ్యఇతి । తత్రనలక్ష్యసే ఇత్యనేనాఽగ్రాహ్యత్వము పపాదితమ్ ॥

౨౦ అథపరిశుద్ధ మనోగ్రాహ్యత్వం వదన్తీ యోగాఽనధికారిణ్యోఽపరిశుద్ధ - మనసస్త్స్త్రియో వయంకథంజానీమ ఇత్యాహ ॥ తథేతి॥ తథా - తథాహీత్యర్థః । మునీనాం - సదాత్వత్స్వరూపమననశీలానాం, అమలాత్మనాం - విశుద్ధమనసాం, పరమహంసానాం, భక్తియోగవిధానాఽర్థం, ! అర్థశబ్దోఽత్రవిషయ భూతపదార్థవాచీ । భక్తియోగవిధానస్య - భక్తియోగ ప్రపఞ్చస్య, అర్థం - విషయభూతం, భక్తియోగ దృశ్యంత్వాం, స్త్రియో - వయం, కథంపశ్యే మహిజానీమహి ॥

౨౧ తర్హి కింజానాసీత్యపేక్షాయాం, నటంనాట్యధరం, నాట్యోపయుక్తనామ - రూపాది విశిష్టతయైవజానతే । నతుతత్త్వలోఽయమేతజ్జాతి నామరూప - గుణకఇతి, తద్వదస్మిన్న వతారేయాని కృష్ణ వాసుదేవ, దేవకీనన్దనాది. నామాని, యచ్చపఙ్కజనాభాద్య వతారోపేతం, తాన్యేతాన్యేవ, సర్వేషాం, అవ భాసమానాని, కేవలంజానీమః'' ఇత్యభిప్రాయేణోక్త నామరూప విశిష్టం నమస్కరోతి ॥ కృష్ణాయేతి ॥ శ్లోకద్వయం నిగదేనైవవ్యాఖ్యాతమ్ ॥

౨౩. నన్వవతారదశాయాం అయోగపరిశుద్ధ మనోభిరపి సర్వైర్వర్ద్రశ్య - మానస్య, భగవతః, కథమలక్ష్యత్వం, ''అజ్ఞాధోక్ష జమవ్యయం నలక్ష్యసే మూఢదృశే'' - త్యుక్తం, ''నమాంసచక్షురభి వీక్షతేతం, నచక్షుషాపశ్యతి కశ్చనైన'' మిత్యా - దిభిశ్శ్రుతంచ, అదృశ్యత్వమితిచేన్న । సర్వైర్దేవమనుష్యత్వాది సాజాత్యేన, దృశ్యమానత్వేఽపిత ద్విలక్షణత్వేనాఽదృశ్యత్వాత్ ॥ విలక్షణ దర్శనమేవహి, ''అలక్ష్య'' మిత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యతే । నటదృష్టాన్తేనాఽప్యేతదేవాఽవగతమ్ । జానన్త్యా అపికథంపశ్యేమహి స్త్రియ ఇత్యుక్తిః, లోకపరిపాట్యభిప్రాయికా యత్త్వం సాక్షాత్ప్రకృతేఃపరః, పరమపురుష ఈశ్వరః, తతఏఽవా

విషాన్మహాగ్నేః పురుషాదదర్శనా దసత్సభాయాం వనవాస కృచ్ఛ్రతః ।
మృధే మృధేఽనేకమహారథా స్త్రతో, ద్రౌణ్యస్త్రత శ్చస్మహరేఽభిరక్షితాః॥ ౨౪

విపదస్సన్తు నశ్శశ్వత్, తత్ర తత్ర జగద్గురో ।
భవతో దర్శనం యత్స్యాత్, అపునర్భవ దర్శనమ్ ॥ ౨౫

జన్మైశ్వర్య శ్రుత శ్రీభి, రేధమానమదః పుమాన్ ।
నైవార్హత్య భిధాతుంవై, త్వామకిఞ్చన గోచరమ్ ॥ ౨౬

స్సామవ - తారదశాయామపి, స్వస్వభావమ జహత్స్వ సాధారణాన్ ధర్మాన్దర్శయ - సీత్యభిప్రాయే ణాహ ॥ యథేతి ॥ హేహృషీకేశ, ఖలేన - దురాత్మనాకంసేన, చిరం, శుచా - శోకేన, ఆర్పితా-నిధాపితా, శోకంప్రాపితేతియావత్ । రుద్ధాచదేవకీయథా విమోచితా, తథాఽహమపిసపుత్రా, హేవిభో - సర్వశక్తే, త్వయైవ - నాథేన, విపదాంగణాత్, ముహుర్ముహుర్విమోచితాకిం, కిమిత్యస్యనేత్యాదిః, విమోచితైవే త్యర్థః । అనేనస్వాఽర్థనిరపేక్ష పరదుఃఖనిరాచి కీర్షారూపం కృపాళుత్వం, ఆశ్రితాఽనిష్టపరిహర్తృత్వం, నిమ్నోన్నతాఽనాదరేణ ఆశ్రితమాత్ర పక్షపాతిత్వం చప్రదర్శితమితి ఫలితమ్ ॥

౨౪. కోఽసౌవిపద్గణః, యస్మాత్త్వం విమోచితేత్యత్రాఽఽహ ॥ విషాదితి ॥ మహాగ్నేః, పురుషాదానాం - రాక్షసానాం, దర్శనాత్ - దర్శనజాత్ - భయాత్, వనవాసకృచ్ఛ్రతః, వనవాసక్లేశాత్, మృధే మృధే - ప్రతియుద్ధం, మహారథానాం, అస్త్రేభ్యః, ద్రౌణేః - అశ్వత్థామ్నః,-బ్రహ్మాస్త్రాత్, హేహరేగక్షితాఃస్మ, అభతామ. విషాదిభ్యో రక్షణప్రకారో మహాభారతాద వగన్తవ్యః । విస్తరభయాన్నాత్రలిఖ్యతే ॥

౨౫. యదేతద్విపద్గణ నివారకత్వం, తదేతత్తవనయత్. అర్థాదేవతన్నివృత్తే - రిత్యభిప్రాయే ణాహ ॥విపద ఇతి॥ హేజగద్గురో, తత్రతత్ర - శశ్వత్ - సదా, తాః - త్వయానిరసనీయాః, నః - ఆశ్రితానాం, విపదఃసన్తు । అసతాంనతన్ని రసనాయ యత్నఃత్వయా కార్యః ఇతిభావః । యద్యది అపునర్భవదర్శనం, స్యాత్, నవిద్యతే - పునర్భవస్య - సంసృతేః దర్శనం యస్మాత్తథాభూతం, భవద్దర్శనం యదిస్యాత్, సంభావ నాయాంవిఙ్ । సకలాపన్మూల సంసృతిపరిహారక్షమం, తద్యదిస్యాత్, విపదస్సన్తునామ అర్థాదేవతన్నివృత్తే రితిభావః ।

౨౬. నన్వహమీశ్వరశ్చేత్త్వర్హిత్వ మివసర్వేఽపి మామేవంవిధం కింనవద న్తీత్యత ఆహ ॥ జన్మేతి, ఐశ్వర్య శబ్దోధనపరః, శ్రుతశబ్దోవిద్యాపరః, జన్మైశ్వర్యశ్రుతా,-నాం, సత్కులప్రసవధన విద్యానాం, శ్రీభిస్సమృద్ధిభిః, ఏధమానః మదోయస్య-సఃపుమాన్, త్వామభిధాతుంనచాఽర్హతి । త్రిమదోన్మత్తత్వేన స్వపరయాథాత్మ్య వివేకాఽభావాదితి భావః । అనర్హతామేవ సూచయితుం విశినష్టి॥ అకిఞ్చన గోచరం- నాస్తికిఞ్చన యేషాంతే, అకిఞ్చనా-నిష్కామాః తేషాంగోచరమ్॥

నమోఽకిఞ్చన విత్తాయ, నివృత్తగుణ వృత్తయే ।
ఆత్మా రామాయ శాన్తాయ, కైవల్య పతయే నమః ॥ ౨౭

మన్యేత్వాం కాల మీశానం, అనాదిని ధనంవిభుమ్ ।
సమంచ రన్తం సర్వత్ర, భూతానాం యన్మిథః కలిః ॥ ౨౮

నవేద కశ్చిద్భ గవం శ్చికీర్షితం, తవేహమా నస్యనృణాం విడమ్బనమ్ ।
నయస్యకశ్చిద్ద యితోఽస్తికర్హిచిత్, ద్వేష్యశ్చయస్మి న్విషమామతిర్నృణామ్॥ ౨౯

౨౭. అన్యైశ్చ చిదచిద్వ్యా వర్తకైః, ఈశ్వరాఽసాధారణ ధర్మైర్వి శింషన్నమస్కరోతి **నమఇతి** అకిఞ్చనానాంవిత్తాయ, విద్ళృలాభఇతి ధాతుః విద్యతే-లభ్యత ఇతివిత్తః తస్మై, నివృత్తాః -గుణానాం - వృత్తయః - కామక్రోధాదయో యస్యతస్మై, అనేనాఽచిద్వ్యావృత్తిః । శాన్తాయ-ఊర్మిషట్క-రహితాయ, అశనాయాపిపాసా, శోక మోహ, జరామృత్యవః"-షడూర్మయః । అనేనబద్ధజీవవ్యావృత్తిః, । తత్రహేతుః ఆత్మాఽఽరామాయ, స్వాఽనుభవైక పరాయ । కైవల్యం-ప్రకృతిసంబన్ధ రాహిత్యం, మోక్ష ఇతియావత్ ॥ తస్యపతిః-తస్మై, మోక్షప్రదాయ, అనేనముక్త నిత్యజీవవ్యావృత్తి

౨౮. నను బ్రహ్మరుద్రే న్ద్రాదివ్యన్యతమః కశ్చిత్ త్వదుక్తవిధోనత్వహ మిత్యత్రాహ । మన్యేత్వామితి । ఈశానం - బ్రహ్మాదీనపిస్వవశీ కుర్వాణం, కాలంత్వాంమన్యే, కాలశరీరకంత్వాంమన్య ఇత్యర్థః । అత ఏవకాలకృతజన్మమరణాది రహితం, । నన్వహమపిప్రాకృతవ ద్వైషమ్యాది మానేవ, ఇత్యతః కాలంవిశినష్టిత సర్వత్రసమం చరన్తం-కాలయన్తం, యత్-యస్మాత్, కాలాన్ని మిత్తాద్భూతానాం, మిథః కలిః-కలహో భవతి । సమంచరన్త మిత్యనేన కాలశరీర కస్యతవ, నవైషమ్య నైర్ఘృణ్యాదికమస్తీతి సూచితమ్ యస్మిన్ మిథః కలిరిత్యనేన, అథాఽపిజీవ కర్మాఽనుసారేణ, సుఖదుఃఖాదిప్రవృత్తి, నిమిత్త మాత్రత్వమస్తీతిసూచితమ్.

౨౯. నన్వహమపి కాంశ్చిదనుగృహ్ణన్, కాంశ్చిన్నిగృహ్ణన్, కథంవైషమ్యాదిరహిత ఇత్యత ఆహ ।నేతి। హేభగవన్, నృణాంవిడమ్బన - మనుకారం, ఈహమానస్య - కుర్వాణస్య, తవచికీర్షితం॥ నకోఽపివేద క్వచిన్నిగ్రహోఽపి, అన్తతోఽనుగ్రహ రూపతయా, ఫలతీతి, నవైషమ్యాదికమస్తి । పూతనా, శకట, యమలాఽర్జున, ధేనుక, కేశి, కువలయాపీడ, చాణూరముష్టిక కోసల, కంసాదివిషయస్య నిగ్రహస్యాన్తతస్తేషాం, నిరతిశయ పురుషాఽర్థరూప, ముక్తిహేతుత్వ - దర్శనాదితిభావః ॥ యతఏవ - మతఏవ, త్వయి - వైషమ్యాదిరహితే, తదాపాదయతాంనృణాం, మతిరేవవిషమేత్యాహ **నయస్యేతి** కర్హిచిదపి। దయితః - ప్రియో, ద్వేష్యశ్చనాస్తి, యస్మిన్, నృణాం, మతిర్విషమా, రజస్తమోఽన్వయాదయథార్థా, భవతి, నృణాంవిడమ్బన మీహమానస్యేత్యనేన, నరచేష్టాఽనుకార మాత్రమేవ, 'నతుసర్వథాతత్స జాతీయ చేష్టితం, "జన్మకర్మచమేదివ్య" మితిభగవతై - వోక్తత్వాదితి సూచితమ్.

జన్మకర్మచ విశ్వాత్మన్, అజస్యాఽకర్తురాత్మనః ।
తిర్యఙ్నృషిషు యాదస్సు, తదత్యన్త విడమ్బనమ్ ॥ ౩౦

గోప్యాదదే త్వయి కృతాగసి దామతావ, ద్యాతేదశాఽశ్రుకలిలాఞ్జన
సమ్భ్రమాక్షమ్ । వక్త్రంనినీయ భయభావనయాస్థితస్య,
సామాం విమోహయతి, భీరపి యద్బిభేతి । ౩౧

కేచిదాహురజం జాతం, పుణ్యశ్లోకస్య కీర్తయే ।
యదోః ప్రియస్యాఽన్వవాయే, మలయస్యేవ చన్దనమ్ ॥ ౩౨

అపరే వసుదేవస్య, దేవక్యాం యాచితోఽభ్యగాత్ ।
అజస్త్వమస్య క్షేమాయ, వధాయ చసురద్విషామ్ ॥ ౩౩

---

౩౦. విడమ్బనత్వమేవాఽన్యథాఽనుపపత్త్యాప్రదర్శయతి ॥ జన్మేతి ॥ అజస్య-జన్మరహితస్య, కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితస్య, అకర్తుః - ప్రాచీనకర్మాఽనురూప - ప్రవృత్తిబుద్ధ్యధీనకర్మరహితస్య, ఆత్మనః- సర్వాన్తరాత్మనస్తవ, తిర్యగాదిషుజన్మ, తత్సజాతీయం కర్మచేతి, యత్, తదత్యన్త విడమ్బనమేవ । అన్యథా, అజస్యాఽకర్తు, రాత్మనస్తచ్చతన్న ఘటతఇతిభావః । తత్ర, తిర్యక్షు - వరాహాదిషు, ఋషిషు - భార్గవాఽఽత్రేయ, కార్దమాదిషు, నృషు - రాఘవ, యాదవాదిషు, యాదస్సు - మత్స్యకూర్మాదిషు, జలౌకస్సు ॥

౩౧. విడమ్బనమాత్రంనచేత్, ఇదంనఘటత ఇత్యభిప్రాయేణాహ ॥ గోపీతి । తావద్యథా, త్వయి, కృతమాగోఽపరాధోయేన, తథాభూతేసతి, గోపీ - యశోదా, దామ, రజ్జుమాదదే, త్వద్బన్ధనాఽర్థం పరిజగాహ, తదా, అశ్రుభిః, - కలిలం - కలుషితం, అఞ్జనం - యయోస్తే, సంభ్రమే - భయసూచకాఽఽటోప, యుక్తే - అక్షిణీ - యస్యతద్వక్త్రం, నినీయ - ఉన్నీయ, ఉన్నామ్య, అశ్రుకలిలేత్యాది క్రియావిశేషణంవా అశ్రుకలిలాఞ్జన సంభ్రమాక్షం యథాతథావక్త్రంనినీయ-ప్రాపయ్యేత్యర్థః, యస్మాత్త్వత్తోభీరపిబిభేతి, తస్యైవ, భయభావనయా - భయాఽభినయేన, స్థితస్యయా - దశా, సామాంవిమోహయతి, అత్రభీశబ్దేన, సర్వేషాం భయహేతుర్మృత్యుర్లక్ష్యతే "భీషాఽస్మాద్వాతఃపవతే - భీషోదేతిసూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ - మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ" ఇత్యుక్తవిధస్యతవేత్యర్థః । తావద్విమోహయతి - మూఢాంకరోతి । పశ్చాత్పునః చేష్టాఽనుకారమాత్ర - మిథమితిజ్ఞాపయతీతితావచ్ఛబ్దాశయః ॥

౩౨. యతోవిడమ్బనమాత్రం - నతుతాత్వికం, అతఏవత్వదవతార ప్రయోజన నిమిత్తంచేదమేవేతినిశ్చేతుమశక్తాః, తన్నానాతర్క యన్తీత్యాహ ॥ కేచిదితిపఞ్చభిః ॥ కేచిత్త్వదవతార ప్రయోజననిర్ణయాయప్రవృత్తానాంమధ్యే, అజమపిత్వాం, ప్రియస్య - భక్తస్య - పుణ్యశ్లోకస్య, యదోః, కీర్తయే, తద్వంశే జాతమాహుః, యదువంశకీర్తి జననాయ, తత్రత్వాం, జాతమాహురిత్యర్థః । యథా - మలయస్య పర్వతస్య కీర్త్యైచన్దనం జాతంవదన్తితద్వత్ ॥

భారాఽవతారణాయాఽన్యే భువోనావ ఇవోదధౌ ।
సీదన్త్యా భూరిభారేణ, జాతోహ్యాఽత్మ భువార్థితః ॥ ౩౪

భవేఽస్మిన్ క్లిశ్యమానానాం, అవిద్యాకామ కర్మభిః ।
శ్రవణ స్మరణాఽర్హాణి, కరిష్యన్నితి కేచన ॥ ౩౫

శృణ్వన్తిగాయన్తి గృణన్త్యభీక్ష్ణశః, స్మరన్తినన్దన్తి తవేహితంజనాః ।
తఏవపశ్యన్త్య చిరేణతావకం, భవప్రవాహో పరమం పదామ్బుజమ్ ॥ ౩౬

అప్యద్యనస్త్వం స్వకృతేహితః ప్రభో, జిహాససిస్వి త్సుహృదోఽను జీవినః ।
యేషాం నచాఽన్యద్భవతః పదామ్బుజా త్పరాయణం రాజసుయజ్జితాం హసామ్ ॥ ౩౭

---

౩౩. అపరేతు, అస్య - సాధులోకస్య క్షేమాయ, సురద్విషాంవధాయ చాఽజస్త్వమ్ ॥ వసుదేవస్యదేవక్యాం, తాభ్యాం, పూర్వజన్మనియాచితః, అభ్యగాత్ - పుత్రత్వం ప్రాప్త ఇత్యాహుః, । వసుదేవస్యేత్యపాదానస్యైవ శేషత్వ వివక్షయాషష్ఠీ ॥

౩౪. అన్యేతు, ఉదధౌ - అర్ణవే, నావఇవ, భూరిభారేణసీదన్త్యాః క్లిశ్యన్త్యాః, భువోభారాఽపహారాయ, ఆత్మభువా చతుర్ముఖేనాఽభ్యర్థితో, భగవాన్ జజ్ఞ ఇత్యాహుః ॥

౩౫. కేచనతు, అస్మిన్లోకే అవిద్యాదిభిః, క్లిశ్యమానానాం - జనానాం, శ్రవణస్మరణాద్యర్హాణి, చేష్టితాని కరిష్యన్, కర్తుంజాతఇత్యాహురిత్యర్థః అవిద్యా-దేహాత్మ భ్రమాదేర్నిమిత్తమజ్ఞానం, కామః-తన్మూలకశబ్దాది విషయాఽభిలాషః, కర్మాణి-తత్తదనుకూల వ్యాపారాత్మకాని ॥

౩౬. అవిద్యాదిభిః క్లిశ్యమానానాం, జనానాం, శ్రవణాద్యర్హాః ఇత్యనేన, భగవచ్చేష్టితానాం, క్లేశాఽపహన్తృత్వం సూచితమ్ । తచ్చనసాక్షాత్, కిన్తుసంసృతినివర్తక భగవచ్చరణారవిన్ద సాక్షాత్కారావహభక్తియోగ - నిష్పాదనద్వారేత్యభిప్రాయేణ, భగవచ్చేష్టిత శ్రవణాదిపరాణామే తచ్చరణాఽమ్బుజ సాక్షాత్కారో నాన్యేషామిత్యాహ ॥ శృణ్వన్తీతి ॥ యేజనాః, తవేహితం - చేష్టితం, శృణ్వన్తి - వక్తృసాన్నిధ్యే, గృణన్తి - శ్రోతృసాన్నిధ్యే - తదుభయాఽసన్నిధౌచ, స్వయంగాయన్తి, నన్దన్తిచ - తఏవభవప్రవాహస్య - సంసారప్రవాహస్య, ఉపరమోయస్మాత్, తస్మాత్, తావకం - త్వదీయం, పదామ్బుజ మచిరేణ పశ్యన్తి ॥

౩౭. తదేవంసంస్తుత్యాఽధునా, ప్రయాణముపసంహరేతి సూచయితుం, త్వత్పదామ్బుజైకశరణానస్మాన్, హాతుముత్సహసేకిమితి కాక్వాఽఽహ ॥ అపీతిశడ్భిః ॥ స్వకృతే - స్వార్థే, త్వమపీహితః ఈహితః కిమ్ - ప్రవృత్తః కిమిత్యర్థః, యత్-యస్మాత్, హేప్రభో, సుహృదోఽనుజీవినో-భృత్యాంశ్చ, నోఽస్మానధునా, జిహాససిస్విత్ - హాతుమిచ్ఛసిహి. త్యాగాఽనర్హతాం సూచయితుం, అత్మనోవిశినష్టి-యేషాం, భగవ

కేవయం నామరూపాభ్యాం, యదుభిస్సహ పాణ్డవాః ।
భవతోదర్శనం యర్హి, హృషీకాణామి వేశితుః ॥ ౩౮
నేయంశోభిష్యతే భూమిః యథేదానీం గదాధర ।
త్వత్పదై రఙ్కితాభాతి, స్వలక్షణ విలక్షితైః ॥ ౩౯
ఇమేజనపదా స్స్వృద్ధాః, సుపక్వౌషధి వీరుధః ।
వనాద్రినద్యు దస్వన్తో హ్యేధన్తేతవ వీక్షితైః ॥ ౪౦
అథవిశ్వేశ విశ్వాత్మన్, విశ్వమూర్తే స్వకేషుమే ।
స్నేహపాశమి మంఛిన్ధి, దృఢం పాణ్డుషు వృష్ణిషు ॥ ౪౧

తః పదామ్బుజాత్, అన్యత్పరాయణం - శ్రేయః ప్రాపకం, ప్రాప్యంచనాఽస్తి । అత ఏవ - రాజసు - రాజ్ఞాం మధ్యే, జితాంహసాం - జితదుఃఖానాం, యేషాం, అన్యత్పరాయణంనాస్తి, తానస్మానిత్యన్వయః.

౩౮. సర్వమిదంనిర్హేతు కయాత్వత్కృపయైవ సమ్పన్నం, నత్వస్మద్గతగుణ నిరీక్షణేనేత్యభిప్రాయేణాహ క ఇతి నామరూపాభ్యా, ముపలక్షి - తస్యేతిశేషః, మనుష్యసజాతీయ నామరూపాభ్యాముపలక్షి తస్య - తవ, దర్శనం, హృషీకాణాం, చక్షురాదీన్ద్రియాణాం ఈశితుః కరణాఽధిపస్యతేఽభిజ్ఞస్య - దర్శనమివ, యర్హి - యదా, యేషాంజాతం, తేపాణ్డవావయం, యదుభిస్సహ, కే - నకేఽపి । నకేనాఽపి స్వాద్దర్శన హేతునా, గుణేనయుక్తాః, కిన్తు, త్వత్కృప - యైవేత్థంభాగమితి, భావః, తేవయం, నామరూపాభ్యాం కే ఇతివాఽన్వయః । నత్వద్దర్శనహేతునా, ఋష్యాదినామ్నా, తాపసాదిరూపేణ చాఽన్వితా ఇత్యర్థః.

౩౯. హేగదాధర, అధునా ఇయంభూమిః, స్వైః, స్వాఽసాధారణైః, లక్షణైః - చిహ్నైః, ధ్వజవజ్రాఽఙ్కుశాది రేఖారూపైః, విలక్షితాని, తైస్త్వత్పదై రఙ్కితా సతీ భాతి తథాత్వత్ప్రస్థానాదనన్తరకాలేన, శోభిష్యతేహి.

౪౦. తవవీక్షితై రేవేమేజనపదా - దేశాః, అధునా, స్వృద్ధాః, సుసమృద్ధాః, స్వృద్ధత్వమేవాహ। సుపక్వా - ఓషధ్యో - వీరుధః, గుల్మానిచయేషు, ఉపవనానిచ, అద్రయశ్చ, ఉదన్వన్తః. జలాకరాశ్చ వర్ధన్తేహి.

౪౧. మదభిప్రాయం జానాస్యేవేత్యభిప్రాయేణ సమ్బోధయన్నాహ ॥ అథేతి । అథశబ్దః - ప్రశ్నద్యోతకః, హేవిశ్వేశ - సర్వాన్తఃకరణ నియన్తః, హేవిశ్వాత్మన్ - సర్వాఽన్తరాత్మన్, హేవిశ్వశరీరక స్వకేషు - పాండవేషు, మే-మయి, విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః, వృష్ణిషుచేమం దృఢం, స్నేహపాశః - తం, ఛిన్ధి అథఛిన్ధికిం - యద్వా - వృష్ణిషుపాండవేషు చత్వద్విషయస్నేహపాశః, త్వయితుమత్స్నేహపాశః ఇత్యభిప్రాయేణమే ఇత్యుక్తం.

త్వయిమేఽనన్య విషయా, మతిర్మధు పతేఽసకృత్ ।
రతిముద్వ హతాదద్ధా గఙ్గేవౌఘము దన్వతి ॥ ౪౨

శ్రీకృష్ణ కృష్ణసఖ, వృష్ణ్యృషభావనిధ్రుగ్రాజన్యవంశ దహనాఽనపవర్గవీర్య ।
గోవిందగో, ద్విజసురార్తి హరావతార, యోగేశ్వరాఽఖిలగురో భగవన్నమస్తే ॥ ౪౩

సూతఉవాచ—

పృథయేత్థం కలపదైః పరిణూతాఽఖిలోదయః ।
మన్దంజహాస వైకుణ్ఠో మోహయన్నివ మాయయా ॥ ౪౪

తాంబాఢమిత్యు పామన్త్ర్య, ప్రావిశద్గజ సాహ్వయమ్ ।
స్త్రియశ్చ స్వపురం యాస్యన్, ప్రేమ్ణారాజ్ఞా నివారితః ॥ ౪౫

---

౪౨. తదేవవ్యఞ్జయన్తీ ప్రార్థయతే త్వయీతి హేమధుపతే, యాదవానా-మేవ మాధవా ఇతి నామాన్తరమ్ । తచ్చనవమేస్ఫుటీ భవిష్యతి, త్వయి అనన్యవిషయా — త్వదితరాఽవిషయా, మమ మతిః, అసకృత్, అద్ధా-తత్త్వతః, ఉదన్వతి-సముద్రే, గఙ్గాజలౌఘమివ ఉద్వహతాత్, యథాగఙ్గా, సముద్ర మప్రాప్య, నస్వజలౌఘంవోఢుం, క్షమా, సముద్రంప్రాప్యైవ స్వజలౌఘంవహతి, ఏవంత్వామప్రాప్యరన్తు మక్షమా మేమతిః త్వయ్యేవరతిముద్వహతామిత్యర్థః.

౪౩ స్వాఽభిప్రేత విజ్ఞప్త్యనుమతా "అఞ్జలిఃపరమా ముద్రాక్షిప్రం దేవప్రసాదినీ" - త్యుక్త విధాఽఞ్జలిరేవ, ఉపాయోనతతోఽన్యోస్తీత్యభిప్రాయేణ, కేవలమనితర సాధారణగుణ విశిష్టంసంబోధ్య నమస్కరోతి శ్రీకృష్ణేతి హేశ్రీకృష్ణ - సర్వలోకసుఖకర, కృష్ణోర్జునః - తస్యసఖా - కృష్ణసఖః, తస్య సమ్బోధనం, వృష్ణీనాంబుషభః - శ్రేష్ఠః, అవనిద్రుహాం, అవన్యుపలక్షిత లోకో-పద్రవకారిణాం, రాజ న్యానాం - వంశస్యదహనం, యథావేణూనాం, దహనోఽగ్నిర్నాశకః, తద్వద్రాజన్య కులనాశకం, అనప వర్గ - మనన్తం వీర్యంయస్య, హేగోవిన్ద, గవాం, ద్విజానాం, సురాణాంచ, ఆర్తిహరోఽ-వతారోయస్య, యోగేశ్వర, సూక్ష్మదర్శిన్, అఖిలగురో - హితోపదేష్టః.

౪౪ ఇత్థంకలాని - మధురాణి, పదాని - వచాంసి, తైః, పృథయా - కున్త్యాపరిణూతః, అఖిలః ఉదయః-మహిమా, యస్యసః, వైకుణ్ఠః శ్రీకృష్ణః, మాయయా, హాసాత్మికయాఽశ్చర్యశక్త్యా, లోకంమోహ యన్నివ, మన్దమీషత్ జహాస - హసితవాన్, మన్దమితిక్రియావిశేషణమ్.

౪౫. తావత్స్వపురం, యాతుముద్యుక్తోభగవాన్, తాం-పృథాం, అన్యాస్త్రీశ్చబాఢం-ఓమిత్యు పామన్త్ర్య-అఙ్గీకారపూర్వక మనుజ్ఞాప్య, ప్రేమ్ణారాజ్ఞా-యుధిష్ఠిరేణచ, నివారితః, గజసాహ్వయం హాస్తిన పురమేవ, ప్రావిశత్ । ప్రవిశ్యేతిపాఠే ప్రవిశ్యతత్రైవ కఞ్చిత్కాలము వాసేతిశేషః.

వ్యాసాద్యై రీశ్వరేహాజ్ఞైః, కృష్ణేనాఽద్భుత కర్మణా।
ప్రబోధితోఽపీతిహాసైః, నాన్వబుధ్యచ్ఛు చార్పితః। ౪౬

ఆహరాజా ధర్మసుతః, చిన్తయన్ సుహృదాం వధమ్।
ప్రాకృతేనాత్మ నావిప్రాః, స్నేహమోహ వశంగతః ॥ ౪౭

అహో మేపశ్యతాఽజ్ఞానం, హృదిరూఢం దురాత్మనః।
పారక్యస్యైవ దేహస్య, బహ్వ్యో మేఽక్షౌహిణీర్హతాః ॥ ౪౮

బాలద్విజ సుహృన్మిత్ర పితృభ్రాతృ గురుద్రుహః।
నమేస్యాన్ని రయాన్మోక్షో, హ్యపివర్షాఽయుతాఽయుతైః ॥ ౪౯

నైనోరాజ్ఞః ప్రజాభర్తుః, ధర్మయుద్ధే వధోద్విషామ్।
ఇతిమేనతు బోధాయ, కల్పతేశాసనం వచః ॥ ౫౦

౪౬ తదాఈశ్వరేహాజ్ఞైః, వ్యాసాద్యైః, రద్భుతం, కర్మ-చేష్టితం, యస్యతేస, కృష్ణేన - భగవతాచ, ఇతిహాసైః ప్రతిబోధితో ధర్మసుతః, శుచాఽర్పితః-బన్ధునాశజ శుచార్పితః, నాన్వబుధ్యత-కాలస్య గతి-రీదృశీతినవిజజ్ఞే ॥

౪౭. కిన్తుహేవిప్రాః, బన్ధుషు-స్నేహమోహయోః వశంప్రాప్తః, అతఏవ, ప్రాకృతేన - దేహతదనుబన్ధ్యాది ప్రవణేనాఽఽత్మనా, సుహృధాంవధమే వచిన్తయన్, ధర్మసుతో, రాజాఽబ్రవీత్ ॥

౪౮ తదేవాహయావత్సమాప్తి॥ అహోదురాత్మనో మమహృది, రూఢమజ్ఞానం, పశ్యత, తదేవ దర్శయతి, పారక్యస్య-శ్వసృగాలాదిభక్ష్యస్య, దేహస్యైవ, దేహసుఖాఽర్థమేవ, మే-మయా, బహ్వ్యః, అక్షౌహిణీః, అక్షౌహిణ్యోహతాః ॥

౪౯. బాలాదిద్రుహః - బాలాదిహన్తుర్మమ, వర్షాయుతానా మయుతైరపి నిరయాన్మోక్షో నహిభవేత్ ॥

౫౦. నమ "శౌర్యంతేజో ధృతిర్దాక్ష్యం, యుద్ధేచాఽప్యపలాయనమ్॥ ధర్మ్యాద్ధియుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్క్షత్రియస్య నవిద్యతే॥" ఇత్యాది శాస్త్రైః,ధర్మ్యయుద్ధస్య, ధర్మత్వాఽవబోధనాత్ తత్ర హతాన్ప్రతి కింశోచసీత్యత ఆహ ॥ నేతి ॥ ప్రజాభర్తుః - ప్రజాపోషణాఽధికృతస్య రాజ్ఞో, ద్విషాంవధః ధర్మాదనపేతః, నైనః - నపాపం, కిన్తు ధర్మమేవేతియదను శాసనాత్మకం, వచో - భగవద్వచః, తన్మమబోధాయ వివేకాయ, న కల్పతే - వివేకంజనయితుం, నసమర్థ మిత్యర్థః। ధర్మ్యయుద్ధస్యధర్మత్వేఽపి, తదనుబన్ధితయా మహతః పాపస్యైవ ప్రాప్తత్వాదితిభావః ॥

స్త్రీణాంమద్ధత బన్ధూనాం, ద్రోహోయోఽసావిహోత్థితః ।
కర్మభిర్గృహ మేధీయైః, నాహంకల్యోవ్య పోహితుమ్ ॥ ౫౧

యథాపఙ్కేన పఙ్కాఙ్గం, సురయావాసు రాకృతమ్ ।
భూతహత్యాం తథైవైకాం, నయజ్ఞైర్మార్ష్టు మర్హతి ॥ ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధేఽష్ట మోధ్యాయః

౫౧, నను ధర్మాఽర్థం యతమానస్య, అవర్జనీయతయాప్రసక్తమపిపాపం, వర్ణాశ్రమధర్మైర పోహితుం, శక్యమేవ "ధర్మేణపాపమపనుదతి" ఇతి శాస్త్రాదిత్యతఆహ ॥ స్త్రీణామితి ॥ మయాహతా బన్ధవః - పతయః యాసాం తాసాం, స్త్రీణాంయోఽసౌద్రోహః, తద్విషయకోయోద్రోహః పాపాత్మకః, ఇహ - ధర్మయుద్ధేప్రవృత్తేమయ్యుత్థితః, తమహం, గృహమేధీయైః, గృహాశ్రమిణః కర్తవ్యైర్ధర్మైర్వ్య పోహితుం, నకల్యః సప్రభుః, బహుకాలాఽనుభావ్యఫలోవిపులోద్రోహోఽల్పకాలనిర్వర్త్యైర్గృహమేధీయైః కర్మభిఃనాఽపోహితుంకల్యః, కర్మణాకర్మనిర్హారశ్చాయుక్త ఇతిభావః ॥

౫౨ ఏతదేవసదృష్టాన్తముపపాదయతి, ॥ యథేతి ॥ పఙ్కాఽఙ్గం, సపఙ్కమఙ్గం, పఙ్కేనైవయథా; మార్ష్టుంశోధయితుంనాఽర్హతి, లోకఃయథాచసురాకృతం - సురాకలితదూషితంభాణ్డం, పునస్సురయైవ మార్ష్టుం, నార్హతి, తథాయజ్ఞైరేకామపిభూతహత్యాం సమార్ష్టుమర్హతి పఙ్కాఙ్క ఇతిపాఠే -పఙ్కాఙ్కితపాదాద్యవయవఃపుమాన్, పఙ్కే ఆత్మానం మార్ష్టుంనార్హతితద్వదిత్యర్థః । పఙ్కాఙ్కమితిద్వితీయాన్తపాఠే, పఙ్కస్యాఙ్కోయస్మిన్తదఙ్గం పఙ్కేనమార్ష్టుంనార్హతి తద్వత్ ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రిచన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధేఽష్టమోఽధ్యాయః

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథనవమోఽధ్యాయః-భీష్మేణయుధిష్ఠిరంప్రత్యుపదేశః భీష్మనిర్యాణంచ

సూత ఉవాచ:-

ఇతి భీతః, ప్రజా ద్రోహాత్ సర్వధర్మ వివిత్సయా ।
తతో వినశనం ప్రాగాత్ యత్ర దేవవ్రతోఽపతత్ ॥ ౧

తదా తే భ్రాతర స్సర్వే సదశ్వైః స్వర్ణ భూషితైః ।
అన్వగచ్ఛన్ రథై ర్విప్రా వ్యాసధౌమ్యాదయ స్తథా ॥ ౨

భగవానపి విప్రర్షే రథేన సధనఞ్జయః ।
స తై ర్వ్యరోచత నృపః కుబేర ఇవ గుహ్యకైః ॥ ౩

దృష్ట్వా నిపతితం భూమౌ దివ శ్చ్యుతమివామరం ।
ప్రణేముః పాణ్డవా భీష్మం సానుగాః సహ చక్రిణా ॥ ౪

---

౧ తతః, ఇతీత్థం, ప్రజాద్రోహాద్భీతః, యుధిష్ఠిరః, సర్వాన్ధర్మాన్ బోద్ధుమిచ్ఛయా, విశసనం-విశసితా, హింసితాయత్ర బన్ధవః, తద్విశసనం, కురుక్షేత్రం ప్రాయాత్। ప్రతస్థే। విశసనం విశినష్టి। యత్రదేవవ్రతో-భీష్మః అపతత్। భీష్మాద్ధర్మాన్ బోద్ధుం, ప్రయయావిత్యర్థః.

౨. తదాతస్యయుధిష్ఠిరస్య, భ్రాతరోభీమాదయస్సర్వేసన్తోఽశ్వాయేషాంతైః స్వర్ణభూషితైర రథైరన్వగచ్ఛన్। తథాహే విప్రాః వ్యాస ధౌమ్యాదయశ్చాఽన్వగచ్ఛన్.

౩. హేవిప్రర్షే, సధనంజయః సాఽర్జునః, భగవాన్ శ్రీకృష్ణోఽపిరథేనాఽన్వగచ్ఛత్. తదాసన్నృపోయుధిష్ఠిరోవ్యరోచత, యథాగుహ్యకైర్యక్షైః, కుబేరః తద్వత్.

౪. దివః- స్వర్గాత్, చ్యుతం, అమరమివస్థితం, భూమౌ, నిపతితం భీష్మం, దృష్ట్వా, సానుగాః సభృత్యాః, పాండవాః, చక్రిణా-శ్రీకృష్ణేన సహప్రణేముః.

తత్ర బ్రహ్మర్షయ స్సర్వే దేవర్షయశ్చ సత్తమ ।
రాజర్షయశ్చ తత్రాసన్ ద్రష్టుం భరతపుఙ్గవమ్ ॥ ౫

పర్వతో నారదో ధౌమ్యో భగవాన్ బాదరాయణః ।
బృహదశ్వో భరద్వాజః సశిష్యో రేణుకాసుతః ॥ ౬

వసిష్ఠ ఇన్ద్రప్రమదః త్రితో గృత్సమదోఽసితః ।
కక్షీవాన్ గౌతమోఽత్రిశ్చ కౌశికోఽథ సుదర్శనః ॥ ౭

అన్యేచ మునయో బ్రహ్మన్ బ్రహ్మరాతాదయోఽమలాః ।
శిష్యైరుపేతా ఆజగ్ముః కశ్యపాఙ్గిరసాదయః ॥ ౮

తాన్ సమేతాన్ మహాభాగాన్ ఉపలభ్య వసూత్తమః ।
పూజయామాస ధర్మజ్ఞో దేశ కాల విభాగవిత్ ॥ ౯

కృష్ణంచ తత్ప్రభావజ్ఞ ఆసీనం జగదీశ్వరమ్ ।
హృదిస్థం పూజయామాస మాయయోపాత్తవిగ్రహమ్ ॥ ౧౦

---

౫ తత్ర భరతపుంగవం-భరతవంశశ్రేష్ఠం భీష్మం, ద్రష్టుం, దేవర్షిప్రభృతయః, ఆసన్-ఆగత్యస్థితవన్తః ॥

౬. తానేవకాంశ్చిదాహ॥ **తత్ర, పర్వత ఇతిద్వాభ్యామ్॥** రేణుకా ॥

౭. సుతః- భార్గవరామః, కౌశికో-విశ్వామిత్రః ॥

౮. హేబ్రహ్మన్-అన్యే బ్రహ్మరాతః-శుకః ఆదిఃయేషాంతే అమలా-మునయః, శిష్యైరుపేతాః, కశ్యపాదయశ్చ ఆజగ్ముః ॥

౯. తాన్బ్రహ్మర్షిప్రభృతీన్ సర్వాన్, సమేతాన్-సముదితాన్ ఉపలభ్య-అభిజ్ఞాయ, ధర్మజ్ఞో దేశ కాలవిభాగజ్ఞశ్చ, వసూత్తమో-భీష్మః, యథాఽర్హంపూజయామాసః॥ పూర్వజన్మనివసుత్వాత్, వసూత్తమ ఇత్యుక్తమ్ ॥

౧౦. తథాకృష్ణం చతత్ప్రభావాఽభిజ్ఞోహృదిస్థం పూజయామాస। ధ్యానేనహృదిస్థంకృత్వా మానసైరుపచారైః పూజయామాసేత్యర్థః కథం భూతం-ఆసీనం, అగ్రత ఉ-పవిష్టం, జగదీశ్వరం, మాయయా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన, ఉపాత్తోవిగ్రహోయస్యతమ్ ॥

౧౧. తతఉపాసీనాన్-ఉపవిష్టాన్। అనువర్తమానాన్వా। ప్రశ్రయేణ-వినయేణ, ప్రేమ్ణాచ, సఙ్గతాన్- పాండు పుత్రాన్, అనురాగాఽస్రైః-అనురాగజైరశ్రుబిందు భిః, అన్ధీభూతేన చక్షుషా, అభ్యా

పాణ్డుపుత్రానుపాసీనాన్ ప్రశ్రయ ప్రేమ సఙ్గతాన్ ।
ఆఖ్యాచష్టాఽనురాగాస్రైరన్ధీభూతేన చక్షుషా ॥ ౧౧
అహో కష్ట మహోఽన్యాయ్యం యద్యూయం ధర్మనన్దనాః ।
జీవితుం నాఽర్హథ క్లిష్టం విప్రధర్మాఽచ్యుతాశ్రయాః ॥ ౧౨
సంస్థితేఽతిరథే పాణ్డౌ పృథా బాలప్రజా వధూః ।
యుష్మత్కృతే బహూన్ క్లేశాన్ ప్రాప్తా తోకవతీ ముహుః ॥ ౧౩
సర్వం కాలకృతంమన్యే భవతాంచ యదప్రియమ్ ।
సపాలో యద్వశేలోకః వాయోరివ ఘనావళిః ॥ ౧౪
యత్రధర్మసుతో రాజా గదాపాణిర్వృకోదరః ।
కృష్ణోఽస్త్రీగాణ్డీవం చాపః సుహృత్కృష్ణస్తతో విపత్ ॥ ౧౫

చష్ట, దదర్శోవాచచ, చక్షేరుభయార్థకత్వాత్ అత్రతన్త్రేణ ఉభయమపి వివక్షితమ్ ॥

౧౨. తత్రోక్తిమాహ॥ అహో ఇతిద్వాదశభిః ॥ హేధర్మనన్దన, అహో ఇదం కష్టం జీవనమ్, అహో అన్యాయ్యమితి ఛేదః । సన్ధిస్త్వార్షః, "ఓ"దితి ప్రకృతి భావే చిత్యాతే। యత్-యాస్మాత్ విప్రాః, ధర్మో,ఽచ్యుతో భగవాంశ్చ, ఆశ్రయోయేషాంతే, విప్రాద్యనువర్తినో యూయం, క్లిష్టం కృచ్ఛ్రంయథా తథా జీవితుంనార్హథ ॥

౧౩. అతిరథేపాణ్డౌ సంస్థితే ప్రేతేసతి, బాలాః, ప్రజాః-పుత్రాః యస్యాస్సా వధూశ్చపృథా కున్తీ, తోకవతీ-అపత్యవత్ సత్యపి, ముహుర్ముహుః, బహూన్క్లేశాన్ప్రాప్తాహి ॥

౧౪. భవతాంయదప్రియం-దుఃఖ మహాభూత్, ఏతత్సర్వం కాలకృతంమన్యే. కోసౌకాలః, యత్కృతమిదమప్రియం తత్రాఽఽహ। వాయోర్వశేమేఘపఙ్క్తిరివయస్యవశే సర్వోలోకోవర్తతేసఏవకాలః।

౧౫ అత్యన్తాఽవిదితమిదమితి విస్మయతే॥ యత్రేతి॥ యత్రధర్మసుతా-దయఃతత్రవిపదితి తచ్చిత్రమిత్యర్థః। ఆద్యః కృష్ణశబ్దః అర్జునపరః, ద్వితీయస్తుభగవత్పరః, తద్విశేషణం సుహృదితి, ధర్మసుతాదీనాం సుహృద్. స్త్రీశబ్దేన కృష్ణస్త్రీద్రౌపదీ వివక్షితా, ధర్మసుతాదీనామన్యతమ ఏవసర్వవిపత్క్షపణక్షమే సతి, సమ్భూయసర్వేషాం అవస్థానేఽపివిపదభవత్ ఇత్యేతదతి, చిత్రమితి ఇదంకాలకృతమేవేతి భావః। సుహృత్కృష్ణ ఇత్యనేన, సుహృదపికృష్ణః కాలమేవాఽన్వ-వర్తతేతి సూచితమ్। "ద్రవ్యం కర్మచకాలశ్చస్వభావో జీవఏవచ। యదనుగ్రహాతస్సన్తి నసన్తియదుపేక్షయా" ॥ ఇత్యుక్తవిధస్య, తత్రాఽపి భవతామతీ వసుహృదః కృష్ణస్య విపన్నిమిత్త కర్మోద్బోధక కాలాఽనువర్తిత్వాదేవ ఉపేక్షా సఙ్గతిః। నాఽన్యథేత్యాశయః ॥

౧౬. ననుయద్వశేలోక స్సకలోఽ పీతి శ్రీకృష్ణాఽఽయత్తసత్తాది మాంశ్చేత్తర్హి కాలాఽను

నహ్యస్య కర్హిచి ద్రాజన్ పుమాన్వేద విధిత్సితమ్ ।
యద్విజిజ్ఞాసయా యుక్తా ముహ్యన్తికవయోఽపిహి ॥ ౧౬

తస్మా దిదం దైవతన్త్రం వ్యవస్య భరతర్షభ ।
తస్యాఽనువిహితోఽనాథా నాథపాహిప్రజాః ప్రభో ॥ ౧౭

ఏషవై భగవాన్ సాక్షాత్ ఆద్యో నారాయణః పుమాన్ ।
మోహయన్ మాయయా లోకం గూఢశ్చరతి వృష్ణిషు ॥ ౧౮

అస్యాఽనుభావం భగవాన్ వేద గుహ్యతమంశివః ।
దేవర్షి ర్నారదస్సాక్షాత్ భగవాన్ కపిలోనృప ॥ ౧౯

యం మన్యసే మాతులేయం ప్రియం మిత్రం సుహృత్తమమ్ ।
అకరో స్సచివం దూతం సౌహృదా దథ సారథిమ్ ॥ ౨౦

వృత్త్యాకి మస్యచి కీర్షిత మిత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ హేరాజన్ అస్య కృష్ణస్య, విధిత్సితం — చికీర్షితం. నఽపి పుమాన్ వేద। అవేద్యత్వ జ్ఞాపనాయ విధిత్సితం విశినష్టి॥ యస్య — విధిత్సితస్య: జిజ్ఞాసయా యుక్తాః — సహితాః: విధిత్సితం జ్ఞాతుం ప్రవృత్తాః, కవయో — బ్రహ్మాదయోఽపి ముహ్యన్తి॥

౧౭ అస్త్వేవం ప్రకృతే కిమిత్యత్రాహ ॥తస్మాదితి॥ తస్మాత్ — సర్వలోకస్య కాలాయత్త సుఖాదిమత్త్వాత్: కర్మాదేశ్చ కృష్ణాయత్తత్వాత్, కృష్ణస్య కాలాద్యనువర్తి — త్వాచ్చ, హేభరతర్షభ. ఇదం సుఖదుఃఖాదికం సర్వం, దైవతన్త్రం — దైవాయత్తం వ్యవస్య — నిశ్చిత్య, దైవమత్ర కాలకర్మా ద్యుద్బోధయితా,తదనువర్తీ చ ఈశ్వరః కృష్ణో వివక్షితః, తస్యదైవస్య అనువిహితః। తస్యేతి కర్తరిషష్ఠీ॥ తేన ప్రవర్తితస్త్వం, హేప్రభో — హేనాథ, అనాథాః ప్రజాః పాహి — పాలయ॥

౧౮. ఏవం తమనుశాస్య లోకాఽనుగ్రహ కామ్యయా శ్రీకృష్ణ — యాథాత్మ్య మావేద యతి ॥ఏషఇతి॥ ఏషః — శ్రీకృష్ణః, సాక్షాత్ భగవాన్, షాడ్గుణ్య పరిపూర్ణః, ఆద్యో — జగత్కారణభూతః, పరమపురుషో నారాయణః ఏవసన్, మాయయాలోకం, మోహయన్, గూఢః తిరోధాపిత స్వకీయ వేషః, వృష్ణి — యాదవేషుచరతి, కశ్చిద్యా దవఇవాఽనుకరోతి॥

౧౯. త్వమేవ ఇమమిత్థం జానాసికిమన్యే పీత్యత్రాహ ॥అస్యేతి। అస్య కృష్ణస్య, గుహ్యతమ మనుభావం — మాహాత్మ్యం, హేనృప భగవాన్ — ఉప్పత్తి ప్రలయాద్యభిజ్ఞః, శివోవేద తథాదేవర్షిః నారదో, భగవాన్ కపిలశ్చవేద।

౨౦. శివాదయ స్త్వేవం విదుః, త్వం త్వన్యథాజానాసి: తథాఽపి నతస్య తత్కృతం వైషమ్యమస్తీత్యాహ ॥యమితిద్వాభ్యామ్॥ యం కృష్ణం, మాతులేయం — మాతులపుత్రం, ప్రియం— ప్రీతి విషయంచ మిత్రం — స్వతుల్యంచ, సుహృత్తమం - మహోపకారకంచ మన్యసే, యంచత్వం, సచివం

సర్వాత్మన స్సమదృశో హ్యద్వయస్యాఽనహంకృతేః ।
తత్కృతం మతివైషమ్యం నిరవద్యస్య న క్వచిత్ ॥ ౨౧
తథాఽప్యేకాన్త భక్తేషు పశ్యభూపాఽనుకమ్పితమ్ ।
యన్మేఽసూం స్త్యజత స్సాక్షాత్ కృష్ణో దర్శన మాగతః ॥ ౨౨
భక్త్యావేశ్య మనోయస్మిన్ వాచాయన్నామకీర్తయన్ ।
త్యజన్ కళేబరం యోగీ ముచ్యతే సర్వకర్మభిః ॥ ౨౩

మంత్రిణంచ, కదాచిద్దూతం, కదాచిత్, సౌహార్దాఽతి శయాత్, సారథించాకరోః—కృతవానసి, తస్యాఽను భావం భగవాన్ శివో వేదేతి పూర్వేణాఽన్వయః॥

౨౧ యద్యప్యేవం మన్యసే, అకరోశ్చ, తత్కృతం — దౌత్య — సారథ్యాది క్రియాకృతం, మతివైషమ్యం కదాచిదపి అస్యనవిద్యతే। మతివైషమ్యాఽభావే హేతుం వదన్ విశినష్టి ॥సర్వాత్మనఇతి॥ సర్వాత్మనః, మాతులేయాదీన్ మన్వానస్య, దూతం సారథించ కుర్వతః తవాఽప్యన్తరాత్మ తయాఽవస్థాయ దూతత్వాది కరణాయ, త్వామపిచోద యతి ఇతిభావః। అథావపి, అనవద్యస్య - నియామ్యతాఽవద్యాఽ— సంస్పృష్టస్య। తత్ర హేతుః — అనహం కృతేః, దేహాత్మ భ్రాన్తిరహితస్య, కిఞ్చాఽద్వయస్య, ద్వితీయవస్తు రహితస్య, స్వాఽవ్యాప్య స్వతన్త్రవస్తు-రహితస్యేత్యర్థః। అతఏవ-సమదృశః, సర్వమపి ప్రకృతి పురుషా-ద్యాత్మకం ఉచ్చావచం, స్వశరీరతయా, స్వనియామ్యతయాచ, ఏకరూపం పశ్యతః। ఉక్తగుణ విపరీత స్యైవహిపుంసోమతి వైషమ్య — మితిభావః॥

౨౨. సర్వాత్మన ఇత్యనేన సర్వస్య తత్ప్రీతి విషయత్వ మవగతం। శరీరం హ్యాత్మనః ప్రీతి విషయం, యద్యపి సర్వం చిదచిదాత్మకం జగత్, శరీరభూతం, ప్రియం, కృపావిషయంచ, తథాఽపి క్షేత్రజ్ఞాఽ - నుజిఘృక్షయా, జగద్వ్యాపారే ప్రవృత్తస్య, స్వస్య, వైషమ్య నైర్ఘృణ్య- ద్యాది పరిహారాయ వ్యాజమాత్రాఽపేక్షిణః స్వాఽనువర్తినో నితరాం ప్రియాః, కృపావిషయాశ్చేతి, తదేవ నిర్మయితుం, భక్తస్య ముముక్షోర్మమ చక్షుర్విషయం గత ఇత్యాహ ॥తథాఽపీతి॥ యద్యపి, సర్వాత్మా సమదర్శీచ తథాఽపిహే భూప, ఏకాన్త భక్తేషు, అనన్య ప్రయోజన భక్తేషు, అనుకమ్పితం - అనుకమ్పాఽస్య సంజాతేతి అనుకమ్పి తః। తారకాదిత్వాదితచ్॥ అనుకమ్పాయుక్తం, పశ్య- అవేహి। తత్రలిఙ్గమాహ — యత్ యస్మాత్, కృష్ణః, అసూన్ - ప్రాణాన్, త్యజతః - త్యక్తుముద్యుక్తస్య, మమసాక్షాత్, దర్శనం ప్రాప్తః॥

౨౩. కింతవతద్దర్శనజం ఫలమిత్యత్రాహ ॥ భక్త్యేతి యస్మిన్ భక్త్యా మనోనివేశ్య, వాచా-యస్య భగవతో నామమాత్రమేవ, కీర్తయన్, కళేబరం త్యజన్, యోగీకామ కర్మభిః, కామ్యన్త ఇతి కామాః, శబ్దాది విషయాః, తేషాంనిమిత్తభూతైః, కర్మభిః, పుణ్యపాపాత్మకైః, కామైః కర్మభిశ్చేతివా, ముచ్యతే — సంసృతి బన్ధాన్ముచ్యత ఇత్యర్థః। యచ్ఛబ్దస్య, స కృష్ణ ఇత్యధ్యాహృత తచ్ఛబ్దవతా పూర్వేణా

దానధర్మాన్ రాజ ధర్మాన్ మోక్షధర్మాన్ విభాగశః ।
స్త్రీధర్మాన్ భగవద్ధర్మాన్ సమాస వ్యాస యోగతః ॥ ౨౭

ధర్మార్థకామ మోక్షాంశ్చ సహోపాయాన్ యథామునే ।
నానా ఖ్యానేతిహాసేషు వర్ణయామాస తత్త్వవిత్ ॥ ౨౮

ధర్మం ప్రవదత స్తస్య స కాలః ప్రత్యుపస్థితః ।
యో యోగిన శ్ఛన్దమృత్యోః, వాఞ్ఛిత స్తూత్తరాయణః ॥ ౨౯

తదోపసం హృత్య గిర సహస్రణీః, విముక్తసజ్గం మన ఆదిపూరుషే ।
కృష్ణే లసత్పీతపటే చతుర్భుజే పురస్థ్సితేఽమీలిత దృగ్వ్యధారయత్ । ౩౦

౨౭. ఆమ్నాతానిత్యనేన వైదిక ధర్మాన పృచ్ఛదితి సూచితమ్। తథాస్మార్త ధర్మాన పృచ్ఛది త్యభిప్రాయేణాహ **దానధర్మానితి** రాజధర్మాః - నీతిశాస్త్రోక్తాః, మోక్షధర్మాః - పఞ్చరాత్రాది - తన్త్రోక్తాః, తత్రాఽప్యవాన్తర భేదాఽభిప్రాయేణ, పురుష - స్వభావభేదాఽభి ప్రాయేణచ విభాగశః ఇత్యుక్తమ్ భగవద్ధర్మాస్తచ్ఛ్రవణ కీర్తనాదయః, సమాసవ్యాస యోగతః -సంక్షేప విస్తారాభ్యాం యుక్తాః శాస్త్రేషు ప్రతిపాద్యతయేతి సమాసవ్యాస యోగాః, సార్వవిభక్తి కస్తసిః॥ సమాసవ్యాస - యోగాన్, యద్వా - సమాసవ్యాసయోగాత్ - సంక్షేపయోగాత్, విస్తరయోగాచ్చ, అపృచ్ఛత్, సంక్షిప్తత్వేన, విస్తృతత్వేనచ అపృచ్ఛదిత్యర్థః.

౨౮. ద్వితీయాన్తానాం, వర్ణయామా సేత్యుత్తరత్రాఽన్వయః। హేమునే, సహోపాయాః, ససాధనాః, ధర్మార్థకామ మోక్షానపి, యథావత్, నానావిధాఖ్యానేషు, ఇతిహాసేషుచ యత్తత్వం - తద్విత్, భీష్మోవర్ణయామాస.

౨౯. ఏవం పృష్టాన్ ధర్మాన్, ప్రవదతః - యోగినః, ఛన్ద- మృత్యోః - స్వచ్ఛన్దాఽనుసారీ మృత్యుః, యస్యతథా, భీష్మస్య, యోవాఞ్ఛిత ఉత్తరాయణః, సకాలః ప్రత్యుపస్థితః। యద్వా, తస్య సకాలః ప్రత్యుపస్దితః, యఃఛన్దమృత్యోః యోగినః - వాఞ్ఛితః, సచాఽపికః - ఉతరాయణ ఇతివాఽ-న్వయః.

౩౦. తదేతి యదా సకాలః ప్రత్యుపస్థితః, తదాసహస్రణీః, సహస్రాణాం కురుపాండవాది రూపాణాం, నాయకః, సహస్రం, స్వవంశ్యానాం, నయతి - సద్గతిం ప్రాపయతీతివా, సభీష్మః, గిరః - ఉప సంహృత్య విరమ్య, ముక్తః - సజ్గః- దేహతదను బన్ధ్వాది సజ్గః, యస్యతన్మనః, పురఃస్థితే, లసన్తౌ - పీతౌ పిశజ్గౌపటేయస్య తస్మిన్ కృష్ణే వ్యధారయత్, కథంభూతః, నిమీలితేదృశౌ - దృష్టీయేనసః, నిమేషణమప్య కుర్వన్, కృష్ణ- మేవ, పశ్యన్, తద్విగ్రహ ధ్యానైక ప్రవణం చిత్తమకరోదిత్యర్థః ॥

విశుద్ధయా ధారణయా హతాఽశుభ స్తదీక్షయైవాశు గతాయుధ శ్రమః ।
నివృత్త సర్వేన్ద్రియ వృత్తి విభ్రమ స్తుష్టావ జన్యం విసృజన్ జనార్దనమ్ ౩౧
శ్రీ భీష్మ ఉవాచ-
ఇతి మతిరుపకల్పితా వితృష్ణా భగవతి సాత్వతపుఙ్గవే విభూమ్ని ।
స్వసుఖ ముపగతే క్వచిద్విహర్తుం ప్రకృతి ముపేయుషి యద్భవప్రవాహః ॥ ౩౨
త్రిభువన కమనం తమాలవర్ణం రవికర గౌరవరాఽమ్బరం దధానే ।
వపు రలక కులావృతాననాబ్జం విజయసఖే రతిరస్తు మేఽనవద్యా ౩౩

౩౧. విశుద్ధయాధారణయా, భగవద్విగ్రహానుధ్యానాత్మికయా, హతం-నిరస్తం, అశుభం, భగవత్ప్రాప్తివిలమ్బాఽఽవహం ప్రారబ్ధం యస్య, తదీక్షయైవ-భగవద్దర్శనేనైవ, ఆశు, గతా-నిరస్తా ఆయుధ ప్రహారజా-వ్యథా, యస్య, నివృత్తాః. సర్వేషాం ఇన్ద్రియాణాం, వృత్తయః, విభ్రమః-దేహాత్మాది భ్రమశ్చ యస్యసః, భీష్మః, జన్యం శరీరం, విసృజన్ జనార్దనంతుష్టావ॥

౩౨ స్తుతిమేవాహ ఇతీత్యాదిభిరేకాదశభిః ॥ తావత్ పరమ-వ్యోమస్థం వేదాన్త వేద్యం, దివ్యాత్మస్వరూపం ప్రకృతాఽవతార-రూపం తత్ప్రహాజనంచాఽనుసన్ధాయతస్మిన్ స్వమతి- దార్ఢ్యం ప్రార్థయతే ఇతీతి ఇతి-వక్ష్యమాణ ప్రకారేణమమమతిర్భగవతి, వితృష్ణా-అనలంబుద్ధిరహితాసతీ, ఉపకల్పితా-ప్రతిష్ఠితా భవతు। యద్వా, ఇతిర్హేతౌ, మతిర్వితృష్ణా ఇతియస్మాత్ తస్మాత్, భగవత్యుపకల్పితాభవత్విత్యర్థః కథంభూతే-సాత్వతపుఙ్గవేసాత్వతానాం యాదవానాం, పుఙ్గవే-శ్రేష్ఠే, భాగవతానాం నాయకేవా, విభూమ్ని విలక్షణే భూమ్ని, వాగాదిభ్యః, ప్రాణశబ్ద-వాచ్యాత్, జీవాచ్చవిలక్షణే, అపరిచ్ఛిన్నే-భూమశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః, "భూమాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యః-యోవై భూమాతత్సుఖం, నాల్పేసుఖమస్తీతిహిశ్రూయతే। తదాహ, స్వసుఖముపగత ఇతి॥ స్వంస్వాభా-వికం, సుఖం-ఉపగతవతి, అపరిచ్ఛిన్న స్వాభావికాఽఽనన్దశాలినీత్యర్థః। క్వచిద్దేశే విహర్తుం, ప్రకృతిం-విగ్రహ, ముపేయుషి, యద్భవప్రవాహః। యస్మాత్ భవప్రవాహః, సంసారప్రవాహోభవతి। యత్సఙ్కల్ప-మూలాక్షేత్రజ్ఞానాం సంసారవృత్తిః తస్మిన్నిత్యర్థః

౩౩. ప్రకృతం రూపమనుభూయ, మతి దార్ఢ్యం ప్రార్థయతే॥ త్రిభువనకమనమితి త్రిభువనకమనం-త్రిభువనకమనీయం, తద్వపుః, దధానే, విజయసఖే-అర్జున సఖే, శ్రీకృష్ణే అనవద్యా-నిర్దుష్టా, అనన్య ప్రయో-జనేతియావత్। మమరతి రనురాగోఽస్తు। కథంభూతం వపుః-తమాలస్యేవ, వర్ణోనీలోయస్య। రవేః కరః-కిరణసముదాయ ఇవ, గౌరంవరంచాఽమ్బరం యస్మిన్, అలకకులైః-కున్తలజాలైః ఆవృతమాననాబ్జం యస్యతథాభూతం.

౩౪. యుద్ధదశాఽవస్థితమనుసన్ధాయ, ప్రార్థయతే॥ యుధీతి కృష్ణే-భగవతి, మమాత్మా-మనః అస్తు-దృఢమవతిష్ఠతు, కథంభూతే యుధి-యుద్ధే, తురగరజోభిః-అశ్వశఫోత్థితరజోభిః, విధూమ్రైః-ధూసరితైః, విష్వగ్విలమ్బమానైః, కచైరలకైః, లులితైస్స్రవద్భిః, శ్రమవారిభిః-శ్రమస్వేదబిన్దుభిః, చ, అలం

యుధి తురగరజో విధూమ్రవిష్వ క్కచ లులిత శ్రమవార్యలఙ్కృతాస్యే ।
మమ నిశితశరై ర్విభిద్యమానత్వచి విలసత్కవచేఽస్తు కృష్ణ ఆత్మా ॥ ౩౪
సపది సఖివచో నిశమ్య మధ్యే నిజపరయో ర్బలయో రథం నివేశ్య ।
స్థితవతి పరసైనికాయురక్ష్ణా హృతవతి పార్థసఖే రతి ర్మమాఽస్తు ॥ ౩౫
వ్యవహిత పృతనాముఖం నిరీక్ష్య స్వజనవధా ద్విముఖస్య దోషబుద్ధ్యా ।
కుమతి మహర దాత్మవిద్యయా యశ్చరణరతిః పరమస్య తస్య మేఽస్తు ॥ ౩౬
స్వనిగమమపహాయ మత్ప్రతిజ్ఞా మృత మధికర్తు మవప్లుతో రథస్థః ।
ధృతరథచరణోఽభ్యయాచ్చలద్గు ర్హరిరివ హన్తుమిభం గతోత్తరీయః ॥ ౩౭

కృతం ఆస్యం, యస్య, నిశితైశ్శరైర్విభిద్యమానా - త్వక్, యస్య,అతఏవ విలసన్-క్షతజేన విలసన్ కవచోయస్మిన్ .

౩౫. యుద్ధప్రారమ్భదశాఽవస్థం, రూపమనుసన్ధాయ ప్రార్థయతే। సపది-యుద్ధప్రారమ్భసమయే, సఖ్యుః అర్జునస్యవచః, "సేనయోరుభయోర్మధ్యే రథంస్థాపయమేఽచ్యుత। యావదేతాన్నిరీక్షే-హం యోద్ధుకామానవస్థితాన్॥" ఇత్యాదిరూపం వచోనిశమ్య। నిజపరయోః పాణ్డవకౌరవయోర్బలయోర్మధ్యే రథం, నివేశ్య-స్థాపయిత్వా, స్థితవతి, అక్ష్ణైవ-దృష్టిమాత్రేణైవ, పరసైనికానామాయుర్హృతవతి, పార్థస్య-అర్జునస్య, సఖాఽస్మిన్, మమరతిరస్తు .

౩౬. గీతోపనిషదుపదేశదశాఽవస్థంరూపమనుసన్ధాయ ప్రార్థయతే॥ **వ్యవహితేతి** వ్యవహితాయాః-నాఽతి దూరస్థాయాః, పృతనాయాః-శత్రుసేనాయాః, ముఖం-పురోభాగం, అవలోక్య, దోషబుద్ధ్యా-స్వజనవధాత్ విముఖస్య, అర్జునస్యేతి విశేష్యమధ్యాహర్తవ్యమ్॥ కుమతిం-"దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణే"త్యాదినా, తేనైవాఽఽవిష్కృతా బన్ధుహత్యారూపపాపమాశఙ్కమానాంకుమతి-మాత్మవిద్యయా, గీతోపనిషదుపదేశేనయోఽపహృతవాన్, తస్య-పరమస్య॥-పరోమాయస్మాత్స పరమః, సర్వాఽభ్యధికస్య, భగవతః, చరణయోరతిర్మమాఽస్తు॥

౩౭. ౩౮. జిఘాంసయా స్వస్యోపరి ఆధావన దశాయాం అవస్థితం రూపమనుసన్దధానస్తమేవ తత్ప్రాప్త్యుపాయ మధ్యవస్యతి॥ స్వనిగమ మిత్యాది శ్లోకద్వయమేకాన్వయమ్॥ ఆతతాయినః - ప్రహరతో, మే-మమ, తావత్,శితైర్విశిఖైర్బాణైః, హతః-తాడితః, అతఏవ, విశీర్ణః- శిథిలః, దంశః కవచోయస్యసః, క్షతజేన- రుధిరేణ పరిప్లుతః - వ్యాప్తగాత్రస్సన్, స్వనిగమం, "ఆయుధం నగృహ్ణామీ"తి స్వప్రతిజ్ఞా మపహాయ, ఆయుధం గ్రాహయామీత్యేవం విధాం మత్ప్రతిజ్ఞామృతం సత్యం కర్తుం, స్వప్రతిజ్ఞాముపేక్ష్య, భక్తప్రతిజ్ఞామేవ యథార్థం కర్తుం ఇత్యర్థః। రథస్థః, తతోఽవప్లుతః, ధృతః, రథచరణః సుదర్శనాఖ్యం చక్రంయేనసః, చలన్తిగౌర్భూమిః యస్మాత్, భూమించాలయన్, గతం - గచ్ఛ, దుత్తరీయం యస్యసః, **ఇభం**- గజం,

శితవిశిఖహతో విశీర్ణ దంశః, క్షతజ పరిప్లుత ఆతతాయినో మే ।
ప్రసభ మభిససార మద్వధాఽర్థం సభవతుమే భగవా న్గతి ర్ముకున్దః ॥ ౩౮
విజయ రథ కుటుమ్బ అత్త్తోత్రే ధృత హయరశ్మిని తచ్ఛ్రియేక్షణీయే ।
భగవతి రతి రస్తు మే ముమూర్షో ర్యమిహ నిరీక్ష్య హతా గతా స్స్వరూపమ్ ॥ ౩౯
లలితగతి విలాస వల్గుహాస ప్రణయ నిరీక్షణ కల్పితోరు మానాః ।
కృత మనుకృతవత్య ఉన్మదాన్ధాః ప్రకృతిమగన్కిల యస్య గోపవధ్వః ॥ ౪౦
మునిగణ నృపవర్య సఙ్కులేన్త స్సదసి యుధిష్ఠిర రాజసూయ ఏషామ్ ।
అర్హణ ముపపేద ఈక్షణీయో మమదృశిగోచర ఏష ఆవిరాత్మా ॥ ౪౧

హన్తుం, హరిః సింహఇవ, బలాన్మద్వధాఽర్థం, అభిససార, మదభిముఖమాగతవాన్, సముకున్దో- మోక్షదో భగవాన్, మమగతిః, స్వప్రాప్త్యు పాయోభవతు.

౩౯. సారథ్యదశాఽవస్థితం రూపమనుసంధాయ, తస్మిన్‌రతి, దార్ఢ్యం ప్రార్థయతే। విజయరథ కుటుమ్బఇతి॥ విజయస్య, అర్జునస్య రథః, కుటుమ్బః - కుటుమ్బవ ద్రక్షణీయో యస్య, ఆత్తం, - తోత్రం- వేత్రంయేన। ధృతాః - హయానామశ్వానాం, రశ్మయః - ప్రగ్రహాయేన, తస్మిన్ తచ్ఛ్రియా- తోత్రహయ రశ్మిగ్రహణ జశోభయా, ఈక్షణీయే - సదైవేక్షితుమర్హే, భగవతి, ముమూర్షోః, మర్తుముద్యతస్య, మమ రతిరస్తు। ద్వన్ద్వ యుద్ధే, యంనిరీక్ష్య, యేహతాః, తేచ, స్వరూపం - స్వాభావికం రూపం, అపహతపాప్మత్వాది గుణాఽష్టక విశిష్టం, రూపం, ముక్తిమితి యావత్, గతాః - ప్రాప్తాః, తస్మిన్ భగవతీస్వయః। సరూపమితి పాఠే - సమానరూపం - సాధర్మ్యమితియావత్॥

౪౦ న కేవలం తం నిరీక్ష్య, యుద్ధేహతా ఏవ, స్వరూపం గతాః అపితు ద్త్కామేన త మను వర్తమానా అపీత్యాహః లలితేతి లలితయా - సున్దరయాగత్యా, విలాసేన, వల్గుహాసేన - సున్దరహాసేన, మన్దస్మితేన, ప్రణయ నిరీక్షణేనచ, కల్పితః, ఉరుః - అధికః, మానః - బహుమానః యాసాంతాః, గోప వధ్వః, ఉన్మదేన - ఉద్రిక్త - కామేన, అన్ధాః - స్వపర వివేక రహితాః కృష్ణం సామాన్యం మన్యమానాః ఇత్యర్థః, అతఏవ, కృతం - భగవత్కృతం చేష్టితం, భగవతశ్చేష్టితం, పూతనా నిరాసాది కమితయావత్। అనుకృతవత్యః అనుకుర్వత్యస్సత్యః, ఏవం చస్ఫుటీ భవిష్యతి। యస్యప్రకృతిం - స్వభావం సాధర్మ్యం, అగన్ అగమన్, కిలేతి ప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యతే। తస్మిన్ భగవతి రతిరస్త్వితి పూర్వేణాన్వయః

౪౧ యుధిష్ఠిర రాజసూయ సభాస్థం, రూపమను సన్ధాయతస్యస్వ - చక్షుర్విషయతాం ప్రార్థయతే ।మునీతి॥ యుధిష్ఠిర రాజసూయే, మునీనాంగణైః, నృపశ్రేష్ఠైశ్చ, సంకులే, అన్తస్సదసి - సభామధ్యే, యఏషాం యుధిష్ఠిరకృతం, మునిగణాద్యభిమతం చార్హణం, అగ్రపూజాదికం, ఉపపేదే - ప్రాప్తః, ఏష, ఈక్షణీయో, మదన్తరాత్మా కృష్ణః, మమదృశి గోచరః, దృష్టి విషయస్సన్నావిర్భవతు యావత్తనుత్యాగ మవతిష్ఠత్వితి భావః యద్వా ఆవిరాత్మా - ప్రకాశస్వరూపః దృశి గోచరోఽస్త్విత్యన్వయః.

తమిమ మహ మజం శరీరభాజాం హృది హృది ధిష్ఠితమాత్మ కల్పితానామ్ ।
ప్రతిదృశమివ నైకధార్క మేకం సమధిగతోఽస్మి విధూతభేదమోహః ॥ ౪౨

౪౨. అథసర్వాఽన్తరాత్మాన మనుసన్ధాయ, ఉక్తవిధం భగవన్తం, ప్రాప్తోఽస్మీత్యాహ తమితి తం ఉక్తవిధం – ఆత్మనా భగవతా స్వేనైవ, తత్తత్ – కర్మానురూపం కల్పితానాం, దేహభాజాం, హృది హృది ప్రతిహృదయం వస్తుత ఏకమేవ, ప్రతిదృశం, నైకధాఽనేకధాఽవస్థితం, అర్కం సూర్యమివ, ధిష్ఠిత మధిష్ఠితం సమధిగతోఽస్మి – సంప్రాప్తోఽస్మి, కథంభూతః, విధూతః – భేదమోహః, అబ్రహ్మాత్మక స్వతన్త్రవస్తుభేద జ్ఞానాత్మకో మోహః, ఏకరూపే ఆత్మని, దేవమనుష్యాది భేదమోహశ్చ, యస్యతథా భూతః। యథాదివిష్ఠ స్సూర్యః, ఏక ఏవసన్, ప్రతిదృశం, దృశాదృశా, వారిగతేనాఽపి నయనేన, ఆత్మాభిముఖం జలాదౌభా సమానః జలాదిగత వృద్ధి హ్రాసాది దోషాఽగోచరః, వ్యాప్యవస్తుగత దోష- సఙ్గరహితోఽర్కః, తమివహృది ధిష్ఠితమితి దృష్టాన్తాఽర్థః, అన్యథా అర్కదృష్టాన్తోనఘటతే। అతోఽయం నిర్దోషత్వే దృష్టాన్తః, "వృద్ధిహ్రాస భాక్త్వ మన్తర్భావా దుభయసామఞ్జస్యా దేవం దర్శనాచ్చేతి" హిసూత్రితమ్। తత్రహి "నస్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం" ఇత్యనేన పృథివ్యాదిష్వన్తరాత్మ తయాఽవస్థితస్యాఽపి పరమాత్మనో నిరస్త- నిఖిల దోషత్వ, సమస్తకల్యాణ గుణాకరత్వ రూపోభయలిఙ్గ శ్రవణాత్ పృథివ్యాది గత దోష సంస్పర్శాఽ భావమభిధాయ , "అతఏవ చోపమా సూర్యకాదివ"దిత్యనే నయతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాఽపి పరస్య బ్రహ్మణో న తత్ప్రయుక్త దోషభాక్త్వ మతఏవ, జలదర్పణాది – ప్రతిబిమ్బిత సూర్యాదివత్, పరమాత్మా తత తత్రాఽవస్థితోఽపి నిర్దోష ఇతి శాస్త్రేషూపమా క్రియతే "ఆకాశమేకంహి యథాఘటాదిషు పృథగ్భవేత్" తథాత్మైకో హ్యనేక స్థో జలాధారే ష్వివాంశుమాన్॥ ఏకఏవహి భూతాత్మా భూతేభూతే వ్యవస్థితః । ఏకధా బహుధాచైవదృశ్యతే జలచన్ద్రవత్" ఇత్యాదిషు "ఇత్యభిధాయ, పునః "అమ్బువదగ్రహణాత్తున తథాత్వ మిత్యనేన సూత్రేణ, అమ్బుదర్పణాదిషు యథాసూర్యముఖాదయో గృహ్యన్తే, నతథా పృథివ్యాదిషు స్థానేషు పరమాత్మా గృహ్యతే। అమ్బ్వాదిషు హి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యన్తే, న పరమార్థతః తత్రస్థాః, ఇహతు, "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్- యోఽప్సుతిష్ఠన్- య ఆత్మ నితిష్ఠన్" ఇత్యేవ మాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషుస్థితో గృహ్యతే। అతస్సూర్యాదేరమ్బు దర్పణాది – ప్రయుక్తదోషాఽననుషఙ్గః, తత్రతత్ర స్థిత్య భావాదేవ, అతోనతథాత్వం, దార్ష్టాన్తికస్య- నదృష్టాన్త తుల్యత్వం, ఇతి పరిచోద్య "వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వ" మిత్యాది సూత్రేణ, పృథివ్యాదిస్థానాఽన్తర్భావాత్ స్థానినః, పరస్య బ్రహ్మణః, స్వరూపతో, గుణతశ్చ, పృథివ్యాది- స్థానగత వృద్ధిహ్రాసాది దోషభాక్త్వమాత్రం, సూర్యాది దృష్టాన్తేన నిరస్యతే, రథమిష్టమవ గమ్యతే। ఉభయ సామఞ్జస్యా దేవమితి నిశ్చీయతే "ఆకాశమేకంహి యథాఘటాదిషు పృథగ్భవేత్। జలాధారేష్వివాంశుమాన్" ఇతిదోషవత్స్వనేకేషు వస్తుతోఽవస్థిత స్యాఽఽకాశస్య, వసుతోఽనవస్థితస్యాఽంశు మతశ్చ, ఉభయస్య- దష్టాన్తస్యో పాదానం హి, పరమాత్మనః, పృథివ్యాదిగత దోషభాక్త్వ నివర్తన మాత్రే। ప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి॥ ఘటకరకాదిషు యథావృద్ధిహ్రాస – భాజు పృథక్పృథక్, సంయుజ్యమాన మప్యాకాశం,

సూత ఉవాచ -

కృష్ణ ఏవం భగవతి మనో వాగ్దృష్టి వృత్తిభిః ।
ఆత్మన్యాత్మానమావేశ్య సోఽన్తశ్శ్వాస ఉపారమత్ ॥ ౪౩

సమ్పద్యమాన మాజ్ఞాయ భీష్మం బ్రహ్మణి నిష్కలే ।
సర్వే బభూవు స్తే తూష్ణీం వయాంసీవ దినాత్యయే ॥ ౪౪

తత్ర దున్దుభయో నేదుః దేవ మానవ వాదితాః ।
శశంసుః సాధవో రాజ్ఞాం ఖాత్పేతుః పుష్పవృష్టయః ॥ ౪౫

తస్య నిర్హరణాదీని సమ్పరేతస్య భార్గవ ।
యుధిష్ఠిరః కారయిత్వా ముహూర్తం దుఃఖితోఽభవత్ ॥ ౪౬

వృద్ధిహ్రాసాది- దోషైరస్పృశ్యతే, యథాచ జలాధారేషు విషయేషు, దృశ్య- మానోఽప్యంశుమాన్, తద్గత వృద్ధిహ్రాసాదిభిః, నస్పృశ్యతే, తథాఽయం పరమాత్మా, పృథివ్యాదిషు నానాకారేషు, అచేతనేషు, చేతనేషుచ, స్థితః, తద్గత వృద్ధిహ్రాసాది దోషైరసం- స్పృష్టః, సర్వత్ర వర్తమానోఽపి ఏకఏవాఽస్పృష్ట దోషగన్ధః కల్యాణ గుణాకర ఏవ। యథాజలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాఽపి, అంశుమతో, హేత్వభావా జ్జలాది దోషాఽనభిష్వఙ్గః, తథా పృథివ్యాదిషు అవస్థితస్యాఽపి పరమాత్మనో. దోషప్రత్యనీకా- కారతయా దోష హేత్వ భావాన్న దోషగన్ధ ఇతి భాషితమ్.

౪౩. ఇత్థం భగవతి, కృష్ణే పరమాత్మని, మనోవాగ్దృష్టీనాం వృత్తిభిః - వ్యాపారైః ఆత్మానం ప్రత్యగాత్మాన మావేశ్యతేన, సంయుక్త మనుసంధాయేత్యర్థః, స భీష్మః, అన్తశ్శ్వాసః — అన్తర్లీనః ప్రాణవాయుర్యస్య, సతథా భూతః ఉపారమత్- శరీరంవిహాయాఽర్చిరాదిగిత్వా పరమపురుషం ప్రాప్త ఇత్యర్థః.

౪౪ తథా భీష్మం, నిష్కళే - నిర్దోషే బ్రహ్మణి, సమ్పద్యమానం. సర్వోపాధి విధూనన పూర్వకం బ్రహ్మప్రాప్ను వన్తం, ప్రత్యభిజ్ఞాయ, సర్వేతత్రత్యాః తూష్ణీం బభూవుః, యథాదినాత్యయే- రాత్రౌ వయాంసి - పక్షిణః - తద్వత్.

౪౫ తత్ర తదాదేవైర్మాన వైశ్చవాదితాదున్దుభయో, నేదుః- దధ్వనుః, సాధవో భాగవతాః, శశంసుః, అహోభీష్మస్య భాగ్యం మాహాత్మ్యం చాఽనిత సాధరణమతి తుష్టువుః । రాజ్ఞాం పుష్ప- వృష్టయః - రాజభిః కారితాః పుష్పవృష్టయః, ఖాదుపరి దేశాత్। పేతుః- పతితవత్యః.

౪౬ హేభార్గవ, సమ్పరేతస్య - పరలోకం ప్రాప్తస్య, భీష్మస్య - నిర్హరణాదీని - దాహాది కర్మాణి కారయిత్వా, యుధిష్ఠిరః, ముహూర్తం దుఃఖితో బభూవ.

తుష్టువుర్మునయో హృష్టాః కృష్ణం తద్గుహ్యనామభిః ।
తతస్తే కృష్ణహృదయాః స్వాశ్రమాన్ ప్రయయుః పునః ॥ ౪౭

తతోయుధిష్ఠిరో గత్వా సహకృష్ణో గజాహ్వయమ్ ।
పితరం సాన్త్వయామాస గాన్ధారీంచ తపస్వినీమ్ ॥ ౪౮

పిత్రా చాఽనుమతో రాజా వాసుదేవాఽనుమోదితః ।
చకార రాజ్యం ధర్మేణ పితృపైతామహం విభుః ॥ ౪౯

ఇతి యుధిష్ఠిర రాజ్య ప్రతిలంభో నామ నవమోఽధ్యాయః

---

౪౭. తథామునమోహృష్టాః, తస్య కృష్ణస్య గుహ్యం స్వరూప రూపయాథాత్మ్యం, వేదాన్త వేద్యం, తత్ప్రకాశ కైర్నామభిః తుష్టువుః । తతస్తేమునయః, కృష్ణఏవ హృదయం యేషాంత థాభూతాః పునరాశ్రమాన్ ప్రయయుః.

౪౮. తతః కృష్ణేన సహితోయుధిష్ఠి రోహాస్తిన పురంగత్వా, పితరం - ధృతరాష్ట్రం, తపస్వినీం పతివ్రతాం గాన్ధారీంచ సాన్త్వయామాస.

౪౯. తతః పిత్రా ధృతరాష్ట్రేణా ఽనుజ్ఞాతో వాసుదేవేన, భగవతా ఽనుమోది తశ్చ, విభు - ర్యుధి ష్ఠిరః, పిత్రాది క్రమప్రాప్తం, రాజ్యం, ధర్మేణ చకార, శశాస.

ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రి చన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్దే నవమోధ్యాయః

శ్రీ మ తే రా మా ను జా య న మః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీ మద్భాగవతమ్

అథ దశమోఽధ్యాయః – ద్వారకాయాం శ్రీకృష్ణ గమనమ్

శౌనక ఉవాచ :

హత్వా స్వరిక్థస్పృహ ఆతతాయినో యుధిష్ఠిరో ధర్మభృతాం వరిష్ఠః ।
సహాఽనుజైః ప్రత్యవరుద్ధ భోజనః, కథం ప్రవృత్తః కిమకార్షీత్తతః ॥ ౧

సూత ఉవాచ :

వంశం కురోర్వంశ దవాగ్ని నిర్హృతం, సంరోహ యిత్వా భవభావనో హరిః ।
నివేశయిత్వా నిజరాజ్య ఈశ్వరః, యధిష్ఠిరం ప్రీతమనా బభూవహ ॥ ౨

నిశమ్య భీష్మోక్త మథాఽచ్యుతోక్తం, ప్రవృత్త విజ్ఞాన విధూత విభ్రమః ।
శశాసగామిన్ద్ర ఇవాఽచ్యుతాశ్రయః, పరిధ్యు పాన్తామ నుజాఽనువర్తితః ॥ ౩

వ్యాఖ్యా ౧. ధర్మేణ రాజ్యం చకారేత్యుక్తమ్ । తదేవవిస్తరతో బుభుత్సుః ఉక్తాఽను వాద పూర్వకం పృచ్ఛతి శౌనకః **హత్వేతి** స్వరిక్థ స్పృహః – స్వదాయలిప్సూన్, స్పృధ ఇతి పాఠేఽపి స ఏవాఽర్థః । హకారస్య ధకార ఆర్షః । అత ఏవ ఆతతాయినో, దుర్యోధనాదీన్, హత్వా, ప్రత్యవరుద్ధం-ప్రత్యధిగతం, ప్రతిప్రాప్తం, భోజనం – రాజ్యం యేనసః, ధర్మభృతాం వరిష్ఠః, యుధిష్ఠిరః, । గవిష్ఠిర ఇతి పాఠే – గవి – వచసి, స్థిరః, యుధిష్ఠిరః, అనుజైః – భీమాదిభిస్సహ, కథం ప్రవృత్తః, రాజ్య – శాసన ఇతి శేషః । తతో – రాజ్య శాసనాఽనన్తరం, కిమకార్షీ – దితి ప్రశ్నద్వయమ్.

౨. తత్రతావత్ కథం ప్రవృత్త ఇతిప్రశ్నస్య, ఉత్తరం వివక్షుః, తదుపోద్ఘాతతయా భగవతః కృత కృత్యత్వమాహ ***వంశమితి*** వంశదవాగ్నినా, వేణువనసఙ్ఘర్షణజ దవాగ్నితుల్యేన, కులకలహేన, దగ్ధం వినష్టం, కురోర్వంశం సంరోహయిత్వా – పరీక్షి – ద్రూపేణోత్పాద్య, భవభావనః, – భవో – జగత్, తంభావయతివర్ధయతీతి – భవభావనః, హేతుగర్భమిదం, భవభావనత్వాత్, సంరోహయిత్వా, హరిరీశ్వరః శ్రీ కృష్ణః, యుధిష్ఠిరం నిజేరాజ్యే నివేశయిత్వా, ప్రీతమనాబభూవ, కృత కృత్యత్వాదితిభావః.

౩. ప్రశ్నస్యోత్తరమాహ, నిశమ్యేతి చతుర్భిః, భీష్మోక్తమచ్యుతోక్తంచ నిశమ్య, ప్రవృత్తేన-సుప్రతిష్ఠితేనవిజ్ఞా, నేన, దేహాత్మ వివేకాదిరూపేణ, విధూతః విభ్రమః, దేహాత్మాది భ్రమోయస్య, అనుజైః –

కామం వవర్ష పర్జన్యః, సర్వకామ దుఘామహీ ।
సిషిచుస్మ వ్రజాన్గావః, పయసో ధస్వతీర్ముదా ॥ ౪

నద్యస్సముద్రాగిరయః, సవనస్పతి వీరుధః ।
ఫలన్త్యోషధయస్సర్వా కామమన్వృతు తస్యవై ॥ ౫

నాధయో వ్యాధయః క్లేశాః, దైవ భూతాత్మ హేతవః ।
అజాత శత్రావభవన్, జన్తూనాం రాజ్ఞి కర్హిచిత్ ॥ ౬

ఉషిత్వా హాస్తినపురే, మాసాన్కతి పయాన్ హరిః ।
సుహృదాంచ విశోకాయ, స్వసుశ్చ ప్రియ కామ్యయా ॥ ౭

ఆమన్త్ర్యచాఽభ్యనుజ్ఞాతః, పరిష్వజ్యాఽభి వాద్యతమ్ ।
ఆరురోహ రథంకైశ్చిత్, పరిష్వక్తోఽభి వాదితః ॥ ౮

భీమాదిభిః అనువర్తితః, యధిష్ఠిరః, ఇన్ద్రఇవ, అచ్యుతఏవ ఆశ్రయోయస్య, అచ్యుతమా, శ్రయతే - సేవతే భజత ఇతివా, తథాభూతః, పరిధ్యుపాన్తాం - దిగన్తాఽవధిం, చతుస్సముద్రాన్తాం పృధివీంశశాస ॥.

౪ అజాత శత్రౌరాజ్ఞీత్యేతత్, కామమిత్యాది పూర్వోక్తశ్లోకద్వయేఽపి, అపకర్షణీయమ్, అజాతశత్రౌ - యుధిష్ఠిరేరాజ్ఞిసతి, పర్జన్యః, కామం - యథేష్టం వవర్ష, సర్వాన్ కామాన్దోగ్ధి - ప్రపూరయతీతితథా, మహ్యభూత్ । గావః, పయసాక్షీరేణ, ఊధస్వతీః, ఊధస్వత్యః, భూమ్నిత్రమతుప్. పృధూధసఇత్యర్థః ముదా, వ్రజాన్ - వ్రజస్థాన్ప్రతి, సిషిచుః క్షీరం - దుదుహుః.

౫. తస్యయుధిష్ఠిరస్యసమ్బన్ధిన్యః, నద్యాదయః, స్వధర్మాన్ నతత్యజురితి శేషః వనస్పతిభిః, వీరుద్భిశ్చ, సహితాః సర్వాఓషధయః, అన్వృతు - ఋత్వనుకూలం, ఫలన్తి - పఫలుః.

౬. అజాతశత్రౌ రాజ్ఞిసతి, జన్తూనాం - ప్రాణినాం, కదాచిత్ ఆధయః, - మానసికాః, వ్యాధయః - దైహికాశ్చ,క్లేశాః । తానేవాహ దైవభూతాత్మహేతవః, ఆధిదైవికా, ఆధ్యాత్మికానాఽభవన్.

౭. కిమకార్షీత్తత ఇత్యస్యోత్తరం వివక్షుష్యన్, పూర్వ ప్రస్తుతస్య, నివృత్తప్రయాణస్య, భగవతో, వృత్తాన్తమాహ॥ ఉషిత్వేత్యాదినా, యావదేకదశా ధ్యాయపరిసమాప్తి॥ సుహృదాం - యుధిష్ఠిరాదీనాం విశోకాయ, - శోకాఽభావాయ, స్వసుః - భగిన్యాస్సుభద్రాయాః, ప్రియకామ్యయాచ, హాస్తిన పురే, కతిపయాన్మాసానుషిత్వా - ఽవస్థాయ.

౮. తం - యుధిష్ఠిరమామన్త్ర్య - పృష్ట్వా, తేనాఽభ్యనుజ్ఞాతః, తంపరిష్వజ్యాఽభివాద్యచ, కైశ్చిన్న్యూనవయస్కైః, పరిష్వక్తః - ఆలిఙ్గితః, అభివాదితశ్చ, హరిః - కృష్ణః, రథమారురోహ.

సుభద్రా ద్రౌపదీకున్తీ, విరాట తనయాతథా ।
గాన్ధారీ ధృతరాష్ట్రశ్చ, యుయుత్సుర్గౌతమోయమౌ ॥ ౯

వృకోదరశ్చ ధౌమ్యశ్చ, స్త్రియోమాత్స్య సుతాదయః ।
నసే హిరేవిముహ్యన్తో, విరహం శార్ఙ్గధన్వనః ॥ ౧౦

సత్సఙ్గాన్ముక్త దుస్సఙ్గో, హాతుంనోత్సహతే బుధః ।
కీర్త్యమానం యశోయస్య, సకృదాకర్ణ్యరోచనమ్ ॥ ౧౧

తస్మిన్న్యస్తధియః పార్థాస్సహేరన్ విరహం కథమ్ ।
దర్శనస్పర్శ సల్లాప, శయనా సనభోజనైః ॥ ౧౨

సర్వేతేఽని మిషైరక్షై, స్తమనుద్రుత చేతసః ।
వీక్షన్త స్స్నేహసంబన్ధాత్, విచేలుస్తత్రతత్రహ ॥ ౧౩

న్యరున్ధన్నుద్గళద్బాష్ప, మౌత్కణ్ఠ్యాద్దేవకీసుతే ।
నిర్యాత్యగారాన్నాఽభద్రమితి స్యాద్బాన్ధవస్త్రియః ॥ ౧౪

---

౯. తదాసుభద్రా ప్రభృతయః, విముహ్యన్తో - మోహంగతాః.

౧౦. విరహం - విశ్లేషం, నసేహిరే - నాఽసహన్త.

౧౧. యుక్తంచైతదిత్యభి ప్రాయేణాహ సత్సఙ్గాదితిద్వాభ్యామ్ సతాం - సాధూనాం, సఙ్గాద్ధేతోః, ముక్తః దుస్సఙ్గః - దురాత్మసఙ్గః, యేనసబుధః పుమాన్, యస్య, రోచనం - రుచికరం, కీర్త్యమానం, యశఏవ - సకృదాకర్ణ్యహాతుం నోత్సహతే.

౧౨. తస్మిన్ భగవతి కృష్ణే, దర్శనాదిభిః నిహితాధీర్యేషాంతే, పార్థాః, తస్యవిరహం కథంస హేరన్, నసహేరన్నే వేత్యర్థం.

౧౩. తేపార్థాదయః, సర్వే, స్నేహశ్చసమ్బన్ధశ్చతయోః సమాహారః, తస్మాత్, స్నేహాత్, శరీరసమ్బన్ధాచ్చ, అనుద్రుతం అనుసృతం, చేతోయేషాంత థాభూతాస్సన్తో, ఽనిమిషైః నిమేషరహితైః, అనన్యపరైరక్షైః - అక్షిభిః, అక్షశబ్దఇన్ద్రియవాచీ, అత్రౌచిత్యాచ్చక్షుః పరః. తమేవవీక్షన్తః, తత్రచేలుః పరిబభ్రముః.

౧౪. తదాబాన్ధవాః, కున్తీప్రభృతయః స్త్రియః, అగారాత్గృహాత్, దేవకీసుతే, నిర్యాతి - నిర్యాతేసతి, అభద్రంనస్స్యాదితిబుద్ధ్యా, ఔత్కణ్ఠ్యాత్ప్రేమ పూర్వకాఽనుధ్యానాత్, ఉద్గళమపిబాష్పం, న్యరున్ధన్.

౧౫. మృదఙ్గాదయః-సమంయుగపత్, నేదుః - దధ్వనుః.

మృదఙ్గ శఙ్ఖభేర్యశ్చ, వీణాపణవ గోముఖాః ।
దున్దుర్యానక ఘంటాద్యా, నేదుర్దున్దుభయ స్తథా ॥ ౧౫
ప్రాసాద శిఖరారూఢాః, కురునార్యోది దృక్షయా ।
వవృషుః కుసుమైః కృష్ణే, ప్రేమ వీడాస్మితేక్షణాః ॥ ౧౬
సితాత పత్రం జగ్రాహ, ముక్తాదామ విభూషితమ్ ।
రత్నదండంగుడాకేశః, ప్రియః ప్రియతమస్యహ ॥ ౧౭
ఉద్ధవస్సాత్యకిశ్చైవ, వ్యజనే పరమాద్భుతే ।
వికీర్య మాణఃకుసుమై, రేజే మధుపతిః పధి ॥ ౧౮
అశ్రూయన్తా శిషస్సత్యాః, తత్రతత్ర ద్విజేరితాః ।
నాను రూపాఽను రూపాశ్చ, నిర్గుణస్య గుణాత్మనః ॥ ౧౯
అన్యోఽన్య మాసీత్సం జల్పః, ఉత్తమ శ్లోక చేతసామ్ ।
కౌరవేన్ద్రపురస్త్రీణాం, సర్వశ్రుతి మనోహరః ॥ ౨౦

౧౬. కురూణాంనార్యః, కృష్ణంద్రష్టుమిచ్ఛవః, ప్రాసాదశిఖరారూఢాః, ప్రేమాదీని ఆసాంస న్తీతితథా, ద్వన్ద్వాన్మత్వర్థీయోఽర్శ ఆద్యచ్. ప్రేమాదిపూర్వకం ఈక్షణం యాసాంతాఇతివా, కృష్ణే కుసుమైః వవర్షుః

౧౭. ప్రియః ప్రీతివిషయః, గుడాకేశోఽర్జునః, ప్రియతమస్య కృష్ణస్య, సితాతపత్రం - శ్వేతచ్ఛత్రం, జగ్రాహ, కథంభూతం ముక్తానాందామభిస్సరైః, విభూషితం, రత్నమయోదండోయస్యతత్.

౧౮. ఉద్ధవస్సాత్యకిశ్చోభౌ, పరమే - శ్రేష్ఠే, అద్భుతేచ - వ్యజనే, జగృహతుః, పథికుసుమైర్వికీర్యమాణో, మధుపతిః యదుపతిః రేజే - రరాజ.

౧౯ నిర్గుణస్య, సత్వాదిప్రాకృతగుణ రహితస్య, గుణాత్మనః జ్ఞానశక్త్యాది షాడ్గుణ్యస్వభావస్య "సత్త్వాదయోనసన్తీశే, తేజోబలైశ్వర్యే" త్యాదివచనాత్। నాఽనురూపాః అవాప్త సమస్త కామత్వాత్, అనురూపాః-భక్తి స్నేహకారితత్త్వాత్ తత్ర తత్ర, ద్విజైరీరితాః, అతఏవసత్యాః, ఆశిషోఽశ్రూయన్త.

౨౦. ఉత్తమశ్లోకే కృష్ణఏవచేతాంసియాసాంతాసాం, కౌరవేన్ద్రపురస్త్రీణాం, అన్యోఽన్యం, సర్వేషాంశ్రుతీనాం, మనోహరః సుఖకరః, శ్రోత్రాణిమ నాంసిహరతి - వశీకరోతి తథావా సంజల్పః సంవాదః, ఆసీత్.

౨౧. సంజల్పమేవాహ ***సవైకిలేత్యాదిభిర్దశభిః*** తావత్ప్రలయదశాయాం, కృత్స్న జగదుపాదానత్వేన, నిమిత్తత్వేనయఏకోఽవస్థితః, యశ్చతతో "బహుస్యాం. ప్రజాయేయ, నామరూపే వ్యాకర

సవై కిలాఽయం పురుషోఽద్వితీయో, యఏక ఆసీద విశేషఆత్మని ।
అగ్రే గుణేభ్యో జగదాత్మనీశ్వరే, నిమీలితాత్మన్నిశిసుప్త శక్తిషు ॥ ౨౧

సఏవభూయో నిజవీర్య చోదితాం, స్వజీవ మాయాం ప్రకృతిం సిసృక్షతీమ్ ।
అనామ రూపాత్మనిరూపనామనీ, విధిత్సమానోఽను ససారశాస్త్రకృత్ ॥ ౨౨

సవా అయంయత్ప దమత్ర సూరయో, జితేన్ద్రియా నిర్జిత మాతరిశ్వనః ।
పశ్యన్తి భక్త్యుత్కలితాఽమలాత్మనా, నన్వేష సత్వం పరిమార్ష్టు మర్హతి ॥ ౨౩

సవా అయం సఖ్యనుగీత సత్కథో, వేదేషు గుహ్యేషు చగుహ్యవాదిభిః ।
యఏక ఈశో జగదాత్మలీలయా, సృజత్య వత్యత్తిన తత్రసజ్జతే ॥ ౨౪

వాణి" తిసఙ్కల్ప పూర్వకం నామరూప వ్యాకర్తా, యశ్చ "అస్యమహావాఏతస్యమహతో భూతస్య నిశ్వసితః ఏతద్యదృగ్వేదః, యోబ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వంయోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై" ఇతివేదావిష్క-ర్తృత్వేన తత్ప్రవర్తకత్వేనచ ప్రసిద్ధః, యశ్చముముక్షుభిః, ధ్యేయోపాస్యశ్చ, యశ్చ వేదాన్త వేద్య స్వరూప స్వభావః, యశ్చజగత్సర్గస్థితిలయలీలః సఏవ అయంకృష్ణ ఇతిజల్పన్తి - చతుర్భిః ॥ నిశిప్రళయ దశాయాం, గుణేభ్యస్సత్వాది గుణోన్మేషాత్ప్రాక్, సుప్తశక్తిషుసతీషు, కర్మరూపశక్తిషుసుప్తాసు, ఫల ప్రదానాయాఽప్రవృత్తాసు, ఆత్మని - స్వస్మిన్, జగదాత్మని, సూక్ష్మచిదచిద్రూప జగచ్ఛరీరకే, కార్యదశా యాం, జగదన్త రాత్మనీతివా, ఈశ్వరే - నియన్తరి, నిమీలితాత్మన్, ఆత్మామతిః, నివృత్తసర్గాది సఙ్కల్పే, స్వస్మిన్న విశేషేసతి, విశేషాః-పృథివ్యాదిభూతాని, "మహదాద్యా విశేషాన్తా" ఇతి ప్రయోగాత్ । తచ్చ ప్రదర్శనార్థం, కార్యవర్గరహితే సతి, నామరూప విభాగరహితే సతీతివా, యఏకోఽద్వితీయః, నిమిత్తాఽ-న్తర రహితః, ఏక ఇత్యనేనోపాదా నత్వోక్త్యా, నిమిత్తస్యోపదిష్టత్వాత్, అద్వితీయ ఇత్యనేన నిమిత్తాన్తర నిషేధః, ఏవంవిధోయ ఆసీత్సఏవాఽయంకిల శ్రీ కృష్ణ ఇత్యన్వయః

౨౨. సఏవభూయఇతి॥ యఏకోఽద్వితీయశ్చభూత్వా, భూయః నిజవీర్యచోదితాం, "బహు స్యాంప్రజాయేయ" తిస్వసఙ్కల్పప్రేరితాం, స్వజీవమాయాం, స్వశేషభూత జీవతిరోధాయికాం, ప్రకృతిం వికృతిం ప్రతిసిసృక్షతీం - స్రష్టుమున్ముఖీం, అనుససార, అన్తరాత్మతయాప్రవిశ్య, నామరూపే వ్యాకరోత్, కథంభూతః అనామరూపాత్మని సవిద్యతే నామరూపే యస్యతస్మిన్నాత్మనిజీవే, రూపనామనీ - నామరూపే, విధిత్సమానః - చికర్షుః, శాస్త్రకృత్ వేదప్రవర్తకః, యస్సఏవాఽయం శ్రీకృష్ణః.

౨౩ సవాఅయంయత్పదమితి ॥ నిర్జితానీన్ద్రియాణి, అన్తర్బాహ్యేన్ద్రియైః, నిర్జితఃమాతరిశ్వా,- ప్రాణఃయైస్తేసూరయః, భక్త్యా ఉత్కలితంసంయుక్తం, అతఏవాఽమలంచేతః। తేన, యస్యపదం - స్వరూపం, పశ్యన్తి, యోఽయంచ, సత్వం అన్తః కరణంపరిమార్ష్టుం - శోధయితుం అర్హతిసఏవాఽయం కృష్ణః.

యదా హ్యధర్మేణ తమోధియో నృపాః, జీవన్తి తత్రైష హి సత్త్వతః కిల ।
ధత్తే భగం సత్యమృతం దయాం యశో, భవాయ రూపాణి దధద్యుగే యుగే ॥ ౨౫

అహో అలం శ్లాఘ్యతమం యదోః కులం అహో అలం పుణ్యతమం మధోర్వనమ్ ।
యదేష పుంసామృషభః శ్రియః పతిః స్వజన్మనా చఙ్క్రమణేన చాఞ్చతి ॥ ౨౬

అహో బత స్వర్యశసస్తిరస్కరీ కుశస్థలీ పుణ్య యశస్కరీ భువః ।
పశ్యన్తి నిత్యం యదనుగ్రహేషితం స్మితావలోకం స్వపతిం స్మ యత్ప్రజాః ॥ ౨౭

౨౪ సవా అయమితి॥ హే సఖ్యః, గుహ్యేషు - వేదేషు। వేదాన్తేషు, గుహ్యేష్వితి విశేషణాత్। గుహ్యవాదిభిః, వేదాన్తగుహ్యరూప స్వగుణపిసంఙ యాథాత్మ్యోపదేష్టృభిశ్చాఽను గీతాఽనుగీయమానా, సతీ - విశుద్ధా, కథాయస్య, యశ్చైకస్సన్నేవ ఈశః, ఆత్మనః-స్వస్య, లీలాయా-లీలార్థం, జగత్సృజతి, అవతి - రక్షతి, అత్తి - సంహరతి, తత్రజగతిన సజ్జతే, జగదన్తరాత్మతయాస్థితః, తద్గతదోషైర్న సజ్జతేచ, నపతతి ప్రాతీతివా, సఏవాఽయం శ్రీ కృష్ణః॥

౨౫. "నన్వేవంభూతశ్చేత్కిమర్థం, మానవాఽన్యతమరూపేణ అవతిష్ఠతే" ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం, దుష్కృద్వినాశాయ, సాధుపరిత్రాణాయచ, ప్రతియుగమవతీర్య, అధునైవంరూపేణాఽవతీర్ణ ఇత్యభి ప్రాయేణజల్పన్తి యదాహీతి యదాతమోధియోనృపాః, తమో బుద్ధఇతిచపాఠః॥ తామసా అతఏవాఽధర్మేణజీవన్తి, తత్రతదా, ఏష-ఉక్తవిధోభగవాన్, భవాయ - దుష్కృద్వినాశపూర్వకం, సాధూనామభ్యుదయాయ, సత్త్వతః- శుద్ధ సత్త్వమయానిరూపాణి, యుగేయుగే, దధత్ - బిభ్రాణః, భగమైశ్వర్యం, సత్యం వాచికం, ఋతంపుణ్యంకర్మ, దయాం, యశశ్చధత్తే। స్వాభావికైర్ధర్మైస్సహ చైతఏవాఽవతిష్ఠతే ఇత్యర్థః। ఋతశబ్దః పుణ్యవాచీ, "ఏవంపుణ్యస్య కర్మణోదూరాద్గన్ధోవాతి" త్యత్ర "ఏవమనృతాదాత్మానంజుగుప్సేత్" ఇతిపుణ్య ప్రతియోగిత్వేన అనృతశబ్దప్రయోగాత్। భగవత్కర్మణః పుణ్యత్వంనామ సదితాంశ్రోతౄణాంచ పుణ్యావహత్వమ్.

౨౬. యతోభగవానుక్త విధశ్రీమన్నారాయణ ఏవశ్రీకృష్ణరూపేణ యదుకులేఽవతీర్య, మధువనే విహృత్య ద్వారకాయామధివసన్, ప్రజాః పాలయన్నష్టభిః, మహిషీభిరన్యాభిశ్చ విహరతి, అతో యదుకుల, మధువన, ద్వారకామహిష్యాదీనాం, భాగ్యంతపశ్చైతావదితివాచామనసాచాఽపగన్తుమశక్యం, ఇత్యభిప్రాయేణ జల్పన్తి అహో ఇత్యాదిభిష్షడ్భిః॥ యదోఃకులం, అలం-నితరాం। శ్లాఘ్యతమం, మధోర్వనం, అలం - నితరాం, పుణ్యతమం, చ। కుతః, యత్-యస్మాత్, పుంసాం సాత్వతానామృషభః, నాయకః, శ్రియః- లక్ష్మ్యాఃపతిః, ఏషభగవాన్ శ్రీకృష్ణః, స్వజన్మనా, యదుకులం, చఙ్క్రమణేన - పునః పునస్సంచారేణ, మధువనంచ, అఞ్చతి - ప్రశస్తంకరోతీత్యర్థః.

౨౭. **అహోబతేతి** కుశస్థలీ ద్వారకా, స్వర్యశసః - కర్మణిషష్ఠీ। స్వర్లోకయశః, తిరస్కరోతీతి, తథా, భువో - భూమేః, పుణ్యం యశశ్చ, కరోత్యావహతీతి, తథా, తదేవవ్యఞ్జయితుం విశింషన్తి। యత్ప్రజాః, యత్ - యస్యాం కుశస్థల్యాం, ప్రజాః, యత్ - యస్మాత్, అనుగ్రహే ణోషితం - అధి

నూనం వ్రతస్నాన హుతాదినేశ్వరః, సమర్చితోహ్యా స్యగృహీత పాణిభిః ।
పిబన్తియాస్సఖ్య ధరాఽమృతం ముహుః, వ్రజస్త్రియస్సం ముముహుర్యదాశయాః॥ ౨౮

యా వీర్య శుల్కేన హృతాస్స్వయంవరే, ప్రమథ్య చైద్య ప్రముఖాన్ హిశుష్మిణః ।
ప్రద్యుమ్న సామ్బ ప్రసవాదయోపరా, యాశ్చా హృతా భౌమవధే సహస్రశః ॥౨౯

ఏతాః పరస్త్రీ త్వమపాస్తపేశలం, నిరస్త శౌచం బతసాధు కుర్వతే ।
యాసాంగృహాన్ పుష్కర లోచనః పతి, నజాత్వ పైత్యాహుతిభిర్ హృదిస్పృశన్॥ ౩౦

ఏవం విధాగదన్తీనాం, సగిరః పురయోషితామ్ ।
నిరీక్షణేనాఽభినన్దన్, సస్మితేన యయౌహరిః ॥ ౩౧

వసన్తం, స్మితయుక్తోఽపి లోకోయస్మిన్, స్వపతిమాత్మనాయకం, నిత్యం పశ్యన్తిస్మ । యః నుగ్రహార్థం - యత్ప్రజా విషయకాఽను - గ్రహార్థం, ఉషిత మితివాఽన్వయః

౨౮. నూనమితి అస్య - కర్తరిషష్ఠీ । అనేన కృష్ణేన గృహీతాః - పాణయః యాసాంతాభిః - స్త్రీభిః, వ్రతైః ఉపవాసాదిభిః, స్నానైః పుణ్య జలానాం, హుతైః హోమైః, ఆదిశబ్దేన దానాది - భిశ్చ, వ్రతాదీనాం సమాహారః ద్వన్ద్వైకత్వం । ఏభిస్సాధనైః నూనమీశ్వరః, సమర్చితః - పూర్వజన్మ నీతిశేషః। కుత ఏతదనుమీయతే ఇత్యతో విశింషన్తి । యా అస్య గృహీత పాణయః స్త్రియః, హేసఖి అధరాఽమృతం ముహుర్ముహుః పిబన్తి । అనారాధితేశ్వరా ణామేతత్ దుర్లభమితి భావః । కస్యాఽధరాఽమృతం, యస్మిన్నాశయో మనః, యాసాంతాః వ్రజస్త్రియః, సం ముముహుః, తస్య శ్రీకృష్ణస్య దరాఽమృత - మిత్యన్వయః

౨౯ యాఇతి యాఇత్యస్య ఏతా ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః, శుష్మిణో - మత్తాన్, చైద్య ప్రముఖాన్ - శిశుపాల ప్రభృతీన్, స్వయంవరే ప్రమథ్య - మథన పూర్వకం విజిత్య, వీర్యమేవ శుల్కం - ఉపాయనత్వే నదేయం ద్రవ్యంతేనయా ఆహృతాః, ప్రద్యుమ్నసామ్బ ప్రసవాదయః స్త్రియః, తత్ర ప్రద్యుమ్న ప్రసవారుక్మిణీ, సామ్బ ప్రసవా - జామ్బవతీ, ఆది శబ్దేన సత్యభామాది సఙ్గ్రహః, తథా అపరా- అన్యాశ్చ, యాఃస్త్రియో, భౌమవధే - నరకాఽసుర వధే, సహస్రశః - షోడశ సహస్ర సంఖ్యాకాః, ఆహృతాః

౩౦. ఏతాస్సర్వాః నిరస్తం, శౌచం - పవిత్రతా యేన, అపాస్తం పేశలం - మార్దవం యేన, తథాభూత మపిస్త్రీత్వం, పరం - కేవలం, సాధు - యథా తథా కుర్వతే - కుర్వన్తి, బత, తదేవ దర్శయితుం విశింషన్తి - యాసాం స్త్రీణాం, గృహాన్పతిః - పుష్కరాఽక్షః, కదా చిదపి, నాఽపైతి - నత్యజతి । కథం భూతస్సన్ - ఆహుతిభిః - "హేరుక్మిణి - ఏహి" త్యాదిభిరాహ్వానైః, హృదిస్పృశన్ - హృదయంగమస్సన్.

అజాత శత్రుః పృతనాం, గోపీథాయ మధుద్విషః ।
పరేభ్యశ్శఙ్కిత స్స్నేహాత్, ప్రాయుఙ్క్త చతురఙ్గిణీమ్ ॥ ౩౨
అథదూరాగతాన్ శౌరిః, కౌరవాన్ విరహాతురాన్ ।
సన్నివర్త్య దృఢస్స్నిగ్ధాన్, ప్రాయాత్స్వనగరీం ప్రియైః ॥ ౩౩
కురుజాఙ్గల పఞ్చాలాన్, శూరసేనాన్ సయామునాన్ ।
బ్రహ్మావర్తం కురుక్షేత్రం, మత్స్యాన్సారస్వతా నథ ॥ ౩౪
మరుధన్వ మతిక్రమ్య, సౌవీరా భీరయోః పరాన్ ।
ఆనర్తాన్భార్గవో పాగాత్, శ్రాన్తవాహో మనాగ్వి భుః ॥ ౩౫
తత్రతత్ర హితత్రస్థైః, హరిః ప్రత్యుద్యతార్హణః ।
సాయంభేజేదిశం పశ్చాత్, గవిష్ఠోగాం గత స్తథా ॥ ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహా పురాణే ప్రథమస్కన్ధే దశమోఽధ్యాయః

---

౩౧ వదన్తీనాం జల్పన్తీనాం, పురయోషితా మేవం విధాగిరః, ఉక్తీః, సస్మితేనైవ నిరీక్షణేన అభినన్దన్, సహరిర్యయౌ.

౩౨ తదా అజాతశత్రుః, పరేభ్యః - శత్రుభ్యశ్శఙ్కితః, స్నేహాత్, మధుద్విషః - కృష్ణస్య, గోపీథాయ - రక్షణాయ, చతురఙ్గిణీం, హస్త్యశ్వరథ పదాతి రూపాణ్యఙ్గాని, అస్యాస్సన్తీతి తథా, తాం సేనాం, పాయుఙ్క్త - సమయుఙ్క్త.

౩౩ అథ విరహేణ - విశ్లేషేణాఽఽతురాన్ - దుఃఖితాన్, అత ఏవ దూరమాగతాన్ కౌరవాన్, యుధిష్ఠిరాదీన్, దృఢం స్నిగ్ధం, అనురాగో యేశాంతాన్, సమ్యక్ - సాన్త్వనేనసనివర్త్య, ప్రియైస్సహ, స్వనగరీం - ద్వారకాం, ప్రాయాత్ - ప్రయయౌ.

౩౪. కుర్వాది మరుధన్వాన్తాన్ దేశానతిక్రమ్య, తతస్సౌవీరాఽఽభీరయోః

౩౫ పరాన్, పశ్చాదవస్థితాన్, ఆనర్తాన్ - ద్వారకాసన్న జనపదాన్, విభుర్హరిః. కృష్ణః, ఉపాగాత్। కథంభూతః- హేభార్గవ. మనాక్ - ఈషత్, శ్రాన్తావాహాః అశ్వాఃయస్య.

౩౬ తత్రస్థైః- తద్దేశస్థైః, తత్ర తత్ర, ప్రత్యుద్యతం - శిరస్యాధాయ అభిముఖ మానీతం, అర్హణంపూజాసాధనం, యస్యతథాభూతః, యదా ఆనర్తానుపాగాత్తదా, గవిష్ఠస్సూర్యః, గోభిః కిరణైః, తిష్ఠతీతి వ్యుత్పత్తేః, పశ్చాత్,-దిశంప్రతి, సాయంభేజే-ప్రాప్తః॥ గాంఉదకం, గతశ్చ, "సాయమప్సుప్రవిశతీ" తిశ్రుతేః.

ఇతి శ్రీ భాగవత చన్ద్రి చన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే దశమోఽధ్యాయః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథైకాదశోధ్యాయః - ద్వారకామధ్యే శ్రీకృష్ణ ప్రవేశవర్ణనమ్

సూతఉవాచ :

ఆనర్తాన్ స ఉపవ్రజ్య, స్వృద్ధాన్ జనపదాన్ స్వకాన్ ।
దధ్మౌ దరవరంతేషాం విషాదంశ మయన్నివ ॥ ౧

స ఉచ్చకాశే ధవళోదరో, దరోపి, ఉరుక్రమస్యాఽధరశోణ శోణిమా ।
దాధ్మాయమానః కరకంజసమ్పుటే, యథాబ్జషణ్డేకల హంసఉత్స్వనః ॥ ౨

తముపశ్రుత్యనినదం, జగద్భయ భయావహమ్ ।
ప్రత్యుద్యయుః ప్రజాస్సర్వాః, భర్తృదర్శనలాలసాః ॥ ౩

తత్రోపనీతబలయో, రవేర్దీపమివాఽఽదృతాః ।
ఆత్మారామంపూర్ణకామం, నిజలాభేననిత్యదా ॥ ౪

ప్రీత్యుత్ఫుల్లముఖాః ప్రోచు, ర్హర్షగద్గ దయాగిరా ।
పితరంసర్వసుహృదమ వితారమివాఽర్భకాః ॥ ౫

వ్యాఖ్యా —

౧. ఆనర్తానితి స భగవాన్, స్వృద్ధాన్ - సమృద్ధాన్, స్వకానానర్తాన్, జనపదానుపవ్రజ్య, తత్రత్యానాం విషాదం- స్వవిశ్లేషజం, శమయన్నివ- దరవరం- శఙ్ఖశ్రేష్ఠం, పాఞ్చజన్యం దధ్మౌ- ధ్వనయామాస॥

౨. సదరః, దాధ్మాయమానోదరః, స్వతో ధవళముదరం యస్య, తథాభూతోఽపి, దామోదరస్య- భగవతో,ఽధరశోణేన శోణిమాయస్యసః, భగవత్కర కమలయో స్సంపుటే, ఉచ్చకాశే - నితరాంచ కాశే, యథా అబ్జషణ్డే - రక్తకమల సమూహే, ఉత్స్వనః, ఉచ్చైర్ధ్వనస్స్వనోయ స్యసహంస సన్ద్రవ్యతే॥

౩, జగతోభయం యేభ్యస్తేషాం, భయమావహతీతి తథా. తంనినదముపశ్రుత్య. సర్వాః ప్రజాః, భర్తుర్భగవతో దర్శనే. లాలసాః - ఆసక్తచిత్తాః, ప్రత్యుద్యయుః - ప్రత్యాజగ్ముః॥

౪ తత్రాదృతాః- ఆదరయుక్తాః, రవేర్దీపమివ, ఆత్మానం జగచ్చ,

నతాస్మతేనాథ తవాఽఙ్ఘ్రిపఙ్కజం, విరిఞ్చి వైరిఞ్చ్య సురేన్ద్రవన్దితమ్ ।
పరాయణంక్షేమ మిహేచ్ఛతాంపరం, నయత్రకాలః ప్రభవేత్పరః ప్రభుః ॥ ౬

భవాయన స్త్వం భవవిశ్వభావన, త్వమేవమాతాఽథసుహృత్పతిః పితా ।
త్వంసద్గురుర్నః పరమంచదైవతం, యస్యాఽనువృత్త్యా కృతినో బభూవిమ ॥ ౭

అహోసనాథాభవతాస్మయద్వయం, త్రైవిష్టపానామపి దూరదర్శనమ్ ।
ప్రేమస్మిత స్నిగ్ధనిరీక్షణాననం, పశ్యేమరూపంతవ సర్వసౌభగమ్ ॥ ౮

---

౫ ప్రకాశయన్తః, ప్రకాశాస్తు రాఽనపేక్ష్య సూర్యస్య, దీప్తిమపి, ఉపసృత్య బలిః- పూజాఽర్థ వస్త్వర్పణం, యాభిస్తాః, ప్రీత్యుత్ఫుల్లాని- వికసితాని ముఖాన్యుద్ధానాని, యాసాం తథాభూతాః, ప్రజాః, హర్షేణ, గద్గదయా కుణ్ఠితయాగిరా, సంప్రోచుః, రవి- గృష్టాన్తాఽభిప్రేతం వ్యఞ్జయన్విశిష్టినః ॥ నిజలాభేన, నిత్య- నిరవధికస్వాఽఽనన్దాఽనుభవ లాభేన, పూర్ణకామం- అవాప్త సమస్త కామం, ఆత్మారామం - స్వాను భవైకనిష్ఠం, బల్యనపేక్షి మితిభావః। కేకమివోచుః? - సర్వేషు పుత్రేషు- సుహృదం- సౌహార్దయుక్తం, అవితారం - రక్షితారం, పితరమర్భకాః - శిశవః, పుత్రాఇవ ॥

౬ ఉక్తిమేవాహ నతాస్మేతి చతుర్భిః॥ హేనాథ- తవాఙ్ఘ్రిపఙ్కజం, ప్రతినతాః, స్మ, కథం భూతం? విరిఞ్చేన - చతుర్ముఖేన, వైరిఞ్చ్యై స్సనకాదిభిః సురేన్ద్రైరిన్ద్రాదిభి శ్చవన్దితం- నమస్కృతం, ఇహక్షేమం - నిశ్శ్రేయస మిచ్ఛతాం, పరముత్కృష్టం, పరాఽయణం, క్షేమసాధన భూతం, పరమితి క్షేమ విశేషణంవా, యత్ర- పదారవిన్దే, పరేషాం- బ్రహ్మాదీనామపి- ప్రభుః, తానపివశీకుర్వన్, కాలోఽపి, న ప్రభవేత్ - సమర్థో భవేత్, యత్ర - త్వయివిషయే, పరః- ప్రభుః కాలోఽపి న ప్రభవేత్, తస్యతవ పదామ్బుజ మితివాఽన్వయః, "సర్వస్య వశీ- సర్వస్యేశానః - నతస్యేశే కశ్చనే" త్యాది- శ్రుత్యర్థోఽ త్రాఽనుసన్ధేయః, ॥

౭ హేవిశ్వభావన, విశ్వం జగత్, భావయతి - సత్తాస్థితి- ప్రవృత్తిమత్కరోతీతి తథాభూత, త్వం, నోఽస్మాకం, భవాయ- అభ్యుదయాయ, భవ। "మాతా, పితా, భ్రాతా, నివాస, శ్శరణం, సుహృ, ద్గతి, ర్నారాయణః" "తం దైవతానాం పరమఞ్చ దైవతం, పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాత్"- నతస్య కశ్చిత్పతి రస్తిలోకే, నచేశితా. నైవచతస్య లిఙ్గం" "యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి" త్యాది। శ్రుత్యర్థ మనుసన్ధాయోచుః "త్వమేవ మాతే" త్యాది। లౌకికస్తుబన్ధురేక ఏవ. త్వన్తుసర్వ విధ బన్ధురితి భావః। యస్యతవాఽను వృత్త్యా- సేవయా, వయం కృతినః- కృతాఽర్థాః కృతకృత్యా బభూవిమ. సత్వం నో భవాయ భవేత్యన్వయః ॥

౮. అహోఇతి భవతా - త్వయా, వయమహో సనాథాః, స్మ నిరతిశయ సుఖప్రద నాథవన్తో బభూవిమ- కుతః? - యత్- యస్మాత్, తవరూపం పశ్యేమ, కథంభూతం- త్రైవిష్టపానాం- దేవానామపి, దూరదర్శనం - దుర్దర్శనం, ప్రేమ పూర్వకంస్మితం - స్నిగ్ధే- సానురాగే, ఈక్షణేచయస్మిన్, తత్-ఆననం

యర్హ్యమ్బుజాక్షాఽపససార భో భవాన్, కురూన్మధూన్వాఽథ సుహృద్దిదృక్షయా ।
తత్రాఽబ్దకోటిప్రతిమః క్షణో భవేత్, రవేర్వినాఽక్ష్ణోరివ నస్తవాఽచ్యుత ॥ ౯

ఇతి చోదీరితా వాచః, ప్రజానాం భక్తవత్సలః ।
శృణ్వానోఽనుగ్రహం దృష్ట్యా, వితన్వన్ ప్రావిశత్పురమ్ ॥ ౧౦

మధుభోజదశార్హార్హ, కుకురాన్ధకవృష్ణిభిః ।
ఆత్మతుల్యబలైర్గుప్తాం, భోగైర్భోగవతీమివ ॥ ౧౧

సర్వర్తు సర్వవిభవైః, పుణ్యవృక్షలతాశ్రమైః ।
ఉద్యానోపవనారామైః, వృతపద్మాకర శ్రియమ్ ॥ ౧౨

గోపురద్వారమార్గేషు, కృతకౌతుక తోరణామ్ ।
చిత్రధ్వజ పతాకాఽగ్రైః, అన్తః ప్రతిహతా తపామ్ ॥ ౧౩

సమ్మార్జితమహా మార్గ, రథ్యాపణకచత్వరామ్ ।
సిక్తాంగన్ధజలైరుప్తాం ఫలపుష్పాక్షతాంకురైః ॥ ౧౪

యస్య, రత్నాభగం సున్దరం ః

౯ యర్హీతి భోఽమ్బుజాక్ష భవాన్, సుహృద్ది దృక్షయా యదాకురూన్ మధూన్వా జన పదాన్, అపససార - జగామ తత్ర - తదా హే అచ్యుత, నోఽస్మాకం, త్వామపశ్యతాం రవేర్వినా, రవిం వినేవ, అక్ష్ణాం, క్షణశాలః- అబ్దకోటి ప్రతిమః। సంవత్సరకోటి తుల్యో భవేత్.

౧౦ ఇతీత్థం - ప్రజానాముదీరితా వాచః, శృణ్వానో భక్తవత్సలః, భగవానవలోకనేన, అనుగ్రహం వితన్వన్, పురం ప్రాఽవిశత్। పూశ్శబ్దోఽయం నపురశబ్దః.

౧౧. కథంభూతాం మధ్వాదయో యాదవాఽవాన్తరవిశేషాః, తైరాత్మతుల్యబలైః-కృష్ణతుల్య బలైః, నాగైః కాద్రవేయాదిభిః, భోగవతీమివ, గుప్తాం,-రక్షితాం। భోగవతీ నాగానాంపురీ.

౧౨. సర్వర్తుషుయుగపత్సువృత్తేషు, యస్సర్వో విభవః, ఫలపుష్పాదిసమృద్ధి, ర్యేషాంతే, పుణ్యావృక్షాశ్చ, మన్దారాపారిజాతాదయః, లతాస్తద ధస్తనాః, ఆశ్రమాశ్చ, యేషుతై, రుద్యానోపవనారామైః, ర్వృతానాం, పద్మాకరాణాం, శ్రీశ్శోభాయస్యాం, తత్రోద్యానం- రాజ్ఞాం క్రీడాస్థానం, ఉపవనబ-వనసమీపస్థం, ఆరామః-కృతకః.

౧౩ గోపురాకారాణాం ద్వారాణాం-మార్గేషు, కృతానిమఙ్గళాఽర్థానితోరణాని, జమ్బూచవ్రమపల్లవాదినిర్మితాని,యస్యాం, చిత్రాణాం ధ్వజానాం, పతాకానాంచ, అగ్రైరన్తః ప్రతిహతో - నిరస్తః, ఆతపోయస్యాం.

ద్వారి ద్వారి గృహాణాంచ దధ్యక్షత ఫలేక్షుభిః ।
అలంకృతాంపూర్ణకుంభైర్బలిభిర్ధూపదీపకైః ॥ ౧౫

నిశమ్య ప్రేష్ఠమాయాన్తం, వసుదేవోమహామనాః ।
అక్రూరశ్చోగ్రసేనశ్చ, రామశ్చాద్భుతవిక్రమః ॥ ౧౬

ప్రద్యుమ్నశ్చారుదేష్ణశ్చ, సామ్బోజాంబవతీసుతః ।
ప్రహర్షవేగోచ్ఛ్వసితశయనాసన భోజనాః ॥ ౧౭

వారణేన్ద్రంపురస్కృత్య, బ్రహ్మణైస్ససుమఙ్గళైః ।
శఙ్ఖతూర్యనినాదేన, బ్రహ్మఘోషేణచాదృతాః ॥ ౧౮

ప్రత్యుజ్జగ్మూ రథైర్హృష్టాః, ప్రణయాగత సాధ్వసాః ।
వారముఖ్యాశ్చశతశో, యానైస్తద్దర్శనోత్సుకాః ॥ ౧౯

లసత్కుణ్డలనిర్భాత, కపోలవదనశ్రియః ।
నటనర్తకగన్ధర్వా సూతమాగధవన్దినః ॥ ౨౦

---

౧౪ సమ్మార్జితా - మహామార్గా యస్యాం, మహామార్గారాజవీథాయః, రథ్యా - ఉపవీథయః, అపణాః, వణిజాం, క్రయవిక్రయాదిగృహాణి, చత్వరాః-గజాఽశ్వాదిశాలాః, గన్ధోదకైః సిక్తాం, ఫలాది భిరుప్తాం. వికీర్ణాం.

౧౫. ప్రతిద్వారం దధ్యాదిభిః, జలపూర్ణకుమ్భైః, బలిభి - పూజాద్రవ్యైః, ధూపైర్దీపైశ్చాఽలఙ్కృతాం, ఏవంభూతాం పురమితి పూర్వేణాన్వయః

౧౬ ప్రేష్ఠం - నిరతిశయ ప్రియతమం, భగవన్తమాయాన్తం, నిశమ్య, ఆకర్ణ్య, మహామనాః వసుదేవః, అక్రూరాదయశ్చ

౧౭ ప్రకృష్టో హర్షస్తస్యవేగేన, జాతౌత్సుక్యేన, ఉచ్ఛ్వసితాని, సుప్తాని, భుక్తానీతియావత్, శయనాదీని యైస్తథాభూతాః

౧౮. వారణేన్ద్రం గజేన్ద్రం, పురస్కృత్య - పురోఽవస్థాప్య, ససుమఙ్గళైః స్వస్తివాచనసహితైః, బ్రాహ్మణైః, శఙ్ఖానాం తూర్యాణాంచనినాదేన బ్రహ్మఘోషేణ - వేదఘోషేణచ, సహాగతాః, ఆదరయుక్తాః.

౧౯. ప్రత్యుజ్జగ్మురితి॥ హేబ్రహ్మన్ ప్రణయేనహేతునా, ఆగతం.

౨౦. సాధ్వసంభయం, యేషాంతథాభూతస్సన్తో, రథైర్గమనసాధనైః, ప్రత్యుజ్జగ్ముః అభిః, ముఖంయయుః। తథా, వారముఖ్యా - గణికాః, శ్రేష్ఠాశ్చ, లసద్భ్యాం - కుణ్డలాభ్యాం, నిర్భాతాక

గాయన్తిచోత్తమశ్లోక, చరితాన్యద్భుతానిచ ॥
భగవాంస్తత్రబన్ధూనాం, పౌరాణా మనువర్తినామ్ ।
యథావిధ్యుపసంగమ్య, సర్వేషాంమానమాదధే ॥ ౨౧

ప్రహ్వాభివాదనాఽఽశ్లేషకరస్పర్శస్మితేక్షణైః ।
ఆశ్వాస్యచాశ్వపాకేభ్యః, వరైశ్చాభిమతైర్విభుః ॥ ౨౨

స్వయంచ గురుభిర్విప్రైః, స్వదారైస్స్థవిరైరపి ।
ఆశీర్భిర్యుజ్యమానోఽన్యైః, ర్వన్దిభిశ్చాఽఽవిశత్పురమ్ ॥ ౨౩

రాజమార్గం గతేకృష్ణే, ద్వారకాయాఃకులస్త్రియః ।
హర్మ్యాణ్యారురుహుర్విప్ర, తదీక్షణమహోత్సవాః ॥ ౨౪

నిత్యంనిరీక్షమాణానాం, యదపిద్వారకౌకసాం ।
నవితృప్యన్తిహిదృశః శ్రియోధామాఽఙ్గమచ్యుతమ్ ॥ ౨౫

పోహియేషు, తేషాంవదనానాం, శ్రీశ్శోభాయాసాంతాః, తద్దిదృక్షయా, యానైర్గమపసాధనైః ప్రత్యుజ్జగ్ముః। నటాపయోఽద్భుతాని, ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతశ్చరితానిజగుః, నటా - అభినేతారః । నర్తకాః- స్త్రీణాంనృత్తశిక్షకాః, గన్ధర్వాగాయకాః, సూతాః-పౌరాణికాః, మాగధా - వంశావళిపారకాః, వన్దినః- మఙ్గళవాదినః, స్తోత్రపారకాశ్చ

౨౧ తత్ర - భగవాన్, యథావిధి - నమస్కారాఽఽలిఙ్గనకరస్పర్శస్మితాఽవలోకనాదిభిః

౨౨ యథాయోగ్యం, వసుదేవాదిభిరుపసఙ్గమ్య, సర్వేషాంపౌరాణాం, అనువర్తినాం భృత్యానాంచ, మానమాదధే సమ్మానంచకార। విభుర్భగవాన్, శ్వపాకపర్యన్తేభ్యః, చతుర్థ్యన్తమిదం, ఆశ్వాస్య - ఉపచ్ఛన్ద్య, అభిమతైర్వరైః, మానమాదధే ఇత్యన్వయః

౨౩ స్వయంచ సదారైర్గురుభిః, స్థవిరైర్వృద్ధైః, విప్రైః, రన్యైర్బన్దిభిశ్చ, కర్తృభిరాశీర్భిర్యుజ్యమానః, పురమావిశత్

౨౪. ద్వారకాయా రాజమార్గం, కృష్ణేగతేసతి, తత్ర తత్రస్త్రియః, తస్య - కృష్ణస్య, ఈక్షణే, మహానుత్సవోహర్షోయాసాంతాః, హేవిప్ర, హర్మ్యాణి సౌధాన్యారురుహుః

౨౫. నిత్యంనిరీక్షమాణా నామపికుతోదిదృక్షాబభూవేత్యత్రాహ నిత్యమితి యద్యస్మాన్నిత్యం, శ్రియోధామాఽఙ్గం, లక్ష్మీనివాసదేహం, "శ్రియోధామానమితిచపాఠః, అచ్యుతం నిత్యంనిరీక్షమాణా నామపి, ద్వారకౌకసాం - ద్వారకా, ఓకః స్థానం, యాసాంతాసాం, స్త్రీణాందృశః, నవితృప్యన్తి। తస్మాత్త దీక్షణమహోత్సవా హర్మ్యాణ్యారురుహురిత్యర్థః। హిశబ్దేన - అత్రపేః ప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యతే.

శ్రియోనివాసోయస్యోరః, పానపాత్రంముఖందృశామ్ ।
బాహవోలోకపాలానాం, సారఙ్గాణాంపదామ్బుజమ్ ॥ ౨౬

సితాతపత్రవ్యజనైరుపస్కృతః, ప్రసూనవర్షైరభివర్షితఃపథి ।
పిశఙ్గవాసావనమాలయాబభౌ, ఘనోయథాఽర్కోడుపచాపవైద్యుతైః ॥ ౨౭

ప్రవిష్టస్తుగృహంపిత్రోః, పరిష్వక్తశ్చమాతృభిః ।
వవన్దేశిరసాసప్తదేవకీప్రముఖాముదా ॥ ౨౮

తాఃపుత్రమఙ్కమారోప్య, స్నేహస్నుతపయోధరాః ।
హర్షవిహ్వలితాత్మానః, సిషిచుర్నేత్రజైర్జలైః ॥ ౨౯

అథాఽవిశత్స్వభవనం, సర్వకామమనుత్తమమ్ ।
ప్రాసాదాయత్రపత్నీనాం, సహస్రాణిచషోడశ ॥ ౩౦

౨౬ ఉచితాస్తైపౌరాస్తత్ప్రీతిరిత్యభిప్రాయేణాహ *శ్రియఇతి* యస్యేత్యస్య, ఉరోముఖబాహు పదామ్బుజైః ప్రత్యేకమన్వయః। యస్యోరః, శ్రియోనివాసః-స్థానం, ఉరోలాపశ్యాఽసుభవాయ, తదేవా వాసమాశ్రితవతీ శ్రీరిత్యభిప్రాయః, యస్యముఖందృశాం - పశ్యజ్జనదృశాం, పానపాత్రం - తల్లా వణ్యరసపానపాత్రం। యస్యచబాహవో లోకపాలానాం పానపాత్రం, తల్లావణ్య (సద్వీర) రసపానపాత్రం, యస్యపదామ్బుజం - సారఙ్గాణాం, సారంగచ్ఛతాం - సారగ్రాహిణాం, మునీనాం, తల్లావణ్యపానపాత్రం। సారంగాయన్తీతి సారంగాః, సారతమార్థవక్తార ఇతివా। తమచ్యుతం, నిత్యం నిరీక్షమాణా నామపిదృశోన వితృప్యన్తీతియుక్తమేవేత్యర్థః.

౨౭. సితేతి పథిసితాతపత్రంచ, వ్యజనేచతైరుపస్కృతః। సితాతపత్రేణావృతః, వ్యజనాభ్యాం వీజ్యమాన ఇత్యర్థః. పిశఙ్గేవాససీయస్యస భగవాన్, వనమాలయాబభౌ। కథం? యథాఽర్కాదిభిః, యుగ పత్సముదితైః, ఘనోనీలామ్బుదః, తద్వత్, అభూతోపమైషా। నహ్యర్కోడు పయోస్సహా వస్థానమస్తి। తత్రాఽర్కాదిస్థానీయా మకుట వనమాలా, వస్త్ర, భూషణాదయః, విద్యుదేవవైద్యుతం, ఉడుపశ్చన్ద్రః, యద్వాఉడు పగ్రహణం, గురు శుక్రయోరన్యేషాం, నక్షత్రాణామ ప్యుపలక్షణం, తత్రోడుపస్థానీయం సితాతపత్రం, గురు శుక్రస్థానీయే వ్యజనేనక్షత్రస్థానీయాని ప్రసూనాని, ఇన్ద్రధనుస్థానీయా వనమాలా, విద్యుత్స్థానీయం పిశఙ్గవస్త్రం, అర్క స్థానీయం మకుటమితి సితాతపత్రాద్యుప స్కృతత్వాది విశేషణ సామర్థ్యాత్.

౨౮. తతస్తు పిత్రోర్దేవకీ వసుదేవయోః, గృహం ప్రవిష్టో భగవాన్ మాతృభిర్దేవకీ రోహిణ్యా దిభిః, పరిష్వక్తః-ఆలిఙ్గితః, దేవకీ ప్రముఖామూర్తాః, ముదాశిరసావవన్దే.

౨౯. తాదేవక్యాదయః, పుత్రంకృష్ణ, మఙ్కమారోప్య, స్నేహేనస్నుతౌ ప్రస్రవన్తౌ, పయో ధరౌ - స్తనౌ, యాసాం, హర్షేణ విహ్వలిత ఆత్మామనో యాసాం తథాభూతా, నేత్ర జైర్జలైః, ఆనన్ద బాష్పైస్సిషిచుః.

పత్న్యః ప్రియం ప్రోష్యగృహానుపాగతం, విలోక్యసంజాతమనోమహోత్సవాః ।
ఉత్తస్థురారాత్సహసాఽఽసనాశయాత్, సాకంవ్రతైర్వ్రీడితలోచనాననాః ॥ ౩౧

తమాత్మజైర్దృష్టిభిరన్తరాత్మనా, దురన్తభావాః పరిరేభిరేపతిమ్ ।
నిరుద్ధమప్యాస్రవదమ్బు నేత్రయో, ర్విలజ్జతీనాం భృగువర్యవైక్లబాత్ ॥ ౩౨

యద్యప్యసౌపార్శ్వగతోరహోగతః, తథాఽపితస్యాఙ్ఘ్రియుగం నవంనవమ్ ।
పదే పదే కావిరమేతతత్పదాత్, చలాఽపియచ్ఛ్రీర్నజహాతి కర్హిచిత్ ॥ ౩౩

---

౩౦. అథ - తత, స్వభవనం - స్వ గృహం, ప్రావిశత్, కథంభూతం, సర్వేకామాః - కామ్యమానా, భోగ్యభోగో పకరణభోగస్థానా వయోయస్మిన్, నాస్త్యుత్తమంయస్మాత్, యత్రపత్నీనాం, షోడశసహస్రాణి ప్రాసాదాస్తథాభూతం.

౩౧ తదా - ప్రోష్య - ప్రవాసం కృత్వా, గృహానుపాగతం, ప్రియం దూరాద్విలోక్య, పత్న్యః రుక్మిణ్యాదయః, సంజాతోమనసి మహానుత్సవో - హర్షోయాసాం, వ్రీడితే - లోచనే, యేషుతాన్యాననాని యాసాంతథాభూతాః, వ్రతైస్సహ, ఆసనాశయాత్సహసా - ఆశుఉత్తస్థుః, తత్ర వ్రతేభ్య ఉత్థానం నామ-భర్త్రాగమనాఽర్ధ వ్రతత్యాగః, ఆసనాదుత్థానం ప్రసిద్ధం, ఆశయాదభిప్రాయాదుత్థానం, దిదృక్షౌత్కణ్ఠ్యత్యాగః । ఉపపన్నస్యజాతత్వాత్.

౩౨. తమితి దురన్తః - అగాధః, భావః - స్నేహః, యాసాంతాః, పత్న్యః, సమాగతం - పతి, మాత్మజైర్దృష్టిభిః, అన్తరాత్మనాచ, పరిరేభిరే- ఆలిఙ్గితవత్యః, శారీర పరిరమ్భస్య, రహః కాలికత్వాత్తే, తం ససాక్షా చ్చక్రుః అపితుపుత్రైః ప్రద్యుమ్నాది పుత్రద్వారేణ త్యభిప్రాయేణ పుత్రైరిత్యుక్తం మనసా చక్షుషాచసమం సాక్షాదేవచక్రు రిత్యభిప్రాయేణ, అన్తరాత్మనాదృష్టి భిశ్చేత్యుక్తమ్, భృగువర్య, విలజ్జతీనాం తాసాం, అతఏవనేత్రయోరమ్బు నిరుద్ధమపి వైక్లబా -దధార్ద్యా ద్స్రవత్

౩౩ "వ్రతైస్సాకం, ఆసనాశయాదుత్తస్థుః తమాత్మజై" రిత్యాదినాచతాసాం తద్విరహాఽసహిష్ణుత్వం సూచితం। తదేవోప పాదయతి యద్యపీతి యద్యప్యసౌ భగవాన్- కృష్ణః తాసాంపార్శ్వగతః, రహోగతశ్చ తథాఽపి తస్యాఙ్ఘ్రియుగం తాసాంనవం నవమేవాఽభూత్, యతఏవ మతః, తత్పదాత్- తస్యపాదార విన్దాత్ కావిరమేత । విశ్లిష్యాఽవస్థాతుముత్సహేతు? । న కాఽపీత్యర్థః, తదేవదర్శయితుం విశినష్టి । చలా- ఇతరత్రచఞ్చలా, శ్రీర్లక్ష్మీరపి, కదాఽపియం యదఙ్ఘ్రిం నజహాతి, తత్పదాత్కావిరమే తేత్యన్వయః తదాపీతి పాఠాన్తరం తత్ర- యద్యపి- యదాఽపి, పార్శ్వగతో రహోగతశ్చ, తదాఽపి, తస్యాఙ్ఘ్రియుగ్మం నవంనవం, కింపునః కదాచి- దన్తరితం నవం నవమితి కైముత్య న్యాయసిద్ధమితిభావః,। ఉత్తరార్థంతు యథోక్తాఽర్థమేవ.

౩౪ అథోపరితనం వృత్తాన్తం సంగృహ్య వివక్షుః, ఉక్తవృత్తాన్తం సమాసతోఽనువదతి ఏవమితి క్షితేర్భూమేర్భారస్య, జన్మ ఉదయః యేభ్యః ,అక్షౌహిణీభిః పరివృత్తం పరితోవ్యాప్తం, తేజః - శౌర్యం

ఏవంనృపాణాంక్షితి భారజన్మనాం, అక్షౌహిణీభిఃపరివృత్తతేజసామ్ ।
విధాయవైరం శ్వసనోయథానలం, మిథోవధే నోపరతోనిరాయుధః ॥ ౩౪

సఏషనరలోకేఽస్మిన్నవతీర్ణస్స్వమాయయా ।
రేమేస్త్రీ రత్నకూటస్థో, భగవాన్ ప్రాకృతోయథా ॥ ౩౫

ఉద్దామ భావపిశునాఽమలవల్గుహాస ।
వ్రీడాఽవలోక నిహతోమదనోఽపియాసామ్ ॥
సమ్ముహ్యచాపమజహాత్ప్రమదోత్తమాస్తాః ।
యస్యేన్ద్రియం విమథితుంకుహకైర్నశేకుః ॥ ౩౬

తమిమంమన్యతేలోకోహ్యసఙ్గమపి సఙ్గినమ్ ।
ఆత్మౌపమ్యేనమనుజం, వ్యావృణ్వానమతోఽబుధః ॥ ౩౭

యేషాంతేషాం, నృపాణాం కౌరవాణాం పాండవానాంచ, మిథఃవైరం, శ్వసనో- వాయుః అనలం- అగ్ని మివ, విధాయ- వర్ధయిత్వా, స్వయం నిరాయుధ ఏవ, తేషాం మిథోవధేన -వధాత్, య ఉపరతః- ఉపర రామ, ఉపసంహృతవాన్, సఏష ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః, స్వయం నిరాయుధ ఏవసన్, తేషాం మిథోవధం కారయన్, యః-స్వయం, తూష్ణీం వ్యవస్థిత ఇత్యర్థః.

౩౫. సఏషస్వమాయయా, ఆత్మీయేన సఙ్కల్పేన, అస్మిన్నర - లోకేవతీర్ణః, భగవాన్ యస్త్రీ ఏవరత్నాని, తేషాంకూటే సముదాయేస్థితః, రేమే-చిక్రీడ, యథాప్రాకృతః- స్త్రీవశ్యః తద్వత్, ప్రాకృతో యథేత్యనేన. స్త్రీవశ్యత్వాఽనుకార మాత్రమేవ, నతుపరమార్థతః, తదస్తీతి సూచితమ్.

౩౬. తదేవవ్యఞ్జయితుం విశినష్టి తాః ప్రమదోత్తమా, కుహకైర్వఞ్చనోపాయైః, యస్యేన్ద్రియం, ప్రమథితుం నశేకుః, సమర్థా నాఽభవన్, తమిమం ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః । సుతరాంపారవశ్యాఽభావ సూచనాయ ప్రమదోత్తమా విశినష్టియాసా ముద్దామ భావాదిభిః, నిహతస్సన్ మదనోఽపి సమ్ముహ్య- మోహంప్రాప్య, స్వయంచాపం, ధనుః, అజహాత్- తత్యాజతాః ప్రమదోత్తమా ఇత్యన్వయః । ఉద్దామ- ఉదారః, అగాధ ఇతియావత్ । భావోఽభిప్రాయః తే నపిశునః - చిత్తాకర్ష సూచకః అమలః, సున్దరశ్చ, హాసః తేనచ వ్రీడా పూర్వకాఽవలోక నేనచ నిహతః - అభిభూతః.

౩౭. ఏవం విధం తం, యఃస్త్రీవశ్యం మన్యతేసః అజ్ఞఇత్యాహ తమితి మనుజం వ్యావృణ్వా నం, మనుజవచ్చేష్టమానం, మనుష్యభావేన స్వయాథాత్మ్య మాచ్ఛాదయన్త మిత్యర్థః । వస్తుతోనిస్సఙ్గమపి, సఙ్గినమివ భాసమానం తమిమం, భగవన్తం, యో, లోకో- జన, ఆత్మౌపమ్యేన - స్వతుల్యత్వేన మన్యతే, సోఽయం లోకః అతోహేతోః అబుధః నితరామజ్ఞః.

ఏతదీశనమీశస్య, ప్రకృతిస్థోఽపితద్గుణైః ।
నయుజ్యతే సదాత్మస్థై, ర్యథాబుద్ధి స్తదాశ్రయా ॥ ౩౮

తం మేనిరేఽబలామూఢాః, స్త్రైణంచాఽనువ్రతంరహః ।
అప్రమాణవిదోభర్తు, రీశ్వరం మతయోయథా ॥ ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధేఏకాదశోఽధ్యాయః ॥

---

౩౮ అథ విషయైరనాకృష్టత్వ మీశ్వరస్య, నాశ్చర్యమిత్యభిప్రాయేణ ఈశ్వరత్వం నిర్వక్తి ఏతదితి ప్రకృతిస్థోఽపి మూలప్రకృతి వ్యాపకోఽపి, తద్గుణైస్సత్వాదిభిః ఆత్మస్థైః - జీవగతైః అవిద్యాఽస్మితారాగ ద్వేషాదిభిశ్చ గుణైః సదానయుజ్యత ఇతి యదేతదే వేశ్వరస్య - ఈశనం, ఇత్యన్వయః। సదేత్యనేన ముక్తవ్యావృత్తిః। సహిపూర్వం తైర్యుక్తః। హేయగుణాఽస్పర్శోదాహరణమాహ ॥ యథేతి తదాశ్రయా- ఈశాశ్రయా, బుద్ధిః తద్జ్ఞానం యథాసత్వాది భిర్నయుజ్యతే। సహి "స్వాభావికీ- జ్ఞానబలక్రియాచే" త్యుక్తవిధం స్వతస్సర్వగతస్య - తద్విజ్ఞానం సత్వ రజస్తమోఽస్వయాఽధీనస్సమ్యక్తాఽ సమ్యక్త్వయుక్తం, ఏవం సర్వ ప్రకారేణాఽపి, చిదచిద్గత హేయరహితః ఇతి, ఏతదేవహి ఈశ్వరస్యేశ్వరత్వ మిత్యర్థః.

౩౯ యథైవమజ్ఞోలోకః, ఉముక్తవిధ మీశ్వరం ఆత్మతుల్యం మన్యతే తథాతాస్స్త్రియోఽపి అజ్ఞానాత్ ఆత్మవశ్య మమన్యన్తేత్యాహ తమితి సంసారిణాం ఇన్ద్రియ ప్రసూతా మతయః, యథేశ్వరం, నజానన్తి, కిన్తుమౌఢ్యాదన్యథామన్వతే ఏవం మూఢాస్తాః- అబలాః స్త్రియోఽపి, తం- భగవన్తం రహః, స్త్రైణం- స్త్రీసమూహం అనువ్రజన్తం స్త్రీసమూహాఽనువర్తినం, మేనిరే। తత్రహేతుః- భర్తుర ప్రమాణ విదః - ప్రమీయత ఇతిప్రమాణం, స్వరూపం, తత్స్వరూప మజానత్యః.

— ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రిచన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే- ఏకాదశోఽధ్యాయః —

శ్రీ మతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః, పరీక్షిజ్జన్మకథనమ్ ।

శౌనక ఉవాచ-

అశ్వత్థామ్నోపయుక్తేన, బ్రహ్మశీర్ష్ణోరుతేజసా।
ఉత్తరాయాహతోగర్భ ఈశేనాఽఽజీవితః పునః ॥ ౧

తస్యజన్మ మహాబుద్ధేః, కర్మాణిచ మహాత్మనః ।
నిధనం చయథైవాసీత్, సప్రేత్య గతవాన్యథా ॥ ౨

తదిదం శ్రోతుమిచ్ఛామి, గదితుం యదిమన్యసే ।
బ్రూహినశ్శ్రద్ధధానానాం, యస్యజ్ఞాన మదాచ్ఛుకః ॥ ౩

వ్యాఖ్యా —

౧. యద్యపి పరీక్షిజ్జన్మకర్మాదికం పురస్తాదేవపృష్టం, యద్యపిచ తద్వక్తుమేవతదుపోద్ఘాతరూపోఽయంప్రపఞ్చః ప్రవృత్తః, “కిమకార్షీత్తతః” ఇతి ప్రస్తుత ప్రశ్నస్య ఉత్తరంచాఽశ్రుతం, ఏవంచ అన్తరా పునస్తత్ప్రశ్నాఽనుపపత్తిః, తథాఽపి “కిమకార్షీత్తతః” ఇతిపృష్టస్య రాజ్యశాసనాఽనన్తరభావినోయుధిష్ఠిర-వృత్తాన్తస్య పరీక్షిజ్జన్మాఽనన్తరకాలికత్వాత్, తదనన్తరమేవ తచ్ఛుశ్రూషుః తావత్స్వయమేహాఽఽవృణోద్గర్భం వైరాట్యాః కురుతన్తవ” ఇతిప్రక్రమ్యాఽ పరిసమాపితం, సావశేషం, శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి శౌనకః-**అశ్వత్థామ్నేతి** అశ్వత్థామ్నా-ఉపయుక్తేన-ప్రయుక్తేన, ఉరు-అధికం, దుస్సహం ప్రభూతం చతేజః, యస్యతేన, బ్రహ్మశీర్ష్ణా-బ్రహ్మశిరో-నామకేనాస్త్రేణ, తావదుత్తరాయాగర్భో హతః, తతః పునరీశేన-కృష్ణేన ఆజీవితఇత్యుక్తాఽనువాదః

౨. తత ఉపరితనం, తస్యోత్తరాతనయస్య-మహాత్మనః, యజ్జన్మాది-తదిదం, హేమహాబుద్ధే! శ్రోతుమిచ్ఛామి. నిధనం-మరణం, యథైవాసీత్, ప్రేత్య-మృత్వా, యథాగతవాన్ - యాంగతింప్రాప్తవాన్, తదిదమిత్యన్వయః.

౩. యదిగదితుంమన్యసే, వక్తుమిష్టం యోగ్యంచ, మన్యసే-చేత్తర్హి, శ్రద్దధానానామస్మాకం-బ్రూహి, కుతోవస్తజ్జన్మాది శుశ్రూషాశ్రద్ధా బభూవేత్యత స్తం విశినష్టి-యస్యపరీక్షితః శుకః, జ్ఞానం-పరమాత్మ-యాథాత్మ్య జ్ఞానం, **అదాత్**-ఉపదిష్టవాన్, మహా-భాగవతత్వాత్, తజ్జన్మాది శుశ్రూషానస్సమభవదితిభావః.

సూత ఉవాచ-

అపీపలద్ధర్మరాజః, పితృవద్రఞ్జయన్ ప్రజాః ।
నిస్పృహస్సర్వ కామేభ్యః, కృష్ణపాదాఽనుసేవయా ॥ ౪

సమ్పదః క్రతవో లోకా, మహిషీర్భ్రాతరో మహీ ।
జమ్బూద్వీపాధిపత్యంచ, యశశ్చత్రి దివంగతమ్ ॥ ౫

కింతేకామాస్సురస్పార్హా, ముకున్దమనసో ద్విజ ।
అధిజహ్రుర్ముదం రాజ్ఞః, క్షుధితస్య యథేతరే ॥ ౬

మాతుర్గర్భగతోవీరః, సతదా భృగునన్దన ।
దదర్శ పురుషం కఞ్చిత్, దహ్యమానోఽస్త్రతేజసా ॥ ౭

అఙ్గుష్ఠమాత్ర మమలం, స్ఫురత్పురట మౌళినమ్ ।
అపీచ్య దర్శనం శ్యామం, తటిద్వాసస మచ్యుతమ్ ॥ ౮

అత్రజన్మైవప్రాధాన్యేన పృచ్ఛ్యతే, తస్యకర్మాదికంతు, యుధిష్ఠిరవృత్తాన్తాఽనన్తర కాలికత్వాత్ ప్రచ్ఛ వణాఽనన్తరమేవవిశేషతః ప్రష్టవ్యమపి, జన్మకాలిక జాతకద్వారా సామాన్యతోబు భుత్సునా, జన్మనా సహోపాత్తం, అతఏవ ఉత్తరేఽపిజాతక ద్వారైవ తత్కర్మాదికం ప్రపఞ్చ్యత ఇత్యవగన్తవ్యమ్.

౪ పరీక్షితో జన్మ ప్రకారం వక్తుంతావత్, తాదాత్వికం యుధిష్ఠిరాఽవస్థానప్రకారమాహ **అపీపలదితి** త్రిభిః అపీపలత్-అపాలయత్, కథంభూతః-కృష్ణస్య-పాదయోః అనుసేవయా-అనుధ్యానేన హేతునా, సర్వేభ్యః-కామేభ్యః, నిర్గతా-స్పృహాయస్యతథాభూతః, కృష్ణపాదాఽనుసేవకత్వాత్ నిస్పృహస్సన్నిత్యర్థః.

౫, ౬. తత్సేవాయాః-స్పృహాఽభావహేతుత్వమేవ సదృష్టాన్త. మాహ **సంపద ఇతి ద్వాభ్యామ్** యథాక్షుధి తస్య-అశనాయా-యుక్తస్యపుంసః, ఇతరే-స్రక్చన్దనాదయః, నముదమావహన్తి. కిన్త్వశమేవ, తథాహేద్విజ, యేసమ్పదాదయః-తేకామాః సురస్పార్హాః-సురాణామపిస్పృహణీయా అపి, ముకున్దఏవమనోయస్య తస్య, రాజ్ఞో-యుధిష్ఠిరస్య, ముదం అధిజహ్రుః కిం,ఽసమ్పాదిత వన్తః కిమ్? న సమ్పాదిత వన్త ఏవేత్యర్థః తత్రసమ్పదో-భోగ్య భోగోపకర ణాది సమృద్ధయః, క్రతవః-స్వర్గాదిసుఖ సాధనాని, అశ్వ మేధ రాజసూయాద్ీని, లోకాః-కరప్రదా జనాః, మహిష్యః-పత్న్యః, భ్రాతరో-దిగ్విజయినోభీమాదయః, మహీ-నిష్కంటకా పృథివీ, త్రిదివంగతం-త్రిదివ పర్యన్తవ్యాప్తంయశశ్చ ॥౫॥౬॥.

౭. అథ పరీక్షితో జన్మ వక్తుంతావత్తస్య మాతృుదరాఽవస్థాన-దశామాహ **మాతురితి సార్ధ పఞ్చభిః** హేభృగు-నన్దన, వీరః-ఉత్తరాతనయః, మాతుర్గర్భగతః-ఉదరగతః, బ్రహ్మాస్త్రతేజ సాదహ్య మానః, కంచిత్ పురుషం దదర్శ.

శ్రీమద్దీర్ఘ చతుర్బాహుం, తప్తకాఞ్చన కుణ్డలమ్ ।
క్షతజాక్షం గదాపాణి, మాత్మానం, పరితోదిశమ్ ॥ ౯

పరిభ్రమన్తముల్కాభాం, భ్రామయన్తం గదాంముహుః ।
అస్త్రతేజస్స్వగదయా నీహారమివ గోపతిమ్ ।
విధమన్తం సన్నికర్షే, పర్యైక్షతక ఇత్యసౌ ॥ ౧౦

విధూయతదమేయాత్మా, భగవాన్ధర్మగుబ్విభుః ।
మిషతోదశమాస్యస్య, తత్రైవాఽన్తర్దధేహరిః ॥ ౧౧

తతస్సర్వగుణోదర్కే, సాఽఽనుకూల్య గ్రహోదయే ।
జజ్ఞేవంశధరః పాణ్డోః, ర్భూయః పాణ్డురివౌజసా ॥ ౧౨

తస్యప్రీత మనారాజా, విప్రైర్ధౌమ్య కృపాదిభిః ।
జాతకం కారయామాస, వాచయిత్వాసు మఙ్గళమ్ ॥ ౧౩

---

౮. అఙ్గుష్ఠ పరిమితా, మాత్రా-ఉన్నాహః, యస్య, సవిగ్రహే, మలం-దేహజం, యస్య, స్ఫురత్, పురటో-హిరణ్మయో మౌళిః-కిరీటం, యస్య, అపీచ్యం-హృష్ట-పుష్టాఙ్గతయా, స్పృహణీయం-దర్శనం యస్య తటిదివాఽమ్బరం వస్త్రంయస్య, ఆశ్రితాన్నచ్ఛాదయతీతి తథా.

౯. శ్రీమన్తః-వృత్తత్వాదిగుణైః, శోభావన్తో, దీర్ఘాః, అజానులమ్బినశ్చత్వారో బాహవోయస్య, తాపేననిర్మలీ కృతే, కాఞ్చనమయే కుణ్డలేయస్య, క్షతజే-రక్తేఅక్షిణీ యస్య, గదాపాణౌ యస్య-తం. పరిభ్రమన్తం, ఉల్కాస్య-అఙ్గ రస్యేవా భాయస్యాస్తాగదాం, ముహుర్ముహుః పరితః-సర్వతః, దిశం భ్రామయన్తం ఆత్మానం-ధారకం.

౧౦. గోపతిం-సూర్యమివ, నీహారం, స్వగదయాబ్రహ్మాస్త్రతేజో, విధమన్తం నాశయన్తం, సన్నికర్షేస్థితం-ఏవంవిధంపురుషం, కోఽసావితి పర్యైక్షత, పర్యాలోచితవాన్, యతః పర్యైక్షత, తత ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తాత్, పరీక్షిత్ శబ్దవాచ్యశ్చ బభూవేతి భావః.

౧౧. తద్బ్రహ్మాఽస్త్రతేజో, విధూయ-నిరస్య, అమేయాత్మా అపరిచ్ఛిన్న స్వరూప స్వభావః, ధర్మగోప్తా, విభుః భగవాన్, హరిః దశమేమాసి తస్యగర్భస్థశిశోః మిషతః-పశ్యతస్సతః తత్రైవాన్తర్హితవాన్.

౧౨. తతస్సర్వగుణోదర్కే-సర్వగుణాఽధికే తదేవాహ "సాఽఽను కూల్య గ్రహోదయ" ఇతి అనుకూల్యేనసహితానాం గ్రహాణాం భృగ్వఙ్గిరఆదీనాంఉదయః యస్మిన్ "లగ్న" ఇతి విశేష్యమధ్యాహర్తవ్యం సానుకూల్యగ్రహోయస్మిన్ తస్మిన్, ఉదయే-లగ్నేవా, పాణ్డోర్వంశధరః-వంశవర్ధనః, పునరోజసా పాణ్డురివ-పాణ్డుసదృశోజజ్ఞే.

హిరణ్యం గాం మహీం గ్రామాన్, హస్త్యశ్వాన్నృపతిర్వరాన్
ప్రాదాత్స్వన్నంచ విప్రేభ్యః, ప్రజాతీర్థే సతీర్థవిత్ ॥ ౧౪

తమూచుర్బ్రాహ్మణాస్తుష్టాః, రాజానంప్రశ్రయానతమ్ ।
ఏషహ్యస్మిన్ప్రజాతన్తౌ, పురూణాం పౌరవర్షభ ॥ ౧౫

దైవేనాఽప్రతిఘాతేన, శుక్లేసంస్థా ముపేయుషి ।
రాతోవోఽను గ్రహాఽర్థాయ, విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా ॥ ౧౬

తస్మాన్నామ్నా విష్ణురాత, ఇతిలోకే బృహచ్ఛ్రవాః ।
భవిష్యతి నసన్దేహో, మహాభాగవతో మహాన్ ॥ ౧౭

యుధిష్ఠిర ఉవాచ-
అప్యేషవం శ్యాన్‌రాజర్షీన్, పుణ్యశ్లోకాన్మహాత్మనః ।
అనువర్తితాస్వి ద్యశసా, సాధువాదేన సత్తమాః ॥ ౧౮

---

౧౩ తతః ప్రీతం-హృష్టం, మనోయస్య సరాజాయుధిష్ఠిరః ధౌమ్యకృపాది భిర్విప్రైస్సమం, సుమఙ్గళం-స్వాశిషం, వాచయిత్వా జాతకం-జాతకర్మ, కారయామాస.

౧౪. తతోనృపతిర్యుధిష్ఠిరః హిరణ్యాదీనన్యాంశ్చ వరాన్ కామాన్ యథాయోగ్యం-యథాభిలాషం చ కామం ప్రాదాత్ అర్థిభ్యః ప్రాయచ్ఛత్ సతీర్థవిత్-దానపాత్రవిత్ రాజా ప్రజాతీర్థే-పౌత్రోత్పత్తినిమిత్త దానకాలే, స్వన్నం సుమృష్ట మన్నంచ విప్రేభ్యః ప్రాదాత్.

౧౫ హిరణ్యాది భిస్తుష్టా బ్రాహ్మణాస్తం ప్రశ్రయేణ-వినయేన.

౧౬ అవనతం-నమ్రం రాజానమూచుః తదేవాహ "ఏషహీ" తి

౧౭. సార్ధద్వయేన పూరూణాం భవతాం ప్రజాతన్తౌ ప్రజాసన్తానే నిమిత్తే శుక్లే-సత్పిణ్డే సంస్థామన్తం ఉపేయుషి సతిహియస్మాదేషజాతః అప్రతిఘాతేన ప్రతిహతిరహితేన దైవేన ప్రభవిష్ణునా సమర్థభవనశీలేన విష్ణునా, వో-యుష్మాకం, అనుగ్రహాఽర్థాయరాతో-రక్షితః తస్మాత్ విష్ణురాతత్వరూపాప్రవృత్తినిమిత్తాత్, నామ్నావాచకేనశబ్దేన, లోకే విష్ణురాత ఇతి ప్రసిద్ధో బృహచ్ఛ్రవాః- విపులకీర్తిః గుణైర్మహాన్ మహాభాగవతశ్చ భవిష్యతినాఽత్రసన్దేహః

౧౮. విప్రైరేవ ముక్తోయుధిష్ఠిరః తస్యభావినోగుణాన్ బుభుత్సుః, పృచ్ఛతి అపీతి అపిస్విదిత్యేత ద్ద్వయం సముదితం, ప్రశ్నద్యోతకం హేసత్తమాః, ఏషజాతః శిశుః, సాధువాదేన-సాధూనాముపదేశేనహేతునా, మహాత్మనః - పుణ్యశ్లోకాన్, వంశ్యాన్-రాజర్షీన్నాభాగాదీన్ యశసా అనువర్తితాస్విత్-

బ్రాహ్మణా ఊచుః-

పార్థ ప్రజాఽవితా సాక్షాత్, ఇక్ష్వాకురివ మానవః ।
బ్రహ్మణ్య స్సత్యసన్ధశ్చ, రామోదాశరథిర్యథా ॥ ౧౯

ఏషదాతా శరణ్యశ్చ, యథాహ్యౌశీన రశ్శిబిః ।
యశోవితనితాస్వానాం, దౌష్య న్తిరివ యజ్వనామ్ ॥ ౨౦

ధన్వినామగ్రణీరేష, తుల్యశ్చార్జున యోర్ద్వయోః ।
హుతాశ ఇవ దుర్ధర్షః, సముద్రఇవ దు స్తరః ॥ ౨౧

మృగేన్ద్ర ఇవ విక్రాన్తో, నిషేవ్యోహిమవానివ ।
తితిక్షుర్వసుధేవాఽసౌ, సహిష్ణుః పితరావివ ॥ ౨౨

పితామహ సమస్సామ్యే, ప్రసాదేగిరిశోపమః ।
ఆశ్రయస్సర్వ భూతానాం, యథాదేవోరమాశ్రయః ౨౩

అనువర్తిష్యతేఽమ్ పార్థ్వాది వత్ యశస్వీ భవిష్యతీతి ప్రశ్నః సాధూనాం వాసః యస్మిన్ శిష్యభూతేన యశసా, అనువర్తితాస్విత్ ఇతివాఽన్వయః

౧౯ ఏవమాపృష్టా జాతకకోవిదా బ్రాహ్మణాః తస్య భావినోగుణాన్ వర్ణయన్తి **పార్థేత్యాది భిర్దశభిః** నకేవల మనితరసాధారణైకగుణమేకమేవాఽనువర్తితా అపితు తత్తదసాధారణ గుణాన్ సర్వాన పీత్యాహుః హేపార్థమానవ మనోర్వైవస్వతస్యసుతః ఇక్ష్వాకురివ సాక్షాత్ప్రజావితా ప్రజానామవితా-రక్షితా యథాదాశరథిః దశరథ పుత్రః శ్రీరామః, తద్వద్బ్రహ్మణ్యః బ్రహ్మకులేసాధుః సత్యే-వాచికే సంధా-స్పృహాఽభిసన్ధిః యస్యతథాభూతశ్చ.

౨౦ ఏషదాతా-ఆత్మపర్యన్తదాతా, శరణ్యః-శరణంరక్షణోపాయ మర్హతీతిశరణ్యః యథా ఔశీనరః-ఉశీనరసుతః శిబిశ్చక్రవర్తీ-తద్వత్, దౌష్యన్తిరివ-భరతఇవ యజ్వనాం-యష్టౄణాం యశో వితనితా-యశోవిస్తారయితా.

౨౧. ధన్వినాం-ధనుష్మతాం అగ్రణీః శ్రేష్ఠః తత్రద్వయోరర్జునయోః కార్తవీర్యపార్థయోః తుల్యః - తాభ్యాంతుల్య ఇత్యర్థః హుతాశోఽగ్నిరివదుర్ధర్షః ప్రసోఢుమశక్యః సముద్ర ఇవదుస్తరః అగాధాశయః

౨౨ సింహఇవవిక్రాన్తః, విక్రాన్తః పరాక్రమీ-పాదవిక్షేపవాన్వా హిమవానివనిషేవ్యః భూతానాముపజీవ్యః అసౌశిశుః వసుధేవ భూమిరివ తితిక్షుః ప్రసహిష్ణుః పితరావివమాతాపితరావివ సహిష్ణుః అపరాధసహిష్ణుః.

సర్వసద్గుణ మాహాత్మ్యః, ఏషకృష్ణ మనువ్రతః ।
రన్తిదేవ ఇవోదారో, యయాతి రివధార్మికః ॥ ౨౪

ధృత్యాబలి సమః కృష్ణే, ప్రహ్లాద ఇవ సద్గ్రహః ।
ఆహర్తైషోఽశ్వ మేధానాం, వృద్ధానాం పర్యుపాసకః ॥ ౨౫

రాజర్షీణాం జనయితా, శాస్తాచోత్పథ గామినామ్ ।
నిగ్రహీతా కలేరేష, భువోధర్మస్య కారణాత్ ॥ ౨౬

తక్షకాదాత్మనో మృత్యుం, ద్విజపుత్రోప సర్జితాత్ ।
ప్రపత్స్యత ఉపశ్రుత్య, ముక్తసఙ్గః పదం హరేః ॥ ౨౭

జిజ్ఞాసితాత్మ యాథాత్మ్యః, మునేర్వ్యాస సుతాదసౌ ।
హిత్వేదం నృపగఙ్గాయాం, యాస్యత్యద్ధాఽ కుతోఽభయమ్ ॥ ౨౮

---

౨౩. సామ్యే-సర్వభూతసమత్వే పితామహేన-బ్రహ్మణా, సమః తుల్యః ప్రసాదే-జ్ఞానప్రసాదే అనుగ్రహేవా గిరిశోపమః రుద్రతుల్యః సర్వభూతానాం-పురుషార్థలిప్సూనాం ఆశ్రయః ఆశ్రయితుం యోగ్యః యథారమాశ్రయః శ్రీనివాసః-తద్వత్

౨౪. సర్వేసద్గుణాః నిరుద్దిష్టాగుణాః తత్కృతం యన్మాహాత్మ్యం యస్మిన్ కృష్ణం-భగవన్తమ్ అనువ్రతః అనువర్తితా కృష్ణతుల్యసద్గుణ మాహాత్మ్యయుక్త ఇత్యర్థః రన్తిదేవ ఇవోదారః త్యాగీ.

౨౫. ధృత్యా-ధైర్యేణ బలిసమః వైరోచనితుల్యః-ప్రహ్లాద ఇవ కృష్ణే-భగవతి భక్త ఇతి శేషః సద్గ్రహః సతాం గ్రాహకశ్చ ఏష-శిశుః అశ్వమేధానామాహర్తా-అనుష్ఠాతా వృద్ధానాం జ్ఞానేన వయసా స్థానేనచ వృద్ధానాం పర్యుపాసకః యథోచిత సేవకః.

౨౬ రాజర్షీణాం-జనమేజయాదీనాం జనయితా ఉత్పథగామినాం ధర్మమార్గాఽతిపత్తినాం శాస్తా భువః పృథ్వ్యాః హేతోః ధర్మస్య-కారణాత్-నిమిత్తాత్ ధర్మార్థం చేత్యర్థః ఏష కలేః నిగ్రహీతా-కలిం నిగ్రహిష్యతి

౨౭. ద్విజపుత్రేణ ఉపసర్జితాత్-శాపద్వారా నియోజితాత్ తక్షకాత్ ఆత్మనః-స్వస్య, మృత్యుం-మరణం ఉపశ్రుత్య-ఆకర్ణ్య ముక్తో-దేహాద్యనుబన్ధిషు సఙ్గో యేన తథాభూతో హరేః పదం-స్థానం ప్రపత్స్యతే-ప్రాప్స్యతి

౨౮. "ముక్త సఙ్గో హరేః పదం ప్రపత్స్యత" ఇత్యేతదేవోపపాదయతి॥ వ్యాససుతాన్మునేశ్శుకాత్-జిజ్ఞాసితం-విచారితం—నిర్ణీతమితి యావత్-ఆత్మయాథాత్మ్యం-తత్త్వప్రత్యగాత్మ పరమాత్మ స్వరూప-స్వభావ తత్త్వం, దేహాదనుబన్ధ సఙ్గహేతుభూతం యేన. సోఽసౌ పరీక్షిత్, హేనృప, ఇదం శరీరం, గఙ్గాయాం త్యక్త్వా నాస్తి కుతశ్చిత్ భయం యస్మాత్-తద్ధరేః పదం, అద్ధా-స్ఫుటం, యాస్యతి.

ఇతిరాజ్ఞ ఉపాదిశ్య, విప్రాః జాతకకోవిదాః ।
లబ్ధాఽపచిత యస్సర్వే, ప్రతిజగ్ముస్స్వకాన్ గృహాన్ ॥ ౨౯

స ఏషలోక విఖ్యాతః, పరీక్షిదితి యత్ప్రభుః ।
పూర్వదృష్ట మనుధ్యాయన్, పరైక్షత నరేష్విహ ॥ ౩౦

సరాజపుత్రో వవృధ, ఆశుశుక్ల ఇవోడుపః ।
ఆపూర్యమాణః పితృభిః కాష్ఠాభిరివసోఽన్వహమ్ ॥ ౩౧

యక్ష్యమాణోఽశ్వమేధేన, జ్ఞాతిద్రోహజిహాసయా ।
రాజాఽలబ్ధ ధనోదధ్యౌ, వన్యత్రకర దండయోః ॥ ౩౨

---

౨౯ ఇత్థం, రాజ్ఞే-యుధిష్ఠిరాయ, సద్గుణాంశ్చాదీన్, ఉపాదిశ్య-ఆవేద్య, జాతకే-జాతక ముత్పన్నం, మధికృత్యప్రవృత్తే జ్యోతిశ్శాస్త్రే, కోవిదా నిపుణాః, విప్రాః, సర్వే లబ్ధా, అపచితిః-బహుమతిః, యైస్తథాభూతాః, స్వకాన్ గృహాన్-స్వగృహాన్ ప్రతిజగ్ముః

౩౦ సజాతక కోవిదైరను వర్ణిత భావిగుణః, ఏష-ఉత్తరాసుతః, పరీక్షిదితి లోకే, విఖ్యాతః, కుతః-యద్యస్మాత్, ప్రభుః యముత్తరాసుతో, గర్భే-మాతురుదరే దృష్టం, పురుషం ధ్యాయన్, ఇహలోకే, నరేషుతం పురుషం, పరైక్షత-పరీక్షితవాన్-అన్వేషితవానితి యావత్, పరీక్ష్య శ్రీకృష్ణ మధ్యవస్యదిత్యర్థః. అతః ప్రవృత్తి నిమిత్తాత్ పరీక్షిచ్ఛబ్ద వాచ్యో విఖ్యాత ఇత్యర్థః పూర్వం "పరైక్షతేక ఇత్యసౌ" ఇతి గర్భాఽవస్థాయాం పరీక్షణ మపిగచ్ఛబ్ద-ప్రవృత్తి నిమిత్తమితి సూచితమ్ పరిపూర్వా దీక్షతేశ్శతరి పరీక్షదితి రూపమ్ పరీక్షిదితి చప్రాయికః పాఠోదృశ్యతే. తదా "హ్రస్వరుహియుషిభ్య ఇనిరిత్యౌణాదిక సూత్రే ఈక్షతేర్గ్రహణాఽభావేఽపి, బాహులకాది ప్రత్యయే, హరిత్సరిదాది శబ్ద వద్వ్యుత్పాద్యః.

౩౧ పరీక్షిదితి ప్రసిద్ధో రాజపుత్రః ఏకస్తచ్ఛబ్దః- ప్రసిద్ధిద్యోతకః, అపరస్తు ప్రకృత పరామర్శకః, ఇత్యతోన పౌనరుక్త్యం, పితృభిర్హేతు భూతైః అన్వహమాశు వవృధే యథాశుక్లే పక్షే, ఆపూర్యమాణాభిః - కాష్ఠాభిః కలాభిః, ఉడుపశ్చన్ద్రో వర్ధతేతద్వత్.

౩౨. అథ "యదకార్షీత్తత" ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ఉత్తరం సోపోద్ఘాత మాహ "యక్ష్యమాణ ఇత్యాది నాయావత్షణ్ణ దశాఽధ్యాయ- పరిసమాప్తి. జ్ఞాతిద్రోహజిహాసయా, జ్ఞాతివధ ప్రయుక్త దోషపరిజిహీర్షయా అశ్వమేధేన "తరతిశోకం తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజత" ఇతి బ్రహ్మహత్యాదీనామపి పరిహారకత యాశ్రుతేన "బ్రహ్మహత్యాఽశ్వమేధాభ్యాంనాఽపరం పుణ్యపాపయోః" ఇతి నిరతిశయ పుణ్యత్వేనచ ప్రసిద్ధేనాఽశ్వమేధేన, యక్ష్యమాణో- భగవన్త మారాధయితు కామో, రాజా- యుధిష్ఠిరః, అన్యత్ర కరదణ్డయోః, కరః స్వామిగ్రాహ్యః, దణ్డః - ప్రసిద్ధః తయోరన్యత్ర - తాభ్యాం వినేత్యర్థః అలబ్ధధనః-ఉపాయాఽన్తరేణాఽప్రాప్తధనః, మనోదధ్యౌ - చిన్తితవాన్ కరదణ్డాభ్యాం - లబ్ధధనం గాఽనర్హం, ఉపాయాఽన్తరేణతు న ప్రాప్తం ధనం అతః కథం యక్ష్యామీతి చిన్తావ్యాకులో బభూవేత్యర్థః.

తదభిప్రేతమా లక్ష్య, భ్రాతరోఽచ్యుత చోదితాః ।
ధనం ప్రహీణమాజహ్రు, రుదీచ్యాం దిశిభూరిశః ॥ ౩౩

తేన సంభృత సంభారో, లబ్ధకామో యుధిష్ఠిరః ।
వాజిమేధైస్త్రిభిర్భీతో, యజ్ఞైస్సమయ జద్ధరిమ్ ॥ ౩౪

ఆహూతో భగవాన్, రాజ్ఞా, యాజయిత్వాద్విజై ర్నృపమ్ ।
ఉవాసకతిచిన్మాసాన్, సుహృదః ప్రీతికామ్యయా ॥ ౩౫

తతోరాజ్ఞాఽభ్యనుజ్ఞాతః, కృష్ణయా సహబన్ధుభిః ।
యయౌద్వారవతీం బ్రహ్మన్, సార్జునోయదుభిర్వృతః ॥ ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కన్ధే ద్వాదశోఽధ్యాయః

---

౩౩ తస్య- యుధిష్ఠిరస్య- అభిప్రేతమా లక్ష్యాఽచ్యుతేన, ఆహూతేన శ్రీకృష్ణేన, చోదితా- ఆదిష్టాః "ఆహూతో భగవానితి" వక్ష్యమాణత్వాత్, భ్రాతరో - భీమాదయః, ఉదీచ్యాందిశి, ప్రహీణం- పరాజితై రాజభిస్త్యక్తం ధనం భూరిశ ఆజహ్రుః

౩౪. తేనధనేన, సంభృతా- స్సంచితా, స్సంభారాః, యాగ సాధనాని యస్యసః, అతఏవ లబ్ధ కామ యుధిష్ఠిరస్త్రిభిర్వాజి మేధైర్భీతో- మన్త్రతన్త్ర లోపాదిభ్యోభీతః, నిశ్ఛిద్రం యథాతథేతి భావః, హరింసమ్య గారాధితవాన్.

౩౫. భగవాన్ కృష్ణోఽపి రాజ్ఞా - ఆహూతః, ద్విజైస్తృపం యుధిష్ఠిరం యాజయిత్వా, సుహృదాం ప్రీతింకర్తుమిచ్ఛయా కతిచిన్మాసానువాస

౩౬. తతోబన్ధుభిస్సహ, రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ, కృష్ణయా- ద్రౌపద్యాచాఽనుజ్ఞాతోఽర్జునేన సహితో, యధుభిశ్చ పరివృతో, హేబ్రహ్మన్, ద్వారవతీం, యయౌ.

—. ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రి చన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్దే ద్వాదశోఽధ్యాయః :—

శ్రీ మతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీ మద్భాగవతమ్

త్రయోదశోఽధ్యాయః - హస్తినాపురే విదురాగమనం ధృతరాష్ట్ర ప్రయాణంచ

సూత ఉవాచ-

విదుర స్తీర్థయాత్రాయాం, మైత్రేయాదాత్మనోగతిమ్ ।
జ్ఞాత్వాఽగాద్ధాస్తినపురం, తయావాప్త విధిత్సితః ॥ ౧

యావతః కృతవాన్ ప్రశ్నాన్, క్షత్తా కౌషారవాఽగ్రతః ।
జాతైకభక్తి ర్గోవిన్దే, తేభ్య శ్చోపరరామ హ ॥ ౨

తంబన్ధు మాగతందృష్ట్వా, ధర్మపుత్ర స్సహానుజః ।
ధృతరాష్ట్రో యుయుత్సుశ్చ, సూత శ్శారద్వతః పృథా ॥ ౩

గాన్ధారీ ద్రౌపదీ బ్రహ్మన్, సుభద్రా చోత్తరా కృపీ ।
అన్యాశ్చ జామయః పాణ్డో ర్జ్ఞాతయ స్ససుతా స్స్త్రియః ॥
ప్రత్యుజ్జగ్ముః ప్రహర్షేణ, ప్రాణం తన్వ ఇవాగతమ్ ॥ ౪

వ్యాఖ్యా

౧. కురు పాండవ యుద్ధాత్ప్రాగేవ, మన్త్రాయ ధృతరాష్ట్రేణాహూతః తత్పుత్రేణ పరాభూతో, విదుర స్తీర్థ యాత్రాయాం నిమిత్త - భూతాయాం గతః, తత్రాత్మనః - పరమాత్మనః, గతిం-యాథాత్మ్యం, మైత్రేయాదృషేర్జ్ఞాత్వా, తయా - ఆత్మగత్యా, విషయ భూతయా, అవాప్త విధిత్సితః-కృతకృత్యః విధిత్సిత ఇతిపాఠే విదిత వేద్యః "యేనాఽశ్రుతం శ్రుతం భవత్య మతం మతమవిజ్ఞాతం - ఆత్మ నిఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విదితే ఇదం సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతి" శ్రుతేః, పునః హాస్తినపురం ప్రాగాత్.

౨ "తయాఽవాప్త విధిత్సిత" ఇత్యే దేవోప పాదయతి॥ యావతః - క్షత్తావిదురః, కౌషారవో మైత్రేయః, కుషారవ గోత్ర ప్రసూతత్వాత్, తస్యాఽగ్రతః, యావతః - ప్రశ్నాన్ కృతవాన్, తత్ప్రతి వచనానామేవ ప్రశ్నానా, ముత్తరైర్గోవిన్దే జాతా - ఏకా అవ్యభిచారిణీ అనన్య-ప్రయోజనా భక్తిర్యస్య తథా భూతః తేభ్యోఽవశిష్ట - ప్రశ్నేభ్య, - ఉపరరామ అవశిష్ట ప్రశ్నానా ముత్తరాణి నశుశ్రావేత్యర్థః జాతైక భక్తిరిత్యనేన కృతకృత్యత్వముక్తమ్.

౩. తమాగతం - బన్ధుం విదురం, జ్ఞాత్వా సహానుజో - ధర్మపుత్రో.

అభి సఙ్గమ్య విధివత్, పరిష్వఙ్గా ఽభివాదనైః ।
ముముచుః ప్రేమ బాష్పౌఘం, విరహౌత్కణ్ఠ్య కాతరాః ॥ ౫

రాజా తమర్హయా ఞ్చక్రే కృతాసన పరిగ్రహమ్ ।
తం భుక్తవన్త మాసీనం, విశ్రాన్తం సుఖ మాసనే ॥ ౬

ప్రశ్రయాఽవనతో రాజా, ప్రాహ తేషాంచ శృణ్వతామ్ । ౭

యుధిష్ఠిర ఉవాచ-

అపి స్మరథ నో యుష్మ, త్పక్ష చ్ఛాయా సమేధితాన్ ।
విపద్గణా ద్విషాగ్న్యాదే, ర్మోచితాయ త్సమాతృకాః ॥ ౮

కయా వృత్త్యా వర్తితం వ, శ్చరద్భిః క్షితి మణ్డలమ్ ।
తీర్థాని క్షేత్ర ముఖ్యాని, సేవితా నీహ భూతలే ॥ ౯

భవద్విధా భాగవతా, స్తీర్థీభూతా స్స్వయంవిభో ।
తీర్థీ కుర్వన్తి తీర్థాని, స్వాన్తస్థేన గదాభృతా ॥ ౧౦

---

౪ యుధిష్ఠిరః ధృతరాష్ట్రాదయః సూతస్సంజయః, శారద్వతః కృపః, అన్యాశ్చజామయః - అన్తః పురస్త్రియః, ససుతాః - పాణ్డోర్జ్ఞాతయశ్చ హేబ్రహ్మన్ ప్రహర్షేణ - ప్రత్యుజ్జగ్ముః - అభిముఖం యయుః యథా ఆగతం ప్రాణం - తన్వశ్శరీరాణి - తద్వత్, ప్రాణమాగత మివతం ప్రత్యుజ్జగ్ము - రిత్యర్థః.

౫. పరిష్వఙ్గాఽభి వాదనైః విధివత్ - యథోచితం, అభిసఙ్గమ్య విరహ ప్రయుక్తౌత్కణ్ఠ్యేన కాతరాః ప్రేమ బాష్పౌఘం ఆనన్దాఽశ్రుసమూహం ముముచుః

౬. కృత-ఆసన పరిగ్రహః యేనతం విదురం రాజా-యుధిష్ఠిరః అర్హయామాస-పూజయామాస

౭ తతో భుక్తవన్తం విశ్రాన్తం ఆసనే సుఖమాసీనం తం విదురం స్వానాం శృణ్వతాం సతాం ప్రశ్రయేణాఽవనతః ప్రాహ

౮. తదేవాహ - అపీత్యాది భిశ్చతుర్భిః యుష్మత్పక్షయోః పరిగ్రహ రూపయోః ఛాయాయాం సమేధితాన్నో - ఽస్మాన్ అపిస్మరథ - స్మరథకిమ్ ఆత్మనాం తత్పక్షచ్ఛాయా సమేధి - తత్వం స్మారయతి. సమాతృకాః - మాత్రాసహితాః వయం విషాగ్న్యాది రూపాద్విపద్గణాత్ యద్యేన త్వయామోచితాః.

౯. క్షితిమణ్డలం చరద్భిః కయావృత్త్యా వర్తితం ఇహభూతలే కానితీర్థాని భగవత్క్షేత్ర ముఖ్యానిచ భవద్భిస్సేవితాని.

౧౦. నహికృత కృత్యానాం భవతాం తీర్థయాత్రయా స్వప్రయోజన మస్తీత్యభి ప్రాయేణాహ॥ **భవద్విధాఇతి** హేవిభో భవాదృశాః భాగవతాః స్వయమేవ తీర్థభూతాః- పవితభూతాః అతస్తీర్థ - యాత్రా

అపి నస్సుహృదస్తాత, బాన్ధవాః కృష్ణదేవతాః ।
దృష్టాః శ్రుతా వా యదవస్స్వపుర్యాం సుఖమాసతే ॥ ౧౧

ఇత్యుక్తో ధర్మరాజేన సర్వం తత్సమవర్ణయత్ ।
యథాఽనుభూతం క్రమశో, వినా యదుకులక్షయమ్ ॥ ౧౨

నన్వప్రియం దుర్విషహం, నృణాం స్వయముపస్థితమ్ ।
నాఽవేదయత్సకరుణో, దుఃఖితాన్ద్రష్టుమక్షమః ॥ ౧౩

కఞ్చిత్కాలమథాఽవాత్సీత్సత్కృతో దేవవత్సుఖమ్ ।
భ్రాతుర్జ్యేష్ఠస్య శ్రేయస్కృత్, సర్వేషాం ప్రీతిమావహన్ ॥ ౧౪

అబిభ్రదర్యమా దణ్డం యథావదఘకారిషు ।
యావద్దధార శూద్రత్వం, శాపాద్వర్షశతం యమః ॥ ౧౫

కృతం పవిత్రత్వం నాపేక్షితమితి భావః తర్హి కిమర్థం తీర్థాన్యటన్తీత్యత్రాహ తీర్థీకుర్వన్తీతి స్వాఽన్తస్థేన, గదాభృతా భగవతా తీర్థాన్యపి తీర్థీకుర్వన్తి తీర్థాన్యపి తీర్థీకర్తుం తాన్యటన్తీతి భావః. వస్తుతః పరిశుద్ధాన్యేవ గఙ్గాది తీర్థాని తథాఽపిపాపిభిస్తేషు పరిహృతాని పాపాన్యాదాయ తాన్యపి పవిత్రీకుర్వన్తి స్వగతాని తుస్వాఽన్తరాత్మతయాఽవస్థితో గదాభృత్క్షపయతి తస్యాఘప్రతిభటత్వాన్న తస్మిన్ పాపసమావేశప్రసక్తిరితి భావః ఏతదభిప్రాయేణైవ గదాభృతేత్యుక్తం తథాచనవమే "కిఞ్చాహన్న భువంయాస్యే నరామయ్యామృజన్త్యఘం మృజామితదఘం క్వాఽహం రాజన్తత్రవిచిన్త్యతా" మితి గఙ్గయోక్తో భగీరథ ఆహ "సాధవోన్యాసినశ్శాన్తా ధర్మిష్ఠాలోకపావనాః। హరన్త్యఘంతేఽఙ్గసఙ్గాత్ తేష్వాస్తేహ్యఘభిద్ధరిః ఇతి.

౧౧. అపినఇతి హేతాత కృష్ణ ఏవదేవతా యేషాం తేనోఽస్మాకం సుహృదో బాన్ధవాశ్చయదవః దృష్టాః అథవా స్వపుర్యాం ద్వారకాయాం సుఖమాసత ఇతిశ్రుతాః కిం.

౧౨ ఇతీత్థం ధర్మరాజేనోక్తః విదురో యదుకులక్షయం వినాఽన్యత్సర్వం యథాఽనుభూతం దృష్టం శ్రుతంచాఽనతిక్రమ్య క్రమశస్సమవర్ణయత్.

౧౩ యదుకులక్షయం కుతోనాఽవర్ణయదిత్యత్రాహ నన్వితి ననుహేశౌనక దుర్విషహం-సోఢుమశక్యం స్వయముపస్థితమ్ స్వయమేవోపస్థాస్యదప్రియం- యదుకులక్షయాత్మకం నాఽవేదయత్-కుతః- యతస్సకరుణః దయావాన్ అతఏవ దుఃఖితాన్ దుఃఖిష్యమాణాన్ ద్రష్టుమక్షమః అసహిష్యమాణః.

౧౪ అయం దేవవదీశ్వరవత్ సత్కృతో- బహుమతః కఞ్చిత్కాలం జ్యేష్ఠస్య భ్రాతుః- ధృతరాష్ట్రస్య శ్రేయస్కృత్ సర్వేషాం- ధర్మరాజాదీనాం ప్రీతిమావహన్ సుఖమవాత్సీత్- ఉవాస శ్రేయః కర్తుం ప్రీతిమావోఢుంచాఽవాత్సీదిత్యర్థః భ్రాతుశ్శ్రేయశ్కరణమత్ర తస్యమరణ జ్ఞాపనపూర్వకం ముక్త్యుపాయ- ప్రవర్తన రూపం వివక్షితమ్.

యుధిష్ఠిరో లబ్ధరాజ్యో, దృష్ట్వా పౌత్రం కులం ధరమ్ ।
భ్రాతృభి ర్లోకపాలాభై ర్ముముదే పరమ శ్రియా ॥ ౧౬

ఏవం గృహేషు సక్తానాం ప్రమత్తానాం తదీహయా ।
అత్యక్రామ దవిజ్ఞాతః కాలః పరమ దుస్తరః ॥ ౧౭

విదుర స్తమభిప్రేత్య, ధృతరాష్ట్ర మభాషత ।
రాజ న్నిర్గమ్యతాం శీఘ్రం పశ్యేదం భయమాగతమ్ ॥ ౧౮

ప్రతిక్రియా న యస్యేహ కుతశ్చి త్కర్హిచిత్ప్రభో ।
స ఏష భగవాన్కాలః, సర్వేషాం న స్సమాగతః ॥ ౧౯

---

౧౫. "కథంతస్మి న్నద్భావన సామర్థ్య" మితిశఙ్కా వ్యుదాసాయ సర్వప్రాణి మృత్యుకాలజ్ఞః తద్దణ్డధరశ్చ యోయమస్స ఏవాఽయం విదురః ఇతివదన్ శఙ్కాన్తరం చ నిరాహ అభిభ్రదితి శాపాత్- మాణ్డవ్యశాపా ద్ధేతోః యమో యావత్ శూద్రత్వం- విదురరూప శూద్రభావం దధార,తావత్ - వర్షశతం అర్యమా - సూర్యః అఘకారిషు - పాపిషు యథాఽఘం- తత్పాపాఽనురూపం దణ్డ- మబిభ్రత్- కార యామాస అనేన "యమ ఏవ విదురశ్చేత్ యమాఽధికారం కఃకృతవాని"త్యా - శఙ్కా వ్యుదస్తా. యమాఽధికారం స్వాధికారం చ అర్యమైవాఽకరోదితి భావః

౧౬ భ్రాతుః, శ్రేయస్క్రియా, మేవ, ప్రపఞ్చయితుం, తావత్, తాదాత్వికం, యుధిష్ఠిరాది, సంస్థాన, ప్రకారం ఆహ ***యుధిష్ఠిర, ఇతి,*** ద్వాభ్యామ్ లబ్ధం- రాజ్యం, యేన, సః-యుధిష్ఠిరః, కులధరం- కుల నిర్వాహకం, పౌత్రం- పరీక్షితం, దృష్ట్వా ఇన్ద్రాది లోక పాల సదృశైః భ్రాతృభిః పరమయా శ్రియా చ ముముదే

౧౭. ఏవం గృహేష్వా సక్తానాం తదీహయా-గార్హస్థ్య చేష్టయా ప్రమత్తానాం- అవిదితమృత్యు కాలానాం కర్తరిపష్ఠీ తై రవిజ్ఞాతః పరమః - సర్వం వశీకుర్వన్ అతఏవ దుస్తరః - కస్యాఽప్యవశ్యః కాలోఽ త్యక్రమాత్ - అతిక్రాన్తవాన్ తదీహయా అవిజ్ఞాతః ఇతివాఽన్వయః. యుధిష్ఠిరాదీనాం విష యాఽనుభవ కాలః వ్యతిక్రాన్తో బభూవేత్యర్థః

౧౮ భ్రాతుః శ్రేయస్క్రియా ప్రకారం ప్రపఞ్చయతి ***"విదుర ఇత్యా"*** దిభి ర్దశభిః. తం- కాలాఽతిక్రమ మభిప్రేత్య విదురో ధృతరాష్ట్ర మభాషత — తదేవాహ ***రాజన్ని*** త్యాది సార్ధై ర్నవభిః హే రాజన్ ఇతః శీఘ్రం నిర్గమ్యతాం త్వయేతి శేషః ఆగత ముపస్థిత మిదం భయం పశ్య ఆలోచయ

౧౯. ***ప్రతిక్రియేతి*** కుతశ్చిదపి హేతోః కదాచిదపి యస్య ప్రతీకారః - నివారణం నాస్తిస ఏష భగవాన్ భగవన్నియామ్యః సర్వేషాం నః అస్మాకం 'కాలః మృత్యుకాలః సమాగతః— సముపస్థితః

యేన చైవాఽభి పన్నోఽయం ప్రాణైః ప్రియతమై రపి ।
జన స్సద్యో విముచ్యేత, కిముతాఽన్యైర్ధనాదిభిః ॥ ౨౦

పితృ భ్రాతృ సుహృ త్పుత్రా హతా స్తే విగతం వయః ।
ఆత్మా చ జరయా గ్రస్తః, పర గేహ ముపాససే ॥ ౨౧

అహో మహీయసీ జన్తో, ర్జీవితాశా యయా భవాన్ ।
భీమేనా వర్జితం పిణ్డం, ఆదత్తే గృహ పాలవత్ ॥ ౨౨

అగ్ని ర్నిసృష్టో దత్తశ్చ, గరో దారాశ్చ దూషితాః ।
హృతం క్షేత్రం ధనం సర్వం తద్దత్తైరసుభిః కియత్ ॥ ౨౩

తస్యాఽపి తవ దేహోఽయం, కృపణస్య జిజీవిషోః ।
పరైత్య నిచ్ఛతో జీర్ణో, జరయా వాససీ ఇవ ॥ ౨౪

౨౦. గృహాసక్తిం త్యాజయితుం కాలం విశిషన్నాహ **యేనేతి** అయం పరిగృహ్యమాణో జనః యేన-మృత్యు కాలేన- అభిపన్నః- అభిపద్యమానః ప్రియతమైః- ప్రాణైరపి సద్యో ముచ్యేత- త్యజ్యేత అన్యైః- ప్రాణాఽనుబన్ధిభిః ధనాదిభిః ముచ్యేతేతి కిముప క్తవ్య- మిత్యన్వయః

౨౧. విరక్తి ముత్పాదయితుం తస్యాఽవస్థాం వర్ణయతి **"పితృత్యాదిభిశ్చతుర్భిః** తే పిత్రాదయో హతాః వయో యౌవనం చ అపగతం ఆత్మా - దేహో జరయాగ్రస్తః తథాఽపి పరేషాంశత్రూణాంగేహ ముపాససే జీవనార్థమితి శేషః

౨౨. జీవితాశాం త్యాజయితుం విస్మయమాన ఆహ **"అహోమహీయసీ"** తి అహోజన్తోః జీవితాశా మహీయసీ- బలవతీ యయాజీవితాశయా భవాన్ భీమేన అపవర్జితం- పరిభూయదత్తం పిణ్డం కబలం ఆదత్తే - గృహ్ణాతీతి యావత్. గృహపాలః-శ్వాతిద్వత్.

౨౩. పిణ్డస్య భౌమాఽపవర్జితత్వ ఖ్యాపనాయ భీమాదీనాం శత్రుత్వం ఖ్యాపయం స్తదపవర్జిత పిణ్డేనప్రాణ- ధారణ మత్యన్తం నిహీనమిత్యాహ **అగ్నిరితి** యేషామిత్యస్య అగ్న్యాదిభిః ప్రత్యేకమన్వయః యేషామగ్ని ర్విసృష్టః లాక్షాగృహేష్వితి శేషః యేషాం గరో- విషం దత్తం యేషాంచ దారాః- ద్రౌపదీ **దూషితాః-** కచ గ్రహణ వస్త్రాపహరణాదిభి ర్దూషితాః యేషాంచ ధనం క్షేత్రం రాజ్యం చాఽపహృతం సర్వంత్వయేతిబోధ్యం త్వత్పుత్రైరితి కర్తృపదంబోధ్యమ్. తద్దత్తైరిత్యుక్తమ్. అసుభిః ప్రాణైః కియత్- న కించిత్ నిహీనమిదం జీవితమిత్యర్థః.

౨౪ కిం, విధేయం ప్రారబ్ధమనుభావ్య మే వేత్యత్ర జీవితాశాం త్యాజయితుమేవ విశింషన్నాహ **తస్యేతి** తస్య-తద్దత్తాఽసోః కృపణస్య జీవితు మిచ్ఛోరపి-అనిచ్ఛతః దేహత్యాగ మనిచ్ఛతోఽపితవ దేహఇతి శేషః. జీర్ణే వాససీ ఇవ జరయా పరైతి అపగమిష్యత్యేవ.

గత స్వార్థ మిదం దేహం విరక్తో ముక్త బన్ధనః ।
అవిజ్ఞాత గతి ర్జహ్యాత్ స వై ధీర ఉదాహృతః ॥ ౨౫

య స్స్వకా త్పరతో వేహ జాత నిర్వేద ఆత్మవాన్ ।
హృది కృత్వా హరింగేహాత్, ప్రవ్రజే త్స నరోత్తమః । ౨౬

అథో దీచీం దిశం యాతు స్వైర జ్ఞాతగతి ర్భవాన్ ।
ఇతోఽర్వా క్ప్రాయశః కాలః పుంసాం గుణ వికర్షణః ॥ ౨౭

ఏవం రాజా విదురేణాఽనుజేన ప్రజ్ఞా చక్షు ర్బోధితో హ్యాజమీఢః ।
ఛిత్వా స్వేషు స్నేహపాశాన్ ద్రఢిమ్నో నిశ్చక్రామ భ్రాతృ సందర్శితా ధ్వా॥ ౨౮

పతిం ప్రయాన్తం సుబలస్య పుత్రీ పతివ్రతా చాఽనుగతా చ సాధ్వీ ।
హిమాలయం న్యస్తదణ్డ ప్రహర్షం మనస్వినా మివ సత్సంప్రహారః ॥ ౨౯

---

౨౫. తత్ర్హిజ్ఞాతి సన్నిధావప్యాత్మైవ వ్యవహరేత్యత్రాహ *గతేతి* గతః- స్వార్థః- స్వాఽపేక్షిత పురుషాఽర్థోయస్మాత్ తమిమం దేహం యోజహ్యాత్- త్యజేత్ కథం భూతః విరక్తః- దేహాదిషు రాగ రహితః ముక్తాని- బన్ధనాని- సంస్కృతి బన్ధాఽఽధాయకాని యేన అవిజ్ఞాతా- జ్ఞాతిభిరజ్ఞాతా గతిః- దేహ త్యాగ- లోకాన్తర ప్రాప్తి ప్రకార రూపాయస్య - సఏవధీరః- యోగీ- ఉదాహృతః

౨౬. కిఞ్చస్వకాత్-స్వస్మాత్ పరతః - అన్యస్మాత్ అన్యోపదేశాద్వా ఇహ జాతో - నిర్వేదః- వైరాగ్యం యస్యసః యః పుమాన్ ఆత్మవాన్-జితేన్ద్రియః హరి-ఆశ్రితానాం సంసృతి బన్ధహరం భగవన్తం హృది కృత్వా- నిధాయ ధ్యానేన సన్నిధాప్య గేహాత్ ప్రవ్రజేత్- నిర్గచ్ఛేత్ స ఏష నరేషూత్తమః త్వమే వం కుర్వితి భావః.

౨౭ తదేవాహ **అథేతి** అతః స్వైర్జ్ఞాజ్ఞతిభిః అజ్ఞాతా గతి ర్యస్య స భవాన్ ఉదీచీం - దిశం యాతు. తత్రహేతుమాహ ఇతోఽర్వాన్ ఇతోనన్తరం కాలః ప్రాయశః పుంసాం గుణాన్- ఆత్మగుణాన్- అక్రోధాదీన్ వికర్షతి అపనుదతీతి తథాభూతః "నన్ద్యాదిత్వాల్ల్యుః యద్వా ఇతోఽనన్తర కాలం అర్వాక్- అధరః నికృష్టః కలికాల ఇతియావత్ అర్వాక్త్వమేవాహ. *గుణవికర్షణ* ఇతి గాణవికర్షణః- ఉక్తోఽర్థః.

౨౮. ఏతమిత్థం అనుజేన - విదురేణ బోధితః ఆజమీఢః అజమీఢవంశజః. ఏతచ్ఛనవమే స్ఫుటం ప్రజ్ఞైవ చక్షుర్యస్య అన్ధఇతి భావః యద్వా అన్ధత్వేఽపి ప్రజ్ఞయా- చక్షుస్థానీయయా సర్వం సాక్షాత్కర్వాణః రాజా- ధృతరాష్ట్రః భ్రాత్రా- విదురేణ సన్దర్శితః అధ్వా- గన్తవ్య దేశాధ్వా యస్య-సః అనేన విదురో- దితేనైవ సహ నిరగాదితి సూచ్యతే ద్రఢిమ్నః నితరాం దృఢాన్- దృఢమూలాన్ స్వేషు- దేహ- తదనుబన్ధ్యాదిషు స్నేహా అనురాగా స్తఏవ పాశాః పాశవద్బన్ధన హేతుత్వాత్ తాన్- ఛిత్వా నిశ్చక్రామ గృహాదితి శేషః.

అజాత శత్రుః కృతమైత్రో హుతాఽగ్నిః, విప్రా న్నత్వా తిలగోభూమి రుక్మైః ।
గృహం ప్రవిష్టో గురు వన్దనాయ, న చాపశ్య త్పితరౌ సౌబలీంచ ॥ ౩౦

తత్ర సంజయ మాసీనం పప్రచ్ఛో ద్విగ్న మానసః ॥ ౩౧

గావల్గణే క్వ న స్తాతో, వృద్ధో హీనశ్చ నేత్రయోః ।
అమ్బా వా హతపుత్రార్తా పితృవ్యః క్వ గత స్సుహృత్ ॥ ౩౨

అపి మయ్య కృత ప్రజ్ఞేహత బన్ధు స్సభార్యయా ।
ఆశంసమాన శ్శమలం గఙ్గాయాం దుఃఖితోఽపతత్ ॥ ౩౩

పితర్యుపరతే పాణ్డౌ సర్వా న్న స్సుహృద శ్శిశూన్ ।
అరక్షతాం వ్యసనతః పితృవ్యౌ క్వ గతా వితః ౩౪

---

౨౯ పతిమితి సుబలస్య- పుత్రీ గాన్ధారీ స్యాస్తేః - స్వక్తిః గణ్డో - భూతద్రోహో యైస్తేషాం సర్వభూత సుహృదాం యోగినాం ప్రహర్షం - హర్షకరం హిమాలయం- ప్రతియాన్తం గచ్ఛన్తం పతి మను జగామ యుక్తం చైత స్యాభిప్రాయేణ తం విశినష్టి పతివ్రతా సాధ్వీచేత మనస్వినామివేతి స ధృత రాష్ట్ర నిర్గమ ఇత్యధ్యాహారః స నిర్గమః మనస్వినాం - వివేకినాం సంప్రహార ఇవసన్ అవస్థితః మనస్వినా ముద్బోధక ఇవ అవర్త తేత్యర్థః

౩౦ తతోఽజాతశత్రుః హుతాః- అగ్నయః ఆహవ-నీయాదయః యేనతథా భూతః అనేన రాత్రావేవ ధృతరాష్ట్రో నిరగాదితి సూచితమ్ తిలాదిభిస్సత్కృత్య విప్రాన్ నత్వా పిత్రోః కృతం మైత్రం యేన సః అతఏవ గుర్వోః గాన్ధారీ ధృతరాష్ట్రయోః వన్దనాయ తయోః గృహం ప్రవిష్టః పితరౌ- సౌబ లీంచ గాన్ధారీంచ నాఽపశ్యత్- నదదర్శ పితరావితి ద్వివచనేన విదురో వివక్షితః సౌబల్యాః పృథగుపా దానాత్.

౩౧. తత స్తత్ర ధృతరాష్ట్రగృహే ష్వాసీనం- ఉపవిష్టం సంజయ మజాతశత్రుః పప్రచ్ఛ. కథం భూతః? ఉద్విగ్నం- భీతం మానసం యస్య- తథాభూతః.

౩౨ ప్రశ్న మేవాహ - గావల్గణ ఇత్యాదిభిస్త్రిభిః॥ హేగావల్గణే - సంజయ నోఽస్మాకం తాతః- పితా నేత్రయోః- నేత్రాభ్యాం హీనో- రహితః వృద్ధశ్చ క్వగతః హతాః- పుత్రాః యస్యాస్సా అతఏవ ఆర్తా- దుఃఖితా అమ్బా- గాన్ధారీత క్వగతా తథా పితృవ్యః- పితుర్భ్రాతా సుహృచ్చ, విదురః క్వగతః.

౩౩. అపీత్యపి శబ్ద స్సంభావనాద్యోతకః ప్రశ్నద్యోతకోవా హతాః- మయా హతాః బన్ధవః పుత్రాః యస్యసః అతఏవ దుఃఖితో - భార్యయాసహ అకృతప్రజ్ఞే- వివేకహీనే మయి శమలం - దోషం అప రాధమితి యావత్ ఆశం సమానః చిన్తయన్ గఙ్గాయా మపతత్- పతితవాన్ స్యాత్- పతితవాన్ కిమితి వాఽర్థః.

సూత ఉవాచ-

కృపయా స్నేహ వైక్లబ్యాత్ సూతో విరహకర్శితః ।

ఆత్మేశ్వర మచక్షాణో న ప్రత్యాహా ఽతిపీడితః ॥ ౩౫

విమృజ్యా శ్రూణి పాణిభ్యాం విష్టభ్యా త్మాన మాత్మనా ।

అజాత శత్రుం ప్రత్యూచే ప్రభోః పాదా వనుస్మరన్ ॥ ౩౬

సంజయ ఉవాచ-

నాహం వేద వ్యవసితం, పిత్రో ర్వః కులనన్దన ।

గాన్ధార్యాచ మహాబాహో ముషితో ఽస్మి మహాత్మభిః ౩౭

అథా జగామ భగవా న్నారద, స్సహ తుమ్బురుః ।

ప్రత్యుత్థాయా ఽభావాద్యా హ, సాఽనుజోఽభ్యర్చయ న్మునిమ్ ॥ ౩౮

యుధిష్ఠిర ఉవాచ-

నా ఽహం వేద గతిం పిత్రో ర్భగవన్ క్వ గతా వితః ।

అమ్బా వా హతపుత్రాఽఽర్తా క్వ గతా సా తపస్వినీ ॥ ౩౯

---

౩౪. వాత్సల్య యుక్తత్వాత్ సాఽపరాధేష్వపి దోషమనవేత్య అపకారమపి ఉపకారత్వేన చిన్తయన్ పృచ్ఛతి పితరేతి పితరి - పాణ్డౌ ఉపరతే మృతేసతి సర్వాన్నో ఽస్మాన్ సుహృదః పుత్రాన్ ఛశూన్ వ్యసనతః- ఆపద్భ్యః యావరక్షతాం-తౌపిత్రవ్యౌ పితుర్భ్రాతరౌ ధృతరాష్ట్ర విదుర ఇతః క్వగతౌ ఛత్రిన్యాయేన విధురాఽభిప్రాయాద్వా వ్యసనతోఽరక్షతా మిత్యుక్తమ్.

౩౫. ఏవముక్తస్సూత స్సంజయః ఆత్మనః స్వస్య ఈశ్వరం ప్రభుం ధృతరాష్ట్రం అచక్షాణః- అపశ్యన్ అతఏవ అతీవ పీడితో- దుఃఖితః తద్విరహేణ కర్శితః క్షణాదేవ కృశీభూతస్సన్ కృపయా స్నేహ కృత- వైక్లబ్యాత్ అధార్ష్ట్యాచ్చ తావ న్న ప్రత్యాహ ప్రత్యుత్తరం వక్తుం న ప్రబభూవేత్యర్థః

౩౬. తతశ్శనైః పాణిభ్యామ శ్రూణివిమృజ్య - ఆత్మనా- వివేకాత్మికయాధియా ఆత్మానం సఙ్కల్ప వికల్పాత్మకం మనో విష్టభ్య-ప్రతిబధ్య స్థిరీకృత్య – ప్రభోర్ధృతరాష్ట్రస్య పాదావనుస్మరన్ అజాత శత్రుం ప్రత్యూచే.

౩౭. ఉక్తిమేవాహ నాహమితి హే కురునన్దన వః యుష్మాకం పిత్రోః విదుర ధృత రాష్ట్రయోః గాన్ధార్యాశ్చ వ్యవసితం- నిశ్చితం నాహం వేద్మి. హే మహాబాహో త్వమివాఽహమపి మహా త్మభి స్తైర్ముషితోఽస్మి-వఞ్చితోఽస్మి.

౩౮. అథ తస్మిన్నేవ - సమయే తుమ్బురుణా సహితో భగవాన్నారదః తత్రాజగామ. త మవ లోక్య సానుజో యుధిష్ఠిరః ప్రత్యుత్థాయాఽభివాద్య అభ్యర్చయన్నేవాహ.

దిష్ట్యా నో భగవా న్దృష్టః, మగ్నానాం వ్యసనార్ణవే।
కర్ణధార ఇవా ఽపారే, భగవా న్పారదర్శనః ॥ ౪౦

ఇత్థం పృష్ట స్స దేవర్షిః, ధర్మపుత్రేణ భార్గవ।
తమా బభాషే భగవాన్ నారదో మునిసత్తమః ॥ ౪౧

మా కఞ్చన శుచో రాజన్, యదీశ్వర వశం జగత్।
లోకా స్సపాలా యస్యేమే, వహన్తి బలి మీశితుః ॥ ౪౨

(స సంయునక్తి భూతాని స ఏవ వియునక్తి చ)
యథా గావో నసి ప్రోతాః, తన్త్యాం బద్ధాశ్చ దామభిః।
వాక్తన్త్యాం నామభి ర్బద్ధా వహన్తి బలి మీశితుః ॥ ౪౩

---

౩౯ ఉక్తిమేవాహ నాహం వేదేతిద్వాభ్యామ్ హేభగవన్ పిత్రోర్గతిం నాహంవేద- అహం న జానే తావితః క్వగతౌ తథా హతపుత్రా ఆర్తాచ తపస్వినీ— పతివ్రతాచ అమ్బా క్వగతా

౪౦. దిష్ట్యేత్యానన్దద్యోతక మవ్యయమ్ చాదే-రాకృతి గణత్వాత్ నిపాతసంజ్ఞాయాం"స్వరాది నిపాత మవ్యయ" మితి అవ్యయ సంజ్ఞా. వ్యసనార్ణవే పితృవిశ్లేషజ దుఃఖార్ణవేమగ్నానా మస్మాకం కర్తరిషష్ఠీనోఽస్మాభిర్భగవాన్త్వం దిష్ట్యా-దృష్టః త్వద్దర్శనేన వ్యసన మపగత మేవ. ఆనన్దశ్చ భవిష్యతీతి భావః కథం దృష్టః? అపారే-దుష్ప్రతీరే సముద్రే తత్తారయితా కర్ణధారఇవ నావికఇవ అతస్త్వం పిత్రోర్గతిం బ్రూహి. నవేద్మీతి మాఽవోచః ఇత్యభి - ప్రాయేణతం విశినష్టి. పారదర్శనః - సర్వస్యాఽప్యవధి దర్శనః. సర్వజ్ఞ ఇతి యావత్.

౪౧. హేభార్గవ- ఇత్థం ధర్మపుత్రేణ— యుధిష్ఠిరేణ పృష్టః సర్వజ్ఞో భగవాన్ మునిశ్రేష్ఠో నారదస్తమా బభాషే

౪౨. భాషణమేవాహ మాకం చనేతి వింశత్యా యత్పృష్టం పిత్రోర్గతిం బ్రూహిత్వమితి తస్యోత్తరం వివక్షుస్తావత్ తత్తజ్జీవ కర్మానుగుణ సుఖ దుఃఖాది ఫలప్రదాన ప్రవృత్తేశ్వరాయత్తత్వాత్కృత్స్నస్య జగతః తదన్తర్గత స్త్వం కర్మాయత్తదేహ తదనుబన్ధ్యాది సంశ్లేష విశ్లేష-నిమిత్తం శోకం మా కుర్వితి వైరాగ్యోత్పాదనాయాహ చతుర్భిః హేరాజన్ కంచన దేహం తదను బన్ధినంవా కంచిదపి మా శుచః శోకం మాఽకార్షీః కుతః! యద్యస్మాదిదం జగత్ ఈశ్వరవశం కర్మాఽనుగుణ - ఫలప్రదాన ప్రవృత్తేశ్వరా యత్తం తన్నియామ్య మిత్యర్థః. కోఽసావీశ్వర ఇత్యత్రాహ సపాలాః ఇన్ద్రాదిలోకపాలైస్సహితాః లోకాః విరిఞ్చి ప్రభృత్య కిఞ్చన పర్యన్తాః ఇమేజనాః యస్యేశితుః బలిం పూజాం వహన్తి కిఙ్కరా భవన్తీత్యర్థః

౪౩. బలివహనమేవ సదృష్టాన్తం ఉపపాదయతి యథేతి తన్త్రీతి రశ్చినా మహతీరజ్జుః తద్బద్ధాః క్షుద్రరజ్జవః ఉపదామాని యద్వా తన్త్రీనామ నాసారజ్జుః తత్సంబద్ధా ఆకర్షణ పాశా దామాని యథాగావః.

యథా క్రీడో పస్కరాణాం సంయోగ విగమా విహ ।
ఇచ్ఛయా క్రీడితు స్స్యాతాం, తథైవే శేచ్ఛయా నృణాం ॥ ౪౪

యన్మన్యసే ధ్రువం లోకమధ్రువం వా నచోభయం ।
సర్వథా హి నశోచ్యా స్తే, స్నేహా దన్యత్ర మోహజాత్ ॥ ౪౫

తస్మా జ్జహ్యంగ వైక్లబ్యం, అజ్ఞాన కృత మాత్మనః ।
కథం త్వనాథాః కృపణా జీవేరన్నత మాంవినా ॥ ౪౬

కాల కర్మ గుణా ధీనో, దేహో ఽయం పాఞ్చ భౌతికః ।
కథ మన్యాం స్తు గోపాయేత్. సర్పగ్రస్తో యథా పరమ్ ॥ ౪౭

చతుష్పాదః నసి పస్థిం కృతాయాం నాసికాయాం ప్రోతాః సంయుక్తా జ్జవ స్సన్తః తన్త్ర్యాముపదామభి ర్బద్ధాః ద్విపదే కిం కుర్వన్తి తథావాక్తన్త్ర్యాం వేదాఖ్య తన్త్ర్యాం నామభిః-వర్ణాశ్రమ విశేషాఽన్వయాత్మక నామభిః ఉపదామస్థానీయైః బద్ధాస్సపాలాః లోకాః ఈశితురీశస్య బలిం వహన్తి.

౪౪. కిందేహా తదనుబన్ధ్యాదీన్ నిత్యాన్ మత్వాశోచసి కింవా అనిత్యాన్ అథవో భయథా। తథాఽపి సర్వ శోక విషయా ఇతివక్తుం తావత్ దేహాదిశ్లేష విశ్లేషా క్రీడార్థం జగద్వ్యాపారే ప్రవృత్తస్యే శ్వరస్య ఇచ్ఛయా తత్తత్కర్మాను గుణ్యేన సమ్పద్యేతే ఇతి సదృష్టాన్తమాహ యథేతి యథా ఇహలోకే కస్యచిత్ క్రీడితుః పుంసః ఇచ్ఛయా క్రీడోపస్కరాణాం- క్రీడాసాధనానాం సంయోగ వియోగా వన్యథా చ భవతః యథాక్రీడోపస్కరాః క్రీడితురిచ్ఛయా కదాచిత్సంశ్లిష్య పునః తదిచ్ఛయైవ విశ్లిష్టాశ్చభవన్తి తథా ఈశ్వరేచ్ఛయా నృణామపి సంయోగ వియోగౌస్యాతామ్.

౪౫. ఉక్తం శిపత్త్రయం అనువాద పూర్వకం ప్రతిక్షిపతి యదితి యదిలోకం ధ్రువం - స్థిరం మన్యసే యద్వా అధ్రువం అథవోభయం తత్రతావత్ తృతీయ కల్పః అసంభవాదేవ నిరస్త ఇత్యభిప్రాయే ణాహ నచోభయమితి నహిద్వ్యాత్మకం వస్తుదృష్టం శ్రుతం చేత్యర్థః। పరస్పర విరుద్ధయోః ధ్రువత్వాఽ ధ్రువత్వయోః ఏకత్ర సమావేశోఽసమ్భవ నిరస్త ఇతి భావః తదభ్యుపగమ్యాఽపి తేన సహ ఇతరచ్ఛిరో ద్వయం ప్రతిక్షిపతి సర్వథాహీతి ధ్రువత్వేఽధ్రువత్వే చ ఉభయ విధత్వేచ తేదేహాదయః తత్త్వమేవేతి నశోచ్యాః తత్త్వాదేవ నశోచ్యాః నహివస్తుతో యావదాత్మ భావీధర్మః కేనాఽప్యపనేతుం శక్యఇతి భావః ఏవంసతి తచ్ఛోక హేతుః కేవల దేహాత్మ భ్రమమూలకో దేహాదిష్వను రాగఏవ ఇత్యభిప్రాయేణ "స్నేహాదన్య త్రదేహ జాదితి" దేహజాద్దేహాత్మ - భ్రమజాత్ స్నేహాదన్యత్ర అన్యస్మిన్ శోకహేతుత్వం నాస్తీతిశేషః.

౪౬. తస్మాదజ్గ హేరాజన్ అజ్ఞానకృతం - దేహాత్మ - భ్రమకృతం ఆత్మనః - స్వస్య మనసోవా వైక్లబ్యం - దైన్యం జహి - అపనయ తదభిప్రేతం ప్రశ్నాన్తరం సర్వజ్ఞత్వాత్ స్వయమేవ ఆవిష్కృత్య ప్రతివక్తి కథమితి సార్ధద్వయేన తత్ర కథమిత్యర్ధేన ప్రశ్నాఽఽవిష్కారః తతశ్శ్లోకద్వయేన తస్య ప్రతి వచన మితి వివేకః మాంవినా అనాథాః రక్షితృహీనాః అత ఏవదీనాస్తే కథం జీవేరన్. ఇతి శబ్దోఽత్ర అధ్యాహర్తవ్యః కథం జీవేరన్నితి పృచ్ఛ సిచేదిత్యర్థః.

అహస్తాని సహస్తానాం, అపదాని చతుష్పదామ్ ।
ఫల్గూని తత్ర మహతాం జీవో జీవస్య జీవనమ్ ॥ ౪౭

తదిదం భగవాన్రాజన్, ఏక ఆత్మాఽఽత్మనాం స్వదృక్ ।
అన్తరోఽనన్తరో భాతి, పశ్య తం మాయయోరుధా ॥ ౪౮

సోఽయమద్య మహారాజ, భగవాన్భూతభావనః ।
కాలరూపోఽవతీర్ణోఽస్యాం, అభావాయ సురద్విషామ్ । ౪౯

౪౬ తావత్తత్తుల్య యోగక్షేమే స్వస్మిన్ తద్రక్షకత్వాఽభిమానం త్యజేత్యభిప్రాయేణాహ కాలేతి కర్మ - అదృష్టం గుణాస్సత్త్వాదయః పృథివ్యాది - పఞ్చభూతారబ్ధోఽయం దేహః కాలాద్యధీనః అయమిత్యనేన త్వద్దేహోఽప్యేవం విధ ఏవతి సూచితమ్ స్వయమేవం విధ దేహః కథమన్యాన్గోపాయేత్ - రక్షేత్ నరక్షే దేవేత్యర్థః యథా స్వయం సర్పగ్రస్తః అన్యాన్ తద్గ్రస్తాన్ నగోపాయతి తద్వత్.

౪౭. అస్త్వేవ మథాఽపి జీవికావతి గృహేస్థితానా మస్మాకం జీవనం సుశకం కథమితో గతానాం తేషాం జీవనంస్యాత్ ఇత్యత ఆహ అహస్తానీతి అహస్తాని భూతాని సహస్తానాం తేషాం జీవనం. యథాలాభం - యథా యోగ్యం ఓషధి ఫల మూల - పశుమృగాదీని జీవన మిత్యర్థః. తథాహస్త రహితానామపి చతుష్పదాం అపదాని - అవిద్యమాన పాదాని భూతాని జీవనం తత్రాఽపి - అపదేష్వపి మహతాం- అజగరాదీనాం భూతానాం ఫల్గూనిక్షుద్రాణి - భూతాని జీవనం కింబహునా జీవస్య - సజీవస్య భూతస్య జీవ ఏవ జీవనం. జీవన శబ్దో భక్ష్యపరః.

౪౮. సర్వత్ర వనే గృహేవా భగవానేవ రక్షితేత్యభి - ప్రాయేణ తదుపయుక్తతయా భగవతస్సార్వాత్మ్యం కృత్స్న జగతస్తదాత్మ కతయా తదన న్యత్వం చాహ **తదిద**మితి హేరాజన్ తదీశ్వర వశత్వేనోక్తం ఇదం పరిదృశ్యమానం చిద చిదాత్మకం జగత్ భగవాన్ ఏక ఏవ మృదయంఘట ఇతివత్ - స్వరూపాఽభేదశఙ్కాం వారయితుం విశినష్టి । ఆత్మనాం దేవమనుష్యాది దేహభృతాం జీవానాం ఆత్మా - అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసన ధారకత్వాభ్యాం అవస్థితః ఆత్మ శబ్దస్యై తదేవహి ప్రవృత్తి నిమిత్తం. యదన్త ప్రవిశ్య ప్రశాసన ధారకత్వాభ్యా మవస్థానం అనేన శరీరాత్మ భావని బన్ధనం జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వం ఇత్యుక్తం భవతి. శరీరాత్మ భావని బన్ధనశ్చ అనన్యత్వ - వ్యపదేశో దృష్టచరః ఆత్మాదేవో జాతః మనుష్యో జాత ఇతి వ్యాప్యవస్తుగత దోష సంస్పర్శ శఙ్కాం నిరాకుర్వన్ విశినష్టి స్వదృక్ - ఆత్మనామాత్మతయా అవస్థితోఽపి స్వాత్మయా థాత్మ్యదర్శీ అతోనాఽస్య దోషసంస్పర్శ ఇతి భావః. తథాచశ్రూయతే "అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి నకేవల మన్తరాత్మైవ అపితు అన్తరోఽప్యనన్తరోభాతి బహిశ్చభాతి సన్వే కస్య కథం దేవ మనుష్యాది రూపేణ బహుధాఽవస్థాన మిత్యత్రాహ **పశ్యతం మాయయోరుధా** ఇతి మాయయా - దేవ మనుష్యాది రూపేణ పరిణతయా శరీర భూతయా జీవసంస్పృష్టయా ప్రకృత్యా తం భగవన్తం ఉరుధా - బహుధాపశ్య చిద చిదాత్మక దేవాది శరీర భేదేన ఏక ఏవాఽవస్థిత ఇతి విజానీహీత్యర్థః.

నిష్పాదితం దేవకృత్య మవశేషం ప్రతీక్షతే ।
తావద్యూయ మవేక్షధ్వం, భవే ద్యావ దిహే శ్వరః ॥ ౨౧

ధృతరాష్ట్ర స్సహ భ్రాత్రా, గాన్ధార్యా చ స్వ భార్యయా ।
దక్షిణేన హిమవత ఋషీణా మాశ్రమం గతః ॥ ౨౨

స్రోతోభి స్సప్తభి ర్యావై, స్వర్ధునీ సప్తథా వ్యధాత్ ।
సప్తానాం ప్రీతయే నామ్నా, సప్తస్రోతః ప్రచక్షతే ॥ ౨౩

స్నాత్వాఽనుసవనం తస్మిన్, హుత్వా చాగ్ని న్యథా విధి ।
అబ్భక్ష ఉపశాన్తాత్మా, స ఆస్తే విగతేషణః ॥ ౨౪

---

౨౦ న కేవలం స్వల్పిష్ఠా స్స్వార్థమేవ వినిర్గతాః అపితు యుష్మాభిరపి ఏవమేవ నిర్గన్తవ్యమితి భవతాం ప్రదిశ్యనార్థమపి ఇత్యభిప్రాయేణాహ సోఽయమితి ద్వాభ్యామ్ హేమహారాజ సః - నిఖిల జదతన్త్రాత్మా వశీకృత లోకత్రయః కాల కరగకోఽయం భగవాన్ శ్రీకృష్ణః భూతాని స్వాజ్ఞాఽనువర్తీని భావయతి అభ్యుదయ యుక్తాని కరోతీతి తథా హేతుగర్భమిదం సాధు పరిత్రాతృత్వాదితి భావః సుర ద్విషాం - దుష్కృతాం అభావాయ - నాశాయ కాలరూపో - మృత్యు రూపోఽస్యాం భువ్యవతీర్ణః - కాల రూపత్వేనాఽవతీర్ణః

౨౧ తేనచ దేవకృత్యం - దేవాఽర్థం కర్తవ్యం కృత్యం - ప్రయోజనం సద్విషత క్షపణరూపం నిష్పాదితమ్ అధునాప్యయం భగవాన్ అవశేషం - కర్తవ్య ప్రయోజనాఽవశేషం స్వకుల వినాశాత్మకమితి గూఢాఽభి సన్ధిః ప్రతీక్షతే అతోయావ దిహ భూమౌ భగవానీశ్వరః కృష్ణః భవేద్వర్తేత తావదేవ యూయమప్య వేక్షధ్వం తథాపిత్వన్నిర్గచ్ఛతేతి భావః

౨౨ బ్రూహిత్వమితి ప్రకృత ప్రశ్నస్యోత్తర మాహ "ధృతరాష్ట్ర" ఇతి ద్వాభ్యామ్. స్వ భార్యయా - గాన్ధార్యా భ్రాత్రా విదురేణచ సహ ధృతరాష్ట్రో హిమవతో దక్షిణేన ఋషీణామాశ్రమంగతః హిమవతో దక్షిణ పార్శ్వేఽనన్తరవర్తిన మాశ్రమంగత ఇత్యర్థః "ఏనబన్యతరస్యామదూరే పఞ్చమ్యా" ఇత్య వధ్యవధి మతోస్సామీప్యే ఏనప్రత్యయే వ్యుత్పన్నమిదం దక్షిణే నేత్యవ్యయమ్

౨౩. కోఽసావాశ్రమ ఇత్యత్రాహ స్రోతోభిరితి యం సప్తస్రోత ఇతి ప్రచక్షతే తమాశ్రమం గత ఇత్యన్వయః తత్ర తన్నామ్నః ప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ యావై ప్రసిద్ధా స్వర్ధునీ - స్వర్గనదీ గఙ్గా సప్తానాం ఋషీణాం ప్రీతయే యతః సప్తభిః - స్రోతోభిః ప్రవాహైః నానా బహుధా తదేవాహ సప్తధావ్యధాత్ - సువిభక్తా బభూవ అతస్తం దేశం సప్తస్రోత ఇత్యా చక్షతే యమేవ మాచక్షతే తంగత ఇత్యర్థః

౨౪. తత్ర కిం కరిష్యతి కథం వావర్తిష్యత ఇత్యత్రాహ స్నాత్వేతి తత్ర అనుసవనం- త్రిసంధ్యం స్నాత్వా అగ్నీన్ యథావిధి - హుత్వాచ అబ్భక్షః అప ఏవ భక్షయన్ ఉపశాన్తః కామాద్య

జితాసనో జితశ్వాసః ప్రత్యాహృత షడిన్ద్రియః ।
హరి భావనయా ధ్వస్త రజ స్సత్త్వ తయో మలః ॥ ౫౫

విజ్ఞానా త్మని సంయోజ్య క్షేత్రజ్ఞే ప్రవిలాప్య తమ్ ।
బ్రహ్మణ్యా త్మాన మాధారే, ఘటామ్బర మివా మ్బరే ॥ ౫౬

ధ్వస్త మాయా గుణోదర్కో, నిరుద్ధ కరణాశయః ।
నివర్తితా ఽఖిలా హారం, ఆస్తే స్థాణు రివా ధునా ॥ ౫౭

కలుషితః ఆత్మా - మనోయస్య నిగతా ఈషణాః దారేషణా - ధనేషణా - పుత్రేషణాః యస్య తథాభూతః ఆస్తే - ఆసిష్యతే

౫౫ జితమాసనం యేన సః చిరమాసీనోఽపి క్లమ రహిత ఇత్యర్థః జితాః-శ్వాసాః ప్రాణాది వాయవః యేన ప్రత్యాహృతాని - శబ్దాది విషయేభ్యో నియమితాని షడిన్ద్రియాని యేన హరి భావనయా భగవద్రూప ధ్రువాఽనుస్మృత్యాధ్వస్తాని నిరస్తాని రజ ఆది గుణత్రయ కార్యాణి ముక్తి ప్రతిబన్ధకాని పుణ్యాఽపుణ్యాది రూపాణి మలాని యస్య తథా భూతః

౫౬ విజ్ఞానాత్మని - విజ్ఞాన స్వరూపే క్షేత్రజ్ఞే - ప్రత్యగాత్మని సంయోజ్య పూర్వప్రస్తుతానీన్ద్రియాణీత్యర్థాత్సిద్ధం ఇంద్రియాణి సంయోజ్య ఇన్ద్రియైరనాకృష్ట చిత్త ఇత్యర్థః తమాత్మానం క్షేత్రజ్ఞం ఆధారే - ధారకే బ్రహ్మణి విలాప్య విలీనం కృత్వా ఉపాధి విధూననేన బ్రహ్మసమానాఽఽకారతయా అనుసంధాయేతి యావత్ తత్ర దృష్టాన్తమాహ ఘటామ్బర మివాఽమ్బరే ఇతి మహాకాశే ఘటాకాశమివ బ్రహ్మణి అజ్ఞానం ప్రవిలాప్య స్థాణురివాస్తే ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః అమ్బర దృష్టాన్తేన జీవ బ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యం అనుసన్ధాయేతి నభ్రమితవ్యమ్ ఘటాద్యు పాధ్యపగమేన ఘటాకాశస్య మహాకాశ సంశ్లేషేఽపి స్వరూప భేదసద్భావాత్ పఞ్చీకరణ స్మరణాత్ ఆకాశేపి అంశ భేదస్య వేదాన్తిభి రవశ్యాఽఙ్గీకార్యత్వాత్ యదా ఆకాశే అంశభేదో నాఽభ్యుపగమ్యేత తదా కృత్స్నస్యాఽప్యాకాశస్య ఘటాద్యు పహితత్వ ప్రసఙ్గః సచేష్టాపత్తిః ఘటాకాశ మహాకాశయోః వ్యాప్య - వ్యాపకభావ వైపరీత్యాపాతాత్ కార్త్స్న్యేన ఆకాశస్య ఘటోపహితత్వేహి తత్పరిచ్ఛిన్నాకాశస్య వ్యాప్యత్వం సుస్పష్టం అతస్సంశ్లేష దశాయామపి ఘటకాశ మహాకాశయోః ప్రదేశ భేదోఽస్త్యేవ ఉపాధ్యపగమేన సమానాకారత్వ మాత్రాఽభిప్రాయక ఏవాఽయం దృష్టాన్త ఇత్యవగన్తవ్యమ్

౫౭. ధ్వస్తః - మాయాగుణానాం రజ ఆదీనాం ఉదర్కో రాగద్వేషాది కార్యద్వారా ఉత్తరోదయోయస్య నిరుద్ధాని కరణాని - ఇన్ద్రియాణి ఆశయోవాసనా అన్తఃకరణం వాయేన నివర్తితాః అఖిలాః సర్వే ఆహారాః - అభ్యవహారా యోఽపి యేనతథా భూతః స్థాణురివాఽచలోనిశ్చలః ఆస్తే - ఆసిష్యతే "ప్రత్యాహృతషడిన్ద్రియ" ఇత్యనేన - ఇన్ద్రియాణాం విషయేభ్యః ఆకర్షణమాత్రముక్తమ్. "నిరుద్ధకరణాశయ" ఇత్యనేనతు పునర్విషయేషు ప్రవృత్తిప్రతిబన్ధ ఉక్తః అతోన పౌనరుక్త్యం తథా "ధ్వస్తరజస్తమోమలః ఇత్యనేన పుణ్య పాపాద్య భావ ఉక్తః "ధ్వస్తమాయా గుణోదర్క" ఇత్యనేన పుణ్యాఽపుణ్యమూలక రాగ ద్వేషాద్య భావ ఉక్తః తథాతావ దభ్యవహారాః-తతోనివర్తితాఽఖిలాఽహారఇతి.

తస్యా ఉ_న్తరాయో మైవా భూః స్సన్న్యస్తాఖిల కర్మణః । ౫౮

స వా అద్యతనా ద్రాజన్, పరతః పఞ్చమే ఽహని ।
కళేబరం హాస్యతి వై, తచ్చ భస్మీ భవిష్యతి ॥ ౫౯

దహ్యమానే ఽగ్నిభి ర్దేహే, పత్యుః పత్నీ సహోటజే ।
బహి స్థ్సితా పతిం సాధ్వీ, తమగ్ని మనుపేక్ష్యతి ॥ ౬౦

విదురస్తు తదాశ్చర్యం, నిశామ్య కురునన్దన ।
హర్ష శోకయుత స్తస్మాత్, గన్తా తీర్థ నిషేవకః ॥ ౬౧

ఇత్యుక్త్వా ఽథాఽఽరుహత్ స్వర్గం, నారద స్సహ తుమ్బురుః ।
యుధిష్ఠిరో వచ స్తస్య; హృది కృత్వా ఽజహాచ్ఛుచః ॥ ౬౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కన్దే - హస్తినాపురే విదురాగమనం ధృతరాష్ట్ర ప్రయాణంచేతి, త్రయోదశోఽధ్యాయః

౫౮, ౫౯. కథం చిత్తమానయిష్యా మీతి యుధిష్ఠిరాఽభి ప్రాయమాలక్ష్యాహ తస్యేతి సన్న్యస్తాని - త్యక్తాని అఖిలాని - దేహధారణా ర్థాన్యపి కర్మాణియేనతస్య ధృతరాష్ట్ర స్యాఽన్తరాయో - విఘ్నభూత స్త్వం మాభూః - నభవ. హేరాజన్ సధృతరాష్ట్రః అద్యతనాత్ - వర్తమాన దినాత్ ఆరభ్య పరతః పఞ్చమేఽహని స్వం కళేబరం హాస్యతివై - నూనంత్యక్ష్యతి తచ్చ కళేబరం యోగాగ్నినైవ భస్మీ భవిష్యతి.

౬౦. తతస్సహోటజే - పర్ణశాలాసహితే భర్తుర్దేహే అగ్నిభి ర్దహ్యమానే సతి తస్యపత్నీ సాధ్వీ పతివ్రతా గాన్ధారీ బహిస్థ్సితా తమగ్ని మనువేక్ష్యతి - అను ప్రవేక్ష్యతి.

౬౧. హేకురునన్దన తత స్తదాశ్చర్యం నిశామ్యదృష్ట్వా విదురః హర్ష శోకాభ్యాం భ్రాతుర్ముక్తి విశ్లేషజాభ్యాం యుక్తః తస్మాద్దేశాత్ తీర్థాని నిషేవకః సేవితుమిచ్ఛన్ గన్తా - గమిష్యతి.

౬౨. ఇతీత్థముక్త్వా సతుమ్బురుః - భగవాన్ నారదః స్వర్గమారుహత్ స్వర్గ ప్రత్యూర్ధ్వం జగామేత్యర్థః యుధిష్ఠిరస్తు తస్య నారదస్య వచః హృదికృత్వా నిధాయ శుచః శోకాన్ అజహాత్ - తత్యాజ.

ఇతి శ్రీమద్భాగవత చన్ద్రిచన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్దే త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ-

సంప్రస్థితే ద్వారకాయాం జిష్ణౌ, బన్ధు దిదృక్షయా ।
జ్ఞాతుం చ పుణ్యశ్లోకస్య కృష్ణస్య చ విచేష్టితమ్ ॥ ౧

వ్యతీతాః కతిచిన్మాసాః తదా నాయాత్తతోఽర్జునః ।
దదర్శ ఘోరరూపాణి నిమిత్తాని కురూద్వహః ॥ ౨

కాలస్య చ గతిం రౌద్రీం విపరీతర్తు ధర్మిణః ।
పాపీయసీం నృణాం వార్తాం క్రోధ లోభా ఽనృతాత్మనామ్ ॥ ౩

జిహ్మప్రాయం వ్యవహృతం శాఠ్యమిశ్రం చ సౌహృదమ్ ।
పితృ మాతృ సుహృ ద్భ్రాతృ దమ్పతీనాం చ కల్కనమ్ ॥ ౪

వ్యాఖ్యా

౧ సమ్ప్రస్థిత ఇతి బన్ధూనాం-యదూనాం దిదృక్షయా ఉత్తమశ్లోకస్య విచేష్టితం జ్ఞాతుంచ జిష్ణౌ వర్జునే ద్వారకాయాం సమ్ప్రస్థితే - ప్రస్థాన పూర్వకం ద్వారకాయాం ప్రవిష్టేసతి ద్వారకాయాం బన్ధూనాం దిదృక్షయే తివా అన్వయః.

౨. కతిచి న్మాసా వ్యతిక్రాన్తా బభూవుః తథాఽపి తతో - ద్వారకాతోఽర్జునో నాఽగచ్ఛత్। తదా కురూద్వహో - యుధిష్ఠిరః ఘోరరూపాణి నిమిత్తాని దుఃఖ నిమిత్తాన్యరిష్టాని దదర్శ

౩ విపరీతా - ఋతూనాం వసన్తాదీనాం ధర్మాయస్య తస్యకాలస్య రౌద్రీం - ఘోరాం గతించ ద్వితీయాన్తానాం దదర్శేతి పూర్వేణ దృష్ట్వేత్యుత్తరేణ వాఽన్వయః। క్రోధాదిప్రవణ ఆత్మా - మనో యేషాం తేషాం నృణాం పాపీయసీం వార్తాం - జీవనార్థ ప్రవృత్తిం.

౪ జిహ్మప్రాయం - కౌటిల్యప్రచురం వ్యవహృతం - వ్యవహారం శాఠ్యమిశ్రం - మౌర్ఖ్య యుక్తం సౌహృదంచ పిత్రాదీనాం పరస్పరం కల్కనం - రాగాదిదోషంచ.

కన్యా విక్రయికం తాతం సుతం పిత్రో రపోషకమ్ ।
బ్రహ్మణాన్ వేద విముఖాన్ శూద్రాంశ్చబ్రహ్మవాదినః ॥ ౫

నిమిత్తా న్యత్యరిష్టాని కాలే త్వనుగతే నృణా మ్ ।
లోభా ద్యధర్మ ప్రకృతిం దృష్ట్వోవాచాఽనుజం నృపః ॥ ౬

యుధిష్ఠిర ఉవాచ-
సమ్ప్రేషితో ద్వారకాయాం జిష్ణుర్బంధు దిదృక్షయా ।
జ్ఞాతుం చ పుణ్యశ్లోకస్య కృష్ణస్య చ విచేష్టితమ్ ॥ ౭
గతాస్సప్తాఽధునామాసా భీమసేన తవా నుజః ।
నాయాతి కస్యవాహేతోః నాహంవేదేదమఞ్జసా ॥ ౮
అపి దేవర్షిణా దిష్టస్స కాలోఽయముపస్థితః ।
యదాత్మనోఽఙ్గమాక్రీడం భగవానుత్సి సృక్షతి ॥ ౯
యస్మాన్నస్సమ్పదో రాజ్యం దారాః ప్రాణాః కులం ప్రజాః ।
ఆసన్ సపత్న విజయో లోకాశ్చ యదనుగ్రహాత్ । ౧౦

---

౫. కన్యాం విక్రీణాతీతి - తథా తంతాతం - పితరం పిత్రోః - మాతాపిత్రో రపోషకం సుతంచ వేదేభ్యో విముఖాన్ - బ్రాహ్మణాదీన్ బ్రహ్మవాదినో - వేదపాఠకాన్ - శూద్రాంశ్చ

౬. తథాఽత్యరిష్టాని నిమిత్తాని - దుఃఖసూచకాని కాలే త్వనుగతే - నిమిత్తే నిమిత్త భూత విపరీతకాలాఽ నుసారమిత్యర్థః. నృణాం లోభాద్య ధర్మ స్వభావాన్ దృష్ట్వా. లోభాదీత్యాదిశబ్దేన క్రోధాదిసఙ్గ్రహః. నృపో - యుధిష్ఠిరః అనుజం - భీమం ప్రోవాచ.

౭ తదేవాహ "సంప్రేషిత" ఇతి షోడశభిః ద్వారకాయాం యేబాన్ధవాః తేషాం దిదృక్షయా కృష్ణస్య - విచేష్టితం జ్ఞాతుంచ జిష్ణుః సంప్రేషితః ప్రస్థాపితః.

౮. హేభీమసేన సప్త - మాసాః వ్యతిక్రాన్తాః అధునాఽపి కస్మాద్ధేతోః తవాఽనుజోఽర్జునో నాఽఽయాతి ఇదం అనాగమన నిమిత్తం అహం అఞ్జసా నవేద్మి అఞ్జసేత్యవ్యయం తత్త్వ శీఘ్రార్థ యోర్వర్తతే.

౯. అపీతి అపిశబ్ద స్సంభావనాద్యోతకః దేవర్షిణా నారదేన ఆదిష్టః సూచితః సకాలోఽధునా ఉపస్థితోఽపి? - ఉపస్థితస్స్యాత్కి మిత్యర్థః కోఽసౌయస్మిన్కాలే భగవాన్ - కృష్ణః ఆత్మనస్స్వస్యాక్రీడం క్రీడార్థ మఙ్గం ఉత్సిసృక్షతి - త్యక్తుమిచ్ఛతి సకాలః ఆక్రీడం - క్రీడార్థం మనుష్య సంస్థానం అఙ్గం - శుద్ధ సత్వమయం అప్రాకృతం - శరీరం ఉత్సిసృక్షతి భూమే ర్విశ్లేషయితు మిచ్ఛతీత్యర్థః.

పశ్యో త్పాతాన్ నరవ్యాఘ్ర దివ్యాన్ భౌమాన్సదైహికాన్ ।
దారుణాన్ శంసతో ఽదూరాత్ భయంనోబుద్ధిమోహనమ్ ॥ ౧౧

ఊర్వక్షి బాహవో మహ్యం స్ఫురన్త్యఙ్గ పునః పునః ।
వేపథు శ్చాఽపి హృదయే ఆరాద్దాస్యన్తి విప్రియమ్ ॥ ౧౨

శివైషో ద్యన్త మాదిత్య మభిరౌత్య నలా ననా ।
మా మఙ్గ సారమేయాఽయమభిరోదిత్య భీతవత్ ॥ ౧౩

శస్తాః కుర్వన్తి మాం సవ్యం దక్షిణం పశవోఽపరే ।
వాహాంశ్చ పురుష వ్యాఘ్ర లక్షయే రుదతో మమ ॥ ౧౪

మృత్యుదూతః కపోతోఽయం ఉలూకః కమ్పయన్ మనః ।
ప్రత్యులూకశ్చ కుహ్వానైః అనిద్రౌశూన్యమిచ్ఛతః ॥ ౧౫

---

౧౦ భగవన్తంవిశినష్టి యస్మాదితి యస్మాత్ భగవతో హేతోః నోస్మాకం సమ్పదాదయో బభూవుః యస్యచాఽనుగ్రహాత్ లోకాః పుణ్యలోకా భవిష్యన్తి సభగవాన్ ఉత్సిసృక్షుతీ త్యన్వయః సంపదః భోగ్యభోగోప కరణాది సమృద్ధయః సపత్నవిజయః – శత్రువిజయః

౧౧ హేనరవ్యాఘ్ర దివ్యాన్ – దివిభవాన్ భూమౌ – భవాన్ దేహేచభవాన్ దారుణాన్ – ఘోరాన్ అదూరాత్ సమనన్తరమేవ నోఽస్మాకం బుద్ధిం మోహయతీతి తథా భూతం భయం శంసతః – సూచకాన్ ఉత్పాతాన్ పశ్య.

౧౨. తావద్దైహికానుత్పాతాన్ దర్శయతి ఊర్వీతి అఙ్గ – హేభీమ మే వామోర్వాదయః పునః పునఃస్ఫురన్తి చలన్తి హృదయే వేపథుః కమ్పశ్చ భవతి. తాన్యే తాన్యూర్వాది స్ఫురణాని ఆరాత్– సమనన్తర కాలమేవ మహ్యం అప్రియం దాస్యన్తి – మమవిప్రియప్రాప్తి సూచకాని భవన్తీత్యర్థః

౧౩ ఏషా శివా – సృగాల విశేషః అనలవజ్జ్వల దాననం యస్యాస్సా ఆదిత్యమభి – ఆదిత్యాఽభిముఖం రౌతి అఙ్గ – హేభీమ అయం సారమేయః – శ్వా మమాఽభిముఖం – అభీరువత్ అభీతవత్ రోదితి రోదనం కరోతి.

౧౪ శస్తాః – ప్రశస్తా గవాశ్వాదయః పశవోమాం సవ్యం ఆత్మానం సవ్యపార్శ్వ స్థంకుర్వన్తి అపరే – అప్రశస్తాః ఖరమహిషాదయస్తు దక్షిణం కుర్వన్తి హే పురుషవ్యాఘ్ర మమవాహాన్ – గజాఽశ్వాదీన్ రుదతో – రోదనం కుర్వాణాన్ లక్షయే

౧౫. అయములూకో – ఘూకః మృత్యోర్దూతః – తద్వాసనిష్టకరః సచ – ప్రత్యులూకశ్చ – తదభిముఖ మనశ్చోలూకః తావేతా వనిద్రౌ – నిద్రారహితౌ కుహ్వానైః కూ ఇత్యేవం విధైః హ్వానైశ్శబ్దైరితి తచ్ఛబ్దాఽనుకారః. ఇమందేశంశూన్యం ఇచ్ఛతః సూచయతః.

ధూమ్రా దిశః పరిధయః కమ్పతే భూ స్సహాద్రిభిః ।
నిర్ఘాతశ్చ మహా నాసీత్ సాకం చ స్తనయిత్నుభిః ॥ ౧౬

వాయుర్వాతి ఖరస్పర్శః రజసా విసృజం స్తమః ।
అసృగ్వమన్తి జలదాః బీభత్స మివ సర్వతః ॥ ౧౭

సూర్యం హతప్రభం పశ్య గ్రహమర్దం మిథో దివి ।
ససఙ్కులై ర్భూతగణైః జ్వలితే ఇవరోదసీ ॥ ౧౮

నద్యో నదాశ్చక్షుభితాః సరాంసిచ మనాంసిచ ।
నజ్వలత్యగ్ని రాజ్యేన కాలోఽయం కిం విధాస్యతి ॥ ౧౯

నపిబన్తి స్తనం వత్సాః నదుహ్యన్తిచ మాతరః ।
రుదన్త్యశ్రుముఖా గావో న హృష్యం త్యృషభావనే ॥ ౨౦

దైవతాని రుదన్తీవ స్విద్యన్తీ వో చ్చలన్తి చ ॥ ౨౧

ఇమేజనపదా గ్రామాః పురో ద్యానా కరాశ్రమాః ।
భ్రష్టశ్రియో నిరానన్దాః కిమఘం దర్శయన్తి నః ॥ ౨౨

---

౧౬ దిశో - ధూమ్రాః పరిధయశ్చ దృశ్యన్త ఇతిశేషః అద్రిభిస్సహ భూః - పృథివీ కమ్పతే. స్తనయిత్నుభిః మేఘైగాకాలికైస్సహ మహాన్నిర్ఘాతః - అశనినిర్ఘాతశ్చ ఆసీత్

౧౭. ఖరః కఠినః-స్పర్శః-యస్య సవాయుః ధూళ్యా తమః-విస్రుజన్ విశేషేణ సృజన్ వాతి । జలదాః మేఘాః సర్వతో బీభత్సమివ అసృక్ రుధిరం వమన్తి ముఞ్చన్తి.

౧౮. హతాప్రభాయస్యతథాభూతం సూర్యంపశ్య దివిగ్రహాణాం - భృగ్వఙ్గా రకాదీనాం - పరస్పరం విమర్దం కలహం పశ్య. సునితారాం సంకులైర్భూతానాం పిశాచానాంగణైః రోదసీ త్యవ్యయం ద్యావాపృథివ్యోః వర్తతే. తేజ్వలితే ఇవ దృశ్యేతే

౧౯ నద్యః ప్రాక్స్రోతసః నదాః - ప్రత్యక్స్రోతసః సరాంసి భూతానాం మనాంసిచ క్షుభితాః సంచలితాః భవన్తి శుష్కా భవన్తీతి వా. అగ్నిః ఆహవనీయాదిః ఆజ్యేన నజ్వలతి. అయంకాలః-కిందుఃఖం విధాస్యతి. అహంతు నవేద్మీతి భావః

౨౦. వత్సాః స్తనం - స్తన్యం నపిబన్తి మాతరశ్చ వత్సాన్ ప్రతి నదుహ్యన్తి. స్తన్యమితి శేషః గావః అశ్రూణిముఖే యాసాంతాః రుదన్తి. వ్రజే - గోష్ఠే ఋషభాః నహృష్యన్తిచ.

౨౧. దైవతాని - దేవప్రతిమాః రుదన్తీవ - స్విద్యన్తి గాత్రప్రస్వేదం ముఞ్చన్తి ఉచ్చలన్తీవ - ఉత్ప్లుత్య పతన్తీవ దృశ్యతే

మన్య ఏతై ర్మహోత్పాతై ర్నూనం భగవతః పదైః ।
అనన్య పురుష శ్రీభిః హీనా భూ ర్గత సౌభగా ॥ ౨౩

ఇతి చిన్తయత స్తస్య దృష్టాఽరిష్టేన చేతసా ।
రాజ్ఞః ప్రత్యాగమ ద్బ్రహ్మన్ యదుపుర్యాః కపిధ్వజః ॥ ౨౪

తం పాదయో ర్నిపతితం అయథాపూర్వ మాతురమ్ ।
అధో వదనమ బ్బిన్దూన్ ముఞ్చన్తం నయనాఽబ్జయోః ॥ ౨౫

విలోక్యో ద్విగ్న హృదయో విచ్ఛాయ మనుజం నృపః ।
పృచ్ఛతి స్మ సుహృన్మధ్యే సంస్మర న్నారదే రితమ్ ॥ ౨౬

కచ్చి దాన ర్త పుర్యాంనః స్వజనాః సుఖమాసతే ।
మధు భోజ దశార్హార్హాః సాత్వతాఽన్ధక వృష్ణయః ॥ ౨౭

---

౨౨. పురాదీనాం ఆశ్రమాః ఇమే జనపదా దేశాః గ్రామాశ్చ భ్రష్టా శ్రీ ర్యేభ్యః నిర్గత ఆనన్దో యేభ్య స్తథాభూతాః దృశ్యన్తే నోఽస్మాకం కిమఘం - అఘమూలకం దుఃఖం దర్శయిష్యన్తి వయంతు న విద్మ ఇతి భావః

౨౩ ఇదం త్వహ ముద్భావయామీత్యాహ మన్య ఇతి ఏతై ర్మహోత్పాతైః ఇదం త్వహం మన్యే - ఉద్భావయామి. కిమ్ ? అనన్య పురుష శ్రీభిః నవిద్యతే అన్యపురుషేషు శ్రీర్యేషుతైః అన్య పురుషేష్వ సంభావిత కాన్తిభిః భగవతః - కృష్ణస్య పదైః పాద విన్యాసైః హీనారహితా అత ఏవ - గతం సౌభగం సౌన్దర్యం యస్యాం తథాభూతా భూః - పృథివీ నూనం భవిష్యతి.

౨౪ ఇతీత్థం దృష్టాని - జ్ఞాతాని అరిష్టాని యేన - తేన చేతసా రాజ్ఞః - తస్య యుధిష్ఠిరస్య చిన్తయతస్సతః హేబ్రహ్మన్ కపిధ్వజోఽర్జునః యదుపుర్యాః - ద్వారకాయాః ప్రత్యాగమత్ - ఆగతవాన్.

౨౫, ౨౬ తమాగతం - పాదయోర్నిపతితం అనుజ - మర్జునం నృపో - యుధిష్ఠిరః విలోక్య ఉద్విగ్నం - భీతం హృదయం యస్య తథా భూతః నారదోక్తం సంస్మరన్ సుహృదాం మధ్యే పృచ్ఛతిస్మ - అపృచ్ఛత్. కథం భూతం ? అయథా పూర్వం పూర్వవ దనవస్థితం ఆతురం దుఃఖితం అధోవదనం - అవాఙ్ముఖం నయనాబ్జయోః అశ్రుబిన్దూన్ ఉత్సృజన్తం - ముఞ్చన్తం విచ్ఛాయం విగతకాన్తిమ్.

౨౭. ప్రశ్నమేవాహ కచ్చిదాన ర్తపుర్యా మిత్యాదినా యాపదధ్యాయ సమాప్తి. కచ్చిది తీష్ట ప్రశ్నద్యోత కం అవ్యయం తావత్సా మాన్యతః సర్వానిష్టాన్ బన్ధూన్ పృచ్ఛతి - కచ్చిదితి మధ్వాదయో యాదవాఽవాన్తర విశేషాః తచ్చ నవమేస్ఫుటం. నోఽస్మాకం స్వజనాః - బన్ధవః ఆనర్తపుర్యాం - ద్వారకాయాం సుఖం యథా తథా ఆసతే కచ్చిత్ ఆసతే కిం ? తచ్చ మదిష్ట మితి కచ్చిచ్ఛబ్దం ప్రయుఞ్జానస్య భావః ఏవ ముత్తరత్రాఽపి ద్రష్టవ్యమ్.

శూరో మాతామహః కచ్చిత్ స్వస్త్యాస్తే వాథ మారిషః ।
మాతులస్సానుజః కచ్చిత్ కుశల్యానకదున్దుభిః ॥ ౨౮

సప్త స్వసార స్తత్పత్న్యో మాతులాన్యస్సహాత్మజాః ।
ఆసతే సస్నుషాః క్షేమం దేవకీ ప్రముఖాస్స్వయమ్ ॥ ౨౯

కచ్చిద్రాజా హుకో జీవత్యసత్పుత్రోఽస్య చానుజః ।
హృదికస్య సుతోఽక్రూరః జయన్తగద సారణాః ॥ ౩౦

ఆసతే కుశలం కచ్చిత్ యేచ శత్రుజిదాదయః ।
కచ్చిదాస్తే సుఖం రామో భగవాన్ సాత్వతాం పతిః ॥ ౩౧

ప్రద్యుమ్నస్సర్వ వృష్ణీనాం సుఖమాస్తే మహారథః ।
గమ్భీర రయోఽనిరుద్ధో వర్ధతే భగవానుత ॥ ౩౨

---

౨౮ అథోక్త విధాఽర్జున దర్శనేన కృష్ణ నిర్యాణం సంభావ్య తచ్ఛ్రవణాత్ విషాదః పశ్చాదేవ భవత్విత్యభిప్రాయేణ తావత్క్రమశో విశేషేణ పృచ్ఛతి - శూర ఇత్యాదినా అస్మాకం మాతామహః శూరః హేమారిష - హేపార్థ సవిసర్గ పాఠే శూర విశేషణం మారిషశబ్దః సౌమ్యశబ్ద పర్యాయః స్వస్తి యథా తథా ఆస్తే కచ్చిత్ ? నః మాతులః ఆనకదున్దుభిః వసుదేవః సానుజః - కుశలీ కుశలమస్యాఽస్తీతి తథాభూతః ఆస్తే కచ్చిత్ ? వసుదేవస్య అనుజాస్తు ! దేవభాగో దేవశ్రవాః ఆనకః సంజయః శ్యామకః కఙ్కః శమీకః వత్సకః వృకశ్చేతి నవ

౨౯. సప్తేతి స్వసారః - ఉగ్రసేనస్యేతి శేషః. ఉగ్రసేనస్య భగిన్యస్సప్త. తస్యానకదున్దుభేః పత్న్యః మాతులాన్యః అస్మన్మాతులస్య వసుదేవస్య స్త్రియః “ఇన్ద్రవరుణభవశర్వరుద్ర” ఇత్యానుగాగమే జీషిచ మాతులానీతి శబ్దోవ్యుత్పాదితః. ఆత్మజైస్సహితాః స్నుషాభిః - సుత భార్యాభి స్సహితాః దేవకీ ప్రభృతయః దేవకీ శ్రుతదేవా శాన్తిదేవా ఉపదేవా శ్రీదేవా దేవరక్షితా సహదేవాఖ్యాః స్వయం క్షేమం యథా తథా ఆసతే కచ్చిత్.

౩౦ అసన్ - దురాత్మా కంసః పుత్రో యస్య సచాహుకః

౩౧ ఉగ్రసేనో రాజా జీవతి కచ్చిత్? అస్యాహుకస్య అనుజో దేవకశ్చ జీవతికచ్చిదిత్యన్వయః. హృదికస్య - శ్వఫల్కస్య సుతోఽక్రూరః జయన్తాదయః యేచ శత్రుజిదాదయః వసుదేవపుత్రాః తేసర్వే కుశలం ఆసతే కచ్చిత్? సాత్వతాం - భక్తానాం పతిః సాత్వచ్ఛబ్దో భగవద్భక్త వాచకః సాత్వతశబ్దస్తు యాదవ వాచక” ఇతి వివేకః భగవాన్ బలరామః సుఖమాస్తే కచ్చిత్.

౩౨. అథశ్రీకృష్ణపుత్రాన్ పృచ్ఛతి సర్వవృష్ణీనాం మహారథః ప్రద్యుమ్నః సుఖమాస్తే కచ్చిత్. తథా భగవాన్ గమ్భీర - వేగః అనిరుద్ధశ్చ వర్ధతేఉత.

సుషేణ శ్చారుదేష్ణశ్చ సామ్బో జామ్బవతీసుతః ।
అన్యేచ కార్ష్ణిప్రవరాః సపుత్రాఋషభాదయః ॥ ౩౩
తథైవాఽనుచరా శ్శౌరేః శ్రుతదేవో ద్ధవాదయః ।
సునన్ద నన్దశీర్షణ్యా యేచాఽన్యే సాత్వతర్షభాః ॥ ౩౪
అపి స్వస్త్యా సతే సర్వే కృష్ణ రామ భుజాశ్రయాః ।
అపిస్మరన్తి కుశలం అస్మాకం బద్ధ సౌహృదాః ॥ ౩౫
భగవానపి గోవిన్దో బ్రహ్మణ్యో భక్తవత్సలః ।
కచ్చిత్పురే సుధర్మాయాం సుఖమాస్తే సుహృద్వృతః ॥ ౩౬
మఙ్గళాయ చ లోకానాం క్షేమాయచ భవాయచ ।
ఆస్తేయదుకులాఽమ్భోధౌ ఆద్యోఽనన్తసఖః పుమాన్ ॥ ౩౭
యద్బాహుదణ్డ గుప్తాయాం స్వపుర్యాంయదవోఽర్చితాః ।
క్రీడన్తిపరమానన్దం మహాపౌరుషికా ఇవ ॥ ౩౮

---

౩౩ జామ్బవతీ సుతఇతి సామ్బస్య విశేషణమ్ । సుషేణాదయః అన్యేచ ఋషభాదయః కార్ష్ణిప్రవరాః శ్రీకృష్ణ - సుతశ్రేష్ఠాః సపుత్రాః అపి సుఖ మాసత ఇత్యుపరిష్టాత్ అన్వయః.

౩౪ తథైవశౌరే ర్భగవతోఽను చరాః శ్రుతదేవోద్ధవా - దయః యేచాఽన్యే సాత్వతర్షభాః యాదవశ్రేష్ఠాః సునన్దాదయః

౩౫ కృష్ణరామయో ర్భుజావేవ ఆశ్రయౌ యేషాంతే సర్వేఽపి స్వస్త్యాసతే బద్ధసౌహృదాః దృఢసౌహృదాః తేసర్వే అస్మాకమపి కుశలం స్మరన్తి కిమిత్యర్థః.

౩౬ అథ భగవతః కుశలం పృచ్ఛతి *భగవానితి* భగవాన్ కృష్ణః పురే సుధర్మాయాం సుహృద్భి ర్వృతః సుఖ - మాస్తే కచ్చిత్

౩౭ "బ్రహ్మణ్యో భక్తవత్సల" ఇతి విశేషణద్వయాఽభిప్రేతం వ్యఞ్జయన్ పృచ్ఛతి *మఙ్గళాయేతి* లోకానాం - జనానాం మఙ్గళాద్యర్థం అనన్తస్య - సఖా అనన్తసఖః ఆద్యఃపుమాన్ పరమపురుషః యదు కులాఽమ్భోధా వాస్తే కచ్చిత్ అనన్తసఖ ఇత్యనేన బలరామ సహిత ఆస్తేఽమితి పృష్టం భవతి క్షేమో లబ్ధ సుఖపరిపాలనం భవో - యోగః సచాఽలబ్ధ సుఖ లాభ రూపః. తదుభయ విధాయమఙ్గళాయేత్యర్థః.

౩౮ తదేవ ప్రపఞ్చయతి *యద్బాహ్వితి* త్రిభిః యస్య - కృష్ణస్య భగవతో బాహుదణ్డ గుప్తాయాం పుర్యాం అర్చితాః సర్వై ర్లోకైర్బహుమతాయదవః పరమానన్దం యథా తథా క్రీడన్తి - మహా పౌరుషికా ఇవ - యజ్వా ఇవ

యత్పాదశు శ్రూషణముఖ్య కర్మణా ।
సత్యాదయో ద్వ్యష్టసహస్ర యోషితః ॥

నిర్జిత్య సంఖ్యే త్రిదశాంస్తదాశిషో ।
హరన్తి వజ్రాయుధ వల్లభో చితాః ॥ ౩౯

యద్బాహు దణ్డ ప్రభవాఽ నుజీవినో ।
యదుప్రవీరా హ్యకుతోభయా ముహుః ॥

అధిక్రమన్త్యఙ్ఘ్రిభిరాహృతాంబలాత్ ।
సభాం సుధర్మాం సురసత్తమోచితామ్ ॥ ౪౦

కచ్చిత్తేఽనామయం తాత భ్రష్టతేజా విభాసిమే ।
అలబ్ధ మానోఽవజ్ఞాతః కింవా తాత చిరోషితః ॥ ౪౧

కచ్చిన్నాఽభిహతో భావైః శ్శబ్దాదిభిర మఙ్గళైః ।
నదత్త ముక్త మర్థిభ్యః ఆశయాయత్ప్రతి శ్రుతమ్ ॥ ౪౨

---

౩౯. యస్య భగవతః పాదయోః శుశ్రూషణం - పరిచరణం ముఖ్యం - కర్మ తేన - హేతునా సత్యభామా దయః షోడశ సహస్ర యోషితః సంఖ్యే - యుద్ధే త్రిదశాన్ - దేవాన్ నిర్జిత్య యాః వజ్రమాయుధం యస్యాసి ఇన్ద్రః - వల్లభః ప్రియః యాసాం తాసాం శచ్యాదీనాం ఉచితాః - ఆశిషః అభీష్టాఽర్థాః పారిజాతాదయః భగవతా ఆహృతా ఇతిశేషః తదిత్యవ్యయం - సామాన్యాఽభిప్రాయం ఏకత్వం నపుంసకత్వంవా తాః ఆశిషః హరన్తి - స్వీకుర్వన్తి

౪౦ యస్య - భగవతో బాహుదణ్డ ఏవ ప్రభు ర్యేషాంతే తదుపజీవిన స్తత్కృత్యా యదు ప్రవీరాః నవిద్యతే కుతోభయం యేషాం తథాభూతాస్సన్తః సురసత్తమానాం ఇన్ద్రాదీనాముచితాం తాన్నిర్జిత్య బలాదాహృతాం సుధర్మాఖ్యాం సభాం అంఘ్రిభిర్ముహుర్ముహుః అధిక్రమన్తి అధ్యాక్రమన్తే

౪౧. తతస్తస్య నిస్తేజస్కత్వాది హేతూన్ వికల్పయన్పృచ్ఛతి హే తాత - తవ అనామయం- ఆరోగ్యం కచ్చిత్ మే - మమతు భ్రష్టంతేజో యస్మాత్ తథాభూతో విభాసి - అన్యస్సే హేతావా - త్వం తత్ర చిరముషితః హేతుగర్భమిదమ్ చిరముషితత్వాత్ అలబ్ధః - మానః - సంమానః యేన తథాభూతః కిమ్? అథవాత్తై రవజ్ఞాతః అవమతః కిమ్?

౪౨. అభావైరితిచ్ఛేదః నవిద్యతే భావః - సద్భావః యేషాం తైః అమఙ్గళైర్వా శబ్దాది విషయైః నాఽభిహతః కచ్చిత్? ఆశయా అర్థిభ్యో యాచమానేభ్యః యత్ప్రతిశ్రుతం దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాతం తత్తేభ్యః కిం వానదత్తమ్?

కచ్చిత్త్వం బ్రాహ్మణం బాలం గాం వృద్ధం రోగిణం స్త్రియమ్ ।
శరణోప సృతం సత్వం నాత్యాక్షీ శ్శరణ ప్రదః ॥ ౪౩

కచ్చిత్త్వం నాఽగమో ఽగమ్యాం గమ్యాంవా ఽసత్కృతాం స్త్రియమ్ ।
పరాజితోవాఽథభవాన్ వోత్తమైర్వాఽ ధరైః పథి ॥ ౪౪

అపిస్విత్ పర్యభుఙ్క్థాస్త్వంసభోజ్యాన్వృద్ధ బాలకాన్ ।
జుగుప్సితం కర్మ కిఞ్చిత్ కృతవా న్నః కిమక్షమమ్ ॥ ౪౫

కచ్చిత్ప్రేష్ఠతమేనాఽథ హృదయ్యేనాఽఽత్మబన్ధునా ।
శూన్యోఽస్మి రహితో నిత్యం మన్యసే తేఽన్యథా నరుక్ ॥ ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహా పురాణే ప్రథమస్కన్ధే చతుర్దశోఽధ్యాయః

౪౩. బ్రాహ్మణాదీన్ పఞ్చ శరణోపసృతం - శరణాగతం సత్త్వం జన్తుం శరణప్రదః - రక్షకః త్వంనాత్యాక్షీః కచ్చిత్

౪౪ అగమ్యాంస్త్రియంత్వం నాఽగమః - నగతవాన్ కచ్చిత్ గమ్యామపి అసత్కృతాంవా నాఽగమఃకచ్చిత్ అథనభవాన్ పథి ఉత్తమై రధరైర్వ్యాజనైః పరాజితోవాకిమ్.

౪౫. సభోజ్యాన్-సహభోక్తుం యోగ్యాన్ వృద్ధాన్ బాలకాంశ్చ పరివర్జనే పరిత్యజ్యత్వమభుఙ్క్థా అపి - భుక్తవాన్ కిమ్? నోఽస్మాకం అక్షమం - అసహ్యం కించి న్నిన్దితం కర్మ కృతవాన్ కిమ్.

౪౬హృదయ్యేన - హృదయంగమేన నిత్యం ప్రియతమేనాఽఽత్మ - బన్ధునా శ్రీకృష్ణేన రహితః అతఏవ శూన్యో - నిరానన్దోఽస్మీతి మన్యసే కచ్చిత్? అన్యథా - ఉక్తహేతూనామన్యతమస్యాఽపి అభావే తే - తవ రుక్ - రోగః అధిర్నస్యాత్. యద్వారుక్ - దీప్తిః అన్యథాన - ప్రాగివనాస్తి అతః కేనచిదుక్తాన్యతమేన హేతునా భవితవ్య మిత్యర్థః

ఇతి శ్రీ భాగవత చన్ద్రి చన్ద్రికాయాం ప్రథమస్కన్ధే చతుర్దశోఽధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీ వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

పఞ్చదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ-

ఏవం కృష్ణసఖః కృష్ణో భ్రాత్రా రాజ్ఞా వికల్పితః ।
నానా శఙ్కాస్పదం రూపం కృష్ణవిశ్లేష కర్శితః ॥ ౧

శోకేన శుష్య ద్వదన హృత్సరోజో హత ప్రభః ।
విభుంతమేవాఽనుధ్యాయన్ నాఽశక్నోత్ప్రతి భాషితుమ్ ॥ ౨

కృచ్ఛ్రేణ సంస్తభ్య శుచః పాణినామృజ్య నేత్రయోః ।
పరోక్షేణ సమున్నద్ధ ప్రణయౌత్కణ్ఠ్యకాతరః ॥ ౩

సఖ్యం మైత్రీం సౌహృదం చ సారథ్యాదిషు సంస్మరన్ ।
నృప మగ్రజ మిత్యాహ బాష్ప గద్గదయా గిరా ॥ ౪

---

౧. ఏవమితి ఇత్థం కృష్ణస్య - భగవత స్సఖా కృష్ణోఽర్జునః భ్రాత్రా-రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ నానా విధానాం శఙ్కానామాస్పదం నిమిత్తం రూపం - తేజోహీనం స్వకీయం రూపం ప్రతి వికల్పితః కృష్ణస్య భగవతః విశ్లేషేణ కర్శితః.

౨. తద్విశ్లేషజ శోకేన శుష్యద్వదనం హృదయకమలం యస్యాసః అతఏవహతా ప్రభాయస్య తథాభూతః తమేవ విభుం శ్రీకృష్ణం అభిధ్యాయన్ ప్రతిభాషితుం - ప్రతివక్తుం నాఽశక్నోత్ - నశశాక,

౩. తతఃకృచ్ఛ్రేణ - మహతా ప్రయత్నేన శుచః - శోకాన్ సంస్తభ్య నేత్రయోః - నేత్రే కర్మణి షష్ఠీ పాణినా ఆమృజ్య యద్వా సంస్తభ్య మనఇతివాశేషః నేత్రయోః - శుచః - శోకాఽశ్రూణి. పాణినా సమ్మృజ్య పరోక్షేణాఽపి సమున్నద్ధః — ఉత్కటః ప్రణయః - స్నేహః ఔత్కణ్ఠ్యం ప్రేమపూర్వకాఽనుధ్యానం విరహాఽసహత్వ దశావా తాభ్యాం కాతరః - అధీరః.

౪. బాష్పైర్గద్గదయాకుణ్ఠీ భూతయా గిరా అగ్రజం-నృపతిం ఇతీత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా ఆహేత్యన్వయః. కథం భూతస్సన్ సారథ్యాదిషు - కర్మసు సఖ్యాదీన్ - సంస్మరన్ తత్రసౌహృదం - హితైషిత్వం మిత్రత్వం - ప్రియైషితా,సమాన శీలత్వం - సఖిత్వం నియోగాది కరణాఽర్హత్వం వా మిత్రత్వమ్.

అర్జున ఉవాచ-

వఞ్చితోఽహం మహారాజ హరిణా బన్ధురూపిణా।
యేనమేఽపహృతం తేజో దేవవిస్మాయనం మహత్॥ ౫

యస్య క్షణ వియోగేన లోకో హ్య ప్రియ దర్శనః
ఉక్థేన రహితోఽ ప్యేష మృతకః ప్రోచ్యతే యథా॥ ౬

య త్సంశ్రయా ద్ద్రుపద గేహ ఉపాగతానాం।
రాజ్ఞాం స్వయంవర ముఖే స్మర దుర్మదానామ్॥
తేజో హృతం ఖలు మయాఽభిహతశ్చ మత్స్యః।
సజ్యీ కృతేన ధనుషాఽధిగతా చ కృష్ణా॥ ౭

యత్సన్నిధా వహము ఖాణ్డవమగ్నయేఽదాం।
ఇన్ద్రంచ సాఽమర గణం తరసా విజిత్య॥
లబ్ధా సభా మయకృతాఽద్భుత శిల్పమాయా।
దిగ్భ్య ఽహరన్ నృపతయో బలి మధ్వరే తే॥ ౮

---

౫. ఉక్తిమేవాహ *వఞ్చితోఽహమితి త్రయోవింశత్యా* హే మహారాజ అహం బన్ధురూపిణా- బన్ధురూపతాం ప్రాప్తేన - హరిణా - ఆశ్రితార్తి హరేణ సాక్షాద్భగవతా వఞ్చితోఽస్మి రహితోఽస్మీత్యర్థః యేనేత్యాదీనాం - యచ్ఛబ్దానాం "తేనాఽహమస్మిముషితః పురుషేణభూమ్నా" ఇత్యుపరిష్టా - దన్వయః దేవానామపి విస్మాయనం - ఆశ్చర్యకరం యన్మహత్ మమ తేజః యేనాఽపహృతం దేవేతియుధిష్ఠిరస్య సమ్బోధనంవా.

౬ యస్యచ భగవతః క్షణమాత్ర వియోగేనాఽపి అప్రియం - దర్శనం యస్య తథాభూతోఽయం మత్ప్రభృతి - లోకః భవతి యథైవ లోకః - దేహః ఉక్థేన - ప్రాణేన రహితః మృతకః - శవః ప్రోచ్యతే అపిశబ్దాత్ దర్శనాఽయోగ్యశ్చ ప్రోచ్యతే తద్వత్

౭ ***యత్సంశ్రయాదితి*** అస్మదీయ శౌర్యవీర్యాదికం యదధీనంతేనవఞ్చితోఽస్మీతి సముదాయాఽర్థః ద్రుపద గేహే - ద్రౌపద్యాస్స్వయంవరస్య ముఖే స్వయంవర ప్రారమ్భే స్మరేణ-కామేన హేతునా దుష్టో మదో యేషాం తేషాం ఉపాగతానాం రాజ్ఞాం తేజో మయా యస్య - భగవతః సంశ్రయా ద్ధేతోః అపహృతం ఖలు తథా సజ్యీకృతేన సమారోపిత జ్యా బాణకేన ధనుషా మత్స్యః - మత్స్యాకారో యన్త్ర విశేషశ్చ అభిహతః - భిన్నః కృష్ణా ద్రౌపదీచ అధిగతా - లబ్ధాచ.

౮. **యత్సన్నిధావితి** యస్య భగవత స్సన్నిధౌ హేతుభూతే అమరగణై స్సహిత మిన్ద్రం జవేన- విజిత్య ఖాణ్డవాఖ్యం వనం అహ మగ్నయే అదాం - దత్తవానస్మి అహం ఉ ఇతిచ్ఛేదః ఉశబ్దో నిపాతో

య స్తేజసా నృప శిరోఽఙ్ఘ్రి మహన్ మఖార్థం ।
ఆర్యోఽనుజ స్తవ గజాఽయుత సత్వ వీర్యః ॥
తేనా హృతాః ప్రమథ నాథ మఖాయ భూపాః ।
యన్మోచితా స్తదనయన్ బలి మధ్వరే తే ॥ ౯
పత్న్యా స్తవాఽధిమఖ క్లృప్త మహాఽభిషేక ।
శ్లాఘిష్ఠ చారు కబరం కితవైస్సభాయామ్ ॥
స్పృష్టం వికీర్య పదయోః పతితాఽశ్రుముఖ్యాః ।
యైస్తత్స్త్రియోఽకృత హతేశ విముక్త కేశాః ॥ ౧౦
యో నో జుగోప వన మేత్య దురన్త కృచ్ఛ్రాత్ ।
దుర్వాససో ఽరి విహితాత్ అయుతాఽగ్ర్య భుగ్యః ॥
శాకాన్న శిష్ట ముపభుజ్య యతస్త్రిలోకీం ।
తృప్తా మమంస్త సలిలే వినిమగ్న సంఘః ॥ ౧౧

విస్మయ ద్యోతకః అత్యాశ్చర్యమేవం విధం కర్మ కృతవాన స్మీతి భావః తథామయ కృతాని—మయేన నిర్మితాని అద్భుతాన్యాశ్చర్య భూతాని శిల్పాని — ప్రతిమాదీని మాయా — అన్యాస్వప్యాశ్చర్యాణి యస్యాం సాసభా మయా - లబ్ధా అద్భుతాని శిల్పాని పాణిపాదాది నైపుణ్యాని యాసుతాః మాయాః ఆశ్చర్య రూపాః - ప్రతిమాదయః యస్యామితివా తథాయత్సన్నిధౌ తే - తవ అధ్వరే — అశ్వమేధే నృపతయో దిగ్భ్యో బలిముపాహరన్ ఆహృత్య సమర్పయామాసుః

౯ తవాఽనుజో - మమార్యో అగ్రజః గజానా - మయుతస్య సత్వం - బలం తత్తుల్యవీర్యం యస్యసభీమః తవమఖాఽర్థం - యజ్ఞార్థం యస్య - భగవతః సంశ్రయాద్ధేతోః నృపస్య-జరాసన్ధస్య "శిరోఙ్ఘ్రి" మితిప్రాణ్యఙ్గత్వా త్సమాహార ద్వన్ద్వైకత్వే శిరోఽఙ్ఘ్రి చాఽహానత్ తేన నృపేణా హృతా నృపాః తతో విమోచితాః సన్తోయత్ప్రమథనాథస్య - రుద్రస్య భైరవస్యవా మఖాయ - మఖాఽర్థం సంభృతం ధనం తత్తవాఽధ్వరే బలిం — కరం అనయన్ - అనీతవన్తః, నృపాణాం శిరస్సు అఙ్ఘ్రిర్యస్యేతం జరాసన్ధమితివా.

౧౦. పత్న్యా ఇతి తవపత్న్యా ద్రౌపద్యాః - అధిమఖం రాజసూయాఖ్యే-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీ భావః క్లృప్తః కారితః యోమహాఽభిషేకః తేనశ్లాఘిష్ఠం అత్యన్త శ్లాఘ్యం చారు - సున్దరం కబరం - ధమ్మిల్లం వికీర్య - విక్షిప్య యైర్దుశ్శాసనాదిభిస్స్పృష్టం తేషాంస్త్రియః హతాః మృతాః ఈశాః పతయో యాసాం తాశ్చ విముక్తా - కేశాః యాసాం తాశ్చ తథాభూతాః యోఽకృత - కృతవాన్ సతవాఽనుజో నృపశిరోఙ్ఘ్రి మహానదితి పూర్వేణాఽన్వయః కథం భూతాయాః పత్న్యాః పదయోః - దుశ్శాసనస్య - భగవతోవా పదయోః పతితాయాః అశ్రూణిముఖే యస్యాశ్చ తథా భూతాయాః.

యత్తేజసా చ భగవాన్ యుధి శూలపాణిః ।
విస్మాయిత స్స గిరిశో ఽస్త్ర మదాన్నిజం మే ॥
అన్యేఽపి చాహ మమునైవ కళేబరేణ ।
ప్రాప్తో మహేన్ద్ర భవనే మహ దాసనార్ధమ్ ॥ ౧౨

౧౧ యోన ఇత్యాది యోఽయుతాగ్రభుక్ అయుతేన - విప్రాణా మయుతేన సహా అగ్రే భుక్తే-ఇతి తథా । అయుతస్య-అగ్రేవా తస్మాత్ - అరిణాదుర్యోధనేన విహితాత్ - ప్రేషితాత్ దుర్వాసః హేతోః ఆగతాత్ దురన్త కృచ్ఛ్రాత్ - అపార సఙ్కటాత్ యోభగవాన్ నోఽస్మాన్ శాకాన్నకాఽన్నాఽ వశిష్టలేపము పభుజ్య - భుక్త్వా జుగోప - యతః శాకాఽవశిష్ట - ముపభుక్తవతో భగవతో హేతోః సలిలే నిమగ్నః సంఘో భూతసఙ్ఘరూపో దేహో యస్య సదుర్వాసా - త్రిలోకీం అధి తృప్తా మమంస్త - అమస్యత తేన భగవతా నుపితోఽస్మీ త్యన్వయః ఏషాచాఽత్ర కథా సూచ్యతే. ౧. దుర్వాసా మునివర్యోఽథ దుర్యోధన గృహం గతః । తం రాజా పూజయామాస సాఽర్ఘ్య పాద్యా సనాదిభిః ౨. నిమన్త్రయామాస స తం భోజనాయ నరాధిపః తం బాఢ మితి చామన్త్ర్య । కృత్వాని త్యాదికాః క్రియాః. ౩ బుభు జేఽన్నం బహుగుణం బ్రాహ్మణై స్సహ ధర్మవిత్ । అబ్రవీచ్చ స రాజానం భుక్త్వా తుష్టమనా మునిః. ౪ వరం వరయ భద్రంతే వరదోఽస్మి నరాధిప । యాచయామ్యద్య కిమహం వరమేతం మునీశ్వరమ్ ౫. ఇతి చిన్తాం సమాపన్నో రాజా దుర్యోధన స్తదా । ముహూర్తం చిన్తయిత్వాఽథ ప్రతిపేదేమనోగతమ్ ౬. వనవాసం గతా యేతు పాండవా శ్శంసిత వ్రతాః । తేషామస్య మునే శ్శాప జననే యత్న వా న్నృపః. ౭. మద్గృహే భుక్త సదృశం యదా వాఞ్ఛతి భోజనమ్ । తన్న దాతుం శక్నువన్తి తేవనేక్లేశభాగినః. ౮. తదా కోప పరీతాత్మా శాపం దాస్యత్య సంశయః । ఇత్యేవం దురభిప్రాయో వరం వవ్రే సుదారుణమ్. ౯ వనే మే భ్రాతర స్సన్తి పాణ్డవా దుఃఖ భాగినః । భోక్తవ్యం తద్గృహే బ్రహ్మన్ మద్గృహే భుక్తవాన్ యథా ౧౦. తథేతి ముని రుక్త్వాతం గత్వాఽయాచత భోజనమ్ । అయుత బ్రాహ్మణాఽగ్రే మాం భోజయా ౨౨ శు యుధిష్ఠిర ౧౧. శ్రుత్వైతద్వచనం రాజా హృది సంజాత వేపథుః । భుక్త మస్మాభి రధునా శిష్ట మన్నం నవిద్యతే. ౧౨. తథా న బ్రాహ్మణా స్సన్తి సామగ్రీచ కదాచన । యద్యహం న దదామ్య న్నం శాపం దాస్యతి కోపనః ౧౩. తథాఽప్యేతం నిమన్త్ర్యైనం ఉపాయం మృగయేఽధునా। ఇత్యేవం మనసా ధ్యాత్వా రాజా ముని మథాఽబ్రవీత్. ౧౪. భగవ న్నిత్య కర్మాది కృత్వా స్నానాది కర్మచ । శీఘ్ర మాగమనం కార్యం సిద్ధం సర్వం తథా మమ ౧౫. తత ఓమి త్యనుజ్ఞాయ గత్వాచాప్సు, వివేశహ తత్రాఽఘ మర్షణం కుర్వన్ దధ్యౌ తద్బ్రహ్మ నిష్కళమ్. ౧౬. ఏతస్మి న్నేవ కాలే తు భగవాన్ యదునన్దనః ఆజగామ కురుశ్రేష్ఠ సన్నిధౌ క్లేశనాశనః. ౧౭. విషణ్ణవదనాన్ దృష్ట్వా పాణ్డవాన్ మధుసూదనః । ఉవాచ రాజన్ కిం దీర్ఘం ధ్యాయసే క్లేశభాగివ. ౧౮ సోఽస్మై న్యవేదయ త్సర్వం మునే రాగమనాదికం । శ్రుత్వైతద్భగవాన్ కృత్స్నం దుర్యోధన విచేష్టితమ్. ౧౯. శ్రుత్వో వాచా వశిష్టంత దన్నం కిం కిఞ్చి దస్తి వా । శాకమాత్రాఽవశిష్టోమే పాక ఇత్య బ్రవీ న్నృపః. ౨౦. ఉవాచ భగవాఞ్శిష్టం పాక మానీయతామితి ఆనీతాం భక్షయామాస రాజ్ఞో దుఃఖో పశాన్తయే. ౨౧. దుర్వాసాస్తు ముని ర్మేనే తృప్తం స్థావరజఙ్గమమ్ ఇత్యాదికా.

తత్రైవ మే విహరతో భుజదండయుగ్మం
గాండీవ లక్షణ మరాతివధాయ దేవాః।
సేంద్రాః శ్రితా యదనుభావిత మాజమీఢ
తేనాహమద్య ముషితః పురుషేణ భూమ్నా॥ ౧౩

యద్బాంధవః కురుబలాబ్ధి మనంతపార
మేకో రథేన తతరేఽహమతార్యసత్త్వమ్।
ప్రత్యాహృతం బహుధనం చ మయా పరేషాం
తేజాస్పదం మణిమయం చ హృతం శిరోభిః॥ ౧౪

కథా వర్తతే॥

౧౨. యత్తేజసేతి. యస్య భగవత స్తేజసా మహాప్రభావేణ హేతునా భగవాన్ శూలపాణిః శంభుః కిరాతరూపో యుద్ధే విస్మాపితః మయేతి శేషః. విస్మయం ప్రాప్తః స చ గిరిశో ప్రసన్నః మే మహ్య మస్త్రం పాశుపతాఖ్యం దదౌ. తథాఽన్యైశ్చ శక్రాద్యైర్దేవైర్విస్మాపితా ఇత్యర్థః, తథాఽహం యమునైవాధునా దేహేన కలేవరేణైవ మహేంద్రస్య భవనే మహాసన స్యార్ధం ప్రాప్తః. ఇంద్రాసనస్యార్ధ మధిష్ఠితవా నస్మీత్యర్థః. మహావితి పృథక్పదమ్. అన్యథా 'ఆన్మహత' ఇత్యాత్త్వాపత్తిః. ఆర్షత్వాత్తదభావే మహాత్యాసనే ఇత్యప్యన్వేతుం శక్యమ్.

౧౩. తత్రైవ మహేంద్రభవనే విహరతో మమ గాండీవలక్షణం గాండీవేన సహా లక్ష్యతే ఇతి తథా తేన భగవతాఽనుభావితం ప్రభావం ప్రతినీతం భుజదండయో ర్యుగ్మం సేంద్రా దేవా అరాతివధాయ కాలేయ నివాత కవచాద్యసురవధార్థం శ్రితాః సహాయత్వే నాశ్రితాః హే అజామీఢ! తేన భూమ్నాఽపరిమితానందరూపేణ పరమ పురుషేణ శ్రీకృష్ణేన నాహం ముషితోఽస్మి వంచితోఽస్మి. మాం విహాయ స్వలోకం జగామేత్యర్థః.

౧౪. యద్బాంధవ ఇతి. యచ్ఛబ్దానా మధ్యాహృత తచ్ఛబ్దవతా లుఠంతి హృదయం మమ మాధవస్యేత్యనేనాన్వయః. యో భగవాన్ బాంధవో యస్య సోఽహ మేక ఏవాతీర్ణ మతార్యం సత్త్వం బలం యస్య త మనంతపారం నిరవధికం కురూణాం బలరూప మబ్ధిం రథేన సాధనేన తతరే తీర్ణవానస్మి ఆర్షత్వాత్ 'తృఫలభజత్రపశ్చ' ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపాభావః ఆత్మనేపదం చ, తథా యద్బాంధవేన మయా పరేషాం శత్రూణాం బహుధనం ప్రత్యాహృతం తథా తేషాం శిరోభ్యః తేజస్పదం తేజస్సంపద మాశ్రయం మణిమయం మణ్యాత్మకం చ ధనం ప్రత్యాహృతమ్.

యో భీష్మ కర్ణ గురుశల్య చమూష్వదభ్ర -
రాజన్యవర్య రథమండల మండితాసు।
అగ్రేచరో మమవిభో రథయూథపానా -
మాయుర్మనాంసి చ దృశా సహ ఓజ ఆర్చత్॥ ౧౫

యద్దోష్షు మా ప్రణిహితం గురుభీష్మకర్ణ -
నప్తృత్రిగర్త శల్యసైంధవ బాహ్లికాద్యైః।
అస్త్రాణ్యమోఘమహిమాని నిరూపితాని
నో పస్పృశు ర్నృహరిదాస మివాసురాణి॥ ౧౬

సౌత్యే వృతః కుమతినాఽఽత్మద ఈశ్వరో మే
యత్పాదపద్మ మభవాయ భజంతి భవ్యాః।
మాం శ్రాంతవాహ మరయో రథినో భువిష్ఠం
న ప్రాహరన్ యదనుభావ నిరస్తచిత్తాః॥ ౧౭

౧౫. య ఇతి. హే విభో! అదభ్రాణా మనల్పపర్యాణాం బహూనాం రాజన్య శ్రేష్ఠానాం రథజాలైః మండితాసు భీష్మాదీనాం సేనాసు యో భగవాన్ మమాగ్రేచరః అనష్టానాం దృశా దృష్టిమాత్రేణ రథయూథపానా మోజసా సహైవ మాయుర్మనాంసి చార్చత్ హృతవాన్. తేనాహం ముషితోఽస్మీతి సంబంధః.

౧౬. యద్దోః ష్వితి. యస్య భగవతో దోష్షు బాహుషు ప్రణిహితం ప్రణిధాపితం త్వయేతి శేషః. త్వయా యద్భుజైకశరణత్వేన కృతం తం మామిత్యర్థః. గురుభిః ద్రోణ ప్రభృతిభిః నిరూపితాని ప్రయుక్తాన్యప్రతిహతమహిమా న్యస్త్రాణి నోపాస్పృశన్ యథా ఆసురాణ్యసురేణ కశిపునా కారితా న్యస్త్రఘాతాదీని నృసింహదాసం ప్రహ్లాదం నాస్పృశం స్తద్వత్.

౧౭. సౌత్యఇతి. యస్య భగవతః పాదపద్మం భవ్యాః సాధవో భవాయ ముక్తయే భజన్తి య ఆత్మద ఆత్మపర్యంతపదాన్యః 'య ఆత్మదో బలదాయక ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాని' ఇతి శ్రుతేః, ఈశ్వరః సర్వనియంతా కుమతినా మే మయా సౌత్యే సారథ్యే నిమిత్తే వృతః శ్రాంతై ర్వాహైః సహిత మత ఏవ భువిష్ఠమపి మాం యస్య భగవతః ప్రభావేణ నిరస్తం విమోహితం చిత్తం యేషాం తే నృపా న ప్రాహరన్ న ప్రహృతవంతః.

నర్మా ణ్యుదార రుచిరస్మిత శోభితాని
హే పార్థ హేఽర్జున సఖే కురునందనేతి ।
సంజల్పితాని నరదేవ హృదిస్పృశాని
స్మర్తు ర్లుఠన్తి హృదయం మమ మాధవస్య ॥ ౧౮

శయ్యాసనాటన వికత్థన భోజనాది-
ష్వైక్యాద్వయస్య ఋతవానితి విప్రలబ్ధః ।
సఖ్యుః సఖేవ పితృవత్ తనయస్య సర్వం
సేహే మహాన్ మహితయా కుమతే రఘం మే ॥ ౧౯

సోఽహం నృపేంద్ర రహితః పురుషోత్తమేన
సఖ్యా ప్రియేణ సుహృదా హృదయేన శూన్యః ।
అధ్వ న్యురుక్రమపరిగ్రహ మంగ రక్షన్
గోపైరసద్భి రబలేవ వినిర్జితోఽస్మి ॥ ౨౦

౧౮. నర్మాణీతి. హే నరదేవ! తస్య మాధవస్య శ్రీకృష్ణస్య ఉదారేణ రుచిరేణ సుందరేణ చ స్మితేన శోభితాని నర్మాణి పరిహాసవాక్యాని హే పార్థేత్యాది రూపాణి సంబోధనాత్మకాని జల్పనాని చ స్మరతో మమ హృదయం లుఠంతి భిందంతి.

౧౯. శయ్యేతి. శయ్యాదివ్యాపారేష్వైక్యం సాధారణ్యం సామ్యమితి యావత్, తేన న విద్యతే ద్వయం ద్వైవిధ్య మన్యతరస్య వ్యాపారాంతరం యస్య తస్య కుమతేర్మే మమ సఖ్యురఘం సఖేవ తనయస్యాఘం పితృవత్ పితేవ త్వ్యప్రకారేణ విప్రలబ్ధోఽధిక్షిప్తః ఋభుమాన్ ఋభవో దేవాస్తద్వాన్ ధనవానితివత్ దేవానాం స్వామీత్యర్థః. మహామహితయా మహామహిమత్వాత్, మహాన్ మహితయేతి పాఠే మహితా మాహాత్మ్యం తేన మహాన్ సర్వ మఘ మప రాధం సేహే సోఢవాన్. ఋతవానితి పాఠే ఋతం సత్యం వాచికం కాయికత్వం వివక్షితం త్వ సత్యవాదీ కిలేత్యేవమాదిరూపేణ విప్రలబ్ధోఽపీత్యర్థః.

౨౦. సోఽహమితి. స ఐక్యద్వయోఽహం హే నృపేంద్ర! సఖ్యా మిత్రేణ ప్రియేణ నిరతిశయప్రీతి విషయేణ హృదయతే గచ్ఛతీతి హృదయః అయ గతావితి ధాతుః హృదయంగమేన సుహృదా హితైషిణా. పురుషోత్తమేన-శూన్యోరహితః అంగ హే రాజన్! అధ్వని ఉరుక్రమస్య శ్రీకృష్ణస్య, పరిగ్రహం కళత్రమండలం రక్షన్ గోపైః అసద్భిస్సజ్జనై రబలేవ యోషిదివ నిర్జితోఽస్మీతి.

తద్వై ధనుస్త ఇషవః స రథో హయాస్తే
సోఽహం రథీ నృపతయో యత ఆనమన్తి ।
సర్వం క్షణేన తదభూదసదీశరిక్తం
భస్మన్ హుతం కుహకరాద్ధమివోప్తమూష్యామ్ ॥ ౨౧

రాజం స్త్వయాఽభిపృష్టానాం సుహృదాం నః సుహృత్పురే ।
విప్రశాపవిమూఢానాం నిఘ్నతాం ముష్టిభిర్మిథః ॥ ౨౨

వారుణీం మదిరాం పీత్వా మదోన్మథితచేతసామ్ ।
అజానతామివాన్యోన్యం చతుఃపంచావశేషితాః ॥ ౨౩

ప్రాయేణైతత్ భగవత ఈశ్వరస్య విచేష్టితమ్ ।
మిథో నిఘ్నన్తి భూతాని భావయన్తి చ యన్మిథః ॥ ౨౪

జలౌకసాం జలే యద్వన్మహాన్తోఽదన్త్యణీయసః ।
దుర్బలాన్ బలినో రాజన్ మహాన్తో బలినో మిథః ॥ ౨౫

౨౧. తదితి. యే భగవతా సహావస్థానదశాయాం ధనురాదయస్త ఏవాధునాపి సన్తి, స ఏవాహం స ఏవాధునాపి యతో యేభ్యో ధనురాదిభ్యో నృపతయ ఆనమన్తి బలిష్ఠం రథినం మాం మన్యన్తే ఇత్యర్థః. యద్యప్యేవం తథాపి తత్సర్వం ధనురాదికమీశరిక్తం శ్రీకృష్ణరహితం సత్ క్షణేనాసదసత్ప్రాయమభూత్ యథా భస్మని హుతం యథా కుహకరాద్ధం దోషవద్విప్రస్య రాద్ధం రాధనం దానాదిసంస్కారః యథా చోష్యామూషరభూమౌ వుప్తం బీజం తద్వత్.

౨౨. హే రాజన్! సుహృత్పురే ద్వారకాయాం త్వయా అభిపృష్టానాం నోఽస్మాకం సుహృదాం మధ్యే చతుఃపంచావశేషితాః చత్వారః పంచ వావశిష్టాః, అన్యే తు సర్వేఽపి నష్టా ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి విప్రాణామృషీణాం శాపేన విమోహితచిత్తానామ్.

౨౩. వారుణీం మదిరాం సురాం పీత్వా తేనోన్మథితం విభ్రాన్తం చేతో యేషాం మిథ ఏవాన్యోఽన్యమజానతామివ మిథో ముష్టిభిర్నిఘ్నతామ్.

౨౪. తన్మిథో నిహననమపి ప్రాయశ ఈశ్వరస్య కృష్ణస్య విచేష్టితమేతత్సంకల్పమూలకమేవేతి భావః. తదేవ సదృష్టాన్తమాహ-యద్యథా యత్సంకల్పాన్మిథో భూతాని భావయన్తి వర్ధయామాసుః తథా తత్సంకల్పాదేవ మిథో నిఘ్నన్తి వినిజఘ్నుః.

౨౫. యుక్తం చైతత్తస్య భూభారావతారణాయావతీర్ణస్యేత్యభిప్రాయేణ స్వయముదాసీన ఏవ సన్ భారం సంజహారేత్యాహ జలౌకసామితి ద్వాభ్యామ్. తత్ర వివక్షితార్థోపయో

ఏవం బలిష్ఠైర్యదుభిర్మహద్భిరితరాన్ విభుః ।
యదూన్ యదుభిరన్యోన్యం భూభారాన్ సంజహార హ ॥ ౨౬

దేశకాలార్థయుక్తాని హృత్తాపోపశమాని చ ।
హరంతి స్మరతశ్చిత్తం గోవిందాభిహితాని మే । ౨౭

సూత ఉవాచ

ఏవం చింతయతో జిష్ణోః కృష్ణపాదసరోరుహమ్ ।
సౌహార్దే నాతిగాఢేన శాంతాఽఽసీ ద్విమలా మతిః ॥ ౨౮

వాసుదేవాంఘ్ర్యనుధ్యాన పరిబృంహితరంహసా ।
భక్త్యా నిర్మథితాశేష కషాయధిషణోఽర్జునః ॥ ౨౯

గీతం భగవతా జ్ఞానం యత్ తత్ సంగ్రామమూర్ధని ।
కాలకర్మతమోరుద్ధం పునరధ్యగమత్ ప్రభుః ॥ 30

గితయా దృష్టాంతమాహ—జలే జలౌకసాం మత్స్యాదీనాం మధ్యే యథాఽణీయసః సూక్ష్మాన్ జలౌకసః మహాంతస్తే అదంతి భక్షయంతి. యథా చ దుర్బలాంస్తాన్ బలినో ఘ్నంతి యథా చ తే, రాజన్ ! మహాంతో బలినశ్చ తే మిథో నిఘ్నంతి.

౨౬. ఏవం విభు ర్బలిష్ఠైర్మహద్భిశ్చ యదుభిరితరాన్ దుర్బలా నన్యాంశ్చ భూతాన్ తతోఽన్యోన్యం యదుభి ర్యదూనేవ మిథో భువో భారరూపాన్ సంజహార సంహృతవాన్.

౨౭. దేశకాలార్థః. దేశకాలానుగుణ కర్తవ్యం ప్రయోజనం తద్యుక్తాని తత్ప్రకాశకాని శృణ్వతాం హృదయగత దుఃఖోపశమాని గోవిందస్యాభిహితాని భావేక్తః, భాషణాని గీతాది రూపాణి స్మరతో మమ చిత్తం హరన్తి.

౨౮. ఇత్థమితి. గాఢేనాపరేణ సౌహార్దేన కృష్ణస్య పాదసరోరుహం చింతయతోఽర్జునస్య అత ఏవ విమలా శాంతా రాగాద్యకలుషితా చ మతి ర్బభూవ.

౨౯. వాసుదేవస్యాంఘ్ర్యో రనుధ్యానేన పరిబృంహితం బృంహితం వర్ధితం రంహో వేగః ప్రావణ్యం యస్యాస్తయా వాసుదేవభక్త్యాఽవిచ్ఛిన్న స్మృతిసంతానరూపయా ప్రీత్యాత్మికయా నిర్మథితా నిరస్తా అశేషాః కషాయాః కషాయవ ద్దుర్మోచ్యా రాగాదయో యస్యాః సా ధిషణా బుద్ధి ర్యస్య సోఽర్జునః.

విశోకో బ్రహ్మసంపత్త్యా సంఛిన్నద్వైత సంశయః ।
లీనప్రకృతి నైర్గుణ్యా దలింగత్వా దసంభవః ॥ 3౧

నిశమ్య భగవ న్మార్గం సంస్థాం యదుకులస్య చ ।
స్వఃపథాయ మతిం చక్రే నిభృతాత్మా యుధిష్ఠిరః ॥ 3౨

పృథా ప్యనుశ్రుత్య ధనంజయోదితం
నాశం యదూనాం భగవద్గతిం చ తామ్ ।
ఏకాంతభక్త్యా భగవ త్యధోక్షజే
నివేశితాత్మో పరరామ సంసృతేః ॥ 33

3౦. సంగ్రామమూర్ధని యుద్ధారంభే యత్ భగవతా గీతం గీతో[illegible] జ్ఞానం స్వాత్మపరమాత్మ తత్ప్రాప్తి సాధనాది యాథాత్మ్యగోచరం జ్ఞానం [illegible] కర్మణా తమోగుణేన చావరుద్ధం తిరోహితమపి విభు [illegible] శేషకషాయత్వం హేతుః పునరప్యధ్యగమత్ అధ్యవస్యత్.

3౧. బ్రహ్మసంపత్త్యా, పత్లిగతౌ గత్యర్థా చ బుద్ధ్యర్థా, బ్రహ్మవిషయకసమ్యగ్జ్ఞానేన హ్యత్ర[illegible] స్తదానీం ముక్తః తేనోపలక్షితః. యద్వా తేన హేతునా ఛిన్న[illegible]సంశయః ఆత్మని దేహగత దేవాదిభేదభ్రమరహిత ఇతి. గీతోపనిషత్ పూర్వమేవో[illegible] బ్రహ్మసంపత్త్యేతి మధ్యమటీకా[illegible] జ్ఞానోన్మేష ఉక్తః. యద్వా బ్రహ్మ[illegible] ద్వైతసంశయః బ్రహ్మజ్ఞానేన సంఛిన్న దేవాదిద్వైతస్వనిష్ఠద్వైతసంశయ [illegible]. [illegible] స్థూలదేహవిరహానుసంధాన ముక్తం [illegible] ప్రకృతినైర్గుణ్యాత్ [illegible] త్రయవిరహాత్ తదననుసంధానా దిత్యర్థః. దేహే వర్తమానత్వా [illegible] పునర్జన్మరహితః, తతో విశోకోఽభవ దిత్యర్థః. విశోక[illegible] యుక్త స్వరూపోపలక్షణమ్.

3౨. భగవతో మార్గం స్వర్లోకగమనప్రకారం యదుకులసంస్థా[illegible] [illegible] శ్రుత్వా యుధిష్ఠిరః నిభృతాత్మా సమాహితః స్వః పథాయ స్వః [illegible] శయసుఖరూపలోకమార్గాయ మతిం చక్రే.

33. అర్జునోదితం యదూనాం నాశం తాం భగవతో గతిం చ శ్రుత్వా [illegible] అధోక్షజేఽనన్యప్రయోజనయా భక్త్యా నివేశిత ఆత్మా మనో [illegible] పరరామ విరక్తా బభూవ.

యయాహరద్ భువొ భారం తాం తనుం విజహావజః ।
కంటకం కంటకేనేవ ద్వయం చాపీశితుః సమమ్ ॥ ౩౪

యథా మత్స్యాదిరూపాణి ధత్తే జహ్యాద్యథా నటః ।
భూభారః క్షపితో యేన జహౌ తచ్చ కలేవరమ్ ॥ ౩౫

యదా ముకుందో భగవా నిమాం మహీం
జహౌ స్వతన్వా శ్రవణీయసత్కథః ।
తదాహరేవా ప్రతిబుద్ధ చేతసా -
మధర్మహేతుః కలి రన్వవర్తత ॥ ౩౬

౩౪. భగవన్మార్గమితి. భగవద్గతి మిత్యనేన చోక్తా భగవతః స్వలోకం ప్రతి గతిః కిం కృష్ణస్య తనుత్యాగపూర్వికా ఉతతద్రహితైవేతి శౌనకాభిప్రేతం విశదయతి యయేతి. అజో భగవాన్ యయా తన్వా భువో భారమహరత్ తాం తనుం విజహౌ మనుష్యసంస్థానం విహాయ స్వాసాధారణయా చతుర్భుజాదిమత్యా తన్వాఽవతీర్య పిత్రోః ప్రార్థనయా యాం మనుష్యసంస్థానస్థితాం తనుం భూభార మపనేతుం జగ్రాహ తాం తనుం తిరోధాయ స్వాసాధారణతన్వా జగామేత్యర్థః. మనుష్యసంస్థానస్య భూభారాపనోదనోపాధికత్వేన యావదుపాధితత్సంస్థాన మనువృత్య స్వాసాధారణతన్వైవ జగామేతి భావః. మనుష్యసంస్థానేనైవ కిం న జగామేత్యాకాఙ్క్షాయాం తత్ర దృష్టాంతముఖేన ఉత్తరమాహ-యథా కంటకవిద్ధచరణః పుమాన్ యావత్తదపనోదక కంటకాంతరం పరిగృహ్య తేన తదపనుద్య తతోఽపనుత్తమపనోదకమపి కంటకద్వయం జహాతి తద్వదీశితుః భగవతః ద్వయమపి సమ మపనోద్యం దుష్కృతతచ్ఛరీరజాల మపనోదకం మనుష్యసంస్థానం చోభయమపి సమం హాతవ్యత్వేన సమ మపనోదకశరీరస్యాపి యావదుపాధి ధార్యత్వాదితి భావః, ఈశితు రుభయ మిత్యనేన దుష్కృచ్ఛరీరేష్వపి అంతః ప్రవిశ్య నియంతు ర్భగవతః తాన్యపి శరీరాణి భగవత ఏవ స్వానీవేతి సూచితమ్. కంటకదృష్టాంతేన చైతదభిప్రేతం యథోభయోః కంటకయోః కంటకత్వ మవిశిష్ట మేవ ముభయోరపి శరీరయోః స్వశరీరత్వ మవిశిష్ట మితి.

౩౫. ఇదిమేవ ప్రసిద్ధం దృష్టాంతాంతరేణాప్యాహ యథేతి యథా నటో నాట్యోపయుక్తాని వేషాంతరాణి పరిగృహ్య నాటా నంతరం స్వేన రూపేణైవావతిష్ఠే తథా యేన శరీరేణ భూభారః క్షపితో నిరస్తః తత్కలేవరం జహౌ తత్తిరోధాయ స్వాసాధారణేనైవ జగామేత్యర్థః.

౩౬. యదేతి. శ్రోతవ్యాః సత్యాః కథా యస్య స భగవాన్ ముకుందః స్వతన్వా స్వాసాధారణ దివ్యమంగళవిగ్రహోపేతః మహీం యదా యస్మిన్నహని జహౌ తదహరేవ తస్మిన్నహన్యేవ వివేకినా మభద్రహేతు రశుభ హేతుః కలి రవర్తత.

యుధిష్ఠిర స్తత్పరిసర్పణం బుధః
పురే చ రాష్ట్రే చ గృహే తథాఽఽత్మని ।
విభావ్య లోభానృత జిహ్మహింసనా -
ద్యధర్మచక్రం గమనాయ పర్యధాత్ ॥ ౩౭

స్వరాట్ పౌత్రం వినయిన మాత్మనః సుసమం గుణైః ।
తోయనీవ్యాః పతిం భూమే రభ్యషించద్ గజాహ్వయే ॥ ౩౮

మథురాయాం తథా వజ్రం శూరసేన పతిం తతః ।
ప్రాజాపత్యాం నిరూప్యేష్టి మగ్నీ నపిబ దీశ్వరః ॥ ౩౯

విసృజ్య తత్ర తత్ సర్వం దుకూల వలయాదికమ్ ।
నిర్మమో నిరహంకారః సంఛిన్నాశేషబంధనః ॥

వాచం జుహావ మనసి తత్ప్రాణ ఇతరే చ తమ్ ।
మృత్యావపానం సోత్సర్గం తం పంచత్వే హ్యజోహవీత్ ॥ ౪౦

౩౭. తతో యుధిష్ఠిరః పురే రాష్ట్రే గృహే [illegible] జనానాం [illegible] కలేః పరిసర్పణ మనువర్తనం బుధః జానన్ [illegible] లోభ [illegible] గమనాయ గృహా న్నిర్గమనాయ పర్యధాత్ పరిహితః [illegible] మిత్యర్థః.

౩౮. తతః స్వరాట్ రాజా యుధిష్ఠిరః గుణైః [illegible] స్వస్య సమా తుల్యం [illegible] చ పౌత్రం పరీక్షితం హస్తినపురే తోయనీవ్యాః సముద్రమేఖలాయాః భూమేః పతి మభ్యషించత్ అభిషిక్తవాన్. వినిమయమితి పాఠే [illegible] సదృశే [illegible] మిత్యర్థః

౩౯. తథా మథురాయాం వజ్రాఖ్యం యదుకులకుమారం శూరసేనాయాం జనపదానాం పతి మభ్యషించత్. తతః ప్రాజాపత్యాం ప్రజాపతిదేవతాకా మిష్టిం నిరూప్య కృత్వా ఈశ్వరో యుధిష్ఠిరోఽగ్నీ నాహవనీయాదీ నపిబత్ ఆత్మన్యారోపితవాన్.

౪౦. తత్ర స్వగృహ ఏవ తత్ప్రసిద్ధం దుకూలాదికం త్యక్త్వా వాచం జుహావ ఇత్యన్వయః. కథం భూతః ? నిర్మమః దేహాద్యనుబంధిషు స్వకీయత్వాభిమానరహితః నిరహంకారః దేహాత్మ భ్రమరహితః సంఛిన్నా న్యశేషాణి బంధనాని ప్రకృత్యాదీని యేన తథాభూతః ప్రకృత్యాది మోక్ష మనుసంహితవా నిత్యర్థః

త్రిత్వే హుత్వాథ పంచత్వం తచ్చైకత్వేఽజుహోన్మునిః ।
సర్వ మాత్మ న్యజుహవీద్ బ్రహ్మణ్యాత్మాన మవ్యయే ॥ ౪౨
చీరవాసా నిరాహారో బద్ధవాఙ్ముక్త మూర్ధజః ।
దర్శయ న్నాత్మనో రూపం జడోన్మత్త పిశాచవత్ ॥ ౪౩
అనపేక్షమాణో నిరగా దశృణ్వన్ బధిరో యథా ।
ఉదీచీం ప్రవివేశాశాం గతపూర్వాం మహాత్మభిః ॥
హృది బ్రహ్మ పరం ధ్యాయ న్నావర్తేత యతో గతః ॥ ౪౪

౪౧. తత్ప్రకార మాహ వాచ మిత్యాదినా. వాచం వాగాది కర్మజ్ఞానోభయేంద్రియ వ్యాపారం మనసి జుహావ మనోధీన మమన్యత. మనస ఇంద్రియప్రకృతిత్వాభావా దిత్యర్థః. తన్మనః ప్రాణే జుహావ మనఃప్రవృత్తిం ప్రాణాధీనాం మేనే తథా ప్రాణసంవాదాదిషు దర్శనా దత ఏవ హి తస్య ముఖ్యప్రాణత్వం ప్రాణాదీనాం లయానుసంధాన-ప్రకార మాహ-ఇతరే చ తం మృత్యావపానం సోత్సర్గమితి తం ప్రాణ మితరే ఇతరస్మి న్నపానే సోత్సర్గ మపాన ముదాన ఇతి శేషః. ఉత్సర్గశబ్దో వృత్తిపంచక-ప్రదర్శనార్థః. స్వస్వవృత్తివిశిష్టానా మేవ తేషు తేషు లయ మనుసంహితవా నిత్యర్థః తతస్తూదానం మృత్యౌ మృత్యుసంజ్ఞకే సమానే తం సమానం పంచత్వే ప్రాణాదిపంచకకారణే వాయా విత్యర్థః. అవస్థావిశేషవాయుర్హి ప్రాణః న వాయుమాత్రం స చైకోఽపి ప్రాణనాదివృత్తి పంచకవిధః. అతో వృత్తిపంచకవిరోధేన ప్రాణస్య తత్కారణే వాయౌ లయానుసంధాన ప్రకార ఉక్తః.

౪౨. ఏవ మింద్రియవర్గ ప్రాణతద్వృత్తినిరోధానుసంధాన ముక్తమ్. అథ వాయునా సహితాని పంచభూతాని ఇంద్రియవర్గ శ్చాహంకారకార్యమితి తదుభయం త్రిత్వే సాత్త్విక రాజస తామసరూపత్రివిధాహంకారే జుహోవేత్యర్థః. సర్వత్ర త్వప్రత్యయః స్వార్థికః యథాయథ మింద్రియాణాం సాత్త్వికాహంకారే లయః భూతానాం తామస ఇతి వివేకః. తచ్చాహంకారత్రయ మేకత్వే ఏకస్మిన్ ప్రకృతితత్త్వే మహత్తత్త్వద్వారా జుహోవేత్యర్థః. సర్వం వాగాది ప్రకృత్యంత మాత్మని జీవేఽజుహవీత్ చేతనో హ్యచేతనప్రకృతిః అత ఏవ ముక్తం. నహి జీవః ప్రకృతే రుపాదానం ఆత్మానం జీవ మవ్యయే బ్రహ్మణ్యజుహోత్ జీవస్య బ్రహ్మాధీన వృత్తిత్వాత్ తస్మింస్తం స్థాపితవా నిత్యర్థః.

౪౩. తత శ్చీరం వల్కలం వాసో వస్త్రం యస్య స నిరాహారః బద్ధవాన్ మౌనీ ముక్తా విక్షిప్తా మూర్ధజాః కేశాః యేన సః జడాదివ దాత్మనః స్వస్య రూప మాకారం దర్శయన్ లోక స్యేతి శేషః.

సర్వే తమను నిర్జగ్ము ర్భ్రాతరః కృతనిశ్చయాః ।
కలినా ధర్మ మిత్రేణ దృష్ట్వా స్పృష్టాః ప్రజా భువి ॥ ౪౫

తే సాధుకృత సర్వార్థా జ్ఞాత్వాఽఽత్యంతిక మాత్మనః ।
మనసా ధారయామాసు ర్వైకుంఠ చరణాంబుజమ్ ॥ ౪౬

తద్ధ్యానోద్రిక్తయా భక్త్యా విశుద్ధధిషణాః పరే ।
తస్మి న్నారాయణపదే ఏకాంతమతయో గతిమ్ ॥ ౪౭

అవాపు ర్దురవాపాంతే అసద్భిర్విషయాత్మభిః ।
విధూతకల్మషా స్థానం విరజే నాత్మనైవ హి ॥ ౪౮

విదురోఽపి పరిత్యజ్య ప్రభాసే దేహ మాత్మవాన్ ।
కృష్ణావేశేన తచ్చిత్తః పితృభిః స్వక్షయం యయౌ ॥ ౪౯

౪౪. యథా బధిరః తద్వత్ అశృణ్వాన్ అంధ ఇవానవేక్షమాణః నగరాద్ గృహాదితి శేషః, పూర్వం గతైః గతపూర్వాం యతః పూర్వాం గతాః స్వస్య జ్ఞాతయస్తాం మహాత్మభిర్విరక్తైః గతపూర్వాం ఉదీచీం దిశం హృది పరం బ్రహ్మ ధ్యాయన్ ప్రవివేశ.

౪౫. తం యుధిష్ఠిరమనుసృత్య తద్భ్రాతరః సర్వే కృతనిశ్చయాః గమనాయ కృతః నిశ్చయః యైస్తే కృత వివేకా వా నిర్జగ్ముః తే భ్రాతరః యుధిష్ఠిరాదయో వా, అధర్మః మిత్రం యస్య తేన కలినా స్పృష్టాః ప్రజా భువి దృష్ట్వా.

౪౬. అసాధుకృతాః తుచ్ఛీకృతాః సర్వే అర్థాః దేహతదనుబంధ్యాదయః యైస్తథాభూతాః ఆత్మనో దేహస్యాత్యంతికం మరణం జ్ఞాత్వా భగవచ్చరణాంబుజం మనసా ధారయామాసుః యుధిష్ఠిరాదయః.

౪౭, ౪౮. తస్య వైకుంఠపదాంబుజస్య ధ్యానేనోద్రిక్తయా భక్త్యా విశుద్ధా ధిషణా బుద్ధిర్యేషాం తే నారాయణపదవాచ్యే పరమపురుషే ఏకాంతా గతిర్మతిర్యేషాం, మత్యైకాగ్ర్యం నామ విజాతీయప్రత్యయానంతర్ధానం విషయేషు శబ్దాదిషు ప్రవణాః ఆత్మా మనో యేషాం తైరసద్భిర్దురాత్మభిః దుఃఖేనాప్యవాప్య మశక్యాం గతిం ముక్త్యాత్మికా మవాపుః తదేవోపపాదయతి విధూతాని నిరస్తాని కల్మషాణి భగవత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకాని పూర్వోత్తరాఘాని యేషాం తే విరజేన రజస్తమో రహితేన ఆత్మనా స్వరూపేణ స్థానం శ్రీనారాయణస్య పద మవాపు రిత్యనుషంగః.

ద్రౌపదీ చ తదాజ్ఞాయ పతీనా మనపేక్షతామ్ ।
వాసుదేవే భగవతి హ్యేకాంత మతి రాస తమ్॥ ౫౦

యః శ్రద్ధయైతత్ భగవత్ ప్రియాణాం
పాండోః సుతానా మితి సంప్రయాణమ్ ।

శృణోత్యలం స్వస్త్యయనం పవిత్రం
లబ్ధ్వా హరౌ భక్తిముపైతి సిద్ధిమ్ ॥ ౫౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం ప్రథమస్కంధే
పాండవ స్వర్గారోహణం నామ పంచదశోఽధ్యాయః.

౪౯. విదురోఽపి కంచిత్కాలం తీర్థాన్యటిత్వా పాండవాదీనాం గతి మాకర్ణ్య ఆత్మవాన్ భగవతి సమాహితచిత్తః ప్రభాసే దేహం పరిత్యజ్య కృష్ణావేశేన కృష్ణసమాధానేన తచ్చిత్తః కృష్ణైకవిషయకచిత్తః పితృభిః పితృదేవతాభిః సహ స్వయం స్వస్థానం యయౌ. పున ర్యమ ఏవ భూత్వా స్వలోకం యయా విత్యర్థః. కృష్ణోపదేశ ఇతి పాఠే యదుకుల సంహారాయ యత్ర శ్రీకృష్ణః ప్రవిష్టః తస్మిన్ దేశే ప్రభాసే ఇత్యర్థః. పున రథః పతనాభావాత్ పాండవాదీనాం ముక్తత్వకథనం తే హి ప్రారబ్ధకర్మావసానే విమోక్ష్యంతే ఏవాతో న విరోధః.

౫౦. తదా ద్రౌపద్యపి పతీనా మనపేక్షతా మాజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా వాసుదేవే భగవతి ఏకాంతా విజాతీయ ప్రత్యయాంతరావ్యవహితా మతి ర్యస్యా స్తథాభూతా తం వసుదేవ మవాప.

౫౧. శ్రీకృష్ణాదీనాం ప్రయాణశ్రవణాది ఫలమాహ-య ఇతి. ఇతీత్థ మతితరాం స్వస్త్యయనం శృణ్వతాం పఠతాం చ శుభావహం పవిత్రం చ భగవతః ప్రయాణం పాండోః సుతానాం సంప్రయాణం చ యః పుమాన్ శ్రద్ధయా శృణోతి హరౌ భక్తిం లబ్ధ్వా సిద్ధిం ముక్తి ముపైతి.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కంధే శ్రీమద్వీరరాఘవాచార్య కృత
భాగవతచంద్రచంద్రికాయాం పంచదశోఽధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథ షోడశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ

తతః పరీక్షిద్ ద్విజవర్యశిక్షయా
మహీం మహాభాగవతః శశాస హ।
యథా హి సూత్యా మభిజాతకోవిదాః
సమాదిశన్ విప్ర మహద్గుణ స్తథా ॥ ౧

స ఉత్తరస్య తనయా ముపయేమ ఇరావతీమ్ ।
జనమేజయాదీం శ్చతుర స్తస్యా ముత్పాదయత్ సుతాన్ ॥ ౨

ఆజహారాశ్వమేధాం స్త్రీన్ గంగాయాం భూరిదక్షిణాన్।
శారద్వతం గురుం కృత్వా దేవా యత్రాక్షి గోచరాః ॥ 3

---

౧. తదేవ సంప్రస్థానం పాండుపుత్రాణాం వక్ష్యే కృష్ణకథోదయమితి ప్రతిజ్ఞాతం పాండుపుత్రసంస్థానం పరీక్షిజ్జన్మోపేత ముపపాద్య పరీక్షితోఽథ రాజర్షేర్జన్మకర్మవిలాపనమితి ప్రతిజ్ఞాతం నిర్వర్ణయతి. తత్ర తజ్జన్మ పాండవ పుత్రవృత్తాంత ఏవాంతర్భావ్యాభిహితం విలాపనం ద్వాదశే స్కంధే వక్ష్యతి. ఇతః పరం చతురధ్యాయ్యా కర్మాణి వర్ణ్యంతే ఇతి వివేకః తత ఇతి తతః పిత్రో ర్నిర్గమనానంతరం మహాంతో గుణా యస్య పరీక్షిత్ హే ద్విజ! జన్మసూత్యాం జన్మని, జాతక కోవిదాః విప్రాః యథా సమాదిశన్ తథైవ ద్విజవర్యశిక్షయా మహాభాగవతః సన్ మహీం శశాస పాలయామాస.

౨. స పరీక్షి దుత్తరస్య మాతులస్య తనయా మిరావతీ ముపయేమే ఉదువాహ. తస్యా మిరావత్యాం-జనమేజయాదీంశ్చతురః సుతా నుత్పాదయత్. అడభావ ఆర్షః, అడాగమశాస్త్రస్యా నిత్యత్వాత్.

3. శారద్వతం కృపం గురుం కృత్వా వృత్వా గంగాయాం గంగాతీరే త్రీ నశ్వమేధాన్ ఆజహార. యత్ర యేష్వశ్వమేధేషు దేవా ఇంద్రాదయః అక్షిగోచరా బభూవుః తథావిధా నాజహారేత్యర్థః.

నిజగ్రాహౌజసా వీరః కలిం దిగ్విజయే క్వచిత్ ।
నృపలింగధరం శూద్రం ఘ్నంతం గోమిథునం సదా ॥ ౪

శౌనక ఉవాచ

కస్య హేతోర్నిజగ్రాహ కలిం దిగ్విజయే నృపః ।
నృదేవ చిహ్నధృక్ శూద్రకోఽసౌ గాం యః పదాహనత్ ॥ ౫

తత్కథ్యతాం మహాభాగ యది కృష్ణకథాశ్రయమ్ ।
అథవాస్య పదాంభోజ మకరందలిహాం సతామ్ ॥ ౬

కిమన్యై రసదాలాపై రాయుషో యదసద్వ్యయః ।
క్షుద్రయుషాం నృణా మంగ మర్త్యానా మృతమిచ్ఛతామ్ ॥ ౭

---

౪. కదాచి ద్దిగ్విజయే నిమిత్తే చరన్ వీరః పరీక్షిత్ క్వచిద్దేశే యదా పాదేన గోమిథునం స్త్రీపుంసయో ర్గవో ర్యుగ్మం ఘ్నంతం శూద్రమపి నృపచిహ్నధరం కలి మోజసా పరాభిభవ సామర్థ్యాత్మకేన నిగృహీతవాన్.

౫. తత్రలబ్ధప్రశ్నావసరః పృచ్ఛతి శౌనకః కస్య హేతో రితి. నృపః పరీక్షి ద్దిగ్విజయే కస్మాద్ధేతోః కలిం నిజగ్రాహేత్యేకః ప్రశ్నః, యోగాం పదాఽహనత్ తాదృశ అసౌ నృపచిహ్నధారీ శూద్రః క ఇత్యపరః. యద్యపి నృపలింగధరం శూద్రం కలిమితి సామానాధికరణ్యనిర్దేశే నైవ కలిరేవ నృపదేవ చిహ్నధృక్ శూద్ర ఇతి జ్ఞాత ఏవేతి ప్రశ్నానుపపత్తిః. తథాపి క ఇత్యస్య కింగుణక ఇత్యభిప్రాయః. అతః ప్రశ్నోపపత్తిః.

౬. తత్ కలివినిగ్రహాదికం కేవల మస్మాభిః పృష్ట మిత్యేవ వర్ణయ కిం హే మహాత్మన్! యది విష్ణుకథాశ్రయం భగవత్కథోపేత మథవాఽస్య విష్ణోః పదాంబుజమకరందాస్వాదినాం సాధూనాం కథాశ్రయం స్యాత్తర్హి కథ్యతామ్.

౭. తత్ర హేతుం వదన్ విష్ణువద్భక్తకథానాశ్రయాణా మశ్రోతవ్యత్వా మవర్ణనీయత్వం చాహ కిమన్యైరితి. అంగ హే సూత! యద్యేభ్య ఆయుషోఽసద్వ్యయః నిరర్థకః క్షయో భవతి తైః క్షుద్రాయుషా మల్పాయుషా మృతం కర్మ ఫల మిచ్ఛతాం మర్త్యానాం మరణశీలానాం నృణాం సంబంధిభి రన్యైః విష్ణుతద్భక్తజనకథాశ్రయై రతోఽత ఏవాసద్భిరాలాపైః కిం నస్త్వైర్వా న కించిత్ ప్రయోజనం కింతు కేవల మాయుర్వ్యయ ఏవేతి భావః. యద్వా ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ ఇచ్ఛతాం తత్ప్రాప్తిం కామయమానానాం మరణశీలానా మల్పాయుషాం నృణా మస్మాక మన్యై రసదాలాపైః కిం న కించిత్ ప్రయోజనమస్తి, యతో యేభ్యః కేవల మాయుషోఽసద్వ్యయో భవతీత్యన్వయః.

ఇహోపహూతో భగవాన్ మృత్యుః శామిత్రకర్మణి ।
న కశ్చిన్మ్రియతే తావత్ యావదాస్త ఇహాంతకః ॥ ౮

ఏతదర్థం హి భగవా నాహూతః పరమర్షిభిః ।
అహో నృలోకే పీయేత హరిలీలామృతం వచః ॥ ౯

మందస్య మందప్రజ్ఞస్య వయో మందాయుషస్య వై ।
నిద్రయా హ్రియతే నక్తం దివా చ వ్యర్థకర్మభిః ॥ ౧౦

౮. నను క్షుద్రాయుషాం మర్త్యానా మస్మాకం భవానత్రోపశ్లిష్ట వర్ణన శ్రవణం కథన మప్యవసాతుం శక్య మిత్యత్రాహ ఇహేతి. ఇహ సత్రనిమిత్తే శామిత్రకర్మణి సత్రకర్మణి శమిచ్ఛబ్దః పశుసంజ్ఞపయితృత్వవాచీ శమయితా చ భగవానస్తీతి శ్రూయతే స భగవా... నోదక భగవద్గుణానుభవితృపరః తత్సంబంధే కర్మణి సత్రకర్మణి భగవద్గుణాత్మక ... భగవాన్ మృత్యు రాహూతః స చాంతకో యావ దిహాస్తి తావ దత్ర న కశ్చిన్మ్రియతే ... మరణ మేతి.

౯. కిమర్థ మాహూత ఇత్యత్రాహ-ఏతదర్థ మేతాన్వర్ణితానా మస్మాకం ... హి పరమర్షిభి ర్భగవాన్ మృత్యు రాహూత ఇత్యర్థః. మృత్యర్థత్వే - మృత్యోరపి ... విహాయ భగవద్గుణశ్రవణాయేహ న కించిదపి హాన్యా దిత్యభిప్రాయేణ ఆహూత ఇతి భావః ... ధ్యతాం మహాభాగ! ఇత్యాదిశ్లోకద్వయేన తద్భక్తక శ్రవణస్యావ ... శ్రోతవ్యత్వా చోక్తం తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి అహో ఇతిసార్ధేన. నృలోకే హరేర్లీలా ... పాద్యాః తద్వరిష్ఠం తదమృతతుల్యా వచః పీయేత పానకం శ్రోతవ్యమితి ... తానభినందతి అహో ఇతి, తేషాం భాగ్య మేతావదితి వక్తు మశక్యమితి భావః ॥

౧౦ కుతః, యస్మాత్ మందస్య మందచేష్టస్య మందా ప్రజ్ఞా బుద్ధిర్యస్య ... ఆయుర్యస్య తస్య హరిలీలామృతం వచోఽశృణ్వతో వయః కౌమారాది ... మాస్తృప్తస్య సహేతుకం కలినిగ్రహాదికం వర్ణయతి. సూతో యదేత్యాదినా యావత్ సప్తదశాధ్యాయ ... సమాప్తి. యదా పరీక్షిద్దిగ్విజయార్థం గతః కురూణాం జాంగలేషు చ జనపదే వసతి నిజచ్ఛ... స్యాజ్ఞాచక్రేణ వర్తితేఽనుశిష్టే దేశస్వసేనాధిష్ఠితే దేశేషు ప్రవిష్టం కలిం ... మత్యంత మప్రియాం వార్తాం నిశమ్యాకర్ణ్య తతః సంయుగే యుద్ధే శౌండిః ప్రసిద్ధః రాజా శరాసనం ధనురాదదే జగ్రాహ నిజచక్రవర్తితే కురుజాంగలే వసన్నితి వాక్యార్థః

సూత ఉవాచ

యదా పరీక్షిత్ కురుజాంగలేఽశృణోత్
కలిం ప్రవిష్టం నిజ చక్రవర్తితే ।
నిశమ్య వార్తా మనతి పియాం తతః
శరాసనం సంయుగశౌండి రాదదే ॥ ౧౧

స్వలంకృతం శ్యామ తురంగ యోజితం
రథం మృగేంద్రధ్వజ మా శ్రితః పురాత్ ।
వృతో రథాశ్వ ద్విపపత్తి యుక్తయా
స్వసేనయా దిగ్విజయాయ నిర్గతః ॥ ౧౨

భద్రాశ్వం కేతుమాలం చ భారతం చోత్తరాన్ కురూన్ ।
కింపురుషాదీని వర్షాణి విజిత్య జగృహే బలిమ్ ॥ ౧౩

తత్ర తత్రోపశృణ్వానః స్వపూర్వేషాం మహాత్మనామ్ ॥
ప్రగీయమాణం చ యశః కృష్ణమాహాత్మ్యసూచకమ్ ॥ ౧౪

ఆత్మానం చ పరిత్రాత మశ్వత్థామ్నోఽస్త్రతేజసః ।
స్నేహం చ వృష్ణిపార్థానాం తేషాం భక్తిం చ కేశవే ॥ ౧౫

---

౧౧ తతః సుస్వలంకృతం శ్యామైస్తురగైః సంయోజితం మృగేంద్రః సింహాంకితో ధ్వజో యస్మింస్తం రథమాస్థితోఽధిష్ఠితః తథా చతురంగయుక్తయా సేనయా పరివృతో దిగ్విజయాయ నిర్గతః కురుజాంగలాదిష్వితి శేషః.

౧౨ భద్రాశ్వాది వర్షాణి నిర్జిత్య బలం కరం జగృహే ॥

౧౩ తత్ర తత్ర దేశేషు స్వపూర్వేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం మహాత్మనాం కృష్ణస్య భగవతో మాహాత్మ్యసూచకం ప్రగీయమాణం యశః.

౧౪ అశ్వత్థామ్నో బ్రహ్మాస్త్రతేజసా పరిత్రాతమాత్మానం చ వృష్ణీనాం పార్థానాం చ కేశవే కృష్ణే స్నేహమనురాగం చ తథా తేషాం తస్మిన్ భక్తిం చోపశృణ్వాన్.

౧౫ నితరాం హృష్టః ప్రీత్యా ఉజ్జృంభితే లోచనే యస్య స మహామనా ఉదారబుద్ధిర్వదాన్యో రాజా తేభ్యః శ్రావయితృభ్యః మహాధనాని బహుమూల్యద్రవ్యాణి వాసాంసి హారాన్ ముక్తాహారాంశ్చ దదౌ ।

తేభ్యః పరమసంతుష్టః ప్రీత్యుజ్జృంభితలోచనః ।
మహాధనాని వాసాంసి దదౌ హారాన్ మహామనాః ॥ ౧౬

సారథ్య పారషదసేవన సఖ్యదౌత్య
వీరాసనానుగమనస్తవన ప్రణామాన్ ।
స్నిగ్ధేషు పాండుషు జగత్ప్రణతిం చ విష్ణో-
ర్భక్తిం కరోతి నృపతి శ్చరణారవిందే ॥ ౧౭

తస్యైవం వర్తమానస్య పూర్వేషాం వృత్తి మన్వహమ్ ।
నాతిదూరే కిలాశ్చర్యం యదాసీత్ తన్నిబోధ మే ॥ ౧౮

ధర్మః పదైకేన చ న్ విచ్ఛాయా ముపలభ్య గామ్ ।
పృచ్ఛతి స్మాశ్రువదనాం వివత్సామివ మాతరమ్ ॥ ౧౯

౧౬ స్నిగ్ధే ష్వనురక్తేషు పాండుషు యుధిష్ఠిరాదిషు విష్ణోః శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యాదికం జగత్కృతం ప్రణామం చ స్మృత్వేతి శేషః, నృపతిః పరీక్షిత్ విష్ణోశ్చరణారవిందే భక్తిం కరోతి స్మ చకారేత్యర్థః, తత్ర సారథ్యం ప్రసిద్ధం పారషదం సభ్యత్వం సేవనం భృత్యకర్మ, దౌత్యం దూతకర్మ వీరాసనానుగమనం నృపాసనాధిష్ఠితం ప్రత్యనువర్తనం, స్తవనం స్తుతికర్మ ప్రణామో నమస్కారః, విష్ణుకర్తృకాన్యవిషయానేతాన్ స్మృత్వేత్యర్థః.

౧౭ తస్య పరీక్షితః పూర్వేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం వృత్తిమన్వహం వర్తమానస్య సతః తస్య నాతిదూరే సన్నికృష్టదేశే యన్మహదాశ్చర్యమాసీత్ కథయిష్యత [illegible] మే మత్తః నిబోధ శృణు.

౧౮ ధర్మ ఇతి ధర్మః ధర్మాధిదేవో వృష రూపధరః ఏకేన పదేన చరన్ విచ్ఛాయాం నిస్తేజస్కాం గాం గోరూపధరాం వత్సరహితాం మాతరమివ అశ్రూణి వదనే యస్యాస్తాం పృచ్ఛతి స్మాపృచ్ఛత్ ॥

౧౯ ప్రశ్నమేవాహ కచ్చిదిత్యాదిభిః షడ్భిః హే భద్రే ! తవాత్మనః దేహస్యానామయ మారోగ్య మస్తి కచ్చిత్ ? ఈషన్మ్లాయతా హసత్క్షయ ముపగతేన ముఖేన విచ్ఛాయా నిస్తేజస్కా భవతి. అహం తు భగవతీం త్వా మంతరా హృదయమధ్యే ఆధిః క్లేశో యస్యాస్తాదృ భూతా మాలక్షయే మ్లానవిచ్ఛాయా ముత్పశ్యామి హే అంబ ! కంచన దూరస్థం బంధుం శోచామి.

ధర్మ ఉవాచ

కచ్చిద్భద్రేఽనామయమాత్మనస్తే విచ్ఛాయయాసి మ్లాయతేషన్ముఖేన ।
ఆలక్షయే భవతీ మంతరాధిం దూరే బంధుం శోచసి కంచనాంబ ॥ ౨౦

పాదైర్న్యూనం శోచసి మైకపాద మాత్మానం వా వృషలై ర్భోక్ష్యమాణమ్ ।
ఆహో సురాదీన్ హృతయజ్ఞ భాగాన్ ప్రజా ఉతస్విన్మఘవత్యవర్షతి ॥ ౨౧

అరక్ష్యమాణాః స్త్రియ ఉర్వి బాలాన్ శోచస్యథో పురుషాదైరివార్తాన్ ।
వాచం దేవీం బ్రహ్మకులే కుకర్మ ణ్యబ్రహ్మణ్యే రాజకులే కులాగ్ర్యాన్ ॥ ౨౨

కిం క్షత్రబంధూన్ కలినోపసృష్టాన్ రాష్ట్రాణి వా తై రవరోపితాని ।
ఇతస్తతో వాశనపానవాసస్స్నానవ్యవాయోన్ముఖ జీవలోకమ్ ॥ ౨౩

యద్వాంబ తే భూరిభరావతార కృతావతారస్య హరేర్ధరిత్రి ।
అంతర్హితస్య స్మరతీ విసృష్టా కర్మాణి నిర్వాణ విలంబితాని ॥ ౨౪

౨౧ కింవా పాదైః త్రిభి ర్న్యూనం ఏకః పాదో యస్య తం మాం ప్రతి శోచసి ఉత వృషలైః శూద్రప్రాయై రాజభి ర్భోక్ష్యమాణం స్వాత్మానం ప్రత్యేవ శోచసి ఆహోస్విత్ హృతః శూన్యః యజ్ఞయహవిర్భాగో యేషాం తాన్ దేవాన్ ప్రతి ఉతస్విత్ మఘవతీంద్రేఽవర్షతి సతి దుర్భిక్ష పీడితాః ప్రజాః ప్రతి ॥

౨౨ యద్వా హే ఉర్వి! పురుషాద్యై రాక్షసై రివ నృశంసై రార్తాన్ పీడితాన్ బాలకాన్ అరక్ష్యమాణాః స్త్రియః స్త్రీః ప్రతిశోచసి కిం బ్రహ్మకులే కుకర్మణి దుర్వృత్తే సతి ఛేనస్య విష్ణోః సంబంధినీం వాచం త్రయీం ప్రతి ఉత రాజకులేఽబ్రహ్మణ్యే బ్రాహ్మణేష్వసాధుని సతి కులాగ్ర్యాన్ బ్రాహ్మణాన్ ప్రతి ॥

౨౩ కింవా కలినోపసృష్టాన్ క్షత్రియాధమాన్ ప్రతి యద్వా తైః క్షత్రబంధుభి రవరోపితాన్యపహృతాని రాష్ట్రాణి ప్రతి ఉత ఇత ఇతస్తతః నిషిద్ధదేశే జనేషు అశనాద్యున్ముఖ మశనాద్యభిలాషిణం జీవలోకం ప్రతి ॥

౨౪ యద్వా హే అంబ! హే ధరిత్రి! తవ భూరిభారస్యావతారాయ హరణాయ కృతః అవతారో యేన తస్య హరేః ఇదానీం తిరోహితస్య శ్రీకృష్ణస్య హరేరితి కర్తరిషష్ఠీ, యేన విసృష్టా త్యక్తా సతీ తస్య కర్మాణి చేష్టితాని నిర్వాణే మోక్షే విశేషేణ లంబితాని సంనిహితాని సాక్షాత్కృతానీతి యావత్. యద్వా నిర్వాణం సుఖం విలంబిత మధునాంతరితం యేభ్య ॥

ఇదం మమాచక్ష్వ తవాధిమూలం వసుంధరే యేన వికర్శితాసి ।
కాలేన వాతే బలినాం బలీయసా సురార్చితం కిం హృతమంబ సౌభగం ॥ ౨౫

ధరణ్యువాచ

భవాన్ హి వేద తత్సర్వం యన్మాం ధర్మానుపృచ్ఛసి ।
చతుర్భి ర్వ ర్తసే యేన పాదై ర్లోక సుఖావహైః ॥ ౨౬

సత్యం శౌచం దయా క్షాంతిస్త్యాగః సంతోష ఆర్జవం ।
శమో దమ స్తపః సామ్యం తితిక్షోపరతిః శ్రుతమ్ ॥ ౨౭

౨౫ హే వసుంధరే ! తవాధే ర్మూల మిద ముపస్థితం మహ్య మాచక్ష్వ ఆఖ్యాహి యేన త్వం వికర్శితా కృశత్వం ప్రాప్తాసి తస్యాధేర్మూల మిత్యర్థః. హే అంబ ! సురైరపి బహుమంతవ్యం తవ సౌభగం స్పృహణీయం సౌందర్యం బలినామపి బలీయసా కాలేన కిం వాఽపహృతమ్ ॥

౨౬ ఏవ ముక్తా ధరణ్యాహ భవానిత్యాది దశభిః తస్మమాధిమూలం సర్వం నూనం భవాన్ వేద. జానాస్యేవ కుతః ? యద్యస్మాద్ధ ర్మాన్ పృచ్ఛసిఽజానతో ధర్మప్రశ్నో నోపపన్న ఇతి భావః. అథాపి కిం తదితి చేద్యేన త్వం లోకానాం సుఖావహై శ్చతుర్భిః పాదై ర్వ ర్తసేఽవ ర్తథాః, అధునా యేన కారణేన విన్నైకపాదేన వ ర్తసే తదేవ మమాధ్యాధిమూల మిత్యర్థః ॥

౨౭ కారణవిశేష జిజ్ఞాసాయాం తదుపపాదయతి. సత్యమిత్యాది పంచభిః. సత్యాదయోఽన్యే చ బహవో మహ త్త్వ మిచ్ఛద్భిః జనైః ప్రార్థనీయాగుణాః నిత్యాః కదాచిదపి యస్మిన్న వియంతి న వ్యయంతి తేన గుణానాం పాత్రేణ ముఖ్యాశ్రయేణ శ్రీనివాసేన శ్రీకృష్ణేన సాంప్రత మధునా రహిత మత ఏవ పాప్మనా పాపేన కలినా ఈక్షితం లోకం ప్రత్యహం శోచామీత్యన్వయః. తత్ర సత్యం భూతహితత్వం వాచికం వా శౌర్యం హేయప్రతిభటత్వం, దయా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం. క్షాంతిః పరాపరాధ సహిష్ణుతా. త్యాగః అనాదరః పూర్ణకామత్వప్రయుక్తః. తథా చ శ్రూయతే. 'సర్వ మిద మభ్యాత్తో వాక్యనాదార' ఇత్యాత్మపర్యంత వదాన్యత్వం వాత్యాగః. సంతోషః క్వాపిచిదపి క్లేశరాహిత్యమ్ ఆర్జవం మనోవాక్కాయానా మైక్యరూపం శమో మనో నిగ్రహః దమో బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహః తప ఆలోచనం జగద్వ్యాపారోపయుక్తం సామ్యమరిమిత్రాదిరాహిత్యం. తితిక్షా ద్వంద్వప్రతిహతత్వామ్ ఉపరతి ర్విఫలా వ్యాపారోపరతిః శ్రుత సర్వశాస్త్రార్థయాథాత్మ్యవిత్త్వమ్ ॥

జ్ఞానం విరక్తిరైశ్వర్యం శౌర్యం తేజో బలం స్మృతిః ।
స్వాతంత్ర్యం కౌశలం కాంతి ర్థైర్యం మార్దవమేవ చ ॥ ౨౮

ప్రాగల్భ్యం ప్రశ్రయః శీలం సహ ఓజో బలం భగః ।
గాంభీర్యం స్థైర్య మాస్తిక్యం కీర్తి ర్మానోఽనహంకృతిః ॥ ౨౯

ఏతే చాన్యే చ భగవ న్నిత్యా యత్ర మహాగుణాః ।
ప్రార్థ్యా మహత్త్వ మిచ్ఛద్భి ర్న వియంతి స్మ కర్హిచిత్ ॥ ౩౦

తేనాహం గుణపాత్రేణ శ్రీనివాసేన సాంప్రతమ్ ।
శోచామి రహితం లోకం పాప్మనా కలినేక్షితమ్ ॥ ౩౧

౨౮ జ్ఞానమాశ్రితానిష్టపరిహారేష్టప్రాపణోపయుక్తం, విరక్తిః విషయేషు నిస్పృహత్వం విషయానాకృష్టచిత్తత్వం వా, ఐశ్వర్యం స్వాతిరిక్త సర్వనియంతృత్వం శౌర్యం యుద్ధేష్వవై ముఖ్యం తేజో ధృష్టతా బలం ప్రసిద్ధం స్మృతిః సత్స్వపి విపులేషు 'అహం ప్రజాపతీనాంచ సర్వేషామీశ్వరః ప్రభుః । మమ విష్ణురచింత్యాత్మా' ఇతి బ్రహ్మవచనమ్. ఉపకారవిషయస్మరణం స్వాతంత్ర్యం, అన్యానపేక్షత్వం కౌశలం నైపుణ్యం కాంతిః, 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి శ్రుత్యుక్త విధాదీప్తిః ధైర్యం వీర్యం తచ్చ యుద్ధే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యమ్ మార్దవ మక్రూరత్వం స్వాతంత్ర్య మన్యానపేక్షకౌశలమేవ స్వాతంత్ర్యం సౌభగం కాంతిరితి పాఠే సౌభగం స్పృహణీయత్వమ్ ॥

౨౯–౩౦ ప్రాగల్భ్యం సభాసు ధార్ష్ట్యం, ప్రశ్రయో మహత్సు వినయః, శీలం సద్వృత్తిః, సహ ప్రాణస్య స్వాభావిక సామర్థ్యం బీజః ఇంద్రియాదిజనిత బంధనధారణ సామర్థ్యం భగో జ్ఞానాద్యుత్కర్షః గాంభీర్యం దుఃఖగ్రాహ్యాభిప్రాయత్వం, స్థైర్యం క్రోధనిమిత్తే రవికారః, ఆస్తిక్యం శాస్త్రార్థ విశ్వాసః కీర్తిర్యశః మానః పూజార్హతా అసహంకృతిః దేహాత్మాభిమానరాహిత్యమ్ ॥

౩౧ శ్రీయతే బ్రహ్మాదిభిరితి శ్రీః లక్ష్మీః తస్యాః నివాసః ఇత్యభిప్రేతమ్ ॥

ఆత్మానం చానుశోచామి భవంతం చామరోత్తమం ।
దేవాన్ పితౄన్ ఋషీన్ సాధూన్ సర్వాన్ వర్ణాంస్తథాఽఽశ్రమాన్ ॥ 32

బ్రహ్మాదయో బహుతిథం యదపాఙ్గమోక్షం
కామాస్తపః సమచరన్ భగవత్ప్రపన్నాః ।
సా శ్రీః స్వవాస మరవిందవనం విహాయ
యత్పాద సౌభగమలం భజతేఽనురక్తా ॥ 33

తస్యాహ మబ్జకులిశాంకుశకేతు కేతైః
శ్రీమత్పదైర్భగవతః సమలంకృతాంగీ ।
త్రీనత్యరోచ ఉపలభ్య తతో విభూతిం
లోకాన్ స మాం వ్యసృజదుత్స్మయతీం తదంతే ॥ 34

యో వై మమాతిభర మాసురవంశ రాజ్ఞా-
మక్షౌహిణీశత మపానుదదాత్మతంత్రః ।

---

32 ఆత్మానం భవంతం చానుశోచామీత్యర్థః ॥

33 తదేవ విశదయతి బ్రహ్మాదయ ఇతి. చతుర్ముఖ ప్రభృతయః యస్యాః అపాంగ మోక్షః ఈషత్తిర్యక్ ప్రసారః తద్విషయత్వ మాత్మానం కామయమానాః బహుతిథం బహుకాలం తపః సమాచరన్ చక్రుః సా శ్రీరపి కమలవనం స్వనివాసం విహాయ భగవంతమేవ ప్రపన్నా సతీ యస్య పాదయోః సౌభగం సౌందర్యమేవాలం నితరాం భజతే సేవతే ॥

34 తస్య భగవత అబ్జాదీనాం కేతూనాం చిహ్నానాం కేతైః రాశిభిః యుక్తైః శ్రీమద్భిః పాద విన్యాసైరలంకృత మంగం యస్యాః సాఽహం తతః అత ఏవ విభూతిం లక్ష్మీ ముపలభ్య త్వయాప్యేవం భాగ్యం న లబ్ధమిత్యాక్షిప్య విభూతిం సర్వసమృద్ధిం ప్రాప్యేతి వా త్రీనపి లోకాన్ సత్యరోచే త్రిలోకీ మతిక్రమ్య తతోఽప్యధికం దీప్తిమత్యాస్త ఏవ ముత్స్మయంతీం గర్వితాం మాం స భగవాన్ తదంతే అవతార పరిసమాపనాంతే వ్యసృజత్ త్యక్తవాన్ ॥

35 యో వా ఇతి మమాతిభారభూత మాసురవంశే అసుర సంభవే క్షత్రవంశే జాతానాం రాజ్ఞా మక్షౌహిణీనాం శత మపానుద నిరాకృతవాన్ తథా యః ఆత్మతంత్రః స్వతంత్రః ఊనపద

త్వాం దుఃస్థ మూనపద మాత్మని పౌరుషేణ
సంపాదయన్ యదుషు రమ్యమబిభ్రదంగమ్ ॥ ౩౫

కా వా సహేత విరహం పురుషోత్తమస్య
ప్రేమావలోక రుచిరస్మిత వల్గుజల్పైః ।
స్థైర్యం సమాన మహరన్మధుమానినీనాం
రోమోత్సవో మమ యదంఘ్రివిటంకితాయాః ॥ ౩౬

తయో రేవం కథయతోః పృథివీధర్మయో స్తదా ।
పరీక్షిన్నామ రాజర్షిః ప్రాప్తః ప్రాచీం సరస్వతీమ్ ॥ ౩౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం ప్రథమస్కంధే పృథివీ ధర్మసంవాదో నామ షోడశోఽధ్యాయః ౧౬

మూనం పదంపదద్వయం యస్య తమత ఏవ దుఃస్థం దుఃఖితం త్వామాత్మని స్వస్మిన్ యత్ పౌరుషం సామర్థ్యం తేన సంపాదయన్ పాదచతుష్టయ సంపన్నం కుర్వన్నిచ్ఛుర్యదుషు రమణీయమంగం శరీరమపి బిభ్రద్ధృతవాన్ ॥

౩౬ యశ్చ ప్రేమపూర్వకావలోకనేన రుచిరేణ సుందరేణ స్మితేన సుందరైర్వాక్యైశ్చ మధుమానినీనాం యాదవస్త్రీణా మితరావశ్యత్వం సమ్యక్ హృతవాన్ యస్య చాంఘ్రిభ్యాం విటంకితాయాః అలంకృతాయా మమ రోమోత్సవో హర్షోద్గమో బభూవ, తస్య పురుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య విరహం కా మాదృశీ సహేత న కాపీత్యర్థః ॥

౩౭ ఇత్థం తయోః పృథివీధర్మయోః కథయతోర్మిథః సంభాషమాణయోః సతోః తదా పరీక్షిన్నామ రాజర్షిః ప్రాచీం సరస్వతీం ప్రభాసతీర్థం ప్రాప్తః గతః॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కంధే శ్రీమద్వీరరాఘవాచార్యకృత భాగవతచంద్రచంద్రికాయాం షోడశోఽధ్యాయః ॥ ౧౬

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ

తత్ర గోమిథునం రాజా హన్యమాన మనాథవత్ ।
దండహస్తం చ వృషలం దదృశే నృపలాంఛనమ్ ॥ ౧

వృషం మృణాళధవళం మేహంతమివ బిభ్యతమ్ ।
వేపమానం పదైకేన సీదంతం శూద్రతాడితమ్ ॥ ౨

గాం చ ధర్మదుఘాం దీనాం భృశం శూద్రపదాహతామ్ ।
వివత్సాం సాశ్రువదనాం క్షామాం యవస మిచ్ఛతీమ్ ॥ ౩

పప్రచ్ఛ రథమారూఢః కార్తస్వర పరిచ్ఛదమ్ ।
మేఘగంభీరయా వాచా సమారోపిత కార్ముకః ॥ ౪

---

౧ తత్రేతి. తత్ర ప్రాచ్యాం సరస్వత్యాం [illegible] హన్యమానం గోమిథునం, నృపస్యేవ లాంఛనాని యస్య, దండో హస్తే యస్య తం వృషలం చ రాజా [illegible] ॥

౨ తత్ర గోమిథునే పుమాంసం విశినష్టి వృషమితి. వృషం మృణాళ [illegible] మూత్రం ముంచంత మివ బిభ్యత ముద్విజంత మేకేన పాదేన [illegible] మతః సీదంతం క్లిశ్యంతమ్ ॥

౩ స్త్రియం విశినష్టి గామితి. ధర్మదుఘాం [illegible] శూద్రస్య పాదేన తాడితా మత ఏవ భృశం దీనాం [illegible] క్షామాం కృశాం యవసం తృణ మిచ్ఛంతీం [illegible] పప్రచ్ఛేత్యన్వయః ॥

౪ కార్తస్వరాః స్వర్ణమయాః పరిచ్ఛదాః పరికరాః యస్య సః [illegible] పితం సజ్జీకృతం కార్ముకం ధనుర్యేన సః పరీక్షిత్ మేఘగర్జితవత్ [illegible] ॥

కస్త్వం మచ్ఛరణే లోకే బలాద్ధంస్యబలాన్ బలీ ।
నరదేవోఽసి వేషేణ నటవత్ కర్మణాద్విజః ॥ ౫

కస్త్వం కృష్ణేగతే దూరం సహ గాండీవధన్వనా ।
శోచ్యోఽస్యశోచ్యాన్రహసి ప్రహరన్-వధమర్హసి ॥ ౬

త్వం వా మృణాళధవళః పాదైర్న్యూనః పదా చరన్ ।
వృషరూపేణ కిం కశ్చిత్ దేవో నః పరిఖేదయన్ ॥ ౭

నజాతు పౌరవేంద్రాణాం దోర్దండ పరిరంభితే ।
భూతలేఽనుపతంత్యస్మిన్ వినా తే ప్రాణినాం శుచః ॥ ౮

మా సౌరభేయామశోచో వ్యేతు తే వృషలాద్ భయమ్ ।
మా రోదీ రంబ భద్రంతే ఖలానాం మయి శాస్తరి ॥ ౯

---

౫ ప్రశ్నమేవాహ కస్త్వమిత్యాదిభిః. ఏకాదశభిః తావద్వృషలం ప్రతి ప్రశ్నమాహ ద్వాభ్యామ్. కస్త్వం త్వం క ఇతి ప్రశ్నః. కిమర్థం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ-అహమేవ శరణం రక్షితా యస్య తస్మిన్నస్మింల్లోకే బలీసన్ బలాద్ధంసి అతః పృచ్ఛామీతి భావః నృపోఽహమిత్యత్రాహ. నటవత్ వేషేణ నరదేవోఽసి కర్మణా త్వద్విజః శూద్రః ॥

౬ గాండీవధన్వనా అర్జునేన సహ శ్రీకృష్ణే దూరం స్వలోకం ప్రతి గతే సతి త్వమేవ శోకానర్హాన్ రహసి ప్రహరన్ వధమర్హసి, అతః శోచ్యోఽసి స్వజనేనేతి శేషః ॥

౭ వృషభం పృచ్ఛతి త్వమితి హే మృణాళధవళ ! పాదైస్త్రిభిర్న్యూనః పదైకేన చరన్ త్వం వా కః నోఽస్మాన్ వృషరూపేణ పరిఖే యన్ కిం వా కశ్చిద్దేవః ॥

౮ పౌరవేంద్రాణాం దోర్దండ పరిరంభితే ఆశ్లిష్టే పాలితే ఇతి యావత్, అస్మిన్ భూలోకే వినా తే త్వాం వినా కేషాంచిదపి ప్రాణినాం శుచః శోకాశ్రుబిందవః కదాచిదపి న పతంతి ॥

౯ హే సౌరభేయ ! మాను శుచః శోకం మాకార్షీః. తే తవ వృషలా దస్మాచ్ఛూద్రా ద్భయ మప్యేతు నశ్యతు, గా మాశ్వాసయన్నాహ మేతి. హే అంబ ! ఖలానాం దురాత్మనాం శాస్తరి దండధరే మయి తిష్ఠతి సతి త్వం మారోదీః. రోదనం మాకార్షీః. తే తవ భద్రం సుఖ మేవ భవిష్యతి ॥

యస్య రాష్ట్రే ప్రజాః సర్వాః త్రస్యంతే సాధ్వ్యసాధుభిః ।
తస్య మత్తస్య నశ్యంతి కీర్తిరాయుర్భగో గతిః ॥ ౧౦

ఏష రాజ్ఞాం పరో ధర్మో హ్యార్తానా మార్తినిగ్రహః ।
అత ఏనం వధిష్యామి భూతద్రుహ మసత్తమమ్ ॥ ౧౧

కోఽవృశ్చత్ తవ పాదాంస్త్రీన్ సౌరభేయ చతుష్పద ।
మా భూవంస్త్వాదృశా రాష్ట్రే రాజ్ఞాం కృష్ణానువర్తినామ్ ॥ ౧౨

ఆఖ్యాహి వృష భద్రం వః సాధూనా మకృతాగసామ్ ।
ఆత్మవైరూప్య కర్తారం పార్థానాం కీర్తిదూషణమ్ ॥ ౧౩

జనేఽనాగస్యఘం యుంజన్ సర్వతోఽస్య చ మద్భయమ్ ।
సాధూనాం భద్రమేవ స్యా దసాధుదమనే కృతే ॥ ౧౪

అనాగస్స్విహ భూతేషు య ఆగస్కృన్నిరంకుశః ।
ఆహర్తాస్మి భుజం సాక్షా దమర్త్యస్యాపి సాంగదమ్ ॥ ౧౫

౧౦ హే సాధ్వి! యస్య రాష్ట్రే దురాత్మభిః సర్వాః ప్రజాః త్రస్యంతే బిభ్యతి. అసాధుభిరితి కరణత్వవివక్షయా తృతీయా ప్రయుక్తా ఽతో న 'భీత్రార్థానాం భయహేతుః' ఇత్యపాదానత్వం, తస్య మత్తస్య రాజ్ఞః కీర్త్యాదయో నశ్యంతి. భగో భాగ్యం గతిః పరలోకగతిః ॥

౧౧ ఆర్తానాం దుఃఖితానాం ఆర్తినిగ్రహ ఇతి యదేష రాజ్ఞాం పరో ధర్మః. అత ఏవ మతః భూతద్రోహకారిణం అత ఏవ అసత్తమమేనం వధిష్యామి ॥

౧౨ పునర్వృషం పృచ్ఛతి కోఽవృశ్చదితి సార్ధైశ్చతుర్భిః. హే సౌరభేయ చతుష్పద! తవ త్రీన్ పాదాన్ కోఽవృశ్చ ఛిన్నవాన్ కృష్ణానువర్తినాం రాజ్ఞాం అస్మాకం రాష్ట్రే త్వాదృశా దుఃఖితా మా భూవన్ మా సంతు ॥

౧౩ హే వృషభ! భద్రమేవ భవిష్యతి కిం తు అకృతాగసాం నిరపరాధినాం సాధూనాం యుష్మాకం ఆత్మవైరూప్యకారిణం పార్థానాం కీర్తిం దూషయంతం తమాఖ్యాహి ॥

౧౪ యః అనాగసి నిరపరాధే జనే ద్రోహం యుంజన్ వర్తతే తస్య సర్వతః సర్వత్ర మమ మత్తో భయం భవిష్యతి ॥

౧౫ యోఽనాగస్సు జనేషు నిరంకుశః ఉచ్ఛృంఖలః సన్ ఆగస్కృత్ ద్రోహకృత్ భవతి తస్య సాక్షాదమర్త్యస్య దేవస్యాపి సాంగదం అంగదయుక్తం భుజమాహర్తాఽస్మి ఆహరిష్యమాణోఽస్మి ॥

రాజ్ఞో హి పరమో ధర్మః స్వధర్మస్థానుపాలనమ్ ।
శాసతోఽన్యాన్ యథాశాస్త్రమనాపద్యుత్పథానిహ ॥ ౧౬

ధర్మ ఉవాచ

ఏతద్ వః పాండవేయానాం యుక్తమార్తాభయం వచః ।
యేషాం గుణగణైః కృష్ణో దౌత్యాదౌ భగవాన్ కృతః ॥ ౧౭

న వయం క్లేశబీజాని యతః స్యుః పురుషర్షభ ।
పురుషం తం విజానీమో వాక్యభేదవిమోహితాః ॥ ౧౮

కేచిద్ వికల్పవసనా ఆహురాత్మానమాత్మనః ।
దైవమన్యే పరే కర్మ స్వభావమపరే ప్రభుమ్ ॥ ౧౯

౧౬ స్వధర్మస్థానాం పాలనమేవ రాజ్ఞః పరమో ధర్మః, కథంభూతస్యేహ లోకేఽనాపద్యుత్పథాన్ దుర్వృత్తానన్యానసాధూన్ శాసతః దండయతః. అనాపద్యుత్పథానితి అనేనాపది దుర్వృత్తిర్న దోషాయేతి సూచితమ్ ॥

౧౭ ఏవముక్తవంతమాహ వృషః ఏతదితి. త్రిభిః, తావద్వచోఽభినందతి ఏతదితి పాండువంశజానాం యుష్మాకమేతి ఆర్తానాం సభయం యస్మాత్తద్వచో యుక్తమేవ. పాండవేయాన్ విశినష్టి. యేషాం పాండవేయానాం గుణగణైస్తైస్తైర్భగవాన్కృష్ణో దౌత్యాదికర్మణి వృతః దౌత్యాదికర్మార్థం వృత ఇత్యర్థః యేషామితి కర్తరి షష్ఠీ, యైః వృత ఇత్యర్థః ఏవంవిధగుణగణాశ్రయాణాం ఏతద్వచో యుక్తమేవేతి భావః ॥

౧౮ గాండీవధన్వనాఽర్జునేన సహ శ్రీకృష్ణే దూరం స్వర్లోకం ప్రతి గతే సతి త్వమేవ శోకార్తాన్ రహసి పరిహరన్ వధమర్హసి. అతః శోచ్యోఽసి స్వజనే, కోఽవృశ్చదితి యత్పృష్టం తత్రోత్తరమాహ హే పురుషర్షభ! యస్మాత్ పుంసః క్లేశబీజాని దుఃఖకారణాని స్యుః తం పురుషం వయం న జానీమః. తత్ర హేతుం వదన్నాత్మనో విశినష్టి వాక్యభేదవిమోహితాః క్లేశకారణాని వదతాం వాక్యభేదైః నానావిధవాక్యైర్విమోహితాః ॥

౧౯ వాక్యభేదానేవ దర్శయతి కేచిదితి సార్ధేన. క్లేశకారణవాదినాం మధ్యే కేచి దేవం నైనం వేత్త్యేవంవిజ్ఞో వికల్ప ఏవ వసనం వసనవన్నిర్ణేతవ్యార్థాచ్ఛాదకం యేషాం తథాభూతాః ఆత్మనః స్వస్యాత్మానమేవ క్లేశకారణమాహుః అన్యే తు దైవమపరే తు కర్మ ప్రాకృతం కృత్తమితరే తు స్వభావమపరే తు ప్రభుం తత్ర దైవం జీవాదృష్టం స్వభావః ప్రకృతేః పరిణామస్వభావః ప్రభురీశ్వరః ॥

అప్రతర్క్యా దనిర్దేశ్యా దితి కేష్వపి నిశ్చయః ।
అత్రానురూపం రాజర్షే విమృశ స్వమనీషయా ॥ ౨౦

సూత ఉవాచ

ఏవం ధర్మే ప్రవదతి స సమ్రాడ్ ద్విజసత్తమ ।
సమాహితేన మనసా విఖేదః పర్యచష్ట తమ్ ॥ ౨౧

రాజోవాచ

ధర్మం బ్రవీషి ధర్మజ్ఞ ధర్మోఽసి వృషరూపధృక్ ।
యదధర్మకృతః స్థానం సూచకస్యాపి తద్భవేత్ ॥ ౨౨

అథవా దేవమాయాయా నూనం గతి రగోచరా ।
చేతసో వచసశ్చాపి భూతానామితి నిశ్చయః ॥ ౨౩

౨౦ కేచి త్త్వప్రతర్క్యా త్తర్కాగోచరా దనిర్దేశాద్వక్తు మశక్యాత్ కస్మాచ్చిత్ కారణాదిత్యాహు రిత్థం కేషామపి నిశ్చయః నేత్యధ్యాహారః. యద్వా తదభిమానేను స్వగ్రేణైవ నిశ్చయ ఇత్యర్థః. తత్రైవ క్లేశకారణేషు వికల్పితేషు హే రాజర్షే! యదనురూపం ప్రకృతి క్లేశానుగుణకారణం తత్స్వమనీషయా సూక్ష్మయాధియా విమృశ విచారయ॥

౨౧ ఇత్థం ధర్మే ప్రవదతి సతి హే ద్విజసత్తమాః! సమ్రాట్ సార్వభౌమః పరీక్షి ద్విగతఖేదః సమాహితేన మనసా తం ధర్మస్యాభిప్రాయం ప్రత్యచష్ట. చక్షిఙ్ దర్శనేఽపి వర్తతే దృష్ట్వాఽఽలోచ్య నిర్ణీతవా నిత్యర్థః ॥

౨౨ నిర్ణీతమేవ తదభిప్రాయం ప్రత్యాహ ధర్మమిత్యాదిభిః షడ్భిః. తత్ర క్లేశబీజావహే పురుషే, సన్నిహితేఽపి యదుక్తం క్లేశబీజాని యతః స్యుః తం పురుషం న జానీమ ఇతి తత్ర తదభిప్రాయం నిర్ణీత మాహ ధర్మమితి. హే ధర్మజ్ఞ ! సాక్షాత్త్వం వృషరూపధృగ్ ధర్మఏవాసి అత ఏవాపద్యపి పురుషం తం న విజానీమ ఇతి ధర్మమేవ బ్రవీషి. అధర్మకారిణి పురుషే సన్నిహితే యదధర్మ సూచకం వచ స్తద్ధర్మమేవేత్యర్థః. యద్యస్మా దధర్మకృతోఽధర్మకారిణః స్థానం ప్రాప్యం స్థానం యత్సూచకస్యాపి తత్స్థానం భవేత్ 'పతితః పతిత' ఇత్యుక్త్వా పతిష్యతీతి శాస్త్రాదితి భావః॥

౨౩ అథ విమృశ స్వమనీషయేతి యదుక్తం తదభిప్రాయమాహ అథవేతి. దేవమాయాయా ఈశ్వరసంకల్పస్య 'మాయావయునం జ్ఞానం' ఇతి జ్ఞానపర్యాయోఽత్ర మాయాశబ్దః. 'మాయయా సతతం వేత్తి ప్రాణినాం చ శుభాశుభమ్' ఇతి ప్రయోగాచ్చ గతి ర్భూతానాం చేతసో వచసశ్చాగోచరీ అవిషయభూతేతి వా నిశ్చయః. న జానీమ ఇతి విమృశస్వేతి చ వదతా త్వయాఽయం పాపకృదితి సూచన మధర్మ ఈశ్వర సంకల్పశ్చ వాఙ్మనసయో రగోచర ఇతి వా దర్శిత మిత్యర్థః ॥

తపః శౌచం దయా సత్య మితి పాదాః కృతే కృతాః।
అధర్మాంశై స్త్రయో భగ్నాః స్మయసంగమదై స్తవ। ౨౪

ఇదానీం ధర్మపాదస్తే సత్యం నిర్వర్తయే ద్యతః।
తం జిఘృక్ష త్యధర్మోఽయ మనృతే నైధితః కలిః ॥ ౨౫

ఇయం చ భూర్భగవతా న్యాసితోరుభరా సతీ।
శ్రీమద్భి స్తత్పదన్యాసైః సర్వతః కృతకౌతుకా॥ ౨౬

శోచత్యశ్రుకలా సాధ్వీ దుర్భగేవోజ్ఝితాధునా।
అబ్రహ్మణ్యా నృపవ్యాజాః శూద్రా భోక్ష్యంతి మామితి॥ ౨౭

---

౨౪ ధర్మోఽసీత్యనేన త్వం సాక్షాద్ధర్మాధిదేవతా ఏవేత్యుక్తం యత ఏవ మత ఏవ తవ పాదా అపి న లౌకిక వృషభపాద సజాతీయా అపి తు విశిష్టా ఏవేతి వదన్ తద్వ్యంజకాన్ దర్శయతి త్రయ ఇతి, ధర్మాధిదేవస్య తవ పాదాస్తప ఆదయః. చత్వారః. ప్రకీర్తితాః తత్ర త్రయః పాదాః అధర్మస్యాంశైః త్రిభిః స్మయాదిభి ర్భగ్నాః. తత్ర స్వస్మిన్ ఉత్కర్షధీః స్మయః స చ తపోనాశహేతుః, సంగః శౌచవిరోధీ, చిత్తవికారః వివేకాక్షమత్వరూపః, మదేనార్తానా మార్తి మపశ్యన్నదయాం గమయతే ॥

౨౫ అథ నృపలం తచ్ఛిక్షితం చ నిశ్చిత్యాహ ఇదానీమితి. హే ధర్మ ! యస్తవ తురీయం పాదం సత్యం యుద్ధతో నిర్వర్తయేత్ యస్మాద్ధేతో ర్నిష్పాద్యేత తమిదానీం అనృతేనైధితః ప్రవృత్తోఽయ మధర్మరూపః కలిర్జిఘృక్షతి గ్రహీతుమిచ్ఛతి. తప ఆదీనాం క్రమేణ నిర్వర్తకాః స్మయసంగమదానృతానాం భావాః సంత్యపి హి తప ఆదీని విస్మయాదిభిః న వ్యజ్యంతే ॥

౨౬ అథ గాం తత్క్లేశహేతుం చ నిశ్చిత్యాహ ఇయమితి ద్వాభ్యామ్. ఇయం గౌః సాక్షాద్భూః పృథ్వీ భగవతా శ్రీకృష్ణేన న్యాసితోఽపనీతః ఉరుభారో యస్యాః తథాభూతా శ్రీమద్భి రబ్జాదివిగ్రహైః శ్రీః శోభా యేషా మస్తీతి తైస్తస్య భగవతః పాదన్యాసైః సర్వత్ర కృతం కౌతుక ముత్సవో యస్యాః సా బభూవ ॥

౨౭ అధునా తు భగవతోజ్ఝితా త్యక్తా సతీ సాధ్వీ భూః రత ఏవ భాగ్యహీనేవాబ్రహ్మణ్యా బ్రహ్మకులాసాధవః నృపవ్యాజా నృపవేషమాత్రధరాః శూద్రా మాం భోక్ష్యంతీతి హేతోరశ్రూణాం కలా బిందవో యస్యాస్తథాభూతా శోచతి ।

ఇతి ధర్మం మహీంచైవ సాంత్వయిత్వా మహారథః ।
నిశాత మాదదే ఖడ్గం కలయేఽధర్మహేతవే ॥ ౨౮

తం జిఘాంసు మభిప్రేత్య విహాయ నృపలాంఛనమ్ ।
తత్పాదమూలం శిరసా సమగాద్ భయవిహ్వలః ॥ ౨౯

పతితం పాదయోర్వీరః కృపయా దీనవత్సలః
శరణ్యో నావధీచ్ఛ్లోక్య ఆహచేదం హసన్నివ ॥ ౩౦

రాజోవాచ

న తే గుడాకేశ యశోధరాణా బద్ధాంజలేర్వై భయమస్తి కించిత్ ।
న వర్తితవ్యం భవతా కథంచన క్షేత్రే మదీయే త్వమధర్మ బంధుః ॥ ౩౧

త్వాం వర్తమానం నరదేవదేహే ష్వనుప్రవృత్తోఽయమధర్మపూగః ।
లోభోఽనృతం చౌర్య మనార్యమంహో జ్యేష్ఠా చ మాయా కలహశ్చ దంభః ॥౩౨

౨౮ ఇతీత్థం ధర్మం మహీం చ సాంత్వయిత్వా మహారథః పరీక్షి దధర్మహేతవే కలయే తద్వధార్థం నిశాతం తీక్ష్ణం ఖడ్గమాదధే ఉద్ధృతవాన్ ॥

౨౯ తం పరీక్షితం జిఘాంసుం హంతు మిచ్ఛు మభిప్రేత్య ఆలక్ష్య కలిః నృపలాంఛనాని కిరీటాదీని విహాయాపనీయ భయేన విహ్వలగాత్రః శిరసా తస్య పరీక్షితః పాదయోర్మూలం సమగాత్ పపాతేత్యర్థః ॥

౩౦ పాదయోః పతితం కలిం వీరో దీనవత్సలః శరణమర్హః శరణ్యః శ్లోక్యః ప్రశస్తో రాజా కృపయా నావధీత్ న హతవాన్ కింతు హసన్నివేదం వక్ష్యమాణ మాహ ॥

౩౧ తదేవాహనేత్యాదిభి శ్చతుర్భిః. గుడాకేశ యశోధరాణా మర్జున కీర్తి వర్ధనానా మస్మాకం సన్నిధావితి శేషః, బద్ధాంజలేస్తే తవ కించిదపి భయం నాస్తి, అస్మదీయే క్షేత్రే కథం చన భవతా న వర్తితవ్యం, కుతః యతస్త్వ మధర్మస్య బంధు రనుబంధీ ॥

౩౨ తదేవ ప్రపంచయతి త్వామితి. నరదేవానాం దేహేషు వర్తమానం త్వామనుసృత్య ప్రవృత్తో భవత్యయ మధర్మ సముదాయః, కోఽసావధర్మయూథ ఇత్యత్రాహ లోభ ఇతి. అనార్యం శాఠ్యమంహః పాపం జ్యేష్ఠాఽలక్ష్మీః మాయాగుణకార్యం రాగద్వేషాదికం అపహ్నవో వా దంభో వంచనమ్ ॥

న వర్తితవ్యం తదధర్మబంధో ధర్మేణ సత్యేన చ వర్తితవ్యే ।
బ్రహ్మావర్తే యత్ర యజంతి యజ్ఞైః యజ్ఞేశ్వరం యజ్ఞవితాన విజ్ఞాః । 33

యస్మిన్ హరి ర్భగవా నిజ్యమాన ఇజ్యామూర్తి ర్యజతాం శం తనోతి ।
కామా నమోఘాన్ స్థిరజంగమానా మంతర్బహి ర్వాయురివైష ఆత్మా ॥ 34

సూత ఉవాచ

పరీక్షితైవ మాదిష్టః స కలి ర్జాతవేపథుః ।
త ముద్యతాసి మాహేదం దండపాణి మివోద్యతమ్ ॥ 35

కలి రువాచ

యత్ర క్వచన వత్స్యామి సార్వభౌమ తవాజ్ఞయా ।
లక్షయే తత్ర తత్రాపి త్వామాత్తేషు శరాసనమ్ ॥ 36

33 తస్మాద్ధే౽ధర్మబంధో । ధర్మేణ సత్యేన చ వర్తితవ్యే౽స్మిన్ బ్రహ్మావర్తే క్షేత్రే త్వయా న వ రితవ్యం 'సరస్వతీదృషద్వత్యో ర్దేవనద్యోర్యదంతరం తద్బ్రహ్మావర్తం' తథా యత్ర యజ్ఞవితాన విజ్ఞాః యజ్ఞానుశాసన కోవిదాః యజ్ఞై ర్యజ్ఞేశ్వరం పరమపురుష మారాధయంతి తత్ర బ్రహ్మావర్తే న వర్తితవ్యం భవతే త్యర్థః ॥

34 కిం బహునా. యస్మిన్ దేశే హరిర్భగవా నిజ్యా ఆరాధ్యా ఇంద్రాదయస్తే మూర్తిః శరీరం యస్య యజ్ఞై రిజ్యమానో వాయురివ స్థావరాణాం జంగమానాం చ భూతానా మంతర్బహిశ్చ వ్యాప్యేతి శేషః. ఆత్మాంతః ప్రవిశ్య ప్రవాసన ధరణేకుర్వన్ యజతా మారాధయితౄణా మమోఘాన్ కామా న్పురుషార్థాంశ్చ సుఖం మోక్షాఖ్యం చ తనోతి ప్రయచ్ఛతి తత్ర సర్వత్రాపి న భవతా వర్తితవ్యమ్ ॥

35 ఇత్థం పరీక్షితా౽నుశిష్టః కలి ర్జాతవేపథుః సంజాతగాత్రకంపః ఉద్యతః ఉద్ధతో౽సిః ఖడ్గో యేన తం దండపాణిం యమ మివోద్యంత ముద్యుక్తమిదం వక్ష్యమాణ మాహ ॥

36 తదేవాహ యత్రేతి ద్వాభ్యామ్. హే సార్వభౌమ ! తవాజ్ఞయా యత్రక్వచిత్ వత్స్యామి యత్స్థానం భవాన్నిర్దిశతి తత్ర క్వచిద్వత్స్యామి కింతు తత్ర త్వామేవ గృహీత శరాసనమాలక్షయే ॥

తస్మాద్ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ స్థానం నిర్దేష్టు మర్హసి ।
యత్రైవ నియతో వత్స్య ఆతిష్ఠంస్తేఽను శాసనమ్ ॥ ౩౭

సూత ఉవాచ

అభ్యర్థిత స్తదా తస్మై స్థానాని కలయే దదౌ ।
ద్యూతం పానం స్త్రియః సూనా యత్రాధర్మ శ్చతుర్విధః ॥ ౩౮

పునశ్చ యాచమానాయ జాతరూప మదాత్ప్రభుః ।
తతోఽనృతం మదం కామం రజో వైరం చ పంచమమ్ ॥ ౩౯

అమూని పంచ స్థానాని హ్యధర్మప్రభవః కలిః ।
ఔత్తరేయేణ దత్తాని న్యవసత్ తన్నిదేశకృత్ ॥ ౪౦

అథైతాని న సేవేత బుభూషుః పురుషః క్వచిత్ ।
విశేషతో ధర్మశీలో రాజా లోకపతి ర్గురుః ॥ ౪౧

౩౭ అతస్త్వా మేనంవిధం స యత్ర లక్షణో హే ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ! తవానుశాసన మాజ్ఞా మాతిష్ఠన్ స తు పాలయ న్నియమేన వత్స్యే తత్స్థానం నిర్దేష్టుం త్వ మర్హసి ॥

౩౮ ఇత్థ మభ్యర్థితో రాజా తత స్తస్మై కలయే వాసస్థానాని దదౌ తాన్యేవాహ ద్యూత మితి. యేషు స్థానేషు ద్యూతాదిరూపః చాతుర్విధ్యోఽధర్మ స్తాని దదా వి...॥ తత్ర ద్యూత మక్షైర్దేవనం పానం మద్యపానం స్త్రియః స్త్రీణాం సంగః సూనా ప్రాణిహింసా ॥

౩౯ పునశ్చ యాచమానాయ కలయే ప్రభుః పరీక్షిత్ జాతరూపం సువర్ణం స్థానం ప్రాదాత్ తతః పునరపి స్థానాంతరాణి యాచమానా యానృతాదీని పంచ యేషు తాని స్థానాని దదౌ ॥

౪౦ రజః క్రోధః ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః అధర్మప్రభవః కలి ... ఔత్తరేయేణ పరీక్షితా దత్తాన్యమూని పంచస్థానా న్యనృతాదీని పూర్వోక్తాని ద్యూతాదీని చ తస్య నిర్దేశం ... వర్తీ స కలి ర్న్యవసత్ ॥

౪౧ యతో ద్యూతాదీని కలే రావాసస్థానా న్యథాతః బుభూషుః భూతి మైశ్వర్యం లబ్ధు మిచ్ఛుః పుమా నేతాని ద్యూతాదీని న సేవేత. బుభూషు ... సమానోఽంతే ... స్థానతాం ప్రాప్నువన్ అసత్ప్రియో భవేదితి సూచితం. రాజా తు విశేషత ఏతాని న సేవేత, కుతః యతోఽయం ధర్మశీలః ధర్మ ఏవ శీలం స్వభావో యస్య సః ... లోకపతి ర్లోకానాం పతిః పాలయితా, అన్యథా రాజాన మనుసృత్య ప్రజా ... ఇతి భావః. ఏతచ్చ రాజ్ఞోఽనుచిత మిత్యభిప్రాయేణ విశిష్య గురు ... ॥

వృషస్య నష్టాంస్త్రీన్ పాదాన్ తపః శౌచం దయామితి ।
ప్రతిసందధ ఆశ్వాస్య మహీం చ సమవర్ధయత్ ॥ ౪౨

స ఏష ఏతర్హ్యధ్యాస్త ఆసనం పార్థివోచితమ్ ।
పితామహేనోపన్యస్తం రాజ్ఞారణ్యం వివిక్షతా ॥ ౪౩

ఆస్తేఽధునా స రాజర్షిః కౌరవేంద్రశ్రియోల్లసన్ ।
గజాహ్వయే మహాభాగశ్చక్రవర్తీ బృహచ్ఛ్రవాః ॥ ౪౪

ఇత్థంభూతానుభావోఽయమభిమన్యుసుతో నృపః ।
యస్య పాలయతః క్షౌణీం యూయం సత్రాయ దీక్షితాః ॥ ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం
ప్రథమస్కంధే కలినిగ్రహో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౭

---

౪౨ తతో వృషస్య వృషరూపధర్మస్య నష్టాన్ తప ఆదిరూపాం స్త్రీన్ పాదాన్ ప్రతిసందధే సంయోజయామాస పరీక్షిదితి శేషః. తథా మహీం చాశ్వాస్య సాంత్వయిత్వా సమ్యగవర్ధయత్ పుపోష ॥

౪౩ స ఇతి. స ఉక్తవిధ ప్రభావ ఏష పరీక్షిదేతర్హ్యధునా అనతికాలే విప్రకృష్టకాలే వివిక్షతా ప్రవేష్టుమిచ్ఛతా పితామహేన రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ ఉపన్యస్తం ప్రదత్తం పార్థివస్య సార్వభౌమస్యోచిత్యం సింహాసనమధ్యాస్తే, వర్తమానవద్వేతి భూతే లట్ ॥

౪౪ కౌరవశ్రేష్ఠః శ్రియా సార్వభౌమశ్రియోల్లసన్ ప్రకాశమానో విపులకీర్తిశ్చక్రవర్తీ చక్రం భూమండలం వర్తయతి పాలయతీతి తథాభూతః రాజర్షిర్మహారాజః పరీక్షిద్గజాహ్వయే పురేఽధునా వర్తమాన సన్నికృష్టే భూతకాలే ఆస్తే ఆస్త ॥

౪౫ న కేవలముక్త ఏవ తస్య ప్రభావః కిం త్విత్థంభూతా అన్యే చ ప్రభావా యస్య తథాభూతోఽయమభిమన్యోః సుతో నృపః పరీక్షిత్ అత ఏవాధునా తస్యాభావేఽపి తద్భయాత్ కలే రత్ర దేశే ప్రవేశాభావాదేవ భవతామిదం సత్రం ప్రవర్తత ఇత్యాహ యస్యేతి. యస్య పరీక్షితః, క్షోణీం పాలయతః అత్రాపి వర్తమాన సామీప్యే భూతే లటః శత్రాదేశః, పాలితవతః సత అపనీతేఽపి ఘనసారే తత్పేటికాయాం తద్వాసనానువృత్తివత్తదా చకాస్తి అనువృత్తేర్హేతోర్యూయం సత్రాయ కృతసంకల్పా వర్తధ్వే, అన్యథా కలినాభిభూతం సత్రమిదం న ప్రవర్తేతేత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కంధే శ్రీమద్వీరరాఘవాచార్యకృత భాగవత చంద్రచంద్రికాయాం సప్తదశోఽధ్యాయః 17

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథాష్టాదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ

యో వై ద్రౌణ్యస్త్ర విప్లుష్టో న మాతు రుదరే మృతః ।
అనుగ్రహాద్ భగవతః కృష్ణస్యాద్భుత కర్మణః ॥ ౧

బ్రహ్మకోపోత్థితాద్ యస్తు తక్షకాత్ ప్రాణవిప్లవాత్ ।
న సమ్ముమోహోరుభయాద్ భగవత్యర్పితాశయః ॥ ౨

ఉత్సృజ్య సర్వతః సంగం విజ్ఞాతాజిత సంస్థితిః ।
వైయాసకేర్జహౌ శిష్యో గంగాయాం స్వం కలేవరమ్ ॥ 3

నోత్తమశ్లోక వార్తానాం జుషతాం తత్కథామృతమ్ ।
స్యాత్సంభ్రమోఽన్తకాలేఽపి స్మరతాం తత్పదాంబుజమ్ ॥ ౪

---

౧ అథైతత్ప్రబంధప్రవృత్తిప్రశ్నా ముగ్బోధయితుం పారీక్షితమవశిష్టం వృత్తాంతం సమాసతో వదన్నుపసంహరతి య ఇతి దశభిః. యో వై పరీక్షి న్మాతు రుదరే ద్రౌణ్యస్త్రేణ విప్లుష్టో దగ్ధోఽప్యద్భుతకర్మణః కృష్ణస్య భగవతోఽనుగ్రహా న్న మృతః॥

౨ యశ్చ బ్రహ్మకోపేన బ్రాహ్మణశాపాత్మకేన ఉత్థితా త్సముపస్థితాత్ ప్రాణానాం విప్లవో నాశో యస్మాత్ ఉరుభయం యస్మాత్తత్తక్షకా న్న సంముమోహ మోహం న ప్రాప్తః, నాబిభేత్ ఇత్యర్థః. కథంభూతః? భగవ త్యేవార్పితః ఆశయః అన్తఃకరణం యేన తథాభూతః సన్॥

3 సరాజా సర్వతః సర్వత్ర దేహతదనుబంధాదిషు సంగ ముత్సృజ్య వైయాసకేః శుకస్య శిష్యో భూత్వా విజ్ఞాతోఽజితే భగవతి సంస్థితి ర్నిష్ఠా యస్య సః స్వం కలేవరం గంగాయాం జహౌ తత్యాజ॥

౪ మోహాభావ మేవ సహేతుక ముపపాదయతి నేతి. ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో వార్తా యేషాం తేషాం స భయం మోహో వా నాస్తీ త్యర్థః. కిము తదా తస్య ఉత్తమశ్లోకస్య కథామృతం జుషతాం సేవమానానాం తత్పదాంబుజం స్మరతా మంతకాలేఽపి సంభ్రమో న స్యాత్॥

తావత్ కలిర్న ప్రభవేత్ ప్రవిష్టోఽపీహ సర్వతః ।
యావ దీశో మహా నుర్వ్యా మాభిమన్యవ ఏకరాట్ ॥ ౫

యస్మి న్నహని యర్హ్యేవ భగవా నుత్ససర్జ గామ్ ।
తదై వేహానువృత్తోఽసా వధర్మప్రభవః కలిః ॥ ౬

నానుద్వేష్టి కలిం సమ్రాట్ సారంగ ఇవ సారభుక్ ।
కుశలా న్యాశు సిద్ధ్యంతి నేతరాణి కృతాని యత్ ॥ ౭

కిం ను బాలేషు శూరేణ కలినా ధీరభీరుణా ।
అప్రమత్తః ప్రమత్తేషు యో వృకో నృషు వర్తతే ॥ ౮

౫ సింహావలోకనన్యాయేన యస్య పాలయతః క్షోణీ మిత్యనేనాభిప్రేత ముపపాదయతి తావదితి. ఇహ లోకే సర్వత్ర ప్రవిష్టోఽపి కలిః యావ దుర్వ్యా మభిమన్యుసుత ఏకరాట్ స్వతుల్యరాజాంతరరహిత ఈశ్వరోఽధిపతి ర్బభూవ తదాజ్ఞయా యావ దనువృత్తా బభూవ తావత్కలి ర్న భవేన్న సమర్థో బభూవ ॥

౬ కదా ప్రవిష్ట ఇత్యత్రాహ—యస్మిన్నహని యర్హ్యేవ క్షణే భగవాన్ కృష్ణో గాం భూమి ముత్ససర్జ తత్యాజ తస్మిన్నేవాహని క్షణే చాసా వధర్మప్రభవః కలి రనుప్రవృత్తః ప్రవిష్టో బభూవ ॥

౭ నను కలిం కుతో న హతవాన్ ఇత్యత్రాహ నేతి. సమ్రాట్ సార్వభౌమః పరీక్షిత్ కలిం నానుద్వేష్టి తన్మరణపర్యంతం ద్వేషం న కృతవా నిత్యర్థః. వర్తమానసామీప్యే లట్. కుతః? యతః సారంగ ఇవ భృంగవత్ సారభుక్ సారానుభవితా సారగ్రాహీతి యావత్, సారంగో యథా కమలగతం సారం మకరందం గృహ్ణాతి న తు తన్నాశయతి తద్వత్ కలిగతసారగ్రాహిత్వాత్ న తం జఘానేత్యర్థః. కోఽసౌ తద్గతసారః యజ్జిఘృక్షు స్తం నానుద్వేష్టీత్యత్రాహ-కుశలానీతి. య ద్యస్మిన్ కలౌ కృతాని కుశలాని భగవన్నామకీర్తనాదిరూపాణి పుణ్యకర్మా ణ్యాశు సిధ్యంతి భగవత్ప్రాప్తి మావహంతి ఇతరా ణ్యకుశలకర్మాణి పాపానీతి యావత్ తాన్యాశు న సిధ్యంతి న ఫలదాని భవంతి ఏతత్ సారభుజ్ నానుద్వేష్టి. అనేన కృతాదియుగేషు కుశలానాం చిరేణ ఫలదత్వ మితరేషాం త్వాశ్వితి సూచితమ్ ॥

౮ నను కలినాభిభూతై ర్జనైః కుశలాని న కృతాన్యేవ స్యుః యేనాశు సిధ్యేయు రిత్యత్రాహ కింన్వితి. బాలేషు మూర్ఖేషు విషయభూతేషు శూరేణ ధీరేషు వివేకిషు తు భీరుణా కలినా కిం ను కృతం స్యాత్ న కోఽప్యనర్థః కృతః స్యాదిత్యర్థః. తదేవ దృష్టాంతేన దర్శయన్ విశినష్టి యః కలి రధీరేషు వృక ఇవ ప్రమత్తే ష్వేవ జనేషు సర్వతో వర్తతే ॥

ఉపవర్ణిత మేతద్వః పుణ్యం పారీక్షితం మయా ।
వాసుదేవ కథోపేత మాఖ్యానం యదపృచ్ఛత ॥ ౯

యా యాః కథా భగవతః కథనీయోరుకర్మణః ।
గుణకర్మాశ్రయాః పుంభిః సంసేవ్యాస్తా బుభూషుభిః ॥ ౧౦

ఋషయ ఊచుః

సూత జీవ సమాః సౌమ్య శాశ్వతీ ర్విశదం యశః ।
యస్త్వం శంససి కృష్ణస్య మర్త్యానా మమృతం హి నః ॥ ౧౧

కర్మణ్యస్మి న్ననాశ్వాసే ధూమధూమ్రాత్మనాం భవాన్ ।
ఆపాయయతి గోవింద పాదపద్మాసవం మధు ॥ ౧౨

౯ యదధ్యాయం మామపృచ్ఛత తదేత ద్వాసుదేవస్య కథోపేత మత ఏవ శృణ్వతాం వదతాం చ పుణ్యావహమేతత్ పరీక్షితః సంబంధాఖ్యానం మయా వో యుష్మభ్య ముపవర్ణితమ్ ॥

౧౦ పిపృచ్ఛిషా ముద్బోధయితు మేవ సాకల్యేన భగవత్కథానాం శ్రోతవ్యతామాహ యా ఇతి. కథనీయా న్యనురూపాణి బహూని కర్మాణి చేష్టితాని యస్య తస్య భగవతో గుణాః కర్మాణి చాశ్రయా యాసాం తాః కథా బుభూషుభిః పుంభిః సంసేవ్యాః ॥ యదుక్తమ్—

'ఉత్సృజ్య సర్వతః సంగం విజ్ఞాతాజితసంస్థితిః ।
వైయాసకే ర్జహౌ శిష్యః'—

౧౧ శుకోపదిష్టైతత్పురాణజ్ఞానేన ముక్తో బభూవేతి తద్వైయాసక్యుపదిష్టపురాణశ్రవణద్వారా తజ్జన్యజ్ఞానలిప్సుః పృచ్ఛతి శౌనకః సూతేతి సప్తభిః. తానజజ్జన్మ మరణాద్యనంత దుఃఖావహ దుస్సహసంసృతి క్షపణద్వారా నిరతిశయానందరూపపరబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుం తత్కథామృతం పాయయంతం మహోపకర్తారం సూతమాశాస్తే సూతేతి. హే సూత! హే సౌమ్య! త్వం శాశ్వతీః సమాః వత్సరాన్ జీవ, 'కాలాధ్వనో రత్యంతసంయోగే' ఇతి ద్వితీయా. కుత ఏవ మాస్వాద్య ఇత్యత్ర తం విశినష్టి. యస్త్వం కృష్ణస్య విపులం విశద మమృతతుల్యం యశో మర్త్యానాం నోఽస్మభ్యం శంససి కథయసి అతో హర్షాతిశయా దాశాస ఇతి భావః ॥

౧౨ తదేవ వ్యనక్తి కర్మణీతి. అనాశ్వాసేఽవిశ్వసనీయే నిర్భాగే నిర్భయత్వ నిమిత్తేఽస్మిన్ యజ్ఞాదికర్మణి నిష్ఠానామితి శేషః, ధూమధూమ్రాత్మనా మజ్ఞానావృతమనసాం యద్వా ధూమేన యజ్ఞీయేన ధూమ్ర ఆత్మా శరీరం యేషాం కేవల కర్మజడానామితి భావః. భవాన్ గోవిందస్య పాదపద్మయో రాసవ మమృతం మధు మధురం పాయయతి ॥

తులయామ లవేనాపి న స్వర్గం నాపునర్భవమ్ ।
భగవత్సంగి సంగస్య మర్త్యానాం కిముతాశిషః ॥ ౧౩

కో నామ తృప్యే ద్రసవిత్కథాయాం మహత్తమైకాంత పరాయణస్య ।
నాంతం గుణానా మగుణస్య జగ్ము ర్యోగేశ్వరా యే భవపాద్మముఖ్యాః ॥ ౧౪

తన్నో భవాన్ వై భగవత్ప్రధానో మహత్తమైకాంత పరాయణస్య ।
హరే రుదారం చరితం విశుద్ధం శుశ్రూషతాం నో వితనోతు విద్వన్ ॥ ౧౫

స వై మహాభాగవతః పరీక్షిద్
యేనాపవర్గాఖ్య మదభ్రబుద్ధిః ।
జ్ఞానేన వైయాసకి శబ్దితేన
భేజే ఖగేంద్ర ధ్వజపాదమూలమ్ ॥ ౧౬

---

౧౩ యత ఏవ మత ఏవ స్వర్గమోక్షాదయో౽పి న భగవత్సంగి సంగలేశేనాపి తుల్యా ఇత్యభిప్రాయేణాహ తులయామేతి. భగవత్సంగినః త్వాదృశస్య యః సంగః తస్య లవేన లేశమాత్రేణాపి స్వర్గ మపునర్భవం మోక్షం చాపి న తులయామ న తుల్యం మన్యామహ ఇత్యర్థః. యత స్తేన స్వర్గమోక్షావేవ న తులయామః కిం పున ర్మర్త్యానా మాశిషో౽ర్థకామాదీన్ తులయామేతి ॥

౧౪ స చ శ్రుతభగవద్గుణ కర్మవత్ కిం పృచ్ఛసి తత్రాహ క ఇతి. మహత్తమానా మేకాంతం పర ముత్కృష్ట మయనం ప్రాప్యః ప్రాపక ఆధారశ్చ ఈయతే ఇత్యయనమ్, ఈయత్యనేనే త్యయనమ్, ఈయ త్యస్మిన్ని త్యయనమితి త్రిధావ్యుత్పన్నానా మయనశబ్దానాం తంత్రేణ సంగ్రహః తస్య భగవతః కథాయాం విషయభూతాయాం రసజ్ఞ శ్చేత్ కో నామ పుమాన్ తృప్యేత న కో౽పీత్యర్థః. శ్రుతానామేవ భగవద్గుణానాం కర్మణాం పునః శ్రవణేన కో వా రసో నిష్పద్యతే ఇత్యాశంకాం నిరాకుర్వన్ భగవంతం విశినష్టి యస్యాగుణస్య హేయగుణరహితస్య గుణానా మంత మవధిం మద్రచతుర్ముఖాదయో యోగేశ్వరా అపి న జగ్ముః అశ్రుతానా మపి గుణకర్మణా మానంత్యాత్ శ్రుతానామపి నవాయమానత్వాచ్చ న కో౽పి తృప్యేదితి భావః ॥

౧౫ యత ఏవ మతో మహత్తమైకాంతపరాయణస్య హరే రుదారం విపుల మాచరితం చేష్టితం విశుద్ధం శృణ్వతాం వదతాం చ విశుద్ధ్యావహం భగవానేవ ప్రధానం ముఖ్యః శ్రేష్ఠో యస్య స భవాన్ హే విద్వన్ ! భగవద్గుణస్య హరే రుదారం శ్రోతు మిచ్ఛతాం నః అస్మభ్యం వితనోతు విస్తారయతు, కథయతు ఇతి యావత్ ॥

తన్నః పరం పుణ్య మసంవృతార్థ
మాఖ్యాన మత్యద్భుత యోగనిష్ఠమ్ ।
ఆఖ్యా హ్యనంతాచరితోపపన్నం
పారీక్షితం భాగవతాభిరామమ్ ॥ ౧౭

సూత ఉవాచ

అహో వయం జన్మభృతోఽద్య హాస్మ
వృద్ధానువృత్త్యాఽపి విలోమజాతాః ।
దౌష్కుల్య మాధిం విధునోతి శీఘ్రం
మహత్తమానా మభిధానయోగః ॥ ౧౮

---

౧౬ సంప్రతి ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛతి స వా ఇతి ద్వాభ్యామ్. స [illegible] మహాభాగవతోఽనల్పబుద్ధిః పరీక్షిద్వైయాసకేః శుకా[illegible]దిష్టపురాణ [illegible] గరుడధ్వజస్య భగవతః పాదమూలం భేజే ప్రాప్తః ॥

౧౭ తదాఖ్యానం పురాణం నోఽస్మభ్య మాఖ్యాహి కథయ. కథంభూతాం వదతాం శృణ్వతాం చ పరం పుణ్యం నిరతిశయపుణ్యావహం యద్వా పర [illegible] [illegible]పాంతర రహిత మసం వృతా అసంకుచితాః స్పష్టా వా అర్థాః [illegible] శాస్త్రార్థాః ప్రతిపాద్యా యస్మిన్ అత్యద్భుతా భగవద్భ[illegible] [illegible] అనంతస్య అపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్య భగవతః [illegible] మత ఏవ భాగవతానా మభిరామం శ్రీభాగవత మితి [illegible] విశిష్టం పారీక్షితం పరీక్షితా శ్రుతమ్ ॥

౧౮ ఇత్థం భగవ[illegible]ణానుప్రశ్నే [illegible] అహో ఇతి స్వభాగ్యం [illegible] విలోమజాతా అపి బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాత్ జాతా [illegible] వృద్ధానాం [illegible] వృద్ధానాం భాగవతానా మనువృత్త్యా [illegible] జన్మభృతః [illegible] భవామః. [illegible] [illegible] ప్రా[illegible] హ్యాః ఆశ్చర్యం చ యు[illegible] [illegible] శానాం అభిధానయోగః [illegible] హీనత్వ మాధిం మనః క్లేశం వాశు ధునోతి [illegible] ॥

కుతః పున ర్గృణతో నామ తస్య మహత్తమైకాంతపరాయణస్య ।
యోఽనంత శక్తి ర్భగవా ననంతో మహద్గుణత్వాద్ యమనంత మాహుః ॥ ౧౯

ఏతావతాలం నను సూచితేన గుణైరసామ్యానతిశాయనస్య ।
హిత్వేతరాన్ ప్రార్థయతో విభూతి ర్యస్యాంఘ్రిరేణుం జుషతేఽనభీప్సోః ॥ ౨౦

అథాపి యత్పాదనఖావసృష్టం జగద్విరించోపహృతార్హణాంభః ।
సేశం పునా త్యన్యతమో ముకుందాత్ కో నామ లోకే భగవత్పదార్థః ॥ ౨౧

---

౧౯ యతో మహత్తమానా మభిధానయోగ ఏవాధిం దౌష్కుల్యం చ విధునోతి కుతః? పునః సాక్షాన్మహత్తమైకాంత పరాయణస్య భగవతో నామ గృణతః కీర్తయతః పుంసో దౌష్కుల్యాద్యాధిశ్చ సంభావ్యేత. నను కోఽసౌ మహత్తమైకాంత పరాయణభూతః కే తస్య మహిమానః తేషాం మహిమ్నాం మాత్రస్యైవ కథం దౌష్కుల్యాది పరిహారకత్వం కథం తద్భక్తాభిధాన యోగస్య శక్తిత్వమిత్యతః తం విశింషన్నాహ—యో భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యః యశ్చానంతశక్తిః అనంతాః శక్తయో యస్య తథాభూతః పావకస్య దాహకత్వశక్తివన్నామాభిధాతృగత దౌష్కుల్యాద్యపనోదకశక్తిరస్తీతి భావః. యశ్చ స్వరూపేణానంతః యం చ మహద్గుణత్వాదనంత గుణత్వాదనంతమాహుః సత్యం జ్ఞాన మనంత మిత్యాదయో వేదాంతా స్తస్య నామ గృణత ఇత్యన్వయః. అనంతోఽనంతగుణత్వాచ్చేత్యనేన తస్మిన్ స్వరూపతో గుణతశ్చానంత్యమనంతపద ప్రవృత్తినిమిత్తమితి సూచితమ్. అనేన భక్తాభిధానయోగస్య దౌష్కుల్యాద్యపనోదకత్వం యుక్తమేకగుణాంశస్యాప్యుత్కర్షకం గుణానాం మహత్త్వం నామానంత్య మనితరసాధారణ్యం వా స తు సాధారణోఽనవధికగుణత్వాదిత్యర్థః ॥

౨౦ మహద్గుణశబ్దాభిప్రేతమేవ విశదయంస్తత్సంగృహ్య దర్శయామీత్యభిప్రాయేణాహ— ఏతావతేతి గుణైర్న విద్యతే సామ్యం యస్య తైర్న విద్యతేఽతిశాయనమతిశయో యస్యాసామ్యశ్చాసావనతిశాయనస్తస్య నిస్సమాభ్యధికగుణస్యేత్యర్థః సూచితేన దిఙ్మాత్రదర్శితేనైతావతా మహిమ్నాలం బహునా కిం తద్దర్శనీయమితి భావః. కియతా విభూతి ర్లక్ష్మీః ప్రార్థ్యమానానపి ఇతరాన్ బ్రహ్మాదీన్ హిత్వా అనభీప్సోరకామయమానస్యాపి యస్య భగవతోఽంఘ్రిరేణుం జుషతే సేవతే ఇతి యథా శ్రియః పతిత్వమేవ తన్మాత్రప్రదర్శనాయాలమిత్యర్థః ॥

౨౧ అస్యాప్రతిమ మాహాత్మ్యదిశం దర్శయామీత్యభిప్రాయేణాహ అథాపీతి ద్వాభ్యామ్ అథాపి అపి చ పునరపి వేత్యర్థః. యస్య భగవతః వామపాదాంగుష్ఠనఖావసృష్టమర్వాక్ ప్రస్రుతం విరించేన బ్రహ్మణోపహృతం సమర్పితమర్హణాంభోఽర్ఘ్యజలం గంగాత్మకం కర్తృ

యత్రానురక్తాః సహసైవ ధీరా వ్యపోహ్య దేహాదిషు సంగ మూఢమ్ ।
వ్రజంతి తత్పారమహంస్య మంత్యం యస్మి న్నహింసోపశమః స్వధర్మః ॥ ౨౨

అహం హి పృష్టోఽర్యమణో భవద్భి రాచక్ష ఆత్మావగమోఽత్ర యావాన్ ।
నభః పతంత్యాత్మసమం పతత్త్రిణ స్తథా సమం విష్ణుగతిం విపశ్చితః ॥ ౨౩

ఏకదా ధనురుద్యమ్య విచరన్ మృగయాం వనే ।
మృగా ననుగతః శ్రాంతః క్షుధిత స్తృషితో భృశమ్ ॥ ౨౪

శేషం ఇంద్రాదిలోకపాలైః సహితాం జగత్సృష్టిం [illegible] సూచి[illegible] [illegible] ఏవంవిధమహాగుణగణయుక్తాత్ శ్రీనివాసా త్ప్రిపాదా న్మృ[illegible] [illegible] దార్థః భగవత్పదాభిధేయః జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య తేజః ప్రభృత్య[illegible] [illegible] వదభిధాయకేన భగవచ్ఛబ్దేన ప్రవృత్తినిమిత్తానామాశ్రయః [illegible] యతేన కోఽపీత్యర్థః. ఏతేన యోఽనంతశక్తి ర్భగవా న[illegible] ।

౨౨ యత్రేతి. యత్ర యస్మిన్ భగవతి ముకుందేఽనురాగయుక్తాః సంతో [illegible] ధియాః సహసాఽకస్మాదేవ దేహ ఆదిశబ్దా త్తదనుబంధ్యాదిషు చ [illegible] సంగ మపోహ్య తత్పారమహంస్య మంత్యం తురీయం పరమహంసాశ్రమం వ్రజంతి యస్మిన్ [illegible] హంస్యాశ్రమేఽహింసా ఉపశమశ్చ స్వానురూపో ధర్మః [illegible] ।

౨౩ ఏవం విధానంత మాహాత్మ్యశాలినో భగవతో [illegible] [illegible] వర్ణయామి త్యభిప్రాయేణాహ అహమితి. అర్యమణః [illegible]! [illegible] బుద్ధ్యర్థాః, అత్ర భగవన్మాహాత్మ్యే భవద్భిః పృష్టోఽహం [illegible] త్రయా[illegible] యావానాత్మనో బుద్ధే రవగమః ప్రసరః [illegible] భవతి తావంతం మహిమాన మాచక్షే వర్ణయామి. [illegible] వా ఆత్మసమం స్వబలానురూపమేవ నభః ప్రతిపతంతి ఉత్పతంతి తథా [illegible] బుద్ధిబలానురూపం విష్ణుగతిం భగవన్మహిమానం పతంతి విప[illegible], [illegible] ఉద్గచ్ఛతో నభసోఽభావా న్నివర్తంతే స్వబలక్షయా న్నివర్తంతే [illegible] దేవ నివర్తంతే న తు భగవన్మహిమ్నః క్షయా దిత్యర్థః. [illegible]—

ఇషుక్షయా న్నివర్తంతే నాంతరిక్షక్షితిక్షయాత్ ।
మతిక్షయా న్నివర్తంతే న గోవింద గుణక్షయాత్ ॥ ఇతి ॥ ౨౪ ॥

జలాశయ మచక్షాణః ప్రవివేశ తమాశ్రమమ్ ।
దదర్శ ముని మాసీనం శాంతం మీలితలోచనమ్ ॥ ౨౫

ప్రతిరుద్ధేంద్రియ ప్రాణ మనోబుద్ధి ముపారతమ్ ।
స్థానత్రయాత్ పరం ప్రాప్తం బ్రహ్మభూత మవిక్రియమ్ ॥ ౨౬

విప్రకీర్ణ జటాచ్ఛన్నం రౌరవే ణాజినేన చ ।
విశుష్య త్తాలు దుదకం తథాభూత మయాచత ॥ ౨౭

అలబ్ధ తృణ భూమ్యాది రసంప్రాప్తార్ఘ్య సూనృతః ।
అవజ్ఞాత మివాత్మానం మన్యమాన శ్చుకోప హ ॥ ౨౮

---

౨౪ అథ తత్ప్రోక్తం భాగవతాఖ్యం పురాణం పరీక్షిచ్ఛుకసంవాదరూపం శుశ్రావయిషుః తావత్ సంవాదప్రవృత్తిం తదుపోద్ఘాతరూపం పరీక్షిచ్ఛుకయోః సంగమం పరీక్షితః ప్రాయోప వేశం చ తన్మూలం విప్రశాపం తన్నిమిత్తం చాహ ఏకదేత్యాదినా యావత్ స్కంధసమాప్తి. తావచ్ఛాపనిమిత్త మాహ షడ్భిః ఏకదేతి. కదాచిత్ పరీక్షిత్ ధను రుద్యమ్య ఉద్ధృత్య వనే మృగయాం చరన్ పశ్యమానః శ్రాంతః నితరాం తృషితః తృషా సంజాతా క్షుదస్య సంజాతేతి తథా తారకాదిత్వా దితచ్ ॥

౨౫ క్వచిదపి జలాకర మపశ్యం స్త మాశ్రమం ప్రవివేశ ఆంగిరస స్యాశ్రమం ప్రవిష్టవా నిత్యర్థః. తత్ర ముని మాంగిరసం దదర్శ, కథంభూత మాసీనం ఉపవిష్టం శాంతం ప్రసన్నం, మీలితే లోచనే యేన తమ్ ॥

౨౬ ప్రతి రుద్ధాని నిర్వ్యాపారాణి తానీంద్రియాదీని యేన త మత ఏవోపారతం బాహ్య వ్యాపారా దుపరతం స్థానత్రయాత్ జాగ్రత్ స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయాత్ పరం స్వాత్మానం ప్రాప్త మనుసందధతం బ్రహ్మభూతం బ్రహ్మవిషయక భావనయాఽన్విత మవిక్రియం ద్వంద్వప్రయుక్త వికార రహితమ్ ॥

౨౭ విప్రకీర్ణాభి ర్విక్షిప్తాభి ర్జటాభి శ్ఛన్న మావృతం రౌరవేణ రురోః మృగస్య సంబంధినా చర్మణా చ్ఛన్నం ఏవంభూతం మునిం విశుష్యత్ తాలువదనం చ యస్య తథాభూతో రాజో దకం జల మయాచత ॥

౨౮ న లబ్ధం తృణం భూమి రాదిశబ్దా దన్య చ్చోపవేశార్థం యేన న సంప్రాప్త మర్ఘ్యం సూనృతం చ మధురవచశ్చ యేన తథాభూతోఽత ఏవావజ్ఞాత మవహేలిత మివాత్మానం మన్యమానో రాజా చుకోప ॥

అభూతపూర్వః సహసా క్షుత్తృడ్భ్యా మర్దితాత్మనః ।
బ్రాహ్మణం ప్రత్యభూద్ బ్రహ్మన్ మత్సరో మన్యురేవ చ ॥ ౨౯

స తు బ్రహ్మఋషే రంసే గతాసు మురగం రుషా ।
వినిర్గచ్ఛన్ ధనుష్కోట్యా నిధాయ పుర మాగమత్ ॥ ౩౦

ఏష కిం నిభృతాశేషకరణో మీలితేక్షణః ।
మృషాసమాధి రాహోస్విత్ కిం ను స్యాత్ క్షత్రబన్ధుభిః ॥ ౩౧

తస్య పుత్రోఽతితేజస్వీ విహరన్ బాలకోఽర్భకైః ।
రాజ్ఞాఘం ప్రాపితం తాతం శ్రుత్వా తత్రేద మబ్రవీత్ ॥ ౩౨

అహో అధర్మః పాలానాం పీవ్నాం బలిభుజామివ ।
స్వామిన్యఘం యద్ దాసానాం ద్వారపానాం శునామివ ॥ ౩౩

౨౯ క్షుత్తృడ్భ్యాం మర్దితాత్మనః పీడితశరీరస్య తస్య రాజ్ఞః అభూతపూర్వః పూర్వం భూతః భూతపూర్వః కదాచిదపి పూర్వం న జాత ఇత్యర్థః. మత్సరో మన్యుశ్చ హే బ్రహ్మన్! బ్రాహ్మణం మునిం ప్రత్యభూత్ అభూత్ మన్యుః క్రోధః అమర్ష ఇతి యావత్. మత్సరో ద్రోహోఽపచికీర్షేతి యావత్.

౩౦ తతః స తు రాజా నిర్గచ్ఛన్ నిర్గచ్ఛంస్తు ముమూర్షుః రుషా బ్రహ్మర్షే రంసే ధనుః కోట్యా ధనుషోఽగ్రభాగేన గతప్రాణం సర్పం నిధాయ పురం యయౌ ॥

౩౧ కిమయం నిహితవాన్ ఇత్యత్ర రాజ్ఞస్తాత్పర్యం వివృణోతి ఏష ఇతి. కిమేష మునిః నిభృతాని నియమితాన్యశేషాణి కరణానీన్ద్రియాణి యేన మీలితే ఈక్షణే లోచనే యేన తథాభూతః యథార్థసమాధినిష్ఠః ఆహోస్విత్ క్షత్రబన్ధుభిరస్మాకం కిం ప్రయోజనం విద్యత ఇతి బుద్ధ్యా మృషా మిథ్యాభూతః సమాధిర్యస్య తథాభూతః ఏవ వా స్యాదిత్యభిప్రాయేణ నిధాయ గత ఇత్యర్థః ॥

౩౨ తత స్తస్య మునేః పుత్రః అతితేజస్వీ బ్రహ్మతేజస్సంపన్నః బాలకోఽర్భకైః సహ క్రీడన్ తాతం పితరం రాజ్ఞాఽఘం ప్రాపితం అపరాధవిషయీకృతం శ్రుత్వా తత్రేదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్ ॥

౩౩ తదేవాహ అహో ఇతి పఞ్చభిః. బలిభుజాం శునాం వాయసానామివ వా పీవ్నాం వర్ధితానాం పాలానాం రాజ్ఞా మహో అధర్మః పశ్యతాం కోఽయం మహానధర్మః ద్వారపాలానాం శునామివ దాసభూతానాం రాజ్ఞాం స్వామిని బ్రాహ్మణేష్వపరాధ ఇతి యదేష ఏవాధర్మః ॥

బ్రాహ్మణైః క్షత్రబంధుర్హి ద్వారపాలో నిరూపితః ।
స కథం తద్గృహే ద్వాఃస్థః సభాండం భోక్తు మర్హతి ॥ ౩౪

కృష్ణే గతే భగవతి శాస్త్రి ర్యుత్పథగామినామ్ ।
తద్భిన్నసేతూ నద్యాహం శాస్మి పశ్యత మే బలమ్ ॥ ౩౫

ఇత్యుక్త్వా రోషతామ్రాక్షో వయస్యానృషిబాలకః ।
కౌశిక్యాప ఉపస్పృశ్య వాగ్వజ్రం విససర్జ హ ॥ ౩౬

ఇతి లంఘిత మర్యాదం తక్షకః సప్తమేఽహని ।
దంక్ష్యతి స్మ కులాంగారం చోదితో మే తతద్రుహమ్ ॥ ౩౭

తతోఽభ్యేత్యాశ్రమం బాలో గళే సర్పకళేవరమ్ ।
పితరం ఏక్ష్య దుఃఖార్తో ముక్తకంఠో రురోద హ ॥ ౩౮

---

౩౪ తదేవోపపాదయతి—క్షత్రబంధుర్హి బ్రాహ్మణైర్ద్వారపాలత్వేన శ్వేవ నియోజితః స ద్వాఃస్థః క్షత్రబంధుః తద్గృహే బ్రాహ్మణగృహే శ్వేవ కథం సభాండమేకపాత్రం యథా తథా భోక్తుమర్హతి యోగ్యో భవేత్ ॥

౩౫ ఉత్పథప్రతిపన్నానాం శాస్తరి దండయితరి కృష్ణే భగవతి స్వలోకం ప్రతి గతే సతి తాన్ భిన్నమర్యాదాన్ అహమద్య శాస్మి శిక్షయే, మమ బలం పశ్యత ॥

౩౬ వయస్యాన్ సమానవయస్కాన్ బాలకాన్ ప్రతీత్థముక్త్వా రోషేణ తామ్రే ఈక్షణే యస్య సః ఋషిబాలకః కౌశిక్యా నద్యా అప ఉపస్పృశ్యాచమ్య వాగ్వజ్రం శాపాత్మక వాగ్రూపం వజ్రం ససర్జ ప్రాయుంక్త ॥

౩౭ వాగ్వజ్రమేవ దర్శయతి ఇతీత్థమ్ ఉల్లంఘితా మర్యాదా యేన తం మే తతద్రుహం తతస్తాతః పితా తస్యాపకారిణం కులనాశకం రాజానమితః సప్తమేఽహని మయా చోదితః ప్రేరితస్తక్షకః సర్పో దంక్ష్యతీతి ॥

౩౮ తతో బాలః పితురాశ్రమమాగత్య గళే కంఠే సర్పో యస్య తత్కళేవరం యస్య తం పితరమాలోక్య దుఃఖపీడితో ముక్తః కంఠో యేన సః ఉచ్చైః స్వరయుక్త ఇత్యర్థః, రురోద రోదనం కృతవాన్ ॥

స వా ఆంగిరసో బ్రహ్మన్ శ్రుత్వా సుతవిలాపనమ్ ।
ఉన్మీల్య శనకై ర్నేత్రే దృష్ట్వా స్వాంసే మృతోరగమ్ ॥ ౩౯

విసృజ్య పుత్రం పప్రచ్ఛ వత్స కస్మాద్ధి రోదిషి ।
కేనవాతేఽపకృత మిత్యుక్తః స న్యవేదయత్ ॥ ౪౦

నిశమ్య శప్త మతదర్హం నరేంద్రం స బ్రాహ్మణో నాత్మజ మభ్యనందత్ ।
అహో బతాంహో మహ దజ్ఞ తే కృత మల్పీయసి ద్రోహ ఉరుర్దమో ధృతః ॥ ౪౧

స వై నృభి ర్నరదేవం పరాఖ్యం సమ్మాతు మర్హస్యవిపక్వబుద్ధే ।
యత్తేజసా దుర్విషహేణ గుప్తా విందంతి భద్రా ణ్యకుతోభయాః ప్రజాః ॥ ౪౨

---

౩౯ తతో హే బ్రహ్మన్! స వై ఆంగిరసః సుతస్య విలాపం శ్రుత్వా శనై ర్నేత్రే ఉన్మీల్యాంసే మృత మురగం దృష్ట్వా ॥

౪౦ తం పరిహృత్య పుత్రం పప్రచ్ఛ. ప్రశ్నమేవాహ హే వత్స! కస్మాద్ధేతో స్త్వమితి శేషః విరోదిషి రోదనం కరోషి, కేన వా తే తవాపకృతం భావే క్తః, ఇతీత్థ ముక్తో బాలకః సర్వవృత్తం న్యవేదయత్ కథయామాస ॥

౪౧ తతోఽతదర్హం శాపానర్హం రాజానం శప్త మాకర్ణ్య బ్రాహ్మణః ఆంగిరసః పుత్రం నాభ్యనందత్. తదేవ దర్శయతి అహో ఇతి సార్ధైః సప్తభిః. హే అజ్ఞ! త్వయా మహ దంహః పాప మహో కృతం బత కిం తదల్పీయసి ద్రోహేఽల్పాపరాధే నిమిత్తే ఉరుర్దమో దండో ధృతః కృత ఇత్యేతత్ ॥

౪౨ అపకృతేనాపి రాజా నాపకార్య ఇత్యాహ స వా ఇతి. హే అవిపక్వబుద్ధే! నృభి రపకృతై ర్నరదేవో నాపకార్యః, అత స్త్వం నరదేవం పరాఖ్యం పరమపురుషమితి సామర్థ్య లబ్ధోఽర్థః. నరదేవనామ్ని రథాంగపాణావితి వక్ష్యమాణానుగుణాత్ నరదేవ ఇత్యాఖ్యామాత్రమేవ స తు సాక్షా దీశ్వర ఏవేతి భావః, తం సమ్మాతు మేవార్హః న త్వపకర్తుం తత్ర హేతుమాహ యత్ యస్మా ద్యద్విషయానపకారాత్ తస్య దుర్విషహేణ శత్రుభి రసోఢవ్యేన తేజసా గుప్తాః ప్రజాః కుతశ్చిదపి భయరహితాః భద్రాణి మంగళాని సుఖానీతి యావత్ విందంతి లభన్తే. తస్మా ల్లోకే సుఖావహో నరదేవో న హంతవ్య ఇతి భావః ॥

అలక్ష్యమాణే నరదేవనామ్ని రథాంగపాణా వయ మంగ లోకః ।
తదా హి చౌరప్రచురో వినంక్ష్య త్యరక్ష్యమాణోఽవివరూథవత్ క్షణాత్ ॥ ౪౩

తదద్య నః పాప ముపై త్యనన్వయం యన్నష్టనాథస్య వసోర్విలుంపకాత్ ।
పరస్పరం ఘ్నంతి శపంతి వృంజతే పశూన్ స్త్రియోఽర్థాన్ పురుదస్యవో జనాః ॥ ౪౪

తదాఽఽర్యధర్మశ్చ విలీయతే నృణాం వర్ణాశ్రమాచారయుత స్త్రయీమయః ।
తతోఽర్థకామాభినివేశితాత్మనాం శునాం కపీనామివ వర్ణసంకరః ॥ ౪౫

ధర్మపాలో నరపతిః స తు సమ్రాడ్ బృహచ్ఛ్రవాః ।
సాక్షా న్మహాభాగవతో రాజర్షి ర్హయమేధయాట్ ॥

క్షు త్తృట్ఛ్రమయుతో దీనో నైవాస్మచ్ఛాప మర్హతి ॥ ౪౬

౪౩ విపర్యయేఽనర్థమాహ అలక్ష్యమాణ ఇతి త్రిభిః. నరదేవాఖ్యే చక్రపాణౌ విష్ణౌ అలక్ష్యమాణేఽవిద్యమానే సత్యంగ హే పుత్ర! తదా హ్యయం లోకః అరక్ష్యమాణః అత ఏవ చౌరభూయిష్ఠః సన్ వృకప్రచురావిసంఘ ఇవ క్షణమాత్రేణ నంక్ష్యతి నష్టో భవిష్యతి ॥

౪౪ నశ్యతు కా హాని రిత్యత్రాహ తదితి. తత్పాప మనన్వయమస్మత్ సంతాననాశక మద్య అధునా నోఽస్మా నుపైతి కిం తత్పాపం యద్విలుంపకాద్ధేతో ర్వసోర్ధనస్య నష్టనాథస్య రక్షకరహితస్య సతః పురవో బహవో దస్యవో యేషాం తే జనాః పరస్పరం ఘ్నంతి శపంతి వాక్పారుష్యం కుర్వంతి వృంజతే ఛిదం త్యర్థాన్ వృంజతే హర న్తీ త్యేతత్ ॥

౪౫ కించ తదా నరదేవనామ్ని రథాంగపాణా వలక్ష్యమాణే సతి వర్ణాశ్రమాచారయుతః త్రయ్యా ఆగతః త్రయీమయః, తత ఆగత ఇత్యధికారే 'మయట్ చ' ఇతి మయట్ వైదిక ఇత్యర్థః, నృణా మార్యధర్మః సతాం ధర్మశ్చ విలీయతే నంక్ష్యతి తతో ధర్మలయా దర్థకామయో ర్నివేశితః అభినివిష్టః ఆత్మా మనో యేషాం నృణాం శునామివ చ సంకరో భవిష్యతి ॥

౪౬ ఏవం సామాన్య నరదేవస్యా నిగ్రాహ్యత్వముక్త్వాథ ప్రకృతం పరీక్షితం నిర్దిశ్యాహ ధర్మపాల ఇతి. స తు నృపతిః పరీక్షిత్ ధర్మపాలః వర్ణాశ్రమధర్మమర్యాదాపాలకః తథాప్యేవ విశ్రుతః విపులకీర్తిః సార్వభౌమశ్చ తత్రాపి మహాభాగవతః, అనేక బ్రహ్మవిదపకర్తౄణాం నో గతి రేవ నాస్తీతి భావః, రాజర్షిః కేవలం రాజఋషి రేవ న హయమేధయాట్ హయమేధైః ఇష్టవాన్ ॥

అపాపేషు స్వభృత్యేషు బాలేనాపక్వబుద్ధినా ।
పాపం కృతం తద్భగవాన్ సర్వాత్మా క్షంతు మర్హతి ॥ ౪౭

తిరస్కృతా విప్రలబ్ధాః శప్తాః క్షిప్తా హతా అపి ।
నాస్య తత్ ప్రతి కుర్వంతి తద్భక్తాః ప్రభవోఽపిహి ॥ ౪౮

ఇతి పుత్రకృతాఘేన సోఽనుతప్తో మహామునిః ।
స్వయం విప్రకృతో రాజ్ఞా నైవాఘం తదచింతయత్ ॥ ౪౯

ప్రాయశః సాధవో లోకే పరైర్ద్వంద్వేషు యోజితాః ।
న వ్యథంతి న హృష్యంతి యత ఆత్మా గుణాశ్రయః ॥ ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం ప్రథమస్కంధే విప్రశాపోపలంభనం నామాష్టాదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౮

---

౪౭ పుత్రకృతాపరాధం యః శ్రమస్తేన క్షమితః, అత ఏవ దీనః స్వ ఇత్థం సుతకృతాపరాధం బుద్ధ్వా శాపం నార్హతి ఏవ మాత్మజ మనభినంద్య తత్కృతాపరాధం స్వాత్మన్యేవారోప్య మహాభాగవతం భగవంతం క్షమాపయతి అపాపేష్వితి. సర్వాత్మా సర్వాంతరాత్మా శక్తిమత్త్వేన అంతరాత్మతయా అవస్థిత ఇతి భావః, భగవాన్ అపాపేషు స్వభక్తేషు బాలేనాపక్వబుద్ధినా పుత్రేణ మయా కృతం పాపమిదం క్షంతు మర్హతి ॥

౪౮ శాస్త్రాన్మద్విషయాపరాధః కథంచి స్మచ్చరణానురాగాదినా సహ్యః ఏవ స్వభక్తవిషయాపరాధస్తు న కథంచిదపి కింతు తైరేవ సహ్యః ఇత్యేవంవిధం భగవదభిప్రాయం మహాభాగవతానేవ క్షమాపయతి తిరస్కృతా ఇతి. తిరస్కృతాః పరిభూతాః అపి ప్రలబ్ధాః ప్రతారితా అపి క్షిప్తా నిందితా అపి హతాః తాడితా అపి తద్భక్తాః భగవద్భక్తాః ప్రభవోఽపి ప్రత్యపకర్తుం సమర్థా అప్యస్య తిరస్కారకర్తుః న తిరస్కారాది కర్తుం ప్రతికుర్వంతి, కింతు కేవలం క్షామ్యంతి ॥

౪౯ ఇత్థం స మహామునిః పుత్రకృతేనాఘేనానుతప్తః రాజ్ఞా స్వయం విప్రకృతోఽపి తద్రాజకృత మఘం అపరాధం నైవాచింతయత్ న చింతితవాన్ ॥

౫౦ కుతో నాచింతయ దిత్యత్రాహ ప్రాయశ ఇతి. లోకే సాధవః పరైర్ద్వంద్వేషు శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదిషు యోజితాః సంయోజితా అపి సాధవః ప్రాయేణ న వ్యథంతి న హృష్యంతి తథా దుఃఖే యోజితా న వ్యథంతీత్యర్థః కుతః ? యతః ఆత్మా తేషాం మనః గుణాశ్రయః శీలాశ్రయః. యద్వా అగుణాశ్రయ ఇతి చ్ఛేదః గుణకార్యరాగద్వేషాద్యనాశ్రయః ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే ప్రథమస్కంధే శ్రీమద్వీరరాఘవాచార్యకృత భాగవత చంద్రచంద్రికాయాం అష్టాదశోఽధ్యాయః ॥ ౧౮

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యాసహితం శ్రీమద్భాగవతమ్

అథైకోనవింశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ

మహీపతి స్త్వథ తత్కర్మ గర్హ్యం విచింతయ న్నాత్మకృతం సుదుర్మనాః ।
అహో మయా నీచ మనార్యవత్ కృతం నిరాగసి బ్రహ్మణి గూఢతేజసి ॥ ౧

ధ్రువం తతో మే కృతదేవహేలనాద్ దురత్యయం వ్యసనం నాతిదీర్ఘాత్ ।
తదస్తు కామం త్వఘనిష్కృతాయ మే యథా న కుర్యాం పునరేవ మద్ధా ॥ ౨

అద్యైవ రాజ్యం బల మృద్ధకోశం ప్రకోపిత బ్రహ్మకులానలో మే ।
దహ త్వభద్రస్య పునర్న మేఽభూత్ పాపీయసీ ధీ ర్ద్విజదేవగోభ్యః ॥ ౩

---

౧ మహీపతి రితి. అథ స్వపురప్రవేశానంతరం మహీపతిః పరీక్షిత్ ఆత్మకృతం తదురగనిధానరూపం గర్హ్యం కర్మ చింతయన్ దుర్మనాః ఆత్మనిందాపరో బభూవే త్యర్థః. తదేవ దర్శయతి సార్ధద్వయేన. అహో మయా మూర్ఖవత్ నిరాగసి నిరపరాధిని గూఢ మనభివ్యక్తం తేజః సామర్థ్యం యస్మిన్ బ్రహ్మణి బ్రాహ్మణవిషయేఽమీదం నికృష్టం కర్మ కృతమమీదం పాపమ్ ॥

౨ తతో నీచాత్ కృతాత్ దేవహేలనరూపాత్ కర్మణో నిమిత్తాత్ న కేవలం మయా బ్రాహ్మణోఽవహేలితః కింతు సాక్షాద్దేవో భగవానేవే త్యభిప్రాయేణ దేవహేలనా దిత్యుక్తమ్, మే మమ నాతిదీర్ఘాత్ సమ మనంతరకాలమేవ దురత్యయ మతిర్తు మశక్యం వ్యసనం దుఃఖం ధ్రువం నూనం భవిష్యతి. తత్ స్వస్య హితమేవ మన్యతే తదితి తద్వ్యసనం మమాఘస్య నిష్కృతాయ పాపవిశుద్ధయే కామం ప్రకామమస్తు. కిమనిష్టం ప్రార్థయసే ఇత్యత్రాహ-యథా పునరేవం విధ మఘం న కుర్యా మద్ధా న కుర్యామేవ. అద్ధేతి స్ఫుటావధారణయో ర్ద్యోతక మవ్యయం శిక్షార్థ మస్త్వితి భావః. అస్త్వద్ధాఽస్త్వేవేతి వాన్వయః ॥

3 అద్యేతి. ప్రకోపితం కోపం ప్రాపితం యద్బ్రహ్మకులం బ్రహ్మకులం తత్కర్తృక నిగ్రహాత్మకోఽనలోఽగ్ని రద్యైవ మమ రాజ్యం బలం సైన్యం ప్రభూతధనకోశం చ దహతు. యథా పున రభద్రస్యాఘమ ద్విజేభ్యో దేవేభ్యో గోభ్యశ్చాపచికీర్షాయుక్తా చైవంవిధా పాపీయసీ బుద్ధి ర్మా భూత్తథా శిక్షార్థం దహత్వితి భావః ॥

సంచిన్తయన్నిత్థమథాశృణోద్ యథా మునేః సుతోక్తో నిర్ఋతిస్తక్షకాఖ్యః ।
స సాధు మేనే న చిరేణ తక్షకానలం ప్రసక్తస్య విరక్తికారణమ్ ॥ ౪

అథో విహాయేమ మముం చ లోకం విమర్శితౌ హేయతయా పురస్తాత్ ।
కృష్ణాంఘ్రిసేవామధిమన్యమాన ఉపావిశత్ ప్రాయ మమర్త్యనద్యామ్ ॥ ౫

యా వై లసచ్ఛ్రీతులసీ విమిశ్ర కృష్ణాంఘ్రిరేణ్వభ్యధి కాంబు నేత్రీ ।
పునాతి లోకానుభయత్ర సేశాన్ కస్తాం న సేవేత మరిష్యమాణః ॥ ౬

ఇతి వ్యవచ్ఛిద్య స పాండవేయః ప్రాయోపవేశం ప్రతి విష్ణుపద్యామ్ ।
దధ్యౌ ముకుందాంఘ్రి మనన్యభావో మునివ్రతో ముక్తసమస్త సంగః ॥ ౭

౪ [illegible] సంచిన్తయన్ రాజా యథా [illegible] ర్మునేః సుతేనోక్తః శాపాత్మకోక్త్యా ప్రచోదితః [illegible] విషయేష్వత్యన్తం, విషయాసక్తస్య స్వస్య [illegible] దచిరేణ తక్షకాగ్నిరూప మనలం సాధు యథా తథా మేనే ॥

౫ [illegible] తతః ఇమ మముం చ లోకం విహాయ [illegible] యానతః. [illegible]కాముష్మిక సుఖస్పృహాం విహాయేత్యర్థః. [illegible] స్నేన పురస్తాత్ పూర్వమేవ హేయతయా విమర్శితౌ [illegible] విచార్య పరిత్యక్తౌ ఇమ మముం చ లోకం విహాయేత్యన్వయః. [illegible] సేవా మధిమన్యమానః నిరవధి పురుషార్థసాధనతయా మన్యమానః [illegible] గంగాయాం ప్రాయ మనశనవ్రత ముపావిశ [illegible] ॥

౬ [illegible] అన్యత్ర వా ప్రాయ ముపవిశతు కిం విశేషః [illegible] యా వా ఇతి. [illegible] రేణ్వభ్యధికస్య ప్రశస్తస్యాంబునో నేత్రీ [illegible] సేశాన్ లోకపాలైః సహితాన్ లోకాన జనాన్ [illegible] వా పురుషాన్ న సేవేత? అపి తు సర్వ ఇత్యర్థః ప్రాయేణ తస్యా ఏవ ప్రా[illegible] లసచ్ఛ్రీతులసీ శ్రీకృష్ణాంఘ్రిరేణునా హేతునా అభ్యధికం [illegible] నేత్రీతి వార్థః ॥

౭ స పాండవేయః పరీక్షిత్ దిష్ట్యా విష్ణుపద్యాం గంగాయాం ప్రా[illegible] నిశ్చిత్య సంకల్ప్య ముక్తః సమస్తేషు దేహాత్మజను బన్ధ్వాదిషు సంగ [illegible] న విద్యతేఽన్యో భావః చింతా యస్య సః ముకుందాంఘ్రిం [illegible] ధ్యాతవాన్ ॥

తత్రోపజగ్ము ర్భువనం పునానా మహానుభావా మునయః సశిష్యాః ।
ప్రాయేణ తీర్థాభిగమాపదేశైః స్వయం హి తీర్థాని పునన్తి సన్తః ॥ ౮

అత్రి ర్వసిష్ఠశ్చ్యవనః శరద్వా నరిష్టనేమి ర్భృగు రంగిరాశ్చ ।
పరాశరో గాధిసుతోఽథ రామ ఉతథ్య ఇంద్రప్రమదేధ్మవాహౌ ॥ ౯

మేధాతిథి ర్దేవల ఆర్ష్టిషేణో భారద్వాజో గౌతమః పిప్పలాదః ।
మైత్రేయ ఔర్వః కవషః కుంభయోని ర్ద్వైపాయనో భగవా న్నారదశ్చ ॥ ౧౦

అన్యే చ దేవర్షి బ్రహ్మర్షి వర్యా రాజర్షి వర్యా అరుణాదయశ్చ ।
నానార్షేయప్రవరాన్ సమేతా నభ్యర్చ్య రాజా శిరసా వవన్దే ॥ ౧౧

సుఖోపవిష్టే ష్వథ తేషు భూయః కృతప్రణామః స్వచికీర్షితం యత్ ।
విజ్ఞాపయామాస వివిక్తచేతాః ఉపస్థితోఽగ్రేఽభి గృహీతపాణిః ॥ ౧౨

రాజోవాచ

అహో వయం ధన్యతమా నృపాణాం మహత్తమానుగ్రహణీయ శీలాః ।
రాజ్ఞాం కులం బ్రాహ్మణపాదశౌచాద్ దూరా ద్విసృష్టం బత గర్హ్యకర్మ ॥ ౧౩

౮ తదా తత్ర రాజ్ఞః సన్నిధౌ మహానుభావాః సశిష్యా మునయో లోకం పునానాః పవిత్రీ కుర్వంతః ఆజగ్ముః. భువనం పునానా ఇత్యేతదేవ ఉపపాదయతి ప్రాయేణ సంతః సాధవః తీర్థయాత్రా వ్యాజైః స్వయమేవ తీర్థాని పునంతి. హి యథా చ ... ఉపపాదితం పురస్తాత్ తీర్థీకుర్వంతి తీర్థానీ త్యత్రేత్యర్థః ॥

౯, ౧౦ కే చైతే మునయ ఇత్యత్ర దర్శయతి అత్రిరితి సార్ధద్వయేన. గాధిసుతో విశ్వామిత్రః రామో భార్గవః కుంభయోని రగస్త్యః ॥

౧౧ అన్యే చ దేవర్షిశ్రేష్ఠా బ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠా రాజర్షివర్యా అరుణాదయశ్చ ఋషయః తానాగతా న్నానావిధార్షేయ ప్రవరాన్ సమేతాన్ సంఘీభూతాన్ అభ్యర్చ్య రాజా పరీక్షిద్ శిరసా వవందే ॥

౧౨ అథ తేషు సుఖం యథాతథోపవిష్టేషు సత్సు పునరపి కృతః ప్రణామో యేన స రాజా ఉపస్థిత స్తేషాం సమీపే తిష్ఠన్ అభిగృహీతపాణిః బద్ధాంజలిః వివేకయుక్తం చేతో యస్య తథాభూతః స్వచికీర్షితం కర్తు మిష్టం య త్తద్విజ్ఞాపయామాస ॥

తస్యైవ మేఽఘస్య పరావరేశో వ్యాసక్తచిత్తస్య గృహేష్వభీక్ష్ణమ్ ।
నిర్వేదమూలో ద్విజశాపరూపో యత్ర ప్రసక్తో భయమాశు ధత్తే ॥ ౧౪

తం మోపయాతం ప్రతియంతు విప్రా గంగా చ దేవీ ధృతచిత్తమీశే ।
ద్విజోపసృష్టః కుహక స్తక్షకో వా దశత్వలం గాయత విష్ణుగాథాః ॥ ౧౫

పునశ్చ భూయా ద్భగవ త్యనంతే రతిః ప్రసంగశ్చ తదాశ్రయేషు ।
మహత్సు యాం యా ముపయామి సృష్టిం మైత్ర్యస్తు సర్వత్ర నమో ద్విజేభ్యః ॥ ౧౬

---

౧౩ తదేవాహ అహో ఇతి చతుర్భిః. నృణాం మధ్యే వయం మహో ధన్యతమాః ఉత్తమాః ఖలు, ధన్యతమత్వే హేతుం వద న్నాత్మనో విశినష్టి. మహాత్మసు నవసన్ని రనుగ్రహణీయ మనుగ్రహీతుం యోగ్యం శీలం యేషాం, యద్వా మహత్త్వమానుగ్రహణీయం మహాత్మానుగ్రహలభ్యం శీలం యేషాం తథాభూతాః. అనేవంభూతం రాజకులం నిందతి రాజ్ఞామితి. బ్రాహ్మణానాం భవతాం పాదశౌచాత్ పాదసేవామూలకవిశుద్ధేః దూరా ద్విసృష్టం దూరాత్త్యక్తం యద్రాజ్ఞాం కులం తద్గర్హ్యం నింద్యం కర్మ యస్య తథాభూతం భవతి. బత ఇతి ఖేదే ॥

౧౪ నను మహత్త్వమానుగ్రహణీయశీలస్య తవ కథ మధునా నిగ్రహప్రవృత్తి రిత్యత్ర తన్నిగ్రహోఽప్యనుగ్రహరూప ఏవేత్యాహ తస్యేతి. తస్యైవ మహత్త్వమానుగ్రహణీయ శీలస్యైవాభీక్ష్ణం పునః పునః గృహేషు వ్యాసక్తం చిత్తం యస్య తస్య మమాద్య పరికృత బ్రహ్మవిదపచారరూపస్య పరిహారక ఇతి శేషః, నిర్వేదమూలః దేహతదనుబంధ్యాదిషు వైరాగ్యే చ మూలం హేతుః. ద్విజశాపరూపః పరావరేశో భగవానేవ ప్రసక్తః ప్రవృత్తః మా మనుగ్రహీతుం భగవత్సంకల్ప ఏవ ద్విజశాపవ్యాజేన ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. కథం తస్యానుగ్రహరూపత్వేత్యత ఆహ యత్ర యస్మిన్ మయి ప్రసక్తో ద్విజశాపరూపః భగవానీశః ఆశ్వభయం ధత్తే దధాతి బ్రహ్మవిదపచార పరిహారహేతుత్వా న్నిర్వేదమూలత్వాత్ సత్సంగద్వారా ముక్తిసాధకత్వాచ్చ అనుగ్రహరూప ఏవేత్యర్థః ॥

౧౫-౧౬ అస్త్వేవం, ప్రకృతం కిమిత్యాహ తమితి. హే విప్రాః! భవంతః ఇయం దేవీ గంగా చేశే భగవతి ధృతం చిత్తం యేన తథాభూతం తం ఉక్తవిధ ముపాయాంతరానువర్తినం ప్రతియంతు హేయోపాదేయ శుశ్రూషుం పునః కించ మమ భగవత్యనంతేఽతిభక్తిః తదాశ్రయేషు భగవద్భక్తేషు సంగశ్చ స్యాదేవ మనుగృహ్ణీతేతి భావః. కించ యాం యాం సృష్టిం యద్యజ్జన్మ ప్రాప్నోమి తత్ర సర్వత్ర జన్మని మహత్సు భవాదృశేషు మైత్రీ ఆనుకూల్య మస్తు ద్విజేభ్యో వో నమః ॥

ఇతి స్మ రాజాఽధ్యవసాయయుక్తః ప్రాచీనమూలేషు కుశేషు ధీరః ।
ఉదఙ్ముఖో దక్షిణకూల ఆస్తే సముద్రపత్న్యాః స్వసుతన్యస్తభారః ॥ ౧౭

ఏవం చ తస్మిన్నరదేవదేవే ప్రాయోపవిష్టే దివి దేవసంఘాః ।
ప్రశస్య భూమౌ వ్యకిరన్ ప్రసూనైర్ముదా ముహుర్దుందుభయశ్చ నేదుః ॥ ౧౮

మహర్షయో వై సముపాగతా యే ప్రశస్య సాధ్విత్యనుమోదమానాః ।
ఊచుః ప్రజానుగ్రహశీలసారా యదుత్తమశ్లోకగుణాభిరూపమ్ ॥ ౧౯

న వా ఇదం రాజర్షివర్య చిత్రం భవత్సు కృష్ణం సమనువ్రతేషు ।
యేఽధ్యాసనం రాజకిరీటజుష్టం సద్యో జహుర్భగవత్పార్శ్వకామాః ॥ ౨౦

సర్వే వయం తావదిహాస్మహేఽద్య కలేవరం యావదసౌ విహాయ ।
లోకం పరం విరజస్కం విశోకం యాస్యత్యయం భాగవతప్రధానః ॥ ౨౧

౧౭ ఇతీత్థం నిశ్చయయుక్తో రాజా ధీరః స్వసుతే జనమేజయే న్యస్తో నిహితో రాజ్యభారో యేన తథాభూతః సముద్రపత్న్యా గంగాయా దక్షిణకూలే దక్షిణతీరే ప్రాచీనకూలేషు ప్రాచీనాగ్రేషు కుశేష్వాస్తే స్మ ఉపవిష్టవాన్ ॥

౧౮ ఇత్థం తస్మిన్నరదేవానాం దేవే పరీక్షితి ప్రాయోపవిష్టే సతి దివి సర్వదేవసంఘాః తం ప్రశస్య ప్రస్తూయ ముదా ప్రసూనైః కుసుమైః పునః పునః భూమౌ వ్యకిరన్ దుందుభయశ్చ నేదుః దధ్వనుః ॥

౧౯ యే సమాగతా మహర్షయః తే సర్వే ఉత్తమైః శ్లోక్యాః ప్రశంసనీయా గుణాః తైరభిరూపం రాజానం ప్రశస్య సాధు సాధ్విత్యనుమోదమానాః ఊచుః. కుతః యత్ యతః త్రే ప్రజాస్వనుగ్రహ ఏవ శీలం స్వభావః స ఏవ సారో యేషాం తే తథాభూతత్వాత్ ప్రశస్యాను మోదమానా ఊచురిత్యర్థః ॥

౨౦ ఉక్తమేవాహ న వా ఇతి. హే రాజర్షివర్య! నిత్యం శ్రీకృష్ణమనువ్రతే ష్వనువర్తిషు భవత్స్విదం విచిత్రం న వై న భవతి కిం తత్ యే భగవతః భగవతః పార్శ్వం సామీప్యం కామయమానాః సంతో రాజ్ఞాం కిరీటైః జుష్టం సేవిత మధ్యాసనం సార్వభౌమసింహాసనం సద్యో జహుః తత్యజురిత్యేతత్ ॥

౨౧ ఏవం రాజాన ముక్త్వాఽథ మిథ ఆహుః సర్వ ఇతి. యావద్భాగవతా ఏవ ప్రధానా నితరాం సేవ్యా యస్య సోఽసౌ రాజా కలేవరం విహాయ విరజస్కం శుద్ధసత్త్వమయ విలోకమిద

ఆశ్రుత్య తదృషిగణవచః పరీక్షిత్ సమం మధుచ్యుద్ గురు చావ్యలీకమ్ ।
అభాషతైనా నభినన్ద్య యుక్తాన్ శుశ్రూషమాణ శ్చరితాని విష్ణోః ॥ ౨౨

సమాగతాః సర్వత ఏవ సర్వే వేదా యథా మూర్తిధరా స్త్రిపృష్ఠే ।
నేహాథవాముత్ర చ కశ్చనార్థ ఋతే పరానుగ్రహ మాత్మశీలమ్ ॥ ౨౩

తతశ్చ వః పృచ్ఛ్యమిమం విపృచ్ఛే విశ్రభ్య విప్రా ఇతికృత్యతాయామ్ ।
సర్వాత్మనా మ్రియమాణైశ్చ కృత్యం శుద్ధం చ తత్రా మృశతాభియుక్తాః ॥ ౨౪

తత్రాభవ ద్భగవాన్ వ్యాసపుత్రో యదృచ్ఛయా గామటమానోఽనపేక్షః ।
అలక్ష్యలింగో నిజలాభతుష్టో వృతశ్చ బాలై రవధూత వేషః ॥ ౨౫

ముపలక్షణ మనపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టక ప్రాదుర్భావం దేశం కాలం నిమిత్తం వ్యాఖ్యా యాస్యతి తావత్ సర్వం వయ మిహైవ రాజ్ఞః సన్నిధావేవాస్మ ఇతి ॥

౨౨ తత్సమం మాధుర్యసహితం మమృతస్రావి గుర్వాశయగంభీర మవ్యలీకం సత్యంవచనం చ మునీనాం వచన మాకర్ణ్య ఏతాన్ యుక్తాన్ హితాన్ నాస్త్రి... ఋషీ నభినన్ద్య విష్ణో శ్చరితాని శ్రోతుకామః పరీక్షి దభాషత ॥

౨౩ తదేవాహ సమాగతా ఇతి. తదేవ వ్యనక్తి. సమాగతానాం ... పరానుగ్రహం మాత్మశీలం వినా ఇహాఽముత్ర చ లోకేఽర్థః ప్రయోజనం కశ్చిదపి ... పరానుగ్రహరూప మాత్మశీలం స్వస్వభావం స్వవృత్తిం వా వినాఽన్య దాగమన ప్రయోజనం నాస్తి హీత్యర్థః ॥

౨౪ యతో భవదాగమన మస్మదనుగ్రహైక ప్రయోజనం ... విప్రాః! యుష్మాన్ విశ్రభ్య విశ్వస్య ఇతికృత్యతాయాం ... ప్రష్టవ్య మిమం పృచ్ఛామి కర్తవ్యవ్యాపార ప్రకారః ఇతికృత్యతా ... కర్తవ్యాజ్ఞానార్థం ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛామీత్యర్థః. పృచ్ఛాం ... కథయతేత్యాహ మ్రియ ... సర్వాత్మనా ... క్రమేణ కర్తవ్యం శుద్ధం సంసృత్యా నిమిత్తం చ యత్కర్మ ... ముఖ్యయుక్తాః ... మృశత విమృశ్య ఉపదిశత ... ఇతి సంబోధనం వా ॥

౨౫ తత్రైవం పృచ్ఛతో రాజ్ఞః సన్నిధౌ భగవాన్ వ్యాసస్య పుత్రః శ్రీశుకోఽభవ దాగత్య తస్థౌ కథంభూతః? యదృచ్ఛయా గాం భూమి మటమానః తత్ర ... ఽనపేక్షః

తం ద్వ్యష్టవర్షం సుకుమారపాద కరోరు బాహ్వంస కపోలగాత్రమ్ ।
చార్వాయతాక్షోన్నస తుల్యకర్ణ సుభ్ర్వాననం కంబు సుజాత కంఠమ్ ॥ ౨౬

నిగూఢజత్రుం పృథుతుంగవక్షస మావర్తనాభిం వలివల్గూదరం చ ।
దిగంబరం వక్త్రవికీర్ణకేశం ప్రలంబబాహుం స్వమరోత్తమాభమ్ ॥ ౨౭

శ్యామం సదాఽపీచ్య వయోఽంగలక్ష్మ్యా స్త్రీణాం మనోజ్ఞం రుచిరస్మితేన ।
ప్రత్యుత్థితాస్తే మునయః స్వాసనేభ్య స్తల్లక్షణజ్ఞా అపి గూఢవర్చసమ్ ॥ ౨౮

స విష్ణురాతోఽతిథయ ఆగతాయ తస్మై సపర్యాం శిరసాఽఽజహార ।
తతో నివృత్తా హ్యబుధాః స్త్రియోఽర్భకా మహాసనే నోపవివేశ పూజితః ॥ ౨౯

కృత్యాపేక్షాగ్రహాత్ తత్రత్యైర్హేతుః నిజలాభేన బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవేనైవ తుష్టః అలక్ష్యమృషిరితి జ్ఞాతు మశక్యోఽంగం గూఢం యస్య తత్ర హేతు రవధూతవేషః అభిభావ్యవేశః, అత ఏవ బాలై ర్వృతః పరివృతః ॥

౨౬ తమితి. తేమాగతం గూఢమపి సంవృతమణివ త్తిరోహితం వచో యస్య తథాభూత మపి తస్య శుకస్య చిహ్నాభిజ్ఞా మునయః స్వాసనేభ్యః ప్రత్యుత్థితా బభూవు రిత్యన్వయః. కథం భూతం ద్వ్యష్టవర్షం షోడశవర్షవయస్కమివ స్థితం ద్విరావృత్తా అష్టౌ వర్షాణి యస్య తమితి సమాసః సుకుమారాః పాదాదయో యస్మింస్తద్ గాత్రం యస్య చారుణీ సుందరే ఆయతే విశాలే అక్షిణీ యస్మిన్ ఉదగ్రా నాసికా యస్మిన్ తుల్యౌ సమౌ కర్ణౌ యస్మిన్ శోభనే భ్రువౌ యస్మిం స్తత్తత్తేషాం కర్మధారయః తదాననం యస్య, కంబువత్ శంఖవత్ వర్తులరేఖాత్రయోపేతశ్చ కంఠో యస్య ॥

౨౭ నిగూఢే మాంసలత్వే నాప్రకాశే జత్రుణీ అంసద్వయ సంధిగతాస్థినీ యస్య పృథు విశాలం తుంగ మున్నతం వక్షో యస్య ఆవర్తా ఆవర్తన వ ద్వర్తులా వివిక్తా రంధ్రయుక్తా చ నాభి ర్యస్య వలిభి స్త్రిభి ర్వల్గు సుందర ముదరం యస్య దిగంబరం దిగేవాంబరం వస్త్రం యస్య చీరధరత్వేన ప్రశస్తాంబర రహితమిత్యర్థః. ఉపరి వాససా రహితం వా అన్యథా మోక్షుశాస్త్రాది షూక్తప్రకార విరోధాత్ వక్త్రా వికీర్ణాశ్చ కేశా యస్య ప్రలంబా వా జానులంబౌ బాహూ యస్య స్వమరోత్తమ స్స్వామరశ్రేష్ఠస్యేవాభా యస్య ॥

౨౮ అపీచ్యం కమనీయం వయో యస్మిం స్తస్యాంగస్య లక్ష్మ్యా కాంత్యా సుందరస్మితేన చ సదా స్త్రీణాం మనోజ్ఞం స్పృహణీయమ్ ॥

స సంవృత స్తస్య మహాన్ మహీయసాం బ్రహ్మర్షి రాజర్షి దేవర్షిసంఘైః ।
వ్యరోచతాలం భగవాన్ యథేంధుః గ్రహర్షతారానికరైః పరీతః ॥ ౩౦

ప్రశాంత మాసీన మకుంఠమేధసం మునిం నృపో భాగవతోఽభ్యుపేత్య ।
ప్రణమ్య మూర్ధ్నాఽవహితః కృతాంజలి ర్నత్వాగిరా సూనృతయాఽన్వపృచ్ఛత్॥ ౩౧

పరీక్షిదువాచ

అహో అద్య వయం బ్రహ్మన్ సత్సేవ్యాః క్షత్రబంధవః ।
కృపయాతిథిరూపేణ భవద్భి స్తీర్థకాః కృతాః ॥ ౩౨

---

౨౯ అథ స విష్ణురాతః పరీక్షిత్ [illegible] శిరసా [illegible] ణేతి శేషః. [illegible] జహాస [illegible] ఇత్యర్థః. తథా తమనుసృత్యాగతా [illegible] బహుమన్య, తతః స [illegible] శుకః మహాసనే [illegible] సమర్పితే [illegible] ॥

౩౦ తత్రాసనే ఉపవిష్టః స [illegible] మాహాత్మ్యయుక్తః భగవాన్ శుకః బ్రహ్మర్షి ప్రభృతీనాం సంఘైః [illegible] యథా గ్రహాదీనాం నికరైః సమూహైః పరివృతః చంద్రః [illegible] నక్షత్రాణి తదుభయేతరాణి నక్షత్రాణి తారాః ॥

౩౧ ప్రశాంతం [illegible] 'నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోః' (౫-౪ 122) ఇత్యత్ర [illegible] [illegible] ఏకటిత్వా [illegible] నృపః పరీక్షిత్ [illegible] ప్రణమ్య [illegible] యుక్తః సూనృతయా [illegible] గిరా [illegible] ॥

౩౨ తదేవాహ అహో ఇతి. [illegible] నాత్మనః కృతార్థతా మావిష్కరోతి అహో ఇతి హే బ్రహ్మన్ ! వయం క్షత్రబంధవోఽపి అహో సత్సేవ్యాః సంతః సేవ్యా యేషాం తథాభూతాః అభూమ యద్వా సతాం సేవ్యా అనుగ్రాహ్యా అభూమ. తత్ర [illegible] కృపయా భవద్భి [illegible] అతిథిరూపేణ వయం తీర్థకాః కృతాః పవిత్రీకృతాః ॥

యేషాం సంస్మరణాత్ పుంసాం సద్యః శుద్ధ్యంతి వైగృహాః ।
కిం పున ర్దర్శన స్పర్శ పాదశౌచాసనాదిభిః॥ 33

సాం నిధ్యాత్తే మహాయోగిన్ పాతకాని మహాంత్యపి ।
సద్యో నశ్యంతి వై పుంసాం విష్ణోరివ సురేతరాః ॥ 3౪

అపి మే భగవాన్ ప్రీతః కృష్ణః పాండుసుతప్రియః ।
పైతృష్వసేయప్రీత్యర్థం తద్గోత్రస్యాత్త బాంధవః॥ 3౫

అన్యథా తేఽవ్యక్తగతే ర్దర్శనం నః కథం నృణామ్।
నితరాం మ్రియమాణానాం సంసిద్ధస్య వనీయసః ॥ 3౬

33 కథ మతిథిరూపేణాస్మదాగమనరూపేణ వస్తీర్థభూతతా ఇత్యత్ర తత్కైముత్యన్యాయేన దర్శయతి యేషాం భవతాం స్మరణాదేవ సద్యః పుంసాం స్మర్తౄణాం గృహాః శుద్ధ్యంతి కిం పునః భవతాం దర్శనాదిభిః శుద్ధ్యంతీతి వక్తవ్యం పాదశౌచం పాదజలమ్ ॥

3౪ యత ఏవ మత[illegible] హే మహాయోగిం స్తవ సాన్నిధ్యాదేవ హేతోః పుంసాం మాదృశానాం మహాంత్యపి సర్వాణి పాతకాని సద్య ఏవ నశ్యంతి ॥

3౫ కించ భగవతః శ్రీకృష్ణస్య అనుగ్రహాకారితం భగవద్దర్శనాదిక మన్యథా తద్దుర్లభమిత్యాహ అపీతి ద్వాభ్యాం తావ దనుగ్రహా స్త్వస్మాకం సులభ ఇతి సంభావయామీ త్యభిప్రాయేణాహ-అపీతి. అపిశబ్దః సంభావనాద్యోతకః భగవాన్ కృష్ణః ప్రీతః ప్రసన్నః స్యాత్తత్ర హేతుం వదం స్తం విశినష్టి పాండుసుతాః ప్రియా యస్యసః పాండుసుతానాం చ ప్రియః అస్తు పాండుసుత ప్రియః త్వత్ప్రియ స్తు కథమిత్యత్ర ఉభయత్రానుగతం హేతుం వదన్ విశినష్టి పితు ర్భగినీ పితృష్వసా కుంతీ తస్యా అపత్యాని పితృష్వస్రేయాః తేషాం ప్రీత్యర్థం తద్గోత్రస్య పైతృష్వస్రేయసం[illegible] న స్యాప్తబాంధవః పితృష్వసుః ప్రియః తత్ప్రీత్యర్థం తత్పుత్రేషు నః తత్ప్రీత్యర్థం తత్పుత్రాదిష్విత్యేవం యావ త్తత్సంతాన ప్రియ ఇత్యర్థః. ఆత్తబాంధవ ఇతి పాఠే ఆత్తా ఉపాత్తాః పరిగృహీతా బాంధవా యేన ఇష్టబాంధవ ఇత్యర్థః. భగవత్ప్రసాదేన త్వద్దర్శనం జాతం తత్ప్రసాదస్తు తత్పితృష్వసుః సంతాన ప్రభవత్వాదితి భావః. ॥

3౬ అన్యథా భగవతః ప్రీత్యభావేఽవ్యక్తగతేః సాంసారికై రలక్ష్యగతేః వనీయసః అతిశయేన వనవాసినః సంసిద్ధస్య కృతకృత్యస్య తే తవ దర్శనం నృణాం సంసారిణాం తత్రాపి నితరాం మ్రియమాణానాం నోఽస్మాకం కథం స్యాత్ వనమస్యాస్తీతి వనీ వనవాన్ వనవాసీ, ప్రకృతఋషిసంఘాపేక్షయాఽతిశయేన వనీతి వనీయాన్ తస్య వనీయసః ॥

అతః పృచ్ఛామి సంసిద్ధిం యోగినాం పరమం గురుమ్ ।
పురుషస్యేహ యత్కార్యం మ్రియమాణస్య సర్వథా ॥ ౩౭
యచ్ఛ్రోతవ్యమథో జప్యం యత్కర్తవ్యం నృభిః ప్రభో ।
స్మర్తవ్యం భజనీయం వా బ్రూహి యద్వా విపర్యయమ్ ॥ ౩౮
నూనం భగవతో బ్రహ్మన్ గృహేషు గృహమేధినామ్ ।
న లక్ష్యతే హ్యవస్థాన మపి గోదోహనం క్వచిత్ ॥ ౩౯

సూత ఉవాచ

ఏవ మాభాషితః పృష్టః స రాజ్ఞా శ్లక్ష్ణయా గిరా ।
ప్రత్యభాషత ధర్మజ్ఞో భగవాన్ బాదరాయణిః ॥ ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే వైయాసిక్యాం అష్టాదశ సాహస్ర్యాం
పారమహంస్యాం సంహితాయాం ప్రథమస్కన్ధే శుకాగమనం
నామైకోనవింశోఽధ్యాయః ॥ 19 ఇతి ప్రథమస్కన్ధః సమాప్తః ॥

౩౭ యతో దుర్లభమపి త్వద్దర్శన మభూ దతో యోగినాం పరమం గురుం త్వాం సంసిద్ధిం పృచ్ఛామి. సంసిద్ధిశబ్దో ముక్తిసాధనోపచరితః ముక్తిసాధనం పృచ్ఛామీ త్యర్థః. తదేవ విశదయతి. ఇహలోకే పురుషస్య ముముక్షోః సర్వథా సర్వత్రాపి మ్రియమాణస్య యత్కర్తవ్యం ముక్తిసాధనతయేతి శేషః. తత్ పృచ్ఛామీ త్యన్వయః ప్రత్యేకం త్యక్త్రేణాన్వయః ॥

౩౮ కర్తవ్యమేవ విభజ్య పృచ్ఛన్ తద్విపర్యయ మకర్తవ్యం చ బ్రూహీత్యాహ యదితి. హే ప్రభో ! నృభిః ముముక్షుభిః తత్రాపి మ్రియమాణైః యచ్ఛ్రోతవ్యాదికం యచ్చ విపర్యయం అశ్రోతవ్యాది చ తత్సర్వం బ్రూహి కథయ యత్కర్తవ్య మిత్యుక్తే శ్రోతవ్యాదికరణం వ్యతిరిక్తకరణాభావే ప్రశ్నః స్మర్తవ్యం మననీయం భజనీయం ప్రీతిపూర్వకమనుధ్యేయ మతో న పౌనరుక్త్య మథోఽపి చేత్యర్థః ॥

౩౯ యావత్ స్మృత్యాగతం త్వత్ప్రష్టం ప్రతిపాదితోఽనియతావస్థానేనాపి త్వయా న్యవస్థాతవ్య మిత్యభిప్రాయేణ తదవస్థాన మనియతమేవ స్త్రీతి నూనమితి. హే బ్రహ్మన్ ! గృహమేధినాం గృహాశ్రమిణాం గృహేషు త్వాదృశ భగవతాం త్వదావస్థానం గోదోహమపి గాన్దుహ్యతే యావతా కాలేన తావాన్ కాలో గోదోహనశబ్దేన వివక్షితః తావత్కాలమపి న లక్ష్యతే హి ॥

౪౦ ఏవ మితి ఇత్థం రాజ్ఞా భాషితః అహో అద్యవయం బ్రహ్మన్నిత్యాదినోక్తః పృష్టః అతః పృచ్ఛామి సంసిద్ధి మిత్యాదినా పృష్టశ్చ భగవాన్ ధర్మజ్ఞః ముముక్షూణాం ముమూర్షూణాం కర్తవ్యధర్మయాథాత్మ్యాభిజ్ఞో బాదరాయణిః శ్రీశుకః శ్లక్ష్ణయా విశుద్ధయా సమృద్ధయా గిరా ప్రత్యభాషత ప్రశ్నానా ముత్తరా ణ్యువాచేత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీ వత్సాన్వయ పారావార రాకసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః
శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రపన్నతత్సూక్తి
సమధిగత శ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన
వీరరాఘవ విదుషా విలిఖితాయాం శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం ప్రథమస్కంధ దీపికాయాం
టీకాయా మేకోనవింశోఽధ్యాయః ॥ 19

శ్రీమద్భాగవత ప్రథమస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాది క్రమేణ]

క్ర. సం	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	అ - 88		
1.	అగ్ని ర్నిసృష్టో దత్తశ్చ	13	23
2.	అంగుష్ఠమాత్ర మమలం	12	8
3.	అజాతశత్రుః కృతమైత్రో	13	30
4.	అజాతశత్రుం పృతనాం	10	32
5.	అతః పరం యదవ్యక్త-	3	32
6.	అతః పుంభి ర్ద్విజశ్రేష్ఠా	2	13
7.	అతః పృచ్ఛామి సంసిద్ధిం	19	37
8.	అతో వై కవయో నిత్యం	2	22
9.	అత్రి ర్వసిష్ఠ శ్చ్యవనః	19	9
10.	అథ తం సుఖ మాసీనం	5	1
11.	అథ తే సంపరేతానాం	8	1
12.	అథ దూరగతాశ్శౌరిః	10	33
13.	అథర్వాంగిరసా మాసీత్	4	22
14.	అథవా దేవమాయాయా	17	23
15.	అథ విశ్వేశ విశ్వాత్మన్	7	41
16.	తథాఽఽఖ్యాహి హరే ర్ధీమన్	1	18
17.	అథాజగామ భగవాన్	13	37
18.	అథాపి బత మే దైహ్యో	4	30
19.	అథాపి యత్పాదనఖావసృష్టం	17	21
20.	అథాబభాషే భగవాన్	13	37
21.	అథావిశత్ స్వభవనం	11	30
22.	అథాసౌ యుగసంధ్యాయాం	3	25
23.	అథేహ ధన్యా భగవంత	3	39
24.	అథైతాని న సేవేత	17	41
25.	అథోదీచీం దిశం యాతు	13	27
26.	అథోప స్పృశ్య సలిలం	7	20
27.	అథోపేత్య స్వశిబిరం	7	41
28.	అథో మహాభాగ భవాన్	5	13
29.	అథో విహాయేమ మముంచ లోకం	19	4
30.	అథైవరాజ్యం బలమృద్ధ కోశం	19	3
31.	అనర్థోపశమం సాక్షాత్	7	6
32.	అనవేక్షమాణో నిరగాత్	15	44
33.	అనాగస్స్విహ భూతేషు	17	15
34.	అంతర్బహిశ్చ లోకాంస్త్రీన్	6	32
35	అంతస్థః సర్వభూతానాం	8	14
36.	అన్యథా తేఽవ్యక్తగతేః	19	36
37.	అన్యే చ దేవర్షి బ్రహ్మర్షి వర్యాః	19	11
38.	అన్యే చ మునయో బ్రహ్మన్	9	8
39.	అన్యోన్య మాసీత్ సంజల్పః	10	20
40.	అపరే వాసుదేవస్య	8	33
41.	అపాపేషు స్వభృత్యేషు	18	47
42.	అపి దేవర్షిణాఽఽదిష్టః	14	8
43.	అపి నః సుహృదస్తాత	13	11
44.	అపి మే భగవాన్ ప్రీతః	19	35
45.	అపి స్మరథ నో యుష్మత్	13	8
46.	అపి స్వస్త్యాసతే సర్వే	14	33
47.	అపి స్విత్ పర్యభుంక్థాస్త్వమ్	14	43
48.	అపీపల ద్ధర్మరాజః	12	4
49.	అప్యద్య న స్త్వం స్వకృతే హిత	8	37
50.	అప్యేష వంశాన్ రాజర్షీన్	12	18

క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
51.	అప్రతర్క్యాదనిర్దేశ్యాదితి	17	20
52.	అబిభ్రదర్యమా దండం	13	15
53.	అభిద్రవతి మామీశ	8	10
54.	అభిమన్యుసుతం సూత	4	9
55.	అభూతపూర్వః సహసా	18	29
56.	అభ్యర్థితస్తదా తస్మై	17	38
57.	అమూని పంచ స్థానాని	17	40
58.	అంబా చ హతపుత్రాఽఽర్తా	13	32
59.	అరక్ష్యమాణాః స్త్రియః	16	21
60.	అర్జునః సహసాఽఽజ్ఞాయ	7	55
61.	అలక్ష్యమాణే నరదేవ	18	43
62.	అలబ్ధతృణభూమ్యాది	18	28
63.	అవతారా హ్యసంఖ్యేయా	3	26
64.	అవతారే షోడశమే	3	20
65.	అవాపుర్దురవాపాం తే	15	48
66.	అత్రాయం తాశిషః సత్యాః	10	19
67.	అశ్వత్థామ్నోపసృష్టేన	12	1
68.	అష్టమే మేరుదేవ్యాంతు	3	13
69.	అసౌ గుణమయైర్భావైః	2	33
70.	అస్త్యేవ మే సర్వమిదం	5	5
71.	అస్త్రతేజః స్వగదయా	13	10
72.	అస్యానుభావం భగవాన్	9	19
73.	అహం చ తద్బ్రహ్మకులే	6	8
74.	అహం చాధ్యగమం తత్ర	3	45
75.	అహం పురాతీతభవేఽభవం మునే	5	23
76.	అహం హి పృష్టోఽర్యమణో	18	23
77.	అహస్తాని సహస్తానాం	13	46
78.	అహో అద్య వయం బ్రహ్మన్	19	32
79.	అహో అధర్మపాలానాం	18	33
80.	అహో అలం శ్లాఘ్యతమః	10	26
81.	అహో కష్టమహోఽన్యాయ్యం	9	12
82.	అహో దేవర్షిర్ధన్యోఽయం	6	39
83.	అహో బత స్వస్త్యయనస్య స్త్రియః	10	17
84.	అహో మహీయసీ జంతోః	13	22
85.	అహో మే పశ్యతాజ్ఞానం	8	47
86.	అహో వయం జన్మభృతోఽద్య	18	18
87.	అహో వయం ధన్యతమా	19	16
88.	అహో సనాథా భవతాస్మ	11	8

ఆ—15

క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
89.	ఆఖ్యాహి వృష భద్రం వః	17	13
90.	ఆజహారాశ్వమేధాంస్త్రీన్	16	3
91.	ఆత్మానం చ పరిత్రాతం	16	14
92.	ఆత్మానం చానుశోచామి	16	31
93.	ఆత్మారామాశ్చ మునయో	7	10
94.	ఆనర్తాన్ స ఉపవ్రజ్య	11	1
95.	ఆపన్నః సంసృతిం ఘోరాం	1	14
96.	ఆమంత్ర్య పాండుపుత్రాంశ్చ	8	7
97.	ఆమంత్ర్య చాభ్యనుజ్ఞాతః	10	8
98.	ఆమయో యశ్చ భూతానాం	5	33
99.	ఆశ్రుత్య తదృషిగణః	19	23
100.	ఆసతే కుశలం కచ్చిత్	14	29
101.	ఆస్తేఽధునా స రాజర్షిః	17	44
102.	ఆహ రాజా ధర్మసుతః	8	47
103.	ఆహూతో భగవాన్ రాజ్ఞా	12	47

ఇ—27

క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
104.	ఇతి చింతయతస్తస్య	14	22
105.	ఇతి చోదీరితా వాచః	11	10

క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
106.	ఇతి ధర్మం మహీం చైవ	17	28
107.	ఇతి పుత్రకృతాఘేన	18	49
108.	ఇతి ప్రియాం వల్గువిచిత్ర	7	17
109.	ఇతి బ్రువాణా సంస్తూయ	4	1
110.	ఇతి భీతః ప్రజాద్రోహాత్	9	1
111.	ఇతి మతి రుపకల్పితా	9	32
112.	ఇతి మూర్త్యభిధానేన	5	38
113.	ఇతి రాజ్ఞ ఉపాదిశ్య	12	27
114.	ఇతి లంఘిత మర్యాదం	18	37
115.	ఇతి వ్యవచ్ఛిద్య స పాండవేయః	19	7
116.	ఇతి సంప్రశ్న సంహృష్టో	2	1
117.	ఇతి స్మ రాజాఽధ్యవసాయయుక్తః	19	17
118.	ఇత్థం భూతానుభావోఽయం	17	45
119.	ఇత్థం శరత్ప్రావృషికావృతూ హరే	5	28
120.	ఇత్యుక్తో ధర్మరాజేన	13	12
121.	ఇత్యుక్త్వాఽథారుహత్ స్వర్గం	13	49
122.	ఇత్యుక్త్వా రోషతామ్రాక్షో	18	36
123.	ఇదం భాగవతం నామ	3	40
124.	ఇదం మమాచక్ష్వ తవాధిమూలం	16	24
125.	ఇదం హి పుంస స్తపసః శ్రుతస్య	5	22
126.	ఇదం హి విశ్వం భగవా నివేతరో	5	20
127.	ఇదానీం ధర్మ పాద స్తే	17	25
128.	ఇమం స్వనిగమం బ్రహ్మ	5	39
129.	ఇమే జనపదాః స్వృద్ధాః	8	40
130.	ఇయం చ భూ ర్భగవతా	17	26

ఉ—8

131.	ఉచ్ఛిష్ట లేపాననుమోదితో	5	25
132.	ఉత్సృజ్య సర్వతః సంగం	18	3
133.	ఉద్దామభావ పిశునామల	11	36
134.	ఉద్ధవః సాత్యకి శ్చైవ	10	13
135.	ఉపధార్య వచ స్తస్యాః	8	1
136.	ఉపవర్ణిత మేత ద్వః	13	9
137.	ఉవాచ చాసహంత్యస్య	7	43
138.	ఉషిత్వా హాస్తిన పురే	10	7

ఊ—1

139.	ఊర్వక్షి బాహవో మహ్యం	14	11

ఋ—3

140.	ఋగ్యజుస్సామాథర్వాఖ్యాః	4	20
141.	ఋషయో మనవో దేవాః	3	27
142.	ఋషిభి ర్యాచితో భేజే	3	14

ఏ—39

143.	ఏక ఏవాతియాతోఽహం	6	14
144.	ఏకదాధను రుద్యమ్య	18	24
145.	ఏకదా నిర్గతాం గేహాత్	6	9
146.	ఏకాత్మజా మే జననీ	6	6
147.	ఏకోనవింశే వింశతిమే	3	23
148.	ఏతత్ సంసూచితం బ్రహ్మన్	5	32
149.	ఏత దీశన మీశస్య	11	38
150.	ఏతద్ధ్యాతురచిత్తానాం	6	35
151.	ఏత ద్రూపం భగవతో	3	30
152.	ఏతద్వః పాండవేయానాం	17	17
153.	ఏత న్నానావతారాణాం	3	5
154.	ఏతావతాలం నను సూచితేన	18	20
155.	ఏతావ దుక్త్వోపరరామ	6	26
156.	ఏతాః పరం స్త్రీత్వ మపాస్త	10	30
157.	ఏతే చాన్యే చ భగవన్	16	29
158.	ఏతే చాంశకలాః పుంసః	3	28
159.	ఏవ మాభాషితః పృష్టః	19	40

క్ర. సం.	శ్లోకః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
160.	ఏవం కృష్ణమతే బ్రహ్మన్	6	23
161.	ఏవం కృష్ణసఖః కృష్ణో	15	1
162.	ఏవం గృహేషు సక్తానాం	13	17
163.	ఏవం చ తస్మిన్నరదేవదేవే	19	18
164.	ఏవం చింతయతో జిష్ణోః	215	23
165.	ఏవం జన్మాని కర్మాణి	3	35
166.	ఏవం ధర్మే ప్రవదతి	17	21
167.	ఏవం నిశమ్య భగవాన్	6	1
168.	ఏవం నృణాం క్రియాయోగాః	5	34
169.	ఏవం నృపాణాం క్షితిభారం	11	34
170.	ఏవం పరీక్షితా ధర్మం	7	40
171.	ఏవం ప్రవృత్తస్య సదా	4	26
172.	ఏవం ప్రసన్నమనసో	2	20
173.	ఏవం బలిష్ఠై ర్యదుభిః	15	26
174.	ఏవం యతంతం విజనే	6	21
175.	ఏవం రాజా విదురేణానుజేన	13	28
176.	ఏవంవిధా గదంతీనాం	10	31
177.	ఏవం సంభాష్య భగవాన్	6	38
178.	ఏష కిం నిభృతాశేష	18	31
179.	ఏష దాతా శరణ్యశ్చ	12	20
180.	ఏష రాజ్ఞాం పరో ధర్మః	17	11
181.	ఏష హ్యద్య భగవాన్ సాక్షాత్	9	18
	క—40		
182.	కచ్చిత్తేఽనామయం తాత	14	39
183.	కచ్చిత్త్వం నాగమోఽగమ్యాం	14	42
184.	కచ్చిత్త్వం బ్రాహ్మణం బాలం	14	41
185.	కచ్చిత్ ప్రేష్ఠతమేనాథ	14	44
186.	కచ్చిద్భద్రేఽనామయమాత్మనస్తే	16	19
187.	కచ్చిదానర్తపుర్యాం నః	14	25
188.	కచ్చిద్రాజాఽఽహుకో జీవ–	14	28
189.	కచ్చిన్నాభిహతోఽభావైః	14	40
190.	కంచిత్కాలమథావాత్సీత్	13	14
191.	కథ మాలక్షితః పౌరైః	4	6
192.	కథం వా పాండవేయస్య	4	7
193.	కయా వృత్త్యా వర్తితం వః	13	9
194.	కర్మణ్యస్మిన్ననాశ్వాసే	18	12
195.	కలిమాగత మాజ్ఞాయ	1	21
196.	కల్పాంత ఇద మాదాయ	6	30
197.	కస్త్వం కృష్ణే గతే దూరం	17	6
198.	కస్త్వం మచ్ఛరణే లోకే	17	5
199.	కస్మిన్ యుగే ప్రవృత్తేయం	4	3
200.	కస్య హేతోర్నిజగ్రాహ	16	5
201.	కామం వవర్ష పర్జన్యః	10	4
202.	కామస్య నేంద్రియప్రీతిః	2	10
203.	కాలకర్మ గుణాధీనో	13	5
204.	కాలస్య చ గతిం రౌద్రాం	14	3
205.	కా వా సహేత విరహం	16	35
206.	కిం క్షత్రబంధూన్ కలినా	16	33
207.	కిం తే కామాః సురస్పార్హాః	12	6
208.	కిం ను బాలేషు శూరేణ	18	8
209.	కిమిదం స్విత్ కుతో వేతి	7	26
210.	కిం వా భాగవతా ధర్మాః	4	31
211.	కుతః పునర్గృణతో నామ	18	19
212.	కురుజాంగలపాంచాలాన్	10	34
213.	కురు ప్రతిశ్రుతం తస్య	7	54
214.	కుర్వాణా యత్ర కర్మాణి	5	36
215.	కృచ్ఛ్రేణ సంస్తభ్య శుచః	15	3
216.	కృతవాన్ కిం కర్మాణి	1	20

క్ర. సం	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం.
217.	కృపయా స్నేహవైక్లవ్యాత్	13	34
218.	కృష్ణ ఏవం భగవతి	9	43
219.	కృష్ణ కృష్ణ మహాభాగ	7	22
220.	కృష్ణం చ తత్ప్రభావజ్ఞ	9	10
221.	కృష్ణాయ వాసుదేవాయ	8	21
222.	కృష్ణే గతే భగవతి	18	35
223.	కృష్ణే స్వధామోపగ	3	43
224.	కేచి దాహు రజం జాతం	8	32
225.	కేచి ద్వికల్పవసనాః	17	19
226.	కే వయం నామరూపాభ్యాం	8	38
227.	కోనామ తృప్యేద్రసవిత్	18	14
228.	కో వా భగవత స్తస్య	1	16
229.	కో వృశ్చత్తవ పాదాంస్త్రీన్	17	12
230.	క్షుద్రాయుషాం నృణామంగ	16	7
	గ—8		
231.	గతస్వార్థ మిమం దేహం	13	25
232.	గతాః సప్తాధునా మాసాః	14	7
233.	గంతుం కృతమతి ర్బ్రహ్మన్	8	8
234.	గాం చ కామదుఘాం దీనాం	17	3
235.	గాంధారీ ద్రౌపదీ బ్రహ్మన్	13	4
236.	గీతం భగవతా జ్ఞానం	15	30
237.	గోపురద్వారమార్గేషు	11	13
238.	గోష్పదదే త్వయి కృతాగసి	8	31
	చ—5		
239.	చతుర్దశం నారసింహం	3	18
240.	చాతుర్హోత్రం కర్మ శుద్ధం	4	19
241.	చిత్రధాతు ర్విచిత్రాద్రీ	6	12
242.	చిత్రస్వనైః పత్రరథైః	6	3
243.	చిరవాసా నిరాహారః	15	43
	జ—16		
244.	జగృహే పౌరుషం రూపం	3	1
245.	జనాఽనాగస్యఘం యుంజన్	17	14
246.	జన్మ కర్మ చ విశ్వాత్మన్	8	30
247.	జన్మ గుహ్యం భగవతో	3	29
248.	జన్మాద్యస్య యతోఽన్వయాదిత	1	1
249.	జన్మైశ్వర్య శ్రుత శ్రీభిః	8	26
250.	జలాశయ మచక్షాణః	18	25
251.	జలౌకసాం జలే యద్వత్	15	25
252.	జిజ్ఞాసిత మధీతం చ	5	4
253.	జిజ్ఞాసితం సుసంపన్నం	5	3
254.	జిజ్ఞాసి తాత్మయాథాత్మ్యో	12	28
255.	జిజ్ఞాసనో జితశ్వాసః	13	53
256.	జిహ్మప్రాయం వ్యవహృతం	14	4
257.	జుగుప్సితం ధర్మకృతే	5	15
258.	జ్ఞానం గుహ్యతమం యత్తత్	5	30
259.	జ్ఞానం విరక్తి రైశ్వర్యం	16	27
	త—12		
260.	త ఏకదా తు మునయః	1	5
261.	త ఏత ఋషయో వేదం	4	28
262.	త ఏవ వేదా దుర్మేధైః	4	24
263.	తక్షకా దాత్మనో మృత్యుం	12	27
26 .	తచ్ఛ్రద్దధానా మునయో	2	12
265.	తం జిఘాంసు మభిప్రేత్య	17	29
266.	తం జిఘృక్షు త్యధర్మోఽయం	17	25
267.	తత ఆసాద్య తరసా	7	33
268.	తతః కలౌ సంప్రవృత్తే	3	24
269.	తతః పరీక్షి ద్ద్విజవర్య	16	1
270.	తతః ప్రాదుష్కృతం తేజః	7	21

క్ర. సం.	శ్లోకం	అ.	శ్లో.సం.
271	తతశ్చ నః పృచ్ఛ్యమిమం	19	24
272.	తతః సప్తదశే జాతః	3	21
273.	తతః సప్తమ ఆకూత్యాం	3	12
274.	తతః సర్వగుణోదర్కే	12	12
275.	తతోఽన్యథా కించన యద్వి	5	14
276.	తతోఽభ్యేత్యాశ్రమం బాలః	18	8
277.	తతో యుధిష్ఠిరో గత్వా	9	48
278.	తతో రాజ్ఞాఽభ్యనుజ్ఞాతః	12	36
279.	తత్కథ్యతాం మహాభాగ	16	6
280.	తత్ర గోమిథునం రాజా	17	1
281.	తత్ర తత్ర హ తత్రత్యైః	10	36
282.	తత్ర తత్రాంజసా యుష్మద్	1	9
283.	తత్ర తత్రోపశృణ్వానః	16	13
284.	తత్ర దుందుభయో నేదుః	9	45
285.	తత్ర బ్రహ్మర్షయః సర్వే	9	5
286.	తత్రర్గ్వేదధరః పైలః	4	21
287.	తత్ర సంజయ మాసీనం	13	31
288.	తత్రాన్వహం కృష్ణకథాః	5	26
289.	తత్రాభవద్ భగవాన్ వ్యాస	19	25
290.	తత్రాసీనం కురుపతిం	8	3
291.	తత్రాహామర్షితో భీమః	7	51
292.	తత్త్రైవ మే విహరతో	15	13
293.	తత్రోపజగ్ముర్భువనం పునానాః	19	8
294.	తత్రోపనీతబలయో	11	4
295.	తత్సర్వం నః సమాచక్ష్వ	4	13
296.	తథా పరమహంసానాం	8	20
297.	తథాప్యేకాంత భక్తేషు	9	22
298.	తథాయం చావతారస్తే	7	25
299.	తథాహృతం పశువత్ పాశబద్ధం	7	42
300.	తద్ధైవానుచరాః శౌరేః	14	32
301.	తదద్య నః పాప ముపైత్య	18	44
302.	తదభిప్రేత మాలక్ష్య	12	33
303.	తదసౌ వధ్యతాం పాప	7	39
304.	తదా తదహమీశస్య	6	10
305.	తదా తే భ్రాతరః సర్వే	9	2
306.	తదా రజస్తమోభావాః	2	19
307.	తదార్యధర్మశ్చ విలీయతే నృణాం	18	45
308.	తదా శుచస్తే ప్రమృజామి	7	16
309.	తదిదం భగవాన్ రాజన్	13	47
310.	తదిదం శ్రోతుమిచ్ఛామి	12	3
311.	తదోపసంహృత్య గిరః	9	30
312.	తద్ధర్మజ్ఞ మహాభాగ	7	46
313.	తద్వాగ్విసర్గో జనతా	5	11
314.	తద్వై ధనుస్త ఇషవః	15	2
315.	తద్ధ్యానోద్రిక్తయా భక్త్యా	15	47
316.	తన్నః పరం పుణ్య మసంవృతార్థం	18	17
317.	తన్నః శుశ్రూషమాణానాం	1	13
318.	తన్నో భవాన్వై భగవత్	18	15
319.	తస్మై ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ	17	37
320.	తం ద్వ్యష్టవర్షం సుకుమారపాద	19	26
321.	తపః శౌచం దయా సత్యం	17	24
322.	తదభిజ్ఞాయ సహసా	4	33
323.	తమయం మన్యతే లోకో	11	37
324.	తమాత్మజైర్దృష్టిభి రంతరాత్మనా	11	32
325.	త మాపతంతం స విలక్ష్య	7	18
326.	తమిమ మహమజం శరీరభాజాం	9	43
327.	తముపశ్రుత్య నినదం	11	3
328.	తమూచుర్బ్రాహ్మణాస్తుష్టాః	12	15

క్ర సం.	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం.
329.	తం పాదయో ర్నిపతిత	14	23
330.	తం బంధు మాగతం దృష్ట్వా	13	3
331.	తం భుక్తవంత మాసీనం	18	7
332.	తం మేనిరే బలా మూఢాః	11	39
333.	తం మోహయా న్తం ప్రతియంతు	19	15
334.	తయా విలసితే ష్వేషు	2	31
335.	తయో రేవం కథయతోః	16	6
336.	తస్యైవాథ మునిశ్రేష్ఠః	8	12
337.	తస్మా జ్జహ్యాంగ వైక్లవ్యం	13	44
338.	తస్మాదిదం దైవతంత్రం	9	17
339.	తస్మా దేకేన మనసా	2	14
340.	తస్మా న్నామ్నా విష్ణురాతః	12	17
341.	తస్మి న్నిర్మనుజేఽరణ్యే	6	16
342.	తస్మిన్న్యస్తధియః పార్థాః	10	12
343.	తస్మిం స్తదా లబ్ధరుచేః	5	27
344.	తస్మిన్ స్వ ఆశ్రమే వ్యాసో	7	3
345.	తస్య కర్మా ణ్యుదారాణి	1	17
346.	తస్య జన్మ మహాబుద్ధేః	12	2
347.	తస్య నిర్హరణాదీని	9	46
348.	తస్య పుత్రోఽతితేజస్వీ	18	32
349.	తస్య పుత్రో మహాయోగీ	4	4
350.	తస్య ప్రీతమనా రాజా	12	13
351.	తస్యాంతరాయో మైవాభూః	13	56
352.	తస్యాపి తవ దేహోఽయం	13	24
353.	తస్యాహ మబ్జకులిశాంకుశ	16	33
354.	తస్యైవం ఖిల మాత్మానం	4	32
355.	తస్యైవ మేఽఘస్య పరావరేశో	19	14
356.	తస్యైవం మేఽనురక్తస్య	5	29
357.	తస్యైవ హేతోః ప్రయతేత	5	18
358.	తస్యైవం వర్తమానస్య	16	17
359.	తాన్ సమేతాన్ మహాభాగాన్	9	9
360.	తాః పుత్ర మంక మారోప	11	29
361.	తాం బాఢ మిత్యుపామంత్ర్య	8	45
362.	తావత్ కలి ర్న ప్రభవత్	18	5
363.	తిరస్కృతా విప్రలబ్ధాః	18	48
364.	తుక్యే ధర్మకలాసర్గే	3	9
365.	తులయామ లవేనాపి	18	13
366.	తుష్టువు ర్మునయో హృష్టాః	9	47
367.	తృతీయ మృషిసర్గం చ	3	8
368.	తేన సంభృతసంభారో	12	34
369.	తేనాహం గుణపాత్రేణ	16	30
370.	తే నినీయోదకం సర్వే	8	2
371.	తేభ్యః పరమసంతుష్టః	16	15
372.	తే మ య్యపేతాఖిలచాపలే	5	24
373.	తే సాధుకృత సర్వార్థాః	15	46
374.	త్యక్త్వా స్వధర్మం చరణా	5	17
375.	త్రిత్వే హుత్వాథ పంచత్వం	15	42
376.	త్రిభువనకమనం తమాలవర్ణం	9	33
377.	త్వం నః సందర్శితో ధాత్రా	1	22
378.	త్వమ ప్యదభ్రశ్రుత విశ్రుతం	5	40
379.	త్వ మాత్మనాత్మాన	5	21
380.	త్వ మాద్యః పురుషః సాక్షాత్	7	23
381.	త్వం పర్యట న్నర్క ఇవ త్రిలోకీం	5	7
382.	త్వయా ఖలు పురాణాని	1	6
383.	త్వయి మేఽనన్యవిషయా	8	42
384.	త్వం వా మృణాల ధవళః	17	7
385.	త్వాం వర్తమానం నరదేవ దేహే	17	32

క్ర. సం.	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం.
	ద—15		
386.	దహ్యమానేఽగ్నిభి ర్దేహే	13	57
387.	దానధర్మాన్ రాజధర్మాన్	9	27
388.	దిదృక్షు స్తదహం భూయః	6	20
389.	దుర్భగాంశ్చ జనాన్ వీక్ష్య	4	18
390.	దృష్ట్వా నిపతితం భూమౌ	9	4
391.	దృష్ట్వాఽనుయాంత మృషి	4	5
392.	దృష్ట్వాఽస్త్ర తేజస్తు తయోః	7	31
393.	దేవదత్త మిమాం వీణాం	6	33
394.	దేశకాలార్థయుక్తాని	5	27
395.	దైవతాని రుదంతీవ	14	20
396.	దైవేనాప్రతిఘాతేన	12	16
397.	ద్రౌపదీం చ తదాజ్ఞాయ	15	50
398.	ద్వాపరే సముప్రాప్తే	4	14
399.	ద్వారి ద్వారి గృహాణాం చ	11	15
400.	ద్వితీయం తు భవాయాస్య	3	7
	ధ—18		
401.	ధన్వినా మగ్రణీ రేష	12	21
402.	ధర్మపాలో నరపతిః	18	46
403.	ధర్మః పదైకేన చరన్	16	18
404.	ధర్మః ప్రోజ్ఝితకైతవోఽత్ర	1	2
405.	ధర్మం ప్రవదత స్తస్య	9	29
406.	ధర్మం బ్రవీషి ధర్మజ్ఞ	7	22
407.	ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్య	2	9
408.	ధర్మః స్వనుష్ఠితః పుంసాం	2	8
409.	ధర్మార్థకామమోక్షాంశ్చ	9	28
410.	ధర్మ్యం న్యాయ్యం సకరుణం	7	49
411.	ధాన్వంతరం ద్వాదశమం	3	17
412.	ధూమ్రా దిశః పరిధయః	14	15
413.	ధృతరాష్ట్రః సహ భ్రాత్రా	13	50
414.	ధృతవ్రతేన హి మయా	4	38
415.	ధృత్వా బలిసమః కృష్ణే	12	25
416.	ధ్యాయత శ్చరణాంభోజం	6	17
417.	ధ్రువం తతో మే కృత	19	2
418.	ధ్వస్తమాయాగుణోదర్కః	13	55
	న—56		
419.	న కశ్చిన్మ్రియతే	16	8
420.	నకులః సహదేవశ్చ	7	50
421.	న చాస్య కశ్చి న్నిపుణేన	8	37
422.	న జాతు పౌరవేంద్రాణాం	17	8
423.	నటనర్తక గంధర్వాః	11	20
424.	న తాః స్మ తే నాథ సదా	11	6
425.	న తే గుణా కేశ యశోధరాణాం	17	31
426.	నద్యః సముద్రా గిరయః	10	5
427.	నద్యో నదాశ్చ క్షుభితాః	14	18
428.	నన్వప్రియం దుర్విషహం	11	11
429.	న పిబంతి స్తనం వత్సాః	14	19
430.	నమంతి యత్పాదనికేత	4	11
431.	నమస్యే పురుషం త్వాద్యం	8	18
432.	నమః పంకజనాభాయ	8	22
433.	నమోఽకించన విత్తాయ	8	27
434.	నమో భగవతే తుభ్యం	5	37
435.	న యద్వచ శ్చిత్రపదం	5	10
436.	నరదేవత్వ మాపన్నః	8	22
437.	నర్మాణ్యుదార రుచిర	15	18
438.	న వయం క్లేశబీజాని	17	18
439.	న వర్తితవ్యం తదధర్మబంధో	17	33
440.	న వా ఇదం రాజర్షివర్య చిత్రం	19	20

క్ర. సం.	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం.
441.	న వేద కశ్చిద్భగవం శ్చికీర్షితం	8	29
442.	నవై జనోజాతు కథంచనా	5	19
443.	నవైనృభి ర్నరదేవం పరాఖ్యం	18	42
444.	నష్టప్రాయే ష్వభద్రేషు	2	18
445.	నహ్యస్య కర్హిచి ద్రాజన్	9	16
446.	న హ్యస్యాన్యతమం కించిత్	7	28
447.	నాతిప్రసీదద్ధృదయః	4	27
448.	నాధయో వ్యాధయః క్లేశాః	10	6
449.	నానుద్వేష్టి కలిం సమ్రాట్	18	7
450.	నామాన్యనంతతస్య హతత్రపః	6	27
451.	నారాయణం నమస్కృత్య	2	4
452.	నాహం వేద గతిం పిత్రోః	13	38
453.	నాహం వేద వ్యవసితం	13	36
454.	నిగమకల్పతరో ర్గళితం ఫలం	1	3
455.	నిగూఢజత్రుం పృథుతుంగవక్షసా	19	27
456.	నిర్జగ్రా హౌజసావీరః	16	4
457.	నిత్యం నిరీక్షమాణానాం	11	25
458.	నిమిత్తా న్యతిరిష్టాని	14	5
459.	నిర్గతే నారదే సూత	7	1
460.	నిశమ్యప్రేష్ఠ మాయాంతం	11	16
461.	నిశమ్య భగవన్మార్గం	15	32
462.	నిశమ్య భీమగదితం	7	52
463.	నిశమ్య భీష్మోక్త	10	3
464.	నిశమ్య శప్త మతదర్హం	18	41
465.	నిశ్శ్రేయసాయ లోకస్య	3	41
466.	నిష్పాదితం దేవకృత్యం	13	49
467.	నూనం భగవతో బ్రహ్మన్	19	39
468.	నూనం వ్రతస్నాన	10	28
469.	నేయం శోభిష్యతే తత్ర	8	39
470.	నైనం రాజ్ఞః ప్రజాభర్తుః	8	50
471.	నైష్కర్మ్య మప్యచ్యుతభావ	5	12
472.	నైమిషే నిమిషక్షేత్రే	1	4
473.	నోత్తమశ్లోక వార్తానాం	18	4
474.	న్యరుంధన్ ఉద్గలద్బాష్పం	10	14
	ప—51		
475.	పంచదశం వామనకం	3	19
476.	పంచమః కపిలో నామ	3	10
477.	పతితం పాదయో ర్వీక్షు:	17	30
478.	పతిం ప్రయాంతం సుబలస్య పుత్రీ	13	29
479.	పత్న్యాః పతిం ప్రోష్య గృహా	11	31
480.	పత్న్యా స్త్వాధి మఖక్లృప్త	15	10
481.	పప్రచ్ఛ రథ మారూఢః	17	4
482.	పరానరజ్ఞః స ఋషిః	4	16
483.	పరిశ్రాంతేంద్రియాత్మాఽహం	6	15
484.	పరీక్షితైవ మాదిష్టః	17	35
485.	పరీక్షితోఽథ రాజర్షేః	7	12
486.	పర్వతో నారదో ధౌమ్యో	9	6
487.	పశ్యంత్యదో రూప మభద్ర	3	4
488.	పశ్యోత్పాతా న్నరవ్యాఘ్ర	14	10
489	పాండుపుత్రా నుపాసీనాన్	9	11
490.	పాదై ర్న్యూనం శోచసి	16	20
491.	పారాశర్య మహాభాగ	5	2
492.	పార్థ ప్రజావితా సాక్షాద్	12	19
493.	పార్థివా దారుణో ధూమః	2	24
494.	పాహి పాహి మహాయోగిన్	8	9
495.	పిత ర్యుపరతే పాండౌ	13	33
496.	పితామహసమః సామ్యే	12	23
497.	పితృభ్రాతృ సుహృత్ పుత్రాః	13	21

క్ర. సం	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం
498.	పిత్రా చానుమతో రాజా	9	49
499.	పుత్రశోకాతురాః సర్వే	7	58
500.	పునశ్చ భూయాద్భగవ	19	16
501.	పునశ్చ యాచమానాయ	17	39
502.	పురుషస్వభావ విహితాన్	9	26
503.	పృథయేత్థం కలపదైః	8	44
504.	పృథాప్యనుశ్రుత్య ధనంజయోదితం	15	33
505.	ప్రగాయతః స్వవీర్యాణి	6	34
506.	ప్రజోపప్లవ మాలక్ష్య	7	32
507.	ప్రతిక్రియా న యస్యేహ	13	19
508.	ప్రతిరుద్ధేంద్రియ ప్రాణ	18	26
509.	ప్రతిశ్రుతం చ భవతా	7	38
510.	ప్రత్యుజ్జగ్ముః ప్రహర్షేణ	3	5
511.	ప్రద్యుమ్న శ్చారుదేష్ణశ్చ	11	17
512.	ప్రద్యుమ్నః సర్వవృష్ణీనాం	14	30
513.	ప్రయుజ్యమానే మయి తాం	6	29
514.	ప్రవిష్టస్తు గృహం పిత్రోః	11	28
515.	ప్రహ్వాభివాదనాశ్లేష	11	22
516.	ప్రశాంతమాసీన మకుంఠ	19	31
517.	ప్రాక్కల్ప విషయామేతాం	6	4
518.	ప్రాగల్భ్యం ప్రశ్రయః శీలం	16	28
519.	ప్రాయశః సాధవో లోకే	18	50
520.	ప్రాయే ణాల్పాయుషః సభ్య	1	10
521.	ప్రాయే ణైత ద్భగవతః	15	24
522.	ప్రాయోపవిష్టం గంగాయాం	3	43
523.	ప్రాసాదశిఖరారూఢాః	10	16
524.	ప్రీత్యుత్ఫుల్లముఖాః ప్రోచుః	11	5
525.	ప్రేమాతిభర నిర్భిన్న	6	18

బ—8

క్ర. సం	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం
526.	బాలద్విజసుహృన్మిత్ర	8	49
527.	బ్రహ్మకోపోత్థితాద్యస్తు	18	2
528.	బ్రహ్మతేజో వినిర్ముక్తైః	8	17
529.	బ్రహ్మనద్యాం సరస్వత్యాం	7	2
530.	బ్రహ్మబంధు ర్న హంతవ్యః	7	53
531.	బ్రహ్మదయో బహుతిథం	16	32
532.	బ్రాహ్మణైః క్షత్రబంధు ర్హి	18	34
533.	బ్రూహి యోగేశ్వరే కృష్ణే	1	23

భ—21

క్ర. సం	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం
534.	భక్తియోగేన మనసి	7	4
535.	భక్త్యావేశ మనో	9	23
536.	భగవానపి గోవిందో	14	34
537.	భగవానపి విప్రర్షే	9	3
538.	భగవాం స్తత్ర బంధూనాం	11	21
539.	భద్రాశ్వం కేతుమాలంచ	16	12
540.	భర్తుః ప్రియం ద్రౌణి రితి	7	14
541.	భవతా నుదితప్రాయం	5	8
542.	భవద్విధా భాగవతా	13	10
543.	భవాన్ హి వేద తత్సర్వం	16	25
544.	భవాయ న స్త్వం భవ	11	7
545	భవేఽస్మిన్ క్లిశ్యమానానాం	8	35
546.	భారత వ్యపదేశేన	4	29
547.	భారావతారణాయాన్యే	8	34
548.	భావయత్యేష సత్త్వేన	2	34
549.	భిక్షుభి ర్విప్రవసితే	6	15
550.	భిక్షుభి ర్విప్రవతితే	6	5
551.	భిద్యతే హృదయగ్రంధిః	2	21
552.	భూరీణి భూరికర్మాణి	1	11

క్ర. సం	శ్లోకః	అ	శ్లో. అం.
553.	భేజిరే మునయోఽథాగ్రే	2	25
554.	భౌతికానాం చ భావానాం	4	17
	మ—26		
555.	మంగళాయ చ లోకానాం	14	35
556.	మతిర్మయి నిబద్ధేయం	6	25
557.	మత్తం ప్రమత్త మున్మత్తం	7	36
558.	మధురాయాం తథా వజ్రం	15	39
559.	మధుభోజదశార్హార్హ	11	15
560.	మందస్య మందప్రజ్ఞస్య	16	9
561.	మన్య ఏతై ర్మహోత్పాతైః	14	21
562.	మన్యే త్వాం కాల మీశానం	8	28
563.	మరుధన్వ మతిక్రమ్య	10	35
564.	మహర్షయో వై సముపాగతా	19	19
565.	మహీపతి స్త్వథ తత్కర్మ గర్హ్యం	19	1
566.	మాతా శిశూనాం నిధనం	17	5
567.	మాతు ర్గర్భగతో వీరః	12	7
568.	మా మంస్థా హ్యేతదాశ్చర్యం	8	16
569.	మాయాజవనికాచ్ఛన్నం	8	19
570.	మారోదీదస్య జననీ	7	47
571.	మా సౌరభేయానుశుచః	17	9
572.	మునయః సాధుపృష్టోఽహం	2	5
573.	మునిగణ నృపవర్య	9	41
574.	ముముక్షవో ఘోరరూపాన్	2	26
575.	ముముచుః ప్రేమబాష్పౌఘం	13	7
576.	మృగేంద్ర ఇవ విక్రాంతో	12	22
577.	మృత్యుదూతః కపోతోఽయం	14	14
578.	మృదంగశంఖభేర్యశ్చ	10	15
579.	మేధాతిథి ర్దేవల ఆర్ష్టిషేణో	19	10
580.	మైనం పార్థార్హసి త్రాతుం	7	25

క్ర. సం.	శ్లోకః	అ.	శ్లో. అం.
	య—71		
581.	యక్ష్యమాణోఽశ్వమేధేన	12	32
582.	యచ్ఛ్రోతవ్య మథో జాప్యం	19	38
583.	యత్తేజసాథ భగవాన్	15	12
584.	యత్తేజసా నృపశిరోఽంఘ్రి	15	9
585.	యత్పాద శుశ్రూషణ	14	37
586.	యత్పాద సంశ్రయాః సూత	1	15
587.	యత్ర క్వచన వత్స్యామి	17	36
588.	యత్ర ధర్మసుతో రాజా	9	15
589.	యత్రానురక్తాః సహసైవ	18	22
590.	యత్రేమే సదసద్రూపే	3	33
591.	యత్సన్నిధావహము	15	8
592.	యత్సంశ్రయాద్ద్రుపద	15	7
593.	యథా క్రోడోపస్కరాణాం	13	42
594.	యథా గావో నసి ప్రోతాః	13	41
595.	యథా ధర్మాదయ శ్చార్థాః	5	9
596.	యథా నభసి మేఘౌఘో	3	31
597.	యథా పంకేన పంకాంభః	8	52
598.	యథా మత్స్యాది రూపాణి	15	35
599.	యథా హృషీకేశ ఖలేన	8	23
600.	యథా హ్యవహితో వహ్నిః	2	32
601.	యదత్ర క్రియతే కర్మ	5	35
602.	యదనుధ్యాసినా యుక్తాః	2	15
603.	యదా పరీక్షిత్ కురుజాంగలే	16	10
604.	యదా ముకుందో భగవాన్	15	36
605.	యదా మృధే కౌరవ	7	3
606.	యదా శరణ మాత్మానం	7	19
607.	యదా హ్యధర్మేణ తమో	10	25
608.	యద్దోష్షు మా ప్రణిహితం	15	16

క్ర. సం.	శ్లోకః	అ	శ్లో. అం.
609.	యద్బాంధవః కురువలాబ్ధి	15	14
610.	యద్బాహుదండ గుప్తాయాం	14	36
611.	యద్బాహుదండాభ్యుదయా	14	38
612.	యద్యప్యసౌ పార్శ్వగతో	11	33
613.	యద్యప్యస్త్రం బ్రహ్మశిరః	8	15
614.	యద్యేషోపరతా దేవీ	3	34
615.	యద్వాంబ తే భూరిభరావతార	16	23
616.	యన్మన్యసే ధ్రువం లోక	13	43
617.	యమాదిభి ర్యోగపథైః	6	36
618.	యం ప్రవ్రజన్త మనుపేత	2	2
619.	యం మన్యసే మాతులేయం	9	20
620.	యయా సంమోహితో జీవః	7	5
621.	యయాఽహరద్భువో భారం	15	34
622.	యర్హ్యంబుజాక్షాపససార	11	9
623.	యస్మాన్నః సంపదో రాజ్యం	14	9
624.	యస్మిన్నహని యర్హ్యేవ	18	6
625.	యస్మిన్ హరి ర్భగవాన్	17	34
626.	యస్య క్షణ వియోగేన	15	6
627.	యస్య రాష్ట్రే ప్రజాః	17	10
628.	యస్యాంభసి శయానస్య	3	2
629.	యస్యావయవ సంస్థానైః	3	3
630.	యస్యాం వై శ్రూయమాణాయాం	7	7
631.	యః శ్రద్ధయైతత్	15	41
632.	యః స్వకాత్ పరతో వేహ	13	26
633.	యః స్వానుభావ మఖిల	2	3
634.	యాజయిత్వాఽశ్వమేధై స్తం	8	6
635.	యాని వేదవిదాం శ్రేష్ఠో	1	7
636.	యా యాః కథా భగవతః	18	10
637.	యావతః కృతవాన్ ప్రశ్నాన్	13	2
638.	యా వీర్యశుల్కేన హృతాః	10	29
639.	యావై లసచ్ఛ్రీ	19	6
640.	యుధి తురగరజో	9	34
641.	యుధిష్ఠిర స్తత్పరిసర్పణం	15	37
642.	యుధిష్ఠిర స్తదాకర్ణ్య	9	25
643.	యుధిష్ఠిరో లబ్ధరాజ్యః	13	16
644.	యేన చైవాభిపన్నోఽయం	18	20
645.	యేనైవాహం భగవతో	5	31
646.	యేషాం సంస్మరణాత్ పుంసాం	19	33
647.	యైః కోపితం బ్రహ్మకులం	7	48
648.	యో నో జుగోప వనమేత్య	15	11
649.	యో భీష్మకర్ణగురుశల్య	15	15
650.	యో వై ద్రౌణ్యస్త్రవిప్లుష్టః	18	1
651.	యో వై మమాతిభర	16	34
	ర—7		
652.	రజస్తమః ప్రకృతయః	2	27
653.	రాజ్ఞో హి పరమో ధర్మః	17	16
654.	రాజమార్గం గతే కృష్ణే	11	24
655.	రాజం స్త్వయాభిపృష్టానాం	15	22
656.	రాజర్షీణాం జనయితా	12	26
657.	రూపం భగవతో యత్తన్	6	19
658.	రూపం స జగృహే మాత్స్యం	3	15
	ల—2		
659.	లలితగతి విలాస వల్గుహాస	9	40
660.	లోకాః సపాలా యస్యేమే	13	40
	వ—42		
661.	వంచితోఽహం మహారాజ	15	5
662.	వదంతి తత్తత్త్వవిదః	2	11
663.	వపనం ద్రవిణాదానం	7	57

క్ర. సం	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అ.
664.	వయం తు న వితృప్యామః	1	19
665.	వంశం కురో ర్వంశదవాగ్ని	10	2
666.	వసిష్ఠ ఇంద్రప్రమదః	9	7
667.	వాచం జుహావ మనసి	15	41
668.	వాయు ర్వాతి ఖరస్పర్శః	14	16
669.	వారణేంద్రం పురస్కృత్య	11	18
670.	వారముఖ్యాంశ్చ శతశో	11	19
671.	వారుణీం మదిరాం పీత్వా	15	23
672.	వాసుదేవపరం జ్ఞానం	2	29
673.	వాసుదేవపరా వేదాః	2	28
674.	వాసుదేవాంఘ్య్రనుధ్యాన	15	29
675.	వాసుదేవే భగవతి	2	7
676.	విచక్షణోఽస్యార్హతి	5	16
677.	విజయరథకుటుంబ	9	39
678.	విజ్ఞానాత్మని సంయోజ్య	13	54
679.	విదుర స్తదభిప్రేత్య	13	18
680.	విదుర స్తీర్థయాత్రాయాం	13	1
681.	విదురస్తు తదాశ్చర్యం	13	58
682.	విదురోఽపి పరిత్యజ్య	15	49
683.	విధూయ తదమేయాత్మా	12	11
684.	విపదః సంతు నః శశ్వత్	18	25
685.	విప్రకీర్ణ జటాచ్ఛన్నం	18	27
686.	విముచ్య రశనాబద్ధం	7	56
687.	విమృజ్యాశ్రూణి పాణిభ్యాం	13	35
688.	విలోక్యోద్విగ్న	14	24
689.	విశుద్ధయా ధారణయా	9	31
690.	విశోకో బ్రహ్మసంపత్త్యా	15	31
691.	విషా న్మహాగ్నేః పురుషా	8	24
692.	విసృజ్య తత్ర తత్సర్వం	15	40

క్ర. సం	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం
693.	విసృజ్య పుత్రం పప్రచ్ఛ	18	40
694.	వృకోదరశ్చ ధౌమ్యశ్చ	10	10
695.	వృషం మృణాళధవళం	17	2
696.	వృషస్య నష్టాం స్త్రీన్ పాదాన్	17	42
697.	వేత్థ త్వం సౌమ్య తత్సర్వం	1	8
698.	వేత్థేదం ద్రోణపుత్రస్య	7	27
699.	వ్యతీతాః కతిచిన్మాసాః	14	2
700.	వ్యవహితపృతనాముఖం	9	36
701.	వ్యసనం వీక్ష్య తత్తేషాం	8	13
702.	వ్యాసాద్యై రీశ్వరేహాజ్ఞైః	8	46

శ—17

క్ర. సం	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం
703.	శయ్యాసనాటన వికత్థన	15	19
704.	శస్త్రాః కుర్వంతి మాం సవ్యం	14	13
705.	శితవిశిఖహతో	9	38
706.	శిబిరాయ నినీష్యంతం	7	34
707.	శివాయ లోకస్య భవాయ	4	12
708.	శివైషోద్యంత మాదిత్య	14	12
709.	శుశ్రూషోః శ్రద్దధానస్య	2	6
710.	శూరో మాతామహః కచ్చిత్	14	26
711.	శృణ్వతాం స్వకథా కృష్ణః	2	17
712.	శృణ్వంతి గాయంతి	8	36
713.	శోకేన శుష్యద్వదనః	15	2
714.	శోచ త్యశ్రుకలా సాధ్వీ	17	27
715.	శ్యామం సదాపీచ్య వయోంగ	19	28
716.	శ్రియో నివాసో యస్యోరః	11	26
717.	శ్రీకృష్ణ కృష్ణసఖ	8	43
718.	శ్రీమద్దీర్ఘ చతుర్బాహుం	12	9
719.	శ్రుత్వా భగవతా ప్రోక్తం	7	29

క్ర. సం.	శ్లోకః	అ.	శ్లో.అం.
	ష—1		
720.	షష్ఠే అత్రేరపత్యత్వం	3	11
	స—86		
721.	స ఉచ్చప్రకాశే	11	2
722.	స ఉత్తరస్య తనయాం	16	2
723.	స ఏవం జీవలోకస్య	6	24
724.	స ఏవ ప్రథమం దేవః	8	6
725.	స ఏవ భూయో నిజ	10	22
726.	స ఏవేదం ససర్జాగ్రే	2	30
727.	స ఏవ ఏతద్వ్యాఖ్యాస్తే	17	43
728.	స ఏవ నరలోకేఽస్మిన్	11	35
729.	స ఏవ భగవాన్ ద్రోణః	7	45
730.	స ఏష లోకే విఖ్యాతః	12	30
731.	స కదాచిత్ సరస్వత్యాః	4	15
732.	సకృద్యద్దర్శితం రూపం	6	23
733.	సఖ్యం మైత్రీం సౌహృదం చ	15	4
734.	స గోదోహన మాత్రం హి	4	8
735.	స చింతయ న్నిత్థ మథాశృణోత్	19	4
736.	స తు బ్రహ్మఋషేః రంసే	18	30
737.	సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి	2	23
738.	సత్యం శౌచం దయా శాంతిః	16	27
739.	సత్సంగా న్ముక్త దుస్సంగో	10	11
740.	సత్త్రేవయా దీర్ఘయా తే	6	24
741.	స దేవదేవో భగవాన్	9	24
742.	సపది సఖివచో నిశమ్య	9	35
743.	సప్త స్వసార స్తత్వాతో ఽః	14	27
744.	సమాగతాః సర్వత ఏవ సర్వే	19	23
745.	సంపదః క్రతవో లోకాః	12	5
746.	సంపద్యమాన మాజ్ఞాయ	9	44
747.	సంప్రస్థితే ద్వారకాయాం	14	1
748.	సంప్రేషితో ద్వారకాయాం	14	6
749.	సమ్మార్జిత మహామార్గ	11	14
750.	సరహస్యో ధను ర్వేదః	7	44
751.	స రాజపుత్రో వవృధే	13	31
752.	సర్వర్తు సర్వవిభవ	11	12
753.	సర్వవేదేతిహాసానాం	3	42
754.	సర్వసద్గుణ మాహాత్మ్యే	12	24
755.	సర్వం కాలకృతం మన్యే	9	14
756.	సర్వం తదిద మాఖ్యాతం	6	37
757.	సర్వాత్మనా సమ్యగ్గృహో	9	21
758.	సర్వే తమను నిర్జగ్ముః	15	45
759.	సర్వే తేఽనిమిషై రక్షైః	10	13
760.	సర్వే వయం తావ దిహాస్మ హేఽద్య	19	21
761.	స వా అయం యత్పదమత్ర	10	23
762.	స వా అయం సఖ్యనుగీత	10	24
763.	స వా ఆంగిరసో బ్రహ్మన్	8	39
764.	స వా ఇదం విశ్వ మమోఘ	3	36
765.	స విష్ణురాతోఽతిథయ	19	29
766.	స వా వేదధాతుః పదవీం	3	38
767.	స వై కిలాయం పురుషః	10	21
768.	స వై నివృత్తినిరతః	7	9
769.	స వై పుంసాం పరో ధర్మః	2	6
770.	స వై భవాన్ వేద సమస్త	5	6
771.	స వై మహాభాగవతః	18	16
772.	స సమ్రాట్ కస్య వా	4	10
773.	స సంవృత స్తస్య మహాన్	19	30
774.	స సంహితాం భాగవతీం	7	8

క్ర సం.	శ్లోకః	అ.	శ్లో. అం.
775.	సంస్థితేఽతిరథే పాండౌ	9	13
776.	సహస్రయుగ పర్యంత	6	31
777.	సంహత్యాన్యోన్య ముభయోః	7	30
778.	సాధయిత్వాఽజాతశత్రోః	8	5
779.	సాంత్వయామాస మునిభిః	8	4
780.	సాన్నిధ్యాత్తే మహాయోగిన్	19	34
781.	సారథ్యపారషదసేవన	6	16
782.	సాఽస్వతంత్రా న కల్పా	6	7
783.	సితాతపత్రం జగ్రాహ	0	17
784.	సితాతపత్ర వ్యజనై రుప	11	27
785.	సుఖోపవిష్టేష్వథ తేషు	19	12
786.	సుభద్రా ద్రౌపదీ కుంతీ	10	9
787.	సురాసురాణా ముదధిం	3	13
788.	సుషేణ శ్చారుదేష్ణశ్చ	14	31
789.	సూత జనాసి భద్రం తే	1	12
790.	సూత జీవ సమాః సౌమ్య	18	11
791.	సూత సూత మహాభాగ	4	2
792.	సూర్యం హతప్రభం పశ్య	14	17
793.	సోఽయమద్య మహారాజ	13	48

క్ర. సం.	శ్లోకః	అ.	శ్లో. అం.
794.	సోఽహం నృపేంద్ర రహితః	15	20
795.	సౌత్యే వృతః కుమతినా	15	17
796.	స్త్రీణాం మద్ధతబంధూనాం	8	51
797	స్త్రీ శూద్ర ద్విజబంధూనాం	4	25
798	స్నాత్వాఽనుసవనం తస్మిన్	13	52
799.	స్ఫీతాం జనసదాం స్తత్ర	6	11
800.	స్రోతోభిః సప్తభి ర్యా వై	13	51
801.	స్వనిగమ మపహాయ	9	37
802.	స్వప్రాణాన్యః పరప్రాణైః	7	37
803.	స్వయం చ గురుభి ర్విప్రైః	11	23
804.	స్వరాట్ పౌత్రం వినయినం	15	38
805.	స్వలంకృత శ్యామతురంగ	16	11
806.	స్వాయంభువ కథా వృత్త్యా	6	3

హ—4

807.	హత్వా స్వరిక్థస్పృధ	10	1
808.	హంతాస్మిన్ జన్మని	6	22
809.	హరే ర్గుణాక్షిప్త మతిః	7	11
810.	హిరణ్యం గాం మహీం	12	14

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

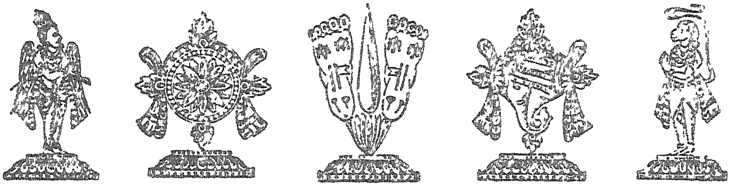

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

(ద్వితీయస్కంధః)

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్:

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

1975] ★ [మూల్యం : 8 రూ.

ప్రథమ ముద్రణము : 500 కాపీలు

గ్రంథ ప్రాప్తిస్థానములు :

1. శ్రీమదుభయ వేదాంతాచార్యపీఠ కార్యాలయము,
294, సతారా వీధి,
శ్రీరంగమ్, [తిరుచ్చి జిల్లా]

2. శ్రీ విశిష్టాద్వైతప్రచారకసంఘ కార్యాలయము,
నడిగడ్డపాలెం, తెనాలి తాలూకా,
గుంటూరు జిల్లా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

ద్వితీయస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే పృష్ఠాంకాః

౧.	శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనం	1
౨.	ముముక్షోః భగవత్స్వరూపధారాణాయోగప్రకారకథనమ్	14
౩.	ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్	33
౪.	శుకేన మంగళాచరణపూర్వకం భగవతో నారాయణస్య వివిధావతారకథనమ్	41
౫.	కథాప్రారంభః:- బ్రహ్మాండనిర్మాణవర్ణనం	49
౬.	పురుషసూక్తారేన విరాడ్రూపవర్ణనం	62
౭.	వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యంతం సంక్షేపేణ కథనమ్	71
౮.	పరీక్షిత్కృతప్రశ్నప్రకారః	99
౯.	శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్	106
౧౦.	విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్	121
౧౧.	శ్లోకానుక్రమణికా	139

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ.

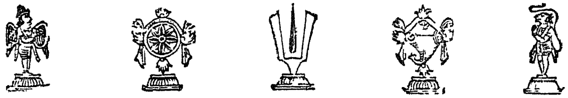

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

ద్వితీయః స్కంధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

వరీయా నేష తే ప్రశ్నః కృతో లోకహితం నృప,
ఆత్మవిత్సమ్మతః పుంసాం శ్రోతవ్యాదిషు యః పరః. ౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా.

వేదాంతోపబృంహణపరేఽస్మిన్ పురాణే ఉపోద్ఘాతరూపప్రథమస్కంధాంతే ప్రసంగాత్ శుకాగమ ఉక్తః, స చ శుకః శ్రోతవ్యాద్యర్థాన్ శ్రోతవ్యాదీంశ్చ ప్రతి రాజ్ఞా పృష్ట శ్చేదానీం రాజ్ఞః ప్రశ్న మభినందతి (వరీయా నితి.) హే నృప! రాజం స్తే త్వయా పుంసాం శ్రోతవ్యాదిషు శ్రోతవ్యమంతవ్యనిదిధ్యాసితవ్యార్థేషు. పరః గోచరః శ్రోతవ్యాద్యర్థతత్త్వవిషయః, లోకహిత మితి పాఠే ప్రతీతి శేషః. లోకహితం ప్రతి కృతః యః ప్రకృత ఏషః ప్రశ్నో వరీయాన్ శ్రేష్ఠః. కుత ఇత్యత ఆహ (యద్యతః ఆత్మవిత్సమ్మతః) ఆత్మజ్ఞానినాం సంస్తుతః, నను నాయ మాత్మవిషయకశ్రవణమననాది ప్రశ్నః, యచ్ఛ్రోతవ్య మథో జాప్యం బ్రూహి, యద్వా విపర్యయ మితి సామాన్యేన పృష్టత్వా దతః కథ మాత్మవిత్ సంమత్యా ప్రశ్నాభినందన మితి చేన్నైవం, కిమయం ప్రష్టా ఆత్మవిషయకశ్రవణాదీనాం ముక్తిసాధనత్వం జానాతి న వా? నాంత్యః, మ్రియమాణస్య యత్ కర్తవ్యం యచ్ఛ్రోతవ్య మితి పురుషవిశేషకర్తృకప్రశ్నాయోగాత్, నాద్యః, సుతరాం ప్రశ్నానుపపత్తేః, అతః సామాన్యాకారేణాత్మశ్రవణాదీనాం ముక్తిసాధనత్వం జానతో విశేషత ఆత్మనః శ్రవణాదీనాం చ స్వరూపమజానతోఽయం ప్రశ్న ఇతి ప్రశ్నస్య విశేషనిష్ఠత్వా దాత్మవిత్ సమ్మత్యాఽభినందనోపపత్తేః. ౧

శ్రోతవ్యాదీని రాజేంద్ర నృణాం సంతి సహస్రశః,
అపశ్యతా మాత్మతత్త్వం గృహేషు గృహమేధినామ్. ౨

నిద్రయా హ్రియతే నక్తం వ్యవాయేన చ వా వయః,
దివా చార్థేహయా రాజన్ కుటుంబభరణేన వా.

దేహాపత్యకళత్రాది ష్వాత్మసైన్యేష్వసత్స్వపి,
తేషాం ప్రమత్తో నిధనం పశ్యన్నపి న పశ్యతి. ౪

అథ బ్రూహి, యద్వా విపర్యయ మిత్యస్య ప్రశ్నస్య శ్లోకత్రయే ణోత్తరమాహ (శ్రోతవ్యాదీనీతి,) హే రాజేంద్ర! గృహమేధినాం నృణాం శ్రోతవ్యాదీని సహస్రశః సంతి. ముముక్షోస్తు బ్రహ్మైక మేవే త్యభిప్రాయః. తదనుబంధిత్వే నోపాసనాదీనాం క్రమేణ ముక్తిసిద్ధిమ్, గృహమేధినాం తద్గతపంచసూనాపరాణామ్, మేధః హింసార్థః. యద్వా మేధా బుద్ధిః, గృహేషు మేధా ఏషా మస్తీతి గృహమేధినః గృహాసక్తాః. యద్వా మేధః పశుః ''ఉపనయనమేధ్యాపశ్వాశాసానా మేధపతిభ్యా మేధ'' మితి వైదికప్రయోగాత్. తత్సంబంధివ్యాపారోఽపి ఉపచారా న్మేధః, స ఏషా మస్తీతి గృహమేధినః. పశుర్హి యజ్ఞాంగభూతేంద్రాదీనాం ప్రీతిజనకః, తద్వదేతేఽపి కేవలకర్మానుష్ఠానాసక్తాః తత్ప్రీతిసంపాదకా ఇతి పశుసామ్య ముచ్యతే. కేవలైహికాముష్మికఫలాసక్తా గృహస్థా ఇతి యావత్. అత ఏవ ఆత్మతత్త్వ మాత్మయాథాత్మ్య మజానతాం గృహేషు సహస్రశః సంతిత్యనేన ''బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినాం'' ఇతి రీత్యా సాంసారికఫలసాధనానా మానంత్యం తారతమ్యం చాభిప్రేతమ్. ౨

ఏతైశ్చ వృథైవ ఆయు ర్వ్యాపృత ఇత్యాహ (నిద్రయేతి.) నక్తం రాత్రౌ య ద్వయః తన్నిద్రయా వ్యవాయేన మిథునీభావేన వా హ్రియతే యాప్యతే, దివా యద్వయః తదర్థేహయా అర్థార్జనానుకూలచేష్టయా సంపాదితే చార్థే, కుటుంబభరణేన కుటుంబపోషణేన, చకారవకారా వనుక్తసముచ్చయార్థౌ, ఉక్తాతిరిక్తవ్యాపారాంతరేణాపీత్యర్థః. ౩

నను నశ్వరకుటుంబాద్యర్థం కథ మాయుర్వ్యయః స్యాత్ తత్రాహ (దేహేతి.) ఆత్మసైన్యేషు ఆత్మనః స్వస్య పరిజనే ష్వసత్సు అంతవత్స్వపి దేహాపత్యకళత్రాదిషు ప్రసక్తః. అన్యేషాం నిధనమ్, అంతవత్త్వం దృష్టాంతత్వేన పశ్యన్నపి తేషాం దేహాదీనా మంతవత్త్వం స్వాత్మని న పశ్యతి నానుసంధత్తే. ౪

(శుకేన భగవతః విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

తస్మా ద్భారత సర్వాత్మా భగవా నీశ్వరో హరిః,
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్య శ్చేచ్ఛతాఽభయమ్. ౫

ఏతావా న్సాంఖ్యయోగాభ్యాం స్వధర్మపరినిష్ఠయా,
జన్మలాభః పరః పుంసా మంతే నారాయణస్మృతిః. ౬

ప్రాయేణ మునయో రాజ న్నివృత్తా విధినిషేధతః,

విపర్యయప్రశ్నస్యోత్తర ముక్త్వా శ్రోతవ్యాదిప్రశ్నస్యోత్తరమాహ (తస్మా దితి.) హే భారత భరతవంశ్య! సర్వాత్మా సర్వజీవానా మంతర్యామీ 'అంతఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానా' మితి శ్రుతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. జనశబ్దస్య చేతనమాత్రే స్వారస్యాత్. హరిః ఆశ్రితదురితహర్తా. అనేనోపాసకానాం స్వప్రాప్తివిరోధిదురితనివర్తకత్వ ముక్తం భవతి. భగవా నిత్యనేన దేవతావిశేష ఉక్తః. భగవానితి శబ్దోఽయ మితి స్మరణాదీశ్వరః కార్యకారణావస్థచేతనాచేతననియంతా. అనేన కారణత్వ మభిప్రేతం 'కారణం తు ధ్యేయ ' ఇతి శ్రుతేః. ఈదృశో హరిః, అభయం మోక్షం, ఇచ్ఛతా కామయమానేన శ్రోతవ్య ఇత్యాది శ్రవణాదివిషయీకర్తవ్యః. స్వరూపరూపగుణవిభూతివిశిష్టపరమాత్మవిషయకశ్రవణాదికమేవ ముముక్షుణా కార్యం నాఽన్యవిషయక మిత్యర్థః. 'ఆత్మావారే ద్రష్టవ్యః త మేవైక మాత్మానం జానథ. అన్యా వాచో విముంచథ' ఇతి శ్రుతేః. ఏవం చ శారీరకశాస్త్రార్థప్రతిజ్ఞాపరా 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ' ఇతి ప్రథమసూత్రార్థాఽనుసంహితో భవతి. ౫

ఏతస్మా దన్యత్ కర్తవ్యం నా స్తీ త్యాహ (ఏతావానితి.) సాంఖ్యం జ్ఞానయోగః యోగఫలాభిసంధిరహితకర్మయోగః జ్ఞానయోగః 'జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్ ' ఇతి భగవద్వచనాత్. స్వధర్మో భగవచ్ఛేషత్తైకవృత్తిః, తదుపాసనమితి యావత్. తస్య పరినిష్ఠయా అవిఘ్నేన పరిసమాప్త్యా చ. అన్తే దేహావసానే నారాయణస్మృతిః. సాధ్యేతి యద్ ఏతావాన్ పర ఉత్కృష్టః జన్మలాభః, ఫలం జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీత భగవదుపాసనాసాధ్యా నారాయణస్మృతిరంతకాలే సంపాద్యేత్యర్థః ౬

అత్ర సదాచారం ప్రమాణయతి (ప్రాయేణేతి.) విధినిషేధతః విధినిషేధాత్మకవేదబోధితాత్ కామ్యకర్మణో నివృత్తాః. న త్వావశ్యకాత్ పంచమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానరూపాత్ నిషిద్ధకలంజభక్షణాదినిషేధాద్వా నివృత్తాః. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి. క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః. "నావిరతో దుశ్చరితా న్నాశాంతో

నైర్గుణ్యస్థా రమంతే స్మ గుణానుకథనే హరేః. ౭

ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితమ్,
అధీతవా న్ద్వాపరాదౌ పితు ర్ద్వైపాయనా దహమ్. ౮

పరినిష్ఠితోఽపి నైర్గుణ్య ఉత్తమశ్లోకలీలయా,
గృహీతచేతా రాజర్షే ఆఖ్యానం యదధీతవా న్. ౯

నానసమాహిత' ఇతి విధినిషేధానువర్తనాభావే తదుపాసనానివృత్త్యభావప్రతిపాదనాత్. న చ తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్, బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరితి బాలస్య యత్కర్మ కామచారాదికం తద్విదుష ఉపాదేయతయా శ్రుత మితి వక్తుం శక్యమ్, అనావిః కుర్వ న్నన్వయా దిత్యధికరణే బాలస్య యత్ స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారరూపం కర్మ తదేవ విదుషః ఉపాదేయం న తు కామచారాదిక మితి సిద్ధాంతితత్వాత్ బ్రాహ్మణో విద్యావాన్ పాండిత్యం నిర్విద్య ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా, వేదనం ప్రతిలభ్య యత్ స్వభావానావిష్కార రూపం కర్మ తదుపాదదానో వర్తేతేతి తస్యార్థః, మునయః శుభాశ్రయసంశీలనపరాః. నత్విదం శ్రవణా నంతరభావిమననం విద్యాపాండిత్యబాల్యప్రాప్త్యనంతరభావినో మననాంతరస్యాయుక్తదిశాస్పి శుభా శ్రయసంశీలనరూపస్యాంగాంతరస్యాపి విహితత్వాత్ నైర్గుణ్యస్థాః రజస్తమ స్తత్సంకీర్ణసత్త్వరహితే బ్రహ్మణిస్థాః తదుపాసకా ఇత్యర్థః. హరేః ఆశ్రితదురితహారిణో గుణానుకథనే గుణానువాదే రమంతే స్మ. ౭

న కేవలం పూర్వ ఏవ రమంతేఽహమపి తత్రైవ రమ ఇత్యాహ (ఇదమితి ద్వయేన.) భగవ త్ప్రోక్తం భాగవతం చతుఃశ్లోక్యా మూలభూతాయా స్తత్ప్రోక్తత్వాత్. యద్వా భగవత్స్వరూపరూపాది ప్రతిపాదకత్వేన భాగవతం బ్రహ్మవేదః తేన సమ్మితం తుల్యమ్. యద్వా బ్రహ్మ సమ్యగ్మితం ప్రమితం యేన తదిదం పురాణం కర్మ పితు ర్ద్వైపాయనాత్ వ్యాసాత్, ద్వాపరాదౌ ద్వాపర। ఆది ర్యస్య సః ద్వాప రాదిః కలియుగాదిః. తస్మిన్ శంతనుచక్రవర్తిసమకాలత్వప్రసిద్ధేః వ్యాసావతారస్య అహ మధీతవాన్. ౮

నను సిద్ధస్య తవ కుతోఽధ్యయనే ప్రవృత్తిః? తత్రాహ (పరినిష్ఠిత ఇతి.) నైర్గుణ్యే పరినిష్ఠితః కాష్ఠాంగతః అపి శాస్త్రనైరపేక్ష్యేణ భగవదనుసంధానప్రకారే స్థిత ఇత్యర్థః, ఈదృశోఽప్యహ ముత్తమశ్లోకలీలయా భగవల్లీలయా, గృహీతచేతాః ఆకృష్టచిత్తః. హే రాజర్షే। యదాఖ్యానం పురాణ మధీతవా నస్మి, తదభిధాస్యామీ త్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః.

(శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

తదహం తేఽభిధాస్యామి మహాపౌరుషికో భవాన్,
యస్య శ్రద్దధతా మాశు స్యా న్ముకుందే మతిః సతీ. ౧౦

ఏత న్నిర్విద్యమానానా మిచ్ఛతా మకుతోభయమ్,
యోగినాం నృప నిర్ణీతం హరే ర్నామానుకీర్తనమ్. ౧౧

కిం ప్రమత్తస్య బహుభిః పరోక్షై ర్హాయనై రిహ,
వరం ముహూర్తం విదితం ఘటేత శ్రేయసే యతః. ౧౨

ఖట్వాంగో నామ రాజర్షి ర్జ్ఞాత్వేయత్తా మిహాయుషః,

ఆరూఢానాం మాదృశా మప్యస్య పురాణస్యోపాదేయత్వాత్ కైముత్యన్యాయే నారురుక్షోః తవ సుతరా మిద ముపాదేయ మితి తుభ్య ముపదిశామీ త్యాహ (తదహ మితి.) తత్పురాణం తే తు తుభ్య, మభిధాస్యామి కథయిష్యామి, చిర మశుశ్రూషవే మహ్యం కథం అభిధాస్యసీత్యత ఆహ (మహాపౌరుషిక ఇతి.) మహాపురుషో భగవాన్. 'వేదాహమేతం పురుషం మహాంత' మితి శ్రుతేః, స ఉపాస్యత్వే నాస్యా స్తీతి మహాపౌరుషికో మహాపురుషభక్తో భవాన్. న హి భగవద్భక్తానాం రహస్యార్థోపదేశనే చిరం శుశ్రూషాపేక్షేతి భావః. యత్ర పురాణే శ్రద్దధతాం శ్రద్ధాం కుర్వతాం. ముకుందే మోక్షప్రదే, భగవతి సతి అహైతుకీ మతిః భక్తిః, స్యాత్ భవేత్. ౧౦

ముముక్షూణాం నాతఃపర మన్యన్మోక్షసాధన మిత్యాహ (ఏత దితి.) తాపత్రయాదిహేతుక నిర్వేదం ప్రాప్తానా మకుతోభయం మోక్షమిచ్ఛతాం యోగినా మనభిసంహితఫలకర్మయోగనిష్ఠానాం, హే నృప! హరే ర్నామానుకీర్తనం స్వరూపాదిచింతనాదే రప్యుపలక్షణ మిదం తన్నామానుకీర్తనం తత్స్వరూపాదిచింతనం చేత్యేతదేవ ముక్తిసాధనం నాన్యదిత్యర్థః. ౧౧

అల్పమేవాయు రవశిష్టం కి మహం సాధయేయ మితి మా శుచ ఇత్యాహ (కి మితి.) ప్రమత్తస్య దేహాపత్యకళత్రాదిష్వాసక్తస్య పరోక్షై రజ్ఞాతతయైవ గతై ర్బహుభి ర్హాయనైః సంవత్సరైః, కిం కిం ప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. విదితం వృథాయాసీతి జ్ఞాతం, ముహూర్తమేవ వరం యతః యేన విదితేన ముహూర్తేన, శ్రేయసే ఘటేత యత్నం కుర్యాత్. ౧౨

విదితస్య ముహూర్తస్య శ్రేయోఘటకత్వ ఇతిహాస మాహ (ఖట్వాంగ ఇతి) ఖట్వాంగో హి దేవపక్షే స్థిత్వా దైత్యా నజయత్. తతః ప్రసన్నై ర్దేవై ర్వరం వృణీష్వే త్యుక్తే తేనోక్తం

ముహూర్తాత్ సర్వ ముత్సృజ్య గతవా నభయం హరిం. ౧౩

తవా ప్యేతర్హి కౌరవ్య సప్తాహం జీవితావధిః,
ఉపకల్పయ తత్సర్వం తావద్యత్ సాంపరాయికం. ౧౪

అంతకాలే తు పురుష ఆగతే గతసాధ్వసః,
ఛింద్యా దసంగశస్త్రేణ స్పృహాం దేహేఽను యే చ తం. ౧౫

గృహాత్ ప్రవ్రజితో ధీరః పుణ్యతీర్థజలాప్లుతః,
శుచౌ వివిక్త ఆసీనో విధివత్ కల్పితాసనే. ౧౬

ప్రథమం మమాయుః కథ్యతామితి. తతో దేవైరుక్తం ముహూర్తమాత్ర మస్తీతి. తతః అతిశీఘ్రం విమానేన భువ మాగత్య హరిం శరణం గత ఇతి నవమస్కంధే ప్రసిద్ధమ్. ఖట్వాంగో నామ రాజర్షి రాయుష ఇయత్తాం ఏతావత్తాం జ్ఞాత్వా, ఇహ అస్మిన్ లోకే, సర్వం దేహాదిష్వాత్మీయత్వా ద్యభిమానముత్సృజ్య, హిత్వాఽభయం భయప్రతిభటం హరిం, గతవాన్ ప్రాప్తః. ౧౩

కైముత్యన్యాయేనాహ (తవేతి.) అపిస్త్వర్థః తవ త్వీత్యర్థః. హే కౌరవ్య, తవ తు ఏతర్హి దానీ మపి జీవితావధి ర్జీవితస్యావధిః, పరిమాణం సప్తాహం, సప్తదినపర్యంతం తావత్. తావతా సప్తాహేన కాలేన, సాంపరాయికం పరలోకహితం, ఏతత్సర్వం, ఉపకల్పయ సంపాదయ. ౧౪

తావ ద్వైరాగ్యమాహ (అంతకాల ఇతి.) అంతకాలే దేహావసానకాలే, ఆగతే ప్రాప్తే, సతి, పురుషః గతసాధ్వసః నివృత్తభయః, అసంగః అనాసక్తిః. స ఏవ శస్త్రం తేన దేహే తం దేహ మను యే అనుసృత్య యే వర్తమానా అపత్యకళత్రాదయో దేహానుబంధినస్తేషు చ స్పృహా మాత్మాత్మీయత్వాభిమానప్రయుక్తభోగేచ్ఛాం, ఛింద్యాత్. ౧౫

కించ గృహాత్, ప్రవ్రజితః నిర్గతః, ధీర ఇత్యాదినా ఆశ్రయం భద్రమీక్షత ఇత్యంతే నాష్టాంగ యోగసంక్షేపోక్తిః, ధీరః జితేంద్రియః. అనేన బ్రహ్మచర్యాదిలక్షణో యమ ఉక్తః పుణ్యతీర్థ జలేషు ఆప్లుతః స్నాత ఇత్యనేన స్నానదానాదినియమ ఉక్తః. శుచౌ పరిశుద్ధే, వివిక్తే ఏకాంతే, విధివ చ్చైలాజినకుశోత్తర ఇతి హ్యుక్తక్రమేణ కల్పితే ఆసనే, విధివ దాసీనః ఋజుకాయత్వస్వస్తికాదీ నతిక్రమ్య ఉపవిష్టః, అనేనాసనరూపాంగ ముక్తమ్, ౧౬

(శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

అభ్యసే న్మనసా శుద్ధం త్రివృద్ బ్రహ్మాక్షరం పరం,
మనో యచ్ఛే జ్జితశ్వాసో బ్రహ్మబీజ మవిస్మరన్. ౧౭

నియచ్ఛే ద్విషయేభ్యోఽక్షా న్మనసా బుద్ధిసారథిః,
మనః కర్మభి రాక్షిప్తం శుభార్థే ధారయే ద్ధియా. ౧౮

తత్రైకావయవం ధ్యాయే దవ్యుచ్ఛిన్నేన చేతసా,
మనో నిర్విషయం యుక్త్వా తతః కించన న స్మరేత్. ౧౯

పదం తత్పరమం విష్ణో ర్మనో యత్ర ప్రసీదతి,

ప్రాణాయామస్య జపగర్భత్వా త్తావ జ్జప్యమంత్ర మాహ (అభ్యసేదితి.) త్రివృత్త్రయాణా మకారోకారమకారాణాం, వృద్వర్తనం యస్మి న్ అక్షరత్రయగ్రథిత మిత్యర్థః బ్రహ్మాక్షరం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య మక్షరం ప్రణవం మనసాఽభ్యసే దావర్తయేత్. జితశ్వాసో జితప్రాణో, బ్రహ్మబీజం ప్రణవ మవిస్మర న్ స్మరన్నేవ, మనో యచ్ఛే న్నియచ్ఛేత్. ఇదం చ ప్రాణాయామరూపమంగ ముక్తమ్. ౧౭

ఇంద్రియప్రత్యాహారమాహ (నియచ్ఛే దితి.) విషయేభ్యః శబ్దాదిభ్యః. అక్షా న్ శ్రోత్రా దీంద్రియాణి, బుద్ధిః సారథిః యస్య స తథాభూతః ప్రగ్రహభూతేన మనసా యచ్ఛేత్ - "బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ" ఇతి శ్రవణాత్. ధారణామాహ (మన ఇతి.) పున శ్చ కర్మభి స్తద్వాసనాభి, రాక్షిప్తం విక్షిప్తం, మనః శుభార్థే శుభాశ్రయే, భగవద్రూపే నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యా ధారయేత్ స్థిరం కుర్యాత్. శుభాశ్రయే మనసోఽవస్థాపనం ధారణం శుభాశ్రయస్య పునః పునః చింతనం ధ్యానం. తస్య విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వం సమాధి రితి భేదః ౧౮

ధ్యాన మాహ (తత్రేతి.) అవ్యుచ్ఛిన్నేన సమగ్రశుభాశ్రయావియుక్తేన, చేతసా చిత్తేన, ఏకావయవం ప్రధానాంగం, సుఖాకారం ధ్యాయేత్. అనేనాస్య చింతాయాః పూర్వభావిత్వం సిద్ధం. పూర్ణధ్యానాశక్త ఏకావయవం స్మరే దిత్యర్థః. ఆనందసంప్లవే లీనత్వా న్న కించిత్ స్మర్తుం ద్రష్టుం వా క్షమత ఇతి చాఽర్థః. ౧౯

శుభాశ్రయస్వరూప మాహ (పద మితి.) యత్ర మనః ప్రసీదతి, యస్మిన్ స్వరూపే చింత్యమానే మనో రాగాద్యకలుషితం భవతి తదేవ విష్ణోః పరమం పదమ్, యస్మాత్ తత్పరమం సర్వోత్కృష్టం స్వరూప మిత్యర్థః. కదాచి ద్రాగాదికాలుష్యసంభావనా మాశంక్యాహ (రజస్తమోభ్యా మితి.)

రజ స్తమోభ్యా మాక్షి ప్తం విమూఢం మన ఆత్మనః. ౨౦
[యచ్ఛే ద్ధారణయా ధీరో హంతి యా తత్కృతం మలమ్.]

యస్యాం సంధార్యమాణాయాం యోగినో భ క్తిలక్షణః,
ఆశు సంపద్యతే యోగ ఆ శ్రయం భద్ర మీక్షతః. ౨౧

రాజోవాచ –

యథా సంధార్యతే బ్రహ్మ న్ధారణా యత్ర సమ్మతా,
యాదృశీ వా హరే దాశు పురుషస్య మనోమలం. ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ –

జితాసనో జితశ్వాసో జితసంగో జితేంద్రియః,
స్థూలే భగవతో రూపే మనః సంధారయే ద్ధియా. ౨౩

రజసా ఆక్షి ప్తం విక్షి ప్తం తమసా విమూఢ మాత్మనః స్వస్య మనః ధారణయా యచ్ఛేత్. ధారణా మాహాత్మ్య మాహ-యా ధారణా, తత్కృతం రజ స్తమోభ్యాం కృతం, మలం రాగాదికం, హంతి నివ ర్త యతి. యస్యాం ధారణాయాం సంధార్యమాణాయాం, పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః, ధారణాయాం క్రియ మాణాయా మిత్యర్థః. భ క్తిలక్షణో యోగః. 'ప్రీతిపూర్వ మనుధ్యానం భ క్తిరిత్యభిధీయతే' ఇత్యు క్త లక్షణో యోగః, భద్రం శుభ మాశ్రయం ఈక్షతః, ధ్యాతు రాశు సంపద్యతే సంపన్నో భవతి ఏతాదృశమాహాత్మ్యవతీ ధారణేత్యభిప్రాయః. ౨౦—౨౧

ఏవం సంగ్రహే ణాష్టాంగయు క్తే యోగే ఉపదిష్టే పున ర్వి స్తరబుభుత్సయా పరీక్షిత్ పృచ్ఛతి (యథేతి.) యత్రేతి ధారణావిషయప్రశ్నః. యాదృశీతి ధారణాదశావిశేషప్రశ్నః. యదేతి యత్నక్రమప్రశ్నః. న తు ధారణాయా ఏవ దశావిశేషాదీనాం విశేషేణ ప్రశ్నః, న తు ప్రధానభూతస్య ధ్యానస్యేతి చే న్న ధారణాపూర్వకత్వాత్ ధ్యానస్య ధారణానుసారేణైవ ధ్యానాచ్ఛ తత్ప్రశ్నేనైవ గతార్థ త్వాత్ ఏవ ము త్తరే ష్వనుసంధేయమ్. ౨౨

'తత్రైకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యం విశేషా చ్ఛబ్దాదిభేదాత్' ఇత్యాదిన్యాయే నోపాస్య బ్రహ్మరూపాణాం నానాత్వే నోపాసనానామపి నానాత్వాత్ ప్రథమం జగచ్ఛరీరక స్యోపాసనమాహ మునిః (జితాసన ఇతి.) జితాసనః ఆసనకృతాయాసరహితః. జితప్రాణః స్వవశీకృతప్రాణః, జితసంగః జితాంతఃకరణః. జితేంద్రియః జితబాహ్యేంద్రియః, స్థూలే స్థవిష్ఠే, భగవతో రూపే, స్వీయం మనః సారథిభూతయా ధియా ధారయేత్. ౨౩

(శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

విశేషస్తస్య దేహోఽయం స్థవిష్ఠశ్చ స్థవీయసాం,
యత్రేదం దృశ్యతే విశ్వం భూతం భవ్యం భవచ్చ సత్. ౨౪

అండకోశే శరీరేఽస్మిన్ సప్తావరణసంయుతే,
వైరాజః పురుషో యోఽసౌ భగవాన్ ధారణాశ్రయః. ౨౫

పాతాళ మేతస్య హి పాదమూలం పఠంతి పార్ష్ణిప్రపదే రసాతలమ్,
మహాతలం విశ్వసృజోఽథ గుల్ఫౌ తలాతలం వై పురుషస్య జంఘే. ౨౬

చిదచిదాత్మకప్రపంచస్య భగవచ్ఛరీరత్వకథనపూర్వకం తస్య ధారణావిషయత్వ మాహ (విశేష ఇతి.) విశేషకార్యకారణాకారః పృథివ్యాదిభూతమయప్రపంచః, తస్య దేహః, స్థవీయసాం స్థూలతరాణా మపి మధ్యే. స్థవిష్ఠః స్థూలతరః, యత్ర దేహే, విశ్వం సమస్తం, భూతం భవ్యం చ భవచ్చ భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలగోచరం, సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకం, పదార్థజాతం, దృశ్యతేఽంతర్గతత్వే నోపాస్యతే. ౨౪

ఏతచ్ఛరీరకోఽనిరుద్ధాంశభూతః పురుషో విషయ ఇత్యాహ (అండకోశ ఇతి.) సప్తావరణసంయుతే పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకారమహత్తత్త్వాని సప్తావరణాని తైర్యుక్తేఽండకోశాఖ్య శరీరే, వైరాజః విరాట్, అనిరుద్ధః తదంశభూతః పురుషః, వైరాజః న చతుర్ముఖః, తస్యైవం పురా ధారణయాఽఽత్మయోని రిత్యేత ద్రూపోపాసకత్వావగమా దసౌ వైరాజః పురుషః భగవాన్. ధారణాశ్రయః ధారణావిషయః. ౨౫

ఏవం చతుర్దశభువనాత్మకాండకోశస్య తచ్ఛరీరత్వం సామాన్యే నోక్త్వాఽండకోశాంతర్గత పదార్థాన్ విభజ్య పాదాద్యవయవత్వేనోపాసనా మాహ (పాతాళ మితి.) ఏతస్య వైరాజపురుషస్య. పాదమూలం పాదస్యాధోభాగం. పాతాళం పఠంతి. పాదతలత్వేన పాతాళ ముపాస్యం వదంతీ త్యర్థః. ఏవ మగ్రేఽపి. పార్ష్ణిశ్చ ప్రపదం చ పార్ష్ణిప్రపదే. పార్ష్ణిః పాదమూలం, ప్రపదం పాదాగ్రం. ఏత దుభయం రసాతల మిత్యర్థః. విశ్వసృజః విశ్వస్రష్టుః, ద్వావపి గుల్ఫౌ మహాతలం, ద్వే అపి జంఘే తలాతలమ్. ౨౬

ద్వే జానునీ సుతలం విశ్వమూర్తే రూరుద్వయం వితలం చాతలం చ.
మహీతలం తజ్జఘనం మహీపతే నభస్థలం నాభిసరో గృణన్తి. ౨౭

ఉరఃస్థలం జ్యోతి రనీక మస్య గ్రీవా మహ ర్వదనం వై జనోఽస్య.
తపో లలాటం విదు రాదిపుంసః సత్యం తు శీర్షాణి సహస్రశీర్ష్ణః. ౨౮

ఇంద్రాదయో బాహవ ఆహు రుస్రాః కర్ణౌ దిశః శ్రోత్రమముష్య శబ్దః.
నాసత్యదస్రౌ పరమస్య నాసే ఘ్రాణోఽస్య గంధో ముఖ మగ్ని రిద్ధః. ౨౯

ద్యౌ రక్షిణీ చక్షు రభూ త్పతంగః పక్ష్మాణి విష్ణో రహనీ ఉభే చ.
తద్భ్రూవిజృంభః పరమేష్ఠిధిష్ణ్య మాపోఽస్య తాలూ రస ఏవ జిహ్వా. ౩౦

విశ్వమూర్తేః ద్వే జానునీ సుతలం. వితల మతలం చ ఊరుద్వయం, మహీతలం భూర్లోకం, తస్య జఘనం కట్యాః పురోభాగం, నభస్థలం భువర్లోకం, నాభిరేవ సరః తత్త్వేనోపాస్యం గృణంతి వదంతి, తత్తత్త్వవిద ఇతి శేషః. ౨౭

అస్య వై రాజస్యోరఃస్థలం ఉరఃప్రదేశం. జ్యోతిరనీకం జ్యోతిశ్చక్రం, గ్రీవాత్వేన మహర్లోకం, ఉపాస్య ఇత్యర్థః. అస్య వదనం జనలోకః. ఆదిపుంసః, లలాటం తపోలోకం విదుః, సహస్రశీర్ష్ణః సహస్రశిరసః, శీర్షాణి శిరాంసి, సత్యం సత్యలోకం. విదు రిత్యర్థః. ౨౮

ఇంద్రాదయ ఉస్రాః, దేవా బాహవః, ఇత్యాహుః. అముష్య కర్ణౌ శ్రోత్రేంద్రియాధిష్ఠానభూత కర్ణగిలే, దిశః తదధిష్ఠేయం శ్రోత్రేంద్రియం. తు శబ్దః ధ్వన్యాత్మకో వర్ణాత్మకశ్చ. ఏవ మగ్రేఽపి. పరమస్య సమాభ్యధికరహితస్య. నాసాపుటే నాసత్యదస్రౌ అశ్వినౌ. గంధః శాంతోగ్రాదిరూపేణ నానావిధో గంధః, తదింద్రియమ్. ఇద్ధః దీప్తః అగ్నిః తస్య ముఖమ్. ౨౯

ద్యౌః ద్యుర్లోకః, అక్షిణీ నేత్రగోళకే, తత్ర చక్షురింద్రియం. పతంగః సూర్యః. విష్ణోః వైరాజస్య, పక్ష్మాణి ఉభేఽహనీ అహోరాత్రః. తస్య వైరాజస్య. భ్రూవిజృంభః భ్రూవితానః, భ్రూవిలాస ఇతి యావత్. పరమేష్ఠిధిష్ణ్యం పరమేష్ఠినః చతుర్ముఖస్య. స్థాన మస్య వైరాజస్య, తాలు ఆపః తదభిమానీ వరుణః. అస్య జిహ్వా రసః ఏవ. ౩౦

(శుకేన విరాడ్రూపకథనమ్)

ఛందాంస్యనంతస్య శిరో గృణంతి దంష్ట్రా యమః స్నేహకలా ద్విజాని,
హాసో జనోన్మాదకరీ చ మాయా దురంతసర్గో యదపాంగమోక్షః. ౩౧

వ్రీడోత్తరోష్ఠోఽధర ఏవ లోభో ధర్మః స్తనోఽధర్మపథోఽస్య పృష్ఠమ్.
కస్తస్య మేఢ్రం వృషణౌ చ మిత్రౌ కుక్షిః సముద్రా గిరయోఽస్థిసంఘాః. ౩౨

నద్యోఽస్య నాడ్యోఽథ తనూరుహాణి మహీరుహా విశ్వతనో ర్నృపేంద్ర,
అనంతవీర్యః శ్వసితం మాతరిశ్వా గతి ర్వయః కర్మగుణప్రవాహః. ౩౩

ఈశస్య కేశాన్ విదు రంబువాహాన్ వాసస్తు సంధ్యాం కురువర్య భూమ్నః,
అవ్యక్త మాహు ర్హృదయం మనశ్చ స చంద్రమాః సర్వవికారకోశః. ౩౪

అనంతస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యస్య. శిరః ఛందాంసి గృణంతి. దంష్ట్రా యమః. ద్విజాని దంతాః, నపుంసకత్వ మార్షం. స్నేహకలాః స్నేహస్య కలాః, అంశా అస్మదాదీనాం. స్నేహకలా వైరాజస్య దంతా ఇత్యర్థః. తస్య హాసః హసనం. జనోన్మాదకరీ జనోన్మోహకరీ, మాయా ఆశ్చర్యశక్తిః. మాయాశబ్దస్య సర్వత్రానుగతం ప్రవృత్తినిమిత్త మాశ్చర్యమేవ. తచ్చ విస్మయనీయత్వరూపం తచ్చ నానావిధకార్యకరత్వాత్. యస్యాపాంగమోక్షః కటాక్షః. దురంతసర్గః అపారసర్గః. ౩౧

వ్రీడా లజ్జా ఉత్తరోష్ఠః. అధరః అధరోష్ఠః. లోభః. ధర్మః స్తనః. అధర్మపథః అధర్మ మార్గః. అస్య పృష్ఠః పృష్ఠభాగః. తస్య వైరాజస్య. మేఢ్రం ప్రజాపతిః. వృషణౌ మిత్రావరుణౌ. సముద్రః కుక్షిరుదరం. గిరయః తస్యాఽస్థిసంఘాః. ౩౨

నద్యః గంగాయమునాదయోఽస్య నాడ్యః, తనూరుహాణి రోమాణి, మహీరుహాః వృక్షాః, విశ్వతనో ర్విశ్వశరీరకస్య. హే నృపేంద్ర! అనంతవీర్యశ్వసితం అనంతవీర్యస్య అపారవీరస్య. శ్వసితం ప్రాణః. మాతరిశ్వా వాయుః. గతిః గమనం. వయః కాలః. తస్య కర్మగుణప్రవాహః గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం ప్రవాహః. కార్యం ప్రాణినాం సంసార ఇత్యర్థః. 33

ఈశస్య భగవతః, కేశాన్ అంబువాహాన్ మేఘాన్ విదుః. హే కురువర్య! భూమ్నః విభోర్వాసః వస్త్రం. సంధ్యే సాయం ప్రాతఃసంధ్యే. తస్య హృదయం హృదయకమల మవ్యక్తం ప్రధాన మాహుః. స ప్రసిద్ధః సర్వవికారకోశః సర్వౌషధివికారహేతుః, చంద్రమాః తదీయం మనః ఇత్యర్థః. మనో హి సర్వవికారాశ్రయభూతమ్. ౩౪

విజ్ఞానశక్తిం మహి మామనంతి సర్వాత్మనోఽంతఃకరణం గిరిత్రమ్,
అశ్వాశ్వతర్యుష్ట్రగజా నఖాని సర్వే మృగాః పశవః శ్రోణిదేశే. ౩౫

వయాంసి తద్వ్యాకరణం విచిత్రం మను ర్మనీషా మనుజో నివాసః,
గంధర్వవిద్యాధర చారణాప్సరః స్వరస్మృతీ రసురానీకవీర్యః. ౩౬

బ్రహ్మాఽఽననం క్షత్రభుజో మహాత్మా విడూరు రంఘ్రిశ్రితకృష్ణవర్ణః,
నానాభిధాభీజ్యగణోపపన్నో ద్రవ్యాత్మకః కర్మవితానయోగః. ౩౭

ఇయా నసా వీశ్వరవిగ్రహస్య యః సన్నివేశో కథితో మయా తే,
సంధార్య తేఽస్మిన్ వపుషి స్థవిష్ఠే మన స్స్వబుద్ధ్యా న యతోఽస్తి కించిత్. ౩౮

తస్య విజ్ఞానశక్తిం వ్యవసాయశక్తిం, తాం మహిం, మహత్తత్త్వ మామనంతి. ఉపాసతే సర్వాత్మనః సర్వాంతర్యామిణః, గిరిత్రం రుద్రం, అంతఃకరణ మహంకారం, అత ఏవ రుద్రో వక్షసి చాఽభవదితి విశ్వరూపే కథితమ్. అహంకార శ్చానాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతు రితి మోహకస్య గిరిత్రస్య తదాత్మకత్వం యుక్తం. రాసభా ద్బడబాయా ముత్పన్నాఽశ్వతరీ అశ్వాశ్వతర్యుష్ట్రగజా స్తస్య నఖానీత్యర్థః. సర్వే మృగాః పశవశ్చ తస్య శ్రోణిదేశే ఉపాస్యాః. తత్త్వే నానుసంధేయా ఇత్యర్థః. ౩౫

వయాంసి వేదాత్మక తిత్తిర్యాదయః. పక్షిణ స్తస్య వ్యాకరణం 'నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి శ్రుత్యుక్తం, అద్భుతం శిల్పనైపుణ్యం. మను ర్మంత్రః, తస్య, మనీషా బుద్ధిః, మనుజః మనుష్యవర్గః తన్నివాసస్థానం గంధర్వాదీనాం, ద్వంద్వైక్యే గంధర్వాది రప్సరోఽంతో వర్గః అస్య స్వరః షడ్జాదిస్వరః, తేషాం గానాద్యన్వయాత్ తత్స్వరత్వం యుక్తమ్. అసురానీకవీర్యః అసురసమూహశ్రేష్ఠః, ప్రహ్లాద స్తస్య స్మృతిః. ౩౬

బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః, తస్యాననం, మహాత్మా వైరాజః, క్షత్రభుజః—క్షత్రం క్షత్రియో భుజో యస్య సః, విట్ వైశ్యః ఊరూ యస్య తథోక్తః. అంఘ్రిశ్రితకృష్ణవర్ణః—అంఘ్రౌ శ్రితః ఆశ్రితః కృష్ణవర్ణః శూద్రో యస్య సః, కృష్ణవర్ణస్తు తదంఘ్రిత్వే నానుసంధేయ ఇత్యర్థః. నానాభిధాభీజ్యగణాః నానానామకా అభీజ్యా యష్టవ్యా వసురుద్రాదయ స్తేషాం గణై రుపపన్నో యుక్తః, యో ద్రవ్యాత్మకో హవిః, సాధ్యః. వితానయోగః యజ్ఞాదియోగః, స తస్యాఽఽరాధనరూపం కర్మేత్యర్థః. ౩౭

ఈశ్వరవిగ్రహస్య వైరాజవిగ్రహస్య యః, సంధివేశః, అవయవసంస్థానం, మయా తే తుభ్యం కథితః, అసౌ ఇయా నేతావా నేవ స్థవిష్ఠేఽస్మిన్ వైరాజసంబంధిని వపుషి స్వకీయబుద్ధ్యా ముముక్షుభి ర్మనః సంధార్యతే. యతః యస్మా దీశ్వరశరీరా దన్య ద్బహిర్భూతం నాస్తి, సర్వం తచ్ఛరీరాంతర్భూతమిత్యర్థః ౩౮

(శుకేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

స సర్వధీవృత్త్యనుభూతసర్వ ఆత్మా యథా స్వప్నజనేక్షితైకః.
తం సత్య మానందనిధిం భజేత నాన్యత్ర సజ్జే ద్యత ఆత్మపాతః. ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే,
మహాపురుషసంస్థానువర్ణనే విరాడ్రూపకథనం నామ
ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఏత దేవాహ (స సర్వ ఇతి.) దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వేతి శ్రుత్యర్థ ఉచ్యతే. సర్వ ధీవృత్తిభిః ప్రత్యక్షానుమానాదిసర్వవిధజ్ఞానై రనుభూతాః, సర్వే యే పదార్థాః తేఽంతర్బహి శ్చాధిష్ఠేయ తయా యస్య సః తథోక్తః. ఏవం చ తదధిష్ఠేయపదార్థానాం తచ్ఛరీరత్వ మర్థసిద్ధమ్. తత్ర దృష్టాంత మాహ-యథా ఏక ఆత్మా జీవః స్వప్నజనేక్షితా స్వప్నజనద్రష్టా, హ్యాత్మా స్వకీయ సుకృతదుష్కృతాను సారేణ పరమాత్మసృష్టాన్ స్వైనైవానుభావ్యాన్ తత్కాలమాత్రావసానాన్ పదార్థా నధిష్ఠాయ రాజ్యాభి షేకశిరశ్ఛేదాదిసుఖదుఃఖాదిక మనుభవతి, తథా అత్రైక స్యానేకపదార్థేషు అధిష్ఠాతృత్వమాత్రే దృష్టాంతః. ఏవం దృష్టశ్రుతచేతనాచేతనశరీరకత్వేఽపి శరీరగతదోషాసంస్పర్శిత్వ మాహ (సత్య మితి.) సత్యం స్వరూపతో గుణత శ్చ నిర్వికారం, తస్య పురుషార్థత్వ మాహ (ఆనందనిధి మితి.) ఆనందాశ్రయ మిత్యర్థః. ఆనందస్వరూపస్యాపి ఉపలక్షణం "ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్" "విజ్ఞాన మానంద" మిత్యుభయత్రాపి శ్రవణాత్. భజేత ఉపాసీత, యద్వా, సత్య మిత్యచిద్వ్యావృత్తిః. ఆనందనిధి మితి క్షేత్రజ్ఞవ్యావృత్తిః. అన్యత్ర న సజ్జే ద్బ్రహ్మాత్మక స్వతంత్రవస్తు కించిత్ పరికల్ప్య తత్రాసక్తో న భవేత్, యత స్తదాసంగా దాత్మపాతః, ఆత్మనః స్వస్య పాతః సంసారః స్యా త్తస్మా న్న సజ్జే దిత్యర్థః. ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం పురా ధారణయాఽఽత్మయోని ర్నష్టాం స్మృతిం ప్రత్యవరుధ్య తుష్టాత్,

---

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం వైరాజధారణా ముక్త్వా ముముక్షో ర్హృదయే ఉపాస్యం తదుపాసనానిష్ఠ స్యార్చి రాదినా గతిం చ వక్ష్య న్నుక్తాయా వైరాజధారణాయా ఏవ తావ న్మాహాత్మ్య మాహ మునిః (ఏవ మితి.) ఏవం యా ధారణా తయా తుష్టా ద్ధరేః, పురా ప్రళయసమయే, నష్టాం పూర్వకల్పే చతుర్ముఖేన, సహ వినష్టాం, స్మృతిం సర్గవిషయకజ్ఞానం, ప్రత్యవరుధ్య లబ్ధ్వా, వ్యవసాయబుద్ధిః స్మృతివిషయ వ్యవసాయరూపజ్ఞానః, అత ఏవామోఘదృష్టి రమోఘా యథావస్థితా దృష్టి స్తత్తద్వస్తువిషయజ్ఞానం యస్య స తథోక్తః, ఆత్మయోని శ్చతుర్ముఖః, అప్యయాత్ ప్రళయాత్, ప్రాగ్యథా తథా ససర్జ పూర్వకల్ప పదార్థసజాతీయా నేవ పదార్థాన్ ససర్జే త్యర్థః, అత్ర యద్యపి పూర్వకల్పే వినష్టాం స్మృతిం పరి లభ్యేత్యనేన పూర్వకల్పే య శ్చతుర్ముఖః, స ఏవాఽస్మిన్ కల్పేఽపి ప్రతీయతే, తథాపి ప్రతికల్పం చతుర్ముఖానాం భేద ఏవ న్యాయ్యః. తత్తత్కల్పచతుర్ముఖస్య 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతాత్ పరిముచ్యంతి సర్వే' ఇతి ముక్త్యవగమేన పునరావృత్త్యసంభవాత్, భగవత్పూర్ణకృపాపాత్రస్య పునః సంసారాయోగాచ్చ, తథాహి వక్ష్యతి భగవాన్—

ఋషి మాద్యం న బధ్నాతి పాపీయాం స్త్వాం రజోగుణః।
నాత్మావసీద త్యస్మిం స్తే వర్షీయాన్ మదనుగ్రహః॥ ఇత్యతః ప్రతికల్పం విభిన్నా ఏవ చతుర్ముఖాః. అత ఏవ యద్యపి పూర్వానుభూతవస్తువిషయకజ్ఞానపరః స్మృతిశబ్దః, తథాపీహ సర్గవిషయకజ్ఞానమాత్రపరః, స్మృతిశబ్దప్రయోగస్తు జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానానా మత్యంతసాజాత్యాభిప్రాయకృతః, పూర్వదృష్టాత్యంతసజాతీయే గవాంతరే స ఏవాయం గౌరితి ప్రత్యభిజ్ఞావత్. నను వైరాజధారణయా విశ్వసృష్టిసామర్థ్యే విశ్వసృష్టౌ చ సత్యాం సృష్టానాం పాతాళాదీనాం వైరాజపాదతలాదిరూపేణ ధారణే అతీతేతరేతరాశ్రయవ దాభాతి. న చ స్రక్ష్యమాణపదార్థవిషయకజ్ఞానసద్భావేన పాతాళాదీనా ముపయ వత్వకల్పనం యుక్తమ్, స్మృతిం ప్రత్యవరుద్ధే దిత్యనేన జ్ఞానస్యాఽపి ధారణాతో లభ్యత్వాఽవగమాత్. సత్యమ్. భగవన్నాభికమలా చ్చతుర్ముఖే ఉత్పన్నే, తదీయ తపశ్చర్యయా భగవతి ప్రసన్నే—

(ముముక్షోః భగవత్స్వరూపధారణాయోగప్రకారకథనమ్)

తథా ససర్జేద మమోఘదృష్టి ర్యథాఽప్యయాత్ ప్రాగ్ వ్యవసాయబుద్ధిః. ౧

శాబ్దస్య హి బ్రహ్మణ ఏష పంథా యన్నామభి ర్ధ్యాయతి ధీ రపార్థైః,

పరిభ్రమం స్తత్ర న విందతేఽర్థా న్మాయామయే వాసనయా శయానః. ౨

అతః కవి ర్నామసు యావదర్థః స్యా దప్రమత్తో వ్యవసాయబుద్ధిః,

భూయ స్త్వం తప ఆతిష్ఠ విద్యాం చైవ మదాశ్రయామ్.
తాభ్యా మంతర్హృది బ్రహ్మన్ లోకాన్ ద్రక్ష్యస్యపావృతాన్.
తత ఆత్మని లోకే చ భక్తియుక్త స్సమాహితః,
ద్రష్టాసి మాం తతం బ్రహ్మన్ మయి లోకాం స్త్వమాత్మనః ॥ ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా ద్రక్ష్యమాణేషు సర్వేషు పదార్థేషు దృష్టేషు, తేషాం చ పదార్థానాం భగవదవయవత్వేన ధారణయా సృష్టివిషయజ్ఞాన సృష్టిసామర్థ్యలాభస్యాత్రాభిధానాత్, దైనందినకల్పాభిప్రాయం వా. ఏవం చ ప్రపంచశరీరకతదాశ్రయభగవద్ధ్యానాత్ బ్రహ్మణః సృష్టిక్షమత్వలాభ ఉక్తః. ౧

అథ ముముక్షుభి ర్హృది ఉపాస్యం రూపం వక్ష్యన్ 'యావా నర్థ ఉదపానే సర్వతః సంప్లుతోదకే' ఇతి న్యాయేన వేదే ముముక్షోః సాకల్యే నార్థానుపాదేయత్వమాహ (శాబ్దస్యేతి.) శాబ్దస్య శబ్దాత్మకస్య, బ్రహ్మణో వేద స్యైష పంథా ఏషా దిక్. క ఇత్యత ఆహ (యదతి.) అపార్థై రపగతపరమపురుషార్థైః, నామభిః స్వర్గాదివిషయశబ్దైః, ధీ ర్బుద్ధి ర్ధ్యాయతి చింతాం కరోతీతి యత్ స్వర్గాదిఫలే శ్రుతే తత్ర ధీః ప్రవణా స్యా దిత్యర్థః. నామ్నాం సారవత్త్వం న స్వరూపత ఇతి ద్యోతనార్థం నామపదప్రయోగః. తృతీయా చాధ్యయనేన వసతీత్యాదివత్ హేత్వర్థే నామమాత్రసారభూతస్వర్గాద్యర్థకర్మణి బుద్ధిప్రావణ్యాపాదనమితి యదయం వేదమార్గ ఇత్యర్థః. స్వర్గాదీనా మపార్థత్వమేవాహ (పరిభ్రమన్నితి.) మాయామయే ప్రపంచే, వాసనయాఽనాదికర్మవాసనయా. శయానో వర్తమానః, తత్ర స్వర్గాదివిషయే, పరిభ్రమ, న్నర్థాన్ మోక్ష - తదుపాయాదీ. న్న విందతే న లభతే. ౨

నను మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతమో వేద ఆత్మోజ్జీవనే ప్రవృత్తః కథం నామమాత్రసారభూతస్వర్గాద్యర్థకర్మ బోధయన్ ప్రతారయే దిత్యాశంకాం పరిహరన్ ముముక్షో రపేక్షితాంశస్యోపాదేయతా మాహ (అత ఇతి.) అతః వేదోక్తస్య సాకల్యే నానుపాదేయత్వాత్ కవిః త్యాజ్యో

సిద్ధేఽన్యథార్థే న యతేత తత్ర పరిశ్రమం తత్ర సమీక్షమాణః. ౩

సత్యాం క్షితౌ కిం కశిపోః ప్రయాసై ర్బాహౌ స్వసిద్ధే హ్యుపబర్హణైః కిం,
సత్యం జలౌ కిం పురుధాన్నపాత్ర్యా దిగ్వల్కలాదౌ సతి కిం దుకూలైః. ౪

పాదేయవిభాగవిషయకవివేకవాన్, అనేనోక్తా శంకా పరిహృతా. భేదో హి తమఃప్రచురాణాం రజః ప్రచురాణాం సత్త్వప్రచురాణాం చ లోకానాం వత్సలతయైవ హిత మవబోధయతి. యద్యేషాం స్వ గుణానుగుణ్యేన స్వర్గాదిసాధనమేవ హితం నావబోధయేత్తదా ఏతే రజస్తమః ప్రచురతయా సాత్త్విక ఫలమోక్షవిముఖాః స్వపేక్షితఫల మజానంతః కామప్రావణ్యవశా అనుపాయే ఉపాయభ్రాంత్యా ప్రణష్టా భవేయురితి గుణత్రయప్రచురాణాం స్వర్గాదిఫలాని తత్సాధనాని చావబోధయతి. కేవలసాత్త్వికస్య తు ముముక్షో స్తాని పరిత్యాజ్యాని పరిగృహీతాని వా తత్ఫలాని పరిత్యజ్య సర్వాణి కర్మాణి మోక్షైకఫల తయాఽనుష్ఠేయానీతి వివేకసంపన్నః, అప్రమత్తః కదాచి ద్దేహధారణాద్యర్థతయా పరిగ్రాహ్యేష్వ ప్యన్నపశ్వాది ష్వనాసక్తః వ్యవసాయబుద్ధిః స్వర్గాదీనాం క్షయిష్ణుత్వ సాతిశయత్వ నిశ్చయాత్మకజ్ఞాన వాన్. నామసు నామమాత్రసారభూతేషు భోగ్యేషు, యావదర్థః స్యాత్ యావత్ప్రయోజనవాన్ స్యాత్, నతు ప్రయోజనాభాసేషు రతః స్యాదిత్యర్థః. నానావిధేషు ఫలేషు తత్సాధనభూతేషు బహుషు కర్మసు వేదబోధితేషు సత్స్వపి. యావతా దేహధారణ ముపాసనానిర్వృతిశ్చ భవతి. తావత్ పరిగ్రహవాన్ స్యాదిత్యర్థః. దేహధారణార్థం క్షుద్రఫలేష్వపి యతితవ్య మిత్యత ఆహ (సిద్ధ ఇతి.) అర్థేఽపేక్షితే అర్థేఽన్యథా పూర్వకర్మానురూపే సిద్ధే సతి, తత్తత్క్షుద్రఫలతదుపాయాదిష్వపి న యతేత. కథంభూతో న యతేత ? తత్ర యత్నే క్రియమాణే పరిశ్రమం సమీక్షమాణః భవితవ్యమేవ భవతి. పరిశ్రమస్తు ఫలతీత్యర్థః. ౩

అన్యథా సిద్ధిం వివృణోతి (సత్య మిత్యాదినా ద్వయేన.) క్షితౌ సత్యాం కశిపోః, శయ్యాయాః పర్యంకాదేః, ప్రయాసైః తదర్జనానుకూలప్రయత్నైః, కిమ్ ? న కిమపి. కింతు పరిశ్రమ ఏవేత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధే బాహౌ సత్యుపబర్హణైః కిమ్ ? అంజలౌ సతి పురుధాన్నపాత్ర్యా నానావిధ భోజనపాత్రేణ కిమ్ ? ఉపధానైః దిగ్వల్కలదౌ సతి దిశూత్తరీయస్థానీయాసు సతీషు, వల్కలేషు అంతరీయస్థానేషు సత్సు, న తు వల్కలాభావే దిశు సతీ ష్విత్యర్థః. స్వరసః అపవిత్రకరో నగ్న ఇతి, నగ్నస్య కర్మానర్హత్వస్మరణాత్ ముముక్షో రపి ఆవశ్యకానా మనుష్ఠేయత్వాత్, దుకూలైః క్షౌమైః కిమ్? ౪

(ముముక్షోః భగవత్స్వరూపధారణాయోగప్రకారకథనం)

చీరాణి కిం పథి న సంతి దిశంతి భిక్షాం నైవాంఘ్రిపాః పరభృతః సరితోఽప్యశుష్యన్.
రుద్ధా గుహాః కి మజితోఽవతి నోపసన్నాన్ కస్మా ద్భజంతి కవయో ధనదుర్మదాంధాన్.

ఏవం స్వచిత్తే స్వత ఏవ సిద్ధ ఆత్మా ప్రియోఽరో భగవాననంతః,
తం నిర్వృతో నియత స్తం భజేత సంసారహేతూపరమశ్చ యత్ర.

నను వల్కల మన్నం తోయం వాసః స్థానం చ యాఞ్ఛాదిప్రయత్నం వినా కథం ప్రాప్యేత. తత్రాహ (చీరాణీతి.) జీర్ణవస్త్రఖండాని, పథి మార్గే, న సంతి కిమ్? పరభృతః పరాన్ బిభ్రతి పుష్ణంతి ఫలాదిభి ర్యే తే పరభృతోఽంఘ్రిపాః, భిక్షాం న దిశంతి వా కిం? న ప్రయచ్ఛంతి కి మిత్యర్థః సరితో నద్యః, అశుష్యన్ కిం? గుహాః పర్వతబిలాః, నిరుద్ధాః కిం? నను కదాచి దేషా మలాభే కిం కార్యం స్యాత్ తత్రాహ (అజిత ఇతి.) ఉపసన్నాన్ శరణాగతా, నజితః సర్వేశ్వరః, నావతి న రక్షతి కిం? కవయో ధనేన యో దుర్మదః తేనాంధాన్ కార్యాఽనభిజ్ఞాన్, కస్మాద్ధేతోః భజన్తి. కవిభి రన్నాద్యర్థమపి దుర్మదాంధా న భజనీయా ఇత్యర్థః. ౫

ఇతరే దుస్సేవ్యాః హరిస్తు సుసేవ్యః. ఉక్తరీత్యా అవస్థితే రవైతృష్ణ్యాత్ భగవత ఏవ ప్రీతివిషయత్వా దిత్యాహ (ఏవ మితి.) స్వచిత్తే స్వకీయచిత్తే, ఏవం సిద్ధే ఉక్తానుసంధానపరే సతి, విషయాంతరవిరక్తచిత్తవిషయభూతో, య ఆత్మత్వాదిగుణకః, యత్ర చ యస్మిన్ సేవ్యమానే, సంసారహేతూపరమశ్చ. బంధహేతుభూతాఽవిద్యానివృత్తి శ్చ భవతి. తం భజేతేత్యన్వయః. భజనీయత్వస్యోపయికగుణానాహ (ఆత్మేత్యాది.) ఆత్మాఽంతఃప్రవిశ్యధారకః ధార్యస్య శరీరస్య జీవాత్మనః ధారకపరమాత్మానువర్తిత్వం యుక్త మిత్యభిప్రాయః. యత ఆత్మా అత ఏవ ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయకః. ఆత్మసంబంధాదేవ హి దేహాపత్యకళత్రాదికం సర్వం ప్రియవదాభాతి ఆత్మనోఽప్యాత్మా హరిః ప్రియ ఇతి కిము వక్తవ్యం? ప్రియ ఇతి నిరతిశయసుఖస్వరూపత్వస్యా ప్యుపలక్షణమ్? అత ఏవార్థః, నిరతిశయపురుషార్థస్వరూపః నిరతిశయసుఖమేవ హి పరమపురుషార్థః, పురుషార్థస్వరూపస్యాపి దుర్భగత్వేఽభజనీయత్వం స్యా దత ఆహ–భగవాన్ హేయప్రతిభటసమగ్రజ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజస్సంపన్నః, స్వరూపస్య జ్ఞానాదిగుణానాం చ పరిచ్ఛిన్నత్వశంకాం వ్యావర్తయతి (అనంత ఇతి.) తం ఉక్తవిధం, స్వప్రాప్తివిరోధిభూతావిద్యానివర్తక, మాత్మానం నిర్వృతః ఇతరవిషయవైతృష్ణ్యాత్ నిరతిశయసుఖరూపపరమాత్మోపాసనాచ్చ సుఖితః. నియతార్థః నియతప్రయోజనః, ఫలాంతరనివృత్త ఇత్యర్థః. భజేత ఉపాసీతే త్యర్థః. ౬

కస్తాం త్వనాదృత్య పరానుచింతా మృతే పశూ నసతీం నామ కుర్యాత్,
పశ్యన్ జనం పతితం వైతరణ్యాం స్వకర్మజాన్ పరిపాకాన్ జుషాణమ్. ౭

కేచిత్ స్వదేహాంతర్హృదయావకాశే ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసంతమ్,
చతుర్భుజం కంజరథాంగశంఖగదాధరం ధారణయా స్మరంతి. ౮

ప్రసన్నవక్త్రం నళినాయతేక్షణం కదంబకింజల్క-పిశంగవాససం

ఏతదేవార్థాంతరచింతానిందయా ద్రఢయతి (క ఇతి) త మీశ్వర మనాదృత్య. తామితి పాఠే - ఈశ్వరచింతా మనాదృత్యే త్యర్థః. కో లోకః, ఋతే పశూన్ పశూన్ వినా. పరానుచింతాం అర్థాంతరచింతా, మసతీ మశోభనాం, కుర్యాత్ నామ. పశురేవ తథా కుర్యాత్, తథా కుర్వన్ పశు రిత్యర్థః. పరానుచింతయా, వైతరణ్యాం యమలోకసింధౌ, తత్సదృశే సంసారే ఇత్యర్థః. పతితం తత్ర చ స్వకర్మజాన్ ఆధ్యాత్మికాదిక్లేశాన్. జుషమాణం సేవమానం, పశ్యన్ కః కుర్యాదితి పూర్వేణ సంబంధః. ౭

ఏవం ఫలాంతరతదుపాయనివృత్తస్య భగవద్ధ్యానప్రకార మాహ (కేచి దిత్యాదినా.) భగవ దుపాసనాబాహుళ్యేన ఉపాసకబాహుళ్యాత్ కేచి దిత్యుక్తిః. నను స్వాసమ్మతత్వేన స్వదేహస్యాంత ర్మధ్యే యో హృదయాఽవకాశ స్తత్ర వసంతం ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశసంబంధినీమాత్రా వపుః పరిమాణం, యస్య తం. హృదయాంతఃప్రాదేశసంబంధిమాత్రయా పరిచ్ఛిన్నం. "య స్త్వేత మేనం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే" ఇతి త్రైలోక్యశరీరకేఽప్యుపాస కానుగ్రహాయ ఉపాసనాయాః ప్రదేశసంబంధిమాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వశ్రవణాత్. హృదయకమల స్యాంగుష్ఠమాత్రత్వాచ్చ ఏతే తర్జన్యంగుష్ఠవిస్తారః ప్రాదేశః. తత్పరిమిత మిత్యయుక్త మితి బోద్ధవ్యం. కంజం కమలం. రథాంగం చక్రం, దక్షిణబాహుభ్యాం కంజరథాంగే వామాభ్యాం శంఖ గదే బిభ్రత మిత్యర్థః. ఏవంవిధం పురుషం కేచి ద్యోగీశ్వరాః, ధారణయా స్మరంతి ధారణా పూర్వక ముపాసత ఇత్యర్థః. ౮

ఏవ మేవ పురుషం విశినష్టి (ప్రసన్నవక్త్ర మితి.) అనుగ్రహోన్ముఖం ముఖం నళినం పద ం, తద్వత్ ప్రసన్నే, ఆయతే దీర్ఘే, ఈక్షణే యస్య కదంబకుసుమస్య, కింజల్కాః కేసరః

(భగవత్స్వరూపపరిజ్ఞానవిధిప్రతిపాదనం)

లసన్మహారత్నహిరణ్మయాంగదం స్ఫురన్మహారత్నకిరీటకుండలం. ౯

ఉన్నిద్రహృత్పంకజకర్ణికాలయే యోగేశ్వరాస్థాపితపాదపల్లవం,
శ్రీలక్ష్మణం కౌస్తుభరత్నకంధర మమ్లానలక్ష్మ్యా వనమాలయాఽఽచితమ్. ౧౦

విభూషితం మేఖలయాంగుళీయకై ర్మహాధనై ర్నూపురకంకణాదిభిః,
స్నిగ్ధామలైః కుంచితనీలకుంతలై ర్విరోచమానాననహాసపేశలం. ౧౧

అదీనలీలాహసితేక్షణోల్లస ద్భ్రూభంగసంసూచిత భూర్యనుగ్రహం,
ఈక్షేత చింతామయ మేన మీశ్వరం యావన్మనో ధారణయాఽవతిష్ఠతే. ౧౨

తద్వత్ పిశంగే వాససీ యస్య. లసంతి మహారత్నాని యేషు తాని హిరణ్మయాని హారాంగదాని యస్య. లసంతి మహారత్నాని యేషు తాని హారాంగదాని యస్య, స్ఫురంతి మహారత్నాని తన్మయాని కిరీటకుండలాని యస్య తమ్. ౯

ఉన్నిద్రం వికసితం, యత్ హృదయపంకజం హృదయకమలం, తస్య, కర్ణికై వాలయః స్థానం తస్మిన్. యోగీశ్వరై రాస్థాపితౌ ధ్యానవిషయీకృతౌ పాదపల్లవౌ యస్య. శ్రీ ర్లక్ష్మీరేవ లక్ష్మ చిహ్నం యస్యాస్తీతి శ్రీలక్ష్మణః, పామాదివిహితమత్వర్థీయో నప్రత్యయః. తస్యాకృతిగణత్వాత్. కౌస్తుభరత్నం కంధరాయాం యస్య. అత్ర కంధరాశబ్దః తదాసన్నవక్షఃపరః. అమ్లానా లక్ష్మీః శోభా యస్యాః తయా వనమాలయా, ఆచితం వ్యాప్తమ్. ౧౦

మేఖలయా కటిసూత్రేణ మహాధనై రనర్ఘైః అంగుళీయకైః నూపురకంకణాదిభిశ్చ, విభూషితం విశేషేణాలంకృతం. స్నిగ్ధత్వా దతివిశిష్టైః కుంతలై ర్విరోచమానేన ఆననేన, యో హాసస్తేన పేశలం సుందరం. తత్ర స్నిగ్ధా సస్నేహా ఆకుంచితా వక్రాః. ౧౧

అదీన ముదారం యల్లీలాహసితం తేన యుక్తం యదీక్షణం తేనోల్లసంతో, యే భ్రూభంగాః భ్రూవిక్షేపాః, తైః సంసూచితో భూర్యనుగ్రహో, యేన తం. చింతామయం చింతావిషయం. చింతాప్రచురం ఈక్షేతేతి క్రియావిశేషణం వా. ఏవంవిధ మీశ్వరం యావ ద్ధారణయా మనోఽవిష్ఠతే తావ దీక్షే తోపాసీతే త్యర్థః. ౧౨

ఏకైకశోఽఙ్గాని ధియాఽనుభావయే త్పాదాది యావద్ధసితం గదాభృతః,
జితం జితం స్థాన మపోహ్య ధారయే త్పరం పరం శుద్ధ్యతి ధీ ర్యథా యథా. ౧౩

యావ న్న జాయేత పరావరేఽస్మి న్విశ్వేశ్వరే ద్రష్టరి భక్తియోగః,
తావత్స్థవీయః పురుషస్య రూపం క్రియాఽవసానే ప్రయత స్స్మరేత. ౧౪

స్థిరం సుఖం చాసన మాస్థితో యతి ర్యదా జిహాసు రిమ మంగ లోకం,

యుగపత్ కృత్స్నశుభాశ్రయగోచరధ్యానాసక్తస్య తదుపాయభూత ముక్తరూపస్యైవ ధ్యాన క్రమవిశేష మాహ (ఏకైకశ ఇతి.) గదాభృతః పరమాత్మనః పాదాదిః పాదప్రభృతి యావద్ధసితం మందస్మితావధి, అంగాని, ఏకైకశః ప్రత్యేకం, ధియాఽనుభావయేత్ చింతయేత్, జితం జితం భావనయా స్ఫురితం, ప్రతిషిత మితి యావత్. స్థానం పాదగుల్ఫాద్యవయవ, మపోహ్య త్యక్త్వా, విశేషాకారేణేతి భావః. సామాన్యాకారేణ కృత్స్నశుభాశ్రయగోచరజ్ఞానస్యాఽపేక్షితత్వాత్, పరం పరం జంఘాజాన్వాది స్థానం. ధీ ర్యథా శుద్ధ్యతి, ప్రసీద త్యనాకులీభవతి, తథా ధారయేత్. కృత్స్నశుభాశ్రయగోచర భక్తియోగోత్పత్తేః పూర్వ మిద మవయవశో విభావనం యత్నేన కర్తవ్యమ్. ఉత్పన్నాయాం తు భక్తౌ హానాయోగాత్. ౧౩

అత స్తత్స్వరూపం యత్నేన ధ్యేయ మవయవశ ఇత్యాహ (యావదితి.) పరే బ్రహ్మాద యోఽవరే యస్మాత్ స పరావరః తస్మి న్విశ్వేషా మీశ్వరే, నియంతరి ద్రష్టరి, సర్వజ్ఞేఽస్మి న్ముక్త విగ్రహవిశిష్టే పురుషే, భక్తియోగః విశేషాకారేణ కృత్స్నశుభాశ్రయగోచరః, ప్రీతిపూర్వకోఽవిచ్ఛిన్నో ధ్యానయోగః, యావ న్న జాయేత నోత్పద్యేత, తావత్ క్రియావసానే ఆవశ్యకానుష్ఠానాంతే పురుషస్య ప్రాదేశమాత్రం పురుష మిత్యుక్తస్య పురుషస్య స్థవిష్ఠం రూపం, దివ్యాత్మస్వరూపాపేక్షయా, స్థవిష్ఠం విగ్రహం, ప్రయతః సమాహితః, అవయవశః స్మరే దిత్యర్థః. స్థవిష్ఠం రూపం, వైరాజస్య పూర్వోక్తరూప మితి తు మందమ్. రూపాంతరోపాసనాయా ఏతద్రూపోపాసనానుపయుక్తత్వాత్. ౧౪

ఏవ మేకైక మవయవం శిక్షయిత్వా పశ్చా దేకైకాంగధ్యానపూర్వకం కృత్స్నధ్యానాభ్యాస ఉక్తః, అథేదృశోపాసనానిష్ఠస్య దేహత్యాగప్రకారం వక్ష్య న్స్వాత్మనః పరమాత్మని సమర్పణప్రకార మాహ (స్థిరమితి.) యతి ర్యోగీ, యదా పరిపూర్ణభక్తియోగసంపాదక శరీరావస్థితిహేతుభూతప్రారబ్ధావసానకాలే, అంగః హేరాజన్! ఇమం లోకం ప్రాకృతం లోకం, జిహాసుః హాతు మిచ్ఛుః, భవతి,

కాలే చ దేశే చ మనో న సజ్జయే త్ప్రాణా న్నియచ్ఛే న్మనసా జితాసుః. ౧౫

మన స్స్వబుద్ధ్యాఽమలయా నియమ్య క్షేత్రజ్ఞ ఏతాం నినయేత్ త మాత్మని,
ఆత్మాన మాత్మ న్యవరుధ్య ధీరో లబ్ధోపశాంతి ర్విరమేత కృత్యాత్. ౧౬

న యత్ర కాలోఽనిమిషాం పరః ప్రభుః కుతో ను దేవా జగతాం య ఈశిరే,

తదా గంగాతీరో త్తరాయణాదిదేశకాలాదిషు. మనో న సజ్జయేత్ స క్తం న కుర్యాత్. కింతు, జితప్రాణః జితాసుః, స్థిరం నిర్భయదేశస్థం. సుఖం మృద్వాసన మాస్థితః, మనసా ప్రాణా నీంద్రియాణి, నియచ్ఛే దనన్యపరాణి కుర్యాత్. ౧౫

స్వబుద్ధ్యా నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యాఽమలయా భగవదుపాసనేన నిర్ధూతమలయా మనః నియమ్య బుద్ధివ్యాపారమాత్రరతం కృత్వా ఏతాం బుద్ధిం క్షేత్రజ్ఞే జీవే, నినయేత్ నియచ్ఛేత్. తం క్షేత్రజ్ఞ మాత్మని నియచ్ఛే దిత్యర్థః. ఏవ మాత్మానం జీవ మాత్మని పరమాత్మని. అవరుధ్య సమర్ప్య, లబ్ధోపశాంతిః ప్రా ప్తనిర్వృతిః, సన్. కృత్యాత్ విరమేత్. అంతకాలే పరమాత్మని స్వాత్మసమర్పణా వధికర్మ న త్యాజ్యమితి కృత్యాత్ విరమేతే త్యనేనావగమ్యతే, 'ఆప్రయాణా త్త్రాపి హి దృష్టమ్ (4-1-12) ఇతి న్యాయే నోపాసనాయా ఆప్రయాణా దనువ ర్తనీయత్వేన తన్నిష్పాదకకృత్యస్యాప్యా ప్రయాణా దనువ ర్తనీయత్వా న్న హి ముమూర్షోః కృత్యవిరతిః విధేయా స్వత ఏవ విరతేః. అత్ర యద్యపి 'యదా జిహాసు రిమ మంగ లోక' మిత్యనేన యోగినాం స్వచ్ఛందమరణానాం కృత్యమేవ ప్రతీయతే, తథాపి 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే' ఇతి కృత్స్నయోగశరీరా రంభక ప్రారబ్ధావసాన ఏవ పరమాత్మసంప త్తిశ్రవణా న్న తేషా మిదం కృత్యం. న చ ముమూర్షో రనవహితకరణత్వే నాశ క్తత్వా న్న సజ్జే న్నియచ్ఛే ద్విర మేతేత్యాదివిధివిషయత్వానుపపత్త్యా స్వచ్ఛందమర ణానాం కృత్య మేవేదమితి వక్తుం యు క్తమ్. యోగప్రభావాతిశయేన కరణానాం స్వాయ త్తత్వాత్. యే చ యోగమాహాత్మ్యాత్ అవినష్టా ఏవ ప్రారబ్ధే మ్రియంతే, తేషాం పునః సంసార ఏవ. అత ఏవ భీష్మాదీనా ము త్తరాయణాదికాలప్రతీక్షా ప్రారబ్ధస్యాఽవినష్టత్వాత్. అతో యదేత్యస్య ప్రారబ్ధావసాన ఇత్యు క్త ఏవార్థ స్సాధుః. ౧౬

అథ ప్రాప్యం పరమాత్మస్వరూపం వక్ష్యం స్తస్మిన్ స్వాత్మసమర్పణావధి కర్మ న త్యాజ్య మిత్యాహ (న యత్రేతి.) యత్ర వైష్ణవే పదే కాలో న ప్రభుః కిమపి కర్తుం న సమర్థః, అత ఏవ

న యత్ర సత్త్వం న రజస్తమశ్చ న వై వికారో న మహాన్ ప్రధానమ్. ౧౭

పరం పదం వైష్ణవ మామనంతి తద్యన్నేతి నేతీత్యతదుత్సిసృక్షవః,
విసృజ్య దౌరాత్మ్య మనన్యసౌహృదా హృదోపగుహ్యార్హపదం పదే పదే. ౧౮

ఇత్థం మునిస్తూపరమే ద్వ్యవస్థితో విజ్ఞానదృగ్వీర్యసురంధితాశయః,

దేవో న ప్రభవ ఇత్యాహ. అనిమిషాం బ్రహ్మాదిదేవానాం, పరః ప్రభుః. కాలో, యత్ర న ప్రభుః, తత్ర కుతో దేవాః ప్రభవః స్యుః దేవనియామ్యానాం జగతాం ప్రాణినాం కా వార్తేత్యాహ. జగతాం ప్రాణినాం, యే ఈశిరే జగంతి యే న్యయమయన్ దేవాస్తే కుతో న ప్రభవః, తన్నియామ్యానాం జగతాం త్వప్రభుత్వం కైముత్యన్యాయసిద్ధ మిత్యర్థః. సర్వై రనియామ్యం సర్వై రనియంత్రిత మిత్యర్థః. కించ యత్ర పదే ప్రధానం తద్గుణాః సత్త్వాదయః ప్రధానకార్యభూతాః మహదహంకారాదయశ్చ స్వకీయ కార్యజననక్షమా న భవన్తి. ౧౭

యద్విష్ణోః సంబంధి పరం సర్వోత్కృష్టం పదం ప్రాప్యం స్వరూపం పద్యతే గమ్యత ఇతి హి వ్యుత్పత్తిః. ఆమనంతి వేదాంతా ఇతి శేషః. కిం కర్తు మిచ్ఛవ ఆమనంతి, యద్యస్మిన్ ఏతన్నేతి నేతీతి, ఉత్సిసృక్షవః తద్వ్యతిరిక్త ముత్స్రష్టు మిచ్ఛవః, వ్యావర్తయితు మిచ్ఛవః. అబ్రహ్మాత్మకం స్వతంత్రం వస్తు నేతినేతీతి బోధయంతః, కాలాదిభి రనియామ్యం కాలాదీనాం చ నియంతృ. యత్ సత్త్వాదికార్యాస్పృష్టం చ వైష్ణవం ప్రాప్యం స్వరూపం వేదాంతా ఆమనంతి, దౌరాత్మ్యం రాగాద్యుపహతచిత్తత్వం, విసృజ్య త్యక్త్వా. తదర్హపద మర్హస్యారాధనీయస్య, భగవతః పర మనన్యసౌహృదా అనన్యసౌహృదయేన, హృదయస్య హృదాదేశః. యద్వాఽనన్యసౌహృదా వేదాంతాః ఆమనంతీతి పూర్వేణాన్వయః. అనన్యతాత్పర్యకా ఇత్యర్థః. హృదా హృదయే నోపగుహ్య, పదే పదే క్షణే క్షణే, ఆశ్లిష్య కృత్వా ద్విరం మేత తదా కృతకృత్యో భవేదితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౮

అథ దేహా దుత్క్రాంతిప్రకారమాహ (ఇత్థమితి.) ఇత్థం తూపరమేత్ దేహా దితి శేషః. తుశబ్దః కృత్యా ద్విరతే ర్దేహా దుపరామస్య వైషమ్యద్యోతకః ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారత్వేన ఏతదేవోపపాదయతి (విజ్ఞానేతి.) సర్వం బ్రహ్మాత్మక మితి వ్యవస్థితమితి. మతి ర్విజ్ఞానం, భగవ దుపాసనాత్మకం జ్ఞానం, తదేవ దృగ్దర్శనాత్మకం సాక్షాత్కారతాపన్నం ప్రత్యక్షతాపన్న మిత్యర్థః. తాదృశస్య జ్ఞానస్య, యద్వీర్యం సామర్థ్యం, తేన, సురంధితః విహింసితః, నిశ్శేషనివృత్తః ఆశయో వాసనా

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తి ప్రతిపాదనమ్)

స్వపార్ష్ణినాఽఽపీడ్య గుదం తతోఽనిలం స్థానేషు షట్సూన్నమయే జ్జితక్లమః. ౧౯

నాభ్యాం స్థితం హృద్యధిరోప్య తస్మా దుదానగత్యో రసి తం నయే న్మునిః,
తతోఽనుసంధాయ ధియా మనస్వీ స్వతాలుమూలం శనకై ర్నయేత. ౨౦

తస్మాద్భ్రువోరంతర మున్నయేత నిరుద్ధసప్తాయతనోఽనపేక్షః,
స్థిత్వా ముహూర్తార్ధ మకుంఠదృష్టి ర్నిర్భిద్య మూర్ధన్విసృజేత్ పరంగతః. ౨౧

యది ప్రయాస్య న్నృప పారమేష్ఠ్యం వైహాయసానా ముత యద్విహారమ్,

యస్య స తథోక్తః, యోగీ స్వపార్ష్ణినా స్వపాదమూలేన, గుదం మూలాధార, మాపీడ్య నిరుధ్య, తత ఆపీడనానంతర, మనిలం ప్రాణం, షట్సు నాభ్యాదిషు వక్ష్యమాణేషు స్థానేషు, ఉన్నమయేత్. జితః క్లమో యేన నివృత్తశ్రమ ఇత్యర్థః. ౧౯

నాభ్యాం మణిపూరకే స్థితం ప్రాణం. హృద్యఽనాహతాఖ్యహృదయకమలేఽధిరోప్య తస్మాత్ హృదః ఉదానగత్యా ఉదానస్య ఉదానవాయో, ర్గత్యా సంచారప్రకారేణ, ఉరసి కంఠాత్. అధోదేశ స్థితే విశుద్ధచక్రే తం ప్రాణం నయేత. తత ఉరసః ధియాఽనుసంధాయ గంతవ్య మనుసంధాయ మనస్వీ యతచిత్తః స్వతాలుమూలం స్వజిహ్వాగ్రపూర్వచక్రస్యైవాఽగ్రభాగం శనకైః తతో బహుధా గమనసంభవా చ్ఛనకైః రిత్యుక్తం. నయేత ప్రాపయేత. ౨౦

తస్మాత్ స్వతాలుమూలాత్. భ్రువో రంతరం భ్రూమధ్యస్థాజ్ఞాచక్రం, ప్రత్యున్నయేత ఊర్ధ్వం నయేత, కథం భూతః? నిరుద్ధసప్తాయతనః నిరుద్ధాని సప్తాఽఽయతనాని. శ్రోత్రద్వయాక్షి ద్వయనాసారంధ్రద్వయాస్యరూపాణి స్థానాని యేన సః విషయాంతరనిరపేక్షః భ్రూమధ్యే ముహూర్తార్ధం స్థిత్వాఽకుంఠదృష్టిః, స్వగంతవ్యవిషయాప్రతిహతజ్ఞానసంపన్నః, పరం పరమాత్మానం ప్రాప్తః అను సందధత్, మూర్ధన్ మూర్ధానం, సుపాం సులుక్. (6–2–0) ఇతి సుబ్లుక్. నిర్భిద్య శీర్షకపాలం భిన త్తీతి శ్రుతిః స్మారితా, విసృజేత్ స్థూలదేహ మితి శేషః. ౨౧

అథ ముముక్షో ర్గంతవ్య మర్చిరాదిమార్గం వక్ష్యం స్తస్య ముముక్షో ర్ధూమాదిమార్గస్య హేయత్వజ్ఞాపనాయ ధూమాదిమార్గేణ గతానాం గంతవ్యలోకా నాహ (యదీతి.) 'ఏతే సృతీ తే నృప

అష్టాధిపత్యం గుణసన్నివాయే సహైవ గచ్ఛే న్మనసేంద్రియైశ్చ. ౨౨

వేదగీతే' ఇతి మార్గద్వయస్య వక్ష్యమాణత్వా దస్మి న్నధ్యాయే ధూమాదిమార్గవిషయగ్రంథాంతరాభావాచ్చ 'తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైః కా తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వ మేతి విష్వఙ్న్యా ఉత్క్రమణే భవంతి' ఇతి శ్రుతేః మూర్ధనిష్క్రాంత స్యాఽర్వాచీనలోకగత్యనుపపత్తేశ్చ యదిత్యాదిశ్లోకద్వయం ధూమాది మార్గగతానాం గంతవ్యలోకప్రదర్శనపర మేవ. నను —

'యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః।

అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే॥' ఇతి సద్యోముక్తి రేకా ప్రతీయతే 'తేఽర్చిష మభిసంభవం త్యర్చిషోఽహరహ్న' ఇత్యాదినా క్రమముక్తి రన్యా ప్రతీయతే. అత్రాపి విసృజేత్ పరం గతః ఇతి సద్యోముక్తిః. వైశ్వానరం యాతీతి క్రమముక్తిశ్చ ప్రతీయతే. అతః క్రమముక్తిసద్యోముక్తిరూపమార్గద్వయస్యైవైతే సృతీ తే ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ న ధూమాదిమార్గగత గంతవ్యప్రదర్శనపరమిదం శ్లోకద్వయమితి చేదుచ్యతే. సద్యోముక్తి స్తావ దప్రామాణికైవ. యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసంభవంతీ త్యాదినా స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతీ త్యంతేన బ్రహ్మోపాసీనానా మర్చిరాదినాఽఽగతానా మేవ బ్రహ్మప్రాప్త్యవగమాత్ 'వికల్పోఽవిశిష్టఫల త్వాత్ (3–3–0) ఇతి న్యాయేన సర్వబ్రహ్మవిద్యానాం ఏకఫలత్వే నార్చిరాదిగతేః సర్వబ్రహ్మవిద్యా నిష్ఠానాం సమత్వాత్ శాస్త్రప్రతిపాద్యాయాః సద్యోముక్తే రభావాత్. అథ బ్రహ్మణః సర్వగతత్వా న్న తత్ప్రాప్తయే దేశాంతరగమనాపేక్షేతి చేత్తర్హి బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ సర్వదా తత్ప్రాప్తిః కిం న స్యాత్. అథ కాలవిశేష ఏవ నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిరితి మన్యసే. ఏవందేశవిశేష ఏవ నిశ్శేషాఽవిద్యానివృత్తిః ఇతి విభావ్యతామ్. అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతే న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' ఇత్యాదేః కోఽర్థ ఇతి చే, దుచ్యతే. అత్రాఽస్మిన్ లోకే, ఉపాసనదశాయాం యో బ్రహ్మాఽనుభవతి, తస్య బ్రహ్మప్రేప్సోః ప్రాణా, నోత్క్రామంతి తం విహాయాన్యత్ర న గచ్ఛంతి, కిం తూపాసనఫలభూత బ్రహ్మప్రాప్తయే తదధిష్ఠితలోకాంతరగమనాయ సహైవ తిష్ఠంతీ త్యర్థః. ఇత్యతో ధూమాదినా గతానాం గంతవ్యప్రదర్శనపరమిదం శ్లోకద్వయ మిత్యాహ (యదీతి.) హే నృప! పారమేష్ఠ్యం చతుర్ముఖలోకం, వైహాయసానాం ఖేచరాణాం సిద్ధానాం య ద్విహారస్థానం కీదృశం అష్టాధిపత్య మణిమాద్యష్టైశ్వర్య సంపన్నం యది ప్రయాస్యన్ గమిష్యన్ భవతి, తదా గుణసన్నివాయే మరణే మనసా ఇంద్రియైశ్చ సహైవ గచ్ఛేత్, స్థూలదేహస్యైవ భస్మీభావాత్ సూక్ష్మదేహేనైవ గచ్ఛతీ త్యర్థః. అర్వాచీనలోకాన్ గచ్ఛతాం భూతసూక్ష్మేంద్రియాత్మకలింగశరీరేణైవ సహ గమనం బ్రహ్మప్రేప్సోస్తు కించిద్దూరం గచ్ఛతో మధ్యే విశ్లేష ఇతి విశేషః. ౨౨

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

యోగేశ్వరాణాం గతి మాహు రంత ర్బహి స్త్రిలోక్యాః పవనాంతరాత్మనా,
న కర్మభి స్తాం గతి మాప్నువంతి విద్యాతపోయోగసమాధిభాజామ్. ౨౨

వైశ్వానరం యాతి విహాయసా గత స్సుషుమ్నయా బ్రహ్మపథేన శోచిషా,

యోగేశ్వరాణాం భగవద్భక్తివ్యతిరిక్తయోగనిష్ఠానా మబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రజీవోపాసకానాం త్రిలోక్యాః అంతః బహిః జనలోకాదిషు, పవనాంతరాత్మనా పవన స్యాంతరాత్మా పవనాంతరాత్మా. తేన వాయుభూతసూక్ష్మదేహేన, గతిమాహు రిత్యర్థః. యద్వా వాయు మనుప్రవిశ్య గచ్ఛతీతి వాయుతుల్య వేగో గచ్ఛతీ త్యాహు రిత్యర్థః. భగవద్భక్తియోగవ్యతిరిక్తానిష్ఠానాం గతి రితరై ర్నలభ్యత ఇత్యాహ (నేతి.) విద్యాశాస్త్రజన్యం జ్ఞానం తపః కర్మయోగః, యోగో యమనియమాదిః, సమాధి రబ్రహ్మాత్మక స్వాత్మస్వరూపానుసంధానమ్, ఏతాన్ భజంతి యే తేషాం యోగీశ్వరాణాం. తాం గతిం బ్రహ్మాండాంత ర్గతాపేక్షితలోకగతిం. కర్మభి రభిసంహితఫలైః కర్మభి ర్న ప్రాప్నువంతి, కేవలకర్మిభ్యోఽధికో యోగీ. కేవలయోగిభ్యోఽధికో భగవదుపాసక ఇత్యభిప్రాయః. యద్వా, భగవద్భక్తానాం గతిః కర్మభి ర్నాఽవాప్యత ఇత్యాహ (యోగీశ్వరాణా మితి.) భగవద్భక్తియోగనిష్ఠానా మిత్యర్థః. త్రిలోక్యాం త్రిలోకాంతర్భూత చతుర్దశభువనాత్మకాండకోశా ద్బహిః సమాధిః పరమాత్మోపాసన మితి భేదః. ఏవం హేయత్వేన ధూమాదిమార్గగతి రుక్తా. ౨౩

అథ ముముక్షో రర్చిరాదిమార్గమాహ (వైశ్వానర మితి.) ఛాందోగ్యే 'తద్యథా పుష్కర పలాశ ఆపో న శ్లిష్యంతే ఏవ,మేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే' ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాముప దశ్యాఽఽమ్నాతో— 'అథ యదు చాస్మిన్ శవ్యం కుర్వంతి యదుచనార్చిష మేవాభిసంభవంతి అర్చిషో హరన్హ ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్య మాదిత్యా చ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయ త్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్త నావర్తతే' ఇత్యామ్నాతా శ్రుతిః స వై 'పున ర్నేహ విషజ్జతేఽంగ'మిత్యంతే నాఽభిమతా, అత్రాఽనుక్తో హారాదిప్రదేశ స్త్వర్థసిద్ధో వేదితవ్యః. శీర్షకపాలభేదనానంతర మేవ వైశ్వానరప్రాప్త్యసంభవాత్ శ్రుతావపి వరుణేంద్రప్రజాపత్యాదయోఽన్యత్రశ్రుతాఽర్థసిద్ధా ఇతి వేదితవ్యమ్ బ్రహ్మపథేనేతి సుషుమ్నా విశేషణం బ్రహ్మప్రేప్సో ర్మార్గభూతయా శోచిషా ప్రకాశమానయా సుషుమ్నయా సుషుమ్నాఖ్యయా నాడ్యా. దేహా న్నిర్గతః శోచిషేత్యనేన తేన ప్రద్యోతే నైష ఆత్మా నిష్క్రామతి' ఇతి శ్రుత్యుక్తసుషు మ్నాసంబంధిహృదయకమలాగ్రస్య ప్రకాశనం స్మారితం 'తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యా

విధూతకల్కోఽథ హరే రుదస్తా త్ప్రయాతి చక్రం నృప శైశుమారమ్. ౨౪

తద్విశ్వనాభిం త్వతివర్త్య విష్ణో రణీయసా విరజే నాత్మనైకః,
నమస్కృతం బ్రహ్మవిదా ముపైతి కల్పాయుషో యద్విబుధా రమన్తే ౨౫

అథోఽనంతస్య ముఖానలేన దందహ్యామానం స నిరీక్ష్య విశ్వమ్,

సామర్థ్యా త్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా (4-3-0) ఇతి సూత్రకారః. తదోకః తస్య బ్రహ్మప్రేప్సో ర్జీవస్య స్థానభూతం యద్ హృదయకమలం తస్యాఽగ్రం సుషుమ్నాఖ్య నాడీద్వారం తస్య జ్వలనం ప్రకాశనం భవతి. అయం జీవః హార్దానుగృహీతః హృదయకమలస్థపర మాత్మానుగృహీతః, తేన పరమాత్మనా ప్రకాశితసుషుమ్నాద్వారో, విద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాయాః, సామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యాంగభూతార్చిరాదిగతిస్మృతియోగాచ్చ శతాధికయా సుషుమ్నయా గచ్ఛతీతి సూత్రార్థః ఏవం భూతసుషుమ్నయా గతః విహాయసా శీర్షకపాలబహిష్ఠాకాశేన వైశ్వానర మర్చి శ్శబ్దవాచ్య మతివాహికం దైవతం యాతి 'అగ్ని ర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం అర్చిషమభిసంభవతీ'త్యనే నైకార్థ్యాత్ అస్యైవ మోక్షమార్గత్వం సూచయతి (విధూతకల్క ఇతి.) 'పుణ్యాపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్య ముపైతి. అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహో ర్ముఖాత్ ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమ్' ఇతి హి శ్రూయతే. న హి ధూమాదిమార్గగతానాం పుణ్యపాపప్రహాణం శ్రూయతే. విధూతకల్కః నివృత్తపుణ్యాపాపః, అత్రాహరాదిప్రవేశో వేదితవ్యః. హరే రాదిత్య స్యోదయ స్తాదుపరిష్టాత్ స్థితం శైశుమారం చక్రం ప్రయాతి. హే నృప! శైశుమారచక్రస్వరూపం తు పంచమే స్కందే వక్ష్యతే. ౨౪

విశ్వనాభిం విశ్వస్య గ్రహతారకానక్షత్రాదేః కృత్స్నస్యాశ్రయభూతం విష్ణోః స్థానమితి శేషః. విరజేన ప్రణష్టపుణ్యాపాపే నాణీయసా సూక్ష్మతరేణాత్మనా లింగశరీరేణైకః అసహాయః నమస్కృతం బ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మవిద్భి ర్నమస్కృతం ఇదం శింశుమారచక్రవిశేషణం తదతివర్త్యే త్యఽన్వయః. అనేన చంద్రప్రాప్తి రపి సిద్ధా తస్యాఽవ్యవహితః శింశుమారః యద్యఽత్ర, కల్పాయుషః విబుధా ఆకల్పాంతాయుషః, దేవాః రమంతే, తం జనలోక, ముపైతి ప్రయాతి. ౨౫

అథ అధస్తాత్ స్థిత స్యానంతస్య ముఖానలే నాఽవాంతరప్రళయే శేషముఖోద్భూతరుద్ర గణఫాలానలేన (దందహ్యమాన మితి.) మస్తకస్థాయీ ఇహ మృత్యు రిత్యుక్తరీత్యా సత్త్వాభిప్రాయో వర్తమాననిర్దేశః. నిరీక్ష్య త్రికాలజ్ఞానబలా దపరోక్షం దృష్ట్వా ఇత్యర్థః. జనలోకే స్థిత్వా కల్పాంతే తత ఉపైతీత్యయ మర్థోఽనుపపన్నః. పుణ్యాపాపనిర్ధూనన స్యోక్తత్వేన తత్రాఽవస్థితి హేతుభూతకర్మాభావా

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

నిర్యాతి సిద్ధేశ్వరజుష్టధిష్ణ్యం యద్ద్వైపరార్ధ్యం తదుపారమేష్ఠ్యమ్. ౨౬

న యత్ర శోకో న జరా న మృత్యుర్నార్తిర్న చోద్వేగ భయం కుతశ్చిత్.
యచ్చిత్తతోఽదః కృపయాఽనిదం విదాం దురంతదుఃఖప్రభవానుదర్శనాత్. ౨౭

త్రేషు లోకేషు స్థిత్యయోగాత్. అతో దోషం దృష్ట్వా ద్వైపరార్ధ్యం ద్విపరార్ధస్థాయి సిద్ధేశ్వరైః జుష్టాని ధిష్ణ్యాని విమానాని యస్మింస్తద్ శ్రేష్ఠం పారమేష్ఠ్యం చతుర్ముఖసంబంధిస్థానం, యాతి నిర్యాతీత్యర్థః. వరుణేంద్రాదిప్రాప్తి స్త్వర్థసిద్ధా. ౨౬

చతుర్ముఖలోకస్య స్వర్గాద్యపేక్షయా చిరకాలస్థాయిత్వ మభిప్రయ న్నాహ (న యత్రేతి) యత్రేత్యస్య తత్ర దురంతదుఃఖప్రభావానుదర్శనా దిత్యుపరితనేనాన్వయః, ఆర్తిః దుఃఖమ్. ఉద్వేగః మనఃక్షోభః, భయం ఆగామిదుఃఖదర్శనజం జ్ఞానం. కుతశ్చి దిత్యస్య భయ మిత్యనేనాఽన్వయః. కుతశ్చి చ్ఛీతాతపవాతవర్షాదిభ్యః. ఏవంవిధేఽపి చతుర్ముఖలోకే బ్రహ్మవిదాం నిర్వేదమాహ (యచ్చిత్తత ఇతి.) య ద్యస్మా దిత్యర్థః. అనిదంవిదాం ఇదంశబ్దవాచ్యపరిదృశ్యమానప్రపంచ విలక్షణపరబ్రహ్మవిదామ్. క్రియయా కర్మణా హేతుభూతేన, దురంతదుఃఖప్రభవానుదర్శనాత్, దురంత మపారం, యద్ దుఃఖం తస్య ప్రభవః, ప్రభవ త్యస్మాదితి ప్రభవః, దుఃఖహేతుభూతః సంసారః, తస్యానుదర్శనమ్, ఉత్ప్రేక్షణం, తస్మా చ్చిత్తతః చింతనాదదః దురంతదుఃఖమితి యచ్చతుర్ముఖలోకేఽపి బ్రహ్మవిద్భిః కర్మహేతుకం దురంతదుఃఖం చిత్తేనాఽనుమీయత ఇతి యత్తత ఏవ హేతో ర్విశేషం ప్రతిపద్యే త్యత్రత్రాఽన్వయః. అర్థాంతరపరత్వే మనుపపన్న మధ్యాహారబాహుళ్యాత్. యస్య హిరణ్యగర్భస్య. చిత్తత ఉపాసనాత్, అద స్తస్య స్థాన ముపాసకై ర్లభ్యత ఇతి యదా యోజనా తదోపాసకైః లభ్యతే ఇత్యధ్యాహారః. అనిదంవిదాం హిరణ్యగర్భోపాసనరహితానాం, దురంతదుఃఖప్రభవానుదర్శనాత్, తదుపాసకానామేవ దుఃఖనివృత్తిస్థానబ్రహ్మలోకాఖ్యం లభ్యతే ఇతి నోపపద్యతే. హిరణ్యగర్భస్థానస్యాఽపి దుఃఖనివృత్తిహేతుత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకం గతస్య శ్వేతాఖ్యస్య రాజ్ఞః పునర్భువ మాఽఽగత్య ప్రతిదినం స్వీయశవభక్షణం ప్రసిద్ధమ్, ఆవృత్తే ర్దర్శనాచ్చ, నను బ్రహ్మలోకస్థ యోగినాం నపునరావృత్తిదుఃఖభయమ్. తత్ర మోక్ష్యమాణత్వనిశ్చయాదితి చేన్న. భూతలస్థయోగినా మపి మోక్ష్యమాణత్వనిశ్చయా న్న పునరావృత్తిభయమితి, ముముక్షూణాం మహీతలచతుర్ముఖలోకయోః కో విశేషః 'ఆబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున' ఇతి హి స్మర్యతే. తచ్చ ద్వైపరార్ధ్య మిత్యనేన సూచితమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. ౨౭

తతో విశేషం ప్రతిపద్య నిర్భయ స్తేనాత్మనాపోఽనలమూర్తి రత్వరన్,
జ్యోతిర్మయో వాయు ముపేత్య కాలే వాయ్వాత్మనా ఖం బృహదాత్మలింగమ్. ౨౮

ఘ్రాణేన గంధం రసనేన వై రసం రూపం తు దృష్ట్యా శ్వసనం త్వచైవ,
శ్రోత్రేణ చోపేత్య నభోగుణత్వం ప్రాణేన చాకూతి ముపైతి యోగీ. ౨౯

విశేషం పృథివీమయ మండకటాహం, ప్రతిపద్య వ్యాప్యేత్యర్థః. అనేన 'పృథివీ మండః భినత్తి' ఇతి శ్రుతి ర్వ్యాఖ్యాతా. విశేషశబ్దః పృథివీవాచకః 'మహదాదయో విశేషాంతా' ఇతి ప్రయోగాత్. అత్రాఽపి విశేషస్తు వికుర్వాణాదంభసో గంధవా నభూ దితి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ విశేషం ప్రతిపద్య నిర్యాతి ఇత్యనుషంగః, యద్వా ఉత్తరత్రోపైతీ త్యనేనాన్వయః, తేనాఽఽత్మనా స్వరూపేణోపలక్షితః అపః ఆవరణజలం ప్రతిపద్యే త్యన్వయః, ఆవరణాగ్నివ్యాప్తిమాహ (అనలమూర్తి మితి) మూర్తిభూతావరణాగ్నిం, ప్రతిపద్యాఽత్వరన్ త్వరా మకుర్వన్, క్లేదదాహాదిశంకాభావా దిత్యభిప్రాయః జ్యోతిర్మయః అగ్ని ర్భూత్వా అభ్రం భవతీతివత్ సంశ్లేషాభిప్రాయో జ్యోతిర్మయశబ్దః. వాయుం ఆవరణవాయు ముపేత్య, కాలే పూర్వపూర్వకావరణాత్యయానంతరకాలే, వాయ్వాత్మనా వాయుసంశ్లిష్టరూపే ణోపలక్షితో బృహత్స్వకార్యభూతవాయ్వాద్యపేక్షయా బృహత్, ఆత్మలింగం స్వాసాధారణశబ్దలింగకం ఖ మావరణాకాశ ముపేత్య, ఆత్మలింగ మిత్యత్ర ఆత్మా స్వాసాధారణగుణశబ్దః. లింగ మాత్మనాఽఽత్మనోః ప్రమాణం యస్య తత్ ఇత్యర్థః, లింగం యద్దృష్టదృశ్యయోరితి వక్ష్యమాణత్వాత్ ఇద మావరణాంతరేష్వపి తత్తద్గంధాదిగుణవిశిష్టపృథివ్యాదిసంశ్లేషప్రదర్శనార్థముక్తమ్. ఏవ మాకాశం భినత్తీత్యంతః శ్రుత్యర్థ ఉక్తః. ౨౮

గచ్ఛతో ముక్తస్య సూక్ష్మదేహస్థై రింద్రియైః తత్తద్భూతగుణగ్రహణ మాహ (ఘ్రాణేనేతి.) బ్రహ్మలోకపర్యంతేష్వేవ శబ్దాదిషు ఆనాదరోఽభిప్రేతః, ఆవరణగుణభూతానాం త్వనితరభోగ్యత్వాత్తద్గతగంధాదీన్ గృహ్ణాతీ త్యభిప్రాయః. ఘ్రాణేన స్వకీయఘ్రాణేంద్రియేణ. గంధ మావరణపృథివీగుణభూతం గంధం. ఏవం రసనేంద్రియేణ రసం. దృష్ట్యా చక్షురింద్రియేణ రూపం తేజోగుణమ్. త్వచా త్వగింద్రియేణ. ఏవకారః సాంకర్యాభావద్యోతకః. శ్వసనం వాయుగుణం స్పర్శం. శ్రోత్రేణ శ్రోత్రేంద్రియేణ నభోగుణత్వం, స్వార్థే త్వప్రత్యయః. ప్రాణే నాంతఃకరణే నాకూతి మభిప్రాయం సమానీయ ఆకూతిరితి శ్రుతిమ్. అత్ర ప్రాణశబ్దే నేంద్రియవృత్తిహేతుభూతముఖ్యప్రాణో న వివక్షితః, తేన ఆకృతిగ్రహణాసంభవా దతోఽంతఃకరణం వివక్షితమ్. అంతఃకరణప్రసూతో హ్యభిప్రాయః. ఏవం ఘ్రాణాదిభి ర్గంధాదీ నుపేత్య తత్తద్భూతభేదనదశాయాం తత్తద్గుణాన్ గృహ్ణ న్నుపైతీత్యర్థః. ౨౯

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

స భూతసూక్ష్మేంద్రియసన్నికర్షం మనోమయం దేవమయం వికార్యమ్.
సంసాద్య గత్యా సహ తేన యాతి విజ్ఞానతత్త్వం గుణసన్నిరోధమ్ ౩౦

తేనాఽఽత్మనాఽఽత్మాన ముపైతి శాంత మానంద మానందమయోఽవసానే,

అథాఽహంకార మహత్త్రివృత్తీనా మతిక్రమ మాహ (స ఇతి) స యోగీ గత్యా గమనేన వికార్యం స్వకార్యరూపేణ పరిణామిన మహంకారం సంసాద్యే త్యన్వయః. వికార్యమేవ విశినష్టి (దేవమయం.) దిగ్వాతాది దేవాధిష్ఠితేంద్రియకారణం మనోమయం మనఃకారణం భూతసూక్ష్మేంద్రియ సన్నికర్షం-భూతా న్యాకాశాదీని, తత్ సూక్ష్మాణి శబ్దాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి. ఏతేషాం సన్నికర్షం కారణం భూతసూక్ష్మసన్నికర్షేంద్రియసన్నికర్షశబ్దాభ్యాం ద్వివిధాహంకారభేదౌ తామససాత్త్వికాహంకారా వుభౌ. మనోమయం దేవమయ మితి చ సాత్త్వికాహంకారకార్యప్రదర్శనం. దేవమయ మిత్యేతావతైవ సిద్ధే తత్కార్యప్రదర్శనాయ ఇంద్రియసన్నికర్షత్వే మనోమయత్వోక్తిః. ఇంద్రియసృష్టా వనుగ్రాహకరాజసాహంకారగ్రహణాయ అత ఏవ రాజసాహంకారస్య న పృథక్ కార్యప్రదర్శనం తస్యానుగ్రాహకమాత్రత్వేన పృథక్ కార్యాక్షమత్వాత్, తచ్చాగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి. తేనాతిఽక్రాంతాహంకారేణ సహోపలక్షితః విజ్ఞానతత్త్వం మహాంతం యాతి. 'విజ్ఞానసారథి ర్యస్తు' 'బుద్ధిం తు సారథిం' 'మహాన్ వై బుద్ధిలక్షణ' ఇతి వచనానా మైకార్థ్యాత్ గుణసామ్యావస్థప్రకృత్యతిక్రమణ మాహ (గుణసన్నిరోధ మితి.) గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం సన్నిరోధః సామ్యం యస్మిన్ తత్ప్రధానం యాతీత్యర్థః. ౩౦

అవసానే ప్రకృతే రవధౌ 'గౌరనాద్యంతవతీ సా జనిత్రీ నిత్యా సతతవిక్రియా' ఇతి ప్రకృతే ర్నిత్యత్వాత్ దేశావధి రవసానశబ్దోక్తః, స్వకీయభూతసూక్ష్మేంద్రియాణాం స్వకారణేషు లయోఽప్యవసానశబ్దవివక్షితః, తేనాత్మనా విరజసా స్వరూపే ణోపలక్షితః శాంతమూర్మిషట్కరహిత మానందం నిరతిశయానందస్వరూపం. ఆత్మానం పరమాత్మానం, ఆనందమయపరమాత్మసామ్యాపత్త్యా ఆనందమయః స్వయం నిరతిశయానందప్రచురః, ఉపైతి. ఆత్మానందశబ్దాభ్యాం 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా' దిత్యుపక్రమోపసంహారగతవాక్యద్వయం స్మారితమ్. ఏవం 'క్షయంతమస్య రజసః పరాకే ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ తదక్షరే పరమే వ్యోమన్' ఇత్యుక్త ప్రకృతిపురుషాతీత పరమాకాశస్థ భగవత్ప్రాప్తిః అర్చిరాదినా గతస్యోక్తా, ఏవం స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతీ త్యస్యార్థ ఉక్తః. అథ ధూమాద్యర్చిరాదిమార్గయోః ప్రామాణికత్వం కథయ న్నేతేన

ఏతాం గతిం భాగవతీం గతో యః స వై పున ర్నేహ విషజ్జతేఽఙ్గమ్. ౩౧

ఏతే సృతీ తే నృప వేదగీతే త్వయాఽభిపృష్టే చ సనాతనే చ,
యే వై పురా బ్రహ్మణ ఆహ తుష్ట ఆరాధితో భగవా న్వాసుదేవః. ౩౨

న హ్యతోఽన్యః శివః పంథా విశతః సంసృతా విహ,
వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగో యతో భవేత్. ౩౩

భగవాన్ బ్రహ్మ కార్త్స్న్యేన త్రి రన్వీక్ష్య మనీషయా,

ప్రతిపాద్యమానా ఇత్యంశస్యార్థమాహ (ఏతామితి.) భాగవతీం భగవదుద్దేశ్యాం. గతి మర్చిరాదిమార్గం. యోగతః స పున రిహ తత్రప్రకృతిమండలేఽంగం కర్మాధీనదేహం ప్రతి, న విషజ్జతే నాసక్తో భవతి. ౩౧

అథ మార్గద్వయ ముక్తం నిగమయతి (ఏతే ఇతి.) ఇమౌ మార్గౌ అర్చిరాదిధూమాదిమార్గౌ, వేదగీతే, 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే తేర్చిష మభిసంభవంతి అథయ ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసంభవంతి' ఇత్యాదివేదబోధితే త ఏవ సనాతనే స్థితే త. ఏవ సృతీ హే నృప! త్వయాభిపృష్టే చ యచ్ఛ్రోతవ్య మిత్యనే నార్చిరాదిమార్గస్య ధూమాదిమార్గస్యాపి పృష్టత్వాత్ చకారా న్మయా కథితే ఇత్యర్థః. సనాతనత్వం విశదయతి (యే ఇతి.) యే వై యే సృతీ పురా కల్పాదౌ బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయారాధితః సమ్య గుపాసనయా ప్రీతః వాసుదేవః సర్వభూతాంతరాత్మా భగవా నాహ ఉవాచ, తస్మాత్ సనాతనే ఇత్యర్థః. ౩౨

సంసారిణోఽర్చిరాదిప్రాప్తౌ భక్తియోగా దన్య ఉపాయో నాస్తి, అర్చిరాదిగతిచింతాపి భక్తియోగోపాయ ఇత్యాహ (న హీతి.) అత అర్చిరాదే రన్యః అపరః, సంసృతౌ సంసారే, శివః పంథాః, కల్యాణరూపో మార్గో న విశ్రుతః విశేషేణ న శ్రుతః, యతః అర్చిరాదిమార్గచింతనాత్ వాసుదేవే సర్వాంతరాత్మని భగవతి పరమాత్మని భక్తి ర్భవేత్ తస్మా త్తచ్చింతా చ కార్యా. తథా చ సూత్రకారః 'యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే' (4–3–0) యోగినో యోగనిష్ఠాన్ ప్రతి స్మార్తే స్మృతివిషయభూతే స్మర్తవ్యే దేవయానపితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే యోగాంగతయా. అనుదినం 'నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన। తస్మాత్ సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవాఽర్జున' ఇతి స్మరణాదితి సూత్రార్థః. ౩౩

కథం వాసుదేవే భక్తిరేవార్చిరాదిగతా వుపాయ ఇత్యత్రాహ (భగవానితి.) 'ఏవ మేష మహాశబ్దో మైత్రేయ భగవాన్' ఇత్యాదిప్రకారేణ భగవచ్ఛబ్దశబ్దితో వాసుదేవ ఏవ బ్రహ్మ జగత్కారణం తద్భక్తిరేవ మోక్షోపాయః, కథ మిత్యత్రాహ (కార్త్స్న్యేనేతి.) మనీషయా బుద్ధ్యా. కార్త్స్న్యేన త్రి

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

తదధ్యవస్యత్కూటస్థో రతిరాత్మన్యతో భవేత్. ౩౪

భగవాన్ సర్వభూతేషు లక్షితః స్వాత్మనా హరిః,
దృశ్యై ర్బుద్ధ్యాదిభి ర్ద్రష్టా లక్షణై రనుమాపకైః ౩౫

తస్మాత్ సర్వాత్మనా రాజన్ హరి స్సర్వత్ర సర్వదా,
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యో భగవాన్ నృణామ్. ౩౬

రన్వీక్ష్య కృత్స్నప్రమాణజాతం ముహుర్ముహు రాలోచ్య 'ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః' ఇతివత్ తదధ్యవస్య నిశ్చిత్య స్థితః. కిమధ్యవస్య ఇత్యత ఆహ (కూటస్థ ఇతి.) నిర్వికారే పరమాత్మని రతిః ముక్తౌ ఆనందః నిరతిశయానందపరమాత్మానుభవజనితసర్వావస్థోచితాశేషశేషత్వైకరతిః, యతో భక్తియోగా ద్భవేత్ స ఏవ భక్తియోగో ముక్త్యుపాయః ఇతి నిశ్చిత్య నిపుణతరో లోకః స్థిత ఇత్యర్థః. ౩౪

నను అతీంద్రియే భగవతి కథం భక్తి రుత్పద్యతే? కథం తరాం రతి రిత్యాశంక్య పరిశుద్ధమనోవిషయత్వాత్ ఉభయమపి సంభవతీ త్యాశయే నాహ (భగవానితి.) స్వాత్మనా యోగపరిశుద్ధమనసా సర్వభూతేషు భగవాన్ లక్షితః సాక్షాత్కారార్హః, మనసా తు 'విశుద్ధేన మనసాఽభిక్లృప్త' ఇతి శ్రుతేః. తర్హి స కిం ఘటాదివత్ దృశ్య ఏవేత్యత ఆహ—ద్రష్టా సర్వజ్ఞః. న కేవలం యోగపరిశుద్ధమనోవిషయ ఏవ ప్రమాణాంతరవిషయోఽపీత్యాహ దృశ్యైరితి. దృశ్యైః బుద్ధ్యాదిభిః మహదాదిభిః 'మహాన్ వై బుద్ధిలక్షణ' ఇతి వచనాత్ కార్యభూతమహదాదిభి ర్ద్రష్టా తత్కారణభూతోఽనుమీయతే ఇత్యర్థః. న కేవల మనుమాన విషయ ఏవ కింతు శాస్త్రవిషయోఽపీత్యాహ (లక్షణై రనుమాపకై రితి.) పదద్వయేన లక్షయంతీతి లక్షణాని వేదాంతవాక్యాని 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం, యతో వా ఇమాని భూతాని' ఇత్యాదీని తథా తదుపజీవ్యకారణత్వప్రతిపాదకాని 'సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ' దిత్యాదీని, తై రనుమాపకైః స్మృతివచనైః స్మృతీనాం శ్రుత్యనుమాపకత్వాత్ శ్రుతిస్మృతిభ్యా మప్యుపలక్షితః. అనేన కేవలానుమానగమ్యత్వవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః. తన్నిరాసప్రకారస్తు 'శాస్త్రయోనిత్వాత్' (1–1–3) ఇత్యధికరణసాధ్యః బుద్ధ్యాదికార్యవర్గై రుపలక్షితః జగత్కారణతయా శాస్త్రైః ప్రతిపన్నః. తత్స్వరూపం తు యోగపరిశుద్ధమనసా సాక్షాత్కుర్వంతీ త్యాగమోక్తవివేకజన్యజ్ఞానద్వయవిషయత్వ ముక్తం భవతి. ౩౫

యచ్ఛ్రోతవ్య మిత్యాదిప్రశ్నోత్తర ముపసంహరతి (తస్మా దితి.) స్పష్టోఽర్థః. ౩౬

పిబంతి యే భగవత ఆత్మన స్సతాం కథామృతం శ్రవణపుటేషు సంభృతమ్,
పునంతి తే విషయవిదూషితాశయం వ్రజంతి తచ్చరణసరోరుహాన్తికమ్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే,
ద్వితీయోఽధ్యాయః,

అస్తు యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం యోగారంభో వా కథం స్యాదిత్యత ఆహ (పిబంతీతి) భగవత ఆత్మనః పరమాత్మనః కథామృతం యే పిబంతి తే విషయ విదూషితాశయం పునంతీత్యన్వయః. కథామృతం వా కథం లభ్యతే ఇత్యత ఆహ (సతా మితి.) కర్తరి షష్ఠీ. సద్భిః కర్ణపుటేషు, సంభృతం పూరితం, అనేన సత్సేవయా ప్రథమం భవితవ్య మిత్యుక్తం భవతి, సత్సేవయా ప్రాప్తహరికథాశ్రవణేన, విషయైః శబ్దాదిభిః. విదూషితం కలుషితం ఆశయ మంతఃకరణం పునంతి, సత్సేవాదిభక్తియోగాంతస్య ఫలమాహ (వ్రజంతీతి,) తస్య భగవతః చరణసరోరుహయో, రంతికం సమీపం, వ్రజంతి ప్రాప్నువంతి, ప్రథమం సత్సేవా, తతః శ్రవణం, తతో యోగారంభః, తతః ఆగమోత్థవివేకాదిసాధనసంపజ్జన్యజ్ఞానాభ్యాస్యాఽనుగృహీతా ప్రత్యక్షతాపన్నా భక్తిరిత్యయం క్రమోఽత్రోక్తః. ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ఏవ మేత న్నిగదితం పృష్టవాన్ యద్భవాన్ మమ,
నృణాం యన్మ్రియమాణానాం మనుష్యేషు మనీషిణామ్. ౧

బ్రహ్మవర్చసకామస్తు యజేత బ్రహ్మణస్పతిమ్,
ఇంద్ర మింద్రియకామస్తు ప్రజాకామః ప్రజాపతీన్. ౨

దేవీం మాయాం తు శ్రీకామ స్తేజస్కామో విభావసుమ్,
వసుకామో వసూన్ రుద్రాన్ వీర్యకామోఽథ వీర్యవాన్. ౩

అన్నాద్యకామ స్త్వదితిం స్వర్గకామోఽదితే స్సుతాన్,

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవం ముముక్షో ర్భగవచ్ఛ్రవణాదికం కర్తవ్య మిత్యుక్తమ్. అథ తదేవ వ్యతిరేకముఖేన ద్రఢయితుం అన్యదేవతానాం క్షుద్రఫలత్వం వక్ష్యన్ పూర్వోక్త మనువదతి (ఏవ మితి) మనుష్యేషు కదాచి ద్దైవవశా న్మనుష్యత్వం ప్రాప్తేషు జీవేషు యే మనీషిణః తేషాం తత్రాపి యే మ్రియమాణా స్తేషాం విశేషతో యత్ కర్తవ్యం పురా మాం ప్రతి పృష్టవాన్ తద్భగవచ్ఛ్రవణాదిక మేవేత్యేవం నిగదిత ముక్త మిత్యర్థః. ౧

కామఫలప్రాప్త్యర్థ మన్యేషాం దేవతానాం భజన మాహ (బ్రహ్మవర్చసే త్యాదినా.) బ్రహ్మవర్చసం కామయమానః, బ్రహ్మణస్పతిం వేదపతిం, యజేత భజేత. ఇంద్రియకామః ఇంద్రియసామర్థ్యకామః, ఇంద్రం యజేత ఇత్యనుషంగః, ఏవ మగ్రేఽపి ప్రజాపతీన్ దక్షాదీన్. ౨

దేవీం దేవస్య విష్ణోః సంబంధినీం మాయాం విస్మయనీయశక్తిమ్. విభావసు మగ్నిం వసుకామః అర్థకామః వసూన్ యజేత. వీర్యకామస్తు రుద్రాన్ యజేత. యజనఫలమాహ (వీర్యవానితి,) భవేదితి శేషః. ఇదం సర్వత్ర తత్ఫలావాప్తే రుపలక్షణమ్. ౩

(అన్నా౦) భోజ్యమ్. ఆద్యం భక్ష్యం ఖరం విశద మభ్యవహార్యం భోజ్యం ఖరం కఠినం

విశ్వాన్ దేవాన్ రాజ్యకామః సాధ్యాన్ సంసాధకో విశామ్, ౪

ఆయుష్కామోఽశ్వినౌ దేవౌ పుష్టికామ ఇలాం యజేత్,
ప్రతిష్ఠాకామః పురుషో రోదసీ లోకమాతరౌ. ౫

రూపాభికామో గన్ధర్వాం స్త్రీకామోఽప్సర ఊర్వశీమ్,
ఆధిపత్యకామ స్సర్వేషాం యజేత పరమేష్ఠినమ్. ౬

యజ్ఞం యజే ద్యశస్కామః కోశకామః ప్రచేతసమ్,
విద్యాకామస్తు గిరిశం దాంపత్యార్థ ముమాం సతీమ్. ౭

ధర్మార్థ ఉత్తమశ్లోకం తంతుం తన్వన్ పితౄన్ యజేత్,
రక్షాకామః పుణ్యజనా నోజస్కామో మరుద్గణాన్. ౮

రాజ్యకామో మనూన్ దేవాన్ నిరృతిం త్వభిచరన్ యజేత్,

విశదం వివిక్తావయవం భక్ష్యమితి విశేషః. తదుభయకామో దితిం యజేత్. అదితేః సుతాః దేవా నాదిత్యా న్వా విశాం సంసాధకః దిక్పతిత్వకామః. ౪

పుష్టి ర్దేహబలం తత్కామః ఇలాం పృథ్వీం యజేత, ప్రతిష్ఠాకామః స్థానా దప్రచ్యుతికామః రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ తయోః సర్వలోకాధారత్వా ల్లోకమాతరత్వమ్. ౫

(రూప మభికామయమానః) అప్సరాశ్చాసౌ ఉర్వశీ చ తామ్. సర్వేషా మాధిపత్యకామః ప్రభుత్వకామః, పరమేష్ఠినం బ్రహ్మాణమ్. ౬

(యజ్ఞం) విష్ణుం కోశో వసుసంచయః వసుకామ ఇత్యత్ర ధనమాత్రమితి భేదః. ప్రచేతసం వరుణం విద్యాకామః జ్ఞానకామః, దాంపత్యార్థం దంపత్యో రన్యోన్యప్రీత్యర్థం, సతీ మిత్యుమావిశేషణమ్. పతివ్రతా ముమాం దేవీం ఇత్యర్థః. ౭

ఉత్తమశ్లోకం విష్ణుం తంతుం సంతానం తన్వన్ విస్తారయన్ సంతానవృద్ధికామ ఇత్యర్థః. రక్షాకామః బాధానివృత్తికామః, పుణ్యజనాన్ యక్షాన్, ఓజస్కామః బలకామః. ౮

(రాజ్యకామః) మనురూపాన్ దేవాన్ అభిచరన్ శత్రుమరణ మిచ్ఛన్ నిరృతిం రాక్షసం కామ కామః భోగేచ్ఛుః, అకామః వైరాగ్యకామః, పరం పురుషం పరమపురుషం 'యో యో యాం యాం

(ఉపాసనాభేదేనోపాసకానాం విభిన్నఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనమ్)

కామకామో యజేత్ సోమ మకామః పురుషం పరమ్. ౯

అకామ స్సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదారధీః.
తీవ్రేణ భక్తియోగేన యజేత పురుషం పరమ్. ౧౦

ఏతావానేవ యజతా మిహ నిశ్శ్రేయసోదయః,
భగవ త్యచలో భావో యద్భాగవతసంగతః. ౧౧

జ్ఞానం యదా ప్రతినివృత్తగుణోర్మిచక్ర మాత్మప్రసాద ఉత యత్ర గుణేష్వసంగః,
కైవల్యసమ్మతపథ స్త్వథ భక్తియోగః కో నిర్వృతో హరికథాసు రతిం న కుర్యాత్. ౧౨

తనుం భక్త' ఇతి ఇంద్రాదిరూపిణోఽపి పరమపురుషస్యైవాంతవత్ ఫలప్రదత్వాత్ తత్తత్ఫలేప్సుభి రిజ్యమానః పరమపురుష ఏవాంతవత్ఫలాని ప్రయచ్ఛతి. 'అనన్యా శ్చింతయంతో మా' మితి రీత్యా తు భజమానస్య స ఏవ ముక్తిం ప్రయచ్ఛతీ త్యభిప్రాయః. ౯

(ఉదారధీ) రితి మోక్షకామవిశేషణం, తీవ్రేణ, అవిచ్ఛిన్నేన భక్తియోగేన. ౧౦

ఏవం యజద్భిః కదా మోక్షోఽవాప్యత ఇత్యత ఆహ (ఏతావానితి.) ఇహాస్మిన్ లోకే యజతాం నిశ్శ్రేయసస్య మోక్షస్యోదయో లాభః, ఏతావాన్ ఏతదవధికః భాగవతసంగాత్ 'భగవ త్యచలో భావ' ఇతి యద్ భాగవతసంగాత్ భగవ త్యచలే భావే సతి, నిశ్శ్రేయసోదయః సిద్ధ ఏవ తస్మా ద్భాగవత సంగా దచలో భావ ఏవ సంపాద్య ఇతి భావః. ౧౧

యద్భాగవతసంగత ఇత్యనేన సూచితాం హరికథాం ప్రస్తౌతి (జ్ఞాన మితి.) యాసు హరికథాసు, జ్ఞానాదీని సంపత్స్యంతే, తాసు హరికథాసు, రతిం కో న కుర్యా దిత్యన్వయః. యదా హరికథారతిదశాయాం ప్రతినివృత్తాః గుణాః సత్త్వాదికార్యాణి, ఊర్మయః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యవో యస్మాత్తథాభూతం జ్ఞాన మాత్మప్రసాదః చిత్తనైర్మల్యం, ఉభయత్ర లోకద్వయే గుణేషు, శబ్దాదిషు విషయే, ష్వసంగో వైరాగ్యం కైవల్యే ముక్తౌ సంమతః పంథాః ఉపాయః కైవల్యసమ్మతపథః, తథాభూతో భక్తియోగ శ్చేత్యేతే సంపత్స్యంతే తథాభూతాసు హరికథాసు నిర్వృతః సుఖితః రతి మాసక్తిం కో న కుర్యాత్, సర్వోఽపి కుర్యా దేవేత్యర్థః. ౧౨

శౌనక ఉవాచ—

ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా నిశమ్య భరతర్షభః,
కి మన్యత్ పృష్టవాన్ భూయో వైయాసకి మృషిం కవిమ్. ౧౩

ఏత చ్ఛుశ్రూషతాం విద్వన్ సూత నోఽర్హసి భాషితుమ్,
కథా హరికథోదర్కాః సతాం స్యుః సదసి ధ్రువమ్. ౧౪

స వై భాగవతో రాజా పాండవేయో మహారథః,
బాలక్రీడనకైః క్రీడన్ కృష్ణక్రీడాం య ఆదదే. ౧౫

వైయాసకిశ్చ భగవాన్ వాసుదేవపరాయణః,
ఉరుగాయగుణోదారాః సతాం స్యు ర్హి సమాగమే ౧౬

ఏవం హరికథాప్రభావే ఉక్తే పున ర్జగద్వ్యాపారరూపహరికథాబుభుత్సయా మునిబుషయోః సంవాద మవతారయితుం శౌనకః పృచ్ఛతి (ఇతీత్యాదినా.) ఇతి పూర్వోక్తప్రకారేణాభివ్యాహృతం, నిశమ్య శ్రుత్వా, భరతర్షభః భరతవంశశ్రేష్ఠో రాజా పరీక్షి, దృషిం పరబ్రహ్మదర్శినం కవిం శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతం వైయాసకిం వ్యాసపుత్రం శ్రీశుకం ప్రత్యన్యత్ కిం పృష్టవాన్. ౧౩

ఏత చ్ఛుశ్రూషతాం నః అస్మాకం హే సుత ! హే విద్వన్ ! భాషితుం వక్తు మర్హసి. తత్ప్రశ్నే తవ కో లాభ ఇతి చేత్తత్రాహ (కథా ఇతి.) హరికథైవ ఉదర్కః ఉత్తరఫలం యాసాం తాః హరికథోదర్కాః హరికథాప్రధానా ఇత్యర్థః. తథాభూతాః కథాః సతాం భగవద్భక్తానాం, సంసది సభాయాం స్యుః ధ్రువం నిశ్చయః. అతః భగవత్కథాశ్రవణమేవ లాభ ఇతి భావః. ౧౪

రాజశుకయోః భగవద్భక్తత్వమేవాహ (స ఇతి సార్ధేన.) పాండవేయో మహారథో రాజా మహాభాగవతః యో రాజా బాలక్రీడనకైః బాల్యక్రీడాభిః క్రీడన్, కృష్ణక్రీడాం శ్రీకృష్ణపూజారూపాం క్రీడా, మాదదే. తస్య బాలక్రీడా అపి శ్రీకృష్ణపూజారూపా ఏవాతః ఆబాల్యం భాగవత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౫

ఏవం భగవా నుత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానాం ఇత్యాదిగుణవిశిష్టో వైయాసకిః వాసుదేవపరాయణః- వాసుదేవః పరాయణం పరమప్రాప్యం పరమోపాయశ్చ యస్య స తథోక్తః, ఏవ ముభయోరపి భాగవతత్వాత్ తత్సంవాద ఏవ ప్రష్టవ్య ఇత్యాహ. హి యస్మాత్ సతాం భాగవతానాం సమాగమే సంగతౌ ఉరుగాయస్య భగవతో గుణై రుదారా మహత్యః కథాః, స్యుః ప్రవృత్తా భవేయుః. ౧౬

(భగవత్సేవాపరాయణేంద్రియాణాం ప్రశంసనమ్)

ఆయుర్హరతి వై పుంసా ముద్యన్నస్తం చ యన్నసౌ,
తస్యర్తే యత్ క్షణో నీత ఉత్తమశ్లోకవార్తయా. ౧౭

తరవః కిం న జీవంతి భస్త్రాః కిం న శ్వసంత్యుత,
న ఖాదంతి న మేహంతి కిం గ్రామపశవోఽపరే. ౧౮

శ్వవిడ్వరాహోష్ట్రఖరైః సంస్తుతః పురుషః పశుః.
న యత్కర్ణపథోపేతో జాతు నామ గదాగ్రజః. ౧౯

బిలే బతోరుక్రమవిక్రమాన్ యే న శృణ్వతః కర్ణపుటే నరస్య,
జిహ్వాఽసతీ దార్దురికేవ సూత న చోపగాయ త్యురుగాయగాథాః. ౨౦

కించ వృథైవ క్షీయమాణ మాయుః హరికథాయా మేవ సఫలం కుర్విత్యాశయే నాహ — (ఆయురితి త్రిభిః.) అసౌ సూర్య ఉద్య న్నుదయం ప్రాప్నువన్ అస్తం చ యన్ తిరోధానం ప్రాప్నువన్ తిరోవన్నిత్యర్థః. ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో వార్తయా కథయా యత్ క్షణో నీతః యః క్షణో నీతః తస్య ఋతే తం క్షణం వినా ఆయుర్హృతం న తు క్షణో న హృతః సఫల ఇత్యర్థః.౧౭

నను జీవనమేవ తదాయుషః ఫలమస్తు, తత్రాహ (తరవ ఇతి.) ఉత్పత్తినాశమధ్యస్థితి ర్జీవనం. నను తేషాం శ్వాసో నాస్తి తత్రాహ (భస్త్రా ఇతి.) చర్మకోశా న శ్వసంతి కిం. వాయు మూర్ధ్వం న నిస్సారయంతి కిం, నను తాసాం ఆహారాదికం నాస్తి, తత్రాహ-గ్రామపశవః అపరే ఆయు ర్వ్యయం కుర్వంత శ్చ న ఖాదంతి నాదంతి, న మేహంతి న రేతః సేచంతి. మైథునం న కుర్వంతీ త్యర్థః. ౧౮

తమపి నరాకారం పశుం మత్వాఽఽహ (విడ్వరాహః) గ్రామసూకరః. శ్వాదిభిః సదృశత్వేన సంస్తుతో నిరూపితః. స క ఇత్యత ఆహ (నేతి.) జాతు కదాచిదపి గదాభృతో భగవతో నామ యస్య కర్ణపథముపేతం యత్కర్ణపథోపేతం. యస్య కర్ణమార్గం న ప్రాప్నోతి స ఇత్యర్థః. తమేవ నిందతి (బిలేతి.) ౧౯

ఉరుక్రమస్య భగవతో విక్రమాన్ వ్యాపారాన్ న శృణ్వతోఽశృణ్వతో నరస్య యే కర్ణ పుటే తే బిలే వృథా రంధ్రే, హే సూత! ఉరుగాయగాథాః భగవత్కథాః, న చేదుపగాయతి తస్య జిహ్వాఽసతీ దుష్టా దార్దురికీ మండూకజిహ్వేవ. ౨౦

భారః పరం పట్టకిరీటజుష్ట మప్యు_త్తమాంగం న నమే న్ముకుందమ్,
శావౌ కరౌ నో కురుత స్సపర్యాం హరే ర్లసత్కాంచనకంకణౌ వా. ౨౧

బర్హాయితే తే నయనే నరాణాం లింగాని విష్ణో ర్న నిరీక్షతో యే,
పాదౌ నృణాం తౌ ద్రుమజన్మభాజౌ క్షేత్రాణి నానువ్రజతో హరే ర్యౌ. ౨౨

జీవఞ్ఛవో భాగవతాంఘ్రిరేణుం న జాతు మర్త్యోఽభిలషేత యస్తు,
శ్రీవిష్ణుపద్యా మనుజ స్తులస్యాః శ్వసఞ్ఛవో యస్తు న వేదగంధమ్. ౨౩

తదశ్మసారం హృదయం బతేదం యద్గృహ్యమాణై ర్హరినామధేయైః,
న విక్రియేతాఽథ యదా వికారో నేత్రే జలం గాత్రరుహేషు హర్షః. ౨౪

యది ముకుందం న నమేత్ న నమస్కుర్యాత్ తదుత్తమాంగం శిరః పట్టకిరీటజుష్టం పట్టేన శిరోల్లేఖేన కిరీటేన వా జుష్టమపి పరం కేవలం భారః. హరేః సపర్యాం పూజాం నో కురుతః న కుర్వంతౌ చేత్తౌ కరౌ హస్తౌ చ లసంతౌ కాంచనకంకణౌ యయో స్తథాభూతావపి, శావౌ శవసంబంధినా వివ అమంగళా విత్యర్థః. ౨౧

విష్ణో ర్లింగాని మూర్తీః న నిరీక్షత శ్చేత్తే నయనే బర్హాయితే మయూరపిచ్ఛనేత్రతుల్యే. క్షేత్రాణి శ్రీరంగాదీని. నానువ్రజత శ్చేత్తౌ నృణాం పాదౌ, ద్రుమజన్మభాజౌ ద్రుమజన్మభజతః ఇతి తథా వృక్షమూలతుల్యా విత్యర్థః. ౨౨

(భాగవతాంఘ్రిరేణుం) జాతు కదాచిదపి యస్తు మర్త్యో మనుష్యః నాభిలషేతాఽభితో న స్పృశే న్న ధారయేత్, స జీవన్ శవః జీవన్నపి శవతుల్యః. శ్రీవిష్ణుపద్యాః శ్రీవిష్ణుపదలగ్నాయాః, తులస్యా గంధం సుగంధం యస్తు మనుజో న వేదాభిఘ్రాయ నాభినందే దిత్యర్థః. న శ్వసన్ జీవః ప్రాణయుక్తోఽపి, శవః శవతుల్యః. ౨౩

గృహ్యమాణైః స్మరణకీర్తనాదిభిః గృహ్యమాణైః భగవన్నామభిః యదిదం హృదయం న విక్రియేత వికార్యం న ప్రాప్నుయాత్. అథ ముఖే వికారః నేత్రే జల మానందాశ్రుబిందవః గాత్రరుహేషు హర్షః రోమాంచ శ్చ న స్యాత్ తద్ధృదయ మశ్మసారం కార్ష్ణాయసం. బతేతి ఖేదే. యదా మనోవికారో భవతి తదా ఆనందాశ్రుః రోమాంచ శ్చ స్యాదిత్యర్థః. ౨౪

(పరీక్షితః శుకం ప్రతి సృష్టివిషయకప్రశ్నప్రకారః)

అథాఽభిధే హ్యంగ మనోఽనుకూలం ప్రభాషసే భాగవతప్రధానః,
యదాహ వైయాసకి రాత్మవిద్యావిశారదో నృపతిం సాధు పృష్టః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ—

వైయాసకే రితి వచ స్తత్త్వనిశ్చయ మాత్మనః,
ఉపధార్య మతిం కృష్ణే ఔత్తరేయ స్సతీం వ్యధాత్. ౧

భాగవతప్రధాన స్త్వం మనసోఽనుకూలం ప్రియం భాషసే, అథోఽతః ఆత్మవిద్యాయాం విశారదః నిపుణః వైయాసకిః శ్రీశుకః సాధుపృష్టః సన్నృపతిం ప్రతి యదాహ తదభిధేహీత్యన్వయః.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏవ మాపృష్టః సూతో రాజ్ఞః ప్రశ్నం కథయితుం తస్య ప్రాక్తనీం స్థితి మాహ (వైయాసకే రితి.) వైయాసకేః శ్రీశుకస్యాఽఽత్మనః, తత్త్వనిశ్చయం యథావస్థితస్వరూపనిశ్చయాత్మకం వచః, ఇత్యుక్తప్రకారేణోపధార్య, శ్రుత్వౌత్తరేయః ఉత్తరాపుత్రః రాజా, శ్రీకృష్ణే సతీం మతిం వ్యధా దకరోత్. ౧

ఆత్మజాయాసుతాగారపశుద్రవిణబంధుషు,
రాజ్యే చావికలే నిత్యం విరూఢాం మమతాం జహౌ. ౨

ప్రపచ్ఛ చేమ మేవార్థం యన్మాం పృచ్ఛథ సత్తమాః,
కృష్ణానుభావశ్రవణే శ్రద్దధానో మహాయశాః. ౩

సంస్థాం విజ్ఞాయ సన్న్యస్య కర్మ త్రైవర్గికం చ యత్,
వాసుదేవే భగవతి ఆత్మభావం పరం గతః. ౪

రాజోవాచ—

సమీచీనం వచో బ్రహ్మన్ సర్వజ్ఞస్య తవాఽనఘ,
తమో విశీర్యతే మహ్యం హరేః కథయతః కథాః. ౫

భూయ ఏవ వివిత్సామి భగవా నాత్మమాయయా,
యథేదం సృజతే విశ్వం దుర్విభావ్య మధీశ్వరైః. ౬

కిం చ ఆత్మా దేహః, ద్రవిణం ధన, మాత్మాదిషు అవికలం నిరుపద్రవే రాజ్యే చ. నిరూఢాం నిత్యరూఢాం, మమతాం అహం మమత్వాభిమతిం, తత్యాజ. ౨

హే సత్తమాః! శౌనకాదయః! ఇమమేవ హరికథాలక్షణ మేవార్థం ప్రపచ్ఛ మాం ప్రతి యత్ పృచ్ఛథ యూయం కథంభూతః ప్రపచ్ఛ? శ్రీకృష్ణానుభావశ్రవణే శ్రీకృష్ణలీలాశ్రవణే, శ్రద్దధానః అత ఏవ మహాయశాః, ౩

(సంస్థాం) మృత్యుం, విజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా, త్రైవర్గికం ధర్మార్థకామసాధనం, కర్మ సన్న్యస్య త్యక్త్వా. భగవతి వాసుదేవే, స్వాత్మభావం స్వస్యాత్మత్వం, మమాత్మా వాసుదేవ ఇతి బుద్ధివిశేషం, పరం దృఢం. గతః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ఏవంవిధః పరీక్షిత్ ప్రపచ్ఛేతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౪

స్వబుభుత్సిత మవతారయితుం మునివచోఽభినందతి రాజా (సమీచీన మితి.) హే బ్రహ్మన్! అనఘ! మహ్యం హరేః కథాః కథయతః సర్వజ్ఞస్య తవ, వచః సమీచీనం యత స్తమోఽజ్ఞానం, విశీర్యతే నశ్యతి ౫

బుభుత్సన్ పృచ్ఛతి (భూయ ఇతి.) భూయః పునః, వివిత్సామి వేదితు మిచ్ఛామి, అధీశ్వరై ర్బ్రహ్మాదిభి, ర్దుర్విభావ్య మప్రతర్క్యం, ఇదం విశ్వం, యథా సృజతి. ౬

(శుకేన మంగళాచరణపూర్వకం భగవతో నారాయణస్య వివిధావతారకథనం)

యథా గోపాయతి విభు ర్యథా సంయచ్ఛతే పునః,
యాం యాం శక్తి ముపాశ్రిత్య పురుశక్తిః పరః పుమాన్.
ఆత్మానం క్రీడయన్ క్రీడన్ కరోతి వికరోతి చ. ౬

నూనం భగవతో బ్రహ్మన్ హరే రద్భుతకర్మణః,
దుర్విభావ్య మివాఽఽభాతి కవిభి శ్చ విచేష్టితమ్. ౭

యథా గుణాంస్తు ప్రకృతే ర్యుగప త్క్రమశోఽపి వా,
బిభర్తి భూరిశ స్త్వేకః కుర్వ న్కర్మాణి జన్మభిః. ౮

(యథా గోపాయతి) రక్షతి, యథా పునః సంయచ్ఛతి సంహరతి, పురుశక్తిః అనంతశక్తిః, పరః పుమాన్ పరమపురుషః, యాం యాం బ్రహ్మాదిరూపాం, శక్తిం శరీరం ఉపాశ్రిత్యాఽధిష్ఠాయ, ఆత్మానం బ్రహ్మరుద్రాదిరూపిణం స్వాత్మానం, క్రీడయన్ సృష్ట్యాదివ్యాపారవిశేషాభినివిష్టం కుర్వన్, స్వయం క్రీడన్, స్థిత్యాదివ్యాపారం కుర్వన్, కరోతి స్వయమేవ తత్తదంతరాత్మతయా సృష్ట్యాదివ్యాపారం కరోతి, వికరోతి విరుద్ధం కరోతి. ఇయం జగద్వ్యాపారరూపా క్రీడా స్వాతంత్ర్యమూలా న తు బాలాదీనా మివ కర్మమూలే త్యభిప్రాయః. ఉపసంహరతి, ౬

హే భగవన్ ! అద్భుతకర్మణః విస్మయనీయవ్యాపారస్య హరేః విచేష్టితం కవిభిః జ్ఞానాధికై రపి దుర్విభావ్య మప్రతర్క్య మివాఽఽభాతి ప్రతీయతే. ౭

అన్యదపి పృచ్ఛతి (యథేతి.) స్వయ మేకః జన్మభి రవతారైః, ర్భూరిశః కర్మాణి చేష్టితాని కుర్వన్, ప్రకృతే ర్గుణాన్ సత్త్వాదీన్, యుగపదపి వా, క్రమశః యథా బిభర్తి, అత్ర యథా సృజతీతి నిమిత్తోపాదానాధికరణానాం ప్రశ్నః. యథా గోపాయతీత్యనేన రక్షితుః స్వస్య కిం సృష్ట్యాదావివ రక్షణేఽపి జీవాంతర్యామిత్వే నోత స్వావతారేణైవ రక్షణ మితి ప్రశ్నః. యథా సంయచ్ఛత ఇత్యనేన సంయమాధికరణప్రశ్నః. నారదీయానాం ప్రశ్నానాం తథై వాఽవతరిష్యమాణత్వాత్. యథా గుణా స్త్విత్యనేన భగవదవతారస్య గుణత్రయాత్మకత్వ మథవా త్రయాణామేవ అన్యతమగుణాత్మకత్వ మథవాఽప్రాకృతత్వ మేవేతి ప్రశ్నః. అత్ర యద్యపి న తృతీయపక్షః ప్రశ్నారూఢః తథాఽపి ప్రష్టు రభిప్రేతః. తస్యైవ సిద్ధాంతకోటిత్వాత్. ౮

విచికిత్సిత మేత న్మే బ్రవీతు భగవాన్ యథా,
శాబ్దే బ్రహ్మణి నిష్ణాతః పర స్మింశ్చ భవాన్ ఖలు. ౧౦

సూత ఉవాచ—

ఇత్యుపామంత్రితో రాజ్ఞా గుణానుకథనే హరేః,
హృషీకేశ మను స్మృత్య ప్రవక్తు ముపచక్రమే. ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

నమః పరస్మై పురుషాయ భూయసే సదుద్భవస్థాననిరోధలీలయా,
గృహీతశ క్తిత్రితయాయ దేహినా మంతర్భవా యాఽనుపలక్ష్యవర్త్మనే. ౧౨

(విచికిత్సిత మితి.) ఏత త్పూర్వోక్తం మే మమ విచికిత్సితం విచారయితు మిష్టం, భగవాన్ భవాన్, యథా యథావద్బ్రవీతు. త్వమేవ కథయితుం సమర్థ ఇత్యాహ—శాబ్దే బ్రహ్మణి శబ్ద బ్రహ్మాత్మకే బ్రహ్మణి. నిష్ణాతః పరినిష్ఠితః, కృత్స్నశాస్త్రార్థవిత్. పరస్మింశ్చ బ్రహ్మణి నిష్ణాతః ఖల్విత్యన్వయః, అనేన పరబ్రహ్మవిషయయోగజన్యజ్ఞానసంప త్తి రుక్తా. ౧౦

హరే ర్గుణానుకథన ఇత్యుక్తప్రకారేణ రాజ్ఞా ఉపామంత్రితః ప్రార్థితః, హృషీకేశం భగ వంతం, సర్వేంద్రియనియంతారం, అనుస్మృత్య ప్రవక్తుం దేవతాగురునమస్కారాదిరూప ముపక్రమం కృతవాన్. ౧౧

తదేవాఽఽహ త్రయోదశభిః (నమ ఇతి.) పరస్మై ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాయ పురు షాయ, తత్ర హేతుః భూయసే స్వరూపతో గుణత శ్చాంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య వర్తమానాయ, తదేవ దర్శయతి. సతః ప్రపంచస్య ఉద్భవ ఉత్పత్తిః, స్థానం పాలనం. నిరోధః సంహారః. త ఏవ లీలా తయా గృహీతశక్తిత్రితయాయ గృహీతహిరణ్యగర్భస్వావతారశంకరరూపశక్తిత్రితయం యేన తస్మై. అనేన వైలక్షణ్య ముక్తం భూయస్త్వ మాహ- అంతర్భవాయ అంతరాత్మనే, అనేన సర్వస్య స్వవ్యాప్యత్వాత్ తదపేక్షయా స్వస్య వ్యాపకత్వ ముక్తం. "అనుపలభ్యం వర్త్మ యస్య తస్మై" వర్త్మశబ్దః గంతవ్యమార్గపరోఽప్యత్రోపాసనారూపజ్ఞానవిషయీభూతభగవత్స్వరూపరూపాదిపరః ఉప చారాత్. అనేన ప్రాకృతకరణాగోచరత్వముక్తం, ఇదమపి వైలక్షణ్యాపాదకమ్. ౧౨

(శుకేన మంగళాచరణపూర్వకం భగవతో నారాయణస్య వివిధావతారకథనమ్)

భూయో నమ స్సద్వృజినచ్ఛిదేఽసతా మసంభవా యాఽఖిలస త్త్వమూ ర్తయే,
పుంసాం పునః పారమహంస్య ఆశ్రమే వ్యవస్థితానా మనుమృగ్యదాశుషే. ౧౩

నమో నమ స్తేఽ స్త్వృషభాయ సాత్వతాం విదూరకాష్ఠాయ ముహుః కుయోగినామ్,
నిర స్తసామ్యాతిశయేన రాధసా స్వధామని బ్రహ్మణి రంస్యతే నమః. ౧౪

అనుపలభ్యవ ర్త్మత్వే అనుపాస్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ (భూయో నమ ఇతి.) సద్వృజిన చ్ఛిదే సతాం పాపచ్ఛిదే, అసతాం దుష్కృతాం, మసంభవాయ వినాశాయ. అఖిలస త్త్వమూ ర్తయేఽఖిలం పుణ్యం పూర్ణం స త్త్వమేవ మూ ర్తి ర్యస్య తస్మై, ఉపా త్తపూర్ణస త్త్వదేహాయ ఇత్యర్థః. స్వతోఽనింద్రియత్వేఽపి సౌలభ్యాతిశయేన సాధుపరిత్రాణాయ దుష్కృతవినాశాది కుర్వన్ అఖిలమనుజ నయనవిషయతాం రామకృష్ణాదిరూపేణ గతాయ ఇత్యర్థః. ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వాత్ సర్వజగత్కారణత్వా ద్వాత్సల్యాది. (స త్త్వాది.) గుణవత్త్వాచ్చ ముముక్షూపాస్యత్వం మోక్షప్రదత్వం చాహ — పారమహంస్యే పరమహంసానాం సంబంధిని ఆశ్రమే చతుర్థాశ్రమ ఇత్యర్థః. తస్మిన్ వ్యవస్థితానా మిదం ముముక్షుమాత్రోపలక్షణం పరమహంసానాం ప్రాయేణ ముముక్షుత్వాత్ తదాశ్రమనిర్దేశః. బ్రహ్మ విద్యాంగత్వేన తత్త్వాశ్రమప్రయు క్తకర్మానుష్ఠానపరాణా మనుమృగ్య దాశుషే అనుమృగ్యో లబ్ధు మిష్టోఽర్థః తస్య దాశుషే దానశీలాయ ఏవంభూతాయ భూయో నమ ఇతి. ౧౩

సౌలభ్యవిశిష్టమేవ నమస్కరోతి (నమ ఇతి) సాత్వతాం యదూనా మృషభాయ శ్రేష్ఠా యాఽఽశ్రితవాత్సల్యాతిరేకాత్ సాత్వతశ్రేష్ఠత్వే నాఽవతీర్ణాయే త్యర్థః. ఏవంభూతోఽపి దుర్యోగినాం దుర్లభ ఏవేత్యాఽఽహ (విదూరకాష్ఠాయేతి.) కుయోగినాం కుత్సితయోగినాం, భగవద్భ క్తిరహిత యోగనిష్ఠానాం, విదూరకాష్ఠాయ — విదూరే దూరత ఏవ కాష్ఠా దిక్ యస్య తస్మై, దుర్యోగిభి ర్యస్య దిగపి దుర్జ్ఞేయా తథావిధాయేత్యర్థః. తదేవం వైషమ్యప్రతీతావపి నిర్దోషత్వాయాఽచింత్యైశ్వర్య మాఽఽహ (నిర స్త ఇతి.) స్వరాధసా స్వతేజసా, నిర స్తం సామ్య మతిశయశ్చ యస్య తేన తేజసా ఉపలక్షితే స్వధామని స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రుత్యు క్తరీత్యా స్వప్రతిష్ఠితే స్వయంజ్యోతిషి బ్రహ్మణి స్వ స్మిన్ రంస్యతే రమమాణాయ తే తుభ్యం నమో నమోఽస్తు త త్తద్గుణవిశిష్టాకారోద్దేశేన నమస్కృతేః పౌనఃపున్యం నిస్సమాభ్యధికస్వకీయతేజోపలక్షితే స్వస్మిన్నేవ రమమాణస్య న కించిదపి వైషమ్యేణ ప్రయోజనమితి. న హి కల్పద్రుమస్య భజతా మభీష్టాన్ దదతో వైషమ్య మ స్తీతి వ క్తుం యు క్తమ్,

యత్కీర్తనం యత్స్మరణం యదీక్షణం యద్వందనం యచ్ఛ్రవణం యదర్హణమ్.
లోకస్య సద్యో విధునోతి కల్మషం తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. ౧౫

విచక్షణా యచ్చరణోపసాదనాత్ సంగం వ్యుదస్యోభయతోఽంతరాత్మనః.
విందంతి హి బ్రహ్మగతిం గతక్లమా స్తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. ౧౬

తపస్వినో దానపరా యశస్వినో మనస్వినో మంత్రవిద స్సుమంగళాః.
క్షేమం న విందంతి వినా యదర్పణం తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమః. ౧౭

యత ఏవ విచిత్రైశ్వర్యవత్త్వే న వైషమ్య మత ఏవ తత్కీర్తనస్మరణాదేః సమస్త దురితనివర్తకత్వ మిత్యాహ (యత్కీర్తన మితి.) ఈక్షణ మర్చావిగ్రహాదినిరీక్షణం, మర్హణం పూజనం, యత్కీర్తనాదికం కీర్తనాదినిష్ఠస్య, కశ్మలం దురితం, విధునోతి సద్యో వినాశయతి, తస్మై సుభద్రశ్రవసే సుభద్రం సుమంగళం శ్రవః కీర్తిః యస్య తస్మై నమః. ౧౫

న కేవలం శ్రవణాదిభిః దురితనివృత్తిరేవ కీర్తనాదిభి ర్విశుద్ధే నాఽఽత్మనా వరిపూర్ణభక్తి యోగం తతో బ్రహ్మ ప్రాప్నువంతీత్యాఽఽహ (విచక్షణా ఇతి.) యచ్చరణోపసాదనా ద్యచ్చరణయో రుపసత్తేః భజనా దిత్యర్థః. తస్మా దంతరాత్మనో మనసః ఉభయతః ఇహాఽముత్ర చ సంగం వ్యుదస్య గతక్లమాః నివృత్తసాంసారికతాపత్రయాః, బ్రహ్మగతిం బ్రహ్మాఖ్యాం గతిం పరమం ప్రాప్యం విందంతి ప్రాప్నువంతి. హీతి ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి, బ్రహ్మవి దాఽఽప్నోతి పర మితి శ్రుతిప్రసిద్ధేః. తస్మై సుభద్రశ్రవసే నమో నమ ఇత్యర్థః. ౧౬

భక్తిశూన్యానాం సర్వాణ్యఽపి సాధనాని నిష్ఫలానీత్యాఽఽహ (తపస్విన ఇతి.) తపస్వినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదితపోనిష్ఠాః, మనస్వినః మనఆదీంద్రియనిగ్రహపరాః, మంత్రవిదః మంత్రజాపపరాః, సుమంగళాః సదాచారపరాః, ఏతే సర్వే తపఆదే ర్యదర్పణం యస్మిన్ భగవతి సమర్పణం యదుపాసనాంగత్వే నాఽనుష్ఠానం వినేతి యావత్, క్షేమం తత్తత్తపఆదేః పరమం ఫలం న విందంతి న లభంతే, యద్యపి యత్కించిద్ దురితనివృత్త్యాదిరూపం ఫల మాప్నువంతి; తథాపి నాక్షయ్యం ఫల మాప్నువంతి. భక్తియోగాంగత్వేన తప ఆదికుర్వాణాస్తు నిరతిశయం ఫలం ప్రాప్నువంతీ త్యఽభిప్రాయః. ౧౭

(శుకేన మంగళాచరణపూర్వకం భగవతో నారాయణస్య వివిధావతారకథనమ్)

కిరాతహూణాంధ్రపుళిందపుల్కసా ఆభీరకంకా యవనాః ఖసాదయః.
యేఽన్యే చ పాపా యదపాశ్రయాశ్రయాః శుధ్యన్తి తస్మై ప్రభవిష్ణవే నమః.౧౮

స ఏష ఆత్మాఽఽత్మవతా మధీశ్వర స్త్రయీమయో ధర్మమయ స్తపోమయః,
గతవ్యళీకై రజశంకరాదిభి ర్వితర్క్యలింగో భగవాన్ ప్రసీదతామ్. ౧౯

శ్రియఃపతి ర్యజ్ఞపతిః ప్రజాపతి ర్ధియాం పతి ర్లోకపతి ర్ధరాపతిః,

---

కిం వక్తవ్యం భాగవతా ఆత్మానం విశోధ్య బ్రహ్మ ప్రాప్నువంతీతి భాగవతాశ్రితా హీనజాతీయా అపి ప్రాప్నువంతీ త్యాఽఽహ (కిరాతేతి.) కిరాతాదయో హీనజాతయః అన్యే చ యే పాపాః పాపజాతయః, యదుపాశ్రయాశ్రయాః యం పరమపురుష ముపాశ్రితాః యదుపాశ్రయా భాగవతా స్తదాశ్రయాః భాగవతాశ్రితాః శుధ్యంతి. అసంభావనాశంకాం పతిహరతి. ప్రభవిష్ణవే ప్రభవనశీలాయ పూర్వోక్తతపఆదీనాం ఫలప్రదాయేత్యర్థః. 'అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చ' ఇతి భగవద్వచనాత్ సర్వకర్మఫలప్రదత్వేన సర్వసాధనానాం తత్సమర్పణమేవ యుక్తమితి భావః. ౧౮

ఏతదే వోపపాదయతి (స ఇతి.) స ప్రసిద్ధ ఏషః, ఆత్మా పరమాత్మా, ఆత్మవతాం కేవల యోగనిష్ఠానాం, అధీశ్వరః యోగఫలప్రదః, త్రయీమయః పూర్వభాగోక్తకర్మారాధ్యః తత్ఫలప్రద ఇత్యర్థః, ధర్మమయః స్మార్తదానాదిధర్మారాధ్యః తత్ఫలద ఇత్యర్థః, తపోమయ ఉపనిషద్భాగోక్తోపాస నాత్మకజ్ఞానమయః తజ్జ్ఞానప్రాచుర్యవేద్యః, సత్ఫలప్రద ఇత్యర్థః, తత్తద్దేవతానాం తత్తత్ఫలదా తృత్వశ్రవణాత్ కథం తస్యైవ సర్వకర్మారాధ్యత్వ మిత్యత ఆహ. గతవ్యళీకై ర్గతదోషై రజశంక రాదిభిః బ్రహ్మరుద్రాభి ర్వితర్క్యలింగః నిశ్చేతు మశక్యం లింగం లక్షణం చిహ్నం యస్య సః. బ్రహ్మాదయోఽపి యదిదం లక్షణం వితర్కయంతి తథాభూతః తేషామప్యంతరాత్మత్వేన ఉపాస్య ఏవ తత్ తద్బ్రహ్మాదిరూపేణ ఫల ఇతి హృదయం, ఏవంవిధభగవత్ప్రసాదం స్వస్య ప్రార్థయతి (భగవానితి.) అనేన దేవతావిశేషశ్చ వివక్షితః. ౧౯

సర్వపాలకత్వం ప్రభోః స్మరన్నాఽఽహ (శ్రియ ఇతి.) శ్రియః లక్ష్మ్యాః పతి ర్భర్తే త్యర్థః. యజ్ఞపతిః వైదికకర్మమర్యాదాపాలకః. ప్రజాపతిః ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతప్రజాపాలకః. ధియాం ధ్యానానాం ఉపాసనానాం పతిః తన్మర్యాదాపాలకః, యజ్ఞపతి ర్ధియాం పతిరితి భాగద్వయాభిప్రాయే ణోక్తమ్. లోకపతిః సమస్తభువనానాం తదంతర్గతానాం చ పాలకాభిప్రాయేణ లోకపతిః ప్రజాపతి

పతి ర్గతి శ్చాంధకవృష్ణిసాత్వతాం ప్రసీదతాం మే భగవా౯ సతాం పతిః. ౨౦

యదంఘ్ర్యభిధ్యానసమాధిధౌతయా ధియాఽనుపశ్యంతి హి తత్త్వ మాత్మనః,
వదంతి చై తత్ కవయో యథారుచం స మే ముకుందో భగవా౯ ప్రసీదతామ్. ౨౧

ప్రచోదితా యేన పురా సరస్వతీ వితన్వతాఽజస్య సతీం స్మృతిం హృది,
స్వలక్షణా ప్రాదురభూ త్కిలాస్యతః స మే ఋషీణా మృషభః ప్రసీదతామ్. ౨౨

భూతై ర్మహద్భి ర్య ఇమాః పురో విభు ర్నిర్మాయ శేతే యదమూషు పూరుషః,

---

రితి చోక్తమ్. ధరాపతిః భూలోకపాలకః ధరాయాః లోకాంతర్గతత్వేఽప్యధర్మబాహుళ్యాత్ పృథగుక్తిః, రామకృష్ణాదిరూపేణ భూలోకేఽవతీర్య దుష్కృతవినాశం కుర్వ౯ విశేషేణ మర్యాదాపాలక ఇత్యర్థః, అవతారప్రయోజనమాహ (పతిరితి.) అంధకాదయో యాదవప్రభేదాః తేషా మక్రూరోద్ధవాదీనాం పతి ర్గతిశ్చ పాలకః, ప్రాప్యశ్చ పతి ర్గతిశ్చే త్యుభయోపాదానేన సాధుపరిత్రాణమే వావతారకృత్యం దుష్కృతవినాశనం త్వానుషంగికమితి వ్యంజితం, న కేవలం స్వకులీనానామేవ సతాం పతిః కిం త్వన్యేషామపి సతా మిత్యాహ (సతాం పతిః.) గతిశ్చే త్యనుషజ్జతే. ఏవంవిధో భగవా౯, మే మహ్యం, ప్రసీదతు. ౨౦

జ్ఞానప్రదత్వేన సతాం పతిత్వ మేవ వ్యక్తీకుర్వన్ తత్ప్రసాదం ప్రార్థయతి (యదిత్యాది ద్వాభ్యామ్.) యస్యాంఘ్రే రభిధ్యాన మేవ సమాధి స్తేన ధౌతయా శోధితయా ధియా ఆత్మనః తత్త్వం యాథాత్మ్యం కవయః స్వయం పశ్యంతి జానంతి, అన్యేభ్యశ్చ యథారుచం యథామతి, రుక్ ప్రతిభా. వదంతి చ ఉపదిశంతి చేత్యర్థః, స భగవా౯ ముకుందః, మే మహ్యం, ప్రసీదతామ్ ౨౧

కిం చ (ప్రచోదితేతి.) పురా కల్పాదౌ, అజస్య బ్రహ్మణః, హృది, స్మృతిం సృష్టివిషయాం స్మృతిం, వితన్వతా విస్తారయతా, యేన, పరమాత్మనా, ప్రచోదితా సంచోదితా, సరస్వతీ, త్రయీరూపా, స్వలక్షణా స్వరవిశేషాదిస్వాసాధారణచిహ్నవతీ, ఆస్యతః ముఖతః, ప్రాదు రభూత్ ప్రాదుర్భూతవతీ. స ప్రచోదయితా, ఋషీణాం జ్ఞానప్రదానాం, ఋషభః శ్రేష్ఠః, మే ప్రసీదతామ్, ౨౨

ఇదానీం భగవానేవ స్వవాచాం ప్రతిపాద్యః స్యాదితి ప్రార్థయతే (భూతై రితి.) స భగవాన్ మే వచాంసి, అలంకృషీష్ట అలంకరోతు, ప్రతిపాద్యః స్యాదిత్యర్థః. వాచా భగవత్ప్రతిపాదనమేవ హ్యలంకారః. యథోక్తం తద్వాగ్విసర్గో జనతాఘవిప్లవః ఇత్యాది. ననుః భవతోచ్చార్యమాణానాం

(శుకకృతగురునమస్కారః)

భుంక్తే గుణాన్ షోడశ షోడశాత్మకః సోఽలంకృషీష్ట భగవాన్ వచాంసి మే. ౨౩

నమ స్తస్మై భగవతే వాసుదేవాయ వేధసే,
పపు ర్జ్ఞానమయం సౌమ్యాః యన్ముఖాంబురుహాసవమ్. ౨౪

ఏతదే వాత్మభూ రాజన్ నారదాయ విపృచ్ఛతే,

నానావిధశబ్దానాం కథం స ఏవ ప్రతిపాద్యః స్యా దిత్యత ఆహ (మహద్భి ర్భూతై ర్మహదాది.) పృథివ్యంతై ర్భూతై, రిమాః పురః పురాణి, శరీరాణి, నిర్మాయ, విభుః స్వయం తత్తజ్జీవాంతర్వ్యాపన స్వభావః, అమూషు ఆసు పురీషు శేతే. అత ఏవ పూరుషః పురిశయనాత్ పురుషశబ్దవాచ్యః, అవతిష్ఠతే న కేవలం శేతే, కింతు లీలారస మప్యనుభవతీ త్యాహ (షోడశగుణాన్.) శబ్దాదివిషయాన్, పంచ పంచవాగాదివ్యాపారాన్, ప్రాణాదివాయువృత్తీః, పంచ ఏకం మనసో గుణం సంకల్పాది ఏతాన్ షోడశగుణాన్, స్వయం షోడశాత్మకః ఏకాదశేంద్రియపంచభూతాత్మభూతః భుంక్తే లీలారస మనుభవతీ త్యర్థః. జీవాంతర్యామిత్వేన గుణాన్ గృహ్ణతా భగవతా గుణగ్రహణం లీలారసః, జీవస్య తు కర్మాయత్త భోగ ఇతి భావః. ఏవం చ దేవాదినామరూపాణాం పరమాత్మపర్యంతత్వాత్ 'నతాస్మ సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీ'తి న్యాయేన మద్వచసాం స ఏవ విషయః స్యాదితి యుక్తా ప్రార్థనా. ౨౩

ఏవం భగవంతం నమస్కృత్యాఽథ స్వగురుం పితరం చ వ్యాసం నమస్కరోతి (ఏత దేవేతి.) వ్యాసస్యాఽపి వాసుదేవావతారత్వాత్ వాసుదేవాయే త్యుక్తిః, వేధసే సర్వజ్ఞాయ, సౌమ్యా స్తచ్ఛిష్యాః, జ్ఞానమయం, యన్ముఖాంబురుహాసవం యన్ముఖాంభోజే యో మకరందః తం పపుః తస్మై నమ ఇత్యన్వయః. ౨౪

ఏవం గురుదేవతే నమస్కృత్య ప్రకృతప్రశ్నస్య ఉత్తర మవతారయితుం తస్య సాంప్రదాయికత్వసూచనాయ నారదహిరణ్యగర్భయోః ప్రశ్నోత్తరే సంవాదయతి (ఏతదితి.) త్వయా యత్పృష్ట మేతదేవ విపృచ్ఛతే పృష్టవతే నారదాయ, వేదః యస్య గర్భః అంతఃస్థః స వేదగర్భః

వేదగర్భోఽభ్యధాత్ సాక్షాత్ యదాహ హరి రాత్మనః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

దేవదేవ నమస్తేఽస్తు భూతభావన పూర్వజ,
తద్విజానీహి యజ్జ్ఞాన మాత్మతత్త్వనిదర్శనమ్. ౧.

చతుర్ముఖః అభ్యధాత్. కిమిత్యత ఆహ (హరి.) ర్భగవా, నాత్మనః స్వస్మై యదాహ భగవాం శ్చతుర్ముఖాయ, యదాహ స చ నారదాయ, తదేవాహ భవతే అభ్యధాస్యామీ త్యభిప్రాయః, ౨౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

నారదాయ విపృచ్ఛతే వేదగర్భోఽభ్యధా దిత్యుక్తం తత్ర నారదప్రశ్న మాహ (దేవదేవేతి.) హే దేవదేవ! హే భూతభావన భూతస్రష్టః! అత ఏవ హే పూర్వజ! ఆత్మతత్త్వస్య నిదర్శనే నితరాం ప్రకాశకం యద్ జ్ఞానం తత్ విజానీహి. అంతర్భావితణిజర్థః, విశేషేణ జ్ఞాపయేత్యర్థః. ౧.

(కథాప్రారంభః)

యద్రూపం యదధిష్ఠానం యతః సృష్ట మిదం ప్రభో,
యత్సంస్థం యత్పరం యచ్చ తత్తత్త్వం వద తత్త్వతః. ౨

సర్వం హ్యేతద్భవాన్ వేద భూతభవ్యభవత్ప్రభుః,
కరామలకవద్విశ్వం విజ్ఞానావసితం తవ. ౩

యద్విజ్ఞానో యదాధారో యత్పర స్త్వం యదాత్మకః,
ఏకః సృజసి భూతాని భూతై రేవాత్మమాయయా. ౪

ఇదం కార్యం జగద్రూపం యస్య రూపం, యదాత్మక మిత్యర్థః. అయం నిమిత్తప్రశ్నః. యతః సృష్టం యతః ఉపాదానభూతాత్ సృష్టం, యదుపాదానక మితి యావత్. యదధిష్ఠానం యత్సంస్థం, యత్పరమితి చ బహువ్రీహిః. యః ఆధారో యస్య తద్యదధిష్ఠానం యదాధారక మిత్యాధారప్రశ్నః. యస్మిన్ సంస్థా లయో యస్య తత్ యత్సంస్థం. అయం లయాధారప్రశ్నః. యత్పరం య అస్మాత్ పరో విలక్షణః, తద్యత్పరం యదధీన మిత్యర్థః, యచ్చ యదప్యన్యత్ యదుపకరణత్వాదిక మస్తి తత్తత్త్వం యాథాత్మ్యం తత్త్వతో వదేత్యర్థః. ౨

న జానామీతి న వక్తవ్య మిత్యాహ (సర్వమితి.) యత్పృష్టం తదేతత్ సర్వం భవానేవ జానాతి. కుత ఇత్యత ఆహ (భూతభవ్యభవత్ప్రభుః.) భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలగోచరకృత్స్న వస్తుజాతస్య ప్రభు రుత్పాదకః. కిం చ తవ త్వయా విశ్వం జగత్ విజ్ఞానేన భగవత్ప్రసాదలభ్యజ్ఞానేనావసితం నిశ్చితం కరస్థామలకవత్. ఏవం జగద్విషయః ప్రశ్నః కృతః. ౩

ఆస్తాం తావదిదం త్వామేవ త్వం కథయ ఇత్యాహ (యద్విజ్ఞాన ఇతి.) యస్మిన్ విషయే తవ విజ్ఞాన మస్తీతి సప్తమీబహువ్రీహిః. యతో విజ్ఞానం యస్య యద్విజ్ఞానః, తవ విజ్ఞానదః క ఇతి వా. యదాధారః యః ఆధారో యస్య సః, కస్తవాశ్రయః. యత్పరః యః పరో యస్య సః, కః తవ స్వామీ. యదాత్మకః యః ఆత్మా యస్య సః, కస్త్వదాత్మేత్యర్థః. మమ తు త్వమేవ స్వతంత్రః, పరమేశ్వర ఇతి భాసి. తపశ్చరణేన తు పరశంకయా పృచ్ఛామీత్యాహ (సార్ధై శ్చతుర్భిః.) ఏక అసహాయః, ఆత్మమాయయా ఆత్మనః సంకల్పేన, భూతైః పృథివ్యాదిభూతైః, ర్భూతాని దేవాదీని భూతాని, సృజసి త్వమితి శేషః. ౪

ఆత్మన్ భావయసే తాని న పరాభావయ న్స్వయమ్,
ఆత్మశక్తి మవష్టభ్య ఊర్ణనాభి రివాక్లమః. ౫

నాహం వేద పరం హ్యస్మి న్నాపరం న సమం విభో,
నామరూపగుణై ర్భావ్యం సదస త్కించి దన్యతః. ౬

స భవా నచర ద్ఘోరం య త్తప స్సుసమాహితః,
తేన ఖేదయసే న స్త్వం పరాశంకాం ప్రయచ్ఛసి. ౭

ఏత న్మే పృచ్ఛత స్సర్వం సర్వజ్ఞ సకలేశ్వర,
విజానీహి యథై వేద మహం బుద్ధ్యేఽనుశాసితః. ౮

తాని సృష్టాని భూతా న్యాత్మ న్నాత్మని స్వస్మిన్నిత్యర్థః. స్వయం న పరాభావయన్ స్వాత్మానం పరిభవ మప్రాపయన్, అమోఘవాంఛ ఇత్యర్థః. భావయసే పాలయసి. ఊర్ణనాభిః సూత్రనాభిః, కీటవిశేషః. తద్వ దాత్మనః శక్తిం ప్రకృతిం, అవష్టభ్యాక్లమః అస్పృష్టశ్రమః. సృజసి పాసి, సంహరసీత్యర్థః. ౫

ఏతదే వోపపాదయతి (నాహమితి.) అహం త్వస్మిన్ కారణవిషయే, పర ముత్కృష్టమవరం నికృష్టం. సమం మధ్యమం. దేవాదినామద్విపదాదిరూపశుక్లాదిగుణై ర్భావ్యం సదసదాత్మకం చేతనాచేతనాత్మకం కించిదపి వ స్త్వన్యతో న వేద, కింతు త్వత్త ఏవ జానామీత్యర్థః. యద్వా, అస్మిన్ కార్యావస్థం నామరూపాభ్యాం సత్త్వాదిగుణై శ్చోపలక్షితత్వే నానిష్పాద్యం చేతనాచేతనాత్మకం కించిదపి వస్తు, ఇద మనేన సమ మిదం నికృష్ట మిద ముత్కృష్ట మితి న జానామీ త్యర్థః. ౬

యత్పర స్త్వ మిత్యాదిప్రశ్నః కుతః ప్రసక్తః ఇత్యత్రాహ (స ఇతి.) ఘోర మితరై శ్చర్తు మశక్యం, మహ త్తపః స భవాన్ జగత్స్రష్టా. భగవానితి పాఠాంతరమ్. తదా పూజ్యత్వ మిత్యర్థః. అచరత్ కృతవాన్, తేన తపశ్చరణేన కి మస్మాదపి పర మ స్తీతి శంకాం ప్రయచ్ఛసి, తత స్త్వం నః ఖేదయసే, పరశంకాప్రదానేన చి త్తవిక్షేపం జనయసి ఇత్యర్థః. ౭

ప్రశ్న ముపసంహరతి (ఏతదితి.) హే సర్వజ్ఞ! సకలేశ్వర! త్వయాఽనుశాసితః శిక్షితోఽహం ఇదం భవతోపదేక్ష్యమాణం, యథైవ బుధ్యే జానే, తథై తత్ సర్వం పృచ్ఛతో, మే మహ్యం, విజానీహి విశేషేణ జ్ఞాపయ. ౮

(కథాప్రారంభః)

బ్రహ్మోవాచ—

సమ్యక్కారుణికస్యేదం వత్స తే విచికిత్సితమ్,
యదహం చోదితః సౌమ్య భగవద్వీర్యదర్శనే. ౯

నానృతం తవ తచ్చాపి యథా మాం ప్రబ్రవీషి భోః,
అవిజ్ఞాయ పరం మత్త ఏతావత్త్వం యతో హి మే. ౧౦

యేన స్వరోచిషా విశ్వం రోచితం రోచయామ్యహం,
యథాఽర్కోఽగ్ని ర్యథా సోమో యథర్క్షగ్రహతారకాః. ౧౧

తస్మై నమో భగవతే వాసుదేవాయ ధీమహి,

అథ బ్రహ్మా యథాప్రశ్న ముత్తరయిష్యం స్తావత్ ప్రశ్న మభినందతి (సమ్యగితి.) హే వత్స! పుత్ర! కారుణికస్య మయి కరుణావతః, తే త్వయా ఇదం సమ్యక్ విచికిత్సితం జ్ఞాతు మిష్టం కుతః? ఇత్యత ఆహ (యద్యస్మా దహం.) భగవద్వీర్యదర్శనే భగవత్ప్రభావజ్ఞాపనరూపే ధర్మే ప్రవర్తితః. ౯

అభిమతార్థజిఘృక్షయా ప్రశ్నం వివినక్తి (నానృతమితి.) భో నారద! మాం ప్రతి యథా ప్రబ్రవీషి ఏకః సృజతి భూతానీత్యాదినా యత్పృచ్ఛసి, తచ్చాపి, తవ త్వదీయం వచః, నానృత మతీవ నాసత్యం, కింతు, మత్తః పరం, భగవంత మజ్ఞాత్వా, బ్రవీషీతి. అజ్ఞానహేతు మాహ (మమ ఏతావత్త్వం.) ఏతావన్మహిమవత్త్వం యతః పరమకారుణికా ద్భవతి తం మత్తః పర మజ్ఞాత్వా బ్రవీషీత్యర్థః. ౧౦

తర్హి కోఽసావీశ్వర ఇత్యపేక్షాయాం భక్త్యా నమస్కరిష్య న్నాహ (యేనేతి.) అర్కాదయో భగవత్తేజసా రోచితం విశ్వం తత్తేజోలేశ ముపజీవ్య స్వయం రోచయంతీతి స్వాత్మాన మభిమన్యంతే, ఏవ మహమపీత్యర్థః. న తత్ర సూర్యో భాతీతి శ్రుతి రత్ర అనుసంధేయా. ౧౧

తస్మై వాసుదేవాయ నమో ధీమహి నమః కుర్మహే, యద్వా ధీమహీత్యత్ర తమితి శేషం జేతు మశక్యయా యస్య భగవతో మాయయా మాం జగద్గురుం వదంతి "బ్రహ్మాద్యాః సకలా దేవా

యన్మాయయా దుర్జయయా మాం బ్రువంతి జగద్గురుం. ౧౨

విలజ్జమానయా యస్య స్థాతు మీక్షాపథేఽముయా,
విమోహితా వికత్థంతే మమాఽహ మితి దుర్ధియః. ౧౩

ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ,
వాసుదేవాత్పరో బ్రహ్మన్న చాన్యోఽర్థోఽస్తి తత్త్వతః. ౧౪

నారాయణపరా వేదా దేవా నారాయణాంగజాః,
నారాయణపరా లోకా నారాయణపరా మఖాః, ౧౫

మనుష్యాః పశవస్తథా। విష్ణుమాయామహావర్తమోహాంధతమసావృతాః" ఇతి న్యాయేన మాయయా మోహితా మాం జగద్గురుం వదంతి, న తు తత్త్వవిద ఇత్యర్థః. ౧౨

ఇతరేషాం మాయాయా దుర్జయత్వం భగవత స్తదసంస్పర్శం చాహ (విలజ్జమానయేతి.) యస్య భగవత, ఈక్షాపథే దృష్టిపథే, స్థాతుం, విలజ్జమానయా, తస్మిన్ స్వకార్యమకుర్వత్యాఽముయా మాయయా, విమోహితాః సంతో, మమాఽహమితి దుర్ధియః, వికత్థంతే. ౧౩

వికత్థన మేహాహ (ద్రవ్యమితి.) ద్రవ్యం పృథివ్యాదిభూతమేవ కారణం ఇతి కేచిత్, కర్మైవకారణమితి కేచిత్. కాల ఇత్యన్యే, స్వభావ ఇత్యపరే. కర్మాధీనత్వా జ్జీవ ఏవ కారణ మిత్యపరే. ఏవం యన్మాయయా మోహితా వికత్థంతే ఇత్యర్థః. ఏవం తైః స్వతంత్రతయాఽభిమతాః పదార్థా భగవదధీనా ఇత్యాహ (వాసుదేవా దితి.) హే బ్రహ్మన్ ! ద్రవ్యాది ష్వర్థేషు వాసుదేవాత్ పరోఽన్యోఽర్థో నాస్తి, యథా వాసుదేవాత్పరో నాస్తి, తద్వదతదాత్మక మత్పరతంత్రం చ నాస్తీత్యుక్తం వక్ష్యమాణేషు సూచితమ్. ౧౪

ఏతదేవోపపాదయతి (నారాయణపరా ఇతి.) వేదాః నారాయణః పరం కారణం యేషాం తే తథోక్తాః "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసిత మేతద్యద్ ఋగ్వేదః" ఇత్యాది శ్రుతేః. యద్వా నారాయణః పరం ప్రతిపాద్యం యేషాం తే తథోక్తాః, "సర్వే వేదాః యత్పద మామనంతీ"తి శ్రుతేః. దేవా ఇంద్రాదయః. నారాయణః నారాయణ స్యాంగా జ్జాతా స్తచ్ఛరీరభూతా శ్చేత్యఽపి వివక్షితం "చంద్రమా మనసో జాతః స ఆత్మాజ్ఞాన్యన్యా దేవతా" ఇత్యాది శ్రుతేః. లోకా నారాయణపరాః పరః స్వామీ యేషాం తే తథోక్తా మఖాః క్రతవః నారాయణః పర ఆరాధ్యో యేషాం తే తథోక్తాః. ౧౫

(కథాప్రారంభః)

నారాయణవరో యోగో నారాయణపరం తపః,
నారాయణపరం జ్ఞానం నారాయణపరా గతిః. ౧౬

తస్యాఽపి ద్రష్టు రీశస్య కూటస్థ స్యాఽఖిలాత్మనః,
సృజ్యం సృజామి సృష్టోఽహ మీక్షయై వాఽభిచోదితః. ౧౭

స త్త్వం రజ స్తమ ఇతి నిర్గుణస్య గుణా స్త్రయః,
స్థితిసర్గనిరోధేషు గృహీతా మాయయా విభోః. ౧౮

యోగో వివేకాదిజన్య ఉపాసనాత్మకో యోగో నారాయణపరః నారాయణః పరో గంతవ్యో యస్య స తథో క్తః. తపః విద్యాంగభూతం కర్మ నారాయణపరం. నారాయణః పర్యవసానభూమి ర్యస్య తథో క్తః. జ్ఞానం శాస్త్రజన్యజ్ఞానం, యోగస్య పూర్వ ము క్తేః తదపి నారాయణః పరో ధ్యేయో యస్య త త్తథో క్తం, గతి ర్యోగఫల మర్చిరాదికా సాఽపి నారాయణః పరో గంతవ్యో యస్యా స్తథా భూతా. ౧౬

ఏవం సర్వం తదధీన మితి కథనేన నాహం వేద పరం త్వస్మి న్నిత్యంశ స్యో త్తరము క్తం భవతి. తర్హి త్వం కిం కరోషీ త్యపేక్షాయా మాహ (త స్యేతి.) అఖిలాత్మనః సర్వాంతర్యామిణః అభిద్రష్టుః సర్వజ్ఞస్య ఈశస్య సర్వం స్వవశీకృత్య నియంతుః కూటస్థస్య నిర్వికార స్యేక్షయైవ సంకల్ప రూపజ్ఞానేనై వ సృష్టోఽహం తేన చోదితః. సృజ్యం సృజామీ త్యన్వయః. స తు ప్రయోజకో హేతుప్రయోజ్య ఇతి భావః. ౧౭

నను కుతోఽయం నియోజ్యనియోజకభావః, కుతో వా తస్య సర్వజ్ఞత్వాదయో ధర్మాః స్వస్య తు తద్విపరీతా ఇత్యపేక్షయాం మాయేశ్వరత్వ మాయావశ్యత్వాభ్యా మిత్యాహ (సత్వ మితి.) నిర్గుణస్య హేయగుణరహితస్య కల్యాణగుణానాం సమంతర మేవో క్తత్వా ద్విభో ర్వ్యాపకేన భగవతో మాయయా ప్రకృతిద్వారా స్థితిసర్గనిరోధేషు నిమి త్తేషు స్థిత్యాద్యర్థం స త్త్వాదయ స్త్రయో గుణా గృహీతాః. స్వనియ మ్యత్వేన పరిగృహీతాః, సృష్టిస్థితిసంహారరూపలీలాపరికరత్వేన స త్త్వాదయ ఈశ్వరేణ పరిగృహీతా ఇత్యభిప్రాయః. ౧౮

కార్యకారణకర్తృత్వే ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాశ్రయాః,
బధ్నంతి నిత్యదా ముక్తం మాయినం పురుషం గుణాః. ౧౯

స ఏష భగవాం ల్లింగై స్త్రిభిరేభి రధోక్షజః,
స్వలక్షితగతి ర్బ్రహ్మ న్సర్వేషాం మమ చేశ్వరః. ౨౦

కాలం కర్మ స్వభావం చ మాయేశో మాయయా స్వయా,

ఏవం గుణానా మీశ్వరలీలాపరికరత్వే ముక్త్వా జీవబంధనత్వమాహ (కార్యేతి.) కార్యం శరీరం, కారణ మింద్రియం, తాభ్యాం కర్తృత్వే నిమిత్తే, పుణ్యపాపనిష్పాదనార్థం గుణాః సత్త్వాదయః, స్వరూపతోఽవ్యయం మాయినం, మాయావశ్యం సంబంధమాత్రేణ నిత్యం పురుషం జీవం బధ్నంతీ త్యన్వయః. గుణా న్విశినష్టి (ద్రవ్యేతి.) మోహనప్రకాశనప్రవర్తనస్వభావాః ద్రవ్యశబ్దస్య మోహన వాచిత్వం పారిశేష్యా దవగమ్యతే. అత ఏవాఽస్మి న్నధ్యాయే బహుశః ప్రయోగశ్చ —

"సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః,
నిబధ్నంతి మహాబాహో దేహే దేహిన మవ్యయమ్.
తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయం,
సుఖసంగేన బధ్నాతి జ్ఞానసంగేన చాఽనఘ.
రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాసంగసముద్భవమ్,
తన్నిబధ్నాతి కౌంతేయ కర్మసంగేన దేహినమ్.
తమ స్త్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహినామ్,
ప్రమాదాలస్యనిద్రాభి స్తన్నిబధ్నాతి భారత." ఇతి గీతావచనాన్యఽత్ర స్మారితాని. ౧౯

ఏవం గుణానాం జీవబంధకత్వముక్త మథ స్వలీలాపరికల్పితమాయః పరమేశ్వరః సర్వేషాం మమ చేశ్వర ఇత్యాహ (స ఇతి.) లింగైః సత్త్వాదిగుణైః శరీరభూతప్రకృతిస్థై రుపలక్షితః స్వలక్షిత గతిః స్వలక్షితా స్వచ్ఛందా గతి ర్యస్య స తథోక్తః. న తు తదా దర్శితపంథానా వితివ దన్యదర్శిత మార్గః స ఏష ఏవంవిధైశ్వర్యసంపన్నో భగవాన్, హే బ్రహ్మ నారద! సర్వేషాం మమ చేశ్వరః నియంతా. ౨౦

ఏవ మేకః సృజసి భూతానీతి ప్రశ్నస్య ఉత్తరా ముక్త్వా యద్రూప మిత్యాదేః ప్రశ్న స్యోత్తరం వదం స్తావత్ సృష్టిప్రకార మాహ (కాల మితి.) మాయేశో మాయాధిపతిః. స్వయా

(కథాప్రారంభః)

ఆత్మన్ యదృచ్ఛయా ప్రాప్తం విబుభూషు రుపాదదే. ౨౧

కాలా ద్గుణవ్యతికరాత్ పరిణామః స్వభావతః,
కర్మణో జన్మ మహతః పురుషాధిష్ఠితా దభూత్. ౨౨

మహతస్తు వికుర్వాణా ద్రజః సత్త్వోపబృంహితాత్,
తమఃప్రధాన స్త్వభవ ద్ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః. ౨౩

మాయయా స్వసంకల్పేన, యద్వా ద్వారభూతయా ప్రకృత్యా విబుభూషుః ప్రకృతిద్వారా నానానామరూపభాక్ భవితు మిచ్ఛు, ర్యదృచ్ఛయా, అహం తు కర్మపరవేత్రో ర్యోఽకర్మపరవశః ఆత్మన్నాత్మని ప్రాప్తం సంగతం యుక్తం కాలం కర్మస్వభావం చోపాదదే, కాలో గుణవైషమ్యరూపగుణక్షోభహేతుః. కర్మజీవదృష్టం స్వభావః ప్రకృతేః పరిణామస్వభావః, ఏతేషా ముపాదానం నామ స్వస్వకార్యోన్ముఖ్యాపాదనమ్. ౨౧

కాలకర్మస్వభావోపాదానఫలం దర్శయన్ మహతః సృష్టి మాహ (కాలా దితి.) కాలాద్ధేతుభూతా ద్గుణవ్యతికరాత్ కాలకృతగుణవైషమ్యా దిత్యర్థః. పరిణామస్వభావతః ప్రకృతేః పరిణామస్వభావాత్, కర్మణో జీవాదృష్టాచ్చ హేతోః, పరమపురుషాధిష్ఠితా దవ్యక్తా న్మహతో మహత్తత్త్వస్య, జన్మోత్పత్తిరభూ దిత్యర్థః. తదధిష్ఠితత్వం తథాహి-తస్య కార్యజననసామర్థ్యవత్త్వం, అత్రాఽవ్యక్తా దిత్యఽధ్యాహారః. పురుషాధిష్ఠితత్వాచ్చ అవ్యక్తానుగ్రహేణ చేతి దర్శనా ద్వ్యతికరః, మిశ్రణం సమానానాం గుణానాం విషమత్వాపత్తిః. యద్వా గుణానాం వ్యతికరో యస్మి న్నితి బహువ్రీహిః. అవ్యక్తా దిత్యర్థః. ౨౨

మహతోఽహంకారోత్పత్తి మాహ (మహత స్త్వితి.) వికిర్యమాణా ద్రజః సత్త్వోపబృంహితాన్మహతః ద్రవ్యజ్ఞానం క్రియాత్మకః మోహనప్రకాశనప్రవర్తనస్వభావః, తమఃప్రధానః తమోగుణప్రధానః, అభవత్. మహత స్త్రిగుణాత్మకత్వేఽపి క్రియాశక్తిజ్ఞానశక్తిప్రధానత్వా ద్రజస్సత్త్వోపబృంహితా దిత్యుక్తం, ఏవ మహంకారస్య తమఃకార్యప్రధానత్వా త్తమఃప్రధాన ఇత్యుక్తిః. అత ఏవాహంకారకార్యేషు తామసం బహూరాజసం సాత్త్వికం చాల్పమేవం మహత్కార్యేషు తామసమల్పం తదితర దుభయం బహ్వీతి మంతవ్యమ్. ౨౩

సోఽహంకార ఇతి ప్రోక్తో వికుర్వన్ సమభూ త్త్రిధా,
వైకారిక స్తైజసశ్చ తామసశ్చేతి యద్భిదా.
ద్రవ్యశక్తిః క్రియాశక్తి ర్జ్ఞానశక్తి రితి ప్రభో. ౨౪

తామసా దపి భూతాదే ర్వికుర్వాణా దభూ న్నభః,
తస్య మాత్రా గుణ శ్శబ్దో లింగం యద్ద్రష్టృదృశ్యయోః, ౨౫

తమఃప్రధానస్య కింనామధేయ మిత్యత ఆహ (స ఇతి.) తస్య త్రైవిధ్య మాహ-వికుర్వన్ రూపాంతరం గచ్ఛన్, అహంకారః, త్రిధా సమభూత్ సమ్య గభూత్, యద్భిదా యస్యాఽహంకారస్య భిదా వైకారికః తైజసశ్చ తామసశ్చేతి సాత్త్వికరాజసతామసాహంకారాణాం క్రమేణ నామాని, తేషాం ప్రతినియతస్వభావానాహ (ద్రవ్యశక్తి రితి.) ప్రాతిలోమ్యేన త్రయాణాం స్వభావ ప్రదర్శనం ద్రవ్యశక్తిః. వియూఢా మహాభూతాఖ్యద్రవ్యోత్పాదనే శక్తిః సామర్థ్యం యస్య స తథోక్తః. సాత్త్వికాహంకారానుగ్రాహకత్వరూపా యా క్రియా తస్యాం శక్తి ర్యస్య స తథోక్తః, ప్రవర్తన మేవ హి రజఃకార్యం జ్ఞానశక్తిః శబ్దాదివిషయజ్ఞానసాధనేంద్రియోత్పాదనే శక్తి ర్యస్య స తథోక్తః, ఏకాదశానా మింద్రియాణాం సాత్త్వికాహంకారకార్యత్వా ద్రాజసస్య తు తదనుగ్రాహకత్వాత్. ౨౪

ఏవ మహంకారస్య త్రైవిధ్య ముక్త్వ మథ తామసాహంకారా చ్ఛబ్దాదితన్మాత్రక్రమేణాకాశాది భూతస్య సృష్టి మాహ (తామసా దితి.) భూతాదిరితి తామసాహంకారస్యైవ నామాంతరం, విక్రియమాణా ద్భూతాదినామకాత్ తామసాహంకారా న్నభ అభూత్. శబ్దద్వారా నభః ఉదపద్యతే త్యర్థః. ఏవమేవ స్పర్శాదిష్వపి ద్రష్టవ్యం. ఏతదేవ శబ్దస్వభావత్వం కథయ న్నుపపాదయతి (లింగమితి.) తస్య నభసో మాత్రాసూక్ష్మం రూపం గుణః వ్యావర్తకోఽసాధారణో ధర్మశ్చ యః శబ్దః సోఽప్యభూ దిత్యర్థః. యద్వా తస్య నభసః మాత్రాగుణః అసాధారణగుణః శబ్దస్య లక్షణం ద్రష్టృదృశ్యయో రాత్మనో ర్లింగం ప్రమాణం యత్, స శబ్ద ఇత్యర్థః. శబ్దో హి శాస్త్రాత్మనా ఆత్మానాత్మనోః ప్రమాణం. యదాఽఽహ సూత్రకారః — "శాస్త్రయోనిత్వా" దితి. యదితి. నపుంసకత్వం లింగాపేక్షయా. ౨౫

(బ్రహ్మాండనిర్మాణవర్ణనమ్)

నభసోఽథ వికుర్వాణా దభూత్ స్పర్శగుణోఽనిలః,
పరాన్వయా చ్ఛబ్దవాం శ్చ ప్రాణ ఓజః సహో బలమ్. ౨౬

వాయో రపి వికుర్వాణాత్ కాలకర్మస్వభావతః,
ఉదపద్యత తేజో వై రూపవత్ స్పర్శశబ్దవత్. ౨౭

తేజసస్తు వికుర్వాణా దాసీ దంభో రసాత్మకమ్,
రూపవత్ స్పర్శవ చ్చాంభో ఘోషవచ్చ పరాన్వయాత్. ౨౮

విశేషస్తు వికుర్వాణా దంభసో గంధవా నభూత్,
పరాన్వయా ద్రసస్పర్శశబ్దరూపగుణాన్వితః. ౨౯

వికుర్వాణా ద్రూపాంతరం గచ్ఛతః నభసః స్పర్శగుణోఽనిలో వాయు రభూత్ స్పర్శత న్మాత్రద్వారాఽభూ దిత్యర్థః, పరాన్వయాత్ కారణనభోఽనువృత్తేః. శబ్దవాంశ్చ వాయు రిత్యర్థః. సస్పర్శస్య వాయో ర్లక్షణ మాహ (ప్రాణః.) అవస్థావిశేషోపపన్నో వాయుర్హి ప్రాణః. ఓజః సహో బలమితి ధర్మిప్రధానో నిర్దేశః ఓజఆదివిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఓజః ప్రవృత్తిశక్తిః. సహో వేగో బలం ధారణసామర్థ్యం ఓజః సహోబలా నీంద్రియమనఃశరీరాణాం పాటవాని తేషాం హేతురితి కేచిత్. ౨౬

కాలకర్మస్వభావతో హేతో ర్వికుర్వాణా ద్వాయో రూపవత్ కారణభూతాకాశవాయుగుణాను వృత్తేః రూపవత్ స్పర్శశబ్దవచ్చ తేజ ఉదపద్యత కాలకర్మస్వభావత ఇతి సర్వత్రానుసంధేయమ్. ౨౭

విక్రియమాణా త్తేజసః రసాత్మకం పరాన్వయా ద్రూపస్పర్శశబ్దవచ్చాంభ ఆసీత్, ఘోషః శబ్దః. ౨౮

అథ వికుర్వాణా దంభసో గంధవాన్ పరాన్వయా ద్రసస్పర్శశబ్దరూపగుణాన్వితశ్చ విశేషః పృథివ్యఽభూత్. ౨౯

వైకారికా న్మనో జజ్ఞే దేవా వైకారికా దశ,
దిగ్వాతార్కప్రచేతోఽశ్వివహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రకాః. ౩౦

తైజసాత్తు వికుర్వాణా దింద్రియాణి దశాఽభవన్,

సర్వేషా మింద్రియాణాం సాత్త్వికాహంకారా దుత్పత్తి మాఽఽహ (వైకారికా దితి.) వైకారికనామ్నః సాత్త్వికాహంకారా ద్దిగాదయః శ్రోత్రాద్యధిషానదేవతాః తాభి రధిష్ఠితా నీంద్రియాణి మనశ్చ జజ్ఞిరే ఇత్యర్థః. అగ్ని ర్వాగ్భూత్వేత్యాదివత్ అధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయయో రభేదోపచారాత్ సామానాధికరణ్యా ద్దేవా వైకారికా ఇత్యుక్తమ్. దేవతా గణయతి దిశశ్చ వాతశ్చ అర్కశ్చ ప్రచేతా శ్చాశ్వినౌ చైతే పంచ శ్రోత్రత్వక్ చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణానా మధిష్ఠాతారః. వహ్నిశ్చేంద్రశ్చో పేంద్రశ్చ మిత్రశ్చ కశ్చ ప్రజాపతిః ఏతే పంచ వాక్పాణిపాదపాయూపస్థానా మధిష్ఠాతారః. మనస స్త్వధిష్ఠాతా చంద్రమాః. ఏభి ర్దశభి రధిష్ఠితాని శ్రోత్రాదీని జాతానీ త్యభిప్రాయః. ౩౦

తైజసాహంకారకార్య మాఽఽహ (తైజసా దితి.) తైజసా త్తేజస్సంబంధినః రాజసాహంకారానుగృహీతాత్ సాత్త్వికాహంకారా దిత్యర్థః. అన్యథా పూర్వగ్రంథవ్యాఘాతాత్. పూర్వ గ్రంథేఽభిమానిదేవతాసృష్టిరితి చేన్న. ఇంద్రియై ర్వినా దేవతాదేహారంభాయోగా చ్చతుర్ముఖసృష్టత్వే నాఽత్ర వక్ష్యమాణానా మాఽఽదిత్యేంద్రాదీనా మండసృష్టేః ప్రాక్ సృష్ట్యయోగాచ్చ. న చాఽసృష్టానా మేవాఽధిష్ఠాతృత్వమఽప్యనుపపన్నమితి వాచ్యమ్. పరమాకాశస్థానాం భగవత్సంకల్పానుగృహీతానా మధిష్ఠాతృత్వోపపత్తేః కోఽయం పరమాకాశ ఇతి చే. ద్వైకుంఠాఖ్యో లోకః అత ఏవ వృతం చతుష్షోడశపంచశక్తిభిరితి వక్ష్యతే. న చ పరమాకాశస్థాభి రేవాఽధిష్ఠానోపపత్తే శ్చతుర్ముఖకర్తృకా దిగాదిసృష్టి ర్వ్యర్థేతి వాచ్యమ్. వ్యష్టీంద్రియాధిష్ఠానార్థం దిగాదిసృష్టే రావశ్యకత్వాత్. అతఃపర మాకాశే సత్యేవే త్యవగంతవ్యమ్. అత ఏవైభి రధిష్ఠాతృభిః పరమాత్మానం ప్రతి క్రియమాణా స్తుతిరఽప్యుపపద్యతే, అన్యథాఽండోత్పత్త్యనంతరం ప్రక్ష్యమాణానా మేషా మండోత్పత్తేః పూర్వ మభావా త్తత్కర్తృకా స్తుతి రనుపపన్నా స్యాత్. నన్వేషాం సర్వేంద్రియాధిష్ఠాతృత్వే తదింద్రియాణాం కేఽధిష్ఠాతార ఇతి చే దుచ్యతే. తదింద్రియాణామపి దశానా మధిష్ఠాతారః సంత్యేవ. ఏకైక మింద్రియం త్వధిష్ఠాతృశూన్య మవతిష్ఠతే, తత్ర స్వపరకార్యనిర్వాహకత్వన్యాయేన స్వేనైవ వా పరమాత్మనా వాఽధిష్ఠీయత ఇతి నానవస్థాప్రసంగ ఇతి. యద్వా తైజసా త్త్వితి పక్షాంతరోక్తిః పక్షద్వయస్యాఽవిరోధ మాఽఽహ (జ్ఞానశక్తి రితి.) ప్రాణశబ్ద ఇంద్రియపరః జ్ఞాన శక్తిః ప్రాణః జ్ఞానేంద్రియగణః క్రియాశక్తిశ్చ ప్రాణః కర్మేంద్రియగణః బుద్ధి రంతఃకరణచతుష్టయం చ తైజసౌ రాజసాహంకారాన్వితసామగ్రీప్రసూతజ్ఞానకర్మేంద్రియాణా మంతఃకరణస్య చ స్వకార్య

(బ్రహ్మాండనిర్మాణవర్ణనమ్)

జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తి ర్బుద్ధిః ప్రాణశ్చ తైజసౌ.
శ్రోత్రం త్వగ్ఘ్రాణదృగ్జిహ్వా వాగ్దోర్మేఢ్రాంఘ్రిపాయవః. ౩౧

యదైతేఽసంగతా భావా భూతేంద్రియమనోగుణాః,
యదాయతననిర్మాణే న శేకు ర్బ్రహ్మవిత్తమ. ౩౨

తదా సంహత్య చాఽన్యోన్యం భగవచ్ఛక్తిచోదితాః,
సదసత్త్వ ముపాదాయ చోభయం ససృజు ర్హ్యదః. ౩౩

వర్షపూగసహస్రాంతే తదండ ముదకేశయమ్,

ప్రవృత్తిమత్త్వాత్ తత్కారణేనాఽపి రజోగుణాన్వితేనాఽపి భవితవ్య మిత్యేత త్తాత్పర్యకత్వా త్తైజసత్వా దస్య సర్వేంద్రియాణాం రాజసాహంకారానుగృహీతసాత్త్వికాహంకారకార్యత్వమేవేతి న పక్షద్వయ విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం భూతాదే రపీంద్రియసృష్టా వనుగ్రాహక స్తైజస ఇతి వేదితవ్యమ్. ఇంద్రియాణి గణయతి, శ్రోత్రమితి. దోః పాణిః మేఢ్ర ముపస్థః క్రమ స్త్వత్ర న వివక్షితః. ౩౧

యదేతే భూతా నీంద్రియాణి మనశ్చ తేషాం గుణాః తన్మాత్రాణి విషయాః శబ్దాదయ ఏతే సర్వేఽసంహతాః అమిలితాః ఆసన్. అత ఏవ యదాయతనస్య బ్రహ్మాండస్య భగవచ్ఛరీరస్య నిర్మాణే హే బ్రహ్మవిత్తమః న శేకు ర్నాశక్నువన్. ౩౨

తదా భగవచ్ఛక్త్యా చోదితాః ప్రేరితాః సంహత్య పంచీకరణోక్తప్రకారేణ పరస్పరం మిళిత్వా సదసత్త్వం తత్త్వం పంచీకరణేన స్థూలత్వం అసత్త్వం సూక్ష్మత్వం నోభయ మనుభయం పూర్వోక్తకాలకర్మస్వభావాంశ్చ ఉపాదాయాఽదః బ్రహ్మాండం ససృజే. యద్వా అనుభయ మిత్య దశ్శబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాండవిశేషణం అనుభయం కార్యకారణభావానన్విత మండం బ్రహ్మాండం ససృజు రిత్యర్థః. కార్య మప్యఽండం హ్యాకాశకార్యవాయువన్న తత్త్వాంతరం న చ తత్త్వాంతరారంభక మత స్తత్వాంతరతయా కార్యతత్వాంతరాపేక్షయా కార్యం చ న భవతీ త్యనుభయం బ్రహ్మాండముక్తం చతుర్ముఖోత్పత్త్యాదిక మన్యత్ర విస్తరేణ వక్ష్యమాణ మత్రాప్యర్థసిద్ధ మఽనుసంధేయమ్. ౩౩

(వర్షపూగసహస్రాంతే) ప్రళయకాలావసానే ఇత్యర్థః. అన్యథా న క్రమేణ వివృద్ధం తజ్జలం బుద్బుదవత్ సమమితి విరోధాత్. జీవః దేవాద్యపేక్షయా సమష్టిపురుషబ్రహ్మాఖ్యజీవశరీరకః పరమ

కాలకర్మస్వభావస్థో జీవోఽజీవ మజీవయత్. ౩౪

స ఏవ పురుష స్తస్మా దండం నిర్భిద్య నిర్గతః,
సహస్రోర్వంఘ్రిబాహ్వక్షః సహస్రాననశీర్షవాన్. ౩౫

యస్యేహావయవై ర్లోకాన్ కల్పయంతి మనీషిణః,
కట్యాదిభి రధ స్సప్త సప్తోర్ధ్వం జఘనాదిభిః. ౩౬

పురుషస్య ముఖం బ్రహ్మ క్షత్ర మేతస్య బాహవః,
ఊర్వో ర్వైశ్యో భగవతః పద్భ్యాం శూద్రోఽభ్యజాయత. ౩౭

పురుషః కాలకర్మస్వభావాశ్రితః సన్ తం జీవ మచేతన ముదకేశయ మండం బ్రహ్మాండ మజీవయత్ చేతయతి స్మ. అత్రోదకే శయ మిత్యనే నాండసృష్టేః పూర్వం గర్భోదకసంజ్ఞికా సృష్టి ర్దర్శితాఽనుసంధేయా పరోక్షనిర్దేశ శ్చ చతుర్ముఖాంతరసామ్యాభిప్రాయః. ౩౪

స ఏవ పురుష శ్చతుర్ముఖస్వరూపే ణోపస్థితః పరమపురుషః అండం నిర్భిద్య తస్మాన్నిర్గతః అండభేదే నావకాశలాభా దనుపరుద్ధసంచారాదిమా నభూ దిత్యర్థః. చతుర్ముఖస్య భగవదాత్మకత్వే సామానాధికరణ్యే నాహ (సహస్రేతి.) యః చతుర్ముఖశరీరకత్వే నావస్థితః స ఏవ సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షః సహస్రపాత్. సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోరుహమ్। సర్వతః శ్రుతిమల్లోక ఇత్యాదినోక్తః సర్వతః పాణిపాదాదికార్యకర్తా పరమపురుష ఇత్యర్థః. ౩౫

యస్య సర్వతః పాణిపాదాదికార్యకర్తుః వై రాజపురుషస్య అవయవైః పాదతలాద్యవయవైః లోకా నతలాదీన్ మనీషిణ ఉపాసకాః కల్పయంతి లోకాన్. యదవయవత్వేన రచయంతీత్యర్థః, తత్తదవయవప్రతిపాదనాం తత్తదవయవత్వే నోపాసనం యుక్తం. తదవయవై ర్లోకరచనా మాహ (కట్యాదిభి రితి.) కటి రూరుమూలయోః పశ్చాద్భాగః, జఘనం పురోభాగః, అధః సప్తలోకా నతలాదీ నూర్ధ్వం భూరాదీన్ సప్త కల్పయంతీ త్యన్వయః. ౩౬

వర్ణానాం తద్విభూతిత్వాయ చతుర్ముఖరూపేణావస్థితా త్తత ఉత్పత్తిం దర్శయతి (పురుష స్యేతి.) బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః ముఖమితి. కార్యకారణయో రభేదవివక్షయోక్తం బాహవ ఇతి చ. క్షత్రం క్షత్రియః. ౩౭

(పురుషసూక్తార్థేన భగవతో విరాడ్రూపస్య వర్ణనమ్)

భూర్లోకః కల్పితః పద్భ్యాం భువర్లోకోఽస్య నాభితః,
హృదా స్వర్లోక ఉరసా మహర్లోకో మహాత్మనః, ౩౮
గ్రీవాయాం జనలోకశ్చ తపోలోకః స్తనద్వయాత్,
మూర్ధభి స్సత్యలోకస్తు బ్రహ్మలోక స్సనాతనః. ౩౯
తత్కట్యాం చాతకం క్లృప్త మూరుభ్యాం వితతం విభోః,
జానుభ్యాం సుతలం శుద్ధం జంఘాభ్యాం తు తలాతలమ్. ౪౦
మహాతలం తు గుల్ఫాభ్యాం ప్రపదాభ్యాం రసాతలం,
పాతాళం పాదతలత ఇతి లోకమయః పుమాన్. ౪౧
భూర్లోకః కల్పితః పద్భ్యాం భువర్లోకోఽస్య నాభితః,
స్వర్లోకః కల్పితో మూర్ధ్నా ఇతి వా లోకకల్పనా. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

ఇదానీ ముపాసనార్థం లోకకల్పనాభేదం దర్శయన్ చతుర్దశలోక పక్షమాహ (భూరిత్యాది) చతుష్టయేన. భూర్లోకః పాతాళ మారభ్య పద్భ్యాం కటిపర్యంతాభ్యాం కల్పితః. భువర్లోకః నాభితః నాభి మారభ్య స్తనద్వయాత్ హృదయకమలాకారం తదూర్ధ్వభాగ ఉరః బ్రహ్మలోకః సనాతన ఇతి, సత్యలోకవిశేషణం సనాతనత్వం చ భూరాద్యపేక్షయా యద్వా బ్రహ్మలోకో వైకుంఠాఖ్యలోకః సనాతనః, న తు సృజ్యప్రపంచాంతర్వర్తీత్యర్థః. ౩౮—౪౧

ఇదానీం సంగ్రహేణ లోకత్రయకల్పనా మాహ (భూర్లోకః కల్పిత ఇతి.) పాదతల మారభ్య నాభితః భూర్లోకః, నాభి మారభ్య మూర్ధతః భువర్లోకః, మూర్ధా స్వర్లోకః కల్పితః, అతలాదీనాం భూరాది ష్వంతర్భావాత్. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

బ్రహ్మోవాచ—

వాచాం వహ్నే ర్ముఖం క్షేత్రం ఛందసాం సప్తధాతవః,
హవ్యకవ్యామృతాన్నానాం జిహ్వా సర్వరసస్య చ. ౧

సర్వాసూనాం చ వాయోశ్చ తన్నాసే పరమాయనే,
అశ్వినో రోషధీనాం చ ఘ్రాణో మోదప్రమోదయోః. ౨

రూపాణాం తేజసాం చక్షు ర్దివః సూర్యస్య చాక్షిణీ,
కర్ణౌ దిశాం చ తీర్థానాం శ్రోత్ర మాకాశశబ్దయోః.
తద్గాత్రం వస్తుసారాణాం సౌభగస్య చ భాజనమ్. ౩

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏవం కృత్స్నప్రపంచస్య మహదాదిక్రమేణ సృష్టస్య వైరాజవిభూతిత్వ మభిధాయ తదేవ పురుషసూక్తసంవాదేన దృఢీకుర్వన్ యద్రూపమిత్యాదే రుత్తర మాహ (వాచ ఇతి.) వాచో వాగింద్రియస్య, తదధిష్ఠాతృదేవతాభూతాగ్నేశ్చ, భగవన్ముఖం స్థాన మాశ్రయః ఛందసాం గాయత్ర్యుష్ణిగ్బృహతీపంక్తిజగతీ త్రిష్టుబనుష్టుభాం సప్తానాం ఛందసాం, సప్త ధాతవః త్వగాదిసప్తధాతుస్థానీయా భగవద్విగ్రహావయవాః, స్థానం హవ్యం, దేవానా మన్నం కవ్యం, పితౄణా మమృతం, తదుభయశేషో మనుష్యాణాం, ఏషా మన్నానాం సర్వరసస్య మధురాదేః షడ్విధస్య చకారా దస్మదాదిరసనేంద్రియస్య తదధిష్ఠాతు ర్వరుణస్య చ తస్య జిహ్వా క్షేత్రం, ఏవం సర్వత్రానుక్త మున్నేయమ్, ౧

సర్వాసూనా మస్మదాదిప్రాణానాం వాయోశ్చ. తస్య. నాసే నాసారంధ్రే. పరమాయనే ఉత్తమక్షేత్రే. ఔషధీనా మశ్వినో ర్మోదప్రమోదయోశ్చ, తద్ ఘ్రాణేంద్రియం. స్థానం మోద అనుకూలవస్తుదర్శనజసుఖవిశేషః ప్రమోద స్త్వనుకూలవస్తునః. స్వీయత్వబుద్ధిజసుఖవిశేష ఇతి భేదః. ౨

రూపాణాం శుక్లాదీనాం, తేజసాం రూపప్రకాశకానాం చ. చక్షుః తత్ చక్షురింద్రియం, స్థానం దివః సూర్యస్య చాక్షిణీ తన్నేత్రగోళకౌ స్థానం. సర్వత్ర షష్ఠ్యంతనిర్దిష్టానాం ప్రథమాంతనిర్దిష్టం క్షేత్రం ద్రష్టవ్యమ్, దిశాం తీర్థానాం తత్కర్ణౌ కర్ణబిలే స్థాన మాకాశశబ్దయో స్తచ్ఛ్రోత్రమ్. ౩

(పురుషసూక్తార్థేన భగవతో విరాడ్రూపస్య వర్ణనమ్)

త్వగస్య స్పర్శవాయో శ్చ సర్వమేధస్య చైవ హి,
రోమాణ్యుద్భిజ్జజాతీనాం యై ర్వా యజ్ఞస్తు సంభృతః. ౪

కేశ శ్మశ్రునఖాన్యస్య శిలాలోహాభ్రవిద్యుతామ్,
బాహవో లోకపాలానాం ప్రాయశః క్షేమకర్మణామ్. ౫

విక్రమో భూర్భువః స్వశ్చ క్షేమస్య శరణస్య చ,
సర్వకామవరస్యాపి హరే శ్చరణ ఆస్పదమ్. ౬

అపాం వీర్యస్య సర్గస్య పర్జన్యస్య ప్రజాపతేః,
పుంసః శిశ్న ఉపస్థస్తు ప్రజాత్యానందనిర్వృతేః. ౭

పాయు ర్యమస్య మిత్రస్య పరిమోక్షస్య నారద,
హింసాయా నిరృతే ర్మృత్యో ర్నిరయస్య గుదః స్మృతః. ౮

వస్తూనాం యే సారాంశా స్తేషాం సౌభగస్య స్పృహణీయతాయాశ్చ. తద్గాత్రం తచ్ఛరీరం, భాజనం స్థానం. స్పర్శవాయోః సర్వమేధస్య సమస్తయజ్ఞస్య చాస్య త్వక్ స్థానమ్. ౪

ఉద్భిజ్జజాతీనాం సర్వవృక్షాణాం యై ర్వృక్షై ర్యజ్ఞః సంభృతః సాధితః తేషామేవ తద్రోమాణి స్థానం శిలాలోహాభ్రవిద్యుతా మస్య కేశశ్మశ్రునఖాని స్థానే నఖాని శిలాలోహయోః స్థానమభ్రవిద్యుతోః కేశశ్మశ్రూణీతి వివేకః. ౫

క్షేమకర్మణాం రక్షాకారిణాం, లోకపాలానాం ఇంద్రాదీనాం. తద్బాహవః స్థానం భూ ర్భువః స్వరితి, షష్ఠీబహువచనాంతం, భూరాదీనాం త్రయాణాం లోకానాం, విక్రమ స్తస్య త్రివిధపాదవిన్యాసః స్థానం. క్షేమస్య ప్రాప్తరక్షణస్య, శరణస్య చానిష్టనివారణస్య. సర్వేషాం కామానాం. వరస్య శ్రేష్ఠస్యాపి, హరేశ్చరణం పాద ఆస్పదం ఆశ్రయః. ౬

అపాం వీర్యస్య శుక్రస్య సర్గస్య సృష్టేః పర్జన్యస్య ప్రజాపతేశ్చ పుంసో భగవతః శిశ్నః ఉపస్థేంద్రియాధిష్ఠాన మాస్పద మిత్యర్థః. ప్రజా త్యానందః సంతానార్థం సంభోగ స్తేన యా నిర్వృతి స్తాపహాని స్తస్యా స్తదుపస్థేంద్రియ మాశ్రయః. ౭

యమస్య మిత్రస్య పరిమోక్షస్య మలత్యాగస్య చ తస్య పాయ్వింద్రియ మాశ్రయః. హింసాదీనాం తద్గుద ఆశ్రయః. పాయు రింద్రియం గుద మధిష్ఠానమ్. ౮

పరాభూతే రధర్మస్య తమస శ్చాపి పశ్చిమః,
నాడ్యో నదనదీనాం తు గోత్రాణా మస్థిసంహతిః. ౯

అవ్యక్తరససిన్ధూనాం భూతానాం నిధనస్య చ,
ఉదరం విదితం పుంసో హృదయం మనసః పదమ్. ౧౦

ధర్మస్య మమ తుభ్యం చ కుమారాణాం భవస్య చ,
విజ్ఞానస్య చ సత్త్వస్య పరస్యాత్మా పరాయణమ్. ౧౧

అహం భవా న్భవశ్చైవ త ఇమే మునయోఽగ్రజాః,
సురాసురనరా నాగాః ఖగా మృగసరీసృపాః. ౧౨

గన్ధర్వాఽప్సరసో యక్షా రక్షోభూతగణోరగాః,
పశవః పితరః సిద్ధా విద్యాధ్రా శ్చారణా ద్రుమాః. ౧౩

పరాభూతే రలక్ష్మ్యాః అధర్మస్య తమసోఽజ్ఞానస్యాపి పశ్చిమః తత్పృష్ఠభాగ ఆశ్రయః, నదనదీనాం తన్నాడ్యః స్థానం, గోత్రాణాం గిరీణాం, తదస్థిసంఘః స్థానమ్. ౯

అవ్యక్తం ప్రధానం రసోఽన్నాదిరసః, సింధవః సముద్రాః, తేషాం భూతానాం, నిధనస్య లయస్య చ, తదుదరం స్థానం, విదితం. మనసః సర్వదేహిమనస్తత్త్వస్య, పుంస ఈశ్వరస్య యద్ధృదయం తత్పదం స్థానమ్. ౧౦

ధర్మస్య మమ, చతుర్ముఖస్య తుభ్యం, తత కుమారాణాం సనకాదీనాం, భవస్య రుద్రస్య, విజ్ఞానస్య చ తత్త్వస్య మహత్తత్త్వస్య పరస్య భగవతః ఆత్మాంతఃకరణం పరాయణం శ్రేష్ఠస్థానమ్. ౧౧

ఏవం పరమాత్మనో జాతం కృత్స్నం జగత్ తద్విభూతిభూతం తచ్ఛరీరత్వేన తతో న వివిక్త మిత్యుక్తం. ఏతదేవ పురుషసూక్తార్థకథనేన ప్రథయతి - తత్ర సహస్రశీర్షేత్యర్ధర్చస్య బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ దిత్యాదే శ్చార్థః పూర్వాధ్యాయే కథితః, పురుష ఏవేదం సర్వమిత్యస్యార్థమాహ అహమిత్యాదిభి స్సార్ధై స్త్రిభిః. అహం చతుర్ముఖః, భవా న్నారదః, భవో రుద్రః అగ్రజాః మునయః సనకాదయః. ౧౨

(విద్యధ్రా) విద్యాధరాః. ౧౩

(పురుషసూక్తార్థేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

అన్యే చ వివిధా జీవా జలస్థలనభౌకసః,
గ్రహర్క్షకేతవస్తారా స్తడితః స్తనయిత్నవః. ౧౪

సర్వం పురుష ఏవేదం భూతం భవ్యం భవచ్చ యత్,
తేనేద మావృతం విశ్వం వితస్తి మధితిష్ఠతా. ౧౫

స్వధిష్ణ్యం ప్రతపన్ ప్రాణో బహిశ్చ ప్రతపత్యసౌ,
ఏవం విరాజం ప్రతపం స్తప త్యంతర్బహిః పుమాన్. ౧౬

జలం స్థలే నభ శ్చైకాంసి స్థానాని యేషాం తే జలస్థలనభౌకస ఇతి. సంధి రార్షః. గ్రహాః సూర్యాదయః, ఋక్షాణి నక్షత్రాణి. తారా అపి నక్షత్రస్యైవ భిదా, తడితః విద్యుతః, స్తనయిత్నవో మేఘాః, గర్జితాని వా. ౧౪

కిం బహునా? యచ్చ కాలత్రయవర్తివస్తుజాతం విదితం సర్వం పురుష ఏవ పరమపురుష ఏవ. కాలత్రయవర్తి కృత్స్నవస్తుజాతశరీరకత్వా దపురుషశరీరభూతం స్వతంత్రం వస్తు నాస్తీత్యర్థః. నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మప్రకృతిపురుషకాలశరీరకస్య పరమపురుషస్యైవ విభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషశరీరకం పరమాత్మాత్మకజగదాకారేణావస్థానా దయ మైక్యోపదేశ ఉపపన్నః. సర్వత్ర వేదాంతే ష్వేవమేవ హ్యైక్యం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, అయ మాత్మా బ్రహ్మ. తత్త్వమసీత్యాదిభి రుపదిశ్యతే పురుష ఏవేద మితి. సామానాధికరణ్యస్య వ్యాప్తినిబంధనత్వ మాహ (తేనేతి.) 'అధో నిష్ట్యా వితస్త్యాంతే నాభ్యా ముపరి తిష్ఠతి, హృదయం తద్విజానీయా ద్విశ్వస్యాయతనం మహ' దితి శ్రుత్యుక్తదిశా నాభ్యా ఉపరి వితస్తిపరిచ్ఛిన్నప్రదేశాంతే స్థితం హృదయ మధితిష్ఠతా తేన పరమాత్మనేదం విశ్వ, మావృతం వ్యాప్తమ్. ౧౫

అసౌ హృదయాంతర్వర్తీ, ప్రాణః పరమాత్మా స్వధిష్ణ్యం స్వావాసస్థానం శరీరం. ప్రతపన్ అంతర్వ్యాప్త్యా ప్రశాసనాధీనం కుర్వన్, బహిశ్చ స్వధిష్ణ్యా ద్బహిష్ఠ మపి వస్తుజాతం ప్రశాసనాధీనం యథా కరోతి - ఏవం విరాజం విరాట్శబ్దవాచ్యానిరుద్ధకార్యం ప్రపంచం ప్రశాసనాధీనం కుర్వ న్నంతర్బహిశ్చ ప్రశాసనాధీనం కరోతీ త్యర్థః. అత్ర కార్యే కారణోపచారా ద్విరాట్శబ్దో బ్రహ్మాండపరః, ఏతేనాఽపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదకం 'స భూమిం విశ్వతో వృత్వా' ఇత్యర్ధర్చం వ్యాఖ్యాతం భవతి. స పరమాత్మా భూమిం బ్రహ్మాండరూపం ప్రపంచం విశ్వతః సర్వతః, వృత్వా వ్యాప్య. భూమిం దశాంగుళమాత్ర మతిక్రమ్య స్థితః 'అత్యతిష్ఠ ద్దశాంగుళ' మిత్యాధిక్యమాత్రం వివక్షితం, న ప్రమాణం అనుపయోగా దపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చేతి తస్యాఽర్థః. ౧౬

సోఽమృత స్యాభయస్యేశో మర్త్య మన్నం యదత్యగాత్,
మహిమైష తతో బ్రహ్మన్ పురుషస్య దురత్యయః. ౧౭
పాదేషు సర్వభూతాని పుంస స్స్థితిపదో విదుః,
అమృతం క్షేమ మభయం త్రిమూర్ధ్నోఽధాయి మూర్ధని. ౧౮

జీవాంతరాత్మత్వేన వసతోఽపి పరమపురుష స్యాఖోక్తృత్వం మోక్షప్రదత్వం చ ప్రతిపాదయన్ "ఉతామృతత్వస్యే" త్యస్యార్థ మాహ (స ఇతి.) న విద్యతే భయం యస్మాత్ తస్యామృతస్య మోక్షస్యేశః ప్రదాతా యద్యస్మాత్ మర్త్య మనిత్య మన్నం భోగ్యం కర్మఫలం అత్యాగా దతిక్రమ్య స్థితః అనశ్నన్ యో అభిచాకశీతీతి శ్రుత్యుక్తరీత్యాఽసంభావితకర్మఫలసంబంధత్వాత్ పరమాత్మా మోక్షద ఇత్యర్థః. శ్రుతా వంతేనేతి ద్వితీయార్థే తృతీయా. శరీరాంతరావస్థితి జీవవైలక్షణ్యం చానుపపన్న మిత్యాశంకాయాం ఏతావానస్య మహిమే త్యస్యార్థ మాహ (మహిమేతి.) పురుషస్య కృత్స్నచిదచిదాత్మకప్రపంచస్యాంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య సర్వం స్వప్రశాసనాధీనం కుర్వతః, పరమాత్మన, ఏష మహిమా అమృతస్యేశానత్వరూపమహిమా, దురత్యయః అపారకృత్స్నప్రపంచాత్మకత్వే నావస్థితస్యాపి ప్రపంచగతదోషాస్పర్శిత్వ మమృతేశితృత్వం చేత్యేత దనుపపద్యమానమపి, తస్య మహిమ్నా ఉపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౭

అపారమహిమత్వ మేవ ప్రతిపాదయతః పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీతి వాక్య స్యార్థ మాహ (పాదేష్వితి.) తిష్ఠంత్యత్రేతి స్థితయో భూరాదయో లోకాస్తే పాద ఇవ పాదా అంశా యస్య స స్థితిపాత్ తస్య పాదే ష్వంశభూతేషు లోకేషు సర్వభూతాని దేవాదిచతుర్విధభూతాని విదుః. ఏతేన మంత్రేఽపి పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీతి సామానాధికరణ్య మధిష్ఠానాధిష్ఠేయయో రభేదవివక్షయా పాద ఇత్యేకవచనం చ సామాన్యాభిప్రాయేణేతి వ్యాఖ్యాతం భవతి బద్ధముక్తయో రసాంకర్యేణ ప్రాప్యస్థానానాం తద్విభూతిత్వప్రతిపాదకస్య త్రిపాద స్యామృతం దివీ త్యాదరార్థ మాహ (అమృత మితి.) అస్యేశ్వరస్య సంబంధిత్రిపాత్ త్రివిధ మమృత మక్షయ్యసుఖం దివి ప్రకృతిమండలాద్బహిరితి శ్రుత్యర్థః. అత్ర త్రిపాచ్ఛబ్దోక్త త్రివిధత్వం దర్శయ న్నాహ (అమృతం.). మరణాది వికారరాహిత్యమభయం తత్కార్యభయరాహిత్యం క్షేమం, ఇష్టప్రాప్తిరూపలక్షణం నిరతిశయానంద రూపప్రాపణ మిత్యర్థః, అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావరూపముక్తైశ్వర్యం కోటిత్రయేఽత్ర సంగృహీతం (అమృత మితి.) విరజావమృత్యుశబ్దార్థ ఉక్తః (క్షేమమితి,) సత్యకామత్వా ద్యనువృత్తి రుక్తా. అభమియ త్యపహతపాప్మవిశోకాదిశబ్దార్థ ఉక్తః పాప్మాహి భయహేతుః. భయ మితి శోకాదిసర్వదుఃఖప్రదర్శనం ఏవం త్రిమూర్ధ్నా త్రివిధం ముక్తైశ్వర్యం మూర్ధని ఉపదిష్టా దిత్యర్థః. తమసః పరస్తా దితివ ల్లీలావిభూతేః పరస్తా దమృతం క్షేమమయం చాధాయి నిహిత మిత్యర్థః. మూర్ధస్వితి పాఠే, ఉపరిష్టా ద్వర్తమానేషు త్రిషుపాదే ష్విత్యర్థః. ౧౮

(పురుషసూక్తార్థేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

పాదాస్త్రయో బహి శ్చాస న్నప్రజానాం య ఆశ్రయః,
అంత స్త్రిలోక్యా స్త్వపరో గృహమేధోఽబృహద్వ్రతః. ౧౯
సృతీ విచక్రమే విష్వఙ్ సాశనాఽనశనే ఉభే.
య దవిద్యా చ విద్యా చ పురుష స్తూభయాఽఽశ్రయః. ౨౦

బద్ధేభ్యో ముక్తానాం జీవానాం బహుత్వం తత్ప్రాప్యస్థానానంత్య ముభయోః తద్విభూతిత్వం బద్ధానా మల్పీయ స్త్వం ప్రాప్య స్థానం తస్యాపి తద్విభూతిత్వం చ ప్రతిపాదయత స్త్రిపాదూర్ధ్వ త్యాదే రర్ధ మాహ (పాదా ఇతి.) త్రయః పాదా యస్య స త్రిపాత్, పురుషః పరమపురుషః, ఊర్ధ్వం ప్రకృతిప్రాకృతేభ్యః ఉపరిష్టాత్, ఉదేత్ ఉదయం గతః, స్వేచ్ఛోపాత్తదివ్యమంగళవిగ్రహః సమస్త నిత్యముక్తభోగ్య ఆస్త ఇత్యర్థః. అత్ర పాచ్ఛబ్దః పాదవ దంశత్వే నావస్థితానాం ముక్తానాం తత్ప్రాప్య స్థానస్య చ భాగా నాహ. ఏవం చ త్రయః పాదాః ముక్తజీవవర్గస్య తత్ప్రాప్యస్థానస్య చ భాగా విభూతిత్వేన యస్య స త్రిపా ద్బద్ధజీవః తత్స్థానాపేక్షయా ముక్తః తత్ప్రాప్యస్థానానాం త్రిభాగవత్వ కథనం అనంతత్వతాత్పర్యకం, అస్య పరమపురుషస్య. పాదః విభూతిభూత ఏకో భాగ, ఇహ ప్రకృతి మండలేఽభవత్. బద్ధాః తత్ప్రాప్యస్థానాని "చైకాంశేన స్థితో జగ" "త్తస్యాయుతాయుతశతైక కలాంశకాంశే విశ్వం విచిత్రచిదచిత్ప్రవిభాగవృత్త" మిత్యుక్తప్రకారేణ తద్విభూత్యైకదేశః ఇతి శ్రుత్యర్థః. ఏతదేవ వ్యాచష్టే (పాదా ఇతి.) త్రయః పాదాస్తు బహిః ప్రకృతిప్రాకృతేభ్యో బహి రాసన్ యే తస్య పాదా స్తేఽప్రజానాం జన్మరహితానాం ముక్తానాం మాశ్రయాః ప్రాప్యా ఇత్యర్థః. ఏకస్య పాదస్యాబహిష్ఠత్వ మాహ (అత ఇతి.) అవరః సాంసారికక్షేత్రజ్ఞవర్గప్రాప్యస్థానరూపః, పాదః త్రిలోక్యాః అంతరిత్యర్థః. తమేవ పాదం విశినష్టి, గృహమేధః అహంకారమమకారాదిమాన్, వర్ణాశ్రమాన్వితశ్చేత్యర్థః. బృహద్వ్రతః కర్మవశ్యః ఉపచారాత్ ప్రాప్యప్రాప్తధర్మవ్యపదేశః. ౧౯

ఏవ మపార మహిమత్వ ముపపాద్యార్థప్రసంగాత్ బుభుక్షు ముముక్షూణాం చ భగవల్లీలా విభూతి త్రిపాద్విభూతి గతిహేతుమార్గద్వయప్రతిపాదకం తతో విష్వఙితి వాక్యే వ్యాచష్టే (సృతీతి.) వివిధం సుష్ఠు అంచతీతి విశ్వఙ్ క్షేత్రజ్ఞః, సృతీధూమార్చిరాదిమార్గో విచక్రమే ఆక్రమ దాక్రాంతవా నిత్యర్థః. కథంభూతే సృతీ సాశనానశనేఽశనం భోగః భోగార్థత్వతదభావాభ్యాం మార్గయోః సాశనా నశనత్వే సాశనానశనలక్షణమార్గద్వయప్రాప్త్యుపాయమాహ (యదతి) యద్యత్ర మార్గద్వయమధ్యే, అవిద్యాకర్మ అవిజ్ఞాకర్మసంజ్ఞాన్యేత్యాద్యుక్తైః కర్మరూపాఽవిద్యా, ధూమాదిమార్గప్రాప్త్యుపాయభూతా ఏకా విద్యా, అర్చిరాదిప్రాప్త్యుపాయభూతా పరమాత్మోపాసనరూపాఽపరా, పురుషో జీవస్తూభయాశ్రయః సాధన ద్వయనిష్ఠః. తం "విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేత" ఇతి శ్రుతేః. సమన్వారభేతే సంగతే ఇత్యర్థః. ౨౦

యస్మాదండం విరాడ్ జజ్ఞే భూతేంద్రియగుణాత్మకః.
తద్ద్రవ్య మత్యగా ద్విశ్వం గోభి స్సూర్య ఇవాఽఽత్రయాత్. -౨౧

యదాస్య నాభ్యాం నళినా దహ మాసం మహాత్మనః,

ఏవం బుభుక్షుముముక్ష్వధికారిభేదేన తద్గంతవ్యమార్గద్వయం తదుపాయం చోక్త్వా భగవతః స్వవిభూతిభూతప్రపంచాత్ వైలక్షణ్యం భగవత్ప్రపంచాకారేణ పరిణామ తద్గతదోషాసంస్పర్శిత్వం చ ప్రతిపాదయ౯ తస్మా ద్విరాడజాయతేత్యాదివాక్యం వ్యాచష్టే (యస్మాదితి.) విరాట్ అండకారణ భూతో విరాట్పురుషోఽనిరుద్ధః. అండాదితి ల్యబ్లోపే పంచమీ. యస్మాత్ స్వశరీరభూతాత్, ప్రధానాదుపాదానా, ద్యదండం సృష్ట్వా. స్వయమపి భూతేంద్రియగుణాత్మకః. దేవాదివ్యష్టిప్రపంచ రూపో జజ్ఞే, తత్ప్రధానం తదండరూపం చ సర్వం ద్రవ్య మత్యగాత్, న తత్ర పరిచ్ఛిన్నః బహిరపి వ్యాప్తవా నిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః. ఆశ్రయా ద్ఘటపటాదిపదార్థజాతాత్ గోభిః కిరణై రాదిత్య ఇవ త్యాగాత్ వేదాంతేషు సత్కార్యవాదస్యాభిహితత్వాత్ కారణభూతో విరాడేవ వ్యష్టిరూపేణ జజ్ఞే, సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకో భగవానేవ స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకో జాతః. జాతశ్చ స్వయం శరీరభూతచేతనాచేతన గతదోషై రస్పృష్టః స్వకార్యభూతకృత్స్నప్రపంచ మంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థిత ఇత్యర్థః. నామరూప విభాగానర్హసూక్ష్మప్రకృతిపురుషశరీరకస్య పరమపురుషస్య జగదుపాదానత్వా దుపాదానత్వ స్యావస్థాశ్రయ త్వరూపత్వాత్ ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం త్రయాణా మప్యవస్థాశ్రయత్వ మస్త్యేవ. తత్రాఽచేతన స్యావస్థాశ్రయత్వం స్వరూపాన్యథాభావరూపచేతనస్య తు స్వభావాన్యథాభావరూపం, ఈశ్వరస్య తు కార్యావస్థచేతనాచేతననియంతృత్వరూపం. న హి కారణావస్థచేతనాచేతననియమనాత్ కార్యావస్థచేతనా చేతననియమనమభిన్నమితి వక్తుం శక్యమ్. కిం చేశ్వరస్య సద్వారకావస్థాశ్రయత్వ మస్త్యేవ. ఏవ మసాంకర్యే ణావస్థానాం ప్రతినియతత్వాత్ శుక్లనీలాదితంత్వారబ్ధే పటే శౌక్ల్యాదేః తత్తత్ప్రదేశగతత్వవత్ చేతనాచేతనగతా ధర్మా అజ్ఞత్వపరిణామిత్వాదయః తత్రైవావతిష్ఠంతే, న పరమాత్మానం స్పృశంతి. పరమాత్మా తు స్వయం నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణః స్వశరీరభూత చేతనాచేతనగతస్వపర్యంతనామరూపనిర్వాహకః కారణావస్థకార్యావస్థచేతనాచేతనశరీరకత్వేన తద్వాచిభిః శబ్దై రభిధీయమానః సర్వవస్తుసమానాధికృతోఽవతిష్ఠత ఇత్యయం మంత్రసంగ్రహః. శ్రుత్యర్థస్తు తస్మా త్పరమప్రస్తుతకారణపురుషా ద్విరా డనిరుద్ధో, జజ్ఞేఽవతీర్ణః, విరాజోఽనిరుద్ధాద్వైరాజో బ్రహ్మాండ శరీరకః, పురుషో జజ్ఞే, జాతశ్చ స వైరాజః, భూమిం విశ్వం. పశ్చాదుపరిష్టా దధః అంతశ్చాఽత్యతిరి చ్యతే, తద్విలక్షణో వ్యాప్తవా నిత్యర్థః. ౨౧

నన్వేవం పురుష ఏవ చేత్ సర్వం తర్హి యజ్ఞస్య తత్సాధనానాం చాపృథగ్భావా ద్యజ్ఞైః పురుషారాధనం న సిద్ధ్యే దిత్యాశంక్య తత్పరిహారాయ యత్పురుషేత్యాది. మంత్రార్థం సంగృహ్య

(పురుషసూక్తార్థేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

నావిదం యజ్ఞసంభారాన్ పురుషావయవా దృతే. ౨౨

తేషు యజ్ఞస్య పశవః సవనస్పతయ కుశాః,
ఇదం చ దేవయజనం కాలశ్చోరుగుణాన్వితః. ౨౩

వస్తూ న్యోషధయ స్స్నేహా రసలోహమృదో జలమ్,
ఋచో యజూంషి సామాని చాతుర్హోత్రం చ సత్తమ. ౨౪

నామధేయాని మంత్రాశ్చ దక్షిణాశ్చ వ్రతాని చ,
దేవతానుక్రమః కల్ప స్సంకల్ప స్తంత్రమేవ చ. ౨౫

గతయో మతయ శ్శ్రద్ధా ప్రాయశ్చిత్తం సమర్పణమ్,

దర్శయతి (యదేతి) మహాత్మనః అస్య విరాడాఖ్యానిరుద్ధస్య, నాభౌ భవం నాభ్యం, తపోభూతా న్నళినాత్, కమలా, దహం చతుర్ముఖః, యదా ఆస మభూవం, తదా పురుషావయవా ద్వినా యజ్ఞసంభారా నన్యాని యజ్ఞసాధనాని నావిందమ్ నాపశ్యమ్. ౨౨

తేషు పురుషావయవేషు యజ్ఞస్య సాధనా న్యాసన్నితి శేషః. తాన్యాహ (పశవ ఇతి,) వనస్పతయో యూపాదయో, దేవయజనం దేవాః ఇజ్యంతేఽస్మిన్నితి దేవయజనం యాగభూమిః, ఇదం వేతి వచనా ద్యజ్ఞార్హే స్థానే ఉపవిష్టః కథయతీతి గమ్యతే. బహుగుణాన్వితః కాలో వసంతాదిః. ౨౩

వస్తూని పురోడాశాదీని, తదర్థా ఓషధయః వ్రీహ్యాదయః, స్నేహ ఆజ్యాదిః, రసః సోమాది రసః, లోహః సువర్ణాదిః, మృదః కపాలాదీని, చాహోరాత్రం చతుర్హోతృశబ్ద వాచ్యైర్మంత్రైః ప్రకాశ్యం కర్మ, హే సత్తమ సతాం శ్రేష్ఠ. ౨౪

నామధేయాని జ్యోతిష్టోమాదీని. ఋగాదీనా ముక్త్వా న్మంత్రాః స్వాహాకారాదయః, వ్రతం పయోభక్షణాదికం, దేవతానుక్రమః దేవతానా మనుక్రమః ఉద్దేశః, యద్వా, దేవతేతి పృథక్పదం సా చ అనుక్రమ అనుపాతః ఆనుపూర్వీవా. కల్పః ప్రయోగవిధిః, సంకల్పః కర్తవ్యాధ్యవసాయః, తంత్రం క్రియాకలాపః ౨౫

గతయో విష్ణుక్రమాద్యాః మతయః, దేవతాధ్యానాని శ్రద్ధాకర్తవ్యవిషయా, త్వరా ప్రాయ

పురుషావయవై రేతే సంభారా స్సంభృతా మయా. ౨౬

ఇతి సంభృతసంభారః పురుషావయవై రహమ్,
తమేవ పురుషం యజ్ఞం తేనైవాయజ మీశ్వరమ్. ౨౭

తత స్తే భ్రాతర ఇమే ప్రజానాం పతయో నవ,
అయజ న్వ్యక్త మవ్యక్తం పురుషం సుసమాహితాః. ౨౮

తత శ్చ మనవః కాలే ఈజిరే ఋషయోఽపరే.
పితరో విబుధా దైత్యా మనుష్యాః క్రతుభి ర్విభుమ్. ౨౯

నారాయణే భగవతి తదిదం విశ్వ మాహితమ్,
గృహీతమాయోరుగుణః సర్గాదా వగుణ స్స్వతః. ౩౦

శ్చిత్తం, వైకల్యసమాధానం సమర్పణం దేవతాం ప్రతి హవిషోఽర్పణం మయా పురుషావయవైః. సంభారా యజ్ఞసాధనాని, సంభృతాః సంపాదితాని. ౨౬

ఇత్థం సంభృతాః సంపాదితాః, సంభారా యేన సోఽహం, తమేన పురుషం, నియంతారం యజ్ఞం విష్ణుం తేనైవ యజ్ఞేనైవాయజమ్. ఇష్టవానస్మి. అనేన 'యజ్ఞేన యజ్ఞమయజంత' ఇతి మంత్రార్థ ఉక్తః. ౨౭

తేన దేవా అయజంతే త్యస్యార్థం సప్రపంచం దర్శయతి (తత ఇతి.) ద్వాభ్యామ్. తే తవ భ్రాతరః మరీచ్యాదయో నవ ప్రజాపతయః, సుసమాహితచిత్తాః వ్యక్తం ఇంద్రాదిరూపే ణావ్యక్తం. స్వతః పురుషం పరమపురుష, మయజన్ ఇష్టవంతః. ౨౮

కాలే స్వే స్వే కాలేఽవసరే, మన్వాదయః క్రతుభిః విష్ణుం ఈజిరే ఇత్యర్థః. ౨౯

ఏవం యద్రూప మిత్యాదిప్రశ్నానాం పురుషసూక్తసంవాదే నోత్తరా ణ్యభిధాయ యదధిష్ఠాన మిత్యేతత్ప్రశ్నోత్తరార్థ ముపసంహరతి (నారాయణ ఇతి.) ఆహిత మవస్థితం, ఏవం స్వస్మిన్నేవ సూక్ష్మరూపేణావస్థితం విశ్వం స్వశరీరభూతేన మయా సృజతి, రుద్రరూపేణ హరతి, పురుషరూపేణ తు పాతి. ఇత్యుపసంహరతి (గృహీతేత్యాదినా.) స్వతః అగుణః సత్త్వాదిగుణరహితః ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం హి స్వతః సత్త్వాదిరహితమ్. అగుణోఽప్యహమ్ గృహీతా మాయయా ఉరవో గుణా యేన

(పురుషసూక్తార్థేన విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

సృజామి తన్నియుక్తోఽహం హరో హరతి తద్వశః,
విశ్వం పురుషరూపేణ పరిపాతి త్రిశక్తిధృక్. ౩౧

ఇతి తేఽభిహితం తాత యథేద మనుపృచ్ఛసి,
నాన్య ద్భగవతః కించి ద్భావ్యం సదసదాత్మకమ్. ౩౨

న భారతీ మేఽంగ మృషోపలక్ష్యతే న వై క్వచి న్మే మనసో మృషా గతిః,
న మే హృషీకాణి పతం త్యసత్పథే యన్మే హృదౌత్కంఠ్యవతా ధృతో హరిః. ౩౩

సోఽహం సమామ్నాయమయ స్తపోమయః ప్రజాపతీనా మభివందితః పతిః,

తథాభూతః సర్గాదౌ తన్నియుక్తః తన్నియోజ్యః సన్సృజామి హరో రుద్రః, తద్వశః తదధీనః విశ్వం హరతి పురుషరూపేణ స్వావతారరూపేణ పాతీత్యత్ర తన్నియుక్తః తద్వశః ఇత్యనేన బ్రహ్మరుద్రయోః తన్నియామ్యప్రతీతేః పురుషరూపేణే త్యత్ర తదప్రతీతేశ్చ సృష్టిసంహారౌ బ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవాంతర్యామిత్వేన కరోతి పాలనం తు స్వయమేవ కరోతీతి వేదితవ్యమ్. అతస్త్రిశక్తిధృక్ సృష్టిస్థితిసంహారసామర్థ్యరూపశక్తిత్రయయుక్త ఏక ఏకేత్యర్థః. ౩౦—౩౧

యద్రూప మిత్యాది ప్రశ్నానాం యదాత్మక స్త్వ మిత్యాది ప్రశ్నానాం చ సామాన్యే నోత్తరం యదుక్తం 'వాసుదేవాత్ పరో బ్రహ్మన్ న చాన్యార్థోఽస్తి తత్త్వత' ఇతి పురుష ఏవేదం సర్వం ఇతి శ్రుత్యా చ తద్దృఢీకృతం, తదుపసంహరతి (ఇతీతి.) హే తాత! ఇదం విశ్వం ప్రతి యథా అనుపృచ్ఛసి విశ్వవిషయప్రశ్నం కరోషి, తస్య ప్రశ్నస్యోత్తరం చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నం జగత్ కించిదపి భగవతః అన్యత్ పృథగితి న భావ్యమ్, నానుసంధేయమితి తే తుభ్య మభిహితం కథిత మిత్యర్థః. ౩౨

యదుక్త మేతావత్త్వం యతో హి మే తమవిజ్ఞాయ మా మీశ్వరం ప్రబ్రవీషీతి తదుపపాదయితు ముపసంహరతి (న భారతీతి.) మే భారతీ, వాఙ్మృషా మిథ్యా న దృశ్యతే మే మనసో గతిః న మృషా హృషీకాణి ఇంద్రియాణి, అసత్యేఽసద్విషయే, న పతంతి న ప్రవర్తంతే యస్మాన్మయా ఔత్కంఠ్యం ఆశా, తద్వతా హృదయేన, హరి ర్ధృతః ధ్యాతః అంగ హే నారద! అతో మే వాఙ్మనఇంద్రియాణాం వృత్తయః సత్యార్థా, న తు మత్ప్రభావేనేత్యర్థః. ౩౩

అతో మమాపి జ్ఞానప్రదో మదచింత్యస్వరూపస్వభావః సర్వేశ్వరో మత్తోఽన్యోఽస్తీ త్యత ఆహ (సోఽహమితి) సమామ్నాయః సమామ్నాయప్రచురః, తపోమయః తపః ప్రచురః, విద్యాతపోభ్యాం

ఆస్థాయ యోగం నిపుణం సమాహిత స్తం నాధ్యగచ్ఛం యత ఆత్మసంభవః. ౩౪

నతోఽస్మ్యహం తచ్చరణం సమీయుషాం భవచ్ఛిదం స్వస్త్యయనం సుమంగళమ్,
యో హ్యాత్మమాయావిభవం స్వయం గతః యథా నభ స్స్వాంతమథాఽపరే కుతః. ౩౫

నాఽహం న యూయం యదృతాం గతిం విదు ర్న వామదేవః కిముతాఽపరే సురాః,
తన్మాయయా మోహితబుద్ధయ స్త్విదం వినిర్మితం చాఽఽత్మసమం విచక్ష్మహే. ౩౬

సర్వోత్కృష్ట ఇత్యర్థః ప్రజాపతీనాం మరీచ్యాదీనా, మభివందితః తైర్నమస్కృతః తేషాం పతి, శ్చాత్మనః పరమాత్మనః, సంభవః ఉత్పన్నః, తత్కృపాలబ్ధజ్ఞానసపంన్నోఽహం సమాహితః సన్, నిపుణం నిర్విఘ్నం, యోగం సమాస్థాయ, యః స్వమాయావిభవం స్వయం గత స్తం పరమాత్మానం నాధ్యగచ్ఛం స్వరూపతో గుణతశ్చైతావానితి న జ్ఞాతవాన్, ౩౪

అత స్తచ్చరణం ప్రతి కేవలం నతోఽస్మి, కథంభూతం చరణం సమీయుషాం శరణాగతానాం భవచ్ఛిదం సంసృతినివర్తకం స్వస్త్యయనం మంగళానా మాశ్రయం సుమంగళం సుసేవ్యం అనవగమే దృష్టాంతః (యథేతి.) దోషాస్పర్శాయ దుర్గ్రహణాయ చ నభః త్వద్దృష్టాంతః దుఃస్పర్శః పాణినా వాయురితి. మహాభారతోక్తేః స్వమాయావిభవం స్వయం గత ఇత్యనేన జవనికాం గత ఇతివదన్యానుపలభ్యత్వ ముక్తం, నతు మాయావశ్యత్వం ఆత్మమాయావిభవే నాన్యానుపలభ్యత్వం గత ఇత్యర్థః ఏవంవిధపరమాత్మాన ముక్తవిధోఽప్యఽహమేవ నాఽధ్యగచ్ఛ మఽన్యే నాఽధిగచ్ఛంతీతి కిము వక్తవ్యమిత్యాహ (యథేతి.) అపరే జీవాః కుతో హేతోః విదు రిత్యర్థః. ౩౫

ఏతదేవోపపాదయతి (నేతి.) యూయమితి సనకాద్యభిప్రాయేణ బహువచన నిర్దేశః. వాసుదేవో నామ కశ్చిదృషిః శంకరో వా న చాఽహం న చ శంకరశ్చ జానంతీతి. శ్రీవైష్ణవీయ చతుర్ముఖవాక్యాంతరాత్, యదృతాం యస్య పరమాత్మనః ఋతాం, సత్యాం గతిం స్వరూపరూపయథావస్థితిం బత తద్గతిం ఇది పాఠాంతరమ్. అస్మదాదయో న విదుః. కైముత్యన్యాయేనాహ (కిముతేతి.) కుతో న విదు రిత్యత ఆహఽతన్మాయయేతి. తస్య భగవతో మాయయా దైవీహ్యేషా గుణమయీత్యుక్తవిధమాయయా మోహితా బుద్ధి ర్యేషాం తే తన్మాయామోహితబుద్ధిత్వా దేతే న విదు రిత్యర్థః. తర్హి కిం విదు రిత్యత ఆహ తేనైవ వినిర్మిత మిద మచేతనం శరీరం స్వాత్మసమ మాత్మానం దేహాకారం మన్యామహ ఇత్యర్థః దేహాత్మవిభాగ మప్యఽజానతాం కథం పరమాత్మనో వేదనమితి భావః. ౩౬

(విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

యస్యాఽవతారకర్మాణి గాయంతి హ్యస్మదాదయః,
న యం విదంతి తత్త్వేన తస్మై భగవతే నమః. ౩౭

స ఏష ఆద్యః పురుషః కల్పే కల్పే సృజత్యఽజః,
ఆత్మాఽఽత్మన్యాత్మనాఽఽత్మానం సంయచ్ఛతి చ పాతి చ. ౩౮

విశుద్ధం కేవలం జ్ఞానం ప్రత్యక్సమ్యగవస్థితమ్,
సత్యం పూర్ణ మనాద్యంతం నిర్గుణం నిత్య మద్వయమ్. ౩౯

తర్హి మాయాతరణే క ఉపాయ ఇత్యత ఆహ (యస్యేతి.) యస్య భగవతోఽవతారాణాం. కర్మాణి చేష్టితాని, అస్మదాదయః చతుర్ముఖాదయః, గాయంతి యం తత్త్వేన. యాథార్థ్యేన న విదంతి న జానంతి. కింతు తస్మై భగవతే నమస్కుర్వంతి, తస్య గుణకర్మానుకీర్తనమేవ మాయా తరణోపాయ ఇత్యభిప్రాయః. ౩౭

కేఽవతారాః కాని చేష్టితాని చ యదనుకీర్తనేన మాయాం తరంతీ త్యాఽఽశంకాయా మవ తారాం స్తత్కర్మాణి చ వక్ష్యన్ యద్రూప మిత్యాది ప్రశ్నానా ముత్తరాణ్యుపసంహరతి (స ఏష ఇతి.) అజః కర్మాధీనజన్మరహితః ఏష ఆద్యః కారణభూతః పరమపురుషః కల్పే కల్పే ప్రతికల్ప మాత్మన్యే వాఽఽధారే ఆత్మనా ఉపకరణభూతే నాత్మాన ముపాదాన మాత్మైవ కర్తా సృజతి సంయచ్ఛతి సంహ రతి పాతి చ. ౩౮

నన్వఽయం జగద్వ్యాపారో భగవతః కిం కర్మాధీన ఇత్యాశంక్య నేత్యాఽఽహ (విశుద్ధమితి.) పుణ్యాపాపరూపకర్మరహిత మతో న జగద్వ్యాపారః కర్మాధీన ఇత్యర్థః. ఏవం చ కర్మాధీనవ్యాపారజీవ స్వరూపాత్ వైలక్షణ్య ముక్తం భవతి, జీవవిలక్షణం చేత్ తత్కిం జడ మిత్యత ఆహ-కేవలం జ్ఞానం క్వచిద ప్యఽజడ మిత్యఽర్థః. తర్హి కిం ఘటపటాద్యాకారవృత్తిజ్ఞాన మిత్యత ఆహ (ప్రత్యక్) స్వస్మై భాసమానం. నను జీవోఽప్యేవంరూపోఽత ఆహ - సమ్య గవస్థిత మఽర్థాంతరానపేక్షస్థితమ్, జీవస్తు పరమాత్మధార్య ఇత్యఽభిప్రాయః. అన్యానఽపి చేతనాచేతనవిలక్షణాకారానాహ — సత్యం స్వరూపతో ధర్మతశ్చ నిర్వికార మనేన స్వరూపతో వికార్యచేతనద్రవ్యం స్వభావతో వికారాచేతనశ్చ వ్యావృత్తః, పూర్ణ మవాప్తసమస్తకామం, నిర్గుణం సత్వాదిరహిత, మనాద్యంత ముత్పత్తినాశరహిత, మత ఏవ నిత్యం కాలా ద్యనవచ్ఛిన్న మద్వయం సమాభ్యధికరహితమ్. ఏతే యథాసంభవం చేతనా చేతనవ్యావర్తకత్వే నాఽనుసంధేయాః. ౩౯

ఋషే విందంతి కవయః ప్రశాంతాత్మేంద్రియాశయాః,
యదా తదేవాఽసత్తర్కై స్తిరోధీయేత విప్లుతమ్. ౪౦

ఆద్యోఽవతారః పురుషః పరస్య కాల స్స్వభావ స్సదసన్మన శ్చ,
ద్రవ్యం వికారో గుణ ఇంద్రియాణి విరాట్ స్వరాట్ స్థాస్ను చరిష్ణు భూమ్నః. ౪౧

అహం భవో యజ్ఞ ఇమే ప్రజేశా దక్షాదయో యే భవదాదయశ్చ,

అత్ర విద్వదనుభవం ప్రమాణయతి (ఋషే ఇతి.) హే ఋషే నారద, ఆత్మా అంతః కరణ మాశయో వాసనా ప్రణేతా ఆత్మేంద్రియాశయా యేషాం తే కవయః. ఉక్తవిధం పరమాత్మ స్వరూపం జానంతి. కవయః సమీచీనతర్కైః వివిచ్య తత్స్వరూపం చేతనాచేతనవిలక్షణం శోధయంతి. కుతర్కై ర్దుర్జ్ఞేయత్వ మాఽఽహ - అసత్తర్కై రసతాం తర్కైః సతా మేవ వా హేతువాదై ర్యదా విప్లుత ముపద్రుతం స్యాత్ తదా తిరోధీయేతేత్యర్థః. ౪౦

అథావతారాన్ తత్కర్మాణి చ వివక్షుః ఆదిమ మవతార మాహ (ఆద్య ఇతి.) పురుషో విరాట్పురుషః పరస్య విష్ణో రాద్యోఽవతార ఇత్యర్థః. ఆద్యత్వం మత్స్యకూర్మాద్యపేక్షయా. అస్య విభూతీ రాఽఽహ (కాల ఇత్యాదిభిః.) కాలాదయో రూపవతః స్వరూప మిత్యుత్తరేణాన్వయః. రూపవతోఽకర్మ కృతరూపస్య స్వరూపం స్వీయం రూపం శరీరం. కాలాదయ స్తన్నియామ్యం వర్గరూపవిభూతి రితి పరం తత్త్వం కాలాదీనాం పరం యాథాత్మ్య మిత్యర్థః. స్వభావః ప్రకృతిగతపరిణామస్వభావః సదసత్ చేతన మచేతనం, స్థూలం సూక్ష్మం వా ద్రవ్యం పృథివ్యాదివికారో మహదహంకారాది ర్గుణః సత్త్వాదిః, ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మాత్మకాని. విరా డంతరిక్షం, స్వరాట్ స్వర్గోఽయం, లోకస్తు వై సమా డంత రిక్షం విరాట్ స్మృతం స్వరాడసౌ స్మృతో లోక' ఇత్యుక్తేః. స్థాస్ను స్థావరం. చరిష్ణు జంగమం. భూమ్నో భూమవతో భగవతః, ౪౧

కిం బహునా. సంక్షేపేణ శృణ్విత్యాహ (అహమితి.) అహం బ్రహ్మా, భవో రుద్రో, యజ్ఞో విష్ణుః, యద్యప్యయం విభూతిమధ్యే పఠిత స్తథాపి న విభూతి ర్ధాంతరాభావాత్. పాలనాధి కృతవిష్ణ్వవతారగతపాలనా తు గుణం యత్సామర్థ్యం తస్య విభూతిత్వద్యోతనాయ, యజ్ఞోఽపి విభూతిషు పఠితో విభూతిత్వం నామ నియామ్యత్వం. సర్వభూతానాం ప్రవర్తనరూపం నియమనమాత్మ తయాఽవస్థానాత్. ఆత్మా హి నామ శరీరస్య సర్వాత్మాఽఽధారో నియంతా శేషీ చ భగవతః స్వవిభూతి భూతేషు సర్వే ష్వాత్మతయాఽవస్థాన మేవ కవిత్వచ్ఛన్దసామానాధికరణ్యనిర్దేశ హేతు ర్భగవ త్యాత్మ

(విరాడ్రూపవర్ణనమ్)

స్వర్లోకపాలాః ఖగలోకపాలా నృలోకపాలా స్తలలోకపాలాః. ౪౨

గంధర్వవిద్యాధరచారణేశా యే యక్షరక్షోరగనాగనాథాః.
యే వా ఋషీణా మృషభాః పితౄణాం దైత్యేంద్రసిద్ధేశ్వరదానవేంద్రాః.
అన్యే చ యే ప్రేతపిశాచభూతకూష్మాండయాదోమృగపక్ష్యధీశాః. ౪౩

యత్కించ లోకే భగవ న్మహస్వ దోజస్సహస్వద్బలవత్ క్షమావత్,
శ్రీహ్రీవిభూత్యాత్మవదద్భుతార్థం త త్త్వం పరం రూపవత స్స్వరూపమ్. ౪౪

ప్రాధాన్యతో యానృష ఆవదంతి లీలావతారా న్పురుషస్య భూమ్నః,

తయాఽవస్థితే హి సర్వే శబ్దాః తస్మిన్నేవ పర్యవస్యంతి, యథా దేవమనుష్యపక్షివృక్షాదయః శబ్దాః శరీరాణి ప్రతిపాదయంతః తత్తదాత్మని పర్యవస్యంతి, దక్షాదయో యే ఇమే ప్రజేశా భవదాదయో నారద ప్రభృతయః సనకాదయః, ఖగలోకపాలాః పక్షిశ్రేష్ఠాః, తలలోకపాలాః పాతాళేశ్వరాః. ౪౨

గంధర్వాదీనాం ఈశాః, ఉరగాః సర్పాః, నాగా గజాః, యక్షాదీనాం యే నాథాః. రక్షోరగేతి సంధిరార్షః. ఋషీణాం పితౄణాం యే శ్రేష్ఠాః. దైత్యా దితిపుత్రాః తేషా మింద్రాః. ౪౩

(అన్యే చ యే ప్రేతాదీనా మధీశాః.) ౪౪

కిం బహూనా (యదితి.) యత్కించిద్ భగవదాది తత్సర్వం రూపవతః స్వరూప మిత్యన్వయః. భగవదైశ్వర్యవత్ మహస్వత్. తేజోవత్, ఓజస్వత్, ఉత్సాహవత్, సహస్వత్, వేగవత్, ధైర్యవత్, బలవత్. ధారణసామర్థ్యవత్, క్షమావత్. సహనవత్, శ్రీః శోభా, హ్రీ ర్లజ్జా. విభూతి ర్నియామ్యవర్గః, ఆత్మా బుద్ధిః, తద్యుక్త మద్భుతార్థ మద్భుతశబ్దవాచ్యం, ఏతత్సర్వం రూపవతః. ప్రశంసాయాం మతుప్. అకర్మకృత్ స్వేచ్ఛోపాత్తదివ్యమంగళాస్పదవిగ్రహస్య భగవతో విరాట్ పురుషస్య స్వీయా విభూతి రిత్యర్థః. అవతారాణా మానంత్యాత్తత్ర ప్రసిద్ధాన్ వక్ష్యామీత్యాహ (ప్రాధాన్యత ఇతి.) అసత్కథాశ్రవణై ర్యే కర్ణయోః కషాయాః తాన్ శోషయంతీతి తథా, తాన్ సుపేశాన్ సుందరాన్, హే ఋషే. ఆవందతి మునయ ఇతి శేషః. ఋషయ ఇతి పాఠే ఋషయో

ఆపీయతాం కర్ణకషాయశోషా ననుక్రమిష్యే త ఇమాన్ సుపేశాన్. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

బ్రహ్మోవాచ—

యత్రోద్యతః క్షితితలోద్ధరణాయ బిభ్రత్ క్రౌడీం తనుం సకలయజ్ఞమయీమనంతః,
అంతర్మహార్ణవ ఉపాగత మాదిదైత్యం తం దంష్ట్రయాద్రిమివ వజ్రధరో దదార. ౧

వదంతీ త్యన్వయః. తాం తే తుభ్యం, మనుక్రమిష్యే క్రమేణ వర్ణయిష్యామి. తదనుక్రమే ణామృతం త్వయా ఆపీయతాం. యద్వా. ఆపీయతా మితి శత్రంతమ్. ఆపిబతాం కర్ణకషాయశోషా నిత్యర్థః. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రతిజ్ఞాయాఽవతారాం స్తత్కర్మాణి తత్తత్ప్రయోజనాని తద్గుణాం శ్చాహ బ్రహ్మా (యత్రేత్యాదినా.) యత్ర యదా కాలే క్షితితలోద్ధరణార్థం సమస్తయజ్ఞావయవాం క్రౌడీం వారాహీం తనుం బిభ్రత్ సన్నుద్యతోఽనంతో పరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావో భగవాన్ దంష్ట్రియా తం మహార్ణవే సముద్రస్యాంతః ఉపాగతం సమాగతం హిరణ్యాక్ష ఇతి ప్రసిద్ధ మాదిదైత్యం దితేః ప్రథమం పుత్రం, దదార విదారితవాన్ తత్ర దృష్టాంతః - వజ్రధరః ఇంద్రః అద్రి మివేత్యర్థః. ౧

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

జాతో రుచే రజనయత్ సుయమాన్ సుయజ్ఞ ఆకూతిసూను రమరా నథ దక్షిణాయామ్,
లోకత్రయస్య మహతీ మహర ద్యదార్తిం స్వాయంభువేన మనునా హరి రిత్యనూక్తః. ౨

జజ్ఞే చ కర్దమగృహే ద్విజ దేవహూత్యాం స్త్రీభిః సమం నవభి రాత్మగతిం స్వమాత్రే,
ఊచే యయాఽఽత్మశమలం గుణసంగపంక మస్మిన్ విధూయ కపిలస్య గతిం ప్రపేదే ౩

అత్రే రపత్య మభికాంక్షత ఆహ తుష్టో దత్తో మయాఽహమితి యద్భగవాన్ స దత్తః,
యత్పాదపంకజపరాగపవిత్రదేహా యోగర్ధి మాపు రుభయీం యదుహైహయాద్యాః. ౪

సుయజ్ఞావతార మాహ (జాత మితి.) రుచేః ప్రజాపతేః, సకాశాత్, తద్భార్యాయా ఆకూతేః, సూనుః సుయజ్ఞో నామ జాతః, స చ స్వభార్యాయాం దక్షిణాయాం, యమాఖ్యగుణయుక్తాన్ యామాన్ దేవా నిత్యర్థః, "యజ్ఞస్య దక్షిణాయాం తు దేవా ద్వాదశ జజ్ఞిరే, యామా ఇతి సమాఖ్యాతా" ఇతి వచనాత్, అజనయత్ ఉత్పాదయామాస. ఆకూతేః సూనుః స ఏవేంద్రః సన్నార్తిం యదా అహర త్తదా పూర్వం సుయజ్ఞ ఇత్యుక్తోఽప్యను పశ్చా న్మాతామహేన మనునా హరిరిత్యుక్తః. అనేన దేవోత్పాదనం లోకత్రయార్తిహరణం చ కర్మ దర్శితం. ఏవం సర్వత్రాఽవతార స్తత్కర్మ చ జ్ఞేయమ్. ౨

కపిలావతారమాహ (జజ్ఞ ఇతి.) కర్దమప్రజాపతే ర్గృహే తద్భార్యాయాం దేవహూత్యాం, హే ద్విజ! నారద! నవభిః స్త్రీభిః భగినీభిః సహ, జజ్ఞే జాతః, స చ స్వమాత్రే ఆత్మగతి మాత్మజ్ఞానం మోక్షమార్గం వా ఉక్తవాన్, యయా ఆత్మగత్యా సా దేవహూతి రాత్మశమలం ఆత్మనో మలినీకరణ మస్మిన్ దేహే జాతం గుణసంగపంకం గుణత్రయసంగ ఏవ పంక స్తం విధూయ, కపిలస్య గతిం కపిలోక్తగతిం, ప్రాప్తవతీ. ౩

దత్తాత్రేయావతారమాహ (అత్రే రితి.) అపత్యం పుత్ర మభికాంక్షతోఽభికాంక్షమాణా దత్రేః తుష్టః మయాఽహమేవ తుభ్యం దత్త ఇతి యద్యత ఆహ తతః స భగవా న్నామ్నా దత్త ఇతి జాతః, స్వభక్తేభ్యో యోగైశ్వర్యదానం తచ్చరితం దర్శయతి. యస్య పాదపంకజయోః పరాగ స్తేన పవిత్రితాః దేహా యేషాం తే హైహయాద్యాః హైహయ ప్రభృతయః, యద్యతః దత్తాత్రేయా దుభయీ మైహికాముష్మికీం యోగర్ధిం యోగైశ్వర్య మణి మాద్యష్టైశ్వర్యరూపా మైహికీం ముక్తి రూపా, మాముష్మికీం చ యోగర్ధి మాపుః ప్రాపుః, ఉ ప్రసిద్ధౌ, యద్వా యదు ర్యయాతిపుత్ర ఇతి. ౪

తప్తం తపో వివిధలోకసిసృక్షయా మే ఆదౌ సనాత్ స్వతపసః స చతుఃసనోఽభూత్,
ప్రాక్కల్పసంప్లవవినష్ట మిహాత్మతత్త్వం సమ్యగ్ జగాద మునయో యదచక్షతాత్మన్. ౫
ధర్మస్య దక్షదుహిత ర్యజనిష్ట మూర్త్యాం నారాయణో నర ఇతి స్వతపఃప్రభావః,
దృష్ట్వాఽఽత్మనో భగవతో నియమావలోపం దేవ్య స్త్వనంగపృతనా ఘటితుం న శేకుః. ౬
కామం దహంతి కృతినో నను రోషదృష్ట్యా రోషం దహంత ముత తే న దహం త్యసహ్యమ్,
సోఽయం యదంతరమలం ప్రవిశన్ బిభేతి కామః కథం ను పున రస్య మనః శ్రయేత. ౭

కుమారావతార మాహ (తప్త మితి.) నానావిధలోకానాం స్రష్టు మిచ్ఛయా. మే మయా. య త్తప స్తప్తం, తస్మాత్ సుతపసః మహ త్తపసో హేతోః స హరి రాదౌ, సనాత్, దీర్ఘ ఆర్షః. సనాన్నామకః కథంభూతః? చతుః సనః చతుర్థః సనః సనకో యస్య స చతుస్సనః అభూత్. సనాతన సనందనౌ ద్వితీయతృతీయౌ అభూతా మిత్యభిప్రాయః. యద్వా చతుః సనః-చత్వారః సనశబ్దా నామసు యస్య స చతుస్సనః, అస్మిన్ పక్షే. ఆదౌ కల్పాదౌ. సనాదితి తపోవిశేషణ మఖండితా దిత్యర్థః. యద్వా తపస ఇతి షష్ఠ్యంతం, తపసః సనాత్, సమర్పణా దిత్యర్థః, షణు దానే. స చ జాతో హరిః పూర్వకల్పసంప్లవే ప్రళయే వినష్టం విచ్ఛిన్నసంప్రదాయం ఆత్మతత్త్వం ఇహాఽస్మిన్ కల్పే, సమ్యక్ జగాద ఉక్తవాన్. సమ్యక్త్వం దర్శయతి యద్గతితమాత్రమేవ మునయః ఆత్మ న్యాత్మని మనసి, సాక్షా దపశ్యన్, యద్వా యద్గదిత మేవాత్మని తత్త్వం మునయః అచక్షత అన్యేభ్యోఽప్యుక్తవంత ఇత్యర్థః. ౫

నరనారాయణావతార మాహ (ధర్మస్యేతి,) ధర్మస్య పత్న్యాం దక్షదుహితరి మూర్తిసంజ్ఞాయాం, నారాయణో నర ఇతి మూర్తిద్వయేన స హరి రభవ జ్జాతః. కథంభూతః. స్వాసాధారణ స్తపఃప్రభావో యస్య సః. యద్వా స్వవిషయకం య త్తప స్తస్య ప్రభావో యస్య సః. ఉపాయాంతరాభావాత్ ప్రభావ మేవాహ (అనంగ పృతనా) మన్మథసేనా, దేవ్యః అప్సరసః, ఆత్మనః పరమాత్మనో భగవతః, అనియమావలోపం నియమలోపాభావం, దృష్ట్వా, ఘటితుం స్వవశీకర్తుం, న శేకుః న శక్నువంత్యః ౬

ఏతదాఖ్యాన మేకాదశే స్ఫుటమ్. యత్ర కామవిజయా క్రోధోఽపి బిభేతి, తత్ర కామో న ప్రభవతీతి కిం వక్తవ్యమిత్యాహ (కామమితి.) నను హే నారద! కృతినో రుద్రాదయః. రోషదృష్ట్యా రోషయుక్తయా దృష్ట్యా, కామం దహంతి తే రోషం త్వాత్మానం దహంత, మసహ్యం సోఢు మశక్యం, న దహంతి నాభిభవంతి, కింతు తేనైవాఽభిభూయంతే ఇత్యర్థః, సోఽయం రోషః యదంతరం భగవతో మనః ప్రతి ప్రవిశ న్నలం బిభేతి ప్రవేష్టు మధికం భిభేతీ త్యర్థః. అస్య మనః, కామః మన్మథః, కథం ను శ్రయేత? న కథమపీ త్యర్థః. కామజేత్రాఽప్యజేయం రోషం జితవతో మనః కామః కథం శ్రయే దిత్యర్థః. ౭

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

విద్ధః సపత్న్యుదితపత్రిభి రంతి రాజ్ఞో బాలోఽపి సన్నుపగత స్తపసే వనాని,
తస్మా అదాద్ ధ్రువగతిం గృణతే ప్రసన్నో దివ్యాః స్తువంతి మునయో యదుప ర్యధస్తాత్. ౮

యద్వేన ముత్పథగతం ద్విజవాక్యవజ్ర
విప్లుష్టపౌరుషభగం నిరయే పతంతమ్,
త్రాత్వాఽర్థితో జగతి పుత్రపదం చ లేభే
దుగ్ధా వసూని వసుధా సకలాని యేన. ౯

నాభే రసా వృషభ ఆస సుదే ర్విసూనుః
యో వై చచార సమదృగ్జడయోగచర్యామ్,

చరిత్రేణైవ కమప్యఽవతారం సూచయతి (విద్ధ ఇతి.) రాజ్ఞ ఉత్తానపద, అంతి అంతికే, మాతుః సపత్న్యాః సురుచే, రుదితాన్యేవ వాక్యాన్యేవ, పత్త్రిణో బాణా, స్తైః ర్విద్ధః తాడితః, బాలోఽపి సన్. తపసే తపశ్చర్తుం, వనాని యో ధ్రువో గతః, తస్మై గతవతే ధ్రువాయ గృణతే స్తువతే ప్రసన్నో హరిః ధ్రువగతిం స్థాయిపద మదాత్. సోఽప్యేక అవతార ఇత్యర్థః. ధ్రువగతిం విశినష్టి - యదుపరి యద్ధ్రువగతే రుపరి. అధః అధస్తాచ్చ, దివ్యా మునయః సప్తర్షిప్రభృతయః, స్తువంతి ధ్రువగతిప్రభావం ప్రశంసంతీ త్యర్థః. ౮

పృథ్వవతార మాహ (య ఇతి.) యః పృథుః, ఋషిభి రర్థితః, వేనం త్రాత్వా, జగతి పుత్రపదం లేభే. సోఽప్యేకోఽవతార ఇత్యర్థః. పుత్రపదం 'పున్నామ్నో నరకా ద్యస్మాత్ పితరం త్రాయతే సుతః। తస్మాత్ పుత్ర ఇతి ప్రోక్తః స్వయమేవ స్వయంభువే'తి వ్యుత్పత్తిస్మరణాత్. పుదాఖ్యా న్నరకాత్, పితరం వేనం సంరక్ష్య, పుత్రపదవాచ్యతాం ప్రాప్తవా నిత్యర్థః. కథంభూతం వేనం, నిరయే నరకే పతంతం, తత్కుతః ద్విజానాం మునీనాం శాపవాక్య మేవ వజ్రం, తేన విప్లుష్టం విశేషేణ దగ్ధం. పౌరుషం భగం ఐశ్వర్యం చ యస్య తం, ద్విజశాపః కుత ఇత్యత ఆహ - ఉత్పథ గతం సన్మార్గవర్తినం, ఏత దాఖ్యానం చతుర్థే స్ఫుటమ్. ఏతస్యైవ చరిత్రాంతర మాహ - వేనం పృథునా, వసుధా భూమిః, సర్వాణి వసూ న్యన్నాదిద్రవ్యాణి. దుగ్ధాఽదుహ్యత, దుహధాతు ర్ద్వికర్మకః. ౯

ఋషభావతార మాహ (నాభే రితి.) య ద్బ్రహ్మ పారమహంస్యం పరమహంసప్రాప్యం పదం స్వరూపం, ఋషయో వేదా ఆమనంతి తదసౌ హరిః, కపిలాదివత్ స్వాంశేన ఋషభాఖ్యో రాజా

యత్పారమహంస్య మృషయః పద మామనంతి
స్వస్థః ప్రశాంతకరణః పరిముక్తసంగః. ౧౦

సత్రే మమాస భగవాన్ హయశీర్ష ఏష
సాక్షాత్ స యజ్ఞపురుష స్తపనీయపర్ణః,
ఛందోమయో మఖమయోఽఖిలదేవతాత్మా
వాచో బభూవు రుశతీ శ్శ్వసతోఽస్య నస్తః. ౧౧

మత్స్యో యుగాంతసమయే మనునోపలబ్ధః
క్షోణీమయో నిఖిలజీవనికాయకేతః,

నాభే రాగ్నీధ్రపుత్రాత్, సుదేవ్యాః సూను రాస. మేరుదేవ్యా ఏవ సుదేవీత్యపి సంజ్ఞా, యో జాతో ఋషభః జడవ ద్యోగచర్యాం చచార, తత్ర హేతుః సమదృక్ సర్వస్యాపి స్వాత్మకత్వేన సమదర్శనః. తస్యాఽన్యాత్మకత్వం వ్యావర్తయతి. స్వస్థః "స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతేః. స్వస్మిన్నేవ స్థితః, న త్వాత్మాంతరధార్యః జడయోగచర్యాం చరణే హేత్వంతర మాహ — ప్రశాంతకరణః ప్రశాంతేంద్రియః, తత్కృతః ? పరిముక్తసంగః - పరితః శబ్దాదిషు, ముక్తః త్యక్తః, సంగ ఆసంగో యేన సః. ౧౦

హయగ్రీవావతార మాహ (సత్ర ఇతి.) స ఏవ సాక్షాద్భగవాన్, మమ బ్రహ్మణః, సత్రే హయశీర్ష ఆస. కథంభూతః ? తపనీయం సువర్ణం, తద్వ ద్వర్ణో యస్య ఛందోమయః వేదమయః, వేదోత్పాదకత్వేన తత్ప్రచుర ఇత్యర్థః. మఖమయః యజ్ఞారాధ్యః. అఖిలదేవతాత్మా అఖిలదేవతానా మాత్మా "స ఆత్మా అంగా న్యన్యా దేవతా" ఇతి శ్రుతేః. శ్వసతః నిశ్వసతః, అస్య హయగ్రీవస్య. నస్తః నాసికాతః, ఉశతీః శుద్ధాః, వాచః వేదవాచః, బభూవుః "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసిత మేత ద్య దృగ్వేదః" ఇతి శ్రుతేః. వేదానాం తద్విహితానాం కర్మణాం, తదారాధ్యదేవతానాం. తత్ప్రవర్తకత్వతదారాధ్యత్వతదాత్మకత్వా న్యుక్తాని ఇతి. ౧౧

మత్స్యావతార మాహ (మత్స్య ఇతి.) మత్స్యో భావినా వైవస్వతేన మనునోపలబ్ధః దృష్టః, క్షోణీమయః ఆగామిసృష్ట్యుపయోగిపార్థివద్రవ్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. అత ఏవ నిఖిలజీవనికాయానాం సమస్తజీవసమూహానాం, నికేతః నిలయః, మే మమ, ముఖా ద్విస్రంసితాన్ వేదమార్గాన్, వైదిక ప్రమాణా న్యాదాయ సమర్ప్య, మహ్య మితి శేషః. వేదరూపప్రమాణప్రదానమేవాఽస్యావతారస్య

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

విస్రంసితా నురుభయే సలిలే ముఖాన్మే
ఆదాయ తత్ర విజహార హ వేదమార్గా౯. ౧౨

క్షీరోదధా వమరదానవయూథపానా
మున్మథ్నతా మమృతలబ్ధయ ఆదిదేవః,
పృష్ఠేన కచ్ఛపవపు ర్విదధార గోత్రం
నిద్రాక్షణోఽద్రిపరివ ర్తకషాణకండూః. ౧౩

త్రైవిష్టపోరుభయహారి నృసింహరూపం
కృత్వా భ్రమద్భ్రుకుటిదంష్ట్రకరాళవక్త్రమ్,
దైత్యేంద్ర మాశు గదయాఽభిపతంత మారా
దూరౌ నిపాత్య విదదార నఖై స్స్ఫురంతమ్. ౧౪

కృత్యం. యత్ర ఉరుభయే అతిభయంకరే యుగాంతసలిలే, విజహార విహృతవా౯. హేతి హర్షే. ఏతదాఖ్యాన మష్టమే స్పష్టమ్. ౧౨

కూర్మావతార మాహ (క్షీరోదధా వితి.) క్షీరసముద్రేఽమృతలబ్ధయేఽమృతలాభార్థ మమరదానవయూథపానాం సురాసురశ్రేష్ఠానాం, ఉన్మథ్నతాం మథనం కుర్వతాం, సతా మాదిదేవో భగవా౯, కచ్ఛపవపుః ధృతకూర్మతనుః, పృష్ఠేన పృష్ఠభాగేన, గోత్రం మందరపర్వతం, విదధార విధృతవా౯, కథంభూతో విదధార? నిద్రాక్షణః - నిద్రాయాః క్షణః అవసర ఉత్సవో యస్య స అద్రిపరివర్తకషాణకండూ రద్రే ర్మందరస్య పరివర్తః పరిభ్రమ ఏవ కషాణం కషణం యస్యాం సాఽద్రిపరివర్తకషాణా తథావిధా కండూతి ర్యస్య స తథోక్తః కషాణ ఇతి దీర్ఘ ఆర్షః. మందర భ్రమణసంఘర్షితకండూః ఇత్యర్థః. ౧౩

నృసింహావతార మాహ (త్రైవిష్టపేతి.) సః, త్రివిష్టపే స్వర్గే, భవా స్త్రైవిష్టపా దేవా, స్తేషా మురు భయం తద్ధంతీతి త్రైవిష్టపోరుభయహం తథావిధం నృసింహరూపం, కృత్వా ధృత్వా. కథంభూతం? భ్రమంత్యో భ్రుకుట్యో దంష్ట్రాశ్చ యస్మిం స్తథాభూతం కరాళం భయంకరం వక్త్రం. యస్మిం స్తథావిధం త దారాత్ సమీపే. ఆశు శీఘ్రం. గదయా ఉపలక్షితం అభిముఖ మాపతంతం, తం దైత్యేంద్రం హిరణ్యకశిపుం, ఊర్వౌ ర్వౌ స్వసక్థ్యో రౌ, నిపాత్య పాతయిత్వా, నఖై ర్విదదార విదారితవా౯. స్ఫురంతం పరితో గచ్ఛంతం, భయహాసన్నృసింహరూపమితి పాఠే హాసేనైవ సర్వభయనివర్తక మిత్యర్థః. ౧౪

అంతః సర స్యురుబలేన పదే గృహీతో
గ్రాహేణ యూథపతి రంబుజహ స్త ఆ ర్తః,
ఆహేద మాదిపురుషాఽఖిలలోకనాథ
తీర్థశ్రవః శ్రవణమంగళనామధేయ. ౧౫

శ్రుత్వా హరి స్త మరణార్థిన మప్రమేయః
చక్రాయుధః పతగరాజభుజాధిరూఢః,
చక్రేణ నక్రవదనం వినిపాట్య తస్మా
ద్ధస్తే ప్రగృహ్య భగవాన్ కృపయోజ్జహార. ౧౬

జ్యాయాన్ గుణై రవరజోఽప్యదితేః సుతానాం
లోకాన్ విచక్రమ ఇమాన్ యదథాధియజ్ఞః.

హరిసంజ్ఞకావతార మాహ (అంత రితి.) ద్వాభ్యాం యూథపతిః గజయూథస్య పతిః గజేంద్రః, అంతఃసరసి సరోమధ్యే, ఉరుబలే నాధికబలేన, గ్రాహేణ మకరేణ పదే గృహీతః, అత ఏవా ర్తః దుఃఖిత, అంబుజం హస్తే యస్య స ధృతాంబుజోచ్ఛ్రితహ స్తః సన్నిద మాహ, కి మిత్యత ఆహ-హే ఆదిపురుష! కారణపురుష! హే తీర్థశ్రవః! తీర్థం విశుద్ధం శ్రవః కీ ర్తి ర్యస్య సః తస్య సంబుద్ధౌ హే తీర్థశ్రవః! హే శ్రవణమంగళనామధేయ! శ్రవణేనైవ మంగళం కల్యాణసంపాదకం నామధేయం యస్య స ఈదృశ స్త్వం రక్షితా భవేత్యాహేత్యర్థః. ౧౫

తచ్ఛ్రుత్వా గజేంద్రస్య వచః శ్రుత్వాఽరణార్థినం శరణార్థినం, హస్తే శుండాయాం ప్రగృహ్య, భగవాన్ కృపయా తస్మాద్ గ్రాహో, దుజ్జహార ఉద్ధృతవాన్, కిం కృత్వా? చక్రేణ సుదర్శనేన, నక్రస్య గ్రాహస్య, వదినం వినిపాట్య విదార్య, కథంభూతః? భగవాన్, పతగానాం పక్షిణాం, రాజా గరుడః, తస్య భుజయో రధిరూఢః ఆరూఢః, చక్రాయుధధరః, అప్రమేయః అపరిచ్ఛిన్నస్వరూప స్వభావః. ౧౬

వామనావతార మాహ (జ్యాయానితి.) అదితే స్సుతానాం, ద్వాదశాదిత్యానాం మధ్యేఽధియజ్ఞః యజ్ఞాధిపతి ర్భగవా నవరజః కనీయానపి, గుణై ర్జ్యాయాన్ శ్రేష్ఠః, గుణానేవాహ-యద్యతః ఇమాన్ లోకాన్, విచక్రమే పాదవిన్యాసైః క్రాంతవాన్, అథ ప్రతిశ్రుతానంతరమేవ, తత్ర హేతుః బలే శ్చక్రవ ర్తినః, సకాశాత్, పదత్రయవ్యాజేన, క్ష్మాం భూమిం, వామనేన రూపేణేతి శేషః. వామనేన రూపేణ

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

క్ష్మాం వామనేన జగృహే త్రిపదచ్ఛలేన
యాచ్ఞామృతే పథి చరన్ప్రభుభిర్న చాల్యః. ౧౭

నార్థో బలే రయ మురుక్రమ పాదశౌచ
మాపః శిఖా ధృతవతో విబుధాధిపత్యమ్.
యో వై ప్రతిశ్రుతమృతే న చికీర్ష దన్య
దాత్మాన మంగ శిరసా హరయేఽభిమేనే. ౧౮

తుభ్యం చ నారద భృశం భగవాన్ వివృద్ధ
భావేన సాధుపరితుష్ట ఉవాచ యోగమ్,

జగృహే గృహీతవాన్. నన్వీశ్వరః స్వయం దుర్బలత్వాత్ కిమితి తథా చక్రే తత్రాహ, యాచ్ఞా మృతే యాచ్ఞాం వినా. పథి చరన్ ధర్మమార్గే ప్రవర్తమానః, ప్రభుభి స్సమర్థై రపి. న చాల్యః ఐశ్వర్యా న్న భ్రంశనీయ ఇత్యర్థః. ౧౭

నను తర్హి యాచ్ఞయాఽపి చాలన మనుచిత మేవే త్యాశంక్య ప్రబుద్ధస్య బలే ర్లౌకికస్వైశ్వర్యభ్రంశ ఇష్ట ఏవే త్యాశయే నాహ (నార్థ ఇతి.) ఉరుక్రమస్య విస్తృతపాదవిన్యాసస్య, హరేః పాదక్షాళనం ప్రత్యుపయుక్తా ఆప ఆ అప ఇతి చ్ఛేదః, ఆసమంతాత్ శిఖాయాం మూర్ధ్ని. ధృతవతః. సుప్సుపేతి సమాసః, యద్వా సప్తమ్యా ఆర్షో లుక్. విబుధాధిపత్యం నార్థః న సదృశం ప్రయోజన మిత్యర్థః. ఏతదే వోపపాదయతి. యో బలిః ప్రతిశ్రుత మృతే ప్రతిజ్ఞాతార్థం వినాఽన్య న్న చికీర్షత్ కర్తుం నైచ్ఛత్. అడభావః ఆర్షః. కింతు స్వాత్మానం అంగ ! హే నారద ! హరయే శిరసాఽభిమేనే భగవచ్ఛేషభూత మాత్మానం హరయే సమర్పితవాన్. శుక్రేణ వారితః శప్తోఽపి అన్యథాకర్తుం నైచ్ఛత్. కింతు తృతీయపాదపూరణార్థ మాత్మాన మపి శిరసా సమర్పితవా నిత్యర్థః. ౧౮

హంసావతార మాహ (తుభ్య మితి.) భృశం వివృద్ధస్నేహేన త్వయా, పరిపృష్టః సాకల్యేన పృష్టో భగవాన్. హంసరూపేణేతి శేషః. యోగ మనభిసంహిత ఫలకర్మ, యోగం, జ్ఞానం భాగవతం సాధనసప్తకానుగృహీత భగవదుపాసనాత్మకం జ్ఞానమ్. ప్రకృతి వివిక్తాత్మనః సుతత్త్వం యాథాత్మ్యం తస్య దీపవత్ ప్రకాశకం. జ్ఞానం యోగం చ సాధు యథా తథా తుభ్య మువాచ, ఏత దాఖ్యాన

జ్ఞానం చ భాగవత మాత్మసు తత్త్వదీపం
యద్వాసుదేవ శరణా విదు రంజసైవ. ౧౯

చక్రం చ దిక్ష్వవిహతం దశసు స్వతేజో
మన్వంతరేషు మనువంశధరో బిభర్తి,
దృప్తేషు రాజసు దమం వ్యదధాత్ స్వకీర్తిం
సత్యే త్రిపృష్ఠ ఉశతీం ప్రథయం శ్చరిత్రైః. ౨౦

ధన్వంతరిశ్చ భగవాన్ స్వయమేవ కీర్తి
ర్నామ్నా నృణాం పురురుజాం రుజ ఆశు హంతి.
యజ్ఞే చ భాగ మమృతాయు రవావరుద్ధం
ఆయుశ్చ వేద మనుశా స్త్యవతీర్య లోకే. ౨౧

క్షత్రం క్షయాయ విధినోపభృతం మహాత్మా
బ్రహ్మధ్రు గుజ్ఝితపథం నరకార్తిలిప్సు.

మేకాదశే స్ఫుటం. యదేవ హంసోక్తయోగాదికం వాసుదేవశరణా 'బహూనాం జన్మనా మంత' ఇత్యుక్త రీత్యా ఉపాయత్వేన వాసుదేవం శరణం గతాః. అంజసా సుఖేన విదుః. హంసోక్త మేవ జ్ఞాత్వాఽనుతిష్ఠతీం త్యర్థః. ౧౯

తత్తన్మన్వంతరావతార మాహ (చక్ర మితి.) మనువంశధరః మనువంశపాలక స్సన్ మన్వంతరేషు దశసు దిక్ష్వప్రతిహత మనభిభావ్యం స్వతేజః స్వప్రతాపోపబృంహితం చక్ర మాజ్ఞారూపం చక్రం బిభర్తి. కించ దృప్తేషు గర్వితేషు రాజసు, దమం దండం. వ్యదధాత్ వ్యధత్త, కథంభూత స్సన్? త్రిపృష్ఠే తృతీయస్యాం దివి సత్యే సత్యలోకే. స్వచరిత్రైః ఉశతీం కమనీయాం కీర్తిం. ప్రథయన్ విస్తారయన్, వ్యధా దిత్యర్థః. ౨౦

ధన్వంతర్యవతార మాహ (ధన్వంతరి రితి.) భగవాన్ లోకే ధన్వంతరిరూపే ణావతీర్య, పురురుజాం భూరిదుఃఖానాం మహారోగిణాం నృణాం, స్వనామ్నైవ రుజః రోగాన్, హంతి. కథంభూతః? (స్వయమేవ కీర్తిరితి.) కీర్త్యతిశయోక్తిః అమృతం మరణశూన్య మాయు ర్యస్మాత్ సంరుద్ధం పూర్వం దైత్యైః ప్రతిషిద్ధం. యజ్ఞే భాగ మవాప లేభే. ఆయు ర్విషయం వేదం చానుశాస్తి ప్రవర్తయతి. ౨౧

పరశురామావతార మాహ (క్షత్ర మితి.) విధినా దైవేన, క్షయాయ మృత్యవే, ఉపభృతం సమర్పితం, బ్రహ్మధ్రుక్ బ్రాహ్మణేభ్యో ద్రుహ్యతీతి తథా, అతః ఉజ్ఝితః త్యక్తః, పంథా వేదమార్గో

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

ఉద్ధంత్యసా వవనికంటక ముగ్రవీర్య
త్రిస్సప్తకృత్వ ఉరుధారపరశ్వధేన. ౨౨

అస్మత్ప్రసాదసుముఖః కలయా కలేశ
ఇక్ష్వాకువంశ అవతీర్య గురో ర్నిదేశే.
తిష్ఠ న్ వనం సదయితానుజ ఆవివేశ
యస్మి న్ విరుధ్య దశకంధర ఆర్తి మార్చ్ఛత్. ౨౩

యస్మా అదా దుదధిరూఢభయాంగవేపో
మార్గం సపద్యరిపురం హరవద్దిధక్షోః,
దూరే సుహృన్మథితరోషసుశోణదృష్ట్యా
తాతప్యమానమకరోరగనక్రచక్రః. ౨౪

యేన, అత ఏవ నరకార్తిం నారకం దుఃఖం. లిప్సుః లబ్ధు మిచ్ఛు, రేవంభూత మవనేః కంటకం కంటక తుల్యం, క్షత్రం క్షత్రియకుల. మసౌ మహాత్మా భార్గవరామరూపో హరి, రురుధారపరశ్వధేన దీర్ఘతీక్ష్ణ ధారేణ పరశునా, త్రిస్సప్తకృత్వ ఏకవింశతివారమ్, ఉగ్రవీర్యః అసహ్యవీర్యః, సన్నుద్ధంతి ఉత్పాటయతి. ౨౨

రామావతార మాహ (అస్మదితి త్రిభిః.) అస్మ దనుగ్రహే సుముఖ అస్మద్దత్తవరావిరోధే నావతీర్ణ ఇతి భావః. క్లేశః ప్రకృతిపురుషయో రధిపతిః. కలయా భరతాదికరూపయా సహ త్రిభిః, ఇక్ష్వాకుకులేఽవతీర్య, గురోర్దశరథస్య పితు, ర్నిదేశే ఆజ్ఞాయాం, తిష్ఠ న్నాజ్ఞాం పాలయ న్నిత్యర్థః. సదయితానుజః సీతాలక్ష్మణాభ్యాం సహితః, వనం దండకారణ్యం, యో వివేశ, యస్మిన్ రామే విరుధ్య విరోధం కృత్వా, దశకంధరో రావణః, ఆర్తిం నాశ, మార్ఛత్ ప్రాప్తః. ౨౩

యస్మై శ్రీరామాయ. ఉదధిః సముద్రః, మార్గ మదాత్ దత్తవాన్, కథంభూతోఽదాత్? సపది శీఘ్రం, హరో రుద్రః, యథా త్రిపురం దిధక్షుః దగ్ధు మిచ్ఛుః, తద్వ దరిపురం లంకాం. దిధక్షో రస్మా చ్ఛ్రీరామాద్దేతో, రూఢభయాంగవేపః - ఊఢం ప్రాప్తం యద్భయం తేనాంగవేపః కంపో యస్య స హరిః, వర్తమానా సుహృత్ సీతా తయా నిమిత్తభూతయా, మథితః క్షుభితః, యో రోష స్తేన, సుశోణా దృష్టిః శ్రీరామసంబంధినీ, తయా తాతప్యమానం. మకరాణాం నక్రాణాం, ఉరగాణాం చ చక్రం సమూహో, యస్మిన్ స, ఏవం భూతోఽబ్ధిః, మార్గ మదా దిత్యర్థః ౨౪

వక్షఃస్థలస్పర్శరుగ్ణమహేంద్రవాహ
దంతై ర్విడంబితకకుబ్జయరూఢహాసమ్,
సద్యోఽసుభి స్సహ వినేష్యతి దారహర్తు
ర్విస్ఫూర్జితై ర్ధనుష ఉచ్చరతోఽధిసైన్యమ్. ౨౫

భూమే స్సురేతరవరూథవిమర్దితాయాః
క్లేశవ్యయాయ కలయా సితకృష్ణకేశః,
జాతః కరిష్యతి జనానుపలక్ష్యమార్గః
కర్మాణి చాఽఽత్మమహిమోపనిబంధనాని. ౨౬

కించ యుద్ధే రావణస్య వక్షఃస్థలస్పర్శేన రుగ్ణాః భగ్నాః యే మహేంద్రవాహ స్త్యైరావతస్య దంతా స్తైర్విడంబితాః స్వధవళిమ్నా ధవళీకృతాః, తత్ర దిక్షు పతితైః వక్షశ్చూర్ణితసురగజదంతచూర్ణైః ప్రకాశితా ఇత్యర్థః. ఏవంభూతా యాః కకుభః దిశస్తాసాం యో జయ, స్తేన రూఢః ఉత్పన్నః, యో హాసః, అహో మత్సమః కోఽన్యోస్తీతి గర్వేణ ప్రాప్తహాస స్తం, సైన్యమధ్యే ఉత్కర్షేణ చరతో దారహర్తూ రావణ స్యాఽసుభిః ప్రాణైః, సహ, సద్యః శీఘ్రం, వినేష్యతి అపనేష్యతి. కైః ధనుషో విస్ఫూర్జితై ర్విశేషేణ స్ఫూర్జితైః, స్ఫూరితైః శరై రిత్యర్థః, ౨౫

కృష్ణావతార మాహ (భూమేరితి,) సురేతరా ఆసురసంపత్త్యా జాతా రాజాన, స్తేషాం వరూథైః సైన్యైః, విమర్దితాయా భారేణ పీడితాయా భూమేః, క్లేశవ్యయాయ భయాపహారాయేత్యర్థః. సితకృష్ణకేశః భగవాన్ కలయా బలభద్రేణ సాకం, జాతః అవతీర్ణః, సితకృష్ణౌ కేశౌ యస్య సః శోభార్థం హి భగవతా సితకృష్ణకేశౌ ధృతౌ, అవికారిత్వేన వయఃపరిణామాసంభవాత్. యత్తు విష్ణుపురాణే 'ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సితకృష్ణౌ తథా మునే' ఇతి, భారతేఽపి, 'స చాపి కేశౌ హరి రుచ్చబర్హ శుక్లమేక మపరం చాపి కృష్ణమ్. తౌ చాపి కేశౌ విశతాం యదూనాం కులే స్త్రియౌ రోహిణీం దేవకీం చ తయో రేకో బలభద్రో బభూవ యోఽసౌ శ్వేత స్తస్య దేవస్య కేశః. కృష్ణో ద్వితీయః కేశవః సంబభూవ కేశో యోఽసౌ వర్ణతః కృష్ణ ఉక్తః' ఇతి. తత్తు న కేశవమాత్రావతారాభిప్రాయం, కింతు భూభారావతారరూపం కార్యం కియదేతన్మత్కేశావపి కర్తుం శక్తావతి ద్యోతనార్థం. రామకేశవయో ర్వర్ణ స్తవనార్థం చ కేశోద్ధరణ మితి గమ్యతేఽన్యథా తత్రైవ పూర్వాపరవిరోధాపత్తేః. కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయ మిత్యేతద్విరోధాచ్చ జాతశ్చ భగవాన్ జనై రనుపలక్ష్యః. మార్గో గతి ర్యస్య సః తథాభూతః ఆత్మనః స్వస్య మహిమా ఉపనిబధ్యతేఽభివ్యజ్యతే యేషు తాని, స్వమాహాత్మ్యప్రకాశకాని ఇత్యర్థః. కార్యాణి చేష్టితాని, కరిష్యత ఇతిః. ౨౬

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

తోకేన జీవహరణం యదులూకికాయా
స్త్రైమాసికస్య చ పదా శకటోఽపవృత్తిః,
యద్రింగతాంతరగతేన దివిస్పృశోర్య
దున్మూలనం త్వితరథాఽర్జునయో ర్న భావ్యమ్. ౨౭

యద్వై వ్రజే వ్రజపశూన్ విషతోయపీతాన్
పాలాం స్త్వజీవయ దనుగ్రహదృష్టివృష్ట్యా,
తచ్ఛుద్ధయేఽతివిషవీర్య విలోలజిహ్వ
ముచ్చాటయిష్య దురగం విహరన్ హ్రదిన్యామ్. ౨౮

తత్కర్మ దివ్యమివ యన్నిశి నిశ్శయానం
దావాగ్నినా శుచివనే పరిదహ్యమానే,

కర్మణాం పరమేశ్వరత్వ ప్రకాశకత్వ మేవ ప్రపంచయతి నవభిః (తోకే నేత్యాదినా,) తోకేన బాలేన సతా, ఉలూకికాయాః పూతనాయాః, జీవహరణం యత్ పూతానా ఉలూకరూపే ణాగతేతి పురాణాంతరప్రసిద్ధిః, త్రైమాసికస్య త్రిమాసవయస్కస్య, పదా పాదేన, శకటరూపే ణాగత స్యాసురస్య, ఉపవృత్తిః విపరివర్తనం యత్, రింగతా ఉలూఖల మాకర్షతా (జానుభ్యాం గచ్ఛతా) దివిస్పృశో రత్యుచ్ఛ్రయోః, అర్జునయోః అర్జునాఖ్యవృక్షయోః, అంతరగతేన మధ్యం ప్రాప్తేన, తయో రున్మూలన ముత్పాటనం. తత్, తదితరథా, న భావ్యం న భవితవ్య, మనీశ్వరత్వే తత్సర్వ మనుపపన్న, మిత్యర్థః. ౨౭

కించ వ్రజే వసన్, విషతోయపీతాన్ విషజలస్య పీతం పానం యేషాం తాన్ వ్రజపశూన్, పాలాం శ్చానుగ్రహదృష్టిః కృపాదృష్టిః తస్యా దృష్ట్యాః సుధావృష్ట్యాఽఽజీవయ దితి యత్, హ్రదిన్యాం యమునాయాం, విహరన్ తచ్ఛుద్ధయే హ్రదిన్యా నిర్విషత్వా యాఽతివిషవీర్యేణ విలోలా చంచలా జిహ్వా యస్య తం ఉరగం కాళియాఖ్యం సర్పం, ముచ్చాటయిష్యత్ పలాయయిష్య దితి యత్. ౨౮

తదపి కర్మ దివ్య మివాఽమానుష మివేతి లౌకికోక్తిః. కించ దావాగ్నినా శుచివనే శుష్కవనే పరిదహ్యమానే సతి. అతో దావాగ్నే ర్హేతో, రవసితో నిశ్చితోంతకాలో యస్య తం, నిశి రాత్రౌ,

ఉన్నేష్యతి వ్రజ మతోఽవసితాంతకాలం
నేత్రే పిధాయ్య సబలోఽనధిగమ్యవీర్యః. ౨౯

గృహ్ణీత యద్యదుపబంధ మముష్య మాతా
శుల్బం సుతస్య న తు త త్తదముష్య మాతి,
యజ్జృంభతోఽస్య వదనే భువనాని గోపీ
సంవీక్ష్య శంకితమనాః ప్రతిబోధితాఽఽసీత్. ౩౦

నందం చ మోక్ష్యతి భయాద్వరుణస్య పాశా
ద్గోపాన్ బిలేషు పిహితా న్మయసూనునా చ,
అహ్న్యాపృతం నిశి శయాన మతిశ్రమేణ
లోకం వికుంఠ ముపనేష్యతి గోకులం స్మ. ౩౧

నిశ్శయానం నితరాం స్వపంతం, వ్రజం, ఉన్నేష్యతి ఉద్ధరిష్యతి నేత్రే పిధాయ్య పిహితే కారయిత్వా. అనేన వ్రజస్య. పశ్చా జ్జాగరణం సూచితం. బలభద్రేణ సహితః అనధిగమ్యవీర్యః అనధిగమ్యం దుర్విజ్ఞేయం వీర్యం యస్య తథాభూతః. అగ్నిం పీత్వా, వ్రజ ముద్ధరిష్యతీత్యర్థః. ౨౯

కించ గృహీతేతి అముష్య శ్రీకృష్ణస్య, మాతా యశోదా, యద్యదుపబంధం బంధనసాధనం శుల్బం ముంజాదినిర్మితరజ్జుం, గృహ్ణీత గ్రహీష్యతి. త త్తచ్ఛుల్బ మముష్య శ్రీకృష్ణ స్యోదరే న మాతి న వ్యాప్నోతి న పర్యాప్త మిత్యర్థః. కించ జృంభతోఽస్య భగవతో, వదనే ముఖే, భువనాని చతుర్దశ భువనాని, సంవీక్ష్య దృష్ట్వా, గోపీ యశోదా, శంకితమనాః కిమిద మితి శంకితచిత్తా సతీ, పశ్చాత్ ప్రతిబోధితా జ్ఞాపితైశ్వరాఽఽసీదితి, య త్తచ్చ కర్మ దివ్యం ఇవేతి పూర్వేణాన్వయః. ౩౦

అపి చ వరుణస్య పాశా ద్భయం. తస్మా న్నందం స్వపితరం, మోచయిష్యతి, మయసూనునా వ్యోమాసురేణ, బిలేషు పిహితాన్ తిరోధాపితాన్, గోపాంశ్చ మోక్ష్యతీత్యర్థః. కించాఽహ్ని దివసేఽతిశ్రమేణాపృతం వ్యాపారగ్రస్తం నిశి శయానం, గోకులం గోకులవాసిజనం, దృష్ట్వా తేషు స్వానువృత్తిజనితకృపయా వికుంఠం నిత్యం లోకం నిరతిశయానందలోకం, ఉపనేష్యతి ప్రాపయిష్యతీ త్యర్థః. స్మే త్యాశ్చర్యే. ౩౧

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

గోపైర్మఖే ప్రతిహతే మఖవిప్లవాయ
దేవేఽభివర్షతి పశూన్ కృపయా రిరక్షుః,
ధర్తోచ్ఛిలీంధ్రమివ సప్త దినాని సప్త
వర్షో మహీధ్రమనఘైకకరే సలీలమ్. ౩౨

క్రీడన్ వనే నిశి నిశాకరరశ్మిగౌర్యాం
వాసోన్ముఖః కలపదాయతమూర్ఛితేన,
ఉద్దీపితస్మరరుజాం వ్రజభృద్వధూనాం
హర్తుర్హరిష్యతి శిరో ధనదానుగస్య. ౩౩

యే చ ప్రలంబఖరదర్దురకేశ్యరిష్ట
మల్లేభకంసయవనాః కుజపౌండ్రకాద్యాః,
అన్యే చ శాల్వకపిబల్వలదంతవక్త్ర
సప్తోక్షశంబరవిదూరథరుక్మిముఖ్యాః. ౩౪

మఖే ఇంద్రయాగే, ప్రతిహతే సతి, మఖవిప్లవాయ గోవర్ధనపర్వతయాగనాశార్థం. దేవే ఇంద్రేఽభివర్షతి సతి, పశూన్ కృపయా రిరక్షుః రక్షితు మిచ్ఛుః, సప్తవర్షః సప్తవర్షాణి వయో యస్య తథాభూతః, అనఘైకకరేఽనఘేఽఘరహితే ఏకస్మిన్నేవ కరే. అనఘేతి నారదసంబోధనం వా. సలీలం యథా తథా, మహీధ్రం గోవర్ధనాఖ్య మద్రిం. సప్తదినాని ఉచ్ఛిలీంధ్రమివ, ధర్తా ధరిష్యతి. ఉచ్ఛిలీంధ్రం ఉద్గతఛత్రాకమిత్యేవర్థః. ౩౨

నిశాకరశ్చంద్రః, తస్య రశ్మిభి ర్గౌర్యాం ధవళాయాం రాత్రౌ, వనే క్రీడన్ విహరన్, కలాని మధురాణి పదాని యస్మింస్త, దాయతం దీర్ఘం, మూర్ఛిత మాలాపవిశేషయుక్తం గీతం, తేన ఉద్దీపితః స్మరః కామ ఏవ రుక్ రోగో యాసాం తాసాం వ్రజం బిభ్రతీతి వ్రజభృతః గోపాః, తేషాం వధూనాం గోపీనాం హర్తుశ్చోరయతో, ధనదానుగస్య కుబేరభృత్యస్య శంఖచూడాఖ్యస్య, శిరో హరిష్యతి. ౩౩

యే చ ప్రలంబాదయః తే సర్వే హరిణా హేతుభూతేన, తదీయం హరిసంబంధి అదర్శనం ప్రాకృతేంద్రియావిషయం వైకుంఠనిలయం లోకం యాస్యంతి. అలం తద్వర్ణనేన. తచ్చేష్టితానా మనంతత్వా న్న తద్వర్ణనే మమ సామర్థ్య మస్తీతి భావః. ఖరో ధేనుకః, దర్దురో బకః, ఇభః కువలయాపీడః, కుజో నరకః, కపి ర్ద్వివిదః, సప్తోక్షాణః బలీవర్దాః. ౩౪

యే వా మృధే సమితిశాలిన ఆత్తచాపాః
కాంభోజమత్స్యకురుకైకయసంజయాద్యాః,
యాస్యం త్యదర్శన మలం బలపార్థభీమ
వ్యాజాహ్వయేన హరిణా నిలయం తదీయమ్. ౩౫

కాలేన మీలితధియా మవమృశ్య నౄణాం
స్తోకాయుషాం స్వనిగమో బత దూరపారః,
ఆవిర్హిత స్త్వనుయుగం స హి సత్యవత్యాం
వేదద్రుమం విటపశో విభజిష్యతీతి. ౩౬

దేవద్విషాం నిగమవర్త్మని నిష్ఠితానాం
పూర్భి ర్మయేన విహితాభి రదృశ్యతూర్భిః,

మృధే యుద్ధే, యే వా ఆత్మచాపాః ధృతధన్వానో రాజానః. సమితిశాలినః సమితౌ సంగ్రామే శాలంతే శ్లాఘంతే ఇతి సమితిశాలినః కాంభోజాదిదేశాధిపతయః. నను ప్రలంబాదయో బలభద్రేణ హతాః, కాంభోజాదయో భీమార్జునాదిభిశ్చ, శంబరః ప్రద్యుమ్నేన. యవనో ముచికుందేన, న తు హరిణా. తత్రాహ (బలభీమపార్థ ఇతి.) వ్యాజాః కపటా ఆహ్వయా నామాని యస్య తేన బలభీమాదిరూపేణ చ స ఏవ హరిః సర్వసంహర్తేత్యర్థః, సప్తోక్షిణస్తు తేన దమితాః, కాలాంతరే యాస్యంతీతి భావః. ఏతచ్చ సర్వమపి కర్మ దివ్యమివ తచ్చాన్యథా న భావ్యమితి పూర్వేణాన్వయః. ౩౫

వ్యాసావతార మాహ (కాలేనేతి.) కాలేన, మీలితధియాం సంకుచితబుద్ధీనాం, స్తోక మల్ప మాయు ర్యేషాం తేషాం నృణాం, స్వనిగమః స్వకృతో వేదః, బతాహో దూరపారః - దూరః పారో యస్య దూరపారః దుర్గమ, ఇత్యవమృశ్య విచార్య, సత్యవత్యా మావిర్హితః ఆవిర్భూతః, స హరిః అనుయుగం యుగానురూపం, వేదద్రుమం విటపశః శాఖాభేదేన, విభజిష్యతి విభక్తం కరిష్యతి. ౩౬

బుద్ధావతార మాహ (దేవద్విషా మితి.) నిగమవర్త్మని వైదికమార్గే, నిష్ఠితానాం నితరాం స్థితానాం. లోకాః మయేన రచితాభిః కల్పితాభి రదృశ్యతూర్భి రలక్ష్యవేగాభిః పూర్భిః పురీభి, ర్ఘ్నతాం నాశయతం, దేవద్విషాం దైత్యానాం, మతి ర్విమోహో మతివిమోహమతి ప్రలోభం, మతేః ప్రలోభో యస్మా త్తన్మతిప్రలోభం మతివిమోహం చ మతిప్రలోభకం చేత్యర్థః. ఏవంభూతం వేషం పాఖండవేషం

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

లోకాన్ ఘ్నతాం మతి విమోహ మతిప్రలోభం
వేషం విధాయ బహుభాష్యత ఔపధర్మ్యమ్. ౩౬

యర్హ్యాలయేష్వపి సతాం న హరేః కథాః స్యుః
పాఖండినో ద్విజజనా వృషలా నృదేవాః,
స్వాహా స్వధా వషడితి స్మ గిరో న యత్ర
శాస్తా భవిష్యతి కలే ర్భగవాన్ యుగాన్తే. ౩౭

సర్గే తతోఽహ మృషయో నవ యే ప్రజేశాః
స్థానే చ ధర్మమఖమన్వమరావనీశాః,

విధాయ విరచయ్య, ఔపధర్మ్యం ధర్మాభాసం, పాఖండమతం, స్వార్థే ష్యఞ్. బహు అధికం, భాష్యతే ష్యతే. ౩౬

కల్యవతార మాహ (యర్హీతి.) సతా మప్యాలయేషు గృహేషు యర్హి యదా హరేః కథా న స్యుః, ద్విజజనాః త్రైవర్ణికాః పాఖండినః స్యుః, నృదేవాః రాజానః, వృషలాః శూద్రాః స్యుః, తథా యత్ర త్రైవర్ణికాలయేషు స్వాహా స్వధా వషడితి గిరశ్చ న స్యుః, స్వాహావషడిత్యనేన దైవం కర్మోప లక్ష్యతే. స్వధేతి పిత్ర్యం, తదా యుగాంతే కలియుగాంతే, భగవాన్ కలేః శాస్తా భవిష్యతీ త్యర్థః. కల్య వతారేణేతి శేషః. ౩౭

అత్ర చ బ్రహ్మనారదసంవాదాత్ ప్రాంచో వరాహాదయోఽవతారాః మన్వంతరావతారాశ్చ భూతభావినః ధన్వంతరి పరశురామౌ తాత్కాలికౌ. శ్రీరామాదయస్తు భావినః. తత్ర తు క్వచి ద్భూతాది నిర్దేశః. ఆర్ష ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. అత్రేదం తత్వమ్. భగవతోఽవతారా ద్వివిధాః, అనుప్రవేశావతారాః స్వేన రూపేణావతారా శ్చేతి. అకర్మహేతుత్వావిశేషాత్ ఉభయత్రావతారశబ్దప్రయోగః తథా తస్య రూప మపి ద్వివిధం ప్రాకృతవస్తుజాత మేకం. శుద్ధసత్వమయ మపరం చేతి. తత్ర షోడశకల మహదహం కారసూక్ష్మభూతేంద్రియాభిమానిదేవతాశ్రయం పౌరుషం రూపం తదనిరుద్ధరూపం తదేవ సహస్రోర్వం ఘ్రిబాహ్వక్ష ఆద్యోఽవతారః పురుషః పరస్యేత్యాదిషూచ్యతే. అనుప్రవేశావతారో నామ జీవేషు స్వస్యాను ప్రవేశేన స్వీయజ్ఞానశక్త్యాదీనాం అన్యతమాభివ్యంజనం, స ఏవాంశావతార ఇతి కథ్యతే స చ గౌణీ శక్తిః ఆవేశశ్చేత్యనేకధా ఉక్తేష్వే వావతారేషు శ్రీవరాహనారాయణధ్రువానుగ్రాహకహయగ్రీవ

అంతే త్వధర్మహరమన్యువశాసురాద్యా
మాయావిభూతయ ఇమాః పురుశక్తిభాజః. ౩౯

విష్ణో ర్ను వీర్యగణనాం కతమోఽర్హతీహ
యః పార్థివాన్యపి కవి ర్విమమే రజాంసి,
చస్కంభ యః స్వరభసా స్ఖలతా త్రిపృష్ఠం
యస్మాత్ త్రిసామ్య సదనా దురు కంపమానాత్. ౪౦

మత్స్యకూర్మనృసింహహరివామనహంసవైకుంఠాజితరామకృష్ణకల్క్యవతారాః స్వేన రూపేణావతారాః, ఇతరే త్వనుప్రవేశావతారా ఇతి జ్ఞాతవ్యమ్, కించ సృష్ట్యాదికార్యభేదేన భగవతో విభూతీ రాహ (సర్గ ఇతి.) తపః పూర్వం జగత్పర్యాలోచనం అహం బ్రహ్మా ప్రజేశాః ప్రజాపతయో నవ ఋషయః మరీచ్యాదయః మాయావిభూతయః విస్మయనీయాః భగవన్నియామ్యవర్గాః స్థానే పాలనే ధర్మశ్చ మఖశ్చ విష్ణుః విష్ణో రనన్యత్వాత్ తద్గతపాలనానురూపం సామర్థ్యం-మఖశబ్దేన వివక్షితం మనవ శ్చామరాశ్చ ఇంద్రాదయః అవనీశాశ్చ భూపాః ఏతే స్థానే భగవన్నియామ్యవర్గాః అంతే సంసారే అధర్మశ్చ హరశ్చ రుద్రః మన్యువశాశ్చ సర్పా అసురాద్యాశ్చ పురుశక్తిభాజః అపరిమితాశ్చర్యశక్తధారిణాం భగవతో ఇమాః మాయావిభూతయః ఆశ్చర్యవిభూతయ ఇత్యర్థః. ౩౯

భగవదవతారాః తచ్చేష్టితాని చ సాకల్యేన అభిధాతుం న కోఽప్యల మిత్యాహ (విష్ణో రితి.) యః కవిః బుద్ధిమాన్ పురుషః పార్థివాని పృథివీసంబంధీని రజాంసి విమమే గణితవాం స్తాదృశోఽపి కోను విష్ణో ర్వీర్యగణనాం కర్తు మర్హతి? నార్హతీ త్యర్థః. యో భగవాన్ యస్మాత్ అస్ఖలతా ప్రతిహతశూన్యేన స్వరభసా స్వపాదవిన్యాసవేగేన హేతునా ఉరు అధికం కంపమానాత్ సదనాత్ తత్స్వనివాసస్థానాత్ స్ఖలినః ప్రాణినో నిశామ్య దృష్ట్వే త్యర్థః. త్రిపృష్ఠం సత్యలోకం, చస్కంభ స్తంభయామాస, శ్రుతావపి "విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాంసి యో అస్కభాయ దుత్తరం సదస్థం విచక్రమాణ స్త్రేధోరుగాయః" ఇత్యస్యాయ మర్థః. త్రేధా త్రిప్రకారేణ, విచక్రమాణః పాదవిన్యాసం కుర్వాణః, య ఉరుగాయో భగవాన్ తిష్ఠంతీతి స్థాః దేవాః. సహస్య సధాదేశః. దేవైః సహిత ముత్తరం సత్యలోకం, అస్కభాయత్ అవష్టబ్ధవా నిత్యర్థః. కం కః ప్రవోచం ప్రవోచే దిత్యర్థః, ఏవంవిధసర్వశక్తే రపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్య వీర్యాణి సాకల్యేన వర్ణయితుం కః ప్రభవే దిత్యర్థః. ౪౦

(వరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

నాంతం విదా మ్యహ మమీ మునయోఽగ్రజా స్తే
మాయాబలస్య పురుషస్య కుతోఽపరే యే,
గాయ౯ గుణా౯ దశశతానన ఆదిదేవః
శేషోఽధునాఽపి సమవస్యతి నాస్య పారమ్. ౪౧

యేషాం స ఏవ భగవా౯ దయయే దనంతః
సర్వాత్మనాఽఽశ్రితపదో యది నిర్వ్యళీకమ్,
తే దు స్తరా మతితరంతి చ దేవమాయాం
నైషాం మమాఽహమితి ధీ శ్శ్వశృగాలభక్ష్యే. ౪౨

ఏవ మవతారగుణప్రయోజనా న్యుక్త్వా నాహం న యూయ మితి పూర్వప్రస్తుత ముప సంహరతి (నేతి.) మాయాబలస్య అద్భుతబలస్య, బలం సేనా, ప్రకృత్యాఖ్యపరికర ఇతి వా, పురుషస్య పరమపురుష స్యాంతం స్వరూపస్వభావయో రవధి, మహం చతుర్ముఖః, న విదామి. తేఽగ్రజాః సనకాదయః, న విదంత్యన్యే కుతో జానీయుః. కిం బహునా, దశశతా న్యాననాని యస్య స దశశతాననః సహస్రముఖః, ఆదిదేవః శేషః, ద్విసహస్రజిహ్వాశ్చ అనంతగుణా౯ గాయ౯ అధునాఽపి అస్య భగవతః, పారం, న సమవస్యతి నాధ్యవస్యతి. ౪౧

నను కైర ప్యవిజ్ఞాతస్వరూపస్వభావావధిత్వే కథం తద్భజనేన ముచ్యేర౯ ఇత్యాశంక్య అపరిచ్ఛిన్నస్య వస్తునోఽపరిచ్ఛిన్నత్వేనైవ, జ్ఞానం ముక్తిసాధనం. న తు పరిచ్ఛిన్నత్వేన తస్యాఽన్యథా జ్ఞానరూపత్వా దతః పరమాత్మస్వరూప మపరిచ్ఛిన్నత్వేన జానంతో భజమానా ముచ్యంతే ఏవే త్యాహ (యేషామితి.) నిర్వ్యళీకం నిరపరాధం యథా తథా యేషాం సర్వాత్మనా ఉపాయోపేయత్వ బుద్ధ్యా, ఆశ్రితపదః సంశ్రితపదో యది భవే త్స ఏష భగవాం స్తా౯ దయయేత్. భగవద్దయావిషయాః, దు స్తరాం తర్తు మశక్యాం, దేవస్య విష్ణోః, మాయా మతితరంతి నిశ్శేషం తరిష్యంతి. చకారాత్ తత్స్వరూపస్వభావాదికమపి యథావస్థితత్వేన జానంతి. ఏవం సర్వాత్మనా భగవత్ప్రపన్నానాం ఆత్మ సమం విచక్ష్మహే ఇత్యుక్తదేహాత్మభ్రమోఽపి నివర్తత ఇత్యాహ (నైషామితి.) ఏషాం సర్వాత్మనా భగవంత మాశ్రితానాం శ్వశృగాలానాం భక్షణయోగ్యే కలేవరే మమాహమితి ధీః "అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధి ర్యా అస్వే స్వమితి యా మతిః" ఇతి స్థానో క్తధీః నా స్తీత్యర్థః. ౪౨

వేదాహ మంగ పరమస్య హి యోగమాయాం
యూయం భవశ్చ భగవా నథ దైత్యవర్యః,
పత్నీ మనోః స చ మనుశ్చ తదాత్మజాశ్చ
ప్రాచీనబర్హి ఋభురంగ ఉత ధ్రువశ్చ. ౪౩

ఇక్ష్వాకురైల ముచుకుంద విదేహగాధి
రఘ్వంబరీష సగరా గయనాహుషాద్యాః,
మాంధాత్రలర్క శతధన్వనురంతిదేవా
దేవవ్రతో బలి రమూర్తరయో దిలీపః. ౪౪

సౌభర్యుతంక శిబిదేవలపిప్పలాద
సారస్వతోద్ధవపరాశరభూరిషేణాః,
యేఽన్యే విభీషణహనూమదుపేంద్రదత్త
పార్థార్ష్టిషేణ విదురశ్రుతదేవవర్యాః. ౪౫

తే వై విదం త్యతితరంతి చ దేవమాయాం
స్త్రీశూద్రహూణశబరా అపి పాపజీవాః,

కిమేవంవిధా భగవత్ప్రపన్నా అపి సంతీ త్యత ఆహ (వేదేతి.) అంగ హే నారద! అహం, వేద జానామి, భగవంత మితి శేషః. పరమస్య భగవతో యోగమాయాం "దైవీహ్యేషా గుణమయీ" ఇత్యుక్తప్రకారాం స్వదేహేంద్రియాదిరూపేణ సంయుజ్యమానాం విచిత్రసర్గకరీం ప్రకృతీం తరిష్యామీతి శేషః. యూయ మిత్యాదీనాం విదం త్యతితరంతి చే త్యుపరితనే నాన్వయః యూయ మితి. సనకాద్యభిప్రాయేణ బహువచననిర్దేశః. భవో రుద్రః, భగవానితి రుద్రవిశేషణం. దైత్యవర్యః ప్రహ్లాదః. మనోః పత్నీ శతరూపా, స చ స్వయంభువో మనుశ్చ. ౪౩

ఐలః పురూరవాః, నాహుషో యయాతిః దేవవ్రతో భీష్మః. ౪౪

విభీషణాదయశ్చ. వర్యా ముఖ్యాః యేషాం తే. ౪౫

భవదాదయో యే తే సర్వే విదంతి పరమాత్మానం, దేవమాయాం దేవస్య విష్ణోః నిర్యామ్యామతితరంతి చ, కిం బహునా. భాగవతసంగేన తిర్యగపి తరిష్యతీత్యాహ — అద్భుతాః క్రమాః పాద

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

యద్యద్భుతక్రమపరాయణశీలశిక్షా
స్తిర్యగ్జనా అపి కిము శ్రుతధారణా యే. ౪౬

శశ్వత్ప్రశాంత మభయం ప్రతిబోధమాత్రం
శుద్ధం సమం సదసతః పరమాత్మతత్త్వమ్.

విన్యాసా యస్య స అద్భుతక్రమో భగవాం త్రివిక్రమః. స ఏవ పరాయణం ఉత్కృష్టం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారశ్చ యేషాం తేషాం భాగవతానాం శీలే శిక్షా వాసనా యేషాం తే తథాభూతా యది భవేయు స్తర్హి తిర్యగ్జనా అపి తరంతీ త్యనుషంగః. శ్రుతేఽర్థే ధారణా యేషాం తే మనుష్యా బ్రాహ్మణాదయః తిరశ్చాం శ్రుతార్థధారణాపి నాస్తి ఇతి జ్ఞాపనార్థ మిదం బ్రాహ్మణాదయ స్తరంతీతి తత్ర కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః. ౪౬

నను కీదృశం తత్స్వరూపం యద్భవదాదయో జానంతీ త్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపం చిదచిద్విలక్షణత్వేన విశోధ్య తత్స్వరూపానుచింతనపరాణాం స్వర్గాద్యర్థానుష్ఠానోపకరణత్యాగ ఆర్థిక ఇత్యాహ శ్లోకద్వయేన (శశ్వదితి.) విశోకం దుఃఖసంభిన్న, మజస్రసుఖం నిత్యానందమయం. యద్బ్రహ్మేతి విదుః సత్యం జ్ఞాన మనంతం విజ్ఞాన మానందం విశోకో విజర ఇత్యాదయో వేదాంతా ఆమనంతి తదేవ పరమస్య పుంసః పరమపురుషస్య భగవతః, పదం స్వరూపం ఇత్యర్థః. నను కిం విశేషేణవేదాంతవేద్యత్వం ఉచ్యతే న ప్రమాణాంతరవిషయత్వ మిత్యత ఆహ - జడాత్మికా మాయాఽభిముఖేఽవస్థాతుం ఇతి శేషః. విలజ్జమానా సతీ పరైతి తిరోధత్తే మాయాకార్యాణి మన ఆదీంద్రియాణి తత్స్వరూప మవగంతు మసమర్థానీ త్యభిప్రాయః. న కేవలం లౌకికప్రమాణవిషయత్వ మేవ లౌకికప్రమాణభూతవేదైకదేశపూర్వభాగా విషయత్వ మపీత్యాహ (శబ్ద ఇతి.) పురుకారకః సాధ్యసాధనాద్యనేకకారకాన్వితః క్రియార్థం క్రియాప్రతిపాదకః శబ్దః వేదపూర్వభాగోఽపి యత్ర స్వరూపేణ సాక్షాద్బోధక ఇత్యర్థః. సర్వే వేదా యత్పద మామనంతిలి తు సర్వకర్మారాధ్యం బ్రహ్మరూపమపర్యవసానవృత్త్యా అమనంతీ త్యేతత్తాత్పర్యకం "తపాంసిసర్వాణి చ యద్వదంతీ" త్యుక్తం తపాంసి తపఃప్రధానా ఉపనిషద్భాగా వదంతి. సాక్షా ద్బోధయంతీ త్యర్థః. నను జీవస్యాపి స్వరూపమజస్రసుఖ మేవే త్యత ఆహ (పరమాత్మతత్త్వమితి.) సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ "విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మేతి" వాక్యప్రత్యభిజ్ఞానేన అజస్రసుఖస్యానంతత్వేన విశేషితత్వా దపరిచ్ఛిన్నదుఃఖాసంభిన్ననిత్యసుఖస్వరూపత్వం పరమాత్మన ఏవ స్వరూప మిత్యర్థః. నను జీవవ దస్యాపి కర్మాధీన సుఖదుఃఖసంబంధః స్యాదితి శంకాం వారయతి (శుద్ధమితి) అకర్మవశ్య మిత్యర్థః. అత ఏవ సదసతో శ్చిదచితోః పరం విలక్షణమ్. అకర్మవశ్యతా కుత ఇత్యత

శబ్దో న యత్ర పురుకారకవాన్ క్రియార్థో
మాయా పరైత్యభిముఖే చ విలజ్జమానా. ౪౭

తద్వై పదం భగవతః పరమస్య పుంసో
బ్రహ్మేతి యద్విదు రజస్రసుఖం విశోకమ్,
సధ్ర్యఙ్ నియమ్య యతయో యమకర్తహేతిం
జహ్యుః స్వరాడివ నిపానఖనిత్రమింద్రః. ౪౮

స శ్రేయసా మపి విభు ర్భగవాన్ యతోఽస్య
భావస్వభావవిహితస్య సతః ప్రసిద్ధిః,

ఆహ సమం ఇత్యేకరూప మిత్యర్థః. చిదచిదంతర్యామిత్వే నావస్థితస్యాపి తత్తద్వస్తుగతదోషా సంస్పర్శా దకర్మవశ్యతోపపన్నేతి భావః. నన్వామ్రాదిఫలానాం తత్తత్ప్రదేశ భేదేనామ్లమధురాదిరసవత్ సుఖాపరపర్యాయానుకూలజ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశభేదేన జడరూపతా స్యాదిత్యాశంకాం వారయతి (ప్రతిబోధమాత్రమితి.) ప్రతిబోధ ఏవ ప్రతిబోధమాత్రం, మాత్రచా క్వాపి జడత్వవ్యావర్తిః. విజ్ఞానఘన ఏవ ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి శ్రుతిః. మోక్షప్రదత్వ మప్యసాధారణో ధర్మ ఇత్యాహ అభయం. న విద్యతే భయం యస్మాత్తదభయం. సంసారనివర్తక మిత్యర్థః. తత్కుతః? శశ్వత్ ప్రశాంతం శశ్వత్ సదా ప్రశాంత మశనాయాపిపాసాద్యూర్మిషట్కరహిత మతస్తదుపాసకానామపి శాంతిసంపాదక మితి భావః. పరమం సామ్య ముపైతి మమ సాధర్మ్యమాగతా ఇతి శ్రుతిస్మృతీ. ౪౭

కించ యతః ఏవం భూతభవత్స్వరూపచింతనే ప్రయతమానా సధ్ర్యఙ్ సహాంచతీతి సధ్ర్యఙ్. సహస్య సధ్ర్యాదేశః. జీవసహచరం మనః నియమ్య యదృచ్ఛ ఉక్తస్వరూపం నియతం కృత్వాఽ కర్తృహేతుం కృత్యంతే ఛిద్యంతేఽనేన సంశయా ఇతి కర్తృజ్ఞానం, 'ఛిద్యంతే సర్వసంశయా' ఇతి శ్రుతేః. కృతీ ఛేదనే తదితర దకర్తృస్వర్గాదిఫలసాధనం కర్మే త్యర్థః. తస్య హేతుం ఉపకరణం జహ్యుః. తత్ర దృష్టాంతః స్వరాట్ వర్షప్రదః ఇంద్రః, నిపానఖనిత్ర మివ నితరాం పిబంతి యస్మిన్నితి నిపానం కూపః తస్య ఖనిత్రం ఖననసాధనమివ స్వర్గాద్యర్థానుష్ఠానోపకరణం అర్థాదేవ త్యజంతీ త్యర్థః. ౪౮

నను స్వర్గాదిఫలేప్సూనాం తత్సాధనోపకరణోపాదాన మావశ్యక మిత్యత ఆహ (స ఇతి,) భావస్వభావవిహితస్య భావాః బ్రాహ్మణాదివర్ణాశ్రమాదయః తేషాం స్వభావే నానుగుణేన విహితస్య సతః

(శ్రీవరాహావతారాదారభ్య శ్రీకృష్ణావతారపర్యన్తం సంక్షేపేణ కథనమ్)

దేహే స్వధాతువిగమేఽనువిశీర్యమాణే
వ్యోమేవ తత్ర పురుషో న విశీర్యతేఽజః. ౪౯

సోఽయం తేఽభిహిత స్తాత భగవా న్విశ్వభావనః,
సమాసేన హరే ర్నాన్య దన్యస్మాత్ సదసచ్చ యత్. ౫౦

ఇదం భాగవతం నామ యన్మే భగవతోదితమ్,
సంగ్రహోఽయం విభూతీనాం త్వమేత ద్విపులీకురు. ౫౧

కర్మణః ప్రసిద్ధిః ఫలప్రసిద్ధి ర్యతః స భగవాన్ శ్రేయసాం స్వర్గాదిఫలానా మపి విభుః ప్రభుః తత్ఫల ప్రదాతే త్యర్థః. అంతరాత్మతయా అవస్థితస్య పరమాత్మన ఏవ స్వర్గాద్యర్థం కర్మస్వపి ప్రవర్తకత్వాత్ తదారాధ్యత్వాత్ తత్ఫలదత్వాచ్చ తద్భజనేనై వేప్సితస్వర్గాదిఫలస్యాపి సిద్ధే కామిభి రపి స ఏవ భజ నీయ ఇత్యర్థః. భగవతః సర్వాంతర్యామిత్వే శరీరభూతచేతనాచేతనగతదోషస్పర్శ మాశంక్యాహ (దేహ ఇతి.) స్వధాతువిగమే స్వధాతూనాం స్వదేహారంభకభూతసూక్ష్మాణాం వియోగే సత్యనుపశ్చాత్ విశీర్యమాణే దేహే తత్రస్థః పురుషః పరమపురుషః గగనమివ న శీర్యతే. కుతః? అజః కర్మాధీనోత్ప త్త్యాదిశూన్యః. అత్ర దేహశబ్దః చేతనస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. చిదచిద్గతదోషాస్పృష్ట ఇత్యర్థః. అస్యోత్త రార్ధస్య జీవపరత్వవర్ణనం త్వశోభనం కృత్స్నస్యాస్య ప్రకరణస్య పరమాత్మపరత్వేన మధ్యే జీవ ప్రసక్త్యభావా జ్జీవస్యాపి శరీరద్వారా ఉత్పత్తివినాశయోర్విజ్ఞానఘన ఏవై తేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువిశ్యతీతి శ్రుత్యైవాభిధానాచ్చ. ౪౯

అధ్యాయత్రయార్థ ముపసంహరతి (సోఽయమితి.) హే తాతః నారదః సోఽయం పూర్వ ప్రతిపాదితాకారః విశ్వభావనః విశ్వకారణభూతః భగవాన్ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదిసంపన్నో వాసు దేవః, సమాసేన సంగ్రహేణ, తే తుభ్య, మభిహితః మయేతి శేషః. సంగ్రహ మేవాహ-యత్ సద సచ్చిదాత్మకం వస్త్వన్య దితదాత్మకం స్వమిష్టమివ భాతి. తద్ధరే ర్నాన్య త్తదాత్మక మేవేత్యర్థః. హరే ర్నాన్య దన్యత్తత్ సదసచ్చ యదితి పాఠః. నాన్య దన్యస్మాత్ సదసచ్చయదితి పాఠే త్వన్యస్మాత్ సదసద్విలక్షణాదపి హరేః సదసదాత్మకం నాన్యత్, కింతు తదాత్మక మేవేత్యర్థః. ౫౦

స్వోక్తసంగ్రహస్య ప్రామాణికత్వం కథయన్ త్వమప్యేత త్ప్రవర్తయేత్యాహ (ఇదమితి.) భగవద్విభూతీనామయం సంగ్రహ ఇతి యదిదం భాగవతం. భగవద్విషయత్వా ద్భగవతా ప్రోక్తత్వాత్ భాగవతనామకం, మే మహ్యం. భగవతోదితం ఏతదిదం. భాగవతం, త్వం విపులీకురు ౫౧

యథా హరౌ భగవతి నృణాం భక్తి ర్భవిష్యతి,
సర్వాత్మ న్యఖిలాధారే ఇతి సంకల్ప్య వర్ణయ. ౫౨
నృజన్మని న తుష్యేత కృతేన భగవా న్ యది,
ధర్మార్థకామైః కిం తర్హి కార్యం సిద్ధ్యతి న స్వరైః, ౫౩
కృష్ణే యద్యపవర్గేశే భక్తి స్స్యాదనపాయినీ,
కిం స్యాద్వర్ణసమాచారైః కిం దానైః కిం తపశ్శ్రుతైః,
సర్వాఘఘ్నో త్తమశ్లోకే న చే ద్భక్తి రధోక్షజే. ౫౪
మాయాం వర్ణయతోఽముష్య ఈశ్వరస్యానుమోదతః,
శృణ్వతః శ్రద్ధయా నిత్యం మాయయాఽఽత్మా న ముహ్యతి. ౫౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే.

సప్తమోఽధ్యాయః.

వైపుల్య ప్రకారమాహ (యథేతి.) సర్వాత్మని సర్వాంతరాత్మ న్యత ఏవ. సర్వాధారే భగవతి, నృణాం భక్తి ర్యథా భవిష్యతి యాదృశవర్ణనేన తథా సంకల్ప్య వర్ణయేత్యర్థః. ౫౨

నను త్రివర్గో యథా భవేత్తథా వర్ణయతి కిం, నోచ్యతే ఆహ (నృజన్మనీతి.) మనుష్యజన్మని కృతేన సాధనకలాపేన, భగవాన్ న తుష్యేత యది, తర్హి నశ్వరై ర్ధర్మాదిభిః కిం కార్యం కిం ప్రయోజనం? న కిమపీత్యర్థః. ధర్మస్య హ్యాపవర్గస్యేతి పూర్వోక్తరీత్యా పరస్పరభగవద్భక్త్యా వుపయుజ్యమానానా మేవ సాఫల్యం కేవలానాం తు వైఫల్య మన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మాహ (కృష్ణ ఇతి.) కిం స్యాదితి గ్రంథః పూర్వోత్తరార్ధాభ్యాం సంబధ్యతే. అనపాయి న్యవ్యభిచారిణీ సమస్తదురితనివర్తక ఉత్తమః శ్లోకః స్తవః యస్య తస్మి న్నుత్తమశ్లోకేఽధోక్షజే భక్తి ర్న చే ద్వర్ణాశ్రమాచారాదిభిః కిం స్యాత్? న కిమపీత్యర్థః. భగవద్విభూతివర్ణనాదీనాం ఫల మాహ (మాయామితి.) అముష్యేశ్వరస్య మాయాం ప్రకృతిం జగత్సృష్ట్యాదిప్రకార ఇత్యర్థః. వర్ణయతః అనుమోదతః శ్రద్ధయా నిత్యం శృణ్వత శ్చాత్మాఽంతఃకరణం మాయయా మాయాగుణైః తమ ఆదిభి ర్న ముహ్యతీ త్యర్థః. ౫౩ — ౫౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. ద్వితీయస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

బ్రహ్మణా చోదితో బ్రహ్మ న్గుణాఖ్యానేఽగుణస్య చ,
యస్మై యస్మై యథా ప్రాహ నారదో దేవదర్శనః. ౧

ఏత ద్వేదితు మిచ్ఛామి త త్త్వం త త్త్వవిదాం వర,
హరే రద్భుతవీర్యస్య కథా లోకసుమంగళాః ౨

కథయస్వ మహాభాగ యథాహ మఽఖిలాత్మని,
కృష్ణే నివేశ్య నిస్సంగం మన స్త్యక్ష్యే కళేవరమ్. ౩

శృణ్వత శ్శ్రద్ధయా నిత్యం గుణతశ్చ స్వచేష్టితమ్,
కాలేన నాఽతిదీర్ఘేణ భగవా న్విశతే హృది. ౪

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

త్వ మేత ద్విపులీకుర్వి త్యుక్తం విపులకరణం రాజా పృచ్ఛతి (బ్రహ్మణేతి.) హే బ్రహ్మన్! శుక : దేవదర్శనః పరమాత్మదర్శీ నారదః, బ్రహ్మణా చతుర్ముఖే నాగుణస్య సత్త్వాది ప్రాకృతగుణరహితస్య భగవతః, గుణాఖ్యానే గుణానుకథనే, చోదితః ప్రవర్తితః, యస్మై యస్మై ప్రశ్నాయేతి శేషః. యద్వా పృచ్ఛతే ఇతి యథా ప్రాహ యాదృశ మిత్యర్థః. ౧

ఏత న్నారదేన విస్తరేణ వర్ణితం వేదితు మహ మిచ్ఛామీతి త త్తస్మా ద్ధే వేదవిదాం వర త్వమద్భుతవీర్యస్య హరేః లోకసుమంగళాః లోకస్య సుమంగళకరాః కథాః కథయస్వ. ౨

హే మహాభాగ! బుద్ధిమత్ సర్వాంతరాత్మని కృష్ణే నిస్సంగం మనో నివేశ్య కలేవరం త్యక్ష్యే భగవత్కథాః శృణ్వన్ త మేవాఽవసానే స్మరన్ దేహం త్యక్ష్యే మ్యతః కథయస్వే త్యర్థః. ౩

అల్పకాలకథాశ్రవణేన కథ మవసానే స్మృతిః సంపద్యతే ఇత్యత ఆహ (శృణ్వత ఇతి.) భగవాన్ స్వచేష్టితం నిత్యం శ్రద్ధయా శృణ్వతో శృణుతః కథయతశ్చ పుంసః హృదయే నాతిదీర్ఘేణ అల్పేన కాలేన విశతి. శృణ్వతో గృణతశ్చ చిత్తం తత్స్మరణప్రవణమేవ భవతీ త్యర్థః. ౪

ప్రవిష్టః కర్ణరంధ్రేణ స్వానాం భావసరోరుహమ్,
ధునోతి శమలం కృష్ణః సలిలస్య యథా శరత్. ౫

ధౌతాత్మా పురుషః కృష్ణపాదమూలం న ముంచతి,
ముక్తః సర్వపరిక్లేశః పాంథః స్వశరణం యథా. ౬

య దధాతు మతో బ్రహ్మన్ దేహారంభోఽస్య ధాతుభిః,
యదృచ్ఛయా హేతునా వా భవంతో జానతే యథా. ౭

ఆసీద్యదుదరాత్ పద్మం లోకసంస్థానలక్షణమ్,

భగవతో హృదయప్రవేశఫల మాహ (ప్రవిష్ట ఇతి.) కర్ణరంధ్రేణ కథాశ్రవణద్వారా స్వానాం భక్తానాం, భావసరోరుహం హృదయకమలం ప్రవిష్టః శ్రీకృష్ణః, హృదయగతశమలం రాగాదిరూపం మలం ధునోతి నిరస్యతి యథా శరత్ శరత్కాలః సలిలస్య శమలం ధునోతి తద్వ దిత్యర్థః. ౫

తతశ్చ కృతార్థో భవతీత్యాహ (ధౌతాత్మేతి.) ధౌతాత్మా శుద్ధమనాః పురుషః, కృష్ణస్య పాదమూలం న ముంచతి, తదేవ స్మరతీతి భావః. కథంభూతో న ముంచతి? ముక్తసర్వపరిక్లేశః — ముక్తాః సర్వే రాగద్వేషాదయః, పరిక్లేశా యేన స యథా. పాంథః ప్రవాసా దాగతః స్వశరణం స్వగృహం న ముంచతి తథేత్యర్థః. ౬

ఏవం శ్రవణౌత్సుక్య మావిష్కృ త్యాజ్ఞాతా నర్థాన్ ప్రష్టవ్యాన్ క్రమేణ ప్రవక్ష్యమాణః తావత్ సందిగ్ధా నర్థాన్ పృచ్ఛతి (యదితి,) హే బ్రహ్మన్! అధాతుమతః స్వరూపతో భౌతికదోషహీనస్య అస్య జీవస్య దేహారంభశ్చ ధాతుభి రేవ స్యాదితి తు జ్ఞాత మిత్యర్థః. ఇదం తు సంశయవిషయ మిత్యాహ — స చ దేహారంభః కిం యదృచ్ఛయా, అహేతుకః హేతునా వా సహేతుకోపీత్యర్థః. ఏత ద్భవంతో యథావ జ్జానతే అతః కథయంత్వితి శేషః. ౭

యోఽసా వీశ్వరః సోఽపి జీవదేహతుల్యదేహవాన్ ప్రోక్తః అత స్తస్య కో విశేషః, యత స్తద్భజనాత్ పదే పదే మోక్ష ఇత్యుచ్యతే ఇత్యాశయేన పృచ్ఛతి (ఆసీదితి.) లోకానాం సంస్థానం విన్యాసో యస్మిం స్తత్ తదేవ లక్షణం స్వరూపం యస్య తజ్జగదాకారపద్మ మిత్యర్థః. త్రిలోక్యాత్మకం పద్మం యస్యోదరా దాసీత్. పృథ గ్విభక్తైః ఇయత్తావయవై రయం పురుషః లౌకికః పురుషః

(పరీక్షిత్కృతప్రశ్నప్రకారః)

యావా నయం వై పురుష ఇయత్తావయవైః పృథక్,
[తావా నసా వితి ప్రోక్తః సంస్థావయవవా నివ] ౮

అజ స్సృజతి భూతాని భూతాత్మా యదనుగ్రహాత్,
దదృశే యేన తద్రూపం నాభిపద్మసముద్భవః. ౯

స చాపి యత్ర పురుషో విశ్వస్థిత్యుద్భవాప్యయః,
ముక్త్వాఽఽత్మమాయాం మాయేశ శ్శేతే సర్వగుణాశ్రయః. ౧౦

పురుషావయవై ర్లోకా స్సపాలాః పూర్వకల్పితాః,
లోకై రముష్యావయవా స్సపాలై రితి శుశ్రుమ. ౧౧

యావాన్ యావత్ప్రమాణః తావత్పరిమాణ ఏవాసా వీశ్వరః ప్రోక్తః స్యాత్. పరిచ్ఛిన్నత్వేన ప్రోక్త ఇతి భావః. స్వసంస్థావయవాని చ తజ్జలానీతిపదయం నిర్దేశః. స్వసంస్థానభూతై రవయవై రనజీవన్ సంసారీ పరిచ్ఛిన్నః తద్వదిత్యర్థః. అతో జీవపరయో ర్విశేషః కథనీయ ఇత్యర్థః. ౮

అన్యదపి పృచ్ఛతి (అజ ఇతి.) భూతాత్మా భూతానాం వ్యష్టిభూతానా మాత్మా నియంతా యద్వా స్వయంభూతాఽద్వర దేహః నాభిపద్మసముద్భవః అజో బ్రహ్మా యదనుగ్రహా ద్యస్యానిరుద్ధ స్యానుగ్ర హాద్, భూతాని వ్యష్టిభూతాని సృజతి, యేన చతుర్ముఖేన తద్రూపం తదనిరుద్ధరూపం దదృశే దృష్టమ్. ౯

స భగవాన్ విశ్వస్థిత్యుద్భవాప్యయః విశ్వస్య స్థిత్యుద్భవాప్యయా యస్మా త్తథాభూతః మాయాయా నియంతా ఆత్మమాయాం ముక్త్వా ప్రకృతి మతీత్య జగద్వ్యాపారా దుపరతః సర్వగుణా శ్రయః పూర్ణషాడ్గుణ్యః, యత్ర శేతే వసతి, తం దేశం కథయస్వే త్యన్వయః. ౧౦

యస్యేహావయవైః లోకాన్ కల్పయంతి 'పాతాల మేతస్య హి పాదమూల' మిత్యుభయథా శ్రవణా త్తస్య కల్పభేదే నోపపత్తిం మన్వానః ఆశంకతే (పురుషేత్యాదినా.) పురుషావయవై రనిరుద్ధః ఉత్పన్నః చతుర్ముఖాఖ్యపురుషావయవైః సపాలాః సేశాః లోకాః పూర్వకల్పితాః పూర్వస్మిన్ కల్పే కల్పితాః ఇదానీం త్వితరథేతి శుశ్రుమ ఇత్యాహ (సపాలై రితి.) సపాలై ర్లోకై రముష్య పురుష స్యావ యవాః కల్పితా ఇతి శుశ్రుమ, ఏవం చ 'ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయత్' ఇతి శ్రుతివిరోధః ఇత్య భిప్రాయః. ౧౧

యావా౯ కల్పో వికల్పో వా యథా కాలోఽనుమీయతే,
భూతభవ్యభవచ్ఛబ్ద ఆయుర్మానం చ యత్ సతః. ౧౨

కాల స్యానుగతి ర్యా తు లక్ష్యతేఽణ్వీ బృహత్యపి,
యావత్యః కర్మగతయో యాదృశీ ర్ద్విజసత్తమ. ౧౩

యస్మి౯ కర్మసమావాయో యథా యేనోపగృహ్యతే,
గుణానాం గుణినాం చైవ పరిణామం సవిస్తరమ్. ౧౪

భూపాతాళకకుబ్వ్యోమగ్రహనక్షత్రభూభృతామ్,
సరిత్సముద్రద్వీపానాం సంభవ శ్చైతదోకసామ్. ౧౫

ప్రమాణ మండకోశస్య బాహ్యాభ్యంతరభేదతః,
మహతాం చానుచరితం వర్ణాశ్రమవినిశ్చయః. ౧౬

యథా అజ్ఞాతాన్ అర్థాన్ బహూన్ పృచ్ఛతి (యావా నిత్యాదినా.) కల్పో మహాకల్పః, యావాన్ యావత్పరిమాణకః, వికల్ప అవాంతరకల్పః కాలభాగః యావా౯ భూతభవ్యభవదాదిశబ్దవాచ్యః కాలః, యథాఽనుమీయతె గ్రహసంచారాదినేతి భావః. సతః కార్యస్య దేవపితృమనుష్యాదే రాయుర్మాన మాయుఃపరిమాణం చ యత్తది వ్యుదాహర్తు మర్హసీ త్యన్వయః. ౧౨

(కాలస్య) యా అణ్వీ సూక్ష్మా నిమేషాదిరూపా, బృహతీ సంవత్సరాదిరూపా యాఽనుగతిః ప్రవృత్తిర్లక్ష్యతే నాపి కథనీయే త్యర్థః. కర్మగతయః కర్మణః ప్రాప్యాణి ఫలాని యావంత్యః యావత్సంఖ్యాకా యాదృశ్యః యత్ప్రకారకా హే ద్విజసత్తమ. ౧౩

(యస్మి౯ దేశే కర్మసమవాయః) కర్మణాం ఫలనిష్పాదనం యేన దేవాదిభూతేన యథా ఉపగృహ్యతే యాదృశం కర్మఫలం ప్రాప్యతే తచ్చ కథయేత్యర్థః. గుణానాం సత్త్వాదీనాం గుణినాం జీవానాం చ పరిణామం పరిణామహేతుం గుణినాం పరిణామే దేవాదిశరీరపరిగ్రహే హేతుం సవిస్తరం వక్తు మర్హసీతి. ౧౪

(కకుభః) దిశః, భూభృతః పర్వతాః, భూపాతాళాదీనాం సంభవః, ఏతాని భూమ్యాదీని, ఓకాంసి యేషాం తేషాం ప్రాణినాం చ సంభవః. యథేతి సర్వత్రానుషంగః, ౧౫

అండకోశస్య తద్బాహ్యాభ్యంతరవస్తునశ్చ ప్రమాణ మండా ద్బాహ్యవస్త్వావరణం మహతాం భాగవతానా మనుచరితం చరిత్రం వర్ణానా మాశ్రమాణాం చ వినిశ్చయః తత్స్వభావేన నిర్ధారః. ౧౬

(పరీక్షిత్కృతప్రశ్నప్రకారః)

యుగాని యుగమానం చ ధర్మో య శ్చ యుగే యుగే,
అవతారానుచరితం య దాశ్చర్యతమం హరేః. ౧౭

నృణాం సాధారణో ధర్మః సవిశేష శ్చ యాదృశః,
శ్రేణీనాం రాజర్షీణాం చ ధర్మః కృచ్ఛ్రేషు జీవతామ్. ౧౮

తత్త్వానాం పరిసంఖ్యానం లక్షణం హేతులక్షణమ్,
పురుషారాధనవిధి ర్యోగస్యాధ్యాత్మికస్య చ. ౧౯

యోగేశ్వరైశ్వర్యగతి ర్లింగభంగ శ్చ యోగినామ్,
వేదోపవేదధర్మాణా మితిహాసపురాణయోః. ౨౦

సంప్లవ స్సర్వభూతానాం విక్రమః ప్రతిసంక్రమః,
ఇష్టాపూర్తస్య కామ్యానాం త్రివర్గస్య చ యో విధిః. ౨౧

హరే రాశ్చర్యతమ మవతారానుచరితం చ యత్తదపి యుగాని యుగస్వరూపం గుణపరిమాణం యుగే యుగే ప్రతియుగమ్. ౧౭

యో ధర్మః, సాధారణః మనుష్యమాత్రసాధారణః, సవిశేషః వర్ణాశ్రమవిశేషనిబంధనరూపవిశేషయుక్తః, శ్రేణీనాం తత్తద్వ్యవహారోపజీవినాం ధర్మః వ్యవహారనియమలక్షణః ధర్మః రాజర్షీణాం ప్రజాపాలనాధికారిణాం కృచ్ఛ్రే ష్వాపత్సు జీవతాం యో ధర్మః. ౧౮

తత్త్వానాం మహదాదీనాం, పరిసంఖ్యానం సంఖ్యాలక్షణం, స్వరూపం హేతులక్షణం, తత్త్వకారణలక్షణం పురుషారాధనవిధిః పరమపురుషారాధనప్రకారః ఆధ్యాత్మికస్య ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపవిషయస్య యోగస్య జ్ఞానయోగస్య ప్రకారః. ౧౯

యోగేశ్వరాణా మైశ్వర్యా ణ్యణిమాదీని తేషాం గతిః స్వరూపం యోగినాం లింగభంగః శరీరపాతః. వేదా ఋగ్వేదాదయః, ఉపవేదాః ధనుర్వేదాదయః, తదుక్తధర్మాశ్చ తేషాం మితిహాసపురాణయోశ్చ గతిః. ౨౦

సర్వభూతానాం సంప్లవః అవాంతరప్రళయః ఉత్పత్తిర్వా. వివిధః క్రమః విక్రమః స్థితిః ప్రతిసంక్రమః సంహారః మహాప్రళయః ఇష్టం వైదికం కర్మ. పూర్తం స్మార్తం త్రివర్గస్య ధర్మార్థకామానాం విధిః ప్రకారః. ౨౧

యోవాఽనుశాయినాం సర్గః పాషండస్య చ సంభవః,
ఆత్మనో బంధమోక్షౌ చ వ్యవస్థానం స్వరూపతః. ౨౨

యథాఽఽత్మతంత్రో భగవాన్ విక్రీడత్యాత్మమాయయా,
విసృజ్య వా యథా మాయా ముదాస్తే సాక్షివద్విభుః. ౨౩

సర్వమేతచ్చ భగవన్ పృచ్ఛతే మేఽనుపూర్వశః,
తత్త్వతోఽర్హస్యుదాహర్తుం ప్రపన్నాయ మహామునే. ౨౪

అత్ర ప్రమాణం భగవాన్ పరమేష్ఠీ యథాత్మభూః,
పరే చేహానుతిష్ఠంతి పూర్వేషాం పూర్వజైః కృతమ్. ౨౫

(అనుశాయినాం) భుక్తశేషకర్మణా సహ పరలోకభ్రష్టానాం సర్గః ఉత్పత్తిః ప్రకారః పాషండస్య పాషండధర్మస్య సంభవః ఉత్పత్తిః ఆత్మనో జీవస్య బంధమోక్షప్రకారః స్వరూపతో వ్యవస్థానం ముక్తిదశాయా మవస్థానం తత్ప్రకార ఇత్యర్థః. ౨౨

(ఆత్మతంత్రః) స్వతంత్రః విభుః సర్వాంతరో భగవాన్ ఆత్మమాయయా స్వనియామ్య మాయయా యథా విక్రీడతి పునశ్చ మాయాం విసృజ్య యథా యేన ప్రకారేణ సాక్షివత్ సాక్షాద్ద్రష్టృవ దుదాస్తే ప్రళయే ఉదాసీన ఆస్తే. ౨౩

ఏతత్సర్వం చకారా దపృష్టమపి గుహ్యం యత్ తచ్చ పృచ్ఛతే - (ప్రపన్నాయ) చ మే మహ్యం హే భగవన్! హే మహామతే! తత్త్వత ఉదాహర్తుం ఉత్తరం వక్తుం త్వ మర్హసి. అర్హతాద్యోతక మిదం విశేషణద్వయం, భగవన్ మహామతే ఇతి చ—
"ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్,
వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి." హి స్మర్యతే. మహామతిత్వం చ త్రైకాలికవస్తువిషయయాథాత్మ్యజ్ఞానవత్త్వమ్. ౨౪

యోగ్యతా మేవోపపాదయతి (అత్రేతి.) అత్ర పృష్టేష్వర్థేషు భవాన్ ప్రమాణం సమ్యక్ జ్ఞాతా. తత్ర దృష్టాంతః ఆత్మనః పరమాత్మనః భూః జాతః పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా యథా ప్రమాణం తద్వత్ బ్రహ్మనారదవ్యాసక్రమేణ సంప్రదాయోఽప్యస్తీత్యాహ పూర్వేషా మపి పూర్వజైః కృతం పరేఽర్వాచ అనుతిష్ఠంతి. ౨౫

(పరీక్షిత్కృతప్రశ్నప్రకారః)

స మేఽసవః పరాయంతి బ్రహ్మన్ననశనా దమీ,
పిబతోఽచ్యుతపీయూష మన్యత్ర కుపితా ద్ద్విజాత్. ౨౬

సూత ఉవాచ—

స ఉపామంత్రితో రాజ్ఞా కథాయా మితి సత్పతేః,
బ్రహ్మరాతో భృశం ప్రీతో విష్ణురాతేన సంసది. ౨౭
ప్రాహ భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితమ్,
బ్రహ్మణే భగవత్ప్రోక్తం బ్రహ్మకల్ప ఉపాగతే. ౨౮
యద్ యత్ పరీక్షిదృషభః పాండూనా మనుపృచ్ఛతి,
ఆనుపూర్వ్యేణ తత్సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే,
ప్రశ్నవిధిర్నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

నను తవానశనద్విజశాపాభ్యాం వ్యాకులస్య కుతః శ్రవణం. తత్రాహ (న మ ఇతి,) అత్ర త్వత్సన్నిధౌ అచ్యుతపీయూష మచ్యుతకీర్తనరూప మమృతం, పిబతో మేఽమీ అసవః ప్రాణాః కుపితాత్ ద్విజా దనశనా దపి హేతోః న పరాయంతి నాపగచ్ఛంతి న వ్యాకులీభవంతీ త్యర్థః. ౨౬

సూతవాక్యమాహ (స ఇతి.) ఇతీత్థం సత్పతేః సతాం పత్యుర్భగవతః కథాయాం రాజ్ఞా విష్ణురాతేన విష్ణునా రక్షితేన పరీక్షితా ఉపామంత్రితః ప్రవర్తితో బ్రహ్మరాతో బ్రహ్మవిషయకం జ్ఞానం రాతీతి బ్రహ్మరాతః శ్రీశుకః సభాయాం భాగవతం నామ పురాణం ప్రాహ, కథంభూతమ్? బ్రహ్మసమ్మితం వేదతుల్యం పరబ్రహ్మప్రాపకం వా, బ్రహ్మకల్పే సృష్ట్యుపక్రమే, ఉపాగతే ప్రాప్తే సతి బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ, భగవతా ప్రోక్తం చేత్యర్థః. ౨౭—౨౮

పాండూనాం ఋషభః శ్రేష్ఠః పరీక్షిత్ యద్య దనుపృచ్ఛతి అన్వపృచ్ఛత్ తత్సర్వ మనుపృష్టం సర్వమానుపూర్వ్యేణ ప్రస్తావక్రమేణ ప్రశ్నక్రమేణాఖ్యాతుం భాగవతాఖ్యానేనైవ ప్రశ్నానా ముత్తరం వక్తు ముపచక్రమే ఉపక్రాంతవాన్. ౨౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఆత్మమాయా మృతే రాజ న్పరస్యానుభవాత్మనః,
న ఘటేతాఽర్థసంబంధః స్వప్నద్రష్టు రివాఽంజసా. ౧

బహురూప ఇవాభాతి మాయయా బహురూపయా,
రమమాణో గుణేష్వస్యా మమాహ మితి మన్యతే. ౨

అథ నవమోఽధ్యాయః

అథ రాజ్ఞః ప్రశ్నానా ముత్తరం వక్తుం భాగవతాఖ్యాన మారభమాణేన మునినా తావజ్జీవస్య దేహారంభః సహేతుకో నిర్హేతుకో వేతి ప్రశ్నస్య జీవదేహతుల్యపరిమాణావయవత్వేన జీవతుల్యత్వ ప్రయుక్తాఽభజనీయత్వామోక్షప్రదత్వప్రశ్నస్య ముక్త్వాఽఽత్మమాయాం శేతే తం చ దేశం కథయ స్వేతి ప్రశ్నస్య చోత్తరం నవమేఽధ్యాయే నోచ్యతే. తత్ర సహేతుకత్వ నిర్హేతుకత్వ ప్రశ్నస్యోత్తరం వదన్ త్రిపాద్విభూతివిశిష్టస్య భగవతః కాలమాయావశ్యత్వాభావం వక్తుం సంసారే చేతనానాం కాల మాయావశ్యత్వ మాహ (ఆత్మేతి.) అనుభవాత్మనః అనుభవో జ్ఞానం తదాత్మా స్వరూపం యస్య తస్యాత ఏవ పరస్య దేహాదిభ్యో విలక్షణస్య జీవ స్యార్థసంబంధః. భోగ్యభూతశబ్దాదివిషయేషు భోక్తృతయా సంబంధః ఆత్మమాయాం పరమాత్మనియామ్యాం మాయాం ప్రకృతి మృతే వినా అంజసా సామీచీన్యేన న ఘటేత న సంగచ్ఛేత. తత్ర దృష్టాంతః (స్వప్నద్రష్టు రివేతి.) యథా స్వప్నద్రష్టుః న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతి. అథ రథా న్రథయోగాన్ పథః సృజతే. కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి శ్రుత్యుక్తరథాదిపదార్థసంబంధః తదర్థభగవన్మాయామతే నోపపద్యతే, తద్వది త్యర్థః. ప్రకృతిః తిరోహితస్వపరరూపత్వాత్ ప్రకృతేషు భోగ్యబుద్ధి రితి భవతి. ఏవం చ ప్రకృత్యాఽ తిరోహితస్వపరరూపత్వ మేవ దేహారంభే హేతు రిత్యహేతుకత్వం నిరస్తం భవతి. ౧

ఉక్తం వివృణోతి (బహ్వీతి.) బహురూపయా విచిత్రపరిణామిన్యా భగవన్మాయయా తిరోహిత జ్ఞానానందస్వరూపో జీవః దేవమనుష్యాద్యాకార మాత్మన్యారోప్య బహురూప ఇవాఽఽభాతీత్యర్థః. అస్యా మాయాయా గుణేషు సత్త్వాదిగుణకార్యేషు శబ్దాదిషు రమమాణః శబ్దాదీన్ భుంజానో మమాఽహమితి మన్యతే. అహంకారమమకారాభ్యాం బద్ధో భవతీ త్యర్థః. ౨

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

యర్హి వావ మహిమ్ని స్వే పరస్మిన్ కాలమాయయోః,
రమేత గతసమ్మోహ స్త్యక్త్వోదాస్తే తదోభయమ్. ౩

ఆత్మతత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం యదాహ భగవా నృతమ్,
బ్రహ్మణే దర్శయన్ రూప మవ్యళీకవ్రతాదృతః. ౪

స ఆదిదేవో జగతాం పరో గురుః స్వధిష్ణ్య మాస్థాయ సిసృక్షయైక్షత,

జీవప్రస్తావా ద్వ్యవస్థానం స్వరూపత ఇతి జీవవిషయప్రశ్నాంతరస్య ఉత్తరం వదన్ సన్ స్వరూపసాక్షాత్కారే సతి శబ్దాతిప్రావణ్యనివృత్తి రిత్యాహ (యర్హీతి.) యర్హి యదా ముక్తా విత్యర్థః. స్వే స్వాభావికే కాలమాయయోః పరస్మిన్ కాలమాయాకార్యాసంస్పృష్టే మహిమ్ని అపహతపాప్మత్వాది సత్యసంకల్పత్వపర్యంతగుణాష్టకలక్షణే పరమాత్మశేషతైకరసస్య స్వాత్మనో మహిమ్ని యద్వా కాల మాయయోః పరస్మిన్ నియంతరి మహిమ్ని ఉక్తవిధపరమాత్మమహిమ్ని మహిమ్నో నియంతృత్వం మహిమ్నద్వారా రమేత కథంభూతః రమేత? గతసంమోహః నివృత్తాహంకార మమకారః తదోభయం ప్రకృతికాలవశ్యత్వం త్యక్త్వా హిత్వా ఉదాస్తే శబ్దాదిషు భోగ్యసిద్ధార్థప్రవృత్తిశూన్యో భవతీ త్యర్థః. అనే నావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టత్వే నావస్థితి రేవ స్వరూపతో వ్యవస్థానం తాదృశస్వరూపస్యాపి స్వాత్మని స్వాత్మభూతనిరతిశయానందపరబ్రహ్మానుభవః పరబ్రహ్మశరీరభూతత్వేన స్వాత్మానుభవో వా శబ్దాది ప్రామాణ్యనివర్తక ఇతి చోక్తం భవతి. ౩

యచ్చోక్తం భగవతోఽపి జీవవ ద్దేహసంబంధావిశేషాత్ కథం తద్భజనేన ముక్తిరితి తస్యో త్తరం కాలమాయావశ్యజీవస్య కర్మాధీనః ప్రాకృతో దేహ ఈశ్వరస్య త్వప్రాకృత స్వేచ్ఛోపాత్తదివ్య విగ్రహవత్త్వ మిత్యేవం రూపం వక్ష్యన్ కాలమాయావశ్యజీవవిలక్షణభగవత్స్వరూపవిశోధనం కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (ఆత్మతత్త్వేతి.) అవ్యళీకవ్రతాదృతః నిర్దిష్టవ్రతేన ఆదృతః ఆరాధితః భగవాన్ బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ రూప మప్రాకృతం స్వీయరూపం దర్శయ న్నాత్మతత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం జీవవిలక్షణ పరమాత్మయథాత్మ్యవిశోధనార్థం ఋతం సత్యం యద్వచన మాహ తద్వక్ష్యామీతి శేషః. అదర్శయ ద్రూపమితి పాఠే యథాఽదర్శయ త్తథాహేత్యర్థః ౪

ఆత్మతత్త్వవిశోధకం భగవదుక్తమే వోపపాదయితు మితిహాస మాహ (స ఇతి.) జగతాం వ్యష్టిభూతానాం పరః ప్రభుః గురు ర్ధర్మోపదేష్టా చాదిదేవః చతుర్ముఖః స్వధిష్ణ్యం భగవన్నాభిపద్మ

తాం నాధ్యగచ్ఛ ద్దృశ మత్ర సమ్మతాం ప్రపంచనిర్మాణవిధి ర్యయా భవేత్. ౫

స చింతయ న్ద్వ్యక్షర మేకదాంభ స్యుపాశృణో ద్ద్విర్గదితం వచో విభుః,
స్పర్శేషు యత్ షోడశ మేకవింశం నిష్కించనానాం నృప యద్ధనం విదుః. ౬

నిశమ్య తద్వక్తృదిదృక్షయా దిశో విలోక్య తత్రాన్య దపశ్యమానః.
స్వధిష్ణ్య మాస్థాయ విమృశ్య తద్ధితం తప స్యుపాదిష్ట ఇవాదధే మనః. ౭

దివ్యం సహస్రాబ్దమమోఘదర్శనో జితానిలాత్మా విజితోభయేంద్రియః,
అతప్యతస్మాఖిలలోకతాపనం తప స్తపీయాం స్తపతాం సమాహితః. ౮

రూపం స్థాన మాస్థాయాధిష్ఠాయ తస్యాధిష్ఠానస్యాన్వేషణాయ పూర్వం జలే నిమగ్నః పశ్చాత్ పరావృత్య స్వధిష్ణ్యే స్థిత్వేత్యర్థః. సిసృక్షయా స్రష్టు మిచ్ఛయా ఐక్షత. కథం స్రష్టవ్య మిత్యాలోచితవాన్. ఏవం ఈక్షమాణో బ్రహ్మా యయా దృష్ట్యా ప్రపంచనిర్మాణవిధిః జగద్రచనాప్రకారః భవేత్ జ్ఞాతో భవేత్, అత్ర సృష్టివిషయే సంమతాం తాం దృశం ప్రజ్ఞాం నాధ్యగచ్ఛత్ న ప్రాప్తవాన్. ౫

ప్రజ్ఞాప్రాప్త్యుపాయం చింతయ న్నేకదా కదాచిత్ ద్విర్గదితం ద్విరుక్తం ద్వ్యక్షరం వచః అంభసి జలే ఉపాశృణో దుప సమీపే శ్రుతవాన్, తే౽క్షరే దర్శయతి, కాదయో మావసానాః స్పర్శాః తేషు యత్ షోడశం తకారః యచ్చైకవింశం పకారః, వచసో నిర్దేశార్థం తదర్థమాహ. హే నృప! నిష్కించనానాం త్యక్తధనానాం ధనం యద్విదుః యేన తపోధన ఇతి ప్రసిద్ధిః తచ్చ ద్విర్గదితం తప తపేతి లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనం. తస్య వీప్సాయాం సాదరవిధిరూపా మశృణో దిత్యర్థః. ౬

తప తపేతి వచో నిశమ్య శ్రుత్వా తస్య వచసో యో వక్తా తస్య దిదృక్షయా ద్రష్టు మిచ్ఛయా తతః ప్రచలితః సన్ దిశో విలోక్య తత్ర దిక్ష్వన్యత్ వస్త్వంతర మపశ్యమానః పునః స్వధిష్ణ్య మాస్థాయ ఉపాదిష్ట ఇవ కేనచిత్ ప్రత్యక్షం నియుక్త ఇవ తచ్చాత్మనో హితం విమృశ్య తపసి మనః చిత్త మాదధే ధృతవాన్. ౭

తతశ్చ స బ్రహ్మా అఖిలలోకానాం తాపనం ప్రకాశనం యస్మాత్తథాభూతం తపః దివ్యం సహస్రాబ్దం దేవమానేన సహస్రవర్షపర్యంత మతప్యత స్మ తపః కృతవాన్, కథంభూతః అతప్యత? తపతాం తపశ్చరతాం మధ్యే తపీయాన్ అత్యంతతప స్సంయుక్తః అమోఘదృష్టిః స్వచరితవ్యే తపస్య వ్యర్థా దృష్టిః సంకల్పరూపజ్ఞానం యస్య సః, జితః అనిలః ప్రాణవాయు రాత్మా మనశ్చ యేన సః విజితా న్యుభయేంద్రియాణి జ్ఞానకర్మాత్మకాని యేన సః, ఏవంభూతో౽తప్యతే త్యర్థః. స్మేతి ప్రసిద్ధౌ, ౮

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

తస్మై స్వలోకం భగవాన్ సభాజిత స్సందర్శయామాస పరం న యత్పరమ్,
వ్యపేతసంక్లేశవిమోహసాధ్వసం స్వదృష్టవద్భి ర్విబుధై రధిష్ఠితమ్. ౯

ప్రవర్తతే యత్ర రజస్తమస్తయో స్సత్త్వం చ మిశ్రం న చ కాలవిక్రమః,
న యత్ర మాయా కిముతాపరే హరే రనువ్రతా యత్ర సురాసురార్చితాః. ౧౦

శ్యామావదాతా శ్శతపత్రలోచనాః పిశంగవస్త్రా స్సురుచ స్సుపేశసః,
సర్వే చతుర్బాహవ ఉన్మిషన్మణిప్రవేకనిష్కాభరణా స్సువర్చసః.
ప్రవాళవైదూర్యమృణాలవర్చసః పరిస్ఫురత్కుండలమౌళిమాలినః, ౧౧

సభాజిత స్తపసా సమ్యగారాధితో భగవాన్ పర మన్య ద్యదస్మాత్ పర ముత్కృష్టం నాస్తి తథాభూతం లోకం తస్మై చతుర్ముఖాయ సందర్శయామాస. తమేవ లోకం వర్ణయతి పంచభిః. (వ్యపేతసంక్లేశవిమోహసాధ్వసం) సంక్లేశా అవిద్యాదయః సాధ్వసం భయం. వ్యపేతాః సంక్లేశాదయో యస్మాత్ తం స్వదృష్టవద్భిః స్వశరీరకపరమాత్మాన మనుభవద్భిః విబుధై ర్విశేషేణ బుధ్యంతే ఇతి విబుధా జ్ఞానాధికా నిత్యముక్తాశ్చ తై రధిష్ఠితమ్. ౯

క్లేశమోహాద్యభావహేతు మాహ (ప్రవర్తత ఇతి.) రజస్తమసీ తయో స్తాభ్యాం మిశ్రం సత్త్వం చ యత్ర వైకుంఠాఖ్యే లోకే న ప్రవర్తతే అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాః పంచక్లేశాః రజస్తమోవిరహా ద్రాగద్వేషాదికం మోహనం చ నాస్తి. తన్మిశ్రసత్త్వాభావాత్ కదాచిత్ ప్రకాశశ్చ నాస్తి తస్మాత్ శుద్ధసత్త్వమయ ఇత్యర్థః. కాలవిక్రమః కాలస్య యో విక్రమః పరిణామహేతుత్వం తచ్చ నేత్యర్థః. మాయా సత్త్వరజస్తమ ఆశ్రయా ప్రకృతిః యత్ర న అప్రాకృత ఇత్యర్థః. అనేన లోకస్య మాయాకల్పితత్వశంకా నిరస్తా. యత్ర లోకే సురాసురై రర్చితా హరే రనువ్రతా ఉపాసకా దృశ్యంతే ఇతి శేషః. ౧౦

కథంభూతా దృశ్యంత ఇత్యపేక్షాయాం సారూప్య మాహ (శ్యామేత్యాదినా) శ్యామాశ్చ తేఽవదాతా ఉజ్జ్వలాశ్చ శ్యామావదాతాః, శతపత్రలోచనాః పద్మదళాయతేక్షణాః, పిశంగవస్త్రాః పీతాంబరధరాః, సురుచః దీప్తిమంతః, సుపేశసః అతిసుకుమారాః, ఉన్మిషంతః దేదీప్యమానాః మణయో యేషు తాని ప్రవేకాని శ్రేష్ఠాని నిష్కాణి కనకమయాని ఆభరణాని యేషాం తే సువర్చసః అతిలావణ్యవంతః ప్రవాళాదివ ద్వర్చో వర్ణో యేషాం. పరిస్ఫురంతి కుండలాని మౌళయః మకుటాని మాలాశ్చ యేషాం సంతీతి తథాభూతాః. వ్రీహ్యాదిత్వాత్ ఇనిః. అత ఇతి తపరకరణాత్. ౧౧

భ్రాజిష్ణుభి ర్యః పరితో విరాజతే లసద్విమానావళిభి ర్మహాత్మనామ్,
విద్యోతమానః ప్రమదోత్తమాద్యుభిః సవిద్యుదభ్రావళిభి ర్యథా నభః. ౧౨

శ్రీర్యత్ర రూపి ణ్యురుగాయపాదయోః కరోతి మానం బహుధా విభూతిభిః,
ప్రేంఖం శ్రితాయా కుసుమాకరానుగై ర్విగీయమానా ప్రియకర్మ గాయతీ. ౧౩

దదర్శ తత్రాఖిలసాత్వతాం పతిం శ్రియఃపతిం యజ్ఞపతిం జగత్పతిమ్,
సునందనందప్రబలార్హణాదిభిః స్వపార్షదముఖ్యైః పరిసేవితం విభుమ్. ౧౪

భృత్యప్రసాదాభిముఖం దృగాసవం ప్రసన్నహాసారుణలోచనాననమ్,
కిరీటినం కుండలినం చతుర్భుజం పీతాంబరం వక్షసి లక్షితం శ్రియా. ౧౫

(భ్రాజిష్ణుభి) ర్దేదీప్యమానాభి ర్మహాత్మనాం నిత్యముక్తానాం ప్రకాశమానవిమానపంక్తిభిః యః లోకః పరితో విరాజతే, యశ్చ ప్రమదోత్తమానాం దివః కాంతయః తాభి ర్విద్యోతమానః తం దర్శయామాసేతి పూర్వేణాన్వయః. తత్ర దదర్శే త్యుత్తరేణ వాన్వయః. తత్ర దృష్టాంతః. విద్యుద్భిః తడిద్భి స్సహ వర్తమానా స్సవిద్యుతః. అభ్రాణాం మేఘానా మావళయః పంక్తయః తాభిః నభో యథా విరాజతే తద్వ దిత్యర్థః. విద్యుత ఇవ స్త్రియః అభ్రపంక్తయ ఇవ విమానాని నభ ఇవ లోకః. ౧౨

(శ్రీ) ర్మహాలక్ష్మీ ర్యత్ర లోకే రూపిణీ ప్రశస్తమూర్తిమతీ ఉరుగాయస్య భగవతః పాదయోః మానం పూజాం. విభూతిభిః భూనీలాదిభిః సహ కరోతి. కథంభూతా కరోతి? యా శ్రీః ప్రేంఖం దోలాం శ్రితా కుసుమాకరానుగైః శుకకోకిలభృంగాదిభిః వివిధం గీయమానా స్వయం తు ప్రియస్య భగవతః కర్మ గాయతీ భవతి సా శ్రీర్మానం కరోతీ త్యర్థః. ౧౩

ఏవంభూతో లోకస్తత్ర శ్రియఃపతిః దదర్శే త్యన్వయః. కథంభూతం యజ్ఞపతిం తప ఆదియజ్ఞానాం ప్రవర్తక మారాధ్యం ఫలప్రదం వా జగత్పతిం చిదచిదాత్మకజగతః శేషిణం అఖిలానాం సాత్త్వతాం సత్త్వధర్మనిష్ఠానాం పతిం, స్వలోకప్రాపణేన రక్షకం సాత్వతం పంచరాత్రం సునందాదిభిః స్వపార్షదశ్రేష్ఠైః పరితః సేవితం విభుం సర్వోత్తరమ్. ౧౪

భృత్యేషు యః ప్రసాదో అనుగ్రహః తస్మి న్నభిముఖం దృగాసవం దృశి చక్షుష్యాసవోఽమృతం యస్య తం యద్వా దృగాసవ మివ యస్యాఽమృతకల్పకటాక్షం ఇత్యర్థః. ప్రసన్నహాసారుణ లోచన మాననం చ యస్య తం వక్షసి స్థితయా శ్రియా లక్షితం అలంకృత మిత్యర్థః. ౧౫

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

అధ్యర్హణీయాసన మాస్థితం పరం వృతం చతుఃషోడశపంచశక్తిభిః,
యుక్తం భగైః స్వై రితరత్ర చాధ్రువైః స్వ ఏవ ధామన్ రమమాణమీశ్వరమ్.

తద్దర్శనాహ్లాదపరిప్లుతాంతరో హృష్యత్తనుః ప్రేమభరాశ్రులోచనః,
ననామ పాదాంబుజ మస్య విశ్వసృ గ్యత్పారమహంస్యేన పథాఽధిగమ్యతే. ౧౭

తం ప్రీయమాణం సముపస్థితం తదా ప్రజావిసర్గే నిజశాసనార్హణమ్,
బభాష ఈషత్స్మితశోచిషా గిరా ప్రియః ప్రియం ప్రీతమనాః కరే స్పృశన్.౧౮

అధ్యర్హణీయ మారాధనీయం, పర ముత్కృష్ట మాసనం అధిష్ఠితం చతుఃషోడశపంచశక్తిభిః పంచవింశతితత్త్వాధిష్ఠాతృశక్తిభిః. అస్త్రభూషణాధ్యాయోక్తప్రకారస్థారితైః భగై రైశ్వర్యవీర్యయశః శ్రీజ్ఞానవైరాగ్యాధిష్ఠాతృదేవతావిశేషైః స్వైః స్వాభావికైః శేషభూతై రిత్యర్థః. ఇతరత్ర సంసారిషు కర్మతారతమ్యానుగుణ మధ్రువైః సంసారిష్వైశ్వర్యా ద్యధిష్ఠాతౄణా మధిష్ఠేయద్వారాఽధ్రువత్వం బోధ్యం. ఏవంభూతై ర్భగై ర్యుక్తం ధామన్ ధామని స్వే స్వకీయే క్షేత్రజ్ఞే రమమాణ మత ఏవేశ్వరం నియంతారం దదర్శే త్యర్థః. ౧౬

తస్య భగవతో దర్శనేన య ఆహ్లాదః తేన పరిప్లుతం సమంతతో వ్యాప్త మంతరం హృదయం యస్య సః హృష్యత్తనుః పులకితతనుః, ప్రేమ్ణో యో భరః పూరస్తేనాశ్రూణి లోచనేషు యస్య స ఆనందాశ్రునయనః. విశ్వసృట్ బ్రహ్మా. పారమహంస్యేన పరమహంసై రనుష్ఠేయేన యథా భక్తిమార్గేణ, యత్పదాంబుజ మధిగమ్యతే ప్రాప్యతే, తదస్య భగవతః పదాంబుజం ననామ నమస్కృతవాన్. ౧౭

ప్రజాసర్గే ప్రజాసృష్టిరూపే కార్యే, సముపస్థితం సముద్యతం, నిజశాసనార్హణం స్వనియోగార్హం, ప్రీయమాణం స్వస్మి న్నిరతిశయప్రీతిమంతం, తం కవిం బ్రహ్మాణం, కరే హస్తే, స్పృశన్ కరం గృహీత్వే త్యర్థః. ప్రీతమనాః తస్మి న్నిరతిశయప్రీతియుక్తాంతఃకరణః ప్రియో నిరతిశయప్రీతివిషయో భగవా నీషత్స్మితేన మందహాసేన, శోచిః దీప్తిః శోభా యస్యా స్తయా గిరా ప్రియం యథా తథా బభాషే భాషితవాన్. ౧౮

శ్రీభగవా నువాచ—

త్వయాఽహం తోషిత స్సమ్య గ్వేదగర్భ సిసృక్షయా,
చిరం భృతేన తపసా దుస్తోషః కూటయోగినామ్. ౧౯

వరం వరయ భద్రం తే వరేశం మాఽభివాంఛితమ్,
బ్రహ్మం ఛ్ఛ్రేయః పరిశ్రామః పుంసాం మద్దర్శనావధిః. ౨౦

మనీషితానుభావోఽయం మమ లోకావలోకనమ్,
యదుపశ్రుత్య రహసి చకర్థ పరమం తపః. ౨౧

ప్రత్యాదిష్టం మయా తత్ర త్వయి కర్మవిమోహితే,
తపో మే హృదయం సాక్షా దాత్మానం తపసోఽనఘ. ౨౨

సృజామి తపసై వేదం గ్రసామి తపసా పునః,
బిభర్మి తపసా విశ్వం వీర్యం మే దుశ్చరం తపః. ౨౩

(త్వయేతి.) హే వేదగర్భ! సిసృక్షయా హేతునా చిరంభృతేన చీర్ణేన తపసా సాధనభూతేన త్వయా కర్త్రాఽహం, సమ్యగ్ సమ్యక్తోషితః. కూటయోగినాం దాంభికయోగినాం దుస్తోషః తోషయితు మశక్యోఽహమ్. ౧౯

(వరేశం) వరప్రదం, మాం ప్రత్యభివాంఛిత మభీష్టం వరం వరయతే, తుభ్యం భద్రం మంగళ మస్త్వితి శేషః. హే బ్రహ్మన్! పుంసాం శ్రేయః పరిశ్రామః శ్రేయసాం ఫలానాం పరిశ్రామః సాధనప్రయాసః మద్దర్శనావధిః మద్దర్శన మవధి ర్యస్య సః. ౨౦

మల్లోకదర్శనం మత్ప్రసాదా దేవాభూదిత్యాహ (మనీషితేతి.) లోకస్య వైకుంఠాఖ్యలోకస్యావలోకన మిత్యయం మమైవ మనీషితానుభావః మత్సంకల్పానుభావ ఇత్యర్థః అనుభావః ప్రభావః మమైవ తపోబలేన ప్రాప్తం లోకావలోకనం ఇత్యాశంకాయాం తవ ప్రవృత్తే రేవ మత్కృతత్వా న్న తపసః స్వాతంత్ర్య మిత్యాహ - రహసి యదుపశ్రుత్య తప తపేతి వచః ఉపశ్రుత్య పరమం శ్రేష్ఠం తప శ్చకర్థ. ౨౧

తదపి త్వయి కర్మణి జగత్సర్గకర్మణి విమోహితే సతి మయైవ ప్రత్యాదిష్టం త్వాం ప్రత్యాభిముఖ్యేన ఉపదిష్ట మతో మమై వానుభావ ఇతి భావః. తపః ప్రశంసతి (తపో మే ఇత్యాదినా.) ౨౨

తపసైవ సోఽతప్యత యస్య జ్ఞానమయం తప ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తపూర్వజగదాకారపర్యాలోచనజ్ఞానరూపతపసైవేదం జగత్ సృజామీతి తేనైవ తపసా గ్రసామి సంహరామి బిభర్మి పాలయామి విశ్వం, తపః మే వీర్యం ప్రభావః. ౨౩

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

బ్రహ్మోవాచ—

భగవన్ సర్వభూతానా మధ్యక్షోఽవస్థితో గుహామ్,
వేదహ్యప్రతిరుద్ధేన ప్రజ్ఞానేన చికీర్షితమ్. ౨౪

తథాపి నాథమానస్య నాథ నాథయ నాథితమ్,
పరావరే యథా రూపం జానీయాం తే త్వరూపిణః. ౨౫

యథాఽఽత్మమాయాయోగేన నానాశక్త్యుపబృంహితః,
విలుంపన్ విసృజన్ గృహ్ణన్ బిభ్రదాత్మాన మాత్మనా. ౨౬

క్రీడస్యమోఘసంకల్ప ఊర్ణనాభి ర్యథోర్ణుతే,
తథా తద్విషయాం దేహి మనీషాం మయి మాధవ. ౨౭

ఏవం భగవతాఽనుగృహీతో బ్రహ్మా స్వబుభుత్సిత మర్థద్వయం తస్మై నివేదయతి (భగవన్నితి.) హేభగవన్! సర్వభూతానాం గుహాం హృదయకుహర మవస్థితోఽధిష్ఠితః అత ఏవ అధ్యక్షః సర్వేంద్రియవృత్తిద్రష్టా అత ఏవాప్రతిరుద్ధేన ప్రతిహతిశూన్యేన ప్రజ్ఞానేన చికీర్షితం సాక్షా దస్మదాది పరంపరయా వా కర్తు మిష్టం యద్యపి వేద జానాసి, హీతి ప్రసిద్ధౌ. ౨౪

తథాపి నాథమానస్య యాచమానస్య, హే నాథ, నాథితం ప్రార్థితం, నాథయ పూరయ, నాథితమేవాహ (పరావర ఇతి.) పరం దివ్యాత్మస్వరూప మవరం రూపం చిదచిదాత్మక మరూపిణః కర్మాయత్తప్రాకృతరూపరహితస్య తే తవ పరావరే రూపే యథా జానీయాం తథా మనీషాం బుద్ధిం దేహీ త్యన్వయః. ౨౫

ద్వితీయం నాథిత మాహ (యథేతి.) నానాశక్త్యుపబృంహితః పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేతి శ్రుత్యుక్త జ్ఞానబలాదిభి రుపబృంహితః యుక్తః ద్వితీయాంతపాఠే నానా శక్తిభిః పంచవింశతితత్త్వాత్మకశక్తిభిః ఉపబృంహిత మభివ్యంజితం విశ్వ మాత్మమాయాయోగేన స్వాత్మనః ఆశ్చర్యశక్తియోగేన, ఆత్మనా ఆత్మానం, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట ముపాదానం 'తదాత్మానం స్వయ మకురుత' ఇతి శ్రుత్యా ఆత్మాన మిత్యుపాదానత్వ స్యాకురుతేతి నిమిత్తత్వస్య చావిధానాత్, విలుంపన్నితి సృష్టేః పూర్వసంహారః గృహ్ణన్నితి పాశ్చాత్యసంహారః విసృజన్ అస్మదాదిరూపేణ బిభ్రత్ పుష్ణన్. ౨౬

(అమోఘసంకల్పః) సత్యసంకల్పస్త్వం ఊర్ణనాభి ర్యథాతంతూనూర్ణుతే ఆచ్ఛాదయతి, సృజతి ఇతి యావత్, తద్వథా క్రీడసి తథా తద్విషయాం సృష్టివిషయాం. మనీషాం బుద్ధిం, హే మాధవ లక్ష్మీనాథ, మయి దేహి దేహ్యర్పయేత్యర్థః. ౨౭

భగవ చ్ఛిక్షిత మహం కరవాణి హ్యతంద్రితః,
నేహమానః ప్రజాసర్గం బధ్యేయం యదనుగ్రహాత్. ౨౮

యావ త్సఖా సఖ్యు రివేశ తే కృతః ప్రజావిసర్గే విభజామి భో జనమ్,
అవిక్లవ స్తే పరికర్మణి స్థితో మా మే సమున్నద్ధమదోఽజమానినః. ౨౯

శ్రీభగవా నువాచ —

జ్ఞానం పరమగుహ్యం మే యద్విజ్ఞానసమన్వితమ్,
సరహస్యం తదంగం చ గృహాణ గదితం మయా ౩౦

యావానహం యథాభావో యద్రూపగుణకర్మకః,

అన్యదపి ప్రార్థయతే (భగవన్నితి.) హే భగవన్! శిక్షితం త్వయా ప్రదర్శితప్రకారం ప్రజాసర్గ మతంద్రితః అనలసః సన్ కరవాణి. ఏవ మీహమానః కుర్వాణః, యదనుగ్రహాత్ యస్య భగవతోఽనుగ్రహాత్, న బధ్యేయం బద్ధో న భవేయం. తథాఽనుగృహ్ణీష్వేత్యర్థః. ౨౮

అవశ్యం ప్రజాః సృజతో మే మదో భవితా స మా భూదితి ప్రార్థయతే (యావదితి) భో హే భగవన్, తే త్వయా, లౌకికస్య సఖ్యుః సఖేవాహం కృతః కరస్పర్శాదినా సంమానితః సన్, ప్రజావిసర్గే ప్రజాసర్గరూపే పరికర్మణి పరిచర్యాయాం అవిక్లబః ధీరః, అవ్యాకులః ఏవ యావజ్జనం విభజామి ఉత్తమమధ్యమాదిభేదేన సృజామి, తావత్ త్వత్పరిచర్యావిధేః అజమానినః జగత్స్రష్టారం మాం మన్యమానస్య మే మమ సమున్నద్ధమదః ప్రభూతమదః స త్వత్ప్రసాదా న్మా భూ దిత్యర్థః. ౨౯

ఏవం ప్రార్థితో భగవాన్ త మనుగృహ్ణన్ పరావరరూపప్రకాశకం చతుశ్శ్లోక్యాత్మకం భాగవతమాహ (జ్ఞాన మితి.) జ్ఞానం ప్రాధాన్యేన జ్ఞాతవ్యం భగవత్స్వరూపవిషయకం జ్ఞానం, తదంగం అప్రధానతయా జ్ఞాతవ్య చిదచిత్స్వరూపవిషయం చ జ్ఞానం మయా గదితం తత్ తే మత్తః గృహాణ, కథం భూతం జ్ఞానం? పరమగుహ్య మతిగోప్యం విజ్ఞానసమన్వితం, విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానం శాస్త్రం యోగశ్చ తాభ్యాం సహితం, సరహస్యం సమంత్రకమ్. ౩౦

కార్త్స్న్యేన త్వద్గదితగ్రహణేనాహం ప్రభు రిత్యాశంకమానం ప్రత్యాహ (యావానితి.) అహం సత్యం జ్ఞానం యః సర్వజ్ఞః ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తజ్ఞానస్వరూపజ్ఞానగుణకోఽహం యావాన్ యత్పరిణామకః ఉపపచ్ఛిన్నః యథాభావః యాదృక్స్వభావః స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేత్యుక్తసర్వజ్ఞాది

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

తథైవ తత్త్వవిజ్ఞాన మస్తు తే మదనుగ్రహాత్. ౩౧

అహ మేవాస మేకోఽగ్రే నాన్యద్యత్ సదసత్పరమ్,
పశ్చా దహం యదేత చ్చ యోఽవశిష్యేత సోఽస్మ్యహమ్. ౩౨

ఋతేఽర్థం యత్ప్రతీయేత న ప్రతీయేత చాత్మని,

గుణకః యద్రూపగుణకర్మకః రూపం చిదచిద్వస్తు గుణః తయోర్గుణః, న చ సద్వారకో భగవద్గుణః కారిన్యవాన్ యో విభర్తీతివత్ కర్మ జగద్వ్యాపారః యాని రూపగుణకర్మాణి యస్య స బహువ్రీహిః తథైవ తత్త్వవిజ్ఞానం మత్స్వరూపగుణవిభూతియాథాత్మ్యవిజ్ఞానం, మదనుగ్రహాత్ మత్ప్రసాదాద్ధేతోరస్తే తవాస్తు భవతు. ౩౧

యావా నిత్యస్యార్థమేవ స్ఫుటయన్ ప్రాధాన్యతయా జ్ఞాతవ్యపరశబ్దోక్తం భగవత్స్వరూపమాహ (అహమితి.) సదసత్పరం చేతనాచేతనవిలక్షణం యద్వస్తు తదహమేవ ఆసమ్ అభవమ్. అన్యత్ర చిదచిద్విలక్షణం న భవతి అన్యత్సర్వం చిదచిదంతర్గతం అహమేవ తద్విలక్షణ ఇత్యర్థః. అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్, యద్వస్తు పశ్చాత్ సృష్టికాలే జాతః త్వ మేతత్కార్యజాతం చ తదప్యహం కారణచిదచిద్రూపః కార్యచిదచిద్రూపశ్చాహ మిత్యర్థః. పునః సంహారకాలే యోఽవశిష్యేత సంహితే సోఽప్యహమేవేత్యర్థః. ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః తచ్ఛరీరకశ్చ అహమేక ఏవ య ఏవ సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వేశ్వరః సృష్టేః ప్రాక్ విభక్తనామరూపసూక్ష్మప్రకృతిపురుషశరీరకః సృష్టికాలే విభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషశరీరకః స్వపర్యంతనామరూప ఆసమ్. సంహారవిషయోఽప్యహమేవేత్యర్థః. ఏవం కారణావస్థాయా మవిభక్తనామరూపప్రకృతిశరీరకత్వేన కార్యావస్థాయాం విభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషశరీరకత్వే నావస్థితస్యాపి పరమాత్మనః స్వశరీరభూతచేతనాచేతనగతాజ్ఞత్వదుఃఖిత్వకర్మవశగత్వపరిణామిత్వజడత్వాదిభి ర్వికారై ర్జీవాత్మనః తచ్ఛరీరగతబాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదిభిరివ అస్పృష్టత్వాత్ చేతనాచేతనవైలక్షణ్య మవిహిత మేవావతిష్ఠతే. కార్యత్వం కారణత్వం చ స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషద్వారక ముపపన్న మిత్యత్ర భాష్యాదిషు విస్తరో ద్రష్టవ్యః. ౩౨

ఏవం చిదచిద్విలక్షణస్య పరమాత్మనః స్వరూప ముక్తం, అథావరశబ్దోక్త మంగతయా జ్ఞాతవ్యం చిద్రూపమాహ (ఋతేఽర్థమితి.) అర్థనిరతిశయపురుషార్థభూతే చిత్తత్త్వ మృతే వినా యచ్చిద్వస్తు ప్రతీయేత ప్రకృత్యనుసంధానవేళాయా మాత్మస్వరూపం న యథావత్ ప్రకాశత ఇత్యర్థః.

తద్విద్యా దాత్మనో మాయాం యథాఽఽభాసో యథా తమః. ౩౩

యథా మహాంతి భూతాని భూతేషూచ్చావచే ష్వపి,
ప్రవిష్టా న్యప్రవిష్టాని తథా తేషు న తే ష్వహమ్. ౩౪

ఏతావదేవ జిజ్ఞాస్యం తత్త్వజిజ్ఞాసునాఽఽత్మనః,

ఆత్మని చేతనస్వరూపే ప్రతీయమానే "సా నిశా పశ్యతో మునే"రితి న్యాయేన యదచేతనం ప్రతీయేత తదాత్మనః పరమాత్మనః మాయాం విద్యా దిత్యర్థః. అన్యతరస్య ప్రకాశనే నాన్యతరస్య ప్రకాశనం విరుద్ధాకారత్వా దిత్యభిప్రేత్య తత్ర దృష్టాంత మాహ - యథా భాసో భాసనం భాసశబ్దో బహువచనాంతో వా. నహి తేజసి తమో భాతి న చ తమసి తేజో భాతి తద్వదిత్యర్థః. స్థూలత్వసూక్ష్మత్వనిత్యత్వ జడత్వాది విరుద్ధాకారయోగో అభిప్రేతః. ౩౩

ఏవం పరస్పరవిలక్షణం చిదచిత్స్వరూప ముక్తం, అథైతయోః స్వస్యానుప్రవేశేన తత్ర్ప శాసనరూపం పాలనం తద్భూతదోషాస్పర్శం చాహ (యథేతి.) మహాంతి భూతా న్యాకాశవాయు తేజాంసి యథోచ్చావచేషు నానావిధేషు భూతేషు భౌతికేషు ఘటాదిషు ప్రవిష్టా న్యప్రవిష్టాన్యేవ ఘటాదిగత భేదచ్ఛేదనాద్యసంస్పృష్టత్వాత్ తథాఽహమపి తేషు చేతనాచేతనే ష్వాత్మతయా అనుప్రవిష్టోఽపి తేషు న ప్రవిష్టః న తద్గతదోషైః స్పృష్టః ఇత్యర్థః. యద్వా పరిచ్ఛిన్నచేతనాచేతనవస్త్వనుప్రవేశేఽపి స్వస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం సదృష్టాంతమాహ (యథేతి.) అప్రవిష్టాని బహిరపి సంతి. తథాంతర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్యేతి ప్రకారేణ తేషు ప్రవిష్టోఽహం న తేష్వేవ బహిరపి వ్యాప్త ఇత్యర్థః. ఏవం అపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదనేన యావా నహ మిత్యేతత్ స్పష్టీకృతం. అహ మేవాసం ఇత్యత్ర జగత్కారణత్వ తదాక్షిప్త చేతనాచేతనవైలక్షణ్యాపాదనసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాది ప్రతిపాదనేన యథా భావ ఇత్యేతత్ స్పష్టీకృతం ఋతేఽర్థ మిత్యాదినా పరమాత్మశరీరభూతస్య పరస్పరవిలక్షణచేతనాచేతనస్వరూపప్రతిపాదనేన యద్రూప ఇతి స్పష్టీకృతం, తథా తేష్విత్యనేన చేతనాచేతనయోః పరమాత్మశరీరత్వప్రతిపాదనాత్ శరీర గతా ధర్మా జీవాత్మనః తచ్ఛరీరగతబాలత్వయువత్వాదయ ఇవ మచ్ఛరీరభూతచేతనాచేతనద్వారా మమైవ ధర్మా ఇతి ప్రతీతే ర్యద్గుణక ఇత్యభివ్యంజితం అహమేవాస మిత్యనేన. స్రష్టృత్వపాలకత్వసంహర్తృత్వ రూపజగద్వ్యాపారరూపకర్మప్రతిపాదనేన యత్కర్మక ఇత్యభివ్యక్తీకృతమ్. ౩౪

పునశ్చ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణేశ్వరస్వరూపం సంగ్రహేణ వక్ష్యన్, తస్యైవ జిజ్ఞాస్యత్వ మాహ (ఏతావదితి.) ఆత్మనః పరమాత్మనః, తత్త్వం స్వరూపం, జిజ్ఞాసునా జ్ఞాతు మిచ్ఛునా, ఏతావ దేవ పరస్పరవిభక్తస్వభావచిదచిదంతరాత్మభూత భగవత్స్వరూపమేవ, అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అయోగా

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యత్స్యాత్సర్వత్ర సర్వదా. ౩౫

ఏతన్మతం సమాతిష్ఠ పరమేణ సమాధినా,
భవాన్ కల్పవికల్పేషు న విముహ్యతి కర్హిచిత్. ౩౬

శ్రీశుక ఉవాచ —

సంప్రదిశ్యైవ మజనో జనానాం పరమేష్ఠినమ్,

న్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యాం, జిజ్ఞాస్య మిత్యర్థః. ఏవం జిజ్ఞాస్యమేవేత్యన్వయః. నాఽన్య జ్జిజ్ఞాస్య మితి వ్యతిరేకః. యద్వాఽన్వయాత్ సద్భావాత్, చిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మన ఏవ కార్యాత్మనా కారణాత్మనా చ సద్భావా ద్వ్యతిరేకా చ్చిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మాతిరిక్త వస్త్వంతరాభావా దేవంభూత పరమాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాత్ జ్ఞాతవ్యాంతరాభావాత్ ఏతావదేవ జిజ్ఞాస్య మిత్యర్థః. ప్రాధాన్యేన జ్ఞేయం భగవత్స్వరూపం చేతన మచేతనం చ తద్విభూతిం జ్ఞాతమితి తజ్జ్ఞానస్య భగవద్ జ్ఞానేఽంతర్భావాత్. ఆత్మన స్తత్త్వ మిత్యుక్తం. సంగ్రహేణ ప్రకృతిపురుషవైలక్షణ్య మాహ (యత్స్యాదితి.) యదాత్మన స్తత్త్వం మత్స్వరూపం సర్వదా స్యాత్ ఇత్యచి ద్వ్యావృత్తిః, అచిదపి ప్రతిక్షణపరిణామిత్వేన పిండత్వఘటత్వకపాలత్వచూర్ణత్వరజస్త్వాణుత్వాద్యవస్థాసు పూర్వపూర్వావస్థానాం సద్ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరావస్థాప్రాప్త్యభావాత్ సర్వదాఽస్తిశబ్దానర్హత్వాత్ సర్వత్రేతి జీవవ్యావృత్తిః. తస్యావికృతత్వేన సర్వదా స్యాదితి వక్తుం శక్యత్వేఽపి బాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాద్యుక్తప్రకారేణ జీవస్వరూపస్యాణుపరిమాణత్వేన సర్వత్ర స్యాదితి వక్తు మశక్యత్వాత్. ఏవ మవికారి త్వానంతత్వకథనేన సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మేత్యుక్తబ్రహ్మస్వరూపలక్షణ మభిహితం భవతి. ౩౫

ఏవం పరావరే యథా రూపే జానీయం తే ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం నేహమానః ప్రజాసర్గం బధ్యేయ మిత్యస్యోత్తర మాహ (ఏతదితి.) పరమేణ సమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ ఏతన్మతం సమ్యగనుతిష్ఠ భవానితి సంహారా ద్యధిక ర్తృరుద్రాదే రప్యుపలక్షణం కల్పవికల్పేషు సృష్టిసంహారేషు కల్పః కల్పనం సృష్టిః. వికల్పో విపరీతకల్పనం. సంహారః కర్హిచిత్ కదాచిదపి న ముహ్యతి అస్మదధీనత్వ మనుసంధాయ సమున్నద్ధమదాపహతో న భవిష్యసీ త్యర్థః. అనేనైవ తద్విషయాం దేహి మనీషాం ఇత్యస్యాప్యుత్తరముక్తం భవతి. ౩౬

అజనః కర్మాయత్తోత్పత్తిశూన్యః హరి ర్భగవాన్ జనానాం వ్యష్టిభూతానాం పరమే ఆధిపత్యే

పశ్యత స్తస్య తద్రూప మాత్మనో న్యరుణ ద్ధరిః. ౩౭

అన్తర్హితేంద్రియార్థాయ హరయే విహితాంజలిః,
సర్వభూతమయో విశ్వం ససర్జేదం స పూర్వవత్. ౩౮

ప్రజాపతి ర్ధర్మపతి రేకదా నియమాన్ యమాన్,
భద్రం ప్రజానా మన్విచ్ఛ న్నాతిష్ఠ త్స్వార్థకామ్యయా. ౩౯

తం నారదః ప్రియతమో రిక్థాదానా మనువ్రతః,
శుశ్రూషమాణ శ్శీలేన ప్రశ్రయేణ దమేన చ. ౪౦

మాయాం వివిదిషన్ విష్ణో ర్మాయేశస్య మహామునిః,
మహాభాగవతో రాజన్ పితరం పర్యతోషయత్. ౪౧

స్థితం ప్రతి ఏవ ముక్తప్రకారేణ సంప్రదిశ్య తస్య పరమేష్ఠినః పశ్యతః సతః తచ్చతుర్ముఖాయ ప్రదర్శిత మాత్మనః సంబంధిరూపం న్యరుణత్ తిరోభావయామాస. ౩౭

(అంతర్హితః) తిరోధాపితః, ఇంద్రియార్థః చక్షురింద్రియవిషయః. ప్రత్యక్షరూపం యేన తస్మై హరయే విహితః రచితః అంజలిః యేన సః, సర్వభూతమయః సర్వభూతప్రచురః, స్రక్ష్యమాణ దేవాదిభూతాని బుద్ధిస్థత్వేన భూతవిషయకజ్ఞానప్రచుర ఇత్యర్థః. స బ్రహ్మా ఇదం విశ్వం పూర్వవత్ పూర్వకల్పవత్ ససర్జ. ౩౮

తదనంతరం పూర్వోక్తో బ్రహ్మనారదసంవాదః ప్రవృత్త ఇత్యాహ (ప్రజాపతిరితి పంచభిః.) ధర్మపతి ర్భాగవతధర్మాణాం ప్రవర్తనేన గోప్తా. ప్రజాపతిః బ్రహ్మా, ప్రజానాం భద్రం మంగళ మన్విచ్ఛన్ విమృశన్ స్సైవ స్వార్థే కామ్యా స్వప్రయోజనేచ్ఛా తదా కదాచిత్ యమాన్ నియమాంశ్చా న్వతిష్ఠత్ అనుష్ఠితవాన్ ఇత్యర్థః. ౩౯

తమనుతిష్ఠంతం పితరం రిక్థాదానాం మరీచ్యాదిపుత్రాణాం మధ్యే ప్రియతమో నారదః శీలాదిభిః పర్యతోషయ దిత్యుత్తరేణాన్వయః. ప్రియతమత్వమేవాహ (అనువ్రతః) పితరం సేవమానః శుశ్రూషమాణః శ్రోతుకామః శీలేన స్వస్వభావేన ప్రశ్నరూపేణ వినయేన దమేన బాహ్యేంద్రియదమనేన చ చకారాత్ శమేన అంతరింద్రియనిగ్రహేణ చ. ౪౦

కిమిచ్ఛన్ మాయాధిపస్య విష్ణో ర్మాయాం తన్నియా మ్యాశ్చర్యశక్తిం వివిదిషన్ వేదితు మిచ్ఛన్. ౪౧

(శుకేన పరీక్షిత్కృతప్రశ్నానాం ప్రత్యుత్తరకథనమ్)

తుష్టం నిశామ్య పితరం లోకానాం ప్రపితామహమ్.
దేవర్షిః పరిపప్రచ్ఛ భవాన్ యన్మానుపృచ్ఛతి. ౪౨

తస్మా ఇదం భాగవతం పురాణం దశలక్షణమ్.
ప్రోక్తం భగవతా ప్రాహ ప్రీతః పుత్రాయ భూతకృత్. ౪౩

నారదః ప్రాహ మునయే సరస్వత్యాస్తటే నృప,
ధ్యాయతే బ్రహ్మ పరమం వ్యాసాయాఽమితతేజసే. ౪౪

(లోకానాం ప్రపితామహం) స్వస్య పితరం బ్రహ్మాణం తుష్టం స్వపరిచర్యాయాం సంతుష్టం, నిశామ్య జ్ఞాత్వా. దేవర్షి ర్నారదః భవాన్ మాం ప్రతి యదనుపృచ్ఛతి అనుపృష్టవాం స్తదేవ పరిపప్రచ్ఛ. ౪౨

తస్మై పృష్టవతే నారదాయ ఇదం భాగవతం భగవతా చతుఃశ్లోక్యాత్మనా సంక్షేపేణ ఉక్తం దశలక్షణం ఉపరితలధ్యాయోక్తైః దశభి రర్థైః చిహ్నితం పురాణం చతుః శ్లోక్యా మపి సర్గాదయో దశార్థాః సంగ్రహేణ సూచితాః. తథాహి అహ మేవాస మితి శ్లోకేన భగవతః సృష్టిస్థితిసంహారకారణత్వోక్త్యా ఆశ్రయసర్గపోషణనిరోధానా ముక్తిః. అనేనైవ సర్వకారణత్వరూపసర్వాతిశాయిత్వోక్త్యా వైకుంఠ విజయరూపస్థితి రప్యుక్తా. పశ్చా దహం యదేతచ్చే త్యనేన కార్యచిదచిద్రూపవ్యష్టిసర్గస్యాపి చతుర్ముఖ శరీరక స్వకారణకత్వోక్త్యా విసర్గోఽపి సంగృహీతః, పరస్పరవివిక్తత్వేన ప్రకృతిపురుషస్వరూప శోధకే ఋతేఽర్థమితి శ్లోకే ఆత్మస్వరూపాప్రతీతిదశాయాం మాయాస్వరూపప్రతీతికథనాత్ ఆత్మస్వ రూపాప్రతీతిమాయాప్రతీత్యో రనాదికర్మవాసనాయత్తత్వప్రతీతేః కర్మవాసనారూపా ఊతయోఽపి సూచితాః. యథా మహాంతి భూతానీతి శ్లోకే సర్వాంతరాత్మతయా ప్రశాసితృత్వరూప పాలకత్వేనైవ పాలనాధికృత భగవదవతారకథానాం భగవదనువర్తిమన్వాదికథానామపి సూచితత్వేన మన్వంతరేశానుకథే అపి సూచితే. పరమపురుషశరీరప్రకృతివిలక్షణజీవస్వరూపశోధనేనైవ ప్రకృతివినిర్ముక్తా విభూతి గుణాష్టకపరమాత్మకస్వరూపే ణావస్థితరూపా ముక్తి రిత్యపి సూచితమ్. ఏవం దశార్థాః సంగ్రహేణ చతుశ్శ్లోక్యామపి సూచితాః. అత ఏవైత ద్వివరణరూపే ద్వాదశస్కంధాత్మకే పురాణే దశార్థానాం ప్రతిపాదన ముపపద్యతే. భూతకృత్ బ్రహ్మ ప్రీతః ప్రాహ ౪౩

స చ నారదః సరస్వత్యా నద్యాస్తటే పరమబ్రహ్మ ధ్యాయతే ధ్యానం కుర్వతేఽపరిమిత తేజసే మునయే వేదశాస్త్రార్థతత్త్వావగంత్రే వ్యాసాయ ప్రాహ ప్రోక్తవాన్, వ్యాసస్తు మహ్యం ప్రోక్తవానితి ఏతత్తు అధీతవాన్, ద్వాపరాదౌ పితుర్ద్వైపాయనాదహమితి పూర్వమేవోక్తమ్ ౪౪

యదుతాఽహం త్వయా పృష్టో వైరాజాత్ పురుషాదిదమ్,
యథాసీ త్తదుపాఖ్యాస్యే ప్రశ్నానన్యాంశ్చ కృత్స్నశః. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే,
నవమోఽధ్యాయః,

ఏవం సత్సంప్రదాయాగత శ్రీభాగవతాఖ్యానేనైవ త్వత్కృతప్రశ్నానా ముత్తరా ణ్యభిధాస్యామీ త్యాహ (యదుతేతి.) ఇదం విశ్వం వైరాజాత్ వైరాజాఖ్యాదనిరుద్ధసృష్టాచ్చతుర్ముఖా ద్యథా ఆసీదితి యత్త్వయాఽహం పృష్టః అతః సృజతి భూతాని భూతాత్మా యదనుగ్రహాదిత్యాదినా తదుపాఖ్యాస్యే భాగవతాఖ్యానేనోత్తరయామ్యన్యాంశ్చ ప్రశ్నాన్ కర్తృత్వే నోపాఖ్యాస్య ఇత్యర్థః. ఏవం యత్ర శేతే ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. పరమవ్యోమకథనాత్ అప్రాకృతశుద్ధసత్త్వమయలోకస్య పరిగ్రహకథనే నేశ్వరస్య జీవవద్ధాతుభి ర్దేహారంభప్రశ్నః ప్రయుక్తః. అన్యత్ర వ్యాప్తికథనాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వమపి పరిహృతమ్. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అత్ర సర్గో విసర్గశ్చ స్థానం పోషణ మూతయః,
మన్వంతరేశానుకథా నిరోధో ముక్తి రాశ్రయః. ౧

దశమస్య విశుద్ధ్యర్థం నవానా మిహ లక్షణమ్,
వర్ణయంతి మహాత్మానః శ్రుతే నార్థేన చాంజసా. ౨

భూతమాత్రేంద్రియధియాం జన్మ సర్గ ఉదాహృతః,
బ్రహ్మణో గుణవైషమ్యా ద్విసర్గః పౌరుషః స్మృతః. ౩

అథ దశమోఽధ్యాయః

అథ వైరాజాత్ పురుషా దిదం యథాఽఽసీత్తదుపాఖ్యాస్యే ఇతి ప్రతిజ్ఞాతసమష్టిపురుష చతుర్ముఖావయవైః దేవాదిక్లృప్తి రభిదాస్యం స్తావత్ పురాణం దశలక్షణం ప్రోక్తం భగవతేతి ప్రశ్రుతాన్ దశార్థా నాహ (అత్రేతి.) అత్ర అస్మిన్ పురాణే, సర్గాదయ ఆశ్రయాంతా దశార్థాః ప్రతిపాద్యా ఇత్యర్థః. మన్వంతరేశానుకథా మన్వంతరకథనం. ఈశ్వరచేష్టాకథనం చేత్యర్థః. ౧

నన్వేవం ప్రతిపాద్యానాం బహుత్వాత్ ప్రతిపాద్యభేదా చ్ఛాస్త్రభేదః స్యా దిత్యాశంక్యాహ (దశమస్యేతి.) ఇహ పురాణే దశమ స్యాఽఽశ్రయస్య పరబ్రహ్మణః, విశుద్ధ్యర్థం శోధనార్థం సమ్యక్ ప్రతిపత్త్యర్థం. నవానాం సర్గాదీనాం లక్షణ మంజసా సుఖేన మహాత్మానః పరావరయాథాత్మ్యజ్ఞాః, శ్రుతే నార్థేన, యథాశ్రుతం వర్ణయంతి. ఏవం చ దశమస్యైవ ప్రాధాన్యాత్, తదర్థత్వే నేతరేషాం ప్రతిపాదనాచ్చ, శాస్త్రభేద ఇత్యర్థః. ౨

ప్రత్యేకం దశానాం లక్షణ మాహ (భూతేతి.) భూతా న్యాకాశాదీని, మాత్రా స్తన్మాత్రాణి, శబ్దాదీని ఇంద్రియాణి, జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి, ధీశబ్దోఽంతఃకరణభూతబుద్ధిశబ్దవాచ్యో మహత్తత్త్వపరః, మహదాదిపృథివ్యంతానా మిత్యర్థః. ఏతేషాం తత్త్వానాం, యజ్జన్మ ఉత్పత్తిః, తత్సర్గ ఇత్యుదాహృతః. బ్రహ్మణః పరస్మాత్. బ్రహ్మణః ప్రయోజకాత్ కర్తుః. గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం, వైషమ్యా ద్ధేతోః. పౌరుషః చతుర్ముఖసంబంధీ ప్రయోజ్యచతుర్ముఖకర్తృక ఇత్యర్థః. ఏవంభూతః సర్గో విసర్గః స్మృతః. ౩

స్థితి ర్వైకుంఠవిజయః పోషణం తదనుగ్రహః,
మన్వంతరాణి సద్ధర్మ ఊతయః కర్మవాసనాః. ४

అవతారానుచరితం హరే శ్చాఽస్యాఽనువర్తినామ్,
సతా మీశకథాః ప్రోక్తా నానాఖ్యానోపబృంహితాః. ५

నిరోధోఽస్యానుశయన మాత్మన స్సహ శక్తిభిః,
ముక్తి ర్హిత్వాఽన్యథారూపం స్వరూపేణ వ్యవస్థితిః. ६

ఆభాస శ్చ నిరోధ శ్చ యత శ్చాధ్యవసీయతే,
స ఆశ్రయః పరం బ్రహ్మ పరమాత్మేతి శబ్ద్యతే. ७

(వైకుంఠవిజయః) వైకుంఠస్య హరేః సర్వోత్కర్షః శత్రువిజయాదిరూపా స్థితిః తస్య వైకుంఠస్య, యోఽనుగ్రహః జగద్రక్షణరూపః స పోషణ మిత్యర్థః. సద్ధర్మః సతాం వైకుంఠాను గృహీతానాం మన్వంతరాధిపతీనాం యో ధర్మః స మన్వంతరానుకథనమ్. కర్మవాసనాః కర్మణః వాసనాః సంసారా ఊతయ ఉచ్యంతే. క్రమ స్త్వవివక్షితః. ४

ఈశానుకథాం వివృణోతి (అవతారేతి.) హరే రవతారానుచరితం తదనువర్తినాం హర్యనువర్తినాం పుంసాం చ, నానాఖ్యానోపబృంహితాః విచిత్రకథాభి ర్యుక్తాః సత్కథా శ్చేశానుకథాః ఇత్యర్థః. ५

నిరోధలక్షణమాహ (నిరోధ ఇతి.) అస్య జీవాత్మనః సహ శక్తిభిః కర్మశక్తిభిః సహాఽనుశయనం సూక్ష్మావస్థప్రకృత్యవస్థితః నిరోధ ఇత్యర్థః. ముక్తిలక్షణ మాహ (ముక్తి రితి.) అన్యథా భావం దేవాదిరూపం, హిత్వా స్వరూపేణావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టేన రూపేణాఽవస్థాన మేవ ముక్తి రిత్యర్థః. ६

ఆశ్రయలక్షణ మాహ (ఆభాస ఇతి.) ఆ సమంతాత్ భాసన మాభాసః జగత ఆవిర్భావః నిరోధః ప్రళయశ్చ. యతః యస్మా దధ్యవసీయతే జ్ఞాయతే. ప్రమాణే నావగమ్యతే. 'ఆవిర్భావతిరోభావ జన్మనాశవికల్పవత్' ఇత్యుక్తేః. యచ్చ పరబ్రహ్మాదిశబ్దైః శబ్ద్యతేఽధ్యవసీయతే స ఆశ్రయ ఇత్యర్థః. ७

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

యోఽధ్యాత్మికోఽయం పురుష స్సోఽసా వేవాధిదైవికః,
య స్తత్రోభయవిచ్ఛేదః పురుషో హ్యాధిభౌతికః. ౮

ఏక మేకతరాభావే యదా నోపలభామహే,
త్రితయం తత్ర యో వేద స ఆత్మా స్వాశ్రయాశ్రయః ౯

పురుషోఽండం వినిర్భిద్య యదాసౌ స వినిర్గతః,
ఆత్మనోఽయన మన్విచ్ఛన్ అపోఽస్రాక్షీ చ్ఛుచి శ్శుచిః. ౧౦

అథాఽఽశ్రయస్య పరమాత్మనః కరణత్వోపయుక్తసర్వజ్ఞతాం వక్తుం, జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానకరణానాం భగవదాత్మకత్వ మాహ (య ఇతి.) ఆత్మని జీవే జ్ఞాతరి నియంతృతయా వర్తమాన ఆధ్యాత్మికో యః పురుషః సోఽసావేవాధిదైవికః, దేవేషు జ్ఞానకరణచక్షురాదీంద్రియాభిమానిష్వాదిత్యాదిషు వర్తమానశ్చ స ఏవ ఉభయవిచ్ఛేదః, ఉభయవిధో విచ్ఛేదో భేదో యస్య స ఉభయవిచ్ఛేదః. జ్ఞాతృజ్ఞానకరణవిలక్షణో జ్ఞేయః శబ్దాది రాకాశాదిభూతేషు వర్తమానః తత్ర యః శబ్దాదిష్వంతరాత్మతయా వర్తమానో యః స ఆధిభౌతికః స్మృత ఇత్యర్థః జ్ఞాతా జ్ఞానకరణం శబ్దాదిజ్ఞేయం చ భగవదాత్మక మిత్యర్థః. ౮

ఏవం త్రయాణాం భగవదాత్మకత్వ మభిధాయ తస్య సర్వజ్ఞతాం వక్తుం జీవానా మసర్వజ్ఞతా మాహ (ఏకమితి) యథా ఏకతరాభావే చక్షురాదికరణాభావే. ఏకం విషయం, నోపలభామహే న సాక్షాత్కుర్మహే, చక్షురాదికరణాభావే సన్నిహితమపి విషయం న పశ్యామః. క్షేత్రజ్ఞాః త్రివిధసన్నికర్షవత్సు పదార్థేషు కరణాధీనజ్ఞానా, న తు సూక్ష్మవ్యవహితాది జ్ఞానవంతో న చ కరణానపేక్షజ్ఞానాశ్చే త్యర్థః. పరమాత్మా తు కోటిత్రయసాక్షాత్కర్తా ఇత్యాహ (త్రితయ మితి.) తత్ర తదా త్రితయం జ్ఞాతృకరణజ్ఞేయానాం త్రయం యో వేద సాక్షాత్కుర్యాత్. స త్వాత్మా ఆశ్రయాశ్రయః అపివ్యాశ్రయః. జీవస్యాప్యాశ్రయః యథా రథస్యాఽరేషు నేమి రర్పితా నాభా వరా అర్పితా ఏవ మేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి శ్రుతేః. స్వాశ్రయాశ్రయ ఇతి పాఠే స్వస్యాప్యాఽఽశ్రయః అన్యేషా మప్యాఽఽశ్రయ ఇత్యర్థః. ౯

ఏవ మాశ్రయపర్యంతా నర్థా నభిధాయ 'యథాసీత్తదుపాఖ్యాస్య' ఇతి ప్రతిజ్ఞాతే చాతుర్ముఖసృష్టిప్రకారం వక్తు మారభతే (పురుష ఇతి.) పురుష శ్చతుర్ముఖరూపీ అసౌ పరమాత్మా ఆత్మనః స్వస్యాఽయనం స్థాన, మన్విచ్ఛన్ విమృశన్, యతః స్వయం శుచి, రత ఏవ శుచీః శుద్ధా అపః జలాన్యస్రాక్షీత్ సృష్టవాన్. ౧౦

తాస్వవాత్సీత్ స్వసృష్టాసు సహస్రపరివత్సరాన్.
తేన నారాయణో నామ యదాపః పురుషోద్భవాః. ౧౧

ద్రవ్యం కర్మ చ కాల శ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ,
యదనుగ్రహత స్సంతి న సంతి యదుపేక్షయా. ౧౨

ఏకో నానాత్వ మన్విచ్ఛ న్యోగతల్పా త్సముత్థితః,
వీర్యం హిరణ్మయం దేవో మాయయా వ్యసృజ త్త్రిధా. ౧౩

అధిదైవ మథాఽఽధ్యాత్మ మధిభూత మితి ప్రభుః.

స్వసృష్టాసు తాస్వప్సు, సహస్రం పరివత్సరాన్ బహూన్ సంవత్సరా, నవాత్సీత్ ఉవాస. ఏతదేవ నారాయణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త మిత్యాహ (తేనేతి.) య ద్యస్మాత్, పురుషోద్భవాః పురుషాత్ పరమపురుషా దుద్భవా ఉత్పన్నాః. పురుషా దుద్భవో యాసా మితి వా. నారా ఆపః అయనం యస్యేతి శేషః. తేనేదృశవ్యుత్పత్తిలభ్యే నాఽవయవత్వేన నారాయణో నారాయణశబ్దవాచ్యోఽభూ దిత్యర్థః. నామేతి స్మృత్యంతరప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. తథాహి స్మర్యతే—

'ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః,
అయనం యస్య తాః పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః. ఇతి. ౧౧

అస్యైవ ప్రభావ మాహ (ద్రవ్య మితి.) ద్రవ్యాదయః యదనుగ్రహతః సంతి స నారాయణః, ఇత్యన్వయః. ద్రవ్యం మహదాదిపృథివ్యంతభూతవర్గః. కర్మ జీవాదృష్టం కాలః, గుణవైషమ్యహేతుః స్వభావః, ప్రకృతేః పరిణామస్వభావః యదనుగ్రహతః సంతి, యస్య ఉపేక్షయా న సంతి, ద్రవ్యాదయో యత్సంకల్పానువిధాయిసత్తాస్థితిప్రవృత్తికా ఇత్యర్థః. ౧౨

ఏవంభూతో నారాయణ ఏకః అవిభక్తనామరూపసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వే నైకః నానాత్వం దేవమనుష్యాదిరూపేణ భవితు మిచ్ఛన్, యోగః స్వాత్మానుభవరూపో యోగః స ఏవ తల్పం శయ్యా తస్మాత్ సముత్థితః, దేహం స్వశరీరభూతం హిరణ్మయం రమణీయం వీర్యం చిదచిదాత్మకం కారణ ద్రవ్యం మాయయా చతుర్ముఖరూపేణ త్రిధా కరణజ్ఞాతృజ్ఞేయరూపేణ వ్యసృజత్. మాయాశబ్దః తద్గుణరజఃప్రచురః. చతుర్ముఖపరః సంకల్పపరో వా. సంకల్పేన చతుర్ముఖరూపీ భూత్వా వా వ్యసృజ దిత్యర్థః. ౧౩

త్రైవిధ్యం వివృణోతి (అధిదైవ మితి.) అధిదైవం దిగాదిదేవతాధిపః ఏకాదశేంద్రియ రూపకరణవర్గః అధ్యాత్మం జ్ఞాతృవర్గః అధిభూతమితి పృథివ్యాదిభూతస్థ గంధాదిజ్ఞేయవర్గః ఉక్త ఇతి

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

యథైకం పౌరుషం వీర్యం త్రిధాఽభిద్యత తచ్ఛృణు. ౧౪

అంత శ్శరీర ఆకాశా త్పురుషస్య విచేష్టతః,
ఓజః సహో బలం జజ్ఞే తతః ప్రాణో మహానసుః. ౧౫

అను ప్రాణంతి యం ప్రాణాః ప్రాణంతం సర్వజంతుషు,
అపానంత మపానంతి నరదేవ మివాఽనుగాః. ౧౬

త్రిధా ప్రభు ర్వ్యసృజ దిత్యర్థః. జ్ఞాతృసృష్టి ర్నామ జీవానాం తత్తద్దేవాదిదేహయోగసంపాదనమేవ. తథాహి - తో యాన్ జీవాన్ విససర్జ భూమ్యా మితి, తోయశబ్దోపలక్షితభూతసంఘపరిణామదేవాదిశరీర విశిష్టత్వే నాకారేణ విససర్జ ఇత్యర్థః. అథ సంగ్రహేణో క్తం దేవాదివ్యష్టిశరీరస్థానాం ప్రాణేంద్రియా దీనాం చతుర్ముఖశరీరస్థప్రాణేంద్రియాదిసమష్టితఉత్పత్తిప్రకారం ప్రతిపాదయితుం ప్రతిజానీతే (యథేతి.) పౌరుషే సమష్టిపురుషచతుర్ముఖదేహగతం పురుషాధిష్ఠితం వా ఏకం సమష్టిరూపేణైకం వీర్యం వ్యష్టికారణం ద్రవ్యం త్రిధా కరణభోక్తృవిషయరూపేణ దేవాదివ్యష్టీనాం యథా నిరభిద్యత ఉదపద్యత. తచ్ఛృణ్విత్యర్థః, మత్త ఇతి శేషః, ౧౪

ఏవం ప్రతిజ్ఞాయ వ్యష్టీంద్రియసృష్టివిభాగం వక్తుం ఇంద్రియాశ్రయప్రాణవ్యష్టిసృష్టి మాహ (అంతరితి.) పురుషస్య చతుర్ముఖస్య, విచేష్టతః ప్రాణవ్యాపారం కుర్వతః, చతుర్ముఖే ప్రాణ వ్యాపారం కుర్వతి సతీత్యర్థః. అంతః శరీరే తచ్ఛరీరాంతః స్థితా, దాకాశా దాకాశకార్యవాయువిశేషాత్ ప్రాణా దోజః సహో బలం, జజ్ఞే ఓజః ప్రవృత్తి సామర్థ్యం, సహః వేగసామర్థ్యం, బలం ధారణసామర్థ్యం, ఏతే త్రయో అభవ న్నిత్యర్థః. తతః చతుర్ముఖస్యశరీరగతౌజః సహోబలధర్మిప్రాణాత్ ప్రాణాఖ్యః మహాన్ ముఖ్యః అసుః ప్రాణనహేతుః జజ్ఞే ఇతరేషాం శరీరాంతర్వర్తిప్రాణా అభవ న్నిత్యర్థః. ప్రాణ ఇత్యేకవచన మార్షం, జాత్యభిప్రాయం వా. ౧౫

తస్య మహత్త్వ మేవాహ (అను ప్రాణంతీతి.) ప్రాణా ఇంద్రియాణి సర్వజంతుషు యం ప్రాణంతం చేష్టాం కుర్వంత, మను పశ్చాత్. ప్రాణంతి చేష్టాం కుర్వంతి, అప్రాణంతం చేష్టాం త్యజంతం, ప్రాణ మను పశ్చాత్ సర్వే ప్రాణాః అపానంతి చేష్టాం త్యజంతి, నరదేవం రాజాన మను. భృత్యా ఇవ సర్వాణ్య పీంద్రియాణి, ప్రాణాధీనవృత్తీని, ఇత్యర్థః. యద్వా వ్యష్టిప్రాణానాం కారణ స్వభావానువర్తిత్వ మాహ (అన్వితి.) యం చతుర్ముఖశరీరస్థం సమష్టిప్రాణ, మను అనుసృత్య. తత్స్వభావానువర్తినః ఓజ ఆదిసామర్థ్యయుక్తా ఏవ వ్యష్టిప్రాణాః ప్రాణాపానాదివ్యాపారం కుర్వంతీ త్యర్థః. ౧౬

ప్రాణేన క్షిపతా క్షుత్తృడంతరా జాయతే ప్రభోః,
పిపాసతో జక్షతశ్చ ప్రాఙ్ముఖం నిరభిద్యత. ౧౭

ముఖత స్తాలు నిర్భిన్నం జిహ్వా తత్రోపజాయతే,
తతో నానారసో జజ్ఞే జిహ్వయా యోఽధిగమ్యతే. ౧౮

వివక్షో ర్ముఖతో భూమ్నో వహ్ని ర్వాగ్ వ్యాహృతం తయోః,
గళే వై తస్య సుచిరం నిరోధ స్సమజాయత ౧౯

అథ సాధిష్ఠానస్య సదేవ తస్య సవిషయస్య జిహ్వేంద్రియస్య ఉత్పత్తేః ముఖప్రాణో త్పత్తిహేతుకత్వం సూచయన్నాహ (పాణేనేతి.) క్షిపతా వ్యాప్రియమాణేన ప్రాణేన, విభో శ్చతుర్ముఖ, స్యాంతరా జాఠరాగ్నౌ, దీపితే క్షుత్తృట్ చ జాయేతే ఇత్యర్థః. తతః పిపాసతః పాతు మిచ్ఛతః, జక్షతః అత్తు మిచ్ఛతశ్చ, నటస్య శృణోతీతివత్ పంచమ్యర్థే షష్ఠీ బోధ్యా. ప్రాక్ ప్రథమం ముఖం నిరభిద్యత విభక్త మభూత్. చతుర్ముఖముఖాత్ వ్యష్టిశరీరముఖాన్యుత్పన్నానీత్యర్థః. ౧౭

తాల్వధిష్ఠానం జిహ్వేంద్రియం నానారసో విషయః వరుణశ్చ దేవతా జ్ఞాతవ్యా ఏవం సర్వత్రాధిష్ఠానం ఇంద్రియం దేవతావిషయ ఇత్యేత చ్చతుష్టయ మనుక్త మప్యూహ్యమ్. ముఖా ద్యంగై ర్వినా జిహ్వా ఉత్పత్త్యయోగాత్ ముఖోత్పత్తి రుక్తా నత్వధిష్ఠానతయా. అధిష్ఠానం తు తాల్వేవ అనేన జ్ఞాతృసృష్టి రప్యర్థా దుక్తా భవతి. వాగాదీంద్రియాశ్రయముఖాద్యవయవసంఘాతాత్మక దేవాదదేహయోగకరణమేవ హి జ్ఞాతసృష్టిః. తాలు జిహ్వామూలం నిర్భిన్నం వ్యష్టిశరీరతాలూత్పన్న మిత్యర్థః. తత్ర తాలుని జిహ్వా ఉపజాయతే ఉపాజాయతేత్యర్థః. నానారసః కట్వామ్లమధురతిక్తాదిరసః జజ్ఞే. జిహ్వయా యః నానారసః అధిగమ్యతే జ్ఞాయత ఇత్యర్థః ౧౮

వాగ్వ్యష్ట్యుత్పత్తి మాహ (వివక్షోరితి.) వివక్షో ర్వక్తు మిచ్ఛోః భూమ్నో భూమవతః ముఖతః ముఖా ద్వహ్నిః వాగభిమానినీ దేవతా వాగింద్రియం తయో రింద్రియతదభిమానిదేవతయో ర్వ్యాపారరూపం వ్యాహృత ముక్తి శ్చాభూ దిత్యర్థః ఏవం సర్వత్ర బ్రహ్మశరీరాత్ సమష్టిభూతాత్ అవయవవిశేషవిభాగ ఉచ్యతే. ముఖాద్యంగై రిత్యస్య ముఖ మాది ర్యేషాం కపోలాదీనాం తై రంగై ర్వినే త్యర్థః. ముఖకపోలహన్వాదిసముచ్చయం వినా తదంతర్వర్తిజిహ్వాయా ఉత్పత్త్యయోగా దిత్యభిప్రాయః. న చేయం చతుర్ముఖస్యైవేంద్రియోత్పత్తి రితి వక్తుం యుక్తం ఉపరిహస్తౌ రురుహతు రితి హస్తద్వయోత్పత్తికథనేన చతుర్ముఖస్య ద్విబాహుత్వాభావాత్ దేవాదిశరీరస్య హస్తాదివ్యష్టియుగ్మ విభాగస్య సూచితత్వాత్ ఘ్రాణేంద్రియవ్యష్ట్యుత్పత్తి మాహ (గళే ఇతి.) ఏతస్య బ్రహ్మణః గళే కంఠే సుచిరం కాల మిత్యర్థః. వాయో రితి శేషః. వాయో ర్నిరోధః సమజాయతేత్యర్థః, జలే ఇతి పాఠే నభస్యతీ త్యర్థః. ౧౯

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

నాసికే నిరభిద్యేతాం దోధూయతి నభస్వతి,
తత్ర వాయు ర్గంధవహో ఘ్రాణో నసి జిఘృక్షతః. ౨౦

తదాఽఽత్మని నిరాలోక మాత్మానం చ దిదృక్షతః,
నిర్భిన్నే హ్యక్షిణీ తస్య జ్యోతిశ్చక్షు ర్గుణగ్రహః. ౨౧

బోధ్యమానస్య ఋషిభి రాత్మన స్తం జిఘృక్షతః,
కర్ణౌ చ నిరభిద్యేతాం దిశః శ్రోత్రం గుణగ్రహః. ౨౨

వస్తునో మృదుకాఠిన్యలఘుగుర్వోష్ణశీతతామ్,

నిరోధా న్నభస్వతి వాయౌ దోధూయతి అత్యంతం ప్రచలతి సతి నాసికే నాసాపుటే నిరభిద్యేతాం బ్రహ్మశరీరే వాయోః స్తైమిత్యా న్నాసావ్యష్టయోఽభవ న్నిత్యర్థః. జిఘృక్షతో గంధ మాఘ్రాతు మిచ్ఛతో బ్రహ్మణః తత్ర నసి నాసాయాం గంధవహః గంధప్రాపకో వాయుః ఘ్రాణాధిష్ఠాతా ఘ్రాణ ఇంద్రియం చ నిరభిద్యతేత్యన్వయః. ౨౦

చక్షుర్వ్యష్టిసృష్టిమాహ (యదేతి.) యదా ఆత్మని దేహే నిరాలోకం. అర్థాభావేఽవ్యయీ భావః. ఆసీదితి శేషః. తదా ఆత్మానం దేహం చకారా దన్యచ్చ వస్తు దిదృక్షత స్తస్య బ్రహ్మణోఽక్షిణీ అధిష్ఠానే నిర్భిన్నౌ చక్షురింద్రియస్య వ్యష్టియుగ్మా న్యుత్పన్నానీ త్యర్థః చక్షుః చక్షురింద్రియగుణ గ్రహో రూపగుణగ్రాహకం జ్యోతి రాదిత్యశ్చే త్యర్థః. స హి చక్షురభిమానీ ఆదిత్య శ్చక్షు ర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదితి శ్రుతేః. ౨౧

శ్రోత్ర వ్యష్టిసృష్టి మాహ (బోధ్యమానస్యేతి.) ఋషిభి ర్వేదైః బోధ్యమానస్య ప్రబోధ్యమానస్య తత్ప్రబోధం గ్రహీతు మిచ్ఛతః ఆత్మనో బ్రహ్మణః కర్ణౌ వధిష్ఠానం దిశః శ్రోత్రాభి మానిదేవతాగుణగ్రహః శబ్దగ్రహణహేతుః శ్రోత్ర మింద్రియం నిరభిద్యత ఇత్యర్థః. శ్రోత్రేంద్రియ వ్యష్టియుగ్మా న్యభవన్నితి భావః. ౨౨

త్వగింద్రియవ్యష్ట్యుత్పత్తి మాహ (వస్తున ఇతి.) వస్తునః ద్రవ్యస్య మృదుత్వం కాఠిన్యం చ లఘుత్వం చ గురుత్వం చ ఆ ఉష్ణం ఈషదుష్ణం చానుష్ణత్వస్య గ్రహణాయోగ్యత్వా దోష్ణం ఇత్యుక్తం గుర్వోష్ణేతి పాఠే యణాదేశ శ్ఛాందసః, శీతతాం చ ఏతాన్ గుణాన్ జిఘృక్షతః గ్రహీతు మిచ్ఛతః

జిఘృక్షత స్త్వచ్ నిర్భిన్నా తస్యాం రోమమహీరుహాః.
తత్ర చాంతర్బహిర్వాత స్త్వచా లబ్ధగుణో వృతః. ౨౩

హస్తౌ రురుహతు స్తస్య నానాకర్మచికీర్షయా,
తయోస్తు బల మింద్రశ్చ ఆదాన ముభయాశ్రయమ్. ౨౪

త్వగింద్రియవ్యష్టి రుత్పన్నా ఇత్యర్థః. వస్తుని హస్తే నాతోలితే లఘుత్వగురుత్వయో ర్జ్ఞానయోరపి త్వగింద్రియవిషయత్వ మితి జ్ఞేయమ్. అత్రేదం బోద్ధవ్యం. త్వగింద్రియస్య సూక్ష్మస్థూలరూపబాహ్యాభ్యంతరచర్మణీ ద్వే స్థానే స్థానభేదాచ్చ కండూః స్పర్శశ్చేతి విషయభేదః. విషయభేదాచ్చ మహీరుహాః వాయుశ్చేతి దేవతాద్వయం—

త్వచ మస్య వినిర్భిన్నాం వివిశు ర్ధిష్ణ్య మోషధీః,
అంశేన లోమభిః కండూ ర్యై రసౌ ప్రతిపద్యతే.
నిర్భిన్నాన్యస్య చర్మాణి లోకపాలోఽనిలోఽవిశత్,
ప్రాణే నాంశేన సంస్పర్శం యేనాఽసౌ ప్రతిపద్యతే.

ఇతి తృతీయే స్పష్ట మభిధాస్యమానత్వాత్. ఏవం చైకమేవ త్వగింద్రియం బాహ్యచర్మగతం లోమసువ్యాప్త మోషధిదేవతాకం కండూగ్రహణం ఏతదేవాంతర్బహిశ్చ స్పర్శగ్రహణా ద్వాయుదైవత మితి. ఏతదేవ సంగ్రహేణాహ (తస్యా మితి.) తస్యాం త్వచి త్వగింద్రియే నిర్భిన్నే తదధిష్ఠాతృదేవతా మహీరుహా శ్చోత్పన్నా ఇత్యర్థః. అథ స్పర్శం గృహ్ణత స్తస్యైవ త్వగింద్రియస్య వాయ్వధిష్ఠితత్వమాహ (తత్ర చేతి.) తత్ర చ తత్రైవ త్వగింద్రియే వాతో వాయు ర్వృతః అధిష్ఠితవాన్. కథంభూతః? త్వచా స్వాధిష్ఠేయ త్వగింద్రియేణ సాధనే నాంతర్బహిశ్చ లబ్ధగుణః లబ్ధః స్పర్శః గుణో యేన సః అంతర్బహిశ్చ స్పర్శసంపాదక ఇత్యర్థః. ౨౩

పాణివ్యష్టిసృష్టి మాహ (హస్తావితి.) నానాకర్మ ఆదానాదికర్మ చికీర్షతః లబ్ధస్పర్శం కర్తుమిచ్ఛతః తస్య బ్రహ్మణః హస్తౌ రురుహతుః బ్రహ్మగతహస్తసమష్టితః హస్తయుగ్మవ్యష్టయోఽభూవన్నిత్యర్థః. అత్ర స్థానే ఇంద్రియాధిష్ఠాతృకర్మాణ్యాహ (వృత్తి స్తృతీయే స్పష్టా తయోరితి.) తయో ర్హస్తయోః స్థానభూతయోః బలవాన్ పాణీంద్రియాపరపర్యాయబలసహితః ఇంద్రః అధిష్ఠాతేత్యర్థః. ఉభయాశ్రయం హస్తద్వయాశ్రయ మాదానం కర్మ విషయస్తు ఇంద్రియస్య హస్తద్వయగతత్వా దాదానమపి హస్తద్వయాశ్రయ మిత్యర్థః. ౨౪

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

గతిం జిగీషతః పాదౌ రురుహాతేఽభికామికామ్,
పద్భ్యాం యజ్ఞః స్వయం హవ్యం కర్మభిః క్రియతే నృభిః. ౨౫

నిరభిద్యత శిశ్నో వై ప్రజానందామృతార్థినః,
ఉపస్థ ఆసీత్ కామానాం ప్రియం తదుభయాశ్రయమ్. ౨౬

ఉత్సిసృక్షో ర్ధాతుమలం నిరభిద్యత వై గుదమ్,
తతః పాయు స్తతో మిత్ర ఉత్సర్గ ఉభయాశ్రయః. ౨౭

పాదేంద్రియవ్యష్టిసృష్టి మాహ (గతి మితి.) అభికామికాం ఇచ్ఛానుసారాం గతిం జిఘృక్షతః బ్రహ్మణః పాదౌ రురుహాతే నిర్భిన్నా విత్యర్థః. అత్ర స్థానే ఇంద్రియాదీ న్యాహ (పద్భ్యా మితి) యజ్ఞో విష్ణుః. యజ్ఞో వై విష్ణురితి శ్రుతేః. యజ్ఞః స్వయమేవ పద్భ్యాం ఇంద్రియేణ ఇంద్రియస్య పాదద్వయస్థత్వాత్ పద్భ్యా మితి ద్వివచననిర్దేశః. పద్భ్యాం గతిసామర్థ్యాపాదకపాదేంద్రియేణ సహ పాదయో రధిష్ఠితవా నిత్యర్థః. నృభిః కర్మభిః గమనాగమనాదిభిః కర్మభిః హవ్యం హవిరర్థం ద్రవ్యం క్రియతే సంపాద్యత ఇత్యర్థః. గమనాదికం కర్మ హవ్యం విషయ ఇత్యుక్తమ్. ౨౫

ఉపస్థవ్యష్టిసర్గ మాహ (నిరభిద్యతేతి) ప్రజానందామృతార్థినః ప్రజాః అపత్యమాత్రం రతిః. ఆనందహేతుత్వా త్తస్యాః తాభ్యాం యదమృతం అమృతతుల్యం సుఖం తదర్థం యతః యద్వా ప్రజాం రత్యానందరూప మమృతం వార్థః. యతః బ్రహ్మణః సమష్ట్యుపస్థతః శిశ్నః వ్యష్ట్యుపస్థస్థానం నిరభిద్యత అభూ దిత్యర్థః. శిశ్నగ్రహణం యోషిల్లింగస్యా ప్యుపలక్షణం, శిశ్నః అధిష్ఠానం ఉపస్థ ఇంద్రియం ప్రజాపతి రధిష్ఠాతా రతిః కర్మ ఆనందో విషయ శ్చాసీత్ ఇత్యను క్త మప్యూహ్యమ్. కామానాం స్త్రీసంభోగాదీనాం ప్రియం సుఖం ఉభయాశ్రయమ్. ఇంద్రియదేవతాశ్రయ మిత్యర్థః. యద్వా ఉభయాశ్రయం స్త్రీపుంలింగాశ్రయం ఇత్యర్థః. ఇంద్రియతత్స్థానాశ్రయం ఇతి వా. ౨౬

పాయువ్యష్ట్యుత్పత్తి మాహ (ఉత్సిసృక్షో రితి.) ధాతుమలం భుక్తానా మన్నాదీనా మసారాంశం త్యక్తు మిచ్ఛో ర్గుదం పాయ్వింద్రియస్థానం నిరభిద్యత. తతో గుదతః పాయురింద్రియం మిత్రోఽధిష్ఠాతా వాఽభూత్. ఉత్సర్గ స్త్యాగః ఉభయాశ్రయః ఇంద్రియతత్స్థానాశ్రయో ధాతుమలత్యాగ ఇత్యర్థః. ౨౭

ఆసిసృప్సోః పురః పుర్యా నాభిద్వార మపానతః,
తత్రాపానస్తతో మృత్యుః పృథక్త్వ ముభయాశ్రయమ్ ౨౮

ఆదిత్సో రన్నపానానా మాసన్ కుక్ష్యంత్రనాడయః.
నద్యః సముద్రాశ్చ తయో స్తుష్టిః పుష్టిస్తదాశ్రయే. ౨౯

నిధిధ్యాసో రాత్మమాయాం హృదయం నిరభిద్యత,
తతో మనస్తత శ్చంద్ర స్సంకల్పః కామ ఏవ చ. ౩౦

త్వక్ చర్మమాంసరుధిరమేదోమజ్జాస్థిధాతవః.
భూమ్యప్తేజోమయాః సప్త ప్రాణో వ్యోమాంబువాయుభిః. ౩౧

ఏవం జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియవ్యష్టిసృష్టిమభిధాయ అన్యాసా మపి నాభ్యాదివ్యష్టిసృష్టి మాహ (ఆసిసృప్సో రితి.) పుర్యాః శరీరాత్ పురః శరీరాంతరాణి ఆసిసృప్సోః ఆ సర్వతో గంతు మిచ్ఛో ర్బ్రహ్మణో నాభిద్వారస్థానం నిరభిద్యత తత్ర నాభిద్వారే అపానో వాయు రింద్రియస్థానీయం తతోఽపానతో మృత్యు రధిష్ఠాతా పృథక్త్వం శరీరత్యాగః ఉభయాశ్రయం ప్రాణాపానాశ్రయం ప్రాణాపానవాయువియోగమరణస్య పురాణాంతరప్రసిద్ధేః. ౨౮

వ్యష్టికుక్ష్యంత్రనాడీనాం సృష్టిమాహ (ఆదిత్సోరితి) అన్నపానానా మాదిత్సోః సంగ్రహేచ్ఛోః కుక్ష్యంత్రనాడ్యః ఆసన్ అభూవన్, కుక్షి రధిష్ఠానమ్. అంత్రా ణ్యన్నసంగ్రహే కరణమ్. ఇంద్రియస్థానీయాని, నాడ్యస్తు పానసంగ్రహే తయో ర్నాడ్యంత్రవర్గయోః క్రమేణ నద్యః సముద్రాశ్చ దేవతే, తుష్టి రలంబుద్ధిః. పుష్టి ర్దేహపోషః, తదాశ్రయే నదీసముద్రాశ్రయే, సస్యాదిహేతుత్వాత్. ౨౯

మనోవ్యష్టిసృష్టి మాహ (నిదిధ్యాసో రితి.) ఆత్మమాయాం స్వరూపతిరోధాయకప్రవృత్తిం, నిదిధ్యాసో ర్నిరూపయితు మిచ్ఛతః, హృదయం కమలాకార మధిష్ఠానం, తతో మన ఇంద్రియం చంద్ర అభిమానీ సంకల్పః మనోవ్యాపారశ్చాభూ దిత్యర్థః. ౩౦

ఏవం బ్రహ్మశరీరాత్ సమష్టివ్యష్ట్యవయవవిశేషవిభాగ మభిధాయ తేషాం సార్వభౌతికత్వేఽపి తత్తద్భూతాంశభూయస్త్వనిబంధనం తదాత్మకత్వ మాహ (త్వగితి.) చర్మ స్థూలమంతస్త్వక్. తదుపరి స్థితం సూక్ష్మం చర్మ త్వక్. త్వగాదయోఽస్థ్యంతా ద్వంద్వైకవద్భావేన నిర్దిష్టా ఏతే సప్త ధాతవః భూమ్యప్తేజోమయాః, ప్రాణస్తు వ్యోమాంబువాయుభి రారబ్ధ ఇతి శేషః. ౩౧

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

గుణాత్మకానీంద్రియాణి భూతాదిప్రభవా గుణాః,
మన స్సర్వవికారాత్మా బుద్ధి ర్విజ్ఞానరూపిణీ. ౩౨

ఏత ద్భగవతో రూపం స్థూలం తే వ్యాహృతం మయా,
మహ్యాదిభి శ్చావరణై రష్టభి ర్బహి రావృతమ్. ౩౩

అతఃపరం సూక్ష్మతమ మవ్యక్తం నిర్విశేషణమ్,
అనాదిమధ్యనిధనం నిత్యం వాఙ్మనసః పరమ్. ౩౪

(గుణాత్మేతి.) ఇంద్రియాణి గుణాత్మకాని శబ్దాదిగుణగ్రహణస్వభావాని, గుణా యదాత్మకా స్తే కే ఇత్యత ఆహ (భూతాదిరితి) భూతాదిః అహంకారః తత్ప్రభవాః శబ్దాదయో గుణాః ఇంద్రియాణ్యపి తత్ప్రభవత్వా త్తదాత్మకా న్యేవే త్యభిప్రాయః. మనః సర్వవికారాణాం కామసంకల్పాదీనా, మాత్మా ఆశ్రయః. బుద్ధిః విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానం మహత్తత్త్వం తద్రూపిణీ బుద్ధిః. మహాన్వై బుద్ధిలక్షణ ఇతి వచనాత్. ౩౨

ఉపసంహరతి (ఏత దితి.) ఏత చ్చేతనాచేతనాత్మకం దేవాదివ్యష్టివస్తుజాతగర్భం. ఏత చ్ఛబ్దోఽండకటాహపరః. పృథివ్య ప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకార మహదవ్యక్తరూపై రష్టభి రండావరణైః బహిరావృతం భగవతః స్థూలం రూపం తే తుభ్యం మయా వ్యాహృతం సమ్యగభిహితమ్. ౩౩

తతో విలక్షణం రూపాంతర మస్తీత్యాహ (అత ఇతి) అయం శ్లోకో జీవపరః. అవ్యక్తస్యోక్తత్వా దన్యథా సమసంఖ్యానుపపత్తేః. అతః స్థూలరూపాత్ పరం పరత్వే నావస్థితం సూక్ష్మతరం వాలాగ్రశతభాగస్యేతి శ్రుత్యుక్తం ముక్తాత్మస్వరూపం రూపాంతర మపి భగవతోఽస్తీతి శేషః. సూక్ష్మతరత్వం కుతః? అవ్యక్తం చక్షురాదిభి ర్న వ్యజ్యతే ఇత్యవ్యక్తం చక్షురా ద్యగ్రాహ్యం. తత్కుతః? నిర్విశేషణం శబ్దస్పర్శరూపాదిగుణాభావాత్ శబ్దాదివిశేషవదేవ చక్షురాదిగ్రాహ్యమితి భావః. నిర్విశేషత్వం కుతః? వాఙ్మనసః పరం దేవమనుష్యాదిబుద్ధిశబ్దాగోచరం, తదపి కుతః? అనాదిమధ్యనిధన మాది రుత్పత్తిః, నిధనం వినాశః మధ్య ముత్పత్తినిధనయో రంతరాళావస్థా, ఏతదవస్థాత్రయశూన్య మిత్యర్థః. తదపి వా కుతః? నిత్యం కాలాపరిచ్ఛిన్నం కాలపరిచ్ఛిన్న మేవావస్థాత్రయవదితి భావః. ౩౪

అమునీ భగవద్రూపే మయా తే అనువర్ణితే,
ఉభే అపి న గృహ్ణంతి మాయాసృష్టే విపశ్చితః. ౩౫
స వాచ్యవాచకతయా భగవాన్ బ్రహ్మరూపధృక్,
నామరూపక్రియా ధత్తే సకర్మాకర్మకః పరః. ౩౬

ఏవం ప్రవృతిమండలో త్తీర్ణం ముక్తాత్మస్వరూపం విశోధ్య సంసృష్టాసంసృష్టయో రుభయోః సంసృష్ట స్యావిద్యావేష్టితత్వాత్ ముక్తస్వరూపస్య నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుగ్మగసోనాలంవనతయా శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషేధతి (అమునీ ఇతి.) తే తుభ్యం, మయాఽనువర్ణితే భగవత అమునీ స్థూలసూక్ష్మే రూపే న గృహ్ణంతి నోపాసతే ఉపాసకా ఇతి శేషః ఉపాసకా ఉపాస్యశుభాశ్రయత్వేన గృహ్ణంతి ఇత్యర్థః. కుతః విపశ్చితః సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణో మాయాసృష్టేః సంకల్పసృష్టేః భగవత్సంకల్పాయత్తత్వాత్ బంధమోక్షయో రిత్యర్థః. మూర్తస్య సంసృష్టచేతనస్య అవిద్యావేష్టితత్వే నాశుద్ధత్వా న్ముక్తస్వరూపస్య స్వతః శుద్ధివిరహాచ్చ నోపాసనావిషయత్వం కిం త్వాదిత్యవర్ణం ఇత్యాది వేదాంతసిద్ధం పరమాత్మనో మూర్తిం రూప మేవోపాస్య మిత్యర్థః. తథా చ శౌనకేన చతుర్ముఖసనకాదీనాం జగదంతర్వర్తినా మవిద్యావేష్టితత్వేన శుభాశ్రయతానర్హతా ముక్తా బద్ధానామేవ పశ్చా ద్యోగే నోద్భూతబోధానాం స్వస్వరూపాపన్నానాం చ స్వతః శుద్ధివిరహాత్ శుభాశ్రయతాప్రతిషేధ ఉక్తః.

"ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతా జగదంతర్వ్యవస్థితాః,
ప్రాణినః కర్మజనితసంసారవశవర్తినః.
యత స్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినా ముపకారకాః,
అవిద్యాంతర్గతాః సర్వే తే హి సంసారగోచరాః.
పశ్చా దుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానేనై వోపకారకాః,
నైసర్గికో న వై బోధ స్తేషా మప్యన్యతో యతః,
తస్మా త్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గా దవబోధవత్."

ఇత్యాదినా ప్రాధాన్యేన ఉపాస్యత్వనిషేధః. భగవద్విభూతిత్వే నోపాసనం త్విష్ట మేవ. ౩౫

స్థూలత్వం భగవద్రూపత్వ మేవోపపాదయితుం భగవత ఏవ బ్రహ్మాదిరూపేణ స్రష్టృత్వాదిక మాహ (స ఇతి.) భగవాన్ వాచ్యవాచకతయాఽవస్థితః జగచ్ఛరీరకత్వా ద్వాచ్యతయాఽవస్థితః, ఆకాశశరీరకత్వాచ్చ వాచకాకాశగుణశబ్దరూపే ణావస్థితః, బ్రహ్మరూపధృక్ నామరూపక్రియా ధత్తే. బ్రహ్మరూపధృ గిత్యనేన న ప్రాగుక్తవ్యష్టిః చతుర్ముఖశరీరకా దిత్యవగమ్యతే. నామ దేవాదినామ, రూపం దేవాదిరూపం, క్రియాః తేషాం కృత్యాని, ధత్తే స్వపర్యంతనామక్రియాః వ్యాకరో దిత్యర్థః. యథా నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపంచనమ్, 'వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః' ఇతి కథంభూతో విధత్తేఽకర్మకః అకర్మవశ్యః సకర్మా సంకల్పమాత్రవ్యాపారకః. ౩౬

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

ప్రజాపతీన్ మనూన్ దేవా నృషీన్ పితృగణాన్ పృథక్,
సిద్ధచారణగంధర్వాన్ విద్యాధ్రాసురగుహ్యకాన్. ౩౭

కిన్నరాప్సరసో నాగాన్ సర్పాన్ కింపురుషోరగాన్,
మాతౄరక్షః పిశాచాం శ్చ ప్రేతభూతవినాయకాన్. ౩౮

కూష్మాండోన్మాదవేతాళాన్ యాతుధానాన్ గ్రహానపి,
ఖగాన్ మృగాన్ పశూన్ వృక్షాన్ గిరీన్ నృప సరీసృపాన్. ౩౯

ద్వివిధా శ్చతుర్విధా యేఽన్యే జలస్థలనభౌకసః,
కుశలాఽకుశలా మిశ్రాః కర్మణాం గతయ స్త్విమాః. ౪౦

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి తిస్ర స్సురనృనారకాః,

నామరూపక్రియాధానమేవ ప్రపంచయతి (ప్రజాపతీ నిత్యాదినా.) ద్వితీయాంతానాం ధత్తే ఇత్యనే నాన్వయః, తత్ర ప్రజాపత్యాదినామాని తద్వాచ్యాని రూపాణి తత్కర్మాణి చ జ్ఞేయాని పృథక్ తత్తదవాంతరభేదేన, గిరీన్ ఇత్యస్యానంతరం నృపతిసంబోధనమ్. ౩౭—౩౯

చతుర్విధా జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపేణ సా చతుర్విధా, పుమా న్న దేవో న నరో న పశుః న చ పాదపః. చతుర్విధో విభేదోఽయం ఇత్యుక్తదేవాదిరూపేణ వా చతుర్విధాః, జలస్థలనభాంస్యోకాంసి యేషాం తాన్ ధత్తే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. నన్వేకరూపేణైవ కిం న ధత్తే ఇత్యత ఆహ (కుశలే త్యాదినా.) కర్మణాం క్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపాణాం కర్మణాం పరాః ప్రాప్యాః గతయః ఫలాని కుశలా ఉత్తమాః అకుశలాః నీచాః మిశ్రాః మధ్యమాః. కర్మణాం విచిత్రత్వాత్ తత్ఫలానామపి వైచిత్ర్యమితి భావః. ౪౦

ఏతదేవ ప్రపంచయతి (సత్త్వ మితి సార్ధేన.) సత్త్వం సాత్త్వికగతిః కర్మఫలరూపాద్ దేవత్వప్రాప్తి రుత్తమా సుఖప్రాచుర్యాత్, రజోగతి ర్మనుష్యతామిశ్రా, నారకశబ్దః స్థావరాద్యుపలక్షకః తమోగతి ర్నారకితా నీచేత్యర్థః. తత్రాపి సాత్త్వికరాజసతామససురనృనారకాసు గతిష్వపి యదైకైకతరః సాత్త్వికాదిః స్వభావః ఇతరాభ్యా మవశిష్టాభ్యాం స్వభావాభ్యాం ఉపహన్యతేఽనువిధ్యతే

తత్రాప్యేకైకశో రాజ న్భిద్యంతే గతయ స్త్రిధా.
యద్వైకైకతరోఽన్యాభ్యాం స్వభావ ఉపహన్యతే. ౪౧

పుష్ణాతి స్థాపయ న్విశ్వం తిర్యఙ్నరసురాత్మభిః,
స ఏవేదం జగద్ధాతా భగవా న్ధర్మరూపధృక్. ౪౨

సంనియచ్ఛతి కాలేన ఘనానీక మివాఽనిలః,
తతః కాలాగ్నిరుద్రాత్మా యత్సృష్ట మిద మాత్మనః. ౪౩

ఇత్థం భావేన కథితో భగవా న్భగవత్తమః,
నేత్థంభావేన హి పరం ద్రష్టు మర్హంతి సూరయః. ౪౪

ఽభిభూయత ఇత్యర్థః. తదా ఏకైకశః ఏకైకం త్రిధా గతయో భిద్యంతే. యథా రజఃప్రచురా ఏకతరాః కేచిత్ కేవలరజఃప్రచురాః కేచిత్సత్త్వప్రచురాః కేచిత్తమఃప్రచురాః ఏవం సాత్త్వికతామసా అపి ప్రత్యేకం త్రిధే త్యర్థః. ఏతేన యావత్యః కర్మగతయ ఇత్యస్యాపి ఉత్తరముక్తం భవతి. ౪౧

ఏవం బ్రహ్మాంతర్యామిత్వేన స్రష్టృత్వ మభిధాయ సాక్షాత్ పాలయితృత్వ మాహ (స ఇతి) జగద్ధాతా జగత్స్రష్టా స ఏవ భగవాన్ తిర్యఙ్నరసురాత్మభిః తిర్యంచో వరాహమీనకచ్ఛపహంసాదయః, నరా రామకృష్ణాదయః, సురా వామనసుయజ్ఞాదయః. ఏతై రవతారై రిదం విశ్వం స్థాపయ న్పాలయ న్ధర్మరూపధృక్ ధర్మశరీరకః స న్పుష్ణాతి సంవర్ధయతి. ౪౨

రుద్రశరీరకత్వేన సంహర్తృత్వ మాహ (తత ఇతి.) కాలాగ్నిరుద్రాత్మా కాలాగ్నిరుద్రః ఆత్మా శరీరం యస్య సః కాలాగ్నిరుద్ర స్యాత్మభూత ఇతి వా స భగవా నుపదానభూతా దాత్మనః సృష్టం యద్విశ్వం తత్ కాలే కల్పాంతే సన్నియచ్ఛతి సంహరతి, అనిలో వాయుః మేఘసమూహ మివేతి దృష్టాంతః. ౪౩

జగద్వ్యాపారస్య జీవవత్ కర్మాయత్తత్వ మాశంక్య నేత్యాహ (ఇత్థ మితి.) ఇత్థంభావేన ప్రకృతస్రష్టృత్వాదిభావేన ప్రయుక్తః, భగవత్తమః జ్ఞానాదిపూర్ణతమః భగవాన్, కథితః సమ్యక్ ప్రతిపాదితః, సూరయో బ్రహ్మవిదః, ఇత్థంభావేన చిదచిద్రూపేణ పరం కేవలం ద్రష్టుం నార్హంతి, కింతు తద్విలక్షణత్వేన ద్రష్టు మర్హంతి. భగవా న్భగవత్తమ ఇతి విశేషణద్వయం జీవవైలక్షణ్యప్రతిపాదకం జీవస్యాభగవత్త్వా త్తద్వ్యాపారః కర్మాయత్తః, పరమాత్మనః కర్తృత్వం అకర్మాయత్త మితి భావః. ౪౪

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

నాస్య కర్మణి జన్మాదౌ పరస్యాఽనువిధీయతే,
కర్తృత్వప్రతిషేధార్థం మాయయాఽఽరోపితం హి తత్. ౪౫

నను "స ఏవ సృజ్యః స చ సర్గకర్తా" "యో మా మజ మనాదిం చ" "తస్య కర్తార మపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయం" ఇత్యాదినా సృజ్యత్వ మసృజ్యత్వం కర్తృత్వ మకర్తృత్వం వాఽవగమ్యతే, తత్కథం ఘటతే ఇత్యాశంక్య విధినిషేధయో ర్విషయవ్యవస్థానం చ దర్శయతి (నేతి.) అస్య జగతః కర్మణి సృష్టౌ పరస్య పరమాత్మనః జన్మాది ర్నానువిధీయతే పరమాత్మనః స్వరూపేణ సృజ్యః అపి తు సృజ్యవస్త్వంతరాత్మతయా తద్విసృష్టత్వాత్ సృజ్య ఇత్యుచ్యతే, తస్మా దజత్వం స్వరూపేణ సృజ్యత్వం తు సద్వారక మిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. కర్తృత్వాకర్తృత్వవిరోధం పరిహరతి (కర్తృత్వ మితి.) మాయయా ప్రకృత్యా జీవేష్వారోపితమ్, ప్రాకృతకరణకలేవరసాపేక్షం జీవగత కర్తృత్వం యత్తదేవ ప్రతిషేధార్థం ప్రతిషేధవిషయపరం సంకల్పమాత్రేణ కర్తృత్వం తు విధీయతే ఇత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షేతి ప్రకృత్యధీనకర్తృత్వాభావో హి సూత్రితః ప్రతి షేధార్థ మిత్యత్రార్థశబ్దో విషయపరః "అర్థః స్యా ద్విషయే మోక్ష" ఇతి ప్రసిద్ధేః. "కర్మణి జన్మాదౌ పరస్యానువిధీయతే కర్తృత్వప్రతిషేధార్థ" మిత్యపి పాఠః. తత్రాయ మర్థః, నను జీవవిలక్షణత్వేన పశ్యతీ త్యుక్తం కథ మేత దుపపద్యతే, జీవవ దస్యాపి జన్మకర్మాదివర్ణనాత్ ఇత్యత ఆహ (నాస్యేతి) అస్య చిదచిదాత్మకప్రపంచస్య జన్మాది కర్మణి చ యద్వా జన్మాదిరూపే కర్మణి సత్యనుసృత్య ప్రపంచానుసారి జన్మాదిక మిత్యర్థః. పరమాత్మనో న విధీయతే ప్రపంచవత్ కర్మాయత్తజన్మాదికం పరమాత్మనో న విధీయతే న ప్రతిపాద్యతే, "అజాయమానో బహుధా విజాయత" ఇత్యాదివేదాంతవాక్యై రితి శేషః. పరమాత్మనో జన్మాదికకర్మాయత్తమితి కుతోఽవగమ్యత ఇత్యత ఆహ (కర్తృత్వేత్యాదినా) హి యస్మాత్ జన్మకర్మాదికం మాయయా స్వకీయసంకల్పరూపజ్ఞానేన మాయావయునం జ్ఞాన మితి జ్ఞానపర్యాయోఽత్ర మాయాశబ్దః "మాయయా సతతం వేద్మి ప్రాణినాం చ శుభాశుభ" మితి ప్రయోగా చ్చ కర్తృత్వప్రతిషేధార్థం కర్మాయత్తకర్తృత్వస్య ప్రతిషేధార్థం ప్రతిషేధాయారోపితం స్వస్మి న్నితి శేషః. మదీయజన్మకర్మాదికం జీవవన్న కర్మాయత్త మితి ప్రదర్శనాయ స్వేచ్ఛయైవ స్వస్మిన్ దైవ మానుషజన్మకర్మాదిక మారోపితం గృహీత మిత్యర్థః. తథా చ భగవతైవ గీయతే—

"అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోఽపి సన్,
ప్రకృతిం స్వా మధిష్ఠాయ సంభవా మ్యాత్మమాయయా" ఇతి, ౪౫

అయం తు బ్రహ్మణః కల్ప స్సవికల్ప ఉదాహృతః,
విధి స్సాధారణో యత్ర సర్గాః ప్రాకృతవైకృతాః. ౪౬

పరిమాణం చ కాలస్య కల్పలక్షణవిగ్రహమ్,
యథా పురస్తా ద్వ్యాఖ్యాస్యే పాద్మం కల్ప మథో శృణు. ౪౭

శౌనక ఉవాచ—

యదాహ నో భవాన్ సూత క్షత్తా భాగవతోత్తమః,
చచార తీర్థాని భువః త్యక్త్వా బంధూన్ సుదుస్త్యజాన్. ౪౮

పురుషోఽయం వినిర్భిద్యే త్యాదినోక్త మర్థ ముపసంహరతి (అయం త్వితి.) బ్రహ్మణః అయం కల్పః మహాకల్పః సవికల్పః అవాంతరకాలవిభాగవా నుదాహృత దిఙ్మాత్రత్వే నోక్తః, అస్మిన్ కల్ప ఇవ కల్పాంతరేఽపి సృష్టి రిత్యాహ (విధిరితి.) యత్ర మహాకల్పే ప్రాకృతమహదాదిపృథివ్యంతాః సర్గా వైకృతాః పృథివ్యాదివికారై రారబ్ధాః సర్గాః ఇత్యయం విధిః ప్రకారః అన్యై ర్మహాకల్పాదిభిః సాధారణః సమానః ఏతేన పురుషావయవై ర్లోకాః సపాలాః పూర్వకల్పితా ఇత్యాదినోద్భావితః "ధాతా యథాపూర్వ"మిత్యాది శ్రుతివిరోధః పరిహృతః. పురుషావయవానాం లోకానాం చోపాసనార్థం మిథః తాదాత్మ్యోపదేశేఽపి ప్రతికల్పం సృష్టే రైకరూప్యే విరోధాభావాత్. ౪౬

వక్ష్యమాణం సవిస్తరం ప్రతిజానీతే (పరిమాణమితి.) కాలస్య పరిమాణం స్థూలం సూక్ష్మం చ పరిమాణం కల్పస్య లక్షణ మియా నేవంరూపం లక్షణం విగ్రహమన్వంతరకల్పమన్వంతరాదిరూపం చ యథా యథావత్ పురస్తాత్, తృతీయస్కంధే వ్యాఖ్యాస్యే విస్తరేణ కథయిష్యే. పాద్మం కల్పమథోక్తా త్త్వన్యేన వ్యాఖ్యాయమానం శృణ్విత్యర్థః. ౪౭

ఏవం స్థితే శౌనకః ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా నిశమ్య భరతర్షభ ఇత్యాదినా స్వకృతస్య రాజకృతప్రశ్నస్య వైయాసకేరితి వచ స్తత్త్వనిశ్చయ మాత్మన ఇత్యాదినా సూతేనోక్తం శుకోక్త ముత్తరం శ్రుత్వా పున రపి రాజకృతప్రశ్నానామేవ శుకోక్తా న్యుత్తరాణి విదురమైత్రేయసంవాదరూపేణ శ్రోతుకామః పృచ్ఛతి (యదేతి త్రిభిః.) హే సూత! భాగవతశ్రేష్ఠ! భగవాన్ "ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానాం అగతిం గతిమ్! వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ" ఇత్యుక్తగుణసంపన్నో యోఽసౌ క్షత్తా విదురః, సుదుస్త్యజాన్ త్యక్తు మశక్యాన్, బంధూం స్త్యక్త్వా, భువః పృథివ్యాః సంబంధీని తీర్థాని చచార. ౪౮

(విరాట్పురుషవిగ్రహే ఇంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవానాం ఉత్పత్తికథనమ్)

కుత్ర కౌషారవే స్తస్య సంవాదోఽధ్యాత్మసంశ్రితః,
యద్వా స భగవాం స్తస్మై పృష్ట స్తత్వ మువాచ హ. ౪౯
బ్రూహి న స్తదిదం సౌమ్య విదురస్య విచేష్టితమ్,
బంధుత్యాగనిమిత్తం చ తథైవాగతవాన్ పునః. ౫౦

సూత ఉవాచ —

రాజ్ఞా పరీక్షితా పృష్టో యదవోచ న్మహీపతిః,
తద్వోఽభిధాస్యే శృణుత రాజ్ఞః ప్రశ్నానుసారతః. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, ద్వితీయస్కంధే,
పురుషసంస్థానువర్ణనం నామ దశమోఽధ్యాయః.

ఇతి ద్వితీయస్కంధః సమాప్తః.

తస్య విదురస్య కౌషారవేః మైత్రేయస్య చ కుత్ర ప్రదేశేఽధ్యాత్మసంమత ఆత్మవిత్సమ్మతః సంవాదోఽభూత్. పృష్టో విదురేణ పృష్టః, స భగవాన్ మైత్రేయః, తస్మై విదురాయ, యద్వా యదేవ తత్త్వ మువాచ, తన్నో బ్రూహీ త్యుత్తరే ణాన్వయః. ౪౯

తదిదం తత్త్వం సౌమ్య! హే సూత! విదురస్య విచేష్టితం బంధుత్యాగే నిమిత్తం యత్తదపి పున ర్యథా యేన ప్రకారే ణావగతవాం స్తం ప్రకారం చ నోఽస్మభ్యం బ్రూహి ఇత్యర్థః. ౫౦

సూతస్తు భవత్పృష్టమేవ రాజ్ఞా శ్రీశుకం ప్రతి పృష్ట మతః శుకోక్తిరేవ భవదీయప్రశ్నస్యా ప్యుత్తర మిత్యాహ (రాజ్ఞేతి.) పరీక్షితా రాజ్ఞాఽఽసమంతాత్ పృష్టో, మహామునిః శ్రీశుకో, యన్మైత్రేయోక్త మవోచత్, తదేవ రాజప్రశ్నానుక్రమేణ, వో యుష్మభ్య. మభిధాస్యే కథయిష్యే, శృణుత శ్రవణం కురుతేత్యర్థః. యూయమితి శేషః. ౫౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వితీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.
ద్వితీయస్కంధః సమాప్తః.

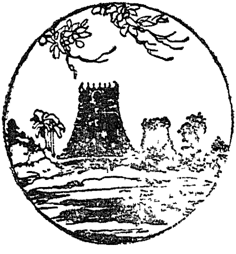

శ్రీమద్భాగవత ద్వితీయస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	అ—29		
1.	అంతకాలే తు పురుష	1	15
2.	అభ్యసే న్మనసా శుద్ధం	1	17
3.	అతః కవి ర్నామసు	2	3
4.	అదీనలీలాహసితేక్షణోల్లసద్	3	12
5.	అధో అనంతస్య	2	26
6.	అన్నాద్యకామ స్త్వదితిం	3	4
7.	అకామః సర్వకామో వా	3	10
8.	అథాభిధేహ్యంగ	3	25
9.	అపాం వీర్యస్య సర్గస్య	6	7
10.	అవ్యక్తరసిసింధూనాం	6	10
11.	అహం భవాన్ భవశ్చైవ	6	12
12.	అన్యే చ వివిధా జీవా	6	14
13.	అహం భవో యజ్ఞ ఇమే	6	42
14.	అత్రేరపత్య మభికాంక్షత	7	4
15.	అంతః సరస్యురుబలేన	7	15
16.	అస్మత్ప్రసాదసుముఖః	7	23
17.	అజః సృజతి భూతాని	8	9
18.	అత్ర ప్రమాణం హి భవాన్	8	25
19.	అధ్యాస్థితేయాసన మాస్థితం	9	16
20.	అహమేవాస మేవాగ్రే	9	32
21.	అంతర్హితేంద్రియార్థాయ	9	38
22.	అత్ర సర్గో విసర్గశ్చ	10	1
23.	అవతారానుచరితం	10	5
24.	అధిదైవ మథాధ్యాత్మ	10	14
25.	అంతశ్శరీర ఆకాశాత్	10	15
26.	అను ప్రాణంతి యం ప్రాణాః	10	16
27.	అతః పరం సూక్ష్మతమమ్	10	34
28.	అమునీ భగవద్రూపే	10	35
29.	అయం తు బ్రహ్మణః కల్పః	10	46
	ఆ—12		
30.	ఆండకోశే శరీరేఽస్మిన్	1	25
31.	ఆయుష్కామోఽశ్వినౌ దేవౌ	3	5
32.	ఆయు ర్హరతి వై పుంసాం	3	17
33.	ఆత్మజాయాసుతాగార	4	2
34.	ఆత్మన్ భావయసే తాని	5	5
35.	ఆద్యోఽవతారః పురుషః	6	42
36.	ఆసీ ద్య దుదరాత్ పద్మం	8	8
37.	ఆత్మమాయా మృతే రాజన్	9	1
38.	ఆత్మతత్త్వవిశుద్ధ్యర్థం	9	4
39.	ఆభాసశ్చ నిరోధశ్చ	10	7
40.	ఆసిస్పృప్సోః పురః పుర్యాం	10	28
41.	ఆసిత్సో రన్నపానానా	10	29
	ఇ—11		
42.	ఇదం భాగవతం నామ	1	8
43.	ఇంద్రాదయో బాహవ	1	29
44.	ఇయా నసా వీశ్వర	1	38
45.	ఇత్థం ముని స్తూపరమేద్	2	19
46.	ఇత్యభివ్యాహృతం రాజా	3	13
47.	ఇత్యుపామంత్రితో రాజ్ఞా	4	11

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
48.	ఇతి సంభృతసంభార	6	27
49	ఇతి తేఽభిహితం తాత	6	32
50.	ఇక్ష్వాకురైల ముచుకుంద	7	44
51	ఇదం భాగవతం నామ	7	51
52	ఇత్థంభావేన కథితో	10	44
	ఈ—1		
53.	ఈశస్య కేశాన్	1	34
	ఉ—3		
54.	ఉరఃస్థలం జ్యోతి	1	28
55.	ఉత్సిసృక్షో ర్ధాతుమలం	10	27
56.	ఉన్నిద్రహృత్పంకజ	2	10
	ఋ—2		
57.	ఋషే విదంతి మునయః	6	40
58	ఋతేఽర్థం యత్ ప్రతీయేత	9	33
	ఏ—17		
59.	ఏతావాన్ సాంఖ్యయోగాభ్యాం	1	6
60.	ఏత న్నిర్విద్యమానానాం	1	11
61.	ఏవం పురా ధారణయా	2	1
62.	ఏవం స్వచిత్తే	2	6
63.	ఏకైకశోఽంగాని	2	13
64.	ఏతే సృతీ తే నృప	2	32
65.	ఏవ మేత న్నిగదితం	3	1
66.	ఏతావానేవ యజతామ్	3	11
67.	ఏతచ్ఛుశ్రూషతాం విద్వన్	3	14
68	ఏతదేవాత్మభూ రాజన్	4	25
69.	ఏత న్మే పృచ్ఛతః	5	8
70.	ఏత ద్వేదితు మిచ్ఛామి	8	2
71.	ఏతావదేవ జిజ్ఞాస్యం	9	35
72.	ఏతన్మతం సమాతిష్ఠ	9	36
73.	ఏకమేకతరాభావే	10	9
74.	ఏకో నానాత్వ మన్విచ్ఛన్	10	13
75.	ఏత ద్భగవతో రూపం	10	33
	క—17		
76.	కిం ప్రమత్తస్య	1	12
77.	కస్తాం త్వనాదృత్య	2	7
78.	కేచిత్ స్వదేహాంత	2	8
79.	కిరాతహూణాంధ్ర	4	18
80.	కార్యకారణకర్తృత్వే	5	19
81.	కాలం కర్మ స్వభావం	5	21
82.	కాలా ద్గుణవ్యతికరః	5	22
83.	కేశశ్మశ్రునఖాన్యస్య	6	,,
84.	కామం దహంతి కృతినో	7	7
85.	క్రీడన్ వనే నిశి	7	33
86.	కాలేన మీలితధియా	7	36
87.	కథయస్వ మహాభాగ	8	3
88.	కాలస్యానుగతి ర్యా	8	13
89.	క్రీడస్యమోఘసంకల్ప	9	27
90.	కిన్నరాప్సరసో	10	38
91.	కూష్మాండోన్మాద	10	39
92.	కుత్ర కౌషారవే స్తస్య	10	49
	ఖ—1		
93.	ఖట్వాంగో నామ	1	13
	గ—9		
94.	గృహాన్ ప్రవ్రజితో	1	16

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకం	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకం
95.	గ్రీవాయాం జనలోకశ్చ	5	39	117.	తద్విశ్వనాభిం	2	25
96.	గంధర్వాప్సరసో	6	13	118.	తతో విశేషం ప్రతిపద్య	2	28
97.	గతయో మతయః శ్రద్ధా	6	26	119.	తేనాఽఽత్మనాఽఽత్మాన ముపైతి	2	31
98.	గంధర్వవిద్యాధర	6	34	120.	తస్మాత్ సర్వాత్మనా రాజన్	2	36
99.	గృహీత యద్యదుపబంధ	7	30	121.	తరవః కిం న జీవంతి	3	18
100.	గోప్యై ర్మఖే ప్రతిహతే	7	32	122.	తదశ్మసారం హృదయం	3	24
101.	గతిం జిగీషతః	10	25	123.	తపస్వినో దానపరా	4	17
102.	గుణాత్మకా నీంద్రియాణి	10	32	124.	తస్మై నమో భగవతే	5	12
	ఘ—1			125.	తస్యాపి ద్రష్టు రీశస్య	5	17
103.	ఘ్రాణేన గంధం	2	29	126.	తామసా దపి భూతాదే	5	25
	చ—2			127.	తేజసస్తు వికుర్వాణా	5	28
104.	చీరాణి కిం పథి	2	5	128.	తైజసాత్తు వికుర్వాణాద్	5	31
105	చక్రం చ దిక్ష్వవిహతం	7	20	129.	తదా సంహృత్య చాన్యోన్యం	5	33
	ఛ—1			130.	తత్కట్యాం చాతలం	5	40
106.	ఛందాం స్యనంతస్య	1	31	131.	త్వగస్య స్పర్శవాయోశ్చ	6	4
	జ—5			132.	తేషు యజ్ఞస్య పశవః	6	23
107.	జితాసనో జితశ్వాసో	1	23	133.	తతస్తే భ్రాతర ఇమే	6	28
108.	జీవచ్ఛవో	3	23	134.	తతశ్చ మనవః కాలే	6	29
109.	జాతో రుచే రజనయత్	7	2	135.	తప్తం తపో వివిధలోక	7	5
110.	జజ్ఞే చ కర్దమగృహే	7	3	136.	త్రైవిష్టపోరుభయహా	7	14
111.	జ్యాయాన్ గుణై రవరజో	7	17	137.	తుభ్యం చ నారద భృశం	7	19
	త—42			138.	తోకేన జీవహరణం	7	27
112.	తస్మాద్ భారత	1	5	139.	తత్కర్మ దివ్యమివ	7	29
113.	తదహం తేఽభిధాస్యామి	1	10	140.	తే వై విదం త్యతితరంతి	7	46
114.	తవాప్యేతర్హి కౌరవ్య	1	14	141.	తద్వై పదం భగవతః	7	48
115.	తత్రైకావయవం	1	19	142.	తత్త్వానాం పరిసంఖ్యానం	8	19
116.	తస్మాద్ భువోరంతర	2	21	143.	తస్మై స్వలోకం భగవాన్	9	9

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
144	తద్దర్శనాహ్లాదపరిప్లుతాంతరో	9	17
145.	తం ప్రీయమాణం సముపస్థితం	9	18
146	త్వయాఽహం తోషితః సమ్యక్	9	19
147.	తథాపి నాథమానస్య	9	25
148.	తం నారదః ప్రియతమో	9	40
149.	తుష్టం నిశామ్య పితరం	9	42
150.	తస్మా ఇదం భాగవతం	9	43
151.	తాస్వవాత్సీత్ స్వసృష్టాసు	10	11
152.	త్వక్ చర్మమాంసరుధిర	10	31
153.	తతః కాలాగ్నిరుద్రాత్మా	10	43
	ద—12		
154.	దేహాపత్యకలత్రాది	1	4
155.	ద్వే జానునీ సుతలం	1	27
156.	ద్యౌ రక్షిణీ చక్షురభూత	1	30
157.	దేవీం మాయాం తు	3	3
158.	దేవదేవ నమస్తేఽస్తు	5	1
159.	ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ	5	14
160.	దేవద్విషాం నిగమవర్త్మని	7	37
161.	దివ్యం సహస్రాబ్ద	9	8
162.	దదర్శ తత్రాఖిల	9	14
163.	దశమస్య విశుద్ధ్యర్థం	10	2
164.	ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ	10	12
165.	ద్వివిధా శ్చతుర్విధా	10	40
	ధ—4		
166.	ధర్మార్థ ఉత్తమశ్లోకం	3	8
167.	ధర్మస్య మమ తుభ్యం చ	6	11
168.	ధర్మస్య దక్షదుహిత	7	6
169.	ధన్వంతరిశ్చ భగవాన్	7	21
	న—35		
170.	ధౌతాత్మా పురుషః	8	6
171.	నిద్రయా హ్రియతే నక్తం	1	3
172.	నియచ్ఛేద్ విషయేభ్యో	1	18
173.	నద్యోఽస్య నాడ్యోఽథ	1	33
174.	న యత్ర కాలోఽనిమిషాం	2	17
175.	నాభ్యాం స్థితం	2	20
176.	న యత్ర శోకో న జరా	2	27
177.	న హ్యతోఽన్యః శివః	2	33
178.	నూనం భగవతో బ్రహ్మన్	4	8
179.	నమః పరస్మై పురుషాయ	4	12
180.	నమో నమస్తేఽస్త్వృషభాయ	4	14
181.	నమస్తస్మై భగవతే	4	24
182.	నాహం వేద పరం	5	6
183.	నానృతం తవ తచ్చాపి	5	10
184.	నారాయణపరా వేదాః	5	15
185.	నారాయణపరో యోగో	5	16
186.	నభసోఽథ వికుర్వాణాద్	5	26
187.	నామధేయాని మంత్రాశ్చ	6	25
188.	నారాయణే భగవతి	6	30
189.	న భారతీ మేఽంగ	6	33
190.	నతోఽస్మ్యహం తచ్చరణం	6	35
191.	నాహం న యూయం యదృతాం	6	36
192.	నాభే రసా వృషభ ఆస	7	10
193.	నార్థో బలే రయ మురుక్రమ	7	18
194.	నందం చ మోక్ష్యతి భయాద్	7	31

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
195.	నాంతం విదామ్యహమమీ	7	41	221.	ప్రమాణ మండకోశస్య	8	16
196.	నృణాం సాధారణో ధర్మః	8	18	222.	ప్రాహ భాగవతం నామ	8	28
197.	న మేఽసవః పరాయంతి	8	26	223.	ప్రవర్తతే యత్ర రజః	9	10
198.	నిశమ్య తద్వక్తృదిదృక్షయా	9	7	224.	ప్రత్యాదిష్టం మయా	9	22
199.	నారదః ప్రాహ మునయే	9	44	225.	ప్రజాపతి ర్ధర్మపతి	9	39
200.	నిరోధోఽస్యాను	10	6	226.	పురుషోఽండం వినిర్భిద్య	10	10
201.	నాసికే నిరభిద్యేతామ్	10	20	227.	ప్రాణేన క్షిపతా	10	17
202.	నిరభిద్యత శిశ్నో వై	10	26	228.	ప్రజాపతీన్ మనూన్	10	37
203.	నిదిధ్యాసో రాత్మమాయాం	10	31	229.	పరిమాణం చ కాలస్య	10	47
204.	నాస్య కర్మణి జన్మాదౌ	10	45		బ — 8		
	ప — 25			230.	బ్రహ్మాననం క్షత్రభుజో	1	37
205.	ప్రాయేణ మునయో రాజన్	1	7	231.	బ్రహ్మవర్చసకామస్తు	3	2
206.	పరినిష్ఠితోఽపి నైర్గుణ్య	1	9	232.	బిలే బతోరుక్రమ	3	20
207.	పాతాళమేతస్య హి పాదమూలం	1	26	233.	బర్హాయితే నయనే	3	22
208.	ప్రసన్నవక్త్రం నళినాయతేక్షణం	2	9	234.	బ్రహ్మణా చోదితో బ్రహ్మన్	8	1
209.	పరం పదం వైష్ణవ మామనంతి	2	18	235.	బహురూప ఇవాభాతి	9	2
210.	పిబంతి యే భగవత	2	37	236.	బోధ్యమానస్య ఋషిభిః	10	22
211.	పప్రచ్ఛ చేమమేవార్థం	4	3	237.	బ్రూహి న స్తదిదం సౌమ్య	10	50
212.	పప్రచ్ఛోదితా యేన పురా	4	22		భ — 15		
213.	పురుషస్య ముఖం బ్రహ్మ	5	37	238.	భగవాన్ బ్రహ్మ	2	34
214.	పాయుర్యమస్య మిత్రస్య	6	8	239.	భగవాన్ సర్వభూతేషు	2	35
215.	పరాభూతే రధర్మస్య	6	9	240.	భారః పరం పట్టకిరీట	3	21
216.	పాదేషు సర్వభూతాని	6	18	241.	భూయ ఏవ వివిత్సామి	4	6
217.	పాదాస్త్రయో బహిశ్చాసన్	6	19	242.	భూయో నమః సద్వృజిన	4	13
218.	ప్రాధాన్యతో యానృష	6	45	243.	భూతై ర్మహద్భి ర్య	4	23
219.	ప్రవిష్టః కర్ణరంధ్రేణ	8	5	244.	భూర్లోకః కల్పితః	5	38
220.	పురుషావయవై ర్లోకాః	8	11	245.	భూర్లోకః కల్పితః	5	42

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
246.	భూమేః సురేతరవరూథ	7	26	271.	యద్రూపం యదధిష్ఠానం	5	2
247.	భూపాతాళకకుబ్	8	15	272.	యద్విజ్ఞానో యదాధారో	5	4
248.	భ్రాజిష్ణుభి ర్యః	9	12	273.	యేన స్వరోచిషా విశ్వం	5	11
249.	భృత్యప్రసాదాభిముఖం	9	15	274.	యదైతే సంగతా భావా	5	32
250.	భగవన్ సర్వభూతానాం	9	24	275.	యస్యేహావయవై ర్లోకాన్	5	36
251.	భగవచ్ఛిక్షితమహం	9	28	276.	యస్మా దండం విరాడ్జజ్ఞే	6	21
252.	భూతమాత్రేంద్రియధియాం	10	3	277.	యదాస్య నాభ్యా న్నళినాత్	6	22
	మ — 8			278.	యస్యావతారకర్మాణి	6	37
253.	మనః స్వబుద్ధ్యా	2	16	279.	యత్కించ లోకే	6	44
254.	మహతస్తు వికుర్వాణాద్	5	23	280.	యత్రోద్యతః క్షితితలో	7	1
255.	మహాతలం తు గుల్ఫాభ్యాం	5	41	281.	యద్ వేన ముత్పథగతం	7	9
256.	మత్స్యో యుగాంతసమయే	7	12	282.	యస్మా అయా దుదధి	7	24
257.	మాయాం వర్ణయతోఽముష్య	7	53	283.	యద్వై వ్రజే వ్రజపశూన్	7	28
258.	మనీషితానుభావోఽయం	9	21	284.	యే చ ప్రలంబఖర	7	34
259.	మాయాం వివిదిషన్	9	41	285.	యే వా మృధే సమితిశాలిన	7	35
260.	ముఖతస్తాలు నిర్భిన్నం	10	18	286.	యర్హ్యాలయేష్వపి సతాం	7	38
	య — 45			287.	యేషాం స ఏవ భగవాన్	7	42
261.	యస్యాం సంధార్యమాణాయాం	1	21	288.	యథా హరౌ భగవతి	7	52
262.	యథా సంధార్యతే	1	22	289.	యదధాతుమతో బ్రహ్మన్	8	7
263.	యావన్న జాయతే	2	14	290.	యావాన్ కల్పో వికల్పో వా	8	12
264.	యది ప్రయాస్యన్నృప	2	22	291.	యస్మిన్ కర్మ సమావాయో	8	14
265.	యోగేశ్వరాణాం	2	23	292.	యుగాని యుగమానం చ	8	17
266.	యజ్ఞం యజేద్యశస్కామః	3	7	293.	యోగేశ్వరైశ్వర్యగతి	8	20
267.	యథా గోపాయతి	4	7	294.	యశ్చానుశాయినాం సర్గః	8	22
268.	యథా గుణాంస్తు	4	9	295.	యథాత్మతంత్రో భగవాన్	8	23
269.	యత్కీర్తనం యత్స్మరణం	4	15	296.	యద్ యత్ పరీక్షిదృషభః	8	29
270.	యదంఘ్ర్యనుధ్యాన	4	21	297.	యర్హి వావ మహిమ్ని స్వే	9	3

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
298.	యథాఽఽత్మమాయాయోగేన	9	26	323.	వాయోరపి వికుర్వాణాత్	5	27
299.	యావత్సఖా సఖ్యురివేశ	9	29	324.	విశేషస్తు వికుర్వాణాత్	5	29
300.	యావానహం యథాభావో	9	31	325.	వైకారికా న్మనో జజ్ఞే	5	31
301.	యథా మహాంతి భూతాని	9	34	326.	వర్షపూగసహస్రాంతే	5	34
302.	యదుతాహం త్వయా పృష్టో	9	45	327.	వాచాం వహ్నే ర్ముఖం క్షేత్రం	6	1
303.	యోఽధ్యాత్మికోఽయం	10	8	328.	విక్రమో భూర్భువః స్వశ్చ	6	6
304.	యదాత్మని నిరాలోక	10	21	329.	వస్తూ న్యోషధయః స్నేహా	6	24
305.	యదాహ నో భవాన్	10	48	330.	విశుద్ధం కేవలం జ్ఞానం	6	39
	ర — 5			331.	విద్ధః సపత్న్యుదిత	7	8
306.	రజస్తమోభ్యా మాక్షిప్తం	1	20	332.	వక్షఃస్థలస్పర్శ	7	25
307.	రూపాభికామో గంధర్వాన్	3	6	333.	విష్ణోర్ను వీర్యగణనాం	7	40
308.	రాజ్యకామో మనూన్	3	9	334.	వేదాహ మంగ పరమస్య	7	43
309.	రూపాణాం తేజసాం చక్షుః	6	3	335.	వరం వరయ భద్రం తే	9	20
310.	రాజ్ఞా పరీక్షితా పృష్టో	10	51	336.	వివక్షో ర్ముఖతో భూమ్నో	10	19
	వ 27			337.	వస్తునో మృదుకారిన్య	10	23
311.	వరీయానేష తే ప్రశ్నః	1	1		శ 9		
312.	విశేషస్తస్య దేహోఽయం	1	24	338.	శ్రోతవ్యాదీని రాజేంద్ర	1	2
313	వ్రీడోత్తరోష్ఠోఽధర	1	32	339.	శాబ్దస్య హి బ్రహ్మణ	2	3
314.	విజ్ఞానశక్తిం మహిమా	1	35	340.	శ్వవిడ్ వరాహోష్ట్ర	3	19
315.	వయాంసి తద్వ్యాకరణం	1	36	341.	శ్రియఃపతి ర్యజ్ఞపతిః	4	20
316.	విభూషితం మేఖలయా	2	11	342.	శ్రుత్వా హరి స్త మరణా	7	16
317	వైశ్వానరం యాతి	2	24	343.	శశ్వత్ ప్రశాంత మభయం	7	47
318.	వైయాసకిశ్చ భగవాన్	3	16	344.	శృణ్వతః శ్రద్ధయా నిత్యం	8	4
319.	వైయాసకే రితి	4	1	345.	శ్యామావదాతాః	9	11
320.	విచికిత్సిత మేతన్మే	4	10	346.	శ్రీర్యత్ర రూపిణ్యురుగాయ	9	13
321.	విచక్షణా యచ్చరణోపసాదనాత్	4	16		స — 40		
322.	విలజ్జమానయా యస్య	5	13	347.	సర్వధీవృత్త్యనుభూత సర్వ	1	39

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
348.	సత్యాం క్షితౌ కిం	2	4
349.	స్థిరం సుఖం చాసన మా	2	15
350.	సభూతసూక్ష్మేంద్రియ	2	30
351.	స వై భాగవతో రాజా	3	15
352.	సంస్థాం విజ్ఞాయ	4	4
353.	సమీచీనం వచో	4	5
354.	స ఏష ఆత్మా	4	19
355.	సర్వం హ్యేతద్ భవాన్	5	3
356.	స భవా నచరద్ ఘోరం	5	7
357.	సమ్య క్కారుణికస్యేదం	5	9
358.	సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి	5	18
359.	స ఏష భగవాన్	5	20
360.	సోఽహంకార ఇతి ప్రోక్తో	5	24
361.	స ఏవ పురుష స్తస్మాద్	5	35
362.	సర్వాసూనాం చ వాయోశ్చ	6	2
363	సర్వం పురుష ఏవేదం	6	15
364.	స్వధిష్ణ్యం ప్రయతన్	6	16
365.	సోమృతస్యాభయస్యేశో	6	17
366.	సృతీ విచక్రమే విష్వఙ్	6	20
367.	సృజామి తన్నియుక్తోఽహం	6	31
368.	సోఽహం సమామ్నాయమయః	6	34
369.	స ఏష ఆద్యః పురుషః	6	38
370.	సత్రే మమాస భగవాన్	6	11
371.	సర్గే తపోఽహ మృషయో	7	39
372.	సౌభర్యుతంకశిబి	7	45
373.	స శ్రేయసామపి విభు	7	89
374.	సోఽయం తేఽభిహితస్తాత	7	50
375.	స చాపి యత్ర పురుషో	8	10
376.	సంప్లవః సర్వభూతానాం	8	21
377.	సర్వమేతచ్చ భగవన్	8	24
378.	స ఉపామంత్రితో	8	26
379.	స ఆదిదేవో జగతాం	9	5
380.	స చింతయన్	9	6
381.	సృజామి తపసైవేదం	9	23
382.	సంప్రదిశ్యైవ మజనో	9	37
383.	స్థితి ర్వైకుంఠవిజయః	10	4
384.	స వాచ్యవాచకతయా	10	36
385.	సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి	10	41
386.	స ఏవేదం జగద్ధాతా	10	42
	హ — 1		
387.	హస్తౌ రురుహతు స్తస్య	10	24
	క్ష — 2		
388.	క్షీరోదధావమరదాస	7	13
389.	క్షత్రం క్షయాయ	7	22
	జ్ఞ — 2		
390	జ్ఞానం యదాప్రతినివృత్త	3	4
391	జ్ఞానం పరమగుహ్యం తే	9	30

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

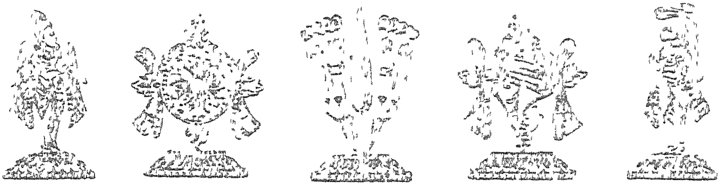

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

(తృతీయస్కంధః)

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్:

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

1975] ★ [మూల్యం : 15 రూ.

ప్రథమ ముద్రణము: 500 కాపీలు

గ్రంథ ప్రాప్తిస్థానములు :

1. శ్రీమదుభయ వేదాంతాచార్యపీఠ కార్యాలయము,
294, సతారా వీధి,
శ్రీరంగమ్, [తిరుచ్చి జిల్లా]

2. శ్రీ విశిష్టాద్వైతప్రచారకసంఘ కార్యాలయము,
నడిగడ్డపాలెం, తెనాలి తాలూకా,
గుంటూరు జిల్లా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

తృతీయస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే పృష్ఠాంకాః

౧. తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృత కృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా 1

౨. ఉద్ధవకృత శ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనమ్ 16

౩. శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్ 26

౪ విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః 34

౫. క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనమ్ 45

౬. విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః 67

౭. క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్ 80

౮. విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ 96

౯. అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం 109

౧౦. సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్ 128

౧౧. కాలవిశేషనిరూపణమ్ 140

౧౨. బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః 154

౧౩. శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా 169

౧౪. దితేః కశ్యపాత్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః 186

౧౫. వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః 201

౧౬. హరికృతవిప్రసాంత్వనం జయవిజయో ర్భూమ్యవతరణం చ 224

౧౭. హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః జననమ్ 239

౧౮. వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్ 247

౧౯. హిరణ్యాక్షవధః 256

౨౦. మనువంశవర్ణనమ్ 267

౨౧. కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా 283

౨౨. విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయప్రదానమ్ 301

పౌరవేంద్రగృహం హిత్వా ప్రవివేశాత్మసాత్కృతమ్. ౨

రాజోవాచ—

కుత్ర క్షత్తు ర్భగవతో మైత్రేయేణాస సంగమః.
కదా వా సహ సంవాద ఏత ద్వర్ణయ నః ప్రభో. ౩

న హ్యల్పార్థోదయ స్తస్య విదురస్య మహాత్మనః,
తస్మి న్వరీయసి ప్రశ్న స్సాధువాదోపబృంహితః. ౪

శ్రీసూత ఉవాచ—

స ఏవ మృషివర్యోఽథ పృష్టో రాజ్ఞా పరీక్షితా,
ప్రత్యాహ తం సుబహువి త్ప్రీతాత్మా శ్రూయతా మితి. ౫

గృహస్య బుద్ధిమ త్త్వ హేతుతయా. భగవానఖిలేశ్వర ఇతి శ్రీకృష్ణస్య పౌరవేంద్రగృహప్రవేశకథన మసంగతం, తద్గృహస్య భగవ న్నిగ్రహవిషయతయా వినంక్ష్యమాణత్వేన భగవత్ప్రవేశేన బుద్ధి మ త్త్వవర్ణనాసాగంత్యాత్. హిత్వేతి పదాస్వారస్యాచ్చ. ౧-౨

అథ లబ్ధప్రశ్నావసరో రాజా పృచ్ఛతి ద్వయేన (కుత్రేతి.) కుత్ర ప్రదేశే, మైత్రేయేణ సహ. భగవతః క్షత్తుర్విదురస్య. సంగమః సంగతిః. ఆస బభూవ కదా కస్మిన్కాలే వా, తేన సహ సంవాదోఽభూత్, ఏతత్, హే ప్రభో శుక, నః అస్మభ్యం, వర్ణయ. ౩

స్వస్య శుశ్రూషా మావిష్కరోతి (నహీతి.) మహాత్మనః భగవత్ప్రవణచిత్తస్య విదురస్య సంబంధి వరీయసి పరావరతత్త్వజ్ఞత్వాదిగుణై రుత్కృష్టే. తస్మి న్మైత్రేయే ప్రశ్నః. అల్పార్థోదయః అల్పార్థస్యోదయో యస్మా త్సః అల్పప్రయోజనోదయః, న హి భవతి, కథంభూతః? ప్రశ్నః, సాధువాదోపబృంహితః సాధూనాం సతాం వాదేన చరిత్రరూపేణ వాదేన ఉపబృంహితః విస్తృతః, అత స్తదవశ్యం। మయా శ్రోతవ్య మితి భావః. ౪

ఏవ మాపృష్టో రాజ్ఞా ముని రాహే త్యాహ సూతః (స ఇతి) రాజ్ఞా పరీక్షితా. ఏవ మాపృష్ట స్సాకల్యేన పృష్ట, స్సుబహువిత్. సుష్ఠు బహు వేత్తీతి సుబహువిత్. సః మునిః, సమీచీనప్రశ్నేన సంతుష్టచిత్తః, శ్రూయతా మిత్యామంత్ర్య, తం రాజానం ప్రతి ఆహ. ౫

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

యదా తు రాజా స్వసుతా నసాధూ న్పుష్ణ న్నధర్మేణ వినష్టదృష్టిః.
భ్రాతుర్యవిష్ఠస్య సుతా న్విబన్ధూ న్ప్రవేశ్య లాక్షాభవనే దదాహ. ౧

యదా సభాయాం కురుదేవదేవ్యాః కేశాభిమర్శం సుతకర్మ గర్హ్యమ్.
న వారయామాస నృప స్స్నుషాయా స్స్వాస్రై ర్హరంత్యాః కుచకుంకుమాని. ౨

ద్యూతే త్వధర్మేణ చ తస్య సాధో స్సత్యావలంబస్య వనాగతస్య.
న యాచితోఽదా త్సమయేన దాయం తమోజుషాణో య దజాతశత్రోః ౩

యదా చ పార్థప్రహిత స్సభాయాం జగద్గురు ర్యాని జగాద కృష్ణః,

ఏవ మాపృష్టో రాజ్ఞా ముని స్త మేవ సంవాదం ప్రస్తుష్టూషు స్తావ ద్విదురస్య పౌరవేంద్ర గృహత్యాగే నిమిత్తాన్యాహ (యదాత్వితి.) యదా రాజా ధృతరాష్ట్రః. యవిష్ఠస్య కనీయసో భ్రాతుః. పాండోః, సుతాన్, విబన్ధూన్ పితృహీనాన్ యుధిష్ఠిరాదీన్. లాక్షాభవనే జతుగృహే. ప్రవేశ్య ప్రవిష్టాన్ కృత్వా. దదాహ దగ్ధవాన్, తదా స విదురః, ఆయాత్ గత ఇత్యేకాదశే క్రియాసంబంధః. ఏవముత్తరత్రాపి. కథంభూతో రాజా? వినష్ట దృష్టిః వినష్టా దృష్టిః. ధర్మవిషయకం జ్ఞానం చక్షు శ్చ. యస్య సః, అత ఏవ అధర్మేణాఽసాధూన్ ఖలాన్, స్వసుతాన్. పుష్ణన్, ఏవంభూతో దదాహేత్యన్వయః. ౧

(యదా చ.) నృపః ధృతరాష్ట్రః, సభాయాం, కురుదేవస్య యుధిష్ఠిరస్య, దేవ్యాః ద్రౌపద్యాః. కేశాభిమర్శరూపం, గర్హ్యం నిందితం, సుతకర్మ స్వపుత్రకర్తృకం కర్మ. న వారయామాస. తదాఽయాదిత్యన్వయః. కథంభూతాయాః కురుదేవదేవ్యాః, ఆత్మనః స్నుషాయాః, స్వాస్రైః స్వీయై రశ్రుభిః. కుచకుంకుమాని స్వకుచగతకుంకుమాని, హరంత్యాః అపహరంత్యాః ౨

(ద్యూత ఇతి.) తమోజుషాణః తమఃప్రధానో, రాజా. య, ద్యదా సమయేన ప్రతిజ్ఞాతావసరేణ, దాయం రిక్థం, యాచతోఽజాతశత్రోః, నాదా న్న దదౌ, తదాఽయాదిత్యన్వయః. కథంభూతస్యాజాతశత్రోః. వనాగతస్య వనాత్ప్రత్యాగతస్య. సత్యావలంబస్య సత్యం ధర్మం అవలంబ ఆశ్రయో యస్య, సాధో స్సాధులక్షణలక్షితస్య, ద్యూతే, జ్ఞాతిభి రధర్మేణ, జితస్య పరాజితస్య. ౩

(యదేతి.) పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ, ప్రహితః ప్రేషితః. జగతాం గురుః ధర్మోపదేష్టా.

న తాని పుంసా మమృతాయనాని రాజోరుమేనే క్షతపుణ్యలేశః. ౯

యదోపహూతో భవనం ప్రవిష్టో మంత్రాయ పృష్టః కిల పూర్వజేన.
అథాహ తన్మంత్రదృశాం వరీయా న్యన్మంత్రిణో వైదురికం వదంతి. ౧౦

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

అజాతశత్రోః ప్రతియచ్ఛ దాయం తితిక్షతో దుర్విషహం తవాగః.
సహానుజో యత్ర వృకోదరాహిః శ్వసన్రుషాయ త్త్వ మలం బిభేషి. ౧౧

పార్థాం స్తు దేవో భగవా న్ముకుందో గృహీతవా న్స క్షితిదేవదేవః,

భగవాన్ శ్రీకృష్ణః, సభాయాం, యాని, పుంసాం భీష్మాదీనాం, అమృతాయనాని అమృతస్రావీణి, వచాంసి, జగాద, తాని వచాంసి, యదా చ, రాజా ధృతరాష్ట్రః నోరుమేనే న బహుమేనే, తదాఽయాత్. కథంభూతో రాజా ? క్షతపుణ్యలేశః క్షతో వినష్టః పుణ్యస్య లేశో యస్య సః. ౯

(యదేతి) యదా, పూర్వజేన ధృతరాష్ట్రేణ, మంత్రాయ ఉపహూతః ఉప సమీపే హూత ఆహూతః, భవనే గృహే, ప్రవిష్టః పశ్చాన్మన్త్రం ఆలోచనం ప్రతి, పృష్టః. మన్త్రదృశాం మన్త్రవిదాం మధ్యే, వరీయాన్ శ్రేష్ఠః, విదురః, అథ ప్రశ్నానంతరం, ఉవాచ మన్త్రవిద్వరీయ స్త్వమేవాహ (యదితి) య, ద్యతః, వైదురికం విదురోక్తమేవ మన్త్రం, మంత్రిణః ఇతరే సర్వే మంత్రిణః, వదంతి. ౧౦

పృష్టః కిమాహేత్యత ఆహ (అజాతశత్రోరితి.) దుర్విషహం సోఢు మశక్యం, తవ ఆగః అపరాధం, తితిక్షతః మృష్యతః, అజాతశత్రోః, దాయం ప్రతియచ్ఛ. అసమర్థైః పరం తితిక్షయైవ భవితవ్య మిత్యత ఆహ. సహానుజః అర్జునాదిభి స్సహితః, వృకోదరో భీమః, స ఏవాహిః సర్పః, రుషా శ్వసన్, యత్ర అజాతశత్రుసన్నిధౌ, వర్తతే, యత్ యస్మాత్ వృకోదరాత్త్వ, మలం నితరాం, బిభేషీత్యర్థః. ౧౧

భగవత్సహాయానాం పార్థానాం బలీయ స్త్వం కిము వక్తవ్యమిత్యాహ (పార్థానితి.) దేవః భగవాన్ సమగ్రజ్ఞానశక్త్యాదిసంపన్నః, ముకుందః శ్రీకృష్ణః, పాండవాన్, గృహీతవాన్ "మమ ప్రాణా హి పాండవా" ఇత్యభిమానవిశేషేణ పరిగృహీతవాన్, గృహ్ణాతు భగవాం స్తతో కి మిత్యత ఆహ, స భగవాన్ క్షితిదేవదేవః. క్షితిదేవాః బ్రాహ్మణాః, తేషాం దేవః బ్రహ్మణ్య ఇత్యర్థః. యత్ర భగవాన్

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

ఆ నే స్వపుర్యాం యదుదేవదేవో వినిర్జితాశేషనృదేవదేవః. ౧౨

స ఏష దోషః పురుషద్విడాస్తే గృహాన్ ప్రవిష్టో య మపత్యబుద్ధ్యా,
పుష్ణాసి కృష్ణా ద్విముఖో గతశ్రీ స్త్యజాఽశ్వసేనం కులకౌశలాయ. ౧౩

ఇత్యూచివాం స్తత్ర సుయోధనేన ప్రవృద్ధకోపస్ఫురితాధరేణ,
అసత్కృత స్సన్ స్పృహణీయశీలః క్షత్తా స కర్ణానుజసౌబలేన. ౧౪

బ్రహ్మణ్యో వర్తతే "తత్ర శ్రీ ర్విజయో భూతి" రితి న్యాయేన, తత్రైవ విజయ ఇత్యర్థః. దూరస్థేన భగవతా కిం భవితవ్యమితి మాఽవోచ ఇత్యాహ. స్వపుర్యా మేవా స్తే, ఆస్తాం స్వపుర్యా మథా ప్యేకేన కిం భవితవ్య మిత్యత్రాహ, యదుదేవదేవః, యదూనాం దేవాః యదుశ్రేష్ఠాః. సాత్యకిప్రద్యుమ్నాఽనిరుద్ధాదయః, తేషాం దేవః ప్రభుః, యాదవా స్తత్సన్నిధావేవాసత ఇత్యర్థః. యాదవతుల్యా యోద్ధారో మత్సన్నిధావపి సంతీత్యత ఆహ, వినిర్జితాశేషనృదేవదేవః, నృదేవాః రాజానః, వినిర్జితా అశేషా నృదేవా యైన్ స్తే. తేషా మపి దేవ ఇత్యర్థః. సమస్తదిగ్విజేతౄణాం రాజ్ఞా మపి ప్రభుః. ౧౨

ఏవం భగవత్సహాయానాం పార్థానా మజేయత్వ మభిధాయ స్వకులవినాశకో భగవద్ద్వేషీ త్వత్పుత్రో దుర్యోధనో నిరూప్యతామిత్యాహ (స ఇతి.) యం దుర్యోధన మపత్యబుద్ధ్యా, త్వం పుష్ణాసి, స ఏష దుర్యోధనః, దోషః దోషప్రచురః, త్వదీయపాపరాశి రేవాపత్యరూపేణ మూర్త స్సన్ గృహాన్ ప్రవిష్టః. కుతః? యతః పురుషద్విట్ భగవద్ద్వేషీ, ఆస్తే, కథంభూతః? కృష్ణాద్విముఖః, అత ఏవ గతశ్రీః అతః, అశ్వసేనం దుర్యోధనం కులకౌశలాయ "త్యజే దేకం కులస్యార్థే" ఇతి న్యాయేన స్వకులానిష్టనివృత్తయే. త్యజ జహీహి "అశ్వధైనం, అశ్వసేవ్య" మిత్యపి పాఠః, ఆద్యే ఏనం దుర్యోధన మాశు త్యజేత్యర్థః. ద్వితీయే అసేవ్యం మూర్ఖం, త మాశు త్యజేత్యర్థః ౧౩

(ఇతీత్థం) ఊచివాన్, విదుర ఇతి శేషః, అద్వైతస్య గృహత్యాగం వక్ష్య. న్నేతస్మిన్ సాక్షాత్పరకృతాభిభవ మాహ. తత్ర విదురేణైవ ముచ్యమానే. ప్రవృద్ధకోపస్ఫురితాధరేణ, ప్రవృద్ధః యః కోపః తేన స్ఫురితః చంచలః అధరో యస్య, తేన, కర్ణానుజసౌబలేన, కర్ణదుశ్శాసనశకునిసహితేన, సుయోధనేన, సద్భిః స్పృహణీయం శీలం యస్య సః క్షత్తా, అసత్కృతః. తిరస్కృతః. ౧౪

క ఏన మత్రోపజుహావ జిహ్మం దాస్యా స్సుతం యద్బలి నైవ పుష్టః,
తస్మి న్ప్రతీపః పరకృత్య ఆస్తే నిర్వాస్యతా మాశు తత శ్శ్మశానః. ౧౫

స ఇత్థ మత్యుల్బణకర్ణబాణై ర్భ్రోతుః పురో మర్మసు తాడితోపి,
స్వయం ధను ర్ద్వారి నిధాయ మాయాం గతవ్యథోఽయా దురుమానయానః. ౧౬

స నిర్గతః కౌరవపుణ్యలబ్ధో గజాహ్వయా త్తీర్థపదః పదాని,
అన్వక్రమ త్పుణ్యచికీర్షయోర్వ్యా మధిష్ఠితో యాని సహస్రమూర్తిః. ౧౭

తిరస్కారప్రకార మేవాహ (క ఇతి.) దాస్యా స్సుతం జిహ్మం కుటిలాత్మాన మేనం, అత్ర మంత్రే, ఉపజుహావ ఆహూతవాన్, జిహ్మత్వం స్ఫుటయతి - యద్బలినా యేషా మస్మాకం బలినా యస్య మమ బలినా అన్నే నైవ, పుష్టః సంవర్ధితః, తస్మి న్మయి. ప్రతీపః ప్రతికూలః, పరకృత్యే పరేషాం శత్రూణాం కృత్యే కార్యే. ప్రథమా న్తత్వే వ్యధికరణబహువ్రీహిః. శత్రుకార్యపరః, ఆస్తే వర్తతే, అతః శ్మశానః శూద్రః "పద్యుహవా ఏతచ్ఛశానం యచ్ఛూద్ర" ఇతి శ్రుతేః. పురా న్ని రాస్యతాం విర్యాప్యతామ్. ౧౫

స విదురః. అత్యుల్బణైః కఠినైః. భ్రోతుః పురః కర్ణయోః బాణవ దాపతద్భిః వాక్యైః, స్తీక్ష్ణై ర్మర్మసు తాడితో వ్యథితోపి గతవ్యథః "యం హి న వ్యథయ న్త్యేతే పురుషం పురుషర్షభే" త్యుక్తరీత్యా. గతవ్యథః, అత ఏవ, స్మయన్ ఈషద్ధసన్, "స్వీ య మితి పాఠే" ధను ర్విశేషణం. ధను శ్శరాసనం ద్వారి నిధాయ, తీర్థాన్యటిష్యతో మమ కిం ధనుషేతి బుద్ధ్యా, నిధాయ. మాయాం సర్వజనసమ్మోహినీం భగవన్మాయాం, ఉరుమానయానః అహో మాయాయా మాహాత్మ్యమితి బహు మన్యమానః, అయా న్నిర్గతః, గృహా దితిశేషః. ౧౬

ఏవం గృహత్యాగహేతూన్ తత్త్యాగం చాఽభిధాయ తస్య తీర్థాటనప్రకార మాహాఽ ష్టభిః (స ఇతి.) కౌరవపుణ్యలబ్ధః కౌరవాణాం పుణ్యేన లబ్ధః సః విదురః. గజాహ్వయాత్ పట్టణా న్నిర్గతః, కౌరవపుణ్యలబ్ధ ఇత్యనేన తేషాం భాగ్య మేవ తేన రూపేణ నిర్గత మితి సూచితం, తీర్థం పాదే యస్య తస్య హరేః పదాని స్థానాని పుణ్యం కర్తు మిచ్ఛయా, అన్వక్రమత్, అనుచచార, కాని పదాని, ఉర్వ్యాం భూమ్యాం. యాని పదాని, సహస్రమూర్తిః సహస్రాణి బహూని మూర్తయః రంగేశ వేంకటేశహస్తిశా ద్యర్చారూపాణి, యస్య తథాభూతో భగవా నధిష్ఠితః అధిష్ఠాయ స్థితః. ౧౭

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

పురేషు పుణ్యోపవనాద్రికుంజే ష్వపంకతోయేషు సరిత్సరస్సు,
అనంతలింగై స్సమలంకృతేషు చచార తీర్థాయతనే ష్వనన్యః. ౧౮

గాం పర్యట న్మేధ్యవివిక్తవృత్తి స్సదాఽఽప్లుతోఽధశ్శయనోఽవధూతః,
అలక్షిత స్స్వై రవధూతవేషో వ్రతాని చేరే హరితోషణాని. ౧౯

ఇత్థం వ్రజ న్భారత మేవ వర్షం కాలేన యావ ద్గతవా న్ప్రభాసమ్,
తావ చ్ఛశాస క్షితి మేకచక్రా మేకాతపత్రా మజితేన పార్థః. ౨౦

తత్రైవ శుశ్రావ సుహృద్వినష్టిం వనం యథా వేణుజవహ్నిసంశ్రయమ్,

(పురేష్వితి.) పురేషు పుణ్యాని ఉపవనాని చ అద్రయ శ్చ కుంజాని చ యేషు తేషు, అపంకాని నిర్మలాని తోయాని యేషు తేషు, సరిత్సరస్సు సరితశ్చ సరాంసి చ తేషు అనంతస్య భగవతః లింగైః మూర్తిభి, స్సమ్య గలంకృతేషు తీర్థాయతనేషు. తీర్థస్థానేషు అనన్యః అవ్యభిచరితభగవద్భక్తియోగనిష్ఠః చచార పర్యాటత్. ౧౮

(గామితి.) గాం భూమిం, పర్యటన్, మేధ్యై ర్వివిక్తైః. జాత్యాశ్రయనిమిత్తదుష్టై రన్నాదిభిః, వృత్తి రాజీవనం యస్య సః. సదా, ఆప్లుతః స్నాతః, అధశ్శయనం యస్య సః. అవధూతః అభ్యంగోద్వర్తనాదిదేహసంస్కారరహితః, స్వైః దేహసంబంధిభి, రలక్షితః అదృష్టః, అవధూతానాం వేషో వల్కలాజినధారణాదిరూపో యస్య సః, హరితోషణాని హరి స్తోష్యతే ఏభి రితి హరితోషణాని. వ్రతాని చేరే ఆచరత్. ౧౯

(ఇత్థమితి.) భారతవర్ష మేవ, ఇత్థం వ్రజన్ పర్యటన్, కాలేన యావత్ యావతా కాలేన, ప్రభాసం ప్రభాసతీర్థం ప్రతి గతవా న్విదురః, తావంతం కాలం, పార్థో యుధిష్ఠిరః అజితేన అర్జునేన, సాకం. శ్రీకృష్ణేన హేతునా వా, ఏకాతపత్రాం ఏక మాతపత్రం శ్వేతాతపత్రం యస్యాం తాం, ఏకచక్రాం ఏకస్యైవ చక్రం సైన్యం యస్యాం తాం. క్షితిం శశాస అనుశిష్టవాన్. ౨౦

(తత్రేతి) ప్రభాసతీర్థం ప్రతి గమనానంతరం, తత్ర ప్రభాసతీర్థసమీపే, సంస్పర్ధయా

సంస్పర్ధయా దగ్ధ మథానుశోచన్ సరస్వతీం ప్రత్య గియాయ తూష్ణీమ్. ౨౧

తస్యాం త్రిత స్యోశనసో మనో శ్చ పృథో రథాఽగ్నే రసితస్య వాయోః,
తీర్థం సుదాసస్య గవాం గుహస్య య చ్ఛ్రాద్ధదేవస్య స ఆసిషేవే. ౨౨

అన్యాని చైవం ద్విజదేవదేవైః కృతాని నానాయతనాని విష్ణోః,
ప్రత్యఙ్గముఖ్యాంకితమందిరాణి యద్దర్శనా త్కృష్ణ మనుస్మరన్తి. ౨౩

తత స్త్వతివ్రజ్య సురాష్ట్ర మృద్ధం సౌవీరమత్స్యాన్కురుజాంగలాం శ్చ,
కాలేన యావ ద్యమునా ముపేత్య తత్రోద్ధవం భాగవతం దదర్శ. ౨౪

స వాసుదేవానుచరం ప్రశాంతం బృహస్పతేః ప్రాక్తనయం ప్రతీతమ్,

పరస్పరసంఘర్షేణ, సుహృదాం కౌరవాదీనాం వినష్టిం, శుశ్రావ అశృణోత్, పరస్పరసంస్పర్ధయా వినాశే దృష్టాంతః వేణుభ్యో జాతో యో వహ్ని స్తస్య సంశ్రయ మాశ్రయం వనం. యథా దగ్ధం. తద్వత్, అథ సుహృద్వినష్టిశ్రవణానంతరం అనుశోచన్. ప్రత్యక్ పశ్చిమాభిముఖం సరస్వతీం నదీం ప్రతి తూష్ణీ మియాయ గతవాన్. ౨౧

(తస్యా మితి,) తస్యాం సరస్వత్యాం త్రితస్య త్రితేన సేవితం, తీర్థ మిత్యర్థః, త్రితాదీనా మేకాదశతీర్థాని, తత్తన్నామ్నా ప్రసిద్ధాని ఆసిషేవే ఆసేవితవాన్. ౨౨

(అన్యానీతి.) ద్విజదేవా ఋషయః, తై ర్దేవై శ్చ కృతాని వినిర్మితాని విష్ణో ర్నానాయతనాని బహువిధాని స్థానాని యద్దర్శనా దేషా మాయతనానాం దర్శనాత్ కృష్ణ మనుస్మరంతి కృష్ణస్మారకా నీత్యర్థః, ప్రత్యంగా న్యాయుధాని తేషాం ముఖ్యం చక్రం. తేనాఽంకితాని మూర్ధన్యహేమకుమ్భేషు చిహ్నితాని, మందిరాణి యేషు, తాన్యఽన్యాన్య ప్యాసిషేవ ఇతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౨౩

(తత ఇతి.) తతః సరస్వత్యాః, ఋద్ధం సమృద్ధం, సురాష్ట్రదేశం సౌవీరాదీం శ్చ దేశా, న్నతివ్రజ్య అతిక్రమ్య. యావ దుద్ధవః ప్రాప్త, స్తావ, త్పర్యట న్నపి, కాలేన, యమునా, ముపేత్య, తత్ర యమునాతీరే, భాగవత ముద్ధవం దదర్శ. ౨౪

(స ఇతి.) సః విదురః, వాసుదేవానుచరం వాసుదేవమను [illegible] యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేన సహ గచ్ఛతీ" త్యుక్త ముక్తవ త్పరిబుద్ధభగవదాయ [illegible] త్తాస్థితిప్రవృత్తిమన్తం,

(తీర్థయాత్రావరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

ఆలింగ్య గాఢం ప్రణయేన భద్రం స్వానా మపృచ్ఛ ద్భగవత్ప్రజానామ్. ౨౫

కచ్చి త్పురాణౌ పురుషౌ స్వనాభ్యపాద్మానువృత్త్యేహ కిలాఽవతీర్ణౌ,
ఆసాత ఉర్వ్యాః కుశలం విధాయ కృతక్షణౌ కుశలం శూరగేహే. ౨౬

కచ్చి త్కురూణాం పరమ స్సుహృన్నో భావ స్స ఆస్తే సుఖ మంగ శౌరిః,
యో వై స్వసౄణాం పితృవ ద్దదాతి వరా న్వదాన్యో వరతర్పణేన. ౨౭

కచ్చి ద్వరూధాధిపతి ర్యదూనాం ప్రద్యుమ్న ఆస్తే సుఖ మంగవీరః,

ప్రశాంతం శమదమాదిసంపన్నం, బృహస్పతే స్సకాశా త్ప్రాప్తనయం ప్రాప్తో నయో నీతిశాస్త్రం యేన తం, ప్రతీతం ప్రఖ్యాతం, ఉద్ధవం, ప్రణయేన గాఢం యథాతథా ఆలింగ్య స్వానాం స్వసంబంధినాం, భగవత్ప్రజానాం పుత్రపౌత్రాదీనా మన్యేషాం తత్పోష్యాణాం చ, భద్రం కుశలం అపృచ్ఛత్. ౨౫

ప్రథమం తావ ద్రామకృష్ణయోః కుశలం పృచ్ఛతి (కచ్చి దితి.) కచ్చి దితి కుశలప్రశ్న ద్యోతక మవ్యయం. స్వస్య, నాభౌ భవః స్వనాభ్యః స చాఽసౌ, పాద్మః పద్మసమ్భవో బ్రహ్మ తస్యాఽనువృత్త్యా ప్రార్థనయా, ఇహ భూలోకే అవతీర్ణౌ, పురాణౌ పురుషౌ, ఉర్వ్యాః కుశలం సుఖం, విధాయ కృత్వా కృతక్షణౌ లబ్ధావసరౌ సన్తౌ, శూరగేహే వసుదేవగృహే, కుశలం సుఖం కచ్చి దాసాతే కిల. ౨౬

వసుదేవస్య కుశలం పృచ్ఛతి. కురూణాం. సః పరమ స్సుహృత్, భామః (భావః) భద్రః పూజ్యో వా, యద్వా. భగినీపతిః కుంతీ వసుదేవస్య భగినీ. అతో దేవకీ పాండో ర్భగినీతి లోకవ్యవహారః సః ప్రసిద్ధః, శౌరిః శూరస్యాఽపత్యం వసుదేవః "అంగ హే ఉద్ధవ, సుఖ మాస్తే కచ్చిత్, కథం భూత శ్శౌరిః, వదాన్యోఽత్యుదారః. స్వసౄణాం భగినీనాం వరతర్పణేన వరాణాం తత్పతీనాం తర్పణేన తృప్తికరవస్తుజాతప్రదానేన, సహ, వరా నభీష్టా నర్థాన్, పితృవ ద్దదాతి, అదాత్. ౨౭

ప్రద్యుమ్న మాపృచ్ఛతి (కచ్చి దితి.) యదూనాం, వరూధాధిపతిః సేనాధిపతి, ర్వీరః ప్రద్యుమ్నః, స్సుఖ మాస్తే కచ్చిత్, అంగ హే ఉద్ధవ, కథంభూతః, ప్రద్యుమ్నః, రుక్మిణీ,

యం రుక్మిణీ భగవతోఽభిలేభ ఆరాధ్య విప్రాన్స్మర మాదిసర్గే. ౨౮

కచ్చి త్సుఖం సాత్వతవృష్ణిభోజదశార్హకాణా మధిప స్స ఆస్తే,
య మభ్యషించ చ్ఛతపత్రనేత్రో నృపాసనాశాం పరిహృత్య దూరాత్. ౨౯

కచ్చి ద్ధరే స్సౌమ్యసుత స్సదృక్ష ఆస్తేఽగ్రణీ రథినాం సాధు సాంబః,
అసూత యం జాంబవతీ వ్రతాఢ్యా దేవం గుహం యోఽంబికయా ధృతోఽగ్రే. ౩౦

క్షేమం స కచ్చి ద్యుయుధాన ఆస్తే యః ఫల్గునా ల్లబ్ధధనూరహస్యః.
లేభేఽంజసాఽధోక్షజసేవ యైవ గతిం తదీయాం యతిభి ర్దురాపామ్. ౩౧

కచ్చి ద్బుధ స్స్వస్త్యనమీవ ఆస్తే శ్వఫల్కపుత్రో భగవత్ప్రపన్నః.

విప్రానారాధ్య ఆదిసర్గే పూర్వజన్మని స్మరం కామం, సుతం పుత్రం యం ప్రద్యుమ్నం, భగవత్తః భగవత స్సకాశాత్, లేభే లబ్ధవతీ ౨౮

ఉగ్రసేనం పృచ్ఛతి సాత్వతాదీనా మధిపః, స ఉగ్రసేనః, సుఖ మాస్తే కచ్చిత్, శతపత్రనేత్రః పుణ్డరీకాక్షో భగవాన్, స్వయం, నృపాసనాశాం నృపాసనస్య ఆశాం అభిలాషం, దూరాత్పరిహృత్య య ముగ్రసేన, మభ్యషించత్ అభిషిక్తవాన్ ౨౯

సామ్బం పృచ్ఛతి. హే (సౌమ్య.) రథినాం రథికానాం అగ్రణీ శ్శ్రేష్ఠః హరేః శ్రీకృష్ణస్య, సుత స్సదృక్షః హరిణా సమానః, సామ్బః. సాధు ఆస్తే కచ్చిత్, జామ్బవతీ, వ్రతాఢ్యా వ్రతనిష్ఠా సతీ, దేవం గుహం, పూర్వజన్మని దేవం కార్తికేయం యం సామ్బం, అసూత ప్రసూతవతీ, యః గుహః, అగ్రే పూర్వజన్మని. అమ్బికయా భవాన్యా, ధృతః, గర్భే ఇతి శేషః. ౩౦

సాత్యకిం పృచ్ఛతి (క్షేమ మితి.) యుయుధానః సాత్యకిః, క్షేమం కుశల, మాస్తే కచ్చిత్. యః యుయుధానః, ఫల్గునా దర్జునాత్, లబ్ధం ధనూరహస్యం ధనుర్వేదో, యేన సః, అధోక్షజస్య శ్రీకృష్ణస్య, సేవయైవ తదీయా మధోక్షజసంబంధినీం, యతిభి రపి దురాపాం, గతిం అంజసా సుఖేనైవ, లేభే ప్రాప్తవాన్. ౩౧

అక్రూరం పృచ్ఛతి (బుధః.) విజ్ఞాతతత్త్వః, అత ఏవ, అనమీవః అపాపః, భగవత్ప్రపన్నః భగవన్తం శరణం గతః, శ్వఫల్కపుత్రః అక్రూరః, స్వస్తి కుశలం, ఆస్తే కచ్చిత్, యః

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

యః కృష్ణపాదాంకితమార్గపాంసు ష్వవేష్టత ప్రేమవిభిన్నధైర్యః. 30

కచ్చి త్సుఖం దేవకభోజపుత్ర్యా విష్ణుప్రజాయా ఇవ దేవమాతుః,
యా వై స్వగర్భేణ దధార దేవం త్రయీ యథా యజ్ఞవితాస మర్థమ్. 33

అపి స్విదాఽఽస్తే భగవాన్ సుఖం వో యస్సాత్వతాం కామదుఘోఽనిరుద్ధః,
య మామనంతి స్మ హి శబ్దయోనిం మనోమయం సత్వతురీయతత్త్వమ్. 34

అపిస్వి దన్యే చ నిజాత్మదైవ మనన్యవృత్త్యా సమనువ్రతా యే,
హృదీకసత్యాత్మజచారుదేష్ణగదాదయ స్స్వ స్తిచరంతి సౌమ్య. 35

శ్వఫల్గుతనయః. కృష్ణస్య పాదాభ్యా మంకితః చిహ్నితః, యో మార్గ. స్తస్య, పాంసుషు రజస్సు, ప్రేమ్ణా, కృష్ణపాదాంకితమార్గదర్శనజనితప్రీత్యతిశయేన, విభిన్నం ధైర్యం, యస్య సః, అవేష్టత వ్యలుఠత్. 30

దేవకీకుశలం పృచ్ఛతి దేవకనామా యో భోజ స్తస్య పుత్ర్యాః, విష్ణుః శ్రీకృష్ణః, ప్రజా అపత్యం యస్యా స్తస్యాః, దేవక్యాః, దేవమాతు రదితే రివ, శివం కుశలం, కచ్చిత్, యా దేవకీ, స్వగర్భేణ, దేవం భగవన్తం, దధార, తత్ర దృష్టాంతః - త్రయీ వేదః, యజ్ఞవితానరూప మర్థం, యథా ప్రకాశకతయా బిభర్తి, తద్వ దిత్యర్థః. 33

అనిరుద్ధకుశలం పృచ్ఛతి (అపిస్వి దితి) సాత్వతాం భక్తానాం, వః యుష్మాకం, కామదుఘః, అభీష్టప్రపూరకః, భగవాన్ అనిరుద్ధః, సుఖ మాస్తే, అపిస్విత్, అపిస్వి దుతస్వి దాదయః కచ్చిత్పర్యాయాః, య, మనిరుద్ధం, శబ్దయోనిం శాస్త్రప్రమాణకం, సత్వతురీయతత్త్వం, సత్వం భగవాన్, తస్య, తురీయం తత్త్వం చతుర్థాంశం, ఆమనన్తి, శబ్దయోనిత్వం కుతః, మనోమయం యోగపరిశుద్ధ మనోగ్రాహ్యం, లౌకికప్రమాణావిషయమిత్యర్థః. 34

అవశిష్టసర్వయాదవానాం కుశలం యుగప త్పృచ్ఛతి (అపిస్వి దితి.) నిజాత్మదైవం స్వకీయాత్మదైవతం, భగవన్తం, అనన్యవృత్త్యా ఏకాన్తభక్త్యా, సమనువ్రతాః సమ్య గనువర్తకాః హృదీకాదయః, తే సర్వే, హే సౌమ్య ఉద్ధవ, స్వస్తి కుశలం, చర న్త్యపిస్విత్. 35

అపి స్విద్దోర్భ్యాం విజయాచ్యుతాభ్యాం ధర్మేణ ధర్మః పరిపాతి సేతుమ్,
దుర్యోధనోఽతప్యత యత్సభాయాం సామ్రాజ్యలక్ష్మ్యా విజయానువృత్త్యా. ౩౬

కిం వా కృతాఘేష్వఘ మత్యమర్షీ భీమోఽహివ ద్దీర్ఘతమం వ్యముంచత్.
యస్యాఽంఘ్రిపాతం రణభూ ర్న సేహే మార్గం గదాయా శ్చరతో విచిత్రమ్. ౩౭

కచ్చి ద్యశోధా రథయూథపానాం గాండీవధన్వోపరతారి రాస్తే,
అలక్షితో య చ్ఛరకూటగూఢో మాయాకిరాతో గిరిశ స్తుతోష. ౩౮

యమా వుతస్విత్ తనయౌ పృథాయాః పార్థై ర్వృతౌ పక్ష్మభి రక్షిణీవ,

ఏవం యాదవానాం కుశలం పృష్ట్వా, మథ పాండవానాం పృచ్ఛతి (అపీతి.) స్వదోర్భ్యాం స్వభుజతుల్యాభ్యాం, విజయాచ్యుతాభ్యాం అర్జునకృష్ణాభ్యాం సహ, ధర్మో యుధిష్ఠిరః, ధర్మేణ వేదశాస్త్రావిరోధేన, సేతుం వర్ణాశ్రమాదిమర్యాదాం, పరిపాతి, అపి అపిస్విత్. యత్సభాయాం యస్య యుధిష్ఠిరస్య సభాయాం, విజయానువృత్త్యా విజయోఽర్జున స్తత్కర్తృకా, యా, అనువృత్తి స్సేవా తయా హేతుభూతయా, యా, సామ్రాజ్యలక్ష్మీ, స్తయా, దుర్యోధనః, అతప్యత, య మనువర్తతే విజయ, స్త మేవ సామ్రాజ్యలక్ష్మీ రప్యనువర్తత, ఇతిబుద్ధ్యాఽతప్యతేత్యర్థః. ౩౬

(కిం వేతి,) కృతాఘేషు కృతాపరాధేషు తత్కర్తృక, మఘం అపరాధం, కథంభూతం, దీర్ఘతమం బహుకాలానువర్తితం, అహివ, దత్యమర్షీ అసహిష్ణు, ర్భీమో, వ్యముంచ త్కిం వా, అమర్ష మితి శేషః, అమర్ష మత్యజ త్కి మిత్యర్థః. యస్య భీమస్యాఽంఘ్రిపాతం పాదాఘాతం, రణభూమి ర్న సేహే, కథంభూతస్య, గదాయాః విచిత్రం మార్గం గతిం, చరతః, గదాం విచిత్రం భ్రామయత ఇత్యర్థః. ౩౭

(కచ్చి దితి.) రథయూథపానాం మధ్యే యశోధా కీర్తిధారీః, ఉపరతారిః ఉపరతాః నివృత్తాః అరయో యస్మాత్సః ఉపరతారిః, గాండీవధన్వా అర్జునః ఆస్తే కచ్చిత్, యస్య గాండీవధన్వనః, శరకూటేన బాణసమూహేన, గూఢ స్సంవృతః, అతీవేతరై రలక్షితః, మాయాకిరాతః, మాయయా కిరాతవేషధరః, గిరిశో రుద్రః, తుతోష సంతుష్టః ౩౮

నకులసహదేవౌ పృచ్ఛ త్యేకేన (యమా వితి.) పార్థైః యుధిష్ఠిరభీమార్జునైః, పక్ష్మభిః

(తీర్థయాత్రాచరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

రేమాత ఉత్థాయ మృథే స్వరిక్థం సుధాం సుపర్ణా వివ వజ్రివక్త్రాత్. ౩౯

అహో పృథాపి ధ్రియతేఽర్భకార్థే రాజర్షివర్యేణ వినాపి తేన,
య స్త్వేకవీరోఽతిరథో విజిగ్యే ధనుర్ద్వితీయః కకుభ శ్చతస్రః. ౪౦

సౌమ్యాఽనుశోచే త మధఃపతంతం భ్రాత్రే పరేతాయ విదుద్రుహే యః,
నిర్యాపితో యేన సుహృ త్స్వపుర్యా అహం స్వపుత్రా న్సమనువ్రతేన. ౪౧

సోఽహం హరే ర్మర్త్యవిడంబనేన దృశో నృణాం చాలయతో విధాతుః,

రక్షిణీ ఇవ వృతౌ రక్షితౌ, అక్షిణీ ఫేతి ప్రగృహ్యత్వాభావ ఆర్షః, పృథాయాః కున్త్యాః, స్తనపౌ స్తనౌ పీతవన్తౌ, యమౌ యుగప జ్జాతౌ, నకులసహదేవౌ, మృథే యుద్ధే, స్వరిక్థం పరా చ్ఛత్రోః ఉత్థాయ లబ్ధ్వా, రేమాతే ఉతస్విత్, పరా త్స్వరిక్థలాభే దృష్టాన్తః వజ్రివ క్త్రాత్ ఇన్ద్రముఖాత్. సుపర్ణా వివ గరుడా వివ, సుధాం యది ద్వౌ గరుడా వమృతమానయేతాం తద్వ దిత్యర్థః. అభూతోప మేయమ్ ౩౯

పృథాయాః కుశలం, కిం పృచ్ఛేయం, యత స్తస్యాః పాండుం వినా ప్రాణధారణ మేవాఽఽశ్చర్య మిత్యాహ (అహో ఇతి.) తేన ప్రసిద్ధేన, రాజర్షివర్యేణ పాండునా వినాఽపి, అర్భకార్థే అర్భకపోషార్థం, పృథా కుంతీ, ధ్రియతే, అవతిష్ఠతే, అహో ఇత్యాశ్చర్యే, య స్తు పాండుః, ఏకవీరః అసహాయవీరః, ధను రేవ ద్వితీయం యస్య సః, అతిరథః, ఏవంభూతః, చతస్రః కకుభః దిశః విజిగ్యే జితవాన్, ఏవంభూతేన పాండునా వినా పృథాజీవన మాశ్చర్య మేవ ౪౦

ధృతరాష్ట్ర మనుశోచతి (సౌమ్యేతి.) హే సౌమ్య ఉద్ధవ, పరేతాయ పరలోకం గతాయ, భ్రాత్రే పాండవే, యో విదుద్రుహే, తత్పుత్రేభ్యో ద్రోహకరణేన, తస్మా ఏవ ద్రోహంకృతవా నిత్యర్థః, అత ఏవాఽధః నిరకే, పతన్తం, ధృతరాష్ట్రం అనుశోచే, యేన ధృతరాష్ట్రేణ సుహృ న్మిత్ర, మహం పురా న్నిర్యాపితః, యేన కథంభూతేన, స్వస్య పుత్రాన్ దుర్యోధనాదీన్, సమ్య గనువ్రతేన స్వపుత్రానుసారిణేత్యర్థః. ౪౧

ఏవం యాదవపాండవకౌరవాణాం కుశలం పృష్ట్వా, మథ స్వావస్థానప్రకార మాహ (స ఇతి.) సోఽహం తేన నిర్యాపితోఽహం, మర్త్యవిడమ్బనేన ఐశ్వర్యాచ్ఛాదకమర్త్యానుకారేణ నృణాం

నాఽన్యోపలక్ష్యః పదవీం ప్రసాదా చ్చరామి పశ్య న్గతవిస్మయోఽత్ర. ౪౨

నూనం నృపాణాం త్రిమదోత్పథానాం మహీం పున శ్చాలయతాం చమూభిః,
వధా త్ప్రపన్నార్తిజిహీర్షయేశో ప్యుపైక్షతాఽఘం భగవా న్కురూణామ్. ౪౩

అజస్య జన్మోత్పథనాశనాయ కర్మా ణ్యకర్తు ర్గ్రహణాయ పుంసామ్,
న త్వన్యథా కోఽర్హతి దేహయోగం పరో గుణానా ముత కర్మతన్త్రమ్. ౪౪

తస్య ప్రపన్నాఖిలలోకపానా మవస్థితానా మనుశాసనే స్వే,

దృశః, దృష్టి శ్చిత్తవృత్తిః, తాః, చాలయతో భ్రామయతః, విధాతుః జగన్నియన్తుః, హరేః శ్రీకృష్ణస్య, ప్రసాదాత్ అనుగ్రహాత్, పదవీం తద్విభూతిం జగ, త్పశ్యన్, అత ఏవ, గతవిస్మయః నివృత్తాశ్చర్యః అత్ర భూతలే, నాఽన్యోపలక్ష్యః ప్రచ్ఛన్న, శ్చరామి. ౪౨

నన్వయం శ్రీకృష్ణో విధాతా భక్తానుగ్రహీతా చేతి కి మితి పార్థాన్ స్వభక్తా న్నానుజగ్రాహ, కి మితి వా కౌరవాన్ స్వస్మి న్ద్వేషిణో న నిగృహీతవా, నిత్యత ఆహ (నూన మితి.) త్రిమదః, అభిజనవిత్తవిద్యామదః, యద్వా, ధనైశ్వర్యసేనామదః. తేన, ఉత్పథానాం ఉద్వృత్తానాం, చమూభిః సేనాభిః మహీం, పునః పున, శ్చాలయతాం కమ్పయతాం నృణాం వధా ద్ధేతోః, ప్రపన్నానాం పాండవానాం, ఆర్తేః పీడాయాః, జిహీర్షయా హర్తు మిచ్ఛయా, ఈశోఽప్యఘుసమయః ఏవ హన్తుం సమర్థోపి, భగవా, న్కురూణాం, అఘ మపరాధం ఉపైక్షత. తదానీ మేవ తేషాం వధే అసద్వృత్తి రాజన్యవధో న స్యా దిత్యాశయేన ప్రతీక్షితవా నిత్యర్థః. నూనం నిశ్చితమ్. ౪౩

నను జగన్నియన్తు ర్భగవతః కిం మర్త్యవిడమ్బనేన ప్రయోజన మిత్యత ఆహ (అజ స్యేతి.) అజస్య కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితస్య, జన్మ అకర్మాయత్తాప్రాకృతస్వేచ్ఛకదివ్యవిగ్రహపరిగ్రహరూపం జన్మ, ఉత్పథానాం నాశాయ, అకర్తుః కర్మాధీనకరణాయుక్త్వాపాకరహితస్య, కర్మాణి పుంసాం గ్రహణాయ లోకసంగ్రహణా యేత్యర్థః, అన్యథా, దుష్కృద్వినాశాద్యర్థం జన్మాదికం న చేత్, నను హే ఉద్ధవ, గుణానాం సత్త్వాదీనాం. పరః నియన్తా. అగుణవశ్య ఇత్యర్థః, దేహం కర్మకృతం దేహం, కర్మతంత్రం కర్మకృతకర్మవిస్తారం చ, కోఽర్హతి కథ మర్హతి. అతో న కర్మకృతం జన్మ కర్మాదికం, అపి తూత్పథనాశాద్యర్థ మిత్యర్థః. ౪౪

ఏవం సాధుపరిత్రాణాద్యర్థ మవతీర్ణస్యాఽఽశ్రితవాత్సల్యజలధే ర్వార్తాం కథయేతి వద

తీర్థయాత్రావరణదశాయాం ఉద్ధవం ప్రతి విదురకృతకృష్ణాదీనాం కుశలవృత్తాంతపరిప్రశ్నకథా)

అర్థాయ జాతస్య యదుష్వజస్య వార్తాం సఖే కీర్తయ తీర్థకీర్తేః. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః

న్నుపసంహరతి (తస్యేతి.) స్వే స్వకీయే, అనుశాసనే ఆజ్ఞాయాం అవస్థితానాం ఆజ్ఞానుల్లంఘినా మిత్యర్థః. ప్రపన్నా, యే, అఖిలలోకపాః ఇన్ద్రాదయః, తేషా మర్థాయ ప్రయోజనాయ, యదుషు జాతస్యాఽవతీర్ణస్య, అజస్య కర్మాయత్తోత్పత్తిశూన్యస్య, తీర్థకీర్తేః పవిత్రకీర్తేః, తస్య భగవతః శ్రీకృష్ణస్య, వార్తాం వృత్తాంతం, హే సఖే ఉద్ధవ, కీర్తయ కథయ. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి భాగవతః పృష్టః క్షత్త్రా వార్తాం ప్రియాశ్రయామ్,
ప్రతివక్తుం న చోత్సేహ ఔత్కణ్ఠ్యా త్స్మారితేశ్వరః. ౧

యః పంచహాయనో మాత్రా ప్రాతరాశాయ యాచితః,
త న్నైచ్ఛ ద్రచయ న్యస్య సపర్యాం బాలలీలయా. ౨

స కథం సేవయా తస్య కాలేన జరసం గతః,
పృష్టో వార్తాం ప్రతిబ్రూయా ద్భర్తుః పాదా వనుస్మరన్. ౩

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం విదురేణ పృష్టే ఉద్ధవే తస్య భగవతోఽవతారప్రభృతితత్సమాప్త్యవధిదివ్యచేష్టిత వర్ణనానురూప ముత్తరం వక్ష్యం స్తావ దుద్ధవస్య భగవద్విరహౌత్కణ్ఠ్యావేశేన ప్రతివచనాసామర్థ్య మాహ బాదరాయణిః (ఇతీత్యాదిషడ్భిః.) క్షత్త్రా విదురేణ, ప్రియాశ్రయాం ప్రియభగవద్విషయాం, వార్తాం ప్రతి, ఇత్యుక్తప్రకారేణ, పృష్టః, భాగవతః, ఉద్ధవః ఔత్కణ్ఠ్యాత్స్నేహవిశేషాత్, స్మారితః ఈశ్వరః కృష్ణో యస్య సః, ప్రతివక్తుం ఉత్తరం వక్తుం, న చోత్సేహే న సమర్థోఽభూత్. ౧

ఏతదేవ కైముత్యన్యాయేన ప్రపంచయతి ద్వాభ్యామ్ (య ఇతి,) పంచహాయనః పంచవర్షః యః ఉద్ధవః, మాత్రా జనన్యా, ప్రాతరాశాయ ప్రాతర్భోజనార్థం, యాచితః ప్రార్థితః, తం ప్రాతరాశం నైచ్ఛత్ కథంభూత స్సన్, అస్య శ్రీకృష్ణస్య సపర్యాం పూజాం, బాలలీలయా రచయన్, బాల క్రీడయా శ్రీకృష్ణం కంచి త్పరికల్ప్య పరికల్పితై రేవ సాధనైః పరిచర్యాం కుర్వన్నిత్యర్థః. ౨

ఏవం బాల్యప్రభృతి తస్య భగవత స్సేవయా, కాలేన, జరసం జరాం, గతః ప్రాప్తః స ఉద్ధవః, వార్తాం ప్రతి పృష్టః, భర్తుః శ్రీకృష్ణస్య, పాదా వనుస్మరన్, కథం ప్రతిబ్రూయాత్. ౩

తృతీయస్కంధే - ద్వితీయోఽధ్యాయః

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

స ముహూర్త మభూ త్తూష్ణీం కృష్ణాంఘ్రిసుధయా భృశమ్,
తీవ్రేణ భక్తియోగేన నిమగ్న స్సాధు నిర్వృతః. ౪

పులకోద్భిన్నసర్వాంగో ముంచ న్మీలదృశా శుచః,
పూర్ణార్థో లక్షిత స్తేన స్నేహప్రసరసంప్లుతః. ౫

శనకై ర్భగవల్లోకా న్నృలోకం పున రాగతః,
విమృజ్య నేత్రే విదురం ప్రత్యాహోద్ధవ ఉత్స్మయన్. ౬

ఉద్ధవ ఉవాచ—

కృష్ణద్యుమణినిమ్లోచే గీర్ణే ష్వజగరేణ హ,
కిం ను నః కుశలం బ్రూయాం గతశ్రీషు గృహే ష్వహమ్. ౭

ఏవం ప్రత్యుత్తరాసామర్థ్య మభిదాయ అథ తస్య పరిపూర్ణభక్తియోగేన పరవశస్య మహతా ప్రయత్నేన సామర్థ్య మాహ (స ఇతి.) కృష్ణాంఘ్రిసుధయా సాధు నిర్వృతః తీవ్రేణ భక్తియోగేన, నిమగ్నః పరవశః, స ఉద్ధవః, ముహూర్తమాత్రం తూష్ణీ మభూత్. ౪

పులకేన రోమాంచే, నోద్భిన్నం వ్యాప్తం సర్వ మంగం యస్య సః, మీలదృశా నిమీలిత దృష్ట్యా, శుచః ఆనందాశ్రూణి, ముంచన్, స్నేహప్రసరసంప్లుతః భగవతి య స్స్నేహః, తస్య ప్రసరేణ వ్యాప్త్యా, సంప్లుతః ఆర్ద్రచిత్తః, ఉద్ధవః, తేన విదురేణ పూర్ణార్థః కృతకృత్యః లక్షితః. ౫

(శనకై రితి.) భగవా నేవ లోకః, తస్మా, న్నృలోకం దేహానుసంధానం, శనకైః, పున రాగతః, నేత్రే విమృజ్య సంమృజ్య, ఉత్స్మయన్ భగవదాఖ్యలోకస్య జ్ఞాతత్వా ద్విస్మయం ప్రాప్నువన్, ఉద్ధవః, విదురం ప్రత్యాహ ప్రత్యభాషత. ౬

తదుత్తర మేవాహ (కృష్ణేత్యాదినా.) కృష్ణ ఏవ ద్యుమణిః సూర్యః తస్య నిమ్లోచే అస్తమయే సతి అజగరేణ కాలరూపమహాసర్పేణ, నః అస్మాకం గృహేషు, గీర్ణేషు గ్రస్తేషు, గతశ్రీషు భ్రష్టభగేషు సత్సు, కుశలం త్వత్పృష్టానాం కుశలం, అహం కిం ను బ్రూయామ్. ౭

దుర్భగో బత లోకోఽయం యదవో నితరా మపి,
యే సంవసంతో న విదు ర్హరిం మీనా ఇవోడుపమ్. ౮

ఇంగితజ్ఞాః పురుప్రౌఢా ఏకారామా శ్చ సాత్వతాః.
సాత్వతా మృషభం సర్వే భూతావాస మమంసత. ౯

దేవస్య మాయయా స్పృష్టా యే చాన్యే హ్యసదాశ్రయాః,
భ్రామ్యతే ధీ ర్న తద్వాక్యై రాత్మ న్యుప్తాత్మనాం హరౌ. ౧౦

ప్రదర్శ్య త ప్తతపసా మవితృప్తదృశాం నృణామ్.

గతశ్రీత్వ మేవాహ (దుర్భగ ఇతి.) బతేతి ఖేదే, అయం లోకః జనః దుర్భగః యదవస్తు. సుతరా మపి దుర్భగాః, యే యదవః, సంవసంతః కృష్ణేన సహ వసంతోఽపి, హరిం భగవంతం, న విదుః. కింతు స్వసదృశ ఏవాఽయ మపీతి విదుః, తత్ర దృష్టాంతః - మీనాః మత్స్యాః ఉడుపం ప్లవ మివ మీనా హ్యుడుప మయ మపి కశ్చి జ్జలచర ఇతి జానంతి, న తూత్తరణహేతు రయ మితి. ఏవం యదవో ప్యయం శ్రీకృష్ణ స్స్వాశ్రితదురితా న్యపహర౯ సంసారపారం తారయతీతి న జానంతి, కింతు కశ్చి ద్యాదవ ఏవేతి. ౮

ఏత దేవాహ (ఇంగితజ్ఞా ఇతి.) ఇంగితజ్ఞాః పరచిత్తవృత్తిజ్ఞాః, అత ఏవ పురుప్రౌఢాః బహునిపుణాః, ఏకారామాః ఏకస్థానవర్తినశ్చ, సాత్వతాః యాదవాః సర్వే, సాత్వతా మృషభం యాదవానాం శ్రేష్ఠం శ్రీకృష్ణం, భూతావాసం క్షేత్రజ్ఞ మేవాఽమన్యంత. ౯

న కేవలం యాదవా ఏవ భూతావాస మమంసత అన్యేపీత్యాహ (దేవస్యేతి.) దేవస్య భగవతో మాయయా, స్పృష్టాః మోహితాః, అత ఏవాస దచేతనం శబ్దాదికం, భోగ్యత్వేనాశ్రితాః, అన్యే చ యే శిశుపాలాదయ స్తే సర్వేపి, భూతావాస మమంసతేతి పూర్వేణాన్వయః. తర్హి భవదాదయోపి మాయా స్పర్శావిశేషా న్న జానీయు రిత్యత ఆహ (భ్రామ్యత ఇతి.) ఆత్మని పరమాత్మని హరౌ, ఉప్తాత్మనాం సమర్పితమనసాం, మాదృశానాం, ధీ, స్తద్వాక్యైః, భగవన్మాయామోహితానాం జీవోఽయ మిత్యాది వాక్యై ర్న భ్రామ్యతే, "దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాంతిత" ఇతి భగవతైవ గీతత్వా దితి భావః. ౧౦

భవత్వేవం, అజస్య వార్తాం సఖే కీర్తయేత్యస్య కిముత్తర మిత్యత ఆహ (ప్రదర్శ్యే

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

ఆదాయాఽంతరధాఽఽద్య స్తు స్వబింబం లోకలోచనమ్. ౧౧

యన్మ ర్త్యలీలౌపయికం స్వయోగమాయాబలం దర్శయతా గృహీతమ్,
విస్మాపనం స్వస్య చ సౌభగర్ధేః పరం పదం భూషణభూషణాంగమ్. ౧౨

య ద్ధర్మసూనో ర్బత రాజసూయే నిరీక్ష్య దృక్స్వ స్త్యయనం త్రిలోకః,
కా ర్త్స్న్యేన య త్రోపగతం విధాతు రర్వా క్సృతౌ కౌశల మిత్యమం స్త. ౧౩

యస్యానురాగప్లుతహాసరాసలీలావలోకప్రతిలబ్ధమానాః,

త్యాదినా.) యః భగవాన్. త ప్తం తపః, యై, స్తేషా మవితృప్తాః దృశః యేషాం తేషాం, నృణాం లోకలోచనం లోకై రవలోకనీయం, కర్మణి ల్యుట్. అతిసుందరం, స్వస్య, బింబం వపుః, ప్రదర్శ్య దర్శయిత్వా, ఆదాయ స్వబింబం గృహీత్వా, అంతరధాత్ అంతర్దధే. ఆదాయాంతరధాదిత్యనేన స్వబింబే నైవ సహ స్వలోకగమనం, న తు ప్రాకృతవదితి సూచితమ్. ౧౧

లోకలోచన మిత్యనేన సూచిత మేవ పురుషసౌందర్యం వర్ణయతి త్రిభిః (యదితి.) మ ర్త్యలీలాసు మనుష్యలీలాసు, ఔపయికం యోగ్యం, స్వస్య, యా యోగమాయా ఆశ్చర్యశక్తిః, తస్యాః బలం దర్శయతా, లోకస్యేతి శేషః, గృహీతం ఉపా త్తం. స్వస్య చ స్వస్యాపి. విస్మాపనం ఆశ్చర్యకరం, సౌభగర్ధేః సౌభాగ్యసమృద్ధేః, పరంపదం పరాకాష్ఠాభూతం, భూషణభూషణాంగం భూషణాన్యాభరణాదీని కౌస్తుభాదీని భూషయం త్యలంకుర్వంతీతి భూషణభూషణాన్యంగాని ఉరః ప్రభృతీని, యస్మిం స్తత్. ఏవంభూతం, యద్వపు, స్త, దాదాయాంతరధాదితి పూర్వేణాన్వయః ౧౨

(యదితి.) ధర్మసూనోః యుధిష్ఠిరస్య, రాజసూయే యాగే. త్రిలోకః త్రిభువనస్థో లోకః, దృశాం స్వ స్త్యయనం పరమానన్దకరం, యద్వపుః, నిరీక్ష్య, విధాతుః బ్రహ్మణః. అర్వాక్సృతౌ అర్వాచీనమనుష్యసృష్టౌ, యత్కౌశలం నైపుణం, తత్కా ర్త్స్న్యేన సాకల్యేన, ఇహ వపుషి. అద్య ఇదానీం, గతం పర్యవసిత, మిత్యమం స్త మేనే, విధాతుః కౌశలం కా ర్త్స్న్యేనాస్మిన్నేవ వపుష్యుపక్షీణం. నాతఃపరం తస్య కౌశలమ స్తీ త్యేవంమేన ఇత్యర్థః, తద్వపుషో విధాతృసృష్టత్వమపి లోకదృష్టి రియ ముక్తా. ౧౩

(యస్యేతి.) యస్య భగవతః అనురాగేణ, ప్లుతో వ్యా ప్తః, హాసో హసనం, రాసః క్రీడా.

వ్రజస్త్రియో దృగ్భి రనుప్రవృత్తధియోవతస్థుః ఖిలకృత్యశేషాః. ౧౪

ప్రశాంతరూపేష్వితరైః స్వరూపై రభ్యర్ద్యమానే ష్వనుకంపితాత్మా,
పరావరేశో మహదంశయుక్తో హ్యజోపి జాతో భగవాన్యథాగ్నిః. ౧౫

మాం ఖేదయత్యేత దజస్య జన్మవిడమ్బనం య ద్వసుదేవగేహే,
వ్రజే చ వాసోఽరిభయా దివ స్వయం పురా ద్వ్యవాత్సీ ద్యదనంతవీర్యః. ౧౬

లీలావలోకశ్చ. తైః సాధనైః. ప్రతిలబ్ధః, మానో బహుమానో. యాభి స్తాః, వ్రజస్త్రియః, దృగ్భి స్సహోఽనుప్రవృత్తధియః. అనుప్రవృత్తాః గచ్ఛన్త మేవానుగతాః ధియో యాసాం తాః భగవద్గ్రహోనువర్త్యన్తర్బాహ్యేంద్రియవృత్తయ ఇత్యర్థః. అత ఏవ, ఖిలకృత్యశేషాః. ఖిలః త్యక్తః కృత్యస్య శేషో యాసాం తాః, కృత్యాకృత్యవివేకశూన్యా స్సత్యోఽవతస్థుః. ౧౪

నన్వీదృశం భువనసున్దరం వపుః కిమర్థమంతర్ధాపితవా నితీమాం శంకాం పరిహర న్వపుఃపరిగ్రహనిమిత్తం వపుష స్స్వరూపం చాహ (ప్రశాన్తరూపేష్వితి.) అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి "నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ" సత్యం చానృతం చ సత్య మభవ" దిత్యాదిశ్రుత్యుక్తరీత్యా సర్వాణి సత్వప్రచురాణి రజస్తమఃప్రచురాణి చ రూపాణి స్వస్యైవ శరీరాణి. తత్ర, ప్రశాన్తరూపేషు సత్వోత్తరేషు రూపేషు, ఇతరస్వరూపై ర్ఘోరరూపైః, రభ్యర్ద్యమానేషు పీడ్యమానేషు సత్సు, అనుకమ్పితః ఆత్మా చిత్తం యస్య సః. సత్వోత్తరేష్వనుకమ్పాపరః, పరావరేశః సర్వాధిపతిః. భగవా నజోపి కర్మాయత్తోత్పత్తిశూన్యోపి, మహదంశయుక్తః మహతా అంశేన బలరామరూపేన, యుక్తః సహితః, జాతః అకర్మాయత్తస్వేచ్ఛాపాత్తాప్రాకృతదివ్యవిగ్రహవిశిష్టోఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః. యథాగ్నిః, దార్వాది ష్వావిర్భవ న్స్వస్వభావ మజహ దేవావిర్భవతి తథా, అయమపి భగవా న్దేవమనుష్యాదియోని ష్వావిర్భవ న్నిరస్తనిఖిలదోషానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావ మజహ దేవావతీర్ణ ఇతి దృష్టాంతాభిప్రాయః. ౧౫

అజహత్సర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వజ్ఞానశక్త్యాదిస్వభావస్యైవ పున ర్మర్త్యలీలానుకారో బలైశ్వర్యాచ్ఛాదకో న కర్మాయత్త ఇత్యాహ (మామితి ద్వయేన.) అజస్య భగవతః, వసుదేవగేహే బంధనాగారే, య, జ్జన్మనః, విడమ్బన మనుకరణం. న తు నృసింహవ దకస్మా దావిర్భావః. పశ్చాత్స్వయ మ ప్యమితవీర్యః, కంసభయాదివ, వ్రజే చ వాసః. కాలయవనాదిభయాదివ, పురాత్ మథురాయాః, వ్యవాత్సీత్ ప్రోషితవానితి చ యత్, ఏత న్మాం ఖేదయతి మచ్చిత్తం వ్యామోహయతి, ఏతత్సర్వమైశ్వర్యాచ్ఛాదక మేవేత్యర్థః. ౧౬

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

దునోతి చేతః స్మరతో మమైత ద్యదాహ పాదావభివంద్య పిత్రోః,
తాతాంబ కంసాదురుశంకితానాం ప్రసీదతం నోఽకృతనిష్కృతీనామ్ ౧౬

కో వా అముష్యాంఘ్రిసరోజరేణుం విస్మర్తు మీశేత పుమా న్విజిఘ్రన్,
యో విస్ఫురద్భ్రూవిటపేన భూమే ర్భారం కృతాంతేన తిర శ్చకార. ౧౭

దృష్ట్వా భవద్భి ర్నను రాజసూయే చైద్యస్య కృష్ణం ద్విషతోఽపి సిద్ధిః,
యాం యోగిన స్సంస్పృహయంతి సమ్య గ్యోగేన క స్తద్విరహం సహేత. ౧౮

తథైవ చాన్యే నరలోకపాలా య ఆహవే కృష్ణముఖారవిందమ్,

(దునోతీతి.) పిత్రోః దేవకీవసుదేవయోః, పాదా వభివంద్య నమస్కృత్య. హే తాత. పితః, హే అమ్బ మాతః. కంసా దురు అధికం, శంకితానాం, భీతానాం, అకృతనిష్కృతీనాం అకృతశుశ్రూషాణాం నోఽస్మాకం యువాం ప్రసీదతం ప్రసాదం కురుత, మితి యదాహ, ఏత, త్స్మరతో మమ చిత్తం కర్మ, దునోతి ఖేదయతి. ౧౬

ఏవం తర్హ్యనీశ్వర ఏవాయం కిం న స్యా దిత్యాశంకాపరిహారాయ మర్త్యలీలా మనుకుర్వన్ పునః పున రైశ్వర్య మపి ప్రకాశితవా నితి వద న్నిరతిశయవాత్సల్యాదిగుణశాలిత స్తస్య విరహోఽతిదుస్సహ ఇత్యాహ సప్తభిః (కో వేతి.) అముష్య శ్రీకృష్ణదేవస్య, అంఘ్రిసరోజరేణుం. విజిఘ్రన్. కో వా పుమాన్, తం విస్మర్తు. మీశేత శక్నుయాత్. యః కృష్ణః విస్ఫుర ద్భ్రూవిటపేన. భ్రూరేవ విటపః లతా, విస్ఫురన్ చలన్, యో భ్రూవిటపః. తేన భ్రూభంగానువర్తినా. కృతాంతేన మృత్యునా, భూమే, ర్భారం, తిరశ్చకార అపాకృతవాన్. భ్రూభంగేన భూభారాపహారణమైశ్వర్య ప్రకాశకమ్. ౧౭

(దృష్ట్వేతి.) రాజసూయే, కృష్ణం, ద్విషతోపి చైద్యస్య శిశుపాలస్య, సిద్ధిః భగవత్ప్రాప్తిః. భవద్భి, ర్దృష్టా నను, కథంభూతా సిద్ధిః, యాం సిద్ధిం యోగినః భక్తియోగనిష్ఠాః, సమ్యగ్యోగేన ఏకాన్తభక్తియోగేన, సంస్పృహయన్తి వాంఛంతి, తస్య ద్విషతోపి. నిరతిశయపురుషార్థరూపముక్తిం ప్రయచ్ఛతో, వాత్సల్యనిధేః కృష్ణస్య విరహం క స్సహేత. ౧౮

న కేవలం ద్విషతాం భజతాం చ స్వపదప్రాపకః ఉదాసీనానా మపీత్యాహ (తథైవేతి)

నేత్రైః పిబంతో నయనాభిరామం పార్థాస్త్రపూతాః పదమాపు రస్య. ౨౦

స్వయం త్వసామ్యాతిశయస్త్ర్యధీశ స్స్వారాజ్యలక్ష్మ్యా ప్తసమస్తకామః,
బలిం హరద్భి శ్చిరలోకపాలైః కిరీటకోట్యేడితపాదపీఠః. ౨౧

తత్తస్య కైంకర్య ముపాశ్రితాన్నో విజ్ఞాపయ త్యంగ యదుగ్రసేనమ్,
తిష్ఠ న్నిషణ్ణం పరమేష్ఠిధిష్ణ్యే న్యబోధ యద్దేవ నిధారయేతి. ౨౨

అహో బకీయం స్తనకాలకూటం జిఘాంసయాఽపాయయ దప్యసాధ్వీ,

ఆహవే యుద్ధే. నయనాభిరామం నయనానందకరం శ్రీకృష్ణముఖకమలం, నేత్రైః పిబంతోఽనుభవంతః, పార్థాస్త్రపూతాః పార్థస్యార్జునస్యాస్త్రైః పూతాః పవిత్రితా. అన్యేపి రాజానః. అస్య భగవతః పదం స్థానం, ఆపుః ప్రాపుః. ౨౦

ఏవం మర్త్యలీలా మనుకుర్వతో భూభారావతరణముక్తిప్రదత్వాదిక మైశ్వర్యప్రకాశక మభిహితం. పున రైశ్వర్యం ప్రకాశయతో మర్త్యలీలానుకృతి మాహ ద్వాభ్యామ్ (స్వయమితి,) అసామ్యాతిశయః సమాభ్యధికరహితః, అత ఏవ, త్ర్యధీశః ప్రకృతిపురుషకాలానామీశః, యద్వా, త్రిలోకాధిపతిః, సత్వాదిగుణేశో వా. అత ఏవ స్వారాజ్యలక్ష్మ్యా, స్వరా, డనన్యాయత్త, స్తస్య భావ స్స్వారాజ్యం, తేన యా, లక్ష్మీః ఐశ్వర్యవీర్యయశ ఆదిసంపత్తి, స్తయా, ఆప్తా స్సమస్తాః కామా యస్య సః, నిత్యం సన్నిహితభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానసమృద్ధ ఇత్యర్థః. బలిం పూజాం, హరద్భిః స్వీకుర్వద్భిః. చిరలోకపాలైః చిరం లోకా న్పాలయద్భిః, కిరీటానాం కోటిభిః, ఈడితః సేవితః, పాదపీఠో యస్య సః, స్వయ మేవంభూతోపి, భగవాన్, అంగ హే విదుర, పరమేష్ఠిధిష్ణ్యే సార్వభౌమసింహాసనే, నిషణ్ణ ముపవిష్టం. ఉగ్రసేనం ప్రతి, స్వయం తిష్ఠన్, హే దేవ, నిధారయ అవధారయేతి, య, న్న్యబోధయత్ విజ్ఞాపితవాన్. తద్విజ్ఞాపనవచః. తస్య భగవతః, కైంకర్యం కింకరభావ, ముపాశ్రితా నాపన్నాన్ "అలంభృతా" నితి పాఠే ప్యయమేవార్థః, నః అస్మా, న్విజ్ఞాపయతి విస్మాపయతీత్యర్థః. ౨౧–౨౨

పున రైశ్వర్యం దయాశుతాం చాహ (అహో ఇతి.) అహో ఇత్యాశ్చర్యే, ఇయం బకీ పూతనా, స్తనకాలకూటం స్తనయోస్సంభృతం కాలకూటం విషం, జిఘాంసయా హంతుమిచ్ఛయా, అపాయయత్, ఏవ మసాధ్వీ దుష్టా బకీ. ధాత్ర్యాః యశోదాయాః, ఉచితాం తత్సంబన్ధినీం గతిం, లేభే ప్రాప్తవతీ, ఏవ

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

లేభే గతిం ధాత్ర్యుచితాం తతోఽన్యం కం వా దయాళుం శరణం భజేమ. ౨౩

మన్యే సురా న్భాగవతాం స్త్ర్యధీశే సంరంభమార్గాభినివిష్టచిత్తాన్,
యే సంయుగేఽచక్షత తార్క్ష్యపుత్ర మంసే సునాభాయుధ మాపతంతమ్. ౨౪

వసుదేవస్య దేవక్యాం జాతో భోజేంద్రబంధనే,
చికీర్షు ర్భగవా నస్యా శ్శమజే నాభియాచితః ౨౫

తతో నందవ్రజ మితః పిత్రా కంసా ద్విబిభ్యతా,
ఏకాదశసమా స్తత్ర గూఢార్చి స్సబలోఽవసత్. ౨౬

మపరాధవత్యా అపి ముక్తిం యో దత్తవాన్, తతో భగవతోఽన్యం దయాళుం కం పురుషం శరణం. భజేమ వ్రజేమ. ౨౩

నను "నాన్యఃపన్థా అయనాయ విద్యత" ఇతి భగవతో భక్తియోగప్రాప్యత్వశ్రవణాత్ కథ ముదాసీనానాం ద్విషతాం చ ముక్తిం ప్రాయచ్ఛ దిత్యత ఆహ (మన్య ఇతి.) త్ర్యధీశే త్రిలోకీశే, భగవతి, యే సంరంభమార్గాభినివిష్టచిత్తాః సంరమ్భః, క్రోధావేశః, తేన మార్గేణాఽభినివిష్టం చేతో యేషాం తే. యే చ, సంయుగే యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్ష్యన్తః, తార్క్ష్యపుత్రస్య గరుత్మతోఽంసే భుజే. ఆపతంతం అధితిష్ఠంతం, సునాభం చక్ర మాయుధం, యస్య సః, తం సునాభాయుధం చక్రాయుధధరం, భగవంతం. అచక్షత అపశ్యన్, తాన్ సర్వా న్సురాన్, దైవసమ్పత్త్యా జాతా, న్భాగవతాన్ భగవద్భక్తానేవ, మన్యే, "తస్మా త్కేనాప్యుపాయేన మనః కృష్ణే నివేశయే" దితి వక్ష్యమాణరీత్యా భక్తియోగనిష్ఠతుల్యా ఏవ ద్విషదాదయోపీతి భావః. ౨౪

అథాఽవతారప్రభృతిదివ్యచేష్టితాని సంగ్రహేణ వర్ణయతి (వసుదేవస్యేత్యాదినా.) భోజేన్ద్రః కంసః, తస్య. బంధనే కారాగృహే, వసుదేవస్య తద్భార్యాయాం దేవక్యాం, జాతః అవతీర్ణః, కథం భూతో? భగవాన్ సమగ్రజ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదిసంపన్నః, అజేన బ్రహ్మణాఽభియాచితః ప్రార్థితః, అస్యాః భూమేః, శం సుఖం, చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛుః, ఏవంభూతోఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః. ౨౫

(కంసా ద్విబిభ్యతా) అతిభీతేన, పిత్రా వసుదేవేన నిమిత్తభూతేన, నన్దవ్రజ, మితః గతః, ఏకాదశసమాః వత్సరాన్, తత్ర నందవ్రజే, గూఢార్చిః అనభివ్యక్తైశ్వర్యః, సబలః సరామః, అవసత్ ఉషితవాన్, ౨౬

పరితో వత్సపై ర్వత్సాం శ్చారయ న్వ్యహర ద్విభుః,
యమునోపవనే కూజద్ద్విజసంకులితాంఘ్రిపే. ౨౭

కౌమారీం దర్శయం శ్చేష్టాం ప్రేక్షణీయాం వ్రజౌకసామ్,
రుదన్నివ హస న్ముగ్ధబాలసింహావలోకనః. ౨౮

(స ఏవాధివయో లక్ష్మ్యా నికేతం సితగోవృషమ్,
చారయ న్ననుగాంగోపా న్రణద్వేణు రరీరమత్.)

ప్రయుక్తా న్భోజరాజేన మాయినః కామరూపిణః,
లీలయా వ్యనుద త్తాం స్తాన్ బాలః క్రీడనకానివ. ౨౯

విపన్నా న్విషపానేన నిగృహ్య భుజగాధిపమ్,
ఉత్థాప్యాపాయయ ద్గావ స్తత్తోయం ప్రకృతిస్థితమ్. ౩౦

అయాజయ ద్గోసవేన గోపరాజం ద్విజో త్తమైః,

కిం కుర్వ న్నవస దిత్యాహ (పరిత ఇతి.) వత్సపైః వత్సపాలై స్సహ, వత్సాన్, పరితః, చారయన్, కూజద్భిః, ద్విజైః పక్షిభిః, సంకులితాః వ్యాప్తాః, అంఘ్రిపాః, యస్మిం స్తస్మిన్, యమునానద్యాః, ఉపవనే ప్రాంతవనే స్వయంవిభుః సర్వాంతర్యామీ సన్. కౌమారీం, వనవాసినాం. ప్రేక్షణీయాం చేష్టాం, దర్శయన్, స్వయం హసన్నివ, రుదన్నివ, ముగ్ధస్సుందరో యో బాలసింహ, స్తస్యేవాలోకనం యస్య సః, వ్యహరత్ అక్రీడ దితి శ్లోకద్వయ మేకాన్వయమ్. ౨౭-౨౮

(ప్రయుక్తానితి.) భోజరాజేన కంసేన, ప్రయుక్తాన్ ప్రేషితాన్, మాయినః వంచకాన్, కామరూపిణః, స్వేచ్ఛానురూపవేషధారిణః, తాం స్తాన్, శకటధేనుకారిష్టాదీన్, వ్యనుదత్ అహనత్, బాలః క్రీడనకా నివేత్యనాయాసే దృష్టాంతః. క్రీడనకాన్ క్రీడార్థం స్వకల్పితోపకరణానీవేత్యర్థః. ౨౯

(విపన్నా నితి.) విషతోయేన కాళియహ్రదతోయేన, విపన్నా నాపన్నాన్, మూర్ఛితా నిత్యర్థః. దృష్ట్వేతి శేషః. భుజగాధిపం కాళియం, నిగృహ్య విపన్నా నుత్థాప్య, ప్రకృతిస్థితం త్యక్తవిషం. తత్తోయం కాళియహ్రదజలం, గాః, అపాయయత్ పానమకారయత్. ౩౦

(అయాజయదితి.) ఉరుభారస్య బహుభారస్య, సంభృతస్య, విత్తస్య, సద్వ్యయం

(ఉద్ధవకృతశ్రీకృష్ణలీలావిశేషాణాం సంగ్రహేణాభివర్ణనం)

విత్తస్య చోరుభారస్య చికీర్షు స్స ద్వ్యయం విభుః. ३०

వర్షతీంద్రే వ్రజః కోపా ద్భగ్నమానేఽతివిహ్వలః.
గోత్రలీలాతపత్రేణ త్రాతో భద్రానుగృహ్ణతా. ३१

శరచ్ఛశికరై ర్మృష్టం మానయ న్రజనీముఖమ్,
గాయన్ కలపదం రేమే స్త్రీణాం మండలమండనః. ३३

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, విదురోద్ధవసంవాదే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

సమీచీనోపయోగం. చికీర్షుః, ప్రభుః. ద్విజోత్తమై స్సహితః. గోసవేన గోసవాఖ్యయాగేన, గోపరాజం నందం, అయాజయత్. ३०

(వర్షతీతి.) భగ్నమానే విహతపూజే, ఇంద్రే, కోపాద్వర్షతి సతి, హే భద్ర విదుర, అతివిహ్వలః అత్యాపన్నః, వ్రజః. అనుగృహ్ణతా ప్రసాదయతా. గోత్రః పర్వత ఏవ, లీలాతపత్రం. తేన త్రాతః రక్షితః. ३१

(శరదిత్యాది.) శరది శరత్కాలే. య శ్శశీ చన్ద్రమాః. తస్య కరైః కిరణైః. మృష్టం ఉజ్వలం, రజనీముఖం ప్రదోషం. మానయన్ కృతార్థతాం తస్యాపాదయన్నిత్యర్థః. స్త్రీణాం గోపీనాం, మండలం మండయతి భూషయతీతి మండలమండనః. కలా న్యవ్యక్తమధురాణి. పదాన్యక్షరాణి యస్మి న్కర్మణి తత్తథా, గాయన్, రేమే అరమత. ३३

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

తత స్స ఆగత్య పురం స్వపిత్రో శ్చికీర్షయా శం బలదేవసంయుతః,
నిపాత్య తుంగా ద్రిపుయూధనాథం హతంవ్యకర్ష ద్వ్యసుమోజసోర్వ్యామ్. ౧

సాందీపనే స్సకృత్ప్రోక్తం బ్రహ్మాధీత్య సవిస్తరమ్,
తస్మై ప్రాదా ద్వరం పుత్రం మృతం పంచజనోదరాత్. ౨

సమాహుతా భీష్మకకన్యయా యే శ్రియ స్సవర్ణేన బుభూషయైషామ్,

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవం నంద్రవజే బృందావనే చ కృతాని చేష్టితాని సంగ్రహేణాఽవర్ణయత్, అథ వ్రజాన్మధురా మేత్య భగవతా కృతాని తతో ద్వారకా మేత్య కృతాని చ సంగ్రహేణ వర్ణయత్యధ్యాయద్వయేన (తత ఇతి.) స్వపిత్రోః దేవకీవసుదేవయోః, శం సుఖం, చికీర్షయా కర్తు మిచ్ఛయా. బలదేవసంయుతః, తతః వ్రజాత్, పురీం మధురాపురీ, మాగత్య, హతం స్వేనేతి శేషః, రిపుయూధనాథం కంసం, వ్యసుం గతప్రాణం, ఓజసా బలేన. తుంగా ద్రాజమంచా, దుర్వ్యాం భూమ్యాం, నిపాత్య, వ్యకర్షత్ వికర్ష. ౧

(సాందీపనేరితి.) సాందీపనేః ఉపాధ్యాయా, త్సకృత్ప్రోక్తం, సవిస్తరం షడంగోపేతం, బ్రహ్మవేద, మధీత్య, తస్మై సాందీపనయే. మృతం పుత్రం. వరం మృతపుత్రప్రదానరూపం వరం, పంచజనోదరాత్ పంచజనోదరవిదారణద్వారా పుత్ర మానీయ, ప్రాదాత్. ౨

(సమాహుతా ఇతి.) శ్రియః లక్ష్మ్యాః, స్సవర్ణేన సమానరూపేణ, యుక్తయేతి శేషః. భీష్మకకన్యయా రుక్మిణ్యా, నిమిత్తభూతయా, తదుద్వాహార్థమిత్యర్థః. యే శిశుపాలాదయ, స్సమాహుతాః సమ్యగాహూతాః, రుక్మ్యాదిభిరితి శేషః, తేషాం చైద్యాదీనాం, మిషతాం పశ్యతాం, మూర్ధ్ని, పదం దధం దధానః. తానభిభూయేత్యర్థః. గాన్ధర్వవృత్త్యా పరస్పరసంకేతరూపయా వృత్త్యా, బుభూషయా భవితు ముద్వోఢు మిచ్ఛయా, సుపర్ణః శోభమానరథః, స్వ భాగం రుక్మిణీం "రాఘత్వేఽభవ

(శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్)

గాంధర్వవృత్త్యా మిషతాం స్వభాగం జహ్రే పదం మూర్ధ్ని దధ త్సుపర్ణః. ౩

కకుద్మినోఽవిద్ధనసో దమిత్వా స్వయంవరే నాగ్నజితీ ముపాహ,
తద్భగ్నమానానపి గృధ్నతోఽజ్ఞాన్ జఘ్నేఽక్షతశ్శస్త్రభృత స్స్వశస్త్రైః. ౪

ప్రియం ప్రభు ర్గ్రామ్య ఇవ ప్రియాయా విధిత్సురార్చ్ఛ ద్ద్యుతరుం యదర్థే,
వజ్ర్యా ద్రవ త్తం సగణో రుషాంధః క్రీడామృగోఽయం రచితో వధూనామ్. ౫

త్సితా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషు చావతారేషు విష్ణో రేషాఽనపాయినీ. భాస్కరస్య ప్రభా యథే" త్యాద్యుక్తరీత్యా స్వాంశభూతాం నిత్యానపాయినీం. జహ్రే హృతవాన్. ౩

(కకుద్మిన ఇతి.) అవిద్ధనసః అచ్ఛిద్రనాసికాన్, కకుద్మినః వృషభాన్, దమిత్వా ఛిన్ననాసికాన్ కృత్వా, నాగ్నజితీం నగ్నజితః కన్యాం, స్వయంవరే, ఉవాహ ఉదవహత్. తద్భగ్నమానాన్, తేన కకుద్మిదమనేన, భగ్నః మానః బలినో వయ మిత్యభిమానో, యేషాం, తానపి, గృధ్నతః కామయ మానాన్, నాగ్నజితీ మిత్యనుషజ్యతే. అత ఏవాజ్ఞాన్ మూర్ఖాన్, శస్త్రభృతః శస్త్రధారిణో నృపాన్ స్వయం తచ్ఛస్త్రైః. రక్షతః, జఘ్నే జఘాన. ౪

చరిత్రాన్తర మాహ (ప్రియ మితి.) స్వయంప్రభుః స్వతంత్ర ఏవ. గ్రామ్య ఇవ స్త్రీపరతంత్ర గ్రామభవజన ఇవ. ప్రియాయా స్సత్యభామాయాః, ప్రియం. విధిత్సుః కర్తు మిచ్ఛుః, ద్యుతరుం పారిజాతం, అర్చ్ఛత్ హృతవాన్, కథంభూతం, యదర్థే యస్య పారిజాతస్య అర్థే నిమిత్తే, తద్వి మోచనాయేత్యర్థః, వజ్రీ ఇన్ద్రః, సగణః మరుద్గణసహితః, రుషా క్రోధేన అన్ధః. తం పారిజాతా పహర్తారం భగవంతం, ప్రత్యాద్రవత్. స్త్రీప్రేరితో యోద్ధు మభిముఖ మాపతత్. తం తథాభూత మిత్యర్థః. కృత్స్నస్య శ్రీకృష్ణశేషతా మజానానం స్త్రీపరత న్త్రం వజ్రిణం నిందతి. అయం వజ్రీ వధూనాం స్త్రీణాం, క్రీడామృగః క్రీడార్థం సంపాదితమృగ ఇవ, భగవాం స్తు, "పతిం విశ్వస్యేతి" శ్రుత్యుక్తరీత్యా విశ్వశేషిత్వా త్తస్య స్వశేషభూతపారిజాతాపహరణం యుక్త మేవ, నైతావతా స్త్రీ పారతంత్ర్యం, ఇంద్రస్య తు "అనాత్మ న్యాత్మ బుద్ధి ర్యా అస్వే స్వ మితి యా మతి" రిత్యుక్తరీత్యా, పారిజాతే స్వత్వ మభిమన్యమానస్యాఽజ్ఞాన మేవేతి భావః. ౫

సుతం మృధే ఖం వపుషా గ్రసంతం దృష్ట్వా సునాభోన్మథితం ధరిత్ర్యా,
ఆమంత్రిత స్తత్తనయాయ శేషం దత్త్వా తదంతఃపుర మావివేశ. ౬

తత్రాఽఽహృతా స్తా నరదేవకన్యాః కుజేన దృష్ట్వా హరి మార్తబంధుమ్,
ఉత్థాయ సద్యో జగృహుః ప్రహర్షవ్రీడానురాగప్రహితావలోకైః. ౭

ఆసాం ముహూర్త ఏకస్మి న్నానాగారేషు యోషితామ్,
సవిధం జగృహే పాణీ నరురూప స్స్వమాయయా. ౮

తా స్వపత్యా న్యజనయ దాత్మతుల్యాని సర్వశః,
ఏకైకస్యాం దశ దశ ప్రకృతే ర్విబుభూషయా. ౯

అన్యదపి దివ్యచేష్టిత మాహ (సుత మితి.) మృధే యుద్ధే, వపుషా ఖ మన్తరిక్షం, గ్రసంత మివ స్థితం, సునాభేన చక్రాయుధేన, ఉన్మథితం ఛిన్నం, సుతం స్వసుతం నరకం, దృష్ట్వా, ధరిత్ర్యా నరకమాత్రా భూమ్యా, ఆమంత్రితః ప్రార్థితః, త త్తనయాయ నరకస్య సుతాయ శేషం స్వపరిగృహీతా దవశిష్టం కోశరాజ్యాదికం, దత్త్వా, తస్య నరకస్యాంతఃపుర, మావివేశ ప్రవిష్టవాన్. ౬

(తత్రేతి.) తత్ర అంతఃపురే, కుజేన భూపుత్రేణ నరకేణ, ఆహృతా ఆనీతాః నరదేవకన్యాః రాజకుమార్యః, ఆర్తబన్ధుం హరిం, దృష్ట్వా, సద్య స్తదైవ, ఉత్థాయ ప్రహర్ష శ్చ వ్రీడా చ అనురాగ శ్చ, తైః, ప్రహితాః ప్రేరితాః యేఽవలోకా స్తై, ర్జగృహుః స్వీకృతవత్యః. ౭

(ఆసాం) స్వీకృతవతీనాం యోషితాం, పాణీన్, నానాగారేషు ప్రతియోషిద్విభిన్నేషు గృహేషు. ఏకస్మి న్నేవ ముహూర్తే, స్వమాయయా స్వీయసంకల్పేన, స్వయ మపి బహురూపః, సవిధం సవిధి, యథావిధి, జగృహే గృహీతవాన్. ౮

(తాసు) గృహీతపాణీషు స్త్రీషు, ఏకైకస్యాం భార్యాయాం, సర్వశః సర్వప్రకారైః, ఆత్మనా తుల్యా న్యపత్యాని, దశ దశ, అజనయత్ ఉత్పాదయామాస. కిం కర్తు మిచ్ఛయా, ప్రకృతే ర్విబుభూషయా భవితు మిచ్ఛయా, వృద్ధేచ్ఛయేత్యర్థః, మన్నియామ్యాయాః ప్రకృతే ర్వృద్ధి రీదృశీతి ప్రకాశయితు మితి యావత్. ౯

(శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్)

కాలమాగధసాల్వాదీ ననీకై ర్రుంధతః పురమ్,
అజీఘన త్స్వయం కాంశ్చి త్స్వపుంసాం తేజ ఆదిశ౯. ౧౦

శంబరం ద్వివిదం బాణం మురం పల్వల మేవ చ.
అన్యాం శ్చ దంతవక్త్రాదీ నవధీ త్కాం శ్చ ఘాతయత్. ౧౧

అథ తే భ్రాతృపుత్రాణాం పక్షయోః పతితా న్నృపాన్.
చచాల భూః కురుక్షేత్రం యేషా మాపతతాం బలైః. ౧౨

సకర్ణదుశ్శాసనసౌబలానాం కుమంత్రపాకేన హతశ్రియాయుషామ్.
సుయోధనం సానుచరం శయానం భగ్నోరు ముర్వ్యాం న ననంద పశ్య౯. ౧౩

(కాలేత్యాది) కాలః కాలయవనః, మాగధః జరాసంధః, కాలప్రభృతీ౯, అనీకై స్సైన్యైః. పురీం. రుంధతః ఆవృణ్వతః స్వయం అజీఘనత్ ఘాతితవా౯, స్వపుంసాం భీమార్జునాదీనాం, దివ్యం స్వీయం, తేజః, ఆదిశన్ దత్తవా౯, భీమాదిద్వారా స్వయ మేవ తేషాం సామర్థ్యప్రదానేన హన్తేత్యర్థః. ౧౦

ఏతదేవాహ (శమ్బర మితి.) శమ్బరద్వివిదపల్వలాదీ నన్యా నపి కాంశ్చి త్ప్రద్యుమ్న రామాదిభి ర్ఘాతయత్. అడభావ ఆర్షః, ఘాతితవా౯, ఘాతయ న్నితి వా పాఠః, దంతవక్త్రాదీ౯ స్వయ మేవావధీత్. ౧౧

(అథేతి.) తే తవ, భ్రాత్రోః పాండుధృతరాష్ట్రయోః, యే పుత్రా యుధిష్ఠిరాదయో దుర్యోధనాదయ శ్చ, తేషాం పక్షయోః, పతితా౯ ప్రాప్తా౯, నృపా౯, అఘాతయ దిత్యనుషజ్యతే, కథంభూతా౯ నృపా౯, యేషాం, కురుక్షేత్రం ప్రత్యాఽఽపతతాం. నృణాం, బలై స్సైన్యైః, భూ స్సర్వాపి భూమిః, చచాల. ౧౨

ఏవం స్వయం నిహత్య ఘాతయిత్వా చ స్వకులం సంజిహీర్షు స్తద్భ్రాతృపుత్రతత్పక్ష పాతినాం చ వధేన న భువో భారః క్షపిత ఇత్యమంస్తేత్యాహ (స ఇతి.) స భగవా౯, కర్ణాదీనాం, కుత్సితమంత్రపాకేన, స్వానిష్టావహాలోచనఫలేన హతా శ్రీః సంపత్, ఆయుశ్చ, యస్య తం. భగ్నా వూరూ యస్య తం భగ్నోరుం, ఉర్వ్యాం భూమ్యాం, శయానం, సానుచరం దుర్యోధనం, పశ్యన్నపి న ననంద సంతోషం న ప్రాప. ౧౩

కియా న్భువోఽయం క్షపితోరుభారో యద్ద్రోణభీష్మార్జునభీమమూలైః,
అష్టాదశాక్షౌహిణికో మదంశై రాస్తే బలం దుర్విషహం యదూనామ్. ౧౪

మిథో యదైషాం భవితా వివాదో మాధ్వ్యా మదా త్తామ్రవిలోచనానామ్,
నైషాం వధోపాయ ఇయా నతోఽన్యో మయ్యుద్యతేఽంతర్దధతే స్వయం స్మ. ౧౫

ఏవం సంచింత్య భగవా న్స్వరాజ్యే స్థాప్య ధర్మజమ్,
నందయామాస సుహృద స్సాధూనాం వర్త్మ దర్శయన్. ౧౬

ఉత్తరాయాం ధృతః పూరో ర్వంశ స్సాధ్వభిమన్యునా,

అసంతోషహేతుం వదం స్తత్ప్రకార మేవాహ (కియా నితి.) మదంశైః మచ్ఛరీరభూతైః ద్రోణభీష్మార్జునభీమాః మూల మాది ర్యేషాం తైః, మదంశైః, భీమార్జునాదిభి, రష్టాదశాక్షౌహిణీకః అష్టాదశాక్షౌహిణీసంఖ్యాయుక్తః, క్షపితః నిరస్తః, సచాసా వురుభారశ్చ, క్షపితోరుభారోఽయం, కియాన్ అత్యల్ప ఇత్యర్థః, భీష్మాదిద్వారా మయా భూభారో హి నిశ్శేషో నావతారితః, కుతః యద్యస్మా, ద్దుర్విషహం సోఢు మశక్యం, యదూనాం బల మాస్తే తిష్ఠతి. ౧౪

ఏవ మనభినంద్యస్వకులసంహృతా వుపాయం సంచింతితవా నిత్యాహ (మిథ ఇతి.) మాధ్వ్యా స్సురాయాః, మదాత్ తామ్రాణి విలోచనాని యేషాం తేషాం ఏషాం యదూనాం, యదా. విప్రశాప నిమిత్తానిష్టపరిజిహీర్షయా ప్రభాసతీర్థాగమనానంతరం, వివాదో, భవితా భవిష్యతి. తదా, ఇయా న్నేవైషాం వధోపాయః, నాఽతోఽన్యోఽస్తి కోసా విత్యత ఆహ. మయి సర్వాంతరాత్మని సర్వసంహర్తరి మయి. ఉద్యతే మల్లోకం గన్తు ముద్యుక్తే సతి, స్వయ మేవైతే, వివాదేన అంతర్దధతే అంతర్ధీరన్. నంక్ష్యంతి స్మ. ౧౫

(ఏవ మితి.) ఏవం ఉక్తరీత్యా. సంచింత్య, భగవాన్ స్వరాజ్యే. స్వస్య ధర్మజస్య రాజ్యం, తస్మిన్, ధర్మజం యుధిష్ఠిరం, స్థాప్య స్థాపయిత్వా. ల్యబార్షోఽసమాసత్వాత్, సాధూనాం వర్త్మ వర్ణాశ్రమమర్యాదాం, దర్శయన్ స్వానుష్ఠానేన లోక మనుష్ఠాపయన్, సుహృదః మిత్రాణి నందయామాస సంతోషయామాస. ౧౬

(ఉత్తరాయా మితి,) అభిమన్యునా, స్వభార్యాయా ముత్తరాయాం. పూరో ర్వంశః,

(శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్)

స వై ద్రౌణ్యస్త్రసంఛిన్నః పున ర్భగవతా ధృతః. ౧౭

అయాజయ ద్ధర్మసుత మశ్వమేధై స్త్రిభి ర్విభుః,
సోఽపి క్ష్మా మనుజై రక్ష న్రేమే కృష్ణ మనువ్రతః. ౧౮

భగవా నపి విశ్వాత్మా లోకవేదపథానుగః,
కామా న్సిషేవే ద్వార్వత్యా మాసక్త స్సాంఖ్య మాస్థితః. ౧౯

స్నిగ్ధస్మితావలోకేన వాచా పీయూషతుల్యయా,
చారిత్రేణాఽనవద్యేన శ్రీనికేతేన చాఽఽత్మనా. ౨౦

ఇమం లోక మముం చైవ రమయ న్సుతరాం యదూన్,

సాధు ధృతః, పూరో ర్వంశవర్ధకః పరీక్షి దుత్పాదితః, స వై పరీక్షిత్, ఉత్తరాగర్భస్థః ద్రౌణేః రశ్వత్థామ్నాఽస్త్రేణ బ్రహ్మశిరోఽస్త్రేణ, సంఛిన్నః పున ర్భగవతా శ్రీకృష్ణేన, ధృతః పరిరక్షితః. ౧౭

(అయాజయ దితి.) సోఽపి ధర్మసుతోఽపి, కృష్ణ మనువ్రత స్సేవమానః, అనుజై స్సహ క్ష్మాం పృథ్వీం, రక్ష న్రేమే. ౧౮

(భగవానితి.) విశ్వాత్మా విశ్వస్యాంతఃప్రవిశ్య ధారకః, భగవా న్శ్రీకృష్ణోఽపి లోకవేదపథానుగః శ్రౌతస్మార్తధర్మా ననువర్తమానః, ద్వార్వత్యాం. పుర్యాం, కామా న్సిషేవే, కథంభూతః? సాంఖ్యం సంఖ్యాబుద్ధి, స్తయా గమ్యం సాంఖ్యం, ముముక్షూపాస్యం, స్వాత్మాన మాస్థితః స్వానంద మేవాఽనుభవ న్నిత్యర్థః. అత ఏవాఽసక్తః శబ్దాదిష్వనాసక్తః, అత్ర కామ్యంత ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః, తా న్, సిషేవే స్వకీయకల్యాణగుణసంశీలనపరో బభూవేత్యర్థః. న తు శబ్దాదివిషయానుభవో వివక్షితః, కామాననుభవ న్నివావతస్థ ఇత్యర్థః. ౧౯

ఏతదేవ ప్రపంచయతి (స్నిగ్ధేత్యాదినా.) స్నిగ్ధః కృపాయుక్తో యస్స్మితావలోకః మందహాసయుక్తావలోకః, తేన. పీయూష మమృతం. తత్తుల్యయా వాచా, అనవద్యేన నిర్దుష్టేన, చారిత్రేణ, శ్రియో లక్ష్మ్యాః నికేతేన ఆశ్రయేణ, ఆత్మనా శరీరేణ. ఇమం భూలోకం, అముం ఉపరిలోకాం శ్చ,

రేమే క్షణదయాదత్తక్షణస్త్రీక్షణసౌహృదః. ౨౧

తస్యేత్థం రమమాణస్య సంవత్సరగణా న్బహూన్,
గృహమేధిషు యోగేషు విరాగ స్సమజాయత. ౨౨

దైవాధీనేషు కామేషు దైవాధీన స్స్వయం పుమాన్,
కో విస్రమ్భేత యోగేన యోగేశ్వర మనువ్రతః. ౨౩

పుర్యాం కదాచి త్క్రీడద్భి ర్యదుభోజకుమారకైః,
కోపితా మునయ శ్శేపు ర్భగవన్మతకోవిదాః. ౨౪

తతః కతిపయై ర్మాసై ర్వృష్ణిభోజాంధకాదయః,
యయుః ప్రభాసం సంహృష్టా రథై ర్దైవవిమోహితాః. ౨౫

రమయన్, అస్మిన్ లోకే యదూం స్తు సుతరాం రమయన్, క్షణదయా రాత్ర్యా, దత్తం, క్షణం క్షణమాత్రం, స్త్రీణా మీక్షారూపం సౌహృదం, యేన సః, దత్తక్షణస్త్రీక్షణసౌహృదః, రేమే. ౨౦-౨౧

(తస్యేతి.) ఇత్థ మనాసక్త్యా, బహూన్ వత్సరగణాన్, రమమాణస్య తస్య భగవతః, గృహమేధేషు గృహాశ్రమప్రయుక్తేషు, యోగేషు ధర్మేషు, విరాగః ఉపసంజిహీర్షయా అనాదర, స్సమజాయత. ౨౨

ఏత దేవ కైముత్యనయేనాహ (దైవాధీనేష్వితి.) యోగేశ్వరం యోగఫలప్రదం, భగవంతం, యోగేన భక్తియోగేన, అనువ్రతః సేవమానః, స్వయం దైవాధీనః దైవాయత్తః, కః పుమాన్, దైవాయత్తేషు, కామేషు విస్రంభేత విశ్వసేత్, న కోపీత్యర్థః, కిముత భగవాన్ నవిశ్వసేదిత్యభిప్రాయః. ౨౩

అథ స్వకులం సంజిహీర్షో ర్భగవతో ఽభిప్రాయానుసారేణ విప్రశాపప్రవృత్తిం యదుకుల సంహృతిం చ సంగ్రహేణాహ (పుర్యామితి.) పుర్యాం ద్వారకాయాం, కదాచి ద్భగవ త్స్వకులసంజిహీర్షానంతరకాలే క్రీడద్భిః రమమాణైః. యదుభోజకుమారకైః, కోపితాః కోపం ప్రాపితాః, మునయః, భగవన్మతకోవిదాః భగవదభిప్రాయాభిజ్ఞాః, శేపుః శాపం దత్తవంతః. ౨౪

(తతః) శాపానంతరం, కతిపయై ర్మాసైః, నానావిధారిష్టదర్శనానంతరం, వృష్ణ్యాదయో దైవవిమోహితాః, అత ఏవ, సంహృష్టా స్సంతో, రథై స్సహ, ప్రభాసతీర్థం యయుః. ౨౫

(శ్రీకృష్ణకృతకంసవధాదికమ్)

తత్ర స్నాత్వా పితౄన్దేవా నృషీం శ్చైవ తదంభసా,
తర్పయిత్వాఽథ విప్రేభ్యో గావో బహుగుణా దదుః. ౨౬

హిరణ్యం రజతం శయ్యాం వాసాం స్యజినకంబళాన్.
హయా న్రథా నిభా న్కన్యా ధరాం వృత్తికరీ మపి. ౨౭

అన్నం చారురసం తేభ్యో దత్వా భగవదర్పణమ్,
గోవిప్రార్థాసవ శ్శూరాః ప్రణేము ర్భువి మూర్ధభిః. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
తృతీయోఽధ్యాయః.

(తత్ర) ప్రభాసే స్నాత్వా, తదంభసా ప్రభాసాంభసా, పిత్రాదీన్, తర్పయిత్వా, బహుగుణాః వయశ్శీలాదిగుణోపేతాః, గావః గాః, విప్రేభ్యో దదుః. ౨౬

హిరణ్యాదీన్, వృత్తికరీం జీవనకరీం, ధరాం భూమిం చ, దదు రితి పూర్వేణాఽన్వయః.
యద్వా, దత్వేత్యుత్తరేణాఽన్వయః. ౨౭

(చారురసం) మృష్టరస, మన్నం, తేభ్యో విప్రేభ్యో, భగవదర్పణం యథా భవతి తథా, దత్వా, భగవత్ప్రీణనకర మన్నం దత్వేతి వా, గోవిప్రార్థాసవః గోవిప్రార్థప్రాణాః, శూరాః, యదవః, మూర్ధభిః విప్రేభ్యః భువి, ప్రణేముః నమస్కృతవంతః. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

అథ తే తదనుజ్ఞాతా భుక్త్వా పీత్వా చ వారుణీమ్,
తయా విభ్రంశితజ్ఞానా దురుక్తై ర్మర్మ పస్పృశుః. ౧

తేషాం మైరేయదోషేణ విషమీకృతచేతసామ్,
నిమ్రోచతి రవా వాసీ ద్వేణూనా మివ మర్దనమ్. ౨

భగవాం స్వాత్మమాయాయా గతిం తా మవలోక్య సః,
సరస్వతీ ముపస్పృశ్య వృక్షమూల ముపావిశత్. ౩

అహం చోక్తో భగవతా ప్రపన్నార్తిహరేణ హ,
బదరీం త్వం ప్రయాహీతి స్వకులం సంజిహీర్షుణా. ౪

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

(అథ) స్నానదానాద్యనంతరం, తే యదవ, స్తదనుజ్ఞాతాః విప్రై రనుజ్ఞాతాః, భుక్త్వా, వారుణీం పైష్టీం మదిరాం, పీత్వా, తయా వారుణ్యైవ, విభ్రష్టస్వపరవిజ్ఞానా స్సంతో, దురుక్తై ర్మర్మస్థానాని, పస్పృశుః. ౧

తత, మైరేయస్య మద్యస్య, దోషేణ మదేన విషమీకృతాని విభ్రంశితాని చేతాంసి యేషాం, తేషాం, రవౌ సూర్యే, నిమ్రోచతి అస్తం గచ్ఛతి సతి వేణూనా మివ, మర్దనం పరస్పరసంఘర్షణ మాసీత్. ౨

(భగవాం స్త్వితి.) స భగవా, నాత్మనో, మాయాయాః ప్రాక్తనసంకల్పస్య, గతిం ఫలరూపాం, తాం, స్వకులసంహృతి, మవలోక్య, సరస్వతీ ముపస్పృశ్య సరస్వత్యాం స్నాత్వా, వృక్షమూల మశ్వత్థవృక్షమూల, ముపావిశత్ ప్రావిశత్. ౩

(అహ మితి.) ప్రపన్నార్తిహరేణ, స్వకులసంజిహీర్షుణా భగవతా, త్వం, బదరీం బదరికాశ్రమం ప్రతి, ప్రయాహి గచ్ఛే త్యుక్తోఽహమ్. ౪

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

తథాపి తదభిప్రేతం జాన న్నహ మరిందమ,
పృష్ఠతో ఽన్వగమం భర్తుః పాదవిశ్లేషణాక్షమః. ౫

అద్రాక్ష మేక మాసీనం విచిన్వన్ దయితం పతిమ్,
శ్రీనికేతం సరస్వత్యాం కృతకేత మకేతనమ్. ౬

శ్యామావదాతం విరజం ప్రసన్నారుణలోచనమ్,
దోర్భి శ్చతుర్భి ర్విదితం పీతకౌశాంబరేణ చ. ౭

వామ ఊరా వధిశ్రిత్య దక్షిణాంఘ్రిసరోరుహమ్,
ఉపాశ్రితార్భకాశ్వత్థ మకృశం త్యక్తపిప్పలమ్. ౮

తస్మి న్మహాభాగవతో ద్వైపాయనసుహృ త్సఖా,

తథాప్యేవ ముక్తో ప్యహం, తదభిప్రేతం కులసంహారాదికం, జానన్, హే అరిందమ, విదుర, భర్తు ర్భగవతః, పాదవిశ్లేషణే అక్షమః త మేవ, పృష్ఠతో ఽన్వగమం అన్వవర్తే. ౫

ఏవ మనుగచ్ఛ న్నహం త మేవ విచిన్వన్ మనసా విచింతయన్ అద్రాక్షం చక్షుషా చ దృష్టవా నస్మి, కథం భూతం? ఏకం అసహాయం, దయితం నిరతిశయప్రియతమం, పతిం నిరుపాధిక శేషిణం, శ్రీనికేతం శ్రీనివాసం, సరస్వత్యాం సరస్వతీతీరే, కృతకేతం కృతనివాసం స్వతః అకేతనం అనాశ్రయం, తస్యైవ సర్వాశ్రయత్వాత్. ౬

(శ్యామావదాతం) నీలశ్వేతవర్ణం, విరజం నిర్మలం, ప్రసన్నే అరుణే లోచనే యస్య తం, చతుర్భి ర్దోర్భి ర్భుజైః, పీతకౌశాంబరేణ, కౌశం కౌశేయం, పీతకౌశేయాంబరేణ చ, విదితం లక్షితమ్. ౭

దక్షిణాంఘ్రిసరోరుహం, వామే ఊరౌ, అధిశ్రిత్య ఉపరి స్థాపయిత్వా, ఉపాశ్రితః పృష్ఠతోఽవష్టబ్ధః, అర్భకో బాలః కోమలోఽశ్వత్థో యేన తం, త్యక్తపిప్పలం త్యక్తకర్మఫలం, అత ఏవ, అకృశం కర్మాయత్తకార్శ్యస్థౌల్యాధివ్యాధ్యాదిరహితమ్. ౮

(తస్మి న్నితి.) తత్ర తస్మిన్ భగవత్సన్నిధౌ, ద్వైపాయనసుహృత్సఖా, ద్వైపాయనో

లోకా ననుచరన్ సిద్ధ ఆససాద యదృచ్ఛయా. ౯

తస్యాఽనుషక్తస్య మునే ర్ముకుందః ప్రమోదభావానతకంధరస్య,
ఆశృణ్వతో మా మనురాగహాససమీక్షయా విశ్రమయ న్నువాచ. ౧౦

శ్రీ భగవా నువాచ—
వేదాఽహ మంతర్మనసి స్థితం తే దదామి య త్త ద్దురవాప మన్యైః,
స త్వే పురా విశ్వసృజాం వసూనాం మత్సిద్ధికామేన వసో త్వయేష్టః. ౧౧

స ఏష సాధో చరమో భవానా మాసాదిత స్తే మదనుగ్రహోఽయమ్,
యస్మా న్నృలోకా న్రహ ఉత్సృజంతం దిష్ట్యా దదృశ్వా న్విశదానువృత్త్యా. ౧౨

వ్యాసః, తస్య సుహృ న్మిత్రం, సఖా చ సౌహార్దం సహధ్యేతృత్వం చోభయ మపి వివక్షితం, మహా భాగవతః భాగవతాగ్రగణ్యః, అత ఏవ, సిద్ధః కృతకృత్యః, మైత్రేయః, లోకా, ననుచరన్, యదృచ్ఛయా ఆగతః. ౯

(తస్యేతి.) ప్రమోదేన భగవద్దర్శనజనితసంతోషేణ, భావేన భక్త్యా చ ఆనతా కంధరా యస్య, అనురక్తస్య భగవ త్యనురాగయుక్తస్య తస్య మునే ర్మైత్రేయస్య, ఆశృణ్వత స్సతః, ముకుందో భగవాన్, అనురాగహాససమీక్షయా అనురాగహాసాన్వితవిలోకనేన, విశ్రమయన్ శ్రమహానిం జనయన్, మాం ప్రత్యువాచ. ౧౦

భగవదుక్తి మేవాహ ద్వయేన (వేదేతి.) హే వసో ఉద్ధవ, పూర్వజన్మాభిప్రాయేణేదం సంబోధనం, విశ్వసృజాం ప్రజాపతీనాం, వసూనాం చ, సత్రే పురా పూర్వజన్మని, మత్సిద్ధికామేన మత్ప్రాప్తికామేన, త్వయా వసునా, అహ, మిష్ట స్సమ్య గారాధితః, అత, స్తే తవ, అంతర్మనసా అంతఃకరణేన ఈప్సితం య త్త, ద్వేద జానామి, అన్యైః అనారాధితమచ్చరణైః, దురవాపం దుఃఖేనాప్యాఽఽప్తు మశక్యం, తద్దదామి దాస్యామి. ౧౧

(స ఇతి.) హే సాధో ఉద్ధవ, భవానాం జన్మనాం, మధ్యే, స ఏష భవః, చరమః అంతిమః, కుతః? య ద్యస్మా, త్తే త్వయా, మదనుగ్రహః ఆసాదితః లబ్ధః, యస్మా చ్చ, పునః, నృలోకా న్మర్త్యలోకాన్, రహ ఏకాంతే, ఉత్సృజంతం త్యజంతం, మర్త్యలోకా ద్వైకుంఠం గచ్ఛంతం, మాం, విశదానువృత్త్యా ఏకాంతభక్త్యా, దదృశ్వాన్ దృష్టవా నసి, ఏత ద్దిష్ట్యా జాత మిత్యర్థః, ౧౨

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

పురా మయా ప్రోక్త మజాయనాభ్యపద్మే నిషణ్ణాయ మమాఽఽదిసర్గే,
జ్ఞానం పరం య న్మహిమావభాసం యత్సూరయో భాగవతం వదంతి. ౧౩

ఇత్యాదృతోక్తః పర మస్య పుంసః ప్రతీక్షణానుగ్రహభాజనోఽహమ్.
స్నేహోర్ధ్వరోమాస్ఖలితాక్షర స్తం ముంచం చ్ఛుచః ప్రాంజలి రాబభాషే. ౧౪

కో న్వీశతే పాదసరోజభాజాం సుదుర్లభోఽర్థేషు చతుర్ష్వపీహ.
తథాపి నాఽహం ప్రవృణోమి భూమ న్భవత్పదామ్భోజనిషేవణోత్సుకః. ౧౫

కర్మా ణ్యనీహ స్యభవోఽభవస్య తే దుర్గాశ్రయోఽథారిభయా త్పలాయనమ్.

కిం దదాసీ త్యపేక్షాయాం దేయం నిర్దిశతి (పురేతి.) ఆదిసర్గే సృష్ట్యుపక్రమే, నాభ్యే నాభౌ భవం నాభ్యం, తస్మిన్. పద్మే కమలే, నిషణ్ణా యోపవిష్టాయ, అజాయ, పురా పూర్వకాలే, మయా ప్రోక్తం. మమ మహిమా అవభాస్యతే ప్రకాశ్యతే అనేనేతి మన్మహిమావభాసం. య, దేవ, సూరయో, భాగవత మితి వద న్తి తత్పరమం జ్ఞానం దదామీ త్యనుషంగః. ౧౩

ఏవం భగవతో క్తే మయ్యైవ ముక్త మిత్యాహ (ఇతీతి.) ఇతి ఇత్థ, మాదృతోక్తః ఆదృతశ్చాసా వుక్తశ్చ, పరమస్య పుంసః, పరమపురుషస్య, ప్రతీక్షణం కృపావలోకన, మనుగ్రహ శ్చ, తయోః పాత్రభూతః స్నేహోర్ధ్వరోమా స్నేహేన ఊర్ధ్వాని పులకితాని రోమాణి యస్య సః, స్ఖలితాక్షరః గద్గదవా, గహం, శుచః ఆనన్దాశ్రూణి. ముంచన్ ప్రాంజలిః, తం ప్రత్యాబభాషే అభాషితవా నస్మి. ౧౪

కి మాభాషితవానసీ త్యత ఆహ (క ఇతి.) హే ఈశ, తే తవ, పాదసరోజభాజాం పాదకమలం భజమానానాం, ఇహ పురుషాణాం, చతుర్షు అర్థేషు ధర్మార్థకామమోక్షేషు, కోను సుదుర్లభః నకోపి దుర్లభ ఇత్యర్థః, పురుషార్థచతుష్టయస్య సులభత్వేపి, హే భూమన్ విభో, నాహం ప్రవృణోమి, పురుషార్థచతుష్టయ మితి శేషః. కథంభూతోఽహం. భగవత్పదామ్బుజయోః నిషేవణే ఔత్సుక్యం యస్య సః "తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త" ఇత్యుక్తవిధజ్ఞాన్యహమ్. ౧౫

నిత్యయోగవిరోధినం ధర్మాదికం, న వృణోమి, కిం త్వఘటనఘటనాసామర్థ్యరూపాం, భవదీయాం శక్తిం, స్మరతాం చిత్తం, పారవశ్యం యాతీత్యాబ్రువ మిత్యాహ (కర్మాణీతి.) అనీహస్య,

కాలాత్మనో యత్ప్రమదాయుతాశ్రమ స్స్వాత్మ రతేః ఖిద్యతి ధీ ర్విదామపి. ౧౬

మన్త్రేషు మాం వా ఉపహూయ య త్త్వ మకుంఠితాఖండసుఖాత్మబోధః,
పృచ్ఛేః ప్రభో ముగ్ధవ దప్రమ త్త స్త న్నో మనో మోహయతీవ దేవః. ౧౭

జ్ఞానం పరం స్వాత్మరహః ప్రకాశం ప్రోవాచ కస్మై భగవాన్ సమగ్రం,
అపి క్షమం నో గ్రహణాయ భ ర్త ర్వదాంజసా య ద్వృజినం తరేమ. ౧౮

నిర్వ్యాపారస్య తవ కర్మాణి, అభవస్య జన్మరహితస్య, భవః, కాలాత్మనః కాలశరీరకస్య, దుర్గాశ్రయః ద్వారకారూపజలదుర్గాశ్రయణం, యచ్చ, అరిభయా త్కాలయవనాదిభయా త్పలాయనం స్వాత్మరతేః, ప్రమదాయుతాశ్రమః బహ్వీభిః ప్రమదాభిః స్త్రీభిః యుక్తః, యః ఆశ్రమః గృహస్థాశ్రమ, ఇతి చ యత్, ఇహ అస్మిన్ విషయే, విదాం విదుషా మపి, ధీః ఖిద్యతి పారవశ్యం యాతి. ౧౬

కించ. మన్త్రేషు ప్రస్తుతేషు సత్సు, మా ముపహూయ వై ఆహూయైవ పృచ్ఛేః పృష్టవా నసి, కథంభూత స్త్వం? అకుణ్ఠితాఖణ్డసదాత్మబోధః అకుణ్ఠితః ఆవరణరహితః అఖండః అపరిచ్ఛిన్నః, ఆత్మనః స్వస్య, బోధః, యస్య సః, అనావృతాఽపరిచ్ఛిన్నాఽఽత్మజ్ఞాన ఇత్యర్థః, అతఏవాఽప్రమ త్తః, స్వయ మేవంభూతోపి, ముగ్ధ ఇవ మూఢ ఇవ, య త్పృష్టవా నసి త న్మే, మనో, మోహయతీవ మోహం ప్రాపయతీవ వర్తతే, ఇవశబ్దేన పరమార్థత ఏతత్సర్వ ముపపన్న మేవేతి సూచ్యతే, తథాహి అకర్మాయ త్తక్రియస్య లీలయా కర్మాణి, అకర్మాయ త్తభవస్య స్వేచ్ఛోపా త్తాప్రాకృతదివ్యమంగళాస్పద విగ్రహపరిగ్రహరూపో భవ శ్చ, ఉపపద్యతే దుర్గాశ్రయాదికం మ ర్త్యలీలయోపపద్యతే "యో వై బాలక ఏతేషాం పురుషాణాం క ర్తా యస్య చైత త్కర్మ" అజాయమానో బహుధా విజాయతే "లోకవ త్తు లీలాకైవల్య" మిత్యాది శ్రుతిసూత్రాదిభ్యః. ౧౭

ఏవ ముక్త్వా హార్ద మపి నివేదితవా నస్మీత్యాహ (జ్ఞాన మితి.) స్వాత్మన స్తవ, రహః యాథాత్మ్యం, తస్య ప్రకాశకం, పరం జ్ఞాతవ్యేషు ప్రధానభూతం, సమగ్ర మంగోపేతమ్. యత్ జ్ఞానం. భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యో భగవాన్, కస్మై కాయ, బ్రహ్మణే. సర్వనామత్వ మార్షం, ప్రోవాచ ఊచివాన్, తత్, జ్ఞానం, హే భ ర్తః స్వామిన్, నః అస్మాకం, గ్రహణాయ గ్రహీతుం. క్షమం యోగ్యం, అసి చేత్. వద, యత్ యస్మాత్ జ్ఞానాత్. వృజినం దుఃఖాత్మకసంసారం, అంజసా సుఖేన, తరేమ అతివ ర్తేమహి. ౧౮

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

ఇత్యావేదితహార్దాయ మహ్యం స భగవాన్ గురుః,
ఆదిదేశారవిందాక్ష ఆత్మనః పరమాం గతిం. ౧౯

స ఏవ మారాధితతీర్థపాదా దధీతతత్త్వాత్మవిబోధమార్గః,
ప్రణమ్య పాదౌ పరివృత్య దేవమిహాగతోహం విరహాతురాత్మా. ౨౦

సోహం తద్దర్శనాహ్లాదవియోగార్తియుతః ప్రభోః,
గమిష్యే దయితం తస్య బదర్యాశ్రమమండలం. ౨౧

యత్ర నారాయణో దేవో నరశ్చ భగవా నృషిః,

ఏవం స్వాభిప్రాయే నివేదితే మహ్యం స భగవాం స్తత్వ ముపదిదేశేత్యాహ (ఇతీతి.) ఇతి ఇత్థం, ఆవేదితం నివేదితం హార్దం అభిప్రాయః యేన తస్మై మహ్యం, స భగవా. నరవిన్దాక్షః. ఆత్మనః స్వాత్మనః పరమాం, పరో జ్ఞాతవ్యో. మా, న. యస్యా స్తాం పరమాం, జ్ఞాతవ్యాంతర రహితాం స్థితిం యాథాత్మ్యావగతిం, ఆదిదేశ ఉపదిదేశ. ౧౯

ఉపసంహరతి (స ఇతి.) ఆరాధితపాదతీర్థాత్, తీర్థశబ్దః పావనవాచీ, ఆరాధితపవిత్రపాదా దిత్యర్థః, యద్వా. పాదే తీర్థం యస్య సః, ఆరాధిత శ్చాసౌ పాదతీర్థశ్చ, తస్మా ద్భగవతః ఏవం, అధీతతత్త్వాత్మవిబోధమార్గః, తత్త్వాత్మకపరమాత్మయాథాత్మ్యావగతిరూపో బోధ, స్స మృగ్యతే పరిశీల్యతే అనేనేతి తత్త్వాత్మవిబోధమార్గః. ఆత్మయాథాత్మ్యావగతిప్రకాశకం శాస్త్రం, అధీత స్తత్త్వాత్మవిబోధమార్గో యేన సోహం. పాదౌ భగవత శ్చరణౌ, ప్రణమ్య, దేవం, పరివృత్య ప్రదక్షిణీకృత్య, తద్విరహేణ భగవద్విశ్లేషేణ, ఆతురః ఖిన్నః ఆత్మా చిత్తం యస్య సః, ఏవం భూత స్సన్నిహాఽఽగతోఽస్మి. ౨౦

ఇహాఽఽగత స్త్వం క్వ గమిష్యసీత్యత ఆహ (స ఇతి.) సోఽహం, బదరీం త్వం ప్రయాహీ త్యాజ్ఞప్తోఽహం, తస్య భగవతో, దర్శనేన, యో ఽయ మాహ్లాదః, వియోగేనాఽఽర్తిశ్చ. తాభ్యాం యుత స్సన్ ప్రభో ర్భగవత, స్తస్య, దయితం ప్రియం, బదర్యాశ్రమమణ్డలం గమిష్యే. ౨౧

ఆశ్రమం ప్రస్తౌతి (యత్రేతి.) యత్ర బదర్యాశ్రమమణ్డలే, ఋషి స్సర్వజ్ఞో నారాయణో

మృదు తీవ్రం తపో దీర్ఘం తేపాతే లోకభావనౌ. ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుద్ధవా దుపాకర్ణ్య సుహృదాం దుస్సహం వధం,
జ్ఞానేనాశమయత్ క్షత్తా శోక ముత్పతితం బుధః ౨౩

స తం మహాభాగవతం వ్రజంతం కౌరవర్షభః,
విస్రంభా దభ్యధ త్తేదం ముఖ్యం కృష్ణపరిగ్రహే. ౨౪

విదుర ఉవాచ—

జ్ఞానం పరం స్వాత్మరహఃప్రకాశం యదాహ యోగేశ్వర ఈశ్వర స్తే,
వక్తుం భవా న్నోఽర్హతి యద్ధి విష్ణో ర్భృత్యా స్స్వభృత్యార్థకృత శ్చరంతి. ౨౫

నర శ్చ, మృదు, లోకానాం క్షేమస్వస్త్యాదికరం, తీవ్రం దుశ్చరం, దీర్ఘ మాకల్పాంతం తప, స్తేపాతే చక్రాతే, కథంభూతౌ తేపాతే, లోకభావనౌ లోకానుగ్రాహకౌ. ౨౨

ఏవ ముద్ధవా దుపశ్రుతవృత్తాన్తస్య క్షత్తు రవస్థితిప్రకార మాహ బాదరాయణి శ్లోకద్వయేన (ఇతీతి.) క్షత్తా, బుధః విద్వాన్, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఉద్ధవా దుద్ధవముఖాత్, జ్ఞాతీనాం, దుస్సహం సోఢు మశక్యం, అత్యన్తదుఃఖజనక మిత్యర్థః, వధం నాశ, ముపాకర్ణ్య శ్రుత్వా, ఉత్పతిత ముత్పన్నం శోకం జ్ఞానేన స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన, అశమయత్. ౨౩

(స ఇతి.) సః కౌరవర్షభః విదురః, వ్రజన్తం ప్రజిష్యన్తం, బదర్యాశ్రమం ప్రతీతి శేషః మహాభాగవతం భాగవతశ్రేష్ఠ ముద్ధవం, విస్రంభా ద్విశ్వాసాత్, ఇద మభ్యధత్త అనుసంహితవాన్, నిశ్చితవా నిత్యర్థః. కిం కృష్ణపరిగ్రహే కృష్ణానుగ్రహే అయ ముద్ధవో ముఖ్య ఇతి కృష్ణపరిగ్రహవిష యాణాం మధ్యే అయం ముఖ్య ఇతి. విశ్వాసపూర్వకం నిశ్చితవా నిత్యర్థః. ౨౪

అథ శ్రుతభగవ ద్వృత్తాంతం తదుపదిష్టతత్త్వజిజ్ఞాసుః క్షత్తా పృచ్ఛతి (జ్ఞాన మితి.) యోగీశ్వరః యోగఫలప్రద, ఈశ్వరో భగవాన్, తే తుభ్యం. స్వాత్మరహఃప్రకాశం, పరం, యత్ జ్ఞాన, మాహ తత్ జ్ఞానం, భవాన్, నః అస్మభ్యం, వక్తు మర్హతి, య ద్యస్మా ద్విష్ణోర్భక్తాః స్వభృత్యార్థకృతః స్వభృత్యర్థకృతః స్వభృత్యప్రయోజనకారిణః, చరంతి హి. ౨౫

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

ఉద్ధవ ఉవాచ—

నను తే తత్త్వసంరాధ్యఋషిః కౌషారవోఽంతిమే,
సాక్షా ద్భగవతాదిష్టో మర్త్యలోకం జిహాసతా. ౨౬

ఇతి సహ విదురేణ విశ్వమూర్తే ర్గుణకథయా సుధయాప్లుతోరుతాపం,
క్షణ మివ పులినే యమస్వసు స్తాం సముషిత ఔపగవి ర్నిశాం తతోఽగాత్. ౨౭

రాజోవాచ—

నిధన ముపగతేషు వృష్ణిభోజే ష్వధిరథయూథపయూథపేషు ముఖ్యః,

తత్త్వజిజ్ఞాసునా క్షత్త్రా పృష్ట ఉద్ధవ ఆహ (నన్వితి.) నను హే విదుర, తే త్వయా ఋషిః తత్త్వదర్శీ, కౌషారవో మైత్రేయః, తత్త్వసంరాధ్యః తత్త్వోపదేశార్థ, మారాధనీయః పూజ్యః న త్వహం, కథంభూతః కౌషారవిః, మర్త్యలోకం, జిహాసతా హాతు మిచ్ఛతా, భగవతా, అంతిమే మత్సమీపే, సాక్షా దాదిష్టః ఆజ్ఞప్తః, తీర్థా న్యటిత్వా భవ స్త ముపపన్నాయ క్షేత్రే త్వ ముపదిశే త్యాదిష్ట ఇత్యర్థః. ౨౬

విదురోద్ధవసంవాద ముపసంహరతి వైయాసకిః (ఇతీతి.) ఇతీత్థం, విదురేణ సహ, విశ్వమూర్తేః విశ్వశరీరకస్య భగవతో, గుణకథారూపయా సుధయా, ఆప్లుతః నిరస్తః ఉరుతాపో, యస్య సః, ఔపగవి రుద్ధవః, యమస్వసుః యమునాయాః పులినే, తాం నిశాం రాత్రిం, క్షణ మివ సముషితః సమ్య గ్భగవద్గుణకథయా తాం రాత్రిం క్షణ మివ నీత్వా, తతః యమునాయాః అగాత్, బదర్యాశ్రమం ప్రతీతి శేషః. ౨౭

అత్రోద్ధవవిషయే, కించి ద్రాజా పృచ్ఛతి (నిధన మితి.) వృష్ణిభోజేషు నిధనం బ్రహ్మ శాపేన నాశ ముపగతేషు సత్స్వుద్ధవ స్తు కథ మేకోఽవశిష్టః, అస్యాపి విప్రశాపవిషయత్వాదిత్యభిప్రాయః కిము వక్తవ్యం, వృష్ణ్యాదయో నిధన ముపగతా ఇతి, యత్, యతః, అతిరథానాం యూథం పాంతీ త్యతిరథయూథపా, స్తేషా, మపి, యే, యూథపా, స్తేష్వపి, ముఖ్య, స్త్ర్యధీశో లోకత్రయేశః

స తు కథ మవశిష్ట ఉద్ధవో య ద్ధరి రపి తత్యజ ఆకృతిం త్ర్యధీశః. ౨౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

బ్రహ్మశాపాపదేశేన కాలేనాఽమోఘవాంఛితః,
సంహృత్య స్వకులం స్ఫీతం త్యక్ష్య న్దేహ మచింతయత్. ౨౯

అస్మా ల్లోకా దుపరతే మయి జ్ఞానం మదాశ్రయం,
అర్హ త్యుద్ధవ ఏవాఽద్ధా సంప్రత్యాత్మవతాం వరః. ౩౦

నోద్ధవోఽణ్వపి మన్న్యూనో యద్గుణై ర్నార్దితః ప్రభుః,

హరి రపి, ఆకృతిం మనుష్యసజాతీయసంనివేశం, తత్యజ తిరోభావయామాస, అత్ర భూత్యాగ ఏవ వివక్షితః. సర్వే నిత్యా శ్శాశ్వతా శ్చ దేహా స్తస్య మహాత్మన" "ఇతి స్మరణాత్. ౨౮

విప్రశాపాదే స్సర్వస్య భగవత్సంకల్పానువిధాయిత్వా త్తత్సంకల్పే నాయం శాపవిషయో ప్యుద్ధవ ఇహైవ స్థాపిత ఇత్యు త్తర మాహ వైయాసకిః (బ్రహ్మేత్యాది) బ్రహ్మశాపాపదేశేన విప్రశాప వ్యాజేన, కాలేన స్వసంకల్పితకాలేన, అమోఘం వాంఛితం యస్య సః, సత్యసంకల్ప ఇత్యర్థః. ఏవం భూతో భగవాన్, స్ఫీతం సమృద్ధం, స్వకులం, సంహృత్య, దేహం స్వదేహం, త్యక్ష్యన్ తిరోభావ యిష్యన్, ఇద మచి న్తయత్. ౨౯

చిన్తా మేవాహ (అస్మా దితి.) అస్మా ల్లోకాత్ మర్త్యలోకాత్. మయ్యుపరతే స్వలోకం గతే సతి, మదాశ్రయం అహ మాశ్రయో విషయో యస్య త న్మదాశ్రయం, మద్విషయకం జ్ఞానం ప్రతి, సంప్రతీ దానీం, ఉద్ధవ ఏవాఽద్ధా త త్త్వేన, సాక్షాత్ అర్హతి స్వయం గ్రహీతు మన్యాన్ గ్రాహయితుం చ ఉద్ధవ ఏవ యోగ్యః. కథంభూత ఉద్ధవః, ఆత్మవతాం స్వాత్మపరమాత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానవతాం మధ్యే. వరః ముఖ్యః. ౩౦

ఏత దేవాహ (నేతి.) ఉద్ధవః అణ్వపి మన్న్యూనః మత్తః న్యూనః, న భవతి నిరంజనః పరమం సామ్య ముపైతి "జగద్వ్యాపారవర్జం" భోగమాత్రసామ్యలింగా చ్చ "మమ సాధర్మ్య మాగతా" ఇత్యాదిశ్రుతిసూత్రస్మృత్యాదిప్రతిపన్నం భోగే సామ్యం వివక్షితం. ముక్తో మయా సహ సమానభోగయోగ్య ఇత్యర్థః. కుతః, య ద్యస్మాత్, గుణైః రజ స్తమో మిశ్రసత్త్వే, స్తత్కార్య

(విదురమైత్రేయసంవాదప్రారంభః)

అతో మద్వయునం లోకం గ్రాహయ న్నిహ తిష్ఠతు. ౩౧

ఏవం త్రిలోకగురుణా సందిష్ట శ్శబ్దయోనినా,
బదర్యాశ్రమ మాసాద్య హరి మీజే సమాధినా. ౩౨

విదురోఽప్యుద్ధవా చ్ఛ్రుత్వా కృష్ణస్య పరమాత్మనః,
క్రీడయోపాత్తదేహస్య కర్మాణి శ్లాఘితాని చ. ౩౩

దేహన్యాసం చ తస్యైవ ధీరాణాం ధైర్యవర్ధనమ్,
అన్యేషాం దుష్కరతరం పశూనాం విక్లబాత్మనామ్. ౩౪

ఆత్మానం చ కురుశ్రేష్ఠ కృష్ణేన మనసేక్షితమ్,
ధ్యాయ న్గతే భాగవతే రురోద ప్రేమవిహ్వలః. ౩౫

శబ్దాదివిషయైః ర్నార్దితః న పీడితః, అత ఏవ ప్రభుః స్వవశీకృతేంద్రియః అనేన ముక్తిసాధనసమగ్ర సంపత్తి స్సూచితా, అత ఆత్మవ ద్వరత్వా న్మద్వయునం మద్విషయం జ్ఞానం, లోకం గ్రాహయన్, ఇహ మర్త్యలోకే తిష్ఠతు ముక్తిపర్యన్తమితి శేషః. ౩౧

ఉపసంహరతి (ఏవ మితి.) ఏవం ఇత్యేవం, త్రిలోకగురుణా. శబ్దయోనినా శాస్త్రప్రమాణ గమ్యేన, భగవతా, సందిష్టః ఆజ్ఞప్తః బదర్యాశ్రమ, మాసాద్య, సమాధినా జ్ఞానయోగేన, హరిం భగవంత మీజే ఇష్టవాన్. ౩౨

(విదుర ఇతి.) విదురః, క్రీడయా క్రీడార్థం ఉపాత్తదేహస్య స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్య విగ్రహస్య, పరమాత్మనః శ్రీకృష్ణస్య, కర్మాణి శ్లాఘితాని చరిత్రాణి చ ఉద్ధవా, చ్ఛ్రుత్వా. తస్యైవ భగవతః, ధీరాణాం యోగినాం. ధైర్యవర్ధనం యోగవర్ధకం, విక్లబాత్మనాం అధీరచిత్తానాం, పశూనా మజ్ఞానినాం దుష్కరతరం, దేహన్యాసం చ దేహత్యాగప్రకారం చ హే కురుశ్రేష్ఠ రాజన్, కృష్ణేన భగవతా కర్త్రా, మనసా కరణేన, ఈక్షితం దృష్టం, ఆత్మానం స్వాత్మానం చ, శ్రుత్వా, భాగవతే ఉద్ధవే, గతే సతి, త మేవ కృష్ణ మేవ, ధ్యాయన్ ప్రేమవిహ్వలః నిరతిశయభగవత్ప్రేమపరవశః, రురోద. ౩౩-౩౪-౩౫

కాళింద్యాః కతిభి స్సిద్ధోఽహోభి ర్భాగవతర్షభః,
ప్రాపద్యత స్వస్సరితం యత్ర మిత్రాసుతో మునిః. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే.
విదురోద్ధవసంవాదో నామ-చతుర్థోఽధ్యాయః.

(కాళిన్ద్యా ఇతి.) భాగవతర్షభః భాగవతశ్రేష్ఠో, విదురః. స్వయం సిద్ధః పరినిష్పన్న యోగనిష్ఠ ఏవ, కతిభి రహోభి ర్దినైః, కాళిన్ద్యాః యమునాయా స్సకాశాత్, స్వస్సరితం గంగాం, ప్రాపద్యత ప్రాప్తః. యత్ర గంగాతీరే హరిద్వారే, మిత్రాసుతో మైత్రేయః, ఆస్తే తత్ప్రాపద్యతే త్యర్థః. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః.

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ద్వారి ద్యునద్యా ఋషభః కురూణాం మైత్రేయ మాసీన మగాధబోధమ్.
క్షత్తోపసృత్యాఽచ్యుతభావశుద్ధః పప్రచ్ఛ సౌశీల్యగుణాభితృప్తః. ౧

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

సుఖాయ కర్మాణి కరోతి లోకో న తైః సుఖం వాఽన్య దుపారమం వా,

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఏవం "కుత్ర క్షత్తు ర్భగవతో మైత్రేయేణాఽఽస సంగమః కదా వా సహసంవాద" ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం, అథేతఃప్రభృతి తృతీయచతుర్థస్కన్ధాభ్యాం విదురమైత్రేయసంవాదం వివక్షిష్యం స్తావ ద్విదురస్య మైత్రేయోపసత్తిప్రకారం తత్ప్రష్టభగవల్లీలారూపమహదాదిసృష్టి ప్రకారం చాహాఽనేన పంచమే నాధ్యాయేన. తావ దత్ర థావిధి క్షత్తు ర్మైత్రేయోపసత్తి మాహ వైయాసకిః (ద్వారీతి) ద్యునద్యాః గంగాయాః, ద్వారి ద్వారే. ఆసీనం నిషణ్ణం, అగాధబోధం, అగాధః అపారః బోధః ఆత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం యస్య తం "శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ" మిత్యాద్యుక్తాచార్య లక్షణలక్షిత మిత్యర్థః. ఏవంభూతం మైత్రేయ ముపసృత్య "స గురు మేవాఽభిగచ్ఛే త్సమిత్పాణి" రిత్యాద్యుక్తరీత్యా. ఉప సమీపే, ప్రాప్య, క్షత్తా, పప్రచ్ఛ. కథంభూతః క్షత్తా, అచ్యుతభావః పరమాత్మభక్తిః, తేన శుద్ధః నిర్మలచిత్తః, అనేన "ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయే" త్యస్యార్థ ఉక్తః. సౌశీల్యగుణాభితృప్తః, సౌశీల్యం మహతో మందైస్సహ నీరంధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం మైత్రేయస్య సౌశీల్యగుణేనాఽభితృప్తః, సత్యార్జవదయాదానాహింసాదినా మప్యుపలక్షణం, తై రప్యభితృప్తః. ఏతేనాఽఽచార్యత్వపూర్తి రభిప్రేతా. ౧

కిం పృష్టవా నిత్యపేక్షాయాం తావ "త్పరీక్ష్య లోకా" నిత్యస్యార్థం సూచయం, స్తత్ప్రశ్న మేవాహ (సుఖాయే త్యాదినా.) లోకః జనః సుఖాయ సుఖార్థం, సుఖలిప్సయేత్యర్థః, కర్మాణి కృష్యాదీని లౌకికాని, శ్రౌతస్మార్తాని చ. కరోతి, తైః కర్మభిః, సుఖం వా నిరతిశయసుఖం వా, అన్య దుపారమం వా అన్యస్య దుఃఖస్యోపారమం ఆత్యంతికనివృత్తిం వా, న విన్దేత న విందతే, కింతు, తతః తైః కర్మభిః, భూయః పునః, దుఃఖ మేవ, విందేత, అత్ర. నిరతిశయసుఖప్రాప్తౌ. ఆత్యంతిక

విన్దేత భూయ స్తత ఏవ దుఃఖం యదత్ర యుక్తం భగవా న్వదే న్నః. ౨

జనస్య కృష్ణా ద్విముఖస్య దైవా దధర్మశీలస్య సుదుఃఖితస్య.
అనుగ్రహాయేహ చరంతి నూనం భూతాని భవ్యాని జనార్దనస్య. ౩

తత్సాధువర్యాదిశ వర్త్మ శం న స్సంసాధితో భగవా న్యేన పుంసామ్,
హృది స్థితో యచ్ఛతి భావపూతే జ్ఞానం స్వతత్త్వాధిగమం పురాణమ్. ౪

కరోతి కర్మాణి కృతావతారో యా న్యాత్మతన్త్రో భగవాం స్త్ర్యధీశః,

దుఃఖనివృత్త్యై చ, సాధనత్వేన, య, ద్యుక్తం కర్తవ్యం, తత్, నః అస్మభ్యం, భగవాన్ ఉత్పత్త్యాది జ్ఞానసంపన్నః త్వం. వదేత్ వదేత్యర్థః "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవ మేవాఽముత్ర పుణ్యకృతో లోకః క్షీయత" ఇత్యుక్తరీత్యా, కర్మణాఽఽమాత్యంతికదుఃఖనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయ సుఖప్రాప్తిసాధనత్వానుపపత్తిం పరీక్షమాణాయ, నిరతిశయసుఖసాధనవివిత్సావతే మహ్యం ముపదిశే త్యర్థః. ౨

నివృత్తబాహ్యాభ్యంతరకరణవ్యాపారస్య భగవత్ప్రవణైకచిత్తస్య మే కిం భవత్కృత ప్రశ్నానాం ప్రతివచనేన ప్రయోజన, మిత్యాశంకాం శమయం స్తస్య ప్రతివచనౌత్సుక్య మావిష్కరోతి (జనస్యేతి.) దైవాత్ పూర్వకర్మవశాత్. అధర్మశీలస్య అధర్మనిరతస్య "పాపం ప్రజ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునః పునః, నష్టప్రజ్ఞః పాప మేవ నిత్య మారభతే జన" ఇతి వచనాత్, అత ఏవ, కృష్ణా ద్విముఖస్య పరాఙ్ముఖస్య, అత ఏవ, సుదుఃఖితస్య అతిదుఃఖితస్య. జనస్య. అనుగ్రహాయ, భవ్యాని భద్రాణి. జనార్దనస్య విష్ణో, ర్భూతాని విష్ణుభక్తాః భవంత ఇత్యర్థః, ఇహ మర్త్యలోకే, చరన్తి. కృపాళూనాం భవతాం లోకానుజిఘృక్షయైవ మర్త్యలోకే సంచరణ మిత్యర్థః. ౩

బుభుత్సితాని క్రమశః పృచ్ఛతి (తదితి.) హే సాధువర్య, శం సుఖసంపాదకం తద్వర్త్మ ఉపాయం. నః. ఆదిశ కథయ, కథంభూతం వర్త్మ, యేన వర్త్మనా ఆరాధితః, సః భగవాన్, పుంసాం. భక్తిపూతే భక్తియోగేన పవిత్రితే, హృది హృదయే, స్థితః, తత్త్వాధిగమం, తత్త్వ మధిగమ్యతే యేన తత్తత్త్వావభాసకం, పురాణం అనాదివేదప్రమాణకం జ్ఞానం, యచ్ఛతి. తద్వర్త్మాదిశే త్యర్థః. ౪

(కరోతీతి.) త్ర్యధీశః త్రిలోకేశః భగవాన్, స్వతంత్రః అకర్మవశ్య ఏవ, కృతావతారః,

(క్షత్తే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

యథా ససర్జాగ్ర ఇదం నిరీహః సంస్థాప్య వృత్తిం జగతో విధత్తే. ౩

యథా పున స్స్వే ఖ ఇదం నివేశ్య శేతే గుహాయాం స నివృత్తవృత్తిః,
యోగేశ్వరాధీశ్వర ఏక ఏత దనుప్రవిష్టో బహుధా యథాఽఽసీత్. ౪

క్రీడ న్విధత్తే ద్విజగోసురాణాం క్షేమాయ కర్మా ణ్యవతారభేదైః,
మనో న తృప్య త్యధిశృణ్వతాం న స్సుశ్లోకమౌళే శ్చరితామృతాని. ౫

యై స్తత్త్వభేదై రధిలోకనాథో లోకా నలోకాన్ సహ లోకపాలాన్,

బ్రహ్మాదిరూపేణ కృతానుప్రవేశావతారః. యాని కర్మాణి కరోతి, అగ్రే సృష్టేః పూర్వం నిరీహః నిర్వ్యాపార ఏవ. స్వయ, మిదం విశ్వం, యథా యేన ప్రకారేణ. ససర్జ. యథా సంస్థాప్య సమ్యక్స్థితిం రక్షాం కృత్వా జగతః, వృత్తిం జీవికాం విధత్తే కరోతి. ఏత ద్వర్ణయే త్యుపరితనేనాఽన్వయః. ఏవమగ్రేపి ౩

(యథేతి.) స భగవాన్ స్వశరీరభూతే, ఖే సూక్ష్మావస్థాకాశాదికారణభూతే "అక్షరం తమసి లీయత" ఇత్యుక్తతమశ్శబ్దవాచ్యప్రకృతిద్రవ్యే, ఇదం కార్యం ప్రపంచం, నివేశ్య సంహృత్య, నివృత్తవృత్తిః నివృత్తజగద్వ్యాపారః, గుహాయాం పరమాకాశే. వైకుంఠ ఇత్యర్థః, శేతే వసతి. హే యోగీశ్వరాధీశ్వర, యోగీశ్వరశ్రేష్ఠ ఏక, స్స్వయం, ఏత చ్చిదచిదాత్మకం జగ దనుప్రవిష్టః, స్వప్రశాసనాధీనం కుర్వన్, ధారకతయా స్థితః, బహుధా దేవమనుష్యాదిబహునామభాక్, యథా, ఆసీత్ బభూవ ౪

యథా చ ద్విజగోసురాణాం బ్రాహ్మణగోదేవతానాం, క్షేమాయ, అవతారభేదైః రామకృష్ణాద్యవతారభేదైః, భేదశబ్దో గౌణావేశశాక్త్యాద్యవతారాణాం, ప్రదర్శనార్థః, స్వయం క్రీడ న్నేవ, కర్మాణి దుష్కృద్వినాశసాధుపరిత్రాణాదిరూపకర్మాణి, విధత్తే కరోతి అన్య దపి ప్రక్ష్యమాణః, అన్తరా, స్వస్య ప్రతివచనశ్రవణౌత్సుక్య మావిష్కరోత్యర్ధేన (మన ఇతి.) సుశ్లోకమౌళేః, సుష్ఠు శ్లోక్యంతే కీర్త్యంత ఇతి సుశ్లోకాః పవిత్రకీర్తిమన్తః, తేషాం మౌళి రివ ప్రధానః, తస్య భవతః, చరితామృతాని అమృతతుల్యాని చరిత్రాణి, శృణ్వతా మపి. నః, మనః. న తృప్యతి. ౫

పృచ్ఛతి (యై రితి.) అలోకనాథః, లోకాధిపతిః, యై స్తత్త్వభేదైః మహదాదిభి రిత్యర్థః.

అచీక్లృపద్యత్ర హి సర్వస త్త్వనికాయభేదాధికృతః ప్రతీతః. ౮

యేన ప్రజానా ముత ఆత్మకర్మరూపాభిధానాం చ భిదాం వ్యధ త్త,
నారాయణో విశ్వసృగాత్మయోని రేత చ్చ నో వర్ణయ విప్రవర్య. ౯

పరావరేషాం భగవ న్వ్రతాని శ్రుతాని మే వ్యాసముఖా దభీక్ష్ణమ్.
అతృప్నుమః క్షుల్లసుఖావహానాం తేషా మృతే కృష్ణకథామృతౌఘాత్. ౧౦

క స్తృప్నుయా త్తీర్థపదోఽభిధానా త్సత్రేషు సత్సూరిభి రీడ్యమానాత్,

---

సహలోకపాలాన్ సహ విద్యమానాః లోకపాలాః యేషాం తాన్. లోకాన్, అలోకాన్, లోకాలోక బహిర్భాగాన్, నరకా న్వా. అచీక్లృపత్ కల్పయామాస, తా న్వర్ణయేత్యర్థః. యత్ర యేషు లోకాదిషు సర్వాణి యాని సత్త్వాని ప్రాణినః, తేషాం. నికాయాః సమూహాః, స్తేషాం భేదః భిదా అధికృతః కర్మానుగుణాధికారవాన్ ప్రతీతః ప్రతీయతే. ౮

(యేనేతి.) ఉత అపి చ ఆత్మయోనిః ఆత్మైవ యోనిః కారణం యస్య సః ఆత్మయోనిః, కారణా న్తరశూన్య ఇత్యర్థః, విశ్వస్రష్టా నారాయణః, ప్రజానాం వ్యష్టిభూతానాం. ఆత్మకర్మరూపాభిధానాం, ఆత్మా జ్ఞానేంద్రియగణః కర్మ కర్మేంద్రియగణః, రూపాణి దేవమనుష్యాదిరూపాణి, అభిధాః దేవో మనుష్య ఇత్యాద్యభిధాః, ఆసాం భిదాం, యేన యేన ప్రకారేణ, వ్యధ త్త అకరోత్, కిం సాక్షా త్పరంపరయా వే త్యభిప్రాయః, ఏత త్పృష్టం. చకారా దపృష్ట మపి. నోఽస్మభ్యం, హే విప్రవర్య వర్ణయ. ౯

నను, బహుశ్రుతస్య తవ కి మనయా శుశ్రూష యేత్యత ఆహ (పరావరేషా మితి) హే భగవన్ మైత్రేయ, పరే త్రైవర్ణికాః, అపరే స్త్రీశూద్రాదయ, స్తేషాం, వ్రతాని, వ్యాసముఖాత్, అభీక్ష్ణం పునః పునః. మే మయా, శ్రుతాని. భగవత్కథామృతపూరాత్, వినా, క్షుల్లసుఖావహానాం అల్ప సుఖసంపాదకానాం, తేషాం వ్రతానాం. శ్రవణేనేతి శేషః, అతృప్నుమః తృప్తా అభూమ, భగవత్కథా మృతశ్రవణేన తు న తృప్తా ఇత్యర్థః. ౧౦

ఏత దేవాహ (క ఇతి.) వః యుష్మాకం, సత్రేషు, సూరిభిః విద్వద్భిః, ఈడ్యమానాత్ ప్రస్తూయమానాత్, తీర్థపదో భగవతః, అభిధానాత్ చరిత్రాత్, కః శుశ్రూషమాణః పురుషః, తృప్నుయాత్ న కోపి తృప్నుయా దిత్యర్థః, యః తీర్థపాత్, పురుషస్య శృణ్వతః పుంసః, కర్ణనాడీం

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలావైకథనం)

యః కర్ణనాడీం పురుషస్య యాతో భవప్రదాం గేహరతిం ఛినత్తి ౧౧
మునిర్వివక్షుర్భగవద్గుణానాం సఖాపి తే భారత మాహ కృష్ణః,
అస్మిన్నృణాం గ్రామ్యసుఖానువాదే మతిర్గృహీతాఽను హరేః కథాయాం ౧౨
సా శ్రద్దధానస్య వివర్ధమానా విరక్తమన్యత్ర కరోతి పుంసః
హరేః పదానుస్మృతినిర్వృతస్య సమస్తదుఃఖాప్యయమాశు ధత్తే. ౧౩

శ్రోత్రబిలం, యాతః గతః, కథాశ్రవణేన శ్రోత్రబిలద్వారేణ హృదయం ప్రవిష్టః. భవప్రదాం సంసృతిసంపాదికాం, గేహరతిం దేహాపత్యకళత్రాది ష్వాసక్తిం, ఛినత్తి, నహ్యేవం వ్రతానాం తాపత్రయాభిహతిసామర్థ్య మస్తీతి భావః. ౧౧

నను భగవత్కథాయా ఏవ తాపత్రయాత్మకసంసృతివిచ్ఛేదకత్వే, సైవ ప్రాధాన్యేన భగవతా బాదరాయణేన మహాభారతే కిమితి నానువర్ణితా, కి మితి వా ప్రాయశో వ్రతా న్యేవ వర్ణితానీ త్యాశంక్యాన్వారోహవాద్యన్యాయేన, శ్రీమహాభారతస్యాపి భగవద్గుణానువర్ణనే తాత్పర్య మిత్యాహ (ముని రితి.) తే సఖా, మునిః కృష్ణః కృష్ణద్వైపాయనః, భగవద్గుణానాం వివక్షుః భగవద్గుణాన్ వక్తు మిచ్ఛుః, భారత మాహ. యస్మిన్ భారతే గ్రామ్యసుఖానువాదైః ద్వారభూతైః అను పశ్చాత్, హరేః కథాయాం నృణాం మతిః గృహీతా అవతారితేత్యర్థః, శాఖాచంద్రన్యాయేన భగవత్కథాయాం బుద్ధ్యవతారార్థం భారతే గ్రామ్యసుఖానువాదః కృతః న హి తావతా తత్రైవ తత్తాత్పర్య మితి వక్తుం యుక్తమ్, తదుక్త మితిహాససముచ్చయే - కామినో వర్ణయన్ కామాన్ లోభం లుబ్ధస్య వర్ణయన్, నరః కిం ఫల మాప్నోతి కూపేఽన్ధ మివ పాతయన్, లోకచిత్తావతారార్థం వర్ణయిత్వా తు తేన తౌ, ఇతిహాసైః పవిత్రార్థైః పున రత్రైవ నిందితౌ, అన్యథా ఘోరసంసారబంధహేతూ జనస్య తౌ, వర్ణయే త్స కథం విద్వా న్మహాకారుణికో ముని రితి. అతో భారతాభిప్రాయో దురవగమ ఇత్యర్థః. ౧౨

భగవత్కథాయాం మతిప్రవేశస్య ఫల మాహ (సేతి.) సా కథా హరికథా అహరహః శ్రవణేన, వృద్ధిం ప్రాప్తా సతీ, శ్రద్దధానస్య కథాశ్రవణే శ్రద్ధాం కుర్వతః పుంసః, అన్యశబ్దాదౌ విరక్తిం కరోతి, తతః కి మత ఆహ. హరేః భగవతః, పాదయో రనుస్మృత్యా అనుధ్యానేన, నిర్వృతస్య సుఖితస్య, సమస్తదుఃఖానామప్యయం నాశం విధత్తే, సా హరికథేతి శేషః, హరికథైవ స్వప్యాం శ్రద్దధానస్య శుశ్రూషో శ్శబ్దాదివిషయేషు విరక్తిం భగవత్పాదారవిందభక్తిం చ జనయతి, తాపత్రయాభిహతిం చ విధత్తే. ౧౩

తాః శోచ్యశోచ్యా నవిదోఽనుశోచే హరేః కథాయాం విముఖా నఘేన,
క్షిణోతి దేవోఽనిమిష స్తు యేషా మాయు ర్వృథావాదగతిస్మృతీనామ్. ౧౪

తదస్య కౌషారవశర్మదాతు ర్హరేః కథా మేవ కథాసు సారమ్,
ఉద్ధృత్య పుష్పేభ్య ఇవాఽఽర్తబంధో శివాయ నః కీర్తయ తీర్థకీర్తేః. ౧౫

స విశ్వజన్మస్థితిసంయమార్థే కృతావతారః ప్రగృహీతశక్తిః,
చకార కర్మాణ్యతిపూరుషాణి యానీశ్వరః కీర్తయ తాని మహ్యమ్. ౧౬

అత ఏవంవిధప్రభావవత్యాం హరికథాయాం యే విముఖా స్తాన్ శోచతి (తానితి.) శోచ్యశోచ్యాః శోచ్యానా మపి శోచ్యాః. అత్యంతశోచ్యా నిత్యర్థః, కుతః? అవిదః అజ్ఞాన్, తాన్ వదతి. తే కే? హరేః కథాయాం ఉక్తగుణశాలిన్యాం, అఘేన పాపేన, యే విముఖాః పరాఙ్ముఖాః, అత ఏవ యేషాం హరి కథావిముఖానాం ఆయుః, అనిమిషో దేవో రవిః, క్షిణోతి క్షపయతి, కి మిద ముచ్యతే - యతః కథా శ్శృణ్వతోఽప్యాయుః క్షిణోతీ త్యాశంకాం శమయన్ విముఖా న్విశినష్టి (వృథావాదగతిస్మృతీనా మితి.) వాదో వాగ్వ్యాపారః, గతి ర్దేహవ్యాపారః, స్మృతి ర్మనోవ్యాపారః. వృథా వ్యర్థాః. వాదగతిస్మృతయో యేషాం తేషాం భగవతః కథా శ్శృణ్వతస్తు వాదగతిస్మృతయ స్సఫలా ఇత్యర్థః. ఆయుః క్షపణం తు తుల్య మేవ. ౧౪

ప్రశ్న ముపసంహరతి ద్వాభ్యామ్ (తదితి.) త త్తస్మాత్, హరికథాయా ఏవ సమస్తదుఃఖ వ్యయకరత్వా ద్ధేతోః, హే కౌషారవ మైత్రేయ, శర్మదాతుః సుఖప్రదస్య, పవిత్రకీర్తే, రస్య హరేః కథా మేవ, కథాసు, సారం సారభూతాం, ఉద్ధృత్య, పుష్పేభ్యో మధుకరో మధ్వివ, నః, శివాయ, హే ఆర్తబన్ధో తాపత్రయాభిపీడితానాం సుఖకర, కీర్తయ కథయ. ౧౫

భగవత్కథాస్వపి ప్రాధాన్యేన శ్రీకృష్ణకథైవ కథనీయేత్యాహ (స ఇతి.) యో భగవాన్ విశ్వస్య, జన్మస్థితిసంయమార్థే సృష్టిస్థితిసంహారార్థం ప్రగృహీతశక్తిః ప్రగృహీతా ఉపాత్తా శక్తిః బ్రహ్మాదిరూపాశక్తిః యేన సః. శక్తిత న్నంశవిభూతిశరీరాదయ శ్శబ్దాః పర్యాయాః, పాల నాధికృతస్వావతారరూపవిష్ణుగతపాలనానుకూలసామర్థ్యస్య స్వశక్తిత్వం బోధ్యం. య ఏవం భూతః, స ఏవేశ్వరః కృతావతారః. అతిపూరుషాణి అతిమానుషాణి దివ్యాని కర్మాణి, చకార, తాని. మహ్యం, కీర్తయ కథయ ౧౬

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

శ్రీ శుక ఉవాచ —

ఏవం స భగవాన్ పృష్టః క్షత్త్రా కౌషారవో మునిః,
పుంసాం నిఃశ్రేయసార్థాయ త మాహ బహుమానయన్. ౧

మైత్రేయ ఉవాచ —

సాధు పృష్టం త్వయా సాధో లోకాన్ సాధ్వనుగృహ్ణతా,
కీర్తిం వితన్వతా లోక ఆత్మనాఽధోఽక్షజాత్మనః. ౨

నైత చ్చిత్రం త్వయి క్షత్త ర్బాదరాయణవీర్యజే,
గృహీతోఽనన్యభావేన య త్త్వయా హరి రీశ్వరః. ౩

మాండవ్యశాపా ద్భగవా న్ప్రజాసంయమనో యమః,

ఏవం క్షత్త్రా పృష్టో మైత్రేయ ఆహేత్యాహ వైయ్యాసకి రేకేన (ఏవ మితి.) భగవాన్ ఉత్పత్త్యాదిజ్ఞానసంపన్నః. సః కుషారవసుతో మైత్రేయః, ఏవం క్షత్త్రా విదురేణ, పుంసాం, నిశ్శ్రేయసార్థాయ మోక్షోదయాయ, స్వస్య తు సంసిద్ధత్వా న్న స్వనిశ్శ్రేయసార్థాయేత్యర్థః. ఏవ మాపృష్టః తం క్షత్తారం. బహుమానయన్ సమ్మానయన్, ఆహ ౧

పుంసాం నిశ్శ్రేయసాయేత్యనేన సూచిత మేవ క్షత్తు ర్లోకానుగ్రహకారిత్వ మావిష్కుర్వం స్తావ త్ప్రశ్న మభినందతి మైత్రేయః (సాధ్వితి.) హే సాధో విదుర. త్వయా, సాధు సమ్యక్. పృష్టం త్వయా కథం భూతేన. లోకాన్, సాధు అనుగృహ్ణతా. అధోక్షజాత్మనః - అధోక్షజ ఆత్మా యస్య తస్యాఽఽత్మనః స్వస్య, అధోక్షజచిత్తస్య స్వస్యేతి వా కీర్తిం, లోకే, వితన్వతా విస్తారయతా. ౨

హరికథాప్రశ్న స్త్వయి న చిత్ర మిత్యాహ (నైత దితి) హే క్షత్తః, బాదరాయణవీర్యజే వ్యాసవీర్యసంభూతే, త్వయి, ఇదం హేతుగర్భవిశేషణం, ఏత ద్ధరికథాప్రశ్న ఇత్యేతత్, న చిత్రం, న కేవలం బాదరాయణవీర్యజత్వమాత్ర మేవ, కింతు, య ద్యస్మాత్, అనన్యభావేన ఏకాంత భావేన, ఈశ్వరో హరి, స్త్వయా గృహీతః. ౩

బాదరాయణవీర్యజత్వం చ స్పష్టయతి (మాండవ్యశాపా దితి) ప్రజానాం అభాగవతానాం ప్రజానాం, సంయమః దండయితా, యమః వైవస్వతః, మాండవ్యస్య మునేః శాపాత్, భ్రాతుః

భ్రాతృక్షేత్రే భుజిష్యాయాం జాత స్సత్యవతీసుతాత్. ౨౦

భవా న్భగవతో నిత్యం సమ్మత స్సానుగస్య హి,
యజ్ఞానాదేశాయ చ మా మాదిశ ద్భగవా న్వ్రజన్. ౨౧

అథ తే భగవల్లీలా యోగమాయోపబృంహితాః,
విశ్వస్థిత్యుద్భవాంతార్థా వర్ణయా మ్యనుపూర్వశః. ౨౨

భగవా నేక ఆసేద మగ్ర ఆత్మాఽఽత్మనాం విభుః,

సత్యవతీసుతభ్రాతుః విచిత్రవీర్యస్య, క్షేత్రే క్షేత్రత్వేన పరిగృహీతాయాం, భుజిష్యాయాం దాస్యాం. సత్యవతీసుతాత్ బాదరాయణా జ్జాతః ఉత్పన్నః, యిమ ఏవ త్వం జాతోఽసీత్యర్థః. కించ భవా నితి సానుగస్య సభాగవతస్య, భగవతః శ్రీకృష్ణస్య, భవా, న్నిత్యం, సంమతః ప్రీతివిషయః, యద్యస్య తవ జ్ఞానాదేశాయ జ్ఞానోపదేశాయ, మాం, భగవాన్, వ్రజన్ భువం త్యక్ష్యన్, ఆదిశత్ ఆదిష్టవాన్, సమీపే అసంత మపి భవంతం స్మృత్వా జ్ఞానోపదేశార్థం మా మాజ్ఞప్తవాన్, ఏతేన భగవ న్నిరతిశయప్రీతివిషయత్వ మవగమ్యతే, ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మితి స్మరణాత్. ౨౦-౨౧

అతో నిరతిశయప్రీతివిషయాయ తే యథాప్రశ్నం వర్ణయామీతి ప్రతిజానీతే (అథేతి.) అథ నను భగవల్లీలాః వర్ణయామీతి సంబంధః. కథంభూతాః, యోగమాయోపబృంహితాః యుజ్యత ఇతి యోగ, స్స చాసౌ మాయా చ ఆశ్చర్యశక్తిః తయా ఉపబృంహితాః భగవన్నియామ్యాశ్చర్యశక్త్యుపకల్పితాః, అంత స్సంహారః, అర్థో మోక్షః, విశ్వస్య స్థిత్యాదయో యాసాం తాః, ఏవంభూతాః, లీలాః, యద్వా, అర్థ శబ్ద స్స్వరూపపరః, వస్తు న్యర్థశబ్దప్రయోగాత్, అంతశబ్దేన సంహారో మోక్షశ్చ వివక్షితః "యత్ప్రయం త్యభిసంవిశంతీ" తి శ్రుతేః. విశ్వస్య స్థిత్యాదయోఽర్థః స్వరూపం యాసాం తాః, లీలాః క్రీడాచేష్టాః, అనుపూర్వశః ప్రశ్నానుసారేణ, వర్ణయామి కథయామీత్యర్థః. (యద్వా.) సృష్టిలీలాది క్రమేణేత్యర్థః. ౨౨

ప్రథమం సృష్టిలీలాం వర్ణయితుం సృష్టేః పూర్వం కారణత్వేనావస్థితవస్తుస్వరూప మాహ త్రయేణ (భగవా నితి.) ఇదం పరిదృశ్యమాననామరూపవిభాగార్హస్థూలచిదచిదాత్మకం జగత్, అగ్రే సృష్టేః పూర్వకాలే, ఆత్మనాం జీవానాం, ఆత్మా అంతః ప్రవిశ్య ధారకః, విభుః స్వామీ, ఏకః అవిభక్త నామరూపసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకః భగవా నేవాసీ దిత్యర్థః, స ఏవ భగవా, నాత్మేచ్ఛానుగతౌ ఆత్మనః

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

ఆత్మేచ్ఛానుగతా వాత్మా నానామత్యుపలక్షితః. ౨౩

స వా ఏష తదా ద్రష్టా నాపశ్య ద్దృశ్య మేకరాట్.
మేనేఽసంత మివాఽఽత్మానం సుప్తశక్తి రసుప్తదృక్. ౨౪

స్వస్య, ఇచ్ఛానుగతౌ ఇచ్ఛా సృష్ట్యుపయోగిసంకల్పః, స్తస్యా అనుగతౌ ఉన్మేషే సతి, నానామత్యుపలక్షితః దేవాదినానానామరూపవిషయబుద్ధిబోధ్యః, పూర్వస్మిన్ కల్పే, ఆసీత్, కుతః, ఆత్మా ఆత్మపర్యంతత్వా న్నామరూపవిషయమతీనా మిత్యభిప్రాయః. ఏక ఏవ భగవాన్ కదాచి ద్విభక్తనామరూపచిదచిచ్ఛరీరకః కార్యావస్థో నానా స ఏవ, కదాచి న్నామరూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మా కారణావస్థ ఇత్యర్థః. యద్వా అనానామత్యుపలక్షిత ఇతి చ్ఛేదః, ఆత్మేచ్ఛానుగతౌ సంహారవిషయాత్మీయ సంకల్పోన్మేషే సతి, అనానామత్యుపలక్షితః దేవాదినామరూప విషయబుద్ధ్యనుపలక్షితః, కుతః, ఆత్మా దేవాదినామరూపభాక్త్వం తదభావశ్చాత్మన ఏవేత్యర్థః. న చైవం వికారిత్వప్రసంగః, సద్వారకత్వా న్నామరూపసంస్పర్శస్యేత్యభిప్రాయాత్, అత్రేదంశబ్దేన స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకః పరమాత్మైవోచ్యతే. తస్యైవ స్థూలావస్థాప్రహాణేన సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకతయాఽవస్థితస్య కారణత్వ ముచ్యతే, న చ చిదచిచ్ఛరీరకత్వస్యాత్రాఽప్రతీతేరేక ఏవే త్యనేన సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదశూన్యం బ్రహ్మైవ జగత్కారణ మిత్యుచ్యత ఇతి భ్రమితవ్యం. అగ్ర ఇతి కాలస్య నిర్దేశా ద్విజాతీయభేదస్య, ఆత్మ నామాత్మేతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన సజాతీయభేదస్య భగవానిత్యనేన కారణ త్వౌపయికసార్వజ్ఞ్యశి సర్వశక్తిత్వసత్యసంకల్పత్వాదిస్వగతభేదస్య చాత్రైవ ప్రతిపన్నత్వాత్, తర్హ్యేక ఇత్యనేన కి ముచ్యత ఇతి చేత్, ఉచ్యతే - మహదాదిసృష్టిక్రమేణ వక్ష్యమాణనానాత్వప్రతీతిసంబంధి హ్యేకత్వ మేక ఇత్యనేనోచ్యత, ఇతి నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయనిబంధనో హ్యేక ఇతి వ్యపదేశః. ౨౩

"తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత" ఇతి శ్రుతేః, ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకస్య సార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణాకరస్యైవ కారణత్వం ప్రపంచయతి ద్వాభ్యాం (స ఇతి,) స వా ఏషః సోయం భగవాన్, తదా ప్రళయదశాయాం, ద్రష్టా సర్వజ్ఞః, తత్ర హేతుః - అసుప్తదృక్ అసంకుచితజ్ఞానః, తత్కుతః, ఏకరాట్ ఏకరూపప్రకాశః న తు జీవవ త్కర్మాయత్తకాదాచిత్క సంకోచవికాసభాజ్జ్ఞానసంపన్నః, సుప్తశక్తిః సూక్ష్మావస్థచిదచిదాఖ్యస్వశక్తిః, తన్వాదిపర్యాయ శ్శక్తిశబ్ద ఇత్యుక్తం, దృశ్యం కార్యం, నాఽపశ్యత్. కింతు అసంతం వ్యవహారార్హనామరూపరహిత మివాఽఽత్మానం, మేనే అమనుత, ఇవశబ్దేన తస్య సూక్ష్మదర్శిత్వా త్స్వశరీరభూతసూక్ష్మావస్థచిదచిద్విషయజ్ఞానసంపత్తి స్సూచ్యతే. అనేన సార్వజ్ఞ్యాదిగుణసంపత్తిః, నామరూపవిభాగాభావ శ్చోక్తః. ౨౪

సా వా ఏతస్య సద్ద్రష్టు శ్శక్తి స్సదసదాత్మికా,
మాయానామ మహాభాగ యయేదం నిర్మమే విభుః. ౨౫

కాలవృత్త్యా తు మాయాయాం గుణమయ్యా మధోఽక్షజః,
పురుషేణాఽఽత్మభూతేన వీర్య మాధత్త వీర్యవాన్. ౨౬

తతో ఽభవ న్మహ త్తత్త్వ మవ్యక్తా త్కాలచోదితాత్,
విజ్ఞానాత్మాఽఽత్మదేహస్థం విశ్వం వ్యంజం స్తమోనుదః. ౨౭

అథ చిదచిచ్ఛరీరకత్వ మాహ (సేతి.) సద్ద్రష్టుః సతో ద్రష్టుః, సత్తాయోగిసకలపదార్థం ద్రష్టుః, శక్తిః అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూత మాయా నామ ప్రకృతిః, సదసదాత్మికా చేతనాచేతనాత్మికా" భూమి రాపో౽నలో వాయుః, అపరేయ మిత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధీ"తి చేతనాచేతనయో రుభయో రపి పరస్పరవిలక్షణప్రకృతిత్వాభిధానాత్, యయా సదసదాత్మికయా ప్రకృత్యా, ఇదం కార్యావస్థచేతనాచేతనాత్మకం జగత్, స్వయం విభుః జగద్గతదోషాసంస్పృష్టః, నిర్మమే సృష్టవాన్, సైషా మాయా విభో శ్శరీరత్వేన సూక్ష్మావస్థయా ఆసీ దిత్యర్థః, "భగవా నేక ఏవేద మగ్ర ఆసీ" దిత్యనేన, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట స్యోపాదానత్వం "యయేదం నిర్మమే విభు" రిత్యనేన కేవలనిష్కృష్టస్వరూపస్య నిమిత్తత్వం చాఽభిహితమ్. ౨౫

అథ మహదాదిక్రమేణ సృష్టిం వక్తుం స్వశరీరభూతజీవానుప్రవేశేనాఽఽహితసృష్టిసామర్థ్యాయా ఏవ ప్రకృతే ర్మహదాదిరూపేణ పరిణామో న తు కేవలాయా ఇత్యాహ (కాలవృత్త్యేతి.) కాలవృత్త్యాం కాలానుగుణవృత్తిమత్యాం, అత ఏవ, గుణమయ్యాం సామ్యానాపన్నసత్త్వాదిగుణప్రచురాయాం మాయాయాం, ఆత్మభూతేన స్వశరీరభూతేన, పురుషేణ జీవేన, వీర్యం సృష్టిసామర్థ్యం, స్వయం వీర్యవాన్ అవికృత ఏవ, ఆధత్త సంపాదితవాన్, మాయాభిమానీ స్వాత్మజీవానుప్రవేశేన మాయాసృష్ట్యున్ముఖా మకరో దిత్యర్థః. ౨౬

మహత్సృష్టి మాహ (తత ఇతి) తతః, ఆహితవీర్యాత్, కాలచోదితాత్ కాలప్రేరితాత్, అవ్యక్తాత్ స్వాత్మకా దవ్యక్తాత్, స్వయ మేవ, విజ్ఞానాత్మా "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత" ఇత్యుక్తరీత్యా జీవాంతరాత్మా, ఆత్మదేహస్థం స్వశరీరభూతప్రకృతిగతం, విశ్వం కార్యజాతం, వ్యంజన్ ప్రకాశయన్, ప్రకాశయితు మిత్యర్థపర్యవసానం బోధ్యం, తమోనుదః తమశ్శబ్దవాచ్యసూక్ష్మావస్థప్రకృతిప్రేరకో దిగవాన్, మహ త్తత్త్వ మభవదిత్యర్థః, ప్రకృతిపురుషశరీరకో భగవా నేవ మహచ్ఛరీరకోఽభూ దిత్యర్థః ౨౭

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

సోఽప్యంశగుణకాలాత్మా భగవద్దృష్టిగోచరః,
ఆత్మానం వ్యకరో దాత్మా విశ్వ స్యాస్య సిసృక్షయా. ౨౮

మహ త్తత్త్వాద్వికుర్వాణా దహం త త్త్వ మజాయత,
కార్యకారణకర్త్రాత్మా భూతేంద్రియమనోభవః. ౨౯

వైకారిక స్తైజస శ్చ తామస శ్చే త్యహం త్రిధా,
అహం తత్త్వా ద్వికుర్వాణా న్మనో వైకారికా దభూత్. ౩౦

మహతోఽహంకారస్య సృష్టి మాహ ద్వాభ్యామ్ (సోఽపీతి) సోఽపి స మహా నపి, అంశగుణకాలాత్మా, అంశో జీవః. అంశో నానావ్యపదేశాత్ "మమైవాంశో జీవలోక" ఇతి ప్రయోగాత్. గుణా స్సత్త్వాదయః, కాల శ్చ. తై రుపలక్షితః ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః. కాలవశ్యో గుణమయో, జీవగర్భ శ్చేత్యర్థః, భగవద్దృష్టిగోచరః భగవతో దృష్టి స్సంకల్పరూపం జ్ఞానం, తస్య గోచరః విషయః, ఆత్మా పరమాత్మాత్మకః, సోఽప్యాత్మేతి సామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబంధనం, ఏవం భూతో మహా౯, అస్య విశ్వస్య. సిసృక్షయా అహంకారాదీని స్రష్టు మిచ్ఛయా, ఆత్మానం స్వాత్మానం. వ్యకరోత్ వికృత మకరోత్. ౨౮

(మహ త్తత్త్వా దితి.) వికుర్వాణా ద్వ్రిక్రియమాణా. న్మహత్తత్త్వాత్. అహం తత్త్వ మహంకారః, అజాయత ఉత్పన్నోఽభూత్, కథంభూతః? కార్యకారణకర్త్రాత్మా, కార్యం శరీరం, కారణ మింద్రియం, తయోః కర్త్రాత్మా, కర్తృరూపః కారణరూప ఇత్యర్థః తద్వివృణోతి- భూతేంద్రియమనోభవః - భూతేంద్రియమనసాం భవః, భవత్యస్మాదితి భవః, "భూతేంద్రియమనోమయ" ఇత్యస్మి౯పాఠే. భూతేంద్రియాదిరూపేణపరిణామస్వభావప్రచురః, ౨౯

అహంకారం విభజతే (వైకారిక ఇతి.) వైకారికః సాత్త్వికాహంకారః, తైజసో రాజసాహంకారః, తామస స్తామసాహంకార, స్తస్యైవ భూతాది రితి నామాంతరం. వైకారికాహంకార కార్యమాహ (అహం తత్త్వాదితి.) వికుర్వాణా ద్వ్రిక్రియమాణా, ద్వైకారికా త్సాత్త్వికా దహంతత్త్వా, దహంకారాత్, మనోఽభూత్, ఉదభూత్. ౩౦

వైకారికా శ్చ యే దేవా అర్థాభివ్యంజనం యతః,
తైజసా నీంద్రియా ణ్యేవ జ్ఞానకర్మమయాని చ. ౩౧

తామసో భూతసూక్ష్మాది ర్యత స్తల్లింగ మాత్మనః,
కాలమాయాంశయోగేన భగవ ద్వీక్షితం నభః. ౩౨

నభసో ఽనుసృతం స్పర్శం వికుర్వ న్నిర్మమేఽనిలం,
అనిలోఽపి వికుర్వాణో నభసోరుబలాన్వితః,

(యే దేవాః,) దిగాదిదేవాధిష్ఠేయానీంద్రియాణీత్యర్థః. న తు దిగాది దేవాః, తేషాం చతుర్ముఖ స్రక్ష్యమాణతయాఽండోత్పత్తేః పూర్వ ముత్పత్త్యసంభవా, దతో దేవశబ్దేన తదధిష్ఠేయానీంద్రియాణ్యేవ వివక్షితాని. యే దేవా స్తేఽపి వైకారికా స్సాత్త్వికాహంకారకార్యభూతా ఇత్యర్థః, కథంభూతా దేవాః, యతః దేవేభ్యః, అర్థాభివ్యంజనం, శబ్దస్పర్శరూపరసాదీనా మర్థానా మభివ్యంజన ముపలంభో భవతి, ఏవంభూతా దేవా వైకారికా అభూవన్నిత్యర్థః. జ్ఞానకర్మమయాని, జ్ఞానేంద్రియాణి కర్మేంది యాణి చ, ఇంద్రియాణి తైజసాన్యేవ తైజసాహంకారసహకృతసాత్త్వికాహంకారకార్యాణ్యేవేత్యర్థః తైజసస్య వైకారికతామసయో రనుగ్రాహకత్వేన పృథక్కార్యాభావాత్. అనుగ్రాహకతైవ హి తైజసస్య కార్యమ్ ౩౧

అథ తామసాహంకారకార్య మాహ (తామస ఇతి.) తామసః భూతసూక్ష్మాదిః, భూతానాం ఆకాశాదీనాం తత్సూక్ష్మాణాం శబ్దాదీనాం చ ఆదిః కారణం ఏతదేవోపపాదయతి (యత ఇతి.) యతః భూతాదే స్సకాశా, దాత్మనో బ్రహ్మణో యల్లింగం ప్రమాపకం శబ్ద, స్స, తతో లింగాత్, ఖ మాకాశం చాభూదిత్యర్థః. బ్రహ్మణశ్శబ్దైకప్రమాణకత్వం శాస్త్రయోన్యధికరణసిద్ధం. నభః కార్యమాహ (కాలే త్యాది.) మాయాత్వాదిగుణాః "సోప్యంశగుణకాలాత్మే" తి పూర్వముక్తత్వాత్, అంశో జీవః, కాలాది యోగేన, హేత్వర్థే తృతీయా. కాలాదియోగేన హేతునా, భగవద్వీక్షితం భగవత్సంకల్పరూపజ్ఞానవిషయం. నభోఽభూత్. ౩౨

ఏవంభూతా న్నభసోఽనుసృతం ఉద్భూతం, స్పర్శం స్పర్శతన్మాత్రం, వికుర్వత్ విక్రియ మాణం సత్, అనిలం. నిర్మమే అసృజత్, స్పర్శాదుత్పన్నోఽనిలో వాయురపి, వికుర్వాణః నభసా నభోగుణేన శబ్దేన. సహితః, స్వయం చోరుబలాన్వితః అధికబలయుక్తః, బల మితి ప్రాణనౌజః

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

ససర్జ రూపతన్మాత్రం జ్యోతిర్లోకస్య లోచనమ్. ౩౩

అనిలే నాన్వితం జ్యోతి ర్వికుర్వత్పరవీక్షితమ్,
ఆధత్తాఽమ్భోరసమయం కాలమాయాంశయోగతః. ౩౪

జ్యోతిషాఽమ్భోఽనుసంసృష్టం వికుర్వద్బ్రహ్మవీక్షితమ్,
మహీం గంధగుణా మాధా త్కాలమాయాంశయోగతః. ౩౫

భూతానాం నభఆదీనాం యద్య ద్భవ్య పరాత్పరమ్,
తేషాం పరానుసంసర్గా ద్యథాసంఖ్యం గుణా న్విదుః. ౩౬

స్పృహసా మప్యుపలక్షణం, రూపతన్మాత్రం ససర్జ. రూపతన్మాత్రం చ, లోకస్య లోచనం ప్రకాశకం జ్యోతి స్తేజః ససర్జ. ౩౩

తచ్చ జ్యోతిరనిలేనాన్వితం స్పర్శగుణేనాన్వితం. అనిలేతి నభసో ప్యుపలక్షణం, ఏవ మగ్రేపి. శబ్దస్పర్శాభ్యాం స్వకారణభూతగుణాభ్యాం, స్వగుణేన రూపేణ చాన్వితం, జ్యోతి ర్భగవత్సం కల్పవిషయం సత్, కాలమాయాంశయోగతో హేతోః, రసమయం రసగుణకం, అంభః జలం, ఆధత్త అసృజత్ - భగవద్వీక్షణకాలమాయాంశయోగౌ సర్వత్రాన్వేతవ్యౌ. రసమయమంభ స్ససర్జే త్యనేన, ప్రథమం రసతన్మాత్రం, తతోఽంభ ఇతిక్రమో వేదితవ్యః. ౩౪

తచ్చాంభో, జ్యోతిషా జ్యోతిస్స్పర్శశబ్దైః, అనుసంసృష్టం అనుసంహితం - బ్రహ్మ సంకల్పవిషయం. కాలాదియోగతో హేతోః, గంధగుణాం మహీం, మాధాత్ - ప్రథమం గంధం, తతో మహీం చాధాత్ అసృజత్. ౩౫

హే భవ్య విదుర, నభ ఆదీనాం భూతానాం, మధ్యే, యద్యత్పరాత్పరం చోత్తరోత్తరం భూతం, తత్తత్పరానుసంసర్గాత్ కారణద్రవ్యగుణానువృత్త్యా, యథాసంఖ్యం, గుణా న్విదుః - ప్రథమ స్యైకో గుణః, ద్వితీయస్య భూతస్య ద్వౌ, తృతీయస్య త్రయః, చతుర్థస్య చత్వారః, పంచమస్య పంచగుణా, ఇత్యేవం విదుః. ౩౬

ఏతే దేవాః కలా విష్ణోః కాలమాయాంశలింగినః,
నానాత్వా త్స్వక్రియా నీశాః ప్రోచుః ప్రాంజలయో భృశమ్, ౩౮

అథైతాని మహదాదిపృథివ్యంతాని తత్త్వాని, పరస్పరపంచీకరణరూపసంమేళనాభావా ద్బ్రహ్మాండరచనాయా మసమరానీశ్వరం తుష్టువు రిత్యాహ (ఏత ఇతి.) నను "భగవద్దృష్టిగోచరః" భగద్వీక్షితం నభః" పరవీక్షితం "బ్రహ్మవీక్షిత" మిత్యేషాం తత్త్వానాం భగవత్సంకల్పరూపజ్ఞానవిషయతోక్త్యా సృష్టిసామర్థ్యావగమా త్పునస్స్తుతిప్రీతపరమేశ్వరానుప్రవేశకృతసామర్థ్యోక్తి ర్విరుధ్యతే, నచాన్య ఏవ వక్ష్యమాణోఽనుప్రవేశ ఇతి వక్తుం శక్యం, విభో రీశ్వరస్య. జ్ఞానేనైవానుప్రవేశస్య వాచ్యత్వాత్. తావతైవ తేషాం శరీరత్వోపపత్తేః ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వానాం శరీరత్వనిర్వాహకత్వాత్ "యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యమాధేయం విధేయం శేషం చ తత్తస్య శరీర మితి హి శరీరలక్షణం (మైవం.) పూర్వం మహదాదీనాం స్వస్వకార్యోత్పాదనస్యార్థావహేశ్వరానుప్రవేశస్యోక్తత్వేప్యేభి స్సర్వై స్సంహత్యాండోత్పాదనసామర్థ్యాపాదకానుప్రవేశస్యానుక్తత్వే నైవంవిధానుప్రవేశాయ స్తుతే. స్తతః ప్రీతపరమాత్మనోఽనుప్రవేశస్య. తతోండసృష్టే శ్చోపపత్తేః, ఏతే మహదాదయో దేవాః, దేవస్య భగవత శ్శరీరత్వా, ద్దేవా ఇత్యుక్తిః, యథా "హన్తాహ మిమా స్తిస్రో దేవతా" ఇత్యాదౌ కాలమాయాంశలింగినః, కాలమాయాంశరూపాణి లింగాన్యస్య సంతీతి కాలమాయాంశలింగీ, తస్య కాలగుణజీవశరీరకస్యేత్యర్థః. విష్ణో ర్భగవతః, కలాః శరీరభూతాః, నానాత్వాత్ పృథగ్భూతత్వాత్, పరస్పరసంబంధాభావా, త్స్వక్రియాయాం బ్రహ్మాండరచనాయాం, అనీశా అసమర్థా స్సంతః విభుం భగవంతం, ప్రాంజలయో బద్ధాంజలయః. ప్రోచుః తుష్టువుః. నన్వచేతనానాం మహదాదీనాం స్తోతృత్వానుపపత్తిః న చ తదధిష్ఠాతౄణా ముపపన్న మితి శంక్యం, అండసృష్ట్యనంతరం చతుర్ముఖస్రక్ష్యమాణా దిత్యేన్ద్రాదీనా మండసృష్టేః ప్రాక్తదనుపపత్తేః, న చ తత్త్వశరీరకపరమాత్మన స్తోతృత్వ ముపపన్న మితి వాచ్యం, స్తుత్యత్వస్తోతృత్వయో రేకస్మి న్నసంగతత్వా, ద్బ్రహ్మణ స్సర్వోపాదానత్వేన సర్వవికారాశ్రయత్వేపి సద్వారకవికారాశ్రయత్వేన తస్య జీవద్వారైవ స్తోతృత్వాత్ ఉచ్యతే. పరమాకాశవర్తిన్య స్తత్త్వాభిమానిదేవతా స్తత్త్వా న్యధిష్ఠాయ తుష్టువుః "వృతం చతుష్షోడశపంచశక్తిభి" రితి పరమాకాశే తత్త్వాభిమానిదేవతాస్థిత్యవగమాత్ యద్వా "పురుషేణాత్మభూతేన వీర్యమాధత్త వీర్యవా" నితి జీవద్వారైవ పరమాత్మనో మాయాదిపృథివ్యంతతత్త్వే ష్వనుప్రవేశకథనా, త్పరమాత్మాత్మకాదృష్టవిశేషసచివజీవానుప్రవేశసంపాదితసృష్టిసామర్థ్యానాం తత్త్వానాం స్వస్వకార్యోత్పాదకత్వవత్, స్తోతృత్వోపపత్తేరితి. ౩౮

(క్షత్తృ మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

దేవా ఊచుః —

నమామ తే దేవ పదారవిందం ప్రపన్నతాపోపశమాతపత్రమ్,
యన్మూలకేతా యతయోఽంజసోరుసంసారదుఃఖం బహి రుత్క్షిపంతి. ౩౮

ఋతే యద స్మిన్భవ ఈశ జీవా స్తాపత్రయేణాఽభిహతా న శర్మ,
ఆత్మన్ లభంతే భగవం స్తవాంఘ్రిచ్ఛాయాం స విద్యా మత ఆశ్రయేమ. ౩౯

మార్గంతి య త్తే ముఖపద్మనీడై చ్ఛందస్సుపర్ణై రృషయో వివిక్తే,

ప్రథమం కారణత్వవ్యాప్త్యోపాస్యత్వమోక్షప్రదత్వగుణవిశిష్టం ప్రణమంతి (నమామేతి.) హే దేవ భగవన్. తే తవ, పదారవిన్దం, నమామ నమస్కుర్మః, కథంభూతం పదారవిన్దం, ప్రపన్నతాపోపశమాతపత్రం- ప్రపన్నాః శరణాగతాః, తేషాం యే తాపాః ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికా, స్తేషాం, ఉపశమే నిర్వారణే ఆతపత్రం ఛత్ర మివ వర్తమానం, అనేన తాపత్రయాతురోపాస్యత్వ ముక్తం. యన్మూలకేతాః యత్పాదారవిందమూల మేవ కేత ఆశ్రయో యేషాం తే యతయః మనోనియమనే ప్రయతమానాః, అంజసా సుఖేన, సంసారదుఃఖం అనేన మోక్షప్రదత్వ ముక్తం, బహి ర్దూరత ఏవ ఉత్క్షిపంతి త్యజంతి, సంసారికసుఖ మపి దుఃఖశబ్దేన వివక్షితం, ముముక్షో రిష్టప్రాప్తివిరోధిత్వా త్సుఖస్యాపి దుఃఖశబ్దవాచ్యత్వాత్. ౩౮

ఏతద్వ్యతిరేకముఖేనాపి కథయన్తో నమస్కుర్వన్తి (ఋతే ఇతి.) హే ఈశ. అస్మిన్ భవే సంసారే, యదృతే యద్భగవత్పాదామ్బుజం వినా భగవత్పాదారవిందోపాసనం వినా, తాపత్రయేణాఽభిహతాః, జీవాః, ఆత్మన్ ఆత్మని, సంబోధనం వా, శర్మ సుఖం, న లభన్తే, అతోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం భగవత్పాదామ్బుజోపాసనస్యైవ తాపత్రయనివృత్తిపూర్వకముక్తిసాధనత్వాద్ధేతోః, హే భగవన్, తవాఽంఘ్రిచ్ఛాయాం సవిద్యాం, ఆశ్రయేమ, విద్యా ముక్త్యుపాయభూతోపాసనా తత్సహితాం అంఘ్రేశ్ఛాయాం ముక్తిం, ఆశ్రయేమ ఉపాసనాని కృత్వా ముక్తిం ప్రాప్నువామేత్యర్థః, ౩౯

నను కథం మత్పాదామ్బుజోపాసనమాత్రేణాత్యంతికసాంసారికసుఖదుఃఖనివృత్తి రుచ్యతే. తత్సుఖదుఃఖోత్పాదకపుణ్యపాపరూపకర్మణా మవినష్టత్వా దిత్యాశంకాయాం తదుపాసన స్యైవాఽఽత్యంతికకర్మవినాశకత్వ మపీతి సూచయన్త స్తద్భగవత్పాదామ్బుజస్యైవ ముముక్షూపాస్యత్వా ద్వయ మపి తదేవ శరణం గతా ఇత్యాహుః, (మార్గంతీతి.) తీర్థపద స్తవ పాదామ్బుజం వయం

యచ్చాఘమర్షోదసరిద్వరాయాః పదం పరం తీర్థపదః ప్రపన్నాః. ౪౦

యచ్ఛ్రద్ధయా శ్రుతవత్యా చ భక్త్యా సంసృజ్యమానే హృదయేఽవధార్య,
జ్ఞానేన వైరాగ్యబలేన ధీరా వ్రజేమ తత్తేఽంఘ్రిసరోజపీఠమ్. ౪౧

ప్రపన్నాః శరణం గతా ఇత్యన్వయః. తీర్థపదః పవిత్రపాదస్య. స్వాశ్రితదురితనివర్తకపాదకమల స్యేత్యర్థః. కథంభూతం త్వత్పాదామ్బుజం, యత్. అఘమర్షోదసరిద్వరాయాః, అఘమర్షాణి పాపక్షపణకాని ఉదాని ఉదకాని యాసు తాసు సరిత్సు మధ్యే, వరాయాః శ్రేష్ఠాయాః, గంగాయాః, పరం పద ముత్కృష్ట ముత్పత్తిస్థానం, ఏతేనాఽసేవమానసమస్తజనదురితనివర్తకసరిద్వరాయా ఏవ దురితనివర్తకత్వా త్తదుత్పత్తిస్థానభగవత్పదామ్బుజస్యాఽఽశ్రితదురితనివర్తకత్వం కైముత్యనయసిద్ధం. "యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవ మేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే" ఇత్యాదికా శ్రుతి రత్రాఽనుసంధేయా. ఉపాసకానా మాత్యంతికపుణ్యపాపనివృత్తిపూర్వకనిరతిశయసుఖప్రాపకత్వా దేవ త్వత్పదామ్బుజ మృషయ ఉపాసత ఇత్యాహ (మార్గంతీతి.) తే తవ. ముఖపద్మనీడైః ముఖకమలనిలయైః, ముఖకమలే ఉత్పన్నై రితి యావత్ "తస్య హవా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేత ద్యదృగ్వేద" ఇతి శ్రుతేః, భవన్ముఖకమలోత్పత్తిస్థానైః. శ్ఛన్దస్సుపర్ణైః వేదపక్షిభిః "నీడం శకున్తా ఇవ జాతపక్షా" ఇతి న్యాయేన సామ్యం బోధ్యం, యథా నీడే జాతపక్షాః పక్షిణ ఉడ్డీనా ఇత స్తతః పరిభ్రామ్య పున స్తత్రైవ ప్రవిశంతి తథా వేదా అపి త్వన్ముఖా దుద్గతా స్త్వయ్యేవ పర్యవస్యంతీ త్యభిప్రాయః. ఏవంవిధై చ్ఛందస్సుపర్ణైః వివిక్తే నిస్సంగే, మనసి ఋషయః. మార్గంతి పరిశీలయంతి. వేదోక్తకర్మజ్ఞానోపాసనాప్రవృత్తియోగై రత్యపరిశీలయంతి తత్పదారవిన్దం వయం ప్రపన్నా ఇత్యన్వయః ౪౦

నను కథం మార్గన్తి, విషయప్రవణచిత్తైః కథం వా మనసోఽసంగ స్సంపాదనీయః, యేన వివిక్తే మార్గన్తీ త్యుచ్యేతేత్యాశంక్య త్వత్ప్రసాదానుగృహీతత్వద్భక్త్యైవ సర్వం సంపత్స్యత ఇత్యాహ (యదితి.) శ్రద్ధయా శ్రద్ధాయుక్తయా, శ్రద్ధా నామాఽఽస్తిక్యం స్వచికీర్షితాదావితి శేషః, శ్రుతవత్యా శ్రుతివిహితపంచమహాయజ్ఞాదిరూపాసంగస్య యోగయుక్తయా. భక్త్యా ఉపాసనయా. వైరాగ్యం శబ్దాదిష్వనాసక్తిః, తదేవ బలం యస్య, తేన. జ్ఞానేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన, జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీతభక్తియోగేన సంసృజ్యమానే బోధ్యమానే, హృదయే, అవధార్య అవధారణావిషయం కృత్వా, ధీరాః జితేంద్రియాః, యదన్వేషయంతి, త, త్తవాంఘ్రిసరోజపీఠం, శరణం వ్రజేమ అనేన మార్గణప్రకార ఉక్తః. ౪౧

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

విశ్వస్య సర్గస్థితిసంయమార్థే కృతావతారస్య పదాంబుజం తే,
వ్రజేమ సర్వే శరణం యదీశ స్మృతం ప్రయచ్ఛ త్యభయం స్వపుంసామ్. ౪౨

య త్సానుబంధే సతి దేవ దేహే మమాఽహ మిత్యూఢదురాగ్రహాణామ్,
పుంసాం సుదూరం వసతోపి పుర్యాం వ్రజేమ త త్తే భగవ న్పదాబ్జమ్. ౪౩

తా న్వా అసద్వృత్తిభి రక్షిభి ర్యే పరాహృతాన్తర్మనసః పరేశ,

అథ భగవతో భక్తానుగ్రాహకత్వం స్మరన్త ఆహుః (విశ్వస్యేతి.) హే ఈశ, య త్తే పదామ్బుజం స్వపుంసాం స్వభక్తానాం, అభయం శబ్దాదిభి రప్రతిహతం, స్మృతం, భావే క్తః, ధ్రువానుస్మరణం యద్వా అభయం - న విద్యతే భయం సంసారో యస్మా త్తథాభూతం, స్మృతం, ప్రయచ్ఛతి దదాతి, నిర్వర్తయతీత్యర్థః. త త్త్వత్పదామ్బుజం, వయం సర్వే, శరణం వ్రజేమ, కథం భూతస్య, తే విశ్వస్య జగతః, సర్గస్థితిసంయమార్థే సృష్టిస్థితిసంహారార్థం, కృతావతారస్య కృతబ్రహ్మరుద్రానుప్రవేశస్యావతారస్య, ఇద మేవ హి స్వభక్తానుగ్రాహకత్వం, య త్తాపత్రయాభిహతినివర్తకనిత్యనిరతిశయానందసాధనభూతధ్రువానుస్మృతినిర్వర్తకత్వం, స్వభక్తానాం, స్మృతం, ప్రయచ్ఛతీత్యనేనాఽభక్తాననుగ్రాహిత్వం సూచితమ్. ౪౨

తత్ప్రతిపాదయన్త శ్శరణం వ్రజంతి (యదితి.) సానుబన్ధే అనుబధ్యన్త ఇత్యనుబన్ధాః పుత్రదారాదయః పాత్రవస్త్రాదయః దేహానుబన్ధినో గృహానుబన్ధిన శ్చ, తై స్సహితే, అసతి అచేతనపరిణామరూపే, దేహగేహే, సమాహారద్వంద్వే ఏకత్వం, మమాఽహం, దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిత్యూఢః నిరూఢః దురాగ్రహః దేహాదే రభిమానో యేషాం తేషాం పుంసాం పుర్యాం శరీరే, హృదయగుహాయా మిత్యర్థః. వసతోపి వాత్సల్యాతిరేకాత్ పురీ మధితిష్ఠతోపి. తే తవ, హే భగవన్, య త్పదామ్బుజం సుదూరం అతివిప్రకృష్టం, తత్పదామ్బుజం, శరణం వ్రజేమేత్యర్థః. ౪౩

అహంమమాభిమానగ్రస్తచిత్తానాం సత్సంగతి రేవ దుర్లభా, కుత స్సత్సంగతిశుశ్రూషాచార్యోపసత్తిశ్రవణాద్యా భవత్పదామ్బుజోపాసనానిర్వృత్తిస్స్యా దిత్యాహుః (తా నితి.) హే పరేశ, పరేషాం బ్రహ్మాదీనా మీశ నియన్తః, అసద్వృత్తిభిః అచేతనపరిణామరూపశబ్దాదిప్రవణైః రక్షిభి రిన్ద్రియైః పరాహృతం దూరమపకృష్టం అన్తస్థం మనో యేషాం తే, యే లోకా స్తా, న్న పశ్యన్తి, వై ప్రసిద్ధం, కేన పశ్యన్తీత్యత ఆహ. హే ఉరుగాయ బహుగేయ, తే తవ, పదన్యాసవిలాసలక్ష్మ్యాః-

అథో న పశ్యంత్యురుగాయ నూనం యే తే పదన్యాసవిలాసలక్ష్మ్యాః. ౪౪

పానేన తే దేవకథాసుధాయాః ప్రవృద్ధభక్త్యా విశదాశయా యే,
వైరాగ్యసారం ప్రతిలభ్య బోధం యథాఽఞ్జసాఽన్వీయు రకుణ్ఠధిష్ణ్యమ్, ౪౫

పదయోః యో న్యాసః స్వాత్మసమర్పణం తస్య విలాసో విలసితం, యేషాం తే శమాదయో గుణా, స్తేషాం లక్ష్మీః సమ్పద్యేషాం తే, భవత్పాదారవిన్దాత్మసమర్పణవిలసితశమాదిగుణసంపత్సమృద్ధా ఇత్యర్థః, "లక్ష్మ్యేతి తృతీయాన్తపాఠే" తయా ఉపలక్షితా ఇత్యర్థః, అథో అత ఏవ, న పశ్యన్తి న వీక్షన్తే, కిము తత్సంగతిం న కుర్వన్తీతి. "పథ ఇతి పాఠే" భ్రష్టా నిత్యధ్యాహర్తవ్యం, పథః మార్గా, ద్భ్రష్టా, న్న పశ్యన్తీత్యర్థః. లక్ష్మీమితి ద్వితీయాన్తపాఠే "పథ ఇతి పాఠే చ" అపదన్యాసవిలాసలక్ష్మీ మితి పదచ్ఛేదః, పదన్యాసవిలాసలక్ష్మీరహితాః, అత ఏవ, పథః మార్గా ద్భ్రష్టాన్ "మార్గన్తి యత్ర" ఇతి పూర్వ ప్రస్తుతా భగవదుపాసకా న పశ్యన్తీత్యర్థః. "త్వాం వేత్యపి పాఠః" అస్మిన్పాఠే మమాహమిత్యాద్యదురాగ్రహాణాం పుంసాం, భగవత్పదామ్బుజం సుదూర మిత్యుక్తం, తేషామప్యుపాసనాధికృతానాం సంనికృష్టం స్యాదిత్యాశంకాయా ముపాసనాధికార ఏవ దుర్లభ ఇత్యాహ (త్వా మితి.) అస్మిన్పాఠే భ్రష్టా ఇతి ప్రథమాన్తాధ్యాహారః, యే అసద్వృత్తిభిః పరాహృతాన్తర్మనసో ఽత ఏవ, "సన్మార్గభ్రష్టా, ఏతే త్వాం న పశ్యన్తి నోపాసతే, తర్హి కే ఉపాసత ఇత్యత ఆహ (యే ఇతి.) త్వత్పదన్యాసవిలాసలక్ష్మ్యాస్తు పశ్యన్తీత్యర్థః. "లక్ష్మ్యా ఇతి పఞ్చమ్యన్తపాఠే" పథ ఇత్యస్య విశేషణం, పదన్యాసవిలాసలక్ష్మీరూపా త్పథో భ్రష్టాః న పశ్యన్తి. అస్మిన్పాఠా, అథో ఇతి పారాభ్యుపగమే, లక్ష్మ్యా భ్రష్టాః అథో ఽత ఏవ న పశ్యన్తీత్యర్థః. ౪౪

ఏవ మనుగ్రాహకత్వాఽననుగ్రాహకత్వే ఉక్తే, అథానుగ్రహవిషయేష్వపి భగవత్కథాశ్రోతౄణాం సమాధిపరేభ్య సౌకర్య మాహ ద్వాభ్యామ్ (పానేనేతి.) హే దేవ, తే కథాసుధాయాః అమృతతుల్యకథాయాః, పానేన శ్రవణేన, ప్రవృద్ధభక్త్యా ప్రవృద్ధప్రేమాత్మకజ్ఞానేన, విశదాశయాః నిర్మలాన్తఃకరణాః, అనేనో పాయోత్పత్తిప్రతిబన్ధకపుణ్యపాపనివృత్తి రుక్తా భవతి. వైరాగ్యసారం వైరాగ్యేణ సారభూతం వైరాగ్యం నామ, వితృష్ణాపరపర్యాయం కామే ష్వలాలసత్వరూపం కామానభిష్వంగత్వం, ఇదం చ వివేకాదీనా మప్యుపలక్షణం, వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతం, బోధం తైలధారావ దవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపం ప్రత్యక్షతాపన్నం ప్రియాత్మకం జ్ఞానం. ప్రతిలభ్య అఞ్జసా సుఖేన, అకుణ్ఠధిష్ణ్యం కాలసత్త్వాదిగుణాదిభి రప్రతిహతం వైకుణ్ఠాఖ్యం ముక్తప్రాప్యం స్థానం, యథాఽన్వీయుః ప్రాప్నుయుః. ౪౫

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

అథాఽపరే చాత్మసమాధియోగబలేన జిత్వా ప్రకృతిం బలిష్ఠామ్,
త్వా మేవ ధీరాః పురుషం విశంతి తేషాం శ్రమ స్స్యా న్నతు సేవయా తే. ౪౭

త త్తే వయం లోకసిసృక్షయాఽఽద్య త్వయాఽనుసృష్టా స్త్రిభి రాత్మని స్వే,
సర్వే నియుక్తా స్స్వవిహారతంత్రం న శక్నుమ స్తత్ప్రతిహ ర్తవే తే. ౪౮

యావ ద్బలిం తేఽజహరామ కాలే యథా వయం చాన్న మదామ యత్ర,

అథ అపరే చ అన్యేపి, ఆత్మసమాధియోగబలేన ఆత్మనోఽన్తఃకరణస్య, య స్సమాధి స్థైర్యం, స ఏవ యోగః ఉపాయ, స్తస్య బలేన, యద్వా, ఆత్మనః పరమాత్మనః, య స్సమాధిః పరమాత్మవిషయక స్సమాధిః, స ఏవ యోగః, తస్య బలేన నిష్పాదనేన, పరిపక్వభగవత్సమాధినా బలిష్ఠాం దు స్తరాం, ప్రకృతిం భగవన్మాయాం, జిత్వా తీర్త్వా, ధీరాః జితేంద్రియాః, పురుషం పరమ పురుషం, త్వా మేవ, విశంతి ప్రాప్నువ న్తి. తథాపి, తేషాం శ్రమ స్స్యాత్. అష్టాంగయు క్తభ క్తియోగ నిష్ఠానాం శ్రమ స్స్యాత్, ఏకైక స్యాఽంగస్యైవ దుస్సంపాదత్వాత్, న తు సేవయా తే కథాశ్రవ ణాదిరూపత్వత్సేవయోపలక్షితానాం తు న శ్రమ ఇత్యర్థః. ౪౭

తదేవం స్తుత్వాఽథ స్వాభిప్రాయ మావిష్కుర్వంతీత్యాహుః (తదిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) తత్, అస్మాకం శరణాగతత్వా ద్ధేతోః, హే అద్య, పరమకారణ, తే వయం త్వత్సంబందినో వయం, లోక సిసృక్షయా లోకాన్ స్రష్టు మిచ్ఛయా, త్వయా, త్రిభి స్సత్త్వాదిభి ర్గుణైః స్వే ఆత్మని, ఆధారభూతే, సృష్టాః, ఆత్మభి స్స్వైరితి పాఠే, ఆత్మభిః శరీరభూతై స్త్రిభి రిత్యర్థః. అనుసృష్టాః మహదాద్యనుక్రమ ణేన సృష్టాః, సర్వే, నియుక్తాః పరస్పర మసంమిళితాః, తే తుభ్యం, స్వవిహారతంత్రం స్వాధికార నిర్వహణం, ప్రతిహ ర్తవే ప్రత్యుపకర్తుం, త్వల్లీలోపకరణబ్రహ్మాండరచనారూపప్రత్యుపకారార్థం, న శక్నుమః. ౪౮

ప్రతిహరణాసామర్థ్య మేవ ప్రపంచయతి (యావదితి.) హే అజ, కాలే త త్తదవసరే, తే తవ బలిం ఆరాధనం యథా, హరామ సమర్పయామ, కరవామేతి యావత్. వయం చ భవత్క్రీడోప కరణభూతాః వయమపి, అన్నం శబ్దాదిభోగ్యం, యథా, అదామ అనుభవామ, యథా చ, ఇమే లోకాః స్రక్ష్యమాణా దేవాదయో లోకాః, ఉభయేషాం జ్ఞానకర్మేంద్రియాణాం, బలిం శబ్దాదీన్ గంధవ్యాదీం శ్చ విషయాన్, హరంతః ఉపస్థాపయంతః. అనూహాః నిస్సంశయాః, అన్న మదంతి సుఖ మనుభవంతి

యథోభయేషాం త ఇమే హి లోకా బలిం హరన్తోఽన్న మద న్త్యనూహాః. ౪౭

త్వం న స్సురాణా మపి సాన్వయానాం కూటస్థ ఆద్యః పురుషః పురాణః,
త్వం దేవ శక్త్యాం గుణకర్మయోనౌ రేత స్త్వజాయాం కలి మాదధేఽజః. ౪౮

త త్తే వయం సత్ప్రముఖా యదర్థే బభూవి మాత్మ న్కరవామ కిం తే,

తథా కర్తుం న శక్నుమ ఇత్యర్థః. యావచ్ఛబ్దోఽవధారణే, న శక్నుమో యావత్, న శక్నుమ ఏవేత్యర్థః. ౪౭

ఏవం బ్రహ్మాండసృష్టా వాత్మనా మసామర్థ్య మావేద్యాఽథ తత్సామర్థ్యం ప్రార్థయిష్యంత స్త్వ మేవ తత్ప్రదానసమర్థ ఇత్యాహుః (త్వం న ఇతి.) సాన్వయానాం సకార్యాణాం, సురాణాం నః అస్మాకం, త్వ, మాద్యః కారణభూతోఽపి ఆద్యత్వేన వికారాశ్రయత్వ మాశంక్యాహుః, కూటస్థః నిర్వికారః, తర్హ్యాద్యత్వ మయుక్త మిత్యాశంక్యోక్తం (పురుష ఇతి.) పురి శేత ఇతి పురుషః, త త్తదంతరాత్మతయాఽవస్థితః, న తు త త్తద్వస్తుగతవికారాశ్రయ ఇత్యర్థః. తస్యాపి కారణాంతర మాశంక్యోక్తం (పురాణ ఇతి.) సర్వాపేక్షయా త్వ మేవ పురాణః, న తు త్వదపేక్షయా పురాణ మ స్తీత్యభిప్రాయః, ఏవంభూతోఽజ స్త్వం, హే దేవ, గుణకర్మయోనౌ శబ్దాదిగుణగ్రాహక జ్ఞానేంద్రియాణాం, కర్మేంద్రియాణాం చ, యోనౌ కారణభూతాయాం, శక్త్యాం స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణ భూతాయా, మజాయాం ప్రకృతౌ, రేతః సృష్టిసామర్థ్యం, కలిం సమష్టిపురుషం బ్రహ్మాణం, చాదధే నిహితవాన్, "పురుషే ణాత్మభూతేన వీర్య మాధత్త వీర్యవా" నితి పూర్వముక్తత్వాత్ ౪౮

(త దితి.) త త్తస్మా త్తవైవ పరమకారణత్వాత్, సత్ప్రముఖాః సమష్టిపురుషప్రభృతయః, తే వయం త్వచ్ఛరీరభూతా వయం, యదర్థే యదర్థం, బభూవిమ అభూమ. త, త్కింతే కార్యం కరవామ, సృష్టి మితి చే త్తత్రాహః, తర్హి, నోఽస్మభ్యం, హే దేవ, త్వం క్రియార్థే సృష్ట్యర్థం, స్వచక్షః స్వాధికారానురూపం విజ్ఞానం, శక్త్యా సామర్థ్యేన సహ యదనుగ్రహాణా మితి. యస్యాను గ్రహో యేషాం తేషా మితి వ్యధికరణబహువ్రీహిః. యస్య తవాఽనుగ్రహభాజా మస్మాకం దేహీ త్యర్థః, యద్వా, అనుగృహ్యంతే యేన భవతేత్యనుగ్రహాః, సంసారిణాం ఫలనిష్పత్త్యా వనుగ్రాహకతయా ఽనుగృహీతాః, తేషాం, నః క్రియార్థే స్వస్వప్రవృత్తయే, య, చ్చక్షు ర్జ్ఞానం, త ద్దేహీత్యర్థః. "అత్రేదం త త్త్వం" పురుషేణాఽఽత్మభూతేన వీర్య మాధత్త వీర్యవాన్ "రేత స్త్వజాయాం కవి మాదధేఽజ" ఇతి పరమాత్మాత్మకసమష్టిపురుషసంసృష్టాయా మాయాయాః మహదాద్యారంభకత్వ,

(క్షత్త్రే మహామునినా భగవల్లీలాదికథనం)

త్వం న స్స్వచక్షుః పరిదేహి శక్త్యా దేవక్రియార్థే త్వదనుగ్రహాణామ్. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

మవగమ్యతే, తత్ర మహదాదిపృథివ్యంతాః అచేతన స్యైవావస్థావిశేషాః, తత్రాఖండితాయా ఏవ మాయాయాః ప్రదేశభేదేన మహద్రూపత్వేన పరిణామః. ఏవం మహతోఽప్యఖండితాత్ప్రదేశభేదేనాఽహంకారరూప పరిణామః, ఏవ మహంకారాది ష్వపి ద్రష్టవ్యం. న తు కార్త్స్న్యేన మహదాదీనా ముత్తరోత్తర కార్యరూపపరిణామః, తథా స త్యుత్తరోత్తరకార్యరూపేణ కృత్స్నస్యాఽపి మహదాదేః పరిణతత్వా న్మహదాదీనాం పృథ క్స్థిత్యనుపపత్త్యా "పృథివ్యప్సు ప్రలీయత" ఇత్యారభ్య "మహా నవ్యక్తే లీయత" ఇత్యంతేన లయశ్రవణం విరుధ్యేత, అయమేవ హి లయః, యత్పూర్వపూర్వావస్థయాఽవస్థితేన ద్రవ్యేణ తదేకదేశ స్యోత్తరోత్తరావస్థా మాపన్నస్య, తదవస్థా ప్రహాణేన సంశ్లేషః, ఏవం చ పంచీకరణో పపత్తిః. అన్యథా పృథక్త్త్వానా మభావా త్తదనుపపన్నం స్యాత్, ఏవం చ మహత్త్వాహంకారత్వాకాశత్వాది పృథివీత్వపర్యంతావస్థా మాపన్నస్య ప్రధానద్రవ్యస్య, పరమాత్మాత్మకసమష్టిపురుషబ్రహ్మానుప్రవేశేన, పర మాత్మశరీరత్వవ్యపదేశ ఉపపన్నః, కార్యావస్థకారణావస్థద్రవ్యస్యైకత్వేన, తత్రైవాఽనుప్రవేశమాత్రేణ "యస్య పృథివీ శరీర" మిత్యాదీనా ముపపత్తిః న తు పృథివీత్వాద్యవస్థా స్వనుప్రవేశ ఉపపన్నః, న చైవం "యస్యావ్యక్తం శరీర" మిత్యేతావతైవ మహదాదిపృథివ్యంతానాం శరీరత్వసిద్ధేః, "పృథ గ్యస్య పృథివీ శరీరం" యస్యాపశ్శరీర మితి పృథివ్యాదీనాం శరీరత్వకథనం వ్యర్థమితి వాచ్యం" పరస్పరమవస్థానా, మవస్థావస్థావతో శ్చ భేదేప్యవస్థావద్ద్రవ్యానా మేకత్వా త్సర్వావస్థద్రవ్యస్య పరమాత్మశరీరత్వమేవ, నతు వైశేషికమతరీత్యా కార్యకారణయో ర్భిన్నద్రవ్యత్వేనాఽశరీరత్వ మితి ప్రతిపాదనార్థత్వాత్. న చ మహదాదీనాం కేవలాచేతనపరిణామరూపత్వే విశిష్టోపాదానత్వాసిద్ధిః, ప్రకృతి పురుషవిశిష్టస్య పరమాత్మన ఉపదానత్వం హి విశిష్టోపాదానత్వం, భావ్యవస్థావిశేషాశ్రయత్వం హ్యుపాదానత్వ మితి వాచ్యం, విశిష్టోపాదనత్వేపి త్రయాణా మసాంకర్యేణ కార్యతాభ్యుపగమేన విరోధాభావాత్, అచేతన మచేతనం ప్రతి, చేతన శ్చేతనం ప్రతి. ఈశ్వర ఈశ్వరం ప్రతి, కారణ మిత్యంగీక్రియతే. తత్రాఽ చేతనస్య కార్యతా మహదాదిపృథివ్యన్తావస్థాశ్రయతా రూపా, స్వరూపాన్యథా

భావలక్షణా" చేతనస్య కార్యతా తు, సంకుచితజ్ఞానస్య తద్వికారరూపా, స్వభావాన్యథాభావలక్షణా, సైవాఽగ్రిమాధ్యాయే ప్రతిపాదయిష్యతే. తత్ర హి "అథ తస్యాఽభిత ప్తస్య కతి చాయతనానీ" త్యుపక్రమ్య, జీవసంఘాతసంశ్లిష్టస్య సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య వాగాదీన్ద్రియేభ్యో వ్యష్టిభూతానాం దేవాదీనా మిన్ద్రియోత్పత్తిం, చాతుర్వర్ణ్యోత్పత్తిం, చాభిధాయ "ఏతే వర్ణా స్స్వధర్మేణ యజన్తి స్వగురుం హరిం శ్రద్ధయాఽఽత్మవిశుద్ధ్యర్థం యజ్జాతా సహ వృత్తిభి" రితి ప్రళయదశాయాం సంకుచితజ్ఞానానా మచేతనప్రాయాణాం జీవానాం భగవదారాధనోపయుక్తకరణకళేబరోత్పత్తిద్వారా విజ్ఞానవికాసరూప కార్యతా హ్యభిధాస్యతే, కార్యావస్థచేతనాచేతననియమనరూపాద్వారకావస్థాశ్రయతారూపా, చేతనాచేతనగత కార్యతా నిర్వాహకత్వరూపాసద్వారకావస్థాశ్రయతా, చేత్యుభయవిధావస్థాశ్రయతేశ్వర స్యానుప్రవేశే, చేతనాచేతనసామానాధికరణ్యాదిభి రస్మిన్ శాస్త్రే బహుధా ప్రతిపాద్యతే" అతోఽస్మి న్నధ్యాయే ఽచేతనం న పరిణామపరం పరమాత్ర మభిహిత మితి. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి తాసాం స్వశక్తీనాం సతీనా మసమేత్య సః,
ప్రసుప్తలోకతంత్రాణాం నిశామ్య గతి మీశ్వరః. ౧

కాలసంజ్ఞాం తతో దేవీం బిభ్రచ్ఛక్తి మురుక్రమః,
త్రయోవింశతితత్త్వానాం గణం యుగప దావిశత్. ౨

సోఽనుప్రవిష్టో భగవాం శ్చేష్టారూపేణ తం గణమ్,

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏవం నివేదితహార్దానాం తత్త్వానా మన్తఃప్రవేశే నాహితసృష్టిసామార్థ్యానాం బ్రహ్మాండ సృష్టిః, తత్ర సమష్టిపురుషచతుర్ముఖోత్పత్తి, స్తత్సమష్టీంద్రియాదిభ్యో వ్యష్టీంద్రియోత్పత్తి శ్చ కథ్యతే షష్ఠే నాధ్యాయేన, తత్ర తావ దసంహతానాం పరమాత్మానుప్రవేశేన సృష్టిసామర్థ్య మాహ. ఇతీతి త్రిభిః (ఇతీతి.) ఈశ్వరో భగవాన్, ఇతి ఉక్తరీత్యా సమేత్య మిళిత్వా సతీనాం వర్తమానానాం. స్వశక్తీనాం "యస్య పృథివీ శరీరం" యస్యాఽఽత్మా శరీరం "యస్య చక్షు శ్శరీర" మిత్యాది ప్రకారేణ శరీరభూతానాం, ప్రసుప్తం అనుద్బుద్ధం లోకతంత్రం లోకరచనాసామర్థ్యం, యాసాం తాసాం, సమష్టి చేతనప్రముఖమహదాదితత్త్వానాం, గతిం స్థితిం, నిశామ్య దృష్ట్వా, గణ మావిశ దిత్యుత్తరేణాఽన్వయః. ౧

(కాలసంజ్ఞామితి.) తతః నిశామనానంతరం, కాలసంజ్ఞాం కాలాఖ్యాం దేవీం, దేవస్య స్వస్య, సంబంధినీం. శక్తిం అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాం, రూపాన్తరమిత్యర్థః, బిభ్రత్ అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారయన్, త్రయోవింశతితత్త్వానాం మహదహంకారపంచభూతపంచతన్మాత్రైకాదశేంద్రియరూపాణాం తత్త్వానాం, గణం సమూహం, ఉరుక్రమో విస్తృతపాదవిన్యాస స్త్రివిక్రమో భగవాన్. యుగపత్ ఏకదా, ఆవిశత్ అనుప్రవిష్టోఽభూత్, ౨

(స ఇతి.) స భగవాన్. చేష్టారూపేణ ప్రేరణాత్మకచేష్టోపలక్షితః. భిన్నమసంహతం, తం గణం త్రయోవింశతితత్త్వగణం, సంయోజయామాస సంయుక్త మకరోత్, భూతానాం పంచీకరణం

భిన్నం సంయోజయామాస సుప్తం కర్మ ప్రబోధయన్. ౩

ప్రబుద్ధకర్మా దైవేన త్రయోవింశతికో గణః,
ప్రేరితోఽజనయ త్స్వాభి ర్మాత్రాభి రధిపూరుషమ్. ౪

పరేణాఽఽవిశతా స్వస్మి న్మాత్రయా విశ్వసృడ్గణః,
చుక్షోభాఽన్యోన్య మాసాద్య యస్మిన్ లోకా శ్చరాచరాః. ౫

హిరణ్మయ స్స పురుష స్సహస్రపరివత్సరాన్,

ఇంద్రియాణాం భూతై రాప్యాయనం చోక్తం భవతి. కథంభూతః, సుప్తం కర్మ తద్వ్యాపారం, ప్రబోధయన్ ఉద్బోధయన్. ౩

ఆహితసామర్థ్యస్య తత్త్వగణస్య బ్రహ్మాండోత్పత్తిద్వారా చతుర్ముఖశరీరారమ్భకత్వం సంగ్రహేణాహైకేన (ప్రబుద్ధకర్మేతి.) దైవేన భగవత్సంకల్పేన. ప్రబుద్ధ ముద్బుద్ధం, కర్మ స్వవ్యాపారో, యస్య సః త్రయోవింశతితత్త్వాత్మకో గణః, ప్రేరితః, దైవేనేత్యనుషంగః, స్వాభి ర్మాత్రాభి రంశైః, అధిపూరుషం బ్రహ్మాణం, అజనయత్ అసృజత్. ౪

కథ మజనయ దిత్యపేక్షాయాం తదేవ వివృణోతి (పరేణేతి.) మాత్రయా అంశభూతసంకల్పరూపజ్ఞానేన, స్వస్మి, న్నివిశతా అనుప్రవిష్టేన. పరేణ భగవతా, ఉపలక్షితః, హేతౌ వా తృతీయా. విశ్వసృడ్గణః విశ్వం సృజతీతి విశ్వసృ డ్గణః, త్రయోవింశతితత్త్వజాతం, యస్మి న్గణే చరాచరాః స్థావరజంగమాః. లోకాః కార్యత్వేనాఽవస్థితాః, ఏవం భూతో గణః, అన్యోన్యం పరస్పర మాసాద్య సంహత్య. సుక్షోభపరిణతోఽభూత్. సమష్టిపురుషగర్భబ్రహ్మాండరూపేణ పరిణతోఽభూదిత్యర్థః. ౫

(హిరణ్మయ ఇతి.) హిరణ్మయ ఇత్యణ్డకోశవిశేషణం, స పురుషః సమష్టిపురుషసహితః, యద్వా. అప్సు వర్తమానే అణ్డకోశే, హిరణ్మయః స్వర్ణమయాణ్డకోశావృతత్వా ద్ధిరణ్మయః స పురుషః, సః ప్రసిద్ధః, సమష్టిపురుష శ్చతుర్ముఖః, దేవాదిసర్వసత్త్వై, రుపబృంహితః యుక్తః. సహస్రం పరివత్సరాన్, యావ దండస్య పరిపాక, స్తావ, దువాస ఉషితవా నిత్యర్థః. అత్రాఽప్స్వావాసేత్యనేన అండకోశోత్పత్తేః పూర్వ మపాం స్థిత్యవగమాత్ "ఉదాప్లుతం విశ్వమిదం తదాసీ" దితి వక్ష్యమాణత్వా చ్చావరణజలస్య సృష్టి రణ్డోత్పత్తేః పూర్వ మవగన్తవ్యా, సర్వసత్త్వోపబృంహిత ఇత్యనేన,

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

అండకోశ ఉవాసాఽప్సు సర్వసత్త్వోపబృంహితః. ౬

స వై విశ్వసృజాం గర్భో దైవకర్మాత్మశక్తిమాన్.
విబభాజాఽఽత్మనాఽఽత్మాన మేకధా దశధా త్రిధా. ౭

ఏష హ్యశేషసత్త్వానా మాత్మాంశః పరమాత్మనః,

చతుర్ముఖస్య సమష్టిపురుషత్వ మావేదితం, ఏతేనాఽఽవరణజలేశయానస్య భగవతో నాభ్యాః ప్రసూతత్వారబ్ధపద్మకోశరూపబ్రహ్మాణ్డోత్పత్తి రర్థసిద్ధా వేదితవ్యా. "స పద్మకోశ స్సహసోదతిష్ఠ" దితి వక్ష్యమాణైకార్థ్యాత్, ఏవం తత్త్వానాం సమష్టిపురుషశరీరారమ్భకత్వ ముక్తం, సమష్టిపురుషత్వం నామ, భూతసంఘాతారబ్ధస్వసంశ్లిష్టజీవసంఘాతమనఃప్రాణేంద్రియారమ్భకశరీరవత్త్వం, న చ పుత్రాదిశరీరారమ్భకశరీరవత్త్వాత్పిత్రాదీనాం సమష్టిపురుషత్వ శంకా కార్యా. "పంచమ్యా మాహుతా వాపః పురుషవచసో భవన్తి" తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం, "శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాఽప్యుత్క్రామ తీశ్వరః. గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గన్ధా నివాశయా "దిత్యాదిశ్రుతిసూత్రస్మృత్యాదిప్రామాణ్యేన, మన ఆదీంద్రియవిశ్లేషాభావేన పిత్రాదిశరీరాణాం తదారమ్భకత్వాభావాత్. తదింద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రత్వాత్. ౬

ఏవం సమష్టిపురుషోత్పత్తి మభిధాయాఽస్మా త్సమష్టిపురుషశరీరా ద్వ్యష్టిశరీరేన్ద్రియాణా ముత్పత్తిం వక్ష్యం స్తావ దస్య సమష్టిపురుషత్వం వదన్. కరణభోక్తృవిషయరూపేణ త్రిధా విభాగం, కరణాంశే ఏకాదశధా చ విభాగం స్వకర్తృక మాహ (స ఇతి,) విశ్వసృజాం మహదాదీనాం, గర్భః అపత్యరూపః, దైవం భగవత్సంకల్పః. కర్మాత్మశక్తిః, కర్మరూపా, ఆత్మానాం జీవానాం, శక్తిః "అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తి రిష్యత" ఇత్యుక్తేః. తద్వా నిత్యర్థః, యద్వా, దైవం భగవత్సంకల్పః, కర్మ జీవానాం కర్మ, ఆత్మనో జీవా, శ్శక్తిః జీవసంఘశరీరాద్యారమ్భకా చిచ్ఛక్తిశ్చాస్య సన్తీతి తద్వాన్. అనేన సమష్టిపురుషత్వముక్తం, ఏవం భూత స్స వై సమష్టిపురుషః, ఆత్మనా కర్త్రా ఆత్మానం, ప్రథమం, త్రిధా, కరణభోక్తృవిషయరూపేణ, తత్రాపి కరణాంశే, ఏకధా దశధా, మనఃపర్యన్తేంద్రియరూపేణ ఏకాదశధేత్యర్థః, విబభాజ విభక్త మకరోత్, స్వసంశ్లిష్టజీవసంఘభోక్తృత్వేన, స్వేంద్రియైకదేశానాం స్తద్భోగ్యకరణత్వేనాఽఽకారేణాఽకరో దిత్యర్థః. ౭

అస్యైవంవిధవిభాగసామర్థ్యమాహ (ఏష ఇతి.) ఏష బ్రహ్మా అశేషసత్త్వానాం సమస్తవ్యష్టి

ఆద్యోఽవతారో యత్రాసౌ భూతగ్రామో విభావ్యతే. ౮

సాధ్యాత్మ స్సాధిభూత శ్చ సాధిదైవ ఇతి త్రిధా,
విరాట్ప్రాణో దశవిధ ఏకధా హృదయేన చ. ౯

స్మర న్విశ్వసృజా మీశో విజ్ఞాపిత మధోఽక్షజః,
విరాజ మతప త్స్వేన తేజసైషాం వివృత్తయే. ౧౦

పదార్థానాం, ఆత్మా ఆధారః, తచ్ఛరీరకపరమాత్మదృష్ట్యేద ముక్తం, పరమాత్మనోఽంశః అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతః, నన్విదం సర్వజీవసాధారణ మత ఆహ (ఆద్య ఇతి.) ఆద్యః ప్రథమః, అవతారః, పరమాత్మన ఇత్యనుషంగః. పరమాత్మన ఆవేశావతారో బోధ్యః "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే" ఇత్యుక్తేః, యత్ర పరమాత్మాత్మకే సమష్టిపురుషే పరమాత్మాంశావతారభూతే అసౌ భూతగ్రామః వ్యష్టిపదార్థజాతం, విభావ్యతే వివిధ ముత్పాద్యతే, అత ఈదృశవిభాగసమర్థః ఇత్యర్థః. ౮

ప్రస్తుతత్రివిధైకాదశవిధవిభాగా వుపపాదయన్ సమష్టిపురుషత్వ మేవోపపాదయతి (సాధ్యాత్మ ఇతి.) వివిధం రాజతి వ్యష్టిరూపేణ భాతీతి విరాట్. యద్యపి విరాట్ఛబ్దోఽనిరుద్ధపరః తథాపీహ సమష్టిపురుషా ద్విభక్తవ్యష్ట్యుత్పత్తిప్రకరణా చ్చతుర్ముఖపరః, స బ్రహ్మా సాధ్యాత్మః ఆధ్యాత్మసహితః సమష్టిరూపేణ స్వశరీరాన్తర్గతభోక్తృవర్గసహితః. ఆత్మని దేహే వర్తమానో జీవో హ్యధ్యాత్మశబ్దోక్తః స చాఽవిభక్తరూప స్సమష్ట్యవస్థః, సాధిభూతః భూతేషు వర్తమానశబ్దాదివిషయసహితః బ్రహ్మశరీరారబ్ధభోగ్యజాత మవిభక్తం, సాధిదైవః ఇంద్రియసమష్టిసహితః ఆదిత్యమండలాదిషు స్థానేషు వర్తమానా ఆదిత్యాదయో దేవశబ్దవాచ్యాః. తదధిష్ఠేయఇంద్రియవర్గ ఇహాఽధిదైవశబ్దోక్తః సమష్ట్యవస్థస్వశరీరాన్తర్గతభోక్తృభోగ్యకరణగ్రామవా నిత్యర్థః. అత్రాఽఽధిదైవాంశం వివృణోతి (ప్రాణ ఇతి.) ప్రాణశబ్ద ఇంద్రియపరః త ముత్క్రామన్తం. సర్వే ప్రాణా అనుత్క్రామన్తీతి శ్రుతిప్రయోగాత్ దశవిధః శ్రోత్రాదిరూపేణ ఏకధా, హృదయేన మనసా వ్యష్టిశరీరేన్ద్రియాదీనాం బ్రహ్మణా విభక్తత్వం వక్ష్యతే. ౯

తత్తు న స్వాతన్త్ర్యేణ కృతం, కింతు, భగవదనుప్రవేశా దిత్యాహ (స్మర న్నితి) ఈశః నియన్తా, అధోఽక్షజో భగవాన్ విశ్వసృజాం మహదాదితత్త్వానాం, విజ్ఞాపితం "యావ ద్బలిం తేఽజహరామ" ఇత్యాదినా విజ్ఞాపితం స్మరన్, ఏషాం ఇన్ద్రియాదీనాం వివృద్ధయే వ్యష్టిరూపేణ విస్తారాయ స్వేన స్వీయేన, తేజసా జ్ఞానేన, విరాజం బ్రహ్మాణం, అతపత్ ఆలోచయత్, తప ఆలోచనే. అయం వ్యష్టిశరీరేన్ద్రియవిభాగసామర్థ్యవా న్యథా భవే త్తథా త మసంకల్పయ దిత్యర్థః. ౧౦

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

అథ తస్యాఽభిత ప్తస్య కతి చాయతనా నిహ,
నిరభిద్యంత దేవానాం తాని మే గదత శ్శృణు. ౧౧

తస్యాఽగ్నిరాస్యం నిర్భిండం లోకపాలోఽవిశ త్పదమ్,
వాచా స్వాంశేన వక్తవ్యం యయాఽసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౨

నిర్భిణ్ణం తాలువరుణో లోకపాలోఽవిశ త్పదమ్,
జిహ్వయాంశేన చ రసా న్యయాఽసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౩

వ్యష్టిశరీరేన్ద్రియాణాం బ్రహ్మణ స్సకాశా ద్విభాగప్రతిపాదనం ప్రతిజానీతే. (అథేతి.) అథ ఆలోచనానన్తరం, అభిత ప్తస్య ఉక్తసంకల్పవిషయస్య, తస్య, తస్మా ద్బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః. నటస్య శృణోతీతివ త్పంచమ్యర్థ స్సంబన్ధసామాన్యపరతయా షష్ఠ్యా వివక్షితః, దేవానాం వ్యష్టీంద్రియాణాం, కతిచాఽయతనాని స్థానాని, నిరభిద్యన్త ఉదభూవన్, తాని స్థానాని, గదతః. మే మత్తః శృణ్విత్యర్థః. ౧౧

విభాగ మాహ (తస్యేత్యాది చతుర్దశభిః.) అథ, అత్ర ప్రతిశ్లోకే ప్రస్తుత స్సమష్టిపురుషో భగవదాత్మక శ్చతుర్ముఖ, స్తస్యాస్యేత్యాదిషష్ఠ్యన్తైః పరామృశ్యతే. తస్య భగవదాత్మకా చ్చతుర్ముఖా న్నిర్భిణ్ణం విభక్త ముత్పన్న మితి యావత్, వ్యష్టిభూతజాతస్య, ఆస్యం, పదం స్థానం, ఆస్యరూపం స్థానం, స్వాంశేన స్వాధిష్ఠేయభూతేన, వాచా, వాగిన్ద్రియేణ, సహ లోకపాలోఽగ్నిః ఆవిశత్ ప్రావిశత్. కథంభూతయా వాచా. అసౌ వ్యష్టిజీవః, యయా వాచా, వక్తవ్యం ఉచ్చార్యం శబ్దం, ప్రతిపద్యతే ఉచ్చారయతీత్యర్థః, సమష్టిపురుషా ద్విభక్తోఽగ్ని స్తస్మా దేవ విభక్తస్య వ్యష్టిజీవస్య విభక్త మాస్యం విభక్తేన వాగిన్ద్రియేణ సహ ప్రావిశ దిత్యర్థః, ఏవ మగ్రేప్యూహ్యం, సర్వత్రాఽసౌ వితి ప్రథమాన్త మధ్యాత్మపరం. వాచేత్యాది తృతీయాన్త మధిదైవసమర్పకం వక్తవ్య మిత్యాదిప్రతిపత్తవ్యం, శబ్దాదిక మధిభూతసమర్పకం వేదితవ్యమ్. ౧౨

(నిర్భిణ్ణ మితి.) నిర్భిణ్ణం పృథ గ్విభక్తం, తాలుస్థానం. లోకపాలో వరుణః, అంశేన స్వాధిష్ఠేయేన, జిహ్వయా ఇన్ద్రియేణ, అవిశత్, అసౌ వ్యషిజీవః, యయా జిహ్వయా, రసాన్ ఆమ్ల మధురాదిరసాన్, ప్రతిపద్యతే జనాతి. ౧౩

నిర్భిణ్ణే అశ్వినౌ నాసే హరే రావిశతాం పదమ్,
ఘ్రాణేనాంऽశేన గంధస్య ప్రతిపత్తి ర్యతో భవేత్. ౧౪

నిర్భిణ్ణే అక్షిణీ త్వష్టా లోకపాలోऽవిశ త్పదమ్,
చక్షుషాంశేన రూపాణాం ప్రతిపత్తి ర్యతో భవేత్. ౧౫

నిర్భిణ్ణా న్యస్య చర్మాణి లోకపాలోऽనిలోऽవిశత్,
ప్రాణేనాంऽశేన సంస్పర్శం యేనాऽసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౬

కర్ణా వస్య వినిర్భిణ్ణౌ ధిష్ణ్యం స్వం వివిశు ర్దిశః,
శ్రోత్రేణాంऽశేన శబ్దస్య సిద్ధిం యేన ప్రపద్యతే. ౧౭

త్వచ మస్య వినిర్భిణ్ణాం వివిశు ర్ధిష్ణ్యమోషధీః,

(నిర్భిణ్ణే ఇతి.) హరేః హర్యాత్మకా త్సమష్టిపురుషా, న్నిర్భిణ్ణే, నాసే స్థానే అశ్వినౌ దేవతే, అంశేన స్వాధిష్ఠేయేన ఘ్రాణేంద్రియేణ, సహ, విశతాం, యతః ఘ్రాణేంద్రియేణ, గన్ధస్య సుగన్ధ దుర్గన్ధాదేః, ప్రతిపత్తిః జ్ఞానం, భవేత్. ౧౪

(నిర్భిణ్ణే ఇతి.) విభో ర్బ్రహ్మణ స్సకాశా న్నిర్భిణ్ణే, అక్షిణీ స్థానే, లోకపాల స్త్వష్టా ఆదిత్యః, స్వాధిష్ఠేయచక్షురిన్ద్రియేణ సహ, అవిశత్, రూపాణాం నీలపీతాదినాం రూపాణాం, ప్రతిపత్తి ర్యతః యేన చక్షుషా భవేత్. ౧౫

(నిర్భిణ్ణా నీతి.) అస్య బ్రహ్మణః, నిర్భిణ్ణాని చర్మాణి, లోకపాలోऽనిలః వాయుః, అంశేన ప్రాణేన, త్వగిన్ద్రియేణ ప్రాణవ త్కృత్స్నదేహవ్యాపినేత్యర్థః, అవిశత్, అసౌ వ్యష్టిజీవః, యేన త్వగిన్ద్రియేణ, సంస్పర్శం మృదుత్వకఠినత్వశైత్యోష్ణ్యాదిసంస్పర్శం, ప్రతిపద్యతే. ౧౬

(కర్ణా వస్యేతి.) అస్య బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణౌ కర్ణౌ, స్వధిష్ణ్యం స్వస్థానం, దిశః దేవతాః శ్రోత్రేణాంశేన శ్రోత్రేంద్రియేణ, సహ వివిశుః, శబ్దస్య సిద్ధిః జ్ఞానం, యేన శ్రోత్రేణ, ప్రపద్యతే ప్రాప్నోతి. ౧౭

(త్వచ మితి.) అస్య బ్రహ్మణః, విభిన్నాం త్వచం, ఓషధీః ఓషధ్యభిమానిదేవతాః- విభక్తి

(విరాట్తనోః వృష్టిప్రకారః)

అంశేన రోమభిః కండూం యై రసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౮

మేఢ్రం తస్య వినిర్భిణ్ణం స్వధిష్ణ్యం క ఉపావిశత్,
రేతసాఽంశేన యేనాసా వానందం ప్రతిపద్యతే. ౧౯

గుదం పుంసో వినిర్భిణ్ణం మిత్రోధిష్ణ్యం స్వ మావిశత్,
పాయునాఽంశేన యేనాఽసౌ విసర్గం ప్రతిపద్యతే. ౨౦

హస్తౌ వస్య వినిర్భిణ్ణా వింద్ర స్స్వర్పతి రావిశత్,
వార్తయాఽంశేన పురుషో యయా వృత్తిం ప్రపద్యతే. ౨౧

వ్యత్యయ ఆర్షః. రోమభిః అంశేన రోమరూపస్వాధిష్ఠేయేనేంద్రియేణ, వివిశుః ప్రావిశన్, అసౌ వ్యష్టిజీవః, యైః రోమభిః. కండూం. ప్రతిపద్యతే జానాతి, త్వగింద్రియస్యైవ స్థానభేదేన విషయద్వయం కండూః స్పర్శశ్చ - తత్రాయం నామభేదేన దేవతాభేదశ్చేతి ద్వితీయ ఏవ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧౮

(మేఢ్రమితి.) తస్య బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణం మేఢ్రం ఉపస్థేంద్రియస్థానం. స్వధిష్ణ్యం స్వస్థానం, కః ప్రజాపతిః. రేతసాఽంశేన రేతోరూపస్వాధిష్ఠేయేనేంద్రియేణ. ఉపావిశత్, యేన రేతసా. అసౌ వ్యష్టిజీవః ఆనందం రతిసుఖం జానాతి. ౧౯

(గుదమితి.) పుంసో బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణం, గుదం పాయ్వింద్రియస్థానం, లోకేశః మిత్రః, పాయునాంశేన పాయ్వింద్రియేణ సహ. ఆవిశత్, యేన పాయునా విసర్గం పురీషత్యాగం, ప్రతిపద్యతే కరోతి. ౨౦

(హస్తావితి.) అస్య బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణౌ, హస్తౌ కరౌ, స్వర్గస్య పతి రింద్రః, వార్తయా కృష్యాదివ్యాపారరూపవృత్తిసాధనేన, అంశేన పాణీంద్రియేణ, ఆవిశత్. పురుషో వ్యష్టిజీవః, యయా వృత్తిసాధనపాణీంద్రియేణ, వృత్తిం జీవనప్రకారం, ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి. అత్ర హస్తావిత్యనేన, అక్షిణీ ఇతి ద్వివచనేన చ, ఏషాం శ్లోకానాం చతుర్ముఖశరీరా ద్విభక్తవ్యష్టిదేహవిషయత్వం స్పష్టం. న తు తస్యైవ హస్తాద్యుత్పత్తిపరత్వం. చతుర్ముఖస్య భుజచతుష్టయనేత్రాష్టకసద్భావాత్. ౨౧

పాదా వస్య వినిర్భిణ్ణౌ స్వధిష్ణ్యం విష్ణు రావిశత్,
గత్యా స్వాంశేన గంతవ్యం యయాఽసౌ ప్రతిపద్యతే. ౨౨

హృదయం చాస్య నిర్భిణ్ణం చంద్రమా ధిష్ణ్య మావిశత్,
మనసాఽంశేన యేనాఽసౌ విక్రియాం ప్రతిపద్యతే. ౨౩

బుద్ధిం చాస్య వినిర్భిణ్ణాం వాగీశో ధిష్ణ్య మావిశత్,
బోధేనాఽంశేన బోద్ధవ్యప్రతిపత్తి ర్యతో భవేత్ ౨౪

ఆత్మానం చాస్య నిర్భిణ్ణ మభిమానోఽవిశ త్పదమ్,
కర్మణాఽంశేన యేనాఽసౌ కర్తవ్యం ప్రతిపద్యతే. ౨౫

సత్త్వం చాస్య వినిర్భిణ్ణం మహాం ధిష్ణ్య ముపావిశత్,

(పాదావితి.) అస్య వినిర్భిణ్ణౌ. పాదౌ చరణౌ. లోకేశో విష్ణుః, గత్యా, గతిసాధనేన, అంశేన స్వాధిష్ఠేయపాదేంద్రియేణ సహ, ఆవిశత్. ౨౨

యేన మనసా, అసౌ వ్యష్టిజీవః, విక్రియాం సంకల్పవికల్పరూపాం, ప్రతిపద్యతే. ఏకస్యైవాన్తఃకరణస్య. విక్రియాబోధాభిమానవివేకరూపవృత్తిభేదేన మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తభేదస్య చంద్రవాగీశరుద్రప్రజాపతయోఽధిష్ఠాతారో బోధ్యాః. తత్ర సంకల్పవికల్పాత్మకవృత్త్యవచ్ఛిన్న స్వాంతఃకరణభేదస్య చంద్రమసాఽధిష్ఠితస్య సమష్టిపురుషా ద్విభాగ ఉక్తః. ౨౩

అథ బుద్ధ్యాదివిభాగమాహ (బుద్ధిమిత్యాదినా త్రయేణ.) అస్య బ్రహ్మణః, వినిర్భిణ్ణాం బుద్ధిం, ధిష్ణ్యం స్థానం, వాగీశః బ్రహ్మా, బోధేన నిశ్చయాత్మకజ్ఞానజననసామర్థ్యేన సహాఽఽవిశత్, యతః బోధేన, బోద్ధవ్యస్య, ప్రతిపత్తి ర్జ్ఞానం, భవేత్. ౨౪

(ఆత్మానమితి.) ఆత్మానం అహంకారం, అస్య బ్రహ్మణో నిర్భిణ్ణం. పదం స్థానం, అభిమానః అభిమన్యతేఽనేనేత్యభిమానః, అనాత్మన్యాత్మాభిమానకృద్దేవతా, రుద్రః "సర్వాత్మనోఽన్తఃకరణం గిరిత్ర" మితి ప్రాగుక్తత్వాత్. కర్మణా దేహాభిమానేన అంశేనావిశత్, యేన కర్మణా, అసౌ జీవః, కర్తవ్యం అభిమానవిషయం. ప్రతిపద్యతే అభిమనుతే. ౨౫

(సత్త్వ మితి.) అస్య బ్రహ్మణో వినిర్భిణ్ణం, సత్త్వం దేహాత్మవివేకజ్ఞానహేతుం

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

చిత్తేనాఽంశేన యేనాఽసౌ విజ్ఞానం ప్రతిపద్యతే. ౨౬.

శీర్ష్ణోఽస్య ద్యౌ ర్ధరా పద్భ్యాం ఖం నాభే రుదపద్యత,
గుణానాం వృత్తయో యేషు ప్రతీయంతే సురాదయః. ౨౭.

ఆత్యంతికేన సత్త్వేన దివం దేవాః ప్రపేదిరే,
ధరాం రజస్స్వభావేన పణయో యే చ తానను. ౨౮

తార్తీయేన స్వభావేన భగవన్నాభి మాశ్రితాః,

బుద్ధ్యాఖ్యమంతఃకరణం, బుద్ధిచిత్తయో రభేదేనాయం నిర్దేశః, ధిష్ణ్యం స్థానం, మహాన్ ప్రజాపతిః, చిత్తేనాంశేన, సమ్యగర్థచింతనరూపేణ మనసా, ఉపావిశత్, యేన చిత్తేనాంశేన, అసౌ జీవః, విజ్ఞానం సమ్యక్చింతయితవ్యార్థవిషయం జ్ఞానం, ప్రతిపద్యతే లభతే. ౨౬

ఏవం వ్యష్టీంద్రియవిభాగ ముక్త్వాఽథ దేవాదీనాం భోగ్యస్థానవిభాగ మాహ (శీర్ష్ణ ఇతి) అస్య బ్రహ్మణః, శీర్ష్ణః శిరసః, ద్యౌః, పద్భ్యాం పాదాభ్యాం, ధరా భూమిః, అస్య నాభేః, ఖం అన్తరిక్ష లోకః, ఉదపద్యత ఉదభూత్, యేషు ద్యుధరాఖేషు గుణానాం, సత్త్వరజస్తమసాం, వృత్తయః వృత్తిమంతః దేవమనుష్యాదయః, వృత్తిశబ్దోఽజహల్లక్షణయా వృత్తిమత్పరః, ప్రతీయంతే దృశ్యంతే, తే దేవాదయ ఉదపద్యంతేత్యన్వయః. ౨౭

గుణానాం వృత్తయ ఇత్యేతదేవ ప్రపంచయతి ద్వాభ్యామ్ (ఆత్యంతికేనేతి) ఆత్యంతికేన ఊర్జితేన, ఔత్పత్తికేనేత్యపి పాఠః. తదా నైసర్గికేణేత్యర్థః, సత్త్వేన సత్త్వగుణేన, ఉపలక్షితాః దేవాః, దివం సాత్త్వికకర్మానుష్ఠానవిష్పాదితఫలభాగానురూపద్యులోకం, ప్రపేదిరే ప్రాప్తాః, పణయః పణవ్యవహారే, పణంతే ఆయాసాదినా వ్యవహారేణ జీవంతీతి పణయో మనుష్యాః, స్తా ననుసృత్య, యేతదుపకరణభూతా గవాదయ, స్తే సర్వే, రజస్స్వభావేనోపలక్షితాః, రాజసకర్మఫలభోగానుకూలాం, ధరాం భూమిం. ప్రపేదిరే. హేత్వర్థే వా తృతీయా. సాత్త్వికాదిస్వభావేన హేతునా. ద్యుపృథివ్యాదీన్ లోకాన్ దేవాదయః ప్రపేదిర ఇత్యర్థః ౨౮

(తార్తీయేనేతి.) తృతీయం తమః, తదీయేన తార్తీయేన తమస్స్వభావేన, భగవన్నాభిం భగవతః

ఉభయో రంతరం వ్యోమ రుద్రపారిషదాం గణాః. ౨౯

ముఖతోఽవర్తత బ్రహ్మపురుషస్య కురూద్వహ,
యత్తన్ముఖత్వా ద్వర్ణానాం ముఖ్యోఽభూ ద్బ్రాహ్మణో గురుః. ౩౦

బాహుభ్యోఽవర్తత క్షత్రం క్షత్రియ స్తదనువ్రతః,
యో జాత స్త్రాయతే వర్ణాన్ పౌరుషాన్ కంటకక్షతాత్. ౩౧

విశోఽవర్తంత తస్యో ర్వో ర్లోకవృత్తికరీ ర్విభోః,
వైశ్య స్తదుద్భవో వార్తాం నృణాం య స్సమవర్తయత్. ౩౨

వైరాజధారణాయాం "నభస్థలం నాభిసరో గృణన్తి" భూః పాదౌ యస్య నాభి ర్వియ" దిత్యాదిభి, ర్నాభిత్వే నానుసంధీయమానం, యద్వా, భగవన్నాభిం భగవత శ్చతుర్ముఖశరీరస్య భగవతః నాభిజం" నాభ్యా ఆసీ దంతరిక్ష మితి శ్రుతేః, ఉపచారా త్కార్యే కారణశబ్దః. ఉభయో ర్ద్యావా పృథివ్యో, రంతరం మధ్యస్థం, అంతరిక్షం వ్యోమ, రుద్రపారిషదాం గణాః భూతప్రేతపిశాచాద్యాః ఆశ్రితాః. ౨౯

చాతుర్వర్ణ్యోత్పత్తిమాహ (ముఖత ఇతి.) పురుషస్య సమష్టిపురుషస్య ముఖతః బ్రహ్మ, య-బ్రాహ్మణవృత్తి రధ్యయనాది, త, న్ముఖతోఽవర్తత ప్రవృత్తం, ఏత దేవ హి బ్రాహ్మణానాం బ్రహ్మముఖోద్భూతత్వం నామ, యత్తన్ముఖవ్యాపారభూతాధ్యాపనాదివృత్త్యాశ్రితత్వం. ఏవం క్షత్రియాదిష్వపి ద్రష్టవ్యం. హే కురూద్వహ విదుర, యద్యస్మా, ద్బ్రాహ్మణః తన్ముఖత్వాత్ తన్ముఖోద్భవత్వాత్. తన్ముఖోద్భూతాధ్యాపనాదిముఖవ్యాపారత్వా, ద్వర్ణానాం ముఖ్యః ముఖ మివ ప్రధానః, గురు శ్చాభూత్. ౩౦

(బాహుభ్య ఇతి.) క్షత్రం క్షత్రియధర్మః, పాలనరూపావృత్తిః, త ద్బాహుభ్యోఽవర్తత, తదనువ్రతః క్షత్ర మనువ్రతః, క్షత్రియశ్చ. స్వవృత్తిద్వారా బాహుభ్యోఽవర్తత, యో, బ్రహ్మణో బాహుభ్యః, జాతః, పౌరుషః, సమష్టిపురుషాంశః, క్షత్రియః కంటకవల్లోకోపద్రవకారిణ శ్చోరాదయః, తేభ్యో జాతం యత్క్షతం ఉపద్రవః, తస్మాత్, వర్ణాన్ త్రాయతే రక్షతి. ౩౧

(విశ ఇతి.) తస్య విభోః ప్రభోః బ్రహ్మణ ఊర్వో, రపాదానస్యైవ శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. లోకవృత్తికరీః క్రయవిక్రయకృష్యాదిలోకజీవికాహేతవః, విభక్తిలింగవ్యత్యయావార్షౌ. విశః వైశ్యాః, అవర్తంత, తదుద్భవః బ్రహ్మణ ఉద్భూతః, యే వైశ్య, స్స, నృణాం వార్తాం ఆజీవికాం, సమవర్తయత్ సంపాదితవాన్. ౩౨

(విరాట్తనోః సృష్టిప్రకారః)

పద్భ్యాం భగవతో జజ్ఞే శుశ్రూషాధర్మసిద్ధయే,
తస్యాం జాతః పురా శూద్రో యద్వృత్త్యా తుష్యతే హరిః. ౩౩

ఏతే వర్ణా స్స్వధర్మేణ యజంతి స్వగురుం హరిమ్,
శ్రద్ధయాఽఽత్మవిశుద్ధ్యర్థం య జ్జాతా స్సహ వృత్తిభిః. ౩౪

ఏత త్క్షత్త ర్భగవతో దైవకర్మాత్మరూపిణః,
క శ్శ్రద్దధ్యాదుపాకర్తుం యోగమాయా బలోదయమ్. ౩౫

(పద్భ్యామితి.) భగవతః భగవదాత్మకస్య, బ్రహ్మణః, పద్భ్యాం. శుశ్రూషాధర్మసిద్ధయే స్వపూర్వవర్ణశుశ్రూషారూపధర్మసిద్ధ్యర్థం, జజ్ఞే, కథంభూతా శుశ్రూషేత్యత ఆహ (తస్యా మితి.) యద్వృత్త్యా, యస్య శూద్రస్య వృత్త్యా, హరి స్తుష్యతే, తస్యాం తాదృశశుశ్రూషావృత్తౌ నిమిత్తభూతాయాం, శూద్రో జాతః, భగవత్తుష్ట్యాపాదకస్వపూర్వవర్ణశుశ్రూషావృత్తినిమిత్తకం శూద్రజన్మేత్యర్థః, అనేన స్వవృత్త్యా భగవత్సంతోషజనన మేవ పరో ధర్మ ఇతి సూచితమ్. ౩౩

తదేవోపపాదయతి (ఏత ఇతి.) ఏతే వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయ శ్చత్వారో వర్ణాః, స్వధర్మేణ స్వవర్ణోచితధర్మేణ, శ్రద్ధయా, ఆత్మవిశుద్ధ్యర్థం ఆత్మనః అనాదిపాపవాసనాదూషితస్యాంతఃకరణస్య విశుద్ధ్యర్థం, స్వగురుం స్వజనకం, హరిం స్వాశ్రితసంసారబంధహరం హరిం, యజంతి యజేయురిత్యర్థః. కథంభూతం హరిం, య జ్జాతాః, యః, ద్యస్మా చ్చతుర్ముఖశరీరకా త్పరమాత్మనో హరేస్సకాశా, ద్వృత్తిభి స్సహ జాతా, స్తం హరిం యజంతీ త్యర్థః, ౩౪

ఏవం సృష్టిలీలాం వర్ణయిత్వా పునః ప్రశ్నావసరప్రదానాయాపారమహిమ్నో భగవత స్సాకల్యేన మహిమాన ముపవర్ణయితుం న కోపి శక్త ఇతి వదన్నుపసంహరతి (ఏతదితి.) దైవకర్మాత్మరూపిణః, దైవం కాలః, దేవనియామ్యత్వేన తత్సంబంధిత్వాత్, కర్మశబ్దేన జీవాదృష్టస్య పృథగుపాదానాత్, ఆత్మానః కాలకర్మవశ్యా జీవాః, దేవాదిరూపాణి శరీరాణ్యస్య సంతీతి దైవకర్మాత్మరూపీ, తస్య భగవతః పూర్ణషాడ్గుణ్యస్య, యోగమాయాబలోదయం యుజ్యత ఇతి యోగా, అధిక్షేప్యా, సా చాసౌ మాయా, తస్యాః, బలం జననసామర్థ్యం, తస్యోదయః విభవో యస్మిన్, తదేత ద్విశ్వం, హే క్షత్తః, ఉపాకర్తుం సాకల్యేన వ్యాకర్తుం, వర్ణయితు మితి యావత్, కః పుమాన్, శ్రద్దధ్యాత్ శ్రద్ధాం కుర్యాత్, న కోపీత్యర్థః. ౩౫

అథాపి కీర్తయామ్యంగ యథామతి యథా శ్రుతమ్,
కీర్తిం హరే స్స్వాం సత్కర్తుం గిర మన్యాభిధా సతీమ్. ౩౬

ఏకాంతలాభం వచసోనుపుంసాం సుశ్లోకమౌళే ర్గుణవాద మాహుః,
శ్రుతే శ్చ విద్వద్భి రుపాకృతాయాం కథాసుధాయా ముపసంప్రయోగమ్. ౩౭

ఆత్మనోఽప్యాదికవినా మహిమాఽవసితోపి కిమ్,
సంవత్సరసహస్రాంతే ధియా యోగవిపక్వయా. ౩౮

అహో భాగవతీమాయా మాయినా మపి మోహినీ,

కస్యా ప్యశక్తౌ కథం భవతా వర్ణ్యత ఇత్యత ఆహ (అథాపీతి.) కార్త్స్న్యేన వర్ణయితుం కస్యాప్యశక్తావపి, యథా శ్రుతం గురుముఖా చ్ఛ్రుత మనతిక్రమ్య, తత్రాపి, యథామతి యావత్స్వబుద్ధి విషయ మనతిక్రమ్య, హరేః కీర్తిం, అంగ హే విదుర, కీర్తయామి, న హ్యహం సాకల్యేన వర్ణయామీతి ప్రతిజ్ఞాతవా నస్మీత్యభిప్రాయః, తర్హి కిమేకదేశవర్ణనేన ప్రయోజన మిత్యత ఆహ, స్వాం స్వీయాం, అన్యాభిధా, హరివ్యతిరిక్తార్థాభిధానం, తయా, అసతీం దుష్టాం, గిరం వాచం, సత్కర్తుం పవిత్రీకర్తు మిత్యర్థః. ౩౬

ఏతదేవోపపాదయతి (ఏకాంతలాభమితి) సుశ్లోకమౌళేః శ్లోకనీయప్రధానస్య భగవతో, గుణవాదం గుణకథనమేవ పుంసాం వచసః, ఏకాంతలాభం ఏకాంతఫల, మాహుః. శ్రుతిస్మృతీతిహాస పురాణతజ్ఞాః, విద్వద్భి, రుపాకృతాయాం ఉపవర్ణితాయాం, కథాసుధాయా, ముపసంప్రయోగం సంనిధవర్ణసంబంధమిత్యర్థః. శ్రుతేః శ్రోత్రేంద్రియస్య, ఏకాంతలాభ మాహు రిత్యర్థః. ౩౭

న కేవల మస్మాభి రేవ భగవన్మహిమా కార్త్స్న్యేన దుర్జ్ఞేయః, కిం తు, బ్రహ్మాదిభి రపి జ్ఞానాధికై రిత్యాహ (ఆత్మన ఇతి.) హే వత్స విదుర, ఆదినా కవినా చతుర్ముఖేన, ఆత్మనో భగవతో, మహిమా, బహుసంవత్సరాంతయోగవిపక్వయా ధియా, అవసితః కిమితి కాక్వా ఏతావానితి న జ్ఞాత ఏవేత్యుక్తం, యద్వా, అవసితః అపరిచ్ఛిన్నత్వేనేత్యధ్యాహారః. ౩౮

న కేవల మాదికవిరేవాపరిచ్ఛిన్నత్వేన వేద, కింతు, భగవానపి స్వయం తథైవ వేదేత్యాహ (అహో ఇతి.) భాగవతీ భగవతస్సంబంధినీ, మాయా ఆశ్చర్యశక్తిః, మాయినామపి ఆశ్చర్యశక్తిమతామపి, మోహినీ ఆశ్చర్యజనయిత్రీ, అహో ఇత్యాశ్చర్యే, యద్యస్మాత్, ఆత్మవర్త్మాత్మా, ఆత్మవర్త్మనః

(విరాట్టనోః సృష్టిప్రకారః)

యత్స్వయం చాత్మవర్త్మాత్మా న వేద కిముతాఽపరే. ౩౯

యతోఽప్రాప్య న్యవర్తంత వాచశ్చ మనసా సహ,
అహం చాన్య ఇమే దేవా-స్తస్మై భగవతే నమః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే. షష్ఠోఽధ్యాయః.

స్వప్రాపకమార్గభూతస్య వేదస్య ఆత్మా వేదమూర్తిః న వేద ఇయత్తయా న వేద, అపరే బ్రహ్మాదయః. న విదు రితి కిముత కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౩౯

నను వాఙ్మనసే అతీంద్రియార్థదర్శినో ఋషయో దేవాశ్చ జానీయు రేవ, సర్వేషా మపి దుర్జ్ఞేయత్వేఽనుపాస్యత్వప్రసంగా దిత్యతఆహ (యత ఇతి.) వాచో వేదవచాంసి. మనః యోగపరిశుద్ధం మనః తేన సహాఽహం అతీంద్రియార్థదర్శినోఽస్మత్ప్రభృతయః ఋషయః. దేవాః బ్రహ్మరుద్రాదయశ్చ అప్రాప్య కార్త్స్న్యేన యన్మహిమాన మనవగమ్య. యతో భగవతః, న్యవర్తంత, తస్మై భగవతే నమః. నహి కార్త్స్న్యేన వాఙ్మకసాదయో విదుః, కింతు, తన్మహిమాన మపరిచ్ఛిన్నత్వేనైవ విదుః. న చానుపాస్యత్వప్రసంగః. తత్స్వరూపరూపగుణవిభూతీనా మపరిచ్ఛిన్నత్వేనైవోపాసనోపపత్తేః, అత ఏవ న భగవతోపి కార్త్స్న్యేన స్వస్వరూపాద్యజ్ఞానేన సర్వజ్ఞతా హానిః, అపరిచ్ఛిన్నత్వేనైవ జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞతానిర్వాహకత్వాత్. యద్వస్తు యథావిధం ప్రమితం, తస్య తద్యాథాత్మ్యజ్ఞానం హి సర్వజ్ఞతాపాదకం, నహ్యపరిచ్ఛిన్నస్య పరిచ్ఛిన్నతాజ్ఞానం పరిచ్ఛిన్నస్య వాఽపరిచ్ఛిన్నతాజ్ఞానం సర్వజ్ఞత్వం నిర్వోఢుమలం. అత ఏవ "యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః, అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాత మవిజానతామ్, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ, ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వా" నితి వేదనావిధిప్రతిషేధయో రుపపత్తిః. అపరిచ్ఛిన్నత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాభ్యాం తయో ర్వ్యవస్థితవిషయత్వాత్.

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ఏవం బ్రువాణం మైత్రేయం ద్వైపాయనసుతో బుధః,
ప్రీణయన్నివ భారత్యా విదురః ప్రత్యభాషత ౧

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

బ్రహ్మన్కథం భగవత శ్చిన్మాత్రస్యాఽవికారిణః,

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలనియన్తృపరమేశ్వరాధిష్ఠితా త్ప్రధానా న్మహదాదిపృథివ్యంతత త్త్వేషు సృష్టేషు తేషు స్వానుప్రవేశాహితసృష్టిసామర్థ్యేషు, అఖండచతుర్ముఖశరీరారమ్భద్వారా సమష్ట్యవస్థయా ఽవస్థితేషు కథితేషు, పున స్తేభ్య ఏవ వ్యష్టిశరీరేంద్రియాదివిభాగే పరమాత్మాత్మకచతుర్ముఖకర్తృకేఽభిహితే, పునః క్షత్తా కాంశ్చి త్ప్రక్ష్యమాణః. ప్రథమం భగవతో జగదుపాదానత్వప్రయుక్తదోషసంస్పర్శశంకాపరిహారబుభుత్సయా పప్రచ్ఛేత్యాహ వైయాసకిః (ఏవ మితి.) ద్వైపాయనసుతః శ్రీభగవద్బాదరాయణపుత్రః, బుధః తత్త్వదర్శీ, విదురః, భారత్యా స్వగిరా, ప్రీణయన్నివ ప్రీతిం జనయన్నివ. ఏవ ముక్తప్రకారేణ, బ్రువంతం కథయంతం. మైత్రేయం. ప్రత్యభాషత. ౧

ప్రథమం భగవత స్స్రష్టృత్వ ముపాదానత్వం చాక్షిపతి (బ్రహ్మన్నితి ద్వాభ్యామ్.) హే బ్రహ్మన్ మైత్రేయ, భగవతః, పూర్ణషాడ్గుణ్యస్య. చిన్మాత్రస్య జ్ఞానైకరసస్య. మాత్రచాక్త్యాపి జడత్వవ్యావృత్తిః. అత ఏవావికారిణః అపరిణామినః. అత ఏవ, నిర్గుణస్య సత్త్వాదిగుణరహితస్య, గుణాః గుణకార్యభూతాః క్లేశాదయః క్రియాః పరిణామాదయశ్చ. లీలయా వాపి. కథం యుజ్యేరన్నిత్యన్వయః. అయ మభిప్రాయః "భగవత స్స్రష్ట్యాదికర్తృత్వం జగదాకారేణ పరిణామ శ్చ లీలయైవేతి వక్తవ్యం, న తు కర్మణా అపహతపాప్మే" త్యాదిశ్రుతేః, ఏతదేవ హి "న ప్రయోజనవత్త్వాదికరణే" "లోకవత్తు లీలాకైవల్య" మిత్యనేన సూత్రేణ సిద్ధాంతితం, ఏవం చైకస్యైవ కర్తృత్వోపాదానత్వయో ర్లీలైకప్రయోజనయో రభ్యుపగమ్యమానయో ర్నిర్వికారిణో నిర్గుణస్య పరిణామాదయః క్రియాః గుణకార్యగర్భజన్మజరామరణక్లేశాదయశ్చ దుర్వారా ఆపతిష్యంతి, అతః కథం జగత్కారణత్వ మితి "అనేన న ప్రయోజనవత్త్వాధికరణసిద్ధాంతే దూషణముక్తం భవతి. తత్ర హి సప్తద్వీపవతీం మేదినీ మధితిష్ఠతో మహారాజస్య కందుకాద్యారమ్భవ త్పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తే రవాప్తసమస్తకామస్య స్వపరప్రయోజన

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

లీలయా వాపి యుజ్యేర న్నిర్గుణస్య గుణాః క్రియాః. ౨

క్రీడాయాముద్యమోఽర్భస్య కామ శ్చిక్రీడిషాఽన్యతః,
స్వత స్తృప్తస్య చ కథం నివృత్తస్య సదాఽన్యతః. ౩

అస్రాక్షీ ద్భగవా న్విశ్వం గుణమయ్యాఽఽత్మమాయయా,
తయా సంస్థాపయత్యేత ద్భూయః ప్రత్యపిధాస్యతి. ౪

రహితస్యాఽపి భగవతః కేవలలీలైకప్రయోజనో జగద్వ్యాపార ఉపపన్న ఇతి స్థాపితం. "తత్ర విషమోఽయం దృష్టాంతః. మహారాజస్య షాడ్గుణ్యాపూర్ణత్వేనానవాప్తసమస్తకామత్వా త్సత్త్వాది గుణవశత్వా ద్వికారిత్వా ద్బ్రహ్మణ స్తద్విపరీతత్త్వా దుక్తదోషాపాతాచ్చేతి. ౨

దృష్టాంతాంతర మప్యనుపపన్న మిత్యాహ (క్రీడాయా మితి.) అర్భస్య బాలకస్య, క్రీడాయా ముద్యమః ప్రయత్న, స్తద్ధేతుభూతః కామః, అన్యతః, క్రీడోపకరణైః, బాలంతరప్రవర్తనేన వా, చిక్రీడిషా క్రీడేచ్ఛా చ, స్యాత్, ఈశ్వరస్య తు. స్వత స్తృప్తస్య స్వానుభవేనైవ తృప్తస్య, కథం, కామః. సదా, అన్యతః స్వవ్యతిరిక్తస్వతంత్రక్రీడోపకరణక్రీడాప్రవర్తకపురుషాంతరైశ్చ, నివృత్తస్య విరహితస్య, చిక్రీడిషా చ, కథం స్యాత్, అతోఽర్భకదృష్టాంతోఽనుపపన్న ఇతి భావః. ౩

నన్విదం దోషాపాదన మయుక్తం యదుపాదనత్వే పరిణామిత్వక్లేశాద్యాశ్రయత్వ మితి, యతః ప్రకృతిపురుషశరీరకస్య కారణత్వాభ్యుపగమేన, గుణక్రియాణాం స్వశరీరభూత ప్రకృతిపురుషగతత్వాదితీమాం శంకాం "భగవా నేక ఏవైష ఇతి పూర్వార్ధేన (అత్ర వ్యాఖ్యాయాం గ్రన్థః కించి ద్గళిత ఇవ ప్రతిభాతి) అముష్య దుర్భగత్వ" మిత్యుత్తరార్ధేన "దేశతః కాలత" ఇతి శ్లోకే చ, దోషాంతరాపాదనేన పరిహరతి. (అస్రాక్షీదిత్యాది.) గుణమయ్యా సత్త్వాదిగుణప్రచురయా, ఆత్మ సంబంధిన్యా మాయయా, భగవా, న్విశ్వం, అస్రాక్షీత్. తయా మాయయా. ఉపలక్షితః. ఏతద్విశ్వం, సంస్థాపయతి సమ్యక్ స్థాపయతి, ప్రతిష్ఠాపయతి పాలయతీతి యావత్, పున ర్భూయః, ప్రత్యపిధాస్యతి ప్రాతిలోమ్యేన పిధాస్యతి, అపిధాస్యతి తిరోహితం కరిష్యతి, అపిపూర్వోధాతు స్తిరోధానే వర్తతే, స్వాధిష్ఠేయాం గుణమయీం మాయాం మహదాదిరూపేణ పరిణమయ్య స్వయం గుణత్రయయుక్త త్రిమూర్తిరూపేణ సృష్ట్యాదీన్ కరోతి. ౪

దేశతః కాలతో యోఽసా వవస్థాత స్స్వతోఽన్యతః,
అవిలుప్తావబోధాత్మా స యుజ్యేతాజయా కథమ్. ౫

భగవానేక ఏవైష సర్వక్షేత్రే ష్వవస్థితః,
అముష్య దుర్భగత్వం వా క్లేశో వా కర్మభిః కుతః. ౬

ఏతస్మి న్మే మనో విద్వ న్ఖిద్యతేఽజ్ఞానసంకటే,

అతః పరిణామాదయస్స్వాధిష్ఠేయమాయాగతా. న స్వగతా ఇతి చే త్తత్రాహ. (దేశత ఇతి.) యోఽసౌ పరమాత్మా, దీపప్రభాయా ఇవ దేశతః, విద్యుత ఇవ కాలతః స్మృతే రివావస్థాతః, స్వప్నవత్ స్వతః, జీవవదన్యతః. ప్రకృత్యాదిభి రవిలుప్తాఽవబోధాత్మా, విశేషేణ లుప్తజ్ఞానరూపో న భవతి, సర్వగతత్వాత్. నిత్యత్వాత్, అవిక్రియత్వాత్, అనితరానుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావసాయిత్వాభావా, త్కర్మవశ్యత్వాభావాత్, అత ఈదృశ స్స పరమాత్మా, అజయా మాయయా, కథం యుజ్యేత? యది యేన కేనాపి దేశాదినా లుప్తావబోధో భవే, త్తర్హ్యవిద్యాసంబంధ స్సమభవిష్యత్, అత స్తదభావాత్కథ మజయా యుజ్యేతేతి శంకాభిప్రాయః. ౫

ఏవం జీవశరీరకత్వే తద్గతక్లేశాద్యనాశ్రయత్వ మర్థేనాశంక్యార్థేన పరిహరతి (భగవానితి.) ఏష భగవాన్, ఏక ఏవ, సర్వక్షేత్రేషు సమస్తశరీరేషు, అవస్థితః జీవాంతరాత్మతయా అవస్థితః అంతఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽంతర" ఇత్యాది శ్రుతేః, అతో దుఃఖిత్వసంసారిత్వాదయో గుణకార్యభూతా న పరమాత్మానం స్పృశంతీతి చే త్తత్రాహ (అముష్యేతి.) అముష్య భగవతః, దుర్భగత్వం. కర్మభిః, క్లేశో వా, కుతస్స్యాదిత్యర్థః. అయ మభిప్రాయః - యది పరమాత్మన స్సర్వత్ర వ్యాప్తి రుచ్యతే, తర్హి జాగరస్వప్నసుషుప్తిమూర్ఛోత్క్రాంతిషు, జీవస్య తత్తత్స్థానప్రయుక్తా యే దోషా, స్తే తదంతర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి సంభవంతి, న చ పరమాత్మనోఽకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావ ఇతి వాచ్యం, కర్మణాం దేహసంబంధాపాదనద్వారా క్లేశాద్యపురుషార్థజనకత్వేన దేహసంబన్ధస్యాప్యపురుషార్థత్వా దన్యథా కర్మణా మేవ దుఃఖాదిజనకత్వేన దేహసంబన్ధస్య ప్రయోజనశూన్యతాపత్తిశ్చ పరమాత్మనః కర్మవశ్యత్వాభావేపి "సర్వక్షేత్రే ష్వవస్థిత" ఇతి దేహసంబంధాభ్యుపగమా, న్నానావిధాశుచిదేహసంబంధ స్యైవాపురుషార్థత్వాత్, అత ఏవ, తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశే ప్యపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయః, పూయశోణితాదిమజ్జనం హి, స్వేచ్ఛాకారితమప్యపురుషార్థ ఏవ. ౬

అతో యద్యపి, జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరం చ పరం బ్రహ్మ. తథాపి

(క్షత్తకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

తన్నః పరాణుద విభో కశ్మలం మానసం మహత్. ౭

శ్రీ శుక ఉవాచ—

స ఇత్థం చోదితః క్షత్రా తత్త్వజిజ్ఞాసునా మునిః,
ప్రత్యాహ భగవచ్చిత్తః స్మయన్నివ గతస్మయః. ౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

సేయం భగవతో మాయా యన్నయేన విరుధ్యతే,

"యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్" "య ఆత్మని తిష్ఠ" న్యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ "యో రేతసి తిష్ఠ" న్నిత్యాదివచనా త్తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్సంబంధరూపాపురుషార్థా స్సన్తీతి ప్రశ్నముపసంహరతి (ఏతస్మిన్నితి.) హే విద్వన్మైత్రేయ, ఏతస్మిన్. అజ్ఞానసంకట ఇతి పదచ్ఛేదః. అజ్ఞానరూపసంకటే, మే మనః ఖిద్యతే, తస్మాత్ హే విభో మైత్రేయ, నః అస్మాకం, మానసం మనస్సంబన్ధి, మహత్కశ్మలం ఖేదం, పరాణుద అపాకురు. ౭

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయ ఆహేత్యాహ వైయాసకిః (స ఇతి.) తత్త్వజిజ్ఞాసునా క్షత్రా ఇత్థ ముక్తరీత్యా, చోదిత ఆపృష్టో, ముని ర్మైత్రేయః భగవచ్చిత్తః భగవత్యేవ చిత్తం యస్య సః, గతస్మయః తత్త్వదర్శిత్వేన విగతస్మయః, స్మయన్నివ, ప్రశ్నస్య సుపరిహరత్వాదితి భావః, ప్రత్యాహ ప్రత్యభాషత. ౮

యదుక్తం, చేతనాచేతననియమనార్థం తదన్తరాత్మతయా స్వేచ్ఛయాప్యవస్థితస్య తత్సంబన్ధ ప్రయుక్తపరిణామిత్వదుఃఖిత్వాద్యపురుషార్థసంబన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి, నైతద్యుక్తం, నహ్యచిద్వస్త్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం, కర్మవశ్యానాం తు, కర్మస్వభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసంకల్పా, దేకమేవ వస్తు, కాలభేదేన పురుషభేదేన చ, సుఖాయ దుఃఖాయ చ భవతి. వస్తుస్వరూపప్రయుక్తత్వే తు తాద్రూప్యే, సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్, న చైవం దృశ్యతే, తథాచోక్తం, నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ, వస్త్వేక మేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయ చ. కోపాయ చ యత స్తస్మా ద్వస్తువస్త్వాత్మకం తతః, తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే. తదేవ కోపాయ, తతః ప్రసాదాయ చ జాయతే, తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కించి, త్సుఖాత్మక మితి. అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వా త్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసంబన్ధ, ఏవాపురుషార్థస్స్యాత్,

ఈశ్వరస్య విముక్తస్య కార్పణ్య ముత బంధనమ్. ౯

యదర్థేన వినా పుంసో మృషైవాత్మవిపర్యయః,
ప్రతీయత ఉపద్రష్టు స్స్వశిరశ్ఛేదనాదికః ౧౦

యథా జలే చంద్రమసః కమ్పాది స్తత్కృతో గుణః,

పరస్య తు బ్రహ్మణో నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య స్వాధీనస్య వివిధవిచిత్రస్వాభావికశక్తిమతోఽపురుషార్థాశ్రయచేతనాచేతనసంబన్ధః, తద్విచిత్రనియమనరూపలీలా రసాయైవ స్యాత్, జీవస్య త్వవిద్యాసంబన్ధోఽపురుషార్థజననాయ స్యాదిత్యాహ (సేయమితి త్రిభిః.) ఈశ్వరస్య కృపణత్వం ముక్తస్య బన్ధనం చ, యేన హేతునా, న విరుధ్యతే, సేయం, భగవతో, మాయా ఆశ్చర్యశక్తిః, జీవత్వావ్యాపినో భగవతో వ్యాప్యకృపణబద్ధజీవగతదోషాస్పర్శహేతుభూతాశ్చర్యశక్తియోగా, ద్వ్యాప్యవస్తుగతదోషాస్పర్శకారిహేతో ర్న విరోధ ఇత్యర్థః. "పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చే" తి శ్రుతేః. వివిధవిచిత్రానన్తశక్తియోగాత్ తత్తద్వస్త్వవస్థానప్రయుక్తతద్గతదోషాస్పర్శ ఉక్తః. ౯

అనేనైవ బ్రహ్మన్కథం భగవత ఇతి కారణత్వాక్షేపోపి పరిహృతః. గుణక్రియాణాం చేతనాచేతనద్వారకత్వేన బ్రహ్మణ స్తత్సంస్పర్శాభావాత్ ప్రకృతిపురుషవిశిష్టస్య కారణత్వాభ్యుపగమేన ప్రకృతిపురుషగతివికారాణాం శుక్లకృష్ణరక్తత న్త్వారబ్ధపటే శౌక్ల్యకార్ష్ణ్యాదీనాం తత్తచ్ఛుక్లాదితన్తుసంయుక్తప్రదేశైకాన్తస్థితివ, చ్ఛరీరగతబాల్యయౌవనాదీనామాత్మన్యస్పర్శవచ్చ, పరమాత్మని ప్రసక్త్యభావాత్. అత స్సర్వక్షేత్రేష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో, న క్షేత్రగతదోషసంస్పర్శః, జీవస్య తు, స్వతోఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టత్వేపి. తత్స్వరూపస్యానాద్యవిద్యాకర్మవాసనారుచిప్రకృతిసంబన్ధాదిభి స్తిరోహితత్త్వే న తత్తద్దేవాదిదేహాత్మాభిమానేనాపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయ ఇతి సదృష్టాన్త మాహ (యదర్థేనేతి.) యద్యతః, అముష్య కర్మవశ్యస్య, పుంసో జీవస్య, అర్థేన పురుషార్థభూతేనాత్మస్వరూపేణ వినా, ఆత్మవిపర్యయః ఆత్మనః విపర్యయః దేవమనుష్యత్వాదిభావః, తత్ప్రయుక్తః, స్వశిరశ్ఛేదనాదికః స్వశరీరభూతదేవమనుష్యాదిశిరసి చ్ఛిన్నే మమేదం శిరశ్ఛిన్నమితి శోకశ్చ, ఉపద్రష్టుః, దేహమాత్మతాదాత్మ్యేనానుసందధతః, ప్రతీయతే అనుభూయతే, సేయమపి భగవతో మాయేత్యర్థః. ౧౦

ఏతదేవ దృష్టాంతేనోపపాదయతి (యథేతి.) యథా జలే, చంద్రమసః స్వత శ్చన్ద్రస్య, సన్నపి, తత్కృతః జలాద్యుపాధికృతః. కమ్పాది శ్చలనాదిరూపో. గుణః, దృశ్యతే, ఏవ మాత్మనోఽసన్నపి అవిద్యమానోపి అనాత్మనో దేహస్య, గుణః ఉపద్రష్టుర్దేహస్యాత్మతాదాత్మ్యమభిమన్యమానస్య..

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

దృశ్యతేఽసన్నపి ద్రష్టు రాత్మనోఽనాత్మనో గుణః. ౧౧

స వై నివృత్తిధర్మేణ వాసుదేవానుకమ్పయా,
భగవద్భక్తియోగేన తిరోధత్తే శనై రిహ. ౧౨

దృశ్యతే కర్మవశ్యస్య జీవస్యానాద్యవిద్యాసంబన్ధేన స్వరూపాప్రతీతి ర్దేహాత్మభ్రాంతి, స్తయా చ. శోకమోహాదయః, పరమార్థతస్తు, న దేహగతై ర్ధర్మైః స్పృశ్యత ఇత్యభిప్రాయః. పరమాత్మన స్త్వవిద్యయాఽతిరోహితస్వరూపస్య ప్రకృతిపురుషయో ర్నియన్తుర్నావిద్యాతత్కార్యప్రసంగ ఇత్యర్థః - ఏత దేవ "భుక్తభోగా పరిత్యక్తా దృష్టదోషా చ నిత్యశః, నేశ్వరస్యాశుభం ధత్తే స్వమహిమ్ని స్థితస్య చే" త్యుక్తం. జీవేశయో రుభయో రపి ప్రకృతిసంబన్ధోఽవిశిష్టః, "ఇయాంస్తువిశేషః" ప్రకృతి రేకస్య స్వవశ్యస్యాశుభం ధత్తే, అన్యస్య తు స్వనియన్తు ర్లీలోపకరణాయ భవతి. తథా చ శ్రుతిః - అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేత త్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సంనిరుద్ధః, మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినం తు మహేశ్వర మితి, మాయీ మాయేశ్వరః. అత్ర "యథార్థేన వినాముష్యేత్యపి పాఠః" తత్రాయ మర్థః, పరమాత్మనో వ్యాప్య చిదచిద్గతదోషాస్పర్శే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి.) యథా అముష్యజీవస్య, అర్థేన వినా పురుషార్థభూతస్వస్వరూపేణ వినా, ఆత్మస్వరూపాప్రతీతిదశాయామిత్యర్థః, ఆత్మవిపర్యయః ఆత్మనః జీవస్య విపర్యయః దేహాకారః, ప్రతీయతే, ఉపద్రష్టుస్తస్యైవ దేహతాదాత్మ్యమభిమన్యమానస్య, శిరశ్ఛేదాదికోఽ పురుషార్థశ్చ ప్రతీయతే, పురుషార్థభూతస్వాత్మప్రతీతి దశాయాం తు, న విపర్యయ శ్శిరచ్ఛేదాదికో వా ప్రతీయతే, తస్య దేహవిలక్షణత్వా, త్తస్య దేహాత్మ బుద్ధే ర్భ్రాంతత్వా. ద్దేహాతిరిక్తత్వసిద్ధిః, ఏవం జీవస్యాపి పరమాత్మశరీరత్వా త్తస్య న తద్గతదోషస్పర్శ ఇత్యర్థః. దృష్టాంతాంతరమాహ (యథేతి,) యథా చంద్రమసో జలాద్యుపాధివశా త్ప్రతీయమానః కంపాది, ర్న పరమార్థతోఽస్తి. కింతు, భ్రాంత్యా. తథా ద్రష్టు స్సర్వజ్ఞస్య. ఆత్మనః పరమాత్మనః, అనాత్మనః అపరమాత్మనః, గుణః అపరమాత్మభూతచేతనాచేతనగతో ధర్మః, అసన్నపి భ్రాన్త్యా. ప్రతీయతే, పరమాత్మన శ్చేతనాచేతనగతదోషసంస్పర్శశంకా మూలభూతా బుద్ధి ర్భ్రాంత్యేర్థః. ౧౧

న కేవలం భగవత స్తద్దేయాకరజీవాంతరాత్మతయాఽవస్థితస్య దోషస్పర్శాభావరూపః కల్యాణగుణ ఏవ ప్రతిపాదితః, కింతు, తస్య జీవగతహేయనివర్తకత్వం చేత్యాహ (స వై ఇతి.) స వై హేయగుణః, కర్మయోగానుగృహీతభగవద్భక్తిజన్యభగవత్కృపయా తిరోధత్త ఇత్యర్థః. యద్భక్త్యా హేయనివృత్తి స్తస్య హేయప్రత్యనీకత్వ మర్థసిద్ధమ్. ౧౨

యదేంద్రియోపరామోఽర్థాః దృష్టాత్మని పరే హరౌ,
విలీయన్తే తదా క్లేశా స్సంసుప్తస్యేవ కృత్స్నశః. ౧౩

అశేషసంక్లేశశమం విధత్తే గుణానువాదశ్రవణం మురారేః,
కిం వా పున స్తచ్చరణారవిందపరాగసేవారతి రాత్మలబ్ధా. ౧౪

విదుర ఉవాచ—

సంఛిన్న స్సంశయో మహ్యం తవ సూక్తాసినా విభో,

యత్పర్యంతభక్త్యా హేయనివృత్తి రిత్యత ఆహ (యదేతి.) యదా అర్థాన్ శబ్దాదీః ప్రతి, ఇంద్రియోపరతి రింద్రియనివృత్తి. స్తదా, పరే ప్రకృతిపురుషవిలక్షణే, హరా వాశ్రితబంధహారిణి, ఆత్మని పరమాత్మని, పూర్వోక్తభక్త్యా, దృష్టే సాక్షాత్కృతే సతి. దృష్టే ఆత్మనీతి పదచ్ఛేదః. అయాదేశే యలోపే చార్షో గుణః, కృత్స్నశః, క్లేశా విలీయంత ఇత్యర్థః. "తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇతి" శ్రుతిః, తేషా మస్థిరత్వే దృష్టాంత మాహ (సంసుప్తస్యేతి.) న హి సంసుప్తస్య కార్త్స్న్యేన దుఃఖనివృత్తిః, తస్యైవ జాగ్రతః పునః క్లేశాశ్రయత్వాత్, దృష్ట్వాత్మనీత్యపి పాఠః. తదా అర్థాన్ దృష్ట్వా, ఇంద్రియోపరతిః ఇంద్రియాణా మవికృతిః యథా తథా, పరే హరౌ, ఆత్మని జీవేస్థితే సతి క్లేశవిలయ ఇత్యర్థః, అథ ద్రష్ట్రాత్మనీత్యపి పాఠః. తదా, సర్వజ్ఞే ఆత్మని హరౌ, ఇంద్రియాణా ముపరామో నైశ్చల్యం యథా, అథ అనన్తరం ప్రత్యక్షతాపన్నాత్మికా ధ్రువానుస్మృతి ర్భవతి, తదా కార్త్స్న్యేన క్లేశవిలయ ఇత్యర్థః. ౧౩

సాక్షాత్కారపర్యంతభగవద్భక్తేః కైముత్యనయేన క్లేశవివర్తకత్వమాహ (అశేషేతి.) హరే ర్గుణానువాదశ్రవణం, అనువాదః అనువర్ణనం, శ్రవణం చేత్యేత, దుభయమేవాఽశేషక్లేశశమం, విధత్తే కరోతి, కిం వా పునః కిం పునః, ఆత్మలబ్ధా మనసా లబ్ధా, తస్య భగవత శ్చరణారవిందయోః, యః పరాగః తస్య, సేవారతిః, తైలధారావ దవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతతి రితి యావత్, అశేషక్లేశశమం విధత్త ఇతి వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౧౪

స్వాభిప్రేత మావిష్కుర్వ న్నుత్తర మభినందతి విదురః (సంఛిన్న ఇతి,) సంశయః ఈశ్వరస్య కారణత్వవిషయ స్సంశయః, హే విభో మైత్రేయ, మహ్యం, తవ త్వదీయేన, సూక్తాసినా

(క్షత్తకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

ఉభయత్రాపి భగవ న్మనో మే సంప్రధావతి. ౧౫

సాధ్వేత ద్వ్యాహృతం విద్వ న్నాత్మమాయాయనం హరేః,
యద్భా త్యపార్థం నిర్మూలం విశ్వమూలం నయ ద్బహిః. ౧౬

య శ్చ మూఢతమో లోకే యశ్చ బుద్ధేః పరం గతః,
తా వుభౌ సుఖ మేధేతే క్లిశ్య త్యంతరితో జనః. ౧౭

సూక్తం సోపపత్తికం వాక్యం. తదేవాసిః ఖడ్గ, స్తేన, మదుపదేశ్యేన త్వయాభిహితవాక్యఖడ్గేన సంఛిన్న స్స మూలం ఛిన్నః, అపి తు, ఉభయత్ర గుణానువాదశ్రవణే చరణారవిందపరాగసేవాయాం. చ మే మనః, సంప్రధావతి ప్రవణం భవతి, అనేన స్వాభిప్రేత మావిష్కృతమ్ ౧౫

ఉత్తర మేవ ప్రపంచయ న్నభినందతి (సాధ్వితి.) ఆత్మా జీవః, మాయా ప్రకృతిఃఉభయ మేవ, అయనం హరే స్తస్య వాసస్థాన, మిత్యేత. త్సాధు వ్యాహృత మిత్యర్థః. పూర్వం హి శరీరగత చ్ఛేదనాదే రాత్మ న్యస్పర్శం దృష్టాంతీకృత్య హి శరీరభూతచిదచిద్గతదోషాభావః పరమాత్మన ఉక్తః, అత స్తస్య భగవత శ్చిదచిద్వ్యాప్తిః పూర్వార్ధేనాఽనూరీకృతా, కథం చేతనాచేతనం తస్యాయనం న హీదం జగ త్తదాత్మకత్వేన ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (యద్భాతీతి.) విశ్వమూలం విశ్వకారణం, య ద్బ్రహ్మ, న య ద్బహిః యస్య జగతః బహిః న, అంతః ప్రవిష్టం, తదిదం జగత్, నిర్మూలం మూలభూతపరబ్రహ్మరహితం, అతదాత్మకం భాతీతి యత్ తదిద మపార్థం అర్థశూన్యం నిర్విషయం, భ్రాంతిరూప మితి యావత్, అనేనాఽబ్రహ్మాత్మకత్వప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇత్యుక్తమ్. ౧౬

ఏవం దేహాత్మప్రతీతి రపి భ్రాంతిరూపేతి వక్ష్య న్నబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాత్మభ్రమదేహాత్మ భ్రమవతాం క్లేశిత్వ మాహ (య శ్చేతి.) య శ్చ లోకే మూఢతమః, య శ్చ బుద్ధేః, పరం విలక్షణం, బ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మానం, గతః కర్తరి క్తః. అవగతవాన్, తా వుభౌ మూఢతమాత్మస్వరూపాభిజ్ఞౌ, సుఖ, మేధేతే వర్ధేతే. మూఢతమస్యాపి మౌఢ్యమేవ కించి త్సుఖజనక మిత్యభిప్రాయః. ఇదం చాఽంతరితస్య సర్వథా క్లేశిత్వాభిప్రాయకం, అంతరితః, నాఽమూఢతమః నాపి బుద్ధేః పరం గతః, కిం తు సంశయాత్మా జనః, క్లిశ్యతి. ౧౭

అర్థాభావం వినిశ్చిత్య ప్రతీతస్యాఽపి నాఽఽత్మనః,
తాం చాపి యుష్మచ్చరణసేవయాఽహం పరాణుదే. ౧౮

యత్సేవయా భగవతః కూటస్థస్య మధుద్విషః,
రతిరాసో భవే త్తీవ్రః పాదయో ర్వ్యసనార్దనః. ౧౯

దురాపా హ్యల్పతపసా సేవా వైకుంఠవర్త్మసు,
యత్రోపగీయతే నిత్యం దేవదేవో జనార్దనః. ౨౦

సృష్ట్వాఽగ్రే మహదాదీని సవికారా ణ్యనుక్రమాత్,
తేభ్యో విరాజ ముద్ధృత్య త మనుప్రావిశ ద్విభుః. ౨౧

దేహాత్మప్రతీతే ర్భ్రాంతిత్వం వదం స్తన్నివర్తనే మూలకారణ మాహ (అర్థాభావ మితి.) ప్రతీతస్యాపి ఆత్మతాదాత్మ్యేన ప్రతీయమానస్యాపి, నాఽత్మనః అనాత్మనః దేహస్య. నిషేధార్థకో న శబ్దః, అర్థాభావం ఆత్మత్వాభావం, వినిశ్చిత్య, తాం చాపి దేహాత్మప్రతీతి మపి, యుష్మచ్చరణసేవయా సత్సేవాప్రణాడ్యేత్యర్థః, అహం పరాణుదే అపాకరోమీత్యర్థః. ౧౮

సత్సేవాయా ఏవ ప్రథమకారణ మాహ (యత్సేవయేతి.) యత్సేవయా యేషాం సతాం సేవయా కూటస్థస్య నిర్వికారస్య, మధుద్విషః భగవతః, పాదయో స్తీవ్రః విఘ్నానుపహతః వ్యసనార్దనః తాపత్రయనివర్తకః, రతిరాసః రతే రుల్లాసః అనురాగోల్లాసః, భవేత్. ౧౯

సత్సేవాపి బహుతపోలభ్యేతి వ్యతిరేకముఖేనాహ (దురాపేతి.) అల్పతపసః తపోహీనస్య, వైకుంఠవర్త్మసు ప్రాపకేషు భాగవతేషు, సేవా, దురాపా హి దుర్లభా హీత్యర్థః, కథంభూతేషు, యత్ర వైకుంఠవర్త్మసు, దేవదేవః బ్రహ్మాదీనా మపి దేవః, జనార్దనః ఉపగీయతే, అనేన సత్సేవాయా శ్శ్రవణాదిప్రణాడ్యైవ భక్త్యుత్పాదకత్వ మితి సూచితమ్. ౨౦

అథాఽర్థాంతరాణి ప్రష్టుకామ స్తదుక్త మనువదతి (సృష్ట్వేతి.) వికారై రింద్రియాదిభి స్సహితాని సవికారాణి మహదాదీని అగ్రే వ్యష్టిసృష్టేః పూర్వం సృష్ట్వా, తేభ్యో మహదాదిభ్యః విరాజం వ్యష్టిరూపై ర్వివిధం రాజతీతి విరాట్ బ్రహ్మా తం ఉద్ధృత్య అఖండసృష్టిద్వారోత్పాద్య, విభు ర్భగవాన్, తం విరాజం, అనుప్రావిశత్, కథంభూతో, విభుః. ౨౧

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

య మాహు రాద్యం పురుషం సహస్రాంఘ్ర్యూరుబాహుకమ్,
యత్ర విశ్వ ఇమే లోకా స్సవికాసం సమాసతే. ౨౨

యస్మిం దశవిధః ప్రాణ స్సేంద్రియార్థేంద్రియ స్త్రివృత్,
త్వయేరితా యతో వర్ణా స్తద్విభూతీ ర్వదస్వ నః. ౨౩

యత్ర పుత్రై శ్చ పౌత్రై శ్చ నప్తృభి స్సహ గోత్రజైః,
ప్రజా విచిత్రాకృతయ ఆసన్ యాభి రిదం తతమ్. ౨౪

యం పురుషశబ్దవాచ్యం, ఆద్యం సర్వకారణకారణం, సహస్రాంఘ్ర్యూరుబాహుకం, ఆహుః, "సహస్రశీర్షా పురుష" ఇత్యాద్యా శ్రుతయః, సోఽనుప్రావిశ దిత్యన్వయః. యద్వా తద్విభూతీ ర్వదస్వ నః ఇత్యనేనాఽన్వయః. త మేవ, విశినష్టి (యత్రేతి.) యత్ర చతుర్ముఖశరీరకే విశ్వే సర్వే, ఇమే లోకాః వ్యష్టిలోకా, స్సవికాస మసంకోచేన, సమాసతే తిష్ఠంతి. ౨౨

(యస్మి న్నితి.) దశవిధః ప్రాణాపానాదయః, పంచ నాగకూర్మకృకరదేవదత్తధనంజయాః పంచోపప్రాణాః, ఇంద్రియార్థా శ్శబ్దాదయః. ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయాత్మకాని, తత్సహితో యస్త్రివృత్ త్రిగుణాత్మకః ప్రాణః యస్మిన్ వైరాజే, సమాస్తే, యత శ్చ వైరాజా, త్త్వయేరితా స్త్వదుక్తా వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయో ఽభూవన్, తద్విభూతీ స్తస్య వైరాజస్య విభూతీః, ప్రాధాన్యేన వియామ్యవర్గాన్, నః అస్మభ్యం, వదస్వ వర్ణయ. ౨౩

ద్వితీయేఽష్టమేఽధ్యాయే "యదధాతుమతో బ్రహ్మ" న్నిత్యాదినా రాజకృతప్రశ్నానాం కేషాంచి దుత్తరా ణ్యభిధాయాఽవశిష్టానా ముత్తరా ణ్యభిధాతుం విదురమైత్రేయసంవాదః ప్రస్తావితః. "ఏవ మేత త్పురా పృష్ట" ఇత్యాదినా, ఇదానీం తేషా మేవ ప్రశ్నానా ముత్తరవివక్షయా త ఏవ విదుర కృతప్రశ్నా ఇత్యాహ యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. (యత్రేతి.) యత్ర బ్రహ్మాండే పుత్రాదిభి స్సహ ప్రజాః, విచిత్రాకృతయః నానావిధదేహాః, ఆసన్. యాభిః ప్రజాభిః ఇదం బ్రహ్మాండం తతం వ్యాప్తమ్, ౨

ప్రజాపతీనాం సపతి శ్చక్లృపే కాన్ ప్రజాపతీన్,
సర్గాంశ్చైవానుసర్గాంశ్చ మనూన్ మన్వంతరాధిపాన్. ౨౫

ఏతేషా మపి వంశ్యాంశ్చ వంశానుచరితాని చ,
ఉపర్యధశ్చ యే లోకా భూమే ర్మిత్రాత్మజాసతే.
తేషాం సంస్థాం ప్రమాణం చ భూలోకస్య చ వర్ణయ. ౨౬

తిర్యఙ్మనుష్యదేవానాం సరీసృపపతత్రిణామ్,
వదన స్సర్గసంవ్యూహం గార్భ స్వేదాండజోద్భిదామ్. ౨౭

గుణావతారై ర్విశ్వస్య సర్గస్థిత్యప్యయాశ్రయమ్,

(ప్రజాపతీనాం) మరీచ్యాదీనాం, పతిః స బ్రహ్మా కాన్ ప్రజాపతీన్, చక్లృపే సృష్టవాన్. తదేత త్సర్వం వర్ణయే త్యుపరితనేనాన్వయః, సమష్టిపురుషో నవ ప్రజాపతిసృష్టిద్వారా తత్పుత్రాదిభి రిదం బ్రహ్మాండ మాపూరితం యథాఽకరో, త్తత్ప్రకారం వర్ణయేత్యర్థః. తథా సర్గాన్ వక్ష్యమాణనవవిధ ప్రాకృతసర్గాన్ అనుసర్గాన్ చతుర్ముఖసర్గాత్పాశ్చాత్యసర్గాన్, మనూన్ స్వాయంభువాదీం శ్చతుర్దశమనూన్, మన్వంతరేషు యేఽధిపా స్తాన్. ౨౫

(ఏతేషాం) మనుమన్వంతరాధిపానాం యే వంశ్యా స్తాన్, వంశానా, మనుచరితాని చ, హే మిత్రాత్మజ మైత్రేయ, భూమే రుపర్యుపరిష్టా. దధః అధస్తాచ్చ, యే లోకా, ఆసతే, తాం శ్చ - తేషాం లోకానాం సంస్థాం అవయవవిన్యాసం. ప్రమాణం పరిమాణం, భూలోకస్య సంస్థాం పరిమాణం చ వర్ణయ కథయేత్యర్థః. ౨౬

(తిర్యగితి.) తిరశ్చాం పశ్వాదీనాం, మనుష్యాణాం, దేవానాం, సరీసృపానాం సర్ప గోధాదీనాం, పతత్రిణాం పక్షిణాం, గార్భాణాం జరాయుజానాం, స్వేదజానాం, అండజానాం, ఉద్భిదాం చ సర్గసంవ్యూహం సర్గవికల్పనం, నః అస్మభ్యం వద కథయ. ౨౭

(గుణావతారై) రజఆదిగుణప్రధానై ర్గుణావేశావతారై ర్బ్రహ్మాదిభి స్సృజతో జగద్వ్యాపారం కుర్వతః, శ్రీనివాసస్య, ఉదారవిక్రమం ఉదారవ్యాపార, మాచక్ష్వ, కథంభూత ముదారవిక్రమం, విశ్వస్య

(క్షత్తృకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

సృజతః శ్రీనివాసస్య వ్యాచక్ష్వోదారవిక్రమమ్. ౨౮

వర్ణాశ్రమవిభాగాంశ్చ రూపశీలస్వభావతః,
ఋషీణాం జన్మకర్మాణి వేదస్య చ వికర్షణమ్. ౨౯

యజ్ఞస్య చ వితానాని యోగస్య చ పథః ప్రభో,
నైష్కర్మ్యస్య చ సాంఖ్యస్య తంత్రం వా భగవత్స్మృతమ్. ౩౦

పాషండపథవైషమ్యం ప్రతిలోమనివేశనమ్,
జీవానాం గతయో యాస్తు యావతీర్గుణకర్మజాః. ౩౧

ధర్మార్థకామమోక్షాణాం నిమిత్తాన్యవిరోధతః,

సర్గస్థిత్యప్యయాశ్రయం సర్గస్థితిసంహారాణా మాశ్రయం హేతుభూతం, సర్గాదయః ఆశ్రయో విషయో యస్య త మితి వా. ౨౮

తథా, రూపశీలస్వభావతః, రూపం లింగం, శీల మాచారః, స్వభావ శ్శమాదిః. తృతీయార్థే తసిః, రూపాదిభి స్సహవర్ణాశ్రమవిభాగాంశ్చ, వర్ణాదీనాం పరస్పరవివిక్తస్వరూపం చ, ఆఖ్యాహీత్యుత్తరేణాన్వయః, ఏవమగ్రేపి, ద్వితీయాంతానాం తేనైవాన్వయః, వేదస్య వికర్షణం వ్యాసం విభాగమితి యావత్. ౨౯

(యజ్ఞస్య వితానాని) విస్తారాన్, యోగస్య అనభిసంహితకర్మయోగస్య, పథః మార్గాన్, నైష్కర్మ్యస్య ప్రవృత్తిధర్మత్యాగస్య, సాంఖ్యస్య జ్ఞానయోగస్య చ, వితానాని, పథ ఇతి వా. యద్వా జ్ఞానయోగాదీనాం ప్రతిపాదకం, యద్భగవతా స్మృతం, తంత్రం సాత్వతమ్. ౩౦

(పాషణ్డానాం) వేదవైదికబహిష్కృతానాం, పన్థాః ప్రవృత్తిః, తస్యాః వైషమ్యం ప్రతిలోమనివేశనం, వర్ణప్రతిలోమజానాం ప్రతికల్పనం. జీవానాం, సత్త్వాదిగుణధర్మజాః, యాః గతయః, ఫలాని తాశ్చ. ౩౧

(ధర్మాదీనాం) అవిరోధతః పరస్పరావిరోధేన, నిమిత్తాన్యుపాయాన్, వార్తాయాః కృష్యాది

వార్త్తాయా దండనీతేశ్చ శ్రుతస్య చ విధిం పృథక్. ౩౨

శ్రాద్ధస్య చ విధిం బ్రహ్మ న్పితౄణాం స్సర్గమేవ చ,
గ్రహనక్షత్రతారాణాం కాలావయవసంస్థితిమ్. ౩౩

దానస్య తపసో వాపి యచ్చేష్టాపూర్త్తయోః ఫలమ్,
ప్రవాసస్థస్య యో ధర్మో యశ్చ పుంస ఉతాపది. ౩౪

యేన వా భగవాం స్తుష్యే ద్ధర్మయోని ర్జనార్దనః,
సంప్రసీదతి వా యేషా మేత దాఖ్యాహి మేఽనఘ. ౩౫

అనువ్రతానాం శిష్యాణాం పుత్త్రాణాం చ ద్విజోత్తమ,

వ్యాపారస్య, దండనీతేశ్చ, దండోఽపకారిలోకశిక్షా, తద్విషయాయాః నీతేః, న్యాయస్య, శ్రుతస్య శ్రుతిహితస్య, సంధ్యోపాసనాదేశ్చ, పృథక్ ప్రవిభక్తం విధిమ్. ౩౨

హే బ్రహ్మన్ మైత్రేయ, పితౄణాం అర్యమాదీనాం, సర్గం గ్రహాః సూర్యాదయో నవ గ్రహాః, నక్షత్రాణి అశ్విన్యాదీని, తారాణి తదితరాణి నక్షత్రాణి, తేషాం కాలావయవసంస్థితిం కాలావయవావచ్ఛేదకతయా స్థితిమ్. ౩౩

(దానస్య,) తపసః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదేః. ఇష్టాపూర్త్తయోః శ్రౌతస్మార్త్తకర్మణోశ్చ యత్ఫలం, తదపి. ప్రవాసస్థస్య దేశాంతరగతస్య. యోఽనుష్ఠేయో ధర్మ, స్తం, ఉత అపి చ పుంసః ఆపది విపది, యశ్చానుష్ఠేయో ధర్మ, స్తం చ. ౩౪

ధర్మప్రవర్త్తకో జనార్దనః జనానా మంతరాత్మా, భగవాన్, యేన మార్గేణ, తుష్యేత్, యేషాం యాదృశానాం వా, సంప్రసీదతి. తదేతత్సర్వం, మే మహ్యం, మాఖ్యాహి కథయ, హే అనఘ మైత్రేయ. ౩౫

తస్య అంతరాపృష్టప్రతివచనౌత్సుక్య మాపాదయ న్నన్యదపి పృచ్ఛతి (అనువ్రతానా మిత్యాదినా.) హే ద్విజోత్తమ, అనువ్రతానాం సేవమానానాం. శిష్యాణాం, పుత్త్రాణాం చ, అనాపృష్ట మపి బ్రూయుః, చో హేతౌ, యతో, గురవో, దీనవత్సలాః దీనేషు వాత్సల్యవంతః. పుత్త్రాణా మితి

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

అనాపృష్టమపి బ్రూయుర్గురవో దీనవత్సలాః. ౩౬

తత్త్వానాం భగవం స్తేషాం కతిధా సంప్రతిక్రమః,
తత్రేమం క ఉపాసీరన్క ఉ స్విదనుశేరతే. ౩౭

పురుషస్య చ సంస్థానం స్వరూపం వా పరస్య చ,
జ్ఞానం చ నైగమం యేన జ్ఞానం యద్గురుశిష్యయోః. ౩౮

నిమిత్తాని చ తస్యైవ ప్రోక్తాన్యనఘసూరిభిః,
స్వతో జ్ఞానం కుతః పుంసాం భక్తిర్వైరాగ్యమేవ వా. ౩౯

దృష్టాంతార్థం, యథా పుత్రేభ్యోఽపృష్టమపి బ్రూయుస్తథా శిష్యేభ్యోఽపీత్యర్థః అపృష్టోఽపి రహస్యార్థః కశ్చిదస్తి చేత్సోఽపి వక్తవ్య ఇత్యర్థః. ౩౬

హే భగవన్ మైత్రేయ, తత్త్వానాం పృథివ్యాదీనాం. ప్రతిసంక్రమః ప్రళయః, కతిధా కతిప్రకారః, కిం పృథివ్యాదీని సర్వాణి సంహృత్య స్వపరమకారణే లీయంతే ఉతోత్తరోత్తరేషాం పూర్వపూర్వస్మిన్ లయః, ఉతోభయవిధోఽపీత్యాది సంశయానాం ప్రవృత్తేః కతిధేత్యుక్తిః, తత్ర ప్రళయే, ఇమం పరమాత్మానం. కే ఉపాసీరన్ అనుపసంహృతాస్సేవన్తే ముక్తా ఇత్యర్థః, క ఉస్విత్ కే వా అనుశేరతే ఉపసంహ్రియంత ఇత్యర్థః. ౩౭

(పురుషస్య) జీవస్య, సంస్థానం స్వాసాధారణప్రకారం, స్వరూపం ధర్మిస్వరూపం చ, తథా పరస్య పరమాత్మనః, సంస్థానం స్వరూపం చ, నైగమం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం చ, కథంభూతం, యద్గురుశిష్యయోః ప్రయోజనభూతం జ్ఞానమ్. ౩౮

(తస్య) జ్ఞానస్య నిమిత్తాని సాధనాని, యాని, సూరిభిః ప్రోక్తాని, తాని చ, హే అనఘ, బ్రూహీత్యర్థః. గురూపదేశమంతరేణ సర్వమేతన్నసంపత్స్యత ఇత్యాహ (స్వత ఇతి.) స్వతః గురూపదేశమంతరా, పుంసాం, జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం, తతో భక్తిః. తతో వైరాగ్యం చ, కుతస్స్యాత్. ౩౯

ఏతా న్మే పృచ్ఛతః ప్రశ్నా న్హరేః కర్మవివిత్సయా,
బ్రూహి మేఽంధస్య మిత్రత్వా దజయా నష్టచక్షుషః. ४०

సర్వే వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ తపో జ్ఞానాని చాఽనఘ,
జీవాభయప్రదానస్య న కుర్వీరన్ కళామపి. ४१

శ్రీశుక ఉవాచ—

స ఇత్థ మాపృష్టపురాణకల్పః కురుప్రధానేన మునిప్రధానః,

తతో జ్ఞానభక్తివైరాగ్యాదే ర్గురూపదేశ మంతరేణాసంపత్తే, (హ్రేః) కర్మవివిత్సయా భగవద్విచేష్టితబుభుత్సయా, ఏతాన్ ప్రశ్నాన్ ప్రశ్నవిషయానర్థాన్, పృచ్ఛతః. అజయా ప్రకృత్యా నష్టచక్షుషః హృతజ్ఞానస్య, అత ఏవాంధస్య, మే మహ్యం, బ్రూహి అన్వయభేదా, న్న మే పదస్య పౌనరుక్తమ్. ४०

భవభయభీత్యస్య తత్త్వోపదేశేనాభయప్రదానా న్నోత్తమో ధర్మో స్తీత్యాహ (సర్వ ఇతి.) వేదాః వేదాధ్యయనాధ్యాపనార్థజ్ఞానాని వేదశబ్దేన వివక్షితాని. యజ్ఞాదయో వేదార్థానుష్ఠానరూపాః యజ్ఞాః, పంచమహాయజ్ఞాదయః, తపః అనశనాది, జ్ఞానం ఉపాసనం, ఏతాని సర్వాణి జీవాభయప్రదానస్య జీవస్య సంసారనివృత్త్యుపాయోపదేశరూపాభయప్రదానధర్మస్య కలా మపి కలామాత్రా మపి. న కుర్వీరన్. ४१

విదురకృతప్రశ్నా నుపసంహరం స్తేషా ముత్తరప్రదానాయ మైత్రేయః ప్రారభతేత్యాహ వైయాసకిః (స ఇతి.) ఇత్థం పూర్వోక్తప్రకారేణ, ఆపృష్టపురాణకల్పః, కల్ప్యత ఇతి కల్పః పురాణార్థః మంత్రకల్ప ఇతివత్, రహస్యప్రకాశకతయా కల్ప ఇత్యుక్తం, ఆపృష్టః, ఆ సమంతా, త్పృష్టః పురాణకల్పః యస్య సః. మునిప్రధానః మునిశ్రేష్ఠః, మైత్రేయః, కురుప్రధానేన విదురేణ, భగవత్కథా యాం సంచోదితః ప్రవర్తితః, అత ఏవ, ప్రవృద్ధహర్షః ఉత్కటహర్షః, ప్రహసన్నివ, ప్రశ్నానాం సుందరత్వా త్సుఖేనోత్తరయితుం శక్యత్వాచ్చ హసన్నివ, తం ప్రత్యాహేత్యర్థః. అత్రేదం జ్ఞేయం - తావ ద్రాజప్రశ్నానాం విదురప్రశ్నానాం చైకరూప్యం ప్రతీయతే, ఉభయత్రోభయేషాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, అప్రత్యభిజ్ఞాతా స్తూపలక్షణతయా యుక్తాః. అత్రైషాం కేషాంచి త్ప్రశ్నానాం మైత్రేయోక్తా

(క్షత్రకృతనానాప్రశ్నోదీరణమ్)

ప్రవృద్ధహర్షో భగవత్కథాయాం సంచోదిత స్తం ప్రహస న్నివాహ. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

న్యేవో త్తరాణి తృతీయతురీయాభ్యాం స్కన్ధాభ్యా మాహ వైయాసకిః. అన్యేషాం తు స్వయ మేవ తత్త దాఖ్యానప్రవర్తనేనోపరితనై స్కన్ధై రాచచక్షే, మైత్రేయస్య కార్త్స్న్యేన ప్రశ్నానా ముత్తరా నభిధానం తు విదురస్య మహాత్మనో భగవద్ధర్మప్రవర్తకస్యోత్తరితప్రశ్నై రేవ బుభుత్సాయాః శ్శాన్తత్వా దుపపద్యత ఇతి. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేవ
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

సత్సేవనీయో బత పూరువంశో యల్లోకపాలో భగవత్ప్రధానః,
బభూవిథేహాజితకీర్తిమాలాం పదే పదే నూతనయస్యభీక్ష్ణమ్. ౧

సోఽహం నృణాం క్షుల్లసుఖాయ దుఃఖం మహద్గతానాం విరమాయతస్య,

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

ఏవం భగవత్కథాయాం క్షత్త్రా ప్రవర్తితో మైత్రేయ స్తత్కృతప్రశ్నానా ముత్తరాణ్యభిధాస్యమానః ప్రథమం భగవన్నాభే ర్బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిం భగవన్త మజానత స్తస్యైవ జలే బిభ్యత స్తపసా భగవత్తోషణం చాష్టమే నాధ్యాయే నాహ. తత్ర భగవత్కథాయాం ప్రవర్తయితారం శ్రోతారం క్షత్తార మభినందతి (సత్సేవనీయ ఇతి.) బత అహో, పూరువంశః, సత్సేవనీయః సద్భి స్సంమాననీయః, యద్యస్మా, ద్భగవత్ప్రధానః భగవానేవ ప్రాప్యతయా ఉపాయతయా చ ప్రధానః యస్య సః, లోకపాలః ధర్మరాజాంశభూతత్వా ద్విదురో లోకపాల ఇత్యుచ్యతే, ఏవంభూత స్త్వం, ఇహ పూరువంశే బభూవిథ ఉత్పన్నోఽభూః, అత స్సత్సేవనీయ ఇత్యర్థః. భగవత్ప్రాధాన్య మేవ విశదయతి (అజిత ఇతి.) అజితః పరమపురుషః, తస్య కీర్తీనాం యశసాం, యా, మాలా పంక్తి స్తాం, పదే పదే పునః పునః, అభీక్ష్ణం భృశం, నూతనయసి నవాం నవాం కరోషి. ౧

ఏవమభినంద్య, త్వత్కృతప్రశ్నా న్న కేవల మస్మద్బుద్ధిగోచరై రేవోత్తరయామ్యపి తు సత్సంప్రదాయాదాగతశ్రీభాగవతాఖ్యానేనైవేత్యాహ (సోఽహమితి,) సః భగవతా పృష్టః, అహం సదాచార్యశ్రీపరాశరకృపయా పరావరతత్త్వదర్శీ, భవత్కృతప్రశ్నోత్తరవివక్షయా, భాగవతాఖ్యం పురాణం ప్రవర్తయే. ప్రవర్తనాఫలమాహ - క్షుల్లసుఖాయ అల్పసుఖాయ, అల్పసుఖసంపాదనార్థం. మహత్ అధికం, దుఃఖం, గతానాం ప్రాప్తానాం, లోకానాం, తస్య మహతో దుఃఖస్య, విరమాయ నాశాయ, అనేన లోకోజ్జిజీవిషయైవాయం సంవాదః ప్రవృత్త ఇత్యవగమ్యతే, ఉభయో రపి బహుజ్ఞత్వేన ప్రష్టవ్యవక్తవ్యాంతరాభావాత్, కథంభూతం, పురాణం యద్భాగవతం పురాణం, భగవాన్ సంకర్షణః ఋషిభ్య స్సనకాదిభ్యః, సాక్షాదాహ, తథాభూతమిత్యర్థః. ద్వేధా హి భాగవతసంప్రదాయః. ఏకం హి భగవంత మారభ్య చతుర్ముఖనారదకృష్ణద్వైపాయనపర్యంతం చతుశ్శ్లోకీరూపేణప్రవృత్తం,

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

ప్రవర్తయే భాగవతం పురాణం యదాహ సాక్షాద్భగవా నృషిభ్యః. ౨

ఆసీన ముర్వ్యాం భగవంత మాద్యం సంకర్షణం దేవమకుంఠసత్త్వమ్,
వివిత్సవ స్తత్త్వమతః పరస్య కుమారముఖ్యా మునయోఽన్వపృచ్ఛన్. ౩

స్వ మేవ ధిష్ణ్యం బహుమానయంతం యం వాసుదేవాభిధ మామనంతి,
ప్రత్యగ్ధృతాక్షాంబుజకోశ మీషదున్మీలయంతం విబుధోదయాయ. ౪

తదేవ వ్యాసేన వివృతం. దశలక్షణం, శ్రీశుకేనాధీతం, రాజ్ఞే ఉపదిష్ట మష్టాదశసహస్రాత్మకం. అపరం తు భాగవతం సంకర్షణ మారభ్య సనత్కుమారసాంఖ్యాయనపరాశరమైత్రేయపర్యంతపరం పరయా చతుశ్శ్లోకీరూపేణైవ ప్రవృత్తం మైత్రేయేణ వివృతం విదురాయోపదిష్టం చ, ఏతదేవ ద్వైపాయనేన స్కంధద్వయాత్మనా స్వవిస్తరిష్యమాణేంతర్భావ్యద్వాదశస్కంధాత్మకం పురాణం చక్ర ఇతి బోధ్యం. ౨

అస్య సాంకర్షణభాగవతస్య సంకర్షణప్రభృతిస్వపర్యంతసత్సంప్రదాయప్రవృత్తి మభిధాస్యమాన స్సనకాదీనాం విధివ త్సంకర్షణోపసత్తి మాహ చతుర్భిః (ఆసీనమిత్యాదినా) ఉర్వ్యాం పాతాళతలే, ఆసీనం ఉపవిష్టం, భగవంతం, ఆద్యం, మకుణ్ఠసత్త్వం రజస్తమోభ్యా మప్రతిహతం సత్త్వం యస్య తం. శుద్ధసత్త్వమయదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టమిత్యర్థః. ఏవంభూతం, సంకర్షణం దేవం, కుమారముఖ్యాః సనత్కుమారప్రభృతయః, చత్వారో మునయః. అన్వపృచ్ఛన్, విధివదుపసత్త్యా అనుపృష్టవంతః కథంభూతా మునయః, అతః చేతనాచేతనాత్మకజగతః, పరస్య విలక్షణస్య, పరమాత్మనః. తత్త్వం యాథాత్మ్యం. వివిత్సవః వేత్తుమిచ్ఛవః. ౩

తమేవ సంకర్షణం విశినష్టి (స్వ మితి.) యం వాసుదేవాభిధం వాసుదేవశబ్దవాచ్యం. ఆమనంతి తం, స్వధిష్ణ్యం స్వావాసభూతం స్వకారణం. భగవన్త మిత్యర్థః. బహుమానయంతం సర్వోత్కర్షేణ పూజయన్తం ప్రత్యగ్ధృతాక్షాంబుజకోశం, ప్రత్యక్ ఆత్మని, ఆభిముఖ్యేన నిమిత్తేన. ధృతం ముకుళితం యన్నేత్రాంబుజకోశం తద్విబుధోదయాయ విదుషాం అభ్యుదయాయ, ఈషదల్పం. ఉన్మీలయన్తం అన్వపృచ్ఛన్నితి పూర్వేణాన్వయః. ౪

స్వర్ధున్యుదార్ద్రైః స్వజటాకలాపై రుపస్పృశంత శ్చరణోపధానమ్,
పద్మం యదర్చంత్య హి రాజకన్యా స్సప్రేమనానాబలిభి ర్వరార్థాః. ౫

ముహు ర్గృణంతో వచసాఽనురాగస్ఖల త్పదేనాస్య కృతాని తజ్జ్ఞాః,
కిరీటసాహస్రమణిప్రవేకప్రద్యోతితోద్దామఫణాసహస్రమ్. ౬

ప్రోక్తం కిలైత ద్భగవత్తమేన నివృత్తధర్మాభిరతాయ తేన,
సనత్కుమారాయ స చాహ పృష్ట స్సాంఖ్యాయనాఽథ ధృతవ్రతాయ. ౭

మునీ న్విశినష్టి సార్థేన (స్వర్ధున్యుదార్ద్రైరితి.) స్వర్ధున్యాః గంగాయాః, ఉదకేనార్ద్రైః స్వజటాకలాపైః శ్రీభాగవతశ్రవణార్థం సత్యలోకా త్పాతాళ మవతరంతో నిరంతరం గంగామధ్యత ఏవావతీర్ణా ఇతి తత్స్నానేనార్ద్రజటాకలాపా ఇతి భావః. ఏవంభూతై ర్జటాకలాపైః. చరణోపధానం చరణా ఉపధీయేతే ఏతస్మిన్ పద్మ ఇతి తచ్చరణోపధానం, పాదపీఠం. ఉపస్పృశంతః నమస్కుర్వంత స్సంతః. కథం భూతం చరణోపధానం, యత్పద్మం. అహిరాజకన్యాః అహిరాజస్య సంకర్షణస్య కన్యాః, వరార్థాః పతికామాః, సప్రేమ ప్రేమసహితం యథా భవతి తథా, నానాబలిభిః నానోపహారైః, అర్చంతి, తథాభూత మిత్యర్థః. ౫

అస్య భగవతః కృతాని కర్మాణి, తజ్జ్ఞాః తాని జానంతీతి తద్విచేష్టితాభిజ్ఞాః, అనురాగేణ ప్రేమాతిశయేన స్ఖలంతి, పదాని, యస్మిన్, తేన వచసా, ముహు ర్గృణంతః గాయంతః, మునయః కిరీటానాం మకుటానాం, సహస్రమేవ సాహస్రం, తస్మిన్ యే మణిప్రవేకాః మణ్యుత్తమాః, తైః ప్రద్యోతితం ఉద్దామఫణానాం ఉదారఫణానాం, సహస్రం యస్య తం, సంకర్షణమన్వపృచ్ఛన్నితి పూర్వేణాన్వయః. ౬

ఏవంవిధవ దాచార్యోపసత్తి మభిధాయోపపన్నేభ్య స్తేభ్య శ్శ్రీభాగవత ముపదిదేశేతి వదం స్తదర్వాచీనామప్యాచార్యపారంపరీ మాహ (ప్రోక్తమితి.) నివృత్తధర్మాభిరతాయ మోక్షధర్మేష్వాసక్తాయ సనత్కుమారాయ, భగవత్తమేన తేన, సంకర్షణేన, తద్భాగవతం, ప్రోక్తం కిల, సనత్కుమారాయేత్యేకత్వం సంఘాభిప్రాయకం. స చ సనత్కుమారః పృష్టః విధివ దుపసత్త్యా పృష్టః, సాంఖ్యాయనేనేతి శేషః. ధృతవ్రతాయ ధృతాని వ్రతాని శిష్యధర్మాః యేన తస్మై. ౭

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

సాంఖ్యాయనః పారమహంస్యముఖ్యో వివక్షమాణో భగవ ద్విభూతీః,
జగాద సోఽస్మద్గురవేఽన్వితాయ పరాశరాయాఽథ బృహస్పతే శ్చ. ౧

ప్రోవాచ మహ్యం సదయాళునోక్తో మునిః పులస్త్యేన పురాణ మాద్యమ్.
సోఽహం తవైత త్కథయామి వత్స శ్రద్ధాళవే నిత్య మనువ్రతాయ. ౨

ఉదాప్లుతం విశ్వ మిదం యదాసీ త్తన్నిద్రయా మీతదృఙ్న్యమీలయత్,

పారమహంస్యే ధర్మే, ముఖ్యః ప్రధానః, సాంఖ్యాయనః, భగవద్విభూతీ ర్వివక్షమాణః వక్తు మిచ్ఛుః, బ్రూఞాదేశస్య వచే రుభయపదిత్వా ద్వివక్షమాణ ఇత్యాత్మనేపదం, అన్వితాయానుగతాయ, అనువర్తమానాయేతి యావత్, అస్మద్గురవే పరాశరాయ, అథ బృహస్పతేశ్చ, ఉవాచ. ౧

దయాళుః. స మునిః, పరాశరః, పులస్త్యేనోక్తః త్వం పరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవాన్ పురాణవక్తా చ భవేతి దత్తవరః, ఏవం హ్యాఖ్యాయికా - పితరం రాక్షసభక్షితం శ్రుత్వా పరాశరో రాక్షససత్రే ప్రవృత్తః, తతః పులస్త్యేన స్వసంతతిరక్షణా త్తుష్టేన వరో దత్తః, "పురాణసంహితాకర్తా భవా న్వత్స భవిష్యతి, దేవతాపారమార్థ్యం చ యథావ ద్వేత్స్యతే భవానితి" ఏవంభూతః పరాశరః, మహ్యం పురాణం, ప్రోవాచ, సోహం శ్రీపరాశరేణోపదిష్టశ్రీభాగవతపురాణోఽహం, హే వత్స విదుర, శ్రద్ధాళవే. నిత్య మనువ్రతాయ చ. తవ తుభ్యం, నిత్యమితి పూర్వపరాన్వయి, తవేతి విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః, ఏతత్ శ్రీభాగవతం కథయామి. ౨

ఏవం సంకర్షణాత్సంప్రదాయప్రవృత్తిం ప్రదర్శ్య వస్తుతః ప్రశ్నానా ముత్తరాణి వివక్షుః పూర్వోక్తా మేవ మహదాదిపృథివ్యంతతత్త్వసృష్టి ముపజీవ్య బ్రహ్మాండరూపపద్మోత్పత్తిం వక్ష్య న్నన్తరా జగద్వ్యాపారాధికృతానిరుద్ధరూపిభగవదవస్థితిప్రకార మాహ (ఉదాప్లుతమితి ద్వాభ్యామ్.) యత్ యదా, అహీంద్రతల్పే శేషశయ్యాయాం, శయానః, ఏకః అసహాయః, కృతక్షణః తాత్కాలికజగద్వ్యాపారా దుపరతత్వేన లబ్ధయోగనిద్రావసరః, స్వాత్మరతౌ స్వానుభవసుఖే, అహీనః పూర్ణః. అనీహ ఇత్యపి పాఠః, తదా స్వాత్మరతౌ కృతక్షణః అనీహః నిష్క్రియః, నిద్రయా స్వాత్మానుభవరూపయోగ నిద్రయా న్యమీలయత్. లోచనే ఇతి శేషః. తదా, ఇదం విశ్వం చేతనాచేతనాత్మకం జగత్, ఉదా, ఆవరణోదకేన, ఆప్లుతం వ్యాప్తమిత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మాండరూపపద్మోత్పత్తేః వక్ష్యమాణత్వా

అహీంద్రతల్పేఽధిశయాన ఏకః కృతక్షణ స్స్వాత్మరతావహీనః. ౧౦

సోఽంత శ్శరీరేఽర్పితభూతసూక్ష్మః కాలాత్మికాం శ_క్తి ముదీరయానః,
ఉవాస తస్మి న్సలిలే పదే స్వే యథాఽనలో దారుషు రుద్ధవీర్యః. ౧౧

చతుర్యుగాణాం చ సహస్ర మప్సు స్వపన్ స్వయోగేరితయా స్వశక్త్యా,
కాలాఖ్యయాఽఽసాదితకర్మతంత్రో లోకా న్నిపీతా న్దదృశే స్వదేహే. ౧౨

యోగాత్, ఇద ముదాప్లుత మితి నై తత్కాలికావస్థయావస్థిత స్యోదాప్లుతత్వ ముచ్యతే. అపి త్వేతత్కారణభూతజాతస్యావరణజలసృష్టిద్వారా స్వకార్యోదకవ్యాప్తి రుచ్యతే. ఆవరణజలపర్యంతం సృష్ట్వా తస్మి న్ ఆవరణజలే శయితవా నిత్యుక్తం భవతి. ౧౦

పున స్తమేవ విశినష్టి (స ఇతి.) అంతశ్శరీరే శరీరాన్తః, అర్పితభూతసూక్ష్మః అర్పితాని భూతసూక్ష్మాణి యేన సః దివ్యవిగ్రహస్య భోక్తృకరణవిషయనిరూపకశక్తిత్రయాశ్రయత్వా త్కారణతత్త్వానాం తదంతర్గతత్వం యుక్తం, కాలాత్మికాం శక్తిం స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతం కాలం, ఉదీరయానః ప్రేరయన్, కాలశక్తిప్రేరణం పునస్సృష్ట్యవసరే ప్రబోధనార్థం, స్వే స్వకీయే, పదే స్థానే సలిలే, విష్ణో రాయతనం హ్యప ఇతి హి స్మర్యతే, ఉవాస ఉషితవాన్, బహిర్వ్యాపారాభావే దృష్టాంతః (యథానల ఇతి.) దారుణి కాష్ఠే, అనలోఽగ్నిః రుద్ధవీర్యః నిరుద్ధప్రకాశకత్వపింగళత్వదాహకత్వాదిస్వభావోఽవతిష్ఠతే, ఏవం సోపి స్వేచ్ఛయైవానావిష్కృతస్రష్టృత్వాదిసామర్థ్య ఆసేత్యర్థః. ౧౧

ఏవ మంతరావస్థితిప్రకార మభిధాయ, తస్య బ్రహ్మాండసృష్ట్యౌన్ముఖ్యమాహ (చతుర్యుగాణామితి.) సహస్రశబ్దోఽనంతవాచీ, అనేకకాల మిత్యర్థః, చతుర్యుగాణాం కృతాదీనాం, సహస్ర. మప్సు స్వపన్, అత ఏవాసాదితలోకతంత్రః అసంపాదితలోకరచనః, స్వయోగేరితయా స్వసంకల్పప్రేరితయా, స్వశక్త్యా స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా, కాలరూపశక్త్యా, హేతుభూతయా. తయోపలక్షిత ఇతి వా, నిపీతాన్ అర్పితాన్, లోకాన్, స్వదేహే దదృశే, లోకకారణభూతాన్ భూతసూక్ష్మరూపానర్థాన్ దృష్టవానిత్యర్థః, స్వదేహ ఇత్యస్య దివ్యవిగ్రహాశ్రయే తత్త్వాధిష్ఠితే ప్రధాన ఇత్యర్థః. శ్రీవత్ససంస్థానధర్మమనంతేన చ సూత్రితం ప్రధాన "మితి హి పరాశరవచనం. దేహశబ్దస్య దివ్యమంగళవిగ్రహపః త్వం, అర్పితత్త్వం, సద్వారకం, దేహశబ్దః ప్రధానపరో వా. యస్యావ్యక్తం శరీర మితి హి శ్రుతిః, అత్ర చతుర్యుగాణాం సహస్రం స్వపత ఇత్యుక్త్యా నాభిదేశా త్సద్మకోశ స్సహసోదతిష్ఠ దిత్యభిధానేన క్రమేణ చ వివృద్ధం తజ్జలబుద్బుదవ త్సమమితి వచనార్థ స్స్మారితో భవతి, అండసృష్టౌ ప్రారబ్ధాయాం గృహగోపురాదినిర్మాణేష్వివ విలమ్బో నేతి హి తస్యార్థః. ౧౨

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

తస్యార్థసూక్ష్మాభినివిష్టదృష్టే రంతర్గతోఽర్థో రజసా తనీయాన్,
గుణేన కాలానుగతేన విద్ధ స్సూష్యం స్తదాఽభిద్యత నాభిదేశాత్. ౧౩

సపద్మకోశ స్సహసోదతిష్ఠ త్కాలేన కర్మప్రతిబోధనేన,
స్వరోచిషా తత్సలిలం విశాలం విద్యోతయ న్నర్క ఇవాత్మయోనిః. ౧౪

తల్లోకపద్మం స ఉ ఏవ విష్ణుః ప్రావీవిశ త్సర్వగుణావభాసమ్,

అథ బ్రహ్మాండోత్పత్తి మాహ ద్వాభ్యామ్ (తస్యేతి) అర్థసూక్ష్మాభినివిష్టదృష్టేః భూత సూక్ష్మేషు ప్రవర్తకసంకల్పరూపజ్ఞానస్య. తస్య భగవతోఽంతర్గతః దేహాంతర్గతః. తనీయాన్ సూక్ష్మతరః, అర్థః భూతసూక్ష్మవర్గః, కాలానుగతేన కాలవశా దున్మిషితేన, రజసా గుణేన, విద్ధః స్పృష్టః. సూష్యన్ ఉద్భవిష్యన్, నాభిదేశా, న్నిరభిద్యత ఉదభూదిత్యర్థః. ఉద్రిక్తరజసా భూతసూక్ష్మజాతం జగ త్పద్మరూపేణ పరిణత మిత్యర్థః. రజశ్శబ్దేన పద్మరాగసమాధి శ్చ సూచ్యతే. ౧౩

కథంభూతో నిరభిద్యతేత్యత ఆహ (సః) తనీ యానర్థః. ఆత్మయోనిః ఆత్మా యోనిః కారణం యస్య సః ఆత్మయోనిః, పరమాత్మసృష్టః, పద్మకోశః లోకాత్మకపద్మరూపః. కర్మ జీవాదృష్టం, తత్ప్రతిబోధ్యతేఽనేనేతి తథా. కాలేన, సహసా, న క్రమేణేత్యర్థః. ఉదతిష్ఠత్. కథంభూతః పద్మకోశః, స్వరోచిషా విశాలం తత్సలిల మావరణజలం, సూర్య ఇవ విద్యోతయన్. ౧౪

అథ భగవన్నాభిదేశా దుత్పన్నబ్రహ్మాండరూపపద్మకోశే చతుర్ముఖోత్పత్తి ముత్పన్నస్య తస్య వ్యాపారం చ వక్ష్యం స్తస్య తదధిష్ఠితపద్మస్య చ భగవదాత్మకత్వ మాహార్ధేన (తదితి,) ఉ ఇతి సంబోధనే, విస్మయే వా. సర్వగుణావభాసం సర్వగుణాన్ జీవోపభోగ్యానర్థానవభాసయతీతి తథా. తల్లోకపద్మం, స ఏవ యస్మాజ్జాతం స ఏవ విష్ణుః, ప్రావీవిశత్ అంతర్యామితయా ప్రవిష్టోఽభూత్, నివృత్తప్రేరణా ద్వివేశ్చిచ్. ధిష్ణ్యమితిపారాంతరం. తథా సర్వే గుణాః స్రష్టృత్వోపయికా గుణాః, తై రవభాస్యత ఇతి తథాభూతం, స్వాత్మకం జీవవిశేషం లోకపద్మరూపం, ధిష్ణ్యం, ప్రావిశత్ ప్రవిష్ట మకరోత్, నాభిసరసిజే స్థాపయామాసేత్యర్థః. కోఽసౌ స్వాత్మకో జీవ ఇత్యపేక్షాయాం తద్విశదయం స్తస్య తత్రోత్పత్తి మాహ (తస్మిన్నితి.) యం స్వయంభువం. ప్రవదంతి, స వేదమయో వేదప్రచురః, విధాతా స్రష్టా తస్మిన్ పద్మే, అభూత్ ఉత్పన్నః. ఉదాప్లుత మిత్యాదయ శ్లోకాః అవాంతరప్రళయ పరా వా వర్ణనీయాః, తదానీ మర్థ స్సృగమః. తథాహి-పూర్వం సర్గాంశ్చైవానుసర్గాంశ్చేతి చతుర్ముఖా

తస్మిన్ స్వయం వేదమయో విధాతా స్వయంభువం యం ప్రవదంతి సోఽభూత్. ౧౫

తస్యాం స చామ్భోరుహకర్ణికాయా మవస్థితో లోక మపశ్యమానః,
పరిక్రమ న్వ్యోమ్ని వివృత్తనేత్ర శ్చత్వారి లేభేఽనుదిశం ముఖాని. ౧౬

తస్మా ద్యుగాంతశ్వసనావఘూర్ణమహోర్మిచక్రాత్సలిలా ద్విరూఢమ్,

త్పూర్వోత్తరసృష్ట్యోః పృష్టత్వా త్తత్ర "భగవానేక ఆసేద మగ్ర ఆత్మాఽఽత్మనాం విభు" రిత్యాది మహాప్రళయకథనపూర్వకం చతుర్ముఖా త్ప్రాక్తనసర్గస్య కథితత్వా త్తదుపజీవ్యేదానీ మవాంతర ప్రళయకథనపూర్వక మవాంతరసర్గః చతుర్ముఖపాశ్చాత్యః దైనందినః కథ్యతే "తత్ర దైనందిన సర్గాణాం తత్ప్రళయాణాం చ బహుత్వా త్తత్కథనస్య తచ్ఛ్రవణస్య చాశక్యత్వాత్ పూర్వపదార్థాంతిమం పాద్మాఖ్యం కల్ప మేతత్కల్పాపేక్షయా సన్నిహితత్వా త్కథయితుం ప్రళయపూర్వకత్వా త్సృష్టేః సృష్టిప్రకరణేషు సదేవసౌమ్యేద మిత్యాది ప్రళయకథనపూర్వకమేవ సృష్టికథనా చ్చ ప్రథమం పాద్మకల్పా త్ప్రాక్తనం ప్రళయమాహ (ఉదాప్లుతమితి.) 'నిశాయా మనువృత్తాయాం నిర్ముక్తశశిభాస్కర' మిత్యారభ్య "ప్లావయన్త్యుత్కటాటోపచండవాతేరితోర్మయ" ఇత్యన్తం వక్ష్యమాణరీత్యా, విశ్వం త్రిలోక్యాత్మకం జగత్, ఉదాప్లుతమాసీదిత్యర్థః, అన్యత్పూర్వవత్, ఏవం ప్రళయ మభిధాయ సర్గం వక్తు మారభతే (తస్యేత్యాదినా) ప్రాక్కల్పాంతే ధాతా భగవతో యోగనిద్రయాం త్రిలోక్యా సహ భగవతి తిరోహితః, తస్మిం శ్చ ప్రబుద్ధే తత ఏవ పాద్మే కల్పే పద్మద్వారేణాభివ్యక్తిం ప్రాప్త ఇతి కథయితుం పద్మోద్భవ మాహ (తస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) ధిష్ణ్యం ప్రావీవిశత్ స్వస్థానప్రవిష్ట మకరోత్. నాభిసరసి స్థాపయామాసేత్యర్థః, అన్యత్పూర్వవత్. ౧౫

అస్య చతుర్ముఖాఖ్యజీవవిశేషస్య కర్మణా సంకుచితజ్ఞానస్య భగవదుపాసనయైవావిర్భూతజ్ఞాన క్రియాశక్తే ర్లోకకర్తృకత్వం న స్వత ఇతి వక్తుం తస్య ప్రథమం మోహనమాహ (తస్యామిత్యాదినా ద్వాభ్యామ్.) స చ స్వయంభూః తస్యాం జగత్పద్మకర్ణికాయాం, అవస్థితః తిష్ఠన్, లోకం ప్రపంచ, మపశ్యమానః తద్దర్శనార్థం, వ్యోమ్ని, వివృత్తే విస్తారితే నేత్రే యస్య సః, పరిక్రమన్ కమలమధ్యే చతుర్దిక్షు పరిభ్రమన్, చత్వారి ముఖాని, లేభే ప్రాప్తవాన్. ౧౬

తస్మా త్తతః యుగాంతే ప్రళయాంతే, య శ్శ్వసనః పవనః, తేనాఽవఘూర్ణం భ్రమ, ద్యన్మహోర్మీణాం అత్యుచ్చతరఙ్గాణాం చక్రం తద్యస్య, తస్మా త్సలిలా, ద్విరూఢం, కంజం జగత్పద్మం,

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

ఉపాశ్రితః కంజ ము లోకతత్త్వం నాత్మాన మద్ధాఽవిద దాదిదేవః. ౧౭

క ఏష యోఽసా వహ మబ్జపృష్ఠ ఏత త్కుతో వాఽబ్జ మనన్య దప్సు,
అస్తి హ్యధస్తా దిహ కిం చ నైత దధిష్ఠితం యత్ర సతాఽనుభావ్యమ్. ౧౮

స ఇత్థ ముద్వీక్ష్య తదబ్జనాళనాడీభి రంతర్జల మావివేశ,
నాఽర్వా గ్గత స్తత్ఖరనాళనాభిం స వై విచిన్వం స్తదవిందతాఽజః. ౧౯

తమస్య పారే విదు రాత్మసర్గం విచిన్వతోఽభూ త్స మహాం స్త్రినేమిః,

---

ఉపాశ్రితః అధిష్ఠితః, ఆదిదేవ శ్చతుర్ముఖః, లోకతత్త్వం లోకాత్మకపద్మతత్త్వం, ఆత్మానం చ, అద్ధా తత్త్వేన న వేద ఉ ఇతి విస్మయే. ౧౭

ఆవేదన మేవ ప్రపంచయతి (క ఇతి.) అబ్జపృష్ఠే కమలకర్ణికాయాం స్థితో, యోఽసా వహ మిత్యేషః, కః, అనన్యత్ అద్వితీయం, ఏత దబ్జ, మప్సు, కుతో వా జాతం, ఏవ మబ్జస్య తస్య తర్క మాహ (అస్తీతి.) అత్రాఽధిష్ఠానే, ఏతత్పద్మం, అధిష్ఠితం తదధిష్ఠానభూతం కించన వస్తు, అధస్తా దస్తి హి, యస్మా, త్సతైవానుభావ్యం, విద్యమానాధిష్ఠానే నైవాధిష్ఠేయేన పద్మేన భవితవ్యం, అధిష్ఠానాభావే ఽధిష్ఠేయస్య పద్మస్యాఽసంభవా దిత్యర్థః. ౧౮

సః బ్రహ్మా, ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ, ఉద్వీక్ష్య ప్రతర్క్య, తదబ్జనాభనాడీభి స్తల్లోకపద్మనాళచ్ఛిద్రైః, అంతర్జలం జలస్యాంతః, ప్రవివేశ ప్రవిష్ట శ్చ, అజః బ్రహ్మా, ఖరం కఠినం నాళం యస్య తస్య, పద్మస్య, నాభిం అధిష్ఠానం, విచిన్వన్నన్వేష్య, న్నర్వాగ్గతోపి, తదా, తదధిష్ఠానం, నావిందత న లేభే. ౧౯

(తమసీతి.) హే విదుర, అపారే, తమసి, తమోవద్రూపదర్శనప్రతిబంధకే జలే, ఆత్మసర్గం, సృజ్యతేఽనేనేతి కర్తు రేవ కరణత్వవివక్షాయాం వా, అధికరణే వా ఘఞ్, ఆత్మకారణమిత్యర్థః. విచిన్వత స్సతః, త్రినేమిః న్యూనాధికసమదివసరూపనేమిత్రయయుక్తః, మహాన్ దీర్ఘః, సః కాలః, అభూత్, సంవత్సరశతమతిక్రాంతమిత్యర్థః, కథంభూతోసౌ త్రినేమిః, అజస్య భగవతః. హేతిః

యో దేహభాజాం భయ మీరయాణః పరిక్షిణో త్యాయు రజస్య హేతిః. ౨౦

తతో నివృత్యాఽప్రతిలబ్ధకామ స్స్వధిష్ణ్య మాసాద్య పున స్స దేవః.
శనై ర్జితశ్వాసనివృత్తచిత్తో న్యషీద దారూఢసమాధియోగః. ౨౧

కాలేన సోఽజః పురుషాయుషాఽభిప్రవృత్తయోగేన నిరూఢబోధః,
స్వయం తదంత ర్హృదయేఽవభాత మపశ్యతా పశ్యత య న్న పూర్వమ్. ౨౨

మృణాళగౌరాయతశేషభోగపర్యఙ్క ఏకం పురుషం శయానమ్,
ఫణాతపత్రాయుతమూర్ధరత్నద్యుభి ర్హతధ్వాంతయుగాంతతోయే. ౨౩

కాలచక్రం, సుదర్శనరూపం శస్త్రం, దేహభాజాం దేహధారిణాం, భయ మీరయ న్నుత్పాదయి, న్నాయుః పరిక్షిణోతి. ౨౦

ఏవం లోకపద్మాధిష్ఠానభూతః, పరమాత్మానాన్వేషణా దవగతః, కింతూపాసనయైవేత్యాహ (తత ఇతి ద్వాభ్యామ్.) స దేవః బ్రహ్మా, అప్రతిలబ్ధకామః, న ప్రతిలబ్ధః కామః అధిష్ఠానదర్శనరూప మనోరథః యేన సః, తతోన్వేషణాత్ప్రీతినివృత్య, పునః స్వధిష్ణ్యం కమలకర్ణికా, మాసాద్య శనైః జితః శ్వాసః ప్రాణః, నివృత్తం విషయవిముఖీకృతం చిత్తం చ, యేన సః, అత ఏవ, ఆరూఢ సమాధియోగః, ఆరూఢః ఆశ్రితః సమాధిరేవ యోగః యేన తథాభూత స్సన్, న్యషీదత్ ఉపవిష్టవాన్. ౨౧

(కాలేనేతి.) సోఽజః బ్రహ్మా, పురుషాయుషా కాలేన శతసంవత్సరపర్యంతకాలేన, అభిప్రవృత్తో యో యోగః సమాధియోగ, స్తేన, నిరూఢ ఉత్పన్నో బోధో యస్య సః, యత్పూర్వం విచిన్వన్ జలేనాపశ్యత్, తత్స్వయమేవాంతర్హృదయేఽవభాత మపశ్యత్. ౨౨

తద్వర్ణయతి (మృణాళేత్యాది నవభిః,) నవస్వప్యస్త్రాషీదిత్యస్యైవాను షంగః, మృణాళవత్పద్మ తన్తువ ద్గౌరశ్చాసా వాయతశ్చ, యశ్శేషస్య భోగ స్స ఏవ పర్యంక, స్తస్మిన్, శయాన, మేకం పురుష, మపశ్యత్. కుత్ర స్థితే పర్యంకే ఫణా ఏవాతపత్రాణి, తై రాయతాః సర్వతో యుక్తా, యే మూర్ధాన, స్తేషాం, రత్నాని కిరీటస్థాని, తేషాం ద్యుభిః ప్రభాభిః, హతం నిరస్తం, ధ్వాంతం, అంధకారం యస్మిన్ తస్మిన్, యుగాంతతోయే స్థిత ఇత్యర్థః. ౨౩

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

ప్రేక్షాం క్షిపంతం హరితోపలాద్రే స్సంధ్యాభ్రనీవేరు రురుక్మమూర్ధ్నః,
రత్నోదధారౌషధిసౌమనస్య వనస్రజో వేణుభుజాంఘ్రిపాంఘ్రేః. ౨౪

ఆయామతో విస్తరత స్స్వమానదేహేన లోకత్రయసంగ్రహేణ,
విచిత్రదివ్యాభరణాంశుకానాం కృతశ్రియోపాశ్రితవేషదేహమ్. ౨౫

పుంసాం స్వకామాయ వివిక్తమార్గై రభ్యర్చతాం కామదుఘాంఘ్రిపద్మమ్,

కథంభూతం పురుషం. (హరితోపలాద్రేః) మరకతశిలామయపర్వతస్య. ప్రేక్షాం శోభాం, క్షిపంతం స్వలావణ్యాతిశయేన తిరస్కుర్వంతం, కథంభూతస్య, హరితోపలాద్రేః, సంధ్యాభ్రమేవ నీవిః పరిధానం యస్య, సంధ్యాభ్రస్య. శోభాం, పీతామ్బరేణ క్షిపంత మిత్యర్థః, ఉరురుక్మమూర్ధ్నః భూయిష్ఠకనకశృంగస్య, కిరీటైః, కనకశృంగశోభాం, క్షిపంతమిత్యర్థః, రత్నాని చ, ఉదకధారాశ్చ, ఓషధయః, పుణ్యజ్యోతీంషి చ, సౌమనస్యాని పుష్పాణి, సుమనసాం సమూహా ఏవ వా, తేషాం, వనస్రజో వనమాలాశ్చ, యస్య, వేణవ ఏవ భుజాః అంఘ్రిపాః వృక్షా ఏవ అంఘ్రయః పాదాః, యస్య, స్వీయరత్నతులసీముక్తాపుష్పదామభిః, భుజై రంఘ్రిభిశ్చ హరితోపలాద్రేః రత్నాదీ నంఘ్రిపా న్తాన్, క్షిపంత మివేత్యర్థః. యది మరకతాద్రేః రత్నాదయో వనమాలా ఇవ, వేణవో భుజా ఇవ, వృక్షాశ్చ పాదా ఇవ. వర్తేరన్ తర్హి తస్య శోభాం స్వీయరత్నాదిభిః క్షిపంతమివేత్యభూతోపమేయమ్, ౨౪

కించ, (ఆయామతః) దైర్ఘ్యేణ. విస్తరతః విస్తారేణ చ, స్వమానదేహేన స్వానురూపప్రమాణదేహేన, అత ఏవ, లోకత్రయసంగ్రహేణ లోకత్రయం సంగృహ్యతేనేనాస్మిన్నితి వా లోకత్రయసంగ్రహ, స్తేన, చిత్రాణి అద్భుతాని, దివ్యాని అమానుషాణి. ఆభరణాన్యంశుకాని చ యేషాం తేషాం, తృతీయార్థే షష్ఠీ, తైః. కృతా సంపాదితా శ్రీశ్శోభా యస్య, తేనేతి దేహవిశేషణం, యద్వా, ఆభరణాంశుకైః కృతా యా శ్రీ, స్తయా, లోకత్రయసంగ్రాహకస్వమానదేహేన చ, ఉపాశ్రితః స్వీకృతః, వేషో యస్య స ఉపాశ్రితవేషః, ఏవంభూతో దేహో యస్య త మితి, బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః. ౨౫

(పుంసామితి.) స్వకామాయ స్వాభిలషితఫలాయ వివిక్తమార్గైరసంకీర్ణైర్వర్ణాశ్రమాదిధర్మై రభ్యర్చతాం ఆరాధయతాం, పుంసాం, కామాః సమీహితఫలాని. దోగ్ధీతి కామదుఘం, య. దంఘ్రి

ప్రదర్శయంతం కృపయా నఖేందుమయూఖభిన్నాంగుళిచారుపత్రమ్. ౨౬

ముఖేన లోకార్తిహరస్మితేన పరిస్ఫురత్కుండలమండితేన,
శోణాయితేనాధరబింబభాసా ప్రత్యర్హయంతం సునసేన సుభ్రూవా. ౨౭

కదమ్బకింజల్కపిశంగవాససా స్వలంకృతం మేఖలయా నితమ్బే,
హారేణ చానంతధనేన వత్స శ్రీవత్సవక్షస్థలవల్లభేన. ౨౮

పరార్థ్యకేయూరమణిప్రవేకపర్యస్తదోర్దండసహస్రశాఖమ్,
అవ్యక్తమూలం భువనాంఘ్రిపేంద్రమహీంద్రభోగైరధివీతవల్శమ్. ౨౯

పద్మం, తత్కృపయా ప్రదర్శయంతం, పురుష మపశ్యత్, కథంభూత మంఘ్రిపద్మం, నఖా ఏవేందవః, తేషాం, మయూఖైః, కిరణైః భిన్నాః సంభిన్నాః. వ్యాప్తా ఇత్యర్థః, తే చాఽంగుళయ ఏవ, చారూణి సుందరాణి పత్రాణి యస్య తత్. ౨౬

(ముఖేనేతి.) లోకానాం ఉపాసకానాం, ఆర్తిహరం దుఃఖహరం, స్మితం యస్మిన్, తేన పరిస్ఫురద్భ్యాం కుండలాభ్యాం మండితేన, అధరబిమ్బదీప్త్యా, శోణయితేనశోణవదాచరితేన, సునసా శోభననాసికాయుక్తేన, సుభ్రువా చ, అననేన, ప్రత్యర్హయంతం ఉపాసకాన్ సంమానయంతమ్. ౨౭

కించ కదమ్బకింజల్కవత్పిశంగవర్ణేన, వాససా, మేఖలయా చ, నితమ్బే స్వలంకృతం, హే వత్స విదుర, అనంతధనేన బహుమూల్యేన, శ్రీవత్సయుక్తం యద్వక్షస్థలం. తస్య వల్లభేన, సుందరతరభూషణభూషితేన హారేణ, స్వలంకృతమ్. ౨౮

పునశ్చ, చందనవృక్షరూపేణ రూపయితుం తం విశినష్టి-పరార్థ్యాని కేయూరాణి అంగదాని ప్రవేకాః మణ్యుత్తమాః తైః పర్యస్తాః వ్యాప్తాః, యే దోర్దండాః భుజదండా ఏవ, సహస్ర మనంతాః శాఖా, యస్య తం, వృక్షోపి కేయురాదితుల్యైః పుష్పఫలాదిభిర్వ్యాప్తశాఖో భవతి. అవ్యక్తం బ్రహ్మ, మూలం, యస్య తం, బ్రహ్మణివ్యక్తిరూపత్వాత్, వృక్షస్యాపి మూల మవ్యక్తం, భువనాంఘ్రిపేంద్రం భువనకారణ, మంఘ్రిపేంద్రం, వృక్షశ్రేష్ఠం, అహీంద్రస్యానంతస్య భోగైః ఫణైః దేహావయవైర్వా, అధివీతా స్సంవేష్టితాః, వల్శాః స్కంధా యస్య తం, వృక్షోపి హి సర్పవేష్టితో భవతి. ౨౯

(విష్ణోః నాభ్యాత్ బ్రహ్మావిర్భావః, తేన కృతహరితోషణం చ)

చరాచరౌకో భగవ న్మహీధ్ర మహీంద్రబంధుం సలిలోపగూఢమ్.
కిరీటసాహస్రహిరణ్యశృంగ మావిర్భవ త్కౌస్తుభరత్నగర్భమ్. ౩౦

నివీతమామ్నాయ మధువ్రతశ్రియా స్వకీర్తిమయ్యా వనమాలయాహరిమ్,
సూర్యేందువాయ్వగ్న్యగమం త్రిధామభిః పరిక్రమత్ప్రాధనికై ర్దురాసదమ్. ౩౧

తర్హ్యేవ తన్నాభిసరస్సరోజ మాత్మాన మమ్భ శ్శ్వసనం వియచ్చ,
దదర్శ దేవో జగతో విధాతా నాతః పరం లోకవిసర్గదృష్టిః. ౩౨

ప్రేక్షాం క్షిపంత మిత్యత్రైవ పర్వతరూపేణ రూపితమపి విశేషణాంతరైః పునారూపయతి (చరాచరేత్యాది.) భగవానేవ మహీధ్రః పర్వతః, తం, కథంభూతం. చరాచరాణామోకః స్థానం. పర్వతోపి తథా, అహీంద్రస్య శేషస్య బంధుం. పర్వతోప్యహీంద్రాణాం బన్ధుః. సలిలోపగూఢం జలేనావృతం. పర్వతోపి మైనాకాది స్తథా కిరీటానాం సహస్రమేవ హిరణ్యశృంగాణి యస్య తం. మేర్వాది స్తథా, ఆవిర్భవత్ స్పష్టం దృశ్యమానం కౌస్తుభరత్నం, గర్భే మూర్తిమధ్యే. యస్య తం, పర్వతస్యాపి హి గర్భే క్వచిద్రత్న మావిర్భవతి. ౩౦

కించ వనమాలయా నివీతం కంఠబిమ్బవ్యాప్తం. కథంభూతయా వనమాలయా, ఆమ్నాయ మధువ్రతశ్రియా, ఆమ్నాయా వేదాః, త ఏవ మధువ్రతా భ్రమరా, స్తైః శ్రీర్యస్యాస్తయా, స్వకీర్తి మయ్యా స్వకీర్తిప్రచురయా. స్వకీర్తిం గాయద్భి ర్వేదరూపభ్రమరై రాహితశోభయేత్యర్థః. సూర్యేందు వాయ్వగ్న్యగమం సూర్యాదిభిరగమం అగమ్యం. స్వవ్యాపారై రాకలయితు మశక్యమిత్యర్థః. సూర్యేన్దు తారాగ్న్యగమమిత్యపిపాఠః. తదా సూర్యాదిభి రప్రకాశ్యమిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః - న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారక మిత్యాదికా, త్రిధామభిః త్రిషు లోకేషు ధామ స్ఫూర్తి ర్యేషాం తైః, రక్షణార్థం పరిక్రమద్భిః. ప్రాధనికైః ప్రధనం సంగ్రామః, తత్ప్రయోజనకైః. సుదర్శనాదిహేతిభిః, దురాసదం దుష్ప్రాపమ్ ౩౧

(తర్హీతి.) యదైవ హరి మపశ్యత్, తర్హ్యేవ తదైవ, లోకవిసర్గదృష్టిః లోకసృష్ట్యర్థం జ్ఞానం యస్య సః, జగతాం వ్యష్టీనాం. కర్తా స్రష్టా. దేవః బ్రహ్మా, తస్య భగవతః, నాభిసరసి సరోజం శ్వసనం ప్రళయకాలవాయుం, తాత్కాలిక మమ్భః, ఆత్మానం స్వాత్మానం చ దదర్శ, తత స్సరోజాదిభ్యః, పర మన్యత్, సృష్టిప్రకారాదికం, న దదర్శేత్యర్థః. ౩౨

స కర్మబీజం రజసోపరక్తః ప్రజా స్సిసృక్ష న్నియదేవ దృష్ట్వా,
అస్తౌ ద్విసర్గాభిముఖ స్త మీడ్య మవ్యక్తవర్త్మ న్యభివేశితాత్మా. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
అష్టమోఽధ్యాయః.

అథాఽలబ్ధజగత్సృష్టిజ్ఞాన స్తల్లబ్ధయే భగవంతం తుష్టా వేత్యాహ (స ఇతి.) సః బ్రహ్మా, రజసా రజోగుణేన, ఉపరక్తః, యుక్తః అత ఏవ, ప్రజాః సిసృక్షన్ స్రష్టు మిచ్ఛన్, ఇ యదేవ నాభిసరోజాదిపంచక మేవ దృష్ట్వా, విసర్గాభిముఖః విసర్గే అభిముఖః ఉన్ముఖః, సిసృక్షన్ విసర్గాభిముఖ ఇత్యాభ్యా మిచ్ఛాప్రయత్న వుక్తా వితి న పౌనరుక్త్యం, అవ్యక్తవర్త్మ న్యనభివ్యక్తగతౌ పురుషోత్తమే, అధివేశితః నివేశితః ఆత్మా చిత్తం యస్య సః, ఈడ్యం స్తుత్యం, కర్మబీజం క్రియత ఇతి కర్మ జగత్ "యస్య చైత త్కర్మే" తి శ్రుతేః, తస్య బీజం కారణం, భగవన్త మస్తౌత్ స్తుతవాన్. ౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః.

(అజేనలోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవేసీదనం)

అథ నవమోఽధ్యాయః.

బ్రహ్మోవాచ —

జాతోఽసి మేఽద్య సుచిరా న్నను దేహభాజాం న జ్ఞాయతే భగవతో గతి రిత్యవద్యమ్.

అథ నవమోఽధ్యాయః

అథ స్తుతిప్రకారం తయా ప్రసన్నస్య భగవతోఽనుగ్రహవిశేషం చాహ నవమేన. తత్ర కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య ప్రపంచస్య భగవచ్ఛరీరత్వేన జ్ఞాతవతః స్వస్య కృతార్థతా మావిష్కుర్వ న్నీదృశజ్ఞానవిధురా న్నిందన్ అబ్రహ్మాత్మకవస్త్వంతరాభావ ముపపాదయతి (జ్ఞాతోసీతి) నను హే భగవన్, సుచిరా ద్బహుకాలోపార్జితా, త్తపస ఇతి శేషః, మే మయా, అద్య అధునా, జ్ఞాతోసి యథావస్థితత్వేన దృష్టోసి, కార్యావస్థకారణావస్థకృత్స్నచిదచిదన్తర్యామిత్వస్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృత పంచోపనిషన్మయదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టత్వజ్ఞానసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వసత్య సంకల్పత్వాశ్రితవాత్సల్యైక జలధిత్వాద్యాకారవిశిష్టత్వేన, సత్యజ్ఞానానందస్వరూపత్వ మత్ర వివక్షితం. తస్మై నమో భగవతే భువన ద్రుమాయ తిర్యఙ్మనుష్యవిబుధాదిషు, నాతః పరం పరమే, త్యాదినా హ్యేతదేవ ప్రపంచయిష్యతి ఈదృశజ్ఞానవిధురా న్నిన్దతి భగవతః షాడ్గుణ్యపూర్ణస్య తవ గతిః స్వరూపం, న జ్ఞాయత ఇతియత్ ఏతదేవ, దేహభాజాం కర్మాయత్తప్రకృతిపరిణామరూపశరీరభాజాం క్షేత్రజ్ఞానాం, అవద్యం దోషః అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదివత్, భగవత ఏవేత్యవధారణం వివక్షితం. ఆత్మని ఖల్వరేదృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విజ్ఞాతం భవతి "యేనా శ్రుతం శ్రుతం భవతి, స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యా ప్రతిష్ఠా" మితి చ భగవజ్జ్ఞానేనైవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వశ్రవణాత్. అబ్రహ్మాత్మకస్య స్వతంత్రవస్తునో ఽభావాత్ "త మేవ విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతీ" తి బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ మృత్యుతరణోపాయత్వ శ్రవణా చ్చ భగవానేవ జ్ఞాతవ్య ఇతి తజ్జ్ఞానవిధురా దుష్టా ఇత్యభిప్రాయః. ఏత దేవోపపాదయతి (నాన్యదితి.) హే భగవన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తే, త్వత్ త్వత్తః, అన్యత్ అత్వదాత్మకం నాస్తి. సర్వస్య త్వదాత్మకత్వా త్త్వజ్జ్ఞానేనైవ సర్వస్య జ్ఞాతత్వాత్ జ్ఞాతవ్యాంతరాభావా త్త్వమేవ జ్ఞాతవ్య ఇత్యభి ప్రాయః. నను స్వతంత్రత్వేనైవ దేవమనుష్యాదివస్తు ప్రతీతే స్త్వదన్యన్నాస్తీతి కథ ముచ్యతే, అత ఆహ. అపి, స్వతంత్రత్వేన ప్రతీత మపి, త, ద్దేవాదివస్తు న శుద్ధం నాబాధితం, అత్రాఽబ్రహ్మాత్మక

నాఽన్య త్త్వద స్తి భగవ న్నపి తన్న శుద్ధం మాయాగుణవ్యతికరా త్త్వము రుర్విభాసి. ౧

రూపం యదేత దవబోధరసోదయస్య శశ్వ న్నివృ త్తతమస స్సదనుగ్రహాయ,

స్వతంత్రబుద్ధి ర్భ్రాన్త్యైవేత్యర్థః. కుత ఏత దిత్యత ఆహ (మాయేతి.) య ద్యతః. మాయాయాః ప్రకృతేః గుణానాం వ్యతికరాద్వైషమ్యా త్పరిణామా దిత్యర్థః, త్వ మేవ, ఉరుః బహుధా. విభాసి ప్రకాశసే. "ఏక స్సన్ బహుధా విభాసి "బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" తత్సృష్ట్వా తదేవాఽనుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య, సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ఇతి ప్రక్రమ్య సత్యం చాఽనృతం చ సత్య మమభవ దితి శ్రుత్యు క్తరీత్యా. స్వయ మపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానందస్వభావోఽత్యంతసూక్ష్మతయా సంకల్ప్య, స్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయః పరమాత్మా విచిత్రానంతక్రీడనకోపాదిత్సయా స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషసమష్టిపరంపరయా మహాభూతపర్యంత మాత్మానం త త్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య తన్మయః, పునః స త్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్ర చిదచిన్మిశ్రదేవాదిస్థావరాంతజగద్రూపో భవసీత్యర్థః, బ్రహ్మణి జగద్రూపతయా విక్రియమాణేపి తత్ప్ర కారభూతా చిదంశగతాస్సర్వే వికారా స్తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతా శ్చాపురుషార్థాః, బ్రహ్మ తు నిర స్తనిఖిలదోపగంధ మపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానంద మేకస్వరూప మేవాభవ దితి వివేకః. ఏవం కృత్స్న చిదచిదంతరాత్మనో భగవత ఏవ జ్ఞానస్య ము క్తిసాధనత్వం తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే ఽథ సంపత్స్యేన ఇతి శ్రుతం, తస్య, సర్వం బ్రహ్మాత్మకత్వే నోపాసీన స్యేత్యర్థః. తథా చ శ్రుత్యంతరం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతేతి. ౧

అథ జన్మకర్మ చ మే దివ్య మేవం యో వే త్తి త త్త్వతః. త్య క్త్వా దేహం పున ర్జన్మ నై తి మా మేతి సోఽర్జునేతి భగవదవతారరహస్యజ్ఞానస్యాపి మోక్షసాధనత్వస్మరణా దవతారయాథాత్మ్య మపి శోధయతి (రూప మితి.) అవబోధరసోదయస్య, అవబోధరూపస్య రస స్యోదయః స్వాభావికా విర్భావో యస్యేతి బహువ్రీహిః, నిరుపాధికనిత్యావిర్భూతాపరిచ్ఛిన్నానందరూపజ్ఞానవత ఇత్యర్థః అత ఏవ శశ్వ న్నివృ త్తతమసః. శశ్వత్ సదా, నివృ త్తం తమోఽజ్ఞానం యస్మా త్తస్య, అనేన విశేషణ ద్వయేన, త్రివిధచేతనాచేతనవ్యావృ త్తిః. ఆద్యే నాచేతనవ్యావృ త్తిః, ద్వితీయేన చేతనవ్యావృ త్తిః, బద్ధానా మనివృ త్తతమస్త్వాత్ ము క్తానా మపి సంసారదశాయాం తమస్సంబంధా చ్ఛశ్వ న్నివృ త్తతమస్త్వా భావాత్. నిత్యానాం తథాత్వస్య పరసంకల్పాయ త్తత్వేన సోపాధికత్వాత్, ఏవంభూతస్వరూపస్య తవ య ద్రూపం విగ్రహః కథంభూతం, అవతారశతై కబీజం, అవతారశతానాం ఏకబీజం మూలం. తదేవ ప్రదర్శయతి - యస్య పరిగృహీతై వంవిధరూపస్య, తవ, నాభిపద్మ మేవ భవనం గృహం తస్మా దహం త్వదావేశావతారరూపోఽహం "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే" ఇతి చతుర్ముఖస్య

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

ఆదౌ గృహీత మవతారశతైకబీజం యన్నాభిపద్మభవనా దహ మావిరాసమ్. ౨

నాతఃపరం పరమ యద్భవత స్స్వరూప మానందమాత్ర మవికల్ప మవిద్ధవర్చః,
పశ్యామి విశ్వసృజ మేక మవిశ్వమాత్మ న్భూతేంద్రియాత్మకమద స్తఉపాశ్రితోఽస్మి. ౩

యద్వా ఇదం భువనమంగళమంగళాయ ధ్యానేస్మనోదర్శితం త్వ దుపాసకానామ్,
తస్మై నమో భగవతే ఽనువిధేమ తుభ్యం యోనాదృతో నరకభాగ్భి రసత్ప్రసంగైః. ౪

భగవదావేశావతారరూపత్వప్రసిద్ధేః, ఏతద్రూపం ఆదౌ సర్గాదౌ, సదనుగ్రహాయ సత్సు అనుగ్రహాయ సాధూనాం పరిత్రాణాయేత్యర్థః. గృహీత మావిష్కృతం, న తు జీవవ త్కర్మాయత్తసుఖదుఃఖోపభోగాయ గృహీత మిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిస్మృతీ- "అజాయమానో బహుధా విజాయతే అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోఽపి స" న్నిత్యాదికే, ౨

ఏవం చిదచిద్విలక్షణత్వేన శోధితస్వరూపస్య జీవశరీరవిలక్షణత్వేన శోధితరూపస్య చోభయో రేవోపాస్యత్వం వదన్ పున రన్యై రపి ధర్మైః స్వరూపరూపే విశినష్టి (నాత ఇతి.) హే పరమ పరో మా న విద్యతే యస్మా త్సః పరమః, తస్య సంబుద్ధిః. భవత స్తవ, యత్స్వరూపం, కథంభూతం, ఆనందమాత్రం, మాత్రచా దుఃఖసంభేదనిరాసః, అవికల్పం జాతిగుణాదిరహితం, ఆభ్యాం చిదచిద్వ్యావృత్తిః, అవిద్ధవర్చః, అవిద్ధం అప్రతిహతం వర్చః సంకల్పరూపజ్ఞానం యస్య త, దేవం భూతం స్వరూపం, యచ్చావిశ్వం విశ్వవిలక్షణం, విశ్వసృజం విశ్వస్య కారణం, భూతేంద్రియాత్మకం పంచోపనిషన్మంత్రప్రతిపాద్యాప్రాకృతభూతేంద్రియాత్మకం రూపం చేతి యత్, అతః అస్మా, త్పరం విలక్షణం స్వరూపం, రూపం చ న పశ్యామి. అతః, అదః ఏతదుభయ మేవ. ఆత్మన్ హే పరమాత్మన్, ఉపాశ్రితోఽస్మి సమ్య గనువృత్త్యా శరణం గతోస్మి. ౩

పున రుక్తాకారవిశిష్టస్య భగవతో భక్త్యైకలభ్యత్వం వదం స్త మేవ నమస్కరోతి (యద్వేతి.) హే భువనమంగళ విశ్వస్య మంగళరూప, యత స్త్వయా ఉపాసకానాం, నోఽస్మాకం ధ్యానేన, మంగళాయ అస్మదభ్యుదయాయ యద్వా వేదాంతేషు ప్రసిద్ధం ఇదం రూపం దర్శితం, తస్మై ఈదృశస్వరూపరూపగుణవిభూతిమతే. భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తయే, తుభ్యం నమో ఽనువిధేమ నమస్కుర్మహే. య స్త్వం. అసత్ప్రసంగైః అసత్సు శబ్దాదిషు ప్రకృష్ట స్సంగో యేషాం తై రత ఏవ, నరకభాగ్భి, ర్దేహిభిః నాదృతః నాభాజి. ౪

యే తు త్వదీయయచరణామ్బుజకోశగంధం జిఘ్రంతి కర్ణవివరైః శ్రుతివాతనీతమ్,
భక్త్యా గృహీతచరణః పరయా చ తేషాం నాపైషి నాథ హృదయామ్బురుహాత్స్వపుంసామ్.

తావ ద్భయం ద్రవిణగేహసుహృన్నిమిత్తం శోకః స్పృహాపరిభవో విపులశ్చ లోభః,
తావ న్మమే త్యసదవగ్రహ ఆర్తిమూలం యావ న్న తేఽంఘ్రి మభయం ప్రవృణీత లోకః.

దైవేన తే హతధియో భవతః ప్రసంగా త్సర్వాశుభోపశమనా ద్విముఖేంద్రియా యే,

---

ఆదరేణ త్వా మభజన్తో నరకభాజ స్త్వా మాదరేణ భజంత స్తు కృతార్థా ఇత్యాహ (యేత్వితి,) శ్రుతి శ్శ్రవణం తదేవ వాతః పవనః, తేన నీతం ప్రాపితం, త్వదీయచరణామ్బుజకోశస్య గన్ధం కర్ణవివరైః, యే తు జిఘ్రన్తి, యేషాం చ, పరయా అవ్యభిచారిణ్యా. భక్త్యా గృహీతౌ చరణౌ యస్య స, తథాభూతో భవాన్, భవతి తేషాం స్వపుంసాం స్వభక్తానాం, హృదయామ్బురుహాత్ హృదయకమలాత్, హే నాథ, నాపైషి నాపసరసి, యే త్వత్కథాశ్రవణ మత్యాదరేణ కుర్వంత ఏకాంతభక్త్యా త్వాం ప్రపన్నా స్తేషాం హృది భవా న్నిత్యం సన్నిహితో భవతీత్యర్థః. ౫

భవతు మత్సాన్నిధ్య మేతావతా కథం తేషాం కృతార్థతేత్యత ఆహ (తావ దితి.) తే తవ. అభయం న విద్యతే భయం యస్మా త్తదభయం. సంసృతినివర్తక. మంఘ్రిం లోకో యావ న్న ప్రవృణీత. నిరతిశయప్రియతమత్వేన నోపాసీత. తావదేవ, భయాదయ ఇత్యన్వయః. ఆగామి దుఃఖదర్శనజం జ్ఞానం. భయం, తచ్చ ద్రవిణగేహసుహృన్నిమిత్తం, ద్రవిణం ధనం, సుహృన్మిత్రం భావిద్రవిణాదివిపత్తినిమిత్తదుఃఖవిషయం జ్ఞానం భయ మిత్యర్థః శోకః, అతీతపుత్రమరణాదిస్మరణ విషయం జ్ఞానం, శోకః, తాదాత్వికప్రతికూలవిషయవిషయం వా జ్ఞానం. స్పృహా అనుకూలవిషయే ష్విచ్ఛా. పరిభవ స్తిరస్కారః. విపులః విస్తృతః. లోభః తృష్ణా అసదవగ్రహః. అనాత్మభూతే శరీరే అవగ్రహః ఆత్మత్వాభిమానః, అయం చోక్తానాం భయాదిరూపాణా మార్తీనాం మూలం కారణం, ఏతే సర్వే తావ త్కార్త్స్న్యేన తావ ద్భవచ్చరణారవిందప్రవరణావధి, అనువర్తంత ఇత్యర్థః. త్వచ్చరణవరణేన తు సాంసారికభయాదినివృత్త్యా ఆవిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టః కృతార్థీ భవతీత్యభిప్రాయః. ౬

ఏవం భగవతో భక్త్యేకలభ్యత్వ మభిధాయ యోనాదృతో నరకభా గ్భి రసత్ప్రసక్తై రితి ప్రస్తుతా ద్విషయలాలసా న్నింద స్తానేవ శోచతి (దైవేనేతి ద్వాభ్యామ్,) సర్వాశుభోపశమనాత్

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే పీదనం)

కుర్వంతి కామసుఖలేశలవాయ దీనా లోభాభిభూతమనసో౽కుశలాని శశ్వత్. ౭

క్షుత్తృట్త్రిధాతుభి రిమా ముహు రర్ద్యమానా శ్శీతోష్ణవాతవర్షై రితరేతరా చ్చ,
కామాగ్నినా౽చ్యుతరుషా చ సుదుర్భరేణ సంపశ్యతో మన ఉరుక్రమ సీదతే మే. ౮

యావ త్పృథక్త్వ మిద మాత్మన ఇన్ద్రియార్థం మాయాబలం భగవతో జన ఈశ పశ్యేత్,
తావన్న సంసృతి రసౌ ప్రతిసంక్రమేత వ్యర్థాపి దుఃఖనివహం వహతి క్రియార్థా. ౯

సర్వా ణ్యశుభాని భయశోకాదీ న్యుపశామ్య న్తే౽నేనేతి తథాభూతా. ద్భగవత స్తవ, ప్రసంగాత్, దర్శన శ్రవణాదిరూపాత్, విముఖా నీంద్రియాణి చక్షుశ్శ్రోత్రాదీని యేషాం తే. అకుశలా న్యక్షేమకరాణి కర్మాణి శశ్వ న్నిరంతరం. కామసుఖాని శబ్దాదివిషయసుఖాని. తేషాం లవాయ. లోభేన తృష్ణాతిశయేన అభిభూతం మనో యేషాం తే. అత ఏవ దీనాః, కుర్వంతి. తే, దైవేన హతాః ప్రతిహతాః ధియో యేషాం తే తథోక్తాః, మందభాగ్యా ఇత్యర్థః. ౭

(క్షుత్తృడిత్యాది) క్షుత్ అశనాయా, తృట్ పిపాసా. ఇమే శోకమోహజరామృత్యూనా మప్యుపలక్షణం, క్షుదాదిషడూర్మిభిః, త్రిధాతవః వాతపిత్తశ్లేష్మాణః, తై శ్చ, తథా శీతాదిభిః. ఇతరేతరైః పరస్పరై శ్చ, కామాగ్నినా కామ ఏవాగ్నిః తేన, కథంభూతేన. సుదుర్భరేణ అచ్యుతరుషా చ అప్రచ్యుతక్రోధేన చ, అచ్యుతేతి సంబోధనం వా, ఏతై ర్ముహుః పునః పున రర్ద్యమానాః ప్రజాః సంపశ్యతో, మే మనః, హే ఉరుక్రమ. సీదతే క్లిశ్యతి. ౮

అనదవగ్రహ ఆర్తిమూల మితి దేహాత్మభ్రమస్యార్తిమూలత్వ ముక్త ముపపాదయతి (యావ దితి ద్వాభ్యామ్,) భగవత స్తవ, మాయా, యా, తస్యాః. బలం బలకారితం, ఇంద్రియార్థం బాహ్యేంద్రియవిషయభూతం, పృథక్త్వం దేవమనుష్యాదిదేహగతపృథక్త్వం, ఆత్మనః ఆత్మసంబంధితయా, జనః యావ త్పశ్యేత్, హే ఈశ, తావ, దసౌ సంసృతిః న ప్రతిసంక్రమేత న నివర్తేత, న కేవల మనివృత్తి రేవ, కింతు క్రియార్థా. క్రియా అర్థః ప్రయోజనం యస్యా స్సా క్రియార్థా, సంసృతిః వ్యర్థా పరమపురుషార్థశూన్యాపి, దుఃఖనివహం దుఃఖసమూహం, వహతి ప్రాపయతి, అహంకారమూలా సంసృతి రుత్తరోత్తరకర్మార్జనహేతు, స్తస్మాన్మోక్షవిరోధినీ దుఃఖావహా చేత్యర్థః. ౯

అహ్న్యాపృతార్థకరణా నిశి నిశ్శయానా నానామనోరథధియా క్షణభగ్ననిద్రాః,
దైవాహతార్థరచనా ఋషయోఽపి దేవ యుష్మత్ప్రసఙ్గవిముఖా ఇహ సంసరన్తి. ౧౦

త్వం భావయోగపరిభావితహృత్సరోజ ఆస్సే శ్రుతేక్షితపథో నను నాథ పుంసామ్,
యద్యద్ధియా త ఉరుగాయ విభావయంతి తత్తద్వపుః ప్రణయసే సదనుగ్రహాయ. ౧౧

నాతి ప్రసీదసి తథోపచితోపహారై రారాధిత స్సురగణై ర్హృది బద్ధకామైః,

---

(అహ్నీతి.) అహ్న్యాపృతార్థకరణాః, అహని వ్యాపృతాని అర్థకరణాని శబ్దాదివిషయేంద్రియాణి యేషాం తే. ఆర్తేతి పాఠే, వ్యాపృతాని ఆర్తాని దుఃఖితాని కరణాని యేషాం త ఇత్యర్థః. నిశి రాత్రౌ. నిశ్శయానాః నితరాం శయానాః, నివృత్తబాహ్యేంద్రియవ్యాపారాః విషయసుఖలవోఽపి నాస్తీ త్యభిప్రాయః. నానాభూతేషు మనోరథేషు, ధియా స్వప్నదర్శనేనేత్యర్థః, క్షణే క్షణే భగ్నా నిద్రా యేషాం తే, దైవాహతార్థరచనాః దైవేన ఆహతాః వితథీకృతాః అర్థరచనాః ప్రయోజనవిషయవ్యాపారాః యేషాం తే, ఋషయోఽపి త్వద్భక్తివిరహితా శ్చేదేవంవిధాభూత్వా సంసరన్తీత్యర్థః. ౧౦

ఏవం దేహాత్మమానినాం భగవద్భక్తివిధురాణాం సంసృత్యనివృత్త్యభిదానేన భక్త్యేకలభ్యత్వమేవ సుద్రఢయ్య నిష్కామేషూపాసకేషు భగవత్సౌలభ్య మాహ (త్వమితి ద్వాభ్యాం.) హే నాథ, పుంసాం స్వభక్తానాం, భావయోగో భక్తియోగ, స్తేన పరిభావితే శోధితే. హృత్సరోజే హృదయకమలే. శ్రుతేక్షితపథః, శ్రుతం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం ఈక్షితం వివేకాదిజన్య ముపాసనాత్మకం, ఈక్షిత మితి భావే క్తః. శ్రుతేక్షితే, పన్థాః ఉపాయో యస్య ప్రాప్తౌ స శ్రుతేక్షితపథః, ఏవంభూత స్త్వం, ఆస్సే తిష్ఠసి, హే ఉరుగాయ, తె స్వపుమాంసః, ధియా, తే తవ, యద్య ద్వపుః ధ్యాయంతి తత్తద్వపు స్సత్సు అనుగ్రహాయ, ప్రణయసే ప్రకటయసే, యాదృశవిగ్రహవిశిష్టం త్వాం విశేషతో భావయంతి తాదృశవిగ్రహవిశిష్టో భవసీత్యర్థః, అనేన సౌలభ్యముక్తమ్. ౧౧

నిష్కామానామేవ భవాన్ సులభ ఇత్యాహ (నేతి.) సురగణై రనుకూలజనైః "విష్ణుభక్తిపరో దైవో విపరీత స్తథాసుర" ఇతి వచనాత్ కథంభూతై ర్హృది బద్ధకామైః ప్రసక్తకామైః సకామాపి భగవద్భక్తి రాసురప్రకృతీనాం న సంభవతీత్యభిప్రాయః, ఏవంభూతై స్సురగణైః కర్తృభిః ఉపచితోపచారైః పుష్కలోపచారై, రారాధితో భవ, న్నాతిప్రసీదసి. అత్యంతం ప్రసన్నో న భవసి, నిరతిశయమోక్షసుఖప్రదో న భవసి, కింత్వల్పసుఖప్రదో భవసీత్యర్థః, కుత ఇత్యత ఆహ - యద్యస్మాత్ అస దలభ్యయా, అసద్భిః దేహ మాత్మతయా ఽనుసంధదద్భిః, లబ్ధు మశక్యయా సర్వభూతదయయా,

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

యత్సర్వభూతదయయా ఽసదలభ్యయైకో నానాజనే ష్వవహిత స్సుహృదంతరాత్మా. ౧౨

పుంసా మతో వివిధకర్మభిరధ్వరాద్యై ర్దానేన చోగ్రతపసా వ్రతచర్యయా చ.
ఆరాధనం భగవత స్తవ సత్క్రియార్థో ధర్మో ఽర్పితః కర్హిచి ద్మ్రియతే న యత్ర. ౧౩

శశ్వ త్స్వరూపమహసైవ నిషిద్ధభేదమోహాదిబోధధిషణాయ నమః పరస్మై.

సర్వేషు భూతే ష్వాత్మతయా ఽవస్థితే సతి త్వయి, కస్మి న్నపి భూతే కృతో ద్రోహ స్త్వయ్యేవ కృతో భవతీతి బుద్ధ్యా సర్వేషు భూతేషు క్రియమాణయా స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షాపరపర్యాయయా దయయా భవాన్ ప్రసీదతి, సర్వభూతానా మీశ్వరశరీరత్వానుసంధానపరాణా మేవ సులభ ఇతి భావః. శరీరాత్మభావ మేవోపపాదయతి - నానాజనేషు సమస్తజనేషు, అవహితః స్థితః, కథ మవస్థితః. అంతరాత్మా జీవాంతః ప్రవేశనేపి తద్గతదోషై రస్పృష్టః, ప్రశాసితృత్వేన ధారకత్వేన స్థితః; అత ఏవ. సుహృత్, కామనాపూర్వకాద్యజ్ఞానకర్మణోపి, సర్వభూతదయా త్వత్ప్రసాదహేతు రిత్యర్థః. ౧౨

యతో ఽభిసంహితఫలై రుపచారై ర్నాతిప్రసన్నః, అతఏవ సత్కర్మణా మీశ్వరారాధనవేషేణానుష్ఠానం కార్య మిత్యాహ (పుంసా మితి.) అతః అభిసంహితఫలానాం కర్మణా మీశ్వరాప్రసత్తిహేతుత్వా త్సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనస్యైవ తత్ప్రసాదహేతుత్వా చ్చ హేతోః పుంసాం భగవంత మారాధయితౄణాం సంబంధిభిః, అధ్వరాద్యైః యజ్ఞాదిభిః నానావిధశ్రౌతస్మార్తకర్మభిః. దానాదయః. ప్రదర్శనార్థాః, తపః కృచ్ఛచాంద్రాయణాదిః, వ్రతచర్యా వ్రతానుష్ఠానం. ఏభిః, భగవత స్తవ, య, దారాధనం, త త్సత్క్రియార్థః సత్క్రియాణాం సత్కర్మణాం, అర్థః ప్రయోజనం. త్వదారాధనైకప్రయోజనవేషేణ సర్వాణి కర్మా ణ్యనుష్ఠేయానీత్యర్థః. ఏవం విధకర్మానుష్ఠానస్యాక్షయిష్ణుఫలసాధనత్వ మాహ. ధర్మః యజ్ఞాదిరూపః, యత్ర యస్మిన్ త్వయి, అర్పితః తత్సత్కారైకప్రయోజనః, న తు స్వర్గాదిఫలద ఇతి బుద్ధ్యా, త్వ య్యర్పితః, కర్హిచి త్కదాచి త్కథంచిదపి న మ్రియతే న వినశ్యతి. భగవదుపాసనాద్వారా నిత్యపురుషార్థహేతు ర్భవతీత్యర్థః. తథా చ గీతం భగవతా, నేహాభిక్రమనాశో ఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే, స్వల్ప మప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయా దితి. ౧౩

ఏవ మనభిసంహితఫలకర్మయోగస్య భగవదారాధనరూపస్యాక్షయిష్ణుఫలసాధనత్వ మభిధాయ తస్యైవ ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకానుష్ఠేయత్వ ముభయో రపి భగవదుపాసనాంగత్వ

విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు నిమిత్తలీలారాసాయ తే చకృమహే నమ ఈశ్వరాయ. ౧౪

యస్యావతారగుణకర్మవిడమ్బనాని నామాని యేఽసువిగమే వివశా గృణంతి,
తేఽనేకజన్మశమలం సహసైవ హిత్వా సంయాన్త్యపావృత మృతం త మజం ప్రపద్యే.

ముపాసనస్య కారణవిషయత్వం చాభిప్రయ న్నమస్కరోతి (శశ్వ దితి,) శశ్వత్ సదా స్వరూపమహస్సైవ ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానేనైవ, భేదః దేవమనుష్యాదిభేదః మోహః దేహాత్మభ్రమస్స్వతన్త్రాత్మభ్రమాదినిమిత్త మజ్ఞానం. ఆదిశబ్దేన తత్ప్రియుక్తశోకాదయో వివక్షితాః నిరస్తాః భేదాదయో యేషాం యోగినాం, తేషాం, యోఽవబోధః స్వస్వరూపవిషయకం జ్ఞానం, ధిషణా భగవదుపాసనాత్మికా బుద్ధిః, ఏతే స్వప్రాప్త్యుపాయభూతే యస్య తస్మై, ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞాననిరస్తభేదమోహప్రభృతిసాంసారికధర్మయోగ్యుపసంహృతజ్ఞానయోగకర్మయోగాంగకోపాసనావిషయభూతాయేత్యర్థః. యద్వా చతుర్థ్యంతపాఠే, స్వస్వరూపావిర్భావేన స్వస్మి న్నసంస్పృష్టదేవమనుష్యాదిభేదరూపమోహాయ, అంతరాత్మతయాఽవస్థితస్యాప్యనాత్మగతదోషాస్పృష్టాయేత్యర్థః, అతఏవ, పరస్మై ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాయ, తత్ర హేతుః, విశ్వస్య జగతః, స్థితిలయేషు నిమిత్తభూతా. యా. లీలా క్రీడా, తస్యాః, రాసో రసో, యస్య తస్మై, ఈశ్వరాయ నియంత్రే, ప్రకృతిపురుషయో రసంభావితస్వలీలైకప్రయోజనజగద్వ్యాపారాయేత్యర్థః, అనేన ప్రకృతిపురుషవిలక్షణతన్నియంతృజగత్కారణవిషయకోపాసన మేవ ముక్తిసాధనమిత్యభిప్రేతం. ఏవంభూతాయ, తే తుభ్యం, నమ శ్చకృమహే నమః కరవామ. ౧౪

నను పరిపూర్ణ స్యావాప్తసమస్తకామస్య లీలార్థ మపి జగద్వ్యాపారో నోపపద్యత ఇత్యాశంక్య భవభయాభితప్తసాంసారికజీవానుజిఘృక్షయా సంఘటత ఇత్యభిప్రయం స్తదవతారగుణకర్మణా మనువచనస్య తత్ప్రాప్త్యుపాయతా మావిష్కుర్వం చ్ఛరణం వ్రజతి. యస్య తవ, అవతారగుణకర్మణాం విడమ్బనాని అనుకరణాని, యేషు తాని, నామాని దేవకీనందన, దాశరథే, సర్వజ్ఞ, భక్తవత్సల. గోవర్ధనధర, కంసారాతే, రావణాంతకేత్యాదీని, అసువిగమే ప్రాణోత్క్రమణకాలే, వివశాః పరవశా అపి. యే. గృణంతి ఉచ్చారయంతి, తే అనేకజన్మార్జితం, శమలం పుణ్యపాపరూపం, సహసా అచిరేణ హిత్వా విధూయ. అపావృతం నిరస్తావరణం, ఋతం బ్రహ్మ, సంయాంతి ప్రాప్నువంతి, త మజం కర్మాయత్తోత్పత్త్యాదిరహితం, త్వాం, శరణం ఉపాయం, ప్రపద్యే అధ్యవస్యామి, అనేన, భక్త్యాఽసువిగమానుస్మరణాదీనాం తత్ప్రసత్తిమాత్రహేతుత్వం, ఉపాయత్వం తు భగవత ఏవేత్యభిప్రేతం. తథాచ శ్రూయతే, అమృతస్యైష సేతు రితి సేతుః ప్రాపకః, స్వకీయావతారగుణకర్మప్రతిపాదకనామాద్యనుస్మరణా, దిమేఽతితరేయు, రిత్యనుజిఘృక్షయైవ భగవతో జగద్వ్యాపార ఇతి భావః. ౧౫

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

యో వా అహం చ గిరిశశ్చ విభుః స్వయం చ స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతవ ఆత్మమూలమ్,
మత్వా త్రిపాద్వవృధ ఏక ఉరుప్రరోహ స్తస్మై నమో భగవతే భువనద్రుమాయ. ౧౬

లోకో ఽవికర్మనిరతః కుశలే ఽప్రమత్తః కర్మణ్యయం త్వదుదితే భవదర్చనే స్వే.

భవతు భగవద్గుణానుకీర్తనాదే స్తత్ప్రాప్త్యుపాయత్వ మథాపి సృష్ట్యాదివ్యాపారాణాం చతుర్ముఖాదికర్తృకత్వశ్రవణా త్కథం "విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు నిమిత్తలీలా రాసాయే" త్యుక్త మత ఆహ (య ఇతి.) ప్రథమ, మేకః అవిభక్తనామరూపః, స్థిత్యుద్భవప్రలయానాం హేతవః కర్తారః, స్వయం విభుః భగవాన్, అహం బ్రహ్మా, గిరిశో రుద్ర శ్చ, యో వై భగవా నేవేత్యర్థః, హిరణ్యగర్భరుద్రతన్మధ్యవ ర్త్యవతారరూపవా నిత్యర్థః, స్వయ మిత్యనేన, స్థితిం స్వావతారరూపేణ సృష్టిసంహారౌ బ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవాంతఃప్రవేశేన కరోతీతి ద్యోతితం "సృష్టిం తతః కరిష్యామీ" తి స్మరణాత్, స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతవ ఇతి చతుర్థ్యంతం వా, భావప్రధానో నిర్దేశః, స్థిత్యాదికర్తృత్వాయ హిరణ్యగర్భరుద్రస్వావతారరూపో భూత్వేత్యర్థః, ఆత్మమూలం ఆత్మైవ మూలం యస్య తదాత్మమూలం, అకార్య మిత్యర్థః, ఏవంభూతం. త్రిపాత్ నిత్యవిభూతిం, మత్వా అతీత్య "భిత్వేత్యపి పాఠే" అయ మేవార్థః. యద్వా, స్థిత్యాదిహేతుభూతస్వావతారాదిరూపేణ త్రిపాత్ త్రిస్కంధః, ఆత్మమూలం ప్రధానం, భిత్వా మహదాదిసమష్టిప్రభృతివ్యష్టిపర్యంతం, పరిణమయ్య, ఉరుప్రరోహః, ఉరవః ప్రరోహాః దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిస్థావరాదిరూపా శ్శాఖోపశాఖపత్రపుష్పఫలాదయో యస్య సః, ఏవంభూతో యః ప్రవవృధే. తస్మై భువనద్రుమాయ భగవతే నమః. హిరణ్యగర్భాదిరూపేణ సృష్ట్యాదివ్యాపార స్త్వయైవ క్రియత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౬

ఏవ "మూర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ" మిత్యాదినా నిరూపితవృక్షం భగవంత మాకారాంతరేణ వృక్షరూపం నమస్కృత్య, ప్రకృతం తస్య భక్తానుగ్రాహకత్వమేవాహ (లోక ఇతి.) యో భగవాన్ త్వదుదితే వేదాత్మికయా వాచా త్వయా గదితే, భవదర్చనే భవదారాధనరూపే, స్వే స్వవర్ణాశ్రమోచితే, కుశలే క్షేమంకరే కర్మణి, యోఽయం లోకః అప్రమత్తః ప్రమాదరహితః, అవికర్మనిరతః. వికర్మ అసత్కర్మ అతన్నిరత శ్చ భవతి తస్య లోకస్య, జీవితాశాం సంసారశ్రద్ధాం, సద్యః అచిరేణ, ఛినత్తి, కుతః, బలవాన్ సర్వశక్తిత్వా దిత్యర్థః, తస్మై సర్వశక్తయే అనిమిషాయ వైరాగ్యోత్పాదనావసరాపేక్షాయ, భగవతే, తుభ్యం నమో, ఽస్తు స్తాత్, అనభిసంహితఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మై రారాధయతాం సాంసారికధర్మశ్రద్ధాం విధున్వన్ వైరాగ్యోత్పాదనే నానుగృహ్ణా తీత్యర్థః. యద్వా

య స్తావ దస్య బలవా నిహ జీవితాశాం సద్య శ్ఛిన త్త్యనిమిషాయ నమోఽస్తు తస్మై.

యస్మాద్బిభేమ్యహ మపి ద్విపరార్ధధిష్ణ్య మధ్యాసిత స్సకలలోకనమస్కృతం యత్,
తేపే తపో బహుసవో ఽవరురుత్సమాన స్తస్మై నమో భగవతేఽధిమఖాయ తుభ్యం.౧౮

తిర్మఙ్మనుష్యవిబుధాదిషు జీవయోని ష్వాత్మేచ్ఛయా ఽఽత్మకృతసేతుపరిప్లవాయ,

---

వికర్మనిరతః ప్రమత్త ఇత్యేవ చ్ఛేదః. అత్ర వ్యతిరేకముఖేన భక్తానుగ్రాహకత్వ మాహ. వికర్మసు స్వరూపాననుబంధిషు, అహంమమాభిమానగర్భేషు వైషయికసుఖసాధనేషు నిరతః, త్వదారాధనరూపే తు కర్మణి, యో లోకః, ప్రమత్త. స్తస్య అభక్తలోకస్య, జీవితాశాం జీవనేచ్ఛాం, కాలశరీరకో యో భగవాన్, ఛినత్తి, తస్మై నిమిషాయ కాలరూపిణే, నమః, అనేన భక్తానుగ్రాహకత్వ మర్థసిద్ధం. స్వానురూపభగవదారాధనరూపకర్మభి రారాధితో భగవా నుపాసనాం నిర్వర్తయ న్నిరతిశయమోక్షాఖ్య ఫలం ప్రయచ్ఛతీత్యుక్తమ్. ౧౭

ఇమ మేవార్థం సదృష్టాన్తేన ద్రఢయ న్నమస్కరోతి (యస్మా దితి.) య ద్ద్విపరార్ధ ధిష్ణ్యం ద్విపరార్ధకాలస్థాయి స్థానం సత్యాఖ్యలోకం, కథంభూతం సకలలోకనమస్కృతం సకలై రర్వాచీనలోకై ర్నమస్కృతం సంమానితం, అధ్యాసితః ఆరూఢోప్యహం, యస్మా త్కాలశరీరకా త్త్వత్తః, బిభేమి "భీషాస్మాద్వాతః పవత" ఇత్యుక్తరీత్యా త్వదధీనః స్వాధికారే ఽప్రమత్తోఽహ మపీద మపి ధిష్ణ్యం ద్విపరార్ధావసానే వినంక్ష్యతీతి బిభేమి, భీత స్సన్ యం త్వా మేవాఽవరురుత్స మానః అవరోద్ధు మిచ్ఛన్ ప్రేప్సు రిత్యర్థః. బహుసవః బహవ స్సవాః త్వదారాధనరూపా, యాగా యస్య స ఏవంభూత స్తప స్తేపే కరోమి పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః, తస్మై భగవతే అధిమఖాయ మఖారాధ్యాయ, మఖఫలప్రదాత్రే చ నమః. "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చే"తి గీతత్వాత్ "విసఖాయేతి పాఠాంతరం" తదా. అసహాయాయేత్యర్థః. ౧౮

ఏవం నమః పరస్మై ఇత్యాదినా పరత్వభక్తానుగ్రాహకత్వాదివిశిష్టం భగవంతం నమస్కృత్య పరత్వప్రయుక్తోపాస్యత్వనిర్వాహకసౌశీల్యసౌలభ్యగుణవిశిష్టం నమస్కరోతి (తిర్య గిత్యాదినా.) సౌశీల్యం హిమవతో మన్దై స్సహ నైరన్తర్యేణ సంశ్లేషస్వభావవత్త్వం సౌలభ్యం నామ స్వతో వాఙ్మనసాగోచరస్య సకలమనుజనయనవిషయతాం గతత్వం. ఏతద్ద్వయం సూపాస్యత్వాపాదక మవతారకథనే నోపపాదయతి, తిర్యగాదిషు జీవయోనిషు, ఆత్మేచ్ఛయా ఆత్మీయసంకల్పేనైవ, న తు కర్మణేత్యర్థః. అవరుద్ధదేహః స్వీకృతమూర్తిః, రేమే, కిమర్థం, ఆత్మకృతసేతుపరిప్లవాయ స్వకృత

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

రేమే నిరస్తరతి రప్యవలబ్ధదేహ స్తస్మై నమో భగవతే పురుషోత్తమాయ. ౧౯

యోఽవిద్యయా నుపహతోపి దశార్ధవృత్త్యా నిద్రా మువాహ జఠరీకృతలోకయాత్రః,
అన్తర్జలే హి కశిపుస్పర్శానుకూలాం భీమోర్మిమాలిని జనస్య సుఖం వివృణ్వన్. ౨౦

య న్నాభిపద్మభవనా దహ మాస మద్య లోకత్రయోపకరణో యదనుగ్రహేణ,

మర్యాదానాం పరిప్లవాను ఉన్మజ్జనాయ రక్షణాయేత్యర్థః, పరిప్సయేతి పాఠే అధ్యయనేన వసతీతివ ద్దిత్వర్ధే తృతీయా పరిప్సా రిరక్షా, తదర్థ మిత్యర్థః, స్వయం కథంభూతోపి, నిరస్తరతి రపి, నిరతిశయానందస్వరూపానుభవే నైవ కదాచి దప్యస్పృష్టవైషయికసుఖోపి, రేమే తిర్యగాదిసజాతి చేష్టితాని కుర్వన్ రేమే, తిర్యక్ష్వవతారా మత్స్యకూర్మ వరాహహంసాదయః. మనుష్యేషు రామకృష్ణా దయః, విబుధేషు వామనాదయః, ఏవం స్వసంకల్పేనైవ స్వస్వభావ మజహదేవ తత్తద్యోని ష్వవతీర్య తత్సజాతీయదివ్యచేష్టితాని కుర్వ న్నక్రూరోద్ధవమాలాకారగుహశబరీప్రముఖా ననవధికదయాసౌహార్దా నురాగభావావలోకనాలాపామృతదానేనాఽఽప్యాయయన్ సకలమనుజనయనవిషయతాం ప్రాప్నోషీత్యభి ప్రాయః. ఏవంభూతాయ భగవతే పురుషోత్తమాయ త్రివిధచేతనాచేతనవిలక్షణాయ, తే, నమః ౧౯

ఏవం స్వరూపరూపగుణవిభూతివిశిష్టం భగవంతం నమస్కృత్యాథ స్వమనీషితం విజిజ్ఞాప యిషు స్తాత్కాలికం పరిదృశ్యమాన మనిరుద్ధరూపం ప్రస్తువ న్నమస్కరోతి (యోఽవిద్యయేతి ద్వాభ్యామ్) దశార్ధం పంచ వృత్తయో యస్యా స్తయా. తామిస్రాంధతామిస్రమోహమహామోహతమోరూపాః పంచావిద్యావృత్తయః, వృక్షగుల్మలతావీరుత్తృణగతాః పంచపర్వా జ్ఞానవృత్తయః, తమోమోహాదయ ఇతి కేచిత్, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిమూర్ఛామరణే ష్వజ్ఞానవృత్తయ ఇతి కేచిత్, ఏవంభూతయా అవిద్యయా నిద్రాహేతుభూతయా, అనుపహతోపి అనభిభూతోపి, యోగనిద్రాం, ఉవాహ ప్రాప్తవాన్, తస్మై నమ ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః. కథంభూత ఉవాహ, జఠరీకృతలోకయాత్రః ఉదరే నివేశిత జగద్వృత్తాంతః, అహి రనంత ఏవ, కశిపు శ్శయ్యా, తయా స్పర్శోఽనుకూలో యస్యా స్తాం నిద్రాం భీమానా మూర్మీణాం మాలాః విద్యన్తే యస్మి న్నంతర్జలే. నిద్రాణస్యాఽవివేకినో జనస్య, నిద్రాసుఖ మీదృ గితి, వివృణ్వన్ ప్రదర్శయ న్నివేత్యర్థః. ౨౦

కించ, యస్య నాభిపద్మ మేవ భవనం, తస్మా ల్లోకత్రయోపకరణః లోకత్రయ ముప కరణం యస్య స లోకత్రయోపకరణః త్రైలోక్యపతి రిత్యర్థః, ఏవంభూతోఽహం, యదనుగ్రహేణ

తస్మై నమస్త ఉదరస్థభవాయ యోగనిద్రావసానవికసన్నళినేక్షణాయ. ౨౧

సోఽయం సమస్తజగతాం సుహృదేక ఆత్మా సత్త్వేన యన్మృడయతే భగవాన్ భగేన,
తేనైవ మే దృశ మనుస్పృశతాద్యథాఽహం స్రక్ష్యామి పూర్వవ దిదం ప్రణతప్రియోఽసౌ.

ఏష ప్రసన్నవదనో రమయాఽఽత్మశక్త్యా య ద్య త్కరిష్యతి గృహీతగుణావతారః,
తస్మిన్ స్వవిక్రమ మిదం సృజతోపి చేతో యుఞ్జీత కర్మశమలం చ యథా విజహ్యామ్.

యస్య భగవతో ఽనుగ్రహేణ, ఆసం ఆవిరభవం, తస్మై ఉదరస్థభవాయ ఉదరస్థః భవః కార్యవర్గో యస్య తస్మై యోగనిద్రావసానే వికసన్నలినవ దీక్షణం యస్య తస్మై, తే. నమ ఇత్యర్థః. ౨౧

ఏవం స్తుత్వా మనీషితాని ప్రార్థయతే (సోఽయ మిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) సమస్తజగతాం చేతనాచేతనానాం, ఆత్మా, అతఏవ సుహృత్. సోయం భగవాన్, యేన సత్త్వేన జ్ఞానేన, విజ్ఞానసత్త్వమయ విగ్రహేణ వా భగేన ఐశ్వర్యేణ చ విశ్వం, మృడయతే సుఖయతే, తేనైవైశ్వర్యేణ మే, దృశం ప్రజ్ఞాం, అనుస్పృశతాత్ యోజయతాత్, దత్తా దితి యావత్. యథా, ఇదం విశ్వం పూర్వకల్పవ త్స్రక్ష్యామి, సృష్టిక్షమౌపయికీం ప్రజ్ఞా మనుస్పృశతా దిత్యర్థః, ప్రార్థనాయా నైష్ఫల్యశంకాం వారయతి అసౌ సమస్తసుహృత్సర్వాంతర్యామీ భగవాన్, ప్రణతేషు ప్రియః నిరతిశయప్రీతియుక్తః "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ" ఇతి గీతత్వాత్, ప్రణతప్రియత్వా త్స్రణతార్థితార్థపరిదాన దీక్షిత ఇత్యభిప్రాయః. ౨౨

నను విశ్వసృష్ట్యర్థ మేవ సృష్ట స్త్వం స్వబంధకరీం విశ్వసృష్ట్యుపయుక్తాం ప్రజ్ఞాం ప్రార్థయితుం నార్హసీ త్యాశఙ్కాం నిరాకుర్వ న్నన్యదపి ప్రార్థయతే (ఏష ఇతి.) ఏష భగవాన్ ప్రసన్న వదనః, ఆత్మశక్త్యా ఆత్మన స్స్వస్యాఽపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా, రమయా లక్ష్మ్యా సాకం, గృహీతాః అపరిత్యక్తాః, గుణాః స్వాభావికసర్వజ్ఞత్వాపహతపాప్మత్వాదయః జ్ఞానశక్త్యాదయ శ్చ గుణాః. యేషు తథాభూతా అవతారాః యస్య సః, యద్య త్కరిష్యతి య ద్య, ద్దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిసజాతీయచేష్టితం. కరోతి, తస్మిన్ కర్మణి, మే, చేతః చిత్తం, యుఞ్జీత, తత్తదవతారగుణకర్మానుభవయుక్తం స్యాత్, కథంభూతస్యాఽపి మే, స్వవిక్రమం స్వస్య తవ విక్రమః ప్రభావో యస్మిన్, తదిదం, విశ్వం, సృజతోపి తవాఽఽజ్ఞయా త్వద్విభూతిభూత మిదం విశ్వం సృజతోపి మే, చేత స్త్వద్గుణకర్మానుభవం యథా భవే త్తథాఽనుగృహ్ణా త్విత్యర్థః, కిం గుణకర్మానుభవాసక్తిప్రార్థ నేనేతి శఙ్కానిరాసాయాహ, యథా చ దురితనివర్తకగుణకర్మానుభవాసక్త్యా కర్మశమలం సంసృతిహేతుభూత మనాదిపుణ్యపాపరూపమాలిన్యం, విజహ్యాం త్యజేయం. భవదనుగ్రహేణ త్వదవతారగుణకర్మా ణ్యనుభవన్ త్వద్విభూతిభూతం జగ త్త్వత్కైఙ్కర్యవేషేణ సృజతో మే త్వత్కైఙ్కర్య ప్రార్థనాయుక్తైవేతి భావః. ౨౩

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

నాభిహ్రదా దిహ సతోఽమ్భసి యస్య పుంసో విజ్ఞానశక్తి రహ మాస మనన్తశక్తేః,
రూపం విచిత్ర మిద మస్య వివృణ్వతో మే మారీరిషీష్ట నిగమస్య గిరాం విసర్గః. ౨౪

సోఽసా వదభ్రకరుణో భగవా న్వివృద్ధప్రేమస్మితేన నయనామ్బురుహం విజృమ్భన్,
ఉత్థాయ విశ్వవిజయాయ చ నో విషాదం మాధ్వ్యా గిరా ఽపనయతా త్పురుషః పురాణః.

మైత్రేయ ఉవాచ —

స్వసంభవం నిశామ్యైవం తపోవిద్యాసమాధిభిః,
యావ న్మనో వచ స్స్తుత్వా విరరామ స ఖిన్నవత్. ౨౬

ఏవం సృష్ట్యుపయికీం ప్రజ్ఞాం మనస స్తదవతారగుణకర్మాసక్తిం చ సంప్రార్థ్య, అథ తత్స్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రతిపాదకవేదరాశ్యవిస్మరణం ప్రార్థయతే (నాఽభిహ్రదా దితి.) ఇహాఽమ్భసి అస్మి న్నుదకే, సత శ్శయానస్య, యస్య అనంతశక్తేః. అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానబలక్రియాశక్తేః, పుంస స్తవ, నాభిహ్రదా, ద్విజ్ఞానశక్తిః విజ్ఞానం శక్తిః రపృథక్సిద్ధవిశేషణం యస్య సః. జ్ఞానగుణకోఽహం, ఆసం జాతః, అస్య భగవతః తవ, విచిత్రం అద్భుతం రూపం శరీరం, ఇదం చిదచిదాత్మకం జగత్ విస్తారయతో, మే, నిగమస్య వేదస్య, గిరాం వేదావయవభూతానాం వాచాం విసర్గః ప్రసరః ఉచ్చారణ మితి యావత్, మారీరిషీష్ట మాక్షీణ స్స్యాత్, తథాఽనుగృహాణ త్విత్యర్థః. ౨౪

అథాఽఽభిముఖ్యేన తత్సంభాషణం ప్రార్థితస్య సర్వస్య నిదానభూతం ప్రార్థయతే (స ఇతి.) అదభ్రకరుణః అనల్పకృపః, పురాణః పురుషః, సోఽసౌ భగవాన్. వివృద్ధప్రేమస్మితేన, వివృద్ధః ప్రేమా యస్మిన్ తథాభూతేన స్మితేన, నయనామ్బురుహం, విజృమ్భన్ ఉల్లాసయన్, వికాసయ న్నితి యావత్. విశ్వస్య విజయాయ ఉద్భవాయ, చకారా దస్మదనుగ్రహాయ చ, ఉత్థాయ మాధ్వ్యా మధురయా గిరా, నః విషాదం, అపనయతాత్ నిరాకుర్యాత్. ౨౫

స్తుతి ముపసంహరతి (స్వసంభవ మితి.) స్వస్య సంభవో యస్మా త్తం, భగవంతం, తపోవిద్యాసమాధిభిః కర్మజ్ఞానభక్తిభిః, నిశామ్య దృష్ట్వా. ఏవం ఉక్తప్రకారేణ, యావన్మనోవచః స్వమనోవాగనుసారేణ, యథాశక్తి. స్తుత్వా న తు సాకల్యేనేత్యర్థః, ఇషుక్షయా నివర్తంతేనాఽంతరిక్షక్షితిక్షయాత్, మతిక్షయా న్నివర్తంతేన గోవిందగుణక్షయా దితి వచనాత్, ఖిన్నవత్ శ్రాంతవత్ విరరామ. ౨౬

అథాఽభిప్రేత మాలక్ష్య బ్రహ్మణో మధుసూదనః,
విషణ్ణచేతస స్తస్య కల్పవ్యతికరామ్భసా ౨౩

లోకసంస్థానవిజ్ఞాన ఆత్మనః పరిఖిద్యతః,
త మాహాఽగాధయా వాచా కశ్మలం శమయ న్నివ. ౨౮

శ్రీ భగవా నువాచ—

మా వేదగర్భగా స్తన్ద్రీం సర్గ ఉద్యమ మావహ,
తన్మయాఽఽపాదితం హ్యగ్రే య న్మాం ప్రార్థయతే భవాన్. ౨౯

భూయ స్త్వం తప ఆతిష్ఠ విద్యాం చైవ మదాశ్రయామ్,
తాభ్యా మన్తర్హృది బ్రహ్మన్ లోకాన్ ద్రక్ష్య స్యపావృతాన్. ౩౦

తత ఆత్మని లోకే చ భక్తియుక్త స్సమాహితః,

ఆత్మనః స్వస్య, లోకసంస్థానవిజ్ఞానవిషయే పరిఖిద్యతః కల్పవ్యతికరామ్భసా, విషణ్ణచేతసః బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాఽభిప్రేతం. అన్వీక్ష్య, మధుసూదన, స్తం బ్రహ్మాణం, అగాధయా గభీరయా వాచా, కశ్మలం మోహం శమయ న్నివాహ, ఉవాచేతి ద్వయో రన్వయః. ౨౭—౨౮

వచన మేవాహ (మేతి.) హే వేదగర్భ బ్రహ్మన్, తన్ద్రీం విషాదకృతపారవశ్యం, మాగాః మాప్రాప్నుహి, కిం తు, సర్గే సృష్టౌ, ఉద్యమం ప్రయత్నం, మావహ కురు, భవాన్ యత్ "తేనైవ మే దృశ మనుస్పృశతా" దిత్యాదినా ప్రార్థయతే, త దగ్రే పూర్వ మేవ, మయా ఆపాదితం సంపాదితమ్. ౨౯

తర్హి కథ మహం సృష్టిప్రకారం న జానామీత్యత ఆహ (భూయ ఇతి.) భూయః పునః, తపః కర్మయోగం, మదాశ్రయాం మద్విషయాం చ విద్యాం ఉపాసనాం, తన్త్రేణ జ్ఞానయోగోపి విద్యాశబ్దేన వివక్షితః. ఆతిష్ఠ కురు, తాభ్యాం తపోవిద్యాభ్యాం, అంతర్హృది హృదయకమలమధ్యే, హే బ్రహ్మన్, అపావృతాన్ లోకాన్. యథావ ద్ద్రక్ష్యసి. ౩౦

(తతః) యథావ ల్లోకదర్శనానంతరం. మద్భక్తియుక్తః సమాహితచిత్త స్త్వం, ఆత్మని స్వస్మిన్ లోకే చ సర్వస్మింశ్చేతనాచేతనాత్మకే జగతి చ తతం వ్యాప్తం, మాం, మయ్యాత్మనీతి. సామానాధికరణ్యం. "ఆత్మన ఇతి పాఠే" ఆత్మనో జీవా నిత్యర్థః, యద్వా, ఆత్మనో మమ, లోకాన్

(అజేన, లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

ద్రష్టాసి మాం పరం బ్రహ్మ మయి జీవాం స్త్వ మాత్మనః. ౩౧

యదా తు సర్వభూతేషు దారు ష్వగ్ని మివ స్థితమ్,
ప్రతిచక్షీత మాం లోకో జహ్యా త్తర్హ్యేవ కశ్మలమ్. ౩౨

యదా రహిత మాత్మానం భూతేంద్రియగుణాశయైః,
స్వరూపేణ మయోపేతం పశ్యన్ స్వారాజ్య మృచ్ఛతి. ౩౩

శరీరభూతాన్, యద్వా ఆత్మనో మత్తః ప్రసూతాన్, లోకాన్, మయి యథావ ద్ద్రష్టాసి ద్రష్టు మర్హసీత్యర్థః, సర్వచేతనాచేతనాంతర్యామిణం ధారకం మాం మద్వ్యాప్యాన్ ధార్యాన్ లోకాంశ్చ పశ్యసీత్యర్థః, సర్వాత్మకబ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ మోహో నివర్తత ఇత్యభిప్రాయః. ౩౧

ఇద మేవ కృత్స్నచిదచిద్విలక్షణత్వేన తదంతర్యామితయా చోపాసనం కశ్మలం చ యథా విజహ్యా మిత్యర్థిత ముక్త్యుపాయోపీత్యాహ (యదా త్వితి.) దారు ష్వగ్ని మివ సర్వభూతేషు స్థితం, మాం, లోకః, యదా తు ప్రతిచక్షీత పశ్యేత్, దారుష్వగ్ని మివేతి దృష్టాంతసామర్థ్యాద్విలక్షణాకారయోగో ఽభిప్రేతః. కౌటిల్యదైర్ఘ్యాదిధర్మో హి దారుగతో న త్వగ్నిగతః, ఏవం కృత్స్నచిదచిదంతరాత్మతయాఽవస్థితే పరమాత్మని చేతనాచేతనగతకర్మవశ్యత్వసృజ్యసృజ్యత్వపాల్యత్వనియామ్యత్వశేషత్వశరీరత్వాదయో న సంగచ్ఛంత ఇత్యభిప్రాయః. తర్హ్యేవ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణతయా తదంతరాత్మతయా చ దర్శనానంతర మేవ, కశ్మలం దుఃఖం, మోహం వా జహ్యాత్. ౩౨

ఏవం సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనస్య సాధనత్వ మభిధాయ బ్రహ్మశరీరతయా ప్రకృతివిలక్షణతయా చ స్వాత్మోపాసన మపి తత్సాధన మిత్యాహ (యదేతి.) భూతాని పృథివ్యాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి, ఆశయో వాసనా, అంతఃకరణం వా, ఏతై ర్విరహితం తత్సంబంధే సతి తదభావాసంభవాదేభ్యో విలక్షణ మిత్యర్థః, స్వరూపేణ "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మితి శ్రుత్యుక్తస్వరూపేణ, మయా ఆత్మనా ధారకేణ, ఉపేతం వ్యాప్తం, ఆత్మీయం ధార్యం, ఆత్మానం జీవాత్మానం, పశ్యన్ ఉపాసీనః, స్వారాజ్యం అకర్మవశ్యత్వం, ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౩౩

నానాకర్మవితానేన ప్రజా బహ్వీ స్సిసృక్షతః,
నాత్మావసీద త్యస్మి న్నైవ వర్షీయా న్మదనుగ్రహః. ౩౪

ఋషి మాద్యం న బధ్నాతి పాపీయాం స్త్వాం రజోగుణః,
య న్మనో మయి నిర్బద్ధం ప్రజా స్సంసృజతోఽపి తే. ౩౫

జ్ఞాతో ఽహం భవతా త్వద్య దుర్విజ్ఞేయోఽపి దేహినామ్,

నన్వస్తు సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనబ్రహ్మశరీరభూతస్వాత్మోపాసనయో ర్ముక్తిసాధనత్వ మేవ మపి కథం మే సృష్టిరూపవ్యాపారాంతరాసక్తస్య సర్వాత్మకబ్రహ్మానుసంధానం స్యా దితి శోచంత మనుగృహ్ణాతి (నానేత్యాది.) నానాకర్మణాం జీవసంబంధ్యనాదిపుణ్యపాపరూపకర్మణాం, వితానేన విస్తారేణ అనాదికర్మవాసనానుసారేణ, బహ్వీః బహువిధాః, విచిత్రా ఇత్యర్థః, ప్రజాః దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిరూపాః సిసృక్షతః, తే తవ. ఆత్మా చిత్తం, నావసీదతి న మోహం ప్రాప్నోతి. కింతు, మత్స్వరూపరూపగుణవిభూత్యనుసంధానాసక్త మేవ భవతి. కుత ఏత దత ఆహ, మదనుగ్రహః వర్షీయాన్ బలవత్తర ఇత్యర్థః, వ్యాసంగాంతరాసక్తస్యా తవ చేతో మత్స్వరూపరూపగుణవిభూత్యనుసంధానాసక్త మేవస్యా దిత్యనుగృహ్ణామీత్యర్థః. ౩౪

అనేన తస్మిన్ స్వవిక్రమ మిదం సృజతోపి చేతో యుంజీతేతి విజ్ఞాపిత మనుగృహీతం, అనుగ్రహస్య వర్షీయ స్త్వ మేవ దర్శయతి (ఋషి మితి.) ఆద్యం ఆదౌ భవ మాద్యం, ఋషిం మత్స్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రతిపాదకకృత్స్నవేదరాశిద్రష్టారం, త్వాం, పాపీయాన్ బంధకః, రజోగుణః. న బధ్నాతి న సంసారయతి, కుతః, యస్మా న్మదనుగ్రహాత్, ప్రజా స్సంసృజతోపి, తే, మనః, మయి నిర్బద్ధం నితరా మాసక్తమ్. ౩౫

ఏవ మనుగ్రహస్య వర్షీయ స్త్వం ప్రదర్శ్య. మత్స్వరూపాదివిషయకం జ్ఞానం మద్విషయక స్తవనం చేత్యేత త్సర్వం మదనుగ్రహా దేవ సంపన్న మిత్యాహ (జ్ఞాతోఽహ మితి త్రిభిః.) దేహినాం దేహాసక్తానాం అభక్తానా మిత్యర్థః. దుర్విజ్ఞేయోపి దుఃఖేనాపి విజ్ఞాతు మశక్యో, ప్యహం, మద్యాధునా, భవతా జ్ఞాతః, యథావత్స్వరూపరూపగుణవిభూతివిశిష్టత్వేన జ్ఞాతః, మయా జ్ఞాత ఇతి కథం జ్ఞాయత ఇత్యత ఆహ - యద్యస్మా, త్త్వం. భూతేంద్రియగుణాత్మభిః. గుణా స్సత్త్వాదయః. ఆత్మా మనః, ప్రాకృతై ర్భూతాదిభి, రయుక్తం, మాం మన్యసే సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగంధ స్సర్వరస ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తరీత్యా ప్రాకృతశుద్ధసత్త్వపంచోపనిషన్మయభూతేంద్రియాదియుక్తం మన్యస ఇత్యర్థః.

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

యన్మాం త్వం మన్యసేఽయుక్తం భూతేంద్రియగుణాత్మభిః. ౩౬

తుభ్యం మద్విచికిత్సాయా మాత్మా మే దర్శితో బహిః,
నాళేన సలిలే మూలం పుష్కరస్య విచిన్వతః. ౩౭

య చ్చకర్థాఽఙ్గ మత్స్తోత్రం మత్కథాభ్యుదయాఙ్కితమ్,
యద్వా తపసి తే నిష్ఠా స ఏష మదనుగ్రహః. ౩౮

ప్రీతో ఽహ మస్మి భద్రం తే లోకానాం విజయేచ్ఛయా,
య దస్తౌషీ ర్గుణమయం నిర్గుణం మాఽనువర్ణయన్. ౩౯

రూపం యదేత దవబోధరసోదయేనేత్యాదినా తథైవ ప్రతిపాదనాత్. యద్వా యుక్త మిత్యేవ చ్ఛేదః. ఆత్మానో జీవాః భూతాదిభి రచేతనై, రాత్మభి శ్చేతనై శ్చ. విశిష్టం మాం మన్యసే, మచ్ఛేషతయా మచ్ఛరీరతయా మత్సృజ్యపాల్యసంహార్యతయా చ చేతనాచేతనవిశిష్టం మాం. సర్వజ్ఞత్వ సత్యసంకల్పత్వసత్యకామత్వప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వా ద్యనంతాకారవిశిష్టం మన్యస ఇత్యర్థః. ౩౬

కిం చ మద్విచికిత్సాయాం "అస్తి హ్యధస్తా దిహ కించ నైత దధిష్ఠితం యత్ర సతాఽనుభావ్య" మిత్యేవం రూపాయాం మద్విషయాయాం విచారణాయాం నిమిత్తభూతాయాం, సలిలే, పుష్కరస్య, మూల మధిష్ఠానం, నాళేన మార్గేణ, విచిన్వతః అన్వేషతే తుభ్యం, మే మయా, ఆత్మా విగ్రహః, బహిర్దర్శితః. ౩౭

కించ. అంగ హే బ్రహ్మన్. మత్కథాభ్యుదయాంకితం, మత్కథైవాఽభ్యుదయః తేనాఽంకితం, మత్స్తోత్రం మద్విషయకం స్తోత్రం, చకర్థ కృతవా నసీతి యత్, యద్వా, యచ్చ, తే తవ తపసి నిష్ఠా చేతి య, దేత త్సర్వం, స ఏష మదనుగ్రహః. ౩౮

సర్వస్య మదనుగ్రహకారితత్వా త్తుభ్య మహం ప్రసన్న ఇత్యాహ (ప్రీతోఽహమితి.) యద్గుణమయం కల్యాణగుణప్రచురం, నిర్గుణం హేయగుణరహితం, మా మాం. అనువర్ణయన్, త్వం, లోకానాం, విజయేచ్ఛయా సర్గేచ్ఛయా, అస్తౌషీః స్తుతవాన్, అతోఽహం. ప్రీతోస్మి నిరతిశయ ప్రీతియుక్తోస్మి. తే తుభ్యం, భద్ర మస్త్విత్యర్థః. ౩౯

య ఏతేన పుమా న్నిత్యం స్తుత్వా స్తోత్రేణ మాం భజేత్,
తస్యాఽన్వహం ప్రసీదేయం సర్వకామవరేశ్వరః. ४०

పూర్తేన తపసా యజ్ఞై ర్దానై ర్యోగై స్సమాధినా,
రాద్ధం నిశ్శ్రేయసం పుంసాం మత్ప్రీతి స్తత్త్వవిన్మతమ్. ४१

అహ మాత్మాఽఽత్మనాం ధాతః ప్రేష్ఠ స్సన్ప్రేయసా మపి,
అతో మయి రతిం కుర్యా ద్దేహాది ర్యత్కృతే ప్రియః. ४२

సర్వవేదమయేనేద మాత్మనాఽఽత్మాత్మయోనినా,

తవ ప్రీత ఇతి కిం వక్తవ్య మిత్యాహ (య ఇతి.) ఏతేన భవత్కృతేన, స్తోత్రేణ, పుమాన్ నరః, నిత్యం స్తుత్వా మాం భజేత్ తస్య పుంసోఽపి, అహ, అహం. సర్వేషాం, కామ్యమానానాం, వరాణాం, ఈశ్వరః దాతా, సంప్రసీదేయం ప్రసన్నో భవామి, తవ ప్రసన్న ఇతి కిము వక్తవ్య మిత్యాశయః. ४०

మత్ప్రీతే రధిక మన్య చ్ఛ్రేయో నాస్తీత్యాహ (పూర్తేతి.) పూర్తం స్మార్తం పూర్తాదిభిః, రాద్ధం సిద్ధం, నిశ్రేయసఫలం "రాజ్య మితి పాఠే" రాజ్యాని నిశ్రేయసం చ. మత్ప్రీతిః యజ్ఞాదిజన్యమత్ప్రీతినిబంధనౌ భోగమోక్షౌ విత్యర్థః. ఇతి తత్త్వవిదాం మతమ్. ४१

ఏతదేవ సహేతుక ముపపాదయతి (అహ మితి.) హే ధాతః బ్రహ్మన్. ఆత్మనాం జీవానాం, అహ మాత్మా అంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః, అతఏవ. ప్రేయసా మపి ప్రీతివిషయాణా మపి మధ్యే, ప్రేష్ఠః నిరతిశయప్రీతివిషయ స్సన్, స్థితః, య త్సంబంధసంబంధా త్సర్వం ప్రియవ దాభాతి, తస్య ప్రియతమత్వం కైముత్యన్యాయసిద్ధం. అతః ఆత్మత్వాత్ ప్రేష్ఠత్వా చ్చ మయ్యేవ రతిం భక్తిం కుర్యాత్, ప్రియః ప్రియత్వేన పరిగృహీతో దేహాది రపి, యత్కృతే యదర్థం రత్యర్థం, భవతి మద్భక్తి రేవ జన్మనో లాభ ఇత్యర్థః. ४२

మదనుగ్రహవిషయతయా కృతార్థ స్త్వం మదాజ్ఞారూపజగత్సర్గం కుర్విత్యాహ (సర్వవేదమయేనేతి.) ఆత్మాత్మయోనినా ఆత్మనాం జీవానా, ఆత్మా పరమాత్మా యస్య యోనిః కారణం తేన మద్దత్తేనేత ర్థః. సర్వవేదమయేన మదుపదిష్టసర్వవేదప్రచురేణ, ఆత్మనా జ్ఞానేన, ఆత్మశబ్దో హి మతివాచీ,

(అజేన లోకసర్గచికీర్షయా ఏకార్ణవే సీదనం)

ప్రజా స్సృజ యథాపూర్వం యాశ్చ మయ్యనుశేరతే. ४३

మైత్రేయ ఉవాచ —

తస్మా ఏవం జగత్స్రష్ట్రే ప్రధానపురుషేశ్వరః,
వ్యజ్యేదం స్వేన రూపేణ కంజనాభ స్తిరోదధే. ४४

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం తృతీయస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

మద్దత్తజ్ఞానేనేత్యర్థః. ఇదం జగత్ ఏతదంతర్గతాః ప్రజాః, దేవాదీన్, యథాపూర్వం పూర్వకల్పవత్. సృజ. కథ మవస్థితాః ప్రజాః యాశ్చ యా హి ప్రజాః, మయ్యనుశేరతే ఉపసంహృతా స్తిష్ఠంతి తాస్సృజేత్యర్థః. ४३

భగవద్బ్రహ్మసంవాద ముపసంహరతి (తస్మా ఇతి.) ప్రధానపురుషేశ్వరః ప్రకృతిపురుషయో ర్నియంతా కంజనాభః జగదాత్మకం పద్మం నాభౌ యస్య సః, ఏవంభూతో భగవాన్, తస్మై జగత్స్రష్ట్రే. ఇదం జగన్నిర్మాణప్రకారాదికం, వ్యజ్య జ్ఞాపయిత్వా, స్వేన రూపేణ తిరోదధే స్వకీయదివ్యమంగళవిగ్రహం తిరోహిత మకరో దిత్యర్థః. ४४

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

విదుర ఉవాచ —

అంతర్హితే భగవతి బ్రహ్మా లోకపితామహః,
ప్రజా స్ససర్జ కతిధా దైహికీ ర్మానసీ ర్విభుః. ౧

యే చ మే భగవ న్పృష్టా స్త్వ మద్ధా బహువిత్తమ,
తా న్వదస్వాఽఽనుపూర్వ్యేణ ఛ్ఛిన్ధి న స్సర్వసంశయా న్. ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం సంబోధిత స్తేన క్షత్త్రా కౌషారవో మునిః,

అథ దశమోఽధ్యాయః

ఏవం భగవన్నాభీకమలసముద్భూతచతుర్ముఖకృతస్తుతిప్రకారే, స్తుతిప్రీతభగవదనుగ్రహే చ, చతుర్ముఖవిషయేఽభిహితే "యత్ర విశ్వ ఇమే లోకా స్సవికాసం సమాసతే" త్యాదినా కృతప్రశ్నోత్తర శుశ్రూషయా విదురః పృచ్ఛతి (అంతర్హిత ఇతి.) అత్ర ప్రశ్నోత్తరయోః క్రమ స్త్వవివక్షితః. భగవతి పూర్ణషాడ్గుణ్యే, బ్రహ్మాణ మనుగృహ్యాఽంతర్ధానం గతే సతి, లోకానాం పితామహః బ్రహ్మా చతుర్ముఖః, ప్రభుః వశీకృతేంద్రియః వ్యష్టీనాం ప్రభుః స్వామీతి వా, దైహికీః దేహజాః మానసీ స్సంకల్పజా శ్చ, ప్రజాః, కతిధా, ససర్జ సృష్టవాన్. ౧

(యే చేతి.) హే భగవా న్మైత్రేయ, మే మయా, యే చాన్యే పృష్టా స్తాన్ సంశయ విషయాన్, పృష్టాన్, ప్రశ్నా న్ ఆనుపూర్వ్యేణ ఏకైకశః. న తు ప్రశ్నక్రమానుసారేణ, ఉత్తరేష తస్యాఽదర్శనాత్, అద్ధా తత్త్వేన, వదస్వ ఉత్తరయ కథయేతి వా, హే బ్రహ్మవిత్తమ బ్రహ్మవిదగ్రేసర, నః అస్మాకం, సర్వసంశయాన్ ఛింధి ఛిద్యన్తే సర్వసంశయా ఇతి శ్రుతేః, స్వపరసంశేయచ్ఛేదనం బ్రహ్మవిద స్తవ యుక్త మిత్యభిప్రాయేణ బ్రహ్మవిత్తమేత్యుక్తమ్. ౨

(ఏవ మితి.) ఏవ ముక్తప్రకారేణ తేన క్షత్త్రా విదురేణ, సంచోదితః ఉత్తరదానే ప్రవర్తితః, కౌషారవః మైత్రేయః మునిః, ప్రీతః నిరతిశయప్రీతిరూపభగవద్భక్తిజనకప్రశ్నవిశేషేణ.

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

ప్రీతః ప్రత్యాహతాన్ప్రశ్నాన్ హృదిస్థానేవ భారత. ౩

మైత్రేయ ఉవాచ —

విరిఞ్చోఽపి తథా చక్రే దివ్యం వర్షశతం తపః,
ఆత్మ న్యాత్మాన మావేశ్య యథాఽఽహ భగవా నజః. ४

త ద్విలోక్యాఽబ్జసంభూతో వాయునా య దధిష్ఠితః,
పద్మ మమ్భ శ్చ తత్కాలకృతవీర్యేణకమ్పితమ్. ౫

తపసా హ్యేధమానేన విద్యయా చాత్మసంస్థయా,
వివృద్ధవిజ్ఞానబలో న్యపా ద్వాయుం సహాఽమ్భసా. ౬

న్స్వయం విరతిశయప్రీతియుక్తః, హే భారత రాజన్, హృదిస్థాన్ తాన్ ప్రశ్నాన్. ప్రత్యాహ ప్రత్య భాషత ఉత్తరయామాసేత్యర్థః, హృది స్థా నిత్యనేన, భూతప్రశ్నా స్తే, న విస్మృతా ఇత్యభిప్రాయః. ౩

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయః స్తుతిప్రీతభగవదనుగృహీతచతుర్ముఖస్య నాభీకంజస్థస్య తాదాత్వికం కర్మ సంగ్రహేణాహ. (విరిఞ్చోఽపీత్యాదిభి ష్షడ్భిః.) భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః. అజః జన్మక్షయాదివికారశూన్యః. యథాహ "భూయ స్త్వం తప ఆతిష్ఠ విద్యాం చైవ మదాశ్రయా" మితి యథాహ, తథా విరించోపి బ్రహ్మాపి, ఆత్మని పరమాత్మని, ఆత్మానం మనః, ఆవేశ్య స్థిరీకృత్య, దివ్యం దేవమానమితం, వర్షశతం వత్సరశతం, తప శ్చక్రే చకార. ४

(తదిత్యాదిశ్లోకద్వయ) మేకాన్వయమ్. అబ్జసంభూతో బ్రహ్మా, య దధిష్ఠితః యత్పద్మ మధిష్ఠాయ స్థితః, కర్తరి క్తః, తత్పద్మ, మమ్భ శ్చ, విలోక్య కథంభూతం పద్మ మమ్భ శ్చ, తత్కాల కృతవీర్యేణ, తేన ప్రళయకాలేన కృతవీర్యేణ ఉత్పన్నవ్యాపారేణ వాయునా, కమ్పితం, తత్పద్మ మమ్భ శ్చ, విలోక్యాఽఽత్మసంస్థయా పరమాత్మవిషయయా, విద్యయా ఉపాసనయా. ఏధమానేన ఉత్తరోత్తరప్రవృద్ధేన, తపసా కర్మయోగేన చ. వివృద్ధం విజ్ఞానం వివిధసృష్టివిషయజ్ఞాన మేవ, బలం యస్య తథా భూతః, అమ్భసా సహ. వాయుం, న్యపాత్ పీతవాన్. ౫-౬

తద్విలోక్య వియద్వ్యాపి పుష్కరం యదధిష్ఠితః,
అనేన లోకా న్ప్రాగ్లీనాన్ కల్పితాఽస్మీత్యచింతయత్. ౨

పద్మకోశం తదాఽఽవిశ్య భగవత్కర్మచోదితః,
ఏకం వ్యభాంక్షీ దురుధా త్రిధా భావ్యం ద్విస ప్తధా. ౩

ఏతావాన్ జీవలోకస్య సంస్థాభేద స్సమాహృతః,
ధర్మస్య హ్యనిమి త్తస్య విపాకః పరమేష్ఠ్యసౌ ౪

స వాయ్వమ్బునః పానానంతరకర్మాహ (త దితి.) యదధిష్ఠితః యత్పద్మ మధిష్ఠాయ స్థితః, త ద్వియద్వ్యాపి అంతరిక్షవ్యాపి, అత్యున్నత మిత్యభిప్రాయః, పద్మం పుష్కరం, విలోక్య, అనేన పుష్కరేణ, ప్రాగ్లీనాన్ పూర్వకల్పాన్తే లీనాన్, లోకాన్, కల్పితాస్మి స్రక్ష్యామీతి అచింతయత్ చింతితవాన్. ౨

(పద్మకోశ మితి.) భగవత్కర్మచోదితః, భగవతా, స్వయం కరణీయే కర్మణి, చోదితో నియుక్త స్సన్, త, త్పద్మకోశ, మావిశ్య అధిష్ఠాయ, త మేవైకం పద్మకోశం, వ్యభాంక్షీత్ విబభాజ, ఉరుధా బహుధా, విభాగ మేవ వివృణ్వ న్నేకేన కమలముకుళేన కథం త్రిలోకీసృష్టి రిత్య సంభావనాం నివారయితుం తస్య విశాలతా మప్యాహ, భావ్యం చతుర్దశలోకాత్మనా భవితుం యోగ్యం. అతోఽనేన త్రిలోకీకరణం న చిత్ర మిత్యర్థః. త్రిధా దేవాదిభోక్తృరూపేణ, శబ్దాదిభోగ్యరూపేణ. జ్ఞానకర్మేంద్రియాత్మకకరణరూపేణే, త్యేవం త్రిధా వ్యభాంక్షీ దిత్యర్థః. ౩

కృత్స్నం జగ దేత త్కమలాంతర్భూత మిత్యాహ (ఏతావానితి,) జీవలోకస్య కార్యవర్గస్య సంస్థాభేదః సన్నివేశవిశేషః, ఏతావాన్ విభ క్తభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాంతర్గతప్రపంచాత్మకః పద్మకోశః ఉక్త ఇత్యర్థః. నను పరమేష్ఠిన స్తత్స్థానస్య చ కార్యవర్గాంతర్గతత్వా త్ప్రత్యహం సృష్టిః త్రిలోకీవ త్కిం న స్యాదిత్యాశంకాం నిరస్యతి (ధర్మస్యేతి) అనిమి త్తస్య నిష్కామస్య, ధర్మస్య, అసౌ పరమేష్ఠీ, విపాకః, ఫలభూతః, పరమేష్ఠీతి పరమేష్ఠిలోకోఽప్యుచ్యతే, తేన తస్యాఽ ధిష్ఠితత్వాత్, యద్వా, భావప్రధానో నిర్దేశః, పరమేష్ఠిత్వ మిత్యర్థః, నన్వనిమి త్తధర్మస్య ముక్తి రేవ ఫలం న తు పరమేష్ఠిత్వం, తల్లోకప్రాప్తి ర్వా, మైవం. "తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యంతి సర్వే "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచర ఇతి" బ్రహ్మణ స్తత్ర త్యానాం చ ద్విపరార్ధావసానే ప్రాయశో ముక్త్యభిధానాత్. ౪

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

యదాత్థబహురూపస్య హరేరద్భుతకర్మణః,
కాలాఖ్యం లక్షణం బ్రహ్మ న్యథావర్ణయ నః ప్రభో. ౧౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

గుణవ్యతికరాకారో నిర్విశేషోఽప్రతిష్ఠితః,
పురుష స్తదుపాదాన మాత్మానం లీలయా ఽసృజత్. ౧౧

విశ్వం యద్బ్రహ్మ తన్మాత్రం సంస్థితం విష్ణుమాయయా,

ఏవం జగన్నిర్మాణప్రకారే సంగ్రహేణాఽభిహితే, విదుర "స్తత్కాలకృతవీర్యేణ కమ్పిత" మితి ప్రళయేఽపి కాలసద్భావాభిధానేన నిత్యత్వాపాతప్రతీతే, స్తన్నిత్యత్వజిజ్ఞాసయా తత్స్వరూపం పృచ్ఛతి (యదితి.) చిదచిదాత్మకప్రపంచరూపస్య అద్భుతకర్మణః అచింత్యవ్యాపారస్య, హరే స్సంబంధి, యత్కాలాఖ్యం, లక్షణం రూపం ఆత్థ ఉక్తవాన్ "తత్కాలకృతవీర్యేణ కమ్పిత" మిత్యనాదిత్వేన కథితవాన్, తత్కాలాఖ్యం భగవచ్ఛరీరం హే బ్రహ్మన్, నః అస్మభ్యం యథా యథావ, ద్వర్ణయ, హే ప్రభో, వర్ణయితుం త్వం సమర్థ ఇత్యభిప్రాయః, కింకాలః కల్ప్యః, ఉతాఽకల్ప్యః కింవా తస్య, స్థూలం సూక్ష్మం చ రూప మిత్యాది యథావ ద్వర్ణయేత్యభిప్రాయః. ౧౦

ఏవ మాపృష్టో మునిః, కాలస్వరూపం వక్తుం. తావ త్కాలకాల్యవస్తుసృష్టి మనువదతి గుణవ్యతికరేత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి. తత్ర ప్రథమం పరమాత్మన ఏవ కర్తృత్వం కారణత్వం కార్యతాం చాహ (గుణవ్యతికరేతి) గుణై ర్వ్యతికరః పరిణామో యస్య గుణవ్యతికరం ప్రధానం, త, దాకారో రూపం శరీరం యస్య స తథోక్తః, నిర్విశేషః పృథివ్యాదిరహితః, అప్రతిష్ఠితః కారణాంతరరహిత ఇత్యర్థః. కార్యాణాం హి కారణే ప్రతిష్ఠా ప్రలయ, స్తదభావా త్కారణాంతర రాహిత్యం ఫలితం, ఏవం విధః పరమపురుషః, త, దుపాదానం ఉపాదానభూతం యస్యేతి బహువ్రీహిః ఉపాదానభూతేన ప్రధానేన విశిష్ట మాత్మానం జగద్రూపేణాఽసృజ దిత్యర్థః, అత్ర గుణవ్యతికరాకారో ఽసృజ దిత్యనేన, చేతనాచేతనయో ర్నియన్తుః పరమపురుషస్య నిష్కృష్టస్య నిమిత్తత్వం, తదుపాదాన మాత్మాన మిత్యనేన, ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టత్వాకారేణోపాదానత్వం చోక్తం భవతి. తథాచ శ్రూయతే - "తదాత్మానగ్ స్వయ మకురుతేతి" సూత్రితం చ "సాక్షా చ్చోభయామ్నా" దితి. ౧౧

ఏకస్యైవ బ్రహ్మణ శ్చిదచిద్విశిష్టస్యాఽవస్థాభేదేన కార్యకారణభావా వుపపాదయన్ సృష్టేః

ఈశ్వరేణ పరిచ్ఛిన్నం కాలేనావ్యక్తమూర్తినా. ౧౨

యథేదానీం తథాఽగ్రే చ పశ్చాదప్యేత దీదృశమ్,

ప్రాగవస్థా మాహ (విశ్వ మితి.) విశ్వం బ్రహ్మేత్యనేన "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే" తి శ్రుతిః స్మారితా, అత్ర చ సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశః కార్యకారణభావనిబంధన ఇతి భాష్యే ప్రపంచతః, ఏవం చ విశ్వం విశ్వాకారం, బ్రహ్మ, తన్మాత్రం ప్రకృత్యవస్థామాత్రవిశిష్టం, సంస్థితం సంహృతం, న తు. మహదాద్యవస్థావిశిష్టం, విష్ణుమాయయా భగవత్సంకల్పేన, య త్కార్యావస్థాయాం స్థూలచిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ. విశ్వాకారం, తత్సంహారవిషయస్వకీయసంకల్పేన ప్రకృతిత్వావస్థామాత్రాఽవశేషిత్వే నోప సంహృత మిత్యర్థః, ఏకస్యైవ మృద్ద్రవ్యస్య కాలభేదేన పిణ్డత్వఘటత్వా ద్యవస్థాద్వయయోగేన కార్య కారణభావవ దేకస్యైవ బ్రహ్మణ శ్చిదచిద్విశిష్టస్య స్థౌల్యసౌక్ష్మ్యవస్థాభ్యాం కార్యకారణభావ ఉపపన్నః. తన్నిబంధన ఏవ, మృదయం ఘట ఇత్యాదివ త్సామానాధికరణ్యనిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయః. ప్రళయేపి కాలసాచివ్య మాహ (ఈశ్వరేణేతి.) కాలేన వినా సృష్ట్యాద్యయోగా త్తస్యేశ్వరత్వం. ఈశ్వరశరీరత్వా ద్వా తస్యేశ్వరత్వవ్యపదేశః. కాలస్యేశ్వరశరీరత్వం "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రాశనే గార్గిముహూర్తాన్యర్ధ మాసా ఋతవ స్సంవత్సరా విధృతా స్తిష్ఠన్తీ" త్యాదిశ్రవణాత్. యావ త్సత్త్వం స్వాశక్యనియన్తవ్య స్వభావత్వ మేవ హి శరీరత్వం. అతఏవ శరీరశరీరిభావేన సామానాధికరణ్యనిర్దేశా ఉపపన్నాః. అవ్యక్తమూర్తినా. ప్రత్యక్షేణ న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తం, మూర్తిః రూపం యస్య, తేన, అనుమేయేన కాలేన పరిచ్ఛిన్నం ప్రలయదశాయాం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టకాలపరిచ్ఛిన్నం, సదేవ స్థిత మిత్యర్థః. ౧౨

సృష్టిసంహారదశాసు సర్వత్ర కాలస్యానుగతి మాహార్ధేన (యథేతి.) ఇదానీం సృష్టిదశాయాం యథా. సర్వం కాలపరిచ్ఛిన్నం, తథా. అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్, ప్రలయే పశ్చాదపి, భావిప్రలయసృష్ట్యో రపి. ఏతత్ జగత్, ఈదృశం కాలపరిచ్ఛిన్న మేవేత్యర్థః. నచ కాలపరిచ్ఛిన్నత్వే నాఽనిత్యత్వం శంక్యం. అవస్థానాం కాలపరిచ్ఛిన్నత్వే ప్యవస్థావతో ద్రవ్యస్య నిత్యత్వాత్, తథాచ వైష్ణవం వచః, తదేత దక్షయం నిత్యం జగత్స్థావరజంగమమ్, ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవ దితి ఏవం సర్వస్యాఽపి పరిచ్ఛేదకః కాల ఇతి సామాన్యతః కాలస్వరూప మప్యుక్తం భవతి. ఏవం కాలకాల్యవస్తు సృష్టి మనూద్యాఽథ తత్సర్గభేదాన్ ప్రలయభేదాం శ్చ కాలాదీ ననువదతి "సర్గో నవవిధ ఇత్యాదినా" దశైతే విదు రాఖ్యాతా ఇత్యంతేన, తస్య కాలకాల్యస్య వస్తునః. ప్రాకృతో వైకృతశ్చ, యః,

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

సర్గో నవవిధ స్తస్య ప్రాకృతో వైకృత శ్చ యః. ౧౩

కాలద్రవ్యగుణై రస్య త్రివిధః ప్రతిసంక్రమః,
ఆద్య స్తు మహత స్సర్గో గుణవైషమ్య మాత్మనః. ౧౪

ద్వితీయ స్త్వహమో యత్ర ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాదయః,

ఉభయాత్మకః సర్గః స నవవిధః, ఆద్యో మహత్సర్గః, ద్వితీయ స్త్వహంకారసర్గః, భూతసర్గ స్తృతీయః. ఇంద్రియసర్గ శ్చతుర్థః. మనస్సర్గః పంచమః, అండసర్గ షష్ఠః, ఏతే షట్సర్గాః ప్రాకృతాః, తస్థుషాం. స్సర్గ స్స ప్తమః. తిరశ్చాం సర్గోఽష్టమః, నృణాం సర్గో నవమః. ఏతే త్రయే వైకృతాః మిళిత్వా నవవిధ ఇత్యర్థః. ౧౩

అథ ప్రలయా న్విభజతి (కాలేత్యర్ధేన) అస్య కాలకాల్యస్య, ప్రతిసంక్రమః ప్రళయః కాలద్రవ్యగుణై స్త్రివిధః, కాలేనాఽస్మి న్కాలే ఽస్య మృతి రితి నియతేన, ప్రలయో నిత్యప్రలయాఖ్యః కాలిక ఏకః, ద్రవ్యేణ సంకర్షణముఖాగ్న్యాదినా ప్రలయో నైమిత్తికలయాఖ్యః, ద్రవ్యప్రలయో ద్వితీయః, గుణై స్సత్త్వాదిభి స్సామ్యావస్థై ర్జాతః ప్రాకృతప్రలయాఖ్య స్తృతీయః నవవిధానేవ సర్గా న్ప్రపంచయతి (ఆద్య ఇత్యాదినా అర్వా క్స్రోతస్తు నవమ ఇత్యంతేన.) ఆత్మనః కార్యోన్ముఖప్రకృతిపురుష శరీరకాత్ పరమాత్మన స్సకాశా ద్గుణవైషమ్యకృతో, యో మహ త్తత్త్వస్య సర్గః స ఆద్యః, వైషమ్యాపన్నగుణత్రయాత్మకప్రకృతివికారవిశేషో మహత్సర్గః ప్రథమ ఇత్యర్థః. ౧౪

అహమః అహంకారస్య, ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాదయః, ద్రవ్యం భూతపంచకం జ్ఞానక్రియాశబ్దాభ్యాం జ్ఞానకర్మేంద్రియోక్తిః, ఆదిశబ్దా న్మన స్తన్మాత్రాణి చోక్తాని, ఏతే యత్ర యస్మా, దహమః, ఉత్పన్నాః, స్తస్యాఽహమ స్సర్గో ద్వితీయ ఇత్యర్థః. భూతసర్గ స్తృతీయః. త మేవోపపాదయతి -తన్మాత్రద్రవ్యశక్తిమా నితి, తన్మాత్రాణి శబ్దాదీని పంచద్రవ్యా ణ్యాకాశాదీని పంచ, ఏతా న్యేవ శక్తయో ఽస్య సంతీతి తద్వాన్, తన్మాత్రద్రవ్యాణాం భగవచ్ఛరీరత్వా చ్ఛక్తిశబ్దేనోక్తిః, యథా "పరస్య బ్రహ్మణ శ్శక్తి స్తదేవ మఖిలం జగత్" యస్య పృథివీ శరీర మిత్యాది తద్వత్ తన్వంశశక్త్యాదిశబ్దాః పర్యాయా ఇతి పురస్తా దేవోక్తం, అత్ర మతుప్ప్రత్యయేఽనావగతసంబంధసామాన్యం విషయవిషయిభావరూపసంబంధవిశేషే పర్యవసన్నం, యథా గా మానయేత్యుక్తే, గోపదస్య వివక్షితప్రకృతగోవ్యక్తివిశేషపర్యవసానం తథా చాఽయ మర్థః, భగవచ్ఛరీరభూతతన్మాత్రద్రవ్యవిషయకసర్గ స్తృతీయ ఇతి.

భూతసర్గ స్తృతీయ స్తు తన్మాత్రద్రవ్యశక్తిమాన్. ౧౫

చతుర్థ ఐన్ద్రియ స్సర్గో యస్తు జ్ఞానక్రియాత్మకః,
వైకారికో దేవసర్గః పంచమో యన్మయం మనః. ౧౬

షష్ఠ స్తు తమస స్సర్గో య స్త్వబుద్ధికృతః ప్రభోః,

తన్మాత్రో ద్రవ్యశక్తిమా నితి పాఠేతు తృతీయో భూతసర్గో ద్వివిధః. తన్మాత్రః శబ్దాదితన్మాత్రసర్గః, ద్రవ్యశక్తిమాన్ ద్రవ్యశక్తివిషయ శ్చేతి సమాసవ్యాసరూపేణ వ్యాఖ్యేయమ్. ౧౫

జ్ఞానకర్మక్రియాత్మకః జ్ఞానకర్మేంద్రియవిషయః. యస్త్వైంద్రియసర్గ స్సచతుర్థ ఇత్యర్థః. వైకారిక స్సత్త్వోద్రిక్తః దైవసర్గః ఇంద్రియాభిమానీ దిగ్వాతాదిదైవసర్గో య స్స పంచమః, యన్మయం మనః యద్వైకారికాహంకారకార్యం మనః, తద్వైకారికాహంకారోద్రిక్తో దైవసర్గః. పంచమ ఇత్యర్థః. యద్యపీంద్రియాభిమానిదేవతానాం సర్గస్యాండసృష్ట్యనంతరం చతుర్ముఖకర్తృకత్వేన వైకారికసర్గాంతర్భావః, అత ఏవ వైకృతా స్త్రయ ఏవైతే దేవసర్గ శ్చ సప్తమేతి దేవసర్గస్య వైకృతత్వం వక్ష్యతే, తథా పీంద్రియప్రసంగా ద్బుద్ధిస్థతయా తేషాం కథనం, న తు వైకారికత్వవివక్షయా, సర్వేషా మింద్రియాణాం వైకారికాహంకారా దేవోత్పత్తే ర్దిగాదిదేవతాధిష్ఠేయశ్రోత్రాదీంద్రియోత్పత్త్యభిప్రాయేణ వా, దేవసర్గ ఇత్యుక్తం. నను సర్వేంద్రియాణాం వైకారికత్వే కథం చతుర్థ స్త్వైంద్రియ స్సర్గో యస్తు జ్ఞానక్రియాత్మకి ఇతి పంచమసర్గానంతర్భావేన చతుర్థసర్గత్వకథన మితి చేన్న, అంతరింద్రియత్వ బాహ్యేంద్రియత్వరూప వైధర్మ్యేణ మనస్స ర్వేన్ద్రియవర్గసర్గయోః పృథగ్గణనాత్, నచైతావ తేంద్రియాణా మవైకారికత్వశఙ్కా కార్యా. తైజసస్య వైకారికభూతాద్యనుగ్రాహకత్వేన, స్వత ఇంద్రియోత్పాదకత్వస్య ద్వితీయే నిరస్తత్వాత్. ౧౬

(షష్ఠ స్త్వితి.) తామసః తమశ్శబ్దేనప్రకృతిమండలాత్మక మణ్డ ముచ్యతే "ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తా" దిత్యాదౌ తమశ్శబ్దేన ప్రకృతిమండలాభిధానాత్, తద్విషయ స్సర్గ స్తామసః షష్ఠః, తమేవ విశినష్టి, అబుద్ధికృతః ప్రభో రితి ప్రభో శ్చతుర్ముఖస్య అబుద్ధికృతః తదంతర్యామిపరమాత్మన స్సంకల్పకృత ఇత్యర్థః, తామసస్యాఽబుద్ధికృతత్వకథనం పూర్వేషా మప్యుపలక్షణం, షణ్ణా మపి చతుర్ముఖసృష్టేః ప్రాక్తనత్వేన చతుర్ముఖబుద్ధిపూర్వకకృతత్వాభావాత్, షష్ఠస్తు తమస స్సర్గ ఇతి పఠిత్వా, అబుద్ధి ర్జీవానా మావరణం విక్షేపశ్చ తాం కరోతీత్యబుద్ధికృత్తస్య తమసః పంచపర్వణో య స్సర్గ స్స షష్ఠ ఇత్యర్థవర్ణనం త్వయుక్తం, విష్ణుపురాణే స్థావరాదిసృష్టే శ్చతుర్ముఖాబుద్ధికృతత్వ

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

షడిమే ప్రాకృతా స్సర్గా వైకృతా నపి మే శృణు. ౧౭

రజోభాజో భగవతో లీలేయం హరిమేధసః.
సప్తమో ముఖ్యసర్గస్తు షడ్విధ స్తస్థుషాం చ యః. ౧౮

వనస్పత్యోషధిలతాత్వక్సారావీరుధో ద్రుమాః.
ఉత్స్రోతస స్తమః ప్రాయా అంతస్స్పర్శావిశేషిణః. ౧౯

ప్రదర్శనేన ఇహాఽపి తద్వైకార్థ్యస్య న్యాయ్యత్వా చ్చతుర్ముఖాబుద్ధికృతత్వ మేవైష్టవ్యం. నను స్థావరాదిసృష్టే రప్యబుద్ధిపూర్వకత్వ ముక్తం శ్రీవిష్ణుపురాణే ఇహ ప్రాకృతానాం షణ్ణామివాఽబుద్ధికృతత్వం కథ ముక్త మితి చే దుచ్యతే, సాధకా మనుష్యా ఇతి తద్వ్యతిరిక్తానాం సృష్టి రబుద్ధిపూర్వికేతి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః, స్థావరతిరశ్చాం యజ్ఞోపకరణత్వా ద్దేవానాం కర్మారాధ్యత్వా చ్చ మనుష్యవ ద్యజ్ఞౌపయికత్వ మస్తీతి స్థావరాదిసృష్టి రపి బుద్ధిపూర్వికేతి భగవతో ద్వైపాయనస్యాఽభిప్రాయః అతో న విరోధః, నను చతుర్ముఖసృష్టిష్వేవ స్థావరేషు తదబుద్ధికృతత్వం తద్బుద్ధికృతత్వం చ పరస్పరవిరుద్ధ ముభయం కథ ముపపద్యత ఇతి చేత్, యజ్ఞానుపయుక్తస్థావరాభిప్రాయకత్వా త్పరాశరోక్తేః, యజ్ఞానుపయుక్తేః చతుర్ముఖస్య సిసృక్షయా అభావేపి తదంతర్యామిపరమాత్మసంకల్పా దేవ తత్సృష్ట్యుపపత్తేః, ప్రాకృతసర్గా న్నిగమయన్ వైకృతసర్గవిభాగ మవతారయతి (షడితి.) ఇమే షట్, ప్రాకృతా స్సర్గాః అనుక్రమితా ఇతి శేషః. మే మత్తః వైకృతా నపి సర్గా ననుక్రమిష్యమాణాన్, శృణు. ౧౭

నన్వచింత్యవివిధవిచిత్రరచనయా బ్రహ్మణః శ్రమ స్స్యాదిత్యాఽఽశఙ్క్య ముని రాహ (రజోభాజ ఇతి.) చతుర్ముఖశరీరకత్వా ద్రజోభాజః, రజ ఉద్రిక్తస్య భగవతో హరిమేధసః మేధసా బుద్ధ్యా. హరతి సాంసారికక్లేశ మితి హరిమేధాః యద్విషయబుద్ధిః, సంసారక్లేశాన్ హరతి స హరిమేధా ఇత్యుచ్యతే. తస్య హరే రియం సృష్టి ర్లీలా, న తు తస్యాం క్లేశ ఇత్యర్థః. వైకృతసర్గాననుక్రమం స్తేషాం స్థావరసర్గస్య పూర్వానుక్రాంతప్రాకృతసర్గాపేక్షయా సప్తమత్వ మాహ (సప్తమ ఇతి) ఓషధయః ఫలపాకాంతాః, లతాః ఆరోహణాపేక్షాః. త్వక్సారాః కదలీవేణ్వాదయః, వీరుధః గుల్మరూపాః. ద్రుమాః పుష్పఫలాః, తేషాం సాధారణం లక్షణ మాహ, ఉత్స్రోతసః ఉత్క్రాంతా స్స్రోతసః గతే రాహారా ద్వా గతిశూన్యాః ఆహారశూన్యా వా, తమఃప్రాయాః అవ్యక్తచైతన్యాః, అంతస్స్పర్శా విశేషిణ ఇత్యేకం పదం. అంతఃస్పర్శాః శీతోష్ణాదిసుఖదుఃఖదాః స్పర్శా యేషాం తే చ తే, అవిశేషిణ శ్చ బాహ్యవిశేషానభిజ్ఞాశ్చ, అంతర్గతానేవ స్పర్శాన్ జానంతి న తు బాహ్యా నిత్యర్థః. ౧౮—౧౯

తిరశ్చా మష్టమ స్సర్గ అష్టావింశ ద్విధో మతః,
అవిదో భూరితమసో ఘ్రాణజ్ఞా హృద్యవేదినః. ౨౦

గౌ రజో మహిషః కృష్ణ స్సూకరో గవయో రురుః,
ద్విశఫాః పశవ శ్చేమే అవిరుష్ట్రి శ్చ సత్తమః. ౨౧

ఖరో ఽశ్వోఽశ్వతరో గౌర శ్శరభ శ్చమరీ తథా.
ఏతే చైకశఫాః క్షత్త శ్శృణు పంచనఖా న్పశూన్. ౨౨

శ్వసృగాలౌ వృకో వ్యాఘ్రో మార్జార శ్శశశల్యకౌ,
సింహః కపి ర్గజః కూర్మో గోధా చ మకరాదయః. ౨౩

కఙ్కగృధ్రబకశ్యేనా శ్భాషభల్లూకబర్హిణాః,
హంససారసచక్రాహ్వాః కాకోలూకాదయః ఖగాః. ౨౪

తిర్యక్సర్గస్యాఽష్టమత్వం కథయన్ పున స్తస్యాఽష్టావింశ ద్విధత్వ మాహ (తిరశ్చామితి.) తిరశ్చాం తిర్యగ్గచ్ఛతాం య స్సర్గ స్సోఽష్టమః స చ పున రష్టావింశద్విధో మతః జ్ఞాతః తేషాం సాధారణం లక్షణ మాహ (అవిద ఇతి.) హ్యస్తనాద్యతనశ్వస్తనాదిజ్ఞానశూన్యాః, భూరితమసః కేవలాహార నిద్రామైథునమాత్రనిష్ఠాః ఘ్రాణజ్ఞాః ఘ్రాణేనైవ ఇష్ట మర్థం జానంతీతి ఘ్రాణజ్ఞాః గంధేన గావః పశ్యంతీతివత్, హృద్గతసుఖాద్యభిజ్ఞాః దీర్ఘానుసంధానరహితా ఇతి భావః, తథాచ శ్రుతిః, అథాఽపరేషాం పశూనా మశనాయాపిపాసే ఏవ విజ్ఞానం న విజ్ఞాతం వదంతి న విజ్ఞాతం పశ్యంతి న విదుః శ్వస్తనం నలోకాలోకా వితి. ౨౦

అష్టావింశతిభేదా నేవాహ (గౌ రితి.) గవాదయః ఉష్ట్రాన్తాః ద్విశఫాః నవ, ఖరాదయః చమర్యంతాః ఏకశఫాః షట్, శ్వాదయో గోధాంతాః పంచనఖాః ద్వాదశ, మిళిత్వా భూచరా స్సప్త వింశతిః, మకరాదయో జలచరాః కఙ్కాదయశ్చ ఖగాః భూచరభేదేనైకీకృత్య గృహీతాః, ఏవ మష్టావింశతిభేదాః, మకరాదిషు స్వస్వజాతిభిన్నే ష్వప్యభూతచరత్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నత్వే నైకకోటిత్వం బోధ్యం. గవాదిషు పఠితౌ రురుగౌరౌ మృగవిశేషౌ ఛత్రిన్యాయేన పశవ శ్చేమ ఇతి నిర్దేశః. ఏవ మన్యత్రాపి. ౨౧–౨౪

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

అర్వాక్స్రోతస్తు నవమ స్సర్గ ఏకవిధో నృణామ్.
రజోఽధికాః కర్మకరాః సుఖే చ సుఖమానినః. ౨౬

వైకృతా స్త్రయ ఏవైతే దేవసర్గశ్చ సత్తమ,
వైకారికస్తు యః ప్రోక్తః కౌమార స్తూభయాత్మకః. ౨౭

దేవసర్గ శ్చాష్టవిధో విబుధాః పితరో ఽసురాః,
గంధర్వాప్సరస స్సిద్ధా యక్షరక్షాంసి చారణాః. ౨౮

అథ నవమం సర్గ మాహ (అర్వా క్స్రోత ఇతి.) అర్వాక్ అధస్స్రోతః గతి రాహారో వా యస్యాసః అర్వాక్స్రోతః, హ్రస్వత్వమార్షం. హే క్షత్తః నృణాం అర్వాక్స్రోతో య స్సర్గః, ఏకవిధః న తు ఖగానా మివ నానావిధః స నవమ స్సర్గః. అర్వాక్స్రోత ఇతి క్రియావిశేషణం వా, అర్వాక్స్రోతో యథాభవతి తథా. యో నృణాం సర్గ ఇతి నృణాం సాధారణం లక్షణ మాహ (రజోఽధికా ఇతి) రజోఽధికాః రజః ప్రచురాః, అతఏవ కర్మకరాః ౨౬

త్రయ ఏతే వైకృతా ఏవ న తు కౌమారవ దుభయాత్మకా ఇత్యర్థః. దేవసర్గేత్యాదిష్టోక్త ఇత్యంత మేకాన్వయః. ప్రాకృతేషు యో దేవసర్గః ప్రసంగాత్ వైకారికోఽభిహిత, స్స చ వైకృతాంతర్భూత ఏవేత్యర్థః, హే సత్తమ విదుర, వైకృతదేవసర్గాంతర్భూతకౌమారసర్గ స్యోభయాత్మకత్వ మాహ (కౌమార స్త్వితి) వైకృతసర్గాంతర్భూతస్య కౌమారసర్గస్య ప్రాకృతత్వం కథ మితి చేత్ కుమారాణా మాదా వేవ బ్రహ్మణా సృష్టత్వా త్ప్రాకృతాంతర్భావః కుమారే ష్వంతర్భూతో నీలలోహితస్తు సనకాదిభి స్సహ సృష్టోపి ప్రతికల్పం సృజ్యతే. అత స్తస్య వైకృతత్వ మిత్యుభయాత్మక ఇత్యభిప్రాయాత్. ౨౭

దేవసర్గస్యాఽష్టవిధత్వం ప్రతిజానం స్తద్భేదా నాహ (దేవసర్గ ఇతి.) పితర శ్చైకకోటిః, వైదికకర్మారాధ్యత్వాత్. అసురా ఏకకోటిః, గంధర్వాప్సరస శ్చైకకోటిః. సిద్ధా ఏకకోటిః, యక్షరక్షాంస్యేకకోటిః, చారణా ఏకకోటిః, భూతప్రేతపిశాచా ఏకకోటిః. కిన్నరాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన, అశ్వముఖాః కింపురుషాదయ శ్చ గృహ్యంతే. కిన్నరా ఆదయో ఏషాం తే విద్యాధరా ఏకకోటిః. ఏవ మష్టవిధత్వం, అనుక్రాంతా న్సర్గా న్నిగమయతి (దశేతి.) సర్గో నవవిధ ఇత్యుపక్రమే కథితం, అవాంతర

భూతప్రేతపిశాచాశ్చ విద్యాధ్రాః కిన్నరాదయః,
దశైతే విదురాఖ్యాతా స్సర్గా స్తే విశ్వసృక్కృతాః. ౨౮

అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి మనూ న్మన్వంతరాణి చ,
ఏవం రజఃప్లుత స్స్రష్టా కల్పాది ష్వాత్మభూ ర్హరిః.
సృజ త్యమోఘసఙ్కల్ప ఆత్మైవాఽఽత్మాన మాత్మనా. ౨౯

గుణవ్యత్యయ ఏతస్మి న్మాయావిత్వా దధీశితుః,
న పౌర్వాపర్య మిచ్ఛంతి నద్యాం భ్రామ్య ద్భ్రమేరివ. ౩౦

విభాగాభిప్రాయేణ దశేత్యుపసంహార ఇత్యవిరోధః. హేవిదుర, విశ్వసృజా చతుర్ముఖరూపేణ, కేవలేన స్వాత్మనా చ, కృతా ఏతే దశ సర్గా, స్తే తుభ్య, మాఖ్యాతాః కథితాః. ౨౭-౨౮

"సర్గాం శ్చైవానుసర్గాం శ్చ మనూ న్మన్వంతరాణి చే" తి చతుర్ముఖసృష్టేః పూర్వాపరేషు సృష్టేషు సర్గేషు కథితే ష్వనంతరసృష్టేషు మనుమన్వంతరే షూత్తరశ్రవణే త్వరాన కార్యా సంగతివిశేషేణ తాన్యపి కథయిష్యామీత్యాహ (అతః పరమితి.) అతఃపరం సర్వవస్తుపరిచ్ఛేదక కాలస్వరూపకథనానంతరం మనూ న్మన్వన్తరాణి చ ప్రవక్ష్యామి పురుష స్తదుపాదాన మాత్మానం లీలయాఽసృజ దిత్యుపక్రాంత మేకస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం నిమిత్తత్వం చోపసంహరతి (ఏవ మితి.) కల్పాదిషు, స్రష్టా. ఆత్మభూ ర్హరిః చతుర్ముఖశరీరకో హరిః. రజః ప్లుతః చతుర్ముఖద్వారా రజ ఉద్రిక్తః, అమోఘసంకల్ప స్సత్యసంకల్పః, ఇదం సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదే రుపలక్షణం, ఆత్మాన మేవ, ఆత్మనైవ, ఆత్మైవ సృజతి, అమోఘసంకల్ప ఇత్యనేన లోకపరిదృష్టనిమిత్తోపాదానభూత మృత్కులాలభేదన్యాయస్యాఽత్రానవతార ఉక్తః, కులాలస్యాఽసర్వశక్తిత్వా న్నోపాదానత్వం, మృద స్త్వజ్ఞత్వా న్ననిమిత్తత్వం, ఇహ త్వేస్మి న్నేవోభయోః ప్రతిపన్నత్వా న్న కర్త్రంతరకర్మాంతర కరణాంతరాద్యపేక్షేతి భావః. ౨౯

ఉక్తనవవిధసర్గాణాం మధ్యే అండసృష్టిః యుగపత్, న త్వాకాశాదీనా మివ క్రమేణేత్యాహ (గుణవ్యత్యయ ఇతి.) గుణవ్యతికరాత్మకే. ఏతస్మి న్నణ్డే, పౌర్వాపర్యం నేచ్ఛంతి, సృష్టే మహదాది తత్త్వే, బ్రహ్మాండసృష్టి ర్యుగప దిత్యర్థః. తత్కుతః. అధీశితుః అధీశస్య. స్రష్టుః పరమాత్మనో, మాయావిత్వాత్ ఆశ్చర్యశక్త్యుపేతత్వాత్, అండసృష్టి ర్యుగపదేవేత్యర్థః. న త్వాకాశాది ష్వపి యౌగపద్యం శంక్యం, ఆకాశా ద్వాయుః వాయో రగ్ని రిత్యాదే ర్విరోధాత్. ౩౦

(సర్గస్య ప్రాకృతవైకృతాదిభేదకథనమ్)

దేవాసురాదయః క్షత్తః కల్పే ఽస్మిన్నైర్యైః ప్రకీర్తితాః,
త ఏవ నామరూపాభ్యా మాస న్మన్వంతరాంతరే. ౩౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే.
దశమోఽధ్యాయః.

యుగప దుత్పత్తౌ దృష్టాంత మాహ (నద్యా మితి.) భ్రమిశబ్దః ఆవర్తబుద్బుదాదిపరః, నద్యాం భ్రమత ఆవర్తబుద్బుదాదే ర్యథా యుగపదేవోత్పత్తి స్తథేత్యర్థః, నను ప్రతికల్పమింద్రాదయో భిన్నాః. ఉతైతత్కల్పస్థానా మేవ జీవానా మింద్రత్వాద్యైశ్వర్యభాజాం పునః కల్పాంతరేఽనువృత్తిరితి సంశయం నిరాహ (దేవాసురాదయ ఇతి.) హే క్షత్తః. నామరూపాభ్యాం ఇంద్రాదినామ్నా. సహస్రాక్షత్వాదిరూపేణ, అస్మిన్ కల్పే యే దేవాసురాదయః ప్రకీర్తితాః, త ఏవ మన్వంతరాంతరే ఆస న్నిత్యర్థః, యద్వా, య ఇదానీం దేవాసురాదయః, త ఏవ మన్వంతరాంతరే, నామాంతర రూపాంతరాభ్యా ముపలక్షితా ఆస న్నిత్యర్థః, అన్యథా ప్రతిమన్వంతర మింద్రాదిపృథక్కరణపరాశర వచనవిరోధాత్. అనేన శ్లోకేన ఇంద్రాద్యైశ్వర్యవతా మనాదిత్వం పునరావృత్తి శ్చ జ్ఞాప్యతే. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధనమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః.

చరమ స్సద్విశేషాణా మనేకా సంయుత స్సదా.
పరమాణు స్స విజ్ఞేయో నృణా మైక్యభ్రమో యతః. ౧

సత ఏవ పదార్థస్య స్వరూపావస్థితస్య యత్.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఏవం కాలకార్యసృష్టిముక్త్వా కాలస్వరూపం తస్య స్థౌల్యసౌక్ష్మ్యరూపప్రకర్షాపకర్షరూపకాష్ఠే ప్రతిపిపాదయిషు స్తావత్కాలపరిచ్ఛేద్యవస్తునః ప్రకర్షాపకర్షకాష్ఠే నిరూపయతి (చరమ ఇతి శ్లోకద్వయేన) నను కాలపరిచ్ఛిద్యవస్తునః ప్రకర్షాపకర్షనిరూపణం కిమర్థ మప్రకృతత్వా దితి చేన్న, కాలో హి పరమాణ్వాదిసంవత్సరాంతః స్థూలసూక్ష్మరూప స్సూర్యగత్యా లక్ష్యతే, యత్ర సూర్యో యావత్పరమాణుదేశ మతిక్రామతి, తావత్కాలః పరమాణుః, యావతా చ ద్వాదశరాశ్యాత్మకం భువనకోశ మతిక్రామతి, స పరమమహాన్ సంవత్సరాత్మకః ఏవం చ సూర్యగతివిషయదేశప్రకర్షాపకర్ష నిరూపణ మంతరేణ సూర్యగత్యనుమేయకాలప్రకర్షాపకర్షనిరూపణాయోగాత్ యుక్తం తావ త్కాల కార్యస్య వస్తునో నిరతిశయస్థౌల్యసౌక్ష్మ్యనిరూపణం. తత్ర ప్రథమం కాలపరిచ్ఛేద్యస్య నిరతిశయ సౌక్ష్మ్యరూపాపకర్షకాష్ఠా మాహ (చరమ ఇత్యేకేన.) కేచి దిమం శ్లోకం వైశేషికోక్తపరమాణుసద్భావపర మాహుః, తదయుక్తం. వేదాన్తోపబృంహణపరే ప్రబన్ధే పరమాణుసద్భావాభ్యుపగమాసంభవాత్, పరమాణ్వాదినా సంవత్సరావసానే నేతి వక్ష్య మాణత్వా చ్చ. సద్విశేషాణాం సతః కార్యస్య విశేషాణాం అంశానాం. య శ్చరమోఽన్త్యాంశః. అత్యల్పః, యస్య పున రంశో నాస్తి స ఇత్యర్థః. త మేవ విశినష్టి - అనేకః, కార్యావస్థా మప్రాప్తః, అసంయుతః సముదాయావస్థాం చాఽప్రాప్తః, అత ఏవ కార్యసముదాయావస్థయో రపగమేప్యస్తి స పరమాణు ర్విజ్ఞేయో నృణాం, యతః కాలాపకర్షాత్, ఐక్య భ్రమః ఈదృశం సూక్ష్మం విభాగ మజ్ఞాత్వా అనేకేషు కాలాంశే ష్వేకః కాల ఇతి భ్రమ స్తీత్యర్థః ఏవ మపకర్షకాష్ఠాభిహితా. ౧

అథ ప్రకర్షకాష్ఠామాహ (సత ఇతి.) యస్య కార్యస్య చరమోంశః పరమాణుః, తస్యైవ సతః కార్యావస్థయాఽవస్థితస్య, స్వరూపావస్థితస్య వికారంతరరహితస్య పదార్థస్య, యత్కైవల్యం,

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

కైవల్యం పరమమహా నవిశేషో నిరన్తరః. ౨

ఏవం కాలో ప్యనుమితః సౌక్ష్మ్యే స్థౌల్యే చ సత్తమ,
సంస్థానభుక్త్యా భగవా నవ్యక్తో వ్యక్తభు గ్విభుః. ౩

స కాలః పరమాణు ర్వై యో భుఙ్క్తే పరమాణుతామ్,
సతో విశేషభు గ్య స్తు స కాలః పరమో మహాన్. ౪

అణు ర్ద్వౌ పరమాణు స్స్యా త్త్రిసరేణు స్త్రయ స్స్మృతః.

కేవలం స్వరూపం, స ఏవ పరమమహాన్ నిరతిశయప్రకర్షః, త మేవ విశినష్టి, అవిశేషః పునః ప్రకర్షాంతరరహితః. నిరంతరః స్వసమవేతాగృహీతభేదావయవః ౨

కాలపరిచ్ఛేద్యే పదార్థే ఉపపాదితే ప్రకర్షాపకర్షకాష్ఠే కాలేప్యతిదిశతి (ఏవ మితి ద్వాభ్యామ్.) ఏవం పరిచ్ఛేద్రప్రకర్షాకాష్ఠావత్, కాలోపి సౌక్ష్మ్యే పరమాణ్వాదిరూపే అపకర్షే, స్థౌల్యే సంవత్సరాది రూపే ప్రకర్షే చ. సంస్థానభుక్త్యా అపరిచ్ఛేద్యార్థగతావస్థావిశేషసంయోగలక్షణయా, యద్వా, స్వావచ్ఛేద కాణుత్వాద్యవస్థారూపసంస్థానవిశేషసంయోగలక్షణయా భుక్త్యా, అనుమితః, కథంభూతః. భగవాన్ భగవదాత్మకః, స్వయ మవ్యక్తః. వ్యక్తభుగ్విభుః, వ్యక్తవస్తుపరిణామహేతుః. ౩

అతిదిష్టా మేవాఽపకర్షకాష్ఠా ముపపాదయ త్యర్ధేన (స ఇతి.) పరమాణుతాం అత్యంతాల్పతాం, యః, కాలః, భుంక్తే భజతి, స కాలః పరమాణు ర్జ్ఞేయః. ప్రకర్షకాష్ఠా మాహ (సత ఇత్యర్ధేన) సతః నిరతిశయసూక్ష్మావస్థయావస్థితస్య స్వస్య. యో విశేషః, నిరతిశయస్థూలసంవత్సరాత్మకత్వవిశేష, స్తంభజతీతి విశేషభు, గ్యః కాలః. స పరమో మహాన్ నిరతిశయప్రకర్ష ఇత్యర్థః, సంవత్సరాత్మకత్వ మేవ హి కాలస్థౌల్యం, ద్విపరార్ధత్వం తు తస్యైవ సంవత్సరస్యావృత్త్యా యుగమన్వంతరాదిక్రమేణ భవతీతి న త త్స్థౌల్యమ్. ౪

ఏవ మపకర్షప్రకర్షా వుపపాద్యాఽవాంతరకాలవిశేషావచ్ఛేదకావస్థాః ప్రతిపాదయతి (అణు ర్ద్వౌ పరమాణూస్స్యా దిత్యాదినా) ద్వౌ తా వృతు ష్షడయనం దక్షిణం చోత్తరం దివీత్యంతేన. అణు రిత్యాది న వైశేషికప్రక్రియయోక్తిః. కింతు, తై స్స్వాభ్యుపగతవస్తుషు పరిభాషితానాం శబ్దానాం

జాలార్కరశ్మ్యవగతః ఖ మేవాఽనుపత న్నగాత్. ౫

త్రసరేణు త్రయం భుఙ్త్తే యః కాల స్స త్రుటి స్స్మృతా,
శతభాగ స్తు వేధస్య తై స్త్రిభి స్తు లవ స్స్మృతః. ౬

నిమేష స్త్రిలవో జ్ఞేయ ఆమ్నాత స్తే త్రయః క్షణః,
క్షణానాం చ విదుః కాష్ఠాం లఘుతా దశ పంచ చ. ౭

కాలావయవేషు ప్రయోగమాత్రం, పరమాణ్వాదినా సంవత్సరావసానేనేతి హి వక్ష్యతే, ద్వాభ్యాం పరమాణుభ్యా, మణురిత్యేకః కాల స్స్యాదిత్యర్థః, త్రిభి రణుభి స్త్రసరేణు రిత్యేకః కాలస్స్యాత్, త్రసరేణుసంజ్ఞికా త్కాలా త్పూర్వోక్తకాలాంశానా మత్యంతసూక్ష్మతయా తదవచ్ఛేదకకథనస్యాఽశక్యత్వా త్త్రిసరేణుసంజ్ఞికకాలస్యాఽవచ్ఛేదక మాహ (జాలార్కేతి.) జాలకరంధ్రనిష్క్రాంతా దిత్యరశ్మిషు దృష్టః, ఖం ఆకాశమేవ, అనుపతన్ గతః. న భూమిం అనుపతన్, పాంసు ర్యః స్సః, త్రసరేణుకాల ఇత్యన్వయః. ౫

అవచ్ఛేద్యస్య కాలస్య అవచ్ఛేదకపాంసురూపపదార్థస్య చోపచారా త్సామానాధికరణ్యం, జాలార్కరశ్మ్యవగతపాంసో రీష త్స్పందనావచ్ఛిన్నః కాలః త్రసరేణుసంజ్ఞిక ఇత్యర్థః, త్రసరేణుసంజ్ఞకకాలాంశత్రికం, భుఙ్త్తే వ్యాప్నోతి, యః కాల, స్సః త్రుటి రిత్యర్థః, త్రసరేణుకాలత్రయం, త్రుటి రిత్యుక్తం భవతి, సా త్రుటిః వేధాఖ్యస్య కాలస్య, శతభాగః శతగుణః, కాల ఏక స్తత్ర వేధావచ్ఛిన్న స్త్రిభి స్తై ర్వేధైః లవ ఏకః కాలః స్మృతః. ౬

లవత్రయం నిమేష ఇత్యాహ (నిమేష ఇతి,) శతభాగస్తు వేధ ఇతి శ్రుతశతశబ్దోఽనేకవాచి. తథా సతి నిమేషశతభాగస్య సహస్రాంశః క్షణో నృప, తస్యాప్యయుతభాగాంశై ర్భవత్యుపచయో నృణామితి శౌనకవచనై కార్థ్యం స్యాత్, ఈదృశకాలవిభాగః కథ మవగమ్యత ఇతి చేత్ ఏకక్షణే విద్యుదాలోకాదయోఽనేకయోజనం వ్యాప్నువంతి. ఏకస్మిన్ క్షణే ఆదిత్యరథస్యాఽనేకయోజనగతి శ్చస్మర్యతే. తత్రైకయోజనేపి ప్రదేశే సముదితాః కేశా స్సర్షపా శ్చ నశక్యా స్సంఖ్యాతుం. తత శ్చ కేశాదివ త్పరిమితదేశవ్యాప్త్యవచ్ఛిన్నాః కాలావయవాః ఏకక్షణవ త్ప్రతిపన్నా అప్యసంఖ్యేయా సంతీత్యుపపన్న మేతత్, తే త్రయో నిమేషాః, ఏకః క్షణః స్యాత్, పంచక్షణాన్, కాష్ఠాం విదుః తాః కాష్ఠాః, పంచదశ. ఏకా లఘుతా లఘ్వాఖ్య ఏకః కాలః. ౭

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

లఘూని వై సమాఖ్యాతా దశ పంచ చ నాడికా,
తే ద్వే ముహూర్తః ప్రహర ష్షడ్యామ స్సప్త వా నృణామ్. ౮

ద్వాదశార్ధపలోన్మానం చతుర్భి శ్చతురఙ్గులైః,
స్వర్ణమాషైః కృతచ్ఛిద్రం యావ త్ప్రస్థం జలప్లుతమ్. ౯

యామా శ్చత్వార శ్చత్వారో మర్త్యానా మహనీ ఉభే,
పక్షః పంచదశాహాని శుక్లః కృష్ణ శ్చ మానద. ౧౦

తయో స్సముచ్చయో మాసః పితౄణాం త దహర్నిశమ్,

పంచదశలఘూని, ఏకా నాడికా సమామ్నాతా, ద్వే తే నాడికే, ఏకో ముహూర్తః షణ్నాడికా స్సప్త వా ప్రహరః, స ఏవ యామో దినస్య రాత్రే శ్చతుర్థో భాగః, హ్రాసే షట్, వృద్ధౌ సప్త, సంధ్యాముహూర్తద్వయం వినేతి జ్ఞాతవ్యం, తత్రాఽపి నియమార్థో వా శబ్దః. నృణా మిత్యనేన మనుష్యమాన ముక్తం, ప్రత్యహం తద్భేదానాం గణయితు మశక్యత్వాత్. ౮

నాళికాయా మానం జ్ఞాపయితుం ప్రస్థలక్షణ మాహ (ద్వాదశార్ధేతి.) ద్వాదశార్ధపలోన్మానం ఉన్మీయతే అనే నేత్యున్మానం, పాత్రం, తచ్చ ద్వాదశార్ధపలం అర్ధాధికద్వాదశపలపరిమితతామ్రరచితం, ఏకపంచగుంజాః మాషః, తై శ్చతుర్భి, స్స్వర్ణమయమాషై శ్చతురంగులాయామశలాకారూపేణ రచితైః. కృతమూలచ్ఛిద్రం, తేన చ్ఛిద్రేణ ప్రస్థపరిచ్ఛిన్నజలభరణయోగ్యత్వా త్ప్రస్థశబ్దవాచ్యం పాత్రం, జలే ప్లుతం స్థాపితం, యావత్ యావతాకాలేన. నిమజ్జతి స నాడికేత్యర్థః. మాషచతుష్టయమితస్వర్ణకృతచతురంగులసూచ్యాకృతచ్ఛిద్ర మర్ధాధికద్వాదశపలపరిమితం ప్రస్థపరిమితజలభరేణైవ నిమజ్జత్పాత్రం ప్రస్థం, తన్నిమజ్జత్పాత్రం ప్రస్థం. తన్నిమజ్జనావచ్ఛిన్నః కాలో నాడికేతి సమవాయార్థః, అత్ర పలచ్ఛిద్రయో రాధిక్యే శీఘ్రం నిమజ్యేత్, అల్పత్వే చ విలమ్బే నేతి పలశలాకయో ర్నియమః ౯

చత్వార శ్చత్వారః అష్టా విత్యర్థః, అష్టౌ యామాః, మర్త్యానాం ఉభే అహనీ, అహోరాత్రం. పంచదశాహాని, అహోరాత్రాత్మకా న్యహాని. శుక్లః కృష్ణః పక్షః. పంచ దశాహాని శుక్లః పక్షః, పునః పంచదశాహాని కృష్ణ పక్ష ఇత్యర్థః, హే మానద. ౧౦

(తయోః) శుక్లకృష్ణయోః పక్షయోః, స్సముచ్చయః సముదాయః, ఏకో మాసః నృణా

ద్వౌ తా వృతు షడయనం దక్షిణం చోత్తరం దివి ౧౧

అయనే అహనీ ప్రాహు ర్వత్సరో ద్వాదశ స్స్మృతః,
సంవత్సరశతం నృణాం పరమాయు ర్నిరూపితమ్ ౧౨

గ్రహర్షతారాచక్రస్థః పరమాణ్వాదినా జగత్,
సంవత్సరావసానేన పరేత్య నిమిషో విభుః. ౧౩

సంవత్సరః పరివత్సరః ఇలావత్సర ఏవ చ,
ఇద్వత్సరో వత్సరశ్చ విదురైవం ప్రభాష్యతే. ౧౪

య స్సృజ్యశక్తి మురుధోచ్ఛ్వసయ న్స్వశక్త్యా
పుంసో భ్రమాయ దివి ధావతి భూతభేదః,

మిత్యనుషంగః పితౄణాం విశేష మాహ, పితౄణా మితి. త, త్పూర్వోక్తో మాసః. పితౄణా మహర్నిశం అహోరాత్రం యత్తదో రనియమే నోద్దేశ్యవిధేయాన్యతరలింగత్వా త్తదితి నపుంసక నిర్దేశః. తౌ పూర్వోక్తౌ. ద్వౌ మాసౌ, నృణాం. ఋతుః, షణ్మాసా స్త్వయన మిత్యుచ్యతే, తచ్చాఽయనం దక్షిణోత్తరభేదేన ద్వివిధం, షణ్మాసాః దక్షిణాయనం పున షణ్మాసా ఉత్తరాయణం. దేవానాం విశేష మాహ. అయనే దక్షిణోత్తరాయణే, దివి, అహనీ, ప్రాహుః, దేవానా మహోరాత్ర మిత్యర్థః, ద్వాదశ పూర్వోక్తాః ద్వాదశమాసాః, నృణాం, వత్సరఃస్మృతః, ప్రసంగాన్నృణా మాయుఃపరిమాణ మప్యాహ (సంవత్సరశత మితి) స్పష్టార్థః. నృణా మిత్యుపలక్షణ మన్యేషా మపి స్వస్వమానేన శత సంవత్సరాయుషః అనేన క్రమేణాఽసౌ సూర్యో నిత్య మాయుః క్షిపతీత్యాహ. గ్రహర్షేత్యాదినా అనిమిషః నిత్యజాగరూకః విభు సూర్యః, గ్రహర్షతారాచక్రస్థః గ్రహా శ్చంద్రాదయః, ఋక్షా ణ్యశ్విన్యాదీని, తారా అన్యాని నక్షత్రాణి, తదుపలక్షితం య త్కాలచక్రం, తత్థ్సితః, జగత్ ద్వాదశరాశ్యాత్మకం భువనకోశం, పరమాణ్వాదినా సంవత్సరాంతేన కాలేన, పర్యేతి పర్యటతి. ౧౧ - ౧౨ - ౧౩

ఉక్త స్యైవ వత్సరాత్మకకాలస్య సూర్యాదిగతిభేదేన నామభేద మాహ (సంవత్సర ఇత్యేకేన శ్లోకేన) ఆదిత్యగత్యా సంవత్సరః, బృహస్పతిగత్యా పరివత్సరః. త్రింశద్దినస్సైర్మాసై రాదిత్యగతివిశేషా దిలావత్సరః, చాంద్రనక్షత్రగతిభ్యాం ఇద్వత్సరవత్సరౌ ఇత్యేవం ప్రభాష్యతే కథ్యతే. ౧౪

ఏవం సూక్ష్మత్వేన స్థూలత్వేన చ సర్వస్యాఽవచ్ఛేదకత్వేన కాలస్వరూపం నిరూప్యోక్త

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

కాలాఖ్యయా గుణమయం క్రతుభిర్వితన్వం
స్తస్మై బలిం హరతవత్సరపంచకాయ. ౧౫

విదుర ఉవాచ—

పితృదేవమనుష్యాణా మాయుః పర మిదం స్మృతం.
పరేషాం గతి మాచక్ష్వ యే స్యుః కల్పా ద్బహి ర్విదః. ౧౬

భవా న్వి వేదకాలస్య గతిం భగవతో నను,
విశ్వం విచక్షతే ధీరా యోగరాద్ధేన చక్షుషా. ౧౭

విధకాలశరీరకస్యాఽకాలకాల్యస్య సూర్యాత్మనః పరమాత్మన ఉపాసన మకాలకాల్యత్వ మిచ్ఛద్భిః కర్తవ్య మిత్యాహ (య ఇతి.) భూతాని భిన త్తీతి భూతభేదః, భూతవికారకృ-త్పరమాత్మా. కాలాఖ్యయా స్వశక్త్యా స్వతన్వా. సృజ్యానాం కర్మశక్తిం పరిణమయన్, పుంసో జీవస్యాఽభ్రమాయ, భ్రమో మోహః. తన్నివృత్తయే తత్తత్కాలానుష్ఠేయధర్మవిషయమోహం నివర్తయితు మిత్యర్థః. క్రతుభి స్సాధ్యం. యద్గుణమయం సత్వాదిగుణభేదేన త్రిగుణాత్మకం. ఫలం వితన్వ_ విస్తారయన్. దివి అంతరిక్షే ధావతి సూర్యాంతర్వర్తీభూత్వా పర్యటతి. తస్మై సూర్యశరీరాయ, వత్సరపంచకాయ పూర్వోక్త సంవత్సరాదిపంచకాత్మనే, బలిం హరత పూజాం కురుతేత్యర్థః ౧౫

ఏవం కాలకాల్యస్వరూపే ఆయుఃపరిమాణే కాలస్య నియన్తు స్సూర్యాంతర స్యోపాసనే కర్తవ్యేఽభిహితే "పితౄణాం తదహర్నిశం దివి అయనే అహనీ ప్రాహుః, సంవత్సరశతం నృణాం పరమాయు ర్నిరూపిత మితి త్రైలోక్యాంతర్వర్తినా మేవ పితృదేవమనుష్యాణా మాయుఃపరిమాణం కథితం, త్రైలోక్యాద్బహిర్భూతానాం తు కియ దాయుఃపరిమాణ మితి బుభుత్సయా పృచ్ఛతి విదురః, పితృదేవమనుష్యాణాం పరమాయుః ఇదం స్వస్వమానేన వర్షశతం స్మృతం, పరేషాం గతిం ఆయుర్మానం, ఆచక్ష్వ, తే కే ఇత్యత్రాహ - కల్పాత్కల్పావస్థాత్ త్రైలోక్యా. ద్బహిః, యే స్యుః సంతీతి విదుః, తేషా మిత్యర్థః, విద ఇతి పాఠాంతరం, తత్ర కల్పా ద్బహిర్భూతా యే జ్ఞానినః తేషా మిత్యర్థః. ౧౬

అహం న జానామీతి మా వోచ ఇత్యాహ (భవా నితి.) భగవదాత్మకస్య కాలస్య, గతిం

మైత్రేయ ఉవాచ—

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలిశ్చ త్రిచతుర్యుగమ్,
దివ్యై ర్ద్వాదశభి ర్వర్షై స్సావధానం నిరూపితమ్. ౧౮

చత్వారి త్రీణి ద్వే చైకం కృతాదిషు యథాక్రమమ్,
సంఖ్యాతాని సహస్రాణి ద్విగుణాని శతాని చ. ౧౯

సంధ్యాసంధ్యాంశయో రంత ర్యః కాల శ్శతసంఖ్యయోః,

భావినీ మపి గతిం, భవాన్, వేద జానాతి, నను హే మైత్రేయ, నిశ్చయే వా అహం కథం జానీయా మిత్యత ఆహ, ధీరాః భవాదృశా జ్ఞానినః, యోగరాద్ధేన యోగసిద్ధేన, చక్షుషా, విశ్వం జగత్, విచక్షతే పశ్యంతి, యోగిప్రత్యక్షావిషయం న కించి దస్తీత్యర్థః. ఏవ మాపృష్టో మునిః, త్రైలోక్యా ద్బహి రవస్థితానా మాచతుర్ముఖా త్సర్వేషాం యుగసాహస్రం దినపరిమాణం. ఏవంవిధషష్ట్యుత్తరత్రిశత దినాత్మకవర్షశత మాయుఃపరిమాణ మితి కథయితుం తావ ద్యుగపరిమాణం యుగస్వరూపం యుగేషు ధర్మానువృత్తితారతమ్యం చాహ (కృత మిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) తత్ర ద్వాభ్యాం యుగపరిమాణ మాహ (కృత మితి.) కృతాదిచతుర్యుగం సావధానం అవధీరయత ఇత్యవధానం, సంధ్యా స్సాంశశ్చ తత్సహితం ప్రత్యేకం "దివ్యైర్దేవమానమితైః, ద్వాదశసాహస్రైర్వర్షై ర్నిరూపితం, అపిచ, కృతాదిషు చ, యథా క్రమం, చత్వారి త్రీణి ద్వే చైకం చేతి సహస్రాణి సంఖ్యాతాని శతాని తు ద్విగుణాని సంఖ్యాతా నీత్యర్థః, అయ మర్థః-తావ త్కృతయుగస్య దేవమానేన ద్వాదశ చత్వారి చేతి వత్సరాణి, సంధ్యాసం ధ్యాంశయో శ్చత్వారి చత్వారి శతా నీత్యష్టౌ శతాని. దేవమానే నాష్టశతోత్తరషోడశసాహస్రవత్సరాః ససంధ్యాంశస్య కృతస్య పరిమాణం, త్రేతాయా స్తు పంచదశసాహస్రాణి షట్ఛతా నీత్యేవం ససంధ్యాం శాయా స్త్రేతాయా షట్ఛతోత్తరపంచదశసాహస్రవర్షపరిమితిః, ద్వాపరస్య తు ససంధ్యాంశస్య చతు శ్శతోత్తరచతుర్దశసాహస్రాణి, కలేస్తు ససంధ్యాంశస్య ద్విశతోత్తరత్రయోదశసాహస్రాణి. యుగస్యాదౌ సంధ్యా, యుగాన్తే సంధ్యాంశః, సహస్రాణా ముపర్యుక్తాని, క్రమేణ తత్తత్సంధ్యాంశయోః పరిమాణ మిత్యవగంతవ్యం. నను ససంధ్యాంశస్యైవ యుగత్వ మత తాభ్యామంతరేణ మధ్యస్యైవేతి సంశయం నిరాకుర్వన్ చతుర్షు యుగేషు తత్తద్వర్ణాశ్రమధర్మాణా మవశ్యకర్తవ్యతా మాహ (సంధ్యాంశయో రితి.) శతసంఖ్యయోః ఉక్తాని శతాని సంఖ్యా యయో స్తయో, స్సంధ్యాంశయో

త మేవాహు ర్యుగం తజ్జ్ఞా యత్ర ధర్మో విధీయతే. ౨౦

ధర్మ శ్చతుష్పా న్మనుజాన్ కృతే సమనువర్తతే,
స ఏవాఽన్యే ష్వధర్మేణ ప్రతిపాదేన వర్ధతా. ౨౧

త్రైలోక్యా ద్యుగసాహస్రం బహి రాబ్రహ్మణో దినమ్,
తావత్యేవ నిశా తాత య న్నిమీలతి విశ్వసృట్. ౨౨

నిశావసాన ఆరబ్ధో లోకకల్పో ఽనువర్తతే,
యావద్దినం భగవతో మనూన్ భుఞ్జం శ్చతుర్దశ. ౨౩

రంతరేణ మధ్యే. యః కాలః, త మేవ కాలం యుగ మితి, యుగజాః ప్రాహు రిత్యర్థః. యత్ర యుగే, ధర్మః నిత్యనైమిత్తికకార్యభేదేన త్రివిధోపి ధర్మః, విధీయతే కర్తవ్యత్వేన చోద్యత ఇత్యర్థః. ౧౭—౨౦

కృతే చతుష్పదో ధర్మ స్యానువృత్తిం త్రేతాదిషు తత్సంకోచం చాహ (ధర్మ ఇతి) కృతయుగే మనుజాన్ చతుష్పాద్ధర్మోనువర్తతే, అన్యేషు త్రేతాదిషు ఏకైకేన పాదేన. వర్ధతా, అధర్మేణ హేతునా ధర్మోఽప్యేతి అవగచ్ఛతీత్యర్థః. ౨౧

అథ త్రైలోక్యా ద్బహిష్ఠానాం దినపరిమాణ మాహ (త్రైలోక్యా దితి) త్రైలోక్యా ద్బహిః స్థితానాం ఆబ్రహ్మణః బ్రహ్మపర్యంతానాం సర్వేషాం, యుగసాహస్రం, దిన మహ రిత్యర్థః, హే తాత తావతీరాత్రిః, మిళితం దినం. యత్ యస్యాం, రాత్రౌ, విశ్వసృట్ బ్రహ్మ, నిమీలతి స్వపితి, ౨౨

బహిష్ఠానా మహోరాత్రగతానాం స్థితి మాహ (నిశావసాన ఇత్యాదినా అంతస్సలిల ఇత్యంతేన.) నిశావసానే నిశాయాః రాత్రేః, అవసానేఽత్యయే, నిశాయా మవగంతాయా మిత్యర్థః. ఆరబ్ధో యో లోకకల్పః. కల్పావచ్ఛిన్నో లోకః, యద్వా. కల్పనం కల్పః. సర్గ ఇత్యర్థే, లోకసర్గః చతుర్దశమనూన్. భుంజన్ పరిచ్ఛిందన్, భోగవతో బ్రహ్మణో యావ ద్దిన మనువర్తతే. ౨౩

స్వం స్వం కాలం మను ర్భుఙ్క్తే సాధికాం హ్యేకసప్తతిమ్,
మన్వంతరేషు మనవ స్తద్వంశ్యా ఋషయ స్సురాః.
భవంతి చైతే యుగప త్సురేశా శ్చాను యే చ తాన్. ౨౪

ఏష దైనందినః కల్పో బ్రాహ్మ స్త్రైలోక్యవర్తనః,
తిర్యఙ్నృపితృదేవానాం సంభవో యత్ర కర్మభిః. ౨౫

మన్వంతరేషు భగవా న్బిభ్ర త్సత్త్వం స్వమూర్తిభిః,
మన్వంతరాదిభి ర్విశ్వ మవ త్యుదితపౌరుషః. ౨౬

తమోమాత్రా ముపాదాయ ప్రతిసంరుద్ధవిక్రమః,

మన్వాయుఃపరిమాణ మాహ (స్వం స్వమితి.) సాధికాం కించి దధికాం, యుగానా మేకసప్తతిం, స్వం స్వం కాలం, మను ర్భుంక్తే అనుభవతీత్యర్థః, మన్వంతరగతాం స్థితి మాహ (మన్వంతరేష్వితి.) మనూనా మంతరాణి మన్వంతరాణి పూర్వపూర్వమను మారభ్య ఉత్తరమనుపర్యంతా మధ్యకాలా, స్తేషు మనవః మనువంశ్యాః పృథివీపాలకాః రాజానః, ఋషయః సురాశ్చ సురేశా ఇంద్రాదయః. తా ననువర్తంతే, ఏతే సర్వే యుగపత్ భవంతి ప్రభవంతి, త్రిలోకీం పరిపాలయంతీత్యర్థః. ౨౪

అథైవం త్రైలోక్యబహిష్ఠమానమితత త్తద్దినకాలావచ్ఛిన్నసర్గస్య దైనందినసర్గత్వం వదన్ మన్వాదిభి ర్ద్వారభూతై ర్భగవా నేవ విశ్వ మవతి నతు మన్వాదయః స్వయ మవితార ఇత్యాహ (ఏష ఇతి.) బ్రాహ్మ శ్చతుర్ముఖకర్తృకః ఏషః, దినం దినం క్రియమాణో య స్సర్గః స ఏష దైనందిన సర్గః, కథంభూతః, త్రైలోక్యవర్తనః త్రైలోకస్య వర్తనం వృత్తిః యస్మి న్నస్తీతి త్రైలోక్యవర్తనః "వర్ధన ఇతి పాఠాంతరం" తత్త్రైలోక్యం వర్ధయతీతి తథా, యత్ర యస్మిన్ దైనం దినే సర్గే, తిరశ్చాం నృణాం పితౄణాం దేవానాం చ, కర్మభిః పుణ్యపాపరూపైః కర్మభి. స్సంభవః ఉత్పత్తి ర్భవతి. ౨౫

మన్వన్తరేషు భగవాన్ స్వమూర్తిభిః సత్త్వం. శుద్ధసత్త్వం శుద్ధసత్త్వం బిభ్రత్ శుద్ధసత్త్వమయమూర్తిభి ర్బిభ్రాణ ఇత్యర్థః. ఉదితపౌరుషః ఆవిష్కృతపురుషాకార స్సన్, మన్వాదిభి ర్ద్వారభూతై రిదం విశ్వ, మవతి రక్షతి. అతో న భగవతో రక్షకత్వవిహతి రిత్యభిప్రాయః. ౨౬

దినగతాం స్థితి మభిధాయాఽథ రాత్రిగతాం స్థితి మాఖ్యాతు ముపక్రమతే (తమోమాత్రామితి.)

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

కాలే నానుగతాశేష ఆస్తే తూష్ణీం దినాత్యయే. ౨౭

త మేవాన్వపిధీయంతే లోకా భూరాదయ స్త్రయః.
నిశాయా మనువృత్తాయాం నిర్ముక్తశశిభాస్కరమ్. ౨౮

త్రిలోక్యాం దహ్యమానాయాం శక్త్యా సంకర్షణాగ్నినా,
యాంత్యూష్మణా మహర్లోకా జనం భృగ్వాదయో ఽర్దితాః. ౨౯

తావ త్త్రిభువనం సద్యః కల్పాన్తైధితసిన్ధవః,
ప్లావయ న్త్యుత్కటాటోపచండవాతేరితోర్మయః ౩౦

తమసో, మాత్రాం లేశ, ముపాదాయ స్వీకృత్యోద్రిక్తతమస్క ఇత్యర్థః, ప్రతిసంరుద్ధః నివృత్తః విక్రమో వ్యాపారో యస్య సః. కాలేనాఽనుగతం అనుప్రవిష్టం అశేషం యస్య సః, కాలో ఽప్యేన మనుసరతీత్యర్థః. బ్రహ్మ, దినాత్యయే దినాంతే తూష్ణీ మాంతే ఉపవిశతి. ౨౭

అనుగతాశేషత్వ మేవ దర్శయతి (త మేవేతి.) త మే వానుగతం కాల మేవాను పశ్చా ద్భూరాదయః, త్రయో లోకాః, అపిధీయంతే తిరోహితా భవన్తీత్యర్థః. కథ మపిధీయంత ఇత్యత ఆహ-నిశాయాం అను వృత్తాయాం ప్రవర్తమానాయాం సత్యాం, నిర్ముక్తః శశీ చంద్రః భాస్కర శ్చ యథా భవతి తథా అపిధీయంత ఇత్యర్థః. ౨౮

పున స్తమేవాఽపిధానప్రకార మాహ (త్రిలోక్యా మితి ద్వాభ్యామ్.) శక్త్యా భగవచ్ఛక్తి రూపేణ, సంకర్షణాగ్నినా సంకర్షణముఖోద్భూతరుద్రగణాగ్నినా, త్రిలోక్యాం దహ్యమానాయాం సత్యాం, తస్యాఽగ్నే రూష్మణా అర్దితాః పీడితాః, మహర్లోకవాసినో భృగ్వాదయః, తస్మా ల్లోకా జ్జనలోకం యాంతి. ౨౯

(తావ) త్తదా, సంకర్షణాగ్నినా దగ్ధం త్రిభువనం. కల్పాంతే ఏధితాః ప్రవృద్ధా, సిన్ధవః ఉత్కటః ఆటోపః క్షోభః యేషాం. తే చ తే, చండవాతేరితోర్మయ శ్చ, సద్యః ప్లావయంతి సంప్లా వయంతి. ౩౦

అంత స్స తస్మి న్సలిల ఆస్తేఽనంతాసనో హరిః,
యోగనిద్రామీలితాక్ష స్స్తూయమానో జనాలయైః. ౩౧

ఏవంవిధై రహోరాత్రైః కాలగత్యోపలక్షితైః,
అపక్షిత మివాస్యాపి ఆయు ర్వర్షశతం పరమ్. ౩౨

యదర్థ మాయుష స్తస్య పరార్ధ మభిధీయతే.
పూర్వః పరార్ధోఽపక్రాంతః అపరోఽద్య ప్రవర్తతే. ౩౩

పూర్వస్యాఽఽదౌ పరార్ధస్య బ్రాహ్మో నామ మహా నభూత్,

ఏవం త్రిలోక్యపిధాన మభిదాయ, తస్మి న్ప్రళయామ్భసి భగవతోఽవస్థాన మాహ-తస్మిన్ సలిలే, అంతః మధ్యే, అనంత శ్శేష ఏవ ఆసనం యస్య, స హరిః యోగ స్స్వానుభవరూపః, స ఏవ నిద్రా, తయా మీలితే అక్షిణీ యస్య సః, జనాలయై ర్జనలోకః ఆలయో యేషాం తైః స్తూయమానః ఆస్తే. ౩౧

ఏవం త్రైలోక్యబహిస్థానా మాయుఃపరిమాణ మభిధాయ "ఏతే వై నిరయా స్తాత స్థానస్య పరమాత్మన" ఇత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మభువనాంతానాం హేయత్వమాఖ్యాతుం బ్రహ్మాయుషో వ్యపక్షయ మాహ. కాలగత్యా పరమాణ్వాదిసంవత్సరాన్తరూపగత్యా, ఉపలక్షితైః, రేవంవిధైః పూర్వోక్త పరిమాణపరిచ్ఛిన్నైః రహోరాత్రై రస్య బ్రహ్మణః, పరం ప్రాణినా మాయుషః పర మధికం, వయశ్శతం స్వమానేన సంవత్సరశతాత్మకం య, దాయు స్తదపి, అపక్షిత మివ అపక్షీణ మివేత్యర్థః, ఇవశబ్దేన కించి దాయు రపక్షీణం కించి దవశిష్ట మితి సూచ్యతే. ౩౨

తత్ర, కియ దపక్షీణం, కియ దవశిష్ట మిత్యత్రాహ (య దితి.) తస్య బ్రహ్మణో, య దాయుః తన్మానేన సంవత్సరశతాత్మకం, తస్యాఽఽయుషః, అర్ధం, పరార్ధ మితి కథ్యతే, తస్య ద్విపరార్ధాత్మకస్యాఽఽయుషః, పూర్వః పరార్ధోఽపక్రాంతః, అపగతః, అపరః ఉత్తరపరార్ధః, అద్య అధునా, ప్రవర్తతే. ౩౩

పూర్వోత్తరయోః పరార్ధయోః, ప్రతిదైనందినకల్పం, నామభేదోఽస్తి నేతి సంశయం నిరాకుర్వన్, కల్పానాం బహుత్వా త్పూర్వపరార్ధస్యాఽర్ధం, తయోః కల్పయో రుత్తరపరార్ధాద్య కల్పస్య చాఽన్వర్థాని నామా న్యాహ (పూర్వ స్యేత్యాదిభి స్త్రిభిః,) పూర్వస్య పదార్ధస్యాఽఽదౌ,

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

కల్పో యత్రాఽభవ ద్బ్రహ్మా శబ్దబ్రహ్మేతి యం విదుః. ౩౪

తస్యైవాఽంతే చ కల్పో ఽభూ ద్యం పాద్మ మభిచక్షతే,
య ద్ధరే ర్నాభిసరస ఆసీ ల్లోకసరోరుహమ్. ౩౫

అయం తు కథితః కల్పో ద్వితీయస్యాఽపి భారత,
వారాహ ఇతి విఖ్యాతో యత్రాఽఽసీ త్సూకరో హరిః. ౩౬

కాలోఽయం ద్విపరార్ధాఖ్యో నిమేష ఉపచర్యతే,
అవ్యాకృతస్యానంతస్య అనాదే ర్జగదాత్మనః ౩౭

బ్రాహ్మో నామ బ్రహ్మాఖ్యః మహాన్ కల్పః. అభూత్, నామ్నో ఽన్వర్థతాం వదన్ మహత్త్వం చాహ, యత్ర పూర్వాపరార్ధాద్యకల్పే, బ్రహ్మా అభవత్. ఇద మేవాఽన్వర్థతానిమిత్తం. కోఽసౌ బ్రహ్మా, య త్సంబంధా త్కల్పస్య బ్రహ్మత్వ. మత ఆహ, యం, శబ్దబ్రహ్మేతి వేదమయ ఇతి, విదుః, ఇద మేవ హి మహత్త్వే నిమిత్తం, య, త్పరబ్రహ్మ తదుపాసనతదారాధనప్రకాశకవేదమయబ్రహ్మణో యత్రోత్పత్తి రితి. ౩౪

తస్యైవ చ పూర్వపరార్ధస్యాఽంతే, యం కల్పం పాద్మ మిత్యాచక్షతే మనీషిణ ఇతి శేషః, స కల్పో ఽభూత్. తస్య పాద్మాఖ్యత్వే నిమిత్త మాహ. యత్ యత్ర కల్పే. హరే ర్భగవతో ఽనిరుద్ధస్య, నాభి రేవ సర, స్తస్మాత్. లోకసరోరుహం భువనకోశాత్మకం కమల, మాసీత్ ఉదపద్యత, ౩౫

ద్వితీయస్యాపి ద్వితీయపరార్ధస్యాపి అయం కల్పః కథితః "కోఽసా విత్యత ఆహ" వారాహ ఇతి విఖ్యాతః ప్రసిద్ధః, అన్వర్థతానిమిత్తమాహ - యత్రాఽస్మిన్ హరి స్సూకరరూపేణాఽఽసీత్. ౩౬

నను చతుర్ముఖపర్యంతానాం కాలకాల్యత్వ ముక్తం. తద్వ త్పరమాత్మనోఽపి కాలకాల్యత్వ మస్తీ త్యాశఙ్క్య నేత్యాహ (కాలో ఽయ మిత్యాదినా) ద్విపరార్ధాఖ్యోఽయం కాలః, అనాదే ర్భగవతో. నిమేష ఉపచర్యతే నిమేష ఇవాఽఽపతిష్యతీత్యర్థః, నిమేష ఇత్యుక్తే కాలపరిచ్ఛిన్నత్వం స్యా దిత్యాశఙ్క్య ఉపచర్యత ఇత్యుక్తమ్, అనాదిత్వా న్న తస్య కాలకాల్యత్వ మిత్యభిప్రాయేణాఽనాదే రిత్యుక్తమ్ -

కాలోఽయం పరమాణ్వాదిర్ద్విపరార్ధాంత ఈరితః,
నై వేశితుః ప్రభు ర్భూమ్న ఈశ్వరో ధామ మానినామ్. ౩౮

వికారై ష్షోడశై ర్యుక్తో విశేషాదిభి రావృతః,
అండకోశో బహి రయం పంచాశత్కోటివిస్తృతః. ౩౯

దశోత్తరాధికై ర్యత్ర ప్రవిష్టః పరమాణువత్,
లక్ష్యంతే ఽంతర్గతా శ్చాన్యే కోటిశో హ్యండరాశయః. ४౦

తదాహు రక్షరం బ్రహ్మ సర్వకారణకారణమ్,

అనాదేరపి హిరణ్యగర్భాదిక్షేత్రజ్ఞస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతా త్వయాఽభిహితా, తద్వ త్పరస్యాఽపి సా స్యా దిత్యత ఆహ-అవ్యాకృతస్య ప్రాకృతనామరూపరహితస్య, హిరణ్యగర్భాదీనాం ప్రాకృతనామరూప భాక్త్వేనాఽఽదిమత్త్వమిత్యభిప్రాయః, కథం తస్య నామరూపరాహిత్యం, ఉపాదానకరణత్వేన నామరూప భాక్త్వస్యాఽవర్జనీయత్వా దిత్యత ఉక్తమ్, జగదాత్మన ఇతి, జగదాత్మన ఆత్మతయా నామరూపనిర్వో ఢృత్వేనోపాదానత్వేపి స్వతో నామరూపభాక్త్వాభావాత్, (కాల ఇతి.) పరమాణ్వాదిర్ద్విపరార్ధాంతోయం, కాలాత్మాఽయం, ఈశ్వరశరీరత్వేన తన్నియామ్యత్వాత్, కాలః, అన్యేషాం ధామ మానినాం, ఉజ్వలం మన్యమానానాం బ్రహ్మరుద్రాదీనా, మీశ్వరః ప్రభు రపి, ఈశితుః స్వేశితుః, భూమ్నః త్రివిధపరిచ్ఛేద రహితస్య భగవతో, న ప్రభుః, ౩౭—౩౮

భూమత్వ మేవాహ (వికారై రితి త్రిభిః) షోడశభిః శబ్దాదివిషయాః పంచ, వాగాదివ్యాపారాః పంచ ప్రాణాదివాయువృత్తయః పంచ, ఏకో మనోవికారః సంకల్పాదిః. ఏతై ష్షోడశభి ర్వికారై ర్యుక్తః విశేషాదిభిః పృథ్వ్యాదిభిః పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకారమహత్ప్రకృతిభిః కథంభూతై ర్విశేషాదిభిః, దశోత్తరాధికైః దశగుణ ముత్తరోత్తరమధికైః, బహి రావృతః, పంచాశత్కోటియోజన విస్తృతః అయ మండకోశః, ౩౯

(యత్ర) మూలప్రకృతౌ, ప్రవిష్టః, పరమాణువ ద్దృశ్యతే, ఏవంవిధా శ్చాన్యే, అండరాశయః, కోటిశః ప్రవిష్టాః, పరమాణువ ద్దృశ్యంతే. ४౦

(తత్) సర్వేషాం కారణానాం మహదాదీనా మపి కారణం మూలప్రధానం, మహాత్మనః స్వరూపస్య, యస్య విష్ణోః, ధామ శరీరం, ఆహు రిత్యన్వయః "యస్యాఽవ్యక్తం శరీర" మితి శ్రుతేః,

(కాలవిశేషనిరూపణమ్)

విష్ణో ర్ధామ పరం సాక్షా త్పురుషస్య మహాత్మనః. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, ఏకాదశోఽధ్యాయః.

ఏవ మచింత్యవివిధవిభవమూలప్రకృతిశరీరకస్య చ పరమాత్మనః కథం కాలః ప్రభు స్స్యా
దిత్యభిప్రాయః. ౪౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ —

ఇతి తే వర్ణితో రాజన్ కాలాఖ్యః పరమాత్మనః
మహిమా వేదగర్భో ఽథ యథాఽస్రాక్షీ న్నిబోధ మే. 1

ససర్జాఽగ్రేంధతామిస్ర మథ తామిస్ర మాదికృత్,
మహామోహం చ మోహం చ తమ శ్చాజ్ఞానవృత్తయః. 2

దృష్ట్వా పాపీయసీం సృష్టిం నాఽఽత్మానం బహ్వమన్యత,

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఏవం కాలస్వరూపం సప్రపంచ మభిధాయ, ప్రకృత మనుసర్గ మేవ విశేషేణ ప్రతిపిపాదయిషుః తమేవాఽనుసర్గకథనం వృత్తకథనపూర్వం ప్రతిజానీతే (ఇతీతి.) హేక్షత్తః, పరమాత్మనః కాలాఖ్యో మహిమా, తే తుభ్యం, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, వర్ణితః, అథ అనంతరం, వేదగర్భః బ్రహ్మా, యథా అస్రాక్షీత్, తథా తత్ప్రకారం వర్ణ్యమానం, మే మత్తః, నిబోధ శృణు. 1

ప్రథమ మజ్ఞానపంచకపర్వసృష్టి మాహ (ససర్జేతి.) అగ్రే వ్యష్టిసృష్ట్యాదౌ, ఆదికృత్ ఆదికర్తా బ్రహ్మా, అంధతామిస్రాదీని, ససర్జ. ఏతేఽజ్ఞానవృత్తయః, వృక్షగుల్మలతావీరుత్తృణగత పంచపర్వాఽజ్ఞానవృత్తయ, స్తమోమోహాదయ ఇతి కేచిత్, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిమూర్ఛామరణేష్వజ్ఞానవృత్తయ ఇతి కేచిత్. పాతంజలోక్తా అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాభినివేశా ఇత్యన్యే, తథైవోక్తం వైష్ణవే, తమోఽవివేకో మోహ స్స్యా దంతఃకరణవిభ్రమః, మహామోహ స్తు విజ్ఞేయో గ్రామ్యభోగసుఖైషణా, మరణం హ్యంధతామిస్ర స్తామిస్రః క్రోధ ఉచ్యతే, అవిద్యా పంచపర్వైషా ప్రాదుర్భూతా మహాత్మన ఇతి. తమః స్వరూపాప్రకాశః మోహో దేహాది ష్వహంబుద్ధిః, మహామోహో విషయే భోగేచ్ఛా, తామిస్ర స్తత్ప్రతిఘాతే క్రోధః, అంధతామిస్రః తన్నాశే అహ మేవ వినష్టోస్మీతి బుద్ధిః. ఉత్పత్తిగ్రాహేణ శ్చైతే తేఽజ్ఞానేజ్ఞానమానినః అహంకృతా అహంమానా అవేదిన ఇతి విశేషణోక్తాజ్ఞానవృత్తయ ఇతి కేచిత్, అవేదినః స్వరూపానభిజ్ఞాః, అహంకృతాః దేహే అహంబుద్ధిమన్తః అహంమానాః స్వతంత్రాభిమానవంతః, అన్య త్స్పుటమ్. 2

పాపీయసీ అజ్ఞానవృత్తీనాం నిరయసాధనత్వేన పాపీయ స్త్వా త్తత్సృష్టేః పాపీయస్త్వం,

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

భగవద్ధ్యానపూతేన మనసాఽన్యాం స్తతోఽసృజత్. ౩

సనకం చ సనందం చ సనాతన మథాత్మభూః,
సనత్కుమారం చ మునీ న్నిష్క్రియా నూర్ధ్వరేతసః. ౪

తాన్ బభాషే స్వభూః పుత్రాన్ ప్రజా స్సృజత పుత్రకాః,
తన్నైచ్ఛ న్మోక్షధర్మాణో వాసుదేవపరాయణాః. ౫

సోఽవధ్యాత స్సుతై రేవం ప్రత్యాఖ్యాతానుశాసనైః,
క్రోధం దుర్విషహం జాతం నియంతు ముపచక్రమే, ౬

ధియా నిగృహ్యమాణోపి భ్రువో ర్మధ్యా త్ప్రజాపతేః,

సృష్టిం పాపీయసీం, దృష్ట్వా జ్ఞాత్వా, ఆత్మానం పాపీయస్సృష్టారం స్వాత్మానం, న బహ్వమన్యత న సమీచీన మమన్యతేత్యర్థః. తతః ఆత్మనోఽబహుమానానంతరం, భగవతో ధ్యానేన పూతం, యన్మన, స్తేన అన్యా నసృజత్. ౩

తా నాహ (సనకం చేతి.) ఆత్మభూః బ్రహ్మ, సనకాదీన్, మునీన్ శుభాశ్రయసంశీలన పరాన్, నిష్క్రియాన్ నివృత్తిధర్మపరాయణాన్, ఊర్ధ్వరేతసః జితేంద్రియాన్, అసృజత్. ౪

(స్వభూః) బ్రహ్మ, తాన్ సనకాదీన్ పుత్రాన్, బభాషే, భాషణ మేవాహ. హే పుత్రకాః ప్రజాః సృజతేతి తే, సనకాదయః, మోక్షధర్మాణః నివృత్తిధర్మనిష్ఠాః, వాసుదేవ ఏవ పరం అయనం ప్రాప్యం ప్రాపకం ఆధార శ్చ యేషాం తే తథోక్తా స్సన్తో, నైచ్ఛన్ పితృనుజ్ఞాతాం సృష్టిం కర్తుం నైచ్ఛ న్నిత్యర్థః. ౫

(సః) బ్రహ్మ, ప్రత్యాఖ్యాతం అనంగీకృతం అనుశాసన మాజ్ఞా యై స్తై, స్సుతై, రేవం అవధ్యాతః అవజ్ఞాతః, దుర్విషహం, దుస్సహం జాతం ఉత్పన్నం, క్రోధం, నియన్తుం, ఉపచక్రమే ఉపక్రాంతవాన్ ౬

(ధియా) బుద్ధ్యా, నిగృహ్యమాణోపి విష్టభ్యమానోపి, తన్మన్యు స్స చాసౌ మన్యు శ్చ

సద్యో ఽజాయత తన్మన్యుః కుమారో నీలలోహితః. ౭

స వై రురోద దేవానాం పూర్వజో భగవా న్భవః,
నామాని కురు మే ధాతః స్థానాని చ జగద్గురో. ౮

ఇతి తస్య వచః పాద్మో భగవా న్పరిపాలయన్,
అభ్యధా ద్భద్రయా వాచా మారోదీ స్తత్కరోమి తే. ౯

య దరోదీ స్సురశ్రేష్ఠ సోద్వేగ ఇవ బాలకః,
తత స్త్వా మభిధాస్యంతి నామ్నా రుద్ర ఇతి ప్రజాః. ౧౦

హృదింద్రియా ణ్యసు ర్వ్యోమ వాయు రగ్ని ర్జలం మహీ,
సూర్య శ్చంద్ర స్తప శ్చైవ స్థానా న్యగ్రే కృతాని తే. ౧౧

తన్మన్యుః క్రోధః, ప్రజాపతే ర్బ్రహ్మణః భ్రువో ర్మధ్యాత్, నీలలోహితః. కుమారః, అజాయత, నిగృహ్యమాణోప్యఽనిగృహీతః భ్రూమధ్య మాగత్య తస్మా న్నీలలోహితకుమారరూపేణాఽజాయత ౭

కోఽసౌ నీలలోహితః కుమారో యో జాతో భ్రువో ర్మధ్యాత్. జాత శ్చ కి మకరో దిత్యత ఆహ (స వా ఇత్యాది.) ఏవ మాత్మభువాఽఽదిష్టః పరిక్రమ్య గిరాం పతి" మిత్యంతేన దేవానాం ప్రక్ష్యమాణానాం దేవానాం. పూర్వజో, భగవా న్భవః సదాశివః, స చ జాతో రురోద. రోదనప్రకార మేవాహ నామానీత్యాదినా. ౮

(ఇతీతి.) మారోదీః రోదనం మాకురు, తే తవ. త్వ, దు క్తం కరోమీతి. ౯

నామకరణ మేవాహ (య దితి.) హే సురశ్రేష్ఠ. సోద్వేగః భయసహితో, బాలక ఇవ, యత్ యస్మా. త్త్వం. అరోదీః రోదన మకార్షీః, తతః రోదనా న్నిమిత్తభూతాత్, రుద్ర ఇతి నామ్నా. ప్రజాః, త్వా మభిదాస్యంతి అభివక్ష్యంతి. ౧౦

స్థానకరణ మాహ (హృదిత్యాదినా.) అహంకారాధిదేవతాత్వేన రుద్రస్య హృత్స్థత్వం. న త్వంతరాత్మతయా అసుః ప్రాణః, హృదాదీని స్థానాని, అగ్రే పూర్వమేవ, మయా కృతాని. ౧౧

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

మన్యు ర్మను ర్మహాకాలో మహా చ్ఛివ ఋతధ్వజః,
ఉరురేతా భవః కాలో వామదేవో ధృతవ్రతః. ౧౨

ధీర్వృత్తి రశనో మాచ నియు త్సర్పి రిళాఽమ్బికా,
ఇరావతీ సుధా దీక్షా రుద్రాణ్యో రుద్ర తే స్త్రియః. ౧౩

గృహా ణైతాని నామాని స్థానాని చ సయోషణః,
ఏభి స్సృజ ప్రజా బహ్వీః ప్రజానా మసి యత్పతిః. ౧౪

ఇత్యాదిష్ట స్స గురుణా భగవా న్నీలలోహితః,
సత్త్వాకృతిస్వభావేన ససర్జాఽఽత్మసమాః ప్రజాః. ౧౫

రుద్రాణాం రుద్రసృష్టానాం సమంతా ద్గ్రసతాం జగత్,
నిశామ్యాఽసంఖ్యశో యూథా న్ప్రజాపతి రశఙ్కత. ౧౬

ఏకదశస్థానస్థస్య పున స్స్థానభేదా న్నామభేదా నాహ (మన్యు రితి.) ౧౨

ధ్యాదయో రుద్రా ణ్యంతా ఏకాదశ. హే రుద్ర. తే, స్త్రియః పత్న్యః. ౧౩

(సయోషణః) సస్త్రీకః, ఏతాని, నామాని స్థానాని చ, గృహాణ, ఏభి స్స్థానై ర్నామభి శ్చ. యుక్త, స్త్వ, మాభి స్త్రీభి స్సహ, బహ్వీః ప్రజాః, సృజ, యతః, ప్రజాసర్గా, త్త్వ మపి ప్రజానాం పతి, రసి భవసి. ౧౪

(గురుణా) పిత్రా. భగవాన్ ఉత్పత్తిప్రలయాదిజ్ఞానవాన్, నీలలోహితః కుమారః, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, ఆదిష్టః ఆజ్ఞాపితః, సత్త్వ మాకృతి ర్యస్య తేన. సాత్త్వికేన స్వభావేన, ఆత్మనా సమాః తుల్యాః. ప్రజాః, ససర్జ. ౧౫

రుద్రేణ నీలలోహితకుమారేణ, సృష్టానాం రుద్రాణాం, కథంభూతానాం. జగత్ విశ్వం. సమంతా ద్గ్రసతాం, యూథాన్, సంఘాన్ అసంఖ్యశః, నిశామ్య దృష్ట్వా. ప్రజాపతిః, అశంకత. ఆశంక్యాహేత్యభిప్రాయః. ౧౬

అలం ప్రజాభి స్సృష్టాభి రీదృశీభి స్సురోత్తమ,
మయా సహ దహంతీభి ర్దిశ శ్చక్షుర్భి రుల్బణైః. ౧౭

తప ఆతిష్ఠ భద్రం తే సర్వభూతసుఖావహమ్,
తపసైవ యథాపూర్వం స్రష్టా విశ్వమిదం భవాన్. ౧౮

తపసైవ పరం జ్యోతి ర్భగవంత మధోక్షజమ్,
సర్వభూతగుణావాస మఞ్జసా విందతే పుమాన్. ౧౯

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవ మాత్మభువాఽఽదిష్టః పరిక్రమ్య గిరాం పతిమ్,
బాఢ మిత్యము మామంత్ర్య వివేశ తపసే వనమ్. ౨౦

ఉక్తి మేవాహ (అల మితి త్రిభిః.) హే సురోత్తమ రుద్ర, ఈదృశీభిః స్వతుల్యాభిః, సృష్టాభిః. ఉల్బణై శ్చక్షుర్భి ర్మయా సహ, దిశో దహంతీభిః ప్రజాభిః, అలమ్. ౧౭

అత స్తపః. ఆతిష్ఠ చర, తే, భద్ర మస్తు, తపః కథం భూతం, సర్వేషాం భూతానాం. సుఖ మావహతి ప్రాపయతీతి త త్తథోక్తం, తపః ప్రశంసతి (తపసైవేతి సార్ధేన) భవాన్ త్వం, ఇదం విశ్వం, యథాపూర్వం తపసైవ, స్రష్టా స్రక్ష్యతి. తపసైవ, పుమాన్, అంజసా సుఖేన. భగవంతం, విందతే ప్రాప్నోతి. కథంభూతం, అధోక్షజం అధఃకృతేంద్రియవ్యాపారం, నిర స్తప్రాకృతేంద్రియవ్యాపార మిత్యర్థః, సర్వభూతగుణావాసం సర్వేషాం భూతానాం, గుణానాం కల్యాణ గుణానాం చ. ఆవాసం ఆశ్రయం. అత్రాఽధోక్షజశబ్దేన అప్రాకృతేంద్రియతద్వ్యాపారతద్విషయ సంపత్తి స్సూచ్యతే. తథాహి శ్రూయతే "సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగంధ స్సర్వరస" ఇతి, అనేన భోగ్యతాతిశయ స్సూచ్యతే, గుణశబ్దేన ప్రాప్యత్వోపయికాః జ్ఞానశక్త్యాదయః కల్యాణగుణా వివక్షితాః. భగవచ్ఛబ్దేన ప్రాప్యవిశేషనిర్దేశః, భూతావాసశబ్దేన తదుపాసనస్య స్వస్వరూపానుగుణత్వం వ్యజ్యతే. ౧౮-౧౯

ఏవ మాదిష్టో రుద్రః కి మకరో దిత్యత్రాహ (ఏవ మితి.) ఆత్మభువా బ్రహ్మణా, ఏవ ముక్తప్రకారేణాఽఽదిష్టః, గిరాంపతిం బ్రహ్మాణం, పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృత్య, అముం గిరాంపతిం, బాఢం ఓ మిత్యామంత్ర్య, భవదాజ్ఞా మంగీకరో మీత్యుక్త్వేత్యర్థః, తపసే తపశ్చర్తుం. వన మరణ్యం. వివేశ ప్రవిష్టవాన్. ౨౦

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

అథాభిధ్యాయత స్సర్గం దశపుత్రాః ప్రజజ్ఞిరే,
భగవచ్ఛక్తియుక్తస్య లోకసంతానహేతవః. ౨౧

మరీచి రత్ర్యఙ్గిరసౌ పులస్త్యః పులహః క్రతుః,
భృగు ర్వశిష్ఠో దక్ష శ్చ దశమ స్తత్ర నారదః, ౨౨

ఉత్సఙ్గా న్నారదో జజ్ఞే దక్షో౽ఙ్గుష్ఠా త్స్వయంభువః.
ప్రాణా ద్వసిష్ఠ స్సంభూతో భృగు స్త్వచి కరా త్క్రతుః. ౨౩

పులహో నాభితో జజ్ఞే పులస్త్యః కర్ణయో రృషిః
అఙ్గిరా ముఖతో౽క్ష్ణో౽త్రి ర్మరీచి ర్మనసో౽భవత్. ౨౪

ధర్మ స్స్తనా ద్దక్షిణతో యత్ర నారాయణ స్స్వయమ్,
అధర్మః పృష్ఠతో యస్మా న్మృత్యు ర్లోకభయంకరః. ౨౫

హృది కామో భ్రువోః క్రోధో లోభ శ్చాధరచ్ఛదాత్,

అథ రుద్రాజ్ఞాపనానంతరం, పున స్సర్గం. ధ్యాయత శ్చింతయతః. దశపుత్రాః. ప్రజజ్ఞిరే జాతాః, ధ్యాయతః కథంభూతస్య, భగవచ్ఛక్తియుక్తస్య భగవతో యా శక్తిః లోకరచనాసామర్థ్యం తేన యుక్తస్య పుత్రా న్విశినష్టి లోకసంతానహేతవః లోకసంసృతివృద్ధికరాః, ఏతే దశపుత్రాః. ౨౧

కః కస్మా జ్జాత ఇత్యత్రాహ (మరీచి రిత్యాదిభి స్త్రిభిః.) భృగు స్త్వచి త్వచః. చర్మణో భృగు ర్జాత ఇత్యర్థః. కరాత్ హస్తాత్. నాభితః నాభేః, కర్ణాయోః కర్ణాభ్యాం, పులస్త్యఋషి ర్జాతః. ముఖతః ముఖాత్, అక్ష్ణః నేత్రాత్. అత్రి ర్జాతః. ౨౨-౨౪

(ధర్మ ఇతి.) పున స్సర్గం ధ్యాయత ఇత్యనుషంగః, దక్షిణతః స్తనాత్ ధర్మో జాతః, కథంభూతః, యత్ర ధర్మే, నారాయణః, స్వయం స్థితః తదధిదేవత్యర్థః. "ధర్మస్య ప్రభు రచ్యుత" ఇతి వచనాత్, పృష్ఠతః పృష్ఠాత్, జజ్ఞే, కథంభూతః, యస్మాత్ యత్ర అధర్మే. లోకభయంకరో, మృత్యు స్తిష్ఠతి మృత్యు రధర్మదేవతేత్యర్థః. ౨౫

(హృది) హృదయాత్. కామః, భ్రువోః భ్రూభ్యాం, క్రోధః, అధరచ్ఛదాత్ అధరోష్ఠాత్

అస్యా ద్వా క్సింధవో మేఢ్రా న్నిరృతిః పాయో రఘాశ్రయః, ౨౬

ఛాయాయాః కర్దమో జజ్ఞే దేవహూత్యాః పతిః ప్రభుః,
మనసో దేహత శ్చేదం జజ్ఞే విశ్వకృతో జగత్. ౨౭

వాచం దుహితరం తన్వీం స్వయంభూ ర్హరతీం మనః,
అకామాం చకమే క్షత్త స్సకామ ఇతి న శ్శ్రుతమ్. ౨౮

త మధర్మే కృతమతిం విలోక్య పితరం సుతాః,
మరీచిముఖ్యా మునయో విశ్రమ్భా త్ప్రత్యబోధయన్. ౨౯

నైత త్పూర్వైః కృతం త్వద్య న కరిష్యంతి యే పరే.
య త్త్వం దుహితరం గచ్ఛే దనిగృహ్యాఽఙ్గజం విభుః. ౩౦

లోభః, ఆస్యాత్ ముఖాత్, వాక్ వాగధిష్ఠాతృదేవతా. మేఢ్రాత్. సింధవః. పాయో ర్గుదాత్. అఘాశ్రయః పాపాధిష్ఠాతా నిరృతిః. ౨౬

(ఛాయాయాః) దేహచ్ఛాయాయాః, కర్దమః, కథంభూతః, దేవహూత్యాః స్వాయంభువమనుకన్యాయాః పతిః, ప్రభుః, జితేంద్రియః, అవాంతరకథాం స్తోతు ముపసంహరతి (మనస ఇతి.) మనసో, దేహత శ్చ, ఏవ ముక్తరీత్యా, విశ్వకృతః బ్రహ్మణ స్సకాశా. జ్జగ జ్జజ్ఞే. ౨౭

వాక్ప్రసంగా దవాంతరకథాం స్తౌతి (వాచ మిత్యాదినా, తాం దిశ ఇత్యంతేన,) స్వయంభూః బ్రహ్మ. స్వదుహితరం, తన్వీం స్త్రీరూపాం, మన శ్చిత్తం, హరంతీం, స్వయ మకామయమానాం, వాచం వాగధిష్ఠాయినీం దేవతాం, స్వయం సకామః చకమే ఐచ్ఛత్, ఇతి. నః అస్మాభి శ్శ్రుతమ్. ౨౮

అధర్మే దుహితృకామనారూపే ప్రత్యవాయకరే కర్మణి. కృతా ఉత్పన్నా మతి ర్యస్య తం. పితరం బ్రహ్మాణం, విలోక్య మరీచిప్రభృతయః పుత్రాః, మునయః, విశ్రమ్భాత్ పితరి విశ్వాసాధిక్యాత్. పితరం ప్రత్యబోధయన్ జ్ఞాపితవంతః. ౨౯

అవబోధనప్రకార మేవాహ (నైత దితి,) పూర్వై రేత న్న కృతం, అద్యనకృతం, అద్య న కుర్వంతి అపరే భావినో లోకా, న కరిష్యంతి, కిం తత్తదిత్యత ఆహ. స్వయం, ప్రభుః ధర్మమర్యాదాపాలన తసమర్థ స్త్వం, అంగజం కామ, మనిగృహ్య, స్వాం దుహితరం గచ్ఛే దితి యత్. ౩౦

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

తేజీయసా మపి హ్యేత న్న సుశ్లోక్యం జగద్గురో,
యద్వృత్త మనుతిష్ఠ న్వై లోకః క్షేమాయ కల్పతే ౩౦

తస్మై నమో భగవతే య ఇదం స్వేన శోచిషా,
ఆత్మస్థం వ్యఞ్జయామాస స ధర్మం పాతు మర్హతి. ౩౨

స ఇత్థం గృణతః పుత్రా న్పురో దృష్ట్వా ప్రజాపతీన్,
ప్రజాపతిపతి స్తన్వం తత్యాజ వ్రీడిత స్తదా. ౩౩

తాం దిశో జగృహు ర్ఘోరాం నైహారం యద్విదు స్తమః,

తేజీయసాం అస్మాకం నైత త్ప్రీత్యవాయకర మిత్యత ఆహ (తేజీయసా మితి.) హే జగద్గురో జగన్మర్యాదాపాలక, తేజీయసాం తేజిష్ఠానా మపి, ఏతత్, న సుశ్లోక్యం న శ్లాఘ్యం. కుతః. హి యస్మాత్, ఏషాం శ్రేష్ఠానాం, వృత్త మాచార, మనుతిష్ఠన్, లోకః జనః, క్షేమాయ కల్పతే. తథా చ గీయతే - య ద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్త దేవేతరో జనః. స య త్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తత ఇతి. ౩౦

ఏవం పితరం ప్రబోధ్య త మేతస్మా ద్ధర్మా న్నివర్తయితుం భవా నేవ సమర్థః నాన్య ఉపాయో స్తీతి తస్మై నమస్కుర్వంత స్తస్మై విజ్ఞాపయామాసురిత్యాహ (తస్మై నమ ఇతి.) తస్మై భగవతే నమః, యో భగవాన్, ఆత్మస్థం ఆత్మని నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశావత్యా స్థితం, చేతనాచేతనాత్మకం. ఇదం జగ, త్స్వేన శోచిషా సంకల్పరూపజ్ఞానేన, వ్యంజయామాస విభక్తనామ రూపాపన్నత్వేన వ్యక్త మకరోత్, సః కృత్స్నజగత్కారణభూతః, పరమాత్మా. ధర్మం అధర్మా న్నివృత్తిరూపం ధర్మం, పాతుం రక్షితుం, అర్హతి. ౩౨

ఏవ ముక్తవత్సు పుత్రేషు పితా కిమకరో దిత్యత ఆహ (స ఇతి.) ఇత్థ ముక్తరీత్యా, పురః అగ్రే, గృణతః భాషమాణాన్ ప్రజాపతీన్, పుత్రాన్, దృష్ట్వా. ప్రజాపతీనాం మరీచ్యాదీనాం, పతిః. బ్రహ్మా, వ్రీడితః లజ్జితః, తదా తన్వం తనుం, తత్యాజ త్యక్తవాన్. ౩౩

తాం త్యక్తాం, ఘోరాం, తనుం, దిశః, జగృహుః గృహీతవత్యః, కుతఏతత్ జ్ఞాయత

కదాచి ద్ధ్యాయత స్స్రష్టు ర్వేదా ఆసం శ్చతుర్ముఖాత్,
కథం స్రక్ష్యా మ్యహం లోకా న్సమవేతా న్యథాపురా. ౩౪

చాతుర్హోత్రం కర్మతంత్ర ముపవేదనయై స్సహ,
ధర్మస్య పాదా శ్చత్వార స్తథై వాఽఽశ్రమవృత్తయః. ౩౫

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

స వై విశ్వసృజా మీశో వేదాదీ న్ముఖతోఽసృజత్,
యద్య ద్యేనాఽసృజ ద్దేవ స్త న్మే బ్రూహి తపోధన. ౩౬

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఋగ్యజుస్సామాథర్వాఖ్యా న్వేదా న్పూర్వాదిభి ర్ముఖైః,

ఇత్యత్రాహ - య ద్వ్యక్తాం తను మేవ, తమోరూపం నీహారం, విమః జానీయుః, అత్ర తనుత్యాగో నామ కాముకత్వభావత్యాగ ఏవ తద్గ్రహణం నామ తద్భావగ్రహణ మేవ, భావస్య తనుశబ్దేన నిర్దేశ స్తు, తనువ ద్విశేషణతయా వేదితవ్యమ్. తనుత్యాగానంతరం బ్రహ్మా కి మకరో దిత్యత్రాహ - (కదాచి దితి.) సమవేతాన్ సంగతాన్, లోకాన్ యథాపురా పూర్వకల్పవత్, కథ మహం స్రక్ష్యామీతి కదాచి ద్ధ్యాయత శ్చతుర్ముఖా ద్వేదా ఋగాదయ, ఆసన్. ఆవిర్భూతాః, చాతుర్హోత్రం చతుర్హోతృశబ్దవాచ్య మంత్రవేద్యం, చతుర్ణాం హోతౄణాం సంబంధి వా, స్రష్టుః కర్మతంత్రం. యజ్ఞవిస్తారః ఉపవేదాః ఆయుర్వేదాదయః, తే చ, న్యాయా శ్చ తై స్సహ, ధర్మస్య. చత్వారః పాదాః "తప స్సత్యం దయా శౌచ మితి" ప్రథమస్కంధోక్తాః పాదాః ఆశ్రమా, స్తద్వృత్తయ శ్చ. ఆస న్నితి పూర్వేణా ఽన్వయః. ౩౪-౩౫

ఏవం సామాన్యేన వేదాదీనాం సర్గేఽభిహితే, తేషాం మధ్యే కస్య కస్మా న్ముఖా దుత్పత్తి రితి వివిత్సయా పృచ్ఛతి విదురః (స వా ఇతి.) విశ్వసృజాం ప్రజాపతీనా మీశః పతి, స్సః బ్రహ్మా, వేదాదీ, న్ముఖతోఽసృజ దితి జ్ఞాత మస్మాభిః, ఇదం తు న జ్ఞాయతే. దేవః బ్రహ్మా యేన యేన, యద్య, దసృజ దితి, హే తపోధన, త, న్మే మహ్యం, వద. ౩౬

ఏవ మాపృష్టో మునిః క్రమేణ పూర్వాదిభ్యో ముఖేభ్యః ఋగాదీ నసృజ దిత్యాహ (ఋగిత్యాది.) పూర్వాదిభి ర్ముఖై ర్ముఖేభ్యః చాతుర్హోత్రక్రమ మాహ (శస్త్ర మితి.) శస్త్రమత్ర

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

శస్త్ర మిజ్యాం స్తుతిస్తోమం ప్రాయశ్చిత్తం వ్యధాత్క్రమాత్. ౩౭

ఆయుర్వేదం ధనుర్వేదం గాంధర్వం వేద మాత్మభూః,
స్థాపత్యం చాఽసృజ ద్వేదం క్రమా త్పూర్వాదిభి ర్ముఖైః. ౩౮

ఇతిహాసపురాణం చ పంచమం వేద మీశ్వరః,
సర్వేభ్య ఏవ వక్త్రేభ్య స్ససృజే సర్వదర్శనః. ౩౯

షోడశ్యుక్థౌ పూర్వవక్త్రా త్పురీష్యగ్నిష్టుతా వథ,
అప్తోర్యామాతిరాత్రౌ చ వాజపేయం సగోసవమ్. ౪౦

గీతమంత్రస్తోత్రం, తత్, హోత్రా కర్తవ్యత్వేన హోత్ర మిత్యుచ్యతే. ఇజ్యా ఆధ్వర్యవం, స్తుతిస్తోమం, స్తుతి స్సంగీతరూపం స్తోత్రం, స్తోమం తదర్ధ మృక్సముదాయం, "త్రివృత్స్తోమో భవతీ" త్యాదివిహితం, తదుద్గాత్రప్రయోజ్య త్వేనౌద్గాత్ర మిత్యుచ్యతే స్తుతయే స్తోమ మితి చతుర్థీసమాసః, ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మణా ప్రయోజ్యం, ఏతాని చత్వారి, క్రమా త్పూర్వాదిముఖేభ్యో, వ్యధాత్ అసృజత్. ౩౭

ఉపవేదక్రమ మాహ (ఆయుర్వేద మితి.) ఆయుర్వేదం భిషక్తంత్రం, ధనుర్వేదం ధనుర్విద్యాం, గాంధర్వం భరతతంత్రం, స్థాపత్యం వేదం శిల్పశాస్త్రం. పూర్వాదిభి ర్ముఖైః, క్రమా దసృజత్. ౩౮

పంచమవేదస్య తు సర్వేభ్యో ముఖేభ్య ఉత్పత్తి మాహ (ఇతిహాసేతి.) ఇతిహాసా శ్చ పురాణాని చ తేషాం సమాహారః, పంచమవేదాఖ్య మితిహాసపురాణం, సర్వదర్శనః సర్వజ్ఞః, ఈశ్వరో బ్రహ్మ, సర్వేభ్యో ముఖేభ్య స్ససృజే. ౩౯

కర్మతంత్ర మాహ (షోడశ్యుక్థా దితి.) షోడశ్యుక్థశబ్దౌ షోడశ్యుక్థనామకసంస్థా విశిష్టకర్మపరౌ, పురీషిచయనః, అగ్నిష్టుత్, అగ్నిషోమః, అప్తోర్యామశ్చ, అతిరాత్ర శ్చ, తౌ కర్మ విశేషౌ, గోసవేన సహితం సగోసవం, వాజపేయం షోడశ్యుక్థౌ పూర్వముఖాత్ పురీష్యగ్నిష్టుతౌ దక్షిణముఖాత్, అప్తోర్యామాతిరాత్రౌ పశ్చిమాత్, గోసవవాజపేయా వుత్తరతః, అసృజ దిత్యర్థః. ౪౦

విద్యా దానం తప స్సత్యం ధర్మ స్యేతి పదాని చ.
ఆశ్రమాం శ్చ యథాసంఖ్య మసృజ త్సహ వృత్తిభిః. ౪౧

సావిత్రం ప్రాజాపత్యం చ బ్రాహ్మం చాథ బృహ త్తథా,
వార్తాసంచయశాలీనశిలోఞ్ఛ ఇతి వై గృహే. ౪౨

వై ఖానసా వాలఖిల్యౌదుమ్బరాః ఫేనపా వనే,

ధర్మస్య పాదానా మాశ్రమాణాం చ క్రమ మాహ- విద్యాదానాదీని ధర్మస్య చత్వారి పదాని, బ్రహ్మచర్యాదీం శ్చతుర ఆశ్రమాం శ్చ, యథాసంఖ్యం వృత్తిభి స్సహ పూర్వాదిభ్యో ముఖేభ్యః అసృజత్. నను, తప స్సత్యం దయా శౌచ మితి ప్రథమస్కంధే దయాశౌచయోః పాదత్వం కీర్తితం, అత్ర తు విద్యాదానయో రితి విరోధః, మైవం. దయాశౌచయో ర్విద్యాదానకార్యత్వా త్కారణశబ్దం కార్యే ఉపచర్య తథోక్త మిత్యవిరోధాత్. శౌచం హీశ్వరజ్ఞానకార్యం "క్షేత్రజ్ఞ స్యేశ్వరజ్ఞానా ద్విశుద్ధిః పరమా మతే" తి స్మృతేః. ఏవం "భూతాభయప్రదానస్య కలాం నార్హంతి షోడశీ" మితి పూర్వోక్తరీత్యా దయయైవ హి భూతాభయప్రదానం. అతో న విరోధః. ౪౧

కా ఏతా వృత్తయః, యా ఆశ్రమై స్సహ జాతా ఇత్యపేక్షాయాం వృత్తీ ర్వదం స్తాసా మవాంతరభేదాం శ్చాహ (సావిత్ర మితి ద్వాభ్యామ్.) సావిత్రం బ్రహ్మచర్యం స్త్రీసంగవిరహాదిరూపం, ఉపనయనా దారభ్య గాయత్రీ మధీయానస్య త్రిరాత్రం ప్రాజాపత్యం. వ్రతాన్యాచరత స్సంవత్సరం బ్రాహ్మం, వేదగ్రహాంతం బృహ, నైష్ఠికం ఏతాః బ్రహ్మచర్యాశ్రమవృత్తయః, వార్తా అనిషిద్ధ కృష్యాదివృత్తిః, సంచయో యావజ్జీవనం వృత్తిః, శాలీన మయాచితవృత్తిః, శిలం కణికా ద్యార్జనం. ఉంఛః కణశ ఆదానం. ఉభయ మేకా వృత్తిః, ఏకవచన మార్షం, సమాహారద్వంద్వే తు పుంస్త్వ మార్షం వేదితవ్యం, ఏతే గృహే గృహాశ్రమవృత్తయ ఇత్యర్థః. ౪౨

వనస్థితా శ్చతుర్విధా ఇత్యాహ (వైఖానసా ఇత్యాదినా.) వై ఖానసాః అకృష్టపచ్యాశినః, వాలఖిల్యాః లబ్ధే నవే నవే అన్నా ద్యే పురాణపరిత్యాగినః, ఉదుమ్బరాః ప్రాతరుత్థాయ యాం దిశం ప్రథమం పశ్యన్తి తత ఆహృతైః ఫలాదిభి ర్జీవంతః, ఫేనపాః స్వయం జీర్ణాశినః, వనే, ఏతే వనవాసిన ఇత్యర్థః. తుర్యాశ్రమస్థానా మపి చాతుర్విధ్య మాహ (న్యాస ఇతి.) కుటీచకః స్వాశ్రమ ధర్మప్రధానః, బహూదకః కర్మోపసర్జనీకృత్య జ్ఞానప్రధానః, హంసో జ్ఞానాభ్యాసనిష్ఠః, నిష్క్రియః పరమహంసః ప్రాప్తత త్త్వః, ప్రవృత్తిధర్మహీనత్వా న్నిష్క్రియ ఇత్యుక్తం, న తు నివృత్తిధర్మ

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

న్యాసే కుటీచకః పూర్వం బహూదోహం సనిష్క్రియౌ. ౪౩

ఆన్వీక్షికీ త్రయీ వార్తా దండనీతి స్తథైవ చ,
ఏవం వ్యాహృతయ శ్చాస న్ప్రణవో యస్య దహ్రతః. ౪౪

తస్యోష్ణిగాసీ ల్లోమభ్యో గాయత్రీ చ త్వచో విభోః,
త్రిష్టు ర్మాంసా త్స్నుతోఽనుష్టు బ్జగత్యస్య ప్రజాపతేః. ౪౫

మజ్జాయాః పఙ్క్తి రుత్పన్నా బృహతీ ప్రాణతోఽభవత్,
స్పర్శ స్తస్యాఽభవ జ్జీవః స్వరో దేహ ఉదాహృతః. ౪౬

రాహిత్య మప్యనేనోచ్యతే. విద్యాంగత్వేన తస్యాఽవశ్య మనువర్తనీయత్వాత్. న్యాసే, ఏతే సన్న్యాసాశ్రమే స్థితాః. ౪౩

నయాదీనాం పూర్వోత్పత్తిక్రమేణోత్పత్తి మాహ (ఆన్వీక్షకీతి.) ఆత్మానాత్మవివేకవిద్యా మోక్షఫలా త్రయీ కర్మవిద్యా స్వర్గాదిఫలా వార్తా కృష్యాదిరూపా జీవనఫలా, దండనీతి రర్థఫలా. అథ వ్యాహృతీనాం క్రమమాహ (ఏవ మితి.) ఏవం పూర్వాదిముఖక్రమేణైవ, వ్యాహృతయ శ్చాస న్నిత్యర్థః, భూర్భువస్స్వ రితి వ్యస్తా స్తిస్రో వ్యాహృతయః, సమస్తా చతుర్థీ వ్యాహృతిః, తథా చాహాఽఽశ్వలాయనః "ఏవం వ్యాహృతయః ప్రోక్తా వ్యస్తా స్సమస్తా ఇతి" యద్వా "మహ ఇతి చతుర్థీ వ్యాహృతిః తథాచ శ్రుతిః "భూర్భువస్స్వ రిత్యేతా స్తిస్రో వ్యాహృతయః, తాసా ముహస్మై తాం చతుర్థీం. మహాచమస్యః ప్రవేదయతే, మహ ఇతి ఏవం ముఖోత్పన్నానాం పూర్వాదిముఖక్రమ మభిధాయాఽథాఽన్యేభ్యోపి శరీరదేశేభ్యోఽన్యేషా ముత్పత్తిమాహ (ప్రణవో యస్య దహ్రత ఇత్యాదినా.) యస్య బ్రహ్మణః, దహ్రితః హృదయాకాశాత్, ప్రణవ ఆస. ౪౪

(తస్య) బ్రహ్మణః, లోమభ్యః, ఉష్ణిగాఖ్యం ఛంద ఆసీత్. అక్షరాణా మియత్తా ఛందః, విభో ర్బ్రహ్మణః త్వచః, గాయత్రీఛందః, మాంసా త్త్రిష్టుప్. స్నుతః స్నాయోః, అనుష్టుప్, ప్రజాపతేః అస్థ్నః జగతీ. ౪౫

(మజ్జాయాః పంక్తిః ఉత్పన్నా) ప్రాణాత్, బృహతీ అభవత్. తస్య బ్రహ్మణః జీవః స్పర్శః కారణశబ్దః కార్యే ఉపచరితః, ఏవ మగ్రేపి, దేహః స్వరః దేహా త్స్వర ఉత్పన్నః. ౪౬

ఊష్మాణ ఇంద్రియా ణ్యాహు రంతస్థా బల మాత్మనః,
స్వరా స్సప్త విహారేణ భవంతి స్మ ప్రజాపతేః. ౪౭

శబ్దబ్రహ్మాత్మన స్తాత వ్యక్తావ్యక్తాత్మనః పరః,
బ్రహ్మ చాఽఽభాతి వితతో నానాశక్త్యుపబృంహితః. ౪౮

తతోఽపరా ముపాదాయ స సర్గాయ మనో దధే.
ఋషీణాం భూరివీర్యాణా మపి సర్గ మవిస్తృతమ్. ౪౯

జ్ఞాత్వా తద్వృద్ధయే భూయ శ్చింతయామాస కౌరవ,

(ఇంద్రియాణి) ఇంద్రియేభ్యః, ఊష్మాణః, ఆత్మనో బ్రహ్మణః. బలం అంతస్థాః తస్మాత్తే ఉత్పన్నా ఇత్యర్థః, "కాదయో మావసానా స్పర్శాః, అచ స్స్వరాః, శషసహా ఊష్మాణః, యరలవా అంతస్థా ఇతి వైయాకరణోక్తరీత్యా స్పర్శాదయ శ్శబ్దాః ప్రయుక్తాః, ప్రజాపతే, ర్విహారేణ క్రీడయా. సప్తస్వరాః, షడ్జఋషభగాన్ధారపంచమధైవతనిషాదాః, భవంతి స్మ అభవ న్నిత్యర్థః. ౪౭

ఏవం వర్ణానా ముత్పత్తి మభిధాయాఽథ తస్మా దేతద్బ్రహ్మనామరూప మన్నం చ జాయత ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా శబ్దార్థరూపప్రపంచాత్మకే బ్రహ్మణి అర్థరూపస్య బ్రహ్మణో దేవాదిరూపేణ యథావితతత్త్వ మేవం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నాకారాది వర్ణసంఘాతాత్మకశబ్దబ్రహ్మణోపి వితతత్త్వ మస్తీత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మాత్మన ఇతి.) శబ్దాత్మకం బ్రహ్మ ఆత్మా శరీకం యస్య. తస్మాచ్ఛబ్దబ్రహ్మాభివ్యక్తిస్థానస్య తచ్ఛరీరత్వా చ్ఛబ్దబ్రహ్మాపి తచ్ఛరీర మేవేత్యభిప్రాయేణ శబ్దబ్రహ్మాత్మన ఇత్యుక్తం, వ్యక్తావ్యక్తాత్మనః చతుర్ముఖశరీరేపి చతుర్వింశతితత్త్వసంభవా ద్వ్యక్తావ్యక్తత్వం, ఏవంభూతా చ్చతుర్ముఖాత్. హే తాత, పరః అర్థాత్మకా దన్యః, బ్రహ్మ శబ్దాత్మకో బ్రహ్మాపి, వితతః శ్రుతిస్మృతీతిహాసాదిరూపేణ ప్రకృతిప్రత్యయపదవాక్యాదిరూపేణ తత్తద్భాషారూపేణ చ విస్తృతః, నానాశక్త్యుపబృంహితః, అత్ర శక్తిశబ్దేనాఽర్థోపమానసామర్థ్యరూపాభిలక్షణాగౌణ్యాదిరూపా వృత్తయ ఉచ్యంతే, నానాశక్తిభిః అభిధాదిభిః, ఉపబృంహితః. ౪౮

వర్ణస్వరసర్గానంతరం కి మకరో దిత్యత్రాహ (తత ఇత్యర్ధేన.) శబ్దబ్రహ్మాత్మకతన్వాః అపరాం తనుం, ఉపాదాయ స్వీకృత్య. సృష్ట్యర్థం మనో దధే ధృతవాన్, మనసా అచింతయ దిత్యర్థః. ౪౯

కేయ మపరా తనుః, యా ముపాదయ మనో దధే, కీదృశీ వా సా చింతేత్యపేక్షాయాం

(బ్రహ్మణః అవయవేభ్యః కుమారాదీనాం సృష్టిః)

అహో అద్భుత మేత న్మే వ్యాపృత స్యాపి నిత్యదా. ౧౦

న హ్యేధన్తే ప్రజా నూనం దైవ మత్రవిఘాతుకమ్,
ఏవం యుక్తకృత స్తస్య దైవం చాపేక్షత స్తదా. ౫౧

కస్య రూప మభూద్ద్వేధా యత్కాయ మభిచక్షతే,
తాభ్యాం రూపవిభాగాభ్యాం మిథునం సమపద్యత. ౫౨

యస్తు తత్ర పుమా న్సోఽ భూ న్మను స్స్వాయంభువస్స్వరాట్,
స్త్రీయాసీ చ్ఛతరూపాఖ్యా మహిష్యస్య మహాత్మనః. ౫౩

ఋషీణా మిత్యాదినా "స్త్రీయాసీ చ్ఛతరూపాఖ్యే త్యంతేన తత్ప్రపంచయతి, తావ చ్చింతాప్రకార మాహ (ఋషీణా మితి.) భూరివీర్యం ప్రజననసామర్థ్యం యేషాం, తేషా మపి ఋషీణాం. సర్గ మవిస్తృతం. జ్ఞాత్వా దృష్ట్వా, తద్వృద్ధయే సర్గవృద్ధయే. భూయః పునః, చింతయామాస హే కౌరవ. ౫౦

కి మితీత్యత ఆహ (నహీతి.) నిత్యదా సర్వదా, వ్యాపృతస్యాపి ప్రజాసర్గే వ్యాపారం కుర్వతో, మే మమ సకాశాత్, ప్రజాః న హ్యేధంతే న వర్ధంతే, ఏతత్, అద్భుత మహో ఆశ్చర్యం ఖలు, అత్ర ప్రజావృద్ధౌ, దైవం విఘాతుకం ప్రతిబంధకం. నూనం నిశ్చయః. ౫౧

ఏవం యుక్తకృతః ఉచితచింతనరూపయుక్తం కుర్వతః, దైవం దేవానుకూల్యం. చాపేక్షతః అపేక్షమాణస్య. తస్య. కస్య బ్రహ్మణో, రూపం ద్వేధా అభూత్ ప్రాక్తనే రూపే సత్యేవ ద్వితీయం రూప మభూత్, ప్రాక్తనేన సహ ద్వే రూపే భవత ఇత్యభిప్రేత్య ద్వేధాఽభూ దిత్యుక్తం, రూపస్య ద్విధాభవనం దేవాసురాదిసృష్టౌ ప్రభావత్వలోలుపత్వాదిభావగ్రహణవ న్నభావ గ్రహణం, కిం తు తస్య శరీర మేవ ద్విధాభూత మిత్యావేదయితుం రూపం విశినష్టి (యత్కాయ మితి) యత్ యద్రూపం, కాయం శరీర మితి, అభిచక్షతే వ్యాహరంతి. ౫౨

(తాభ్యాం.) రూపస్య విభాగాభ్యాం విభక్తాభ్యాం రూపాభ్యా మిత్యర్థః మిథునం స్త్రీపుంసాత్మకం ద్వంద్వ మభూ దిత్యర్థః తత్ర మిథునే, యః పుమాన్, సః మనుః స్వాయంభువః స్వాయంభువమ న్వాఖ్యః, స్వరాట్ సార్వభౌమః అభూత్, యా స్త్రీ సా, అస్య మహాత్మనః మహాబుద్ధేః, స్వాయం భువమనోః, మహిషీ భార్యా, శతరూపాఖ్యా. అభూత్. ౫౩

తదా మైథునధర్మేణ ప్రజా హ్యేధాం బభూవిరే,
స చాపి శతరూపాయాం పంచాపత్యా న్యజీజనత్. ౫౪

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ తిస్రః కన్యా శ్చ భారత,
ఆకూతి ర్దేవహూతి శ్చ ప్రసూతిరితి సత్తమ. ౫౫

ఆకూతిం రుచయే ప్రాదా త్కర్దమాయ తు మధ్యమామ్,
దక్షాయాదాత్ప్రసూతిం చ యత ఆపూరితం జగత్. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

తతః ప్రభృతి కి మాసీ జ్జ్ఞాత శ్చ మనుః కి మకరో దిత్యత్రాహ (తదేత్యాదియావదధ్యాయ పరిసమాప్తి.) తదా మనుశతరూపాప్రాదుర్భావప్రభృతికాలే, మైథునధర్మేణ ప్రజాః ఏధాం బభూవిరే అవర్ధంతేత్యర్థః (స చేతి.) స చాపి స్వాయంభువమనురపి, శతరూపాయాం స్వభార్యాయాం, అపత్యాని పంచ అజీజనత్ జనయామాస. ౫౪

అపత్యశబ్దస్య సాధారణత్వా త్తత్ర స్త్రీ పుంసవిభాగ మాహ (ప్రియవ్రతేతి) ప్రియవ్రతోత్తాన పాదౌ పుత్రౌ, ఆకూతిదేవహూతిప్రసూత్యాఖ్యా స్తిస్రః కన్యా శ్చ అజీజన దితి పూర్వేణాన్వయః. ౫౫

(రుచయే) రుచ్యాఖ్యాయ మునయే, ప్రథమాం, కర్దమాయ మధ్యమాం, దేవహూతిం, దక్షాయ ప్రసూతిం, అదాత్ దత్తవాన్, యతః యాభ్యః ఆకూత్యాదిభ్యః, ఉత్పన్నాభిః ప్రజాభిః, కృత్స్నం జగత్, ఆపూరితం, బహుసంతానకర్యః కన్యా ఇత్యర్థః. ౫౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

నిశమ్య వాచం వదతో మునేః పుణ్యతమాం నృప,
భూయః పప్రచ్ఛ కౌరవ్యో వాసుదేవ కథాఽఽదృతః. ౧

స వై స్వాయంభువ స్సమ్రాట్ప్రియః పుత్ర స్స్వయంభువః,
ప్రతిలభ్య ప్రియాం పత్నీం కిం చకార తతో మునే. ౨

చరితం తస్య రాజర్షే రాదిరాజస్య సత్తమ,
బ్రూహి మే శ్రద్ధధానాయ విష్వక్సేనాశ్రయో హ్యసౌ. ౩

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవ మతీతాధ్యాయాంతే సహజానే ర్మనో ర్జన్మని తచ్చరిత్రే చ సంగ్రహేణాఽభిహితే స్వాయంభువః స్వరాట్ మహాత్మన ఇతి విశేషణసూచితతచ్చరితవిస్తారవివిత్సయా విదురః పృచ్ఛతీత్యాహ శుకః (నిశమ్యేతి.) వదతః గదతః, మునేః మైత్రేయస్య, పుణ్యతమాం వాచం, నిశమ్య శ్రుత్వా, హేనృప రాజన్, కౌరవ్యో విదురః, వాసుదేవకథాయాం ఆదృతః, కర్తరి క్తః, ఆదరణయుక్తః, భూయః పునః, పప్రచ్ఛ పృష్టవాన్. ౧

విదురప్రశ్నప్రకార మేవాహ. (స వా ఇతి త్రిభిః) స్వయంభువః బ్రహ్మణః, ప్రియః పుత్రః, పుత్రాణాం మధ్యే అయం నిరతిశయప్రీతివిషయ ఇతి భావః. సమ్రాట్ సార్వభౌమః, సః స్వాయంభువః మనుః, ప్రియాం పత్నీం శతరూపాం ప్రతిలభ్య లబ్ధ్వా, తతః కి మకరోత్, హే మునే మైత్రేయ. ౨

ప్రకృతమనుసర్గప్రశ్నం విహాయ కి మితి మనుచరితం పృచ్ఛసీత్యాశంకాం నిరాకుర్వన్ పృచ్ఛతి (చరిత మితి.) హే సత్తమ, ఆదిరాజస్య తస్య రాజర్షే ర్మనో శ్చరితం, శ్రద్ధధానాయ శ్రద్ధధతే, మే మహ్యం, బ్రూహి కథయ, హి యస్మాత్, అసౌ మనుః, విష్వక్సేనాశ్రయః విష్వక్సేనో హరి స్స ఏవాఽఽశ్రయో యస్య తథోక్తః, భగవద్భక్తత్వా త్తచ్చరిత్ర మవశ్యం శ్రోతవ్య మితి తచ్చరిత్రం ప్రష్టవ్య మేవేతి భావః. ౩

శ్రుతస్య పుంసాం సుచిరశ్రమస్య నన్వఞ్జసా సూరిభి రీడితోఽర్థః,
తత్తద్గుణానుశ్రవణం ముకుందపాదారవిందం హృదయేషు యేషామ్. ౪

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ఇతి బ్రువాణం విదురం వినీతం సహస్రశీర్ష్ణ శ్చరణోపధానమ్,
ప్రహృష్టరోమా భగవత్కథాయాం ప్రణీయమానో ముని రభ్యచష్ట. ౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

యదా స్వభార్యయాసాకం జాత స్స్వాయంభువో మనుః,
ప్రాంజలిః ప్రణత శ్చేదం వేదగర్భమభాషత. ౬

నన్వేవం తర్హి సాక్షా ద్భగవచ్చరిత్ర మేవ ప్రష్టవ్యం కిం భాగవతచరిత్రానుప్రశ్నే నేత్యాఽఽశంక్యాహ (శ్రుతస్యేతి.) సుచిరశ్రమస్య సుచిరం శ్రమో యస్మిన్ తస్య చిరకాలపరిశ్రమార్జితస్య, పుంసాం, శ్రుతస్య అధ్యయనస్య, అర్థః ప్రయోజనం, సూరిభిః విద్వద్భిరయ మేవేతి, ఈడిత స్తుతః, కిం తత్ యత్సూరిభి రీడిత మిత్యత్రాహ - యేషాం హృదయేషు ముకుందపదారవింద ముపాస్యతే, తేషాం భాగవతానాం, గుణానుశ్రవణ మితి య త్త దిత్యర్థః. భగవద్గుణవద్భాగవతగుణా అపి శ్రోతవ్యా ఏవేత్యభిప్రాయః. ౪

ఏవం వైదురికప్రశ్న మాశ్రుత్య ముని రభ్యభాషతేత్యాహ శుకః (ఇతీతి.) ఇతి ఉక్త ప్రకారేణ, బ్రువాణం పృచ్ఛంతం, వినీతం వినయాదిసంపన్నం. సహస్రశీర్ష్ణః పరమపురుషస్య "సహస్రశీర్షా పురుష" ఇతి శ్రుతేః. చరణౌ ఉపధీయేతే అస్మి న్నితి చరణోపధానం భగవత్పాదపీఠం, భగవత్ప్రియోఽసౌ విదురః, అత, స్తస్య శిరస ఉపరి, భగవాన్ శ్రీపాదౌ ప్రసారయతీత్యర్థః, ఏవం భూతం విదురం ప్రతి ముని ర్మైత్రేయః, అభ్యచష్ట అభ్యభాషత, కథంభూతః, భగవత్కథాయాం, ప్రణీయమానః ప్రవర్త్యమానః. అతఏవ ప్రహృష్టాని ఉదంచితాని రోమాణి యస్య స తథోక్తః. ౫

అభిభాషణ మేవాహ (యదేత్యాదినా.) యదా, స్వభార్యయా శతరూపయాసహ, యం స్వాయం భువో మను, రుత్పన్న. స్తదాఽయం మనుః, ప్రణతః నమ్రో, భూత్వా ప్రాంజలి, రేనం వేదగర్భం, బ్రహ్మాణం ప్రతి. అభాషత. ౬

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

త్వ మేవ ఏకో భూతానాం జన్మకృద్వృత్తిదః పితా,
అథాపి నః ప్రజానాంతే శుశ్రూషా కేన వా భవేత్. ౭

తద్విధేహి నమ స్తుభ్యం కర్మస్వీడ్యాత్మశక్తిషు,
యత్కృతే హి యశోవిష్వగముత్ర చ భవే ద్గతిః. ౮

బ్రహ్మోవాచ —

ప్రీత స్తుభ్య మహం తాత స్వస్తి స్తాద్వాం క్షితీశ్వర,
యన్నిర్వ్యళీకేన హృదా శాధి మే త్యాత్మనార్పితమ్. ౯

ఏతావత్యాత్మజై ర్ధీర కార్యా హ్యపచితి ర్గురౌ,
శక్త్యా ప్రమత్తై ర్గృహ్యేత సాదరం గతమత్సరైః. ౧౦

(త్వ మితి.) సర్వేషాం భూతానాం, త్వ మేక ఏవ. పితా జన్మ కృ. ద్వృత్తిదః పోషక శ్చ. అతో, యద్య ప్యన్యాపేక్షా నాస్తి, తథాప్యస్మాకం, తే శుశ్రూషా పరిచర్యా. కేన కర్మణా భవేత్ తద్విధేహీ త్యుత్తరేణాఽన్వయః. హే ఈడ్య, ఆత్మశక్తిషు ఆత్మశక్త్యనురూపేషు కర్మసు మధ్యే, యత్కృతే. యస్మిన్ కర్మణి కృతే సతి. యత్కృత్వేతి పాఠాంతరం, తదాప్యయ మేవార్థః, ఇహాఽస్మిన్ లోకే విష్వక్ సర్వత్ర చ యశః, అముష్మిన్ పరలోకే, గతి శ్చ భవేత్, తద్విధేహీత్యన్వయః. ౭-౮

ఏవం మనునా పృష్టో బ్రహ్మాహ (ప్రీత ఇతి.) హే తాత తుభ్య మహం ప్రీతః, క్షితీశ్వర, వాం యువయోః స్వస్తి, స్తాత్ భూయాత్. కుతఏత త్తత్రాహ, య ద్యస్మా న్నిర్వ్యళీకేన నిర్దుష్టేన హృదా మనసా, మా మాం, శాధి అలంశిక్షయేతి, ఆత్మనా స్వయ మేవార్పితం ఆవేదితమ్. ౯

హే ధీర, గురౌ పితరి, ఆత్మజైః పుత్రైః ఏతావతీ అపచితిః పూజా, కర్తవ్యా. కియతీ చాసౌ అపచితిః. యా కర్తవ్యత్వేన చోద్యత ఇత్యత్రాహ (శక్త్యేతి,) అప్రమత్తైః నిర్మత్సరైః, శక్త్యా శక్త్యనురూపేణ, సాదరం గృహ్యేత, ఆజ్ఞేతి శేషః, యథాశక్తి పితు రాజ్ఞా గ్రాహ్యే త్యేతావ త్యేవ పితరి శుశ్రూషేత్యర్థః. ౧౦

స త్వ మస్యా మపత్యాని సదృశాన్యాత్మనో గుణైః,
ఉత్పాద్య శాసధర్మేణ గాం యజ్ఞైః పురుషం యజ. ౧౧

పరం శుశ్రూషణం మహ్యం స్యా త్ప్రజా రక్షయా నృప,
భగవాం స్తే ప్రజాభర్తు ర్హృషీకేశోఽనుతుష్యతి. ౧౨

యేషాం న తుష్టో భగవా న్యజ్ఞలిఙ్గో జనార్దనః,
తేషాం శ్రమో హ్యపార్థాయ యదాత్మా నాదృతస్స్వయం. ౧౩

శ్రీమనురువాచ—

ఆదేశేఽహం భగవతో వ ర్తే యామీవసూదన,
స్థానం త్విహానుజానీహి ప్రజానాం మమ చ ప్రభో. ౧౪

యదోక స్సర్వసత్త్వానాం మహీ మగ్నా మహామ్భసి,

తర్హి కావా పితు స్తవాఽఽజ్ఞా, యా, మయా క ర్తవ్యా చోద్యత ఇత్యత్రాహ (స త్వ మితి.) సః మచ్ఛరీరా దుత్పన్న స్త్వ మస్యాం స్వమహిష్యాం, ఆత్మన స్తవ, గుణై స్సదృశా న్యపత్యాని, ఉత్పాద్య, గాం భూమిం ధర్మేణ, శాస అనుశిక్షస్వ, యజ్ఞైః, పురుషం పరమపురుషం, యజ ఆరాధయ, ఇద మేవ మహ్యం పరం శుశ్రూషణం స్యాత్. ౧౧

అనేన భగవా నపి తుష్యతీత్యాహ హే నృప ప్రజారక్షయా. భగవాన్ హృషీకేశః, ప్రజా భర్తు స్తే ప్రజాభ ర్త్రే తుభ్య మిత్యర్థః. ప్రజారక్షయేతి వాన్వయః. అనుతుష్యతి సంతుష్టో భవతి. ౧౨

కిం భగవత్సంతోషేణే త్యత్రాహ (యేషా మితి.) యజ్ఞలింగః యజ్ఞమూ ర్తిః, సనాతనో భగవాన్, యేషాం న తుష్టః, తేషాం శ్రమః అపార్థాయ నిష్ప్రయోజనాయ, భవతీత్యర్థః. యత్ యతః ఆత్మా భగవాన్, స్వయం, నాఽదృతః ఉపేక్షిత ఇతి యావత్. ౧౩

ఏవ ముక్తో మనుః కి మువాచేత్యత్రాహ (ఆదేశ ఇతి.) హే అమీవసూదన పాప నాశన, భగవత స్తవ, ఆదేశే ఆజ్ఞాయాం, వ ర్తేయ. కింతు హే ప్రభో ప్రజానాం. మమ చ ఇహ అస్మిన్ లోకే, స్థానం నివాసస్థానం, అనుజానీహి అనుజ్ఞాపయ, ప్రదర్శయేత్యర్థః. ౧౪

నను భూమి రేవ సర్వభూతానాం స్థానం కి ముచ్యతే స్థాన మనుజానీహీతి తత్రాహ

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

అస్యా ఉద్ధరణే యత్నో దేవదేవ్యా విధీయతామ్. ౧౫

మైత్రేయ ఉవాచ —

పరమేష్ఠీ త్వపాం మధ్యే తదాఽఽసన్నా మవేక్ష్య గామ్,
కథ మేనాం సమున్నేష్య ఇతి దధ్యౌ ధియా చిరమ్. ౧౬

పీతం జలం మయా సర్వం పృథివీ చ నివేశితా,
ప్రజాదేవాసురపితౄ న్మనుష్యా న్పశుపక్షిణః. ౧౭

సరీసృపా న్నగా న్నాగాన్ భూతా న్యుచ్చావచాని చ,
సృజతో మే క్షితి ర్వార్భిః ప్లావ్యమానా రసాం గతా. ౧౮

అథాఽత్ర కి మనుష్ఠేయ మస్మాభి స్సర్గయోజితైః.
యస్యాఽహం హృదయాదాఽఽసం స ఈశో విదధాతు మే. ౧౯

(యదితి.) సర్వసత్త్వానాం సర్వభూతానాం, య దోకః స్థానం స్థానభూతా, మహీ భూమిః మహామ్బుని మహతి జలే, మగ్నా న్తర్గతా, ఆసీత్. అతోఽస్యాః దేవ్యాః భూమే రుద్ధరణే, యత్నః హే దేవ, విధీయతాం క్రియతామ్. ౧౫

ఏవ ముక్తో బ్రహ్మా కి మకరో దిత్యత్రాహ (పరమేష్ఠీతి.) పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా, తదా, అపాం మధ్యే, ఆసన్నాం విమగ్నాం, గాం, అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా. ఏనాం భూమి. మహం, కథం సమున్నేష్యే ఉద్ధరిష్యామితి, ధియా చిరం దధ్యౌ చింతయామాస. ౧౬

చింతామేవ ప్రపంచయతి (పీత మితి.) సర్వం కృత్స్నం, జలం ప్రాలయికం జలం, మయా, పీతం, తతః పృథివీ చ, నివేశితా స్థాపితా, తతో దేవాసురాదీన్ ప్రజాః, మే మమ, సృజత స్సతః, వార్భిః జలైః ప్లావ్యమానా నిమజ్జ్యమానా, రసాం రసాతలం గతా ప్రాప్తా. ౧౭—౧౮

(అథ) అనంతరం, సర్గే యోజితైః ప్రయుక్తైః అస్మాభిః కి మనుష్ఠేయం కిం విధేయం, యస్య భగవతో హృదయా త్సంకల్పాత్, అహ మాసం ఉదభూవం, స ఈశో భగవాన్, మే విదధాతు అనుష్ఠేయం సంపాదయతు. ౧౯

ఇత్యభిధ్యాయతో నాసావివరా త్సహసాఽనఘ,
వరాహతోకో నిరగా దఙ్గుష్ఠపరిమాణతః. ౧౮

తస్యాఽభిపశ్యతః ఖస్థః క్షణేన కిల భారత,
గజమాత్రః ప్రవవృధే తదద్భుత మివాఽభవత్. ౧౯

మరీచిప్రముఖై ర్విప్రైః కుమారై ర్మనునా సహ,
దృష్ట్వా తత్సౌకరం రూపం తర్కయామాస చిత్రధా. ౨౦

కి మేతత్సౌకరవ్యాజం స త్త్వం దివ్య ముపస్థితమ్,
అహో బతాఽఽశ్చర్య మిదం నాసాయా మే వినిస్సృతమ్. ౨౧

చింతాం నిగమయన్ వరాహావతారం ప్రస్తౌతి (ఇతీతి.) ఇతి ఉక్తరీత్యా, అభిధ్యాయత శ్చింతయతః, బ్రహ్మణో నాసావివరాత్ నాసికావివరాత్, వరాహతోకః వరాహపోతః అఙ్గుష్ఠ పరిమాణః, ప్రాతిపదికార్థే తసిః, నిరగాత్ నిర్గతోఽభూత్, హే అనఘ విదుర, న చానేన చతుర్ముఖ ఏవ వరాహరూపోఽభవ దితి శఙ్కనీయం "తర్కయామాస చిత్రధా" కి మేతత్సౌకరవ్యాజం సత్త్వం దివ్య మితి, చతుర్ముఖేనాఽప్యజ్ఞాయమానతయా విచారితత్వవచనాత్. ౧౮

(తస్య) చతుర్ముఖస్య అభిపశ్యత స్సతః సూక్ష్మో వరాహః ఖస్థః ఆకాశే స్థిత స్సన్ క్షణేన గజమాత్రః గజపరిమాణః, ప్రవవృధే తదుత్పత్తి, రాకాశారోహణం, వృద్ధి శ్చేత్యేతత్, పశ్యతా మాశ్చర్య మివాఽభూత్. ఇవశబ్దేన పశ్యతా మేవాఽఽశ్చర్యం న తు భగవతో వరాహస్యేతి సూచితమ్. ౧౯

తతో మరీచిప్రభృతిభిః విప్రైః కుమారై స్సనకాదిభి ర్మనునా సహ, తత్సౌకరం వారాహం రూపం దృష్ట్వా, బ్రహ్మ, చిత్రధా బహుధా తర్కయమాస. ౨౦

తర్కమేవ ప్రపంచయతి (కి మితి ద్వాభ్యామ్.) దివ్యం దివి భవం దివ్యం, పరమవ్యోమ నిలయం, సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం, పరబ్రహ్మ, సూకరః వ్యాజః ఛద్మ వేషో, యస్య, తదేత, దుప స్థితం, కింశబ్దో విచారద్యోతకః, మే మమ, నాసాయా, ఇదం వారాహరూపం, వినిస్సృతం వినిర్గతం, అహో బతాఽఽశ్చర్యమ్. ౨౧

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

దృష్టోఽఙ్గుష్ఠశిరోమాత్రః క్షణా ద్గండశిలామయః,
అపిస్వి ద్భగవా నేష యజ్ఞో మే ఖేదయ న్మనః. ౨౪

ఇతి మీమాంసత స్తస్య బ్రహ్మణ స్సహ సూనుభిః,
భగవాన్ యజ్ఞపురుషో జగర్జాగేంద్రసన్నిభః. ౨౫

బ్రహ్మాణం హర్షయామాస హరి స్తాం శ్చ ద్విజోత్తమాన్,
స్వగర్జితేన కకుభః ప్రతిస్వనయతా విభుః. ౨౬

నిశమ్య తే ఘుర్ఘురితం స్వఖేదక్షపిష్ణుమాయామయసూకరస్య,
జన స్తప స్సత్యనివాసిన స్తే త్రిభిః పవిత్రై ర్మునయోఽగృణన్ స్మ. ౨౭

అఙ్గుష్ఠస్య శిరః ఊర్ధ్వం పర్వ తదేవ మాత్రా ప్రమాణం యస్య సః, ప్రథమం దృష్టః, పశ్చాత్, క్షణేన, గండశిలామయః స్థూలపాషాణమాత్రో దృష్టః, యజ్ఞః విష్ణుః "యజ్ఞో వై విష్ణు" రితి శ్రుతేః, మే మనః ఖేదయన్ నిజరూపతిరోధానేన మోహయన్. ఏష భగవాన్ నపిస్విత్ ఏష వరాహమూర్తి ర్భగవా నపిస్విత్, అపిస్వి చ్ఛబ్దః సమ్భావనాయాం, భగవాన్ స్యాదిత్యర్థః. ౨౪

తర్క ముపసంహరన్ వారాహతనో ర్భగవత శ్చరిత్రం సంగ్రహేణాహ యావదధ్యాయ పరిసమాప్తి. (ఇతీతి.) ఇత్యుక్తరీత్యా, సూనుభి ర్మన్వాదిభి స్సహ తస్య బ్రహ్మణః మీమాంసత స్తర్కయత స్సతః అగేంద్రసన్నిభః గిరీంద్రసదృశో, భగవాన్ యజ్ఞపురుషః అగర్జత్. ౨౫

(బ్రహ్మాణ మితి.) స విభు ర్భగవాన్ హరిః. కకుభః దిశః ప్రతిస్వనయతా ప్రతిధ్వనయతా గర్జితేన, బ్రహ్మాణం, తాం శ్చ ద్విజోత్తమాన్, ప్రహర్షయామాస. ౨౬

(నిశమ్యేతి.) మాయామయసూకరస్య ఆశ్చర్యప్రచురసూకరతనో, ర్ఘుర్ఘురితం తజ్జాతీయానుకారఘుర్ఘురితధ్వనిం నిశమ్య. తే జన స్తపస్సత్యలోకనివాసినః, జన స్తప ఇత్యత్ర సుడాగామ ఆర్షః, మునయః, కథంభూతం ఘుర్ఘురితం స్వఖేదక్షపిష్ణు, స్వేషాం స్వసంబంధినాం యః ఖేదః, తం క్షపయతి తచ్ఛీలం ఆత్మీయదుఃఖనిరసనస్వభావం, తే మునయః పవిత్రై స్త్రిభిః ఋగ్యజుస్సామసూక్తైః అగృణన్ స్మ అస్తువన్ ఖలు, త ఇతి పునరుక్తిః ప్రసిద్ధిఖ్యాపనాయ. ౨౭

తేషాం సతాం వేదవితానమూర్తి ర్బ్రహ్మా౽వధార్యాత్మగుణానువాదమ్,
వినద్య భూయో విబుధోదయాయ గజేంద్రలీలో జల మావివేశ. ౨౮

ఉత్క్షిప్తవాలః ఖచరః కఠోరసటావిధున్వ న్ఖరరోమశత్వక్
ఖురాహతాభ్ర స్సితదంష్ట్రఈక్షాజ్యోతి ర్బభాసే భగవా న్మహీధ్రః. ౨౯

ఘ్రాణేన పృథ్వ్యాః పదవీం విజిఘ్ర న్క్రోడాపదేశ స్స్వయ మధ్వరాఙ్గః,
కరాళదంష్ట్రో౽ప్యకరాళదృగ్భ్యా ముద్వీక్ష్య విప్రా న్గృణతో౽విశ త్కమ్. ౩౦

స వజ్రకూటాఙ్గనిపాతవేగవిశీర్ణకుక్షి స్స్తనయ న్నుదన్వాన్,
ఉత్సృష్టదీర్ఘోర్మిభుజై రివార్త శ్చుక్రోశ యజ్ఞేశ్వర పాహి మేతి. ౩౧

(తేషా మితి.) వేదవితానమూర్తిః వేదై ర్వితన్యత ఇతి వేదవితానః, వేదవిహితో యజ్ఞః, స ఏవ మూర్తి ర్యస్య స భగవాన్, తేషాం సతాం మరీచ్యాదీనాం, ఆత్మనో యే గుణాః కల్యాణగుణాః తా ననువదతీతి తద్బ్రహ్మ వేద మవధార్య శ్రుత్వా, భూయః వినద్య ఘుర్ఘురితం కృత్వా, విబుధానాం బ్రహ్మాదీనాం ఉదయాయ శ్రేయసే, జల మావివేశ, కథంభూతః గజేంద్రస్యేవ లీలా యస్య సః. ౨౮

పునః కథంభూతో వివేశేత్యపేక్షాయా ముత్క్షిప్త ఇతి ద్వాభ్యాం విశినష్టి-ఉత్క్షిప్తః వాలః పుచ్ఛం యేన, ఖచరః ఆకాశచారీ, కఠోరాః కఠినాః, సటాః కంధరస్థాః కేశాః, తాః విధున్వన్ కమ్పయన్, ఖరాణి రోమాణి యస్యాం సా, త్వక్ యస్య సః ఖురై రాహతా న్యభ్రాణి యేన సః, సితే దంష్ట్రే యస్య సః. ఈక్షా వీక్షణ మేవ జ్యోతి రాలోకో యస్య, ప్రకాశమాననేత్ర ఇత్యర్థః. మహీధ్రః మహ్యాః ఉద్ధర్తా భగవాన్ బభాసే. ౨౯

కించ, క్రోడాపదేశః వరాహచ్ఛద్మా, అత స్స్వయ మధ్వరాఙ్గోపి పశు రివ ఘ్రాణేన పృథ్వ్యాః పదవీం జిఘ్రన్ అన్వేషయ న్నివేత్యర్థః, కరాళే భయంకరే దంష్ట్రే యస్య తథాభూతో, ప్యకరాళదృగ్భ్యాం సౌమ్యదృష్టిభ్యాం గృణతః స్తోత్రా న్విప్రా నుద్వీక్ష్య ఊర్ధ్వం వీక్ష్య, కం జల మావిశత్. ౩౦

తదానీంతనం సముద్రధ్వని ముత్ప్రేక్షతే (స వజ్రేతి.) సః ఉదన్వాన్ సముద్రః, వజ్రకూటో వజ్రపర్వత, స్తద్వ దఙ్గం య దృగవత స్తస్య నిపాతవేగేన విశీర్ణా విలులితా కుక్షి ర్యస్య సః, అత ఏవ ఆర్త ఇవ, స్తనయన్ శబ్దం కుర్వన్, భో యజ్ఞేశ్వర మాం పాహి మాభిన్ధీత్యేవం చుక్రోశ. ఆర్తసాదృశ్య మాహ - ఉత్సృష్టాః ప్రసారితాః దీర్ఘా ఊర్మయ ఏవ భుజాః తై ర్విశిష్టః. ౩౧

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

ఖురైః క్షురప్రై ర్దరయం స్తదాప ఉత్పారపార స్త్రిపరూరసాయామ్,
దదర్శ గాం తత్ర సుషుప్సు రగ్రే యాం జీవధానీం స్వయ మభ్యధత్త. ౩౨

స్వదంష్ట్రయోద్ధృత్య మహీం విలగ్నాం స ఉత్థిత స్సంరురుచే రసాయాః,
తత్రాదిదైత్యం గదయా పతంతం సునాభసందీపితతీవ్రమన్యుః. ౩౩

జఘాన రుంధాన మసహ్యవిక్రమం సలీలయేభం మృగరాడివాఽమ్భసి,
తద్రక్తపఙ్కాఙ్కితగండతుండో యథా గజేంద్రో జగతీం విభిందన్. ౩౪

జలం ప్రవిష్టో భగవాన్ కి మకరో దిత్యత్రాహ (ఖురై రితి.) త్రిపరుః త్రీణి పరూంషి పవనాత్మకాని పర్వాణి యస్య త్రిపరుః, యద్వా. త్రీణి పరూంషి రేఖాః కకుత్స్థలే యస్య త్రిపరుః, ఉత్పారపారః ఉత్పార శ్చాసౌ పారశ్చ ఉత్పారపారః ఉద్వేల ఇవ పార మతిక్రాంతః. పారః సంసారాత్పారయితా చేత్యర్థః "ఉత్పారపార" మితి ద్వితీయాన్తోపి పాఠః, తదా, ఉత్పారపారం, దరయ న్నితి క్రియావిశేషణత్వేన యోజ్యం. ఉత్పారాణాం పారశూన్యానాం అపాం పారమవసానం యథాభవతి తథా. అపః జలాని ఖురైః, తదా, దరయన్ విదళయన్. కథంభూతైః ఖురైః, క్షురప్రైః క్షురప్రాయైః. రసాయాం రసాతలే, గాం భూమిం, దదర్శ. కథంభూతాం గాం. అగ్రే ప్రళయసమయే, తత్ర, తాస్వప్సు సుషుప్సుః శిశయిషు స్సన్. జీవధానీం జీవాః ధీయంతే యస్యాం, ప్రాణ్యాశ్రయిభూతాం. యాం గాం, స్వయ, మభ్యధత్త ఆభిముఖ్యేన దధార, జఠరే ధృతవాన్ తా మిత్యర్థః. ౩౨

స్వస్య దంష్ట్రయా విలగ్నాం మహీం, ఉద్ధృత్య, సః భగవాన్, రసాయాః సకాశాత్, ఉత్థితః సంరురుచే. తత్రాప్యమ్భసి గదయా ఆపతంతం గదా ముద్యమ్య ఆగచ్ఛంతం, రుంధానం ప్రతిబధ్నంతం అసహ్యః, విక్రమాః యస్య తం, ఆదిదైత్యం హిరణ్యాక్షం, సునాభేన సందీపితః ఉజ్వలన్, సచాసౌ తీవ్ర మన్యుశ్చ, స భగవాన్, మృగరా ట్సింహః, ఇభ మివ గజ మివ, లీలయా జఘాన హతవాన్, యథా గజేన్ద్రః జగతీం వప్రాదిభూమిం క్రీడయా విభిందన్ విదారయన్ గైరికయా అరుణగండతుండో భవతి, తద్వ. త్తస్య రక్త మేవ పంకం. తేనాంకితౌ గండౌ తుండం చ యస్య స. జఘానేతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౩౩-౩౪

తమాలనీలం సితదంతకోట్యా క్ష్మా ముత్క్షిపంతం గజలీలయాఽఙ్గ.
ప్రాజ్ఞాయ బద్ధాంజలయోఽనువాకై ర్విరించిముఖ్యా ఉపతస్థు రీశమ్. ౩౫

ఋషయ ఊచుః —
జితం జితం తేఽజిత యజ్ఞభావన త్రయీం తనుం స్వాం పరిధున్వతే నమః,
య ద్రోమగర్తేషు నిలిల్యు రబ్ధయ స్తస్మై నమః కారణసూకరాయ తే. ౩౬

రూపం తవైత న్నను దుష్కృతాత్మనాం దుర్దర్శనం దేవ యదధ్వరాత్మకమ్.

తమాలవ న్నీలం సితయా దంతకోట్యా దంష్ట్రాగ్రేణ క్ష్మాం మహీం గజస్యేవ లీలయా ఉత్క్షిపంతం ఉద్ధరంతం ఈశం భగవంతం ప్రాజ్ఞాయ ఆలక్ష్య, అంగ హేవిదుర, విరించిప్రభృతయః బద్ధాంజలయ స్సన్తః అనువాకైః. అనువాకో వైదికం సూక్తం. తత్సదృశై, ర్వాక్యైః, ఉపతస్థుః సమీపే స్థిత్వా, అభిదధుః తుష్టువు రిత్యర్థః, ౩౫

ఉపస్థానప్రకార మేవాహ (జిత మిత్యాదినా.) హే అజిత, తే త్వయా, జితం సర్వోత్కర్షేణ వర్తితం, జితం జిత మితి సంభ్రమా ద్వీప్సా, హే యజ్ఞభావన, యజ్ఞై ర్భావ్యతే సంభావ్యత ఇతి యజ్ఞభావనః, యజ్ఞారాధ్యేత్యర్థః. యద్వా, యజ్ఞాన్ భావయతి నిర్వర్తయతీతి తథా, యజ్ఞాధిపతే ఇత్యర్థః యద్వా యజ్ఞై ర్భావ్యతే యజ్ఞై రవయవత్వేన ఉపాస్యత ఇతి, తథేతి యావత్. అతఏవ హ్యుత్తరత్ర యజ్ఞావయవాన్ ఛందఆదీం స్తదవయవత్వేన జల్పయిత్వా స్తుతి ర్వక్ష్యతే, త్రయీం వేదమయీం, త్రయీనిహితయజ్ఞమయత్వేనోపాసనా త్తదారాధ్యత్వం, యద్వా త్రయీమయత్వం తన్వా జ్ఞేయం. స్వాం స్వకీయాం తనుం, పరిధున్వతే పరితః సర్వతః కమ్పయతే, తుభ్యం నమః, బహుషు కల్యాణగుణేషు సత్సు కిం విశేషణతనుపరిధూనన మేవ స్తూయత ఇత్య త్రాహ (య ద్రోమేతి.) య దృస్యాం తన్వాం, రోమాణి తేషాం గర్తేషు రన్ధ్రేషు, అబ్ధయ స్సముద్రాః, నిలిల్యుః లీనా బభూవుః, అత ఇద మత్యాశ్చర్య మితి తదేవ ప్రథమం స్తూయత ఇతి భావః అతఏవ, కారణసూకరాయ జగత్కారణభూతాయ అప్రాకృతసూకరరూపిణే. యద్వా, కారణాత్ క్షిత్యుద్ధరణనిమిత్తా, త్సూకర రూపధారిణ ఇత్యర్థః. న హి ప్రాకృతసూకర స్యేదృశం సామర్థ్యం దృష్టమిత్యభిప్రాయః. ఏవంభూతాయ తస్మై, తే నమః. ౩౬

రూపస్యాఽప్రాకృతతత్వం వదన్ను క్తయజ్ఞభావనత్వమేవ ప్రపంచయతి (రూప మిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః,) హే దేవ, య. దధ్వరాత్మకం తవ రూపం. తదేత ద్దుష్కృతాత్మనాం దుష్కృత

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

ఛందాంసి యస్య త్వచి బర్హి రోమ స్స్వాజ్యం దృశి త్వఙ్ఘ్రిషు చాతుర్హోత్రమ్. ॥౩

స్రుక్తుండ ఆసీ త్స్రువ ఈశ నాశయో రిడోదరే చమసాః కర్ణరంధ్రే,
ప్రాశిత్ర మాస్యే గ్రసనే గ్రహా స్తు తే య చ్చర్వణం తే భగవ న్నగ్నిహోత్రమ్.

మఘమలినః ఆత్మా మనః యేషాం తేషా, మయోగినాం, దుర్దర్శనం దర్శనావిషయం, ప్రాకృతం హి రూపం ప్రాకృతమనోగ్రాహ్యం, ఇదం తు రూపం "దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః" ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తవిధయా, యోగశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వా దప్రాకృత మిత్యర్థః, నన్వయోగిభి రపి తాదాత్వికై ర్భగవతో విభవరూపం దృశ్యత ఏవ, కథ మేత దుచ్యతే, దుష్కృతాత్మనాం దుర్దర్శన మితి ఉచ్యతే, నహ్యయోగినో భగవతో విభవరూప మప్రాకృతం పంచోపనిషన్మయం స్వేచ్ఛయైవోపాత్త మితి యథావజ్జానంతి, కింతు, తిర్యగాదిసజాతీయం ప్రాకృత మిత్యేవ జానంతి, అతో న విరోధః, అత్ర యజ్ఞాంగానాం ఛందఆదీనాం భగవదవయవత్వేనాఽనుసంధానరూపదృష్ట్యుపాసనవిధ్యర్థం పూర్వోక్త యజ్ఞభావనత్వం యదధ్వరాత్మక మిత్యనూద్యతే, ఇదం ఛంద ఆదీనాం భగవత్త్వగాదిత్వరూపణం దృష్ట్యుపాసనార్థ మేవ "నామ బ్రహ్మ మనో బ్రహ్మే" త్యాదివత్, న హి కాలత్రయవర్తినాం ఛంద ఆదియజ్ఞాంగానాం సంఘాతస్య తాత్కాలికభగవద్వరాహతనుత్వసంభవః, యద్యపి, భగవత స్సర్వశరీరకత్వా ద్యజ్ఞావయవానా మపి తదంగత్వకథనం సంభవతి, తథాపి ప్రాకృతానాం యజ్ఞావయవానా మప్రాకృతతన్వవయవత్వాసంభవ ఏవ, తస్య సర్వశరీరకత్వేన యజ్ఞావయవానాం తచ్ఛరీరత్వేపి, ప్రత్యేక మేవ యజ్ఞావయవానాం తచ్ఛరీరత్వా త్తేషాం తచ్ఛరీరావయవత్వకీర్తన మనుపపన్న మేవ, తస్మా ద్దృష్ట్యుపాసనవిధాన మేవేతి మంతవ్యం, అతఏవ. ఛందాంసి త్వచి బర్హిః రోమసు ఇత్యాది క్వచి ద్వ్యతిరేకనిర్దేశః, క్వచి దగ్నిహోత్రం చర్వణం, ఉపసదః శిరోధర మిత్యభేదనిర్దేశ శ్చోపపన్నః. యస్య తవ, త్వచి ఛందాంసి గాయత్రీత్రిష్టుబాదీని యజ్ఞాంగాని ఛందాసి, ఆస న్నిత్యపకృష్టక్రియాపదవిపరిణామేనాఽన్వయః, రోమసు, బర్హిః కుశాః, బర్హిరోమ స్విత్యత్రాఽఽర్షత్వా ద్ద్విలోప ఇతి దీర్ఘాభావః. దృశి దృష్టౌ, ఆజ్యం, అంఘ్రిషు, చాతుర్హోత్రం చతుర్హోతృశబ్దవాచ్యమంత్రవేద్యం కర్మ. ౩౪

(స్రుక్ జుహూః.) తుండే ముఖాగ్రే, ఆసీత్ స్రువః ఇతరదర్వీ. నాసికయో, రాసీ దిత్యనుషంగః, ఏవ ముత్తరత్రాపి. ఇడా హవిర్భక్షణపాత్రం, ఉదరే, చమసాగ్రహాశ్చ సోమపాత్రాణి చ తత్ర. చమసాః కర్ణరంధ్రే ఆసన్, ప్రాశిత్రం బ్రహ్మభాగపాత్రం, ఆస్యే ముఖే, ఆసీత్. గ్రహాః, గ్రసనే, గ్రస్య తేఽనేనేతి గ్రసనం, ముఖాంతర్వర్తి చ్ఛిద్రం తస్మిన్, ఆసన్. హే భగవన్, య దగ్నిహోత్రం అగ్నిహోత్రనామకం కర్మ. త. త్తే తవ, చర్వణం భక్షణ, మాసీత్. ౩౫

దీక్షానుజన్మోపసద శ్శిరోధర స్త్వం ప్రాయణీయోదయనీయదంష్ట్రః,
జిహ్వా ప్రవర్గ్య స్తవ శీర్షకం క్రతో స్సభ్యావసథ్యం చ తయోఽసవో హి తే. ౩౯

సోమస్తు రేత స్సవనా న్యవస్థిస్సతి స్సంస్థావిభేదా స్తవ దేహధాతవః.
సత్రాణి సర్వాణి శరీరసంధి స్త్వం సర్వయజ్ఞక్రతు రిష్టిబంధనమ్. ౪౦

నమో నమస్తేఽఖిలమంత్రదేవతాద్రవ్యాయ సర్వక్రతవే క్రియాత్మనే,

(దీక్షా) దీక్షణీయేష్టిః, తవాఽనుజన్మ, వారం వార మభివ్యక్తిః, ఉపసదః ఉపసదాఖ్యా ఇష్టయః, తవ శిరోధరం గ్రీవా ప్రాయణీయః ఆరమ్భేష్టిః, ఉదయనీయః అవసానేష్టిః, ప్రాయణీయో దయనీయౌ దంష్ట్రే యస్య స త్వం, ప్రవర్గ్యః మహావిదః జిహ్వా ఆసీత్, సభ్యో హోమరహితో ఽగ్నిః, అవసథ్యః ఔపాసనాగ్నిః, తయో ర్ద్వంద్వైక్యం, క్రతోః క్రతు రూపస్య తవ, శీర్షకం శిరః, చితయః ఇష్టకాబంధవిశేషాః, తే తవ అసవః ప్రాణాః. ౩౯

(సోమ) స్తవ రేతః. సవనాని ప్రాతస్సవనాదీని, తవ, అవస్థితి రవస్థానం. బాల్యాద్యవస్థా వా. సంస్థావిభేదాః. అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమఉక్థ్యషోడశీవాజపేయోఽతిరాత్రోఽప్తోర్యామ ఇతి సప్తసంస్థాభేదాః, తవ దేహధాతవః, త్వఙ్మాంసాదిసప్తధాతవః, సత్రాణి బహుయజమానకాని కర్మాణి, సర్వాణి, తవ శరీరసంధయః, త్వం సర్వయజ్ఞక్రతుః, అసోమాః యజ్ఞాః, ససోమాః క్రతవః తద్రూప స్త్వమిత్యర్థః. యద్వా. యజ్ఞరూపః క్రతుః, క్రతుశబ్దోఽనుష్ఠేయమాత్రపరః, ఉపాసనే ష్వపి క్రతుశబ్దప్రయోగాత్, తత శ్చ, యజ్ఞరూపః క్రతుః అనుష్ఠేయం కర్మ యస్యాఽఽరాధనం, స సర్వయజ్ఞక్రతు స్త్వ మిత్యర్థః. ఇష్టి ర్యాజమాన మనుష్ఠానం, తదేవ బంధనం మధ్యకాయప్రదేశో యస్య స త్వ మిత్యర్థః. ౪౦

ఏవం భాగద్వయాత్మకవేదపూర్వభాగవిహితయజ్ఞతదంగాని స్తవ్యత్వేన ప్రకృతభగవద్వ రాహతన్వవయవత్వేన రూపయిత్వాఽథ భగవతో భాగద్వయాత్మకవేదతదుపబృంహణరూపస్మృతివేద్యతా ప్రతిపిపాదయిషయా పూర్వభాగోదితయజ్ఞతదవయవానాం భగవచ్ఛరీరతాం తదారాధనరూపతా ముత్తర భాగోదితన్యాసోపాసనానాం తత్ప్రసాదహేతుత్వేన తస్యాపి భాగస్య భగవత్పరతాం చ వదన్తో నమ స్కుర్వంతి (నమో నమ ఇతి.) తే తుభ్యం, నమో నమః ఆదరా ద్ద్విరుక్తిః. యద్వా పూర్వభాగవేద్యత్వ తదుపబృంహణవేద్యత్వరూపగుణభేదవిశిష్టాకారభేదా త్తదపేక్షయా నమసో ద్విరుక్తిః. కథంభూతాయ, తే. క్రియాత్మనే క్రియా ఆత్మా శరీరం యస్య తస్మై. యద్వా క్రియాయాః ఆత్మా తస్మై ఇత్యర్థః.

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

వైరాగ్యభక్త్యాత్మజయానుభావితజ్ఞానాయ విద్యాగురవే నమో నమః. ౪౧

దంష్ట్రాగ్రకోట్యా భగవం స్త్వయా ధృతా విరాజతే భూధరభూ స్సభూధరా,

అనేన, స్మార్తదానాదిక్రియాత్మకత్వ ముక్తం, సర్వక్రతవే సర్వక్రతుశరీరాయేత్యర్థః, అనేన శ్రౌతయజ్ఞాత్మకత్వ ముక్తం, యజ్ఞసాధనానా మపి తదాత్మకత్వ ముచ్యతే, అఖిలమంత్రదేవతాద్రవ్యాయేతి, మంత్రాః ద్రవ్యదేవతాప్రకాశకాని వేదవాక్యాని, దేవతా ఉద్దేశ్యవిశేషాః ఇంద్రాదయః, ద్రవ్యాణి ఆజ్యదధిపయ స్సోమాదీని, అఖిలాని మంత్రదేవతాద్రవ్యాణి యస్య, తస్మై అఖిలమంత్రాదిశరీరాయేత్యర్థః. తత్తన్మంత్రప్రకాశిత త్తద్ద్రవ్యదేవతానిష్పాద్యయాగహోమాదిక్రియాబోధకపూర్వభాగశరీరవాచిశబ్దస్య శరీర పర్యంతత్వన్యాయేన భగవత్పరత్వ ముక్తం భవతి. యజ్ఞానాం భగవచ్ఛరీరత్వం బృహదారణ్యకే మాధ్యందినపాఠే "యస్యాత్మా శరీర" మిత్యారభ్య "యస్య యజ్ఞాశ్శరీర" మితి శ్రుతం గుణక్రియాణా మపి శరీరత్వ మాశ్రయద్వారోపపన్న మిత్యన్య దేతత్. ఏవం పూర్వభాగస్య భగవత్పరత్వ ముక్తం. అథోత్తరభాగస్య తత్పరత్వం వక్తుం విశినష్టి (వైరాగ్యేతి.) వైరాగ్యం శబ్దాదివిషయే ష్వనాసక్తిః, భక్తిః శ్రవణకీర్తనస్మరణార్చనవందనాదిరూపా సాధనభక్తిః, ఆత్మజయోఽంతఃకరణజయః. ఏతై రనుభావితం నిష్పాదితం, జ్ఞానం ధ్రువానుస్మృతిరూపం జ్ఞానం, యస్య తస్మై, అన్యపదార్థప్రధానబహువ్రీహిబలలభ్యసంబంధసామాన్యస్య ప్రసాదయితృత్వప్రసాదనీయత్వరూపవిశేషే పర్యవసానం, తతశ్చ వైరాగ్యాదినిష్పాద్యధ్రువానుస్మృత్యాత్మకం జ్ఞానం యత్ప్రసాదహేతు స్తస్మై ఇత్యర్థః. అత్ర వైరాగ్యశబ్దేన వివేకాదిసాధనసప్తకాంతర్భూతవిమోక ఉచ్యతే, భక్తిశబ్దేన క్రియా, ఆత్మజయశబ్దేనాఽనుద్ధర్షః, ఇయం చ, కేషాంచి దుక్తి రన్యేషా మప్యుపలక్షణార్థా, ఏవం చాఽనేన పదేన వివేకాదిసాధనసప్తకానునిష్పాద్యభగవత్ప్రసాదహేతుభూతధ్రువానుస్మృతిబోధక స్యోత్తరభాగస్య భగవత్పరత్వం సిద్ధం, విద్యాగురవ ఇత్యనేన, వ్యాసవిద్యాప్రతిపాదకోత్తరభాగైకదేశతదుపబృంహణానా మపి తత్పరత్వ ముక్తం విద్యాగురవే వ్యాసవిద్యాప్రదర్శినే ఇత్యర్థః, వ్యాసవిద్యాప్రదర్శిత్వం, భగవద్వరాహరామకృష్ణాద్యవతారాణాం వారాహపురాణ శ్రీరామాయణ శ్రీభగవద్గీతాదిషు ప్రసిద్ధం. అత్రాపి గుణభేదవిశిష్టాకారభేదా న్నమసో ద్విరుక్తిః. ౪౧

ఏవం భాగద్వయాత్మకవేదవేద్యం భగవంతం తం నమస్కృత్యాఽథ స్వాభీష్టం విజ్ఞాపయిష్యంతః ప్రకృతవరాహావతారచరిత్రం తదవతారసౌష్ఠవం చ విజ్ఞాపయంతి (దంష్ట్రాగ్రేతి ద్వాభ్యామ్.) హే భగవన్. త్వయా కర్త్రా, దంష్ట్రాగ్రకోట్యా కరణేన, సభూధరా సపర్వతా, భూమిః మహీ ధృతా సతీ, విరాజతే,

యథావనా న్నిస్సరతోదతా ధృతా మతఙ్గజేంద్రస్య సపత్రపద్మినీ. ౪౨

త్రయీమయం రూప మిదం చ సౌకరం భూమండలే నాథ దతా ధృతేన తే,
చకాస్తి శృఙ్గోఢఘనేన భూయసా కులాచలేంద్రస్య యథైవ విభ్రమః. ౪౩

సంస్థాపయైనాం జగతీం సతస్థుషాం లోకాయ పత్నీ మసి మాతరం పితా,
విధేమ హాస్యై నమసా సహ త్వయా యస్యాం స్వతేజోఽగ్ని మివారణావధాః.

హే భూధర భూధర్తః, తత్ర దృష్టాంతః, యథా. వనాత్ జలాత్, నిస్సరతో నిర్గచ్ఛతః, మతంగజస్య గజశ్రేష్ఠస్య, దతా దన్తేన, ధృతా, పంకయుక్తపద్మినీ, విరాజతే, తథేత్యర్థః, అభూతోపమేయం. న హి క్వచి దపి పద్మినీ గజదంతేనోద్ధృతా దృష్టా. ౪౨

(త్రయీమయ మితి.) హే నాథ, దతా దంతేన, ధృతేన భూమండలేన, తే తవ. ఇదం త్రయీమయం అవయవత్వేన రూపితవేదవిహితకర్మప్రచుర మిదం సౌకరం రూపం, చకాస్తి శోభతే. అత్ర దృష్టాంతః, భూయసా విపులేన, శృంగోఢఘనేన, శృంగేణ ఊఢో, యో ఘనో మేఘ, స్తేన కులాచలేంద్రస్య కులాచలశ్రేష్ఠస్య, విభ్రమో విలాసో యథా, తద్వ దిత్యర్థః. ౪౩

స్వాభిప్రేతం విజ్ఞాపయంతో నమస్కుర్వంతి (సంస్థాపయేతి.) సతస్థుషాం సంస్థావరాణాం, జగతాం జంగమానాం, లోకాయ స్థాపనార్థం, తవ పత్నీం, జగతాం మాతర, మేనాం భూమిం, సంస్థాపయ ప్రతిష్ఠాపయ, యత స్త్వం. జగతాం, పితాసి పాలకో జనక శ్చాపి. ఏవంసతి, తత్ర స్థితా స్సన్తో వయం. పిత్రా త్వయా సహాస్యై మాత్రే, నమసా విధేమ నమనం కరిష్యామః, నమస్కారేణ పరిచరేమేతి వా, స్వతేజోధారణాశక్తిం, యాజ్ఞికాః మంత్రతోఽగ్నిం, అరణావివ మంథనకాష్ఠ ఇవ, యస్యాం భూమౌ, అధః నిహితవా నసి, ఏవం స్వాభిప్రేతం విజ్ఞాప్య స్వకృతార్థతా మావిష్కరిష్యంత స్తస్య భగవతోఽనంతాచింత్యవివిధవిచిత్రశక్తే స్తవ కర్మేతరై రచింత్య మిత్యాహుః (క ఇతి) హే ప్రభో. అన్యతమః ఇతరః ప్రాకృతః. కః పురుషః, తవ, రసాం రసాతలం ప్రతి గతాయాః భువః, ఉద్విబర్హణం ఉద్ధరణం, శ్రద్దధీత ఇద మిత్థ మితి చింతయితు ముత్సహేత, అత్యాశ్చర్యత్వేన న కోపి నిర్వక్తుం ప్రభవే దిత్యర్థః. త్వయి పున రసౌ విస్మయో న భవతి, యతః విశ్వవిస్మయః విశ్వే సర్వే విస్మయాః యస్మిన్, విశ్వస్య విస్మయో యస్మిన్ స విశ్వవిస్మయ ఇతి వా, ఏవంభూతః భవాన్,

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

క శ్రద్దధీతాఽన్యతమ స్తవ ప్రభో రసాం గతాయా భువ ఉద్విబర్హణమ్,
న విస్మయోఽసౌ త్వయి విశ్వవిస్మయే స్వమాయయేదం ససృజేఽతివిస్మయమ్.

విధూన్వతా వేదమయం నిజం వపు ర్జన స్తపస్సత్యనివాసినో వయమ్.
సటాశిఖోద్ధూతశివామ్బుబిన్దుభి ర్విమృజ్యమానా భృశ మీశ పావితాః. ४८

స వై బత భ్రష్టమతి స్తవేష తే యః కర్మణాం పార మపారకర్మణః,
యద్యోగమాయాగుణయోగమోహితం విశ్వం సమస్తం భగవన్ విధేహి శమ్.

మైత్రేయ ఉవాచ—
ఇత్యుపస్థీయమాన స్తై ర్మునిభి ర్బ్రహ్మవాదిభిః,

స్వస్య మాయయా ఆశ్చర్యశక్త్యా, అతివిస్మయం అత్యాశ్చర్యం, ఇదం జగత్, ససృజే సృష్టవాన్. అచింత్యవివిధవిచిత్రసన్నివేశజగత్స్రష్టుస్తవేదం భువ ఉద్విబర్హణం కియ దాశ్చర్యకర మితి భావః. ४४-४५

స్వకృతార్థతా మావిష్కుర్వంతి (విధూన్వతేతి.) హే ఈశ. వేదమయం నిజం, వపుః శరీరం విధూన్వతా కమ్పయతా, త్వయా కర్త్రా, సటానాం శిఖాభి రగ్రైః ఉద్ధూతాః ఉచ్చలితాః, తే చ తే. శివామ్బుబిందవః, తైః కరణైః, విమృజ్యమానాః విశేషేణ శుధ్యమానాః. జన స్తపస్సత్య నివాసినో, వయం, పావితాః పవిత్రీకృతాః, కృతార్థా అభూమేతి భావః. ४८

ఏవం కృతార్థతాం విజ్ఞాప్యాథ ప్రకృతం భగవత్కర్మణోఽచింత్యత్వం వ్యతిరేకముఖేన వదంత స్తస్య భగవతోఽనుగ్రహం ప్రార్థయంతే (స వా ఇతి.) అపారకర్మణః జగత్సృష్ట్యాద్యనంత వ్యాపారస్య, తవ, కర్మణాం, పారం అవధిం, యః, ఈషతే కాఙ్క్షతి, జ్ఞాతు మిచ్ఛతీత్యర్థః. సవై భ్రష్టమతిః, అపారాణాం కర్మణాం పారం జిజ్ఞాసు ర్బుద్ధిహీన ఇత్యర్థః, హే భగవన్, యస్య తవ, యా, యోగమాయాసంబంధినీ విచిత్రసర్గకారిణీ శక్తి, స్తస్యాః, యే గుణాః సత్త్వాదయః, తేషాం యోగేన సంబంధేన మోహితం సమస్తం విశ్వం, శం సుఖవిశిష్టం సుఖం యథాభవతి తథేతి క్రియావిశేషణం వా, విధేహి కురు. ४७

ఏవం స్తుతః ప్రార్థితో భగవాం స్తతః కి మకరోదిత్యత్రాహ (ఇతీతి.) తై ర్బ్రహ్మవాదిభిః.

సలిలే స్వఖురాక్రాంత ఉపాధత్తాఽవితాఽవనీమ్. ౪౮

స ఇత్థం భగవా నుర్వీం విష్వక్సేనః ప్రజాపతిః,
రసాయా లీలయోన్నీతా మప్సు న్యస్య యయౌ హరిః. ౪౯

య ఏవ మేతాం హరిమేధసో హరేః కథాం సుభద్రాం కథనీయమాయినః,
శృణ్వీత భక్త్యా శ్రవయేత వోశతీం జనార్దనోఽస్యాశు హృది ప్రసీదతి. ౫౦

తస్మి న్ప్రసన్నే సకలాఽఽశిషాం ప్రభౌ కిం దుర్లభం తాభి రలం లవాత్మభిః,
అనన్యదృష్ట్యా భజతాం గుహాశయ స్స్వయం విధత్తే స్వగతిం పరః పరామ్. ౫౧

వేదతుల్యవాక్యాని భాషద్భి, ర్మునిభి ర్మరీచ్యాదిభిః, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, ఉపస్థీయమానః సమీపస్థిత్తైః స్తూయమానః, అవితా రక్షితా, భగవాన్, స్వఖురాక్రాంతే సలిలే, అవనీం భూమిం, ఉపాధత్త స్థాపయామాసేత్యర్థః, స్వఖురాక్రాంత ఇత్యనేన విగ్రహస్యాఽత్యున్నతత్వం సూచ్యతే. ౪౮

వరాహావతారకథా ముపసంహరతి (స ఇతి.) ప్రజాపతిః ప్రజానాం సంరక్షకః, భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యః, విష్వక్సేనః, సః వరాహః హరిః, లీలయా క్రీడయా, రసాయా స్సకాశాత్, ఉన్నీతాం ఉద్ధృతా, ముర్వీం భూమిం, అప్సు, న్యస్య ప్రతిష్ఠాప్య యయౌ అంతర్దధ ఇత్యర్థః. ౪౯

ఏత త్కథాశ్రవణఫల మాహ (య ఇతి.) వర్ణనీయాశ్చర్యశక్తిమతః, హరిమేధసః యద్విషయా మేధా హరతి సంసారం తస్య, హరే ర్భగవతో వరాహస్య, సుభద్రాం సుమంగళా ముశతీం కమనీయాం, పవిత్రాం. ఏతాం కథాం. ఏవ ముక్తప్రకారేణ, యః పురుషః, శృణ్వీత శృణుయాత్, శ్రవయేత శ్రావయేత వా. తస్య హృది, జనార్దనః, ఆశు, ప్రసీదతి ప్రసన్నో భవేత్. ౫౦

కిం త త్ప్రసాదేనేత్యత్రాహ (తస్మి న్నితి.) సకలాశిషాం సర్వపురుషార్థానాం, ప్రభౌ దాతరి తస్మిన్ భగవతి ప్రసన్నే సతి దుర్లభం అలభ్యం కి మస్తి కి మపి నా స్తీత్యర్థః, అతో, లవాత్మభిః అల్పరూపాభిః తుచ్ఛరూపాభి రిత్యర్థః,తాభి రాశీర్భిః, అలం. య ద్యపి సులభా, స్తథాపి న ప్రార్థనీయా ఇతి భావః, న చైతావతా తద్భజనస్య విఫలత్వం శంకనీయ మిత్యాహ, అనన్యదృష్ట్యా ఏకాంతభక్త్యా స్వాత్మశరీరకబుద్ధ్యేత్యర్థః. భజతాం సేవమానానాం, గుహాశయః హృదయకుహరే నివిష్టః, పరః పరమపురుషః, స్వయం, పరాం నిరతిశయాం, స్వగతిం స్వప్రాప్తిం, విధత్తే సంపాదయతి. ౫౧

(శ్రీయజ్ఞవరాహమూర్త్యవతారకథా)

కో నామ లోకే పురుషార్థసారవి త్పురాకథానాం భగవత్కథాసుధామ్,
ఆపీయ కర్ణాఞ్జలిభి ర్భవాపహా మహో విరజ్యేత వినా నరేతరమ్. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
త్రయోదశో౽ధ్యాయః.

అతో నిరతిశయపురుషార్థసాధనభూతాం కర్ణరసాయనం పవిత్రాం కథాం శ్రుణ్వ న్నరేతరం వినా కోనామ తృప్యేదిత్యాహ (కో నామేతి.) పురుషార్థానాం ధర్మాదీనాం సారం వేత్తీతి తథా "ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్య నార్థో౽ర్థాయ ప్రకల్పత" ఇతి ప్రథమస్కంధోక్తరీత్యా పురుషార్థ సారాభిజ్ఞః కో నామ, పురాకథానాం పూర్వవృత్తాంతానాం మధ్యే భగవత్కథైవ సుధా, తాం, కర్ణా వేవా౽ంజలయః, తై రాపీయ సమంతా త్పీత్వా. కథంభూతాం, భవాపహాం సంసారనివర్తినీం నరేతరం పశుం వినా విరజ్యేత పశుం వినా న కోపి విరక్తో భవేదిత్యర్థః. అహో ఇతి భగవచ్చరిత్రస్యాశ్చర్యద్యోతక మవ్యయమ్, ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోదశో౽ధ్యాయః.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః.

శ్రీ శుక ఉవాచ—

నిశమ్య కౌషారవి ణోపవర్ణితాం హరేః కథాం కారణసూకరాత్మనః,
పున స్స పప్రచ్ఛ సముద్ధతాంజలి ర్న చాపి తృప్తో విదురో ధృతవ్రతః. ౧

తేనైవ స మునిశ్రేష్ఠ హరిణా యజ్ఞమూర్తినా,
ఆదిదైత్యో హిరణ్యాక్షో హత ఇత్యనుశుశ్రుమ. ౨

తస్య చోద్ధరతః క్షోణీం స్వదంష్ట్రాగ్రేణ లీలయా,
దైత్యరాజస్య చ బ్రహ్మ న్కస్మా ద్ధేతో రభూ న్మృధః. ౩

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ఏవం సంగ్రహేణ శ్రుతవరాహావతారచరితో భగవా న్విదురః పున స్తచ్చరిత్రాంతర్భూత హిరణ్యాక్షవధవృత్తాంతవిస్తరబుభుత్సయాఽపృచ్ఛ దిత్యాహ భగవా న్శుకః (నిశమ్యేతి.) కౌషారవిణా మైత్రేయేణ, ఉపవర్ణితాం, కారణసూకరాత్మనో హరేః కథాం, నిశమ్య శ్రుత్వా, ధృతవ్రతః ధృతం వ్రతం నిరంతరభగవత్కథాశుశ్రూషారూపం వ్రతం యేన, అతఏవ, నచాపి తృప్తః సంక్షేపత స్తత్కథాశ్రవణేన తృప్తి మలభమానః, సముద్ధృతః హస్తద్వయ మేకీకృత్యోర్ధ్వధృతః అంజలిః "అంజలిః పరమా ముద్రా క్షిప్రం దేవప్రసాదనీ" త్యుక్తవిధో, యేన సః, విదురః పప్రచ్ఛ పృష్టవా న్. ౧

ప్రశ్నప్రకార మేవాహ తేనైవేతి ద్వాభ్యామ్. శ్రుతోపజీవనేన ప్రశ్నావతారద్యోతనాయోక్త మనువదన్ పృచ్ఛతీత్యాహ (తేనేతి.) హే మునిశ్రేష్ఠ మైత్రేయ, తేనైవ, యేన భూమి రుద్ధృతా తేనైవ, యజ్ఞశరీరకేణ, హరిణా ఆదివరాహేణ, ఆదిదైత్యో దైత్యానాం ప్రథమః, వరాహకల్పస్థాపేక్షయా ప్రాథమ్య మత్ర వివక్షితం, హిరణ్యాక్షః, హతః ఆదివరాహేణ నిహత ఇతి, అనుశుశ్రుమ త్వత్త శ్శ్రుతవన్తో వయమ్. ౨

ప్రష్టవ్యం పృచ్ఛతి (తస్యేతి.) స్వదంష్ట్రాగ్రేణ, క్షోణీం భూమిం, లీలయా, ఉద్ధరత స్తస్య ఆదివరాహస్య, దైత్యరాజస్య హిరణ్యాక్షస్య చ, మృధః యుద్ధం, కస్మా ద్ధేతో రభూత్, యుద్ధనిమిత్తం కిమిత్యర్థః. ౩

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

మైత్రేయ ఉవాచ—

సాధు వీర త్వయా పృష్ట మవతారకథాం హరేః,
య స్త్వం పృచ్ఛసి మర్త్యానాం మృత్యుపాశనిశాతనీమ్. ౧

యయోత్తానపదః పుత్రో మునినా గీతయాఽర్భకః,
మృత్యోః కృత్వైవ మూర్ధ్న్యఙ్ఘ్రి మారురోహ హరేః పదమ్. ౨

అథాత్రాపీతిహాసోఽయం శ్రుతో మే వర్ణితః పురా,
బ్రహ్మణా దేవదేవేన దేవానా మనుపృచ్ఛతామ్. ౩

దితి ర్దాక్షాయణీ క్షత్త ర్మారీచం కాశ్యపం పతిమ్,
అపత్యకామా చకమే సంధ్యాయాం హృచ్ఛయార్దితా. ౪

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయ స్సవిస్తరం తత్కథాం ప్రస్తోష్యం స్తావ త్ప్రశ్న మభినందతి (సాధ్వితి ద్వాభ్యామ్.) హే వీర, త్వయా సాధుపృష్టం, సాధుత్వం కుతః, యతః, మర్త్యానాం మరణశీలానాం. మృత్యుపాశం నిశాతయతి మోచయతీతి మృత్యుపాశనిశాతనీం, హరే రవతారకథాం, త్వం పృచ్ఛసి ౧

యయా, మునినా నారదేన గీతయా భగవత్కథయా. ఉత్తానపాదః పుత్రోఽర్భకో ధ్రువః మృత్యో ర్మూర్ధ్ని అంఘ్రిం కృత్వా పాదం విన్యస్య. హరే ర్భగవతః, పదం స్థానం ప్రతి, ఆరురోహ ఆరూఢవాన్. ఈదృశభగవత్కథాప్రశ్న స్సాధిష్ఠ ఇత్యభిప్రాయః. ౨

ఏవం ప్రశ్న మభినంద్య హిరణ్యాక్షోత్పత్తిప్రభృతివృత్తాంతం వక్ష్యన్, తద్వృత్తాంతస్య సాంప్రదాయికత్వ మాహ- అథ నను, హేవిదుర, అత్రాపి త్వయా పృష్టేఽర్థేపి, అయం ఇతిహాసః మే మయా, శ్రుతః దేవానా మపి దేవేన బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన, అనుపృచ్ఛతాం దేవానాం, పురా పూర్వకాలే వర్ణిత, స్స ఏవ పరంపరయా మయా శ్రుత శ్చేత్యర్థః. ౩

దేవబ్రహ్మసంవాదరూప మితిహాసం ప్రస్తోష్యం స్తదుపోద్ఘాతరూప మన్య మితిహాసం ప్రస్తౌతి (దితి రిత్యాదినా.) దాక్షాయణీ దక్షస్యాపత్యం స్త్రీ. దితిః దితినామ్నీ, హే క్షత్తః, మారీచం మరీచేః పుత్రం, కాశ్యపం, పతిం భర్తారం, స్వయ మపత్యం కామయమానా. హృచ్ఛయః కామః, తేనాఽర్దితా పీడితా, సంధ్యాయాం, చకమే కామితవతీ. అహో ఇత్యర్థః. ౪

హుతాగ్నిజిహ్వం పయసా పురుషం యజుషాం పతిమ్,
నిమ్రోచత్యర్క ఆసీన మగ్న్యగారే సమాహితమ్. ౮

దితి రువాచ—

ఏష మాం త్వత్కృతే విద్వ న్కామ ఆత్తశరాసనః,
దునోతి దీనాం విక్రమ్య రమ్భా మివ మతఙ్గజః. ౯

తద్భవా న్దహ్యమానాయాం సపత్నీనాం సమృద్ధిభిః.
ప్రజావతీనాం భద్రం తే మయ్యాయుఙ్క్తా మనుగ్రహమ్. ౧౦

భర్తర్యాప్తోరుమానానాం లోకా నావిశతే యశః,
పతి ర్భవద్విధో యాసాం ప్రజయా హ్యనుజాయతే. ౧౧

కథంభూతం చకమ ఇత్యత్రాహ (హుత్వేతి.) యజుషాం యజ్ఞానాం పతిం, పురుషం పరమపురుషం, అగ్నిజిహ్వం అగ్నిశరీరకం, అర్కే సూర్యే, నిమ్రోచతి అస్తంగతే సతి. అగ్న్యగారే అగ్నిహోత్రశాలాయాం, ఆసీనం ఉపవిష్టం సమాహితచిత్తం చ. ౮

ఉక్తిమేవాహ (ఏష మా మిత్యాది.) అథ మే కుర్విత్యంతేన, హే విద్వన్ కాశ్యప. ఆత్తం ఉపాత్తం శరాసనం ధను ర్యేన సః. ఏషః, కామః మన్మథః, త్వత్కృతే త్వయా సహ సంగత్యర్థం, దీనాం కృపణాం, మాం. విక్రమ్య, దునోతి పరితాపయతి, పీడయతి వా, తత్ర దృష్టాంతః. రమ్భాం కదళీం మతంగజో గజ ఇవేతి. ౯

తత్ తస్మా, త్ప్రజావతీనాం పుత్రవతీనాం, సపత్నీనాం. సమృద్ధిభిః, దహ్యమానాయాం మయి, భవాన్. అనుగ్రహం ఆయుంతాం కుర్యాత్, తే తుభ్యం, భద్రం మంగళమస్తు. ౧౦

భర్తరి, భర్తు స్సకాశాత్, విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. ఆప్తోరుమానానాం ప్రాప్తబహుమానానాం, స్త్రీణాం, యశః లోకాన్ ప్రత్యావిశతే, లోకేషు విస్తృతం భవతీత్యర్థః, కీదృశ స్తత్సన్మాన ఇత్యపేక్షాయాం తద్విశదయతి, భవద్విధః భవాదృశః. పతిః భర్తా, యాసాం మాదృశస్త్రీణాం. ప్రజయా ప్రజారూపేణ, అనుజాయతే, హిశబ్దః "తజ్జాయా భవతి యదస్యాం జాయతే పున" రితి శ్రుతి ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి, ఇద మేవ తత్సన్మాననం యత్స్వభార్యాయాం పతిః ప్రజారూపేణ జాయత ఇతి భావః. ౧౧

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

పురా పితా నో భగవా న్దక్షో దుహితృవత్సలః,
కం వృణీత వరం వత్సా ఇత్యపృచ్ఛత నః పృథక్. ౧౨

స విదిత్వాఽఽత్మజానాం నో భావం సంతానభావనః,
త్రయోదశాఽదద త్తాసాం యా స్తే శీల మనువ్రతాః. ౧౩

అథ మే కురు కల్యాణ కామం కంజవిలోచన,
ఆర్తోపసర్పణం భూమ న్నమోఘం హి మహీయసి. ౧౪

ఇతి తాం వీరమారీచః కృపణాం బహుభాషిణీమ్,
ప్రత్యాహాఽనునయ న్వాచా ప్రవృద్ధా నఙ్గకశ్మలామ్. ౧౫

ఏష తేఽహం విధాస్యామి ప్రియం భీరు యదిచ్ఛసి.

కించ పురా పూర్వకాలే అస్మాకం పితా, దుహితృషు పుత్రీషు వత్సలః వాత్సల్యవాన్ దక్షః, నః అస్మాన్ ప్రతి, పృథక్, హేవత్సే, కం వరం వృణీత, ఇతి అపృచ్ఛత్. ౧౨

సః సంతానం భావయతి వర్ధయతీతి సంతానభావనో, దక్షః, ఆత్మజానాం దుహితౄణాం, నః, భావ మభిప్రాయం, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, తాసా మాత్మజానాం మధ్యే, యా స్తవశీలం స్వభావం. అనువ్రతా, స్తాః, అస్మాన్ త్రయోదశ, అదదత్, త్రయోదశానా మప్యస్మాకం త్వయి భావసామ్యే సతి వైషమ్యాచరణ మనుచిత మిత్యభిప్రాయః, ౧౩

అథ హే కాశ్యప, హే కల్యాణమంగళరూప, మే మమ కామం అభిలషితం, కురు హే కంజవిలోచన. హే భూమన్. మహత్తమ, మహీయసి మహత్తరే. పురుషే, ఆర్తానా, ముపసర్పణం అనుచ్ఛందనం, మోఘం న భవతి హి ౧౪

ఏవ ముక్తః కాశ్యపః కిమాహే త్యత్రాహ (ఇతీతి.) ఇతి ఉక్తరీత్యా, బహుభాషిణీం కృపణాం దీనాం దితిం ప్రతి వీరమారీచః జితేంద్రియః కాశ్యపః, ప్రవృద్ధానంగకశ్మలాం ప్రవృద్ధానంగేన కశ్మలం మోహో యస్యా స్తాం, వాచా, అనునయన్ సాంత్వయన్, ప్రత్యాహ ప్రత్యువాచ. ౧౫

ఉక్తి మేవాహ (ఏష ఇత్యాదినా.) బ్రహ్మాదయో యత్కృతసేతుపాలా ఇత్యంతేన, తత్ర.

తస్యాః కామం న కః కుర్యా త్సిద్ధి స్త్రైవర్గికీ యతః. ౧౬.

సర్వాశ్రమా నుపాదాయ స్వాశ్రమేణ కళత్రవాన్,
వ్యసనార్ణవ మత్యేతి జలయానై ర్యథార్ణవమ్. ౧౭.

యా మాహు రాత్మనో హ్యర్ధం శ్రేయస్కామస్య మానిని,
యస్యాం స్వధుర మధ్యస్య పుమాం స్తరతి విజ్వరః. ౧౮

యా మాశ్రిత్యేంద్రియారాతీ న్దుర్జయా నితరాశ్రమైః,

సంధ్యాకాలక్షేపాయ భార్యాం ప్రశంసతి. ఏష త ఇతి। పంచదశభిః, హేభీరు. య దిచ్ఛసి, తత్, ప్రియం ప్రీతివిషయం, తే తుభ్య, మహం, విధాస్యామి కరిష్యామి, తస్యా స్తాదృశ్యా భార్యాయాః, కామ మభిలషితం, కో న కుర్యాత్, సర్వోపి కుర్యా దేవేత్యర్థః. ౧౬

కీదృశీ చాసౌ యస్యాః కామం సర్వః కుర్యా దిత్యత్రాహ (సిద్ధి రితి.) యతః యస్యాః పత్న్యాః స్సకాశాత్, త్రైవర్గికీ ధర్మార్థకామరూపాసిద్ధిః ఫలం భవేదిత్యర్థః. పరంపరయా తురీయ పురుషార్థోపి భార్యాత స్సిధ్యతీత్యాహ- కళత్రవాన్ భార్యావాన్. పురుషః స్వాశ్రమేణ గృహస్థాశ్రమేణ, సర్వాశ్రమాన్ ఇతరాన్ త్రీ నాశ్రమస్థాన్, ఉపాదాయ ఉపకృత్య. సర్వాశ్రమోపకారకో గృహ స్థాశ్రమ ఇతి భావః. వ్యసన మింద్రియాణాం విషయప్రావణ్యరూపం దుఃఖ మేవార్ణవ. స్తం, అత్యేతి తరతి, తత్ర దృష్టాంతః- జలయానై ర్నౌభి, రర్ణవం సముద్రం యథేతి. ఇంద్రియజయాదిద్వారా తురీయపురుషార్థసాధనభూతా పత్నీత్యర్థః. ౧౭

శ్రేయస్కామస్య స్వర్గాపవర్గాఖ్యశ్రేయస్కామస్య. ఆత్మన స్స్వస్య, అర్ధం అర్ధశరీరం. ఆత్మన శ్శరీరార్ధ మితి వా, యాం పత్నీం, ఆహుః శ్రుతయ ఇతి శేషః. "అర్ధోవా ఏష ఆత్మనో యః పత్నీ." త్యాదయః, శ్రేయస్కామస్యాఽఽత్మనోర్ధ మాహు రిత్యనేన, స్వర్గాపవర్గసాధనేషు ధర్మేషు, ద్వయో స్సహాధికారత్వం సూచ్యతే. యచ్ఛబ్దానాం తాం త్వా మితి తృతీయశ్లోకస్థ తచ్ఛబ్దే నాన్వయః. యస్యాం పత్న్యాం. స్వస్య ధురం దృష్టాదృష్టకర్మభారం, అధ్యస్య నిక్షిప్య. విజ్వరో నిశ్చింతః పుమాన్ తరతి. ౧౮

యాం పత్నీ, మాశ్రిత్య. ఇతరాశ్రమైః బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమైః, దుర్జయాన్ జేతు మశక్యాన్,

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

వయం జయేమ హేలాభి ర్దస్యూ న్దుర్గపతి ర్యథా. ౧౯

న వయం ప్రభవ స్తాం త్వా మనుకర్తుం గృహేశ్వరి,
అప్యాయుషా వా కార్త్స్న్యేన యేచాన్యే గుణగృధ్నవః. ౨౦

అథాపి కామ మేతం తే ప్రజాత్యై కరవాణ్యలమ్,
యథా మాం నాతిశోచంతీ ముహూర్తం ప్రతిపాలయ. ౨౧

ఏషా ఘోరతమా వేళా ఘోరాణాం ఘోరదర్శనా,
చరంతి యస్యాం భూతాని భూతేశానుచరాణి హి. ౨౨

ఇంద్రియాణ్యేవా౽రాతయ శ్శత్రవస్తాన్- హేలాభి ర్లీలాభిః, వయం, జయేమ. తత్ర దృష్టాంతః దుర్గపతిః దస్యూన్ దుష్టజీవాన్ చోరాదీన్, యథేతి. ౧౯

తా ముక్తవిధోపకర్త్రీం, త్వాం. కార్త్స్న్యేన అనుకర్తుం ప్రత్యుపకర్తుం. హే గృహేశ్వరి పురుషాయుషాపి వా, వయం న ప్రభవః న సమర్థాః, ఏవ మన్యేపి. యే గుణగృధ్నవః గుణకాంక్షిణః గుణధర్మిణ ఇతి యావత్, తే౽పి. పూర్ణేనాప్యా౽౽యుషా, వాశబ్దా జ్జన్మాంతరై రపి, న ప్రభవ ఇత్యుక్తం. ౨౦

అథాపి త్వదుపకారానురూపేణోపకర్తు మశక్తత్వేపి, తే, ప్రజాత్యై ప్రజననాయ పుత్రోత్పత్తయ ఇతి యావత్, యః కామః, త మేతం కామం, అలం పర్యాప్తం, కరవాణి, యథా, కృతే, మాం ప్రతి, త్వం, నాతిశోచంతీ భవసి, తథా కరవాణ్యేవ, కింతు, ముహూర్తం ముహూర్తకాలం, ప్రతిపాలయ ప్రతీక్షస్వ. ౨౧

కిమర్థం ముహూర్తప్రతీక్షణ మిత్యా౽౽శంకాయాం, తస్య ముహూర్తస్య రత్యనుపయుక్తతాం కథయతి (ఏషేత్యాదినా.) ఏషా వేలా, ఘోరతమా ఉగ్రతమా, ఘోరాణా మపి ఘోరదర్శనా, ఘోరం దృశ్యత ఇతి తథా. యస్యా మస్యాం సంధ్యావేలాయాం, భూతేశో రుద్ర, స్తస్యా౽నుచరాణి, భూతాని ప్రమథాఖ్యభూతాని. చరంతి సంచరంతి, అతోపి నాయ మవసర ఇతి భావః. ౨౨

ఏతస్యాం సాధ్వి సంధ్యాయాం భగవాన్ భూతభావనః,
పరీతో భూతపార్షద్భి ర్వృషేణాఽటతి భూతరాట్. ౨౩

శ్మశానచక్రానిలధూళిధూమ్రవికీర్ణవిద్యోతజటాకలాపః,
భస్మావకుంఠామలరుక్మదేహో దేవస్త్రిభిః పశ్యతి దేవర స్తే. ౨౪

న యస్య లోకే స్వజనః పరో వా నాత్యాదృతో నోత కశ్చి ద్విగర్హ్యః,
వయం వ్రతై ర్యచ్చరణాపవిద్ధా మాశాస్మహేఽజాం బత భుక్తభోగామ్. ౨౫

చరంతి చే ద్భూతాని తర్హి తత్సంచారవిషయః ప్రదేశో వర్జనీయ ఇత్యత్రాహ (ఏతస్యామితి) హేసాధ్వి, ఏతస్యాం సంధ్యాయాం, భూతభావనో భూతానాం భావయతి సుఖయతి తథా, భగవాన్, భూతరాట్ రుద్రః, భూతపరిషద్భిః ప్రమథగణైః, పరీతః పరివేష్టితః వృషేణ స్వవాహన భూతేన వృషభేణ నందికేశ్వరేణ సహ అటతి చరతి. ౨౩

కించ శ్మశానేషు య శ్చక్రానిలో వాత్యా, తేన యో ధూళిః తేన ధూమ్రాః వికీర్ణాః విక్షిప్తాః విద్యోతా శ్చ, యా, జటా, స్తాసాం కలాపో యస్య సః, భస్మనా, అవకుణ్ఠితః అవలిప్తః, అమలః, రుక్మవ, ద్దేహో యస్య సః, దేవః రుద్రః త్రిభిః, నయనై రితి శేషః, పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి. అత స్తద్దర్శనా విషయః ప్రదేశో నా స్తీతి భావః, ౨౪

పశ్యతు దేవర స్తథాపి త మనాదృత్య ప్రవ ర్తేవేత్యత్రాహ- స తు రుద్ర స్తే దేవరః త్వద్భగిన్యా ఉమాయాః పతి రిత్యర్థః, నతు పతిభ్రాతృత్వం. తదసంభవాత్, కాశ్యపో హి మరీచిపుత్రః న తు బ్రహ్మపుత్రః స్వజనత్వాదాదరణీయ ఏవేతి భావః, యది స్వజనత్వా దాదరణీయ, స్తర్హి తత ఏవ స్వజనానా మస్మాకం సర్వం క్షమేతైవ రుద్ర ఇత్యత్రాహ (న యస్యేతి.) యస్య రుద్రస్య స్వజనః. పరః అస్వజనో వా. లోకే, నా స్తి. నాప్యతీవాదరణీయవిషయః, కశ్చిద్విగర్హ్యః నింద్యోపి, న, ఉత నా స్త్యేవ. ప్రాకృతస్య హి విషమదృష్టే స్స్వార్థాపేక్షిణ స్స్వజనాదివిభాగః అస్య తు సమదృష్టే రుపేక్షితసాంసారికలోకతద్విభూతే ర్న స్వజనాదివిభాగోఽ స్తీతి భావః. ఏత దేవాహ (వయమితి.) సాంసారికలోకాభిప్రాయేణ వయ మిత్యు క్తం. త త్త్వదర్శినోపి, స్వస్య తన్మండలస్థత్వా ద్వయం సంసారిణో లోకాః యస్య రుద్రస్య. చరణాభ్యా. మపవిద్ధాం నిర్మాల్యవ ద్దూరతః పరిత్యక్తాం. తేన భుక్తభోగాం అజాం మాయాం తన్మయీం విభూతిం, వ్రతై ర్నానావిధైశ్వర్యసాధనై ర్వ్రతైః ఆశాస్మహే ప్రార్థయామహే. ౨౫

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

యస్యా నవద్యం చరితం మనీషిణో గృణ న్త్యవిద్యాపటలం బిభిత్సవః,
నిర స్తసామ్యాతిశయో౽పి య స్స్వయం పిశాచచర్యా మచర ద్గతి స్సతామ్. ౨౬

హసంతి యస్యాచరితం హి దుర్భగా స్స్వాత్మన్ రతస్యా౽విదుష స్సమీహితమ్,
యై ర్వస్త్రమాల్యాభరణానులేపనై శ్శ్వభోజనం స్వాత్మతయోపలాలితమ్. ౨౭

బ్రహ్మాదయో యత్కృతసేతుపాలా యత్కారణం విశ్వ మిదం హి మాయా,

నను శ్మశానేషు పిశాచవ చ్చరతో౽శుచే రస్మా త్కిం మాశఙ్కస ఇత్యత్రాహ (యస్యేతి.) యస్య రుద్రస్యా౽నవద్యం నిర్దుష్టం. చరితం చరిత్రం మనీషిణః బుద్ధిమంతః అవిద్యాయాః పటల మావరణం, బిభిత్సవః భేత్తు మిచ్ఛవః, జ్ఞానార్థిన ఇత్యర్థః. గృణంతి "ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛే చ్ఛ్రియ మిచ్ఛేద్ధుతాశనాత్, శంకరా జ్జ్ఞాన మన్విచ్ఛే న్మోక్ష మిచ్ఛే జ్జనార్దనా" దిత్యు క్తరీత్యా ఫలవిశేషార్థిభి రూపాస్యత్వా త్తైః కైశ్చిత్ జ్ఞానార్థిభి స్తచ్చరిత్ర ముపాదేయ మితి న పిశాచవ చ్చరతీతి స నిందనీయ ఇతి భావః, తర్హి కిమర్థం స పిశాచవచ్చరతి తత్రాహ. స్వయం నిర స్తసామ్యాతిశయోపి నిర స్తం సామ్య మతిశయ శ్చ యస్మా త్తథా భూతోపి, సతాం గతిః జ్ఞానోపాయ స్సన్ పిశాచచర్యాం, చరతి స్వోపాసకై రపి జిజ్ఞాసుభి రేవం వ ర్తితవ్య మితి తచ్ఛిక్షార్థం పిశాచచర్యాం చరతీతి భావః. తథాచ శ్రుతిః - యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతీతి నిర స్తసామ్యాతిశయత్వం చ జ్ఞానప్రదత్వే వేదితవ్యం ప్రకరణాత్, యద్వా, ఏతత్సర్వం రుద్రశరీరకపరమాత్మదృష్ట్యో క్తమితి వేదితవ్యమ్ ౨౬

ఏవ మన్వయముఖేన తచ్చరిత్రస్యా౽నింద్యత్వ మభిధాయ వ్యతిరేకముఖేనా౽ప్యాహ (హసంతీతి) స్వాత్మన్ రతస్య స్వాత్మానుభవైకనిరతస్య సమీహితం చేష్టితం, అవిదుషః. ఆర్షత్వా ద్వ్యత్యయేన ద్వితీయా. అవిద్వాంసః యస్య రుద్రస్య, ఆచరితం హసంతి నిందంతి, తే దుర్భగాః, కే తే అవిద్వాంసః, యే తస్యా౽చరితం హసంతీత్యత్రాహ- యైః కర్తృభిః వస్త్రాదిభిః కరణైః, శ్వభోజనం శునాం భోజ్యం స్వశరీరం, స్వాత్మతయా స్వాత్మాభిన్నత్వేన, ఉపలాలితం అయ మాత్మేతి బుద్ధ్వా దేహం యై ర్వస్త్రాదిభి రుపస్కృతం. తే అవిదుష ఇత్యర్థః. ౨౭

ఏవ మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తచ్చరిత్ర మనింద్యమిత్యభిధాయ కస్య పిశాచచర్యావిడమ్బన మాత్ర మేవేత్యాహ (బ్రహ్మాదయ ఇతి.) బ్రహ్మాదయో యత్కృతసేతుపాలా ఇత్యాద్యు క్తిః రుద్రప్రశం

ఆజ్ఞాకరీ యస్య పిశాచచర్యా అహో విభూమ్న శ్చరితం విడమ్బనమ్. ౨౮

నైవం సంవేదితే భర్త్రా మన్మథోన్మథితేంద్రియా,
జగ్రాహ వాసో బ్రహ్మర్షే ర్వృషలీవ గతత్రపా. ౨౯

స విదిత్వా స్వభార్యాయా స్తం నిర్బంధం వికర్మణి,
నత్వా దిష్టాయ రహసి తయాఽథోపవివేశ హ. ౩౦

సాద్యోతినీ. బ్రహ్మాదయ ఇత్యతద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః చిత్రగు మానయేతివత్ బ్రహ్మణోఽర్వాచీనా ఇత్యర్థః. అన్యథా పూర్వాపరవిరోధాత్. బ్రహ్మణః సృష్టత్వం తద్దత్తనామధేయస్థానత్వం చ ప్రాగుక్తం, తేన బ్రహ్మణో నమస్కార్యత్వం చ వక్ష్యతే, అతో యథోక్త ఏవార్థః. యద్వా. బ్రహ్మాదయః పులస్త్యపులహమరీచ్యాదయః "సర్వే బ్రహ్మాణ ఇత్యేతే పురాణే నిశ్చయం గతా" ఇతి తేషాం బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వావగమాత్. యద్వా. రుద్రశరీరకపరమాత్మదృష్ట్యేద ముక్త మిత్యవగంతవ్యం. బ్రహ్మాదయో, యేన రుద్రేణ, కృతా స్సేతవః మర్యాదా స్తాః పాలయంతీతి తథా. ఇదం విశ్వం, యత్కారణం, యో రుద్రః కారణం యస్య తదితి బహువ్రీహిః. విశ్వం యత్కారణక మిత్యర్థః. రుద్రస్య విశ్వసంహర్తృత్వా త్తదభిప్రాయేణ విశ్వం యత్కారణ మిత్యుక్తం. మాయా చ యస్యాఽఽజ్ఞాకరీ, మాయా అహంకృతిః తత్కార్యత్వాత్. యస్యాజ్ఞాకరీ. అధిష్ఠాతృత్వాత్. తస్య విభూమ్నో రుద్రస్య. పిశాచచర్యా పిశాచచర్యారూపచరితం, విడంబన మనుకరణమాత్ర మేవ. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. స్వత ఏవంవిధస్య మహీయసః పిశాచచర్యానుకరణ మాశ్చర్య మిత్యర్థః. ౨౮

ఏవ ముక్తా దితి స్తతః కిమకరో దిత్యత్రాహ. భర్త్రా కాశ్యపేన, ఏవ ముక్తప్రకారేణ. సంవేదితే జ్ఞాపితే సతి. మన్మథేన ఉన్మథితాని ఉద్దీపితా నీంద్రియాణి యస్యా స్సా. అత ఏవ, వృషలీవ వేశ్యేవ. గతత్రపా నిర్లజ్జా సతీ. విప్రర్షేః కాశ్యపస్య. వాసః వస్త్రం. జగ్రాహ వాసో గృహీత్వా విచకర్షేతి భావః. ౨౯

సః కాశ్యపః స్వభార్యాయా దితే ర్వికర్మణి, సంధ్యాయాం ప్రతిషిద్ధే రతికర్మణి నిర్బంధం వాసోగ్రహణరూపం నిర్బంధం, విదిత్వా దృష్ట్వా. దిష్టాయ దైవరూపా యేశ్వరాయ. నత్వా. తయా భార్యయా సహ. రహసి ఏకాంతే, ఉపవివేశ, హ బత. ఉపవివేశేత్యనేన మైథున్యం లక్ష్యతే. ౩౦

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

అథోపస్పృశ్య సలిలం ప్రాణా నాయమ్య వాగ్యతః,
ధ్యాయ జ్జజాప విరజం బ్రహ్మజ్యోతి స్సనాతనమ్. ౩౧

దితి స్తు వ్రీడితా తేన కర్మావద్యేన భారత,
ఉపసంగమ్య విప్రర్షి మధోము ఖ్యభ్యభాషత. ౩౨

మా మే గర్భ మిమం బ్రహ్మ న్భూతానా మృషభోఽవధీత్,
రుద్రః పతి ర్హి భూతానాం యస్యాఽకరవ మంహసమ్. ౩౩

నమో రుద్రాయ మహతే దేవాయోగ్రాయ మీఢుషే,

అథ ఉపవేశానంతరం. సలిల ముపస్పృశ్య సలిలే స్నాత్వేత్యర్థః. ప్రాణా నాయమ్య. వాగ్యతః ధృతమౌనః. విరజం నిర్వికారం. జ్యోతిః జ్ఞానస్వరూపం, సనాతనం నిత్యం. బ్రహ్మ ధ్యాయన్, అత్ర విరజశబ్దేన సత్యపదస్యార్థః. జ్యోతిశ్శబ్దేన జ్ఞానపదస్యార్థః, సనాతనశబ్దేనాఽనంత పదస్యార్థ స్స్ఫురితః, విరజశబ్దేన రజఃకార్యవికారరాహిత్యస్య. జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రకాశరూపత్వస్య సనాతనశబ్దేన కాలపరిచ్ఛేదరాహిత్యస్య, చోక్తత్వాత్. జజాప. ఏవంవిధబ్రహ్మప్రతిపాదకం ప్రణవం జజాపేత్యర్థః. ౩౧

అథాఽధ్యాయశేషో దితికాశ్యపయో రుత్తరప్రత్యుత్తరరూపేణ ప్రవృత్త స్తత్ర తావ ద్దితి రువాచేత్యాహ (దితి స్త్వితి.) తేన కర్మావద్యేన కర్మణో దోషేణ. వ్రీడితా లజ్జితా దితిః, హేభారత విదుర, ఉపసంగమ్య సమీపే ఆగత్య, అధోముఖీ సతీ, విప్రర్షిం కశ్యపం, ప్రత్యభ్యభాషత ఉక్తవతీ. ౩౨

భాషణ మేవాహ (మేతి.) హే బ్రహ్మన్ కాశ్యప, భూతానాం, ఋషభః పతిః రుద్రః, మే మమ ఇమం గర్భం, మాఽవధీత్ మా హన్యాత్. హి యతః, భూతానాం, రుద్రః, పతిః యతః యస్య రుద్రస్య, అంహస మపరాధం, అహ మకరవం కృతవతీ. అతో మావధీ దిత్యర్థః. ౩౩

ఏవం స్వాభిప్రేత మావేద్య నమస్కుర్వన్ రుద్రం ప్రసాదయతి (నమ ఇతి ద్వాభ్యామ్). రుద్రాయ నమః కథంభూతాయ, మహతే దేవాయ మహాదేవాయేత్యర్థః. విశ్వసంహర్తృ త్వా దింద్రాద్య పేక్షయా మహత్త్వం వివక్షితం, ఉగ్రాయ ఉగ్రరూపిణే. మీఢుషే సకామేషు ఫలసేచనకర్త్రే,

శివాయ న్యస్తదండాయ ధృతదండాయ మన్యవే. ౩౪

స నః ప్రసీదతాం భామో భగవా నుర్వనుగ్రహః,
వ్యాధస్యాఽప్యనుకమ్ప్యానాం స్త్రీణాం దేవ స్సతీపతిః. ౩౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

స్వగర్భస్యాఽఽశిషం లోక్యా మాశాసానాం ప్రవేపతీమ్,
నివృత్తసంధ్యానియమో భార్యా మాహ ప్రజాపతిః. ౩౬

కాశ్యప ఉవాచ—

అప్రాయత్యా దాత్మన స్తే దోషా న్మౌహూర్తికా దుత,
మన్నిదేశాతిచారేణ దేవానాం చాపి హేళనాత్. ౩౭

భవిష్యత స్తవాఽభద్రా వభద్రే జాఠరాధమౌ,

యద్వా, రేత స్సేకక్షమాయ, నిష్కామేషు శివాయ, వస్తుతో న్యస్తదండాయ, క్రుద్ధేషు ధృతదండాయ, సంహారే మన్యవే, ౩౪

భామో భగిన్యా భర్తా, ఉరు రనుగ్రహో యస్య, సత్యా ఉమాయాః పతిః, భగవాన్ స దేవో రుద్రః, వ్యాధస్యాఽప్యనుకమ్ప్యానాం దయనీయానాం, స్త్రీణాం, నః అస్మాకం, ప్రసీదతాత్ ప్రసన్నో భూయాత్, ౩౫

ఏవ మాభాషమాణాం కశ్యప ఆహేత్యాహ మైత్రేయః- స్వగర్భస్య, లోక్యాం లోకనీయాం, సాధ్వీం, ఆశిషం శుభం, ఆశాసానాం ప్రార్థయంతీం, ప్రవేపతీం పరితపంతీం, భార్యాం. నివృత్తః సంధ్యాయాం. యో నియమః, స యస్య సః, ప్రజాపతిః, కాశ్యపః, ఆహ ఉవాచ, ౩౬

ఉక్తి మేవాహ చతుర్భిః, తే ఆత్మనః చిత్తస్య. అప్రాయత్యాత్ అశుద్ధభావాత్. మౌహూర్తికా త్సంధ్యాముహూర్తసంబంధినో దోషాత్, ఉత అపి, మమ, యో నిర్దేశః ఆజ్ఞా, తస్య, యోఽతిచారోఽతిక్రమ, స్తేన, దేవానాం రుద్రాదీనాం, హేళనా దపచారణా దపి. అభద్రౌ లోకామంగళకరౌ, అతఏవ, జాఠరాధమౌ పుత్రాధమౌ. హే అభద్రే, తవ, భవిష్యతః, జాఠరయో రభద్రత్వ

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

లోకా న్సపాలాం స్త్రీం శ్చండౌ ముహు రాక్రందయిష్యతః, ౩౮

ప్రాణినాం హన్యమానానాం దీనానా మకృతాగసామ్,
స్త్రీణాం నిగృహ్యమాణానాం కోపి తేషు మహాత్మసు. ౩౯

తదా విశ్వేశ్వరః క్రుద్ధో భగవా ల్లోకభావనః,
హనిష్య త్యవతీర్యాఽఽజౌ యథాఽద్రీ ఞ్ఛతపర్వధృత్. ౪౦

దితి రువాచ—

వధం భగవతా సాక్షా త్సునాభోదారబాహునా,
ఆశాసే పుత్రయో ర్మ్రృత్యుం మా క్రుద్ధా ద్బ్రాహ్మణా త్ప్రభో. ౪౧

న బ్రహ్మదండదగ్ధస్య న భూతభయదస్య చ.

మేవ విశదయ త్యర్ధేన, చండౌ క్రుద్ధౌ. సపాలాన్ లోకపాలై స్సహితాన్, త్రీన్, లోకాన్, ముహుః పునఃపునః, ఆక్రందయిష్యతః రోదయిష్యతః. ౩౭-౩౮

ప్రాణినాం, హన్యమానానాం, సతాం, కథంభూతానాం, దీనానాం కృపణానాం, అకృతం ఆగః అపరాధో యై స్తేషాం, స్త్రీణాం చ నిగృహ్యమాణానాం సతీనాం, మహాత్మసు కోపితేషు సత్సు, ౩౯

తదా క్రుద్ధః కోపితః, విశ్వేశ్వరః, లోకం భావయతి సుఖయతీతి లోకభావనోఽసౌ భగవాన్, అవతీర్య వరాహనృసింహరూపాభ్యా మావిర్భూయ, హనిష్యతి. తత్ర దృష్టాంతః, అద్రీన్ పర్వతాన్, శతపర్వభృత్ వజ్రాయుధధరః ఇంద్రః యథేతి. ౪౦

ఏవ ముక్తే పున ర్దితి రాహ ద్వాభ్యామ్. సునాభం చక్రం, తేన, ఉదారః సుందరో బాహు ర్యస్య, తేన భగవతా, సాక్షా, న్మహ్యం మమ, పుత్రయో ర్వధం ఆశాసే అనుమన్యే, కింతు హేప్రభో క్రుద్ధా ద్బ్రాహ్మణా, ద్వధం తు, నాఽనుమన్యే "కోపితేషు మహత్సు చే" త్యుక్తత్వా, త్కోపితా ద్బ్రాహ్మణా ద్వధ మాశంకమానా, ఏవం ప్రార్థయతే. క్రుద్ధా ద్బ్రాహ్మణా న్మాభూ దితి. ౪౧

నన్వస్తు బ్రాహ్మణా దన్యతో వా కుతశ్చి త్తద్వధ స్తత్ర కో విశేష ఇత్యత్రాహ (నేతి.)

నారకాశ్చానుగృహ్ణంతి యాం యాం యోని మసౌ గతః. ౪౨

కాశ్యప ఉవాచ—

కృతాపరాధతాపేన సద్యః ప్రత్యవమర్శనాత్,
భగవత్యురుమానాచ్చ భవే మయ్యపి చాదరాత్. ౪౩

పుత్రస్యైవ తు పుత్రాణాం భవితైక స్సతాం మతః,
గాస్యంతి యద్యశశ్శుద్ధం భగవద్యశసా సమమ్. ౪౪

యోగ్యైర్హేమేవ దుర్వర్ణం భావయిష్యంతి సాధవః,
నిర్వైరాదిభి రాత్మానం యచ్ఛీల మనువర్తితుమ్. ౪౫

బ్రహ్మదండదగ్ధస్య బ్రాహ్మణశాపహతస్య, భూతానాం భయసంపాదకస్య చ, నారకా అపి నరకవాసినోఽపి, నానుగృహ్ణంతి అనుగ్రహం న కుర్వంతి, నరకవాసినో హి సర్వస్మై లోకాయ స్వదుఃఖం మాభూదితి మన్యంతే, తేఽప్యేతయోః కృపాం న కుర్వంతి, అతోఽతిపాపినౌ బ్రహ్మదండదగ్ధౌ భూతభయదా విత్యర్థః, కించ, యాం యోనిం అసౌ బ్రహ్మదండదగ్ధో, లోకభయదశ్చ, గతః ప్రాప్తో భవతి, తత్రస్థా అపి నానుగృహ్ణంతీత్యర్థః. ౪౨

ఏవ ముక్తః పున రాహ కశ్యప స్సప్తభిః (కృతాపరాధేత్యాదిభిః,) కృతో యోఽపరాధ స్తస్మాత్, యోఽనుతాపః, తేన సద్యః, ప్రత్యవమర్శనాత్ యుక్తాయుక్తవిచారాత్, భగవతి పరమపురుషే, ఉరుమానాత్ బహుమానా చ్చ, భవే రుద్రే, మయ్యపి, ఆదరాచ్చ హేతోః పుత్రాణాం, అర్షత్వా ద్బహువచనం, పుత్రయో ర్మధ్యే, ఏకస్య పుత్రస్య హిరణ్యకశిపోః, ఏకః సతాం, మతః సంమతః, ప్రహ్లాదః. పుత్రో భవితా భవిష్యతి, త మేవ వర్ణయతి గాస్యంతీతి సార్ధైః పంచభిః, యస్య త్వత్పౌత్రస్య, యశః భగవద్యశసా సమం, సహ సదృశం వా, గాస్యంతి స్తోష్యంతి. యచ్ఛబ్దస్య సర్వా ఇత్యుత్తరత్రాన్వయః. ౪౩-౪౪

కించ యస్య త్వత్పౌత్రస్య, శీలం మనువర్తితుం, నిర్వైరాదిభి ర్గుణైః, ఆత్మానం అంతఃకరణం, సాధవో భావయిష్యంతి, తత్ర దృష్టాంతః, యోగ్యైః క్షారాదిసంయోగ్యైః, దుర్వర్ణం, హేమ సువర్ణ మివేతి. ౪౫

(దితేః కశ్యపా త్సంధ్యాయాం గర్భసంభవః)

యత్ప్రసాదాదిదం విశ్వం ప్రసీదతి యదాత్మకమ్,
స స్వదృగ్భగవాన్ యస్య తోష్యతేఽనన్యయా దృశా. ౪౬

స వై మహాభాగవతో మహాత్మా మహానుభావో మహతాం మహిష్ఠః,
ప్రవృద్ధభక్త్యానువిభావితాశయే ప్రవేశ్య వైకుంఠమతద్విహాస్యతి. ౪౭

అలంపటశ్శీలధరో గుణాకరో హృష్టః పరర్ధ్యా వ్యథితో దుఃఖితేషు.
అభూతశత్రుర్జగతశ్శోకహర్తా నైదాఘికం తాప మివోడురాజః. ౪౮

అంతర్బహిశ్చామల మబ్జనేత్రం స్వపూరుషేచ్ఛానుగృహీతరూపమ్.

కించ, యస్య భగవతః, ప్రసాదాత్ అనుగ్రహాత్. ఇదం విశ్వం, ప్రసీదతి భగవదనుగ్రహవిశేష ఏవ కృత్స్నం విశ్వ మపి ప్రసాద మేవ కుర్యా దిత్యర్థః. యదాత్మకం, యో భగవానేవాత్మా యస్య త ద్విశ్వం, యః, తద్భగవదాత్మకం. సః స్వదృక్ స్వేనైవ పశ్యతీతి స్వదృక్. కరణనిరపేక్షం సర్వం సాక్షాత్కుర్వాణ ఇత్యర్థః. భగవాన్, యస్య త్వత్పౌత్రస్య, అనన్యయా అవ్యభిచారిణ్యా. దృశా భక్త్యా, తోష్యతే సంతోషం ప్రాప్నోతి. ౪౬

సవై త్వత్పౌత్రః మహాభాగవతః నిరతిశయభగవద్భక్తః, మహానుభావః మహాప్రభావః, మహాత్మా నిర్మలాంతకరణః, మాహతాం మహాత్మ్యవతా మపి మధ్యే, మహిష్ఠః నిరతిశయమాహాత్మ్యవాన్, ప్రవృద్ధయా భక్త్యా, అనుభావితే సంశోధితే, ఆశయే చిత్తే, వైకుంఠం భగవంతం, వివేశ్య అవస్థాప్య, అతత్. భగవద్వ్యతిరిక్త మైశ్వర్యాదికం, విహాస్యతి త్యక్ష్యతి. ౪౭

కించ, అలమ్పటః అలోలుపః, శీలధరః సుస్వభావః, గుణానా మాకరః, పరర్ధ్యా పరేషాం ఋద్ధి స్సమృద్ధిః, తయా హృష్టః, దుఃఖితేషు పరేషు దుఃఖితేషు సత్సు, స్వయ మపి, వ్యథితః దుఃఖితః, న భూతో న జాత శ్శత్రు ర్యస్య సోఽభూతశత్రుః, జగతశ్శోకం హరతీతి తథా. తత్ర దృష్టాంతః, నైదాఘికం, నిదాఘో గ్రీష్మకాలః తత్రభవం తాపం, ఉడురాజ శ్చంద్రో యథా హరతీతి. ౪౮

కించ తవ పౌత్రః, శ్రీలలనాలలామం, శ్రీః లక్ష్మీ రేవ లలనా, తస్యాః లలామం

పౌత్రస్తవ శ్రీలలనాలలామం ద్రష్టా స్ఫురత్కుండలమండితాస్యమ్. ౪౯

మైత్రేయ ఉవాచ —

శ్రుత్వా భాగవతం పౌత్ర మమోదత దితి ర్భృశమ్,
పుత్రయోశ్చ వధం కృష్ణా ద్విదిత్వాఽఽసీ న్మహామనాః. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

భూషణం "భర్తానా మపరం నార్యా భూషణం భూషణా దపి" త్యుక్తరీత్యా, భూషణభూతం శ్రియః పతిం, అంతఃస్వహృదయకమలమధ్యే, బహి శ్చ, ద్రష్టా ద్రక్ష్యతి, కథంభూతః, శ్రీలలనాలలామం, స్ఫురంతీ యే కుండలే, తాభ్యాం, మండితం భూషితం, ఆననం ముఖం, యస్య తం. కుండలయో శ్శ్రోత్రాలలంకారత్వేపి, గండస్థలాదిషు తత్ప్రతిఫలనవశాత్ మ్ముఖస్యాపి శోభాతిరిచ్యతే, స్వపూరుషాః స్వభక్తాః, తేషా, మిచ్ఛానురూపం, గృహీతం రూపం అప్రాకృతదివ్యశరీరం, యేన తం, అబ్జనేత్రం కమలనేత్రం, అమలం నిరస్తహేయగుణమ్. ౪౯

దితికాశ్యపయోః ప్రశ్నోత్తరే నిగమయతి- దితిః భాగవతం పౌత్రం, జనిష్యమాణం శ్రుత్వా భృశ. మమోదత జహర్ష, కృష్ణా ద్భగవతః పుత్రయో ర్వధం చ భావినం. విదిత్వా జ్ఞాత్వా, మహామనాః, హరిణా సహ యుద్ధేన పుత్రయో ర్మరణా త్కీర్తి స్సద్గతి శ్చ భవే దితి మహోత్సవ చిత్తా ఆసీత్. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రాజాపత్యం తు తత్తేజః పరతేజోహనం దితిః,
దధార శతవర్షాణి శంకమానాఽసురార్దనాత్. ౧

లోకే తేన హతాలోకే లోకపాలా హతౌజసః,
న్యవేదయ న్విశ్వసృజే ధ్వాంతవ్యతికరం దిశామ్. ౨

దేవా ఊచుః—

త్వమేవైత ద్విభో వేత్థ సంవిగ్నా యద్వయం భృశమ్,

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

ఏవం దేవబ్రహ్మసంవాదరూపేతిహాసోపోద్ఘాతరూప మితిహాసాంతరం ప్రస్తుత్య, ఇదానీం బ్రహ్మనారదసంవాదం ప్రస్తోతుం తావ ద్దేవానాం బ్రహ్మణ స్సన్నిధా వుపసత్తిహేతుం వదన్, వృత్త మితిహాసం వర్తిష్యమాణే నేతిహాసేన సంగమయతి మైత్రేయః- పరతేజోహనం పరేషాం తేజో హంతీతి తథా, ప్రాజాపత్యం కశ్యపసంబంధి, తేజో వీర్యం, దితి, రసురార్దనాత్, ఇంద్రా చ్ఛంకమానా ఇంద్రః కదా కిం కుర్యా దితి శంకమానా సతీ. శతం వర్షాణి దధార, గర్భం ధృతవతీత్యర్థః. ౧

తేన గర్భతేజసా. హతాలోకే నిరస్తసూర్యాదిప్రకాశే లోకే, హతౌజసో హతప్రభావాః. లోకపాలాః, దిశాం ధ్వాంతేన అంధతమసేన వ్యతికరం వ్యత్యాసం, ఇయం పూర్వా దిగియం పశ్చిమేతి జ్ఞానాభావం, విశ్వసృజే చతుర్ముఖాయ, న్యవేదయన్. బ్రహ్మసమీపమాగత్య తస్మై విజ్ఞాపయామాసు రిత్యర్థః. ౨

నివేదన మేవాహ (త్వ మేవేతి.) హేవిభో బ్రహ్మన్, త్వ మేవ. ఏత, ద్వేత్థ జానాసి, కిం త దిత్యత్రాహుః. యత్ యస్మాత్, వయం, భృశం, సంవిగ్నాః భీతాః. తత్త్వమేవ వేత్థేత్యర్థః, అహ మపి త్వాదృశ ఏవ, అతః, కథం జానా మీత్యాశంకాయాం పరమాత్మన ఆవేశావతారత్వా త్త్వం సర్వం జానాసీత్యభిప్రేత్యాహుః (నహీతి.) కాలేన, అస్పృష్టం వర్త్మ జ్ఞానం యస్య, కాలవశా

న హ్యవ్యక్తం భగవతః కాలేనాఽస్పృష్టవర్త్మనః. ౩

దేవదేవ జగన్నాథ లోకనాథశిఖామణే,
పరేషా మపరేషాం త్వం భూతానామసి భావవిత్. ౪

నమో విజ్ఞానవీర్యాయ మాయయేద ముపేయుషే,
గృహీతగుణభేదాయ నమస్తే వ్యక్తయోనయే. ౫

యే త్వా మనన్యభావేన భావయంత్యాత్మభావనమ్,

-దసంకుచితజ్ఞానినో భగవతః "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్యే"త్యుక్తస్య, తే త్వయా, అవ్యక్త మవిదితం, భగవచ్ఛరీరభూతస్య, త న్న హ్యస్తీత్యర్థః. ౩

ఏతదేవ విశదయంతి - హేదేవదేవ దేవానా మింద్రాదీనా మపి, దేవ, హేజగద్ధాతః, జగన్నిర్మాతః, లోకనాథశిఖామణే లోకానాం నాథానాం శిఖామణే, పరేషా, మపరేషాం అస్మదపేక్షయా పూర్వేషాం అర్వాచీనానాం చ, భావవిత్ అభిప్రాయజ్ఞః, అసి. ౪

ఏవం పరమాత్మావేశావతారత్వేన బ్రహ్మశరీరకపరమాత్మదృష్ట్యా తస్య సర్వజ్ఞతా మభిధాయ, పున స్తద్దృష్ట్యా తద్ధర్మై ర్విశిష్టత్వేన నమస్కుర్వంతి (నమ ఇతి.) తే తుభ్యం, నమః, కథంభూతాయ తే, వ్యక్తయోనయే వ్యక్తం కార్యావస్థం జగ, త్తస్య యోనయే కారణాయ, నాఽహం వ్యక్తయోనిః కింతు పరమాత్మేత్యత్రాహ- గృహీతగుణభేదాయ, గుణానాం భేదః రజోగుణో యస్య స గుణభేదః బ్రహ్మ గృహీతః శరీరత్వేన, గుణభేదః రజోగుణప్రధానః బ్రహ్మ యేన తస్మై, రజోగుణ ప్రధానబ్రహ్మశరీరకపరమాత్మా, యో జగత్స్రష్టా, స త్వమేవేత్యర్థః, నేదం త్వదూపేణాఽవస్థానం పరమాత్మనః, కర్మాయత్త మిత్యాహ - మాయయా సంకల్పరూపజ్ఞానేనైవ. ఇదం బ్రహ్మాఖ్యం శరీరం, ఉపేయుషే గతాయ. ఏతదుపపాదకత్వేన విశినష్టి (విజ్ఞానవీర్యాయేతి.) విజ్ఞాన మేవ వీర్యం బలం యస్య తస్మై. ౫

ఏవంవిధస్య తవ, ప్రజానాం త్వన్నిర్దేశవర్తినా మస్మాక మన్యైః పరిభవోఽనుచిత ఇతి సూచయింతో నమస్కుర్వన్తి త్రిభిః (యే త్వా మితి.) ఆత్మభావనం ఆత్మనో జీవా- దేవమనుష్యాది

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకార)

ఆత్మని ప్రోతభువనం పరం సదసదాత్మకమ్. ౬

తేషాం సుపక్వయోగానాం జితశ్వాసేంద్రియాత్మనామ్,
లబ్ధయుష్మత్ప్రసాదానాం న కుతశ్చి త్పరాభవః. ౭

యస్య వాచా ప్రజా స్సర్వా గావ స్తంత్ర్యేవ యంత్రితాః,
హరంతి బలిమాయత్తా స్తస్మై ముఖ్యాయ తే నమః. ౮

స త్వం విధత్స్వ శం భూమం స్తమసా లు ప్తకర్మణామ్,
అదభ్రదయయా దృష్ట్యా ఆపన్నా నర్హసీక్షితుమ్. ౯

రూపేణ భావయతీత్యాత్మభావన స్తం ఆత్మని స్వాత్మన్యేవ ప్రోతం సందర్భితం భువనం యేన తం. అతఏవ, సదసదాత్మకం కార్యకారణరూపం, వస్తుత, స్తాభ్యాం, పరం విలక్షణం, త్వాం యే, అనన్యేన అవ్యభిచారేణ, భావేన భక్త్యా. భావయంతి ఉపాసతే. ౬

తేషాం, కథంభూతానాం, జితశ్వాసేంద్రియాత్మనాం- జితాః శ్వాసాః ప్రాణాః ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి, ఆత్మా అంతఃకరణం చ, యై స్తేషాం, అత ఏవ, సుపక్వయోగినాం సుపక్వః పరిపక్వః, యోగః భక్తియోగో యేషాం తేషాం, అతఏవ లబ్ధః యుష్మత్ప్రసాదః భవదనుగ్రహః యై స్తేషాం, కుతశ్చి దపి కస్మా దపి, పరాభవో నా స్తి. ౭

యస్య తవ, వాచా వేదాత్మికయా. సర్వాః ప్రజాః, తంత్ర్యా దామన్యా గావ ఇవ, యంత్రితాః బద్ధాః, ఆయత్తాః త్వదధీనా స్సత్యః, బలిం త్వత్పూజాం, హరంతి కుర్వంతి, తస్మై ముఖ్యాయ శ్రేష్ఠాయ, తే నమః. అనేన స్వసంబంధినాం స్వనిదేశవర్తినా మన్యైః పరిభవోఽనుచిత ఇతి సూచితం భవతి. ౮

ఏవం నమస్కృత్వాఽథ స్వాభీప్సితం ప్రార్థయంతే (స త్వ మితి.) హేభూమన్. సః ఉక్తవిధ స్త్వం, తమసా అహోరాత్రవిభాగాభావేన లుప్తాని కర్మాణి. యేషా మస్మాకం, శం సుఖం విధత్స్వ కురు, ఆపన్నాన్ ఆపద్గతాన్. నః, అదభ్రా అనల్పా, దయా యస్యా స్తయా దృష్ట్యా ఈక్షితుం ద్రష్టు మర్హసి. ౯

ఏష దేవ దితే ర్గర్భ ఓజః కాశ్యప మర్పితమ్,
దిశ స్తిమిరయ త్సర్వా వర్ధతేఽగ్ని రివైధసి. ౧౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

స ప్రహస్య మహాబాహో భగవా ఞ్ఛబ్దగోచరః,
ప్రత్యాచష్టాఽఽత్మభూ ర్దేవా న్ప్రీణ న్మధురయా గిరా. ౧౧

బ్రహ్మోవాచ—

మానసా మే సుతా యుష్మత్పూర్వే వై సనకాదయః,
చేరు ర్విహాయసా లోకా న్లోకేషు విగతస్పృహాః. ౧౨

త ఏకదా భగవతో వైకుంఠస్యాఽమలాత్మనః,
యయు ర్వైకుంఠనిలయం సర్వలోకనమస్కృతమ్. ౧౩

కి.మిదానీం భవతాం వ్యసన ముపస్థిత మిత్యత్రాహుః (ఏష ఇతి.) హే దేవ దితే ర్గర్భే అర్పితం నిహితం. కాశ్యపసంబంధి, ఓజః వీర్యం. సర్వాః దిశః తిమిరయత్ అంధీకుర్వత్, ఏధసి దారునిచయే, అగ్ని రివ ఏధతే వర్ధతే. ౧౦

ఏవం దేవై రుక్తో బ్రహ్మా తా న్ప్రిత్యాహేత్యాహ మునిః (స ఇతి.) శబ్దగోచరః వేద వేద్యః, స భగవాన్ స్వభూః బ్రహ్మా ప్రహస్య విహస్య, హే మహాబాహో విదుర, మధురయా గిరా, ప్రీణన్ తర్పయన్, దేవా న్ప్రత్యాచష్ట ఉక్తవాన్. ౧౧

ఉక్తి మేవాహ ఇత ఆరభ్యాఽనేనాఽధ్యాయశేషేణాగ్రిమేణ చాధ్యాయేన (మానసా ఇతి.) హే మానసాః మనస్సముత్పన్నాః, యుష్మత్పూర్వే యుష్మదపేక్షయా పూర్వం జాతాః, మే సుతా స్సనకాదయః, లోకేషు విగతా స్పృహా విషయాభిలాషో యేషాం తథోక్తా అపి, లోకాన్, విహాయసా నభోమార్గేణ, చేరుః సంచరితవంతః. ౧౨

తే సనకాదయః, ఏకదా ఏకస్మి న్కాలే, అమలాత్మనః శుద్ధసత్త్వమయదివ్యమంగళవిగ్రహస్య వైకుంఠస్య అప్రతిహతైశ్వర్యస్య, భగవతః వైకుంఠస్య సంబంధి నిలయం స్థానం ప్రతి కథం భూతం. సర్వలోకనమస్కృతం సర్వై రర్వాచీనై ర్లోకాలోకవాసిభి ర్నమస్కృతం, యయు ర్గతవంతః. తత్ర వైకుంఠనిలయ మితి విష్ణులోకే ఉపరిస్థాన ముచ్యతే, న తు నిత్యవిభూతిః. అష్టమస్కంధే

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

వసంతి యత్ర పురుషా స్సర్వే వైకుంఠమూర్తయః,
యేఽనిమిత్తనిమిత్తేన ధర్మేణాఽఽరాధయ న్హరిమ్. ౧౪

యత్ర చాద్యః పుమా నాస్తే భగవా ఞ్ఛబ్దగోచరః,
స త్వం విష్టభ్య విరజం స్వానాం నో మృడయ న్వృషః. ౧౫

యత్ర నిశ్శ్రేయసం నామ వనం కామదుఘై ర్ద్రుమైః,

"వైకుంఠః కల్పితో యేన లోకాలోకనమస్కృత" ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, బ్రహ్మణాపి సమాధిగమ్యస్య పరమాకాశస్య ప్రకృతియుక్తై ర్గన్తు మశక్యత్వాత్ "స్వశ్చూడామణి మాత్మధిష్ణ్య" మితి స్వర్గలోకచూడామణిత్వేన వక్ష్యమాణత్వా చ్చ "కైవల్య మివ మూర్తిమ" దితి వక్ష్యమాణత్వేన ముక్తప్రాప్యభూమిత్వాభావాపగమా చ్చ వైకుంఠశబ్దవాచ్యత్వం, వికుంఠస్య భగవత స్థ్సానత్వా దుపపన్నమితి జ్ఞేయం తదేవ వైకుంఠస్థానం వర్ణయతి (వసంతీత్యాదినా ద్వాదశభిః) యత్ర వైకుంఠే, అనిమిత్తనిమిత్తేన నిమిత్తం. ఫలం. అనిమిత్తం అప్రవర్తకం. నిమిత్తం ఫలం యస్మి౯ తేన కామాదినిమిత్తరహితేనేత్యర్థః, ధర్మేణ హరిం ఆరాధయన్ ఆరాధయంతో, యే పురుషా వసంతి, తే సర్వే వైకుంఠస్య భగవత ఇవ మూర్తి రాకారో యేషాం, తే తథోక్తాః, ఆరాధయ న్వసంతీత్యనేన విష్ణులోకవాసినా మపి భగవదుపాసకత్వ ముక్తం "ధర్మధ్రువాద్యా స్తిష్ఠంతి యత్ర తే లోకసాక్షిణ" ఇత్యాదినా ఐకార్థ్యాత్, పూర్వ మారాధ్య, ఇహాఽఽగత్య వసంతీత్యర్థేపి న విరోధః. నన్వకామేన ధర్మేణ భగవంత మారాధయతాం నిత్యవిభూతి రేవ ప్రాప్యా, న త్వసావండాంతర్వర్తి వైకుంఠలోకః, సత్యం, త ఏవ కుతశ్చి త్ప్రతిబంధా త్ప్రథమం నిత్యవిభూతి మనవాప్య, ఇమం వైకుంఠ మాగత్య, తత్ర భగవదనుభవేన నిర స్తప్రతిబంధాః కల్పాంతే తతో నిత్యవిభూతిం గమిష్యన్తీత్యవిరోధః, అత్ర యత్రేత్యాదీనాం లోకపరాణాం యచ్ఛబ్దానాం "తద్విశ్వగుర్వధికృత" మిత్యుత్తరత్ర అన్వయః. ౧౩—౧౪

(యత్ర చ) శ్రీవైకుంఠే, శబ్దగోచరః శాస్త్రైకప్రమాణకః భగవా౯ షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః, ఆద్యః పరమకారణభూతః, వృషః శ్రేష్ఠః పుమాన్ పరమపురుషః, విరజం రజోగుణేనాఽననువిద్ధం, సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం, దేహం విష్టభ్య ధృత్వా, స్వానాం నః, స్వకీయా నస్మా, న్మృడయ౯ సుఖయ, న్నాంతే. ౧౫

(యత్ర) శ్రీవైకుంఠే, నిశ్శ్రేయసం నామ నిశ్శ్రేయసాఖ్యం, వన మస్తి, కథంభూతం

సర్వర్తుశ్రీభి ర్విభ్రాజత్కైవల్యమివ మూర్తిమత్. ౧౬

వైమానికా స్సలలనా శ్చరితాని యత్ర గాయంతి లోకశమలక్షపణాని భర్తుః,
అంతర్జలేఽనువికసన్మధుమాధవీనాం గంధేన పిండితధియోఽప్యఽనిలం క్షిపన్తః.

పారావతాన్యభృతసారసచక్రవాక
దాత్యూహహంసశుకతిత్తిరిబర్హిణాం యః,
కోలాహలో విరమతేఽచిరమాత్ర ముచ్చై
ర్భృఙ్గాధిపే హరికథా మివ గాయమానే. ౧౮

విశ్శ్రేయసం, సర్వర్తుశ్రీభిః సర్వేషు ఋతుషు యా శ్రీః పుష్పాదిసమ్పత్సా యేషాం తైః కామదుఘైః అభీష్టాని వర్షద్భిః. ద్రుమైః, ర్విభ్రాజత్ విశేషేణ భ్రాజమానం పున ర్మూర్తిమత్కైవల్య మివ స్థితం. ౧౬

పున స్త మేవ వనం వర్ణయతి త్రిభిః, వైమానికాః విమానారూఢాః, సలలనా స్సస్త్రీకాః, యత్ర నిశ్శ్రేయసే వనే, లోకభర్తు ర్భగవతో, లోకానాం, యాని శమలాని పాపాని, తాని, క్షపయంతి నిరస్యంతీతి తథా, చరితాని చరిత్రాణి, గాయంతి కథంభూతా స్సంతో గాయంతి, అంతర్జలే, అనువికస దనుస్యందమానం, మధు మకరందో, యాసాం, మాధవీనాం వాసంతికమాధవీపుష్పాణాం, గంధేన సుగంధేన, పిండితా అంతరితా ధీ ర్యేషాం, తథాభూతా అపి, అనిలం తద్గంధప్రాపకం వాయుం, క్షిపంత స్తిరస్కుర్వంత శ్చరితాని గాయంతీత్యర్థః. ౧౭

అనేన భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానసాన్నిధ్యేపి తదనాదరేణ తల్లోకస్థానాం భగవద్గుణాను భవ ఏవ నిరతిశయాభిలాష స్సూచితః, కిము తద్వనస్థానాం పురుషాణాం గుణానుభవాసక్తి రితి, యత స్తిరశ్చాం స్థావరాణా మపి తద్వనస్థానాం భగవత్పరతా స్తీత్యాహ (పారావతా ఇతి ద్వాభ్యామ్.) ప్రథమం తిరశ్చాం భగవత్పరతా మాహ- పారావతాదయః శకునివిశేషాః, అన్యభృతాః కోకిలాః, దాత్యూహ శ్చాతకః, బర్హిణో మయూరాః, పారావతాదీనాం యః కోలాహలః కలకలధ్వనిః భృంగాధిపే భృంగశ్రేష్ఠే హరికథా మివ, ఉచ్చై ర్గాయమానే గానం కుర్వంతి సతి, అచిరమాత్రం క్షణమాత్రం, విరమతే సమాప్తో భవతి, వనస్థాః పారావతాదయః కోలాహలం కుర్వంతో భృంగధ్వని మాకర్ణ్య కిమయం భృంగరాజో హరికథాం గాయతీత్యభిప్రాయేణ స్వకోలాహలం త్యక్త్వా క్షణమాత్రం భృంగధ్వని మేవోపశృణ్వంతీత్యర్థః. ౧౮

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

మందారకుందకురవోత్పలచమ్పకార్ణ
పున్నాగనాగవకుళామ్బుజపారిజాతాః,
గంధేఽర్చితే తులసికాభరణేన తస్యా
యస్మిం స్తప స్సుమనసో బహుమానయంతి. ౧౯

య త్సంకులం హరిపదానతిమాత్రదిష్టై
ర్వైదూర్యమారకతహేమమయైర్విమానైః,
యేషాం బృహత్కటితటస్మితశోభిముఖ్యః
కృష్ణాత్మనాం న రజ ఆదధు రుత్స్మయాద్యైః. ౨౦

వనస్థానాం స్థావరాణా మపి భగవత్పరతా మాహ (మందారేతి.) మందారపారిజాతౌ సురతరువిశేషౌ, కుందో ఽతిముక్తలతా, కురవకః తిలకవృక్షవిశేషః, ఉత్పలం రాత్రివికాసి, అమ్బుజం దివావికాసి, నాగో నాగకేసరః, అర్ణః పుష్పవృక్షవిశేషః, మందారాదయ స్సుమనస స్సుగంధయోఽపి, తులసికా శ్రీతులసీ. ఆభరణం యస్య, తేన, తులస్యా అలంకృతేన భగవతా గంధే తులసీసుగంధే, అర్చితే సమ్మానితే సతి, యస్మిన్ వనే, తస్యాః తులస్యాః. తపః బహుమానయంతి. తద్వనస్థాః పారిజాతాదయో మాదృశేషు సుగంధిపుష్పేషు సత్స్వపి, తులస్యా, అలంకృతో భగవాన్ తులసీ మేవ బహుమనుతే, అహో తులస్యాః పురాకృతం, తప ఇతి తులసీ మేవ మాత్సర్య ముత్సార్య బహుమానయంతీత్యర్థః. "అత్ర గంధై ర్వినా తులసికాభరణేనేత్యపి పాఠః" యత్ర స్వగంధసదృశగంధ రహితతులస్యాః, ఆభరణేన భగవదాభరణం దృష్ట్వా, తస్యాః తులస్యా, స్తపో, మహ, త్పురాకృత మితి బహుమానయంతీత్యర్థః. ౧౯

ఏవం నిశ్శ్రేయసవన మనువర్ణ్య పున స్తమేవ లోకం వర్ణయతి (య త్సంకుల మితి) య ద్వైకుంఠం, భక్తానాం విమానై, స్సంకులం వ్యాప్తం, కథంభూతై ర్విమానైః, హరే ర్భగవతః పదయోః పాదయోః, యా, ఆనతిః ప్రహ్వీభావః, అనేన తత్పూర్వికా భక్తి ర్లక్ష్యతే, ఆనతిమాత్రేణ దిష్టైః, న కర్మయోగాదిభిః ప్రాప్తై రిత్యర్థః. వైదూర్యాదీనాం వికారైః. యేషాం తద్విమానారూఢానాం, కృష్ణాత్మనాం. బృహంతి. కటితటాని, యాసాం, స్మితేన శోభీని ముఖాని యాసాం, తా అపి స్త్రియః, ఉత్స్మయాద్యైః పరిహాసాదిభిః, రజః కామం, నాఽదదుః న జనయామాసుః, కృష్ణాత్మనా మితి హేతుగర్భం విశేషణం, కృష్ణే భగవత్యేవ ఆత్మా చిత్తం యేషాం, భగవత్యేవ నిహితచిత్తత్వా న్న కామ మాదధు రిత్యర్థః. ౨౦

శ్రీరూపిణీ క్వణయతీ చరణారవిందం
లీలామ్బుజేన హరిసద్మని ముక్తదోషా,
సంలక్ష్యతే స్ఫటికకుడ్యఉపేతహేమ్ని
సమ్మార్జతీవ యదనుగ్రహణేఽన్యయత్నః. ౨౧

వాపీషు విద్రుమతటాస్వమలామృతాప్సు
ప్రేష్యాన్వితా నిజవనే తులసీభి రీశమ్,
అభ్యర్చతీ స్వలక మున్నస మీక్ష్య వక్త్ర
ముచ్ఛేషితం భగవతేత్యమతాఙ్గ యచ్ఛ్రీః ౨౨

శ్రీః లక్ష్మీః, రూపిణీ మూర్తిమతీ విగ్రహధారిణీ, హరిసద్మని యద్వైకుంఠలోకస్థే భగవద్వేశ్మని, లీలామ్బుజేన లీలార్థం ధృతేన కమలేన, సమ్మార్జతీ సమ్మార్జనం కుర్వతీ, సంలక్ష్యత ఇవ, కథంభూతా శ్రీః చరణారవిందం క్వణయతీ నూపురేణ శబ్దయంతీ, ముక్తదోషా ముక్తో దోషః రాగాదిదోషః యయా సా, యద్వా ముక్తదోషేతి లీలామ్బుజస్య విశేషణం. ముక్తః ప్రసారితః, దోః భుజో, యస్య తేనేతి, కథంభూతే వేశ్మని. స్ఫటికమయాని కుడ్యాని యస్మిన్, ఉపేతహేమ్ని శోభార్థం మధ్యే తత్ర ఉపేతం సంయుక్తం హేమ సువర్ణం యస్మిన్, పున శ్శ్రియం విశినష్టి, య దనుగ్రహే, యస్యాః శ్రియః అనుగ్రహే నిమిత్తే. శ్రీ రస్మా స్వనుగ్రహం కుర్యా దితి బుద్ధ్యా, అన్యేషాం బ్రహ్మాదీనాం యత్నః ఆరాధనరూపో యత్న స్స్యా దిత్యర్థః, యద్యపి భగవద్వేశ్మని సమ్మార్జనీయ రజో నాస్త్యేవ తథాపి, స్వర్ణపట్టికాలాంఛితస్ఫటికమయభిత్తిభాగేషు హేమచూర్ణై రివ లీలాపద్మపరాగ పుంజై ర్విచిత్రికరణార్థం సమ్మార్జయంతీ నిరతిశయనిర్మలాసు స్ఫటికమయభిత్తిషు ప్రతిఫలితా సతీ తత్తై ర్వివం లక్ష్యత ఇవాఽభూ దితి భావః, ౨౧

(వాపీ ష్వితి.) అఙ్గ హే దేవాః, యద్యత్ర లోకే, శ్రీః భగవతా ఉచ్ఛేషితం చుంబిత మితి, అమత అమన్యత, కిం కుర్వతీ, కిం కృత్వా విద్రుమమయాని తటాని యాసాం తాసు, అమలాః నిర్మలాః అమృతతుల్యా ఆపో, యాసు తాసు, వాపీషు, నిజవనే స్వకీయక్రీడావనే, ప్రేష్యాభిః స్వపరిచారికాభిః స్త్రీభి రన్వితా, తులసీభి, రీశం భగవంత మభ్యర్చతీ పూజయంతీ, తదా ఉదకే ప్రతిబింబితం స్వలకం శోభనా అలకాః చూర్ణకుంతలాః యస్య ఉన్నతా నాసికా యస్య తద్వక్త్రం, వీక్ష్య దృష్ట్వా, నిరతిశయవిమలాసు వాపీనా మప్సు, తులసీభి రీశ మర్చయంతీ లక్ష్మీ రుదకసమీపే స్వముఖం నిధాయ, తత్ర ప్రతిబింబితం స్వముఖం భగవన్ముఖ మనుసంధాయ, అహో భగవా న్మన్ముఖం చుమ్బతీతి మేనే ఇత్యర్థః, అనేన లక్ష్మ్యా మౌగ్ధ్యం సూచ్యతే. ౨౨

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

యన్న వ్రజంత్యఘభిదో రచనానువాదా
చ్ఛృణ్వంతి యేఽన్యవిషయాః కుకథా మతిఘ్నీః,
యా స్తు శ్రుతా హతభగై ర్నృభిరాత్తసారా
స్తాం స్తాన్ క్షిప న్త్యశరణేషు తమస్సు హంత. ౨౩

యేఽభ్యర్థితా మపి చ నో నృగతిం ప్రపన్నా
జ్ఞానం చ తత్త్వవిషయం సహధర్మ యత్ర.
నాఽఽరాధనం భగవతో వితర న్త్యముష్య
సంమోహితా వితతయా బత మాయయా తే. ౨౪

పునః కథంభూతం తద్వైకుంఠస్థాన మిత్యత్రాహ (యదితి.) య ద్యద్వైకుంఠస్థానం తే న వ్రజంతి న ప్రాప్నువంతి, కే తే ఇత్యత్రాహ. అఘభిదః అఘం పాపం భినత్తి నిరస్య తీత్యఘభిత్, హరి, స్తస్మాత్, అన్యవిషయాః అర్థకామాదివిషయాః, అతఏవ రచనానువాదా న్మతిఘ్నీః రచ్యంతే సంపాద్యంతే అనయేతి రచనా ఉపాయః, తస్యాఽనువాదాత్, అనుకీర్తనాత్. స్వసంపాదనోపాయ బోధకదండనీతికామతంత్రాద్యనుకీర్తనాత్, మతిఘ్నీః బుద్ధిభ్రంశకరీః, కుకథాః యే శృణ్వంతి త ఇత్యర్థః, పునః కుకథా ఏవ విశినష్టి, యాస్తు కుకథాః, హతభగైః నిర్భాగ్యైః, నృభి ర్నరైః, శ్రుతాః అత ఏవ, ఆత్తసారాః ఆత్తః స్వీకృతః సారః శ్రోతౄణాం పుణ్యం యాభి, రేవంభూతా స్సత్యః, తాం స్తాన్ శ్రోతౄన్ అశరణేషు, నిరాలమ్బనేషు, తమస్సు నరకేషు క్షిపంతి పాతయంతి. ౨౩

ప్రసంగా త్తానేవాఽర్థకామపరాన్ శ్రోతౄన్ శోచయతి (య ఇతి.) యే హతభాగ్యాః, అభ్యర్థితాం ప్రార్థనీయాం, నృగతిం మనుష్యజన్మ, ప్రపన్నా అపి యత్ర మనుష్యజన్మని. సహధర్మ. నివృత్తిధర్మసహితం జ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానం, నో ప్రపన్నాః న ప్రాప్తాః. అతఏవ భగవత ఆరాధనం. భజనం. న వితరంతి న కుర్వంతి, కిం త్వముష్య భగవతః, వితతయా దురత్యయయా. మాయయా. సంసిద్ధిసాధనం హతభాగ్యా స్సంమోహితా భవంతి. బతేతి ఖేదే. యద్వా తత్త్వజ్ఞానం న ధర్మ యత్ర యస్మి న్మనుష్యజన్మని, య న్మనుష్యజన్మసాధ్యం, తాదృశీం గతిం ప్రపన్నా భగవత ఆరాధనం న కుర్వంతి, కిం తస్య మాయయా సంమోహితా ఏవేత్యన్వయః, అస్మి న్పక్షే అభ్యర్థితా మపి చ నో ఇత్యత్ర నః అస్మాభి, రప్యభ్యర్థనీయాం ప్రార్థనీయాం నృగతి మిత్యర్థః. ౨౪

యచ్చ వ్రజ న్త్యనిమిషా మృషభానువృత్త్యా
దూరే యమాద్యుచితసత్స్పృహణీయశీలాః,
భర్తు ర్మిథ స్సుయశసః కథనానురాగ
వైక్లబ్యబాష్పకలయా పులకీకృతాఙ్గాః. ౨౫

తద్విశ్వగుర్వధికృతం భువనై కవన్ద్యం
దివ్యం విచిత్రవిబుధాగ్ర్యవిమానశోచిః,
ఆపుః పరాం ముద మపూర్వ ముపేత్య యోగ
మాయాబలేన మునయ స్త దథో వికుంఠమ్. ౨౬

ఏవం భగవత్కథాదిషు విముఖానాం తల్లోకాప్రాప్యత్వ మభిధాయ, తాం శ్చానుశోచ్య, తత్కథాశ్రవణప్రవణచిత్తై స్తల్లోకస్య ప్రాప్యత్వ మాహ (యచ్చేతి.) య ద్వైకుంఠనిలయం, అనిమిషాం దేవానా, మృషభః శ్రేష్ఠో భగవాం. స్తస్య, అనువృత్త్యా భక్త్యా. వ్రజంతి, కథంభూతా వ్రజంతి, దూరే యమాద్యుచితసత్స్పృహణీయశీలాః, దూరే చిరకాలేన, యమాద్యుచితశ్లాఘ్యశీలాః "దూరే యమాహ్యుపరి న స్స్పృహణీయశీలా" ఇత్యపి పాఠః, తత్ర, ఉపరి ఉపరిస్థితం, యద్వైకుంఠ నిలయం వ్రజంతి, కథంభూతాః, నః అస్మాభి రపి స్పృహణీయం శ్లాఘనీయం, శీలం, యేషాం తే, దూరే చిరకాలేన, యమః యమోపలక్షిత శ్శమదమాదిగుణో యేషాం తే. కించ, భర్తుః హరేః సుయశసః మిథః పరస్పరం, కథనేన, యోఽనురాగ, స్తేన యద్వైక్లబ్య మధార్ష్ట్యం, తేన యా బాష్పకలా తయా పులకీకృతం ఉదఞ్చితరోమ, అంగం శరీరం యేషాం తే వ్రజంతీత్యర్థః. ౨౫

ఏవం వైకుంఠనిలయ మనువర్ణ్య అథానంతరకథాం స్తౌతి (త దితి.) మునయ స్సనకాదయః తత్ ఉక్తవిధం, వికుంఠం వైకుంఠనిలయం, యోగమాయాబలేన అణిమాద్యైశ్వర్యబలేన, ఉపేత్య ప్రాప్య, అథో కార్త్స్న్యేన పరాం ఉత్కృష్టాం ముదం సంతోషం, ఆపుః ప్రాపుః. కథంభూతం వైకుంఠం, అపూర్వం అదృష్టపూర్వం, విబుధాగ్ర్యాః దేవశ్రేష్ఠాః తేషాం, విమానై శ్శోచిః ప్రకాశో యస్మిన్, విచిత్రం అద్భుతం, దివ్యం అమానుషం, భువనైః. ఏకం ప్రాధాన్యేన, వంద్యం బహుమంతవ్యం, తత్ర హేతుః, విశ్వగురుణా భగవతా, అధికృతం అధిష్ఠితం. ౨౬

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

మైత్రేయ ఉవాచ —

తస్మి న్నతీత్య మునయ ష్షడసజ్జమానాః
కక్ష్యా స్సమానవయసా వథ స_ప్తమాయామ్,
దేవా వచక్షత గృహీతగదౌ పరార్థ్య
కేయూరకుండలకిరీటవిటజ్క వేషౌ. ౨౭

మ_త్తద్విరేఫవనమాలికయా నివీతౌ
విన్య_స్తయాఽసితచతుష్టయబాహుమధ్యే,
వక్త్రం భ్రువా కుటిలయా స్ఫుటనిర్గమాభ్యాం
ర_క్తేక్షణేన చ మనా గ్రభసం దధానౌ. ౨౮

ద్వా ర్యేతయో ర్నివివిశు ర్మిషతో రపృష్ట్వా
పూర్వా యథా పురటవజ్రకవాటికాయాః,

(తస్మిన్) వైకుంఠే, షట్కక్ష్యాః ప్రాకారద్వారాణి, అతీత్య అతిక్రమ్య. అసజ్జమానాః భగవద్దిదృక్షాశ్రద్ధయా త_త్తదద్భుతదర్శనే ఆస_క్తి మకుర్వాణాః, మునయ స్సనకాదయః. అథ అనంతరం, స_ప్తమాయాం కక్ష్యాయాం, దేవౌ అచక్షత దృష్టవంతః, కథంభూతౌ దేవౌ. సమానం వయో యయో స్తౌ గృహీతే గదే యాభ్యాం తౌ, పరార్ధ్యైః శ్రేష్ఠైః కేయూరాదిభిః విటజ్కో రుచిరః వేషః యయోః ౨౭

పున స్తా వేవ వర్ణయతి (మత్తేతి.) అసితం నీలం, య ద్బాహుచతుష్టయం తస్య మధ్యే విన్య_స్తయా మత్తాః ద్విరేఫాః భ్రమరాః యస్యాం తయా, వనమాలయా, నివీతౌ, వనమాలాం కంఠాలమ్బినీం కృతవంతా విత్యర్థః. కించ కుటిలయా భ్రువా. స్ఫుటౌ వికసితౌ యౌ, నిర్గమౌ శ్వాసమార్గౌ నాసాపుటే, తాభ్యాం, ర_క్తేక్షణేన చ ర_క్తనేత్రేణ చ, మనా గీషత్ రభసం ఉగ్రం యథాభవతి తథా, వ_క్త్రం దధానౌ. ౨౮

(ద్వారీతి.) ఏతయో ర్దేవయోః మిషతోః పశ్యతో స్సతోః తౌ, వనాదృత్యాఽపృష్ట్వైవ యాః పూర్వా ద్వారః కనకవజ్రమయకవాటికాః యథా నివివిశుః, తథాఽస్యాం స_ప్తమాయాం ద్వారి నివివిశు

సర్వత్ర తేఽవిషమయా మునయ స్స్వదృష్ట్యా
య త్సంచర న్త్యవిహతా విహతాభిశఙ్కాః. ౨౯

తా న్వీక్ష్య వాతరశనాం శ్చతురః కుమారా
న్వృద్ధా న్దశార్ధవయసో విదితాత్మతత్త్వాన్,
వేత్రేణ చాఽస్ఖలయతా మతదర్హణాం స్తౌ
తేజో విహస్య భగవత్ప్రతికూలశీలౌ. ౩౦

తాభ్యాం మిషత్స్వనిమిషేషు నిషిధ్యమానా
స్స్వర్హత్తమా అపి హరేః ప్రతిహారపాభ్యామ్,
ఊచు స్సుహృత్తమదిదృక్షితభఙ్గ ఈష
త్కామానుజేన సహసా త ఉపప్లుతాక్షాః. ౩౧

రిత్యర్థః, అస్పృష్ట్వైవ నివేశే కారణ మాహ. య ద్యస్మా త్తే మునయః, అవిషమయా సమయా "విద్యా వినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తినీ" త్యుక్తవిధయా, స్వదృష్ట్యా. విగతాభిశఙ్కాః అత ఏవ సర్వత్ర, అవిహతాః అనివారితాః, శ్చరంతి "యే సంచరంతీ"తి పాఠే యే మునయ స్సర్వత్రావిహతా శ్చరంతి తే నివివిశు రిత్యేకాన్వయః. ౨౯

(తా నితి.) భగవత్ప్రతికూలశీలౌ, తౌ దేవౌ, వాతరశనా న్నగ్నాన్ వృద్ధా నపి దశార్ధ వయసః పంచవర్షబాలకవ దవస్థితాన్ విదితం ఆత్మతత్త్వం పరమాత్మయాథాత్మ్యం యై స్తాన్ మునీ న్వీక్ష్య. తేజః తేషాం ప్రభావం, విహస్య అహో అత్రాపి భవతాం ధార్ష్ట్య మిత్యేవం పరిహాస్యేత్యర్థః, అతదర్హా న్నివారణానర్హాన్, వేత్రేణ చకారా ద్వాచా చ, అస్ఖలయతాం నివారితవన్తౌ, భగవత్ప్రతికూల శీలా వితి హేతుగర్భం, భగవత్ప్రతికూలశీలత్వా న్నివారితవంతా వితి భావః, ౩౦

(తాభ్యా మితి.) హరే ర్భగవతః ప్రతిహారపాభ్యాం ద్వారపాలాభ్యాం, తాభ్యాం దేవాభ్యాం, అనిమిషేషు అన్యేషు దేవేషు, మిషత్సు సత్సు, అర్హత్తమాః స్వయం పూజ్యా అపి, నిషిధ్యమానాః నివారణేనోపరిభూతాః, అత ఏవ సుహృత్తమో భగవాన్, తస్య, దిదృక్షితం దర్శనేచ్ఛా, తస్య భఙ్గేన యః ఈషత్కామానుజః అల్పక్రోధ, స్తేన సహసా అక్షు, ఉపప్లుతాని వ్యాకులాని, అక్షీణి యేషాం తథాభూతా స్సంతః, ఊచుః. ౩౧

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

కుమారా ఊచుః—

కోవా ఇహైత్య భగవత్పరిచర్యయోచ్చై
స్తద్ధర్మిణాం నివసతాం విషమస్వభావః,
అస్మిన్ప్రశాంతపురుషే గతవిగ్రహే వాం
కో వాఽఽత్మవ త్కుహకయోః పరిశంకనీయః. 3౨

న హ్యంతరం భగవతీహ సమస్తకుక్షా
వాత్మాన మాత్మని నభో నభసీవ ధీరాః,

ఉక్తి మేవాహ (కో వేత్యాదిభి స్త్రిభిః) ఉచ్చై ర్మహత్యా, భగవత్పరిచర్యయా ఇహాఽస్మిన్ వైకుంఠలోకే, ఏత్య ప్రాప్య, ఇమం లోకం ప్రాప్యే త్యర్థః. నివసతాం, తద్ధర్మిణాం భగవత్సమాన ధర్మిణాం, కోవా విషమస్వభావః. ఇహ నివసతాం విషమస్వభావోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః, నను ద్వార పాలకయో రావయో రయం ధర్మ ఏవ నూతనపురాతనప్రతినిరోధానిరోధా, వన్యథా స్వామికృతదండ పాతాపత్తే రిత్యాశంకాయా మాహుః (అస్మి న్నితి.) ప్రశాంతాః పురుషాః యస్మిన్, గతో విగ్రహః కలహః యస్మా త్తస్మి, న్నస్మిల్లోకే, వాక్పారుష్యవివాదాదిదోషరహితేఽస్మి ల్లోకే, ఆత్మవత్ ఆవా మివ, అన్యోపి కశ్చి త్కుటిలః ప్రవిశే దిత్యేవం పరిశంకనీయః, కుహకయోః కుటిలచిత్తయోః, వాం యువయోః, కోవాస్తి, యది పరిశంకనీయ స్త్వాదృశః కశ్చిత్కుటిలోఽత్రాస్తి చే ద్వయం శంకనీయా నివారణీయా శ్చ, అన్యథా ప్రభో ర్దండాపాతాపత్తి శ్చ, యత స్తు ఖలు, ప్రాకృతవాక్పారుష్యవివాదాది దోషరహితోఽయం దేశః, అత ఇయ మాశంకాఽనుపపన్నేత్యర్థః. 3౨

నన్వస్త్వయం లోక ఏవం విధః నాప్యఽత్రత్యః కశ్చిత్కుహకః, తథాపి భవతా మంతః ప్రవేశో భగవతోఽనిష్ట ఇతి మత్వా వారయావ ఇత్యత్రాహుః (నహీతి.) సమస్తం విశ్వం కుక్షౌ యస్య, తస్మిన్ భగవతి, అంతరం, అయ మంతఃప్రవేశయోగ్యో, నాయ మిత్యేత దంతరం. వైషమ్యం, న హ్యస్తీత్యర్థః, సమస్తకుక్షా వితి విశేషణేన, భగవతా స్వోదరే నివేశ్యమానం జగ ద్భవద్భ్యాం కిం నివారిత మిత్యభిప్రేతం, భగవత్యంతరాభావ మేవాహ, యత్ర యస్మి, న్నాత్మని పరమాత్మని, ఆత్మానం జీవాత్మానం. నభసి మహాకాశే, నభః ఘటాద్యాకాశ మివ, ధీరాః యోగినః పశ్యంతి, అపృథక్సిద్ధత్వే నాఽనుసందధత ఇత్యర్థః. అత్ర, అవిభాగే సామ్య ఏవ నభోదృష్టాంతః, న తు తాదాత్మ్యే దృష్టాంతేప్యాకాశప్రదేశానాం, పార్థివానాం ఘటపటాదీనా మివ భిన్నత్వేన తాదాత్మ్య

పశ్యంతి యత్ర యువయో స్సురలింగినోః కిం
వ్యుత్పాదితం హ్యుదరభేదిభయం యతోఽస్య. 33

తద్వా మముష్య పరమస్య వికుంఠభర్తుః
కర్తుం ప్రకృష్టమిహ ధీమహి మందధీభ్యామ్.

సంభవాత్, ఆకాశస్య ప్రదేశభేదానభ్యుపగమే. ఘటాదే ర్విభుత్వమాకాశస్యాఽల్పత్వం వా ప్రసజేత్, తథాహి. కిం ఘటాదేః కృత్స్నాకాశేన సంబంధః, ఉత ప్రదేశభేదేన, పూర్వస్మిన్ పక్షే, ఘటాదే ర్విభుత్వ మాకాశస్యాఽల్పపరిమాణత్వం వా, ద్వితీయే తు, ప్రదేశభేదాంగీకార ఏవ. వేదాంతిభి ర్నభసో నిరవయవవాదోఽపసిద్ధాంతః, వేదాంతేషు తస్యాంశభేదేన పంచీకరణోపదేశా, దేకదేశాంశేన వాయుత్వేన పరిణామవాదా, దుత్పత్తిప్రలయదర్శనా చ్చ, అతఏవ "ఘటధ్వంసే ఘటాకాశో న భిన్నో నభసా యథా, బ్రహ్మణా హేయవిధ్వంసే విష్ణ్వాభ్యేన తథా పుమా" నితి శౌనకవచన మపి. నభ స్యంశభేదాభిప్రాయేణ, జీవస్య పరస్మాదాత్మన ఔపాధికవైషమ్యవిరహే దృష్టాంతసమర్పణపరం వేదిత్యవం "యథాఽగ్ని రగ్నౌ సంక్షిప్త స్సమానత్వమనువ్రజే" దితి తత్రైవ సామ్యదృష్టాంతాభి ధానాత్, తస్మా జ్జీవాత్మనః పరమాత్మానం ప్రతిశరీరత్వా. చ్ఛరీరస్యాఽపృథక్సిద్ధతైకస్వాభావ్యా జ్జీవ పరయో రవాంతరవైధర్మ్యేఽపి, జ్ఞానైకాకారత్వేన సామ్యా చ్చావిభాగ ఏవ నభోదృష్టాంతః, అతఏవ హ్యవిభాగే నోపాసనం ముక్తా వనుభవ శ్చ సూత్రితం "ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ" "అవిభాగేన దృష్టత్వా" దితి చ, అతో యథోక్త ఏవార్థః, అతో భగవత స్సర్వాత్మకత్వా న్న వైషమ్యమస్తీత్యర్థః సురలింగినోః అనుకూలవేషయోః, యువయోః, సురలింగిభ్యాం యువాభ్యా మిత్యర్థః. కిం వ్యుత్పాదితం రాగద్వేషరహితేఽస్మిన్ దేశే, కిం భవద్భ్యా మన్యనివారణవ్యుత్పత్తిః కృతా. న హ్యత్రేదృశవ్యుత్పత్తిసంభవః. అస్య దేశస్య, ఉదరభేది, ఉత్, అపి, అరం అల్పం, భేదః అంతరం, వైషమ్య మితి యావత్, తద్వత్, ఉదరభేది అల్ప మప్యంతరనిమిత్త మిత్యర్థః, ఏవంవిధం భయం, యతః కారణా దవగమ్యతే, తాదృశీ వ్యుత్పత్తిః కిం కృతేత్యర్థః. యద్వా యథాఽన్యస్య రోగాదే రుదరభేదయుక్తం భయం భవతి, తథాఽస్య హరే స్తాదృగ్భయం యేన కారణేన సురవేషధారిణో ర్యువయో ర్విశేషే ణోత్పాదితం, త త్కిం. న కించి దిత్యర్థః. 33

త త్తస్మా దముష్య పరమస్య సమాభ్యధికరహితస్య, వికుంఠభర్తు ర్వైకుంఠనాథస్య, మందబుద్ధిభ్యాం, వాం యువాభ్యాం, వికుంఠభర్తు స్సంబంధిభ్యాం యువాభ్యాం, కర్తుం, య త్ప్రకృష్టం యుక్తత్వం, ధీమహి విచారయామః, కిం తదితి చేత్, ఇతః లోకా, ల్లోకాన్, వ్రజత గచ్ఛత, కాన్ లోకా నిత్యత్రాహుః - అంతరభావదృష్ట్యా పరకీయస్వకీయవైషమ్యసద్భావబుద్ధ్యా,

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

లోకా నితో వ్రజత మంతరభావదృష్ట్యా
పాపీయస స్త్రయ ఇమే రిపవోఽస్య యత్ర. ౩౪

తేషా మితీరిత ముభా వవధార్య ఘోరం
తద్బ్రహ్మదండ మనివారిత మస్త్రపూగైః.

పాపీయస. స్త్రయః. కామక్రోధలోభరూపాః, రిపవః శత్రవః, యత్ర యేషు లోకేషు. భవంతి, తా న్వ్రజతేత్యర్థః. యది భగవదభిప్రాయేణ వయం నాపరాధినః, యువా మేవాఽపరాధినౌ తతో వ్రజత మిత్యాశయః "అస్మాసువాయఉచితో ధ్రియతాం సదండో యేఽనాగసౌ వయ మయుంక్ష్మహి కిల్బిషేణే"తి వక్ష్యమాణత్వాత్" నను "స మహాత్మా సుదుర్లభ" ఇతి భగవతా గీతత్వా త్కథం నిత్యసిద్ధానాం శాపానుభవః, తే హి, సదా సమస్తహేయరహితాః నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణా శ్చ ''నిత్యజ్ఞానక్రియైశ్వర్యభోగోపకరణాన్వితా" ఇతి హ్యుచ్యతే, సత్యం. తథావిధాః పరమాకాశవర్తినః పురుషాః, ఇమౌ తు ద్వారపాలౌ, పరమవ్యోమనిలయనిత్యసిద్ధభగవత్పరిజనసమానరూపౌ, సుకృతవిశేషా ల్లబ్ధద్వాస్థాధికారౌ, అన్యథా భగవద్భక్తప్రాతికూల్యాయోగాత్. లక్ష్మ్యాః ప్రవేశనివారణాయోగా చ్చ, సాక్షా ద్భగవత్పరిజనానాం హి నిత్యజ్ఞానక్రియైశ్వర్యవచనా ద్భగవదభిప్రాయానభిజ్ఞత్వం నోపపద్యతే. భగవదనుచరత్వప్రాప్తి శ్చానుష్ఠానవిశేషా ద్భవతీతి స్మర్యతే, భూమౌ ప్రస్తరశాయీ చ విష్ణో రనుచరో భవే" దిత్యాది యథా. అనంతవైనతేయవ్యతిరేకేణ నాగసుపర్ణజాతీయా బహవో విద్యంతే. ఏవం సుకృతవశాద్భగవత్పరిజనతుల్యరూపతా మాపన్నా బహవ స్సంభవంతి, అత్రాపి "వసంతి యత్ర పురుషా స్సర్వే వైకుంఠమూర్తయః. యేఽనిమిత్తనిమిత్తేన ధర్మేణాఽఽరాధయన్హరి" మితి సామాన్యత ఉక్తః, కోవా ఇహైత్య భగవత్పరిచర్యయోచ్చై రిత్యనయో ర్భగవదారాధనేన తద్దేశప్రాప్తి ర్విశేషత ఉక్తా. కించ "నంద స్సునందోఽథ జయో విజయః ప్రబలో బలః, కుముదః కుముదాక్ష శ్చ విష్వక్సేనః పతత్రిరాట్, జయ శ్చ శ్రుతదేవ శ్చ పుష్పదంతోఽథ సాత్వతః. సర్వే నాగాయుతప్రాణా శ్చమూ స్తే జఘ్నురాసురీ" రితి. త్రివిక్రమణకాలే జయవిజయస్థానావగమా చ్చ. శాపాభిభూతౌ జయవిజయౌ సాక్షా జ్జయవిజయాభ్యా మన్యౌ నిశ్చితౌ, కృష్ణావతారే శాపా న్మోక్ష్యమాణయో స్తయో, ర్వామనావతారే పారిషదత్వాపత్త్యనుపపత్తేః, అస్య లోకస్య పరమాకాశా దన్యత్వం పూర్వ ముపపాదితం. అత స్త్రిపాద్విభూతివర్తిభగవత్పరిజనవ్యతిరిక్తత్వ మనయో స్సిద్ధ మితి న ప్రమాణాంతరవిరోధః. ౩౪

అథైవం మునిభి రుక్తౌ భగవద్ద్వాస్థౌ తేషాం పాదమూలే పతితౌ విజ్ఞాపయామాసతుః

సద్యో హరే రనుచరా వురు బిభ్యత స్త
త్పాదగ్రహావపతతా మతికాతరేణ. ౩౫

భూయా దఘోని భగవద్భి రకారిదండో
యోఽసౌ హరేత సురహేళన మప్యశేషమ్,
మా వోఽనుతాపకలయా భగవత్స్మృతిఘ్నో
మోహో భవే దపి తు నౌ వ్రజతో రధోఽధః. ౩౬

ఏవం తదైవ భగవా నరవిందనాభ
స్స్వానాం విబుధ్య సదతిక్రమ మార్యహృద్యః,

రిత్యాహ (తేషా మితి ద్వాభ్యామ్.) తేషాం మునీనాం, తత్, ఈరితం భాషణం, కథంభూతం, బ్రహ్మదండం బ్రహ్మశాపరూపం, అతఏవ అస్త్రపూగైః అస్త్రసమూహైః, రనివారితం అనివారణీయం, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, అవధార్య శ్రుత్వా, సద్యః తదైవ, హరే, రనుచరౌ భృత్యౌ, అతికాతర్యేణ, తత్పాదగ్రహౌ తేషాం మునీనాం పాదగ్రహౌ పాదౌ గృహీతవన్తౌ, ఉరు బిభ్యతః, ఉరు అధికం, బిభ్యతః భీతాన్, అహో అస్మాభి ర్నిరపరాధాభ్యాం భగవద్భక్తాభ్యా మపరాద్ధ, మనేన భాగవతాపచారేణ వయమపి సంసరేమేతి భయకమ్పితాన్ మునీన్ప్రతి, అపతతాం, దండవత్ప్రణామపూర్వకం విజ్ఞాపయామాసతు రిత్యర్థః. ౩౫

విజ్ఞాపన మేవాహ (భూయా దితి.) అఘోని అపరాధవతి, యు ఉచితో దండః, స భగవద్భిర్యుష్మాభి రకారి కృతః, నాత్ర కశ్చి ద్భవతా మపరాధః, అతోఽసౌ దండః నౌ, ఆవయోః భూయాత్, అశేషం సురహేలనం, భవత్తిరస్కారరూపపాపం చ, హరేత అపనుద్యా చ్చ, కింతు, అధోఽధః, మూఢయోనిషు వ్రజతోరపి, నౌ ఆవయోః, భగవద్విషయస్మృతినాశకః, మోహః, వః యుష్మాకం, అనుతాపకలయా, యః, కృపానిమిత్తోఽనుతాపః, తస్య, కలయా లేశేన, మా భవేత్, న భవే దిత్యనుగృహ్ణీతేత్యర్థః. ౩౬

ఏవం స్వానాం మహ త్స్వతిక్రమ మపరాధం, తదైవ తత్క్షణ మేవ, అవబుధ్య జ్ఞాత్వా, ఆర్యాణాం భక్తానాం. హృద్యః మనోజ్ఞః, అరవిందనాభో భగవాన్, తస్మిన్ యత్ర దేశే సనకాదయో ద్వాస్స్థౌ చ తత్ర దేశే, యయౌ జగామ, కథంభూత స్సన్, సహశ్రీః లక్ష్మీసహితః, పరమహంసా, యే మహామునయః సనకాదయస్తై రన్వేషణీయౌ సంశీలనీయౌ, చరణౌ, చలయన్ మచ్చరణదర్శన.

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

తస్మిన్నయౌ పరమహంసమహామునీనా
మన్వేషణీయచరణౌ చలయన్సహశ్రీః. ౩౭

తం త్వాగతం ప్రతిహృతౌపయికం స్వపుంభి
స్తేఽచక్షతాఽక్షివిషయం స్వసమాధిభాగ్యమ్.
హంసశ్రియో ర్వ్యజనయో శ్శివవాయులోల
చ్ఛుభ్రాతపత్రశశికేసరశీకరాంబుమ్. ౩౮

కృత్స్నప్రసాదసుముఖం స్పృహణీయధామ
స్నేహావలోకకలయా హృది సంస్పృశంతమ్.

ప్రతిఘాతహేతుకం క్రోధం తౌ దర్శయ న్క్షామయిష్యామీతి త్వరావ్యాజేన పద్భ్యా మేవ యయా వితి భావః. మిథునస్యైవోపాస్యత్వప్రాప్యత్వద్యోతనాయ, మాతృసన్నిధౌ సుతరాం తేషాం కోప ముపశమయితుం చ, సశ్రియ ఆగమన మిత్యభిప్రాయః. ౩౭

అథాఽఽగచ్ఛంతం భగవంత మనువర్ణయతి పంచభిః (త మితి.) ఆగత మాగచ్ఛంతం భగవంతం. తే మునయః అచక్షత అపశ్యన్. ఆపంచమా దిద మేవ క్రియాపదం. కథంభూతం భగవంతం. స్వపుమ్భి స్స్వపార్షదైః, ప్రతిహృతం ప్రత్యాహృత, మౌపయికం ఛత్రచామరవ్యజనపాదుకాది, యస్య తం, స్వానాం భక్తానాం, య స్సమాధి, స్తస్య, భాగ్యం ఫలం, అక్ష్ణోః విషయం అక్షివిషయిం, సమాధిభాగ్య మధునాక్షివిషయతాం గత మివ స్థిత మిత్యభిప్రాయః, హంసవత్ శ్రీః యయో, స్తయో, ర్వ్యజనయో శ్చామరయోః, యః శివః సురభిసుమందో, వాయు, స్తేన, య ల్లోల, చ్ఛుభ్రమాతపత్రం ఛత్రం, తదేవ శశీ. తస్య, కేసరాః ముక్తాదామవిలమ్బా, స్తేభ్య శ్శీకరామ్బూని తేభ్యో గళంతి అంబుకణాని. యస్మిన్ తం, హంససదృశచామరసురభిసుమందసుఖస్పర్శవాయ్వాషల్లోల చ్చంద్రమండలసదృశశుభ్రాతపత్రవిలంబిముక్తాదామగళదమృతబిందుసందోహాలంకృత మిత్యర్థః ౩౮

కించ కృత్స్నప్రసాదసుఖం కృత్స్నప్రసాదః పూర్ణానుగ్రహః, తస్మిన్ సుముఖం పూర్ణ మనుగ్రహం కుర్వంత మివ స్థిత మిత్యర్థః. స్పృహణీయానాం కాంతిసౌకుమార్యాదిగుణానాం, ధామ ఆశ్రమం, స్నేహయుక్తో యోఽవలోకః తస్య, కలయా ప్రసరణేన హృది సంస్పృశంతం చిత్త

శ్యామే పృథా వురసి శోభితయా శ్రియా స్వ
శ్చూడామణిం సుభగయంత మివాత్మధిష్ణ్యమ్. ౩౯

పీతాంశుకే పృథునితంబిని విస్ఫురంత్యా
కాంచ్యాఽలిభి ర్విరుతయా వనమాలయా చ,
వల్గుప్రకోష్ఠవలయం వినతాసుతాంసే
విన్యస్తహస్త మితరేణ ధునాన మబ్జమ్. ౪౦

విద్యుత్క్షిపన్మకరకుండలమండనార్హ
గండస్థలోన్నసముఖం మణిమత్కిరీటమ్,
దోర్దండషండవివరే హరతా పరార్ధ్య
హారేణ కంధరగతేన చ కౌస్తుభేన. ౪౧

మపహరంత మిత్యర్థః, పృథౌ పీనే విశాలే చ శ్యామే, ఉరసి, శోభితయా ప్రకాశమానయా, శ్రియా లక్ష్మ్యా స్వర్లోకస్య చూడామణి మివ స్థిత మాత్మధిష్ణ్యం స్థానం, వైకుంఠలోకం, సుభగయంత మివ శోభయంత మివ స్థితమ్. ౩౯

కించ పృథునితంబిని విపులనితమ్బవతి, పీతామ్బరే, విస్ఫురంత్యా, కాంచ్యా మేఖలయా, పృథునితమ్బోపరి ధృతపీతాంబరోపరి విరాజమానయా కాంచ్యేత్యర్థః, అలిభి ర్భ్రమరైః, విరుతయా నాదితయా, వనమాలయా చ, మధుపానమత్తనదద్భ్రమర యేత్యర్థః, ఉపలక్షిత మిత్యధ్యాహారః, యద్వా సుభగయంత మితి పూర్వేణైవ సంబంధః, వల్గుషు సుందరేషు ప్రకోష్ఠేషు వలయాని యస్య తం, వినతాసుతో గరుడ స్తస్యాంసే స్కంధే విన్యస్తః నిహితః హస్తః వామహస్తో యేన తం, ఇతరేణ దక్షిణహస్తేన, అబ్జం సనాళం కమలం, ధునానం లీలయా భ్రామయంతమ్. ౪౦

కించ విద్యుతం తటితం క్షిపంతీ, తిరస్కుర్వతీ, యే మకరాకృతీ కుండలే, తాభ్యాం, యః మండన మలంకరణం తస్మి న్నర్హే గండస్థలే యస్మిన్ తచ్చ తత్, దున్నసం చ ఉదగ్రనాసికం, ముఖం చ, యస్య తం, మణిమత్ మణియుక్తం కిరీటం యస్య తం, దోర్దండానాం, య షండ స్సమూహ స్తస్య, వివరే మధ్యే, స్థితేన, హరతా మనోహరేణ, పరార్ధ్య ఉత్కృష్టో, యో హారో ముక్తాహార, స్తేన, కంధరాయాం కంఠే గతేన స్థితేన కౌస్తుభేన చ ఉపలక్షితమ్. ౪౧

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

అత్రోపసృష్ట మితి చోత్స్మిత మిందిరాయా
స్స్వానాం ధియా విరచితం బహుసౌష్ఠవాఢ్యమ్,
మహ్యం భవస్య భవతాం చ భజంత మంగా
నేము ర్నిరీక్ష్య న వితృప్తదృశో ముదా కైః. ౪౨

తస్యాఽరవిందనయనస్య పదారవింద
కింజల్కమిశ్రతులసీమకరందవాయుః,
అంతర్గత స్స్వవివరేణ చకార తేషాం
సంక్షోభ మక్షరజుషా మపి చిత్తతన్వోః. ౪౩

తే వా అముష్య వదనాసితపద్మకోశ
ముద్వీక్ష్య సుందరతరాధరకుందహాసమ్,

కించ (ఇందిరాయా ఇతి.) అహం నిరతిశయసౌందర్యనిధి రితి. య, దుత్స్మితం. యస్మయ ఇతి యావత్. త, దత్ర భగవతో దివ్యదేహవిస్మయే. ఉపసృష్టం అంతర్భూతం. అహో మమేదం నిరతిశయం సౌందర్యమితి యల్లక్ష్మ్యా ఉత్స్మితం, తదత్ర దివ్యదేహే అంతర్భూతం. నిరతిశయసౌందర్యవత్యా లక్ష్మ్యా అపి సుందర మిత్యర్థః. స్వానాం భక్తానాం ధియా విరచితం, భృత్యై స్స్వమనస్యేవం వితర్కిత మిత్యర్థః. బహుసౌష్ఠవేన నిరతిశయసౌందర్యేణాఽఽఢ్యం యుక్తం. మహ్యం మమ, బ్రహ్మణః, భవస్య రుద్రస్య, భవతాం దేవతానాం చ, భజంతం భజనీయం, కర్మణి శతృప్రత్యయ ఆర్షత్వాత్. అంగ హే దేవాః, నిరీక్ష్య దృష్ట్వా. న వితృప్తదృశః న వితృప్తాః దిదృక్షా పర్యాప్తి మప్రాప్తాః. దృశః అక్షీణి, యేషాం తే, మునయః, కైః శ్శిరోభిః ముదా నేముః నమశ్చక్రుః. ౪౨

తస్య అరవిందనయనస్య పుండరీకాక్షస్య, భగవతః పదారవిందయోః కింజల్కాః అంగుళయః తై ర్మిశ్రః తద్రజోమిశ్రః, య స్తులసీమకరంద, స్తస్య, వాయుః స్వవివరేణ స్వనాసారంధ్రేణ అంతర్గతః అంతఃప్రవిష్ట స్సన్, అక్షరజుషామపి ఆత్మానుసంధానేనాఽవికృతమనసా మపి. తేషాం మునీనాం చిత్తతన్వో స్సంక్షోభం చకార, చిత్తసంక్షోభః ఆనందపారవశ్యం, తనుక్షోభో రోమాంచః. ౪౩

సంక్షోభకారిత్వం సంభ్రమ మాహ (త ఇతి.) తే వై మునయః, అముష్య భగవతః, వదన

లబ్ధాశిషః పున రవేక్ష్య తదీయ మంఘ్రి
ద్వంద్వం నఖారుణమణిశ్రయణం విదధ్యుః. ౪౪

పుంసాం గతిం మృగయతా మిహ యోగమార్గై
ర్ధ్యానాస్పదం బహుమతం నయనాభిరామమ్,
పౌంస్నం వపు ర్దర్శయాన మనన్యసిద్ధై
రౌత్పత్తికై స్సమగృణన్యుత మష్టభోగైః. ౪౫

కుమారా ఊచుః—

యోఽంతర్హితో హృది గతోపి దురాత్మనాం త్వం
సోద్యైవ నో నయనమూల మనంతరాద్ధః,

మేవ అసితపద్మకోశః తం వీక్ష్య ఊర్ధ్వం వీక్ష్య. శ్యామవర్ణత్వా దసితపద్మకోశో దృష్టాంతితః, అభూతోపమా చేయం, కథంభూతం, సుందరతరాధరకుందహాసం సుందరతరే అరుణే, అధరోష్ఠే, కుందవ ద్ధాసో యస్మిన్, తం లబ్ధాశిషః లబ్ధమనోరథా స్సంతః, పున, స్తదీయం భగవత్సంబంధి, నఖా ఏవ అరుణమణయ, స్తేషాం, శ్రయణం ఆశ్రయం, అంఘ్రిద్వంద్వం చరణద్వయం, నిరీక్ష్య, పునః పునరేవం నిరీక్ష్య, యుగప త్సర్వాంగలావణ్యాగ్రహణశక్తాః, పశ్చా న్నిదధ్యుః ధ్యాతవంతః, ౪౪

ఏవం నిరతిశయస్వాంగలావణ్యయుక్తం భగవంతం స్వహృది ధ్యాత్వా, అథాఽస్తువ న్నిత్యాహ (పుంసా మితి.) ఇహాఽస్మిన్ లోకే, యోగానాం కర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగాదీనాం, యే మార్గాః ప్రకారా, స్తైః, ర్గతిం స్వరూపం, మృగయతాం చింతయతాం, కర్మజ్ఞానయోగయోః ప్రకారౌ భక్తియోగసాధనత్వైకరూపౌ, భక్తియోగస్య తు ముక్తిసాధనత్వైకరూపః ప్రకారః, తైః, మృగయతాం జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీతభక్తియోగేన, స్వరూపం, చింతయతా మిత్యర్థః, తేషాం పుంసాం, ధ్యానాస్పదం ధ్యానస్య విషయభూతం, బహుమతం అత్యాదరాస్పదం, ఏతఏవ, నయనయో రభిరామం, పౌంస్నం పౌరుషం, వపుః శరీరం, దర్శయానం దర్శయంతం, అనన్యసిద్ధైః స్వాసాధారణైః ఔత్పత్తికైః స్వాభావికైః, అష్టభోగైః అణిమాద్యష్టవిభూతిభిః, యద్వా, అహింసా ప్రథమం పుష్పం పుష్పమింద్రియనిగ్రహ ఇత్యాద్యుక్తై, ర్యుతం యుక్తం భగవంతం సమగృణన్ సమ్య గస్తువన్. ౪౫

స్తుతి మేవాహ యావ దధ్యాయపరిసమాప్తి - తత్ర చిర మస్మాభి ర్హృదయే ధ్యాత స్త్వ

యర్హ్యేవ కర్ణవివరేణ గుహాం గతో నః
పిత్రాఽనువర్ణితరహా భవదుద్భవేన. ౪౬

తం త్వా విదామ భగవంతరమాత్మతత్త్వం
సత్త్వేన సంప్రతి రతిం రచయంత మేషామ్,
యత్తేఽనుతాపవిదితై ర్దృఢభక్తియోగై
రుద్గ్రంథయో హృది విదు ర్మునయో విరాగాః. ౪౭

మస్మద్భాగ్యవశా దద్య నయనవిషయతాం గతోఽసీత్యాఽఽత్మనః కృతార్థతా మాహుః (య ఇతి.) దురాత్మనా మయోగినాం హృది, గతోపి విద్యమానోపి, అంతర్హితః తిరోహితో, య స్స, త్వ మద్యైవ నోఽస్మాకం, నయనమూలం నయనవిషయతాం, హే అనంత, రాద్ధః ప్రాప్తః, యర్హ్యేవ యదైవ భవత ఉత్పన్నేన, పిత్రా అస్మత్పిత్రా చతుర్ముఖేన, అనువర్ణితరహాః ఉపదిష్టస్వరూపరూపగుణవిభూతి. ర్భవా, నభూ, త్వర్హ్యేవ కర్ణవివరేణ, నః అస్మాకం, గుహాం హృదయగుహాం, ప్రవిష్టః త్వత్పుత్రా దస్మత్పితు శ్చతుర్ముఖా దుపదిష్టరహా స్త్వం తత్ప్రభృత్యేతావంతం హృదయే ధ్యాత ఇదానీం నయన మూలం గతోసి, అతో వయం కృతార్థా ఇతి భావః. ౪౬

నను భవత్పిత్రోపదిష్ట మాత్మతత్త్వ మన్య, దహం త్వన్య, స్తత్కథం మద్దర్శనేన కృతార్థతే త్యత్రాహ (త మితి.) హేపరమ పరో, మా న యస్మా త్స పరమ, స్సర్వోత్కృష్ట, స్తస్య సంబోధనం, హే సర్వోత్కృష్ట భగవన్, సత్త్వేన శుద్ధసత్త్వమయదేహేన, ఏషాం భక్తానాం, సంప్రతి సమ్యక్ ప్రతిక్షణం, రతిం అనురాగం రచయంతం, తం అనేన "న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవ త్యాత్మన స్తు కామాయే"తి స్మారితం, పూర్వోక్తవిధం త్వా మేవ, ఆత్మతత్త్వం పిత్రో పదిష్ట మాత్మతత్త్వం విదామ, ప్రత్యభిజానీమః, కిం తదాత్మతత్త్వం య న్మదభిన్నం జానీథేత్యత్రాహుః. అనుతాపవిదితైః, అనుతాప స్సంసారనిర్వేద స్తేన లబ్ధైః దృఢభక్తియోగైః నిశ్చలభక్తియోగైః, విరాగాః విగతశబ్దాదివిషయాభిలాషాః, ఉద్గ్రంథయః నిరహంకారాః, తే ప్రసిద్ధాః మునయో హృది యత్ ఆత్మతత్త్వం విదు రుపాసీరన్ మునిభి రుపాస్యం శుద్ధసత్త్వమయవిగ్రహవ దేవాఽఽత్మతత్త్వ మస్మత్పిత్రాప్యుపదిష్ట మితి ప్రత్యభిజ్ఞాత స్త్వా మేవ జానీమ ఇతి కృతార్థతోపపన్నేతి భావః. ౪౭

నాత్యంతికం విగణయంత్యపి తే ప్రసాదం
కిం వాన్యదర్పితభయం భ్రువ ఉన్నయై స్తే.
యేఽంగ త్వదంఘ్రిశరణా భవతః కథాయాః
కీర్తన్యతీర్థయశసః కుశలా రసజ్ఞాః. ౪౭

కామం భవస్స్వవృజనై ర్నిరయేషు నస్స్యా
చ్చేతోఽళివ ద్యది ను తే పదయో రమేత,
వాచ శ్చ న స్తులసివ ద్యది తేంఘ్రిశోభాః
పూర్యేత తే గుణగణై ర్యది కర్ణరంధ్రం. ౪౮

నను కథం మద్దర్శనమాత్రేణ కృతార్థతా, యతో ధర్మాదీనా మేవ పురుషార్థత్వ మిత్యాశఙ్క్య కైముత్యన్యాయేన దర్శనస్యైవ కృతార్థతాపాదకత్వ మాహుః (నాఽత్యంతిక మితి.) అంగ హేభగవన్, యే త్వదంఘ్రి రేవ శరణం స్వరక్షణోపాయో యేషాం తే, భగవచ్ఛరణాగతా ఇత్యర్థః. అతఏవ కుశలాః దుష్కరోపాయేభ్యో నివృత్తత్వాత్, కీర్తన్యం కీర్తనీయం, తీర్థం పవిత్రం యశో యస్య, తస్య, భవతః, కథాయాః రసజ్ఞాః రసానుభవపరా స్సంతః, తే తవ, ప్రసాదరూప మాత్యంతికం మోక్ష మపి న విగణయంతి, తే తవ, భ్రువః ఉన్నయై ర్విక్షేపైః అర్పితం నిహితం భయం యస్మిన్ తత్స్వర్గస్వారాజ్యాదికం, న విగణయంతీతి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః, త్వత్కథాశ్రవణమాత్రేణ స్వాత్మనః కృతార్థతాం మన్యమానా స్త్వచ్ఛరణాగతాః, పరమపురుషార్థమోక్ష మపి నాఽఽద్రియంతే, కిముత వాఙ్మనసాగోచరస్వరూపస్వభావభవద్దర్శనేనాఽస్మాకం కృతార్థతేతి భావః. ౪౭

కింబహునా దర్శనస్య కృతార్థతాపాదకత్వం కథనీయ, మేతావతైవ సర్వేషాం కృతార్థతా స్యాదితి సూచయంత స్తదేవ ప్రార్థయంతో నమస్కుర్వంతి ద్వాభామ్ (కామ మితి.) హే భగవన్ స్వవృజినైః స్వేషా మస్మాకం వృజినైః దురితైః కామం, నః అస్మాకం, నిరయేషు నిరయప్రాయేషు నీచయోనిషు. భవో జన్మ, స్యాత్ ను వితర్కే యది నూనం తే తవ పదయోః నశ్చేతః చిత్తం, అళివత్ భృంగవత్ రమేత, యది నః వాచః గిరః తులసివత్, తే అంఘ్రిశోభాః అంఘ్రి శోభయంతీ త్యంఘ్రిశోభాః స్తుతిపరా స్స్యు రిత్యర్థః. యది నః కర్ణరంధ్రం, తే గుణగణైః పూర్యేత, నిత్యం త్వద్గుణగణశ్రవణపరం స్యాదిత్యర్థః. ఇదం శిరఃపాణ్యాదీనాం భగవద్వందనార్చనాదే రుపలక్షణం తత్తద్దురితానుసారేణ జన్మస్యా న్న తత్ర శోకః. ఇదం తు భవంతం ప్రతిప్రార్థనీయ మవ శిష్యతే, యచ్చేతఆదీనాం భవత్పాదారవిందధ్యానాదిప్రావణ్య మితి. ఏతావతైవ కృతార్థా భవేయు రిత్యర్థః. ఇదం తు లోకదృష్ట్యోక్తమ్. ౪౮

(వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః శాపదానాదిప్రకారః)

ప్రాదుశ్చకర్థ యదిదం పురుహూతరూపం
తేనేశనిర్వృతిమవాపు రలం దృశో నః
తస్మా ఇదం భగవతే నమ ఇద్విధేమ
యోఽనాత్మనాం దురుదయో భగవాన్ప్రతీతః. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, పంచదశోఽధ్యాయః.

అథ స్వదృష్ట్యా స్వకృతార్థతాం వదంతో నమంతి (ప్రాదు రితి.) హే పురుహూత, పురుభిః బహుభిః హూత స్తుత్య, సర్వోపనిషద్వేద్యేత్యర్థః. యద్వా రూపవిశేషణం పురుభిః హూతం వేద్యం పంచోపనిషత్ప్రతిపాద్య మిత్యర్థః. య దిదం రూపం దివ్యమంగళవిగ్రహం. ప్రాదుశ్చకర్థ ప్రకటీకృతవా నసి, తేన రూపేణ తద్దర్శనేనేత్యర్థః. హేఈశ అస్మాకం, దృశః నేత్రాణి నిర్వృతిం సుఖం, అలం భృశం. అవాపుః ప్రాపుః, అనాత్మనాం - న విద్యతే ఆత్మా అంతఃకరణం స్వవశం యేషాం, తేషా మయోగినాం, దురుదయః దురవగమః. యో భగవాన్, ఇత్, ఇత్థం ప్రతీతః దృష్టః. అస్మాభి రితి శేషః, తస్మై భగవతే తుభ్యం, ఇదం నమః, కుర్మ ఇత్యర్థః. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం.
పంచదశోఽధ్యాయః.

అథ షోడశో౽ధ్యాయః

బ్రహ్మోవాచ —

ఇతి తద్గృణతాం తేషాం మునీనాం యోగధర్మినామ్,
ప్రతినంద్య జగాదేదం వైకుంఠనిలయో విభుః. ౧

శ్రీ భగవా నువాచ—

ఏతౌ హి పార్షదౌ మహ్యం జయో విజయ ఏవ చ,
కదర్థీకృత్య మాం య ద్వో బహ్వాకార్ష్టా మతిక్రమమ్. ౨

యస్త్వేతయో ర్ధృతో దండో భవద్భి ర్మా మనువ్రతైః,
స ఏవా౽నుమతో౽స్మాభి రున్మయో దేవహేళనాత్. ౩

అథ షోడశో౽ధ్యాయః

ఏవం మునిభి రావేదితస్వరూపరూపగుణవిభూతి, స్తత్ప్రసాదితో భగవా నాశ్రితసులభః "ప్రియో హి జ్ఞానినో౽త్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మితి, స్వగీతోక్త గీత్యా, నిరతిశయస్వప్రీతివిషయాన్ మునీ న్ప్రసాదయితు మువాచేత్యాహ బ్రహ్మ (ఇతీతి.) మునీనాం శుభాశ్రయసంశీలనశీలానాం, యోగధర్మిణాం భగవద్భక్తియోగ ఏవ ధర్మో యేషా మస్తీతి తేషాం, ఇతి ఉక్తప్రకారేణ. గృణతాం స్తువతాం. తేషాం సనకాదీనాం. తద్భాషితం, ప్రతినంద్య శిరసా సంశ్లాఘ్య, వికుంఠస్థానం నిలయో యస్య, స, విభు ర్భగవాన్. ఇదం వక్ష్యమాణం జగాద ఉక్తవాన్ ౧

ఉక్తి మేవాహ (ఏతా విత్యాదిభి రేకాదశభిః) జయో విజయ ఏవ చేత్యేతౌ, మహ్యం మమ, పార్షదౌ, మాం కదర్థీకృత్య అవజ్ఞాయ, య ద్యస్మాత్, వః యుష్మభ్యం, బహుభృశం అతిక్రమం అపచారం, అకార్ష్టా మకురుతామ్. ౨

తస్మా న్మాం, అనువ్రతైః భజద్భిః భవద్భిః, ఏతయో ర్యో దండో ధృతః కృతః స ఏవ దండః, అస్మాభిః. హే మునయః, దేవహేలనాత్ దేవానాం యుష్మాకం హేళనాత్ అవజ్ఞానా న్నిమిత్తాత్ అనుమతః అస్త్విత్యంగీకృతః. ౩

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం. జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

తద్వః ప్రసాదయామ్యద్య బ్రహ్మ దైవం పరం హి మే,
తద్ధి హ్యాత్మకృతం మన్యే యత్స్వపుమ్భి రసత్కృతాః. ౪

య న్నామాని చ గృహ్ణాతి లోకో భృత్యే కృతాగసి,
సోఽసాధువాద స్తత్కీర్తిం హంతి త్వచ మివాఽఽమయః. ౫

యస్యాఽమలామృతయశశ్శ్రవణావగాహ
స్సద్యః పునాతి జగదాశ్వపచా ద్వికుంఠః,

త త్తస్మాత్, అస్మద్భృత్యకృతయుష్మద్విషయాపచారాత్, వః యుష్మాన్. అద్య అధునా, ప్రసాదయామి క్షమాపయామి. నను, సత్యప్యపరాధే ఉత్కృష్టా ఏవ క్షమాపయితవ్యా ఇత్యత్రాహ. హి యస్మాత్. బ్రహ్మ బ్రాహ్మణాః, మే మమ, పరం, ఉత్కృష్టం, దైవం. అతో వః ప్రసాదయామి నను కి మపరాద్ధం భవతా, యేన ప్రసాదయామీతి భాషసే ఇత్యత్రాహ స్వపుమ్భిః మదీయైః పుమ్భిః. అసత్కృతా అవజ్ఞాతా. ఇతి యత్. తద్ధి ఆత్మకృతం మయా కృత మిత్యేవ, మన్యే. ౪

భృత్యకృత మాగ స్స్వామిన్యేవ పర్యవస్య తీత్యాహ (య న్నామనీతి.) భృత్యే కృతాగసి కృతాపరాధే సతి, యన్నామాని యస్య స్వామినో నామాని చ, జనః. గృహ్ణాతి, అనేన స్వామినా భృత్యద్వారా, ఏవ మేవ, మసాధుకృత మతోఽయం దురాత్మే త్యాదినిందకవాక్యాని, లోకో వదతి. సః అసాధువాదః. తత్కీర్తిం తస్య స్వామినః కీర్తిం, హంతి నాశయతి. త్వచం. ఆమయ ఇవ, ఆమయోఽత్ర శ్వేతకుష్ఠాదిరోగ, స్స యథా త్వచ్యుత్పన్న స్తద్గతం సౌందర్యం హంతి తద్వదిత్యర్థః. భృత్యకృతాపరాధనిమిత్తోఽసాధువాద స్స్వామిని పర్యవసన్న స్తత్కీర్తి మేవ నాశయతీతి భావః. ౫

తస్మా దాశ్రితసౌలభ్యాదికల్యాణగుణ ఇతి యశ స్సంపన్నోఽహం నిరతిశయప్రియాణాం భవతాం విరోధిచే త్స్వాంగ మపి లునామీత్యాహ (యస్యేతి.) యస్య మమ, అమలామృతయశశ్శ్రవణావగాహః, అమలం పవిత్రం, అమృతతుల్యం, య ద్యశః, తస్య. శ్రవణావగాహః శ్రోత్రప్రవేశః ఆశ్వపచం శ్వపాకపర్యంతం. జగత్, సద్యః పునాతి పవిత్రయతి, సోఽహం. వికుంఠః శ్రోత్రప్రవేశ మాత్రేణ సద్యో జగత్పావనకరయశ స్సంపన్నః వికుంఠః ప్రతిహతిరహితః, భవద్భి ర్నిమిత్తభూతైః

సోఽహం భవద్భి రుపలబ్ధసుతీర్థకీర్తి
శ్ఛింద్యాం స్వబాహు మపి వః ప్రతికూలవృత్తిమ్. ౬

య త్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణుం
సద్యః క్షతాఖిలమలం ప్రతిలబ్ధశీలమ్,
న శ్రీ ర్విరక్త మపి మాం విజహాతి యస్యాః
ప్రేక్షాలవార్థ మితరే నియమా న్వహంతి. ౭

నాఽహం తథాఽద్మి యజమాన హవిర్వితానే
శ్చ్యోతద్ఘృతప్లుతమదన్హుతభుఙ్ముఖేన,

భవద్భ్య ఇతి పంచమ్యంతపాఠోపి. తదా, భవద్భ్యో హేతుభ్యః, ఉపలబ్ధసుతీర్థకీర్తిః, ఆశ్రితదుర్లభ ఇత్యధిక్షిప్తకీర్తి రహం. వః యుష్మాకం, ప్రతికూలా వృత్తి ర్యస్య తం, స్వబాహు మపి, ఛింద్యాం, వః ప్రతికూలవృత్తి శ్చేత్స్వబాహు మపి లునీయేత్యర్థః ౬

ఏవం స్వస్య భక్తేషు నిరతిశయప్రీతిం తద్విరోధిని రసనం చాభిప్రేత మావిష్కృత్య "ప్రశస్తి స్పా రాజ్ఞో యదపి చ పురీ కోశకథన" మితి న్యాయేన, స్వప్రశంసార్థం స్వభక్తాన్ బ్రాహ్మణాన్, ప్రశంసతి (యత్సేవయేత్యాదిభిః పంచభిః) నను కథ మాత్మప్రశంసా నిందితా భగవతా క్రియత ఇతి న శంకనీయం, అవిద్యమానగుణారోపణేనాఽఽత్మప్రశంసాయా నిందితత్వాత్, ఇయం తు ప్రశంసా "స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చే" తి శ్రుత్యుక్తవిధయా, స్వాభావికగుణానుకథనరూపేతి న దోషః, య త్సేవయా యేషాం బ్రాహ్మణానాం సేవయా, చరణపద్మయో స్థితః పవిత్రో రేణుః యస్య తం స్వపాదరేణూనాం పవిత్రత్వం బ్రాహ్మణసేవయా లబ్ధ మితి భావః. అతఏవ, సద్యః క్షతో నిరస్తః అఖిలస్య లోకస్య మలో యేన తం, ప్రతిలబ్ధం ప్రాప్తం శీలం యేన తం, ఏతే గుణాః బ్రాహ్మణసేవయైవ స్వేన లబ్ధా ఇతి భావః, ఏవంవిధం విరక్త మనాదృత మపి, మాం, శ్రీః లక్ష్మీ, ర్న జహాతి, తదత్యాగోపి బ్రాహ్మణసేవయైవేతి హృదయం. కీదృశీ చాసౌ లక్ష్మీః, యా మాం. న జహాతీత్యత్యత ఇత్యత్రాహ యస్యాః లక్ష్మ్యాః, ప్రేక్షాలవార్థం కటాక్షలేశప్రసరణాయ, ఇతరే బ్రహ్మాదయః నియమాన్ వ్రతాని, వహంతి కుర్వంతి, బ్రహ్మాదిభి రుపాస్యాసౌ లక్ష్మీ రనాదృతవంత మపి మాం బ్రాహ్మణసేవాప్రభావేణైవ న విజహాతీత్యర్థః. ౭

కించ, వితానే యజ్ఞే శ్చ్యోతద్ఘృతప్లుతం శ్చ్యోతతా క్షరతా ఘృతేన ప్లుతం విలోడితం,

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం, జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

య ద్బ్రాహ్మణస్య ముఖత శ్చరతోఽనుఘాసం
తుష్టస్య మయ్యవసితై ర్నిజకర్మపాకైః. ౮

యేషాం బిభర్మ్యహమఖండవికుంఠయోగ
మాయావిభూతిరమలాంఘ్రిరజఃకిరీటైః,
విప్రాంస్తు కో న విషహేత యదర్హణాంభ
స్సద్యః పునాతి సహచంద్రలలామలోకాన్. ౯

యజమానహవిః యజమానసంబంధిహవిః తేన దేవతోద్దేశ్యేన త్యక్తం చరుపురోడాశాదిరూపం హవి రిత్యర్థః, హుతభుఙ్ముఖేన అగ్నిముఖేన, అద న్నశ్న న్నప్యహం, తథా, నాద్మి నాశ్నామి, యత్, యదా, మయి, అవసితైః అర్పితైః, నిజకర్మపాకైః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మఫలై స్తుష్టస్య. నిజకర్మఫలాని మయి సమర్ప్య స్వత ఏవ తుష్టస్యేత్యర్థః. అనుగ్రాసం ప్రతికబళం, చరతో భుంజానస్య బ్రాహ్మణస్య, ముఖతః ముఖేన. అద్మి "అహం హి సర్వభూతానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ చే" త్యుక్తరీత్యా, సర్వయజ్ఞఫలప్రదః "తదే వాగ్ని స్తద్వాయు" రితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా అగ్న్యాద్యంతర్యామిత్వేన యాగీయం హవిః భుంజానో భగవాన్ యథా బ్రాహ్మణముఖేన భుంజాన స్తుష్యతి, తథా న తుష్య తీత్యర్థః, "యజమానహవిర్వితానై" రిత్యపి పాఠః తదా, నిజకర్మపాకైః స్వపుణ్యఫలరూపైః, మయ్యవసితై రర్పితైః, యజమానహవిర్వితానైః యజమానసంబంధిహవిర్విస్తారై ర్హుతభుఙ్ముఖేన తథా నాద్మి యథా శ్రోత్రియతద్ఘృతప్లుతం, అనుగ్రాసం, చరతః, స్వత ఏవ తుష్టస్య బ్రాహ్మణస్య, ముఖేనాఽ ద్మీత్యన్వయః. ఫలాభిసంధిరహితయజ్ఞై ర్భగవదారాధకనిష్కామభగవద్భక్తబ్రాహ్మణముఖేన భగవదా రాధనస్య భగవత్సంతోషాతిశయాధాయకత్వ మత్రోక్తం భవతి, ౮

కించ యేషాం బ్రాహ్మణానాం, అమలం పవిత్రం య దంఘ్రిరజః పాదరజ స్తత్. అహం కిరీటై ర్బిభర్మి తా న్విప్రాన్, కో న విషహేత, తిరస్కుర్వతోపి బ్రాహ్మణాన్, కో న క్షమేత కథంభూతోఽహం. అఖండా అనంతా వికుంఠా ప్రతిహతిరహితా, యోగమయా విభూతిః స్వాప్రథ క్సిద్ధత్వేన యుజ్యమానాశ్చర్యశక్తి, ర్విభూతికార్యాత్మకా విభవా యస్య సః, యస్య మమ, అర్హణామ్భః తీర్థోదకరూపా గంగా, సహ చంద్రలలామలోకాన్, చంద్రో లలామ చిహ్నం యస్య. స మహాదేవ, స్తత్సహితాన్ లోకాన్, పునాతి తథా చ వక్ష్యతే "య చ్ఛౌచనిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మూర్ధ్న్యధికృతేన శివ శ్శివో భూ" దితి, ఏవం పరమపావనోఽప్యహం తత్పాదరజో బిభర్మీతి భావః, ౯

యే మే తనూర్ద్విజవరా న్దుహతీ ర్మదీయా
భూతాన్యలబ్ధశరణాని చ భేదబుద్ధ్యా,
ద్రక్ష్యంత్యఘక్షతదృశో హ్యహిమన్యవ స్తాన్
గృధ్రా రుషా మమ కృషంత్యధిదండనేతుః. ౧౦

యే బ్రాహ్మణా న్మయి ధియా క్షిపతోఽర్చయంత
స్తుష్యద్ధృదః స్మితసుధోక్షితపద్మవక్త్రాః,
వాచ్యానురాగకలయాత్మజవద్గృణంత
స్సంబోధయం త్యహ మివాహ ముపాకృత స్తైః. ౧౧

తస్మే స్వభర్తురవసాయ మలక్ష్యమాణౌ
యుష్మద్వ్యతిక్రమగతిం ప్రతిపద్య సద్యః,

ఏవం బ్రాహ్మణా న్ప్రస్తుత్యాథ తానేవ స్తువన్, తేషు కృతాపరాధా మన్నిగ్రహవిషయాః, కృతోపచారా స్తు మదనుగ్రహవిషయా ఇత్యాహ ద్వాభ్యామ్ (యే మే ఇతి.) మే మమ తనూః శరీరభూతాన్, ద్విజవరాన్, మదీయాః మచ్ఛరీరభూతాః, దుహతీః గాశ్చ. ప్రశంసా ప్రసంగా ద్దుహత్యా ద్యుక్తిః, అలబ్ధశరణాని రక్షకహీనాని, భూతాని మచ్ఛరీరాణి, భూతాంతరాణి చ, యే పురుషాః, అఘం పాపం, తేన క్షతాః అనువిద్ధాః, దృశో యేషాం తే, అత ఏవాఽహిమన్యవః, అహి స్సర్పః, స ఇవ మన్యుః క్రోధో యేషాం తథాభూతా స్సన్తో భేదబుద్ధ్యా మదాత్మకత్వవిరహబుద్ధ్యా, ద్రక్ష్యంతి, తాన్ మమ మన్నియామ్యస్య, దండనేతుః యమస్య అధి అధీనాః గృధ్రాః అయోముఖా గృధ్రాః, కృషంతి నేత్రాణి లుమ్పంతీత్యర్థః. ౧౦

యే పునః, క్షిపత స్తిరస్కుర్వతోపి, బ్రాహ్మణా. న్మయి ధియా మదాత్మకత్వబుద్ధ్యా, అర్చయంతః, తుష్యద్ధృదః సంతుష్టచిత్తాః, స్మితం హాస, స్తదేవ సుధా, తయోక్షితం సిక్తం పద్మ మివ వక్త్రం యేషాం తే. అనురాగకలయా అనురాగేణ కలయా కలితయా యుక్తయా, వాచా గిరా, ఆత్మజవత్ పుత్ర మివ, గృణంతో భాషమాణాః, సంబోధయంతి. తైః, అహ మివ, ఉపాకృతః ఉపకారితః, తే మదనుగ్రహవిషయా ఇతి భావః. ౧౧

ఏవం బ్రాహ్మణా న్ప్రశస్యాఽథ మునివిహితం దండం స్వయ మప్యనుమనుతే (తేన ఇతి.) తస్మా, త్స్వభర్తు స్స్వయో రాత్మనో ర్భర్తు, ర్మమ, అవసాయం ఉక్తవిధం నిశ్చయ, మలక్షమాణా

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం, జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

భూయో మమాంతికమితాం తదనుగ్రహో మే
యత్కల్పయతా మచిరతో భృతయో ర్వివాసః. ౧౨

బ్రహ్మోవాచ —

అథ తస్యోశతీం దేవీం ఋషికుల్యాం సరస్వతీం,
ఆస్వాద్య మన్యుదష్టానాం తేషా మాత్మా వ్యతృప్యత. ౧౩

సతీ మాదాయ శృణ్వంతో లఘ్వీం గుర్వర్థగహ్వరామ్,

వజానన్తౌ, యుష్మాసు యో వ్యతిక్రమోఽపరాధ, స్తస్య గతిం ఫలం, ప్రతిపద్య, సద్యః ఆశు భూయః పునః, మమాంతికం సమీపం ఇతాం ప్రాప్నుతాం, య ద్యస్మద్భృత్తో దండ ఏవ భవతా మనుమత స్తర్హి, తవ కో భృత్యానుగ్రహకారితేత్యత్రాహ - భృతయోః భృత్యయోః, అచిరతః ఆశు. వివాసః యుష్మద్వ్యతిక్రమగతిసమాప్తిః, కల్ప్యతాం కల్ప్యత ఇతి య. త్తదేవ, మే అనుగ్రహః మహదతిక్రమఫల మవాప్య, పునరాశు మత్సమీపాగమన మేవ మదనుగ్రహ ఇత్యర్థః. ౧౨

ఏవ మాశ్రితసౌలభ్యసౌశీల్యాదిగుణగణసంపన్నేన భగవతోక్తాని "బ్రహ్మ దైవపరం హి మే" మత్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణుం న శ్రీ ర్విరక్త మపి మాం విజహాతి "యేషా మమలాంఘ్రి రజఃకిరీటై ర్బిభ ర్మ్యహ" మిత్యాదివచాంస్యాశ్రుత్య, మునయ "స్తం దైవతానాం పరమం చ దైవత" మిత్యాదిశ్రుతిభిః, పరమదైవతత్వేన కీర్తితో భగవా, న్కి మస్మద్వంచనాయైవం వదతి. ఆహోస్విత్, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ "య ద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్త దేవేతరో జన" ఇతి స్వగీత్యనుసారేణ వదతీతి తత్తాత్పర్య మజానంతో, నూన మసౌ, న భక్తా న్వంచయతి కింతు ధర్మసంస్థాపనాయైవ వదతీతి పున ర్నిశ్చిచీషయా, తదుక్తాని వాక్యా న్యన్యతాత్పర్యకత్వేన ప్రతిపాదయిష్యంత స్తం ప్రత్యూచు రిత్యాహ బ్రహ్మ త్రిభిః. అథ ఉక్తవిధభగవద్వాక్యశ్రవణానంతరం, తస్య భగవతః, ఋషికుల్యాం వేదసజాతీయాం, ఉశతీం కమనీయాం, దేవీ మమానుషాం, సరస్వతీం, ఆస్వాద్య అనుభూయ, ఆశ్రుత్య. మన్యునా విషసమానేన క్రోధేన, దష్టానాం వ్యాప్తానాం, తేషాం మునీనా, మాత్మా అంతఃకరణం, న వ్యతృప్యత, తద్వాక్యతాత్పర్యాజ్ఞానా న్మన్యుదష్టత్వా చ్చ చిత్తం నాతిప్రసన్న మభూదిత్యర్థః. ౧౩

(సతీం) సాధ్వీం, లఘ్వీం లఘ్వక్షరాం, గురుభిర్బహుభి ర్వేద్యైః, రర్థై రభిధేయై ర్గహ్వరాం

విగాహ్యాగాధగంభీరాం న విదు స్తచ్చికీర్షితమ్. ౧౪

తే యోగమాయయాఽఽరబ్ధపారమేష్ఠ్యమహోదయమ్,
ప్రోచుః ప్రాంజలయో విప్రాః ప్రహృష్టాః కుపితత్వచః. ౧౫

కుమారా ఊచుః—

న వయం భగవ న్విద్మ స్తవ దేవ చికీర్షితమ్,
కృతో మేఽనుగ్రహశ్చేతి యదధ్యక్షః ప్రభాషసే. ౧౬

బ్రహ్మ ణ్యస్య పరం దైవం బ్రాహ్మణాః కిల తే ప్రభో,

దుర్విజ్ఞేయాం అగాధగమ్భీరాం, అభిప్రాయతోఽగాధా. మర్థతో గమ్భీరాం, సరస్వతీ మిత్యనుషంగః. శృణ్వంతః విగాహ్య విలోడ్య, ఆదాయ ఆహృత్య, ఇద మేషాం వాక్యానాం తాత్పర్య మితి పరిష్కృత్యేత్యర్థః, తేన భగవతా చికీర్షితం కర్తు మిష్టం, న విదుః విచార్య పరిష్కృత్య న విదుః, కింతు తూష్ణీ మాపాతతో విదు రిత్యర్థః. ౧౪

(యోగమాయయా) ఆత్మీయయా విచిత్రసర్గకారిణ్యా ప్రకృత్యా, ఆరబ్ధస్య కృత్స్నస్య జగతః, య, త్పారమేష్ఠ్యం సర్వోత్కృష్ట మాధిపత్యం, తస్య ఉదయో యస్మా త్తం, అస్మదాధిపత్య ప్రదాతార మిత్యర్థః, ఏం భగవంతం. తే విప్రాః, కుపితత్వచః, సంశయాపహవాక్యశ్రవణక్రుద్ధా, త్వక్ యేషాం తే, ప్రహృష్టా. నిరతిశయకల్యాణగుణగణాకరస్యాఽఽత్మదైవతస్య భగవతో దర్శనతత్సం భాషణతత్కృపావలోకనాదిజనితహర్షయుక్తా శ్చ. ప్రాంజలయః, ప్రోచుః. ౧౫

ఉక్తి మేవాహుః (న వయ మిత్యాదిభి ర్దశభిః.) హే భగవన్ దేవ, తవ త్వయా, చికీర్షితం వయం, న విద్మః, కిం భవా నస్మా ననుజిఘృక్షతి, ఉత నానుజిఘృక్షతీతి త్వ త్తాత్పర్యం విశిష్య న జానీమః, కింతు, మే మహ్యం, ప్రత్యేకాభిప్రాయేణైకవచనం, అనుగ్రహః కృత ఇత్యాపాతతో విద్మః, ఆపాతతో వాఽనుగ్రహః కృతః కథం జానతేత్యత్రాహుః - య ద్యస్మాత్ అధ్యక్షః వాఙ్మనసా గోచర, స్త్వ మక్షివిషయః ప్రభాషసే. ౧౬

ఏవం స్వాత్మనాం తదభిప్రాయానభిజ్ఞత్వ మావేద్య, తదుక్తీనాం తాత్పర్యం క్రోడీకుర్వంతో "బ్రహ్మ దైవం పరం హి మే" ఇత్యాద్యుక్తయో, ధర్మమర్యాదావస్థాపనాయైవ ప్రవృత్తా ఉపపన్నా నాన్యథేత్యాహుః (బ్రహ్మ ణ్యస్యేత్యాదిభి ష్షడ్భిః) హేప్రభో బ్రహ్మణ్యస్య బ్రాహ్మణస్య తన్మర్యాదాపాలకస్య

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం. జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

విప్రాణాం దేవదేవానాం భగవా నాత్మదైవతమ్. ౧౬

త్వత్త స్సనాతనో ధర్మో రక్ష్యతే తనుభి స్తవ,
ధర్మస్య పరమో గుహ్యో నిర్వికారో భవా న్మతః. ౧౭

తరంతి హ్యంజసా మృత్యుం నివృత్తా యదనుగ్రహాత్,
యోగిన స్స భవాన్ కిం స్వి దనుగృహ్యేత యత్పరైః. ౧౮

తవ బ్రాహ్మణాః, పరం దైవతం కిల, కిలేత్యనేన లోకశిక్షా సూచితా. యది భవాన్ బ్రాహ్మణాన్ పరదైవతభావేన నాఽనువర్తసే, తత స్త్వత్తోఽపరే జనా బ్రాహ్మణా, న బహుమన్యంతో నశ్యేయుః, అతో లోకశిక్షార్థ మేవ బ్రహ్మ దైవం పరం హి మ ఇత్యుక్త మితిభావః. వస్తుతస్తు. దేవదేవానాం దేవేన త్వయాపి దేవానాం బహుమంతవ్యానాం, విప్రాణాం. భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః ఆత్మదైవతం త్వమేవ పరం దైవతం, ఆత్మదైవత మితి హేతుగర్భం విశేషణం, ఆత్మదైవతస్య తవ న దేవతాంతరం సంభవతీత్యర్థః, తథా చ శ్రూయతే - పతిం విశ్వస్యాఽఽత్మేశ్వరం "యస్మా త్పరం నాపరమస్తి" న తస్యేశే కశ్చన తస్య నాను మహ ద్యశః స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత, ఇత్యాది. ౧౬

బ్రహ్మణ్యత్వ మేవ ప్రపంచయతి (త్వత్త ఇతి.) ధర్మః, చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయా ఉపస్థితః, సనాతనో ధర్మ, స్త్వత్త ఏవ ప్రవృత్తః. తవ తనుభి రవతారైః, రక్ష్యతే చ ఈదృశస్య ధర్మస్య. పరమః నిత్యో నిరతిశయః గుహ్యః ఫలం నిర్వికారో భవా నేవ, మతః జ్ఞాతః శ్రుతిభి రితి శేషః, తథా చ శ్రూయతే "ఇష్టాపూర్తం బహుధా। జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః" "ఏష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణః" అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృత మశ్నుతే ఇత్యాది నిర్వికార ఇత్యనేన, కర్మసు రుచిమాత్రజనకానా మవాంతరఫలానాం క్షయిష్ణుత్వం సాతిశయత్వం, భగవత స్తు అనంతస్థిరఫలత్వం సూచితం. అతో ధర్మసంస్థాపనార్థ మేవ బ్రహ్మ దైవ మిత్యుక్తమ్. ౧౭

అన్యథేద మనుపపన్న మేవేత్యాహః (తరంతీతి.) నివృత్తాః నివృత్తిధర్మనిష్ఠాః, యోగినః మృత్యుం సంసారం. యదనుగ్రహాత్ యస్య తవానుగ్రహాత్, అంజసా సుఖేన తరంతి. తథాచ శ్రుతిః "అమృతస్యైష సేతు" రితి సేతుః ప్రాపకః స భవాన్ పరై రన్యైః అనుగ్రాహ్యేత కింస్విత్ కింస్విదితి కాకుః, నాఽనుగృహ్యేత ఇత్యర్థః. "అనుగ్రాహయతే పర" మితి పాఠాంతరం తదా, పరం బ్రాహ్మణ, మనుగ్రహకర్తారం కరోషి కి మిత్యర్థః. ౧౮

యం వై విభూతిరుపయాత్యనువేల మన్యై
 రర్థార్థిభి స్స్వశిరసా ధృతపాదరేణుః.
ధన్యార్చితాంఘ్రితులసీనవదామధామ్నో
 లోకం మధువ్రతపతే రివ కామయానా. ౨౦

యస్తాం వివి క్తచరితై రనువ ర్తమానాం
 నాత్యాద్రియ త్పరమభాగవతప్రసంగః,

యదు క్తం న శ్రీ ర్విర క్త మపి మాం విజహాతీతి, తదపి, యథాశ్రుతాభిప్రాయకత్వే. అత్యంతానుపపన్న మితి మత్వా, త త్తాత్పర్యం పరిష్కుర్వంత ఆహు స్సార్ధేన (యమితి) యం త్వాం విభూతి ర్లక్ష్మీః, కథంభూతా, అర్థార్థిభిః చతుర్విధపురుషార్థిభిః స్వశిరసా, ధృతః పాదరేణు ర్యస్యా స్సా, తథాచో క్తం "ఆకించన్యైకశరణాః కేచి ద్భాగ్యాధికాః పునః తత్పాదామ్భోరుహద్వంద్వం ప్రపద్య ప్రీతమానసాః, లక్ష్మీం పురుషకారేణ వృతవంతో వరానన ఇతి ఏవంభూతా లక్ష్మీః, ధన్యార్చితాంఘ్రితులసీనవదామధామ్నః, ధన్యై ర్భాగవతైః అర్చితం నూతనతులసీమాలాయాః స్థానం యస్య. తస్య మధువ్రతపతేః భృంగరాజస్య. లోకం స్థానం, శ్రీపాదపద్మం కామయానేవ, యం త్వా మనువేలం త త్తదుచితావసరేషు, ఉపయాతి సేవతే. ౨౦

(తాం) లక్ష్మీం వివిక్తైః పరిశుద్ధైః, రచితై స్సమర్హణైః, అనువ ర్తమానాం సేవమానా మపి, యో భవాన్, నాత్యాద్రియత్ నాత్యాదృతవాన్, కుతః, యత, స్త్వం, పరమభాగవతే ష్వేవ ప్రకృష్టసంగ వాన్, అయం భావః - ఏవం హి సా లక్ష్మీర్మేనే, అయం హి సారగ్రాహీ మధువ్రతోఽతిచంచల శ్చ అర్చితాంఘ్రిగతాయాం తులస్యా మపరిహారో నిశ్చల స్సన్ రమతే. అతోఽంఘ్రిలావణ్య మధికం స్యా త్తతోఽహం వక్షసి స్థితాపి యోగిజనాదిబహుసేవకసంమర్దమంగీకృత్యాపి తులస్యా సహ, సాపత్న్యే నాపి చరణౌ సేవిష్యామీతి. ఏవ మౌత్సుక్యేనాఽనువర్తమానా మపి, తాం, త్వం. పరమభాగవత ప్రసంగేనాఽవసర మలభమానో నాతీవాదృతవానితి యదు క్తం యుత్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణు మితి తదపి పావిత్ర్య మిచ్ఛద్భి ర్బ్రాహ్మణా స్సేవితవ్యా ఇత్యేత త్తాత్పర్యక మిత్యభిప్రేత్యాథ యేషా మమలాంఘ్రిరజో బిభర్మీత్యస్య తాత్పర్యం పరిష్కుర్వంత ఆహు ర్ధేన (త మితి.) తం ధర్మమర్యాదాప్రతిష్ఠాపయితారం. శ్రియాపి సమాశ్రయణీయం లావణ్యనిధిం త్వాం, ద్విజానా, మను పథం పథి లగ్నం, యత్పుణ్యం, రజః తథా శ్రీవత్సలక్ష్మచ శ్రీవత్సచిహ్నం చ. కిం పునీతః పవిత్రీకురుతః కిం, కిమర్థం చ, తే ఉభే. భగభాజనః నిరతిశయసౌందర్యాశ్రయ, స్త్వ. మగాః

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం, జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

తం త్వాం ద్విజానుపథపుణ్యరజఃపునీతః
శ్రీవత్సలక్ష్మ కిమగా భగభాజన స్త్వమ్. ౨౧

ధర్మస్య తే భగవత స్త్రియుగ త్రిభి స్స్వైః
పద్భి శ్చరాచర మిదం ద్విజదేవతార్థమ్,
నూనం భృతం తదభిఘాతిరజ స్తమశ్చ
సత్త్వేన నో వరదయా తనునా నిరస్య. ౨౨

న త్వం ద్విజోత్తమకులం యదిహాత్మగోపం
గోప్తా వృష స్త్వమర్హణేన చ సూనృతేన.

ప్రాప్తవానసి, భూషణత్వేన స్వీకృతవానసి. "పునీతేతి పాఠాంతరం" తదా, ద్విజానుపథపుణ్యరజః పునీతే కిం, న పునీత ఇత్యర్థః. తర్హి కిమర్థం రజో బిభర్షీతి శ్రీవత్సలక్ష్మ కిం కిమర్థ మగాః, భూషణత్వేనేతి చేత్, రజోఽపి భూషణత్వేనైవ బిభర్షీతి శంకోత్తరత్వేన వ్యాఖ్యేయమ్. ౨౧

ఏవ మలంకారాయైవ రజో బిభర్షీత్యభిప్రాయ. అథ లోకమర్యాదాపాలకేన భవతాఽవశ్యం భర్తవ్య మేవేతి ప్రతిపిపాదయిషవోఽవశ్యం లోకమర్యాదా భవతా పాల్యా ఏవ, అన్యథా "ఉత్సీదేయు రిమే లోకా" ఇత్యముమర్థ, మన్వయవ్యతిరేకాభ్యా ముపపాదయంత ఆహు స్త్రిభిః, హే త్రియుగ త్రీణి యుగాని యుగ్మాని జ్ఞానశక్త్యాదిషణ్ణాం గుణానాం యస్యేతి త్రియుగ, స్తస్య, సంబోధనం. ధర్మస్య ధర్మరూపస్య భగవత, స్తే తవ, త్రిభిః, స్వైః అసాధారణైః, పద్భిః తపోదానదయాత్మకైః, ద్విజదేవతా సంరక్షణార్థం "ద్విజదేవతార్థ" మితి పాఠే తు, స్వకీయదేవతాసంరక్షణార్థం, తదభిఘాతి తేషాం ధర్మస్యపదానాం అభిఘాతి అభిఘాతుకం యద్రజః తమశ్చ, రజస్తమఃప్రచురాం, స్తాన్, సత్త్వేన శుద్ధసత్త్వమయేన, తనునా మూర్త్యా, అవతారై రిత్యర్థః. నిరస్య చరాచరాత్మక మిదం జగత్, భృతం, నూనం, స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహశుద్ధసత్త్వమయమూర్త్యా ద్విజదేవతార్థం ధర్మవిరోధినో రజస్తమఃప్రచురా న్నిరస్య కృత్స్నం జగత్తపోదానదయాఖ్యైః ధర్మపాదైః పోషయసీత్యర్థః. ౨౨

(న త్వమితి.) ఆత్మనా భవతా గోపం గోపనీయం రక్షణీయం, ద్విజోత్తమానాం కులం అర్హణేన సమర్హణేన, సూనృతేన ప్రియవాక్యేన చ, యది, శ్రేష్ఠస్త్వం, గోప్తా రక్షితా, న చేత్,

తర్హ్యేవ నంక్ష్యతి శివ స్తవ వేదపంథా
లోకోఽగ్రహీష్యదృషభస్య హి తత్ప్రమాణమ్. ౨౩

త త్తేఽనభీష్టమివ స త్త్వనిధే ర్విధిత్సోః
క్షేమం జనాయ నిజశ క్తిభి రుద్ధృతారేః,
నై తావతా త్ర్యధిపతే తవ విశ్వభర్తు
స్తేజః క్షతం త్వవనతస్య స తే వినోదః ౨౪

యం వానయో ర్దమ మధీశ భవా న్విచష్టే
వృ త్తిం తు వా తదనుమన్మహి నిర్వ్యళీకమ్,

స్వయం ధర్మాననుతిష్ఠ న్లోకాం స్తేషు ప్రవ ర్తయసే న చేదిత్యర్థః. తర్హ్యేవ తదైవ, శివః శ్రేయ స్సంపాదకః, తవ త్వత్సంబన్ధి, వేదపంథాః వేదమార్గః కర్మోపాసనాత్మకః, నజ్క్ష్యతి నాశం యాస్యతి, హి యస్మాత్, ఋషభస్య శ్రేష్ఠస్య, య, దాచరితం. తదేవ, లోకః, ప్రమాణం ప్రమాణత్వేన, అగ్రహీష్యత్. తదేవ గీతం "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్తదేవేతరో జనః, స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువ ర్తత" ఇతి "న మే పార్థాస్తి క ర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన, నానవా ప్త మవా ప్తవ్యం వ ర్త ఏవ చ కర్మణి" యది హ్యహం న వ ర్తేయం జాతు కర్మణ్యతంద్రితః, మమ వ ర్త్మానువ ర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః" "ఉత్సీదేయు రిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చే దహమ్, సంకరస్య చ క ర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజా" ఇతి. ౨౩

త్వయైవ గీతత్వా ద్వేదమార్గనాశనం తవాఽనుచి మేవేత్యాహుః (త త్తే ఇతి.) స త్త్వనిధే శ్శుద్ధస త్త్వాశ్రియస్య, అతఏవ జనాయ, క్షేమం, విధాతుం క ర్తుమిచ్ఛోః, ర్నిజశక్తిభి ర్నిజావతారై రుద్ధృతాః నిర్మూలితాః అరయో ధర్మవిరోధినో యస్య, తే తవ, తత్ వేదమార్గనాశనం, అనభీష్ట మివ అనభీష్ట మేవేత్యర్థః. హే త్ర్యధిపతే, త్రిలోకాధిపతే విశ్వస్య భర్తు ర్ధారకస్య పోషకస్య చ, అవనతస్య బ్రాహ్మణా న్ప్రణతస్య, అత్ర ప్రణతస్యేతి రజోధారణస్యాప్యుపలక్షణం. తవ, ఏతావతా ప్రణతి మాత్రేణ, తేజఃప్రభావః, న క్షతం న విహతం, కింతు, సః, ప్రణామః, తే వినోదః లోకప్రేరణ రూపః. ౨౪

ఏవం యథామతి భగవదు క్తీనాం తాత్పర్యం పరిష్కృత్య తచ్చికీర్షిత మజానంత స్స్వాప రాధానుగుణదండధారణం చ నివేదయంత ఆహు రేకేన (య మితి,) హే అధీశ, భవా న్, అనయో

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం. జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

అస్మాసు వా య ఉచితో ధ్రియతాం స దండో
యేఽనాగసౌ వయ మయుంక్ష్మహి కిల్బిషేణ. ౨౫

శ్రీభగవానువాచ—

ఏతౌ సురేతరగతిం ప్రతిలభ్య సద్య
స్సంరంభసంభృతసమాధ్యనుబద్ధయోగౌ
భూయ స్సకాశ ముపయాస్యత ఆశు యో వ
శ్శాపో మయైవ విహిత స్తదవేత విప్రాః ౨౬

అథ తే మునయో దృష్ట్వా నయనానందభాజనమ్,
వైకుంఠం తదధిష్ఠానం వికుంఠం చ స్వయంప్రభమ్. ౨౭

భగవంతం పరిక్రమ్య ప్రణిపత్యానుమాన్య చ,

ర్భృత్యయోః యం వా, దమం, అస్మాభి ర్విహితమన్యం వా దండం, వృత్తిం వా యథాపూర్వ మత్ర లోకే వర్తనం వా విధత్తే తత్, నిర్వ్యళీకం సత్యం యథాతథా. అనుమన్మహి అనుమన్యామహే. అస్మాసు చ, ఉచితః స్వాపరాధానురూపః, యో దండ, స్స ధ్రియతాం విధీయతాం. భవద్భిః కిమపరాద్ధ మితి చేత్, యే వయం, అనాగసౌ నిరపరాధినౌ. కిల్బిషేణ శాపేన. అయుజ్మహి యోజితవంతః, ద్వాస్స్థయో రపూర్వజననివారణం స్వాభావిక మిత్యభిప్రాయేణానాగసా విత్యుక్తమ్ ౨౫

ఏవం మునిభి రావేదితహార్దో మునీనాం భృత్యయో శ్చానుగ్రహం కర్తుమనా భగవాన్ మునీ న్ప్రీత్యాహైకేన. (ఏతౌ) పార్షదౌ, సురేతరగతిం ఆసురం జన్మ, ప్రతిపద్య, సద్యః జన్మప్రభృతి, మయి, య స్సంరమ్భః క్రోధః, తేన సంభృతః సంజాత, స్సమాధి రనవరతభావనా, తేన, అనుబద్ధః, అనువృత్తః,యోగో మత్సంబంధో యయోస్తౌ, అత ఏవ ఆశు, పున, స్సకాశం మత్సమీపం. ఉపయాస్యతః, హే విప్రాః. వః యుష్మాకం, యశ్శాపః, స మయైవ త్వన్ముఖేన మయైవ విహితః. తత్ విహిత ఇతి, అవేత అవగచ్ఛత. ౨౬—౨౭

ఏవం భగవతోక్తా మునయో యయు రిత్యాహ ద్వాభ్యామ్ (అథ) అనంతరం, నయనయో

ప్రతిజగ్ముః ప్రముదితాః శంసంతో వైష్ణవీం శ్రియమ్. ౨౮

భగవా ననుగా వాహ యాతం మా భైష్ట మస్తు శమ్,
బ్రహ్మతేజ స్సమర్థోఽపి హంతుం నేచ్ఛే మతం హి మే. ౨౯

ఏతత్పురైవ నిర్దిష్టం రమయా క్రుద్ధయా యదా.
పురా నివారితా ద్వారి విశంతీ మయ్యుపారతే. ౩౦

మయి సంరమ్భయోగేన నిస్తీర్య బ్రహ్మహేళనమ్,
ప్రత్యేష్యతం నికాశం మే కాలే నాల్పీయసా పునః. ౩౧

ర్య ఆనంద, స్తస్య, భాజనం విషయం, వైకుంఠం తస్య వైకుంఠస్య అధిష్ఠానం స్థానం స్వప్రకాశం వికుంఠలోకం చ దృష్ట్వా, తే మునయః. భగవంతం పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృత్య, ప్రణిపత్య ప్రణమ్య, అనుమాన్య అనుజ్ఞాప్య, వైష్ణవీం భాగవతీం, శ్రియం సంపదం, శంసంతః ప్రశంసంతః, ముదితాః హృష్టాః. ప్రతిజగ్ముః. ౨౮

మునిగమనానంతరం ద్వాస్స్థౌ సాంత్వయన్ భగవా నువాచేత్యాహ (త్రిభిః.) భగవాన్, అనుగౌ భృత్యౌ ప్రతి, ఆహ ఉవాచ. ఉక్తి మేవాహ - యాతం గచ్ఛతం మాభైష్టం భయం మా కురుతం, శం సుఖ మేవ, గచ్ఛతో రపి, యువయో, రస్తు, య ద్యావయో రనుగ్రహ ఏవ భవతా క్రియతే తర్హి, బ్రహ్మదండ ఏవ కిం న నిరస్యత ఇత్యత్రాహ, తేజః బ్రహ్మదండం తేజఃకార్యత్వా ద్దండస్యాపి తేజ శ్శబ్దేన నిర్దేశః, హన్తుం నిరసితుం, సమర్థోపి, నేచ్ఛే, కుతః హి యస్మాత్, మే మమ, మతం సంమతమ్, ౨౯

నకేవలం మమైవేదం బ్రహ్మతేజో మతం, కింతు లక్ష్మ్యా అపీత్యాహ (ఏత దితి.) ఏతత్ యువయో రితో నిర్గమనం, పురా పూర్వకాలే, క్రుద్ధయా రమయా లక్ష్మ్యైవ, నిర్దిష్టం, పురేత్యుక్తే, పురాపి కదేత్యత్రాహ, మయి ఉపారతే ప్రణయకలహవశా త్తూష్ణీం శయానే సతి, మన్నిలయా ద్బహి ర్నిర్గత్య, పున రంతః ప్రవిశంతీ ద్వారి యువాభ్యాం. యదా నివారితా తదేత్యర్థః. ౩౦

అతో, మయి, సంరమ్భః క్రోధః తస్య యోగః అనవరతసంబంధః. బ్రహ్మవిదపరాధ జన్యం ఫలం, నిస్తీర్య నిరవశేష మపోహ్య, అల్పీయసైవ కాలేన, పునః, మే, నికాశం సమీపం, ప్రత్యేష్యతం ప్రత్యాగచ్ఛతమ్. ౩౧

(హరికృతవిప్రసాంత్వనం. జయవిజయయో ర్భూమ్యవతరణం చ)

ద్వాఃస్థా వాదిశ్య భగవా న్విమానశ్రేణిభూషణమ్,
సర్వాతిశయయా లక్ష్మ్యా జుష్టం స్వం ధిష్ణ్య మావిశత్. ౩౦

తౌ తు గీర్వాణఋషభౌ దుస్తరా ద్ధరిలోకతః,
హతశ్రియౌ బ్రహ్మశాపా దభూతాం విగతస్మయౌ. ౩౧

తదా వికుంఠభవనా త్తయో ర్నిపతమానయోః,
హాహాకారో మహా నాసీ ద్విమానాగ్రేషు పుత్రకాః. ౩౨

తావేవ హ్యధునా ప్రాప్తౌ పార్షదా వృషభౌ హరేః,
దితే ర్జఠరనిర్విష్టం కాశ్యపం తేజ ఉల్బణమ్. ౩౩

తయో రసురయో రద్య తేజసా యమయో ర్హి వః,

ఏవం ద్వాఃస్థౌ వాదిశ్య భగవాన్ స్వస్థాన మావివేశేత్యాహ - భగవాన్ ద్వాఃస్థౌ ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య, విమానశ్రేణయ ఏవ భూషణం యస్మిన్, సర్వాతిశయయా నిరతిశయయా. లక్ష్మ్యా సంపదా. జుష్టం యద్వా జుష్టం ప్రియం, స్వధిష్ణ్యం స్వకీయస్థానం, లక్ష్మ్యా సహ, ఆవిశత్. ౩౦

(అథ తౌ) కి మభూతాం కి మకుర్వాతాం చేత్య త్రాహ (తా వితి.) గీర్వాణఋషభౌ పార్షదప్రవరౌ, ద్వాఃస్థౌ దుస్తరా ద్బ్రహ్మశాపా ద్ధేతోః, హరిలోకతః హరిలోక ఏవ, హతశ్రియౌ భ్రష్టతేజస్కౌ. అతఏవ. విగతస్మయౌ వినష్టగర్వౌ అభూతామ్. ౩౧

(తదా) వికుంఠస్థానా, త్తయో ర్నిపతమానయో స్సతోః, హే పుత్రకాః, దేవాః, విమానాగ్రేషు వసతాం, మహా నుచ్చైః, హాహాకార ఆసీత్. ౩౨

(తావేవ) హరేః పార్షదశ్రేష్ఠౌ. దితేః జఠరే కుక్షౌ, నిర్విష్టం ప్రవిష్టం, కశ్యపసంబంధి ఉల్బణం తేజః వీర్యం ప్రతి, అధునా, ఆశు ప్రాప్తౌ. ౩౩

తయో రసురయో రాసురజన్మనో ర్యమయో. స్సహైవ గర్భం ప్రవిశ్య ఉత్పత్స్యమానయోః

ఆక్షిప్తం తేజ ఏతర్హి భగవాం స్తద్విధాస్యతి. ౩౬

విశ్వస్య య స్థితిలయోదయహేతురాద్యో
యోగేశ్వరై రపి దురత్యయయోగమాయః,
క్షేమం విధాస్యతి స నో భగవాంస్త్ర్యధీశ
స్తత్రాఽస్మదీయవిమృశేన కియా నిహార్థః. ౩౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, షోడశోఽధ్యాయః.

తేజసా, అద్య వః యుష్మాకం, తేజః, ఆక్షిప్తం అభిభూతం, ఏతర్హి ఇదానీం, భగవాన్, త, ద్భవతాం తేజః, విధాస్యతి, తౌ నిహత్య భవత్తేజో యథావస్థితం కరిష్యతీత్యర్థః. ౩౬

భగవాన్ కదా విధాస్యతి, విధాతుం స ప్రభవే న్నవేతి శంకాద్వయం పరిహర న్నితిహాసం నిగమయతి (విశ్వస్యేతి.) విశ్వస్య జగతః, స్థితిలయోత్పత్తిహేతుః త్వమితి ఫలితం, ఏవం భూత, స్త్ర్యధీశః త్రిలోకాధిపతిః, యో భగవాన్, స ఏవ, నోఽస్మాకం, క్షేమం విధాస్యతి, సత్త్వగుణోత్కర్షకాలే కరిష్యతి, తత్రేహ, తథాభూతే, ఏతస్మిన్ భగవతి అస్మదీయస్య అస్మదిష్టస్య విమృశేన కియా నర్థః కియ త్ప్రయోజనం, కృత్స్నవిశ్వస్థితిలయోద్భవలీలస్య అచింత్యవివిధవిచిత్రరచనాసమర్థసమాధీశస్య షాడ్గుణ్యపూర్ణస్య త్రిలోకాధిపతేః స్వాశ్రితాస్మదీయనివర్తన మత్యల్పం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం.
షోడశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ —

నిశమ్యాఽఽత్మభువా గీతం కారణం శంకయోజ్ఝితాః,
తత స్సర్వే న్యవర్తంత త్రిదివాయ దివౌకసః. ౧

దితిస్తు భర్తు రాదేశా దపత్యపరిశంకయా,
పూర్ణే వర్షశతే సాధ్వీ పుత్రౌ ప్రసుషువే యమౌ. ౨

ఉత్పాతా బహవ స్తత్ర నిపేతు ర్జాయమానయోః.
దివి భువ్యంతరిక్షే చ లోకస్యోరుభయావహాః. ౩

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏవం "అథాత్రాపీతిహాసోఽయం శ్రుతో మే వర్ణితః పురా, బ్రహ్మణా దేవదేవేన దేవానామనుపృచ్ఛతా" మిత్యుపక్రాంతం దేవబ్రహ్మసంవాదరూప మితిహాసం ప్రస్తుత్య, త మేవ నిగమయన్ పరమప్రకృతం హిరణ్యాక్షవధం ప్రతుష్టూషుః బ్రహ్మనారదసంవాదోపోద్ఘాత మితిహాసాంతరం పరమప్రకృతేన సంగమయన్ హిరణ్యాక్షజన్మప్రభృతివృత్తాంత మాహ మైత్రేయః. ఆత్మభువా బ్రహ్మణా, గీతం, కారణం స్వవ్యసనకారణం. నిశమ్య. శంకయా, ఉజ్ఝితాః క్షేమం విధాస్యతీతి బ్రహ్మవచనాచ్ఛంకయా త్యక్తాః, సర్వే త్రిదివౌకసః దేవాః, తతః బ్రహ్మణో లోకాత్, త్రిదివాయ త్రిదివం ప్రతి, జగ్ముః. ౧

(దితి స్తు) భర్తుః కాశ్యపస్య, ఆదేశాత్ "లోకాన్ సపాలాం స్త్రీం శ్చణౌముహు రాక్రందయిష్యత" ఇతి వాక్యాత్ త్వాపత్యాభ్యాం, దేవోపద్రవ, మాశంకమానా సతీ. వర్షశతే పూర్ణే సతి యమౌ పుత్రౌ, ప్రసుషువే ప్రసూతవతీ, యుగప జ్జాతౌ యమా విత్యుచ్యతే. ౨

(తత్ర) తజ్జన్మదేశే, తయోః జాయమానయో స్సతోః, దివి భువి అంతరిక్షే చ బహవః, చిత్రాః, లోకస్యోరు భృశం, భయావహాః భయంకరాః, ఉత్పాతాః, నిపేతుః పతితాః. ౩

సహాచలా భువ శ్చేలు ర్దిశ స్సర్వాః ప్రజజ్వలుః,
సోల్కా శ్చాశనయః పేతుః కేతవ శ్చార్తిహేతవః. ౪

వవౌ వాయుస్సుదుస్పర్శః ఫాట్కారానీరయ న్మహుః,
ఉన్మూలయ న్నగపతీ న్వాత్యానీకో రజో ధ్వజః. ౫

ఉద్ధస త్తటిదంభోదఘటయా నష్టభాగణే,
వ్యోమ్ని ప్రవిష్టతమసా న స్మ వ్యాదృశ్యతే పదమ్. ౬

చుక్రోశ విమనా వార్ధి రూర్మిభిః క్షుభితోదరః,
సోదపానాశ్చ సరిత శ్చుక్షుభు శ్శుష్కపంకజాః. ౭

ముహుః పరిధయోఽభూవన్ సరాహ్వో శ్శశిసూర్యయోః,
నిర్ఘాతారథనిర్హ్రాదా వివరేభ్యః ప్రజజ్ఞిరే ౮

ఆర్తిహేతవః లోకపీడాసూచకాః, కేతవః ధూమకేత్వాదయః, ఉద్బభూవు రితి శేషః. ౪

సుదుస్పర్శః కఠినస్పర్శః, ఫాట్కారా నితి, తీవ్రవాయుశబ్దానుకరణం తా, న్ముహుః, ఈరయన్ ధ్వనయ, న్నగపతీన్ వృక్షశ్రేష్ఠాన్, ఉన్మూలయన్. వాత్యా శ్చక్రవాయవః, తేషా మనీకస్సమూహో యస్య, రజ ఏవ ధ్వజో యస్య తం "వాత్యానీతేతి వాతే" వాత్యాభి రానీతం ఉద్ధృతం రజ ఏవ ధ్వజో యస్యేత్యర్థః, ఏవం విధో వాయు ర్వవౌ ప్రాసరత్. ౫

ఉచ్చై ర్హసంత్య ఇవ తటితో యేషు. తేషా ముద్భోదానాం మేఘానాం, ఘటయా సమూహేన, నష్టో భాగణః సూర్యాదిప్రభాసమూహో యస్మిన్, వ్యోమ్ని. ప్రవిష్టతమసా ప్రవిష్టగాఢాంధకారేణ, పదం తత్స్థానం న వ్యాదృశ్యతే స్మ ఈషదపి నాఽదృశ్యతేత్యర్థః. ౬

వార్ధిః సముద్రః, విమనాః దుఃఖితచిత్త ఇవ, ఊర్మిభిః తరంగైః, క్షుభిత ముదరం ఉదరస్థానమకరాదయో యస్య సః, చుక్రోశ. శుష్కాని పంకజాని యాసు తాః. ఉదపానాః ఉదకాని పిబ న్త్యస్మిన్నిత్యుదపానాః వాపీకూపతటాకాదయః, తై స్సహితా నద్యః, చుక్షుభుః క్షుభితపత్యః. ౭

సరాహ్వోః రాహుగ్రస్తయో, శ్శశిసూర్యయోః, ముహుః పునః పునః, పరిధయః పరివేషాః, అభూవన్. నిర్ఘాతాః నిరభ్రగర్జితాని రథనిర్హ్రాదాః రథధ్వనితుల్యధ్వనయః, వివరేభ్యః గిరిగహ్వరేభ్యః, ప్రజజ్ఞిరే జాతాః, ౮

(హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః జననం)

అంతర్గ్రామేషు ముఖతో వమంతో వహ్ని ముల్బణమ్,
సృగాలోలూకటంకారైః ప్రణేదు రశివం శివాః. ౯

సంగీతవ ద్రోదనవ దున్నమయ్య శిరోధరాః,
వ్యముంచన్ వివిధా వాచో గ్రామసింహా స్తత స్తతః. ౧౦

ఖరాశ్చ కర్కశైః క్షత్తః ఖురై ర్ఘ్నంతో ధరాతలమ్,
ఖార్కారరభసామత్తాః పర్యధావన్ వరూథశః. ౧౧

రుదంతో రావసంత్రసా నీడా దుదపత న్ఖగాః,
ఘోషేఽరణ్యే చ పశవ శ్శకృన్మూత్ర మకుర్వత. ౧౨

గావోఽత్రసన్నసృగ్దోహా స్తోయదాః పూయవర్షిణః,

(అంతర్గ్రామేషు) గ్రామమధ్యేషు ముఖతో ముఖైః, ఉల్బణం వహ్నిం, వమంత్యః ఉద్గిరంత్యః, శివాః గోమాయవః, సృగాలానాం ఉలూకానాం చ టంకారైః ధ్వనిభి స్సహ, అశివం యథాతథా, ప్రణేదుః ధ్వనితవత్యః, శివాః సృగాలజాత్యవాంతరజాతీయాః, గ్రామేషు యాసాం ధ్వని మత్యన్తారిష్టసూచకం లోకా వదంతి. ౯

గ్రామసింహాః శ్వానః, శిరోధరాం కంధరాం, ఉన్నమయ్య ఉద్ధృత్య. సంగీతవ, ద్రోదనవచ్చ, వివిధాః వాచో భాషణాని, తత స్తతః తత్ర తత్ర, వ్యాముంచన్ అకుర్వ న్నిత్యర్థః, ౧౦

ఖరాః గర్దభాః కర్కశైః కఠినైః, ఖురైః, ధరాతలం, ఘ్నంతః తాడయంతః, ఖార్కారో గర్దభజాతిశబ్దః, తస్మిన్ రభసః సంభ్రమ, స్తేన, అమత్తాః, రభస స్సంభ్రమో యేషాం త ఇతి వా, వరూథశ స్సంఘశః, పర్యధావన్, ౧౧

రావసంత్రస్తాః అశుభధ్వనిభీతాః, రుదంతో ధ్వనిం కుర్వంతో నీడాత్, ఉదపతన్ ఉద్గమ్య నిపేతుః. ఘోషే ఆభీరపల్ల్యాం, అరణ్యే చ, యే పశవ, స్తే శకృత్ పురీషం మూత్రం చ. అకుర్వత ఉత్ససర్జుః. ౧౨

(గావః) అసృగ్దోహాః రక్తం దుహంత్యః, అత్రసన్ ఉద్వేజితవత్యః, తోయదాః మేఘాః,

వ్యరుదన్ దైవలింగాని ద్రుమాః పేతు ర్వినాఽనిలమ్. ౧౩

గ్రహా న్పుణ్యతమా నన్యే భగణాంశ్చాపి పీడితాః,
అతిచేరు ర్వక్రగత్యా యుయుధుశ్చ పరస్పరమ్. ౧౪

దృష్ట్వాఽన్యాంశ్చ మహోత్పాతా నతత్త్వవిదః ప్రజాః,
బ్రహ్మపుత్రా నృతే భీతా మేనిరే విశ్వసంప్లవమ్. ౧౫

తా వాదిదైత్యౌ సహసా వ్యజ్యమానాత్మపౌరుషౌ,
వవృధాతేఽశ్మసారేణ కాయేనాఽద్రిపతీ ఇవ. ౧౬

దివిస్పృశౌ హేమకిరీటకోటిభి ర్నిరుద్ధకాష్ఠౌ స్ఫురదంగదై ర్భుజైః,

---

పూయవర్షిణః కశ్మలవర్షిణోఽభూవన్, దేవలింగాని దేవతాప్రతిమాః, వ్యరుదన్ అశ్రూ ణ్యముంచన్, అనిలం వాయుం, వినా అంతరేణాపి, ద్రుమాః పేతుః పతితవంతః ౧౩

పుణ్యతమాన్ శుభకరాన్, గ్రహాన్ గురుబుధాదీన్, భగణాన్, బహూని నక్షత్రాణి చ అన్యే క్రూరగ్రహాః అంగారకాదయోఽపి, పీడితాః పుణ్యగ్రహైః పీడితాః, యద్వా, కర్తరి క్తః ఆక్రమ్య పీడాకరాః అతిచేరుః అతిక్రమ్య జగ్ముః, వక్రగత్యా ప్రత్యావృత్య పరస్పరం యుయుధుశ్చ, ౧౪

అన్యాం శ్చ ఉక్తాన్ అన్యాం శ్చ, ఉత్పాతాన్, దృష్ట్వా, అతత్త్వవిదః తత్తదుత్పాతఫల మజానంత్యః, బ్రహ్మపుత్రాన్ మరీచ్యాదీన్, ఋతే అంతరేణ, సర్వాః ప్రజాః, భీతాః, విశ్వసంప్లవం కృత్స్నజగత్సంహారం, మేనిరే అమన్యంత, బ్రహ్మపుత్రా స్తు త్రైకాల్యవస్తువిషయజ్ఞానసంపన్నా, న భీతాః. ౧౫

తౌ జాతావాదిదైత్యౌ, సహసా ఆశు, వ్యజ్యమానం ఆత్మపౌరుషం పూర్వసిద్ధం స్వపౌరుషం యయో స్తౌ అశ్మసారేణ అయస్తుల్యేన కాయేన, అద్రిపతీ ఇవ పర్వతశ్రేష్ఠా వివ వవృధాతే, ౧౬

పునస్తావేవ విశినష్టి (దివీతి) హేమకిరీటకోటిభిః స్వర్ణమయమకుటాగ్రైః, దివి స్పృశౌ దివం స్పృశంతౌ, నిరుద్ధాః కాష్ఠా దిశో యాభ్యాం తౌ "నిరుద్ధకోష్ఠా వితి పాఠాంతరం" తదా భూషణబద్ధ ప్రకోష్ఠా విత్యర్థః, స్ఫురంత్యంగదాని యేషు తే భుజాః యయో స్తౌ అంగదేతి టాబంతత్వ మార్షం,

(హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః జననం)

గాం కంపయంతౌ చరణైః పదే పదే కట్యా సుకాంచ్యార్క౾మతీత్య తస్థతుః. ౧౬

ప్రజాపతి ర్నామ తయో రకార్షీ ద్యః ప్రాక్స్వదేహా ద్యమయో రజాయత,
తం వై హిరణ్యకశిపుం విదు ర్యథా యం తం హిరణ్యాక్షమసూత సాఽగ్రే. ౧౭

చక్రే హిరణ్యకశిపు ర్దోర్భ్యాం బ్రహ్మవరేణ చ,
వశే సపాలాన్ లోకాం స్త్రీ నకుతోమృత్యు రుద్ధతః. ౧౮

హిరణ్యాక్షోఽనుజ స్తస్య ప్రియః ప్రీతికృ దన్వహమ్,
గదాపాణి ర్దివం యాతో యుయుత్సు ర్మృగయన్ రణమ్. ౧౯

చరణైః పాదైః పదే పదే ప్రతిపదవిన్యాసం, గాం భూమిం కమ్పయంతౌ చాలయంతౌ, సుశోభనా కాంచి ర్మేఖలా యస్యాం. తయా కట్యా, అర్కం సూర్యం అతీత్య అతిక్రమ్య, తస్థతుః స్థితవంతౌ. ౧౬

తయో ర్యమయో ర్మధ్యే, యః, స్వదేహాత్, ప్రాక్ప్రథమం, అజాయత, తం, హిరణ్యకశిపుం యథా విదుః, సా దితిః, యం ప్రథమ. మసూత. తం, హిరణ్యాక్షం. యథావిదుః, తథా, నామ నామధేయం, ప్రజాపతిః కశ్యపః. అకార్షీత్ కృతవాన్, అయం భావః- యదా హి గర్భాధానసమయే యోనిపుష్పం విశద్వీర్యం ద్విధా విభక్త మాదితః, ప్రాక్పశ్చాద్భావేన ప్రవిశతి, తదా యమౌ భవతః, తయో స్స్వపితృతః ప్రవేశక్రమవిపర్యయేణ మాతృతః ప్రసూతిః "యదాఽవిశ ద్ద్విధాభూతం వీర్యం పుష్పం పరిక్షరత్, ద్వౌ తదా భవతో గర్భౌ సూతి ర్వేశవిపర్యయా" దితి పిండసిద్ధిస్మరణాత్, అతః స్వదేహా త్పూర్వం యో జాత, స్తస్య హిరణ్యకశిపురితి. దితేః ప్రథమం ప్రసూతస్య హిరణ్యాక్ష ఇతి నామకృతవానితి. ౧౭

హిరణ్యకశిపు స్స్వదోర్భ్యాం స్వభుజాభ్యాం. ఉద్ధతః, బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య. వరేణ. అకుతోమృత్యుః కుతశ్చి దపి మృత్యురహితః. సపాలాన్ లోకపాలనహితాన్, త్రీన్ లోకాన్, వశే చక్రే స్వాధీనా నాకార్షీత్. ౧౮

తస్య హిరణ్యకశిపో రనుజః పిపుః క్రమా దనుజః, హిరణ్యాక్షః, ప్రియః ప్రీతివిషయః అన్వహం, స్వయ మగ్రజే ప్రీతికృత్, గదా పాణౌ హస్తే యస్య సః, యుయుత్సుః యోద్ధు మిచ్ఛుః, అతఏవ రణం యుద్ధం, మృగయన్, దివం, యాతో గతః. ౧౯

తం వీక్ష్య దుస్సహజవం రణత్కాంచననూపురం,
వైజయంత్యా స్రజా జుష్ట మంసన్యస్తమహాగదమ్. ౨౧

మనోవీర్యవరోత్సిక్తమసృణ్యమకుతోభయమ్,
భీతా నిలిల్యిరే దేవా స్తార్క్ష్యత్రస్తా ఇవాఽహయః. ౨౨

స వై తిరోహితా౯ దృష్ట్వా మహసా స్వేన దైత్యరాట్,
సేంద్రాన్ దేవగణా౯ క్షీబో న పశ్య న్వ్యనద ద్భృశమ్. ౨౩

తతో నివృత్తః క్రీడిష్య౯ గంభీరం భీమనిస్వనమ్,
విజగాహే మహాసత్త్వో వార్ధిం మత్త ఇవ ద్విపః. ౨౪

తస్మిన్ప్రవిష్టే వరుణస్య సైనికాః యాదోగణా స్సన్నధియ స్ససాధ్వసాః,

---

తం హిరణ్యాక్షం, దుస్సహజవం దుర్ధర్షబలం, రణంతీ ధ్వనంతీ కాంచనమయే నూపురే యస్య తం, వైజయంత్యా స్రజా, పుష్పపల్లవాదినిర్మితస్రగ్విశేషో వైజయంతీ తయా స్రజా, జుష్టం అలంకృతం, అంసే స్కంధే, న్యస్తా నిహితా, మహతీ గుర్వీ, గదా, యేన తమ్. ౨౧

మనసా, వీర్యేణ బలేన వరేణ చ, ఉత్సిక్తం గర్వితం, అసృణ్యం నిరంకుశం, అకుతోభయం కుతశ్చి ద్భీతి మకుర్వాణం వీక్ష్య, దేవాః భీతా స్సంతో, నిలిల్యిరే అంతర్హితాః, తత్ర దృష్టాంతః తార్క్ష్యాత్ గరుత్మతః, త్రస్తాః, అహయః సర్పా ఇవేతి. ౨౨

స దైత్యరాట్ హిరణ్యాక్షః, స్వేన మహసా తేజసా తిరోహితా౯. ఇంద్రసహితాన్ దేవసమూహా౯, దృష్ట్వా జ్ఞాత్వా, క్షీబో మత్తః, నపశ్య౯ తానపశ్య౯ "క్లీబా న పశ్య దితి పాఠే" పౌరుషహీనా నపశ్యత్ జ్ఞాతవా౯, అతఏవ, భృశం. వ్యనదత్ అధ్వనత్. ౨౩

తతో, దివః, నివృత్తః ప్రత్యాగతః క్రీడిష్య౯ విహరిష్య౯, గమ్భీరం అగాధం, భీమః నిస్వనః తరంగజన్యో ధ్వని ర్యస్మిన్, తం వార్ధిం సముద్రం, మహాసత్త్వో మహాబలః హిరణ్యాక్షః ద్విపో గజ ఇవ, విజగాహే విలోడితవాన్. ౨౪

(తస్మి౯) హిరణ్యాక్షే, ప్రవిష్టే సతి, వరుణస్య సైనికాః, యాదసాం గణాః ససాధ్వసాః

(హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః జననం)

అహన్యమానా అపి తస్య వర్చసా ప్రధర్షితా దూరతరం ప్రదుద్రువుః. ౨౫

సవర్షపూగానుదధౌ మహాబల శ్చరన్మహోర్మీ౯ శ్వసనేరితాన్ముహుః,
మౌర్వ్యాభిజఘ్నే గదయా విభావరీ మాసేదివాం స్తత్ర పురం ప్రచేతసః. ౨౬

తత్రోపలభ్యాఽసురలోకపాలకం యాదోగణానా మృషభం ప్రచేతసమ్,
స్మయన్ప్రలుబ్ధుం ప్రణిపత్య నీచవ జ్జగాద మే దేహ్యధిరాజ సంయుగమ్. ౨౭

త్వం లోకపాలాధిపతిర్బృహచ్ఛ్రవా వీర్యాపహో దుర్మదవీరమానినామ్,
విజిత్య లోకే కిల దైత్యదానవా౯ యద్రాజసూయేన పురాఽయజః ప్రభో. ౨౮

భయయుక్తాః, అతఏవ, సన్నధియః విశీర్ణబుద్ధయః, యద్వా, అవసన్నబుద్ధయః, దుఃఖితచిత్తా ఇతి యావత్. అహన్యమానా అపి, తస్య అసురస్య, వర్చసా తేజసా, ప్రధర్షితా అభిభూతా స్వంతో దూరతరం, ప్రదుద్రువుః పలాయితవంతః. ౨౫

సః మహాబలోఽసురః, వర్షపూగాన్ బహూన్ సంవత్సరా౯, ఉదధౌ సముద్రే, చర౯ చరన్, శ్వసనేన పవనేన, ఈరితాన్ ఉత్థితా౯, మహోర్మీ నుచ్చైస్తరాం తరంగా, న్ముహుర్ముహుః మౌర్వ్యా అయోమయ్యా, గదయా, అభిజఘ్నే ప్రజహార, తత్ర విభావరీం విభావర్యాఖ్యాం ప్రచేతసః వరుణస్య, పురీం, ఆసేదివా౯ ప్రాప్తవా౯. ౨౬

(తత్ర) విభావర్యాం, అసురాణాం యో లోకః పాతాళం, తస్య పాలకం, యాదోగణానాం, ఋషభం అధిపతిం, ప్రచేతసం వరుణం, ఉపలభ్య సమీపే ప్రాప్య, స్మయ౯ ఈషద్ధస౯. ప్రలుబ్ధం నీచవ, త్ప్రణిపత్య ప్రణమ్య, హేఽధిరాజ వరుణ, మె మహ్యం, సంయుగం దేహీతి జగాద, మయా సహ యుధ్య స్వేత్యుక్తవా౯, ౨౭

తస్య యుయుత్సా ముత్పాదయిషు రాహ (త్వ మితి.) త్వం లోకపాలానాం అధిపతిః, బృహచ్ఛ్రవాః మహాయశాః, దుర్మదా, యే, వీర మాత్మానం మన్యన్తే తేషాం, వీర్యాపహర్తా కథ మహ మేవం విధ స్త్వయా నిర్జిత ఇత్యత్రాహ, యత్ యస్మాత్, పురా పూర్వం, అఖిలాన్ దైత్యాన్, దానవాం శ్చ, విజిత్య, రాజసూయేన, అయజః ఇష్టవా౯, హేప్రభో. ౨౮

స ఏవముత్సిక్తమదేన విద్విషా దృఢం ప్రలబ్ధో భగవా నపాం పతిః,
రోషం సముత్థం శమయ౯ స్వయా ధియా వ్యవోచ దంగోపశమం గతా వయం.

పశ్యామి నాన్యం పురుషా త్సనాతనా ద్య స్సంయుగే త్వాం రణమార్గకోవిదమ్,
ఆరాధయిష్య త్యసురర్షభే హితం మనస్వినో యం గృణతే భవాదృశాః. ౩౦

తం వీర మారా దభిపత్య విస్మయ శ్శయిష్యసే వీరశయే శ్వభి ర్వృతః,
య స్త్వద్విధానా మసతాం ప్రశాంతయే రూపాణి ధత్తే సదనుగ్రహేచ్ఛయా. ౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
సప్తదశోఽధ్యాయః.

సః భగవా, నపాం పతిః వరుణః, ఉత్సిక్తమదేన విద్విషా అసురేణ, ఏవ ముక్తః దృఢం యథాతథా, ప్రలబ్ధో విప్రలబ్ధః, సముత్థం రోషం ఉత్పన్నం క్రోధం, స్వయా ధియా, శమయ౯ ఉవాచ, అంగ హేఅసుర, వయం, ఉపశమం యుయుత్సాయా ముపరమం గతాః ప్రాప్తాః. ౨౯

కిం చ సనాతనాత్ పురుషా త్పరమపురుషాత్. హే అసురర్షభ, యుద్ధమార్గేషు కోవిదం నిపుణం త్వాం, యః, సంయుగే, ఆరాధయిష్యతి తోషయిష్యతి, త మన్యం, న పశ్యామి, అత స్తం పరమపురుషం, ఇహి గచ్ఛ, కీదృశోఽసౌ పురుషః, య మిహీత్యుచ్యత ఇత్యత్రాహ- భవాదృశాః మనస్వినః స్వైరాః, యం పురుషం. గృణతే స్తువంతి. ౩౦

వీరం తం పరమపురుషం, ఆరా త్సమీపే, అభిపత్య. విస్మయో విగతగర్వః వీరశయే రణప్రదేశే. శ్వభి, ర్వృతః పరివేష్టితః, శయిష్యసే భవా నివ సోపి న యుయుత్సతి చెత్కిం విధేయ మిత్యత్రాహ- యో భగవా౯, త్వద్విధానా, మసతాం. ప్రశాంతయే. వినాశాయ, సతా మనుగ్రహేచ్ఛయా చ, రూపాణి వరాహాద్యవతారా౯, ధత్తే బిభర్తి, ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం.
సప్తదశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ —

తదేవ మాకర్ణ్య జలేశభాషితం మహామనా స్తద్విగణయ్య దుర్మదః,
హరే ర్విదిత్వా గతి మంగ నారదా ద్రసాతలం నిర్వివిశే త్వరాన్వితః. ౧

దదర్శ తత్రాభిజితం ధరాధరం ప్రోన్నీయమానావని మగ్రదంష్ట్రియా,
ముష్ణంత మక్ష్ణా స్వరుచోఽరుణశ్రియా జహాస చాహో వనగోచరో మృగః. ౨

ఆహైన మేహ్యజ్ఞమహీం విముంచ నో రసౌకసాం విశ్వసృజేయ మర్పితా,

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం వరుణేనాఽఽభాషితోఽసుర స్తం భగవంత మన్వేషయన్ గత ఇత్యాహ మునిః (త దితి) త త్తతః. ఏవ ముక్తప్రకారేణ, జలేశభాషితం వరుణభాషిత, మాకర్ణ్య నిశమ్య, మహామనాః ప్రతియోద్ధారం శ్రుత్వా. హృష్టచిత్తః, దుర్మదః, అతఏవ. తత్ శయిష్యత ఇతి యదుక్తం త దగణయిత్వా, అంగ హే విదుర, హరే ర్భగవతో, గతిం మార్గం, నారదా, ద్విదిత్వా జ్ఞాత్వా, త్వరాన్వితో, రసాతలం నిర్వివిశే ప్రవిష్టవాన్, ౧

తత్ర రసాతలే, అభిత స్సర్వతః, జయతీత్యభిజితం, హరిం. కథంభూతం, ధరాధరం భూధరం. పర్వత మివ స్థితం. అగ్రదంష్ట్రియా దంష్ట్రాగ్రేణ, ప్రోన్నీయమానా ఊర్ధ్వం నీయమానా అవని ర్యేన తం అరుణశ్రియా, అక్ష్ణా స్వరుచా. హిరణ్యాక్షతేజాంసి, ముష్ణంతం హరంతం "అమ్బురుహోరుణశ్రియ మితి పాఠేతు" అక్ష్ణా, అరుణామ్బురుహశ్రియం ముష్ణంత మిత్యర్థః, దదర్శ. అహో, వనగోచరః వనేషు లక్ష్యమాణో, మృగః, అత్ర దృశ్యత ఇతి జహాస చ అపహసితవాన్. ౨

తత ఏనం భగవంత మాహ ఉవాచ ఉక్తి మేవాహ. ఏహి ఆగచ్ఛ, హే అజ్ఞ, మహీం. విముంచ, రసౌకసాం పాతాళవాసినాం, నః అస్మాకం, విశ్వసృజా బ్రహ్మణా, ఇయం భూమిః. అర్పితా, అన్యథా పాతాళావతరణ మస్యా న ఘటత ఇతి భావః, హిరణ్యాక్షేణాఽధిక్షేపార్థం ప్రయుక్తాపీయం భారతీ వస్తుతో భగవంతం స్తౌతి తథాహి. వనగోచరః, జలశయో నారాయణః, స ఏవ యోగిభిః మృగ్యత ఇతి మృగః దుష్టాన్ నిహన్తుం మృగయత ఇతి వా మృగః, అజ్ఞ జ్ఞో నాస్తి యస్మా

న స్వస్తి యాస్యస్యనయా మమేక్షత స్సురాధమాసాదితసూకరాకృతే. ౩

త్వం నస్సపత్నైరభవాయ కిం భృతో యో మాయయా హంస్యసురా న్పరోక్షజిత్,
త్వాం యోగమాయాబల మల్పపౌరుషం సంస్థాప్య మూఢ ప్రమృజే సుహృచ్ఛుచః. ౪

త్వయి స్థితే గదయా శీర్ణశీర్ష ణ్యస్మద్భుజచ్యుతయా యే చ తుభ్యమ్,
బలిం హర న్త్యృషయో యే చ దేవా స్స్వయంచ సర్వే న భవిష్యంత్యమూలాః. ౫

త్సర్వజ్ఞేత్యర్థః. హే సురాధమ, మమ, ఈక్షతః పశ్యత స్సతః, అనయా భూమ్యా సహ, స్వస్తి మంగళం యథాతథా, న యాస్యసి, స్తుతిపక్షే తు సురాః అధమాః యస్మాత్, హేసురోత్తమ, మమేక్షమాణస్యాపి సతః మా మనాదృత్య త్వ, మనయా సహ వర్తమానో నః అస్మదీయం, స్వస్తిసమస్తం మంగళం, రాజ్యం యాస్యసి ప్రాప్స్యసి, తథా ప్యస్మత్కృపయా విముంచేత్యర్థః, ఆసాదితా లీలయా స్వీకృతా సూకరాకృతి ర్యేన సః, తస్య సమ్బోధనమ్. ౩

సపత్నైః సురైః, అస్మాకం, అభావాయ నాశాయ, త్వం, భృతః పుష్టః కిం, యః పుష్టః, త్వం, పరోక్షజిత్ పరోక్షం జయతీతి పరోక్షజిత్, మాయయా, అసురాన్, హంసి, త్వాం, యోగమాయా ఆత్మీయమాయైవ బలం యస్య తం, అతఏవాఽల్పపౌరుషం అల్పబలం, సంస్థాప్య హత్వా, హేమూఢ, సుహృదాం, శుచః అశ్రూణి, ప్రమృజే "స్తుతిపక్షే తు" న స్సపత్నైః, అభవాయ మోక్షాయ భృతః కిం ఆశ్రితః కిల, యో భవాన్, పరోక్షేణ ఇంద్రాదిద్వారేణ, జిత్, మాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన అసురాన్, హంసి న తు తవాఽస్తి వైషమ్యం, కిం తు లీలైవేత్యర్థః, యోగమాయాబలం ఆత్మీయ మచింత్యబలం, అతఏవాఽల్పం పౌరుషం యస్మాత్తం, త్వాం, సంస్థాప్య హృది సమ్య గ్నృత్త్వా స్థాపయిత్వా, దృఢీకృత్యేర్థః, హేమూఢ ప్రమూఢాన్ ప్రత్యాప్యాయయతీతి తథా మూఢప్రపూర్త్తా వితి ధాతుః, సుహృదాం బంధూనాం, శుచః సంసారదుఃఖాని, ప్రమృజే నాశయామి, యత స్త్వం, స్మర్తృ ర్బాంధవా నపి మోచయసీత్యర్థః. ౪

(త్వయీతి,) అస్మద్భుజచ్యుతయా అస్మద్ధస్తవిసృష్టయా, గదయా విశీర్ణం భిన్నం శిరః యస్య, తస్మిన్, త్వయి, సంస్థితే హతే సతి, తుభ్యం, బలిం పూజాం, యే చ, ఋషయో, యే చ దేవాః హరంతి కుర్వంతి, సర్వే స్వయ మేవ ప్రయత్న మంతరేణ, అమూలాః అనాశ్రయాః, న భవిష్యంతి నశ్యంతి. స్తుతిపక్షే తు అస్మద్భుజచ్యుతయా గదయా, శీర్ణశీర్ష ణ్యపి, త్వయి, సంస్థితే సమ్యక్స్థితేసతి, తుభ్యం, యే బలిం హరంతి ఋషయో దేవా శ్చ, తే సర్వే, అమూలా న భవిష్యంతి కింతు దృఢమూలా ఏవ భవిష్యంతీత్యర్థః. ౫

(వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్)

స తుద్యమానోఽరిదురుక్తితోమరై ర్దంష్ట్రాగ్రగాం గా ముపలక్ష్య భీతామ్.
తోదం మృష న్నిరగా దబ్ధిమధ్యా ద్గ్రాహాహత స్సకరేణు ర్యథేభః. ౧

తం నిస్సరంతం సలిలా దనుద్రుతో హిరణ్యకేశో ద్విరదం యథా ఝషః,
కరాళదంష్ట్రోఽశనినిస్వనోఽబ్రవీ ద్గతహ్రియాం కిం న్వసతాం విగర్హితమ్. ౨

స గా ముదస్తా త్సలిలస్య గోచరే విన్యస్య తస్యా మదధా త్స్వసత్త్వమ్,
అభిష్టుతో విశ్వసృజా ప్రసూనై రాపూర్యమాణో విబుధైః పశ్యతోఽరేః. ౩

పదానుషక్తం తపనీయోపకల్పం మహాగదం కాంచనచిత్రదంశమ్,

స భగవాన్. అరే రసురస్య. దురుక్తయ ఏవ తోమరాః శస్త్రవిశేషాః తైః తుద్యమానః వ్యథమానః, భీతాం దంష్ట్రాగ్రగతాం. గాం భూమిం, ఉపలక్ష్య. తోదం దురుక్తివ్యథాం మృషన్ సహమాన ఏవ అబ్ధిమధ్యాత్. గ్రాహేణ మకరేణ. ఆహత, స్సకరేణుః హస్తినీసహితః, ఇభో గజ ఇవ నిరగాత్ నిర్గతః. ౧

నిస్సరంతం సలిలా న్నిర్గచ్ఛంతం. భగవంతం. ద్విరదం గజం యథా. ఝషో మకర స్తథా. అనుద్రుతః అనుధావన్, హిరణ్యకేశో హిరణ్యాక్షః. కరాళా భయంకరా దంష్ట్రా యస్య. అశని రివ నిస్వనో యస్య సః, అబ్రవీత్. త దేవాహ - గతహ్రియాం అసతాం నిర్లజ్జానాం. కిం ను విగర్హిత మస్తి. నిందాభయాభావా త్పలాయనం నాఽయుక్త మితి భావః. స్తుతిపక్షే తు గతహ్రియాం అస్మాకం, కిం విగర్హిత మస్తి. లోకోపకారార్థం భువ ముద్ధరంతం భగవంతం ప్రత్యసతా మస్మాక మనుద్రవణ ముచిత మేవేత్యర్థః. ౨

స భగవాన్, సలిలస్య, ఉదస్తాత్ ఉపరి, గోచరే వ్యవహారగోచరే దేశే, గాం భూమిం, విన్యస్య విధాయ, తస్యాం గవి, స్వసత్త్వం స్వబలరూపా మాధారశక్తిం, అదధాత్ నిహితవాన్, కథంభూతో నిహితవాన్, అరే రసురస్య, పశ్యత స్సతః, విశ్వసృజా బ్రహ్మణా, అభిష్టుతః విబుధైః కర్తృభిః, ప్రసూనైః పుష్పైః, ఆపూర్యమాణః వికీర్యమాణః యద్వా అభిష్టుతః, తం బభాషే ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః. ౩

పదా పృష్ఠతః, అనుషక్తం అనులగ్నం, అనుద్రవంతం, తపనీయోపకల్పం సువర్ణమయ

మర్మాణ్యభీక్ష్ణం ప్రతుదంతం దురుక్తైః ప్రచండమన్యుః ప్రహసం స్తం బభాషే.౯

శ్రీ భగవా నువాచ—

సత్యం వయం భో వనగోచరా మృగా
యుష్మద్విధాన్ మృగయన్ గ్రామసింహాన్,
న మృత్యుపాశైః ప్రతిముక్తస్య ధీరా
వికత్థనం తవ గృహ్ణంత్యభద్రం. ౧౦

ఏతే వయం న్యాసహరా రసౌకసాం
గతహ్రియో గదయా ద్రావితాస్తే,
తిష్ఠామహేఽథాపి కథంచి దాజౌ
స్థేయం క్వ యామో బలినోత్పాద్యవైరమ్. ౧౧

భూషణం, మహతీ గుర్వీ గదా యస్య తం, కాంచనమయః విచిత్రః దంశః కవచః యస్య తం, దురుక్తైః దుర్వాక్యైః అభీక్ష్ణం పునః పునర్మర్మాణి, ప్రతుదంతం విధ్యంతం. త, మసురం ప్రతి, ప్రచండః ఉత్కటః క్రోధో యస్య, స భగవాన్, ప్రహసన్. బభాషే. సోపాలమ్భ మితి శేషః. ౯

భో హే, అసుర, వయం, వనగోచరా మృగా ఇతి. యదుక్తం, తత్సత్య మేవ. కిం తు, యుష్మద్విధాన్ భవాదృశాన్, గ్రామసింహాన్ శునః. మృగయన్ అన్వేషయన్, మృగయితు మహం మృగో జాత ఇత్యర్థః. మృగయే ఇతి పాఠే తు అన్వేషయామీత్యర్థః. మృత్యోః. పాశైః. ప్రతిముక్తస్య బద్ధస్య, తవాఽభద్ర మమంగళం. వికత్థనం శ్లాఘనం. వీరా నానుగృహ్ణంతి నాభినందంతి, మృత్యుపాశైః ప్రతిముక్తస్యేతి హేతుగర్భం. మృత్యుపాశప్రతిబద్ధత్వా ద్యద్వికత్థనం త న్నగృహ్ణంతీత్యర్థః. ౧౦

తదుక్తి ర్విపర్యయే పర్యవసాయయ న్నాహ రసౌకసాం రసాతలవర్తినాం, యుష్మాకం, న్యాసహరాః, ఏతే వయం న్యస్యంతి నిక్షిపంతి పాదా వస్మి న్నితి న్యాస ఆధారః. భవతా మాధార భూహరా వయం, అయం కాకుః, న హీయం భూమిరసాతలవర్తినాం న్యాస ఇత్యర్థః, ఏతే వయం, గతలజ్జాః. తే త్వయా కర్త్రా, గదయా, ద్రావితాః ధావితాః, అయ మపి కాకుః, అస్మాభి రేవ యూయం ద్రావయిష్యంత ఇతి భావః. అథాపి, గదయా ద్రావితా అపి, కథంచిత్ కేనాపి ప్రకారేణ, ఆజౌ యుద్ధే, తిష్ఠామహే, బలినా, త్వయా సహ, వైరం విరోధం, ఉత్పాద్య. క్వ యామః గమిష్యామః, అత్రాపి భవదపేక్షయా విలక్షణేనైవ ప్రకారేణ ఆజౌ తిష్ఠామహే స్థాతు మిచ్ఛామహే, బలిభి రస్మాభి ర్విరోధ ముత్పాద్య క్వ యాస్యసీతి విపర్యయే పర్యవసాన మభిప్రేతమ్. ౧౧

(వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్)

త్వం పద్రథానాం కిల యూథపాధిపో
ఘటస్వ నోఽస్వస్తయ ఆశ్వనూహః,
సంస్థాప్య చాస్మాన్ప్రమృజాశ్రు స్వకానాం
యస్స్వాం ప్రతిజ్ఞాం నాతిపిపర్త్యసభ్యః. ౧౨

సోఽధిక్షిప్తో భగవతా ప్రలబ్ధశ్చ రుషా భృశమ్,
ఆజహారోల్బణం క్రోధం క్రీడ్యమానోఽహిరాడివ. ౧౩

సృజ న్నమర్షితశ్వాసం మన్యుప్రచలితేంద్రియః,
ఆసాద్య గదయా దైత్య స్తరసాఽభ్యహన ద్ధరిమ్. ౧౪

భగవాంస్తు గదావేగం విసృష్ట మరిణోరసి,
అవంచయ త్తిరశ్చీనో యోగారూఢ ఇవాంతకమ్. ౧౫

(త్వ మితి.) పద్రథానాం పదాతీనాం, యే యూథపా స్తేషాం, అధిపతి స్త్వం, నః అస్మాక, మస్వస్తయే పరిభవాయ, ఆశు, ఘటయస్వ యతస్వ. అనూహః అశంక స్త్వం, అస్మాన్, సంస్థాప్య హత్వా, స్వకానాం అశ్రు, ప్రమృజ, యః పుమాన్, స్వాం స్వీయాం, ప్రతిజ్ఞాం, నాతి పిపర్తి న పూరయతి, ప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వర్తనేన న సమాపయతి, సః, అసభ్యః సభాయా మనర్హః. అత్రాపి త్వం పద్రథానా మిత్యాదీనాం విపర్యయపర్యవసాయిత్వం భగవతోఽభిప్రేతమ్. ౧౨

భగవతాఽధిక్షిప్తః తిరస్కృతః ఉక్తరీత్యా, సః, రుషా, భృశం ప్రలబ్ధః ప్రహసిత శ్చా సురః, ఉల్బణం క్రోధం, ఆజహార స్వీకృతవాన్. చుక్రోధేత్యర్థః, యథా క్రీడ్యమానః, అహిరాట్ సర్పశ్రేష్ఠ స్తథేతి దృష్టాంతః. ౧౩

అమర్షితః క్రుద్ధః. అతఏవ. శ్వాసం నిశ్వాసం, సృజన్ త్యజన్. అతఏవ, మన్యునా ప్రచలితాని ఇంద్రియాణి యస్య. సదైత్యః ఆసాద్య సమీప మాగత్య, తరసా బలేన. గదయా. హరిం అభ్యహనత్ తాడితవాన్. ౧౪

భగవాం స్తు. రిపుణా అసురేణ, ఉరసి, విసృష్టం, గదాయాః వేగం, తిరశ్చీనః తిర్యగ్గమన స్సన్, అంతకం మృత్యుం, యోగారూఢః నిష్పన్నయోగీవ, అవంచయత్ పరిహృతవాన్. ౧౫

పునర్గదాం తా మాదాయ భ్రామయంత మభీక్ష్ణశః,
అభ్యధావ ద్ధరిః క్రుద్ధ స్సంరంభా ద్దష్టదచ్ఛదమ్. ౧౬

తత స్స్వగదయారాతి ర్దక్షిణాంసభువి ప్రభుః,
ఆజఘ్నే స తు తాం సౌమ్య గదయా కోవిదోఽహనత్. ౧౭

ఏవం గదాభ్యాం గుర్వీభ్యాం హర్యక్షో హరిరేవ చ,
జిగీషయా సుసంరబ్ధా వన్యోన్య మభిజఘ్నతుః. ౧౮

తయో స్స్పృధో స్తిగ్మగదాహతాంగయోః క్షతాస్రవాఘ్రాణవివృద్ధమన్వ్యోః,
విచిత్రమార్గాం శ్చరతో ర్జిగీషయా వ్యభా దిళాయామివ శుష్మిణోర్మృధః. ౧౯

దైత్యస్య యజ్ఞావయవస్య మాయయా గృహీతవారాహతనో ర్మహాత్మనః,

పున స్తాం అప్రాప్తా మేవ గదా, మాదాయ, అభీక్ష్ణశః పునః పునః, భ్రామయంతం, అసురం ప్రతి క్రుద్ధో హరిః, అతఏవ, సంరమ్భాత్కోపాత్, ద్దష్టదచ్ఛదః దష్టాధరః, అభ్యధావత్ అభిముఖ మగాత్. ౧౬

తతః అభిధావనానంతరం. ప్రభు ర్భగవాన్. స్వగదయా, అరాతిం శత్రుం. దక్షిణాభువి దక్షిణపార్శ్వే, ఆజఘ్నే ప్రజహార. హేసౌమ్య విదుర. సః అసుర స్తు, కోవిదః గదాయుద్ధే కుశలః. అతఏవ, దక్షిణాంసభువి హరిణా ప్రయుక్తా. మప్రాప్తా మేవ. గదయా, అభ్యహనత్ అజఘ్నే. ౧౭

హర్యక్షో హిరణ్యాక్షః హరి శ్చ, సుసంరబ్ధౌ. జిగీషయా అన్యోన్యం జేతు మిచ్ఛయా. గుర్వీభ్యాం గదాభ్యాం. అన్యోన్యం పరస్పరం, అభిజఘ్నతుః ౧౮

తయోః హర్యసురయోః, స్పృధోః స్పర్ధమానయోః. తిగ్మాభ్యాం తీక్ష్ణాభ్యాం, గదాభ్యాం ఆహతాని తాడితా న్యంగాని యయో, రత ఏవ, క్షతాత్ గదాహతా. దాస్రవతీ త్యాస్రవం, రుధిరం. తస్య ఘ్రాణేన ఆఘ్రాణేన, వివృద్ధః మన్యుః యయో స్తయోః అతఏవ. ఇళాయాం భూమ్యాం, నిమిత్త భూతాభయాం, ఇళార్థ మిత్యర్థః, జిగీషయా పరస్పరజయేచ్ఛయా, విచిత్రమార్గాన్ గదాయుద్ధక్రమణ ప్రభేదాన్, చరతో ర్మృధః సంగ్రామః, శుష్మిణో రివ మత్తవృషభయో రివ, వ్యభాత్ బభౌ. ౧౯

దైత్యస్య. యజ్ఞావయవస్య యజ్ఞమూర్తేః. ర్మాయయా స్వసంకల్పేన, గృహీతవారాహతను

(వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్)

కౌరవ్య మహ్యాం ద్విషతోర్విమర్దనం దిదృక్షు రాగా దృషిభి ర్వృత స్స్వరాట్. ౨౦

ఆసన్నశౌండీర్య మపేతసాధ్వసం కృత్తప్రతీకార మహార్యవిక్రమమ్,
విలక్ష్య దైత్యం భగవాన్ సహస్రణీ ర్జగాద నారాయణ మాదిసూకరమ్. ౨౧

బ్రహ్మోవాచ —

ఏష తే దేవ దేవానా మంఘ్రిమూల ముపేయుషామ్,
విప్రాణాం సౌరభేయీణాం భూతానా మప్యనాగసామ్. ౨౨

ఆగస్కృ ద్భయకృ ద్దుష్కృ దస్మద్రాద్ధవరోఽసురః,
అన్వేష న్న ప్రతిరథో లోకా నటతి కంటకః. ౨౩

ఏనం మాయావినం దృప్తం నిరంకుశమసత్తమమ్,

ర్యస్య, తస్య మహాత్మనః దైత్యేఽప్యనుగ్రహప్రవణచిత్తస్య, భగవత శ్చ, హేకౌరవ్య మహ్యాం భూమ్యాం నిమిత్తభూతాయాం, ద్విషతో ర్యుధ్యమానయోః. విమర్దనం యుద్ధం, దిదృక్షుః ద్రష్టు మిచ్ఛుః, స్వరాట్ బ్రహ్మా, ఋషిభి ర్మరీచ్యాదిభి, ర్వృతః పరివృతః, అగాత్ ఆగతవాన్. ౨౦

ఆగత శ్చ. సహస్రణీ ర్దేవసహస్రం నయతీతి దేవసహస్రనేతా. భగవాన్ బ్రహ్మా. దైత్యం, మాలక్ష్య, ఆదిసూకరం నారాయణం, జగాద, కథంభూతం దైత్యం. ఆసన్నం ప్రాప్తం శౌండీర్యం మదో, యేన, తం, అహార్యః అసహ్యః విక్రమో యస్య తం. ౨౧

ఉక్తి మేవాహ యావ దధ్యాయసమాప్తి. ఏష దైత్యః, హేదేవ, తే తవ, అంఘ్రిమూలం పాదమూలం, ఉపేయుషాం శరణం గతానాం, దేవానాం విప్రాణాం, సౌరభేయీణాం ధేనూనాం, అనాగసాం నిరపరాధినా మపి భూతానాం. ఆగస్కృత్ నిర్నిమిత్త మపరాధకృత్. తత్పరిహారాయ ప్రవృత్తౌ భయకృత్, భీతాన్ జ్ఞాత్వా దుష్కృత్ అర్థప్రాణాదిహర్తా, అస్మత్తో రాద్ధో లబ్ధో వరో యేన సః స్వయ మప్రతిరథః, ప్రతిపక్షరహితః, అన్వేషన్. ప్రతిరథం మృగయన్. కంటక ఇవ. లోకాన్ ప్రత్యటతే చరతి ౨౨-౨౩

హేదేవ, మాయావినం విచిత్రచతురంగాదిబలోత్పాదకాశ్చర్యశక్తిసంపన్నం. అతఏవ

మా క్రీడ బాలవ ద్దేవ యథాశీవిష ముత్థితమ్. ౨౪

న యావదేష వర్ధేత స్వాం వేలాం ప్రాప్య దారుణః,
స్వాం దేవమాయా మాస్థాయ తావజ్జహ్యేఘ మచ్యుత. ౨౫

ఏషా ఘోరతమా సంధ్యా లోకఛంఫట్కారీ ప్రభో,
ఉపసర్పతి సర్వాత్మన్ సురాణాం జయమావహ. ౨౬

అధునైషోఽభిజిన్నామ యోగో మౌహూర్తికోఽభ్యగాత్,
శివాయ నస్త్వత్సుహృదా మాశు నిస్తర దుస్తరమ్. ౨౭

దిష్ట్యా త్వాం విహితం మృత్యుం మాయా మాసాదిత స్స్వయమ్,

దృప్తం గర్వితం, నిరంకుశం నిరంకుశగజమివ స్థితం, అసత్తమం దురాత్మానం, ఏనం దైత్యం ప్రతి ఉత్థిత, మాశీవిషం సర్పం. పుచ్ఛాకర్షణాదినా, బాలకవత్. మాక్రీడ. ౨౪

దారుణః ఉగ్రః, ఏష దైత్యః, యావ, త్వాం స్వబలకరీం, వేలాం, సంధ్యారూపాం, ప్రాప్య, న వర్ధేత, తావ దేవ, తతః పూర్వ మేవ, హేదేవ, స్వాం ఆత్మీయాం, మాయాం బల మాస్థాయ ఆశ్రిత్య. జహి. యద్వా స్వాం పూర్వోక్తవిధాం, మాయా మాస్థాయ స్వాం వేలాం ప్రాప్య. యావ దేష న వర్ధేత, తావ జ్జహీత్యన్వయః, హేదేవ అచ్యుత, ఆశ్రితా న్న చ్యవత ఇత్యచ్యుత. ౨౫

కాఽసౌ వేలా ఆయాస్యతి, యాం ప్రాప్య వర్ధేతేత్యత్రాహ - హేప్రభో లోకచ్ఛమ్ఫట్కారీ లోకానాం ప్రతికూలకరీ "లోకచ్ఛిద్మకరీతి" పాఠే మోహనకరీత్యర్థః. ఘోరతమా భయంకరా, ఏషా సంధ్యా, ఉపసర్పతి ఆయాస్యతి. హే సర్వాత్మన్, సురాణాం. జయం. ఆవహ సంపాదయ, అసురాణాం జయావహేతి పాఠే సంధ్యావిశేషణమ్. ౨౬

అధునా ఇదానీం, ఏషః, అభిజిన్నామా అభిజిదాఖ్యః, మౌహూర్తికః మధ్యాహ్న ముహూర్తరూపః. యోగః యుక్తః కాలః, అగాత్ ఆగతః, తత్తస్మా, త్సుహృదాం త్వత్సుహృదాం నః, శివాయ స్వస్తయే. దుస్తరం దుర్జయం, దైత్య, మాశు, నిస్తర జహి. ౨౭

విహితం త్వయైవ శాపానుగ్రహకాలే విహితం యద్వా తదా విశ్వేశ్వరః క్రుద్ధో భగవాన్

(వరాహహిరణ్యాక్షయోః యుద్ధమ్)

విక్రమ్యైనం మృధే హత్వా లోకా నాధేహి శర్మణి. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, హిరణ్యాక్షయుద్ధం నామ అష్టాదశోఽధ్యాయః.

లోకభావనః, హనిష్యత్యవతీర్యాసౌ యథాద్రీం ఛ్చతపర్వధృ దితి, పిత్రా కశ్యపేనైవ విహితం మృత్యుం త్వాం. అయ మసురః. స్వయం. దిష్ట్యా దైవేనైవ. ఆసాదితః, ఏన మసురం. మృధే యుద్ధే, విక్రమ్య పరాక్రమ్య. హత్వా, లోకాన్. శర్మణి సుఖే, ఆధేహి, సుఖోత్తరాన్ కుర్విత్యర్థః. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేవ
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం.
అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

అవధార్య విరించస్య నిర్వ్యళీకామృతం వచః,
ప్రహస్య ప్రేమగర్భేణ తదపాంగేన సోఽగ్రహీత్. ౧

తత స్సపత్నం ముఖత శ్చరంత మకుతోభయమ్,
జఘానోత్పత్య గదయా హనా వసుర మక్షజః. ౨

సా హతా తేన గదయా విహతా భగవత్కరాత్,
విఘూర్ణితాఽపత ద్రేజే తదద్భుత మివాఽభవత్. ౩

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

ఏవం బ్రహ్మణా భాషితో భగవాం స్తద్వచోఽభినంద్యాసురాణాం బలకర్యా మపి వేలాయాం స్వపరాక్రమ మేవ ప్రదిదర్శయిషుః పున ర్యయుధ ఇత్యాహ మునిః -విరించస్య బ్రహ్మణో, నిర్వ్యళీకం నిర్దోష. మమృతతుల్యం. వచోఽవధార్య శ్రుత్వా. ప్రహస్య కాలాత్మనా సర్వసంహర్తు ర్మమాప్యఽరిబలా ద్భయం బ్రవీతీతి ప్రహస్య. సః భగవాన్. ప్రేమగర్భేణ ప్రేమసహితేన. అపాంగేన కటాక్షేణ. తత్ "విక్రమ్యైనం మృధే హత్వా లోకా నాధేహి శర్మణీ" తి వచః. అగ్రహీత్ గృహీతవాన్. ౧

తతః వచోగ్రహణానంతరం, అకుతోభయం కుతశ్చి దభీతం. అతఏవ. ముఖతః అభి ముఖత, శ్చరంతం. సపత్నం అసురం అక్షజో బ్రహ్మణో ఘ్రాణేంద్రియా దావిర్భూతో భగవాన్, ఉత్పత్య ఉద్ధృత్య. గదయా. హనౌ కపోలాధోదేశే, జఘాన. ౨

సా భగవత్ప్రయుక్తా, అప్రాప్తైవ గదా, తేనాఽసురేణ కర్త్రా గదయా. హతా, భగవత్కరాత్. విహతా చ్యుతా సతీ విఘూర్ణితా ధ్వనయంతీ. ఆపతత్, తతో రేజే రరాజ, త-ద్భగవత్కరా ద్విహత్య పతనం, అద్భుతం పశ్యతా మాశ్చర్య మివాఽభూత్. ౩

(హిరణ్యాక్షవధః)

స తదా లబ్ధతీర్థోఽపి న బబాధే నిరాయుధమ్.
స మ్మానయ న్మృధే ధర్మం విష్వక్సేనం ప్రకోపయన్. ౪

గదాయా మపవిద్ధాయాం హాహాకారే చ నిర్గతే,
మానయామాస తద్ధర్మం సునాభ చాస్మర ద్విభుః. ౫

తం వ్యగ్రచక్రం దితిపుత్రాభిధేన స్వపార్షదముఖ్యేన విషజ్జమానమ్,
చిత్రా వాచ స్తద్విదాం ఖేచరాణాం తత్రస్మాసన్ స్వస్తి తేఽముం జహీతి. ౬

స తం నిశామ్యాఽఽత్తరథాంగ మగ్రతో వ్యవస్థితం పద్మపలాశలోచనమ్,
విలోక్య చామర్షపరిప్లుతేంద్రియో రుషా స్వదంతచ్ఛద మాదశ చ్ఛ్వసన్. ౭

సోఽసుర, స్తదా, లబ్ధతీర్థోపి లబ్ధావకాశోపి నిరాయుధం, విష్వక్సేనం భగవంతం, మృధే యుద్ధే, ధర్మం, సమ్మానయన్. ప్రకోపయ న్నపి న బబాధే న ప్రాహరత్. "స మృధే" ఇతి పాఠేతు స లబ్ధతీర్థోపి న బబాధే, సః మానయన్ బభూవేతి వాక్యభేదేనాఽన్వయా దపౌనరుక్త్యం బోధ్యమ్. ౪

గదాయా మపవిద్ధాయాం స్వహస్తా ద్విహతాయాం సత్యాం, పశ్యతాం. హాహాకారే చ నిర్గతే సతి, విభు ర్భగవాన్. తస్య దైత్యస్య, ధర్మం నిరాయుధాబాధనరూపం ధర్మం, మానయామాస బహ్వామన్యత. సునాభం చక్ర. మస్మర చ్చ, స్మరణేన స్వహ స్తస్థిత మకరో దిత్యర్థః. ౫

తం భగవతా స్మృతం దితిపుత్రాభిధేన దితిపుత్ర ఇతి నామ్నా వ్యవహ్రియమాణేన, స్వపార్షదముఖ్యేన, విషజ్జమానం విశేషేణ సంగం ప్రాప్నువన్తం, వ్యగ్రచక్రం సంభ్రమయుక్తం చక్రం ప్రతి, దృష్ట్వేతి శేషో వా. తద్విదాం తచ్చక్రప్రభావవిదాం, ఖేచరాణాం, చిత్రాః బహువిధాః వాచః. అము మసురం జహి, తే స్వస్త్య స్త్విత్యేవమాదికాః, తత్ర యుద్ధదేశే, ఆసన్ స్మ. ౬

సః అసురః, పద్మపలాశాక్షం, ఆత్తం ధృతం రథాంగం చక్రం యేన తం. భగవంతం. నిశమ్య దృష్ట్వా. అగ్రతో వ్యవస్థితం చ. విలోక్య అమర్షేణ క్రోధేన, పరిప్లుతాని క్షుభితా నీంద్రియాణి యస్య సః, రుషా క్రోధేన, శ్వసన్ నిశ్వసన్, స్వదంతచ్ఛదం స్వాధరోష్ఠం,. ఆదశత్ సమంతా ద్దష్టవాన్. ౭

కరాళదంష్ట్ర శ్చక్షుర్భ్యాం సంచక్షాణో దహన్నివ,
అభిద్రుత్య స్వగదయా హతోఽసీ త్యహన ద్ధరిమ్. ౮

పదా సవ్యేన తాం సాక్షా ద్భగవా న్యజ్ఞసూకరః,
లీలయా మిషత శ్శత్రోః ప్రాహర ద్వాతరంహసమ్. ౯

ఆహ చాయుధ మాధత్స్వ ఘటస్వ త్వం జిగీషసి,
ఇత్యుక్త స్స వరాహాయ తాం గదాం వ్యనద ద్భృశమ్. ౧౦

తాం స ఆపతతీం వీక్ష్య భగవా న్సమవస్థితః,
జగ్రాహ లీలయా ప్రాప్తాం గరుత్మా నివ పన్నగీమ్. ౧౧

స్వపౌరుషే ప్రతిహతే హతమానో మహాసురః,

కరాళదంష్ట్రః భయఙ్కరదంష్ట్రోఽసురః, చక్షుర్భ్యాం, దహన్నివ, సంచక్షాణః పశ్యన్, అభిద్రుత్య అభిముఖ మాగత్య, హరిం భగవంతం, హతోసీ త్యుచ్చరన్, స్వగదయా, అహనత్ ప్రజహార. ౮

యజ్ఞసూకరః యజ్ఞమూర్తి రాదిసూకరో భగవాన్. వాతరంహసం వాయువేగాం, తా మప్రాప్తా మేవ గదాం, సవ్యేన పదా వామపాదేన, శత్రోః, ర్మిషతః పశ్యత స్సతః, లీలయా ప్రాహరత్. ౯

తతః, ఆయుధం, ఆధత్స్వ గృహాణ, ఘటస్వ యతస్వ, త్వ మవశ్యం జిగీషసీ, త్యాహ చ ఉక్తవాం శ్చ ఇతి ఏవ, ముక్తః, సః అసురః, తయా గదాతాడితయా పునర్గృహీతయా గదయా, భూయః పున, ర్భగవంతం, తాడయన్, భృశం వ్యనదత్. ౧౦

తాం అసురేణ ప్రయుక్తాం, ఆపతంతీ మాగచ్ఛంతీం, గదాం, వీక్ష్య, భగవాన్, సమవస్థితః యథావ దేవాఽవతిష్ఠన్. ప్రాప్తాం స్వసమీపం ప్రాప్తాం, గదాం, గరుత్మాన్, పన్నగీం సర్పీ మివ, లీలయా జగ్రాహ. ౧౧

ఏవం స్వపౌరుషే స్వశౌర్యే, ప్రతిహతే నిహతే సతి, హతః విగతః మానో గర్వో యస్య,

(హిరణ్యాక్షవధః)

నైచ్ఛద్గదాం దీయమానాం హరిణా విగతప్రభః. ౧౨

జగ్రాహ త్రిశిఖం శూలం జ్వలజ్జ్వలనలోలుపమ్,
యజ్ఞాయ ధృతరూపాయ విప్రాయాఽభిచరన్యథా. ౧౩

తదోజసా దైత్యమహాభటార్పితం చకాసదంతఃఖఉదీర్ణదీధితి,
చక్రేణ చిచ్ఛేద నిశాతనేమినా హరిర్యథా తార్క్ష్యపతత్ర ముజ్ఝితమ్. ౧౪

వృక్ణే స్వశూలే బహుధాఽరిణా హరేః ప్రత్యేత్య విస్తీర్ణ మురో విభూతిమత్,
ప్రవృద్ధరోష స్సకఠోరముష్టినా నద న్ప్రహృత్యాఽంతరధీయతాఽసురః. ౧౫

సోఽసురః, అతఏవ, విగతప్రభః వినష్టతేజాః, హరిణా దీయమానా మపి. గదాం. నైచ్ఛత్, గ్రహీతుమితి శేషః. ౧౨

కింతు త్రిశిఖం తిస్రః శిఖాః అగ్రభాగాః యస్య తం, జ్వలన్, యో జ్వలనోఽగ్నిస్తద్వల్లోలుపం స్వకార్యకరణే వ్యగ్రం, శూలం, ధృతవరాహరూపాయ, యజ్ఞాయ యజ్ఞమూర్తయే. జగ్రాహ ప్రాహిణోత్. యజ్ఞాయ ధృతరూపాయేతి, సర్వయజ్ఞలింగే సర్వయజ్ఞభోక్తరి తత్ఫలప్రదే స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యవరాహరూపే భగవతి శూలస్య స్వకార్యాకరణం సూచితం. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి విప్రాయ బ్రహ్మవిదం విప్ర ముద్దిశ్య. అభిచరన్ మారణయోగం కుర్వన్, యథా న మారయతి, తథేత్యర్థః. ౧౩

ఓజసా వీర్యేణ. దైత్యానాం మధ్యే మహాభటేన మహాశూరేణ, అర్పితం ప్రయుక్తం, ఉదీర్ణా ఉద్గతా దీధితి ర్యస్య తత్, అంతః ఖే ఆకాశమధ్యే, చకాసతం ప్రకాశమానం, తత్త్రిశూలం, నిశాతనేమినా నిశితధారేణ. చక్రేణ, చిచ్ఛేద. హరిరింద్రో, యథా ఉజ్ఝితం తార్క్ష్యపతత్రం తార్క్ష్యేణోజ్ఝితం త్యక్తం పతత్ర మివే త్యర్థః, పురా కిల దేవా న్నిర్జిత్యాఽమృతకలశం నయతా గరుడే నేంద్రప్రయుక్తస్య వజ్రాయుధస్యాఽమోఘస్య మానం దాతుం పత్ర మేకం త్యక్తం, తచ్చేంద్రో వజ్రేణ చిచ్ఛేదేతీతిహాసోఽత్రానుసంధేయః. ౧౪

అరిణా చక్రేణ, స్వశూలే బహుధా, వృక్ణే ఛిన్నే సతి, ప్రవృద్ధః రోషో యస్య, సోఽసురః, ప్రత్యేత్య అభిముఖ మాగత్య, స్వకఠినతరముష్టినా, విభూతిమత్ లక్ష్మ్యా ఆశ్రయభూతం, విస్తీర్ణం. హరే ర్భగవతః, ఉరః వక్షః నదన్, ప్రహృత్య ప్రతాడ్య, అన్తరధీయత అంతర్హితవాన్. ౧౫

తేనేత్థ మాహతః క్షత్త ర్భగవా నాదిసూకరః,
నాకమ్పత మనాక్చాఽపి స్రజా హత ఇవ ద్విపః. ౧౬

అథోరుధా సృజ న్మాయా యోగమాయేశ్వరే హరౌ.
యాం విలోక్య ప్రజా స్త్రస్తా మేనిరేఽస్యోపసంయమమ్. ౧౭

ప్రవవు ర్వాయవ శ్చండా స్తమః పాంసవ మైరయన్,
దిగ్భ్యో నిపేతు ర్గ్రావాణః క్షేపణైః ప్రహితా ఇవ. ౧౮

ద్యౌ ర్నష్టభగణాఽభ్రౌఘైః సవిద్యు త్స్తనయిత్నుభిః,
వర్షద్భిః పూయవిణ్మూత్రకేశాస్థీని చాఽసకృత్. ౧౯

గిరయః ప్రత్యదృశ్యంత నానాయుధముచోఽనఘ,

హే క్షత్తః, తేన అసురేణ, ఇత్థం ముష్టినా, ఆహతః తాడితః, ఆదివరాహో భగవాన్, మనాక్ ఈష దపి, నాఽకమ్పత న చలితవాన్, స్రజా పుష్పదామ్నా, హతో గజ ఇవ. ౧౬

అథ అంతర్ధానానంతరం, యోగమాయేశ్వరే యుజ్యంత ఇతి యోగాః, తాసాం, మాయానా, మీశ్వరే స్వసంబంధినీనా మాశ్చర్యశక్తీనాం నేతరి హరౌ భగవతి, ఉరుధా బహుధా, మాయాః, అసృజత్. కథంభూతా మాయా. యా అసృజ దిత్యుచ్యత ఇత్యత్రాహ, యాః మాయాః, విలోక్య దృష్ట్వా, త్రస్తా భీతాః, సర్వాః ప్రజాః, అస్య విశ్వస్య, ఉపసంయమం ప్రలయం, మేనిరే అమన్యంత. ౧౭

మాయాః ప్రపంచయతి (ప్రవవు రిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) ప్రచండాః ప్రచండవేగాః, వాయవః. పాంసవం పాంసుకృతం, తమః. ఐరయన్. ప్రవవుః ప్రసృతవంతః, గ్రావాణః అశ్మానః, దిగ్భ్యః క్షేపణైః యంత్రవిశేషైః, ప్రహితాః ప్రయుక్తా ఇవ. ౧౮

పూయం దుర్గంధి అసృగ్రక్తం, విట్ విష్ఠాపూయాదీ న్యసకృత్ పునః పున ర్వర్షద్భిః సవిద్యు త్స్తనయిత్నుభిః విద్యుత్సహితం యథా తథా ధ్వనద్భి ర్మేఘైః ద్యౌ ర్నష్టభగణా నష్టో నక్షత్రగణో యస్యా స్సా అభూత్. నష్టభగణేత్యనేన చతుర్ముఖోక్తసంధ్యావేలాతిక్రమ స్సూచితః, అహ్నినక్షత్రాణా మసంభవాత్. ౧౯

గిరయః పర్వతాః, నానాయుధముచః నానాయుధం ముంచంతః, ప్రత్యదృశ్యంత దృష్టా

(హిరణ్యాక్షవధః)

దిగ్వాససో యాతుధాన్య శ్శూలిన్యో ముక్తమూర్ధజాః. ౨౦

బహుభి ర్యక్షరక్షోభిః పత్త్యశ్వరథకుంజరైః,
ఆతతాయిభి రుత్సృష్టా హింస్రావాచోఽతివైశసాః. ౨౧

ప్రాదుష్కృతానాం మాయానా మాసురీణాం వినాశయన్,
సుదర్శనాస్త్రం భగవా న్ప్రాయుంక్త దయితం త్రిపాత్. ౨౨

తదా దితే స్సమభవ త్సహసా హృది వేపథుః,
స్మరన్త్యా భర్తు రాదేశం స్తనాచ్చాసృ క్ప్రసుస్రువే. ౨౩

వినష్టాసు స్వమాయాసు భూయ శ్చాభ్యేత్య కేశవమ్,

బభూవుః, తథా యాతుధాన్య శ్చ, ప్రత్యదృశ్యంత, కథంభూతాః, దిగ్వాససః దిగమ్బరాః, శూలిన్యః శూలధారిణ్యః, ముక్తాః ప్రసారితాః మూర్ధజాః కేశా యాసాం తాః. ౨౦

(తథా.) ఆతతాయిభిః హింసాశీలైః బహుభిః యక్షరక్షోభిః, పత్తిః పదాతిః, పత్త్యాదిభి శ్చ, ఉత్సృష్టాః ప్రయుక్తాః, అతివైశసాః అత్యుగ్రాః, హింస్రాః క్రూరాః, ఛింధిభింధీ త్యేవంరూపాః, వాచః, ప్రత్యశ్రుణ్వంత, అశ్వాదిశబ్దై రశ్వాద్యారూఢా ఉచ్యంతే. ౨౧

(ప్రాదుష్కృతానాం) ప్రాదుర్భూతానాం ఆసురీణా మసురసంబంధినీనాం, మాయానాం, వినాశయన్ వినాశయితుం, మాయానా మితి ద్వితీయార్థే షష్ఠీ. "వినాశన మితి పాఠే తు" యథా శ్రుత్యైవ షష్ఠ్యుపపన్నా, దయితం స్వస్య నిరతిశయప్రియం, సుదర్శనాస్త్రం, త్రిపా ద్భగవాన్. త్రిపాచ్ఛబ్దేన త్రిపాద్విభూతిమా నుపచారా ద్వివక్షితః, ప్రాయుఙ్క్త ప్రయుక్తవాన్. ౨౨

(తదా) భర్తుః కశ్యపస్య. ఆదేశం లోకభావనో భగవా నవతీర్యోర్వ్యా మిత్యేవంరూపం విదేశం, స్మరంత్యా దితేః, హృది, సహసా ఆశు, వేపథుః కమ్పః, సమభవత్ ఉత్పన్నః, స్తనాత్, అసృక్ రుధిరం చ, ప్రసుస్రువే. ౨౩

(స్వమాయాసు) వినష్టాసు సతీషు. అసురః, భూయః పున శ్చ, అభిముఖ మాగత్య, రుషా.

రుషోపగూహమానోఽముం దదృశేఽవస్థితం బహిః. ౨౪

తం ముష్టిభి ర్వినిఘ్నంతం వజ్రసారై రధోక్షజః,
కరేణ కర్ణమూలేఽహన్యథా త్వాష్ట్రం మరుత్పతిః. ౨౫

స ఆహతో విశ్వసృజా హ్యవజ్ఞయా పరిభ్రమద్గాత్రఉదస్తలోచనః,
విశీర్ణబాహ్వంఘ్రిశిరోధరోఽపత ద్యథా నగేంద్రో లులితో నభస్వతా. ౨౬

క్షితౌ శయానం త మకుంఠవర్చసం కరాళదంష్ట్రం పరిదష్టదచ్ఛదమ్,
అజాదయో వీక్ష్య శశంసు రాగతా అహో ఇమాం కోఽను లభేత సంస్థితిమ్. ౨౭

యం యోగినో యోగసమాధినా రహో ధ్యాయంతి లింగా దసతో ముముక్షయా,

కేశవం భగవంతం ఉపగూహమానః బాహ్వో రంతరే నిధాయ, సంఘట్టయన్, అముం కేశవం, బహిః బాహుమధ్యా ద్బహి, రవస్థితం దదృశే. ౨౪

(వజ్రసారైః) వజ్రవ దేవాఽభేద్యైః, ముష్టిభిః, నిఘ్నంతం తాడయంతం, త మసురం. కరేణ హస్తేన, కర్ణమూలే, అహన్ జఘాన, యథా, మరుత్పతి రింద్రః. త్వాష్ట్రం విశ్వరూపమ్. ౨౫

(విశ్వసృజా) భగవతా, అవజ్ఞయా నిమిత్తభూతయా, ఆహత, స్సోఽసురః, భగవద్భాగవతావహేళన మేవ తద్వధనిమిత్త మిత్యవజ్ఞయేత్యనేన సూచితం. పరిభ్రమత్ గాత్రం శరీరం యస్య, ఉదస్తే బహి ర్నిర్గతే లోచనే యస్య. విశీర్ణాః క్షిప్తాః బాహ్వాదయో యస్య, సోఽపతత్, యథా, నభస్వతా వాయునా, లులితః ఉత్పాటితః, నగేంద్రః మహాద్రుమః. ౨౬

క్షితౌ భూమ్యాం, శయానం. తథాప్యప్రతిహతతేజస్కం. భయంకరదంష్ట్రం, పరితో దష్టాధరోష్ఠం, త మసుర. మాగతా, అజాదయో బ్రహ్మాదయో వీక్ష్య దృష్ట్వా. శశంసుః ప్రశశంసుః. తదేవాహ, అహో ఆశ్చర్యం, ఇమాం ఈదృశీం, భగవతేత్యర్థః, సంస్థితిం మరణం. కోను లభేత న కోపీత్యర్థః, ౨౭

ఏతదేవ ప్రపంచయతి ద్వాభ్యామ్ (యోగినః.) అసతః అచేతనపరిమాణా, ల్లింగా ద్దేహాత్, ముముక్షయా మోక్ష మిచ్ఛయా. సంసారనివృత్తయ ఇత్యర్థః, యోగసమాధినా సమాధియోగేన యద్వా, కర్మజ్ఞానయోగాభ్యాం యుక్తో య స్సమాధి స్తేన, యద్వా, యుజ్యంత ఇతి యోగాః,

(హిరణ్యాక్షవధః)

తస్యైష దైత్యఋషభః పదాహతో ముఖం ప్రపశ్యం స్తను ముత్ససర్జ హ. ౨౮

ఏతౌ తౌ పార్షదా వస్య శాపా ద్యాతా వసద్గతిమ్,
పునః కతిపయైః స్థానం ప్రపత్స్యేతే హ జన్మభిః. ౨౯

దేవా ఊచుః —

నమో నమస్తేఽఖిలయజ్ఞతంతవే స్థితౌ గృహీతామలసత్త్వమూర్తయే,
దిష్ట్యా హతోఽసౌ జగతా మరుంతుద స్త్వత్పాదభక్త్యా వయ మీశ నిర్వృతాః. ౩౦

మైత్రేయ ఉవాచ —

ఏవం హిరణ్యాక్ష మసహ్యవిక్రమం సంసాదయిత్వా హరి రాదిసూకరః,

వివేకవిమోకాదయః, తదుక్తో య స్సమాధి, స్తేన, రహః ఏకాంతే, యం భగవంతం, ధ్యాయంతి, భజంతి. తస్యైవ భగవతః. పదా పాదేన, దైత్యఋషభః దైత్యశ్రేష్ఠో హతః, వరాహస్య పూర్వపాదయో రేవ కరత్వా త్కరేణాఽహ న్నితి పదాహత ఇతి చావిరుద్ధం, ముఖం భగవతో ముఖం, ప్రపశ్యన్, తనుం శరీరం. ఉత్ససర్జ, తత్యాజ. హేత్యాశ్చర్యే. ౨౮

ఏతౌ హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపూ. అస్య భగవతః పార్షదౌ, శాపాత్. అసద్గతిం అసుర యోనిం, యాతౌ ప్రాప్తౌ. పునః కతిపయైః జన్మభిః, స్థానం భగవతః స్థానం, ప్రపత్స్యేతే గమిష్యతః. ౨౯

ఏవం తత్సంస్థితిం ప్రశస్య భగవంత మాహు ర్దేవాః అఖిలయజ్ఞతంతవే సమస్తయజ్ఞాచ్ఛిత్తి హేతవే ప్రవర్తకాయేత్యర్థః. స్థితౌ జగద్రక్షణే నిమిత్తే గృహీతా స్వేచ్ఛోపాత్తా, అమలా రజస్త మోభ్యా మననువిద్ధా సత్త్వమూర్తి ర్యేన తస్మై, తే నమో నమః. ఆదరా ద్వీరుక్తిః. జగతాం లోకానా, మరుంతుదః మర్మభేత్తా, అయ మసురః, దిష్ట్యా దైవా, ద్ధతః. హేఈశ. త్వత్పాదయోః భక్త్యా, వయం నిర్వృతాః సుఖితాః, త్వత్పాదభక్తి రేవాఽభిలషిత శ్రేయస్సాధనీ, అతఏవ వయం నిరస్తశత్రవ స్సుఖితా ఇతి భావః. ౩౦

ఏవం విదురేణ "తేనైవ తు మునిశ్రేష్ఠ హరిణా యజ్ఞమూర్తినే" త్యాదినా పృష్టం,

జగామ లోకం స్వ మఖండితోత్సవం సమీడితః పుష్కరవిష్టరాదిభిః. ३०

మయా యథాఽనూక్త మవాదితే హరేః కృతావతారస్య సుమిత్రచేష్టితమ్,
తథా హిరణ్యాక్ష ఉదారవిక్రమో మహామృధే క్రీడనవ న్నిరాకృతః. ३२

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి కౌషారవాఖ్యాతా మాశ్రుత్య భగవత్కథామ్,
క్షత్తాఽఽనందం పరం లేభే మహాభాగవతో నృప. ३३

హిరణ్యాక్షవృత్తాంతం సప్రపంచ మభిధాయ తన్నిగమయతి మైత్రేయో ద్వాభ్యామ్. అసహ్యవిక్రమం దుర్ధర్షపరాక్రమం హిరణ్యాక్ష, మేవ ముక్తప్రకారేణ, సంపాదయిత్వా నిహత్య, ఆదిసూకరః, స, భగవాన్ పుష్కరవిష్టరాదిభిః, సమీడిత స్సంస్తుతః, అఖండితః అనంతః ఉత్సవో యస్మిన్ తం, స్వం స్వీయం, లోకం వైకుంఠం జగామ. ३०

అతిదుష్కర మిదం భగవతా కృత మితి త్వయా న విస్మయః కార్య ఇత్యాహ (మయేతి) హేసుమిత్ర విదుర, కృతావతారస్య ధృతవరాహరూపస్య, హరే, శ్చేష్టితం. మయా. తే తుభ్యం, అనూక్తం అనుక్రమ్యోక్తం, యథాతథా. యథా అనాయాసే నైవాఽవాది కథితం, తథా, ఉదారవిక్రమః హిరణ్యక్షః, మృధే యుద్ధే, క్రీడనవత్ క్రీడన మివ. నిరాకృతః హతః భగవతేతి శేషః, యథా హిరణ్యాక్ష ఇతి పాఠే తు, యథా యేన ప్రకారేణ, క్రీడనవ ద్భగవతా హిరణ్యాక్షో నిరాకృతః, తం ప్రకార మనతిక్రమ్యైవ యథా సూక్తం గురూక్తి మనతిక్రమ్య. హరే శ్చేష్టితం మయాఽవాదీతి నిగమనపరత్వేనాఽన్వేతవ్యమ్ ३२

ఏవం "నిశమ్య వాచో వదతో మునే" రిత్యాదినోపక్రాంతం భగవచ్చరిత్రప్రసక్తాను ప్రసక్త్యా ప్రసక్తస్వాయంభువమనుచరిత్రతదనుప్రసక్తవారాహచరిత్రప్రశ్నోత్తరరూపం విదుర మైత్రేయసంవాద ముపసంహరతి భగవాన్ శ్రీశుకో యావదధ్యాయపరిసమాప్తి (ఇతి) ఉక్తప్రకారేణ, కౌషారవాఖ్యాతాం మైత్రేయకథితాం, భగవత్కథాం భగవత్కథాగర్భాం, స్వాయంభువకథా మిత్యర్థః. భగవత్కథాయా ఏవ ప్రాధాన్యేన కథనీయత్వాత్ భగవత్కథా మితి నిర్దేశః, భగవత్కథానిగమనేనైవ తదుపక్రమరూపా స్వయంభువకథా నిగమితప్రాయై వేత్యభిప్రేత్య భగవత్కథా మిత్యుక్తం. ఆశ్రుత్యాఽఽకర్ణ్య, మహాభాగవతః, క్షత్తా విదురః. ఉత్కృష్ట మానందం, లేభే లబ్ధవాన్, హేనృప పరీక్షిద్రాజ, మహాభాగవత ఇతి హేతుగర్భం, యతోఽసౌ క్షత్తా మహాభాగవత స్తతో భగవత్కథా మాశ్రుత్య పరమానందం లేభే ఇత్యర్థః. ३३

(హిరణ్యాక్షవధః)

అన్యేషాం పుణ్యశీలానా ముద్దామయశసాం కథామ్,
ఉపశ్రుత్య భవే న్మోద శ్రీవత్సాఙ్కస్య కిం పునః. ౩౪

యో గజేంద్రం ఝషగ్రస్తం ధ్యాయంతం చరణామ్బుజమ్,
క్రోశంతీనాం కరేణూనాం కృచ్ఛ్రా చ్చామోచయ ద్ద్రుతమ్. ౩౫

తం సుఖారాధ్య మృజుభి రనన్యశరణై ర్నృభిః,
కృతజ్ఞః కో న సేవేత దురారాధ్య మసాధుభిః. ౩౬

యో వై హిరణ్యాక్షవధం మహాద్భుతం విక్రీడితం కారణసూకరాత్మనః,

ఏతదేవ కైముత్యనయే నాహ (అన్యేషా మితి.) పుణ్యశీలానాం పుణ్యైకాచారాణాం, ఉద్దామయశసాం ఉదీర్ణకీర్తిమతాం. అన్యేషా మపి. కథా. మాశ్రుత్య. మోదో. భవేత్, శ్రీవత్సాంకస్య భగవతః, కథా ముపశ్రుత్య మోదో భవేదితి కింపున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౩౪

ఏవం కైముత్యనయేన భగవత్కథాశ్రవణా దానందావాప్తి మభిధాయ ఆశ్రితార్తినిరసనైక శీలస్యాఽఽశ్రితసులభస్యాఽర్థిపురుషార్థదస్య భగవతః కథాం కృతఘ్న మంతరేణ కో న సేవేతేత్యాహ ద్వాభ్యామ్. (య ఇతి.) ఝషేణ మకరేణ, గ్రస్తం గృహీతం. స్వచరణామ్బుజం ధ్యాయంతం గజేంద్రం కరేణూనాం హస్తినీనాం క్రోశంతీనాం రుదంతీనాం సతీనాం, యో భగవాన్ కృచ్ఛ్రాత్ ఝషగ్రహణదుఃఖాత్, ద్రుత మాశు, అమోచయత్ త్యాజితవాన్. ౩౫

(తం) భగవంతం, కథంభూతం, అనన్యశరణైః రక్షకాంతరహీనైః నృభి ర్నరైః ఋజుభి రుపాయై రితి శేషః, సుఖేనాఽఽరాధయితుం శక్యం, అసాధుభి. ర్దురారాధ్యం కృతజ్ఞః, కో, న సేవేత కృతఘ్నానంతరేణ సర్వోపి సేవేతై వేత్యర్థః. ౩౬

ఏవం భగవత్కథా సర్వై రప్యుపాదేయేత్యభిధాయ ప్రకృతహిరణ్యాక్షవధవృత్తాంతశ్రవణ కీర్తనానుమోదనఫల మవాంతరం ప్రధానం చాహ (యో వై ఇతి ద్వాభ్యామ్.) మహాద్భుతం భృశం విస్మయనీయం, కారణసూకరాత్మనః జగద్రక్షణకారణా ద్ధృతసూకరశరీరస్య, భగవతో. విక్రీడితం క్రీడారూపం, హిరణ్యాక్షవధం, యో ద్విజః, శృణోతి, గాయతి కథయతి, అనుమోదతే అభినందతి వా.

శృణోతి గాయ త్యనుమోదతేఽఞ్జసా విముచ్యతే బ్రహ్మవధా దపి ద్విజః. ౩౭

ఏత న్మహాపుణ్య మలం పవిత్రం ధన్యం యశస్యం పద మాయు రాశిషామ్,
ప్రాణేంద్రియాణాం యుధి శౌర్యవర్ధనం నారాయణోఽంతే గతి రఙ్గ శృణ్వతామ్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, హిరణ్యాక్షవధో నామైకోనవింశోఽధ్యాయః.

సః. అంజసా ఆశు, బ్రహ్మవధాత్ "బ్రహ్మహత్యాశ్వమేధాభ్యాం నాపరం పుణ్యపాపయో" రితి నిరతిశయపాపత్వేన కీర్తితాత్ బ్రహ్మవధా దపి, విముచ్యతే త్యజ్యతే. ౩౭

ఏత ద్ధిరణ్యాక్షవధవృత్తాంతరూపం భగవచ్చరితం, మహాపుణ్యసంపాదకం, అతఏవ, అలం భృశం, పవిత్రం, ధన్యం ధనసంపాదకం, యశస్యం యశస్సంపాదకం, ఆయుషః, ఆశిషాం ప్రార్థిత పురుషార్థానాం చ, పదం, పద్యతేఽనేనేతి పదం సాధనం, యుధి యుద్ధే ప్రాణానా మింద్రియాణాం చ, శౌర్యవర్ధనం సామర్థ్యవర్ధనం, ఏవ మవాంతరఫల ముక్తం, ప్రధానఫల మాహ- అంగ హేరాజన్, శృణ్వతాం నృణాం, అంతే దేహాంతే, నారాయణో గతిః ఫలం, తత్ప్రాప్తి రేవ ఫల మిత్యర్థః. ౩౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

అథ వింశో ఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ—

మహీం ప్రతిష్ఠా మధ్యాస్య సౌతే స్వాయంభువో మనుః,
కా న్యన్వతిష్ఠ ద్ద్వారాణి మార్గాయాఽవరజన్మనామ్. ౧

క్షత్తా మహాభాగవతః కృష్ణస్యైకాంతిక స్సుహృత్,

అథ వింశోఽధ్యాయః

ద్వితీయస్కంధాంతే "యథాసౌ భగవాన్ సూత క్షత్తా భాగవతోత్తమ" ఇత్యాదినా విదుర మైత్రేయసంవాదో రాజ్ఞా పృష్టః, శుకేనోక్తః, అతో రాజశుకప్రశ్నోత్తరానుసారేణైవ, విదుర మైత్రేయసంవాదం వర్ణయామీత్యుపక్రమ్య, సూతేన ఏకోనవింశత్యధ్యాయగణేన వర్ణితే సతి, పునః శౌనకః "స వై స్వాయంభువ స్సమ్రా" డిత్యాదినా విదురపృష్టం "యదా స్వభార్యయా సాక" మితి మైత్రేయేణోపక్రాంతం స్వాయంభువచరిత్రం, ప్రష్టుకామః, పరమప్రకృతాన్, దశమాధ్యాయాదౌ అంతర్హితే భగవతి బ్రహ్మే లోకపితామహః. ప్రజా స్ససర్జ కతిధేతి విదురపృష్టాన్ దైహికమానసిక ప్రజాసృష్టిభేదాన్ కాంశ్చి న్మైత్రేయేణ వర్ణితా నేవ, సూతముఖా దాశ్రుత్యాఽవశిష్టాం స్తద్భేదాన్ ప్రకృతమనుచరితం పృచ్ఛతి (మహీ మిత్యాదిభి ర్నవభిః) యద్యపి పారీక్షిత ప్రశ్న ఏవ శౌనకేన ప్రష్టవ్యః, శుకోత్తర మేవ సూతేనాపి వక్తవ్యం న తు విదురపృష్టం ప్రష్టవ్యం, నాపి మైత్రేయేణోక్తం సూతేన వక్తవ్యం సూతశౌనకసంవాదస్య శుకపరీక్షిత్సంవాదరూపత్వా. త్తథాపి విదుర ప్రశ్న ప్రశ్నేనైవ పారీక్షితప్రశ్నోపి పృష్టప్రాయ ఇత్యభిప్రేత్య సాక్షా ద్విదుర ప్రశ్న మేవ పృచ్ఛతి శౌనకః. హే సౌతే సూతస్య రోమహర్షణస్య పుత్ర, మహీం భూమిం, ప్రతిష్ఠాం యథాస్థానం. అధ్యాస్య ప్రాప్య, స్వాయంభువో మనుః అవర మర్వాచీనం జన్మ యేషాం తేషాం, మార్గాయ మృగ్యత ఇతి మార్గః, ధర్మాదిచతుర్విధరూపః పురుషార్థః. స్తస్మై, కాని ద్వారాణి ఉపాయాన్, అన్వతిష్ఠత్ అనుతిష్ఠితవాన్. యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ ఇతి న్యాయేన కాన్ పురుషార్థోపాయాన్, లోకమర్యాదా పాలనాయ స్వయ మన్వతిష్ఠ దిత్యర్థః. ౧

ఏవం ప్రకృతం మనుచరితం పృష్ట్వా పరమప్రకృతప్రజాసృష్టిభేదాః వైదురికప్రశ్న ప్రశ్నేనైవ పృష్టప్రాయా ఇత్యభిప్రేత్య వైదురికప్రశ్నపిపృచ్ఛిషయా ప్రథమం విదురం ప్రశంసతి

య స్త్యత్యాజాఽగ్రజం కృష్ణే సాపత్య మఘవా నితి. ౨

ద్వైపాయనా దనవమో మహత్త్వే తస్య దేహజః,
సర్వాత్మనా శ్రితః కృష్ణం తత్పరాం శ్చాప్యనువ్రతః, ౩

కి మన్వపృచ్ఛ న్మైత్రేయం విరజా స్తీర్థసేవయా,
ఉపగమ్య కుశావర్త ఆసీనం తత్త్వవిత్తమమ్. ౪

తయో స్సంవదతో స్సూత ప్రవృత్తా హ్యమలాః కథాః,

(క్షత్తేత్యాది ద్వాభ్యామ్) క్షత్తా విదురః మహాభాగవతః నిరతిశయభగవద్భక్తియుక్తః అతఏవ కృష్ణస్య భగవతః. ఐకాంతికః అసాధారణ, స్సుహృత్ నిరతిశయప్రీతివిషయః, అత్ర "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ" ఇతి భగవదుక్తరీత్యా, భగవా నపి తస్య సుహృదితి బోధ్యం, సుహృత్త్వ మేవ స్పష్టయతి. యః క్షత్తా, సాపత్యం దుర్యోధనాద్యపత్యసహితం, అగ్రజం ధృతరాష్ట్రం. కృష్ణే భగవతి, అఘవా౯ కృతాపరాధ ఇతి, తత్యాజ త్యక్తవా౯, శ్రీకృష్ణోక్తమంత్రా నాదరా ద్భగవత్ప్రియేషు ధర్మమర్యాదానువర్తిషు పాండుతనయేషు ద్రోహాచరణాచ్చ కృష్ణే అఘవా నితి భావః. ౨

కించ మహత్త్వే మాహాత్మ్యే, ద్వైపాయనాత్, ద్వైపాయనదేహజో విదురః, అనవమః అన్యూనః సర్వాత్మనా సమస్తభావేన మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృ ద్గతి శ్చ నారాయణ ఇత్యుక్తభావే నేత్యర్థః, కృష్ణం భగవంత మాశ్రితః, తత్పరా౯ భగవత్పరాం శ్చ, అనువ్రతః అనువర్తమానః. సేవమాన ఇత్యర్థః. ౩

ఏవం విదురం ప్రస్తుత్య తత్పృష్ట మనుపృచ్ఛతి (కి మిత్యాదిభి స్త్రిభిః,) తీర్థానాం గంగాది పుణ్యతీర్థానాం, సేవయా త్రిషవణస్నానాదినా, విరజాః విధూతబాహ్యాభ్యంతరమలః, విదురః కుశావర్తే హరిద్వారకుశావర్తబిల్వకనీలపర్వతకన్యలాఖ్యాని పంచతీర్థాని గంగాద్వారి సంతి, తత్ర కుశావర్తే ఆసీనం, తత్త్వవిదగ్రేసరం, మైత్రేయ, ముపగమ్య ప్రణిపాతపురస్సర ముపపద్య. కి మన్వపృచ్ఛత్ అనుపృష్టవా౯. ౪

య త్కిమప్యఽపృచ్ఛత్, కిం త దిత్యత్రాహ - హేసూత, తయో ర్విదురమైత్రేయయోః, స్సంవదతో స్సంవాదం కుర్వతో స్సతోః, అమలాః శృణ్వన్ లోకపావన్యః, కథాః భగవత్కథాః,

(మనువంశవర్ణనం)

ఆపో గాంగా ఇవాఽఘఘ్న్యో హరేః పాదామ్బుజాశ్రయాః. ౫

తా నః కీర్తయ భద్రం తే కీర్తన్యోదారకర్మణః,
రసజ్ఞః కో ను తృప్యేత హరిలీలామృతం పిబన్. ౬

ఏవ ముగ్రశ్రవాః పృష్ట ఋషిభి ర్నైమిశాయనైః,
భగవ త్యర్పితాధ్యాత్మ స్తా నాహ శ్రూయతా మితి. ౭

శ్రీ శుక ఉవాచ—

హరే ర్ధృతక్రోడతనో స్స్వమాయయా నిశమ్య గోరుద్ధరణం రసాతలాత్,

ప్రవృత్తాః భవేయుః, అమలత్వే దృష్టాంతః హరే ర్భగవతః, పాదామ్బుజాశ్రయాః పాదామ్బుజ ప్రసూతాః, అఘఘ్న్యః ఉపస్పృశతా మఘనివర్తకాః, గాంగాః గంగాసంబంధిన్యః ఆప ఇవేతి, ౫

కీర్తన్యోదారకర్మణః కీర్తనీయజగద్వ్యాపారాదివిస్తరచేష్టితస్య, భగవతః తాః కథాః, నః అస్మభ్యం, కీర్తయ కథయ. తే తుభ్యం, భద్రం మంగళ మస్తు, పునః పున ర్భగవత్కథా మేవ కిం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ- రసజ్ఞః భగవత్కథారసజ్ఞః హరే ర్లీలైవ అమృతం. త త్పిబన్ కోఽను తృప్యేత న కోపీత్యర్థః, అతోఽతృప్యన్ పృచ్ఛా మీత్యభిప్రాయః. ౬

నైమిశం నిమిశక్షేత్రం అయనం స్థానం యేషాం. తైః నైమిశక్షేత్రవాసిభిః శౌనకాదిభిః, ఏవ ముక్తప్రకారేణ, పృష్టః, ఉగ్రశ్రవా స్సూతః. భగవతి అర్పితం నిహితం అధ్యాత్మం అంతఃకరణం యేన సః, తా న్నైమిశాయనా న్ప్రతి. శ్రూయతా మిత్యాహ. ఏవంవిధాని వచనా న్యేతద్గ్రన్థకృతా త్రైకాల్యజ్ఞానేన భగవతా బాదరాయణేన స్వకృతగ్రంథస్య తత్తచ్ఛ్రోతృవక్తృక్రమేణ భావినీం ప్రవృత్తి మాలోచ్య తత్సందర్భార్థం న్యస్తాని. అత ఇదం వచనం ద్వైపాయనీయ మేవేతి సాంప్రదాయికాః తచ్ఛిష్యప్రశిష్యై స్సందర్భాయ విరచయ్య న్యస్తా నీత్యపరే. ౭

ఏవ మాపృష్ట స్సూతో వృత్తవారాహకథాశ్రవణజాతహర్షో విదురః ప్రకృతం స్వాయంభువచరితం ప్రక్ష్యన్ పరమప్రకృతాన్ ప్రజాసృష్టిభేదా నపృచ్ఛ దిత్యాహ (హరే రిత్యేకేన.) స్వమాయయా స్వసంకల్పేన, ధృతక్రోడతనో ర్ధృతవరాహరూపస్య. హరే ర్లీలాం లీలయాపం. రసాతలా.

లీలాం హిరణ్యాక్ష మవజ్ఞయా హతం సంజాతహర్షోముని మాహ భారతః. ౮

శ్రీవిదుర ఉవాచ—

ప్రజాపతిపతి స్సృష్ట్వా ప్రజాసర్గే ప్రజాపతీన్,
కి మారభత మే బ్రహ్మ న్ప్రబ్రూహ్యవ్యక్తమార్గవిత్. ౯

యే మరీచ్యాదయో విప్రాః య స్తు స్వాయంభువో మనుః,
తే వై బ్రహ్మణ ఆదేశా త్కథ మేత దభావయన్. ౧౦

స ద్వితీయాః కి మసృజ న్స్వతంత్రా ఉత కర్మసు,
అహోస్వి త్సంహతా స్సర్వ ఇదం స్మ సమకల్పయన్. ౧౧

మైత్రేయ ఉవాచ —

దైవేన దుర్వితర్క్యేణ పరేణాఽనిమిషేణ చ,

ద్గో ర్భూమే, రుద్ధరణం, అవజ్ఞయా, హతం, హిరణ్యాక్షం చ, నిశమ్య శ్రుత్వా, సంజాతహర్షో, భారతః, విదురః, మునిం మైత్రేయం, ఆహ. ఉక్త మేవాహ త్రిభిః- ప్రజాపతీనాం మరీచ్యాదీనాం పతిః బ్రహ్మ, ప్రజాసర్గే నిమిత్తే, ప్రజాపతీన్, సృష్ట్వా, కి మారభత కి మకురుత, మే మహ్యం. ప్రబ్రూహి హేబ్రహ్మన్, యత స్త్వ మవ్యవ్యక్తమార్గవిత్ న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తం అతీంద్రియం తస్య మార్గం స్వరూపం వేత్తీతి తథా, అత స్త్వం ప్రబ్రవీతుం సమర్థ ఇత్యర్థః ౮-౯

మరీచ్యాదయో, యే విప్రాః, య శ్చ, స్వాయంభువో మనుః తే వై, బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య, ఆదేశా న్నిదేశా, దేత ద్విశ్వం, కథం. అభావయన్ అసృజన్. ౧౦

కథ మితి స్వాయంభువకల్పసృష్ట మేవం ప్రకారం మునిముఖా న్నిశ్చిచీషయా వికల్పయతి (సద్వితీయా ఇతి.) సద్వితీయా స్సభార్యాః, కి మసృజన్, కింశబ్దః ప్రశ్నే, ఉత ఆహోస్విత్ కర్మసు సృష్ట్యాదివ్యాపారేషు, స్వతంత్రాః భార్యానిరపేక్షః, ఆహోస్వి త్సర్వే మరీచ్యాదయ, స్సంహతాః పరస్పరసాపేక్షః, ఇదం విశ్వం సమకల్పయన్ స్మ అసృజన్ స్మ. ౧౧

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయ స్సర్గభేదానాం ప్రతిపిపాదయిషయా పూర్వోక్తాం మహదాద్య విద్యాపంచపర్యంతాం సృష్టి మనువదతి (దైవేనేత్యాదిభి స్సప్తభిః.) దుర్వితర్క్యేణ అచింత్య

(మనువంశవర్ణనం)

జాతక్షోభా ద్భగవతో మహా నాసీ ద్గుణత్రయాత్. ౧౨

రజఃప్రధానా న్మహత స్త్రిలింగో దైవచోదితాత్,
జాత స్ససర్జ భూతాది ర్వియదాదీని పంచశః. ౧౩

తాని చైకైక శ్స్రష్టు మసమర్థాని భౌతికమ్,
సంహత్య దైవయోగేన హైమ మండ మథాఽసృజత్. ౧౪

ప్రభావేన దైవే నేశ్వరేణ కర్త్రా. పరేణ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణపరమాత్మాత్మకేన, అనిమిషేణ చ కాలేన చ హేతునా. జాతః క్షోభః, కార్యోన్ముఖ్యరూపవ్యాపారో యస్య, తస్మా ద్భగవతః, భగవత్సంబంధినః తచ్ఛరీరభూతా దిత్యర్థః, గుణత్రయా త్సత్త్వాదిగుణత్రయాత్మకా త్ప్రధానాత్, మహాన్ ఆసీత్. అత్ర భగవతో గుణత్రయా దిత్యనేన బ్రహ్మాత్మకప్రధాన స్యోపాదానత్వకథనేన, విశిష్టోపాదానత్వం, దైవేత్యనేన కేవలస్య బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వం, పరేణ కాలేనేతి కాలస్యాపి పరమాత్మాత్మకత్వకథనేన బ్రహ్మణ స్సృష్ట్యాదివ్యాపారే ఉపకరణాంతరనైరపేక్ష్యం. అనిమిషేణ గుణత్రయాది త్రికాలప్రధానయో స్సృష్టేః ప్రాగపి సద్భావావగమేన, తదా విజాతీయవస్తుసత్త్వం. దుర్విత ర్క్యేశ్వరేత్యనేన, నిమిత్తోపాదానత్వోపయుక్తాచింత్యసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వసత్యకామత్వాదిప్రభావవత్త్వావగమేన, స్వగతభేద స్తత్త్వం. తయో రుపలక్షణత్వేన సజాతీయజీవభేద స్తత్త్వం చోక్తం భవతి. ౧౨

(దైవేన) భగవతా. చోదితా త్ప్రేరితా, (రజః ప్రధానాత్, మహతః, స్వత స్సత్త్వప్రధానత్వేపి మహతః కార్యోన్ముఖ్యదశాయాం రజస స్తమసస్సత్త్వయో రుభయో రప్యనుగ్రాహకత్వేన రజఃప్రధానా దిత్యుక్తం. జాతః, త్రిలింగః పంచమహాభూతజ్ఞానకర్మేంద్రియాత్మకః, భూతాది రహంకారః, వియదాదీని ఆకాశాదీని, ఆదిశబ్దేన తన్మాత్రాణి జ్ఞానేంద్రియాణి కర్మేంద్రియాణి చోక్తాని. పంచశః ప్రత్యేకం పంచసంఖ్యాకాని ససర్జ. ౧౩

(తాని చ) వియదాదీని, ఏకైకశః పరస్పర మసమేతాని, భౌతిక మండం స్రష్టు మసమర్థాన్యభూవన్, అథ దైవయోగేన భగవదనుప్రవేశేన, సమేత్య, అనేన పంచీకరణం వివక్షితం. హైమం ప్రకాశబహులం అండం బ్రహ్మాండం అసృజన్. ౧౪

సో౽౽శయిష్టాధిసలిల మండకోశో నిరాత్మకః,
సాగ్రం వై వర్షసాహస్ర మన్వవాత్సీ త్త మీశ్వరః. ౧౫

యస్య నాభే రభూ త్పద్మం సహస్రార్కో రుదీధితి,
సర్వజీవనికాయౌకో యత్ర స్వయ మభూ త్స్వరాట్. ౧౬

సో౽నువిష్టో భగవతా య శ్శేతే సలిలాశయే,
లోకసంస్థాం యథాపూర్వం నిర్మమే సంస్థయా స్వయా. ౧౭

ససర్జ ఛాయయా౽విద్యాం పంచపర్వాణ మగ్రతః,
తామిస్ర మంధతామిస్రం తమో మోహం మహాతమః. ౧౮

(సః) అండకోశః నిరాత్మకః అధిష్ఠాతృచేతనరహితః, అధిసలిలం సలిలే, అనేనాండసృష్టేః ప్రాగుదకసృష్టి రర్థసిద్ధా. ఆశయిష్ట అధ్యవసత్, త మండకోశ, మీశ్వరో౽నిరుద్ధః సాగ్రం సంపూర్ణం సంవత్సరసాహస్రం, అన్వవాత్సీత్ జలవేష్టితం జలపూర్ణ మండం భగవా నధ్యశేతేత్యర్థః ౧౫

కో౽సౌ భగవాన్, యో౽న్వవాత్సీ దిత్యత్రాహ (యస్య) అండే శయానస్య భగవతో, నాభే స్సకాశాత్. సహస్రసంఖ్యాకా౽౽దిత్యవత్ ఉరు ప్రకాశం. పద్మ, మభూత్, స ఈశ్వరో౽వాత్సీ దిత్యర్థః, కీదృశం పద్మం, యన్నాభే రభూ దిత్యత్రాహ - సర్వేషాం జీవానాం. నికాయః సమూహః, స్తస్య, ఓకః స్థానం, యత్ర పద్మే, స్వరాట్ బ్రహ్మా స్వయ, మభూత్ ఉత్పన్నః. తత్పద్మ మభూ దిత్యర్థః. ౧౬

(సః) బ్రహ్మా, భగవతా. అనువిష్టః సంకల్పరూపజ్ఞానేనా౽౽నుప్రవిష్టః, కో౽సౌ, భగవాన్, యేనా౽నుప్రవిష్ట ఇత్యత్రాహ- సలిలాశయే గర్భోదకస్యాం౽ంతే. య శ్శేతే, తేనేత్యర్థః, భగవతా౽నుప్రవిష్టో, బ్రహ్మా, యథాపూర్వం పూర్వకల్పానుసారేణ. లోకసంస్థాం లోకానాం, సంస్థానం విన్యాసం స్వయా అసాధారణయా సంస్థయా దేవాదినామరూపాత్మకయా, అకల్పయత్ కృతవాన్. ౧౭

(ఛాయయా) తమోగుణేన, పంచపర్వాణ మపి ద్యాం ససర్జపర్వాణ్యేవాహ (తామిస్ర మిత్యర్ధేన) తామిస్రాదిస్వరూపం తు పూర్వ మేవ ప్రపంచితమ్. ౧౮

(మనువంశవర్ణనం)

విససర్జాఽఽత్మనః కాయం నాభినందం స్తమోమయమ్,
జగృహు ర్యక్షరక్షాంసి రాత్రిం క్షుత్తృట్సముద్భవామ్. ౧౯

క్షుత్తృడ్భ్యా ముపసృష్టా స్తే తం జగ్ధు మభిదుద్రువుః,
మా రక్షతైనం జక్షధ్వ మిత్యూచుః క్షుత్తృడర్దితాః. ౨౦

దేవ స్తానాహ సంవిగ్నో మాం మా రక్షత జక్షత,
అహో మే యక్షరక్షాంసి ప్రజా యూయం బభూవిథ. ౨౧

దేవతాః ప్రభయా దీవ్య న్ససృజే ప్రముఖతోఽసృజత్.

ఏవం సాధారణీం సృష్టిమనూద్యాఽసాధారణా న్సృష్టిభేదా నాహ యావదధ్యాయం. నాఽభినందన్ అనభినందన్, తమోమయం తమః ప్రచురం, కాయం ఛాయారూపాం తనుం, విససర్జ. సర్వత్ర తనుత్యాగో నామ. తత్తదవస్థాపరపర్యాయభావత్యాగో వివక్షితః, గ్రహణం చ తత్తద్భావాపత్తిః, యక్షరక్షాంసి, విసృష్టా త్కాయా త్సముత్పన్నాని యక్షరక్షాంసి. త మేవ కాయం, స్వాత్మనాం క్షుత్తృషోః క్షుత్పిపాసయోః సముద్భవో యస్యాం తాం రాత్రిం రాత్రిధర్మరూపేణ పరిణమ్యమానం. జగృహుః. ౧౯

తే యక్షాదయః క్షుత్తృడ్భ్యాం, ముపసృష్టాః పీడితాః తం కాయం, జగ్ధుం అత్తుం, అభి దుద్రువుః అభ్యధావన్, యతో వయం క్షుత్తృడ్భ్యా మర్దితా. స్తత. ఏనం కాయం, పితేతి కృపయా మా రక్షతేత్యేకే ఊచుః, అపరే పునః జక్షధ్వం భక్షయతేత్యూచుః. ౨౦

దేవో బ్రహ్మా, సంవిగ్నః భీతః, తా న్యక్షాదీన్ ప్రతి, మాం మత్కాయం, మా జక్షత న భక్షయత, కింతు, రక్షతేత్యాహ. అహో హే యక్షరక్షాంసి, యూయం, మే, ప్రజాః పుత్రా బభూవిథ జాతాః, ఏవం తమస్స్వభావా జాతా ఇత్యర్థః, తత్ర యే జక్షధ్వ మిత్యూచుః, తే యక్షాః, యే తు మారక్షతేత్యూచుః, తే తు రాక్షసా ఇతి విజ్ఞేయమ్. ౨౧

ప్రభయా ఛాయాప్రతియోగిన్యా తేజసేత్యర్థః, దీవ్యన్ ప్రకాశమానః, బ్రహ్మా, ప్రముఖతః

తేఽహార్షు ర్దేవయంతో విసృష్టాం తాం ప్రభామహః. ౨౨

దేవోఽదేవా జ్జఘనత స్సృజతి స్మాఽతిలోలుపాన్,
త ఏనం లోలుపతయా మైథునాయాఽభిపేదిరే. ౨౩

తతో హసన్స భగవా నసురై ర్నిరపత్రపైః,
అన్వీయమాన స్తరసా క్రుద్ధో భీతః పరాపతత్. ౨౪

స ఉపవ్రజ్య వరదం ప్రపన్నార్తిహరం హరిమ్,
అనుగ్రహాయ భక్తానా మనురూపాత్మదర్శనమ్. ౨౫

పాహి మాం పరమాత్మం స్తే ప్రేషణేనాసృజం ప్రజాః,
తా ఇమా యభితుం పాపాః ఉపక్రామంతి మాం ప్రభో. ౨౬

ప్రాఙ్ముఖం దేవతాః దేవా న్ అసృజత్. తే దేవాః, దేవయంతః ద్యోతమానాః, విసృష్టాం త్యక్తాం. అహః అహర్ధర్మరూపాం, ప్రభాం, అహార్షుః హృతవంతః. ౨౨

దేవః బ్రహ్మా. జఘనతః జఘనాత్, అతిలోలుపాన్ అతీవకామాసక్తాన్, అదేవా నసురాన్ సృజతి స్మ. అతిలౌలుప్యేన భావేనాఽసృజత్. తే అదేవాః, అతిలోలుపతయా అతికామాసక్తతయా, మైథునాయ, ఏనం బ్రహ్మాణం, అభిపేదిరే అభితః ప్రాప్తాః. ౨౩

స భగవాన్ బ్రహ్మా, హసన్, నిరపత్రపైః నిర్లజ్జైః, అసురైః, అన్వీయమానః అభిపద్యమానః. అతఏవ, క్రుద్ధో భీతశ్చ, తరసా ఆశు, పరాపతత్ పర్యధావత్. ౨౪

సః బ్రహ్మా, భక్తానా మనుగ్రహాయ, అనురూపం తత్తద్భక్తబుద్ధ్యనురూపం, ఆత్మానం దర్శయతీతి తం, ప్రపన్నదుఃఖహరం. వరద మభీష్టార్థదం, హరిం భగవంతం, ముపవ్రజ్య సమీప మేత్య, ఆహేతి శేషః. ౨౫

ఉక్తి మేవాహ ద్వాభ్యామ్. హేపరమాత్మన్, మాం. పాహి పాలయ, తే తవ, ప్రేక్షణేన సంకల్పేన, ప్రజాః, అహ మసృజం, తా స్త్వత్సంకల్పేన మయా సృష్టాః, పాపాః, ఇమాః అసురరూపాః, ప్రజాః యభితుం మైథునం కర్తుం, మా ముపక్రామంతి పరివేష్టంతే. ౨౬

(మనువంశవర్ణనం)

త్వ మేకః కిల లోకానాం క్లిష్టానాం క్లేశనాశనః,
త్వమేవ క్లేశద స్తేషా మనాసన్నపదాం తవ. ౨౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

సోఽవధార్యాస్య కార్పణ్యం వివిక్తాధ్యాత్మదర్శనః,
విముంచాత్మతనుం ఘోరా మిత్యుక్తో విముమోచ హ,
కామోద్రిక్తా తద్విసృష్టా సాయంసంధ్యా బభూవ సా. ౨౮

తాం క్వణచ్చరణామ్భోజాం మదవిహ్వలలోచనామ్,
కాంచీకలాపవిలసద్దుకూలచ్ఛన్నరోధసమ్. ౨౯

అన్యోన్యాశ్లేషణోత్తుంగనిరంతరపయోధరామ్,

హే ప్రభో, త్వ మేక ఏవ, క్లిష్టానాం దుఃఖితానాం లోకానాం. క్లేశనాశనః బాధానివర్తకః కిల, తవ, అనాసన్నపదాం, అనాసన్నా వనాశ్రితౌ పాదౌ యై స్తే, తవ పాదమనాశ్రితానాం, తేషాం లోకానాం, త్వ మేవ క్లేశదః క్లేశసంపాదకః. ౨౭

వివిక్తాధ్యాత్మదర్శనః వివిక్తం విశదం యథాతథా, అధ్యాత్మదర్శనః పరాభిప్రాయజ్ఞః స భగవాన్, అస్య బ్రహ్మణః, కార్పణ్యం క్లేశ, మువధార్య జ్ఞాత్వా. ఘోరాం అతిలౌల్యరూపాం ఆత్మతనుం ఆత్మనోభావం, విముంచే, త్యాహేతి శేషః. ఏవ ముక్తో భగవతా బ్రహ్మా. తాం తనుం భావం, విముమోచ విససర్జ, సా, తేన విసృష్టా తనుః, సాయంతనీ సంధ్యా. బభూవ, సా చ కామోద్రేకవేలా, ౨౮

అసురా శ్చ రాజసత్వాత్ స్త్రీలంపటాః యత స్తాం సంధ్యా మేవ స్త్రియం కల్పయిత్వా సంముముహు రిత్యాహ (త్రిభిః) తాం సంధ్యారూపాం, స్త్రీత్వేన కల్పితాం తనుం. కథంభూతాం, క్వణచ్చరణామ్భోజాం నూపురాభ్యాం ధ్వనచ్చరణకమలాం, మదేన విహ్వలే లోచనే యస్యా స్తాం, కాంచీకలాపేన మేఖలారత్నభూషణేన, విలస, ద్య, ద్దుకూలం క్షౌమవాస, స్తేన, ఛన్నం పిహితం రోధః నితమ్బప్రదేశో యస్యా స్తామ్. ౨౯

అన్యోన్యాశ్లేషణేన పరస్పరోపమర్దేన. ఉత్తుంగౌ ఉన్నతౌ, నిరంతరౌ సంశ్లిష్టౌ పయో

సునాసాం సుద్విజాం స్నిగ్ధహాసలీలావలోకనామ్. ౩౦

గూహంతీం వ్రీడయాఽఽత్మానం నీలాలకవరూథినీం,
ఉపలభ్యాసురా ధర్మ తాదృశీం ముముహు స్స్త్రియమ్. ౩౧

అహో రూప మహో స్థైర్య మహో అస్యా నవం వయః,
మధ్యేకామయమానానా మకామేవ విసర్పతి. ౩౨

వితర్కయంతో బహుధా తాం సంధ్యాం ప్రమదాకృతిం,
అభిసంభావ్య విస్రమ్భా త్పర్యపృచ్ఛ న్కుమేధసః. ౩౩

కాసి కస్యాసి సుశ్రోణి కోవార్థ స్తేఽత్ర భామిని,
రూపద్రవిణపణ్యేన దుర్భగా న్నో విబాధసే, ౩౪

ధరౌ స్తనౌ, యస్యా స్తాం సునాసాం తిలపుష్పతుల్యనాసికాం. సుద్విజాం కుందకుట్మలసదృశ దంతపంక్తిం స్నిగ్ధో హాసో యస్మిం స్తల్లీలావలోకనం యస్యా స్తామ్. ౩౦

వ్రీడయా లజ్జయా, ఆత్మానం దేహం, ఉపగూహంతీం వస్త్రాంచలేనాఽఽవృణ్వతీం నీలానాం అలకానాం చూర్ణకుంతలానాం వరూథ స్సమూహో యస్యా స్తాం. స్త్రియ, ముపలభ్య మత్వా. సర్వే అసురాః, హే ధర్మ విదుర, సంముముహుః, ౩౧

మోముహ్యమానానా మసురాణాం ప్రలపన మాహ (అహో ఇతి పంచభిః) అహో ఇత్యాశ్చర్యే, రూప మాకారః, స్థైర్యం లావణ్యం, వయః యౌవనం, కామయమానానా మస్మాకం మధ్యే, అకామేవ అకామయమానేవ, విసర్పతి గచ్ఛతి. ౩౨

బహుధా వితర్కయంతః రూపక్షై రీదృశ మీదృశ మస్యా రూపాదిక మిత్యూహయంతః. ప్రమదాకృతిం స్త్రీరూపవత్త్వేన కల్పితాం తాం సంధ్యాం, అభిసంభావ్య సత్కృత్య, విస్రమ్భాత్ ప్రణయాత్, కుమేధసః కుబుద్ధయోఽసురాః పర్యపృచ్ఛన్. ౩౩

పృచ్ఛా మేవాహ. కాఽసి కిం దేవతా. అథ మానుషీ, ఉతాఽన్యా వా, కస్య సంబంధిన్యసి. హేరమ్భోరు రమ్భా కదళీ తద్వ దూరూ యస్యా స్సా, హేభామిని కోపనే అత్ర అస్మి న్మధ్యే, తే కోఽర్థః కిం ప్రయోజనం, రూప మేవ ద్రవిణ, మనర్ఘం వస్తు తదేవ పణ్యం క్రయార్హం, తేన తత్సమర్పణేన, దుర్భగాన్ భాగ్యహీనాన్ నోఽస్మాన్ బాధసే క్లేశయసి. ౩౪

(మనువంశవర్ణనం)

యా వా కావా త్వ మబలే దిష్ట్యా సందర్శనం తవ,
ఉత్సునోషీక్షమాణానాం కందుకక్రీడయా మనః. ౩౫

నైకత్ర తే జయతి శాలిని పాదపద్మం
ఘ్నంత్యా ముహుః కరతలేన పతత్పతంగం,
మధ్యం విషీదతి బృహ_త్స్తనభారభీతం
శ్రాంతా చ దృష్టి రమల స్సుశిఖాసమూహః. ౩౬

ఇతి సాయంతనీం సంధ్యా మసురాః ప్రమదాయతీమ్.
ప్రలోభయంతీం జగృహు ర్మత్వా మూఢధియ స్స్త్రియమ్. ౩౭

కిం జాతికులాదిప్రశ్నేన యా వా కాచి ద్భవసి, హే అబలే, దిష్ట్యా అస్మద్భాగ్యవశేన తవ, సందర్శనం జాతం ఈక్షమాణానాం పశ్యతాం నోఽస్మాకం. మనః కందుకక్రీడయా, ఉత్సునోషి హరసి మథ్నాసి వా. ౩౫

మథితమనసాం వాక్యం, హేశాలిని సుందరి, పతత్పతంగం ఉత్ప్లుత్య పతంతం కందుకం, ముహుః కరతలేన ఘ్నంత్యాః తవ, పాదపద్మం, ఏకత్ర, న జయతి న తిష్ఠతి, బృహతోః స్తనయో ర్భారాత్ భీతం, తవ, కృశం మధ్యం, విషీదతి క్లిశ్యతి, శ్రామ్యతి వా. దృష్టిః, శ్రాంతా, మందః ప్రసరతి, సుశిఖాసమూహః శోభనః కేశకలాపః "సుశిఖా బధానేతి పాఠే" శోభనకేశాన్ వికీర్యమాణాన్. బధానేత్యర్థః. అత్ర చా_స్తంగచ్ఛన్ సూర్య ఏవ పతంగః మేఘవిచ్ఛేదో మధ్యవిషాదః. తారకరూపా దృష్టిః తమ ఏవ కేశాః. ఇత్యాద్యూహ్యమ్. ౩౬

ఇతి ఉక్తరీత్యా ప్రమదాయతీం స్త్రీవాఽఽచరంతీం. సాయంతనీం సంధ్యాం, ప్రలోభయంతీం మోహయతీం స్త్రియం, మత్వా, మూఢధియోఽసురాః, జగృహుః ఉపాదదుః, నను కథం ఛాయా. ప్రభాలౌలుప్యానాం బ్రహ్మణోపా త్తత్యక్తా నాం రాత్ర్యహస్సంధ్యాకాలరూపవ త్త్వం, కాలో హి చ్ఛాయాదీనా మపి పరిచ్ఛేదక స్తేభ్యో విలక్షణ ఏవ సత్యం, ఛాయాదయో హి రాత్ర్యహ స్సంధ్యాకాలైః పరిచ్ఛిద్యంతే. అతః పరిచ్ఛేద్యపరిచ్ఛేదకయో రభేదవివక్షయా ఛాయాం రాత్రిం ప్రభా మహః లౌలుప్యం సంధ్యా మిత్యభేదనిర్దేశః, పరమార్థత స్తు - యం యం ధర్మ ముపాదాయ యా న్యా నసృజ త్తే తే తత్తద్ధర్మ ప్రధానా జాతాః, రాత్ర్యాదికాలవిశేషాణాం నిద్రాదితమః కార్యాదిహేతుత్వా త్స్వగుణానుసారేణ తత్త త్కాలవిశేష మేవ స్వవ్యవహారాయోపాదదు రిత్యభిప్రాయః. ౩౭

ప్రహస్య భావగమ్భీరం జిఘ్రన్నాత్మాన మాత్మనా,
కాంత్యా ససర్జ భగవా న్గన్ధర్వాప్సరసాం గణాన్. ౩౮

విససర్జ తనుం తాం వై జ్యోత్స్నాం కాంతిమతీం ప్రియామ్,
త ఏవ చాదదుః ప్రీత్యా విశ్వావసుపురోగమాః. ౩౯

సృష్ట్వా భూతపిశాచాం శ్చ భగవా నాత్మతంద్రిణా,
దిగ్వాససో ముక్తకేశా న్వీక్ష్య చాఽమీలయ ద్దృశౌ. ౪౦

జగృహు స్తద్విసృష్టాం తాం జృమ్భణాఖ్యాం తనుం ప్రభో,
నిద్రా మింద్రియవిక్లేదో యయా భూతేషు దృశ్యతే,

భగవాన్ బ్రహ్మా భావేన అభిప్రాయవిశేషేణ, గమ్భీరం యథా తథా ప్రహస్య, ఆత్మానం దేహం ఆత్మనా, స్వయం జిఘ్రన్, కాంత్యా సౌందర్యేణ గంధర్వాణా, మప్సరసాం చ గణాన్, ససర్జ ప్రహసనం స్వాత్మావఘ్రాణనం చ సౌందర్యానుభావచాతుర్యవికారః. ౩౮

తాం కాంతిమతీం కాంతిబహుళాం, ప్రియాం స్వాభిమతాం, జ్యోత్స్నాం ప్రాక్సంధ్యారూపాం తనుం, విససర్జ త ఏవ గంధర్వాప్సరసాం గణాః, విశ్వావసుః పురోగమో ముఖ్యో యేషాం తే ప్రీత్యా తాం తను, మాదదుః. ౩౯

భగవాన్ బ్రహ్మా, ఆత్మతంద్రిణా ఆత్మనః తంద్రిణా ఆలస్యేన భూతాని పిశాచాం శ్చ, సృష్ట్వా ఏతాన్, ముక్తకేశాన్ వికీర్ణకేశాన్ దిగ్వాససః దిగమ్బరాన్ భూతాని పిశాచాం శ్చాన్వీక్ష్య దృశౌ నేత్రే అమీలయత్ నిమీలితవాన్. ౪౦

తంద్రి రాలస్యజృమ్భణనిద్రోన్మాదరూప శ్చతుర్విధః, తత్రాఽఽలస్యాదీనా ముత్తరోత్తరం హేతుత్వం సూచయ న్నిద్రోన్మాదయోః స్వరూపం చ కథయన్ భూతపిశాచానాం చతుర్విధతంద్రిప్రధానత్వ మాహ (జగృహు రితి సార్ధేన.) తేన బ్రహ్మణా, నిసృష్టాం, ప్రభో ర్బ్రహ్మణః. తాం జృమ్భణాఖ్యాం తనుం. జగృహుః ఉపాదదుః, తంద్రిచాతుర్విధ్యసూచనాయ తదవాంతరభేదేన జృమ్భణాఖ్య మితి నిర్దేశః, యయా జృమ్భణాఖ్యయా ఇంద్రియవిక్లేదః ఇంద్రియవిరసత్వం ఇంద్రియవైక్లబ్యం, భూతేషు దృశ్యతే తాం నిద్రాం, ప్రచక్షత ఇత్యుత్తరాన్వయః, యేనేంద్రియవిక్లేదేన

(మనువంశవర్ణనం)

యేనోచ్ఛిష్టా న్ధర్షయంతి త మున్మాదం ప్రచక్షతే. ౪౧

ఊర్జస్వంతం మన్యమాన ఆత్మానం భగవా నజః,
సాధ్యా న్గణా న్పితృగణా న్పరోక్షేణాఽసృజ త్ప్రభుః. ౪౨

త ఆత్మసర్గం తత్కాయం పితరః ప్రతిపేదిరే,
సాధ్యేభ్య శ్చ పితృభ్య శ్చ కవయో యద్వితన్వతే. ౪౩

సిద్ధా న్విద్యాధరాం శ్చైవ తిరోధానేన సోఽసృజత్,
తేభ్యోఽదదా త్త మాత్మాన మంతర్ధానాఖ్య మద్భుతమ్. ౪౪

ఉచ్ఛిష్టాన్ అపరిశుద్ధాన్, ధర్షయంతి సహంతే, స్వార్థేణిచ్. తం ధర్ష. మున్మాద మితి ప్రచక్షతే. భూతపిశాచా అప్యేత చ్చతుర్విధతంద్రిప్రధానా ఇతి భావః. ౪౧

ప్రభు ర్భగవా నజో బ్రహ్మా ఆత్మాన మూర్జస్వంతం బలవంతం, మన్యమానః సాధ్యాన్ గణాన్, గుణగుణినో ర్భేదావివక్షయా సామానాధికరణ్యనిర్దేశః, పితౄణాం గణాం శ్చ పరోక్షేణాఽనభిముఖం, అసృజత్. ౪౨

ఆత్మసర్గం ఆత్మనాం సాధ్యానాం పితౄణాం చ సర్గః ఉత్పత్తి ర్యస్మా త్తం. తత్కాయం. బ్రహ్మణః ఊర్గ్రూపం కాయం పితరః, ప్రతిపేదిరే. పితర ఇతి సాధ్యానా మప్యుపలక్షణం. ఊర్జస్వన్తో ఽభూవ న్నితి భావః, అత ఏవోర్జస్వ త్త్వ మిచ్ఛద్భి స్తై ఇజ్యంత ఇత్యాహ- కవయః కర్మకుశలాః. సాధ్యేభ్య శ్చ పితృభ్య శ్చ. య ద్యమూర్జం వితన్వతే యజ్ఞై రారాధయంతి "సాధ్యాన్ సంసాధకో విశాం తంతుం తన్వన్ పితౄన్ యజే" దితి ద్వితీయస్కంధో క్తరీత్యా విట్పతిత్వసంతతివృద్ధ్యాదిభి రాత్మనో బలసంపాదనాయ సాధ్యాన్ పితౄం శ్చ యజంతీత్యర్థః. యద్వా ఊర్క్ ప్రాణనం ప్రకృష్టం జీవనం తద్వంతం మన్యమాన స్సాధ్యాదీ నసృజత్, అతఏవ విట్పతిత్వసంతత్యాదిభి రిహాముత్ర చ ప్రాణన మిచ్ఛద్భి రిజ్యంత ఇత్యర్థః. ౪౩

సః బ్రహ్మా, తిరోధానేన స్వేతరై రదృశ్యత్వశక్త్యా. సిద్ధాన్ విద్యాధరాం శ్చాఽసృజత్. తేభ్య స్సిద్ధవిద్యాధరేభ్య. స్తమంతర్ధానాఖ్య, మాత్మానం కాయం, అద్భుతం ఆశ్చర్యం, దదౌ, తే అంతర్ధానాఖ్యశక్తిప్రధానా అభూవ న్నిత్యర్థః. ౪౪

స కిన్నరా న్కింపురుషాన్ ప్రత్యాత్మ్యేనాఽసృజ త్ప్రభుః,
మానయ న్నాత్మనాఽఽత్మాన మాత్మాభాసం విలోకయన్. ౪౫

తే తు తజ్జగృహూ రూపం త్యక్తం యత్పరమేష్ఠినా,
మిథునీభూయ గాయంత స్త మేవోషసి కర్మభిః. ౪౬

దేహేన వై భోగవతా శయానో బహుచింతయా,
సర్గేఽనుపచితే క్రోధా దుత్ససర్జ హ తద్వపుః. ౪౭

యేఽహీయంతాఽముతః కేశా అహయ స్తేఽఙ్గ జజ్ఞిరే,
సర్పాః ప్రసర్పతః క్రూరా నాగా భోగోరుకంధరాః. ౪౮

ప్రభుః బ్రహ్మా ఆత్మాభాసం ఆత్మప్రతిబింబం, విలోకయన్ తమాత్మానం ప్రతిబింబరూపం కాయం, మానయన్ ప్రత్యాత్మ్యేన ప్రతిబింబేన కిన్నరసహితాన్ కింపురుషా నసృజత్. ౪౫

తే తు కిన్నరాదయః, పరమేష్ఠినా, యత్త్యక్తం, తత్ప్రత్యాత్మ్యరూపం కాయం, జగృహుః, అతఏవ, తే కిన్నరాః కింపురుషా శ్చ. పరస్పరం మిథునీభూయ, బిమ్బప్రతిబిమ్బయో ర్యాదృశోఽభిమాన స్తమభిమానం కృత్వా, త మేవ బ్రహ్మాణ, ముషసి, కర్మభిః తచ్చేష్టితస్తుతిరూపైః, స్తై గాయంతో బభూవుః. "ఆత్మభాసం విలోకయ న్నితి" పాఠే తు, ఆత్మభాసం స్వప్రకాశం, విలోకయన్ త మాత్మానం స్వవిశేషణత్వేన స్వాభిన్నం మన్యమాన, స్తేన ప్రత్యాత్మ్యేనాత్మప్రకాశేన అసృజత్, అతఏవ, తత్సృష్టాః, గానాఖ్యే కర్మణి, పరస్పరం గుణప్రధానభావేన అభిన్నప్రయోజనా నాత్మనో మత్వా, మిథునీభూయ గాయంతో బభూవు రిత్యర్థః. ౪౬

భోగవతా సౌకుమార్యవతా దైర్ఘ్యవతా, దేహేన బహుచింతయా శయానః, సర్గే, అనుపచితే అప్రవృద్ధే సతి, క్రోధాత్, తద్వపుః భోగక్రోధబహుచింతారూపం వపుః ఉత్ససర్జ హ. ౪౭

అముతః భోగవతో దేహాత్, యే కేశాః, అహీయంత ప్రచ్యుతాః, తే కేశాః, అహయో జజ్ఞిరే, అంగ హేవిదుర, ప్రసర్పతః పాదా ద్యాకుంచనైః ప్రచలతోఽముష్మా ద్దేహాత్సర్పాః ప్రజజ్ఞిరే, ప్రసర్పతో జాతత్వా దేవ తే నాగాః న గచ్ఛంతీత్యగాః న అగాః నాగాః అతివేగా ఇత్యర్థః, క్రోధా త్త్యక్తకాయా జ్జాతత్వా త్క్రూరాః బహుచింతాక్రాంతాః భగవతో జాతత్వా ద్భోగా, సుఖస్పర్శదేహా దీర్ఘా శ్చ శయానా జ్జాతత్వా ద్దీర్ఘకంధరాః. ౪౮

(మనువంశవర్ణనం)

స ఆత్మానం మన్యమానః కృతకృత్య మివాఽఽత్మభూః,
తదా మనూ న్ససర్జాంతే మనసా లోకభావనాన్. ౪౯

తేభ్య స్సోఽత్యసృజ ద్బ్రహ్మా పురం పురుష మాత్మనః,
తా న్దృష్ట్వా యే పురా సృష్టాః ప్రశశంసుః ప్రజాపతిమ్. ౫౦

అహో బత జగత్స్రష్ట స్సుకృతం బత తే కృతమ్,
ప్రతిష్ఠితాః క్రియా యస్మి న్సాక మన్న మదామహే. ౫౧

తపసా విద్యయా యుక్తో యోగేన సుసమాధినా,
ఋషీ నృషి ర్హృషీకేశ స్ససర్జాఽభిమతాః ప్రజాః. ౫౨

(సః) ఆత్మభూ, ర్యదా, ఆత్మానం, కృతకృత్య మివ, మన్యమాన ఆసీత్. తదా, అంతే, సాక్షా త్స్వకర్తృకసర్గాంతే మనసా లోకభావనాన్ ప్రజాస్రష్టౄన్ మనూన్, అసృజత్. ౪౯

(తేభ్యో) మనుభ్యః, సః బ్రహ్మా, ఆత్మన స్స్వస్య, పురుషం పురుషాకారం, పురం దేహం, అత్యసృజత్ దదౌ, ఆత్మవత్ పురుషాకారదేహవిశిష్టానకరోదిత్యర్థః. పురా పురుషాకారదేహేన తద్విశిష్టత్వేన రూపేణేత్యర్థః. యే పురా సృష్టా ఇతి హేతుగర్భం, యతః, పురుషాకారదేహవిశిష్టత్వేన సృష్టాః, అత స్తే, పురం, దృష్ట్వా ప్రజాపతిం ప్రశశంసుః. ౫౦

ప్రశంసా మేవాహ (అహో ఇతి.) హేజగత్స్రష్టః, తే త్వయా కృతం నిర్మితం, ఏతత్పురుషాకారం శరీరం, అహో, సుకృతం సుష్ఠు కృతం, యస్మిన్ పౌరుషే దేహే, క్రియాః స్వర్గాపవర్గసాధనభూతాః క్రియాః ప్రతిష్ఠితాః, సర్వాః క్రియాః పౌరుషశరీరసాధ్యా ఇత్యర్థః. అతః, సాకం పౌరుషశరీరేణ సహ, అన్నం భోగ్యజాతం, అదామహే అనుభవేమ. ౫౧

విద్యా భగవదుపాసనా, తపః వివేకాదిసాధనసప్తకం, తాభ్యాం యుక్తః, హృషీకాణాం వ్యష్టీంద్రియాణాం ఈశః జితేంద్రియః, ఋషి ర్బ్రహ్మా యోగేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన, సమాధినా చిత్తైకాగ్రేణ చ ఋషీన్ ఋషిరూపాః అభిమతాః, ప్రజాః ససర్జ. ౫౨

తేభ్య శ్చైకైకశ స్స్వస్య దేహస్యాంశ మదా దజః,
య స్తత్సమాధియోగర్ధితపోవిద్యావిరక్తిమత్. ౫౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
వింశోఽధ్యాయః.

అజః బ్రహ్మా స్వస్య దేహస్య శరీరస్య ఏకైక మంశం, తేభ్య ఋషిభ్యః, అదాత్ దదౌ, కిం తచ్ఛరీరం యస్యైకైక మదా దిత్యత ఆహ, యత్ శరీరం తపోవిద్యాసమాధియోగాః పూర్వోక్తాః ఋద్ధి రణిమాద్యైశ్వర్యం, విరక్తిః విషయేషు నిస్పృహత్వం, ఏభి ర్యుక్త మిత్యర్థః. ౫౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
వింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

విదుర ఉవాచ —

స్వాయంభువస్య చ మనో ర్వంశః పరమసంమతః,
కథ్యతాం భగవ న్యత్ర మైథునే నైధిరే ప్రజాః. ౧

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ సుతౌ స్వాయంభువస్య వై.
యథా ధర్మ్యం జుగుపతు స్స_ప్తద్వీపవతీం మహీమ్. ౨

తస్య వై దుహితా బ్రహ్మ౯ దేవహూతి రితి శ్రుతా,
పత్నీ ప్రజాపతే రుక్తా కర్దమస్య త్వయాఽనఘ. ౩

తస్యాం స వై మహాయోగీ యుక్తాయాం యోగలక్షణైః,
ససర్జ కతిధా వీర్యం త న్మే శుశ్రూషవే వద. ౪

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

ఏవ మసాధారణా౯ సృష్టిభేదా నాకర్ణ్య ప్రకృతం స్వాయంభువమనుచరిత్రం తద్వంశం చ పృచ్ఛతి విదురః (స్వాయంభువ స్యేత్యాదిభిః పంచభిః) స్వాయంభువస్య మనోః పరమ ఉత్కృష్ట స్సమ్మత, స్సతా మితి శేషః. కథ్యతాం యత్ర వంశే, మైథునేన కర్మణా, ప్రజాః, ఏధిరే వవృధిరే. ౧

స్వాయంభువస్య పుత్రౌ, ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ ధర్మ్యం యథాతథా తత్తద్వర్ణాశ్రమధర్మా ననతిక్రమ్యేత్యర్థః, స_ప్తద్వీపయుక్తాం పృథ్వీం యథా జుగుపతుః, యథా రక్షితవంతౌ, తత్ప్రకార శ్చ కథ్యతా మిత్యర్థః. ౨

తస్య స్వాయంభువస్య దుహితా పుత్రీ, దేవహూతి రితి శ్రుతా, త్వత్తో మయేతి శేషః. హేబ్రహ్మ. న్ననఘ కర్దమస్య ప్రజాపతేః, పత్నీతి త్వయోక్తా చ. ౩

యోగలక్షణై శ్శమదమాదిభి ర్యుక్తాయాం, తస్యాం దేవహూత్యాం, మహాయోగీ పరిపక్వ భగవదుపాసనాత్మకయోగనిష్ఠః, స వై, కర్దమః, కతిధా కతిభిః ప్రకారైః, వీర్యం, ససర్జ. కత్యపత్యా న్యసృజ దిత్యర్థః, తత్, శుశ్రూషవేఽశ్రోతుమిచ్ఛవే, మే మహ్యం. కథయ. ౪

రుచి ర్యో భగవా న్బ్రహ్మన్ దక్షో వా బ్రహ్మణ స్సుతః,
యథా ససర్జ భూతాని లబ్ధ్వా భార్యాం చ మానవీమ్. ౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రజా స్సృజేతి భగవా న్కర్దమో బ్రహ్మణోదితః,
సరస్వత్యాం తప స్తేపే సహస్రాణాం సమా దశ. ౬

తత స్సమాధియుక్తేన క్రియాయోగేన కర్దమః,
సంప్రపేదే హరిం భక్త్యా ప్రపన్నవరదాశుషమ్. ౭

తావత్ప్రసన్నో భగవా న్పుష్కరాక్షః కృతే యుగే,
దర్శయామాస తం క్షత్త శ్శాబ్దం బ్రహ్మ దధ ద్వపుః. ౮

హే బ్రహ్మన్, భగవన్, రుచి ర్దక్ష శ్చ. బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య, సుతః మానవీం మనుపుత్రీం, ఆకూతిం, ప్రసూతిం చ భార్యాం, లబ్ధ్వా. భూతా న్యపత్యాని, యథా ససర్జ. తత్ప్రకార మేవ వదేతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౫

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయః తద్యథావ న్మనుపుత్రచరిత్రం వక్ష్యమాణ స్తావ ద్దేవహూత్యాఖ్య భార్యాలాభాయ కర్దమస్య తపశ్చర్యాప్రకార మాహ (ద్వాభ్యామ్.) బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన, ప్రజా స్సృజేత్యుక్తో, భగవాన్ కర్దమః సరస్వత్యాఖ్యాయాం నద్యాం, సహస్రాణాం దశ సమాః దశసహస్ర సంవత్సరాన్, తప స్తేపే చకార. ఏకం పచతీతివన్నిర్దేశః. ౬

తతః తస్మిన్ తపసి, కర్దమః, సమాధి శ్చిత్తైకాగ్ర్యం. తేన యుక్తేన, క్రియాయోగేన స్వవర్ణాశ్రమోచితానభిసంహితఫలభగవదారాధనరూపక్రియాయోగేన, భక్త్యా ధ్రువానుస్మృతిరూపోపాసనయా చ, ప్రపన్నానాం వరదాశుషం వరప్రదం, హరిం ప్రపేదే సిషేవే. ౭

కృతయుగే తావ ద్దశసహస్రవర్షపర్యంతతపశ్చర్యాంతే పుండరీకాక్షో, భగవాన్, ప్రసన్నః తపసా తోషితః, హే క్షత్తః, శాబ్దం పంచోపనిషన్మంత్రవేద్యం, బ్రహ్మ సౌగంధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనంతకల్యాణగుణాకరం. వపుః దివ్యమంగళవిగ్రహం, దధత్ బిభ్రత్, తం కర్దమం ప్రతి దర్శయామాస, స్వాత్మానమితి శేషః. యద్వా త మితి విగ్రహాపేక్షయా పుల్లింగనిర్దేశః. తం విగ్రహం దర్శయామాసేత్యర్థః. ౮

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

స తం విరజ మర్కాభం సితపద్మోత్పలస్రజమ్,
స్నిగ్ధనీలాలకవ్రాతవక్త్రాబ్జం విరజామ్బరమ్. ౯

కిరీటినం కుండలినం శంఖచక్రగదాధరమ్,
శ్వేతోత్పలక్రీడనకం మనస్స్పర్శస్మితేక్షణమ్. ౧౦

విన్యస్య చరణామ్భోజ మంసదేశే గరుత్మతః,
దృష్ట్వా ఖేఽవస్థితం వక్షశ్శ్రియం కౌస్తుభకంధరమ్. ౧౧

జాతహర్షోఽపతన్మూర్ధ్నా క్షితౌ లబ్ధమనోరథః,
గీర్భి స్త్వభ్యగృణా త్ప్రీతిస్వభావాత్మా కృతాంజలిః. ౧౨

తమేవ భగవంత మనువర్ణయన్, తం ప్రణమ్యాఽస్తౌ వీదిత్యాహ చతుర్భిః - కర్దమః తం భగవంతం, దృష్ట్వా, కథంభూతం, విరజం నిర్మలం అర్కాభం సూర్యస్యేవాఽఽభా యస్య తం. సితానాం పద్మానాం ఉత్పలానాం చ. స్ర గ్యస్య తం. స్నిగ్ధానిలా శ్చ. యే అలకాః కుంతలాః. తేషాం వ్రాతో వక్త్రాబ్జే యస్య తం. విరజం నిర్మల మమ్బరం యస్య తమ్. ౯

కిరీటధారిణం కుండలధారిణం. త్రిభి ర్హస్తై శ్శంఖచక్రగదాః వహంతం. శ్వేతోత్పలం క్రీడనకం క్రీడాసాధనం యస్య తం. ఏకేన కరేణ. లీలార్థం శ్వేతోత్పలం వహంత మిత్యర్థః. మన స్స్పర్శస్మితేక్షణం చిత్తాపహారిహాసయుక్తావలోకనయుక్తమ్. ౧౦

గరుత్మతో గరుడస్య, అంసదేశే స్కంధప్రదేశే, విన్యస్తే నిహితే, చరణపద్మే. యేన తం. వక్షసి శ్రీ ర్యస్య తం, కౌస్తుభం కంధరాయాం యస్య తం, ఖే ఆకాశే, అవస్థితం తిష్ఠంతం, భగవంతం, దృష్ట్వా. లబ్ధః మనోరథః యేన సః, అతఏవ. జాతః ఉత్పన్నః హర్ష ఆనందో యస్య సః, క్షితౌ భూమ్యాం. మూర్ధ్నా. అపతత్ దండవ త్ప్రణతవానిత్యర్థః, తతః ప్రీతి రేవ స్వభావో యస్య. స ఆత్మా మనో యస్య. సః, కృతః అంజలి ర్యేన సః, గీర్భి స్తద్గుణప్రతిపాదకవాగ్భిః, అభ్యగృణాత్ స్వాభిప్రేతం నివేదయ న్నస్తావీ దిత్యర్థః. ౧౧-౧౨

కర్దమ ఉవాచ—

జుష్టం బతాఽద్యాఖిలసత్త్వరాశే స్సాంసిద్ధ్య మక్ష్ణో స్తవ దర్శనా న్నః,
యద్దర్శనం జన్మభి రీడ్య సద్భి రాశాసతే యోగినో యోగరూఢాః. ౧౩

యే మాయయా తే హతమేధస స్త్వత్పాదారవిందం భవసింధుపోతమ్,
ఉపాసతే కామలవాయ తేషాం రాసీశకామా న్నిరయేపి యే స్యుః. ౧౪

తథాపి చాహం పరివోఢుకామ స్సమానశీలాం గృహమేధధేనుమ్,

తదేవాహ (నవభిః.) హే ఈడ్య స్తుత్య, అఖిలసత్త్వరాశేః పరిపూర్ణశుద్ధసత్త్వమయస్య, తవ, దర్శనా. న్నః అస్మాభిః అక్ష్ణో స్సాంసిద్ధ్యం సంసిద్ధివిషయభూతం, ఫలం, అద్య జుష్టం ప్రాప్తం, బతేతి హర్షే "యదా తవ దర్శన మితి పాఠ" స్తదా నోఽస్మాకం, సాంసిద్ధ్యం, సంసిద్ధి స్తపసః ఫలా వ్యవహితసాధనత్వదశా, తయా సాధ్యం, యత్ఫలం త్వద్దర్శనరూపం. త, దక్ష్ణోః అక్షిభ్యాం, జుష్ట మిత్యర్థః, దర్శనస్య సాంసిధ్యత్వ ముపపాదయతి. యస్య తవ, దర్శనం, యోగరూఢాః యోగః రూఢః ఆరూఢో యై స్తే, ప్రాప్తయోగా ఇత్యర్థః, సద్భి స్సాత్త్వికైః జన్మభిః ఆశాసతే ప్రార్థయన్తే. ఆరూఢయోగై ర్బహుజన్మభి రపి యత స్తవ దర్శన మేవ ప్రార్థ్యతే. అత స్తదేవ నిరతిశయం సంసిద్ధిఫల మిత్యర్థః ౧౩

నను ధర్మాదిష్వన్యతమ ఏవ పురుషార్థః న తు మద్దర్శన మిత్యత్రాహ (య ఇతి.) తే మాయయా. యే హతమేధసః మోహితబుద్ధయః, **తే జనాః**, భవ స్సంసార, స ఏవ సిన్ధు స్సముద్రః తస్మిన్, పోతం నౌకారూపం, త్వచ్చరణారవిందం, **కామలవాయ** కామ్యంత ఇతి కామాః సుఖాని కామానాం లేశాయ. ఉపాసతే, నిరయేపి నిరయప్రాయే సంసారేపి, యే కామాః, స్యుః తాన్ కామాన్ తేషాం, కామలవార్థం, త్వచ్చరణ ముపాసీనానాం, రాసి దదాసి, యే భవసింధూత్తరణప్లవరూపం త్వచ్చరణారవిందం నిరయే ష్వపి సంభవత్సుఖలేశలిప్సయోపాసతే, తేషాం తత్సుఖలేశా నపి దదాసి. తథాపి, తే, సుమేరు మాపద్య వరాటికా ద్యన్వేషయంత ఇవ నిత్యనిరతిశయానందజలధిం త్వా మావ ద్యానందలేశ మాశాసానా స్త్వన్మాయయా హతబుద్ధయ ఏవ. అతో ధర్మాదిషు పురుషార్థత్వదృష్ట్యా శ్వాం భజన్మూర్ఖ ఏవేతి భావః. ౧౪

యోఽహం కామకామినో నిందామి, సోహ మపి కామకామీత్యాహ (తథాపీతి.) తథా, అహ మపి. గృహమేధధేనుం గార్హస్థ్యవర్ధనీం. సమానశీలాం, భార్యాం, పరివోఢుకామః ఉద్వోఢు మిచ్ఛన్.

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

ఉపేయివా న్మూల మశేషమూలం దురాశయః కామధుఘాఽంఘ్రిపస్య. ౧౫

ప్రజాపతే స్తే వచసాధీశతంత్ర్యా లోకః కిలాఽయం కామహతోఽనుబద్ధః,
అహం చ లోకానుగతో వహామి బలిం చ శుక్లాఽనిమిషాయ తుభ్యమ్. ౧౬

లోకాంశ్చ లోకానుగతా న్పశూంశ్చ హిత్వా శ్రితా స్తే చరణాతపత్రం,
పరస్పరం త్వద్గుణవాదశీధుపీయూషనిర్యాపితదేహధర్మాః, ౧౭

న తే జరాక్షభ్రమిరాయురేషాం త్రయోదశారం త్రిశతం షష్టిపర్వ,

అతఏవ, దురాశయః దృష్టాంతః కరణః, కామదుఘాంఘ్రిపస్య కల్పవృక్షవ ద్దర్శితార్థదస్య. తవ, అశేషమూలం అశేషపురుషార్థానాం మూలం కారణం, మూలం పాదమూలం, ఉపేయివాన్ ప్రాప్తవాన్. ౧౫

నన్వేవం హేయోపాదేయవిభాగకుశల స్త్వం కథం కామకామీ మా ముపేయివా నిత్యత్రాహ (ప్రజాపతేరితి.) హేఅధీశ, ప్రజాపతే స్తవ, వచసా వేదాత్మకవచోరూపయా, తంత్ర్యా దామ్నా. అయం లోకః సాంసారికలోకః, కామహతః కామై రభిభూతః, అనుబద్ధః పశు రివ బద్ధః "యా మిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవద న్త్యవిపశ్చితః పార్థ నాన్య ద స్తీతి వాదినః. కా మాత్మాన స్స్వర్గపరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్, క్రియావిశేషబహుళాం భోగై శ్వర్యగతిం ప్రతీ" తి త్వదు క్తరీత్యా. కామాత్మానః త్రైవర్గిక మేవ ఫలం బహు మన్వానా, స్తత్రై వాఽఽసక్తాః. అహ మపి, లోకాన్ సంసారిలోకాన్, అనుగతోఽనుసృతః. హేశుక్ల నిర్మల, అనిమిషాయ కాలరూపిణే, తుభ్యం, బలిం, హరామి యద్యప్యహం త్యాజ్యోపాదేయవివేకసంపన్నః, తథాప్యహం త్వన్నిదేశానువ ర్త్యస్మత్పిత్రా బ్రహ్మణా ప్రజా స్సృజేత్యనుశిష్టో గృహమేధీయై రేవ ధర్మై స్త్వా మారాధయితుం ప్రార్థయామీతి భావః, అనిమిషాయేతి హేతుగర్భం, యత స్త్వం, కాలరూపేణ సంసారిణాం నిరర్థక మాయుః, క్షపయసి అతోఽహం సాంసారికధర్మా ననుతిష్ఠ న్కాలాత్మకా త్త్వత్తో భీత స్సన్ అస్మదాయుషః సద్వ్యయం చికీర్షుః పితృనిర్దేశం చ పాలయన్ కాలరూపాయ తుభ్య మేవ పూజాం కరోమీత్యభిప్రాయః. ౧౬

అనిమిషాయే త్యనేనాఽభిప్రేతం సంసారిణా మేవ వృథాయుఃక్షపయితృత్వం వ్యతిరేక ముఖేనాప్యాహ (లోకాం శ్చేతి ద్వాభ్యామ్.) యే లోకాన్ సంసారిణః. తదనుగతా నజ్ఞాం శ్చ

షణ్ణేమ్యనంతచ్ఛదదిత్రినాభి కరాళస్రోతో జగదాచ్ఛిద్య ధావత్. ౧౮

ఏకస్స్వయం యో జగత స్సిసృక్షయా ద్వితీయయాత్మన్యధియోగమాయయా.

హిత్వా త్యక్త్వా, పరస్పరం మిథః. త్వ త్తవ గుణానాం వాదః కథనం తదేవ, శీధు మధురం, పీయూషం అమృతం, తేన నిర్యాపితాః నిరస్తాః, దేహధర్మాః జరామరణాదయో, యేషాం తే తవ చరణా వేవాఽఽతపత్రం. తాపత్రయనివర్తకత్వాదాతపత్రత్వరూపణం ఆశ్రితాః, తే, న జరాక్షభ్రమిః జరామరణాదిక్షేప్తృపాపాదపరివర్తమంతః, భ్రమిః భ్రమణం, తద్వంత ఇత్యర్థః అర్ష మేకవచనం. జరాక్షద్రూపేణ భ్రమణం యస్యేతి కాలచక్రవిశేషణం వా, కాలచక్రరూపవిశేష్యం విశేషణా దర్థ్య సిద్ధం, అస్మి న్పక్షే, యే, ఆశ్రితాః, తేషా మాయు రితి సంబంధః. తే తవ, సంవత్సరాత్మకం కాలచక్రం, జగ, దచ్ఛిద్య, ధావదపి, నైషా మాయు రాచ్ఛిద్య ధావదిత్యర్థః, తేషా మాయు స్సఫల మిత్యుక్తం భవతి "తే జరాక్షభ్రమి రితి పాఠే అజరాక్షభ్రమి రితి ఛేదః, అజరః అనుపరతః, అక్షభ్రమిః అక్షభ్రమణం యస్యేతి చక్రవిశేషణ మేవ. యద్వా అజరో అవిశీర్ణః. అక్షో యస్య, సచాసౌ భ్రమి ర్యస్యేత్యర్థః, అజర మక్షరం బ్రహ్మ తస్మి న్నక్షరూపేణ భ్రమణం యస్యేతి వా, కథంభూతం కాలచక్రం. త్రయోదశా అధికమాసయుక్తాః ద్వాదశమాసాః, అరాః, యస్య తత్, త్రిశతం షష్టి శ్చ అహో రాత్రాణి పర్వాణి యస్య, శతశబ్దే విభక్తే రలు గార్షః, షడృతవో, నేమయో యస్య, అనంతాః క్షణలవాదయః, ఛదా దళాని, అస్య సంతీతి తథా, త్రినాభి సమాధికన్యూనగతిమంతి త్రీణి చాతుర్మాస్యాన్యేవ నాభయో రంధ్రాః యస్య, కరాళం తీవ్రం స్రోతో వేగో. యస్య తత్, ఈదృశం, త్వదాత్మకం కాలచక్రం. కేవలసంసారిణా మేవాఽఽయు రాచ్ఛిద్య, ధావత్, వృథా తదాయు ర్హరతి, న తు, త్వద్గుణానుభవపరాణా. మతః కాలచక్రశరీరకస్యాఽఽశ్రితకామద్రుమస్య భగవత ఏవ పాద మూల ముపేయివా నహ మితి భావః. ౧౭-౧౮

నను, బ్రహ్మరుద్రాదిషు బహుషు సత్స్వపి, తా ననాదృత్య, మత్పాదమూల ఏవ కిం విశేషేణోపేయివా నిత్యాఽఽశంకాయాం, క శ్చ ధ్యేయః, కారణం తు ధ్యేయ ఇతి శ్రుత్యైవ ప్రశ్నోత్తరరూపేణ జగత్కారణ స్యైవోపాస్యత్వాభిధానాత్ జగత్కారణభూత స్త్వమేవోపాస్య ఇత్యభిధాస్యన్, తావ త్కారణత్వ ముపపాదయతి (ఏక ఇతి.) స్స్వయ మేక స్సన్. ఏకశబ్దేన సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవాఽద్వితీయం బ్రహ్మేతి కారణత్వపరశ్రుతి స్స్మారితా. తథా చాయ మర్థః. సృష్టేః ప్రాక్, ఏక ఏవ నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిత్కాలశరీరక స్సన్ ఉపాదానత్వేన విద్యమానః. తత్రాపి, శ్రుతా ఏవ, ఏవకారార్థగర్భ మిదం ఏక, ఏవ ఉపాదానకారణాంతర శూన్యః. ఏకత్వం చ సృష్ట్యనంతరభావినామరూపవిభాగనిబంధనబహుత్వప్రతిసమ్బంధినామరూపవిభాగా

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

సృజస్యదః పాసి పున ర్గ్రసిష్యసే యథోర్ణనాభి ర్భగవన్ స్వశక్తిభిః. ౧౯

భావాధీన మేవ వివక్షితం, న తు ప్రకృతిపురుషాదిరాహిత్యం, ఏక ఇత్యద్వితీయ మిత్యస్యాప్యుప లక్షణం, తథా చ, నిమిత్తకారణాంతరశూన్యః సదిత్యనేన కారణత్వేనావస్థితస్య ప్రమాణసంబంధార్హత్వ రూపసత్తాయోగిత్వకథనా దసత్కార్యవాదో నిరస్తః, ఏకమిత్య నేనోపలక్షితా ద్వితీయపదేన చోపాదానత్వ నిమిత్తత్వోపయుక్తసర్వశక్తిత్వసర్వజ్ఞత్వాదయో ధర్మా ఆక్షిప్యంతే, ఏవం చ, మృత్కులాలయో రివ నిమిత్తో పాదానయో ర్భేద ఏవ నాభేద ఉపపద్యత ఇతి శంకా నిరాస్తా, మృద స్సర్వజ్ఞత్వా త్కులాలస్య సర్వశక్తిత్వా చ్చ నిమిత్తత్వోపాదానత్వయో రుభయో రపి మృత్కులాలయో రన్యత రస్మి న్నసంభవః. ఇహ తు బ్రహ్మణః. పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిదితి సర్వజ్ఞత్వ స్సర్వశక్తిత్వాద్యనంతకల్యాణగుణాకరత్వేన కీర్తిత స్యైకస్యై వోపాదానత్వం నిమిత్తత్వం చోభయ మప్యుపపన్నతర మేవ, ఏవం చ, నామరూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వాకారేణ ఉపాదానత్వేన ప్రకృతిపురుషకాలనియంతృత్వాకారేణ నిమిత్తత్వేన చ తదుపయుక్తసర్వశక్తిత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణ విశిష్టత్వేన చ స్సృష్టేః ప్రాగ్విద్యమానః జగతః, నామరూపవిభాగార్హ స్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మాత్మక జగతః, సిసృక్షయా స్రష్టు మిచ్ఛయా హేతునా, అనేన "తదైక్షత బహుస్యా" మిత్యస్యార్థో వివృతః. ద్వితీయయా స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ స్వస్మాదత్యంతభిన్నయా, యోగమాయయా, యుజ్యత ఇతి యోగా. స్వసంబంధినీ, స్వశరీరభూతేత్యర్థః. తయా మాయయా ప్రకృత్యా, అద్వితీయయేత్యపి చ్ఛేత్తుం శక్యం. తదా స్వాపృథక్సిద్ధయా, అతఏవ, యోగమాయయా స్వశరీరభూతయా మాయయా, ద్వారేణ, ఆత్మన్యధి స్వాత్మన్యేవ ఇదః, నామరూపవిభాగార్హం చేతనాచేతనాత్మకం జగ, త్సృజసి, పాసి రక్షసి, పున ర్గ్రసిష్యసి సంహరసి, మాయాద్వారేణ సృజసీతి సద్వారకోపాదానత్వకథనేన, సర్గాయత్త వికారాణాం ద్వారభూతప్రకృతిగతత్వావగమాన్నిర్వికారశ్రుతివిరోధః పరిహృతః, ఆత్మని సృజసీత్యనేనా ఽఽధారాంతరవ్యావృత్తిః. తథా చ శ్రుతిః - "బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్ష ఆసీ ద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షు" రితి అనయా శ్రుత్యా, నిమిత్త, ముపాదాన, మాధార, ఉపకరణాని చ, స్వయ మేవేత్యుక్తం. ఏత దేవోర్ణనాభిదృష్టాంతేన స్పష్టయతి, హేభగవన్, ఊర్ణా నాభౌ యస్య సః ఊర్ణనాభిః. తన్తూన్ సంతన్యమానః కీటవిశేషః, స యథా, స్వశక్త్యా, సృజతే, తన్తూ నితి శేషః, పున ర్గ్రసిష్యతే, తథా, త్వమపి, స్వశక్తిభి రేవ, స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతైః ప్రకృతికాలసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదిభిః, సృజసి రక్షసి, పున స్సంహరసీత్యర్థః, తస్మా జ్జగత్కారణ మాశ్రితకల్పద్రుమం, త్వా మేవ, కామకామిలోకా ననుసరన్, పరిబోఢుకామ ఉపేయివా నహ మితి భావః. ౧౯

నైతద్బతాధీశపదం తవేప్సితం యన్మాయయాఽహం తనుషే భూతసూక్ష్మమ్,
అనుగ్రహాయా స్త్వపి యర్హి మాయయా లసత్తులస్యా భగవా న్విలక్షితః. ౨౦

తం త్వానుభూత్యోపరతక్రియార్థం స్వమాయయా వర్తితలోకతంత్రమ్,
నమామ్యభీక్ష్ణం నమనీయపాదసరోజ మల్పీయసి కామవర్షమ్. ౨౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యవ్యళీకం ప్రణుతోఽబ్జనాభ స్త మాబభాషే వచసామృతేన,

నను, కుత ఏత త్కేచి త్కామకామినోఽన్యే త్వస్మదాదయః, త్వత్పదానభిలాషిణ ఇతీత్యత్రాహ (నైతదితి.) హే అధీశ, మాయయా ప్రకృత్యా, స్వసంకల్పేన వా, అహ మహంకారం తస్మా ద్భూతసూక్ష్మం, భూతా న్యాకాశాదీని, తత్సూక్ష్మాణి శబ్దాదీని చ, తనుషే సృజసి. భూతసూక్ష్మ మితి సమాహారద్వంద్వః. న స్తనుషే భూతసూక్ష్మ మితి పాఠే తు భూతానాం సూక్ష్మం, కారణ మహంకార మిత్యర్థః, కారణం హి కార్యా త్సూక్ష్మ మితి సూక్ష్మశబ్దేనాఽహంకార ఉక్తః, మాయయా భూతసూక్ష్మం సృజసీతి య, త్తేన తవ, పదం నేప్సితం నాఽభిలషితం. త్వత్సృష్టాహంకారవశ్యత్వా దస్మాభి స్త్వత్పదం నాఽభిలషిత మిత్యర్థః. బతేతి ఖేదే, యద్యప్యహ మహంకారగ్రస్త స్త్వత్పదం నాభిలషామి, తథాపి, మా మనుగృహ్య త్వత్పద మపి మహ్యం దాస్యసీతి మే ప్రతిభాతీత్యాహ అపి తథాపి మయా త్వత్పదేఽనభిలషితేపి, యర్హి యదా, లసత్తులస్యా, లసంతీ తులసీ మాలా యస్యాః, స్తయా, మాయయా ఆశ్చర్యవిగ్రహేణ, భవా న్విలక్షితః దృష్టః, మయేతి శేషః. తదైవ, అనుగ్రహాయ త్వత్పదప్రాపణ రూపానుగ్రహార్థం. భవాఞ్ అస్తు స్యాత్. ఇతి నిశ్చినో మీత్యధ్యాహారః, అ స్త్వితీతి పాఠే తు క్రియాపదమాత్ర మధ్యాహర్తవ్యమ్. ౨౦

నను స్వాత్మానుభవానందపూర్ణ ముదాసీనం మాం కథం జగత్కారణం ప్రతిపాదితవానసీత్యాఽఽశంకాం పరిహరఞ్ స్తుతి ముపసంహరతి, (తం) అస్మదనుగ్రహైకనిరతం, త్వాం, అభీక్ష్ణం పునః పునః, నమామి, కథంభూతం, అనుభూత్యా స్వాత్మానుభవేన, ఉపరతః అనపేక్షితః, క్రియార్థః జగద్వ్యాపారరూపక్రియాప్రయోజనం, యస్య, త మపి, స్వమాయయా స్వలీలాసంకల్పమాత్రేణ, వర్తితం ప్రవర్తితం లోకతంత్రం జగద్వ్యాపారో యేన తం, అల్పీయసి "స్వల్ప మప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయా" దితి త్వదుక్తరీత్యా ఈషద్భవదీయారాధనం కుర్వత్యపి పురుషే, కామాఞ్ వర్షతీతి తథా, త, మత ఏవ, నమనీయం వందనీయం పాదసరోరుహం యస్య తమ్. ౨౧

ఏవం కర్దమేన స్తుత స్తేన నివేదితాభిప్రాయ శ్చ భగవాం స్త మువాచేత్యాహ మైత్రేయః

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

సుపర్ణపృష్ఠోపరి రోచమానః ప్రేమస్మితోద్వీక్షణవిభ్రమద్భ్రూః. ౨౨

శ్రీ భగవా నువాచ—

విదిత్వా తవ చైత్యం మే పురైవ సమయోజితమ్,
యదర్థ మాత్మనియమై స్త్వయైవాహం సమర్చితః. ౨౩

నైవ జాతు మృషేదం స్యా త్ప్రజాధ్యక్ష మదర్హణమ్,
భవద్విధే ష్వతితరాం మయి సంగృభితాత్మసు. ౨౪

ప్రజాపతిసుత స్సమ్రా ణ్మను ర్విఖ్యాతమంగళః,
బ్రహ్మావర్తం యోఽధివసం చ్ఛాస్తి సప్తార్ణవాం మహీమ్. ౨౫

(ఇతి) ఏవం, వ్యళీకం విగతాళీకం, సత్యం యథాతథా, అవ్యళీక మితి పాఠేప్యయ మేవార్థః. ప్రణుతః ప్రకృష్టగుణవిశిష్టత్వేన స్తుతః, సుపర్ణస్య గరుడస్య, పృష్ఠోపరి స్కంధదేశే రోచమానః ప్రకాశమానః, ప్రేమ్ణా స్మితేన, ఉద్వీక్షణేన చ, విభ్రమంతీ భ్రూ ర్యస్య సోఽబ్జనాభః పద్మనాభో, భగవాన్, అమృతేన అమృతతుల్యేన, వచసా, తం కర్దమం, ఆబభాషే ఉవాచ. ౨౨

(ఉక్తి మేవాహ దశభిః,) తవ, చైత్య మభిప్రాయం, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, మే మయా, తత్, త్వదభిప్రేతం, పురైవ సమయోజి సంఘటితం, కిం తదిత్యత్రాహ- యదర్థం యత్ కన్యాలాభార్థం, ఆత్మనో నియమైః శమదమాదిభిః త్వయా, అహ మేవ సమర్చితః సమ్య గారాధితః. ౨౩

హేప్రజాధ్యక్ష, మదర్హణం మదారాధనం, జాతు కదాచి దపి, మృషా వ్యర్థం న స్యాదేవ, మయి సంగృభితః సమ్య గ్గృహీతః, ఏకాగ్రీకృతః, ఆత్మా మనః యై, స్తేషు, భవద్విధేషు భవాదృశేషు సుతరా మపి మదర్హణం న మృషేత్యర్థః. "సంగ్రభితాత్మనా మితి షష్ఠ్యంతపాఠే" సంగ్రభితాత్మనాం మదర్హణం న మృషైవ, భవద్విధేషు సుతరా మపి మృషేతి యోజ్యమ్. ౨౪

యః ప్రజాపతే ర్బ్రహ్మణః పుత్రః, సమ్రాట్ సార్వభౌమో, విఖ్యాతం ప్రసిద్ధం మంగళం మంగళాచారో యస్య సః, శ్రౌతస్మార్తసదాచారనిష్ఠో, మనుః బ్రహ్మావర్తం బ్రహ్మావర్తాఖ్యం దేశ, మధ్యవసత్ అధిష్ఠాయ అవసత్, సప్త అర్ణవా స్సముద్రాః యస్యాం తాం, మహీం పృథ్వీం. శాస్తి ధర్మతః పాలయతి. ౨౫

స చేహ విప్రరాజర్షి ర్మహిష్యా శతరూపయా,
ఆయాస్యతి దిదృక్షు స్త్వాం పరశ్వో ధర్మకోవిదః. ౨౬

ఆత్మజా మసితాపాంగీం వయశ్శీలగుణాన్వితామ్,
మృగయంతీం పతిం దాస్య త్యనురూపాయ తే ప్రభో. ౨౭

సమాహితం తే హృదయం యత్రేమా న్పరివత్సరాన్,
సా త్వాం బ్రహ్మ న్నృపవధూః కామ మాశు భుజిష్యతి. ౨౮

యా త ఆత్మన్ భృతం వీర్యం నవధా ప్రసవిష్యతి,
వీర్యే త్వదీయఋషయ ఆధాస్య న్త్యఞ్జసాఽఽత్మనః. ౨౯

స చ రాజర్షిః మనుః, శతరూపయా శతరూపాఖ్యయా మహిష్యా భార్యయా సహ, ధర్మకోవిదం ధర్మేషు మదారాధనరూపేషు ధర్మేషు కుశలం, త్వాం దిదృక్షుః ద్రష్టు మిచ్ఛుః. పరశ్వః ఇతో అనాగతే ద్వితీయేహని, ఆయాస్యతి ఆగమిష్యతి, ౨౬

ఆయాతు మమ కి మిత్యత్రాహ - అసితాపాంగీ మతినీలకనీనికాయుక్తనేత్రాం, వయసా, శీలేన సుస్వభావేన సద్వృత్త్యా చ గుణై ర్జితేంద్రియత్వాదిభి శ్చాన్వితాం, పతిం స్వానురూపం భర్తారం, మృగయంతీం దూతప్రేషణాదిభిః పరిశీలయంతీం, ఆత్మజాం దేవహూత్యాఖ్యాం తనయాం, అనురూపాయ, వయశ్శీలాదిభి రనురూపాయ. తే తుభ్యం, దాస్యతి, హేప్రభో వశ్యేంద్రియ. ౨౭

యత్ర యస్యాం మనుకన్యాయాం, ఇమాన్ యావతః పరివత్సరాన్ సంవత్సరాన్, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, తే, హృదయం చిత్తం, సమ్యక్. ఆహితం భోగాసక్తం తావ త్సంవత్సరపర్యంతం. సా నృపవధూః మనుకన్యా, హేబ్రహ్మన్, త్వాం, ఆశు క్షణవత్, కామం, భుజిష్యతి అనుభవిష్యతి. త్వయా సహ బహువర్షపర్యంతం కామాన్ క్షణమాత్ర మివాఽనుభవిష్యతీత్యర్థః. ౨౮

యా మనుకన్యా, ఆత్మన్ స్వస్యాం, తే త్వయా, భృతం నిహితం, వీర్యం, నవధా నవపుత్రీః, ప్రసవిష్యతి. త్వదీయే వీర్యే త్వదీయవీర్యజాతాసు నవసు పుత్రీషు, ఋషయః మరీచ్యాదయః, అంజసా ఆశు, ఆత్మనః పుత్రాన్, ఆత్మా వై పుత్రనామాసీతి శ్రుతేః, ఆధాస్యంతి ఉత్పాదయిష్యంతి. ౨౯

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

త్వం చ సమ్యగనుష్ఠాయ నిదేశం మ ఉశత్తమః,
మయి తీర్థకృతాశేషక్రియార్థో మాం ప్రపత్స్యసే. ౩౦

కృత్వా దయాం చ జీవేషు దత్త్వా చాభయ మాత్మవాన్,
మయ్యాత్మానం సహ జగద్ద్రక్ష స్యాత్మని చాపి మామ్. ౩౧

అహం చ స్వాంశకలయా త్వద్వీర్యేణ మహామునే,
తవ క్షేత్రే దేవహూత్యాం ప్రణేష్యే తత్త్వసంహితామ్. ౩౨

ఏవం త మనుభాష్యాఽథ భగవా న్ప్రత్యగక్షజః,
జగామ బిందుసరస స్సరస్వత్యా పరిశ్రితాత్. ౩౩

(త్వం,) మే మమ, నిదేశం ఆజ్ఞాం సమ్యక్, అనుష్ఠాయ పరిపాల్య, ఉశత్తమః కమనీయమ దారాధననిష్ఠః. మయి తీర్థకృతః. తీర్థశబ్దేన పాత్ర ముచ్యతే. తేన దానం లక్ష్యతే. తీర్థకృతః స నమర్పితః, అశేషక్రియార్థః సమస్తక్రియాఫలం, యేన, సః మాం ప్రపత్స్యసే ప్రాప్స్యసి. ౩౦

(ఆత్మవాన్) జితాంతఃకరణ స్త్వం, భూతేషు చరాచరాత్మకేషు, దయాం, కృత్వా, అభయం చ దత్త్వా, మయి అంతఃప్రవిశ్య ధారకే మయి, జగత్ కృత్స్నచరాచరాత్మకం జగత్, ఆత్మానం స్వాత్మానం చ, సహైవ ద్రక్ష్యసి వ్యాప్తం ధార్యం చ ద్రక్ష్యసి. ఆత్మని ధార్యే స్వాత్మని చ, మాం ధారకం వ్యాపకం చ ద్రక్ష్యసీత్యర్థః. ౩౧

(స్వాంశకలయా) స్వాంశాంశేన, అహం చ, త్వద్వీర్యేణ ద్వారభూతేన, హే మహామునే తవ, క్షేత్రే క్షేత్రభూతాయాం దేవహూత్యాం, అవతీర్యేతి శేషః. తత్త్వసంహితాం, తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం స్వరూపవివేచనీం సంహితాం, ప్రణేష్యే కథయిష్యామి. ౩౨

(ఏవం) కర్దమ మాభాష్య స్వస్థానం ప్రతి భగవాన్ గత ఇత్యాహ మైత్రేయః - ప్రత్యక్షు ప్రత్యాహృతేషు, అక్షేషు ఇంద్రియేషు, జాయతే ఆవిర్భవతీతి ప్రత్యగక్షజో భగవాన్. తం కర్దమ, మనుభాష్య, అథాఽనంతరం, సరస్వత్యా నద్యా పరిశ్రితాత్ పరివేష్టితాత్, బిందుసరసః బిందుసరోవరతీరస్థా త్కర్దమాశ్రమాత్, జగామ. ౩౩

నిరీక్షత స్తస్య యయా ఽవశేషసిద్ధేశ్వరాభిష్టుతసిద్ధమార్గః,
ఆకర్ణయ న్పత్రరథేన్ద్రపక్షై రుచ్చారితం స్తోమ ముదీర్ణసామ. ౩౪

అథ సంప్రస్థితే శుక్లే కర్దమో భగవా నృషిః,
ఆస్తే స్మ బిందుసరసి తం కాలం ప్రతిపాలయన్. ౩౫

మను స్స్యందన మాస్థాయ శాతకౌమ్భపరిచ్ఛదమ్,
ఆరోప్య స్వాం దుహితరం సభార్యః పర్యట న్మహీమ్. ౩౬

తస్మి న్సుధన్వ న్నహని భగవాన్ యత్సమాదిశత్,
ఉపాయాదాశ్రమపదం మునే శ్శాంతివ్రతస్య తు. ౩౭

యస్మి న్భగవతో నేత్రా న్న్యపతన్ హర్షబిందవః,

కథం జగామేత్యత్రాహ (నిరీక్షత ఇతి,) తస్య కర్దమస్య. నిరీక్షత స్సతః పశ్యత స్సతః. అశేషసిద్ధేశ్వరై స్సర్వయోగీశ్వరైః, రభిష్టుతః సిద్ధః స్వతస్సిద్ధః, మార్గః కల్యాణగుణగణరూప ప్రకారో. యస్య సః, పత్రరథేంద్రో గరుడ. స్తస్య, పక్షైః ఉచ్చారితం ఉదీర్ణే అభివ్యక్తే. సామనీ బృహద్రథంతరే యస్మిన్, తం, స్తోమం సామాధారభూతం ఋక్సముదాయం "బృహద్రథంతరే పక్షౌ స్తోమ ఆత్మేతి" శ్రుతేః. ఆకర్ణయన్ శ్రావయన్, యయౌ జగామ. ౩౪

గతే భగవతి కర్దమః కిమకరో దిత్యపేక్షాయా మనంతరవృత్తాంత మాహ (అథేత్యాదినా.) శుక్లే భగవతి, సంప్రస్థితే సమ్య క్ప్రయాతే సతి, భగవాన్, కర్దమఋషిః తం కాలం "దిదృక్షు స్త్వాం పరశ్వః" ఇతి భగవతా నిర్దిష్టం కాలం ప్రతిపాలయన్ ప్రతీక్షమాణః, బిన్దుసరసి బిన్దుసర స్తటే, ఆ స్తే స్మ ఉపవిష్టః కిల. ౩౫

(మనుః) స్వాయంభువః, శాతకౌమ్భాః సువర్ణమయాః. పరిచ్ఛదాః అలంకారాః యస్మిన్ తం, స్యందనం రథం, ఆస్థాయ అధిష్ఠాయ. ఆరుహ్యేత్యర్థః, తత్ర స్వాం దుహితర మారోప్య. సభార్యః శతరూపయా సహితః, మహీం, దుహితుః పత్యన్వేషణార్థం. పరిత స్సంచరన్. భగవాన్ యదహ స్సమాదిశత్ నిర్దిష్టవాన్, తస్మి న్నహని. హే సుధన్వన్ విదుర, శాంతివ్రతస్య ఉపశమశీలస్య, మునే రాశ్రమస్థానం ప్రతి, ఉపాయాత్ ఉపాగాత్. ౩౬-౩౭

ఆశ్రమపదం వర్ణయతి స ప్తభిః- (ప్రపన్నే) కర్దమే, భృశ మత్యంత, మర్పితయా నిహితయా-

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

కృపయా సంపరీతస్య ప్రపన్నే౽ర్పితయా భృశమ్. ౩౮

తద్వై బిందుసరో నామ సరస్వత్యా పరిశ్రితమ్,
పుణ్యం శివామృతజలం మహర్షిగణసేవితమ్. ౩౯

పుణ్యద్రుమలతాజాలైః కూజత్పుణ్యమృగద్విజైః,
సర్వర్తుఫలపుష్పాఢ్యం వనరాజిశ్రియాన్వితమ్. ౪౦

మత్తద్విజగణైర్ఘుష్టం మత్తభ్రమరవిభ్రమమ్,
మత్తబర్హినటాటోప మాహ్వయన్మత్తకోకిలమ్. ౪౧

కదమ్బవంజుళాశోకకరంజవకుళాసనైః,

కృపయా, సంపరీతస్య సమ్యక్ పరితో వ్యాప్తస్య, భగవతో, నేత్రాత్, హర్షబిందవః ఆనందాశ్రూణి యస్మిన్ సరసి, అపతన్, ౩౮

తత్సరః బిందుసరో నామ, బిందుసర ఇతి ప్రసిద్ధం, ఇదమేవ బిందుసరశ్శబ్దస్య ప్రవృత్తి నిమిత్తం యద్ధరిహర్షబిందునిపతనా త్తదావిర్భావః, కథంభూతం, సరస్వత్యా నద్యా పరితః శ్రితం సరస్వత్యా వలయిత మిత్యర్థః, పుణ్యం ఉపరిదర్శనాదిభిః పుణ్యసాధనం, శివ మరోగ, మమృతతుల్యం జలం యస్మిన్, మహర్షిగణై స్సేవితం అహరహ రుపస్పృశ్యమానమ్, ౩౯

కూజంతః పుణ్యాః మృగాః ద్విజాః శకునయశ్చ యేషు తైః పుణ్యానాం ద్రుమాణాం లతానాం చ జాలైః సమూహైః, సర్వర్తుషు షట్సు ఋతుషు యాని ఫలాని, పుష్పాణి చ, తై రాఢ్యా శాలినీ, యా వనరాజి ర్వనపంక్తిః స్తస్యాః శ్రియా శోభయా అన్వితం యుక్తమ్. ౪౦

మత్తా యే ద్విజాః తై ర్ఘుష్టం నాదితం మత్తా మధుపానమత్తాః, యే భ్రమరా, స్తేషాం విభ్రమో విలాసో యస్మిన్. మత్తా బర్హిణో మయూరా ఏవ నటా, స్తేషా మాటోపో నృత్తసంభ్రమో యస్మిన్, ఆహ్వయన్తో మిథః మత్తాః కోకిలాః యస్మిన్. ౪౧

కదమ్బాదిభిః పుష్పవృక్షై రలంకృతం. కారండవాదిభిః పక్షిభి ర్వల్గు మధురం, సుందరం వా,

కుందమందారకుటజై శ్చూతపోతై రలంకృతమ్. ౪౨

కారండవైః ప్లవై ర్హంసైః కురరై ర్జలకుక్కుటైః,
సారసై శ్చక్రవాకై శ్చ చకోరై ర్వల్గు కూజితమ్. ౪౩

తథైవ హరిణైః క్రోడైః శ్వావిద్గవయకుంజరైః,
గోపుచ్ఛై ర్హరిభి ర్మర్కై ర్నకులై ర్నాభిభి ర్వృతమ్. ౪౪

ప్రవిశ్య తత్తీర్థవర మాదిరాజ స్సహానుగః,
దదర్శ ముని మాసీనం తస్మిన్ హుతహుతాశనమ్. ౪౫

విద్యోతమానం వపుషా తప స్యుగ్రయుజా చిరమ్,
నాతిక్షామం భగవత స్స్నిగ్ధాపాంగావలోకనాత్. ౪౬

తద్వ్యాహృతామృతకలాపీయూషశ్రవణేన చ,
ప్రాంశుం పద్మపలాశాక్షం జటిలం చీరవాససమ్,
ఉపసంసృత్య మలినం యథార్హణమసంస్కృతమ్. ౪౭

యథాతథా, కూజితం, తథా హరిణాదిభిః మృగై ర్వృతం. తత్ర క్రోడస్సూకరః, శ్వావిట్ శల్యకః మర్కో మర్కటః తద్విశేషో గోపుచ్ఛః, హరి స్సింహః, నాభిః కస్తూరీమృగః. ౪౨-౪౪

సహానుగః సభృత్యః, ఆదిరాజో **మనుః, తత్తీర్థశ్రేష్ఠం**, ప్రవిశ్య, తస్మిన్ తత్ర, హుతః హుతాశనో యేన కృతాగ్నికార్య మిత్యర్థః, ఆసీన ముపవిష్టం, మునిం, దదర్శ. ౪౫

పున ర్మని మేవ విశినష్టి సార్ధద్వయేన - తపసి చిర ముగ్రో యుగ్యోగో యస్య, తేన వపుషా, విద్యోతమానం భగవత స్స్నేహయుక్తం, యదపాంగావలోకనం కటాక్షప్రసరణం తస్మాత్. ౪౬

తస్య భగవతో వ్యాహృతం భాషణ మేవామృతకలా, అమృతమయస్య చంద్రస్య కలా తన్మయం పీయూషం, తస్య శ్రవణేన చ, నాతిక్షామం తపసా నాతికృశం, ప్రాంశుం ఉన్నతం ఉప సంసృత్య సమీప మాగత్య, మలినం దదర్శేతి పూర్వేణైవ క్రియా, అర్హ్యతేఽనేనే త్యర్హణం మహారత్నం, త దసంస్కృత మనిర్ణిక్తం, యథా మలినం దృశ్యతే తద్వత్. ౪౭

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

అథోటజ ముపాయాంతం నృదేవం ప్రణతం పునః,
సపర్యయా ప్రత్యగృహ్ణా త్ప్రతినంద్యాఽనురూపయా. ౪౮

గృహీతార్హణ మాసీనం సంయతం ప్రీణయ న్మునిః,
స్మర న్భగవదాదేశ మిత్యాహ శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౪౯

నూనం చఙ్క్రమణం దేవ సతాం సంరక్షణాయ తే,
వధాయ చాఽసతాం య త్త్వం హరే శ్శక్తి ర్హి పాలినీ. ౫౦

యోఽర్కేన్ద్వగ్నీన్ద్రవాయూనాం యమధర్మప్రచేతసామ్,
రూపాణి స్థాన ఆధత్తే తస్మై శుక్లాయ తే నమః. ౫౧

అథ అనంతర, ముటజం పర్ణశాలా, ముపాయాంతం, ప్రాప్తం. పురః పాదయో స్సమీపే, ప్రణతం నృదేవం మనుం, ప్రతినంద్య. ఆశీర్భి రభినంద్యాఽనురూపయా. సపర్యయా పూజయా సత్కృతవాన్. ౪౮

గృహీతం ప్రతిగృహీతం, అర్హణం పూజనం యేన తం, ఆసీన ముపవిష్టం, సంయతం స్వవాక్యశ్రవణే సమ్య గ్యతమానం, మనుం, మునిః కర్దమః, శ్లక్ష్ణయా మధురయా గిరా స్వాగతప్రశ్న రూపయా వాచా, నృపం ప్రీణయన్ తర్పయన్, ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ. ఆహ జగాద. ౪౯

హే దేవ మనో, తే తవ, చఙ్క్రమణం పర్యటనం సతాం రక్షణాయ, అసతాం వధాయ చ, య ద్యస్మా, త్త్వం, పాలినీ జగత్పాలినీ హరే ర్భగవత శ్శక్తిః. హరే ర్జగత్పాలకత్వశక్తియుక్త స్త్వ మిత్యర్థః. ౫౦

ప్రసంగా త్ప్రకృతం భగవంతం ప్రణమతి (య ఇతి.) యో విష్ణు రర్కాదీనాం రూపాణి, శిలాపుత్రకస్యేదం శరీర మితివ దభేదసంసర్గే షష్ఠీ, అర్కాదిరూపాణి శరీరాణి, స్థానే తత్త ముచిత జగత్పరిపాలనావసరే, ఆధత్తే బిభర్తి, తస్మై విష్ణవే, శుక్లాయ నిర్మలాయ, తే తుభ్యం, భగవతే, నమః. ౫౧

న యదా రథ మాస్థాయ జైత్రం మణిగణార్పితమ్,
విష్ఫూర్జం శ్చండకోదండో రథేన త్రాసయ న్నఘాన్. ౫౨

స్వసైన్యచరణక్షుణ్ణం వేపయ న్మండలం భువః,
వికర్ష న్మహతీం సేనాం పర్యట న్నంశుమా నివ. ౫౩

తదైవ సేతవ స్సర్వే వర్ణాశ్రమనిబంధనాః,
భగవద్రచితా రాజన్ భిద్యేర న్బత దస్యుభిః. ౫౪

అధర్మ శ్చ సమేధేత లోలుపై ర్వ్యఙ్కుశై ర్నృభిః,
శయానే త్వయి లోకోయం దస్యుగ్రస్తో వినఙ్క్ష్యతి. ౫౫

ఏవం విష్ణుం ప్రణమ్య ముని ర్మనో రాగమప్రయోజనం ప్రష్టుకామః ప్రథమం తత్ప్రశ్నే జగద్రక్షణాయ పర్యటంతం మాం కిమర్థ మాగతోసీతి కిం పృచ్ఛసీతి మావాదీ రిత్యభిప్రాయేణ, ప్రధానప్రయోజనం జగద్రక్షణ మేవ, ఆనుషంగిక మిహాగమనప్రయోజనం, యత్కించి దస్తి చేత్కథ్యతా మిత్యాహ యావదధ్యాయం, త్వం జైత్రం జయశీలం, మణిగణైః రర్పితం ఖచితం, రథ మాస్థాయాఽధిరుహ్య చండం పరేషాం భయజనకం కోదండం, ధను ర్యస్య సః, విస్ఫూర్జయన్ ధ్వనయన్, కోదండ మితి శేషః. ద్వితీయాంతపాఠే తు కర్మధారయః. చండకోదండం విస్ఫూర్జయన్, రథేన అఘాన్ ధర్మవిరోధిన స్త్రాసయన్ ఉద్వేజయన్. ౫౨

స్వసైన్యానాం చరణైః క్షుణ్ణం సంఘట్టితం, భువో మండలం, వేపయన్ కమ్పయన్, మహతీం సేనాం, వికర్ష న్నాకర్షయన్ సూర్య ఇవ, యదా యర్హి న పర్యటసి తదైవ, వర్ణాశ్రమ ప్రయుక్తాః, భగవతా కల్పితాః, సర్వే సేతవః ధర్మమర్యాదాః హేరాజన్, దస్యుభిః ధర్మవిరోధిభిః, భిద్యేరన్, బతేతి ఖేదే. ౫౩—౫౪

వ్యఙ్కుశైః నిష్ప్రతిపక్షైః, లోలుపైః కేవలార్థకామపరాయణైః నృభి, రధర్మ శ్చ, సమేధేత వర్ధేత. త్వయి శయానే సత్యయం లోకః దస్యుగ్రస్తః వినఙ్క్ష్యతి నాశం యాస్యతి. అతో లోకరక్షణ మేవ తవాటనస్య ప్రధానం ప్రయోజనమ్. ౫౫

(కర్దమస్య మనుపుత్ర్యాశ్చ వివాహఘటనా)

తథాపి పృచ్ఛే త్వాం వీర యదర్థం త్వ మిహాఽఽగతః,
తద్వయం నిర్వ్యళీకేన ప్రతిపద్యామహే హృదా. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, మన్వాగమనం నామైకవింశోఽధ్యాయః.

తథాపి, హేవీర, త్వం, యదర్థ మిహాఽస్మదాశ్రమే ఆగతః, తత్ప్రయోజనం, త్వాం ప్రతి పృచ్ఛే, వయం తత్ త్వదాగమనప్రయోజనం నిర్వ్యళీకేన నిష్కపటేన, హృదా చిత్తేన, ప్రతిపద్యామహే అంగీకుర్మహే. ౫౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకవింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవ మావిష్కృతాశేషగుణకర్మోదయో మనుః,
సవ్రీడ ఇవ తం సమ్రా డుపారత మువాచ హ. ౧

ముని రువాచ—

బ్రహ్మా సృజ త్స్వముఖతో యుష్మా నాత్మపరీప్సయా.
ఛందోమయాం స్తపోవిద్యాయోగయుక్తా నలమ్పటాన్. ౨

తత్త్రాణాయాఽసృజ చ్చాస్మాన్ దోస్సహస్రా త్సహస్రపాత్,
హృదయం తస్య హి బ్రహ్మ క్షత్ర మంగం ప్రచక్షతే. ౩

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

ఏవం కర్దమేనోక్తో మను స్త మువాచేత్యాహ మైత్రేయః (ఏవ మితి.) ఆవిష్కృతానాం గుణానాం, కర్మణాం చ ఉదయ ఉత్కర్షో యస్య సః, అత ఏవ సవ్రీడ ఇవ స్వకీర్తిశ్రవణా ల్లజ్జిత ఇవ స సంమ్రాట్ మనుః ఉపారతం నివృత్తిధర్మనిష్ఠం, తం ముని మువాచ. హేతి హర్షే. ౧

ఉక్తి మేవాహ (త్రయోదశభిః) మదీయేయం కన్యా త్వయా పరిణీయేతి విజ్ఞాపయిష్యం, స్తావద్యుష్మదస్మత్సమ్బంధ ఈశ్వరేణ బ్రహ్మణా పూర్వ మేవ సంఘటిత ఇత్యాహ మనుః (బ్రహ్మేతి సార్ధద్వయేన) ఛందోమయో వేదప్రచురః, బ్రహ్మా స్వముఖాత్, తపః కర్మయోగః, విద్యా భగవదుపాసనా, యోగః జ్ఞానయోగః, ఏతై ర్యుక్తాన్, అలమ్పటాన్ విషయే ష్వలాలసాన్, యుష్మాన్, వేదమయాన్ బ్రాహ్మణాన్ ఆత్మపరీప్సయా వేదమయస్యాఽఽత్మనః రిరక్షిషయా వేదమయస్యాఽఽత్మనః పరీప్సా వేదరిరక్షిషైవ, ఆత్మపరీప్సయా ఆత్మజ్ఞానప్రవర్తనశ్రద్ధయా వా. చతుర్ముఖశరీరకః పరమాత్మా, స్వముఖాత్, అసృజత్. ౨

తేషాం బ్రాహ్మణానాం, త్రాణాయ రక్షణాయ, అస్మాన్ క్షత్రియాన్, సహస్రపాత్ సర్వతః పాణిపాదాదికార్యకర్తా, భగవాన్, దోస్సహస్రాత్ భుజసహస్రాత్. అసృజత్, తస్య బ్రహ్మణః హృదయం బ్రహ్మకులం, క్షత్రం క్షత్రియకుల మంగం ప్రచక్షతే. ౩

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

అతో హ్యన్యోన్య మాత్మానం బ్రహ్మక్షత్రం చ రక్షతః,
రక్షతి స్మావ్యయో దేవ స్స్వయం సదసదాత్మకః. ౪

తవ సందర్శనా దేవ చ్ఛిన్నా మే సర్వసంశయాః,
యత్స్వయం భగవా న్ప్రీత్యా ధర్మ మాహ రిరక్షిషోః. ౫

దిష్ట్యా మే భగవా న్దృష్టో దుర్దర్శో యోఽకృతాత్మనామ్,
దిష్ట్యా పాదరజస్స్పృష్టశీర్ష్ణా మే భవత శ్శివమ్. ౬

దిష్ట్యా త్వయాఽనుశిష్టోఽహం కృతశ్చానుగ్రహో మహాన్,
అపావృతైః కర్ణరంధ్రై ర్జుష్టా దిష్ట్యోశతీ ర్గిరః. ౭

అతః వేదపాలనాయ బ్రాహ్మణాన్, బ్రాహ్మణపాలనాయాఽస్మాంశ్చ. యత స్సృష్టవా. నతః బ్రహ్మ, క్షత్రం చ అన్యోన్యం మిథః, ఆత్మానం. రక్షతః రక్షాం కురుతః, ఏవం పరస్పరం రక్షిష్యమాణే, ఉభయ మపి, సదసదాత్మకః కార్యకారణరూపః, ఏవ మప్యవ్యయః, కార్యగతివికారై రస్పృష్టః. యద్వా సదసదాత్మకః చేతనాచేతనశరీరకః, అత ఏవాఽవ్యయః నహి శరీరగతై ర్వికారై శ్శరీరీ స్పృశ్యతే యో దేవ, స రక్షతి. ౪

తస్మై స్వాభిప్రేతం నివేదయితుకామః తద్దర్శనాదికం ప్రస్తౌతి త్రిభిః. తవ దర్శనా దేవ, మే, సర్వసంశయాః ప్రష్టవ్యార్థవిషయాః. ఛిన్నాః, హేభగవన్ కర్దమ, య ద్యస్మా త్స్వయ మేవ, భవాన్ రిరక్షిషోః ప్రజాః పాలయితు మిచ్ఛోః, మమ, ధర్మం, ఆహ, న ముదా రథ మాస్థాయేత్యాదినా ఉక్తవాన్. ౫

అకృతాత్మనా మకృతసుకృతైః దుర్దర్శః ద్రష్టు మశక్యో భగవాన్ త్వం, మే మయా, దిష్ట్యా అస్మద్భాగ్యేన దృష్టః, భవత. శ్శివం మంగళకరం, పాదరజః మే, శీర్ష్ణా శిరసా, స్పృష్టం ధృతమ్. ౬

అనుశిష్టః అనుశిక్షితః మహాన్, అనుగ్రహః అనుశాసనాదిరూప స్త్వయా కృతః, అపావృతై రనావృతైః కర్ణరంధ్రైః ఉశతీః ఉశత్యః, కమనీయాః, గిరః, దిష్ట్యా జుష్టాః. ౭

స భవాన్ దుహితుస్స్నేహపరిక్లిష్టాత్మనో మమ,
శ్రోతు మర్హతి దీనస్య శ్రావితం కృపయా మునే. ౮

ప్రియవ్రతోత్తానపదో స్స్వసేయం దుహితా మమ,
అన్విచ్ఛతి పతిం యుక్తం వయశ్శీలగుణాదిభిః. ౯

యదా ను భవత శ్శీలశ్రుతరూపవయోగుణాన్,
అశృణో న్నారదా త్తైనషా త్వయ్యాసీ త్కృతనిశ్చయా. ౧౦

తత్ప్రతీచ్ఛ ద్విజాగ్ర్యేమాం శ్రద్ధయోపహృతాం మయా,
సర్వాత్మనాఽనురూపాం తే గృహమేధిషు కర్మసు. ౧౧

ఉద్యతస్య హి కామస్య ప్రతివాదో న శస్యతే,
అపి నిర్ముక్తసంగస్య కామరక్తస్య కిం పునః. ౧౨

ఏవ మాత్మనః కృతార్థతా మావేద్య తం ప్రసాదయన్ స్వాభిప్రేతం నివేదయతి (స ఇతి సప్తభిః) దుహితరి స్నేహేన పరిక్లిష్టః ఆత్మా మనో యస్య, అతఏవ, దీనస్య. మమ మయా, శ్రావితం విజ్ఞాపితం. స భవాన్, కృపయా, శ్రోతు మర్హసి. ౮

కిం తదిత్యత్రాహ- ఇయం దేవహూతిః ప్రియవ్రతోత్తానపదోః స్వసా భగినీ, మమ, దుహితా చ, ప్రియవ్రతోత్తానపదో స్స్వసేత్యనేన పుత్రీకరణశంకా నిరస్తా, మమ దుహితేత్యనేన క్షత్రియకన్యా, తవ యోగ్యేతి దర్శితం, వయశ్శీలాదిభి ర్యుక్తం పతి మన్విచ్ఛతీత్యనేన స్వయంవరేతి సూచితమ్. ౯

తదేవ విశదయతి (యదేతి,) యదాను యర్హ్యేవ, భవత శ్శీలాదీన్, నారదోపదేశా దశృణోత్. తర్హ్యేవ త్వయి, కృతః నిశ్చయః త్వమే వాహం భార్యేతి నిశ్చయో యయా సా. ౧౦

తత్తస్మాత్. హేద్విజాగ్ర్య. మయా శ్రద్ధయా. ఉపహృతాం, తవ. గృహమేధిషు గార్హస్థ్యేషు కర్మసు సర్వాత్మనా సర్వప్రకారైః అనురూపా మనుకులామిమాం కన్యాం, ప్రతీచ్ఛ ప్రతిగృహాణ ౧౧

ప్రతిగ్రహప్రత్యాఖ్యానశంకయా తం ప్రోత్సాహయ న్నాహ త్రిభిః- ఉద్యతస్య దైవా త్స్వతః ప్రాప్తవిషయస్య, కామస్యాఽభిలాషస్య. ప్రతివాదః ప్రత్యాఖ్యానం. నిర్ముక్తసంగస్యాపి న శస్యతే, కర్తుమితిశేషః, కామాసక్తస్య. కింపునః, ప్రతివాదో, న శస్యత ఇతి కిం పున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః ౧౨

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

య ఉద్యత మనాదృత్య కీనాశ మభియాచతే.
క్షీయతే తద్యశ స్స్ఫీతం మాన శ్చావజ్ఞయా హతః. ౧౩

అహం త్వాఽశృణవం విద్వ న్వివాహార్థం సముద్యతమ్,
అత స్త్వ ముపకుర్వాణః ప్రత్తాం ప్రతిగృహాణ మే. ౧౪

ఋషిరువాచ—

బాఢ ముద్వోఢుకామోఽహ మప్రత్తా చ తవాత్మజా.
ఆవయో రనురూపోఽసావాద్యో వైవాహికో విధిః. ౧౫

కామ స్స భూయా న్నరదేవ తస్యాః పుత్ర్యా స్సమామ్నాయవిధౌ ప్రతీతః,
క ఏవ తే తనయాం నాద్రియేత స్వయైవ కాంత్యా క్షిపతీమివ శ్రియం. ౧౬

ప్రతివాదే కిం స్యాదిత్యత్రాహ (య ఇతి.) యః పుమాన్. ఉద్యంతం కామ, మనాదృత్య, పశ్చా, త్కీనాశం కృపణ. మభియాచతే స్ఫీతం ప్రవృద్ధ మపి తస్య పుంసో, యశః. క్షీయతే నశ్యతి. అవజ్ఞయా పరావమానేన. మానః, బహుమానశ్చ. హతః, వినష్టో భవేత్. ౧౩

నను సత్యం త్వదుక్తం సర్వం పరివోఢుకామస్య అహం తు న తాదృశ ఇత్యత్రాహ (అహ మితి,) హేవిద్వన్. తా ముద్వాహార్థం, సముద్యతం యతమానమహ మశృణవం శ్రుతవాన్, అత స్తస్మా దుపకుర్వాణః నైష్ఠికేతరబ్రహ్మచారీ సావధికబ్రహ్మచర్యవాన్. త్వం. మే మయా ప్రత్తాం దత్తాం, కన్యాం ప్రతిగృహాణ. ౧౪

ఏవం మనునా విజ్ఞాపితః కర్దమ స్తదుక్త మంగీకుర్వ న్నాహ (బాఢ మితి షడ్భిః.) బాఢ మిత్యంగీకారే, అహ, ముద్వోఢుకామః పరిణేతుకామః, తవాఽఽత్మజా పుత్రీ, అప్రత్తా కస్మైచి దప్రతిశ్రుతా చ, అత, ఆవయోః, అనురూపః, ఆద్యః బ్రాహ్మణః, వైవాహికః వివాహరూపః, విధి ర్విధాన మస్త్వితి శేషః. హేనరదేవ, తే తవ. అస్యాః పుత్ర్యాః, య స్సమామ్నాయవిధౌ, వేద రూపచోదనాయాం. ప్రతీతః ప్రఖ్యాత, స్సకామః వివాహః, భూయాత్. ఏవం తద్విజ్ఞాపిత మనుమత్య నాహం త్వత్తోఽర్థిత్వాహేన ప్రతిగ్రహీష్యా మ్యపి త్వస్యా స్సౌందర్యవయశ్శీలాదీన్ శ్రుత్వాఽస్యా మేవ కృతనిశ్చయో భగవతాఽఽదిష్టశ్చ ప్రతీచ్ఛామీతి వదం స్తాం వర్ణయతి (క ఇత్యాదినా.) తే సార్వ భౌమస్య తవ, తనయాం కో నామ నాద్రియేత. కథంభూతాం. స్వయైవ ఆభరణాదిభి ర్వినా. కాంత్యా సౌందర్యేణ శ్రియం భూషణాదికృతశోభాం, క్షిపతీ మివ స్థితాం, భూషణభూషణాంగీ మిత్యర్థః. ౧౫-౧౬

యాం హర్మ్యపృష్ఠే క్వణదంఘ్రిశోభాం విక్రీడతీం కందుకవిహ్వలాక్షీమ్,
విశ్వావసు ర్న్యపత త్స్వా ద్విమానా ద్విలోక్య సమ్మోహవిమూఢచేతాః. ౧౭

తాం ప్రార్థయంతీం లలనాలలామ మసేవితశ్రీచరణై రదృష్టామ్,
వత్సాం మనోరుచ్చపదస్స్వసారం కో నానుమన్యేత బుధోఽభియాతామ్. ౧౮

అతో భజిష్యే సమయేన సాధ్వీం యావత్తుతేజో బిభృయాదాత్మనో మే,
అథో ధర్మాన్ పారమహంస్యముఖ్యాన్ శుక్లప్రోక్తాన్ బహుమన్యేఽవిహింస్రాన్.

యతోఽభవ ద్విశ్వ మిదం విచిత్రం సంస్థాప్య తే యత్ర చ వావతిష్ఠేత్,

---

కించ, హర్మ్యపృష్ఠే ప్రాసాదోపరి క్వణతో ర్నూపురాభ్యాం శబ్దం కుర్వతో రఙ్ఘ్ర్యోః పాదయోః శోభా యస్యాస్తాం. విక్రీడతీం, కందుకే విహ్వలే చంచలే అక్షిణీ యస్యా స్తాం, యాం తవ కన్యాం, విలోక్య. సంమోహేన విమూఢం వ్యాకులం చేతో యస్య సః, విశ్వావసుః స్వాద్విమానా న్న్యపతత్, తాం కో నానుమన్యేతేత్యుత్తరేణాఽన్వయః, ౧౭

కథంభూతాం, ప్రార్థయంతీం పతి మితి శేషః. లలనాలలామం లలనానాం యోషితాం, భూషణభూతాం, శ్రేష్ఠా మిత్యర్థః, అసేవితౌ శ్రియో లక్ష్మ్యా శ్చరణౌ యై, స్తై. రదృష్టాం ద్రష్టు మప్యశక్యాం మనో స్తవ, వత్సాం పుత్రీం, ఉత్తానపదః, భగినీం, స్వయ మేవ ప్రాప్తాం. బుధః కుశలః కో నామ, నాఽనుమన్యేత నాఽంగీకుర్యాత్. ౧౮

అతః ఉక్తహేతుభ్యః, మే మమ, తేజః వీర్యం. యావత్, బిభృయాత్, తావతా సమయేన కాలేన, సాధ్వీ, మిమాం భజిష్యే స్వీకరిష్యే, అపత్యజననావధి స్వీకరిష్య ఇత్యర్థః, అథో అనంతరం, పారమహంస్యే పరమహంసాశ్రమే. ముఖ్యాన్ ప్రాధాన్యే నోపాదేయాన్, శుక్లేన భగవతా, ప్రోక్తాన్ అవిహింస్రాన్ సాత్వికాన్, ధర్మాన్ వివేకవిమోకాదీన్, బహుమన్యే, అనుష్ఠాస్యామి. అపత్యోత్పత్త్యనంతరం నివృత్తిధర్మనిష్ఠోఽహ మిమాం త్యక్ష్యామీతి భావః. ౧౯

అయం భాషాబంధో న కేవలం మయైవ కృతః, కింతు సమస్తజగదుదయవిభవలయలీలేన భగవతైవ నిర్దిష్ట ఇత్యాహ (యత ఇతి.) ఇదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదేన చ విచిత్రం, విశ్వం, యతో భగవతః, అభవత్ ఉదపద్యత, యత ఇతి హేతౌ పంచమీ, హేతుత్వస్య నిమిత్తోపాదానసాధారణత్వాత్, తథాచ యతో నిమిత్తభూతా దుపాదానభూతా చ్చేత్యర్థః, యత్ర యస్మిన్ కారణభూతే

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

ప్రజాపతీనాం పతి రేష మహ్యం పరం ప్రమాణం భగవా ననంతః. ౨౦

స ఉగ్రధన్వన్నియదేవాబభాష ఆసీచ్చ తూష్ణీ మరవిందనాభం,
ధియోపగృహ్ణన్ స్మితశోభితేన ముఖేన చేతో లులుభే దేవహూత్యాః. ౨౧

సోఽనుజ్ఞాత్వా వ్యవసితం మహిష్యా దుహితు స్స్ఫుటమ్,
తస్మై గుణగణాఢ్యాయ దదౌ తుల్యాం ప్రహర్షితః. ౨౨

శతరూపా మహారాజ్ఞీ పారిబర్హా న్మహాధనాన్,
దంపత్యోః పర్యదా త్ప్రీత్యా భూషావాసః పరిచ్ఛదాన్. ౨౩

భగవతి, సంస్థాస్యతే సంహారం యాస్యతి. యత్ర చ యస్మిన్ అంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకే భగవతి, అవతిష్ఠేత్ ప్రశాసితవ్యత్వేన ధార్యత్వేన చావతిష్ఠేత్. తిష్ఠతి. స ఏషః, ప్రజాపతీనాం బ్రహ్మాదీనా మపి, పతి రనంతః "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మిత్యుక్తలక్షణో భగవాన్, పరం కేవలం, ప్రమాణం అస్మదుక్తిభాషాబన్ధే ప్రమాణ మిత్యర్థః. తథైవ హి భగవతాఽభిహితం "తే హృదయ" మిత్యారభ్యేతి భావః. ౨౦

కర్దమోక్తి ముపసంహరతి మైత్రేయః (స ఇతి.) హేఉగ్రధన్వ న్విదుర, సః కర్దమః, ఇయదేవ ఏతావదేవ, ఆబభాషే ఉక్తవాన్, అనంతర, మరవిందనాభం భగవంతం, ధియా, ఉపగృహ్ణన్ చింతయన్, తూష్ణీం మౌనేన. ఆసీత్ స్థితవాన్. స్మితేన మందహాసేన, శోభితం యన్ముఖం, తేన, దేవహూత్యా శ్చిత్తం, లులుభే మోహితవాన్. ౨౧

అను అనంతరం, సః మనుః, మహిష్యాః భార్యాయాః, దుహితు శ్చ, వ్యవసితం నిశ్చితం, స్ఫుటం వ్యక్తం యథా భవతి తథా, జ్ఞాత్వా, గుణగణై,రాఢ్యాయ యుక్తాయ, తస్మై కర్దమాయ, తుల్యాం వయశ్శీలాదిభి స్తుల్యాం, కన్యాం, ప్రహర్షితః దదౌ దత్తవాన్, ప్రహర్ష ఇతి పాఠే గుణవివశ ఇత్యర్థః. ౨౨

మహారాజస్య మనో స్స్త్రీ. శతరూపా, పారిబర్హా నుపాయనరూపాన్, భూషాదీన్, వాసాంసి వస్త్రాణి, పరిచ్ఛదాః, క్రీడోపకరణాని, దంపత్యోః దుహితృజామాత్రోః పర్యదాత్. ౨౩

దత్త్వా దుహితరం సమ్రా ట్సదృశాయ గతవ్యథః,
ఉపగూహ్య చ బాహుభ్యా మౌత్కంఠ్యోన్మథితాశయః. ౨౪

అశక్నువం స్తద్విరహం ముంచ న్బాష్పకలాం ముహుః,
ఆసించ దమ్బ వత్సేతి నేత్రోదై ర్దుహితు శ్శిఖామ్. ౨౫

ఆమంత్ర్య తం మునివర మనుజ్ఞాత స్సహానుగః,
ప్రతస్థే రథ మారుహ్య సభార్య స్స్వపురం నృపః. ౨౬

ఉభయో ఋషికుల్యాయా స్సరస్వత్యా స్సురోధసోః,
ఋషీణా ముపశాన్తానాం పశ్య న్నాశ్రమసంపదః ౨౭

త మాయాంత మభిప్రేక్ష్య బ్రహ్మావర్తా త్ప్రజాః పతిమ్,

సదృశాయ సదృశాయ, ప్రత్తాం దత్తాం, దుహితరం. సమ్రాట్ మనుః. గతవ్యథః నిర స్తదుహితృపత్యన్వేషణదుఃఖః. బాహుభ్యా. ముపగూహ్య ఆలింగ్య, ఔత్కంఠ్యేన పుత్ర్యాం ప్రేమాతిశయేన, ఉన్మథితః క్షుభితః ఆశయోఽంతఃకరణం యస్య సః. ౨౪

అత ఏవ, తస్యాః దుహితు ర్విరహం విశ్లేషం అశక్నువన్, సోఢు మితి శేషః. అత ఏవ, ముహుః బాష్పకలాః నేత్రామ్బుకణాన్, ముంచన్, హే అమ్బ హే వత్సేతి సంబోధయన్, నేత్రజలైః దుహితుః శిఖాం ఆసించన్. ౨౫

మునివరం కర్దమ, మామన్త్ర్యానుజ్ఞాప్య. తేనానుజ్ఞాతః, సభార్యో రథ మారుహ్య. నృపో మనుః, సహానుగ, స్స్వపురం ప్రతి, ప్రతస్థే గతవాన్. ౨౬

గచ్ఛంత మనువర్ణయతి ద్వాభ్యామ్ ఋషికుల్యాయాః. ఋషికులసహితాయాః, సరస్వత్యాః, ఉభయోః, సురోధసోః శోభనతటయోః ఉపశాంతానాం శమదమాదిగుణసమ్పన్నానా, మృషీణా. మాశ్రమేషు, సమ్పదః భగవదారాధనోపయుక్తతులసీపుష్పఫలాదిసమృద్ధీః, పశ్యన్, ప్రతస్థ ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౭

అయాంత మాగచ్ఛంతం, పతిం మను, మభిప్రేత్య జ్ఞాత్వా. ప్రజాః, ప్రహర్షితాః.

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

గీతసంస్తుతివాదిత్రైః ప్రత్యుదీయుః ప్రహర్షితాః. ౨౮

బర్హిష్మతీ నామ పురీ సర్వసంపత్సమన్వితా,
న్యపతన్యత్ర రోమాణి యజ్ఞస్యాంగం విధూన్వతః. ౨౯

కుశకాశాస్త ఏవాస న్శశ్వద్ధరితవర్చసః,
ఋషయో యైః పరాభావ్య యజ్ఞఘ్నాన్యజ్ఞ మీజిరే ౩౦

కుశకాశమయం బర్హి రాస్తీర్య భగవాన్మనుః,
అయజ ద్యజ్ఞపురుషం లబ్ధా స్థానం యతో భువః. ౩౧

బ్రహ్మావర్తాద్దేశా, ద్గీతసంస్తుతిమృదంగాదివాద్యధ్వనిభిః, ప్రత్యుదీయుః ప్రత్యుజ్జగ్మః. బ్రహ్మావర్తానితి ద్వితీయాంతపాఠే. బ్రహ్మావర్తాన్ ప్రతి, ఆయాంతమిత్యన్వయః, ప్రజాపతి మితి సమస్తపాఠే ప్రజానాం పతిం మనుం బ్రహ్మావర్తస్థా లోకాః, ప్రత్యుదీయు రిత్యన్వయః. ౨౮

కా సౌ పురీ యాం ప్రతస్థ ఇత్యుక్తమిత్యత్రాహ- బర్హిష్మతీ నామ పురీ, కథంభూతా, సర్వాభి స్సమృద్ధి రైశ్వర్యైః. ర్యుక్తా. సాపి కుత్రేత్యత్రాహ. యజ్ఞస్య ఆదివరాహస్య. అంగం శరీరం, విధున్వతః కమ్పయత స్సతః, రోమాణి తనూరుహాణి, యత్రాపతన్, తత్రేత్యర్థః. ౨౯

పతితాని రోమాణి కిమాస న్నిత్యత్రాహ - త ఏవ. పతితాన్యేవ రోమాణి, శశ్వత్సదా, హరితవర్ణాః. కుశాః, కాశాశ్చ, ఆసన్నుత్పన్నాః - క స్తేషా ముపయోగ ఇత్యత్రాహ. యైః కుశైః కాశైశ్చ యజ్ఞఘ్నాన్ యజ్ఞవిరోధినో రాక్షసాన్ పరాభావ్య అభిభావ్య, యజ్ఞం, ఈజిరే కృతవంతః, పాకం పంచతీతివ న్నిర్దేశః, యద్వా యజ్ఞం భగవంతం, ఈజిరే ఇష్టవంతః, భగవదారాధనరూప యజ్ఞేషు ఉపయుక్తా ఇత్యర్థః. ౩౦

అత ఏవ, భగవన్మనుః, కుశకాశరూపం, బర్హి, రాస్తీర్య యతో భగవతో వరాహో, ద్భువ, స్థానం ప్రతిష్ఠాం, లబ్ధా లబ్ధవాన్. తమేవ యజ్ఞపురుష మయజత్ యజ్ఞై రారాధితవాన్. అనేన, ఇద మేవ బర్హిష్మతీశబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం యత్కుశకాశరూపబర్హిషాయుక్తత్వ మిత్యుక్తం భవతి, ౩౧

బర్హిష్మతీం నామ పురీం యాం నివిశ్య సమావసత్,
తస్యాం ప్రవిష్టో భవనం తాపత్రయవినాశనమ్,
కామా న్సర్వా న్సమాసీనో బుభుజే న్యావిరోధతః. ౩౨

సంగీయమానసత్కీర్తి స్సస్త్రీకై స్సురగాయకైః,
ప్రత్యూషే ష్వనుబద్ధేన హృదా గృహ న్హరేః కథామ్. ౩౩

నిష్ణాతం యోగమాయాసు మనుం స్వాయంభువం మునిమ్,
యదా భ్రంశయితుం భోగా నశేకు ర్భగవత్పరమ్. ౩౪

అయాతయామా స్తస్యాస న్యామా స్స్వాంతరయాపనాః,
శృణ్వతో ధ్యాయతో విష్ణోః కుర్వతో బ్రువతః కథాః. ౩౫

విభు ర్మను, ర్యాం బర్హిష్మతీం నామ పురీం, నివిశ్య ప్రవిశ్య, పూర్వం సమావసత్, తస్యాం పుర్యాం, ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికరూపతాపత్రయరహితం, భవనం స్వగృహం, ప్రవిష్ట స్సభార్య, స్సపుత్రశ్చ, అన్యావిరోధతః వర్ణాశ్రమప్రయుక్త భగవదారాధనరూపధర్మావిరోధేన, కామాన్, బుభుజే అనుబభూవ. ౩౨

ఏత దేవ ప్రపంచయతి (సంగీయమానేత్యాదిభి ష్షడ్భిః,) ప్రత్యూషేషు ప్రత్యూషస్సు, సస్త్రీకైః స్త్రీభి స్సహితైః, సురగాయకైః. సురా గంధర్వకిన్నరాదయః, త ఏవ గాయకా స్తైః. సమ్యక్ గీయమానా సతీ నిర్మలా కీర్తి ర్యస్య సోపి, అనుబద్ధేన ప్రేమానుబద్ధేన, హృదా. హరేః కథాః శృణ్వన్, కామాన్, బుభుజ ఇతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౩౩

మునిం శుభాశ్రయసంశీలనపరం భగవత్పరం భగవద్గుణానుచింతనపరం, స్వాయంభువం మనుం భోగాః కామభోగాః, యోగమాయాసు భగవదాశ్చర్యశక్తికామేషు, నిష్ణాతం ఆసక్తం యథా తథా ఆభ్రంశయితుం ఈషదపి పాతయితుం, యత్ యస్మా న్న శేకుః సమర్థాః అత, స్తస్య. యామాః అయాతయామా ఆస న్నిత్యుత్తరేణాఽన్వయః, ౩౪

విష్ణోః కథా, శ్శృణ్వతః, బ్రువతః కథయతః, కుర్వతః, భగవదారాధన మితి శేషః ధ్యాయతః, విష్ణు మితి శేషః తస్య మనోః స్వాంతరం మన్వంతరాఖ్యకాలం. యాపయంతి నయంతీతి. తే. యామాః కాలావయవాః,, ప్రహరాః. అయాతయామా స్సఫలా ఆసన్. యామా ఇత్యనైక స్మిన్నపి యామే భగవదారాధనాభావరాహిత్యం సూచ్యతే. ౩౫

(విష్ణ్వాదిష్టః మనుః స్వపుత్రీం దేవహూతిం కర్దమాయ ప్రదానమ్)

స ఏవం స్వాంతరం నిన్యే యుగానా మేకసప్తతిమ్,
వాసుదేవప్రసంగేన పరిభూతగతిత్రయః. ౩౫

శారీరా మానసా దివ్యా వైయ్యాసే యే చ మానుషాః,
భౌతికా శ్చ కథం క్లేశా బాధంతే హరిసంశ్రయమ్. ౩౬

యః పృష్టో మునిభిః ప్రాహ ధర్మా న్నానావిధాం ఛ్ఛుభాన్,
నృణాం వర్ణాశ్రమాణాం చ సర్వభూతహిత స్సదా. ౩౭

ఏత త్త ఆదిరాజస్య మనో శ్చరిత మద్భుతమ్,

స మను, రేవం భగవత్కథాశ్రవణకీర్తనధ్యానతదారాధనాదిభి, ర్యుగానా, మేకసప్తతి పరిమాణం, స్వాంతరం కాలం, వాసుదేవే ప్రకృష్టా సంగేన, పరిభూతం గతిత్రయం "ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్వస్థా మధ్యేతిష్ఠంతి రాజసాః, జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసా" ఇత్యుక్తగతి త్రయం యేన సః, నిన్యే యాపయామాస, యద్వా, గతయోఽవగతయః, క్లేశావగతయః, తాసాం త్రయం నిరస్తాధ్యాత్మికాదితాపత్రయ ఇత్యర్థః. ౩౫

ఏతదేవ విశదయతి (శారీరా ఇతి.) హే వైయాసే, విదుర శారీరాః వ్యాధిరూపాః మానసాః, ఆధయః, ఏతే, ఆధ్యాత్మికాః క్లేశాః దివ్యా అన్తరిక్షే అశనిశీతోష్ణవాతవర్షాదిప్రభవాః ఏతే అధిదైవికాః క్లేశాః, భౌతికాః శత్రువ్యాఘ్రచోరసర్పాదిభూతప్రభవాః, ఏతే ఆధిభౌతికాః. ఏతే సర్వే, మానుషాః మనుష్యై రనుభావ్యాః క్లేశాః, హరిః సంశ్రయ ఆశ్రయో యస్య తం, కథం బాధేరన్, ఆశ్రితక్లేశహరభగవదాశ్రయం మనుం న కథంచిదపి బాధేరన్నిత్యర్థః. ౩౬

హరిసంశ్రయ మిత్యనేన సూచితం తస్య జ్ఞానాతిశయ మాహ (య ఇతి.) సర్వభూత హితః, యో మనుః, మునిభిః పృష్టః, నృణాం, తత్రాపి వర్ణాశ్రమాణాం చ, అతఏవ, నానావిధాన్, శుభాన్ స్వర్గాపవర్గసాధనభూతాన్, ధర్మాన్, ప్రాహ. ౩౭

ఏవం వర్ణితం మనుచరిత్రం నిగమయం స్తదపత్యచరిత్ర మవతారయతి - వర్ణనీయస్య

వర్ణితం వర్ణనీయస్య తదపత్యోదయం శృణు. ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ద్వావింశోఽధ్యాయః.

కథనీయకీర్తేః, ఆదిరాజస్య మనో, రద్భుతం విస్మయనీయ, మేత చ్చరితం, తే తుభ్యం, వర్ణితం, మయేతి శేషః, అథ తస్య మనో రపత్యం దేవహూతి, స్తస్యాః ఉదయం ప్రభవం, ఉత్కర్షం వా, శృణు మత్త ఇతి శేషః, ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వావింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

పితృభ్యాం ప్రస్థితే సాధ్వీ పతి మింగితకోవిదా,
నిత్యం పర్యచర త్ప్రీత్యా భవానీవ భవం ప్రభుమ్. ౧

విస్రమ్భేణాఽఽత్మశౌచేన గౌరవేణ దమేన చ,
శుశ్రూషయా సౌహృదేన వాచా మధురయా విభో. ౨

విసృజ్య కామం దంభం చ ద్వేషం లోభ మఘం మదమ్,
అప్రమత్తోద్యతా నిత్యం తేజీయాంస మతోషయత్. ౩

స వై దేవర్షివర్య స్తాం మానవీం సమనువ్రతామ్,

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

తదపత్యోదయం శృణ్వితి ప్రతిజ్ఞాత మేవ వర్ణయితు మారభతే మైత్రేయః (పితృభ్యా మితి.) మనుశతరూపాభ్యాం, ప్రస్థితే గమనే కృతే పతి, సాధ్వీ ఇంగితకోవిదా పత్యు రభిప్రాయాభిజ్ఞా దేవహూతిః, ప్రభుం, భవం రుద్రం. భవానీవ పతిం కర్దమం. ప్రీత్యా, పర్యచరత్ ఆరాధితవతీ. ౧

ఏతదేవ ప్రపంచయతి ద్వాభ్యామ్ (విస్రమ్భేణేతి.) విశ్వాసేన, ఆత్మశౌచేన ఆత్మనోఽంతః కరణస్య శౌచేన శమేనేత్యర్థః. గౌరవేణ సర్వాతిశయబుద్ధ్యా. దమేన బాహ్యేంద్రియనిగ్రహేణ, శుశ్రూషయా హితాహితయోః శ్రోతు మిచ్ఛయా చ, సౌహార్దేన. మధురయా వాచా చ. ౨

కామాదీ న్విసృజ్య, తత్ర. దమ్భః కాపట్యం, అఘం నిషిద్ధాచరణం, మదో గర్వః, అప్రమత్తా అనవధానరహితా, ఉద్యతా తన్నిదేశాచరణోద్యుక్తా, తేజీయాంస మతిశయిత తేజస్సమ్పన్నం పతిం కర్దమ, మతోషయత్. ౩

స వై, దేవర్షివర్యః కర్దమః, తా మనువర్తమానాం. మానవీం మనోః పుత్రీం, దేవహూతిం ప్రేమ్ణా గద్గదస్వరయా, వాచా గిరా, పీడితః అవినిసృతవాక్, కృపయా అబ్రవీత్, కథంభూతాం.

దైవా ద్గరీయసః పత్యు రాశాసానాం మహాశిషః. ౪

కాలేన భూయసా క్షామాం కర్శితాం వ్రతచర్యయా,
ప్రేమగద్గదయా వాచా పీడితః కృపయోఽబ్రవీత్. ౫

కర్దమ ఉవాచ—

తుష్టోఽహ మద్య తవ మానిని మానదాయా
శ్శుశ్రూషయా పరమయా పరయా చ భక్త్యా,
యో దేహినా మయ మతీవ సుహృత్స్వదేహో
నాపేక్షిత స్సముచితః క్షపితుం మదర్థే. ౬

యే మే స్వధర్మనిరతస్య తపస్సమాధి
విద్యాత్మయోగవిజితా భగవత్ప్రసాదాః,
తా నేవ తే మదనుసేవనయాఽవరుద్ధా
దృష్టిం ప్రపశ్య వితరా మ్యభయా నశోకాన్. ౭

మానవీం. దైవాదపి, గరీయసః గరీయస్త్వేనానుసంహితాత్. యద్వా దైవభావేనానుసంహితాత్, శ్రేష్ఠతమాత్, పత్యు ర్భర్తు, ర్మహాశిషం అపత్యప్రాప్తిరూపాం, మహతీం ఆశిషం పురుషార్థం ఆశాసానాం ప్రార్థయంతీం, వ్రతచర్యయా కర్షితాం, తత్ర భూయసా కాలేన క్షామాం అతికృశామ్. ౪-౫

(ఉక్తి మేవాహ త్రిభిః) హేమానిని. పరమయా శుశ్రూషయా, పరయా భక్త్యా, చ మయి సంమాన మేవ కుర్వత్యా, స్తే తుభ్యం, మద్యాఽధునా అహం, తుష్టః ప్రీతోఽస్మి, దేహినా, మతీవ సుహృత్ ప్రియతమో. యో, దేహః, స్వదేహః, సముచితః శ్లాఘ్యోఽపి, మదర్థే, క్షపితుం కర్శితుం, నాపేక్షితః ఉపేక్షితః, ఉచిత మపి దేహ మనాదృత్య స మదర్థే క్షపిత ఇత్యర్థః. ౬

స్వధర్మనిరతస్య స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మేషు నిరతస్య, మే మయా. తపః కర్మయోగః సమాధి శ్చిత్తైకాగ్ర్యం. విద్యా భగవదుపాసనా ఆత్మయోగః ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః. ఏతై ర్విజితాః లబ్ధాః భగవత్ప్రసాదాః భగవత్ప్రసాదహేతుకాః, ప్రసాదా దితి పాఠాంతరం. తదా, తప ఆదిభిః హేతుభి, ర్యో భగవత్ప్రసాదః తస్మా ద్ధేతో, ర్విజితాః, యే భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాదయః, తా నేవ, న విద్యతే భయం యేషు తాన్, అతఏవాఽశోకాన్ అశోచ్యా నిత్యర్థః. మదనుసేవయా మత్సేవయా. అవరుద్ధాన్, త్వయా వివశీకృతాన్, ప్రపశ్య. తే తవ. దివ్యాం దృష్టిం వితరామి దదామి. ౭

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యోర్విహారవర్ణనమ్)

అన్యే పున ర్భగవతో భ్రువ ఉద్విజృమ్భ
విభ్రంశితార్థరచనాః కి మురుక్రమస్య.
సిద్ధాసి భుఙ్క్ష్వ విభవా న్నిజధర్మదోహా
న్దివ్యా న్నరై ర్దురధిగా న్నృపవిక్రియాభిః. ౮

ఏవం బ్రువాణ మబలాఽఖిలయోగమాయా విద్యావిచక్షణ మవేక్ష్య గతాధి రాసీత్,
సంప్రశ్రయప్రణయవిహ్వలయా గిరైషా వ్రీడావలోకవిలసద్ధసితాననాఽఽహ. ౯

దేవహూతి రువాచ—

రాద్ధం బత ద్విజవృషైతదమోఘయోగ
మాయాధిపే త్వయి విభౌ తదవైమి భర్తః,

నను సర్వోపభోగ్యా న్భోగాదీ ననాదృత్య తపఆదిభి రార్జితాన్ విలక్షణా న్వితరా మీతి కి ముచ్యత ఇత్యాఽశంకాయా మభయానశోకానితి సూచిత మితరభోగ్యాదీనాం తుచ్ఛత్వం వదన్ స్వసమ్పాదితానా మేవ సర్వోత్తమత్వ మాహ (అన్య ఇతి.) ఉరుక్రమస్య భగవతః, యా భ్రూః తస్యా ఉద్విజృమ్భః విక్షేపః, తేన విభ్రంశితా అర్థరచనాః ప్రయోజనాభిలాషా యేష తే, అన్యే పునః కిం తైః, అతితుచ్ఛా స్త ఇత్యర్థః, అతో యత స్త్వం, సిద్ధాఽసి, పతిపాదారాధ్యాదిభిః, దుహ్యన్తే ప్రపూర్యన్తే సాధ్యంత ఇతి యావత్, తా న్విభవాన్ భోగవిస్తారాన్ నృపవిక్రియాభిః నృపాణాం సార్వభౌమాణా మపి, వికిృయా భోగాభిలాషో. యాసు, తాభి, ర్భోగ్యాదిసమృద్ధి రితి శేషః, భుంక్ష్వ అనుభవ. ౮

భర్త్రైవ ముక్తా దేవహూతి స్త మువాచేత్యాహ మైత్రేయః (ఏవ మిత్యేకేన) ఏవం ఇతి బ్రువాణం భాషమాణం అఖిలాః, యాః యోగమాయాః ఏచిత్రసర్గకారిస్వసంబంధిసామర్థ్యాపరపర్యాయా శ్శక్తయ, స్తాసాం. విద్యా, స్వకార్యజననప్రివర్తనానుగుణం జ్ఞానం, తస్మిన్, విచక్షణం నిపుణం, పతిం, అవేక్ష్య అబలా దేవహూతిః, గతాధిః గతమనోవ్యథా, ఆసీత్. తతస్సంప్రశ్రయః వినయః ప్రిణయః ప్రేమా. తాభ్యాం, విహ్వలా గద్గదా తయా. గిరా వాచా. ఈష ద్వ్రీడాసహితో, యోఽవలోక, స్తేన, విలసద్ధసితం, యస్మిం స్తత్ ఆననం ముఖం యస్యా స్సతీ, ఆహ. ౯

ఉక్తి మేవాహ (రాద్ధ మితి ద్వాభ్యామ్.) హేద్విజవర, అమోఘాః సప్రియోజనాః, యా

యస్తేఽభ్యధాయి సమయస్సకృదంగసంగో
భూయాద్గరీయసి గుణప్రసవస్సతీనామ్. ౧౦

తత్రేతి కృత్య ముపశిక్ష యథోపదేశం
యేనైష మే కర్శితోఽతిరిరంసయాత్మా,
సిద్ధ్యేత తే కృతమనోభవధర్షితాయాః
దీన స్తదీశ భవనం సదృశం విచక్ష్వ. ౧౧

మైత్రేయ ఉవాచ —
ప్రియాయాః ప్రియ మన్విచ్ఛ న్కర్దమో యోగమాశ్రితః,
విమానం కామగం క్షత్త స్తర్హ్యేవాఽఽవిరచీకరత్. ౧౨

యోగమాయాః పూర్వోక్తా, స్తాసా, మధిపే విభౌ, త్వయి, ఏత, త్త్వదుక్తం, సర్వం రాద్ధం సిద్ధ మేవే, త్యవైమి జనామి, బతేతి హర్షే, హేభర్తః, తే త్వయా, య, స్సకృత్ అపత్యజననపర్యంతం, అంగసంగో యస్మిన్ సమయః కాలోఽభిహితః, స, భూయాత్, యస్మాత్. గరీయసి శ్రేష్ఠే, భర్తరి హేతుభూతే, సతీనాం స్త్రీణాం, ప్రసవః అపత్యం, గుణః మహాన్లాభః, గుణప్రసవ ఇతి సమస్తపాఠే తు గరీయసి పత్యౌ. సతీనాం, యతో, గుణప్రసవః గుణవిస్తారో భవతి, అతః. పుత్రోత్పత్త్యా గుణ విస్తారే జాతే సతి "సృష్టిం ప్రవిశ్య పి రామీతి" య, త్త్వదుక్తం తత్సర్వం భవతీతి భావః. ౧౦

అంగసంగార్థ మితికర్తవ్యతాం చ సంపాదయేత్యాహ (తత్రేతి.) హేఈశ, తత్ర అంగ సంగే ఇతి కృత్యం ఇతికర్తవ్యతాం. సాధకకలాపం యథోపదేశం కామతంత్రోక్తానుసారేణ. ఉపశిక్ష సంపాదయ, కిం తదితి కృత్యం. సముపశిక్షణీయం, తత్రాహ. తే త్వయైవ కృతః ఉత్పాదితః. యో. మనోభవః కామ, స్తేన ధర్షితాయాః పీడితాయాః, మే మయా. అతిరిరంసయా భృశం రన్తు మిచ్ఛయా. కర్శితః, అతఏవ, దీనః, ఏష ఆత్మా దేహః, యేన ఇతికృత్యేన సిద్ధ్యేత కార్శ్యదైన్యాదిపరిహారేణ స్వస్థో భవే, త్త దితికృత్య, ముపశిక్షయేత్యర్థః, తస్మా, త్సదృశం అనురూపం, భవనం భోగస్థానం ఇదం భోగ్యాదీనా మప్యుపలక్షణం. విచక్ష్వ కల్పయ. ౧౧

ఏవ ముక్తః కర్దమో భోగ్యాదీ నసృజ దిత్యాహ మైత్రేయః, హేక్షత్తః. ప్రియాయాః భార్యాయాః. ప్రియం, అన్విచ్ఛన్ కర్తు మితి శేషః. కర్దమః యోగం ఉక్తయోగమాయాం, ఆశ్రితః. కామం యథేచ్ఛం గచ్ఛతీతి త, ద్విమానం, తర్హ్యేవ తత్క్షణ మేవ, ఆవిరచీకరత్ ఆవిర్భా వయామాస. ౧౨

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యో ర్విహారవర్ణనమ్)

సర్వకామదుఘం దివ్యం సర్వరత్నసమన్వితమ్,
సర్వర్ద్ధ్యుపచయోదర్కం మణిస్తంభై రుపస్కృతమ్. ౧౩

దివ్యోపస్కరణోపేతం సర్వకాలసుఖావహమ్,
పట్టికాభిః పతాకాభి ర్విచిత్రాభి రలంకృతమ్. ౧౪

స్రగ్భి ర్విచిత్రమాల్యాభి ర్మంజుశింజత్షడంఘ్రిభిః,
దుకూలక్షౌమకౌశేయై ర్నానావస్త్రై ర్విరాజితమ్. ౧౫

ఉపర్యుపరి విన్యస్తనిలయేషు పృథ క్పృథక్,
క్షిప్తైః కశిపుభిః కాన్తం పర్యఙ్కవ్యజనాసనైః. ౧౬

తత్ర తత్ర వినిక్షిప్తనానాశిల్పోపశోభితమ్,

(తదేవ విమానం వర్ణయతి నవభిః) సర్వకామదుఘం సర్వాభిలషితపూరకం, దివ్యమమానుషం సర్వర్ద్ధీనాం సర్వసంపదాం, య ఉపచయః స్తస్యోదర్కః ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి ర్యస్మిన్ మణిమయైః స్తమ్భై రుపస్కృతం పరికర్మితం ౧౩

దివ్యై రుపస్కరణైః పరికరై, రుపేతం యుక్తం. సర్వస్మి న్కాలే సుఖమేవావహతి ప్రాపయతి తథా, పట్టికా అల్పవిస్తారాః పట్టవస్త్రవిశేషాః. పతాకా వితతా, స్తాభి శ్చ, విచిత్రాభి రలంకృతమ్, ౧౪

విచిత్రాణి మాల్యాని మాలానిర్మాణయోగ్యాని పుష్పాణి, యాసు, తాభిః. మంజు మధురం యథాతథా, శింజంతః ధ్వనంతః, షడంఘ్రయో భ్రమరా, యాసు తాభిః, స్రగ్భిః. అలంకృతం, దుకూలైః క్షౌమైః, ధౌతైః కౌశేయైః, రన్యై శ్చ నానావిధైః వస్త్రైః, విశేషేణ రాజితమ్. ౧౫

ఉపర్యుపరి, న్యస్తేషు విరచితేషు, గృహేషు, పృథ క్పృథక్ విభక్తం, కల్పితైః కశిపుభిః, శయ్యాభిః, కాంతం కమనీయం. తథా, పర్యంకాదిభి శ్చ కాంతం. ౧౬

తత్ర తత్ర భిత్త్యాదిషు వినిక్షిప్తై ర్విరచితైః నానావిధై శ్శిల్పైః, ఉపశోభితం,

మహామరకతస్థల్యాం జుష్టం విద్రుమవేదిభిః. ౧౬

ద్వార్షు విద్రుమదేహల్యా భాంతం వజ్రకవాటయా,
శిఖరే ష్వింద్రనీలేషు హేమకుంభై రధిశ్రితమ్. ౧౭

చక్షుష్మత్పద్మరాగాద్యై ర్వజ్రభిత్తిషు నిర్మితైః,
జుష్టం విచిత్రవైతానై రనర్ఘై ర్హైమతోరణైః. ౧౮

హంసపారావతవ్రాతై స్తత్ర తత్ర నికూజితమ్.
కృత్రిమా న్మన్యమానై స్స్వానధిరుహ్యాఽవరుహ్య చ. ౨౦

విహారస్థానవిశ్రామసంవేశప్రాంగణాజిరైః,
యథోపజోషం రచితై ర్విస్మాపన మివాఽఽత్మనః. ౨౧

మహామర కతస్థల్యాం ఇంద్రనీలమణిమయభూమ్యాం. రచితాభి, ర్విద్రుమవేదికాభి ర్జుష్టం యుక్తం, స్థల్యేతి పాఠే. తయా విద్రుమవేదికాభి శ్చ యుక్తమ్. ౧౬

ద్వార్షు ద్వారేషు, విద్రుమమయదేహల్యా ఉదుమ్బరేణ, భాంతం శోభితం, వజ్రఖచిత కవాటయుక్తం, ఇంద్రనీలమణిమయేషు, శిఖరేషు, సువర్ణమయకలశై రధిష్ఠితం. ౧౭

చక్షుష్మంత ఇవ యే పద్మరాగశ్రేష్ఠాః, వజ్రభిత్తిషు ఖచితాః, తై ర్జుష్టం విచిత్రై ర్వైతానై ర్వితానసమూహైః, రనర్ఘైః, ర్హైమమయతోరణై శ్చ, జుష్టం. ౧౮

కృత్రిమానపి, హంసాదీన్, స్వాన్ స్వసజాతీయా, న్మన్యమానై ర్హంసానాం పారావతానాం చ సమూహైః, స్తత్ర తత్ర, అధిరుహ్య, అవరుహ్య చ వికూజితమ్, ౨౦

యథోపజోషం యథాసుఖం, రచితైః కల్పితైః, విహారస్థానాదిభి ర్యుక్త మితి శేషః. యద్వా. విహారస్థానాదిభి రాత్మనః, స్వస్య మాయావినోదః. విస్మాపన మివ విస్మయజనక మివాఽవస్థితం, ఆవిరచీకర దితి పూర్వేణాఽన్వయః. తత్ర, విహారస్థానం క్రీడాప్రదేశః విశ్రామః శయనగృహం సంవేశః ఉపభోగస్థానం ప్రాంగణం గృహాద్బహిరచితం, అజిరం ప్రాకారా ద్బహిః. ౨౧

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యో ర్విహారవర్ణనమ్)

ఈదృగ్గృహం తత్పశ్యంతీం నాతిప్రీతేన చేతసా,
సర్వభూతాశయాభిజ్ఞః ప్రావోచ త్కర్దమ స్స్వయమ్. ౨౨

నిమజ్జాఽస్మి న్హ్రదే భీరు విమాన మిద మారుహ,
ఇదం శుక్లకృతం తీర్థ మాశిషాం హేతవే నృణామ్. ౨౩

సా చ భర్తు స్సమాదాయ వచః కువలయేక్షణా,
సరజం బిభ్రతీ వాసో వేణీభూతా న్స్వమూర్ధజాన్. ౨౪

అంగం చ మలపంకేన సంఛన్నం శబల స్తనమ్,
ఆవివేశ సరస్వత్యా సర స్సితజలాశయమ్. ౨౫

సాంత స్సరసి వేశ్మస్థా శ్శతాని దశకన్యకాః,
సర్వాః కిశోరవయసో దదర్శోత్పలగంధయః. ౨౬

ఈదృ గేవంవిధం, తద్గృహం విమానం నాతిప్రీతేన అనతిసంతుష్టేన చేతసా, పశ్యంతీం దేవహూతిం స్వయం, సర్వభూతానా మాశయ మభిప్రాయం జానాతీతి సః, కర్దమః, ప్రావోచత్. ౨౨

హేభీరు, ఇదం తీర్థం, శుక్లకృతం శుక్లేన భగవతా కృతం. ఆనందాశ్రునిపాతేన కృతం, నృణా, మాశిషాం కాంక్షితానాం. ప్రాపకం, అతోఽస్మి న్హ్రదే బిందుసరసి, నిమజ్జ స్నాహి, ఇదం విమాన, మారుహ అధిరుహ. ౨౩

సా కువలయేక్షణా దేవహూతిః, భర్తుః కర్దమస్య, వచ, స్సమాదాయ గృహీత్వా. సరజం మలినం, వాసః వస్త్రం, వేణీభూతాన్ కేశాన్, మలపంకేన సంఛన్నౌ అత ఏవ శబలౌ వివర్ణౌ, స్తనౌ యస్మిన్, తదంగం శరీరం చ. బిభ్రతీ సతీ. సితానాం నిర్మలానాం, జలానా, మాశయం ఆశ్రయం సరస్వత్యా పరిశ్రిత మితి శేషః, షష్ఠ్యంతపాఠే. తన్మధ్యస్థ మిత్యర్థః, సరః బిందుసరః. ఆవివేశ ప్రవిష్టవతీ. ౨౪—౨౫

సా అంతస్సరసి నిమగ్నాసతీ, తత్ర, వేశ్మస్థాః మందిరస్థాః. దశశతాని, కన్యకాః. దదర్శ. కథంభూతాః, సర్వాః కిశోరవయసః, ఉత్పలస్యేవ దేహగంధో యాసాం తాః. ౨౬

తాం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ ప్రోచుః ప్రాంజలయ స్త్రియః,
వయం కర్మకరీ స్తుభ్యం శాధి నః కరవామ కిమ్. ౨౭

స్నానేన తాం మహార్హేణ స్నాపయిత్వా మనస్వినీమ్,
దుకూలే నిర్మలే నూత్నే దదు రస్యై చ మానదాః. ౨౮

భూషణాని పరార్థ్యాని వరీయాంసి ద్యుమంతి చ,
అన్నం సర్వగుణోపేతం పానం చైవాఽమృతాసవం. ౨౯

అథాఽదర్శే స్వ మాత్మానం స్రగ్విణం విరజోఽంబరం,
విరజస్కృం స్వ స్త్యయనం కన్యాభి ర్బహు మానితం. ౩౦

స్నాతం కృతశిరస్స్నానం సర్వాభరణభూషితం,

తాం దేవహూతిం, దృష్ట్వా, దశశతాని, స్త్రియః, సహసా ఆశు, ప్రోత్థాయ, జలస్థా ద్వేశ్మనో బహి ర్నిర్గత్య, ప్రాంజలయః, వయం, తుభ్యం, కర్మకరీః కింకరీః. నః అస్మాక, శాధి అనుశిక్షయ. కిందాస్యం కరవా మేతిప్రోచుః. ౨౭

మహార్హేణ శ్రేష్ఠతమేన, స్నానేన స్నానయోగ్యేన సుగంధితైలాదినా, తాం మనస్వినీం దేవహూతిం స్నాపయిత్వా, మానదా స్త్స్త్రియః, అస్యై దేవహూత్యా, ఏవ, నిర్మలే నూత్నే నవీనే దుకూలే, దదుః దత్తవత్యః. ౨౮

తథా, పరార్థ్యాని శ్రేష్ఠతమాని, ద్యుమంతి దీప్తిమంతి వరీయాంసి తత్ప్రియాణి భూషణాని సర్వగుణోపేతం షడ్రసోపేతం, అన్నం, అమృతం స్వాదు, ఆసవం మాదకం, పానం పేయం చ, అస్యై, దదుః. ౨౯

అసౌ దేవహూతిః, స్వ మాత్మానం స్వదేహ మాదర్శే దర్పణే, దదర్శేతి శేషః, కథం భూతం, స్రగ్విణం స్రజం బిభ్రతం. విరజః నిర్మలం అమ్బరం వాసో యస్య తం, విరజస్కం మలహీనం కృతం. స్వస్త్యయనం మంగళానా మాచరణం యస్య తం, కన్యకాభి స్సంమానితమ్. ౩౦

స్నాతం ఉద్వర్తనక్షాళితం, కృతం శిరస్నాన మభ్యంగో యేన తం. సర్వై రాభరణై

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యోర్విహారవర్ణనమ్)

నిష్కగ్రీవం వలయినం కూజత్కాంచననూపురమ్. ౩౧

శ్రోణ్యో రధ్యస్తయా కాంచ్యా కాంచన్యా బహురత్నయా,
హారేణ చ మహార్హేణ రుచకేన విభూషితమ్. ౩౨

సుభ్రువా సుదతా శ్లక్ష్ణస్నిగ్ధాపాంగేన చక్షుషా,
పద్మకోశస్పృధా నీలై రలకైశ్చ లసన్ముఖమ్. ౩౩

యదా సస్మార ఋషభ మృషీణాం దయితం పతిమ్,
తత్ర చాస్తే సహ స్త్రీభి ర్యత్రాస్తే స ప్రజాపతిః ౩౪

భర్తుః పురస్తా దాత్మానం స్త్రీసహస్రవృతం తదా,
నిశామ్య తద్యోగగతిం సంశయం ప్రత్యపద్యత. ౩౫

విభూషితం అలంకృతమ్. ఏతదేవ ప్రపంచయతి - నిష్కం పదకం గ్రీవాయాం యస్య తం. కూజంతీ కాంచనమయే నూపురే యస్య తమ్. ౩౧

శ్రోణ్యోః శ్రోణితటయో రధ్యస్తయా ధృతయా, కాంచనమయ్యా, బహూని రత్నాని యస్యాం. తయా, కాంచ్యా మేఖలయా మహార్హేణ హారేణ, రుచకేన మంగళద్రవ్యేణ చ కుంకుమాదినా, తదుక్తం విశ్వప్రకాశే "రుచకం మంగళద్రవ్యే గ్రీవాభరణదంతయో" రితి విభూషితమ్. ౩౨

సుభ్రువా శోభనయా భ్రువా, సుదతా సుందరదంతపంక్త్యా, శ్లక్ష్ణః మనోహరః, స్నిగ్ధోఽపాంగః నేత్రప్రాంతో యస్మిన్, పద్మకోశస్పృధా పద్మకోశస్పర్ధినా. చక్షుషా నేత్రేణ. సుభ్రువా చక్షుషేతి జాతావేకవచనం, తథా, నీలైః రలకైశ్చ, లసన్ముఖం, యస్య తమ్. ౩౩

ఏవంభూత మాత్మానం, దృష్ట్వా, యదా, ఋషీణా మృషభం శ్రేష్ఠం దయితం ప్రియం, పతిం భర్తారం, సస్మార స్మృతవతీ, తదా, యత్ర, సః ప్రజాపతిః కర్దమః. ఆస్తే తత్ర, స్వయ మపి, స్త్రీభి స్సహ ఆస్తే ఉపవివేశేత్యర్థః. ౩౪

భర్తుః, పురస్తా దగ్రే స్త్రీసహస్రై ర్వృత, మాత్మానం నిశామ్య దృష్ట్వా. తస్య భర్తు ర్యోగగతిం యోగప్రభావం ప్రతి. సంశయం, ప్రత్యపద్యత. కీదృశీయం యోగగతి రితి సంశయం విస్మయం ప్రాప్తవతీత్యర్థః. ౩౫

స తాం కృతామలస్నానాం విభ్రాజంతీ మపూర్వవత్,
ఆత్మనో బిభ్రతీం రూపం సంవీతరుచిర స్తనీమ్. ౩౬

విద్యాధరీసహస్రేణ సేవ్యమానాం సువాససమ్,
జాతభావో విమానం త దారోహయ దమిత్రహన్. ౩౭

తస్మి న్నలు ప్తమహిమా ప్రియయాఽనుషక్తో విద్యాధరీభి రుపచీర్ణవపు ర్విమానే,
బభ్రాజ ఉత్కచకుముద్గణవా నపీచ్య స్తారాభి రావృత ఇవోడుపతి ర్నభస్థః. ౩౮

తేనాష్టలోకపవిహారకులాచలేంద్రద్రోణీ ష్వనంగసఖమారుతసౌభగాసు,
సిద్ధైర్నుతో ద్యుధుని పాతశివస్వనాసు రేమే చిరం ధనదవ ల్లలనావరూథీ. ౩౯

వైశ్రమ్భకే స్వరసనే నందకే పుష్పభద్రకే,
మానసే చైత్రరథ్యే చ స రేమే రమయా తతః. ౪౦

హేఅమిత్రహన్ విదుర, జితారిషడ్వర్గ, సః కర్దమః జాతభావ స్సన్ పూర్వవత్ వివాహాత్ప్రాగ్వత్, ఆత్మన స్స్వస్యాః. రూపం బిభ్రతీం, అతఏవ, విశేషేణ భ్రాజమానాం, సంవీతౌ ప్రావృతౌ రుచిరౌ స్తనౌ యస్యా స్తాం, పాఠాంతరేతు, రూపవిశేషణం. శోభనే వాససీ యస్యా స్తామ్. ౩౬-౩౭

అలు ప్తమహిమా అలుప్తప్రభావః, ప్రియయా భార్యయాఽనుష క్తః అనుసంగతః, విద్యాధరీభిః. ఉపచీర్ణం శుశ్రూషితం వపు ర్యస్య, స, మునిః కర్దమః తస్మి న్విమానే బభ్రాజే రరాజ. తత్ర దృష్టాంతః- ఉత్కచకుముద్గణవాన్ వికసత్కుముదగణవాన్. అపీచ్యో దర్శనీయః. తారకాభి, రావృతో నభస్థః, ఉడుపతిః పూర్ణచంద్ర ఇవేతి, పూర్ణచంద్ర ఇవ మునిః, నభ ఇవ విమానం, తారా ఇవ స్త్రియః, కుముదానీవ తాసాం నేత్రాణీతి విజ్ఞేయమ్. ౩౮

తేన విమానేన, అష్టలోకపాలానాం విహారా యస్మిన్ సః. కులాచలేంద్రో మేరు, స్తస్య, ద్రోణీషు దరీషు, కథంభూతాసు. అనంగస్య, య స్సఖా మారుతః, శీతసుగంధిమందానిలః, తేన సౌభగం సౌందర్యం యాసు, ద్యుధునీ గంగా. తస్యాః. పాతేన, శివః స్వనో, యాసు తాసు లలనా వరూథీ స్త్రీరత్నసమూహవాన్. ముని, ర్ధనదవ త్కుబేర ఇవ రేమే. ౩౯

వైశ్రంభకాదిషు దేవోద్యానేషు. మానసే చ సరసి, రతః ప్రీతస్సన్, రమయా స్త్రియా సహ, రేమే. ౪౦

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యో ర్విహారవర్ణనమ్)

భ్రాజిష్ణునా విమానేన కామగేన మహీయసా,
వైమానికా నత్యశేత చర న్లోకా న్యథాఽనిలః. ४१

కిం దురాపాదనం తేషాం పుంసా ముద్దామచేతసామ్,
యై రాశ్రిత స్తీర్థపద శ్చరణోవ్యసనాత్యయః. ४२

ప్రేక్షయిత్వా భువో గోళం పత్న్యై యావా న్స్వసంస్థయా,
బహ్వాశ్చర్యమయో యోగీ స్వాశ్రమాయ న్యవర్తత. ४३

విభజ్య నవధాఽఽత్మానం మానవీం సురతోత్సుకామ్,
రామాం విరమయ న్రేమే వర్షపూగా న్ముహూర్తవత్. ४४

తస్మి న్విమాన ఉత్కృష్టాం శయ్యాం రతికరీం శ్రితా,

భ్రాజిష్ణునా ప్రకాశమానేన, మహీయసా శ్రేష్ఠేన, కామగేన, విమానేన, అనిల ఇవ, సర్వత్రాఽప్రతిహతగత్యా చరన్, వైమానికాన్ లోకా, నత్యశేత అతిక్రమ్య స్థితః. ४१

కీదృశోఽయం మునేః ప్రభావ ఇతి న విస్మయనీయ మిత్యాహ (కి మితి.) యైః పుమ్భిః తీర్థపదః భగవతః, వ్యసనాత్యయః తాపత్రయనాశన, శ్చరణః పాద, ఆశ్రితః, తేషా, ముద్దామచేతసాం యోగపరిశుద్ధమనసాం. పుంసాం, కిం దురాపాదనం దుష్ప్రాపం కి మస్తీత్యర్థః. ४२

స్వసంస్థయా ద్వీపవర్షాదిసంస్థానేన, యావాన్, భూగోళ. స్తావంతం, బహ్వాశ్చర్య మతివిస్మయనీయం, భువో గోళం, పత్న్యై భార్యాయై దర్శయిత్వా మహాయోగీ కర్దమః, పునః, స్వాశ్రమాయ న్యవర్తత స్వాశ్రమం ప్రత్యాగతవాన్. ४३

నవధా, ఆత్మాన మపత్యం, విభజ్య, నవధాఽపత్య ముత్పాదయిష్యామీతి మనసా స్వవీర్యం విభజ్యేత్యర్థః, సురతే ఉత్సుకాం ఉత్సాహవతీం, మనోః పుత్రీం. రామాం స్వప్రియం, విశేషేణ, రమయన్, వర్షపూగాన్ వర్షగణాన్. ముహూర్తవత్, రేమే. ४४

తస్మిన్ విమానే, ఉత్కృష్టాం నిఖిలోపయసుఖస్పర్శాం రతికరీం రతివర్ధనీం. శయ్యాం,

న చాఽబుధ్యత కాలం తం పత్యాఽపీచ్యేన సంగతా. ౪౫

ఏవం యోగానుభావేన దమ్పత్యో రమమాణయోః,
శతం వ్యతీయు శ్శరదః కామలాలసయో ర్మనాక్. ౪౬

తస్యా మాధత్త రేత స్తాం భావయ న్నాత్మనాఽఽత్మవిత్,
నోధా విధాయ తద్రూపం సర్వసంకల్పవి త్ప్రభుః. ౪౭

తత స్సా సుషువే సద్యో దేవహూతి స్స్త్రియః ప్రజాః,
సర్వా స్తా శ్చారుసర్వాంగ్యో లోహితోత్పలగంధయః. ౪౮

పతిం సా ప్రవ్రజిష్యంతం తదాఽఽలక్ష్యోశతీ సతీ,
స్మయమానా విక్లబేన హృదయేన విదూయతా. ౪౯

శ్రితా, అపీచ్యేన సుందరేణ, పత్యా భర్త్రా, సంగతా సంయుక్తా సతీ, తం అనేకవర్షసమూహాత్మకం, కాలం, న చాఽబుధ్యత ఏతావాన్ కాలో వ్యతీత ఇతి న జ్ఞాతవతీ. ౪౫

కియాన్ కాలో వ్యతీత ఇత్యత్రాహ (ఏవ మితి.) యోగానుభావేన యోగప్రభావేన, కామాసక్తయోః, దంపత్యోః, రమమాణయో స్సతోః. శతం, శరదః సంవత్సరాః, మనాక్ ఈషత్కాల మివ, వ్యతీయుః అతిక్రాంతాః. ౪౬

ఆత్మవిత్ జీవపరమాత్మయాథాత్మ్యవిత్, కర్దమః, తాం ప్రియాం ఆత్మనా స్వదేహార్ధ రూపేణాఽతిప్రీత్యా, ఆత్మనా మనసా, భావయన్ అభిప్రయన్, సర్వసంకల్పవిత్ తస్యాః బహ్వపత్య సంకల్పం జానన్. విభు స్తథా కర్తుం సమర్థః, స్వం స్వయం, రూపం వీర్యం, నోధా విధాయ నవధా విభజ్య, తద్రేతః, తస్యాం పత్న్యాం, ఆధత్త నిహితవాన్. ౪౭

తతః అనంతరం, సా దేవహూతిః, సద్యః ఆశు, స్త్రియః స్త్రీః, ప్రజాః అపత్యాని, సుషువే ప్రసూతవతీ, కథంభూతాః ప్రజాః, తా స్సర్వాః, నవస్త్రియః, చారూణి సర్వా ణ్యంగాని అవయవా యాసాం, లోహితోత్పలస్య రక్తోత్పలస్యేవ, గంధో యాసాం తాః. ౪౮

తదా అపత్యోత్పత్త్యనంతరం, ప్రవ్రజిష్యంతం సన్యస్యంతం, పతిం, ఆలక్ష్య వితర్క్య,

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యోర్విహారవర్ణనమ్)

లిఖ న్త్యధోముఖీ భూమిం పదా నఖమణిశ్రియా,
ఉవాచ లలితాం వాచం నిరుధ్యాఽశ్రుకలాం శనైః. ౨౮

దేవహూతి రువాచ—

సర్వం తద్భగవ న్మహ్య ముపోవాహ ప్రతిశ్రుతమ్,
అథాపి మే ప్రపన్నాయా అభయం దాతు మర్హసి. ౨౯

బ్రహ్మన్ దుహితృభి స్తుభ్యం విమృగ్యాః పతయ స్సమాః,
కశ్చి త్స్యాన్మే విశోకాయ త్వయి ప్రవ్రజితే వనమ్. ౩౦

ఏతావతాఽలం కాలేన వ్యతిక్రాంతేన మే విభో,

ఉశతీ కమనీయా, సా, సతీ దేవహూతిః, బహిః, స్మయమానా ఈషద్ధసమానా, అంత స్తు విక్లబేన వ్యాకులితేన, విదూయతా పరితప్యమానేన, హృదయేన మనసా అధోముఖీ, నఖా ఏవ మణయః, తేషాం శ్రీశ్శోభా యస్మిన్, తేన, పదా చరణేన, భువం లిఖంతీ, అనేన దురంతచింతా సూచ్యతే. అశ్రు కణాన్, శనైః నిరుధ్య లలితాం మృద్వీం, వాచం, ఉవాచ. ౪౬-౨౮

హేభగవన్, మహ్యం, యత్ప్రతిశ్రుతం, తత్సర్వం, ముపోవాహ ఉపావహత్, సంపాదితవాన్, తథాపి, ప్రపన్నాయాః, మే, అభయం, దాతు మర్హసి అభయప్రదానం కరోషి చేత్కృథయామీతి భావః. ౨౯

ఓం, తత్కి మిత్యత ఆహ, హేబ్రహ్మన్. దుహితృభిః, సమాః వయశ్శీలగుణాదిభి స్తుల్యాః, పతయః తాసాం భర్తారః, తుభ్యం త్వయా, విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. విమృగ్యాః అన్వేషణీయాః, త్వయి, వనం ప్రతి, ప్రవ్రజితే సన్యస్య గతే సతి. మమ, విశోకాయ, విగతః శోకో యస్మా త్స విశోకః "బ్రహ్మజ్ఞానం తరతి శోక మాత్మవి" దితి శ్రుతేః. తేన తదుపదేశో లక్ష్యతే, తస్మై. కశ్చి త్పుత్ర స్స్యాత్ స్యాత్కి మిత్యర్థః. కచ్చి దితి పాఠాంతరం. తదా కిం స్యాత్, త్పుత్ర ఇతి శేషః. ౩౦

ఏవం స్వాభిప్రేతం నివేద్య అథ సంసారా త్స్వనిర్వేద మావేదయంత్యాహ

ఇంద్రియార్థప్రసంగేన పరిత్యక్తపరాత్మనః. ౨౩

ఇంద్రియార్థేషు సజ్జంత్యాః ప్రసంగ స్త్వయి మే కృతః,
అజానంత్యాః పరం భావం తథా ప్యస్త్వభయాయ మే. ౨౪

సంగో హి సంసృతే ర్హేతు రసత్సు విహితోఽధియా,
స ఏవ సాధుషు కృతో నిస్సంగత్వాయ కల్పతే. ౨౫

నేహ య త్కర్మ ధర్మాయ న విరాగాయ కల్పతే,

(యావదధ్యాయం.) హేవిభో, ఇంద్రియార్థేషు శబ్దాదివిషయేషు ప్రసంగేన ప్రకృష్టాసంగేన. పరిత్యక్తః అనుపాసితః పరాత్మా పరమాత్మా యయా, తస్యాః, మే మమ, వ్యతీతేన అతిక్రాంతేన. ఏతావతా శతవర్షపరిమితేన, కాలేన, అలమ్. ౨౩

స్వకృత మనుశోచంత్యాహ- ఇంద్రియార్థేషు, సజ్జంత్యా ఆసక్తాయాః, మే మయా, త్వయి, ప్రసంగః ప్రకృష్టాఽసంగః, కృతః, తథాపి, పరం భావం ఉత్కృష్టం భావం, త్వం బ్రహ్మేతి దితి భావం, అజానంత్యా అపి, మే, అభయాయ, అస్తు. త్వయి కృత స్సంగ ఇత్యనుషంగః. ౨౪

కథ మింద్రియార్థప్రసంగో మయి కృతోప్యభయాయ స్యా దిత్యత్రాహ (సంగ ఇతి.) అధియా అజ్ఞానేన, అసత్సు. విహితః కృతో, యః, స్సంగః సంసృతేర్హేతుః. స ఏవ, అధియా కృతోపి, సంగః. సాధుషు భవాదృశేషు. కృత శ్చే, న్నిస్సంగత్వాయ విరాగత్వాయైవ. కల్పతే అంతతో వైరాగ్య మేవ జనయతీత్యర్థః, ధియేతి ఛేదే బుద్ధిపూర్వకోప్యసత్సు విహిత స్సంగః సంసృతే ర్హేతుః, కిముతాఽధియా, సాధుషు తూభయవిధోపి సంగః, నిస్సంగత్వాయై భవతీత్యర్థః. ౨౫

ఇహలోకే. యత్కర్మ. యస్య పుంసః స్వభావతః ప్రవృత్త మపి కర్మ. ధర్మాయ, న కల్పతే. నిసర్గతః ప్రవృత్త మప్యాహారవిహారచేష్టితనిద్రాదిరూపం కర్మ "యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య నిత్యశః. యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహే" త్యుక్తరీత్యా సాత్వికానేవ సేవేత ఋతావుపేయా దిత్యాదిశాస్త్రానుమతద్రవ్యకాలాదివిశేషవిషయం స, త్ప్రత్యవాయపరిహారేణ భగవదారాధనరూపకర్మయోగాఖ్యధర్మనిర్వృత్తయే, నభవే దిత్యర్థః, స ఏవ ధర్మః, విరాగాయ విగతో రాగో యస్మా త్సః, జ్ఞానయోగః, రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తత ఇతి భగవతా గీతత్వాత్ తస్మై. న కల్పతే, చేదిత్యర్థః, యద్యపి కర్మయోగస్య భక్తియోగాంగస్య. జానయోగాంగత్వ

(యోగమాయావినిర్మితవిమానేన కర్దమదేవహూత్యో ర్విహారవర్ణనమ్)

న తీర్థపదసేవాయై జీవ న్నపి మృతో హి సః. ౫౬

సాఽహం భగవతో నూనం వంచితా మాయయా దృఢమ్,
య త్త్వాం విముక్తిదం ప్రాప్య న ముముక్షేయ బంధనాత్. ౫౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

మనుపపన్నం తథాపి "కర్మ ణ్యకర్మ యః పశ్యే దకర్మణి చ కర్మ యః" ఇత్యుక్తరీత్యా కర్మయోగజ్ఞానయోగయోః, పరస్పరోపకర్తృత్వ మప్యస్తీతి బోధ్యం, న చ 'ధర్మో విరాగ శ్చ, తీర్థపదసేవాయై తీర్థపదస్య భగవతస్సేవాయై భక్త్యై న కల్పతే చేత్. సః, జీవన్నేవ మృతో హి, జీవచ్ఛవః ఖల్విత్యర్థః. తస్య జీవనం వ్యర్థ మితి భావః. ౫౬

స్వాత్మానం ప్రతి నిర్విద్యతి, సా, ఇంద్రియార్థేష్వేవ సజ్జంతీ అహం, భగవతో. మాయయా "దైవీహ్యేషా గుణమయీ" త్యుక్తవిధయా, దృఢం, వంచితా మోహితా, యాఽహం, విముక్తిదం ముక్తిసాధనజ్ఞానప్రదం. త్వాం, ప్రాప్యాపి, బంధనా త్సంసారాత్, న ముముక్షేయ మోక్తుం నేచ్ఛతి స్మ. ౫౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ —

నిర్వేదవాదినీ మేవం మనో ర్దుహితరం మునిః,
దయాళు శ్శాలినీ మాహ శుక్లాభివ్యాహృతం స్మరన్. ౧

ఋషిరువాచ —

మా ఖిదో రాజపుత్రీత్థ మాత్మానం ప్రత్యనిందితే,
భగవాం స్తేఽక్షరో గర్భ మదూరా త్సంప్రపత్స్యతే. ౨

ధృతవ్రతాఽస్తు భద్రం తే దమేన నియమేన చ,
తపోద్రవిణదానై శ్చ శ్రద్ధయా చేశ్వరం భజ. ౩

స త్వయాఽఽరాధిత శ్శుక్లో వితన్వ న్మామకం యశః,

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం నిర్విద్యమానాం భార్యాం ప్రత్యాహ కర్దమ ఇత్యాహ మైత్రేయః (ఏవ మితి.) నిర్వేదం కథయంతీం మనో ర్దుహితరం. శాలినీం స్వగృహిణీం ప్రతి, మునిః కర్దమః, దయాళుః శుక్లాభివ్యాహృతం "అహం చ స్వాంశకలయేతి" భగవద్వచనం స్మరన్, ఆహ. ౧

ఉక్తి మేవాహ (మేతి.) హేరాజపుత్రి, అనిందితే అనవద్యాచారే, ఆత్మానం ప్రతీత్థం. మాఖిదః ఖేదం మాకార్షీః, అక్షరో నిరస్తప్రాకృతగుణో. భగవాన్ అనంతకల్యాణగుణగణో హరిః, అదూరాత్ ఆశు, తే తవ, గర్భం, ప్రపత్స్యతే. ౨

తే తుభ్యం, భద్రం మంగళం, అస్తు, ధృతం వ్రతం భగవదారాధనరూపం వ్రతం యయా, సా సతీ, త్వం, దమేన బాహ్యేంద్రియనియమనేన నియమేన అంతరింద్రియనియమనేన చ పాతివ్రత్యసోచితతపసా, ద్రవిణానాం హిరణ్యాదీనాం, దానై శ్చ. శ్రద్ధయా ప్రారిప్సితే భగవదారాధనే త్వరయా చే, శ్వరం భగవంతం. భజ. ౩

త్వయా, ఆరాధిత, స్స, శుక్లో భగవాన్. మదీయం. యశో, వితన్వన్ విస్తారయన్,

ఛేత్తా తే హృదయగ్రంథి మౌదర్యో బ్రహ్మభావనః. ౪

మైత్రేయ ఉవాచ —

దేవహూత్యపి సందేశం గౌరవేణ ప్రజాపతేః,
సమ్యక్ శ్రద్ధాయ పురుషం కూటస్థ మభజ ద్గురుమ్. ౫

తస్యాం బహుతిథే కాలే భగవా న్మధుసూదనః,
కార్దమం వీర్య మాపన్నో జజ్ఞేఽగ్ని రివ దారుణి. ౬

అవాదయం స్తదా వ్యోమ్ని వాదిత్రాణి ఘనాఘనాః,
గాయంతి స్మ సగంధర్వా నృత్య న్త్యప్సరసో ముదా. ౭

ఔదర్యః త్వదుదరే జాతః బ్రహ్మభావనః తవ బ్రహ్మోపదేష్టా, భూత్వా. తే, హృదయగ్రంథిం అజ్ఞానం. ఛేత్తా ఛేత్స్యతి ౪

ఏవ ముక్తా దేవహూతి స్తథాఽకరో దిత్యాహ మైత్రేయః. దేవహూతి రపి. ప్రజాపతేః కర్దమస్య, సందేశం నిదేశం. గౌరవేణ, సమ్యక్, శ్రద్ధాయ విశ్వస్య. కూటస్థం నిర్వికారం, గురుం అజ్ఞాననివర్తకం, పురుషం పరమపురుషం, అభజత్. ౫

బహుతిథే బహుతరే కాలే, గతే సతి, భగవాన్ మధుసూదనః, తస్యాం దేవహూత్యాం కార్దమం కర్దమసంబంధి, వీర్య, మాపన్నః ప్రాప్తః, దారు ణ్యగ్ని రివ. జజ్ఞే. కార్దమవీర్యసంశ్లిష్టజీవవిశేష మావిష్టోఽవతతారేత్యర్థః, అయ మావేశావతారో జామదగ్న్యవత్, ఆవేశావతారో నామ జీవాంతరాత్మతయాఽవస్థితస్యైవ భగవతః జీవద్వారా జ్ఞానశక్త్యాదిగుణవిశేషాన్యతమావిర్భావః, తావతైవ తస్మిన్, జీవే స్వస్యాఽన్యేషాం చేశ్వరత్వాభిమానః. ౬

తదా అవతరణసమయే, వ్యోమ్ని, వాదిత్రాణి శంఖమృదంగదుందుభ్యాదీని, అవాదయన్ అధ్వనయన్, దేవా ఇతి శేషః, ఘనాఘనా ఇత్యేకం పదం, వర్షంతో మేఘా, అభూవ న్నిత్యర్థః, సగంధర్వాః కిన్నరాదయః, గాయంతి స్మ గీతవంతః. అప్సరసః, ముదా హర్షేణ, నృత్యంతి స్మ అనృత్యన్. ౭

పేతు స్సుమనసో దివ్యాః ఖేచరై రపవర్జితాః,
ప్రసేదు శ్చ దిశ స్సర్వా అమ్భాంసి చ మనాంసి చ. ౮

తత్కర్దమాశ్రమపదం సరస్వత్యా పరిశ్రితమ్,
స్వయంభూ స్సాక మృషిభి ర్మరీచ్యాదిభి రభ్యగాత్. ౯

భగవంతం పరం బ్రహ్మ సత్త్వే నాంశేన శత్రుహన్,
తత్త్వసంఖ్యానవిజ్ఞప్త్యై జాతం విద్వా నజ స్స్వరాట్. ౧౦

సభాజయ న్విశుద్ధేన చేతసా తచ్చికీర్షితమ్,
ప్రహృష్యమాణై రసుభిః కర్దమం చేద మభ్యధాత్. ౧౧

బ్రహ్మోవాచ—

త్వయా మేఽపచితి స్తాత కల్పితా నిర్వ్యళీకతః,

ఖేచరై ర్దివిజైః, రపవర్జితాః ముక్తాః, స్సుమనసః పుష్పాణి, పేతుః పతితవంతః. సర్వాః, దిశః, అమ్భాంసి జలాని, మనాంసి సర్వేషాం చిత్తాని చ, ప్రసేదుః ప్రసన్నా న్యభూవన్, ౮

సరస్వత్యా పరివేష్టితం, కర్దమాశ్రమస్థానం ప్రతి, స్వయంభూ శ్చతురాననో, మరీచ్యాదిభిః ఋషిభి స్సహ, అభ్యాగచ్ఛత్. ౯

హేశత్రుహన్ విదుర, అంశేన స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణేన, సత్త్వేన విశ్యాసంకుచితజ్ఞానగుణేన పరంబ్రహ్మైవ తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం, సంఖ్యానం యాథాత్మ్యకథనం. తేన విజ్ఞప్త్యై జ్ఞాపనాయ, ప్రకృత్యాదియాథాత్మ్యకథనేన తద్యాథాత్మ్యం లోకం ప్రతిగ్రాహయితు మిత్యర్థః, జాత మవతీర్ణం. భగవంతం విద్వాన్ జానన్. స్వరా డజో బ్రహ్మ, భగవదావేశావతారత్వా ద్భృగవద్దృష్ట్యా బ్రహ్మణ స్స్వరాట్త్వ మకర్మవశ్యత్వముక్తమ్. ౧౦

తస్యాఽవతీర్ణస్య భగవత, శ్చికీర్షితం, విశుద్ధేన మనసా, సభాజయన్ సమ్మానయన్, అభినందయ న్నితి యావత్. అతఏవ. ప్రహృష్యమాణైః, రసుభిః, ఇంద్రియైః. రానందాశ్రుపూర్ణ రోమాంచితగద్గదస్వరాదియుక్తనేత్రత్వగ్వాగాదీంద్రియైః, రుపలక్షితః, కర్దమం చ చకారా ద్దేవహూతిం చ ప్రతీదం వక్ష్యమాణం అభ్యధాత్ అభ్యభాషత. ౧౧

తత్ర త్వయేతి పంచభిః కర్దమం ప్రత్యాహ. హేతాత పుత్ర, త్వయా, అపచితిః పూజా,

(కపిలావతారకథా)

యన్మే సంజగృహే వాక్యం భవా న్మానద మానయన్, ౧౨

ఏతావత్యేవ శుశ్రూషా కార్యా పితరి పుత్రకైః,
బాఢ మిత్యనుమన్యేత గౌరవేణ గురో ర్వచః. ౧౩

ఇమా దుహితర స్సత్య స్తవ వత్స సుమధ్యమాః,
సర్గ మేతం ప్రభావై స్సైస్వై ర్బృంహయిష్య న్త్యనేకధా. ౧౪

అత స్త్వ మృషిముఖ్యేభ్యో యథా శీలం యథారుచి,
ఆత్మజాః పరిదేహ్యద్య వి స్తృణీహి యశో భువి. ౧౫

వేదాహ మాద్యం పురుష మవతీర్ణం స్వమాయయా,
భూతానాం శేవధిం దేహం బిభ్రాణం కపిలం మునే. ౧౬

నిర్వ్యళీకతః ప్రేమాతిశయేన, మే మహ్యం, కల్పితా విహితా త్వర్హి కా ఽపచితి ర్మయా కల్పితేత్యత్రాహ- హేమానద, భవాన్, వాక్యం మద్వచః, మానయన్. జగృహే గృహీతవా. నితి య త్తదేవ, మమా ఽపచితిః. ౧౨

త్వద్వాక్యకరణమాత్రేణ కథ మపచితిః కల్పితేత్యత్రాహ పితరి పుత్రైః, కార్యా. శుశ్రూషా అపచితి, రేతావత్యేవ, య, ద్గురోః పితు, ర్వచః వాక్యం, గౌరవేణ, బాఢ, మనుమన్యేత అంగీక్రియేతేతి, ప్రజా స్సృజేతి మయా ఽభిహిత స్త్వం తథైవా ఽకార్షీః అతో మదపచితిః కల్పితేతి భావః ౧౩

హేవత్స, సుమధ్యమాః శోభనాంగ్యః, ఇమా, స్సత్యః సాధుశీలా, స్తవ దుహితరః, స్వైః ప్రభావై రంశై స్సర్గం, అనేకధా త త్తదపత్యపరంపరాభిః, బృంహయిష్యంతి వర్ధయిష్యంతి. ౧౪

అత, స్త్వ, మృషిముఖ్యేభ్యో మరీచ్యాదిభ్యః, ఆత్మజాః దుహితౄః, త త్తద్దుహితృరుచిశీలానతిక్రమేణ, పరిదేహి ప్రయచ్ఛ, అద్య అధునా, భువి యశః. వి స్తృణీహి వితను. ౧౫

తవ పుత్ర స్తు సాక్షా దీశ్వర ఇత్యాహ - హేమునే, స్వమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన, అవతీర్ణం, కిమర్థం, భూతానాం, శేవధిం నిధిం, దేహం. బిభ్రాణం, నిధి మివా ఽభీష్టప్రదానాయ దేహం, బిభ్రాణం. కపిలం, ఆద్యం జగత్కారణం, పరమపురుష, మేవా ఽహం, వేద జానామి. ౧౬

జ్ఞానవిజ్ఞానయోగేన కర్మణా ముద్ధరన్ జటాః,
హిరణ్యకేశః పద్మాక్షః పద్మముద్రాపదాంబుజః. ౧౮

ఏష మానవి తే గర్భం ప్రవిష్టః కైటభార్దనః,
అవిద్యాసంశయగ్రంథిం ఛిత్త్వా గాం విచరిష్యతి. ౧౯

అయం సిద్ధగణాధీశ స్సాంఖ్యాచార్యై స్సుసంమతః,
లోకే కపిల ఇత్యాఖ్యాం గంతా తే కీర్తివర్ధనః. ౧౯

మైత్రేయ ఉవాచ—

తా వాశ్వాస్య జగత్స్రష్టా కుమారై స్సహనారదః,
హంసో హంసేన యానేన త్రిధామ్నః పరమం యయౌ. ౨౦

దేవహూతిం ప్రత్యాహ త్రిభిః, హేమానవి మనుపుత్రి, కైటభార్దనః కైటభారి ర్భగవాన్, జ్ఞానవిజ్ఞానయోగేన జీవపరయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగోపదేశేన, కర్మణాం, శుశ్రూషతాం పుంసాం అనాదిపుణ్యాపాపరూపకర్మణాం, జటాః మూలాని, ఉద్ధరన్ ఉత్పాటయితు మిత్యర్థః, తే తవ, గర్భం, ప్రవిష్టో జాత ఇత్యర్థః, కథంభూతః. హిరణ్యకేశః హిరణ్యవ త్ప్రకాశమానాః కేశాః యస్య సః, పద్మాక్షః పుండరీకాక్షః, పద్మాకారా ముద్రా రేఖా యస్మిన్, తత్పదామ్బుజం యస్య. స ఏషః, అవిద్యాదేహాత్మాభిమానః, సంశయః అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాత్మాభిమానః ఉభయాత్మకో, యః తవ గ్రంథిః, హృద్గత మజ్ఞానం, త చ్ఛిత్త్వా నిరస్య, గాం భూమిం. విచరిష్యతి, ౧౮-౧౯

అయం త్వత్పుత్ర, స్సిద్ధగణానాం యోగిసమూహానా, మధీశః, సంఖ్యా బుద్ధిః, బుద్ధ్యాఽవధారణీయ మాత్మతత్త్వం సాంఖ్యం, తత్ప్రతిపాదకం శాస్త్ర మపి సాంఖ్య మేవ, తస్యాఽఽచార్యాః స్వయ మనుష్ఠానేనోపదేష్టారః, తై స్సుసంమతః బహుమతః. లోకే, కపిల ఇత్యాఖ్యాం నామధేయం గంతా గమిష్యతి, ప్రాప్స్యతీత్యర్థః. తే తవ, కీర్తివర్ధనః. ౧౯

ఏవ ముక్త్వా బ్రహ్మా స్వలోకం యయా విత్యాహ మైత్రేయః. తౌ కర్దమదేవహూతీ, ఆశ్వాస్య సాంత్వయిత్వా, జగత్స్రష్టా, హంసో బ్రహ్మా, కుమారై స్సహేతి, శేషః, సహనారదః నారదసహిత శ్చ, హంసేన, యానేన వాహనేన, త్రిధామ్నః స్వర్గాత్, పరమం ఉపరిస్థితం, సత్యలోకం ప్రతి, యయౌ. ౨౦

(కపిలావతారకథా)

గతే శతధృతౌ క్షత్తః కర్దమ స్తేన చోదితః,
యథోచితం స్వదుహితౄః ప్రాదా ద్విశ్వసృజాం తతః ౨౧

మరీచయే కలాం ప్రాదా దనసూయా మథాఽత్రయే,
శ్రద్ధా మంగిరసేఽయచ్ఛ త్పులస్త్యాయ హవిర్భువమ్. ౨౨

పులహాయ గతిం యుక్తాం క్రతవే చ క్రియాం సతీమ్,
ఖ్యాతిం స భృగవేఽయచ్ఛ ద్వసిష్ఠాయాఽప్యరుంధతీమ్. ౨౩

అథర్వణేఽదదా చ్ఛాంతిం యయా యజ్ఞో వితన్యతే,
విప్రర్షభాన్ కృతోద్వాహా న్సదారా న్సమలాలయత్. ౨౪

తత స్త ఋషయః క్షత్తః కృతదారా నిమంత్ర్య తమ్,
ప్రాతిష్ఠ న్నంద మాపన్నా స్వం స్వ మాశ్రమమండలమ్. ౨౫

శతధృతౌ బ్రహ్మణి, గతే సతి, హే క్షత్తః. తేన బ్రహ్మణా, చోదితః ఆదిష్టః కర్దమః, తతః, స్వదుహితౄః, విశ్వసృజాం విశ్వసృడ్భ్యః, యథోచితం యథానురూపం, ప్రాదాత్ ప్రాయచ్ఛత్. ౨౧

కస్మై కాం ప్రాదా దిత్యత్రాహ (మరీచయ ఇతి.) మరీచ్యత్ర్యంగిరఃపుల స్త్యపులహక్రతు భృగువసిష్ఠాథర్వభ్యో, యథాక్రమం, కలానసూయాశ్రద్ధాహవిర్భూగతిక్రియాఖ్యాత్యరుంధతీశాంత్యాఖ్యాః దుహితౄః, ప్రాయచ్ఛ దిత్యర్థః. తత్ర, యుక్తాం, వయ ఆదిభి రితి శేషః, ఇదం సర్వాసా మప్యుప లక్షణం, యయా శాంత్యా, యజ్ఞః క్రతు ర్వితన్యతే విస్తార్యతే, బహూయజ్ఞవర్ధనీత్యర్థః, దంపత్యో స్సహాధికారా ద్యయేత్యుక్తం, కృతోద్వాహాన్ కృతవివాహాన్, సదారాన్ మరీచ్యాదీన్, సమలాలయత్ వైవాహికవస్త్రాభరణాదిప్రదానేన సంతోషితవాన్. ౨౨-౨౪

హే క్షత్త, స్తతః, కృతదారాః ప్రతిగృహీతదారాః, స్తే మరీచ్యాదయ ఋషయః, స్తం కర్దమం నిమంత్ర్య అనుజ్ఞాప్య, నందం హర్షం, మాపన్నాః ప్రాప్తాః సంతః, స్వం స్వ మాశ్రమస్థానం, ప్రాతిష్ఠన్ ప్రావిశన్. ౨౫

స చావతీర్ణం త్రియుగ మాజ్ఞాయ భరతర్షభ,
వివిక్త ఉపసంగమ్య ప్రణమ్య సమభాషత. ౨౬

అహో పాపచ్యమానానాం నిరయే స్వైర మంగళైః,
కాలేన భూయసా నూనం ప్రసీదంతి హి దేవతాః. ౨౭

బహుజన్మవిపక్వేన సమ్యగ్యోగసమాధినా,
ద్రష్టుం యతంతే యతయ శ్శూన్యాగారేషు యత్పదమ్. ౨౮

స ఏష భగవా నద్య హేళనా మగణయ్య నః,
గృహేషు జాతో గ్రామ్యాణాం యస్స్వానాం పక్షపోషకః. ౨౯

హేభరతర్షభ, సః కర్దమః, త్రీణి యుగాని జ్ఞానశక్త్యాదిగుణయుగ్మాని, యస్య, తం భగవంతం, కపిలరూపేణాఽవతీర్ణ, మాజ్ఞాయ విదిత్వా, వివిక్తే ఏకాంతే, ఉపసంగమ్య సమీప మేత్య, ప్రణమ్య సమ్యక్ అభాషత. ౨౬

భాషణ మేవాహ (అహో ఇత్యష్టభిః,) తావ త్సామాన్యేన దేవతాప్రసాదో దుర్లభ ఇత్యాహ స్వైరైః, రమంగళై ర్దుష్కృతైః. ర్నిరయే సంసారే, పాపచ్యమానానాం భృశం దహ్యమానానాం, భూయసా కాలేన. దేవతాః, ప్రసీదంతి ప్రసన్నా భవంతి. నూనం నిశ్చయః. అహో ఆశ్చర్యమ్. ౨౭

వాఙ్మనసాగోచరస్వరూపస్వభావ స్త్వం భక్తేషు స్వసౌలభ్యం దర్శయ న్నస్మద్భాగ్యవశా న్నయనవిషయతాం గతోసీత్యాహ (బహ్వ్విత్యాదినా త్రయేణ) బహుభి ర్జన్మభిః ర్విపక్వేన పరిపాకదశా మాపన్నేన. బహుజన్మానుష్ఠితకర్మజ్ఞానయోగాభ్యా మనుగృహీతేనేత్యర్థః. సమ్య గ్యోగసమాధినా. సమ్య గ్యోగో భగవద్భక్తి యోగో యస్మిన్ తేన, సమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ, యస్య తవ. పదం స్వరూపం, శూన్యాగారేషు రాగాదిరహితేషు హృదయస్థానేషు, ద్రష్టుం సాక్షాత్కర్తుం. యతంతే అనేన ప్రాకృత మన అద్యగోచరత్వ ముక్తమ్. ౨౮

స ఏష, భగవాన్ భవాన్, హేళనాం, కథ మహం నిస్సమాభ్యధికో గ్రామ్యాణాం గృహేషు నిరయప్రాయేషు జాయేయేత్యవజ్ఞా మవిగణయ్య గ్రామ్యాణాం, నః అస్మాకం, గృహేషు, జాతః అవతీర్ణః, భక్తసులభస్య భవత స్త్విద ముచిత మేవేత్యాహ- య స్త్వం, స్వానాం స్వభక్తానాం, పక్షం పోషయతి తథా సః, అనేన భక్తసౌలభ్య ముక్తమ్. ౨౯

(కపిలావతారకథా)

స్వీయం వాక్య మృతం కర్తు మవతీర్ణోఽసి మే గృహే,
చికీర్షు ర్భగవా౯ జ్ఞానం భక్తానాం మానవర్ధనః. ౩౦

తాన్యేవ తేఽభిరూపాణి రూపాణి భగవం స్తవ,
యాని యాని చ రోచంతే స్వజనానా మరూపిణః. ౩౧

త్వాం సూరిభి స్తత్త్వబుభుత్సయాఽద్ధా సదాఽభివాదార్హణపాదపీఠమ్,
ఐశ్వర్యవైరాగ్యయశోఽవబోధవీర్యశ్రియా పూర్ణ మహం ప్రపద్యే. ౩౨

పరం ప్రధానం పురుషం మహాంతం కాలం కవిం త్రివృతం లోకపాలమ్,

స్వీయం వాక్యం "అహం చ స్వాంశకలయే" తి వాక్యం. ఋతం సత్యం, కర్తుం, మమ గృహే, అవతీర్ణోసి, ఇదం సంకల్పితకరణ, మస్మద్భాగ్యమేవేతి భావః, అవతారప్రయోజన మాహ- జ్ఞానం జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానసాధనం, సాంఖ్యం తంత్రం, త, చ్చికీర్షుః కర్తు మిచ్ఛుః, భక్తానాం. మానం బహుమానం, వర్ధయతీతి తథా స౯. అవతీర్ణోఽసి, సాధూ౯ పరిత్రాతుం లోకోజ్జిజీవయిషయా సాంఖ్యతంత్రం చ కర్తు మవతీర్ణ ఇత్యర్థః. ౩౦

పున ర్భక్తానుగ్రాహకత్వ మేవాహ (తాన్యేవేతి.) అరూపిణః కర్మాయత్తదేవమనుష్యాది రూపరహితస్య తవ, యాని యాని, చతుర్ముఖాదీని రూపాణి, స్వజనానాం స్వభక్తానాం, రోచంతే తాన్యేవ రూపాణి, తే తవాపి, అభిరూపాణి అభిమతాని, రూపాణి స్వజనాననుగ్రహీతు మేవ తద్రుచ్యనుసారేణ దివ్యాని రూపాణి బిభర్షీత్యర్థః. ౩౧

ఏవం సౌలభ్యాదిగుణవిశిష్టత్వేన ప్రస్తుత్య పున శ్శరణవ్రజ్యోపయుక్తకల్యాణగుణాంతర విశిష్టత్వేన ప్రస్తువ౯ శరణం వ్రజతి ద్వాభ్యామ్ - సూరిభి స్సుధీభిః, తత్త్వబుభుత్సయా స్వావగతాధిక ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యం బోద్ధు మిచ్ఛయా. సదా, అభివాదనయోగ్యం పాదపీఠం, యస్య, తం ఐశ్వర్యాదిభిః, పూర్ణం, తత్రావబోధః జ్ఞానం, శ్రీ స్తేజః, ఏవంభూతం, త్వాం, ప్రపద్యే శరణం వ్రజామి, ౩౨

పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం. ప్రధానం ప్రకృతిశరీరకం, పురుషం జీవశరీరకం, కాలం

ఆత్మానుభూత్యాఽనుగతప్రపంచం స్వచ్ఛందశక్తిం కపిలం ప్రపద్యే. ౩౩

అస్మాభిపృచ్ఛేఽద్యపతిం ప్రజానాం త్వయాఽవతీర్ణర్ణ ఉతాప్తకామః,
పరివ్రజాం పదవీ మాస్థితోఽహం చరిష్యే త్వాం హృది యుంజ న్విశోకః. ౩౪

శ్రీభగవానువాచ —

మయా ప్రోక్తం హి లోకస్య ప్రమాణం సత్యలౌకికే,

కాలశరీరకం, అనేన కారణావస్థప్రకృతిపురుషకాలశరీరకత్వ ముక్తం. అథ కార్యావస్థతచ్ఛరీరకత్వ ముచ్యతే. మహాంతం మహ చ్ఛరీరకం, త్రివృతం త్రయాణాం సత్త్వరజస్తమసాం, వృత్ వర్తనం యస్మిన్, కార్యావస్థే జీవే, తచ్ఛరీరక మిత్యర్థః, శరీరవాచకశబ్దశ్శరీరి పర్యంత మభిధత్త ఇత్యత్రో పపత్తిః పూర్వ మేవాఽసకృదుక్తా. అనేన కార్యావస్థకారణావస్థచిదచిదంతరాత్మత్వకథనేన కారణత్వ ముక్తం, తదుపయుక్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణయోగ మాహ కవిం సర్వజ్ఞం. స్వచ్ఛందశక్తిం స్వాయత్త సర్వశక్తిత్వాదియుక్తం, పాలకత్వ మాహ, లోకపాలం లోకపం చిదచిదాత్మకప్రపంచం పాలయతీతి తం, సంహర్తృత్వ ముచ్యతే. ఆత్మానుభూత్యాఽనుగతప్రపంచ మితి ఆత్మనః స్వస్య, అనుభూత్యా సంహారాద్యుపయుక్తజ్ఞానశక్త్యా, అనుగతః స్వస్మిన్ లీనః, ప్రపంచో యస్య తం, ఆత్మానుభూత్యేతి పూర్వత్రాప్యన్వేతి. కాకాక్షిన్యాయాత్. తత శ్చ జగత్పాలనోపయుక్తస్వకీయజ్ఞానశక్త్యా లోకపాలక మిత్యర్థః. ఏవంవిధం, కపిలం, త్వాం ప్రపద్యే. ౩౩

ఏవం భగవంతం ప్రస్తుత్య స్వాభిప్రేత మావేదయతి (అస్మా ఇతి.) ప్రజానా మధిపతిం, త్వా. మహ, మాభిపృచ్ఛే స్మ, ఈషదభిపృచ్ఛామి స్మేత్యర్థః, కిం ఇదిత్యత్రాహ త్వయా ప్రజారూపేణ త్వయా, అవతీర్ణర్ణః అపితారితఋణత్రయః, ఆప్తః అనుభూతః కామ స్సాంసారికో భోగో యేన సోఽహ మిదానీం. త్వా మేవ, హృది, యుంజన్ ధ్యాయన్. అతఏవ విగత శ్శోకః, తాపత్రయజనితదుఃఖం యస్య సః. వీతశోక మితి పాఠాంతరం, తదా త్వా మిత్యస్య విశేషణం, తచ్చ అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకోపలక్షణం. హృదీత్యనేన దహరవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరివ్రజాం తుర్యాశ్రమిణాం, పదవీం మార్గం, సన్యాసధర్మ, మాశ్రితః, చరిష్యే సంచరిష్యామి ౩౪

ఏవ ముక్తో భగవాన్ కపిలః స్వచికీర్షితసాంఖ్యతంత్రస్య ప్రామాణ్యం తావ న్నిదర్శనేన ప్రదర్శయ న్నవతారప్రయోజనం చ కథయ న్నభిప్రేతార్థే పితర మాదిశతి షడ్భిః. (మయేతి) సత్యలౌకికే **సత్యం పుణ్యం, ఋతపర్యాయత్వాత్. ఋతం చ పుణ్య మేవ, అపుణ్యస్య కర్మణ "ఏవ మన్యతా**

(కపిలావతారకథా)

అథాఽజని మయా తుభ్యం యదవోచ మృతం మునే. ౩౫

ఏత న్మే జన్మలోకేఽస్మి న్ముముక్షూణాం దురాశయాత్,
ప్రసంఖ్యానాయ తత్త్వానాం సమ్మతాయాత్మదర్శనే. ౩౬

దాత్మానం జుగుప్సే దిత్యుక్తేః "ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోక" ఇతి చోక్తేః, తచ్చ పుణ్యం కర్మోపాసనం చేతి ద్వివిధ మత్ర వివక్షితం. కథం కర్మవాచి పుణ్యశబ్దేనోపాసన మభిధీయత ఇతి న శంక్యం. ఉపాసనస్యాపి, మనోవ్యాపారరూపత్వేన తేనాఽభిధానసంభవాత్, అతఏవ హి "వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసై రంత్యజాతితాం శరీరజైః కర్మదోషై ర్యాతి స్థావరతాం నర ఇతి, మానస వ్యాపారస్యాపి, కర్మదోషై రిత్యనేన, క్రియారూపత్వ మవగతం. భగవదనుగ్రహవిశేషస్యైవ పుణ్య స్వరూపత్వేనోపాసనస్యాపి తదనుగ్రహహేతుత్వేన తదభిధానస్య న్యాయత్వాచ్చ. లోక్యత ఇతి లోకః ఫలం, తత్సాధనం లౌకికం, తచ్చాపి, స్వర్గాపవర్గసాధ్యభేదేన కర్మోపాసనం చేతి ద్వివిధం, తస్మి న్విషయే. యన్మయా ప్రోక్తం, సాంఖ్యం, తత్ప్రిమాణ మేవేత్యర్థః, వక్ష్యమాణే హి సాంఖ్యే "భగవద్భక్తియోగనిష్ఠానా మర్చిరాదిగత్యా భగవత్ప్రాప్తి ర్నివృత్తిధర్మనిరతా" ఇత్యారభ్య "సూర్యద్వారేణ తే యాంతీ" త్యనేన "అథ యే గృహమేధీయాన్ ధర్మా" నిత్యారభ్య "గత్వా చాంద్రమసం లోకం సోమపాః పున రేష్యతీ" తి స్వర్గాసక్తమనసాం తత్సాధనానుష్ఠానేన పితృయాణగత్యా తద్భోగానుభవ శ్చ వక్ష్యతే, యద్వా, సత్యం బ్రహ్మ "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మితి శ్రుతేః. లోక్యతే సాక్షాత్క్రియత ఇతి లోకః ఫలం, తత్సాధనం లౌకికం చేతి సమాహారద్వంద్వః, తస్మిన్ బ్రహ్మస్వరూపతదనుభవ రూపఫలతత్సాధనాదివిషయ ఇత్యర్థః తత్ర, య న్మయా ప్రోక్తం సాంఖ్యం, తత్ప్రిమాణ మేవ హీత్యర్థః, ఏత న్నిదర్శయతి హేమునే, అథ అతఏవ, తుభ్య మహం. యత్ అహం చ స్వాంశ కలయా త్వద్వీర్యేణే త్యవోచం త, దృతం సత్యం, కర్తు మితిశేషః, అత్రాఽవితథవాచీ ఋతశబ్ద ఔచిత్యాత్, ఋతం యథాతథా. మయా, అజని అవాతారి. ౩౫

అవతారప్రయోజనమాహ (ఏత దితి.) దురాశయాత్ దుష్ట ఆశయోఽంతఃకరణం యస్మిన్ తస్మా దాత్మ త్వేనాఽనుసంహితా ద్దేహా న్ముముక్షూణాం మోక్షు మిచ్ఛతాం, సంసృతి మనిచ్ఛతా మిత్యర్థః, తేషా, మాత్మదర్శనే ప్రకృతివివిక్తజీవాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానే, సంమతాయ అభిమతాయ, ఉపయుక్తాయేతి యావత్, తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యరూపతత్త్వానాం, ప్రసంఖ్యానాయ ప్రకథనాయ వివేచనాయాఽస్మిన్ లోకే ఏత న్మమ జన్మాఽభూ దిత్యర్థః. ౩౬

ఏష ఆత్మపథోఽవ్యక్తో నష్టః కాలేన భూయసా,
తం ప్రవర్తయితుం దేహ మిమం విద్ధి మయా ధృతమ్. ౩౭

గచ్ఛ కామం మయాఽఽపృష్టో మయి సన్న్యస్తకర్మణా,
జిత్వా సుదుర్జయం మృత్యు మమృతత్వాయ మాం భజ. ౩౮

నను పూర్వ మేవాచ్ఛిన్నతత్తచ్ఛ్రోత్రృవక్తృపరంపరాభి స్త్వయోక్త ఆత్మపథోఽవికల ఏవావతిష్ఠతే, కి మిదానీం త్వదవతారసాధ్య మిత్యాహ (ఏష ఇతి,) ఏష, ఆత్మపథః ఆత్మమార్గః. ఆత్మతత్త్వ మితి యావత్. సః. అవ్యక్త స్సూక్ష్మః, పరమదుర్జ్ఞేయః, అత ఏవ. మయా, పూర్వ, ముపదిష్టోపి, భూయసా కాలేన బహుకాలవిలమ్బేన, నష్టః పరిభ్రష్టః, త మేవాఽఽత్మపథం ప్రవర్తయితుం, మయేమం దేహం ధృత మితి, విద్ధి జానీహి. ౩౭

ఏవ మవతారప్రయోజన మభిధాయ త మాదిశతి (గచ్ఛేతి.) మయా, ఆపృష్ట ఆదిష్టః, కామం యథేచ్ఛం గచ్ఛ యాహి, మయి. సంన్యస్తేన సమర్పితేన, కర్మణా అనభిసంహితఫలేన మదారాధనైకవేషేణాఽనుష్ఠితేన కర్మణా, సుదుర్జయ ముపాయాంతరై ర్జేతు మశక్యం, మృత్యుం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిపుణ్యపాపరూపం ప్రాచీనం కర్మ జిత్వా అపోహ్య, అమృతత్వాయ మత్ప్రాప్తిరూపామృతత్వవిరోధిప్రాచీనకర్మనిరసనాయేతి భావః, మాం, భజ, అత్రేదం వేదితవ్యం, మే అనాదిపుణ్యపాపరూపం కర్మ కించి, న్మోక్షోపాయభూతభగవదుపాసనోత్పత్తివిరోధి కించి చ్చ కర్మోపేయభగవత్ప్రాప్తివిరోధి. తత్రోపాయవిరోధినః కర్మణోఽనభిసంహితఫలకర్మణానివృత్తిః "ధర్మేణ పాప మపనుదతి. అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృత మశ్నుతే, కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత" ఇత్యాదిభిః శ్రుతిభి రుక్తా, అత్రా విద్యయా అనభిసంహితఫలకర్మణా. మృత్యు ముపాయోత్పత్తిప్రతిబంధకకర్మ. తీర్త్వా అపోహ్య, విద్యయా జ్ఞానేన. అమృతత్వ మశ్నుతే ప్రాప్నోతీతి శ్రుత్యర్థః. తథా చ స్మృతిః "ఇయాజ సోపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః బ్రహ్మవిద్యా మధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యు మవిద్యయే" తి. ఉపేయవిరోధిన స్తు కర్మణః, భగవదుపాసనాంశభక్త్యాద్యపరపర్యాయజ్ఞానేనైవ నివృత్తిః, త మేవ విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతి నాన్యః పంథాః, ఏవ మేవంవిధపాపం, కర్మ న శ్లిష్యతే క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే, నిచాయ్య తం మృత్యుముఖా త్ప్రముచ్యతే, జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాపైః జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి భస్మసా త్కురుతే తథా ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధా తదేత, ద్రత్రాపి మయి సన్న్యస్తకర్మణేత్యాది నోచ్యత ఇతి సంక్షేపః. ౩౮

(కపిలావతారకథా)

మా మాత్మానం స్వయం జ్యోతి స్సర్వభూతగుహాశయమ్,
ఆత్మన్యేవాత్మనా వీక్ష్య విశోకో ఽభయ మృచ్ఛసి. ౩౯

మాత్ర ఆధ్యాత్మికీం విద్యాం శమనీం సర్వకర్మణామ్,
వితరిష్యే యయా చాసౌ భయం చాతితరిష్యతి ౪౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం సముదిత స్తేన కపిలేన ప్రజాపతిః,
ప్రదక్షిణీకృత్య సుతం వనమేవ జగామ హ. ౪౧

వ్రతం స ఆస్థితో మౌన మాత్మైకశరణో మునిః,
నిస్సంగో వ్యచరత్ క్షోణీ మనగ్ని రనికేతనః. ౪౨

తేన మదృశనేన, మా మాత్మన్యేవ స్వాత్మన్యేవ. ఆత్మనా మనసా, అన్వీక్ష్య సాక్షాత్కృత్య, విశోకః విగత శ్శోక శ్శోకహేతుః మత్ప్రాప్తివిరోధిప్రాచీనం కర్మ యస్య సః, అభయం న విద్యతే భయం యస్మా త్తం, మా మృచ్ఛసి ప్రాప్స్యసి. కథంభూతం, మాం. ఆత్మానం జీవాంత రాత్మానం, స్వయంప్రకాశం. సర్వభూతానాం గుహాయాం హృదయకుహరే శయానమ్. ౩౯

మయి గతే సతి కిం భవాన్ కరిష్యతీత్యత్రాహ (మాత్ర ఇతి.) అసౌ. మమ మాతా, యయా చ బ్రహ్మవిద్యయా, మదుపదిష్టయా భయం మృత్యుం, అతితరిష్యతి, తా మాధ్యాత్మికీం సర్వకర్మశమనీం పూర్వోత్తరాఘవినాశనీం విద్యాం, మాత్రే వితరిష్యే ఉపదేక్ష్యామీత్యర్థః. ౪౦

ఏవం కపిలేనోక్తః కర్దమ స్తదుక్త మేవాకరో దిత్యాహ మైత్రేయః (ఏవ మితి.) తేన కపిలేన సముదిత స్సమ్య గుక్తః ప్రజాపతిః కర్దమః, తం కపిలం, ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రక్రమ్య, ప్రీత స్తుష్టో, వనం ప్రత్యేవ జగామ హ, అనేన సర్వసమ్పత్సమృద్ధస్యాగృహత్యాగో విస్మీయతే ౪౧

సః కర్దమః మౌనం వ్రత మాస్థితః ఆశ్రితః ఆత్మా పరమాత్మైవ, ఏకం, శరణ ముపాయో రక్షక శ్చ, యస్య సః మునిః. శుభాశ్రయసంశీలనపరః నిస్సంగః ఇంద్రియార్థే ష్వాసక్తిరహితః సంసారిజనసంగరహితో వా, అనగ్నిః త్యక్తగృహాశ్రమత్వా దాహవనీయాద్యగ్నిరహితః, అనికేతనః నియతావసథరహితః. క్షోణీం భూమిం, వ్యచరత్. ౪౨

మనో బ్రహ్మణి యుంజానో యత్తత్సదసతోః పరమ్,
గుణావభాసే విగుణ ఏకభక్త్యానుభావితే. ౪౩

నిరహంకృ న్నిర్మమశ్చ నిర్ద్వంద్వ స్సమదృక్ స్వదృక్,
ప్రత్యక్ప్రశాంతధీర్ధీరః ప్రశాంతోర్మిరివోదధిః. ౪౪

వాసుదేవే భగవతి సర్వజ్ఞే ప్రత్యగాత్మని,
పరేణ భక్తియోగేన లబ్ధాత్మా ముక్తబంధనః. ౪౫

ఆత్మానం సర్వభూతేషు భగవంత మవస్థితమ్,
అపశ్య త్సర్వభూతాని భగవత్యపి చాత్మని ౪౬

ఇచ్ఛాద్వేషవిహీనేన సర్వత్ర సమచేతసా,

యత్సదసతః చిదచితోః, పరం విలక్షణం, తస్మిన్ బ్రహ్మణి గుణావభాసే గుణై రవభాసో యస్యేతి బహువ్రీహిః, మంగళగుణావభాసితే విగుణే హేయగుణరహితే, మనో యుంజానః ఏకాగ్రీ కుర్వన్, నిరహంకృతి ర్దేహాత్మాభిమానరహితః. నిర్మమః దేహాపత్యకళత్రాదిషు స్వీయత్వబుద్ధిరహితః నిర్ద్వంద్వః శీతోష్ణాదిదేహధర్మైరనాకులః, సమదృక్ "విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తినీ" త్యాద్యుక్తరీత్యా సమదర్శనః. స్వదృక్ ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మదర్శీ. ప్రత్యక్ప్రశాంతధీః ప్రత్యగాత్మని బ్రహ్మాత్మకే జీవాత్మని ప్రశాంతా ధీర్యస్య సః. బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవతః నిస్తరంగితో దధిరివ స్వయమ ప్యశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్వాఖ్యోర్మిషట్కరహితః సర్వజ్ఞే ప్రతీచః జీవస్య ఆత్మని అంతః ప్రవిశ్య నియంతరి, షాడ్గుణ్యపూర్ణే, సర్వభూతధారకే, పరమపురుషే పరేణ ప్రమానుస్మృతిత్వప్రత్యక్షతాపన్ననిరతిశయప్రీతిరూపత్వాదివశా మాపన్నేన భక్తియోగేన లబ్ధాత్మా లబ్ధమతిః ధార్యేషు సర్వభూతే ష్వవస్థితం, భగవంతమాత్మానం, ధారకే పరమాత్మని భగవతి, భూతాని, ధార్యాణి, అపశ్యత్, పూర్వోత్తరాభ్యాం భగవతోవ్యాప్తి ర్ధారకత్వం చోచ్యతే. ౪౩-౪౬

ఇచ్ఛాద్వేషాదిప్రాకృతగుణరహితేన, సర్వత్ర భూతేషు సమచేతసా తత్తత్కర్మాయత్త దేవత్వమనుష్యత్వాదివైచిత్ర్యానాదరేణ ప్రకృతిపరిణామరూపాన్ దేహాన్, ప్రతిశరీరం జీవానాం భేదేపి సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా ఏకరూపాన్ జీవాన్, తత్తత్కర్మానుసారేణ నియంతృత్వభేదేప్యంత

భగవద్భక్తియోగేన ప్రాప్తా భాగవతీ గతిః. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

ర్యామిత్వనిరస్తసమస్తదోషత్వానంతకల్యాణగుణాకరత్వేన। చైకరూప మీశ్వరం చ, పశ్యతి, యచ్చిత్తం త, త్సమచేతః, తేన, భగవద్భక్తియోగేన చ, భాగవతీ గతిః ముక్తిః, ప్రాప్తా లబ్ధా, పాఠాంతరే స ఏవ, తాం, భాగవతీం గతిం, ప్రాప్తః. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ—

కపిల స్తత్త్వసంఖ్యాతా భగవా నాత్మమాయయా,
జాత స్స్వయ మజ స్సాక్షా దాత్మప్రజ్ఞప్తయే నృణామ్. ౧

న హ్యస్య వర్ష్మణః పుంసాం వరిష్ఠో స్సర్వయోగినామ్,
విశ్రుతౌ శ్రుతదేవస్య భూరి తృప్యంతి మేఽసవః. ౨

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

ఏవ మాకర్ణితమనుతదపత్యచరిత్ర శ్శౌనకః, కపిలోక్తసాంఖ్యశుశ్రూషు రుక్తాను వాదిపూర్వకం పృచ్ఛతి త్రిభిః (కపిల ఇత్యాదినా) నను, శారీరకమీమాంసాయాం ఈక్షతే ర్నాశబ్దం. రచనానుపపత్తే శ్చ నానుమానం విప్రతిషేధా చ్చాసమంజస మిత్యాది ష్వబ్రహ్మాత్మకప్రధానో పాదానకారణత్వస్సృష్ట్యనుపపత్తిపరస్పరవిరుద్ధార్థత్వాదిభి ర్దూషితం సాంఖ్యం, కేవలబ్రహ్మస్వరూప రూపగుణవిభూతితదుపాసనతద్విరోధితత్ప్రాప్త్యాదిప్రతిపాదకవేదాంతార్థోపబృంహణే, పరేఽస్మి న్స్వకర్తృకే పురాణే, కథం భగవతా బాదరాయణేన నివేశితం. ఉచ్యతే, దూషితాంశపరిహారేణ, తదుక్త వైదికపరిగృహీతసత్కార్యవాదాదిపరిగ్రహేణ చ, కాపిల మపి మతం శిక్షయితుం, తదేవ మతం సమీచీనన్యాయోపపన్నం కర్తుం చ తదుక్తజ్ఞానయోగస్య భగవద్భక్తియోగాంగత్వకథనాయాత్ర నివేశితం, అతఏవ, శారీరకవిరుద్ధాః కపిలోక్తా అత్ర న నివేశితాః. ఇత్థం పున ర్భగవదవతారరూపేణ కపిలేన వైదికాపరిగృహీతా బ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వాదివాదాః పరిగృహీతా ఇతి చేత్తస్య విశిష్టభగవచ్ఛక్తిత్వేపి. స్వస్య క్షేత్రజ్ఞత్వేన స్వాజ్ఞానమూలత్వా ద్వేదవిరుద్ధార్థపరిగ్రహస్య యథా హిరణ్యగర్భస్య భగవద వతారత్వేపి క్షేత్రజ్ఞస్వాజ్ఞానమూలా యోగస్మృతి స్తేన రచితా, తద్వద మపీతి జ్ఞేయం, అజః కర్మాయత్త జన్మరహితః భగవా, నాత్మమాయయా స్వసంకల్పేన. నృణా, మాత్మప్రజ్ఞప్తయే ఆత్మపరమాత్మ యాథాత్మ్యవిశదీకరణాయ, తత్త్వసంఖ్యాతా తత్త్వత్రయప్రకథకః, కపిలః, జాతః అవతీర్ణః. ౧

పుంసాం. వర్ష్మణః శ్రేష్ఠస్య. సర్వయోగినాం, వరిష్ఠః వరిష్ఠస్య అస్య కపిలస్య. విశ్రుతౌ కీర్త్యాం కీర్తిశ్రవణ ఇత్యర్థః. శ్రుతో దేవః కపిలో యేన, తస్య, మమాసవః ఇంద్రియాణి, భూరి భృశం, న తృప్యంతి. ౨

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

యద్యద్విధత్తే భగవాన్ స్వచ్ఛందాత్మాఽఽత్మమాయయా,
తాని మే శ్రద్ధధానస్య కీర్తనీయాని కీర్తయ. ౩

సూత ఉవాచ—

ద్వైపాయనసఖస్త్వేవం మైత్రేయో భగవాంస్తథా,
ప్రాహేదం విదురం ప్రీత ఆన్వీక్షిక్యాం ప్రచోదితః. ౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

పితరి ప్రస్థితేఽరణ్యం మాతుః ప్రియచికీర్షయా,
తస్మి న్బిన్దుసరేఽవాత్సీ ద్భగవా న్కపిలః కిల. ౫

తమాసీన మకర్మాణం తత్త్వమార్గాగ్రదర్శినమ్,
స్వసుతం దేవహూత్యాహ ధాతు స్సంస్మరతీ వచః. ౬

స్వచ్ఛందాత్మా స్వేచ్ఛోపాత్తశరీరో, భగవాన్ కపిల, ఆత్మమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన, యద్య చ్చ, తం, విధత్తే కరోతి, అకరో దిత్యర్థః, తాని కీర్తనీయాని చరితాని, శ్రద్ధధానస్య శుశ్రూషాత్వరాన్వితస్య, మే మహ్యం, కీర్తయ. ౩

ఏవ మాపృష్ట స్సూతో విదురేణైవ మేవ పృష్టో మైత్రేయ ఉక్తవా నిత్యాహ-ద్వైపాయనసఖః ద్వైపాయనస్య సఖా, భగవాన్ మైత్రేయః, ఏవం, ఆన్వీక్షిక్యాం తత్త్వనిరూపణే ప్రచోదితః విదురం ప్రవర్తితః ప్రాహ ఉవాచ. ౪

ఉక్తి మేవాహ (పితరీత్యాదినా) పితరి కర్దమే, అరణ్యం ప్రతి ప్రస్థితే గతే సతి, భగవాన్ కపిలః, మాతు ర్దేవహూత్యాః, ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా తస్మి న్నేవ బిందుసరస్తీరే, అవాత్సీత్ ఉషితవాన్. ౫

ఆసీన ముపవిష్టం తత్త్వమార్గస్యాగ్రం పారం పశ్యతీతి తం, స్వసుతం తం కపిలం, దేవహూతిః, ధాతుః వచః "ఏష మానవి తే గర్భం ప్రవిష్టః కైటభార్దనః, అవిద్యాసంశయగ్రంథిం ఛిత్త్వా గాం విచరిష్యతీ" తి బ్రహ్మవాక్యం "ఛేత్తా తే హృదయగ్రంథి మౌదర్యో బ్రహ్మభావన" ఇతి కర్దమవాక్యం వా, సంస్మరంతీ ఆహ. ౬

దేవహూతి రువాచ—

నిర్విణ్ణా నితరాం భూమ న్నసదింద్రియతర్పణాత్.
యేన సంభావ్యమానేన ప్రవిష్టాఽంధం తమః ప్రభో. ౭

తస్య త్వం తమసోఽంధస్య దుష్పారస్యాఽద్య పారగః,
సచ్చక్షు ర్జన్మనా మంతే లబ్ధం మే త్వదనుగ్రహాత్. ౮

య ఆద్యో భగవాన్ పుంసా మీశ్వరో వై భవాన్ కిల,
లోకస్య తమసాఽంధస్య చక్షు స్సూర్య ఇవోదితః. ౯

అథ మే దేవ సమ్మోహ మపాక్రష్టుం త్వ మర్హసి,
యోఽవగ్రహోఽహం మమేతీత్యేతస్మి న్యోజిత స్త్వయా. ౧౦

తదేవాహ, హేభూమన్. అసతాం ప్రకృతిపరిణామరూపాణాం ఇంద్రియాణాం, తర్పణాత్, నితరాం భృశం, నిర్విణ్ణా ఖిన్నా ఇంద్రియతర్పణా న్మేదేనైవ భవితవ్యం, కథం నిర్వేద ఉదిత ఇత్యత్రాహ. హేప్రభో, సంభావ్యమానేన సంపాద్యమానేన. యేనేంద్రియతర్పణేన. అంధం అంధయతీత్యంధం, తమః అజ్ఞానం. ప్రవిష్టాఽస్మి. ౭

దుష్పారస్య అపారస్య, తస్యాఽంధస్య తమసః. పారం గమయతీతి పారగః, త్వ మేవ, శ్రేష్ఠం, చక్షుః, మే మయా, జన్మనా మంతే బహుజన్మనామంతే త్వత్ప్రసాదా ల్లబ్ధమ్. ౮

తదేవ ప్రపంచయతి (య ఇతి,) పుంసాం జీవానా. మీశ్వరో నియంతా, ఆద్యో జగత్కారణభూతో, యో భగవాన్, స ఏవ, భవాన్ తమసా అంధస్య, లోకస్య, చక్షుః చక్షురధిష్ఠాతా సూర్య ఇవోదితః, యద్వా, సూర్య ఇవేత్యేతస్యోత్తరత్రాఽన్వయ, స్తదా, చక్షూరూప ఉదిత స్సూర్య ఇవ. మే మమ, సంమోహం, మపాక్రష్టుం అపనేతుం. హేదేవ, త్వ మర్హసి, కోసౌ సంమోహః, యోపాక్రష్టవ్య ఇత్యత్రాహ ఏతస్మిన్ దేహే, అహం మమేతీత్యేవం రూపో, యోఽవగ్రహోఽభిమాన స్త్వయైవ యోజిత, స్స ఏవేత్యర్థః. త్వత్సంకల్పాదేవోత్పన్నో మోహ స్త్వయైవ నివర్త్యః. యో బంధక స్స ఏవ మోచక ఇతి న్యాయాదితి భావః. ౯-౧౦

తం త్వాం గతాహం శరణం శరణ్యం స్వభృత్యసంసారతరోః కుఠారమ్,
జిజ్ఞాసయా ప్రకృతేః పూరుషస్య నమామి సద్ధర్మవిదాం వరిష్ఠమ్. ౧౧

మైత్రేయ ఉవాచ—
ఇతి స్వమాతు ర్నిరవద్య మీప్సితం నిశమ్య పుంసా మపవర్గవర్ధనమ్,
ధియాఽభినంద్యాఽఽత్మవతాం సతాం గతి ర్బభాష ఈషత్స్మితశోభితాననః. ౧౨

శ్రీ భగవానువాచ—
యోగ ఆధ్యాత్మికః పుంసాం మతో నిఃశ్రేయసాయ మే,
అత్యంతోపరతి ర్యత్ర దుఃఖస్య చ సుఖస్య చ. ౧౩

త ముక్తవిధం. స్వభక్తానాం సంసార ఏవ తరు స్తస్య కుఠారం, కర్తు రేవ సాధకత్వం వివక్షితం, సద్ధర్మవిదాం నివృత్తిధర్మవిదాం, వరిష్ఠం శ్రేష్ఠం, శరణ్యం శరణార్హం, త్వా. మహం, ప్రకృతేః పురుషస్య జీవస్య. ఇదం పరమాత్మనోఽ ప్యుపలక్షణం. జిజ్ఞాసయా జ్ఞాతు మిచ్ఛయా, శరణం గతా సతీ నమామి. ౧౧

ఏవ ముక్తః కపిల స్తా మాబభాష ఇత్యాహ మైత్రేయః, పుంసా. మపవర్గవర్ధనం మోక్ష రుచికరం, నిర్దుష్టం, మాతు రభిప్రేత, మేవం, నిశమ్య శ్రుత్వా, ధియా మనసాఽభినంద్య ఆత్మవతాం నిగృహీతమనసాం, గతిః ముక్త్యుపాయః కపిలః, ఈషత్స్మితేన మందహాసేన. శోభిత మాననం ముఖం యస్య సః, తాం దేవహూతి, మాబభాషే. ౧౨

తత్ర జ్ఞానకర్మయోగాదిభి రనుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్యైవ సాక్షాన్ముక్త్యుపాయత్వ ముత్తరాధ్యాయేషు విస్తరేణ ప్రతిపాదయిష్యమాణ మత్ర సంగ్రహేణ ప్రతిపాదయన్ ప్రథమం జ్ఞానయోగ మవతారయతి (యోగ ఇతి ద్వాభ్యామ్,) ఆధ్యాత్మికః ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరూపో యోగః, పుంసాం ముముక్షూణాం, నిఃశ్రేయసాయ మోక్షాయ, మే మమ, మతః జ్ఞానయోగో ముముక్షూణాం మోక్షసాధన మితి మన్మత మిత్యర్థః, ఆత్మజ్ఞానయోగం ప్రశంస న్నాహ (అత్యంతేతి) యత్ర యస్మి న్నాధ్యాత్మికే యోగే, నిష్పన్నే సతి. దుఃఖస్య సుఖస్య చ. వైషయికసుఖదుఃఖయో రత్యంత, ముపరతి ర్వినాశః. భవతి. ౧౩

త మిమం తే ప్రవక్ష్యామి య మవోచం పురాఽనఘే,
ఋషీణాం శ్రోతుకామానాం యోగ మ్సర్వాంగనైపుణమ్. ౧౪

చేతః ఖల్వస్య బంధాయ ముక్తయే చాత్మనో మతమ్,
గుణేషు సక్తం బంధాయ రక్తం వా పుంసి ముక్తయే. ౧౫

అహంమమాభిమానోత్థైః కామలోభాదిభి ర్మలైః,
వీతం యథా మనశ్శుద్ధ మదుఃఖ మసుఖం సమమ్. ౧౬

తదా పురుష ఆత్మానం కేవలం ప్రకృతేః పరమ్,
నిరంతరం స్వయంజ్యోతి రణిమాన మఖండితమ్. ౧౭

మయాఽఽత్మయోగం శ్రోతుకామానాం శుశ్రూషమాణానా మృషీణాం, పూర్వకాలే, అహ మవోచం ఉక్తవాన్, త మిమ మాత్మయోగం, ఉరుభి ర్బహుభి, రఙ్గై శ్శమదమాదిభి ర్నైపుణం యథా భవతి తథా తే తుభ్యం, వక్ష్యామి. ౧౪

ఏవ మధ్యాత్మయోగ మవతార్య తత్ర ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపగ్రహణయోగ్యమనస స్స్వరూపం కథయిష్యన్ తావన్మనస ఏవ బంధమోక్షకారణత్వ మాహ (చేత ఇతి.) అస్యాత్మనో జీవస్య, బంధాయ, మోక్షాయ చ. చేత ఏవ, మతం ఖలు, కారణ మితి శేషః, కీదృశం బంధాయ కీదృశం ముక్తయ ఇత్యత్రాహ, గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు సక్త మాసక్తం, చేతః, బంధాయ, భవతి, పుంసీశ్వరే, రక్తం వా ఆసక్తం తు ముక్తయే భవతి. ౧౫

ప్రకృతివివిక్తజ్ఞానస్వరూపగ్రహణయోగ్యమనస్స్వరూపమాహ (అహ మితి త్రిభిః.) అహం మమాభిమానాభ్యాం. అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానః అహ మభిమానః. అస్వీయే స్వీయాభిమానః మమాభిమానః, తథా చ స్మర్యతే "అనాత్మన్యాత్మబుద్ధి ర్యా అస్వే స్వ మితి యా మతిః అవిద్యాతరుసంభూతం బీజ మేత ద్ద్విధా స్థిత మితి." ఆభ్యా మభిమానాభ్యా ముత్పన్నైః, కామలోభాదిభిః, మలైః, కామాదిహేతుకైః పుణ్యాపుణ్యరూపై ర్మలైః, వీతం రహితం. అనభిసంహితఫలేశ్వరారాధనరూప తత్తద్వర్ణాశ్రమోచితధర్మైః కామాదిరహితం, అత ఏవ, శుద్ధం. అత ఏవ అదుఃఖ మసుఖ మైంద్రియకసుఖదుఃఖై రనభిభూతం. అత ఏవ సమం సదైకరూపం యదా భవతి తదా, పురుషః ఉక్తవిధమనస్కః పుమాన్, జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తేన జ్ఞానమాత్రశాస్త్రజన్య మాత్మ

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తేన భక్తియుక్తేన చాత్మనా,
పరిపశ్యత్యు దాసీనం ప్రకృతిం చ హతౌజసమ్. ౧౮

న యుజ్యమానయా భక్త్యా భగవ త్యఖిలాత్మని,

స్వరూపయాథాత్మ్యావగాహిజ్ఞానం. వైరాగ్యం విషయే ష్వనాసక్తిః, తాభ్యాం యుక్తేన విశేషణభూత భగవద్భక్తియుక్తేన చ ఆత్మనా మనసా. ప్రకృతేః ప్రకృతికార్యశరీరేంద్రియమనఃప్రాణాదిభ్యః. పరం స్వరూపతః స్వభావత శ్చాత్యంతవిలక్షణ, మత ఏవ, కేవలం సత్త్వాదిగుణరహితం, ప్రకృతి పరిణామగతదేవత్వమనుష్యత్వాద్యాకారరహితం, అత ఏవ, నిరంతరం ప్రతిశరీరం భిన్నత్వేపి సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా వైషమ్యరహితం "నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మే" తి హ్యుచ్యతే. అణిమానం అణుతరం, స్వరూపకథన మిదం. జ్ఞానస్వరూపస్యాఽప్యుపలక్షణ మిదం అణిమత్వా దేహాఖండితం, ఖండనానర్హం ఇద మదాహ్యత్వాక్లేద్యత్వాదినా మప్యుపలక్షణం, ఖండనదహనక్లేదనసాధనభూతా హి పరశ్వగ్నిజలాదయశ్ఛేద్యం దాహ్యం క్లేద్యం ప్రాప్య చ్ఛేదనాదీ న్నిర్వర్తయంతి, ఆత్మన స్తు, నిరతిశయాణుత్వేన. సర్వాంతఃప్రవేశయోగ్యతయా. వ్యాపకత్వా, ద్వ్యాప్యపరశ్వాదిసాధ్యైః ఛేదనాదిభి ర్న వినాశ ఇత్యర్థః. స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశం, దీపాదివదితి దృష్టాంతోఽత్రాఽభిప్రేతః, తత్ర, యథా దీపాది స్తేజస్స్వరూప స్తేజోధర్మక శ్చ స్వయంప్రకాశ, స్తద్వ, దయ మాత్మాపి జ్ఞానస్వరూపో జ్ఞానగుణక స్స్వప్రకాశ శ్చేతి భావః. ఏవంవిధ ముదాసీనం నిర్వ్యాపార, మాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం హతౌజసం సంసారయితృత్వరూపబలహీనాం, ప్రకృతిం చ పశ్యతి. ౧౬-౧౮

ఏవ మాత్మగ్రహణయోగ్యమనస్స్వరూపశిక్షా ఆత్మయాథాత్మ్యశిక్షా చ. కృతా, అత్ర భగవద్భక్తియుక్తాత్మనాం పశ్యతీత్యనేన, న కేవలప్రకృతివిలక్షణతయాఽఽత్మస్వరూపచింతనామాత్రేణ ప్రత్యగాత్మసాక్షాత్కారః, కిం తు బ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుసంధానేనైవ ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కారోపి భవతీతి సూచ్యతే, బ్రహ్మాత్మకత్వ మేవ తస్య ప్రత్యగాత్మన స్స్వాభావికం స్వరూపం. తత్ర విశేష్యభూతబ్రహ్మణోఽననుసంధానే విశేషణభూతప్రత్యగాత్మానుసంధానాసంభవ ఏవ, న హి వ్యక్తిగుణ్యాదీ న్వినా జాతిగుణాదయః పృథగుపలభ్యంతే తస్మా త్ప్రకృతివిలక్షణప్రత్యగాత్మచింతన మపి బ్రహ్మశరీరతయైవ కార్యం, ఏవంవిధం చ చింతన మేవ, పశ్చా ద్విశేష్యభూతభగవద్భక్తిరూపాపన్నం ముక్తిసాధనం న కేవల మిత్యాహ (నేతి.) అఖిలాత్మని అఖిలానాం జీవానా మాత్మభూతే భగవతి, యుజ్యమానయా భక్త్యా. సదృశ స్తుల్యః బ్రహ్మసిద్ధయే, భావప్రధానోబ్రహ్మశబ్దః, ద్వైకయో

సదృశోఽస్తి శివః పంథా యోగినాం బ్రహ్మసిద్ధయే. ౧౯

ప్రసంగ మజరం పాశ మాత్మనః కవయో విదుః,
స ఏవ సాధుషు కృతో మోక్షద్వార మపావృతమ్. ౨౦

తితిక్షవః కారుణికా స్సుహృద స్సర్వదేహినామ్,
అజాతశత్రవ శ్శాంతా స్సాధవ స్సాధుభూషణాః. ౨౧

మయ్యనన్యేన భావేన భక్తిం కుర్వంతి యే దృఢామ్,

రిత్యాదివత్. బ్రహ్మత్వసిద్ధయ ఇత్యర్థః, బ్రహ్మత్వం బ్రహ్మప్రకారః, బ్రహ్మప్రకారసిద్ధయే. బ్రహ్మవదపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావసిద్ధయ ఇతి యావత్. యోగినాం. శివః అన్యానపేక్షః, పంథాః ఉపాయః, అన్యో నాస్తి. బ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుసంధానపూర్వకప్రత్యగాత్మశరీరకభగవద్భక్తిసదృశో ముక్త్యుపాయః కశ్చిదన్యో నాస్తీత్యర్థః. ఏవ మనభిసంహితఫలస్వధర్మనిరస్తకామాదిదోషవిశుద్ధాంతఃకరణానుసంహితబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగపూర్వకభగవద్భక్తి ర్మోక్షసాధనమిత్యుక్తమ్.

అథాస్య సర్వస్య నివృత్తిధర్మస్య రుచిజననే సత్సంగతి రేవ ప్రథమం కారణ, మసత్సంగతి స్సంసృతిహేతు రితి వదన్ సతాం స్వరూపం చాహ (ప్రసంగ మితి పంచభిః.) ప్రసంగం, అసత్స్వితి శేషః, అసత్సు ఇంద్రియార్థేషు. తత్పరాయణేషు, ప్రసంగం ప్రకృష్టాసక్తిం ఆత్మనో జీవస్యాఽజరం అశిథిలం, పాశబంధనం కవయః సుధియో, విదుః, స ఏవ ప్రసంగ ఏవ, సత్త్వేనాఽసదుపాధివిషయపరిహారేణ, ప్రసంగమాత్రస్య పరామర్శః. సాధుషు కృతః, అపావృత మవిఘ్నాపహతం, మోక్షద్వారం మోక్షోపాయః. ౨౦

కే తే సాధవ ఇత్యత్రాహ తితిక్షవః మూర్ఖేష్వపి క్షితివత్సహనశీలాః, కారుణికాః స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షవః, అత ఏవ. సర్వదేహినాం, సుహృదః మిత్రాణి, అత ఏవ. అజాతాః అవిద్యమానా శ్శత్రవో యేషాం తే, శాంతాః, ఇదం దమాదీనా ముపలక్షణం, శమదమాదిసంపన్నాః. సాధవః పరకార్యసాధకాః, సాధుశీలం, తదేవ భూషణం యేషాం. తే, సాధవ ఇతి శేషః. యద్వా, సాధవ ఇతి విధేయవిశేషణం, ఏతే సాధవ ఇత్యర్థః. ౨౧

కించ. మయి ఈశ్వరే, కపిలస్యాఽనుప్రవేశావతారత్వేపి జీవశక్తే రభిభూతత్వా ద్భగవచ్ఛక్తే రేవోద్భూతత్వా చ్చ, మయీతి వ్యపదేశః, అనన్యేన అవ్యభిచరితేన, భావేన అంతఃకరణేన, అభిప్రాయ

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

మత్కృతే త్యక్తకర్మాణ స్త్యక్తస్వజనబాంధవాః ౨౨

మదాశ్రయకథా హృష్టా శ్శృణ్వంతి కథయంతి చ,
తపంతి వివిధా స్తాపా నైనా న్మద్గతచేతసః. ౨౩

త ఏతే సాధవ స్సాధ్వి సర్వసంగవివర్జితాః,
సంగ స్తేష్వథ తే ప్రార్థ్య స్సర్వదోషహరా హి తే. ౨౪

సతాం ప్రసంగా న్మమ వీర్యసంవిదో భవంతి హృత్కర్ణరసాయనాః కథాః,

విశేషేణ, వా. యే, దృఢాం అవిచాల్యాం, భక్తిం, కుర్వంతి తే సాధవ ఇత్యుత్తరత్రాన్వయః. తానేవ విశినష్టి, మత్కృతే మదర్థం, త్యక్తాని కర్మాణి యై స్తే పరిత్యక్తమదారాధనవిరోధిప్రవృత్తిధర్మా స్తథా త్యక్తమద్భజనవిరోధిస్వజనబాంధవాః. ౨౨

అహ మేవాశ్రయో విషయో, యాసాం, తాభిః, కథాభి ర్హృష్టాః, కథాహృష్టత్వ మేవ ప్రపంచయతి శృణ్వంతి కథయంతి చేతి మదాశ్రయకథాశ్రవణకథనాదిభి ర్హృష్టా ఇత్యర్థః, కథాస్మరణేన హృష్టాః, పున స్తా ఏవ శృణ్వంతి కథయంతి చ, యద్వా. హృష్టా ఇతి వ్యస్తం పదం, హృష్టా స్సంతుష్టా స్సంతో మదాశ్రయకథాః శృణ్వంతి, కథయంతి చేత్యర్థః, మయ్యేవ, గతం న్యస్తం, చేతో, యై స్తే, అత ఏవైనాన్. వివిధా నానావిధా, స్తాపా ఆధ్యాత్మికాదయః, న తపంతి న క్లేశయంతి, ఐకాత్మ్యగతచేతస ఇతి పాఠాంతరం ఏకస్య భగవత ఏవ ఆత్మత్వం, అన్యేషాం చేతనాచేతనానాం తచ్ఛరీరత్వాత్, ఏక ఏవ పరమపురుష ఆత్మా, తద్గతం చేతః యేషాం తా నిత్యర్థః, ౨౩

హేసాధ్వి, త ఏతే, సర్వైః సంగై ర్విషయాసంగై ర్వివర్జితా విరహితా, స్సాధవః, తేషు సాధుషు, అథేతి ప్రాథమ్యే ప్రథమం, తే త్వయా, సంగః, ప్రార్థ్యః ప్రార్థనీయః, హి యస్మాత్ తే సాధవ, స్సంగదోషహరాః ఇంద్రియార్థప్రసంగహేతుకానాదిపుణ్యపాపరూపదోషహరాః. ౨౪

కథం సతాం ప్రసంగా న్నివృత్తిధర్మాభిరుచి రుత్పద్యత ఇత్యత్రాహ (సతా మితి,) సతాం సాధూనాం, ప్రసంగాత్, మమ వీర్యసంవిదః వీర్యాణి సంవేదయంతీతి వీర్యసంవిదః, ణిజర్థగర్భ మిదం, యద్వా, భావే క్విప్ వీర్యాణాం సంవిత్ సంవేదనం యాసు, తాః, కథాః, యద్వా. వీర్యేణ నిత్యాసంకుచితజ్ఞానగుణేన, సంవేత్తి సర్వం స్వరూపతః స్వభావత శ్చ సాక్షాత్కరోతీతి తథా,

తజ్జోషణా దాశ్వపవర్గవర్త్మని శ్రద్ధా రతి ర్భక్తి రనుక్రమిష్యతి. ౨౫

భక్త్యా పుమా న్జాతవిరాగ ఐంద్రియా ద్దృష్టశ్రుతా న్మద్రచనానుచింతయా,
చిత్తస్య యత్తో గ్రహణేన యుక్తో యతిష్యతే ఋజుభి ర్యోగమార్గైః. ౨౬

అసేవయాఽయం ప్రకృతే ర్గుణానాం జ్ఞానేన వైరాగ్యవిజృమ్భితేన,

తస్య సర్వజ్ఞస్య. మమేత్యర్థః, కథాః. హృత్కర్ణయోః రసాయనాః అమృతవద్రుచికరాః, భవంతి ప్రవర్తంతే. తజ్జోషణాత్ తాసాం కథానాం జోషణాత్ సేవనాత్, ఆశు, అపవర్గవర్త్మని అపవర్గస్య మోక్షస్య వర్త్మని, ద్వారభూతే గురూపసదనే, శ్రద్ధా త్వరా, భవతి ఉత్పద్యతే, సత్సన్నిధౌ భగవత్కథా శ్రవణే సతి, తత్ర "తద్యథేహకర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవ మేవాఽముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే, నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురు మేవాఽభిగచ్ఛేత్" ఆ బ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పున రావర్తినోఽర్జున మా ముపేత్య తు కౌంతేయ పున ర్జన్మ న విద్యత "ఇతి స్వర్గాదీనాం సుఖానాం, సాతిశయత్వం క్షయిష్ణుత్వం, బ్రహ్మోపాసనస్యాఽనంతస్థిరఫలత్వం, కేవలకర్మణా మనంతత్వా ద్దుష్కరత్వా త్పరిమితఫలత్వా చ్చ తుచ్ఛత్వం నివృత్తిధర్మాణాం తద్విపరీతత్వం చ శ్రుతవతః, జాతవిరాగస్య పుంస, స్తాదృశనివృత్తిధర్మా జాయంత ఇత్యర్థః. ప్రత్యేకాభిప్రాయేణాఽనుక్రమిష్యతీ త్యేకవచననిర్దేశః. ౨౫

సత్సంగతిప్రభృతిప్రణాడ్యా భగవతి ప్రీతిరూపాపన్నభక్త్యా వుత్పన్నాయాం తత్రైవ చిత్తం సావధానం నియమేతేత్యాహ (భక్త్యేతి.) మమ రచనానాం సృష్ట్యాదివ్యాపారాణాం, చింతా యస్యాం, తయా భక్త్యా, అనేన బ్రహ్మస్వరూపవ ద్గుణానా మప్యుపాస్యత్వ ముక్తం, దృష్టశ్రుతా దైహికాముష్మికా ద్వ్రుక్షప్యన్నపశుపుత్రస్వర్గాదిరూపా త్ఫలా త్తస్మి న్నిత్యర్థః. జాత ఉత్పన్నో విరాగో యస్య సః, పుమాన్. యోగయుక్తః అనభిసంహితఫలకర్మయోగజ్ఞానయోగాభ్యాం యుక్త స్సన్. ఋజుభి శ్చిత్తైకరూప్యసంపాదకైః, యోగస్య భగవద్భక్తియోగస్య. మార్గై స్సాధనై ర్వివేకవిమోకాభ్యాసాదిభిః. చిత్తస్య. గ్రహణే నియమనే, యత్తః, ప్రమాదరహితః, యతిష్యతే యత్నం కుర్యా దిత్యర్థః. ౨౬

యోగమార్గా నేవ దర్శయన్. అనయైవ భక్త్యా పుమా న్మాం ప్రాప్నోతీత్యాహ ప్రకృతే ర్గుణానాం సత్త్వాదిగుణపరిణామరూపాణాం, అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధానాం. కళంజగృంజనచండాల పతితాది సంబంధికేశోచ్ఛిష్టాద్యుపహతరూపజాత్యాశ్రయనిమిత్తదుష్టానా మన్నాదీనా మసేవయా, అనేన

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

యోగేన మయ్యర్పితయా చ భక్త్యా మాం ప్రత్యగాత్మాన మిహాఽవరుంధే. ౨౭

దేవహూతి రువాచ—

కాచి త్త్వయ్యుచితా భక్తిః కీదృశీ మమ గోచరా,

వివేక ఉక్తః, వైరాగ్యేణ విజృమ్భితం య జ్ఞానం, తేన, వైరాగ్యం కామానభిష్వంగః, శమదమాది రితి యావత్, జ్ఞానశబ్దేన ప్రకృతివిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః, శుభాశ్రయసంశీలనరూపజ్ఞానం చ, వివక్షితం, అనేనాఽభ్యాస ఉక్తః, యోగేన అనభిసంహితఫలకర్మయోగేన అనేనక్రియా ఉక్తా. చకారేణ కల్యాణానవసాదా నుద్ధర్షా వివక్షితాః, తత్ర సత్యార్జవదయాదానాహింసానభిధ్యాః కల్యాణాని. అనభిధ్యా పరకృతదోషాచింతనం పుత్రవిపత్త్యాదిస్మరణజనితఖేదాభావోఽనవసాదః, అనుద్ధర్షః పుత్రజన్మాదినిమిత్తాతిసంతోషః, ఏతైః ప్రకృతిగుణాసేవాదిభి, ర్మయ్యర్పితయా సమర్పితయా, ఐశ్వర్యకైవల్యాదిప్రయోజనవిధురయేత్యర్థః, భక్త్యా, ఇహైతద్దేహావసానే, ప్రతీచో జీవస్యాఽఽత్మానం అంతరాత్మానం, మా, మవరుంధే ప్రాప్నోతి యద్వా. ప్రత్యగాత్మశరీరిణం మా మిత్యర్థః, అథవా. ప్రత్యగ్జీవ, ఆత్మానం మాం, అవరుంధ ఇత్యర్థః, అత్ర గుణాసేవాదిభి ర్భక్త్యేతి న సమోపాయసముచ్చయః కిం త్వసేవాదిభి రనుగృహీతాయా భక్తేరేవ సాక్షా త్సాధనత్వ. మితరేషాం తదనుగ్రాహకత్వేనైవ పరంపరయా సాధనత్వ మిత్యభిప్రాయేణ గుణాసేవాదిభి ర్భక్త్యేత్యుక్తం, ఇహావరుంధ ఇత్యనేన ఇహ జీవద్దశాయా మేవ ముక్తిం లభత ఇతి జీవన్ముక్తి రియ ముచ్యత ఇతి వ్యాఖ్యానం నాదర్త్తవ్యం, జీవన్ముక్తే రప్రామాణికత్వాత్, తథాహ్యాపస్తమ్బేన జీవన్ముక్తి ర్నిరస్తా. "వేదానిమం లోక మముం చ పరిత్యజ్యాత్మన మన్విచ్ఛేత్, బుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రై ర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధేచేత్ క్షేమప్రాపణ మిహైవ న దుఃఖ ముపలభేతైతేనాఽపరం వ్యాఖ్యాత మితి కా చేయం జీవన్ముక్తిః, సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతి చేత్, మాతా మే వంధ్యేతివ దసంగతార్థ మిదం, యత స్సశరీరత్వం బంధః, అశరీరత్వ మేవ మోక్ష ఇతి "న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం వా వసంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత" ఇత్యాదిశ్రుతిభి స్తైనైవోపపాదితత్వా దితి దిక్, విస్తరస్తు భాష్యాదిష్వను సంధేయః "అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత" ఇతి శ్రుతి ర్జీవన్ముక్తి మభివధాతీతి చే, న్న, అత్ర ఉపాసనదశాయా మపి, బ్రహ్మాశ్నుతే అనుభవతీతి శ్రుత్యర్థవర్ణనాత్. అన్యథా దేహపాతావధి విలమ్బపరాయా "తస్య తావ దేవ చిరం యావ న్న విమోక్ష్యేఽథ సంవత్స్యస ఇతి" శ్రుతే ర్విరోధాపత్తేః, తస్మా ద్యథోక్త ఏవార్థః, ౨౭

ఏవం వివేకాదిభి ర్జ్ఞానయోగేన చానుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్యైవ ముక్త్యుపాయత్వం

యయా పదం తే నిర్వాణ మంజసాఽన్వశ్నవా అహమ్. ౨౮

యో యోగో భగవద్బాణో నిర్వాణాత్మం స్త్వయోదితః,
కీదృశః కతి వాఽంగాని యత స్తత్త్వావబోధనమ్. ౨౯

తదేత న్మే విజానీహి యథాఽహం మందధీ ర్హరే,
సుఖం బుధ్యేయ దుర్బోధం యోషా భవదనుగ్రహాత్. ౩౦

సంగ్రహేణాఽఽశ్రుత్య పున స్తద్విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి దేవహూతిః, యద్వా జ్ఞానయోగప్రతిపాదనసాధుస్వరూపప్రతిపాదనప్రసంగా త్సంగ్రహేణోక్తభగవద్భక్తియోగస్య ప్రాధాన్యేన తత్స్వరూపతదంగస్వరూపవిస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి త్రిభిః, ఉచితా ముక్తిం సాధయితుం యోగ్యా, త్వయి భక్తిః కా చేతి భక్తిస్వరూప ప్రశ్నః, కాస్వ దిత్యపి పాఠాంతరం, తదాప్యయ మేవార్థః. కీదృశీతి మమ, గోచరాయోగ్య. అనేన భక్త్యధికారానుసారేణ సంభావితోఽవాంతరభేద శ్చ పృష్టః, యయా భక్త్యా, అహం తాపత్రయాతురా. తే తవ, నిర్వాణం నిరతిశయసుఖం, పద, మంజసా సుఖేన, అన్వశ్నవై అనుప్రాప్నవాని, అత్ర. అహ మిత్యుపాసకప్రశ్నః, తే పదం స్వరూప మిత్యనేన, ప్రాప్య ప్రశ్నః నిర్వాణ మితి ప్రాప్తిఫలప్రశ్నః, అంజసేతి విఘ్నానుపహతత్వప్రతీత్యా విరోధివర్గోపి పృష్టః. ౨౮

హే నిర్వాణాత్మన్ నిరతిశయానందరూప, భగవద్బాణః, లక్ష్యరూపే భగవతి బాణరూపేణ ప్రయుక్తో యోగః త్వయా, ఉదిత ఉక్తః, స కీదృశః కిం ప్రకారః, తస్యాంగాని, కతి కతిసంఖ్యాకాని యతః యేభ్యోఽంగేభ్యః, తత్త్వస్య పరమాత్మతత్త్వస్యావబోధనం, అవబుధ్యతేఽనేనేత్యవబోధనం సాక్షాత్కారసాధన ముపాసనం. నిర్వర్తత ఇత్యర్థః. కీదృశ ఇతి ప్రకారప్రశ్నః. కతివాఽంగానీత్యంగగణనాప్రశ్నః, ఏవ మర్థపంచకం పృష్టం భవతి. ౨౯

తదేతత్ ఉపాయోపేయోపేతృవిరోధిఫలస్వరూపం, దుర్జ్ఞేయం, హేహరే, యోషా, అతఏవ, మందధీ, రహం, భవదనుగ్రహాత్, సుఖం బుధ్యేయ జానీయాం, తథా, మే మహ్యం విజానీహి జ్ఞాపయ. ౩౦

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

మైత్రేయ ఉవాచ —

విదిత్వాఽర్థం కపిలో మాతు రిత్థం జాతస్నేహో యత్ర తన్వాభిజాతః,
తత్త్వామ్నాయం యత్ప్రవదంతి సాంఖ్యం ప్రోవాచ వై భక్తివితానయోగం. ॥౧

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ —

దేవానాం గుణలింగానా మానుశ్రవికకర్మణామ్,
సత్త్వ ఏవైకమనసో వృత్తి స్స్వాభావికీ తు యా. ॥౨

ఏవ మాపృష్టః కపిలో భగవద్భక్తియోగ మవతారయామాసేత్యాహ మైత్రేయః (విదిత్వేతి) కపిలో. మాతు ర్దేవహూత్యా. అర్థం భక్తియోగాదిరూపార్థసంబంధి శుశ్రూషితం స్వరూపం. విదిత్వా. జాతస్నేహః మాత ర్యుత్పన్నస్నేహః, తత్ర హేతుః. యత్ర యస్యాం, తన్వా దేహేన, అభిజాతః తత్త్వామ్నాయం తత్త్వశాస్త్రం సాంఖ్యం తత్త్వసంఖ్యానేనాఽఽత్మస్వరూపప్రకాశకం య ద్వదంతి. తద్భక్తివితానయోగం భక్తివిస్తరరూపం యోగం. ప్రోవాచత్. జ్ఞానయోగస్య భక్తియోగాంగత్వా దేకీకృత్యోక్తమ్. ॥౧

తత్ర భగవాన్ కపిల, స్సవిస్తరం సాంగం ముక్త్యుపాయం భక్తియోగ మష్టావింశాధ్యాయేన ప్రతిపిపాదయిషు, స్తదంగభూతాత్మయోగవిషయభూతప్రత్యగాత్మస్వరూపం సవిస్తరం సప్తవింశాధ్యాయేన శోధయిష్యన్, భజనీయస్య పరస్య బ్రహ్మణో మాహాత్మ్యసూచనాయ జగత్సృష్ట్యాది లీలాష్షడ్వింశేన కథయిష్యన్, తావద్భక్తియోగం సంగ్రహేణ తత్స్వరూపకథనపూర్వకం ప్రశంసతి (దేవానా మితి.) గుణలింగానాం గుణా శ్శబ్దాదివిషయాః, తేషాం లింగానాం జ్ఞాపకానాం, దేవానాం దేవాధిష్ఠితానాం. స్వస్వదేవతాధిష్ఠితానాం జ్ఞానేంద్రియాణా మిత్యర్థః, తథా, ఆనుశ్రవికకర్మణాం, అనుస్మృత్యాఽవిచ్ఛిన్నపాఠపరంపరాం శ్రూయత ఇత్యనుశ్రవో వేదః, తద్విహిత మానుశ్రవికం, ఆనుశ్రవికం కర్మ యేషాం, శాస్త్రసిద్ధవ్యాపారానుష్ఠానపరాణాం కర్మేంద్రియాణా మిత్యర్థః, తేషా ముభయవిధేంద్రియాణాం, ఏకాగ్రస్య మనస శ్చ, సత్త్వే శుద్ధసత్త్వమయే, భగవద్విగ్రహే, యా స్వాభావికీ అనిమిత్తా, ఫలాభిసంధిరహితేతి యావత్, వృత్తిః, సా, అనిమిత్తా, భాగవతీ భగవత్సంబంధినీ భక్తి రిత్యర్థః, ఉభయేంద్రియాణాం మనస శ్చ సత్త్వే వృత్తిర్నామ శ్రవణకీర్తనస్మరణాదిః.

అనిమిత్తా భాగవతీ భక్తి స్సిద్ధే ర్గరీయసీ,
జరయ త్యాశు యా కోశం నిగీర్ణ మనలో యథా ౩౩

నైకాత్మతాం మే స్పృహయంతి కేచి న్మత్పాదసేవాభిరతా మదీహాః,
యేఽన్యోన్యతో భాగవతాః ప్రసజ్య సభాజయంతో మమ పౌరుషాణి. ౩౪

పశ్యంతి మే రుచిరా ణ్యమ్బ సంతః ప్రసన్నవక్త్రారుణలోచనాని,
రూపాణి దివ్యాని వరప్రదాని సాకం వాచం స్పృహణీయాం వదంతి. ౩౫

తై ర్దర్శనీయావయవై రుదారవిలాసహాసేక్షితవామసూక్తైః,

అథ భక్తిం ప్రస్తౌతి- సిద్ధేః ఐశ్వర్యకైవల్యాదిసిద్ధేః, గరీయసీ శ్రేష్ఠా నిరతిశయానందరూపభగవదనుభవఫలసాధనత్వాదితి భావః, సిద్ధే ర్గరీయస్త్వ మేవాహ, యా భాగవతీ భక్తిః కోశ, మనాదిపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మవాసనాకోశం జరయతి జీర్ణం కరోతి నాశయతీతి యావత్, తత్రి దృష్టాంతః, నిగీర్ణం భుక్తమన్నపానాది, అనలో జాఠరాగ్ని ర్యథేతి. ౩౨-౩౩

పున ర్భక్తి మేవ ప్రస్తోతుం నిరతిశయానందభగవదనుభవరూపభక్తియోగనిష్ఠా స్తత్సాధర్మ్యరూపముక్తి మపి నేచ్ఛంతీత్యాహ, కేచి న్మత్పాదయోః సేవాయా మభిరతా ఆసక్తాః మయ్యేవ ఈహా స్సర్వేంద్రియచేష్టాః యేషాం భాగవతాః, అన్యోన్యతః పరస్పరం మమ, పౌరుషాణి కల్యాణగుణప్రకాశకాని చేష్టితాని, ప్రసజ్య ప్రస్తూయ, సభాజయంతః సమ్య గనుమోదయంతః, పౌరుషప్రసంగజనితానందసంప్లుతా స్సంతః, మే మమ, ఏకాత్మతాం ఏకస్వభావతాం, మత్సమానగుణకతాం, మమ, సాధర్మ్య మాగతా ఇతి హ్యుచ్యతే, న స్పృహయంతి నేచ్ఛంతి. ౩౪

కింతు, హేఽంబ తే సంతః, మే మమ, రుచిరాణి సుందరాణి, ప్రసన్నాని, వక్త్రారుణలోచనాని యేషు తాని, దివ్యా న్యమానుషాణి వరప్రదా న్యభిమతార్థప్రదాని రూపాణి దివ్యమంగళశరీరాణి పశ్యంతి ధ్యాయంతి, రూపై స్సాకం సహ, స్పృహణీయాం, వాచం మదుక్తిం వదంతి పరస్పరం కథయంతి. ౩౫

యద్యపి ముక్తి స్తై ర్న ప్రార్థ్యతే తథాపి, తేషా మవశ్యం మద్భక్త్యా ముక్తి ర్భవిత్రీత్యాహ (తై రితి ద్వాభ్యామ్.) దర్శనీయాః అవయవాః యేషు తైః విలాసో లీలా, మందహాసయుక్తమీక్షణమవలోకనం, వామసూక్తం మధురభాషణం, ఉదారాణి విలాసాదీని యేషు, తైః మద్రూపైః హృత

హృతాత్మనో హృతప్రాణాం శ్చ భక్తి రనిచ్ఛతో గతి మణ్వీం ప్రయుంక్తే. ౩౬

అథో విభూతిం మమ మాయా విస్పృష్టా మైశ్వర్య మష్టాంగ మనుప్రవృత్తం.
శ్రియం చ యేన స్పృహయంతి భాగవతీం పరస్య మే తేఽశ్నువతో తు లోకే. ౩౭

న కర్హిచి న్మత్పరా శ్శాంతరూపే నఙ్క్ష్యంతి నో మేఽనిమిషో లేఢి హేతిః,

---

ఆత్మా మనః యేషాం, హృతాః ప్రాణాః జ్ఞానకర్మేంద్రియాణి యేషాం, తాన్ అనిచ్ఛతః ముక్తి మప్రార్థయమానా నపి. భక్తిః మద్భక్తిః, అణ్వీం సూక్ష్మం ఏకపదీ మిత్యర్థః, గతిం అర్చిరాదికాం గతిం ప్రతి. అర్చిరాదిగతే ర్బహుభి రఙ్గణిత్వా దణ్వీ మిత్యుక్తం. ప్రయుంక్తే ప్రారబ్ధావసానే ప్రవర్తయతి గమయతీతి యావత్, ౩౬

అథో, అర్చిరాదిగత్యా గమనారమ్భానంతరం, మమ, మాయయా, విస్పృష్టాం, విశేషేణ సృష్టాం. విభూతిం బ్రహ్మలోకపర్యంతభూతిం తథా, అనుప్రవృత్తం భక్తి మనుస్మృత్య ప్రవృత్త మష్టాంగం అణిమాద్యష్టప్రకారక మైశ్వర్యం. భాగవతీం శ్రియం ముక్తిం న స్పృహయంతి భాగవతీం శ్రియ మితి దృష్టాంతార్థం, యథా, భాగవతీం శ్రియం న స్పృహయంతి తథా మాయావిభూత్యాదీ నిత్యర్థః. కైముత్యనయద్యోతనార్థం వా, భాగవతీం శ్రియ మేవ న స్పృహయంతి కిం మాయావిభూత్యా దీన్న స్పృహయంతీతి వక్తవ్యమితి అథవా, బ్రహ్మాండాంతర్భూతభగవల్లోకస్థశ్రియ మపి నేచ్ఛంతి. కింతు తే, ప్రకృతిపురుషవిలక్షణస్య, మే మమ, లోకే నిత్యవిభూతౌ, అశ్నువతే ప్రాప్నువంతి క్షయిష్ణూన్ సాతిశయసుఖాన్ లోకా న్న ప్రాప్నువంతి కింతు నిత్యనిరతిశయసుఖం మల్లోకం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః ౩౭

నను లోకత్వావిశేషా త్స్వర్గాదివ ద్భోక్తృభోగ్యభోగోపకరణానాం నాశ స్స్యా త్తత్రాహ (నేతి.) హే శాంతరూపే యద్వా, శాంతరూపే శుద్ధసత్త్వమయాత్మకే, మల్లోకే మత్పరాః మదనుభవ పరాః కర్హిచిత్కదాచి దపి న నంక్ష్యంతి న మదనుభవహీనా భవంతి, మే మదీయ, మనిమిషో, హేతిః కాలచక్రం, న లేఢి న గ్రసతి, తత్ర హేతు ర్యేషా మితి, యేషాం నిరతిశయప్రీతివిషయ ఆత్మాఽహం, సుత ఇవ స్నేహవిషయః, సఖేవ విశ్వాసాస్పదం, గురు రివ హితోపదేష్టా, సుహృద ఇవ హితకారీ, ఇష్టదైవ మివ పూజ్యః, ఏవం సర్వథావేనోపాసీనాన్, అహరహరనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మాను గృహీతమదుపాసనరూపమత్సమారాధనప్రీతో ఽహం మద్యాథాత్మ్యానుభవరూపానందం ప్రాపయ్య, పున ర్నావర్తయామీతి భగవతోఽభిప్రాయః. తథా చ భగవతా స్వయ మేవోక్తం "మా ముపేత్య పునర్జన్మ

యేషా మహం ప్రియ ఆత్మా సుత శ్చ సఖా గురు స్సుహృదో దైవమిష్టమ్. ౩౭

ఇమం లోకం తథై వాము మాత్మాన ముభయాయినమ్,
ఆత్మాన మను యే చేహ యే రాయః పశవో గృహాః ౩౯

విసృజ్య సర్వా నన్యాం శ్చ మా మేవం విశ్వతోముఖమ్,
భజ న్త్యనన్యయా భక్త్యా తా న్మృత్యో రతిపారయే. ౪౦

దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్. నాఽఽప్నువంతి మహాత్మాన స్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః. ఆ బ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పున రావ ర్తినోఽర్జున మా ముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యత ఇతి చ. (శ్రుతి రపి) స ఖల్వేవం వ ర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసంపద్యతే న చ పునరావ ర్తత ఇత్యాదికా. ఏతేన "యది పరమపురుషాయ త్తం ముక్తైశ్వర్యం త ర్హి తస్య స్వతంత్రత్వేన తత్సంకల్పా న్ముక్తస్య పున రావృ త్తిసంభావనాశంకా పరాస్తా. న హి పరమపురుష స్సత్యసంకల్పోఽత్యర్థప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచి దావ ర్తయిష్యతి. య ఏవ మాహ- ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః ఉదారా స్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్. ఆస్థిత స్స హి యుక్తాత్మా మా మేవాఽనుత్తమాం గతిమ్. బహూనాం జన్మనా మంతే జ్ఞానవా న్మాం ప్రపద్యతే. వాసుదేవ స్సర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి." ౩౭

నన్వపహతపాప్మత్వాదే స్సత్యసంకల్పత్వపర్యంతస్య గుణగణస్య ప్రత్యగాత్మన స్స్వాభావిక స్యైవాఽవిర్భావః. అతో న ముక్తైశ్వర్యం పరమపురుషాయ త్త మితి చే, దుచ్యతే. తస్య తథావిధత్వ మేవ పరమపురుషాయ త్తం. తస్య నిత్యస్థితి శ్చ తదాయ త్తా. పరమపురుష స్యైతన్నిత్యతాయా నిత్యేష్టత్వా న్నిత్యతయా వ ర్తత ఇతి న కశ్చి ద్విరోధః ఏవ మేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్య చ నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వా దేవ తథాఽవస్థాన మ స్తీతి శాస్త్రా దవగమ్యతే. ఏతత్సర్వ మభిప్రేత్యాహ (ఇమ మితి ద్వాభ్యామ్.) ఇమం లోకం. అముం లోకం పరలోకం చ, విసృజ్య. ఉభావపి లోకౌ హేయా వితి విచ్ఛిత్యేత్యర్థః. ఉభౌ లోకౌ యాత్యనేనేతి ఉభయాయి, త మాత్మానం ఉభయలౌకికధర్మసాధనం దేహ మిత్యర్థః, విసృజ్య, తస్మి న్దేహే ఆత్మాభిమానం పరిత్యజ్యేత్యర్థః. తథా. ఆత్మానం దేహ, మను. యే, అనుబంధినో, యే పుత్రకళత్రా దయః, యే చ. రాయః ధనాని, పశవో, గృహాశ్చ, తా నన్యాం శ్చ. పరిగ్రహాదీ న్విసృజ్య తేషు మమతా మపోహ్యేత్యర్థః, విశ్వతోముఖం సర్వజ్ఞం, మాం. ఏవం సుతసఖిగురుత్వాదిభావేన. అనన్యయా విషయాంతరవితృష్ణయా. భక్త్యా భజంతి ఆరాధయంతి, తా, న్మృత్యోః సంసారాత్, అతిపారయే అత్యంతం పారం నయామి పున ర్న సంసారయామి, ఏతన్మమ నిత్యేష్ట మితి భావః. ౩౯-౪౦

(కపిలదేవహూతిసంవాదారమ్భఘట్టః)

నాన్యత్ర మద్భగవతః ప్రధానపురుషేశ్వరాత్,
ఆత్మన స్సర్వభూతానాం భయం తీవ్రం నివర్తతే. ౪౧

మద్భయా ద్వాతి వాతోఽయం సూర్య స్తపతి మద్భయాత్,
వర్షతీంద్రో దహ త్యగ్ని ర్మృత్యు శ్చరతి మద్భయాత్. ౪౨

జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తేన భక్తియోగేన యోగినః,
క్షేమాయ పాదమూలం మే ప్రవిశ న్త్యకుతోభయమ్. ౪౩

ఏతావా నేవ లోకేఽస్మి న్పుంసాం నిశ్శ్రేయసోదయః,

అనన్యయేత్యనేన సూచితం దేవతాంతరభక్తే రముక్తిసాధనత్వం ఉక్తం దేవతాంతరాణాం క్షేత్రజ్ఞత్వా త్కర్మవశ్యత్వా న్మన్నిదేశానువర్తిత్వా చ్చ, న తద్భజనా న్ముక్తి రిత్యాహ (నాఽన్యత్రేతి) సర్వభూతానాం సర్వజీవానాం, ఆత్మనః ధారకస్య, అనేన సర్వభూతానాం ధార్యత్వేన శరీరత్వ ముక్తం. ప్రధానపురుషయో స్సర్వావస్థచేతనాచేతనయోః, ఈశ్వరాత్ అంతః ప్రవిశ్య నియంతుః. అనేన కర్మాయత్తసర్వావస్థావస్థితప్రధానపురుషయో ర్నియామ్యత్వ ముక్తం, మద్భగవతః అహం చాసౌ భగవాం శ్చ, తస్మాత్. పూర్ణషాడ్గుణ్యా న్మత్త ఇత్యర్థః, అనేన స్వస్యైవ ముక్తిప్రదత్వ మితరేషాం దుర్భగత్వేనాఽనుత్తారకత్వం చ సూచితం, అన్యత్ర అన్యస్మిన్, సేవ్యమాన ఇతి శేషః, తీవ్రం దుస్సహం, భయం గర్భజన్మజరామరణాదిసాంసారికభయం, న నివర్తతే. ౪౧

ప్రధానపురుషేశ్వరా దిత్యనేన సూచిత మితరేషా మాబ్రహ్మపర్యంతక్షేత్రజ్ఞానాం స్వనియామ్యత్వ మాహ (మద్భయా దితి.) వాయుసూర్యాదయః మన్నిర్దిష్టస్వస్వవ్యాపారాకరణే, మత్సంజాత మహాభయనిమిత్తదండన ముద్భావయంతః స్వకీయవ్యాపారేషు జాగరూకా స్తిష్ఠంతీత్యర్థః. అత్ర "భీషాస్మా ద్వాత" ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థ ఉక్తః. మద్భజనా దేవ మోక్ష ఇత్యత్ర సదాచారం ప్రమాణయతి తస్మా, ద్యోగినో మదుపాసకాః, జ్ఞానవైరాగ్యాభ్యాం జ్ఞానయోగవివేకాదిసాధనప్రాప్తాభ్యాం, యుక్తేన, మద్భక్తియోగేన. క్షేమాయ నిత్యనిరతిశయానందరూపమదనుభవాత్మకక్షేమాయ. అకుతోభయం కుతశ్చి ద్భయరహితం. మత్పాదమూల మేవ, ప్రవిశంతి భజంతే ప్రాప్నువంతీతి వా. ౪౨-౪౩

"ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణీ" తి న్యాయేన, ఉక్తం వక్ష్యమాణం చ కృత్స్నశాస్త్రార్థం సుఖగ్రహణాయ సంగృహ్య నిర్దిశతి (ఏతావా నితి.) తీవ్రేణ అంతరాయానుపహతేన. భక్తియోగేన,

తీవ్రేణ భక్తియోగేన మనో మయ్యర్పితం స్థిరమ్. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
పంచవింశోఽధ్యాయః.

మనశ్చిత్తం, మయి అర్పితం సత్, తత్రైవ, స్థిరం నిశ్చలం, భవతీత్యేతావానేవ, అస్మిన్ ప్రకృతి మండలే. పుంసాం బద్ధజీవానాం, నిశ్శ్రేయసోదయః పరమపురుషార్థోత్కర్షః. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచవింశోఽధ్యాయః.

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

అథ తే సంప్రవక్ష్యామి తత్త్వానాం లక్షణం పృథక్,
య ద్విదిత్వా విముచ్యేత పురుషః ప్రాకృతైః ర్గుణైః. ౧

జ్ఞానం నిశ్శ్రేయసార్థాయ పురుషస్యాఽఽత్మదర్శనమ్,
యదాహు ర్వర్ణయే త త్తే హృదయగ్రంథిభేదనమ్, ౨

అనాది రాత్మా పురుషో నిర్గుణః ప్రకృతేః పరః,

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం ముక్త్యుపాయభూతం భగవద్భక్తియోగం ప్రస్తుత్య, తస్య జగత్కారణవిషయత్వస్య "కారణం తు ధ్యేయ" ఇతి శ్రుత్యైవోక్తత్వా. ద్భజనీయస్య భగవతస్సృష్ట్యాదివ్యాపారా న్వివక్షు స్తస్య లక్షణభూతాసృష్ట్యాదికారణత్వం ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకస్య ప్రకృతిపురుషాదిస్వరూపశోధన మంతరేణ, తచ్ఛరీరకస్య తస్య, సృష్ట్యాదికారణత్వకథనాయోగా. త్ప్రథమం ప్రకృత్యాదిస్వరూపశోధనం తద్వివేకస్య ముక్త్యుపాయకథనపూర్వకం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషకాలాదీనాం లక్షణం స్వరూపనిరూపకనిరూపితస్వరూపప్రతిపన్నధర్మజాతం, పృథ, గసంకరేణ తే తుభ్యం, వక్ష్యామి, అప్రస్తుతప్రసంగాశంకాం వారయతి (య దితి.) య, త్ప్రకృత్యాదితత్త్వానాం లక్షణం, విదిత్వా, పురుషః. ముముక్షుః, ప్రకృతే ర్గుణై స్సత్వాదిభిః, సత్వాదిగుణకార్యానాదిబంధకపుణ్యపాపరూపై ర్దురితై రిత్యర్థః. విముచ్యేత, ప్రకృత్యాదివివేకహేతుకహేయోపాదేయవివేకేన భగదుపాసనద్వారా విముచ్యేత ఇతి భావః. ౧

య త్సాక్షా న్ముక్త్యుపాయభూతం జ్ఞానం, త దపి వక్ష్యామీత్యాహ (జ్ఞాన మితి.) ఆత్మదర్శనం ఆత్మా పరమపురుషః దృశ్యతే సాక్షాత్క్రియతేఽనేనేత్యాత్మదర్శనం, య జ్జ్ఞానం, పురుషస్య ముముక్షో. ర్నిశ్శ్రేయసాయ మోక్షాయ, ఆహుః, వేదాంతా స్తజ్జ్ఞా శ్చ తజ్జ్ఞానం, హృదయగ్రంథిభేదనం అజ్ఞాననివర్తకం, తే తుభ్యం, యద్వా, తే తవ, హృదయగ్రంథిభేదనం, వర్ణయే. ౨

తావ త్ప్రకృతివిలక్షణాత్మస్వరూపం శోధయతి, (అనాది రితి ద్వాభ్యామ్,) పురుషో జీవః,

ప్రత్యగ్ధామా స్వయంజ్యోతి ర్విశ్వం యేన సమన్వితమ్.

న జాయతే న మ్రియతే సహ దేహాద్యుపాధిభిః,

తస్య స్వరూపనిరూపకధర్మద్వయ మాహ- స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశః, యస్స్వాత్మాన మన్యాం శ్చ ప్రకాశయతి త త్స్వయంజ్యోతి రిత్యుచ్యతే, యథా దీపాదిః, తద్వ దయ మపి స్వయంజ్యోతిః, తర్హి తద్వదేవ కింజడస్వరూప ఇత్యత ఆహ ప్రత్యగ్ధామా, స్వస్మై భాసమానత్వం ప్రత్యక్త్వం పరస్మై భాసమానత్వం పరాక్త్వం, ఏత దేవ జడత్వం, ప్రత్యక్ స్వస్మై ప్రకాశమానం, ధామ స్వరూపం, యస్య సః. అనేన పరాగ్ధామ దీపాదిభ్యో జడేభ్యో వైలక్షణ్యసిద్ధ్యా జ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధిః, స్వయంజ్యోతి రిత్యనేన, జ్ఞానగుణకత్వసిద్ధిః, తేన హి స్వపరప్రకాశకత్వ ముచ్యతే, తత్ర, యథా దీపాది శ్చతురంగులపరిమిత స్తేజోరూప ఏకదేశస్థస్స్వాపృథక్సిద్ధధర్మభూతయా ప్రభయా అన్యా న్ప్రకాశయతి స్వధర్మభూతప్రభా మనపేక్ష్యైవ స్వయ మపి ప్రకాశతే, తద్వ, దాత్మాఽపి స్వధర్మభూతజ్ఞానేనాఽన్యాన్ ప్రకాశయతి స్వధర్మభూతజ్ఞానానపేక్ష మేవ స్వయ మపి ప్రకాశత ఇతి హ్యుచ్యతే. ఏతావాంస్తు విశేషః, పరాగ్ధామా దీపాది స్స్వాత్మాన మన్యాం శ్చ పరస్మై ప్రకాశయతి. ఆత్మా తు, ప్రత్యక్త్వేన స్వాత్మాన మన్యాం శ్చ స్వస్మా ఏవ ప్రకాశయతీతి, ప్రకాశో నామ, వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనం, ఏవం చ, స్వయంప్రకాశత్వం దీపాది ష్వాత్మని చావిశిష్టం, ప్రత్యగ్ధామత్వం త్వాత్మన్యేవాఽసాధారణ మితి జ్ఞానగుణకం జ్ఞానస్వరూపం చేతి జడా ద్విలక్షణ మాత్మస్వరూప మితి ఫలితం, తదేవాహ, ప్రకృతేః ప్రకృతిపరిణామరూపా చ్ఛరీరేంద్రియమనఃప్రాణాదేః, పరః స్వరూపత స్స్వభావత శ్చాత్యంతవిలక్షణః. అత ఏవ, నిర్గుణః ప్రాకృతసత్త్వాదిగుణరహితః, తథాప్యాత్మా, శరీరాంతః ప్రవేశేన తద్ధారకః, యేనాత్మస్వరూపేణ, విశ్వం ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యంతస్థూలసూక్ష్మశరీరాత్మకం విశ్వం, వ్యాప్తం. యేనేత్యేకవచననిర్దేశః, "ఏకో వ్రీహి స్సుసంపన్న స్సుపుష్టం కురుతే ప్రజా" ఇతివ జాత్యభిప్రాయ కృతః, అనేన దేవాదిశరీరాణాం వ్యాప్యత్వ మాత్మనో వ్యాపకత్వం నిరతిశయసూక్ష్మత్వం చోక్తమ్. ౩

అత ఏవ. వ్యాపకత్వా న్నిరతిశయసూక్ష్మత్వా దనాదిత్వా ద్దేహా ద్విలక్షణత్వా చ్చ దేహాదీనా ముపాధిభి రుత్పత్తివినాశాదిభి ర్దేహాదిరూపై రుపాధిభి ర్వా. న జాయతే మ్రియతే న నశ్యతి. నను దేవోఽహం దేవోయం మనుష్యోహం మనుష్యోయం స్థూలోఽహం స్థూలోఽయ మితి స్వస్య పరేషాం చ దేహాత్మనో రభేదేనైవ ప్రతీతేః కథం దేహాదిభి స్సహజననాది రాత్మన ఇత్యత్రాహ- నిమిత్తైః పుణ్య

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణమ్)

నిమిత్తై రాత్తతద్ధర్మా యథా స్వప్నే తదీక్షితా. ౪

స ఏష ప్రకృతిం సూక్ష్మాం దైవీం గుణమయీం విభుః,

పాపరూపైః ఆత్తః దేవో౽హం స్థూలో౽హ మిత్యాద్యారోపితః దేహధర్మో యస్య సః, అతో న దేహాదిభి స్సహ జననాది రిత్యర్థః, ఏత దేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (యథేతి.) యథా స్వప్నద్రష్టాః స్వాప్నపదార్థనాశేపి న నశ్యతి, ఏవం జాగరాద్యవస్థాసు దృశ్యతే. దేహాదినాశేపి న నశ్యతీత్యర్థః, ౪

ఏవం ప్రకృతివిలక్షణ మాత్మస్వరూపం విశోధ్య. ఏవంవిధస్య తస్య కథం కర్తృత్వభో క్తృత్వాదిక మిత్యా౽౽శంకాయాం, ప్రకృతిసంసర్గకృతం కర్తృత్వాదివైశిష్ట్య మితి వక్తుం, ప్రకృతి సంసర్గప్రకార మాహ (స ఇతి.) స ఏషః ఉక్తలక్షణః, విభుః నిరతిశయసూక్ష్మత్వేన సర్వాన్తర్వ్యాపన సమర్థః, ప్రత్యగాత్మా, సూక్ష్మాం నామరూపవిభాగానర్హా నిరతిశయసూక్ష్మదశా మాపన్నా మిత్యర్థః, అనేన జగదాదా విత్ సామర్థ్యా ల్లభ్యతే తదైవ ప్రకృతేః సూక్ష్మదశాపన్నత్వాత్. దైవీం దేవస్య విష్ణో ర్లీలార్థాం, అత ఏవ, లీలయా దేవసంబంధి పరమార్థలీలయా. హేతుభూతయా "పరాభిధ్యానేనే" తి వక్ష్యమాణత్వా ద్దైవీ మిత్యుక్తత్వా చ్చ, యదృచ్ఛయైవోపగతాం ప్రాప్తాం. జీవస్య ప్రకృతిసంబంధస్య సహజత్వాభావాత్ కాదాచిత్క మిత్యర్థః, గుణమయీం సత్వాదిగుణప్రచురాం, మాయాం అభ్యపద్యత అపశ్యత్, అత్ర కేచి దావరణవిక్షేపశక్తిభేదేన ప్రకృతిం ద్వేధా విభజ్య, పురుష మపి జీవేశ్వరరూపేణ ద్వేధా విభజ్య ఏకస్య ప్రకృత్యవివేకేన సంసారః, ఇతరస్య ప్రకృతిం స్వవశీకుర్వత స్సృష్ట్యాది వ్యాపార. స్తత్ర. ప్రకృత్యవివేకేన య స్సంసర త్యావరణశక్త్యా తిరోహిత, స్తస్య సంసారప్రకారో౽నేన శ్లోకే నోచ్యత ఇతి వ్యాచక్షతే. త దయుక్తం. నిత్య మవిద్యాప్రత్యనీకస్వప్రకాశస్వరూపస్య ప్రకృత్యవివేకానుపపత్తేః, స్వలీలారూపసృష్ట్యాదివ్యాపారనిర్వృత్తయే ఆవరణశక్త్యా ముహ్యతీతి చే న్న, వికల్పాసహత్వాత్. కిం భ్రాంతిహేతుర్లీలా, ఉత భ్రాంతికార్యం. ఉత, భ్రాంతి రేవ, నాద్యః, లీలయా స్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః "బహుస్యా" మితి సంకల్పేన హీశ్వరోలీలారూపం, సృష్ట్యాదికం కరోతి, న హి కశ్చిద్భ్రాంత స్స్యామితి సంకల్ప్య భ్రామ్యతి, కిం చే. శ్వర స్సర్వజ్ఞ శ్చే త్స్వానర్థరూప సంసారం న ప్రవర్తయతి, అజ్ఞ శ్చే త్సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః, వివేకనిష్పాదనేన స్వానర్థపరిహారాయ జగత్సృజతీతి చే, త్తథాపి లీలాత్వ మనుపపన్నం, న హి వ్యాధ్యుపహత స్యౌషధానయనప్రవృత్తి ర్లీలాభవతి. న ద్వితీయః, ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః, తదృ దేవోత్తరత్రాపి లీలా మంతరేణ భ్రమోపపత్తే శ్చ, నాపి తృతీయః, ద్విచంద్రజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః, స్వయ మభ్రామ్య న్నీశ్వరో

యదృచ్ఛయై వోపగతా మభ్యపద్యత లీలయా. ౫

గుణై ర్విచిత్రా స్సృజతీం సరూపాః ప్రకృతిం ప్రజాః,
విలోక్య ముముహే సద్య స్స ఇవ జ్ఞానగూహయా. ౬

ఏవం పరాభిధ్యానేన క_ర్తృత్వం ప్రకృతేః పుమాన్,
కర్మసు క్రియమాణేషు గుణై రాత్మని మన్యతే. ౭

లీలాయా పరా న్మోహయతీతి చేత్, న త్వన్మతే భ్రాంత్యాదినా పరదర్శనాయోగాత్. పరదర్శనే సంభవతి తేషాం స్వానన్యత్వ జ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వా దేవ న లీలాసంభవః, ఈశ్వరిస్యతు, సర్వజ్ఞత్వేన సంసారరహితత్వేన, జీవాన్ స్వా నన్యత్వేన చ జానతో జన్మమరణాది నిర్వ_ర్తనసరకపతనాదివ్యాపారో న లీలా భవితు మర్హతి. తస్మా. న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకానంతకల్యాణ గుణగణమహోదధే రీశ్వరస్య లీలోపకరణభూతయా తన్నియామ్యయా మాయయా తన్నియామ్యస్య తచ్ఛరీరభూతస్యాఽనాదిత్వా ద్వ్య_క్తధర్మకస్య తస్మా ద్విలక్షణస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమార్థభూతేశ్వర లీలారూపజగత్సృష్ట్యాదివ్యా పారనిర్వృ_త్తయేఽభిప_త్తి రనేన శ్లోకేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం. అత్ర లీలయా యదృచ్ఛయా ఉపగతా మభ్యపద్యతేత్యప్యన్వేతుం శక్యం. తదా, లీలయేతి, అధ్యయనేన వసతీతి, వ త్ఫలత్వ స్యైవ హేతుత్వేన వివక్షయా హేతుతృతీయా, లీలయా భగవల్లీలారస నిర్వృ_త్త్యర్థం, యదృచ్ఛయా యాదృచ్ఛికభగవత్సంకల్పేన, ఉపగతాం ప్రాప్తా మిత్యర్థః. ౫

అస్తు ప్రకృత్యభిప_త్తిః, క_ర్తృత్వాదేః కి మాయాత మిత్యాశంకాయా మభిప_త్తిహేతుక స్వస్వరూపతిరోధానకృతమోహననిమి_త్తం క_ర్తృత్వాదిక మితి వ_క్తుం ప్రకృతిం, సూక్ష్మ మిత్యు_క్త సూక్ష్మ వస్థా ప్రతి సంబంధిస్థూలావస్థాం వదన్, తయా. ప్రకృత్యా ప్రత్యగాత్మన స్స్వస్వరూపతిరోధానేన మోహ మాహ (గుణై రితి.) విచిత్రాః దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహువిధాః. సరూపాః, సర్వాసాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేనై కరూపాః, ప్రజాః. గుణై స్సత్త్వాదిభిః, సృజతీం కార్యదశాయాం స్రష్ట్రీం, ప్రకృతిం. విలోక్య తయా, జ్ఞానగూహయా జ్ఞానతిరోధాయిన్యా. సద్యః. స ఇవ ముముహే తస్యాం స్వానన్యతా బుద్ధిమకరో దిత్యర్థః. ౬

ఏవం పరాభిధ్యానేన ప్రకృత్యా తిరోహితస్వస్వరూపవిస్మరణపూర్వకప్రకృతిచింతనేన, పుమాన్ జీవః ప్రకృతే ర్గుణైః, కర్మసు, క్రియమాణేషు సత్సు, తాని కర్మాణి, ఆత్మని మన్యతే, తాని స్వక_ర్తృకాణీతి మన్యత ఇత్యర్థః, సాంసారికప్రవృ_త్తి ష్వస్య క_ర్తృతా, సత్వరజ_స్తమోగుణసంసర్గ కృతా. న స్వరూపప్రయు_క్తేతి భావః. ౭

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

తదస్య సంసృతి ర్బన్ధః పారతన్త్ర్యం చ తత్కృతమ్,
భవ త్యకర్తు రీశస్య సాక్షిణో నిర్వృతాత్మనః. ౭

కార్యకారణకర్తృత్వే కారణం ప్రకృతిం విదుః,

తత్తస్మా, త్సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా త్కర్తృత్వా, దస్య జీవస్య, సంసృతి ర్బన్ధః సంసారరూపో బన్ధః, తత్కృతం, కర్తృత్వప్రయుక్త మేవ పారతన్త్ర్యం కర్మవశ్యత్వం చ భవతి. న తు స్వరూపప్రయుక్త మితి భావః. స్వరూపప్రయుక్తత్వాభావ మేవ విశదయితుం తస్య ముక్త్యవస్థాయా మవస్థితం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపం విశినష్టి (అకర్తు రితి.) అకర్తుః, న త్వత్ర ప్రయత్నాశ్రయత్వం నిషిధ్యతే, కిన్తు, గమనాగమనాదిసాంసారికప్రవృత్తిరహిత స్యేత్యర్థః. తత్ర హేతు, రీశస్య అకర్మవివశస్య, సాక్షిణః జ్ఞానాశ్రయస్య, జ్ఞానగుణకస్యేత్యర్థః, సాక్షా ద్ద్రష్టృత్వ మేవ హి సాక్షిత్వం "సాక్షా ద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయా" మిత్యనుశాసనానురోధాత్, అనేన జ్ఞానగుణకత్వ ముక్తం. జ్ఞానస్వరూపత్వ మాహ (నిర్వృతాత్మన ఇతి,) నిర్వృతం నిర్వృతిః భావే క్తః. ఆనన్దస్వరూపస్యేత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "నిర్వాణమయ ఏవాయ మాత్మే" తి అనుకూలజ్ఞాన మేవ హ్యానన్దః, ఈశస్యేత్యనేనా౽కర్మవివశత్వోక్త్యా, అనాదిపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిస్వాభావికగుణాష్టకస్య. ముక్తిదశాయాం తిరోధాననివృత్త్యా ఆవిర్భావ స్సూచ్యతే. అనేన జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టక**విశిష్టం** ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మస్వరూప మిత్యుక్తమ్. ౭

అత్రాయ మర్థో౽నుసన్ధేయః, జీవాత్మాన స్స్వయ మసంకుచితాపరిచ్ఛిన్ననిర్మలజ్ఞానస్వరూపా స్సన్తః. కర్మరూపావిద్యావేష్టితా, స్తత్తత్కర్మానురూపజ్ఞానసంకోచమాపన్నాః. బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తవివిధవిచిత్రదేహేషు ప్రవిష్టా, స్తత్త ద్దేహోచితజ్ఞానప్రసరా, స్తత్తద్దేహాత్మాభిమానిన, స్తదుచితకర్మాణి కుర్వాణా, స్తదనుగుణసుఖదుఃఖోపభోగరూపసంసారప్రవాహం ప్రతిపద్యన్తే నను జ్ఞానస్వరూప ఆత్మా స్వయంప్రకాశ శ్చ. తస్య దేవాదిస్వరూపాత్మాభిమానే స్వరూపప్రకాశతిరోధాన మవశ్యాశ్రయణీయం, స్వరూపప్రకాశే సత్యాత్మన్యాకారాన్తరాధ్యాసాయోగాత్. తత శ్చ, స్వరూపప్రకాశతిరోధానే స్వరూపనాశప్రసంగః, మైవం. న హి స్వరూపభూతజ్ఞానస్య తిరోధాన ముచ్యతే, అపి తు ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. నను ధర్మభూతజ్ఞానస్యాపి వా తిరోధాన మవశ్య మాశ్రయణీయం. తిరోధానం చ, కర్మరూపావిద్యయా ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో వా విద్యమానప్రకాశనివృత్తి ర్వేతి కోటిద్వయ మేవ హి సంభావితం, ఉభయథాపి, నిత్యత్వేనా౽భిమతధర్మభూతజ్ఞానస్యాపి

భోక్తృత్వే సుఃఖదుఃఖానాం పురుషం ప్రకృతేః పరమ్.

నాశప్రసంగ ఇతి చేత్. ఉచ్యతే, ఆత్మధర్మభూతస్య చైతన్యస్య స్వాభావికస్యాపి కర్మణా పారమార్థికం సంకోచం వికాసం చాభ్యుపగచ్ఛామః, తత్ర. దేవాదిభ్రమస్యాఽధిష్ఠానస్ఫురణసాపేక్షత్వా ద్ధర్మిస్వరూపం స్వయంప్రకాశరూప మధిష్ఠానతయా స్ఫురతి, నాఽత్ర జ్ఞానాంతరాపేక్షా, అజడత్వాత్, జడత్వా ద్ధి శుక్త్యాదే ర్జ్ఞానాంతరాపేక్షా. ఏవం ధర్మిస్వరూప మధిష్ఠానం స్ఫురతి, భ్రమవిరోధినో నిత్యత్వాణుత్వాద్యాకారాః, తే జ్ఞానాంతరవేద్యా ఇతి తత్తిరోధాన ద్భ్రమ ఉపపద్యతే. తిరోధానం చ ప్రకాశనివృత్తిః, ప్రకాశ శ్చ, న జ్ఞానస్వరూప, మపి తు. ప్రసరాఖ్యో ధర్మభూతజ్ఞానస్య ధర్మః, ప్రకాశః ప్రకాశరూపప్రసరాభావ శ్చ సంకోచః, భావస్యైవాఽభావాభావత్వాత్. సంకోచాభావః ప్రసరః. స ఏవ తిరోధాననివృత్తిః, న చ తదా భ్రమః, ఏవం చ సతి జ్ఞానం ధర్మిస్వరూపం చ నిత్యం, జ్ఞానధర్మభూతప్రసరస్యైవ ప్రకాశత్వాత్. తదభావస్య చ సంకోచత్వాత్. ప్రసరాఖ్యప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధాన ముపపద్యతే. నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపాత్మవాదే తు, ప్రకాశస్యైవాఽఽత్మస్వరూపత్వాత్తత్ర ధర్మాంతరానభ్యుపగమా త్తత్తిరోధానే స్వరూపనాశో దుష్పరిహరః. న చ. జ్ఞానస్య జ్ఞానాంతరాశ్రయత్వం న దృష్ట మితి చేత్, త త్కిం వ్యాప్త్యా, ఉత శ్రుత్యా. నాఽఽద్యః. జ్ఞానస్య కస్యచి ద్ధర్మత్వేనైవ దృష్టత్వా త్తస్య స్వతంత్రవస్తుత్వ మనుపపన్నం, మతో జ్ఞానస్వరూప ఆత్మా కస్యచి ద్ధర్మస్స్యాత్. శ్రుత్యా చేత్, తయైవ జ్ఞానస్య జ్ఞానాశ్రయత్వ మపి ప్రతిపాద్యతే, తథా చ శ్రుతిః "కర్తా బోద్ధా విజ్ఞానాత్మే" తి నన్వత్ర "ప్రకృతేః పుమాన్ కర్మసు క్రియమాణేషు గుణై రాత్మని మన్యత" ఇత్యనేన. స్వయ మకర్తైవ స న్ప్రత్యగాత్మాఽచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వ మాత్మ న్యధ్యస్యతీత్యవగమ్యతే. యుక్తం చైతత్, ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వం గుణానా మేవ చ కర్తృత్వ మధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే, తథాహి కఠవల్లీషు "న జాయతే మ్రియత" ఇత్యాదినా. జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య. హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వ మపి ప్రతిషిధ్యతే "హంతా చే న్మన్యతే హన్తుం హత శ్చే న్మన్యతే హతమ్, ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యత" ఇతి హంతార మాత్మానం జాన న్నజానాత్యాత్మాన మిత్యర్థః. తథా చ భగవతా స్వయ మేవ, జీవస్యాఽకర్తృత్వం స్వరూపం, కర్తృత్వాభిమాన స్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే "ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి నిత్యశః అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాఽహ మితి మన్యతే. నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టాఽనుపశ్యతి కార్యకరణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే పురుష స్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతు రుచ్యత" ఇతి. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వ మేవ, ప్రకృతే రేవ కర్తృత్వం, ఏవం చ "కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వా" దిత్యధికరణవిరోధః, తత్ర హ్యాత్మైవ కర్తా, న గుణా, ఇత్యుచ్యతే. తథాహి "యజేత స్వర్గకామః ముముక్షు ర్బ్రహ్మోపాసీతే" త్యేవమాదీని శాస్త్రాణి, స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తార మేవ

కర్తృత్వే నియుంజతే, న హ్యచేతనస్య కర్తృత్వేఽన్యో నియుజ్యతే. శాసనా చ్చ శాస్త్రం. శాసనం చ ప్రవర్తనం శాస్త్రస్య ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనం చ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యం. అత శ్శాస్త్రార్థవత్త్వం భోక్తు శ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్, తదుక్తం, శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి అతః కథ మయం విరోధః పరిహరణీయ ఇతి చేత్, అత్రోచ్యతే, కర్త్రధికరణే హి శరీరాధిష్ఠాతృరూపకర్తృత్వ, మాత్మన ఏవేత్యుచ్యతే. హంతా చే దిత్యత్రాఽఽత్మనో నిత్యత్వా ద్ధననాద్యభావ ఉక్తః. అత్ర "ప్రకృతేః క్రియమాణానీ" తి గీతాయాం చ, సాంసారికప్రవృత్తిషు జీవస్య కర్తృతా. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా న స్వరూపప్రయుక్తేతి గుణానా మేవ కర్తృత్వ మిత్యుచ్యతే. న హి సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం గుణసంసర్గకృతి మిత్యేతావన్మాత్రకథనేన స్వతః కృత్యాశ్రయత్వరూపకర్తృత్వం ప్రతిషిధ్యతే, తథా చ తత్రైవ గీతాయాం "కారణం గుణసంగోఽస్య సదసద్యోనిజన్మస్వి" తి సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం గుణసంసర్గకృత మిత్యభిహితం. తథా చ తత్రైవాత్మన శ్చ కర్తృత్వ మభ్యుపేత్యోచ్యతే "శరీరవాఙ్మ నోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః, న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తస్య హేతవః. తత్రైవం సతి కర్తార మాత్మానం కేవలం తు యః పశ్య త్యకృతబుద్ధిత్వా న్న స పశ్యతి దుర్మతి, రితి "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథ క్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమ" మితి. దైవ మీశ్వరః అధిష్టానాదిదైవపర్యంతసాపేక్షత్వే సత్యాత్మనః కర్తృత్వే య ఆత్మాన మేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే, న స పశ్యతీత్యర్థః, అతః కర్త్రధికరణే పురుషస్యాఽధిష్ఠానభూతస్వశరీరాదిష్ఠాతృత్వ రూపకర్తృత్వముచ్యతే "ప్రకృతేః క్రియమాణేష్వి" త్యాదౌ తు సాంసారికవ్యాపారాశ్రయత్వరూప కర్తృత్వం ప్రకృతిసంసర్గకృతం న స్వరూపప్రయుక్త మిత్యుచ్యత ఇత్యతో, న తదధికరణవిరోధ ఇతి ఏతదేవ సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం ప్రకృతిసంసర్గకృతం న స్వరూపకృత మితి విశదయన్ సాంసారికప్రవృత్తిష్వపి స్వశరీరాదిష్ఠాతృత్వరూపకర్తృత్వాశ్రయత్వాత్ ప్రవృత్తిఫల సుఖదుఃఖాశ్రయత్వ మాత్మన ఏవేత్యాహ (కార్యేతి.) కార్యం శరీరం, కారణాని సమస్తానీంద్రి యాణి, తేషాం, కర్తృత్వే బహిర్గమనాగమనాదిక్రియాకారిత్వే, ప్రకృతిం పురుషాధిష్ఠితాం శరీరాకారేణ పరిణతాం ప్రకృతిం, కారణం హేతుం, విదుః, పురుషాధిష్ఠితశరీరాకారపరిణతప్రకృత్యాశ్రయా భోగ సాధనభూతాః క్రియా ఇత్యర్థః, పురుషస్య స్వాధిష్ఠాతృత్వ మేవ తదపేక్షయాఽధికం కర్తా శాస్త్రార్థ వత్త్వా దిత్యాదిషూక్తం. శరీరాధిష్ఠానరూపప్రయత్నహేతుత్వ మేవ హి పురుషస్య కర్తృత్వం, అత ఏవ సుఖదుఃఖానాం పురుషాధిష్ఠితశరీరాకారపరిణతప్రకృతిహేతుకవ్యాపారజన్యసుఖదుఃఖానాం, భోక్తృత్వే ప్రకృతే శ్శరీరా త్పరం విలక్షణం, తదధిష్ఠాతారం పురుష మాత్మానం, కారణం, విదుః స్వశరీరాధిష్ఠానరూపప్రయత్నాశ్రయత్వా త్తదధిష్ఠేయహేతుకక్రియాఫలసుఖదుఃఖాశ్రయ ఇత్యర్థః.

దేవహూతి రువాచ—

ప్రకృతేః పురుషస్యాపి లక్షణం పురుషోత్తమ,
బ్రూహి కారణయో రస్య సదసచ్చ యదాత్మకమ్. ౧౦

శ్రీ భగవానువాచ—

యత్తత్త్రిగుణ మవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకమ్,
ప్రధానం ప్రకృతిం ప్రాహు రవిశేషం విశేషవత్. ౧౧

పంచభిః పంచభి ర్మాత శ్చతుర్భి ర్దశభి స్తథా,

ఏవం ప్రకృతివిలక్షణే తత్సంసృష్టే ఆత్మస్వరూపే, కార్యకారణభావేనాఽవస్థితే ప్రకృతిస్వరూపేచాభిహితే పున స్తయో రేవ సంసృష్టయోః ప్రకృతిపురుషయోః కార్యావస్థా స్వప్రపంచం శుశ్రూషమాణా పృచ్ఛతి దేవహూతిః. హేపురుషోత్తమ, ప్రకృతేః కార్యావస్థప్రధానస్య, తథా పురుషస్యాపి కార్యావస్థస్య బ్రహ్మాత్మకస్య, కథంభూతయోః, అస్య జగతః కారణయోః, కార్యావస్థాయాః పూర్వం కృత్స్న జగత్కారణత్వేన నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్త్యా భగవచ్ఛరీరత్వేనాఽవస్థితయోః, లక్షణం స్వరూపం, బ్రూహి, బ్రహ్మాత్మకయోః ప్రకృతిపురుషయోః కార్యభేదా న్కథయేత్యర్థః, సదసచ్చ యదాత్మకం, కారణభూతాః పిత్రాదయః, కార్యభూతాః పుత్రాదయ శ్చ, యత్ప్రకృతిపురుషాత్మకం, తయో ర్లక్షణం బ్రూహీత్యర్థః. న హి కేవలప్రకృతేః కేవలాత్మస్వరూపస్య వా పితృపుత్రత్వాది, అత ఉభయాత్మకత్వం, సదసదితి చిదచిత్సముదాయరూపం విశ్వం వా వివక్షితమ్. ౧౦

ఏవం పృష్టో బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపురుషకార్యావస్థా స్వప్రపంచ ముపపాదయిష్యన్, తావత్ప్రకృతేః కారణావస్థాం కార్యావస్థాం సంగ్రహేణాహ (యత్తదితి,) య త్ప్రధానం, తదేవ ప్రకృతిం ప్రాహు రిత్యన్వయః, కిం తత్ప్రధానం, అవిశేషం కారణావస్థాయాం పృథివ్యాదివిశేషరహితం, అత ఏవాఽవ్యక్తం నామరూపవిభాగానర్హం, త్రిగుణం సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకం నిత్యం త్రిగుణాత్మక మిత్యనేన జీవాత్మపరమాత్మవైలక్షణ్య ముక్తం. నిత్య మిత్యనేన మహదాద్యవస్థానా మనిత్యత్వేప్యవస్థావతో ద్రవ్యస్య నిత్యత్వ ముక్తం, ఏవం ప్రకృతేః కారణావస్థోక్తా. కార్యావస్థా మాహ- విశేషవత్, కార్యావస్థాయాం పృథివ్యాదివిశేషవత్, సదసదాత్మకం. మహదాదిపృథివ్యంతకారణరూపేణ బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యంతశరీరరూపకార్యరూపేణ చ, కార్యకారణ మిత్యర్థః, ౧౧

ఏవ మవస్థాద్వయ మభిధాయ తస్యైవ ప్రధానస్య కార్యాణాం మహదాదీనాం సృష్టి

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

ఏత చ్చతుర్వింశతికం గణం ప్రాధానికం విదుః. ౧౨

మహాభూతాని పంచైవ భూ రాపోఽగ్ని ర్మరు న్నభః,
తన్మాత్రాణి చ తావంతి గంధాదీని చ తాని మే. ౧౩

ఇంద్రియాణి దశ శ్రోత్రత్వగ్దృగ్రసననాసికాః,
వాక్కరౌ చరణౌ మేఢ్రం పాయు ర్దశమ ఉచ్యతే. ౧౪

మనో బుద్ధి రహంకార శ్చిత్త మిత్యంతరాత్మకమ్,

మనుక్రమిష్యం. స్తావ త్తత్కార్యాణి గణయన్ సుఖగ్రహణాయ సంగృహ్ణాతి (పంచభి రితి) పంచభిః పంచభిః పంచభి ర్భూతైః, పంచభి స్తన్మాత్రైః, చతుర్భి ర్మనోహంకారమహదవ్యక్తైః, దశభిః జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియై రిత్యేవం సంఖ్యాభేదేన ఏత చ్చతుర్వింశతికం, ఏతాని చతుర్వింశతి ర్యస్మిన్, తం, ప్రాధానికం ప్రధానకార్యాత్మకం, గణం సమూహం విదుః. ౧౨

ఏత ద్వివృణోతి (మహాభూతానీతి త్రిభిః.) మహాభూతా న్యాకాశాదీని పంచైవ ఏవకారోఽధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థః, తాని గణయతి (భూరితి.) స్పష్టోర్థః. గంధాదీని గంధ ఆది ర్యేషాం, తాని తన్మాత్రాణి ద్రవ్యాణీత్యర్థః. గంధాదయో హి పృథివ్యాదీనా మవస్థావిశేషాః, తావంతి పంచైవ. మే మయా, మతాని జ్ఞాతాని, ఇదం. మమ భగవతో, మత మిత్యర్థః, ఏవం చ తేజోఽబన్నాత్మకం భూత త్రయ మేవేతి మతాంతరవ్యావృత్తిః. ౧౩

ఇంద్రియాణి దశ గణయతి (ఇంద్రియాణీతి.) శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి వాగాదీని కర్మేంద్రియాణి. తత్ర, పాయు ర్గుదమ్, ౧౪

అంతఃకరణం విభజతి (మన ఇతి.) అంతరాత్మక మంతఃకరణం, వృత్త్యా స్వగుణవృత్త్యా సంకల్పాఽధ్యవసాయాభిమానచింతారూపయా, లక్షణరూపయా చిహ్నభూతయా. మనో, బుద్ధి, రహంకార, శ్చిత్త. మితి చతుర్ధా లక్ష్యత ఇత్యన్వయః. అత్రాయం భావః, ఏక మేవాంతరింద్రియం సంకల్పాదివృత్తిభేదేన చతుర్విధం, తత్ర చిత్తబుద్ధ్యహంకారాణాం క్రమేణ మూలప్రకృతిమహదహంకారా అనుగ్రాహకాః మూలప్రకృత్యాద్యనుగ్రాహ్యత్వనిబంధన శ్చిత్తాదిభేదవ్యపదేశః.

చతుర్ధా లక్ష్యతే భేదో వృత్త్యా లక్షణరూపయా. ౧౫

ఏతావా నేవ సంఖ్యాతో బ్రహ్మణ స్సగుణస్య హి,
సన్నివేశో మయా ప్రోక్తో యః కాలః పంచవింశకః. ౧౬

ప్రభావం పౌరుషం ప్రాహుః కాల మేకే యతో భయమ్,
అహంకారవిమూఢ స్యకర్తుః ప్రకృత మీయుషః. ౧౭

అనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయో రభేదవివక్షయా క్వచి దభేదనిర్దేశో "మహా న్స్వి బుద్ధిలక్షణ" ఇత్యాదిః. ఏషాం చావ్యక్తమహదహంకారాణా మధిష్ఠాతారో వాసుదేవాదయో వక్ష్యంతే. ఏవం చాత్ర బుద్ధి శబ్దేనాఽంతరింద్రియస్య, స్వవృత్తిరూపాధ్యవసాయజననేనాఽనుగ్రాహకం మహత్తత్త్వం చ వివక్షితం, చిత్తశబ్దేన చింతాజనకస్యాఽంతరింద్రియస్యాఽనుగ్రాహకత్వా చ్చింతనీయత్వా చ్చావ్యక్తాఖ్యా మూల ప్రకృతి ర్వివక్షితా. తత్రాఽనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయో రభేదవివక్షయా చతుర్వింశతికం గణం విదు రిత్యుక్తం. భేదవివక్షాయాం తు, సప్తవింశతికో గుణో బోద్ధవ్య ఇతి. ౧౫

ఏవం తత్త్వాని సంకలయ్య సంగృహ్ణ న్ కాలస్వరూపం లక్షయతి (ఏతావా నితి.) సగుణస్య సత్త్వాదిగుణకస్య, బ్రహ్మణః ప్రధానస్య" తస్మా దేత ద్బ్రహ్మ నామరూప మన్నం చ జాయతే, ద్వే బ్రహ్మణీ వేదితవ్యే" ఇత్యాదిశ్రుతౌ "మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహ్మ తస్మి న్ గర్భం దధామ్యహ" మితి స్మృతౌ చ, ప్రకృతా వపి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్, ఉపక్రమానుగుణ్యా చ్చ, యద్వా, ఉక్తానాం తత్త్వానాం "యః పృథివ్యాం తిష్ఠ న్, య శ్చక్షుషి తిష్ఠ" న్నితి బ్రహ్మాత్మకత్వశ్రవణాత్ సత్త్వాదిగుణాత్మకప్రకృతికార్యభూతపృథివ్యాదిశరీరకస్య, పరబ్రహ్మణః పరమాత్మన ఇత్యర్థః. సన్నివేశః అవస్థావిశేషః, మయా ప్రోక్తః, ఏతవానేవ చతుర్వింశతిసంఖ్యాక ఏవ, సంఖ్యాతః గణితః తత్త్వజ్ఞై రితి శేషః, అథ కాలస్వరూపం లిలక్షయిషు స్తస్య తావ త్తత్త్వాంతరత్వ మాహ- యః కాల స్స, పంచవింశకః పూర్వం పరిగణితచతుర్వింశతిభి స్సహాస్య పరిగణనేఽయం పంచవింశకో భవతీత్యర్థః. ౧౬

తత్ర, కాలో న తత్త్వాంతర మితి మతాంతర ముపన్యస్యతి (ప్రభావ మితి) పౌరుషం పరమపురుషసంబంధినం ప్రభావ మేవ, కాల, మేకే, ఆహుః, కోసౌ పౌరుషః ప్రభావ ఇత్యత్రాహ-యతః పౌరుషా త్ప్రభావా. ద్భయం, జగత స్సర్గసంహారాదిరూపసంసారభయం భవతి, పరమపురుషస్య సర్గ సంహారాదిషు జగన్నియమనసామర్థ్యం కాలః, న తత్త్వాంతర మిత్యర్థః, ఏక ఇత్యుక్త్యా మతాంతరత్వం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

ప్రకృతే ర్గుణసామ్యస్య నిర్విశేషస్య మానవి,
చేష్టా యత స్స భగవా న్కాల ఇత్యుపలక్షితః. ౧౭

అంతః పురుషరూపేణ కాలరూపేణ యో బహిః,
సమన్వేత్యేష సత్త్వానాం భగవా నాత్మమాయయా. ౧౮

దైవా త్క్షుభితధర్మిణ్యా మస్యాం యోనౌ పరః పుమాన్,

గమ్యతే, స్వమత మాహ (అహంకారేతి.) అనాత్మ న్యాత్మాభిమానోఽహంకార స్తేన, మూఢస్య తిరోహితస్వస్వరూపస్య, ప్రకృతిం "అక్షరం తమసి లీయత" ఇతి తమ శ్శబ్దవాచ్యం నిరతిశయ సూక్ష్మదశాపన్నం ప్రధానం ప్రకృతికారణం పరమాత్మానం వా. ఈయుష స్సంహారదశాయాం ప్రాప్తస్య, కర్తు ర్జీవస్య, తథా, హేమానవి. ప్రకృతేః ప్రధానస్య, యద్గుణసామ్యం. తస్య, నిర్విశేషస్య నామరూపాదివిశేషశూన్యస్య, నామరూపాదివిశేషపరిహారేణ సంహారదశాయాం సామ్యావస్థాపన్న గుణత్రయస్య ప్రధానస్య చేత్యర్థః. యత. శ్చేష్టా వ్యాపారో, భవతి, స భగవాన్. భగవదాత్మకః కాల ఇత్యుపలక్షితః, సంహారదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హ నిరతిశయసూక్ష్మావస్థా మాపన్నయోః ప్రకృతిపురుషయోః పరమాత్మాత్మకయో స్తస్మి న్నేవ లీనయోః పున స్సృష్టిదశాయాం జగదాకారేణ పరిణామరూపో యో వ్యాపార స్తద్ధేతుభూత స్సకాల, స్స చ భగవదాత్మక ఇత్యర్థః. ౧౬-౧౭

ఏవం ప్రకృతిపురుషకాలస్వరూపం శోధితం తే, త్రయోపి భగవద్రూపాణి "ప్రధానపురుషావ్యక్తకాలా స్తు ప్రవిభాగశః రూపాణీ" త్యుక్తేః. తేషు పృథివ్యాదిస్థూలరూపేణ పరిణతత్వా త్ప్రాయేణ ప్రకృతిః స్ఫుటస్వరూపా, పురుషకాలయో స్తు, తాదృశస్థూలపరిణామాభావా త్తయోః ప్రతీయమానత్వం యుక్త్యా దర్శయన్, తయో శ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యం భగవదాత్మకత్వ మంతరితి శ్లోకేనాహ- యః, ఆత్మమాయయా స్వసంకల్పేన సత్త్వానాం పృథివ్యాదిసంభూతదేహానా, మంతః. పురుషరూపేణ. ఇచ్ఛామి ద్వేష్మి. సుఖ్యామి దుఃఖ్యామీ తీచ్ఛాద్వేషసుఖాద్యాశ్రయజీవాఖ్యరూపేణాఽన్తః ప్రవిశ్య, తథా. భవత్యభూ ద్భవిష్యతీతి, తేషా మేవ సత్త్వానాం విశేషణత్వేన బహిఃకాలాఖ్యరూపేణ చ. సమన్వేతి అవభాసతే. స భగవాన్ పరమపురుషః. ౧౮

ఏవం సృష్ట్యుపయోగితయా ప్రకృతిపురుషశరీరకత్వం భగవత ఉక్తం. అథ సృష్టి మాహ (దైవా దితి.) పరః పుమాన్ పరమపురుషః, స్వస్యాం స్వీయాయాం, యోనౌ జగద్యోనౌ ప్రకృతౌ,

అథ త్త వీర్యం సాఽసూత మహ త్తత్త్వం హిరణ్మయమ్. ౨౦

విశ్వ మాత్మగతం వ్యంజ న్కూటస్థో జగదంకురః,
స్వతేజసాఽపిబ త్తీవ్ర మాత్మప్రస్వాపనం తమః. ౨౧

య త్త త్స త్త్వగుణం స్వచ్ఛం శాంతం భగవతః పదమ్,

దైవా త్స్వసంకల్పా త్క్షుభితధర్మిణ్యాం "రజ స్తమ శ్చాభిభూయ స త్త్వం భవతి భారత రజ స్స త్త్వం తమ శ్చైవ తమ స్స త్త్వం రజ స్తథే" త్యుక్తరీత్యా క్షుభితస త్త్వాదిగుణాయాం, వీర్యమహదాది ప్రపంచసృష్టిసామర్థ్యం. చేతనసమష్టిం వా, ఆధ త్త ఆయుంక్త తత, స్సా యోనిః హిరణ్మయం ప్రకాశబహులం మహ త్తత్త్వం అసూత ప్రసూతవతీ. ౨౦

క్షుభితధర్మిణ్యా మిత్యుక్తస త్త్వాదిగుణక్షోభో నామ, గుణానాం సామ్యావస్థాప్రహాణేనాఽన్యతమగుణాభిభవపూర్వక మన్యగుణావిర్భావః, తత్ర మహ త్త త్త్వసృష్టిః, కస్య గుణస్యాఽభిభవా దిత్యత్రాహ (విశ్వ మితి.) జగదంకురః, జగ దంకురస్థానీయం, యస్య సః జగదంకురః, జగత్కారణభూతః. కూటస్థోఽద్వారకో నిర్వికారో భగవాన్, ఆత్మగతం సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా దితి ప్రకారేణ. స్వశరీరభూతప్రకృతిలీనం. విశ్వం, వ్యంజయన్ వ్యంజయితుం స్వతేజసా స్వసంకల్పరూపజ్ఞానేన, ఆత్మప్రస్వాపనం జీవాత్మనాం జ్ఞానసంకోచకం, తమ, స్తమోగుణం, అపిబత్ అభిభూత మకరో దిత్యర్థః. ౨౧

కస్య గుణస్యాఽఽవిర్భావా దిత్యపేక్షాయాం తద్దర్శయన్ మూలప్రకృతిమహతో ర్వాసుదేవాఖ్యవ్యూహాధిష్ఠితత్వం తయో రంతఃకరణభేదచి త్తబుద్ధ్యనుగ్రాహకత్వం చాహ (య త్తదితి.) భగవతః పదం "తత్ర స త్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయ" మిత్యుక్తరీత్యా, స త్త్వస్య ప్రకాశకత్వా, త్తద్గుణకస్య చి త్తస్య భగవదుపలబ్ధిస్థానత్వ మిత్యర్థః. శాంతం అభిభూతతమస్కం. అత ఏవ స్వచ్ఛం ప్రకాశకం, స త్త్వగుణకం, య చ్చ, వాసుదేవాఖ్యం వాసుదేవాఖ్యభగవద్వ్యూహాధిష్ఠితం య, చ్చి త్తం అంతఃకరణభేదచి త్తానుగ్రాహకం, మూలప్రకృత్యపరపర్యాయ. మవ్య క్తం, తదేవ. మహదాత్మకం మహ త్త త్త్వాత్మనాఽవస్థిత మిత్యర్థః, అత్ర వాసుదేవాఖ్యం చి త్త మిత్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయయో రనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయో శ్చాభేదవివక్షయా నిర్దేశః, నాత్ర చి త్తస్య వైకారికాహంకార్యాంతఃకరణభేదస్య వాసుదేవాధిష్ఠితత్వం మహదాత్మకత్వం చోచ్యతే "చి త్తం చైత్య స్తతోఽభవ" దితి చి త్తస్య క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, మహత్కార్యాహంకారకార్యస్య చి త్తస్య మహదాత్మనావస్థానాయోగా చ్చ. కారణం హి కార్యాత్మనాఽవతిష్ఠతే, న తు కార్యం కారణాత్మనా. త త్తు సంహారదశాయాం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

యదాహు ర్వాసుదేవాఖ్యం చిత్తం తన్మహదాత్మకమ్. ౨౨

స్వచ్ఛత్వ మవికారిత్వం శాంతత్వ మితి చేతసః,
వృత్తిభిః ర్లక్షణం ప్రోక్తం యథాఽపాం ప్రకృతిః పరా. ౨౩

మహత్తత్త్వా ద్వికుర్వాణా ద్భగవద్వీర్యచోదితాత్,
క్రియాశక్తి రహంకార స్త్రివిధ స్సమపద్యత. ౨౪

యద్యపి సంభవతి, తథాప్యత్ర సృష్టిప్రకరణే తథాఽవస్థాన మయుక్తం వక్తుం, నాపి మహదాత్మక మితి చిత్తస్యాఽంతఃకరణభేదస్య మహదనుగ్రాహ్యత్వ ముచ్యతే, మహతో బుద్ధ్యనుగ్రాహకత్వాత్ "మహా న్స్వై బుద్ధిలక్షణ" ఇత్యుక్తేః, న చాత్ర చిత్తశబ్దేన బుద్ధిరేవాఽంతఃకరణభేదో వివక్షిత ఇతి వక్తుం శక్యం, బుద్ధే ర్వాసుదేవాధిష్ఠితత్వానుపపత్తేః "బుద్ధే ర్గిరాం పతి" రితి వక్ష్యమాణత్వాత్, తస్మా దతాంత్రిఽభిభూతతమస్క ముద్భూతసత్త్వగుణ మవ్యక్త మేవ వాసుదేవాధిష్ఠితం మహదాత్మనా పరిణత మిత్యవధారణీయం, తత్ర య దవ్యక్తస్యాఽధిష్ఠాతా వాసుదేవ, స్స ఏవ మహతోఽప్యధిష్ఠాతా అధిష్ఠాత్రంతరానుక్తేః. ౨౨

కదాఽంతఃకరణ మవ్యక్తానుగృహీతం సచ్చిత్తమితి లక్ష్యత ఇత్యత్రాహ (స్వచ్ఛత్వ మితి.) స్వచ్ఛత్వం భగవద్బిమ్బగ్రాహిత్వం, అవికారిత్వం విక్షేపాదిరాహిత్యం, అత ఏవ, శాంతత్వం రజస్తమోభ్యా మనభిభూతత్వం, ఇత్యేవంరూపైః స్వచ్ఛత్వాదిభి, శ్చేతసో వృత్తిభి, ర్లక్షణం, ప్రోక్తం, యదా స్వచ్ఛత్వాదిగుణకం మన, స్తదా సత్వోత్తరావ్యక్తానుగృహీత మితి చేతోవృత్తిభి ర్లక్ష్యత ఇత్యర్థః, స్వచ్ఛత్వాదౌ దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) అపా మప్పసాం, పరా ప్రకృతిః అనారోపిత స్వస్వభావః, యథా, అపాం స్వభావరూపం స్వచ్ఛత్వం ఫేనతరంగాదిరాహిత్యం ఏవం స్వచ్ఛత్వాదికం యదా భవతి, తదాఽవ్యక్తానుగృహీతం మన ఇత్యర్థః. ౨౩

ఏవ మధ్యవసాయాదివృత్తిభి ర్బుద్ధే ర్మహత్తత్త్వానుగృహీతత్వం వేదితవ్యమ్ అథాహంకారోత్పత్తిప్రకారం వదం స్తత్స్వరూపం తదవాంతరభేదం తదధిష్ఠాతారం చాహ త్రిభిః (మహత్తత్త్వా దితి,) భగవతో. వీర్యేణ సంకల్పరూపజ్ఞానేన, చోదితాత్ ప్రేరితాత్, అత ఏవ, వికుర్వాణాత్ మహత్తత్త్వా, ద్వైకారికతైజసతామసభేదేన. త్రివిధః, క్రియాశక్తిః, క్రియాశబ్దేన ప్రవర్తకరజోగుణ ఉచ్యతే, రజోగుణోద్రిక్త ఇత్యర్థః. అహంకారః, సమపద్యత ఉదభూత్. ౨౪

వైకారిక స్తైజస శ్చ తామస శ్చ యతో భవః,
మనస శ్చేంద్రియాణాం చ భూతానాం మహతా మపి. ౨౫

సహస్రశిరసం సాక్షా ద్య మనంతం ప్రచక్షతే.
సంకర్షణాఖ్యం పురుషం భూతేంద్రియమనోమయమ్. ౨౬

కర్తృత్వం కరణత్వం చ కార్యత్వం చేతి లక్షణమ్,
శాంతఘోరవిమూఢత్వ మితి వా స్యా దహంకృతేః. ౨౭

వైకారికా ద్వికుర్వాణా న్మన స్తత్త్వ మజాయత.

కోఽసావహంకార ఇత్యత్రాహ, యతః త్రివిధాహంకారాత్, మనసః ఇంద్రియాణాం జ్ఞానకర్మేంద్రియాణాం, మహతాం భూతానాం ఆకాశాదీనాం, అపిశబ్దా చ్ఛబ్దాదితన్మాత్రాణాం చ. భవ ఉత్పత్తిః. మన ఆదీనాం కారణమిత్యర్థః. ౨౫

తస్యాహంకారస్య సంకర్షణాధిషితత్వ మాహ (సహస్రశిరస మితి.) సహస్రశిరసం సహస్రఫణ మనంతశబ్దవాచ్యం, సాక్షా త్సంకర్షణాఖ్యభగవద్వ్యూహం. పురుషం పరమపురుషం. భూతేంద్రియమనోమయం భూతాదీనాం కారణ, మహంకారం. ప్రచక్షతే సంకర్షణాధిష్ఠిత మహంకారం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః. ౨౬

అస్యాఽహంకారస్య లక్షణం తస్య స్వకార్యభూతాంతఃకరణభేదాహంకారానుగ్రాహకత్వం. తద్వృత్తిభి ర్లక్ష్యత్వం చాహ (కర్తృత్వమితి.) కర్తృత్వాభిమానః ఆత్మని గమనాద్యాశ్రయత్వాభిమానో యదా మనసి స్యాత్, తదాఽహంకారానుగృహీతం మన ఇత్యర్థః. ఏవం కరణత్వ మింద్రియత్వం. కార్యత్వం దేహత్వం, చేతి, లక్షణ మహంకారస్య లక్షణం, చిహ్నభూతేంద్రియకారణత్వా దహంకార స్యేత్యర్థః. శాంతత్వం ప్రకాశకత్వం, ఘోరత్వం విక్షిప్తత్వం, మూఢత్వం చేతి వాఽహంకృతే ర్లక్షణం. తత్తత్కారణగుణత్రయరూపేణాఽహంకారో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ౨౭

అథ మనస ఉత్పత్తిపూర్వకం తల్లక్షణ మధిష్ఠాతారం చాహ (వైకారికా దితి.) వికుర్వాణా ద్వైకారికా త్సాత్వికాహంకారా, న్మన స్తత్త్వ మజాయత. య న్మన, స్సంకల్పవికల్పాభ్యాం వర్తతే. సంకల్పః, సమిత్యేకీకారే దేహాదిభి రాత్మనోఽపృథక్త్వేన చింతనం వికల్పో వివిధవిషయచింతనం. యదాఽంతఃకరణే తైజసాహంకారానుగ్రహాత్, సంకల్పవికల్పౌ భవతః. తదా తదేవాంతఃకరణం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

యత్సంకల్పవికల్పాభ్యాం వర్తతే కామసంభవః. ౨౮

యం విదు ర్హ్యనిరుద్ధాఖ్యం హృషీకాణా మధీశ్వరమ్,
శారదేందీవరశ్యామం సంసాధ్యం యోగిభి శ్శనైః. ౨౯

తైజసా త్తు వికుర్వాణా ద్బుద్ధిత త్త్వ మభూ త్సతి,
ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞాన మింద్రియాణా మనుగ్రహః. ౩౦

మన ఇతి జానీయా దిత్యర్థః, తస్య ప్రద్యుమ్నాధిష్ఠితత్వమాహ (కామసంభవ ఇతి.) వైకారిక ఇతి శేషః, కామః ప్రద్యుమ్నః, తస్య సంభవః సమ్యగ్భవతీతి సంభవః, తస్య విభూతి రిత్యర్థః, అయ మధిష్ఠాతా ప్రద్యుమ్నో మనఃకారణస్య వైకారికాహంకారస్య, న తు మనసః "మనస శ్చంద్రమా జాత" ఇతి తదధిష్ఠాతు ర్వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్య మనసోఽనుగ్రాహక స్తు. తైజసోఽహంకారః "లోభః ప్రవృత్తి రారమ్భః కర్మణా మశమః స్పృహా రజస్యేతానీ" తి స్పృహాదీనాం రజఃకార్యత్వ గానా, త్తస్య ప్రవర్తనాత్మకక్రియాశక్తియుక్తత్వా చ్చ. ఏవం తామసాహంకారకార్యస్యాఽఽకాశాదే రపి స్వస్వకార్యజననే తైజసోఽహంకారోఽనుగ్రాహకో వేదితవ్యః, ఏవం య త్సామాన్యే నోక్త మహంకారాధిష్ఠాతృత్వం సంకర్షణస్య, త త్తామసా హంకారాధిష్ఠాతృత్వ మేవేతి విశేషే పర్యవసన్నం బోధ్యమ్. ౨౮

అస్య తైజసాహంకారస్యాఽధిష్ఠాతారం వద న్కోసా వింద్రియేషు తత్కృతోఽనుగ్రహ ఇత్యపేక్షాయాం జ్ఞానస్వరూపమాత్రజననసామర్థ్యాదిరేవ సర్వేంద్రియే ష్వనుగ్రహత్వం వృత్తిభిర్లక్ష్యత ఇత్యాహ (యమితి త్రిభిః.) హృషీకాణా మింద్రియాణా మధీశ్వరం అధిష్ఠాతారం అనిరుద్ధాధిష్ఠేయ తైజసాహంకారానుగ్రాహ్యత్వా దింద్రియాణా మప్యనిరుద్ధాధిష్ఠితత్వముక్తం, శరత్కాలీనేందీవరవ చ్ఛ్యామం ఋషిభి శ్శనై స్సమ్య గారాధనీయ మనిరుద్ధాఖ్యవ్యూహం యం తైజసాహంకారం విదుః, అనిరుద్ధాధిష్ఠితం తైజసాహంకారం విదు రిత్యర్థః. ౨౯

తస్మా త్తైజసా ద్వికిక్రియమాణాత్. హేసతి, ఇంద్రియాణా మనుగ్రహరూపం బుద్ధితత్త్వం, బుధ్యతేఽనేనేతి బుద్ధిః, జ్ఞానస్వరూపజననసామర్థ్యం మభూత్. కథం బుద్ధితత్వస్యేంద్రియానుగ్రహత్వ మవగమ్యత ఇత్యాశంకాయాం స్వవృత్తిభి రిత్యాహ (ద్రవ్యేతి.) ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానాదయో బుద్ధితత్త్వస్య వృత్తయః, తత్ర ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానం ద్రవ్యమాత్రావభాసరూపం జ్ఞానం, వ్యావర్తకాకారజ్ఞానా భావాత్. ౩౦

సంశయోఽథ విపర్యాసో నిశ్చయ స్స్మృతి రేవ చ,
స్వాప ఇత్యుచ్యతే బుద్ధే ర్లక్షణం వృత్తితః పృథక్. ౩౧

తైజసానీంద్రి యాణ్యేవ క్రియాజ్ఞానవిభాగశః,

(సంశయ ఇతి.) సంశయో వికల్పజ్ఞానం విపర్యాసశబ్దేనాఽన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానే వివక్షితే తత్ర ధర్మాంతరస్య ధర్మ్యంతరే ప్రతీతి రన్యథాజ్ఞానం. యథా పీత శ్శంఖ ఇతి ధర్మ్యంతరస్య ధర్మ్యంతరత్వేన ప్రతీతి ర్విపరీతజ్ఞానం. యథేదం రజత మితి శుక్తిశకలే. నిశ్చయః ప్రమారూపం స్మృతి రనుభూతవస్తువిషయం జ్ఞానం. స్వాపో నిద్రాసంశయాదిస్వాపాన్తాభిః. పృథ గసంకరేణ. వృత్తితః వృత్తిభిః బుద్ధే ర్బుద్ధితత్త్వస్య. లక్షణ మింద్రియానుగ్రహత్వరూపలక్షణ. ముచ్యతే. యదేంద్రియాణాం ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానాదిజనకత్వం. తదా. తానీంద్రియాని బుద్ధితత్త్వానుగృహీతానీత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. (యద్వా) ఇంద్రియాణా మితి కర్తరి షష్ఠీ. ఇంద్రియాణాం కార్యభూతం. ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానం. ద్రవ్యస్ఫురణ మర్థేంద్రియసంబంధస్ఫురణం. తజ్జన్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యం బుద్ధితత్త్వం. తైజసాహంకారా. దభూత్. తదనుగ్రాహ్యేంద్రియకార్యత్వా దిత్యర్థః. సంశయాదయో జ్ఞానవిశేషా దిత్యాహ (సంశయ ఇతి.) బుద్ధే ర్లక్షణం బుద్ధేః ప్రకారః వృత్తితః సదోషనిర్దోషేంద్రియవృత్తిభి రిత్యర్థః. ౩౧

ఉభయేంద్రియాణా ముత్పత్తిం తేషాం లక్షణం చాహ (తైజసానీతి) క్రియాజ్ఞానవిభాగశః జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియవిభాగేనోభయవిధానీంద్రియాణి. తైజసాన్యేవ. ఏవకారోఽహంకారాంతర కార్యత్వవ్యుదాసార్థః. నను పూర్వ మింద్రియాణా మనుగ్రహ ఇతి తైజసాహంకార్యస్యేంద్రియానుగ్రాహకత్వముక్తం. అత్ర త్వింద్రియాణాం తత్కార్యత్వ మేవోచ్యత ఇతి విరోధః. మైవం. పూర్వత్ర. కోసా వింద్రియేషు తైజసకృతోఽనుగ్రహ ఇత్యపేక్షాయాం ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానరూపోఽనుగ్రహ ఇత్యుక్తం. న చ తత్రాంతఃకరణభేదస్య బుద్ధితత్త్వ స్యైవోత్పత్తి రుచ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం. మహత్తత్త్వానుగృహీతాంతఃకరణాధ్యవసాయాత్మకవృత్తివిశేషస్యైవ బుద్ధితత్త్వా "ద్వైకారికా ద్వికుర్వాణా న్మనస్తత్త్వ మజాయతే" తి మనస ఉత్పత్తికథనేనైవ సిద్ధత్వాత్. పృథ గ్బుద్ధ్యుత్పత్తి కథనస్యాఽనపేక్షితత్వాత్. అన్యథా చిత్తాహంకారయో రపి పృథగుత్పత్తికథనాపత్తే శ్చ. న చ తత్ర. నిశ్చయస్మృతి రేవ చేతి బుద్ధే ర్వృత్తివిశేషస్య నిశ్చయస్య కథనా దధ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేవ బుద్ధితత్త్వమభూ త్సతీత్యుచ్యత ఇతి చేన్న. అధ్యవసాయాత్మకాంతఃకరణవృత్తివిశేషాయా బుద్ధేః పున ర్వృత్త్యంతరానుపపత్తేః. అన్యథా తస్యా అపి పున ర్వృత్త్యంతరం స్యా దిత్యనవస్థాప్రసంగః. తస్మా ద్బుద్ధితత్త్వ మభూ దిత్యనేన జ్ఞానస్వరూపమాత్రజననసామర్థ్య మభూత్. నిశ్చయః ప్రమాత్మకం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

ప్రాణస్య హి క్రియాశక్తి ర్బుద్ధే ర్విజ్ఞానశక్తితా. ౩౨

తామసా త్తు వికుర్వాణా ద్భగవద్వీర్యచోదితాత్,

జ్ఞాన మితి యథోక్త ఏవార్థ స్సాధుః, తస్మా త్పూర్వత్ర బుద్ధితత్త్వరూప ఏవేంద్రియేషు తైజసకృతో౽నుగ్రహ ఇతి దర్శితం. అత్ర తు, సర్వేంద్రియాణా మింద్రియకారణస్య వైకారికస్య చ తైజసానుగ్రాహ్యత్వ మేవ, న త్వహంకారాంతరానుగ్రాహ్యత్వ మిత్యుచ్యతే, అత ఏవోత్పత్తివాచక శ్శబ్దో౽త్ర న ప్రయుక్తః. యుక్తం చైతత్, నహి తైజసస్య ప్రవర్తనాత్మకక్రియాశక్తియుక్తస్యా౽నుగ్రాహకత్వ మంతరేణ పృథ క్కార్యజననసామర్థ్య మస్తి. న చైవం బుద్ధితత్త్వస్యా౽పి తైజసా దుత్పత్తి రనుపపన్నా కథ ముక్తే రితి వాచ్యం. తస్య తైజసకృతానుగ్రహప్రకారప్రదర్శనమాత్రపరత్వాత్, తస్మా త్తైజసానీంద్రియాణ్యే వేత్యస్యా౽యమర్థః, తైజసాహంకారానుగృహీతవైకారికాహంకారకార్యాణ్యేవోభయవిధానీంద్రియాణీతి, ఇంద్రియాణాం తైజసానుగృహీతవైకారికా దేవోత్పత్తి ర్హి ద్వితీయస్కంధే౽భిహితా. ఏతదేవ సహేతుక ముపపాదయతి (ప్రాణస్య హీతి.) హి యస్మాత్, ప్రాణస్య కర్మేంద్రియగణస్య "ప్రాణ మనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ" తి సర్వేంద్రియాణాం ప్రాణశబ్ద వాచ్యత్వేపి బుద్ధే రితి జ్ఞానేంద్రియగణస్య పృథ గుపాదానా, ద్గోబలీవర్దన్యాయేనా౽త్ర కర్మేంద్రియవర్గపరః ప్రాణశబ్దః, తస్య కర్మేంద్రియగణస్య, క్రియాగమనాదిక్రియరూపా, శక్తి ర్దృశ్యతే. యతశ్చ, బుద్ధేః, బుధ్యతే౽నేనేతి బుద్ధిః జ్ఞానేంద్రియవర్గః, తస్య, విజ్ఞాన మత్ర ప్రకాశనం. ప్రకాశనరూపశక్తితా దృశ్యతే, తత స్తైజసాహంకారానుగృహీతసాత్వికాహంకారకార్యాణ్యేవోభయేంద్రియా ణీత్యర్థః, బుద్ధే ర్విజ్ఞానశక్తితేత్యనేనా౽త్రాపి జ్ఞానేంద్రియగణస్య వైకారికత్వం స్పష్ట మేవోక్తం "తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక" మితి సత్త్వస్యైవ ప్రకాశకత్వాత్, నమూభయేంద్రియాణా మపి తైజసానుగృహీతవైకారికత్వే, ఉభయేషా మపీంద్రియాణాం జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయవత్వ మేవ స్యా త్తత్తు న దృష్టమితి చేన్న, సత్వరజసో రుద్భవాభిభవయోగేన జ్ఞానేంద్రియోత్పాదనవేలాయాం వైకారికే సత్త్వస్యోద్భవః, రజసో౽భిభవః, కర్మేంద్రియోత్పత్తివేలాయాం తు రజస ఉద్భవ, స్సత్త్వస్యా౽భిభవ, ఇత్యాశయాత్. ౩౨

అథ తన్మాత్రోత్పత్తిపూర్వక మాకాశాదిమహాభూతోత్పత్తిం తయోః కార్యాపరపర్యాయం లక్షణం చాహ (తామసాదితి పంచదశభిః,) భగవద్వీర్యచోదితాత్ భగవత్సంకల్పచోదితాత్. అత ఏవ, వికుర్వాణాత్, తామసా దహంకారాత్, శబ్దమాత్రం శబ్దతన్మాత్రద్రవ్యం, అభూత్ ఉదభూత్. తస్మా

శబ్దమాత్ర మభూ త్తస్మా న్నభ శ్శ్రోత్రం తు శబ్దగమ్ . ౩౩

అర్థాశ్రయత్వం శబ్దస్య ద్రష్టృలింగత్వ మేవ చ,
తన్మాత్రత్వం చ నభసో లక్షణం కవయో విదుః. ౩౪

భూతానాం ఛిద్రదాతృత్వం బహిరంతర మేవ చ,
ప్రాణేంద్రియాత్మధిష్ణ్యత్వం నభసో వృత్తిలక్షణమ్. ౩౫

చ్ఛబ్దమాత్రాత్ నభః, ఉదభూత్, స శబ్దః కేన గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (శ్రోత్ర మితి.) శ్రోత్రం తు శబ్దగ మిత్యాదినా శ్రోత్రాదీనాం నభ ఆదిభ్యో నోత్పత్తి రుచ్యతే, శ్రోత్రాదీనాం తైజసానుగృహీత వైకారికా దుత్పత్తే రుక్తత్వాత్, కింతు శబ్దాదిరూపవిషయోత్పత్త్యనంతరం శ్రోత్రాదీనాం తత్సంబంధ మాత్ర ముచ్యతే. శ్రోత్రం శ్రోత్రేంద్రియం, శబ్దగం శబ్దజ్ఞాపకమ్. ౩౩

కిం తచ్ఛబ్దతన్మాత్రం, కీదృశం తన్నభ, ఇత్యపేక్షాయాం, తయోః కార్యముఖేన స్వరూపం శోధయతి ద్వాభ్యామ్, అర్థాశ్రయత్వం అర్థవాచకత్వం, ద్రష్టృలింగత్వం ద్రష్టు స్సర్వజ్ఞస్య భగవతః లింగత్వం ప్రమాణభూత త్త్వం, భగవత శ్శాస్త్రయోనిత్వాత్, ద్రష్టుః ఘటపటాద్యర్థద్రష్టుః, లింగ్యతే ప్రతీయత ఇతి ద్రష్టృలింగం, తస్య భావ స్తత్త్వ మితి వా, ఘటపటాద్యర్థద్రష్టు ర్హి తద్వాచక శ్శబ్దః ప్రతీయతే యద్యపి శబ్దశ్రవణా దప్యర్థః ప్రతీయతే, తథాపి తదపి శబ్దస్య లక్షణ మేవ తదేవ హ్యర్థాశ్రయత్వ మిత్త్యుక్తం, అర్థాశ్రయత్వం నామ శ్రోతు రర్థప్రత్యాయకత్వ మేవ, వక్తు ర్ద్రష్టృత్వేనాఽనుమాపకత్వం వా, అర్థం దృష్ట్వా హి వక్తాఽభివదతి కుడ్యాద్యంతరితస్యాపి వక్తు ర్జ్ఞాపకత్వం వా, నభస స్తన్మాత్రం ఆకాశస్యాఽసాధారణగుణత్వం, సూక్ష్మత్వం వా, శబ్దస్య లక్షణం కార్యం, కవయో విదుః. ౩౪

నభసో లక్షణ మాహ (భూతానా మితి.) భూతానాం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యంతభూతానాం ఛిద్రదాతృత్వ మవకాశదాతృత్వం, బహిరంతర్వ్యవహారాస్పదత్వం, ప్రాణానాం ఇంద్రియాణా మాత్మన శ్చ, ధిష్ణ్యత్వం స్థానత్వం నాడ్యాదిఛిద్రరూపేణ నభస ఆకాశస్య, వృత్తిలక్షణం, వృత్తిః ఛిద్రదాతృత్వాది కార్య మేవ, లక్షణం ఏవ ముత్తరత్రాప్యేకేన శ్లోకేన తన్మాత్రమహాభూతయో రుత్పత్తిః, ద్వితీయేన తన్మాత్రలక్షణంతృతీయేన మహాభూతలక్షణ మిత్యనుసంధేయమ్. ౩౫

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

నభస శ్శబ్దతన్మాత్రా త్కాలగత్యా వికుర్వతః,
స్పర్శోఽభవ త్తతో వాయు స్త్వక్స్పర్శస్య చ సంగ్రహః. ౩౪

మృదుత్వం కఠినత్వం చ శైత్య ముష్ణత్వ మేవ చ,
ఏత త్స్పర్శస్య స్పర్శత్వం తన్మాత్రత్వం నభస్వతః. ౩౫

చాలనం వ్యూహనం ప్రాప్తి ర్నేతృత్వం ద్రవ్యశబ్దయోః,
సర్వేంద్రియాణా మాత్మత్వం వాయోః కర్మాభిలక్షణమ్. ౩౬

వాయో శ్చ స్పర్శతన్మాత్రా ద్రూపం దైవేరితా దభూత్,
సముత్థితం తత స్తేజ శ్చక్షూ రూపోపలమ్భనమ్. ౩౭

(నభస ఇతి.) శబ్దతన్మాత్రాత్ శబ్ద స్తన్మాత్ర మసాధారణో యస్య, తస్మా త్కాలగత్యా కాలశరీరక భగవత్సంకల్పేన, వికుర్వతో విక్రియమాణా, న్నభస ఆకాశాత్, స్పర్శః స్పర్శతన్మాత్ర, మభవత్, తత స్స్పర్శాద్వాయు, రభవత్, కోఽసౌ స్పర్శస్య గ్రాహకఇత్యత్రాహ- త్వక్ త్వగింద్రియం, స్పర్శస్య, సంగ్రహః సమ్యగ్గ్రాహకః. సమ్యగ్గ్రహో యయా సేతి వా. సమ్యక్ గ్రహో యయా సేతి వేతి వ్యాఖ్యానం తు స్త్రీలింగపాఠాభిప్రాయేణ. ౩౪

మృదుత్వాదయః, నభస్వతః వాయోః, తన్మాత్రత్వ మసాధారణగుణత్వం చ, స్పర్శస్య స్పర్శత్వం లక్షణ మిత్యర్థః. ౩౫

చాలనం వృక్షశాఖాదేః. వ్యూహనం విభాగకరణం. ప్రాప్తి శ్చలితయో స్సంయోజకత్వం ద్రవ్యశబ్దయో ర్నేతృత్వం ద్రవ్యనేతృత్వం, శబ్దనేతృత్వం, తత్ర ద్రవ్యనేతృత్వం ద్రవ్యస్య గంధవతో ఘ్రాణం ప్రతి, శబ్దనేతృత్వం దూరస్థశబ్దస్య శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వకరణం, సర్వేంద్రియాణా మాత్మత్వం ధారకత్వం, వాయోః కర్మైవాఽభిలక్షణమ్. ౩౬

(వాయో రితి.) స్పర్శః తన్మాత్రోఽసాధారణగుణో యస్య, తస్మా, ద్దైవేరితా దీశ్వరప్రేరితా ద్వాయోః, రూపం రూపతన్మాత్ర మభూత్, తతః రూపా, త్తేజః సముత్థితం ఉత్పన్న మభూత్, కిం తద్రూపస్య గ్రాహక మిత్యత్రాహ-చక్షుః చక్షురింద్రియం, రూపోపలమ్భనం రూపగ్రాహకమ్. ౩౭

ద్రవ్యాకృతిత్వం గుణతావ్యక్తిసంస్థాన మేవ చ,
తేజ స్త్వం తేజస స్సాధ్వి రూపమాత్రస్య వృత్తయః. ౪౦

ద్యోతనం పచనం పాన మదనం హిమమర్దనమ్,
తేజసో వృత్తయ స్త్వేతా శ్శోషణం క్షు త్తృడేవ చ. ౪౧

రూపమాత్రా ద్వికుర్వాణా త్తైజసా ద్దైవచోదితాత్,
రసమాత్ర మభూ త్తస్మా దమ్భో జిహ్వారసగ్రహః. ౪౨

కషాయో మధుర స్తిక్తః కట్వమ్ల ఇతి నైకధా,
భౌతికానాం వికారేణ రస ఏకో విభిద్యతే, ౪౩

క్లేదనం పిండనం తృప్తిః ప్రాణనాప్యాయనౌందనమ్,

ద్రవ్యాకృతిత్వం ద్రవ్యస్య భూతాంతరవ్యావర్తకత్వం, గుణతా నిత్యం ద్రవ్యాశ్రయత్వం, వ్యక్తిసంస్థానం వ్యక్తే ర్వ్యక్త్యంతరవ్యావర్తకత్వం, తేజసః తేజస్త్వ మసాధారణగుణత్వం చ, హేసాధ్వి, రూపమాత్రస్య రూపతన్మాత్రస్య, వృత్తయః లక్షణానీత్యర్థః, ౪౦

ద్యోతనం ప్రకాశనం. పచనం తండులాదేః. క్షుత్తృట్ అశనాయాపిపాసే చ, తద్ద్వారేణ పాన. మదనం, చ హిమమర్దనం హిమాభిభవ, శ్శోషణం చ, తేజసో, వృత్తయః లక్షణాని, కార్యాణీతి యావత్. ౪౧

(రూపమాత్రా దితి) దైవేన, చోదితాత్ ప్రేరితాత్, వికుర్వాణా, ద్రూపమాత్రాత్, రూపం తన్మాత్రం యస్య, తస్మా, త్తైజసః, రసమాత్రం రసతన్మాత్ర, మభూత్, తస్మా ద్రసతన్మాత్రా. దమ్భః. అభూత్, కా రసతన్మాత్రస్య గ్రాహికేత్యత్రాహ-జిహ్వా రసనేంద్రియం, రసస్య గ్రహః గ్రాహికా. ౪౨

(కషాయ ఇతి.) కషాయాదిషు లవణోపి ద్రష్టవ్యః, భౌతికానాం సాంసర్గికద్రవ్యాణాం, వికారేణ, ఏక ఏవ రసః, కషాయాదిభేదేన, అనేకధా విభిద్యత ఇత్యర్థః, ౪౩

క్లేదన మార్ద్రీకరణం, పిండనం మృదాదేః పిండీకరణం, తృప్తిః తృప్తిదాతృత్వం, ప్రాణనం జీవనం "అపోమయః ప్రాణ" ఇతి శ్రుతేః, ఆప్యాయనం తృడ్దైన్యక్లబ్యనివర్తనం. ఔందనం

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

తాపాపనోదో భూయస్త్వ మంభసో వృత్తయ స్త్విమాః. ౪౪

రసమాత్రా ద్వికుర్వాణా దమ్భసో దైవచోదితాత్,
గంధమాత్ర మభూ త్తస్మా త్పృథ్వీ ఘ్రాణ స్తు గంధగః. ౪౫

కరమ్భపూతిసౌరభ్యశాంతోగ్రామ్లాదిభిః పృథక్,
ద్రవ్యావయవవైషమ్యా ద్గంధ ఏకో విభిద్యతే. ౪౬

భావనం బ్రాహ్మణస్థానం ధారణం సద్విశేషణమ్,
సర్వసత్త్వగుణోద్భేదః పృథివీవృత్తిలక్షణమ్. ౪౭

మృదూకరణం భూయస్త్వం రూపాదా వుద్ధృతస్యాపి పున రుద్గమః. పాంచభౌతికేష్వపి జలాంశస్య భూయస్త్వం వా, తథా చ సూత్రకారః "త్ర్యాత్మకత్వా త్తు భూయ స్త్వా" దితి. ఇమాః క్లేదనాదయః, తేజసో వృత్తయః. ౪౪

దైవచోదితా, ద్వికుర్వాణా, ద్రసమాత్రా దమ్భసః, గంధతన్మాత్ర, మభూత్, తస్మా ద్గంధమాత్రా. త్పృథ్వీ, అభూత్, ఘ్రాణః ఘ్రాణేంద్రియం, గంధగః. గంధగ్రాహకః. ౪౫

ఏక ఏవ గంధః, ద్రవ్యాణాం సంసర్గిద్రవ్యాణాం వైషమ్యా ద్వికారాత్, పృథ క్కరమ్భాది భేదేన విభిద్యతే, తత్ర కరమ్భో మిశ్రగంధః, యథా వ్యంజనాదీనాం హింగ్వాదిసంస్కారైః, పూతి ర్దుర్గంధః, సౌరభ్యం కర్పూరాదేః, శాంతః శతపత్రాదేః, ఉగ్రో లశునాదేః, ఆమ్లః పర్యుషితభుక్తా న్నాదేః ౪౬

భావనం ఘటాదినిష్పాదనం, బ్రాహ్మణస్థానం బ్రాహ్మణశబ్ద శ్చరాచరోపలక్షణార్థః, సర్వేషా మాధారత్వ మిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఇతి పాఠే, తు బ్రహ్మణః బ్రహ్మకులస్య, స్థాన మితి స ఏవార్థః, సద్విశేషణం సతాం కార్యాణాం విశేషకత్వం, వ్రీహ్యాదికార్యాణాం దేశభేదేన సారాసారవత్త్వ దర్శనాత్, సర్వసత్త్వగుణోద్భేదః తత్తద్దేశస్థప్రాణినా మాకారవిశేషహేతుత్వం, యద్వా, శబ్దాది సర్వసత్త్వగుణవత్త్వం చేతి, పృథివ్యా వృత్తిః కార్య మేవ లక్షణ మిత్యర్థః. ౪౭

నభోగుణవిశేషోఽర్థో యస్య తచ్ఛ్రోత్ర ముచ్యతే,
వాయోర్గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తత్స్పర్శనం విదుః. ౪౮

తేజో గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తచ్చక్షు రుచ్యతే,
అంభోగుణవిశేషోఽర్థో యస్య తద్రసనం విదుః,
భూమే ర్గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తద్ఘ్రాణ ముచ్యతే. ౪౯

పరస్య దృశ్యతే ధర్మో హ్యపరస్మిన్ సమన్వయాత్,
అతో విశేషో భావానాం భూమావేవోపలక్ష్యతే. ౫౦

ఏతా న్యసంహత్య యదా మహదాదీని సప్త వై,
న శేకుః పురుషం స్రష్టుం భోగాయతన మంజసా,
కాలకర్మగుణోపేతో జగదాది రుపావిశత్. ౫౧

శ్రోత్రాదీనాం శబ్దాదిగ్రాహకత్వ ముక్తం, తేషాం చ లక్షణం తదేవేత్యాహ పంచభి రర్ధైః. నభసః ఆకాశస్య, గుణవిశేషః, శబ్దో, యస్యార్థః విషయః, గ్రాహ్య ఇతి యావత్, తత్, శ్రోత్ర, ముచ్యతే, ఆకాశాసాధారణగుణశబ్దగ్రాహకత్వ మేవ శ్రోత్రత్వమిత్యర్థః, ఏవ ముత్తరత్రాపి వేదితవ్యమ్. ౪౮-౪౯

యదుక్తం, పృథివ్యా స్సర్వసత్త్వగుణోద్భేద ఇతి లక్షణం త ద్విశదయతి (పరస్యేతి.) హి యస్మాత్, పరస్య కారణస్య, ధర్మ శ్శబ్దాది, రపరస్మిన్ కార్యే వాయ్వాదౌ, సమన్వయాత్ సమవాయాత్, దృశ్యతే, అత స్తస్మా, ద్భావానా మాకాశాదీనాం, విశేషః, శబ్దాదిః, భూమౌ పృథివ్యా మేవ. ఉపలక్ష్యతే దృశ్యతే. ౫౦

ఏవం మహదాదిపృథివ్యంతభూతసృష్టి మభిధాయ తేభ్యోఽండోత్పత్తి మభిధాస్యన్ "నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తత స్తే సంహతిం వినే" త్యుక్తరీత్యా. ఈశ్వరానుప్రవేశ మంతరేణ కార్యాసామర్థ్యం, వదన్, తేష్వీశ్వరానుప్రవేశ మాహ (ఏతానీతి.) ఏతాని మహదాదిపృథివ్యంతాని సప్తతత్త్వాని తన్మాత్రాణి భూతేషు ఇంద్రియాణ్యహంకారే చాంతర్భావ్య సప్తేతి నిర్దేశః, యదా అసంహత్య అమిశ్రిత్వా, స్థితాని, తదా కాలకర్మగుణోపేతః, కర్మ అదృష్టం, గుణ స్సత్త్వాదిః, కాలాదిభి రుపేతః, జగదాది రీశ్వరః, తాని మహదాదితత్త్వాని, ఉపావిశత్. ౫౧

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

తత స్తేనానువిద్ధేభ్యో యు_క్తేభ్యోఽండ మచేతనమ్,
ఉత్థితం పురుషో యస్మా దుదతిష్ఠ దసౌ విరాట్. ౫౨

ఏతదండం విశేషాఖ్యం క్రమవృద్ధై ర్దశో_త్తరైః,
తోయాదిభిః పరివృతం ప్రధానేనాఽఽవృతై ర్బహిః. ౫౩

యత్ర లోకవితానోఽయం రూపం భగవతో హరేః. ౫౪

హిరణ్మయా దండకోశా దుత్థాయ సలిలేశయాత్,

మేలనం సంహతత్వసమాగతత్వభేదేన ద్వివిధం సంహతత్వం నామ పృథక్స్థిత్యర్హా సంయోగమాత్రం, సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హ సంశ్లేషవిశేషః, ఏతద్ద్వయాభావా త్సృష్ట్యసమర్థా న్యవస్థితాని తత్వా నీశ్వరానుప్రవేశా దుభయం ప్రా_ప్తేభ్య _స్తేభ్యోఽండం సృష్ట మిత్యాహ (తత ఇతి.) తతః ఈశ్వరానుప్రవేశానంతరం, తేన ఈశ్వరానుప్రవేశేన హేతునా. అనువిద్ధేభ్య స్సమాగతేభ్యః, యు_క్తేభ్య స్సంహతేభ్య స్త_త్త్వేభ్యః, అచేతన మధిష్ఠాతృచేతనరహిత, మండ ముత్థితం ఉత్పన్నం. కీదృశం తదేత దండ మిత్యత్రాహ, యస్మా దండాత్. అసౌ. విరాట్ సమష్టిపురుషో బ్రహ్మా. ఉదతిష్ఠత్ ఉదభూత్. ౫౨

పున రండ మేవ విశినష్టి (ఏత దితి.) ఏతద్విశేషాఖ్య మండం బహిః, ప్రధానేన ప్రకృత్యా. ఆవృతైః క్రమవృద్ధైః క్రమశః ఉ_త్తరో_త్తర మధికైః, కియ దాధిక్యం తత్రాహ - దశో_త్తరైః. దశగుణితో_త్తరైః ఉ_త్తరో_త్తరం దశగుణాధికై రిత్యర్థః, తోయాదిభిః. తోయగ్రహణం పృథివ్యా ఉపలక్షణం, పృథివ్యాదిభి రిత్యర్థః, పరివృ_త్తం పరివేష్టితమ్. ౫౩

యత్ర యస్మిన్నండే, లోకవితానః దేవమనుష్యాదిలోకవి_స్తరః భవతి తద్భగవతో హరే రూపం శరీరమిత్యర్థః. ౫౪

ఏవం మహదాది చతుర్ముఖాంతసృష్టి, రు_క్తా. అథ సమష్టిభూతచతుర్ముఖశరీరస్య త_త్త దవయవా ద్దేవాదివ్యష్టిశరీరాణా మింద్రియతత్త్వానతదభిమానిదేవతానాం విభాగం వివక్షు స్సోఽపి విభాగ శ్చతుర్ముఖశరీరకపరమాత్మక_ర్తృక ఏవేత్యాహ (హిరణ్మయా దితి) సలిలేశయాత్ ఉషితాత్. హిరణ్మయా

తయాఽఽవిశ్య మహాదేవో బహుధా నిర్బిభేద ఖమ్. ౫౫

నిరభిద్యతాస్య ప్రథమం ముఖం వాణీ తతోఽభవత్,
వాణ్యా వహ్ని రథో నాసే ప్రాణోఽతో ఘ్రాణ ఏతయోః. ౫౬

ఘ్రాణా ద్వాయు రభిద్యేతా మక్షిణీ చక్షు రేతయోః,
తస్మా త్సూర్యోఽన్వభిద్యేతాం కర్ణౌ శ్రోత్రం తతో దిశః. ౫౭

త్ప్రికాళబహులా, దండకోశా దుత్థాయ అండకోశే శయానోఽనిరుద్ధరూపీ భగవాన్, తత, ఉత్థాయ ప్రవృత్త్యున్ముఖో భూత్వా, తం చతుర్ముఖ, మావిశ్య, మహాదేవో భగవాన్, ఖ మింద్రియగణం, బహుధా అనేకధా, నిర్బిభేద, సమష్టిభూతచతుర్ముఖశరీరస్థ మింద్రియగణం, వ్యష్టిరూపేణాఽనేకధా విభక్త మకరో దిత్యర్థః. ౫౫

విభాగ మేవాహ (నిరభిద్యతేత్యష్టభిః,) అస్య బ్రహ్మణః, ప్రథమం ముఖం, నిరభిద్యత నటస్య శ్రుణోతీతి వ దస్యేతి పంచమ్యర్థస్యైవ శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ బోధ్యా, సమష్టిభూతబ్రహ్మ శరీరముఖా ద్దేవాదీనాం వాగింద్రియాధిష్ఠానం వ్యష్టిముఖం విభక్త మభూదిత్యర్థః, తతో వాణీ వాగ్వ్యష్టి, రభవత్, వాణ్యాః వాగింద్రియాత్, తదధిష్ఠాతా వహ్ని, రభవత్, విభక్తోభూత్, అథో అనంతరం, అస్య, నాసే ఘ్రాణేంద్రియాధిష్ఠానే నాసాబిలే, వ్యష్టీనాం నిరభిద్యేతామ్, అతః నాసాభ్యాం ఘ్రాణః ఘ్రాణేంద్రియవ్యష్టిః, ఏతయోః ఏతస్య ఘ్రాణేంద్రియస్య, అధిష్ఠానాపేక్షయా ఏతయో రితి ద్వివచన నిర్దేశః, యద్వా, ఏతయోః, నాసయోః ప్రాణః ప్రాణాధీనః, ఘ్రాణ, ఏతయో రభవ దిత్యనుషంగః. ౫౬

ఘ్రాణా దనంతరం, తదధిష్ఠాతా వాయు శ్చ, ప్రాణాధీనత్వం సర్వేంద్రియేష్వపి ద్రష్టవ్యం, తథాహి, ఛందోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయా "మేతాహవై దేవతా అహం శ్రేయసే వ్యూదిరే అహం శ్రేయసే వివదమానా" ఇతి చోపక్రమ్య, వాగాద్యైకైకాపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానా మింద్రియాణాం, శరీరస్య చ స్థితిం తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య, ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణ మకార్యకరత్వం చాభిధాయ, సర్వేషాంప్రాణాధీనస్థితిత్వమభిహితం, అక్షిణీ చక్షురింద్రి యాధిష్ఠానే అభిద్యేతాం విభక్తే అభవతాం, ఏతయో రక్ష్ణోః చక్షురింద్రియం, నిరభిద్యత, తస్మా చ్చక్షుషః, సూర్య శ్చక్షుషోఽధిష్ఠాతా, అభవత్, కర్ణౌ శ్రోత్రేంద్రియాధిష్ఠానే, నిరభిద్యేతాం తతః శ్రోత్రేంద్రియం, తదధిదేవతా దిశ శ్చ, నిరభిద్యంత. ౫౭

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

నిర్బిభేద విరాజ స్త్వగ్రోమశ్మశ్ర్వాదయ స్తతః,
తత ఓషధయ శ్చాసన్ శిశ్నం నిర్బిభిదే తతః. ౫౮

రేత స్తస్మా దాప ఆసన్ నిరభిద్యత వై గుదమ్,
గుదా దపానోఽపానా చ్చ మృత్యు ర్లోకభయంకరః. ౫౯

హస్తౌ చ నిరభిద్యేతాం బలం తాభ్యాం తత స్స్వరాట్,
పాదౌ చ నిరభిద్యేతాం గతి స్తాభ్యాం తతో హరిః. ౬౦

నాడ్యోఽస్య నిరభిద్యంత తాభ్యో లోహిత మాభృతమ్,
నద్య స్తత స్సమభవ న్నుదరం నిరభిద్యత. ౬౧

క్షుత్పిపాసే తత స్స్యాతాం సముద్ర స్త్వేతయో రభూత్,
అథాఽస్య హృదయం భిన్నం హృదయా న్మన ఉత్థితమ్. ౬౨

విరాజో బ్రహ్మణః, రోమశ్మశ్ర్వాదయ స్త్వగింద్రియాధిష్ఠానభూతా. స్తత స్త్వగింద్రియం ఇత స్తదధిదేవతా ఓషధయ శ్చాసన్, ఏవం శిశ్న ముపస్థేంద్రియాధిష్ఠానమ్. ౫౮

రేత ఉపస్థేంద్రియం, తదధిదేవతా ఆపః, గుదం పాయ్వింద్రియాధిష్ఠానం, పాయ్వింద్రియ రూపోఽపానః ప్రాణః, తదధిష్ఠాతా లోకసంహర్తా మృత్యుః. ౫౯

హస్తౌ పాణీంద్రియాధిష్ఠానం, బలాఖ్యం పాణీంద్రియం, తదధిష్ఠాతా స్వరాట్ స్వరా డత్రేంద్రః "సర్వాడింద్రః ప్రథమ మాసీ" దితి శ్రుతేః. పాదౌ పాదేంద్రియాధిష్ఠానం, గత్యాఖ్యం పాదేంద్రియం, తదధిదేవతా హరి రుపేంద్రః. ౬౦

అస్య బ్రహ్మణః నాడ్యః అధిష్ఠానం, ఆభృతం పూర్ణం, లోహిత మింద్రియస్థానీయం తదధిదేవతా నద్యః, ఉదర మధిష్ఠానమ్. ౬౧

క్షుత్పిపాసే ఇంద్రియస్థానీయే సముద్రోఽధిదేవతా, హృదయపుండరీకాకార మధిష్ఠానం, మనస్సంకల్పాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నాంతరింద్రియమ్. ౬౨

మనస శ్చంద్రమా జాతో బుద్ధి ర్బుద్ధే ర్గిరాంపతిః,
అహంకార స్తతో రుద్ర శ్చిత్తం చైత్త్య స్తతోఽభవత్. ౬౩

ఏతే హ్యభ్యుత్థితా దేవా నైవాస్యోత్థాపనేఽశకన్,
పున రావివిశుః ఖాని త ముత్థాపయితుం క్రమాత్. ౬౪

వహ్ని ర్వాచా ముఖం భేజే నోదతిష్ఠ త్తదా విరాట్,
ఘ్రాణేన నాసికే వాయు ర్నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౫

అక్షిణీ చక్షుషాఽఽదిత్యో నోదతిష్ఠ త్తదా విరాట్,
శ్రోత్రేణ కర్ణౌ చ దిశో నోదతిష్ఠ త్తదా విరాట్. ౬౬

చంద్రమా అధిదేవతా హృదయా దేవాధిష్ఠానా ద్వ్యవసాయాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నబుద్ధిరూపం తదింద్రియం, తదధిదేవతా గిరాం పతి ర్బ్రహ్మా. తథా హృదయ మేవాధిష్ఠానం, తత్రాఽభిమానాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నాహంకారాఖ్య మంతఃకరణ మింద్రియం, తదధిదేవతా రుద్రః, స్తథా, హృదయ మేవాధిష్ఠానం, చిత్తాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నచిత్తాఖ్య మంతఃకరణ మింద్రియం, తదభిమానీ చైత్త్యః క్షేత్రజ్ఞః, నిరభిద్యతేత్యర్థః. అత్ర చతుర్ముఖశరీరా చ్చతుర్ముఖస్యోపేంద్రస్య విభాగోక్తి రింద్రియాభిమానిదేవతాత్వాకారేణేతి న విరోధః. ౬౩

ఏవం సమష్టిభూతచతుర్ముఖదేహస్థవాగాదీంద్రియతదధిష్ఠానేభ్యో దేవాదివ్యష్టీనా మింద్రియతత్స్థానతదధిదేవతాసృష్టి రుక్తా, అథ. క్షేత్రజ్ఞభోగాయతనత్వా ద్దేవాదిశరీరాణాం తత్ర ప్రాధాన్యం భోక్తుః క్షేత్రజ్ఞస్యేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రతిపిపాదయిషు ర్వాగాదీంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవతానాం చ వ్యష్టీనాం దేవాదివ్యష్టిశరీరస్థాధిష్ఠానేషు ప్రవిష్టానా మపి క్షేత్రజ్ఞానుప్రవేశ మంతరేణ వ్యష్టిశరీరభూతజాతస్య ప్రవృత్తిక్షమత్వసంపాదనాసామర్థ్య మాహ (ఏత ఇతి.) ఏతే దేవాః ఇంద్రియసహితా స్తదభిమానివాగాదిదేవాః, అభ్యుత్థితాః సమష్టిచతుర్ముఖశరీరా దుత్పన్నాః. అస్య దేవాదివ్యష్టిశరీరరూపభూతజాతస్య ప్రవిశ్యేతి శేషః. ఉత్థాపనే ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణే, నాశకన్ అసమర్థా బభూవుః. ఏత దేవ ప్రపంచయతి (పున రావివిశు రిత్యాదినా) పున శ్శబ్దోఽసామర్థ్యప్రతిపాదనారమ్భద్యోతకః. తం దేవాదివ్యష్టిశరీరం ఖాని దేవాధిష్ఠితానీంద్రియాణి, ఉత్థాపయితుం ప్రవృత్త్యున్ముఖం కర్తుం, క్రమాత్. ఆవివిశుః త త్తదధిష్ఠానం ప్రవివిశుః. ౬౪

కా దేవతా కేనేంద్రియేణ కుత్ర ప్రవిష్టా ఉత్థాపనాశక్తాఽభూ దిత్యత్రాహ (వహ్ని రిత్యాదిభి

(కపిలకృతప్రకృతిపురుషవివేకవర్ణనమ్)

త్వచం రోమభి రోషధ్యో నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
రేతసా శిశ్న మాప స్తు నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౬

గుదం మృత్యు రపానేన నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
విష్ణు ర్గత్యైవ చరణౌ నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౭

హస్తా విన్ద్రో బలేనైవ నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
నాడీ ర్నద్యో లోహితేన నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౮

క్షు త్తృడ్భ్యా ముదరం సిన్ధు ర్నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
హృదయం మనసా చన్ద్రో నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౬౯

బుద్ధ్యా బ్రహ్మాదిహృదయం నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్,
రుద్రోఽభిమత్యా హృదయం నోదతిష్ఠ త్తతో విరాట్. ౭౦

చిత్తేన హృదయం చైత్యః క్షేత్రజ్ఞః ప్రావిశ ద్యదా.
విరా ట్తదైవ పురుష స్సలిలా దుదతిష్ఠత. ౭౧

స్ప త్తభిః.) వహ్నిరధిదేవతా, వాచా వాగింద్రియేణ సహ ముఖం దేవాదివ్యష్టిముఖః, భేజే ఆవిశత్, తదా. అసౌ, విరాట్ విరాట్కార్యభూతవ్యష్టిశరీరజాతం. నోదతిష్ఠత్, న ప్రవృత్త్యున్ముఖోఽభూత్ ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్, సర్వత్ర విరాట్ఛబ్దేన విరాట్కార్యభూతత్వా ద్వ్యష్టిశరీరభూతజాతం లక్ష్యతే, అన్యథా చతుర్ముఖసృష్టానాం వహ్న్యాదీనాం చతుర్ముఖశరీరోత్థాపకత్వాశక్తేః. ౬౫-౭౧

ఏవం స్వత స్స్వేంద్రియాణాం దేవానా ముత్థాపనాశక్తి మభిధాయ క్షేత్రజ్ఞాధీనం తేషా ముత్థాపకత్వ మిత్యాహ (చిత్తేనేతి.) చైత్యః చిత్తాధిదేవః క్షేత్రజ్ఞః, హృదయ మధిష్ఠానం, చిత్తేన సహ, యదా, ప్రావిశ, త్తదైవ. విరాట్పురుషః విరాట్కార్యభూతో దేవాదిరూపః పురుషః సలిలాత్ సలిలకార్యభూతబ్రహ్మాండాత్, ఇయం ల్యబ్లోపే పంచమీ, సలిల మావిశ్యేత్యర్థః. ఉదతిష్ఠత్, ప్రవృత్తిక్షమోఽభూ దిత్యర్థః. ౭౨

యథా ప్రసుప్తం పురుషం ప్రాణేంద్రియమనోధియః,
ప్రభవంతి వినా యేన నోత్థాపయితు మోజసా. ౨౩

తస్మింస్తం ప్రత్యగాత్మానం ధియా యోగప్రవృత్తయా,
భక్త్యా విరక్త్యా జ్ఞానేన వివిచ్యాత్మని చింతయేత్. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
షడ్వింశోఽధ్యాయః.

ఏతదేవ సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) యథా ప్రాణాదయః, ఓజసా స్వబలేన, ప్రసుప్తం, పురుషం, యేన వినా క్షేత్రజ్ఞేన వినా. యదిచ్ఛా మంతరేత్యర్థః, ఉత్థాపయితుం, న ప్రభవంతి న సమర్థాః తథా, వహ్న్యాదయోఽపి స్వాధిష్ఠై రింద్రియై స్సహ, దేవాదిశరీరాణి ప్రవిశ్యాపి, క్షేత్రజ్ఞానుప్రవేశ మన్తరేణోత్థాపనాశక్తా ఇత్యర్థః. ౨౩

ఏవ మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం భోక్తుః క్షేత్రజ్ఞస్యైవ ప్రాధాన్య ముక్తం, తస్యైతస్య క్షేత్రజ్ఞస్యాఽనుచింతనం భగవద్భక్తియోగాఙ్గత్వేన కార్య మిత్యాహ (త మితి.) ప్రత్యగాత్మానం జీవం పరిశుద్ధస్వరూపం. యోగే తద్యాథాత్మ్యవివేచనరూపయోగే, ప్రవృత్తయా. ధియా అస్మిన్ దేహే, వివిచ్య శరీరబుద్ధీంద్రియప్రాణాదిభ్యః పృథక్కృత్య, భక్త్యా ఈశ్వరభక్త్యా కామానభిష్వఙ్గేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానేన చ, ఆత్మని మనసి చింతయేత్, యద్వా, ప్రత్యగాత్మానం, ధియా వివిచ్యాఽఽత్మని తస్మిన్, ప్రత్యగాత్మని, పరమాత్మాన మితి శేషః, విరక్త్యా అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధ విషయవైరాగ్యేణ. అనేన కర్మయోగ ఉక్తః, జ్ఞానేన ప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన, భక్త్యా ఈశ్వరభక్త్యా, జ్ఞానకర్మయోగాభ్యా, మనుగృహీతయా భక్త్యేత్యర్థః, చింతయేత్. ౨౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షడ్వింశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తవింశో ఽధ్యాయః

శ్రీ భగవానువాచ—

ప్రకృతిస్థో ఽపి పురుషో నాజ్యతే ప్రాకృతైర్గుణైః.

అథ సప్తవింశో ఽధ్యాయః

ఏవం జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారకథనేన భజనీయస్య భగవత ఐశ్వర్య మావేద్య, తత్ప్రాప్త్యుపాయభూతభక్తియోగాజ్జాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగ ముపపిపాదయిషు, రతీంద్రియ మాత్మస్వరూపం కథ మనుసంధాతుం శక్య మిత్యాశఙ్కాం వారయితుం తస్య ప్రత్యగాత్మనో జాగరాద్యవస్థాసు విశదతరావభాసం కథయిష్యన్, తస్యైతస్యాఽఽత్మనః ప్రకృతిసంసర్గకృత మేవ జాగరాద్యవస్థారూప సాంసారికప్రవృత్తిషు, కర్తృత్వం, తదాయత్తసుఖదుఃఖభోక్తృత్వం చ, న స్వరూపప్రయుక్త మితి పూర్వోక్త మనువదతి (ప్రకృతిస్థ ఇతి.) పురుషో జీవః ప్రకృతిస్థోఽపి దేహస్థోపి, ప్రాకృతై ర్గుణై ర్ధర్మైః దేవత్వమనుష్యత్వాదిభిః, సత్త్వాదిహేతుకైః సుఖదుఃఖాదిభి శ్చ, నాజ్యతే స్వతో న స్పృశ్యతే కుతః, అవికారాత్ స్వతో దేవమనుష్యాదిరూపేణ, పరిణామాభావాత్, అకర్తృకత్వాత్ గమనాది బాహ్యసాంసారికవ్యాపారాశ్రయత్వాభావాత్, నిర్గుణత్వాత్ స్వత స్సత్త్వాదిగుణాన్వయాభావాత్. స్వతో నాజ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః (జలార్కవదితి.) మతాకాశాదే రప్యుపలక్షణ మిదం. నను జలాదిషు సూర్యాదయో భ్రాంత్యా తత్రస్థా ఇవ గృహ్యంతే న పరమార్థత స్తత్రస్థాః, అతో జలగతవృద్ధిహ్రాస కమ్పనాదిదోషాస్పర్శ స్సూర్యాదిషు యుక్తః, ప్రత్యగాత్మన స్తు, దేవాదిశరీరే ష్వవస్థితేః కథం తద్గుణై ర్నాజ్యత ఇత్యుచ్యత ఇతి చేత్, ఉచ్యతే, దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, స్వభావవిప్రకర్ష శ్చేతి, త్రిధా విప్రకర్షః, అత్రైకవిప్రకర్షోపి దోషాస్పర్శస్య హేతుః, అత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణం జలసూర్యాదిః, స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణ మాకాశాదిః. తత్ర, దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షస్యాపి దోషాస్పర్శహేతుత్వా ద్యథా ఘటకరకాదిషు వృద్ధిహ్రాసభాజు పృథక్పృథ క్సంయుజ్యమాన మప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషై ర్న స్పృశ్యతే. యథా జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానోప్యంశుమాన్ దేశవిప్రకర్షాత్తద్గత వృద్ధిహ్రాసాదిభి ర్న స్పృశ్యతే, తథాఽయం ప్రత్యగాత్మాపి దేవాదిచతుర్విధశరీరే ష్వవస్థిత స్తద్గతై ర్ధర్మై స్స్వతో నాజ్యతే స్వభావవిప్రకర్షా దితి, తర్హ్యాకాశ ఏవ దృష్టాంతీకర్తవ్యః, నార్క ఇతి చేన్న, దోషాస్పర్శమాత్రాభిప్రాయికత్వా త్తద్దృష్టాంతస్య దృశ్యతే, నైవం, సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావేపి

అవికారా దకర్తృత్వా న్నిర్గుణత్వా జ్జలార్కవత్. ౧

స ఏష యర్హి ప్రకృతే ర్గుణే ష్వభివిషజ్జతే,
అహంక్రియావిమూఢాత్మా కర్తాస్మీత్యభిమన్యతే. ౨

తేన సంసారపదవీం మనసాఽభ్యే త్యనిర్వృతః,
ప్రాసంగికైః కర్మదోషై స్సదసన్మిశ్రయోనిషు. ౩

వివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాంతోపాదానం సింహో మాణవక ఇత్యాదౌ, యద్వా, ప్రకృతిగతా దేవత్వ మనుష్యత్వాదయః ప్రకృతే రేవ ధర్మాః, నాత్మనః, తస్య దేవమనుష్యాద్యాకారస్య స్వతోఽభావాత్, దేవోఽయం మనుష్యోఽయ మితి ప్రతీత్యా తేఽప్యాత్మాకారా ఇతి చే, త్సా ప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపేతి సదృష్టాంత మాహ (ప్రకృతిస్థ ఇతి.) దేహస్థోపి పురుషో జీవః అకర్తృత్వాదిభ్యో హేతుభ్యః ప్రాకృతై ర్గుణై ర్దేవత్వాదిధర్మైః, ర్నాజ్యతే, అత్రాంచి రిత్యర్థః. స్వతో దేవత్వాది వైశిష్ట్యేన న గమ్యతే, తథా నానుసంధీయత ఇతి యావత్, తత్ర దృష్టాంతః జలార్కవదితి. యథా జలే ప్రతిబిమ్బిత స్సూర్యో జలగతై ర్ధర్మై ర్విశిష్టత్వేన పరమార్థతో న ప్రతీయతే తేషాం జలగతత్వాత్, ఏవం ప్రకృతిధర్మై రాత్మాపి పరమార్థతో న ప్రతీయతే. తేషాం ప్రకృత్యాకారత్వేనాఽఽత్మాకారత్వాభావాత్, తేషా మాత్మ గతత్వేన ప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపేత్యర్థః. ౧

ఏవం విధస్యాత్మనః కథం దేవమనుష్యాదిదేహయోగః, కథం వా సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం, సుఖదుఃఖానుభవ, శ్చేత్యాశంకాయాం, సర్వ మిదం దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభి మానకృత మిత్యాహ (స ఇతి,) స ఏషః ప్రకృతివిలక్షణో ప్యాత్మా, అహంక్రియావిమూఢాత్మా అహంక్రియా అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానః, తయా, విమూఢః తిరోహితః, ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః. యర్హి యదా. ప్రకృతే, ర్గుణేషు శబ్దాదిషు విషజ్జతే శబ్దాదివిషయప్రవణ స్స్యాత్. యదా చ కర్తాఽస్మీతి స్వతంత్ర ఇత్యభిమన్యతే అనేన స్వతంత్రాభిమానోపి బన్ధహేతు రిత్యుక్తమ్. ౨

తదా, తేన ఉభయవిధాభిమానేన, అవశః కర్మపరతంత్ర స్సన్, అత ఏవాఽనిర్వృతః కర్మాయత్తసుఖదుఃఖోపభోగేన నితరాం సుఖ మలభమానః, ప్రాసంగికైః ప్రకృతిసంసర్గకృతైః. కర్మదోషైః పుణ్యాపుణ్యరూపైః దోషైః, సదసన్మిశ్రయోనిషు ఉత్తమాధమమధ్యమభూతేషు దేవతిర్యఙ్మ నరాదిషు, సంసారపదవీ, మభ్యేతి ప్రాప్నోతి. ౩

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే,
ధ్యాయతో విషయానస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౪

అత ఏవ శనై శ్చిత్తం ప్రసక్త మసతాం పథి,
భక్తియోగేన తీవ్రేణ విరక్త్యా చ నయే ద్వశమ్. ౫

యమాదిభి ర్యోగమార్గై రభ్యసన్ శ్రద్ధయాన్వితః,
మయి భావేన సత్యేన మత్కథాశ్రవణేన చ. ౬

సర్వభూతసమత్వేన నిర్వైరేణాఽప్రసంగతః,

నను దేవాద్యాకారాణా మాత్మన స్స్వాభావికాకారత్వాభావా త్తైః కోఽనర్థ ఆత్మన ఇత్యత్రాహ (అర్థేతి) అర్థే ఆత్మనో దేవత్వమనుష్యత్వాద్యాకారే స్వతోఽవిద్యమానేఽపి అస్యాత్మనః, విషయాన్ శబ్దాదీన్, ధ్యాయతః చింతయతః, సంసృతి. ర్న నివర్తతే సంసారరూపోఽనర్థో న నివర్తతే, యథా స్వప్నశరీరాణా మాత్మాకారత్వాభావేఽపి విషయచింతనద్వారా సుఖదుఃఖరూపానర్థహేతుత్వం, తద్వ జ్జాగరేపి దేహాకారాణా మాత్మాకారత్వాభావేఽపి, విషయప్రావణ్యజననద్వారాఽనర్థరూపబన్ధహేతుత్వ మిత్యర్థః. హి యస్మా దేవమ్. ౪

అత ఏవ, మనో నియంతవ్య మిత్యాహ (అత ఏవేతి,) అసతాం ప్రకృతిపరిణామరూపాణా మింద్రియాణాం, పథి శబ్దాదివిషయే. ప్రసక్తం నితరా మాసక్తం, చిత్తం తీవ్రేణ అంతరాయానుపహతేన, భగవద్భక్తియోగేన. విరక్త్యా కామానభిష్వంగేన చ శనైః, వశం నయేత్. స్వవశం కుర్యాత్. విరక్తి స్సాధనసప్తకోపలక్షణం. విరక్త్యనుగృహీతభగవద్భక్త్యా స్వసమీహితభగవదనుచింతనపరం కుర్యా. దేవం చేద్బంధో నివర్తత ఇత్యభిప్రాయః. ౫

భక్తియోగానుగ్రాహకా న్యేవ వర్ణయన్ భక్త్యా మోక్షప్రకార మాహ షడ్భిః- శ్రద్ధయా మనోనియమనవిషయయా త్వరయా, యుక్తః. యోగపథైః భక్తియోగేతికర్తవ్యతాభూతైః, యమాదిభి శ్శమదమాదిభిః, మయీశ్వరే భావేన "మాతా పితా భ్రాతే" త్యుక్తవిధభావేన, సత్యేన సత్యవచనేన. ౬

సర్వభూతసమత్వేన ప్రకృతిపురుషశరీరకేశ్వరాత్మకత్వానుచింతనేన, అతఏవ. నిర్వైరేణ

బ్రహ్మచర్యేణ మౌనేన స్వధర్మేణ బలీయసా. ౭

యదృచ్ఛయోపస్థితేన సంతుష్టో మితభుఙ్మునిః.
వివిక్తశరణ శ్శాంతో మైత్రః కరుణ ఆత్మవాన్. ౮

సానుబంధే చ దేహేఽస్మిన్న కుర్వ న్న సదాగ్రహమ్,
జ్ఞానేన దృష్టతత్త్వేన ప్రకృతేః పురుషస్య చ. ౯

నివృత్తబుద్ధ్యవస్థానో దూరీభూతాన్యదర్శనః,
ఉపలభ్యాత్మనాఽఽత్మానం చక్షుషేవార్క_మాత్మదృక్. ౧౦

ముక్తలింగం సదాభాస మసతి ప్రతిపద్యతే,

అప్రసంగతః శబ్దాదివిషయానాసక్త్యా, బ్రహ్మచర్యేణ స్త్రీసంగాదిరాహిత్యేన, మౌనేన మితవాక్యేన, బలీయసా భక్తియోగానుగ్రాహకాణాం మధ్యే బలవత్తరేణ, స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మేణ చ అభ్యసన్ భక్తియోగమితి శేషః. ౭

యదృచ్ఛయోపస్థితేన దైవా దుపనతేనాఽన్నాదినా, సంతుష్టః, దైవాదుపనత మపి మిత మేవ భుంజానః. మునిః భోజనాదివశాస్వపి శుభాశ్రయసంశీలనపరః, వివిక్తశరణః ఏకాంతవసతిః, శాంతః భయాదిరహితః, మైత్రః భయజనకై రపి భూతై ర్మైత్రీ మేవ కామయమానః. కరుణః తేష్వపి కారుణికః ,ఆత్మవాన్ ప్రశస్తమనస్కః. ౮

సానుబంధే పుత్రకళత్రాద్యనుబంధసహితేఽస్మిన్ దేహే, అసదాగ్రహం అహంమమాభిమతిం అకుర్వన్. దృష్టం తత్త్వం యాథాత్మ్యం యస్మిన్, తేన ప్రకృతేః పురుషస్య చ జ్ఞానేన, ప్రకృతి పురుషయో ర్హేయోపాదేయత్వజ్ఞానేనేత్యర్థః. ౯

నివృత్తాని బుద్ధే ర్మనసోఽవస్థానాని సంకల్పవికల్పాదీని యస్య సః. అత ఏవ. దూరీభూత మన్యస్య భగవద్వ్యతిరిక్తస్య దర్శనం యస్య సః, ఆత్మదృక్ ప్రకృతివివిక్తాత్మదర్శీ అసతి దేహే. చక్షుషా ఆదిత్యాధిష్ఠితచక్షురింద్రియే ణార్క_ మధిష్ఠాతార మాదిత్య మివ. ఆత్మనా పరమాత్మాధిష్ఠితేన ప్రత్యగాత్మనా, ఆత్మానం పరమాత్మానం. ఉపలభ్య సాక్షాత్కృత్య. పశ్చా న్ముక్తలింగః ప్రారబ్ధావసానే ముక్తదేవాదిశరీరః, ద్వితీయాంతపాఠే, ముక్తకర్మాయత్తదేవాదిశరీరం. సదాభాసం నిత్యాసంకుచిత

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

సతో బంధు మసచ్చక్షు స్సర్వానుస్యూత మద్వయమ్. ౧౧

యథా జలస్థ ఆభాస స్థ్సలస్థే నావదృశ్యతే,
స్వాభాసేన యథా సూర్యో జలస్థేన దివి స్థితః ౧౨

ఏవం త్రివృ దహంకారో భూతేంద్రియమనోమయైః,

జ్ఞానస్వరూపం. సతః ప్రత్యగాత్మనః బంధుం "పితా చ రక్షకః శేషీ భర్తే" త్యాద్యుక్తసర్వవిధ బంధుం, అసచ్చక్షుః అసతో దేహాదే రపి చక్షురివ ప్రకాశకం "తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతీ" తి శ్రుతేః, సర్వానుస్యూతం సర్వాంతర్యామిణం. అద్వయం స్వసమాభ్యధికరహితం పరమపురుషం, ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి. ౧౦-౧౧

ఆత్మదృగాత్మనాఽఽత్మాన ముపలభ్యేత్యనేన ప్రకృతివివిక్తస్వాత్మస్వరూపం పశ్య న్నేవ తదంతర్యామిణం పరమాత్మాన ముపలభ్య తం ప్రతిపద్యత ఇత్యుక్తం, తత్ర కథ మతీంద్రియం నిరతిశయసూక్ష్మ మాత్మస్వరూపం దర్శనయోగ్య మిత్యాశంకాయాం దేహేంద్రియాదిభ్యో విలక్షణాత్మస్వరూపప్రత్యవమర్శనప్రకార మాత్మోపలమ్భస్య జాగరాద్యవస్థాస్వతివిశదతరత్వకథనముఖేన సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) ప్రథమం దృష్టాంత శిక్షయతి (యథేత్యేకేన) స్థలస్థేన ఆభాసేన, తృణలోష్టాపి ప్రకాశకేనాఽఽదిత్యాలోకేనై వేత్యర్థః, జలస్థ ఆభాసః, ఆదిత్య ప్రతిబిమ్బం, దృశ్యతే అనాదిత్యే ఆదిత్యబుద్ధి ర్హి సా. తథా, స్వాభాసేన స్వాలోకేన, జలస్థేన జలేపి ప్రతిబిమ్బం ప్రకాశయతా తేనైవ. దివిస్థిత స్సాక్షా దాదిత్యో, దృశ్యతే, అనాదిత్యాదిత్యయో రాదిత్యావలోకేనైవ ప్రతీతి రిత్యర్థః. ౧౨

దృష్టాంతేన శిక్షిత మర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (ఏవ మితి.) ఏవంభూతేంద్రియమనోమయైః భూతేంద్రియమనఆత్మకైః త్రిభిః స్వకార్యైః, త్రిప్రకారోఽహంకారాఖ్యః ప్రకృతిపరిణామవిశేషః, స్వాభాసైః స్వధర్మభూతజ్ఞానైః, ఆత్మవ్యతిరిక్తోఽప్యాత్మతయా గృహ్యతే, సాహీంద్రియమనోఽహంకారపంచభూతరూపదేహాత్మవిషయాత్మబుద్ధిః భ్రాంతిః. తథా, తేనైవ స్వాభాసేన స్వాభావికస్వప్రభాభూతజ్ఞానేన. సత్యదృక్ నిర్వికారజ్ఞానస్వరూప ఆత్మా, గృహ్యత ఇత్యర్థః, స్వాభాసై రితి బహువచనం దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహ మిత్యాదినానాకారవిషయత్వాభిప్రాయం, అయ మర్థః, న హ్యంధకారే ప్రతిబిమ్బజ్ఞానం, అతోఽనాదిత్యే ఆదిత్యభ్రాంతిః, సాక్షా దాదిత్యే ఆదిత్యబుద్ధి

స్వాభాసై ర్లక్షితోఽనేన సదాభాసేన సత్యదృక్. ౧౩

భూతసూక్ష్మేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదిష్విహ నిద్రయా,
లీనే ష్వసతి య స్తత్ర వినిద్రో నిరహంక్రియః. ౧౪

మన్యమాన స్తదాఽఽత్మాన మనష్టో నష్టవ న్మృషా,

శ్చాదిత్యధర్మభూతాలోకేనైవ, ఏవ మనాత్మని దేహే ఆత్మభ్రాంతి స్సాక్షా దాత్మన్యాఽఽత్మప్రతిపత్తి శ్చాత్మధర్మభూతజ్ఞానేనైవ భవతీతి. ౧౩

అథేంద్రియాద్యనవధానదశాయా మప్యాత్మావభాస మాహ (భూతేతి.) బుద్ధి ర్మహాన్. ఆదిశబ్దా దహంకారద్రవ్యం, భూతసూక్ష్మాదిషు, నిద్రయా, లీనేషు అనవభాసమానేషు ఆకార్యకరేష్వితి వా, తదా, అసతి దేహే, యః, నిర్నిద్రః వీతనిద్రః, నిరహఙ్క్రియః దేహాత్మాభిమానరహితః, త మాత్మానం ప్రతిపద్యత ఇతి తృతీయేనాన్వయః, ౧౪

నను, యది తదా వినిద్రోఽసా వస్తి, తర్హి, జాగ్రత్స్వప్నయో రివ స్ఫుటం కిం నావభాసతే, తత్రాహ (మన్యమాన ఇతి,) పూర్వం, స ద్రష్టా దేహాదే ర్ద్రష్టృత్వేన సవికల్పకతయా స్ఫుటం ప్రతీత. స్తదా సుషుప్తౌ, దేహాదే రనాత్మ న్యాత్మాభిమానరూపాహంకారవిషయస్య లీనత్వా. త్తద్విషయేఽహంకరణే నష్టే సతి, స్వయ మనష్టోఽపి, మృషైవాత్మానం నష్ట ఇవ మన్యమానో, యః, అన్యస్య నాశే అన్యస్య నష్టతుల్యత్వే దృష్టాంతః. నష్టవిత్తో, యథాఽఽతురో వివశః, నష్టవ ద్భవతి, తథేత్యర్థః, నను సుషుప్తౌ న కించి దనుభూయతే, తథాచ శ్రుతిః, నాహం ఖల్వయ మేవం సంప్ర త్యాత్మానం జానా త్యయ మహ మస్మీతి. మైవం, తమోగుణాభిభవా త్పరాగర్థానుభవాభావా చ్చాహ మర్థస్యాఽఽత్మనో వివిక్తబ్రాహ్మణత్వాదిస్ఫుటప్రతిభాసాభావేప్యప్రబోధా దహ మిత్యేకాకారేణాఽఽత్మనః స్ఫురణా త్సుషుప్తా వపి నాహ మర్థస్యాఽఽత్మనో విగమః, అత ఏవ హి, సుప్తోత్థిస్యైవం పరామర్శః, సుఖ మహ మస్వాప్సం న కించి దవేదిషం మా మప్యహం న జ్ఞాతవా నితి, అనేన ప్రత్యవమర్శేన తదానీ మప్యహ మర్థస్యైవాఽఽత్మన స్సుఖత్వం జ్ఞాతృత్వం చ జ్ఞాయతే, సుఖ మహ మస్వాప్స మితి పరామర్శే హి, సుఖ మిత్యనేన, తదానీ మనుకూలతయా భాసమానస్వరూప మనుసంహితం భవతి, అహ మిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వం చానుసంహితం భవతి, యథా మంద మగచ్ఛం, మధుర మగాయ, మితి పరామర్శే. పూర్వం గమనేన సహ తదానీంతనతన్మాంద్యం గానేన సహ తదానీంతనతన్మాధుర్యం చానుసంహితం భవతి. తద్వత్, నన్వేతావంతం కాలం న కించి దహ మజ్ఞాసిష

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

నష్టేఽహంకరణే ద్రష్టా నష్టవిత్త ఇవాఽఽతురః. ౧౫

ఏవం ప్రత్యవమృశ్యాసా వాత్మానం ప్రతిపద్యతే,
సాహంకారస్య ద్రవ్యస్య యోఽవస్థాన మనుగ్రహః. ౧౬

దేవహూతి రువాచ—

పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ న్న విముంచతి కర్హిచిత్,

మితి చ పరామృశతీతిచే, త్తతః కిం, న కించి దితి కృత్స్నప్రతిషేధ ఇతి చే, న్న. అహ మవేదిష మితి వేదితు రహ మర్థస్యానువృత్తేః, వేద్యవిషయో హి సప్రతిషేధః. మా మప్యహం న జ్ఞాతవా నిత్యహమర్థస్యాఽపి తదానీ మననుసంధానం ప్రతీయత ఇతి చేన్న, మా మప్యహం న జ్ఞాతవా నితి పరామర్శే హి. అహ మర్థస్య జ్ఞాతు రనువృత్తే ర్న స్వరూపం నిషిధ్యతే. అపి తు ప్రబోధసమ యోఽనుసంధీయమానస్యాఽహమర్థస్య వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖా ద్యాంతరధర్మవిశిష్టత్వేన చ ప్రతిభాసాభావోఽహం మాం న జ్ఞాతవా నిత్యుక్తే ర్విషయో వివేచనీయః. జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాదివిశిష్టోఽస్మదర్థో మా మిత్యంశస్య విషయః. స్వాపాప్యయావస్థాప్రసిద్ధా విశదస్వానుభవైకతాన శ్చాహమర్థోఽహ మిత్యంశస్య విషయః. అత్ర సుప్తోఽహ మీదృశోఽహ మితి చ మా మపి న జ్ఞాతవా నహ మిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః "నాహం ఖల్వయ మేవం సంప్రతీ" త్యుదాహృతశ్రుత్యా, వహ మయ మిత్యనేన, అహ మయ మీదృశజాత్యాదివిశిష్ట ఇతి న జానాతీత్యుచ్యతే, తస్మా, దహ మర్థస్యాఽఽత్మన స్సుషుప్తౌ స్ఫురణ మస్త్యేవ. ౧౫

ఏత దేవాఽభిప్రయ న్నాహ (ఏవ మితి.) ఏవం సుషుప్తౌ వహ మర్థస్యాఽఽత్మనో వృత్తిం ప్రత్యవమృశ్య పరామృశ్య. అసౌ ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసుః. ఆత్మానం ప్రకృతివివిక్తం ప్రత్యగాత్మానం, ప్రతిపద్యతే యథావ జ్జానీయాత్. పున రాత్మాన మేవ విశినష్టి సాహంకారస్య. ద్రవ్యస్య పంచభూతసముదాయస్య, యః అవస్థానం అవస్థాపక ఇత్యర్థః, ఆత్మవిశ్లేషే దేహస్య విశరణ స్వభావత్వాత్. అనుగ్రాహః అనుగ్రాహకః. దేహస్య ప్రవృత్తిహేతు రిత్యర్థః, నహి నిరాత్మకో దేహః ప్రవర్తతే. ౧౬

ఏవ మింద్రియాద్యనవధానదశాయాం తదవధానదశాయాం చా, త్మనో విశదతరావభాస ఉపపాదితః, అథైవంవిధప్రత్యగాత్మస్వరూపచింతనం భగవద్భక్తియోగానుగ్రహద్వారా మోక్షసాధన

అన్యోన్యాపాశ్రయత్వా చ్చ నిత్యత్వ మనయోః ప్రభో. ౧౭

యథా గంధస్య భూమే శ్చ న భావో వ్యతిరేకతః,
అపాం రసస్య చ యథా తథా బుద్ధేః పరస్య చ. ౧౮

అకర్తుః కర్మబంధోఽయం పురుషస్య యదాశ్రయః,
గుణేషు సత్సు ప్రకృతేః కైవల్యం తేష్వతః కథమ్. ౧౯

క్వచి త్తత్త్వావమర్శేన నివృత్తం భయ ముల్బణమ్,
అనివృత్తనిమిత్తత్వా త్పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే. ౨౦

మితి పుత్రస్య వివక్షా మాలోచ్యాంతరా ప్రకృతిపురుషయో రనాదిత్వా త్తయో ర్మిథ స్సంబంధస్యా ప్యనాదిత్వా త్కథ ముభయో ర్విశ్లేష ఇతి ముక్త్యసమ్భావనా ముద్భావయంతీ పృచ్ఛతి దేవహూతిః. (పురుష మితి చతుర్భిః) హే బ్రహ్మన్, పురుషం జీవం, ప్రకృతిః, కదాచి దపి, న విముంచతి న త్యజతి. కుతః, అనయోః ప్రకృతిపురుషయో, రన్యోన్యాపాశ్రయత్వాత్ పరస్పరం దృఢతరసంబంధత్వాత్, న చాన్యతరవినాశేనాపి విశ్లేష స్సమ్భావ్యేత, యత స్తయో ర్నిత్యత్వం, చేతి హేతౌ, యత ఇత్యర్థః, హే ప్రభో, పృథ గవస్థానం న సంభవతీతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. ౧౭

ఇద మేవ పృథగవస్థానం దృష్టాంతేన దృఢీకరోతి (యథేతి.) యథా భూమేః పృథ్వ్యాః గంధస్య తదపృథక్సిద్ధస్య గంధగుణస్య చ, వ్యతిరేకతః పృథక్ భావః అవస్థానం న సంభవతి. యథా చ, అపాం, రసస్య తదపృథక్సిద్ధరసగుణస్య చ పృథగ్భావో నాస్తి. తథా, బుద్ధేః ప్రకృతేః, తతః పరస్యాత్మన శ్చ, పృథగ్భావో నాస్తి, యద్వా, బుద్ధేః పరస్య బోద్ధు రాత్మనః, ప్రకృతే శ్చేత్యధ్యాహారేణ యోజనా. ౧౮

కించా, కర్తుః స్వత స్సాంసారికగమనాదిప్రవృత్త్యనాశ్రయస్య, పురుషస్యాఽఽత్మనః అయం కర్మబంధః కర్మరూపో బంధః. యదాశ్రయః యత్సంబంధాధీనః. యచ్ఛబ్దః ప్రకృతిపరః. తస్యాః ప్రకృతే. ర్గుణేషు సత్స్విత్యన్వయః. యచ్ఛబ్ద స్సత్త్వాదిగుణపరో వా, తేష్విత్యన్వయస్వారస్యాత్, తేషు ప్రకృతే ర్గుణేషు, సత్త్వాదిషు. సత్సు. అతః గుణేభ్యః, ప్రకృతే ర్వా కైవల్యం విముక్తత్వం, కథం భవేత్. ౧౯

తత్త్వజ్ఞానేనాఽఽత్మానం విముంచతి ప్రకృతి రితి చేత్తత్రాహ (క్వచి దితి.) ఉల్బణం సంసారరూపభయం, క్వచి, త్తత్త్వావమర్శేన పూర్వోక్తావమర్శనేన, నివృత్తం నివృత్తప్రాయ మపి, అనివృత్తనిమిత్తత్వాత్, అనివృత్తప్రకృతిసంబంధత్వాత్, పునః, ప్రత్యవతిష్ఠతే ఉపస్థితం భవతి. ౨౦

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

అనిమిత్తనిమిత్తేన స్వధర్మేణాఽమలాత్మనా,
తీవ్రయా మయి భక్త్యా చ శ్రుతసంభృతయా చిరమ్. ౧

జ్ఞానేన దృష్టతత్త్వేన వైరాగ్యేణ బలీయసా,
తపోయుక్తేన యోగేన తీవ్రేణాఽఽత్మసమాధినా. ౨

ప్రకృతిః పురుషస్యేహ దహ్యమానా త్వహర్నిశమ్,
తిరోభవిత్రీ శనకై రగ్నే ర్యోని రివాఽరణిః. ౩

సత్య మేవం తథాపి, బహ్వంగోపకృతభక్తియోగారాధితపరమపురుషప్రసాదా దాత్మానం విముంచతి ప్రకృతిః క్వచి దుద్భవ స్తు సాధనవైకల్యా దిత్యాహ కపిలః (అనిమిత్తేతి.) నిమిత్తం ఫలం. త, దనిమిత్త మప్రవర్తకం, యస్మిన్, ఫలాభిసన్ధిరహితేనేత్యర్థః, స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచిత ధర్మేణ. అమలాత్మనా విశుద్ధాంతఃకరణేన "ధర్మేణ పాప మపనుదతీ" తి శ్రుతేః, శ్రుతసంభృతయా మత్కథాశ్రవణేన సంభృతయా వర్ధితయా, తీవ్రయా విఘ్నానుపహతయా, మయి భక్త్యా అనభిసంహిత ఫలకర్మయోగపరిశుద్ధాంతఃకరణనిష్పాద్యయా. మత్కథాశ్రవణాదిభి రుపకృతయా, మద్భక్త్యా. ప్రకృతి స్తిరోభవిత్రీత్యన్వయః. ౧

అన్యాన్యపి భక్తియోగాంగాన్యాహ - దృష్టం తత్త్వం ప్రకృతిపురుషయో ర్యాథాత్మ్యం హేయోపాదేయత్వరూపం, యస్మిన్. తేన, జ్ఞానేన, బలీయసా, వైరాగ్యేణ కామానభిష్వఙ్గేణ తపోయుక్తేన. యోగేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యచింతనేన, తీవ్రేణ ఆత్మసమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ చోపకృతయా మద్భక్త్యా. ౨

అహర్నిశం దహ్యమానా పీడ్యమానా, పురుషస్య, ప్రకృతిః ఆత్మబంధకరీ ప్రకృతిః. శనకై స్తిరోభవిత్రీ అబంధకరీ భవిష్యతి, నిశ్శేషం వర్తిష్యత ఇత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః (అగ్నే రితి) అగ్నావిర్భావహేతు రప్య*ణి [illegible] దహ్యతే, తథా. తత్త్వజ్ఞానసంపత్తిహేతు రపి ప్రకృతి, స్తేన దహ్యత ఇత్యర్థః. యద్వా, అగ్నితిరోధాయికాఽరణి రివ ఆత్మతిరోధాయికా ప్రకృతిర్దహ్యత ఇత్యర్థః. ౩

భుక్తభోగా పరిత్యక్తా దృష్టదోషా చ నిత్యశః,
నేశ్వరస్యాఽశుభం ధత్తే స్వే మహిమ్ని స్థితస్య చ. ౨౪

యథాహ్యప్రతిబుద్ధస్య ప్రస్వాపో బహ్వనర్థకృత్,
స ఏవ ప్రతిబుద్ధస్య న వై మోహాయ కల్పతే. ౨౫

ఏవం విదితతత్త్వస్య ప్రకృతి ర్మయి మానసమ్,
యుఞ్జతో నాపకురుత ఆత్మారామస్య కర్హిచిత్. ౨౬

యథైవ మధ్యాత్మరతః కాలేన బహుజన్మనా,
సర్వత్ర జాతవైరాగ్య ఆ బ్రహ్మభువనా న్మునిః. ౨౭

ఏవం సతి న పున స్సంసరయత్యాత్మానం ప్రకృతి రిత్యాహ (భుక్తభోగేతి.) భుక్తః భోగో యస్యాః, నిత్యశ స్సదా, దృష్టో దోషో యస్యాః, అత ఏవ, పరిత్యక్తా సతీ, ప్రకృతిః ఈశ్వరస్యాఽకర్మవశస్య, స్వే మహిమ్ని స్థితస్య అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణమహిమవతః, ఆత్మనః అశుభం సంసారం, న ధత్తే న సంపాదయతీత్యర్థః. ౨౪

అజ్ఞస్య ప్రకృతిసంబంధః, జ్ఞానవత స్తు న సంబంధ ఇత్యత్ర దృష్టాంత మాహ. (యథాహీతి.) యథా, అప్రతిబుద్ధస్య నిద్రా ముపగతస్య పుంసః ప్రస్వాపః స్వప్నః, బహ్వనర్థకృత్. స్వశిర శ్ఛేదాదిబహ్వనర్థకారీ. స ఏవ ప్రస్వాపః, ప్రబుద్ధస్య జాగ్రతః, మోహాయాఽనర్థాయ, న కల్పతే న సమర్థో భవేత్. అనర్థస్యాఽస్థిరత్వాయ స్వప్నదృష్టాంతః. ౨౫

ఏవం విదితతత్త్వస్య విదితప్రకృతిపురుషేశ్వరతత్త్వత్రయస్య. మయి, మానసం యుంజత, ఆత్మారామస్య ఆత్మన్యేవ రమమాణస్య, ప్రకృతివిలక్షణస్వాత్మపరమాత్మానుభవపరస్య, కర్హిచిత్కదాచిదపి ప్రకృతి, ర్నాపకురుతే న బంధకీత్యర్థః. ౨౬

ఉక్తి ముపసంహరతి (యథేతి.) యథా అధ్యాత్మరతః ఆత్మారామః, బహూని జన్మాని యస్మిన్. తేన కాలేన. ప్రతిబుద్ధః విదితతత్త్వహితపురుషార్థః, ఆ బ్రహ్మభువనాత్ సత్యలోకపర్యంత లోకేషు. జాతవైరాగ్యః సాతిశయిత్వక్షయిత్వబుద్ధ్యా భోగ్యతాబుద్ధిరహితః, మద్భక్తః నిరతిశయప్రీతి రూపమద్భక్తియుక్తః, భూయసా మత్ప్రసాదేన, నిశ్శ్రేయసం పురుషార్థరూపం. మదాశ్రయం. అనేన నిష్కృష్టజీవస్వరూపస్య భగవద్ధార్యత్వ ముక్తం, ఇహ ప్రాప్నోతి ఉపాసనదశాయాం సాక్షాత్కరోతి.

(కపిలేన యోగసాధనతః మోక్షరీతినిరూపణమ్)

మద్భక్తః ప్రతిబుద్ధార్థో మత్ప్రసాదేన భూయసా,
నిశ్శ్రేయసం స్వసంస్థానం కైవల్యాఖ్యం మదాశ్రయమ్. ౨౮

ప్రాప్నోతీహ తతో ధీర స్స్వదృశా ఛిన్నసంశయమ్,
యద్గత్వా న నివర్తేత యోగీ లింగవినిర్గమే. ౨౯

యదా న యోగోపచితాసు చేతో మాయాసు సిద్ధస్య విషజ్జతేఽమ్బ,
అనన్యహేతు ష్వథ మే గతిస్స్యా దాత్యంతికీ యత్ర న మృత్యుహాసః. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే, సప్తవింశోఽధ్యాయః.

తత, స్స్వదృశా భగవదాత్మకస్వాత్మసాక్షాత్కారేణ, ఛిన్నసంశయః విగతదేహాత్మాభిమానః, యోగీ మద్భక్తియోగనిష్ఠః, లింగవినిర్గమే ప్రారబ్ధావసానే డుత్థానం, గత్వా ప్రాప్య, న నివర్తేత పున ర్నావర్తేత. తత్పరమం స్థానం ప్రాప్నోతి. ౨౮-౨౯

పూర్వశ్లోకోక్తసాక్షాత్కారవతోఽవాంతరసిద్ధివితృష్ణస్య భగవత్ప్రాప్తి మాహ. యదేతి)
అమ్బ హే మాతః, సిద్ధస్య పరినిష్పన్నభక్తియోగస్య పుంస, శ్చేతః. యోగోపచితాసు యోగసాధ్యాసు, అనన్యహేతుషు యోగా దన్యో హేతు ర్నాస్తి యాసు, యత్ర యాసు, మృత్యో స్సంసారస్య, హ్రాసో నాశో, న భవతి. తాసు మాయాసు ఆశ్చర్యరూపా స్వణిమాదిసిద్ధిషు, యదా, న విషజ్జతే నాఽఽసక్తం భవతి, అథ తదా. ఆత్యంతికీ నిరతిశయా, మే గతిః మత్ప్రాప్తి స్స్యాత్. ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తవింశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

యోగస్య లక్షణం వక్ష్యే సబీజస్య నృపాత్మజే,
మనో యేనైవ విధినా ప్రసన్నం యాతి సత్పథమ్. ౧

స్వధర్మాచరణం శక్త్యా విధర్మాచ్చ నివర్తనమ్,
దైవాల్లబ్ధేన సంతోష ఆత్మవిచ్చరణార్చనమ్. ౨

గ్రామ్యధర్మనివృత్తిశ్చ మోక్షధర్మరతిస్తథా,

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

ఏవం "పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ" న్నితి పృష్టస్య బహ్వంగోపకృతభక్తియోగారాధిత భగవత్ప్రసాదేన బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మసాక్షాత్కారపూర్వకపరమాత్మప్రాప్త్యా ప్రకృతి ర్విముంచ తీత్యుత్తర ముక్తం, భక్తియోగాంగభూతబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుచింతనరూపజ్ఞానయోగ శ్చోక్తః, అథ సవిస్తరం భక్తియోగం తదంగజాతం చ వివక్షుః ప్రతిజానీతే కపిలః (యోగస్యేతి.) హేనృపాత్మజే మనుపుత్రి, సబీజస్య సకారణస్య, ససాధనకస్యేత్యర్థః, యోగస్య భగవద్భక్తియోగస్య గతిం స్వరూపం ప్రకారం, చ, వక్ష్యే సప్రపంచం కథయిష్యామి, కోసౌ యోగ ఇత్యత్రాహ. యేన విధినా, విధీయత ఇతి విధిః, కర్మణ్యుపసర్గే ఘోః కిః. విహితేన యేన, దైవయోగేన, మనః, ప్రసన్నం రాగాద్యకలుషితం సత్, సత్పథం శుభాశ్రయం యాతి తత్రైవ స్థిరం భవతీత్యర్థః, ౧

తత్ర ప్రథమం యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణధ్యాననిదిధ్యసనరూపాష్టాంగ యోగా న్వివక్షు ర్యమనియమాంతర్భూతవివేకాదిసాధనసప్తక మాహ (స్వధర్మేతి.) శక్త్యా స్వశక్త్యను సారేణ, స్వధర్మాచరణం అనభిసంహితఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానం, విధర్మాచ్చ నివర్తనం అవిహితాత్ప్రతిషిద్ధనిషిద్ధవ్యాపారా న్నివర్తనం, దైవాల్లబ్ధేనాఽన్నాదినా సంతోషః, ఆత్మవిచ్చరణార్చనం భాగవతసమారాధనమ్. ౨

గ్రామ్యధర్మనివృత్తిః త్రైవర్గికధర్మా న్నివృత్తిః, మోక్షధర్మేషు రతిశ్చ ఏవం సాధన సప్తకాంతర్భూతక్రియోక్తా. అథ వివేక మాహ, శశ్వత్ సదా, వివిక్తక్షేమసేవనం, జాత్యాశ్రయ

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

మిత మేధ్యాదనం శశ్వ ద్వివిక్తక్షేమసేవనమ్. ౩

అహింసాసత్య మస్తేయం యావదర్థపరిగ్రహః,
బ్రహ్మచర్యం తప శ్శౌచం స్వాధ్యాయః పురుషార్చనమ్. ౪

మౌనం సదాసనజయస్థైర్యం ప్రాణజయ శ్శనైః,
ప్రత్యాహార శ్చేంద్రియాణాం విషయా న్మనసా హృది. ౫

స్వధిష్ణ్యానా మేకదేశే మనసా ప్రాణధారణమ్,
వైకుంఠలీలాభిధ్యానం సమాధానం తథాఽఽత్మనః. ౬

నిమిత్తదుష్టేభ్యోఽన్నాదిభ్యో, వివిక్తానాం పృథక్కృతానాం. క్షేమాణాం సాత్వికానా మన్నాదీనాం, సేవనం, తదపి మిత మేధ్యాదనం, మితం యథాభవతి తథా. మేధ్యానాం జాత్యాదిభి రదుష్టానాం, అదనరూపం, తత్ర, జాతిదుష్టాః కలంజగృంజనాదయః, ఆశ్రయదుష్టం చండాలపతితాదిద్రవ్యం, నిమిత్త దుష్టం కేశోచ్ఛిష్టాద్యుపహతమ్. ౩

కల్యాణ మాహ (అహింసేతి.) ఏవం వివేకాది ష్వేవా స్తేయాదయోపి. యథాసంభవ మంతర్భావ్యాః. తత్రాస్తేయ యావదర్థపరిగ్రహతపశ్శౌచస్వాధ్యాయపురుషార్చనాదయః క్రియాయా మంతర్భావ్యాః, బ్రహ్మచర్యం విమోకేఽంతర్భావ్యం. మౌన మభ్యాస. శ్శుభాశ్రయసంశీలనరూపః. ఏవ మన్యేఽప్యనవసాదాదయో వివక్షితా ద్రష్టవ్యాః, యావదర్థపరిగ్రహః యావతాఽర్థేనాఽన్నాదినా దేహయాత్రా భవే త్తావతోఽర్థస్య పరిగ్రహః, బ్రహ్మచర్యం జితేంద్రియత్వం. తపఃకృఛ్రచాంద్రాయణాదిః, శౌచ మాచారః, స్వాధ్యాయః వేదాధ్యయనాదిః పురుషార్చనం భగవత్పూజనమ్. ౪

ఆసనాదీ న్యంగా న్యాహ త్రిభిః. సదా, ఆసనజయేన స్థైర్యం, శనైః, ప్రాణజయః ప్రాణవాయో స్స్వవశీకరణం. ఇంద్రియాణాం. మనసా, విషయాత్ శబ్దాదివిషయాత్, హృది ప్రత్యాహారః, మనసా ఇంద్రియాణి విషయేభ్యః ప్రత్యాహృత్య హృద్యవస్థాపన మిత్యర్థః. ౫

తథా. స్వధిష్ణ్యానాం ప్రాణాపానాదిస్థానానాం. హృదయగుదాదిస్థానానాం. మధ్యే ఏకస్మి న్మనసా సహ ప్రాణానాం ధారణం, వైకుంఠస్య భగవతో, లీలానాం జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారరూపాణాం, లీలానాం, అభిధ్యానం, తథా, ఆత్మనో మనస, స్సమాధానం ఏకాగ్రీకరణమ్. ౬

ఏతై రన్యై శ్చ పథిభి ర్మనో దుష్ట మసత్పథమ్,
బుద్ధ్యా యుఞ్జీత శనకై ర్జితప్రాణో హ్యతంద్రితః. ౭

శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య విజితాసన ఆసనమ్,
తస్మి న్స్వస్తిక ఆసీన ఋజుకాయ స్సమభ్యసేత్. ౮

ప్రాణస్య శోధయే న్మార్గం పూరకుంభకరేచకైః,
ప్రతికూలేన వా చిత్తం యథాస్థిర మచఞ్చలమ్. ౯

మనోఽచిరా త్స్యాద్విరజం జితశ్వాసస్య యోగినః,
వాయ్వగ్నిభ్యాం యథా లోహం ధ్మాతం త్యజతి వై మలమ్. ౧౦

ఏతై రుక్తై స్స్వధర్మాచరణాదిభిః, అన్యై శ్చ వ్రతదానాదిభిః, పథిభి రుపాయైః అసత్పథ మింద్రియార్థప్రవణ, మత ఏవ, దుష్టం మనః, బుద్ధ్యా, శనకై, ర్యుంజీత శుభాశ్రయప్రవణం కుర్యాత్, కథంభూతో యుంజీత, జితప్రాణః, అతంద్రితః తంద్రారహితః. ౭

ఆసనాదీని ప్రపంచయతి (శుచా వితి.) విజితాసనః చిర ముపవిశ న్నపి క్లమరహితః. శుచౌ దేశే, ఆసనం చేలాజినకుశోత్తర మాస్తరణం, ప్రతిష్ఠాప్య, తస్మి న్నాసనే, స్వస్తికే స్వస్తికాసనే ఋజుకాయః అకుటిలదేహః. ఆసీనః, సమభ్యసేత్ ప్రణవ మితి శేషః "ఊరుజంఘాంతరా పాదౌ పాదాగ్రే జానుమధ్యగే, యోగినో యదవస్థానం స్వస్తికం తద్విదు ర్బుధా" ఇతి స్వస్తికాసనలక్షణమ్. ౮

బాహ్యవాయో రంతఃప్రవేశః పూరః, ధారణం కుమ్భః, ధృతస్య బహిర్నిస్సరణం రేచకః, ప్రతికూలేన రేచకపూరకకుమ్భకై ర్వా, యద్వా. ఇడయా రేచనం పింగళయా పూరణం, పునః పింగళయా రేచన, మిడయా పూరణ, మిత్యేవం ప్రతికూలేన. చిత్తం, స్థిరం, స త్పునరప్యచంచలం యథా స్యా త్తథా, ప్రాణస్య మార్గం శోధయేత్. ౯

ప్రాణే స్వవశే, తద్బంధనం మనోఽపి స్వవశం భవేత్, తథా చ శ్రూయతే. ఛాందోగ్యే యథా శకుని స్సూత్రేణ ప్రతిబద్ధో దిశం దిశం పతిత్వాఽన్యత్రాఽఽయతన మలబ్ధ్వా బంధన మేవోపశ్రయత ఏవం మనోపి" త్యారభ్య "ప్రాణ మేవోపశ్రయతే ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన" ఇతి, కించ, జితశ్వాసస్య జితప్రాణస్య. యోగినః, అచిరా దాశు, విరజం విగతరజోగుణం, రజోగుణేనాఽవిక్షిప్తం. నిర్మలం వా, స్యాత్, యథా, లోహం సువర్ణాది, వాయ్వగ్నిభ్యాం. ధ్మాతం సుతప్తం సత్, మలం, త్యజతి తథా. ౧౦

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

ప్రాణాయామై ర్దహే ద్దోషా న్ధారణాభి శ్చ కిల్బిషాన్,
ప్రత్యాహారేణ సంసర్గాన్ ధ్యానేనాఽనీశ్వరా న్గుణాన్. ౧౧

యదా మన స్స్వం విరజం యోగేన సుసమాహితమ్,
కాష్ఠాం భగవతో ధ్యాయే త్స్వనాసాగ్రావలోకనః. ౧౨

ప్రసన్నవదనామ్భోజం పద్మపత్రారుణేక్షణమ్,
నీలోత్పలదళశ్యామం శంఖచక్రగదాధరమ్. ౧౩

లసత్పంకజకిఞ్జల్కపీతకౌశేయవాససమ్,
శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభాముక్తకంధరమ్. ౧౪

ప్రాణాయామాదీనాం సమాధౌ ద్వారకార్యాణ్యాహ (ప్రాణాయామై రితి.) ప్రాణాయామైః ప్రాణనియమైః - దోషా న్వాతపిత్తశ్లేష్మాదీన్, దహేత్, ధారణాదిభిః, కిల్బిషం పాపం, ప్రత్యాహారేణ సంసర్గాన్ శబ్దాదివిషయసంసర్గాన్, ధ్యానేనాఽనీశ్వరాన్ గుణాన్ క్లేశాదీన్, దహేత్, మనస శ్శుభాశ్రయేఽవస్థాపనం ధారణం, ధృతస్య మనసో వృత్తిసంతతి ర్ధ్యానం, సంతతి ర్విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్త్వం, సమాధి రితి భేదః. ౧౧

అథ ధారణాపూర్వకం ధ్యాన మాహ (యదేతి.) యదా స్వం స్వీయం మనః- యోగేన, విరజం, సుసమాహితం సమ్య క్ఛుభాశ్రయే నిహితం స్యాత్, తదా, స్వనాసాగ్రారోపితదృష్టిః, భగవతః, కాష్ఠాం విగ్రహం, ధ్యాయేత్. ౧౨

విగ్రహ మేవ విశినష్టి (ప్రసన్నేతి సప్తభిః) ప్రసన్నం వదనామ్భోజం యస్య తం, ధ్యాయే దితి షష్ఠేనాఽన్వయః, పద్మగర్భవ దరుణే నేత్రే యస్య, నీలోత్పలదళవత్ శ్యామమ్. ౧౩

లసత్పంకజకింజల్కవ త్పీతే, కౌశేయే వాససీ, యస్య, శ్రీవత్సలాంఛనం వక్షసి యస్య, భ్రాజత్కౌస్తుభేనాముక్తాసంశ్లిష్టా కంధరా యస్య. ౧౪

మత్తద్విరేఫకలయా పరీతం వనమాలయా,
పరార్థ్యహారవలయకిరీటాంగదనూపురమ్. ౧౫

కాఞ్చీగుణోల్లసచ్ఛ్రోణిం హృదయామ్భోజవిష్టరమ్,
దర్శనీయతమం శాంతం మనోనయనవర్ధనమ్. ౧౬

అపీచ్యదర్శనం శశ్వ త్సర్వలోకనమస్కృతమ్,
సంతం వయసి కైశోరే భృత్యానుగ్రహకాతరమ్. ౧౭

కీర్తన్యతీర్థయశసం పుణ్యశ్లోకయశస్కరమ్,
ధ్యాయే ద్దేవం సమగ్రాంగం యావ న్న చ్యవతే మనః. ౧౮

స్థితం వ్రజంత మాసీనం శయానం వా గుహాశయమ్
ప్రేక్షణీయేహితం ధ్యాయే చ్ఛుద్ధభావేన చేతసా. ౧౯

మత్తద్విరేఫాణాం కలో మధురధ్వని ర్యస్యాం, తయా వనమాలయా, పరీతం వ్యాప్తం, పరార్థ్యా న్యమూల్యాని హారాదీని యస్య. ౧౫

కాంచీగుణేన మణిమయమేఖలాసూత్రేణోల్లసంతీ శ్రోణి ర్యస్య భక్తానాం మనోనయనాని వర్ధయతి హర్షయతీతి తథా. ౧౬

అపీచ్యదర్శనం అపీచ్య మతిసుందరం భక్తివిషయం దర్శనం యస్య. కైశోరే కౌమారే, వయసి సంతం, భృత్యానా మనుగ్రహే కాతరం వ్యగ్రమ్. ౧౭

కీర్తన్యం కీర్తనార్హం తీర్థం, యశో, యస్య. పుణ్యశ్లోకా బలిభీష్మాదయ, స్తేషాం, యశస్కరం, సమగ్రాణి, అంగాని, యస్మిన్ యథాభవతి తథా, ఏవం ధ్యాయేత్. ౧౮

తత్రోపాసక స్స్వేచ్ఛానుసారేణ స్థిత ముత్తిష్ఠంత, మాసీన, ముపవిష్టం, శయానం వా, గుహాశయం హృదయకుహరే సంతం, ప్రేక్షణీయ మీహితం లీలా యస్య తం, భగవంతం, శుద్ధః, రాగాద్యకలుషితః భావః వృత్తి ర్యస్య తేన చేతసా, ధ్యాయేత్. ౧౯

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

తస్మి న్లబ్ధపదం చిత్తం సర్వావయవసంస్థితమ్,
విలక్ష్యైకత్ర సంయుజ్యా దంగే భగవతో మునిః. ౨౦

సంచింతయే ద్భగవత శ్చరణారవిందం
వజ్రాంకుశధ్వజసరోరుహలాంఛనాఢ్యమ్,
ఉత్తుంగరక్తవిలసన్నఖచక్రవాళ
జ్యోత్స్నాభి రాహతమహద్ధృదయాన్ధకారమ్. ౨౧

యచ్ఛౌచనిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన
తీర్థేన మూర్ధ్న్యధికృతేన శివ శ్శివోఽభూత్,
ధ్యాతు ర్మన శ్శమలశైలనిసృష్టవజ్రం
ధ్యాయే చ్చిరం భగవత శ్చరణారవిన్దమ్. ౨౨

ఏవం ధ్యేయరూపసముదాయ ఉక్తః, అథ దివ్యాంగేష్వేకైకత్రోపాసనాకార్యే త్యాహ (తస్మి న్నితి.) తస్మిన్ విగ్రహే లబ్ధం పదం స్థితి ర్యేన తత్సర్వావయవేషు సమ్యక్ స్థితం, చిత్తం, విలక్ష్య విశేషేణ లక్షీకృత్య, భగవత ఏకతైకస్మి న్నంగే సంయుజ్యాత్. ౨౦

ఏత దేవ పాదాదిక్రమేణ ప్రపంచయతి (సంచింతయే దితి త్రయోదశభిః) భగవత శ్చరణారవిందం, సమ్య క్చింతయేత్ కథంభూతం, పాదతలరేఖాత్మకాని వజ్రాదీని లాంఛనాని తైః, రాఢ్యం యుక్తం, ఉత్తుంగా శ్చ రక్తా శ్చ విలసంతో యే నఖా స్తేషాం, చక్రవాళం మండలం తస్య, జ్యోత్స్నాభి రాహతో, మహతాం ధ్యాతౄణాం హృదయాంధకారో యేన తం, మహత్త్వ మంధకార విశేషణం వా. ఏత చ్చ సర్వ ముపాదేయవిశేషణం ధ్యేయత్వేనోచ్యతే. ౨౧

కించ యస్య చరణారవిందస్య, శౌచేన ప్రక్షాళనజలేన, నిస్సృతాయా, స్సరిత్ప్రవరాయాః, గంగాయా, ఉదకేన తీర్థేన, సంసారతారకేణ. మూర్ధ్న్యధికృతేన, శివో రుద్రః, శివః మంగళయుక్తోఽభూ దిత్యర్థః. ధ్యాతు ర్మనసి య శ్శమలశైలః పాపపర్వతః తస్మి న్విసృష్టం క్షిప్తం, వజ్ర మివ, యద్వా, శమలశైలే విసృష్టం స్వలాంఛనరూపం వజ్రం యేన త ద్భగవత శ్చరణారవిందం చిరం, ధ్యాయేత్. ౨౨

జానుద్వయం జలజలోచనయా జనన్యా
లక్ష్మ్యాఽఖిలస్య సురవన్దితయా విధాతుః,
ఊర్వోర్నిధాయ కరపల్లవరోచిషా య
త్సంలాలితం హృది విభో రభవస్య కుర్యాత్. ౨౩

ఊరూ సువర్ణభుజయో రధిశోభమానా
వోజో నిధీ అతసికాకుసుమావభాసౌ,
వ్యాలమ్బిపీతవరవాససి వర్తమాన
కాంచీకలాపపరిరమ్భనితమ్బబింబమ్. ౨౪

నాభిహ్రదం భువనకోశగుహోదరస్థం
యత్రాత్మయోనిధిషణాఖిలలోకపద్మమ్,

(జానుద్వయ మితి) అఖిలస్య జగతః జనన్యా మాత్రా "నిత్యైవైషా జగన్మాతా విష్ణోః శ్రీ రనపాయినీ" త్యుక్తేః సురవందితయా బ్రహ్మాదిభి రారాధితయా, జలజలోచనయా లక్ష్మ్యా. స్వస్యాః. ఊర్వో. ర్నిధాయ, కరపల్లవరోచిషా ప్రకాశమానకరపల్లవేన, సంలాలితం స్పర్శనచాతుర్యేణ సంసేవితం, సంసారిత్వప్రతీతిం వారయతి (అభవస్యేతి) విధాతుః జగత్కర్తుః విభో ర్భగవతః జానుద్వయం పాదపర్యంతజంఘాద్వయం హృది కుర్యాత్ ధ్యాయేత్. ౨౩

(ఊరూ ఇతి,) సుపర్ణస్య గరుత్మతః భుజయోః స్కంధయో రధి ఉపరి శోభమానౌ, ఓజసః బలస్య ఔజ్వల్యస్య వా నిధీ ఆశ్రయౌ, అతసికాకుసుమకాంతివత్కాంత్యా భాసమానౌ, ఊరూ, హృది కుర్యా దితి పూర్వేణాన్వయః. తథా, వ్యాలమ్బి ఆగుల్ఫం లంబమానం యత్పీతం పర మనర్ఘం వాస స్తస్మి. న్వర్తమానో యః, కాంచీకలాపః తేన పరిరంభ స్సంశ్లేషో విద్యతే యస్య, తద్విభోః నితంబ బింబం చ హృది కుర్యాత్. ౨౪

(నాభిహ్రద మితి) అముష్య భగవతః నాభిహ్రదం ధ్యాయేత్, కథంభూతం భువనానాం కోశస్య, గృహ మధిష్ఠానం య దుదరం తత్ర స్థితం యత్ర నాభిహ్రదే, ఆత్మయోనే ర్బ్రహ్మణః, ధిషణం ధిష్ణ్యం అధిష్ఠానం అఖిలలోకాత్మకం పద్మం, వ్యూఢం ఉత్థితం. తథా, హరిన్మణివృషా

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

వ్యూఢం హరిన్మణివృషస్తనయో రముష్య
ధ్యాయే ద్ద్వయం విశదహారమరీచగౌరమ్. ౨౫

వక్షోఽధివాస మృషభస్య మహావిభూతేః
పుంసాం మనోనయననిర్వృతి మాదధానమ్,
కంఠం చ కౌస్తుభమణే రధిభూషణార్థం
కుర్యా న్మన స్యఖిలలోకనమస్కృతస్య. ౨౬

బాహూం శ్చ మందరగిరేః పరివర్తనేన
నిర్ణిక్తబాహువలయా నధిలోకపాలాన్,
సంచింతయే ద్దశశతార మసహ్యతేజ
శ్శంఖం చ తత్కరసరోరుహరాజహంసమ్. ౨౭

మరకతమణిశ్రేష్ఠా వివ యౌ స్తనౌ తయో ర్ద్వయం విశదహారస్య మయూఖైః, గౌరం శ్వేతం ధ్యాయేత్ వక్షోవిశేషణం వా. ౨౫

(వక్ష ఇతి.) మహావిభూతే ర్మహాలక్ష్మ్యాః అధివాసం స్థానం, పుంసాం ధ్యాతౄణాం మనో నయనయోః నిర్వృతి మానంద మాదధానం ఋషభస్య వక్షః, ధ్యాయేత్. తథా, అఖిలైః లోకై ర్బ్రహ్మాదిభిః, నమస్కృతస్య సేవితస్య భగవతః కంఠం చ, మనసి కుర్యాత్ ధ్యాయేత్, కథంభూతం కౌస్తుభమణిరోః, భూషణార్థం కృత, స్తస్యాధికం భూషణ మర్థః ప్రయోజనం యస్య తం కౌస్తుభమణి, మేవ స్వయ మలంకుర్వంత మిత్యర్థః. ౨౬

(బాహూనితి,) మందరగిరేః పరివర్తనేన పరిభ్రమణేన నిర్ణిక్తాన్యుజ్జ్వలీకృతాని బాహువలయా న్యంగదాని యేషు, అధిశ్రితా లోకపాలా యేషు తాన్. బాహూన్, సంచింతయేత్, తథా దశశతారం సహస్రారం న సహ్యం తేజో యస్య తం చక్రం, తస్య భగవతః కరసరోరుహస్య రాజహంస మివ స్థితం. శంఖం చ సంచింతయేత్. ౨౭

కౌమోదకీం భగవతో దయితాం స్మరేత
దిగ్ధా మరాతిభటశోణితకర్దమేన,
మాలాం మధువ్రతవరూథగిరోపఘుష్టాం
చైత్యస్య తత్త్వ మమలం మణి మస్య కంఠే. ౨౭

భృత్యానుకమ్పితధియేహ గృహీతమూర్తే
స్సంచింతయే ద్భగవతో వదనారవిందమ్,
యద్విస్ఫురన్మకరకుండలవల్గితేన
విద్యోతితామలకపోల ముదారనాసమ్. ౨౮

యచ్ఛ్రీనికేత మళిభిః పరిషేవ్యమాణం
భూత్యా స్వయా కుటిలకుంతలబృందజుష్టమ్,

(కౌమోదకీ మితి.) తథా, భగవతో, దయితాం ప్రియాం అరాతయ శ్శత్రవో. యే. యోద్ధారః తేషాం శోణిత మేవ కర్దమ, స్తేన, దిగ్ధాం లిప్తాం కౌమోదకీం గదాం, స్మరేత, తథాఽస్య భగవతః కంఠే మాలాం, మణిం చ స్మరేత. కథంభూతాం మాలాం, మధువ్రతానాం భృంగాణాం, వరూధస్య సంఘస్య, గిరా, ఉపఘుష్టాం నాదితాం, మణిం, కథంభూతం. అమలం, చైత్యస్య జీవస్య. తత్త్వం స్వం రూపం జీవస్వరూపాధిష్ఠాతృదేవతారూప మిత్యర్థః. తదుక్తం వైష్ణవే పురాణే, "ఆత్మాన మస్య జగతో నిర్లేప మగుణామలమ్, బిభర్తి కౌస్తుభమణిస్వరూపం భగవాన్ హరి" రితి. ౨౭

(భృత్యేతి) భృత్యే ష్వనుకమ్పితా కృతానుకమ్పా యా, ధీ, స్తయా, గృహీతా మూర్తి ర్యేన తస్య, భృత్యానుగ్రహాయ స్వేచ్ఛోపాత్తతనో రిత్యర్థః, భగవతః, య. ద్వదనారవిందం, సంచింతయేత్, కథంభూతం, విస్ఫురంతీ యే, మకరకుండలే, తయో, ర్వల్గితేన ప్రచలితేన, విద్యోతితా వమలౌ, కపోలౌ, యస్మిన్. ఉదారా ఉన్నతా నాసా యస్మిం స్తత్. ౨౮

యచ్చ, స్వయా, విభూత్యా శోభయా, అళిభిః, పరిషేవ్యమాణం, మీనద్వయాశ్రయం చ. శ్రీనికేతం పద్మం, అధిక్షిపత్ అతివర్తయత్, త, ద్ధ్యాయేత్, తత్ర, కుంతలై రళినా మధిక్షేపః. నేత్రద్వయేన మీనద్వయస్యేతి ద్రష్టవ్యం. అబ్జే ఇవ నేత్రే ఇత్యుపమానాంతరం. ఉల్లసన్త్యౌ భ్రువౌ

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

మీనద్వయాశ్రయ మధిక్షిపదబ్జనేత్రం
ధ్యాయే న్మనోమయ మతంద్రిత ఉల్లసద్భ్రు. ౩౦

తస్యాఽవలోక మధికం కృపయాతిఘోర
తాపత్రయోపశమనాయ నిసృష్ట మక్ష్ణోః,
స్నిగ్ధస్మితానుగుణితం విపులప్రసాదం
ధ్యాయేచ్చిరం వితతభావనయా గుహాయామ్. ౩౧

హాసం హరే రవనతాఖిలలోకతీవ్ర
శోకాశ్రుసాగరవిశోషణ మత్యుదారమ్,
సంమోహనాయ రచితం నిజమాయయాఽస్య
భ్రూమండలం మునికృతే మకరధ్వజస్య. ౩౨

యస్మిన్, మనోమయం యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యం వదనారవింద మతంద్రితోఽవహితమనాః, ధ్యాయేత్. ౩౦

(తస్యేతి.) తస్య భగవతః, అవలోకనం, హృది వితతభావనయా, చిరం ధ్యాయేత్, పాకం పచతీతి వత్ భావనయా ధ్యాయే దితి నిర్దేశః, భావనాం కుర్యా దిత్యర్థః, కథంభూత మవలోకం. అధిక మత్యర్థం, కృపయా, అక్ష్ణోః అక్షిభ్యాం, అతిదుస్సహాధ్యాత్మికాదితాపత్రయోపశాంతయే, నిసృష్టం ప్రయుక్తం స్నిగ్ధేన స్మితేనాఽనుగుణితం సంపృక్తం, విపులః ప్రసాదో యస్మిన్, త మిత్యర్థః. ౩౧

(హాస మితి.) అవనతా, యే, అఖిలలోకా, స్తేషాం, తీవ్రశోకేన యాన్యశ్రూణి, తేషాం సాగరం, విశోషయతీతి తథా, హరే ర్హాసం. ధ్యాయేత్. అస్యాఽత్యుదారం భ్రూమండలం, ధ్యాయేత్, కథంభూతం, మునికృతే మునిసమ్మోహనాయ. ప్రవృత్తస్య, మకరధ్వజస్య కామస్య, సంమోహనాయ, నిజమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన. రచితం పరిగృహీతమ్. ౩౨

ధ్యానాయనం ప్రహసితం బహుళాధరోష్ఠ
భాసాఽరుణాయితతనుద్విజకుందపంక్తి.
ధ్యాయే త్స్వదేహకుహరేఽవసితస్య విష్ణో
ర్భక్త్యాఽర్ద్రయాఽర్పితమనా న పృథ గ్దిదృక్షేత్. ౩౩

ఏవం హరౌ భగవతి ప్రతిలబ్ధభావో
భక్త్యా ద్రవద్ధృదయఉత్పులకః ప్రమోదాత్,
ఔత్కంఠ్యబాష్పకలయా ముహు రర్ద్యమాన
స్తచ్చాపి చిత్తబడిశం శనకై ర్వియుంక్తే. ౩౪

ముక్తాశ్రయం యర్హి నిర్విషయం విరక్తం
నిర్వాణ మృచ్ఛతి మన స్సహసా యథాఽర్చిః,

మందహాసధ్యాన ముక్త్వా స్పష్టహాసధ్యాన మాహ (ధ్యానాయన మితి.) విష్ణోః ప్రహసిత ముచ్చైర్హసితం. ధ్యాయేత్, కీదృశం, అతిసుందరతయా ప్రయత్నం వినైవ ధ్యానవిషయభూతం, సౌందర్య మేవాహ, బహులయా అధికయా, అధరోష్ఠస్య భాసా, అరుణీభూతా, స్తనవ స్సూక్ష్మా, ద్విజా దంతా, ఏవ. కుందముకుళాని, తేషాం పంక్తిః, యస్మిన్, తత్. ఏవం ధ్యాన ముక్త్వాఽథ సమాధి మాహ. స్వదేహకుహరే హృదయకుహరే, అవసితస్య ధ్యాతస్య, విష్ణోః, ప్రేమరసేనాఽఽర్ద్రయా, భక్త్యా, తస్మి న్నేవార్పిత మనాస్సన్, పృథ గ్వ్యతిరిక్తం భగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తం, న దిదృక్షేత్. విజాతీయప్రత్యయం న కుర్యా దిత్యర్థః. ౩౩

ఏవం దివ్యవిగ్రహచింతావసానే, దివ్యాత్మస్వరూపచింతాతత్ప్రకారత్వేన ప్రత్యగాత్మచింతా చ కార్యేత్యాహ (ఏవ మితి ద్వాభ్యామ్.) ఏవ ముక్తవిధయా. హరౌ భగవతి, ప్రతిలబ్ధః భావః ప్రేమాతిశయో యేన, భక్త్యా, ద్రవద్ధృదయం యస్య. ప్రమోదా దుద్గతాని పులకాని యస్య, ఔత్కంఠ్యప్రవృత్తాశ్రుకలయా, ముహు రర్ద్యమాన ఆనందసంప్లవే నిమజ్యమానః, చిత్తబడిశం. మత్స్యబంధనం, దుర్గ్రహస్య భగవతో గ్రహణే, మత్స్యబంధన మివోపాయభూతం చిత్త మపి, ధ్యేయాత్ భగవద్విగ్రహాత్. శనకైః ర్వియుంక్తే వియుజ్యాత్, యద్వా, చిత్తస్య బడిశం చిత్తాపహారిణం భగవద్విగ్రహం. ప్రతి, అపాదానస్యైవ కర్మత్వవివక్షయా ద్వితీయా, తత శ్చిత్తం వియుంక్తే ఇత్యర్థః. ౩౪

తతః యథాఽర్చిః నిర్ధూమదీపశిఖేవ, విరక్తం శబ్దాద్యప్రవణం, అత ఏవ, నిర్విషయం

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

ఆత్మాన మత్ర పురుషేఽవ్యవధాన మేక
మన్వీక్షతే ప్రతినివృత్తగుణప్రవాహః. ౩౫

సోఽప్యేతయా చరమయా మనసోఽనివృత్త్యా
స్వస్మి న్మహిమ్న్యవసిత స్సుఖదుఃఖబాహ్యే.
హేతుత్వ మప్యసతి క ర్తరి దుఃఖయో ర్య
త్స్వాత్మ న్విధ త్త ఉపలబ్ధపరాత్మకాష్ఠః. ౩౬

శబ్దాదివిషయశూన్యం, యర్హి యదా, ముక్తాశ్రయం. ముక్తవిగ్రహచింతనం, మనః, నిర్వాణం బాహ్యవ్యాపారోపరతి, మృచ్ఛతి, తదా. అత్ర పరమాత్మని, అవ్యవధానం సాక్షా దేవ ప్రకారతయా సంబంధం, ఏకం దేవాదిభేదరహితం, ఆత్మానం విశుద్ధస్వరూపం, ప్రతినివృత్తగుణ ప్రవాహః అపగత దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమాన స్సన్, ఈక్షతే, పరమాత్మప్రకారతయా జీవస్వరూపం చింతయే దిత్యర్థః. ౩౫

ఏవం సప్రపంచం భక్తియోగ ముపపాద్యాఽథాఽనయా భక్త్యా. ఆప్రయాణా దనువర్తమానయా ప్రారబ్ధావసానే పరమాత్మానం ప్రాప్తస్య న పునస్సంసార ఇత్యాహ (సోపీతి,) చరమయా ప్రత్యాహారాద్యపేక్షయా చరమయా, యద్వా, ప్రారబ్ధావసానపర్యంత మనువర్తమానయా, ఏతయా ఉక్తయా, మనసః, అనివృత్త్యా, నివృత్తి ర్నిర్వ్యాపారః, తదితరా అనివృత్తిః, మనోవ్యాపారరూపయా భక్త్యేత్యర్థః, నివృత్త్యేతి చ్ఛేదే, మనసో నివృత్త్యా న విద్యతే వృత్తి శ్శబ్దాదివిషయా, యస్యాం తయా, ఏతయా భక్త్యా, ఉపలబ్ధా, పరమాత్మనః, కాష్ఠా స్వరూపం, యస్య సః, అతఏవ సుఖదుఃఖాతిగే, స్వే మహిమ్ని అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణే మహిమ్ని, అవసితః అధ్యవసితః స్థిత ఇత్యర్థః. పరమాత్మాన ముపసంప ద్యావిర్భూతస్వస్వరూప ఇత్యర్థః, పరమాత్మప్రాప్తిపూర్వకో హి స్వస్వరూపావిర్భావః, తథా చ శ్రూయతే "ఏష సంప్రసాదోఽస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాఽభినిష్పద్యత, ఇతి. స్వాత్మన్ స్వాత్మని. పూర్వం దుఃఖయో స్సుఖదుఃఖయో. ర్యద్ధేతుత్వం, హేతు ర్దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానాది, స్తస్య భావ స్తత్త్వం. తదపి కర్తరి, గమనాదిబాహ్యవ్యాపారాశ్రయే, అసతి దేహే నిమిత్తభూతే, విధత్తే కరోతి, కర్మాయత్తప్రకృతిపరిణామరూపదేహసంబంధాయత్త మేవ సుఖదుఃఖాదిహేతుదేహాత్మాభిమానాదికం పశ్యతీత్యర్థః. దేహాత్మాభిమానాదికం పూర్వసిద్ధం పున ర్నభజతీతి భావః. ౩౬

దేహం చ నశ్వర మవస్థిత ముత్థితం వా
సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమ త్స్వరూపమ్,
దైవా దుపేత మథ దైవవశా దపేతం
వాసో యథా పరికృతం మదిరామదాంధః. ౩౬

దేహోఽపి దైవవశగః ఖలు కర్మయావ
త్స్వారమ్భకం ప్రతిసమీక్షత ఏవ సాసుః,

కిము వక్తవ్యం పూర్వసిద్ధదేహాత్మాభిమానాదికం న కరోతీతి యతః ప్రాక్తనం దేహ మపి న స్మరతీత్యాహ. (దేహ మితి.) చరమః ప్రారబ్ధావసానపర్యంత మనువృత్తప్రత్యయః, తత స్సిద్ధః పరమాత్మోపసంపత్త్యాఽఽవిర్భూతస్వస్వరూపః, దైవా దీశ్వరసంకల్పా, దుపేతం ప్రాప్తం, పున ర్దైవా దపేతం అపగతం అవస్థితం దాహాదిసంస్కారరహితత్వేన స్థితం, ఉత్థితం దాహాదిభి స్సంస్కృతం వా, ఉత్థానం దాహాదీనా మప్యుపలక్షణం, దేహం చ, న పశ్యతి న స్మరతి. అత్ర యదుచాస్మిఞ్ శవ్యం కుర్వంతి యదుచన, నోపజనం స్మర న్నిదం శరీర" మిత్యాది శ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. శవ్యం శవసంబంధి కర్మ ఉపజనం స్వజనానాం సమీపే ఉపశోచ్యం కుతో న పశ్యతి, యతః, స్వరూపం ఆనందరూపం, ఆవిర్భూతగుణాష్టకం, స్వస్వరూపం, అధ్యగమత్ ప్రాప్తవాన్, నిత్యనిరతిశయానందబ్రహ్మస్వరూపం తత్ప్రకారం ప్రత్యగాత్మానం చానుభవ న్నానందసంప్లవే నిమజ్జన్ ప్రాక్తనదేహాదికం న స్మరతీత్యర్థః, న పశ్యతీత్యత్ర దృష్టాంతః. మదిరాయా స్సురాయా మదేనాన్ధః, పరవశః, పరికృతం, పరిధృతం, వాసః వస్త్రం, న పశ్యతి. తద్వత్, కేచి దిమం శ్లోక ముపాసనాదశాయా మేవ తజ్జనితానందపూర్ణః కిమపి దేహాదికం న పశ్యతీత్యేవం పరత్వేన వ్యాచక్షతే. తన్మందం, యతోఽధ్యగమ త్స్వరూప మితి హేతూపన్యాసాత్ "పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత" ఇతి పరమాత్మప్రాప్త్యనంతర్యశ్రవణాత్స్వరూపప్రాప్తే స్సాక్షాత్కృతపరమాత్మస్వరూపాణా మపి సనకాదీనాం దేహాదిదర్శనాచ్చ, అతో యథోక్త ఏవార్థ స్సాధీయాన్. ౩౬

ఏవంవిధభక్తియోగనిష్ఠస్య కదా ముక్తిః. కిము ముక్తస్య పునరావృత్తి స్స్యా దిత్యాశంకాం శమయ న్నాహ (దేహోఽపీతి.) దైవవశగః ఈశ్వరసంకల్పరూపపుణ్యాపుణ్యాయత్తః, దేహోఽపి స్వారమ్భకం స్వసత్తానిమిత్తం, కర్మ, యావత్ యావ న్న నశ్యతి. తావ, త్సాసుః, ఇంద్రియప్రాణసహితః. ప్రతిసమీక్షత ఏవ ఖలు, యావ త్స్వారమ్భకం కర్మ ప్రతిసమీక్షత ఇతి వాఽన్వయః, ఖలు శబ్దేన శ్రుతిప్రసిద్ధి ర్ద్యోత్యతే. తథా చ శ్రుతిః "తస్య తావదేవ చిరం యావ న్న

(కపిలేన అష్టాంగయోగనిరూపణమ్)

తం సప్రపంచ మధిరూఢసమాధియోగ
స్స్వాప్నం పున ర్న భజతే ప్రతిలబ్ధవస్తుః. ౩౮

యథా పుత్రా చ్చ మిత్రా చ్చ పృథ జ్మర్త్యః ప్రతీయతే,
అప్యాత్మత్వేనాఽభిమతా ద్దేహాదేః పురుష స్తథా. ౩౯

యథోల్ముకా ద్విస్ఫులింగా ద్ధూమా ద్వాపి స్వసంభవాత్,
అప్యాత్మత్వేనాఽభిమతా ద్యథాఽగ్నిః పృథ గుచ్యతే. ౪౦

విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యస" ఇతి ప్రారబ్ధావసానావధి విలమ్బ ఇత్యర్థః, అధిరూఢ స్సమాధియోగో యేన సః తతః ప్రతిబుద్ధం ఆవిర్భూతం, వస్తుగుణాష్టకవిశిష్ట మాత్మస్వరూపం యస్య సః, ప్రారబ్ధావసానే ముక్తిం ప్రాప్త ఇత్యర్థః, స్వాప్నం స్వప్నపదార్థతుల్యం. తద్వదనిత్య మిత్యర్థః. సప్రపంచం పుత్రకళత్రాదిసహితం, తం దేహం, పున ర్నభజతే న ప్రాప్నోతి "స చ పున రావర్తతే, సర్గేపి నోప జాయంతే ప్రలయే న వ్యథంతి చే" త్యాద్యత్రానుసంధేయమ్. ౩౮

ఏవం "కా చ త్వయ్యుచితా భక్తిః కీదృశీ మమ గోచరే" త్యస్యోత్తర ముక్తం, అథ "పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ న్నవిముంచతీ"తి ప్రశ్నస్య యదుత్తర ముక్తం ప్రకృతి విలక్షణాత్మస్వరూపచింతనపూర్వకస్వవర్ణాశ్రమధర్మాద్యనుగృహీతభగవద్భక్తి యోగా త్ప్రకృతిసంబంధ రాహిత్యరూపకైవల్యసిద్ధి రితి తదుపసంహర్తుం పూర్వోక్త మేవ ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాంమిథోఽత్యంత వైలక్షణ్యం సదృష్టాంత మనువదతి (యథేతి పంచభిః) తత్రైకేన దేహాత్మనో ర్వైలక్షణ్యం తతో ద్వాభ్యాం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం. పరమాత్మనః, తత ఏకేన జీవానాం పరస్పరసామ్యం. తత ఏకేన జీవానాం దేహకృతో దేవాదిభేదో న స్వత ఇత్యుచ్యత ఇతి వివేకః, యథాఽత్యంతప్రీతివిషయా త్పుత్రా, ద్విత్తా చ్చ, మర్త్యః, పృథగేవ, ప్రతీయతే, తథాఽత్యంతప్రియత్వేనాఽఽత్మత్వేన స్వాభిన్నత్వేనాఽభిమతా ద్దేహాదే రపి, పురుషః ప్రత్యగాత్మా, పృథగేవేత్యర్థః. ౩౯

(యథేతి.) ఆత్మత్వేనాఽభిమతాత్ అత్యంతావివేకినోఽగ్న్యభిన్నత్వేనాఽభిమతా, త్స్వసంభవా దగ్నే రుత్పన్నా ద్ధూమా దుల్ముకా ద్విస్ఫులింగా చ్చా ప్యగ్ని ర్యథా పృథ గుచ్యతే. తథాభూతేంద్రి

భూతేంద్రియాంతఃకరణా త్ప్రధానా జ్జీవసంజ్ఞితాత్,
ఆత్మా తథా పృథ గ్ద్రష్టా భగవాన్ బ్రహ్మసంజ్ఞితః. ౪౧

సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షేతాఽనన్యభావేన భూతేష్వపి తదాత్మతామ్. ౪౨

స్వయోనిషు యథా జ్యోతి రేకం నానా ప్రతీయతే,
యోనీనాం గుణవైషమ్యా త్తథాత్మా ప్రకృతౌ స్థితః. ౪౩

తస్మాదిమాం స్వప్రకృతిం దైవీం సదసదాత్మికామ్,

యాంతఃకరణరూపా త్ప్రధానా. జీవసంజ్ఞితా త్క్షేత్రజ్ఞాచ్చ, ఆత్మా తయో రంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః, ద్రష్టా సర్వజ్ఞః భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః, బ్రహ్మసంజ్ఞితః సాక్షా ద్బ్రహ్మపదవాచ్యః, పృథగేవేత్యర్థః, అత్ర దృష్టాంతో ధూమః ప్రధానస్థానే, ఉల్ముకాదికం జీవస్థానే వేదితవ్యమ్. ౪౦-౪౧

సర్వభూతేషు దేవాదిచతుర్విధశరీరేషు, ఆత్మానం తేష్వంతఃప్రవిశ్య ధారకత్వేనాఽవస్థితం జీవాత్మానం, అనన్యభావేన, సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారత్వాణుపరిమాణత్వా ద్యైకరూప్యేణైవ, ఈక్షేత, ఆత్మాన మిత్యేకవచననిర్దేశ ఏకో వ్రీహి రిత్యాదివ జాత్యభిప్రాయకః, తథా, ఆత్మని. ధార్యతయాఽవస్థితాని సర్వభూతాని దేవాదిచతుర్విధభూతాని. అనన్యభావేన కర్మాయత్తావాంతరవైచిత్ర్యం పరిత్యజ్య ప్రకృతి పరిణామరూపత్వేనైకరూపేణ, పశ్యేత్, భూతేష్వపి, అపిశబ్దా జ్జీవేష్వపి, తదాత్మతాం పరమాత్మకత్వం, ఈక్షేత. ౪౨

స్వయోనిషు తృణదార్వాదిషు ఏక మేవ. జ్యోతి రగ్నిః, యోనీనాం గుణవైషమ్యా ద్యోనిభూతతృణదార్వాదిగతహ్రస్వదీర్ఘత్వకుటిలత్వాదిగుణకృతవైషమ్యా. ద్యథా, నానాప్రతీయతే. తథా ప్రకృతౌ దేవాదిశరీరే స్థితః ఆత్మా ప్రత్యగాత్మాపి, దేవాదికృతభేదేన నానాప్రతీయతే, వస్తుతస్తు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయైకరూప ఏవేత్యర్థః. ౪౩

పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ న్నితి ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహరతి (తస్మా దితి.) దైవీం దేవస్య విష్ణో స్సంబంధినీం, సదసదాత్మికాం కార్యకారణరూపేణాఽవస్థితాం, దుర్విభావ్యాం

దుర్విభావ్యాం పరాభావ్య స్వరూపేణావతిష్ఠతే. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
సాధనానుష్ఠానం నామ అష్టావింశోఽధ్యాయః.

దురత్యయా, మిమాం, స్వప్రకృతిం స్వసంబంధినీం ప్రకృతిం, పరాభావ్య ఉక్తవిధభగవద్భక్తియోగేన తిరోభావ్య, స్వరూపేణ గుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపేణాఽవతిష్ఠతే న పున స్సంసరతీత్యర్థః. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అషావింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

దేవహూతి రువాచ—

లక్షణం మహదాదీనాం ప్రకృతేః పురుషస్య చ,
స్వరూపం లక్ష్యతేఽమీషాం యేన తత్పారమార్థికమ్. ౧

యథా సాంఖ్యేషు కథితం యన్మూలం తత్ప్రచక్షతే,
భక్తియోగస్య మే మార్గం బ్రూహి విస్తరతః ప్రభో. ౨

విరాగో యేన పురుషో భగవ న్సర్వతో భవేత్,
ఆచక్ష్వ జీవలోకస్య వివిధా మమ సంసృతీః. ౩

కాలస్యేశ్వరరూపస్య పరేషాం చ పరస్య మే,

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం సప్రపంచ ముపాదితం సాంగం మోక్షసాధనభక్తియోగ మాశ్రుత్య, పున రుక్తాను వాదపూర్వకం తస్యైవ భక్తియోగస్య భేదా౯ తదంగవైరాగ్యోత్పత్తిహేతుం జీవస్య స్వర్గనరకాది గమనాదిరూపసంసృతిం, కాలస్వరూపం చ, పృచ్ఛతి దేవహూతిః (లక్షణ మితి.) ప్రకృతేః మూల ప్రకృతేః తత్కార్యభూతానాం మహదాదీనాం, పురుషస్య ప్రత్యగాత్మనః, చకారా త్పరమాత్మన శ్చే. త్యమీషాం. పారమార్థిక మబాధితం, స్వరూపం, యేన, లక్ష్యతే జ్ఞాయతే, తల్లక్షణం కథితం, త్వయేతి శేషః. ౧

ఏవ ముక్తానువాదః కృతః, సాంఖ్యేషు సిద్ధాన్తేషు, తత్ప్రకృత్యాదీనాం లక్షణం, యన్మూలం యస్య భక్తియోగస్య మూలం ప్రచక్షతే, తస్య భక్తియోగస్య. మార్గం భేదం, యథా యథావత్, విస్తరతః. మే మహ్యం, బ్రూహి, హే ప్రభో. ౨

యేన సంసృతివర్ణనేన, పురుషః, ముముక్షుః, సర్వత్ర ఇహాఽముత్ర చ, విరాగః వీతరాగః భవేత్. తాః జీవలోకస్య, వివిధాః, స్సంసృతీః, మమ ఆచక్ష్వ కథయ. ౩

తథా ఈశ్వర రూపస్య ఈశ్వరశరీరస్య, పరేషాం బ్రహ్మాదీనా మపి పరస్య ప్రభోః,

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

స్వరూపం వద కుర్వంతి యద్ధేతోః కుశలం జనాః. ౪

లోకస్య మిథ్యాభిమతే రచక్షుష శ్చిరప్రసుప్తస్య తమ స్యనాశ్రయే,
శ్రాంతస్య కర్మ స్వనుబద్ధయా ధియా త్వ మావిరాసీః కిల యోగభాస్కరః. ౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి మాతు ర్వచ శ్లక్ష్ణం ప్రతినంద్య మహామునిః,
ఆబభాషే కురుశ్రేష్ఠ ప్రీత స్తాం కరుణార్దితః. ౬

భక్తియోగో బహువిధో మార్గై ర్భామిని భావ్యతే,

కాలస్య, స్వరూపం మే వద కథయ, యద్ధేతోః, యస్మా త్కాలా ద్ధేతోః. కుశలం నివృత్తిధర్మం, జనాః కుర్వంతి, యత్కాలహేతుకజన్మమరణాదిసాంసారికధర్మాతివృత్తయే కుశల మనుతిష్ఠంతి తస్య కాలస్య స్వరూపం కథయేత్యర్థః. ౪

ఏవం ప్రష్టవ్యం పృష్ట్వా పుత్రం ప్రసాదయతి (లోకస్యేతి.) మిథ్యాభిమతేః మిథ్యా అభిమతి రభిమానో యస్య, మిథ్యాభూతదేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానస్యేత్యర్థః, అత ఏవా ఽచక్షుషః, స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరహితస్య, అత ఏవ కర్మసు స్వర్గనరకాదిసాధనేషు కర్మసు. అనుబద్ధయా ఆసక్తయా, ధియా, శ్రాంతస్య, అత ఏవ, అనాశ్రయే అపారే, తమసి సంసారే, ప్రసుప్తస్య. లోకస్య, ప్రబోధాయ. త్వం, యోగభాస్కరః, ఆవిరాసీః ఆవిర్భూతోఽసి కిల. ౫

ఏవ మాపృష్టః కపిలో భక్తియోగమార్గాదీన్ కథయితు మాబభాష ఇత్యాహ మైత్రేయః (ఇతీతి.) హేకురుశ్రేష్ఠ విదుర, ఇతి ఉక్తవిధం, శ్లక్ష్ణం సరసం సుందరం వా మాతు ర్వచః ప్రతినంద్య, మహామునిః కపిలః, ప్రీత స్సమీచీనప్రశ్నేన జాతానందః, మాతరి, కరుణయా, అర్దితః, పరిప్లుతః, తాం మాతరం, ప్రతి, ఆబభాషే. ౬

తదేవాహ (భక్తియోగ ఇతి.) హేభామిని, పుంసాం, స్వభావగుణమార్గేణ సత్త్వాదిగుణ వృత్తివిశేన, మార్గైః ప్రకారవిశేషైః, భక్తియోగో, బహుధా నానా, భావ్యతే నిష్పాద్యతే, హి యతః,

స్వభావగుణమార్గేణ పుంసాం భావో హి భిద్యతే. ౭

అభిసంధాయ యద్ధింసాం దమ్భం మాత్సర్య మేవ చ,
సంరంభీ భిన్నదృ గ్భావం మయి కుర్యా త్స తామసః. ౮

విషయా నభిసంధాయ యశ ఐశ్వర్య మేవ చ,
అర్చాదా వర్చయే ద్యో మాం పృథగ్భావ స్స రాజసః. ౯

కర్మనిర్హార ముద్దిశ్య పరస్మి న్వాతదర్పణమ్,
యజే ద్యష్టవ్య మితి వా పృథగ్భావ స్స సాత్త్వికః. ౧౦

పుంసాం, భావః మనోవృత్తిః, భిద్యతే, తత, స్తదధీనోపి భక్తియోగ, స్తామసరాజససాత్త్వికాదిభేదేన భిద్యత ఇత్యర్థః. ౭

తానేవ భేదా నాహ (అభిసంధాయేతి) హింసాదమ్భమాత్సర్యాణా మన్యతమం ద్వయం త్రితయం వా, ఽభిసంధాయ సంకల్ప్య, సంరమ్భీ క్రోధీ, భిన్నదృక్ అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదర్శీ, మయీశ్వరే, భావం భక్తిం, యః కుర్యా, త్స, త్రివిధోఽపి, తామసః తామసభక్తియోగయుక్తః తత్రాపి హింసాదమ్భమాత్సర్యాదిభి రధమమధ్యమోత్తమత్వం బోధ్యమ్. ౮

విషయాన్ శబ్దాదివిషయలాభం, యశః ఐశ్వర్యం వా అన్యతమం యథారుచి ద్వయం త్రయం వా. ఽభిసంధాయ, పృథగ్భావః. పరమాత్మన స్స్వాత్మశరీరకత్వ మజ్ఞాత్వా దేవతామాత్ర బుద్ధిత్వం పృథగ్భావత్వం, ఏవంవిధః, అర్చాదౌ, మాం యోఽర్చయేత్, స రాజసః. ౯

కర్మనిర్హారం పాపక్షయం, పరస్మిన్ పరమపురుషే, తదర్పణం కర్మ సమర్పణం భగవత్ప్రీతి ముద్దిశ్యేత్యర్థః. యష్టవ్య మితి శేషిణ, ఈశ్వరస్యాఽఽజ్ఞారూపత్వా ద్విధే ర్వైధ మవశ్యం స్వరూపానుబంధికర్తవ్య, మకరణే భగవతా నిగృహీత స్స్యా మితి వా, అభిసంధాయ అపృథగ్భావః స్వాత్మనో బ్రహ్మశరీరత్వం జానన్, యో, మాం. యజేత్, స సాత్త్వికో భక్తః, అత్ర పృథగ్భావ ఇతి ఛిత్త్వా భేదదర్శిత్వం త్రిష్వపి సమాన మితి కేచి ద్వ్యాజయంతి, తత్ర సాత్త్వికత్వ మసంగతం సత్త్వస్య యథావస్థితవస్తుప్రకాశకత్వస్య "సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం. తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక" మితి భగవతా గీతత్వేన. పృథగ్భావస్య సత్త్వకార్యత్వాభావాత్, అతోఽ పృథగ్భావ ఇత్యేవ చ్ఛేదః, అయ మపి సాత్త్వికః కర్మనిర్హారాద్యభిసంధిభేదా దధమమధ్యమోత్తమభేదేన త్రివిధః. ౧౦

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

మద్గుణశ్రుతిమాత్రేణ మయి సర్వగుహాశయే,
మనోగతి రవిచ్ఛిన్నా యథా గఙ్గామ్భసోఽమ్బుధౌ. ౧౧

లక్షణం భక్తియోగస్య నిర్గుణస్య హ్యుదాహృతమ్,
అహైతుక్యవ్యవహితా యా భక్తిః పురుషోత్తమే. ౧౨

సాలోక్యసార్ష్టిసామీప్యసారూప్యైకత్వ మిత్యుత.

ఏవం చ తామసాదయ స్త్రయో ప్యవాంతరభేదై ర్నవవిధాః. తత్ర నవమస్యైవ భక్తియోగస్య సాక్షా న్ముక్త్యుపాయత్వం వక్ష్యన్, తస్య ఫలావ్యవహితదశారూపలక్షణ మాహ ద్వయేన (మద్గుణేతి) సర్వగుహాశయే సర్వేషాం హృదయకుహరే వర్తమానే పురుషోత్తమే. మయి, మద్గుణశ్రవణమాత్రేణ, గంగామ్భసః అమ్బుధావివ, అవిచ్ఛిన్నా విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితా, అహైతుకీ ఫలాద్యు పాధిరహితా, అవ్యవహితా మోక్షం ప్రత్యుపాయాంతరవ్యవధానరహితా భక్తిః ప్రీతిపూర్వకాను స్మరణరూపా, మనోవృత్తి రితి. యా, సా, నిర్గుణస్య, సత్త్వాదినై ర్గుణ్యసంపాదకస్య, ముక్తిసాధనస్యే త్యర్థః, భక్తియోగస్య లక్షణం స్వరూప మిత్యర్థః. ౧౧-౧౨

అహైతుకీత్య నేనోక్తం నిర్గుణభక్తియోగనిష్ఠానాం ఫలకామనారాహిత్యం కైముత్యనయేన ద్రఢయతి. (సాలోక్యేతి.) మత్సేవనం మదనుభవ, మంతరేణ, మయా దీయమానం, సాలోక్యాది రూపం పంచవిధం మోక్ష మపి న గృహ్ణంతి, జనాః నిర్గుణభక్తాః, కిముత, సాంసారికఫలం న గృహ్ణంతీతి, అత్ర. ఏకత్వం ఏకాకారకత్వం, సాయుజ్య మిత్యర్థః సాలోక్యం సమానలోకవాసిత్వం. సార్ష్టి స్సమానభోగః, సామీప్యం నికటవర్తిత్వం, సారూప్యం సమానవిగ్రహవత్త్వం, నను "వికల్పో ఽవిశిష్టఫలత్వా" దితి ముక్తౌ ఫలతారతమ్యం ప్రతిషిద్ధం, మైవం, ఏతే సర్వే సాయుజ్య ఏవాంతర్భూతా స్తత్ర సాయుజ్యం నామ, సమానగుణయోగః, గుణాష్టకావిర్భావరూపః, యుజ్యత ఇతి యుగ్ధర్మః. ధర్మో హి ధర్మిణాం యుజ్యతే, సమానః యుగస్య సయుక్ సయుజో భావస్సాయుజ్యం సాధర్మ్యం, తథాచ గీతం భగవతా "మమ సాధర్మ్య మాగతా" ఇతి. అత్ర సాలోక్యాదిచతుష్టయస్యాపి బ్రహ్మ సాయుజ్యాంతర్భూతత్వజ్ఞాపనాయ సాలోక్యాదీనాం భేదేనోపాదానం, సాధర్మ్యే సతి హి సాలోక్యాదికం సర్వం సంపన్న మేవేతి సాలోక్యాదే స్సాయుజ్యాంతర్భూతత్వం యుక్తం, దేవతాంతరప్రాప్తౌ హి సాలోక్యాది భేదావాప్తిః, బ్రహ్మప్రాప్తౌ తు సాయుజ్యాంతర్భూతత్వేనైవ సాలోక్యాదిప్రాప్తి రితి విశేషః,

దీయమానం న గృహ్ణంతి జనా మత్సేవనం వినా. ౧౩

స ఏవ భక్తియోగాఖ్య ఆత్యంతిక ఉదాహృతః,
యేనాతివ్రజ్య త్రిగుణా న్మద్భావా యోపపద్యతే. ౧౪

నిషేవితా నిమిత్తేన స్వధర్మేణ మహీయసా,
క్రియాయోగేన శస్తేన నాతిహింస్రేణ నిత్యశః. ౧౫

మద్ధిష్ణ్యదర్శనస్పర్శపూజాస్తుత్యభివందనైః,
భూతేషు మద్భావనయా సత్త్వేనాఽసంగమేన చ. ౧౬

మహతాం బహుమానేన దీనానా మనుకమ్పయా,

యద్వా, భగవత్ప్రాప్తా వపి శ్రీవిష్ణులోకాదిషు ద్వారకాది ష్వివ తథావిధభేదోఽస్తీతి తదపేక్షిణాం ప్రాప్యభేద ద్యోతనాయ పృథక్ నిర్దేశః, యదాహుః "లోకేషు విష్ణో ర్నివసంతి కేచి త్సమీప మృచ్ఛంతి చ కేచిద న్యే అన్యేతు రూపం సదృశం భజంతే సాయుజ్య మన్యే స తు మోక్ష ఉక్తః" ఇతి, తస్మా, న్ముక్తౌ ఫల తారతమ్యాఽఽశంకా న కార్యా. ౧౩

అస్య భక్తియోగస్య లక్షణ ముపసంహరతి (స ఏవేతి.) యేన, త్రిగుణాన్ సత్త్వాదీ, న తిక్రమ్య, ప్రకృతిసంబంధనిర్ముక్త ఇత్యర్థః. అనేన నిర్గుణస్యేతి పూర్వ ముక్తం. నిర్గుణత్వం స్పష్టీకృతం. మద్భావాయి మత్స్వభావాయ మత్సామ్యాపత్తయ ఇత్యర్థః, ఉపపద్యతే యోగ్యో భవతి. స ఏవ. భక్తియోగః. ఆత్యంతికః చరమకాష్ఠాం గత ఇత్యుదాహృతః, మత్స్వభావాపత్తిరూపఫలావ్య వహితసాధనత్వ దశైవ నవమస్య భక్తియోగస్య స్వరూప ముదాహృత మిత్యర్థః. ౧౪

తస్య సాధనాన్యాహ పంచభిః. నిషేవితేనాఽనుష్ఠితేన, అనిమిత్తేన ఫలాభిసంధిరహితేన, స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మేణ, మహీయసా అంగానాం మధ్యే బలవత్తరేణ, శస్తేన ప్రశస్తేన, క్రియాయోగేన, పంచరాత్రాద్యుక్తపూజాయోగేన. ౧౫

మద్ధిష్ణ్యం మత్ప్రీతిమాయతనాది, స్తస్య, దర్శనాదిభిః భూతేషు మద్భావనయా మదాత్మకత్వ బుద్ధ్యా, సత్త్వేన ధైర్యేణ, అసంగమేన వైరాగ్యేణ. ౧౬

మహతాం స్వాధికానాం, బహుమానేన, దీనానాం స్వాపేక్షయాఽధమానా. మనుకమ్పయా,

మైత్ర్యా చైవాత్మతుల్యేషు యమేన నియమేన చ. ౧౭

ఆధ్యాత్మికానుశ్రవణా న్నామసంకీర్తనేన చ,
ఆర్జవే నార్యసంగేన నిరహంక్రియయా తథా. ౧౮

మద్ధర్మిణో గుణై రేతైః పరిసంశుద్ధ ఆశయః,
పురుషస్యాఽంజసాభ్యేతి శ్రుతమాత్రగుణం హి మామ్. ౧౯

యథా వాతరథో ఘ్రాణ మావృంక్తే గంధ ఆశయాత్,
ఏవం యోగరతం చేత ఆత్మాన మవికారి యత్. ౨౦

అహం సర్వేషు భూతేషు భూతాత్మాఽవస్థిత స్సదా,

విషయే షష్ఠీ, ఆత్మతుల్యేషు, మైత్ర్యా. తథా చ వక్ష్యతి "గుణాధికా న్ముదం లిప్సే దనుక్రోశం గుణాధమాత్. మైత్రీం సమానా దన్విచ్ఛే న్న తాపై రభిభూయత" ఇతి. యమేన, నియమేన చ. ఇద మాసనాదీనా మప్యుపలక్షణమ్. ౧౭

ఆధ్యాత్మికస్య వేదాంతశాస్త్రస్యాఽనుశ్రవణా దార్జవేన మనోవాక్కాయానామైకరూప్యేణ. ఆర్యసంగేన సత్సంగేన, నిరహంక్రియయా దేహాత్మాభిమానాదిరాహిత్యేనే, తైరేతై ర్గుణై, ర్మద్ధర్మిణః భగవద్ధర్మానుష్ఠాతుః పురుషస్యాఽఽశయ శ్చిత్తం పరిసంశుద్ధః నిర్మలః, శ్రుతమాత్రః గుణః యస్య తం, మాం, అంజసా అప్రయత్నేన, అభ్యేతి, మద్గుణశ్రవణమాత్రేణ మయ్యాసక్తో భవతీత్యర్థః. ౧౮-౧౯

ప్రయత్నం వినైవాఽభ్యేతీత్యత్ర దృష్టాంతః (యథేతి.) వాతః వాయుః రథః ప్రాపకో యస్య స. గంధః. ఆశ్రయా త్పుష్పాదే స్సకాశాత్. ఘ్రాణేంద్రియం ప్రత్యయత్నేనైవ, ఆవృంక్తే ప్రాప్నోతి. ఏవం. యోగరతం, అత ఏవాఽవికారి, యచ్చేత, స్త, దాత్మానం, మా, మావృంక్తే. ఆత్మసాత్కరోతీత్యర్థః. ౨౦

ఏవం నిర్గుణభక్తియోగస్య సాంగస్య స్వరూప మభిదాయ త మేవ ప్రస్తోష్యన్, తామసాదిభక్తియోగా న్నిందతి (అహ మితి షడ్భిః.) యోఽహం, సదా, సర్వేషు భూతేషు, భూతాత్మాఽ

త మవజ్ఞాయ మాం మర్త్యః కురుతేఽర్చావిడమ్బనమ్. ౨౧

యో మాం సర్వేషు భూతేషు సన్త మాత్మాన మీశ్వరమ్,
హిత్వాఽర్చాం భజతే మౌఢ్యా ద్భస్మన్యేవ జుహోతి సః. ౨౨

ద్విషతః పరకాయే మాం మానినో భిన్నదర్శినః,
భూతేషు బద్ధవైరస్య న మనశ్శాన్తి మృచ్ఛతి. ౨౩

అహ ముచ్చావచై ర్ద్రవ్యైః క్రియయోత్పన్నయాఽనఘే,
నైవ తుష్యేఽర్చితోఽర్చాయాం భూతగ్రామావమానినః. ౨౪

అర్చాదా వర్చయే త్తావ దీశ్వరం మాం స్వధర్మదృక్,

వస్థితః. భూతానా మాత్మని ప్రత్యగాత్మ న్యవస్థితః అన్తరాత్మతయాఽవస్థితః, తం, మా. మవజ్ఞాయ అభిభూయ, అజ్ఞాత్వేత్యర్థః, మర్త్య స్సంసారీ, అర్చాయాం పూజాయాం, విడమ్బనం కురుతే, ఈశ్వరత్వ మిహ పుష్కల మితి జ్ఞానరహితానా మర్చనం విడమ్బన మిత్యుచ్యతే, న త్వవతార ప్రభావతిరస్కార ఇహ క్రియతే. ౨౧

ఏతదేవ స్పష్టయతి. (యో మా మితి.) సర్వేషు భూతేషు. ఆత్మానం సన్తం అన్తరాత్మతయాఽవస్థితం, మాం, హిత్వా. హి గతౌ, అజ్ఞాత్వేత్యర్థః. అర్చాం భజతే యః, స భస్మన్యేవ జుహోతి ఈశ్వర ఇహ స్థిత ఇతి జ్ఞానరహితానా మర్చనాదికం భస్మహుతం అతోఽర్చావతారే పరత్వం జ్ఞాతవ్య మిత్యర్థః. అన్యథా "మద్దర్శనస్పర్శ. పశ్యన్తి మే రుచిరాణి. అతో రూపాణి దివ్యాని వరప్రదానీ" త్యాదిప్రాకరణికగ్రన్థవిరోధాత్. ౨౨

మానినో దేహాత్మాభిమానినః, అత ఏవ, పరకాయే, మాం ద్విషతః, భిన్నదర్శినః అర్చాదౌ భేదదర్శినః. భూతేషు బద్ధవైరస్య, మన, శ్శాన్తిం ఋచ్ఛతి న ప్రాప్నోతి. ౨౩

హేఽనఘే, ఉచ్చావచై ర్ద్రవ్యైః రుత్పన్నయా అనుష్ఠితయా. క్రియయా పూజయా, అర్చాయా. మర్చితోఽప్యహం, భూతసమూహావమానినః. నైవ తుష్యే న తుష్టోఽస్మి. ౨౪

అతః, స్వహృది, సర్వభూతేషు చ. అవస్థిత, మీశ్వరం. మాం, యావ న్న వేద, తావత్.

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

యావ న్న వేద స్వహృది సర్వభూతే ష్వవస్థితమ్. ౨౫

ఆత్మన శ్చ పరస్యాపి యః కరోత్యంతరోదరమ్,
తస్య భిన్నదృశో మృత్యు ర్విదధే భయ ముల్బణమ్. ౨౬

అథ మాం సర్వభూతేషు భూతాత్మానం కృతాలయమ్,
అర్హయే ద్దానమానాభ్యాం మైత్ర్యాఽభిన్నేన చక్షుషా. ౨౭

జీవా శ్శ్రేష్ఠా హ్యజీవానాం తతః ప్రాణభృత శ్శుభే,
తత స్సచిత్తాః ప్రవరా స్తత శ్చేంద్రియవృత్తయః. ౨౮

స్వధర్మదృక్ స్వధర్మనిష్ఠః, అర్చాదా. వర్చయేత్, అర్చాదావర్చనం హృత్పద్మే సాక్షాత్కారసాధనం, అత స్తత్సిద్ధితః ప్రాగర్చాయా మర్చనవిచ్ఛేదో న కర్తవ్య ఇత్యర్థః. ౨౫

(ఆత్మన ఇతి.) స్వాత్మనః. పరస్యాపి. ఉదరం, ఉత్ అపి, అరం అల్పం ఈషదపీత్యర్థః, అంతరాభేదం, యః కరోతి, బ్రహ్మాత్మకానాం సర్వేషాం జీవానాం జ్ఞానైకాకారతయా సామ్యే సతి కర్మాయత్తదేవాదిశరీరకృతవైచిత్ర్య మాత్మగతత్వేన యోఽనుసంధత్తే, తస్య భిన్నదృశః, మృత్యు ర్యమః, ఉల్బణం భయం విధత్తే, స నరకపాతీత్యర్థః, ౨౬

నిర్గుణస్యాఽనుష్ఠానప్రకార మాహ- అథ అత, స్సర్వేషు భూతేషు, కృతాలయం కృతావాసం, తత్ర హేతుః, భూతాత్మానం, భూతశబ్దో దేవాదిదేహవిశిష్టజీవపర్యంతః, తస్య తత్తై్రవ స్వారస్యాత్, తేషామాత్మాన మంతర్యామిణం, మాం అభిన్నేన సమేన, చక్షుషా జ్ఞానేన, మైత్ర్యా, దానమానాభ్యాం చాఽర్హయేత్, స్వాధికేషు బహుమానం, సమేషు మైత్రీ, అధమేషు దానం, సర్వేషు జ్ఞానైకాకారత్వ బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధాన మవిశేషేణ కర్తవ్యమిత్యర్థః, మా మర్హయే దిత్యనేన, మదాత్మకత్వబుద్ధ్యా భూతేషు కృతం దానాదికం మత్సంతోషకర మిత్యుక్తం భవతి. ౨౭

అథ భూతేషు యథోత్తరం దానమానాద్యతిశయః కర్తవ్య ఇతి వక్తుం నిర్గుణభక్తస్య సర్వోత్తమత్వం చ వక్తుం భూతానాం తారతమ్య మాహ సార్ధై ష్షడ్భిః, జీవంతీతి జీవాః. సర్గప్రళయాంతరకాలస్థితిజీవనా శ్శరీరిణః, తే, పృథివ్యాద్యచేతనేభ్యః, శ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః, అజీవానా

తత్రాపి స్పర్శవేదిభ్యః ప్రవరా రసవేదినః,
తేభ్యో గంధవిద శ్శ్రేష్ఠా స్తత శ్శబ్దవిదో వరాః. ౨౯

రూపభేదవిద స్తత్ర తత శ్చోభయతోదతః,
తేషాం బహుపదా శ్శ్రేష్ఠా శ్చతుష్పాదా స్తతో ద్విపాత్. ౩౦

తతో వర్ణా శ్చ చత్వార స్తేషాం బ్రాహ్మణ ఉత్తమః,
బ్రాహ్మణే ష్వపి వేదజ్ఞో హ్యర్థజ్ఞో హ్యధిక స్తతః. ౩౧

అర్థజ్ఞా త్సంశయచ్ఛేత్తా తత శ్శ్రేయా‌న్ స్వకర్మకృత్,
ముక్తసంగ స్తతో భూయా నదోగ్ధా ధర్మ మాత్మనః,
తస్మా న్మయ్యర్పితాశేషక్రియార్థాత్మా నిరంతరః. ౩౨

మిత్యపాదానస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. తత్రాపి. ప్రాణభృతః ప్రాణవంతః, హేఽశుభే. తత, స్సచిత్తాః జ్ఞానవంతః, ప్రవరాః, తత స్తేభ్యః. ఇంద్రయవృత్తయః, ఇంద్రియాణాం వృత్తయో యేషు తే వృక్షాదయః, వృక్షాణా మపీంద్రియవృత్తయః సూక్ష్మ స్సంత్యేవ, తథాహి మహాభారతే స్మర్యతే "తస్మా త్పశ్యంతి పాదపా, స్తస్మా జ్జిఘ్రంతి పాదపా" ఇతి తేభ్య స్స్పర్శవేదినః స్పర్శవేదితాద్యవాంతరభేదా స్తిర్యక్షు ద్రష్టవ్యాః, స్పర్శాదా ద స్పర్శనేంద్రియవృత్తి రేవ, తేభ్య స్స్పర్శవేదిభ్యః. రసనేంద్రియవృత్తయో మత్స్యాదయః శ్రేష్ఠాః, గంధవిదో భ్రమరాదయః, శబ్దవిద స్సర్పాదయః, రూపవిదః కాకాదయః, తేభ్య ఉభయతోదతః, తేభ్యో బహుపదాః. తేభ్య శ్చతుష్పాదః, తతో ద్విపాత్ మనుష్యః ద్విపాత్స్వపి చత్వారో బ్రాహ్మణాదయో వర్ణాః, వర్ణానాం మధ్యే బ్రాహ్మణః, బ్రాహ్మణేష్వపి వేదాధ్యాయీ, తతోపి వేదార్థజ్ఞః, అర్థజ్ఞా దపి సంశయచ్ఛేత్తా మీమాంసకః. తతోపి కేవలా త్స్వకర్మకృత్. తతో ముక్తసంగః, భూయాన్ శ్రేష్ఠః, తస్య లక్షణం. మాత్మనో ధర్మ మదోగ్ధా, నిష్కామ ఇత్యర్థః, తస్మా దపి. మయి అర్పితాశేషక్రియార్థాత్మా అర్పితాః అశేషాః క్రియార్థాః క్రియాఫలాని, ఆత్మా దేహః, స్వాత్మా చ, యేన సః "ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత" త్యుక్తరీత్యా న్యస్తాత్మరక్షాభర ఇత్యర్థః. అత ఏవ, నిరంతరః భేదరహితః "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మిత్యుక్తరీత్యా మమాఽఽత్మ త్వేనాఽభిమత ఇత్యర్థః. ఏతస్మా, త్పరాచ్చ, న్నాధికోఽస్తీత్యాహ (మయీతి) మయి శేషిణి రక్షకే అంతర్యామిణి. అర్పితాత్మనః, న్యస్తాత్మ రక్షాభరస్య, మయి ప్రయోజకకర్తరి క్రియాఫలప్రదే, సంన్యస్తం కర్మ యేన సః "మయి సర్వాణి కర్మాణి సంన్యస్యాఽధ్యాత్మచేతసా నిరాశీ ర్నిర్మమో భూత్వే" త్యుక్తరీత్యా, సర్వేషా మాత్మనా మాత్మభూతే

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

మయ్యర్పితాత్మనః పుంసో మయి సంన్యస్తకర్మణః,
న పశ్యామి పరం భూత మకర్తు స్సమదర్శనాత్. ౩౩

మనసైతాని భూతాని ప్రణమే ద్బహు మానయన్,
ఈశ్వరో జీవకలయా ప్రవిష్టో భగవానితి. ౩౪

భక్తియోగశ్చ యోగశ్చ మయా మానవ్యుదీరితః,

సర్వక్రియాప్రవర్తకే మయ్యేవాఽనుసంహితక్రియాకర్తృత్వా దిత్యర్థః. అత ఏవాఽకర్తు స్స్వస్మి౯ కర్తృత్వాభిమానరహితాత్. సమదర్శనాత్ చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నం జగ ద్బ్రహ్మాత్మక మిత్యేవం విధజ్ఞానవతః, పర ముత్కృష్టం, భూతం, న పశ్యామి. ౨౮-౩౩

సమదర్శన మేవ స్పష్టయ న్నాహ (మనసేతి.) ఈశ్వరో భగవా౯ జీవకలయా. పరికలనం కలా అంతఃప్రవేశనం, జీవానాం కలయా జీవాంతర్యామితయేత్యర్థః, ప్రవిష్ట ఇతి, మనసా బుద్ధ్యా ఏతాని చరాచరాణి భూతాని, బహుమానయ౯, ప్రణమేత్. ౩౪

ఏవం సాంగస్య సావాంతరభేదస్య భక్తియోగస్య స్వరూపం ప్రతిపాదితం, తదంగభూత ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుసంధానరూపజ్ఞానయోగశ్చ పూర్వ ముక్తః, ఇదానీం తయో రన్యతరోపి ముక్తిం సాధయతీతి వద న్నుపసంహరతి (భక్తియోగ శ్చేతి) హే మానవి, మయా. భక్తియోగః భగవదుపాసనాత్మకభక్తియోగ, స్తథా, యోగః ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మాను చింతనరూపో జ్ఞానయోగ శ్చ, ఉదీరితః కథితః. యయో ర్భక్తియోగయోగయో రన్యతరేణైవ పురుషః బ్రహ్మ ప్రేప్సుః పురుషం పరమపురుషం వ్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్. నను, పూర్వం జ్ఞానయోగస్య భక్తి యోగాంగత్వ ముక్తం, అత్ర తు సాక్షాత్ జ్ఞానస్యైవ ముక్తిసాధనత్వ ముచ్యత ఇతి విరోధః, ఉచ్యతే, త్రివిధం హి ప్రత్యగాత్మోపాసనం, అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాత్మోపాసనం, భగవదుపాసనాంగతయా అప్రాధాన్యే నోపాసనం, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం చేతి, తత్రాద్యస్య, న భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వం "సర్వే చ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధ స్తు మోక్షభా"గితి తత్పోషస్య చ్యవనధర్మత్వోక్తేః, అప్రాధాన్యే నాఽఽత్మానుచింతనం తు భగవద్భక్తినిర్వర్తక మితి పూర్వ ముక్తం. ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మాత్మకప్రకృతి వియుక్తాత్మస్వరూపోపాసనం తు. సాక్షా దేవ ముక్తిసాధన మిత్యత్రోచ్యతే, తథాహి ఛాందోగ్యే పంచాగ్నివిద్యాయాం పరబ్రహ్మోపాసీనా౯ బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానం చోపాసీనాం శ్చ "తద్య ఇత్థం

యయో రేకతరేణైవ పురుషః పురుషం వ్రజేత్. ౩౫

ఏత ద్భగవతో రూపం బ్రహ్మణః పరమాత్మనః,
పరం ప్రధానం పురుషం దైవం కర్మ చ చేష్టితమ్. ౩౬

రూపభేదాస్పదం దివ్యం కాల ఇత్యభిధీయతే,
భూతానాం మహదాదీనాం యతో భిన్నదృశాం భయమ్. ౩౭

యోఽన్తఃప్రవిశ్య భూతాని భూతై రత్త్యఖిలాశ్రయః,
సవిష్ణ్వాఖ్యోఽధియజ్ఞోఽసౌ కాలః కలయతాం ప్రభుః. ౩౮

విదు ర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇతి నిర్దిశ్య "తేఽర్చిష మభిసంభవన్తీ" త్యర్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తి రామ్నాయతే. ౩౫

అథ "ఆచక్ష్వ జీవలోకస్య వివిధా మమ సంసృతీ" రితి ప్రశ్నస్యోత్తరాధ్యాయత్రయేణోత్తరం వివక్షుః కాలస్యేశ్వరరూపస్యేతి ప్రశ్నస్యోత్తర మాహ యావ దధ్యాయపరిసమాప్తి (ఏత దితి.) ప్రధానం ప్రకృతిః పురుషో జీవః దైవ మీశ్వరసంకల్పః, కర్మ అదృష్టం, ప్రధానాదిభ్యః పరమిత్యర్థః, దైవకర్మాత్మచేష్టిత మితి పాఠే దైవకర్మాత్మవస్తుస్వభావానుగుణచేష్టితం, ప్రధానపురుషాభ్యాం, పరం విలక్షణం, కాలాఖ్యం భగవత ఏతద్రూపం శరీర మభిధీయతే, భగవానేవ కాలశరీరకత్వేనా ఽవస్థిత ఇతి భావః, ప్రధానం పురుష మితి ఆర్షత్వా ద్విభక్తివ్యత్యయేన పంచమ్యర్థే ద్వితీయా. దైవం కర్మవిచేష్టిత మితి పాఠే, కర్మణా విచేష్టితం సంసృతిలక్షణం యస్మాత్ తత్ ప్రధానాదిభ్యః పరం భగవతో రూపం కాల ఇత్యర్థః, కాలప్రేరితకర్మకృతా హి సంసృతిః పున ర్భగవదాత్మకం కాలం విశినష్టి. మహదాదీనాం భూతానాం రూపభేదాస్పదం రూపవిశేషహేతుః పరిణామహేతుః కాల ఇత్యర్థః. ఉక్తం హి "కాలా ద్గుణవ్యతికర" ఇతి వక్ష్యతే చ "గుణవ్యతికరః కాల" ఇతి భిన్నదృశాం సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారే ఆత్మని దేవమనుష్యాదివైచిత్ర్యం పశ్యతాం దేహాత్మాభిమానినా మిత్యర్థః. యతః కాలరూపా ద్భగవతః భయం జన్మమరణాదిభయం, భవతి, యః కాలరూపీ భగవాన్, అన్తః ప్రవిశ్య, భూతై రేవ, భూతా న్యత్తి అభిసంహరతి, అసౌ కాలః యోఽఖిలాశ్రయః అఖిలాధారో, విష్ణ్వాఖ్యో భగవాన్, స ఏవ, శరీరశరీరిభావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం, పూర్వ "మేత ద్భగవతో రూప" మితి వ్యధికరణనిర్దేశేనాఽత్ర సామానాధికరణ్యనిర్దేశేన చ శరీరాత్మభావస్య నియతత్వం వివక్షితం, శరీరవాచిశబ్దేన శరీరిపర్యంతబోధన మాకృత్యధికరణసిద్ధ మిత్యన్యత్ర విస్తరః, అధియజ్ఞః యజ్ఞాత్మకః, కాలే హి కర్మ చోద్యతే, కలయతాం సర్వం స్వవశీకుర్వతాం బ్రహ్మాదీనా మపి, ప్రభుః స్వవశీకర్తా. ౩౬—౩౮

(కపిలేన భక్తియోగనిరూపణమ్)

న చాస్య కశ్చి ద్దయితో న ద్వేష్యో న చ బాంధవః,
ఆవిశ త్యప్రమత్తోఽసౌ ప్రమత్తం జన మంతకృత్. ౩౯

యద్భయా ద్వాతి వాతోయం సూర్య స్తపతి యద్భయాత్,
యద్భయా ద్వర్షతే దేవో భగణో భాతి యద్భయాత్. ౪౦

యద్వనస్పతయో భీతా లతా శ్చౌషధిభి స్సహ,
స్వే స్వే కాలేఽభిగృహ్ణంతి పుష్పాణి చ ఫలాని చ. ౪౧

స్రవంతి సరితో భీతా నోత్సర్పత్యుదధి ర్యతః,
అగ్ని రిన్ధే సహగిరి ర్భూ ర్న మజ్జతి యద్భయాత్. ౪౨

నభో దదాతి శ్వసతాం మార్గం యన్నియమా దధః,
లోకం స్వదేహం తనుతే మహా న్సప్తభి రావృతమ్. ౪౩

అస్య కాలాత్మనో భగవతః కశ్చి త్ప్రియో, ద్వేష్యో, బాంధవో వా న విద్యతే. స్వయ మప్రమత్తోఽసౌ కాలాత్మకో భగవాన్, ప్రమత్తం జనం అంతకృత్సంహర్తా స న్నావిశతి పరిచ్ఛినత్తి. ౩౯

యద్భయాత్ యస్య కాలాత్మనో భగవతో భయాత్, వాతో వాతి ప్రసరతి "భీషాఽస్మా ద్వాతః పవత" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిప్రేతః. దేవః పర్జన్యః గణో నక్షత్రగణః, యతో భీతా స్సరిత స్రవంతి, యతో భీత, ఉదధి స్సముద్రః, నోత్సర్పతి నపృథివీం ప్లావయతి. యతో భీతోఽగ్ని. రిన్ధే, దీప్యతి, సహ గిరిభి ర్భూ ర్న నిమజ్జతి, అధో నభః, యన్నియమనాత్. శ్వసతాం ప్రాణినాం, మార్గ మవకాశం, దదాతి మహా న్మహతా మపి మహత్తమః, కాలాత్మకో భగవాన్, సప్తభిః పృథివ్యాదిసప్తా వరణైః, ఆవృతం, స్వదేహం స్వశరీరభూతం బ్రహ్మాండం, తనుతే ఉత్పాదయతి. యద్వా. యన్ని యమనా దిత్యనువర్తతే, మహాన్ మహత్తత్త్వం, సప్తభిః పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాహంకారేంద్రియైః, రావృతం, స్వదేహం స్వపరిణామరూపం జగ త్తనుతే విస్తారయతి. యద్వా సప్తభిః, ధాతుభి రావృతమ్. ౪౦—౪౩

గుణాభిమానినో దేవా స్సర్గాది ష్వస్య యద్భయాత్,
వర్తంతేఽనుయుగం యేషాం వశ ఏత చ్చరాచరమ్. ౪౪

సోఽనంతోఽంతకరః కాలోఽనాది రాదికృ దవ్యయః,
జనం జనేన జనయ న్మారయ న్మృత్యునాఽంతకం. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

గుణాభిమానినః రజస్తమోగుణప్రధానా, దేవాః బ్రహ్మాదయః, అస్య విశ్వస్య సర్గాదిషు సృష్ట్యాదిషు, అనుయుగం ప్రతికల్పం, వర్తన్తే యేషాం దేవానాం వశే, ఏతచ్చరాచరాత్మకం జగద్వర్తతే చరాచరాత్మకం జగ త్స్వవశీకుర్వంతో బ్రహ్మాదయోఽపి కాలాత్మనో భగవతో భయా త్స్వవ్యాపారేషు జాగరూకా వర్తంత ఇత్యర్థః. ౪౪

సః కాలాత్మా భగవాన్, అనంతః అన్యేనాపరిచ్ఛిన్నః, జనేన పిత్రాదినా, జనం పుత్రాదిం జనయన్ ఆదికృత్, మృత్యునా మృత్యో రపి మృత్యునా స్వేన అంతకం మృత్యు మపి. మారయన్, అంతకరః స్వయం త్వనాది రనంతోఽవ్యయ ఇత్యర్థః. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రింశో ఽధ్యాయః

శ్రీకపిల ఉవాచ—

తస్యైతస్య జనో నూనం నాయం వేదోరువిక్రమమ్,
కాల్యమానోఽపి బలినా వాయో రివ ఘనావలిః. ౧

యం య మర్థ ముపాదత్తే దుఃఖేన సుఖహేతవే,
తం తం ధునోతి భగవా న్పుమాఞ్ శోచతి యత్కృతే. ౨

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం "కాలస్యేశ్వరరూపస్యే"తి ప్రశ్నోత్తర ముక్తం, అథ కాలప్రభావవర్ణనపూర్వకప్రాప్య భూతపరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తువై తృష్ణ్యరూపవైరాగ్యరూపోపాసనారమ్భాభ్యర్థితోపాయసిద్ధ్యర్థ, మిహాఽముత్ర సంచరతో జీవస్య గర్భజన్మబాల్యకౌమారపౌగండయౌవనజరామరణజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తి మూర్ఛాదిషు క్లేశాఞ్ "ఆచక్ష్వ జీవలోకస్య వివిధా మమ సంసృతీ" రితి పృష్టా నేవ ప్రపంచయ త్యధ్యాయత్రయేణ కపిలః. తత్ర జీవా స్త్రివిధాః, కేచన ఇష్టాపూర్తదత్తాద్యకారిణః కేవలపాపకర్మాణః, అన్యే పునరిష్టాదికారిణః పుణ్యకర్మాణః, అపరే త్విష్టాదిపూర్వబ్రహ్మోపాసకాః, తత్ర కేవలేష్టాదికారిణాం భగవదుపాసకానాం చ యావజ్జీవం స్వానుష్ఠేయపరాణాం ధూమాద్యర్చిరాదిగతిభ్యాం చంద్రమస స్థానం భగవల్లోకం చ ప్రాప్తానాం తత్ర భోగానుభవం తత్ర భగవంతం ప్రాప్తానా మపునరావృత్తిః చంద్రమస స్థానం ప్రాప్తానాం తు పున రావృత్తి రితి ద్వాత్రింశేనాఽధ్యాయేన వక్ష్య, న్ననిష్టాదికారిణాం కేవల పాపకారిణాం యావద్దేహ మధర్మేణ దేహకళత్రపుత్రాదిపోషణరతిం తద్ధేతుకక్లేశాఞ్, తతో మృతానాం యమయాతనానుభవప్రకారం పున ర్గర్భజన్మాదిక్లేశానుభవప్రకారం చోపపాదయత్యధ్యాయద్వయేన (తస్యేతి.) తస్య భగవదాత్మకస్య ఏతస్య ప్రకృతస్య, బలినః కాలస్య, ఉరువిక్రమ మయం జనః, కాల్యమానోఽపి స్వయం తేన పరిచ్ఛిద్యమానోఽపి న వేద, నూనం ధ్రువం. వాయో ర్విక్రమం యథా మేఘపంక్తి ర్న వేద. ౧

విక్రమ మేవాహ (యం య మితి.) అయం పుమాఞ్, దుఃఖేన ప్రయాసేన సుఖహేతవే సుఖార్థం యం య మర్థ ముపాదత్తే సంపాదయతి, తం త మర్థం, కాలాత్మకో భగవాన్ ధునోతి విహతం కరోతి, యత్కృతే యదర్థనిమిత్తం, పుమాన్ శోచతి ౨

యదధ్రువస్య దేహస్య సానుబంధస్య దుర్మతిః,
ధ్రువాణి మన్యతే మోహా ద్గృహక్షేత్రవసూని చ. ౩

జంతు ర్వై భవ ఏతస్మి న్యాం యాం యోని మనువ్రజేత్,
తస్యాం తస్యాం న లభతే నిర్వృతిం న విరజ్యతే. ౪

నరకస్థోఽపి దేహం వై న పుమాం స్త్యక్తు మిచ్ఛతి,
నారక్యాం నిర్వృతౌ సత్యాం దేవమాయావిమోహితః. ౫

ఆత్మజాయాసుతాగారపశుద్రవిణబంధుషు,
నిరూఢమూలహృదయ మాత్మానం బహుమన్యతే. ౬

దందహ్యమానసర్వాంగ ఏషా ముద్వహనాదినా,
కరో త్యవిరతం మూఢో దురితాని దురాశయః. ౭

శోకే హేతుః య ద్యస్మా, త్సానుబంధస్య కళత్రాదిసహితస్య, అధ్రువస్య దేహస్య సంబంధీని గృహాదీని, వసు ధనం. అను క్తసముచ్చయార్థ శ్చకారః. దుర్మతి, రయం జనః, మోహాత్, ధ్రువాణి, మన్యతే అత స్తద్విహతౌ శోచతీత్యర్థః. ౩

దుర్మతిత్వం దర్శయ న్యౌవనజరయోః శోకం ప్రపంచయతి (జంతు రితి చతుర్దశభిః) ఏతస్మిన్ భవే సంసారే అయం జంతుః జీవః యాం యాం దేవమనుష్యాదియోనిం ప్రాప్నుయా, త్తస్యాం తస్యాం యోనౌ నిర్వృతిం సుఖం, న లభతే, న విరజ్యతే న విరక్తో భవతి చ. ౪

నరకస్థోఽపి పుమాన్, భగవన్మాయావిమోహితః, నారక్యాం నరకాహారాదిభి ర్జాతాయాం, నిర్వృతౌ సత్యాం, దేహం నారకదేహ మపి త్యక్తుం, నేచ్ఛతి. ౫

ఆత్మా దేహః అగారం గృహం, ద్రవిణం ధన, మాత్మాదిషు, నిరూఢమూలం ప్రసృతమనోరథం, హృదయం, యస్య సః, ఆత్మానం, బహుమన్యతే శ్లాఘతే. ౬

ఏషాఽమాత్మాదీనా, ముద్వహనాదినా పోషణచింతయా, పరిత ప్తసర్వాంగః, అత ఏవ, మూఢః, దురాశయః దుష్టచి త్తః, దురితాన్యేవాఽవిరతం కరోతి. ౭

(కపిలేన కామినాం తామసీపాపాదధోగతిగమననిరూపణమ్)

ఆక్షిప్తాత్మేంద్రియ స్త్రీణా మసతీనాం చ మాయయా,
రహో రచితయాఽఽలాపై శ్శిశూనాం కలభాషిణామ్. ౮

గృహేషు కూటధర్మేషు దుఃఖతన్త్రే ష్వతంద్రితః,
కుర్వన్ దుఃఖప్రతీకారం సుఖవ న్మన్యతే గృహీ. ౯

అర్థై రాపాదితై ర్గుర్వ్యా హింసయేత స్తత శ్చ తాన్,
పుష్ణాతి యేషాం పోషేణ శేషభు గ్యాత్యధ స్స్వయమ్. ౧౦

వార్తాయాం లుప్యమానాయా మారబ్ధాయాం పునః పునః,
లోభాభిభూతో నిస్సత్వః పరార్థే కురుతే స్పృహామ్. ౧౧

దురాశయత్వ మాహ. అసతీనాం పుంశ్చలీనా మపి. స్త్రీణాం, మాయయా రహసి రచితయా, సమ్భోగాదిరూపయా మాయయా, కలభాషిణాం మధురభాషిణాం, శిశూనా, మాలాపై శ్చ, ఆక్షిప్తాని ఆసక్తాని ఆత్మేంద్రియాణి సమనస్కానీంద్రియాణి, యస్య సః. ౮

గృహీ గృహాశ్రమీ కూటా అవిచాల్యా ధర్మా. యేషు. దుఃఖప్రధానేషు. గృహేషు. అతంద్రితో. దుఃఖప్రతీకారం దుఃఖనివృత్తికర మివ, కించి త్కర్మ. కుర్వన్. తత్సుఖ మివ మన్యతే. ౯

ఇత స్తతః గుర్వ్యా బహులయా, హింసయా హింసాదినా ఉపాయేనాఽఽపాదితై స్సంపాదితై, రర్థై ర్విత్తాదిభిః, తాన్ పుత్రకళత్రాదీన్, పుష్ణాతి, యేషాం పుత్రాదీనాం పోషేణ, శేషభుక్, తత్పోషణోపయుక్తావశిష్ట మనుభవన్, లేశోపి తస్య దుర్లభ ఇతి భావః, స్వయం, అధః నిరయే యాతి. ౧౦

వార్తాయాం జీవికాయాం, పునః పున రారబ్ధాయాం, లుప్యమానాయాం దైవేన విహతాయాం సత్యాం, లోభేనాఽభిభూతః వ్యాప్తః, నిస్సత్వః అశక్తః, పరార్థే పరస్వే, స్పృహాం కురుతే. ౧౧

కుటుంబభరణాకల్పో మందభాగ్యో వృథోద్యమః,
క్రియావిహీనః కృపణో ధ్యాయన్ శ్వసితి మూఢధీః. ౧౨

ఏవం స్వభరణాకల్పం తత్కళత్రాదయ స్తథా,
నాద్రియంతే యథాపూర్వం కీనాశా ఇవ గోజరమ్. ౧౩

తత్రాప్యజాతనిర్వేదో భ్రియమాణ స్స్వయం భృతైః,
జరయోపాత్తవైరూప్యో మరణాభిముఖో గృహే. ౧౪

ఆస్తేఽవమత్యోపన్యస్తం గృహపాల ఇవాఽఽహరన్,
ఆమయా వ్యప్రదీప్తాగ్ని రల్పాహారోఽల్పచేష్టితః. ౧౫

వాయునోత్క్రమితోత్తారః కఫసంరుద్ధనాడినా,
కాసశ్వాసకృతాయాసః కంఠే ఘురఘురాయతే. ౧౬

కుటుమ్బభరణే, అకల్పః అసమర్థః, మందభాగ్యః భాగ్యహీనః, అతఏవ, వృథోద్యమః వ్యర్థప్రయత్నః, క్రియావిహీనః సత్క్రియారహితః, కృపణో దీనః. ధ్యాయన్ వృథా చింతయన్. మూఢధీ ర్శ్వసితి, ౧౨

ఏవం స్వభరణే ప్యశక్తం, తత్కళత్రాదయః, పూర్వం కుటుమ్బపోషణదశాయాం, యథా ఆద్రియంతే తథా నాద్రియంతే నాదరం కుర్వంతి, యథా గోజరం వృద్ధబలీవర్దం, కీనాశాః కృషీవలాః నాద్రియంతే తద్వత్, గోరజ మితి పాఠాంతరం. తదా, యథా గాం హిత్వా, అజం నేచ్ఛంతి, తద్వ దిత్యర్థః. ౧౩

తత్రాపి అనాదరణేఽపి, అజాతనిర్వేదః అనుత్పన్నపరితాపః. స్వయ మాత్మనా పూర్వం, భృతైః పుష్టైః, భ్రియమాణః పోష్యమాణః జరయా, ఉపాత్తం ప్రాప్తం వైరూప్యం. పలితవలితాది, యస్య సః మరణాయాఽభిముఖః, గృహే ఆస్తే, అవమత్యా, ఉపన్యస్తం పరిభవపూర్వక మగ్రే పాతిత మన్నాదికం. గృహపాలః శ్వేవ, ఆహరన్ అదన్ ఆమయావీ రోగీ అప్రజ్వలితజాఠరాగ్నిః, అత ఏవాల్పాహారః అత ఏవాల్పం చేష్టితం వ్యాపారో యస్య సః, కఫేన, శ్లేష్మణా సంరుద్ధాః నాడయః యస్య తేన, వాయునా కఫనిరుద్ధనాడీరూపమార్గేణ వాయునా, ఉత్క్రమితే బహి ర్నిర్గమితే, తారే నేత్రే యస్య. కాసశ్వాసాభ్యాం, కృత ఆయాసో యస్య సః. కణ్ఠే, ఘురఘురాయతే ఘురఘురశబ్దం కరోతి. ౧౪-౧౬

(కపిలేన కామినాం తామసీపాపాదధోగతిగమననిరూపణమ్)

శయానః పరిశోచద్భిః పరివీత స్స్వబంధుభిః,
వాచ్యమానోఽపి న బ్రూతే కాలపాశవశం గతః ౧౭

ఏవం కుటుంబభరణవ్యాపృతాత్మాఽజితేంద్రియః,
మ్రియతే రుదతాం స్వానా మురువేదనయాఽస్తధీః. ౧౮

యమదూతౌ తదా ప్రాప్తౌ భీమౌ సరభసేక్షణౌ,
స దృష్ట్వా త్రస్తహృదయ శ్శకృ న్మూత్రం చ ముంచతి. ౧౯

యాతనాదేహ మావృత్య పాశై ర్బద్ధ్వా గళే బలాత్,
నయతో దీర్ఘ మధ్వానం దండ్యం రాజభటా యథా. ౨౦

తయో ర్నిర్భిన్నహృదయ స్తర్జనై రాతవేపథుః,

శయానః పరిత, శ్శోచద్భిః, స్వజనైః పరివేష్టితః, వాచ్యమానోఽపి, సంబోధ్య, తాతేత్యాహూతోపి కించి దపి న బ్రూతే. యతః, కాలపాశవశం మృత్యుపాశవశం, గతః ప్రాప్తః ఏవం యౌవనజరయో క్లేశా ఉక్తాః. ౧౭

అథ మరణక్లేశా నాహ ద్వాభ్యామ్. ఏవం కుటుమ్బభరణే, వ్యాపృతా వ్యాపారితాః ఆత్మానః దేహేంద్రియాణి యేన సః, అత ఏవ అజితేంద్రియః. ఉరువేదనయా బహులయా మరణవేదనయా, అస్తధీః నష్టమతిః, స్వానాం స్వబంధూనాం, రుదతాం సతాం, మ్రియతే. ౧౮

తదా మరణసమయే ప్రాప్తా వాగతౌ, సరభసం సక్రోధ, మీక్షణం, యయో స్తౌ, భీమౌ భయంకరౌ యమస్య దూతౌ, దృష్ట్వా, సః మ్రియమాణ, స్త్రస్తహృదయః. శకృన్మలం, మూత్రం చ ముంచతి. ౧౯

మృతస్య పుణ్యపాపాభ్యాం ద్వే గతీ. తత్ర పాపగతి మాహ యావదధ్యాయసమాప్తి. తౌ యమదూతౌ, మృతం యాతనాదేహే, ఆవృత్య నిరుధ్య, కణ్ఠే బలా త్పాశై ర్బద్ధ్వా, దీర్ఘం, మధ్వానం, నయతః గమయతః, యథా లోకే దణ్డనార్హం రాజభృత్యా స్తద్వత్. ౨౦

తయో ర్దూతయో, స్తర్జనైః, ర్నిర్భిన్నం హృదయం యస్య సః, అత ఏవ, సంజాత

పథి శ్వభి ర్భక్ష్యమాణ ఆర్తోఽఘం స్వ మనుస్మరన్. ౨౦

క్షుత్తృట్పరీతోఽర్కదవానలానిలైః సంతప్యమానః పథి తప్తవాలుకే,
కృచ్ఛ్రేణ పృష్ఠే కశయా చ తాడిత శ్చల త్యశక్తోఽపి నిరాశ్రమోదకే. ౨౧

తత్ర తత్ర పతన్ శ్రాంతో మూర్ఛితః పున రుత్థితః,
పథా పాపీయసా నీత స్తరసా యమసాదనమ్. ౨౨

యోజనానాం సహస్రాణి నవతిం నవ చాధ్వనః,
త్రిభి ర్ముహూర్తై ర్ద్వాభ్యాం వా నీతః ప్రాప్నోతి యాతనామ్. ౨౩

ఆదీపనం స్వగాత్రాణాం వేష్టయిత్వోల్ముకాదిభిః,
ఆత్మమాంసాదనం క్వాపి స్వకృత్తం పరతోఽపి వా. ౨౪

శరీరకమ్పః, పథి శ్వభిః భక్ష్యమాణః దశ్యమానశరీరః. ఆర్త స్సన్, స్వీయ మఘం పాప మనుస్మరన్ చలతీతి ద్వితీయేనాఽన్వయః. ౨౦

క్షుత్తృడ్భ్యాం పరీతో వ్యాప్తః. తప్తాః వాలుకాః యస్మిన్, తస్మిన్ పథి సూర్యదావాగ్నిభ్యా మనిలేన చ సంతప్యమానః, పృష్ఠే కశయా చర్మమయ్యా రజ్వా. తాడితః, అశక్తో గన్తు మసమర్థోఽపి నిరాశ్రమోదకే, నిర్గతః. ఆశ్రమః విశ్రమాదిస్థాన, ముదకం చ యస్మిన్ తస్మిన్. పథి కృచ్ఛ్రేణాఽతి ప్రయాసేన చలతి. ౨౧

తమసా తమఃప్రచురేణ, తామసకర్మప్రాప్యేణ వా, పాపిష్ఠేన పథా మార్గేణ, యమసాదనం యమసన్నిధిం, ప్రతి నీతో భవతి. ౨౨

తత్రైవ విశేష మాహ- అధ్వన స్సంబంధినాం, యోజనానాం. నవతిం నవ చ సహస్రాణి, త్రిభి ర్ముహూర్తైః. పాపాధిక్యే, ద్వాభ్యాం ముహూర్తాభ్యాం వా, నీతః, యాతనాం ప్రాప్నోతి. ౨౩

యాతనా స్సంక్షేపతో దర్శయతి చతుర్భిః. ఉల్ముకాదిభి ర్వేష్టయిత్వా. స్వాంగానా, మాదీపనం ప్రజ్వలనం, స్వేన కృత్తం ఛిన్నం, మన్యేన వా కృత్తం, య త్స్వమాంసం తస్యాదనం భక్షణమ్. ౨౪

(కపిలేన కామినాం తామసీపాపాదధోగతిగమననిరూపణమ్)

జీవత శ్చాంత్రాభ్యుద్ధార శ్శ్వగృధ్రై ర్యమసాదనే,
సర్పవృశ్చికదంశాద్యై ర్దశద్భి శ్చాత్మవైశసమ్, ౨౬

కృంతనం చావయవశో గజాదిభ్యోఽభిదాపనమ్,
పాతనం గిరిశృంగేభ్యో రోధనం చామ్బుగర్తయోః. ౨౭

యస్తామిస్రాంధతామిస్రరౌరవాద్యా శ్చ యాతనాః,
భుంక్తే నరో వా నారీ వా మిథ స్సంగేన నిర్మితాః. ౨౮

అత్రైవ నరక స్స్వర్గ ఇతి మాతః ప్రచక్షతే,
యా యాతనా వై నారక్య స్తా ఇహాప్యుపలక్షితాః. ౨౯

ఏవం కుటుంబభరణ ఉదరంభర ఏవ వా,
విసృజ్యేహోభయం ప్రేత్య భుంక్తే తత్ఫల మీదృశమ్. ౩౦

యమసాదనే శ్వగృధ్రైః, జీవత ఏవ, స్వస్యాంత్రాణా, మభ్యుద్ధారః బహి ర్నిష్కాసనం దశద్భిః సర్పాదిభి, రాత్మవైశసనం ఆత్మపీడామ్. ౨౬

అపయవశః కృంతనం ఛేదనం, గజాదిభ్యః భిదాపనం భేదప్రాపణం, అమ్బుగర్తయో ర్నిరోధన, మిత్యేవం రూపాః. ౨౭

యా శ్చ తామిస్రాదయః, పంచమే. విస్తరేణ వర్ణ్యమాణాః యాతనాః స్త్రీ. పురుషో వా, పరస్పరం. సంగేన, నిర్మితాః, సంపాదితాః, యాతనాః, భుంక్తే అనుభవతి. ౨౮

న చైతదసంభావిత మితి మంతవ్య మత్రాపి దృశ్యమానత్వా దిత్యాహ (అత్రైవేతి.) హేమాతః, స్వర్గో నరక శ్చాత్రైవ లోకే వర్తత ఇత్యాచక్షతే, నారక్యః నరకసంబంధిన్యః. యా యాతనా, స్తాః ఇహాప్యుపలక్షితాః, దృష్టా వై, ౨౯

ఏవం కుటుమ్బభరణః కుటుమ్బపోషణపరః. ఉదరంభర స్స్వదేహపోషణమాత్రపరో వా, ఉభయం కుటుమ్బం స్వదేహం చ విసృజ్య, ప్రేత్య పరలోకం ప్రాప్య, ఈదృశం ఉక్తవిధం, కేవలకుటుమ్బపోషణాదిఫలం, భుంక్తే. ౩౦

ఏకః ప్రపద్యతేఽధ్వానం హిత్వేహ స్వకళేబరమ్,
కుశలేతరపాథేయో భూతద్రోహేణ యద్భృతమ్. ౩౧

దైవేనాసాదితం తస్య శమలం నిరయే పుమాన్,
భుంక్తే కుటుంబపోషస్య హృతవిత్త ఇవాఽఽతురః. ౩౨

కేవలేన హ్యధర్మేణ కుటుంబభరణోత్సుకః,
యాతి జీవోఽన్ధతామిస్రం చరమం తమసః పదమ్. ౩౩

అధస్తా న్నరలోకస్య యావతీ ర్యాతనా స్తుతాః,
క్రమశ స్సమనుక్రమ్య పున రత్రావ్రజే చ్ఛుచిః. ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం. తృతీయస్కంధే,
త్రింశోఽధ్యాయః.

పాపార్జితం ధనం భుంజతే బహవః కర్త్రైవ నరకం యాతీత్యాహ (ఏక ఇతి,) భూత ద్రోహేణ. య, ద్భృతం పుష్టం, తత్స్వకళేబరం, చే, హైవ, హిత్వా. కుశలా త్పుణ్యా, దితర త్పాపం, తదేవ, పాథేయం భోగ్యం యస్య సః, అధ్వానం నిరయమార్గ, మేక ఏవ ప్రపద్యతే. ౩౧

నను పాప మపి విహాయ గచ్ఛతు తత్రాహ (దైవేనేతి.) తస్య కుటుమ్బపోషణస్య. శమలం పాపం, దైవేనేశ్వరేణ, ప్రాపితం, నిరయే, పుమా న్భుంక్తే అపహృతవిత్త ఇవ, ఆతురః. ౩౨

నను కుటుమ్బపోషణం విహిత మేవ, తత్రాహ, కేవలేన ఈషదపి ధర్మలేశరహితేనా, ధర్మేణ. కుటుమ్బభరణాసక్తః, జీవః. తమసో నరకస్య, చరమం. పదం స్థాన, మంధతామిస్రాఖ్యం యాతి. ౩౩

పున ర్మనుష్యశరీరప్రాప్తి మాహ - నరలోకస్య మనుష్యదేహప్రాప్తే, రధస్తా దర్వా, గ్యావత్యో, యాతనా, స్సర్వాః, క్రమేణ సంప్రాప్య, శుచిః భోగేన కర్మక్షయా చ్ఛుచి, స్స న్నత్ర, పున ర్నరత్వం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౩౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

శ్రీ భగవానువాచ—

కర్మణా దైవనేత్రేణ జంతు ర్దేహోపపత్తయే,

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం యౌవనజరామరణానంతరక్లేశాః కథితాః, అథ గర్భజన్మాదిక్లేశా నాహ కపిలః. తత్ర, పున రత్రావ్రజే దిత్యుక్తం, తదేవ విశేషతో దర్శయతి (కర్మణేతి.) దైవ మీశ్వర. స్స ఏవ, నేతృప్రవర్తకం, యస్య. తేన పూర్వకృతేన కర్మణా. జన్తుః జీవః. దేహోపపత్తయే దేహప్రాప్తయే, పుంసః కస్యచి త్పురుషస్య. రేతః కణాశ్రయః, ఇద మిష్టాదికారిణోఽప్యుపలక్షణం, సోపి స్వపుణ్య ఫలభోగావసానే రేతోద్వారా స్త్రియా ఉదరం ప్రవిష్టో భవతి. నను రేతఃకణాశ్రయః, రేతఃకణ ఆశ్రయో యస్య, వ్రీహ్యాద్యోషధిద్వారా రేత ఆశ్రిత్య రేతోద్వారా స్త్రియా ఉదరం ప్రవిష్టో భవతి, నను భోగేన సర్వకర్మణాం వినష్టత్వా త్కర్మణా దైవనేత్రేణేతి కథ మేత దుచ్యతే, శ్రుతి రపి కృత్స్నకర్మఫలోపభోగ మాహ "యావ త్సంపాత ముషిత్వాఽథైత మేవాఽధ్వానం పునర్నివర్తంత ఇతి" సంపతంత్య నేన స్వర్గనరకాదిక మితి సంపాతః కర్మోచ్యతే. శ్రుత్యంతరం చ "ప్రాప్యాంతం కర్మణ స్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం తస్మా ల్లోకా త్పున రేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ" ఇతి. అత ఇదం విప్రతిషిద్ధం కృత్స్నకర్మఫలభోగేన శుచిత్వం పున రత్రాఽఽగమనం చేతి నైషః, అనుపభుక్తఫలానా మకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాంతరఫలానుభవేన నాశాఽసంభవాత్, తైశ్చ పున రత్రాగమనోపపత్తేః. శుచిత్వ న్త్వోపభుక్తఫలకర్మవిషయత్వాత్. తథా చానుపభుక్తఫలైః కర్మభి ర్విశిష్టాః పున రాయాంతీతి శ్రుతిః స్మృతి శ్చాహ, శ్రుతి స్తావత్ "య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయోనిం వైశ్యయోనిం వా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోని మాపద్యేరన్ శ్వయోనిం సూకరయోనిం చండాలయోనిం వే" తి, అముష్మా ల్లోకాదేత్య అభ్యాశః శీఘ్రగంతారః. తేషాం మధ్యే. యే రమణీయకర్మాణ స్తే రమణీయాం. బ్రాహ్మణాదియోనిం. కపూయచరణాః కుత్సితకర్మాణః, కుత్సితాం శ్వసూకరాదియోనిం, ప్రతిపద్యంత ఇత్యర్థః, స్మృతి రపి "వర్ణాశ్రమా శ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫల మనుభూయ తత శ్శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యన్తే, విష్వంచో విపరీతా నశ్యంతి తథా తత్సరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణ"

స్త్రియాః ప్రవిష్ట ఉదరం పుంసో రేతఃకణాశ్రయః. ౧

కలిలం త్వేకరాత్రేణ పంచరాత్రేణ బుద్బుదమ్,
దశాహేన చ కర్కంధుః పేశ్యండం వా తతః పరమ్ ౨

మాసేన తు శిరో ద్వాభ్యాం బాహ్వంఘ్ర్యాద్యంగవిగ్రహమ్,
నఖరోమాస్థిచర్మాణి లింగచ్ఛిద్రోద్భవస్త్రిభిః. ౩

చతుర్భి ర్ధాతవ స్సప్త పంచభిః క్షుత్తృడుద్భవః.
షడ్భి ర్జరాయుణా వీతః కుక్షౌ భ్రామ్యతి దక్షిణే. ౪

సప్తమే జన్మకర్మాణి గతాని స్మరతే ఋషిః.
జగత్యాం నిజదేహస్య మాయయా బంధ మాత్మనః. ౫

మాతు ర్జగ్ధాన్నపానాద్యై రేధద్ధాతు రసంమతే,
శేతే విణ్మూత్రయో ర్గర్తే స జంతు ర్జంతుసంభవే. ౬

మిత్యాదికా, యావ త్సంపాత మితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయం. యత్కించేహ కరోత్యయ మిత్యపి తద్విషయ మేవ. ౧

తజ్జీవేనాఽఽశ్రితం రేతః, స్త్రియా ఉదరం ప్రవిష్టం స, దేకరాత్రేణ, కలిలం శోణితమిశ్రం భవతి, పంచరాత్రేణ, బుద్బుదం వర్తులం. భవతి, దశాహోనంతరం. కర్కంధుః బదరీఫలాకారం, కించి త్కఠినం, పేశీమాంసపిండాకారం, అండం వా. తిర్యగాదియోన్యంతరాపేక్షయా ఇద ముక్తం, ౨

తతో మాసేన శిరః, ద్వాభ్యాం మాసాభ్యాం బాహ్వంఘ్ర్యాద్యంగానాం, విగ్రహః విభాగో భవతి. తత, స్త్రిభి ర్మాసై, ర్నఖాదీని, లింగం, ఛిద్రాణి చ. తేషా ముద్భవః. ౩

తత శ్చతుర్భి ర్మాసైః, సప్తధాతవః, తతః పంచభిః క్షుత్తృట్సముద్భవః, తత షడ్భి ర్మాసైః, జరాయుణా గర్భవేష్టనేన, వీతః ప్రావృతః కుక్షౌ దక్షిణపార్శ్వే భ్రామ్యతి, సర్వత్ర పంచరాత్రదశరాత్రమాసాదిసంఖ్యా ఉదరప్రవేశకాల మారభ్యైవ, న తు పూర్వపూర్వకాల మారభ్య. షోడశదినాధికసప్తవింశతిమాసగణనాపత్తే రితి బోధ్యమ్. ౪

మాతు, ర్జగ్ధేన భక్షితేనాఽన్నేన, పానాద్యై శ్చ, ఏధంతః వర్ధమానాః, ధాతవో, యస్య సః, జంతూనాం సంభవో యస్మిన్, అసంమతే విణ్మూత్రయో ర్గర్తే, గర్భే శేతే. ౫-౬

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

కృమిభిః క్షతసర్వాంగ స్సౌకుమార్యా త్ప్రతిక్షణమ్,
మూర్ఛా మాప్నో త్యురుక్లేశ స్తత్రత్యైః క్షుధితై ర్ముహుః. ౭

కటుతీక్ష్ణోష్ణలవణక్షారామ్లాదిభి రుల్బణైః,
మాతృభుక్తై రుపస్పృష్ట స్సర్వాంగోత్థితవేదనః. ౮

ఉల్బేన సంవృత స్తస్మి న్నాన్త్రై శ్చ బహి రావృతః,
ఆ స్తే కృత్వా శిరః కుక్షౌ భుగ్నపృష్ఠశిరోధరః.
అకల్పస్స్వాంగచేష్టాయాం శకుంత ఇవ పంజరే. ౯

తత్ర లబ్ధస్మృతి ర్దైవా త్కర్మ జన్మశతోద్భవమ్,
స్మర న్దీర్ఘ మనుచ్ఛ్వాసం శర్మ కిం నామ విందతే. ౧౦

ఆరభ్య స ప్తమా న్మాసా ల్లబ్ధబోధో ఽతివేపితః,
నైకత్రా స్తే సూతివాతై ర్విష్ఠాభూ రివ సోదరః. ౧౧

తత్రత్యైః, క్షుధితైః. పునః పునః, క్రిమిభిః క్షతాని ఖాద్యమానాని, సర్వాణ్యంగాని, యస్య సః, సౌకుమార్యా దురుః అధికః క్లేశో, యస్య సః, ప్రతిక్షణం, మూర్ఛా మాప్నోతి. ౭

ఉల్బణై ర్దుస్సహై, ర్మాతృభుక్తైః. కట్వాదిభిః ఉపస్పృష్టః సర్వేష్వంగేషూ, త్థితా వేదనా యస్య స ఆ స్త ఇత్యుత్తరేణాఽన్వయః, ౮

ఉల్బేన జరాయుణా, పీతః బహి రాన్త్రై రావృతః, భుగ్నం కుటిలీభూతం, పృష్ఠం, శిరోధరా గ్రీవా చ యస్య సః, శిరః కుక్షౌ, నిధాయ, స్వాంగానాం, చేష్టాయాం వ్యాపారే, పంజరే నిబద్ధ, శ్శకుంతః పక్షీవ అకల్యః అసమర్థ ఆ స్తే ౯

తత్ర, దైవా త్పూర్వకర్మవశా, ల్లబ్ధా స్మృతి ర్యేన సః, జన్మశతోద్భవం బహుజన్మసంచితం కర్మ, స్మరన్, దీర్ఘం దూరతర, మనుచ్ఛ్వాసం, యథా భవతి తథా. తత్ర స్థిత స్సన్, కింనామ, శర్మ సుఖం విందతే లభతే. ౧౦

స ప్తమా న్మాసా, దారభ్య, లబ్ధః బోధ స్సుఖదుఃఖాదిజ్ఞానం, యేన, సూతిహేతుభి ర్వాతైః, రతివేపితః అతిదుఃఖితః, సోదరః సమానోదరజన్మా, విష్ఠాభూః క్రిమి రివ. నైకత్రా స్తే. ౧౧

నాథమాన ఋషి ర్భీత స్స_ప్తవ(ధ్రిః కృతాంజలిః,
సంస్తౌతి తం విక్లబయా వాచా యేనోదరేఽర్పితః. ౧౨

జీవ ఉవాచ—

తస్యోపపన్న మవితుం జగదిచ్ఛయాఽఽత్త
నానాతనో ర్భువి చలచ్చరణారవిందమ్,
సోఽహం వ్రజామి శరణం హ్యకుతోభయం మే
యేనేదృశీ గతి రదర్శ్యసతోఽనురూపా. ౧౩

య స్త్వత్ర బద్ధ ఇవ కర్మభి రావృతాత్మా
భూతేంద్రియాశయమయీ మవలంబ్య మాయామ్,

నాథమానః ఉపతప్యమానః, యాచమాన ఇతి వా, ఋషి ర్జీవః, స_ప్తవ(ధ్రిః గర్భవాసే స_ప్తవ(ధయో బంధనభూతా వాతవో యస్య సః, భీతః ఉ_క్తవిధగర్భవాసాదిభయా ద్భీతః, విక్లబయా, వ్యాకులయా. వాచా, యేన, ఉదరే అర్పితః, స్తం భగవంతం కృతాంజలి స్సంస్తౌతి. ౧౨

స్తుతి మేవాహ (తస్యేతి.) ఉపపన్నం స్వేనైవ సృష్టం మిదం జగ, దవితుం రక్షితుం, స్వేచ్ఛయైవ గృహీతనానామూ_ర్తే, స్తస్య భగవతో, భువి. చల, చ్చరణారవింద. మకుతోభయం, సోఽహం, శరణం వ్రజామి, అసతో, ననురూపా యోగ్యా. ఈదృశీ గతి, ర్యేనాఽదర్శి దర్శితా, తస్య. చరణారవిందం వ్రజామీత్యన్వయః. సర్వేషం శరణాగతం కథం భగవాన్ పరిత్యజతీతి న శంక్యం సదాచార్యానుగ్రహాభావా త్పురుషకారసాన్నిధ్యాభావా చ్చేతి ద్రష్టవ్యమ్. ౧౩

కోసౌ, యం శరణం వ్రజసి కో వా, తస్య తవ చ విశేషః, యేన శరణ్యాశ్శరణాగంతృత్వ భావ ఇత్యాకాంక్షాయా మాహ (య ఇతి.) అత్ర మాతు ర్దేహే, భూతేంద్రియాశయమయీం భూతాదిరూపేణ పరిణతాం. మాయాం. అవలమ్బ్య ధృత్వా. కర్మభి రావృతాత్మా కర్మరూపావిద్యాతిరోహిత స్వస్వరూపః, బద్ధో, జీవ, స్స ఇవ, య, స్త్వయ్యపి వ్యాప్తే. తేన సహ ప్రకృతౌ వసతీత్యర్థః. ఏవం జీవేన సహ వసంత మపి. విశుద్ధం ప్రకృతిగతదోషై రస్పృష్టం. అనేనాఽపహతపాప్మత్వ ము_క్తం, అవికారం జరామృత్యుశోకమోహాశనాయాపిపాసావికారరహితం. అనేన హేయగుణరాహిత్య

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

ఆస్తే విశుద్ధ మవికార మఖండబోధ
మాతప్యమానహృదయేఽవసితం నమామి. ౧౪

యః పంచభూతరచితే రహిత శ్శరీరే
చ్ఛన్నో యథేంద్రియగుణార్థచిదాత్మకోహమ్.

ముక్తం, కల్యాణగుణజాత మాహ, అఖండబోధం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానగుణకజ్ఞానస్వరూపం, ఆత ప్యమానే, హృదయే, అవసితం ప్రతీతం, నమామి, కర్మవశ్యో జీవ ఇవ స్వయ మశుచిదేహే వసన్నపి తద్గతదోషై రస్పృష్టో య స్తం నమామీత్యర్థః. ౧౪

నను భగవతోఽకర్మవశ్యత్వే సత్యపి నానావిధాశుచిదేహసంబంధోఽపురుషార్థ ఏవ, తన్ని యమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేప్యపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయః పూయశోణితాదిమజ్జనం హి స్వేచ్ఛాకారిత మప్యపురుషార్థ ఏవ. అతో, యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరం చ బ్రహ్మ, తథాపి "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్. య ఆత్మని తిష్ఠ. న్యో రేతసి తిష్ఠ" న్నిత్యాదివచనా త్తత్ర తత్రావస్థితస్యాఽపురుషార్థా స్స్యుంరేవ, మైవం, నిరస్తనిఖిలదోషత్వస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వస్య వా త్రివో క్త్యాఽపురుషార్థప్రతిషేధా, జీవస్య తు, తత్స్వరూపం కర్మణా తిరోహిత మిత్యపురుషార్థ సంబంధోఽవర్జనీయః. జీవస్య కర్మవశ్యత్వా త్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసంబంధ ఏవాపురుషార్థః పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య. స ఏవ సంబంధ స్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాత్, నను, స్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వతోపి, తత్తద్వస్తుస్వభావాయత్తోఽపురుషార్థసంబంధోఽవర్జనీయః. మైవం, న హ్యాదిద్వస్తుస్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపం, కర్మవశ్యానాం తు, కర్మస్వభావాను గుణ్యేన పరమపురుషసంకల్పా దేక మేవ వస్తు కాలభేదేన పురుషభేదేన చ దుఃఖాయ సుఖాయ చ భవతి, వస్తుస్వరూపప్రయుక్తే తు తాదూప్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్, న్న చైవం దృశ్యతే, తథా చోక్తమ్ "నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ। వస్త్వేక మేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయ చ॥ కోపాయ చ యత స్తస్మా ద్వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః। తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పున ర్దుఃఖాయ జాయతే॥ తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే। తస్మా ద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి న చ కించి త్సుఖాత్మక" మితి, తస్మా త్కర్మవశ్యస్యాకర్మవశ్యస్య హేయార్హత్వ హేయప్రతిభటత్వాభ్యాం జీవపరయో ర్వైలక్షణ్య మవిహత మేవ, ఏత దేవ వైలక్షణ్యం స్పష్టయ న్నమస్కరోతి (యః ౧౫.) పంచభూతరచితే పంచభిరాకాశాదిభూతై రారబ్ధే, శరీరే యథాఽహం.

తేనాఽవికుంఠమహిమాన మృషిం త మేనం
వందే పరం ప్రకృతిపూరుషయోః పుమాంసమ్. ౧౫

యన్మాయయోరుగుణకర్మనిబంధనేఽస్మి
న్సాంసారికే పథి చరం స్తదభిశ్రమేణ,
నష్టస్మృతిః పున రయం ప్రవృణీత లోకం
యుక్త్యా కయా మహదనుగ్రహ మంతరేణ. ౧౬

జ్ఞానం యదేత దదధా త్కతమ స్సదేవ
స్త్రైకాలికం స్థిరచరే ష్వనువర్తితాంశః,

ఛన్నః ఆవృతః, శరీరేణావృతః, తథా ఛన్నోపి, యో భగవాన్. రహితః శరీరసంబంధాయత్తదోషై రస్పృష్టః, తత్ర హేతుః, ఇంద్రియగుణార్థచిదాత్మకః, ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి గుణార్థాః గుణపరిణామరూపా శ్శబ్దాదయః, యద్వా, గుణా స్సత్త్వాదయః. అర్థా శ్శబ్దాదయః. చిత్ జీవః, ఏతే. ఆత్మా శరీరం యస్య సః, చిదచితో ర్నియంతృత్వేనావస్థితః. న త్వహ మివ కర్మసంకుచితస్వభావః. ప్రకృతిపారవశ్యేన నియామ్యతయాఽవస్థిత ఇత్యర్థః, యద్వా, ఇంద్రియగుణార్థచిదాత్మక ఇత్యహ మిత్యస్య విశేషణం ఇంద్రియాణాం గుణపరిణామరూపేషు శబ్దాదిష్వేవ, చిత్ భోగ్యతాజ్ఞానం. యస్య విషయాసక్తచితోఽహ మిత్యర్థః, తేన శరీరేణాఽవికుణ్ఠమహిమానం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానం. ఏనం. ఋషిం సర్వజ్ఞం, ప్రకృతిపూరుషయోః. పరం విలక్షణం, తం నియంతారం. పుమాంసం పరమ పురుషం, వందే సంసృతినివృత్తికామ శ్శరణం ప్రవజామీత్యర్థః. ౧౫

కథం మచ్ఛరణవరణేన సంసృతి ర్నివర్తిష్యత ఇత్యపేక్షాయాం "య ఏవ బంధక స్స ఏవ మోచక" ఇతి న్యాయేన, త్వత్సంకల్పాయత్తావేవ బంధమోక్షావిత్యాహ (యన్మాయయేతి,) అయం జీవః, యన్మాయయా యస్య భగవతస్సంకల్పరూపజ్ఞానేన, ఉరూణి సత్త్వాదిగుణనిమిత్తకాని కర్మాణి బంధసాధనాని, యస్మిన్, సాంసారికే సంసారసంబంధిని, పథి ప్రవృత్తిమార్గే. చరన్. తదభిశ్రమేణ తత్ర సంచారశ్రమేణ నష్టస్మృతిః వినష్టజీవపరయాథాత్మ్యజ్ఞానః, పునర్మహదనుగ్రహమంతరేణ మహత స్తస్య భగవతోఽనుగ్రహం వినా, కయా యుక్త్యా కేనోపాయేన. పున. ర్లోకం స్వలోకం, ఆవిర్భూత గుణాష్టకస్వస్వరూపం. ప్రవృణీత ప్రాప్నుయాత్, యద్వా లోకం స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానరూపం ముక్త్యుపాయం. ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః, ౧౬

భగవానేవ జ్ఞానప్రదానద్వారా సంసృతే ర్మోచకః. న బ్రహ్మాది ష్వన్యతమో జీవః, న హి

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

తం జీవకర్మపదవీ మనువర్తమానా
స్తాపత్రయోపశమనాయ వయం భజేమ. ౧౬

దేహ్యన్యదేహవివరే జఠరాగ్నినాఽసృ
గ్విణ్మూత్రకూపపతితో భృశత ప్తదేహః,
ఇచ్ఛన్నితో వివసితుం గణయ న్స్వమాసా
న్నిర్వాస్యతే కృపణధీ ర్భగవ న్కదాను. ౧౭

యేనేదృశీం గతి మసౌ దశమాస్య ఈశ
సంగ్రాహితః పురుదయేన భవాదృశేన,

స్వయం విగళితోఽన్యాన్నిగళనా న్మోచయేదితి, వదన్నాహ (జ్ఞానమితి.) యదేత, త్త్రైకాలికం త్రిష్వపి కాలేష్వసంకుచితం, జీవపరయాథాత్మ్యజ్ఞానం, మహదనుగ్రహమంతరేణ కతమో జీవః వ్యధాత్ దధ్యాదిత్యర్థః. కింతు, స ఏవ దేవః ఈశ్వర ఏవ, న త్వన్యః, త్వత్తః ప్రకృష్టో జీవో విదధాతు, నేత్యాహ, వయం బ్రహ్మాదయో వయం, జీవానాం ఆత్మనాం, యాని కర్మాణి, సంసృతికరాణి తేషాం, పదవీం పరంపరాం, అనువర్తమానాః, సర్వే వయం కర్మరూపావిద్యాతిరోహితజ్ఞానా ఇత్యర్థః. అత స్త్వద్వ్యతిరేకేణ కోపి న సమర్థ ఇత్యర్థః, అన్యస్యాసంభవ ముక్త్వా తస్య సంభవమాహ, స్థిర చరేషు స్థావరజంగమేషు శరీరేషు, అనువర్తితః, అంతరాత్మతయా, అంశః స్వాంశభూతో జీవో, యేన సః, జీవాంతరాత్మతయా పన. న్నిత్యాసంకుచితజ్ఞానస్వరూపజ్ఞానగుణక, స్తం, భజేమ, ఏవం జీవాంత రాత్మతయాఽవస్థితస్య సర్వజ్ఞస్య భగవతో జ్ఞానప్రదానద్వారా మోచకత్వా త్తస్యైవ భజనీయత్వం, నత్వన్యేషా మిత్యుక్తమ్. ౧౬

అథ విజ్ఞాపయన్నాహ (దేహీతి.) హే భగవన్ అన్యదేహవివరే మాతురుదరకుహరే యః, అసృగ్విణ్మూత్రరూపః కూప, స్తస్మిన్. పతిత, స్తత్ర, జఠరాగ్నినా భృశం తప్తో దేహో యస్య సః, అత ఏవ, కృపణా ధీ ర్యస్య సః. ఇతో వివరా. ద్వివసితుం నిర్గన్తు మిచ్ఛన్, స్వమాసాన్. గణయన్. అసౌ, దేహీ జీవః, కదాను బహి ర్నిర్వాస్యతే నిర్గమిష్యతి. ౧౭

ఏవం స్వదైన్య మావేద్య జ్ఞానప్రదానరూపం భగవత్కృతం మహోపకారం స్మరన్. తస్యాప్రత్యుపకార్యతా మాహ (యేనేతి,) హే ఈశ భవాదృశేన త్వత్సమేన, నిరుపమేనేత్యర్థః,

స్వేనైవ తుష్యతు కృతేన సదీననాథః
కో నామ తత్ప్రతివినాంజలి మస్య కుర్యాత్. ౧౯

పశ్యత్యయం ధిషణయాననుసప్తవధ్రి
శ్శారీరకే దమశరీర్యపర స్స్వదేహే,
యత్సృష్టయా సత మహం పురుషం పురాణం
పశ్యే బహి ర్హృది చ చైత్యమివ ప్రతీతమ్. ౨౦

సోఽహం వసన్నపి విభో బహుదుఃఖవాసం
గర్భా న్ననిర్జిగమిషే బహిరంధకూపే,

పురుదయేన నిరతిశయదయావతా, యేన త్వయా, దశమాస్యః దశమాసపరిమితో జీవః. ఈదృశీం, గతిం, వివేకం, సమ్యగ్గ్రాహితః, సదీననాథో భగవాన్. స్వేనైవ కృతేన స్వకల్పితేనైవోపకారేణ. తుష్యతు స్వయమేవ తుష్యతు. అంజలిం వినా, కో నామ పుమాన్, తత్ప్రతికుర్యాత్. అతః కృతోపకారప్రత్యుప కారం కుర్యాదిత్యర్థః. ౧౯

ఏవం భగవత్త ఏవ వివేకాదిసంపత్తి స్తస్య మహోపకర్తృత్వం చోక్తం, ఇమామేవ భగవత్తో వివేకాదిసంపత్తిం వివేకిజననిదర్శనేన స్వస్మిన్నపి ప్రార్థయతే (పశ్యతీతి) శారీరకే, శారీరః పరమపురుషః, తత్సంబంధిని పరమపురుషాధిష్ఠితే బ్రహ్మపుర ఇతి యావత్, తస్మిన్ స్వదేహే స్వస్య జీవస్య దేహే, జీవకర్మా యత్త ఇత్యర్థః. అపరః శారీరాద్భిన్నః, సప్తవధ్రిః సప్తత్వగ్వేష్టితదేహధారీ. అయం దమశరీరీ శమదమాదియుక్తో జీవః, యోగీతి యావత్. యత్సృష్టయా యస్మిన్ కృతయా, యేనేశ్వరేణ దత్తయా వా, ధిషణయా ఉపాసనాత్మకయా బుద్ధ్యా. యత ఈశ్వరా ద్ధేతోః సృష్టయా కల్పితయేతి వా. అనేన నిరంతరాయ ముపాసననివృత్తిరపి పరమపురుషప్రసాదాదేవేత్యుక్తం. యం, పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి, తం చైత్యం యోగపరిశుద్ధచిత్తగ్రాహ్యం. పురాణం పురుషం స ఇవ దమశరీరీవ. అహ మపి. బహి ర్హృది చ, ప్రతీతం ప్రతీతివిషయం, యత్సృష్టయా ధిషణయా పశ్యామి సాక్షాత్కరో మీత్యర్థః. ౨౦

కిం విశేషేణ మదుపాసనాతో మత్సాక్షాత్కారం ప్రార్థయసే. యథా పూర్వం గర్భాన్నిర్గత్య ప్రవృత్తిధర్మం నేచ్ఛసీ త్యత్ర, గర్భాన్నిర్గతస్య స్వస్యానర్థం స్వాభిప్రేతం చ నివేదయ న్నుపసంహరతి (సోఽహమితి ద్వాభ్యామ్.) హే విభో, బహూనాం దుఃఖానాం వాసో వసతి ర్యస్మిన్,

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

యత్రోపయాత ముపసర్పతి దేవమాయా
మిథ్యామతి ర్యదనుసంసృతిచక్ర మేతత్. ౨౦

తస్మాదహం విగతవిక్లబ ఉద్ధరిష్య
ఆత్మాన మాశు తమస స్సుహృదాత్మనైవ.
భూయో యథా వ్యసన మేత దనేకరంధ్రం
మా మేఽభవిష్యదుపసాదితవిష్ణుపాదః. ౨౧

శ్రీకపిల ఉవాచ—

ఏవం కృతమతిం గర్భే దశమాస్యం సపద్యృషిమ్,
సద్యః క్షిపత్యవాచీనం ప్రసూత్యై సూతిమారుతః. ౨౨

బహుదుఃఖాస్పదం గర్భం, ప్రతిపన్నపి సోఽహం. గర్భాద్బహిః, ర్నసిర్జిగమిషే నిర్గన్తుం నేచ్ఛామి, కుతః, యత్ర గర్భాద్బహిః. రంధకూపే అంధకూపవత్స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానతిరోధాయకే గార్హ్యాదధర్మే, ఉపయాతం ఉపగతం, మాం, దేవస్య భగవత, స్సంబంధినీ. మాయా "దైవీ హ్యేషా గుణమయీ" త్యుక్తవిధా, దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానకారిణీ. మాయా. ఉపసర్పతి, యదను, యస్యాః మాయాయాః. అను పశ్చాత్, మిథ్యామతిః దేహాత్మాభిమానాదిరూపమిథ్యాభిమాన, స్తత్ప్రయుక్త సుఖదుఃఖానుభవః, పున ర్గర్భవాసాది, రిత్యేత, దేవం భూతం సంసృతిచక్రం. చక్రవత్పరివర్తమానం సంసరణ ముపయాతి. ౨౦

తస్మాత్, విగతవిక్లబః విగతాధార్ష్ట్యః. అహ, మాత్మానం, సుహృదాత్మనైవ సర్వభూత సుహృదాత్మనా త్వయైవ హేతుభూతేన, తమస స్సంసృతే రాహ, ద్ధరిష్యే, అనేకరంధ్రం నానాగర్భ వాసరూప. మేత, ద్వ్యసనం దుఃఖం, పునః, యథా, మే, మాభవిష్యత్. కి మత్ర సాధనం తత్రాహ ఉపసాదితౌ కరణం ప్రాప్తౌ విష్ణోః, పాదౌ యేన, సోఽహమ్. ౨౧

ఏవం సప్తమాన్మాసా దారభ్యాదశమాంతం గర్భస్థజీవనిర్వేద మభిధాయానంతరావస్థా మాహ (ఏవమితి.) ఏవ ముక్తరీత్యా గర్భే, కృతనిశ్చయం, సపది తదా, దశమాస్యం దశమాసపరిమితం, ఋషిం, జీవం, సద్య స్తత్క్షణమేవ, అవాచీన మవాఙ్ముఖం, తం, ప్రసూతిహేతు ర్మారుతః. ప్రసూత్యై, క్షిపతి ప్రేరయతి. బహి ర్నిస్సారయితుం చాలయతీత్యర్థః. ౨౨

తేనాఽపసృష్ట స్సహసా కృత్వాఽవాక్శిర ఆతురః,
వినిష్క్రామతి కృచ్ఛ్రేణ నిరుచ్ఛ్వాసో హతస్మృతిః. ౨౪

పతితో భువ్యసృగ్దిగ్ధో విష్ఠాభూరివ చేష్టతే,
రోరూయతే గతే జ్ఞానే విపరీతాం మతిం గతః. ౨౫

పరచ్ఛందం న విదుషా పుష్యమాణో జనేన సః,
అనభిప్రేత మాపన్నః ప్రత్యాఖ్యాతు మనీశ్వరః. ౨౬

శాయితోఽశుచిపర్యంకే జంతుస్స్వేదజదూషితే,
నేశః కండూయనేఽంగానా మాసనోత్థానచేష్టనే. ౨౭

తుదంత్యామత్వచం దంశా మత్కుణా మశకాదయః,
రుదంతం విగతజ్ఞానం క్రిమయః క్రిమికం యథా. ౨౮

తేన సూతివాయునా, అపసృష్టః స్వస్థానా చ్చాలితః, శిరః, అవాక్ అధః, కృత్వా, ఆతురః దుఃఖితః, ఉచ్ఛ్వాసరహితః. హతస్మృతిః వినష్టగర్భస్థదశాస్మృతిః, అతికృచ్ఛ్రేణ అతిసంకటేన, నిష్క్రామతి. ౨౪

అసృజాలోహితేన, దిగ్ధో లిప్తః, భువి పతితః, విష్ఠాభూః క్రిమిరివ చేష్టతే, జ్ఞానే గర్భవాసకాలికే జ్ఞానే, గతే సతి, తద్విపరీతాం, మతిం, ప్రాప్తః, రోరూయతే భృశం రోదితి. ౨౪

పరస్య శిశోః, ఛంద మభిప్రాయ, మవిదుషా, జనేన, సః శిశుః, పుష్యమాణః, అనభిప్రేతం స్తన్యార్థం రోదనే ఉదరవ్యథాం పరికల్ప్య పాయయిష్యమాణం నిమ్బరసాదికం, ఉదరవ్యధయా రోదనే దీయమానం స్తన్యాదికం, ఆపన్నః ప్రాప్తః. ౨౬

జంతవః మశకమక్షికాదయః, స్వేదజాశ్చ, తైః, దూషితే, అశుచిపర్యఙ్కే, శాయితః శయనం కారితః, అంగానాం కండూయనే, ఆసనాదౌ చ, నేశః అసమర్థః, రోరూయతీత్యనుషంగః. ౨౭

ఆమా కోమలా త్వ గ్యస్య, తం, దంశాః దంశనస్వభావాః మత్కుణాదయః, విగతం గర్భజ్ఞానం యస్య తం 'తుదంతి' వ్యథయంతి, యథా, క్రిమయః, క్రిమిమ్. ౨౮

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

ఇత్యేవం శైశవం భుక్త్వా దుఃఖం పౌగండ మేవ చ,
అలబ్ధాభీప్సితోఽజ్ఞానా దిద్ధమన్యు శ్శుచార్పితః. ౨౯

సహ దేహేన మానేన వర్ధమానేన మన్యునా,
కరోతి విగ్రహం కామీ కామిష్వంతాయ చాత్మనః. ౩౦

భూతైః పంచభి రారబ్ధే దేహే దేహ్యబుధోఽసకృత్,
అహంమమేత్యసద్గ్రాహః కరోతి కుమతి ర్మతిమ్. ౩౧

తదర్థం కురుతే కర్మ యద్బద్ధో యాతి సంసృతిమ్,
యోఽనుయాతి దదత్క్లేశ మవిద్యాకర్మబంధనః. ౩౨

శైశవం పంచవర్షపరిమితం వయ శ్శిశుత్వం, తద్దుఃఖం, తతః పౌగండం యౌవనాత్ప్రాగవస్థా, తద్దుఃఖం చ భుక్త్వా కరోతీత్యుత్తరత్రాన్వయః. పౌగండం దుఃఖమాహ అలబ్ధ మభీప్సితం యేన, ఇత్థం. అజ్ఞానాత్ ఇద్ధః, ప్రవృద్ధః, మన్యుః క్రోధో యస్య సః, శుచా, అర్పితః వ్యాప్తః, శోకం ప్రాప్తః ౨౯

యౌవనదుఃఖ మాహ (సహేతి,) దేహేన సహైవ, వర్ధమానేనాఽభిమానేన, మన్యునా చ, ఆత్మనోఽంతాయ నాశాయ, కామిషు విగ్రహం విరోధం, కరోతి, స్వయం కామీ స్వకామవిరోధిషు విగ్రహం కరోతీత్యర్థః. ౩౦

యౌవనావస్థా మేవ ప్రపంచయతి (భూతై రితి.) పంచభి ర్భూతైః, ఆరబ్ధే, దేహే అసదాగ్రహః, అహం మమేతి, కుమతిం కరోతి. ౩౧

(తదర్థం) దేహార్థం. కర్మ. కరోతి. యేన కర్మణా, బద్ధః, సంసృతిం పున ర్యాతి, తదేవాహ యో దేహీ అవిద్యాకర్మబంధనః "అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాఽన్యా తృతీయా శక్తి రిష్యతే" ఇత్యుక్తకర్మాఖ్యాఽవిద్యావశ్యః. దదత్, క్లేశం. క్లేశావహం, దేహం అనుయాతి పునః పున రనువర్తతే. ౩౨

యద్యసద్భిః పథి హ్యృత శ్శిశ్నోదరకృతోద్యమైః,
ఆశ్రితో రమతే జంతు స్తమోవిశతి పూర్వవత్. ౩౩

సత్యం శౌచం దయా మౌనం బుద్ధి ర్హ్రీ శ్రీ ర్యశః క్షమా,
శమో దమో భగ శ్చేతి యత్సంగా ద్యాతి సంక్షయమ్. ౩౪

తేష్వశాంతేషు మూఢేషు ఖండితాత్మస్వఽసాధుషు.
సంగం న కుర్యా చ్ఛోచ్యేషు యోషిత్క్రీడామృగేషు చ. ౩౫

న తథాఽస్య భవే న్మోహో బంధ శ్చాన్యప్రసంగతః,
యోషిత్సంగా ద్యథా పుంసో యథా తత్సంగిసంగతః. ౩౬

ప్రజాపతి స్స్వాం దుహితరం దృష్ట్వా తద్రూపధర్షితః,
రోహిద్భూతాం సోఽన్వధావ దృశ్యరూపీ గతత్రపః. ౩౭

(అసద్భి) ర్దారాదిభి. రాశ్రితః. తేషాం పథి అసన్మార్గే. స్థితః శిశ్నోదరార్థం కృతప్రయత్నః, యది రమతే వైషయికేషు సుఖేషు. తర్హి, పూర్వవ, త్తమః "యాతనాదేహ ఆవృత్యే" త్యాదిపూర్వోక్త ప్రకారేణ నరకం ప్రవిశతి. ౩౩

అసత్సంగం నిందతి (సత్య మితి త్రిభిః.) యత్సంగాత్ యేషా మసతాం సంగాత్, సత్యాదయః. క్షయం నాశం. యాంతి. ౩౪

(అశాంతేషు) విషయవైతృష్ణ్యరహితేషు. ఖండితాత్మసు దేహాత్మబుద్ధిషు, మూఢేషు. యోషితాం క్రీడామృగవదధీనేషు, శోచ్యేషు వివేకిభి రితి శేషః, తేష్వసాధుషు, సంగం. న కుర్యాత్. ౩౫

యోషితాం సంగాత్, యోషిత్సంగిసంగతే శ్చ. యథా పుంసో. మోహో. బంధ శ్చ. భవే త్తథాఽన్యప్రసంగతో, మోహాది ర్న భవేత్. ౩౬

యోషిత్సంగస్యాఽనర్థహేతుతాం ప్రపంచయతి (ప్రజాపతి రితి సప్తభిః) ప్రజాపతి ర్బ్రహ్మా స్వాం దుహితరం సరస్వతీం, దృష్ట్వా తస్యా దుహితుః, రూపేణ శరీరసౌందర్యేణ ధర్షితః మోహితః, రోహిద్భూతాం మృగీభూతాం. సః, ఋశ్యరూపీ స్వయ మపి మృగరూపీ సన్, గతలజ్జోఽన్వధావత్ అన్వవర్తత, తయా సహ రేమ ఇత్యర్థః. ౩౭

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

తత్సృష్టసృష్టసృష్టేషు కోన్వఖండితధీః పుమాన్,
ఋషిం నారాయణ మృతే యోషి న్మయ్యేహ మాయయా. ౩౮

బలం మే పశ్య మాయాయా స్త్రీమయ్యా జయినో దిశామ్,
యా కరోతి పదాక్రాంతా న్భ్రూవిజృంభేణ కేవలమ్. ౩౯

సంగం న కుర్యా త్ప్రమదాసు జాతు యోగస్య పారం పర మారురుక్షుః,
మత్సేవయా ప్రతిలబ్ధాత్మలాభో వదంతి యా నిరయద్వార మస్య. ౪౦

యోపయాతి శనై ర్మాయా యోషి ద్దేవవినిర్మితా,
తా మీక్షేతాత్మనో మృత్యుం తృణైః కూప మివాఽఽవృతమ్. ౪౧

యాం మన్యతే పతిం మోహా న్మన్మాయా మృషభాయతీమ్,

తేన బ్రహ్మణా, సృష్టా మరీచ్యాదయ, స్తై స్సృష్టాః కాశ్యపాదయః తై రపి సృష్టా దేవ మనుష్యాదయః. తేషు మధ్యే, కః పుమాన్. నారాయణ మృషిం వినా, యోషిన్మయ్యా, మాయయా భగవన్మాయయా, అఖండితధీ రనాకృష్టమనాః, సర్వోఽపి ఖండితధీ రేవ, భగవన్మాయాయా మోహకత్వా త్తత్సమానధర్మత్వా. ద్యోషి, న్మాయాత్వేన రూపితా, ౩౮

స్త్రీరూపాయా, మే మమ, మాయాయాః, బలం మోహకత్వరూపం సామర్థ్యం, పశ్య. యా స్త్రీ కేవలం భ్రూవిక్షేపేణైవ, దిశాం జయినః దిగ్విజయిన శ్శూరా నపి, స్వాధీనం కరోతి. ౩౯

అతః యోగస్య, పరం పారం అంతం భక్తియోగఫలం మత్పద మిత్యర్థః, ఆరోఢు మిచ్ఛుః మత్సేవయా, ప్రతిలబ్ధః ఆత్మబోధః ప్రకృతివిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం యస్య సః, ప్రమదాసు, కదాచి దపి, సంగం, న కుర్యాత్, యాః ప్రమదాః, అస్య ముముక్షోః నిరయద్వారం నరకద్వారం, వదంతి, అతస్తాసు సంగం న కుర్యా దిత్యర్థః. ౪౦

(యేతి.) శనైః శుశ్రూషాదివ్యాజేన, దేవేన భగవతా, నిర్మితా యా యోషిద్రూపా మాయా, ఉపయాతి, తాం యోషితం, ఆత్మనో, మృత్యుం అనర్థకరీ, మీక్షేత, తృణై రావృతం కూప మివ. ౪౧

ఏవం ముముక్షుణా పురుషేణ స్త్రీసంగో న కార్య ఇత్యుక్తం, అథ ముముక్షోః స్త్రియా

స్త్రీత్వం స్త్రీసంగతః ప్రాప్తో విత్తాపత్యగృహప్రదమ్. ४२

త మాత్మనో విజానీయా ద్విత్తాపత్యగృహాత్మకమ్,
దైవోపసాదితం మృత్యుం మృగయో ర్గాయనం యథా. ४३

దేహేన జీవభూతేన లోకా ల్లోక మనువ్రజన్,
భుంజాన ఏవ కర్మాణి కరోత్యవిరతం పుమాన్. ४४

జీవో హ్యస్యానుగో దేహో భూతేంద్రియమనోమయః,

అపి పురుషసంగో న కార్య ఇత్యాహ (యా మితి ద్వాభ్యామ్.) అయ మాత్మా, స్త్రీసంగా దంతకాలే స్త్రియ మేవ ధ్యాయన్ "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజ త్యంతే కళేబర" మిత్యు క్తరీత్యా స్త్రీత్వం ప్రాప్తః, అహం స్త్రీతి మన్యమానః, ఋషభవదాచరంతీం భర్తృరూపా మిత్యర్థః. మే యాం మాయాం, మోహాత్. విత్తాదిప్రదం, పతిం, మన్యతే, పత్యు రపి మోహకత్వాదేవ మాయాత్వ రూపణం తం విత్తాద్యాశ్రయం పతిం, ఆత్మనో, దైవోపసాదితం, మృత్యుం, జానీయాత్, యథా, మృగయో ర్వ్యాధస్య, గాయనం, మృగస్య మృత్యుకరం, తథేత్యర్థః. ४२-४३

ఏవం గర్భజన్మాదియౌవనాంతాః క్లేశా ఉక్తాః, జరామరణాదిక్లేశా స్తు పూర్వస్మి న్నేవాఽ ధ్యాయే ప్రపంచితాః, తత్ర. నిత్యస్యాఽఽత్మనః కథం జన్మమరణే సంభవతః, సంభవే వా, తయోః స్వరూపం కిం, భోగేన సర్వకర్మక్షయే సతి కథం శరీరా చ్ఛరీరాంతరగమనం. తత్సంభవేసి, కిం ప్రాక్తనై ర్భూతసూక్ష్మైః స్సంపరిష్వక్తో గచ్ఛతి ఉత, తాని విహాయ గచ్ఛతీతీమా, ఆశంకా నిరాకుర్వన్ వైరాగ్యసిద్ధ్యర్థం దేహస్యాఽనాత్మత్వప్రతిపాదనాయ తదేకదేశస్యేంద్రి యస్యాఽనాత్మత్వ మాహ (దేహేనేతి చతుర్భిః) పుమాన్ జీవః. జీవభూతేన జీవాభిన్నత్వేనాఽభిమతేన, దేహేన భూతేంద్రియ మనఆత్మకేన, సూక్ష్మేణ దేహేన, లోకాత్ సూక్ష్మపరిణామరూపాత్ స్థూలా చ్ఛరీరాత్, లోకాంతరం తత్పరిణామరూపం దేహాంతర, మనువ్రజన్, కర్మాణి ప్రాక్తనస్థూల శరీరనిష్పాదితకర్మఫలాని, భుంజానః, పున. రుత్తరశరీరారమ్భకాణి కర్మాణి అవిరత మవిచ్ఛేదేన, కరోతి. ४४

కుత ఏతద్దేహేన లోకా ల్లోకాంతరగమనం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ సూక్ష్మే. యో, భూతేంద్రియమనోమయో దేహః, అస్య దేహస్యాఽనుగో జీవః అనుసృత్య గంతా, దేహేన సహితో గంతేత్యర్థః, యద్వా జీవః జీవత్వేనాఽభిమతః. భూతేంద్రియాత్మకో దేహః సూక్ష్మదేహః, అస్యాత్మనో

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యప్రాప్తైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

తన్నిరోధ స్తు మరణ మావిర్భావ స్తు సంభవః. ४४

ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతా యథా,

ఽనుగో, హీతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం ద్యోతయతి. శ్రుతి స్తావత్ "పంచమ్యా మాహుతావాపః పురుష వచసో భవంతీ" త్యాదికా స్మృతి రపి "మనష్షష్ఠాణీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః, గృహీత్వైతాని సంయాతీ" త్యాదికా. అత్రాఽవిరతం కర్మాణి కరోతీత్య నేన, కర్మణా మనమాప్తి రుక్తా, అభ్యుపగతప్రారబ్ధానాం భోగేన వినాశేప్యనభ్యుపగతప్రారబ్ధానా మనివష్టత్వాత్ నన్వేవ మపి కథం నిత్యస్యాఽఽత్మనో జన్మమరణే సంభవత ఇత్యత్రాహ (తన్నిరోధ ఇతి) తస్మిణా సూక్ష్మే శరీరే, స్థూలస్య, నిరోధః సంహారః స్థూలావస్థాం పరిత్యజ్య సూక్ష్మావస్థాప్రాప్తి రేవాఽస్య జీవస్య మరణం, ఆవిర్భావః పున. స్సూక్ష్మావస్థాప్రహాణేన స్థూలావస్థాప్రాప్తి రేవాస్య సంభవః దేహద్వారకే ఉత్పత్తిమరణే, న స్వత ఇత్యర్థః. ४४

ఏతదేవోపపాదయణా జన్మమరణస్వరూప మాహ (ద్రవ్యేతి) ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య దేహస్య యథా, ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతాపార్థివాప్యతైజసాదిద్రవ్యాంశనిరీక్షణాయోగ్యతా, సూక్ష్మావస్థేత్యర్థః. యథా పుంసో భవతి తదేవాస్య పంచత్వం మరణం, పృథివ్యాదిద్రవ్యత్వేన జ్ఞాయమానదేహస్యాత్మాభిమాన విషయత్వా త్తస్య ద్రవ్యాంశనిరీక్షణాయోగ్యతైవ పుంసో మరణ మిత్యర్థః, అహంమానా ద్ద్రవ్య దర్శన మేవ దేహస్యోత్పత్తిః, సైవ పుంస ఉత్పత్తి రిత్యర్థః. అత్రేయ మవధేయమ్ "తదేత దక్షయం నిత్యం జగత్స్థావరజంగమమ్. ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీ" త్యాద్యుక్తరీత్యా, ప్రకృతి పూరుషయో రుభయో రపి నిత్యత్వాన్నోత్పత్తివినాశౌ యద్యపి సంభవత, స్తథాప్యాత్మనోఽపరిణామిత్వా న్న సాక్షా దుత్పత్త్యాదిసంభవః, కింతు, ప్రకృతిద్వారా సంభవత్యేనోత్పత్త్యాదిః ప్రకృతే స్తు. సాక్షా దుత్పత్త్యాదయ స్సంభవంత్యేవ నచైవం తస్యాఽనిత్యతాశంక్యా ద్రవ్యస్య నిత్యత్వాత్, ఉత్పత్తి వినాశాదయో హి సతో ద్రవ్యస్యాఽవస్థావిశేషాః. తన్తుప్రవృతీని హి ద్రవ్యాణి సంత్యేవ రచనావిశేష యుక్తాః పటాదీన్యుచ్యంతే అసత్కార్యవాదినా చైతదేవోపలభ్యతే న హి తత్ర తన్తుసంతానవిశేషాతి రేకేణాఽన్యత్పదారాంతరం ప్రతీయతే. కారకవ్యాపారనామాంతరభజనవ్యవహారవిశేషాణా మేతావతై వోపపత్తే ర్న ద్రవ్యాంతరకల్పనా యుక్తా, అత ఉత్పత్తివినాశాదయ స్సతో ద్రవ్యస్యాఽవస్థావిశేషా,

తత్పంచత్వ మహం మానా దుత్పత్తి ర్ద్రవ్యదర్శనమ్. ౪౮

యథాఽక్ష్ణో ర్ద్రవ్యావయవదర్శనాయోగ్యతా యథా,

ఉత్పత్త్యాఖ్యా మవస్థా ముపజాతస్య ద్రవ్యస్య తద్విరోధ్యవస్థాంతరప్రాప్తి ర్వినాశ ఇత్యుచ్యతే, మృద్ద్రవ్యస్య పిండత్వఘటత్వకపాలత్వచూర్ణత్వాదివ త్పరిణామిద్రవ్యస్య పరిణామపరంపరాఽవర్జనీయా తత్ర చూర్ణత్వావస్థ ద్రవ్యస్యోత్తరావస్థాప్రాప్తి ర్వినాశః, సైవ తదవస్థస్యోత్పత్తి రితి. ౪౮

ఏవ ముత్పత్తివినాశస్వరూప ముపపాదితం. అథ వైరాగ్యోదయాయ సాక్షా దుత్పత్తివినాశయోని ద్రవ్యస్య దేహస్యాఽనాత్మత్వం వక్తుం తదేకదేశస్యేంద్రియస్యాఽనాత్మత్వ ముపపాదయతి (యథేతి.) చక్షురింద్రియాధిష్ఠానం గోలక మక్షీత్యుచ్యతే "ఆదిత్య శ్చక్షు ర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశ" దితి శ్రుతేః, ఇహాపి "నిరభిద్యేతా మక్షిణీ చక్షు రేతయో" రిత్యుక్తత్వాత్. అక్ష్ణోః ఇంద్రియగోళకయోః దర్శనాయోగ్యతా యథా, తథైవ చక్షురింద్రియస్యాపి దర్శనాయోగ్యతా సిద్ధా, కాచతిమిరాద్యుపహత దృష్టే శ్చక్షుర్గోచరసద్భావే దర్శనాభావా దింద్రియగోలకస్య న ద్రష్టృత్వం, ఏవం శోభనదృష్టే రపి పురుషస్యాఽఽత్మన్యనభిమతే సత్యున్మీలిత మపి చక్షు ర్న పశ్యతీతి చక్షుషో ద్రష్టృత్వాయోగ్యతా భవతి, తస్మా చ్చేతనస్యైవ ద్రష్టృత్వం, ద్రష్టృతాఽయోగ్యతాఽనయో రితి పాఠాంతరం. తత్ర ద్రష్టు శ్చేతనస్యైవ, ద్రష్టృతా ద్రష్టృత్వం అనయోః చక్షు ర్ద్రష్ట్రోః, యోగ్యతాకరణత్వకర్తృత్వరూప సంబంధయోగ్యతేత్యర్థః, ఏవం చ యథా చక్షుషోఽనాత్మత్వం తథా దేహస్యాప్యనాత్మత్వం సిద్ధం, అత్ర "తన్నిరోధ స్తు మరణ మావిర్భావ స్తు సంభవ" ఇత్యస్యాఽనంతరం "ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతా యథా, తథైవ చక్షుషో ద్రష్టుర్ద్రష్టృత్వాయోగ్యతాఽనయో" రితి క్వచి దధికః పఠ్యతే, తం చైవం కేచి ద్వ్యాచక్షతే, ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య నేత్రగోళకాదే ర్ద్రవ్యేక్షాయాం రూపాది దర్శనే, కాచకామిలాదిదోషేణ, యథాఽయోగ్యతా భవతి తథైవ. చక్షుష ఇంద్రియస్యాఽయోగ్యతా, అనయోః స్థానచక్షుషో ర్యథాఽయోగ్యతా, తథైవ ద్రష్టు ర్జీవస్య ద్రష్టృత్వాయోగ్యతా, నిరోధావిర్భావయో రేవ జన్మమరణత్వే దృష్టాంత ఇతి. తత్ర, స్థాన చక్షుషో రివ ద్రష్టు ర్జీవస్యాఽప్యద్రష్టృత్వే కస్య తర్హి ద్రష్టృత్వ మితి. ద్రష్టవ్యం, వ్యాహతం చైతద్ద్రష్టు రద్రష్టృత్వ మితి, దృష్టాంతోఽప్యసంగతః, న హ్యనేన కించి ద్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికగతం సాధర్మ్య ముచ్యతే. తస్మా దేవం వ్యాఖ్యేయః, యది

తన్నిరోధ ఏవ మరణం, తర్హి సూక్ష్మావస్థయాఽవస్థితస్య దేహస్యోపలమ్భ స్స్యా త్తత్రాహ (ద్రవ్యేతి.) ద్రష్టు శ్శోభనద్రష్టు ర్జీవస్య, చక్షుష శ్చే. త్యనయో, ర్ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య పృథివ్యాదిభూతోపలబ్ధిస్థానస్య స్థూలదేహస్య, ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతాపార్థివాప్యతైజసాది ద్రవ్యదర్శనయోగ్యతా, యథా భవతి, స్థూలత్వాత్

(ప్రాణినాం విమిశ్రపుణ్యపాపైః మనుష్యయోనిసంప్రాప్తివర్ణనమ్)

తథైవ చక్షుషో ద్రష్టు ర్దృష్టతాఽయోగ్యతాఽనయోః. ౪౬

తస్మా న్న కార్య స్సంత్రాసో న కార్పణ్యం న సంభ్రమః,
బుద్ధ్వా జీవగతిం ధీరో ముక్తసంగ శ్చరే దిహ. ౪౭

సమ్య గ్దర్శనయా బుద్ధ్యా యోగవైరాగ్యయుక్తయా,
మాయావిరచితే లోకే చరే న్న్యస్య కళేబరమ్. ౪౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

అత స్తస్య యథాదర్శనవిషయతా స్వభావసిద్ధా, సూక్ష్మేపి శరీరే, అనయో శ్చక్షురాత్మనో ర్దృష్టృత్వా యోగ్యతా, సూక్ష్మత్వా త్తస్య దర్శనవిషయత్వయోగ్యతా నాస్తీత్యర్థ ఇతి, ౪౬

ఉపసంహరతి (తస్మా దితి.) తస్మా త్సాక్షి జ్జన్మమరణాదిభాజో దేహస్యాఽనాత్మత్వాత్. సంత్రాసః దేహప్రయుక్తాగామిజన్మమరణాదిదుఃఖవిషయజ్ఞానరూపభయం న కార్యః, కార్పణ్యం అతీతపుత్రమరణాదిస్మృతినిమిత్తం దైన్యం, సంభ్రమః పుత్రజన్మాదినిమిత్తసంతోష శ్చ న కార్యః, కింతు ధీరః సుఖదుఃఖసమః, జీవగతిం బ్రహ్మాత్మకప్రకృతివిలక్షణాత్మస్వరూపం, బుద్ధ్వా, ముక్తసంగః దేహాపత్యకళత్రాదిష్వనాసక్తః, ఇహలోకే చరేత్. ౪౭

తథా. సమ్యగ్దర్శనయా, సమ్యక్ అబాధితం దర్శనం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం యస్యాం తయా, జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం వైరాగ్యం కామానభిష్వంగః, స చ ప్రాప్య పరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తువైతృష్ణ్యరూప, స్తాభ్యాం యుక్తయా. ధియా వివేకాదిజన్యభగవదుపాసనాత్మికయా బుద్ధ్యా, మాయావిరచితేఽస్మిన్ లోకే కళేబరం, న్యస్య త్యక్త్వా, కళేబరే ఆసక్తి మకృత్వేత్యర్థః. చరేత్ నివృత్తిధర్మ మితి శేషః. ౪౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం.
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ —

అథ యో గృహమేధీయా న్ధర్మా నేవావస న్గృహే,
కామ మర్థం చ తా న్ధర్మా న్దోగ్ధి భూయః పిపర్తి సః. ౧

స చాపి భగవద్ధర్మా త్కామమూఢః పరాఙ్ముఖః,
యజతే క్రతుభి ర్దేవా న్పితౄంశ్చ శ్రద్ధయాన్వితః. ౨

తచ్ఛ్రద్ధయాక్రాంతమతిః పితృదేవవ్రతః పుమాన్,
గత్వా చాంద్రమసం లోకం సోమపాః పున రేష్యతి. ౩

అథ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః

ఏవ మతీతాధ్యాయద్వయేన వైరాగ్యసిద్ధ్యర్థం గర్భజరామరణాదిక్లేశాః, అనిష్టాదికారిణాం గతి శ్చోపపాదితాః, అథేష్టాదికారిణాం పరబ్రహ్మోపాసకానాం చ గతి మాహ. తత్ర తావ దిష్టాదికారిణాం గతి మాహ (అథేతి చతుర్భిః) అథ నను యో, గృహాశ్రమీ, గృహ ఏవావసన్, గృహమేధీయాన్, గృహమేధో గృహాశ్రమః తత్ప్రియుక్తాన్ ధర్మా నేవ, అనుతిష్ఠ న్నితి శేషః, ధర్మా నేవేత్యేవకారేణ నివృత్తిధర్మవ్యావృత్తిః, ధర్మానావసన్ కుర్వ న్నితి వా. స్వకాన్ ధర్మాన్ కామ, మర్థం చ, దోగ్ధి ప్రపూరయతి ధర్మా ననుతిష్ఠన్ కామార్థౌ లభత ఇత్యర్థః. స భూయ స్తాన్ ధర్మాన్, పిపర్తి పాలయతి. ౧

ఏవకారసూచిత మర్థ మాహ (స ఇతి,) స చాపి కేవలగృహమేధీయధర్మీ. కామేన, విషయాసంగేన, మూఢః, అత ఏవ, భగవద్ధర్మా, త్పరాఙ్ముఖః ప్రతినివృత్తః, శ్రద్ధయా ప్రవృత్తి ధర్మత్వరయా. యుక్తః క్రతుభి, ర్దేవాన్ పితౄంశ్చ యజతే. ౨

తచ్ఛ్రద్ధయా పితృదేవయజనశ్రద్ధయా, ఆక్రాంతా మతి ర్యస్య, పిత్రర్థం దేవార్థం చ వ్రతం నియమో యస్య సః. సోమయాజీ, పుమాన్, చాంద్రమసం లోకం, గత్వా, ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచంద్రక్రమేణ, ఆరుహ్య, పున శ్చంద్రమసః, స్థానా దాకాశవాయుధూమాభ్రక్రమేణ, ఏష్యతి అవరోహతి. ౩

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతి శ్చ వర్ణ్యతే)

యదా చాహీంద్రశయ్యాయాం శేతే௨నంతాసనో హరిః,
తదా లోకాలయం యాంతి త ఏతే గృహమేధినామ్. ౪

యే స్వధర్మా న్న దుహ్యంతి ధీరాః కామార్థహేతవే,
నిస్సంగా న్యస్తకర్మాణః ప్రశాంతా శ్శుద్ధచేతసః. ౫

నివృత్తిధర్మనిరతా నిర్మమా నిరహంక్రియాః,
స్వధర్మాఖ్యేన సత్త్వేన పరిశుద్ధేన చేతసా. ౬

సూర్యద్వారేణ తే యాంతి పురుషం విశ్వతో ముఖమ్,

కల్పాన్తస్థాయిచంద్రాదిలోకగతానాం క్షయిష్ణుఫలత్వ ముక్తం అథ కేవలేష్టాదికారిప్రాప్యానాం క్షయిష్ణుత్వ మాహ (యదేతి,) యదా కల్పాంతే అనంతాసనః శేషాసనో భగవాన్. అహీంద్ర శ్శేష. స్స ఏవ శయ్యా, తస్యాం, శేతే, తదా, యే, కేవలగృహమేధినాం ప్రాప్యా లోకా. స్త ఏతే లోకా లయం నాశం, యాంతి. ౪

అథ పరబ్రహ్మోపాసకానాం గతి మాహ (య ఇతి.) యే ధీరాః జితేంద్రియాః. కామార్థయో ర్నిమిత్తం. స్వధర్మాన్ వర్ణాశ్రమోచితధర్మా. న్న దుహ్యంతి నానుతిష్ఠంతి కింతు నిస్సంగాః అసత్సంగరహితాః న్యస్తాని భగవతి సమర్పితాని కర్మాణి స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మాణి, యై స్తే. ప్రశాంతా శ్శమదమాదిసంపన్నాః, శుద్ధచేతస స్స్వధర్మానుష్ఠానేన నిర్మలాంతఃకరణాః. ౫

నివృత్తిధర్మా భగవద్గుణశ్రవణకీర్తనాదయః, తేషు నిరతాః, సత్త్వేన "త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధ స్సంప్రకీర్తితః, యస్తు కర్మఫలత్యాగస్స త్యాగ స్సాత్త్విక స్స్మృత" ఇత్యుక్తసాత్త్వికత్యాగయుక్తేన. స్వధర్మాఖ్యేన పంచమహాయజ్ఞాదినా. యద్వా, స్వధర్మాఖ్యేన సత్త్వేనేత్యుపచారా దుక్తం. స్వధర్మజన్యేనేత్యర్థః, పరిశుద్ధేన చేతసా భగవత్ప్రవణేన చేతసా. ౬

అహంకారమమకారరహితాః తే సూర్యద్వారేణ సూర్యద్వారేణేత్యర్చిరాదీనా ముపలక్షణం. అర్చిరహస్సితపక్షోదగయనాబ్దమరుదర్కేందువిద్యుద్వరుణేంద్రధాతృక్రమేణ. పురుషం పరమపురుషం మా, ముపయాంతి పున రనావర్తయితృత్వసూచనాయ పురుషం విశినష్టి. అస్య విశ్వస్య.

పరాపరేశం ప్రకృతి మస్యోత్పత్త్యంతభావనమ్. ౬

ద్విపరార్ధావసానో యః ప్రళయో బ్రహ్మణ స్తు తే,
తావ దధ్యాసతే లోకం పరస్య పరిచింతకాః. ౭

క్ష్మామ్భోఽనలానిలవియన్మనఇంద్రియార్థ
భూతాదిభిః పరివృతం ప్రతిసంజిహీర్షుః,

ప్రకృతిం బంధమోక్షకారణం, పరమపురుషసంకల్పా దేవ హి బంధో మోక్ష శ్చ అస్య విశ్వస్య. ఉత్పత్తిస్థితిసంహారాన్ భావయతి కరోతీతి తథా. విశ్వతోముఖం సర్వజ్ఞం, పరే బ్రహ్మాదయోఽపరే యస్మా. త్స చాసా వీశ్వర శ్చ, అనేన విశేషణజాతేన స్వసంకల్పకృతజగదుదయవిభవలయమోక్ష లీలత్వా న్నిరతిశయప్రీతివిషయాన్ స్వభక్తాన్ స్వపదం ప్రాపయ్య పున రనావర్తయితుం సమర్థ ఇత్యుక్తం భవతి, ప్రతిపాదితం చైత త్పురస్తాత్. అత్ర సూర్యద్వారేణేత్యనేన "సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతి యత్రామృత స్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మే" తి శ్రుత్యర్థ ఉక్తః. ౬

ఏవం ధూమాది రర్చిరాది శ్చేతి మార్గద్వయ ముక్తం. అథ యోగియానేన చతుర్ముఖ లోకగతానా మపి బ్రహ్మణా సహ మహాప్రళయదశాయాం ముక్తి రుచ్యతే. ద్విపరార్ధేత్యాదినా "ఉత్తరో దేవయాన స్తు యోగియాన స్తు మధ్యమః, దక్షిణః పితృయాన స్తు తత్రాంత్యానాగవీధికే" తి హ్యుచ్యతే, ద్విపరార్ధావసానః ద్వయోః పరార్ధయోః పూర్వోత్తరయో రవసాన మంతో యస్మిన్, ద్విపరార్ధావసాన రూపో వా యః బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య ప్రలయ, స్తావ త్తదవధి, పరస్య పరమాత్మనః. పరిచింతకాః యోగినః, లోకం బ్రహ్మణో లోకం లోకే "అధిశీంగ్స్థాసాంకర్మే" త్యాధారస్యైవ కర్మసంజ్ఞాయాం ద్వితీయా. అధ్యాసతే, అనేన, నిష్కామకర్మణా ఽపి పుష్కలజ్ఞానోత్పత్తేః, ప్రాగేవ మరణే బ్రహ్మ లోకప్రాప్త్యా తత్ర జ్ఞానాభ్యాస ఉక్తః. ౭

(క్ష్మామ్భ ఇతి) క్ష్మాదీని వియదంతాని పంచమహాభూతాని మన శ్చేంద్రియాణి. చార్థాశ్చ శబ్దాదయః, భూతాది స్తామసాహంకారః, ఏవ మాదిభిః, పరివృతం యుక్తం, బ్రహ్మాండం. సంజిహీర్షు స్సంహర్తు మిచ్ఛుః, గుణత్రయం సత్త్వాదిగుణమయం, జగ. ద్యస్యాత్మా శరీరం స్థూల చిదచిద్విశిష్ట ఇత్యర్థః, గుణత్రయస్యాఽఽత్మేతి వా. స భగవాన్, యర్హి యదా, అవ్యాకృతం విశతి. నామరూపవిభాగానర్హ నిరతిశయసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వావస్థాం, ప్రవిశతి ప్రాప్నోతి, తదా. పరః

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః. తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతి శ్చ వర్ణ్యతే)

అవ్యాకృతం విశతి యర్హి గుణత్రయాత్మా
కాలం పరాఖ్య మనుభూయ పరస్స్వయంభూః. ౯

ఏవం పరేత్య భగవంత మనుప్రవిష్టా
యే యోగినో జితమరున్మనసో విరాగాః,
తేనైవ సాక మమృతం పురుషం పురాణం
బ్రహ్మప్రధాన ముపయాంతి గతాభిమానాః. ౧౦

అథ తం సర్వభూతానాం హృత్పద్మేషు కృతాలయమ్,

ఇంద్రాదిభ్య ఉత్కృష్టః, స్వయంభూ ర్బ్రహ్మా, ద్విపరార్ధాఖ్యం కాల, మనుభూయ, పురాణం పురుషం యాతీతి విభక్తివిపరిణామే నోత్తరత్రాన్వయః. ౯

ఏవం తథా, యే యోగినః. భగవంతం హిరణ్యగర్భ, మనుప్రవిష్టాః ప్రాప్తా, స్తేపి, తత్ర జితమరున్మనసః జితప్రాణేంద్రియాః. విరాగాః ప్రాప్యపరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తాణిమాద్యష్టైశ్వర్యవైతృష్ణ్య యుక్తాః, విగతదేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాభిమానా, స్తేనైవ సాకం బ్రహ్మణా సహ. ప్రధానం సర్వోత్కృష్టం, బ్రహ్మస్వరూపతో గుణతశ్చ నిరతిశయబృహ, త్పురాణం పురాతనం, పురుషం పరమపురుషం, ఉపయాంతి, అత స్సన్న్యాసయోగాద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః "తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యంతి సర్వే, బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, సర్వస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పద" మిత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యర్థ ఉక్తః. ౧౦

ఏవ మత్రాపరినిష్పన్నభగవద్భక్తియోగానాం కేషాంచి ద్ధిరణ్యగర్భలోకప్రాప్తిపూర్వకం పరిపూర్ణభగవద్భక్తినిష్పాదనేన భగవత్ప్రాప్తిరుక్తా. అథాత్రైవ పూర్ణభక్తియోగానా మవిలమ్బేనార్చి రాదిగత్యా భగవత్ప్రాప్తి రత, స్త్వమపి పూర్ణభక్తియోగం నిర్వర్తయేత్యాహ (అథేతి.) హే భామిని, అథ తస్మా, త్సర్వభూతహృత్పద్మావాసం, శ్రుతప్రభావం మత్త స్త్వయా శ్రుతప్రభావం. తం భగవంతం. శరణం, భావేన "మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణం సుహృ" దిత్యాద్యుక్తభావేన. భజ వ్రజ. పూర్వం సాంగ స్సపరికరో భక్తియోగ ఉక్తః. అత్ర తదంగభూతశరణాగతి రుక్తా. ఏవం చరమశ్లోకోక్తరీతా

శ్రుతానుభావం శరణం భజ భావేన భామిని. ౧౧

ఆద్యః స్థిరచరాణాం యో వేదగర్భ స్సహర్షిభిః,
యోగేశ్వరైః కుమారాద్యై స్సిద్ధై ర్యోగప్రవర్తకైః. ౧౨

భేదదృష్ట్యాఽభిమానేన నిస్సంగేనాపి కర్మణా,
కర్తృత్వా త్సగుణం బ్రహ్మ పురుషం పురుషో వ్రజేత్. ౧౩

స సంసృత్య పునః కాలే కాలే నేశ్వరమూర్తినా,
జాతే గుణవ్యతికరే యథా పూర్వం ప్రజాయతే. ౧౪

శరణ్యో భగవాన్ భక్తియోగవిరోధీని పాపాని నిరస్య భక్తియోగం నిర్వర్తయతీతి హృదయం, ఉపయాంతి గతాభిమానా, ఇతి బ్రహ్మలోకవాసినా మపి దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానరహితానా మేవ భగవత్ప్రాప్తిరుక్తా, అథ యది కేనచి త్సుకృతవిశేషేణ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తాః ఫలాసంగరహిత కర్మాణోఽపి దేహాత్మాభిమానాదియుక్తా శ్చే త్తే పున స్సంసరేయుః. అన్యే పున స్సాభిమానా స్సంసరంతీతి కిము వ్యక్తమ్. ౧౧

బ్రహ్మాపి సాభిమాన శ్చే త్సోపి సనకాదిభి స్సహ సంసరేదిత్యాహ (ఆద్య ఇతి చతుర్భిః) స్థిరచరాణాం స్థావరజంగమానాం. ఆద్యో యః కారణభూత స్స్రష్టేత్యర్థః. స పురుష స్సమష్టిపురుషో వేదగర్భో బ్రహ్మాపి, సనత్కుమారప్రభృతిభిః మరీచ్యాదిభిః ఋషిభిః, తథా, యోగప్రవర్తకై రన్యైశ్చ సిద్ధై స్సహ. భేదదృష్టి రబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదృష్టిః. తయా, అభిమానశ్శరీరాత్మాభిమాన. స్తేన. నిస్సంగేనాపి కర్మణా. సగుణం సామ్యావస్థాపన్నగుణత్రయవిశిష్టం. బ్రహ్మ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం. పురుషం పరమాత్మానం, వ్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టే బ్రహ్మణి లీనో భవేత్. కుతః, కర్తృత్వాద్భేదదృష్ట్యభిమానపూర్వకం నిస్సంగకర్మకర్తృత్వాత్. ౧౨-౧౩

సంసృత్య సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టే బ్రహ్మణి సంసర్గం ప్రాప్య. పున, రీశ్వరమూర్తినా కాలేన, కాలే "తదైక్షత బహుస్యా" మితి బహుభవనసంకల్పదశాయాం. గుణవ్యతికరే గుణవైషమ్యే. జాతే సతి, పున స్సృష్టిదశాయా మిత్యర్థః, యథాపూర్వం పూర్వవత్. ప్రజాయతే. ౧౪

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతిశ్చ వర్ణ్యతే)

ఐశ్వర్యం పారమేష్ఠ్యం తదపి ధర్మవినిర్మితమ్,
నిషేవ్య పునరాయాతి గుణవ్యతికరే సతి. ౧౫

యేత్విహాఽఽసక్తమనసః కర్మసు శ్రద్ధయాన్వితాః,
కుర్వంత్యప్రతిషిద్ధాని నిత్యాన్యపి చ కృత్స్నశః. ౧౬

రజసాకుంఠమనసః కామాత్మానో జితేంద్రియాః,
పితౄన్యజంత్యనుదినం గృహేష్వభిరతాశయాః. ౧౭

త్రైవర్గికా స్తే పురుషా విముఖా హరిమేధసః,
కథాయాం కథనీయోరువిక్రమస్య మధుద్విషః. ౧౮

నూనం దైవేన నిహతా యే చాఽచ్యుతకథాసుధామ్,
హిత్వా శృణ్వంత్యసద్గాథాః పురీష మివ విడ్భుజః. ౧౯

పారమేష్ఠ్యమప్యైశ్వర్యం. ధర్మవినిర్మితం కర్మాయత్త మేవ, అత, స్తదపి, నిషేవ్య అనుభూయ, పరమాత్మవిలీనః పున ర్గుణవ్యతికరే సత్యాయాతీత్యర్థః. ౧౫

ఏవం నిష్కామకర్మణా మపి సాభిమానానాం పున స్సంసార ఉక్తః. సాభిమానా స్సకామకర్మాణ స్సంసరేయు రితి కిం వక్తవ్య మితి వక్ష్యం స్తా న్నిందతి (యేత్వితి చతుర్భిః,) ఇహ పారమేష్ఠ్యైశ్వర్యాంతేష్వాసక్తచిత్తా స్తత్సాధనేషు కర్మసు, త్వరయా యుక్తాః. అప్రతిషిద్ధాని కామ్యాని నిత్యాన్యపి చ, కర్మాణి, స్వర్గాద్యర్థతయా కుర్వంతి, ౧౬

రజోగుణేన విక్షిప్తమనసః, కామాసక్తచిత్తాః. అతఏవాఽజితేంద్రియా అతఏవ, గృహేష్వాసక్తాంతఃకరణాః, అనుదినం. పితౄన్ యజంతి. ౧౭

కథనీయనిరతిశయకీర్తే ర్హరిమేధసః సంసృతినాశకోపాసనాత్మకజ్ఞానవిషయస్య. మధుద్విషో భగవతః, కథాయాం విముఖా స్సంతో, యే, త్రైవర్గికాః ధర్మార్థకామపరాయణాః. తే, యేచాఽచ్యుత కథాసుధాం, హిత్వా, విడ్భుజ స్సూకరాదయః. పురీష. మివ, అసతాం గాథాః, శృణ్వంతి తే చ. నూనం దైవేన నిహతాః. ౧౮-౧౯

దక్షిణేన పథాఽర్యమ్ణః పితృలోకం జయంతి తే,
ప్రజా మనుప్రజాయంతే శ్మశానాంతక్రియాకృతః. ౨౦

తత స్తే క్షీణసుకృతాః పున ర్లోక మిమం ప్రతి,
పతంతి వివశా దేవై స్సద్యో విభ్రంశితోదయాః. ౨౧

తస్మా త్త్వం సర్వభావేన భజస్వ పరమేష్ఠినమ్,
తద్గుణాశ్రయయా భక్త్యా భజనీయపదామ్బుజమ్. ౨౨

వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః ప్రయోజితః,
జనయత్యాశు వైరాగ్యం జ్ఞానం యద్బ్రహ్మదర్శనమ్. ౨౩

యదాఽస్య చిత్త మర్థేషు సమేష్వింద్రియవృత్తిభిః,

తేషాం కా గతి రిత్యత్రాహ (అర్యమ్ణో) దక్షిణేన పథా, ధూమాదిమార్గేణ పితృలోకం, ప్రజంతి, పితృలోకా, త్పునః, ప్రజామనుస్వపుత్రాదిషు, జాయంతే, తతో, గర్భాధానాదిశ్మశానాంత సంస్కారిణః, పున, రముం లోకం, ప్రాప్య, తత్ర, భోగేన, క్షీణసుకృతాః, తత్రత్యై ర్దేవై స్సద్య ఏవ, విభ్రంశితాః ఉదయాభోగోత్కర్షా యేషాం తే, వివశాః, పున రిమం లోకం ప్రతి, పతంతి.౨౦-౨౧

ఏవం కామ్యకర్మణాం గతి మభిధాయ మాతుః పూర్వోక్తభగవద్భక్తియోగశ్రద్ధాఽవైకల్యాయ ప్రోత్సాహయతి (తస్మాదితి.) తస్మాత్సకామకర్మణాం గతేరేవం విధత్వా, త్త్వం సర్వభావేన "యేషా మహం ప్రియ ఆత్మా సుతశ్చే" త్యాద్యుక్తసర్వభావేన. పరమేష్ఠినం పరమవ్యోమాధిపతిం భజనీయం సురారాధ్యం పదామ్బుజం, యస్య తం, భగవంతం, స భగవాన్, గుణాః జ్ఞానశక్తిబలాదయః, త ఏవాశ్రయః విషయో యస్యాం, తయా స్వరూపరూపగుణవిషయయే త్యర్థః, భక్త్యా ప్రేమపూర్వా నుధ్యానాత్మికయా భక్త్యా, భజస్వ. ౨౨

కథం భక్తియోకారమ్భాభ్యర్హితోపాయవైరాగ్యమంతరేణ మమ భక్తియోగారమ్భ ఇత్య త్రాహ (వాసుదేవ ఇతి.) భగవతి వాసుదేవే, భక్తియోగః, ప్రయోజితః, యద్యస్మా, ద్బ్రహ్మ దృశ్యతే ఽనేనేతి బ్రహ్మదర్శనం, సాక్షాత్కారోపాయభూతం, భక్తియోగాత్మకం జ్ఞాన, ముత్పద్యతే, త ద్వైరాగ్య, మాశు, జనయతి, ఆరబ్ధభక్తియోగ ఏవ వైరాగ్యమపి జనయతీత్యర్థః. ౨౩

కదాఽయ మారబ్ధ భక్తియోగో బ్రహ్మసాక్షాత్కార్యాదిత్యత్రాహ (యదేతి.) అస్యోపాసకస్య

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతి శ్చ వర్ణ్యతే)

న విగృహ్ణాతి వైషమ్య మప్రియం ప్రియ మిత్యుత. ౨౪

స తదై వాత్మనాఽఽత్మానం నిస్సంగం సమదర్శనమ్,
హేయోపాదేయరహిత మారూఢం పద మీక్షతే. ౨౫

జ్ఞానమాత్రం పరం బ్రహ్మ పరమాత్మేశ్వరః పుమాన్,
దృశ్యాదిభిః పృథగ్భావై ర్భగవానేక ఈయతే. ౨౬

ఏతావానేవ యోగేన సమగ్రేణేహ యోగినః.
యుజ్యతేఽభిమతో హ్యర్థో యదసంగస్తు కృత్స్నశః. ౨౭

చిత్తం, యదా, ఇంద్రియవృత్తిభి, రర్థేషు శబ్దాదిషు, సమం, అనుకూలప్రతికూలశబ్దాదివిషయాన్ప్రాప్యా వికృతంసత్, దనుకూలాదివిషయసంబంధకృతం ప్రియాప్రియరూపం వైషమ్యం, న గృహ్ణాతి. యదా చ చిత్తం నిస్సంగం శబ్దాదివిషయాసంగరహితం, స, దతఏవ హేయోపాదేయరహితం ద్వేష్యాద్వేష్య విషయరహితం, సమదర్శనం సమం దర్శనం యస్య తత్, సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వాఽనుసంధానపరం, పదం శుభాశ్రయం ప్రత్యారూఢం భవతి, స తదైవాత్మనా ఉక్తవిధేన చిత్తేనాఽఽత్మాన మీశ్వర. మీక్షతే సాక్షాత్కరోతీత్యన్వయః, సమదర్శన మిత్యనేన సర్వస్య జగతో బ్రహ్మాత్మకత్వేనానుసంధాన ముక్తమ్. ౨౪-౨౫

కథం విశ్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వ మిత్యత్రాహ (జ్ఞానమాత్రమితి) జ్ఞానమాత్రం న క్వాపి జడ మిత్యర్థః, పరంబ్రహ్మ. పరమాత్మాదిశబ్దవాచ్యః, జ్ఞానమాత్రస్వరూపః పరమపురుషో భగవా, నేకఏవ, దృశ్యాదిభిః పృథివ్యాదిభిః, పృథగ్భావైః పరస్పరవిలక్షణధర్మైః. ఈయతే ప్రతీయతే, భగవానేక ఏవ పృథివ్యాదిభిపంచభూతసంభూతాత్మకదేవాదిరూపభేదేన ప్రతీయతే, అత స్సర్వం జగద్భగవదాత్మక మిత్యర్థః. ౨౬

అత్రాంతరాచింతాన్యాయేన కిమస్య భక్తియోగస్య ఫల మిత్యత్రాహ (ఏతావానితి.) యోగినాం సమగ్రేణ సాంగేన. భక్తియోగేన, అభిమతః, అర్థః పురుషార్థః, యుజ్యతే, నిరతిశయసుఖ రూపః పరమపురుషార్థరూపాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపేణ యుక్తో భవతి, కృత్స్నశః కార్త్స్న్యేనాఽసంగః ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యం చేత్యే. తావానేవ అనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిరేవ, భక్తి యోగఫల మిత్యర్థః. ౨౭

జ్ఞానమేకం పరాచీనై రింద్రియై ర్బ్రహ్మనిర్గుణమ్,
అవభాత్యర్థరూపేణ భ్రాంత్యా శబ్దాదిధర్మిణా. ౨౭

యథా మహానహం రూపస్త్రివృత్పంచవిధ స్స్వరాట్,
ఏకాదశవిధ స్తస్య వపు రండం జగద్యతః. ౨౮

ఏత ద్వై శ్రద్ధయా భక్త్యా వైరాగ్యేణ చ నిత్యశః,
సమాహితాత్మా నిస్సంగో విర క్తః పరిపశ్యతి. ౩౦

ఇత్యేత త్కథితం గుర్వి జ్ఞానం తద్బ్రహ్మదర్శనమ్,

దృశ్యాదిభిరితి పరమాత్మనః పృథివ్యాదివిశిష్టత్వ ముక్తం. జీవస్య పృథివ్యాదివిశిష్టత్వే విశేషమాహ (జ్ఞానమితి.) నిర్గుణం సత్త్వాదిగుణరహిత. మేకం, జ్ఞానస్వరూపం, బ్రహ్మజీవః బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ" మితి జీవేపి క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్. పరాచీనైః పరస్మైప్రకాశకై రింద్రియై, శ్శబ్దాదిధర్మిణా అర్థరూపేణ శబ్దాదిధర్మకాకాశాదిపంచభూతారబ్ధదేవాదిరూపేణ భ్రాంత్యా అవభాతి. పరస్య సర్వవిశిష్టస్యాపి సర్వజ్ఞత్వా న్న భ్రాంతః. జీవస్య తు జ్ఞానస్వరూపస్య సత్త్వాదిగుణ రహితస్య స్థూలాకారాదిదేహాకారో భ్రాంతిరిత్యర్థః. ౨౭

పరమ ప్రస్తుతం సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి (యథేతి.) మహా న్మహ త్తత్త్వం, అహంరూపః అహంకారః, స చ, త్రివృత్ వైకారికాదిభేదేన త్రిధా వర్తమానః, పునశ్చ, భూతరూపేణ పంచవిధః, ఇంద్రియరూపేణైకాదశవిధః, ఏత త్తత్త్వాత్మకం, య దండం, స్వరాట్ బ్రహ్మ చ, యతః యత ఉత్పన్నం, తస్యైవైతత్సర్వం జగ ద్వపు శ్శరీరం యథా యథావ త్పరమార్థ ఇత్యర్థః. ౨౮

కేనోపాయేనాయం సర్వాత్మకత్వేన బ్రహ్మ సాక్షాత్కార్యాదిత్యత్రాహ (ఏతదితి.) ఏత త్కృత్స్నస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం, శ్రద్ధయా భక్త్యా. వైరాగ్యేణ, పరిపశ్యతి శ్రద్ధాభక్తివైరాగ్యాదిభి స్సర్వాత్మకం బ్రహ్మ సాక్షాత్కార్యాదిత్యర్థః. ౩౦

అథాష్టాధ్యాయ్యాప్రతిపాదిత మర్థ ముపసంహర్తుం సుఖప్రతిపత్తయే సంక్షేపేణానువదతి (ఇతీతి.) హేగుర్వి పూజ్యే, ఇతి ఉక్తరీత్యా, ఏత త్కథితం, కింతదిత్యత్రాహ - యేన ప్రకృతేః, అచేతనాయా భూమ్యాదిరూపాయాః "భూమిరాపోఽనలోవాయు" రిత్యాద్యుక్తాయాః, తథా "అపరేయ మిత

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతిశ్చ వర్ణ్యతే)

యేనావబుధ్యతే తత్త్వం ప్రకృతేః పురుషస్య చ. ౩౧

జ్ఞానయోగశ్చ మన్నిష్ఠో నైర్గుణ్యో భక్తిలక్షణః,
ద్వయోరప్యేక ఏవార్థో భగవచ్ఛబ్దలక్షణః. ౩౨

యథేంద్రియైః పృథగ్ద్వారై రర్థో బహుగుణాశ్రయః,
ఏకో నానేయతే తద్వద్భగవాన్ శాస్త్రవర్త్మభిః. ౩౩

క్రియయా క్రతుభి ర్దానై స్తపస్స్వాధ్యాయమర్శనైః,
ఆత్మేంద్రియజయేనాపి సంన్యాసేన చ కర్మణామ్. ౩౪

త్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మేఽపరా" మిత్యుక్తాయా జీవాత్మకప్రకృతేశ్చ. పురుషస్య పరమపురుషస్య చ తత్త్వం యాథాత్మ్యం, మవబుధ్యతే, తద్బ్రహ్మదర్శం బ్రహ్మదర్శనసోపాయభూతం జ్ఞానం, కథిత మిత్యర్థః ౩౧

తథా జ్ఞానయోగః ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసనరూపో జ్ఞానయోగః, నైర్గుణ్యస్సత్త్వాదిగుణరాహిత్యసంపాదకో, మన్నిష్ఠో మద్విషయః, భక్తిలక్షణః భక్తిరూపో, యోగశ్చ. కథితః, ద్వయోరపి జ్ఞానయోగభక్తియోగయోరుభయోరపి. భగవచ్ఛబ్దో, లక్షణం "తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తి పరిభాషాసమన్విత" ఇత్యుక్తరీత్యాఽనుపచారేణబోధకో, యస్య, స ఏవ పరమపురుషః ఏక ఏవార్థః, ప్రయోజనం ఫలమితి "భక్తియోగశ్చ యోగశ్చ మయా మానవ్యుదాహృత" ఇతి కథితః. ౩౨

కథం జ్ఞానయోగభక్తియోగాభ్యాం భగవానేవ ప్రాప్య ఇత్యత్రాహ (యథేతి.) పృథగ్ద్వారైః. పృథగ్భిన్నాని, ద్వారాణి రూపరసాదిగ్రహణాని, యేషాం తై రింద్రియైః బహూనాం, గుణానాం రూపరసాదీనా మాశ్రయోఽర్థః, క్షీరాదిరూపోఽర్థ, ఏక ఏవ, నానా ఈయతే ప్రతీయతే. రూపగ్రాహకేణ చక్షుషా శుక్లాదిగుణవిశిష్టత్వేన రసనేంద్రియేణ మధురాదిగుణవిశిష్టతయా, త్వగింద్రియేణ శీతోష్ణాదిస్పర్శ విశిష్టతయా చ, యథా గృహ్యత ఇత్యర్థః. తథా భగవా, నేక ఏవ, శాస్త్రోక్తతన్మార్గవిశేషైరారాధ్యత్వా కారేణ ప్రాప్యత్వాకారేణ చ బుధ్యత ఇత్యర్థః, ౩౩

శాస్త్రీయమార్గవిశేషాన్ప్రపంచయతి త్రిభిః, క్రియయా పంచరాత్రోదితపూజాకలాపేన, క్రతుభి ర్వేదపూర్వభాగోదితయజ్ఞదానతపస్స్మృతిచోదితే, తత్ర, తపః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది, స్వాధ్యాయః

యోగేన వివిధాంగేన భక్తియోగేన చైవ హి,
ధర్మేణోభయచిహ్నేన యః ప్రవృత్తినివృత్తిమాన్. ౩౫

ఆత్మతత్త్వావబోధేన వైరాగ్యేణ దృఢేన చ,
ఈయతే భగవానేభి స్సగుణో నిర్గుణ స్స్వదృక్. ౩౬

ప్రావోచం భక్తియోగస్య స్వరూపం తే చతుర్విధమ్,
కాలస్య చావ్యక్తగతే ర్యోంతర్ధావతి జంతుషు. ౩౭

వేదాధ్యయనం, మర్శనం వేదార్థావమర్శనం, ఆత్మజయ శ్శమః ఇంద్రియజయో దమః, కర్మణాం సంన్యాసః ఫలాసంగరహితకర్మానుష్ఠానం, వివిధాంగేన బహ్వంగోపకృతేన, భక్తియోగేన, తథావిధేన యోగేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన, ఉభయచిహ్నేన సకామనిష్కామలక్షణేన ధర్మేణ, తమేవాహ (య ఇతి.) సకామధర్మప్రాప్యం స్వర్గాద్యపి భగవత ఏవేత్యర్థః. అత్ర "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి, భువనస్య నాభిః తదేవాగ్ని స్త ద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదుచంద్రమాః, అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ, యో యో యాం యాం తనుం భక్త శ్శ్రద్ధయాఽర్చితు మిచ్ఛతి. తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్. స తయా శ్రద్ధయా యుక్త స్తస్యారాధన మీహతే, లభతే చ తతః కామా న్మయైవ విహితాన్ హితాన్. అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవత్యల్ప మేధసామ్. ఫలమత ఉపపత్తే" రిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసూత్రార్థోఽభిప్రేతః, తస్మాదాత్మతత్త్వావబోధేన ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన దృఢేన, వైరాగ్యేణ చ ఏభిః క్రియాభిశ్చ, సగుణః మంగళగుణకః, నిర్గుణః హేయగుణరహితః, స్వదృక్ స్వప్రకాశః, భగవానేక ఏవ, ఈయతే ప్రాప్యతే, తత్ర, క్రత్వాదిభిరింద్రాది రూపేణారాధ్యమానోఽంతవత్ఫలప్రదం, సాక్షాత్ జ్ఞానయోగభక్తియోగాదిభి రారాధితస్తు నిరతిశయ మోక్షాఖ్యఫలప్రద ఇతి భావః. ౩౪—౩౬

అన్యదపి పూర్వోక్త మనువదతి (ప్రావోచ మితి ద్వాభ్యాం) తథా, భక్తియోగస్య, చతుర్విధం తామసరాజససాత్త్వికభేదేన, సాత్త్వికావాంతరభేదనైర్గుణ్యరూపేణ చ. చతుర్విధం, స్వరూపం, నైర్గుణ్య భక్తియోగస్య సాత్త్వికభక్త్యంతర్భూతత్వేపి తస్య సర్వోత్కృష్టత్వా త్తదభిప్రాయేణ చతుర్విధ మిత్యుక్తం. జంతుషు అంతః, యో ధావతి పరిభినత్తి, తస్యాఽవ్యక్తగతే, ర్వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యత ఇత్యవక్తా గతి ర్యస్య తస్య కాలస్య, స్వరూపమ్. ౩౭

(సాత్త్వికధర్మైః ఊర్ధ్వగతిః, తత్త్వజ్ఞానవిహీనానాం పునరాగతి శ్చ వర్ణ్యతే)

జీవస్య సంసృతీ ర్బహ్వీ రవిద్యాకర్మనిర్మితాః,
యాస్వంబ ప్రవిశ న్నాత్మా న వేద గతి మాత్మనః. ౩౮

నైత త్ఖలాయోపదిశే న్నావినీతాయ కర్హిచిత్,
న స్తబ్ధాయ న భిన్నాయ నైవ ధర్మధ్వజాయ చ. ౩౯

న లోలుపాయోపదిశే న్న గృహారూఢచేతసే,
నాఽభక్తాయ చ మే జాతు న మద్భక్తద్విషా మపి. ౪౦

శ్రద్దధానాయ భక్తాయ వినీతాయా నసూయవే,
భూతేషు కృతమైత్రాయ శుశ్రూషాభిరతాయ చ. ౪౧

బహిర్జాతవిరాగాయ శాంతచిత్తాయ ధీమతే,
నిర్మత్సరాయ శుచయే యస్యాఽహం ప్రేయసాం ప్రియః. ౪౨

తథా, హే అంబ, ఆత్మా జీవః, యాసు, ప్రవిశ, న్నాత్మనో గతిః, ప్రకారః. యాథాత్మ్య మిత్యర్థః, తాం న వేద, తాః. అవిద్యాఖ్యకర్మనిర్మితాః, జీవస్య సంసృతీ శ్చ ప్రావోచం ఉక్తవా నహమ్, ౩౮

మయోక్త మిదం సర్వవేదాంతార్థరూప మితి గోప్య మనధికారిణే నోపదేష్టవ్య మధికారిణ ఏవోపదేష్టవ్య మితి వదన్నేతచ్ఛ్రవణకీర్తనాదిఫలం చ దర్శయ న్నుపసంహరతి (నైత దితి.) ఖలాయ పరోద్వేజకాయ స్తబ్ధాయ మూర్ఖాయ భిన్నాయ దురాచారాయ ధర్మధ్వజాయ దామ్భికాయ. ౩౯—౪౦

అధికారిణ మాహ- శ్రద్ధధానాయ శుశ్రూషాత్వరాన్వితాయ, బహి ర్జాతవిరాగాయేతి దమ ఉక్తః, శాంతచిత్తాయేతి శమ ఉక్తః. ఇదం చ శమదమాదిగుణజాతం శ్రవణోపయుక్తం న త్వాత్యంతిక ముచ్యతే, తస్య శ్రవణానంతరభావిన స్తతః పూర్వతనత్వాసంభవాత్ "ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయే" త్యాదివత్, శుచయే సదాచారనిష్ఠాయ యస్య, ప్రేయసాం ప్రీతివిషయాణాం వస్తూనాం మధ్యే. అహం ప్రియః విరతిశయప్రీతివిషయః, తస్మై. ౪౧—౪౨

య ఇదం శృణుయా దమ్బ శ్రద్ధయా పురుష స్సకృత్,
యో వాఽభిధత్తే మచ్చిత్త స్సహ్యేతి పదవీం చ మే. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

(య ఇతి.) హేఽంబే, ఇత్థం మదుక్త మష్టాధ్యాయ్యాత్మకం, యః పురుషః శ్రద్ధయా, సకృదపి, శృణుయా, ద్య శ్చాభిధత్తే, సోపి, మచ్చిత్తః, జాతవైరాగ్యో మదుపాసననిష్ఠో భూత్వా, మే, పదవీం మార్గం, ముక్తిం ఏతి ప్రాప్నోతి. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్వార్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం నిశమ్య కపిలస్య వచో జనిత్రీ
సా కర్దమస్య దయితా కిల దేవహూతిః,
విస్రస్తమోహపటలా త మభిప్రణమ్య
తుష్టావ తత్త్వవిషయాంకితసిద్ధభూమిమ్. ౧

అథాప్యజోఽంతః సలిలే శయానం
భూతేంద్రియార్థాత్మమయం వపు స్తే,
గుణప్రవాహం సదశేషబీజం
దధ్యౌ స్వయం యజ్జఠరాబ్జజాతః. ౨

అథ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం శ్రుతతత్త్వహితపురుషార్థా దేవహూతిః కి మకరో దిత్యత్రాఽహ మైత్రేయః. ఏవ ముక్తరీత్యా. కర్దమస్య, దయితా భార్యా, కపిలస్య. జనిత్రీ మాతా, సా దేవహూతిః, కపిలస్య వచో. నిశమ్య శ్రుత్వా. విస్రస్తః ధ్వస్తః మోహః అజ్ఞానం స ఏవ పటల మావారకః యస్యాః, స్సా సతీ తత్త్వవిషయాంకితసిద్ధభూమిం తత్త్వాని ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపాణి, తాని, విషయో యస్య తత్, జ్ఞానం, తేనాఽంకితాః ప్రసిద్ధాః, స్సిద్ధా యోగినః తేషాం భూమి రాశ్రయ స్తం, విషయాంకితసిద్ధేతి పాఠే తత్త్వవిషయేణాఽంకితా జ్ఞాపితా, సిద్ధి ర్యోగసిద్ధి రేష్యాం, తేషా మాశ్రయ ఇత్యర్థః, తం కపిలం, ప్రణమ్య, తుష్టావ స్తుతవతీ. ౧

స్తుతి మేవాహ సప్తభిః. తత్ర ప్రథమం బ్రహ్మణాపి సమాధిగమ్యవిగ్రహో జగదుత్పత్తిస్థితిలయలీల స్సర్వజ్ఞత్వాద్యనంతకల్యాణగుణనిధి స్త్వం మదుదరా జ్జాతః. అత ఏత దస్మద్భాగ్యఫల మిత్యాహ (అథాఽపీతి.) అథ హేభగవన్ యస్య తవ, జఠరాబ్జా న్నాభికమలా, జ్జాతోఽజో బ్రహ్మాపి. తే తవ, వపు ర్విగ్రహం దధ్యౌ ధ్యానేన సాక్షాత్కృతవాన్, వపుః కథంభూతం? అంతస్సలిలే శయానం భూతాని పృథివ్యాదీని, ఇంద్రియా ణ్యేకాదశేంద్రియాణి, అర్థా శ్శబ్దాదయః, ఆత్మానో జీవా, స్తన్మయం తత్ప్రచురం జఠరగతచిదచిత్సముదాయమిత్యర్థః. అతఏవాఽశేషస్యకార్య జాతస్య, బీజం కారణం, సత్, గుణప్రవాహం స్వాంతర్భూతప్రకృతిగతసత్త్వాదిగుణప్రవృత్తిహేతుత్వా ద్గుణప్రవాహ మిత్యర్థః. ౨

స ఏవ విశ్వం భగవా న్విధత్తే
గుణప్రవాహేణ విభక్తవీర్యః,
సర్గాద్యనీహోఽవితథాభిసంధి
రాత్మేశ్వరోఽతర్క్యసహస్రశక్తిః. ౩

స త్వం భృతో మే జఠరేణ నాథ
కథన్ను యస్యోదర ఏత దాసీత్,
విశ్వం యుగాంతే వటపత్ర ఏక
శ్శేతే స్మ మాయాశిశు రంఘ్రిపానః. ౪

త్వం దేహతంత్రః ప్రశమాయ పాప్మనాం
నిదేశభాజాం చ విభో విభూతయే,
యథావతారా స్తవ సూకరాదయ
స్తథాఽయ మప్యాత్మపదోపలబ్ధయే. ౫

స ఏవ భగవాన్, గుణప్రవాహేణ బ్రహ్మాదీనాం రజ ఆదిగుణోన్మేషేణ, విభక్తవీర్యః బ్రహ్మాదిగుణోన్మేషానుగుణం ప్రవిభక్తసర్గాదిశక్తిః, బ్రహ్మాది ష్వనుప్రవేశేన తద్గుణానుగుణమాహితా జగత్సర్గాదిశక్తి ర్యేనేతి యావత్. స్వయ మనీహో నిర్వ్యాపారో ప్యవితథాభిసంధి స్సత్యసంకల్పః సంకల్పమాత్రకృతజగదుదయాదిలీల ఇత్యర్థః. ఆత్మేశ్వరః స్వయ మీశ్వరాంతరరహితః "పతిం విశ్వ స్యాత్మేశ్వర" మితి శ్రుతేః, కథం సంకల్పమాత్రనిర్వర్తితజగదుదయాదిలీల ఇత్యత్రాహ, అప్రతర్క్య అచింత్యా అనంతా శ్శక్తయో, యస్య, స భగవా నస్య విశ్వస్య, సర్గాది సృష్ట్యాదీన్ విధత్తే. ౩

యుగాంతే కల్పాంతే, ఇదం విశ్వం, యస్య, ఉదరే ఆసీత్ లీన మాసీత్, యశ్చ, తథా భగవాన్, మాయాశిశుః స్వసంకల్పేన శిశుభావం ప్రాప్త, ఏక ఏవ, వటపత్రే, శేతే స్మ, స త్వం, మమ, ఉదరేణ, కథం భృతః? తత్ర కారణం న విద్మః, అస్మద్భాగ్య మేవేతి భావః. ౪

ఇదం తు ప్రసిద్ధం సర్వావతారసాధారణం కారణం జానీమ ఇత్యాహ (త్వ మితి.) పాప్మనాం దుష్కృతాం వినాశాయ, నిదేశభాజాం భవదాజ్ఞానువర్తినాం, విభూతయే పరిత్రాణాయ చ, త్వం, దేహతంత్రః దేహపరికరః, పరిగృహీతదేహోఽపి, యథాఽన్యే, తవ, సూకరాదయోఽవతారా, స్తథాఽయ మప్యవతార, స్సాధూనా మాత్మమార్గజ్ఞాపనాయాఽభూ దితి విద్మ ఇత్యర్థః. ౫

(కపిలోపదేశతః తన్మాతు ర్జీవన్ముక్తిః)

యన్నామధేయశ్రవణానుకీర్తనా
ద్యత్ప్రహ్వణా ద్యత్స్మరణా దపి క్వచిత్,
శ్వాదోపి సద్య స్సవనాయ కల్పతే
కుతః పున స్తే భగవ న్ను దర్శనాత్. ౬

అహో బత శ్వపచోఽతో గరీయా
న్యజ్జిహ్వాగ్రే వర్తతే నామ తుభ్యమ్,
తేపు స్తప స్తే జుహువు స్సస్ను రార్యా
బ్రహ్మా నూచు ర్నామ గృణంతి యే తే. ౭

తం త్వాఽహం బ్రహ్మపరం పుమాంసం
ప్రత్యక్స్రోతస్యాఽఽత్మని భావితవ్యమ్.

కిం వా భవ త్త్వవతారప్రయోజనం నామ్నైవ సర్వపాపనిరసనేన నిరతిశయపావ్మనః కృతార్థయత స్తవ దర్శనా ద్వయం కృతార్థా అభూమేతి కైముత్యన్యాయేనాహ (యన్నామేతి.) క్వచిదపి, యస్య తవ, నామ్న, శ్రవణా, దనుకీర్తనా, త్ప్రహ్వణా త్ప్రణామా, త్స్మరణా చ్చ, శ్వాదః శ్వపచోఽపి, సద్య, స్సవనాయ తత్పరిగ్రహావసరాయ, కల్పతే యోగ్యో భవతి, భవతాఽనుగృహీతో భవతి, హేభగవన్, తవ దర్శనా ద్వయం కృతార్థా ఇతి కుతః పునః కిం పున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః. ఏవంవిధాని నామస్మరణాదినా పాపినా మపి కృతార్థతాప్రతిపాదకాని వచనా స్యంతిమస్మరణవిషయాణి ద్రష్టవ్యాని, తథాచోక్తం పురస్తాత్ "యస్యాఽవతారగుణకర్మవిడమ్బనాని నామాని యేఽసువిగమే వివశా గృణంతీతి. ౬

ఏత దేవ దేహావసానే భగవన్నామస్మరణం సర్వేషాం తప ఆదీనాం బహుజన్మోపార్జితానాం ఫల మిత్యాహ (అహో ఇతి.) తుభ్యం తవ, నామ, యస్య జిహ్వాగ్రే, వర్తతే స, శ్వపచోఽపి గరీయాన్. కుత ఇత్యత ఆహ, యే, తే తవ, నామ, గృణంత్యంతకాలే. తే, పూర్వం అంతిమస్మరణార్థ మేవ, ఆర్యాః శ్రేష్ఠాః, తప స్తేపుః, చక్రుః, జుహువుః హోమం కృతవంతః, సస్నుః తీర్థేషు స్నాతాః బ్రహ్మ వేద, మనూచు రధీతవంతః, ప్రబలప్రతిబంధవశా చ్ఛ్వపచాదిజన్మప్రాప్తా వపి పూర్వజన్మసు తపఆదిభి ర్భగవంత మారాధితవంత ఇత్యనుమన్యామహ ఇతి భావః. ౭

స్తుతి ముపసంహరతి (త మితి.) ప్రత్యక్స్రోతసి ప్రత్యగ్గతౌ ప్రత్యక్ప్రకాశే, స్వస్మై

స్వతేజసా ధ్వస్తగుణప్రవాహం
వందే విష్ణుం కపిలం వేదగర్భమ్. ౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఈడితో భగవా నేవం కపిలాఖ్యః పరః పుమాన్,
వాచాఽవిక్లబయేత్యాహ మాతరం మాతృవత్సలః. ౯

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

మార్గేణాఽనేన మాత స్తే సుషేవ్యేణోదితేన మే,
ఆస్థితేన పరాం కాష్ఠా మచిరా దవరోత్స్యసి. ౧౦

శ్రద్ధత్స్వైతన్మతం మహ్యం జుష్టం యద్బ్రహ్మవాదిభిః,
యేన మా మభయం యాయా మృత్యు మృచ్ఛంత్యతద్విదః. ౧౧

ప్రకాశమాన ఇతి యావత్ తస్మి న్నాత్మని జీవే, అంతరాత్మతయా భావితవ్యం చింతనీయం. బ్రహ్మ బృహత్త్వబృంహణత్వాదిగుణయుక్తం, స్వతేజసా స్వప్రకాశేన, ధ్వస్తః, గుణానాం సత్త్వాదీనాం ప్రవాహః ప్రవృత్తి స్సంసారః, యస్య సః. జీవాంతరాత్మతయా వసతోఽపి నిత్యాసంకుచితానంత స్వప్రకాశేన హేయప్రతిభట మిత్యర్థః, వేదాః గర్భే యస్య తం కపిలాఖ్యం, విష్ణుం పరమపురుషం, త ముక్తవిధం, త్వా త్వాం, వందే. ౮

కపిలాఖ్యః, పరమపురుషః, భగవా నేవం, ఈడితః స్తుతః, పితృవత్సలః పిత్రోః వత్సలః, అవిక్లబయా గమ్భీరయా వాచా, మాతరం ప్రతి, ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణాహ ఉవాచ. ౯

హేమాతః, మే మయా, ఉదితేన కథితేన, సుషేవ్యేణ సుఖ మనుష్ఠేయేనానేన మార్గేణ, ఆస్థితేన త్వయా అనుష్ఠితేన, ఆశు, పరాం కాష్ఠాం ఫలపర్యంతదశాం. ముక్తి మితి యావత్. అవరోత్స్యసి ప్రాప్స్యసి. ౧౦

ఏత. న్మహ్యం మమ మతం, శ్రద్ధత్స్వ. ఏతస్మి న్మతే శ్రద్ధాం కుర్విత్యర్థః, మతం విశినష్టి. యన్మతం. బ్రహ్మవాదిభిః బ్రహ్మోపదేష్టృభిః, జుష్టం పునః పున స్సంశీలితం, యేన మతేన అభయం మాం, యాయాః ప్రాప్నుయాః, అతద్విదః మన్మతానభిజ్ఞాః, మృత్యుం సంసార, మృచ్ఛంతి. ౧౧

(కపిలోపదేశతః తన్మాతుర్జీవన్ముక్తిః)

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి ప్రదిశ్య భగవా నుశతీ మాత్మనో గతిమ్,
స్వమాత్రా బ్రహ్మవాదిన్యా కపిలోఽనుమతో యయౌ. ౧౨

సా చాపి తనయోక్తేన యోగాదేశేన యోగయుక్,
తస్మి న్నాశ్రమ ఆపీడే సరస్వత్యా స్సమాహితా. ౧౩

అభీక్ష్ణావగాహకపిశాన్ జటిలా న్కుటిలాలకాన్,
ఆత్మానం చోగ్రతపసా బిభ్రతీ చీరిణం కృశమ్. ౧౪

ప్రజాపతేః కర్దమస్య తపోయోగవిజృమ్భితమ్,
స్వగార్హస్థ్య మనౌపమ్యం ప్రార్థ్యం వైమానికై రపి. ౧౫

పయఃఫేననిభా శ్శయ్యా దాంతా రుక్మపరిచ్ఛదాః,
ఆసనాని చ హైమాని సుస్పర్శా స్తరణాని చ. ౧౬

ఇతి ఏవం, భగవాన్ కపిలః, ఉశతీం కమనీయా, మాత్మనో గతిం జ్ఞానమార్గం, మాత్రే ప్రదర్శ్య, తయా బ్రహ్మవాదిన్యా, మాత్రా. అనుమత ఆజ్ఞాపితః, యయౌ గతవాన్. ౧౨

సా చాపి దేవహూతి రపి, పుత్రోపదిష్టేన, యోగానుశాసనేన, తస్మి న్నేవ, సరస్వత్యా నద్యాః, ఆపీడే అలంకారభూతే ఆశ్రమే, సమాహితచిత్తా, అభూత్. ౧౩

కథంభూతా సతీ సమాహితా సా, అభీక్ష్ణావగాహః త్రిషవణస్నానం, తేన, కపిశాన్ పిశంగాన్ స్వత ఏవ, కుటిలా, నలకాన్ కేశాన్, తథా, ఉగ్రతపసా, కృశం, చీరిణం వల్కలధారిణం చా, త్మానం దేహం బిభ్రతీ. ౧౪

కర్దమస్య ప్రజాపతేః స్తపోయోగాభ్యాం, విజృమ్భిత మతిశయితం, వైమానికై రపి ప్రార్థ్యం. స్వగార్హస్థ్యం గృహాశ్రమసంబంధి గృహం హిత్వా పుత్రవిరహాతురా సతీ వదనం కించి చ్చకారేతి షష్ఠేనాఽన్వయః. ౧౫

గార్హస్థ్యం విశినష్టి-యత్ర గార్హస్థ్యే. క్షీరఫేనవ న్మృదులా దాన్తా శ్శుభ్రా శ్చ, స్వర్ణమయాః పరిచ్ఛదాః పరికరా. ఆసనాని పీఠాదీని, సువర్ణమయాని, సుఖస్పర్శాని ఆ స్తరణాని. ౧౬

స్వచ్ఛస్ఫటికకుడ్యేషు మహామరకతేషు చ,
రత్నదీపార్చిషా భాంతి లలనా రత్నసంయుతాః ౧౭

గృహోద్యానం కుసుమితై రమ్యం బహ్వామరద్రుమైః,
కూజద్విహంగమిథునం గాయన్మత్తమధువ్రతమ్. ౧౮

యత్ర ప్రవిష్ట మాత్మానం విబుధానుచరా జగుః,
వాప్యా ముత్పలగంధిన్యాం కర్దమేనోపలాలితమ్. ౧౯

హిత్వా తదీప్సితతమ మప్యాఖండలయోషితామ్,
కించి చ్చకార వదనం పుత్రవిశ్లేషణాతురా. ౨౦

వనం ప్రవ్రజితే పత్యా వపత్యవిరహాతురా,
జ్ఞాతతత్త్వాఽప్యభూ న్నష్టవత్సా గౌరివ వత్సలా. ౨౧

మహా న్త్యనర్ఘాణి, మరకతానీంద్రనీలా న్యలంకారార్థం, సంయుక్తాని, యేషు తేషు, స్వచ్ఛస్ఫటికమయకుడ్యేషు, లలనా ఏవ ప్రతిబిమ్బితాః రత్నాని. తై స్సంయుతాః, రత్నాని పద్మరాగాదీన్యేవ దీపా, స్తేషా మర్చిషా భాంతి. ౧౭

బహుభి రమరద్రుమైః పారిజాతాదిభిః కుసుమితైః రమ్యం గృహోద్యానం హిత్వేత్యుత్తరత్రాన్వయః. (గృహోద్యానం విశినష్టి) కూజంతి విహంగానాం మిథునాని యస్మిన్, గాయంతో మధుపానమత్తా భ్రమరా యస్మిన్, యత్ర గృహోద్యానే, ప్రవిష్ట. మాత్మానం దేహం. విబుధానుచరాః కిన్నరాదయః, జగుః, ఉత్పలగంధిన్యాం వాప్యాం, కర్దమేనో పలాలితం. ఆత్మానం చ, హిత్వా ఆఖండలస్యేంద్రస్య యోషితా మపీప్సితతమ మభీష్టతమం త్యక్త్వా. తత్ర అహం మమతా మకృత్వాపి పుత్రస్య విశ్లేషణేనాఽతురా దుఃఖితా సతీ, వదనం కించి త్సంకుచితం, చకార. ౧౮-౨౦

సుహృద్భ్యాం పతిపుత్రాభ్యాం వియోగస్య దుస్సహతా మాహ (వన మితి,) పత్న్యా కర్దమే. వనం ప్రతి, ప్రవ్రజితే సన్యస్య గతే సతి, నితరాం పుత్రవిశ్లేషేణ ఖిన్నా సతీ, జ్ఞాతం తత్త్వం చిదచిదీశ్వరయాథాత్మ్యం యయా. సాపి, వత్సే నష్టే సతి, వత్సలా గౌరివాఽభూత్. ౨౧

(కపిలోపదేశతః తన్మాతుర్జీవన్ముక్తిః)

తమేవ ధ్యాయతీ దేవ మపత్యం కపిలం హరిమ్,
బభూవాఽచిరతో వత్స నిస్పృహా తాదృశే గృహే. ౨౨

ధ్యాయతీ భగవద్రూపం యదాహ ధ్యానగోచరమ్,
సుతః ప్రసన్నవదనం సమస్తవ్యస్తచింతయా. ౨౩

భక్తిప్రవాహయోగేన వైరాగ్యేణ బలీయసా,
యుక్తానుష్ఠానజాతేన జ్ఞానేన బ్రహ్మహేతునా. ౨౪

విశుద్ధేన తదాఽఽత్మాన మాత్మనా విశ్వతోముఖమ్,
స్వానుభూత్యా విరహితమాయాగుణవిశేషణమ్. ౨౫

బ్రహ్మణ్యవస్థితమతి ర్భగవత్యాత్మసంశ్రయే,

తమేవాఽపత్యం, కపిలాఖ్యం, హరిం దేవం, హేవత్స ఏదుర. అచిరతః బహుకాలం ధ్యాయంతీ తాదృశే ఉక్తవిధే గృహే నిస్పృహా అభూత్. ౨౨

తత్సుతః కపిలో భగవాన్, ధ్యానయోగ్యం, యద్భగవతో రూపం "ప్రసన్నవదనాంభోజ" మిత్యాదినా ఆహ. తదేవ ప్రసన్నవదనాదియుక్తం, భగవద్రూపం, కార్త్స్న్యేనాఽవయవశః చ. చింతయా. ౨౩

భక్తేః ర్యః ప్రవాహః ప్రవృత్తిః స ఏవ యోగః, తేన బలీయసా, వైరాగ్యేణ తథా యుక్తానుష్ఠానం స్వోచితపూజాదిరూపకర్మానుష్ఠానం, తేన. జాతేన జ్ఞానేన ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేన బ్రహ్మహేతునా బ్రహ్మప్రాప్తిహేతునా జ్ఞానయోగకర్మయోగవైరాగ్యాదిభి రనుగృహీతేన ముక్త్యుపాయ భూతేన భక్తియోగేనేత్యర్థః విశుద్ధేనాఽఽత్మనా మనసా. ఆత్మానం, విశ్వతోముఖం సర్వజ్ఞం, స్వానుభూత్యా స్వప్రకాశేన. విరహితా. మాయాగుణా స్సత్త్వాదయః, తేషాం విశేషణాని విశేషాః, శోకమోహాదయో యస్య తం, అశనాయాద్యూర్మిషట్కరహిత, మాత్మానం పరమపురుషం, ధ్యాయంతీ ఆత్మనాం జీవానాం సంశ్రయే ఆశ్రయే, భగవతి బ్రహ్మణి, అవస్థితా మతి, ర్యస్యాః సా. నివృత్త జీవాపత్తిః జీవస్యాఽఽపత్తిః క్లేశాద్యాపత్తి ర్యతః. సా ప్రకృతిః, యద్వా. ఆపత్తి రాప

నివృత్తజీవాపత్తిత్వా ద్వీతక్లేశాప్తనిర్వృతిః. ౨౬

నిత్యారూఢసమాధిత్వా త్పరావృత్తగుణభ్రమా,
న సస్మార తదాఽఽత్మానం స్వప్నదృష్ట మివోత్థితః. ౨౭

తద్దేహః పరతః పోష్యో ప్యకృశశ్చాధ్యసంభవాత్,
బభౌ మలై రవచ్ఛన్న స్సధూమ ఇవ పావకః. ౨౮

స్వాంగం తపోయోగమయం ముక్తకేశం గతామ్బరమ్,
దైవగుప్తం న బుబుధే వాసుదేవే ప్రవిష్టధీః. ౨౯

త్క్లేశాదిరూపా, యత, స్సా ప్రకృతిః, నివృత్తా నివృత్తప్రాయా జీవాపత్తి ర్యస్యాః సా తస్యాః భావ స్తత్త్వం తస్మాన్నివృత్తప్రాయప్రకృతిసంబంధత్వా దిత్యర్థః. వీతక్లేశా విగతశీతోష్ణాదిక్లేశా ఆప్తా పరమాత్మానుభవరూపా నిర్వృతి రానందో యయా సా, ౨౪—౨౬

నిత్య మారూఢః సమాధి ర్యయా సా తస్యాః భావ స్తత్త్వం, తస్మాన్నిత్యం ప్రకృతివిలక్షణప్రత్యగాత్మశరీరకపరమాత్మని సమాహితచిత్తత్వాత్ పరావృత్తః నివృత్తః తమ ఆదిప్రకృతిగుణకార్యదేహాత్మాభిమానాదివిపరీతభ్రమో యస్యాః సా సతీ ఆత్మానం శరీరం న సస్మార, స్వప్నాదుత్థితః పురుషః స్వప్నే దృష్టం వస్తుజాత మివ యథా స్వప్నాదుత్థితః పురుషః స్వాప్నం వస్త్వనిత్యమితి నిశ్చిత్య స్వాప్నవస్త్వాయత్తసుఖదుఃఖాదిభి రనాకుల ఏవం దేహానుబంధి సర్వం కర్మాయత్తమస్థిరమితి మత్వా తత్పోషణాదినిమిత్తసుఖదుఃఖై రనభిభూతా సతీ దేహః పుష్టః కర్శిత ఇతి వా న సస్మారేత్యర్థః. ౨౭

అత ఏవ తస్యాః దేహః పరతః పరైః పోష్యోఽపి పరాయత్తపోషణోఽప్యకృశః కుత ఆధ్యసంభవా త్పోషణాభావప్రయుక్తమనఃపీడాయా అభావా న్మలై రవచ్ఛన్నః అభ్యంగోద్వర్తనాభావా న్మలైర్యుక్తోఽపి సధూమః పావక ఇవ బభౌ. ౨౮

తపోయోగప్రచురం ముక్తకేశం వికీర్ణశిరోజం విగతవస్త్ర మపి స్వాంగం దేహం, దైవగుప్తం దైవేన రక్షితం, న బుబుధే న బుద్ధవతీ. తత్ర హేతుః వాసుదేవే భగవతి ప్రవిష్టా ధీ ర్యస్యాః సా భగవదనుభవజనితానందసంప్లవే మగ్నత్వా న్న బుబుధే ఇత్యర్థః. ౨౯

(కపిలోపదేశతః తన్మాతుర్జీవన్ముక్తిః)

ఏవం సా కపిలోక్తేన మార్గేణాచిరతః పరమ్,
ఆత్మానం బ్రహ్మనిర్వాణం భగవంత మవాప హ. ౩౦

తద్వీరాసీ త్పుణ్యతమం క్షేత్రం త్రైలోక్యవిశ్రుతమ్,
నామ్నా సిద్ధపదం యత్ర సా సంసిద్ధి ముపేయుషీ. ౩౧

తస్యా స్తద్యోగవిధుతమార్త్యం మర్త్య మభూ త్సరిత్,
స్రోతసాం ప్రవరా సౌమ్య సిద్ధిదా సిద్ధసేవితా. ౩౨

కపిలోఽపి మహాయోగీ భగవా న్పితు రాశ్రమాత్,
మాతరం సమనుజ్ఞాప్య ప్రాగుదీచీం దిశం యయౌ. ౩౩

సిద్ధచారణగంధర్వై ర్మునిభి శ్చాప్సరోగణైః,
స్తూయమాన స్సముద్రేణ దత్తార్హణనికేతనః. ౩౪

ఏవం కపిలోపదిష్టేన జ్ఞానమార్గేణాశు సా దేవహూతిః పరబ్రహ్మనిరతిశయమానందరూపం భగవంత మవాప. హేతి విస్మయే. ౩౦

హే వీర విదుర, యత్ర సా ముక్తి మవాప తత్పుణ్యతమం క్షేత్రం నామ్నా త్రైలోక్యే విశ్రుతం ప్రసిద్ధ మాసీత్. కిం నామ తత్రాహ - యత్ర క్షేత్రే, సిద్ధపదం సిద్ధశబ్దః ప్రవర్తతే. సిద్ధాశ్రమ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః, సిద్ధపదప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ - యత్ర క్షేత్రే సా దేవహూతిః సంసిద్ధిం ముక్తి ముపేయుషీ ప్రాప్తవతీ అత స్తత్సిద్ధక్షేత్ర మితి ప్రసిద్ధ మిత్యర్థః. ౩౧

హే సౌమ్య, తస్యాః, మర్త్యం శరీరం, తద్యోగవిధుతమార్త్యం, తస్యాః దేవహూత్యాః, యోగేన. విధుతాః నిరస్తాః, మార్త్యాః పలితవలితాదయోధర్మాః, యస్మిన్, తత్తథాభూతం, సత్తయా. త్యక్తం శరీరం, స్రోతసాం నదీనాం మధ్యే, ప్రవరా సిద్ధాదిభి స్సేవితా, సరిత్, అభూత్ సరిద్రూపేణ ప్రావహత్. ౩౨

కపిలోఽనుమతో యయా విత్యుక్తం. క్వ యయా విత్యత్రాహ - హేవిదుర మహాయోగీ, భగవాన్ కపిలోపి, మాతరం సమనుజ్ఞాప్య మాత్రానుజ్ఞాతః, ప్రాగుదీచీం ఈశానదిశం ప్రతి యయౌ. ౩౩

తత్ర సిద్ధచారణాదిభిః స్తూయమానః, సముద్రేణ దత్త. మర్హణం సమర్హణం నికేతనం

ఆస్తే యోగం సమాస్థాయ సాంఖ్యాచార్యై రభిష్టుతః,
త్రయాణా మపి లోకానా ముపశాన్త్యై సమాహితః. ౩౫

ఏత న్నిగదితం తాత యత్పృష్టోఽహం తవాఽనఘ,
కపిలస్య చ సంవాదో దేవహూత్యాశ్చ పావనః. ౩౬

య ఇద మనుశృణోతి యోఽభిధత్తే కపిలమునే ర్మత మాత్మయోగగుహ్యం,
భగవతి కృతధీ స్సువర్ణకేతా వుపలభతే భగవత్పదారవిందమ్. ౩౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, తృతీయస్కంధే,
కపిలోపాఖ్యానం నామ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.
ఇతి తృతీయస్కంధః సమాప్తః.

నివాసస్థానం చ యస్య సః, సాంఖ్యాచార్యైః కపిలోక్తసాంఖ్యప్రవర్తకయోగిభిః, అభిష్టుతః, లోకానా ముపశాన్త్యై క్షేమాయ, సమాహితమనా, స్స్వయ మపి యోగ మాస్థాయాధ్యాస్త ఇత్యర్థః. ౩౪—౩౫

"స్వాయంభువస్య చ మనో ర్వంశ" ఇత్యాదినా కృతస్య ప్రశ్నస్య గుదుత్తర ముక్తం తదుపసంహరతి (ఏతదితి) హేఅనఘ, అహం యత్పృష్టః యత్ప్రతి త్వయా పృష్టః. తదేత, త్తవ తుభ్యం, నిగదితం, మయా, తత్ప్రసంగాత్కపిలస్య దేవహూత్యాశ్చ, లోకపావన స్సంవాదోపి నిగదితః. ౩౬

కపిలదేవహూతిసంవాదశ్రవణాదిఫల మాహ (య ఇతి.) కపిలేన పూర్వం ఫలముక్త మత్ర తు మైత్రేయేణేతి వక్తృభేదా న్న పౌనరుక్త్యమ్. ఇదమాత్మనో యోగిరూపం గుహ్యమిమం కపిలమునే ర్మతం యః శృణోతి వక్తరి సతి, యోవాఽభివత్తే శ్రోతృషు సత్సు శ్రావయతి స పుమాన్ సువర్ణకేతౌ గరుడధ్వజే భగవతి కృతధీః నిష్పన్నభక్తియోగో భూత్వా భగవత్పదారవిందం, లభతే ప్రాప్నోతి. ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. తృతీయస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.
ఇతి తృతీయస్కంధ స్సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత తృతీయస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	అ—107			25.	అప్రాక్షీద్ భగవాన్	7	4
1.	అజాతశత్రోః ప్రతియచ్ఛ	1	11	26.	అశేషసంక్లేశశమం	7	14
2.	అన్యాని చేహ	1	23	27.	అర్థాభావం వినిశ్చిత్య	7	18
3.	అపిస్విదాస్తే	1	34	28.	అనువ్రతానాం శిష్యాణా	7	36
4.	అపిస్విదన్యే	1	35	29.	అహ్న్యాపృతార్తకరణా	9	10
5.	అపిస్విదోర్భ్యాం	1	36	30.	అథాభిప్రేత మాలక్ష్య	9	27
6.	అహో పృథాఽపి	1	40	31.	అహమాత్మాఽఽత్మనాం ధాతః	9	42
7.	అజస్య జన్మోత్పథ	1	44	32	అంతర్హితే భగవతి	10	1
8.	అహో బకీయం	2	23	33.	అర్వాక్స్రోతస్తు నవమః	10	25
9.	అయాజయద్గోసవేన	2	31	34	అతః పరం ప్రవక్ష్యామి	10	29
0,	అథ తే భ్రాతృపుత్రాణాం	3	12	35.	అణుర్ద్వౌ పరమాణూ	11	5
11.	అయాజద్ధర్మసుత	3	18	36.	అయనే చాహనీ	11	12
12	అన్నం చోరురసం తేభ్యో	3	28	37.	అంతః స తస్మిన్	11	31
13.	అథ తే తదనుజ్ఞాతా	4	1	38.	అయం తు కథితః	11	36
14	అహం చోక్తో భగవతా	4	4	39.	అలం ప్రజాభిః	12	17
15.	అథాఽపి తదభిప్రేతం	4	5	40.	అథాభిధ్యాయతః	12	21
16.	అద్రాక్ష మేక మాసీనం	4	6	41.	అత్రాపీతిహాసోఽయం	14	6
17.	అస్మాల్లోకాదుపరతే	4	30	42.	అథ మే కురు కల్యాణ	14	14
18.	అథ తే భగవల్లీలా	5	22	43,	అథాఽపి కామ మేతం తే	14	21
19.	అహం (మహా) తత్త్వాద్వికుత్	5	29	44.	అథోపస్పృశ్య	14	31
20.	అనిలోఽపి వికుర్వాణో	5	33	45.	అప్రాయత్యాదాత్మనస్తే	14	37
21.	అనిలేనాన్వితం జ్యోతిః	5	34	46.	అలంపటః శీలధరో	14	48
22.	అథ తస్యాఽభితప్తస్య	6	11	47.	అంతర్బహిశ్చామల	14	49
23.	అథాపి కీర్తయామ్యంగ	6	36	48.	అత్రోపసృష్టమితి	15	42
24.	అతో భగవతో మాయా	6	39	49.	అథ తస్యోశతీం దేవీం	16	13

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
50.	అథ తే మునయో దృష్ట్వా	16	27
51.	అంతర్గ్రామేషు	17	9
52.	అధునైషోఽభిజ్ఞాప	18	27
53.	అవధార్య విరించస్య	19	1
54.	అథోరుధాఽసృజన్మాయాం	19	17
55.	అన్యేషాం పుణ్యశ్లోకానాం	19	34
56.	అన్యోన్యశ్లేషయోత్తుంగ	20	30
57.	అహో రూప మహో ధైర్యం	20	32
58.	అహో ఏతజ్జగత్స్రష్టః	20	51
59.	అథ సంప్రస్థితే	21	35
60.	అథోటజముపాయాతం	21	48
61.	అధర్మశ్చ సమేధేత	21	55
62.	అథాపి (తథాపి) పృచ్ఛే	21	56
63.	అతోహ్యన్యోన్య	22	4
64.	అహం త్వా శృణవం	22	14
65.	అతో భజిష్యే సమయేన	22	19
66.	అశక్నువం స్తద్విరహం	22	25
67.	అయాతయామాః	22	35
68.	అన్యే పున ర్భగవతో	23	8
69.	అంగం చ మలపంకేన	23	25
70.	అథాఽదర్శే స్వ మాత్మానం	23	30
71.	అత (తత) స్స్నా సుషువే	23	48
72.	అహాదయం స్తథా వ్యోమ్ని	24	7
73.	అతస్త్వమృషిముఖ్యేభ్యో	24	15
74.	అయం సిద్ధగణాధీశః	24	19
75.	ఆథర్వణేఽదదాచ్ఛాంతిం	24	24
76.	అహో పాపచ్యమానానాం	24	27
77.	అథ మే దేవ సమ్మోహ	25	10
78.	అహం మమాభిమానోత్థైః	25	16
79.	అసేవయాఽయం ప్రకృతే	25	27
80.	అనిమిత్తా భాగవతీ	25	33
81.	అథో విభూతిం మమ	25	37
82.	అథ తే సంప్రవక్ష్యామి	26	1
83.	అనాదిరాత్మా	26	3
84.	అంతః పురుషరూపేణ	26	19
85.	అర్థాశ్రయత్వం శబ్దస్య	26	34
86.	అక్షిణీ చక్షుషా	26	64
87.	అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి	27	4
88.	అత ఏవ శనైశ్చిత్తం	27	5
89.	అకర్తుః కర్మబంధోఽయం	27	19
90.	అనిమిత్తనిమిత్తేన	27	21
91.	అహింసా సత్యమస్తేయం	28	4
92.	అపీచ్యదర్శనం శశ్వత్	28	17
93.	అభిసంధాయ యో హింసాం	29	8
94.	అహం సర్వేషు భూతేషు	29	21
95.	అహ ముచ్చావచై ర్ద్రవ్యైః	29	24
96.	అర్చాదావర్చయేత్	29	25
97.	అథ మాం సర్వభూతేషు	29	27
98.	అర్థజ్ఞా త్సంశయచ్ఛేత్తా	29	32
99.	అర్థైరాపాదితైః	30	10
100.	అత్రైవ నరకస్స్వర్గ	30	29
101.	అధస్తా న్నరలోకస్య	30	34
102.	అకల్యః స్వాంగచేష్టాయాం	31	9
103.	అథ యో గృహమేధీయాన్	32	1

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
104.	అథ తం సర్వభూతానాం	32	11
105.	అథాప్యజోంతః	33	2
106.	అహో బత శ్వపచో	33	7
107.	అభీక్ష్ణవగాహకపిశాన్	33	14
	ఆ—29		
108.	ఆసాం ముహూర్త	3	8
109.	ఆత్మానం చ కురుశ్రేష్ఠ	4	35
110.	ఆత్మానం చాస్య	6	25
111.	ఆత్యంతికేన సత్త్వేన	6	28
112.	ఆత్మనోఽవపితో	6	38
113.	ఆసీన ముర్వ్యాం	8	3
114	ఆయామతో విస్తరతః	8	25
115.	ఆయుర్వేదం ధనుర్వేదం	12	38
116.	ఆన్వీక్షికీ త్రయీ	12	44
117.	ఆకూతిం రుచయే	12	56
118.	ఆదేశేఽహం భగవతో	13	14
119	ఆహైన మేహ్యత్ర	18	3
120	ఆసన్నశౌండీ	18	21
121	ఆగస్కృద్భయకృద్	18	23
122.	ఆహ చాయుధమాధత్స్వ	19	10
123.	ఆత్మజామసితా	21	27
124.	ఆమంత్ర్య తం మునివరం	22	26
125.	ఆస్థాభిపృచ్ఛేఽద్య	24	34
126.	ఆత్మానం సర్వభూతేషు	24	46
127.	ఆధ్యాత్మికానుశ్రవణాన్	29	18
128.	ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి	29	26
129.	ఆత్మజాయాసుతాగార	30	6
130.	ఆక్షిప్తాఽఽత్మేంద్రియః	30	8
131.	ఆస్తేఽవమత్యో	30	15
132.	ఆదీపనం స్వగాత్రాణాం	30	25
133.	ఆరభ్య సప్తాన్	31	10
134.	ఆద్యః స్థిరచరాణాం	32	12
135.	ఆత్మతత్త్వావబోధేన	32	36
136.	ఆస్తే యోగం సమాస్థాయ	33	35
	ఇ—34		
137.	ఇత్యాచివాంస్తత్ర	1	14
138.	ఇత్థం వ్రజ న్భారతమేవ	1	20
139.	ఇతి భాగవతః పృష్టః	2	1
140.	ఇంగితజ్ఞః పురుప్రౌఢా	2	9
141.	ఇమం లోక మముం	3	21
142.	ఇత్యాదృతోక్త	4	14
143.	ఇత్యావేదితహార్దాయ	4	19
144.	ఇత్యుద్ధవాదుపాకర్ణ్య	4	23
145.	ఇతి సహ విదురేణ	4	27
146.	ఇతి తాసాం స్వశక్తీనాం	5	1
147.	ఇతి తే వర్ణితః క్షత్తః	11	1
148.	ఇతి తస్య వచః	12	9
149.	ఇత్యాదిష్టస్స గురుణా	12	15
150.	ఇతిహాసపురాణాని	12	39
151.	ఇది బ్రువాణం విదురం	13	5
152.	ఇత్యభిధ్యాయతో	13	18
153.	ఇతి మీమాంసతస్తస్య	13	23
154.	ఇత్యుపస్థీయమానస్తై	13	46
155.	ఇష్ట్వాగ్నిజిహ్వం	14	8

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
156.	ఇతి తాం వీరమారీచ	14	15
157.	ఇతి తద్గృణతాం	16	1
158.	ఇతి కౌషారవాఖ్యాతాం	19	33
159.	ఇతి సాయంతనీం సంధ్యాం	20	37
160.	ఇత్యవ్యళీకం	21	22
161.	ఇంద్రియార్థేషు సజ్జంత్యా	23	54
162.	ఇమాః దుహితరః సభ్య	24	14
163.	ఇచ్ఛాద్వేషవిహీనేన	24	47
164.	ఇతి స్వమాతుర్నిరవద్యం	25	12
165.	ఇమం లోకం తదైవాముం	25	39
166.	ఇంద్రియాణి దశశ్రోత్రం	26	13
167.	ఇతి మాతుర్వచ శ్లక్ష్ణం	29	6
168.	ఇత్యేవం శైశవం భుక్త్వా	31	28
169.	ఇత్యేతత్కథితం	32	31
170.	ఇతి ప్రదర్శ్య భగవాన్	33	12
	ఈ—2		
171.	ఈదృగ్గృహం తత్ప్రశ్యంతీం	23	22
172.	ఈడితో భగవానేవం	33	9
	ఉ—10		
173.	ఉత్తరాయాం ధృతః	3	17
174.	ఉదాప్లుతం విశ్వమిదం	8	10
175.	ఉత్సంగాన్నారదో	12	23
176.	ఉత్తిష్ఠప్రవాలః	13	27
177.	ఉత్పాతా బహవస్తత్ర	17	3
178.	ఉద్ధనత్తడి దంభోద	17	6
179.	ఉద్యతస్య హి కామస్య	22	12
180.	ఉభయోః ఋషికుల్యాయాః	22	27
181.	ఉపర్యుపరి విన్యస్త	23	16
182.	ఉల్బేన సంవృతస్తస్మిన్	31	8
	ఊ—3		
183.	ఊష్మాణ మింద్రియాణ్యాహుః	12	47
184.	ఊర్జస్వంతం మన్యమాన	21	42
185.	ఊరూ సుపర్ణభుజయో	28	24
	ఋ—2		
186.	ఋషి మాద్యం న బధ్నాతి	9	35
187.	ఋగ్యజుస్సామాథర్వాఖ్యాన్	12	37
	ఏ—72		
188.	ఏవ మేతత్పురా పృష్టో	1	1
189.	ఏవం సంచిత్య భగవాన్	3	16
190.	ఏవం త్రిలోకగురుణా	4	32
191.	ఏతే దేవాః కలా విష్ణోః	5	37
192.	ఏష హ్యాశేషసత్త్వానాం	6	8
193.	ఏతే వర్ణా స్స్వధర్మేణ	6	34
194.	ఏతత్క్షత్త ర్భగవతో	6	35
195.	ఏకాంతలాభం	6	37
196.	ఏవం బ్రువాణం మైత్రేయం	7	1
197.	ఏతస్మిన్మే మనో	7	7
198.	ఏతేషామపి వంశ్యాంశ్చ	7	26
199.	ఏతాన్ మే పృచ్ఛతః	7	40
200.	ఏష ప్రసన్నవరదో	9	23
201.	ఏవం సంచోదితస్తేన	10	3
202.	ఏతావాన్జీవలోకస్య	10	9
203.	ఏవం కాలోప్యనుమితః	11	3
204.	ఏష దైనందిన స్సర్గో	11	25

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
205.	ఏవం విధై రహోరాత్రైః	11	32	232.	ఏతావత్యేష శుశ్రూషా	24	13
206.	ఏవ మాత్మభువాఽఽదిష్టః	12	21	233.	ఏష మానవి తే	24	18
207.	ఏతావత్యాత్మజై ర్వీర	13	10	234.	ఏతన్మే జన్మ	24	36
208.	ఏష మాం త్వత్కృతే విద్వన్	14	9	235.	ఏష ఆత్మపథో	24	37
209.	ఏష తేఽహం విధాస్యామి	14	16	236.	ఏవం సముదితస్తేన	24	41
210.	ఏషా ఘోరతమా వేలా	14	22	237.	ఏతావానేవ లోకేఽస్మిన్	25	44
211.	ఏతస్యాం సాధ్వి సంధ్యాయాం	14	23	238.	ఏవం పరాభిధ్యానేన	26	6
212.	ఏష దేవ దితే గర్భం	15	10	239.	ఏతావానేవ సంఖ్యాతో	26	15
213.	ఏవం తదైవ భగవాన్	15	37	240.	ఏతాన్యసంహృత్య యదా	26	50
214.	ఏతౌ తౌ పార్షదౌ	16	2	241.	ఏతదండం విశేషాఖ్యం	26	52
215.	ఏతౌ సురేతరగతిం	16	26	242.	ఏతే హ్యభ్యుత్థితా దేవా	26	62
216.	ఏతత్పురైవ నిర్దిష్టం	16	30	243.	ఏవం త్రివృదహంకారో	27	13
217.	ఏతే వయం న్యాసహరా	18	11	244.	ఏవం ప్రత్యవమృశ్యాసా	27	16
218.	ఏవం గదాభ్యాం గుర్వీభ్యాం	18	18	245.	ఏవం విదితత్త్వస్య	27	26
219.	ఏష తే దేవ దేవానాం	18	22	246.	ఏతై రన్యైశ్చ పథిభి	28	7
220.	ఏషా ఘోరతమా సంధ్యా	18	26	247.	ఏవం హరౌ భగవతి	28	34
221.	ఏతౌ తౌ పార్షదావస్య	19	29	248.	ఏతద్భగవతో రూపం	29	36
222.	ఏవం హిరణ్యాక్షమసహ్య	19	31	249.	ఏవం స్వభరణాకల్పం	30	13
223.	ఏతన్మహాపుణ్యమలం	19	38	250.	ఏవం కుటుంబభరణే	30	18
224.	ఏవ ముగ్రశ్రవాః పృష్ట	20	7	251.	ఏవం కుటుంబం బిభ్రాణ	30	30
225.	ఏక స్స్వయం సంజగతః	21	9	252.	ఏకః ప్రపద్యతే ధ్వాంతం	30	31
226.	ఏవం త మనుభాష్యాఽథ	21	33	253.	ఏవం కృతమతిర్గర్భే	31	21
227.	ఏవ మావిష్కృతాశేష	22	1	254.	ఏవం పరేత్య భగవంతం	32	10
228.	ఏతత్త ఆదిరాజస్య	22	39	255.	ఏతావానేవ యోగేన	32	27
229.	ఏవం బ్రువాణ మబలా	23	9	256.	ఏతద్వై శ్రద్ధయా	32	30
230.	ఏవం యోగానుభావేన	23	46	257.	ఏవం నిశమ్య	33	1
231.	ఏతావతాలం కాలేన	23	53	258.	ఏవం సా కపిలోక్తేన	33	30

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
259.	ఏతన్నిగదితం తాత	33	36
	ఐ—1		
260.	ఐశ్వర్యం పారమేష్ఠ్యం చ	32	15
	క—79		
261.	కుత్ర క్షతుర్భగవతా	1	3
262.	క ఏన మత్రోప	1	15
263.	కచ్చిత్పురాణౌ పురుషౌ	1	26
264.	కచ్చిత్కురూణాం పరమ	1	27
265.	కచ్చిద్వరూథాధిపతి	1	28
266.	కచ్చిత్సుఖం సాత్త్వత	1	29
267.	కచ్చిద్ధరేః సౌమ్య	1	30
268.	కచ్చిద్బుధః	1	32
269.	కచ్చిచ్ఛివం	1	33
270.	కిం వా కృతాద్యేష్వ	1	37
271.	కచ్చిద్యశోధా	1	38
272.	కృష్ణద్యుమణి	2	7
273.	కోఽవా అముష్యాంఘ్రి	2	18
274.	కౌమారీం దర్శయంశ్చేష్టాం	2	28
275.	కకుద్మతోఽవిద్ధనసో	3	4
276.	కాలమాగధశాల్వాదీన్	3	10
277.	కియాన్ భువోఽయం	3	14
278.	కోన్వీశ తే	4	15
279.	కర్మాణ్యనీహస్య	4	16
280.	కాళింద్యాః కతిభిః	4	36
281.	కరోతి కర్మాణి	5	5
282.	క్రీడన్ విధత్తే	5	7
283.	కస్తృప్నుయాత్	5	11
284.	కాలవృత్త్యా తు	5	26
285.	కాలమాయాంశయోగేన	5	32
286.	కాలసంజ్ఞాం తదా దేవీం	6	2
287.	కర్ణావస్య వినిర్భిన్నౌ	6	17
288.	క్రీడాయా ముద్యమోఽర్భస్య	7	3
289.	క ఏష యోఽసావహ	8	18
290.	కాలేన సోఽజః	8	22
291.	కదంబకింజల్క	8	28
292.	కాలద్రవ్యగుణైరస్య	10	14
293.	కంకగృధ్రవట	10	24
294.	కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ	11	18
295.	కాలోఽయం ద్విపరార్ధాఖ్యో	11	37
296.	కాలోఽయం పరమాణ్వాది	11	38
297.	కదాచిత్ ధ్యాయతః	12	34
298.	కస్య రూప మభూత్	12	52
299.	కిమేత త్సౌకరవ్యాజం	13	21
300.	కః శ్రద్ధధీతాన్	13	43
301.	కో నామ లోకే	13	50
302.	కృతశోకానుతాపేన	14	43
303.	కో వా విహైత్య	15	32
304	కృత్స్నప్రసాదసుముఖం	15	39
305.	కామం భవః స్వవృజినై	15	49
306.	కరాళదంష్ట్రశ్చక్షుర్భ్యాం	19	8
307.	కిమన్వపృచ్ఛన్మైత్రేయం	20	4
308.	కాసి కస్యాఽసి	20	34
309.	కిరీటినం కుండలినం	21	10
310.	కృత్వా దయాం చ జీవేషు	21	31

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
311.	కదంబచంపకాశోక	21	42
312.	కారండవైః ప్లవైః హంసైః	21	43
313.	కాకః స భూయాన్	22	16
314.	కుశాః కాశాస్త	22	30
315.	కుశకాశభయం బర్హి	22	31
316.	కాయేన భూయసా క్షామాం	23	5
317.	కిం దురాపాదనం తేషాం	23	42
318.	కపిలస్తత్త్వసంఖ్యాతా	25	1
319.	కాచిత్త్వయ్యుచితాభక్తిః	25	28
320.	కార్యకరణకర్తృత్వే	26	68
321.	కర్తృత్వం కరణత్వం చ	26	26
322.	కషాయో మధురస్తిక్తః	26	42
323.	క్లేదనం పిండనం తృప్తిః	26	43
324.	కరంభపూతిసౌరభ్య	26	45
325.	క్వచిత్తత్త్వావమర్శేన	27	20
326.	కాంచీగుణోల్లసచ్	28	16
327.	కీర్తన్యతీర్థయశసం	28	18
328.	కౌమోదకీం భగవతో	28	28
329.	కాలస్యేశ్వరరూపస్య	29	4
330.	కర్మనిర్హార ముద్దిశ్య	29	10
331.	కుటుంబభరణాకల్పో	30	12
332.	కృంతనం చావయవశో	30	27
333.	కేవలేన హ్యధర్మేణ	30	33
334.	కర్మణా దైవనేత్రేణ	31	1
335.	కలలం త్వేకరాత్రేణ	31	2
336.	క్రిమిభిః క్షతసర్వాంగ	31	6
337.	కటుతీక్ష్ణోష్ణలవణ	31	7
338.	క్రియయా క్రతుభిర్దానైః	32	34
339.	కపిలోఽపి మహాయోగే	33	33
	ఖ—3		
340.	ఖరోఽశ్వోఽశ్వతరో	10	22
341.	ఖురైః క్షురప్రైర్దరయం	13	30
342.	ఖరాశ్చ కర్కశైః	17	11
	గ—21		
343.	గాం పర్యటన్ మేధ్య	1	19
344.	గుదం పుంసో వినిర్భిన్నం	6	20
345.	గుణావతారై ర్విశ్వస్య	7	28
346.	గుణవ్యతికరాకారో	10	11
347.	గౌరజో మహిషః కృష్ణ	10	21
348.	గ్రహర్క్షతారాచక్రస్థః	11	13
349.	గృహాణైతాని నామాని	12	14
350.	గావోఽత్రసన్నసృగ్	17	13
351.	గ్రహాన్ పుణ్యతమానన్యే	17	14
352.	గదాయా మపవిద్ధాయాం	19	5
353.	గిరయః ప్రత్యదృశ్యంత	19	20
354.	గూహంతీం వ్రీడయాత్మానం	20	31
355.	గృహీతార్హణ మాసీనం	21	49
356.	గతే శతధృతౌ క్షత్తః	24	21
357.	గచ్ఛ నికామం మయా	24	38
358.	గుణైః విచిత్రాః సృజతీం	26	5
359.	గుదం మృత్యురపానేన	26	66
360.	గ్రామ్యధర్మనివృత్తిశ్చ	28	3
361.	గుణాభిమానినో దేవాః	29	44
362.	గృహేషు కూటధర్మేషు	30	9

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
363.	గృహోద్యానం కుసుమితైః	33	18
	ఘ—2		
364.	ఘ్రాణేన పృథ్వ్యాః పదవీం	13	28
365.	ఘ్రాణాద్వాయురభిద్యేతాం	26	55
	చ—14		
366.	చతుర్యుగానాం చ	8	12
367.	చరాచరౌకో భగవన్	8	30
368.	చతుర్థః ఐంద్రియస్సర్గో	10	16
369.	చరమ స్సద్విశేషాణాం	11	1
370.	చత్వారి త్రీణి ద్వే	11	19
371.	చాతుర్హోత్రం కర్మతంత్రం	12	35
372.	చరితం తస్య రాజర్షేః	13	3
373.	చుక్రోశ విమనా	17	7
374.	చక్రే హిరణ్యకశిపుః	17	19
375.	చక్షుష్మత్పద్మరాగా	23	19
376.	చేతః ఖల్వస్య బంధాయ	25	15
377.	చాలనం వ్యూహనం	26	37
378.	చిత్తేన హృదయం చైత్యః	26	70
379.	చతుర్భి ర్ధాతవ స్సప్త	31	4
	ఛ—1		
380.	ఛాయాయాః కర్దమో జజ్ఞే	12	27
	జ—14		
381.	జనస్య కృష్ణాద్	5	3
382.	జ్యోతిషాంభోను	5	35
383.	జఘాన రుంధాన మసహ్య	13	32
384.	జితం జితం తే జిత	13	34
385.	జగ్రాహ త్రిశిఖం శూలం	19	13
386.	జగృహా స్తద్విసృష్టాం తాం	21	41
387.	జాతహర్షోఽపతన్మూర్ధ్నా	21	22
388.	జుష్టం బతాద్యాఖిలే	21	23
389.	జానుద్వయం జలజలోచనయా	28	23
390.	జీవాచ్ఛ్రేష్ఠాహ్యజీవానాం	29	28
391.	జంతుర్వై భవ ఏతస్మిన్	30	4
392.	జీవతశ్చాంత్రాభ్యుద్ధారః	30	26
393.	జీవో హ్యస్యానుగో దేహో	31	44
391.	జీవస్య సంసృతీర్బహ్వీ	32	38
	త—214		
395.	తత్రాఽథ శుశ్రావ	1	21
396.	తస్యాం త్రితస్యోశనసో	1	22
397.	తత స్త్వతివ్రజ్యసురాష్ట్ర	1	24
398.	తస్య ప్రపన్నాఖిల	1	45
399.	తథైవ చాన్యే నరలోకవీరా	2	20
400.	తత్తస్య కైంకర్యమలం	2	22
401.	తతో నందవ్రజమిత	2	26
402.	తత స్స ఆగత్య	3	1
403	తత్రాహృతాస్తా	3	7
404.	తాస్స్వపత్న్యేన్యజనయద్	3	9
405.	తస్యైవం రమమాణస్య	3	22
406.	తతః కతిపయై ర్మాసైః	3	25
407.	తత్ర స్నాత్వా పితౄన్	3	26
408.	తేషాం మైరేయదోషేణ	4	2
409.	తస్మి న్మహాభాగవతో	4	9
410.	తస్యానురక్తస్య మునేః	4	10
411.	తత్సాధువర్యాదిశ వర్త్మ	5	4

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
412.	తాన్ శోచ్యశోచ్యానవిదో	5	14	439.	తుభ్యం మద్విచికిత్సాయాం	9	37
413.	తదస్య కౌషారవ	5	15	440.	తస్మా ఏవం జగత్స్రష్ట్రే	9	44
414.	తతో భవన్మహత్తత్త్వ	5	27	441.	తద్విలోక్యాబ్జసంభూతో	10	5
415.	తైజసానీంద్రియాణ్యేవ	5	31	442.	తపసా హ్యేధమానేన	10	6
416.	తాన్యై హ్యసద్వృత్తిభి	5	44	443.	తద్విలోక్య వియద్వ్యాపి	10	7
417.	తథాపరే చాత్మసమాధి	5	46	444.	తిరశ్చా మష్టమ స్సర్గః	10	20
418.	తత్తే వయం లోకసిసృక్షయాద్య	5	47	445.	త్రసరేణుత్రికం భుంక్తే	11	6
419.	త్వం న స్సురాణామసి	5	49	446	తయో స్సముచ్చయో మాసః	11	11
420	తతో వయం సత్ప్రసుఖా	5	50	447.	త్రిలోక్యా యుగసాహస్రం	11	22
421.	తస్యాగ్నిరాస్యం నిర్భిన్నం	6	12	448.	తమోమాత్రా ముపాదాయ	11	27
422.	త్వచమస్య వినిర్భిన్నాం	6	18	449.	తమేవాన్వపి ధీయంతే	11	28
423.	తార్తీయేన స్వభావేన	6	29	450.	త్రిలోక్యాం దహ్యమానాయాం	11	29
424.	తేషాం సంస్థాం ప్రమాణం చ	7	27	451.	తావత్త్రిభువనం సద్యః	11	30
425.	తిర్యఙ్మానుషదేవానాం	7	27	452.	తస్యైవ చాంతే కల్పో	11	35
426.	తత్త్వానాం భగవంస్తేషాం	7	37	453.	తదాహు రక్షరం బ్రహ్మ	11	41
427.	తస్యార్థసూక్ష్మాభినివిష్ట	8	13	454.	తాన్ బభాషే స్వభూః	12	5
428.	తల్లోకపద్మం స ఉ ఏవ	8	15	455.	తప ఆతిష్ఠ భద్రంతే	12	18
429.	తస్యాం స చాంభోరుహ	8	16	456.	తపసైవ పరం జ్యోతి	12	19
430.	తస్మాద్యుగాంతశ్వసనా	8	17	457.	త మధర్మే కృతమతిం	12	29
431.	తమన్యపారే విదురాత్మసర్గం	8	20	458.	తేజీయసా మపి హ్యేతన్	12	31
432.	తతో నివృత్తోఽప్రతిలబ్ధకామః	8	21	459.	తస్మై నమో భగవతే	12	32
433.	తర్హ్యేవ తన్నాభిసరః	8	32	460.	తస్యోష్ణిగాసీల్లోమభ్యో	12	45
434.	తద్వా ఇదం భువనమంగళ	9	4	461.	తతోఽపరా ముపాదాయ	12	49
435.	తావద్భయం ద్రవిణగేహ	9	6	462.	తదా మిథునధర్మేణ	12	54
436.	త్వం భావయోగపరిభావిత	9	11	463.	త్వ మేక స్సర్వభూతానాం	13	7
437.	తిర్యఙ్మనుష్యవిబుధాదిషు	9	19	464.	తద్విధేహి నమస్తుభ్యం	13	8
438.	తత ఆత్మని లోకే చ	9	31	465.	తస్యాఽభిపశ్యతః స్వస్థ	13	19

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
466.	తేషాం సతాం వేదవితాన	13	26	493.	తౌ తు గీర్వాణఋషభౌ	16	33
467.	తమాలనీలం సితదంతకోట్యా	13	33	494.	తదా వికుంఠధిషణాత్	16	34
468.	త్రయీమయం రూప మిదం చ	13	41	495.	తా వేవ హ్యధునా ప్రాప్తౌ	16	35
469.	తస్మిన్ప్రసన్నే సకలాశిషాం	13	49	496.	తయోరసురయోరద్య	16	36
470.	తేనైవ తు మునిశ్రేష్ఠ	14	2	497.	తావాదిదైత్యౌ సహసా	17	16
471.	తస్య చోద్ధరతః క్షోణీం	14	3	498.	తం వీక్ష్య దుఃసహజవం	17	21
472.	తద్భవా౯ దహ్యమానాయాం	14	10	499.	తతో నివృత్తః క్రీడిష్య౯	17	24
473	తదా విశ్వేశ్వరః క్రుద్ధో	14	40	500.	తస్మిన్ ప్రవిష్టే వరుణస్య	17	25
474.	తమ ఏతద్విభో వేత్థ	15	3	501.	తత్రోపలభ్యాసురలోకపాలకం	17	27
475.	తేషాం సుపక్వయోగానాం	15	7	502.	త్వం లోకపాలోఽధిపతి	17	28
476.	త ఏకదా భగవతో	15	13	503.	తం వీరమారాదభిపద్య	17	31
477.	తద్విశ్వగుర్వధికృతం	15	26	504.	తదేవ మాకర్ణ్య జలేశ	18	1
478.	తస్మిన్నతీత్య మునయః	15	27	505.	త్వం న స్సపత్నైర్భవాయ	18	4
479.	తాన్వీక్ష్య వాతరశనాం	15	30	506.	త్వయి సంస్థితే గదయా	18	5
480.	తాభ్యాం మిషత్స్వనిమిషేషు	15	31	507.	తం నిస్సరంతం సలిలాత్	18	7
481.	తద్వామముష్య పరమస్య	15	34	508.	త్వం పద్రథానాం కిల	18	12
482.	తేషా మితీరిత ముభా వవధార్య	15	35	509.	తతశ్చ గదయారాతిం	18	17
483.	తం త్వాగతం ప్రతి	15	38	510.	తయోః స్పృధే స్తిగ్మగదా	18	19
484.	తస్యారవిందనయనస్య	15	43	511.	తతస్సపత్నం ముఖతశ్చరంతం	19	2
485.	తే వా అముష్య	15	44	512.	తం వ్యగ్రచక్రం దితి	19	6
486	తం త్వాం విదామ భగవన్	15	47	513.	తాం స ఆపతతీం వీక్ష్య	19	11
487	తద్వః ప్రసాదయామ్యద్య	16	4	514.	తదోజసా దైత్యమహాభటా	19	14
488.	తన్మే స్వభర్తురవసాయ	16	12	515.	తేనేత్థమాహతః క్షత్త	19	16
489.	తే యోగమాయయాఽఽరబ్ధ	16	15	516.	తదా దితే స్సమభవత్	19	23
490.	త్యక్త స్సనాతనో ధర్మో	16	18	517.	తం ముష్టిభిర్వినిఘ్నంతం	19	25
491.	తరంతి హ్యంజసా మృత్యుం	16	19	518.	తం సుఖారాధ్య మృజుభి	19	36
492.	తత్తేఽనభీష్టమివ సత్త్వ	16	24	519.	తయోః సంవదతోః సూత	20	5

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
520.	తాః నః కీర్తయ భద్రం తే	20	6	547.	తుష్టోఽహమద్య తవ	23	6
521.	తాని చైకైకశః స్రష్టు	20	14	548.	తత్రేతికృత్య ముపశిక్ష	23	11
522.	తస్య నాభే రభూ త్పద్మం	20	16	549.	తత్ర తత్ర వినిక్షిప్త	23	17
523	తతో హసన్ స భగవాన్	20	24	550.	తాం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ	23	27
524.	త్వ మేకః కిల లోకానాం	20	27	551.	తస్మిన్నలుప్తమహిమా	23	38
525.	తాం క్వణచ్చరణాంభోజాం	20	29	552.	తేనాష్టలోకపవిహార	23	39
526.	త ఆత్మసర్గం తం కాయం	20	43	553.	తస్మిన్ విమాన ఉత్కృష్టాం	23	45
527.	తే తు తజ్జగృహూ రూపం	20	46	554.	తస్యామాధత్త రేతస్తాం	23	47
528.	తేభ్యః సోత్యసృజత్స్వీయం	20	50	555.	తస్యాం బహుతిథే కాలే	24	6
529.	తపసా విద్యయా యుక్తో	20	52	556.	తత్కర్దమాశ్రమపదం	24	9
530.	తేభ్యశ్చైకైకశః స్వస్య	20	53	557.	త్వయా మేఽపచితిస్తాత	24	12
531.	తస్య వై దుహితా బ్రహ్మన్	21	3	558.	తా వాశ్వాస్య జగత్స్రష్టా	24	20
532.	తస్యాం స వై మహాయోగీ	21	4	559.	తత స్త ఋషయః క్షతః	24	25
533.	తతః సమాధియుక్తేన	21	7	560.	తాన్యేవ తేఽభిరూపాణి	24	31
534.	తావ త్ప్రసన్నో భగవాన్	21	8	561.	త్వాం సూరిభి స్తత్త్వ	24	32
535	తథా స చాహం పరివోఢుకామః	21	15	562	త మాసీన మకర్మాణం	25	6
536.	తం త్వానుభూత్యోపరత	21	21	563.	తస్య త్వం తమసో	25	8
537.	త్వం చ సమ్య గనుష్ఠాయ	21	30	564.	తం త్వా గతాహం శరణం	25	11
538.	తస్మిన్ సుధన్వన్నహని	21	37	565.	త మిమం తే ప్రవక్ష్యామి	25	14
539.	తద్వై బిందుసరో నామ	21	39	566.	తదా పురుష ఆత్మానం	25	17
540.	తథైవ హరిణైః క్రోడైః	21	44	567.	తితిక్షవః కారుణికాః	25	21
541.	తదైవ సేతవ స్సర్వే	21	54	568.	త ఏతే సాధవః సాధ్వి	25	24
542.	త్రాణాయాసృజచ్	22	3	569.	తదేత న్మే విజానీహి	25	30
543.	తవ సందర్శనాదేవ	22	5	570.	తైర్దర్శనీయావయవై	25	36
544.	తత్ప్రతీచ్ఛ ద్విజాగ్ర్యే	22	11	571.	తదస్య సంవృతిర్బంధః	26	7
545.	తాం ప్రార్థయంతీం	22	18	572.	తైజసాత్తు వికుర్వాణాద్	26	29
546.	త మాయాంత మభిప్రేత్య..	22	28	573.	తైజసా నీంద్రియాణ్యేవ	26	31

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
574.	తామసాచ్చ వికుర్వాణాద్	26	32
575.	తేజోగుణవిశేషోఽర్థో	26	48
576.	తతస్తేనానువిద్ధేభ్యో	26	51
577.	త్వచం రోమభి రోషధ్యో	26	65
578.	త మస్మిన్ ప్రత్యగాత్మానం	26	72
579.	తేన సంసారపదవీం	27	3
580.	తస్మిన్ లబ్ధపదం చిత్తం	28	20
581.	తస్యావలోకమధికం	28	31
582.	తస్మాదిమాం స్వాం	28	44
583.	తత్రాపి స్పర్శవేదిభ్యః	29	29
584.	తతో వర్ణాశ్చ చత్వారః	29	31
585.	తస్మాన్మయ్యర్పితాశేష	29	33
586.	తస్యైతస్య జనో నూనం	30	1
587.	తత్రాప్యజాతనిర్వేదో	30	14
588.	తయోర్నిర్భిన్నహృదయః	30	21
589.	తత్ర తత్ర పతన్ శ్రాంతో	30	23
590.	తస్యోపసన్నమవితుం	31	12
591.	తస్మాదహం విగతవిక్లబ	31	21
592.	తేనావసృష్టః సహసా	31	23
593.	తుదంత్యామత్వచం దంశా	31	27
594.	తదర్థం కురుతే కర్మ	31	31
595.	తేష్వశాంతేషు మూఢేషు	31	34
596.	తత్సృష్టసృష్టసృష్టేషు	31	37
597.	తా మాత్మనో విజానీయాద్	31	42
598.	తస్మా న్న కార్యః సంత్రాసో	31	47
599.	తచ్ఛ్రద్ధయాక్రాంతమతిః	32	3
600.	త్రైవర్గికాస్తే పురుషాః	32	18
601.	తతస్తే క్షీణసుకృతాః	32	21
602.	తస్మాత్త్వం సర్వభావేన	32	22
603.	త్వం దేహతంత్రః ప్రశమాయ	33	5
604.	తం త్వా మహం బ్రహ్మ	33	8
605.	తమేవ ధ్యాయతీ దేవం	33	22
606.	తద్దేహః పరతః పోషో	33	28
607.	తద్వీరాసీ త్పుణ్యతమం	33	31
608.	తస్యాస్తద్యోగవిధుత	33	32
	ద—57		
609.	ద్యూతే త్వధర్మేణ జితస్య	1	8
610.	దుర్భగో బత లోకోఽయం	2	8
611.	దేవస్య మాయయా స్పృష్టా	2	10
612.	దునోతి చేతస్స్మరతో	2	17
613.	దృష్ట్వా భవద్భి ర్నను	2	19
614.	దైవాధీనేషు కామేషు	3	23
615.	దేహన్యాసం చ తస్యైవం	4	34
616.	ద్వారి ద్యునద్యా ఋషభః	5	1
617.	దేశతః కాలతో యోఽసౌ	7	5
618.	దురాపా హ్యల్పతపసః	7	20
619.	దానస్య తపసో వాఽపి	7	34
620.	దైవేన తే హతధియో	9	7
621.	ద్వితీయస్త్వహమో యత్ర	10	15
622.	దేవసర్గశ్చాష్టవిధో	10	27
623.	ద్వాదశార్ధపలోన్మానం	11	9
624.	దశోత్తరాధికై ర్యత్ర	11	40
625.	దృష్ట్వా పాపీయసీం సృష్టిం	12	3
626.	దృష్ట్వోంగుష్ఠశిరోమాత్ర	13	22

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయాంకః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయాంకః	శ్లోకాంకః
627.	దీక్షానుజన్మోపసదః	13	37	654.	దైవాత్క్షుభితధర్మిణ్యాం	26	19
628.	దంష్ట్రాగ్రకోట్యా భగవన్	13	40	655.	ద్రవ్యాకృతిత్వం గుణతా	26	39
629.	దితిర్దాక్షాయణీ క్షత్త	14	7	656.	ద్యోతనం పచనం పానం	26	40
630.	దితిస్తు వ్రీడితా తేన	14	32	657.	దేహం చ తం న చరమః	28	37
631.	దేవదేవ జగద్ధాత	15	4	658.	దేహోఽపి దైవవశగః	28	38
632.	ద్వార్యేతయోర్నివివిశు	15	29	659.	ద్విషతః పరకాయే మాం	29	23
633.	ద్వాఃస్థావాదిశ్య భగవాన్	16	32	660.	దైవేసాదితం తస్య	30	32
634.	దితిస్తు భర్తురాదేశాత్	17	2	661.	దేహన్యదేహవివరే	31	17
635.	దృష్ట్వాఽన్యాంశ్చ	17	15	662.	దేహేన జీవభూతేన	31	43
636.	దివిస్పృశౌ హేమకిరీట	17	17	663.	ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య	31	45
637.	దదర్శ తత్రాభిజితం	18	2	664.	ద్విపరార్ధావసానే యః	32	8
638.	దైత్యస్య యజ్ఞావయవస్య	18	20	665.	దక్షిణేన పథ్యార్యమ్ణః	32	20
639.	దిష్ట్యా త్వాం విహితం	18	28		ధ—10		
640	ద్యౌర్నష్టభగణాభ్రౌఘైః	19	19	666.	ధాతర్యదస్మిన్	5	39
641.	ద్వైపాయనాదనవరో	20	3	667.	ధర్మార్థకామమోక్షాణాం	7	32
642.	దైవేన దుర్వితర్క్యేణ	20	12	668.	ధర్మశ్చతుష్పాన్	11	21
643.	దేవస్తానాహ సంవిగ్నో	20	21	669.	ధియా నిగృహ్యమాణోఽపి	12	7
644.	దేవతాః ప్రభయా యాయా	20	22	670.	ధీర్వృత్తిరుశనోమా చ	12	13
645.	దేవో దేవాన్జఘనతః	20	23	671.	ధర్మః స్తనాద్ దక్షిణతో	12	25
646.	దేహేన వై భోగవతా	20	47	672.	ధర్మస్య తే భగవతః	16	22
647.	దిష్ట్యా మే భగవాన్	22	6	673.	ధృతవ్రతాసి భద్రం తే	24	3
648.	దిష్ట్యా త్వయానుశిష్టోఽహం	22	7	674.	ధ్యానాయనం ప్రహసితం	28	33
649.	దివ్యోపకరణోపేతం	23	14	675.	ధ్యాయతీ భగవద్రూపం	33	23
650.	ద్వాఃసు విద్రుమదేహల్యా	23	18		న—74		
651.	దేవహూత్యపి సందేశం	24	5	676.	న హ్యల్పార్థోదయస్తస్య	1	4
652.	ద్వైపాయనసఖస్త్వేవం	25	4	677.	నూనం నృపాణాం త్రిమదోత్	1	43
653.	దేవానాం గుణలింగానాం	25	32	678.	నను తే తత్త్వసంరాధ్య	4	26

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
679.	నిధనమ్ముపగతేషు	4	28
680.	నోర్ధ్వో౽ణ్వపి	4	31
681.	నైతచ్చిత్రం త్వయి	5	19
682.	ననామ తే దేవ	5	38
683.	నిర్భిన్నం తాలు	6	13
684.	నిర్భిన్నే అశ్వినౌ	6	14
685.	నిర్భిన్నే అక్షిణీ	6	15
686.	నిర్భిన్నాన్యస్య చర్మాణి	6	16
687.	నిమిత్తాని చ తస్యేహ	7	39
688.	నివీతిమామ్నాయ	8	31
689.	నాతః పరం పరమ	9	3
690.	నాతిప్రసీదతి తథోపచితో	9	12
691.	నాభిహ్రదా దిహ సతో	9	24
692.	నానాకర్మవితానేన	9	34
693.	నిమేషస్త్రిలవో జ్ఞేయః	11	7
694.	నిశావసాన ఆరబ్ధో	11	23
695.	నైతత్పూర్వైః కృతం త్వద్య	12	30
696.	న హ్యేధన్తే ప్రజా నూనం	12	51
697.	నిశమ్య వాచం వదతో	13	1
698.	నిశమ్య తే ఘర్ఘరితం	13	25
699.	నమో నమస్తే౽ఖిల	13	39
700.	నిశమ్య కౌషారవిణో	14	1
701.	న వయం ప్రభవ స్త్వాం త్వాం	14	20
702.	న యస్య లోకే స్వజన	14	26
703.	నమో రుద్రాయ మహతే	14	34
704.	న బ్రహ్మదండదగ్ధస్య	14	42
705.	నమో విజ్ఞానవీర్యాయ	15	5
706.	నహ్యంతరం భగవతీహ	15	23
707.	నాత్యంతికం విగణయంత్యపి	15	48
708.	నాహం తథాద్మి యజమాన	16	8
709.	న వయం భగవ న్విద్మః	16	16
710.	న త్వం ద్విజోత్తమకులం	16	23
711.	నిశామ్యాత్మభువా	17	1
712.	న యావదేష వర్ధేత	18	25
713.	నమో నమస్తే౽ఖిల	19	39
714.	నైకత్ర తే జయత	20	36
715.	న తే౽జరాక్షభ్రమి	21	18
716.	నైత ద్బతాధీశ పదం	21	20
717.	న వై జాతు మృషైవ	21	24
718.	నిరీక్షత స్తస్య	21	34
719.	నూనం చంక్రమణం దేవ	21	50
720.	న యదా రథమాస్థాయ	21	52
721.	నిష్ణాతం యోగమాయాసు	22	34
722.	నిమజ్యాస్మిన్ హ్రదే	23	28
723.	నేహ యత్కర్మ ధర్మాయ	23	56
724.	నిర్వేదవాదినీ మేవం	24	1
725.	నిరహంకృతి ర్నిర్మమ శ్చ	24	44
726.	న హ్యస్య వర్ష్మణః పుంసాం	25	5
727.	నిర్విణ్ణా నితరాం	25	7
728.	న యుజ్యమానయా భక్త్యా	25	19
729.	నైకాత్మతాం మే స్పృహయంతి	25	34
730.	న కర్హిచి న్మత్పరా	25	38
731.	నాన్యత్ర మద్భగవతః	25	41
732.	నభసః శబ్దతన్మాత్రాత్	26	35

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
733.	నభోగుణవిశేషోఽర్థో	26	47
734.	నిరభిద్యతాస్య ప్రథమం	26	54
735.	నిర్బిభేద విరాజ స్త్వగ్	26	56
736.	నాడ్యోఽస్య నిరభిద్యంత	26	59
737.	నివృత్తబుద్ధ్యవస్థానో	27	10
738.	నాభిహ్రదం భువనకోశ	28	25
739.	నిషేవితే నానిమిత్తేన	29	15
740.	న చాస్య కశ్చిత్	29	39
741.	నభో దదాతి శ్వసతాం	29	43
742.	నరకస్థోఽపి దేహం వై	30	5
743.	నాథమాన ఋషి ర్భీతః	31	11
744.	న తథాస్య భవే న్మోహో	31	35
745.	నివృత్తిధర్మనిరతా	32	6
746.	నూనం దైవేన విహతా	32	19
747.	నైత త్ఖలాయోపదిశేత్	32	39
748.	న లోలుపాయోపదిశేత్	32	40
749.	నిత్యారూఢసమాధిత్వాత్	33	27
	ప—90		
750.	పార్థాస్తు దేవో	1	12
751.	పురేషు పుణ్యోపవనాద్రి	1	18
752.	పులకోద్భిన్నసర్వాంగో	2	5
753.	ప్రదర్శ్యాతప్తతపసాం	2	11
754.	పరీతో వత్సపైః	2	27
755.	ప్రయుక్తాన్ భోజరాజేన	2	30
756.	ప్రియం ప్రభుర్గ్రామ్య ఇవ	3	5
757.	పుర్యాం కదాచిత్	3	24
758.	పురా మయా ప్రోక్తమజాయ	4	13
759.	పరావరేషాం భగవన్	5	10
760.	పానేన తే దేవ కథాసుధాయాః	5	45
761.	ప్రాబుద్ధకర్మా దైవేన	6	4
762.	పరేణ విశతా స్వస్మిన్	6	5
763.	పాదా వస్య వినిర్భిన్నౌ	6	22
764.	పద్భ్యాం భగవతో జజ్ఞే	6	33
765.	ప్రజాపతీనాం స	7	25
766.	పాఖండపథవైషమ్యం	7	31
767.	పురుషస్య చ సంస్థానం	7	38
768.	ప్రోక్తం కిలైతద్	8	7
769.	ప్రోవాచ మహ్యం స	8	9
770.	ప్రేక్షాం క్షిపంతం	8	24
771.	పుంసాం స్వకామాయ	8	26
772.	పరార్ధ్యకేయూరమణి	8	29
773.	పుంసా మతో వివిధకర్మభి	9	13
774.	ప్రీతోఽహ మస్తు భద్రం తే	9	39
775.	పూర్తేన తపసా యజ్ఞై	9	41
776.	పద్మకోశం తదావిశ్య	10	8
777.	పితృదేవమనుష్యాణాం	11	16
778.	పూర్వస్యాదౌ పరార్ధస్య	11	34
779.	పులహో నాభితోజజ్ఞే	12	24
780.	ప్రియవ్రతోత్తానపాదే	12	55
78 .	ప్రీతస్తుభ్యమహం తాత	13	9
782.	పరం శుశ్రూషణం మహ్యం	13	12
783.	పరమేష్ఠీ త్వపాం మధ్యే	13	16
784.	పురా పితా నో భగవాన్	14	12
795.	ప్రాణినాం హన్యమానానాం	14	3[illegible]

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
786.	పుత్రస్యైవ తు పుత్రాణాం	14	44
787.	ప్రాజాపత్యం తు తత్తేజః	15	1
788.	పారావతాన్యభృతసారస	15	18
789.	పీతాంశుకే పృథునితంబిని	15	40
790.	పుంసాం గతిం మృగయతా	15	45
791.	ప్రాదుశ్చకర్థ యదిదం	15	50
792.	ప్రజాపతిర్నామ తయో	17	18
793.	పశ్యామి నాన్యం	17	30
794.	పరానుషక్తం తపనీయో	18	9
795.	పునర్గదాం స్వా మాదాయ	18	16
796.	పదా సవ్యేన తాం	19	9
797.	ప్రవవు ర్వాయవ శ్చండాః	19	18
798.	ప్రాదుష్కృతానాం మాయానా	19	22
799.	ప్రజాపతిపతిః సృష్ట్వా	20	9
800.	పాహి మాం పరమాత్మంస్తే	20	26
801.	ప్రహస్య భావగంభీరం	20	38
802.	ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ	21	2
803.	ప్రజాః సృజేతి భగవా౯	21	6
804.	ప్రజాపతే స్తే వచసా	21	16
805.	ప్రజాపతిసుతః సమ్రాటో	21	25
806.	పుణ్యద్రుమలతాజాలైః	21	40
807.	ప్రవిశ్య తం తీర్థవరం	21	45
808.	ప్రాంశుం పద్మపలాశాక్షం	21	47
809.	ప్రియవ్రతోత్తానపదోః	22	9
810.	ప్రత్తాం దుహితరం సమ్రాట్	22	24
811.	పితృభ్యాం ప్రస్థితే	23	1
812.	ప్రియాయాః ప్రియమన్విచ్ఛ౯	23	12
813.	ప్రేక్షయిత్వా భువో గోల	23	43
814.	పతిం సా ప్రవ్రజిష్యంతం	23	49
815.	పేతు స్సుమనసో దేవ్యాః	24	8
816.	పులహాయ గతిం యుక్తాం	24	23
817.	పరం ప్రధానం పురుషం	24	33
818.	పితరి ప్రస్థితేఽరణ్యం	25	5
819.	ప్రసంగమజరం పాశ	25	20
820.	పశ్యంతి తే మే	25	35
821.	ప్రకృతేః పురుషస్యాఽపి	26	9
822.	పంచభిః పంచభి ర్బ్రహ్మ	26	11
823.	ప్రభావం పౌరుషం ప్రాహుః	26	16
824.	ప్రకృతే ర్గుణసామ్యస్య	26	17
825.	పరస్య దృశ్యతే ధర్మో	26	49
826.	ప్రకృతిస్థోపి పురుషో	27	1
827.	పురుషం ప్రకృతిర్బ్రహ్మ౯	27	7
828.	ప్రకృతిః పురుషస్యేహ	27	23
829.	ప్రాప్నోతీహాంజసా	27	29
830.	ప్రాణస్య శోధయేన్మార్గం	28	9
831.	ప్రాణాయామై ర్దహేద్దోషా౯	28	11
832.	ప్రసన్నవదనాంభోజం	28	13
833.	పశ్యత్యయా ధిషణయా	31	19
834.	పతితో భువ్యసృఙ్మూత్రే	31	24
835.	పరచ్ఛందం న విదుషా	31	25
836.	ప్రజాపతి స్స్వాం దుహితరం	31	36
837.	ప్రావోచం భక్తియోగస్య	32	37
838.	ప్రజాపతేః కర్దమస్య	33	15
839.	పయఃఫేననిభా శ్శయ్యాః	33	16

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	బ—19		
840.	బ్రహ్మశాపాపదేశేన	4	29
841.	బుద్ధిం చాస్య వినిర్భిన్నాం	6	23
842.	బాహుభ్యోఽవర్తత క్షత్రం	6	31
843.	బ్రహ్మన్ కథం భగవతః	7	2
844.	బ్రహ్మాణం హర్షయామాస	13	24
845.	బ్రహ్మాదయో యత్కృతసేతు	14	28
846.	బ్రహ్మణ్యస్య పరం దైవం	16	17
847.	బహుభిర్యక్షరక్షోభిః	19	21
848.	బ్రహ్మాసృజత్స్వముఖతో	22	2
849.	బాఢముద్వోఢుకామోఽహ	22	15
850.	బర్హిష్మతీ నామ పురీ	22	29
851.	బర్హిష్మతీం నామ విభుర్యాం	22	32
852.	బ్రహ్మన్ దుహితృభి స్తుభ్యం	23	52
853.	బహుజన్మవిపక్వేన	24	28
854.	బుద్ధ్వా బ్రహ్మాఽపి హృదయం	27	69
855.	బాహూంశ్చ మందరగిరేః	28	27
856.	బలం మే పశ్య మాయాయాః	31	33
857.	బహిర్జాతవిరాగాయ	32	4
858.	బ్రహ్మణ్యవస్థితమతి	33	26
	భ—31		
859.	భగవానపి విశ్వాత్మా	3	19
860	భగవాన్ స్వాత్మమాయాయా	4	3
861.	భవాన్ భగవతో నిత్యం	5	21
862.	భగవానేక ఆసేదం	5	23
863.	భూతానాం నభ ఆదీనాం	5	36
864.	భగవానేక ఏవైష	7	6
865.	భూయస్త్వం తప అతిష్ఠ	9	30
866.	భూతప్రేతపిశాచాశ్చ	10	28
867.	భగవాన్ వేదకాలస్య	11	17
868.	భర్తర్యాప్తోరుమానానాం	14	11
869.	భవిష్యత స్తవాభద్రా	14	38
870.	భూయాదఘోని భగవన్	15	36
871.	భగవంతం పరిక్రమ్య	16	28
872.	భగవాననుగావాహ	16	29
873.	భగవాంస్తు గదావేగం	18	15
874.	భూషణాని పరార్ధ్యాని	23	29
875.	భర్తుః పురస్తాదాత్మానం	23	35
876.	భ్రాజిష్ణునా విమానేన	23	41
877.	భగవంతం పరం బ్రహ్మ	24	10
878.	భక్త్యా పుమాన్జాత	25	26
879.	భూతానాం ఛిద్రదాతృత్వం	26	34
880.	భావనం బ్రహ్మణః స్థానం	26	46
881.	భూతసూక్ష్మేంద్రియమనో	27	14
882.	భుక్తభోగా పరిత్యక్తా	27	24
883.	భృత్యానుకంపితధియేహ	28	29
884.	భూతేంద్రియాంతఃకరణాత్	28	41
885.	భక్తియోగో బహువిధో	29	7
886.	భక్తియోగశ్చ యోగశ్చ	29	35
887.	భూతైః పంచభిరారబ్ధే	31	30
888.	భేదదృష్ట్యాభిమానేన	32	13
889.	భక్తిప్రవాహయోగేన	33	24
	మ—60		
890.	మాం ఖేదయత్యేతదజస్య	2	16

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
891.	మన్యేఽసురాన్ భాగవతాం	2	24	918.	మహీం ప్రతిష్ఠా మధ్యస్య	20	1
892.	మిథో యదైషాం భవితా	3	15	919.	మనుః స్యందన మాస్థాయ	21	36
893.	మంత్రేషు మాం వా	4	17	920.	మత్తద్విజగణైర్ఘుష్టం	21	41
894.	మునిర్వివక్షుర్భగవద్	5	12	921.	మాఖిదో రాజపుత్రీత్థం	24	2
895.	మాండవ్యశాపాద్	5	20	922.	మరీచయే కలాం	24	22
896.	మహత్తత్త్వాద్వికుర్వాణాద్	5	29	923.	మయా ప్రోక్తం హి లోకస్య	24	35
897.	మార్గంతి యత్తే ముఖపద్మ	5	40	924.	మామాత్మానం స్వయంజ్యోతిః	24	39
898.	మేఢ్రం తస్య వినిర్భిన్నం	6	19	925.	మాత్ర ఆధ్యాత్మికీం విద్యాం	24	40
899	ముఖతోఽవర్తత బ్రహ్మ	6	30	926.	మనో బ్రహ్మణి యుంజానో	24	43
900.	ముహూర్గృణంతో	8	6	927.	మయ్యనన్యేన భావేన	25	22
901.	మృణాలగౌరాయతశేష	8	23	928.	మదాశ్రయాః కథామృష్టాః	25	23
902	ముఖేన లోకార్తిహరస్మితే	8	27	929.	మద్భయా ద్వాతి వాతోఽయం	25	42
903.	మా వేదగర్భ గాస్తంద్రీం	9	29	930.	మహాభూతాని పంచైవ	26	12
904.	మన్వంతరేషు భగవాన్	11	26	931.	మనోబుద్ధిరహంకార	26	14
905.	మన్యుర్మను ర్మహినసో	12	12	932.	మహత్తత్త్వా ద్వికుర్వాణాత్	26	23
906.	మరీచి రత్ర్యంగిరసౌ	12	22	933.	మృదుత్వం కఠినత్వం చ	26	36
907.	మజ్జాయాః పంక్తి రుత్పన్నా	12	46	934.	మనస శ్చంద్రమాజాతో	26	61
908.	మరీచిప్రముఖై ర్విప్రైః	13	20	935.	ముక్తలింగం సదాభాస	27	11
909.	మా మే గర్భ మిమం బ్రహ్మన్	14	33	936.	మన్యమాన స్తదాత్మాన	27	15
910.	మానసా మే సుతా	15	12	937.	మద్భక్తః ప్రతిబుద్ధార్థో	27	18
911.	మందారకుందకురవో	15	19	938.	మౌనం సదాఽఽసనజయ	28	5
912.	మత్తద్విరేఫవనమాలికయా	15	28	939.	మనోఽచిరాత్స్యా ద్విరజం	28	10
913.	మయి సంరంభయోగేన	16	31	940.	మత్తద్విరేఫకలయా	28	15
914.	ముహుః పరిధయోఽభూవన్	17	8	941.	ముక్తాశ్రయం యర్హి	28	35
915.	మనోవీర్యవరోత్సిక్త	17	22	942.	మద్గుణశ్రుతిమాత్రేణ	29	11
916.	మైనం మాయావినం దృప్తం	18	24	943.	మద్ధిష్ణ్యదర్శనస్పర్శ	29	16
917.	మయా యథానూక్త మవాది	19	32	944.	మహతాం బహుమానేన	29	17

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
945.	మద్ధర్మణో గుణై రేతైః	29	19
946,	మనసైతాని భూతాని	29	34
947.	మాసేన తు శిరో	31	3
948.	మాతుర్జగ్ధాన్నపానాద్యైః	31	5
949,	మార్గేణానేన మాతస్తే	33	10

య—144

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
950.	యద్వా అయం మంత్రకృద్వో	1	2
951.	యదా తు రాజా	1	6
952.	యదా సభాయాం కురు	1	7
953.	యదా చ పార్థ ప్రహిత	1	9
954.	యదోపహూతో భవనం	1	10
955,	యమా వృతిస్విత్	1	39
956.	యః పంచహాయనో	2	2
957.	యన్మర్త్యలీలౌపయికం	2	12
958.	యద్ధర్మసూనోర్బత	2	13
959.	యస్యానురాగప్లుత	2	14
960.	యత్ర నారాయణో దేవో	4	22
961.	యథా పునః స్వే	5	6
962.	యైస్తత్త్వభేదైః	5	8
963.	యచ్ఛ్రద్ధయా శ్రుతవత్యా	5	41
964.	యత్సానుబంధేఽసతి	5	43
965.	యావద్బలిం తేఽజ	5	48
966.	యతోఽప్రాప్యన్య	6	40
967.	యదర్థేన వినాముష్య	7	10
968.	యథా జలే చంద్రమసః	7	11
969.	యదేంద్రియోపరామోఽథ	7	13
970.	యశ్చ మూఢతమో లోకే	7	17
971.	యత్సేవయా భగవతః	7	19
972.	య మాహు రాద్యం పురుషం	7	22
973.	యస్మిన్దశవిధః	7	23
974.	యత్ర పుత్రైశ్చ పౌత్రైశ్చ	7	24
975.	యజ్ఞస్య చ వితానాని	7	30
976.	యేన వా భగవాన్	7	35
977.	యే తు త్వదీయచరణాంబుజ	9	5
978.	యావత్పృథక్త్వ	9	9
979.	యస్యావతారగుణ	9	15
980.	యో వాఽహం చ	9	16
981.	యస్మాద్బిభేమ్యహమపి	9	18
982.	యోఽవిద్యయానుపహతో	9	20
983.	యన్నాభిపద్మభవనా	9	21
984.	యదా తు సర్వభూతేషు	9	32
985.	యదా రహిత మాత్మానం	9	33
986.	యచ్చకర్థాంగ	9	38
987.	య ఏతేన పుమాన్	9	40
988.	మే చ మే భగవన్	10	౭
989.	యదాత్యబహురూపస్య	10	10
990.	యథేదానీం తథాగ్రే చ	10	13
991.	యామాశ్చత్వారశ్చత్వారో	11	10
992.	యః సృజ్యశక్తిమురుధో	11	15
993.	యదర్ధమాయుషస్తస్య	11	33
994.	యదరోదీః సురశ్రేష్ఠ	12	10
995,	యస్తు తత్ర పుమాన్	12	53
996.	యదా స్వభార్యయా సాకం	13	6

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
997.	యేషాం న తుష్టో భగవాన్	13	13	1024.	యం వానయోర్దమ	16	25
998.	యదోక స్సర్వసత్త్వానాం	13	15	1025.	యం యోగినో యోగ	19	28
999.	య ఏవ మేతాం హరిమేధసో	13	48	1026.	యో గజేంద్రం ఝష	19	35
1000.	యయోత్తానపదః పుత్రో	14	5	1027.	యో వై హిరణ్యాక్ష	19	37
1001.	యామాహురాత్మనో	14	18	1028.	యే మరీచ్యాదయో	20	0
1002.	యా మాశ్రిత్యేంద్రియా	14	19	1029.	యా వా కాచిత్త్వమబలే	20	35
1003	యస్యానవద్యాచరిత	14	26	1030.	యేఽహీయంతాముతః	20	48
1004.	యోగై ర్హేమేవ దుర్వర్ణం	14	45	103 .	యే మాయయా తే	21	14
1005.	యత్ప్రసాదిదం	14	47	1032.	యాత ఆత్మభృతం	21	29
1006.	యేత్వానన్యేన	15	6	1033.	యస్మిన్భగవతో	21	33
1007.	యస్య వాచా ప్రజాః	15	8	1034.	యోఽర్కేన్ద్వగ్నీంద్ర	21	51
1008.	యత్ర చాద్య పుమాన్	15	15	1035.	యదా-తు భవతశ్శీల	22	10
1009.	యత్ర నైఃశ్రేయసం నామ	15	16	1036.	య ఉద్యత మనాదృత్య	22	13
1010.	యత్సకులం హరిపదా	15	20	1037.	యాం హర్మ్యపృష్ఠే	22	17
1011.	యన్న వ్రజంత్యఘభిదో	15	23	1038.	యతో భవద్విశ్వ	22	20
1012.	యేఽభ్యర్థితా మపి చ	15	24	1039.	యః పృష్టో మునిభిః	22	38
1013.	యచ్చ వ్రజం త్యనిమిషా	15	25	1040.	యేమే స్వధర్మనిరతస్య	23	7
1014.	యోఽంతర్హితో హృదిగతో	15	46	1041.	యదా సస్మార ఋషభ	23	34
1015.	య స్త్వేతయోర్ధృతో దండో	16	3	1042.	యద్య ద్విధత్తే భగవాన్	25	3
1016.	యన్నామాని చ గృహ్ణాతి	16	5	1043.	య ఆద్యో భగవాన్	25	9
1017.	యస్యామృతామలయశ	16	6	1044.	యోగ ఆధ్యాత్మికః	25	13
1018.	యత్సేవయా చరణపద్మ	16	7	1045	యో యోగో భగవద్బాణో	25	29
1019.	యేషాం బిభర్మ్యహ	16	9	1046.	యత్తత్త్రిగుణమవ్యక్తం	26	10
1020.	యే మే తనోర్ద్విజవరాన్	16	10	1047	యత్తత్సత్త్వగుణం	26	21
1021.	యే బ్రాహ్మణాన్మయి	16	11	1048.	యద్విదుర్హ్యనిరుద్ధాఖ్యం	26	28
1022.	యం వై విభూతి	16	20	1049.	యథా ప్రసుప్తం పురుషం	26	71
1023.	యస్తాం వివిక్త	16	21	1050.	యమాదిభిర్యోగపథైః	27	6

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
1051.	యదృచ్ఛయోపలబ్ధేన	27	8	1078.	యేనేదృశీం గతిమసౌ	31	8
1052.	యథా జలస్థ ఆభాస	27	12	1079.	యద్యసద్భిః పథి పునః	31	32
1053.	యథా గంధశ్చ భూమేశ్చ	27	18	1080.	యోపయాతి శనైర్మాయా	31	40
1054.	యథా హ్యప్రతిబుద్ధస్య	27	25	1081.	యాం మన్యతే పతిం	31	41
1055.	యదైవ మధ్యాత్మరతః	27	27	1082.	యథాక్షోర్దృతివ్యావయవ	31	46
1056.	యదా న యోగోపచితాసు	27	30	1083.	యదా చాహీంద్రశయ్యాయాం	32	4
1057.	యోగస్య లక్షణం	28	1	1084.	యే స్వధర్మాన్న దుహ్యంతి	32	5
1058.	యదా మన స్స్వం విరజం	28	12	1085.	యేత్విహాసక్తమనసః	32	16
1059.	యచ్చౌచనిస్సృత	28	22	1086.	యదాస్య చిత్తమర్థేషు	32	24
1060	యచ్ఛ్రీనికేతమ	28	30	1087.	యథా మహానహంరూప	32	29
1061.	యథా పుత్రాచ్చ విత్తాచ్చ	28	39	1088.	యథేంద్రియైః పృథగ్	32	33
1062.	యథోల్ముకాద్	28	40	1089.	యోగేన వివిధాంగే	32	35
1063.	యథా సాంఖ్యేషు కథితం	29	2	1090	య ఇదం శృణుయాదంబ	32	43
1064.	యథా వాతారథో ఘ్రాణ	29	20	1091.	యన్నామధేయశ్రవణా	33	6
1065.	యో మాం సర్వేషు భూతేషు	29	22	1092.	యత్ర ప్రవిష్టమాత్మానం	33	19
1066.	యోఽంతః ప్రవిశ్య భూతాని	29	38	1093.	య ఇద మనుశృణోతి	33	37
1067.	యద్భయాద్వాతి వాతోఽయం	29	40		ర—14		
1068	యద్వనస్పతయో భీతా	29	41	1094.	రూపం యదేత	9	2
1069.	యం యమర్థ ముపాదత్తే	30	2	1095.	రజోభాజో భగవతో	10	18
1070.	యదధ్రువస్య దేహస్య	30	3	1096.	రుద్రాణాం రుద్రసృష్టానాం	12	16
1071.	యమదూతౌ తదా ప్రాప్తౌ	30	19	1097.	రూపం తవైతన్నను	13	35
1072.	యాతనాదేహ ఆవృత్య	30	20	1098.	రుదంతో రాసభత్రస్తా	17	22
1073.	యోజనానాం సహస్రాణి	30	24	1099.	రజః ప్రధానా న్మహతః	20	13
1074	యాస్తామిస్రాంధతామిస్రా	30	28	1100.	రుచిర్యో భగవాన్	21	5
1075.	యస్త్వత్ర బద్ధఇవ	31	13	1101.	రాద్ధం బత ద్విజవృషైతద	23	10
1076.	యః పంచభూతరచితే	31	14	1102.	రూపమాత్రాద్వికుర్వాణాద్	26	41
1077.	యన్మాయయోరుగుణకర్మ	31	15	1103.	రసమాత్రాద్వికుర్వాణాద్	26	44

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1104.	రేతస్తస్మాదాప ఆసన్	26	57
1105.	రూపభేదవిదస్తత్ర	29	30
1106.	రూపభేదాస్పదం దివ్యం	29	37
1107.	రజసా కుంఠమనసః	32	17
	ల—10		
1108.	లోకో వికర్మనిరతః	9	17
1109.	లోకసంస్థానవిజ్ఞాన	9	28
1110.	లఘూని వై సమామ్నాతా	11	8
1111.	లోకే తేన హతా లోకే	15	2
1112.	లోకాంశ్చ లోకానుగతాన్	21	17
1113.	లిఖంత్యధోముఖీ భూమిం	23	50
1114.	లసత్పంకజకింజల్క	28	14
1115.	లక్షణం మహదాదీనాం	29	1
1116.	లోకస్య మిథ్యా	29	5
1117.	లక్షణం భక్తియోగస్య	29	12
	వ—59		
1118.	వసుదేవస్య దేవక్యాం	2	25
1119.	విపన్నాన్ విషపానేన	2	31
1120.	వర్షతీంద్రే వ్రజః	2	33
1121.	వామ పూరా వధిశ్రిత్య	4	8
1122.	వేదాహ మన్తర్మనసి	4	11
1123.	విదురోప్యుద్ధవాచ్	4	33
1124.	వైకారికస్తైజసశ్చ	5	30
1125.	విశ్వస్య జన్మస్థితి	5	42
1126.	విశోఽవర్తంత తస్యో	6	32
1127.	వర్ణాశ్రమవిభాగాంశ్చ	7	29
1128.	విరించోఽపి తథా	10	4
1129.	విశ్వం వై బ్రహ్మతన్మాత్రం	10	12
1130.	వనస్పత్యోషధిలతా	10	19
1131.	వైకృతా స్త్రయ ఏవైతే	10	26
1132.	వికారైః సహితో	11	39
1133.	వాచం దుహితరం తన్వీం	12	28
1134.	విద్యాదానం తపః శౌచం	12	41
1135.	వైఖానసా వాలఖిల్యా	12	43
1136.	విధుస్వతా వేదమయం	13	44
1137.	వధం భగవతా సాక్షాత్	14	41
1138.	వసంతి యత్ర పురుషాః	15	14
1139.	వైమానికాః సలలనాః	15	17
1140.	వాపీషు విద్రుమతటా	15	22
1141.	విద్యుత్ప్రతిపన్మకర	15	41
1142.	విశ్వస్య యః స్థితి	16	37
1143.	వవౌ వాయుః సుదుఃస్పర్శః	17	5
1144.	వృక్ణే స్వశూలే	19	15
1145	వినష్టాసు స్వమాయాసు	19	24
1146.	విససర్జాత్మనః కాయం	20	19
1147.	వితర్కయన్తో బహుధా	20	33
1148.	విససర్జ తనుం తాం వై	20	39
1149.	విన్యస్తచరణాంభోజ	21	11
1150.	విదిత్వా తవ చైత్యం మే	21	23
1151.	విద్యోతమానం వపుషా	21	46
1152.	విశ్రంభేణాత్మశౌచేన	23	2
1153.	విసృజ్య కామం దంభం చ	23	3
1154.	విహారస్థానవిశ్రామ	23	21
1155.	విద్యాధరీ సహస్రేణ	23	37

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
1156.	వైస్రంభకే సురసనే	22	40
1157.	విభజ్యనవధాఽఽత్మానం	23	44
1158.	వేదాహమాద్యం పురుషం	24	16
1159.	వ్రతం స ఆస్థితో	24	42
1160.	వాసుదేవే భగవతి	24	45
1161.	విదిత్వార్థం కపిలో	25	31
1162.	విసృజ్య సర్వానన్యాం శ్చ	25	40
1163.	విశ్వమాత్మగతం వ్యంజన్	26	20
1164.	వైకారికస్తైజస శ్చ	26	24
1165.	వైకారికా ద్వికుర్వాణాత్	26	27
1166.	వాయోశ్చ స్పర్శతన్మాత్రాత్	26	33
1167.	వహ్ని ర్వాచా ముఖం భేజే	26	63
1168.	విష్ణు ర్గత్యైవ చరణౌ	26	67
1169.	వక్షోధివాస మృషభస్య	28	26
1170.	విరాగో యేన పురుషో	29	3
1171.	విషయా నభిసంధాయ	29	9
1172.	వార్తాయాం లుప్తమానాయాం	30	11
1173.	వాయునోత్క్రామతోత్తారః	30	16
1174.	వాసుదేవే భగవతి	32	23
1175.	వనం ప్రవ్రజితే పత్యౌ	33	21
1176.	విశుద్ధేన తదాఽఽత్మాన	33	25
	శ—21		
1177.	శనకై ర్భగవల్లోకా౯	2	6
1178.	శరచ్ఛీకరై ర్భృష్టం	2	34
1179.	శంబరం ద్వివిదం బాణం	3	11
1180.	శ్యామావదాతం విశజం	4	7
1181.	శీర్ష్ణోస్య ద్యౌర్ధరా	7	27

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
1182.	శ్రాద్ధస్య చ విధిం	7	33
1183	శశ్వత్స్వరూపమహసైవ	9	14
1184.	శ్వా సృగాలో వృకో	11	23
1185.	శబ్దబ్రహ్మాత్మన స్తస్య	12	48
1186.	శ్రుతస్య పుంసాం	13	4
1187.	శ్మశానచక్రానిల	14	24
1188.	శ్రుత్వా భాగవతం	14	50
1189.	శ్రీరూపిణీ క్వణయతీ	15	21
1190.	శతరూపా మహారాజ్ఞీ	22	23
1191.	శారీరా మానసా దివ్యా	22	37
1192.	శ్రోణ్యోర్యధ్య స్తయా	23	32
1193.	శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య	28	8
1194.	శయానః పరిశోచద్భిః	30	17
1195.	శాయితోఽశుచిపర్యంకే	31	26
1196.	శ్రద్దధానాయ భక్తాయ	32	41
1197.	శ్రద్ధత్స్వైతన్మతం మహ్యం	33	11
	ష—2		
1198	షష్ఠస్తు తమసః సర్గో	10	17
1199.	షోడశ్యుక్థౌ పూర్వవక్త్రాత్	12	40
	స—176		
1200.	స ఏవ మృషివర్యోఽయం	1	5
1201.	స ఏష దోషః పురుషద్విడాస్తే	1	12
1202.	స ఇత్థ మత్యుల్బణకర్ణ	1	16
1203.	స నిర్గతః కౌరవపుణ్య	1	17
1204.	స వాసుదేవానుచరం	1	25
1205.	సౌమ్యానుశోచే తమఘః	1	41
1206.	సోహం హరేర్మర్త్యవిడంబనేన	1	42

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1207.	స కథం సేవయా తస్య	2	3	1234.	స ఇత్థం చోదితః క్షత్త్రా	7	8
1208.	స ముహూర్తమభూత్తూష్ణీం	2	4	1235.	సేయం భగవతో మాయా	7	9
1209.	స్వశాంతరూపేష్వితరైః	2	15	1236.	స వై నివృత్తిధర్మేణ	7	12
1210.	స్వయం త్వసామ్యాతిశయ	2	21	1237.	సంఛిన్నః సంశయో మహ్యం	7	15
1211.	స ఏవ గోధనం లక్ష్మ్యా	2	29	1238.	సాధ్వేతత్ వ్యాహృతం	7	16
1212.	సాందీపనేః సకృత్	3	2	1239.	సృష్ట్వాగ్రే మహదాదీన్	7	[illegible]
1213.	సమాహూతా భీష్మక	3	3	1240.	సర్వే వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ	7	41
1214.	సుతం మృధే ఖం వపుషా	3	6	1241	స ఇత్థ మాపృష్టపురాణ	7	42
1215.	స కర్ణదుఃశాసన	3	13	1242.	సత్సేవనీయో బత	8	1
1216.	స్నిగ్ధస్మితావలోకేన	3	20	1243.	సోఽహం నృణాం క్షుల్లసుఖాయ		2
1217.	స ఏష సాధో చరమో	4	12	1244.	స్వమేవ ధిష్ణ్యం బహు	8	4
1218.	స ఏవ మారాధిశపాద	4	20	1245.	స్వర్ధున్యుదాద్రైః	8	5
1219.	సోఽహం తద్దర్శనాహ్లాద	4	21	1246.	సాంఖ్యాయనః పారమహంస్య	8	8
1220.	స తం మహాభాగవతం	4	24	1247.	సోఽన్తఃశరీరేఽర్పిత	8	11
1221.	సుఖాయ కర్మాణి కరోతి	5	2	1248.	స పద్మకోశః సహసో	8	14
1222.	సా శ్రద్దధానస్య	5	13	1249.	స ఇత్థ ముద్వీక్ష్య	8	19
1223.	స విశ్వజన్మస్థితి	5	16	1250.	స కర్మబీజం రజసో	8	33
1224.	స ఏవం భగవాన్	5	17	1251.	సోఽయం సమస్తజగతాం	9	22
1225.	సాధు పృష్టం త్వయా సాధో	5	18	1252.	సోఽసావదభ్రకరుణో	9	25
1226.	స వా ఏష తదా ద్రష్టా	5	24	1253.	స్వసంభవం నిశామ్యైవం	9	26
1227.	సా వా ఏతస్య సంద్రష్టుః	5	25	1254.	సర్వవేదమయేనేదం	9	43
1228.	సోఽవ్యంశగుణకాలాత్మా	5	28	1255.	సత ఏవ పదార్థస్య	11	2
1229.	సోఽనుప్రవిష్టో	6	3	1256.	స కాలః పరమాణుర్వై	11	4
1230.	స వై విశ్వసృజాం	6	7	1257.	సంవత్సరః పరివత్సర	11	14
1231.	సాధ్యాత్మః సాధిదైవశ్చ	6	9	1258.	సంధ్యాంశయోరంతరేణ	11	20
1232.	స్మరన్ విశ్వసృజా మీశో	6	10	1259.	స్వం స్వం కాలం మను	11	24
1233.	సత్త్వం చాస్య వినిర్భిన్నం	6	26	1260.	స సర్గాగ్రేఽన్ధతామిస్ర	12	2

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1261.	సనకం చ సనందం చ	12	4
1262.	సోఽవధ్యాతః సుతైరేవం	12	6
1263.	స వైరురోద దేవానాం	12	8
1264.	స ఇత్థం గృణతః పుత్రాన్	12	33
1265.	స వై విశ్వసృజామీశో	12	36
1266.	సావిత్రం ప్రాజాపత్యంచ	12	42
1267.	స వై స్వాయంభువః సమ్రాట్	13	2
1268.	స త్వమస్యామపత్యాని	13	11
1269.	సృజతో మే క్షితిర్వార్భిః	13	17
1270.	స వజ్రకూటాంగనిపాత	13	29
1271.	స్వదంష్ట్రయోద్ధృత్య మహీం	13	31
1272.	స్రుక్తుండ ఆసీత్స్రువ	13	36
1273.	సోమస్తు రేతః సవనాన్య	13	38
1274.	సంస్థాపయైనాం జగతాం	13	42
1275.	స వై బత భ్రష్టమతిః	13	45
1276.	స ఇత్థం భగవానుర్వీం	13	47
1277.	సాధు వీర త్వయా	14	4
1278.	స విదిత్వాఽఽత్మజానాం	14	13
1279.	సర్వాశ్రమానుపాదాయ	14	17
1280.	సైవం సంవదితే భర్త్రా	14	29
1281.	స విదిత్వాఽథ	14	30
1282.	స నః ప్రసీదతాం	14	35
1283.	స్వస్వర్గస్యాశిషం	14	36
1284.	స వై మహాభాగవతో	14	47
1285.	స త్వం విధిః	15	9
1286.	స ప్రహస్య మహాబాహో	15	11
1287.	సతీం వ్యాదాయ	16	14
1288.	సహాచలా భువశ్చేలు	17	4
1289.	సంగీతవద్రోదనవద్	17	10
1290.	స వై తిరోహితాన్	17	23
1291.	స వర్షపూగానుదధౌ	17	26
1292.	స ఏవ మృత్యుర్న్యక్రమదేవ	17	29
1293.	స తుద్యమానోఽరి	18	6
1294.	స గాముదస్తాత్	18	8
1295.	సత్యం వయం భో	18	10
1296.	సోఽధిక్షిప్తో భగవతా	18	13
1297.	సృజన్నమర్షిత శ్వాసాన్	18	14
1298.	సా హతా తేన గదయా	19	3
1299.	స తదా లబ్ధతీర్థోఽపి	19	4
1300	స తం నిశామ్యాత్తరథా	19	7
1301.	స్వపౌరుషే ప్రతిహతే	19	12
1302.	స ఆహతో విశ్వజితా	19	26
1303.	సద్వితీయాః కిమసృజన్	20	11
1304.	సోఽశయిష్టాబ్ధి	20	15
1305.	సోఽనువిష్టో భగవతా	20	17
1306.	ససర్జ ఛాయయా విద్యాం	20	18
1307.	స ఉపవ్రజ్య వరదం	20	25
1308.	సోఽవధార్యాస్య కార్పణ్యం	20	28
1309.	సృష్ట్వా భూతపిశాచాంశ్చ	20	40
1310.	సిద్ధాన్ విద్యాధరాంశ్చైవ	20	44
1311.	సకిన్నరాన్ కింపురుషాన్	20	45
1312.	స ఆత్మానం మన్యమానః	20	49
1313.	స్వాయంభువస్య చ	21	1
1314.	స తం విరజమర్కాభం	21	9

శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1315.	స చేహ విప్రరాజర్షి	21	26	1342.	స ఏష ప్రకృతిం సూక్ష్మాం	26	4
1316.	సమాహితం తే హృదయం	21	28	1343.	స్వచ్ఛత్వ మవికారిత్వం	26	22
1317.	సహోహం స్వాంశకలయా	21	32	1344.	సహస్రశిరసం సాక్షాత్	26	25
1318.	స్వసైన్యచరణక్షుణ్ణం	21	54	1345.	సంశయోఽథ విపర్యాసో	26	30
1319.	స భవాన్ దుహితృస్నేహ	22	8	1346.	స ఏష యర్హి ప్రకృతే	27	2
1320.	స ఉగ్రధన్వన్నియదేవా	22	21	1347.	సర్వభూతసమత్వేన	27	7
1321.	సోఽనుజ్ఞాత్వా వ్యవసితం	22	22	1348.	సానుబంధే చ దేహే	27	9
1322.	సభార్యః సప్రజః కామాన్	22	33	1349.	స్వధర్మాచరణం శక్త్యా	28	2
1323.	స ఏవం స్వాంతరం తాన్యే	22	36	1350.	స్వధిష్ణ్యానామేకదేశే	28	6
1324.	స వై దేవర్షివర్యస్తాం	23	4	1351.	స్థితం వ్రజంత మాసీనం	23	19
1325.	సర్వకామదుఘం దివ్యం	23	13	1352.	సంచితయేద్భగవతః	28	21
1326.	స్రగ్భిర్విచిత్ర	23	15	1553.	సోప్యేతయా చరమయా	28	36
1327.	సా తద్భర్తుః సమాదాయ	23	24	1354.	సర్వభూతేషు చాత్మానం	28	42
1328.	సాంతస్సరసి	23	26	1355.	స్వయోనిషు యథా జ్యోతి	28	43
1329.	స్నానేన తాం మహార్హేణ	23	28	1356.	సాలోక్యసార్ష్టిసామీప్య	29	13
1330.	స్నాతం కృతశిరఃస్నానం	23	31	1357.	స ఏవ భక్తియోగాఖ్య	29	14
1331.	సుదతా సుభ్రువా శ్లక్ష్ణ	23	33	1358.	స్రవంతి సరితో భీతా	29	42
1332.	సతాం కృతమలస్నానాం	23	36	1359.	సోఽనంతోఽంతకరః	29	45
1333.	సర్వం తద్భగవాన్	23	51	1360.	సందహ్యమానసర్వాంగః	30	7
1334.	సంగో యః సంసృతే	23	55	1361.	సోహం వసన్నపి విభో	31	20
1335.	సాహం భగవతో నూనం	23	57	1362.	సహ దేహేన మానేన	31	29
1336.	స త్వయాఽఽరాధితః	24	4	1363.	సత్యం శౌచం దయా	31	33
1337.	స భాజయన్ విశుద్ధేన	24	11	1364.	సంగం న కుర్యాచ్	31	39
1338.	న చావతీర్ణం త్రియుగ	24	26	1365.	సమ్యగ్దర్శనయా బుద్ధ్యా	31	48
1339.	స ఏవ భగవానద్య	24	29	1366.	స చాపి భగవద్	32	2
1340.	స్వీయం వాక్యమృతం కర్తుం	24	30	1367.	సూర్యద్వారేణ తే యాంతి	32	7
1341.	సతాం ప్రసంగా న్మమ	25	25	1368.	స సంసృత్య పునః కాలే	32	14

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
1369.	స తదైవాత్మనాత్మానం	32	25
1370.	స ఏవ విశ్వస్య భవాన్	33	2
1371.	స త్వం భృతో మే జఠరేణ	33	4
1372.	స చాపి తనయోక్తేన	33	13
1373.	స్వచ్ఛస్ఫటికకుడ్యేషు	33	17
1374.	స్వాంగం తపోయోగమయం	33	29
1375.	సిద్ధచారణగంధర్వై	33	34
	హ—14		
1376.	హిరణ్యం రజతం శయ్యా	3	27
1377.	హిరణ్మయ స్స పురుషః	6	6
1378.	హస్తావస్య వినిర్భిన్నౌ	6	31
1379	హృదయం చాస్య నిర్భిన్నం	6	24
1380.	హృదింద్రియాణ్యసుర్వ్యోమ	12	11
1381.	హృది కామో భువః క్రోధో	12	26
1332.	హసంతి యస్యాచరితం	14	27
1383.	హిరణ్యాక్షోఽనుజస్తస్య	17	20
1384.	హరేర్ధృతక్రోడతనోః	27	8
1385.	హంసపారావతవ్రాతైః	23	20
1386.	హిరణ్మయాదండకోశాద్	26	53
1387.	హస్తౌ చ నిరభిద్యేతాం	26	58
1388.	హాసం హరే రవనతాఖిల	28	32
1389.	హిత్వా తదీప్సితతమం	33	20
	క్ష—9		
1390.	క్షేమం స కచ్చిద్	1	31
1391.	క్షుత్తృట్త్రిధాతుభి	9	8
1392.	క్షితౌ శయానం	19	27
1393.	క్షత్తా మహాభాగవతః	20	2
1394.	క్షుత్తృడ్భ్యా ముపసృష్టాస్తే	20	20
1395.	క్షుత్పిపాసే తత స్స్యాతాం	26	60
1396.	క్షుత్తృడ్భ్యా ముదరం	26	68
1397	క్షుత్తృట్పరీతోఽర్కా	30	22
1398.	క్ష్మాంభోనలానిల	32	9
	జ్ఞ—13		
1399.	జ్ఞానం పరం స్వాత్మరహః	4	18
1400.	జ్ఞానం పరం స్వాత్మరహః	4	25
1401.	జ్ఞాతోఽసి మేఽద్య	9	1
1402.	జ్ఞాతోఽహం భవతా	9	36
1403.	జ్ఞాత్వా తద్ధృదయే	12	50
1404.	జ్ఞానవిజ్ఞానయోగేన	24	17
1405.	జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తేన	25	43
1406.	జ్ఞానం నిశ్శ్రేయసార్థాయ	26	2
1407.	జ్ఞానేన దృష్టతత్త్వేన	27	22
1408.	జ్ఞానం యదేతదదధాత్	31	16
1409.	జ్ఞానమాత్రం పరంబ్రహ్మ	32	26
1410.	జ్ఞానమేకం పరాచీనైః	32	28
1411.	జ్ఞానయోగశ్చ మన్నిష్ఠో	32	32

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీరస్తు

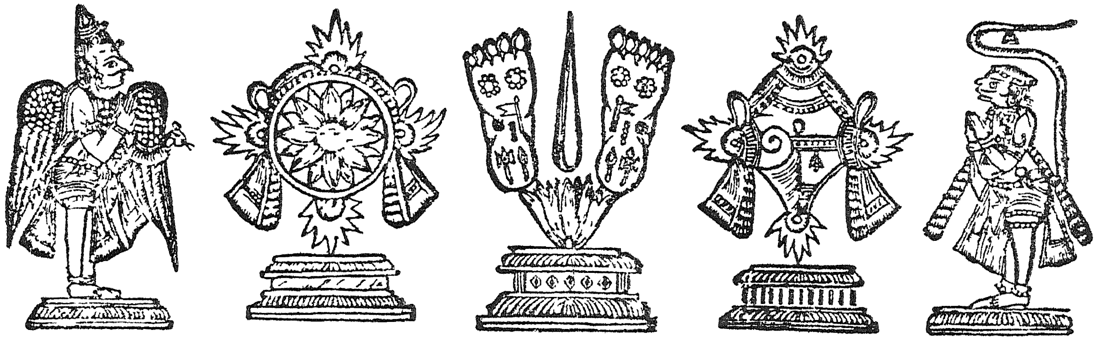

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

చతుర్థ-పంచమ-షష్ఠస్కంధత్రయమ్

శ్రీ వీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజ జీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

1975

మూల్యం : రూ. 40-00

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

చతుర్థస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే		పృష్ఠాంకాః
౧.	అత్రి తపఃప్రభావాభివర్ణనపూర్వకసోమోత్పత్తికథనం ప్రథమే	1
౨.	దక్షమహేశ్వరయో ర్విరోధోత్పత్తికథనం, నందికృత దక్షప్రతిశాపః, భవాదీనాం నిష్క్రమణం చ ద్వితీయే	23
౩.	రుద్రేణ, దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయిణ్యాః నివారణం తృతీయే	30
౪.	భర్త్రా ప్రతినిరుద్ధాపి దక్షాధ్వరం ప్రతి దాక్షాయణీగమనం పిత్రవమానితాయాః దాక్షాయిణ్యాః కోపప్రకారః, యోగాగ్నినా దాక్షాయిణ్యా స్వశరీరత్యాగశ్చ చతుర్థే	38
౫.	వీరభద్రకృతదక్షాధ్వరధ్వంసః పంచమే	50
౬.	కైలాసవర్ణనం, బ్రహ్మాదీనాం కృతరుద్రస్తవః	57
౭	బ్రహ్మాదిప్రార్థితేశ్వరకృతదక్షానుగ్రహః, సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః. అథ దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం చ సప్తమే	72
౮.	ధ్రువోపాఖ్యానకథనం అష్టమే	100
౯.	ధ్రువస్య భగవత్సాక్షాత్కారః తదుపరి ధ్రువకృతవిష్ణుస్తుతిః, తదనంతరం విష్ణునా ధ్రువాయ వరప్రదానం. ధ్రువస్య ప్రత్యాగమనం చ నవమే	124
౧౦.	ధ్రువస్య వివాహః, పుత్రోత్పత్తిః, యక్షైస్సహయుద్ధం చ దశమే.	145
౧౧	స్వాయంభువమనుకృతం ధ్రువసాంత్వనం. యుద్ధవిరామశ్చ ఏకాదశే	152
౧౨.	ధ్రువాయ కుబేరస్య వరప్రదానం, ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ ద్వాదశే	165
౧౩.	అంగస్య స్వతనయకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగః త్రయోదశే	181
౧౪.	వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభిస్తస్య వధః, తదూరుమథనాన్నిషాదోత్పత్తిః చతుర్దశే.	193
౧౫.	వేనభుజాభ్యాం పృథో రర్చిషశ్చ ప్రాదుర్భావః, పృథోః రాజ్యాభిషేకశ్చ పంచదశే	204
౧౬	మాగధవందిజనకృతం మహారాజపృథోః స్తవనం షోడశే	211
౧౭.	క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృథోః పృథివీజిఘాంసా సప్తదశే	220
౧౮	పృథివీవచనాత్ పృథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృథివ్యా దోహనం అష్టాదశే	231

అధ్యాయే | పృష్ఠాంకాః

౧౯. స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతి శ్చ ఏకోనవింశే. 240
౨౦. భగవతో దర్శనం భగవత్పృథుసంవాదశ్చ వింశే 251
౨౧. స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః ఏకవింశే 266
౨౨. పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః ద్వావింశే 285
౨౩. పృథో ర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః. అర్చిషా సహ వైకుంఠ ప్రాప్తిః త్రయోవింశే 305
౨౪. పృథువంశః రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ చతుర్వింశే 316
౨౫. ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ పంచవింశే 341
౨౬. పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ షడ్వింశే 362
౨౭. పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం. కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ సప్తవింశే. 372
౨౮. పురధ్వంసే పురంజనశోకః. తదుపరి భయాదికృతయాతనానుభవః జన్మాంతరే స్త్రీభావాపత్తిః, అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశా న్ముక్తిశ్చ అష్టావింశే 382
౨౯. పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం. నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిః ఏకోనత్రింశే 402
౩౦. దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిః, తేభ్యో మారీషగర్భాత్ దక్షోత్పత్తిశ్చ త్రింశే 433
౩౧. గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశా న్ముక్తిః ఏకత్రింశే 446

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

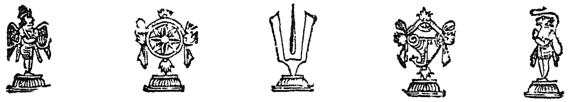

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

చతుర్థః స్కంధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

మనోస్తు శతరూపాయాం తిస్రః కన్యాశ్చ జజ్ఞిరే,
ఆకూతి ర్దేవహూతి శ్చ ప్రసూతిరితి విశ్రుతాః. ౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

తృతీయే "స్వాయంభువస్య చ మనోర్వంశః పరమసమ్మతః" ఇతి స్వాయంభువచరిత్ర తత్సంతతీ పృష్టే. తత్ర స్వాయంభువచరితమభిధాయ "ఏత త్తే ఆదిరాజస్య మనోశ్చరిత మద్భుతమ్, వర్ణితం వర్ణనీయస్య తదపత్యోదయం శృణు" ఇతి తత్సంతతికథనం ప్రతిజ్ఞాయ తావద్దేవహూతి సంతతిం ప్రక్రమ్య కలానుసూయాదయో నవ పుత్రికాః కపిలాఖ్యః పుత్రః తచ్చరిత మిత్యేతాని కథితాని, ఇదానీ మస్మిన్ స్కంధే మనుపుత్ర స్యోత్తానపదః సంతతిం విస్తరేణ వక్ష్యమాణ స్తత్రాదౌ ఆకూతిప్రసూత్యోర్వంశం దేవహూతిదుహితృసంతతిం చాహ మైత్రేయః (మనోస్త్వితి) హే సువ్రత! విదుర! ఆకూత్యాదయ స్తిస్రః కన్యాః, మనోః స్వాయంభువాత్, తద్భార్యాయాః శతరూపాయా, జజ్ఞిరే. చకారాత్ ద్వౌ పుత్రౌ జజ్ఞాతే ఇత్యర్థః ౧

ఆకూతిం రుచయే ప్రాదాదపి భ్రాతృమతీం నృపః,
పుత్రికాధర్మమాశ్రిత్య శతరూపానుమోదితః ౨

ప్రజాపతి స్స భగవాన్ రుచి స్తస్యా మజీజనత్,
మిధునం బ్రహ్మవర్చస్వీ పరమేణ సమాధినా. ౩

య స్తయోః పురుషః సాక్షాద్విష్ణుః యజ్ఞస్వరూపధృక్,
యా స్త్రీ సా దక్షిణా భూతే రంశభూతాఽనపాయినీ ౪

ఆనిన్యే స్వగృహం పుత్ర్యాః పుత్రం వితతరోచిషమ్,
స్వాయంభువో ముదా యుక్తో రుచి ర్జగ్రాహ దక్షిణామ్. ౫

తుశబ్దాదన్యోఽపి పుత్రలాభః సూచితః. తద్దర్శయితు మాహ (ఆకూతిరితి) నృపో మనుః భానుమతీం ప్రియవ్రతోత్తానపాదభ్రాతృమతీమపి స్వదుహితర మాకూతిం పుత్రికాధర్మమాశ్రిత్య "అభ్రాతృకాం ప్రదాస్యామి తుభ్యం కన్యా మలంకృతామ్। అస్యాం యో జాయతే పుత్రః స మే పుత్రో భవిష్యతి" ఇతి భాషాబంధనపూర్వకప్రదానం పుత్రికాధర్మ మాశ్రిత్య పుత్రబాహుళ్యకామః ఉక్తభాషాబంధనం కృత్వా రుచయే ప్రాదాత్ దత్తవాన్ ౨

స లబ్ధభార్యో బ్రహ్మతేజస్వీ బ్రహ్మవర్ణోచితధర్మానుష్ఠానజనితతేజోవిశేషయుక్తః భగవాన్ ప్రజాపతిః రుచిః సర్వోత్కృష్టేన సమాధినా భగవంత మారాధ్య తస్యా మాకూత్యాం మిధునం స్త్రీపుం మిధునం, అజీజనత్ ఉత్పాదయామాస. ౩

కిం తన్మిధునం యదజీజనత్ తత్రాహ (య స్తయోరితి) తయో రపత్యయో ర్మధ్యే యః పురుషః స యజ్ఞాః క్రతవః త ఏవ స్వం రూపం శరీరం తద్బిభ ర్తీతి తథా సాక్షాద్విష్ణుః, విష్ణోరంశః అయమపి కపిలవ దంశావతారః యజ్ఞస్వరూపభృదిత్యనేన యజ్ఞనామత్వం సూచితం తయో ర్యా స్త్రీ సా నామ్నా దక్షిణా భూతే ర్లక్ష్మ్యా అంశభూతా విష్ణో రనపాయినీ, అత స్తయోర్మిధో వివాహో న విరుద్ధ ఇతి భావః, ౪

స్వాయంభువో మను, ర్ముదా యుక్తః మిధునజన్మనిమిత్తహర్షయుక్తః, స్వపుత్ర్యాః ఆహూత్యాః, పుత్రం వితతతేజస్కం విష్ణ్వంశసంభూతం, పూర్వకృతభాషాబంధనాద్ధేతోః స్వగృహం ప్రతి, ఆనిన్యే ఆనీతవాన్. రుచిస్తు దక్షిణాం స్వకన్యాం జగ్రాహ పుత్రికామేవ పుత్రత్వే నాపాలయ దిత్యర్థః ౫

తాం కామయానాం భగవా నువాహ యజుషాం పతిః,
తుష్టాయాం తోషమాపన్నోఽజనయ ద్ద్వాదశాత్మజాన్ ౬

తోషః ప్రతోష స్సంతోషో భద్రః శాంతి రిడస్పతిః,
ఇధ్మః కవి ర్విభు స్స్వహ్నః సుదేవో రోచనో ద్విషట్. ౭

తుషితా నామ తే దేవా ఆసన్ స్వాయంభువాంతరే,
మరీచిమిశ్రా ఋషయో యజ్ఞ స్సురగణేశ్వరః. ౮

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ మనుపుత్రౌ మహౌజసౌ,
తత్పుత్రపౌత్రనప్తౄణా మనువృత్తం తదంతరమ్. ౯

(కామయానాం) పతిం కామయమానాం తాం దక్షిణాం, యజుషాం యజ్ఞానాం మంత్రాణాం వా పతి ర్యజ్ఞాఖ్యో భగవాన్. ఉవాహ. యస్యాం తుష్టాయాం స్వస్మిన్ ప్రీతియుక్తాయాం దక్షిణాయాం స్వయమపి ప్రీతియుక్తః, ద్వాదశపుత్రా నజనయత్. అత్ర "తుష్టయో రభవన్ దేవా ద్వాదశైతే మహాబలాః" ఇతి పాఠాంతరం. తదా తుష్టయోః పరస్పరసంతోషయుక్తయోః యజ్ఞదక్షిణయోః ద్వాదశపుత్రా అభవన్నిత్యర్థః ౬

తానాహ (తోష ఇతి,) తోషాదయో ద్విషట్ ద్వాదశపుత్రాః సర్వే తుషితా నామ తుషితా ఇతి ప్రసిద్ధాః, పరస్పరతుష్టాభ్యాం పితృభ్యాం జాతత్వాదితి భావః ౭

తే తుషితా దేవాః మరీచిప్రభృతయః ఋషయః, సురగణేశ్వరో యజ్ఞశ్చ స్వాయంభువమన్వంతరే ఆసన్ స్వస్వసంతానవర్ధనేన లోకమర్యాదాపాలనేన చాసన్. అనేన స్వాయంభువమన్వంతరగతం షట్కం కథితం "మన్వంతరం మనుర్దేవా మనుపుత్రా మహౌజసః' ఋషయోఽంశావతారశ్చ హరేః షడ్విధ ముచ్యతే" ఇతి తత్ర స్వాయంభువో మనుః, తుషితా దేవాః మరీచిముఖ్యా ఋషయః, యజ్ఞో హరే రవతారః, స ఏవ సురగణేశ్వర స్తదా ఇంద్రః ౮

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ మనుపుత్రౌ పృథ్వీపాలకౌ, తయోః పుత్రపౌత్రనప్తౄణాం వంశై రనువృత్తం వ్యాప్తం పాలితం చ తన్మన్వంతర మిత్యర్థః ౯

దేవహూతి మదా త్తాత కర్దమాయాత్మజాం మనుః,
తత్సంబంధి శ్రుతప్రాయం భవతా గదతో మమ. ౧౦

దక్షాయ బ్రహ్మపుత్రాయ ప్రసూతిం భగవాన్ మనుః,
ప్రాయచ్ఛత్ యత్కృత స్సర్గః త్రిలోక్యాం వితతో మహాన్. ౧౧

యాః కర్దమసుతాః ప్రోక్తా నవ బ్రహ్మర్షిపత్నయః,
తాసాం ప్రసూతిప్రసవం ప్రోచ్యమానం నిబోధ మే. ౧౨

పత్నీ మరీచేస్తు కలా సుషువే కర్దమాత్మజా,
కశ్యపం పూర్ణిమానం చ యయో రాపూరితం జగత్. ౧౩

పూర్ణిమాఽసూత విరజం విశ్వగం చ పరంతప,
దేవకుల్యాం హరేః పాదశౌచాద్యాఽభూత్ సరిద్దివః. ౧౪

ఏవ మాకూతిసంతతిః కథితా, అథ దేవహూతిదుహితృసంతతిం కథయిష్యన్ దేవహూతి చరిత్రం తు విస్తరేణ తృతీయే త్వయా శ్రుత మిత్యాహ (దేవహూతి మితి.) తత్సంబంధిచరితం గదతో మమ మత్తః భవతా శ్రుతప్రాయం బాహుళ్యేన శ్రుతత్వాదితి భావః. ౧౦

ప్రసూతిసంతతిస్తు తత్ప్రసంగేన మహతా ప్రబంధేన కథనీయేతి సాపి పశ్చాద్వక్ష్యతే ఇతి అభిప్రాయేణాత్ర సంగృహ్ణాతి (దక్షాయేతి.) యత్కృతః దక్షప్రసూతిభ్యాం కృతః సర్గః త్రిలోక్యాం మహాన్ వితతః ఆకూత్యాదిసంతత్యపేక్షయా ప్రసూతిసంతతేర్వైపుల్య మనేన కథితమ్ ౧౧

అథ దేవహూతిదుహితృసంతతి రుచ్యతే ఇత్యాహ (యా ఇతి.) హే క్షత్తః కర్దమస్య సుతాః కాలాదయో మరీచ్యాదీనాం పత్నయః పత్న్యః యాః ఉక్తాః తృతీయే తాసాం కర్దమసుతానాం ప్రసూతేః ప్రభవం పుత్రపౌత్రాదిసంతానవిస్తరం మే మయా ప్రోచ్యమానం కథ్యమానం నిబోధ ౧౨

తదేవాహ (పత్నీతి.) కర్దమసుతా మరీచేః పత్నీ, కలా కలానామ్నీ, కశ్యపం పూర్ణిమానం చ, ద్వౌ పుత్రౌ, సుషువే, తౌ విశినష్టి. యయోః కశ్యపపూర్ణిమ్నోః వంశజైః జగదాపూరితం వ్యాప్తమ్. ౧౩

హే సత్తమః పూర్ణిమా మరీచిపుత్రః విరజం విశ్వగం చాపి పుత్రం దేవకుల్యాం కన్యాం చ అసూత ఉత్పాదయామాస దేవకుల్యాం విశినష్టి. హరే ర్భగవతః, పాదశౌచాత్ పాదప్రక్షాళనాత్, యా దివః సరిత్ గంగా అభూత్, సై వేయం దేవకుల్యా దివః, సరిదభిమానినీ దేవతేత్యర్థః. ౧౪

(అత్రితపఃప్రభావాభివర్ణనపూర్వకసోమోత్పత్తికథనమ్)

అత్రేః పత్న్యనసూయా త్రీన్ జజ్ఞే సుయశస స్సుతాన్,
దత్తం దుర్వాససం సోమ మాత్మేశబ్రహ్మసంభవాన్ ౧౫

అత్రే ర్యా పత్నీ అనసూయా, కర్దమస్య ద్వితీయా దుహితా, సా సుయశసః నిర్మలకీర్తి సంపన్నాన్, త్రీన్ సుతాన్ జజ్ఞే తానాహ (దత్తమిత్యాదినా) తాన్ విశినష్టి. ఆత్మేశబ్రహ్మసంభవాన్ - ఆత్మా పరమాత్మా విష్ణుః ఈశో రుద్రః బ్రహ్మా చతుర్ముఖః తేభ్యః సంభవాన్, తదంశభూతా నిత్యర్థః యద్వా ఆత్మేశబ్రహ్మణాం సంభవోఽభివ్యక్తి ర్యేషు తాన్, అత్రాత్మశబ్దేన తవాంతరాత్మా మమ చేత్యాదినా ప్రసిద్ధమ్ విష్ణోః పరమాత్మత్వం ఇతరయోర్జీవత్వం చ సూచ్యతే. నను పరమాత్మనః సర్వాంతర్యామిణో జీవద్వారా జ్ఞానశక్త్యాద్యన్యతమగుణావిర్భావరూపాంశావతారత్వం యుక్తం కథం పునః పరమాత్మాంశభూతయో రణుస్వరూపయో ర్జీవవిశేషయోః బ్రహ్మరుద్రయోః పునర్జీవాంతరానుప్రవేశరూపాంశావతారత్వం, సత్యమ్—

"అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తి రిష్యతే,
యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిః సా వేష్టితా నృప సర్వగా
సంసారతాపా నఖిలా నవాప్నోత్యతిసంతతాన్.
తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా.
సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే"

ఇత్యుక్తరీత్యా జీవస్య యద్ధర్మభూతం జ్ఞానం తదవిద్యాకర్మణా తిరోహితం సత్తాతారతమ్యే నావతిష్ఠతే. తత్ర పరమాత్మప్రసాదా దవిద్యాఖ్యావరణస్య నివృత్తౌ అసంకోచేన ప్రసృతం భవతి. అత ఏవ ముక్తౌ నిశ్శేషమావరణనివృత్తౌ 'స చానంత్యాయ కల్పతే' ఇతి ధర్మభూతజ్ఞాన స్యాసంకోచేన ప్రసాదాదానంత్యం జీవస్య శ్రుతం సూత్రితం చ "ప్రదీపవ దావేశ స్తథా హి దర్శయతి" (4-4-15) ఇతి అణోరప్యాత్మన ఏకదేహస్థితస్యాప్యసంకుచితధర్మభూతజ్ఞానద్వారా స్వల్పపరిమాణస్య దీపస్య స్వధర్మభూత ప్రభా ద్రవ్యద్వారేణానేకఘటపటాదిప్రకాశకత్వవ దనేకశరీరపరిగ్రహ ఇతి సూత్రార్థః ఏవం చ బ్రహ్మరుద్రయోః పరమపురుషప్రసాదాత్ అజ్ఞానావరణనివృత్తిః, అస్మదాద్యపేక్షయా జ్ఞానప్రసరబాహుళ్యాత్ తద్ధర్మభూతజ్ఞానస్య దుర్వాసస్సోమయోరనుప్రవేశాత్ తదంశావతారత్వం తయో రుపపన్నమ్. ఏవమన్యత్రాపి యత్ర క్వచిజ్జీవస్య జీవాంతరాంశత్వ ముచ్యతే తత్రాయమేవ న్యాయో వేదితవ్యః. ౧౫

విదుర ఉవాచ—

అత్రే ర్గృహే సురశ్రేష్ఠాః స్థిత్యుత్పత్త్యన్తహేతవః,
కిఞ్చి చ్చికీర్షవో జాతా ఏతదాఖ్యాహి మే గురో ౧౬

మైత్రేయ ఉవాచ—

బ్రహ్మణా చోదితః సృష్టౌ వత్రిః బ్రహ్మవిదాం వరః,
సహ పత్న్యా యయావృక్షం కులాద్రిం తపసి స్థితః. ౧౭

తస్మి న్ప్రసూన స్తబకపలాశాశోకకాననే,
వార్భి స్స్రవద్భి రుద్ఘుష్టే నిర్వింధ్యాయా స్సమంతతః, ౧౮

ప్రాణాయామేన సంయమ్య మనో వర్షశతం మునిః,
అతిష్ఠ దేకపాదేన నిర్ద్వంద్వోఽనిలభోజనః ౧౯

శరణం తం ప్రపద్యేఽహం య ఏవ జగదీశ్వరః,
ప్రజా మాత్మసమాం మహ్యం ప్రయచ్ఛత్వితి చింతయ న్ ౨౦

ఏవం దత్తాదీనా మాత్మాద్యంశావతారత్వముక్తం తత్రాంతరేణ నిమిత్తం పరమాత్మాదీనా మవతారణా మసంభవాత్ తత్కారణం పృచ్ఛతి విదురః (అత్రేరితి.) స్థిత్యాదికర్తారః సురశ్రేష్ఠాః ఆత్మాదయః అత్రే ర్గృహే కింస్విచ్చికీర్షవః కిం కర్తుమిచ్ఛవో జాతా ఏతజ్జన్మప్రయోజనం హే గురో! మే మహ్య మాఖ్యాహి కథయ ౧౬

తత్ర నిమిత్తం కథయన్నాహ (బ్రహ్మణా) చతుర్ముఖేన, సృష్టౌ నిమిత్తభూతానాం సృష్ట్యర్థ మిత్యర్థః. చోదిత ఆదిష్టః బ్రహ్మవిదగ్రేసరోఽత్రిః పత్న్యా అనసూయయా సహ ఋక్షాఖ్యం కులాచలం తపసే తపశ్చర్తుం స్థిత ఆస్థితః ౧౭

స చ ముని స్తస్మి న్కులాద్రౌ ప్రసూనానాం స్తబకా యేషు పలాశాశోకేషు తేషాం కాననే నిర్వింధ్యాఖ్యాయా నద్యాః స్రవద్భిః వార్భిః సమంతా దుద్ఘుష్టే నాదితే. ౧౮

ప్రాణాయామేన మనో నియమ్య శీతోష్ణాదిసహః వాయుభక్షః సంవత్సరశతమేకపాదేన భువ మవష్టభ్య తప ఆతిష్ఠత్ ౧౯

యస్యాఽత్రే రభిసంధివిశేషమాహ (శరణమితి.) య ఏవ "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే" ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధ ఏవ, జగదీశ్వరః జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయప్రవర్తకః, తం శరణమహం ప్రపద్యే మహ్య మాత్మసమాం స్వతుల్యాం ప్రజాం ప్రయచ్ఛత్వితి చింతయన్ అతిష్ఠదితి పూర్వేణా న్వయః. ౨౦

(అత్రితపఃప్రభావాభివర్ణనపూర్వకసోమోత్పత్తికథనమ్)

తప్యమానం త్రిభువనం ప్రాణాయామైధసాఽగ్నినా,
నిర్గతేన మునే ర్మూర్ధ్నః సమీక్ష్య ప్రభవస్త్రయః. ౨౧

అప్సరోమునిగంధర్వసిద్ధవిద్యాధరోరగైః,
వితాయమానయశసః తదాశ్రమపదం యయుః ౨౨

తత్ప్రాదుర్భావసంయోగవిద్యోతితమనా మునిః,
ఉత్తిష్ఠన్నేకపాదేన దదర్శ విబుధర్షభాన్, ౨౩

ప్రణమ్య దండవ ద్భూమా వుపతస్థేఽర్హణాంజలిః,
వృషహంససుపర్ణస్థాన్ స్వైః స్వైః చిహ్నై శ్చ చిహ్నితాన్. ౨౪

కృపాలోకేన హస ద్వదనే నోపలంభితాన్,
తద్రోచిషా ప్రతిహతే నిమీల్య మునిరక్షిణీ ౨౫

ప్రాణాయామ ఏవ ఏధః దారునిచయో యస్య తేన మునే రత్రే ర్మూర్ధ్నః శీర్షకపాలా న్నిర్గతే నాగ్నినా తపోఽగ్నినా సంతప్యమానం త్రైలోక్యం సమీక్ష్య త్రయః ప్రభవః ఆత్మేశబ్రహ్మాణః. ౨౧

అప్సరోమునిప్రభృతిభిః ప్రస్తూయమానకీర్తయః తదాశ్రమస్థానం యయుః, అత్ర య ఏవ జగదీశ్వరః తం శరణం ప్రపద్య ఇతి సృష్టిస్థితిప్రళయప్రవర్తకత్వేనాకారేణ పరమాత్మన ఉపాసితత్వాత్ తస్య బ్రహ్మరుద్రాం తర్యామితయా తాద్రూప్యేణ సృష్టిసంహారకారణత్వాత్ తయో ర్బ్రహ్మరుద్రయోరపి తత్రాఽఽగమన ముపపన్నమితి వేదితవ్యమ్ ౨౨

తేషాం ఆత్మేశబ్రహ్మణా మావిర్భావః ప్రాకట్యం తస్య సంయోగః సాన్నిధ్యం తేన విద్యోతితం మనో యస్య స ముని రత్రి రేకపాదే నోత్తిష్ఠన్ విబుధశ్రేష్ఠా నాత్మేశబ్రహ్మణో దదర్శ. ౨౩

తతో భూమౌ దండవత్ ప్రణమ్య అర్హ్యతే పూజ్యతే అనేనే త్యర్హణం పుష్పాదిక మంజలౌ యస్య సః ఉపతస్థే సమీపే స్థిత్వా తుష్టావ. ఏతదేవ ప్రపంచయతి. గరుడవృషాద్యారూఢాన్ స్వైః స్వైః చిహ్నైః శంఖచక్రత్రిశూలకమండల్వాదిభిర్లక్షితాన్, ౨౪

కృపయా అవలోకో యస్మిన్ హసచ్చ తద్వదనం చ తేన ఉపలంభితాన్ ప్రసన్నత్వేన జ్ఞాపితాన్ తేషాం రోచిషా దీప్త్యా ప్రతిహతే అక్షిణీ నేత్రే నిమీల్య. ౨౫

చేత స్తత్ప్రవణం యుంజ న్నస్తావీత్ సంహతాంజలిః,
శ్లక్ష్ణయా సూక్తయా వాచా సర్వలోకగరీయసః. ౨౬

అత్రి రువాచ—

విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు విభజ్యమానై ర్మాయాగుణై రనుయుగం విగృహీతదేహాః,
తే బ్రహ్మవిష్ణుగిరిశాః ప్రణతోఽస్మ్యహం వ స్తేభ్యః క ఏవ భవతాం మ ఇహోపహూతః. ౨౭

ఏకో మయేహ భగవాన్ వివిధప్రధానై శ్చిత్తీకృతః ప్రజననాయ కథం ను యూయమ్,
అత్రాగతా స్తనుభృతాం మనసోఽపి దూరా ద్బ్రూత ప్రసీదత మహానిహ విస్మయో మే. ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి తస్య వచ శ్శ్రుత్వా త్రయ స్తే విబుధర్షభాః,
ప్రత్యాహుః శ్లక్ష్ణయా వాచా ప్రహస్య త మృషిం ప్రభో ౨౯

చేతశ్చిత్తం తత్ప్రవణం విబుధర్షభాసక్తం కృత్వా బద్ధాంజలిః సన్ మునిరత్రిః మధురయా వాచా సర్వలోకేభ్యః శ్రేష్ఠాన్ విబుధర్షభాన్ అస్తావీత్ స్తుతవాన్ ౨౬

స్తుతిమేవాహ (విశ్వేతి ద్వాభ్యాం) విశ్వస్యోద్భవాదిషు నిమిత్తభూతేషు విశ్వసర్గాద్యర్థ మిత్యర్థః అనుయుగం ప్రతికల్పం విభజ్యమానైః మాయాగుణై రజస్సత్త్వతమోభి రుపలక్షితా గృహీతా దేహా యై స్తే యూయం బ్రహ్మవిష్ణుగిరిశాః అత స్తేభ్యో వః యుష్మభ్యం ప్రణతోఽస్మి యుష్మాకం మధ్యే ఏక ఏవ భగవాన్ జగదీశ్వర ఉపహూతః శరణం తం ప్రపద్యే ఇత్యేకస్య నిర్దిష్టత్వాత్ స ఏష యుష్మాసు కతమ ఇతి యుష్మాభిరేవ కథనీయ మిత్యర్థః. ౨౭

ఏతదేవ ప్రపంచయతి (ఏక ఇతి) ప్రధానః సర్వోత్కృష్ట ఏక ఏవ భగవాన్సర్వేశ్వరః వివిధై రుపచారై ర్మయా ప్రజననాయ సర్వేశ్వరతుల్యపుత్రలాభాయ చిత్తీకృతః చిత్తవిషయీకృతః ఉపాసిత ఇతి యావత్. అతః తనుభృతాం దేహినాం మనసోఽపి దూరాః మనసాపి గ్రహీతు మశక్యాః యూయం త్రయోఽపి కథ మత్రాగతాః, తత్ర కారణం బ్రూత కథయత, ప్రసీదత మహ్యం ప్రసన్నా భవత. అత్ర త్రయాణా మాగమనే మమ మహాన్ విస్మయో వర్తతే. ౨౮

ఇత్యేవం తస్యాఽత్రేర్వచః శ్రుత్వా త్రయో బ్రహ్మవిష్ణుశివాః ప్రహస్య శ్లక్ష్ణయా గంభీరయా వాచా హే ప్రభో! వశ్యేంద్రియ! విదుర! తమృషి మత్రిం ప్రత్యాహుః. ౨౯

(అత్రితపఃప్రభావాభివర్ణనపూర్వకసోమోత్పత్తికథనమ్)

దేవా ఊచుః—

యథా కృత స్తే సంకల్పో భావ్యం తేనైవ నాన్యథా.

ఉక్తిమేవాహ తే త్వయా యథా కృతః సంకల్పః తేనైవ తథా భావ్యం నాన్యథా. సత్యః సత్యంకల్పస్య తే సంకల్పః కథమేకస్మిన్ ధ్యాతే త్రయ ఆగతాః తత్రాహుః హే బ్రహ్మన్! త్వం యదేకం జగదీశ్వరాఖ్యం తత్త్వం ధ్యాయసి తద్వయం తదేవ తత్త్వం సద్వారక మద్వారకం చ త్రిమూర్తిరూపేణావస్థితమిత్యర్థః మూర్తివిశేషనిర్ధారణమంతరేణ జగత్సృష్టిస్థితిలయహేతు రీశ్వర ఇతి హి త్వత్సంకల్పః. అతో వయమాగతా ఇత్యభిప్రాయః నను యద్వై ధ్యాయసి తే వయ మిత్యనేన త్రిమూర్త్యైక్యం ప్రతీయతే సత్యమైక్యమస్త్యేవ తతః కిం బ్రహ్మశివయో ర్భగవత్పారతంత్ర్య మస్మిన్ పురాణే పూర్వాపరగ్రంథేషు శ్రూయమాణం విరుధ్యత ఇతి చేత్తన్న, "సర్వగత్వా దనంతస్య స ఏవాహ మవస్థితః, మత్తః సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనమ్" ఇతివత్ బ్రహ్మాత్మకత్వ బుద్ధ్యా చతుర్ముఖశివయో రభేదవ్యవహారోపపత్తేః, తథా హి తయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వం స్ఫుటముచ్యతే మహాభారతే "తవాంతరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః, సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్ క్వచి"దితి సద్వారకం చావస్థితం తద్బ్రహ్మైవ వయమిత్యర్థః అత్రేద మవధేయమ్. యద్యపి క్వచిత్ క్వచిత్ "బ్రహ్మా చ నారాయణః, శివశ్చ నారాయణః,

బ్రహ్మా నారాయణాఖ్యోఽసౌ కల్పాదౌ భగవాన్ యథా,
ప్రజా స్ససర్జ భగవాన్ బ్రహ్మా నారాయణాత్మకః.
తత స్స భగవాన్ విష్ణు రుద్రరూపధరోఽవ్యయః,
తతః కాలాగ్నిరుద్రోఽసౌ భూత్వా సర్వహరో హరిః
సర్గస్థిత్యంతకరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్,
సంజ్ఞాం న యాతి భగవా నేక ఏవ జనార్దనః."

ఇత్యాదిషు త్రిమూర్త్యైక్యం ప్రతీయతే తథాపి – 'నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే నారాయణాద్రుద్రో జాయతే నారాయణాచ్ ద్వాదశాదిత్యా రుద్రా వసవః సర్వాణి ఛందాంసి ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః. యన్నాభిపద్మా దభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిః. తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజత్ త్ర్యక్షం త్రిశిరస్కం త్రిపాదం ఖండపరశుం బ్రహ్మా దక్షాదయః కాల స్తథైవాఖిలజంతవః విభూతయో హరేరేతా జగతః సృష్టిహేతవః" ఇత్యాదిషు భగవత స్తయోశ్చ భేదావగమాత్ సామానాధికరణ్యస్య చ "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావేశ్య ప్రజాపతే, హరో హరతి తద్వశః" ఇత్యాద్యానుగుణ్యేన అంతర్యామిత్వేనాప్యుపపత్తే రభేదో న యుక్తః నన్వేవమపి

సత్యంకల్పస్య తే బ్రహ్మన్ యద్వై ధ్యాయతి తే వయమ్. ౩౦

అథాస్మదంశభూతాస్తే ఆత్మజా లోకవిశ్రుతాః,
భవితారోఽంగ భద్రం తే విస్రప్స్యంతి చ తే యశః ౩౧

ఏవం కామవరం దత్త్వా ప్రతిజగ్ముః సురేశ్వరాః,
సభాజితాస్తయోః సమ్యగ్దంపత్యోర్మిషతోస్తతః. ౩౨

సోమోఽభూత్ బ్రహ్మణోంశేన దత్తో విష్ణోస్తు యోగవిత్,
దుర్వాసాః శంకరస్యాంశో నిబోధాంగిరసః ప్రజాః ౩౩

బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేంద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయంతే ఇతి బ్రహ్మాద్యవిశేషేణ విష్ణోర ప్యుత్పత్తిశ్రవణాత్ త్రిమూర్త్యుత్తీర్ణం తత్త్వాంతరమేష్టవ్యం తదేవైతత్ త్రిమూర్త్యాకారేణావస్థితమితి. మైవం సదే వేత్యాదివాక్యేషు కంఠోక్త్యా సర్వం వాక్యం సావధారణ మితి న్యాయాచ్చ సావధారణేషు ప్రత్యేక మేకైకస్య స్వవ్యతిరిక్తకారణత్వోపాస్యత్వబోధకవాక్యస్థితసామాన్యశబ్దానాం విశేషవాచిపదే సతి తత్పర్యవసానస్య అపచ్ఛాగపశున్యాయసిద్ధత్వాత్ అచితః సర్వకారణత్వానుపపత్తేః ఈక్షణాద్యర్థ విరోధాచ్చ విశేష్యవ్యవస్థాపకత్వానుపపత్తే దత్తసమస్తకారణత్వబోధనాత్ సముచ్చిత్యకారణత్వాను పపత్తేః చిద్విశేషాణాం సాధారణబ్రహ్మరుద్రేంద్రవైశ్వానరాదిపదవాచ్యానాం పురోవాదప్రసిద్ధేంద్రా దీనాం కార్యత్వకార్యవశ్యత్వయోః శ్రుత్యైవ ప్రతిపన్నత్వాత్ తద్వాచినాం తేషాం విశేష్యవ్యవ స్థాపకత్వానుపపత్తేః శ్రీపతే రసాధారణపురుషనారాయణాదిపదవాచ్యస్య కుత్రాపి కర్మవశ్యత్వా శ్రవణాత్ తదుత్పత్తేశ్చ "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి అవతారత్వస్య శ్రవణే కర్మకృతత్వస్యాపాదితత్వాత్ ఇతరోత్పత్తేః తదపవాదాభావాత్ తస్య సర్వకారణత్వోపపత్తేః తస్య సకలజగత్కారణత్వబోధకశ్రుత్యైకార్థ్యాత్ నారాయణస్యైవ సర్వోత్కృష్టత్వమేష్టవ్య మిత్యన్యత్ర విస్తరః ౩౦

అథ హే మునే! అస్మదంశేన సంభూతాః సుతా లోకవిశ్రుతా భవిష్యంతి తే తవ యశః విస్రప్స్యంతి విస్తృతం కరిష్యంతి తే భద్రమస్తు. ౩౧

ఏవ మభీష్టం వరం దత్త్వా తయోర్దంపత్యోః అత్ర్యనసూయయోః సమ్యక్ మిషతోః పశ్యతోః సతోః సమ్యక్ పూజితాః సురేశ్వరాః ప్రతిజగ్ముః ౩౨

తతో బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్యాంశేన సోమో, విష్ణోరంశేన దత్తాత్రేయః, శంభోరంశేన దుర్వాసాశ్చ జాతాః. అథాంగిరస ఉత్పన్నాః ప్రజా మయా కథ్యమానాః శృణు. ౩౩

(అంగిరసః ప్రజానాముత్పత్తికథనమ్)

శ్రద్ధా త్వంగిరసః పత్నీ చతస్రోఽసూత కన్యకాః,
సినీవాలీ కుహూ రాకా చతుర్థ్యనుమతి స్తథా. ౩౪

తత్పుత్రా వపరా వాస్తాం ఖ్యాతౌ స్వారోచిషేంతరే
ఉతథ్యో భగవాన్ సాక్షాత్ బ్రహ్మిష్ఠ శ్చ బృహస్పతిః. ౩౫

పులస్త్యోఽజనయత్ పత్న్యా మగ స్త్యం చ హవిర్భువి,
సోఽన్యజన్మని దహ్రాగ్నిః విశ్రవా శ్చ మహాతపాః. ౩౬

తస్య యక్షపతి ర్దేవః కుబేర స్త్విడ్విడాసురః,
రావణః కుంభకర్ణ శ్చ తథాఽన్యస్యాం విభీషణః ౩౭

పులహస్య గతిర్భార్యా త్రీ నసూత సతీ సుతాన్,
కర్మశ్రేష్ఠం వరీయాంసం సహిష్ణుం చ మహామతే. ౩౮

అంగిరసః పత్నీ శ్రద్ధాఖ్యా కర్దమస్య తృతీయా దుహితా చతస్రః కన్యకాః ప్రసూతవతీ. కన్యాః నిర్దిశతి (సినీతి) ౩౪

అపరావపి తత్పుత్రౌ అంగిరసపుత్రౌ ఉతథ్యః బృహస్పతిరితి ఖ్యాతౌ ప్రసిద్ధౌ స్వారోచిషే మన్వంతరే ఆస్తామ్ భగవాన్ బ్రహ్మిష్ఠ ఇతి పుత్రద్వయవిశేషణమ్ ౩౫

పులస్త్యః పత్న్యాం స్వభార్యాయాం హవిర్భువాఖ్యాయాం కర్దమస్య చతుర్థ్యాం దుహితరి అగస్త్య మజనయత్ అగస్త్యం విశినష్టి యోఽగస్త్యః అన్యజన్మని దహ్రాగ్నిః జారరాగ్ని రభూత్ తథా మహాతపాః విశ్రవాశ్చ పులస్త్యసుత ఇత్యర్థః ౩౬

తస్య విశ్రవస ఇతి ఇలవిలాసుతః, ఇలావిలాయాం జాతః యక్షాణాం పతిః ప్రభుర్దేవః కుబేరః తథా అన్యస్యాం భార్యాయాం కైకస్యాం రావణాదయస్త్రయః పుత్రా విశ్రవస ఏవ జాతాః ౩౭

పులస్త్యస్య భార్యా రత్నాఖ్యా కర్దమస్య పంచమీ దుహితా సతీ పతివ్రతా త్రీన్ సుతా నసూత ప్రసూతవతీ తన్నిర్దిశతి (కర్మశ్రేష్ఠామితి) హే మహామతే. ౩౮

క్రతో రపి క్రియా భార్యా వాలఖిల్యా నసూయత,
ఋషీ౯ షష్టిసహస్రాణి జ్వలతో బ్రహ్మతేజసా ౩౯

ఊర్జాయాం జజ్ఞిరే పుత్రా వసిష్ఠస్య పరంతప,
చిత్రకేతుప్రధానా స్తే సప్త బ్రహ్మర్షయోఽమలాః. ౪౦

చిత్రకేతు స్సురోచిశ్చ విరజా మిత్ర ఏవ చ,
ఉల్బణో వసుభృద్యానో ద్యుమా౯ శక్త్యాదయోఽపరే ౪౧

చిత్తి స్త్వథర్వణః పత్నీ లేభే పుత్రం ధృతవ్రతమ్,
దధ్యం చ మశ్వశిరసం భృగోర్వంశం నిబోధ మే ౪౨

భృగుః ఖ్యాత్యాం మహాభాగః పత్న్యాం పుత్రానజీజనత్,
ధాతారం చ విధాతారం శ్రియం చ భగవత్పరామ్ ౪౩

క్రతోరపి భార్యా క్రియాఖ్యా కర్దమస్య షష్ఠీ సుతా బ్రహ్మతేజసా జ్వలతః ప్రకాశమానా౯ షష్టిసహస్రాణి వాలఖిల్యాన్ వానప్రస్థాన్ఋషీ౯ అసూయత. ౩౯

తథా వసిష్ఠస్య భార్యాయా మూర్జాయాం కర్దమస్య నవమ్యాం సుతయాం, హే పరంతప! చిత్రకేతుప్రభృతయః సప్త మహర్షయః నిర్మలాచారాః జజ్ఞిరే అరుంధత్యా ఏవ నామాంతరమూర్జేతి వేదితవ్యమ్. ౪౦

పుత్రా న్నిర్దిశతి (చిత్రకేతు రితి,) ద్యుమాన్ తేజస్వీత్యర్థః. శక్త్యాదయః అపరే అన్యస్యాం భార్యాయాం జాతా ఇత్యర్థః. ౪౧

(అథర్వణః పత్నీ.) కర్దమస్య అష్టమీ సుతా శాంతాఖ్యా. చిత్తిరితి పాఠాంతరం. తదా తత్తస్యా ఏవ నామాంతరం ధృతవ్రతం దధ్యం చ మశ్వశిరసం చ పుత్రం లేభే లబ్ధవతీ. అథ మే మత్తః భృగోర్వంశం నిబోధశృణు. ౪౨

హే మహాభాగ! (ఖ్యాత్యాం) ఖ్యాతినామ్న్యాం కర్దమస్య సప్తమ్యాం దుహితరి భృగు ర్ధాతృవిధాతారౌ పుత్రౌ పుత్రానిత్యార్షం బహువచనం. భగవత్పరాం భగవా నాశ్రయో యస్యా స్తాం శ్రియం లక్ష్మ్యంశభూతాం కన్యాం చాజీజనత్. ౪౩

(భృగువంశకథనమ్)

ఆయతిం నియతిం చైవ సుతే మేరు స్తయోరదాత్,
తాభ్యాం తయో రభవతాం మృకండః ప్రాణ ఏవ చ. ४४

మార్కండేయో మృకండస్య ప్రాణాద్వేదశిరా మునిః,
కవి శ్చ భార్గవో యస్య భగవా నుశనాసుతః ४५

త ఏతే మునయః క్షత్త ర్లోకాన్ సర్గై రభావయన్,
ఏష కర్దమదౌహిత్రసంతానః కథిత స్తవ ४६

శృణ్వతః శ్రద్దధానస్య సద్యః పాపహరః పరః,
ప్రసూతిం మానవీం దక్ష ఉపయేమే హ్యజాత్మజః. ४७

తస్యాం ససర్జ దుహితౄః షోడశామలలోచనాః

(మేరుః) స్వస్య సుతే ఆయతిం నియతిం చ తయో ర్ధాతృవిధాత్రో రదాత్ దత్తవాన్. తాభ్యాం ధాతృవిధాతృభ్యాం తయో ర్మేరుదుహిత్రో రాయతినియత్యో ర్యథాక్రమం మృకండుః ప్రాణశ్చా భవత్. ४४

తతః మృకండో ర్మార్కండేయః ప్రాణాద్వేదశిరా ముని రభవత్. ఉశనా శుక్రో యస్య వేదశిరసః సుతః స కవిః శుక్రశ్చ భార్గవః భృగువంశసంభూత ఇత్యర్థః ४५

దేవహూతిదుహితృసంతతి ముపసంహరతి (నవేతి.) హే క్షత్తః ఏతే నవ మరీచ్యాదయః సర్గైః స్వవంశైః, లోకానభావయన్ ఉత్పాదయామాసుః కర్దమదుహితృసంతతిశ్రవణఫలమాహ (ఏష ఇతి.) కర్దమదౌహిత్రః కర్దమదుహితృసంబంధీ సంతానో మయా కథితః శ్రద్ధాపూర్వకం శృణ్వతః పాపనివర్తకః ४६

ఏవం దేవహూతి సంతతి మభిధాయాஉథ మనో స్తృతీయాయా దుహితుః ప్రసూతేఽపిసంతాన మాహ (ప్రసూతిమితి) ఆత్మజో బ్రహ్మపుత్రో దక్షః మానవీం స్వాయంభువమనుదుహితరం ప్రసూతి ముపయేమే ఉవోఢ. ४७

(తస్యాం) ప్రసూత్యాం, అమలలోచనాః సౌందర్యశాలినీః, షోడశదుహితౄః ససర్జ.

త్రయోదశాదా ద్ధర్మాయ తథైకా మగ్నయే విభుః, ౪౮

పితృభ్య ఏకాం యుక్తేభ్యో భవాయైకాం భవచ్ఛిదే,
శ్రద్ధా మైత్రీ దయా శాంతిః తుష్టిః పుష్టిః క్రియోన్నతిః ౪౯

బుద్ధిర్మేధా తితిక్షా హ్రీః మూర్తిర్ధర్మస్య పత్నయః,
శ్రద్ధాఽసూత శుభం మైత్రీ ప్రసాద మభయం దయా. ౫౦

శాంతి స్సుఖం ముదం తుష్టి స్స్మయం పుష్టిరసూయత,
యోగం క్రియోన్నతి ర్దర్ప మర్థం బుద్ధి రసూయత. ౫౧

మేధా స్మృతిం తితిక్షా తు క్షేమం హ్రీః ప్రశ్రయం సుతమ్.
మూర్తి స్సర్వగుణోత్పత్తిః నరనారాయణావృషీ ౫౨

యయో ర్జన్మన్యదో విశ్వ మభ్యనందత్ సునిర్వృతమ్,
మనాంసి కకుభో వాతాః ప్రసేదు స్సరితోఽద్రయః ౫౩

తత్ర త్రయోదశదుహితౄః విభుః తత్తదభిప్రాయవిజ్ఞానసమర్థో దక్షః ధర్మాయ దదౌ, ఏకాం దుహితర మగ్నయే, ఏకాం యుక్తేభ్యో మిలితేభ్యః పితృభ్య, ఏకాం భవచ్ఛిదే భవాయ రుద్రాయ అదాత్ జ్ఞానప్రదత్వాత్ రుద్రస్య భవచ్ఛిత్త్వం వివక్షితమ్, ౪౮

తత్ర ధర్మపత్నీ స్త్రయోదశ దుహితౄ ర్నిర్దిశతి (శ్రద్ధేతి) ౪౯

తాసాం ప్రత్యేకం సంతతి మాహ (శ్రద్ధేతి) ఆసాం శ్రద్ధాదినామత్వం తదపత్యానాం శుభాదినామత్వం చ శ్రద్ధాదిధర్మయుక్తత్వేన చ బోధ్యం నామ్నా మన్వర్థత్వాత్. యద్వా శ్రద్ధాశుభాద్యభిమానిదేవతాత్వాద్వా తాసాం తేషాం చ తన్నామత్వమ్. ౫౦

త్రయోదశానాం మధ్యే మూర్త్యాఖ్యా ధర్మపత్నీ సర్వేషాం గుణానాం కల్యాణగుణానా ముత్పత్తి రభివ్యక్తి ర్యయో స్తౌ వృషీ నరనారాయణౌ భగవదవతారభూతౌ అసూత, ౫౧—౫౨

(యయో) ర్నరనారాయణయో, ర్జన్మని జన్మకాలే, అదః ఏతద్విశ్వం సుఖితం సదభ్యనందత్. సర్వేషాం మనాంసి దిశః సరితః సముద్రాః వాతాశ్చ ప్రసన్నా అభూవన్ ౫౩

(నరనారాయణోత్పత్తికథనమ్)

దివ్యవాద్యంతతూర్యాణి పేతుః కుసుమవృష్టయః,
మునయ స్తుష్టువు స్తుష్టా జగు ర్గంధర్వకిన్నరాః ౫౪

నృత్యంతి స్మ స్త్రియో దేవ్య ఆసీత్ పరమమంగళమ్,
దేవా బ్రహ్మాదయ స్సర్వే ఉపతస్థు రభిష్టవైః ౫౫

దేవా ఊచుః—

యో మాయయా విరచితం నిజయాఽఽత్మనీదం ఖేరూపభేదమివ తత్ప్రతిచక్షణాయ,
ఏతేన ధర్మసదనే ఋషిమూర్తినాఽద్య ప్రాదుశ్చకార పురుషాయ నమః పరస్మై ౫౬

తూర్యాణి వాద్యాని దేవై రవాద్యంత ధ్వనితాని ౫౪

దేవ్యః దేవానాం సంబంధిన్యః స్త్రియః అవతీర్ణౌ నరనారాయణౌ ద్రష్టుం సర్వే బ్రహ్మాదయో దేవా అభిష్టవై రుపతస్థుః ఆగత్య సమీపే అభితః స్థిత్వా స్తోత్రైః తుష్టువు రిత్యర్థః, ౫౫

స్తుతిమేవాహ ద్వాభ్యాం (య ఇతి) నిజయా ఆత్మీయయా మాయయా సంకల్పేన స్వాత్మ న్యేవాధారభూతే ఖే ఆకాశే రూపభేదం సితనీలాదిరూపభేదమేవ విరచితం యదిదం విశ్వం రచితం తత్రాకాశదృష్టాంతేన స్వస్యాస్పృష్టసృజ్యవస్తుదోషత్వ ముచ్యతే యద్వా స్వభిన్నాత్మని జీవే ఆకాశే రూపభేదమివ ఇదం దేవతిర్యగాదిరూపభేదం విరచితం తత్రాకాశదృష్టాంతేన సితనీలాదిరూపభేదో మేఘాదికృతో వస్తుతస్తు ఆకాశాదతిరిక్తోఽపి భ్రాంతిదృష్టినా మాకాశాభిన్నత్వేన ప్రతీతః తద్వత్ దేవాది రూపభేదాత్ విలక్షణే హ్యాత్మస్వరూపే తదభిన్నత్వేనైవ భ్రాంతిదృష్టీనాం ప్రతీయమానదేవాదిరూపభేద ఇతి వివక్షితం యథోక్తం 'సితనీలాదిభేదేన యథేదం దృశ్యతే నభః, భ్రాంతిదృష్టిభి రాత్మాఽపి తథైకః సన్ పృథక్ పృథక్' ఇతి అస్మిన్ పక్షే యో మాయయా ఆత్మని రచితమిత్యుక్త్యా భగవ త్సంకల్పాదేవ జీవస్య బంధ ఇత్యుక్తం భవతి తత్ప్రతిచక్షణాయ తస్య దేవాదిరూపసంస్పృష్ట మాత్మనః ప్రతిచక్షణాయ ప్రతిబోధనాయ దేవాదిరూపభేదాత్ విలక్షణబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మస్వరూప బోధనాయ తద్ద్వారా సంసారమోచనాయే త్యభిప్రాయః ఏతేన దేవమనుష్యాదిసజాతీయేన స్వసంకల్పో పాత్తేన అప్రాకృతాకర్మవశ్యేన ఋష్యాకారేణ ధర్మస్య గృహే యో భగవాన్ ప్రాదుశ్చకార ప్రాదు ర్భూతః. తస్మై పరమపురుషాయ తే నమః. ౫౬

సోఽయం స్థితివ్యతికరోపశమాయ సృష్టాన్ సత్త్వేన నః సురగణా ననుమేయతత్త్వః,
దృశ్యాదదభ్రకరుణేన విలోకనేన యచ్ఛ్రీనికేతమమలం క్షిపతారవిందమ్ ౫౭

ఏవం సురగణై స్తాత భగవంతా వభిష్టుతౌ,
లబ్ధావలోకై ర్యయతు రర్చితౌ గంధమాదనమ్. ౫౮

తా విమౌ వై భగవతో హరే రంశా విహాగతౌ,
భారవ్యయాయ చ భువః కృష్ణౌ యదుకురూద్వహౌ ౫౯

స్వాహాభిమానినశ్చాగ్నే రాత్మజాం స్త్రీ నజీజనత్,
పావకం పవమానం చ శుచిం చ హుతభోజనమ్ ౬౦

(సోఽయం) స్వసంకల్పకృతజగద్బంధమోక్షో భగవాన్ అనుమేయతత్త్వః శాస్త్రైకవేద్యవివిధవిచిత్రశక్తిమత్ స్వరూపః స్థితివ్యతికరోపశమాయ స్థితిః పాలనం వ్యతికరః సృష్టిః ఉపశమః సంహారః తేషాం సమాహారే ద్వంద్వః తస్మై జగత్పాలనాద్యర్థం పాలనాధికృతభగవదంశభూతేంద్రాద్యభిప్రాయేణ, స్థితిపదం ప్రయుక్తం సత్త్వేనేతి, గుణత్రయోపలక్షణం స్థిత్యాద్యనుగుణసత్త్వాదిగుణవిశిష్టత్వేన సృష్టానస్మాన్ సురగణాన్, అదభ్రకరుణేన అనల్పదయాయుక్తేన, విలోకనేన దృశ్యాత్, ఆశీర్లిఙః, ఆర్ధధాతుకత్వాత్ పశ్యాదేశాభావః దృశ్యానితి ద్వితీయాంతపాఠే తు పశ్యత్వితి క్రియాపదమధ్యాహర్తవ్యం, దృశ్యాన్ కృపావలోకనవిషయత్వయోగ్యాన్, అస్మాన్ పశ్యత్విత్యర్థః కథం భూతేన విలోకనేన యచ్ఛ్రియో లక్ష్మ్యా నికేతం స్థాన మరవిందం కమలం తత్ క్షిపతా తిరస్కుర్వతా ౫౭

హే తాత ! ఏవం లబ్ధః కృపావలోకో యై స్తైః సురగణై రభిష్టుతౌ భగవంతౌ నరనారాయణౌ గంధమాదనాఖ్యం పర్వతం ప్రతి యయతుః గతవంతౌ ౫౮

తావేవ హరేరంశతయాఽవతీర్ణౌ ఇమౌ నరనారాయణౌ భువః భారవ్యయాయ భారక్షపణాయ యదుకురుకులశ్రేష్ఠౌ ఇమౌ కృష్ణార్జునా విహాగతౌ తావేవ కృష్ణార్జునరూపేణాఽవతీర్ణా విత్యర్థః. ౫౯

ఏవం ధర్మపత్నీనాం దక్షదుహితౄణాం త్రయోదశానాం సంతతిః కథితా. అథ చతుర్దశ్యా దక్షదుహితుః సంతానిమాహ (స్వాహేతి) అభిమానినః స్వాహాం భార్యాం స్వస్యాత్యంత మనుకూలాం మన్యమానా దగ్నేః తద్భార్యా స్వాహాఖ్యా త్రీన్ పుత్రాన్ ప్రసూతవతీ, అభిమానిన ఇత్యాత్మజవిశేషణం వా, త్రేతాగ్న్యభిమానినో దేవానిత్యర్థః తానాహ పావకమితి. హుతభోజన మితి త్రయాణాం విశేషణం హుతం దేవతోద్దేశేన త్యక్తం చరుపురోడాశాదికం భుంక్త ఇతి హుతభోజనః తమ్. ౬౦

(స్వాహాదేవ్యాః సంతానకథనమ్)

తేభ్యోఽగ్నయ స్సమభవన్ చత్వారింశచ్చ పంచ చ,
త ఏ వైకోనపంచాశత్ సాకం పితృపితామహైః ౬౧

వైతానికే కర్మణి యన్నామభి ర్బ్రహ్మవాదిభిః,
ఆగ్నేయ్య ఇష్టయో యజ్ఞే నిరూప్యంతేఽగ్నయస్తు తే, ౬౨

అగ్నిష్వాత్తా బర్హిషద స్సోమ్యాః పితర ఆజ్యపాః,
సాగ్నయోఽనగ్నయ స్తేషాం పత్నీ దాక్షాయణీ స్వధా ౬౩

తేభ్యో దధార కన్యే ద్వే వయునాం ధారిణీం స్వధా,
ఉభే తే బ్రహ్మవాదిన్యౌ జ్ఞానవిజ్ఞానపారగే ౬౪

(తేభ్యః) పావకాదిభ్యః పంచచత్వారింశ దగ్నయః సమభవన్ త ఏవ పంచచత్వారింశ దగ్నయః పితృపితామహైః సాకం సహ ఏకోనపంచాశత్ తత్ర పితర స్త్రయః పితామహ ఏకః ౬౧

పంచచత్వారింశ దగ్నీన్ విశినష్టి (వైతానిక ఇతి) యన్నామభి ర్యేషాం అగ్నీనాం నామభిః, వైతానికే వైదికే కర్మణి తథా యజ్ఞే యద్వా యజ్ఞరూపే వైతానికే కర్మణి ఆగ్నేయ్య అగ్నిదేవతాకా ఇష్టయో యాగాః బ్రహ్మవాదిభి ర్వైదికైః నిరూప్యంతే త ఏతేఽగ్నయ ఇత్యర్థః ౬౨

అథ పంచదశ్యా దక్షదుహితుః సంతతిం వక్ష్యన్ తత్పతీన్ పితౄన్ విభజతి (అగ్నిష్వాత్తా ఇతి) అగ్నిష్వాత్తా అయజ్వాన స్తేఽనగ్నయః యేషా మగ్నౌ కరణం నాస్తి తేఽనగ్నయః తే చాజ్యపా యే చ బర్హిషదో యజ్వాన స్తే సాగ్నయః అగ్నౌ కరణవంతః సోమ్యాః సోమపాశ్చ తథా చ శ్రుతిః 'యే వై యజ్వాన స్తే వై పితరో బర్హిషదః యే వా అయజ్వానో గృహమేధిన స్తే పితరోఽగ్నిష్వాత్తా' ఇతి తేషా ముభయవిధానాం పితౄణాం పత్నీ దాక్షాయణీ దక్షదుహితా స్వధాఖ్యా ౬౩

(తేభ్యః) పితృభ్యః మేధాం వైతరణీం చ ద్వే కన్యే దధార గర్భే ధృతవతీ, ప్రసూతవతీ త్యర్థః, తయోః సంతతి ర్నాస్తీత్యాహ (ఉభ ఇతి.) తే ఉభే మేధావైతరణ్యౌ బ్రహ్మవాదిన్యౌ బ్రహ్మోపదేష్ట్ర్యౌ జ్ఞానశబ్దజన్యం విజ్ఞానం వివేకాదిజన్యం తయోః పారం అంతం గతవత్యౌ సనకాదివ దూర్ధ్వరేతస్కే తే ఇతి భావః ౬౪

భవస్య పత్నీ తు సతీ భవం దేవ మనువ్రతా,
ఆత్మన స్సదృశం పుత్రం న లేభే గుణశీలతః ౬౫

పితర్యప్రతిరూపే స్వే భవాయానాగసే రుషా,
అప్రౌఢై వాత్మనాఽఽత్మాన మజహాద్యోగసంయుతా, ౬౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, విదురమైత్రేయసంవాదే ప్రథమోఽధ్యాయః

(భవస్య) రుద్రస్య యా పత్నీ సతీ నామ్నీ సాపి గుణశీలాదిభి రాత్మనః స్వస్యాః సదృశం దేవం భవం సేవమానాపి పుత్రం న లేభే ౬౫

తత్ర హేతుః స్వే పితరి దక్షే, అనాగసే నిరపరాధినే, భవాయ రుద్రాయ, రుషా క్రోధేనాఽప్రతిరూపే, అసదృశే ప్రతికూలే సతి, ఆత్మనా స్వయమేవ, ఆత్మానం దేహం, అప్రౌఢైవ బాలైవ సతీ, యోగసంయుతా అజహాత్ తత్యాజ. యోగాగ్నినా దేహం దదాహేత్యర్థః. ౬౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

విదుర ఉవాచ—

భవే శీలవతాం శ్రేష్ఠే దక్షో దుహితృవత్సలః,
విద్వేష మకరోత్ కస్మాత్ అనాదృత్యాఽఽత్మజాం సతీమ్. ౧

కస్తం చరాచరగురుం నిర్వైరం శాంతవిగ్రహమ్,
ఆత్మారామం కథం ద్వేష్టి జగతో దైవతం మహత్ ౨

ఏతదాఖ్యాహి మే బ్రహ్మన్ ! జామాతు శ్శ్వశురస్య చ,
విద్వేషస్తు యతః ప్రాణాంస్తత్యజే దుస్త్యజాన్ సతీ ౩

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

భవాయ పిత ర్యప్రతిరూపే సత్యాత్మానం తత్యాజేతి సంగ్రహేణోక్తం దేహత్యాగం చాశ్రుత్య తద్విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి విదురః (భవ) ఇతి త్రిభిః శీలవతాం నిర్వైరత్వసమదర్శనత్వాదిరూపస్వభావవతాం, శ్రేష్ఠే, భవే రుద్రే, దుహితృషు చ సతీం దక్షః సతీ నామ్నీం. మాత్మజా మనాదృత్య, కస్మాద్ధేతో ర్విద్వేష మకరోత్. న చ దుహితృజామాతరౌ విద్వేషార్హావితి భావః ౧

ఇతశ్చ న భవో విద్వేషార్హ ఇత్యాహ (క) ఇతి. కో బ్రహ్మా దక్షః చరాచరాణాం గురుం జ్ఞానోపదేష్టారం అచరాణామపి జ్ఞానసంపాదనసమర్థం. కిముత చరాణామితి కైముత్యన్యాయద్యోతనాయ అచరపదం ప్రయుక్తం, జగతః జిజ్ఞాసోః లోకస్య మహద్దైవతం ఆరాధ్యం రుద్రస్తారకం బ్రహ్మా వ్యాచష్టే శంకరాద్ జ్ఞాన మన్విచ్ఛేదితి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం జ్ఞానార్థం జిజ్ఞాసుభి రారాధ్యమితి భావః నిర్వైరం భవం ద్వేష్టి అద్వేషీదిత్యర్థః నిర్వైరత్వే హేతుః - శాంతవిగ్రహం శాంతిరేవ విగ్రహో యస్య శాంతిప్రచురమిత్యర్థః ఆత్మని సర్వభూతాంతరాత్మని పరమపురుషే ఆరామో రతి ర్యస్య తం, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతే"తి శ్రుత్యుక్తరీత్యా శమదమాదిభిః సర్వాత్మకం బ్రహ్మైవోపాసీన మిత్యర్థః ౨

జామాతు ర్భవస్య శ్వశురస్య దక్షస్య యతో హేతోః విద్వేషోఽభవత్ యతశ్చ విద్వేషాత్ దక్షస్య దుహితా సతీ ప్రాణాన్ తత్యాజ. ఏతన్మహ్యం హే బ్రహ్మన్ ! ఆఖ్యాహి కథయ ౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

పురా విశ్వసృజాం సత్రే సమేతాః పరమర్షయః,
తథాఽమరగణా స్సర్వే సానుగా మునయోఽగ్నయః ౪

తత్ర ప్రవిష్ట మృషయో దృష్ట్వాఽర్కమివ రోచిషా,
భ్రాజమానం వితిమిరం కుర్వంతం తన్మహత్ సదః ౫

ఉదతిష్ఠ౯ సదస్యా స్తే స్వధిష్ణ్యేభ్య స్సహాగ్నయః,
ఋతే విరించం శర్వం చ తద్భాసాక్షి ప్తచేతసః. ౬

సదసస్పతిభి ర్దక్షో భగవా౯ సాధు సత్కృతః,
అజం లోకగురుం నత్వా నిషసాద తదాజ్ఞయా. ౭

ప్రాఙ్నిషణ్ణం మృడం దృష్ట్వా నామృష్య త్తదనాదృతః,
ఉవాచ వామం చక్షుర్భ్యా మభివీక్ష్య దహన్నివ ౮

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయో భవదక్షయోర్మిధో విద్వేషనిమిత్తం తన్నిమిత్తం సతీదేహత్యాగం చ సప్రపంచ ముపపాదయిషుః ఔపోద్ఘాతికీం కథాం ప్రస్తౌతి (పురేతి) విశ్వసృజాం మరీచ్యాదిప్రజాపతీనాం. సత్రం బహుయజమానకర్తృకో యాగః సత్రం, తస్మి౯ పరమర్షయ స్తథా సభృత్యా ఇంద్రాదయః సురగణాః అగ్నయోఽగ్న్యభిమానినో్య దేవతాశ్చ సమేతాః సంఘీభూతాః ఆస౯. ౪

తత్ర యజ్ఞియం దేశం ప్రవిష్టం దక్షమితి శేషః, దృష్ట్వా చతుర్ముఖం శివం చ వినా సర్వే తస్య దక్షస్య భాసా ఆక్షిప్త మభిభూతం తేజః యేషాం తే సహాగ్నయః అగ్న్యభిమానిదేవతాసహితాః, సదస్యాః సదసి సంస్థితాః, స్వాసనేభ్య ఉదతిష్ఠ౯ ఉత్థితవంతః. దక్షం కథంభూతం? రోచిషా దేహకాంత్యా ఆదిత్యమివ భ్రాజమానం మహత్ సదః మహతీం సభాం వితిమిరం యథా తథా కుర్వంతమ్. ౫—౬

తతః స భగవాన్ దక్షః సదసస్పతిభిః సాధు యథా తథా సత్కృతః పూజితః లోకగురుమజం బ్రహ్మాణం ప్రణమ్య తస్యాఽజస్యాజ్ఞయా నిషసాద ఉపవిష్టవా౯. ౭

ప్రాక్ స్వోపవేశాత్ పూర్వమేవాఽఽగత్య నిషణ్ణ ముపవిష్టం మృడం శివం దృష్ట్వా తేన మృడేనానాదృతః ప్రత్యుత్థానాదిభిరసత్కృతో దక్షః నామృష్యత్ న సేహే, వామం వక్రం యథా తథా దహన్నివ చక్షుర్భ్యాం అభివీక్ష్య ఉవాచ. ౮

(దక్షమహేశ్వరయో ర్విరోధోత్పత్తికథనమ్)

శ్రూయతాం బ్రహ్మర్షయో మే సహదేవా స్సహాగ్నయః,
సాధూనాం బ్రువతో వృత్తం నాజ్ఞానా న్న చ మత్సరాత్ ౯

అయం తు లోకపాలానాం యశోఘ్నో నిరపత్రపః,
సద్భి రాచరితః పంథా యేన స్తబ్ధేన దూషితః ౧౦

ఏష మే శిష్యతాం ప్రాప్తో యన్మే దుహితు రగ్రహీత్,
పాణిం విప్రాగ్నిముఖత స్సావిత్ర్యా ఇవ సాధువత్ ౧౧

గృహీత్వా మృగశాబాక్ష్యాః పాణిం మర్కటలోచనః,
ప్రత్యుత్థానాభివాదార్హే వాచా ప్యకృత నోచితమ్ ౧౨

ఉక్తిమేవాహ (శ్రూయతా) మిత్యాదినా యజ్ఞభాగం న లభతాం ఇత్యంతేన హే సహాగ్నయో మహర్షయః। సాధూనాం వృత్త మాచారం బ్రువతః కథయతో మే మమ వాక్యం వక్ష్యమాణం శ్రూయతాం యుష్మాభిరితి శేషః ఇదం వక్ష్యమాణం వచః అజ్ఞానాత్ మత్సరాచ్చ న కథ్యత ఇత్యాహ (అజ్ఞానాదితి) అజ్ఞానాన్మత్సరాచ్చ న కథయిష్యామీత్యర్థః ౯

అయం రుద్రః నామ్నాపి నిర్దేష్టు మనసహమానోఽయమితి సర్వనామ్నా నిర్దిష్టవాన్. ఏవ ముత్తరత్రాపి. లోకపాలానాం యశోనాశకః నిరపత్రపః లజ్జారహితః స్తబ్ధేన విహితధర్మపరిత్యాగినా మూర్ఖేణ వా యేన రుద్రేణ సద్భిరాచరితః అనుష్ఠితః పంథాః వైదికాచారః దూషితః దోషం ప్రాపితః వినాశిత ఇతి యావత్ ౧౦

స్తబ్ధతామేవ ప్రపంచయతి (ఏష ఇతి.) ద్వాభ్యామ్ ఏష రుద్రః యత్ యస్మాత్ మే మమ, శిష్యతాం ఉపగతః, మే దుహితుః సత్యాః పాణిం విప్రాగ్నిసాక్షికం. సాధువత్ అగ్రహీత్ సాధువదితి వతిప్రత్యయేన వస్తుతోఽసాధురితి వ్యంజితమ్. ౧౧

మర్కటస్యేవ లోచనే యస్య సోఽయం రుద్రః, మృగశాబస్య హరిణబాలకస్య, అక్షిణీ, ఇవాక్షిణీ యస్యాః తస్యాః సత్యాః, పాణిం గృహీత్వా ఊఢ్వా, ప్రత్యుత్థానాభివాదనాదియోగ్యే మయి వాఙ్మాత్రేణాపి ఉచితం సత్కారం నాకృత న కృతవాన్, ౧౨

లుప్తక్రియాయాశుచయే మానినే భిన్నసేతవే,
అనిచ్ఛ న్న ప్యదాం బాలాం శూద్రాయే వోశతీం గిరమ్ ౧౩

ప్రేతావాసేషు ఘోరేషు ప్రేతైః భూతగణై ర్వృతః,
అటత్యున్మత్తవ న్నగ్నో వ్యుప్తకేశో హసన్ రుదన్ ౧౪

చితాభస్మకృతస్నానః ప్రేతస్రజ్న్రస్థిభూషణః,
శివాపదేశో హ్యశివో మత్తో మత్తజనప్రియః.
పతిః ప్రమథభూతానాం తమోమాత్రాత్మకాత్మనామ్. ౧౫

తస్మా ఉన్మాదనాథాయ నష్టశౌచాయ దుర్హృదే,

అనర్హాయ కన్యాం దత్తవాన్ అహమితి అనుతప్యమాన ఆహ (లుప్తక్రియాయేతి) సార్ధై శ్చతుర్భిః లుప్తక్రియాయ లుప్తః క్రియా సదాచారో యేన అత ఏవాఽశుచయే మానినే దురహంకారిణే, భిన్నసేతవే భిన్నః భ్రంశితః సేతుః ధర్మమర్యాదా యేన తస్మై, అనిచ్ఛన్నపి దాతుమితి శేషః. అహం బాలాం కన్యా మదాం దత్తవాన్, యథా శూద్రాయ ఉశతీం నిర్దుష్టాం వేదలక్షణాం గిరం తద్వే త్యర్థః. ౧౩

(ప్రేతావాసేషు) శ్మశానేషు ఘోరై ర్వికృతై ర్భూతగణైశ్చ వృతః నగ్నః వివసనః వ్యుప్తకేశః వికీర్ణకేశః ఉన్మత్త ఇవ హసన్ రుదంశ్చ అటతి పర్యటతి ౧౪

(చితాభస్మనా) శ్మశానభస్మనా, కృతం స్నానం యేన ప్రేతానాం స్రజో మాల్యాని యస్య సః, న్రస్థిభూషణః నృణామస్థీని భూషణాని యస్య సః, స్వయ మశివోఽమంగళోఽపి. శివాపదేశః శివ ఇతి వ్యవహారమాత్రం యస్య, స్వయం మత్తో మత్తానాం జనానాం ప్రియశ్చ తమోమాత్రాత్మకః, కేవల తమోరూపః, ఆత్మా స్వభావో యేషాం తేషాం ప్రమథభూతానాం ప్రమథాఖ్యభూతవిశేషాణాం పతిః ౧౫

తస్మై ఉన్మాదానాం భూతవిశేషాణాం నాథాయ, దుర్హృదే దుష్టచిత్తాయ, నష్టశౌచాయ ఆచారహీనాయ, సాధ్వీ సతీ కన్యా, మయా దత్తా పరమేష్ఠినా చోదిత ఆదిష్టోఽహం దత్తవానిత్యధ్యాహారః చోదిత ఇత్యార్షత్వాత్ వ్యత్యయేన తృతీయార్థే ప్రథమా వా. బతేతి ఖేదే. కేచిదత్ర లుప్తక్రియా యాశుచయే ఇత్యాదిగ్రంథం రుద్రనిందాపరం యథాశ్రుతం వ్యాఖ్యాయ వాస్తవస్త్వయమర్థ ఇత్యుప క్రమ్య "లుప్తాక్రియా యస్మిన్ పరబ్రహ్మరూపత్వాత్ అత ఏవ న శుచిర్యస్మాత్ అమానినే అభిన్నసేతవ

(దక్షమహేశ్వరయో ర్విరోధోత్పత్తికథనమ్)

దత్తా బత మయా సాధ్వీ చోదితే పరమేష్ఠినా ౧౬

ఇతి చ ఛ్ఛేదః, తస్య పరమేశ్వరస్య మదీయా మానుషీ కన్యా కథం యోగ్యా స్యాదితి లజ్జయా దాతు మనిచ్ఛన్నపి తత్సంబంధబలేన దత్తవాన్ శూద్రాయే త్యనర్హత్వమాత్రే దృష్టాంతః, న హీనత్వే. పూర్వాపరస్వగ్రంథవిరోధాపత్తేః ఏతదుక్తం భవతి యథాకథంచిత్ శూద్రాయ వేద మర్థలోభేన దదాతి తద్వదితి. ప్రేలావాసేష్విత్యాది సర్వం విడంబనమాత్రమితి స్వయమేవాహ (ఉన్మత్తవదితి.) అన్యథా ఉన్మత్త ఇత్యేవావక్ష్యత్ అశివః నాస్తి శివో యస్మాత్ అమత్తోఽమత్తజనప్రియః ఇతి ఛ్ఛేదః. పతిః ప్రమథభూతానా మితి భక్తవాత్సల్య మాహ తామసానపి దోషమశేష మపనీయ పాతి నష్టానామపి శౌచశుద్ధిర్యస్మాత్ దుష్టేష్వప్యేష మయాఽనుకంప్యా "ఇతి హ్యున్మనో యస్య స దుర్హృత్ తస్మై. బతేతి హర్షే" ఇతి రుద్రస్య ప్రశంసాపరత్వం వ్యాచక్షతే, తత్రాయం వాస్తవోఽర్థః. కిం దక్షస్యాభిప్రేతః ఉత ఏతత్పురాణకర్తుః ఉతాన్యస్య త్వాదృశస్య కస్యచిత్ ? నాద్యః. సాధూనాం బ్రువతో వ్రతం నాజ్ఞానా న్న చ మత్సరాదితి వాస్తవికత్వ ముపక్రమ్య లోకపాలానాం యశోఘ్నో నిరపత్రపః యేన స్తబ్ధేన దూషితః, ఏషమే శిష్యతాం ప్రాప్త ఇత్యాదినా నిందయతోఽభిప్రేతత్వాసంభవాత్. నిందాయామేవ తస్య తాత్పర్యాతిశయావగమాత్. అత ఏవాహ — దక్షో గిరిత్రాయ విసృజ్య శాపం తస్మాత్ వినిష్క్రమ్య వివృద్ధమన్యుర్జగామేతి నిందాపూర్వకశాపకరణత్వ వివృద్ధక్రోధత్వ వినిష్క్రమణాదయో వక్ష్యమాణా ఉపపన్నాః న ద్వితీయః వేదాంతార్థోపబృంహణరూపత్వా దస్య పురాణస్య వేదాంతేషు చ "అనపహతపాప్మా వా అహమాస్మ నారాయణా ద్రుద్రోఽజాయత" ఇత్యాదిషు కర్మవశ్యత్వకార్యత్వాదిశ్రవణాత్ తద్విరుద్ధార్థానా మత్ర నిబద్ధుమయుక్తత్వేనైతత్పురాణకర్తృభిప్రేతత్వాసంభవాత్ అత ఏవ హి "సద్యోఽజాయత తన్మన్యుః కుమారో నీలలోహితః, స వై రురోద దేవానాం పూర్వజో భగవాన్ భవః నామాని కురు హే ధాతః స్థానాని చ జగత్పతే" ఇతి వేదాంతార్థానుసారేణైవ కార్యత్వకర్మవశ్యత్వచతుర్ముఖకృతనామస్థానాదిమత్త్వ ముపబృంహితమ్ క్వచిత్ త్రిమూర్త్యైక్యాదికం ప్రతీయమానం ప్రద్యన్య యేనాన్యథాప్యుపపన్నమితి పూర్వమేవ ప్రతిపాదితమ్ న తృతీయః, ఆగ్రహమూలకత్వాత్, నిందాపరగ్రంథస్య యథా కథంచిద్విపరీతార్థపర్యవసానకరణే సర్వత్రాప్యేవమేవ స్యాదితి స్తుతినిందయో ర్వ్యవస్థానుపపత్తేశ్చ. యదప్యుక్తం లుప్తా క్రియా యస్మిన్ పరబ్రహ్మరూపత్వాదితి తదయుక్తం, పరబ్రహ్మత్వమపి రామకృష్ణాద్యవతారేషు లుప్తక్రియాత్వాదర్శనేన హేతోర్వ్యభిచారాత్. అమానినే అభిన్నసేతవ ఇతి పదచ్ఛేద ఇత్యప్యయుక్తం సద్భిరాచరితః పంథా యేన స్తబ్ధేన దూషిత ఇతి యజ్ఞభాగం న లభతాం దేవైర్దేవగణాధమ ఇతి పూర్వోత్తరవ్యాఘాతాత్ తస్య పరమేశ్వరస్య మదీయా మానుషీ కన్యేత్యాద్యప్యయుక్తం భవదక్షయో రుభయోరపి

మైత్రేయ ఉవాచ—

వినింద్యైవం స గిరిశ మప్రతీప మవస్థితమ్,
దక్షోఽథాఽప ఉపస్పృశ్య క్రుద్ధ శ్శప్తుం ప్రచక్రమే. ౧౭

అయం తు దేవయజన ఇంద్రోపేంద్రాదిభి ర్భవః
సహ భాగం న లభతాం దేవై ర్దేవగణాఽధమః. ౧౮

నిషిధ్యమాన స్స సదస్యముఖ్యైః దక్షో గిరిత్రాయ విసృజ్య శాపమ్,
తస్మా ద్వినిష్క్రమ్య వివృద్ధమన్యు ర్జగామ కౌరవ్య నిజం నికేతనమ్. ౧౯

విజ్ఞాయ శాపం గిరిశానుగాగ్రణీ ర్నందీశ్వరో రోషకషాయదూషితః,

చతుర్ముఖాత్ ప్రసూతత్వేన దక్షకన్యాయా మానుషీత్వాసంభవాత్ "మనోర్జాతావఞ్యతౌ షుక్ చ" ఇతి హి మానుషశబ్దో వ్యుత్పాదితః తామసానామపి దోష మపనీయ పాతిత్యాద్యపి మందమ్

"తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్,
క్షిపామ్యజస్రమశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు
ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని,
మా మప్రాప్యైవ కౌంతేయ తతో యాంత్యధమాం గతిమ్

ఇతి తామసానాం నిగ్రాహ్యత్వగానాత్ తస్తాద్యధోక్త ఏవార్థః ౧౬

స దక్షః అప్రతీపం అప్రతిక్రియ ముదాసీన మవస్థిత మాసీనం గిరిశమేవ ముక్తవిధయా వినింద్య అథ అప ఉపస్పృశ్య ఆచమ్యేత్యర్థః క్రుద్ధః శప్తుం ప్రచక్రమే ఉపక్రాంతవాన్. ౧౭

అయం భవో రుద్రః, తు ర్హేతౌ యతః దేవగణాధమః సర్వేభ్యోఽదేవేభ్యోఽధమః అతః ఇంద్రాదిభిః దేవైః సహ దేవయజనే దేవోద్దేశ్యకయాగే యజ్ఞభాగం న లభతాం న ప్రాప్నుయాత్ ౧౮

హే కౌరవ్య! విదుర! స దక్షః సదస్యముఖ్యైః సభ్యశ్రేష్ఠైః, నిషిధ్యమానః నివార్యమాణోఽపి, వివృద్ధః మన్యుః క్రోధో యస్య సః, గిరిత్రాయ రుద్రాయ, శాపం యజ్ఞభాగానర్హతారూపం, విసృజ్య, తస్మాత్ సత్రదేశాత్, బహిర్నిర్గత్య స్వీయం నికేతనం గృహం ప్రతి జగామ ౧౯

గిరిశానుగానాం రుద్రపార్షదానాం అగ్రణీర్ముఖ్యః నందీశ్వరః దక్షవిసృష్టం శాపం జ్ఞాత్వా, రోష ఏవ కషాయస్తేన రూషితః, ఆరక్తనేత్ర ఇత్యర్థః. దక్షాయ దారుణం శాపం విససర్జ, తథా

(నందికృతదక్షప్రతిశాపః)

దక్షాయ శాపం విససర్జ దారుణం యే చాన్వమోదం స్తదవాచ్యతాం ద్విజాః ౨౦

య ఏతన్మర్త్య ముద్దిశ్య భగవత్యప్రతిద్రుహి,
ద్రుహ్యత్యజ్ఞః పృథగ్ దృష్టిః తత్త్వతో విముఖో భవేత్. ౨౧

గృహేషు కూటధర్మేషు సక్తో గ్రామ్యసుఖేచ్ఛయా,
కర్మతంత్రం వితనుతే వేదవాదవిపన్నధీః ౨౨

బుద్ధ్యా పరాభిధ్యాయిన్యా విస్మృతాత్మగతిః పశుః,

తస్య రుద్రస్యాఽవాచ్యతాం వచనానర్హతాం, వినింద్యతాం యే చ సదస్యా ద్విజా అన్వమోదన్ అభ్యనందన్, తేభ్యశ్చ శాపం విససర్జేత్యర్థః. ౨౦

తత్ర దక్షం శపతి సార్ధైస్త్రిభిః యో దక్షః, అజ్ఞః దేవాదివిలక్షణాత్మజ్ఞానరహితః, అత ఏవ పృథగ్దృష్టి రబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదర్శీ, అప్రతిద్రుహి ప్రతిద్రోహ మకుర్వతి భగవతి భగవదంశావతారరూపే భవే, మర్త్యముద్దిశ్య మరణాదిధర్మభాజ ముద్దిశ్య. కేవలనికృష్ట మజ్ఞాత్వేత్యర్థః ద్రుహ్యతి అపకరోతి ఏతత్ ఏతస్మాత్ కారణాత్, ఏతమితి పాఠే ఏతం భవం మర్త్యత్వేన జ్ఞాత్వేత్యర్థః. స దక్షః తత్త్వతః ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యాత్, విముఖః పరాఙ్ముఖః, భవేత్ తత్త్వత్రయజ్ఞానరహితో భవేదిత్యర్థః అయం ప్రథమః శాపః. ౨౧

ఏవం తత్త్వవైముఖ్యరూపశాపం విసృజ్య తత్కార్యరూప మలౌకికలోకకర్మాభిరుచిరూపం శాపం విసృజతి (గృహేష్వితి) కూటధర్మేషు అవిచాల్యాని కర్మాణి యేషు ప్రాకృతగుణసంసర్గా ద్దుర్నివార్యకర్మస్వితి యావత్ గృహేషు గ్రామ్యసుఖేచ్ఛయా సాంసారికవైషయికసుఖేచ్ఛయా సక్తః, అత ఏవ వేదవాదైః అల్పాస్థిరఫలసాధనాని కర్మాణి అనంతస్థిరఫలసాధనత్వేన ప్రరోచయద్భిః "అపామ సోమ మమృతా అభూమ" "అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి" ఇత్యాదిభి రర్థవాదై ర్విపన్నా వినష్టా ధీ ర్బుద్ధి ర్యస్య సః కర్మతంత్రం కర్మకలాపం, వితనుతాం అల్పస్థిరఫలసాధనకర్మాణి కుర్యాదిత్యర్థః అయం ద్వితీయః శాపః ౨౨

పరో దేహాదిః తమేవాత్మత్వేనాభిధ్యాతుం శీల మస్యాః తయా బుద్ధ్యా విస్మృతా ఆత్మగతిః జీవాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యావగతిర్యేన అత ఏవ పశుః పశుతుల్యః అత ఏవాఽతితరాం నితరాం

స్త్రీకామః సోఽస్త్వతితరాం దక్షో బస్తముఖోఽచిరాత్ ౨౩

విద్యాబుద్ధి రవిద్యాయాం కర్మమయ్యా మసౌ జడః,
సంసరం త్విహ యే చాము మను శర్వావమానినమ్. ౨౪

గిరః శ్రుతాయాః పుష్పిణ్యా మధుగంధేన భూరిణా,
మథ్నా చోన్మథితాత్మానః సమ్ముహ్యంతు హరద్విషః ౨౫

సర్వభక్షా ద్విజా వృత్త్యై ధృతవిద్యాతపోవ్రతాః,
విత్తదేహేంద్రియారామా యాచకా విచరం త్విహ ౨౬

స్త్రీకామః స దక్షః అచిరాదాశు బస్తముఖః బస్తస్య మేషస్య ముఖమివ ముఖం యస్య సః అస్తు భవేత్ తథా కర్మమయ్యా కర్మాత్మికాయాం అవిద్యాయా మియమేవ విద్యేతి తత్త్వవిద్యేతి బుద్ధిర్యస్య అత ఏవాసౌ దక్షః అజః అజతుల్యః పశుప్రాయః అస్తు స్యాదితి తృతీయః శాపః అథ రుద్రాఽవమానినో దక్షానుకూలాన్ ద్విజాన్ శపతి (సంసరంత్వితి) సార్ధద్వయేన శర్వం రుద్రం అవమన్యత ఇతి శర్వావమానీ, తమముం దక్షమనుసృత్య. యే చ దక్షకృతశాపాభినందిన ఇత్యర్థః తే ఇహలోకే, సంసరంతు జన్మమరణాదిభాజో భవంతు అయం ప్రథమః శాపః ౨౩—౨౪

యే హరద్విషః తే పుష్పిణ్యాః పుష్పమాత్రఫలాయాః ఆపాతరమణీయాయా ఇత్యర్థః. యద్వా పుష్పవన్మనః క్షోభకత్వా దర్థవాదాః పుష్పశబ్దేన వివక్షితాః పుష్పిణ్యాః తద్బహులాయా ఇత్యర్థః. అథవా పుష్పగంధవత్ క్షణమాత్రోపభోగ్య స్వర్గాదిసుఖప్రకాశికాయాః శ్రుతాయాః వేదపూర్వభాగ రూపాయా ఇత్యర్థః. "యామిమాం పుష్పితాం వాచ" మిత్యాదివత్ మథ్నా మనఃక్షోభకేణ భూరిణా మధుగంధేన మధుగంధతుల్యేన స్వర్గాదిసుఖప్రకాశకేన ఉన్మథితః క్షోభితః ఆత్మా మనః యేషాం తే హరద్విషస్తే సంముహ్యంతు మోహం ప్రాప్నువంతు. నిత్యానిత్యధర్మాధర్మాదిషు సర్వత్ర విపరీత జ్ఞానా భవంత్వితి ద్వితీయః శాపః ౨౫

సర్వభక్షాః సర్వం అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధం భక్షం భక్ష్యం యేషాం తే హరద్విషో ద్విజా వృత్త్యై కేవలశరీరాపత్యకలత్రాదిపోషణాయైవ ధృతాని విద్యాతపోవ్రతాని యైస్తే విత్తదేహాదిష్వేవారామో రతిర్యేషాం తే యాచకాః సంతో విచరంత్వితి తృతీయః శాపః ౨౬

(భృగుకృతశాపప్రకారః)

తస్యైవం వదత శ్శాపం శ్రుత్వా ద్విజకులాయ వై,
భృగుః ప్రత్యసృజచ్ఛాపం బ్రహ్మదండం దురత్యయమ్. ౨౭

భవవ్రతధరా యే చ యే చ తాన్ సమనువ్రతాః,
పాషండినస్తే భవంతు సచ్ఛాస్త్రపరిపంథినః ౨౮

నష్టశౌచా మూఢధియో జటాభస్మాస్థిధారిణః,
విశంతు శివదీక్షాయాం యత్ర దైవం సురాసవమ్. ౨౯

బ్రహ్మ చ బ్రాహ్మణాంశ్చైవ యద్యూయం పరినిందథ,

ఏవం శపంతం నందీశ్వర మాలక్ష్య భృగుః ప్రత్యశప దిత్యాహ మైత్రేయః తస్య నందీశ్వరస్య బ్రహ్మకులాయ ఏవ ముక్తరీత్యా శాపం బ్రువతః సత స్తం శాపం శ్రుత్వా భృగు ర్దురత్యయం దురతిక్రమం బ్రహ్మదండం బ్రహ్మదండకల్పం శాపం ప్రత్యసృజత్ ప్రత్యదాత్ ౨౭

తమేవాహ (భవేతి) భవస్య రుద్రస్య వ్రతం పిశాచచర్యాదికం తత్ యే ధరంతి యే చ భవవ్రతధరా ననువ్రతాః అనుసరంతః తే సర్వే పాషండినో వేదవిరుద్ధకర్మనిష్ఠాః, సచ్ఛాస్త్రాణాం భగవచ్ఛాస్త్రాణాం పంచరాత్రాదీనాం, పరిపంథినః ప్రతికూలా భవేయుః ౨౮

పాషండిత్వమేవ విశదయతి (నష్టశౌచా ఇతి) నష్టశౌచా దుష్టాచారాః, మూఢధియః పరావరతత్త్వజ్ఞానరహితాః, జటాదిధారిణః శివదీక్షాయాం —

"ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః,
భగాసనస్థ స్త్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమృచ్ఛతి

ఇత్యాద్యుక్తవిధశివదీక్షాయాం ప్రవిశంతో యత్ర దీక్షాయాం సురా పైష్టీ ఆసవం తాలాదిసంభవం మద్యం ద్వంద్వైకవాక్యాత్ క్లీబత్వం తద్దైవం దైవమివ పూజ్యం సురాకుంభస్థాపనతత్సదేవపూజాదేః శైవాగమాదిష్వభిధానా దేవముక్తమ్ ౨౯

భవతా మయం శాపోఽనురూప ఏవేతి వదన్ తమేవ ప్రథయతి (బ్రహ్మచేతి) యతో యూయం పాషండం ధర్మమాశ్రిత్య యత్ యస్మాచ్చ పుంసాం వర్ణాశ్రమవతాం సేతుం స్వర్గాపవర్గసాధన

సేతుం విధారణం పుంసా మతః పాఖండ మాశ్రితాః ౩౦

ఏష ఏవ హి లోకానాం శివః పంథా స్సనాతనః,
యం పూర్వే చానుసంతస్థు ర్యత్ప్రమాణం జనార్దనః ౩౧

తద్బ్రహ్మ పరమం శుద్ధం సతాం వర్త్మ సనాతనమ్,
విగర్హ్య యాత పాషండం దైవం వో యత్ర భూతరాట్ ౩౨

మైత్రేయ ఉవాచ –

తస్యైవం వదత శ్శాపం భృగోః స భగవాన్ భవః,

యజ్ఞోపాసనాదిప్రకాశనేన పురుషార్థప్రాపకం మర్యాదారూపం వా విధారణం మాతాపితృసహస్రవద్ధితోపదేశాదినా విశేషధారకం ప్రవర్తకమితి యావత్. ఏవంభూతం బ్రహ్మవేదం బ్రాహ్మణాంశ్చ పరినిందథ పరినిందితవంతః, తతో విగర్హ్యం పాషండం యాతేత్యుత్తరత్రాన్వయః ౩౦

వేదస్య సేతుత్వవిధారణత్వే ప్రపంచయతి (ఏష ఇతి) ఏష ఏవ వేద ఏవ, లోకానాం వర్ణాశ్రమవతాం శివః సుఖకరః పంథాః స్వప్రకాశ్యయజ్ఞోపాసనాదిద్వారా స్వర్గాపవర్గోపాయః, సనాతనః అనాదినిధనః "అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువే" త్యుక్తత్వాత్ యం వేదం తదుక్త యజ్ఞోపాసనాదిరూప ధర్మమిత్యర్థః పూర్వే చ సాత్త్వికా ఋషయః వకారా దపరే చ అనుసంతస్థుః అనుష్ఠితవంతః అనేన శిష్టపరిగ్రహకథనేన శైవాగమానాం తద్వైపరీత్య మావేదితం జనార్దనో భగవాన్ యదేవ వేదాఖ్యం బ్రహ్మ ప్రమాణం యస్య సః అర్షత్వాత్ క్లీబత్వం వేదాః ప్రమాణమితివత్ విధేయప్రామాణ్యాపేక్షయా అనేన బ్రహ్మణోఽపి శాస్త్రయోనిత్వకథనేన సర్వోఽపి శ్రేయఃసంపత్తిః వేదాధీనేత్యుక్తమ్. యద్వా యస్మిన్ వేదే జనార్దనః ప్రమాణం మూలం కారణమితి యావత్ తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేతద్యదృగ్వేద' ఇతి శ్రుతేః అనేనాపౌరుషేయత్వ కథనేన పౌరుషేయత్వప్రయుక్తభ్రమవిప్రలంభాది దోషరాహిత్యసిద్ధిః, శైవాగమానాం పౌరుషేయత్వం తత్ప్రయుక్తదోషవత్త్వం చ సూచితమ్ ౩౧

తత్ తస్మాత్ పరమం నిరతిశయశ్రేయఃసాధనప్రకాశకత్వేన సర్వోత్కృష్టం శుద్ధమపౌరుషేయం సనాతనం సతాం వర్త్మ బ్రహ్మ వేదం విగర్హణాద్ధేతో రిత్యర్థః. పాషండం పాషండధర్మం, యాత ప్రాప్నుత. పాషండధర్మే ఏవ నిష్ఠావంతో భవతేత్యర్థః యత్ర యస్మిన్ పాషండే వః యుష్మాకం భూతానాం తామసానాం పతిః రుద్రో దైవమ్ ౩౨

అథ శాపప్రతిశాపౌ నిగమయన్ అనంతరకథాం ప్రస్తౌతి మైత్రేయః. హే సాధో! యస్య

(భవాదీనాం నిష్క్రమణమ్)

నిశ్చక్రామ తతః కించిత్ విమనా ఇవ సానుగః ౩౩

తేఽపి విశ్వసృజః సత్రం సహస్రపరివత్సరాన్,
సంవిధాయ మహేష్వాస యత్రేజ్య ఋషభో హరిః. ౩౪

ఆప్లుత్యావభృతం యత్ర గంగా యమునయాఽన్వితా,
విరజేనాత్మనా సర్వే స్వం స్వం ధామ యయుస్తతః. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం చతుర్థస్కంధే,
దక్షశాపో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః

భృగోః ఏవం వదతః సతః భగవాన్ భవో రుద్రః సానుగః సభృత్యః కించిద్విమనా ఇవ, ఇవశబ్దేన వస్తుతః సమదర్శిత్వాత్ వైమనస్యాభావః సూచ్యతే తతః యజ్ఞభూమేః నిశ్చక్రామ నిష్క్రాంతవాన్. ౩౩

హే మహేష్వాస ! విదుర ! యత్ర యస్మిన్ సత్రే, ఋషభః పురుషోత్తమో, హరిరిజ్యః ఆరాధనీయః, తద్విశ్వసృజాం సత్రం సహస్రపరివత్సరపర్యంతం అనుష్ఠేయం సంవిధాయ అనుష్ఠాయ తేఽపి భృగ్వాదయః ౩౪

యత్ర ప్రదేశే గంగా యమునయా సహన్వితా యుక్తా తత్రావభృధం స్నానం ఆప్లుత్య కృత్వా తతః స్వం స్వం ధామ స్థానం యయుః ప్రాపుః, ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

సదా విద్విషతో రేవం కాలో వై ధ్రియమాణయోః,
జామాతుః శ్వశురస్యాపి సుమహానతిచక్రమే ౧

యదాభిషిక్తో దక్షస్తు బ్రహ్మణా పరమేష్ఠినా,
ప్రజాపతీనాం సర్వేషా మాధిపత్యే స్మయోఽభవత్ ౨

ఇష్ట్వా స వాజపేయేన బ్రహ్మిష్ఠా నభిభూయ చ,
బృహస్పతిసవం నామ సమారేభే క్రతూత్తమమ్, ౩

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

దక్షో దుహితృవత్సలః విద్వేష మకరోత్ కస్మాదితి పృష్టం విద్వేషనిమిత్త ముక్తం అథ యతః ప్రాణాన్ తత్యాజ దుస్త్యజా న్సతీతి పృష్టం ప్రాణత్యాగనిమిత్తం తత్ప్రకారశ్చోచ్యతే. తత్ర ప్రాణత్యాగనిమిత్త మరౌద్రకయాగారంభః స చ గర్వాత్ గర్వశ్చ ప్రాజాపత్యా దధికారాదితి వక్ష్యన్ తాప ద్దక్షభవయో ర్విద్విషతోః సతోర్మహాకాలోఽతీత ఇత్యాహ (సదేతి) ఏవ ముక్తరీత్యా సదా విద్విషతోర్మిథో ద్వేషం కుర్వతో ర్జామాతు ర్భవస్య దక్షస్య చ. ధ్రియమాణయోః అవతిష్ఠమానయోః సతోః సుమహా న్భూయాన్ కాలః అతిచక్రమే వ్యతీతః ౧

గర్వనిమిత్తమాహ (యదేతి) పరమేష్ఠినా చతుర్ముఖేన బ్రహ్మణా, యదా సర్వేషాం ప్రజాపతీనా మాధిపత్యే దక్షోఽభిషిక్త, స్తదా తస్య స్మయో గర్వః అభవత్ ఉత్పద్యతే స్మ ౨

స్మయాచ్చ అరౌద్రకం యాగ మారేభ ఇత్యాహ (ఇష్ట్వేతి) స దక్షః, బ్రహ్మిష్ఠా న్బ్రహ్మాత్మకాన్, సర్వేషాం బ్రహ్మాత్మకత్వేఽపి రుద్రాదేః బ్రహ్మణః ఆవేశావతారత్వాత్ అతిశయేన బ్రహ్మత్వం ఇష్ఠ న్ప్రత్యయేన వివక్షితమ్. రుద్రానుచరతదారాధకాభిప్రాయేణ బహువచనం అభిభూయ పరాభావ్య, తేభ్యో యజ్ఞభాగం న దాస్యామీత్యేవం సంకల్ప్యేత్యర్థః వాజపేయేనేష్ట్వా వాజపేయాఖ్యం యాగం కృత్వా, బృహస్పతిసవం నామ బృహస్పతిసవాఖ్యం క్రతూత్తమ మారేభే ఆరబ్ధవాన్ "వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతే"తి శ్రుతేః ౩

(రుద్రేణ దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయణ్యాః నివారణమ్)

తస్మిన్ బ్రహ్మర్షయ స్సర్వే దేవర్షిపితృదేవతాః,
ఆసన్ కృతస్వస్త్యయనాః తత్పత్న్యశ్చ సభర్తృకాః ౧

తదుపశ్రుత్య నభసి ఖేచరాణాం ప్రజల్పతామ్,
సతీ దాక్షాయణీ దేవీ పితుర్యజ్ఞమహోత్సవమ్ ౨

వ్రజంతీ సర్వతో దిగ్భ్య ఉపదేవవరస్త్రియః.
విమానయానా స్సప్రేష్ఠా నిష్కకంఠీ స్సువాససః ౩

దృష్ట్వా స్వనిలయాభ్యాశే లోలాక్షీః మృష్టకుండలాః,
పతిం భూతపతిం దేవ మౌత్సుక్యా దభ్యభాషత. ౪

సత్యువాచ —

ప్రజాపతేస్తే శ్వశురస్య సాంప్రతం నిర్యాపితో యజ్ఞమహోత్సవః కిల,
వయం చ తత్రాభిసరామ వామ తే యద్యర్థితామీ విబుధా వ్రజంతి హి. ౫

తస్మిన్ బృహస్పతిసవే సమారబ్ధే, సర్వే మహర్షయః. తథా దేవర్షయః, పితరో, దేవాశ్చ తథా తేషాం పత్న్యశ్చ. కృతస్వస్త్యయనాః కృతమంగళాః, సర్వాలంకారభూషితాః, సభర్తృకాశ్చాఽఽసన్. తత్రాఽఽగత్య ఉపవివిశు రిత్యర్థః సభర్తృకా ఇత్యనేన భర్తృసాన్నిధ్యా దానందాతిశయః సూచ్యతే ౧

తత్తథా నభసి ఖేచరాణాం ప్రజల్పతాం, పితృయజ్ఞమహోత్సవం శ్రుత్వా, దాక్షాయణీ సతీ, తత్ర సర్వాభ్యో దిగ్భ్యో వ్రజంతీ రుపదేవానాం గంధర్వాణాం వరస్త్రియః వరస్త్రీః 'వామ్శశోః' ఇతీయఙ్, స్వనిలయాభ్యాశే స్వగృహసమీపే దృష్ట్వా, ఔత్సుక్యాత్ పతి మభ్యభాషతేతి త్రయాణా మన్వయః, కథంభూతాః స్త్రియః దృష్ట్వా విమానాని యానాని గమనసాధనాని యాసాం తాః సప్రేష్ఠాః ప్రియైః సహితాః, నిష్కాణి పదకాని కంఠే యాసాం శోభనాని వాసాంసి యాసాం లోలాని చంచలాన్యక్షీణి యాసాం, మృష్టాని ఉజ్జ్వలాని కుండలాని యాసాం, తాః. ౨-౪

హే వామ! హే శంభో! తే తవ, శ్వశురస్య ప్రజాపతే ర్దక్షస్య, కర్తరి షష్ఠీ యజ్ఞరూపో మహోత్సవః, సంప్రతి నిర్యాపితః ప్రవర్తితః. తత్ర చ విబుధాః వ్రజంతి, హీత్యపారోక్ష్యం ద్యోత్యతే, యది అర్థితా అర్థినో భావః అర్థితా యదిచ్ఛా వర్తత ఇత్యర్థః తర్హి తత్ర వయ మపి అభిసరామ గచ్ఛామః. ౫

తస్మిన్ భగిన్యో మమ భర్తృభి స్స్వకైః ధ్రువం గమిష్యంతి సుహృద్దిదృక్షవః,
అహం చ తస్మిన్ భవతాభికామయే సహోపనీతం పరిబర్హ మర్హితుమ్. ౯

తత్ర స్వసౄర్మే నను భర్తృసమ్మితా మాతృష్వసౄః క్లిన్నధియం చ మాతరమ్,
ద్రక్ష్యే చిరోత్కంఠమనా మహర్షిభి రున్నీయమానం చ మృడాధ్వరధ్వజమ్ ౧౦

త్వయ్యేత దాశ్చర్య మజాత్మమాయయా వినిర్మితం భాతి గుణత్రయాత్మకమ్,

---

స్వాభిప్రాయం ప్రకటయంత్యాహ షడ్భిః (తస్మిన్) యజ్ఞమహోత్సవే మమ భగిన్యః, స్వస్వభర్తృభిః సహ సుహృద్దిదృక్షవః భగినీమాతాపిత్రాదీన్ ద్రష్టుమిచ్ఛవః ఆగమిష్యంతి. ధ్రువం నిశ్చయః. అయాంతు కిం తవ తత్రాహ- అహమపి తస్మి న్నుత్సవే భవతా సాకం, ఉపనీతం అస్మత్పిత్రాదిసమర్పితం పరిబర్హం వస్త్రాభరణాద్యుపాయనం గ్రహీతుం కామయే ఇచ్ఛామి ౯

కిం చ హే మృడ! చిరౌత్కంఠ్యమనా బహుకాల మౌత్సుక్యావిష్టమనా అహం మే మమ, భర్తృభిః సమానీతాః స్వస్రాః భగినీః భర్తృసంమతా ఇత్యనేన స్వస్రా అపి భర్త్రా అనుగ్రాహ్యత్వం సూచ్యతే తథా మాతృష్వసౄః మాతృభగినీః, క్లిన్నధియం మద్దర్శనాలాభేన క్లిన్నధియం ఖిన్నచిత్తాం మయి ప్రేమార్ద్రచిత్తాం వా మాతరం, మహర్షిభి రున్నీయమాన మూర్ధ్వం క్రియమాణం అధ్వరధ్వజం యూపం చ ద్రక్ష్యే. ౧౦

అహో కిం తత్రాఽధ్వరే ఆశ్చర్యం యేన త్వం దిదృక్షసీ త్యత్రాహ (త్వయీతి) అజాత్మమాయయా అజస్య కర్మాయత్తజన్మాదిరహితస్యాఽఽత్మనః పరమాత్మనో విష్ణో ర్మాయయా సంకల్పేన వినిర్మితం గుణత్రయాత్మకం సత్త్వాదిగుణత్రయాత్మకప్రకృతిపరిణామాత్మకమతఏవ వివిధవిచిత్రసన్నివేశం జగత్, త్వయి ఆశ్చర్యం భాతి, వివిధవిచిత్రసన్నివేశజగద్దర్శనమేవ జ్ఞానిని త్వయ్యాశ్చర్యబుద్ధిజనకం న తత ఆశ్చర్యకరం కించిత్తవాస్తీత్యర్థః జ్ఞానినో హి విచిత్రం జగద్ దృష్ట్వా. ఆశ్చర్యం ప్రాప్నువంతీతి భావః అత్ర అజాత్మన స్తవ మాయయా, త్వయ్యేవ వినిర్మితం జగదాశ్చర్యం భాతీత్యన్వయోఽసంగతః. సద్బ్రహ్మాత్మాకాశశివేంద్రాదిశబ్దానాం ఛాగపశున్యాయేన "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన" ఇతి నారాయణరూపవిశేషే పర్యవసానాత్, తస్యైవ కారణత్వేన జగతః తన్మాయయా నిర్మితత్వాత్ యుక్తం చైతత్ "అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి నారాయణాద్రుద్రోఽజాయత" ఇతి చ కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదియుక్తస్య రుద్రస్య కారణత్వాసంభవాత్. అన్యథా పూర్వాపరవిరోధాత్. తథాపి తవాఽఽశ్చర్యకరస్య అన్యస్యాభావేఽప్యహం యోషిచ్చాంచల్యస్వభావా అతత్త్వవిత్ పరాపర

(రుద్రేణ దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయణ్యాః నివారణమ్)

తథాప్యహం యోషిదతత్త్వవిచ్చ తే దీనా దిదృక్షే భవ మే భవక్షితిమ్. ౧౧

పశ్య ప్రయాంతీ రభవాన్యయోషితోఽప్యలంకృతాః కాంతసఖా వరూథశః,
యాసాం వ్రజద్భిః శితికంఠమండితం నభో విమానైః కలహంసపాండుభిః ౧౨

కథం సుతాయాః పితృగేహకౌతుకం నిశమ్య దేహః సురవర్యనేంగతే,
అనాహుతా అప్యభియంతి సౌహృదం భర్తుర్గురోర్దేహకృతశ్చ కేతనమ్. ౧౩

తన్మే ప్రసీదేద మమర్త్యవాంఛితం కర్తుం భవాన్ కారుణికో బతార్హతి,
త్వయాఽఽత్మనోఽర్ధేఽహ మదభ్రచక్షుషా నిరూపితా మానుగృహాణ యాచితః ౧౪

తత్త్వమజానతీ అనేన విశేషణద్వయేన స్థిరచిత్తానాం తత్త్వవిదాం చ భగవద్విభూతిత్వేన జగదవలోకన మేవాశ్చర్యజనకమితి సూచితమితి యథోక్త ఏవార్థః సాధీయాన్. అతో దీనా కృపణా సతీ హే భవ మే భవక్షితిం జన్మభూమిం, దిదృక్షే ద్రష్టుమిచ్ఛామి. ౧౧

దిదృక్షామేవ కైముత్యన్యాయేన వ్యనక్తి (పశ్యేతి) ద్వాభ్యామ్ హే అభవ ! అన్యా అపి మత్పితృసంబంధరహితా అపి, యోషితః వరూథశః సంఘశః ప్రయాంతి. తాః పశ్య కథంభూతాః స్త్రియః. కాంతః ప్రియః స ఏవ సఖా యాసాం తాః హే శితికంఠ ! యాసాం యోషితాం వ్రజద్భిః కలహంసవత్ పాండురైః శుభ్రైః విమానైః నభఃస్థలం మండితం భూషితమ్ ౧౨

హే సురవర్య ! సురశ్రేష్ఠ ! పితృగేహకౌతుక ముత్సవం నిశమ్య సుతాయా దేహః కథం నేంగతే ద్రష్టుం న ప్రచలతి అథాప్యఽనాహూతాః సంతః కథం వా గమిష్యామః. తత్రాహ- సౌహృదం సుహృదో నికేతనం తథా భర్త్రాదీనాం గృహాన్ ప్రతి అనాహూతా అపి అభియంతి గచ్ఛంతి సంతః ప్రహస్వత్వ మార్షమ్ ౧౩

ఉపసంహరతి (తదితి.) హే అమర్త్య ! దేవ ! తత్ తస్మాత్ ప్రసీద, ఇదం మే వాంఛితం కారుణికో భవాన్ కర్తు మర్హతి కారుణికత్వ మేవాహ (అదభ్రచక్షుషా) అనల్పదయాదృష్ట్యా. త్వయా ఆత్మనో దేహస్యార్ధే సమేంశే అహం నిరూపితా ధృతా. యతోఽర్ధనారీశ్వర ఇతి ప్రఖ్యాతోఽసి. అతో మయా యాచితస్త్వం మా మనుగృహాణ ౧౪

ఋషి రువాచ—

ఏవం గిరిత్రః ప్రియయాభిభాషితః ప్రత్యభ్యధత్త ప్రహసన్ సుహృత్ప్రియః,
సంస్మారితో మర్మభిదః కువాగిషూన్ యా నాహ కో విశ్వసృజాం సమక్షతః ౧౫

శ్రీ భగవా నువాచ—

త్వయోదితం శోభనమేవ శోభనే అనాహుతా అప్యభియంతి బంధుషు,
తే యద్యనుత్పాదితదోషదృష్టయో బలీయసా నాత్మ్యదమేన మన్యునా ౧౬

విద్యాతపోవిత్తవపు ర్వయః కులైః సతాం గుణైః షడ్భి రసత్తమేతరైః,
స్మృతౌ హతాయాం భృతమానదుర్దృశ స్తబ్ధా న పశ్యంతి హి ధామ భూయసామ్ ౧౭

ఏవ మాభాషితో భవః ప్రత్యభాషతేత్యాహ మైత్రేయః (ఏవమితి) గిరిత్రం గిరిం కైలాసం త్రాయతే ఇతి గిరిత్రో భవః, ఏవ ముక్తరీత్యా ప్రియయా సత్యా అభిభాషితః తస్యాః ప్రియః సుహృదపి మర్మచ్ఛిదః దక్షస్య మనసి కువాగిషూన్ కుత్సితా నిందాపరా వాచ ఏవేషవ స్తాన్ ప్రతి, సంస్మారితః స్మరణం ప్రాపితః, నివృత్తప్రేరణాత్ స్మరతేర్ణ్యా ణిజంతాత్ కర్తరి క్తః, సంస్మరన్నిత్యర్థః బహిః ప్రహసన్నివ, ప్రత్యభ్యధత్త ప్రత్యభాషత కేతే కువాగిషవః యాన్ స్మరన్ ప్రత్యభ్యధత్తేత్యత్రాహ-కః దక్షః, విశ్వసృజాం ప్రజాపతీనాం సమక్షతోఽపరోక్షం యాన్ ఆహ "అహం హి లోకపాలానాం యశోఘ్నో నిరపత్రపః" ఇత్యాదినా ఉక్తవాన్, తాన్ సంస్మరన్ ఇత్యర్థః ౧౫

ప్రియయోక్త మనూద్య ప్రత్యుత్తరయతి భవః (త్వయోదితమితి) యావదధ్యాయసమాప్తి. హే శోభనే! యత్త్వయోదిత ముక్తం అనాహూతా అపి బంధుషు అభియంతీతి తచ్ఛోభనమేవ సత్యమేవ కింతు బలీయసా అనాత్మ్యం దేహాభిమానః తత్కృతో యో మదః తేన మన్యునా క్రోధేన చ తే బంధవో యది అనుత్పాదితదోషదృష్టయః, న ఉత్పాదితా గుణేషు సత్స్వపి దోషేష్వేవ దృష్టిః దర్శనం యైస్తే భవంతి తర్హ్యనాహూతా అప్యభియంతీతి శోభనమిత్యర్థః నను విద్యాదిసంపన్నో దక్షః తాదృశే త్వయి కథ ముత్పాదితదోషదృష్టిః స్యాత్. తత్రాహ (విద్యేతి.) సతాం సాధూనాం గుణైః విద్యాతప ఆదిభిః షడ్భిః, అసత్తమేషు ఇతరైః దోషరూపతాం ప్రాప్తైః, విద్యాదయ ఏవాశ్రయభేదేన గుణా దోషాశ్చ స్యురితి భావః, స్మృతౌ హతాయాం వివేకజ్ఞానే నష్టే సతి భృతమానదుర్దృశః భృతః పుష్టః మానః అహం విద్వా నహం తాపస ఇత్యాదిగర్వ స్తేన దుష్టా దృగ్దృష్టిః యేషాం తే భూయసాం మహత్తమానాం తేజః తథా యథావస్థితం న పశ్యంతి. హీతి అనత్వేవత్రప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి.
౧౬–౧౭

(రుద్రేణ దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయణ్యాః నివారణమ్)

నైతాదృశానాం స్వజనవ్యపేక్షయా గృహాన్ ప్రతీయా దనవస్థితాత్మనామ్,
యేఽభ్యాగతాన్ వక్రధియాఽభిచక్షతే ఆరోపితభ్రూభి రమర్షణాదిభిః. ౧౮

తథాఽరిభి ర్న వ్యథతే శిలీముఖై శ్శేతేఽర్దితాంగో హృదయేన దూయతా,
స్వానాం యథా వక్రధియాం దురుక్తిభిః దివానిశం తప్యతి మర్మతాడితః. ౧౯

వ్యక్తం త్వ ముత్కృష్టగతేః ప్రజాపతేః ప్రియాఽఽత్మజానామసి సుభ్రు సమ్మతా,
అథాపి మానం న పితుః ప్రపత్స్యసే మదాశ్రయాత్ కః పరితప్యతే యతః. ౨౦

పాపచ్యమానేన హృదాఽఽతురేంద్రియః సమృద్ధిభిః పూరుషబుద్ధిసాక్షిణామ్,

---

తస్మా దేతాదృశానాం అనవస్థితచిత్తానాం గృహాన్ స్వజనవ్యపేక్షయా స్వజన ఇతి బుద్ధ్యా న ప్రతీయాత్ న గచ్ఛేత్ అనవస్థితాత్మత్వమేవాహ యే వక్రా కుటిలా తయా దృష్ట్యా, వక్రధియేతి పాఠే కుటిలబుద్ధ్యేత్యర్థః ఆరోపితా ఉత్తంభితా భ్రూర్యేషాం తై రమర్షణైః సాక్రోశైః అక్షిభిః గృహాన్ ప్రత్యభ్యాగతాన్ పశ్యంతి. ౧౮

పశ్యంత్వేవ మథాపి సోఢ్వా గంతవ్యమేవ బంధుభి స్తత్రాహ (తథేతి) అరిభిః శత్రుభిః, శిలీముఖైః బాణైః, అర్దితాంగః భిన్నగాత్రోఽపి, తదా న వ్యథతే యతః శేతే స్వపితి యథా స్వానాం వక్రధియాం దురుక్తిభిః మర్మసు తాడితః, దూయతా వ్యథమానేన హృదయేన దివానిశం తప్యతి దురుక్తీనాం సోఢు మశక్యత్వాత్ న తద్గృహాన్ ప్రతి గంతవ్య మిత్యర్థః ౧౯

మాస్తు త్వద్గమన మహ మేకా వ్రజిష్యామితి చేన్మా మనాదృత్య గతాయా స్తవాఽపి పితృకృతః పరాభవః ప్రాణవిపత్తయే స్యాదిత్యాహ (వ్యక్తమితి) యావత్సమాప్తి హే సుభ్రుః యద్యపి త్వ ముత్కృష్టగతేః ఉత్కృష్టా గతిః ప్రాజాపత్యాధికారరూపా గతిర్యస్య తస్య ప్రజాపతే ర్దక్షస్యాత్మజానాం దుహితౄణాం మధ్యే ప్రియా ప్రీతివిషయాసీతి. మే మతా జ్ఞాతా వ్యక్తం స్ఫుటం. తథాపి మదాశ్రయాత్ మదాశ్రయణాత్ మత్సంబంధా ద్ధేతో స్త్వం పితుః సకాశా న్మానం సన్మానం న లప్స్యసే, యతః మత్సంబంధాత్ కో దక్షః పరితప్యతే క్లిశ్యతి ౨౦

నను కుత స్త్వయా దక్ష స్తిరస్కృతః యతోఽసౌ త్వాం ద్వేష్టి తత్రాహ (పాపచ్యమానేనేతి) పురుషబుద్ధిసాక్షిణాం పురుషో జీవః బుద్ధి ర్మహాన్ తే సాక్షాత్ పశ్యంతీతి తథా తేషాం బ్రహ్మాత్మకత్వేన

అకల్ప ఏషా మధిరోఢు మంజసా పదం పరం ద్వేష్టి యథాఽసురా హరిమ్. ౨౧

ప్రత్యుద్గమప్రశ్రయణాభివాదనం విధీయతే సాధు మిథః సుమధ్యమే,
ప్రాజ్ఞైః పరస్మై పురుషాయ చేతసా గుహాశయాయైవ న దేహమానినే ౨౨

సత్త్వం విశుద్ధం వసుదేవశబ్దితం యదీయతే తత్ర పుమానపావృతః,

ప్రకృతిపురుషయాథాత్మ్యవిదాం బ్రహ్మవిదామితి యావత్ తేషాం సమృద్ధిభిః పుణ్యకీర్త్యాదిభిః తేషాం పురుషబుద్ధిసాక్షిణాం పదం స్థాన మైశ్వర్య మధికార మధిరోఢుం ప్రాప్తుమసమర్థః అత ఏవ పాపచ్యమానేన భృశం తప్యమానేన హృదయేన ఆతురేంద్రియః దుఃఖితేంద్రియః, తాన్ పరం కేవలం ద్వేష్టి. స్వయం మూర్ఖోఽజ్ఞో దుర్భగశ్చ మహద్భిః సామ్య మలభమానః తాన్ కేవలం ద్వేష్టి యథా అసురా హరిం ద్విషంతి ౨౧

నను గురుభూతో దక్షస్త్వయా ప్రణామాదిభిరసత్కృతః త్వాం ద్వేష్టి తత్రాహ (ప్రత్యుద్గమేతి) హే సుమధ్యమే! ప్రాజ్ఞైః అదేహమానిభిః, మిథః పరస్పరం, ప్రత్యుద్గమప్రశ్రయణాభివాదనం ప్రత్యుత్థానప్రణామాభివాదనం, విధీయతే మనోవాక్కాయైరితి శేషః ప్రజ్ఞాజ్ఞసన్నిపాతే తు ప్రాజ్ఞైర్గుహాశయాయ అంతర్యామిణే పరస్మై పురుషాయైవ చేతసైవ విధీయతే. న తు దేహాభిమానినే కరణత్రయేణేత్యర్థః. "ప్రాజ్ఞైః పరస్పరం మనసైవ విధీయతే పరిపూర్ణే తస్మిన్ కాయికవ్యాపారాయోగాత్" ఇత్యర్థవర్ణనం తు అశోభనమ్. ప్రాజ్ఞేష్వపి మిథః తస్య కరణత్రయేణ "వైష్ణవో వైష్ణవం దృష్ట్వా దండవత్ ప్రణమే ద్భువి" ఇత్యాదిభి ర్విహితత్వాత్. అంతర్యామ్యుద్దేశేన మానసికప్రత్యుద్గమనాదికమస్మై దేహాభిమానినే దక్షాయ విహితమేవ మయేతి భావః. ౨౨

నను కిం విశేషేణ చేతసైవ ప్రణతి ర్విధీయతే ఇత్యుచ్యతే న తు మనోవాక్కాయానామన్యతమేనేత్యత్ర కారణమాహ (సత్త్వమితి) విశుద్ధం రజస్తమోభ్యా మనభిభూతం, సత్త్వం సత్త్వప్రధానం చిత్తం, వసుదేవశబ్దితం వసుదేవశబ్దేనోచ్యత ఇత్యర్థః. తత్ర విశుద్ధే సత్త్వే వసుదేవశబ్దప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ (యదితి.) యత్ యస్మాత్, తత్ర సత్త్వే. పుమాన్ వాసుదేవః, అపావృతః అపగతమాత్మావరణం యస్మాత్ సః, ఈయతే ప్రతీయతే ప్రకాశ్యతే ఇతి యావత్ తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మిత్యుక్తరీత్యా వాసుదేవస్వరూపాదిప్రకాశసత్త్వప్రధానత్వాత్ చిత్తస్య ద్యోతమానత్వాత్ దేవత్వం భగవతో వాసభూతత్వాచ్చ వసుత్వమితి వసుదేవశబ్దితం సత్త్వమిత్యర్థః.

(రుద్రేణ దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయణ్యాః నివారణమ్)

సత్త్వే చ తస్మిన్ భగవాన్ వాసుదేవో హ్యధోక్షజో మే నమసా విధీయతే ౨౩

తత్తే నిరీక్ష్యో న పితాఽపి దేహకృద్ దక్షో మమ ద్విట్ తదనువ్రతాశ్చ యే,
యో విశ్వసృగ్ యజ్ఞగతం వరోరు! మా మనాగసం దుర్వచసాఽకరోత్తిరః. ౨౪

యది వ్రజిష్య స్యతిహాయ మద్వచో భద్రం భవత్యా న తతో భవిష్యతి,
సంభావితస్య స్వజనాత్ పరాభవో యదా స సద్యో మరణాయ కల్పతే. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, ఉమారుద్రసంవాదే తృతీయోఽధ్యాయః.

తస్మింశ్చ సత్త్వాఖ్యే చిత్తే అధోక్షజోఽధః కృతేషు అక్షేషు ఇంద్రియేషు జాయతే ఆవిర్భవతీ త్యధోక్షజః. ఇంద్రియాంతరాగోచరః కేవలపరిశుద్ధచేతసైవ గ్రాహ్యః భగవాన్ వాసుదేవః, మే మయా నమసా విధీయతే నమస్క్రియత ఇత్యర్థః. అతశ్చేతసైవ భగవాన్ ప్రణమ్యత ఇతి భావః. ౨౩

తస్మాత్ త్వయా పితాపి దేహకృదపి పాలకపితృత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం దేహకృదిత్యుక్తం. మమ ద్విట్ మద్ద్వేషీ దక్షో, న నిరీక్ష్యః నిరీక్షితు మయోగ్యః, తథా తం దక్షం యేఽనువ్రతాః తేఽపి న నిరీక్ష్యాః. హే వరోరు! యో దక్షః విశ్వసృడ్యజ్ఞగతం విశ్వసృజాం సత్రే గతం, అనాగసం నిరపరాధినం, మాం దుర్వచసా దురుక్త్యా, తిరోఽకరోత్ తిరస్కృతవాన్. ౨౪

యది మద్వచోఽతిహాయాఽతిక్రమ్య వ్రజిష్యసి తర్హి భవత్యాస్తవ భద్రం సంమానం న భవిష్యతి, ప్రత్యుత పరాభవ ఏవ స్యాదితి భావః. బంధుకృతః పరాభవో న దుఃఖాయ భవేదితి చేత్తత్రాహ — సంభావితస్య సర్వసమ్మానితస్య, స్వజనాత్ యః పరాభవః, స సద్యో మరణాయ కల్పతే భవతి. ౨౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏతావదుక్త్వా విరరామ శంకరః పత్న్యంగనాశం హ్యుభయత్ర చింతయన్,
సుహృద్దిదృక్షుః పరిశంకితా భవా న్నిష్క్రామతీ నిర్విశతీ ద్విధాఽఽస సా ౧

సుహృద్దిదృక్షా ప్రతిఘాతదుర్మనాః స్నేహాద్రుదదం త్యశ్రుకలాతివిహ్వలా,
భవం భవాన్యప్రతిపూరుషం రుషా ప్రధక్ష్యతీవైక్షత జాతవేపథుః ౨

తతో వినిఃశ్వస్య సతీ విహాయ తం శోకేన రోషేణ చ దూయతా హృదా,
పిత్రో రగాత్ స్త్రైణవిమూఢధీర్గృహాన్ ప్రేమ్ణాఽఽత్మనో యోఽర్ధమదాత్ సతాం ప్రియః.౩

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

భవోక్త మర్థేనోపసంహరన్ భవాన్యాః స్వాభిప్రేతార్థలాభనిమిత్తశోకం తన్నిమిత్తం భర్తరి క్రోధం భర్తార మనాదృత్యాధ్వరే గమనం, తత్ర పితృకృతపరాభవం, తన్నిమిత్తం దేహత్యాగప్రకారం చాహ (ఏతావదితి.) శంకరః ఏతావ దభిధాయ ఉభయత్ర పత్న్యా స్తత్ర గమనేఽగమనే చ అనుజ్ఞాదానే బలాన్నివారణే చ తచ్ఛరీరనాశం చింతయన్ విరరామ తూష్ణీమాస, తతః సా సతీ సుహృద్దిదృక్షుః మాతాపిత్రాదీన్ ద్రష్టు మిచ్ఛంతీ నిష్క్రామతీ గృహాత్ బహి ర్నిర్గచ్ఛంతీ పునః భవాత్ శంకరాత్ పరి శంకితా భర్తు ర్వచోఽతిహాయ గమనే కా వా హానిః స్యాదితి పరిశంకితా చ ఏవం ద్విధా ఆస బభూవ ౧

(సుహృదాం దిదృక్షయాః) ద్రష్టుమిచ్ఛాయాః, ప్రతిఘాతః నిరోధః, తేన దుర్మనా దుఃఖిత చిత్తా, బంధుషు స్నేహాత్, రుదంతీ అశ్రూణాం కలాభిః లేశైః. రతివిహ్వలా వ్యాకులా భవానీ సతీ అప్రతిపూరుషం సమదర్శిత్వేన ప్రతిపక్షరహితం, భవం రుద్రం, రుషా జాతవేపథుః ఉత్పన్నశరీరకంపా. ప్రధక్ష్యతీ భస్మీకుర్వంతీవ, ఐక్షత అపశ్యత్ ౨

తదా తతః సతీ వినిశ్వస్య దీర్ఘం నిశ్వాసం విధాయ, సతాం జిజ్ఞాసూనాం ప్రియో యశ్చ ప్రేమ్ణా ఆత్మనో దేహస్యార్ధ మదాత్ దత్తవాన్ అనేన త్యాగాఽనర్హత్వ ముక్తం. తం రుద్రం విహాయ స్త్రైణం స్త్రీస్వభావః తేన విమూఢా ధీః నష్టమతిః. శోకేన బంధుదర్శనసంభాషనానిమిత్తశోకేన, రోషేణ దిదృక్షాప్రతిఘాతనిమిత్తక్రోధేన, పునర్దూయతా భర్తృవచోఽతిక్రమనిమిత్తానర్థసంభావనాపరితప్తేన హృదా, పిత్రోర్గృహాన్ ప్రత్యగాత్. ౩

(భర్త్రా ప్రతినిరుద్ధాపి దక్షాధ్వరం ప్రతి దాక్షాయణీగమనమ్)

తామన్వగచ్ఛన్ ద్రుతవిక్రమాం సతీ మేకాం త్రినేత్రానుచరాః సహస్రశః,
సపార్షదయక్షా మణిమన్మదాదయః పురో వృషేంద్రా స్తరసా గతవ్యథాః. ౪

తాం సారికాకందుకదర్పణాంబుజశ్వేతాతపత్రవ్యజనస్రగాదిభిః,
గీతాయనైః దుందుభిశంకవేణుభి ర్వృషేంద్ర మారోప్య విటంకితా యయుః. ౫

ఆబ్రహ్మఘోషోర్జితయజ్ఞవైశసం విప్రర్షిజుష్టం విబుధైశ్చ సర్వశః,
మృద్దార్వయఃకాంచనదర్భచర్మభి ర్నిసృష్టభాండం యజనం సమావిశత్. ౬

తా మాగతాం తత్ర న కశ్చనాద్రియద్ విమానితాం యజ్ఞకృతో భయా జ్జనః,
ఋతే స్వసౄర్వై జననీం చ సోదరాః ప్రేమాశ్రుకంఠ్యః పరిషస్వజు ర్ముదా. ౭

ద్రుతవిక్రమాం శీఘ్రం పాదవిక్షేపాన్ కుర్వంతీం, ఏకా మసహాయాం, తాం సతీం, త్రినేత్రానుచరాః సహస్రశోఽనుయయుః, ఏతదేవ ప్రపంచయతి సార్ధేన పార్షదై ర్యక్షైశ్చ సహితా మణిమాన్ మదశ్చాదిః యేషాం తే పురః పురతః వృషేంద్రో యేషాం తే, తరసా బలేన గతవ్యథా నిర్భయాః, యద్వా అగతవ్యథాః ఇతి చ్ఛేదః, రుద్రగమనాభావాత్ అగతవ్యథాః, సభయాః తరసా బలాత్ ౪

తాం సతీం వృషేంద్ర మారోప్య నందీశ్వరే ఉపవేశ్య సారికాదిభిః క్రీడోపకరణైః, సారికా పఠననిపుణః పక్షివిశేషః శ్వేతాతపత్రాదిభిః రాజచిహ్నైశ్చ, విటంకితా అలంకృతా యయుః, ౫

ఆసమంతాత్ బ్రహ్మఘోషేణ, ఊర్జితం వ్యాప్తం, యజ్ఞసంబంధి వైశసం విశసనం యస్మిన్ తద్బ్రహ్మఘోషోర్జితం చ తత్ యజ్ఞవైశసం చేతి కర్మధారయః. విప్రర్షిభిః బ్రహ్మర్షిభిః. జుష్టం సేవితం. తథా విబుధై ర్దేవైశ్చ. సర్వతో జుష్టం. మృదాదిభిః నిసృష్టాని నిర్మితాని. భాండాని పాత్రాణి, యస్మిన్ తద్యజనం యాగస్థానం, సమావిశత్. ౬

తత్రాగతాం తాం సతీం జననీం స్వసౄశ్చ ఋతే వినా కశ్చన కోపి నాద్రియత్ నాదృతవాన్. కుతః ? యజ్ఞకృతో దక్షాత్ యద్భయం తస్మాత్ తత్ర హేతుః తేన విమానితాం అవమానితాం, తాసు సోదరాః ప్రేమాఽశ్రుభి ర్నిరుద్ధః కంఠో యాసాం తథాభూతాస్తాం, ముదా పరిషస్వజుః ఆలింగితవత్యః, ౭

సోదర్యసంప్రశ్నసమర్ధవార్తయా మాత్రా చ మాతృష్వసృభిశ్చ సాదరమ్,
దత్తాం సపర్యాం వర మాసనం చ సా నాదత్త పిత్రాఽప్రతినందితా సతీ ౮

అరుద్రభాగం త మవేక్ష్య చాధ్వరం పిత్రా చ దేవే కృతహేలనం విభౌ,
అనాదృతా యజ్ఞసదస్యధీశ్వరీ చుకోప లోకానివ ధక్ష్యతీ రుషా ౯

జగర్హ సామర్షవిపన్నయా గిరా శివద్విషం ధూమపథశ్రమస్మయమ్,
స్వతేజసా భూతగణాన్ సముత్థితాన్ నిగృహ్య దేవీ జగతోఽభిశృణ్వతః. ౧౦

శ్రీ దేవ్యువాచ—

న యస్య లోకేఽస్త్యతిశాయనః ప్రియ స్తథాప్రియో దేహభృతాం ప్రియాత్మనః,

---

మాత్రా మాతృష్వసృభిః మాతృభగినీభిశ్చ సోదర్యసంప్రశ్నసమస్తవార్తయా సోదరీణాం భగినీనాం చ సంబంధీ యః కుశలప్రశ్నాదిః తత్పూర్వయా సమస్తవార్తయా సకలవృత్తాంతేన సహ, సమర్థవార్తయేతి పాఠే సోదర్యేణ సోదరత్వేన భగినీనాం యః సంప్రశ్నః తత్ర సమర్థా యోగ్యా యా వార్తా తయా సాదరం ఆదరేణ సహితం యథా తథా సపర్యాం పూజా ముత్కృష్ట మాసనం సతీ నాదత్త న స్వీకృతవతీ తత్రహేతుః పిత్రా దక్షేణ అప్రతినందితా అనాదృతా. ౮

(అరుద్రభాగం) న విద్యతే రుద్రస్య భాగో యస్మిన్ త, మధ్వరం యాగం. విభౌ దేవే రుద్రే, పిత్రా దక్షేణ, కృతం హేలనం అపరాధం చావేక్ష్య, ఆహ్వానాద్యకరణాత్ యథా స్వయం యజ్ఞ సదసి పిత్రా అనాదృతా చ రుషా లోకాన్ ధక్ష్యతీ భస్మీకుర్వాణేవ, చుకోప క్రుద్ధవతీ. ౯

(సా) సతీదేవీ, అమర్షవిపన్నయా అవ్యక్తగిరా వాచా రుద్రావహేలనాదినా సముత్థితాన్ దక్షం హంతు ముద్యతాన్, భూతగణాన్ మణిమన్మదాదీన్, స్వతేజసా స్వబలేన, నిగృహ్య నివార్య, ధూమపథ శ్రమస్మయం ధూమపథేషు ధూమాదిమార్గప్రదకర్మసు పరిశ్రమోత్థగర్వం, శివం ద్వేష్టీతి శివద్విట్, తం దక్షం, జగర్హ నిందితవతీ. నిందావాక్యా న్యుక్తవతీత్యర్థః. ౧౦

తాన్యేవాహ (న యస్యేతి) త్రయోదశభిః. ప్రియాత్మనః ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయః, ఆత్మా పరమపురుషః యస్య "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహ" మితి గీతత్వాత్ యస్య రుద్రస్య లోకే భువనే, దేహభృతాం మధ్యే, అతిశాయనః అతిశయితః ప్రియః ప్రీతివిషయః తథాఽప్రియో వా నాస్తి సర్వాంతరాత్మానం పరమాత్మానమేవ నిరతిశయప్రీతిరూపాపన్నయా భక్త్యా భజత స్తస్య సర్వం

(పిత్రవమానితాయాః దాక్షాయిణ్యాః కోపప్రకారః)

తస్మిన్ సమస్తాత్మని ముక్తవైరకే ఋతే భవంతం కతమః ప్రతీపయేత్ ౧౧

దోషాన్ పరేషాం హి గుణేషు సాధవో గృహ్ణంతి కేచి న్న భవాదృశా ద్విజ,
గుణాం శ్చ ఫల్గూన్ బహుళీకరిష్ణవో మహత్తమా స్తేష్వవిద ద్భవానఘమ్ ౧౨

నాఽఽశ్చర్యమేత ద్యదసత్సు సర్వదా మహద్వినిందా కుణపాత్మవాదిషు.

బ్రహ్మాత్మకతయాఽనుసందధతః ప్రియాప్రియాదివిభాగో నాఽస్తీత్యర్థః. తస్మిన్ ముక్తవైరకే సర్వభూతసుహృది సమస్తాత్మని స సమస్తస్యాఽఽత్మా ఆత్మవత్ ప్రియః తస్మిన్ యద్వా సమస్తే ఆత్మా బ్రహ్మ పూర్ణమితి చిత్తం యస్య తస్మిన్ "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేద అహం మనురభవం సూర్యశ్చ కక్షీవానృషిర్విప్రశ్చే" త్యాది శ్రుత్యుక్తవిధయా సర్వాత్మకం బ్రహ్మ సర్వాత్మకత్వేన స్వస్మిన్ సాక్షాత్కుర్వతీతి వార్థః, యోఽహం శరీరకః పరమాత్మా స ఏవ మన్వాదిశరీరక ఇతి శ్రుత్యర్థః యద్వా బ్రహ్మణ ఆవేశావతారత్వాత్ రుద్రే బ్రహ్మదృష్ట్యైవేద ముక్తం సర్వాత్మనీతి అస్మిన్ పక్షే షష్ఠీతత్పురుషః సంమతః ఏవం విధే రుద్రే, భవంతం వినా, కతమః కోవా, ప్రతీపయేత్ ప్రాతికూల్య మాచరేత్ ౧౧

ఏవం బ్రహ్మవిదగ్రేసరస్య రుద్రస్య. ప్రతీపావిషయత్వం ఉక్తం. అథై తస్మిన్ సాధౌ బ్రహ్మవిది కృతాపరాధినో దుర్జనాత్ త్వత్త ఉత్పన్న మిదం శరీరం త్యక్ష్యామీతి వక్ష్యంతీ ప్రథమం సాధ్వ-సాధులోకౌ విభజతి దోషానితి హే ద్విజః పితృశబ్దే నాసంబోధనం తదధిక్షేపాయ భవాదృశాః కేచిత్త్వాదృశాః దుర్జనాః, పరేషాం స్వాపేక్షయా అన్యేషాం గుణేషు సత్స్వపి దోషానేవ గృహ్ణంతి తానేవోద్ఘాటయంతి న తు గుణాంస్తేఽసాధవ ఇత్యర్థః యే పునః రుద్రాదయః దోషాన్న గృహ్ణంతి కింతు ఫల్గూ నల్పానపి గుణానేవ బహుళీకరిష్ణవః నితనోతుమిచ్ఛవో భవంతి తే మహత్తమాః గుణేషు సాధవ ఇతి పాఠే యే సాధవః ఫల్గూనపి గుణాన్ బహుళీకరిష్ణవః తే మహత్తమా ఇత్యన్వయః, తేషు చ మహత్తమేషు భవానేవ మపరాధం అవిదద్ లబ్ధవాన్ కృతవానిత్యర్థః ౧౨

అసతాం త్వాదృశమిదం మహత్స్వపచరణం యుక్తమేవేత్యాహ (నాశ్చర్యమితి) కుణపాత్మవాదిషు కుణపం శవప్రాయం శరీరమే వాఽఽత్మేతి యే వదంతి తేషు భవాదృశే ష్వసత్సు సర్వదా సేర్ష్యం ఈర్ష్యా అక్షమా సేర్ష్యం యథా భవతి తథా మహద్వినిందా మహత్తమవిషయనిందేతి యదేతత్తవాఽఽశ్చర్యం న భవతి. ప్రత్యుత మహాపురుషపాదపాంసుభిః మహాపురుషా మహత్తమాః తేషా

నేర్ష్యం మహాపూరుషపాదపాంసుభి ర్నిర స్తతేజస్సు తదేవ శోభనమ్. ౧౩

యద్ ద్వ్యక్షరం నామ గిరేరితం నృణాం సకృత్ప్రసంగా దఘ మాశు హంతి తత్,
పవిత్రకీర్తిం త మలంఘ్య శాసనం భవా నహో ద్వేష్టి శివం శివేతరః. ౧౪

యత్పాదపద్మం మహతాం మనోఽలిభి ర్నిషేవితం బ్రహ్మరసాసవార్థిభిః,
లోకస్య యద్వర్షతి చాఽఽశిషోఽర్థిన స్తస్మై భవాన్ ద్రుహ్యతి విశ్వబంధవే ౧౫

కిం వా శివాఖ్య మశివం న విదు స్త్వదన్యే బ్రహ్మాదయ స్త మవకీర్య జటా శ్శ్మశానే,

---

మంత్రిరజోభిః నిర స్తం తేజఃప్రభావో యేషాం తేషు త్వాదృశేషు తదేవ మహద్వినిందనమేవ శోభనం ఉచితమ్. యద్యపి మహాంతః స్వనిందాం సహంతే, తథాపి తత్పాదరేణవః తదసహమానా స్తేషాం తేజో నిరస్యంతి అతోఽసత్సు వినిందన మేవోచిత మిత్యర్థః ౧౩

కోఽసావపచారో మహత్సు మయా కృత ఇత్యత్రాహ (యదితి) ద్వాభ్యామ్. యస్య రుద్రస్య ద్వ్యక్షరం శివ ఇత్యక్షరద్వయాత్మకం. నామ నామధేయం. ప్రసంగాదపి సకృద్గిరా వాగింద్రియే ణేరిత ముచ్చరితం, నృణామఘం పాప, మాశు ద్రాక్. హంతి వివర్తయతి సతామపి నామోచ్చార ణాదేః భగవన్నామవత్ అఘనివర్తకత్వాదితి భావః అలంఘ్య మనతిక్రమణీయం, శాసన మాజ్ఞా యస్య తం శివ. మశివోఽమంగళో భవాన్ ద్వేష్టి, అహో కష్టమ్ అమంగళో ద్వేష్టీత్యనేన తద్ద్వేషాత్ భవతో ఽమంగళ మనంతరభావీతి భావః ౧౪

కించ బ్రహ్మరసాసవార్థిభిః బ్రహ్మరసో బ్రహ్మానందః, స ఏవాసవో మకరంద, స్తదర్థిభిః బ్రహ్మానందానుభవమధులిప్సుభిః మహతాం మనాంస్యేవాలయో భృంగా స్తై ర్యస్య రుద్రస్య. పాదపద్మం నిషేవితం "ఈశ్వరా జ్జ్ఞాన మన్విచ్ఛే" దితి జ్ఞానప్రదత్వాతి భావః. కీదృశం తత్పాదపద్మం యన్నిషేవితం తత్రాహ, (యత్పాదపద్మం) అర్థినో లోకస్య, యాచమానస్య జనస్య, ఆశిషోఽభీష్టాని, వర్షతి దదాతి, తస్మై విశ్వబంధవే విశ్వానుకూలాయ. భవాన్ ద్రుహ్యతి అపకరోతి. క్రుధద్రుహేతి చతుర్థీ. ౧౫

నన్వఽమంగళచారత్వాత్ తన్నామైవ న స్మర్తవ్యం తత్రాహ (కిం వేతి.) యో రుద్రః శ్మశానే జటాః అవకీర్య విక్షిప్య, తన్మాల్యభస్మనృకపాలీ శ్మశానమాల్యభస్మనరకపాలవాన్. పిశాచైః సహ అవసత్. తమేవ మశివ మమంగళాచారం రుద్రం తచ్చరణావసృష్టం రజః ఇత్యధ్యాహారః.

(పిత్రవమానితాయాః దాక్షిణేయ్యాః కోపప్రకారః)

తన్మాల్యభస్మనృకపాల్యవసత్ పిశాచై ర్యే మూర్ధభి ర్దధతి తచ్చరణావసృష్టమ్. ౧౬

యే బ్రహ్మాదయో మూర్ధభిః శిరోభి ర్దధతి ధారయంతి తే త్వదన్యే బ్రహ్మాదయః మరీచ్యాది నవ బ్రహ్మ ప్రభృతయః. యద్వా అతద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. అన్యథా అజం లోకగురుం, నత్వేత్యాది పూర్వాపరవిరోధాత్, శివాఖ్యం శివ ఇతి ఆఖ్యా నామ యస్య తథాభూతం. న విదుః కిం? విదురేవేత్యర్థః. అమంగళాచార స్త్వనుకరణమాత్రమితి భావః. న త్వస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః సర్వోత్తమత్వ జగత్కారణత్వోపాస్యత్వమోక్షప్రదత్వాదిప్రతిపాదకవేదాంతార్థోపబృంహణపరేఽస్మిన్ పురాణే మధ్యే తత్ర తత్ర రుద్రాదిజీవవిశేషస్య కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదీన్ ప్రతిపాద్య పునః సమస్తాత్మని ముక్తవైరకే బ్రహ్మాదయో యే మూర్ధభి ర్దధతి తచ్చరణావసృష్టం—

"నాహం న యజ్ఞో న చ యూయ మన్యే యే దేహభాజో మునయశ్చ తత్త్వమ్.
విదుః ప్రమాణం బలవీర్యయో ర్వా—"

త్వమేవ భగవన్నేత చ్ఛివశక్త్యోః స్వరూపయోః.
విశ్వం సృజసి పాస్యత్సి క్రీడ న్నూర్ణపదో యథా
అహం బ్రహ్మా చ శర్వశ్చ జగతః కారణం పరమ్,
త్రయాణా మేకభావానాం యో న పశ్యతి వై భిదామ్,
సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్, స శాంతి మధిగచ్ఛతి."

ఇత్యాదిషు భవానీబ్రహ్మవిష్ణ్వాదివచనేషు సర్వోత్తమత్వజగత్కారణత్వోపాస్యత్వాదీన్ విరుద్ధాన్ ప్రతిపాదయన్, భగవాన్ పారాశర్యః కథం విశ్వసనీయ ఇతి చేన్న. అత్ర పురాణే పరస్పర విరుద్ధార్థకథనం న క్వాప్యస్తి. న క్వచిత్ ప్రతీయమానమపి దేవతాంతరస్యోత్తమత్వకారణత్వోపాస్యత్వాదికం ప్రతర్దనాధికరణన్యాయేన రుద్రాదిశరీరకపరమాత్మాభిప్రాయకం రుద్రాదే ర్భగవదావేశావతారత్వాద్వా భగవద్దృష్ట్యోపపన్న మేతత్. అథవా యథావస్థితభూతపూర్వవృత్తాంతస్య వాఽస్మిన్ పురాణే కథనాత్ తత్ర తత్ర కథాసు భవానీప్రభృతిభి ర్యాని వాక్యా న్యభిహితాని తేషా మేవాఽత్ర నిబద్ధత్వా త్తత్ర భవాన్యాదివాక్యానాం పతిపారార్థ్యబ్రహ్మాత్మకత్వప్రశంసాత్మకత్వాదితాత్పర్యవిశేషప్రవృత్తత్వాన్న పారాశర్యేణ విరుద్ధమభిహితమ్ నన్వేవ మపి బ్రహ్మాత్మకత్వేనాఽపి రుద్రాద్యుపాసనమపి కర్తవ్యమితి—

'యద్ ద్వ్యక్షరం నామ గిరేరితం నృణాం సకృ త్ప్రసంగా దఘ మాశు హంతి"
"పవిత్రకీర్తిం యే మూర్ధభి ర్దధతి తచ్చరణావసృష్టమ్"

ఇత్యాదివచనేభ్యః ప్రతీయతే క్వచిత్ క్వచిత్ సాత్త్వికతంత్రే—

"నాన్యం దేవం నమస్కుర్యా న్నాన్యం దేవం నిరీక్షయేత్,
నాన్యం ప్రసాద మారోహేత్ నాన్యదాయతనం విశేత్"

కర్ణౌ పిధాయ నిరయా ద్యదకల్ప ఈశే ధర్మావితర్యసృణిభి ర్నృభి రస్యమానే,

---

ఇత్యాదిభిర్దేవతాంతరవందనాదిప్రతిషేధః. తథా తద్భక్తైః సహదర్శనసమానాసనసంస్పర్శసంభాషణ దృష్టిభుక్త్యాదయః ప్రతిషిద్ధాః, ప్రత్యుత దేవతాంతరతద్భక్తాదయస్తత్ర తత్ర నింద్యంతే అతః సాత్త్వతైతత్పురాణయోర్విరోధః, నైవం, బ్రహ్మోపాసనం హి ద్వివిధం, సద్వారక మద్వారకం చేతి. తత్ర సద్వారకోపాసనం నామ రజస్తమఃప్రకృతిబ్రహ్మరుద్రాదిజీవశరీరకపరమాత్మోపాసనమ్ అద్వారకం తు శుద్ధసత్త్వమయస్వేచ్ఛోపాత్తదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య అనంత కల్యాణగుణాకరస్య శ్రియఃపత్యుః నారాయణస్యోపాసకరుచ్యనుసారేణ వాసుదేవసంకర్షణరామకృష్ణాది వ్యూహవిభవాదిభేదేనోపాసనమ్. తత్రాద్య ముపాసనం తత్తత్ఫలలిప్సుభిః కార్యం, ద్వితీయం తు ముముక్షుభిః కామిభిశ్చ ఏతచ్చ సర్వం భగవతా గీతాచార్యేణైవాభిహితం "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽర్చితు మిచ్ఛతీ" త్యాదినా, "అనన్యా శ్చింతయంతో మా" మిత్యాదినా "దేవాన్ దేవయజో యాంతీ" త్యాదినా చ అత్రాప్యుపక్రమే ప్రథమస్కంధేఽభిహితం—

"రజస్తమఃప్రకృతయ స్సమశీలాన్ భజంతి వై,
పితృభూతప్రజేశాదీన్ శ్రియైశ్వర్యప్రజేప్సవః
"శ్రేయాంసి తత్ర ఖలు సత్త్వతనోర్నృణాం స్యుః" ఇతి.
తథా ద్వితీయే— "అకామః సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదారధీః,
తీవ్రేణ భక్తియోగేన యజేత పురుషం పరమ్" ఇతి.
వక్ష్యతే చ— "ధర్మార్థకామమోక్షాణాం య ఇచ్ఛేచ్ఛ్రేయ ఆత్మనః,
ఏకమేవ హరేస్తస్య కారణం పాదసేవనమ్" ఇతి

ఏవం స్థితే ద్వివిధయా ప్యుపాసనయా అవ్యభిచారిణ్యైవ భవితవ్య మితి ముముక్షయా భజతాం స్వోపా స్యాత్ దేవతాంతరవైభవాదిదర్శనేన నమస్కారాదికరణేన చ స్వదేవతాభక్తి ర్వ్యభిచరితా స్యాదితి సర్వథా ముముక్షూణాం దేవతాంతరభజనం నిషిధ్యతే, సర్వదేవతానాం బ్రహ్మాత్మకత్వే నానుసంధానం త్వవిరుద్ధమేవేతి న సాత్త్వతైతత్పురాణయో ర్విరోధః. దేవతాంతరతద్భక్తాదినిందా తు "న హి నిందా నింద్యం నిందితుం ప్రవృత్తా, కింతు నింద్యాదితరత్ స్తోతు" మితి న్యాయేనోపపన్నే త్యేవావ గన్తవ్యమ్. ౧౬

భవతు, "బహుధాప్యభవో మయాఽభిభూతః తథాపి కిం భవత్యా భవితవ్య" మిత్యత్రాహ (కర్ణా వితి) ద్వాభ్యామ్. ధర్మావితరి ధర్మరక్షకే ఈశే ఈశ్వరాంశభూతే మహత్తమే అసృణిభిః నిరంకుశైః అనివారితైః నృభిః దుర్జనైరస్య మానే అధిక్షిప్యమాణే సతి యద్యధిక్షేపకం శృణ్వన్ సుజనః అకల్పః

(పిత్రవమానితాయాః దాక్షాయిణ్యాః కోపప్రకారః)

ఛింద్యాత్ ప్రసహ్యా రుశతీ మసతీం ప్రభు శ్చేజ్జిహ్వా మసూనపి తతో విసృజేత్స ధర్మః ౧౭

అత స్తవోత్పన్న మిదం కలేవరం న ధారయిష్యే శితికంఠగర్హిణః,
జగ్ధస్య మోహాద్ధి విశుద్ధి మంధసో జుగుప్సిత స్యోద్ధరణం ప్రచక్షతే. ౧౮

న వేదవాదా ననువర్తతే మతిః స్వ ఏవ లోకే రమతో మహామునేః,
యథా గతిర్దేవమనుష్యయోః పృథక్ స్వ ఏవ ధర్మే న పరం క్షిపేత్ స్థితః. ౧౯

కర్మప్రవృత్తం చ నివృత్త మప్యృతం వేదే వివిచ్యోభయలింగమాశ్రితమ్,

---

వినిందకదుర్జనశిక్షాయామసమర్థః తర్హి కర్ణౌ శ్రోత్రే ఆచ్ఛాద్య, తతో నిరయాత్ నిర్గచ్ఛేత్. యది ప్రభుః సమర్థశ్చేత్ ఉశతీం దుష్టాం జిహ్వాం ప్రసహ్య బలాత్ ఛింద్యాత్, తతః స్వయమప్యసూన్ ప్రాణాన్ విసృజేదితి య త్స ధర్మః. ౧౭

(అతః శితికంఠగర్హిణః) శంకరద్వేషిణ స్తవ అపాదానస్యైవ శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. ఉత్పన్నం మమ మదీయం కలేవరం న ధారయిష్యే ప్రమాదా దాపన్నస్యాఽపవిత్రస్య త్యాగం వినా న శుద్ధిరితి దృష్టాంతేనాహ (మోహా.) జగ్ధస్య భక్షితస్య జుగుప్సితస్య దుష్టస్యాంధసోఽన్నస్య ఉద్గిరణం వమనమేవ పునర్విశుద్ధిం ప్రచక్షతే కథయంతి. ౧౮

నను వృథా కిమేవ మాగృహ్ణాసి యతోఽసా వమంగళో రుద్రో వైదికం పంథాన ముల్లంఘ్య వర్తతే అతో మయా వైదికమార్గానువర్తినా శ్రేష్ఠేనాక్షిప్త ఇత్యత్రాహ. స్వే స్వాత్మని లోకే లోక్యతే పరిశుద్ధమనసా దృశ్యత ఇతి లోకః. బ్రహ్మ తస్మిన్ రమమాణస్య మహామునే రుద్రస్య. మతి ర్వేదవాదాన్ "అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి. అపామ సోమ మమృతా అభూమ" ఇత్యాదీన్ కర్మప్రరోచకా నర్థవాదాన్ నానువర్తతే తేషు నాసక్తా భవతి, నివృత్తిమార్గనిష్ఠస్య న ప్రవృత్తిమార్గే రుచి రుత్పద్యత ఇతి న తస్య వైదికపథాఽననువర్తనమితి భావః. అనయోః ప్రవృత్తినివృత్తిధర్మనిష్ఠయో రాచారః పృథగేవ దృశ్యతే యథా దేవమనుష్యయోర్గతిః పృథగేవ దేవానాం గతి రాకాశ ఏవ. మనుజానాం గతిః పృథివ్యామేవ. తద్వత్ అథాపి భవానేవ శ్రేష్ఠస్తథాప్యుత్కృష్టః స్వకీయే ధర్మే స్థితో వర్తమానః పరం నికృష్టం న క్షిపేత్ నాధిక్షిపే దితి యత్. స ఏవ ధర్మః. ౧౯

ప్రవృత్తిధర్మమపి వైదికత్వావిశేషాత్ కిమితి నానువర్తతే భవ ఇత్యత్రాహ (కర్మేతి.) ప్రవృత్తం స్వర్గాదిఫలోద్దేశేన ప్రవృత్తం కర్మ తథా నివృత్తం ఫలకామనాతో నివృత్తం చ కర్మ ఉభయో

విరోధి తద్యౌగపదై్యకకర్తరి ద్వయం తథా బ్రహ్మణి కర్మ నర్ఛతి ౨౦

మా వః పదవ్యః పితరస్తదాస్థితా యా యజ్ఞశాలాసు న ధూమవర్త్మభిః,
తదన్నతృప్తై రసుభృద్భి రీడితా అవ్యక్తలింగా అవధూతసేవితాః ౨౧

నైతేన దేహేన హరేః కృతాగసో దేహోద్భవే నాలమలం కుజన్మనా,
వ్రీడా మమాఽభూత్ కుజనప్రసంగతః తజ్జన్మ ధిగ్యో మహతామవద్యకృత్. ౨౨

ర్లింగం ఫలాభిసంధిరహితత్వసహితత్వాభ్యాం చిహ్నాభ్యాం యుక్తం యథా భవతి తథా వేదే వివిచ్య ఆశ్రితం "స్వర్గకామో యజేత" "శాంతో దాంత ఉపరత స్తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన ధర్మేణ పాపమపనుదతీ" త్యాదివేదే అసాంకర్యేణ యద్యపి విహితం తథాపి తద్ద్వయం ప్రవృత్తినివృత్తిభేదేన ద్వివిధం కర్మ యౌగపద్యే నైకకర్తరి ఏకస్మిన్ అధికారిణి విరోధి పరస్పరవిరుద్ధ మతో బ్రహ్మణి బ్రహ్మజ్ఞానే కర్మ ప్రవృత్తం నివృత్తం చోభయం కర్మ నర్ఛతి న ప్రాప్నోతి సాధనతామితి శేషః కేవలం నివృత్తం కర్మైవ జ్ఞానయోగానుగుణం న తూభయ మిత్యర్థః నివృత్తం కర్మ శివేనాపి క్రియత ఇతి భావః, ౨౦

యత ఏవోభయవిధం కర్మాధికారిభేదేన వ్యవస్థిత మత ఏవ అస్మదనుష్ఠితనివృత్తధర్మసాధ్యా అణిమాదయః సిద్ధయః ప్రవృత్తిధర్మపరాయణానాం భవతాం న సంతీత్యాహ— హేపితః! అస్మదాస్థితా అస్మాభిరాస్థితాః పరిగృహీతా ఇత్యర్థః పదవ్యో అణిమాదయః సిద్ధయః, వః యుష్మాకం మా న సంతీత్యర్థః తర్హి అస్మాకం సిద్ధయో రుద్రస్య న సంతీతి చేత్తత్రాహ— యా భవదీయాః స్వర్గాది పదవ్యః తాః అనుధూమవర్త్మభిః ధూమాదిమార్గప్రదయజ్ఞాదికర్మానుయాయిభిః తదన్నతృప్తైః యజ్ఞియేన కుత్సితే నాన్నేన తృప్తై రసుభృద్భిః ప్రాణిభిః యజ్ఞశాలాస్వేవేడితాః స్తుతాః అస్మదాస్థితాస్తు పదవ్యః అవ్యక్తలింగా దురవగమచిహ్నా దుర్విభావ్యా అవధూతైః నిరస్తనిఖిలజరామరణాదిసాంసారిక ధర్మైః, సేవితాః పరిగృహీతాః అతః ఫలతోఽనుష్ఠానతశ్చ మహదవైలక్షణ్యం ప్రవృత్తినివృత్తి ధర్మయో రితి న మహత్తమానాం ప్రవృత్తిధర్మే రుచి రుత్పద్యత ఇతి భావః ౨౧

కిం బహునోక్తేన సర్వథా స్వదేహం త్యక్ష్యత్యేవేత్యాహ (నేతి) ద్వాభ్యామ్ హరే రుద్రే కృతాగసః కృతాపరాధస్య తవ దేహోద్భవేన దేహాదుత్పన్నేన, ఆర్షత్వాత్ సాపేక్షస్యాపి సమాసః నిత్యసాపేక్షత్వాద్వా, ఏతేన కుజన్మనా మదీయేన కుత్సితేన దేహేన న ప్రయోజనమ్ కింతు మలమ్. నను శ్లాఘ్యమిమం దేహం కథం త్యక్ష్యసి తత్రాహ కుజనస్య తవ ప్రసంగాత్ సంబంధాత్ మమ వ్రీడా లజ్జా అభూత్, అతో మహతా మహ్యాద్యకృత్ విప్రియకర్తా దేహః తస్మాద్యజ్జన్మ తద్ధిక్ నిందితత్వాత్ సంబంధాత్ అశ్లాఘ్యమిత్యర్థః ౨౨

(యోగాగ్నినా దాక్షాయిణ్యా స్వశరీరత్యాగః)

గోత్రం త్వదీయం భగవాన్ వృషధ్వజో దాక్షాయణీత్యాహ యదా సుదుర్మనాః,
వ్యపేతనర్మస్మిత మాశు తద్ధ్యహం వ్యుత్స్రక్ష్య ఏతత్కుణపం త్వదంగజమ్ ౨౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యధ్వరే దక్ష మనూద్య శత్రుహన్ క్షితా వుదీచీం నిషసాద శాంతవాక్,
స్పృష్ట్వా జలం పీతదుకూలసంవృతా నిమీల్య దృగ్యోగపథం సమావిశత్. ౨౪

కృత్వా సమానావనిలౌ జితాసనా సోదాన ముత్థాప్య చ నాభిచక్రతః,
శనైర్హృది స్థాప్య ధియోరసి స్థితం కంఠాద్ భ్రువోర్మధ్య మనిందితాఽనయత్ ౨౫

ఏవం స్వదేహం మహతాం మహీయసా ముహుః స్సమారోపిత మంక మాదరాత్,
జిహాసతీ దక్షరుషా మనస్వినీ దధార గాత్రే ష్వనిలాగ్నిధారణామ్. ౨౬

కిం చ వృషభధ్వజో రుద్రః పరిహాసాదిషు నర్మోక్తిషు మాం దాక్షాయణీతి సంబోధయన్ త్వత్సంబంధకం గోత్రం నామ యదా ఆహ గృహ్ణాతి తదాహం వ్యపేతనర్మస్మితం వ్యపేతం అపగతం నర్మ పరిహాసః స్మితం చ యథా భవత్యేవం సుదుర్మనా అతిదుఃఖితచిత్తా భవామి తత్తస్మాద్ధి నిశ్చితమేవ తత్ కుణపప్రాయం త్వదంగా జ్జాతమిదం కలేవరం వ్యుత్స్రక్ష్యే త్యక్ష్యామి ౨౩

హే శత్రుహన్! హేవిదుర! ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, అధ్వరే యజ్ఞే, దక్షమనూద్య ప్రత్యుక్త్వా, ఉదీచీ ముత్తరదిశం ప్రవిశ్యేతి శేషః. శాంతవాక్ గృహీతమౌనా, నిషసాద ఉపవిష్టవతీ, తత్ర జలం స్పృష్ట్వా ఆచమ్యేత్యర్థః పీతదుకూలవస్త్రేణ సంవృతా దృక్ దృశ. మార్షత్వాత్ ద్వితీయాయాః లుక్ నిమీల్య యోగపథం యోగినాం దేహత్యాగప్రకారం సమావిశత్ ఆశ్రితవతీ త్యర్థః ౨౪

యోగపథాశ్రయణమేవాహ (కృత్వేతి) జిత మాసనం యయా సా క్లమరహితా అనిందితా నిర్దుష్టా సతీ అనిలౌ ప్రాణాపానౌ ఊర్ధ్వాధోవృత్తినిరోధేన సమానౌ సమానవృత్తీ నాభిచక్రే కృత్వా తత ఉదానవాయు ముత్థాప్య ధియా సహ శనైర్హృది స్థాప్య స్థాపయిత్వా ఉరసి స్థిత ముదానవాయుం కంఠాత్ కంఠమార్గేణ భ్రువోర్మధ్య మనయత్. ౨౫

మహతామపి మధ్యే మహీయసా మహత్తమేన రుద్రేణాఽఽదరాత్ ముహుః పునః పునః అంక ముత్సంగం ప్రత్యారోపితం స్వదేహమేవం దక్షే క్రోధేన జిహాసతీ త్యక్తుమిచ్ఛంతీ మనస్వినీ స్వతంత్రా, స్వచ్ఛందమరణేత్యర్థః. సతీ భవానీ, గాత్రేషు అంగేషు, అనిలాగ్నిధారణాం దధార అనిలాగ్నిధారణాఖ్యాం ధారణాం చకారేత్యర్థః తథాహి ధారణయా అనిలాగ్న్యోరుత్పత్తిః ౨౬

తత స్స్వభర్తు శ్చరణాంబుజాసవం జగద్గురో శ్చింతయతీ న చాపరమ్,
దదర్శ దేహో హతకల్మషా సతీ సద్యః ప్రజజ్వాల సమాధిజాగ్నినా. ౨౭

తత్పశ్యతాం ఖే భువి చాద్భుతం మహద్ హా హేతి వాదః సుమహానజాయత,
హంత ప్రియా దైవత మస్య దేవీ జహా వసూన్ కేన సతీ ప్రకోపితా. ౨౮

అహో అనాత్మ్యం మహదస్య పశ్యత ప్రజాపతే ర్యస్య చరాచరం ప్రజాః,
జహా వసూన్ యద్విమనాఽఽత్మజా సతీ మనస్వినీ మానమభీక్ష్ణ మర్హతి. ౨౯

సోఽయం దుర్మర్షహృదయో బ్రహ్మద్రుక్ చ లోకేఽసకీర్తిం మహతీ మవాప్స్యతి,
యదంగజాం స్వాం పురుష ద్వి డుద్యతాం న ప్రత్యషేధన్మృతయేఽపరాధతః ౩౦

తతః జగద్గురోః జగతాం జిజ్ఞాసూనాం గురోః స్వభర్తుః రుద్రస్య, చరణాంబుజాసవం చరణాంబుజే ఆసవ మానందం, చింతయంతీ అనుభవంతీ అత ఏవ హతకల్మషా పాపరహితా, భర్తురపరం సా న దదర్శ న చింతితవతీ, దేహశ్చ సద్యసమాధినా యోఽగ్నిస్తేన ప్రజ్వలితోఽభూత్. ౨౭

తదద్భుత మాశ్చర్యం పశ్యతాం భువి ఖే ఆకాశే చ సుమహాన్ ఉచ్చైః హాహేతి వాదః ఘోషః అభూత్. తదేవాహ- దేవతమస్య దేవశ్రేష్ఠస్య రుద్రస్య దేవీ ప్రియా సతీ కేన దక్షేణ ప్రకోపితా ప్రకోపం ప్రాపితా అసూన్ ప్రాణాన్ జహౌ అత్యజత్ ౨౮

అహో ప్రజాపతేః దక్షస్య మహదనాత్మ్యం దౌర్జన్య మద్య పశ్యత చరాచరం విశ్వం యస్య రుద్రస్య ప్రజావత్ ప్రీతివిషయం విశ్వసుహృద ఇత్యర్థః తస్య రుద్రస్య సతీ భార్యా యద్వా యస్య దక్షస్య చరాచరం ప్రజాః ప్రజావత్ స్నేహవిషయం సర్వత్ర స్నేహ ఏవాస్య న్యాయ్య ఇతి భావః తేన దక్షేణ విమతా విమానితా అసూన్ జహౌ న త్వియం విమానయోగ్యేత్యాహుః. ఆత్మజా తత్రాపి మనస్వినీ ప్రశస్తమనస్కా గుణవతీత్యర్థః అత ఏవాభీక్ష్ణం పునః పునః మానం సన్మానం ప్రత్యర్హతి. ౨౯

దుర్మర్ష మత్యంతాసహమానం హృదయం యస్య సోఽయం బ్రహ్మబంధుః బ్రాహ్మణాపదేశో దక్షః లోకే అసతీం కీర్తిం చ అవాప్స్యతి చకారాత్ నరకం చ యద్యతః స్వీయా మంగజామపరాధతః స్వావజ్ఞయా మృతయే మరణాయ ఉద్యతా ముద్యుక్తాం, పురుషద్విట్ శివద్వేషీ దక్షః "తత్పురుషాయ విద్మహే మహాదేవాయ" ఇతి ప్రయోగాత్. యద్వా రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వాత్ రుద్రం ద్విషన్నపి భగవంతం ద్వేష్టీత్యర్థః న ప్రత్యషేధత్ న న్యవారయత్. ౩౦

(యోగాగ్నినా దాక్షాయణ్యా స్వశరీరత్యాగః)

వదత్యేవం జనే సత్యా దృష్ట్వా సుత్యాగ మద్భుతమ్,
దక్షం తత్పార్షదా హంతు ముదతిష్ఠ న్నుదాయుధాః ౩౧
తేషా మాపతతాం వేగం నిశమ్య భగవాన్ భృగుః,
యజ్ఞఘ్నఘ్నేన యజుషా దక్షిణాగ్నౌ జుహావ హ. ౩౨
అధ్వర్యుణా హూయమానే దేవా ఉత్పేతు రోజసా,
ఋభవో నామ తపసా సోమం ప్రాప్తా స్సహస్రశః. ౩౩
తైరలాతాయుధై స్సర్వే ప్రమథా స్సహ గుహ్యకాః,
హన్యమానా దిశో భేజు రుశద్భి ర్బ్రహ్మతేజసా ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, సతీదేహత్యాగో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః

(సత్యా) దాక్షాయణ్యా అద్భుత మసుయాగం ప్రాణత్యాగం దృష్ట్వా జనే ఏవం వదతి సతి రుద్రపారిషదా దక్షం హంతు ముద్యతా న్యాయుధాని యైస్తే ఉదతిష్ఠన్ ఉత్థితవంతః ౩౧

(తేషా మాపతతా) మానమంతా దాగచ్ఛతాం పారిషదానాం వేగం నిశమ్య దృష్ట్వా భగవాన్ భృగుః యజ్ఞఘ్నాన్ హంతీతి యజ్ఞఘ్నఘ్నం, తేన యజుషా "అపహతా అసురా రక్షాంసి పిశాచా" ఇతి మంత్రేణ దక్షిణాగ్నౌ జుహావ, హేతి విస్మయే, ౩౨

(అధ్వరుణా) భృగుణా, హూయమానే సతి యే తమసా సోమం ప్రాప్తా స్తే ఋభవో నామ దేవాః సహస్రశః ఉత్పేతుః ఉత్థితాః ౩౩

(బ్రహ్మతేజసా) ఉశద్భిః దీప్యమానైః అలాతాన్యేవ ఆయుధాని యేషాం తైః ఋభుభిః దహ్యమానాః ప్రమథాః రుద్రపారిషదాః దిశో భేజుః పలాయితవంత ఇత్యర్థః ౩౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్థోఽధ్యాయః

అథ పంచమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

భవో భవాన్యా నిధనం ప్రజాపతే రసత్కృతాయా అవగమ్య నారదాత్,
స్వపార్షదసైన్యం చ తదధ్వర ర్భుభి ర్విద్రావితం క్రోధ మపార మాదధే. ౧

క్రుద్ధ స్సుదష్టోష్ఠపుట స్స ధూర్జటి ర్జటాం తడిద్వహ్నిసటోగ్రరోచిషమ్,
ఉత్కృత్య రుద్ర స్సహసోత్థితో హసన్ గంభీరనాదో విససర్జ తాం భువి. ౨

తతోఽతికాయ స్తనువా స్పృశన్ దివం సహస్రబాహుర్ఘనరుక్ త్రిసూర్యదృక్,
కరాళదంష్ట్రో జ్వలదగ్నిమూర్ధజః కపాలమాలీ వివిధోద్యతాయుధః. ౩

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఏవం సత్యాః ప్రాణత్యాగనిమిత్తం త్యాగప్రకారశ్చ సప్రపంచ ముక్తః. అథ తత్ప్రసంగాత్ ప్రసక్తం దక్షాధ్వరవినాశం పున స్తత్సంధానం చ సప్రపంచమాహ త్రిభిరధ్యాయైః. తత్రాఽఽదౌ తావదధ్వరవినాశప్రకారమాహ మైత్రేయః, (భవ ఇతి.) ప్రజాపతేః దక్షస్య, కర్తరి షష్ఠీ, తేనాఽసత్కృతాయాః భవాన్యాః సత్యాః నిధనం తథా దక్షస్యాఽధ్వరే యే ఋభవో దేవాః తైః విద్రావితం పలాయితం స్వపార్షదానాం సైన్యం చ నారదాత్ మునేః రవగమ్య శ్రుత్వా, అపారం క్రోధ మాదధే కృతవా నిత్యర్థః. ౧

తతః స ధూర్జటిః రుద్రః, ఘోరః సన్ క్రుద్ధః సన్, సుష్ఠు దష్టః ఓష్ఠపుటో యేన సః, తడితాం వహ్నీనాం చ సటాః జ్వాలాః, తద్వదుగ్రం రోచి ర్యస్యా స్తాం జటాం, ఉత్కృత్య ఉత్పాట్య, ఉత్థితః గంభీరో నాదో యస్య సః హసన్, తాం జటాం, భువి విససర్జ అపాతయత్. ౨

(తతో) జటాయాః సకాశాత్, అతికాయః వీరభద్రో జాత ఇతి శేషః. తం విశినష్టి. తన్వా దేహేన దివం స్పృశన్ అత్యుచ్చ ఇత్యర్థః. ఘనరుక్ కృష్ణవర్ణః, త్రిసః సూర్యసదృశా దృశో యస్య, కరాళా ఉగ్రా దంష్ట్రా యస్య, జ్వలన్ అగ్నిరివ మూర్ధజా యస్య, కపాలానాం మాలా అస్య సంతీతి తథా వివిధాని ఉద్యతాన్యాయుధాని యస్య సః. ౩

(వీరభద్రకృతదక్షాధ్వరధ్వంసః)

తం కిం కరోమీతి గృణంత మాహ బద్ధాంజలిం భగవాన్ భూతనాథః,
దక్షం సయజ్ఞం జహి మద్భటానాం త్వ మగ్రణీ రుద్ర భటాంశకో మే. ౪

ఆజ్ఞప్త ఏవం కుపితేన మన్యునా స దేవదేవం పరిచక్రమే విభుమ్,
మేనే తదాఽఽత్మాన మసహ్యరంహసా మహీయసాం తాత సహ స్సహిష్ణుమ్ ౫

అన్వీయమాన స్స తు రుద్రపార్షదైః భృశం నదద్భిః వ్యనదత్సుభైరవమ్,
ఉద్యమ్య శూలం జగదంతకాంతకం స ప్రాదవద్ఘోషణభూషణాంఘ్రిః. ౬

అథర్త్విజో యజమాన స్సదస్యాః కకుభ్యుదీచ్యాం ప్రసమీక్ష్య రేణుమ్,
తమః కిమేతత్ కుత ఏతద్రజోఽభూదితి ద్విజా ద్విజపత్న్యశ్చ దధ్యుః. ౭

(కిం కరోమి) కిం కరవాణీతి, గృణంతం భాషంతం, బద్ధాంజలిం తం వీరభద్రం, భూతనాథో భగవాన్ రుద్రః, ఆహ ఉవాచ హే రుద్ర! హే భట! యుద్ధకుశల! మద్భటనాం త్వమగ్రణీర్నాయకః, మే అంశభూతః సయజ్ఞం దక్షం జహి వినాశయ ౪

(కుపితేన మన్యునా) రుద్రేణైవ మాజ్ఞప్తో, దేవదేవం విభుం రుద్రం, పరిచక్రమే ప్రదక్షిణీచకార, తదా హ్యసహ్యరంహసా ప్రతిఘాతరహితవేగేన, మహీయసాం బలీయసామపి, మహః తేజో బలం తమసహిష్ణుం, పారిషదైః సోఢు మక్షమం ఆత్మానం మేనే అమన్యత. ౫

స తు వీరభద్రః, భృశం నదద్భిః ధ్వనద్భిః, రుద్రపారిషదై రన్వీయమానః పరివేష్టితః, సుభైరవం అతిభయంకరం యథా భవతి తథా, వ్యనదత్ ననాద తతః స వీరభద్రో, జగదంతకో మృత్యుః తస్యాపి అంతకోపమం శూల ముద్యమ్య, ఘోషణాని ధ్వనంతి భూషణాని నూపురాదీని యయో స్తా వంఘ్రీ యస్య సః, ప్రాదవత్ దక్షాధ్వరం ప్రత్యగాత్. ౬

(అథ) తతః ఋత్విజో దక్షాధ్వరే ఋత్విజః, యజమానః దక్షః, తథా సదస్యాః సభ్యాః, ద్విజాః తత్పత్న్యశ్చ ఉదీచ్యాం కకుభి దిశి, రేణుం పరాగం, సమీక్ష్య తమో ను భవతి కింతు రజ ఇతి జ్ఞాత్వా ఆహుః రజ ఏతత్ కుతోఽభూదితి, దధ్యుః చింతయామాసుః. ౭

వాతా న వాంతి న హి సంతి దస్యవః ప్రాచీనబర్హి ర్జీవతి హోగ్రదండః,
గావో న కాల్యంత ఇదం కుతో రజో లోకోఽధునా కిం ప్రలయాయ కల్పతే. ౮

ప్రసూతిమిశ్రాః స్త్రియ ఉద్విగ్నచిత్తా ఊచు ర్విపాకో వృజినస్యైష తస్య,
యత్పశ్యంతీనాం దుహితౄణాం ప్రజేశ స్సుతాం సతీ మవదధ్యావనాగామ్ ౯

య స్త్వంతకాలే వ్యు ప్తజటాకలాప స్స్వశూలసూచ్యర్పితదిగ్గజేంద్రః,
వితత్య నృత్యత్యుదితాస్త్రదోర్ధ్వజానుచ్చాట్టహాస స్తనయిత్నుభిన్నదిక్ ౧౦

అమర్షయిత్వా త మసహ్యతేజసం మన్యుప్లుతం దుర్నిరీక్ష్యం భ్రుకుట్యా,
కరాళదంష్ట్రాభిరుద స్తభాగణం స్యాత్ స్వస్తి కిం కోపయతో విధాతుః ౧౧

హేత్వంతరాసంభవేన ఔత్పాతికం కల్పయంత ఆహుః (వాతా ఇతి) వాతాః చండవాయవః, న వాంతి న ప్రసరంతి, దస్యవ శ్చోరాదయః, న సంతి, తత్ర హేతుః - హి యస్మాత్, ఉగ్రదండో దమనం ప్రశాసనం యస్య సః ప్రాచీనబర్హిః తదానీంతనో రాజా జీవతి, తస్మిన్ జీవతి న దస్యవః. హేత్వాకస్మికత్వద్యోతకం గావో న కాల్యంతే న శీఘ్రం నీయంతే, అత ఇదం రజః కుత ఉత్థితం? అధునా లోకః, ప్రళయాయ నాశాయ, కల్పతే సంభావ్యత ఇత్యర్థః ౮

(ప్రసూతిః) దక్షస్య పత్నీ, తన్మిశ్రాః తత్సహితాః స్త్రియః, ఉద్విగ్నచిత్తాః ఉద్విగ్నం భీతం చిత్తం యాసాం తా, ఊచుః తస్య దక్షస్య. యద్ వృజినం యత్పాపం, తస్యైవాయం విపాకః ఫలం యత్ యస్మాత్, ప్రజేశో దక్షః దుహితౄణాం పశ్యంతీనాం, సతీనాం, అనేన తస్యాః దుఃఖాధిక్యం సూచితమ్, అనాగసం నిరపరాధాం సుతాం సతీం భవానీ, మవదధ్యౌ అవజ్ఞాతవాన్. ౯

అసహ్యపరాక్రమం రుద్రం, కోపయతో దక్షస్యాఽమంగళ మవశ్యంభావీత్యాహుః ద్వాభ్యాం (య స్త్వితి.) యో రుద్రోంతకాలే ప్రళయకాలే, వ్యుప్తో వికీర్ణః జటాకలాపో యస్య. స్వశూలస్య సూచ్యా అగ్రేణ, అర్పితా ప్రోతా, దిగ్గజేంద్రా యేన ఉదితాని ఉన్నమితాని, అస్త్రాణి యై స్తే, దోషః బాహవ ఏవ ధ్వజాస్తాన్, వితత్య ప్రసార్య, ఉచ్చైఽట్టహాసః ఏవ స్తనయిత్నుః గర్జితం తేన భిన్నా విదీర్ణా దిశో యేన సః, హర్షేణ నృత్యతి. ౧౦

తమేవంభూత మసహ్య మప్రతిఘాతం తేజో యస్య తం రుద్ర, మమర్షయిత్వా అసహన యుక్తం కృత్వా, మన్యునా క్రోధేన ప్లుతం వ్యాప్తం. అత ఏవ దుర్నిరీక్ష్యం ద్రష్టు మశక్యం, భ్రుకుట్యా ఉగ్రదంష్ట్రాభిశ్చ ఉద స్త ఉత్క్షిప్తో భాగణో నక్షత్రసంఘో యేన తం కోపయతో విధాతురపి కిం స్వస్తి స్యాత్ ? విధాతురప్యేవ, మన్యస్య కా కథేత్యర్థః. ౧౧

(వీరభద్రకృతదక్షాధ్వరధ్వంసః)

బహ్వేవ ముద్విగ్నదృశోచ్యమానే జనేన దక్షస్య ముహు ర్మహాత్మనః,
ఉత్పేతు రుత్పాతతమా స్సహస్రశో భయావహా దివి భూమౌ చ పర్యక్. ౧౨

తావత్స రుద్రానుచరై ర్మఖో మహాన్ నానాయుధై ర్వామనకై రుదాయుధైః,
పింగైః పిశంగై ర్మకరోదరాననైః పర్యాద్రవద్భి ర్విదురాన్వరుధ్యత. ౧౩

కేచి ద్బభంజుః ప్రాగ్వంశం పత్నీశాలాం తథాఽపరే,
సద ఆగ్నీధ్రశాలాం చ తద్విహారం మహానసమ్. ౧౪

రురుజు ర్యజ్ఞపాత్రాణి తథైకేఽగ్నీననాశయన్,
కుండే ష్వమూత్రయన్ కేచిత్ బిభిదు ర్వేదిమేఖలాః. ౧౫

(ఉద్విగ్నా) ప్రచలితా దృగ్యస్య తేన జనేన. బహు యథా భవత్యేవ ముచ్యమానే సతి. సహస్రశః ఉత్పాతతమాః మహోత్పాతాః. మహాత్మనః స్థిరచిత్తస్యాఽపి దక్షస్య. భయావహా దివి భూమౌ చ. పర్యక్ పరితః. ఉత్థితాః, ౧౨

తావత్తు అహో రుద్రానుచరై ర్మహాన్ మఖో యాగః. హే విదుర! అన్వరుధ్యత ప్రత్యవధ్యత, వినాశిత ఇతి యావత్. రుద్రానుచరైః కథంభూతైః నానావిచిత్రాణి ఆయుధాని యేషాం తైః. వామనకైః హ్రస్వైః, ఉద్యతాయుధైః, పిశంగైః పీతైః, మకరస్యేవోదర మాననం చ యేషాం తైః, పరితో ధావద్భిః. ౧౩

మఖానురోధమేవ ప్రపంచయతి- కేచిద్రుద్రపార్షదాః ప్రాచీనవంశం బభంజుః త్రుటితవంతః. తథా కేచిదపరే పత్నీశాలాం బభంజు రిత్యనుషంగః. ప్రాచీనం పూర్వపశ్చిమస్తంభార్పితపూర్వపశ్చిమాయతం తిర్యక్కాష్ఠం ప్రాగ్వంశః. తదైకే సదః యజ్ఞశాలాయాః పూర్వతః స్థితం మండపం సదః సదసః పురతో హవిర్ధానం తస్యోత్తరత ఆగ్నీధ్రశాలాం తద్విహారం యజమానగృహం మహానసం పాకభోజనశాలామ్. ౧౪

(రురుజుః) బభంజుః, అమూత్రయన్ మూత్రం కృతవంతః, తథోత్తరవేద్యా మేఖలాసీమాసూత్రాణి బిభిదుః. ౧౫

అబాధంత మునీనన్యే ఏకే పత్నీ రతర్జయన్,
అపరే జగృహు ర్దేవాన్ ప్రత్యాసన్నాన్ పలాయితాన్. ౧౬

భృగుం బబంధ మణిమాన్ వీరభద్రః ప్రజాపతిమ్,
చండీశః పూషణం దేవం భగం నందీశ్వరోఽగ్రహీత్ ౧౭

సర్వ ఏవర్త్విజో దృష్ట్వా సదస్యా స్సదివౌకసః,
తై రర్ద్యమానా స్సుభృశం గ్రావభి ర్నైకధాఽద్రవన్ ౧౮

జుహ్వతః స్రువహ స్తస్య శ్మశ్రూణి భగవాన్ భవః,
భృగో ర్లులుంచే సదసి యోఽహసత్ శ్మశ్రు దర్శయన్ ౧౯

భగస్య నేత్రే భగవాన్ పాతితస్య రుషా భువి,
ఉజ్జహార సదఃస్థోఽక్ష్ణా య శ్శపంత మసూసుచత్. ౨౦

(అతర్జయన్) అభర్త్సయన్ అపరే పలాయితాన్ పునరనుధావనేన ప్రత్యాసన్నాన్ దేవాన్, జగృహుః గృహీతవంతః ౧౬

(మణిమాన్) రుద్రానుచరాగ్ర్యః. భృగుం బబంధ, వీరభద్రః ప్రజాపతిం దక్షం, చండీశః పూషణాఖ్యం దేవం, భగాఖ్యం నందీశ్వరః అగ్రహీత్. ౧౭

సర్వై ర్దివౌకోభిః దేవైః సహితాః సదస్యాః సభ్యాః, ఋత్విజః రుద్రానుచరై ర్వధ్యమానాన్ భృగ్వాదీన్ దృష్ట్వా భృశం గ్రావభిః శిలాభి, రర్ద్యమానా అనేకధా తాడ్యమానా దుద్రువుః ౧౮

(స్రువం) హోమసాధనం హస్తే యస్య తస్య జుహ్వతః హోమం కుర్వతో భృగోః శ్మశ్రూణి, భగవాన్ భవో వీరభద్రః, లులుంచే ఉత్పాటితవాన్. కిం విశేషేణ శ్మశ్రూణ్యేవోత్పాటితవాన్? తత్రాహ, యో భృగుః, శ్మశ్రు దర్శయన్ అహసత్ రుద్రం పరిహసితవాన్, అతః శ్మశ్రూణ్యేవ లులుంచ ఇత్యర్థః ఏవ ముత్తరత్రాపి. ౧౯

(భగవాన్) వీరభద్రః, రుషా క్రోధేన, భూమౌ పాతితస్య భగస్య నేత్రే, ఉజ్జహార ఉద్ధృతవాన్, యో భగః సదసి సభాయాం స్థితః సన్, శపంతం శివనిందాం కుర్వంతం, దక్షమక్ష్ణా నేత్రేణాఽసూసుచత్ సూచితవాన్, ప్రేరితవానిత్యర్థః ౨౦

(వీరభద్రకృతదక్షాధ్వరధ్వంసః)

పూష్ణ శ్చాపాతయ ద్దంతాన్ కాళింగస్య యథా బలః,
శప్యమానే గరిమణి యోఽహస ద్దర్శయన్ దతః. ౨౧

ఆక్రమ్యోరసి దక్షస్య శితధారేణ హేతినా,
ఛిన్దన్నపి తదుద్ధర్తుం నాశక్నోత్ త్ర్యంబక స్తదా. ౨౨

శస్త్రై రస్త్రాన్వితై రేవ మనిర్భిన్నత్వచం హరః,
విస్మయం పరమాపన్నో దధ్యౌ పశుపతి శ్చిరమ్. ౨౩

దృష్ట్వా సంజ్ఞపనం యోగం పశూనాం స పతి ర్మఖే,
యజమానపశోః కస్య కాయా త్తేనాఽహర చ్ఛిరః, ౨౪

(కాళింగస్య) కళింగదేశరాజస్య, బలః బలభద్రః యథా, తథా పూష్ణః దంతాన్ అపాతయత్ పాతితవాన్, యః పూషా గరిమణి గురుతరే రుద్రే శప్యమానే సతి, దతః దంతాన్, దర్శయన్ అహసత్. పూష్ణోరితి ద్వివచనపాఠే తు తదింద్రాపౌష్ణశ్చరుర్భవతీత్యత్రాన్యసహితస్యాపి పూష్ణో దంతపాటనప్రాప్త్యర్థం. ౨౧

(త్ర్యంబకో) వీరభద్రః దక్షస్యోరసి. ఆక్రమ్య పాదం విన్యస్య, శితధారేణ నిశితధారేణ హేతినా ఖడ్గేన, ఛిందన్నపి తదా తచ్ఛిర ఇత్యపకృష్యతే. ఉద్ధర్తుం తదా నాఽశక్నోత్ అసమర్థోఽభవత్ ౨౨

(అస్త్రాన్వితైః) మంత్రసహితైః, శస్త్రైర్న నిర్భిన్నా త్వక్ యస్య తథాభూతమేనం దక్షం దృష్ట్వేతి శేషః. పశుపతి ర్హరో వీరభద్రః. పరం విస్మయ మాపన్నః ప్రాప్తః, చిరం దధ్యౌ శిరస ఉద్ధరణోపాయం చింతితవాన్. ౨౩

(పశూనాం పతిః) స వీరభద్రః మఖే అధ్వరే. సంజ్ఞపనం మారణం. యోగ ముపాయం దృష్ట్వా యాగీయపశువదయం హంతవ్య ఇతి దృష్ట్వా నిశ్చిత్య. తస్య యజమానో దక్షః స ఏవ పశు స్తస్య యద్వా యజమానస్య యః పశుః దేవతోద్దేశేన యజమానే న త్యక్ష్యమాణః పశు స్తస్య సంజ్ఞపనం మారణం యోగ ముపాయం నిశ్చిత్య. తేనైవ యోగేన తస్య దక్షస్య కాయాత్ శిర అహరత్ ఉద్ధృతవాన్. ౨౪

సాధువాద స్తదా తేషాం కర్మ తత్తస్య శంసతామ్,
భూతప్రేతపిశాచానా మన్యేషాం తద్విపర్యయః.

జుహా వైతచ్ఛిర స్తస్మి న్దక్షిణాగ్నా వమర్షితః,
తద్దేవయజనం దగ్ధ్వా ప్రాతిష్ఠత్ గుహ్యకాలయం. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
యజ్ఞవిధ్వంసో నామ పంచమోఽధ్యాయః

తచ్ఛిరశ్ఛేదనరూపం కర్మ శంసతాం స్తువతాం భూతాదీనాం సాధువాదః అభవత్. అన్యేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం, తద్విపర్యయః అసాధువాదః అభవదిత్యర్థః. ౨౫

ఏతస్య దక్షస్య, శిరః తస్మిన్ తదధ్వరసంబంధిని దక్షిణాగ్నౌ, అమర్షితః క్రుద్ధః జుహావ. తస్య దక్షస్య దేవయజన మేవం దగ్ధ్వా నాశయిత్వా, గుహ్యకాలయం కైలాసం ప్రాతిష్ఠత్ ప్రయయౌ. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

అథ దేవగణా స్సర్వే రుద్రానీకైః పరాజితాః,
శూలపట్టిశనిస్త్రింశగదాపరిఘముద్గరైః ౧

సంఛిన్నభిన్నసర్వాంగా స్సర్త్విక్సభ్యా భయాకులాః,
స్వయంభువే నమస్కృత్య కార్త్స్న్యేనైత న్న్యవేదయన్ ౨

ఉపలభ్య పురైవైత ద్భగవా నబ్జసంభవః,
నారాయణశ్చ విశ్వాత్మా న తస్యాఽధ్వరమీయతుః. ౩

తదాఽఽకర్ణ్య విభుః ప్రాహ తేజీయసి కృతాగసి,

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏవం దక్షాధ్వరవినాశ ఉక్తః. అథ పునః తత్సంధానప్రకారం వివక్షుః తదుపోద్ఘాతరూపం దేవకృతరుద్రప్రసాదనం వక్ష్యన్ తావద్దేవానాం రుద్రపారిషదతాడితానాం స్వయంభువే విజ్ఞాపనం వదన్ తేన సహ రుద్రసన్నిధిం గతాః ఇత్యాహ మైత్రేయః (అథేతి) అథ దక్షయజ్ఞవినాశానంతరం, సర్త్విక్సభ్యా ఋత్విగ్భిః సభ్యైశ్చ సహితాః సర్వే దేవగణాః, రుద్రానీకైః రుద్రసైన్యైః, కర్తృభిః శూలాదిభిః సాధనైః, సంఛిన్నాని విదీర్ణాని సర్వాణి అంగాని యేషాం తే, అత ఏవ పరాజితాః భయాకులాః సంతః, స్వయంభువే చతుర్ముఖాయ నమస్కృత్య ఏతద్వృత్తం కార్త్స్న్యేన న్యవేదయన్ విజ్ఞాపితవంతః. ౧ ౨

కిం స్వయంభువే విజ్ఞాపితవంత ఇత్యుచ్యతే-బ్రహ్మాపి దక్షాధ్వరే ఆగతః తద్వృత్తం జానత్యేవ. తత్రాహ (ఉపలభ్యేతి.) అబ్జసంభవో భగవాన్ బ్రహ్మా, సర్వాంతరాత్మా నారాయణశ్చ, పురైవైతద్భావిదక్షాధ్వరవినాశముపలభ్య జ్ఞాత్వా. భగవాన్ విశ్వాత్మేతి విశేషణాభ్యాం తయోః సర్వజ్ఞత్వం సూచితమ్. తస్య దక్షస్యాఽధ్వరం ప్రతి నేయతుః న గతవంతౌ ౩

విభు ర్బ్రహ్మా, తద్దేవై ర్వినివేదిత మాకర్ణ్య శ్రుత్వాఽఽహ ఉవాచ ఉక్తిమేవాహ (తేజీయసీత్యాదినా) తేజీయసి తేజిష్ఠే రుద్రే, కృత మాగః అపరాధో యై స్తేషాం బుభూషతాం భవితు

క్షేమాయ తత్ర సా భూయాత్ న ప్రాయేణ బుభూషతామ్, ౪

అథాఽపి యూయం కృతకిల్బిషా భవం యే బర్హిషో భాగభాజం పరాదుః,
ప్రసాదయధ్వం పరిశుద్ధచేతసా క్షిప్రప్రసాదం ప్రగృహీతాంఘ్రిపద్మమ్ ౫

ఆశాసానా జీవిత మధ్వరస్య లోక స్సపాలః కుపితే న యస్మిన్,
త మాశు దేవం ప్రియయా విహీనం క్షమాపయధ్వం హృది విద్ధం దురుక్తైః ౬

నాఽహం న యజ్ఞో న చ యూయ మన్యే యే దేహభాజో మునయశ్చ తత్త్వమ్,
విదుః ప్రమాణం బలవీర్యయో ర్వా యస్యాఽఽత్మతంత్రస్య క ఉపాయం విధిత్సేత్, ౭

మిచ్ఛతాం శ్రేయస్కామానా మితి యావత్. భూయసే క్షేమాయ శ్రేయసే ప్రాయేణ ప్రాయశః న భూయాత్. తేజీయానితి విభక్తివిపరిణామే నానుషజ్యతే, అసత్కృత స్తేజీయాన్ పశ్చాత్ ప్రసాద్యమానోఽపి క్షేమకృన్న స్యాదిత్యర్థః ప్రాయేణేతి లోకోక్తిః. ౪

యద్యప్యేవ మథాపి యే భవంతో బర్హిషః యజ్ఞస్య భాగభాజో భాగం భజన్తి ప్రాప్నువంతీతి తథా తాన్ పరాదుః బహిష్కృతవంతః తే యూయం పరిశుద్ధచేతసా నిష్కపటచిత్తేన, ప్రగృహీతాంఘ్రిపద్మం పాదా వుపసంగృహ్యే త్యర్థః. భవం రుద్రం, ప్రసాదయధ్వం, కథం పాదోపసంగ్రహమాత్రేణ ప్రసన్నో భవేత్. తత్రాహ- క్షిప్రప్రసాదం పాదగ్రహణస్యాఽనతిక్రమణీయతా మాలోచ్య ఆశ్వనుగ్రహకారిణామితి భావః. ౫

అధ్వరస్య యజ్ఞస్య, జీవితం పునః సంధానం ఆశాసానాః ప్రార్థయమానాః, యూయం యస్మిన్ రుద్రే కుపితే సతి, సపాలః దిక్పాలసహితో లోకో నాస్తి నశ్యేదిత్యర్థః. తం దురుక్తైః దక్షాదీనాం దుర్వాక్యైః, హృది విద్ధం తాడిత, మధునా ప్రియయా భార్యయా చ విహీనం దేవం భవ, మాశు క్షమాపయధ్వం ప్రసాదయధ్వమ్ ౬

వయం తత్ర గంతుం బిభీమ స్త్వమేవ కంచిదుపాయం చింతయేత్యత్ర రుద్రం ప్రస్తౌతి (నాహమితి.) యస్య రుద్రస్య, తత్త్వం యాథాత్మ్యం, బలవీర్యయోః ప్రమాణమియత్తాం చ అహం న విద్యాం, యజ్ఞ ఇంద్రః న చ, న విద్యాత్, యూయం న చ విద్యాత, తథా మునయో యేఽన్యే చ దేహధారిణోఽతీంద్రియార్థదర్శినో న విదుః, బ్రహ్మదృష్ట్వేదముక్తం, తస్యాఽఽత్మనః పరమాత్మావేశావతారభూతస్య ఉపాయం క్షమోపాయం కో విధిత్సేత్, న కోఽపి విధాతు మిష్యాదిత్యర్థః. భవద్భిః పాదోపసంగ్రహణమంతరేణ అన్యః కః క ముపాయం విధిత్సేత్ ఇతి భావః. ౭

(కైలాసవర్ణనమ్)

స ఇత్థ మాదిశ్య సురా నజ స్తైః స్సమన్వితః పితృభి స్సప్రజేశైః,
యయౌ స్వధిష్ణ్యాన్నిలయం పురద్విషః కైలాస మద్రిప్రవరం ప్రియం ప్రభోః ౮

జన్మౌషధితపోమంత్రయోగసిద్ధై ర్నరేతరైః,
జుష్టం కిన్నరగంధర్వై రప్సరోభి ర్వృతం సదా. ౯

నానామణిమయైః శృంగై ర్నానాధాతువిచిత్రితైః,
నానాద్రుమలతాగుల్మైః నానామృగగణావృతైః ౧౦

నానామలప్రస్రవణైః నానాకందరసానుభిః,
రమణం విహరంతీనాం రమణైః సిద్ధయోషితామ్. ౧౧

సోఽజః బ్రహ్మా, సురాన్ ప్రతి ఏవ మాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య, తైర్దేవైః సప్రజాపతిభిః పితృభిశ్చ సహ స్వధిష్ణ్యాత్ స్వస్థానాత్, పురారేః ప్రభో రుద్రస్య, ప్రియం నిలయం స్థానభూతం అద్రిశ్రేష్ఠం కైలాసం ప్రతి యయౌ ౮

కైలాసం వర్ణయతి (జన్మౌషధీత్యాదిభిః) చతుర్దశభిః జన్మనా ఓషధ్యాదినిశ్చయే సిద్ధాః, తైః నరేతరైః దేవయోనిభిః, తత్ర జన్మతః సిద్ధా ఓషధ్యాద్యనపేక్ష మేవ సృష్టివేలాయా మేవ దేవత్వేన సృష్టాః ఓషధ్యాదిసిద్ధాస్తు దేవత్వసంపాదకౌషధ్యాద్యుపాయై ర్దేవత్వేన సిద్ధాః. యోగః రుద్రోపాసనా రూపయోగః మంత్రః యావజ్జీవం శివపంచాక్షర్యాదిమంత్రావృత్తిః జుష్టం సేవితం, తథా చ గీతం భగవతా— "దేవాన్ దేవయజో యాంతీ"తి తథా, అప్సరోభిః కిన్నరాదిభిశ్చ సదా వృతమ్. ౯

(శృంగైః) శిఖరైః, రమణైః ప్రియైః సహ విహరంతీనాం సిద్ధానాం యా యోషిత స్తాసాం రమణం రతిప్రదమ్, శృంగైః కథంభూతైః నానాధాతుభి ర్గైరికాదిభిః విచిత్రితైః, నానాద్రుమాః లతా గుల్మాని చ యేషు తైః. ౧౦

(నానా అమలాని) స్వచ్ఛాని ప్రస్రవణాని స్రోతాంసి యేషు, నానా కందరాః సానూని చ యేషు తైః. ౧౧

మయూరకేకాభిరుతం మదాంధాళివిమూర్ఛితమ్,
ప్లావితై రక్తకంఠానాం కూజితైశ్చ పతత్త్రిణామ్. ౧౨

ఆహ్వయంత మివోద్ధస్తై ర్ద్విజాన్ కామదుఘై ర్ద్రుమైః,
వ్రజంతమివ మాతంగైః గృణంతమివ నిర్ఝరైః. ౧౩

మందారైః పారిజాతైశ్చ సరలైశ్చోపశోభితమ్,
తమాలైః శాలతాలైశ్చ కోవిదారాసనార్జునైః. ౧౪

చూతైః కదంబై ర్నీపైశ్చ నాగపున్నాగచంపకైః,
పాటలాశోకవకులైః కుందైః కురవకైరపి. ౧౫

స్వర్ణార్ణశతపత్త్రైశ్చ వరరేణుకజాతిభిః,
కుబ్జకై ర్మల్లికాభిశ్చ మాధవీభిశ్చ మండితమ్. ౧౬

తథా మయూరాణాం కేకాస్వనైః అభితః సర్వతః రుతం నాదితమ్ మదేన మకరందపాన జనితమదేన, అంధై రళిభిః మృగైః విమూర్ఛితం మూర్ఛనాఖ్యరాగగీతివిశేషేణ వ్యాప్తం, రక్త కంఠానాం కోకిలానాం ప్లావితైః త్రిమాత్రశబ్దై, స్తథాఽన్యేషాం పతత్రిణాం చ కూజితైః. ౧౨

ఉద్ధస్తైః ఉన్నతశాఖైః, కామదుఘైః ద్రుమైశ్చ, ద్విజాన్ పక్షిణః, ఆహ్వయంత మివ స్థితం, లోకే హి హస్తముత్క్షిప్య ఉచ్చైః స్వరేణాహ్వాన మర్థినాం కామధుక్ అద్రిశ్చ ఉత్క్షిప్తహస్తాకారై ర్ద్రుమైః పత్త్రిణాం స్వనైశ్చ తథాలక్ష్యత ఇత్యర్థః వ్రజద్భి ర్మాతంగైః గజై ర్వ్రజంతమివ నిర్ఝరాణాం ధ్వనిభి ర్గృణంతం భాషమాణమివ స్థితమ్. ౧౩

(మందారాదిభి) ర్వృక్షవిశేషై రుపశోభితమ్. ౧౪

(చూతై) రామ్రవిశేషైః. ౧౫

(స్వర్ణార్ణశతపత్త్రైః) సువర్ణవర్ణకుశేశయైః. కుందాదిభిః లతావిశేషైశ్చ మండితమ్. రేణుకా ఏలా జాతి ర్మాలతీ. ౧౬

(కైలాసవర్ణనమ్)

పనసోదుంబరాశ్వత్థప్లక్షన్యగ్రోధహింగుభిః,
భూర్జైరోషధిభిః పూగైః రాజపూగైశ్చ జంబుభిః. ౧౭

ఖర్జూరామ్రాతకామ్రాద్యైః ప్రియాలమధుకేంగుదైః,
ద్రుమజాతిభిరన్యైశ్చ రాజితం వేణుకీచకైః. ౧౮

కుముదోత్పలకల్హారశతపత్రవనర్ధిభిః,
నళినీషు కలం కూజత్ఖగబృందోపశోభితమ్. ౧౯

మృగైః శాఖామృగైః క్రోడైర్మృగేంద్రైర్ ఋక్షశల్యకైః,
గవయైః శరభైర్వ్యాఘ్రై రురుభిర్మహిషాదిభిః. ౨౦

కర్ణాంత్రైకపదాశ్వాస్యై ర్నిర్జుష్టం వృకనాభిభిః,
కదళీఖండసంరుద్ధనళినీపులినశ్రియమ్. ౨౧

(పనసాదిభి) ర్ద్రుమైః. ౧౭

తథాఽన్యైశ్చ ద్రుమజాతిభిః ద్రుమసామాన్యైర్వేణుకీచకైశ్చ, రాజితం మండితం, నీరంధ్ర సరంధ్రత్వేన వేణుకీచకయోర్భేదః. ద్రుమజాతిభి రిత్యత్ర జాతిరవాంతరభేదసామాన్యమ్. ౧౮

కుముదాదిసమృద్ధిభిః శతపత్రాణాం స్వర్ణవర్ణానాం వనానాం ఋద్ధిభిః రాజితం నళినీషు సరస్సు కలం మధురం యథా భవతి తథా కూజద్భిః ఖగవృందైః పక్షిసంఘైః ఉపశోభితమ్ ౧౯

(మృగాదిభి) ర్నిర్జుష్టం నిషేవితమ్ ౨౦

కర్ణాంత్రైః గోకర్ణాఖ్యైః ఊర్ణామృగైః ఏకపదైః అశ్వముఖైశ్చ, మృగనాభిభిః కస్తూరీమృగైశ్చ, నితరాం జుష్టం, కదళీషండైః సంరుద్ధాన్యావృతాని నళినీనాం కమలాకరాణాం పులినాని తైః శ్రీః శోభా యస్మిన్ తమ్. ౨౧

పర్యస్తం నందయా సత్యా స్నానపుణ్యతరోదయా,
విలోక్య భూతేశగిరిం విబుధా విస్మయం యయుః. ౨౨

దదృశు స్తత్ర తే రమ్యా మలకాం నామ వై పురీమ్,
వనం సౌగంధికం చాఽపి యత్ర తన్నామ పంకజమ్. ౨౩

నందా చాలకనందా చ సరితౌ బాహ్యతః పురః,
తీర్థపాదపదాంభోజ రజసాఽతీవ పావనే ౨౪

యయోః సురస్త్రియః క్షత్తరవరుహ్య స్వధిష్ణ్యతః,
క్రీడంతి పుంసః సించంత్యో విగాహ్య రతికర్శితాః. ౨౫

యయో స్తత్స్నానవిభ్రష్టనవకుంకుమపింజరమ్,
వితృషోఽపి పిబం త్యంభః పాయయంతో గజా గజీః. ౨౬

స్నానేన పుణ్యకరం పుణ్యసంపాదనం ఉదకం యస్యాం తయా. సత్యా నిర్మలయా, నందయా గంగయా, పరివేష్టితమ్. భూతేశస్య రుద్రస్య, గిరిం కైలాసం, విలోక్య దేవాః, విస్మయం యయుః ప్రాపుః ౨౨

(తే) దేవాః తత్ర గిరౌ, తస్య రుద్రస్యాఽలకాం నామ, అలకేతి ప్రసిద్ధాం రమణీయాం పురీం, సౌగంధికాఖ్యం వనం చాఽపి దదృశుః. సౌగంధికనామ్నోఽన్వర్థతా మాహ యత్ర వనే సౌగంధికం నామ పంకజం భవతి. జాతావేకవచనమ్. ౨౩

పురీం వర్ణయతి (నందాచేతి.) చతుర్భిః. పురః పురాత్, బాహ్యే నందా అలకనందా చేతి ద్వే సరితౌ భవతః సరితౌ విశినష్టి సార్ధద్వయేన తీర్థపాదస్య హరేః, పదాంభోజరజసా, అతీవాత్యంతం, పావనే భగవత్పదాంభోజరజోయుక్తత్వా దత్యంతపావిత్ర్యకరే ఇత్యర్థః ౨౪

హే క్షత్తః సురస్త్రియః స్వధిష్ణ్యతః స్వవిమానేభ్యః. అవరుహ్య చ రతికర్శితాః విహారశ్రాంతాః సత్యః, యయోః సరితోర్విగాహ్య స్వపుంసః స్వప్రియాన్ సించంత్యః, క్రీడంతి జలక్రీడాం కుర్వంతి ౨౫

యయోః సరితో రంభః, వితృషోఽపి విగతతృష్ణా అపి, గజాః గజీః కరిణీః అంభః పాయయంతః పానం కారయంతః పిబంతి, తత్ర హేతుః - తాసాం సురస్త్రీణాం స్నానేన, విభ్రష్టం గళితం, యన్నవం కుంకుమం, తేన పింజరం పీతవర్ణమ్ ౨౬

(కైలాసవర్ణనమ్)

తారహేమమహారత్నవిమానశతసంకులామ్,
జుష్టాం పుణ్యజనస్త్రీభి ర్యథా ఖం సతడిద్ఘనమ్. ౨౭
హిత్వా యధేశ్వరపురీం వనం సౌగంధికం చ తత్,
ద్రుమైః కామదుఘై ర్హృద్యం చిత్రమాల్యఫలచ్ఛదైః. ౨౮
రక్తకంఠఖగానీకస్వరమండితషట్పదమ్,
కలహంసకులప్రేష్ఠం ఖరదండజలాశయమ్ ౨౯
వనకుంజరసంఘృష్టహరిచందనవాయునా,
అధిపుణ్యజనస్త్రీణాం ముహు రున్మథయ న్మనః. ౩౦
వైడూర్యకృతసోపానా వాప్య ఉత్పలమాలినీః,
ప్రాప్తం కింపురుషై ర్దృష్ట్వా త ఆరాద్దదృశు ర్వటమ్. ౩౧

పునః పురీం విశినష్టి (తారేతి) తారం రూప్యం తారాదిమయవిమానానాం శతైః సంకులాం, పుణ్యజనైః యాతుధానై, స్తేషాం స్త్రీభిశ్చ జుష్టాం, తత్ర దృష్టాంతః- తడిద్భిర్మేఘైః, సహితం ఖ మాకాశం, (యధేతి) తత్ర విమానాని ఖమివ పుణ్యజనా మేఘా ఇవ తత్స్త్రియః తడిత ఇవ. ౨౭

ఏవంభూతాం యక్షేశ్వరస్య కుబేరస్య, పురీమలకాం, హిత్వా అతిక్రమ్య, తత్సౌగంధికాఖ్యం వనం చ దృష్ట్వా, దేవా ఆరాత్ వటం దదృశురితి చతుర్థేనాన్వయః కథంభూతం వనం చిత్రాణి మాల్యాని మాలాయోగ్యాని పుష్పాణి కిసలయాదీని పరిచ్ఛదాని క్రీడోపకరణాని యేషు తైః కామాన్ వర్షద్భిః ద్రుమై ర్హృద్యం మనోహరమ్. ౨౮

(రక్తకంఠఖగానాం) కోకిలపక్షిణాం, అనీకస్య సమూహస్య, స్వరై ర్మండితాః షట్పదా యస్మిన్ కలహంసానాం కులస్య ప్రేష్ఠం ఖరదండాని పద్మాని తైర్యుక్తాః జలాశయాః యస్మిన్ ౨౯

వనగజైః సంఘృష్టా హరిచందనద్రుమాః, తత్సంబంధినా వాయునా, పుణ్యజనస్త్రీణాం మనః అధ్యధికం ముహురున్మదయన్ పరవశీకుర్వత్. ౩౦

(వైదూర్యైః) మణిభిః, కృతాని కల్పితాని, సోపానాని యాసు, ఉత్పలానాం మాలాః పంక్తయో యాసు తాః. ఆర్షత్వాత్ వ్యత్యయేన ద్వితీయా. వాప్యః, కింపురుషై ర్వ్యాప్తాః యస్మిన్ వనే సంతి తద్వనం దృష్ట్వా, యద్వా వాప్య ఇతి వ్యత్యయాత్ ప్రథమా. వనం వాపీశ్చ దృష్ట్వా, ఆరాత్ సమీపే, వటం తే దేవా దదృశుః. ౩౧

స యోజనశతోత్సేధః పాదోనవిటపాయతః,
పర్యక్కృతాచలచ్ఛాయో నిర్నీడస్తాపవర్జితః. ౩౨

తస్మి న్మహాయోగమయే ముముక్షుశరణే సురాః,
దదృశుః శివ మాసీనం త్యక్తామర్ష మివాంతకమ్ ౩౩

సనందాద్యై ర్మహాసిద్ధై శ్శాంతై స్సంశాంతవిగ్రహమ్,
ఉపాస్యమానం సఖ్యా చ భర్త్రా గుహ్యకరక్షసామ్ ౩౪

విద్యాతపో యోగపథ మాస్థితం త మధీశ్వరం,
చరంతం విశ్వసుహృదం వాత్సల్యా ల్లోకమంగళం. ౩౫

వటం విశినష్టి (స ఇతి) స వటః యోజనశత ముత్సేధః ఉచ్ఛ్రయో యస్య పాదోనైః సర్వతః పంచసప్తతియోజనప్రమాణైః విటపైః శాఖాభి, శ్చాయతో విస్తృతః, పర్యక్ పరితః కృతా అచలా నిశ్చలా ఛాయా యేన. నిర్గతం నీడం కులాయం యస్మాత్, తాపేన సూర్యాద్యాతపేన రహితః. ౩౨

మహాయోగమయే మహాయోగో భగవదుపాసనాయోగః తత్ప్రచురే మహాయోగనిష్ఠాపురుష ప్రాచుర్యాత్ తత్స్థానస్య మహాయోగమయత్వమ్ ముముక్షవః అజ్ఞానా న్మోక్తుమిచ్ఛవః. జిజ్ఞాసవ ఇతి యావత్ తేషాం శరణే ఆశ్రయే తస్మిన్ వటమూలే ఆసీనం ఉపవిష్టం త్యక్తా ఽమర్షో యో ఽంతక స్తత్తుల్యం శివం సురా దదృశుః ౩౩

శివం విశినష్టి (సనందాద్యైరితి పంచభిః) మహాసిద్ధైః శాంతైః. సనందాద్యైః గుహ్యకరక్షసాం భర్త్రా ప్రభుణా సఖ్యా వైశ్రవణేన చ ఉపాస్యమానం సేవ్యమానం, సంశాంతవిగ్రహం నిర్వైరం, కృతాపరాధేషు దేవేష్వపి కృపాళుమిత్యర్థః ౩౪

(విద్యా) జ్ఞానయోగః. తపః కర్మయోగః. తాభ్యాం యుక్తో యోగపథః భగవద్భక్తిమార్గః. తమాస్థితం జ్ఞానకర్మానుగృహీతభగవద్భక్తియోగనిష్ఠమిత్యర్థః అధీశ్వరం జితేంద్రియం విశ్వసుహృదం చరాచరాణి సర్వాణి భూతాని భగవద్వపుః అత స్తదానుకూల్యం మే స్యాదిత్యుక్తరీత్యా విశ్వానుకూలమ్. అత ఏవ వాత్సల్యాత్ లోకానాం మంగళం క్షేమమేవ చరంతం కుర్వంతమ్. ౩౫

(బ్రహ్మాదిదేవానాం కృత రుద్రస్తవః)

లింగం చ తాపసాభీష్టం భస్మదండజటాజినం,
అంగేన సంధ్యాభ్రరుచా చంద్రలేఖాం చ బిభ్రతం ౩౬

ఉపవిష్టం దర్భమయ్యాం బృస్యాం బ్రహ్మ సనాతనం,
నారదాయ ప్రవోచంతం పృచ్ఛతే శృణ్వతాం సతామ్. ౩౭

కృత్వోరౌ దక్షిణే సవ్యం పాదపద్మం చ జానుని,
బాహుం ప్రకోష్ఠేఽక్షమాలా మాసీనం తర్కముద్రయా ౩౮

తం బ్రహ్మనిర్వాణసమాధిమాశ్రితం వ్యుపాశ్రితం గిరిశం యోగకక్ష్యామ్,
సలోకపాలా మునయో మనూనా మాద్యం మనుం ప్రాంజలయః ప్రణేముః ౩౯

(సంధ్యాభ్రరుచా) రక్తవర్ణేన అంగేన, తాపసాభీష్టం భస్మాది లింగం చంద్రరేఖాం చ బిభ్రతమ్. ౩౬

(దర్భమయ్యాం బృస్యాం) బృవంతోఽస్యాం సీదంతీతి బృసీ. పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, ఆస్తరణవిశేషః. తస్యా ముపవిష్టం, పృచ్ఛతే నారదాయ, సతా మన్యేషాం సనందనాదీనాం శృణ్వతాం సతాం. సనాతనం బ్రహ్మ పరమాత్మానం ప్రణవం వా ప్రవోచంతమ్. ౩౭

(సవ్యం పాదం) దక్షిణే ఊరౌ, కృత్వా విన్యస్య, జానుని సవ్యే సవ్యబాహుం కృత్వా, దక్షిణే బాహుప్రకోష్ఠే మణిబంధస్థానే, అక్షమాలాం కృత్వా, దక్షిణహస్తకృతయా తర్కముద్రయో పలక్షిత, మాసీన మిత్యర్థః తదుక్తం యోగశాస్త్రే "ఏకం పాద మథైకస్మిన్ విన్యసే దురుసంస్థితమ్, ఇతరస్మిన్ తథా బాహుం వీరాసన మిదం స్మృతమ్" తర్కముద్రా చోక్తా "తర్జన్యంగుష్ఠయో ర్మధ్యం మిథః సంయుజ్య చాంగుళీః, ప్రసార్య బంధనం ప్రాహుః తర్కముద్రేతి మాంత్రికాః" ఇతి ౩౮

(తం బ్రహ్మనిర్వాణసమాధిం) ఆనందరూపబ్రహ్మవిషయసమాధిమాశ్రితం, యోగకక్ష్యాం యోగపట్టం, వ్యుపాశ్రితం విశేషేణోపాశ్రితం, మునీనా మాద్యం ముఖ్యం మునిం గిరిశం, లోకపాల సహితా మునయః బద్ధాంజలయః ప్రణేము ర్నమస్కృతవంతః ౩౯

స తూపలభ్యాగత మాత్మయోనిం సురాసురేశై రభివాదితాంఘ్రిః,
ఉత్థాయ చక్రే శిరసాభివందన మర్హ త్తమః కస్య యథైవ విష్ణుః. ౪౦

తథాఽపరే సిద్ధగణా మహర్షిభి ర్యే వై సమంతా దను నీలలోహితం,
నమస్కృతః ప్రాహ శశాంకశేఖరం కృతప్రణామం ప్రహస న్నివాఽఽత్మభూః ౪౧

బ్రహ్మోవాచ—

జానే త్వామీశం విశ్వస్య జగతో యోనిబీజయోః.

(స తు) గిరిశః, సురాసురేశై రభివందితౌ అంఘ్రీ యస్య త, మాగత మాత్మయోనిం బ్రహ్మాణ, ముపలభ్య జ్ఞాత్వా, తస్మై బ్రహ్మణే, ఉత్థాయేతి పాఠాంతరం తదా ఆసనా దుత్థాయ శిరసా అభివందనం ప్రణామం చక్రే, మహ త్తమో విష్ణు ర్వామనరూపః యథా కస్య కశ్యపస్య ప్రజాపతేః యద్వా కస్య చతుర్ముఖస్యాభివందనం చక్రే కస్య రుద్రాభివంద్యత్వం సదృష్టాంతమాహ (మహ త్తమ ఇతి) విష్ణుర్యథా రుద్రస్య మహ త్తమః పూజ్యః తథా కోఽపీత్యర్థః ౪౦

(నీలలోహితం) రుద్రం, యే పరే సిద్ధగణా అనువ ర్తంతే తై ర్మహర్షిభిః సహ నమస్కృతః, ఆత్మభూః బ్రహ్మ, కృతప్రణామం కృతః చతుర్ముఖవిషయః ప్రణామో యేన తం శశాంకశేఖరం, "కృతప్రణామ" ఇతి ప్రథమాంతపాఠే, రుద్రేణ కృతప్రణామః ప్రాహ ౪౧

రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వాత్ తదావేశావతారత్వాచ్చ రుద్రం, బ్రహ్మణః సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ న్యన్నికృష్టస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణం ప్రకృతిపురుషశరీరకత్వజగత్కారణత్వధర్మమర్యాదాస్థాపకత్వానుగృహీతృత్వనిగృహీతృత్వాది తత్సర్వం రుద్రప్రశంసాయై రుద్రరూపేణాఽవస్థితస్య బ్రహ్మణ ఆహ (జానే త్వా మిత్యాదిభిః చతుర్భిః.) హే ఈశ! రుద్ర! విశ్వస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః, యోనిబీజభూతయోః క్షేత్రే జీవవత్ ప్రకృతౌ పురుషస్య మిశితత్వాత్ తయో ర్యోనిబీజశబ్దాభ్యాం నిర్దేశః. శక్తే ర్బ్రహ్మణ అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాయాః త్రిగుణాత్మికాయాః ప్రకృతేః తథా శివస్య నిర్వాణమయ ఏవాయ మాత్మేత్యాది శ్రుత్యా ప్రత్యగాత్మనః సుఖరూపత్వాభిధానాత్ జీవస్య శివశబ్దేన నిర్దేశః, తస్య చ యత్పరం విలక్షణం "తస్య పర మామ్రేడితమ్" ఇతి నిర్దేశాత్ న పరశబ్దేన యోగే "అన్యారాదితర ర్తే దిక్శబ్దే" త్యాదినా పంచమీ ప్రకృతిపురుషాభ్యాం స్వరూపతః స్వభావతశ్చ విలక్షణమిత్యర్థః తదద్వన్నిరంతరం నిర్భేదం తత్రప్రకృతిపురుషాంతరాత్మతయాఽవస్థిత మపి నిర స్తనిఖిలహేయత్వేన సమ స్తకల్యాణగుణాత్మకత్వే చైకరూప మిత్యర్థః. యద్వా నిరంతరం అంతరం విచ్ఛేదః తస్మాన్నిర్గతం సర్వానుస్యూతం సర్వాంతరాత్మతయాఽవస్థితమితి యావత్.

శక్తేః శివస్య చ పరం యత్తద్బ్రహ్మ నిరంతరం. ౪౨

త్వమేవ భగవన్నేత చ్ఛివశక్త్యోః స్వరూపయోః.

అథవా కార్త్స్న్యేన జ్ఞానస్వరూపం న తు ప్రదేశభేదేన జడమిత్యర్థః తద్ బ్రహ్మ త్వాం జానే. ఇదం చ సామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబంధన మావేశావతారత్వనిబంధనం చ న తు తాదాత్మ్య నిబంధనం "ఏతౌ ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధసంభవౌ, మయా దర్శితపంథానౌ సృష్టిసంహార కారకౌ సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే." "నారాయణాద్రుద్రో జాయతే అపహత పాప్మా వా అహ మస్మి" ఇత్యాదిభిః కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాద్యభిధానేన రుద్రాదేర్జీవత్వనిశ్చయాత్ తాదాత్మ్య సంభవాత్ అత ఏవ "భవాంస్తు పుంసః పరమస్య మాయయా దురంతయాఽస్పృష్టమతిః సమస్తదృ" గితి వ్యతిరేకేణ నిర్దేక్ష్యతి ౪౨

ఏవం బ్రహ్మసామానాధికరణ్యేన రుద్రం నిర్దిశ్య బ్రహ్మదృష్ట్యా తస్య చిదచిచ్ఛరీరకత్వం సృష్ట్యాదికర్తృత్వం చాహ (త్వమితి) హే భగవన్ ! స్వాంశయోః స్వస్య తవ అంశయోః శివశక్త్యోః ప్రకృతిపురుషయోః, అత్ర విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వరూపమంశత్వం వివక్షితం న తు విశేష్యవస్త్వేక దేశత్వం ప్రకృతిపురుషయో ర్వికారరూప మేత జ్జగ త్త్వమేవ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతివత్ సామా నాధికరణ్యమిదం శరీరాత్మభావనిబంధనమేవ. కథమ్? రుద్రాఖ్యజీవవిశేషస్య కృత్స్నం ప్రపంచం ప్రతి ఆత్మత్వం జగతశ్చ శరీరత్వం కథంచిత్ శరీరాత్మభావసంభవేఽపి శరీరవాచిపదస్య శరీరివాచకేన సామా నాధికరణ్యమితి చేదుచ్యతే. న హ్యత్ర రుద్రాఖ్యజీవవిశేషస్యాఽఽత్మత్వం జగత స్తచ్ఛరీరత్వం వోచ్యతే, కింతు, బ్రహ్మవిదా మహం త్వమాదిశబ్దా అహంత్వమాది బుద్ధయశ్చ బ్రహ్మపర్యంతాః "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మను రభవం సూర్యశ్చ కక్షీవాన్ ఋషిశ్చ విప్రశ్చాఽస్మి త్వం వా అహ మస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం యోఽసౌ సోఽహం అహం హరిః సర్వమిదం జనార్దనః" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః తథా ప్రతీతేః ఏవం చాఽత్ర ప్రస్తోతు శ్చతుర్ముఖస్య బ్రహ్మవిదగ్రేసరత్వేన తత్ప్రయుక్తా అహంత్వమాదిశబ్దాః తద్బుద్ధయశ్చ బ్రహ్మపర్యంతా ఇతి రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వేన తత్పర్యంతత్వ మవగమ్య బ్రహ్మ సామానాధికరణ్యేన స నిర్దిష్ట ఇతి విశేష్యభూతస్య బ్రహ్మణః. కృత్స్నచిదచిదంతరాత్మత్వం తయోః శరీరత్వం చ యుక్తమేవ ఏవమపి కథమాత్మవాచినా శరీరవాచిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యమితి చేత్ గవాదిశబ్దానాం జాతిగుణాదిమాత్రపరతయా వ్యుత్పన్నానాం శుక్లో గౌరిత్యాదిషు వ్యక్తిగుణాదిపర్యంతత్వ మంతరేణాపర్యవసన్నానాం యథా వ్యక్త్యాదిపర్యంతత్వేన సామానాధికరణ్యమ్. ఏవం జాతిగుణాదివత్

విశ్వం సృజసి పాస్యత్సి క్రీడన్నూర్ణపటో యథా ౪౩

త్వమేవ ధర్మార్థదుఘాభిపత్తయే దక్షేణ సూత్రేణ ససర్జిథాధ్వరం,
త్వయైవ లోకేఽవసితాశ్చ సేతవో యాన్ బ్రాహ్మణాః శ్రద్దధతే ధృతవ్రతాః ౪౪

త్వం కర్మణాం మంగళ మంగళానాం కర్తుః స్మ లోకం తనుషే స్వః పరం వా,

శరీరస్యాఽపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వాత్ తద్వాచిమాత్రపరతయా లోకే వ్యుత్పన్నం శరీరిపర్యంత మభిధత్తే "ఆత్మా దేవో జాతః" ఇతివత్ తస్యాత్మవాచినా సామానాధికరణ్య ముపపన్నమేవ న చ వ్యక్తే రాక్షేపాత్ లక్షణయా వా "గౌః శుక్లః" ఇత్యాదిప్రయోగోపపత్తిః అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దత్వస్య లక్షణాదిప్రతిబంధకత్వాత్ అన్యథా జాత్యాకృతి గోత్వగుణాదిశబ్దానామపి లక్షణాదినా గోత్వం శుక్లమిత్యాది ప్రయోగాపత్తేః నన్వేవం జాత్యాదిశబ్దానామపి అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచినాం వ్యక్త్యాదిపర్యంతపర్యవసానేన సామానాధికరణ్యాపత్తిరితి చేన్న, నియతనిష్కర్షవాచినాం కదాచిదపి విశేష్యపర్యంతత్వాభావస్య భాష్యాదిషూక్తత్వాత్. అత ఏవ శరీరదేహాదిశబ్దానాం కదాచిదపి నాత్మవాచినా సామానాధికరణ్యమితి భాష్యాదిషు విస్తరః కృత్స్నచిదచిదాత్మకప్రపంచశరీరకస్త్వం క్రీడన్నేవ విశ్వం సృజసి, పాసి రక్షసి, అత్సి సంహరసి, క్రీడన్నిత్యనేన జగద్వ్యాపారో భగవతో లీలేత్యుక్తమ్. ఊర్ణపట ఊర్ణనాభిర్యథేతి దృష్టాంతః "యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చే"తి శ్రుతిప్రసిద్ధః. ౪౩

ఏవం పరబ్రహ్మదృష్ట్యా చిదచిచ్ఛరీరకత్వం సృష్ట్యాదికారణత్వ మభిధాయ, పునస్తద్దృష్ట్యా ప్రకృతాధ్వరసంధిత్సోత్పాదనాయ పురుషార్థావబోధి శాస్త్రప్రవర్తకత్వం ధర్మమర్యాదాపాలకత్వం చాహ (త్వమేవేతి.) ధర్మార్థధుక్ ధర్మార్థౌ దోగ్ధీతి ధర్మార్థధుక్ ధర్మాదిప్రపూరకస్త్వమేవ అభిపత్తయే పురుషార్థావాప్తయే, దక్షేణ సమర్థేన, సూత్రేణ సూచితేన శాస్త్రేణ, అధ్వరం ససర్జిథ సృష్టవానసి పురుషార్థసాధనభూతధర్మార్థసంపాదనోపాయాఽవబోధిశాస్త్రప్రవర్తకస్త్వమేవేత్యర్థః సేతవో వర్ణాశ్రమధర్మమర్యాదాశ్చ త్వయా ఏవాఽవసితా నిబద్ధాః. కే తే సేతవః యేఽవసితా ఇత్యత్రాహ. యాన్ సేతూన్ ధృతవ్రతా వ్రతనిష్ఠాః సంతో బ్రాహ్మణాః, శ్రద్దధతే శ్రద్ధాపూర్వక మనుతిష్ఠంతి ౪౪

పునర్బ్రహ్మదృష్ట్యైవ సర్వకర్మ కారయితా, తత్తత్ఫలప్రదశ్చ, త్వమేవేత్యాహ (త్వమితి) హే మంగళ ! శివలోకే మంగళానాం కుశలానాం కర్మణాం కర్తుః కర్త్రే ఇత్యర్థః స్వః స్వర్గం పరం మోక్షం వా తనుషే ప్రదదాసి, అభిసంహితఫలకర్మణాం కర్తుః స్వర్గమనభిసంహితఫలకర్మణాం కర్తుస్తు మోక్షం తనుష ఇత్యర్థః. అమంగళానా మకుశలానాం కర్మణాం కర్తు రుల్బణం తమిస్రం

(బ్రహ్మాదీనాం కృత రుద్రస్తవః)

అమంగళానాం చ తమిస్రముల్బణం విపర్యయః కేన తదేవ కస్యచిత్. ౪౫

న వై సతాం త్వచ్చరణార్పితాత్మనాం భూతేషు సర్వే ష్వభిపశ్యతాం తవ,
భూతాని చాఽఽత్మన్యఽపృథగ్దిదృక్షతాం ప్రాయేణ రోషోఽభిభవే ద్యథా పశుం. ౪౬

పృథగ్ధియః కర్మదృశో దురాశయాః పరోదయే నార్పితహృద్రుజోఽనిశం,
పరాన్ దురుక్తై ర్వితుదంత్య రుంతుదా స్తాన్మావధీ ద్దైవవధాన్ భవద్విధః. ౪౭

నిరయం తనుషే విపర్యయః అమంగళానాం కర్మణాం కర్తుః కస్యచిదపి స్వర్గమోక్షప్రాప్తిరూపః విపర్యయః కేన కేన హేతునా భవేత్ న కేనాపీత్యర్థః అతస్తదేవ తత్కృతం ఫలమేవ భవతి న తద్విపర్యయ ఇత్యర్థః ౪౫

ఏవం బ్రహ్మదృష్ట్యా రుద్రం ప్రస్తూయ తస్య ప్రసాదోత్పిపాదయిషయా, సతాం రోషో న యుక్త ఇతి కైముత్యన్యాయేనాహ (న వా ఇతి.) త్వచ్చరణే అర్పితం ఆత్మా చిత్తం యేషాం, సర్వేషు భూతేషు తవ "ద్వితీయార్థే షష్ఠీ" త్వా మిత్యర్థః అత్ర త్వాం త్వమితి పదద్వయం బ్రహ్మపర్యంతం భగవత్చరణారవిందసమర్పితచిత్తానాం, సర్వాణి భూతాని భగవదాత్మతయా పశ్యతామిత్యర్థః భూతాని చాత్మని పరమాత్మని అపృథక్ సిద్ధాని దిదృక్షతాం ద్రష్టుమిచ్ఛతాం పశ్యతామిత్యర్థః. సర్వభూతానాం భగవచ్ఛరీరతయా తదపృథక్సిద్ధత్వేన పశ్యతామిత్యర్థః ఏవంభూతానాం సతాం, అత్రాపి ద్వితీయార్థే షష్ఠీ సతః వై అనర్థకారిత్వేన ప్రసిద్ధః రోషః నాభిభవేత్ అభిఘాతాన్ న కుర్యాత్. యథా పశుం మూర్ఖ మభిభవేత్, అతస్తవ రోషో న యుక్త ఇతి కిము వక్తవ్యమితి భావః. ౪౬

కృతాపరాధేష్వపి మహాంతః కృపావంతో భవంతి. అతః కృతాపరాధమపి దక్షం అనుగ్రహీతు మర్హసీత్యాహ త్రిభిః. పృథక్దృశః అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదర్శినః దేవమనుష్యదేహాత్మాభిమానభిన్నధియో వా కర్మణ్యేవ దృష్టిర్యేషాం, దుష్ట ఆశయోఽంతఃకరణం యేషాం, అనిశం పరేషా ముదయేన సంపదా, అర్పితా హృది రుక్ వ్యథా యేషాం అరుంతుదా మర్మచ్ఛేత్తారః, దురుక్తైః పరాన్ తుదంతి వ్యథయంతి తానేవంభూతాన్ దైవేనైవ వధో యేషాం తాన్, భవద్విధో నిరుపమకరుణః మా వధీత్ మా హన్యాత్. ౪౭

యస్మిన్ యదా పుష్కరనాభమాయయా దురంతయా స్పృష్టధియః పృథగ్దృశః,
కుర్వంతి తత్ర హ్యనుకంపయా కృపాం న సాధవో దైవబలాత్ కృతేఽక్రమం ౪౮

భవాంస్తు పుంసః పరమస్య మాయయా దురంతయాఽస్పృష్టమతిః సమస్తదృక్,
తయా హతాత్మస్వనుకర్మచేతః స్వనుగ్రహం కర్తుమిహార్హసి ప్రభో ౪౯

కుర్వధ్వరస్యోద్ధరణం హతస్య భోస్త్వయా సమాప్తస్య మనోః ప్రజాపతేః,
న యత్ర భాగం తవ భాగినో దదుః కుయజ్వినో యేన మఖో నినీయతే. ౫౦

జీవతాద్యజమానోఽయం ప్రపద్యేతాఽక్షిణీ భగః,
భృగోః శ్మశ్రూణి రోహంతు పూష్ణో దంతాశ్చ పూర్వవత్ ౫౧

ప్రత్యుత సాధూనాం వృత్తమాలోచ్యాఽనుగ్రహమేవ కర్తుమర్హసీత్యాహ యస్మిన్ దేశే యదా కాలే, దుర్లంఘ్యయా పుష్కరనాభస్య పద్మనాభస్య మాయయా, ముష్టధియః మోహితచిత్తాః, పృథగ్దృశో భవంతి, జ్ఞానైకాకారతయా ఏకరూపేప్యాఽఽత్మని దేవమనుష్యాదిభేదదర్శినః తథాఽబ్రహ్మాత్మకత్వదర్శినశ్చ భవంతీత్యర్థః తత్రాఽపరాధిషు సాధవో హ్యనుకంపయా అంతరమేవ పరదుఃఖాసహిష్ణుతయా చిత్తప్రకంపేన కృపాం కుర్వంతి, న త్వక్రమం అప్రియం. కుతః దైవబలాత్ కృతేఽర్థే మమ దైవమేవంభూతం కోఽత్రాపరాధస్తేషామితి మత్వా కృపామేవ కుర్వంతీత్యర్థః ౪౮

అతో భవాన్, పరమస్య పుంసః పరమపురుషస్య, దురంతయా మాయయా అస్పృష్టమతిః భగవత్ప్రపన్నత్వేన అమోహితబుద్ధిః, అత ఏవ సమస్తదృక్ సర్వార్థదర్శీ తయా మాయయా హతాత్మసు మోహితచిత్తేషు అత ఏవ అనుకర్మచేతస్సు కర్మానుగుణచిత్తవృత్తిషు సాపరాధజనేషు అనుగ్రహం కర్తుమర్హసి, హే ప్రభో ! సమర్థ ! ౪౯

ఏవం సామాన్యేనోక్త్వా ప్రస్తుతమాహ (కుర్వితి త్రిభిః.) హే మనో ! రుద్ర ! త్వయా హతస్య అత ఏవాఽసమాప్తస్య ప్రజాపతేర్దక్షస్య అధ్వరస్యోద్ధరణం పునరుద్ధారం కురు కుర్యాః. కస్య కుయాజ్ఞికస్య దక్షస్య, యత్రాఽధ్వరే భాగినః, భాగార్హస్య తవ భాగం న దదుః, యేన త్వయా హేతునా మఖో న నీయతే న సమాప్యతే ఇతి పారాంతరం, తదా కిమర్థమధ్వరోద్ధరణాయ మాం ప్రార్థయసే ఇత్యత్రాహ— మఖో యేన త్వయా హేతునా, నినీయతే సమాప్యతే, యదపచారాత్, మఖో వినష్టః, పునస్తస్యైవ భవతోఽనుగ్రహాత్ మఖః సమాపనీయ ఇతి భావః ౫౦

అయం యజమానో దక్షః, జీవతాత్ జీవతు. భగః అక్షిణీ ప్రపద్యేత ప్రాప్నుయాత్, ౫౧

(బ్రహ్మాదీనాం కృతరుద్రస్తవః)

దేవానాం భగ్నగాత్రాణాం ఋత్విజాం చాయుధాఽశ్మభిః,
భవతా మనుగృహీతానా మాశు మన్యోఽస్త్వనాతురం. ౫౨

ఏష తే రుద్ర భాగోఽస్తు యదుచ్ఛిష్టోఽధ్వరస్య వై,
యజ్ఞస్తే రుద్రభాగేన కల్ప్యతా మద్య యజ్ఞహన్. ౫౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
రుద్రసాంత్వనం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః.

ఆయుధై రశ్మభిశ్చ, భగ్నగాత్రాణాం ఋత్విజాం, దేవానాం చ పునర్భవతా అనుగృహీతానాం హే మన్యో! అనాతురం ఆరోగ్య మాశు అస్తు. ౫౨

భాగశ్చ తవాఽస్త్విత్యాహ (ఏష ఇతి) హే రుద్ర! యావత్ ఇత్యర్థే యదిత్యవ్యయమ్. అధ్వరస్య యదుచ్ఛిష్టః యజ్ఞే కృతే యావానవశిష్టార్థః తావానేవ తవ భాగోఽస్తు, హే రుద్ర! యజ్ఞహన్! అద్య అధునా, తేనైవ భాగేన, యజ్ఞః కల్ప్యతాం సంకల్ప్యతామ్. ౫౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యజేనాఽనునీతేన భవేన పరితుష్యతా,
అభ్యధాయి మహాబాహో ప్రహస్య శ్రూయతా మితి. ౧

శ్రీ మహాదేవ ఉవాచ—

నాఘం ప్రజేశ బాలానాం వర్ణయే నాఽనుచింతయే,
దేవమాయాభిభూతానాం దండ స్తత్ర ధృతో మయా ౨

ప్రజాపతే ర్దగ్ధశీర్ష్ణో భవ త్వజముఖం శిరః,
మిత్రస్య చక్షుషీక్షేత భాగం స్వం బర్హిషో భగః. ౩

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవం బ్రహ్మణా ప్రసాదితో భవో దేవాననుగృహ్ణన్ తద్విజ్ఞాపిత మంగీచకారేత్యాహ మైత్రేయః (ఇతీతి) అజేన బ్రహ్మణా, అనునీతేన ప్రార్థితేన, అత ఏవ పరితుష్యతా భవేన, హే మహాబాహో! విదుర! ప్రహస్య శ్రూయతా మిత్యామంత్ర్య. అభ్యధాయి అభ్యభాషి. ౧

తదేవాహ (నాఘమితి) హే పరేశ! పరేషాం అస్మదాదీనా మీశ ప్రభో! భగవన్మాయా మోహితానాం బాలానాం మూర్ఖాణా, మపరాధం అధునా న వర్ణయే, ఏవమేవ మపచరితమితి న కథయామీ త్యర్థః. నానుచింతయే న స్మరామి చ, కిం త్వపరాధాఽఽచరణదశాయాం, మయా దండః కృతః శిక్షా మాత్రం కృతమిత్యర్థః ౨

తదనుగ్రహప్రకారమేవాహ (ప్రజాపతే రిత్యాదిభి స్త్రిభిః) దగశీర్ష్ణః దక్షిణాగ్నౌ దగ్ధం శిరో యస్య తస్య ప్రజాపతే ర్దక్షస్య, అజముఖం కంఠాదుపరి ఏవ అజస్య ముఖం యస్మిన్ తచ్ఛిరో భవతు మిత్రస్య తన్నామ్నో దేవస్య చక్షుషీ భవేతాం, చక్షుషీక్షేతేత్యత్రార్షత్వాదీదూదేద్ద్వివచనమితి ప్రగృహ్యత్వా భావః. మిత్రస్య చక్షుర్భగః పూర్వం కృత ఇత్యర్థసిద్ధం చక్షుషేతి తృతీయాంతశ్చ పఠ్యతే, తదా మిత్రస్య చాఽజముఖం శిరో భవతు అస్మిన్ పక్షే మిత్రస్య శిరోభంగః పూర్వమర్థసిద్ధో జ్ఞేయః భగో భగాఖ్యో దేవః, బర్హిషో యజ్ఞస్య, స్వీయం భాగం, చక్షుషా ఈక్షేత పశ్యతు భగస్య నేత్రే ఉత్పద్యేయాతా మిత్యర్థః, అయమేవార్థః సాధు భగస్య నేత్రే భగవాన్ పాతితస్య రుషేతి పూర్వం భగస్యైవ నేత్రభంగాభిధానాత్ ౩

(బ్రహ్మాదిప్రార్థితేశ్వరకృతదక్షానుగ్రహః)

పూషా తు యజమానస్య దద్భిర్జక్షతు పిష్టభుక్,
దేవాః ప్రకృతసర్వాంగా యే మ ఉచ్ఛేషణం దదుః. ౪

బాహుభ్యా మశ్వినోః పూష్ణో హస్తాభ్యాం కృతబాహవః,
భవం త్వధ్వర్యవ శ్చాఽన్యే బస్తశ్మశ్రు ర్భృగు ర్భవేత్ ౫

మైత్రేయ ఉవాచ —

తదా సర్వాణి భూతాని శ్రుత్వా మీఢుష్టమోదితం,
పరితుష్టాఽఽత్మభి స్తాత సాధు సాధ్విత్యథాఽబ్రువన్. ౬

తతో మీఢ్వాంస మామంత్ర్య శునాసీరాః సహర్షిభిః,
భూయ స్తద్దేవయజనం సమీఢ్వద్వేధసో యయుః. ౭

(పూషా) దేవః, యజమానసంబంధి పిష్టం భుంక్త ఇతి తథా దద్భిః దంతైః జక్షతు అద్యాత్. పూష్ణో దంతా ఉత్పద్యేరన్నిత్యర్థః. యే దేవా మే మహ్య ముచ్ఛేషణం యజ్ఞావశిష్టం దదుః దత్తవంతః, తే సర్వే ప్రకర్షేణ కృతాని సమ్యక్ కృతాని సర్వాణ్యంగాని యేషాం తే భవేయు రిత్యర్థః నికృత్త సర్వాంగా ఇతి పాఠే యే దేవా నితరాం భిన్నసర్వావయవా, యే చ మహ్య ముచ్ఛేషణం దదుః, దాతుం మతిం కృతవంత ఇత్యర్థః అనుగ్రహాత్ పూర్వం ఉచ్ఛేషణదానాభావాత్ తే సర్వే ౪

(అధ్వర్యవ) ఋత్విజశ్చ అశ్వినోర్బాహుభ్యాం కృతబాహవః ఉత్పాదితబాహవః. పూష్ణో హస్తాభ్యాం కృతహస్తాశ్చ భవంత్విత్యన్వయః భృగుః బస్తశ్మశ్రుః బస్తస్య మేషస్య శ్మశ్రూణీవ యస్య ౫

ఏవం రుద్రేణాఽనుగృహీతా దేవాః కిమకుర్వతే త్యత్రాహ మైత్రేయః (తదితి) మీఢుష్టమోదితం మీఢుష్టమః శివతమో రుద్రస్తేనోదితం గదితం, శ్రుత్వా సర్వాణి భూతాని, పరితుష్టాత్మభిః పరితుష్టచిత్తైః హే తాత' విదుర ! సాధు సాధ్విత్యూచుః ౬

(తతః మీఢ్వాంసం) రుద్రం త్వయా ఆగత్య సర్వం కార్యమి త్యామంత్ర్య సంప్రార్థ్య, సునాసీర ఇంద్రోపలక్షితా దేవా, ఋభుభిః భృగుణాఽఽహూయమానదక్షిణాగ్నిప్రభవైః ఋభ్వాఖ్యైర్దేవైః సహ, సమీఢ్వద్వేధసః మీఢుషా రుద్రేణ వేధసా బ్రహ్మణా చ సహితాః భూయః పున స్తద్దేవయజనం దేవా ఈజ్యంతేఽస్మిన్నితి దేవయజనం యాగదేశం. యయుః జగ్ముః. ౭

విధాయ కార్త్స్న్యేన చ తద్యదాహ భగవాన్ భవః,
సందధుః కస్య కాయేన సవనీయపశోః శిరః. ౮

సంధీయమానే శిరసి దక్షో రుద్రాఽభివీక్షితః,
సద్యః సుప్త ఇవోత్తస్థౌ దదృశే చాగ్రతో మృడమ్ ౯

తదా వృషధ్వజద్వేషకలిలాత్మా ప్రజాపతిః,
శివావలోకా దభవ చ్ఛరద్ధ్రద ఇవామలః ౧౦

భవస్తవాయ కృతధీ ర్నాశక్నో దనురాగతః,
ఔత్కంఠ్యా ద్బాష్పకలయా సంపరేతాం సుతాం స్మరన్ ౧౧

కృచ్ఛ్రాత్ సంస్తభ్య చ మనః ప్రేమవిహ్వలితః సుధీః,
శశంస నిర్వ్యళీకేన భావే నేశం ప్రజాపతిః ౧౨

(భగవాన్ భవో) రుద్రః యథాహ— ప్రజాపతే ర్దగ్ధశీర్ష్ణో భవత్వజముఖం శిరః" ఇత్యాదినా తథా కార్త్స్న్యేన విధాయ హస్తబాహ్వాదికం విధాయ. సవనీయపశో రజస్య సంబంధి శిరః కస్య దక్షస్య, కాయేన శరీరేణ, సందధుః ౮

సవనీయపశోః శిరసి సంధీయమానే సతి, రుద్రేణాభివీక్షితో దక్షః సుప్త ఇవోత్తస్థౌ ఉదతిష్ఠత్. అగ్రతః పురతోఽవస్థితం మృడం రుద్రం, దదృశే చ. ౯

పూర్వం వృషధ్వజే రుద్రే. ద్వేషేణ కలిలః కలుషీకృతః ఆత్మా యస్య స ప్రజాపతి ర్దక్షః, శివావలోకాత్ శరత్కాలీనహ్రద ఇవాఽమలోఽభవత్. ౧౦

(భవస్తవాయ) రుద్రస్తుతయే, కృతధీః కృతమనాః, సంపరేతాం పరలోకం, గతాం సతీం, అనురాగతః స్మరన్, తస్యా ఔత్కంఠ్యాత్ బాష్పకలా నేత్రజలలేశస్తేన నాఽశక్నోత్ స్తోతుం నాఽసమర్థోఽభూత్. ౧౧

(ప్రేమ్ణా విహ్వలితః) విహ్వలచిత్తత్వాత్ కృచ్ఛ్రాత్ ప్రయాసేన, మనః సంస్తభ్య స్వవశం కృత్వా, సుధీః స్తుతిసమర్థబుద్ధిమాన్, ప్రజాపతి ర్దక్షః, ఈశం రుద్రం, నిర్వ్యళీకేన ప్రీతియుక్తేన భావేన అభిప్రాయవిశేషేణ, శశంస తుష్టావ. ౧౨

(బ్రహ్మాదిప్రార్థితేశ్వరకృతదక్షానుగ్రహః)

దక్ష ఉవాచ—

భూయా ననుగ్రహ అహో భవతా కృతో మే
దండ స్త్వయా మయి భృతో యదపి ప్రలబ్ధః,
న బ్రహ్మబంధుషు చ వాం భగవన్నవజ్ఞా
తుభ్యం హరే శ్చ కుత ఏవ ధృతవ్రతేషు ౧౩

విద్యాతపోవ్రతధరాన్ ముఖతః స్మ విప్రాన్
బ్రహ్మాఽఽత్మత త్త్వ మవితుం ప్రథమం త్వ మస్రాక్,
తద్బ్రాహ్మణాన్ పరమ సర్వవిపత్సు పాసి
పాలః పశూనివ విభో ప్రగృహీతదండః ౧౪

యోఽసౌ మయాఽవిదితతత్త్వదృశా సభాయాం
క్షిప్తో దురుక్తివిశిఖై రగణయ్య తన్మామ్,

(యదపి) యద్యఽపి ప్రలబ్ధో మయా పరిభూతో భవాన్ తథాపి త్వయా దండో ధృతః శిక్షా కృతా న తూపేక్షితోఽస్మి. యుక్తమేవై తత్ ఇత్యాహ - బ్రహ్మబంధుషు బ్రాహ్మణాభాసేష్వపి తుభ్యం తవ హరేః విష్ణోశ్చేతి వాం యువయోః అవజ్ఞా ఉపేక్షా నాస్తి. ధృతవ్రతేషు స్వవర్ణాశ్రమధర్మవిశిష్టేషు బ్రాహ్మణేషు కుత ఏవావజ్ఞా స్యాత్ న కుతః స్యాదిత్యర్థః హే భగవన్. ౧౩

తత్ర హేతుం వదన్ "శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్" ఇతి న్యాయేన పరమాత్మ దృష్ట్యా స్తౌతి (విద్యేతి) బ్రహ్మ త్వం చతుర్ముఖరూపీ త్వం, ప్రథమం కల్పాదౌ ఆత్మతత్త్వం జీవ పరయాథాత్మ్యం స్వానుభవోపదేశాభ్యాం అవితుం రక్షితుం విద్యాశాస్త్రజన్యం జ్ఞానం తపఃశమదమాది కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదివ్రతం స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మః ఏతాన్ బిభ్రతీతి తాన్ విప్రాన్ ముఖతః అస్రాక్ సృష్టవానసి, తత్తస్మాత్ హే పరమ ! సర్వవిపత్సు సర్వాఽఽపత్సు బ్రాహ్మణాన్ పశూన్ పాలః పశు పాలక ఇవ ప్రగృహీతదండః సాపరాధేషు కృతశిక్షః, పాసి రక్షసి ౧౪

స్వస్యాకించన్యం నివేదయన్ క్షమాపయతి (యోఽసావితి.) అవిదితతత్త్వదృశా అప్రాప్త తత్త్వజ్ఞానేన మయాఽవిగణయ్య తృణీకృత్య సభాయాం దురుక్తయ ఏవ విశిఖాః బాణాః తైః క్షిప్తః తాడితో యోఽసౌ భవాన్ అర్హత్తమస్య పూజ్యస్య తవ నిందయా అర్వాక్ పతంతం అధోలోకాన్

అర్వాక్ పతంత మర్హత్తమనిందయాపాద్
దృష్ట్యాఽఽర్ద్రయా స భగవాన్ స్వకృతేన తుష్యేత్. ౧౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

క్షమాప్యైవం స మీఢ్వాంసం బ్రహ్మణా చాఽనుమంత్రితః,
కర్మ సంతానయామాస సోపాధ్యాయర్త్విగాదిభిః ౧౬

వైష్ణవం యజ్ఞసంతత్యై త్రికపాలం ద్విజోత్తమాః,
పురోడాశం నిరవపన్ వీరసంసర్గశుద్ధయే. ౧౭

అధ్వర్యుణాత్తహవిషా యజమానో విశాంపతే,
ధియా విశుద్ధయా దధ్యౌ తథా ప్రాదురభూద్ధరిః. ౧౮

తదా స్వప్రభయా తేషాం ద్యోతయంత్యా దిశో దశ,

గచ్ఛంతం మాం దయార్ద్రయా దృష్ట్యా అపాత్ విగణయ్య విస్మృత్య మత్కృతాపరాధం అపాత్ అరక్షదితి వాఽన్వయః. స భగవాన్ భవాన్ స్వకృతేనోపకారేణ తుష్యేత్. న మయా తత్ ప్రతికర్తుం శక్యమిత్యర్థః. అనేన స్వస్యాకించన్యం నివేదితమ్. ౧౫

(స) దక్షః మీఢ్వాంసం రుద్రమేవం క్షమాప్య ప్రసాద్య బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన చకారాద్రుద్రేణ చానుమంత్రితః అనుజ్ఞాతః ఉపాధ్యాయసహితైః ఋత్విగాదిభిః కర్మ అధ్వరమనువర్తయామాస సంప్రవర్తయామాస. సంతారయామాసేతి పాఠే సంతారయామాస సమాపయామాస. ౧౬

కథం కృత్వా సంతారిత ఇత్యత్రాహ (వైష్ణవమితి.) యజ్ఞసంతత్యై యజ్ఞవిచ్ఛేదపరిహారాయ వీరసంసర్గశుద్ధయే చ వీరాణాం ప్రమథానాం సంసర్గకృతదోషశుద్ధయే వీరభద్రసంసర్గశుద్ధయే వా వైష్ణవం విష్ణుదేవతాకం త్రికపాలం త్రిషు కపాలేషు సంస్కృతం పురోడాశం ద్విజోత్తమా ఋత్విజః నిరవపన్. ౧౭

హే విశాంపతే! విదుర! ఆత్తహవిషా ఉపాత్తహవిషా, అధ్వర్యుణా సహ యజమానో దక్షః విశుద్ధయా నిర్మలయా బుద్ధ్యా దధ్యౌ ధ్యాతవాన్ తదా తదైవ హరిః ప్రాదురభూత్ ఆవిర్బభూవ. తథేతి పాఠే యథా యేన ప్రకారేణ దధ్యౌ తథా తం ప్రకార మనతిక్రమ్య ప్రాదుర్బభూవేత్యర్థః. ౧౮

(దశ దిశః) ద్యోతయంత్యా ఆత్మనః ప్రభయా తేషాం సదస్యానాం తేజః ముష్ణన్

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

ముష్ణంస్తేజ ఉపానీత స్తార్క్ష్యేణ స్తోత్రవాజినా ౧౯

శ్యామో హిరణ్యరశనోఽర్కకిరీటజుష్టో నీలాలకభ్రమరమండితకుండలాస్యః,
కంబ్వబ్జచక్రశరచాపగదాసిచర్మవ్యగ్రైర్హిరణ్మయభుజైరివ కర్ణికారః ౨౦

వక్షస్యధిశ్రితవధూర్వనమాల్యుదారహాసావలోకకలయా రమయంశ్చ విశ్వమ్,
పార్శ్వభ్రమద్వ్యజనచామరరాజహంసః శ్వేతాతపత్రశశినోపరి రజ్యమానః. ౨౧

త ముపాగత మాలక్ష్య సర్వే సురగణాదయః,
ప్రణేముః సహసోత్థాయ బ్రహ్మేంద్రత్ర్యక్షనాయకాః. ౨౨

తత్తేజసా హతరుచః సన్నజిహ్వాః ససాధ్వసాః,

తిరస్కుర్వన్ హరిః స్తోత్రే బృహద్రథంతరే వాజౌ పక్షౌ యస్య తేన "బృహద్రథంతరే పక్షౌ" ఇతి శ్రుతేః. స్తోత్రదక్షేణ వా తార్క్ష్యేణ గరుడేన, ఉపనీతః సమీపం ప్రాపితః. ౧౯

ఆవిర్భూతం భగవంతం వర్ణయతి (శ్యామ ఇతి) ద్వాభ్యామ్ హిరణ్యవద్రశనా యస్యేతి వస్త్రం లక్ష్యతే అర్కతుల్యేన కిరీటేన జుష్టం నీలాలకా ఏవ భ్రమరా స్తైర్మండితకుండల మాస్యం యస్య. కంబుః శంఖః అబ్జం కమలం చాపః శార్ఙ్గం అసిః ఖడ్గః చర్మ ఖేటః కంబుప్రభృతిభిరాయుధైః భృత్యరక్షణార్థం వ్యగ్రైః సత్వరైః హిరణ్మయైః భుజైః కేయూరాదిభూషితైః, భుజానాం హిరణ్మయత్వం కేయూరాదిభి ర్భూషితత్వా దవగంతవ్యమ్, పుష్పితైః శాఖావిశేషైః కర్ణికార ఇవ శోభమానః ౨౦

(వక్షస్యధిశ్రితా) వధూర్లక్ష్మీః యస్య వనమాలా అస్యాస్తీతి వనమాలీ ఉదారహాసయుక్తో యోఽవలోకః తస్య కలయాఽపాంగేన విశ్వం రమయన్ పార్శ్వయో రుభయోర్భ్రమతీ వ్యజనే చామరే ఏవ రాజహంసౌ యస్య సః శుభ్రాతపత్రమేవ శశీ తేనోపరి రజ్యమానః శోభాతిశయం నీయమానః ౨౧

(ఉపగతం) సమీపే ప్రాప్తం. తం భగవంత మాలక్ష్య దృష్ట్వా బ్రహ్మేంద్రత్ర్యక్షనాయకా ముఖ్యా యేషాం తే సర్వే సురగణాదయః సహసా త్వరయోత్థాయ, ప్రణేముః నమశ్చక్రుః ౨౨

తస్య భగవతస్తేజసా హతరుచస్తిరస్కృతప్రభాః, సన్నజిహ్వాః గద్గదవాచః, ససాధ్వసాః

మూర్ధ్నా ధృతాంజలిపుటా ఉపతస్థు రధోక్షజమ్. ౨౩

అప్యర్వాగ్వృత్తయో యస్య మహి త్వాత్మభువాదయః,
యథామతి గృణంతి స్మ కృతానుగ్రహవిగ్రహమ్ ౨౪

దక్షో గృహీతార్హణసాధనోత్తమం యజ్ఞేశ్వరం విశ్వసృజాం పరం గురుమ్,

తన్మహిమ్నా క్షోభితచిత్తాః మూర్ధ్నా ధృతాని అంజలిపుటాని యేషాం తే మూర్ధసు ధృతాంజలిపుటా ఇత్యర్థః, అధోక్షజ ముపతస్థుః తుష్టువుః. ౨౩

యస్య భగవతో మహిమానం ప్రత్యర్వాగ్వృత్తయోఽధస్తాదేవ వృత్తయో యేషాం తే కార్త్స్న్యేన తన్మహిమాన మవగంతు మనర్హమనోవృత్తయోఽపి భవాదయః శర్వాదయః కృతానుగ్రహవిగ్రహం-కృతః ప్రకటీకృతః అనుగ్రహార్థం విగ్రహో యేన తం, యద్వా కృతోఽనుగ్రహ ఏవ విగ్రహో యేన తం భక్తానుగ్రహైకప్రధానమూర్తి మిత్యర్థః, యథామతి గృణంతి స్మ స్మేతి విస్మయే. వాఙ్మనసాగోచరమహిమానం వాఙ్మనోవృత్తిభిః తుష్టువు రిత్యాశ్చర్యమ్. ౨౪

తత్ర తావద్దక్షస్తుతిప్రకారమాహ (దక్ష ఇతి) గృహీతార్హణసాధనోత్తమం-అర్హ్యతే పూజ్యతే అనేనేత్యర్హణం అర్హణసాధనం గంధపుష్పాదికం గృహీతమర్హణం యేన స చాసౌ సాధనోత్తమస్తం సాధనేషూత్తమః తం పురుషార్థప్రాపకానాం మధ్యే ఉత్తమమిత్యర్థః, తథా చ వక్ష్యతి "ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యం య ఇచ్ఛే" దిత్యాది. అనేన సమీహితఫలసాధనప్రక్రాంతాధ్వరాపేక్షయా సుఖేన పురుషార్థప్రాపకత్వాత్ ఉత్తమోపాయభూత మిత్యుక్తం భవతి యద్వా ప్రగృహీతం కర్తవ్యత్వేనోపాత్తం ప్రక్రాంతమితి యావత్, అర్హణం భగవదారాధనభూతయాగరూపం పూజనం, తస్య యాని సాధనాని నిర్వర్తకాని ప్రయాజాదీని, తేభ్య ఉత్తమం యాగనిర్వర్తకమిత్యర్థః, "ఇష్టాఽఽపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభి"రితి శ్రుతేః. బిభర్తి పోషయతి, నిర్వర్తయతీతి యావత్. అత ఏవ హి పూర్వం తదాగమనాభావాత్ యాగానిర్వృత్తిః న కేవలం యాగాదినిర్వర్తక ఏవాఽపి తు తత్ఫలప్రదో భోక్తా చేత్యాహ యజ్ఞేశ్వరం యజ్ఞానాం భోక్తారం తత్ఫలదం చేత్యర్థః, తథా చ గీతమ్ "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చే"తి. అత్రేశ్వరత్వాక్షిప్తం భోక్తృత్వం రక్షకత్వం చ ఈశ్వరో హి స్వయం భుంక్తే రక్షతి చ న కేవలం యజ్ఞస్యైవ రక్షకః అపి తు యజ్ఞకర్తు ర్యజమానస్య దక్షస్యాపీత్యాహ. విశ్వసృజాం మరీచ్యాదీనాం పతిం పాలయితారం స్రష్టృత్వస్యాప్యుపలక్షణమిదం పతిత్వమపి హితోపదేశేనేత్యాహ. గురుం

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

సునందనందాద్యనుగైర్వృతం ముదా గృణన్-ప్రపేదే ప్రయతః కృతాంజలిః. ౨౫

క్ష ఉవాచ —

శుద్ధం స్వధామ్న్యుపరతాఖిలబుద్ధ్యవస్థం చిన్మాత్రమేక మభయం ప్రతిషిధ్య మాయామ్,
తిష్ఠం స్తయైవ పురుషత్వ ముపేత్య తస్యా మాస్తే భవానపరిశుద్ధ ఇవాత్మతంత్రః ౨౬

హితోపదేష్టారం సునందప్రభృతిభిః, భృత్యైః రనుగైః సురైః, ర్వృతం పరివేష్టితమ్. అనేన నిత్య విభూత్యధిపతిత్వము క్తమ్. ఏవంభూతం భగవంతం, కృతాంజలి ర్బద్ధాంజలి, ర్దక్షో గృణన్ స్తువన్, ప్రయతః సమాహితచిత్తః, ప్రపేదే శరణం గతః ౨౫

తత్ర ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరమాత్మస్వరూపం సర్వశక్తిమద్విశోధ్య తమనుసందధానః ప్రపద్యతే దక్షః (శుద్ధమితి) శుద్ధ మపాపవిద్ధం కర్మరూపోపాధిరహిత మకర్మవశ్యమితి యావత్. అత ఏవ స్వధామ్ని స్వస్వరూపే మాయాం ప్రతిషిధ్య నిరస్య స్వేన రూపేణ అస్పృష్టప్రకృతిజన్య దోషమిత్యర్థః. శుద్ధత్వే హేతుః - ఉపరతాఽఖిలబుద్ధ్యవస్థం ఉపరతాః శశ్వన్నివృత్తా అఖిలాః సర్వాః బుద్ధ్యవస్థా మనోవృత్తయో యస్య తత్. నిత్యనివృత్తప్రకృతిపరిణామరూపాంతర్బాహ్యేంద్రియ సర్వవృత్తిత్వాదపాపవిద్ధమితి భావః. యద్వా స్వధామ్ని ఉపరతా ప్రశాంతా, అఖిలా బుద్ధ్యవస్థా యస్య తత్, స్వస్వరూపానుభవేనైవ నిత్యనివృత్తసర్వమనోవృత్తిరిత్యర్థః తత్కుతః? ఏకం సమాభ్యధిక రహితం స్వస్వరూపస్య నిఃసమాభ్యధికానందరూపత్వాత్ తదేకానుభవేన నిత్యనివృత్తసర్వేంద్రియ వృత్తిత్వాత్ శుద్ధమిత్యర్థః. కిమేవంవిధస్వరూపం జడం నేత్యాహ చిన్మాత్రం జ్ఞానైకరసం క్వచిదప్య జడం న కేవలం స్వయమేవ శుద్ధం అపి త్వన్యేషామపి శుద్ధత్వాపాదక మిత్యాహ. అభయం న విద్యతే భయం యస్మా త్తదభయం, యదుపాసనా దశుద్ధత్వాపాదకభయాఖ్యసంసారనివృత్తి స్తదభయ మిత్యుచ్యతే తథా చ శ్రుతిః "యదా హ్యేవైష ఏతస్మి న్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోఽభయం గతో భవతీతి. ఏవంరూపం స్వరూపం ప్రతితిష్ఠన్ అజహది త్యర్థః. తయైవ మాయయైవ పురుషత్వం పురుషాకారతా ముపేత్య మాయాం దేవాదిశరీరరూపేణ పరిణమయ్య తస్మిన్ జీవాంతరాత్మతయాఽవస్థాయేత్యర్థః. స్వయ మాత్మతంత్రః స్వతంత్రో భవాన్ తస్యాం మాయాయాం అపరిశుద్ధః కర్మవశ్య ఇవాస్తే. అహో మహదిదం సర్వశక్తిత్వమితి భావః. ౨౬

ఋత్విజ ఊచుః—

తత్త్వం న తే వయ మనంజన రుద్రశాపాత్ కర్మణ్యవగ్రహధియో భగవన్విదామః,
ధర్మోపలక్షణమిదం త్రివృదధ్వరాఖ్యం జ్ఞాతం యదర్థ మధిదైవమదోవ్యవస్థాః ౨౬

సదస్యా ఊచుః—

ఉత్పత్త్యధ్వన్యశరణ ఉరుక్లేశదుర్గేఽన్తకోగ్రవ్యాలాన్విష్టే
విషయమృగతృష్ణాత్మగేహోరుభారః,

అథ ఋత్విజః పరమాత్మతత్త్వాఽనభిజ్ఞతా మాత్మీయా మావేదయంతః తం సర్వజ్ఞారాధ్యత్వేన స్తువంతి (తత్త్వమితి.) హే అనంజన! నిరంజన! పుణ్యాపుణ్యరూపమలరహితేత్యర్థః వయం నందికేశ్వరస్య శాపాత్ కర్మణ్యేవ, అవగ్రహధియః దురాగ్రహచిత్తాః, తే తవ, తత్త్వం యాథాత్మ్యం, న విదామః విజానీమః కింతు హే భగవన్! పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తే' త్రివృత్ త్రయాణాం సత్త్వాదీనాం గుణానాం వృత్, భావే క్విప్ వర్తనం యస్మిన్ తత్ త్రిభిర్గుణై ర్వర్తత ఇతి వా "త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః" ఇత్యుక్తరీత్యా తత్తద్గుణానుసారేణ హ్యధ్వరాది కర్మవిహితం ధర్మోపలక్షణం ధర్మస్య క్రియా జన్యస్యాపూర్వస్య దేవతాప్రసాదస్య వా, ఉపలక్షణం ఉపలక్ష్యతేఽనేనేత్యుపలక్షణం జ్ఞాపకం ఉత్పాదక మిత్యర్థః తృప్త ఏవైన మింద్రః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయతీతి దేవతాప్రసాదాదేర్జ్ఞాపకత్వే హి చోదితమ్, ఇద మధ్వరాఖ్యం కర్మ జ్ఞాతమ్, అస్మాభిరితి శేషః కీదృశం తత్కర్మ? తత్రాహ-యదర్థం యత్ప్రయోజనాయ యత్కర్మఫలప్రదానాయ యత్కర్మారాధ్యత్వాయ చేత్యర్థః, అదః ఏతద్దైవం ఇంద్రాదిదైవతం, అధివ్యవస్థా విశేషేణ అధిష్ఠాయ స్థితవానిత్యర్థః వ్యవస్థా ఇత్యత్రాడాగమాభావ ఆర్షః అనేన ఇంద్రాదిరూపేణ సర్వయజ్ఞారాధ్యః తత్ఫలదశ్చ త్వమేవేత్యుక్తం భవతి. ౨౬

అథ సదస్యాః తాపత్రయాఽభిహతార్తాః జననపదవ్యా హేయతా మాష్కుర్వంతో భగవచ్చరణారవిందశరణాగతిం ప్రార్థయంత ఆహుః (ఉత్పత్త్యధ్వనీతి) హే శరణ! ఉపాయనిర్వర్త్తక! శరణప్రద' శరణ్యేతి యావత్. ఉత్పత్త్యధ్వని సంసారమార్గే వర్తమానోఽజ్ఞానాం సార్థః సమూహః కామేనోపసృష్టః పీడితః తే తవ పాదౌకః పాదావేవ ఓకః విశ్రాంతిస్థానం, కల్పతరుమూలవత్ విశ్రాంతి జనకస్థానమిత్యర్థః, కదా యాతి శరణం గచ్ఛతి కథంభూతే ఉత్పత్త్యధ్వని అశరణే విశ్రమస్థాన శూన్యే ఉరుక్లేశా ఏవ దుర్గమస్థానాని యస్మిన్ అంతక ఏవోగ్రో వ్యాధః తేనాన్విష్టే లక్ష్యీకృతే విషయ మృగతృష్ణాత్మగేహోరుభాగే విషయరూపా మృగతృష్ణికా ఆత్మాభిమానాస్పదం చ శరీరం గేహం

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

ద్వంద్వశ్వభ్రే ఖలమృగభయే శోకదావేఽజ్ఞసార్థః
పాదౌకస్తే శరణద కదా యాతి కామోపసృష్టః. ౨౮

రుద్ర ఉవాచ —

తవ వరద వరాంఘ్రావాశిషేహాఖిలార్థే హ్యపి మునిభి రసక్తై రాదరేణార్హణీయే,
యది రచితధియం మావిద్యలోకోఽపవిద్ధం జపతి న గణయే తత్త్వత్పరానుగ్రహేణ ౨౯

భృగు రువాచ—

యన్మాయయా గహనయాపహృతాత్మబోధా
బ్రహ్మాదయ స్తనుభృత స్తమసి స్వపంతః,

మమతాస్పదం గృహం తాన్యేవోరుభారో యస్మిన్. ప్రథమాంతపారే అజ్ఞసార్థస్య విశేషణం విషయమృగ తృష్ణాదయ ఏవ ఉరుభారో యస్య స ఇతి ద్వంద్వాని సుఖదుఃఖాదీన్యేవ శ్వభ్రాణి గర్తా యస్మిన్ ఖలా దుర్జనా ఏవ మృగా వ్యాఘ్రాదయ స్తేభ్యో భయం యస్మిన్ శోక ఏవ దావాగ్నిర్యస్మిన్ ౨౮

రుద్రస్తు మమ నిందా దుఃసహాసీత్ పూర్వ, మిదానీం తు తాం న గణయామీత్యాహ (తవేతి.) హే వరద! ఇహాస్మిన్ లోకే, ఆశిషా కామేన అఖిలై రర్థ్యై ఆరాధనీయే, తథాఽసక్తైర్ముముక్షుభి శ్చాదరేణార్హణీయే, తవ వరాంఘ్రౌ నిరతిశయసుకుమారత్వ సుగంధత్వాదియుక్తే చరణారవిందే. రచితధియం న్యస్తచిత్తం మాం అవిద్యలోకః అజ్ఞలోకః, యది యద్యపి. అపవిద్ధం ఆచారహీనం, జపతి జల్పతి, తథాపి తజ్జల్పనం, న గణయే న గణయామి, నిందకాన్ న నిగృహ్ణామీత్యర్థః కుతః త్వత్పరానుగ్రహేణ తవ యః పరానుగ్రహః పరేషు అనుగ్రహః తేన హేతునా తవ పరానుగ్రహైకనిరతత్వాత్ త్వచ్చరణారవిందాసక్తచిత్తానా మస్మాకమపి పారానుగ్రహ ఏవోచిత ఇతిభావః ౨౯

భృగు స్త్వవిద్యాతిరోహితస్వరూపత్వేన దేహపరవశత్వాత్ సర్వే బ్రహ్మాదయో జీవాః అపరాధైకపరాః త్వం తు అపరాధసహనైకశీలోఽసి అతః ప్రకృతోఽపరాధ స్త్వయా క్షంతవ్య ఇత్యాహ (యన్మాయయేతి) బ్రహ్మాదయః సర్వే తనుభృతోదేహినః జీవా ఇతి యావత్ గహనయా దురత్యయా యస్య తవ మాయయా, అపహృతః తిరోహితః, ఆత్మనో బోధః ధర్మభూతం జ్ఞానం యేషాం తే, అత ఏవ తమసి తమఃశబ్దవాచ్యసూక్ష్మప్రకృతిపరిణామరూపే శరీరే స్వపంతః శయానా

నాత్మన్ శ్రితం తవ విదంత్యధునాపి త త్త్వం
సోఽయం ప్రసీదతు భవాన్ ప్రణతాత్మబంధుః ౩౦

బ్రహ్మోవాచ—

నై త త్స్వరూపం భవతోఽసౌ పరార్థభేదగ్రహైః పురుషో యావ దీక్షేత్,
జ్ఞానస్య చార్థస్య గుణస్య చాశ్రయో మాయామయాద్ వ్యతిరిక్తో యత స్త్వమ్ ౩౧

ఇంద్ర ఉవాచ—

ఇద మప్యచ్యుత విశ్వభావనం వపురానందకరం మనోదృశామ్,
సురవిద్విట్క్షపణై రుదాయుధై ర్భుజదండై రుపపన్న మష్టభిః ౩౨

వ ర్తమానా యద్వా తమః కార్యే జన్మజరామరణాదిరూపే సంసారే శయానాః, ఆత్మన్ ఆత్మని శ్రితం ఆశ్రితం జీవాంతరాత్మతయాఽధిష్ఠితం తవ త త్త్వం స్వరూపయాథాత్మ్యం, అధునాపి న విదంతి న జానంతి సోఽయం ప్రణతానాం శరణాగతానాం, ఆత్మబంధుః ఆత్మవన్నిరతిశయప్రీతివిషయః ప్రీతిమాంశ్చ బంధుః, యద్వా ప్రణతానా మాత్మనాం బంధుః ప్రసీదతు అస్మా ననుగృహ్ణాతు ౩౦

అథ బ్రహ్మా "నాత్మన్ శ్రితం తవ విదం త్యధునాపి త త్త్వ"మితి భగవ త్త త్త్వస్య వేద్యత్వం యద్ భృగుణో క్తం తదేవ ప్రపంచయన్నాహ (నై తదితి) భవత ఏతద్వాఙ్మనసాగోచరం స్వరూపం పురుషో జీవః పదార్థానాం భేదం స్వాసాధారణం ధనం గృహ్ణంతీతి పదార్థభేదగ్రహాః పదార్థ భేదో గృహ్యత ఏభి రితి వా, పదార్థభేదగ్రహాః రూపస్పర్శాదిగ్రాహకైః చక్షురాదిభి రింద్రియై రిత్యర్థః. నేక్షేత్ న సాక్షాత్కుర్యాత్, కుతః యావత్ యావతా యత ఇత్యర్థః అసౌ పురుషః జ్ఞానస్య జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానం, కరణే ల్యుట్. తస్య ఇంద్రియవర్గస్య, అర్థస్య శబ్దాదేర్విషయస్య, గుణస్య చ జ్ఞానార్థయోః కారణస్య సత్త్వాదిగుణస్య చ, ఆశ్రయః త్వం తు మాయామయాత్ మాయాపరిణామ రూపాత్, అసతో దేహాదేః తత్సంసృష్టాచ్చ జీవాత్ వ్యతిరిక్తోఽత్యంతవిలక్షణః ప్రాకృతం హి చక్షు రాదీంద్రియాదే ర్విషయస్య ప్రాకృతమేవ గృహ్ణీయాత్ న త్వప్రాకృతం తత్స్వరూపమితి భావః. ౩౧

ఇంద్రస్తు భగవదవతారస్య ధర్మసంస్థాపనార్థత్వ మనుసంధధ దాహ (ఇదమితి) హే అచ్యుత! ఇదం తవ వపుః శరీరం, విశ్వభావనం విశ్వం భావయతి సుఖినం కరోతీతి విశ్వభావనం, అత ఏవ మనోదృశాం మనసాం దృశాం చ ఆనందం కరోతీ త్యానందకరమ్ అస్య రూపస్య ధర్మసంస్థాపనార్థత్వాత్ తస్య చాధర్మవిరతిపూర్వకత్వా దధార్మికవిరత్యుప యు క్తత్వం విగ్రహస్యాహ సురవిద్విషః సురాణాం విద్విషః అసురాః, తాన్ క్షపయంతీతి తైః ఉద్ధృతా న్యాయుధాని యై స్తైరష్టభి ర్భుజదండైః దండవద్దీర్ఘై ర్భుజై రుపపన్నం యు క్తమ్. ౩౨

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

పత్న్య ఊచుః—

యజ్ఞోఽయం తవ యజనాయ కేన సృష్టో విధ్వస్తః పశుపతినాద్య దక్షకోపాత్,
తం న స్త్వం శవశయనాభశాంతమేధం యజ్ఞాత్మన్ నళినరుచా దృశా పునీహి. ౩౩

ఋషయ ఊచుః—

అనన్వితం తే భగవన్ విచేష్టితం యదాత్మనా చరసి హి కర్మ నాజ్యసే,
విభూతయే యత ఉపసేదు రీశ్వరీం న మన్యతే స్వయమనువర్తతీం భవాన్ ౩౪

సిద్ధా ఊచుః—

అయం త్వత్కథామృష్టపీయూషనద్యాం మనోవారణః క్లేశదావాగ్నిదగ్ధః,

ఋత్విక్పత్న్యస్తు భగవదారాధనత్వేనోపక్రాంతం విచ్ఛిన్నమధ్వరే కృపాదృష్ట్యా పవిత్రీకుర్విత్యాహుః (యజ్ఞ ఇతి) అయం యజ్ఞస్తవ యజనాయ ఆరాధనాయ, కేన బ్రహ్మణా దక్షేణ వా, పూర్వం సృష్టః ఆరబ్ధః, స చేదానీం పశుపతినా రుద్రేణ, దక్షే కోపాత్ విధ్వస్తః, హే యజ్ఞాత్మన్' యజ్ఞ ఆత్మా మూర్తి ర్యస్య తస్య సంబుద్ధిః నోఽస్మాకం యజ్ఞం నళినకాంత్యా దృశా నేత్రేణ పునీహి పవిత్రం కురు కథంభూతం యజ్ఞం? శవాః శేరతే యస్మిన్నితి శవశయనం 'శ్మశానం తద్వదాభా ప్రతీతిర్యస్య సః, మేధశబ్దేన పశుహింసాద్యుత్సవో లక్ష్యతే. శాంతః మేధో యస్య సః ఉపరతోత్సవః, శవశయనాభశ్చాసౌ శాంతమేధశ్చేతి కర్మధారయః, ౩౩

ఋషయస్తు యత్పరమాత్మనోఽసాధారణమపహతపాప్మత్వం దేవమనుష్యాదిపుణ్యాపుణ్యసజాతీయచేష్టితత్వేఽపి తత్ఫలాననుభవితృత్వరూపం తదనుసందధానాః పరిపూర్ణత్వేన స్తువంతి (అనన్వితమితి) హేభగవన్ ! తే తవ విచేష్టితమిదమనన్విత మఘటమానం విస్మనీయ మిత్యర్థః, కిం తత్రాహ, ఆత్మనా స్వయం కర్మ పుణ్యాపుణ్యసజాతీయం కర్మ, చరసి అనుతిష్ఠసి, నాజ్యసే తత్కృతేన ఫలేన న లిప్యసే ఇత్యర్థః, ఇదమప్యన్యదనన్వితమిత్యాహుః, యత ఇతి చతుర్థ్యర్థే తసిః, తస్య సార్వవిభక్తికత్వాత్ యస్యై విభూతయే యద్విభూత్యర్థం ఈశ్వరీం లక్ష్మీం ఉపసేదుః భేజుః బ్రహ్మాదయ ఇతి శేషః ద్వితీయార్థే వా తసిః, విభూతయే సంపదే యాం ఈశ్వరీం భేజు స్తాం స్వయ మనువర్తినీం స్వయమే వానువర్తమానాం భవా న్న మన్యతే నాద్రియతే ఉపేక్షత ఇత్యర్థః. అనేన పరిపూర్ణత్వ ముక్తమ్ ౩౪

సిద్ధాస్తు తత్కథాసుఖ మభినందంతః స్తువంతి (అయమితి.) అయం నోఽస్మాకం మనోవారణః మనోగజః క్లేశా ఆధ్యాత్మికాదయ స్తాపాః త ఏవ దావాగ్నయ స్తై ర్దగ్ధః అత ఏవ తృషా

తృషార్తోఽవగాఢో న సస్మార దావం న నిష్క్రామతి బ్రహ్మసంపన్నవన్నః. ౩౫

యజమాన్యువాచ—

స్వాగతం తే ప్రసీదేశ తుభ్యం నమః శ్రీనివాస శ్రియా కాంతయా త్రాహి నః,
త్వామృతేఽధీశ నాంగైర్మఖః శోభతే శీర్షహీనః కబంధో యథా పూరుషః ౩౬

లోకపాలా ఊచుః—

దృష్టః కిం నో దృగ్భి రసద్గ్రహై స్త్వం ప్రత్యగ్ద్రష్టా దృశ్యతే యేన దృశ్యమ్,

శాబ్దాదివిషయయాఽఽసక్త్యా, ఆర్తః పీడితః, తే తవ, త్వత్కథైవ మృష్టం శుద్ధం పీయూషం తన్మయీ యా నదీ తస్యా మవగాఢః ప్రవిష్టో దావం దావాగ్నితుల్యసాంసారికాధ్యాత్మికాదితాపం న సస్మార న స్మరతి న చ తతో నిర్గచ్ఛతి బ్రహ్మసంపన్నవత్ ముక్తవత్ సుఖిత ఏవావతిష్ఠత ఇత్యర్థః. ౩౫

దక్షపత్నీ యజమానీ స్తౌతి (స్వాగతమితి) హే ఈశ' తే తవ స్వాగతమ్ భద్ర మాగమనం జాతమ్. హే శ్రీనివాస' ప్రసీద, ప్రసన్నోభవ అస్మాకమితి శేషః. తే తుభ్యం నమః, హే అధీశ యథా శిరసా హీనః కబంధమాత్రః పురుషః అంగైః కరచరణాద్యవయవైః శోభనైరపి న శోభతే తథా త్వాం వినా కేవలం ప్రయాజాద్యంగైః మఖో న శోభతే అతో నః శ్రియా కాంతయా సహ త్రాయస్వ పాలయేత్యర్థః. ౩౬

లోకపాలాస్తు భగవతః సౌలభ్యం తన్మాయావైభవం అనుసంధధానాః స్తువంతి (దృష్ట ఇతి) త్వం వాఙ్మనసాగోచరస్వరూపస్వభావ స్త్వం నః అస్మాకం, దృగ్భిః మాంసచక్షుర్భిః కిందృష్టః కథందృష్ట ఇత్యర్థః, స్వయం వాఙ్మనసాఽవేద్యస్వరూపస్వభావత్వే సతి అఖిలజననయనవిషయతాగతత్వరూపసౌలభ్యే నైవదృష్ట ఇత్యర్థః, నో ఇతి నిపాతో వా నఞ్పర్యాయః, దృగ్భిర్నో దృష్టః కిం దృష్ట ఏవేత్యర్థః. సౌలభ్య మేవాత్ర కారణమితి భావః యద్వా ఏషాఽదృగ్విషయోఽపి దృగ్విషయో జాత ఇత్యేషా భవదీయా మాయా భవదీయో విచిత్రః సంకల్ప ఇత్యర్థః, మాయాశబ్దస్య విచిత్రసర్గకారిశక్తివిశేష పరత్వే పూర్వోక్త ఏవాన్వయః సాధుః. ఇదమపి తవ మాయాకార్యమేవేత్యాహ అసద్గ్రహైః అసతి దేహే తదనుబంధిని చ గ్రహః ఆగ్రహః అహంమమతాభిమానః యేషాం తైర్దేహాత్మాభిమానిభిరిత్యర్థః. దృశ్యం శరీరం యేన కారణేన ప్రత్యగ్దృష్ట్యా దృశ్యతే ప్రత్యక్త్వేన దృశ్యతే ఆత్మతత్త్వేనాఽభి మన్యత ఇత్యర్థః, ఏషాం దృశ్యస్య ప్రత్యక్త్వేన దృష్టిః భవదీయా మాయా విచిత్రా శక్తిరిత్యర్థః తత్కారణభూతా భవదీయా మాయేతి భావః. హిశబ్దః శ్రౌతీం స్మార్తీంచ ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి "అస్మాన్

మాయా హ్యేషా భవదీయా హి భూమన్ యస్త్వం షష్ఠః పంచభి ర్భాసి భూతైః. ౩౨

యోగేశ్వరా ఊచుః —

ప్రేయాన్న తేఽన్యోఽస్త్యమృత స్త్వయి ప్రభో విశ్వాత్మనీక్షే న్న పృథగ్య ఆత్మనః,

---

మాయీ సృజతే విశ్వమేత త్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః. నాసదాసీన్నోసదాసీ త్తదానీంతన ఆసీత్ తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం" "దైవీహ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిశ్చానుసంధేయా ఏతేన దేహాత్మభ్రమో భగవన్మాయామూల ఏవేత్యుక్తం భవతి. ఏవం జీవైక్యభ్రమోఽపి త్వన్మాయామూల ఏవేత్యాహుః. హే భూమన్ ! అనేన జీవవైలక్షణ్యం సూచితమ్ జీవస్యాణుస్వరూపత్వాత్ యస్త్వం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణ స్త్వం పంచభిర్భూతైః పృథివ్యాదిభిః సహిత ఇతి శేషః అత్ర పంచభిః భూతైరిత్యనేన తత్పరిణామరూపం శరీరం లక్ష్యతే. తద్విశిష్టః షష్ఠోఽచిద్విలక్షణో జీవః. పంచభూతప్రస్తావాత్ షష్ఠ ఇత్యుక్తిః. భాసి జీవత్వేన ప్రతీయసే. ఏషాపి ప్రతీతి స్త్వన్మాయైవ మాయాకార్యభూతైవేత్యర్థః హిశబ్దః స్వతంత్రాత్మభ్రమవత్పురుషేషు ప్రసిద్ధిద్యోతకః ౩౨

లోకపాలై ర్భగవతో రూపసౌలభ్యానుసంధానపూర్వకం మాయావైభవరూపజీవైక్యప్రతీతేర్భ్రమత్వే చోక్తే యోగీశ్వరాః పరమపురుషాత్ స్వతంత్రభేదం వారయంతః తద్భేదస్య పారతంత్ర్యం తస్య చ శరీరశరీరిభావశేషశేషిభావాదినిబంధనత్వం చావిష్కుర్వంతో వాత్సల్యగుణవిశిష్టత్వేన స్తువంతి (ప్రేయానితి) హే ప్రభో! విశ్వాత్మని విశ్వస్య చిదచిదాత్మప్రపంచస్యాంతః ప్రవిశ్య స్వయమపరిత్యక్త స్వరూపస్వభావత్వేన ప్రశాసనేన ధారకే. అనేన విశ్వస్య శరీరత్వముక్తమితి జీవానాం పరతంత్రభేదోఽభ్యుపగత ఇతి వేదితవ్యం. విశ్వాత్మని త్వయి విశ్వస్మాద్విలక్షణే త్వయి, యః పుమాన్, ఆత్మనః స్వస్య. పృథక్త్వం పృథక్సిద్ధత్వం, స్వస్యాబ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యర్థః. నేక్షేత్ న పశ్యేత్, స్వాత్మానం పరమాత్మశరీరత్వేనాఽపృథక్సిద్ధత్వేన బ్రహ్మాత్మకత్వేనానుపశ్యేదిత్యర్థః అముతః అముష్మాత్ తత్త్వదర్శినః అన్యస్తే తవ, ప్రేయాన్ ప్రీతివిషయో నాస్తి, తథైవ హి భగవతా "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి గీత మితి భావః అత్ర పృథక్త్వం నేక్షేదిత్యనేన తాదాత్మ్యేన దర్శనం విహితమిత్యర్థవర్ణనం త్వయుక్తం. విశ్వాత్మని భృత్యేశతయేతి పూర్వోక్తవ్యాఘాతాత్. విశ్వతాదాత్మ్యం తు సర్వసమయవిరుద్ధం జడాజడయోరప్యైక్యప్రసంగాత్. అతో విశ్వాత్మనీతి వ్యతిరేక నిర్దేశ ఏవ. అత ఆత్మనః పృథక్ సిద్ధత్వేనైవ దర్శనం ప్రతిషిధ్యతే. అనేన పరతంత్రభేద ఉక్తః. శరీరాత్మభావవచనేన తదంతర్భూతాః శేషశేషిభావాదయోఽప్యర్థాదుక్తాః. ఏవం శరీరత్వేన శేషత్వేన

అథాపి భక్త్యేశతయోపధావతా మనన్యవృత్త్యానుగృహాణ వత్సల. ౩౮

జగదుద్భవస్థితిలయేషు దైవతో బహుభిద్యమాన గుణయాఽఽత్మమాయయా,

చాత్మానమనుసంధధానో మత్ప్రియ ఇతి త్వయైవోక్తమితి యస్త్వయాఽనుగృహ్యేత ఇతి సిద్ధమేవ. కింతు యోఽసౌ శాస్త్రసిద్ధశరీరాత్మభావాదిజ్ఞానశూన్యః కేవలస్వస్వామిభావాదిజ్ఞానవాన్ సోఽపి వాత్సల్యవతా త్వయాఽనుగ్రాహ్య ఏవేత్యాహుః (తదాపీతి.) యద్యప్యాత్మనోఽపృథక్త్వం న పశ్యతి లోకసిద్ధం స్వామిభృత్యభావమేవ పశ్యతి తథాపి భృత్యేశతయా భృత్యస్వామిభావేన ఉపధావతాం సమీపగతిం ప్రకాంతానాం అనిష్పన్నజ్ఞానానామిత్యర్థః అనన్యవృత్త్యా అనుగ్రహైకదృష్ట్యా అనుగృహాణ ప్రసీద హే వత్సల' దోషేఽపి గుణబుద్ధిర్వాత్సల్యం యథా మాతుః పుత్రే వత్సలస్య తవాజ్ఞానుగ్రహ ఉచిత ఇతి భావః. యద్వా అనన్యవృత్త్యా అవ్యభిచారిణ్యా భక్త్యా ఉపధావతా మనుగృహాణేత్యన్వయః ౩౮

నను భగవతో విశ్వాత్మకత్వే విశ్వగతదోషాణాం పరమాత్మన్యాపత్తిస్తతః సుఖదుఃఖాద్యనుభవశ్చ జీవవత్తత్రాహుః (జగ దితి) జగత ఉత్పత్తిస్థితిలయేషు నిమిత్తభూతేషు జగదుద్భవాద్యర్థమిత్యర్థః దైవతో దైవాత్. దేవో భగవాన్ తత్సంబంధిసంకల్పోదైవ. స్తస్మాత్ బహుభిద్యమాన గుణయా బహుధా భిద్యమానా గుణాః బ్రహ్మరుద్రాదిదేహరూపేణ పరిణమ్యమానాః సత్త్వాదిగుణాః, యస్యాస్తయాఽఽత్మమాయయా రచితాత్మభేదమతయే రచితః ఆత్మని యో భేదః దేవత్వమనుష్యత్వాది రూపః, తద్విషయా మతి ర్బుద్ధి ర్యస్య తస్మై దేహాత్మాభిమానాన్వితక్షేత్రజ్ఞశరీరాయేత్యర్థః యద్వా బహుభిద్యమానగుణయా బహుభిద్యమానాః దేవమనుష్యపశుపాదపాదిరూపేణ పరిణమ్యమానాః సత్త్వాది గుణా యస్యాః తయా ఆత్మనః పరమాత్మనో మాయయా తచ్ఛరీరభూతయా మాయయేత్యర్థః. "అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాః జనయంతీం సరూపాః, గుణైర్విచిత్రాః సృజతీం సరూపాః ప్రకృతిం జనాః" ఇత్యాదిక మనుసంధేయమ్. ఏవం భూతయా మాయయా దైవాత్ భగవత్సంకల్పాత్ జగదుద్భవస్థితిలయేషు సత్సు, అత్ర ఆత్మమాయయేత్యనేన ఆత్మసంబంధిత్వావగమాత్ సంబంధసామాన్యస్య విశేషపర్యవసానజిజ్ఞాసాయాం "యస్యాక్షరం శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం" ఇతి శ్రుతివ్యవస్థాపితశరీరశరీరిభావరూపసంబంధవిశేషే పర్యవసానాత్ బ్రహ్మాత్మికాయా మాయాయా జగదుపాదానత్వ మవగంతవ్యమ్. జగదుపాదానభూతయా మాయయా జగదుత్పత్త్యాదిషు సత్సు స్వసంస్థయా స్వస్య సంస్థా సమ్యగవస్థితిః తయా రచితాత్మభేదమతయే రచితా ఆత్మభేదా ఆత్మగతా దేవత్వమనుష్యత్వాదయో భేదాస్తద్విషయా మతిర్యస్య "తస్మై తత్ సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య. సచ్చ త్యచ్చాఽభవత్ అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి నామరూపే వ్యాకరో" దిత్యాది శ్రుత్యుక్తరీత్యా స్వస్య చిదచిదంతరాత్మతయాఽనుప్రవేశేన చిదచిద్గతనామ

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

రచితాత్మభేదమతయే స్వసంస్థయా వినివర్తితభ్రమగుణాత్మనే నమః. ౩౯

బ్రహ్మోవాచ—

నమస్తే శ్రితసత్త్వాయ ధర్మాదీనాం చ సూతయే,
నిర్గుణాయ చ యత్కాష్ఠాం నాహం వేదాఽపరేఽపి చ. ౪౦

రూపభేదస్య స్వపర్యంతత్త్వవ్యాచికీర్షవ ఇత్యర్థః చిదచిద్గతనామరూపభేదస్య చిదచిద్ద్వారా స్వపర్యంతత్వానుద్రష్ట్రే ఇత్యర్థః. ఏవం భూతాయాపి వినివర్తితభ్రమగుణాత్మనే విశేషేణ నివర్తితా వినివర్తితా నిత్యనివర్తితా భ్రమః, అన్యథా జ్ఞానవిపరీతజ్ఞానాదిరూపాః గుణాః తద్ధేతవో రజస్తమఆదిగుణాః ఆత్మని యేన తస్మై. స్వేనైవ ప్రకాశేన నిత్యనివర్తితహేయాయేత్యర్థః. అనేన విశ్వగతదోషాపత్తిః పరిహృతా, ఏవంభూతాయ తే నమః కేవలం నమస్కుర్మో న తు త్వద్గుణాన్ వర్ణయితుం శక్నుమ ఇతి భావః ౩౯

యోగీశ్వరైః నిరస్తనిఖిలహేయత్వేన స్తుతే భగవతి స భగవాన్ కిం నిర్గుణ ఇత్యాశంకాయాం నిరస్తనిఖిలహేయః సమస్తకల్యాణగుణశ్చేతి స్తువన్నమస్కరోతి శబ్దబ్రహ్మాణే (నమ ఇతి.) అత్ర శబ్దబ్రహ్మశబ్దేన వేదా వివక్షితాః నిర్గుణాయ నిర్గతాః సత్త్వరజస్తమఆదయో హేయగుణా యస్మాత్ తస్మై నిరస్తనిఖిలదోషాయే త్యర్థః కల్యాణగుణవత్త్వమాహ ధర్మాదీనాం ధర్మార్థాదీనాం ప్రసూతయే ప్రకృష్టా సూతిః యస్మాత్స ప్రసూతిః తస్మై ప్రసవిత్ర ఇత్యర్థః ధర్మప్రసవితృత్వం ధర్మాదిప్రకాశకవేదోత్సర్జనద్వారా. తథా చ శ్రుతిః "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇతి యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" ఇతి. స్మృతి శ్చ "అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా, ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రసూతయః" ఇతి అనేన మంత్రేణ సర్వకారణత్వతదుపయుక్తసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వహితోపదేష్టృత్వవాత్సల్యాదికల్యాణగుణజాతం వివక్షితం, తర్హి కతి కల్యాణగుణా ఇత్యత్ర తేషా మానంత్యమాహ—తత్కాష్ఠాం తేషాం తత్స్వరూపరూపగుణవిభూతీనాం కాష్ఠాం అవధిమహం శబ్దబ్రహ్మ న వేద న జానామి అపరే బ్రహ్మాదయో న విదుః అహమేవ న జానామి కుతోఽపరే మదాయత్తసూక్ష్మదర్శినో జానీయురితి కైముత్యనయోఽత్ర వివక్షితః అత్ర జ్ఞేయత్వనిషేధో న స్వరూపగుణాదివిషయః, కిం తు తదియత్తావిషయః. తథా చ శ్రూయతే "యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేదసః, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ, ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్, అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం" ఇతి పరిచ్ఛిన్నత్వేన జానతోఽమతం అపరిచ్ఛిన్నత్వేన జానతస్తు మత మిత్యర్థః ౪౦

అగ్ని రువాచ —

యత్తేజసాహం సుసమిద్ధతేజా హవ్యం వహే స్వధ్వర ఆజ్యసిక్తమ్,
తం యజ్ఞియం పంచవిధం చ పంచభిః స్విష్టం యజుర్భిః ప్రణతోఽస్మియజ్ఞమ్ ४०

దేవా ఊచుః —

పురా కల్పాపాయే స్వకృత ముదరీకృత్య వికృతం
త్వమేవాద్య స్తస్మిౝ సలిల ఉరగేంద్రాధిశయనే,

ఏవం శబ్దబ్రహ్మణి నిరస్తనిఖిలహేయత్వేన సమస్తకల్యాణగుణవిశిష్టత్వేన భగవంతం స్తుతవతి తదభినంద్యాగ్నిః సర్వతేజసా మాచ్ఛాదకత్వ సర్వతేజఃప్రకాశాఽఽపాదకత్వాది కల్యాణగుణాంతర విశిష్టత్వేన స్తువన్నమస్కరోతి (యత్తేజసేతి.) యస్య భగవత, స్తేజసా ప్రకాశేన, సుష్ఠు సమిద్ధం ప్రదీప్తం తేజో యస్య సోఽహం. అనేన స్వస్య తత్ప్రకాశేన సుసమిద్ధతేజస్త్వకథనేన తత్తేజసా వినా స్వస్యాసుసమిద్ధతేజస్త్వ ముక్తమ్ ఏతదేవ హి సర్వతేజసా మాచ్ఛాదకత్వం యత్స్వాయత్తం సర్వతేజసాం ప్రకాశన మితి, అహ మితి సూర్యాదీనా ముపలక్షణం. తథా చ శ్రూయతే "న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం, నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయ మగ్నిః, తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి త్వదాహితశక్తీనా మేవాస్మాకం స్వస్వకార్యక్షమత్వ మిత్యాహ-యత్తేజసా సుసమిద్ధతేజాః, అహ మధ్వరే ఆజ్యసిక్తం హవిర్వహామి ఉద్దేశ్యామింద్రాది దేవతాం ప్రతి నయామిత్యర్థః తం యజ్ఞియం యజ్ఞాయ హితం యజ్ఞోద్దేశ్యేంద్రాదిదేవతామూర్తి మిత్యర్థః. పంచవిధం త్రేతాసభ్యావసథ్యరూపేణ పంచవిధాఽగ్నిశరీరిణం పంచభి ర్యజుర్భిః "ఆశ్రావయేతి చతురక్షరం" అస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షరం, యజేతి ద్వ్యక్షరం, యే యజామహ ఇతి పంచాక్షరం, "ద్వ్యక్షరో వషట్కారః" ఇతి శ్రుత్యుక్తైః పంచభిర్యజుర్భిః స్విష్టం సుష్ఠు పూజితం తథా చోక్తం "చతుర్భిశ్చ చతుర్భిశ్చ ద్వాభ్యాం పంచభిరేవ చ, హూయతే చ పున ర్ద్వాభ్యాం స మే విష్ణుః ప్రసీదతు" ఇతి నిత్యం ప్రణతోఽస్మి నమస్కృతవానస్మి. ४०

అగ్నౌ ఇంద్రాదిదేవతాత్మకత్వేన సర్వయజ్ఞమూర్తిత్వేన చ భగవంతం స్తుతవతో జగత్కారణస్య తదేవం సర్వ ముపపన్నమితి మన్వానా దేవాః సౌలభ్యాదితి కల్యాణగుణాంతరవిశిష్టత్వేన స్తువంతి (పురేతి.) ఆద్యః సర్వోపాదానభూతః పుమాౝ. పురా అగ్రే, సృష్టేః ప్రాగిత్యర్థః. కల్పాపాయే ప్రాక్తనకల్పాంతే స్వకృతం స్వసృష్టం వికృతం కార్యవర్గ ముదరీకృత్య ఉదరే నిక్షిప్య, సంహృత్యేతి యావత్, ఉరగేంద్రః శేషః, స ఏవాధిశయనం శయ్యా యస్మిౝ తస్మిౝ సలిలే శేషే శయితవానసి. సిద్ధై ర్జనలోకవాసిభిః హృది విమృశితా అధ్యాత్మపదవీ స్వాత్మతత్త్వజ్ఞానమార్గో యస్య స

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

పుమాన్ శేషే సిద్ధైర్హృది విమృశితాధ్యాత్మపదవిః
స ఏవాద్యాక్ష్ణోర్యః పథి చరసి భృత్యానవసి నః. ౪౨

గంధర్వా ఊచుః —

అంశాంశాస్తే దేవ మరీచ్యాదయ ఏతే బ్రహ్మేంద్రాద్యా దేవగణా రుద్రపురోగాః,
క్రీడాభాండం విశ్వమిదం యస్య విభూమన్ తస్మై నిత్యం నాథ నమస్తే కరవామ. ౪౩

విద్యాధరా ఊచుః —

త్వన్మాయయార్థ మభిపద్య కలేవరేఽస్మిన్
కృత్వా మమాహమితి దుర్మతిరుత్పథైః స్వైః,

యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్య ఇత్యర్థః. ఏవంభూతోఽపి త్వమేవాద్య అధునా అక్ష్ణోః పథి చరసి ప్రత్యక్షోఽసి వాఙ్మనసాగోచరస్త్వం సౌలభ్యాతిరేకాత్ ప్రత్యక్షోఽసీత్యర్థః. భృత్యాన్ నః అస్మాన్ అవసి పాలయసి. అనేన భృత్యానుగ్రహకారకత్వముక్తమ్. ౪౨

దేవేషు సర్వకారణత్వసౌలభ్యాదిగుణవిశిష్టత్వేన స్తుతవత్సు గంధర్వాప్సరసస్త్వత్కార్య భూత మిదం కృత్స్నం జగత్త్వల్లీలోపకరణమితి స్తువంతో నమస్కుర్వంతి (అంశాంశా ఇతి) హే భగవన్! కృత్స్నం జగదంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య వర్తమాన! హేదేవ! ద్యోతమాన! మరీచిరాదిర్ముఖ్యో యేషాం తథా బ్రహ్మేంద్రౌ ఆద్యౌ ముఖ్యౌ యేషాం. రుద్రః పురోగో ముఖ్యో యేషాం, ఏతే దేవగణాః తే తవ అంశాంశాః. అత్ర దేవగణానాం మరీచిబ్రహ్మేంద్రరుద్రముఖ్యత్వకథనం సృష్టిస్థిత్యాద్యధికారాధికృతదేవతాబహుత్వాభిప్రాయేణ. తత్ర వ్యష్టిస్రష్టౄణాం మధ్యే చతుర్ముఖస్య మరీచ్యాదీనాం చ ప్రధానత్వాత్ బ్రహ్మాదయో మరీచ్యాదయ ఇతి చోక్తం తత్రాపి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభిప్రాయేణ బ్రహ్మాదయో మరీచ్యాదయ ఇతి చ కోటిద్వయేనోక్తిః ఇంద్రపురోగత్వకథనం పాలనాధికారిదిగీశాంతరాభిప్రాయేణ, రుద్రపురోగత్వకథనం తు సంహారాధికార్యభిప్రాయేణ, ఏవం సర్వేషాం భగవదంశాంశత్వం జ్ఞానశక్తిబలాదిభగవద్గుణలేశాఽభివ్యక్తికృతమితి వేదితవ్యమ్ విశిష్టవస్త్వేకదేశరూపాంశత్వం తు సర్వజీవసాధారణ మితి తద్విశిష్య న వక్తవ్యమ్. క్రీడాభాండం క్రీడాపరికరః ఇదం విశ్వం బ్రహ్మాండం యస్య తస్మై తే తుభ్యం నమః హే నాథ! తే కరవామ కైంకర్యమితి శేషః ౪౩

ఏవం దక్షాదిషు గంధర్వాప్సరోఽన్తేషు తత్తత్కల్యాణగుణవిశిష్టం భగవంతం స్తుతవత్సు, తావదాస్తాం కల్యాణగుణవర్ణనమసంఖ్యేయత్వాత్ తేషామ్. ఇదం త్వదద్భుతమాహాత్మ్యం త్వత్కథామృత

క్షిప్తోఽప్యసద్విషయలాలస ఆత్మమోహం
యుష్మత్కథామృతనిషేవక ఉద్వ్యుదస్యేత్ ౪౪

బ్రాహ్మణా ఊచుః—

త్వం క్రతు స్త్వం హవి స్త్వం హుతాశః స్వయం త్వం హి మంత్రః సమిద్దర్భపాత్రాణి చ,
త్వం సదస్యా ర్త్విజో దంపతీ దేవతా అగ్నిహోత్రం స్వధా సోమ ఆజ్యం పశుః ౪౫

త్వం పురా గాం రసాయా మహాసూకరో దంష్ట్రయా పద్మినీం వారణేంద్రో యథా,

మిత్యాహుః విద్యాధరాః (త్వన్మాయయేతి) త్వన్మాయయా త్వత్సంకల్పేన, అర్థం సర్వపురుషార్థ సాధనం నృదేహ మభిపద్య, అస్మిన్ కలేవరే తదనుబంధిని చ మమాహమితి, దుర్మతిం దుర్బుద్ధిం కృత్వాపి, దుర్మతిరితి ప్రథమాంతపాఠేఽహమితి శేషః, అహం మమాహ మభిమానం కృత్వేత్యర్థః. అత ఏవ దుర్మతిః వైషయికసుఖలాభే దుఃఖితచిత్తోఽపి ఉత్పథైః లోకవేదమర్యాదోల్లంఘిభిః స్వైః పుత్రాదిభిః క్షిప్తోఽపి తిరస్కృతోఽపి అసద్విషయేషు ప్రకృతిపరిణామరూపశబ్దాదివిషయేష్వాసక్తోఽపి యది యుష్మత్కథామృతనిషేవకః యుష్మత్కథామృతం తన్నితరాం సేవత ఇతి యుష్మత్కథామృత నిషేవకః సేవనమత్ర శ్రవణశ్రావణాదిరూపం వివక్షితం, తర్హి ఆత్మమోహం అహంకారమమకార రూపం మోహం ఉద్వ్యుదస్యేత్ ఉచ్చైర్వ్యుదస్యేత్ పరిత్యజేత్ ముక్తో భవేదితి భావః. అహం మమాభిమానగ్రస్తస్యాసద్విషయప్రవణస్యాత్మమోహనివర్తనద్వారా ముక్తిసాధనం త్వత్కథామృతమేవ నాన్య ఉపాయోఽస్తీతి ఇదం త్వత్కథామృతమాహాత్మ్య మత్యద్భుతమితి భావః. ౪౪

బ్రాహ్మణాస్తు తావదాస్తాం కథామృతమాహాత్మ్య మిదం త్వద్భుతతమం త్వన్నామమాహాత్మ్య మితి కథయిష్యంతః ప్రకృతయజ్ఞనిర్వృత్త్యాదికాంక్షయా యజ్ఞం యజ్ఞసాధనమూర్తిత్వేన స్తువంతః తత్ప్రసాదం ప్రార్థయంతే (త్వమితి త్రిభిః) త్వం క్రతు ర్యజ్ఞః హవిః పురోడాశాదిః సదస్యాశ్చ ఋత్విజశ్చ, తే త్వమేవ, హుతాశః త్రేతారూపః దేవతా ఇంద్రాదయః, అగ్నిహోత్రాఖ్యకర్మవిశేషః. క్రతురిత్యనేన యాగాత్మకత్వ ముక్తం. అగ్నిహోత్రమితి హోమాత్మకత్వం. దేవతోద్దేశేన ద్రవ్య త్యాగాత్మకో యాగః. స ఏవ ప్రక్షేపాదికో హోమః, సర్వత్ర సామానాధికరణ్యం శరీరత్వభావ నిబంధనమ్ ౪౫

యజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తపృథివ్యుద్ధర్తా యజ్ఞాఽవబోధివిధ్యర్థవాదాదిరూపేణాఽవస్థితవేద మూర్తిశ్చ త్వమేవేత్యాహుః (త్వమితి.) పురా కల్పాదౌ, మహాసూకరః శ్వేతవారాహరూప స్త్వం, వారణేంద్రో గజశ్రేష్ఠః పద్మినీం యథా సరసీమేవ అభూతోపమేయం. నహి వారణేంద్రేణ

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

స్తూయమానో నదన్ లీలయా యోగిభి ర్వ్యుజ్జహర్థ త్రయీగాత్ర యజ్ఞక్రతుః. ౪౬

స ప్రసీద త్వ మస్మాక మాకాంక్షతాం దర్శనం తే పరిభ్రష్టసత్కర్మణాం,
కీర్త్యమానే నృభి ర్నామ్ని యజ్ఞేశ తే యజ్ఞవిఘ్నాః క్షయం యాంతి తస్మై నమః ౪౭

మైత్రేయ ఉవాచ —

ఇతి దక్షః కవి ర్యజ్ఞం భద్రరుద్రావమర్శితం,
కీర్త్యమానే హృషీకేశే సంనిన్యే యజ్ఞభావనే ౪౮

భగవాన్ స్వేన భాగేన సర్వాత్మా సర్వభాగభుక్,
దక్షం బభాష ఆభాష్య ప్రీయమాణ ఇవాఽనఘ. ౪౯

పద్మిన్యుద్ధరణం క్వచిద్ దృష్టమ్ రసాయా రసాతలాత్, గాం పృథివీం, దంష్ట్రయా ఉత్పాటయన్. యోగిభిః స్తూయమానః వ్యుజ్జహర్థ విశేషేణోద్ధృతవానసి. హే త్రయీగాత్ర! వేదమూర్తే! అత స్త్వమేవ యజ్ఞక్రతుః—యజ్ఞో యాగః. క్రతు రారాధనరూపం కర్మ యస్య సః, యద్వా హే యజ్ఞ! విష్ణో! "యజ్ఞో వై విష్ణుః" "యజ్ఞాయాచరతః కర్మే"తి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం క్రతుః క్రతుమూర్తి రిత్యర్థః. ౪౬

స ఏవం భూత స్త్వం పరిభ్రష్టం సత్కర్మవైదికం త్వదారాధనరూపం యాగాఖ్యం కర్మ యేషాం అత ఏవ తద్భ్రంశపరిహారాయ త్వత్సందర్శన మాకాంక్షతాం కామయమానానాం అస్మాకం ప్రసీద ప్రసన్నో భవ హే యజ్ఞేశ! యస్య తే తవ నామ్ని. నృభిః నరైః కీర్త్యమానే సతి యజ్ఞస్య విఘ్నాః క్షయం నాశం యాంతి తస్మై తే నమః. ౪౭

దక్షాదీనాం స్తుతి ముపసంహరన్ తైః స్తుతో భగవాన్ తాననుగృహ్ణన్ ఆబభాష ఇత్యాహ మైత్రేయ (ఇతీతి ద్వాభ్యామ్) హే భద్ర! విదుర! ఇత్యనేన ప్రకారేణ సర్వైః విశ్వభావనే విశ్వకారణే హృషీకేశే కీర్త్యమానే సతి, కవిః కర్మసు కుశలో దక్షః, రుద్రాభిమర్శితం రుద్రేణ విహితం యజ్ఞం, సంనిన్యే ప్రవర్తయామాస. రుద్రేణ సంస్పృష్టమితి వా పూర్వం రౌద్రభాగా భావాత్ రుద్రానభిమర్శిత మిదానీం తు తద్భాగప్రదానాత్ తదభిమర్శిత మిత్యవగంతవ్యమ్ ౪౮

(సర్వాత్మా) సర్వస్యాత్మ. సర్వాత్మతయా సర్వభాగభోక్తాఽపి భగవాన్ స్వేన భాగేన త్రికపాలపురోడాశేన ప్రీయమాణ ఏవ దక్ష మాభాష్యాభిముఖీకృత్య బభాషే. ౪౯

శ్రీ భగవా నువాచ—

అహం బ్రహ్మా చ శర్వశ్చ జగతః కారణం పరం,

తత్ర హితోపదేష్టా భగవాన్ కార్యకారణరూపేణావస్థితః ప్రకృతిపురుషశరీరకోఽహ మేక ఏవ మచ్ఛరీరభూతబ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవానుప్రవేశేన జగత్ సృజామి సంహరామి స్వావతారరూపేణ పాలయామి. అతో మత్తః మచ్ఛరీరభూతాచ్చ న వ్యతిరిక్తం వస్త్వస్తీతి అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్ర వస్తుదృష్టిః దేహాత్మభ్రాంతి స్వతంత్రాత్మభ్రాంతిమూలా న తు తాత్త్వికీ, సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వ దృష్టిస్తు తాత్త్వికీ ముక్త్యుపాయభూతేత్యాహ (అహమితి పంచభిః) అహం నిరస్తనిఖిలహేయత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వేన చ భవద్భిః స్తుతః, సమాభ్యధికరహితోఽహం, బ్రహ్మా చ శర్వశ్చ, మదనుప్రవిష్టత్వేన మత్పూజ్యత్వేన, మదాయత్తసృష్ట్యాద్యుపయుక్తజ్ఞానవత్త్వేన చ ప్రసిద్ధౌ మత్ప్ర యోజ్యౌ బ్రహ్మరుద్రౌ చ జగతః పరం కారణం స్థిత్యుద్భవలయకారణం “అనేన జీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి, “యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై. ఏతౌ ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధసంభవౌ, మదాదర్శితపంథానౌ సృష్టిసంహారకారకౌ, సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే” ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యనురోధా దయమర్థో లభ్యతే ననుప్రతినియతసృష్ట్యాద్యధికారభేదేన పృథక్ త్రయాణాం కారణత్వేఽభిహితే కథం కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మైకకారణత్వ ముచ్యతే ? అత ఏవ హి తత్ర తత్ర “బ్రాహ్మణో వై సర్వా దేవతా న కిరింద్రత్వముత్తరః అగ్నిః సర్వా దేవతా ఏక ఏవ రుద్రః సోమః పవతే జనితా మతీనాం జనితా పృథివ్యా జనితాగ్నేః జనితా సూర్యస్య జనితేంద్రస్య జనితేతి విష్ణోః ఆపో వా ఇదం సర్వం” ఇత్యాదిభిః బ్రాహ్మణాగ్నీంద్రాదీనామపి సమాభ్యధికరాహిత్యప్రతీతే రర్థవత్త్వ మవ్యాకులమ్ అత్రోచ్యతే సర్వేషాం పృథక్ కారణత్వే సమాభ్యధికరాహిత్యే చ ప్రతీతేఽపి తద్వ్యాహతం అన్యపరతయాఽధిగతం చేత్యనా దరణీయం అత ఏవ తత్త్వప్రధానేషుసృష్టిప్రళయప్రకరణేషు యదేవ స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయ బృహదుక్తం తదేకమేవ బ్రహ్మ జన్మస్థితిప్రళయసముదాయరూపేణ జిజ్ఞాస్యలక్షణేన లక్షితం సూత్రకారేణ “జన్మాద్యస్య యతః” ఇతి తత్ర హి కారణభూతవస్తుపరామర్శినా యత ఇత్యనేన కారణవాక్యేషు భాగో వా మంత్రవర్ణాదితి సౌత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాదిశబ్దానాం సామాన్యానాం నారాయణాదివిశేషపర్యవ సాయిత్వావశ్యంభావాత్ సర్వశ్రుతీనాం నారాయణ ఏవ పర్యవసానభూమిరితి యతో వా ఇమానీత్యాది శ్రుతేః హృదయమితి సూత్రకారాభిప్రాయో జ్ఞాయతే. అతః సృష్ట్యాదిభి ర్లక్ష్యం కారణమేక మేవ న తు నానాభూతమ్. “అహం బ్రహ్మా చ శర్వశ్చే” త్యాదిభిః ప్రతినియతస్థిత్యాదికారణత్వకీర్తనం తు ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన. నన్వేవమపి సృష్ట్యాదీనాం ప్రత్యేకం లక్షణత్వాత్ లక్ష్యమపి కారణం వస్తు నానాభూతమితి చేన్న, సముదాయస్యైవ లక్షణత్వాత్, సృష్టిస్థితిప్రళయానాం సముదాయో హి లక్షణం న త్వేకైకమ్ సముదాయస్య లక్షణత్వం హి శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే “యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే. యేన జాతాని జీవంతి, యత్ప్రత్యభిసంవిశంతీ”త్యత్ర న ప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యుక్తం.

ఆత్మేశ్వర ఉపద్రష్టా స్వయందృగవిశేషణః ౩౦

అన్యథైకతరలక్షణవైయర్థ్యం చ స్యాత్. నను సముదితం న లక్షణం వ్యావర్త్యాభావాత్, న హి జగదుత్పత్తౌ నిమిత్తోపాదానభూతస్థిత్యాదికారణత్వవ్యవచ్ఛేదకం కిమపి వస్త్వస్తీతి చేత్ సత్యమ్. వ్యవచ్ఛేద్యం నేష్యతే, తథాపి శ్రుత్యనురోధాత్ సూత్రకారేణ జన్మాదీ త్యేకవచనాంతేన సముదాయ వాచినా సముదాయస్య లక్షణత్వ ముక్తం. శ్రుతిశ్చ "తద్విజిజ్ఞాసస్వే"తి విధిత్సితోపాసనోపయోగి నిరతిశయబృహత్త్వవిపరీతబృహత్త్వశంకావ్యవచ్ఛేదార్థం సముదాయ మాహ. శంకితవ్యవచ్ఛేదేనాపి హి సప్రయోజనత్వం స్యాత్. లక్ష్యాకారవిపరీతాకారశంకానిరాకరణేన వినా లక్ష్యాకారనిశ్చయాయోగాత్ న చ జన్మాదిష్వేకైకకారణత్వం లక్ష్యాకారవిపరీతశంకానిరాకరణక్షమం, తథా హి, ఉత్పత్తికారణత్వేఽభిహితేఽపి స్థిత్యాదికారణత్వం న చేత్ తదనుగుణజ్ఞానశక్తివిరహాత్ స్థితిప్రళయకారణభూత వస్త్వంతర సద్భావాచ్చ జన్మమాత్రకారణస్య నిరతిశయబృహత్త్వం న స్యాత్. ముక్తేర్లయాంతర్భావాత్ మోక్షప్రదతయోపాస్యస్యైవ ప్రాప్యత్వాచ్చ మోక్షప్రదత్వప్రాప్యత్వానుగుణైశ్చ బృహత్త్వం న సిద్ధ్యతి అతో జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేఽపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వౌపయికసృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితమ్. అతః సముదాయస్యైవ లక్షణత్వాదపి తల్లక్ష్యం వస్త్వేకమేవ సాక్షాద్బ్రహ్మాదీన్ ప్రతి ప్రయోజకత్వేన కారణమితి సుస్థమ్ నన్వేకస్యైవ తవ సద్వారకతయాఽద్వారకతయా చ కారణత్వేఽపి సృష్టేః ప్రాక్ కథమవస్థితః కథం ప్రక్ష్యసి కథంతరాం బ్రహ్మరుద్రాదీనాం సంజ్ఞానాం త్వయి పర్యవసాన మిత్యత్రాహ (సార్ధేన ఆత్మేశ్వర ఇతి.) ఆత్మనః స్వస్య ఈశ్వరః ఆత్మేశ్వరః. "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వర"మితి శ్రుతేః అనేన స్వస్య ప్రయోజకాంతరాప్రయోజ్యత్వముక్తమ్. ఆత్మనాం స్వస్మిన్ లీనానాం జీవానామీశ్వరః అంతః ప్రవిశ్య నియంతృత్వే నావస్థిత ఇతి వా ఉపద్రష్టా ఉపదృశ్యదేవ మనుష్యాదినామరూపాభావాత్ కేవలం ద్రష్టృత్వేనావస్థిత ఇత్యర్థః. అనేన పదద్వయేన నామరూప విభాగానర్హసూక్ష్మప్రకృతిపురుషశరీరకత్వం ఫలితమ్. "యస్యాక్షరం శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం. అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీ"దితి చ శ్రవణాత్. ఏవం చ నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వైశిష్ట్యేనైవ కారణవస్తుస్థితిరిత్యుక్తం భవతి. కారణత్వోపయుక్త కల్యాణగుణత్వ మాహ (స్వయందృగితి.) నిత్యావిర్భూతాసంకుచితజ్ఞాన ఇత్యర్థః. స్వయం ఆత్మనా పశ్యతీతి స్వయందృగితి వ్యుత్పత్తేః. అనేన నిమిత్తత్వోపయుక్తనిరుపాధికసర్వజ్ఞత్వముక్తం స్వయందృగితి, ఉపాదానత్వోపయుక్తసర్వశక్తిత్వాదేరప్యుపలక్షణం. హేయగుణరాహిత్యమాహ–అవిశేషణః విశేషణాని ప్రకృతిపురుషగతజడత్వపరిణామిత్వాసర్వజ్ఞత్వదుఃఖిత్వాదయో వ్యావర్తకాకారాః తద్రహిత ఇత్యర్థః అవిశేషణ ఇతి న సర్వగుణనిషేధః, స్వయందృగితి కల్యాణగుణవిధానాత్ కారణత్వోపయుక్తగుణకథన సాపేక్షితత్వాన్నిషేధస్య విహితేతరవిషయత్వాచ్చ. ౩౦

ఆత్మమాయాం సమావిశ్య సోఽహం గుణమయీం ద్విజ,
సృజ౯ రక్ష౯ హర౯ విశ్వం దధ్రే సంజ్ఞాం క్రియోచితాం ౫౧

తస్మి౯ బ్రహ్మణ్యద్వితీయే కేవలే పరమాత్మని,

సోఽహం సూక్ష్మప్రకృతిరూపశరీరకో నిరస్తనిఖిలహేయః సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽహం హే ద్విజః దక్షః గుణమయీం త్రిగుణాత్మికాం ఆత్మమాయాం ఆత్మీయాం ప్రకృతిం సమావిశ్య జీవ ద్వారా సంకల్పరూపజ్ఞానేనానుప్రవిశ్య జగత్ సృజన్ బ్రహ్మద్వారా సృజన్ రక్షన్ అద్వారా పాలయన్ హర౯ రుద్రరూపేణ సంహరన్ క్రియోచితాం సద్వారకాద్వారకసర్గాదిక్రియోచితాం, సంజ్ఞాం బ్రహ్మవిష్ణు శివాత్మికాం సంజ్ఞాం దధ్రే బిభర్మి. అతః కృత్స్నచిదచిదాత్మకప్రపంచరూపకార్యరూపేణ సూక్ష్మావస్థప్రకృతి పురుషశరీరకత్వేన కారణరూపేణావస్థితోఽహమేక ఏవేతి న మద్వ్యతిరిక్తం వస్త్వస్తీతి భావః. తథా చ శ్రూయతే "నామరూపే వ్యాకరవాణి తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్" నన్వనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యనుప్రవేశపూర్వకత్వం సృష్టేః ప్రతీయతే "తత్సృష్ట్వా తదే వాను ప్రావిశ" దిత్యనుప్రవేశస్య సృష్టిపూర్వకత్వం ప్రతీయతే, కథమేత ద్విప్రతిషిద్ధ ముపపద్యతే? ఉచ్యతే, అత్ర హ్యనుప్రవేశసృష్ట్యోః సమానకర్తృత్వమాత్రమేవ వివక్షితం న తు పౌర్వాపర్యమపీతి జ్ఞాపనాయ విప్రతిషిద్ధనిర్దేశః అత ఏవ హి "తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతీ" త్యనుప్రవేశసృష్ట్యోః యౌగపద్య మన్యత్ర స్ఫుటమ్ తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి స్థిత్యర్థానుప్రవేశో వా వేదితవ్యః. ౫౧

ఏవం హి సర్వస్య భేదాత్మకత్వాత్ మద్వ్యతిరిక్తస్వతంత్రవస్త్వభావాత్ అమదాత్మక స్వతంత్రవస్తుదృష్టిః దేహాత్మభ్రాంతిమూలేత్యాహ (తస్మిన్నితి) తస్మి౯ కార్యావస్థకారణావస్థప్రకృతి పురుషేశ్వరే కిం నియంతృత్వం రాజాదివత్? నేత్యాహ పరమాత్మని ప్రకృతిపురుషయో రన్తః ప్రవిశ్య తద్గతై ర్దోషై రస్పృష్టే ప్రశాసనే భర్తరి. ఏవమేవ హి పరమాత్మశబ్దార్థో గీతాచార్యే ణోక్తః "ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః, యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః" ఇతి. అత్ర లోకత్రయ మిత్యనేన ప్రకృతిపురుషా వుక్తౌ తదాత్మకత్వా ల్లోకత్రయస్య ఆవిశ్యేత్యత్ర "అంతః ప్రవిష్ట శ్శాస్తే"తి శ్రుత్యనురోధా దంతఃప్రవిశ్యేత్యర్థః అవ్యయ ఇత్యనే నావికారిత్వాదినా ప్రకృతిపురుషగతదోషాస్పర్శిత్వ ముక్తమ్, ఈశ్వర ఇత్యనేన నియంతృత్వ మభిహితం, బిభర్తీత్యనేన ధారకత్వం ఫలితం, కిమేవంభూతః త్వదన్యః కశ్చిదస్తి నేత్యాహ అద్వితీయే స్వస మానద్వితీయవస్త్వంతరరహిత ఇత్యర్థః "యథా చోళనృపః సమ్రాడద్వితీయోఽస్తి భూతలే" ఇతివత్ కేవలే స్వాధికవస్త్వంతరరహితే, తథా చ శ్రూయతే "న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే"

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

బ్రహ్మరుద్రౌ చ భూతాని భేదేనాజ్ఞోఽనుపశ్యతి. ౫౨

యథా పుమాన్న స్వాంగేషు శిరః పాణ్యాదిషు క్వచిత్,
పారక్యబుద్ధిం కురుతే ఏవం భూతేషు మత్పరః. ౫౩

త్రయాణామేకభావానాం యో న పశ్యతి వై భిదాం,

స్మర్యతే చ "న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యః" ఇతి యది బ్రూయా దద్వితీయ ఇతి స్వస మానవస్తునిషేధాదేవ తదధికవస్తునిషేధః కైముత్యన్యాయసిద్ధ ఇతి తర్హి కేవలే నిరస్తనిఖిలహేయే బ్రహ్మణి స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయ బృహతి అనంతకల్యాణగుణాత్మకస్వరూప ఇత్యర్థః, ఏవం భూతే మయి, భూతాని మదంతరాత్మకతయా మదాయత్తసత్తాస్థితీని మచ్ఛరీరతయా మదపృథక్సిద్ధత్వేన స్థితాని బ్రహ్మరుద్రాదిభూతాని, భేదేన పృథక్ సిద్ధ్యర్హత్వేన స్వతంత్రాణి అజ్ఞో బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞాన రహితః దేహాత్మబుద్ధిశ్చ విపశ్యతి, అనేన దేహాత్మభ్రాంతిః స్వతంత్రాత్మభ్రాంతిశ్చ భేదదర్శనమూల మిత్యుక్తమ్. ౫౨

సర్వస్య మదాత్మకత్వజ్ఞానినస్తు న భూతాని భేదేన పశ్యంతీతి సదృష్టాంతమాహ (యథేతి.) పుమాన్ దేహాత్మభ్రాంతిమానపి పురుషః, స్వాంగేషు స్వాపృథక్స్థిత్యనర్హేషు శిరఃపాణ్యాద్యవయవేషు మధ్యే క్వచిత్ కస్మింశ్చిదప్యవయవే, పారక్యబుద్ధిం పరస్యేదం పరకం తస్య భావః పారక్యం, తేన పృథక్సిద్ధ్యనర్హత్వం లక్ష్యతే, పరకీయం హ్యంగం స్వస్మాత్ పృథక్స్థిత్యర్హం తద్బుద్ధిం న కురుతే, ఏవం మత్పరః మదాసక్తచిత్తః, సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానసంపన్నః ఇత్యర్థః, భూతేషు మత్పృథక్ స్థిత్యర్హత్వబుద్ధిం కురుత ఇత్యర్థః ౫౩

ఏవం కృత్స్నస్య జగతః స్వాత్మకత్వేన స్వాపృథక్స్థిత్యనర్హ విశేషణస్వప్రకారతా ముప పాద్య పృథగీశ్వరత్వేన శంకితయో ర్బ్రహ్మరుద్రయో రపి మదాయత్తసత్తాదిమత్త్వేన మత్ప్రకారత్వ జ్ఞానం మనఃప్రశాంతిద్వారా ముక్తిసాధనమిత్యాహ (త్రయాణామితి) హే బ్రహ్మన్ దక్ష! ఏకభావా నాం ఏకో భావః సత్తా యేషాం తేషాం భావ ఇతి స్థిత్యాదీనా మప్యుపలక్షణమ్, ఏకవిధసత్తాదిమతాం మదాయత్తసత్తాదిమతా మిత్యర్థః. ఏకస్మిన్ భావో యేషామితి వ్యధికరణబహువ్రీహిర్వా త్రయా ణాం బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం, తత్ర బ్రహ్మరుద్రయోః పరమాత్మాయత్తసత్తాదిమత్త్వకథనేన తయోః పరమాత్మానం ప్రతి అపృథక్సిద్ధప్రకారతోక్తా విష్ణోస్తు విష్ణ్వాయత్తసత్తాదిమత్త్వకథనేన అనన్యాధీన సత్తాదిమత్త్వం ఫలితమ్, తథా చ శ్రూయతే "స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితః పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం" ఇతి.

సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్ స శాంతి మధిగచ్ఛతి. ౩౪

ఏకశబ్దేన మూర్తిత్రయాతిరిక్తం పరం వస్తూపలక్ష్య త్రయాణాం తదాయత్తభావాదిమత్త్వకథనం త్వసంగతం, పరత్వస్య జగత్కారణనిష్ఠత్వాత్ కారణత్వస్యాత్మేశ్వర ఉపద్రష్టేత్యాదినా విష్ణోరేవ ప్రతిపాదితత్వాత్ తదతిరిక్తోత్కృష్టవస్త్వంతరాభావాత్ తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యద్వితీయే కేవలే పరమాత్మనీతి విష్ణోః పరత్వస్యైవోక్తత్వాచ్చ ఏకభావానా మేకస్వరూపాణామితి త్రయాణాం తాదాత్మ్యవర్ణనం త్వయుక్తమ్. బ్రహ్మరుద్రయోః కర్మవశ్యత్వసృజ్యత్వపాల్యత్వనియామ్యత్వాదేః "అనపహతపాప్మా వా అహమస్మి నారాయణాద్రుద్రో జాయతే" ఇత్యాదిషు శ్రుతత్వా జ్జీవత్వనిశ్చయాత్ యద్యపి "బ్రహ్మా నారాయణః శివశ్చ నారాయణః.

"బ్రహ్మా నారాయణాఖ్యోఽసౌ కల్పాదౌ భగవాన్ యథా.
ప్రజా స్ససర్జ భగవాన్ బ్రహ్మా నారాయణాత్మకః.
తత స్స భగవాన్ విష్ణుః రుద్రరూపధరోఽవ్యయః.
తతః కాలాగ్నిరుద్రోఽసౌ భూత్వా సర్వహరో హరిః.
సర్గస్థిత్యంతకరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్,
స సంజ్ఞాం యాతి భగవా నేక ఏవ జనార్దనః.".

ఇత్యాదిప్రమాణాత్ త్రిమూర్త్యైక్యమంగీకార్యం, తథాపి "నారాయణాద్రుద్రో జాయతే నారాయణాత్ ద్వాదశాదిత్యా రుద్రా వసవః సర్వాణి ఛందాంసి నారాయణాదేవ సముత్పద్యంతే ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా న చ శంకరః స మునిర్భూత్వా సమచింతయత్ తత ఏతే అజాయంత విశ్వే హిరణ్యగర్భోఽగ్నిర్యమవరుణరుద్రేంద్రాః యన్నాభిపద్మాదభవత్ స మహాత్మా ప్రజాపతిః తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యు మత్యసృజత్ త్ర్యక్షం త్రిశిరస్కం త్రిపాదం ఖండపరశుం బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ "బ్రహ్మా దక్షాదయః కాల స్తథైవాఖిలజంతవః, విభూతయో హరే రేతా జగతః సృష్టిహేతవః రుద్రః కాలాంతకాద్యాశ్చ సమస్తాశ్చైవ జంతవః" ఇత్యాదిషు భగవత స్తయోశ్చ పరస్పరభేదావగమాత్ సామానాధికరణ్యస్య "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే। హరో హరతి తద్వశ" ఇత్యాద్యానుగుణ్యే నాంతర్యామిత్వేనాప్యుపపత్తేః, భేదనిర్దేశస్య స్వాభావికభేదాభ్యుపగమేన వినానుపపత్తే శ్చ న త్రిమూర్త్యైక్యముపపన్నమ్. తస్మాద్యథోక్త ఏవార్థః. సర్వభూతాత్మనాం తత్ర విష్ణోః సర్వభూతాత్మత్వం "ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః అంతః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా మమాంతరాత్మా తవ చ యే చాన్యే దేహసంజ్ఞితాః" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యుక్తసర్వభూతాంతరాత్మస్వరూప మితరయో స్త్వణోశ్చేతనస్య చేతనాంతరవ్యాప్యత్వాసంభవేన సర్వభూతానాం బ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వాసంభవాత్ నాంతరాత్మత్వరూపం

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం భగవతాఽఽదిష్టః ప్రజాపతిపతిర్హరిమ్,
అర్చిత్వా క్రతునా స్వేన దేవానుభయతోఽయజత్. ౫౫

రుద్రం చ స్వేన భాగేన హ్యుపాధావ త్సమాహితః,
కర్మణోదవసానేన సోమపా నితరానపి,

సర్వభూతాత్మత్వం, అపి తు, "తద్దైతత్ పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ కక్షీవానృషి ర్విప్రః త్వం వాహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వ మసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం యోఽసౌ సోఽహం అహం హరిః సర్వమిదం జనార్దనః, ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిసూత్రోక్తవిధయా సర్వభూతాంతరాత్మత్వేన ప్రత్యక్షితపరమాత్మ స్వరూపం కథమేకస్య సకృదుపాత్తస్య సర్వభూతాత్మశబ్దస్యార్థద్వయపరత్వమ్' ఉచ్యతే ఏకస్యాపి సర్వభూతాత్మశబ్దస్య కృతైకశేషస్య బహువచనాంతస్య నిర్దేశాత్ భిన్నార్థకానామపి శబ్దానాం సరూపాణా మేకశేషవిధానాత్ యథోక్తార్థపరత్వోపపత్తిః అనేన బ్రహ్మరుద్రయోః సర్వభూతాంతరాత్మత్వేన ప్రత్యక్షితమత్స్వరూపత్వేన "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః, జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మితి మదుక్తరీత్యా నిరతిశయమత్ప్రీతివిషయత్వాత్ మచ్ఛరీరత్వాచ్ఛ తద్విషయే కృతోఽప రాధో మయ్యేవ పర్యవస్యతీ త్యభిప్రేతమ్ ఏవం చ బ్రహ్మరుద్రపరౌ సర్వభూతాత్మశబ్దౌ సర్వభూతే ష్వాత్మా పరమాత్మా యయో స్తావితి వ్యధికరణబహువ్రీహి వేదితవ్యౌ ఏవంభూతానాం త్రయాణాం యః పుమాన్ భిదాం న పశ్యతి ఈశ్వరాత్త్రయ ఇతి న పశ్యతి అపి త్వేక ఏవ బ్రహ్మరుద్రరూపేణ స్వావతారరూపేణ చ స్థిత ఇతి పశ్యతీత్యర్థః. పూర్వాపరానుగుణ్యాత్ ప్రమాణాంతరానురోధాచ్ఛ హే బ్రహ్మన్' స సర్వాత్మబ్రహ్మదర్శనశాంతిం మనఃప్రశాంతిం అధిగచ్ఛతి శాంత్యధిగమద్వారా ముక్తో భవేదిత్యర్థః. ౫౪

దక్షాధ్వరప్రసంగ ముపసంహరతి మైత్రేయ (ఏవమితి) భగవతైవ మాదిష్టః ప్రజాపతీనాం పతిః, ప్రజాపతిః బ్రహ్మా పతి ర్యస్య ఇతి వా దక్షః స్వేన స్వకర్తృకేన క్రతునా హరిమర్చిత్వా స్వేన త్రికపాలవైష్ణవయాగేన హరి మర్చిత్వేతి వా ఉభయతో దేవాన్ దివిష్ఠాన్ భూమిష్ఠాంశ్చ అయజత్. స్వస్వభాగాదిభిః యథాయోగ్య మారాధితవాన్ ఇత్యర్థః. ౫౫

తథా సమాహితచిత్తః రుద్రం చ స్వేన భాగేన ఉచ్ఛేషణరూపేణ భాగేన ఉపాధావత్ అన్వ

ఉదవస్య సహర్త్విగ్భి స్సస్నావవభృథం తతః ౫౬

తస్మా అప్యనుభావేన స్వేనైవావాప్తరాధసే,
ధర్మ ఏవ మతిం దత్త్వా త్రిదశాస్తే దివం యయుః ౫౭

ఏవం దాక్షాయణీ హిత్వా సతీ పూర్వకలేవరమ్,
జజ్ఞే హిమవతః క్షేత్రే మేనాయా మితి శుశ్రుమ. ౫౮

తమేవ దయితం భూయ ఆవృఙ్క్తే పతి మంబికా,
అనన్యభావైకగతిం శక్తి స్సుప్తేవ పూరుషమ్ ౫౯

ఏతద్భగవత శ్శంభోః కర్మ దక్షాధ్వరద్రుహః,
శ్రుతం భాగవతా చ్ఛిష్యా దుద్ధవా న్మే బృహస్పతేః ౬౦

వర్తత అయజదిత్యర్థః ఉదవస్యతే సమాప్యతేఽనేనేత్యుదవసానం. తేన కర్మణా సోమపా నితరాన్ అసోమపాంశ్చ దేవానుపాధావదిత్యనుషంగః ౫౬

ఋత్విగ్భిః సహోదవస్యం కర్మ సమాప్య అవభృథరూపం యథా భవతి తథా సస్నౌ స్నాతవాన్, స్వేనైవానుభావేన అవాప్తరాధసే ప్రాప్తసిద్ధయే తస్మై దక్షాయాపి ధర్మవిషయే ఏవ బుద్ధిం దత్త్వా అస్య మతి ర్ధర్మాసక్తా స్యాదిత్యనుగృహ్యేత్యర్థః తే త్రిదశా దేవా దివం యయుః ౫౭

ప్రకృతం పరమప్రకృతేన సంగమయతి (ఏవమితి.) ఏవ ముక్తరీత్యా. దాక్షాయణీ సతీ, పూర్వశరీరం హిత్వా హిమవతః క్షేత్రభూతాయాం మేనాయాం జజ్ఞే. ఉద్బభూవేతి శుశ్రుమ పరాశరాదిభ్య ఇతి శేషః అనేన స్వోక్తేః ప్రామాణ్యం సూచితమ్ ౫౮

భూయో ద్వితీయే జన్మని, అంబికా పార్వతీ, అనన్యభావా పతిపారార్థ్యజ్ఞానవతీ, ఏకగతిం ఏకా అంబికైవ గతిః ప్రవృత్త్యుపాయో యస్య తం తామేవ చింతయంత మత ఏవ దయితం ప్రీతివిషయం తమేవ పతి మావృఙ్క్తే భజతి స్మ. యథా ప్రళయకాలే పురుషం సుప్తా లీనా శక్తిః. యథా చిచ్ఛక్తిః ప్రళయే లీనే పునః సృష్టిదశాయాం తత్ప్రకారైకస్వభావే తదధీనే తథా ఆవృఙ్క్తే స్మేతి భావః ౫౯

ఉక్తాయాః కథాయాః సాంప్రదాయికతా మాహ (ఏతదితి) దక్షాధ్వరద్రుహః దక్షాధ్వర వినాశినః భగవతః శంభో రేతచ్చరితం బృహస్పతేః శిష్యాద్భాగవతాత్ ఉద్ధవాన్మే మయా శ్రుతమ్ ౬౦

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

ఇదం పవిత్రం పరమేశచేష్టితం యశస్య మాయుష్య మఘౌఘమర్షణమ్,
యో నిత్యదాఽఽకర్ణ్య నరోఽనుకీర్తయేత్ ధునోత్యఘం కౌరవభక్తిభావతః ౬౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే దక్షయజ్ఞసంధానం నామ సప్తమోఽధ్యాయః

ఉక్తాయాః కథాయాః శ్రవణాదిఫలమాహ (ఇదమితి.) పరమేశచేష్టితం పరో మా న యస్మాత్ సః పరమో భగవాన్ స ఏవేశో యస్య తస్య రుద్రస్య చేష్టితం పరమేశయో శ్చేష్టితమితి వా, యశస్యం యశస్కరమాయుష్యం పవిత్ర మత ఏవ అఘౌఘమర్షణం పాపనిచయప్రవర్తకం యః పుమా నాకర్ణ్య తథా యథాశ్రుత మనుకీర్తయేత్ శ్రావయేత్, సర్వదా భక్తిభావనః భక్తిం భావయతీతి భక్తిభావనః భగవద్భక్తినిష్ఠః ద్వితీయాంతపాఠే చేష్టితవిశేషణం, హే కౌరవ! అఘం ధునోతి క్షిపతి నాశయతీత్యర్థః ౬౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమో౾ధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

సనకాద్యా నారదశ్చ ఋభు ర్హంసో౾రుణి ర్యతిః,
నైతే గృహాన్ బ్రహ్మసుతా హ్యావస న్నూర్ధ్వరేతసః ౧

మృషా౾ధర్మస్య భార్యా౾౾సీ ద్దంభం మాయాం చ శత్రుహన్,
అసూత మిధునం తత్తు నిరృతి ర్జగృహే౾ప్రజః ౨

తయోః సమభవ ల్లోభో నికృతిశ్చ మహామతే,
తాభ్యాం క్రోధశ్చ హింసా చ యద్దురుక్తిః స్వసా కలేః. ౩

అథ అష్టమో౾ధ్యాయః

"ప్రసూతిం మానవీం దక్ష ఉపయేమే హ్యాత్మజః,
తస్యాం ససర్జ దుహితౄః షోడశామలలోచనాః"

ఇత్యాదినా ప్రసూతివంశ ముపక్రమ్య తత్ప్రసక్తానుప్రసక్త మభిహితమ్, ఏవం తావన్మనుకన్యాన్వయో వర్ణితః. అథ మనుపుత్రాన్వయం వివక్షు రనుసర్గకథనే౾వశిష్టం కించిదాహ (సనకాద్యా ఇతి) యతి రితి ప్రత్యేకం సనకాదివిశేషణం తంత్రేణోపాత్తం ప్రత్యేకాభిప్రాయేణైకవచనాంతనిర్దేశః అరుణి విశేషణం వా ప్రత్యాసత్తేః. ఏతే బ్రహ్మపుత్రాః, గృహాన్ గృహాశ్రమాన్, నా౾వసన్ నా౾౾శ్రితాః, తత్ర హేతుః ఊర్ధ్వరేతసః నైష్ఠికాః. అతస్తేషాం వంశో నా౾స్తీతి. ౧

అధర్మో౾పి బ్రహ్మపుత్రః తస్య వంశమాహ (మృషేతి చతుర్భిః) అధర్మస్య భార్యా మృషా, దంభః పరప్రతారణం మాయా తదుచితా చేష్టా ఏతదుభయాత్మకం మిధునం, అసూత ప్రసూతవతీ. హే శత్రుహన్! సోదరయోరపి మాయాదంభయోః దాంపత్య మధర్మాంశతయా, ఏవ ముపర్యపి ద్రష్టవ్యం. తచ్చ దంభమాయాత్మకం మిధునం అప్రజో౾పుత్రో నిరృతి ర్జగృహే గృహీతవాన్. దంభే పుత్రాభిమానం మాయాయాం స్నుషాభిమానం చ కృతవానిత్యర్థః. ౨

హే మహామతే! తయో ర్మాయాదంభయో ర్లోభః నికృతిః శఠతా చ తాభ్యాం నికృతిలోభాభ్యాం క్రోధో౾మర్షోహింసా చ సమభవ దిత్యనుషంగః. యత్ యాభ్యాం క్రోధహింసాభ్యాం కలిశ్చ తస్య స్వసా భగినీ దురుక్తిశ్చ సమభవత్. ౩

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

దురుక్తౌ కలి రాధత్త భయం మృత్యుం చ సత్తమ,
తయోశ్చ మిధునం జజ్ఞే యాతనా నిరయ స్తథా. ౪

* ఏతే హ్యధర్మవృక్షస్య వంశ్యాః సంసృతిహేతవః,
శ్రేయస్కామో న సేవేత నితరా మాశ్రమోత్తమః. ౫

సంగ్రహేణ మయాఽఽఖ్యాతః ప్రతిసర్గ స్తవాఽనఘ,
త్రిః శ్రుత్వైత త్పుమాన్ పుణ్యం విదునోత్యాఽఽత్మనో మలమ్. ౬

అథాతః కీర్తయే వంశం పుణ్యకీర్తేః కురూద్వహ,

(దురుక్తౌ కలిః) భియం భీతిం మృత్యుం చ, అధత్త ఉత్పాదయామాస హే సత్తమః తాభ్యాం భీతిమృత్యుభ్యాం, యాతనా స్త్రీ, నిరయః పుమాన్, ఏత దుభయాత్మకం మిధునం జజ్ఞే. ౪

అధర్మ వంశ ముపసంహరన్ తస్య సంసృతిహేతుత్వాత్ బుభూషుభి రసేవ్యతా మాహ (ఏత ఇతి) అధర్మ ఏవ వృక్ష స్తస్య వంశ్యాః వంశే భవాః శాఖారూపా ఇతి, భావః. హి యస్మాత్ సంసృతిహేతవః అతః శ్రేయస్కామః స్వర్గాపవర్గకామః, న సేవేత అధర్మవంశ్యానితి శేషః. విభక్తి విపరిణామే నానుషంగో వా ఆశ్రమోత్తమః ఉత్తమః ఆశ్రమో యస్య సః చతుర్థాశ్రమనిష్ఠ ఇత్యర్థః, ఆహితాగ్న్యాదిత్వా దాశ్రమశబ్దస్య పూర్వనిపాతః నితరాం న సేవేత. ౫

అథాఽధర్మవంశస్య ప్రతిసర్గాంతభావం వదం స్త ముపసంహరన్ తచ్ఛ్రవణఫలమాహ (సంగ్రహేణేతి) హే అనఘః తవ తుభ్యం మయా ప్రతిసర్గః సంగ్రహేణ ఖ్యాతః ప్రళయహేతుత్వాత్ అధర్మవంశస్య ప్రతిసర్గత్వం. ఏతదధర్మవంశం పుణ్యం వర్జనద్వారా పుణ్యహేతుత్వాత్ పుణ్యం శ్రుత్వా పుమా నాత్మనః స్వస్య మలం పాపం విధునోతి ౬

ఏవం కన్యాన్వయ మభిధాయాఽథ మనుపుత్రాన్వయం వక్తు ముపక్రమతే (అథాత ఇతి) హే కురూద్వహః అథ "మనోస్తు శతరూపాయాం తిస్రః కన్యాః ప్రజజ్ఞిరే. ఇత్యుపక్రాంత మను

---

* ఇతి వీరరాఘవసంమతః శ్లోకః తైలంగ శ్రీధరీయేఽపి నిష్టీకాంకో మూలపాఠ స్తథైవ విజయధ్వజీయేఽపి మూలం టీకా చ తథైవ.

స్వాయంభువస్యాపి మనో ర్హరే రంశాంశజన్మనః. ౬

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ శతరూపాపతేః సుతౌ,
వాసుదేవస్య కలయా రక్షాయాం జగతః స్థితౌ ౭

జాయే ఉత్తానపాదస్య సునీతిః సురుచి స్తయోః,
సురుచిః ప్రేయసీ పత్యు ర్నేతరా య త్సుతో ధ్రువః ౮

ఏకదా సురుచేః పుత్ర మంక మారోప్య లాలయన్,

కన్యాన్వయకథనానంతరం అత ఉపక్రాంతస్య వృత్తత్వా ద్ధేతోః స్వాయంభువస్య మనో ర్వంశం పుత్రాన్వయం కీర్తయే కథయామీతి సంబంధః అత్ర మనుకన్యామనుపుత్రవంశకథనయోః పౌర్వాపర్యే హేతుహేతుమద్భావే చ సమాసవ్యాసత్వహేతుకస్వేచ్ఛాయత్తోపక్రాంతత్వోపక్రమిష్యమాణత్వమేవ నిబంధనమ్ కాకదంతశ్రవణవ దశ్రావ్యత్వశంకా మపనుదన్ మనుం విశినష్టి పుణ్యకీర్తేః పుణ్యాశుశ్రూషతాం పుణ్యా పవిత్రా కీర్తి ర్యస్య తత్ర హేతుః హరే రంశాంశజన్మనః స్మరణమాత్రేణ ఆశ్రితదురితహారిణో భగవతః అంశో బ్రహ్మా తస్య అంశా చ్ఛరీరా జ్జన్మ యస్య తస్య హర్యంశాంశసంభూతత్వాత్ హరిభక్తత్వాచ్చ హరిచరిత్రవ న్మనుపుత్రాన్వయకథనశ్రవణాదికమపి దురితవినాశనద్వారా పుణ్యసంపాదక మిత్యర్థః ౬

ప్రతిజ్ఞాతమనువంశం వర్ణయంతి (ప్రియవ్రతోత్తానపాదా విత్యాదినా.) ఆభూగోళవర్ణనాత్ ప్రియవ్రత శ్చోత్తానపాదశ్చ తౌ ఇమే అన్వర్థనామానౌ ప్రియం భగవత్ప్రీతికరం వ్రతం యస్య స ప్రియవ్రతః, ఉత్తానౌ ఉన్నతౌ పాదౌ యస్యేతి ఉత్తానపాదః, శతరూపాపతే ర్మనోః సుతౌ వాసుదేవస్య కలయా సర్వాత్మభగవద్గుణవిశేషావిర్భావేన జగతో రక్షాయాం స్థితౌ ౭

తయో ర్మధ్యే యోఽగ్రజ ఉత్తానపాద స్తస్య సునీతిః సురుచిశ్చేతి జాయే భార్యే. తయోః సునీతిసురుచ్యో ర్మధ్యే. సురుచిః పత్యు రుత్తానపాదస్య ప్రేయసీ నితరాం ప్రీతివిషయా. ఇతరా సునీతిస్తు న ప్రేయసీ. యత్సుతః యస్యా అప్రేయస్యాః సునీతేః సుతః పుత్రో ధ్రువః ౮

తత్ర సునీత్యా అప్రేయస్త్వమేవ ప్రపంచయన్ తత్సుతధ్రువచరిత్ర మాహ (ఏకదేత్యాదినా పంచభి రధ్యాయైః.) ఏకదా కదాచిత్, రాజా ఉత్తానపాదః, సురుచేః పుత్ర ముత్తమసంజ్ఞ మారురుక్షంతం అంక మారోఢు మిచ్ఛంతం, అంక మారోప్య ఉత్సంగే నిధాయ లాలయన్ తథా చికీర్షమాణం

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

ఉత్తమం నాఽఽరురుక్షంతం ధ్రువం రాజాఽభ్యనందత. ౧౦

తథా చికీర్షమాణం తం సపత్న్యా స్తనయం ధ్రువమ్,
సురుచిః శృణ్వతో రాజ్ఞః సేర్ష్య మాహాఽతిగర్వితా. ౧౧

న వత్స నృపతే ర్ధిష్ణ్యం భవా నారోఢు మర్హతి,
న గృహీతో మయా య త్త్వం కుక్షావపి నృపాత్మజః. ౧౨

బాలోఽసి బత నాఽఽత్మాన మన్యస్త్రీగర్భసంభృతమ్,
నూనం వేద భవా న్యస్య దుర్లభేఽర్థే మనోరథః. ౧౩

తపసాఽఽరాధ్య పురుషం తస్యైవానుగ్రహేణ మే.

అంకారోహాది కర్తు మిచ్ఛంతం సపత్న్యాః సునీతే స్తనయం తం ధ్రువం నాభ్యనందత యద్వా ఉత్తమ మంక మారోప్య లాలయ న్ అంక మారురుక్షంతం ధ్రువం నాఽభ్యనందత ఇతి సంబంధః సురుచిః రాజ్ఞోఽభిప్రాయజ్ఞా తథా చికీర్షమాణం తం ధ్రువం ప్రతి రాజ్ఞః శృణ్వతః సతః అవిగర్హితా సతీ అత ఏవ సేర్ష్యం క్షమారహితం యథా భవతి తథా ఆహ ఉవాచ. ౧౦–౧౧

గర్వోక్తి మేవాహ (న వత్సేతి త్రిభిః.) హే వత్స! నృపతే ర్ధిష్ణ్య మాసన మారోఢుం భవా న్నార్హతి, నృపాత్మజోఽహ మారోఢు మర్హ ఏవ, తత్రాహ త్వం నృపాత్మజోఽపి యద్యస్మాత్ మయా కుక్షౌ న గృహీతః న ధృతః మద్గర్భజ ఏవ నృపాసనార్హ ఇత్యభిప్రాయః ౧౨

త్వం మయా కుక్షౌ న గృహీత ఇత్యహమేవ న వేద్మి అపి తు భవానపి వేదేత్యాహ (బాలోఽసీతి) భవా న్ బాలోఽప్యాత్మాన మన్యస్త్రీ గర్భసంభృతం మత్సపత్నీగర్భధృతం న వేద బత న వేద కిం అపి తు వేదై వేత్యర్థః. నూనమితి నిశ్చయే, యద్వా బాలో భవాన్ న జానాతి అహం తు వేద్మీత్యాహ (బాల ఇతి) అపి స్త్వర్థకః భవానిత్యనేన సంబధ్యతే బాల ఇతి హేతుగర్భం. భవాం స్తు బాలత్వా దాత్మాన మన్యస్త్రీగర్భసంభృతం న వేద అహం తు వేద్మీత్యఽభిప్రాయః అతో యస్య తవ దుర్లభే లబ్ధు మయోగ్యే అర్థే నృపాసనారోహణరూపేఽప్యర్థే మనోరథ ఆసీదిత్యర్థః బతే త్యాశ్చర్యే. ౧౩

యది దుర్లభోఽర్థో మయా సాధ్య ఇతి తవాగ్రహః తర్హ్యేవం సాధయేత్యాహ (తపసేతి.)

గర్భే త్వం సాధయాఽఽత్మానం యదీచ్ఛసి నృపాసనమ్. ౧౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

మాతుః సపత్న్యాః స దురుక్తివిద్ధః శ్వసన్ రుషా దండహతో యథాఽహిః,
హిత్వా మిషంతం పితరం సన్నవాచం జగామ మాతుః ప్రరుదన్ సకాశమ్. ౧౫

తం నిఃశ్వసంతం స్ఫురితాధరోష్ఠం సునీతిరుత్సంగ ఉదూహ్య బాలమ్,
నిశమ్య తత్పౌరముఖా న్నితాంతం సా వివ్యథే యద్గదితం సపత్న్యా. ౧౬

సోత్సృజ్య ధైర్యం విలలాప శోకదావాగ్నినా దావలతేవ బాలా,
వాక్యం సపత్న్యాః స్మరతీ సరోజశ్రియా దృశా బాష్పకలా మువాహ. ౧౭

దీర్ఘం శ్వసంతీ వృజినస్య పార మపశ్యతీ బాలక మాహ బాలా,

యది త్వం నృపాసన మిచ్ఛసి తర్హి తపసా పురుషం పరమపురుషమారాధ్య తస్యాఽఽరాధితస్య పరమపురుషస్యాఽనుగ్రహేణైవ న తూపాయాంతరేణేత్యర్థః మే మమ గర్భే. ఆత్మానం సాధయ. ఆత్మనో మద్గర్భే ఉత్పత్తిం సాధయేత్యర్థః ౧౪

ఏవ ముక్తో ధ్రువః కిమకరోదిత్యత్రాహ మైత్రేయః (మాతురితి.) సపత్న్యా మాతుః దురుక్తేన దుర్వచసా ఖావేక్తః. విద్ధః తాడితో ధ్రువః దండేన హతః సర్పో యథా తథా రుషా శ్వసన్ శ్వాసం ముంచన్, మిషంతం పశ్యంతం, సన్నవాచం సంకుచితవాచం, పితరం హిత్వా. ప్రరుదన్ నితరా మశ్రూణి విముంచన్, మాతు ర్జనన్యాః సునీతేః, సమీపే జగామ ౧౫

తం సకాశ మాగతం నిశ్వసంతం స్ఫురితః కంపితః అధరోష్ఠో యేన తం బాలం ధ్రువం సపత్న్యా గదితం సా సునీతి రుత్సంగ ఉదూహ్య అంకే ఆరోప్య, పౌరముఖాత్ అంతఃపురజనముఖాత్, నిశమ్య శ్రుత్వా, నితాంతం నితరాం, వివ్యధే వ్యధితవతీ. ౧౬

వ్యథామేవాహ (సేతి.) సా సునీతి ర్ధైర్య ముత్సృజ్య హిత్వా విలలాప శోక ఏవ దావాగ్ని స్తేన దావాగ్నినా దగ్ధా లతేవ స్థితా సా బాలా సునీతిః, సపత్న్యాః వాక్యం స్మరంతీ, సరోజశ్రియా సరోజస్య శ్రీ రివ శ్రీః శోభా యస్యా స్తయా దృశా, బాష్పకలాం అశ్రుకణికా, మువాహ దధార ౧౭

సపత్నీగదితవ్యధయా దీర్ఘం యథా తథా శ్వాసం ముంచంతీ, వృజినస్య దుఃఖస్య. పార మవధి, మపశ్యంతీ అపారదుఃఖాక్రాంతేత్యర్థః, బాలా సునీతి, ర్బాలకం ధ్రువ మాహ హే తాత?

మామంగళం బాల పరేషు మంస్థా భుంక్తే జనో యత్పరదుఃఖద స్తత్. ౧౮

సత్యం సురుచ్యాఽభిహితం భవా న్మే యద్ దుర్భగాయా ఉదరే గృహీతః,
స్తన్యేన వృద్ధశ్చ విలజ్జతే యాం భార్యేతి వా వోఢు మిడస్పతి ర్మామ్ ౧౯

ఆతిష్ఠ తత్తాత విమత్సర స్త్వ ముక్తం సమాత్రాఽపి యదవ్యళీకమ్,
ఆరాధయాఽధోక్షజపాదపద్మం యదీచ్ఛసేఽధ్యాసనముత్తమో యథా ౨౦

యస్యాంఘ్రిపద్మం పరిచర్య విశ్వవిభావనాయాఽఽత్తగుణాభిపత్తేః,

అమంగళ మపరాధం పరేషు మా మంస్థాః మా కార్షీః, యత్ యస్మాత్ యో జనః పరదుఃఖదః పరేభ్యో దుఃఖం దదాతీతి పరదుఃఖదః సః తద్దుఃఖమేవ భుంక్తే అనుభవతి ౧౮

సురుచ్యాఽభిహితం సోపాలంభ మనువదంత్యాఽఽత్మజం తపసే చోదయతి (సత్యమితి) సురుచ్యా యదభిహితం తత్సత్యమితి సంబంధః కి మభిహితం తత్రాహ దుర్భగాయాః భాగ్యహీనాయాః, మే మయా ఉదరే భవాన్ గృహీతః మదుదరే జాత ఇత్యర్థః న కేవలం జాత ఏవ మద్గర్భే, అపి తు తస్యా ఏవ మమ స్తన్యేన స్తనయోర్భవం స్తన్యం తేన వృద్ధశ్చ దుర్భగత్వమేవాహ ఇడా భూమిః డలయోరభేదాత్ పారస్కరాదిత్వాత్ సుడ్బ్రాస్వౌ, ఇడస్పతి ర్భూపతి ర్మాం భార్యేత్యాఽఽవోఢుం స్వీకర్తుం, వాచా వక్తుం, వా విలజ్జతే ౧౯

హే తాత, తస్మాత్, త్వం విమత్సరః విగతమత్సరః సమాత్రా సమాతా మాతుః సపత్నీ, తయాపి యదుక్తం తపసాఽఽరాధ్య పురుషమిత్యాది తదవ్యళీకం నిర్దోషం యథా భవతి తథా ఆతిష్ఠ కురు సమాత్రా యదుక్తమితి సామాన్యేనోక్తం విశేషనిష్ఠం కరోతి. ఉత్తమో యథా తథా త్వమప్యధ్యాసనం నృపాసన మిచ్ఛసి తర్హి అధోక్షజపాదపద్మ మారాధయ ౨౦

కిం కశ్చి దధోక్షజపాదపద్మ మారాధ్య నృపాసనాదిస్వాభిలషిత మవాపేత్యత్ర బ్రహ్మాణం మనుం చ నిదర్శయతి (యస్యేతి ద్వాభ్యామ్) విశ్వవిభావనాయ విశ్వస్య పాలనాయ ఆత్తగుణాభిపత్తేః గుణానాం కల్యాణగుణానా మభిపత్తిర్వ్యక్తి ర్యస్యాం ఆత్తా స్వీకృతా గుణాభిపత్తిః కల్యాణగుణాశ్రయ దివ్యమంగళమూర్తిః యేన తస్య యస్యాఽధోక్షజస్య జితః ఆత్మా మనః శ్వసనః ప్రాణవాయుః యై

అజోఽధ్యతిష్ఠత్ ఖలు పారమేష్ఠ్యం పదం జితాత్మశ్వసనాభివంద్యమ్ ౨౧

తథా మను ర్వో భగవాన్ పితామహో య మేకమత్యా పురుదక్షిణై ర్మఖైః,
ఇష్ట్వాఽభిపేదే దురవాప మన్యతో భౌమం సుఖం దివ్య మథాఽపవర్గ్యమ్ ౨౨

తమేవ వత్సాశ్రయ భృత్యవత్సలం ముముక్షుభి ర్మృగ్యపదాబ్జపద్ధతిమ్,
అనన్యభావే నిజధర్మభావితే మనస్యవస్థాప్య భజస్వ పూరుషమ్ ౨౩

రభివంద్యం అంఘ్రిపద్మం పరిచర్య ఆరాధ్య అజో బ్రహ్మా పారమేష్ఠ్యం పదం చతుర్దశభువనానాం మధ్యే ఉత్కృష్టం సర్వోపరి వర్తమానం సత్యలోకరూపం స్థాన మధ్యతిష్ఠ దధిష్ఠితవాన్ ఖలు ౨౧

తథా వః యుష్మాకం పితామహః పితుః పితా భగవాన్ మనురపి ఏకమత్యా అవ్యభిచరిత భక్త్యా పురుదక్షిణై ర్బహుదక్షిణై ర్మఖైః క్రతుభిః యం భగవంత మిష్ట్వా ఆరాధ్య అన్యతః అన్యైరు రాపం దివ్యం దివి భవం దివ్యం సుఖం స్వర్గం భౌమం సుఖమ్ సార్వభౌమత్వం అపవర్గ్యం మోక్ష సుఖం చాఽభిపేదే అనేనాఽధోక్షజస్య కులదైవతత్వముక్తమ్ అన్యతః ఏకమతివ్యతిరిక్తోపాయాంత రేణ దురవాపం యమితి వా సంబంధః అన్యతః అన్యస్మాత్ బ్రహ్మరుద్రాదేః దురవాపం సుఖత్రయ మితి వా సంబంధః ౨౨

భజంతమపి మాం రాజద్వేషా ద్యసద్గుణదృష్ట్యోపేక్షేత తత్రాహ (తమితి) హే వత్స! భక్తవత్సలం భక్తేషు వత్సలస్తం, సత్స్వపి దోషేషు తా ననాదృత్య భోగ్యతాబుద్ధిమత్త్వం, వాత్సల్యం తమేవాశ్రయ అనేనాఽఽశ్రయణసౌకర్యాపాదకగుణసంపత్తి రుక్తా ఆశ్రిత కార్యాపాదకగుణసంపత్తి మాహ— ముముక్షుభిః సంసారబంధనా న్మోక్షమిచ్ఛద్భిః మృగ్యా అన్వేషణీయా చింతనీయేతి యావత్. పదాబ్జయోః పద్ధతి ర్మార్గో యస్య తం ముక్తిప్రదమితి భావః, అనేన నిత్యసంసారిణాం నిత్యసూరిపరిషత్సంఘటనోపయోగిత్వరూపాఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపాశ్రిత కార్యాపాదకసంపత్తిరుక్తా కథ మాశ్రయామీత్యత్ర స్వవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతభక్తియోగేనాఽఽశ్ర యేత్యాహ అనన్యభావే న విద్యతేఽన్యస్మిన్ భావో యస్మిన్ విజాతీయప్రత్యయాంతారావ్యవహిత ఇత్యర్థః. నిజధర్మభావితే నిజధర్మైః స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మైః భావితే నిష్పాదితే మనసి తైలధారావ దవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపే మనోవ్యాపారో, విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితతైలధారావ దవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపా హి భక్తిః, అవస్థాప్య విషయీకృత్య పూరుషం పూఃసంజ్ఞకశరీరాంతః స్థితదహరకుహరే వసంతం పరమపురుషం భజస్వ ౨౩

చతుర్థస్కంధే - అష్టమోఽధ్యాయః

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

నాఽన్యం తతః పద్మపలాశలోచనా ద్దుఃఖచ్ఛిదం తే మృగయామి కంచన,
యో మృగ్యతే హస్తగృహీతపద్మయా శ్రియేతరై రంగ విమృగ్యమాణయా. ౨౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం సంజల్పితం మాతు రాకర్ణ్యార్థాగమం వచః,
సంనియమ్యాఽఽత్మనాఽఽత్మానం నిశ్చక్రామ పితుః పురాత్. ౨౫

నారద స్త ముపాకర్ణ్య జ్ఞాత్వా తస్య చికీర్షితమ్,
స్పృష్ట్వా మూర్ధ న్యఘఘ్నేన పాణినా ప్రాహ విస్మితః ౨౬

అహో తేజః క్షత్రియాణాం మానభంగ మమృష్యతామ్,

తమేవేత్యనేన సూచితం సర్వోత్తమత్వం సుఖత్రయప్రదత్వం చ కథయతి (నాన్యమితి) పద్మపలాశలోచనాత్ పుండరీకాక్షా దన్యం పురుషం, తవ దుఃఖచ్ఛిదం దుఃఖనివారకం, న మృగయామి అన్విష్యామి న పశ్యామీతి భావః. అనేన తాపత్రయనిరసనద్వారా సుఖత్రయప్రదో భగవానేవేత్యుక్తం భవతి సర్వోత్తమత్వమాహ— యో భగవా నితరై బ్రహ్మాదిభిః, స్వాభిలషితసిద్ధయే విమృగ్య మాణయా మనఃప్రణిధానేన చింత్యమానయా, హస్తేన గృహీతం పద్మం యయా తయా శ్రియా మహాలక్ష్మ్యా. అంగ హే ధ్రువ! మృగ్యతే అనేన లక్ష్మీపతిత్వ ముక్తం తేన చ సర్వేశ్వరత్వం జగత్కారణత్వం చ సామర్థ్యాదుక్తం భవతి ౨౪

సునీత్యుక్త ముపసంహరన్ ధ్రువస్య చేష్టా మాహ మునిః (ఏవమితి.) మాతుః సంజల్పితం విలాపనం. తతః అర్థాగమం అర్థస్య స్వాభిలషితస్వార్థస్యాగమో యస్మా త్తథాభూతం వచ. ఆకర్ణ్య ఆత్మనా స్వేనైవాత్మానం మనః సన్నియమ్య సమాధాయ. పితు రుత్తానపాదస్య. పురాత్ నిశ్చక్రామ విర్గతః ౨౫

తన్నిష్క్రమణ ముపాకర్ణ్య ఆశ్రుత్య త్రైకాలజ్ఞో నారదః. అస్య ధ్రువస్య. చికీర్షితం జ్ఞాత్వా చాఽఽగత్యేతి శేషః. అఘఘ్నేన దురితహారిణా, పాణినా శిరసి సంస్పృశ్య విస్మితః ప్రాహ ౨౬

విస్మిత ఇత్యుక్తం, తదేవాహ (అహో ఇతి) మానభంగం అభిమానవిహితం అమృష్యతాం అసహమానానాం క్షత్రియాణాం, తేజః ప్రభావః, అహో విస్మయనీయః. యత్ యస్మాత్, అయం

బాలోఽప్యయం హృదా ధత్తే యత్సమాతు రసద్వచః ౨౬

నారద ఉవాచ—

క్వ యాత్యేకో భవాన్ వత్స హిత్వా స్వగృహ మృద్ధిమత్,
లక్ష్యే త్వా మవమత్యాఽంగ' సంతప్తం స్వజనోత్థయా ౨౭

ధ్రువ ఉవాచ—

కిమేత ద్భగవన్! ధ్యానా ద్దృష్టం తద్యోగరాధసా,
నోత్సహే సురుచే ర్వాచా సమాధాతుం మనః క్షతమ్ ౨౯

నారద ఉవాచ—

నాఽధునా ప్యవమానం తే సమ్మానం వాఽపి పుత్రక,
లక్షయామః కుమారస్య సక్తస్య క్రీడనాదిషు. ౩౦

ధ్రువః, బాలోఽపి సమాతుః మాతుః సపత్న్యాః. అసద్వచః దుష్టవాక్యం, యత్ హృదా హృదయేన, ధత్తే మనసి స్థాపయతీత్యర్థః ౨౬

నారదోక్తిమేవాహ (క్వేతి.) హే వత్స! భవాన్ బుద్ధిమత్ సమృద్ధిమత్, స్వగృహం హిత్వా, ఏకః అసహాయః, క్వ! యాతి గచ్ఛతి. అంగ హే ధ్రువ! త్వాం స్వజనాదుత్థయా ఉత్పన్నయా అవమత్యా పరాభూత్యా, సంతప్తం నితరాం తప్త మాలక్షయే ఉత్ప్రేక్షయే. అత్ర క్వచి త్పుస్తకేషు "కి మేత ద్భగవన్ ధ్యానాత్ దృష్టం తద్యోగరాధసా, నోత్సహే సురుచే ర్వాచా సమాధాతుం మనః క్షతమ్" ఇత్యధికః శ్లోకః పఠ్యతే తత్రాయం ధ్రువోత్తరత్వేన వ్యాఖ్యేయః. ౨౭

హే భగవన్ ! నారద ! ఏతన్మమ స్వజనోత్థపరాభవసంతాపాదికం యోగరాధసా యోగ ప్రభావేణ, యద్ధ్యానం సర్వవస్తుసాక్షాత్కారాపాదకం, తస్మాత్ దృష్టం కిం త్వయేతి శేషః. అహం తు సురుచే ర్వాచా, క్షతం వ్యథితం మనః. సమాధాతుం, నోత్సహే న శక్నోమి ౨౯

ఏవముక్తో నారదః పునరాహ (నాధునా ప్యవమానమితి) ఏతచ్ఛ్లోకాభావే సర్వోఽపి గ్రంథో నారదోక్తిపరత్వేన వ్యాఖ్యేయః హే పుత్రక ! కుమారస్య అత ఏవ క్రీడనాదిష్వాఽఽసక్తస్య తవ, అధునా బాల్యదశాయాం, అవమానం సన్మానం వా న పశ్యామి. బాలో హి మానావమానా వనాదృత్య పరం క్రీడాసక్తః, అతస్తవాపి మానావమానౌ న స్త ఇతి పశ్యామీత్యభిప్రాయః. ౩౦

వికల్పే విద్యమానేఽపి న హ్యాఽసంతోషహేతవః,
పుంసో మోహ మృతే భిన్నా యల్లోకే నిజకర్మభిః. ౩౧

పరితుష్యే త్తత స్తాత తావన్మాత్రేణ పూరుషః,
దైవోపసాదితం యావ ద్వీక్ష్యేశ్వరగతిం బుధః. ౩౨

యది బ్రూయాత్ అహం వయసా బాలో న బుద్ధ్యా ఇతి తత్రాహ (వికల్ప ఇతి.) వికల్పే మానావమానవివేకే సత్యపి విమోహం వినా భిన్నా వ్యతిరిక్తాః అసంతోషహేతవో న సంతి, కింతు మోహ ఏవాఽసంతోషే హేతురిత్యర్థః. కుతః యత్సుఖం దుఃఖం వా లోకే తత్ నిజకర్మభిరేవ భవతి యద్వా అహం బాలోఽపి మానావమానబుద్ధిమానితి బ్రూయాః తర్హీయం అసంతోషమూలా బుద్ధి ర్దేహాత్మభ్రమమూలా న తాత్త్వికీత్యాహ. (వికల్ప ఇతి) సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా ఏకరూపే ఆత్మని వికల్పే దేవమనుష్యాదిభేదే, అవిద్యమానే ఇతి ఛేదః. అసత్యపి దేవమనుష్యాదిభేదానా మాత్మాకారత్వాభావేఽపీత్యర్థః పుంసాం జీవానాం, మోహమృతే దేవాదిశరీరేష్వాత్మాభిమానం వినా అసంతోషహేతవో న సంతి. దేహాత్మభ్రమ ఏవాఽసంతోషహేతురిత్యర్థః విద్యమాన ఇతి వా ఛేదః. అపిశబ్దః ఉక్తసముచ్చయార్థః, వికల్ప ఇత్యనేన సంబధ్యతే వికల్పే దేవమనుష్యాదిభేదే అపి-శబ్దాత్ తత్ప్రయుక్తమానావమానాదికే చ సతి, మోహం దేహాత్మాభిమానమృతే అసంతోషహేతు రన్యో నాస్తీత్యర్థః అసంతోషస్య దేహాత్మాభిమానాధీనత్వే హేతుమాహ (భిన్నా యదితి) అత్ర లోకా ఇతి ప్రథమాంతపార స్సుగమః లోకాః చేతనవర్గాః, నిజకర్మభిరేవ భిన్నాః కర్మకృతదేవాదిదేహభిన్నా ఇతి యత్, అతో దేహే సతి తత్రాత్మభ్రమ ఏవావమానద్వారా అసంతోషహేతుః. అసంతుష్టస్య చేతనస్య దేహాత్మాభిమానిత్వా దిత్యర్థః. యద్వా సప్తమ్యంతపారః భిన్నేతి భావే క్తః స్త్రీత్వమార్షం. భిదేత్యర్థః. దేవాదిదేహభేదే కో హేతు స్తత్రాహ లోకే జ్ఞానైకాకారే చేతనవర్గభిన్నా దేవమనుష్యాదిభిదా యత్ యతః కర్మభి ర్భవతి అనేన కర్మకృతో దేవాదిదేహభేదః తత్కృతో మానావమానమూలో దేహాత్మభ్రమ స్తతోఽసంతోషరూపం దుఃఖమిత్యభిప్రేతమ్ ౩౧

ఏతదేవోపశమోపదేశేన నివర్తయతి (పరితుష్యేదితి షడ్భిః) తతో దేహాత్మభ్రమస్యైవాఽసంతోషహేతుత్వాత్, బుధః దేహవిలక్షణాత్మజ్ఞానీ పురుషః, ఈశ్వరగతిం వీక్ష్య ఈశ్వరానుకూల్యం వినా నోద్యమాః ఫలహేతవః ఇతి జ్ఞాత్వా, యావత్సుఖం దైవేనోపసాదితం ప్రాపితం తావన్మాత్రేణ పరితుష్యేత్, నాధికం లిప్సేత్. అతోఽధికసుఖార్థం నోద్యమః కార్య ఇతి భావః. ౩౨

అధ మంత్రోపదిష్టేన యోగేనాఽవరురుత్ససి,
యత్ప్రసాదం స వై పుంసాం దురారాధ్యో మతో మమ. ౩౩

మునయః పదవీం యస్య నిస్సంగేనోరుజన్మభిః,
న విదు ర్మృగయంతోఽపి తీవ్రయోగసమాధినా ౩౪

అతో నివర్తతా మేష నిర్బంధ స్తవ నిష్ఫలః,
యతిష్యతి భవాన్ కాలే శ్రేయసాం సముపస్థితే ౩౫

యస్య యద్దైవవిహితం స తేన సుఖదుఃఖయోః,
ఆత్మానం తోషయన్ దేహీ తమసః పార మృచ్ఛతి ౩౬

దుష్కరశ్చ తవాయం ఉద్యమ ఇత్యాహ (అథేతి ద్వాభ్యామ్) అథ నను మాత్రోపదిష్టేన భక్తియోగేన యస్య భగవతః ప్రసాదం అవరోద్ధుం ప్రాప్తుమిచ్ఛసి. స వై భగవాన్, పుంసాం దుఃఖేనాప్యారాధయితు మశక్య ఇతి మే మయా జ్ఞాతో మతః ౩౩

నిఃసంగేన దేహతదనుబంధిసంగా న్నిర్గతేన, తీవ్రయోగః విఘ్నానుపహతో జ్ఞానయోగః కర్మయోగశ్చ, తద్యుక్తేన సమాధినా, యస్య భగవతః పదవీం మార్గం, మృగయంతోఽపి మునయో బహుజన్మభిరపి న విదుః స దేవో భగవాన్. దురారాధ్యో, మమ మత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః ౩౪

అతో దేవస్యాఽపి దురారాధ్యత్వా ద్ధేతోః నివర్తతాం గృహాన్ ప్రతియాతు భవాన్ తవైష నిర్బంధః నిష్ఫలః అనర్థః, అయతమానస్య మమ, కథం శ్రేయఃప్రాప్తి రిత్యాశంకమానం ప్రత్యాహ యతిష్యతీతి దైవాత్ శ్రేయసాం కాలే సముపస్థితే, భవాన్ యతిష్యతి యత్నం కరిష్యతీతి, అధునా తూద్యమో నిష్ఫల ఇతి భావః ౩౫

కించ యస్య పుంసః, యత్ సుఖం దుఃఖం వా, దైవేనేశ్వరేణ, విహితం స పుమాన్ దైవవిహితయోః సుఖదుఃఖయో ర్మధ్యే, తేన దైవవిహితేన సుఖేన దుఃఖేన వా ఆత్మానం తోషయన్, సుఖే సతి పుణ్యం క్షీయతే, అసుఖే త్వపుణ్యం, మతః పుణ్యాపుణ్యక్షయేన సంసృతేర్మోక్షమిత్యాఽఽత్మానం తోషయ న్నిత్యర్థః దేహీ దేహవాన్ తమసః పారం ప్రకృతిమండలాతీతం విష్ణోః పదమృచ్ఛతి ఇతి. ౩౬

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

గుణాధికా న్ముదం లిప్సే దనుక్రోశం గుణాధమాత్,
మైత్రీం సమానా దన్విచ్ఛే న్న తాపై రభిభూయతే. ౩౭

ధ్రువ ఉవాచ—

సోఽయం శమో భగవతా సుఖదుఃఖహతాత్మనామ్,
దర్శితః కృపయా పుంసాం దుర్దర్శోఽస్మద్విధైస్తు యః. ౩౮

అథాపి మేఽవినీతస్య క్షాత్రం ఘోర ముపేయుషః,
సురుచ్యా దుర్వచోబాణై ర్న భిన్నే శ్రయతే హృది. ౩౯

పదం త్రిభువనోత్కృష్టం జిగీషోః సాధు వర్త్మ మే,
బ్రూహ్యస్మత్పితృభి ర్బ్రహ్మ న్నన్యై రప్యనధిష్ఠితమ్ ౪౦

అపి చ యః పుమాన్ గుణై రధికః స్వాపేక్షయాఽధికః తస్మా దియం ల్యబ్లోపే పంచమీ, గుణాధికం దృష్ట్వేత్యర్థః ముదం లిప్సేత్ లబ్ధుమిచ్ఛేత్ ప్రీతిం కుర్యాత్ న త్వసూయా మిత్యర్థః గుణాధమాత్ గుణాధమం వీక్ష్య అనుక్రోశం కృపాం లిప్సేత్ న తు తిరస్కారం. సమానాత్ మైత్రీం న తు స్పర్ధాం సః తాపైః ఆధ్యాత్మికాదితాపైః నాభిభూయతే, తాపత్రయాభిహతో న భవతీత్యర్థః
౩౭

ఏవం నారదేనోపదిష్టక్రమో ధ్రువః స్వమనీషితేఽవిచాల్యమతిః తద్దర్శనం తదుక్తిం చాఽభినందన్ ప్రత్యాహ (సోఽయమితి చతుర్భిః) భగవతా సుఖదుఃఖాభ్యాం హతః పరాభూత ఆత్మా మనో యేషాం తేషాం పుంసా మస్మాకం సోఽయం శమః మనఃప్రశాంత్యుపాయః, కృపయా దర్శితః జ్ఞాపితః, యో భగవాం స్త్వ మస్మద్విధై ర్మాదృశైః, దుర్దర్శః ద్రష్టు మశక్యః. యద్వా యః శమః అస్మద్విధైః దుర్దర్శః జ్ఞాతు మశక్య ఇతి శమప్రశంసా
౩౮

అథాపి త్వయోపదిష్టశమస్యాపి మమ ఘోరం క్షాత్రం స్వభావం, ఉపేయుషః ప్రాప్తవతో ఽత ఏవ అవినీతస్య. సురుచ్యాః దుర్వచాంస్యేవ బాణాః తై ర్భిన్నే హృది, న శ్రయతే శమ ఇత్యనుషంగః. శమో న తిష్ఠతీత్యర్థః
౩౯

అతో మన్మనీషానుసారేణైవ మా మనుగృహ్య మనీషితోపాయప్రకారం బ్రూహీత్యాహ (పదమితి.) అస్మత్పితృభి స్తేభ్యోఽన్యైరప్యఽనధిష్ఠితం త్రిభువనోత్కృష్టం పదం జేతు మిచ్ఛో ర్మే సాధువర్త్మ మార్గం. బ్రూహి స్వోపదేశోల్లంఘనా న్మాం నిగృహ్యే దిత్యాశంక్య తం ప్రసాదయతి. ౪౦

నూనం భవాన్ భగవతో యోఽఙ్గజః పరమేష్ఠినః,
వితుద న్నటతే వీణాం హితార్థం జగతోఽర్కవత్ ౪౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యుదాహృత మాకర్ణ్య భగవా న్నారద స్తదా,
ప్రీతః ప్రత్యాహ తం బాలం సద్వాక్య మనుకంపయా ౪౨

నారద ఉవాచ—

జనన్యాఽభిహితః పంథాః సవై నిఃశ్రేయసస్య తే,
భగవాన్ వాసుదేవ స్తం భజ తత్ప్రవణాత్మనా ౪౩

ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యం య ఇచ్ఛే చ్ఛ్రేయ ఆత్మనః,
ఏకమేవ హరే స్తత్ర కారణం పాదసేవనమ్ ౪౪

(నూనమితి) భవాన్ పరమేష్ఠినో బ్రహ్మణః జగద్ధితకారిణోఽఙ్గజః దేహజః, అంకజ ఇతి పాఠే ఉత్సంగాజ్జాతః, వీణాం వితుదన్ ధ్వనయన్, జగతో హితాయ, సూర్యవదటతి చరతి. అతో మన్మనీషాపాదనమేవ జగద్ధితకారణ స్తవోచితమితి భావః ౪౧

ఏవం దృఢసంకల్పస్య ధ్రువస్య, వచ ఆశ్రుత్య తదనుగృహ్ణన్ నారదః, ఆహేత్యాహ మైత్రేయః (ఇతి) ఉక్తప్రకారేణ ఉదీరితం గదిత మాకర్ణ్య, భగవాన్ నారదః, దృఢసంకల్పదర్శనేన నితరాం ప్రీతః, తం బాలకం ప్రతి, కృపయా సద్వాక్యం హితవాక్య మాహ ౪౨

ఉక్త మేవాహ (జనన్యా ఇత్యాది నావిరక్తశ్చేంద్రియరతావిత్యంతేన) తత్ర తావద్భగవానేవ భక్త్యా ప్రసన్నో ధర్మాదిపురుషార్థచతుష్టయప్రదః తత స్తద్భక్తిరేవ కార్యేతి వదన్ ఉపాసనోపయుక్తం దేశ మాచారం ధ్యేయస్య భగవతో ధ్యానప్రకారం జప్యం మంత్రం భగవత్సపర్యాప్రకార మాఽఽహార నియమం చ కథయన్ ఏవ మారాధితో భగవానేవ త్వత్సమీహిత మభినిర్వర్తయతీత్యాహ. జనన్యా సునీత్యా, ఉక్తః యః పంథా ఉపాయః స వై స ఏవ తే తవ నిఃశ్రేయసాయ నిశ్చితం శ్రేయః నిఃశ్రేయసం తస్మై భవతి. జనన్యాఽభిహితోపాయ ఏవ త్వదభిప్రేతార్థసాధనమిత్యర్థః కోఽసౌ జనన్యాఽభిహితః పంథా స్తత్రాహ భగవాన్ వాసుదేవ ఏవ, అత స్తత్ప్రవణాత్మనా భగవత్ప్రవణచిత్తేన, తం భగవంతం, భజ. ౪౩

భగవాన్ వాసుదేవ ఏవ ఇత్యేతదేవ ప్రపంచయతి (ధర్మేత్యాదినా) యః పుమాన్ ధర్మాద్యన్యతమం శ్రేయః ఆత్మనః స్వస్య ఇచ్ఛేత్, తత్ర హరేః పాదసేవనమేకమేవ కారణ ముపాయః ౪౪

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

తత్తాత గచ్ఛ భద్రంతే యమునాయా స్తటం శుచి,
పుణ్యం మధువనం యత్ర సాన్నిధ్యం నిత్యదా హరేః. ४२

స్నాత్వాఽనుసవనం తస్మిన్ కాలింద్యాః సలిలే శివే,
కృత్వోచితాని నివస న్నాత్మనః కల్పితాసనః. ४३

ప్రాణాయామేన త్రివృతా ప్రాణేంద్రియమనోమలమ్,
శనై ర్వ్యుదస్యాఽభిధ్యాయే న్మనసా గురుణా గురుమ్. ४४

ప్రాసాదాభిముఖం శశ్వత్ ప్రసన్నవదనేక్షణమ్,
సునాసం సుభ్రువం చారుకపోలం సురసుందరమ్. ४५

(తత్) తస్మాత్, భగవత్పాదసేవనస్యైవ ధర్మాదిసాధనత్వాత్, హే తాత! యమునాయాః, శుచి శుద్ధం, తటం తీరం గచ్ఛ, తే తవ, భద్రం మంగళమస్తు తటం విశినష్టి— యత్ర తటే, పుణ్యం పుణ్యావహం, మధువన మస్తి, కథంభూతం మధువనం? సర్వదా హరే ర్భగవతః, సాన్నిధ్యం సాన్నిధ్యవ త్తటశబ్దస్య తటస్థితమధువనే లక్షణా వా, తత్కథంభూతం మధువనం? యత్ర మధువనే హరేః సాన్నిధ్యమస్తి ४२

(కాళింద్యా) యమునాయాః, శివే మంగళే సలిలే, త్రిషవణం స్నాత్వా, తత్ర వనే, ఆత్మనః స్వస్య, ఉచితాని యోగ్యాని, దేవతానమస్కారాదీని కృత్వా కుశాదిభిః స్వస్తికాదిభిశ్చ కల్పిత మాసనం యస్య సః నివసన్ ఉపావిశన్. త్రివృతా త్రయాణాం రేచకపూరకకుంభకానాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్ తేన ప్రాణాయామేన, త్రివృతా ప్రణవేన ప్రణవానుసంధానపూర్వకమితి వార్థః. ప్రాణానా మింద్రియాణాం, మనసశ్చ మలం చాంచల్యం, శనై ర్వ్యుదస్య అపోహ్య, గురుణా శ్రేష్ఠేన ప్రాణాయామైర్నిర్మలేనేత్యర్థః, మనసా గురుం భగవంతం ధ్యాయేత్ అత్ర ఉచితాని కృత్వేతి యమనియమా ఉక్తాః. కల్పితాసన ఇత్యాసనం, మలం వ్యుదస్యేతి ప్రాణాయామప్రత్యాహారౌ, ధ్యాయేదితి ధ్యానమ్ ధారణా ప్యనేనైవోక్తా, ధారణాపూర్వకత్వాద్ధ్యానస్య ఏవ మష్టాంగయుక్తో యోగ ఉపదిష్టః ४३—४४

ధ్యేయం గురుం విశినష్టి (ప్రసాదేతి) శశ్వత్ సదా, ప్రసాదే అనుగ్రహేఽభిముఖం ప్రసన్నం, వదన మీక్షణం చ యస్య తం, శోభనా నాసికా యస్య, శోభనే భ్రువౌ యస్య, చారూ సుందరౌ కపోలౌ యస్య, సురసుందరం దేవవత్సుందరం, సురేభ్యోఽపి సుందరమితి వా. ४५

తరుణం రమణీయాంగ మరుణోష్ఠేక్షణాధరమ్,
ప్రణతాశ్రయణం నృమ్ణం శరణ్యం కరుణార్ణవమ్ ౪౯

శ్రీవత్సాంకం ఘనశ్యామం పురుషం వనమాలినమ్,
శంఖచక్రగదాపద్మై రభివ్యక్తచతుర్భుజమ్. ౫౦

కిరీటినం కుండలినం కేయూరవలయాన్వితమ్,
కౌస్తుభాభరణగ్రీవం పీతకౌశేయవాససమ్. ౫౧

కాంచీకలాపపర్యస్తం లసత్కాంచననూపురమ్,
దర్శనీయతమం శాంతం మనోనయనవర్ధనమ్ ౫౨

పద్భ్యాం నఖమణిశ్రేణ్యా విలసద్భ్యాం సమర్చతామ్,
హృత్పద్మకర్ణికాధిష్ణ్య మాక్రమ్యాऽऽత్మన్యవస్థితమ్ ౫౩

(తరుణం) బాలం. రమణీయాన్యంగాని యస్య త, మధరోష్ఠేక్షణారుణం అధరోష్ఠౌ ఈక్షణే చారుణే యస్య త మరుణోష్ఠేక్షణాధరమితి పాఠాంతరం. తదా అరుణమోష్ఠమీక్షణే చాధార యతీతి తం, ప్రణతై ర్భక్తైః, ఆశ్రయణ మాశ్రయణీయం, నృమ్ణం సుఖరూపం ధనం, సర్వపురుషార్థ నిధిమిత్యర్థః శరణ్యం సమీహితోపాయత్వేనాధ్యవసనీయం కరుణానిధిమ్ ౪౯

(శ్రీవత్సమంకం) చిహ్నం యస్య, ఘనశ్యామం నీలాంబుదశ్యామం, పురుషం పురుష లక్షణయుక్తం, వనమాలా అస్యాస్తీతి వనమాలీ తం, శంఖాదిభిరభివ్యక్తాః శోభమానా శ్చత్వారో భుజా యస్య తమ్ ౫౦

(కిరీట) మస్యాస్తీతి తం, కుండలే అస్యస్త ఇతి తం, కేయూరాభ్యాం వలయాభ్యాం చ యుక్తం కౌస్తుభాఖ్య మాభరణం గ్రీవాయాం యస్య తం, పీతం కౌశేయం వాసో వస్త్రం యస్య తం ౫౧

(కాంచీకలాపేన) పర్యస్తం పరివేష్టితం, లసత్ కాంచనే నూపురే యస్య తం, అతిశయేన ద్రష్టుం యోగ్యం శాంతం అనుగ్రహం ధ్యాతౄణాం మనసో నయనయోశ్చ వర్ధనం హర్షకరమ్ ౫౨

నఖా ఏవ మణయస్తేషాం శ్రేణ్యా పంక్త్యా విలసద్భ్యాం యుక్తం. సమర్చతాం హృత్పద్మ కర్ణికాధిష్ణ్యం మధ్యస్థానం తదాక్రమ్య అర్చతాం ఆత్మని స్థితమ్. ౫౩

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

స్మయమానమభిధ్యాయే త్సానురాగావలోకనమ్,
నియతే నై కభూతేన మనసా వరదర్షభమ్. ౫౧

ఏవం భగవతో రూపం సుభద్రం ధ్యాయతో మనః,
నిర్వృత్యా పరయా తూర్ణం సంపన్నం చ నివర్తతే. ౫౨

జపశ్చ పరమో గుహ్యః శ్రూయతాం మే నృపాత్మజ,
యం సప్తరాత్రం ప్రపఠన్ పుమాన్ పశ్యతి ఖేచరాన్. ౫౩

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ,

(స్మయమాన) మీషత్ హసంతం, అనురాగయుక్తోఽవలోకో యస్య పురుషోత్తమం నియతేన విజాతీయప్రత్యయరహితేన, ఏకభూతేన ఏకాగ్రేణ మనసా, అభితః పాదాదిశిరః ప్రభృతి, ధ్యాయేత్ ౫౧

ఏవం ధ్యేయ మాకార మభిధ్యాయేదృశశుభాశ్రయధ్యానసుఖితం మన స్తత స్తూర్ణం న నివర్తయే దిత్యాహ (ఏవమితి.) సుభద్రం నిరతిశయమంగళగుణాకరం, ధ్యానవిషయం భగవతో రూప మభిధ్యాయేదితి శేషః పరయా నిర్వృత్యా, నిరతిశయేన సుఖేన సంపన్నం యుక్తం మన ఇతి శేషః. తూర్ణం న నివర్తతే యద్వా పరయా నిర్వృత్యా సంపన్నం మనస్తూర్ణం యథా న నివర్తతే, తథా భగవతో రూపం ధ్యాయేదితి క్రియావిశేషణత్వానుషంగాభ్యాం యోజనీయమ్ ౫౨

ఏవ మష్టాంగయుక్తం భక్తియోగ మభిధాయ తదనుగ్రాహికాం ద్రవ్యమయీం సపర్యా మభిధాస్యన్ తదుపయుక్తం జప్యం మంత్రం సప్రభావ మాహ (జప్యశ్చేతి) హే నృపాత్మజ! పరమో నిరతిశయః, అత ఏవ, గుహ్యో గోపనీయః మంత్రః మే మత్తః, శ్రూయతాం, యం మంత్రం పుమాన్ సప్తరాత్రం ప్రపఠన్ ఖేచరాన్ పశ్యతి ౫౩

కోఽసౌ మనురిత్యత ఆహ (ఓమితి.) అయం వాసుదేవద్వాదశాక్షరో మంత్రః, అస్యా ఽర్థస్తు సంప్రదాయతోఽవగంతవ్యః. ఏత న్మంత్రపూర్వకద్రవ్యమయీ మర్చా మాహ (మంత్రేణేతి) దేవస్య అనేన మంత్రేణ, నానావిధైః ద్రవ్యైః, ద్రవ్యమయీం ద్రవ్యప్రచురాం సపర్యాం, దేశకాలయోః సపర్యోపయుక్తానుపయుక్తదేశకాలయో ర్విభాగం వేత్తీతి దేశకాలవిభాగవిత్, కుర్యాత్ సపర్యోపయుక్తో

మంత్రేణానేన దేవస్య కుర్యాద్ద్రవమయీం బుధః ౫౭

సపర్యాం వివిధై ర్ద్రవ్యై ర్దేశకాలవిభాగవిత్,
సలిలైః శుచిభి ర్మాల్యై ర్వన్యై ర్మూలఫలాదిభిః,
శస్తాంకురాంశుకై శ్చార్చేత్తులస్యా ప్రియయా ప్రభుమ్. ౫౮

లబ్ధ్వా ద్రవ్యమయీ మర్చాం క్షిత్యంబ్వాదిషు వాఽర్చయేత్,
ఆభృతాత్మా మునిః శాంతో యతవా జ్మితవన్యభుక్. ౫౯

స్వేచ్ఛావతారచరితై రచింత్యగుణమాయయా,
కరిష్య త్యుత్తమశ్లోక స్తద్ధ్యాయే ద్ధృదయంగమమ్. ౬౦

దేశః చండాలపతితయవనాద్యసేవితః, కాలస్తు ప్రాతర్మధ్యందినసాయాహ్నాదిరూపః, తదితరా వనుపయుక్తౌ దేశకాలౌ ౫౭

ద్రవ్యాణ్యాహ (సలిలై రితి.) శుచిభిరితి సలిలాదిభిః సర్వై రన్వేతి వన్యైః వనేషు భవైః, శస్తాంకురాంశుకైః ప్రశస్తైః దూర్వాద్యంకురైః, వన్యైరేవాంశుకైః భూర్జత్వగాదిభిః, ప్రియయా భగవతః ప్రీతివిషయయా తులస్యా, హరి మర్చయేత్, ఆరాధయేత్. ౫౮

ఏవం ద్రవ్యమయీమర్చాం (లబ్ధ్వా) సంపాద్య క్షిత్యంబ్వాదిషు చక్రాబ్జమండలాదిభి రలంకృతాయాం క్షితౌ, గంగాజలాదిషు ఆదిశబ్దాత్ విప్రాదిత్యమండలాదిషు చ అర్చయేత్, పూజాసాద్గుణ్యహేతూనాహ సార్ధాభ్యామ్ (ఆదృతాత్మా ఆదృతచిత్తః మునిః, ధ్యానానుపయుక్తదశాసు శుభాశ్రయసంశీలనపరః శాంతః జితేంద్రియః, యతవాక్ మితభాషణః, మితం యథా భవతి తథా వన్యం భుంక్తే ఇతి తథా) ౫౯

(స్వేచ్ఛావతారచరితైః) స్వేచ్ఛయైవోపాత్తా న తు కర్మణా యే అవతారా వరాహాదయః తేషాం చరితైః వ్యాపారైః, నిజమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన, ఉత్తమశ్లోకో భగవాన్, యత్ అచింత్యం కర్మవశ్యదేవమనుష్యాదిసజాతీయత్వేన చింతయితు మశక్యం సాధుపరిత్రాణదుష్కృతవినాశనాదికం కరోతి తం హృదయంగమం మనోహరం, ధ్యాయేత్, తదానీ మవతారప్రాదుర్భావాభావాత్ కరిష్యతీతి భవిష్యన్నిర్దేశః. ౬౦

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

పరిచర్యా భగవతో యావత్యః పూర్వసేవితాః,
తా మంత్రహృదయేనైవ ప్రయుంజ్యా న్మంత్రమూర్తయే ౬౧

ఏవం కాయేన మనసా వచసా చ మనోగతం
పరిచర్యమాణో భగవాన్ భక్తిమ త్పరిచర్యయా. ౬౨

పుంసా మమాయినాం సమ్య గ్భజతాం భావవర్ధనః,
శ్రేయో దిశ త్యభిమతం యద్ధర్మాదిషు దేహినామ్. ౬౩

విరక్త శ్చేంద్రియరతౌ భక్తియోగేన భూయసా,
తం నిరంతరభావేన భజేతాఽద్ధా విముక్తయే. ౬౪

(యావత్యో భగవతః) పరిచర్యాః పూర్వసేవితాః సేవనం కారితాః కార్యత్వేన వివక్షితా స్తాః సర్వా మంత్రహృదయేనైవ ద్వాదశాక్షరమంత్రానుసంధానయుక్తమనసైవ, మంత్రః మూర్తిః విగ్రహో యస్య తస్మై భగవతే, ప్రయుంజ్యాత్ యుక్తాః కుర్యాత్ ౬౧

ఏవ మారాధితో భగవాన్, ఆరాధకానాం సమీహితధర్మాదిశ్రేయో దిశతీత్యాహ (ఏవమితి ద్వాభ్యామ్.) అమాయినా మవంచకానా, మత ఏవ సమ్యక్ భజతాం కర్మాయత్తదేహభృతాం పుంసాం, మానవర్ధనః సమ్మానకారీ భగవాన్, భక్తిమతీ యా పరిచర్యా తయా పరిచర్యమాణః, ధర్మాదిషు యదారాధకాభిమతం తచ్ఛ్రేయో దిశతీత్యుభయో రన్వయః ౬౨-౬౩

ఏవం ధర్మాదిసాధారణ్యేన తత్సాధనభూతా భక్తిరభిహితా, తత్ర ముక్తిసాధనభూతాయాం భక్త్యాం విశేషం వద న్నుపసంహరతి (విరక్త ఇతి.) ఇంద్రియరతౌ ఇంద్రియసాధ్యక్రీడాయాం విరక్తః, నిరంతరభావేన విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితప్రత్యయేన భూయసా బహ్వంగోపకృతేనాప్రాయేణా నువర్తమానేన భక్తియోగేన, ప్రేమాత్మకానుధ్యానరూపేణ "ప్రీతిపూర్వ మనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే" ఇతి హి స్మృతిః, అత్ర హి (విరక్త ఇతి.) విమోకోక్త్యా సాధనసప్తకం వివక్షితం, భూయసా ఇత్యనేన జ్ఞానయోగశమదమబాల్యపాండిత్యమౌనాదయో వివక్షితాః, ఏవం భూతేన భక్తియోగేన విముక్తయే తం భగవంత మద్ధా సాక్షా ద్భజేత్. అద్ధేత్యనేన సద్వారకోపాసనం వ్యావర్తితమ్. ౬౪

ఇత్యుక్తస్తం పరిక్రమ్య ప్రణమ్య చ నృపార్భకః,
యయౌ మధువనం పుణ్యం హరే శ్చరణచర్చితం ౬౨

తపోవనం గతే తస్మిన్ ప్రవిష్టోఽన్తఃపురం మునిః,
అర్హితార్హణకో రాజా సుఖాసీన ఉవాచ తం ౬౩

నారద ఉవాచ—

రాజన్ కిం ధ్యాయసే దీర్ఘం ముఖేన పరిశుష్యతా,
కిం వా న రిష్యతే కామో ధర్మో వాఽర్థేన సంయుతః ౬౪

రాజోవాచ—

సుతో మే బాలకో బ్రహ్మన్ స్త్రైణేనాఽకరుణాత్మనా,
నిర్వాసితః పంచవర్షః సహమాత్రా మహాకవిః. ౬౫

ఏవ ముపదిష్టభగవదారాధనప్రకారో ధ్రువో, మధువనం గతవానితి వదన్, అంతరా నారదోత్తానపాదయోః సంవాదమాహ (ఇతీత్యాదినా.) ఇత్యుక్తరీత్యా ఉక్తః నృపార్భకో ధ్రువః, తం నారదం, పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య చ హరేర్భగవత శ్చరణాభ్యాం చర్చితం సంచారితమత ఏవ పుణ్యం మధువనం యయౌ ౬౨

(తస్మిన్) ధ్రువే తపోవనం గతే సతి, మునిః నారదః, అంతఃపురం ప్రవిష్టః. రాజ్ఞా ఉత్తానపాదేన, అర్హ్యర్హితం సత్కృత్య సమర్పిత మర్హణమర్ఘ్యాదికం యస్య సః, సుఖాసీనః సుఖావహే ఆసనే యథాసుఖ మాసీనో నారద ఉవాచ ౬౩

హే రాజన్! పరితః శుష్యతా ముఖేన దీర్ఘం కిం ధ్యాయసే? అర్థేన సంయుతః సహితః, కామో ధర్మశ్చ, చశబ్దో వాశబ్దార్థః ధర్మో వా కిం న రిష్యతి? న నశ్యతీతి సవితర్కః ప్రశ్నః. ౬౪

ఏవముక్తో రాజాహ (సుత ఇతి.) హే బ్రహ్మన్! స్త్రైణేన స్త్రీషు భవః స్త్రైణః స్త్రీణామయ మితి వా స్త్ర్యధీనేన స్త్రీనిర్జితేనేతి యావత్, అత ఏవాకరుణాత్మనా కరుణారహితచిత్తేన మయా, మే మమ, సుతః ఇత్యనేన అపరిత్యాజ్యతా గమ్యతే, పంచవర్ష ఇత్యనేన నితరాం, మాత్రా సహ నిర్వాసితః. తస్యా అప్యనాదృతత్వేన నిర్వాసితప్రాయత్వాత్ మాత్రాసహేత్యుక్తిః తథా చ భార్యాపుత్రయో రపరిత్యాజ్యతా స్మృతా "వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యాం సుతః శిశుః, అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీత్." ఇతి. నను "త్యజేదేకం కులస్యార్థే" ఇత్యుక్తరీత్యోత్పథశ్చేత్ సుతోఽపి త్యాజ్య ఏవ తత్రాహ మహాన్ వినయాదిగుణసంపన్నః కవి ర్బుద్ధిమాన్. ౬౫

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

అప్యఽనాథం వనే బ్రహ్మన్ మాస్మాదం త్యర్భకం వృకాః,
శ్రాంతం శయానం క్షుధితం పరిమ్లానముఖాంబుజమ్. ౧౯

అహో మే బత దౌరాత్మ్యం స్త్రీజితస్యోపధారయ,
యోఽఙ్కం ప్రేమ్ణాఽఽరురుక్షంతం నాఽభ్యనంద మసత్తమః. ౨౦

నారద ఉవాచ—

మా మా శుచః స్వతనయం దేవగుప్తం విశాంపతే,
తత్ప్రభావ మవిజ్ఞాయ ప్రావృంక్తే యద్యశో జగత్. ౨౧

సుదుష్కరం కర్మ కృత్వా లోకపాలైరపి ప్రభుః,
ఏష్య త్యచిరతో రాజన్ యశో విపులయంస్తవ. ౨౨

హే బ్రహ్మన్! వనే క్షుధితం శ్రాంతం, అతః పరితః పరిమ్లానం ముఖాంబుజం యస్యాత. ఏవ శయాన మర్భక, మనాథం రక్షకహీనం, వృకాః మాస్మాదంత్యపి మాస్మ ఖాదంతి కింస్వి దిత్యర్థః ౧౯

ఆత్మానం నిందతి (అహో ఇతి.) స్త్రియా జితస్య మే మమ, దౌరాత్మ్యం అవధారయ నిశ్చిను అహో బతేతి ఖేదే, దౌరాత్మ్యం దర్శయతి- యోఽహమసత్తమః అంక మారురుక్షంతం ఆరోఢుమిచ్ఛంతం సుతం. ప్రేమ్ణా నాఽభ్యనందం నాభినందితవానస్మి ౨౦

ఏవ ముక్తో నారదస్త మాశ్వాసయ న్నాహ (మేతి.) హే విశాంపతే మనుజపతే, దైవ గుప్తమితి హేతుగర్భం దైవేన ఈశ్వరేణ, గుప్తత్వాత్ రక్షితత్వాత్ తనయం ప్రతి, తస్య తనయస్య, ప్రభావ మవిజ్ఞాయ అజ్ఞాత్వా, అవిజ్ఞాయేత్యత్ర క్త్వాంతస్య వీత్యుపసర్గేణ సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశే చ పశ్చాన్నఞ్ సమాసః, అతోఽనఞ్ పూర్వ ఇతి న ల్యబ్నిషేధః, మా మా శుచః ఇత్యర్థః. వీప్సా తాత్పర్యేణ మాఙో ద్విరుక్తస్య ప్రయోగః, ప్రభావమేవ వివృణోతి. ప్రావృంక్తే ఇతి సపాదేన శ్లోకేన యత్ యస్య తవ పుత్రస్య యశః జగత్ ప్రావృంక్తే వ్యాప్నోతి ౨౧

(ప్రభు) ర్జితేంద్రియో ధ్రువః, లోకపాలై రింద్రాదిభిరపి, సుదుష్కరం కర్తు మశక్యం కర్మ తపసా భగవత్తోషణపూర్వకసర్వోత్కృష్టపదసంపాదనరూపం కర్మ కృత్వా, అత ఏవ యశో విపులయన్ విస్తారయన్, హే రాజన్! అచిరతః ఆశు, ఏష్యత్యాగమిష్యతి. ౨౨

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి దేవర్షిణా ప్రోక్తం విశ్రుత్య జగతీపతిః,
రాజలక్ష్మీ మనాదృత్య పుత్ర మేవాఽన్వచింతయత్. ౭౩

తత్రాఽభిషిక్తః ప్రయతః తా ముపోష్య విభావరీమ్,
సమాహితః పర్యచర దృష్ట్యాదేశేన పూరుషం ౭౪

త్రిరాత్రాంతే త్రిరాత్రాంతే కపిత్థబదరాశనః,
ఆత్మవృత్త్యనుసారేణ మాసం నిన్యేఽర్చయన్ హరిం. ౭౫

ద్వితీయం చ తథా మాసం షష్ఠే షష్ఠేఽర్భకో దినే,
తృణపర్ణాదిభిః శీర్ణైః కృతాన్నోఽభ్యర్చయ ద్విభుం. ౭౬

ఏవం నారదేనాఽఽభాషితో రాజా పుత్రమేవాఽనుచింతయ న్నాసీ దిత్యాహ మైత్రేయః (ఇతీతి) ఇత్యేవం దేవర్షిణా నారదేన ప్రోక్తం విమృశ్య సవిమర్శ మాశ్రుత్య జగతీపతి రుత్తానపాదః రాజ్యలక్ష్మీ మనాదృత్య ధ్రువమేవ అన్వచింతయత్ ౭౩

ధ్రువో మధువనే కి మకరో దిత్యాహ (తత్రేత్యాదినా.) అభిషిక్తః స్నాతః, యమునాయామితి శేషః. యస్యాం ప్రయాతః తపసే ప్రయాతవాన్ తాం ప్రథమాం రాత్రిం తత్ర మధువనే ఉపోష్య, విభావరీ మిత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. ఉపవసేరభుక్త్యర్థస్య ఆధారస్తు వనమితి, తత్ర తత్రేతి సప్తమీ బోధ్యా సమాహితచిత్తః. దిష్టాదేశేన ఉపదిష్టమార్గేణ, పూరుషం పరమపురుషం, పర్యచరత్ పరిపూజితవాన్ ౭౪

తిసృణాం రాత్రీణాం సమాహార స్త్రిరాత్రం తస్యాంతే, కపిత్థాని బదరాణి చ ఫలాని అశనం యస్య సః, ఆత్మనో దేహస్య, వృత్తిః స్థితిః తదనుసారేణ దేహధారణమాత్రోపయుక్తాహారేణేత్యర్థః. హరి మర్చయన్, మాసం నిన్యేఽతిచక్రమే ౭౫

(అర్భకో) ధ్రువః, షష్ఠే షష్ఠే దినే, జీర్ణైః తృణాదిభిః కృతమన్నం యస్య జీర్ణతృణా ద్యశనః, విభు మర్చయన్, ద్వితీయం మాసం నిన్య ఇత్యనుషంగః. ౭౬

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

తృతీయం చాఽనయ న్మాసం నవమే నవమేఽహని,
అబ్భక్ష ఉత్తమశ్లోక ముపాధావత్ సమాధినా ౭౩

చతుర్థ మపి వై మాసం ద్వాదశే ద్వాదశేఽహని,
వాయుభక్షో జితశ్వాసో ధ్యాయన్ దేవ మధారయత్. ౭౪

పంచమే మాస్యనుప్రాప్తే జితశ్వాసో నృపాత్మజః,
ధ్యాయన్ బ్రహ్మ పదైకేన తస్థౌ స్థాణు రివాఽచలః. ౭౫

సర్వతో మన ఆకృష్య హృది భూతేంద్రియాశయం,
ధ్యాయన్ భగవతో రూపం నాఽద్రాక్షీత్ కించనాపరం ౭౬

(నవమే నవమేఽహని) అబ్భక్షోఽప ఏవ భక్షయన్, తృతీయం చ మాసం నయన్, ఉత్తమశ్లోకం భగవంతం, సమాధినా ఉపాధావత్ ఆరాధితవాన్. ౭౩

(వాయుభక్షః) వాయుమేవ భక్షయన్, చతుర్థమపి మాసం నయన్. జితశ్వాసః జితప్రాణః దేవం భగవంతం. ధ్యాయన్ ఆరాధయన్. ధారణాం కృతవాన్ ప్రతిమాస మాహారసంకోచం తపోతిరేకం చ కృతవానిత్యర్థః ౭౪

(పంచమే మాసి త్వనుప్రాప్తే జితప్రాణో రాజసుతః. బ్రహ్మ భగవంతం ధ్యాయన్, ఏకేన పదా చరణేన, స్థాణురివ నిశ్చలో భూత్వా, తస్థౌ స్థితవాన్ ౭౫

(భూతేంద్రియాశయం) భూతాని భూతసూక్ష్మాణి శబ్దాదీని తద్గ్రాహకానీంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని శబ్దాదివిషయప్రవణానీంద్రియాణీత్యర్థః, తాని ఆశేరతే యస్మిన్ శయనమత్ర నిర్వ్యాపారాం అవ్యాపారిత శ్రోత్రాదీంద్రియవన్మనః సర్వతః సంకల్పవికల్పాదేరాకృష్య నివర్త్య, హృది హృదయపుండరీకే, భగవతో రూపం దివ్యవిగ్రహం, ధ్యాయన్ భగవతో రూపా దపర మన్యన్నాద్రాక్షీత్ నాపశ్యత్. అన్య న్నాఽద్రాక్షీ దిత్యనేన ధ్యానస్య విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వకథనేన ధ్యానస్య పరినిష్పత్తి ర్నామ ఫలావ్యవహితపూర్వదశోక్తా. ౭౬

ఆధారం మహదాదీనాం ప్రధానపురుషేశ్వరం,
బ్రహ్మ ధారయమాణస్య త్రయో లోకా శ్చకంపిరే. ౭౧

యదైకపాదేన స పార్థివార్భక స్తస్థౌ తదంగుష్ఠనిపీడితా మహీ,
ననామ తత్రార్ధమిభేంద్రధిష్ఠితా తరీవ సవ్యేతరతః పదే పదే. ౭౨

తస్మి న్నభిధ్యాయతి విశ్వమాత్మనో ద్వారం నిరుధ్యాసు మనన్యయా ధియా,
లోకా నిరుచ్ఛ్వాసనిపీడితా భృశం సలోకపాలాః శరణం యయు ర్హరిం ౭౩

దేవా ఊచుః—

నైవం విదామో భగవ న్ప్రాణరోధం చరాచర స్యాఖిలసత్త్వధామ్నః,

తా మేవ ప్రపంచయిష్యన్ తావత్ తత్ప్రభావమాహ (ఆధారమితి త్రిభిః) మహదాదీనాం భూతానాం తత్సంసృష్టానాం చేతనానాం చ ఆధారం ధారకం, అనేన స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకత్వముక్తమ్. సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వమాహ- ప్రధానపురుషేశ్వరం ప్రధానం సూక్ష్మమచిత్తత్త్వం పురుషాః తత్సంసృష్టచేతనాః తేషామీశ్వరం అంతఃప్రవిశ్య నియంతారం "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తే"తి శ్రుతేః. అనేన యన్మహదాదీనాం ధారకత్వ ముక్తం తదప్యంతః ప్రవిశ్య నియమనేనైవేతి విశేషనిష్ఠం బోధ్యమ్. ఏవం భూతం భగవంతం బ్రహ్మ ధారయమాణస్య సతః తస్య తేజః సోఢుమశక్నువంతః త్రయో లోకాః చకంపిరే కంపితాః ౭౧

(స పార్థివార్భకో) ధ్రువః ఏకేన పాదేన, యదా తస్థౌ, తత్ర తదా తస్యాంగుష్ఠేన నిపీడితా నితరాం పీడితా సతీ మహీ భూమి రర్ధేన ధిష్ఠితా ననామ ప్రహ్వీ బభూవ అర్ధశబ్దస్యాత్ర సమాంశ వాచిత్వాభావేఽపి విధేయనమనక్రియావిశేషణత్వాభిప్రాయేణ క్లీబత్వనిర్దేశః, ఇభేంద్రేణ గజశ్రేష్ఠేన, నిధిష్ఠితా అధిష్ఠితా తరీవ నౌర్యథా, పదే పదే ప్రతిపదం, సవ్యేతరతః సవ్యతో వామతశ్చ, నమతి తద్వత్ ౭౨

కించ తస్మి న్ధ్రువే, ఆత్మనః స్వస్య విశ్వం ద్వారం సర్వాణీంద్రియాణి. ద్వారశబ్దః శ్రోత్రాదీంద్రియపరః. అసుం ప్రాణం చ నిరుధ్య అనన్యయా విషయాంతరరహితయా ధియా, ధ్యాయతి సతి భగవంతమితి శేషః యద్వా విశ్వశబ్దో భగవత్పరః, విష్ణోర్నామసహస్రమిత్యుపక్రమ్య "విశ్వం విష్ణు" రిత్యుక్తత్వాత్ విశ్వాత్మకత్వాత్ విశ్వో విష్ణుః, లోకా ఇంద్రాదిభిః సహితా భృశం నితరాం నిరుచ్ఛ్వాసేన ఉచ్ఛ్వాసాభావేన నిపీడితాః హరిం శరణం యయుః ప్రాపుః ౭౩

శరణప్రాప్తి మేవ ప్రపంచయతి (నైవమితి) హే భగవ న్! చరాచరస్య ఏవంవిధం ప్రాణ నిరోధం న విద్మః కదాచి దపి న జానీమః. అచరగ్రహణం దృష్టాంతార్థమ్. తేషా ముచ్ఛ్వాస

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

విధేహి తన్నో వృజినా ద్విమోక్షం ప్రాప్తా వయం త్వాం శరణం శరణ్యం. ౮౧

శ్రీ భగవా నువాచ—

మా భైష్ట బాలం తపసో దురత్యయా న్నివర్తయిష్యే ప్రతియాత స్వధామ,
యతో హి వః ప్రాణనిరోధ ఆసీ దౌత్తానపాది ర్మయి సంగతాత్మా. ౮౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, ధ్రువచరితే అష్టమోఽధ్యాయః.

నిరుచ్ఛ్వాసయో రభావాత్ యథా అచరస్య ఉచ్ఛ్వాసాది ర్నాఽస్తి తథా చరస్యాఽపి ప్రాప్త ఇతి తత్ తస్మాత్, అఖిలసత్త్వధామ్నః చిదచిచ్ఛరీరకస్య తవ, నః సంబంధినా మస్మాకం, వృజినాత్ ప్రాణనిరోధరూపాత్ దుఃఖాత్, విమోక్షం విధేహి కురు వయం శరణ్యం సమీహితసాధనత్వేనాఽధ్యవసనీయం త్వాం శరణ ముపాయం ప్రాప్తాః ఉపాయత్వేనాధ్యవస్యామ ఇత్యర్థః ౮౧

ఏవం శరణం గతానాహ శరణ్యో భగవాన్ (మాభైష్టేతి) మా భైష్ట భయం మా కురుత. తపసా దురత్యయం అనుల్లంఘ్యం బాలం నివర్తయిష్యే నిష్పాదయిష్యామి, సమీహితేన సంయోజయామీత్యర్థః అతో యూయం స్వధామ స్వస్థానం ప్రతి, యాత గచ్ఛత కోఽసౌ బాలః? కథం చై కస్మాత్ ప్రాణనిరోధాత్ విశ్వస్య ప్రాణనిరోధ ఇత్యత ఆహ, యతో యదీయప్రాణ నిరోధాద్ధేతోః, వః యుష్మాకం ప్రాణనిరోధ ఆసీత్, స ఔత్తానపాదిః ఉత్తానపాదస్య పుత్రో బాలో ధ్రువో, మయి విశ్వప్రాణే ప్రాణనహేతుభూతే మయి, "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ యత్ సాక్షాదపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరస్తం మే వ్యాచక్ష్వేతి యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాంతరః యోఽపానేనాఽపానేనేతి స త ఆత్మా సర్వాంతరః" ఇతి శ్రుతేః, సంగతః ఆత్మా అంతఃకరణం యస్య సోఽభూత్ స్వప్రాణనిరోధే నోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసయో రప్యక్షమమాణస్య విశ్వప్రాణిప్రాణనహేతుభూతస్య మమ, తేన నిరుద్ధత్వాత్ సర్వప్రాణిప్రాణ నిరోధోఽభూదితి భావః ౮౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

త ఏవ ముత్పన్నభయా ఉరుక్రమే కృతావనామాః ప్రయయు స్త్రివిష్టపమ్,
సహస్రశీర్షాఽపి తతో గరుత్మతా మధో ర్వనం భృత్యదిదృక్షయా గతః. ౧

స వై ధియా యోగవిపాకతీవ్రయా హృత్పద్మకోశే స్ఫురితం తడిత్ప్రభమ్,
తిరోహితం సహసై వోపలక్ష్య బహిః స్థితం తదవస్థం దదర్శ ౨

తద్దర్శనే నాగతసాధ్వసః క్షితా వవందతాఽంగం వినమయ్య దండవత్,
దృగ్భ్యాం ప్రపశ్యన్ ప్రపిబ న్నివాఽర్భక శ్చుంబ న్నివాఽఽస్యేన భుజై రివాశ్లిషన్ ౩

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవం భగవతో క్తేషు దేవేషు స్వధామగతేషు, భగవాన్ భక్తానుజిఘృక్షయా, ధ్రువేణ ప్రాత్యక్షిత స్తేన స్తుత స్తం సమీహితేన సంయోజ్య, స్వధామాఽగాత్ తథాఽపి ధ్రువోఽపి సంసాధితసమీహితః స్వధామ జగామేత్యాహ నవమేన మునిః ఏవం భగవగద్వాక్యేన, ఉత్పన్నభయా గతభయా దేవా, ఉరుక్రమే భగవతి విషయే, కృతః ప్రణామో యైస్తే, త్రివిషపం సురలోకం, యయుః జగ్ముః సహస్రశీర్షా భగవానపి, భృత్యదిదృక్షయా భృత్యదర్శనేచ్ఛయా, మధోర్వనం గరుత్మతా వాహనభూతేన సహ, గతః జగామ. ౧

(స వై) ధ్రువః యోగవిపాకతీవ్రయా యోగస్య ధ్యానయోగస్య విపాకః ఆపరోక్ష్యప్రీతిరూపత్వాదివిశేషణవిశిష్టత్వం తేన తీవ్రయా విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితయా ధియా, ప్రథమం హృత్పద్మకోశే, స్ఫురితం సాక్షాత్కృతం, తతః సహసైవ ఆశ్వేవ, తిరోహితం తతః పునః, బహిస్స్థితం తడిత్ప్రభం, అంతరావిర్భూతస్య సహసా తిరోధానేన తడిత్సామ్య మభిప్రేత్య తడిత్ప్రభమిత్యుక్తం తదవస్థం యాదృగంతరస్ఫురత్తాదృశ ముపలక్ష్య ప్రత్యభిజ్ఞాయ, దదర్శ సాక్షాత్కృతవాన్. ౨

తస్య భగవతో దర్శనేన ఆగతసాధ్వసః జాతసంభ్రమః అర్భకః ధ్రువః, అంగం శరీరం, క్షితౌ భూమౌ, దండవద్వినమయ్య నతం కృత్వా, అవందత నమస్కృతవాన్. సంభ్రమమేవాహ దృగ్భ్యాం పిబన్నివ ప్రపశ్యన్నివ అవందత, ఆస్యేన చుంబన్నివ అవందత, భుజాభ్యా మాశ్లిష న్నాలింగ న్నివ అవందత, భుజై రితి బహువచన మార్షమ్. ౩

(ధ్రువస్య భగవత్సాక్షాత్కారః)

స తం వివక్షంత మతద్విదం హరిః జ్ఞాత్వాఽస్య సర్వస్య చ హృద్యవస్థితః,
కృతాంజలిం బ్రహ్మమయేన కంబునా పస్పర్శ బాలం కృపాయా కపోలే. ౪

స వై తదైవ ప్రతిపాదితాం గిరం దైవీం పరిజ్ఞాతపరాత్మనిర్ణయః,
తం భక్తిభావోఽభ్యగృణా దసత్వరం పరిశ్రుతోరుశ్రవసం ధ్రువక్షితిః. ౫

ధ్రువ ఉవాచ —

యోఽన్తః ప్రవిశ్య మమ వాచమిమాం ప్రసుప్తాం సంజీవయ త్యఖిలశక్తిధరః స్వధామ్నా,

---

(తం)ధ్రువం వివక్షంతం గుణాన్ వక్తు మిచ్ఛంతం తుష్టూషంత మిత్యర్థః పునరతద్విదం స్తోతు మజానంతం, అస్య ధ్రువస్య, సర్వస్య లోకస్య చ, హృది హృదయే అవస్థితః, హేతుగర్భమిదం హృది అవస్థితత్వాత్ జ్ఞాత్వా స హరిః బ్రహ్మమయేన బ్రహ్మ ప్రణవః వేదో వా, తత్ప్రచురేణ ధ్వనేః, ప్రణవాద్యనుకారిత్వాత్ బ్రహ్మమయేనేత్యుక్తం కంబునా శంఖేన, కపోలే గండే, బాలం ధ్రువం. కృపయా పస్పర్శ మమార్జ ౪

(స వై) ధ్రువః, దైవీం దేవస్య సంబంధినీం దేవేన భగవతావిర్భావితా మిత్యర్థః తాం వేదార్థ ప్రచురాం గిరం వాచం. తదైవ స్పర్శోత్తరకాలమేవ ప్రతిపద్య లబ్ధ్వా. పరితః జ్ఞాతః కార్త్స్న్యేన విదితః పరాత్మనోః పరమాత్మజీవాత్మనోః. నిర్ణయో యాథాత్మ్యం యేన అత ఏవ భక్తిభావః భక్త్యాత్మకో భావోఽభిప్రాయో యస్య, ధ్రువా స్థిరా శాశ్వతీ క్షితిః స్థానం యస్య, అయం।భావినిర్దేశః, అసత్వరః త్వరారహితః, పరిశ్రుతం సర్వతో విఖ్యాత, మురు నిరవధికం శ్రవః కీర్తిర్యస్య తం భగవంతం, అభ్యగృణాత్ అస్తౌషీత్ ౫

తత్ర స్వకీయవాగింద్రియసంజీవయితృత్వేన స్వాసుభవసిద్ధేన జ్ఞానప్రదం చిదదచ్ఛరీరం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలహేయగంధం ముక్త్యుపాయత్వ ముక్తిప్రదత్వాశ్రితదురితౌఘనివర్తకత్వ నిరతిశయయశఃసంపన్నత్వనిరతిశయానందత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరత్వేన భగవంతం పంచభిః ప్రస్తుత్య, తస్మిన్ స్వమనఃప్రావణ్యమేకేన సంప్రార్థ్య, తత్పదారవిందధ్యానాసక్త్యై, చితస్య దేహతదనుబంధిహేతుకసుఖదుఃఖాద్యననుభూతి మేకేనాభిధ్యాయ, తతః సాధుపరిత్రాణాయ స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహపరత్వేన శంకితబ్రహ్మాదిదేవతానామపి కారణభూతం స్వావతారేణ

అన్యాంశ్చ హస్తచరణశ్రవణత్వగాదీన్ ప్రాణాన్నమో భగవతే పురుషాయ తుభ్యమ్ ౭

ఏక స్త్వమేవ భగవన్నిద మాత్మశక్త్యా మాయాఖ్యయోరుగుణయా మహదాద్యశేషమ్,
సృష్ట్వాఽనువిశ్య పురుష స్తదసద్గుణేషు నానేవ దారుషు విభావసు వద్విభాసి ౮

సాక్షి జగదవితారం త్రిభిః ప్రస్తుత్యైకేన తం శరణ మాగత్య పురుషార్థమూర్తే స్తస్య భజనా దాశిషాం సత్యతాం వదన్, నిరతిశయవాత్సల్య మేకేన స్తౌతి (య ఇతి ద్వాదశభిః.) తత్ర తావత్ వాగాదీంద్రియసంజీవయితృత్వేన స్వస్మై నిదర్శితేన జ్ఞానప్రదత్వం నిశ్చిన్వ న్నమస్కరోతి (య ఇతి) యో భగవాన్, ప్రసుప్తాం స్వకార్యాక్షమాం ఇమాం తు ప్రవృత్తాం మే స్తోతుకామస్య మమ వాచం వాగింద్రియ మంతఃప్రవిశ్య సంకల్పరూపజ్ఞానేనాత్రానుప్రవేశ ఉచ్యతే, పూర్వమేవ ప్రవిష్టత్వాత్ సంజీవయతి తత్ర హేతుః అఖిలశక్తిధరః అఘటితఘటనాదిసర్వశక్తే స్తవేద ముపపన్న మితి భావః. తథా స్వధామ్నః స్వధామభూతాన్ స్వశరీరభూతానితి యావత్. తృతీయాంతపాఠే స్వధామ్నా స్వకీయ సంకల్పరూపేణ జ్ఞానేనాఽంతఃప్రవిశ్యేత్యన్వయః హస్తచరణశ్రవణత్వగాదీన్ హస్తచరణగ్రహణం పాయూపస్థయోః కర్మేంద్రియయో రుపలక్షణం, శ్రవణత్వగ్గ్రహణ మవశిష్టజ్ఞానేంద్రియాణాం, ఆదిశబ్దేనాఽంతఃకరణచతుష్టయాధిష్ఠాతృదేవతాసంగ్రహః అన్యాన్ ప్రాణా నింద్రియాణి సంజీవయతి తస్మై, భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తయే పురుషాయ పురుషాంతర్యామిణే, అనేన జవాంతర్యామిత్వ ముక్తం పూర్వ మచిదంతర్యామిత్వకథనాత్ తుభ్యం నమః కృత్స్నచిదచిదంతరాత్మత్వేన తత్సంజీవయితృత్వేన జ్ఞానప్రదత్వం త్వయ్యేవోపపన్నమితి భావః ౭

నను 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్, అనేన జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' ఇతి జగత్స్రష్టురేవాఽనుప్రవేశశ్రవణాత్ నాఽహం చిదచిదంతరాత్మేత్యత్ర జగత్స్రష్టాఽపి త్వ మేవేత్యాహ (ఏక ఇతి) హే భగవన్! ఇదం పరిదృశ్యమానం మహదాదిసమష్టివ్యష్ట్యాత్మక మశేషం సర్వం జగత్, ఉరుగుణయా వివిధ పరిణామక్షమసత్త్వాదిగుణయా ఆత్మశక్త్యాఽఽత్మనః స్వస్య సంబంధిన్యా శక్త్యా కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధివిశేషణభూతయా మాయాఖ్యయా ప్రకృత్యా సృష్ట్వా సదసత్గుణేషు కార్యకారణభూతేషు సత్త్వాదిగుణమయపదార్థేషు పురుషో జీవశరీరకః అనువిశ్య త్వ మేక ఏవ సన్ దారుషు హ్రస్వదీర్ఘఋజువక్రాదిభేదభిన్నేషు దారుషు, విభావసు-వదగ్నివత్ స్వాత్మనా నేన బహుధేవ విభాసి, అత్ర విభావసుదృష్టాంతేన స్వశరీరభూత చిదచిద్గతగుణాస్పర్శో వివక్షితః, ఇవశబ్దేన వస్తుత ఏకత్వం దేవమనుష్యాదిశరీరసంసృష్టజీవాంతరాత్మకత్వకృతం బహుత్వమపి వివక్షితమ్ ౮

(ధ్రువకృతవిష్ణుస్తుతిః)

త్వద్దత్తయా వయునయేద మచష్ట విశ్వం సుప్తప్రబుద్ధ ఇవ నాథ భవత్ప్రపన్నః,
తస్యాఽపవర్గ్యశరణం తవ పాదమూలం విస్మర్యతే కృతవిదా కథ మార్తబంధో ౮

నూనం విముష్టమతయ స్తవ మాయయా తే యే త్వాం భవాప్యయవిమోక్షణమన్యహేతోః,
అర్చంతి కల్పకతరుం కుణపోపభోగ్య మిచ్ఛంతి యత్స్పర్శజం నిరయేఽపి నృణాం. ౯

ఏవం నిఖిలజగదేకకారణత్వేన కృత్స్నచిదచిదంతరాత్మత్వేన నిరస్తనిఖిలదోషత్వేన చ వాగాదీంద్రియసంజీవయితృత్వా త్తస్యైవ జ్ఞానప్రదత్వ ముక్తం, తదేవ నిదర్శయన్ తస్యైవ నిరతిశయ పురుషార్థసాధనత్వేన భజనీయతామాహ (త్వద్దత్తయేతి) త్వదీయయా 'తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం' ఇతి వదతా త్వయా దత్తయా వయునయా జ్ఞానేన, ప్రీత్వ మార్షమ్ హే నాథ! భవంతం ప్రపన్నః శరణం గతో బ్రహ్మా చతుర్ముఖః సుప్తప్రబుద్ధ ఇవ పూర్వం సుప్తః పశ్చాత్ ప్రబుద్ధ ఇవ విశ్వ మచష్ట అపశ్యత్, విశ్వరచనోపయోగి జ్ఞానవిధురః త్వత్ప్రపత్త్యా త్వద్దత్తజ్ఞానేనాఽసృజదిత్యర్థః నాత్ర భూతార్థవివక్షా పశ్యతీత్యర్థః, హే ఆర్తబంధో! ఆర్తానాం తాపత్రయాతురాణాం బంధో, అపవర్గశరణం ముక్త్యుపాయం ఆపవర్గ్యమితి పాఠే, స్వార్థే ష్యఞ్ అపవర్గే భవ మాపవర్గ్యం, సుఖం తత్సాధన మితి వా, తవ పాదమూలం, కృతవిదా సర్వేంద్రియోపజీవనేన జ్ఞానప్రదత్వా ద్యుపకారజ్ఞేన కథం విస్మర్యతే ఏవం మహోపకారిణం త్వా మభజంతః కృతఘ్నా ఏవేత్యర్థః ౮

తథా త్వాం భజంతోఽపి మాదృశాః సకామాః మందభాగ్యా ఏవేత్యాహ (నూనమితి) కల్పకతరుం కల్పకతరుతుల్యం, ఆశ్రితాభీష్టార్థప్రదత్వేన కల్పతరుతౌల్యం వివక్షితం, తతో నిరతిశయ గుణవత్త్వామాహ— భవాప్యయవిమోక్షణం భవో జన్మ అప్యయో మరణం తయో ర్మోక్షణం మోచనం యస్మా త్తం, యద్వా భవాప్యయౌ విమోక్షయతీతి ణ్యంతాత్ కర్తరి ల్యుట్, బాహులకాత్ ముక్తిప్రద మిత్యర్థః ఏవంభూతం త్వాం యే మాదృశా లోకాః అన్యహేతోః అన్యస్య త్రివర్గస్య హేతోః కారణాత్ భజంతి తే జనాః తవ మాయయా 'మమ మాయా దురత్యయా' ఇత్యుక్తవిధయా విమృష్ట మతయః అపహృతజ్ఞానాః, నూనమితి నిశ్చయే. కుత్రస్తే విముష్టమతయ ఇత్యత్రాహ, యద్యస్మాత్ స్పర్శజం విషయేంద్రియసంబంధజం, అత ఏవ వై నిరయేఽపి స్థానస్య పరమాత్మన ఇత్యుక్తవిధయా నరకప్రాయేఽపి సంసారే నృణాం కుణపోపభోగ్యం కుణపేన శవతుల్యేన శరీరేణోపభోగ్యం సుఖమితి శేషః ఇచ్ఛంతి. ౯

యా నిర్వృతి స్తనుభృతాం తవ పాదపద్మ
ధ్యానాద్భవజ్జనకథాశ్రవణేన వా స్యాత్,
సా బ్రహ్మణి స్వమహిమన్యఽపి నాథ మా భూత్
కిం త్వంతకాసిలులితాత్ పతతాం విమానాత్. ౧౦

భక్తిం ముహుః ప్రవహతాం త్వయి మే ప్రసంగో
భూయా దనంత మహతా మమలాశయానామ్,
యేనాఽంజసోల్బణ మురువ్యసనం భవాబ్ధిం
నేష్యే భవద్గుణకథామృతపానమత్తః. ౧౧

నను స్వర్గస్యాఽపి సుఖత్వప్రతిపత్తేః కిం తదర్థం భజమానాన్ నిందిత్వా నిష్కామాన్ ప్రశంససీ త్యాశంకాయాం స్వర్గజస్యాల్పాస్థిరత్వా న్నిందామీ త్యభిప్రేత్య కిం వక్తవ్యం, నిష్కామభక్తి సాధ్యస్యాపవర్గికసుఖస్య నిరవధికత్వాత్ న తేన స్వర్గజస్య సామ్యమితి. యత్త్వచ్చరణధ్యానత్వద్భక్త జనకథాశ్రవణజన్యసుఖేనాఽపి న కైవల్యమపి సమానమితి కైముత్యనయేనాహ (యేతి) తనుభృతాం దేహినాం, తవ చరణకమలధ్యానాత్, భవజ్జనా భాగవతాస్తేషాం కథాశ్రవణేన వా, యా నిర్వృతిః, సుఖం స్యాత్, సా నిర్వృతిః, హే నాథ! స్వమహిమన్యపి స్వాభావికగుణాష్టకరూపమహిమ్ని బ్రహ్మణి శుద్ధాత్మన్యనుభూయమానేఽపి మాభూ న్నాస్తీత్యర్థః అంతకాసిలులితాత్ అంతకాఖ్యశస్త్రక్షతాత్ విమానాత్ పతతాం స్వర్గిణాం నిర్వృతిః స్యాత్ కిం, నాస్త్యేవేత్యర్థః ౧౦

ఏవం నిత్యనిరతిశయానందసాధనభూతం త్వాం, క్షయిష్ణు సాతిశయాల్పసుఖసాధనత్వేన భజంతో మాదృశా మందభాగ్యా ఏవేత్యుక్త్వా స్వస్య సత్సంగతికథాశ్రవణాదిప్రణాడ్యా భక్తి మహైతు కీం ప్రార్థయతి (భక్తిమితి) హే అనంత! దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహిత! త్వయి నిరస్తనిఖిలదోష సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానందత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరే త్వయి, ముహుః పునః పునః, నిరంతరమిత్యర్థః భక్తిం ప్రవహతాం కుర్వతా మత ఏవాఽమలః ఆశయోఽంతఃకరణం యేషాం మహతా, మక్రోధాద్యాత్మగుణ యుక్తానాం ప్రసంగః, ప్రకృష్టః సంగః మహతామితి సంబంధమాత్రే షష్ఠీ, మహత్సంబంధిసంగమః మహత్సు సంగమ ఇత్యర్థః. మే స్యాత్, యేన మహత్సంగేన హేతునా, ప్రవృత్తా యా భవతో గుణకథా సైవ మధు తస్య పానేన, మత్తః తృప్తః నిరస్తతాపత్రయ ఇత్యర్థః. ఉరువ్యసనం అధిక దుఃఖం, గర్భ, మత ఏవోల్బణం, దుస్సహం నేష్యే తరామి. ౧౧

(ధ్రువకృతవిష్ణుస్తుతిః)

తే న స్మరం త్యతితరాం ప్రియ మీశ మర్త్యం
యే చాఽన్వదః సుతసుహృద్గృహవిత్తదారాః,
యే త్వబ్జనాభ భవదీయపదారవింద
సౌగంధ్యలుబ్ధహృదయేషు కృతప్రసంగాః ౧౨

తిర్యఙ్నగద్విజసరీసృపదేవదైత్య
మర్త్యాదిభిః పరిచితం సదసద్విశేషమ్,

న కేవలం సత్సంగతేః కథాశ్రవణాదిప్రణాడ్యాపవర్గికసుఖసాధనత్వమేవ కింతు జీవద్దశాయా మపి దేహతదనుబంధినిమిత్తసుఖదుఃఖాద్యహేతుత్వమపీత్యాహ (త ఇతి) హే ఈశ! మర్త్యం మరణశీల మపి అతితరాం ప్రియం శరీరం యే చ అనుమర్త్య మనుసృత్య గచ్ఛంతి వర్తంతే ఇత్యనుగాః సుతాదయః తాంస్తు తే జనా న స్మరంతి నాఽభిమన్యంతే ఇత్యర్థః కే తే ఇత్యత్రాహ- హే అబ్జనాభ! యే జనా భవదీయపదారవిందయోః యత్సౌగంధ్యం తేన తస్మిన్వా లుబ్ధం హృదయం యేషాం తేషు భాగవతేషు కృతః ప్రసంగో యైస్తే ఇత్యర్థః ౧౨

అబ్జనాభేత్యనేన నిరతిశయసౌగంధ్యవద్దివ్యమంగళవిగ్రహవైశిష్ట్యముక్తం మహదాద్యశేషం సృష్ట్వాఽనుప్రవిశ్య పురుష ఇత్యనేన ప్రకృతిప్రాకృతపురుషశరీరకత్వం చ, ఏవం స్థూలసూక్ష్మశరీర ద్వయముక్తమ్ అనంతేత్యనేన సత్యజ్ఞానానందలక్షణం దివ్యాత్మస్వరూపమేతత్త్రితయమేవ యథావ ద్వివేచయన్ శరణం వ్రజతి (తిర్యగిత్యాదిభిశ్చతుర్భిః.) తత్రాఽఽద్యేన స్థూలరూపం ప్రపంచయతి (తిర్యగితి.) హే పరమ! స్థూలసూక్ష్మరూపాభ్యాం విలక్షణ నిఃసమాభ్యధిక! అత ఏవాఽజ! స్థూలరూప గతోత్పత్తివినాశరహిత! నగాః స్థావరాణి ఏతచ్చరాణామప్యుపలక్షణం, తిర్యంచః పశుమృగాదయః, ద్విజా అండజాః ఏషాం తిర్యక్త్వాదేవ సంగ్రహే సిద్ధే గోబలీవర్దన్యాయేన పృథగ్గ్రహణమ్ ఏవం సరీసృపగ్రహణం చ, ఆదిశబ్దేన స్వేదజోద్భిజ్జసంగ్రహః, తిర్యగాదిభిః పరిచితం పరితో వ్యాప్తం సదసత్ చిదచిదాత్మకం విశేషం విశేషః పృథివీ సోఽస్యాస్తీతి విశేషం. అర్శ ఆదేరాకృతిగణత్వాదచ్. విశేషపర్యంతమిత్యర్థః మహదాది మహాన్ ఆదిర్యస్య అనేకం వివిధవిచిత్రసన్నివేశం, స్థవిష్ఠం స్థూలం బ్రహ్మాండాత్మకం, తే తవ రూపం వేద్మి త్వచ్ఛరీరత్వేన వేద్మీత్యర్థః అతః స్థూలరూపాత్ పరం విలక్షణం యద్దివ్యమంగళవిగ్రహాత్మకం సూక్ష్మం రూపం తదపి న వేద్మీతి న, కింతు త్వత్ప్ర సాదాత్ వేద్మ్యేవేత్యర్థః. పరం రూపం విశినష్టి. యత్ర యద్విషయే వాదః ప్రాకృతత్వాప్రాకృతత్వ

రూపం స్థవిష్ఠ మజ తే మహదాద్యనేకం
నాఽతః పరం పరమ వేద్మి న యత్ర వాదః. ౧౩

కల్పాంత ఏత దఖిలం జఠరేణ గృహ్ణన్
శేతే పుమాన్ స్వదృగనంతసఖ స్తదంకే,
యన్నాభిసింధురుహకాంచనలోకపద్మ
గర్భే ద్యుమాన్ భగవతే ప్రణతోఽస్మి తస్మై. ౧౪

త్వం నిత్యముక్త పరిశుద్ధ విబుధ ఆత్మా
కూటస్థ ఆదిపురుషో భగవాం స్త్ర్యధీశః,

వాదః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః యద్వా అవేద్మీతి చ్ఛేదః. అవేద్మీత్యకారో నిపాతో నఞ్పర్యాయః. తతశ్చ అతః స్థవిష్ఠా ద్రూపాత్ పరం విలక్షణం "న భూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః" ఇత్యుక్తాప్రాకృతదివ్యవిగ్రహాత్మకం రూపం తతః పరం దివ్యాత్మస్వరూపం సత్యం జ్ఞానమనంత మిత్యుక్తవిధ మవేద్మీతి న, కింతు త్వత్ప్రసాదాత్ జానా మ్యేవేత్యర్థః రూపం స్వరూపం బోధయన్ విశినష్టి (యత్ర వాద ఇతి.) యత్ర స్వరూపే చ వాదః దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిజాతీయవాదః నిర్విశేషత్వ వాదశ్చ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః యత్ర వాదః శబ్దవ్యాపారో నాఽస్తి తద్బ్రహ్మస్వరూపం చ న వేద్మీతి వ్యాఖ్యానం త్వయుక్తం "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి, శాస్త్రయోనిత్వాత్, వచసాం వాచ్యముత్తమం నతా స్మ సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీ, వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యః" ఇత్యాది శ్రుతిసూత్ర స్మృతిభిః శాస్త్రైకవేద్యత్వాభిధానాత్. ౧౩

కిం చ యః పుమా, నేతచ్చిదచిదాత్మకం జగత్, కల్పాంతే ప్రళయే, జఠరే గృహ్ణన్ కుక్షౌ నివేశ్యేత్యర్థః. స్వస్మిన్ దృక్ యస్య స్వానుభవైకశీల ఇత్యర్థః. అనంతసఖః శేషసహాయః, తదంకే అనంతభోగే, శేతే యోగనిద్రారూఢో భవతి, యస్య పుంసో నాభిరేవ సింధు స్తస్మిన్ ఉద్భూతం కాంచనమయం లోకాత్మకం పద్మం తస్య గర్భే కర్ణికాయాం, ద్యుమాన్ తేజస్వీ బ్రహ్మా భవతి, తస్మై భగవతే తుభ్యం, ప్రణతోఽస్మి ౧౪

ఏవం రూపం విశిష్య పునః స్వరూపం విశినష్టి (త్వమితి ద్వాభ్యామ్) నను జీవవత్ మమాపి స్థూలసూక్ష్మశరీరత్వే తతః కో విశేష ఇత్యత్రాహ (త్వమితి.) త్వ మకర్మాయత్తస్వేచ్ఛాపాత్తా ప్రాకృతదివ్యమంగళగుణాస్పదవిశిష్టః త్వం స్థితౌ నిమిత్తభూతాయాం, జగత్పాలనార్థమిత్యర్థః. అధిమఖః యజ్ఞారాధ్యో యజ్ఞఫలప్రదశ్చ, వ్యతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః. ఆస్సే తిష్ఠసి,

(ధ్రువకృతవిష్ణుస్తుతిః)

యద్బుద్ధ్యవస్థితి మఖండితయా స్వదృష్ట్యా
ద్రష్టా స్థితావధిమఖో వ్యతిరిక్త ఆస్సే. ౧౫

అత్రాధిమఖ ఇత్యనేన స్థితా విత్యనేన చ 'పరిత్రాణాయ సాధూనా' మిత్యుక్తరీత్యా సర్వయజ్ఞారాధ్యత్వాయ సాధుపరిత్రాణాయ చ త్వజ్జన్మ, నతు జీవవత్ కర్మాయత్త మిత్యవగమ్యతే, అవ్యతిరిక్త ఇతి చ్ఛేదే ప్రకృతిపురుషవిలక్షణ ఏవ తాభ్యా మపృథక్త్వే నాఽవస్థిత ఇత్యర్థః నన్వనంతవిచిత్రస్థిరచరాత్మకస్య జగతో, ధారణపోషణ భోగాద్యాత్మకం పాలనం కథమేకేన మయా యుగపత్ కర్తుం శక్యమిత్యత్రాహ (బుద్ధ్యవస్థితం) బుద్ధావవస్థితం విషయీభూతం సంకల్పరూపజ్ఞానవిషయమితి యావత్, అఖండితయా అసంకుచితయా స్వదృష్ట్యా సంకల్పరూపజ్ఞానేన, ద్రష్టా సాక్షాత్కర్తాఽసి, కృత్స్నస్య జగతః సర్వదేశ కాలావస్థాస్వనిష్టనిరసనేష్టప్రాపణాత్మకపరిపాలనోపయోగ్యసంకుచితత్వ సంకల్పరూపజ్ఞానాశ్రయోఽసీత్యర్థః స్థితావధిమజవ్యతిరిక్త ఇత్యపి పాఠః. తత్ర అజః ప్రకృతిపురుషగతస్వరూపాన్యథాభావ రూపోత్పత్త్యాదిరహితః, అత ఏవ వ్యతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణః, స్థితావధిం వ్యవస్థితావధిం మత్స్యావతారపర్యంతం వా యత్త్వం జగత్సర్వ మఖండితజ్ఞానేన సాక్షాత్కుర్వన్ ఆస్సే ఇత్యర్థః ఏవం తత్త్వం నిత్యముక్తః వ్యాప్యవస్తుగతదోషాస్పృష్టః అనేనాఽచిద్వ్యావృత్తిః, అచిద్ద్రవ్యం హి అవ్యక్తమహదాదికం స్వకార్యేషు పృథివ్యాదిషు వ్యాప్తమ్ తద్గతదోషైః స్పృష్టమ్ ఏవం జీవవ్యావృత్తిశ్చ జీవోఽపి దేవాదిశరీరేషు వ్యాప్తః పరమార్థతః తద్గతదోషై రస్పృష్టోఽప్యహం మమాభిమానాభ్యాం క్లిశ్యతీతి న నిత్యముక్తః. త్వం తు నిత్యముక్త ఇతి భావః తత్రహేతుః- విశుద్ధః అకర్మవశ్యః, నిత్యముక్తశబ్దాత్ పరస్య సుపోలోప ఆర్షః కర్మధారయో వా. విశుద్ధత్వే హేతుః పరిబుద్ధః అసంకుచితజ్ఞానః, జీవో హి కర్మాయత్తసంకోచవికాసభాక్ భావరూపజ్ఞానాశ్రయో న పరిశుద్ధ ఇతి భావః, తత్ర హేతుః-కూటస్థః నిర్వికారః, స్వరూపతః స్వభావతోఽపి నిర్వికారస్త్వం జీవస్తు స్వభావతో వికారీ, నను నిత్యముక్తత్వ పరిబుద్ధత్వవిశుద్ధత్వాని ముక్తేషు నిత్యసిద్ధేషు చాఽతివ్యాప్తాని, తత్రాహ- ఆత్మా తేష్వంతఃప్రవిశ్యధారకః న చాఽఽత్మత్వ మప్యతిప్రసక్త మత ఉక్త మాదిపురుషో భగవాన్ అధీశ ఇతి ఆదిపురుష ఇతి కర్మధారయః, ఆదిశబ్దశ్చ కారణవాచీ. కారణం హి కార్యస్యాది. జగత్కారణభూతః పురుష ఇత్యర్థః, జగత్కారణత్వం చ న ముక్తేషూపపన్నం "జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా దసన్నిహితత్వాచ్చ భోగమాత్రసామ్యలింగా చ్చేతి", ముక్తేషు జగద్వ్యాపారాభావస్య సూత్రితత్వాత్ భగవచ్ఛబ్దేన సమగ్రషాడ్గుణ్యపరిపూర్ణత్వ ముచ్యతే, తదప్యనతిప్రసక్తమేవ అధీశః త్రయాణాం సత్త్వరజస్తమసాం తత్పరిణామరూపాణాం త్రయాణాం లోకానాం వా అధీశః, ఇదమ ప్యనతిప్రసక్త మేవేతి త్రివిధచేతనవ్యావృత్తిః. ౧౫

యస్మిన్ విరుద్ధగతయో హ్యనిశం పతంతి
విద్యాదయో వివిధశక్తయ ఆనుపూర్వ్యాత్,
తద్బ్రహ్మ విశ్వభవ మేక మనంత మాద్య
మానందమాత్ర మవికార మహం ప్రపద్యే ౧౬

నను కథ మచేతనేషు చాఽవస్థితస్యాఽపి తద్గతదోషాస్పర్శః న చాఽకర్మవశ్యత్వా దుపపత్తిః పుణ్యాపుణ్యసజాతీయచేష్టితాని కుర్వతః తదవశ్యత్వానుపపత్తే రిత్యత్రాహ (యస్మిన్నితి,) విరుద్ధమతయః విరుద్ధా మతి ర్యాసు తా, ఆశ్రయాంతరేషు సామానాధికరణ్యానర్హాః విద్యాదయో జ్ఞానాదయః వివిధాః శక్తయః ఆనుపూర్వ్యాత్ క్రమేణ యస్మిన్ పతంతి ఆవిర్భవంతి. శక్తిర్హి కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధ విశేషణం, తత్ర సృష్టిస్థిత్యంతఃప్రవేశనియమనసంహారాదీనాం క్రమికత్వేన పౌర్వాపర్యాత్ తదుపయుక్త శక్తీనా మపి తద్ద్వారా పౌర్వాపర్య మత్ర వివక్షితం, సర్వదా సర్వశక్తేస్తస్య క్రమేణ శక్త్యాశ్రయత్వా యోగాత్ ఏవం చ సర్వశక్తే స్తస్య సర్వముక్త ముపపన్నమితి భావః, ఉక్తాకారం బ్రహ్మ జగత్కారణత్వేన లక్షణేన లక్షయన్ సంగ్రహేణ తత్స్వరూపమపి శోధయన్ శరణం వ్రజతి (తదితి) తద్బ్రహ్మ విశ్వభవమేక మిత్యనేన 'యతో వా ఇమాని భూతానీ'తి వాక్యం స్మారితమ్, అవికార మానందతన్మాత్ర మనంత మితి పదత్రయేణ 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మే'తి వాక్యం స్మారితం తత్రాహ- జన్మాదివాక్యే జగత్కారణత్వేనోపలక్షితస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం సత్యాదివాక్యే శోధితమ్. ఏవమత్రాఽపి. తథాహి విద్యాదయో వివిధశక్తయ ఇత్యనేన సృష్ట్యాద్యుపయుక్తాః 'పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ' ఇత్యుక్తశక్తీనా మభిధానేన జగజ్జన్మాదయోఽప్యుపస్థాపితాః సర్వ శక్తిమత్త్వేన ప్రసిద్ధం బ్రహ్మ యస్మిన్నితి యచ్ఛబ్దేనాఽనూద్యోపస్థితానాం జన్మాదీనాం లక్షణత్వ ముచ్యతే (విశ్వభవమితి) భవత్యస్మాదితి భవం విశ్వస్య భవం విశ్వభవం విశ్వోత్పత్తికారణమిత్యర్థః, ఏకశబ్దేనోపాదానత్వం నిమిత్తత్వం స్థితిసంహారకారణత్వం చైకస్యైవేతి వివక్షితమ్. తద్బ్రహ్మేత్య నేన 'అధీహి భగవో బ్రహ్మే' త్యుపక్రమే పృష్టస్య ప్రతివచనత్వసమర్థకం 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్ర హ్మే'తి వాక్యం స్మారితమ్, ఏవం జగత్కారణత్వేనోపలక్షితం బ్రహ్మ స్వరూపతో లక్షయతి (అవికార మితి,) అనేన సత్యపదం స్మారితమ్ తేన హి సతతపరిణామినోఽచేతనాత్ సంసృష్టాత్ చేతనాచ్చ వైలక్షణ్యముక్తమ్. ఏవ మత్రాఽప్యవికారపదేన ఆనందమాత్రం మాత్రచా క్వాపి జడత్వవ్యావృత్తిః, అనేన జ్ఞానపదం స్మారితమ్. అనుకూలజ్ఞానమేవ హి ఆనందః, శ్రౌతస్యాఽపి జ్ఞానపదస్యాఽఽనందరూప జ్ఞానపర్యవసానత్వద్యోతనాయాఽఽనందశబ్దః ప్రయుక్తః, అనేనాఽఽనందపదేన నిత్యాసంకుచితానుకూల జ్ఞానాశ్రయిత్వం వివక్షితం, తేన ముక్తచేతనవ్యావృత్తిః, తే హి బద్ధదశాయాం సంకుచితజ్ఞానత్వేన న నిత్యాసంకుచితజ్ఞానాః, అనంతపదేన దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం వివక్షితం, అనేన నిత్యసిద్ధ

(విష్ణునా ధ్రువాయ వరప్రదానం)

సత్యాశిషో హి భగవం స్తవ పాదపద్మ
మాశీ స్తథానుభజతః పురుషార్థమూర్తేః,
అప్యేవ మార్య భగవాన్ పరిపాతి దీనాన్
వాశ్రేవ వత్సక మనుగ్రహకాతరోఽస్మాన్. ౧౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

అథాఽభిష్టుత ఏవం వై సత్సంకల్పేన ధీమతా,
భృత్యానురక్తో భగవాన్ ప్రతినంద్యేద మబ్రవీత్ ౧౮

శ్రీ భగవానువాచ—

వేదాఽహం తే వ్యవసితం హృది రాజన్యబాలక,
తత్ప్రయచ్ఛామి భద్రం తే దురాప మపి సువ్రత. ౧౯

వ్యావృత్తిః. తేషాం స్వరూపస్యాణుపరిమాణత్వేనాఽనంతత్వాభావాత్ తత్ర దేశపరిచ్ఛేదో నామ ఇద మత్ర న భవతీతి కాలపరిచ్ఛేదో నామ ఇద మిదానీం న భవతీతి ఏవంరూపః ఏత ద్ద్వయరహితః వస్తుపరిచ్ఛేదో నామ సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమ్. ఏవంభూతం బ్రహ్మాండం ప్రపద్యే శరణం గతోఽస్మి. ౧౬

ఏవం బ్రహ్మస్వరూపగుణాన్ విశోధ్య తం ప్రపద్యైతద్భజనస్య ఫలావినాభూతత్వ మావిష్కుర్వన్ వాత్సల్యనిధే స్తస్యాఽభిమతార్థా దప్యతిశయితపురుషార్థప్రదత్వ మాహ (సత్యాశిష ఇతి) హే భగవన్' సత్యాశిషః ఆశిషః సత్యాః క్రియంతే యేన స సత్యాశీః తస్య పురుషార్థమూర్తేః స్వయం పురుషార్థభూతస్వరూపస్య తవ పాదపద్మం యథా ఆశీః తథా ఇచ్ఛానురూప మిత్యర్థః. అనుభజతోఽత ఏవ దీనాన్ త్రివర్గనిష్ఠా నప్యేవంభూతా నస్మాన్ అనుగ్రహకాతరః అనుగ్రహైకవివశః భగవాన్ షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః భవాన్ వత్సకం స్వార్థే కః, వాశ్రేవ నవప్రసూత ధేనురివ హే ఆర్య! స్వామిన్! పరిపాతి అభిమతప్రదానేన పరిపాతి, పరీత్యుపసర్గేణ సర్వతః పాతి సంసారభయాచ్చ పాతీత్యయమర్థో వివక్షితః ౧౭

స్తుతి ముపసంహరతి (అథేతి.) సత్సంకల్పేన దృఢసంకల్పేన ధీమతా ధ్రువేణైవ మభిష్టుతః స్తుతః అనంతరం భక్తేష్వనురక్తో నిరతిశయప్రీతిమాన్ భగవాన్. ప్రతినంద్య స్తుతిమితి శేషః, ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్ ౧౮

ఉక్తం ఏవాహ (వేదేతి.) హే రాజన్యబాలక' తే త్వయా, హృది వ్యవసితం అభిమతవిషయత్వేన నిశ్చిత మహం వేద జానామి, తే త్వయా వ్యవసిత మితరై రురాపం దుర్లభమితి హే సువ్రత! తే తుభ్యం ప్రయచ్ఛామి దదామి. ౧౯

నాన్యై రధిష్ఠితం భద్ర యద్ భ్రాజిష్ణు ధ్రువక్షితి,
యత్ర గ్రహర్క్షతారాణాం జ్యోతిషాం చక్రమాహితమ్. ౨౦

మేఢ్యాం గోచక్రవత్ స్థాస్ను పరస్తాత్ కల్పవాసినామ్,
ధర్మోఽగ్నిః కశ్యపః శుక్రో మునయో యే వనౌకసః,
చరంతి దక్షిణీకృత్య భ్రమంతో యత్సతారకాః. ౨౧

ప్రస్థితే తు వనం పిత్రా దత్త్వా గాం ధర్మసంశ్రయః,
షట్త్రింశత్ వర్షసాహస్రం రక్షితాఽవ్యాహతేంద్రియః ౨౨

త్వద్భ్రాత ర్యుత్తమే నష్టే మృగయాయాం తు తన్మనాః,
అన్వేషంతీ వనం మాతా దావాగ్నిం సా ప్రవేక్ష్యతి ౨౩

వ్యవసితమేవ ప్రపంచయతి (నాన్యైరితి సార్ధద్వయేన) హే భద్ర! ధ్రువ ధ్రువా శాశ్వతీ, క్షితే ర్వ్యాప్తో యస్మిన్ భ్రాజిష్ణు దీప్తిమత్ అన్యై రనధిష్ఠితం యత్ర స్థానే జ్యోతిషాం జ్యోతీరూపాణాం గ్రహాదీనాం చక్రమాహిత మర్పితమ్ ౨౦

ధాన్యాక్రమణాయ భ్రామ్యమాణానాం పశూనాం బంధనస్తంభో మేఢిః. తస్యాం గోచక్రవత్ బలీవర్దసమూహవ న్నిహిత మిత్యర్థః. కల్పవాసినాం అవాంతరకల్పవాసినాం పరస్తాదపి స్థాస్ను లోకత్రయనాశేఽప్యనశ్వరం, ధర్మాగ్న్యాదయో నక్షత్రరూపాః వనౌకసో మునయః సప్తర్షయః యత్ ప్రదక్షిణీకృత్య భ్రమంతః చరంతి ౨౧

తత్స్థానం రాజ్యా దనంతరం ప్రాప్స్య సీత్యాహ (ప్రస్థిత ఇతి) తుభ్యం గాం పృథివీం దత్త్వా పిత్రా ఉత్తానపాదేన వనం ప్రస్థితే ఇతి భావే క్తః, వనం ప్రతి గమనే సతి ధర్మసంశ్రయః వర్ణాశ్రమధర్మపరిపాలకః భవాన్, షట్ త్రింశద్వర్షసాహస్రం వర్షాణాం సహస్రాణి తతః సమాహారే ద్విగుః, అవ్యాహతేంద్రియః అపిహతేంద్రియః. రక్షితా రక్షిష్యతి, గామిత్యనుషంగః ౨౨

త్వయాఽసంకల్పిత మపి మద్భక్తే త్వయిద్రోహో దేవం భవిష్యతీత్యాహ కేన (త్వద్భ్రాత రీతి) ఉత్తమాఖ్యే త్వద్భ్రాతరి మృగయాయాం నష్టే సతి తస్మి న్నుత్తమే మనో యస్యాః సా మాతా సురుచిః, వనం ప్రవిశ్య, దావాగ్నిం ప్రవేక్ష్యతి ౨౩

(విష్ణునా ధ్రువాయ వరప్రదానం)

ఇష్ట్వా మాం యజ్ఞహృదయం యజ్ఞైః పుష్కలదక్షిణైః,
భుక్త్వా చేహాఽఽశిషః సత్యా అంతే మాం సంస్మరిష్యసి ౨౪

తతో గంతాసి మత్స్థానం సర్వలోకనమస్కృతమ్,
ఉపరిష్టా దృషిభ్య స్త్వం యతో నావర్తతే తతః. ౨౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యర్చితః స భగవా నతిదిశ్యాఽఽత్మనః పదం,
బాలస్య పశ్యతో ధామ స్వ మగా ద్గరుడధ్వజః ౨౬

సోఽపి సంకల్పజం విష్ణోః పాదసేవోపసాదితమ్,
ప్రాప్య సంకల్పనిర్వాణం నాఽతిప్రీతోఽభ్యగాత్ పురం ౨౭

కించ యజ్ఞహృదయం యజ్ఞస్య హృదయం తాత్పర్యభూమిం యజ్ఞారాధ్య మిత్యర్థః. మాం యజ్ఞానాం ప్రభుం పుష్కలదక్షిణై రారాధ్య ఇహ రాజ్యే సత్యాః దృఢసంకల్పజాః ఆశిషః ఇచ్ఛావిషయాన్ భుక్త్వా అనుభూయ అంతే భోగానంతరం మా అనుస్మరిష్యసి ౨౪

తతః సర్వై ర్లోకైః సప్తర్షిపర్యంతైః నమస్కృతం మదనుగ్రహా ల్లబ్ధం స్థానం గంతాసి ప్రాప్స్యసి, స్థానం విశినష్టి—సప్తర్షిభ్యః ఉపరిష్టాత్ స్థితం యతిః మనః ప్రయతనశీలః గత్వా యతః స్థానాత్ పునర్నావర్తతే నాఽర్వా గవరోహతి, అపి తు తతో వైకుంఠ మేవ యాతీత్యర్థః ౨౫

భగవదుక్తి ముపసంహరన్ భగవాన్ తిరోఽధాదిత్యాహ మునిః (ఇతి) ఉక్తప్రకారేణ అర్చితః ఆరాధితః, భగవాన్ ఆత్మనః పదం స్థానం, అతిదిశ్య దత్త్వా, బాలస్య ధ్రువస్య పశ్యతః సతః గరుడధ్వజో గతవాన్. తదంకితధ్వజశ్చ భగవాన్ స్వం ధామ వైకుంఠస్థాన మగాత్ ప్రాపద్యత. ౨౬

(సోఽపి) ధ్రువోఽపి విష్ణోః పాదసేవయా ఉపసాదితం ప్రాపితం, సంకల్పజం తపశ్చర్యారంభే ఫలసంకల్పనిర్వాణం సంకల్పస్య నిర్వాణం సమాప్తిః యస్మిన్, కృతకసుఖం న తు స్వాభావికానందావిర్భావం, ప్రాప్యాఽపి నాఽతిప్రీతః నితరాం అహృష్టచిత్తః పుర మగాత్. ౨౭

విదుర ఉవాచ—

సుదుర్లభం యత్పరమం పదం హరే ర్మాయావినః తచ్చరణార్చనార్జితమ్,
లబ్ధ్వాఽప్యసిద్ధార్థమివైకజన్మనా కథం స్వమాత్మాన మమన్యతాఽర్థవిత్. ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

మాతుః సపత్న్యా వాగ్బాణై ర్హృది విద్ధస్తు తాన్ స్మరన్,
నైచ్ఛ న్ముక్తిపతే ర్ముక్తిం తస్మా త్తాప ముపేయివాన్ ౨౯

ధ్రువ ఉవాచ—

సమాధినా నైకభవేన యత్పదం విదుః సనన్దాదయ ఊర్ధ్వరేతసః,
మాసై రహం షడ్భి రముష్యపాదయో శ్ఛాయా ముపేత్యాఽపగతః పృథఙ్మతిః. ౩౦

అహో బత మమాఽనాత్మ్యం మందభాగ్యస్య పశ్యత,

అనతిప్రీతికారణం పృచ్ఛతి విదురః (సుదుర్లభ మితి) ప్రాప్యాఽపి మాయాధిపతేః సంబంధిత్వేన దత్తమిత్యర్థః. ఇతరైః సుదుర్లభం అతిదుఃఖేనాఽప్యలభ్యం యత్పదం తత్స్థానం భగవత శ్చరణార్చనేనాఽఽర్జితం సంపాదితం తత్ స్థానం ఏకజన్మనా లబ్ధ్వాపి ద్వితీయే శరీరే అసత్యవ ల్లబ్ధ్వేత్యర్థః స్వమాఽఽత్మానం అసిద్ధార్థమివ అపరిపూర్ణార్థమివ కథ మమన్యత ముక్త్యర్థక భగవదారాధనమేవ అప్రీతికారణ మితి వదం స్తస్య పరితాప మాహ ఋషిః (మాతురితి) సపత్న్యాః మాతుః సురుచే ర్వాచ ఏవ బాణాః తైః హృది విద్ధః జాతవ్యథః తాన్ వాగ్బాణాన్ స్మరన్ ముక్తి ప్రదాత్ భగవతః ముక్తిం నైచ్ఛత్, తత్రప్యుక్తం పశ్చాత్తాప ముపేయివాన్ ప్రాప్తః ౨౮—౨౯

పశ్చాత్తాపవిషయాం ధ్రువోక్తిమాహ (సమాధీతి సార్ధైః షడ్భిః.) ఊర్ధ్వరేతసో జితేంద్రియాః సునందాదయః నైకభవేన నైకే అనేకే భవా యస్మిన్ బహుజన్మనా అభ్యస్తేనే త్యర్థః, సమాధినా యస్య భగవతః పదం స్వరూపం విదుః సాక్షాత్కృతవంతః అముష్య భగవతః పాదయోః ఛాయా మహం షడ్భిరేవ మాసై రుపేత్యాఽపి ప్రణామస్తుత్యాదిసమయే గరుడారూఢస్య హరేః పాదచ్ఛాయా యాం స్థిత్వాఽపీత్యర్థః పృథఙ్మతిః దేహాత్మాభిమానస్వాతంత్ర్యాభిమానతః అపగతః భగవత్పాద చ్ఛాయాయాః సకాశాత్ దూరీకృతః, ౩౦

అనాత్మా దేహః తస్య కర్మ అనాత్మ్యం దౌర్జన్య మిత్యర్థః తత్ పశ్యత తద్శోచ్యమితి (అహో బతేతి.) ఆ కష్టమితి భావః శోకకారణం వ్యనక్తి - యత్ యస్మాత్, భవచ్ఛిదః గర్భజన్మ

(విష్ణునా ధ్రువాయ వరప్రదానం)

భవచ్ఛిదః పాదమూలం గత్వా యాచే యదంతవత్. ౩౧

మతి ర్విదూషితా దేవైః పతద్భి రసహిష్ణుభిః,
యో నారదవచ స్తథ్యం నాగ్రహీష మసత్తమః. ౩౨

దైవీం మాయా ముపాశ్రిత్య ప్రసుప్త ఇవ భిన్నదృక్,
తప్యే ద్వితీయేఽప్యసతి భ్రాతృభ్రాతృవ్యహృద్రుజా ౩౩

మయైతత్ ప్రార్థితం వ్యర్థం చికిత్సేవ గతాయుషి,
ప్రసాద్య జగదాత్మానం తపసా దుష్ప్రసాదనమ్,
భవచ్ఛిద మయాచేఽహం భవం భాగ్యవివర్జితః ౩౪

జరామరణాత్మకసంసారభయనివర్తకస్య భగవతః పాదమూలం గత్వా సాక్షాత్కృత్య అంతవత్ ఫలం యాచే యాచితవాన్. నతు నిరతిశయానందాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావపూర్వక బ్రహ్మానుభవాత్మకానందమితి భావః, స్వస్యాల్పాస్థిరసాంసారికభోగయాచ్ఞాకారణం నిర్బ్రవీతి (మతిరితి) పతద్భిః స్వస్య భోగాంతే స్వర్గాత్ పతద్భిః పతనశీలైః అత ఏవాఽసహిష్ణుభిః మదపేక్ష యాధఃపదప్రాప్తత్వాత్ పరసమృద్ధి మసహిష్ణుభి ర్దేవైః మే మమ మతిః బుద్ధిర్విదూషితా సాంసారిక భోగలౌల్యసంపాదనేన దోషం ప్రాపితా. స్వదౌర్జన్య మేవ వ్యంజయన్ పరితపతి యోఽహ మసత్తమః దుర్జనః అత ఏవ నారదవచో 'వికల్పే విద్యమానేఽపి న హ్యసంతోషహేతవః ఇత్యాదినోక్తం వచః తథ్యం నాగ్రహీషం న గృహీతవాన్. ౩౧-౩౨

ప్రసుప్తవ దహమపి దైవీం గుణమయీం దురత్యయాం మాయాం ఉపాశ్రిత్య తయా అత ఏవ భిన్నదృక్ దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానీ ద్వితీయే అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తున్య సత్యపి భ్రాతైవ భ్రాతృవ్యః శత్రురితి యా రుగ్ రోగ స్తయా తప్యే తాప మనుభవామి ౩౩

కించ మయా యత్ప్రార్థితం తద్వ్యర్థమిత్యాహ (మయేతి.) దుఃఖేనాఽపి ప్రసాదయితు మశక్యం భవచ్ఛిదం జగదంతరాత్మానం తపసా ప్రసాద్య భవం సంసారమేవ యాచే యాచితవానస్మి. హేతి ఖేదే, యతోఽహం భాగ్యవివర్జితః దుర్భగః. ౩౪

స్వారాజ్యం యచ్ఛతో మౌఢ్యా న్మానో మేఽభిక్షితో బత,
ఈశ్వరాత్ క్షీణపుణ్యేన ఫలీకారా నివాఽధనః 35

మైత్రేయ ఉవాచ—

న వై ముకుందస్య పదారవిందయో రజోజుష స్తాత భవాదృశా జనాః,
వాంఛంతి తద్దాస్యమృతేఽర్థమాత్మనో యదృచ్ఛయా లబ్ధమనఃసమృద్ధయః. 36

ఆకర్ణ్యాఽఽత్మజ మాయాంతం సంపరేత్య యథాఽఽగతమ్,
రాజా న శ్రద్దధే భద్రం అభద్రస్య కుతో మమ 37

శ్రద్ధాయ వాక్యం దేవర్షే ర్హర్షవేగేన ధర్షితః,

దుర్భాగ్యమేవ సదృష్టాంతం వ్యనక్తి. స్వారాజ్యం స్వరాట్ అకర్మవశ్యః, తస్య భగవతః స్వారాజ్యం 'స స్వరాడ్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ' త్యుక్తం ముక్తైశ్వర్యం యచ్ఛతో దదతో భగవతః సకాశాత్ కేవలం మే మయా మానః అభిమానః అభిభిక్షితః యాచితః నిర్ధనః క్షీణం చ తత్పుణ్యం తేన ఈశ్వరాత్ సార్వభౌమాత్ ఫలీకారానివ సతుషతండులకణానివేతి దృష్టాంతః 35

దుర్లభార్థం ప్రాప్యాఽపి కథమేవం తపతీతి త్వయా న శంక్య మిత్యాహ మునిః (న వా ఇతి.) ముకుందస్య ముక్తిప్రదస్య భగవతః పదారవిందయో ర్యద్రజః పరాగ స్తజ్జుషః సేవమానా భవాదృశాః జనాః అస్య భగవతో దాస్యం శేషత్వమృతే వినా అన్యమర్థ మాత్మనః స్వస్య న వాంఛంతి యత స్తే జనాః యదృచ్ఛయా దైవాత్ లబ్ధా మనసః సమృద్ధిః యేషాం తే 36

ప్రస్తుతమాహ (ఆకర్ణ్యేతి) రాజా ఉత్తానపాదః, ఆత్మజం ధ్రువం, ఆయాంతం ఆకర్ణ్యాఽపి సంపరేత్య మృత్వా యథాగతం పునరాగతమివ, న శ్రద్దధే న విశ్వస్తవాన్. సంపరేత్య గత మిత్యాఽఽగమనదౌర్లభ్య ముచ్యతే తచ్చ భాగ్యహీనత్వాభిప్రాయేణ తమేవ వ్యనక్తి అభద్రస్య భాగ్యహీనస్య మమ భద్రం పుత్రప్రత్యాగమనరూపం మంగళం కుతో హేతోః స్యాదిత్యభిప్రాయేణ న శ్రద్దధ ఇత్యన్వయః. 37

తతో దేవర్షే ర్నారదస్య వాక్యం 'ఏష్యత్యచిరతో రాజన్ యశో విపులయం స్తవ' ఇతి వాక్యం తాత్కాలికం వా శ్రద్ధాయ విశ్వస్య హర్షయోగేన ప్రత్యాగమననిమిత్తసంతోషయోగేన

(ధ్రువస్య ప్రత్యాగమనమ్)

వార్తాహర్తు రతిప్రీతో హారం ప్రాదా న్మహాధనమ్. ౩౮

సదశ్వం రధ మారుహ్య కార్తస్వరపరిష్కృతమ్,
బ్రాహ్మణైః కులవృద్ధైశ్చ పర్యస్తోఽమాత్యబంధుభిః. ౩౯

శంఖదుందుభినాదేన బ్రహ్మఘోషేణ వేణుభిః,
నిశ్చక్రామ పురా త్తూర్ణ మాత్మజాఽభీక్షణోత్సుకః ౪౦

సునీతిః సురుచి శ్చాధ మహిష్యౌ రుక్మభూషితే,
ఆరుహ్య శిబికాం సార్ధ ముత్తమేనాఽభిజగ్మతుః ౪౧

తం దృష్ట్వోపవనాభ్యాశ ఆయాంతం తరసా రథాత్,
అవరుహ్య నృప స్తూర్ణ మాసాద్య ప్రేమవిహ్వలః ౪౨

పరిరేభేఽంగజం దోర్భ్యాం దీర్ఘోత్కంఠమనాః శ్వసన్,
విష్వక్సేనాంఘ్రిసంస్పర్శహతాశేషాఘబంధనమ్ ౪౩

ధర్షితః ప్రగల్భితః ఉద్రిక్తానంద ఇతి యావత్. వార్తాహర్తుః పుత్రాగమనవార్తాహర్తుః పుత్రాగమన వార్తాం కథయితుః మహాధన మనర్ఘం హారం ముక్తామణిమయం ప్రీత్యాఽదాత్ ౩౮

(అమాత్యబాంధవై రితి) ద్వంద్వః. బ్రాహ్మణాదిభిః పర్యస్తః పరివృతః ౩౯

(బ్రహ్మఘోషేణ) స్వస్తివాచనాత్మకేన, ఆత్మజావేక్షణోత్సుకః నిశ్చక్రామ నిష్క్రాంత వాన్. ౪౦

అస్య రాజ్ఞో మహిష్యౌ భార్యే సునీతిః సురుచిశ్చ ఉత్తమేన సార్థే శిబికాం నరవాహని మారుహ్యాఽభిజగ్మతుః. ౪౧

(ఉపవనాభ్యాశే) ఉపవనసమీపే, ఆయాంతం తం ధ్రువం దృష్ట్వా, తరసా ఆశు. రథా దవరుహ్య తూర్ణం పుత్ర మాసాద్య ప్రేమ్ణా విహ్వలః పరవశః, నృపః ఉత్తానపాదః ౪౨

(దీర్ఘోత్కంఠమనాః) అత ఏవ శ్వసన్ శ్వాసం ముంచన్, దోర్భ్యాం అంగజం పుత్రం పరిరేభే, అంగజం విశినష్టి - విష్వక్సేనస్య భగవతః అంఘ్రిసంస్పర్శేన హతమశేష మాధ్యాత్మికం బంధనం సంసృతికారణం యస్య తం. ౪౩

అథాఽఽజిఘ్ర న్ముహు ర్మూర్ధ్ని శీతై ర్నయనవారిభిః,
స్నాపయామాస తనయం జాతోద్దామమనోరథః ౪౪

అభివంద్య పితుః పాదా వాశీర్భి శ్చాభిమంత్రితః,
ననామ మాతరౌ శీర్ష్ణా సత్కృతః సజ్జనాగ్రణీః ౪౫

సురుచి స్తం సముత్థాప్య పాదావనత మర్భకమ్,
పరిష్వజ్యాహ జీవేతి బాష్పగద్గదయా గిరా ౪౬

యస్య ప్రసన్నో భగవా న్గుణై ర్మైత్ర్యాదిభి ర్హరిః,
తస్మై నమంతి భూతాని నిమ్న మాప ఇవ స్వయమ్. ౪౭

ఉత్తమశ్చ ధ్రువ శ్చోభౌ వన్యోన్యం ప్రేమవిహ్వలౌ,
అంగసంగా దుత్పులకా వస్రౌఘం ముహు రూహతుః ౪౮

జాత ఉద్దామో మహాన్ మనోరథో యస్య సః రాజా. ద్వితీయాంతపాఠే తనయవిశేషణం మూర్ధ్ని ఆజిఘ్రన్ ఆఘ్రాణం కుర్వన్ శీతై ర్నయనవారిభిః అశ్రుభిః స్నాపయామాస. ౪౪

పితు రుత్తానపాదస్య పాదా వభివంద్య నమస్కృత్య పితు రాశీర్భిః అభిమంత్రితః కృతసంభాషణః సత్కృతః సంమానితః సజ్జనాగ్రణీః సజ్జనశ్రేష్ఠః ధ్రువః శిరసా మాతరౌ సురుచి సునీతీ ననామ. ౪౫

సురుచిః పాదయో రవనత మర్భకం ధ్రువ ముత్థాప్య పరిష్వజ్యాఽఽలింగ్య బాష్పై ర్గద్గద సర్వయుక్తయా గిరా వాచా చిరంజీవేత్యాహ ౪౬

సురుచ్యాః ప్రీతిర్న సంభావితేత్యాహ (యస్యేతి) మైత్ర్యాదిభి రాత్మగుణైః యస్య హరిః ప్రసన్నః తస్మిన్ సర్వభూతాని నమంతి, ప్రహ్వా భవంతి ఆపో యథా స్వయమేవ నిమ్నం దేశం ప్రతి ప్రవహంతి. ౪౭

ఉత్తమః ధ్రువశ్చోభౌ భ్రాతరౌ ప్రేమవిహ్వలౌ అంగసంగా దాలింగనా దుత్పులకౌ ఉదంచత్పులకౌ అస్రౌఘం ఆనందాశ్రుకణసమూహం ముహుః పునః పున రూహతుః ముముంచతుః. ౪౮

(ధ్రువస్య ప్రత్యాగమనమ్)

సునీతి రస్య జననీ ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియం సుతమ్,
ఉపగుహ్య జహావాధిం తదంగస్పర్శనిర్వృతా. ౪౯

పయః స్తనాభ్యాం సుస్రావ నేత్రజైః సలిలైః శివైః,
తదాభిషిచ్యమానాభ్యాం వీర వీరసువో ముహుః ౫౦

తాం శశంసు ర్జనా రాజ్ఞీం దిష్ట్యా తే పుత్ర ఆర్తిహా,
ప్రతిలబ్ధశ్చిరం నష్టో రక్షితా మండలం భువః ౫౧

అభ్యర్చిత స్త్వయా నూనం భగవాన్ ప్రణతార్తిహా,
యదనుధ్యాయినో ధీరా మృత్యుం జిగ్యుః సుదుర్జయమ్. ౫౨

లాల్యమానం జనై రేవం ధ్రువం సభ్రాతరం నృపః,
ఆరోప్య కరిణం హృష్టః స్తూయమానోఽవిశత్ పురం ౫౩

అస్య ధ్రువస్య జననీ సునీతిః ఉపగుహ్యాఽఽలింగ్య తస్య తనయస్యాఽఽస్పర్శనేన నిర్వృతాంగసుఖితా ఆధిం మనఃపీడాం జహౌ తత్యాజ ౪౯

హే వీర! వీరసువః వీరస్య ధ్రువస్య జనన్యాః సునీత్యాః శివైః శాంతైః నేత్రజైః సలిలై రభిషిచ్యమానాభ్యాం స్తనాభ్యాం పయః సుస్రావ. ౫౦

ఉత్తానపాదం ప్రజాః ప్రశశంసుః ప్రశంసా మేవాహ హే రాజన్! ఆర్తిహా దుఃఖాపహర్తా పుత్రః చిరం నష్టో దర్శనం అప్రాప్త ఇదానీం దిష్ట్యా భాగ్యేన త్వయా ప్రతిలబ్ధః ప్రాప్తః అయం భువో మండలం రక్షితా రక్షిష్యతి ౫౧

ప్రణతార్తిహా భక్తానాం దుఃఖాపహర్తా భగవాన్ త్వయా నూనం జన్మాంతరేఽభ్యర్చితః, యస్య భగవతోఽనుధ్యాయినో ధ్యాతారః సుదుర్జయం మృత్యుం సంసారం జిగ్యుః జితవంతః. ౫౨

ఏవం జనై ర్లాల్యమానం రాజా సభ్రాతరం సోత్తమం ధ్రువం హృష్టః కరిణం హస్తిన మారోప్య జనైః స్తూయమానః పుర మవిశత్. ౫౩

తత్ర తత్రోపసంక్లృప్తై ర్లసన్మకరతోరణైః,
సవృందైః కదళీస్తంభైః పూగపోతైశ్చ తద్విధైః ౧౪

చూతపల్లవవాసస్రఙ్ముక్తాదామవిలంబిభిః,
ఉపస్కృతం ప్రతిద్వార మపాంకుంభైః సదీపకైః ౧౫

ప్రాకారై ర్గోపురాగారైః శాతకుంభపరిచ్ఛదైః,
సర్వతోఽలంకృతం శ్రీమద్విమానశిఖరద్యుభిః ౧౬

మృష్టచత్వరరథ్యాట్టమార్గం చందనచర్చితమ్,
లాజాక్షతైః పుష్పఫలై స్తండులై ర్బలిభి ర్యుతమ్. ౧౭

ధ్రువాయ పథి దృష్టాయ తత్ర తత్ర పురస్త్రియః,
సిద్ధార్థాక్షతదధ్యంబుదూర్వాపుష్పఫలాని చ ౧౮

ఉపజహ్రుః ప్రయుంజానా వాత్సల్యా దాశిషః సతీః,
శృణ్వం స్త ద్వల్గుగీతాని ప్రావిశ ద్భవనం పితుః ౧౯

అతః పురం వర్ణయతి (తత్ర తత్రేతి చతుర్భిః) ఉప సమీపే, సమ్యక్ కల్పితైః మకరతోరణైః సవృందైః ఫలమంజరీయుక్తైః కదళీస్తంభైః తద్విధైః సవృందైః పూగానాం పోతై ర్లతావృక్షైః ౧౪

(చూతపల్లవాశ్చ) వాసాంసి చ స్రజశ్చ ముక్తాదామాని చ తేషాం విశిష్టం బంధనమస్తి యేషు తైః. సదీపకైః, అపాంకుంభైః, ప్రతిద్వార ముపస్కృతం అలంకృతమ్ ౧౫

(గోపురైః) రట్టాలైశ్చ కథంభూతైః శాతకుంభాః స్వర్ణమయాః, పరిచ్ఛదాః పరికరాః యేషాం తైః, సర్వతః పరితః, అలంకృతం శ్రీమత్ సర్వసమృద్ధిమత్ విమానానా మివ శిఖరైః ద్యుతి ర్యస్మిన్. ౧౬

(రథ్యా) రాజమార్గః, అట్టః ఉచ్చస్య ప్రాకార స్యోపరి నిర్మితా భూమికా, మార్గోఽవాంతరం, మృష్టాః సంమార్జితా శ్చత్వరాదయో యస్మిన్ చందనచర్చితం చందనాంబుభిః సంసిక్తమ్ ౧౭

(సిద్ధార్థాః) శ్వేతసర్షపాః, ఉపజహ్రుః వ్యకిరన్ సతీః సత్యః విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. తాసాం సతీనాం వల్గూని శ్రావ్యాణి గీతాని శృణ్వన్, పితుర్భవనం గృహం ప్రావిశత్. ౧౮-౧౯

(ధ్రువస్య రాజ్యాభిషేకః)

మహామణివ్రాతమయే స తస్మిన్ భవనోత్తమే,
లాలితో నితరాం పిత్రా న్యవసద్దివి దేవవత్. ౬౦

పయఃఫేననిభాః శయ్యా దాంతా రుక్మపరిచ్ఛదాః,
ఆసనాని మహార్హాణి యత్ర రౌప్యా ఉపస్కరాః. ౬౧

యత్ర స్ఫటికకుడ్యేషు మహామరకతేషు చ,
మణిప్రదీపా ఆభాంతి లలనారత్నసంయుతాః. ౬౨

ఉద్యానాని చ రమ్యాణి విచిత్రై రమరద్రుమైః,
కూజద్విహంగమిథునై ర్గాయన్మత్తమధువ్రతైః ౬౩

వాప్యో వైదూర్యసోపానాః పద్మోత్పలకుముద్వతీః,
హంసకారండవకులై ర్జుష్టా శ్చక్రాహ్వసారసైః. ౬౪

అనర్ఘమణిసమూహమయే భవనశ్రేష్ఠే పిత్రా నితరాం లాలితః, దివి దేవవత్ అవసత్ ౬౦

భవనం వర్ణయతి - యత్ర భవనే, శయ్యాః దాంతాః క్షీరఫేనవ న్నిర్మలాః శుభ్రాశ్చ రుక్మపరిచ్ఛదాః సువర్ణమయాః పరికరాః, అనర్ఘాణి ఆసనాని, రౌప్యా రాజతా, ఉపస్కరాశ్చ సంతి ౬౧

యత్ర భవనే స్ఫటికమయకుడ్యేషు ఇంద్రనీలమణిఖచితేషు, ప్రతిఫలితా లలనాః స్త్రియః, రత్నాని తైః సంయుతాః మణిప్రదీపాః, ఉపమితసమాసః ౬౨

అథాఽతిరమ్యాణ్యుద్యానాని చ యత్ర సంతీత్యనుషంగః తాన్ విశినష్టి - విచిత్రై రమరద్రుమైః సంతానపారిజాతాదిభిః. ద్రుమైః కథంభూతైః? కూజంతి విహంగానాం మిథునాని యేషు, గాయంతో మధుపానమత్తాః మధువ్రతా భృంగా యేషు తై ర్ద్రుమైః యుక్తానీతి శేషః. ౬౩

వాప్యశ్చ యత్ర సంతీత్యన్వయః. వాపీర్విశినష్టి - వైదూర్యమణిమయాః సోపానా యాసాం. పద్మాని ఉత్పలాని కుముదాని చ యాసు సంతి తాః విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. హంసానాం

ఉత్తానపాదో రాజర్షిః ప్రభావం తనయస్య తమ్,
శ్రుత్వా దృష్ట్వాఽద్భుతతమం ప్రపేదే విస్మయం పరమ్. ౬౫

వీక్ష్యోఢవయసం తం చ ప్రకృతీనాం చ సమ్మతమ్,
అనురక్తప్రజం రాజా ధ్రువం చక్రే భువః పతిమ్. ౬౬

ఆత్మానం చ ప్రవయస మాకలయ్య విశాంపతిః,
వనం విరక్తః ప్రాతిష్ఠ ద్విమృశన్నాఽఽత్మనో గతిమ్. ౬౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
రాజ్యాభిషేకవర్ణనం నామ నవమోఽధ్యాయః

కారండవానాం చ కులైః సంఘైః, చక్రవాకైః సారసైశ్చ, ఘుష్టాః శబ్దితా విస్మయమాశ్చర్యం ప్రపేదే ౬౪-౬౫

అథ కతిపయవర్షానంతర మూఢవయసం ప్రాప్తయౌవనం, ప్రకృతీనాం మంత్రిణాం సంమతం, అనురక్తాః అనురాగయుక్తాః ప్రజా యస్మిన్ తం, పుత్రం ధ్రువం, వీక్ష్య, భువః పతిం చక్రే రాజ్యాభిషిక్త మకరోత్ ౬౬

తత ఆత్మానం ప్రవయసం వృద్ధ మాకలయ్య ఆలోచ్య విశాంపతిః రాజా ఆత్మనః స్వస్య గతిం ముక్త్యుపాయం విమర్శయన్ అత ఏవ విరక్తః వనం ప్రాతిష్ఠత్ ప్రావిశత్. ౬౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః

అథ దశమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రజాపతే ర్దుహితరం శిశుమారస్య వై ధ్రువః,
ఉపయేమే భ్రమిం నామ తత్సుతౌ కల్పవత్సరౌ. ౧

ఇలాయా మపి భార్యాయాం వాయోః పుత్ర్యాం మహాబలః,
పుత్ర ముత్కలనామానం యోషిద్రత్న మజీజనత్ ౨

ఉత్తమ స్త్వకృతోద్వాహో మృగయాయాం బలీయసా,
హతః పుణ్యజనే నాద్రౌ తన్మాతాస్య గతిం గతా ౩

ధ్రువో భ్రాతృవధం శ్రుత్వా కోపామర్షశుచార్పితః,
జైత్రం స్యందన మాస్థాయ గతః పుణ్యజనాలయమ్ ౪

అథ దశమోఽధ్యాయః

అథ దశమేన ధ్రువః. కృతోద్వాహ ఉత్పాదితపుత్రో జితభ్రాతృహంతృపుణ్యజన ఆసేత్యాహ మునిః (ప్రజాపతేరితి.) శిశుమారాఖ్యస్య ప్రజాపతేః దుహితరం భ్రమి ముపయేమే ఉదవోఢ. తయోర్ధ్రువభ్రమ్యోః సుతౌ కల్పవత్సరాఖ్యౌ. ౧

పునరూఢాయాం వాయో ర్దుహితరి ఇడాఖ్యాయాం భార్యాయాం మహాబలో ధ్రువః ఉత్కలనామానం పుత్రం, కథంభూతం? యోషితాం రత్నమివాతిమనోహరం కన్యారత్నమితి వా, పుత్ర మజీజనత్ ఉత్పాదయామాస. ౨

(ఉత్తమ స్త్వకృతోద్వాహ) ఏవ కదాచి న్మృగయాయాం బలీయసా పుణ్యజనేన యక్షేణ అద్రౌ హిమవతి హతః, తస్యోత్తమస్య మాతా సురుచిః తస్య పుత్రస్య గతిం గతా మరణం ప్రాప్తేత్యర్థః. ౩

(ధ్రువః) భ్రాతు రుత్తమస్య వధ మాకర్ణ్య కోపామర్షశుగితి సమాహారద్వంద్వః, తేన. అమర్షః అక్షమా. అర్పితః వ్యాప్తః జైత్రం జయశీలస్యందనం రథ మాస్థాయాఽధిరుహ్య పుణ్యజనాలయం అలకాం పురీం, గతః గతవాన్. ౪

గత్వోదీచీం దిశం రాజా రుద్రానుచరసేవితామ్
దదర్శ హిమవద్ద్రోణ్యాం పురీం గుహ్యకసంకులామ్. ౫

దధ్మౌ శంఖం బృహద్బాహుః ఖం దిశ శ్చానునాదయన్,
యేనోద్విగ్నదృశః క్షత్తరుపదేవ్యోఽత్రసన్ భృశమ్. ౬

తతో నిష్క్రమ్య బలిన ఉపదేవమహాభటాః,
అసహన్త స్తన్నినాద మభిపేతు రుదాయుధాః ౭

స తానాపతతో వీర ఉగ్రధన్వా మహారథః,
ఏకైకం యుగప త్సర్వా నహనన్ బాణై స్త్రిభి స్త్రిభిః. ౮

తే వై లలాటలగ్నై స్తై రిషుభిః సర్వ ఏవ హి,
మత్వా నిర స్త మాత్మాన మాశంసన్ కర్మ తస్య తత్ ౯

(రుద్రానుచరా) భూతాదయః తైః సేవితాం, గుహ్యకైః యక్షైః, సంకులాం వ్యాప్తాం. పురీ మలకాం, హిమవతో ద్రోణ్యాం దదర్శ ౫

(బృహద్బాహుః) ఖ మంతరిక్షం ...శః దశదిశ శ్చానునాదయన్ ప్రతిధ్వనయన్, శంఖం దధ్మౌ నాదితవాన్. యేన శంఖనినాదేన ఉద్విగ్నా చలితా దృగ్ యాసాం తా ఉపదేవ్యో యక్షస్త్రియః, హే క్షత్తః భృశం నితరా మత్రసన్ భీతవత్యః. ౬

(ఉపదేవాశ్చ) మహాభటా స్తే బలినః, తతః అలకాయా నిష్క్రమ్య, తస్య ధ్రువస్య, శంఖనినాద మసహంతః ఉద్యతాస్త్రశస్త్రాః, అభితః పేతుః ఉపర్యాగతవంతః. ౭

(ఉగ్రం) భీమం ధను ర్యస్య మహారథో ధ్రువః, ఆపతతః సర్వాన్ వీరాన్ యుగపదేవ ప్రత్యేకం త్రిభి స్త్రిభిః బాణై రహన్, ప్రత్యేకం త్రిభి స్త్రిభి ర్బాణైః సర్వాన్ త్రయోదశాయుధాని యుగప న్నిజఘాన. ౮

(తే వై) ఉపదేవాః సర్వే, లలాటలగ్నైః తైః త్రిభి రిషుభి, రాత్మానం, నిర స్తం పరాజితం మత్వా, తస్య తత్కర్మ, ఆశంసన్ ప్రశశంసుః. ౯

(ధ్రువస్య వివాహః, పుత్రోత్పత్తిః, యక్షైస్సహ యుద్ధం)

తేఽపి చాము మమృష్యంతః పాదస్పర్శ మివోరగాః,
శరై రవిధ్యన్ యుగప ద్ద్విగుణం ప్రచికీర్షవః. ౧౦

తతః పరిఘనిస్త్రింశైః ప్రాసశూలపరశ్వధైః,
శక్త్యృష్టిభి ర్భుశుండీభి శ్చిత్రవాజై శ్శరై రపి. ౧౧

అభ్యవర్షన్ ప్రకుపితా స్సరథం సహసారథిమ్,
ఇచ్ఛంత స్తత్ప్రతీకర్తు మయుతాని త్రయోదశ. ౧౨

ఔత్తానపాది స్స తదా శస్త్రవర్షేణ భూరిణా,
న ఉపాదృశ్యత చ్ఛన్న ఆసారేణ యథా గిరిః ౧౩

హాహాకార స్తదైవాసీత్ సిద్ధానాం దివి పశ్యతామ్,
హతోఽయం మానవ స్సూర్యో మగ్నః పుణ్యజనార్ణవే. ౧౪

(తేఽపి చ) యక్షా, ఉరగాః సర్పాః, పాదస్పర్శం పాదాసత్తిమివ, అముం ధ్రువ మమృష్యంతః అసహమానాః, ద్విగుణం యథా భవతి తథా షడ్భిః ప్రతికర్తు మిచ్ఛంతః, శరై ర్యుగపదేవాఽవిధ్యన్ నిజఘ్నుః. తతః పరిఘాదిభిః శస్త్రవిశేషైః అవిధ్యన్. తథా చిత్రవాజైః చిత్రపక్షైః శనై రపి నితరాం కుపితాః అయుతానాం త్రయోదశ యక్షాః తత్ప్రతికర్తుం తత్ప్రతిక్రియాం కర్తు మిచ్ఛంతః, సరథం ససారథి మభ్యవర్షన్ ౧౦-౧౨

(తదా స ఔత్తానపాదిః) ధ్రువః భూరిణా శస్త్రవర్షేణాచ్ఛన్న ఆవృతః ఆసారేణ ధారావర్షేణ యథా గిరిః పర్వతః ఇవ నోపాదృశ్యత నైవాదృశ్యత ౧౩

తదైవ దివి పశ్యతాం సిద్ధానాం మహాన్ హాహాకార ఆసీత్, మనోర్గోత్రాపత్యం పుమానయం ధ్రువ ఏవ సూర్యః, పుణ్యజనా ఏవ అర్ణవః తస్మిన్ మగ్నః, హంత హా కష్టమిత్యేవం రూపో హాహాకార ఆసీత్ ౧౪

నదత్సు యాతుధానేషు జయకాశిష్వథో మృధే,
ఉదతిష్ఠ ద్రథ స్తస్య నీహారాదివ భాస్కరః ౧౫

ధను ర్విస్ఫూర్జయ న్దివ్యం ద్విషతాం ఖేద ముద్వహ న్,
అస్త్రౌఘం వ్యధమ ద్బాణై ర్ఘనానీక మివానిలః. ౧౬

తస్య తే చాపనిర్ముక్తా భిత్త్వా వర్మాణి రక్షసామ్,
కాయా నావివిశు స్తిగ్మా గిరీ నశనయో యథా ౧౭

భల్లై స్సంఛిద్యమానానాం శిరోభి శ్చారుకుండలైః,
ఊరుభి ర్హేమతాలాభై ర్దోర్భి ర్వలయవల్గుభిః. ౧౮

హారకేయూరముకుటై రుష్ణీషై శ్చ మహాధనైః,
ఆ స్తృతా స్తా రణభువో రేజు ర్వీర మనోహరాః ౧౯

తతో మృధే యుద్ధే, యాతుధానేషు రాక్షసేషు జయకాశిషు జితం జితం మయేతి జయప్రకాశకేషు సత్సు, జయశాలిష్విత్యపారే, జయకాశిషు సత్సు, నీహారాత్ భాస్కరః సూర్యః ఇవ. తస్మా చ్ఛరవర్షాత్ రథాత్, ల్యబ్లోపే పంచమీ. రథే ఆస్థాయ ఉదతిష్ఠత్ ఉత్థితః. ౧౫

తత ఉగ్రధనుః విస్ఫూర్జయన్ జ్యాఘాతం కుర్వన్, ద్విషతాం పుణ్యజనానాం ఖేదముద్వహన్ ప్రాపయ న్, బాణై రస్త్రౌఘం ద్విషత్ప్రయుక్త మస్త్రసమూహ, మనిలో వాయురివ, మేఘపంక్తిం, వ్యధమత్ చూర్ణయామాస. ౧౬

(తస్య) ధ్రువస్య, చాపాత్ ధనుషో. వినిర్ముక్తా స్తిగ్మాః తీక్ష్ణః, బాణాః, గిరీన్ పర్వతాన్, అశనయో యథా రక్షసాం వర్మాణి కవచాని ఛిత్వా, కాయాన్ దేహాన్ ఆసమంతాద్వివిశుః ౧౭

(భల్లైః) బాణైః. సంఛిద్యమానానాం రక్షసాం, చారూణి సుందరాణి కుండలాని యేషు తైః శిరోభిః స్వర్ణమయతాళవృక్షసదృశై రురుభిః వలయైః సుందరై ర్బాహుభిః మహాధనైః అనర్ఘైః హారాదిభిశ్చాస్తృతాః ఛన్నాస్తా రణభూమయః వీరాణాం మనోహరా విరేజుః బభుః. ౧౮—౧౯

(ధ్రువస్య వివాహః, పుత్రోత్పత్తిః, యక్షైస్సహ యుద్ధం)

హతావశిష్టా ఇతరే రణాజిరా ద్రక్షోగణాః క్షత్రియవర్యసాయకైః,
ప్రాయో వివృక్ణావయవా విదుద్రువు ర్మృగేంద్రవిక్రీడితయూథపా ఇవ ౨౦

అపశ్యమానః స తదాఽఽతతాయినం మహామృధే కంచన మానవోత్తమః,
పురీం దిదృక్ష న్నపి నావిశ ద్ద్విషాం న మాయినాం వేద చికీర్షితం జనః. ౨౧

ఇతి బ్రువం శ్చిత్రరథః స్వసారథిం యత్తః పరేషాం ప్రతియోగశంకితః,
శుశ్రావ శబ్దం జలధే రివేరితం నభస్వతో దిక్షు రజోఽన్వదృశ్యత. ౨౨

క్షణే నాఽఽచ్ఛాదితం వ్యోమ ఘనానీకేన సర్వతః,
విస్ఫుర త్తడితా దిక్షు త్రాసయత్ స్తనయిత్నునా. ౨౩

(హతేభ్యోఽవశిష్టా) ఇతరే రక్షోగణా క్షత్రియవర్యస్య ధ్రువస్య సాయకైః బాణైః, ప్రాయః బాహుల్యేన, వివృక్ణాః సంఛిన్నాః అవయవా యేషాం. రణాజిరాత్ రణభూమేః, సింహేన విక్రీడితగజా ఇవ దుద్రువుః పలాయితవంతః. ౨౦

తదా మానవశ్రేష్ఠః సః ధ్రువః. మహామృధే మహతి యుద్ధే, ఆతతాయినం శస్త్రపాణిం, మపశ్యమానః పురీం దిదృక్షన్నపి ద్రష్టుకామోఽపి, మాయినాం ద్విషాం పుణ్యజనానాం చికీర్షితం జనో న వేదేత్యేవం బుద్ధ్వా, నావిశత్ న ప్రవిష్టవాన్ ౨౧

స చిత్రరథో ధ్రువః, సారథిం ప్రతి ఇతి న మాయినాం వేద చికీర్షితం జన ఇత్యేవం వదన్, పరేషాం విద్విషాం, ప్రతియోగం ప్రతిక్రియాం ప్రతి, శంకితః శంకమానః, అత ఏవ అంతః యత్నవాన్ జలధై ర్మేఘై రివేరితం శబ్దితం గర్జితమివేత్యర్థః. శబ్దం శుశ్రావ తతః సమనంతరమేవ నభస్వతా వాయునా సహ, దిక్షు రజః ధూళి రదృశ్యత దృష్టమ్. ౨౨

వ్యోమాంబరం విస్ఫురంత్యస్తడితో యస్మిన్ త్రాసయంతః స్తనయిత్నవోఽశనయో యస్మిన్ తేన మేఘసమూహేన సర్వతః ఛురితం వ్యాప్తమ్. ౨౩

వవృషూ రుధిరౌఘాసృ క్పూయవిణ్మూత్రమేదసః,
నిపేతు ర్గగనా దస్య కబంధా న్యగ్రతోఽనఘ ౨౪

తతః ఖేఽదృశ్యత గిరి ర్నిపేతుః సర్వతో దిశమ్,
గదాపరిఘనిస్త్రింశముసలాః సాశ్మవర్షిణః. ౨౫

అహయోఽశనినిఃశ్వాసా వమంతోఽగ్నిం రుషాఽక్షిభిః,
అభ్యధావ న్గజామత్తాః సింహవ్యాఘ్రాశ్చ యూథశః ౨౬

సముద్ర ఊర్మిభి ర్భీమః ప్లావయన్ సర్వతో భువమ్,
ఆససాద మహాహ్రాదః కల్పాంత ఇవ భీషణః ౨౭

ఏవంవిధా న్యనేకాని త్రాసనా న్యమనస్వినామ్,
ససృజు స్తిగ్మగతయ ఆసుర్యా మాయయా సురాః ౨౮

(రుధిరౌఘాదయః) వవృషుః నిపేతురిత్యర్థః. న సృజతి శరీరమిత్యసృక్ ఇహశ్లేష్మాదిః, రుధిరస్య పృథగుపాదానాత్ మేదసః, పుంస్త్వ మార్షం. మేదాంసి కబంధాని శిరోహీనశరీరాణి గగనాత్తస్య ధ్రువస్యాఽగ్రతః నిపేతుః ౨౪

(తతః) ఖే ఆకాశే, గిరిరదృశ్యత. సర్వతో దిశం సర్వాసు దిక్షు సాశ్మవర్షిణః అశ్మసహితం యద్వర్షణం తద్వంతః గదాదయః నిపేతుః ౨౫

అశని వ న్నిశ్వాసో యేషాం తే, అహయః సర్పాః, అక్షిభి రగ్నిం వమంతః ఉద్గిరంతః, క్రుద్ధా గజాః సింహ వ్యాఘ్రాశ్చ యూథశః సంఘశః, అభ్యధావన్ అభిముఖం తూర్ణ మాగతవంతః ౨౬

(ఊర్మిభి) స్తరంగై ర్భీమో భయంకరః సముద్రః, సమంతాత్ ధ్రువం ప్లావయన్. ప్రళయ ఇవ మహాన్ ధ్వని ర్యస్మాత్తం. ఏవాఽతిభీషణః, ఆససాద ప్రాప్తః ౨౭

ఉక్తవిధా న్యన్యాని చ అమనస్వినాం అజ్ఞానాం త్రాసకాని భయంకరాణి తిగ్మా క్రూరా గతిః ప్రవృత్తిర్యేషాం తేఽసురా, మాయయా ససృజుః, ౨౮

(ధ్రువస్య వివాహః, పుత్రోత్పత్తిః, యక్షైస్సహ యుద్ధం)

ధ్రువే ప్రయుక్తా మసురైస్తాం మాయా మతిదుస్తరామ్,
నిశమ్య తస్య మునయః శమాశంసన్ సమాగతాః ౨౯

మునయ ఊచుః—

ఔత్తానపాదే భగవాం స్తవ శార్ఙ్గధన్వా దేవః క్షిణోత్వవనతార్తిహరో విపక్షాన్,
యన్నామధేయ మభిధాయ నిశమ్య చాద్ధా లోకోంఽజసా తరతి దుస్తర మంగ మృత్యుమ్.౩౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

(అసురైః) ధ్రువే ప్రయుక్తా మతిదుస్తరాం, తాం మాయాం, నిశమ్య, దృష్ట్వా, ఆగతాః సర్వే మునయః, తేఽస్య ధ్రువస్య, శం సుఖం మంగళ మాశంసన్ ప్రార్థితవంతః ౨౯

ఆశంసా మేవ వివృణోతి (ఔత్తానపాద ఇతి.) అంగ హే ఔత్తానపాదే। ధ్రువ ః అవనతార్తిహరః భృత్యదుఃఖాపహర్తా భగవాన్ దేవః, తవ విపక్షాన్ శత్రూన్, క్షిణోతు నాశయతు, భగవంతం విశినష్టి—యస్య భగవతో, నామధేయం నిశమ్య శ్రుత్వా, అభిధాయ ఉక్త్వా, లోకః అద్ధా సాక్షాత్ అంజసా సుఖేనైవ దుస్తరం తరతి. ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

నిశమ్య గదతా మేవ మృషీణాం ధనుషి ధ్రువః,
సందధేఽస్త్ర ముపస్పృశ్య యన్నారాయణనిర్మితమ్. ౧

సంధీయమాన ఏతస్మి న్మాయా గుహ్యకనిర్మితాః,
క్షిప్రం వినేశు ర్విదుర క్లేశా జ్ఞానోదయే యథా. ౨

తస్యాఽఽర్షాస్త్రం ధనుషి ప్రయుంజతః సువర్ణపుంఖాః కలహంసవాససః,
వినిఃసృతా ఆవివిశు ర్ద్విషద్బలం యథా వనం భీమరవాః శిఖండినః. ౩

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

మునిభి రేవ మాశంసితో ధ్రువః స్వధనుఃప్రయుక్త నారాయణాస్త్రో వినాశితప్రతిపక్షః స్వపితామహానునీతహృదయః, స్వపురం గత ఇత్యాహైకాదశేన మునిః (నిశమ్యేతి.) ఏవం వదతా మృషీణాం నిశమ్య శ్రుత్వా, వచ ఇతి శేషః ఉపస్పృశ్య అప ఇతి శేషః ఆచమ్యేత్యర్థః యన్నారాయణనిర్మితం తన్నారాయణాస్త్రం సందధే ౧

ఏ తస్మి న్నారాయణా స్త్రే, సంధీయమానే ప్రయుజ్యమానే సతి. గుహ్యకై ర్యక్షైః, నిర్మితాః మాయాః హే విదురః జ్ఞానోదయే సతి యథా క్లేశా రాగద్వేషాదయ ఇవ, క్షిప్ర మాశు, వినేశు ర్నాశం ప్రాప్తాః ౨

ఆర్షం ఋషే ర్నారాయణా దుద్భూతం అస్త్రం. ధనుషి తస్య ధ్రువస్య, ప్రయుంజతః సందధతః సతః, స్వర్ణమయాః పుంఖాః మూలప్రాంతాః యేషాం తే, శరా వినిఃసృతాః ధనుషో వినిర్గతా. ద్విషతాం బలమావివిశుః ఆవిష్టవంతః, యథా భీమః భయంకరో, రవో ధ్వనిః. యేషాం తే, శిఖండినః మయూరా యథా వనం విశంతి, తద్వత్ భీమరవాః ఇతి దార్ష్టాన్తికేఽప్యన్వేతవ్యమ్ ౩

(స్వాయంభువమనుకృతం ధ్రువసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

తై స్తిగ్మధారైః ప్రధనే శిలీముఖై రితస్తతః పుణ్యజనా ఉపద్రుతాః,
త మభ్యధావ న్కుపితా ఉదాయుధాః సుపర్ణ మున్నద్ధఫణా ఇవాఽహయః ౪

స తా న్పృషత్కై రభిధావతో మృధే నికృత్తబాహూరుశిరోధరోదరా న్,
నినాయ లోకం పర మర్కమండలం వ్రజంతి నిర్భిద్య య మూర్ధ్వరేతసః ౫

తా న్హన్యమానా నభివీక్ష్య గుహ్యకా నఽనాగస శ్చిత్రరథేన భూరిశః,
ఔత్తానపాదిం కృపయా పితామహో మను ర్జగాదోపగతః సహర్షిభిః ౬

మనురువాచ—

అలం వత్సాఽతిరోషేణ తమోద్వారేణ పాప్మనా,
యేన పుణ్యజనా నేతా నవధీ స్త్వ మనాగసః ౭

(తైః,) తిగ్మధారైః తీక్ష్ణధారైః. శిలీముఖై ర్బాణైః, ప్రధనే యుద్ధే, ఉపద్రుతాః తాడ్యమానాః, పుణ్యజనా, ఇతస్తతః. తం ధ్రువం. ప్రకుపితాశ్చ తే ఊర్ధ్వ ముద్ధృతాయుధాః సంతః. ఉన్నద్ధా ఉచ్ఛ్రితాః ఫణా యేషాం తే, అహయః సర్పా ఇవ సుపర్ణగరుడం అభ్యధావన్. ౪

(మృధే) యుద్ధే. అభిముఖం ధావతః పృషత్కైః బాణైః, నికృత్తాః సంఛిన్నాః బాహ్వాదయో యేషాం తాన్ పుణ్యజనాన్ పరం లోకం నినాయ, కథంభూత మూర్ధ్వరేతసః సన్న్యాసినః అర్కమండలం నిర్భిద్య యం వ్రజంతి ౫

ఏవ మఽనాగసో నిరపరాధినః చిత్రరథేన ధ్రువేణ, బహుశః హన్యమానాన్ పీడ్యమానాన్, గుహ్యకాన్ యక్షాన్ వీక్ష్య ధ్రువస్య పితామహో మనుః స్వాయంభువః కృపయా మహర్షిభిః సహోపగతః సమీపం ప్రాప్తః, ఔత్తానపాదిం జగాద ఉవాచ. ౬

ఉక్త మేవాహ (అలమిత్యాదినా) హే వత్స! తమోద్వారేణ సంమోహనాత్మకాజ్ఞానహేతునా, 'క్రోధాద్భవతి సంమోహః' ఇతి స్మరణాత్ పాప్మనా నిరయహేతునా రోషేణాలం యేన రోషేణా నాగసోఽపి తాన్ పుణ్యజనాన్ త్వ మవధీ ర్హతవానసి, ౭

నాస్మత్కులోచితం తాత కర్మైతత్ సద్విగర్హితమ్,
వధో యదుపదేవానా మారబ్ధ స్తేఽకృతైనసామ్. ౮

నన్వేకస్యాఽపరాధేన ప్రసంగా ద్బహవో హతాః,
భ్రాతు ర్వధాభితప్తేన త్వయాఽంగ భ్రాతృవత్సల. ౯

నాఽయం మార్గో హి సాధూనాం హృషీకేశానువర్తినామ్,
యదాత్మానం పరాగ్గృహ్య పశువ ద్భూతవైశసమ్. ౧౦

సర్వభూతాత్మభావేన భూతావాసం హరిం భవాన్,
ఆరాధ్యాఽఽప దురారాధ్యం విష్ణోస్త త్పరమం పదమ్ ౧౧

స త్వం హరే రనుధ్యాత స్తత్పుంసా మపి సంమతః,

హే తాత! సద్భి ర్విగర్హిత మత ఏవైతత్కర్మ అస్మత్కులోచితం న భవతి, అకృతాగసాం యక్షాణా మయం వధ స్తే త్వయా ఆరబ్ధః ౮

నను మద్భ్రాతృహంతార ఏతే ఉపదేవాః కథమనాగస స్తత్రాహ (నన్వితి) అంగ హే భ్రాతృవత్సల! భ్రాతు రుత్తమస్య యో వధః తేనాభితప్తేన త్వయా ఏకస్య యక్షస్యాపరాధేన హేతునా తస్యాపరాధినః, సంగాత్ సంబంధాత్, బహవో హతాః ఘాతితాః. ౯

ఆత్మానం మనః అసంగృహ్య అనియమ్య పరాగృహ్యేతి పాఠే పరాభవవిషయం దేహమాత్మత్వేన గృహీత్వా పశవో యథా దేహాభిమానే నాన్యోఽన్యం ఘ్నంతి, తథా భూతానాం వైశసం హింసేతి యదయం భగవద్భక్తానాం సాధూనాం మార్గో న భవతి ౧౦

సత్యం భగవద్భక్తానా మయం మార్గో న భవతీతి మమ తూచిత మిత్యత్రాహ (సర్వభూతాత్మభావేనేతి) ఆవసంత్యస్మిన్నిత్యావాసః ఆవసతీతి వా ఆవాసః, భూతానా మావాసం ధారక మంతరాత్మానం చ ఇతరై ర్బ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదర్శిభిః దురారాధ్యం హరిం సర్వభూతాత్మభావేన సర్వభూతాంతరాత్మత్వేనాకారేణారాధ్యం పరమం సర్వోత్కృష్టం తత్ప్రసిద్ధం విష్ణోః పదం లోకం అపి ప్రాప్తవానసి ఇతః పూర్వ మప్రాప్తమపి భగవతా దత్తత్వాత్ ప్రాప్తప్రాయమితి మత్వా ఆపేత్యుక్తమ్ ౧౧

(హరే రనుధ్యానాత్) భజనాత్, సః హరిభక్తః, త్వం తత్పుంసాం హరిభక్తానామపి, సంమతః

(స్వాయంభువ మనుకృతం ధ్రువసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

కథం త్వవద్యం కృతవా ననుశిక్ష న్సతాం వ్రతమ్. ౧౨

తితిక్షయా కరుణయా మైత్ర్యా చాఽఖిలజంతుషు.
సమత్వేన చ సర్వాత్మా భగవా న్సంప్రసీదతి. ౧౩

సంప్రసన్నే భగవతి పురుషః ప్రాకృతై ర్గుణైః,
విముక్తో జీవనిర్ముక్తో బ్రహ్మ నిర్వాణ మృచ్ఛతి ౧౪

భూతైః పంచభి రారబ్దై ర్యోషిత్పురుష ఏవ హి,

భాగవతోత్తమత్వేన సంమతః, సతాం సాధూనాం, వ్రత మనుశిక్షన్ అనుశిక్షయన్, లోకస్యేతి శేషః. కథ మవద్యం వక్తుమప్యనర్హం పాపం కృతవాన్ భగవద్భక్తస్య నితరామేతత్ అనుచిత మిత్యర్థః ౧౨

భూతద్రోహేణ భగవద్భక్తేః కో విరోధ ఇత్యత్రాహ (తితిక్షయేతి.) తితిక్షయా అపరాధిషు సహనేన కరుణయా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వేన అఖిలజంతుషు తరతమభావేన వ్యవస్థితేషు, మైత్ర్యా స్వసామ్యబుద్ధికృతహితాచరణేన సమత్వేన దేహాకారాన్. ప్రకృతిపరిణామత్వేన జీవాన్, జ్ఞానైకాకారత్వేన పరమాత్మానం తు సర్వాంతరాత్మత్వేనేత్యేవంరూపసమత్వేన వా సర్వాత్మా భగవాన్ సంప్రసీదతి సర్వాత్మేతి హేతుగర్భం భగవతః సర్వాత్మకత్వా దేతత్సర్వాంతరాత్మతయా దేవమనుష్యాదిరూపేణావస్థితత్వాత్ సర్వేషాం శరీరాణా, మీశ్వరశరీరత్వేన శరీరకృతో ద్రోహః శరీరిణ్యాఽఽత్మన్యేవ భగవతి పర్యవస్యతీతి భూతద్రుహే భగవాన్ న ప్రసీదతీత్యర్థః ౧౩

భగవత్ప్రసాదఫలమాహ (సంప్రసన్న ఇతి) పురుషః సర్వాత్మబ్రహ్మోపాసనపరః పుమాన్, తితిక్షాదిభి ర్భగవతి ప్రసన్నే సతి, ప్రాకృతైః క్రోధాదిభి, ర్జీవదశాయాం విముక్తః, అంతే అజీవాత్మకృతైః నితరాం ముక్తః నిర్వాణం నిరతిశయానందరూపం బ్రహ్మ ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతి ౧౪

ఏవం సర్వభూతసుహృత్త్వాదీన్ భగవత్ప్రసాదహేతూన్ ప్రసాదఫలభూతాన్ బ్రహ్మప్రాప్తిం చాఽభిధాయ తత్త్వోపదేశ మంతరేణ భ్రాతృమరణదుఃఖిత స్యాఽస్య న మనః ప్రశామ్యతీత్యభిప్రేత్య న భ్రాతు ర్హననకర్మత్వం నాఽపి యక్షాణాం తత్కర్తృత్వం కింతు దైవ మేవ కారణమితి వక్తుం భ్రాత్రాదిశరీరాణా ముత్పత్తిమరణాదికం యథావ ద్వివేచయన్ తదుపయుక్త మీశ్వర

తయో ర్వ్యవాయాత్ సంభూతి ర్యోషిత్పురుషయో రిహ ౧౫

ఏవం ప్రవర్తతే సర్గః స్థితిః సంయమ ఏవ చ,
గుణవ్యతికరా ద్రాజ౯ మాయయా పరమాత్మనా ౧౬

నిమిత్తమాత్రం తత్రాసీ న్నిర్గుణః పురుషర్షభః,

స్యాఽనంతవివిధశక్తిమత్త్వమాహ (భూతైరితి) పంచభి ర్భూతైః పృథివ్యాదిభి రారబ్ధః దేవమనుష్యాదిశరీరరూపేణ పరిణతః యోషిత్ పురుషశ్చేత్యయం ద్వివిధో జనః ప్రసిద్ధః తయో ర్యోషిత్పురుషయోః న్యోఽన్యస్య వ్యవాయాత్ మైథునాత్ సంభూతిరిహ భవతి. తస్మా దుద్భూతం ప్రాణిజాత మిత్యర్థః పంచభూతపరిణామరూపస్త్రీపురుషాత్మకశరీరద్వయసంబంధా దుద్భూత మపి ప్రాణిజాతం. పంచభూతాత్మక మేవేతి భావః. ౧౫

ఏవం వ్యష్టిసర్గ ఉక్తః అథ సర్వశరీరాణాం పంచభూతారబ్ధత్వేఽపి కదా భూతసృష్టిః తైః శరీరారంభస్థితికారణం. సంహారకారణం చ కిం, తచ్చ ద్వయం కదా కదా వా ఈశ్వరకృత్యం చ కింరూప మిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం యథా స్త్రీపుంసాత్మకో జనః, తద్వ్యవాయసంభవ ఏవం పరమాత్మనః మాయాయాః పరమాత్మాధిష్ఠితాయా స్తచ్ఛరీరభూతాయా మాయాయా, గుణానాం సత్త్వాదీనాం. వ్యతికరాత్ తారతమ్యేన సంబంధాత్, హే రాజన్! ధ్రువ! సర్గః సృష్టిః స్థితిః సంహారశ్చ ప్రవర్తతే తత్ర రజసో వృద్ధౌ ఇతరయో ర్హ్రాసే సర్గః, సత్త్వస్య వృద్ధౌ ఇతరయో ర్హ్రాసే స్థితిః, తమసో వృద్ధౌ తు సంయమః త్రయాణాం సామ్యం ప్రతితయంభావః, ౧౬

నను స్త్రీపుంసాత్మకశరీరాణాం వైషమ్యేణ సంబంధానాం గుణానాం వా. జడత్వేన ప్రవృత్తిశూన్యానాం వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మనాం కథం పరిణామసామర్ధ్యం సామర్థ్యేఽపి కథం దేవమనుష్యాదివైచిత్ర్యం సుఖదుఃఖతారతమ్యం చేత్యత్రాహ (నిమిత్తమాత్రమితి) నిమిత్త మేవ నిమిత్తమాత్రం న త్వనిమిత్త మిత్యర్థః తత్ర గుణానాం మహదాద్యాకారేణ పరిణామం దేవాదివైచిత్ర్యే సుఖదుఃఖయోశ్చ నిర్గుణః సత్త్వాదిగుణరహితః పురుషర్షభః ఈశ్వరః. నిమిత్తమాత్రం గుణానాం పరిణామస్య. తేషాం తత్స్వభావ్యనిబంధనత్వాత్ దేవాదివైచిత్ర్యస్య సుఖదుఃఖతారతమ్యస్య చ కర్మనిబంధత్వా. దీశ్వరః సాధారణకారణం, కాలకాశాదివదిత్యర్థః. నిమిత్తత్వమేవ దృష్టాంతత్వేన విశదయతి యత్ర పరమాత్మని నిమిత్తే అయస్కాంతసన్నిధౌ లోహవత్. ఇదం వ్యక్తావ్యక్తం. అవ్యక్తం ప్రధానం. తత్కార్యం మహదాది వ్యక్తం, కార్యకారణాత్మకం విశ్వం భ్రమతి ప్రవర్తతే. అత్ర లోకే మృత్కా-

(స్వాయంభువమనుకృతం ధ్రువసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

వ్యక్తావ్యక్త మిదం విశ్వం యత్ర భ్రమతి లోహవత్ ౧౭

స ఖల్విదం భగవాన్ కాలశక్త్యా గుణప్రవాహేణ విభక్తవీర్యః.

లాలయో ర్విభిన్నయో రేవ నిమిత్తత్వోపాదానత్వదర్శనా దుపాదానస్య పరమాత్మనో జగత్సృష్ట్యాది నిమిత్తత్వానుపపత్తి రితీమా మాశంకాం నిరాచికీర్షుణా మాత్రపదం ప్రయుక్తం, నతు ఉపాదాననిరాచికీర్షయా పరమాత్మనో మాయాయాః గుణవ్యతికరా దిత్యుపాదానత్వాభిధానాత్ సంబంధసామాన్యాభిధాయిన్యా అపి షష్ఠ్యాః 'యస్యావ్యక్తం శరీర' మిత్యాదిసృష్ట్యనుసారేణ శరీరాత్మభావరూపసంబంధవిశేషే పర్యవసానా చ్ఛరీరస్య కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధాకారత్వాత్ శ్లక్ష్ణతాదివిశిష్టమృదాదికార్యభూతఘటాదీనా మివ మహదాదికార్యాణాం ప్రకృత్యాదిశరీరకపరమాత్మకార్యత్వాత్ అత్ర నిర్గుణ ఇత్యనేన సత్త్వాదిగుణవశ్యత్వాయత్తకర్తృత్వసుఖదుఃఖాదిభోగజీవవైలక్షణ్య మభిప్రేతమ్ ౧౭

తదేవ విశదయతి (స ఇతి) భగవాన్ హేయప్రతిభటపూర్ణషాడ్గుణ్యః కాలశక్త్యా కాలాత్మికయా స్వాపృథక్సిద్ధకార్యోపయోగివిశేషణభూతయా శక్త్యా గుణక్షోభహేతుభూతయా యో గుణానాం సత్త్వాదీనాం ప్రవాహః తేన, విభక్తవీర్యః విభక్తే కర్మాయత్తదేవమనుష్యాదివైచిత్ర్యేణ సుఖదుఃఖతారతమ్యేన చ వ్యవస్థాపితం వీర్యం శక్తిః జగదితి యావత్ 'ఏకదేశస్థితస్యాఽగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణః శక్తి స్తథేద మఖిలం జగత్' ఇత్యుక్తత్వాత్ అత్ర స్యా మిత్యధ్యాహ్రియతే, విభక్తవీర్యః స్యామితి ఇదం కరోతి సృజతీత్యన్వయః గుణక్షోభనిమిత్తకాలప్రకృతిపురుషశరీరకోఽహం జగత్సృష్ట్వాఽనంత వివిధవిచిత్రస్థితి రత్ర సరూపః స్యామితి సంకల్పేనేదం జగత్ సృజతీత్యర్థః యద్వా గుణప్రవాహేణేతి హేత్వర్థే తృతీయా హేతుశ్చాఽత్ర ఫలం అధ్యయనేన వసతీతివత్ ఇతశ్చ గుణప్రవాహేణ గుణప్రవాహార్థం ప్రవాహశబ్దేన గుణకార్యే సృష్ట్యాదిత్రయం వివక్షితం, సృష్ట్యాద్యర్థం విభక్తం వీర్యం సృష్ట్యాద్యుపయుక్తం సామర్థ్యం యేన సః బ్రహ్మవిష్ణురుద్రరూపో భూత్వేత్యర్థః. అకర్తైవ దేవాదివైచిత్ర్యే సుఖదుఃఖభావే చాకర్తైవ, దేవాదివైచిత్ర్యాదేః తత్తజ్జీవాదృష్టాయత్తత్వాత్ ఇదం జగత్కరోతి ఉత్పాదయతి తథా అహన్నైవ స్వయం హననాద్యనాశ్రయ ఏవ హంతి 'చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః : తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్॥ ప్రధానకారణీభూతో యతో వై సృజ్యశక్త్యహమ్' ఇతి స్మృతేః. 'హంతా చేత్ మన్యతే హంతుః హతశ్చే న్మన్యతే హతమ్। ఉభౌ తౌన విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే' ఇతి శ్రుతేశ్చ. అత్ర కర్తృత్వం హంతృత్వం చ ప్రయోజకరూపేణ అకర్తృత్వం తు ప్రయోజ్యరూపే

కరోత్యఽకర్త్రేవ నిహంత్యహంతా చేష్టా విభూమ్నః ఖలు దుర్విభావ్యా. ౧౮

సోఽనంతోంతకరః కాలోఽనాది రాదికృ దవ్యయః,
జనం జనేన జనయ న్మారయ న్మృత్యునాఽంతకమ్. ౧౯

న వై స్వపక్షోఽస్య విపక్ష ఏవ వా పరస్య మృత్యో ర్విశతః సమం ప్రజాః,
తం ధావమాన మనుధావం త్యనీశా యథా రజాం స్యనిలం భూతసంఘాః ౨౦

ణేతి వివేకః నన్విద మఘటమానం కర్తృత్వ మకర్తృత్వం చైకస్మిన్ కథ ముపపద్యతే తత్రాహ విభూమ్నః భగవతః, 'భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః' ఇతి శ్రుతేః చేష్టా దుర్విభావ్యా అప్రతర్క్యా ఖలు. ౧౮

ప్రయోజయితృత్వమేవ విశదయతి (స ఇతి) సః కాలః కాలశరీరకః పరమాత్మా జనేన పిత్రాదినా ప్రయోజ్యకర్త్రా, జన ముత్పత్త్యున్ముఖాన్ పుత్రాదీన్ జనయన్. ఆదికృత్ అంతకం వినాశోన్ముఖం మృత్యునా ప్రయోజ్యకర్త్రా మారయన్. స్వయం త్వనాది రుత్పత్తిరహితః అవ్యయః నాశరహితః అనంతః అంతకరః. పిత్రాదిద్వారా జనకః మృత్య్వాదిద్వారా అంతకరః నతు సాక్షాత్ అతః సాక్షా దకర్తృత్వం సద్వారకం కర్తృత్వం చైకస్మిన్ వివిధవిచిత్రానంతశక్తిమ తీశ్వర ఉపపన్న మితి భావః ౧౯

నను ప్రయోజయితృత్వమపి కథ మీశ్వర స్యోపపన్నం వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసంగా దిత్యాశంకాయాం తత్కర్మానుగుణం ప్రయోజయితుః పక్షపాతాభావాత్ ఉపపన్నమేవ ప్రయోజయితృత్వ మిత్యాహ (న వా ఇతి) మృత్యోః సంసారాత్, పరస్య అస్పృష్టసంసారస్యేత్యర్థః, యద్వా మృత్యుశరీరకస్య 'యో మృత్యుమంతరే సంచరన్ యస్య మృత్యుః శరీరమ్' ఇతి శ్రుతేః పరస్య పరమాత్మనః సమం యథా భవతి తథా ప్రజాః కర్మభూతాః విశతః తత్తత్కర్మానురూపనియమనార్థ మంతరాత్మతయా ప్రవిశతః న స్వపక్షః నాఽపి విపక్షో నాఽస్తి పక్షపాతాభావం దృష్టాంతే నోపపాదయతి తమితి. యథా రజాంసి. ధావమాన మనిలం అనుసృత్య ధావంతి. తథా అనీశా అనియంతారః కర్మానురూపనియమ్యా ఇత్యర్థః భూతసంఘాః. తత్తత్కర్మానుసారం ధావమానం నియంతారం పరమాత్మాన మనుసృత్య. ధానంతి ప్రవర్తంతే యథా హర్మ్యతలశ్వభ్రాదిషు రజాం స్యనునేతుర్న వాయో ర్వైషమ్య మస్త్యేవం పరమాత్మ న్యపీత్యర్థః. ౨౦

(స్వాయంభువ మనుకృతం ధృవసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

ఆయుషోఽపచయం జంతో స్తథై వోపచయం విభుః,
ఉభాభ్యాం రహితః స్వస్థో దుఃస్థస్య విదధా త్యసౌ ౨౧

కేచి త్కర్మ వదంత్యేనం స్వభావ మపరే నృప,
ఏకే కాలం పరే దైవం పుంసః కామముతాపరే. ౨౨

అవ్యక్తస్యాఽప్రమేయస్య నానాశక్త్యుదయస్య చ.

కర్మానురూపనియమన మేవోపపాదయతి (ఆయుష ఇతి.) విభుః సర్వాంతరోఽసౌ భగవాన్ జంతోః కర్మవశ్యస్య కర్మాయత్తసుఖదుఃఖాదిభాజః ఆయుషః అపచయం హ్రాసం. తథా ఉపచయం వృద్ధిం చ. స్వయ ముభాభ్యా ముపచయాపచయాభ్యాం రహితః, అత ఏవ స్వస్థః స్వేనైవ హేయప్రతిభటకల్యాణైకతానస్వభావేన స్థితః, విదధాతి కరోతి. ఎవ ముత్పత్తిమరణయో ర్దేహాదివైచిత్ర్యం సుఖదుఃఖయో శ్చాఽద్వారకం కారణం తత్తత్కర్మైవ. ఈశ్వర స్తు ప్రయోజయితృత్వ కారణ మిత్యుక్తం భవతి, ౨౧

ఏవం సర్వభూతాంతరాత్మానం స్వసంకల్పకృతం జగదుదయవిభవలయం సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరం తత్తత్కర్మానురూపం జగన్నియంతారం సర్వభూతసు హృదం పరమాత్మాన, మవిజ్ఞాయ ఏత మేవ కాలకర్మాదిరూపేణ వివదంతే కేచిదిత్యాహ (కేచిదితి) ఏవం సుఖదుఃఖాదిహేతుం, కేచిత్ కర్మ పుణ్యాపుణ్యరూపం కర్మేతి వదంతి హే నృప! అపరే స్వభావం ప్రకృతి పురుషయోః స్వరూపాన్యథాభావః స్వభావాన్యథా భావరూప పరిణామస్వభావం వదంతి ఏకే కాలం సత్త్వాదిగుణక్షోభహేతుం కాలం వదంతి పరే పునర్దైవం విధిమ్. అపరే ఉత అపరే పునః పుంసః పరమపురుషస్య కామం సంకల్పం వదంతి. అయమేవ పక్షః శ్రేయాన్ పుణ్యాపుణ్యరూపస్య కర్మణః తజ్జన్యాదృష్టస్యాపి భగవన్నిగ్రహానుగ్రహరూపత్వేన తత్సంకల్పానతిరిక్తత్వాత్ కాలస్వభావ యోరపి తత్సంకల్పాయత్తత్వాత్ పుంసో జీవస్య కామ ఇతి వ్యాఖ్యానం త్వయుక్తం దుఃఖవిషయస్య కామానుపపత్తేః అతో యథోక్తార్థ ఏవ సాధుః ౨౨

పుంసః కామమితి పక్షస్యైవ సాధుత్వం జ్ఞాపయన్ కామస్య దుర్జ్ఞేయత్వ మాహ (అవ్యక్తస్యేతి) హే తాత! అవ్యక్తస్య వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తః, అత ఏవాప్రమేయస్య. దేశాదిభి రపరిచ్ఛిన్నస్య ఐంద్రియకం హి సర్వదేశకాలాదిభిః పరిచ్ఛిద్య గృహ్యతే. అనేన విశేషణ

న వై చికీర్షితం తాత కో వేదాఽథ స్వసంభవమ్ ౨౩

న చైతే పుత్రక భ్రాతు ర్హంతారో ధనదానుగాః,
విసర్గాదానయో స్తాత పుంసో దైవం హి కారణమ్ ౨౪

స ఏవ విశ్వం సృజతి స ఏవాఽవతి హంతి చ,
అథాఽపి హ్యనహంకారా న్నాజ్యతే గుణకర్మభిః ౨౫

ద్వయేన ప్రకృతిపురుషవైలక్షణ్యసిద్ధిః, ప్రకృతేర్వ్యక్తత్వాత్ పురుషస్యాణుత్వాత్, ఉభయవైలక్షణ్యా పాదకం విశేషణాంతరమాహ-నానాశక్తీనాం వివిధశక్తీనాం 'పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ' ఇతి శ్రుతేః, ఉదయః అభివ్యక్తి ర్యస్మాత్, తస్య భగవతః చికీర్షితం కర్తుమిచ్ఛావిషయం, కథంభూతం? స్వసంభవం స్వస్య లోకస్య సంభవం, జగదుత్పత్తిరూపం సంభవ గ్రహణం. సంహారాదీనా మప్యుపలక్షణం అద్ధా తత్త్వతః, కోలోకో వేద, న కోఽపీత్యర్థః ప్రకృతి పురుషవిలక్షణ స్యానంతవివిధశక్తేః పరమపురుషస్య కర్తవ్యతాసంకల్పవిషయం జగదుత్పత్తిస్థితి సంహారాదిరూపం వ్యాపారం, ఏవం విధమితి తత్త్వతః కోఽపి న జానాతీత్యర్థః తథా చ శ్రూయతే 'క ఇత్థా వేద యత్ర సః. క ఇహ ప్రావోచత్ కుత ఆయాతా కుత ఇయం విసృష్టి' రిత్యాదికా అత్ర భగవత్స్వరూపస్యైవాతీంద్రియత్వాత్ సంకల్పవిషయయోః సుతరాం దుర్విజ్ఞేయత్వజ్ఞాపనాయావ్యక్త స్యేత్యుక్తమ్ ౨౩

ఏవ ముపపాదితం భగవత ఏవోత్పత్తిమరణాదినిమిత్తత్వం ప్రకృతే ఉపసంహరతి (న చైత ఇతి) హే పుత్రక! ఏతే ధనదస్య కుబేరస్యానుగా భృత్యాః, త్వద్భ్రాతృహంతారో న భవంతి కింతు పుంసః కర్మవశ్యస్య విసర్గాదానయోః ఉత్పత్తిమరణయోః దైవ మీశ్వర ఏవ హి కారణమ్. ౨౪

నన్వీశ్వరశ్చే దుత్పత్త్యాదికారణం తర్హి జీవవత్ సోఽపి సత్త్వాదిగుణవిశిష్టత్వాత్ తత్ప్రయుక్త జగద్వ్యాపారరూపక్రియాశ్రయత్వాచ్చ గుణకర్మభిర్బధ్యేత తత్రాహ (స ఇతి) యద్యపి స ఏవేశ్వరో విశ్వం సృజతి అవతి రక్షతి హంతి చ, తథాపి అనహంకారాత్ దేహాత్మనోస్తాదాత్మ్యాభిమానోఽహం కారః తదభావాత్ గుణకర్మభిః గుణానాం సత్త్వాదీనాం కర్మభిః, గుణకార్యభూతైః కర్మభిః, నాజ్యతే న బధ్యతే యద్యపి జగదుత్పత్త్యాదీన్ గుణకార్యభూతాన్ వ్యాపారాన్ కరోతీశ్వరః, తథాపి స్వశరీర భూతప్రకృతిపురుషాత్మకేషు దేవాదిపదార్థేషు స్వసంకల్పకృతోత్పత్తిస్థితిలయేషు తాదాత్మ్యాభిమానా భావాత్ స్వయమజహత్ స్వభావత్వాచ్చ న కర్మభి ర్బధ్యతే, జీవస్తు కర్మణా సంకుచితజ్ఞానత్వేన జహాత్స్వభావ్యా ద్దేవాదిశరీరేషు స్వతాదాత్మ్యాభిమానాచ్చ బధ్యత ఇత్యర్థః ౨౫

(స్వాయంభువమనుకృతం ధృవసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

ఏష భూతాని భూతాత్మా భూతేశో భూతభావనః,
స్వశక్త్యా మాయయా యుక్తః సృజత్యత్తి చ పాతి చ ౨౬

తమేవ మృత్యు మమృతం తాత దైవం సర్వాత్మనోపేహి జగత్పరాయణమ్,

ఏవం భ్రాత్రాదిశరీరాణాం ఉత్పత్తిమరణాదినిమిత్తం నిమిత్తస్య చానంతవివిధవిచిత్రశక్తి యోగత్వ మత ఏవ నిత్యముక్తత్వం చాభిహితమ్ అథ య ఏవం భూతో భగవాం స్తమేవ రాగద్వేషాదిభి ర్విముక్త స్త్వం సర్వాత్మనా భజస్వేత్యాహ (ఏష ఇత్యాదినా) య ఏష భగవాన్, భూతాత్మా భూతానాం దేవమనుష్యాదీనా మాత్మా, స కిం జీవః నేత్యాహ. భూతేశః "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి" ఇత్యుక్తరీత్యా చిదచిదాత్మకభూతానామంతఃప్రవిశ్య తత్తత్కర్మానురూపం నియంతా, న కేవలం భూతేశ ఏవ, అపి తు తత్కారణం చేత్యాహ భూతభావనః భూతాని భావయత్యుత్పాదయతీతి భూతభావనః, యద్వా భూతాని భావయతి సృష్ట్యాదిభిః సత్తావిమంతి కరోతీతి భూతభావనః, తథా భూతానాం సత్తా స్థితిప్రవృత్తిహేతు రిత్యర్థః. కారణత్వమపి న నికృష్టస్వరూపేణ అపి తు విశిష్టవిశేషేణేత్యాహ స్వశక్త్యా కార్యోపయోగిస్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా మాయయా యుక్తః "మాయా వయునం జ్ఞానం" జ్ఞానపర్యాయోఽప్యత్ర మాయాశబ్దో జీవవాచీ అనేన నిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధోఽపి పరిహృతః. వికారాణాం పురుషగతత్వాత్ భూతాని సృజతి, అత్తి సంహరతి, పాతి రక్షతి చ ౨౬

త ముక్తవిధం మృత్యు మభజతాం బంధకం భజతాం త్వమృతం మోచకం దైవం స్వతేజసా విద్యమానం జగతాం పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారం చ, సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ. మనోవాక్కాయై రిత్యర్థః, సర్వాత్మకపరబ్రహ్మభావేనేతి వా యద్వా ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారశ్చేతి బుద్ధ్యా ఏతదేవ జగత్పరాయణ మిత్యనేనాఽభిప్రేతం ఉపేహి శరణం గచ్ఛ యుక్తం చైత దిత్యాహ యస్మై భగవతే విశ్వస్రష్టార శ్చతుర్ముఖమరీచ్యాదయః, బలిం పూజాం, హరంతి కుర్వంతి. విశ్వసృజో హి హరంతి ఇత్యనేన సర్వేశ్వరేశ్వరత్వముక్తం. విశ సృజో హి సర్వేషా మీశ్వరాః తేషా మపి పూజ్య ఇతి తత్సిద్ధిః నను విశ్వసృజో హరంతు బలిం, తస్యాఽపి గో బ్రాహ్మణాది పూజ్యత్వా దిత్యాశంకాం నిరాకర్తుం దృష్టాంతమాహ. గావో బలీవర్దా యథా నసి నాసికాయాం. దామ్నా సూత్రేణ, యంత్రితాః ప్రోతాః, పురుషస్య కర్మ కుర్వంతః తథా తద్వశం గతా, బలిం హరంతి. అనేన సర్వవశిత్వం సిద్ధం యస్య వశే సర్వం వర్తతే స సర్వవశీత్యుచ్యతే తథా చ శ్రూయతే

యస్మై బలిం విశ్వసృజో హరంతి గావో యథా వై నసి దామయంత్రితాః ౨౭

యః పంచవర్షో జననీం త్వం విహాయ మాతుః సపత్న్యా వచసా భిన్నమర్మా,
వనం గత స్తపసా ప్రత్యగక్ష మారాధ్య లేభే మూర్ధ్ని పదం త్రిలోక్యాః ౨౮

తమేన మంగాఽఽత్మని ముక్తవిగ్రహే వ్యపాశ్రితం నిర్గుణ మేక మక్షరమ్,
ఆత్మాన మన్విచ్ఛ విముక్త మాత్మదృక్ యస్మి న్నిదం భేద మసత్ప్రతీయతే ౨౯

"సర్వస్యేశానః ఏవ భూతపాలః ఏష సేతు ర్విధరణః ఏషాం లోకానా మసంభేదాయ న తస్య కశ్చిత్ పతి రస్తి లోకే న వేశితా నైవ చ తస్య లింగం స కారణం, కారణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిపః " ఇతి యో యదధీన స్తస్య తదనువర్తనం యుక్త మితి భావః ౨౭

భవతు విశిష్య తద్భజనమేవ యుక్త మాబాల్యం తత్సేవ్యాత్వాత్ ఇత్యాహ (య ఇతి) యో భవాన్ పంచవర్షాణి అస్య పంచవర్షః సన్ సపత్న్యా మాతుర్వచసా భిన్నం మర్మ హృదయం యస్య సః. జననీం సునీతిం విహాయ వనం ప్రవిష్ట స్తత్ర తత్ర ప్రత్యగక్షం ప్రత్యంచి అక్షీణీంద్రియాణి యస్మిన్ కర్మణి యథా తథా అవ్యాహతేంద్రియ మిత్యర్థః. క్రియావిశేషణ మిదం. యం భగవంత మారాధ్య విలోక్య మూర్ధ్ని ఉపరిష్టాత్ పదం స్థానం లేభే లబ్ధవాన్ ౨౮

తమేవాఽఽత్మానం పరమాత్మదృక్ తచ్ఛరీరభూతజీవాత్మదర్శీ అన్విచ్ఛ అనువర్తస్వే త్యన్వయః, అన్వేషణప్రకారమేవాహ—అంగ హే ధ్రువ! యస్మిన్ జీవాత్మని, ఇదమసత్ దేవ మనుష్యాదిరూపం సతతపరిణామి వస్త్వసచ్ఛబ్దవాచ్యం సతతపరిణామినో వస్తున, ఉత్తరోత్తరావస్థా ప్రాప్తౌ పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగాత్ సర్వదా సదితి వ్యపదేష్టు మఽనర్హత్వాత్ తదుక్తం శ్రీవైష్ణవే పురాణే

'మహీఘటత్వం ఘటతః కపాలః కపాలికా చూర్ణరజ స్తతోఽణుః।
జనైః స్వకర్మ స్తిమితాత్మనిశ్చయై రాలక్ష్యతే బ్రూహి కిమత్ర వస్తుసత్ ॥
సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్య మసత్య మన్యత్ ॥
అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞై రభ్యుపగమ్యతే।

తత్తు నాశి న సందేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమ్॥' ఇతి విశ్వం ప్రతీయతే, అసదిత్యస్య విశేషణత్వే తు అస్మిన్ జీవే, ఇదం విశ్వ మసత్ ప్రతీయతే అవిద్యమానమేవ ప్రతీయతే, స్వతో జీవే దేవమనుష్యాద్యాత్మకం విశ్వ మవిద్యమాన మపి పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మణా ప్రతీయతే న తు మిథ్యా ప్రతీయత ఇత్యర్థః. తస్మిన్ ముక్తవిగ్రహే నిరవయవే ఆత్మని జీవే, వ్యపాశ్రితం వ్యవస్థితం నిర్గుణం నిరస్తహేయగుణ మేకం నిస్సమాభ్యధిక మక్షరం నిర్వికారం విముక్తం నిత్యముక్తం తఽఽమాత్మానం ఏవ ముక్తవక్ష్యమాణప్రకారేణ అన్విచ్ఛేత్యర్థః ౨౯

(స్వాయంభువమనుకృతం ధ్రువసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

త్వం ప్రత్యగాత్మని తదా భగవత్యనంత ఆనందమాత్ర ఉపపన్నసమస్తశక్తౌ,
భక్తిం విధాయ పరమాం శనకై రవిద్యాగ్రంథిం విభేత్స్యసి మమాఽహమితి ప్రరూఢం. ౩౦

సంయచ్ఛ రోషం భద్రం తే ప్రతీపం శ్రేయసాం పరమ్,
శ్రుతేన భూయసా రాజ న్నగదేన యథాఽఽమయమ్ ౩౧

యేనోపసృష్టాత్ పురుషా ల్లోక ఉద్విజతే భృశమ్,
న బుధ స్తద్వశం గచ్ఛే దిచ్ఛ న్నభయ మాత్మనః. ౩౨

హేళనం గిరిశభ్రాతు ర్ధనదస్య త్వయా కృతమ్,

ననూపాసిత ఏవ మయా భగవాన్ కి మధునా భజస్వేత్యుచ్యతే ఇత్యాశంకాయాం మునిరాహ. మమాఽభిమానేన త్రివర్గలిప్సునా త్వయోపాసితో భగవా నత ఏవ ప్రాకృతస్థాన మగాః ఇదానీం నిర్హేతుకభక్తిం విధాయ మోక్ష్యసీత్యాహ త్వమపి ప్రత్యక్ జీవ స్తస్యాఽఽత్మని జీవాన్ నరాత్మని ప్రత్యక్ ఆత్మా శరీరం యస్యేతి వా పూర్ణషాడ్గుణ్యే త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితే, ఆనందమాత్రే ఆనందైకరసే, న తు క్వాపి జడ ఇత్యర్థః ఉపపన్నసమస్తశక్తౌ ఉపగతాశేషజ్ఞానబలక్రియాదిశక్తౌ, పరమపురుషే త్వం పరమాం అహైతుక్యవ్యవహితేత్యుక్తవిధాం భక్తిం, శనకైః సమాహితచిత్తః విధాయ, తదా మమాహ మభిమానాభ్యాం రూఢమూల మవిద్యాత్మకం గ్రంథిం విశేషేణ నిర్మూలం ఛేత్స్యసి. ౩౦

యదర్థం తత్త్వోపదేశ స్త మాహ (సంయచ్ఛేతి.) శ్రేయసాం పురుషార్థానాం పరం కేవలం ప్రతీపం ప్రతికూలం రోషం భూయాసా శ్రుతేన తత్త్వశ్రవణేన అగదేన ఔషధేన ఆమయం రోగం యథా తథోపసంహరేత్యర్థః ౩౧

రోషస్య శ్రేయః ప్రతీపత్వమేవ ప్రపంచయతి. యేన రోషే ణోపసృష్టాత్ వ్యాప్తాత్ పురుషా, ల్లోకః భృశం నితరాం ఉద్విజతే బిభేతి. లోకోద్వేజనాత్ అధర్మాత్ పురుషార్థనాశ ఇతి ఇతి భావః, ఆత్మనః స్వస్యాఽభయం నిఃశ్రేయస మిచ్ఛన్ బుధో విద్వాన్ తద్వశం న గచ్ఛేత్ న ప్రాప్నుయాత్. ౩౨

కించ గిరిశస్య రుద్రస్య యో భ్రాతా కుబేర స్తస్య హేళన మవమానం త్వయా కృతం

యజ్జఘ్నివాన్ పుణ్యజనాన్ భ్రాతృఘ్నా నిత్యమర్షితః 33

తం ప్రసాదయ వత్సాశు సంనత్యా ప్రశ్రయోక్తిభిః,
న యావ న్మహతాం తేజః కులం నోఽభిభవిష్యతి 34

ఏవం స్వాయంభువః పౌత్ర మనుశాస్య మనుర్ధ్రువమ్,
తేనాఽభివందితః సాక మృషిభిః స్వపురం యయౌ 35

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
ఏకాదశోఽధ్యాయః

యత్, తత్ పుణ్యజనాన్ యక్షాన్ భ్రాతృఘ్నానితి బుద్ధ్యా అమర్షితః క్రుద్ధః జఘ్నివాన్ ఘాతితవాన్, భ్రాతృఘ్నా నిత్యస్యేతి శబ్దాన్వయే ప్రథమాంతత్వం యద్యపి న్యాయ్యం భ్రాతృఘ్నా ఇతి బుద్ధ్యా జఘ్నివాన్ ఇతి క్రోడీకారాత్, తథాపి పుణ్యజనవిశేషణత్వదృష్ట్యా ద్వితీయా ప్రయుక్తా 33

(తం) ధనదం, సంనత్యా ప్రణయేన, ప్రియోక్తిభి ర్వినయవాగ్భిశ్చ హే వత్స! ఆశు ప్రసాదయ ప్రసన్నం కారయ. మహతాం ధనదాదీనాం తేజః, అస్మాకం కులం, యావన్నాభిభవిష్యతి న నంక్ష్యతి. తతః పూర్వమేవాఽఽశు ప్రసాదయే త్యర్థః. 34

మనూక్తి ముపసంహరతి (ఏవమితి) స్వాయంభువో మనుః, పౌత్రం ధ్రువ, మేవ ముక్తప్రకారేణాఽనుశాస్య ఆదిశ్య, తేన ధ్రువేణాఽభినందితః అభిమతః, ఋషిభిః సహ స్వపురం యయౌ. 35

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ధ్రువం నివృత్తం ప్రతిబుద్ధ్య వైశసా దపేతమన్యుం భగవా& ధనేశ్వరః,
తత్రాఽఽగత శ్చారణయక్షకిన్నరైః సంస్తూయమానోఽభ్యవద త్కృతాంజలిమ్. ౧

ధనద ఉవాచ—

భో భోః క్షత్రియదాయాద పరితుష్టోఽస్మి తేఽనఘ,
య స్త్వం పితామహాదేశా ద్వైరం దు స్త్యజ మత్యజః. ౨

న భవా నవధీ ద్యక్షా న యక్షా భ్రాతరం తవ,
కాల ఏవ హి భూతానాం ప్రభు రప్యయభావయోః ౩

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఏవం పితామహేన స్వాయంభువే నాఽనుశిష్టో ధ్రువః పుణ్యజనవధా న్నివృత్తః కుబేరా ల్లబ్ధవరః స్వధర్మారాధితగోవిందో గుప్తాఖిలక్షితమండలో లబ్ధధ్రువక్షితిః బభూవేత్యాహ మునిర్ద్వాదశేన (ధ్రువమితి.) మనూపదేశే నాపగతక్రోధ మత ఏవ వైశసాత్ యక్షాణాం వధాన్నివృత్తం ధ్రువం, ప్రతిబుద్ధ్య జ్ఞాత్వా, భగవాన్ ధనేశ్వర, స్తత్ర ధ్రువసన్నిధా వాగతః, చారణాదిభిః సంస్తూయమానః, బద్ధాంజలిం ధ్రువ, మభ్యవదత్ ఉవాచ. ౧

ఉక్తమేవాహ (భో భో ఇతి షడ్భిః) హే క్షత్రియదాయాద! క్షత్రియపుత్ర' ధ్రువ! క్రోధ త్యాగనిమిత్తహర్షాతిశయాత్ ద్విరుక్తిః, హే అనఘ! యక్షవధనిమిత్తపాపరహిత! తే తుభ్యం పరితుష్టోఽస్మి, కుతః యత్ యస్మాత్, పితామహస్య స్వాయంభువస్యోపదేశా దనుశాసనాత్, దు స్త్యజమపి వైర. మత్యజః త్యక్తవానసి. ౨

నను నాఽహ మఽనఘః పుణ్యజనహననకర్తృత్వనిమిత్తపాపసంబంధాత్ తత్రాహ (నేతి.) భవాన్ నాఽపి యక్షాన్ హతవా&, నాఽపి యక్షాః త్వద్భ్రాతరం హతవంతః, కుతః హి యస్మాత్, భూతానా మప్యయభావయో ర్మరణోత్పత్త్యోః, కాలః కాలశరీరక ఈశ్వర ఏవ, ప్రభుః సమర్థః కారణమిత్యర్థః, ౩

అహం త్వ మిత్యపార్థా ధీ రజ్ఞానాత్ పురుషస్య హి.

నను హంతృత్వం తత్ప్రయుక్తస్వేదశ్రమాదికం చ మయా యక్షైశ్చాఽపరోక్ష మనుభూయమాన మపహ్నూ త్యేశ్వర ఏవ కథం హంతేత్యుచ్యతే తత్రాహ (అహం త్వమితి) పురుషస్యాఽజ్ఞానాత్ దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానాభావాత్ అతద్దేహః తస్య ధ్యానాత్ అసద్ధ్యానాదితి పారేఽప్యయ మేవార్థః (అహం త్వమితి.) అత్ర హంతే త్యధ్యాహ్రియతే సామర్థ్యాత్ దేవాదిదేహేషు తత్పం సృష్టేషు జీవేషు చ. అహం హంతా, త్వం హంతా, ఇత్యేవంరూపా అత ఏవాఽపార్థా అర్థశూన్యా అహం త్వమితి ప్రతీతౌ యోఽర్థః విషయః ప్రత్యగ్రూపః, తద్రహితా హంతేతి ప్రతీతౌ యోఽర్థో విషయః తద్రహితా చ అన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానరూపేతి యావత్, బుద్ధి స్స్వాప్నీవ స్వాప్నధీరివ ఆభాతి. ధర్మ్యంతరే ధర్మాంతరప్రతీతి రన్యథాజ్ఞానం యథా పీతః శంఖ ఇతి, శుక్లే పీతిమ్నః ప్రతీతిః, ధర్మ్యంతరస్య ధర్మ్యంతరత్వేన ప్రతీతి ర్విపరీతజ్ఞానం యథేదం రజతమితి శుక్త్యాశ్రయస్య ధర్మిణో రజతత్వాశ్రయత్వేన ప్రతీతిః. హంతాఽహమితి జ్ఞానం తూభయవిధ మపి అహ మర్థస్య దేహరూప ధర్మిణోఽహమర్థాత్మరూప ధర్మ్యంతరత్వేన ప్రతీతేర్విపరీతజ్ఞానరూపత్వమ్. అహంపర్యాయే దేహే చ హంతృత్వాదిరూపధర్మాంతరప్రతీతేశ్చాఽన్యథాజ్ఞానరూపత్వం చ ఆభాతి ప్రతీయత ఇత్యర్థః ప్రతీతిః ప్రమితాప్రమితసాధారణం జ్ఞానమ్ ఆత్మనోఽహంతృత్వాదికం భగవతా గీతం "య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్య తేహతమ్. ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే" ఇతి యద్యప్యఽహంతు రాత్మనోఽజ్ఞానాత్ హంతృత్వాదిప్రతీతిమాత్రం తథాఽపి దేహస్య తదస్త్యేవేతి చేత్ మైవమ్, దేహస్యాఽపి నిత్యం జాతమృతస్య తదభావాత్ తథా చోక్తమ్ "అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్, తథాఽపి త్వం మహాబాహో! నైవం శోచితు మర్హసి" ఇతి, నిత్యం మృత మితి హేతుగర్భం నిత్యం మృతత్వాత్ పున రస్య మరణకర్తృత్వప్రయుక్తశోకో న కార్య ఇత్యర్థః ఏవం చ హననకర్తృకర్మత్వానాశ్రయయో ర్దేహాత్మనోః హంతృత్వాద బుద్ధి రన్యథాజ్ఞాన విపరీతజ్ఞానజనకానాద్యవిద్యాత్మకాజ్ఞానకార్యత్వాత్ స్వప్నబుద్ధిరివ బాధితవిషయేతి భావః అజ్ఞానస్యాఽనాత్మన్యాఽఽత్మబుద్ధిరూపవిపరీతజ్ఞానజనకత్వముక్తమ్, "అనాత్మన్యాత్మబుద్ధి ర్యా అస్వే స్వమితి యా మతిః, అవిద్యాతరుసంభూతం బీజ మేతద్ద్విధా స్థితమ్." ఇతి అత్ర స్వాప్నీవాఽపార్థా భాతీత్యనేన దృష్టాంతేన ధియో బాధితవిషయత్వం వివక్షితం, విషయస్యాఽపి బాధో నామ తత్ర వృత్తిప్రతిబంధ ఏవ న త్వసత్యత్వం దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో రుభయో రపి జ్ఞానతద్విషయయోః పారమార్థ్యాత్ తత్ర యథా స్వాప్నానాం గజతురంగాదీనాం "న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతి అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే" ఇతి శ్రుతే రీశ్వరసృష్టానాం స్వప్నద్రష్టైకానుభావ్యానాం తత్కాలమాత్రావసాయినాం పరమార్థానా మపి తేష క్షణికత్వేన గజతురగాద్యర్థినః ప్రవృత్తిప్రతి

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం. ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం. భగవత్పదారోహణం చ)

స్వాప్నీవాఽఽభా త్యతద్ధ్యానా ద్యయా బంధవిపర్యయౌ ౪

తద్గచ్ఛ ధ్రువ భద్రం తే భగవంత మధోక్షజమ్,
సర్వభూతాత్మభావేన సర్వభూతాత్మవిగ్రహమ్ ౫

బంధరూపో బాధః ఏవం దేహే ఆత్మభ్రాంతినిమిత్తకోపాధిత్వయా ప్రవర్తితు మిచ్ఛోః ప్రవృత్తిప్రతిబంధరూపో బాధః ఆత్మని దేహే చ హంతృత్వాదినిమిత్తశోకాదౌ ప్రవృత్తి ప్రతిబంధరూపో బాధ ఇత్యుభయత్రాఽనుగతోఽర్థః క్రోడీకర్తవ్యః దేహాత్మబుద్ధిః స్వాప్నధీవ న్న తాత్త్వికసుఖదుఃఖాది మాత్రహేతు రపి తూత్తరోత్తరజన్మమరణాదిరూపసంసృతిహేతుత్వేన మహదనర్థకరీ చేత్యాహ (యయేతి.) యయా అహం త్వమితి బుద్ధ్యా బాధః జన్మమరణాదిరూపః సంసారః తత్ప్రయుక్తో విపర్యయః స్వాభావికాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః తద్విపరీతానపహతపాప్మత్వాద్యాకారశ్చ భవత ఇత్యర్థః. అయం భావః - యద్యప్యపరోక్షం త్వయా యక్షై శ్చాఽనుభూయతే హంతృత్వాదికం తత్ప్రయుక్త స్వేదశ్రమాదికం చ, తథాఽపి దేహాత్మనో రుభయోరఽపి "హంతా చే న్మన్యతే హతమ్, య ఏనం వేత్తి హంతారమ్, అథ చైనం నిత్యజాతమ్" ఇత్యాది ప్రమాణైః హంతృత్వాదిబుద్ధే రజ్ఞాన మూలత్వప్రతిపాదనాత్ "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయ స్తథా" ఇత్యాదిభి రీశ్వరస్యైవ కాలశరీరకస్య హంతృత్వప్రతిపాదనాచ్చ స్వేదశ్రమాదేశ్చ సద్వారకతయాపీశ్వర ఏవ "కారిన్యవాన్ యో బిభర్తి తస్మై భూతాత్మనే నమః" ఇత్యుక్తభూమిద్వారకకారిన్యవ దుపపత్తేః న కోఽపి ప్రమాణబాధ ఇతి ౪

(తత్) తస్మాత్ కాలశరీరకస్య భగవత ఏవ ఉత్పత్తిమరణాదిహేతుత్వా త్తమేవ భగవంతం సర్వాణి భూతాని పృథివ్యాదీని ఆత్మా జీవశ్చ విగ్రహః శరీరం యస్య త మధోక్షజం సర్వభూతాత్మవిగ్రహ మిత్యనేన యక్షేష్వపి భగవదాత్మకత్వబుద్ధిః కార్యేతి వివక్షితం. భజస్వే త్యుత్తరత్రాన్వయః. అభవాయ ముక్తయే హే ధ్రువః తే తుభ్యం భద్రం మంగళ మస్తు, గచ్ఛ గృహాన్ ప్రతీతి శేషః. భజనప్రకార మాహ (సర్వభూతాత్మభావేన) చిదచిచ్ఛరీరకత్వేన ప్రకారేణ అధోక్షజం అధః కృతాః పరావృత్తాః అక్షజాః ఇంద్రియవృత్తయో యస్మాత్ త మింద్రియాగోచర మిత్యర్థః. నన్వధోక్షజ శ్చేత్ కథం భజనీయ స్తత్రాహ. భజనీయౌ అంఘ్రీ చరణౌ యస్య తం. అతీంద్రియత్వేఽపి యోగయుక్మనసా ధ్యేయచరణ మిత్యర్థః నన్వస్మదాదివత్ తస్యాఽపి సంసారిత్వాత్ కథ మము మేవ భజస్వేత్యుచ్యతే తత్రాహ. భవచ్ఛిదం భవం సంసారం ఛినత్తీతి తం న కేవలం స్వయ మసంసార్యేవ అపి తు

భజస్వ భజనీయాంఘ్రి మభవాయ భవచ్ఛిదమ్,
యు_క్తం విరహితం శక్త్యా గుణమయ్యాఽఽత్మమాయయా. ౬

వృణీహి కామం నృప యన్మనోగతం మ_త్త _స్త్వ మౌత్తానపదేఽవిశంకితః,
వరం పరార్హాంబుజనాభపాదయో రనంతరం త్వాం వయ మంగ శుశ్రుమ. ౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

స రాజరాజేన వరాయ చోదితో ధ్రువో మహాభాగవతో మహామతిః,

భజతా మపి భవచ్ఛిదిత్యర్థః ననుప్రకృతిసంబంధతత్కార్యాదికమేవ హి సంసారః. ఏవం చ జీవవత్ సర్వభూతాత్మవిగ్రహ మితి ప్రకృతిసంబంధవిధానాత్ కథం తస్య భవచ్ఛి_త్త్వం తత్రాహ సత్త్వాదిగుణమయ్యా శక్త్యా కార్యోపయు_క్తస్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా, ఆత్మనః స్వస్య, సంబంధిన్యా మాయయా ప్రకృత్యా, యు_క్తం నియంతృత్వేన యు_క్తం తయా విశేషేణ రహితం తదాధీన్యేన తయా విరహితమిత్యర్థః. జీవస్తు మాయాపరవశ ఇతి సంసారీ, పరమేశ్వరస్తు తస్యాః ప్రభురి త్యసంసారీతి భావః. ౫—౬

ఏవం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనత్వేన ప్రకృతిపురుషశరీరక స్యామృతేశ్వరస్య భగవతో భ_క్తిం విధేహీ త్యుపదిశ్య తన్మనఃపరిశీలనాయ త్రివర్గే తం ప్రలోభయతి (వృణీహీతి) హే ఔత్తానపాదే! నృప! యన్మనోగతం మనీషితం తం కామం వర మవిశంకితః అసంకోచేన త్వం వృణీహి వరయ ధర్మాదీనాం త్రయాణాం మధ్యే య _త్తవేప్సితం త ద్వృణీహీత్యర్థః త్రివర్గవరణం తవాఽనుచితమితి వ్యంజయ న్విశినష్టి అంగ! హే ధ్రువ! పరం కేవలం పరైః బ్రహ్మాదిభిరప్య ర్హ్యతే పూజ్యేత ఇత్యర్హౌ, అంబుజనాభస్య భగవతః పాదౌ, తయోరనంతర మవ్యవహితచి_త్తమిత్యర్థః. త్వాం శుశ్రుమ. ౭

ఏవం త్రివర్గే ప్రలోభితో మహాభాగవతో ధ్రువ స్త్రివర్గమనాదృత్య, భగవచ్చరణారవింద భ_క్తిదార్ఢ్యమేవాఽవృణోదిత్యాహ మునిః (స ఇతి.) రాజరాజేన కుబేరేణ, వరవరణాయ చోదితః, ప్రవ_ర్తితః, సః ధ్రువః. మహాభాగవతః భాగవతశ్రేష్ఠః. మహామతిః ధర్మాదిష్వల్పాస్థిరమతిః, హేతుగర్భమిదం విశేషణద్వయం, భాగవతానాం త్రివర్గస్య నిరయప్రాయత్వాదితి భావః హరౌ భగవతి అచలితాం దృఢాం స్మృతిం వవ్రే. స వరాయ చోదిత ఇత్యనువాదరూపం పృథగ్వాక్యమ్, అతః

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

హరౌ స వవ్రేఽచలితాం స్మృతిం యయా తరత్యయత్నేన దురత్యయం తమః ౮

తస్య ప్రీతేన మనసా తాం దత్త్వైలవిల స్తతః,
పశ్యతోఽంతర్దధే సోఽపి స్వపురం ప్రత్యపద్యత ౯

అథాఽయజత యజ్ఞేశం క్రతుభి ర్భూరిదక్షిణైః,
ద్రవ్యక్రియాదేవతానాం కర్మ కర్మఫలప్రదమ్ ౧౦

సర్వాత్మ న్యచ్యుతే సర్వే తీవ్రౌఘాం భక్తి ముద్వహన్,
దదర్శాఽఽత్మని భూతేషు తమేవాఽవస్థితం విభుమ్. ౧౧

(స వవ్ర ఇతి) తచ్ఛబ్దస్య న పౌనరుక్త్యమ్, దృఢాయాః స్మృతేః ఫలమాహ. యతః అచలితాయాః స్మృతేః, దురత్యయం దురతిక్రమణీయమపి. తమః తమఃకార్యం సంసారాత్మకం బంధం, తరతి వ్యపోహతి ౮

(ఐలవిలః) కుబేరః, ప్రీతేన మనసా తుష్టేన మనసా, తాం భగవ త్యచలితాం స్మృతిం, దత్త్వా తస్య ధ్రువస్య పశ్యతః సతః, అంతర్దధే అంతర్హితవాన్. సోఽపి ధ్రువోఽపి స్వపురం ప్రత్యపద్యత అగాత్ ౯

అథాఽనంతరం భూరిదక్షిణైః ద్రవ్యం పురోడాశాదిః క్రియా ఋత్విగ్వ్యాపారః దేవతా ఇంద్రాదిః తేషాం, సంబంధమాత్రే షష్ఠీ. ద్రవ్యాదిసంబంధిభిః ద్రవ్యాదిసమవాయరూపై రితి యావత్, క్రతుభిః కర్మసాధ్యం ఆరాధ్యమితి యావత్. న కేవలం కర్మైవ అపితు కర్మణాం ఫలప్రదం యజ్ఞానామీశం ప్రయోజయితారం చాఽయజత యష్టవాన్. కామకర్మఫలప్రదమితి పాఠే విహితప్రతిషిద్ధయోః ఫలమిత్యర్థః ౧౦

న కేవలం యజ్ఞై రేవాఽయజత అపితు పితామహోద్యుపదేశానుసారేణ సర్మాత్మకత్వేన భగవంత మఽభజత చేత్యాహ (సర్వాత్మనీతి.) సర్వేషా మాత్మని అంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకే అత ఏవ సర్వే సర్వశబ్దవాచ్యే, సత్త్వ ఇతి పాఠే, శుద్ధసత్త్వమయదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్ట ఇత్యర్థః. అసత్త్వ ఇతి భేదే తు సత్త్వాదిగుణరహిత ఇత్యర్థః. అచ్యుతే ఆశ్రితవ్రాతరక్షైకదీక్షే భగవతి తీవ్రౌఘాం అవిచ్ఛిన్నప్రసరాం భక్తి ముద్వహన్ కుర్వన్. ఆత్మని స్వస్మిన్. సర్వేషు భూతేషు, చాఽవస్థిత మాత్మత్వేనాఽవస్థితం భగవంతం తమేవాచ్యుతం, దదర్శ సాక్షాత్కృతవాన్ ౧౧

తమేవ శీలసంపన్నం బ్రహ్మణ్యం దీనవత్సలమ్,
గోప్తారం ధర్మసేతూనాం మేనిరే పితరం ప్రజాః ౧౨

షట్త్రింశద్వర్షసాహస్రం శశాస క్షితిమండలమ్,
భోగైః పుణ్యక్షయం కుర్వ న్నభోగై రశుభక్షయమ్ ౧౩

ఏవం బహుసవం కాలం మహాత్మాఽవికలేంద్రియః,
త్రివర్గౌపయికం నీత్వా పుత్రాయాఽదా న్నృపాసనమ్. ౧౪

మన్యమాన ఇదం విశ్వం మాయారచిత మాత్మని,
అవిద్యారచితస్వప్నగంధర్వనగరోపమమ్ ౧౫

ఆత్మస్త్ర్యపత్యసుహృదో బలమృద్ధకోశ మంతఃపురం పరివిహారభువశ్చ రమ్యాః,

---

ప్రజాః శీలసంపన్నం సుఖభావసద్వృత్త్యాదియుక్తం బ్రహ్మణ్యం బ్రాహ్మణసేవాపరాయణం. దీనేషు వత్సలం, దోషానపేక్షయా రక్షకం ధర్మమర్యాదానాం పాలకం, తమేవ ధ్రువమేవ పితరం మేనిరే పితరమివ అమన్యంతేత్యర్థః ౧౨

(భోగైః) సుఖానుభవైః, పుణ్యక్షయం అభోగైర్దుఃఖానుభవై రశుభక్షయం పాపక్షయం చ కుర్వన్ పుణ్యపాపయో రపి స్వఫలజననద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వేన అనుభవేనైవ పుణ్యపాపే విధున్వన్ ఇత్యర్థః షట్త్రింశద్వర్షసాహస్రవర్షాణాం సహస్రాణ్యేవ సాహస్రాణి తతః సమాహార ద్విగుః, షడధికవింశతిసహస్రసంఖ్యాకవర్షపర్యంత మిత్యర్థః, క్షితిమండలం శశాస అనుశిష్టవాన్ ౧౩

(బహుసవం) బహవః సవాః సంవత్సరా యస్మిన్ తం త్రివర్గౌపయికం త్రివర్గసాధనం కాల మవికలేంద్రియః అవ్యాహతేంద్రియః. తథాఽపి మహాత్మా జితేంద్రియో నీత్వా పుత్రాయ నృపాసన మదాత్ ౧౪

తత ఇదం దేవమనుష్యాద్యాత్మకం విశ్వ మాత్మని జీవే మాయారచిత మవిద్యాశబ్దః తదన్యవ్యుత్పత్త్యా ప్రకృతివాచీ. ప్రకృతిపరిణామరూపం స్వప్నగంధర్వనగరోపమం స్వప్నగంధర్వనగరమివ స్థితం మన్యమానః ౧౫

తథా ఆత్మా దేహః. స్త్రియో దారాః, అపత్యాని పుత్రాదయః, సుహృదశ్చ తాన్. ఋద్ధం సమృద్ధం పూర్వోత్తరాన్వయి బలం చతురంగబలయుక్తం సైన్యం, కోశం ధనం, రమణీయాః

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం, ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

భూమండలం జలధిమేఖల మాకలయ్య కాలోపసృష్ట మితి స ప్రయయౌ విశాలామ్ ౧౬

తస్యాం విశుద్ధకరణః శివవార్విగాహ్య బద్ధ్వాఽఽసనం జితమరు న్మనసాఽఽహృతాక్షః,
స్థూలే దధార భగవత్ప్రతిరూప ఏతద్ ధ్యాయం స్తదవ్యహితో వ్యసృజత్ సమాధౌ ౧౭

భక్తిం హరౌ భగవతి ప్రవహ న్నజస్ర మానందబాష్పకలయా ముహు రర్ద్యమానః,
విక్లిద్యమానహృదయః పులకాచితాంగో నాఽఽత్మాన మస్మర దసావితి ముక్తలింగః. ౧౮

పరివిహారభువః పరితో విహారభువః ప్రతివిహారభువ ఇత్యపి పాఠేఽపి అయమేవార్థః జలధిర్మేఖలా యస్య తత్, జంబూద్వీపాత్మకం భూమండలం చ సర్వం కాలోపసృష్టం కాలే నోపద్రుత మస్థిరమితి యావత్, ఆకలయ్య విచార్య, సః ధ్రువః, విశాలాం బదరికాశ్రమం యయౌ ౧౬

తత్ర కృత మష్టాంగయోగమాహ (తస్యామితి) తస్యాం విశాలాయాం శివం వాః నిర్మలం పవిత్రం చ వారి, విగాహ్య ప్రవిశ్య, అనేన స్నానాదినియమ ఉక్తః, విశుద్ధకరణః విశుద్ధేంద్రియః, అనేన శమదమాదయో యమా ఉక్తాః బద్ధాని ఆసనాని స్వస్తికాదీని యేన, సంజితో మరుత్ ప్రాణో యేన సః, మనసా ఆహృతాని ప్రత్యాహృతాని అక్షాణి శ్రోత్రాదీని ఇంద్రియాణి యేన, ఏవ మాసనాదీని స్ఫుట మేవోక్తాని స్థూలే భగవత్ప్రతిరూపే భగవద్దివ్యవిగ్రహే దివ్యాత్మరూపాపేక్షయా స్థౌల్య మత్ర వివక్షితం. దధార మనో నివేశితవాన్, ఏవం ధారణా ఉక్తా. ఏతత్ భగవత్. ప్రతిరూప మవ్యవహితవిజాతీయప్రత్యయాంతరరహితః ధ్యాయన్ తదిత్యాత్మస్వరూపం 'ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్మృతః' ఇతి స్మరణాత్ సమాధౌ, వ్యసృజత్ అనుసంహితవాన్ యద్వా తద్భగవత్ప్రతిరూపం వ్యసృజత్ అనుసంహితవాన్ విసృష్టవాన్, దివ్యవిగ్రహం విసృజ్య దివ్యాత్మస్వరూప మనుసంహితవానిత్యర్థః శుభాశ్రయే మనసో నివేశమాత్రం ధారణా, శుభాశ్రయగతకాంతిసౌకుమార్యాదిగుణచింతనం ధ్యానం, తజ్జనితానందాతిశయాత్ పారవశ్యం సమాధిరితి భేదః ౧౭

ఏవ మజస్రం భగవతి నిత్యం ప్రకర్షేణ భక్తిం వహన్ కుర్వన్ అసౌ ధ్రువః ఆత్మానం న సస్మార, మనుష్యత్వాది బాహ్యాకారవిశిష్టత్వేన న స్మృతవాన్ యతో ముక్తలింగః త్యక్తదేహాత్మాభిమానః తత్ర హేతవః ఆనందబాష్పకలయా బిందుప్రవాహేణాఽభిభూయమానః విక్లిద్యమాన ఇవ హృదయం యస్య సః, పులకైః వ్యాప్తాంగః ౧౮

స దదర్శ విమానాగ్ర్యం నభసోఽవతరద్ ధ్రువః,
విభ్రాజయ ద్దశదిశో రాకాపతి మివోదితమ్ ౧౯

తత్రాను దేవప్రవరౌ చతుర్భుజౌ శ్యామౌ కిశోరా వరుణాంబుజేక్షణౌ,
స్థితా వవష్టభ్య గదాం సువాససౌ కిరీటహారాంగదచారుకుండలౌ ౨౦

విజ్ఞాయ తా వుత్తమగాయకింకరా వభ్యుత్థితః సాధ్వసవిస్మృతక్రమః,
ననామ నామాని గృణన్ మధుద్విషః పార్షత్ప్రధానా వితి సంహతాంజలిః. ౨౧

తం కృష్ణపాదాభినివిష్టచేతసం బద్ధాంజలిం ప్రశ్రయనమ్రకంధరమ్,
సునందనందా వుపసృత్య సస్మితం ప్రత్యూచతుః పుష్కరనాభసమ్మతౌ. ౨౨

సునందనందా వూచతుః—

భో భో రాజన్ సుభద్రం తే వాచం నోఽవహితః శృణు,
యః పంచవర్ష స్తపసా భవాన్ దేవ మతీతృపత్ ౨౩

(స) ధ్రువః. ఉద్యత ముదితం రాకాపతిమివ పౌర్ణిమాచంద్రమివ, దశదిశః విభ్రాజయన్, నభసః అవతరత్ అవరోహత్ విమానశ్రేష్ఠం దదర్శ ౧౯

(అను) అనంతరం, తత్ర విమానాగ్రే, దేవప్రవరౌ దదర్శే త్యనుషంగః. తౌ విశినష్టి-కిశోరౌ యౌవనారంభజుషౌ గదా మవష్టభ్య స్థితౌ కిరీటాదిభిః సహితే చారు కుండలే యయోః ౨౦

(ఉత్తమగాయః) పుణ్యశ్లోకో భగవాన్ తస్య కింకరౌ విజ్ఞాయ మధుద్విషః పరిషత్ప్రధానావితి హేతోః, సాధ్వసేన సంభ్రమేణ. విస్మృతపూజాక్రమః కేవలం తస్య నామాని గృణన్, సంహతాంజలిః ననామ ౨౧

కృష్ణస్య పాదయోర్నివిష్టా చేతనా చిత్తం యస్య, ప్రశ్రయేణ వినయేన, నమ్రా ప్రహ్వీభూతా కంధరా యస్య తం. ధ్రువ ముపసృత్య సమీప మాగత్య, పుష్కరనాభస్య భగవతః. సంమతౌ భృత్యౌ సునందనందౌ, స్మితేన సహితం యథా తథా ప్రీత్యా ప్రీతిపూర్వ మూచతుః ౨౨

హే రాజన్ ! తే తుభ్యం భద్రమస్తు, నోఽస్మాకం వాచ మవహితః సావధానచిత్త స్త్వం శృణు, కిం తత్ర వా యో భవాన్ పంచవర్షః తపసా దేవం భగవంత మతీతృపత్ తర్పితవాన్. ౨౩

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం, ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

తస్యాఽఖిలజగద్ధాతు రావాం దేవస్య శార్ఙ్గిణః,
పార్షదా విహ సంప్రాప్తౌ నేతుం త్వా భగవత్పదమ్. ౨౪

సుదుర్జయం విష్ణుపదం జితం త్వయా యత్సూరయోఽప్రాప్య విచక్షతే పరం,
ఆతిష్ఠ తచ్చంద్రదివాకరాదయో గ్రహర్క్షతారాః పరియంతి దక్షిణమ్. ౨౫

అనాస్థితం తే పితృభి రన్యై రప్యంగ కర్హిచిత్,
ఆతిష్ఠ జగతాం వంద్యం తద్విష్ణోః పరమం పదమ్. ౨౬

ఏతద్విమానప్రవర ముత్తమశ్లోకమౌళినా,
ఉపస్థాపిత మాయుష్మన్ అధిరోఢుం త్వ మర్హసి ౨౭

తస్యాఽఖిలజగన్నిర్మాణచతురస్య సర్వేశ్వరేశ్వరస్య శార్ఙ్గిణో భగవతః పార్షదా వావాం త్వాం, భగవత్పదం ప్రతి నేతుం, ఇహ సంప్రాప్తౌ. ౨౪

(సుదుర్జయం) త్వదితరై ర్దుఃఖేనాప్యసాధ్యం విష్ణుపదం త్వయా జితం సాధితమ్ సుదుర్జయత్వ మేవాహ-సూరయః సర్వేషా ముపరిష్టా దవస్థితాః సప్తర్షిప్రభృతయః యత్పద మప్రాప్యైవ పరం కేవలం విచక్షతే పశ్యంతి తథా యత్పదం చంద్రాదయః సోమప్రభృతిగ్రహాదయశ్చ ప్రదక్షిణం యథా భవత్యేవం, పరియంతి పరితో భ్రమంతి ౨౫

(తే) తవ, పితృభి ర్మన్వాదిభిః తథాఽన్యైరపి అంగ హే ధ్రువ! కదాచి దప్యనాస్థిత మనధిష్ఠిత, మత ఏవ జగతాం వంద్యం విష్ణోః సంబంధి పరమం సర్వోత్కృష్టం, తత్త్వయా జితం పదం స్థాన, మాతిష్ఠ అధితిష్ఠ. ౨౬

హే ఆయుష్మన్! (ఉత్తమశ్లోకమౌళినా) ఉత్తమశ్లోకముఖ్యేన భగవతా, ఏతద్విమానశ్రేష్ఠ ముపస్థాపితం ప్రేషిత, మేత ద్విమానాగ్ర్య మధిరోఢుం త్వమఽర్హసి. అత్రాఽఽయుష్మన్నితి సంబోధనం సశరీరయాత్రాభిప్రాయకమ్. అత్ర వైకుంఠపరమపదవిష్ణుపదాదిశబ్దా భగవత్స్థాన సామ్యాత్ పరమవ్యోమ్నీవ విష్ణ్వభిమానవిషయే ధ్రువలోకే ప్రయుజ్యంతే తత్రాఽపి హి భక్తానుజిఘృక్షయా భగవాన్ సర్వదా సన్నిహితః భక్తానుగ్రహో దేవ పార్షదవిమానాదిప్రేషణ ముపపన్నమ్. ౨౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

నిశమ్య వైకుంఠనియోజ్యముఖ్యయో ర్మధుచ్యుతం వాచ మురుక్రమప్రియః,
కృతాభిషేకః కృతనిత్యమంగళో మునీ న్ప్రణమ్యాఽఽశిష మభ్యవాదయత్. ౨౮

పరీత్యాఽభ్యర్చ్య ధిష్ణ్యాగ్ర్యం పార్షదా వభివంద్య చ,
ఇయేష తదధిష్ఠాతుం బిభ్రద్రూపం హిరణ్మయమ్ ౨౯

తదోత్తానపదః పుత్రో దదర్శాఽంతక మాగతమ్,
మృత్యోర్మూర్ధ్ని పదం దత్త్వా ఆరురోహాఽద్భుతం గృహమ్. ౩౦

తదా దుందుభయో నేదు ర్మృదంగపణవాదయః,
గంధర్వముఖ్యాః ప్రజగుః పేతుః కుసుమవృష్టయః. ౩౧

స చ స్వర్లోక మారోక్ష్య న్సునీతిం జననీం ధ్రువః,
అన్వస్మర దగం హిత్వా దీనాం యాస్యే త్రివిష్టపమ్. ౩౨

(వైకుంఠనియోజ్యముఖ్యయోః) భగవత్పార్షదప్రవరయోః. మధుచ్యుతా మమృతస్రావిణీం వాచం నిశమ్య, భగవత్ ప్రియో ధ్రువః, కృతమంగళస్నానః కృతం నిత్యం కర్మ మంగళ మలంకరణం చ యేన సః, మునీన్ ప్రణిపత్యాఽఽశిష, మభ్యవాదయత్ వాచయామాస. ౨౮

విమానశ్రేష్ఠం పరీత్య పరిక్రమ్య, తదేవ రూపం పునర్హిరణ్మయం జ్యోతిర్మయం బిభ్రత్సన్ తద్విమానాగ్ర్య మధిష్ఠాతు, మియేష ఇచ్ఛత్. ౨౯

(పేతుః) పతితవత్యః. స చ ధ్రువః స్వర్లోకం ఆరోక్ష్యన్, దీనాం మాతరం హిత్వా, అగం దుర్గమం, త్రివిష్టపం యాస్యే ఇత్యేవం జననీ మన్వస్మరత్. ౩౦

ఇత్యేవం భూతం తస్య ధ్రువస్య వ్యవసిత మభిప్రాయం జ్ఞాత్వా, సురోత్తమౌ సునంద నందౌ, దేవయానేన దేవప్రవరోపస్థాపితేన విమానేన, గచ్ఛంతీం దేవీం సునీతిం, దర్శయామాసతుః. ౩౧-౩౨

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

ఇతి వ్యవసితం తస్య వ్యవసీయ సురోత్తమౌ,
దర్శయామాసతు ర్దేవీం పురో యానేన గచ్ఛతీమ్ ౩౩

తత్ర తత్ర ప్రశంసద్భిః పథి వైమానికైః సురైః,
అవకీర్యమాణో దదృశే కుసుమైః క్రమశో గ్రహాన్ ౩౪

త్రిలోకీం దేవయానేన సోఽతివ్రజ్య మునీనఽపి,
పరస్తా ద్యత్ ధ్రువగతి ర్విష్ణోః పద మథాఽభ్యగాత్ ౩౫

య ద్భ్రాజమానం స్వరుచైవ సర్వతో లోకా స్త్రయో హ్యాను విభ్రాజంత ఏతే,
యన్నావ్రజ జ్జంతుషు యేఽననుగ్రహా వ్రజంతి భద్రాణి చరంతి యేఽనిశం. ౩౬

శాంతాః సమదృశః శుద్ధాః సర్వభూతానురంజనాః,

(తత్ర తత్ర పథి) విమానారూఢై ర్దేవైః ప్రశంసద్భిః కుసుమవృష్టిభిః, అవకీర్యమాణో, గ్రహాన్ ఆదిత్యాదిస్థానాని, క్రమశో దృష్టవాన్ ౩౩-౩౪

(దేవయానేన) సునందనందనాఖ్యదేవప్రవరోపస్థాపితవిమానేన త్రిలోకీం, మునీన్ సప్తర్షీన వ్యతివ్రజ్యాఽతిక్రమ్య, తతః పరస్తాత్ యద్విష్ణోః పదం తద్ధ్రువా శాశ్వతీ గతి ర్యస్య సః ధ్రువః ఆకల్పస్థాయిత్వా ద్గతేః ధ్రువత్వ మభ్యగాత్ ప్రాప్తవాన్. ౩౫

విష్ణోః పదం విశినష్టి (యదితి) స్వరుచైవ యత్ భ్రాజమాన మనుసృత్య తస్య రుచా ఏతే త్రయో లోకా భ్రాజంతే యచ్చ జంతుషు భూతేషు యేఽననుగ్రహాః నిరనుగ్రహాః నిష్కృపాః తే నాఽవ్రజన్ న గతవంతః యే చ జంతుషు భద్రాణి సుహృత్త్వాదీ న్యనిశం చరంతి కుర్వంతి. తే వ్రజంతి తత్పద మధ్యగా ఏతి పూర్వేణ సంబంధః ధ్రువస్థానం ప్రాప్తానా మపి సత్యలోకగతానా మివ ప్రాయేణ పునరావృత్త్యభావాత్ కల్పాంతే మోక్ష్యమాణత్వాత్ భూతసుహృత్త్వాదీనా మేవ ముక్తి హేతుత్వాత్ చైవ ముక్తమ్ ౩౬

కిం చ య దచ్యుతపదం అచ్యుతః ప్రియో యేషాం భాగవతానాం తే బాంధవా యేషాం తే, శాంతాః శమదమాదియుక్తాః, సమదృశః దేహాత్మేశ్వరాణాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వ జ్ఞానైకాకారత్వ

యాంత్యఽంజసాఽచ్యుతపద మచ్యుతప్రియబాంధవాః. ౩౭

ఇత్యుత్తానపదః పుత్రో ధ్రువః కృష్ణపరాయణః,
అభూ త్త్రయాణాం లోకానాం చూడామణి రివాఽమలః ౩౮

గంభీరవేగోఽనిమిషం జ్యోతిషాం చక్ర మాహితం,
యస్మి న్భ్రమతి కౌరవ్య మేఢ్యా మివ గవాం గణః ౩౯

మహిమానం విలోక్యాఽస్య నారదో భగవా నృషిః,
ఆతోద్యం వితుదన్ శ్లోకా న్సత్రేఽగాయత్ ప్రచేతసామ్. ౪౦

సర్వాంతరాత్మత్వాదిరూపసమదర్శినః అత ఏవ సర్వభూతాని యథాయోగ్యం దానమానాదిభి రనురంజయంతి ప్రీతిం కుర్వంతీతి సర్వభూతానురంజనాః. సిద్ధప్రాయా న తు నితరాం సిద్ధాః. తేషా మర్చిరాది గత్యా బ్రహ్మలోకాప్రాప్తేః. అంజసా సుఖేన యాంతి తత్పద మధ్యగా దితి పూర్వేణాఽన్వయః అయ మర్థః. శమదమాదిభిః సర్వభూతసుహృత్త్వాదిభిశ్చ పరబ్రహ్మోపాసననిష్ఠా అపి కేచిత్ ప్రారబ్ధవశాద్ బుభుక్షావశాద్వాఽంతరాయవిహతాః సత్యలోకం ధ్రువలోకం శతా స్తత్రత్య భోగోత్తరం పరిపూర్ణయోగా ముచ్యంత ఇతి. ౩౭

ఇత్యుక్తప్రకారేణ కృష్ణో భగవాన్ పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారో యస్య స ధ్రువ. త్త్రయాణాం లోకానాం అమల శ్చూడామణిః శిఖామణిరివాభూత్. అమల ఇతి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరుభయో రపి విశేషణమ్ ౩౮

హే కౌరవ్య ! విదుర ! మేఢ్యాం ధాన్యాక్రమణాయ బలీవర్దబంధనస్తంభవిశేషే గంభీరవేగో గవాం గణః బలీవర్దసమూహ ఇవ జ్యోతిషాం చక్రం యస్మిన్ ధ్రువ ఆహితం సత్ అనిశం భ్రమతి. ౩౯

(అస్య) ధ్రువస్య, మహిమానం విలోక్య. భగవాన్ నారద ఋషిః ఆతోద్యం వీణాం, వితుదన్ నాదయన్, ప్రచేతసాం సత్రే భగవన్మాహాత్మ్యప్రసంగేన శ్లోకాన్ ధ్రువస్య మహిమప్రతిపాదనపరాన్ త్రీన్ శ్లోకానగాయత్. ౪౦

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

నారద ఉవాచ—

నూనం సునీతేః పతిదేవతాయాః తపఃప్రభావస్య సుతస్య తాం గతిం,
దృష్ట్వాఽభ్యుపాయా నపి వేదవాదినో నైవాఽధిగంతుం ప్రభవంతి కిం నృపాః. ४०

యః పంచవర్షో గురుదారవాక్శరై ర్భిన్నేన యాతో హృదయేన దూయతా,
వనం మదాదేశకరోఽజితం ప్రభుం జిగాయ తద్భక్తగుణైః పరాజితమ్. ४१

యః క్షత్రబందు ర్భువి తస్యాఽధిరూఢ మన్వారురుక్షే దపి వర్షపూగైః,
షట్పంచవర్షో యదహోభి రల్పైః ప్రసాద్య వైకుంఠ మవాప తత్పదం ४३

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏతత్తేఽభిహితం సర్వం య త్పృష్టోఽహ మిహ త్వయా,

శ్లోకా నేవాహ (నూనమితి.) పతిదేవతాయాః సునీతేః, సుతస్య ధ్రువస్య, య స్తపః ప్రభావః తస్య. ఫలభూతాం గతిం, అభ్యుపాయాన్ గతిసాధనభూతాన్ భగవదారాధనరూపాన్ ఉపాయా నపి దృష్ట్వా వేదవాదినోఽపి ఋషయోఽపి అధిగంతుం ప్రాప్తుం నైవ ప్రభవంతి న సమర్థా భవంతి, కిం పున ర్నృపాః నృపా న భవంతీతి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః ४०

(గురుదారాః) పితృపత్నీ సురుచిః తయా, వాచో బాణాః తైః. భిన్నేన అత ఏవ దూయతా తప్తేన హృదయేన, యో ధ్రువః. పంచవర్ష ఏవ వనం ప్రతిగతః, తత్రాఽపి మదాజ్ఞావశవర్తీ అజిత మపి విభుం భగవంతం, గుణైః భగవద్భక్తానాం గుణైః భూతమైత్ర్యాదిభిః, పరాజితం వశంగతం. 'అహం భక్తపరాధీనో హ్యస్వతంత్రః' ఇతి భగవదుక్తేః భక్తపరాధీన మిత్యర్థః. జిగాయ వశీకృతవాన్ ४१

(తస్య) ధ్రువస్య అధిరూఢం ప్రాప్తం పద మిత్యర్థః పదం స్థానం యో భువి క్షత్రబంధుః క్షత్రియాభాసః. వర్షసమూహై రపి అధిరోఢు మిచ్ఛేదపి కిం తత్సంకల్పోఽప్యశక్యః దూరతః ఆరోహణ మిత్యర్థః కథంభూతం పదం పంచ వర్షాణి యస్య సః అల్పై రేవాహోభి ర్దినైః వైకుంఠ మాసాద్య ఆసన్నం కారయిత్వా య త్తస్య పద మవాప. ४३

తతః ధ్రువచరితం నిగమయన్ తచ్ఛ్రవణాదిఫల మాహ మునిః (ఏత దితి) త్వయా,

ధ్రువ స్యోద్దామయశస శ్చరితం సమ్మతం సతాం. ౪౪

ధన్యం యశస్య మాయుష్యం పుణ్యం స్వస్త్యయనం మహత్,
స్వర్గ్యం ధ్రౌవ్యం సౌమనస్యం ప్రశస్య మఘమర్షణమ్ ౪౫

శ్రుత్వైత చ్ఛ్రద్ధయాఽభీక్ష్ణ మచ్యుతప్రియచేష్టితం,
భవే ద్భక్తి ర్భగవతి యయా స్యా త్క్లేశసంక్షయః ౪౬

మహత్త్వ మిచ్ఛతాం తీర్థం శ్రోతుః శీలాదయో గుణాః,
యత్ర తేజ స్తదిచ్ఛూనాం మానో యత్ర మనస్వినాం. ౪౭

యత్ పరిపృష్టోఽహం తత్సర్వం తుభ్యం కథితం, కింతత్రాహ? ఉద్దామయశసః ఉత్కృష్టకీర్తేః ధ్రువస్య, చరితం సతాం హరిభక్తానాం సమ్మతమ్ ౪౪

(ధన్యం) ధనేచ్ఛయా శృణ్వతాం శ్రావయతాం చ ధనసంపాదకం, తథా యశస్యం యశస్కర మాయుష్కరం, స్వస్త్యయనం మంగళకరం, స్వర్గసంపాదకం ధ్రౌవ్యం ధ్రువస్థానప్రాపకం, సౌమనస్యం మనఃపీడావినాశకం. ప్రశస్యం ప్రాశస్త్యసంపాదకం, అఘమర్షణం పాపనిరాసకమ్ ౪౫

ఏత దచ్యుతప్రియస్య ధ్రువస్య చేష్టిత మభీక్ష్ణం పౌనఃపున్యేన శ్రద్ధయా శ్రుత్వా యో వర్తతే, తస్య భగవతి భక్తిర్భవతి భక్తిఫలమాహ యయా భక్త్యా, క్లేశానా మాధ్యాత్మికాదీనాం, సంక్షయో భవతి ౪౬

(మహత్త్వం) సర్వోత్కృష్టత్వ. మిచ్ఛతాం కామయమానానాం, తీర్థం మహత్త్వం ప్రాప్తు ముపాయో భవేదిత్యనుషంగః. తథా శ్రోతుం శీలాదయో గుణాః భవేయు, రిత్యనుషక్తస్య వచనవిపరిణామే నాఽన్వయః యత్ర యస్మిన్ ధ్రువచరితే. శ్రూయమాణ ఇతి శేషః, తదిచ్ఛూనాం తేజ ఇచ్ఛతాం తేజో భవేత్ తేజసో విధేయత్వేన బుద్ధిస్థత్వాత్ సన్నిహితత్వాత్ ప్రకృతత్వాత్ తచ్ఛబ్దేన పరామర్శాత్ ఉద్దేశ్యవిశేషణత్వోపపత్తిః. తథా యత్ర యస్మిన్ చరితే, మనస్వినాం ప్రశంసాయాం నిత్యయోగే వా మత్వర్థీయః "అస్మాయామేధాస్రజో వినిః" రితి వినిః ప్రత్యయః, మనః ప్రాశస్త్యం భగవతి మనసో నిత్యయోగం వేచ్ఛతాం మనః ప్రశస్తం నిత్యముక్తం వా మనో భవేదిత్యర్థః. ౪౭

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం. ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం భగవత్పదారోహణం చ)

ప్రయతః కీర్తయేత్ ప్రాతః సమవాయే ద్విజన్మనాం,
సాయం చ పుణ్యశ్లోకస్య ధ్రువస్య చరితం మహత్. ౪౮

పౌర్ణమాస్యాం సినీవాల్యాం ద్వాదశ్యాం శ్రవణేఽథవా,
దినక్షయే వ్యతీపాతే సంక్రమేఽర్కదినేఽపి వా. ౪౯

శ్రావయే చ్ఛ్రద్దధానానాం తీర్థపాదపదాశ్రయః.
నేచ్ఛం స్తత్రాఽఽత్మనాఽఽత్మానం సంతుష్ట ఇతి సిధ్యతి. ౫౦

జ్ఞాన మజ్ఞాతతత్త్వాయ యో దద్యాత్ సత్పథేఽమృతం,
కృపాళో ర్దీననాథస్య దేవా స్తస్యాఽనుగృహ్ణతే ౫౧

అర్థసామర్థ్యాత్ ప్రాతః. సాయం చ సాయంకాలే చ. ప్రయతః మనఃప్రణిధానయుక్తః, ద్విజన్మనాం బ్రాహ్మణానాం, సమవాయే సభాయాం. పుణ్యశ్లోకస్య ధ్రువస్య. మహత్ సమీహితస్య సాధనం చరితం. కీర్తయేత్ ౪౮

(పౌర్ణమాస్యాం) సినీవాల్యాం దృష్టేందుకళాయామమావాస్యాయాం, శ్రవణనక్షత్రయుక్తే దినే. అర్కదినే సప్తమీభానువాసరాదౌ చ. కీర్తయేదితి సంబంధః. ౪౯

(నేచ్ఛన్) నిష్కామః. తీర్థం పాదే యస్య సః తీర్థపాదో భగవాన్ తస్య పదాశ్రయః భాగవతః. శ్రద్దధానానాం శ్రద్ధాయుక్తాన్ ప్రతి, ఇదం చరితం శ్రావయేత్, భాగవతస్య నితరా మేతచ్చరిత శ్రావణం యుక్త మితి భావః తత్ర నిష్కామతయా శ్రావణే ఆత్మనా స్వయ మేవాఽఽత్మానం శ్రావయిత్రాద్యాత్మానం ప్రతి సంతుష్ట ఇతి సంతుష్టో భగవాన్ భవేదితి హేతోః సిధ్యతి నిష్కామతయా యః శ్రావయతి. తస్మిన్ భగవాన్ స్వయమేవ సంతుష్ట ఇతి సోఽపి సిధ్యత్యేవ, ముక్తిం ప్రాప్నో త్యేవేత్యర్థః ౫౦

న కేవలం నిష్కామతయా శ్రావయితారం భగవానేవాఽనుగృహ్ణాతి అపి తు సర్వ ఏవ దేవా అనుగృహ్ణత ఇత్యాహ (జ్ఞానమితి) అజ్ఞానం తత్త్వం తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యం యేన తస్మై సత్పథే సతాం మార్గే భగవన్మార్గే ఇత్యర్థః అమృతరూపం జ్ఞానం యో దద్యాత్ తస్య కృపాళో రత ఏవ దీననాథస్య దేవా అనుగృహ్ణతే అనుగ్రహం కుర్వంతి. ౫౧

ఇదం మయా తేఽభిహితం కురూద్వహ ధ్రువస్య విఖ్యాతవిశుద్ధకర్మణః,
హిత్వాఽర్భకః క్రీడనకాని మాతు ర్గృహం చ విష్ణుం శరణం యో జగామ ॥ ౫౨ ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, ధ్రువచరితం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

(హే కురూద్వహ!) విఖ్యాతం ప్రసిద్ధం విశుద్ధం కర్మ యస్య సః శృణ్వతా మపృథకర్మాణాం శోధనం కర్మ చేష్టితం యస్య తస్య ధ్రువస్యేదం చరితం తుభ్యం మయాఽభిహితం కథితం, యో ధ్రువః అర్భక ఏవ సన్ మాతృగృహం క్రీడనకాని క్రీడాసాధనాని చ త్యక్త్వా విష్ణుం శరణం జగామేతి పునః పున ర్విస్మయతే. ॥ ౫౨ ॥

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ —

నిశమ్య కౌషారవి ణోపవర్ణితం ధ్రువస్య వైకుంఠపదాధిరోహణమ్,
ప్రరూఢభావో భగవ త్యధోక్షజే ప్రష్టుం పున స్తం విదురః ప్రచక్రమే. ౧

విదుర ఉవాచ —

కే తే ప్రచేతసో నామ కస్యాఽపత్యాని సువ్రత,
కస్యాఽన్వవాయే ప్రఖ్యాతాః కుత్ర వా సత్ర మాసత. ౨

మన్యే మహాభాగవతం నారదం దేవదర్శనమ్,
యేన ప్రోక్తః క్రియాయోగః పరిచర్యావిధి ర్హరేః. ౩

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవం కార్త్స్న్యేన శ్రుతధ్రువచేష్టితో విదురో "మహిమానం విలోక్యాఽస్య నారదో భగవానృషిః । ఆతోద్యం వితుదన్ శ్లోకాన్ సత్రేఽగాయత్ ప్రచేతసామ్" ఇత్యుక్తప్రచేతస స్తద్బ్రహ్మసత్రం చ తత్ర సంభావితభగవత్కథాబుభుత్సయా అపృచ్ఛ దిత్యాహ శుకః (నిశమ్యేతి) కౌషారవిణా మైత్రేయే ణోపవర్ణితం యద్ధ్రువస్య వైకుంఠ స్థానాధిరోహణం. తన్నిశమ్య శ్రుత్వా, పున రధోక్షజే భగవతి, ప్రరూఢః ప్రబుద్ధః భావో భక్తి ర్యస్య స తం, కౌషారవి మన్యత్ ప్రష్టు ముపక్రాంతవాన్, ప్రశ్నమేవాహ (కే త ఇతి.) తే ప్రచేతసా సత్ర ఇత్యుక్తాః ప్రచేతసః కే ఇతి జాతిప్రశ్నః హే సువ్రతః మైత్రేయః కస్యాఽపత్యాని పుత్రా ఇతి యోనిసంబంధప్రశ్నః, కస్యాఽన్వవాయే ప్రఖ్యాతాః ప్రసిద్ధా ఇతి వంశప్రశ్నః, కుత్ర వా సత్ర మాసత ఇతి సత్రదేశప్రశ్నః. ౧—౨

నారదేన ప్రచేతసాం వర్ణితాః కథాః ప్రష్టుం తన్మహిమానమాహ (మన్య ఇతి) దేవదర్శనః దేవో భగవాన్ తస్య దర్శనం యేన కరణే ల్యుట్ తత్త్వోపదేశేన భగవత్సాక్షాత్కారోపాయభూత ఇత్యర్థః, దేవస్య దర్శనం సాక్షాత్కారో యస్య తస్మాదితి బహువ్రీహిః, త మత ఏవ మహాభాగవతం మన్యే. త మేవ విశినష్టి - యేన నారదేన హరేః పరిచర్యావిధిః పూజాప్రకారరూపః క్రియాయోగః ప్రోక్తః, పంచరాత్రాద్యుపదేశేన కథితః. ౩

స్వధర్మశీలైః పురుషై ర్భగవా న్యజ్ఞపూరుషః,
ఇజ్యమానో భక్తిమతా నారదే నేరితః కిల ౪

యాస్తా దేవర్షిణా తత్ర వర్ణితా భగవత్కథాః,
మహ్యం శుశ్రూషవే బ్రహ్మన్ కార్త్స్న్యేనాఽఽచష్టు మర్హసి ౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

ధ్రువస్య చోత్కలః పుత్రః పితరి ప్రస్థితే వనమ్,
సార్వభౌమశ్రియం నైచ్ఛ దధిరాజ్యాసనం పితుః. ౬

స జన్మనోపశాంతాత్మా నిస్సంగ స్సమదర్శనః,

క్రియాయోగ మేవ విశదయన్ నారదం ప్రస్తౌతి (స్వధర్మేతి.) భక్తిమతా నిరతిశయ భగవద్భక్తిమతా నారదేన యజ్ఞపురుషః యజ్ఞానాం భోక్తా ప్రభుశ్చ భగవాన్, స్వధర్మశీలైః స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితభగవదారాధనరూపపంచమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానపరైః, పురుషైః, రిజ్యమాన ఆరాధ్యమాన, ఈరితః కథితః కిల సర్వయజ్ఞారాధ్యభగవత్పరిచర్యారూపత్వేన స్వవర్ణాశ్రమోచితా ధర్మా అనుష్ఠేయా ఇతి పంచరాత్రాదౌ నారదేన భగవతా కథిత మిత్యర్థః. ౪

ఏవం నారదం ప్రస్తుత్య ప్రచేతోభ్య స్తదుపదిష్టకథాః పృచ్ఛతి (యా ఇతి.) దేవర్షిణా నారదేన, తత్ర ప్రచేతసాం బ్రహ్మసత్రే. యా భగవత్కథా వర్ణితాః, తాః కథాః శుశ్రూషవే మహ్యం, కార్త్స్న్యేన వక్తు మర్హసి ౫

ఏవ మాపృష్టో మునిః ప్రచేతసో ధ్రువవంశే జాత ఇతి వక్తుం ధ్రువవంశ మనుశ్రావయతి (ధ్రువస్యేతి.) ధ్రువస్య పుత్రః ఉత్కలాఖ్యః, పితరి ధ్రువే వనం ప్రతి గచ్ఛతి సతి సార్వభౌమ శ్రియం పితు రధిరాజాసనం చ నైచ్ఛత్ ౬

అనిచ్ఛాయాం కిం కారణ మిత్యపేక్షాయాం బహుజన్మసిద్ధయోగమాహాత్మ్యప్రత్యక్షితస్వాత్మ యాథాత్మ్యానుభవతృప్తత్వా దన్యపురుషార్థజాతం నైచ్ఛదితి వక్తుం తస్య స్వాత్మానందానుభవ మాహ (స ఇతి) స ఉత్కలః జన్మనా జన్మప్రభృతి, ఉపశాంతః రాగాదిభి రకలుషిత ఆత్మా మనో యస్య. అత ఏవ నిస్సంగః రాగిభిః సంగరహితః, సమదర్శనః సన్. లోకే వితతం వ్యాప్త మాత్మానం ఆత్మని

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

దదర్శ లోకే వితత మాత్మానం లోకమాత్మని ౭

ఆత్మానం బ్రహ్మ నిర్వాణం ప్రత్యస్తమితవిగ్రహమ్,
అవబోధరసైకాత్మ్య మానంద మనుసంతతం ౮

అవ్యవచ్ఛిన్నయోగాగ్నిదగ్ధకర్మమలాశయః,
స్వరూప మవరుంధానో నాఽత్మనోఽన్యం తదైక్షత. ౯

జడాంధబధిరోన్మత్తమూకాకృతి రతన్మతిః,
లక్షితః పథి బాలానాం ప్రశాంతార్చి రివాఽనలః ౧౦

లోకం చ దదర్శ లోకే వితత మాత్మనమితి శరీరవ్యాపకత్వ ముక్తం ఆత్మని లోక మిత్యాఽఽత్మనో ధారకత్వముక్తం. లోక్యతే ఇతి లోకః శరీరమ్. ౭

(ఆత్మానం) ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మ ధర్మభూతజ్ఞానబృహత్తయా బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం నిర్వాణం సుఖస్వరూపం, ప్రత్యస్తమితవిగ్రహం దేహవినిర్ముక్తం "అశరీరం శరీరేషు" ఇతి శ్రుతేః, అవబోధరసైకాత్మ్యం అవబోధ ఏవ రసః ఐకాత్మ్య మేకస్వభావత్వం యస్య తం, క్వచి దప్యంశే జాడ్యరహిత మిత్యర్థః. ఆనందం ధర్మభూతానందగుణవిశిష్టం "గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్వక్తవ్యః" ఇత్యనుశాసనాత్ అతిసంతత మత్యంతం నిత్యమ్. ౮

స్వరూపం స్వస్వరూపభూత మవరుంధానః అనుసందధానః అత ఏవ అవ్యవచ్ఛిన్నయోగాగ్నిదగ్ధ కర్మమలాశయః అవ్యవచ్ఛిన్నః నిరంతరః యోగః ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః స ఏవాగ్నిః తేన దగ్ధం కర్మరూపమలం యస్య సః, ఆశయోఽంతఃకరణం యస్యేతి బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః, అన్యత్ ఆత్మస్వరూపా దన్యత్, పురుషార్థభూత దేహతదనుబంధ్యాదికం స్వయ మన్యః దేహాదిభ్యో విలక్షణః నైక్షత నాఽపశ్యత్. ౯

జడాదితుల్యవేషః అతన్మతిః జడాదితుల్యమతిరహితః. ప్రశాంతాని అర్చీంషి జ్వాలా యస్య సోఽగ్నిరివ స్థితః బాలానాం పథి మార్గే, స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారరూపేణ లక్షితః ౧౦

మత్వా తం జడ మున్మత్తం కులవృద్ధాః సమంత్రిణః,
వత్సరం భూపతిం చక్రు ర్యవీయాంసం భ్రమేః సుతమ్. ౧౧

స్వర్వీథి ర్వత్సరస్యేష్టా భార్యాఽసూత షడాత్మజాన్,
పుష్పార్ణం తిగ్మకేతుం చ ఇష మూర్జం వసుం జయమ్. ౧౨

పుష్పార్ణస్య ప్రభా భార్యా దోషా చ ద్వే బభూవతుః,
ప్రాతర్మధ్యం దినం సాయమితి హ్యాసన్ ప్రభాసుతాః. ౧౩

ప్రదోషో నిశిథో వ్యుష్ట ఇతి దోషాసుతా స్త్రయః,
వ్యుష్టః సుతం పుష్కరిణ్యాం సర్వతేజస మాదధే. ౧౪

స చక్షు స్సుత మాకూత్యాం పత్న్యాం మను మవాప హ,
మనో రసూత మహిషీ విరజాన్నడ్వలా సుతాన్. ౧౫

పురుం కుత్సం త్రితం ద్యుమ్నం సత్యవంత మృతం వ్రతమ్,

త ముత్కలం మంత్రిభిః సహితాః సర్వే తత్కులవృద్ధాః జడ మున్మత్తం చ జ్ఞాత్వా తం విహాయేత్యర్థః భ్రిమేః సుతం, యవీయాంసం కనీయాంసం, వత్సరం భూపతిం, రాజానం చక్రుః. ౧౧

(వత్సరస్యేష్టా) శీలరూపగుణాదిభిః నితరా మనుకూలా స్వర్వీథ్యాఖ్యా భార్యా పుష్పార్ణాదీన్ షట్ సుతా నసూత సుషువే. ౧౨

తత్ర షణ్ణాం పుత్రాణాం మధ్యే పుష్పార్ణాఖ్యస్య జ్యేష్ఠస్య ప్రభాదోషే ద్వే భార్యే బభూవతుః తత్ర ప్రభాయాః సుతాః ప్రాతరాదయ స్త్రయో బభూవుః ౧౩

దోషాసుతాః ప్రదోషాదయ స్త్రయః ఆసన్ అత్ర వ్యుష్టః పుష్కరిణ్యాఖ్యాయాం భార్యాయాం సర్వతేజ ఆఖ్యం సుత మాదధే జనయామాస. ౧౪

(స) సర్వతేజాః ఆకూతినామ్న్యాం పత్న్యాం చక్షుఃసంజ్ఞం సుతం మను మవాప మనోః

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

అగ్నిష్టోమ మతీరాత్రం ప్రద్యుమ్నం శిబి ముల్మకమ్. ౧౬

ఉల్మకోఽజనయ త్పుత్రాన్ పుష్కరిణ్యాం షడుత్తమాన్,
అంగం సుమనసం ఖ్యాతిం క్రతు మంగిరసం గయమ్ ౧౭

సునీథాంగస్య యా పత్నీ సుషువే వేన ముల్బణమ్,
యద్దౌఃశీల్యాత్ స రాజర్షి ర్నిర్విణ్ణో నిరగాత్ పురాత్ ౧౮

య మంగ శేపుః కుపితా వాగ్వజ్రా మునయః కిల,
గతాసో స్తస్య భూయస్తే మమంథు ర్దక్షిణం కరమ్. ౧౯

అరాజకే తదా లోకే దస్యుభిః పీడితాః ప్రజాః,
జాతో నారాయణాంశేన పృథురాద్యః క్షితీశ్వరః ౨౦

చక్షుః సంజ్ఞస్య నడ్వలాఖ్యా మహిషీ భార్యా విరజాన్ శుద్ధాన్ సుతాన్ పురుప్రముఖాన్ ద్వాదశపుత్రా నసూత. ౧౫-౧౬

తతోఽప్యుల్మకః పుష్కరిణ్యాం భార్యాయా ముత్తమాన్ శ్రేష్ఠాన్ అంగాదీన్ షట్ పుత్రా నజనయత్. ౧౭

తత్రాంగస్య యా సునీథాఖ్యా భార్యా సా ఉల్బణం దురాత్మానం వేననామకం పుత్రం సుషువే దౌరాత్మ్యమేవ ప్రపంచయతి (యదిత్యాదినా) యస్య వేనస్య, దౌఃశీల్యాత్ తద్దుష్టస్వభావా ద్ధేతోః, స రాజర్షి రంగః, నిర్విణ్ణః నితరాం దుఃఖితః, పురా న్నిరగాత్ నిర్గతః ౧౮

హే అంగ! హే విదుర! మునయః కుపితాః వేనేన కోపం ప్రాపితాః, వాగేవ వజ్రం యేషాం తే యం వేనం శేపుః కిల శప్తవంతః శాపా ద్గతప్రాణస్య తస్య వేనస్య దక్షిణకరం హస్తం పున స్తే మునయో, మమంథుః మథితవంతః ౧౯

మథనే హేతు మాహ (అరాజక ఇతి) తదా శాపానంతరం, లోకే అరాజకే రాజ్ఞా రహితే సతి, అత ఏవ దస్యుభిః పీడితాః ప్రజా బభూవుః, తదా పృథుర్నామ ఆద్యః పురగ్రామాదీనాం తేన రచితత్వాత్ క్షితీశ్వరో రాజా నారాయణాంశేన జాతః ౨౦

విదుర ఉవాచ—

తస్య శీలనిధే స్సాధో ర్బ్రహ్మణ్యస్య మహాత్మనః,
రాజ్ఞః కథమభూ ద్దుష్టా ప్రజా యద్విమనా యయౌ. ౨౧

కిం వాంహో వేన ఉద్దిశ్య బ్రహ్మదండ మయూయుజన్,
దండవ్రతధరే రాజ్ఞి మునయో ధర్మకోవిదాః ౨౨

నావధ్యేయః ప్రజాపాలః ప్రజాభి రఘవానపి,
యదసౌ లోకపాలానాం బిభర్త్యోజ స్స్వతేజసా. ౨౩

ఏతదాఖ్యాహి మే బ్రహ్మన్ సునీథాఽఽత్మజచేష్టితమ్,
శ్రద్దధానాయ భక్తాయ త్వం పరావరవిత్తమః. ౨౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

అంగోఽశ్వమేధం రాజర్షి రాజహార మహాక్రతుమ్

ఏవం దుష్టపుత్రః కథమభూత్ అజాయత. యతః దుష్టాయాః ప్రజాయా హేతో ర్విమనాః దుఃఖితమనా యయౌ పురా న్నిర్గతః ౨౧

దండః అసాధునిగ్రహరూపో దండః। ఏవ వ్రతం తద్బిభర్తీతి తత్తస్మిన్ రాజ్ఞి ధర్మకోవిదా మునయః, కిం వాంహ అపరాధం ఉద్దిశ్యాలక్ష్య వేనం బ్రహ్మదండం అయూయుజన్ బ్రహ్మశాపేన యుక్తం కృతవంతః ప్రజాపరిపాలననిష్ఠే రాజ్ఞి శాపకరణం మునిభి రనుచిత మితి భావః ౨౨

తదేవాహ (నేతి.) అఘవానపి అపరాధ్యపి ప్రజపాలః రాజా, ప్రజాభిర్నావధ్యేయః అవజ్ఞేయో న భవతి యత్, యస్మాదసౌ ప్రజాపాలః లోకపాలానా, మోజః స్వతేజసా బిభర్తి ౨౩

హే బ్రహ్మన్। ఏతత్ సునీథాత్మజస్య చేష్టితం శ్రద్దధానాయ శుశ్రూషాత్వరాయుక్తాయ భక్తాయ, మే మహ్యం, అనేన స్వస్య శ్రవణే యోగ్యతోక్తా. పరాపరవిత్తమః పరః పరమాత్మా అపరః ప్రకృతిపురుషాదిః తద్విదాం మధ్యే శ్రేష్ఠస్త్వమ్. అనేన కథనే యోగ్యతోక్తా. ఆఖ్యాహి కథయ. ౨౪

ఏవ మాపృష్టో మునిః బ్రహ్మవిత్ కామ్యకర్మణి బలాదాపతితోఽపి తేన న తుష్యతీతి

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

నాజగ్ము ర్దేవతా స్తస్మి న్నాహూతా బ్రహ్మవాదిభిః. ౨౫

త మూచు ర్విస్మితా స్తత్ర యజమాన మథ ర్త్విజః
హవీంషి హూయమానాని న తే గృహ్ణంతి దేవతాః. ౨౬

రాజ న్హవీంష్యదుష్టాని శ్రద్ధయాఽఽసాదితాని తే,
ఛందాంస్యయాతయామాని యోజితాని ధృతవ్రతైః ౨౭

న విదామేహ దేవానాం హేలనం వయ మణ్వపి,
యన్న గృహ్ణంతి భాగా న్స్వా న్యే దేవాః కర్మసాక్షిణః. ౨౮

ద్యోతయన్నత్రాంగస్య పుత్రోత్పత్తిక్రమమాహ (అంగ ఇత్యాదినా) రాజా చాసౌ ఋషిరంగః క్రతూనాం మధ్యే ఉత్తమ మశ్వమేధ మాజహార ఆరబ్ధవాన్. తస్మి న్నశ్వమేధే క్రతౌ బ్రహ్మవాదిభిః శ్రుతాధ్యయనాదిసంపన్నైః ఋత్విగ్భి రాహూతాః సత్యో దేవతా, నాజగ్ముః నాగతవత్యః ౨౫

హే తాత! తే ఋత్విజో విస్మితాః యజమాన మంగ మూచుః, ఉక్తమేవాహ — తం త్వయా త్వత్సంబంధీని హూయమానాని దేవతోద్దేశేన ప్రక్షేపపూర్వకం త్యక్తాని అయాతయామాని అగతవీర్యాణి సారవంతీత్యర్థః హవీంషి పురోడాశాదీని దేవతా న గృహ్ణంతి ౨౬

హే రాజన్! హవీంషి అదుష్టాని శుద్ధాని, తే త్వయా, శ్రద్ధయాఽఽసాదితాని సంపాదితాని చ, తథా ఛందాంసి, క్రత్వంగభూతా మంత్రా అయాతయామాని స్వరవర్ణాదిభిరగతవీర్యాణి, తత్ర హేతుః - దృఢవ్రతైః స్వరవర్ణాదియుక్తత్వేన మంత్రోచ్చారణమేవ దృఢం వ్రతం యేషాం తైః. ఋత్విగ్భి ర్యోజితాని ప్రయుక్తాని ౨౭

ఏవం యథావత్ అనుష్ఠీయమానే క్రతౌ, దేవహేలనం (దేవాన్ ప్రతి హేళన మపరాధ, మణు అల్పమపి. వయం, న విదామో న జానీమః యత్ యస్మాత్ హేళనాత్, స్వకీయాన్ భాగాన్, కర్మసాక్షిణః కర్మణాం (గుణదోషద్రష్టారో దేవా న గృహ్ణంతి. అతోఽవశ్యం కేనచిద్దేవహేళనేన భవితవ్యం పరంతు తద్వయం న విదామ ఇత్యర్థః ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

అంగో ద్విజవచః శ్రుత్వా యజమానః సుదుర్మనాః,
తత్ప్రష్టుం వ్యసృజ ద్వాచం సదస్యాం స్తదనుజ్ఞయా. ౨౯

నాగచ్ఛంత్యాహుతా దేవా న గృహ్ణంతి గ్రహానివ,
సదసస్పతయో బ్రూత కి మవద్యం మయా కృతమ్. ౩౦

సదసస్పతయ ఊచుః—

నరదేవేహ భవతో నాఘం తావన్మనాక్ స్థితమ్,
అస్త్యేకం ప్రాక్తన మఘం యదిహేదృక్ త్వ మప్రజః ౩౧

తథా సాధయ భద్రం తే ఆత్మానం సుప్రజం నృప,
ఇష్టస్తే పుత్రకామస్య పుత్రం దాస్యతి యజ్ఞభుక్. ౩౨

తథా స్వభాగధేయాని గ్రహీష్యంతి దివౌకసః,

ఏవ మృత్విగ్భిరుక్తోఽంగస్తానాహేత్యాహ మునిః (ద్విజవచః శ్రుత్వా) అథానంతరం, సుతరాం దుఃఖితమనా, యజమానోఽంగః, యజ్ఞే గృహీతమౌనోఽపి, సదస్యాన్ సదసి స్థితాన్ ప్రతి తదనుజ్ఞయా సదస్యానుజ్ఞయా, త్యక్తమౌనః తద్దేవతానాగమనకారణం ప్రష్టుం వాచం, వ్యసృజత్ ప్రాయుంక్త. ౨౯

వాగ్విసర్గ మేవాహ (నాగచ్ఛంతీతి.) ఇహ క్రతౌ దేవతా అహూతా నాగచ్ఛంతి, గ్రహాన్ సోమపాత్రాణి న గృహ్ణంతి. హే సదసస్పతయః, మయా, కిమవద్యం హేళనం కృతం, తద్యూయం బ్రూత ౩౦

హే నరదేవ! ఇహ జన్మని భవతః బ్రహ్మవిద స్తావన్మనాగీషదప్యవద్యం న స్థితం కింతు ప్రాక్తనమేక మఘమస్తి, యద్యస్మాదఘా దీదృక్ గుణాధిక స్త్వ మప్రజః ప్రజారహితో బభూవిథ. ౩౧

అతో దేవా యథా హవీంషి గృహ్ణీయు స్తథాఽఽత్మానం సప్రజం సపుత్రం సాధయ. కథం సాధనీయం? తత్రాహుః. (ఇష్ట ఇతి.) యజ్ఞభుక్ భగవాన్, పుత్రం కామయమానస్య, తే త్వయా, ఇష్టః ఇజ్యమానః, తుభ్యం పుత్రం దాస్యతి. ౩౨

(తదా) సతి దివౌకసో దేవాః, స్వభాగధేయాని స్వభాగాన్ "భాగరూపనామభ్యో ధేయః"

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

యద్యజ్ఞపురుషః సాక్షా దపత్యాయ హరి ర్వృతః. ౩౩

తాం స్తాన్ కామాన్ హరి ర్దద్యా ద్యాన్ కామయతే జనః,
ఆరాధితో యథై వైష తథా పుంసాం ఫలోదయః. ౩౪

ఇతి వ్యవసితా విప్రా స్తస్య రాజ్ఞః ప్రజాతయే,
పురోడాశం నిరవపన్ శిపివిష్టాయ విష్ణవే ౩౫

తస్మా త్పురుష ఉ త్తస్థౌ హేమమాల్యమలాంబరః,
హిరణ్మయేన పాత్రేణ సిద్ధ మాదాయ పాయసమ్. ౩౬

ఇతి స్వార్థే ధేయప్రత్యయః. గ్రహీష్యంతి. యద్యతః యజ్ఞపురుషో హరిః సాక్షా దపత్యాయ పుత్రార్థం వృతః స్యాదతః తేన సహ సర్వే దేవా ఆగమిష్యంతీత్యర్థః ౩౩

నన్వితితుచ్ఛాన్ కామాన్ హరిః కథం దద్యాత్ ? తత్రాహుః (తాం స్తానితి) జనో యాన్ కామాన్ ప్రార్థయతే, తాంస్తాన్ హరిర్దద్యాత్. యథా యేన ప్రకారేణ. భగవానారాధితో జనైః, తేషాం తథా స్వస్వకామానుసారేణ ఫలోదయః, ఫలావా ప్తి ర్భవతి ౩౪

ఇత్థం వ్యవసితా నిశ్చిన్వానా ఋత్విజః రాజ్ఞోఽంగస్య ప్రజాతయే ప్రజోత్పత్త్యై. శిపివిష్టాయ శిపివిష్టత్వగుణవిశిష్టాయ విష్ణవే పురోడాశం నిరవపన్. శిపిభిః రశ్మిభిః, విష్టః ఆవిష్టః శిపివిష్టః తస్మై తథా చ మంత్రః "కిమితే విష్ణోపరి చక్ష్యం భూత్ప్రయయత్వవక్షే శిపివిష్టే అస్మీ" త్యాదిః అర్థవాదశ్చ పశోర్భ్వామాయాపృష్టి స్తద్విష్ణుః శిపివిష్ట ఇత్యాది నిరు క్తం చ యదుత ప్రమాదే శిపివిష్టోఽస్మీతి ప్రతిపన్నరశ్మిః శిపయోఽత్ర రశ్మయ ఉచ్యంతే, తై రావిష్టో భవతీతి. యద్వా శిపిషు పశుషు, యజ్ఞ రూపేణ ప్రవిష్టాయ. తథా చ శ్రుతిః "యజ్ఞోవై విష్ణుః పశవః శిపిర్యజ్ఞ ఏవ పశుషు ప్రతితిష్ఠతి" ఇతి ౩౫

(తస్మాత్) అగ్నేరిత్యర్థః అర్థసామర్థ్యాత్ హేమమయాని మాల్యాని అంబరాణి చ యస్య సః పురుషః హిరణ్మయపాత్రేణ సిద్ధం సమ్యక్ పక్వం పాయసపాత్రం గృహీత్వా ఉ త్తస్థౌ ఉత్థితవాన్. ౩౬

స విప్రానుమతో రాజా గృహీత్వాంజలినౌదనమ్,
అవఘ్రాయ ముదా యుక్తః ప్రాదా త్పత్న్యై ఉదారధీః. ౩౭

సా తత్పుంసవనం రాజ్ఞీ ప్రాశ్య వై పత్యు రాదధే,
గర్భం కాల ఉపావృత్తే కుమారం సుషువేఽప్రజా. ౩౮

స బాల ఏవ పురుషో మాతామహ మనువ్రతః,
అధర్మాంశోద్భవం మృత్యుం తేనాఽభవ దధార్మికః ౩౯

స శరాసన ముద్యమ్య మృగయు ర్వనగోచరః,
హంత్యసాధు ర్మృగాన్ దీనాన్ వేనోఽసా విత్యరౌ జ్జనః. ౪౦

ఆక్రీడే క్రీడతో బాలాన్ వయస్యా నతిదారుణః,
ప్రసహ్య నిరనుక్రోశః పశుమార మమారయత్ ౪౧

బుద్ధిమాన్ స రాజా అంగః, విప్రానుమతః విప్రైరభ్యనుజ్ఞాతః, అంజలినా ఓదనపాయసం గృహీత్వా, స్వయ మాఘ్రాయ, హర్షేణ యుక్తః, పత్న్యై ప్రాదాత్. ౩౭

(సా రాజ్ఞీ) రాజ్ఞః స్త్రీ సునీథీ. పుంసవనం పుమాంసం సూతే అనేనేతి పుంసవనం తదోదనం ప్రాశ్య భుక్త్వా, పత్యుః సకాశాత్ గర్భమాదధే ధృతవతీ అప్రజాః సతీ, గర్భకాలే గర్భధారణకాలే, ఉపావృతే అతీతే సతి కుమారం సుషువే. ౩౮

(సః) పురుషః కుమారో, బాల ఏవ, బాల్యాత్ ప్రభృతీత్యర్థః. అధర్మాంశోద్భవం మాతామహం మృత్యుం మృత్యో ర్హి పుత్రీ సునీథా అనువ్రతః అనుసృతోఽభూత్. తేన మాతామహానుసారేణాఽయమపి అధార్మికోఽభవత్. ౩౯

అధార్మికత్వమేవ ప్రపంచయతి (స ఇతి.) స అంగః శరాసనం ధనురుద్యమ్య ధనుష్యారోపితశర ఇత్యర్థః మృగయు ర్లుబ్ధకః సన్, అత ఏవ వనగోచరః, అసాధుః, దీనాన్ మృగాన్, హంతి అవధీత్, తం దృష్ట్వా సవేన ఆగచ్ఛతీతి సర్వో జనః. అరౌత్ చుక్రోశ. ౪౦

(ఆక్రీడే) క్రీడాస్థానే. వయస్థాన్ యూనోఽపి బాలాన్, దారుణః క్రూరః. అత ఏవ నిరనుక్రోశః కృపారహితః సన్ పశుమార మమారయత్ పశూనివాఽమారయత్. ౪౧

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

తం విచక్ష్య ఖలం పుత్రం శాసనై ర్వివిధై ర్నృపః,
యదా న శాసితుం కల్పో భృశ మాసీత్ సుదుర్మనాః ౪౨

ప్రాయేణాఽభ్యర్చితో దేవో యేఽప్రజా గృహమేధినః,
కదపత్యభృతం దుఃఖం యే న విందంతి దుర్భరమ్ ౪౩

యతః పాపీయసీ కీర్తి రధర్మశ్చ మహాన్నృణామ్,
యతో విరోధ స్సర్వేషాం యత ఆధి రనంతకః ౪౪

కస్తం ప్రజాపదేశం వై మోహబంధన మాత్మనః,
పండితో బహుమన్యేత యదర్థాః క్లేశదా గృహాః. ౪౫

కదపత్యం వరం మన్యే సదపత్యా చ్ఛుచాం పదాత్,
నిర్విద్యేత గృహాన్ మర్త్యో యత్క్లేశనివహా గృహాః. ౪౬

స నృపః అంగః, ఖలం దురాత్మానం, పుత్రం, నానావిధైః శాసనైః సామాద్యుపాయైః విచక్ష్య అనుశాస్యేత్యర్థః యదా భృశం నితరాం సుదుర్మనాః దుఃఖితమనాః ఆస ౪౨

తస్య పుత్రనిందావాక్యాన్యాహ త్రిభిః (యే గృహమేధినో) గృహాశ్రమిణః, అప్రజా అపుత్రాః, యే చ పుత్రిణోఽపి, కుత్సితాఽపత్యకృతం దుర్భరం ధారయితు మశక్యం దుఃఖం న విందంతి న లభంతే. తైర్భవాన్ దేవః ప్రాయేణాఽభ్యర్చితః ౪౩

(యతః) కదపత్యాత్ పాపీయసీ కీర్తిః అపకీర్తి ర్మహా నధర్మశ్చ నృణాం భవేత్. యథా యతః కదపత్యాత్ సర్వేషాం విరోధః అనంతోఽపారః ఆధిః మానసీ వ్యథా చ జాయతే ౪౪

(తం) ప్రజాపదేశం పుత్రనామమాత్రమపి ఆత్మనో మోహేన బంధనం కః పండితో బహుమన్యేత, యదర్థా యత్పుత్రాపదేశనిమిత్తాః క్లేశసంపాదకా గృహాః భవంతి పుత్రాపదేశమాత్రమపి క్లేశకరగృహాదిహేతుత్వేనాత్మనో బంధకత్వాత్ పండితో న బహుమన్యేతేత్యర్థః ౪౫

ఇదానీం నిర్వేదహేతుత్వేన కుత్సితమేవాపత్య మభినందతి (కదపత్యమితి) శుచాం పదాత్ శోకానాం స్థానాత్ ఉత్తరోత్తరం గృహాసక్తిజననద్వారా సంసారదుఃఖహేతుత్వాదితి భావః. సదపత్యాత్ కదపత్యం, వరం శ్రేష్ఠం మన్యే పరత్వే హేతుః మర్త్యో గృహాన్నిర్విద్యేత నిర్వేదం ప్రాప్నుయాత్, యతః కదపత్యాత్ గృహాః శోకావహాః భవంతి కదపత్యే పరమితి పాఠే తస్య పరత్వే వైరాగ్యహేతుత్వాత్ ౪౬

ఏవం స నిర్విణ్ణమనా నృపో గృహా న్నిశీథ ఉత్థాయ మహోదయోదయాత్,
అలబ్ధనిద్రోఽనుపలక్షితో నృభి ర్హిత్వా గతో వేనసువం ప్రసుప్తామ్ ౪౭

విజ్ఞాయ నిర్విద్య గతం పతిం ప్రజాః పురోహితామాత్యసుహృద్గణాదయః,
విచిక్యు రుర్వ్యా మతిశోకకాతరా యథా నిగూఢం పురుషం కుయోగినః. ౪౮

అలక్షయంతః పదవీం ప్రజాపతే ర్హతోద్యమాః ప్రత్యుపసృత్య తే పురీమ్,
ఋషీ౯ సమేతా నభివంద్య సాశ్రవో న్యవేదయ౯ పౌరవభర్తృవిప్లవమ్. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

(ఏవ) ముక్తప్రకారేణ నిర్విణ్ణమనాః స నృపః అంగః మహతా ముదయానాం విభూతీనా ముదయః సమృద్ధిర్యస్మిన్ తస్మాద్గృహా న్నిశీథే ఉత్థాయ, అలబ్ధనిద్రః త్యక్తనిద్రః, ప్రసుప్తాం వేనసువం వేనస్య జననీం సునీథాం, హిత్వా, నరై రనుపలక్షితః అదృష్టః గతః వనం ప్రతీతి శేషః ౪౭

పురోహితాదయః సర్వాః ప్రజాః పతిం రాజానం నిర్విద్యగతం నిర్వేదం ప్రాప్య. గతం విజ్ఞాయ. అత ఏవాత్యంతశోకేన కాతరాః సంతః, ఉర్వ్యాం పృథివ్యాం, విచిక్యుః అన్వేషణం చక్రుః, న తు తత్రైవ వసంతమపి నాపశ్య౯ ఇతి దృష్టాంతేనాహ - (యథేతి.) నిగూఢం హృదయే వసంతమపి తిరోహితం, పురుషం పరమపురుషం, యథా కుయోగినోఽన్వేషయంతి తద్వత్. ౪౮

(ప్రజాపతేః) రాజ్ఞః పదవీం మార్గ మలక్షయంతోఽజానంతః అత ఏవ హతప్రయత్నాః తే పురోహితాదయః పురీం ప్రత్యుపసృత్య ఆగత్య హే పౌరవ! విదుర! సాశ్రవః శోకాశ్రుసహితాః సమేతా౯ సంఘీభూతా నృషీ౯ ప్రణమ్య భర్తృవిప్లవం నాశ మదర్శనం న్యవేదయ౯ విజ్ఞాపితవంతః ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోదశోఽధ్యాయః

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

భృగ్వాదయ స్తే మునయో లోకానాం క్షేమదర్శినః,
గోప్తర్యసతి వై నృణాం పశ్యంతః పశుసామ్యతామ్ ౧

వీరమాతర మాహూయ సునీథాం బ్రహ్మవాదినః,
ప్రకృత్యసమ్మతం వేన మభ్యషించన్ పతిం భువః. ౨

శ్రుత్వా నృపాసనగతం వేన మత్యుగ్రశాసనమ్,
నిలిల్యు ర్దస్యవః సద్యః సర్పత్రస్తా ఇవాఽఽఖవః, ౩

స ఆరూఢనృపస్థాన ఉన్నద్ధోఽష్టవిభూతిభిః,

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ఏవం పురోహితాదిభి ర్నివేదితా ఋషయః తమేవ ఖలం వై న మభిషిచ్య పున స్తేన పీడితాః స్వతేజసా నిహత్య తద్బాహుమథనా దవతీర్ణం భగవదంశభూతం పృథుం నప్త్రియ మభిషిచ్య రాజ్యే ప్రతిష్ఠాపయామాసు రిత్యాహ చతుర్దశేన మునిః (భృగ్వాదయ ఇతి.) లోకానాం క్షేమదర్శినః క్షేమ చింతకా స్తే విజ్ఞాపితా భృగ్వాదయ ఋషయః నృణాం గోప్తరి త్రాతర్యసతి అవిద్యమానే సతి, పశుసామ్యతాం పశుసమానరూపతాం పశ్యంతః, పశుసామ్యతామితి పాఠే పశుభిః సామ్యం యేషాం తే పశుసామ్యాః తేషాం భావః పశుసామ్యతా, తాం పశ్యంతః ౧

(బ్రహ్మవాదినః) వీరస్య వేనస్య. మాతరం సునీథా, మాహూయ తస్యై విజ్ఞాప్యేత్యర్థః ప్రకృతీనా మమాత్యాదీనా మసంమత మపి వేనం భువః పతి మభ్యషించన్ భువః పతిం చక్రు రిత్యర్థః. ౨

అత్యుగ్రదండం వేనం రాజాసనే ప్రతిష్ఠితం శ్రుత్వా దస్యవ శ్చోరాదయః, సర్పేభ్యః త్రస్తాః భీతాః, ఆఖవః మూషకాః, ఇవ సద్యః నిలిల్యుః లీనా బభూవుః. ౩

(సః) వేనః, ఆరూఢం నృపస్థానం రాజాసనం యేన సః, అష్టవిభూతిభిః లోకపాలైశ్వర్యైః

అవమేనే మహాభాగాన్ స్తబ్ధః సంభావితః స్వతః ౪

ఏవం మదాంధ ఉత్సిక్తో నిరంకుశ ఇవ ద్విపః,
పర్యటన్ రథ మాస్థాయ కంపయన్నివ రోదసీ. ౫

న యష్టవ్యం న దాతవ్యం న హోతవ్యం ద్విజాః క్వచిత్,
ఇతి న్యవారయ ద్ధర్మం భేరీఘోషేణ సర్వశః ౬

వేనస్యావేక్ష్య మునయో దుర్వృత్తస్య విచేష్టితమ్,
విమృశ్య లోకవ్యసనం కృపయోచుః స్మ సత్రిణః ౭

అహో ఉభయతః ప్రాప్తం లోకస్య వ్యసనం మహత్,
దారుణ్యుభయతో దీప్తే ఇవ తస్కరపాలయోః ౮

అరాజకభయా దేష కృతో రాజాఽతదర్హణః,
తతోఽప్యాసీ ద్భయం త్వద్య కథం స్యాత్ స్వస్తిదేహినామ్. ౯

అణిమాదిభిర్వా, ఉన్నద్ధః గర్వితః, అత ఏవ స్తబ్ధః వివేకశూన్యః స్వతః స్వయం సంభావితః న త్వితరై రితి భావః. ఆత్మానం మహాభాగం మహాబుద్ధిమంతం మహాభాగ్యవంతం వా మేనే ౪

(ఏవం) తథా ఐశ్వర్యమదేనాంధః అజ్ఞః నిరంకుశో గజ ఇవోత్సిక్తః ఉత్థితః రథమాస్థాయ అధిరుహ్య రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ, కంపయన్నివ పర్యటన్ ౫

(హే ద్విజాః!) క్వచిదపి యాగదానహోమాదికం న కర్తవ్యమిత్యేవం రూపం ధర్మం ధర్మాభాసం భేరీధ్వనినా న్యవారయత్ యత ఏవ మతో దుర్మదః ౬

(మునయో) భృగ్వాదయః, సత్రిణః యాజ్ఞికా అపి మిళితాః సంతః, దుర్వృత్తస్య వేనస్య చేష్టిత మవేక్ష్య లోకానాం, వ్యసనం దుఃఖం విమృశ్య, కృపయా ఊచుః ౭

ఉక్త మేవాహ (అహో ఇతి.) మూలత శ్చాగ్రతశ్చ ప్రదీప్తే జ్వలితే కాష్ఠే తన్మధ్యవర్తినాం యథోభయతో వ్యసనమేవం తస్కరేభ్యః పాలకాత్ పార్థివాచ్చ దుఃఖం ప్రాప్తమిత్యర్థః ౮

తదేవాహ (అరాజకమితి) అతదర్హణః రాజ్యాఽనర్హోఽప్యేష వేనః అరాజకభయాత్ రాజా కృతః. తతో రాజ్ఞోఽప్యద్య భయ మాసీత్ దేహినాం కథం స్వస్తిసుఖం స్యాత్. ౯

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభి స్తస్య వధః, తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

అహేరివ పయఃపోషః పోషక స్యాప్యనర్థభృత్,
వేనః ప్రకృత్యైవ ఖల స్సునీథాగర్భసంభవః ౧౦

నిరూపితః ప్రజాపాల స్స జిఘాంసతి వై ప్రజాః,
తథాపి సాంత్వయేమాముం నాస్మాం స్తత్పాతకం స్పృశేత్ ౧౧

తద్విద్వద్భి రసద్వృత్తో వేనో౽స్మాభిః కృతో నృపః,
సాంత్వితో యది నో వాచం న గ్రహీష్య త్యధర్మకృత్. ౧౨

లోకధిక్కారసందగ్ధం దహిష్యామ స్స్వతేజసా,
ఏవ మధ్యవసాయైనం మునయో గూఢమన్యవః,
ఉపవ్రజ్యాఽబ్రువన్ వేనం సాంత్వయిత్వా చ సామభిః ౧౩

అస్మాకమప్యనిష్టం జాతమిత్యాహుః - (అహేః) సర్పస్య, యథా పయఃపోషః క్షీరేణ పోషణం పోషకస్యాప్యనర్థం కరోతి తథా తదేవాహుః సునీథాయా అంగాత్ సంభూతో వేనః ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ, ఖలః దురాత్మా ౧౦

అస్మాభిః ప్రజాపాలో, నిరూపితః నియుక్తః స ఏవ ప్రజాః జిఘాంసతి హంతు మిచ్ఛతి. తథాఽపి ఘాతుకత్వేఽప్యముం వేనం సాంత్వయేమ, ఉపపత్తిభిః ప్రార్థయిష్యామః, తత స్తస్య పాతక మస్మాన్న స్పృశేత్ ౧౧

నిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాత్ త మాహుః, తత్తస్య దౌరాత్మ్యం, విద్వద్భిః జానద్భిరపి అస్మాభి రసద్వృత్తో, వేనః నృపః కృతః. అస్మాభిన్నృపీకరణాద్ధేతోరయం ఘాతాని ద్రుహ్యతి, అతోఽస్మాభిః సాంత్వితశ్చేన్న భూతద్రోహకృతం పాప మస్మాన్ స్పృశతీత్యర్థః సాంత్వనే నాఽప్రసన్నే సతి కృత్యమాహుః (సాంత్విత ఇతి.) సాంత్వితః ప్రార్థితః అధర్మకృదయం వేనోఽస్మాకం యాచ్ఞాం న గ్రహీష్యతి చేత్తర్హి లోకానాం ధిక్కారేణ నిందయా నితరాం దగ్ధం స్వతేజసా స్వేషా మస్మాకం తేజసా తపోబలేన దహిష్యామః ౧౨

ఏవ మధ్యవసాయ నిశ్చిత్య, గూఢా మునయః, ఏన ముపవ్రజ్య సమీపమాగత్య, సామభిః ప్రియోక్తిభిః. వేనం సాంత్వయిత్వా అబ్రువన్, ప్రార్థనాపూర్వక మబ్రువన్నిత్యర్థః. ౧౩

మునయ ఊచుః—

నృపవర్య నిబోధైత ద్య త్తే విజ్ఞాపయామ భోః,
ఆయు శ్శ్రీబలకీర్తీనాం తవ తాత వివర్ధనమ్. ౧౪

ధర్మ ఆచరితః పుంసాం వాఙ్మనఃకాయబుద్ధిభిః,
లోకా న్విశోకా న్వితర త్యథానంత్య మసంగినామ్ ౧౫

న తే మా వినశే ద్వీర ప్రజానాం క్షేమలక్షణః,
యస్మి న్వినష్టే నృపతి రైశ్వర్యా దవరోహతి ౧౬

రాజ న్నసాధ్వమాత్యేభ్య శ్చోరాదిభ్యః ప్రజానృపః
రక్షన్ యథా బలిం గృహ్ణన్ ఇహ ప్రేత్య చ మోదతే ౧౭

యస్య రాష్ట్రే పురే చైవ భగవా న్యజ్ఞపూరుషః,
ఇజ్యతే స్వేన ధర్మేణ జనై ర్వర్ణాశ్రమాన్వితైః ౧౮

హే నృపవర్య! వయం యద్విజ్ఞాపయామహే, తన్నిబోధ సావధానచిత్తః అధత్స్వ. కథంభూతం? తత్తవ ఆయురాదీనాం వివర్ధనం విశేషేణ వర్ధకమ్. ౧౪

కిం తదిత్యాహుః (ధర్మ ఇత్యాదిభి రష్టభిః) పుంసాం వాఙ్మనఃకాయానాం వృత్తిభిర్వ్యాపారైః. ధర్మః ఈశ్వరారాధనరూపో ధర్మః. ఆచరితోఽనుష్ఠితః, లోకాన్ విశోకాన్ నిర్దుఃఖా న్, వితరతి కురుతే, అసంగినాం విరక్తానా మానంత్యం మోక్షసుఖానంత్యమపి వితరతి. ౧౫

హే వీర ! (స) లోకసుఖకరో మోక్షసుఖానంత్యకరశ్చ, మా వినశ్యేత్ న నశ్యేత్, యస్మి న్నుక్తధర్మే వినష్టే సతి నృపతిః పార్థివః ఐశ్వర్యాదవరోహతి భ్రశ్యతి ౧౬

(హే రాజన్ !) అసాధవో యే అమాత్యాః. తేభ్యః। చోరాదిభ్యః. యథా యథాశాస్త్రం. ప్రజాః పాలయన్, తాభ్యో బలిం పూజాం, గృహ్ణన్ స్వీకుర్వ న్, ఇహలోకే ప్రేత్య పరలోకం ప్రాప్య చ, మోదతే సుఖీ భవతి. ౧౭

(యస్య) రాజ్ఞో రాజ్యే పురే చ స్థితైః చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యరూపతయా వ్యవస్థితైర్జనైః యజ్ఞానాం భోక్తా ప్రభుశ్చ భగవా న్, స్వధర్మేణ పంచయజ్ఞాదిరూపేణ, ఇజ్యతే ఆరాధ్యతే. ౧౮

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభి స్తస్య వధః, తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

తస్య రాజ్ఞో మహాభాగ భగవా౯ భూతభావనః,
పరితుష్యతి విశ్వాత్మా తిష్ఠతో నిజశాసనే. ౧౯

తస్మిం స్తుష్టే కి మప్రాప్యం జగతా మీశ్వరేశ్వరే,
లోకా స్సపాలా హ్యేతస్మై హరంతి బలి మాదృతాః. ౨౦

తం సర్వలోకామరయజ్ఞసంగ్రహం త్రయీమయం ద్రవ్యమయం తపోమయమ్,
యజ్ఞై ర్విచిత్రై ర్యజతో భవాయ తే రాజ౯ స్వదేశా ననురోద్ధు మర్హసి. ౨౧

హే మహాభాగ! తస్య నిజశాసనే నిజం స్వకీయం యచ్ఛాసనం శాస్త్రవిహితం ప్రజాపాలనాదిరూపం కర్మ తస్మిన్ తిష్ఠతః రాజ్ఞః విశ్వాత్మా సర్వాత్మా భూతభావనః భూతాని భావయత్యుత్పాదయతీతి భూతభావనః జగత్కారణభూతో భగవా౯ పరితుష్యతి. ౧౯

పరితుష్యతు భగవా౯, కిం తేన? తత్రాహ (తస్మిన్నితి) జగతా మీశ్వరా బ్రహ్మాదయః తేషా మపీశ్వరే తస్మి౯ భగవతి తుష్టే సతి సపాలకాః పాలకైః సహితాః లోకా ఆదృతాః ఆదరేణ యుక్తా ఏతస్మై పరితుష్టభగవతే రాజ్ఞే బలిం హరంతి ప్రాపయంతి. ౨౦

సర్వాన్ లోకా౯ తత్పతీం శ్చామరా౯ అమరత్వప్రాపకా౯ యజ్ఞాంశ్చ సంగృహ్ణాతి నియచ్ఛతీతి తథా త్రయీమయం ధర్మాధర్మాదిబోధకత్రయీప్రచురం వేదైకప్రమాణకత్వేన తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితం. త్రయీభాగద్వయాత్మకత్వాత్ కింరూపం పూర్వభాగప్రాచుర్యం కింరూపం చోపరితనభాగప్రాచుర్యమిత్యత్ర తద్వివేచయన్ విశినష్టి (యజ్ఞమయం తపోమయమితి) యజ్ఞప్రచురం పూర్వభాగోదితానాం తేషా మారాధనత్వే తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితమ్ ఆరాధనప్రకారప్రకాశకత్వేన పూర్వభాగస్య తస్మిన్ ప్రామాణ్యమితి భావః అత్ర 'సర్వే వేదా యత్పద మామనంతి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి' 'వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యః" ఇత్యాదిక మనుసంధేయం. తపోమయం తపాంసి ఉపాసనాని తత్ప్రచుర మారాధ్యస్వరూపగుణాది పకాశకత్వే నోపరితనభాగస్య ప్రామాణ్యమితి భావః తం విచిత్రైః ద్రవ్యదేవతాదిభి ర్నానావిధై ర్యజ్ఞైః తే అభవాయ ముక్తయే, భవాయేతి ఛేదే, తే తవ, సమృద్ధయ ఇత్యర్థః యజతః యాగం కుర్వాణా౯ స్వదేశా౯ తద్వాసినో జనా ననురోద్ధుం అనువర్తితుం హే రాజన్! అర్హసి ౨౧

యజ్ఞేన యుష్మద్విషయే ద్విజాతిభి ర్వితాయమానేన సురాః కలా హరేః,
స్విష్టాః సుతుష్టాః ప్రదిశంతి వాంఛితం తద్ధేళనం నాఽర్హసి వీర చేష్టితమ్. ౨౨

వేన ఉవాచ—

బాలిశా బత యూయం వా అధర్మే ధర్మమానినః,
యే వృత్తిదం పతిం హిత్వా జారం పతి ముపాసతే ౨౩

అవజానంత్యమీ మూఢా నృపరూపిణ మీశ్వరమ్,
నాఽనువిందంతి తే భద్ర మిహ లోకే పరత్ర చ. ౨౪

కో యజ్ఞపురుషో నామ యత్ర వో భక్తి రీదృశీ,
భర్తృస్నేహవిదూరాణాం యథా జారే కుయోషితామ్. ౨౫

యస్య రాజ్ఞో దేశవాసిభిః జనై ర్భగవా నిజ్యతే సోఽపి ముచ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ తే భవాయే త్యుక్తం తదేవ ప్రపంచయతి (యజ్ఞై రితి) యుష్మద్విషయే తవ దేశే ద్విజాతిభి ర్వితాయమానేన నిరంతరం క్రియమాణేన యజ్ఞేన హరే ర్భగవతః కలాః శరీరభూతాః సురాః ఇంద్రాదయో దేవాః స్విష్టాః యథాశాస్త్ర మిజ్యమానా అత ఏవ తుష్టా స్తవ వాంఛితం ప్రదిశంతి ప్రయచ్ఛంతి, హే వీర! తద్ధేళనం తేషాం దేవానాం హేళనం అవజ్ఞాం చేష్టితుం, భవాన్నార్హతి. ౨౨

ఏవం విజ్ఞాపితో వేన ఆహేత్యాహ (వేన ఇతి.) యూయం బాలిశాః అజ్ఞాః, వైనూనం కుతః యతః అధర్మే ధర్మమానినః ధర్మం మన్వానాః తదేవ ప్రపంచయతి - యే త్వాదృశా జనాః వృత్తిదం అన్నాదిపదం ప్రభుం హిత్వా జారం పతి ముపాసతే. ౨౩

యే చ మూఢాః నృపరూపేణాఽవస్థిత మీశ్వర మవజానంతి అవజ్ఞాం కుర్వంతి, తే జనాః ఇహ పరత్ర చ లోకే, భద్రం కల్యాణం, న విందంతి న ప్రాప్నువంతి కింతు దుఃఖితా భవంతీ త్యర్థః ౨౪

(భర్తృస్నేహే) విఘాతో యాసాం తాసాం కుయోషితాం నిజస్త్రీణాం యథా జారపురుషే భక్తి, స్తథా యజ్ఞపురుషే వః యుష్మాక మీదృశీ భక్తిః స యజ్ఞపురుషః కోనామ? కింశబ్దఃకుత్సాయాం అసంభావనాయాం వా ౨౫

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభి స్తస్య వధః తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

విష్ణు ర్విరించో గిరిశ ఇంద్రో వాయు ర్యమో రవిః,
పర్జన్యో ధనదః సోమః క్షితి రగ్ని రపాంపతిః. ౨౬

ఏతే చాఽన్యే చ విబుధాః ప్రభవో వరశాపయోః,
దేహే భవంతి నృపతేః సర్వదేవమయో నృపః ౨౭

తస్మా న్మాం కర్మభి ర్విప్రా యజధ్వం గతమత్సరాః,
బలిం చ మహ్యం హరత మత్తోఽన్యః కోఽగ్రభుక్ పుమాన్. ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్థం విపర్యయమతిః పాపీయా నుత్పథం గతః
అనునీయమాన స్తద్యాచ్ఞాం న చక్రే భ్రష్టమంగళః. ౨౯

ఇతి తేఽసత్కృతా స్తేన ద్విజాః పండితమానినా,
భగ్నాయాం భవ్యయాచ్ఞాయాం తస్మై విదుర చుక్రుధుః. ౩౦

వరశాపయో రనుగ్రహనిగ్రహయోః, ప్రభవః సమర్థాః విష్ణ్వాదయోఽన్యే చ దేవా నృపతే రాజ్ఞో దేహే వసంతి, అతో నృపః సర్వదేవమయః సర్వదేవతాప్రచురః ౨౬-౨౭

(తస్మాత్) నృపస్య సర్వదేవతామయత్వాత్ మామేవ హి విప్రా గతమత్సరా యూయం యజధ్వం, మహ్యమేవ బలిం స్వామిగ్రాహ్యభాగాదికం, హరత సమర్పయత అగ్రభుక్ ఆరాధ్యః కః పుమానస్తి. ౨౮

(ఇత్థ) మేవం విపరీతమతిః పాపీయాన్ ఉత్పథం దుర్మార్గం ప్రాప్తః, అనునీయమానోఽపి ప్రార్థ్యమానోఽపి, తేషా మృషీణాం, యాచ్ఞాం న చక్రే యతోఽయం భ్రష్టమంగళః ౨౯

(ఇతి) ఇత్థం పండిత మాత్మాన మన్వానేన తేనాఽసత్కృతా అవజ్ఞాతా స్తే మునయః భవ్యయాచ్ఞాయాం లోకశుభావహయాచ్ఞాయాం సత్యాం, హే విదుర' తస్మై చుక్రుధుః కుపితవంతః. ౩౦

హన్యతాం హన్యతా మేష పాపః ప్రకృతిదారుణః,
జీవన్ జగ దసావాశు కురుతే భస్మసా ద్ధ్రువమ్. ౩౧

నాయ మర్హ త్యసద్వృత్తో నరదేవవరాసనమ్,
యోఽధియజ్ఞపతిం విష్ణుం వినిందత్యనపత్రపః. ౩౨

కో వైనం పరిచక్షీత వేన మేకకృతేఽశుభమ్,
ప్రాప్త ఈదృశ మైశ్వర్యం యదనుగ్రహభాజనః. ౩౩

ఇత్థం వ్యవసితా హంతు మృషయో రూఢమన్యవః,
నిజఘ్ను ర్హుంకృతై ర్వేనం హత మచ్యుతనిందయా. ౩౪

ఋషిభి స్స్వాశ్రమపదం గతే పుత్రకళేవరమ్,
సునీథా పాలయామాస విద్యాయోగేన శోచతీ. ౩౫

క్రోధమేవ ప్రపంచయతి (హన్యతామితి.) ప్రకృత్యా స్వభావేన, దారుణో ఘాతుకః అత ఏవ పాపీయా నేష వేనో హన్యతాం, కోపాత్ ద్విరుక్తిః. యతోఽసౌ జీవన్ జగత్ భస్మసాత్ భస్మభూత మాశు కురుతే ధ్రువం నూనమ్ ౩౧

(అసద్వృత్తోఽయం) వేనో రాజాసనం ప్రతి నాఽర్హతి యోగ్యో న భవతి, హి యస్మాత్ యో వేనః అనపత్రపో నిర్లజ్జః యజ్ఞపతిం విష్ణుం, వినిందతి ౩౨

(అశుభ) మఽశుభాచారం వేన మేకకృతే వినా కో వై పుమాన్ తం విష్ణుం పరిచక్షీత నిందేత, వేనస్య కృతఘ్నతా మాహ యస్య విష్ణోరఽనుగ్రహభాజనః అనుగ్రహవిషయః సన్, ఈదృశ మైశ్వర్యం ప్రాప్తః. ౩౩

(ఇత్థం) వ్యవసితా నిశ్చిన్వానా ఋషయః, రూఢమన్యవః పూర్వం గూఢమన్యవః, ఇదానీం రూఢమన్యవః, సంతః, పూర్వ మేవ భగవన్నిందయా హతప్రాయం వేనం హుంకారైః నిజఘ్నుః. ౩౪

ఏవం హుంకారై రేవ వేనం నిహత్య ఋషిభిః స్వాశ్రమస్థానే గతే ప్రాప్తే సతి. శోచతీ సునీథా పుత్రస్య కళేవరం విద్యాయోగేన మంత్రసహితయా యుక్త్యా పాలయామాస. ౩౫

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా ద్ఋషిభి స్తస్య వధః, తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

ఏకదా మునయ స్తే తు సరస్వత్సలిలాప్లుతాః,
హుత్వాగ్నీన్ సత్కథా శ్చక్రు రుపవిష్టా స్సరి త్తటే ౩౬

వీక్ష్యోత్థితాన్ మహోత్పాతా౯ ఆహు ర్లోకభయంకరాన్,
అప్యభద్ర మనాథాయా దస్యుభ్యో న భవే ద్భువః. ౩౭

ఏవం మృశంత ఋషయో ధావతాం సర్వతో దిశమ్,
పాంసు స్సముత్థితో భూరి శ్చోరాణా మభిలుంపతామ్ ౩౮

తదుపద్రవ మాజ్ఞాయ లోకస్య వసు లుంపతామ్,
భర్తర్యుపరతే తస్మి౯ అన్యోన్యం చ జిఘాంసతామ్. ౩౯

చోరప్రాయం జనపదం హీనసత్త్వ మరాజకమ్,
లోకా న్నాఽవారయ౯ శక్తా అపి తద్దోషదర్శినః. ౪౦

పుంవద్భావ ఆర్షః తే మునయః ఏకదా సరస్వత్యాః సలిలై రాఽఽప్లుతాః స్నాతాః అగ్నిం హుత్వా ప్రాతరగ్నికార్యం కృత్వా సరితః సరస్వత్యా స్తటే ఉపవిష్టాః సంతః సత్కథాం భగవత్ కథాం, చక్రుః కథయామాసుః
౩౬

తదా ఉత్థితా౯ మహోత్పాతా౯ వీక్ష్య ఉత్పాతై ర్యల్లోకానాం భయం, తేనాఽఽతురా దుఃఖితాః అనాథాయా భువః దస్యుభ్య శ్చోరాదిభ్యో. భద్రం న భవేత్ కిం ఇత్యాహుః ౩౭

ఏవం ఋషిషు బ్రువత్సు సత్సు, సర్వతో దిశం సర్వాసు దిక్షు, ధావతాం అభితో ధనాదికం లుంపతాం హరతాం చోరాణాం, భూరిః బహుళః పాంసుః, సముత్థితోఽభూత్ వసు ధనం లుంపతాం చోరాణాం భర్తరి రాజ్ఞి ఉపరతే నష్టే సతి, అన్యోన్యం జిఘాంసతాం హంతు మిచ్ఛతాం లోకానాం తథావిధ ముపద్రవమ్
౩౮-౩౯

తథా చోరప్రాయ మరాజకం రాజహీనం సత్త్వం చ జనపద మాఽఽజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా, శక్తా అపి వేనమివ హుంకారేణైవ చోరా న్నిహంతుం శక్తా అపి ఋషయః తద్దోషదర్శినః తస్మాత్ చౌరాదిహననా ద్యో దోషః పాపం తం పశ్యంతః, 'ఘాతం న ఘాతకో విప్రః' ఇతి స్వధర్మం పశ్యత ఇతి భావః, నాఽవారయన్ న నివారితవంతః.
౪౦

బ్రాహ్మణః సమదృ క్ఛాంతో దీనానాం సముపేక్షకః,
స్రవతే బ్రహ్మ తస్యాఽపి భిన్నభాండాత్ పయో యథా. ౪౧

నాంగస్య వంశో రాజర్షే రేష సంస్థాతు మర్హతి,
అమోఘవీర్యా హి నృపా వంశేఽస్మిన్ కేశవాశ్రయాః. ౪౨

వినిశ్చి త్యైవ మృషయో విపన్నస్య మహీపతేః,
మమందు రూరుం తరసా తత్రాఽఽసీ ద్బాహుకో నరః. ౪౩

కాకకృష్ణోఽతిహ్రస్వాంగో హ్రస్వబాహు ర్మహాహనుః,
హ్రస్వపా న్నిమ్ననాసాగ్రో రక్తాక్ష స్తామ్రమూర్ధజః ౪౪

నన్వేవ మృషీణా మపి శక్తానాం చోరోపద్రుతదీనలోకోపేక్షాయాం తపోనాశప్రసంగః స్యా దితి బ్రాహ్మణః సమదృ గిత్యనేనాఽఽశంక్య స్వతపసో నాశాభావార్థం రాజాంతర మేవ సంపాద్య తన్ముఖేనైవ దీనపరిత్రాణం కార్య మిత్యభిప్రాయేణ రాజాంతరకరణోపాయభూతమంథనాదికం చక్రు రిత్యాహ (నాంగస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) సమదృక్ సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వదర్శీ, తదుపయుక్తశమాది సంపన్నోఽపి బ్రాహ్మణో యది దీనానాం సముపేక్షకః స్యాత్ తర్హి తస్య బ్రహ్మ తప ఇతి యావత్ స్రవతే గచ్ఛతి. యథా భిన్నభాండస్థం జలం తద్వత్ ౪౧

అత ఉపేక్షారూపదోషపరిహారాయ, నాంగస్యేత్యాది వినిశ్చిత్య మహీపతే రూరుం, తరసా మమంథు రిత్యన్వయః. రాజర్షే రంగస్యైష వంశః సంస్థాతుం అవసానం ప్రాప్తుం నార్హతి. హి యతోఽస్మిన్ వంశే, జాతా నృపా, అమోఘవీర్యాః తత్ర హేతుః కేశవాశ్రయాః. ౪౨

ఏవ మిత్థం వినిశ్చిత్య ఋషయః, విపన్నస్య విపత్తిం ప్రాప్తస్య మృతస్యేత్యర్థః. ఊరుం తరసా బలేన, మమంథుః మథితవంతః, తత్ర మథితే ఊరౌ, బాహుకో నామ నర ఆసీత్ ఉద్బభూవ. ౪౩

బాహుక మేవ విశినష్టి (కాకేతి.) కాక ఇవ కృష్ణః. అతీవ హ్రస్వాంగః, హ్రస్వౌ బాహూ యస్య, మహాంతౌ హనూ కపోలప్రాంతౌ యస్య, హ్రస్వా వాక్ యస్య, నిమ్నం నతం నాసికాగ్రం యస్య, రక్తే అక్షిణీ యస్య, తామ్రవర్ణా మూర్ధజాః కేశా యస్య సః. ౪౪

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభి స్తస్య వధః తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

తం తు తేఽవనతం దీనం కిం కరోమీతి వాదినమ్,
నిషీదే త్యబ్రువం స్తాత స నిషాద స్తతోఽభవత్ ౪౫

తస్య వంశ్యాస్తు నైషాదా గిరికాననగోచరాః,
యేనాఽహర జ్జాయమానో వేనకల్మష ముల్బణమ్. ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృథుచరితే నిషాదోత్పత్తిర్నామ చతుర్దశోధ్యాయః.

(తం) బాహుకం దీనం కిం కరోమీతి దీనవాదినం చ రాజ్యానర్హ మభిప్రేత్య నిషేదేత్యుపవిశే త్యుక్తవంతః హే తాత! తతః నిషేదేతి ఋషివచనాత్ స నిషాదోఽభవత్ స చ నిషాద జాతీయోఽభవదిత్యర్థః ౪౫

(తస్య) బాహుకస్య ఏవ వంశ్యాస్తే నైషాదా, గిరిః కాననం గోచరః ఆశ్రయో న తు పురాదిప్రవేశో యేషాం తేఽభవన్ తత్ర హేతుః యేన కారణేనాఽసౌ బాహుకో జాయమాన ముల్బణ ముత్కటం పాప మహరత్ స్వీకృతవాన్ తత స్తస్య వంశ్యా స్తథాభూతా ఇత్యర్థః ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్దశోఽధ్యాయః

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

అథ తస్య పున ర్విప్రై రపుత్రస్య మహీపతేః,
బాహుభ్యాం మధ్యమానాభ్యాం మిథునం సమపద్యత ౧

తద్ దృష్ట్వా మిథునం జాత మృషయో బ్రహ్మవాదినః,
ఊచుః పరమసంతుష్టా విదిత్వా భగవత్కలామ్ ౨

ఋషయ ఊచుః—

ఏష విష్ణో ర్భగవతః కలా భువనపాలినీ,
ఇయం చ లక్ష్మ్యాః సంభూతిః పురుషస్యాఽనపాయినీ ౩

అయం తు ప్రథమో రాజ్ఞాం పుమాన్ ప్రథయితా యశః,

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

అథాఽనంతరం తస్య అపుత్రస్య మహీపతే ర్వేనస్య బాహుభ్యాం పునర్విప్రై ర్మథ్యమానాభ్యాం మిథునం స్త్రీపుంసాత్మకం సమపద్యత ఉద్బభూవ. ౧

(బ్రహ్మవాదినః) ఋషయః తజ్జాతం మిథునం దృష్ట్వా భగవత్కలాం భగవదంశం విదిత్వా అత ఏవ పరమసంతుష్టా ఊచుః. ౨

కిము చు రిత్యత ఆహ (ఏష ఇతి) చతుర్భిః ఏష పుమాన్ భగవతో విష్ణోః, ర్భువనపాలినీ కలా భువనపాలనార్థకలయాఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః ఇయం స్త్రీ, లక్ష్మ్యాః సంభూతిః సంభవః కలేత్యర్థః, తత్ర హేతుః - పురుషస్యాఽనపాయినీ పురుష మవిహాయ జాతేతి భావః రాఘవత్వే భవే త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషు చాఽవతారేషు విష్ణో రేషాఽనపాయినీ' ఇతి వచనార్థోఽత్రాను సంధేయః. ౩

(అయం) మిథునే యః పుమాన్ సోఽయం రాజా ప్రథమః ముఖ్యః యతోఽయం యశః కీర్తిం ప్రథయితా విస్తారయితా, అతః పృథుకీర్తిసంపన్నః పృథు ర్నామ మహారాజో భవిష్యతి.

(వేనభుజాభ్యాం పృథోరర్చిషశ్చ ప్రాదుర్భావః, పృథో రాజ్యాభిషేకశ్చ)

పృథు ర్నామ మహారాజో భవిష్యతి పృథుశ్రవాః ౪

ఇయం చ సుదతీ దేవీ గుణభూషణభూషణా.
అర్చి ర్నామ వరారోహా పృథుమేవాఽవరుంధతీ ౫

ఏష సాక్షా ద్ధరే రంశో జాతో లోకరిరక్షయా,
ఇయం చ తత్పరా హి శ్రీ రనుజజ్ఞేఽనపాయినీ ౬

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రశంసంతి స్మ తం విప్రా గంధర్వప్రవరా జగుః,
ముముచుః సుమనోధారాః సిద్ధా నృత్యంతి స్వఃస్త్రియః. ౭

శంఖతూర్యమృదంగాద్యా నేదు ర్దుందుభయో దివి.

నామశబ్దః ప్రసిద్ధో ప్రథయతి యశః పృథురితి యోగరూఢిభ్యాం ప్రఖ్యాతో మహారాజో భవిష్యతీత్యర్థః. ౪

(ఇయం) తస్మిన్ మిథునే, సేయం సుదతీ శోభనదంతవతీ, ఇతరస్యాప్యుపలక్షణ మిదం వరారోహా స్త్రీ యతో గుణానాం భూషణానాం చ భూషణా, భూషణ వదౌజ్జ్వల్యవిశిష్టాశ్రయభూతేత్యర్థః, తతోఽర్చి ర్నామ అర్చతే ఉజ్జ్వలయ తీత్యర్చిరితి యోగరూఢిభ్యాం ప్రఖ్యాతా పృథు మేవాఽవరుంధతీ భవిష్యతి. ౫

అత్ర హేతుః (ఏష ఇతి) రక్షితు మిచ్ఛా రిరక్షా, లోకస్య రిరక్షయా, సాక్షాత్ హరేరంశ ఏవ పృథు ర్జాతః ఆవేశావతారః. తత్పరా తదనన్యార్హా అత ఏవాఽనపాయినీ శ్రీః లక్ష్మీరియం జజ్ఞే. లక్ష్మ్యంశజాతేత్యర్థః ౬

(తం) పృథుం, విప్రాః ప్రశంసంతి స్మ ప్రశశంసుః, గంధర్వశ్రేష్ఠా జగుః గానం కృతవంతః సిద్ధాః సుమనోధారాః పుష్పవృష్టి ర్ముముచుః స్వఃస్త్రియః స్వః స్వర్గః తత్రత్యాః స్త్రియః అప్సరసః నృత్యంతి ననృతుః. ౭

శంఖాదయో దుందుభ్యాదయః వినేదుః తత్ర పృథోః సమీపే దేవాదీనాం గణాః.

తత్ర సర్వం ఉపాజగ్ముః ర్దేవర్షిపితౄణాం గణాః ౮

బ్రహ్మా జగద్గురు ర్దేవైః సహాసృత్య సురేశ్వరైః,
వైన్యస్య దక్షిణే హస్తే దృష్ట్వా చిహ్నం గదాభృతః ౯

పాదయో రరవిందం చ తం వై మేనే హరేః కలామ్,
యస్యాఽప్రతిహతం చక్ర మంశః స పరమేష్ఠినః ౧౦

తస్యాఽభిషేక ఆరబ్ధో బ్రాహ్మణై ర్బ్రహ్మవాదిభిః
ఆభిషేచనికాన్యఽస్మై ఆజహ్రుః సర్వతో జనాః ౧౧

సరిత్సముద్రా గిరయో నాగా గావః ఖగా మృగాః,
ద్యౌః క్షితిః సర్వభూతాని సమాజహ్రు రుపాయనమ్. ౧౨

ఉపాజగ్ముః ఆగతాః గురుః పితా హితోపదేష్టా చ బ్రహ్మా చతుర్ముఖః, దేవైః సహాఽఽగత్య వైన్యస్య వేనాపత్యస్య పృథో ర్దక్షిణే హస్తే గదాభృతో భగవత శ్చిహ్నం రేఖాత్మకం చక్రాదికం దృష్ట్వా ౮

తథా పాదయో రరవిందం చ దృష్ట్వేత్యర్థః, హరేః కలాం అంశం మేనే. అప్రతిహతం రేఖాంతరై రభిన్నం చక్రం సుదర్శనం. యస్య చిహ్నం తస్య పరమేష్ఠినః పరమపురుషస్యాంఽశస్య, వ్యధికరణే ఇమే షష్ఠ్యౌ, పరమేష్ఠినేతి తృతీయాంతపాఠే తు, తస్య పృథోః పరమేష్ఠినా బ్రహ్మణా బ్రాహ్మణైః సహాఽభిషేకః ఆరబ్ధ ఇత్యన్వయః. అంశః సన్నితి పాఠే అప్రతిహతం రేఖాంతరై రసంకీర్ణం చక్రం రేఖాత్మకం చక్రం అంశః సః సుదర్శనాంశః సన్ యస్య స్థితమితి శేషః అంశశబ్దాపేక్షయా సన్నితి పుంలింగనిర్దేశః. ౯-౧౦

(అభిషేచనికాని) అభిషేకసాధనాని, సర్వతో దిగ్భ్యో జనాః అస్మై పృథవే ఆజహ్రుః ఆహృతవంతః. ౧౧

(సరితః) సముద్రాశ్చ, గిరయో హిమవదాదయః, నాగాః సర్పాః, ఖగాః శకునయో, ద్యౌరాద యశ్చేత్యేవం సర్వభూతాన్యుపాయనం సాన్నానికం, సమాజహ్రుః. ౧౨

(వేనభుజాభ్యాం పృథోరర్చిషశ్చ ప్రాదుర్భావః పృథో రాజ్యాభిషేకశ్చ)

సోఽభిషిక్తో మహారాజః సువాసాః సాధ్వఽలంకృతః,
పత్న్యాఽర్చిషాలంకృతయా విరేజేఽగ్ని రివాఽపరః. ౧౩

తస్మై జహార ధనదో హైమం వీర వరాసనమ్,
వరుణః సలిలస్రావ మాతపత్రం శశిప్రభమ్ ౧౪

వాయుశ్చ వాలవ్యజనే ధర్మః కీర్తిమయీం స్రజమ్,
ఇంద్రః కిరీట ముత్కృష్టం దండం సంయమనం యమః. ౧౫

బ్రహ్మా బ్రహ్మమయం వర్మ భారతీ హార ముత్తమమ్,
హరిః సుదర్శనం చక్రం తత్పత్న్యవ్యాహతాం శ్రియమ్ ౧౬

(స) మహారాజః పృథు రభిషిక్తః సువాసాః కౌశేయాదిమహార్హవస్త్రః, స్రగ్వీ స్రక్ వైజయంతీ అస్యాస్తీతి స్రగ్వీ. అలంకృతః కిరీటాద్యాభరణై రితి శేషః. తథాఽలంకృతయా భార్యయా అర్చిషా సహ అపరోఽగ్నిరివ రేజే రరాజ ౧౩

సర్వభూతాని సమాజహ్రుః ఉపాయన మిత్యేతత్ ప్రపంచయతి (తస్మై ఇతి) హే వీర ! తస్మై పృథవే ధనదః హైమం హిరణ్మయం, శ్రేష్ఠం సింహాసనం జహార సలిలస్య స్రావో యస్మాత్తథాభూతం శశిప్రభ మాతపత్రం వరుణః ఆజహారేత్యనుషంగః ౧౪

(వాయు) ర్ద్వే వాలవ్యజనే. కీర్తిమయీం కీర్తిప్రచురాం కీర్తిసంపాదకత్వేన తత్ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితం. స్రజం ధర్మ ఆజహారేతి సర్వత్రానుషంగః, సంయమనం దుష్కృద్విషయసమీచీన నియమనసాధనం దండమ్ ౧౫

(బ్రహ్మా) చతుర్ముఖః, బ్రహ్మమయం వేదమయం, బ్రహ్మప్రవచనాపాదకసామర్థ్యవత్త్వేన బ్రహ్మప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితం, వర్మ కవచం, భారతీ సరస్వతీ, ఉత్తమం మహార్హహారం, హరిః ఉపేంద్రః, సుదర్శనచక్రం, యదా పృథౌ భగవదంశోఽనుప్రవిష్టః తదేదం చక్ర మపి సుదర్శనాంశే నాఽనుప్రవిష్ట మితి భావః తత్పత్నీ హరిపత్నీ శ్రీః, అవ్యాహతాం శ్రియం సంపదమ్. ౧౬

దశచంద్ర మసిం రుద్రః శతచంద్రం తథాఽంబికా,
సోమోఽమృతమయా నశ్వాం స్త్వష్టా రూపాశ్రయం రథమ్. ౧౭

అగ్ని రాజగవం చాపం సూర్యో రశ్మిమయా నిషూన్,
భూః పాదుకే యోగమయ్యౌ ద్యౌః పుష్పావళి మన్వహమ్ ౧౮

నాట్యం సుగీతం వాదిత్ర మంతర్ధానం చ ఖేచరాః,
ఋషయ శ్చాశిషః సత్యాః సముద్రః శంఖ మాత్మజమ్. ౧౯

సింధవః పర్వతా నద్యో రథవీధీ ర్మహాత్మనః,
సూతోఽథ మాగధో వందీ తం స్తోతు ముపతస్థిరే. ౨౦

(దశ) చంద్రాకారాణి బింబాని కోశే యస్య, త మసిం ఖడ్గం రుద్ర ఆజహార, పత్నీ అంబికా, శతం చంద్రాకారాణి బింబాని యస్మిన్ తత్ శతచంద్రాఖ్యం ఖేటాపరపర్యాయం చర్మేత్యర్థః సోమ శ్చంద్రః అమృతమయాన్, అమృతప్రాదిత్వేన తత్ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితమ్ అశ్వా నాజహార రూపాశ్రయ మతిసుందరం రథం. ౧౭

(అగ్నిః) ఆజగవం గజస్య గోశ్చ శృంగాభ్యాం నిర్మితం చాపం, సూర్యః రశ్మిమయాన్ రశ్మివత్ సర్వత్ర ప్రవేశసామర్థ్యేన తత్ ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితమ్, భూర్ధరణీ యోగమయ్యౌ యోగవ దభీష్టదేశప్రాపణసమర్థత్వేన తత్ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితమ్. అన్వహం అహరహ ర్బలిం పూజార్హం పుష్పం ద్యౌ రాజహార. ౧౮

(ఖేచరాః) సిద్ధసాధ్యగంధర్వాదయః నాట్యాదీన్యాజహ్రుః ప్రాపయామాసుః. ఋషయః, సత్యా ఆశిష ఆజహ్రుః కృతవంత ఇత్యర్థః. సముద్రః ఆత్మజం స్వస్మాద్భవం శంఖ మాజహార ౧౯

(సింధవో) నదాః. నద్యః పర్వతాశ్చ, మహాత్మనః పృథోః, రథవీధీః రథమార్గాన్. ఆజహ్రుః దదుః ధాతూనా మనేకార్థత్వా ద్దానే వృత్తిః తతః సూతాదయ స్తం పృథుం స్తోతు ముపతస్థిరే ఉప సమీపే స్థితవంతః ౨౦

(వేనభుజాభ్యాం పృథో రర్చిషశ్చ ప్రాదుర్భావః. పృథో రాజ్యాభిషేకశ్చ)

స్తావకాం స్తా నభిప్రేత్య పృధు ర్వైన్యః ప్రతాపవాన్.
మేఘనిర్హ్రాదయా వాచా ప్రహస న్నిద మబ్రవీత్. ౨౧

పృధురువాచ —

భోః సూత హే మాగధ సౌమ్య వందిన్ లోకేఽధునా స్పష్టగుణస్య మే స్యాత్.
కి మాశ్రయో మే స్తవ ఏష యోజ్యతాం మా మయ్యఽభూవన్ వితథా గిరో వః ౨౨

తస్మా త్పరోక్షేఽస్మదుపశ్రుతా న్యలం కరిష్యథ స్తోత్ర మపీచ్యవాచః,
సత్యు త్తమశ్లోకగుణానువాదే జుగుప్సితం న స్తవయంతి సభ్యాః ౨౩

మహద్గుణా నాత్మని కర్తు మీశః కః స్తావకైః స్తావయతేఽసతోఽపి

తాన్ సూతాదీన్ స్తావకాన్ స్తోతు మిత్యుక్త్వా నభిప్రేత్య. ప్రతాపవాన్ మహాప్రభావః వేనస్యాపత్యం పృధుః, మేఘనిర్హ్రాదయా మేఘగర్జనవ ద్గంభీరయా వాచా, ప్రహసన్ స్మితపూర్వ మిదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్ ౨౧

ఉక్తమేవాహ హే సూతాదయః. లోకేఽధునాఽస్పష్టగుణస్య సతో మే మమ, ఏషః యుష్మాభిః కరిష్యమాణః స్తవః కి మాశ్రయో యోజ్యతాం. లోకే ప్రఖ్యాతా హి గుణాః స్తోత్ర విషయాః అప్రఖ్యాతగుణస్య మే స్తవో విషయాభావాత్ వితధః స్యాత్ అతో వో యుష్మాకం స్తుతిగిరః మయి వితథా మాభూవన్. యుష్మాకం చాఽనిష్టాప త్తిః స్యాదితి భావః ౨౨

తస్మాత్ పరోక్షే కాలాంతరే, స్పష్టగుణేషు సత్సు, అస్మా నుపాశ్రితాని యశాంసి ప్రతి స్తోత్ర, మల మత్యర్థం, కరిష్యథ హే అపీచ్యవాచః। మధురవాచః సూతాదయః అనవసరే సమీరితానాం మధురగిరాం శోభా, నోపపద్యత ఇత్యఽభిప్రాయః సభ్యైః ప్రేరితా వయం త్వా మేవ స్తుమ ఇతి చేత్ తత్రాహుః - ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో గుణానువాదేన కార్యే సతి జుగుప్సిత మనుత్తమ శ్లోకగుణానువాద మీదృశం సభ్యా న స్తావయంతి స్తుతిం న కారయంతి ౨౩

నను గుణానా మధునాఽస్పష్టత్వేఽపి భవిష్యద్గుణై రాత్మానం జనః స్తావయేదితి చేత్తత్రాహ (మహద్గుణానితి) అధునాఽసతోఽపి మహతో గుణానాఽఽత్మని స్వస్మిన్ కర్తుం సంపాదయితు మీశః శక్తోఽపి స్తావకైః స్తోతృభిః కః స్తావయతే స్తుతిం కారయతే న కోఽపీత్యర్థః యది కచ్చిదేతే గుణాః అభవిష్య న్నితి కరిష్యమాణశత్రుజయాదిభిః శౌర్యాదయోగుణాః స్వస్మి న్న

తేఽస్యాఽభవిష్య న్నితి విప్రలబ్ధో జనావహాసం కుమతి ర్న వేద ౨౪

ప్రభవో హ్యాఽఽత్మనః స్తోత్రం జుగుప్సంత్యపి విశ్రుతాః,
హ్రీమంతః పరమోదారాః పౌరుషం వా విగర్హితమ్ ౨౫

వయం త్వవిదితా లోకే సూతాద్యాఽపి వరీమభిః,
కర్మభిః కథ మాత్మానం గాపయిష్యామ బాలవత్ ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృదుచరితే పంచదశోఽధ్యాయః

భవిష్యన్నితి బుద్ధ్యాఽఽత్మానం స్తావయతే స కుమతిః విప్రలబ్ధోఽధిక్షిప్తో, జనానా మపహాసం న వేద. ౨౪

సుమతయః స్వాత్మస్తుతిం నిందంతీత్యాహ (ప్రభవ ఇతి) పరమోదారాః నిరతిశయౌదార్యాదిగుణసంపన్నాః ప్రభవోఽపి సద్గుణా నాఽఽత్మని సంపాదయితుం శక్తా అపి. విశ్రుతాః ప్రఖ్యాతా అపి. హ్రీమంతో లజ్జాయుక్తాః సంతః, ఆత్మనః స్వస్య, విగర్హితం పౌరుషం తద్విషయం స్తోత్రం వా జుగుప్సితం నిందంతి ౨౫

హే సూతాద్యాః సూతప్రభృతయః, లోకే అవిదితా అప్రఖ్యాతా వయం తు వరీమభిః నితరాం వరిష్ఠైః. దీర్ఘ ఆర్షః. సూతాద్యాపీతి పాఠే సూతేతి జాత్యభిప్రాయైకవచనం, తచ్చ మాగధానా మప్యుపలక్షణం. హే సూతాదయః, అద్యాఽపి, అధునాఽపి వరీమభిః వరిష్ఠైః, కర్మభిర్లోకే అవిదితా వయ మతః కథం వయం బాలవ దాత్మానం గాపయిష్యామః. ణిచ్యాత్వే "అర్తిహ్రీవ్లీరీ" త్యాదినా పుక్, తస్మాత్ లృడుత్తమ బహువచనం. స్తావయిష్యామ ఇత్యర్థః. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, పంచదశోఽధ్యాయః

అథ షోడశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి బ్రువాణం నృపతిం గాయకా మునిచోదితాః,
తుష్టువు స్తుష్టమనస స్తద్వాగమృతసేవయా ౧

నాఽలం వయం తే మహిమానువర్ణనే యో దేవవర్యోఽవతతార మాయయా,
వేనాంగజాతస్య చ పౌరుషాణి తే వాచస్పతీనా మపి బభ్రము ర్ధియః ౨

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఏవ మవికత్థయిత్రా పృథునాత్మస్తుతౌ వారితా అపి తుష్టమనసో గాయకాః తుష్టువు రిత్యాహ మునిః పంచదశేన (ఇతీతి.) గాయకాః సూతాదయ స్తస్య పృథో ర్వాగేవాఽమృతం తస్య సేవయా తుష్టం మనో యేషాం మునిభి ర్భగవదంశభూతస్య పృథో రవికత్థయితృత్వాది కల్యాణగుణజాతాభిజ్ఞైః మునిభిః ప్రచోదితాః స ఇత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువంత మపి నృపతిం పృథుం తుష్టువుః ౧

తత్ర గాయకాః పృథోః కల్యాణగుణానువర్ణనాత్మకస్తుతావాత్మనా మసామర్థ్య మాపాదయంతః పునః మున్యనుగృహీతాః సంత స్తత్సామర్థ్య మాహుః (నాలమితి ద్వాభ్యామ్) తే తవ, మహిమ్నః అనువర్ణనే, వయం నాఽలం న సమర్థాః, కుతః యో భవాన్ దేవదేవః, దేవానాం సద్గుణై ర్దీవ్యమానానా మపి, బ్రహ్మాదీనాం దేవః, నిరతిశయానంతకల్యాణగుణజాతేన దీప్యమానో భవాన్ మాయయాఽఽత్మీయసంకల్పరూపజ్ఞానేన "మాయా వయునం జ్ఞానం" ఇతి మాయాశబ్దస్య జ్ఞాన పర్యాయత్వాత్ అవతతార అవతీర్ణః, అనంతకల్యాణగుణాకరో భగవా నేవ త్వద్రూపేణాఽవతీర్ణః అతః కథ మనంతానాం గుణానాం వర్ణనే వయం ప్రభవ ఇత్యర్థః నను సత్య మనంతానాం భగవద్గుణానాం వర్ణనే యూయ మసమర్థా ఇతి అహం తు మానుష స్తత్కథం మద్గుణానువర్ణనే యూయ మప్రభవ స్తత్రాహుః వేనస్యాంఽగాజ్జాతస్యాఽవతీర్ణస్యాపి అజహదనంతకల్యాణగుణజాతస్య భగవదంశభూతస్య పౌరుషాణి ప్రతీతి శేషః, అప్రతర్క్యతయా వాచస్పతీనాం బ్రహ్మాదీనా మపి ధియో బుద్ధయః కిము వక్తవ్యం. వయ మసమర్థా ఇతి యతో బ్రహ్మాదయ ఏవ ముముహు రిత్యర్థః ౨

అథాఽప్యుదారశ్రవసః పృథో ర్హరేః కలావతారస్య కథామృతాదృతాః.
యథోపదేశం మునిభిః ప్రచోదితాః శ్లాఘ్యాని కర్మాణి వయం వితన్మహి. ౩

ఏష ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠో లోకం ధర్మేఽనువర్తయన్.
గోప్తా చ ధర్మసేతూనాం శాస్తా తత్పరిపంథినామ్ ౪

ఏష వై లోకపాలానాం బిభర్త్యేక స్తనౌ తనూః,
కాలే కాలే యథాభాగం లోకయో రుభయో ర్హితమ్ ౫

యద్యపి త్వద్మహిమానువర్ణనే వయం నాఽలం, తథాపి విపులకీర్తేః హరే రంశావతారభూతస్య పృథోః కథామృతే ఆదృతాః సాదరా వయం, మునిభి రుపదేశో యథా భవతి తథా ప్రచోదితాః ప్రేరితాః సంతః, శ్లాఘ్యా న్యనవద్యాని కర్మాణి, వితన్మహే విస్తారయామః ౩

విస్తార మేవ ప్రపంచయతి (ఏష ఇతి) ఏష పృథుః. ధర్మభృతాం వర్ణాశ్రమానుబంధిధర్మానుష్ఠానపరాణాం. మధ్యే శ్రేష్ఠః "యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠః త త్తదేవేతరో జనః॥ స యత్ ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే" ఇత్యుక్తరీత్యా స్వయం కృతకృత్యోఽపి దప్యకృత్యవిత్ లోకసంగ్రహార్థం నితరాం స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానపర ఇత్యర్థః అత ఏవ లోక మకృత్యజ్ఞమపి ల్లోకం ధర్మే అనువర్తయన్ అనువర్తయితా స్వస్వవర్ణాశ్రమోచిత ధర్మ మనుష్ఠాపయితా ధర్మః సేతుః యేషాం తేషాం, సేతుర్హి తీరాంతరప్రతిలంభకః తద్వ చ్ఛ్రితస్మార్తధర్మః స సమీహితప్రాపకో యేషాం తే ధర్మసేతవః ధర్మైకశరణాః సాధవః ఇతి యావత్, తేషాం గోప్తా తత్పరిపంథినాం ధర్మవిరోధినామసాధూనాం శాస్తా. యద్వా ధర్మా ఏవ సేతవః మర్యాదా యేషాం తేషాం గోప్తా కేనాకారేణేత్యపేక్షాయాం లోకం ధర్మేణ వర్తయన్ ఇత్యపేక్షితప్రకారనిర్దేశః ౪

ఏష పృథుః స్వయమేక ఏవ లోకపాలానాం సూర్యేంద్రాదీనాం తనూః తనువత్ కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతానితరసాధారణాన్ గుణాన్, తనుశబ్దస్య శరీరపరత్వేఽపి కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం, తద్గుణపరత్వేఽపి తుల్యం తనౌ స్వదేహే కాలం కాలే యథాభాగం భాగ మనతిక్రమ్య, ఉభయోర్లోకయో ర్హితం యథా భవతి తథా బిభర్తీత్యర్థః ౫

(మాగధవందిజనకృతం మహారాజపృథోః స్తవనమ్)

వసు కాల ఉపాదత్తే కాలే చాఽయం విముంచతి,
సమః సర్వేషు భూతేషు ప్రతప న్సూర్యవ ద్విభుః ౬

తితిక్ష త్యక్రమం వైన్య ఉపర్యాఽఽక్రమతా మపి,
భూతానాం కరుణః శశ్వ దార్తానాం క్షితివృత్తిమాన్. ౭

దేవేఽవర్ష త్యసౌ దేవో నరదేవవపు ర్హరిః,
కృచ్ఛ్రప్రాణాః ప్రజా హ్యేష రక్షిష్య త్యంజసేంద్రవత్. ౮

ఆప్యాయయత్యఽసౌ లోకం వదనామృతమూర్తినా,
సానురాగావలోకేన విశదస్మితచారుణా. ౯

తత్ర సూర్యాదితనుధారణ మేవాహు రష్టభిః వసు ధనం, కాలే ఉపాదత్తే స్వీకరోతి. కాలే దుర్భిక్షకాలే విముంచతి అష్టౌ మాసాన్ సూర్యో యథా ప్రతపన్, వసు జల మాదత్తే వర్షాసు విముంచతి తద్వత్, అత ఏవ సర్వేషు భూతేషు సమః ౬

వైన్యః ప్రభుః, ఉపరి మస్తకే పాదాదినా ఆక్రమతా మప్యాఽఽర్తానాం భూతానాం కరుణః కరుణావాన్ అతిక్రమం తితిక్షతి సహిష్యతే. అతః క్షితివృత్తిమాన్ భూమే ర్యా వృత్తిః సహనం తద్వృత్తిర్యస్యాస్తీతి ౭

తథా దేవే అవర్షతి సతి కృచ్ఛ్రం గతాః ప్రాణా యాసాం తాః ప్రజాః, స్వయం వృష్టిం కృత్వా, ఇంద్రవ ద్రక్షిష్యతి, అత్ర హేతుః అసౌ నరదేవవపు ర్హరిరితి ౮

అసౌ పృథు, ర్వదనామృతమూర్తినా వదన మేవాఽమృతమూర్తిః చంద్రః తేన లోక మాప్యాయయతి వర్ధయతి వదనామృతమూర్తినా కథంభూతేన అనురాగసహితోఽవలోకో యస్మిన్, విశదం యత్ స్మితం తేన చారు సుందరం తేన. అత్ర క్వచిత్ క్వచిత్ వర్తమానసామీప్యే వర్తమాన వద్వేతి భూతనిర్దేశః "ఆశంసాయాం భూతవచ్చే"తి ద్రష్టవ్యః. ౯

అవ్యక్తవర్త్మైష నిగూఢకార్యో గంభీరమేధా ఉపగుప్తవిత్తః,
అనంతమాహాత్మ్యగుణైకధామా పృథుః ప్రచేతా ఇవ సంవృతాత్మా ౧౦

దురాసదో దుర్విషహ ఆసన్నోఽపి విదూరవత్,
నైవాఽభిభవితుం శక్యో వేనారణ్యుత్థితోఽనలః. ౧౧

అంతర్బహిశ్చ భూతానాం పశ్యన్ కర్మాణి చారణైః,
ఉదాసీన ఇవాఽధ్యక్షో వాయురాత్మేవ దేహినామ్. ౧౨

నాఽదండ్యం దండయత్యేష సుత మాఽఽత్మద్విషా మపి,
దండయ త్యాఽఽత్మజ మపి దండ్యం ధర్మపథే స్థితః. ౧౩

అవ్యక్తం ప్రవేశనిర్గమయో రవిజ్ఞాతం వర్త్మ మార్గో యస్య, నిగూఢం నిష్పత్తేః ప్రాగవిజ్ఞాతం కార్యం యస్య గంభీరమేధః కిమర్థమేవం కృతావానితి పరై రజ్ఞాతాభిప్రాయః ఉపగుప్తం సురక్షితం విత్తం ధనం యస్య సః. అనంతమాహాత్మ్యర్ద్ధేతో ర్గుణానా మేకం ధామ ఆశ్రయః ముఖ్యం, ప్రచేతా ఇవ సంవృతాత్మా సముద్రావరణేన వరుణ ఇవ చతుర్భిః సముద్రైః జలప్రాకారాదిభిర్వా పరివేష్టిత మూర్తిః వరుణస్యాఽప్యుక్తగుణా ద్రష్టవ్యాః ౧౦

దురాసదః శత్రో ర్మనసా ప్రాప్తు మశక్యః శత్రుభిః సోఢు మశక్యః ఆసన్నః సన్నిహితోఽపి దూరవత్ పౌరుషేణాభిభవితు మశక్యః, వేన ఏవాఽరణిః తస్మాదుత్థితోఽనలోఽగ్నిరివ అనలస్యా ప్యేతే గుణా ద్రష్టవాః ౧౧

చారణై ర్గూఢపురుషైః, అంతర్బహిశ్చ భూతానాం కర్మాణి పశ్యన్నపి, స్తుతినిందాదా వుదాసీనో వర్తిష్యతే, దేహినా మధ్యక్షో దేహధారణే ప్రధానహేతుభూతః, సూత్రాత్మా సూత్రరూపో వాయురివ సూత్రాత్మేతి హ్రస్వ ఆర్షః, "వాయు రాత్మేవ దేహినామితి పాఠాంతరం తత్ర ఆత్మా అతః ప్రవిశ్య ధారణో వాయు రివేత్యర్థః, ఉదాసీన ఇవాస్త ఇత్యత్ర దృష్టాంతః ౧౨

ఏష పృథుః, ఆత్మద్విషాం శత్రూణామపి సుత మదండ్యం న దండయతి. సుతగ్రహణం స్వాత్మజ సామ్యార్థమ్ ఆత్మజ మపి దండ్యం దండయతి, యతోఽసౌ ధర్మపథే స్థితః యస్య వృత్తౌ స్థితః ౧౩

(మాగధవందిజనకృతం మహారాజపృథోః స్తవనమ్)

అస్యాఽప్రతిహతం చక్రం పృథో రామానసాచలాత్.
వర్తతే భగవా నర్కో యావ త్తపతి గోగణైః. ౧౪

రంజయిష్యతి యల్లోక మయ మాత్మవిచేష్టితైః,
అథాఽము మాహూ రాజానం మనోరంజనకైః ప్రజాః. ౧౫

దృఢవ్రతః సత్యసంధో బ్రహ్మణ్యో వృద్ధసేవకః,
శరణ్యః సర్వభూతానాం మానదో దీనవత్సలః ౧౬

మాతృభక్తిః పరస్త్రీషు పత్న్యా మర్ధ ఇవాఽఽత్మనః,
ప్రజాసు పితృవత్ స్నిగ్ధః కింకరో బ్రహ్మవాదినామ్. ౧౭

అస్య ప్రభో శ్చక్ర మాజ్ఞారథచక్ర మప్రతిహతం సత్ మానసాచల మఽభివ్యాప్య వర్తతే కిం వక్తవ్య మామానసాచలాదితి, యతోఽసా వర్కః సూర్యో. యావద్గోగణైః కిరణసమూహై స్తపతి, తావత్ వర్తతే ౧౪

రాజశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం ప్రజారంజనరూప మస్మి న్నేవ పుష్కల మిత్యాహుః (రంజయిష్యతీతి.) అయం పృథు రాత్మనః స్వస్య విచేష్టితై ర్వ్యాపారైః యతో లోకం రంజయిష్యతి అథ తతః మనోరంజనహేతుభి రముం రాజానం ప్రజా ఆహుః. ౧౫

(దృఢవ్రతః) అప్రతిహతసంకల్పః సంకల్పోఽపి తస్య నాసమీచీనవిషయ ఇత్యాహ సత్యసంధః సత్యం సమీచీనం సంధత్తే సంకల్పతే ఇతి సత్యసంధః, బ్రహ్మణ్యః బ్రాహ్మణేషు సాధుః వృద్ధానాం జ్ఞానవృద్ధానాం సేవకః, సర్వభూతానాం శరణ్యః, రక్షకత్వేన విశ్వసనీయః మానదః సంమానకరః, దీనేషు వత్సలః. ౧౬

(పరస్త్రీషు) పరదారేషు మాతరీవ భక్తి ర్భజనం యస్య. ఆత్మనో దేహస్యాఽర్ధే ఇవ పత్న్యాం వర్తతే, ప్రజాసు పితృవత్ స్నిగ్ధః దోషానవేక్షణేన ప్రీతిపూర్వక మనువర్తనశీలః, బ్రహ్మవాదినాం బ్రహ్మవిదాం కింకరో దాసః. ౧౭

దేహినా మాఽఽత్మవ త్ప్రేష్ఠః సుహృదాం నందివర్ధనః,
ము_క్తసంగప్రసంగోఽయం దండపాణి రసాధుషు ౧౭

ఏష దోగ్ధా మహీం వీరో గాం సతీ మోజసౌషధీః,
సమాం కరిష్యతే చేమాం ధనుష్కోట్యా సమంతతః ౧౮

అయం తు సాక్షాద్భగవాం త్ర్యధీశః కూటస్థ ఆత్మా కలయాఽవతీర్ణః,

(దేహినా) మాత్మవత్ నిరతిశయప్రీతివిషయః సుహృదాం నంది మానందం సుఖం వర్ధయతీతి తథా ము_క్తసంగేషు వీతరాగిషు ప్రకృష్టః సంగో యస్య. అసాధుషు దండపాణి రివేత్యపరాధాక్షమోచ్యతే. నాదండ్య మిత్యత్ర పక్షపాతాభావ ఇత్యపౌనరు_క్త్యమ్. ౧౭

(ఏష) నరవీరః పృథుః. ఓజసా బలేన. సతీం గాం భూమి మోషధీర్దోగ్ధా భూమే రోషధీర్ధోక్ష్యతీ త్యర్థః. "అకథితం చే" తి దుహేః ద్వికర్మకత్వాత్ గామితి ద్వితీయానిర్దేశః. తథా ఇమాం భూమిం స్వధనుః కోట్యా పరితః. సమాం కరిష్యతే ౧౮

కిం బహునా అయం సద్గుణానా మాశ్రయ ఇతి యతో సావనంతకల్యాణగుణాధి ర్భగవానిహావతీర్ణ ఇత్యాహుః (అయం త్వితి.) అయం త్విత్యనేన నిస్సమాభ్యధికత్వ మభిప్రేతం. తత్ర హేతుః సాక్షాద్భగవాన్ భగవచ్ఛబ్దప్రవృ_త్తినిమి_త్తభూతజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యపూర్ణహేయగుణరాహిత్య ముచ్యతే కూటస్థ ఇతి నిర్వికారక ఇత్యర్థః త్ర్యధీశః త్రిలోకేశః. వివిధచేతనానా మీశ ఇతి వా. ఏవంభూతో యః పరమాత్మా స కలయా స్వాంశేన జీవేనావతీర్ణ ఇత్యర్థః శరీరభూతపృథ్వాఖ్యజీవోపలక్షితోవతీర్ణః కోసావాత్మా యచ్ఛరీరకోవతీర్ణ ఇత్యత్రాహ (యస్మిన్నితి.) యస్మిన్ జీవే ప్రతీత మపి అవిద్యారచితం ప్రకృతం పరిణామరూపం నానాత్వాం దేవమనుష్యాదిభేదం నిర్గత మర్థా ద్వస్తుతః నిరర్థకం అవా_స్తవికం పశ్యంతి. త_త్త్వదర్శిన ఇతి శేషః. పరమార్థత ఆత్మని అవిద్యమానం దేహాత్మాభిమానినా మాత్మని ప్రతీత మపి నానాత్వం దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యదర్శినః ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేన తద్గత మేవ పశ్యంతీత్యర్థః యస్మిౝ ప్రతీతం నానాత్వం ఇత్యనేనాత్మని నానాత్వస్య ప్రతీతివిషయత్వం న తు ప్రమితివిషయత్వ మిత్యు_క్తమ్. అనేన జీవే నానాత్వ మవిద్యాసంబంధకృతం న తు స్వభావతః ఇత్యు_క్తం భవతి యద్వా నను జీవశరీరకకలయావతీర్ణ శ్చేత్ జీవస్యావిద్యాసంబంధాత్ అవిద్యకాజైవా దోషాః పరస్మిన్ పురుషే ప్రసజ్జేయుః తత్రాహుః (యస్మిన్నితి) భగవతి ప్రతీతమపి జీవశరీరకత్వాదినా ప్రతీయతే తథాపి జీవ ఇవ బాలకత్వయువత్వాదికం దేవాదిదేహసంబంధాత్ ప్రతీయమాన మపి

(మాగధవందిజనకృతం మహారాజపృథోః స్తవనమ్)

యస్మి న్నవిద్యారచితం నిరర్థకం పశ్యంతి నానాత్వ మపి ప్రతీతమ్. ౨౦

అయం భువో మండల మోదయాద్రే ర్గోప్తైకవీరో నరదేవనాథః,
ఆస్థాయ జైత్రం రథ మాత్తచాపః పర్యస్యతే దక్షిణతో యథాఽర్కః. ౨౧

అస్మై నృపాలాః కిల తత్ర తత్ర బలిం హరిష్యంతి సలోకపాలాః,
మంస్యంత ఏషాం స్త్రియ ఆదిరాజం చక్రాయుధం తద్యశ ఉద్ధరంత్యః. ౨౨

అయం మహీం గాం దుదుహేఽధిరాజః ప్రజాపతి ర్వృత్తికరః ప్రజానామ్,

న వాస్తవికం కింతు దేవాదిదేహగత మేవైవం పరస్మి న్నపి పురుషే జీవసంబంధాత్ ప్రతీత మపి జీవగతమేవ న తు పరమపురుషగతమ్ న చైవం జీవస్య శరీరాత్వా, దవాస్తవికేనాఽపి నానాత్వే నార్థప్రసక్తిరితి వాచ్యం, జీవస్యా ప్యనర్థప్రసక్తేః సశరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్, ప్రకృతివశ్యత్వా ద్యాయత్తత్వాత్ పరమాత్మనస్తు మాయాం స్వవశీకుర్వతః ప్రకృతివశ్యత్వకర్మవశ్యత్వాద్యభావేనా నర్థాప్రసక్తేః ఏతదేవాభిప్రేత్య నిరర్థకం పశ్యంతీత్యుక్తమ్. ౨౦

అయం నరదేవనాథః ప్రభుః ఆ ఉదయాద్రేః ఉదయాద్రిపర్యంతం భువో మడలం గోప్తా రక్షిష్యతి, రక్షణార్థ మేకవీరః స్వసమానాభ్యధికవీరాంతరశూన్యః జైత్రం జయశీలం రథ మాస్థాయ అధిష్ఠాయ ఆత్తో ధృతః చాపో ధనుర్యేన సః అర్కవత్ దక్షిణతః పర్యస్యతే ప్రదక్షిణీ కరిష్య తీత్యర్థః ౨౧

అస్మై తథా ప్రదక్షిణీకుర్వతే పృథవే, లోకపాలైః ఇంద్రాదిభిః సహితాః నృపాలా రాజానః తత్ర తత్ర బలి ముపాయనం హరిష్యంతి సమర్పయిష్యంతి తేషాం నరలోకపాలానాం నృణాం స్త్రియః తస్య పృథోః యశః ఉచ్చరంత్యః కథయంత్యః ఆదిరాజం పృథుం చక్రాయుధం భగవంతం మంస్యంతే జ్ఞాస్యంతి. ౨౨

తద్యశఃకథనరూపం స్త్రీణాం వాక్యమాహ (రయమిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) అయ మిత్యాదికం న సూతాదివాక్యమ్. "ఏష దోగ్ధా మహావీరో గాం సతీం" ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యాపత్తేః. అతఏవ దుదుహే అకరోత్ నిలిల్యురితి భూతనిర్దేశోపపత్తిః. అయ మధిరాజః పృథుః ప్రజాపతిః ప్రజాపాలనాధికృతః.

యో లీలయాఽద్రీన్ స్వశరాసకోట్యా భిందన్ సమాంగా మకరో ద్యథేంద్రః. ౨౩

విస్ఫూర్జయ న్నాజగవం ధనుః స్వయం యదా చరత్క్ష్మా మవిషహ్య మాజౌ,
తదా నిలిల్యు ర్దిశి దిశ్యసంతో లాంగూల ముద్యమ్య యథా మృగేంద్రః. ౨౪

ఏషోఽశ్వమేధాన్ శత మాఽఽజహార సరస్వతీ ప్రాదురభావి యత్ర,
అహారషీ ద్యస్య హయం పురందరః శతక్రతు శ్చరమే వర్తమానే ౨౫

ఏష స్వసద్మోపవనే సమేత్య సనత్కుమారం భగవంత మేకమ్,
ఆరాధ్య భక్త్యా లభతా మలం తజ్ఞానం యతో బ్రహ్మ పరం విదంతి ౨౬

ప్రజానాం జీవనోపాయకరః జీవనోపాయం చికీర్షు రిత్యర్థే పర్యవసానం బోధ్యమ్, గాం గోరూప ధరాం మహీం దుదుహే, ఇంద్ర ఇవ స్వశరాగ్రకోట్యా శరాసశబ్దో ధనుః కోట్యేతి పూర్వ ముక్తత్వాత్ శరాగ్రస్య ధనుఃశ్రేష్ఠస్య కోట్యా అగ్రేణ లీలయా అద్రీన్ భిందన్ గాం భూమిం, సమా మకరోత్ కరిష్యతీత్యర్థః ౨౩

లాంగూలం పుచ్ఛ, ముద్యమ్య ఉన్నమయ్య యథా మృగేంద్రః సింహః, చరతి, తథా ఆజగవం ధనుః. విస్ఫూర్జయన్ శత్రుభిః సోఢుమశక్యో విక్రమో యస్య సః, యదా క్ష్మా మచరత్ తదా అసంతో ధర్మవిరోధినో, దిశి దిశి నిలిల్యుః లీనా బభూవుః. ౨౪

ఏష పృథుః, సరస్వతీ సరస్వత్యాఖ్యా మహానదీ యత్ర యస్మిన్, బ్రహ్మావర్తే, ప్రాదురభావి ప్రాదురభూత్, కర్మకర్తరిచిణ్ తత్రదేశే శత మశ్వమేధా నాఽఽజహారాఽకరోత్ యస్య శత క్రతోః క్రతుశతం సంకల్ప్యాఽనుతిష్ఠతః పృథో శ్చరమే శతతమే క్రతౌ వర్తమానే ప్రవర్తమానే సతి, పురందరః ఇంద్రోఽయ మశ్వ మహార్షీత్ హృతవాన్ ౨౫

ఏష పృథుః స్వసద్మోపవనే స్వగృహస్య ఉప సమీపే యద్వనం తత్సమేత్య తత్రైక మసహాయం భగవంతం సనత్కుమారం భక్త్యా ఆరాధ్య. తదమలం జ్ఞాన మలభత, కిం తత్ యతో జ్ఞానాత్ పరం బ్రహ్మ విదంతి. ౨౬

(మాగధవన్దిజనకృతం మహారాజపృథోః స్తవనమ్)

తత్ర తత్ర గిర స్తాస్తా ఇతి విశ్రుతవిక్రమః,
శ్రోష్యత్యాత్మాశ్రితాగాథాః పృథుః పృథుపరాక్రమః ౨౬

దిశో విజిత్యాఽప్రతిఽరుద్ధచక్రః స్వతేజసోత్పాటితలోకశల్యః,
సురాసురేన్ద్రై రుపగీయమానమహానుభావో భవితా పతి ర్భువః ౨౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కన్ధే
షోడశోఽధ్యాయః

విశ్రుతాః విక్రమాః యశాంసి యస్య. పృథుః పరాక్రమః ప్రభావో యస్య సః, పృథుః ఆత్మాశ్రయాః స్వవిషయాః గాథాః ప్రబన్ధరూపా స్తాస్తాగిరః శ్రోష్యతి. ౨౬

స్వతేజసా స్వబలేన ఉత్పాటితాః నిర్మూలితాః లోకానాం శల్యసదృశా దురాత్మానో యేన సః అతఏవా ప్రతిరుద్ధచక్రః అప్రతిహతాజ్ఞః దిశో విజేష్యతి సురాసురశ్రేష్ఠైః ఉపగీయమానః మహానుభావో యస్య సః. భువః పతిః భవితా భవిష్యతి ౨౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, చతుర్థస్కన్ధసమాఖ్యాయాం,
షోడశోఽధ్యాయః

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం స భగవాన్ వైన్యః ఖ్యాపితో గుణకర్మభిః,
ఛన్దయామాస తాన్ కామైః ప్రతిపూజ్యాఽభినన్ద్య చ. ౧

బ్రాహ్మణప్రముఖాన్ వర్ణాన్ భృత్యామాత్యపురోధసః,
పౌరాన్ జానపదాన్ శ్రేణీః ప్రకృతీః సమపూజయత్ ౨

విదుర ఉవాచ—

కస్మా ద్దధార గోరూపం ధరిత్రీ బహురూపిణీ.
యాం దుదోహ పృథు స్తత్ర కో వత్సో దోహనం చ కిమ్. ౩

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏవం సూతాదిభిః ప్రఖ్యాపితోరుగుణగణః పృథుః ప్రతిపూజితసూతబ్రాహ్మణభృత్యగణః క్షుత్పీడితజనైః ప్రాప్తశరణ ఆత్మనిరుద్ధబీజాం మహీం జిఘాంసుః పున స్తయా ప్రసాదితో బభూవేత్యాహ మునిః సప్తదశేన (ఏవ మితి.) భగవాన్ వైన్యః పృథు రేవం గుణైః కర్మభి శ్చాఽఽత్మీయైః ప్రఖ్యాపితః ప్రసిద్ధిం ప్రాపితః, తాన్ సూతాదీన్, కామై స్తత్తదిచ్ఛావిషయైః. వస్త్రాభరణాదిభిః, ప్రతిపూజ్య తేషాం స్తుతి మభినన్ద్య చ. ఛందయామాస తోషితవాన్. ౧

బ్రాహ్మణాదీన్ చతురో వర్ణాన్ భృత్యామాత్యాన్ పురోధసః పురోహితాన్ శ్రేణీః తైలికతాంబూలికాదీన్ పౌరాన్ పురవాసినః జానపదాన్ దేశవాసినో జనాన్ ప్రకృతీః నియోగినః సమ్యగపూజయత్. ౨

ఏవం సూతాదిస్తుతికథనవ్యాజేన సమాసతః శ్రావితపృథుచరితం మునిం పున స్తచ్చరితశుశ్రూషయా క్షత్తా పృచ్ఛతీత్యాహ విదుర ఇతి బహురూపిణీ కామరూపిణీ ధరిత్రీ కస్మాద్ధేతోః గోరూపం దధార, యాం పృథు ర్దుదోహ, తత్ర వత్సః కః దోహనం దోహనసాధనం పాత్రమ్. ౩

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృథోః పృథివీ జిఘాంసా)

ప్రకృత్యా విషమా దేవీ కృతా తేన సమా కథమ్,
తస్య మేధ్యం హయం దేవః కస్య హేతో రఽపాహరత్. ४

సనత్కుమారా ద్భగవతో బ్రహ్మణ బ్రహ్మవిదుత్తమాత్,
లబ్ధ్వా జ్ఞానం సవిజ్ఞానం రాజర్షిః కాం గతిం గతః ५

యచ్చాఽన్యదపి కృష్ణస్య భవాన్ భగవతః ప్రభోః,
శ్రవః సుశ్రవసః పుణ్యం పూర్వదేహకథాశ్రయమ్. ६

భక్తాయ మేఽనురక్తాయ తవ చాఽధోక్షజస్య చ,
వక్తు మర్హసి యోఽదుహ్య ద్వైన్యరూపేణ గా మిమామ్. ७

సూత ఉవాచ—

చోదితో విదురేణైవం వాసుదేవకథాం ప్రతి,

ప్రకృత్యా స్వభావేన విషమా పర్వతాదిభి ర్నిమ్నోన్నతా దేవీ ధరిత్రీ కథం సమీకృతా. పృథో ర్మేధ్యం యజ్ఞార్హం హయమశ్వం దేవ ఇంద్రః కస్మాద్ధేతోః అపాహరత్. ४

హే భగవన్! మైత్రేయ! బ్రహ్మవిదాం మధ్యే ఉత్తమాత్ సనత్కుమారాత్ బ్రహ్మవిషయం సవిజ్ఞాన ముపాసనాత్మకజ్ఞానసహితం జ్ఞానం శరణజన్యం జ్ఞానం లబ్ధ్వా రాజర్షిః పృథుః కాం గతిం గతః ప్రాప్తః ५

సుశ్రవసః శోభనకీర్తేః ప్రభో ర్భగవతః కృష్ణస్య యః పూర్వదేహః ప్రథమోఽవతారః పృథుః తస్య యా కథా తదాశ్రయం తత్ప్రతిపాద్యం పుణ్యం శృణ్వతాం పుణ్యసంపాదకం శ్రవో యశః యచ్చాన్య దపృష్టమపి తత్సర్వమ్. ६

తవ అధోక్షజస్య చ భక్తాయ అనురక్తాయ మే మహ్యం వక్తు మర్హసి కోఽసా వధోక్షజో యస్య భక్తాయేత్యుక్తం తత్రాహ. యోఽధోక్షజో వైన్యరూపేణ పృథురూపేణాఽవతీర్ణః ఇమాం గాం పృథ్వీ మఽదుహ్యత్ దుగ్ధవాన్ ७

ఏవ మాఽఽపృష్టో ముని ర్విస్తరేణ పృథుచరితం వక్తు ముపచక్రమే ఇత్యాహ-సూతః

ప్రశస్య తం ప్రీతమనా మైత్రేయః ప్రత్యభాషత ౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

యదాభిషిక్తః పృథు రంగ విప్రై రామంత్రితో జనతాయాశ్చ పాలః,
ప్రజా నిరన్నే క్షితిపృష్ఠ ఏత్య క్షుత్క్షామదేహాః పతి మభ్యవోచన్ ౯

వయం రాజన్ జాఠరే ణాభితప్తా యథాగ్నినా కోటరస్థేన వృక్షాః,
త్వామద్య యాతాః శరణం శరణ్యం యః సాధితో వృత్తికరః పతి ర్నః. ౧౦

తన్నో భవా నీహతు రాతవేఽన్నం క్షుధార్దితానాం నరదేవదేవ,
యావన్న నంక్ష్యామహ ఉజ్ఝితోర్జా వార్తాపతి స్త్వం కిల లోకపాలః ౧౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

పృథుః ప్రజానాం కరుణం నిశమ్య పరిదేవితమ్,

(చోదిత ఇతి) అస్య శుకవచనత్వం తు న్యాయ్యం, విదురే ణైవం వాసుదేవస్య పృథోః కథాం ప్రతి చోదితో మైత్రేయః ప్రీతిమనాః సన్, తం విదురం ప్రశస్య ప్రస్తూయ అభాషత. ౮

అంగ హే విదుర! విప్రై ర్యదా పృథు రభిషిక్తః, జనతాయాః జనసమూహస్య. "గ్రామజనబంధుసహాయేభ్య స్తల్" ఇతి సమూహార్థే తల్ ప్రత్యయః పాల ఇత్యాఽఽమంత్రితో నియుక్తశ్చ, తదా క్షితిపృష్ఠే భూమండలే, నిరన్నే అన్నరహితే సతి, క్షుధా క్షామాః క్షీణాః దేహాః యాసాం తాః ప్రజాః, ఏత్య సమీప మాగత్య, పతిం పృథు, మబ్రువన్ ౯

హే రాజన్! యథా కోటరగతేన వహ్నినా, వృక్షా అభిత స్తప్తా భవంతి, తథా జాఠరేణా గ్నినా అభితప్తాః సంతః, యో భవా న్నోఽస్మాకం వృత్తికరః పతిః, విప్రైః సాధితః మథనేన సంపాదితః, తం శరణ్యం త్వా మధునా శరణం, యాతాః గతాః ౧౦

తస్మాత్ హే నరదేవ! ఉజ్ఝితోర్జాః త్యక్తాన్నాః, వయం యావన్న నంక్ష్యామహే న నాశం యాస్యామః, తావ దేవ క్షుధాఽర్దితానాం నోఽస్మాక, మన్నం రాతవే దాతుం, భవా నీహతు యత్నం కరోతు. యత స్త్వం వార్తాయా జీవికాయాః పతిః రక్షితా, లోకానాం పాలకశ్చ, ప్రజానాం కరుణం పరిదేవితం విలాపం నిశమ్య శ్రుత్వా, పృథుః దీర్ఘం చిరం, దధ్యౌ చింతితవాన్.

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృథోః పృథివీజిఘాంసా)

దీర్ఘం దధ్యౌ కురుశ్రేష్ఠ నిమిత్తం సోఽన్వపద్యత. ౧౨

ఇతి వ్యవసితో బుద్ధ్యా ప్రగృహీతశరాసనః,
సందధే విశిఖం భూమేః క్రుద్ధ స్త్రిపురహా యథా. ౧౩

ప్రవేపమానా ధరణీ నిశామ్యోదాయుధం చ తమ్,
గౌః సత్యపాద్రవ ద్భీతా మృగీవ మృగయుద్రుతా ౧౪

తా మన్వధావ త్తద్వైన్యః కుపితోఽత్యరుణేక్షణః,
శరం ధనుషి సంధాయ యత్ర యత్ర పలాయతే. ౧౫

సా దిశో విదిశో దేవీ రోదసీ చాంతరం తయోః,
ధావంతీ తత్ర తత్రైనం దదర్శానూద్యతాయుధమ్ ౧౬

హే కురుశ్రేష్ఠ! సః పృథుః, నిమిత్తం లోకస్య నిరన్నత్వే నిమిత్తం హేతు, మఽన్వపద్యత జ్ఞాతవాన్ ౧౧-౧౨

(ఇతీతి.) పృథివ్యా ఓషధిబీజాని గ్రస్తానీతి వ్యవసితః నిశ్చిన్వానః. ప్రగృహీతం శరాసనం ధనుర్యేన సః యథా త్రిపురహంతా రుద్రః, తథా భూమేర్వ్రతోః క్రుద్ధః విశిఖం బాణం, సందధే ౧౩

ఉదాయుధం శరాసనే సంహితశరం పృథుం. నిశామ్య దృష్ట్వా, ధరణీ ప్రవేపమానా, నితరాం భయాత్ కంపమానా. గౌః సతీ గోరూపం ధృతవతీ. మృగయునా వ్యాధేన కృద్ధేన ద్రుతా అనుద్రుతా భీతా మృగేన హరిణీవ, అపాద్రవత్ పలాయితవతీ ౧౪

తత్ర తత్ర తా మేవ ధృతగోరూపాం ధరణీ మఽనుసృత్య గతవాన్ ౧౫

సాదేవీ ధరిత్రీ, దిశో విదిశః రోదసీ ద్యావాపృధివ్యౌ తయో రంతర మంతరిక్షం చ, ధావంతీ సతీ, తత్ర దిగ్విదిగాదిషు ఏనం పృథు మనుప్రవిష్ట ముద్యత ముద్ధృతమాయుధం యేన తం, దదర్శ ౧౬

లోకే నావిందత త్రాణం వైన్యా న్మృత్యోరివ ప్రజాః,
త్రస్తా తదా నివవృతే హృదయేన విదూయతా. ౧౭

ఉవాచ చ మహాభాగం ధర్మజ్ఞాపన్నవత్సల,
త్రాహి మామపి భూతానాం పాలనేఽవస్థితో భవాన్. ౧౮

స త్వం జిఘాంససే కస్మా ద్దీనా మకృతకల్బిషామ్,
అహనిష్య త్కథం యోషాం ధర్మజ్ఞ ఇతి యో మతః. ౧౯

ప్రహరంతి న వై స్త్రీషు కృతాగస్స్వపి జంతవః,
కిముత త్వద్విధా రాజన్ కరుణా దీనవత్సలాః. ౨౦

మాం విపాట్యాజరాం నావం యత్ర విశ్వం ప్రతిష్ఠితమ్,
ఆత్మానం చ ప్రజా శ్చేమాః కథ మంభసి ధాస్యసి. ౨౧

మృత్యో ర్భీతాః ప్రజా ఇవ, వైన్యాత్ పృథో స్త్రస్తా సతీ, త్రాణం రక్షణోపాయం, లోకే నావిందత నాలభత, కింతు తదా విదూయతా నితరా ముపతప్తేన హృదయేన నివవృతే న్యవర్తత. ౧౭

ఉవాచ చ ఉక్త మేవాహ. హే మహాభాగ! మహాబుద్ధిమన్! పరేంగితజ్ఞేత్యర్థః. ధర్మజ్ఞ శ్రీపథానర్హాత్వరూపధర్మజ్ఞ. ఆపన్నవత్సల ఆపన్నేషు ఆపదం ప్రాప్తేషు వత్సలత్వవిశిష్టభూతానాం పాలనే అవస్థితో భవాన్, అతో భూతే ష్వంతర్భూతాం మామఽపి త్రాహి. ౧౮

స త్వం భూతపాలనాధికృతః త్వం అకృతకిల్బిషాం నిరపరాధాం దీనాం మాం కథం జిఘాంససి హంతు మిచ్ఛసి అనేన స్వస్యాఽవధ్యత్వ ముక్తం, హంతృత్వం తవాఽనుచిత మిత్యాహ (అహనిష్యదితి.) అతో న పౌనరుక్త్యం, ధర్మజ్ఞ ఇతి మతః జ్ఞాతో యో భవాన్, యోషాం మాం, కథ మఽహనిష్యత్ హనిష్యతి. ౧౯

హే రాజన్! సామాన్యజనా అపి, కృతాగస్స్వపి కృతాపరాధాస్వపి స్త్రీషు, నవై ప్రహరంతి, కిముత దీనవత్సలాః కరుణా స్త్వాదృశా న ప్రహరంతీతి ౨౦

కిం చ యత్ర మయి విశ్వం జగత్. ప్రతిష్ఠితం తా మజరాం దృఢాం, నావం నావరూపాం, విపాట్య విభిద్య ఆత్మాన మిమాః ప్రజా శ్చాఽంభసి కథం ధాస్యసి ధారయిష్యసి ౨౧

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృధోః పృథివీజిఘాంసా)

పృధురువాచ—

వసుధే త్వాం వధిష్యామి మచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖీమ్,
భాగం బర్హిషి యా వృఙ్క్తే న తనోతి చ నో వసు ౨౨

యవసం జగ్ధ్యనుదినం నైవ దోగ్ధ్యౌధసం పయః,
తస్యా మేవం హి దుష్టాయాం దండో నాత్ర న శస్యతే ౨౩

త్వం ఖల్వోషధిబీజాని ప్రాక్సృష్టాని స్వయంభువా,
న ముంచస్యాత్మరుద్ధాని మా మవజ్ఞాయ మందధీః. ౨౪

అమూషాం క్షుత్పరీతానా మార్తానాం పరిదేవితమ్,

ఏవ ముక్తో ధరిత్ర్యా పృధు స్తదుక్తీః ప్రతివక్ష్యన్నాహ (వసుధ ఇతి) యత్త్వయోక్తం త్వం జిఘాంససే కస్మా ద్దీనామకృతకిల్బిషా మితి తన్నేత్యాహ త్రిభిః హే వసుధే। మచ్ఛాసన పరాఙ్ముఖీం మదాజ్ఞాతివర్తినీం త్వాం వధిష్యామి, రాజ్ఞో మమాఽజ్ఞాతిలంఘన మేవాఽఘం భవత్యాః ప్రథమోఽపరాధ ఇతి భావః ౨౨

కించ యా భవతీ బర్హిషి యజ్ఞే భాగం వృంక్తే దేవతారూపేణ భాగం భజతే, యా చ త్వం వసు ధాన్యాదికం న తనోషి న దదాసి. ఉపకారానభిజ్ఞాయా స్తవాఽయం ద్వితీయోఽపరాధ ఇతి భావః. నను సాపరాధాయా అపి గోరూపాయా మమ వధోఽనుచిత స్తత్రాహ (యవసమితి.) యా గౌ రనుదినం, యవసం తృణమేవ జగ్ధి అత్తి. అథ పయస్తు నైవ సందోగ్ధి న ప్రపూరయతి, తస్యాం దుష్టాయాం గవి. దండ ఏవోచితః, అన్యత్రాఽదుష్టాయాం గవి, దండో న ప్రశస్యతే ఇత్యఽయం ధర్మో దృశ్యతే ఇతి భావః. ౨౩

(స్వయంభువా) బ్రహ్మణా, భూతానాం జీవనార్థత్వేన ప్రాక్ కల్పాదౌ. సృష్టాని ఔషధిబీజాని ఆత్మని స్వస్యాం రుద్ధాని ఆత్మని గ్రస్తానీత్యర్థః. మాం భూతపాలనాధికృత మఽవజ్ఞాయ పరాభూయ అత ఏవ మందధీ స్త్వం న ముంచసి, అత స్త్వద్వధ ఉచిత ఏవేతి భావః ౨౪

తర్హి కిం మద్వధసాధ్యం ప్రత్యుత మద్వధేఽన్నం న స్యా దిత్యత్రాహ (అమూషామితి)

శమయిష్యామి మద్బాణై ర్భిన్నాయా స్తవ మేదసా ౨౫

పుమాన్ యోషి దుత క్లీబ ఆత్మసంభావనోఽధమః
భూతేషు నిరనుక్రోశో నృపాణాం తద్వధోఽవధః ౨౬

త్వాం స్తబ్ధాం దుర్మదాం నీత్వా మాయాగాం తిలశః శరైః,
ఆత్మయోగబలే నేమా ధారయిష్యా మ్యహం ప్రజాః ౨౭

ఏవం మన్యుమయీం మూర్తిం కృతాంత మివ బిభ్రతమ్,
ప్రణతా ప్రాంజలిః ప్రాహ మహీ సంజాతవేపథుః ౨౮

ధరోవాచ—

నమః పరస్మై పురుషాయ మాయయా విన్యస్తనానాతనవే గుణాత్మనే,

క్షుత్పరీతానాం క్షుధా పరీతో వ్యాప్తానా, మత ఏవాఽఽర్తానా. మఽమూషాం ప్రజానాం, పరిదేవితం దుఃఖం, మద్బాణై ర్భిన్నాయా స్తవ మేదసా మాంసేన, శమయిష్యామి. ౨౫

యదప్యుక్త మఽహనిష్య త్కథం యోషాం ధర్మజ్ఞ ఇతి యో మత ఇతి తత్రాహ (పుమానితి) పుమాన్ యోషిద్వా క్లీబః నపుంసకో వా, ఆత్మసంభావితః ఆత్మనైవ సంభావితః నతు పరైః, అత ఏవాఽధమః భూతేషు నిరనుక్రోశః నిష్కృపః స్యా త్తర్హి పుమాదివిభాగమఽనాదృత్య తద్వధ ఏవ నృపాణా ముచిత ఇత్యర్థః ౨౬

యదప్యుక్తం మాం విపాత్యేత్యాదినా తత్రాహ (త్వామితి) మాయాగాం మాయయా ధృతగోరూపాం, తథా దుర్మదాం మదభావే కథ మంభసి ప్రజా ధాస్యసీత్యేవంరూపదుర్మదవిశిష్టాం త్వాం శరై ర్మద్బాణై స్తిలశః తిలప్రమాణాని ఖండా నీత్యేవంభూతా మఽవస్థాం నీత్వా ప్రాపయ్య, ఆత్మనో మమ. యోగబలేన యోగసామర్థ్యే నైవాహం ప్రజాః ఆత్మానం చ ధారయిష్యామి. ౨౭

(ఏవం మన్యుమయీం) క్రోధప్రచురాం మూర్తిం విగ్రహం బిభ్రతం కృతాంతమివ స్థితం పృథుం ఇత్యర్థః, న తు కృతాంతవన్మన్యుమయీం మూర్తిం బిభ్రతమితి కృతాంతస్య తదభావాత్ ప్రణతా ప్రహ్వీభూతా, మహీ ధరిత్రీ, సంజాతకంపా ప్రాంజలి రాహ. ౨౮

పృథునైవం ప్రత్యుక్తా పృథ్వీ సాక్షా ద్భగవదవతారభూతోఽయం పృథుః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి ర్న మయా వంచయితుం శక్య ఇత్యాలోచ్య స్వయమోషధిబీజనిగ్రమోపాయం వివక్షంతీ క్రోధాద కుం

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృథోః పృథివీజిఘాంసా)

నమః స్వరూపానుభవేన నిర్ధూతద్రవ్యక్రియాకారకవిభ్రమోర్మయే. ౨౯

స్వోపదిష్టోపాయం మాగ్రహీదిత్యాశంక్య తావత్ క్రోధోపశమనాయ ఆత్మనో దైన్య మాకించన్యం చ నివేదయంతీ చిదచిత్శరీరత్వేన జగత్సృష్ట్యాదికారణత్వేన ధర్మపరిత్రాణనిమిత్తావతారవిశిష్టత్వేన చ స్తౌతి (నమః పరస్మై ఇతి) మాయయా స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా మాయయా ప్రకృత్యా విన్యస్త నానాతనవే నిష్పాదితదేవమనుష్యాదివ్యష్టిక్షేత్రజ్ఞశరీరాయ, అనేన ప్రకృతిపురుషశరీరకత్వం జగత్కారణత్వం తచ్చ సద్వారకమితి చోక్తం భవతి. సద్వారకత్వమేవ వ్యనక్తి గుణాత్మనే ప్రకృతే ర్గుణ విశిష్టత్వాత్ తద్ద్వారా సత్త్వాదిగుణస్వభావః యథా కారిన్యవాఙ్ యో బిభర్తి తస్మై భూతాత్మనే నమ ఇతి భూమిద్వారా కారిన్యవత్త్వం నతు స్వరూపతో గుణాత్మకత్వం నిర్గుణశ్రుతివిరోధాత్, ప్రకృతి పురుషశరీరకత్వేఽపి తద్వైలక్షణ్యేన స్థితిమాహ పరస్మై ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాయ వైలక్షణ్యే హేతుమాహ స్వరూపానుభవేన నిర్ధూతక్రియాకారకవిభ్రమోర్మయే, స్వరూపానుభవః స్వవిషయం యథావస్థితం జ్ఞానం స్వరూపశబ్దేన ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపాణ్యపి వివక్షితాని. స్వరూపాణాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపాణాం అనుభవేన యాథాత్మ్యజ్ఞానేన నిర్ధూతా నిరస్తా ద్రవ్యక్రియాకారక విభ్రమాః, ద్రవ్యక్రియేతి ద్వంద్వః, విభ్రమశబ్దః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే ద్వంద్వాంతే శ్రుతత్వాత్. తత్ర ద్రవ్యభ్రమో నామ పృధివ్యాదిద్రవ్యారబ్ధేషు దేహేష్వాత్మభ్రమః, "ఇచ్ఛామి ద్వేష్మీ"తి దేహగత క్రియాణా మాత్మని భ్రమః, క్రియాభ్రమః, కారకభ్రమః. కర్తృత్వభ్రమః స చ—

"అధిష్ఠానం తథా కర్తా కారణం చ పృథగ్విధమ్।
వివిధాశ్చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమమ్ ॥
శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్ కర్మ ప్రారభతే నరః।
న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తత్ర హేతవః॥
తత్రైవం సతి కర్తార మాత్మానం కేవలం తు యః।
పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వా న్న స పశ్యతి దుర్మతిః ॥

ఇత్యుక్తరీత్యా కర్తృత్వస్యాధిష్ఠానాదిషు పంచస్వనుగతత్వేఽప్యాత్మగతత్వేనైవ ప్రతీతిరూపః. ఏతే త్రయో భ్రమాః తత్ప్రయుక్తా ఊర్మయః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యాఖ్యాః, తస్య సర్వదా యుగపత్ప్రత్యక్షితసర్వవస్తువిషయప్రమితిరూపసాక్షాత్కారనిరస్తదోషమూలభ్రమతత్కార్య త్వాద్వైలక్షణ్యసిద్ధిః. గుణభేదాభిప్రాయేణ నమసో ద్విరుక్తిః అత్ర జగత్కారణత్వకథనేన తదుప యుక్తసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిమత్త్వస్యాప్యభిప్రేతత్వాత్ సర్వజ్ఞసర్వశక్తిత్వాత్ తత్కార్య జగదం తర్భూతాహం వంచయితు మసమర్థే త్యభిప్రేతమ్ అనేన స్వస్యా ఆకించన్య మప్యుక్తమ్ ౨౯

యేనాహ మాత్మాయతనం వినిర్మితా ధాత్రా యతోఽయం గుణసర్గసంగ్రహః,
స ఏవ మాం హంతు ముదాయుధః స్వరా డుపస్థితోఽన్యం శరణం క మాశ్రయే ౩౦

య ఏత దాదావసృజ చ్చరాచరం స్వమాయయాఽఽత్మాశ్రయయావితర్క్యయా,
తయైవ సోఽయం కిల గోప్తు ముద్యతః కథం ను మాం ధర్మపరో జిఘాంసతి ౩౧

నూనం బతేశస్య సమీహితం జనై స్తన్మాయయా దుర్జయయాకృతాత్మభిః,

ఇదేవ విశదయంత్యాహ (యేనేతి) యేన ధాత్రా దధాతి విదధాతి సృజతీతి ధాతా తేన త్వయా ఆత్మాయతనం ఆత్మనాం వ్యష్టిజీవానా మాయతనం స్థానభూత మహం వినిర్మితా సృష్టా, కథం భూతాహం యతః యస్యాం మయి గుణసర్గసంగ్రహః గుణమయప్రకృతిపరిణామాత్మకదేవాది ప్రపంచో వర్తతే స ఏవ ధాతా భవాన్ ఉదాయుధః ఉద్ధృతాయుధః స్వరాట్ స్వతంత్రః, స్వరాడిత్యనేన న హ్యన్యో నివారకోస్తీతి అభిప్రేతం, మాం స్వసృష్టాం భూమిం హంతుముపస్థితః తతః త్వత్తోఽన్యం కం శరణం రక్షణోపాయ మాశ్రయే? న కమపి కింతు త్వామేవేత్యభిప్రాయః. ౩౦

నను య ఏవ స్రష్టా స ఏవ హంతి చేత్ కిం త్వయా విధేయమ్? సత్యమ్ స్రష్టురపి హంతృరూపధారణ ఏవ హననే ప్రవృత్తి రుచితా, న త్వవితృరూపధారిణ స్తవేత్యాహ (య ఏతదితి) యో భవానేవ ఏతచ్చరాచరాత్మకం జగత్ ఆత్మా ఆశ్రయో యస్యాః తస్యా, అవితర్క్యయా ఏవంవిధేతి చింతయితు మశక్యయా స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా, ప్రకృత్యా మాయాశబ్దః సంకల్పరూపజ్ఞాన పరో వా, అవితర్క్యేన స్వసంకల్పేనాసృజత్ స ఏవ భవాన్ తయైవ సంకల్పేన గోప్తుం చరాచరాత్మకం జగద్రక్షితు ముద్యతః ఉద్యుక్తః, నతు కాలాగ్నిరుద్రాద్యవతారేణైవ హంతుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః, పాలనరూపధర్మప్రవర్తక స్త్వం ప్రజానాం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపాం మాం కథం ను జిఘాంససి హంతు మిచ్ఛసి. ౩౧

విచిత్రానంతశక్తే స్తవ ప్రభావ మజానంత్యా మమేదం త్వదీయం కృత్య మనుచితమివ ప్రతీయతే, త్వచ్చికీర్షితం న విజానీయు రిత్యాహ (నూనమితి) అకృతాత్మభిః అవశీకృతచిత్తైః త్వామప్రపన్నైరితి యావత్, దుర్జయయా జేతు మశక్యయా, స్వమాయయా స్వాత్మీయమాయయా, కారణ భూతయా ఈశస్య తవ సమీహితం చేష్టితం చికీర్షితం జనైర్నలక్ష్యతే న జ్ఞాయతే ఇతి యద్వా దుర్జయయా స్వమాయయా హేతుభూతయాఽకృతాత్మభిః మోహితచిత్తైః మాదృశై ర్జనై రీశస్య తవ సమీహితం న లక్ష్యత ఇత్యర్థః. కోఽసావీశ్వరః? యస్య సమీహితం న లక్ష్యతే తత్రాహ.

(క్షుధితజనప్రార్ధితస్య పృధోః పృథివీజిఘాంసా)

న లక్ష్యతే యస్త్వకరో దకారయద్ యోఽనేక ఏకః పరతశ్చ ఈశ్వరః. ౩౨

సర్గాది యోఽస్యానురుణద్ధి శక్తిభి ర్ద్రవ్యక్రియాకారకచేతనాత్మభిః,
తస్మై సమున్నద్ధనిరుద్ధశక్తయే నమః పరస్మై పురుషాయ వేధసే ౩౩

స వై భవా నాత్మవినిర్మితం జగద్ భూతేంద్రియాంతఃకరణాత్మకం విభో,
సంస్థాపయిష్య న్నజ మాం రసాతలా దభ్యుజ్జహారాంభస ఆదిసూకరః. ౩౪

అపాముపస్థే మయి నావ్యవస్థితాః ప్రజాభవానద్య రిరక్షిషుః కిల,

యః స్వత ఏకోఽపి పరతః బ్రహ్మరుద్రాదిక్షేత్రజ్ఞరూపశరీరభేదాదనేకః సన్ అకరోత్ మహదాదిపృధివ్యంతజగత్సృష్టి మకారయత్, వ్యష్టిసృష్టి మిత్యర్ధః. స ఈశ్వర స్త్వమేవేతి భావః ౩౨

అతోఽచింత్యశక్తయే తుభ్యం కేవలం నమ ఇత్యాహ (సర్గాదీతి) యో భవాన్ అస్య జగతః సర్గాది సృష్ట్యాదికం, ద్రవ్యక్రియాకారకచేతనాత్మభిః ద్రవ్యం ప్రధానాత్మక మచిద్ద్రవ్యం క్రియా జీవాదృష్టాఖ్యం కర్మ, కారకః కరోతి గుణక్షోభమితి కారకః, కాలః చేతనో జీవః ఏతద్రూపాభిః శక్తిభిః, అనురుణద్ధి అనువర్తతే కరోతీతి యావత్, తస్మై సమున్నద్ధాః కార్యోన్ముఖం విరుద్ధాః శక్తయో యస్య తస్మై సృష్టిస్థితిసంహారాణాం యుగపద్విరుద్ధత్వాత్ తద్ద్వారా తదుపయుక్తశక్తీనాం విరోధః యుగపత్ సృష్ట్యాదీనాం మిథో విరోధిత్వేఽపి కాలభేదా దుపపన్నత్వేన సృష్ట్యాద్యుపయుక్తశక్తిమత్త్వ ముపపన్నం. వేధసే కారణభూతాయ పరస్మై ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాయి పురుషాయ తుభ్యం నమః ౩౩

తవ సమున్నద్ధవిరుద్ధశక్తిమత్త్వం న మానాంతరగమ్యమపి త్వపరోక్షం మయైవానుభూత మిత్యాహ హే విభో ! ఆత్మని ఆత్మనా స్వయం వినిర్మితం భూతాని పృధివ్యాదీని ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని అంతఃకరణం చైతదాత్మకం జగత్ సంస్థాపయిష్యన్ హే అజ ! కర్మాయత్తోత్పత్తిశూన్య, తథాపి ఆదిసూకరః స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యవరాహావతారో భూత్వా భవాన్ మాం త్వన్నిర్మిత జగదాధారభూతాం మా మంభసః అంభసి ప్రవిశ్య "ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే చే" త్యధికరణే పంచమీ, రసాతలాత్ అభ్యుజ్జహార ఉద్ధృతవాన్. ౩౪

(స ధరాధరః) ఆదివరాహః, అద్య అపా ముపస్థే ఉపరి, నావి నౌకావ దాధారభూతాయాం మయి అవస్థితా ప్రజా రిరక్షిషుః రక్షితు మిచ్ఛుః. భవాన్ సమభూత్ భవద్రూపేణావతీర్ణః స ఏవ త్వ మధునా

స వీరమూర్తిః సమభూద్ధరాధరో యో మాం పయస్యుగ్రశరో జిఘాంససి. ౩౫

నూనం జనైరీహిత మీశ్వరాణా మస్మద్విధై స్తద్గుణసర్గమాయయా,
న జ్ఞాయతే మోహితచిత్తవర్త్మభి స్తేభ్యో నమో వీరయశస్కరేభ్యః ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
పృథువిజయే ధరిత్రీనిగ్రహో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః

వీరమూర్తిః పృథురూప ఉగ్రః తీక్ష్ణః శరో యస్య పయసి నిమిత్తే గాం గోరూపాం మాం జిఘాంససి హంతుమిచ్ఛసి. కిలేత్యేతద్విరుద్ధశక్తిమత్త్వం మయ్యేవోపలక్షిత మిత్యర్థః. ౩౫

ఏవ మచింత్యవివిధశక్తిమత్త్వేన భగవంతం స్తుత్వా తదేవ పునరనుసందధతీ సర్వానవతారాన్ నమస్కరోతి (నూనమితి) యేషా మీశ్వరాణా మీశ్వరావతారాణామీహితం చికీర్షితం తద్గుణ సర్గమాయయా తస్య ఈశ్వరస్య సంబంధిన్యా సత్త్వాదిగుణకార్యప్రపంచమూలయా మాయయా మోహితం యచ్చిత్తం తస్య వర్త్మని వృత్తయో యేషాం తైర్మాదృశైర్జనైర్నజ్ఞాయతే నూనం నిశ్చితం, తేభ్యః వీరాణా మన్యేషామపి యశస్కరేభ్యో హిరణ్యాక్షాదీనాం భగవతా యుద్ధే నిహతా ఇత్యేవంరూపకీర్తిసంపాదకేభ్యోఽవతారేభ్యో నమః. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తదశోఽధ్యాయః

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్థం పృథు మభిష్టూయ రుషా ప్రస్ఫురితాధరమ్,
పున రాహావని ర్భీతా సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా. ౧

సంనియచ్ఛాభి భో మన్యుం నిబోధ శ్రావితం చ మే,
సర్వతః సార మాదత్తే యథా మధుకరో బుధః. ౨

అస్మిం ల్లోకేఽథవాముష్మి న్మునిభి స్తత్త్వదర్శిభిః,
దృష్టా యోగాః ప్రయుక్తాశ్చ పుంసాం శ్రేయఃప్రసిద్ధయే. ౩

తా నాతిష్ఠతి యః సమ్య గుపాయా న్పూర్వదర్శితా న్,

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం సర్వకారణత్వేన విచిత్రశక్తిమత్త్వేన పృథుం ప్రస్తూయ తదభిమతౌషధిబీజనిర్గమో పాయం వివక్షంతీ తత్ర తం విశ్వాసయితుం ప్రసాదయంత్యాహ మహీత్యాహ మునిః (ఇత్థం) పూర్వోక్తప్రకారేణ పృథు మభిష్టూయ తతోఽప్యనివృత్తరుషా ప్రస్ఫురితః నితరాం చలితః, అధరోష్ఠో యస్య తం దృష్ట్వేతి శేషః, భీతా స త్యవని ర్మహీ ఆత్మానం మన ఆత్మనా బుద్ధ్యా సంస్తభ్య నిర్భయం కృత్వా ఆహ, ౧

ఉక్తమేవాహ భో హే పృథో! అభి అభితః, కార్త్స్న్యేన మన్యుం క్రోధం సన్నియచ్ఛ ఉపసంహర, మే మయా, శ్రావితం విజ్ఞాపితం, నిబోధ జానీహి. కిం తదిత్యత్రాహ బుధః సారాసార విభాగజ్ఞః, యథా మధుకరః భృంగః, తథా సర్వతః సర్వేభ్యో వస్తుభ్యః, సారమాదత్తే గృహ్ణాతి. వక్ష్యమాణరీత్యా మత్తః సారభూతక్షీరాదానేనైవేష్టసిద్ధౌ కిం వృథా మహ్యం క్రుధ్యసీతి భావః ౨

మయా గీర్ణా ఓషధీ రుపాయేన గృహాణేతి వక్తు ముపాయేన సర్వం సిధ్యతి నాన్యథేత్యాహ (అస్మిన్నితి త్రిభిః.) పుంసాం కామినాం. శ్రేయసః పురుషార్థస్య ప్రసిద్ధయే నిష్పత్తయే తత్త్వదర్శిభిః మునిభి రస్మింల్లోకే. యే ఉపాయాః కృషిగోరక్షవాణిజ్యాదయః జీవనోపాయా, దృష్టా విజ్ఞాతా, నిర్మి తా

అవరః శ్రద్ధయోపేత ఉపేయాన్ విందతేఽంజసా ४

తా ననాదృత్య యో విద్వా నర్థా నారభతే స్వయమ్,
తస్య వ్యభిచరంత్యర్థా ఆరబ్ధాశ్చ పునః పునః ५

పురా సృష్టా హ్యోషధయో బ్రహ్మణా యా విశాంపతే,
భుజ్యమానా మయా దృష్టా అసద్భి రధృతవ్రతైః. ६

అపాలితానాదృతా చ భవద్భి ర్లోకపాలకైః,
చోరీభూతేఽథ లోకేఽహం యజ్ఞార్థేఽగ్రసమోషధీః. ७

ఇతి యావత్. యే చాముష్మిన్ పరస్మిన్ లోకే స్వర్గసాధనభూతా అగ్నిహోత్రాదయః ఉపాయాః ప్రయుక్తా అనుష్ఠితాః, చశబ్దాత్ దృష్టాశ్చ ३-४

తానేవ పూర్వై ర్మునిభి ర్దర్శితా నుపాయాన్ యోఽవరోఽర్వాచీనః సమ్యక్ శ్రద్ధయా కర్తవ్యేషు త్వరయా ఉపేతః యుక్తః స న్నాతిష్ఠతి స ఏవాంజసా సుఖేనోపాయానుపాయసాధ్యాన్ విందతే లభతే. అన్యస్తు న విందత ఇత్యాహ (తానితి.) యో విద్వా నవిద్వాన్ వా తాన్ పూర్వదర్శితా నుపాయా ననాదృత్య స్వయ మర్థాన్ స్వబుద్ధ్యా స్వబుద్ధిమాత్రేణ పురుషార్థసాధనత్వేనావధారణీయా నర్థాన్ పురుషార్థోపాయాభాసా నారభతే, తస్యార్థాస్త ఉపాయాభాసాః పునః పునః ప్రారబ్ధాశ్చ అంతరాయ విహతౌ పునఃపున రనుష్ఠితా అపి వ్యభిచరంతి, న ఫలజనకా భవంతీత్యర్థః. ५

నన్వస్త్వేవం కోఽసావోషధిబీజనిర్గమోపాయః, కిమర్థం చ తాని స్వ మాగ్రస ఇత్యత్రాహ (పురేతి) హే విశాంపతే! బ్రహ్మణా పురా యా ఓషధయః సృష్టాస్తా ఇహ జీవనార్థత్వేన యజ్ఞానుష్ఠాన ద్వారా పరత్రలోకే స్వర్గాద్యర్థత్వేన సృష్టాస్తా ఓషధయః అధృతవ్రతైః లోకపాలనయజ్ఞానుష్ఠాన వ్రతరహితై రత ఏవాసద్భిః భుజ్యమానా మయా దృష్టా అసద్భి ర్భుజ్యమానా ఇమా ఓషధయః సమూలా నశ్యేయు రిత్యాలోచితా ఇత్యర్థః. ६

(అహం చ భవద్భి) ర్భవాదృశైః లోకపాలైః, అపాలితా అనాదృతా చ సతీ, లోకే సర్వస్మిన్ చోరీభూతే చోరప్రాయే సతి, యజ్ఞార్థే యజ్ఞనిమిత్తే, ఓషధీ రగ్రసం గిలితవతీ అసద్భి ర్భుజ్యమానా న రోక్ష్యంతి, తతశ్చ యజ్ఞాదయో న సిధ్యేయు రిత్యాలోచ్యాగ్రస మిత్యర్థః. ७

(పృథివీవచనాత్ పృథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృథివ్యా దోహనమ్)

నూనం తా వీరుధః క్షీణా మయి కాలేన భూయసా,
తత్ర యోగేన దృష్టేన భవా నాదాతు మర్హతి. ౮

వత్సం కల్పయ మే వీర యేనాహం వత్సలా తవ,
ధోక్ష్యే క్షీరమయా& కామా ననురూపం చ దోహనమ్. ౯

దోగ్ధారం చ మహాబాహో భూతానాం భూతభావన,
అన్న మీప్సిత మూర్జస్వ ద్భగవా& వాంఛతే యది. ౧౦

సమాం చ కురు మాం రాజ& దేవవృష్టం యథా పయః,
అపర్తావపి భద్రం తే ఉపావర్తేత మే విభో. ౧౧

ఇతి ప్రియం హితం వాక్యం భువ ఆదాయ భూపతిః,

తా మయా గీర్ణా వీరుధః, భూయసా మహతా కాలేన, మయి క్షీణాః జీర్ణాః, నూనం నిశ్చయే, జీర్ణానాం పునః నిర్గమనే, దృష్టేన నిశ్చితేన యోగేనోపాయేన, ఆదాతుం గ్రహీతు మర్హతి. ౮

కోఽసౌ దృష్టో యోగ స్తత్రాహ (వత్సమితి త్రిభిః) హే వీర ! మహాబాహో ! హే భూత భావన ! యది భవాన్ భూతానాం ఊర్జస్వద్ బలప్రద మన్నం వాంఛతి తర్హి మే గోరూపాయా మమానురూపం వత్సం దోహనే దుహంత్యస్మిన్నితి దోహనం పాత్రం దోగ్ధారం చోపకల్పయ, యేన వత్సాదిసామగ్రీసంపాదనేన అహం తవ వత్సలా త్వద్విషయే వాత్సల్యవతీ క్షీరమయాన్ క్షీర వికారాన్ మత్తః క్షీరప్రకృతికాన్ కామా& కామ్యంత ఇతి కామాః ఓషధీః ఛందః సోమవీర్యాజో బలాసవాదయ స్తా&, ధోక్ష్యే క్షీరరూపేణ ప్రపూరయిష్యామి ౯-౧౦

హే వీర ! పర్వతాదిభి ర్నిమ్నోన్నతాం పృథ్వీం సమాం కురు, కిం త్వత్సమీకరణ సాధ్యం? తత్రాహ, దేవవృష్టం వర్షాసు పర్జన్యేన వృష్టం పయః జల మపర్తావపి మే మమ యథా ఉపావర్తేత సర్వతో వర్తేత ఇత్థం సమీకరణాభావే క్వాపి జలం న తిష్ఠేత్ అతః సమాహం కర్తవ్యేత్యర్థః, హే ప్రభో తే తుభ్యం, భద్రం దోహనసమీకరణాభ్యాం భద్రం భూయాదిత్యర్థః ౧౧

ఏవం ధరిత్ర్యాఽభిహితః పృథు స్తదై వాకరోదిత్యాహ మునిః ఇత్యుక్తవిధం ప్రియం హితం

వత్సం కృత్వా మనుం పాణా వదుహత్ సకలౌషధీః. ౧౨

తథా పరే చ సర్వత్ర సార మాదదతే బుధాః,
తతోఽన్యే చ యథాకామం దుదుహుః పృథుభావితామ్. ౧౩

ఋషయో దుదుహు ర్దేవీ మింద్రియేష్వథ సత్తమ,
వత్సం బృహస్పతిం కృత్వా పయశ్ఛందోమయం శుచి. ౧౪

కృత్వా వత్సం సురగణా ఇంద్రం సోమ మదూదుహన్,
హిరణ్మయేన పాత్రేణ వీర్యమోజో బలం పయః ౧౫

దైతేయా దానవా వత్సం ప్రహ్లాద మసురర్షభమ్,

చ భూమేర్వాక్య మాదాయ ఓమిత్యనుమన్య మనుం స్వాయంభువం వత్సం కృత్వా పాణౌ దోహన పాత్రే స్వయం దోగ్ధా భూత్వా సకలౌషధీః అదుహత్, సకలౌషధిప్రకృతిభూతే క్షీరమదుహత్ క్షీరం ప్రదుహ్య ధరిత్ర్యాం తద్వికారాన్ ఓషధీః ప్రాదుర్భావయామాసేత్యర్థః ఏవ మగ్రేఽపి బోధ్యమ్ ౧౨ యథా పృథురేవ మపరే చ బుధాః సారాసారవివేకకుశలాః సర్వత్ర సర్వేషు సార మాదదతే గోరూపాయా ధరిత్ర్యాః క్షీరం ప్రదుహ్య సర్వవస్తుషు సారం నిహితవంత ఇత్యర్థః, తదేవాహ- అన్యే ఋషిప్రభృతయః యథాకామం స్వస్వకామానురూపం పృథుభావితాం పృథువశీకృతాం దుదుహుః ౧౩

కే కే కిం కిమదుహం స్తత్రాహ (ఋషయ ఇతి) ఋషయో వసిష్ఠాదయః, బృహస్పతిం వత్సం కృత్వా దేవీం ధరిత్రీ మింద్రియేషు పాత్రభూతేషు వాఙ్మనఃశ్రవణైః వేదగ్రహణా దింద్రియాణాం పాత్రత్వమ్. హే సత్తమ! విదుర! శుచి పవిత్రం ఛందోమయం ఛందఃప్రచురం, ఛందః ప్రకృతిత్వేన తత్ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితమ్, పయః క్షీరం, దుదుహుః దుగ్ధవంతః ౧౪

తదా (సురగణాః) ఇంద్రం వత్సం కృత్వా హిరణ్మయేన పాత్రేణ వీర్యం మనశ్శక్తిః ఓజః ఇంద్రియశక్తిః బలం దేహశక్తిః ఏతత్త్రయసంపాదకం సోమ మమృతం తదాత్మకం పయః అదూదుహన్ ౧౫

దితేరపత్యాని దానవా దోగ్ధారః అసురశ్రేష్ఠం ప్రహ్లాదం వత్సం విధాయ కృత్వా అయః పాత్రే "గౌడీపైష్టీ చ మాధ్వీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా" ఇతి త్రివిధాం సురా మాసవం చ తాలాది

(పృథివీవచనాత్ పృథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృథివ్యా దోహనమ్)

విధాయాదూదుహన్ క్షీర మయః పాత్రే సురాసవమ్ ౧౬

గంధర్వాప్సరసో౾ధుక్షన్ పాత్రే పద్మమయే పయః.
వత్సం విశ్వావసుం కృత్వా గాంధర్వం మధు సౌభగమ్ ౧౭

వత్సేన పితరో౾ర్యమ్ణా కవ్యం క్షీర మధుక్షత.
ఆమపాత్రే మహాభాగాః శ్రద్ధయా శ్రాద్ధదేవతాః ౧౮

ప్రకల్ప్య వత్సం కపిలం సిద్ధాః సంకల్పనామయీమ్.
సిద్ధిం నభసి విద్యాం చ యే చ విద్యాధరాదయః ౧౯

మద్యం పయః దుదుహుః. కార్యకారణయో రభేదోపచారేణ సురాసవం. పయో దుదుహురిత్యభేద నిర్దేశః. ౧౬

ఏవ మగ్రే౾పి (గంధర్వాప్సరసశ్చ) దోగ్ధారః విశ్వావసుం వత్సం కృత్వా పద్మమయే పద్మాత్మకే పాత్రే గంధర్వాణాం సంబంధిసౌందర్యే చ పయః అధుక్షన్ దుదుహుః ౧౭

(శ్రాద్ధదేవతాః) పితరః పిత్రాదిపితృగణాః దోగ్ధారః అర్యమ్ణా వత్సేన అర్యమాణం వత్సం కృత్వేత్యర్థః. ఆమపాత్రే అపక్వే మృణ్మయే పాత్రే శ్రద్ధయా కవ్యం పితౄణా మన్నం క్షీర మధుక్షత దుదుహుః. ఆర్షత్వాత్ వ్యత్యయేనాదాదేశః. కవ్యస్య విశేషేణ శ్రద్ధయా దేయత్వజ్ఞాపనాయ శ్రద్ధయా అధుక్షతేత్యుక్తం. యద్యపి శ్రద్ధయా దేయం శ్రాద్ధం "తస్య దేవతా" ఇత్యవయవార్థాదేవ కవ్యస్య శ్రద్ధాపూర్వకత్వం ప్రతీయతే. తథాపి గచ్ఛతీతి గౌః "గమేర్డోః" గౌర్గచ్ఛతీత్యత్ర ప్రకృత్యుపాత్తగమనస్యేవ ప్రకృత్యుపాత్తశ్రద్ధాయా అవివక్షణాత్ శ్రద్ధయే త్యుక్తమ్ ౧౮

(సిద్ధా) దోగ్ధారః కపిలం మునిం వత్సం ప్రకల్ప్య నభసి ఆకాశే పాత్రే సంకల్పనామయీం సంకల్పప్రచురా మణిమాదేః సంకల్పానుసారిత్వాత్ సంకల్పనామయీ మిత్యుక్తం సిద్ధి మణిమాదిసిద్ధి మధుక్షంత తథా యే చ విద్యాధరాదయస్తే దోగ్ధారః తే౾పి తమేవ వత్సం కపిలం ప్రకల్ప్య నభస్యేవ పాత్రే ఖేచరత్వాదిరూపాం విద్యాం క్షీరాత్మనా దుదుహుః. ౧౯

అన్యే చ మాయినో మాయా మంతర్ధానాద్భుతాత్మనామ్,
మయం ప్రకల్ప్య వత్సం తే దుదుహు ర్ధారణామయీమ్. ౨౦

యక్షరక్షాంసి భూతాని పిశాచాః పిశితాశనాః,
భూతేశవత్సా దుదుహుః కపాలే క్షతజాసవమ్. ౨౧

తథాహయో దందశూకాః సర్పా నాగాశ్చ తక్షకమ్,
విధాయ వత్సం దుదుహుః బిలపాత్రే విషం పయః. ౨౨

పశవో యవసం క్షీరం వత్సం కృత్వా చ గోవృషమ్,
అరణ్యపాత్రే చాధుక్షన్ మృగేంద్రేణ చ దంష్ట్రిణః ౨౩

అథాన్యే చ (మాయినః) ఆశ్చర్యరూపధారిణః కింపురుషాదయో దోగ్ధారః వత్సత్వే వత్సభావే మయం ప్రకల్ప్య మయం వత్సం కృత్వేత్యర్థః ధారణామయీం ధారణాప్రమరాం మనోవ్యాపారవిశేషధారణాఖ్యయోగానుసారిత్వాద్ధారణామయీ మిత్యుక్తమ్, ఏతచ్చైకాదశస్కంధే స్ఫుటీభవిష్యతి అంతర్ధాన మద్భుతం రూపం చేత్యేత దుభయాకారత్వేన తదాత్మికాం మాయాం విచిత్రరూపసర్గకారిణీం శక్తిం దుదుహుః. ౨౦

(పిశితాశనా) మాంసభక్షా యక్షాదయో దోగ్ధారః భూతేశో రుద్రో వత్సో యేషాం భూతేశం వత్సం విధాయేత్యర్థః. కపాలే పాత్రే క్షతజం రుధిరం తదేవాసవ మాసవ వన్మాదకత్వా దాసవ మిత్యుక్తం దుదుహుః, ౨౧

(అహయో) నిష్ఫణా, దందశూకాః దంశనస్వభావాః సర్పాః సఫణాః త ఏవ కద్రూసంతతిజాతా నాగా దోగ్ధారః తక్షకం వత్సం విధాయ బిలాన్యేవ పాత్రాణి తేషు విషం పయః దుదుహుః. ౨౨

తదా (పశవో) దోగ్ధారః గోవృషం గోషు వృషం శ్రేష్ఠం రుద్రవాహనం వృషభం వత్సం కృత్వా అరణ్యమేవ పాత్రం తస్మిన్ యవసం క్షీరం అధుక్షన్, మృగేంద్రేణేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౩

(పృథివీవచనాత్ పృథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృథివ్యా దోహనమ్)

క్రవ్యాదాః ప్రాణినః క్రవ్యం దుదుహుః స్వే కలేవరే,
సుపర్ణవత్సా విహగా శ్చరం చాచరమేవ చ. ౨౪

వటవత్సా వనస్పతయః పృథ గ్రసమయం పయః,
గిరయో హిమవద్వత్సా నానాధాతూన్ స్వసానుషు. ౨౫

సర్వే స్వముఖ్యవత్సేన స్వే స్వే పాత్రే పృథక్ పయః,
సర్వకామదుఘాం పృథ్వీం దుదుహుః పృథుభావితామ్. ౨౬

ఏవం పృథ్వాదయః పృథ్వీ మన్నాదాః స్వన్నమాత్మనః,
దోహవత్సాదిభేదేన క్షీరభేదం కురూద్వహ. ౨౭

(క్రవ్యాదా) మాంసాశినః దంష్ట్రిణో వ్యాఘ్రాదయః, ప్రాణినః దోగ్ధారః, మృగేంద్రేణ సింహేన, వత్సేన స్వకలేవరే పాత్రే క్రవ్యం మాంసం దుదుహుః. విహగాః పక్షిణః, సుపర్ణో గరుడః, వత్సో యేషాం తే చరం కీటాదికం అచరం ఫలాదికం చ దుదుహుః. ౨౪

(వనస్పతయః) వృక్షాః వటో వత్సో యేషాం తథాభూతాః సంతః పృథక్ కట్వమ్లమధురాది భిన్నం రసమయం పయః దుదుహుః, గిరయః పర్వతా దోగ్ధారః హిమవాన్ వత్సో యేషాం తథా భూతాః సంతః స్వసానుషు పాత్రభూతేషు నానాధాతూన్ గైరికాదీన్ దుదుహుః. ౨౫

అనుక్తసంగ్రహార్థమాహ (సర్వే) స్వజాతౌ యో ముఖ్యః, తేన వత్సేన స్వే స్వే పాత్రే సర్వాన్ స్వాపేక్షితాన్ కామాన్ దోగ్ధీతి తాం సర్వకామదుఘాం పృథ్వీం పృథక్ పయః దుదుహుః. ౨౬

ఉపసంహరతి (ఏవమితి) ఏవ మన్నాదాః అన్నకాంక్షిణః పృథ్వాదయః ఆత్మనః స్వస్య స్వన్నం సమీచీన మన్నం స్వాభీష్ట మన్న మిత్యర్థః. తదేవ క్షీరభేదం దోహపాత్రం దోహాదిభేదేన దుదుహుః, హే కురూద్వహ ! ౨౭

తతో మహీపతిః ప్రీతః సర్వకామదుఘాం పృథుః,
దుహితృత్వే చకారేమాం ప్రేమ్ణా దుహితృవత్సలః. ౨౮

చూర్ణయన్ స్వధనుష్కోట్యా గిరికూటాని రాజరాట్,
భూమండలమిదం వైన్యః ప్రాయశ్చక్రే సమం విభుః ౨౯

అథాస్మిన్ భగవాన్ వైన్యః ప్రజానాం వృత్తిదః పితా,
నివాసాన్ కల్పయాంచక్రే తత్ర తత్ర యథార్హతః ౩౦

గ్రామాన్ పురః పత్తనాని దుర్గాణి వివిధాని చ,
ఘోషాన్ వ్రజాన్ సశిబికా నాకరాన్ ఖేటఖర్వటాన్ ౩౧

(తతో మహీపతిః) పృథుః ప్రీతః సన్ సర్వకామదుఘా మిమాం పృథ్వీం, ప్రేమ్ణా దుహితృత్వే చకార దుహితర మమన్యతేత్యర్థః, యతోఽయం దుహితృవత్సలః. ౨౮

తతో (రాజరాట్) రాజ్ఞాం రాజో విభుః సమర్థః వైన్యః పృథుః, స్వధనుష్కోట్యా స్వధనుషోఽగ్రేణ గిరికూటాని గిరిశృంగాణి, చూర్ణయన్, భూమండలం ప్రాయశః సమం చక్రే ప్రాయోగ్రహణా త్తేనాసమీకృతమపి క్వచిత్ క్వచిత్ దృశ్యత ఇత్యభిప్రేతమ్ ౨౯

(అథ) దోహనసమీకరణానంతరం, ప్రజానాం వృత్తిదః జీవికాప్రదః పితా పితృవద్రక్షకశ్చ భగవాన్ వైన్యః పృథుః యథార్హతః యథాయోగ్యం, తత్ర తస్మిన్ భూమండలే, ప్రజానివాసాన్ కల్పయాంచక్రే ౩౦

కే తే నివాసా స్తత్కల్పితా ఇత్యత్రాహ (గ్రామానితి.) గ్రామా హట్టాదిశూన్యాః. పురః హట్టాదిమత్యః తా ఏవ మహత్యః పత్తనాని దుర్గాణి వివిధాని ఔదకపార్వతవార్క్షాదిభేదభిన్నాని ఘోషాన్ ఆభీరాణాం నివాసాన్, వ్రజాః గవాం నివాసస్థానాని, శిబిరాన్ సేనానివాసస్థానాని, తత్సహితాన్ ఆకరాన్ స్వర్ణోత్పత్తిస్థానాని, ఖేటాన్ కృషీవలగ్రామాన్, ఖర్వటాన్ పర్వతప్రాంతగ్రామాన్, కల్పయామాసే త్యన్వయః ౩౧

(పృథివీవచనాత్ ప్రథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృథివ్యా దోహనమ్)

ప్రాక్పృథోరిహ నైవైషా పురగ్రామాదికల్పనా,
యథాసుఖం వసంతి స్మ తత్ర తత్రాఽకుతోభయాః ౩౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృథువిజయే అష్టాదశోధ్యాయః

కిం పృథోః ప్రాక్గ్రామాదయో నా భూవన్ నేత్యాహ. (ఇహ) భూమండలే పృథోః ప్రాక్ పూర్వ మేషా పురగ్రామాదికల్పనా, నైవ నాస్త్యేవేత్యర్థః తత్ర పృథుకల్పితగ్రామాదిషు నాస్తి కుతోఽపి భయం యాసాం తాః ప్రజా యథాసుఖం స్వస్వసుఖానుసారేణ వసంతి స్మ అవసన్నిత్యర్థః. ౩౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టాదశోఽధ్యాయః

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

అథాదీక్షత రాజా తు హయమేధశతేన సః,
బ్రహ్మావర్తే మనోః క్షేత్రే యత్ర ప్రాచీ సరస్వతీ. ౧

తదభిప్రేత్య భగవాన్ కర్మాతిశయ మాత్మనః,
శతక్రతు ర్న మమృషే పృథో ర్యజ్ఞమహోత్సవమ్. ౨

యత్ర యజ్ఞపతిః సాక్షాత్ భగవాన్ హరి రీశ్వరః,
అన్వభూయత సర్వాత్మా సర్వలోకగురుః ప్రభుః. ౩

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

ఏవం పృథు ర్ధరిత్ర్యా గోరూపధరాయా స్తత్సందర్శితోపాయదుగ్ధౌషధిబీజః సమీకృత భూమిః కల్పితప్రజానివాసోఽభూదిత్యుక్తమ్. అథ సంకల్పితశతాశ్వమేధః స్వనుష్ఠితైకోనశతాశ్వమేధ పశుః జిఘాంసితశతక్రతుః చతురాననిదేశనివృత్తేంద్రవధో విరమితచరమక్రతుః కృతశతక్రతు సఖ్యః కృతావభృథస్నానః ప్రాప్తదేవవరో విప్రగణాశంసితో దత్తర్త్విగ్దక్షిణః పూజితదేవర్షిగణో బభూవేత్యాహ మునిరేకోనవింశేన (అథేతి) అథ దోహనసమీకరణప్రజానివాసకరణానంతరం, స రాజర్షిః పృథుః హయమేధశతేన నిమిత్తేనాదీక్షత దీక్షితోఽభూత్ శతాశ్వమేధసంకల్పమకరోదిత్యర్థః. కుత్రే త్యత్రాహ. మనోః స్వాయంభువస్య క్షేత్రే తదుషితక్షేత్రే—

"సరస్వతీదృషద్వత్యోర్దేవనద్యో ర్యదంతరమ్।
తం దేవనిర్మితం దేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచక్షతే॥" ఇతి ప్రసిద్ధః బ్రహ్మావర్తాఖ్యే యత్ర క్షేత్రే ప్రాచీ సరస్వతీనదీ ప్రవహతే ఇతి శేషః ౧

(భగవాన్) శతక్రతు రింద్రః, తదాత్మనః స్వస్య కర్మాతిశేత ఇత్యతిశయ మభిప్రేత్య జ్ఞాత్వా ఆత్మన ఇతి పంచమీ వా, పృథో ర్యజ్ఞమహోత్సవం, న మమృషే న సేహే ౨

కర్మాతిశయం ప్రపంచయన్ బ్రహ్మావర్తం ప్రస్తౌతి (యత్రేతి సప్తభిః.) యత్ర మహోత్సవ దేశే ఈశ్వరః సర్వాంతరాత్మా షాడ్గుణ్యపూర్ణః సర్వలోకహితోపదేష్టా ప్రభు ర్యజ్ఞారాధ్యః తత్ఫల ప్రదశ్చ హరిః సాక్షా దన్వభూయత ప్రత్యక్షోఽభూత్ తత్రావిర్బభూవేతి యావత్. ౩

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

అన్వితో బ్రహ్మశర్వాభ్యాం లోకపాలైః సహానుగైః,
ఉపగీయమానో గంధర్వై ర్మునిభి శ్చాప్సరోగణైః ౪

సిద్ధా విద్యాధరా దైత్యా దానవా గుహ్యకాదయః
సునందనందప్రముఖాః పార్షదప్రవరా హరేః ౫

కపిలో నారదో దత్తో యోగేశాః సనకాదయః,
త మన్వీయు ర్భగవతా యే చ తత్సేవనోత్సుకాః ౬

యత్ర ధర్మదుఘా భూమిః సర్వకామదుఘా సతీ,
దోగ్ధి స్మాభీప్సితా నర్థాన్ యజమానస్య భారత ౭

ఊహుః సర్వరసా న్నద్యః క్షీరదధ్యన్నగోరసాన్,
తరవో భూరివర్ష్మాణః ప్రాసూయంత మధుచ్యుతః. ౮

కథంభూతోఽన్వభూయత తత్రాహ - (బ్రహ్మశర్వాభ్యాం) తథా సభృత్యై ర్లోకపాలైశ్చ అన్వితో యుక్తః గంధర్వాదిభి రుపగీయమానః అన్వభూయత ౪

సిద్ధాదయః సునందనందౌ, ప్రముఖౌ ముఖ్యౌ, యేషాం తే హరే ర్భగవతః పార్షద ప్రవరాశ్చ. ౫

తథా కపిలాదయః యే చాన్యే భగవతో భక్తాః తేఽపి తత్సేవనే భగవత్సేవన ఉత్సుకాః ఆసక్తాః, సంతః తం భగవంత, మన్వీయుః అనుసృత్య గంతవంతః. ౬

(హే భారత!) యత్ర బ్రహ్మావర్తే ధర్మదుఘా ఘృతాదిహవిర్దోగ్ధ్రీ భూమిః సర్వకామదుఘా తత్తదీప్సితా నభీప్సితాంశ్చ కామాన్ దుహంతీ యజమానస్య పృథో రభీప్సితా నర్థాన్ దోగ్ధి దుదుహే. ౭

(నద్యః) సర్వరసాన్ ఇక్షుద్రాక్షాదిరసాన్, క్షీరం దధి చాన్నం పానకాదిగోరసం ఘృతం తక్రం చ ఊహుః వహంతి స్మ, తరవః భూరీణి విస్తృతాని, వర్ష్మాణి శరీరాణి, యేషాం తథా భూతాః మధుశ్చ్యుతః మధుస్రావిణః సంతః ప్రాసూయంత పుష్పఫలాదికమితి శేషః ౮

సింధవో రత్ననికరాణ్ గిరయోఽన్నం చతుర్విధమ్,
ఉపాయన ముపాజహ్రుః సర్వే లోకాః సపాలకాః ౯

ఇతి చాధోక్షజేశస్య పృథోస్తు పరమోదయమ్,
అసూయణ్ భగవా నింద్రః ప్రతిఘాత మచీకరత్ ౧౦

చరమే ణాశ్వమేధేన యజమానే యజుష్పతిమ్,
వైన్యే యజ్ఞపశుం స్పర్ధన్ అపోవాహ తిరోహితః ౧౧

త మత్రి ర్భగవా నైక్ష త్త్వరమాణం విహాయసా,
ఆముక్తమివ పాఖండం యోఽధర్మే ధర్మవిభ్రమః ౧౨

(సింధవః) సముద్రాః రత్నానాం నికరాన్ సమూహాన్, ధృతవంత ఇతి యోగ్యక్రియాధ్యాహారః. యద్వానుషక్తస్య ప్రాసూయంత ఇత్యస్య ప్రకృతోపయుక్తార్థపరత్వం. గిరయః చతుర్విధం భక్ష్య భోజ్యచూష్యలేహనభేదేన చతుర్విధ మన్నం ప్రదదుః, సపాలకాః సర్వే జనాః ఉపాయనం సాంమానిక ముపాజహ్రుః సమర్పితవంతః ౯

(అధోక్షజో) భగవాన్ ఈశో నాథో యస్య తస్య పృథో ర్భగవదవతారభూతస్యాప్యావేశావతార త్వాత్ జీవాభిప్రాయేణాధోక్షజేశస్యేత్యుక్తమ్. ఇత్యుక్తవిధః పరమః ఉదయో వృద్ధి ర్యస్మిన్ తత్కర్మ అసూయన్ అసహమానః ప్రతిఘాతం విఘ్న మచీకరత్ అకరోత్ నివృత్తప్రేషణాత్ కృణోణిచ్ ౧౦

ప్రతిఘాతకరణమేవ ప్రపంచయతి (చరమేణేత్యాదినా) యజుష్పతిం భగవత స్త్రయీపతిత్వేపి ప్రకృతస్యాశ్వమేధస్య యజుర్వేదవిహితత్వాత్ తదధిపతి రిత్యభిప్రాయేణ యజుష్పతి మిత్యుక్తమ్. యజుష్పతిం భగవంతం, చరమేణ శతతమే నాశ్వమేధేన, వైన్యే పృథౌ, యజమానే ఆరాధయతి స్పర్ధన్ స్పర్ధమానః ఇంద్రః. చక్షిఙో జిత్కరణేనానుదాత్తేత్త్వలక్షణస్యాత్మనేపద స్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్ శత్రాదేశః. తిరోహితః సన్ యజ్ఞపశు మశ్వ మపోవాహ అపహృతవా నిత్యర్థః ౧౧

(త) మింద్రం, విహాయసా ఆకాశే, త్వరమాణం ధావంతం, భగవానత్రి ర్మని రైక్షత్. కథం భూతం మధర్మే ధర్మవిభ్రమః ధర్మభ్రాంతికరజటిలత్వాద్యాకారలక్షణో పాఖండస్తం ఆముక్తం ప్రదిష్టం యద్వా ఆముక్తమివ కవచమివేత్యర్థః, కోఽసౌ పాఖండః యేనాముక్త స్తత్రాహ (య ఇతి,) పూర్వ వదర్థః ౧౨

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

అత్రిణా చోదితో హంతుం పృథుపుత్రో మహారథః,
అన్వధావత సంక్రుద్ధ స్తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్ ౧౩

తం తాదృశాకృతిం వీక్ష్య మేనే ధర్మం శరీరిణమ్,
జటిలం భస్మనాచ్ఛన్నం తస్మై బాణం న ముంచతి. ౧౪

వధా న్నివృత్తం తం భూయో హంతవేఽత్రిరచోదయత్,
జహి యజ్ఞహనం తాత మహేంద్రం విబుధాధమమ్ ౧౫

ఏవం వైన్యసుతః ప్రోక్త స్త్వరమాణం విహాయసా,
అన్వద్రవ దభిక్రుద్ధో వారణం మృగరాడివ ౧౬

(అత్రిణా) సూచితే జ్ఞాపితే, పృథోః పుత్రః సంక్రుద్ధః సన్ తం పశు హర్తార మన్వధావత్ తిష్ఠ తిష్ఠేతి చ అబ్రవీత్ ౧౩

(తాదృశాకృతిం) పాఖండాకృతిం, త మశ్వహర్తారం వీక్ష్య, జటిలం జటాధారిణం, భస్మనాచ్ఛన్నం హేతుగర్భమిదం విశేషణద్వయమ్ జటిలత్వాత్ భస్మనాచ్ఛన్నత్వాచ్చ శరీరిణం మూర్తం ధర్మం మేనే బభ్రామేత్యర్థః. అత స్తస్మై అశ్వహర్త్రే అశ్వహర్తారం హంతుం బాణం న ముంచతి నాముంచత్ జటిలత్వాదిరూపేణాధర్మేఽపి ధర్మభ్రమకరణే భ్రాంత స్తస్మై బాణం నాముంచదిత్యర్థః, ౧౪

(వధా) దశ్వహర్తు ర్వధాన్నివృత్తం తం పృథుపుత్రం హంతుం అత్రిర్భూయః పునః అచోదయత్ ప్రేరయామాస చోదనామేవాహ - హే తాత ; యజ్ఞహనం యజ్ఞవిఘ్నకర్తారం అత ఏవ విబుధే ష్వధమం యజ్ఞస్య విబుధారాధనరూపస్య హర్తృత్వాత్ తే ష్వధర్మమితి భావః. మహేంద్రం జహి సంహర, ౧౫

ఏవం ప్రోక్తో వైన్యసుతః పృథుపుత్రః విహాయసా ఆకాశే త్వరమాణం ధావంత మింద్రం వారణం గజం మృగరాడివ సింహ ఇవాత్యంతం క్రుద్ధః అన్వద్రవత్ అను పృష్ఠతః అద్రవత్ ఆధావితః ౧౬

సోఽశ్వం రూపం చ తద్ధిత్వా తస్మా అంతర్హితః స్వరాట్,
వీరః స్వపశు మాదాయ పితు ర్యజ్ఞ ముపేయివాన్. ౧౭

త త్తస్య చాద్భుతం కర్మ విచక్ష్య పరమర్షయః,
నామధేయం దదు స్తస్మై విజితాశ్వ ఇతి ప్రభో ౧౮

ఉపసృజ్య తమ స్తీవ్రం జహారాశ్వం పునర్హరిః,
చషాలయూపత శ్ఛన్నో హిరణ్యరశనం విభుః ౧౯

అత్రిః సందర్శయామాస త్వరమాణం విహాయసా,
కపాలఖట్వాంగధరం వీరో నైన మబాధత ౨౦

అత్రిణా చోదిత స్తస్మై సందధే విశిఖం రుషా,

(స స్వరాట్) ఇంద్రః తత్ పాఖండం రూప మశ్వం చ హిత్వా అంతర్హితః తిరోహితః తస్థౌ స్థితవాన్ స వీరః పృథుపుత్రః పశు మశ్వ మాదాయ గృహీత్వా పితుః పృథోః యజ్ఞముపేయివాన్ ప్రాప్తవాన్. ౧౭

(తస్య) చ పృథుపుత్రస్య తదద్భుతం విస్మయనీయం కర్మ ఇంద్రగమనేనాశ్వాహరణరూప వ్యాపారం వీక్ష్య దృష్ట్వా పరమర్షయోఽత్ర్యాదయః, సర్వే తస్మై పృథుపుత్రాయ, విజితాశ్వః విజయేనాహృతాశ్వో యేన స విజితాశ్వ ఇత్యన్వర్థనామధేయం దదుః చక్రుః ౧౮

హే ప్రభో ! విజితేంద్రియ ! విదుర ! ప్రభు ర్హరి రింద్రః తీవ్రం నిబిడం తమ ఉపసృజ్య సృష్ట్వా తేన తమసా ఛన్నః సన్ చషాలయూపే చషాలాగ్రే క్షిప్తః చషాలః కాష్ఠకటకః తద్యుక్తాత్ యూపాదిత్యర్థః, హిరణ్యనిర్మితా రశనా యస్య తమశ్వం పునర్జహార అపహృతవాన్, పూర్వవద్విహాయసా త్వరమాణ మత్రిర్మునిః విజితాశ్వాయ సందర్శయామాస. ౧౯

సందర్శితోఽపి వీరో విజితాశ్వః ఏన మింద్రం కపాలఖట్వాంగధరం హేతుగర్భమిదం కపాలఖట్వాంగధారిత్వాత్ నాబాధత న హతవాన్. ౨౦

(అత్రిణా) పునః స ఏవేంద్ర ఇతి చోదితో విజితాశ్వః రుషా తస్మై ఇంద్రాయ విశిఖం బాణం

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

సోఽశ్వం రూపం చ తద్ధిత్వా తస్థా వంతర్హితః స్వరాట్ ౨౧

వీరశ్చాఽశ్వ ముపాదాయ పితృయజ్ఞ మథాఽవ్రజత్,
తదవద్యం హరే రూపం జగృహు ర్జ్ఞానదుర్బలాః ౨౨

యాని రూపాణి జగృహే ఇంద్రో హయజిహీర్షయా,
తాని పాపస్య ఖండాని లింగం ఖండ మిహోచ్యతే ౨౩

ఏవ మింద్రే హరత్యఽశ్వం వైన్యయజ్ఞజిఘాంసయా,
తద్ గృహీతవిసృష్టేషు పాఖండేషు మతి ర్నృణామ్. ౨౪

ధర్మ ఇత్యుపధర్మేషు నగ్నర క్తపటాదిషు,

సందధే ఇంద్రః అశ్వం తద్రూపం కపాలఖట్వాంగధరత్వాదిరూపం హిత్వా అంతర్హితః సన్ తస్థౌ ౨౧

అథాఽనంతరం, వీరో విజితాశ్వః, స్వాశ్వం స్వపితు ర్యజ్ఞాంగ మశ్వ, ముపాదాయ గృహీత్వా, పితుః పృథో ర్యజ్ఞ మవ్రజత్ తత్ప్రభృతి పాషండమార్గః ప్రవృత్త ఇత్యాహ (తదవద్యమితి సార్ధై స్త్రిభిః) హరే రింద్రస్య, తదవద్యం నిందితం రూపం జటిలత్వాదిరూపం జ్ఞానదుర్బలా జ్ఞానహీనా జగృహుః. ౨౨

ఏతదుపపాదయతి హయ స్యాఽశ్వస్య, జిఘృక్షయా గ్రహీతు మిచ్ఛయా, యాని యాని రూపాణి జగ్రాహ తాని తాని రూపాణి, పాప్యస్య ఖండాని సమూహా ఇతి వర్ణలోపేన నిరుక్తాని రూపాణి లింగం షండలింగం. పాపిత్వజ్ఞాపకం షండసమూహ ఇత్యన్వర్థనామ్నా ఇహాఽస్మిన్ లోకే ఉచ్యత ఇత్యర్థః ౨౩

(ఏవం) వైన్యస్య పృథోః, యజ్ఞజిఘాంసయా యజ్ఞవిఘ్నం కర్తుమిచ్ఛయా, అశ్వ మింద్రే హరతి సతి, అశ్వహరణోపాయతయా తేన ఇంద్రేణ గృహీతేషు పునః పునః విసృష్టేషు. ౨౪

(ఉపధర్మేషు) ధర్మాభాసేషు, అత ఏవ పేశలేషు, మృదులేషు అనుకూలాభాసేష్వితి యావత్.

ప్రాయేణ సజ్జతే భ్రాంత్యా పేశలేషు చ వాగ్మిషు ౨౫

తదభిజ్ఞాయ భగవాన్ పృథుః పృథుపరాక్రమః,
ఇంద్రాయ కుపితో బాణ మాదత్తోద్యతకార్ముకః. ౨౬

త మృత్విజః శక్రవధాభిసంధితం విచక్ష్య దుష్ప్రేక్ష్య మసహ్యరంహసమ్,
నివారయామాసు రహో మహామతే న యుజ్యతేఽత్రాన్యవధః ప్రచోదితాత్. ౨౭

వయం మరుత్వంత మిహార్థనాశనం హ్వయామహే త్వచ్ఛ్రవసా హతత్విషమ్,
అయాతయామోపహవై రనంతరం ప్రసహ్య రాజన్ జుహవామ తేఽహితమ్ ౨౮

ఇత్యాఽఽమంత్ర్య క్రతుపతిం విదురాస్యర్త్విజో రుషా,

వాగ్మిషు మితమివ సమ్యగివ వాదిషు నగ్నర క్తపటాదిషు, భావప్రధానో నిర్దేశః, నగ్నత్వర క్తపటాదిమత్సు పాషండేషు రూపేషు, నృణాం మతి ర్ధర్మ ఇతి భ్రాంత్యా ప్రాయేణ ప్రాయశః, సజ్జతే ఆసక్తా భవతి, ౨౫

తదింద్రకృతం క్రతువిఘ్న మభిజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా అపరిమితపరాక్రమః పృథుః కుపితః సన్ ఉద్యతం కార్ముకం ధను ర్యస్య సః, ఇంద్రాయ బాణ మాఽఽదత్త ఇంద్రం హంతుం బాణం గృహీతవానిత్యర్థః ౨౬

(శక్రవధే) కృతాభిసంధితం కృతాభిప్రాయ మత ఏవ క్రోధేన దుష్ప్రేక్ష్య మసహ్యం, పరైః సోఢు మశక్యం రంహో బలం వేగశ్చ యస్య తం పృథు, మృత్విజః అత్ర్యాదయః నివారయామాసుః. నివారణ మేవాహ అహో మహామతే ! ప్రచోదితాత్ విహితాత్ పశోర్వధాత్ అన్యస్య వధస్తు న యుజ్యతే, ౨౭

తద్వధం తు వయం కరిష్యామ ఇత్యాహుః (వయమితి) ఇహార్థనాశనం యజ్ఞనాశకం త్వత్కీర్త్యైవ హతప్రభం, మరుత్వంత మింద్రం. వయ మాఽఽహ్వయామహే, కైః రయాతయామైః రగతవీర్యై రుపహవై రాహ్వానమంత్రైః, రనంతరం చ హే రాజన్ ! తే తవ, అహితం శత్రుం తమింద్రం, ప్రసహ్య మంత్రబలేన, అగ్నయే జుహవామ పశుపురోడాశమివాఽగ్నౌ హోష్యామః. ౨౮

(ఇతి) తం క్రతుపతిం పృథు, మామంత్ర్య విజ్ఞాప్య. హే విదుర ! అస్య పృథోః ఋత్విజః,

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

స్రుగ్ఘస్తాన్ జుహ్వతోఽభ్యేత్య స్వయంభూః ప్రత్యషేధత. ౨౯

న వధ్యో భవతా మింద్రో యద్యజ్ఞో భగవ త్తనుః,
యం జిఘాంసథ యజ్ఞేన యస్యేష్టా స్తనవః సురాః ౩౦

తదిదం పశ్యత మహ ద్ధర్మవ్యతికరం ద్విజాః,
ఇంద్రేణాఽనుష్ఠితం రాజ్ఞః కర్మై తద్విజిఘాంసతా. ౩౧

పృథుకీర్తేః పృథో ర్భూయా త్తర్హ్యేకోనశతక్రతుః,
అలం తే క్రతుభిః స్విష్టై ర్యద్భవాన్ మోక్షధర్మవిత్. ౩౨

స్రుక్ హస్తే యేషాం తాన్ రుషా క్రోధేన జుహ్వతః, హోమం కుర్వాణాన్, స్వయంభూ శ్చతురాననః అభ్యేత్య ఆగత్య, ప్రత్యషేధత నివారయామాస ౨౯

ప్రతిషేధ మేవాహ (భవతా) మార్త్విజ్యే కర్మణ్యధికృతానా మింద్రో వధ్యో న భవతి, కుతః? యత్ యస్మాత్ యజ్ఞః భగవత స్తనుః శరీరం తథా సురాశ్చ యస్య భగవతః ఇష్టాః నిరతిశయప్రీతివిషయాః తనవః తత్కథం యజ్ఞేన భగవచ్ఛరీరభూత మింద్రం జిఘాంసథ హంతు మిచ్ఛథ ౩౦

(హే ద్విజాః!) రాజ్ఞః పృథో రేత ద్ధర్మరూపం కర్మజిఘాంసతా నాశయితు మిచ్ఛతా ఇంద్రేణాఽనుష్ఠితం ధర్మస్య వ్యతికరః యస్మిన్ తదిదం పాషండాత్మకం మహదన్యాయ్యం పశ్యత ౩౧

(తర్హి) తదా చేత్ పృథుకీర్తేః విపులకీర్తేః పృథోః, ఏకోనశతం యస్మిన్ తాదృశక్రతుప్రయోగః ఏకోనశతక్రతు రపి పృథుః మహేంద్రాత్ పృథుకీర్తిః భూయా దిత్యర్థః. పృథుకీర్తిః పృథురితి పాఠే ఏకోనశతం క్రతవో యస్య తాదృశః పృథు ర్భూయా నిత్యర్థః. పృథుం సాంత్వయతి - త్వయా స్విష్టైః సమ్యగనుష్ఠితైః, ఏతావద్భిః క్రతుభి రలం, యత్ యస్మాత్, భవాన్, మోక్షధర్మవిత్, ముముక్షో రాగాద్యనపేతమేవ కర్మానుష్ఠానం యుక్తమితి భావః. ౩౨

నైవాఽఽత్మనే మహేంద్రాయ రోష మాహర్తు మర్హసి,
ఉభావపి హి భద్రం తే ఉత్తమశ్లోకవిగ్రహౌ ౩౩

మాస్మిన్ మహారాజ కృథాః స్మ చింతాం నిశామయాఽస్మద్వచ ఆదృతాత్మా,
యద్ధ్యాయతో దైవహతం ను కర్తుం మనోఽతిరుష్టం విశతే తమోఽన్ధమ్. ౩౪

క్రతు ర్విరమతా మేష దేవేషు దురవగ్రహః,
ధర్మవ్యతికరో యత్ర పాఖండై రింద్రనిర్మితైః ౩౫

ఏభి రింద్రోపసంసృష్టైః పాఖండై ర్హారిభి ర్జనమ్,
హ్రియమాణం విచక్ష్వైనం యస్తే యజ్ఞధ్రు గశ్వముట్ ౩౬

భవాన్ పరిత్రాతు మిహాఽవతీర్ణో ధర్మం జనానాం సమయానురూపమ్,

ఆత్మనా మనసా, దోషం మహేంద్రాయ, ఆహర్తుం స్వీకర్తుం, త్వం నార్హసి. హి యస్మాత్, త్వం మహేంద్రశ్చేత్యుభావపి ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో విగ్రహౌ శరీరభూతౌ, అతో నాఽన్యోఽన్యం విరోధో యుక్త ఇతి భావః. తే తుభ్యం, భద్రం భూయాత్ ౩౩

హే మహాభాగ । అవహితమనా మద్వచో నిశామయ శృణు అస్మిన్ యజ్ఞవిఘ్నే, చింతాం మాస్మ కృథాః, యత్ యస్మాత్, దైవహతం కార్యం కర్తుం ధ్యాయతః పురుషస్య మనః ను నిశ్చిత మతిరుష్ట మంధం తమః మోహం విశతి న తు శాంతిం లభతే. ౩౪

అత ఏవ క్రతు ర్విరమతామ్ న న్వింద్రః కిం న నివార్యతే తత్రాహ యతో దేవేషు దురవగ్రహో భవతి, యత్ర క్రతౌ ఇంద్రనిమిత్తైః పాషండైః ధర్మవ్యతికరః అభవత్, ౩౫

ఇంద్రదురాగ్రహకృత మనర్థం పశ్యేత్యాహ (ఏభి) రింద్రేణాఽవసృష్టైః కల్పితైః పాషండైః హారిభిః చిత్తాపకర్షకైః హ్రియమాణం స్వవశీక్రియమాణం జనం విచక్ష్వ పశ్య. యస్తే తవ యజ్ఞధ్రుక్ యజ్ఞనాశకః, అశ్వం ముష్ణాతి అపహరతీతి తథా ౩౬

తతో మమ కి మితి తత్రాహ (భవానితి ద్వాభ్యామ్) నానాసమయానురూపం వివిధసిద్ధాంతానురూపం, ధర్మం వేనస్య అపచారాత్ అన్యాయ్యాత్, అవప్లుతం పరిత్రాతుం, అద్య అధునా,

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

వేనాపచారా దవలుప్త మద్య తద్దేహతో విష్ణుకలాసి వైన్య. ౩౭

స త్వం విమృశ్యాఽస్య భవం ప్రజాపతే సంకల్పనం విశ్వసృజాం పిపీపృహి,
ఐంద్రీం చ మాయా ముపధర్మమాతరం ప్రచండపాఖండపథం ప్రభో జహి. ౩౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్థం స లోకగురుణా సమాదిష్టో విశాంపతిః,
తథా చ కృత్వా వాత్సల్యం మఘోనాపి చ సందధే ౩౯

కృతావభృథస్నానాయ పృథవే భూరికర్మణే,
వరా న్దదుస్తే వరదా యే తద్బర్హిషి తర్పితాః ౪౦

తస్య వేనస్య దేహతః ఇహ లోకేఽవతీర్ణః వైన్యః వేనపుత్రోఽపి త్వం విష్ణుకలాఽసి విష్ణో రంశభూతోఽసి, ౩౭

స విష్ణుకలాభూత స్త్వం అస్య జగతో భవ ముత్పత్తిం విమృశ్య విచార్య హే ప్రజాపతేః విశ్వసృజాం సంకల్పనం సంకల్పం, పిపీపృహి పూరయ యేభ్యో విశ్వసృడ్భ్యోఽస్య జగతః ఉత్పత్తిః తేషాం సంకల్పం పూరయేత్యర్థః, ప్రజాపాలనాధికృతస్య ఓ వేదం యుక్త మిత్యభిప్రాయేణ ప్రజాపతే ఇతి సంబోధనం కృతం ప్రచండోయః పాషండమార్గః సైవేంద్రీమాయా ఉపధర్మస్య మాతా జననీ తాం జహి ప్రభో' తథా కర్తుం సమర్థః త్వ మిత్యభిప్రాయేణ ప్రభో ఇతి సంబోధనమ్ ౩౮

ఉపసంహరతి (ఇత్థ మితి పంచభిః.) ఇత్థ మేవం లోకగురుణా సమ్యగాఽఽదిష్టో దిశాంపతిః దిక్పతిః స పృథుః మఘోనా ఇంద్రేణ సహ, తథా చ బ్రహ్మోక్తరీత్యా, సఖ్యం కృతం తేనైవ చ సందధే సంధిం కృతవాన్ ౩౯

కృత మఽవభృథసంబంధిస్నానం యేన తస్మై భూరికర్మణే విపులవ్యాపారాయ పృథవే తస్య పృథో ర్బర్హిషి యజ్ఞే, యే తర్పితా స్తే వరదా దేవా వరాన్ దదుః ౪౦

విప్రాః సత్యాశిష స్తుష్టాః శ్రద్ధయా లబ్ధదక్షిణాః,
ఆశిషో యుయుజుః క్షత్త రాదిరాజాయ సత్కృతాః ౪౧

త్వయాఽఽహూతా మహాబాహో సర్వ ఏవ సమాగతాః,
పూజితా దానమానాభ్యాం పితృదేవర్షిమానవాః. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
పృథువిజయే ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

(సత్యాః) ఫలావినాభూతాః, ఆశిషః ఆశీర్వాదాః యేషాం తే విప్రాః, శ్రద్ధయా అవాప్తదక్షిణాః అత ఏవ తుష్టాః పునశ్చ సత్కృతాః హే క్షత్తః, ఆదిరాజాయ పృథవే ఆశిషః యుయుజుః కృతవంతః ౪౧

హే మహాబాహో ! విదుర ! తథా అన్యే యే తత్ర యజ్ఞే సమాగతాస్తే సర్వే ఆదృతాః ప్రీతివిషయీకృతాః, యథాయోగ్యం దానమానాభ్యాం పూజితాః పిత్రాదయః. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

అథ వింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ —

భగవా నపి వైకుంఠః సాకం మఘవతా విభుః,
యజ్ఞై ర్యజ్ఞపతి స్తుష్టో యజ్ఞభుక్ త మభాషత ౧

శ్రీ భగవా నువాచ—

ఏష తేఽకారషీ ద్భంగం హయమేధశతస్య హ,
క్షమాపయత ఆత్మాన మముష్య క్షంతు మర్హసి ౨

సుధియః సాధవో లోకే నరదేవ నరోత్తమాః,
నాఽభిద్రుహ్యంతి భూతేభ్యో యర్హి నాత్మా కలేవరమ్ ౩

అథ వింశోఽధ్యాయః

ఏవం చతుర్ముఖాదేశనివృత్తక్రోధః కృతశతక్రతుసఖ్య ఆదృత ర్త్విగ్దేవగణ ఆసీ దిత్యుక్తమ్. అథ భగవతా నివేదితేంద్రక్షమాపణః ప్రతిబోధితతత్త్వత్రయయాథాత్మ్యస్వధర్మః పరవరణప్రవర్తితః ప్రతినివృత్తత్రివర్గలిప్సః ప్రపూజితపరమపురుషః స్వపుర మగా దిత్యాహ మునిః వింశేన (భగవాన పీతి) షాడ్గుణ్యపూర్ణో యజ్ఞరక్షకః సర్వయజ్ఞారాధ్యో వైకుంఠః పరమపురుషః, పృథ్వానుష్ఠితై ర్యజ్ఞైః సమ్యగారాధితో, మఘవతా సహ ఇంద్రేణ సహ, తం పృథు మభాషత జగాద ౧

ఉక్త మేవాహ (ఏష ఇతి.) ఏష ఇంద్ర స్తే తవ, హయమేధశతస్యాఽశ్వమేధశత సంకల్పస్య, హి యస్మాత్ భంగ మకార్షీత్, అత ఆత్మానం త్వాం, క్షమాపయితః క్షమాం కారయతః అముష్య ఇంద్రస్య క్షంతు మర్హసి ఇంద్రవిషయే క్షమాం కర్తు మర్హసీత్యర్థః ౨

కథం దుస్సహోఽపరాధః క్షంతుం శక్య స్తత్రాహ (సుధియ ఇతి) హే నరదేవ! లోకే నరోత్తమాః సుధియః దేహాత్మయాథాత్మ్యవిదః సాధవః పరోపకారపరాః భూతేభ్యః ఆగస్కృద్భ్యోఽపి భూతేభ్యః నాభిద్రుహ్యంతి కుతః? యర్హి యస్మాత్ కలేవర మనాత్మా ఆత్మేతరత్ అత స్తదభిమానేన ద్రోహం న కుర్వంతీత్యర్థః. సుధియా సోఢుం శక్య ఏవేతి భావః. ౩

పురుషా యది ముహ్యంతి త్వాదృశా దేవమాయయా,
శ్రమ ఏవ పరం జాతో దీర్ఘయా వృద్ధసేవయా ౪

అతః కాయ మిమం విద్వా నవిద్యాకామకర్మభిః,
ఆరబ్ధ ఇతి నైవాఽస్మిౝ ప్రతిబుద్ధోఽనుషజ్జతే. ౫

అసంసక్తః శరీరేఽస్మి న్నమునోత్పాదితే గృహే,
అపత్యే ద్రవిణే వాపి కః కుర్యా న్మమతాం బుధః. ౬

ఏకః శుద్ధః స్వయంజ్యోతి ర్నిర్గుణోఽసౌ గుణాశ్రయః,

ఏవం మన్వానః పక్షేన సుధియాం భూతద్రోహాకరణ మభిధాయ వ్యతిరేకముఖేనాహ (పురుషా ఇతి) యది త్వాదృశాః సుధియః పురుషాః, ఈశ్వరమాయయా యది ముహ్యంతి దేహాత్మమోహేన దేహప్రయుక్తభూతద్రోహాదికం కుర్వంతి, తర్హి త్వాదృశైశ్చిరకాలకృతయా మహతాం సేవయా, శ్రమ ఏవ పరం కేవలం జాతః సంపాదితః. తే దుర్ధియ ఏవేతి భావః ౪

(అతః) సుధియాం దేహాత్మాభిమానప్రయుక్తభూతద్రోహాదే రభావాత్ అన్యథా దుర్ధీత్వ ప్రసంగాచ్చ ఇమం కాయం దేహ మవిద్యాకామకర్మభిః, అవిద్యా అజ్ఞానం, తచ్చ దేహాత్మాభిమాన స్వతంత్రాత్మాభిమానరూపేణ ద్వివిధం, కామః అవిద్యామూలకః శబ్దాదివిషయే ష్విచ్ఛావిశేషః, కర్మ కామమూలకం పుణ్యాపుణ్యరూపమ్, ఏభి రారబ్ధః ఉత్పాదితః, ఇత్యేవ మిమం కాయం దేహం, విద్వాన్ జానన్ అత ఏవ ప్రతిబుద్ధః చిదచిదీశయాథాత్మ్యజ్ఞః అస్మిన్ దేహే నైవాఽనుషజ్జతే ఏవకారేణ నితరా మాసక్త్యభావః సూచ్యతే ౫

దేహ ఏవాఽనాసక్తః కథం దేహానుబంధి ష్వాసక్తః స్యాదిత్యాహ (అసంసక్త ఇతి) అస్మిన్ శరీరే, అసంసక్తః - సమిత్యేకీకారే - ఆత్మనా సహ దేహ మేకీకృత్య తస్మిన్ ఆసక్త ఇత్యర్థః, అమునా శరీరే ణోత్పాదితే సంపాదితే గృహే, అపత్యే పుత్రాదౌ, ద్రవిణే విత్తే చ, మమతాం కో వా బుధః కుర్యాత్ ? న కోఽపి బుధః కుర్యాత్ అజ్ఞస్తు కుర్యాదిత్యర్థః, అతో బుధః దేహార్థం దేహానుబంధ్యర్థం వా భూతద్రోహాదికం న కుర్యాదితి భావః. ౬

బుధ ఇత్యనేన చిదచిదీశయాథాత్మ్యజ్ఞానవత్త్వముపక్షిప్తం తత్ కీదృశ మిత్యపేక్షాయాం తత్ర ఏక ఇతి ద్వాభ్యామ్. చిదచిదీశస్వరూపం విశోధ్యాథ య ఏవ మిత్యేకేన ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

సర్వగోఽనావృతః సాక్షీ నిరాత్మాఽఽత్మాఽఽత్మనః పరః. ౩

య ఏవం సంత మాత్మాన మాత్మస్థం వేద పూరుషః,

యోగస్య భగవద్జ్ఞానాంగత్వం తత ఏకేన కర్మయోగస్య తదంగత్వ మభిధాయి. తదుభయానుగృహీత భక్తియోగస్య భగవత్ప్రాప్త్యుపాయతా మభిధా యేదృశభగవదుపాసననిష్ఠస్య దేహానుబంధిప్రయుక్త వికారా నస్యు రిత్యాహ ఏక ఇత్యాదినా, ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపశోధనేన ప్రకృతిపరిణామరూప దేహస్య తద్విపరీతత్వస్య తత్త్వస్యార్థాదేవ సిద్ధేః పృథక్ తచ్ఛోధనం నాపేక్షితమితి తావతాఽఽత్మ స్వరూపం ప్రకృతివివిక్తం శోధయతి ఏకః జ్ఞానైకాకారతయా సర్వత్ర ఏకస్వరూపః "ఏకో వ్రీహిః సుసంపన్నః సుపుష్టం కురుతే ప్రజాః" ఇతివ దయం నిర్దేశః, నానాకారేషు దేవమనుష్యాదిశరీరే ష్వవస్థితోఽపి స్వస్వరూప జ్ఞానైకాకారతయా సర్వత్ర ఏకస్వరూప ఇత్యర్థః దేహస్తు దేవమనుష్యపశుపాదప లతదావాదిభేదభిన్నః శుద్ధః నిర్మలః దేహస్తు మలినః స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశః. నిర్గుణః రాగద్వేషాదిరహిత . గుణాశ్రయః జ్ఞానానందాదిగుణాశ్రయః, సర్వగః అణుస్వరూపత్వేఽపి ధర్మ భూతజ్ఞానేన సర్వవ్యాపీ, అనావృతః దేహ ఇవ గృహాదిభి రనావృతః సాక్షీ దేహేంద్రియాదీనా మప రోక్షం ద్రష్టా, దేహస్తు పరప్రకాశ్యః రాగద్వేషాదిగుణాశ్రయః జ్ఞానాదిగుణానాశ్రయః వ్యాప్యః ఆవృతః దృశ్యశ్చేత్యర్థసిద్ధం. పరం కేవల మాఽఽత్మా దేహాదిష్వంతఃప్రవిశ్యధారకః, దేహస్తు ధార్యః, అత ఆత్మనః దేహాత్ పరః విలక్షణః ౨

అత ఏవ నేహాదిభిః ఉపాత్తాః స్వీకృతాః ఆశిషః ప్రాణేంద్రియపరః, తద్ధర్మాః తేషాం దేహాదీనాం ధర్మాః బాల్యయౌవనాశనాయాపిపాసాదయః, తదిత్యనేన బాల్యాదీనాం తదేకాంతత్వం సూచ్యతే తద్భిస్టస్తస్య దేహాదేర్ద్రష్టు రాత్మనో జీవస్య న స్యుః తస్య ఆత్మనో యత్ కైవల్యం దేహగతజాత్యాదిరాహిత్యమేవ తస్య దేహాత్ వైధర్మ్య ముక్తం, దేహవిలక్షణ మాత్మస్వరూపం కదా స్ఫురతీ త్యాశంకాయాం సుషుప్త్యత్యంతోత్కృష్టి రిత్యభిప్రయన్ తత్ర సుషుప్తేః జీవదవస్థాయామేవ అహరహరనుభూయమానత్వేన సుషుప్తిరేవ నిదర్శన మిత్యాహ తత్ర సుషుప్తం సుషుప్తిః భావే క్తః, నిదర్శన ముదాహరణ మిత్యర్థః. సుషుప్తౌ హి దేహగతబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యాకారో నానుభూయతే కింతు దేహవిలక్షణం స్వస్వరూపం, తథా చోక్తం తృతీయే, "భూతసూక్ష్మేంద్రియమనోబుద్ధ్యాది ష్విహ నిద్రయా ! లీనేష్వసతి యస్తత్ర నిర్దిష్టో నిరహంక్రియః" ఇతి. నిరహంక్రియ ఇత్యనేన దేహ తద్ధర్మాణాం చాఽఽత్మప్రతీత్యవిషయత్వ ముచ్యతే ఏవం ప్రకృతిపురుషయోః స్వరూపే నిరూపితే యద్వా ఇదం శ్లోకద్వయం ప్రధానజీవవిలక్షణపర మాత్మస్వరూపకథనపరం ప్రకృతిపురుషస్వరూపం

నాజ్యతే ప్రకృతిస్థోఽపి తద్గుణైః స మయి స్థితః, ౮

త్వర్థా ద్విశోధితం భవతి. ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపవివేచనపరత్వే హి సుషుప్తం తన్నిదర్శన మిత్యస్వరసం స్యాత్, సుషుప్తౌ దేహాదే రప్రతీతావపి ఉక్తవిధత్వే నాఽత్మస్వరూప స్యాప్రతీతేః. తస్మాదయమర్థః - ఏకః స్వసమాభ్యధికద్వితీయవస్త్వంతరరహితః, శుద్ధః అపాపవిద్ధః అపహత పాప్మేత్యర్థః, స్వయంజ్యోతిః నిరుపాధికః స్వయంప్రకాశః, నిర్గుణః ప్రకృతిపురుషగతాజ్ఞత్వదుఃఖి త్వాదిహేయగుణరహితః గుణాశ్రయః అనంతకల్యాణగుణాశ్రయః సర్వగః స్వరూపతః స్వభావతశ్చ విభుః, అనావృతః దేహాది ష్వవస్థితోఽపి తై రపరిచ్ఛిన్నః. సాక్షీ సర్వం యుగపత్ సాక్షాత్కర్తా ఉదాసీనో వా. ఆత్మనః ఉక్తాకారవిపరీతా జ్జీవాత్ పరః విలక్షణః పరమాత్మా పరో మా యస్మాత్స పరమః స చాసౌ ఆత్మా చ స్వసమానాధికాత్మాంతరావ్యాప్తః స్వవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్యాంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః. జీవస్తు నైకః, కింతు బహవః సమానాకారాః "నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానాం, నత్వేవాహం జాతు నాసమ్" ఇత్యాదిక మత్రానుసంధేయమ్ యద్యపి జీవస్వరూప మపి స్వయంజ్యోతి రేవ, తథాపి తత్స్వరూపసత్తాస్థితిప్రవృత్త్యాదేః పరమాత్మేచ్ఛాయత్తత్వస్య—

"ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ ।

యదనుగ్రహతః సంతి న సంతి యదుపేక్షయా"॥ ఇతి స్మరణాత్ న నిరుపాధిక స్వయంజ్యోతిష్ట్వం తథా జీవో దేహద్వారా రాగద్వేషాదియుక్తః నాతిశుద్ధః యద్యపి ప్రజాపతివాక్యే జీవస్యా ప్యపహతపాప్మత్వం "య ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యాదినా శ్రుతం, తథాపి తత్క ర్మణా సంకుచితం ముక్తౌ తత్పరమాత్మప్రసాదాత్ ఆవిర్భూతమితి న సర్వదా విశుద్ధత్వం తథా చ శ్రుతిః "ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభి సంపద్యతే" ఇతి సూత్రం చ - సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్" ఇతి తథా కల్యాణగుణాశ్రయో న భవతి. కింతు దుఃఖిత్వాద్వి హేయగుణాశ్రయః అత్ర నిర్గుణగుణాశ్రయశబ్దాభ్యాం హేయగుణనిషేధ కల్యాణవిధీ వివక్షితౌ అత్ర "న హింస్యాత్, పశుమాలభే తేతివత్ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన దహర విద్యాయాం య ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామ ఇత్యాదినా కల్యాణగుణాన్ విదధతీ శ్రుతిరేవ ప్రమాణమ్ తథాపి జీవో న సర్వగః, అణుత్వాత్ తథా చ శ్రుతిః "ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యః ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః" ఇతి అత ఏవ పరిచ్ఛిన్నః నాపి సాక్షీ కింతు కర్మఫలాదీ తథా చ శ్రూయతే - "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి" ఇతి తథా చ స్వస్మా దధికేన పరమాత్మనా వ్యాప్యః ధార్యశ్చ "య ఆత్మని తిష్ఠ" న్నిత్యాదిశ్రుతేః ఏవం జీవస్వరూప మర్థా ద్వివిక్తం ద్రష్టవ్యం, పూర్వవ్యాఖ్యోక్తరీత్యా ప్రకృతిస్వరూప మపి యత ఏవ ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణః పరమాత్మా అత ఏవ హేతోః దేహాద్యుపాత్తాదిశబ్దేన జీవసంగ్రహః

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

యః స్వధర్మేణ మాం నిత్యం నిరాశీః శ్రద్ధయాఽన్వితః,
భజతే శనకైస్తస్య మనో రాజన్ ప్రసీదతి. ౯

దేహైర్జీర్ణైశ్చోపాత్తాః పరిణామిత్వకించిజ్జ్ఞత్వదుఃఖిత్వాదయః ఔపాధికా ధర్మాః తద్ధర్మాః ప్రకృతిపురుషైకాంతా జడత్వాణుత్వాదయః స్వాభావికాశ్చ తద్ద్విష్టః ప్రకృతిపురుషయోః సాక్షిత్కర్తుః ఆత్మనః తయోరంతర్వ్యాప్త్యాఽవస్థితస్య పరమపురుషస్య న స్యుః. కైవల్యం ప్రకృతిపురుషగతపరాక్త్వాణుత్వాదివిపరీతప్రత్యక్త్వాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిధర్మవత్త్వమేవ కైవల్యం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం వైలక్షణ్యం నామేత్యర్థః తత్ర జీవాత్ పరమాత్మనో వైధర్మ్యే సుషుప్తం సుషుప్తిః నిదర్శన ముదాహరణమిత్యర్థః. సుషుప్తగ్రహణ ముత్క్రాంతే రప్యుపలక్షణం. తథాహి సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాంతరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశో దృశ్యతే వాజసనేయకే "కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు" ఇతి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనః సుషుప్త్యవస్థాయా మకించిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వంగ ఆమ్నాయతే "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమ్" ఇతి. తథా ఉత్క్రాంతావపి ప్రాజ్ఞేనాఽఽత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్ యాతీతి. న చ స్వపత ఉత్క్రామతో వాస్య కించిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వంగాన్వారోహౌ సంభవతః న చ క్షేత్రజ్ఞాంతరేణ, తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసంభవాత్. తస్మాత్తత్ర ప్రాజ్ఞేనేతి సర్వజ్ఞః పరమాత్మా ఉక్తః. న బాహ్యం కించన వేద నాంతర మిత్యజ్ఞో జీవ ఉచ్యతే, తస్మాత్తత్ర వైధర్మ్యం నిదర్శితం. తథా చ సూత్రం "సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యో ర్భేదేన" ఇతి. (య ఇతి) యః పుమాన్ ఏవం పరమాత్మనో ధార్యతయా వ్యాప్యతయా ఆత్మని పరమాత్మని స్థిత మాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం వేద ఉపాస్తే, న తు తదుపాసనమాత్రపరః, కింతు మయి అంతర్యామిణి పూర్వోక్తైకత్వాదిధర్మిణి స్థితః మదుపాసననిష్ఠ ఇతి యావత్ తిష్ఠతే ర్ధాతోరుపాసనపరత్వం "అభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే, తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్" ఇత్యాదిశ్రుతిసూత్రాదిషు ప్రయోగా దవగమ్యతే. జ్ఞానయోగానుగృహీతమద్భక్తియోగనిష్ఠ ఇత్యర్థః ప్రకృతిస్థోఽపి ఉపాసనదశాయాం ప్రకృతివిశిష్టోఽప్యుపాసననివృత్త్యనంతరం తద్గుణైః ప్రకృతిగుణైః న యుజ్యతే, కింతు ముక్తో భవేదిత్యర్థః. ౮

ఏవం యః పుమాన్ స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచితపంచమహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికాదిధర్మేణ నిరాశీః స్వధర్మసాధ్యఫలేష్వాశారహితః అనభిసంహితఫలకర్తృసంగ ఇత్యర్థః మాం సర్వకర్మారాధ్య మింద్రాదిసర్వదేవతాశరీరం సర్వకర్మఫలప్రదం నిత్యం శ్రద్ధయా కర్తవ్యేషు కర్మసు త్వరయా భజతే హే రాజన్! పృథో! తస్య జ్ఞానకర్మయోగాభ్యా మనుగృహీతభగవద్భక్తియోగనిష్ఠస్య మనః శనకైః ప్రసీదతి దారాదిభి రకలుషితం భవతి. ౯

పరిత్యక్తగుణః సమ్యగ్దర్శనో విశదాశయః,
శాంతిం మే సమవస్థానం బ్రహ్మకైవల్య మశ్నుతే ౧౦

ఉదాసీన మివాఽధ్యక్షం ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మనామ్,
కూటస్థ మిమ మాత్మానం యో వేదాఽఽప్నోతి శోభనమ్ ౧౧

భిన్నస్య లింగస్య గుణప్రవాహో ద్రవ్యక్రియాకారకచేతనాత్మనః,

ఏవం (పరిత్యక్తగుణః) కార్త్స్న్యేన త్యక్తరాగాదిగుణః అత ఏవ విశదాశయః నిర్మలాంతఃకరణః అతఏవ సమ్యగ్దర్శనః ఉక్తవిధత్వస్వరూపతద్విలక్షణపరమాత్మస్వరూపదర్శీ శాంత మశనాయాద్యూర్మిషట్కరహితం మే మత్సంబంధి సమవస్థానం సమ్యగావాసభూతం మచ్ఛరీర భూత మిత్యర్థః బ్రహ్మ గుణతో బృహత్త్వాత్ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం కైవల్యం కేవలప్రకృతివియుక్త మావిర్భూతాఽపహతపాప్మత్వాదిగుణక మాత్మస్వరూపం, అశ్నుతే ప్రాప్నోతి. బ్రహ్మాత్మకావిర్భూత గుణాష్టకస్వరూపేణ సంపన్నో భవతి ముక్తో భవతీతి యావత్ ౧౦

ఏవం తత్త్వత్రయవిమర్శనపూర్వకం జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్యాఽమృతత్వప్రాప్త్యుపాయతా మభిధా యైవంవిధస్య పుంసో జీవదవస్థాయా మవస్థానప్రకార మాహ (ఉదాసీన మితి) ద్రవ్యం పృథివ్యాదిభూతాని, జ్ఞానం శ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియాణి, క్రియా వాగాది కర్మేంద్రియాణి, ఆత్మా మనః ఏషా మధ్యక్ష మధిపం కూటస్థం స్వరూపతో నిర్వికార మత ఏవ ద్రవ్య మయ మాత్మానం ప్రత్యగాత్మాన ముదాసీన మివ స్థితం యో ద్రవ్యాద్యధ్యక్షత్వం ప్రకృతిసంబంధ కృతం పరమార్థతస్తు కూటస్థ ఉదాసీన ఇత్యేవ మాత్మానం యో వేద సః శోభన మాప్నోతి జీవన దశాయా మపి సుఖమేవాఽఽప్నోతీత్యర్థః ౧౧

నను విప్రతిషిద్ధ మేత దుచ్యతే ద్రవ్యా ధ్యక్షత్వం కూటస్థత్వ ముదాసీనత్వం చేతి కరణ ప్రవర్తకత్వ మేవ హి కరణాధిపత్వం తచ్చ వికారః తదభావః కూటస్థత్వ ముదాసీనత్వం తత్రాహ (భిన్నస్యేతి.) ద్రవ్యక్రియాకారకచేతనాత్మనః ద్రవ్యం పృథివ్యాదిక్రియాకారకాణి కర్మేంద్రియాణి చేతనాజ్ఞానేంద్రియజాతం ఏతదాత్మకస్యేత్యర్థః, క్రియాకర్మేంద్రియాణి కారకాణి జ్ఞానకరణాని శ్రోత్రాదీని చేతనాచిత్త మేతదాత్మకస్యేతి వార్థః, ద్రవ్యాద్యాత్మకస్యాఽత ఏవ భిన్నస్య దేవమనుష్యాది భావేన భిన్నస్య లింగస్య శరీరస్య గుణప్రవాహః గుణపరిణామో భవతీతి, అయిం భావః-యద్యపి ద్రవ్యాద్యధ్యక్షత్వరూపవికార ఆత్మన్యస్తి, తథాపి స వికారః జ్ఞానవికారరూపః, స చ ధర్మభూత జ్ఞానగతో న స్వరూపగత ఇతి స్వరూపతః కూటస్థత్వ ముదాసీనత్వం చ దేవాదిరూపేణ పరిణామస్తు

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

దృష్టాసు సంపత్సు విపత్సు సూరయో న విక్రియంతే మయి బద్ధసౌహృదాః ౧౨

సమః సమానోత్తమమధ్యమాధమః సుఖే చ దుఃఖే చ జితేంద్రియాశయః,
మయోపక్లప్తాఖిలలోకసంయుతో విధత్స్వ వీరాఖిలలోకరక్షణమ్. ౧౩

శ్రేయః ప్రజాపాలనమేవ రాజ్ఞో యత్సాంపరాయే సుకృతాత్ షష్ఠమంశమ్,

ద్రవ్యాదిసంఘాతస్యైవేతి ధర్మతోఽపి సతి వికారే న కూటస్థత్వోపపత్తిః, కూటస్థతా హి నిర్వికారతా సా చ నిత్యతా పరంపరయా ధర్మతో వా నిత్యత్వే కథం నిత్యతేతి చేత్ ఉచ్యతే ధర్మభూతం జ్ఞానద్రవ్యం నిత్యమేవ. తస్య చ కర్మణా కదాచిత్ సంకోచః కదా చిద్వికాస, ఇత్యవస్థాద్వయ మంగీక్రియతే, తత్ర సంకోచో నామ ప్రసరాభావః, తదభావో వికాసః. ప్రసరరూపాభావస్య భావరూపత్వాత్ అతో ధర్మభూతం జ్ఞానం ద్రవ్యమపి నిత్యమేవేతి ధర్మతోఽపి కూటస్థతోపపత్తిః పృథివ్యాదీనాం తు స్వరూపతః స్వభావతశ్చ వికార ఇతి న కూటస్థత్వమ్. అత ఆత్మనః సతత మేకరూపత్వాత్ దేహస్య ప్రతిక్షణపరిణామిత్వా దపురుషార్థత్వా ద్దేహప్రయుక్తాసు దృష్టాసు ప్రాప్తాసు సంపత్సు విపత్సు చ సూరయ స్తత్త్వత్రయవివేచనచతురా న విక్రియంతే సంపదాపత్ప్రియుక్తహర్షశోకాభ్యాం న యుజ్యంత ఇత్యర్థః కథం సతి శరీరే తత్ప్రియుక్తహర్షశోకాసంబంధ స్తత్రాహ - మయి నిరతిశయ ప్రీతివిషయే బద్ధం సౌహృదం యైస్తే, సౌహృదశబ్దేన సుహృదో ధర్మో నిరతిశయప్రేమోచ్యతే, తేన ప్రీతిరూప ముపాసనం లక్ష్యతే బద్ధశబ్దేన తస్య విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వం చ, తథా చ ప్రత్యయాంతరావ్యవహితమద్విషయనిరతిశయరూపభక్త్యా విస్మృతదేహధర్మా హర్షశోకాభ్యాం న యుజ్యన్త ఇత్యర్థః త్వం చ సూరిః ౧౨

అతః సుఖదుఃఖే చ దేహప్రయుక్తే సమః సన్, సామ్యం మమ కథం సంభవేత్ తత్రాహ- విజితేంద్రియాశయః వశీకృతబాహ్యేంద్రియాంతఃకరణః, జితేంద్రియస్య తవ సుఖదుఃఖయోః సామ్యం సంభవేదేవేత్యర్థః, అత ఏవ సమానా ఉత్తమమధ్యమాధమాః యస్య స తిర్యఙ్మనుజదేవాదిషు దేహాతిరిక్తసర్వాత్మసామ్యానుసంధానపరః తేషాం చ బ్రహ్మాత్మకత్వేన సామ్యధీః త్వమఖిలలోకరక్షణం విధత్స్వ, కథ మేకేన మయా తత్కర్తుం శక్యం? తత్రాహ - మయేశ్వరేణోపక్లప్తాః సంపాదితాః అమాత్యాదయోఽఖిలలోకాః తైః సంయుతః, ౧౩

నను మమ ముముక్షో మనుత్పాద్య కిమఖిలలోకరక్షణం విధత్స్వేత్యుచ్యతే తత్రాహ - (శ్రేయ ఇతి) రాజ్ఞః ప్రజాపాలనమేవ శ్రేయస్సాధనం సమీహితపురుషార్థసాధనమిత్యర్థః, కుతః యత్

హర్తాన్యథా హృతపుణ్యః ప్రజానా మరక్షితా కరహారోఽఘమత్తి. ౧౪

ఏవం ద్విజాగ్ర్యానుమతానువృత్తధర్మప్రధానోఽన్యతమోఽవితాస్యాః,
హ్రస్వేన కాలేన గృహోపయాతాన్ ద్రష్టాసి సిద్ధా ననురక్తలోకః ౧౫

వరం చ మత్కంచన మానవేంద్ర వృణీష్వ తేఽహం గుణశీలయంత్రితః,
నాహం మఖై ర్వై సులభ స్తపోభి ర్యోగేన వా యత్సమచిత్తవర్తీ ౧౬

మైత్రేయ ఉవాచ—

స ఇత్థం లోకగురుణా విష్వక్సేనేన విశ్వజిత్,
అనుశాసిత ఆదేశం శిరసా జగృహే హరేః ౧౭

యస్మాత్ ప్రజాపాలనాత్ సాంపరాయే దేహవియోగే ప్రజాభి ర్యత్కృతం సుకృతం యస్య షష్ఠ మంశం హర్తా హరతి. అన్యధా లోకరక్షణాభావే ప్రజానా మరక్షితా ప్రత్యుత ప్రజాపీడనాదినా తద్దత్తం కరం స్వామిగ్రాహ్యభాగం హరతీతి హరః తథాభూతః అత ఏవ ప్రజాభిః ఆత్తపుణ్య స్తాసా మఘ మత్తి ౧౪

తస్మాత్ యది ప్రజాః పాలయసి ధర్మత స్తదా తవ ముక్తిరపి సులభా స్యాదిత్యాహ (ఏవ మితి) ద్విజాగ్ర్యాణా మనుమత శ్చాసా వనువృత్తశ్చ వ్యస్తపారేఽనువృత్త శ్చ ధర్మప్రధానః అనభిసంహితఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మప్రధానః, అన్యతమః ప్రజానాం మధ్యేఽన్యతమ ఇవ స్వస్మిన్ స్వాతంత్ర్య మనారోప్యేత్యర్థః. అవితా రక్షితా యది స్యాః భవేః తదా హ్రస్వేనాల్పేన కాలేన గృహాన్ ప్రత్యుపగతాన్ సిద్ధాన్ సనకాదీ, ననురక్తాః స్వస్మి న్ననురాగయుక్తా లోకా యస్య స త్వం ద్రష్టాఽసి. తై రుపదిష్టతత్త్వోఽమృతత్వం యాస్యసీత్యర్థః ౧౫

కించ హే మానవేంద్ర! మత్ మత్తః సకాశాత్ కంచిత్ వరం వృణీష్వ, తే తవ గుణాః శమాదయః శీలం నిర్మత్సరాదిస్వభావః తైః యంత్రితః వశీకృతోఽహం తద్రహితై స్తు మఖై ర్యోగైః తపోభిః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః యోగేన వా నాహం సులభః, కుతః యత్ యస్మాత్ సమం చిత్తం యేషాం తేష్వేవ వర్తితుం శీలమస్య సోఽహమ్ ౧౬

(స విశ్వజిత్) పృథురేవం లోకగురుణా విష్వక్సేనేన భగవతానుశిష్టః హరే రాదేశ మాజ్ఞాం శిరసా జగృహే అతీవాదృతవానిత్యర్థః ౧౭

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

స్పృశంతం పాదయోః ప్రేమ్ణా వ్రీడితం స్వేన కర్మణా,
శతక్రతుం పరిష్వజ్య విద్వేషం విససర్జ హ. ౧౮

భగవానథ విశ్వాత్మా పృథునోపహృతార్హణః,
సముజ్జిహానయా భక్త్యా గృహీతచరణాంబుజః ౧౯

ప్రస్థానాభిముఖోఽప్యేన మనుగ్రహవిలంబితః,
పశ్యన్ పద్మపలాశాక్షో న ప్రతస్థే సుహృత్ సతామ్ ౨౦

స ఆదిరాజో రచితాంజలిర్హరిం విలోకితుం నాశకదశ్రులోచనః
న కించనోవాచ స బాష్పవిక్లవో హృదోపగుహ్యాముమధాదవస్థితః ౨౧

అథావమృజ్యాశ్రుకలా విలోకయ న్నతృప్తదృగ్గోచర మాహ పూరుషమ్,

తతః (పాదయోః) క్షమాపయితుం స్పృశంతం స్వేన స్వీయేన అశ్వహరణాదికర్మణా వ్రీడితం లజ్జితం శతక్రతు మింద్రం ప్రేమ్ణా పరిష్వజ్యాలింగ్య తస్మిన్ విద్వేషం విససర్జ అత్యాక్షీత్. హేతి విస్మయే అర్ధాపరాధజనితవిద్వేషం తదైవ విససర్జేతి విస్మయతే ౧౮

తతో (విశ్వాత్మా) సర్వాత్మా భగవానపి పృథునోపహృతం సమర్పిత మర్హణ మర్ఘ్యాదికం యస్య సముజ్జిహానయా సముద్రిక్తయా భక్త్యా గృహీతౌ చరణౌ అంబుజే ఇవ యస్య పస్థానాభిముఖః స్వలోకం ప్రతి ప్రయాణాభిముఖోఽపి అనుగ్రహేణ విలంబితః సంజాతవిలంబః సతాం భక్తానాం సుహృత్ నిరతిశయప్రీతిమాన్ ఏవం పృథుం పశ్యన్ పద్మదళవత్ విశాలే అక్షిణీ యస్య సః పద్మపత్ర విశాలాభ్యాం అక్షిభ్యాం పశ్యన్నితి భావః న ప్రతస్థే న యయౌ విత్యర్థః ౧౯—౨౦

ఏవం భగవతో భక్తే పృథౌ కృపాతిరేక ఉక్తః. పృథోర్భగవతి భక్త్యుద్రేకమాహ (స ఇత ద్వాభ్యామ్,) స ఆదిరాజః పృథుః బద్ధాంజలిః ఆనందాశ్రుపూర్ణలోచనః అత ఏవ హరి మవలోకితుం నాశకత్ న సమర్థోఽభూత్, బాష్పై ర్విక్లవః అధృష్టః తూష్ణీ మవస్థితః సన్ కించిదపి నోవాచ. ఏవం తు అముం హరిం హృదా ఉపగుహ్య ఆవృత్య సంశ్లిష్య ఆలింగ్యేతి యావత్, అధాత్ ధృతవాన్, ౨౧

అథానంతర మశ్రుకలా అశ్రుకణాన్ హస్తేనావమృజ్య అతృప్తయో ర్దృశో ర్గోచరం విషయ

పదా స్పృశంతం క్షితి మంస ఉన్నతే విన్యస్తహస్తాగ్రమురంగవిద్విషః ౨౨

పృథురువాచ—

వరాన్ విభో త్వద్వరదేశ్వరాద్ బుధః కథం వృణీతే గుణవిక్రియాత్మనామ్,
యే నారకాణామపి సంతి దేహినాం తానీశ కైవల్యపతే వృణే న చ. ౨౩

న కామయే నాథ తదప్యహం క్వచి న్న యత్ర యుష్మచ్చరణాంబుజాసవః,
మహత్తమాంతర్హృదయాన్ముఖచ్యుతో విధత్స్వ కర్ణాయుతమేష మే వరః ౨౪

స ఉత్తమశ్లోక మహన్ముఖచ్యుతో భవత్పదాంభోజసుధాకణానిలః,

భూతం పదా చరణేన క్షితిం భూమిం స్పృశంతమ్. అయం భావః - న ఖలు దేవాః పదా భువం స్పృశంతి అతః కృపాపారవశ్యా న్మానం హరి రాత్మానం విస్మృతవానివేతి ఉరంగద్విషో వైనతేయస్య ఉన్నతే అంసే స్కంధే విన్యస్తం హస్తాగ్రం యేన తం పురుషం పరమపురుష మాహ ఉవాచ ౨౨

తత్ర యదుక్తం వరం వృణీష్వేతి తదసహమాన ఆహ హే విభో! వరదానాం బ్రహ్మాదీనామీశ్వరా ద్వరదాత్ త్వత్తః సకాశాత్ బుధః అర్థకామాదీనాం సాతిశయత్వం నశ్వరత్వం చ జానన్ వరాన్ వృణీతే. కీదృశాన్ యే వరాగుణవిక్రియాత్మనాం సత్త్వాదిగుణానుసారేణ విక్రియా వికారాః యస్మిన్నాత్మని స్వభావే స ఆత్మా స్వభావో యేషాం నారకాణాం సంసారిణామపి దేహినాం సంతి తేషామపి భోగ్యా ఇత్యర్థః, తస్మాత్ హే కైవల్యపతే! ముక్త్యధిపతే ముక్తిప్రదేత్యర్థః హే ఈశ! సర్వాంతరతాన్ క్షుద్రాన్ న వృణే. ౨౩

తర్హి కైవల్యమేవ వరయ తత్రాహ (నేతి.) హే నాథ! మహత్తమానాం భాగవతానా మంతర్హృదయాత్ ముఖద్వారేణ నిర్గతో భగవత్పదాంబుజమకరందో యశశ్శ్రవణాదిసుఖం యత్ర నాస్తి తాదృశం చేత్ కైవల్యమపి తన్న కామయే న వృణే తర్హి కిం కామయసే? తత్రాహ-త్వద్గుణశ్రవణాయ మే మహ్యం కర్ణాయుతం కర్ణానాం అయుతం-అయుతశబ్ద ఆనంత్యపరః గుణానా మానంత్యాత్ అనంతగుణశ్రవణార్థ మనంతశ్రోత్రాణి, విధత్స్వ దేహి, ఏష ఏవ మమాభిమతో వర ఇత్యర్థః. ౨౪

కిం మద్గుణశ్రవణసాధ్యం యదర్థం కర్ణాయుతం ప్రార్థయసే తత్రాహ (స ఇతి.) హే ఉత్తమశ్లోక మహతాం త్వద్భక్తానాం ముఖాత్ చ్యుతః స భవతః పదాంభోజయోర్యా సుధా తస్యాః

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

స్మృతిం పున ర్విస్మృతతత్త్వవర్త్మనాం కుయోగినాం నో వితరత్యలం వరైః. ౨౫

యశః శివం సుశ్రవ ఆర్యసంగమే యదృచ్ఛయా చోపశృణోతి తేఽసకృత్,
కథం గుణజ్ఞో విరమే ద్వినా పశుం శ్రీర్యత్ప్రవవ్రే గుణసంగ్రహేచ్ఛయా. ౨౬

అథాఽభజే త్వాఽఖిలపూరుషోత్తమం గుణాలయం పద్మకరేవ లాలసః,

యో లేశః తత్సంబంధీ యోఽనిలో వాయుః దూరాదపి కించి ద్యశః శ్రవణమాత్రమిత్యర్థః. విస్మృతం తత్త్వవర్త్మ తత్త్వమార్గః యైః కుయోగిభిః తేషామపి నః అస్మాకం త్వద్విషయాం స్మృతిం భక్తిం వితరతి దదాతి, అతోవరైః పురుషార్థాంతరసాధనభూతై రలమ్ ౨౫

త్వద్విషయభక్తివర్ధకత్వాత్ త్వద్గుణశ్రవణస్య యదృచ్ఛయాఽపి త్వద్గుణానేవ శృణుయామిత్యాహ (యశ ఇతి.) హే సుశ్రవః! శోభనకీర్తే! సతాం సంగమే సతి సకృదపి యదృచ్ఛయాఽపీత్యనేన అసకృదత్యాదరేణ యశసః శ్రోతవ్యతా సూచ్యతే. తదుపపాదయతి-యః కశ్చిత్ పుమాన్ గుణజ్ఞః సారగ్రాహీ చేత్ పశుం కర్మజడమృతే కథం విరమేత్ త్వద్గుణానుశ్రవణాదితి శేషః అగుణజ్ఞః పశుశ్చేత్ త్వద్యశః సకృదాశ్రుత్య తతో విరమేదిత్యర్థః. గుణజ్ఞస్యావిరామం సదృష్టాంత ముపపాదయతి-యత్ యస్మాత్ శ్రీర్లక్ష్మీర్గుణానాం భవదీయకల్యాణగుణానాం, సంగ్రహేచ్ఛయా సంస్మరణేచ్ఛయా, ప్రవవ్రే త్వామితి శేషః. యద్వా గుణానాం సర్వపురుషార్థానాం సంగ్రహః స్వస్మిన్ సమాహారః తదిచ్ఛయా త్వద్యశః ప్రవవ్రే నితరాం వృతవతీ ౨౬

అతో లక్ష్మీరివాన్యపరిత్యాగేన త్వామేవాహం భజామీత్యాహ (అథేతి.) హే భగవన్! అఖిలపురుషోత్తమ మఖిలేభ్యో బద్ధముక్తనిత్యేభ్యః పురుషేభ్యః ఉత్తమం "పంచమీ భయేన" ఇత్యత్ర పంచమీతి యోగవిభాగాత్ సమాసః అనేన జీవానా మభజనీయత్వం వివక్షితం అఖిలపురుషోత్తమత్వే హేతుః_గుణాలయం త్రివిధేష్వపి చేతనేష్వసంభావితనిత్యనిరుపాధికానన్యాధీనసర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వ సర్వకారణత్వసత్యజ్ఞానానంతత్వాదికల్యాణగుణాశ్రయం త్వామేవ పద్మకరేవ లక్ష్మీరివ లాలసః అభిజం భజేయ మిత్యర్థః. నను ద్వయోరపి మాం భజమానయో రింద్రేణ సహైవ తవ కలహః స్యాత్ తత్రాహ _ ఏక పతిస్పృధోః ఏకస్మిన్ పత్యౌ స్పర్ధమానయోః ఏకభర్తృశ్రద్ధావతోరితి యావత్. ఆవయోః లక్ష్మ్యా మమ చ కలిః కలహో న స్యాత్ అసంభావితః. అసంభవమేవోపపాదయతి

అప్యావయో రేకపతిస్పృధోః కలి ర్నస్యాత్ కృతత్వచ్చరణైకతానయోః. ౨౭

జగజ్జనన్యాం జగదీశ వైశసం స్యాదేవ యత్కర్మణి నః సమీహితమ్,
కరోషి ఫల్గ్వప్యురు దీనవత్సలః స్వ ఏవ ధిష్ణ్యేఽభిరతస్య కిం తయా. ౨౮

భజంత్యథ త్వామత ఏవ సాధవో వ్యుదస్తమాయాగుణవిభ్రమోదయమ్,

త్వచ్చరణైకతానయోః త్వచ్చరణయోః ఏకతానో మనస ఐకాగ్ర్యేణ వృత్తిః యయోస్తయోః ఆవయోః తత్కలి రిత్యేతత్ క్వ న భవేదేవేత్యర్థః, విషయస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వాదితి భావః ౨౭

భవతు నామ కలిస్తథాపి భజేయ మిత్యాహ హే జగదీశ! జగజ్జనన్యాం జగన్మాతరి లక్ష్మ్యాం వైశసం విరోధః స్యాదేవ. తత్ర హేతుః యస్యాః కర్మణి నః సమీహిత మిచ్ఛా భవతి, తథాపీంద్రవిరోధేఽపి మత్పక్షపాతివత్ అత్రాపి నః పక్షపాతశ్చ స్యాదిత్యాహ ఫల్గు తుచ్ఛమపి ఉరు బహు కరోషి యతో దీనేషు వత్సలః స్వ ఏవ ధిష్ణ్యే స్వస్వరూప ఏవాభిరతస్య తవ తయా జగజ్జనన్యా కిం ప్రయోజనం, తాం నాద్రియస ఇత్యర్థః యద్వా ఏన్వేతావంతం కాలం కర్మఫలాసంగేనానుష్ఠిత మధునా ఫలాసంగాభావేఽప్యవశ్యం మాం భజతోఽప్యైహికం ఫలం దాస్యత్యేవ, తత్రాహ (జగజ్జనన్యామితి) హే జగదీశ! కర్మణి యజ్ఞాదౌ జగజ్జనన్యా ప్రకృత్యా యన్నః అస్మాకం సమీహితం ఫలం తద్వైశస మనర్థరూపం ఫలం సంసారాభిప్రాయేణ వైశసమిత్యుక్తం స్యాదేవ, ప్రాకృతం ఫలం స్యాదేవేత్యర్థః కిం తు ఫల్గు అపి ప్రాకృతఫలసాధనత్వేన తుచ్ఛమపి యజ్ఞాదికర్మ ఉరు కరోషి తస్మిన్ స్వారాధనైక వేషతా మాపాద్య స్వవిషయభక్త్యుత్పాదనద్వారా అనంతస్థిరముక్తిఫలసాధనతాసంపాదనేన ఉరు కరోషీత్యర్థః యతో భవాన్ దీనవత్సలః దోషాదర్శీ, అయం భావః - యద్యప్యనాదిప్రకృతిసంబం ధాత్ యజ్ఞాదికర్మణాం త్వదారాధనరూపతా మజానంతః పశుపుత్రః ప్రష్టాన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మిక ఫలసాధనతా మాపాతతః చోదనాభ్యః ప్రతిపన్నా వయం బుద్ధ్యా కర్మానుతిష్ఠామః, తథాపి త్వం దీనేషు దాసేషు దోషాదర్శీ, ఫల్గుఫలానాం నివర్త్యానంతస్థిరఫలసాధనతామేవ నిష్పాదయసీతి. జగజ్జగత్యామితి పాఠే ప్రాణిపూర్ణభువన ఇత్యర్థః, ఫల్గుత్వమేవోపపాదయతి - స్వ ఏవ ధిష్ణ్యే స్వస్వరూప ఏవాభిరతస్య స్వాత్మారామస్యేత్యర్థః తయా జనన్యా కిం ప్రయోజనమ్? స్వాత్మారామస్య ప్రాకృతం ఫలం కిమపి న భవతి అతిక్షుద్రమిత్యర్థః, స్వాత్మారామస్య జగజ్జగత్యాం ఫల్గు పరలోకప్రాప్తిరిత్యర్థః. ౨౮

ఏవ మైశ్వర్యాంతరేభ్య ఆత్మానుభవ స్యాతిశయ ఉక్తః తతోఽపి భగవదనుభవస్యాతిశ యత్వం సూచయన్ స్వాత్మానుభవపూర్వకభక్తియోగస్య కర్తవ్యతాం సోదాహరణ మాహ (భజంతీతి) అత ఏవ కేవలకర్మణాం ఫల్గుత్వాదేవ సాధవో నిష్కామా అథ ప్రత్యగాత్మతయా యాథాత్మ్య

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

భవత్పదానుస్మరణాదృతే సతాం నిమిత్త మన్యద్భగవ న్న విద్మహే. ౨౯

మన్యే గిరం తే జగతాం విమోహినీం వరం వృణీష్వేతి భజంత మాత్థయత్,
వాచా ను తంత్యా యది తే జనోఽసితః కథం పునః కర్మ కరోతి మోహితః. ౩౦

త్వన్మాయయాద్ధా జన ఈశ ఖండితో యదన్యదాశాస్త ఋతాత్మనోఽబుధః,

జ్ఞానానంతరం త్వాం భజంతి, కథంభూతం వ్యుదస్తమాయాగుణవిభ్రమోదయం మాయాయా యే గుణా రజస్తమ ఆదయః తన్మూలకో యో భ్రమః దేహాత్మభ్రమః స్వతంత్రాత్మభ్రమశ్చ తస్య య ఉదయః ఉద్రేకః వ్యుదస్తః నిరస్తః మాయాగుణవిభ్రమోదయో యేన తం సంశ్రితమాయాగుణభ్రమనిరాసక మిత్యర్థః నిరతిశయానందరూప మాత్మానుభవం లబ్ధ్వాఽపి కిమర్థం మాం భజంతే తత్రాహ - హే భగవన్ ! సతాం భవత్పదానుస్మరణాత్ ఋతే త్వత్పదాంబుజస్మరణం వినా అన్యన్నిమిత్తం ఫలం న విద్మహే నిత్యనిరతిశయానంతానందరూపే త్వచ్చరణస్మరణసముద్రే విప్రుడివ కేవలస్వాత్మానుభవోఽప్యతితుచ్ఛ ఇతి భావః ౨౯

వరైః ప్రలోభనం కృపాళోస్తవానుచిత మిత్యాశయే నాహ (మన్యే ఇతి) త్వాం భజంతం మాం వరం వృణీష్వేతి యదాత్థ అవోచః తాం తే తవ గిరం జగతాం విమోహినీం విషమిశ్రపయః పానప్రలోభనవాక్యతుల్యాం మన్యే. త్వదభజనాత్ ప్రాప్తసంసారాణాం దైవాత్ త్వద్భజనే సతి పునస్తేషాం వరప్రలోభనైః సంసారహేతుమేవాపాదయతి, భక్తానుగ్రహైకశీలస్య దయాళోస్తవ తన్నిగ్రహోఽనుచిత ఇతి భావః ను అహో తే తవ తంత్యా దామతుల్యయా బంధకర్త్యా వాచా "అపామ సోమ మమృతా అభూమ, అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి" ఇత్యాదికయా "యామిమాం పుష్పితాం వాచ" మితి త్వదుక్తవిధయా వేదగిరా జనో లోకః యది అసితః అబద్ధః స్యాత్ షిఞ్ బంధనే, అహేతతః ప్రతిపన్నఫలాశానిర్ముక్తో ముముక్షుః స్యాదిత్యర్థః, తర్హి కథం పునః ఫలైర్మోహితః సన్ కర్మ ప్రవృత్తిధర్మం కరోతీత్యర్థః ౩౦

త్వన్మాయయా మోహితస్య త్వయా పునర్మోహనం నోచితం, కింతు హితమేవ చేష్టితవ్య మిత్యాహ (త్వన్మాయయేతి.) హే ఈశ! త్వన్మాయయా అబుధః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిధురః జనః లోకః దైవాత్ త్వాం భజన్ ఋతాత్మనః సత్యాత్మనః త్వత్తః యది అన్యత్ అర్థకామాదిక మాశాస్తే తర్హి ఖండితః పృథక్కృతః దూరీకృత ఏవ స్యాదిత్యర్థః. ఈశేతి హేతుగర్భమ్, ఆత్మనా

యథా చరే ద్బాలహితం పితా స్వయం తథా త్వమేవార్హసి నః సమీహితుమ్. ౩౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యాదిరాజేన నుతః స విశ్వదృక్ తమాహ రాజన్ మయి భక్తిరస్తు తే,
దిష్ట్యేదృశీ ధీర్మయి తే కృతా యయా మాయాం మదీయాం తరతి స్మదుస్త్యజామ్ ౩౨

తత్త్వం కురు మయాదిష్ట మప్రమత్తః ప్రజాపతే,
మదాదేశకరో లోకః సర్వ మాప్నోతి శోభనమ్. ౩౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి వైన్యస్య రాజర్షేః ప్రతినంద్యార్థవ ద్వచః,
పూజితోఽనుగృహీత్వైనం గంతుం చక్రేఽచ్యుతో మతిమ్. ౩౪

ఈశేన త్వయా ఆత్మీయమైశ్వర్యం దూరీకృతం స్యాదితీశత్వమేవ విప్లుతం స్యాదితి భావః అతః స్వయ మవిజ్ఞాపిత ఏవ బాలహితం అజ్ఞపుత్రహితం పితా యథా చరేత్ కుర్యాత్తథా నః సమీహితం కర్తు మర్హసి ౩౧

ఏవ ముక్తో భగవాన్ తుదుక్త మనుజగ్రాహేత్యాహ మునిః, హే రాజన్! తే త్వయా సాధు వర్ణితం యత్ యస్మాత్ ఆశిషః ఐహికపురుషార్థాన్ నాశాస్సే నేచ్ఛసి, అతో భవాన్ మత్పరః స్వర్గాపవర్గనరకాన్ సమం యథా తథా పశ్యతి. అపవర్గోఽత్ర కైవల్యం, నరకగ్రహణం దృష్టాంతార్థం నరకవత్ స్వర్గాపవర్గౌ హేయౌ ద్రక్ష్యసీత్యర్థః, హే మహారాజ! తే తుభ్య మహం ప్రీతః యస్మాత్ త్వం మదాదేశం శ్రద్ధధానః విశ్వసన్ దుస్త్యజమపి రోషమత్యజః తన్మదాదేశవిశ్వసనమేవ మహ్యం పరముత్కృష్ట మర్హణ మారాధనమ్, ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా ఆదిరాజేన పృథునా నుతః స్తుతః సః విశ్వభుక్ భగవాన్ త మాదిరాజం ప్రత్యాహ. ఉక్తమే వాహ - హే రాజన్! మయి తే తవ భక్తిరస్తు వర్ధతాం, దిష్ట్యా దైవవశేన తే త్వయా మయీదృశీ ధీర్భక్తిః కృతా. కిథంభూతా? యయా ధియా దుస్త్యజామపి మదీయాం మాయాం తరతి స్మ ౩౨—౩౩

ఉపసంహరతి (ఇతీతి.) వైన్యస్య రాజర్షేః ప్రభోః అర్థవత్ శృణ్వతామపి పురుషార్థసాధనం వచః అభినంద్య తేన పూజితః ఏనం వైన్యం అనుగృహ్యాచ్యుతో భగవాన్ గంతుం మతిం చక్రే. ౩౪

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

దేవర్షిపితృగంధర్వసిద్ధచారణపన్నగాః,
కిన్నరాప్సరసో మర్త్యాః ఖగా భూతా న్యనేకశః ౩౫

యజ్ఞేశ్వరధియా రాజ్ఞా వాగ్విత్తాంజలిభక్తితః,
సభాజితా యయుః సర్వే వైకుంఠానుగతా స్తతః ౩౬

భగవానపి రాజర్షేః సోపాధ్యాయస్య చాచ్యుతః,
హరన్నివ మనోఽముష్య స్వధామ ప్రత్యపద్యత ౩౭

అదృష్టాయ నమస్కృత్య నృపః సందర్శితాత్మనే,
అవ్యక్తాయ చ దేవానాం దేవాయ స్వపురం యయౌ. ౩౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

తదాదాయ సర్వే రాజ్ఞా యజ్ఞేశ్వరధియా భగవదాత్మకత్వధియా యథాయోగ్యం వాగాదిభిః సభాజితాః పూజితాః తతః యజ్ఞభూమేః వైకుంఠం భవన మనుసృత్య గతాః యయుః ౩౫—౩౬

(సోపాధ్యాయస్య) రాజ్ఞః పశ్యతః సతః అముష్య రాజ్ఞో మనో హరన్నివ భగవాన్ స్వధామ ప్రత్యగాత్. ౩౭

(అదృష్టాయ) చక్షుర్విషయతా మప్రాప్తాయ సందర్శితః ఆత్మా యేన తస్మై దేవానాం బ్రహ్మాదీనామపి, దేవాయ వాసుదేవాయ 'వసంతి యత్ర భూతాని భూతాత్మని' ఇతి నిరుక్తివాసుదేవపదవాచ్యాయ నమస్కృత్య స్వపురం యయౌ ౩౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భగవద్భాష్యాంతహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
వింశోఽధ్యాయః

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ —

మౌక్తికైః కుసుమస్రగ్భి ర్దుకూలైః స్వర్ణతోరణైః,
మహాసురభిభి ర్ధూపై ర్మండితం తత్ర తత్ర వై ౧

చందనాగురుతోయార్ద్రరథ్యాచత్వరమార్గవత్,
పుష్పాక్షతఫలై స్తోక్మై ర్లాజై రర్చిభి రర్చితమ్. ౨

సవృందైః కదళీస్తంభైః పూగపోతైః పరిష్కృతమ్,
తరుపల్లవమాలాభిః సర్వతః సమలంకృతమ్. ౩

ప్రజా స్తం దీపబలిభిః సంభృతాశేషమంగళైః,
అభీయు ర్మృష్టకన్యాశ్చ మృష్టకుండలమండితాః ౪

శంఖదుందుభిఘోషేణ బ్రహ్మఘోషేణ చర్త్విజామ్,
వివేశ భవనం వీరః స్తూయమానో గతస్మయః ౫

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

పురం యయా విత్యుక్తం తత్పుర మనువర్ణయతి (మౌక్తికై రితి) మౌక్తికై ర్ముక్తాదామభిః చందనాగరుయుక్తైః తోయై రార్ద్రా రథ్యాదయః అస్మిన్ సంతీతి తథా తోక్మైః యవాంకురై రర్చిభి ర్దీపైశ్చ. ౧ ౨

పూగపోతై ర్బాలపూగైః పరిష్కృత మలంకృతం సంభృతా న్యశేషాణి మంగళద్రవ్యాణి దధ్యాదీని తైః సహాఽభిజగ్ముః రాజ్ఞోఽభిముఖం యయుః. మృష్టాని నిఘర్షితాని కుండలాని యాసాం తాః మృష్టా ఉజ్జ్వలాః కన్యాశ్చ అభీయుః. ౩-౪

తతః శంఖాదిఘోషేణ ఋత్విజాం వేదఘోషేణ చ సహ వందిభిః స్తూయమానో విగతస్మయః నిరహంకారః వీరః పృథుః భవనం వివేశ. ౫

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

పూజితః పూజయామాస తత్ర తత్ర మహాయశాః,
పౌరాన్ జనపదాం స్తాం స్తాన్ ప్రీతః ప్రియవరప్రదః ౬

స ఏవ మాదీ న్యనవద్యచేష్టితః కర్మాణి భూయాంసి మహాన్ మహత్తమః,
కుర్వన్ శశాసావనిమండలం యశః స్ఫీతం నిధాయాఽఽరురుహే పరం పదమ్ ౭

సూత ఉవాచ—

తదాదిరాజస్య యశో విజృంభితం గుణై రశేషై ర్గుణవత్సభాజితమ్,
క్షత్తా మహాభాగవతః సదస్పతే కౌషారవిం ప్రాహ గృణంత మర్చయన్. ౮

విదుర ఉవాచ—

సోఽభిషిక్తః పృథు ర్విప్రై ర్లబ్ధాశేషసురార్హణః,
బిభ్ర త్స వైష్ణవం తేజో బాహ్వో ర్యాభ్యాం దుదోహ గామ్. ౯

(తత్ర తత్ర) రథ్యాదిషు పౌరాదిభిః పూజితః మహాయశాః విపులకీర్తిః పౌరాన్ పురవాసినః జానపదాన్ దేశవాసినశ్చ, తదీయప్రజాదిభిః ప్రీతః తేభ్యః సమీహితవరప్రదో భూత్వా యథాయోగ్యం పూజయామాస. ౬

తథాగుణైర్మహాన్ అత ఏవ మహత్తమః పూజ్యతమః, అతః ఏవ అనవద్యచేష్టితః నిర్దుష్టోత్తరవ్యాపారః, ఏవ మాదీని దోహనాదీని భూయాంసి కర్మాణి కుర్వన్ భూమండలం శశాస అనుశిష్టవాన్ తతః స్ఫీతం విపులం యశః ఇహ లోకే నిధాయ పరం పదం వైకుంఠ మాఽఽరురోహ అధిరూఢవాన్ ౭

ఏవం శ్రుతపృథుచరిత్రః క్షత్తా ఏవ మాదీత్యాదిశబ్దోపక్షిప్తాన్యతదుదారచేష్టితశుశ్రూషయా పునః ప్రాహేత్యాహ సూతః (శ్రుత్వేతి.) అశేషైః గుణైః విజృంభిత మూర్జితం గుణవద్భిః సభాజితం సత్కృత మదిరాజస్య పృథోర్యశః శ్రుత్వా మహాభాగవతః క్షత్తా హే సదస్పతే! శౌనకః గృణంతం కథయంతం కౌషారవిం మైత్రేయ మర్చయన్ సాధు సాధ్వితి సమ్మానయన్ ప్రాహ ౮

ఉక్తమేవాహ (స ఇతి ద్వాభ్యామ్) విప్రై ర్బ్రహ్మర్షిభిః రాజ్యేఽభిషిక్తః లబ్ధ మశేషాణా మఖిలానాం ఇంద్రాదీనా మర్హణం యేన సః, వైష్ణవం విష్ణోః సంబంధి తేజః వీర్యం బాహ్వోః బిభ్రత్ బిభ్రాణః యాభ్యాం వైష్ణవతేజఃశాలిభ్యాం గాం దుదోహ, ఏవంభూతః కిమకరోదితి శేషః. ౯

కో న్వస్య కీర్తిం న శృణోత్యభిజ్ఞో యద్విక్రమోచ్ఛిష్ట మశేషభూపాః,
లోకాః సపాలా ఉపజీవంతి కామ మఽద్యాపి తన్మే వద కర్మశుద్ధమ్ ౧౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

గంగాయమునయో ర్నద్యో రంతరా క్షేత్ర మావసన్,
ఆరబ్ధానేవ బుభుజే భోగాన్ పుణ్యజిహాసయా ౧౧

సర్వత్రాఽస్ఖలితాదేశః సప్తద్వీపైకదండధృక్,
అన్యత్ర బ్రాహ్మణకులా దన్యత్రాఽచ్యుతగోత్రతః ౧౨

ఏకదాఽఽసీన్మహాసత్రదీక్షా తత్ర దివౌకసామ్,

శ్రవణౌత్సుక్య మావిష్కుర్వన్ ప్రార్థయతే (కో న్వితి,) అస్య పృథోః కీర్తి మభిజ్ఞశ్చేత్ కో ను న శృణోతి, కథంభూతస్య ? యస్య విక్రమః పృథ్వీదోహనాదిరూపః, తస్య యదుచ్ఛిష్టం తుచ్ఛం కామమద్యాపి అశేషభూపాః లోకపాలైః సహితా లోకాశ్చ ఉపజీవంతి, తత్కర్మ తదీయం శుద్ధం నిరవద్యం చేష్టితం మే మహ్యం వద. ౧౦

ఏవ ముక్తో మునిరాహ (గంగాయమునయో రిత్యాదినా) యద్యప్యత్ర మునిరాహే త్యాహే త్యేవం రూపం సూతవాక్యమపేక్షితం, తథా ప్యర్థసిద్ధత్వాత్ తన్నేత్యధిగంతవ్యం ప్రశ్నేఽపి శుకవాక్య మర్థసిద్ధం జ్ఞేయం గంగాయమునయోర్మహానద్యో రంతరా మధ్యేస్థితం బ్రహ్మావర్తాఖ్యం క్షేత్రం క్షేత్రే ఆవసన్, "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః" ఇత్యాధారస్య కర్మసంజ్ఞాయాం ద్వితీయా, ఆరబ్ధానేవ ప్రాచీనకర్మా యత్తానేవ భోగాన్ న త్వపూర్వసాధనానుష్ఠానారబ్ధాన్, తత్ర హేతుః - పుణ్యజిహాసయా పుణ్యక్షపణే చ్ఛయా, ముముక్షోః పాపవత్ పుణ్యస్యాపి స్వఫలజననద్వారా మోక్షవిరోధిత్వేన పుణ్యస్యాపి జిహాసి తవ్యత్వబుద్ధిః, అతః మోక్షవిరోధిభోగే సాధనత్వేన కర్మానుష్ఠానాసంభవాదితి భావః. బుభుజే అనుభూతవాన్. ౧౧

(సర్వత్రాస్ఖలితః) అప్రతిహతః, ఆదేశః ఆజ్ఞా యస్య. సప్తద్వీపేషు ఏకఏవ దండం ధార యతి తథా స్వసమానరాజాంతరరహిత ఇత్యర్థః దండధారణం కిం? సర్వత్ర న బ్రాహ్మణకులా దన్యత్రాపి కిం సర్వత్ర, న కింతు అచ్యుతగోత్రతః అచ్యుతగోత్రాత్, అన్యత్ర జాత్యంతరేష్వపి భాగవతకులా దన్యత్రేత్యర్థః ౧౨

(ఏకదా) మహాసత్రదీక్షా ఆసీత్ మహాసత్రసంకల్పం కృత్వా తత్ర దీక్షితోఽభూ దిత్యర్థః.

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

సమాజో బ్రహ్మర్షీణాం చ రాజర్షీణాం చ సత్తమ. ౧౩

తస్మి న్నర్హత్సు సర్వేషు స్వర్చితేషు యథార్హతః,
ఉత్థితః సదసో మధ్యే తారాణా ముడురా డివ. ౧౪

ప్రాంశుః పీనాయతభుజో గౌరః కంజారుణేక్షణః,
సునాసః సుముఖః సౌమ్యః పీనాంసః సుద్విజస్మితః. ౧౫

వ్యూఢవక్షా బృహచ్ఛ్రోణి ర్వలివల్గుదళోదరః,
ఆవర్తనాభి రోజస్వీ కాంచనోరు రుదగ్రపాత్ ౧౬

సూక్ష్మవక్రాసితస్నిగ్ధమూర్ధజః కంబుకంధరః,
మహాధనే దుకూలాగ్ర్యే పరిధాయోపవీయ చ ౧౭

తత్ర మహాసత్రే దివౌకసాం దేవానాం, బ్రహ్మర్షీణాం దేవర్షీణాం, సమాజః సభా, ఆసీదిత్యర్థః. హేసత్తమ. ౧౩

(తస్మిన్) సమాజే, మహత్సు పూజ్యేషు యథాయోగ్యం పూజితేషు సత్సు. దేవేనేతి శేషః. సదసః మధ్యే, ఉత్థితః సన్, సమంతతః తమైక్షతేతి షష్ఠేనాన్వయః. తం విశినష్టి తారాణాం మధ్యే, ఉడురాడివ చంద్ర ఇవ, స్థితః, ౧౪

(ప్రాంశు) రున్నతః, పీనా వాయతౌ దీర్ఘౌ భుజౌ యస్య, పద్మవ దరుణే ఈక్షణే యస్య. శోభనా నాసికా యస్య, సుందరం ముఖం యస్య. సౌమ్యః ప్రసన్నః పీనా వంసౌ స్కంధౌ యస్య, శోభనా ద్విజా దంతా యస్మిన్ తత్ స్మితం యస్యేతి బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః. ౧౫

(వ్యూఢం) విస్తీర్ణం వక్షః యస్య, బృహంతౌ పీనౌ శ్రోణీ నితంబౌ యస్య. వళిభిః తిసృభిః. మంజు సుందరం దళవ దశ్వత్థపర్ణవత్, ఉపరి విస్తృతం, అధస్తాత్ సంకుచిత ముదరం యస్య. ఆవర్తవత్ నిమ్నా నాభిర్యస్య, ఓజస్వీ ఇంద్రియశక్తిమాన్ కాంచనవదుజ్జ్వలా వూరూ యస్య, ఉదగ్రౌ ఉన్నతౌ పాదౌ యస్య ౧౬

(సూక్ష్మాశ్చ) వక్రాశ్చ సితాశ్చ స్నిగ్ధాశ్చ మూర్ధజా యస్య. కంబువత్ త్రిరేఖాంకితా, కంధరా కంఠః, యస్య. మహాధనే అనర్ఘే దుకూలశ్రేష్ఠే. పరివీయ వసిత్వా. ఉపవీయ ఉత్తరీయం కృత్వా. ౧౭

వ్యంజితాశేషగాత్రశ్రీః నియమే న్యస్తభూషణః,
కృష్ణాజినధరః శ్రీమాన్ కుశపాణిః కృతోచితః ౧౮

శిశిరస్నిగ్ధతారాక్షః సమైక్షత సమంతతః,
ఊచివానిద ముర్వీశః సదః సంహర్షయన్నివ. ౧౯

చారుచిత్రపదం శ్లక్ష్ణం మృష్టం గూఢ మవిక్లవమ్,
సర్వేషా ముపకారార్థం తదా అనువదన్నివ. ౨౦

రాజోవాచ—

సభ్యాః శృణుత భద్రం వః సాధవో య ఇహాగతాః,
సత్సు జిజ్ఞాసుభి ర్ధర్మ మావేద్యం స్వమనీషితమ్. ౨౧

(నియమే) నిమిత్తే. న్యస్తాని త్యక్తాని అశేషభూషణాని యేన, అత ఏవ తైరనావృతత్వాత్ వ్యంజితాశేషేష్వవయవేషు, శ్రీః స్వాభావికీ శోభా యేన, శ్రీమాన్ సముదాయకాంతిమాన్, కుశపాణిః పవిత్రపాణిః, కృతాని ఉచితాని, కర్మాణి యేన. ౧౮

(శిశిరే) సంతాపహరే స్నిగ్ధే చ తారే యయోస్తే అక్షిణీ యస్య, ఏవం భూత ఉర్వీశః సదస్యాన్ సంతోషయన్నివ ఇదం వక్ష్యమాణం వాక్యం ఉక్తవాన్ వాక్యం విశినష్టి. చారుచిత్రపదం- చారూణి చిత్రాణి పదాని యస్మిన్ శ్లక్ష్ణం ప్రసన్నం మృష్టం శుద్ధ మనపశబ్దితం, గూఢం గంభీరాగాధార్థ. మవిక్లవ మవ్యాకులమ్ ౧౯-౨౦

అయ మస్మాన్ ప్రతి సర్వజ్ఞ ఇవ ధర్మానుపదేష్టు ముత్సహత ఇతి బుద్ధ్వా సభ్యా మా క్రుద్ధ్యేయు రితి మనీషయా స్వవాక్యశ్రవణాయ సభ్యాన్ ప్రార్థయతే (సభ్యా ఇతి.) హే సభ్యాః' సభయా ముపవిష్టాః' అనుపవిష్టాన్ సంబోధయతి ఇహ సత్రభూమౌ య ఆగతా మూర్ఖాశ్చేత్ మామసూయేరన్నిత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి సాధవ ఇతి నాహం జ్ఞః కింతు జిజ్ఞాసుః జిజ్ఞాసితవ్యం విజ్ఞాపయామీ త్యభిప్రాయేణాహ ధర్మం జిజ్ఞాసుభిః, స్వమనీషితం జ్ఞేయం, సత్సు సతాం సమీపే, ఆవేద్యం విజ్ఞాపనీయం, ప్రజానుశాసనవ్యాజేన జిజ్ఞాసైవ క్రియతే న తు యుష్మాన్ప్రతి ధర్మ ఉప దిశ్యత ఇతి భావః ౨౧

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

అహం దండధరో రాజా ప్రజానామివ యోజితః.
రక్షితా వృత్తిదః స్వేషు సేతుషు స్థాపితా పృథక్ ౨౨

తస్య మే తదనుష్ఠానా ద్యానాహు ర్బ్రహ్మవాదినః.
లోకాః స్యుః కామసందోహో యస్య తుష్యతి దిష్టదృక్, ౨౩

య ఉద్ధరేత్ కరం రాజా ప్రజా ధర్మే ష్వశిక్షయ౯,
ప్రజానాం శమలం భుంక్తే భగం చ స్వం జహాతి సః. ౨౪

తత్ ప్రజా భర్తృపిండార్థం స్వార్థమేవానసూయవః,

ఇదానీం ప్రజారక్షణాదికం మమాప్యావశ్యక మిత్యాహ (అహమితి త్రిభిః) ధాత్రా భగవతా. ప్రజానాం దండధరత్వేనాహం, యోజితో నియుక్తః, న కేవలం దండధర ఏవ, కింతు రక్షితృత్వేన. ఆజీవికాప్రదత్వేన స్వేషు స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితేషు సేతుషు, ధర్మమర్యాదాసు పృథగసంకరేణ స్థాపయితృత్వేన చ, యోజిత ఇత్యర్థః, ౨౨

క్రిం ప్రజారక్షాదిసాధ్యం ఫలం తత్రాహ (తస్యేతి) బ్రహ్మవాదినః వేదార్థతత్త్వస్య స్వానుష్ఠానే నోపదేష్టారః, ప్రజారక్షణాదినా రాజ్ఞః యాన్ పుణ్యలోకాన్ ప్రాప్యత్వేనాహుః, తే లోకా తస్య ప్రజారక్షణాదినిష్ఠస్య మే తదనుష్ఠానాత్ ప్రజారక్షణాద్యనుష్ఠానాత్. కామసందోహో మత్సమీహితకామపూరణా, భవేయుః స్యురితి సంభావనాయాం లిజ్ స్వస్య ముముక్షుత్వేన ప్రాకృతలోకస్య ప్రాప్యత్వాభావాత్, అతోఽర్థమాహ (యస్యేతి) యస్య ప్రజారక్షణాదినిష్ఠస్య, దిష్టదృక్ ప్రజారక్షణాది కర్మసాక్షీ ఈశ్వరః, తుష్యతి తస్మిన్ తుష్టే ముక్తిరపి సులభేతి భావః, ౨౩

అన్యథా త్వనిష్టం స్యాదిత్యాహ (య ఇతి.) యో రాజా ధర్మేషు ప్రజా అశిక్షయన్ కరం స్వామిగ్రాహ్యభాగ ముద్ధరేత్, కరమాత్రం గృహ్ణీయా దిత్యర్థః, తర్హి ప్రజానాం సంబంధి శమలం పాపమేవ, భుంక్తే సః స్వీయం భగం జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదికం చ జహాతీత్యర్థః. ౨౪

(త) త్తస్మాత్ హే ప్రజాః! భర్తుర్మమ పిండార్థం పిండదానవత్ పరలోకహితార్థం స్వార్థం స్వార్థప్రయోజనమేవ, స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మసేవాసూయారహితాః, కురుత అనుతిష్ఠత.

కురుతాధోక్షజధియః తర్హి మేఽనుగ్రహః కృతః ౨౭

యూయం తదనుమోదధ్వం పితృదేవర్షయోఽమలాః,
కర్తుః శాస్తు రనుజ్ఞాతుః తుల్యం యత్ప్రేత్య తత్ఫలమ్. ౨౮

అస్తి యజ్ఞపతి ర్నామ కేషాంచి దర్హసత్తమాః,

అధోక్షజధియః భగవద్విషయకబుద్ధయః, తదర్పణదృష్ట్యేతి యావత్ "తత్కురుష్వమదర్పణమ్" ఇతి స్మృతేః. ౨౭

(యూయం) తన్మదనుశాసన మనుమోదధ్వం, కిమనుమోదనమాత్రసాధ్యం? తత్రాహ కర్తురితి, యత్ యస్మాత్, కర్తుః ప్రయోజస్య శాస్తుః ప్రయోజకస్య అనుజ్ఞాతుః అనుమంతుః తత్రాప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వ మనుమంతృత్వమితి వివేకః ప్రేత్యేతి కృదంతయోగాత్ కర్తరి షష్ఠీ, కర్త్రాదిభిః ప్రేత్య పరలోకం ప్రాప్య తుల్యం ఫల మనుభూయతే ఇత్యర్థః ౨౮

అత్ర "యస్య తుష్యతి దిష్టదృక్" కురుతాధోక్షజధియః, ఇతి కర్మణాం భగవ దారాధన రూపత్వ మారాధితాత్, కర్మభి ర్భగవతశ్చ ఫలప్రాప్తి రవగమ్యతే తత్ర నిరీశ్వరవాదినాం కేషాం చిన్మత ఇద ముక్త మనుపపన్న మిత్యుద్భావ్య ఈశ్వరనిసాధయిషయా తత్సద్భావం తావత్ ప్రతి జానీతే (అస్తీతి) తే హి నిరీశ్వరవాదిన ఏవమాహుః ప్రకృతిపురుషాతిరేకే ణేశ్వరాఖ్యః కశ్చిత్ పదార్థో న విద్యతే, ప్రమాణాభావాత్ న తావత్ ప్రత్యక్షం తదవిషయత్వాత్ తస్య నాప్యనుమానం ప్రత్యక్షోపలబ్ధసాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మవిషయత్వే నానుమానస్య ప్రత్యక్షావిషయే తదప్రవృత్తేః నాపి శబ్దః, న తావల్లౌకికః, భ్రమప్రమాదాదిదోషసంస్పర్శసంభావనయా తస్య ప్రామాణ్యానిశ్చయా యోగాత్ నాపి సత్యం జ్ఞాన మనంతం నిష్క్రియం నిష్కలమ్" ఇత్యాదివైదికశబ్దః లోకే వృద్ధవ్యవ హారా దన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసంభవాత్, వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యరూపార్థ ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి లౌకికవ్యుత్పత్త్యనుసారేణ వైదిక శబ్దానామపి కార్యపరత్వేనైవ వ్యుత్పత్తినిశ్చయాత్ సిద్ధరూపే ఈశ్వరే తేషాం ప్రామాణ్యాసంభవాత్, అత ఏవాస్మత్ఫలప్రాప్తిశ్చాసంభావినీ, న చ "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం" "బ్రహ్మవి దాప్నోతి పర" మిత్యాదిక మాముష్మికం బ్రహ్మోపాసనాత్ తత్ప్రాప్తిరూపం చ ఫలం శ్రుత మితి వాచ్యమ్, తస్య కర్మసు కర్తృభూతస్య ప్రత్యగాత్మనో యాథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపరత్వాత్ అతః కర్తుః

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

ఇహాముత్ర చ లక్ష్యంతే జ్యోత్స్నావత్యః క్వచిద్భువః. ౨౭

సంస్కారద్వారేణ విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాత్తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాదమాత్రం. న చ విచిత్రసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యా ఈశ్వరసిద్ధిః, తతః ఫలసిద్ధిశ్చేతి వక్తుం యుక్తమ్, పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతాయాః ప్రకృతేరేవ పురుషార్థానురూపం విచిత్రపరిణామసంభవాత్. యథా విషాదిదూషితానాం అన్నపానాదీనా మౌషధవిశేషాప్యాయితానాం చ సుఖదుఃఖహేతుభూతపరిణామవిశేషస్య దేశకాలాదివ్యవస్థయా దర్శనం తద్వదితి సంగ్రహః హే సత్తమాః। కేషాంచిదాస్తికానాం మతే యజ్ఞపతిర్నామ యజ్ఞారాధ్యః తత్ఫలప్రదశ్చేశ్వరాఖ్యః కశ్చిదస్తి. తత్ర భవ ద్విచిత్రసృష్ట్యన్యథానుపపత్తిం ప్రమాణయతి (ఇహాముత్ర చేతి) ఇహ లోకే చాముష్మింశ్చ లోకే జ్యోత్స్నావత్యః ప్రకాశబహులాః భువః విచిత్రా భోగభూమయః తద్భోక్తారో విచిత్రశరీరాశ్చ దృశ్యంతే. ఏతచ్చ దర్శన మీశ్వర మంతరేణానుపపన్నం. యదుక్తం ప్రకృతేరేవ జీవకర్మానుగుణం విచిత్రపరిణామసంభవ ఇతి, నైతదుపపద్యతే సర్వజ్ఞేశ్వరానధిష్ఠితాయాః తస్యా విచిత్రపరిణామాసంభవాత్ యద్యనధిష్ఠితాయా అపి తస్యాః పరిణామః సంభావ్యేత తర్హి ప్రళయదశాయాం తస్యాః విచిత్రపరిణామార్థం ఈశ్వరానపేక్షణాత్ సతతపరిణామస్వభావత్వేన అపరిణామిత్వేనావస్థానం న స్యాత్. ఈశ్వరాధిష్ఠితత్వే తు తస్య సత్యసంకల్పత్వేన విచిత్రసృష్టితదభావా వుపపన్నౌ న చ క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితత్వేన తావుపపన్నావితి వక్తుం శక్యమ్ తేషా మనున్మత్తానాం స్వేచ్ఛయైవ స్వానర్థావహాపుణ్యానుష్ఠానపూర్వకపశుపాదపత్వాదిశరీరాపాదనస్యాసంభవాత్, ఈశ్వరాభ్యుపగమే తు "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం" యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్। స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః" "తా నహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపా మ్యజస్ర మశుభాన్ ఆసురీష్వేవ యోనిషు॥" ఇత్యుక్తరీత్యా భగవాన్ పురుషోత్తమోఽవాప్తసమస్తకామః సర్వజ్ఞః సత్యసంకల్పః స్వమాహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తః ఏతాని కర్మాణి సమీచీనా న్యేతాన్యసమీచీనానీతి కర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయ తదుపాదానోచితదేహేంద్రియాదికం తన్నియమనశక్తిం చ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం సామాన్యేన ప్రదిశ్య స్వశాసనావబోధివేదాఖ్యశాస్త్రం చ ప్రదిశ్య తదుపసంహారార్థం చాంతరాత్మతయానుప్రవిశ్యానుమంతృతయా చ నియచ్ఛన్ తత్ర పుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థకామమోక్షై ర్వర్ధయతి, శాసనాతివర్తినం చ తద్విపర్యయై ర్యోజయతీతి సర్వమేత దుపపన్నం వైచిత్ర్యమితి భావః న చ 'సత్యం జ్ఞాన' మిత్యాదిభిః కర్మాంగభూతప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యం వివిచ్యతే ఇతి వక్తుం శక్యం కర్తుః ప్రత్యగాత్మనః శుద్ధస్యాశుద్ధస్య చ ఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసంబంధయోగస్య అసంభావనీయస్వరూపస్వభావయోః నిరస్తనిఖిలహేయగంధానంతకల్యాణగుణాకరస్వసంకల్పకృతజగదుదయ

మనో రుత్తానపాదస్య ధ్రువస్యాపి మహీపతేః,
ప్రియవ్రతస్య రాజర్షే రంగస్యాస్మత్పితుః పితుః. ౨౮

ఈదృశానా మథాన్యేషా మజస్య చ భవస్య చ,
ప్రహ్లాదస్య బలేశ్చాపి కృత్యమస్తి గదాభృతా ౨౯

దౌహిత్రాదీనృతే మృత్యోః శోచ్యాన్ ధర్మవిమోహితాన్,

విభవలయలీలసర్వశక్తిత్వజ్ఞానానందాదిస్వరూపస్వభావైకాంతయోః శ్రవణాత్ తథాహి "అపహతపాప్మా విరజో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత, యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ' ఇతి, న చైషాం వాక్యానాం సిద్ధవస్తుపరత్వాసంభవః యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తే రపి శారీరకమీమాంసాయాం సిద్ధాంతితత్వేన కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బంధస్య నిర్నిబంధనత్వాత్ ఫలశ్రుతి రర్థవాదరూపేత్యపి న యుక్తిమత్, అర్థవాదాదేః ప్రతీయమానార్థే తాత్పర్యాభావేఽపి రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠాపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావే శర్కరాంజనద్రవ్యపశువిశేషాదే రర్థవాదోక్తస్యాపి వివక్షితత్వాదితి సంక్షేపః ౨౭

కేషాంచి దిత్యుక్తా నాస్తికాన్ ప్రదర్శయన్ తేషా మీశ్వరాభ్యుపగమోఽస్తీత్యాహ (మనోరితి.) అస్మత్పితుః పితుః అస్మత్పితామహస్యాంగస్య. ౨౮

అజస్య చతుర్ముఖస్య, భవస్య రుద్రస్య, మన్వాదీనాం గదాభృతా భగవతా కృత్యం కర్మ కర్తవ్యం కర్మ ఫలదానరూపం ప్రయోజన మస్తి, మన్వాదీనాం మతేఽవశ్యం కర్మఫలదాత్రా భవితవ్య మిత్యభ్యుపగత మిత్యర్థః ౨౯

నన్వచేతనస్య క్షణభావినః కర్మణః ఫలప్రదత్వాసంభవేఽప్యపూర్వాఖ్యశక్తికల్పనాద్వారేణ ఫలసాధనత్వం స్యాత్. విధ్యుద్దేశ్యశ్రుతదేవతాయా వా కిమీశ్వరేణేతి చేత్యాశంకాం పరిహరన్ దర్శయతి. వర్గస్త్రివర్గో ధర్మాదిః స్వర్గో ధర్మఫలం, అపవర్గో మోక్షః-ఏషాం ప్రాయశః ఐకాత్మ్యహేతునా ఏకమాత్మా స్వరూపం యేషాం తేషాం భావ ఐకాత్మ్యమ్. ఏకేనైవ ప్రదేయత్వరూపైకాత్మ్యం తద్రూపేణ హేతునా వర్గాదీనా మేకేనైవ ప్రదేయత్వశ్రవణస్మరణరూపహేతునా ఈశ్వరోఽభ్యుపగతో మన్వాదిభి రిత్యర్థః తథా చ శ్రూయతే "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః తదేవాగ్నిః తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదు చంద్రమాః" ఇత్యాది, స్మర్యతే చ " యో యో

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

వర్గస్వర్గాపవర్గాణాం ప్రాయేణైకాత్మ్యహేతునా ౩౦

యత్పాదసేవాభిరుచిస్తపస్వినా మశేషజన్మోపచితం మలం ధియః
సద్యః క్షిణోత్యన్వహ మేధతీ సతీ యథా పదాంగుష్ఠవినిఃసృతా సరిత్ ౩౧

యాం యాం తనుం భక్తః" "ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యం య ఇచ్ఛేత్" ఇత్యాది అయం భావః—యజ దేవపూజాయా మితి దేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాదిదేవతానామేవ తత్తత్ఫల హేతుతయా తస్మిన్ తస్మిన్నపి వాక్యే వ్యపదేశస్తావత్ దృశ్యతే "వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతి కామో వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయే నోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి" ఇత్యాదిషు తత్ర హి కామినః సిషాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశః విధ్యపేక్షిత ఏవేతి నాతత్పరత్వశంకా యుక్తా ఏవ మపేక్షితేఽపి ఫలసాధనత్వప్రకారే శబ్దాదేవావగతే సతి తత్పరిత్యాగే నాశ్రుతాపూర్వాఖ్యశక్తికల్పన మనుపపన్నం, యద్వాయ్వాదీనాం ఫలసాధనత్వం "స ఏవైనం భూతిం గమయతీత్యాదినా ప్రతీతం తద్వాయ్వాద్యాత్మనారాధ్యతయా ఫలదాయిత్వేనావస్థితస్య పరమ పురుషస్యైవేతి శ్రూయతే. "ఇష్టాపూర్త" మిత్యాదికా "తదేవాగ్నిస్తద్వాయు" రిత్యాదికా చేతి అతోఽ పూర్వస్య దేవతాయా వా న ఫలసాధనత్వమితి మన్వాద్యుపాదానం ప్రదర్శనమాత్రం న తు పరిగణన మిత్యాశయేనాహ (దౌహిత్రాదీనితి.) ధర్మే విమోహితాన్ ధర్మస్వరూపతదనుష్ఠానతత్సాధనతత్ఫలసాధ నాదిక మజానానాన్ అత ఏవ శోచ్యాన్ మృత్యోర్దౌహిత్రాదీన్, ఆదిశబ్దః ప్రకారే తత్తత్సదృశానిత్యర్థః. వేనాదీన్ ఋతే వినా సర్వేషాం మతే ఈశ్వరోఽస్తీత్యర్థః ౩౦

ఎవం కేవలకర్మణాం తన్మూలకాపూర్వస్య స్వాతంత్ర్యేణ దేవతాయాశ్చ ఫలసాధనత్వాభావః పరమపురుషస్యైవ సాధనభావశ్చోపపాదితః. ఇదానీం తద్వ్రిఢిమ్నే తస్య భగవత్పాదారవిందభజనస్యై వానర్థనిరాసకత్వపూర్వకపురుషార్థాపాదకత్వమాహ (యత్పాదేతి) తపః సంతాప ఆధ్యాత్మికాదిః 'తప సంతాపే' ఇతి ధాత్వర్థానురోధాత్ తద్వతాం తాపత్రయాతురాణా మిత్యర్థః, యస్య భగవతః పదయో ర్యా సేవా భక్తిః తస్యా మభిరుచి రహరహః ప్రవర్ధమానా సతీ, అనేకజన్మభిః అనంతజన్మభి, రుపచితం సంవర్ధితం, ధియో మనసః మలం. సద్యః క్షిణోతి క్షపయతి, తమేవ భజతేతి తృతీయేనాన్వయః తత్పాదసంబంధస్యైషమహిమేతి దృష్టాంతేనాహ (యథేతి) యథా తత్పాదాంగుష్ఠవినిఃసృతా సరిత్ గంగా మలం క్షిణోతి తద్వదిత్యర్థః ౩౧

వినిర్ధుతాశేషమనోమలః పుమా నసంగవిజ్ఞానవిశేషవీర్యవాన్,
యదంఘ్రిమూలే కృతకేతనః పునః న సంసృతిం క్లేశవహాం ప్రపద్యతే ౩౨

తమేవ యూయం భజతాత్మవృత్తిభి ర్మనోవచః కాయగుణైః స్వకర్మభిః,
అమాయినః కామదుఘాంఘ్రిపంకజం యథాధికారావసితార్థసిద్ధయః ౩౩

అసావిహానేకగుణోఽగుణోఽధ్వరః పృథగ్విధద్రవ్యగుణక్రియోక్తిభిః,

కిం మలక్షపణసాధ్యం తత్రాహ. (వినిర్ధుతం) నిరస్తమశేషం, మనోమలం యస్య. అసంగో వైరాగ్యమ్. ఇదం సాధనసప్తకోపలక్షణం విజ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యవేదనం తాభ్యాం విశిష్యతే ఇతి విశేషః. అంగభూతజ్ఞానకర్మకృతోపకార ఇత్యర్థః, తదేవ వీర్యం బలం యస్య భక్తియోగస్య సోఽస్యాస్తీతి తథా, యస్య భగవతోఽంఘ్రిమూలే, కృతకేతనః కృతస్థానః తదేకనిరతః, అనేన భక్తియోగస్య విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వం వివక్షితమ్, ఈదృశః పుమాన్ క్లేశవహాం గర్భజన్మజరామరణాదిక్లేశకారిణీం, సంసృతిం పునర్న ప్రతిపద్యతే ౩౨

తస్మాత్ స్వకర్మభిః వర్ణాశ్రమోచితైః పంచమహాయజ్ఞాదిభిః ఆత్మవృత్తిభిః 'శమో దమస్తపః శౌచం క్షాంతి రార్జవ మేవ చ' ఇత్యాదిస్థానోక్తశమాదిభిః మనోవచఃకాయగుణైః ధ్యానస్తుతిపరిచర్యాదిభిః అమాయినో నిష్కపటాః సంతః, కథంభూతం కామం సమీహితం దోగ్ధి ప్రపూరయతీతి కామధుక్ తదంఘ్రిపంకజం యస్య యథాధికారావసితార్థసిద్ధయః అధికర్మణ్యధికృత్య క్రియతే సాధ్యతే ఇతి వ్యుత్పత్తేః యథాధికారం స్వసమీహితం ఫలమనతిక్రమ్యావసితా నిశ్చితా అర్థసిద్ధిః ఫలసిద్ధిః యేషాం తే స్వసమీహితార్థానుసారేణ ఫలసిద్ధి ర్భావినీత్యేవం నిశ్చితబుద్ధయ ఇత్యర్థః, నిశ్చయస్యాప్యనుష్ఠానోపయోగిత్వాత్ సంశయస్యానర్థావహత్వాత్. తథా చ స్మర్యతే "నాయం లోకోఽస్తి న పరో న సుఖం సంశయాత్మనః, అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి" ఇతి. ౩౩

నను ప్రతికర్మణాం ద్రవ్యదేవతాదిభేదాదేవ భేదాః, అన్యథా కర్మైక్యమేవ స్యాత్, తతశ్చ ప్రతినియతసాధనోపసంహారప్రయాసో వ్యర్థః స్యాత్, ఏవం చ కథ మేకదేవతోద్దేశేన సర్వకర్మానుష్ఠానం కురుతేత్యుచ్యతే, తత్రాహ (అసావితి.) అత్ర గుణాధ్వర ఇతి పాఠః, గుణోఽధ్వర ఇతి చ తత్ర వ్యస్తపాఠే గుణ ఇతి ఛేదః, భగవద్విశేషణం హేయగుణరహిత ఇత్యర్థః. అనేకగుణ ఇతి శుభగుణవిధానాత్, సమస్తపాఠే తు అధ్వరవిశేషణం సత్త్వాదిగుణాన్విత ఇత్యర్థః కర్తృద్వారా తదన్వయో బోధ్యః, తత్ర స్వరూపతః స్వరూపేణ విజ్ఞానఘనః విజ్ఞానశబ్దేన అనుకూలా

సంపద్యతేఽర్థాశయలింగనామభి ర్విశుద్ధవిజ్ఞానఘనః స్వరూపతః. 34

ప్రధానకాలాశయధర్మసంగ్రహే శరీర ఏష ప్రతిపద్య చేతనామ్,
క్రియాఫలత్వేన విభు ర్విభావ్యతే యథానలో దారుషు తద్గుణాత్మకః. 35

త్మకజ్ఞానం వివక్షితం, ఘనశబ్దేన తస్యైవ సాంద్రత్వమభిప్రేతమ్ విజ్ఞానైకస్వరూప ఇత్యర్థః. అగుణః నిరస్తహేయగుణః. అనేకగుణః అనంతకల్యాణగుణః యోఽసౌ పరమాత్మా స ఏవ పృథగ్విధానేక ద్రవ్యాణి వ్రీహ్యాజ్యపశ్వాదీని గుణాః "శుక్లా మాలభేత, కృష్ణా మాలభేతే" త్యాది విధ్యుద్దేశశ్రుతశుక్లా దయః క్రియాః అవహననావేక్షణాలంబనాదయః, ఉక్తయో మంత్రాః, పృథగ్విధత్వం త్రిష్వప్యన్వే తవ్యమ్ పృథగ్విధద్రవ్యాదిభిః అధ్వరః సన్ అధ్వరస్య ద్రవ్యాదిసంఘాతరూపత్వాత్ ద్రవ్యాదీనాం భగవచ్ఛరీరత్వాత్ అధ్వరరూపో భూత్వేత్యర్థః అర్థాశయలింగనామభిః సంపద్యతే అర్థః అధ్వరప్రయో జనం స్వర్గాదిరూపం ఫలం తస్య ఆశయః ఆశ్రయాణి జలాశయకమలాశయ ఇతి ప్రయోగాత్, లింగా నీంద్రాదిరూపశరీరాణి, నామాని వాచకాగ్నీంద్రాదిశబ్దాః, తైః సంపద్యతే అగ్నీంద్రాదిలింగస్య ఫలా శ్రయత్వం ఫలదానక్రియాయా అగ్నీంద్రాద్యాశ్రితత్వాద్బోధ్యమ్ అధ్వరారాధ్యత్వేన తత్ఫలదత్వేనావగ తేంద్రాదినామరూపాత్మకో భవతీత్యర్థః తథా చ శ్రుతిః "యజ్ఞో వై విష్ణుః, తదేవాగ్నిః తద్వాయుస్త త్సూర్య స్తదు చంద్రమాః" ఇత్యగ్నీంద్రాదిద్వారభేదేన ద్రవ్యాదిభేదేన చ కర్మణాం భేదః అగ్న్యాద్యంత రాత్మతయావసితస్య పరమపురుషస్యైకస్యైవ ఆరాధ్యత్వఫలప్రదత్వాద్యుపపత్తిస్వారస్యతః ఏకదేవతా రాధనత్వ మప్యుపపన్నమితి భావః 34

ఏవం కర్మ తదారాధ్యదేవతారూపత్వ ముక్తమ్, అథ కర్మభోక్తృజీవరూపత్వం తత్ఫలరూప త్వం చాహ (ప్రధానేతి) ఏష భగవాన్, ప్రధానం ప్రకృతిః. కాల స్తద్గుణక్షోభకః, ఆశయో వాసనా ధర్మః. అదృష్టమేభిః సంగృహ్యతే ఉత్పాద్యత ఇతి తథా, తస్మిన్ శరీరే చేతనాం శబ్దాద్యనుభవరూపం జ్ఞానం ప్రతిపద్య జీవద్వారా ప్రతిపద్యేత్యర్థః, తత్ర జీవాదిభిః సామానాధికరణ్యే చ హేతుః "విభుః య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యుక్తరీత్యా జీవాంతరాత్మతయాఽవస్థానాత్ సర్వజగదుపాదానత్వాత్ ఉపాదానత్వస్య చ భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగిత్వరూపత్వాత్ జీవం ప్రత్యు పాదానత్వేన చ జీవధర్మభూత జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారాశ్రయత్వస్యాపి జీవద్వారకత్వేన విభోః పరస్య సత్త్వాత్ శబ్దాద్యనుభవ రూపచేతనాం ప్రతిపద్యేత్యుక్తం క్రియాఫలత్వేన స్వర్గాదిరూపతయా. విభావ్యతే నిశ్చీయతే. ఏవం కర్మతదారాధ్యతత్ఫలభోక్తృతత్ఫలరూపత్వముక్తం, తత్ర కర్మాదిగత దోషసంస్పర్శ మాశంక్య తన్నేత్యభిప్రాయేణ దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) దారుషు అనలోఽగ్నిర్యథా తద్గుణాత్మకః దారుగత దైర్ఘ్యవక్రత్వాదిమాన్ ప్రతీయతే తద్వత్ వస్తుత ఏకరూపోఽప్యనలోఽధిష్ఠాన వైచిత్ర్యా ద్విచిత్ర ఇవ ప్రతీయతే తథేత్యర్థః, సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యత ఇతి. 35

అహో మమాఽమీ వితరంత్యనుగ్రహం హరిం గురుం యజ్ఞభుజా మధీశ్వరమ్,
స్వధర్మయోగేన యజంతి మామకా నిరంతరం క్షోణితలే దృఢవ్రతాః. ౩౬

మా జాతు తేజః ప్రభవే న్మహర్ధిభి స్తితిక్షయా తపసా విద్యయా చ,
దేదీప్యమానేఽజితదేవతానాం కులే స్వయం రాజకులాద్ ద్విజానామ్ ౩౭

బ్రహ్మణ్యదేవః పురుషః పురాతనో నిత్యం హరి ర్యచ్చరణాభివందనాత్,

తదేవ మత్ప్రవృత్తాన్ భగవద్భజనే ప్రవర్త్య స్వతః ప్రవృత్తానాం ప్రవృత్త్యభినందనేన ప్రథయతి (అహో ఇతి) యే భూతలే, మామకాః మద్విషయవాసినో జనాః, దృఢవ్రతాః దృఢసంకల్పాః, స్వవర్ణాశ్రమధర్మయోగేన యజ్ఞభుజా మింద్రాదీనా మధీశ్వరం అంతరాత్మానం గురుం హితోపదేష్టారం హరిం స్వాశ్రితదురితహరం నిత్యం భజంతి, తేఽమీ జనాః మమ అనుగ్రహం వితరంతి కుర్వంతి అహో ఇతి హర్షే ౩౬

ఇదానీం భగవద్భక్తిదార్ఢ్యాయ బ్రాహ్మణభక్తిం విధత్తే (మా జాత్విత్యష్టభిః) తత్ర తావత్ బ్రాహ్మణకులస్య రాజకులనిగ్రహావిషయత్వం ప్రార్థయతే మహర్ధిభిః మహత్యశ్చ తా ఋద్ధయః తాభిః యద్రాజకులస్య తేజః తస్మాత్ సకాశాత్ ద్విజానాం కథంభూతానాం అజితో భగవాన్ దేవతా యేషాం తేషాం, కులే జాతు కదాచి దపి, మా ప్రభవేత్ ప్రభావం న కరోతు, కథంభూతే సమృద్ధిభి ర్వినాపి స్వయమేవ తితిక్షాదిభిః దేదీప్యమానే యద్వా రాజకులస్య బ్రాహ్మణకులనిగ్రహవిషయత్వం ప్రార్థయతే, అజితదేవాతానాం ద్విజానాం కులే తితిక్షయా ద్వంద్వసహనేన తపసా కృచ్ఛ్రాదినా బ్రహ్మోపాసనయా వా, ఆతిథ్యయా అతిథ్యారాధనయా, చకారాత్ శమదమాదిసంగ్రహః, ఎభి ర్దేదీప్యమానే సతి. తేషాం తేజః, మహర్ధిభిః రాజకులా ద్ధేతోః కదాచిన్మా ప్రభవేత్, మహర్ధిపయుక్తగర్వసహితాత్ రాజకులా ద్బ్రాహ్మణకులం కుపితం మా భూదిత్యర్థః కులద్వయ మన్యోఽన్యం యథాయోగ్య మనుగృహ్ణాత్వితి భావః ౩౭

యచ్చరణాభివందనాత్ యేషాం చరణాభివందనాత్, హరి ర్లక్ష్మీం జగత్పవిత్రం యశ శ్చావాప యత్సేవయా చేశ్వరి స్తుష్యతి, తదేవ బ్రహ్మకులం నిషేవ్యతా మితి ద్వయోరన్వయః హరిం విశినష్టి, (బ్రహ్మణ్యదేవః) బ్రాహ్మణసేవాపరాయణానాం మన్వాదీనా మపి దేవః పురాణః పురుష ఇతి, న చైవ మీశ్వరస్య లక్ష్మీయశసః సంబంధస్య సోపాధికత్వప్రసంగః, భగవదితరేషాం యశ ఆదిసంబంధస్య బ్రాహ్మణసేవాయత్తత్వైకకథనమాత్రతాత్పర్యకత్వా దస్య శ్లోకస్యాఽర్థ వాదవాక్యస్య స్వార్థే తాత్పర్యాభావాత్, విధేః స్తావకత్వాత్, న చాఽర్థవాదస్య స్వార్థే తాత్పర్యాభావే

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

అవాప లక్ష్మీ మనపాయినీం యశో జగత్పవిత్రం చ మహత్తమాగ్రణీః. ౩౮

యత్సేవయాశేషగుహాశయః స్వరాడ్ విప్రప్రియ స్తుష్యతి కామ మీశ్వరః,
తదేవ తద్ధర్మపరై ర్వినీతైః సర్వాత్మనా బ్రహ్మకులం నిషేవ్యతామ్. ౩౯

సతీతరేషా మపి యశ ఆది సంబంధేఽపి తాత్పర్యం నాస్తీతి వక్తుం శక్యమ్, బ్రాహ్మణసేవావిధ్యపేక్షిత ఫలసమర్పకత్వేన తత్ర తాత్పర్యనిశ్చయాత్ న హ్యసతాగుణేన ప్రరోచనా సంభవతి, న చ పయఃపిబ. శిఖా తే వర్ధితే" ఇతి బాలాద్యుపచ్ఛందనవాక్యే అసతాపి గుణేన ప్రరోచనా దృశ్యత ఇతి వాచ్యమ్. తత్రాపి యద్యసద్యశోనిశ్చయః తర్హ్యప్రవృత్తేః ప్రవృత్త్యర్థప్రరోచనాయా ఏవానుపపత్తేః. తస్మాత్తత్రా సతా మజనానాం బాలానాం పయఃపానాదిప్రవృత్త్యర్థం శిఖావర్ధనాదిక మసదపి ఫలత్వేన కీర్త్యతే. తత్రాసత్త్వం ప్రత్యక్షతోఽవగత మిహ తు మన్వాదిషు బ్రాహ్మణసేవకేషు యశస్సంబంధస్యైవ ప్రత్యక్ష తుల్యశాస్త్రేణాఽవగమా దసతా నిశ్చాయకస్య ప్రమాణాంతరస్యాఽభావాత్ న చ తేషాం తత్సం బధే బ్రాహ్మణసేవాతిరిక్త మదృష్టాంతరమేవ కారణ మితి వక్తుం యుక్తమ్ అదృష్టాంతరస్యాపి స్వస్వవర్ణాశ్రమైకాంతనిత్యనైమిత్తికపూర్వకయాగజన్యత్వాత్ స్వవర్ణాశ్రమధర్మేషు బ్రాహ్మణసేవాయా అప్యనుప్రవిష్టత్వాత్, స్వరాట్ స్వతంత్రః అకర్మవశ్యః తథాపి విప్రప్రియః విప్రాధీనః, బహువ్రీహి షష్ఠీతత్పురుషసమాసద్వయే నాన్యోఽన్యం భృశం ప్రీతివిషయత్వలాభాత్ విషయవైలక్షణ్యాధీనత్వాత్ పారతంత్ర్యస్య స్వతంత్రస్యాపి స్వేచ్ఛయా పారతంత్ర్యోపపత్తేః ఈశ్వర స్తుష్యతి ఈశ్వరస్యాఽకర్మ వశ్యత్వం నామ దేవమనుష్యాదిసజాతీయచేష్టాం కుర్వతోఽపి తచ్చేష్టాయత్తసుఖదుఃఖాద్యస్పర్శిత్వమ్. న చైత ద్విప్రతిషిద్ధమ్, యచ్చేతనం తత్ప్రియుక్తసుఖాద్యస్పర్శనం చేతి విప్రతిషిద్ధమితి శంక్యమ్ స్వార్గనారకవ్యాపారేషు తథాదర్శనాత్, ఏవం చేశ్వరస్య బ్రాహ్మణసేవాతదభావజన్యసుఖాద్యస్పర్శినోఽపి తత్సేవాపరాయణత్వకథనేన ద్విజసేవాయా ఆవశ్యకత్వద్యోతనాయ స్వరాడితి విశేషణమ్ నన్వన్య సేవయాఽన్యః కథం తుష్యేత్? తత్రాహ - అశేషగుహాశయః సేవకసేవ్యయో రుభయోరపి హృదయ గుహాయాం తదంతరాత్మతయా నివిష్టత్వేన సేవాజన్యద్విజాదినిష్ఠప్రీతిరపి ద్విజాదిద్వారాశ్రయః సేవ కనిష్ఠసేవాశ్రద్ధాదిక మవేక్ష్య తుష్యతీత్యర్థః కామం తుష్యతీత్యనేన ద్విజసేవాతోఽధికః తోషహేతు ర్నాస్తీతి ద్యోత్యతే తస్మాత్ ద్విజసేవాయా యశఆదిహేతుత్వాచ్చ తద్ధర్మపరైః ద్విజసేవైకశీలైః తదుపయుక్తం గుణమాహ వినీతైః ఏకవిశేషణోపాదానేన ద్విజప్రసాదేనేతి నియమాంతరేణాన్యో హేతు రనుపేక్షిత ఇతి సూచితం, సర్వాత్మనా కరణత్రయైక్యేన బ్రహ్మకులం నిషేవ్యతామ్. ౩౮-౩ -

పుమా ల్లభేతాఽనతివేలమాత్మనః ప్రసీదతోఽత్యంతశమం స్వతః స్వయమ్,
యన్నిత్యసంబంధనిషేవయా తతః పరం కి మత్రాఽస్తి ముఖం హవిర్భుజామ్ ౪౦

అశ్నా త్యనంతః ఖలు తత్త్వకోవిదైః శ్రద్ధాహుతం యన్ముఖ ఇజ్యనామభిః,
న వై తథా చేతనయా బహిష్కృతే హుతాశనే పారమహంస్యపర్యగుః ౪౧

కించ "ప్రసాదే, సర్వదుఃఖానాం హాని రస్యోపజాయతే, ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే" ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వదుఃఖహానిహేతుభూతమనఃప్రసాదనిర్వర్తకత్వాదపి ద్విజసేవైవ కార్యేత్యాహ (పుమానితి) యేషాం బ్రాహ్మణానాం నిత్యసంబంధిరూపసేవయా పుమాన్ అతివేలం శీఘ్రం స్వయమేవ ప్రయత్నాంతరేణైవ ప్రసీదతః ఆత్మనః మనసః శమం శాంతిం లభేత, తతః శాంతమనసః కిమస్తి అసాధ్య మితి శేషః శాంతమనసా అసాధ్యం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః కించ హవిర్భుజా మింద్రాదీనాం ముఖం బ్రాహ్మణసేవయైవ తన్ముఖానాం హవిర్భుజాం యజ్ఞారాధ్యదేవానా మపి సేవా కృతా స్యాత్ "బ్రాహ్మణకులం 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖ మాసీత్' ఇతి బ్రాహ్మణకులస్య భగవదావేశావతారస్య బ్రహ్మణో ముఖత్వాత్ తదారాధనేనైవ హవిర్భుక్ అంతరాత్మతయాఽవస్థితః పరమాత్మా తుష్యతీతి బ్రాహ్మణా ఏవాఽన్నాదిభి రారాధ్యా ఇతి భావః. ౪౦

నను అగ్నిముఖా వై దేవాః" ఇతి దేవానా మగ్నిముఖత్వశ్రవణాత్ అగ్నౌ హుతమేవ హవిర్భుక్ అంతరాత్మభూతపరమాత్మప్రీతయే భవిష్యతి తత్రాహ (అశ్నాతీతి) సత్య మగ్నిరపి తన్ముఖమితి, అథాపి తత్త్వకోవిదై ర్బ్రాహ్మణానాం భగవత్ప్రియతమశరీరత్వం జానద్భిః 'న బ్రాహణా న్మే దయితం రూప మేత చ్చతుర్భుజమ్' ఇతి భగవద్వచనాత్ ఇజ్యనామభిః ఆరాధ్యైం ద్రాదినామభిః యస్య బ్రాహ్మణస్య ముఖే శ్రద్ధయా హుతం హవి రనంతో భగవాన్ యథా అశ్నాతి తథా చేతనయా రహితే హుతాశనే అగ్నౌ హుతం నాశ్నాతి, కుత ఏవంభూతోఽసౌ తత్రాహ, పారమహంస్యపర్యగుః పరమహంసా భగవదుపాసకాః తేషాం భావః కర్మ వా పారమహంస్యం జ్ఞాననిష్ఠేతి యావత్, యద్వా చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వార్థే ష్యఞ్. పరమహంసా ఏవ పారమహంస్యాః తాన్ పరిత్యజ్య న గచ్ఛతి తైః పరితో గీయత ఇతి వా అగుః గాఙ్ గతా విత్యస్మాత్ నఞ్పూర్వాత్ గై = శబ్ద ఇత్యస్మాద్వా "కుర్ఘ్రిశ్చే" త్యాణాదికసూత్రే ప్రాక్ ప్రత్యయనిర్దేశాత్ ధాత్వంతరాదపి కుప్రత్య యస్యాఽభ్యుపగమాత్ కుప్రత్యయే "ఆతో లోప ఇటి చ" ఇత్యాలోపః న చ తత్రాపి సన్వద్భావస్యాపి విధానాత్ ద్విత్వోత్పత్తిః, బహులగ్రహణా త్తదభావాత్ యద్వా మృగయ్యాదే రాకృతిగణత్వాత్ కుప్రత్యయః 'ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః। జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" ఇతి భగవద్గీతోక్తరీత్యా నిరతిశయప్రీతివిషయాన్ పరమహంసా నత్యాదరేణాఽపేక్షమాణః తత్రైవ నిత్యం సన్నిహిత ఇతి తత్ సాక్షాత్ స్వముఖే న్యస్తమివ భుంక్తే ఇతి భావః ౪౧

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

యద్బ్రహ్మ నిత్యం విరజం సనాతనం శ్రద్ధాతపోమంగళమౌనసంయమైః,
సమాధినా బిభ్రతి హార్థదృష్టయే యత్రేద మాదర్శ ఇవాఽవభాసతే ౪౨

తేషా మహం పాదసరోజరేణు మార్యా వహేయాఽధికిరీట మాయుః,
యం నిత్యదా బిభ్రత ఆశు పాపం నశ్య త్యముం సర్వగుణా భజంతి ౪౩

గుణాయనం శీలధనం కృతజ్ఞం వృద్ధాశ్రయం సంవృణతే ను సంపదః,

న కేవలం చేతనత్వేన హుతాశనా ద్విశేషః. కింతు వేదతదర్థజ్ఞానానుష్ఠానాదినాపీత్యాహ (యదితి.) యత్ బ్రహ్మకులం విరజం రాగాద్యపేతం భ్రమప్రమాదాదిపురుషదోషవినిర్ముక్తం చ సనాతనం అనాది బ్రహ్మపరం బ్రహ్మ తత్స్వరూపప్రకాశకం వేదం చ శ్రద్ధా ఉపాసనాయా మధ్యయనాధ్యాపనజపపారాయణాదిషు త్వరా ఉపాసనోపయుక్తజ్ఞానకర్మయోగేఽధ్యయనాద్యుపయుక్తకాండవ్రతాదిశ్చ కర్మయోగస్య కృచ్ఛ్రాదిరూపానశనాదిగర్భత్వాత్ తపశ్శబ్దే నాభిధానం యుక్తం మంగళం విరుద్ధాచారః మౌనం వాఙ్నియమః ఆరంభణసంశీలనం చ సంయమః, ధ్యానోపయుక్తశమదమాదిః అధ్యయనాద్యుపయుక్తకరణనియమశ్చ సమాధినా ధ్యానేన ధారణయా చ అర్థదృష్టయే అర్థః పురుషార్థరూపం బ్రహ్మ అభిధేయయజ్ఞోపాసనాశ్చ, తద్దృష్టయే తత్సాక్షాత్కారాయ తదారాధనాయ చ ఇహ అస్మింల్లోకే బిభ్రత్ బిభ్రాణం యత్ బ్రాహ్మణకులం, పునర్బ్రహ్మ విశినష్టి యత్ర బ్రహ్మణి పరస్మిన్ వేదే చ ఇదం విశ్వం పరమాత్మస్వరూపాదికం చ ఆదర్శ ఇవావభాసతే ప్రకాశతే ౪౨

(తేషాం) బ్రాహ్మణానాం పాదసరోజరేణుం హే ఆర్యాః! ఆయుః ఆ అయుః ఇత్యాఙ్ప్రశ్లేషో ఽత్ర బోధ్యః యావజ్జీవ మిత్యర్థః. అధికిరీటం ముకుటోపరి వహేయేతి ప్రార్థనాయాం లిఙ్, కిం తద్వహనసాధ్యం తత్రాహ యం బ్రాహ్మణపాదసరోజరేణుం నిత్యదా బిభ్రతః వహతః పురుషస్య పాప మాశు నంక్ష్యతి అముం వహంతం సర్వగుణా కల్యాణగుణా భజంతి ఆశ్రయంతే ౪౩

తం చ గుణాలయం శుభగుణాశ్రయం, శీలమేవ ధనం యస్య తం, కృత ముపకారం జానాతీతి కృతజ్ఞం, వృద్ధాన్ జ్ఞానాధికాన్ ఆశ్రయతే ఇతి తం, సర్వాః సంపదః వృణుతే వృణీతే లట్

ప్రసీదతాం బ్రహ్మకులం గవాం చ జనార్దనః సానుచరశ్చ మహ్యమ్. ౪౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి బ్రువాణం నృపతిం పితృదేవద్విజాతయః,
తుష్టువు ర్హృష్టమనస స్సాధువాదేన సాధవః ౪౫

పుత్రేణ జయతే లోకా నితి సత్యవతీ శ్రుతిః,
బ్రహ్మదండహతః పాపో యద్వేనోఽత్యతర త్తమః. ౪౬

హిరణ్యకశిపుశ్చాపి భగవన్నిందయా తమః,
వివిక్షు రత్యగా త్సూనోః ప్రహ్లాదస్యాఽనుభావతః, ౪౭

వీరవర్య పితః పృథ్వ్యాః సమాః సంజీవశాశ్వతీః,

"ఆత్మనేపదే ష్వనతః" ఇతి ఝస్యాదాదేశః, "శ్నాభ్యస్తయో రాత" ఇత్యాలోపః సమ్యక్ భజంతే ఉపసంహరంతి బ్రహ్మకులం ద్విజకులం గవాం చ కులం సానుచరః సభక్తః భగవాంశ్చ మహ్యం ప్రసీదతామ్ ౪౪

ఏవం వదంతం నృపతిం పృథుం, పిత్రాదయః, సాధవః, గుణజ్ఞాః తుష్టమనసః సాధువాదేన సాధు సాధ్వితి వాదేన తుష్టువుః స్తుతవంతః ౪౫

(స్తుతిమేవాహ) పుత్రేణ లోకాన్ పుణ్యలోకాన్ పితా జయతి సాధయతీతి శ్రుతిః జనశ్రుతిః సత్యవతీ అబాధితా, పుత్రేణేతి పుత్రశబ్దావయవార్థవిషయభూతేనేత్యర్థః పుంసంజ్ఞికా న్నరకాత్ త్రాయతే ఇతి హి పుత్రశబ్దం నిదర్శయంతి యద్యస్మాద్వేనోఽపి తమః నరక మతరత్ ౪౬

తథా (హిరణ్యకశిపు) రపి భగవన్నిందయా తమో వివిక్షుః ప్రవేశ మాశంకితః "ఆశంసాయాం సన్ వక్తవ్యః" ఇతి సన్నంతాత్ "సనాశంసభిక్ష ఉః" ఇత్యుః, సూనోః ప్రహ్లాదస్యానుఽభావతః ప్రభావాత్ తమః నరకం అత్యగాత్ అతిక్రమ్య భగవంత మగాదిత్యర్థః ౪౭

తస్మాద్ధే వీరశ్రేష్ఠ! పృథ్వ్యాః పతి స్త్వం శాశ్వతీః సమాః సంవత్సరాన్ సంజీవ

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

యస్యేదృశ్యఽచ్యుతే భక్తిః సర్వలోకైకభర్తరి ౪౭

అహో వయం హ్యద్య పవిత్రకీర్తే త్వయైవ నాథేన ముకుందనాథాః,
య ఉత్తమశ్లోకతమస్య విష్ణో ర్బ్రహ్మణ్యదేవస్య కథాం వ్యనక్తి. ౪౯

నాఽత్యద్భుత మిదం నాథ తవాఽఽజీవ్యానుశాసనమ్,
ప్రజానురాగో మహతాం ప్రకృతిః కరుణాత్మనామ్. ౫౦

అద్య న స్తమసః పారః త్వయోపాసాదితః ప్రభో,
భ్రామ్యతాం నష్టదృష్టీనాం కర్మభి ర్దైవసంజ్ఞితైః ౫౧

నమో వివృద్ధసత్త్వాయ పురుషాయ మహీయసే,

"కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే" ఇతి ద్వితీయా, యస్య తవ సర్వలోకానా మేకస్మి న్నద్వితీయే భర్తర్యచ్యుతే ఈదృశీ భక్తిర స్తి. ౪౭

హే పవిత్రకీర్తే! వయం త్వయైవ నాథేన ముకుందనాథాః త్వన్నాథత్వమేవాస్మాకం ముకుందనాథత్వే పర్యవసిత మిత్యర్థః. కుతః యో భవాన్ బ్రహ్మణ్యదేవస్య ఉత్తమశ్లోకస్య విష్ణోః కథాం వ్యనక్తి ప్రకాశయతి. ౪౯

(నాథ) తవ ఆజీవ్యానుశాసనం రాజాన మాజీవం త్యుపజీవ్యాః తేషా మస్మాకం అనుశాసన మితి యదిదం నాద్భుతం, కుతః మహాత్మనాం కరుణాత్మనాం కృపాస్వభావానాం ప్రజాస్వనురాగః ప్రకృతిః స్వభావః ౫౦

హే ప్రభో! దైవసంజ్ఞితైః దైవాపరపర్యాయైః కర్మభిః భ్రమతాం సంసరతాం అత ఏవ నష్టదృష్టీనాం నోఽస్మాకం అధునా త్వయా తమసః నరకస్య, పారః తీర, ముపాసాదితః ప్రాపితః. ౫౧

ఈశ్వరదృష్ట్యా ప్రణమంతి (నమ ఇతి) బ్రాహ్మణజాతి మధిష్ఠాయ క్షత్రం బిభర్తి క్షత్ర మావిశ్య బ్రహ్మకులం బిభర్తి తదుభయ మావిశ్య ఇదం విశ్వం బిభర్తి తస్మై భరణోపయుక్తగుణ

యో బ్రహ్మక్షత్ర మావిశ్య బిభర్తీదం స్వతేజసా. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
ఏకవింశోఽధ్యాయః

మాహ వివృద్ధ సత్త్వాయ రజస్తమోభ్యా మనభిభూతసత్త్వప్రిమరాయ అత ఏవ మహీయసే పరమ పురుషవిభూతిభూతాయ తుభ్యం నమః. ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తినమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకవింశోఽధ్యాయః

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

జనేషు ప్రగృణత్స్వేవం పృథుం పృథులవిక్రమమ్,
తత్రోపజగ్ము ర్మునయః చత్వారః సూర్యవర్చసః. ౧

తాంస్తు సిద్ధేశ్వరాన్ రాజా వ్యోమ్నోఽవతరతోఽర్చిషా,
లోకా నపాపాన్ కుర్వత్యా సానుగోఽచష్ట లక్షితాన్ ౨

తద్దర్శనోద్గతాన్ ప్రాణాన్ ప్రత్యాదిత్సు రివోత్థితః
ససదస్యాఽనుగో వైన్య ఇంద్రియేశో గుణానివ ౩

గౌరవాద్యంత్రితః సభ్యః ప్రశ్రయానతకంధరః,
విధివత్ పూజయాంచక్రే గృహీతాధ్యర్హణాసనాన్ ౪

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

యదుక్తం భగవతా స్వేన కాలేన గృహోపయాతాన్ ద్రష్టాసి సిద్ధానితి కుమారాగమనం తైశ్చ తత్త్వోపదేశ ఇతి తద్విస్తరేణ వర్ణయితుం కుమారాగమన మాహ మునిః (జనేష్వితి) విపుల పరాక్రమం పృథుం ప్రత్యేవం జనేషు ప్రగృణత్సు వదత్సు సత్సు, సూర్యస్యేవ వర్చో యేషాం తే చత్వారో మునయః తత్రోపజగ్ము రిత్యర్థః లోకాన్ అపాపాన్ కుర్వంత్యా అర్చిషా లక్షితాన్ సన కాదయ ఇతి లక్షితాన్, వ్యోమ్నః ఆకాశా, దవరోహతః తాన్ సిద్ధేశ్వరాన్, సానుగః సభృత్యో రాజా అచష్ట అద్రాక్షీత్. ౧—౨

తేషాం దర్శనేనోద్గతాన్ ప్రాణాన్ పునః ప్రాప్తు మిచ్ఛురివ "ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామంతి యూనః స్థవిర ఆగతేః ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిపద్యతే." ఇత్యయమర్థః సూచితః ప్రాణాస్తావత్ తత్తేజసా క్షిప్తాః ప్రత్యుద్గచ్ఛంతి స్వయ మననుగచ్ఛతః ప్రాణహానిః స్యాదితి భయాదివ ససంభ్రమం సదస్యై రనుగైశ్చ యథా ఇంద్రియేశః క్షేత్రజ్ఞః గుణాన్ శబ్దాదీన్ ఉద్గచ్ఛతీత్యుత్ప్రేక్ష్యే దృష్టాంతః ఉత్థితః. ౩

(గౌరవాత్) యంత్రితః వశీకృతః, సభ్యః ప్రశ్రయేణ వినయేన, నతా కంధరా యస్య సః గృహీత మభ్యర్హణం అర్ఘ్య మాసనం చ యై స్తాన్ యథావిధి పూజయాంచక్రే ౪

తత్పాదశౌచసలిలై ర్మార్జితాలకబంధనః,
తత్ర శీలవతాం వృత్త మాచరన్ మానయన్నివ ౫

హాటకాసన ఆసీనాన్ స్వధిష్ణ్యే ష్వివ పావకాన్,
శ్రద్ధాసంయమసంయుక్తః ప్రీతః ప్రాహ భవాగ్రజాన్. ౬

పృథురువాచ—

అహో ఆచరితం కిం మే మంగళం మంగళాయనాః,
యస్య వో దర్శనం హ్యాసీత్ దుర్దర్శానాం చ యోగిభిః. ౭

కిం తస్య దుర్లభతర మిహలోకే పరత్ర చ,
యస్య విప్రాః ప్రసీదంతి శివో విష్ణుశ్చ సానుగః ౮

నైవ లక్షయతే లోకో లోకాన్ పర్యటతోఽపి యాన్,

(తత్పాదానాం శౌచైః) సలిలైః, ర్మార్జితం క్షాళితం, అలకబంధనం కేశబంధనం యస్య శీలవతాం వృత్తం మానయన్నివ స్వయ మాచరన్. ౫

(హాటకాసనే) స్వధిష్ణ్యే వేదికాయాం పావకానివాసీనా నుపవిష్టాన్ శ్రద్ధాసంయమాభ్యాం తద్వాక్యశ్రవణత్వరా తదుపయుక్తకరణనియమనాభ్యాం సంయుక్తః భవాగ్రజాన్ రుద్రాత్ పూర్వజాన్ సనకాదీన్ ప్రాహ. ౬

ఉక్తమేవాహ (అహో ఇతి దశభిః) హే మంగళాయనాః। మంగళం కిం మే మయా కిం పుణ్యం అహో ఆచరితం కృతం, యతః యస్య మే యోగిభిరపి, దుర్దర్శానాం దుఃఖేనాపి ద్రష్టు మశక్యానాం, వో యుష్మాకం, దర్శన మాసీత్ సుకృత మంతరేణ మాదృశానాం భవద్దర్శనం న సంభావ్యతే ఇత్యర్థః. ౭

కి మస్మద్దర్శనసాధ్యం తత్రాహ-యస్య పుంసః విప్రాః భవాదృశాః శివో రుద్రో, మంగళ రూపో వా విష్ణుశ్చ ప్రసీదతి, తస్య ఇహ పరత్ర వా లోకే కిం దుర్లభతర మస్తి సర్వం సులభ మేవేత్యర్థః. ౮

దుర్దర్శత్వ మేవాహ (నైవేతి) లోకాన్ పర్యటతోఽపి యాన్ యుష్మాన్ లోకోనైవ

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

యథా సర్వదృశం సర్వ ఆత్మానం యేఽస్య హేతవః. ౯

అధనా అపి తే ధన్యా స్సాధవో గృహమేధినః,
యద్గృహా హ్యర్హవర్యాంబుతృణభూమీశ్వరావరాః ౧౦

వ్యాలాలయద్రుమా వై తేష్వరిక్తాఖిలసంపదః,
యద్గృహా స్తీర్థపాదీయపాదతీర్థవివర్జితాః ౧౧

స్వాగతం వో ద్విజశ్రేష్ఠా యద్వ్రతాని ముముక్షవః,
చరంతి శ్రద్ధయా ధీరా బాలా ఏవ బృహంతి చ. ౧౨

లక్షయతే న పశ్యతి. యథా సర్వదృశం సర్వజ్ఞ మాత్మానం. అస్య విశ్వస్య, హేతుభూతాః బ్రహ్మాదయః సర్వేఽపి, న లక్షయంతే తథేత్యర్థః. అస్య హేతవ ఇతి పాఠే తు. హేతవః బ్రహ్మాదయః సర్వే యస్య యత్సంబంధినః యస్య శేషభూతాః తం సర్వజ్ఞ మాత్మానం యథా న లక్షయంతి తథేత్యర్థః ౯

తద్దర్శనేన స్వస్య ధన్యతా మావిష్కరోతి (అధనా ఇతి.) గృహమేధినః అధన్యా అపి యది సాధవః, తర్హి తే ధన్యా ఏవ హి యతః యేషాం, గృహమేధినాం సాధూనాం, గృహాః అర్హాః పూజ్యాః భవాదృశై స్తై, ర్వర్యా వరణీయాః స్వీకార్యాః, అంబు జలం తృణం, భూమిః, ఈశ్వరో గృహస్వామీ అపరే గృహవాసినో భృత్యాదయశ్చ యేషు తథాభూతా భవంతి ౧౦

ఏవ మన్వయముఖేన ధన్యతా మావిష్కృత్య వ్యతిరేకముఖేనా ప్యావిష్కరోతి (వ్యాలేతి) అరిక్తాఖిలసంపదః అరిక్తాః పూర్ణా అఖిలాః సంపదః యేషు తాదృశా అపి, యద్గృహా గృహమేధినాం గృహాః యది తీర్థపాత్ భగవాన్ తత్సంబంధినః తీర్థపాదీయా భాగవతాః తేషాం పాదతీర్థేన వివర్జితా, స్తర్హి ఏతే గృహాః వ్యాలాలయద్రుమాః సర్పావాసచందనద్రుమప్రఖ్యాః ౧౧

ఏవ మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తదాగమనేన స్వస్య ధన్యతా మభిధాయ తేషాం స్వాగతప్రశ్న పూర్వకం స్వాభావికీం ధన్యతా మాహ (స్వాగమితి) హేద్విజశ్రేష్ఠాః వః యుష్మాకం, స్వాగతం కుశలం ఆగతం. కిం భవతా మకుశల మస్తీత్యభిప్రాయః యత్ యస్మాత్, బాలా ఏవ భవంతః ముముక్షవః అత ఏవ ధీరా జితేంద్రియాః సంతః హంతి వ్రతాని చరంతి యద్వా యేషాం వో వ్రతాని, యుష్మాభి ర్దర్శితాన్యే వాన్యముముక్షవః బృహంతి దీర్ఘకాలనిర్వృత్త్యా నివృత్తిధర్మరూప వ్రతాని చరంతి ౧౨

కచ్చి న్నః కుశలం నాథ ఇంద్రియార్థార్థవేదినామ్,
వ్యసనాఽవాప ఏతస్మి౯ పతితానాం స్వకర్మభిః ౧౩

భవత్సు కుశలప్రశ్న ఆత్మారామేషు నేష్యతే,
కుశలాకుశలా యత్ర న సంతి మతివృత్తయః ౧౪

తదహం కృతవిశ్రంభ స్సుహృదో వ స్తపస్వినామ్,
సంపృచ్ఛే భవ ఏతస్మి౯ క్షేమః కేనాఽంజసాభవేత్ ౧౫

వ్యక్త మాత్మవతా మాత్మా భగవా నాత్మభావనః.

కాక్వాఽభిప్రేతకుశలాభావమేవ వ్యంక్తుం స్వస్య తావత్ కుశలాభావం వ్యనక్తి (క్వచిదితి) కి మస్మాకం కుశల మస్తీ త్యర్థః. కథంభూతానాం? హే నాథః! ఇంద్రియార్థాన్ శబ్దాదీ నేవార్థాన్ పురుషార్థరూపాన్ విదంతీతి తథా తేషా మత ఏవ యస్మి న్నుప్యంతే బీజాని స ఆవాపః క్షేత్రం వ్యసనానా మావాపః సంసారః తస్మిన్ స్వకర్మభిః పతితానామ్ ౧౩

నన్వభ్యాగతానాం నః కుశలం కిం న పృచ్ఛసి? తత్రాహ (భవత్సు కుశలప్రశ్నః నేష్యతే) తత్ర హేతుః, ఆత్మారామేషు బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవైకపరేషు నను ఆత్మారామాణాం కదాచిదకుశల సంభావనయా కుశలప్రశ్న ఇష్యతాం తత్రాహ యత్ర ఆత్మారామేషు కుశలాకుశలరూపా మతివృత్తయ ఏవ న సంతి, కుశలాకుశలవిషయచింతనరూపమతివృత్తయో హి సంగకామక్రోధసంమోహాది జననద్వారా సుఖదుఃఖాదిహేతవః అత స్తాసామే వాఽభావాత్ కుతో భవత్స్వకుశలసంభావనేత్యర్థః మతివృత్తీనాం చ సంగాదిద్వారా కుశలనిమిత్తత్వం భగవతా గీతమ్ "ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః సంగ స్తే షూపజాయతే। సంగాత్ సంజాయతే కామః కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే" క్రోధాత్ భవతి సంమోహః సంమోహాత్ స్మృతివిభ్రమః। స్మృతిభ్రంశా ద్బుద్ధినాశః బుద్ధినాశాత్ ప్రణశ్యతి. ౧౪

(త) త్తస్మాత్ అహం, కృతవిశ్వాసః సన్ తపస్వినాం తాపత్రయాతురాణాం అస్మాకం, సుహృదో యుష్మాన్ ఏతస్మిన్ సంసారే, వర్తమానస్య కేన హేతునా, క్షేమః సుఖం మోక్ష ఇతి యావత్ అంజసా సుఖేన భవేదితి పృచ్ఛామి ౧౫

స్వభక్తా ననుగ్రహీతుం భగవానేవ భవాదృశరూప శ్చరతీత్యాహ (వ్యక్తమితి.) ఆత్మవతాం "ప్రశంసాయాం మతుప్" ప్రశస్తచిత్తానాం జ్ఞానినా మాత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయః ప్రీతిమాంశ్చ.

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

స్వానా మనుగ్రహాయే మాం సిద్ధరూపీ చరత్యఽజః. ౧౬

మైత్రేయ ఉవాచ —

పృథో స్తత్సూక్త మాకర్ణ్య సారం సుష్ఠు మితం మధు,
స్మయమాన ఇవ ప్రీత్యా కుమారః ప్రత్యువాచ హ. ౧౭

సనత్కుమార ఉవాచ —

సాధు పృష్టం మహారాజ సర్వభూతహితాత్మనా,
భవతా విదుషా చాపి సాధూనాం మతి రీదృశీ ౧౮

తథాహి గీతమ్ "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి. ఆత్మశబ్దేనాఽఽత్మత్వ ప్రయుక్తం తదుభయం వివక్షితమ్. ఆత్మాహి నిరతిశయప్రీతివిషయః, స్వశరీరే ప్రీతిమాంశ్చ, ఆత్మ భావనః ఆత్మనః జీవాన్ భావయతి స్వవిషయజ్ఞానప్రదానాదినా సత్తావతః కరోతీ త్యాత్మభావనః, స్వపర యాథాత్మ్యజ్ఞానవిధురా హి జీవాః స్థావరపర్యంతజన్మభిః అసత్ప్రాయాః తానాత్మవతః కరోతీత్యర్థః. సిద్ధాః జ్ఞానినః తద్రూపః తథా చ గీతం భగవతా "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" ఇతి, అజో భగవాన్ స్వానాం భక్తానా మనుగ్రహాయ స్వాననుగ్రహీతు మిమాం పృథివీం చరతి వ్యక్తం నిశ్చితమ్ ౧౬

ఏవం పృథోః సూక్తం శోభనం వచనం సారం న్యాయ్యం సుష్ఠు గంభీరార్థం, మిత మల్పం మధు శ్రోత్రప్రియం శ్రుత్వా, ప్రీత్యా స్మయమాన ఇవ కుమారః ప్రత్యువాచ ౧౭

తత్ర సత్సంగత్యాదిపరిణాద్యోత్తరోత్తర మహనీయ రభ్యాసాధేయాతిశయసాధనసప్త కానుగృహీతాప్రయాణానువృత్తప్రీతిరూపాపన్నావిచ్ఛిన్నప్రత్యక్షతాపన్నపరిభక్త్యపరపర్యాయ భగవ ద్భక్తియోగ ఏవ క్షేమహేతురితి వివక్షుః తావత్ ప్రశ్న మభినందతి (సాధ్వితి.) హే మహారాజ, భవతా, సాధు సమ్యక్, పృష్టం కథంభూతేన? విదుషాపి తత్త్వహితపురుషార్థజ్ఞానవతాపి, సర్వ భూతహితాత్మనా సర్వభూతహితకరణప్రవృత్తిబుద్ధిమతా, భూతహితార్థమేవ త్వయా పృచ్ఛ్యతే, న తు స్వయం వేత్తుమ్. స్వత ఏవ జ్ఞాత్వా దిత్యర్థః భూతహితాచరణమేవ సాధూనాం స్వభావ ఇత్యాహ- సాధూనాం సాధయంతి పరకార్య మితి సాధవః తేషాం గతిః ప్రవృత్తిః ౧౮

సంగమః ఖలు సాధూనాం ఉభయేషాం చ సమ్మతః,
యత్సంభాషణసంప్రశ్న స్సర్వేషాం వితనోతి శమ్ ౧౯

అస్త్యేవ రాజన్ భవతో మధుద్విషః పాదారవిందస్య గుణానువాదనే,
రతి ర్దురాపా విధునోతి నైష్ఠికీ కామం కషాయం మల మంతరాత్మనః ౨౦

శాస్త్రే ష్వియానేవ సునిశ్చితో నృణాం క్షేమస్య సధ్ర్య గ్విమృశేషు హేతుః,

---

ఈదృశభూతహితాచరణరూపా సత్సంగతి స్తావ న్మూలకారణ మిత్యాహ (సంగమ ఇతి) ఉభయేషాం బుభుక్షూణాం ముముక్షూణాం చ, స్వసమీహితభోగమోక్షాదేః ప్రథమం సాధూనాం సంగమ ఏవేతి సంమతః, సత్సంగమస్య భోగమోక్షసాధనత్వ ముపపాదయతి యేషాం సాధూనాం సంభాషణ సహితః సంప్రశ్నః సంభాషణసంప్రశ్నః, శాకపార్థివాదిత్వాత్ మధ్యమపదలోపి సమాసః యద్వా సంభాషణావసరే సంప్రశ్నః సమ్యక్ ప్రణిపాతసేవాపూర్వకః స్వర్గాపవర్గసాధనప్రశ్నః సర్వేషా ముభ యేషాం స్వర్గాపవర్గసుఖం వితనోతి. సతి సంప్రశ్నే. సాధుభి ర్భోగమోక్షసాధనే ఉపదిశ్యేతే ఇతి సాధూన్ ప్రతి సంప్రశ్నః, శ మపేక్షితం వితనోతీత్యర్థః ౧౯

ఏవం సత్సంగస్య భోగమోక్షప్రథమకారణత్వ ముక్తమ్ తత్ర భోగసాధనత్వమేవ ప్రథమం సత్సంగః, తతః సంభాషణం, తతః ప్రశ్నః, తత స్తత్సాధనయోగాద్యుపదేశః, తతః సాధనో పసంహారేణ యాగాద్యనుష్ఠానం, తతో భోగ ఇతి ఇయం చ ప్రణాడీ ముముక్షోధికృతస్య కర్మణా మల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయపూర్వకానంతాస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః పురుషస్య న వక్తవ్యేతి తా మనాదృత్య సత్సంగతే ర్మోక్షసాధనత్వప్రణాడ్యా ఉపపిపాదయిషుః తావత్ సంగతిః సంభాషణం తతః ప్రశ్నః తతో భగవద్గుణానుశ్రవణం తత స్తత్రానురాగః ఇత్యేతత్పంచకం తావ త్త్వయి సిద్ధ మేవేత్యాహ (అ స్త్యేవేతి.) హే రాజన్ ! మధుద్విషః పాదారవిందయోః, యే గుణాః, తేషా మభివాదనే అనుశ్రవణే సదా రతి ర్భవతోఽ స్త్యేవ. రతి ర స్త్యేవేత్యనేన తత్పూర్వభావిసంగత్యాదిచతుష్టయ మ స్తీత్యర్థాదు క్తం భవతి, తేన వినా రత్యసంభవాత్ అ స్తీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన రత్యంతం పంచక మవశ్యం ముముక్షూణాం ప్రథమం సంపాదనీయ మిత్యుక్తం భవతి. యతః రతిః సిద్ధా తతో భక్త్యంతరం ఉత్తరోత్తరసాధ్యం సిద్ధప్రాయ మేవే త్యభిప్రాయేణాహ యేతి. యా నైష్ఠికీ అవ్యభిచరితా భగవద్గుణానువాదనరతిః అంత రాత్మనో మనసః మలరూపం కషాయం ధాతురాగవ దనివర్త్యం పుణ్యరూపం కర్మ కామం భృశం విధునోతి క్షపయతి. ౨౦

రత్యంతరభావిసాధనజాతం వివక్షుః సాక్షా న్మోక్షసాధనభూతా ఉక్తవిధా భక్తిరేవేత్యాహ

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

అసంగ ఆత్మవ్యతిరిక్త ఆత్మని దృఢా రతి ర్బ్రహ్మణి నిర్గుణే చ యా. ౨౧

సా శ్రద్ధయా భగవద్ధర్మచర్యయా జిజ్ఞాసయాఽఽధ్యాత్మికయోగనిష్ఠయా,
యోగేశ్వరోపాసనయా చ నిత్యం పుణ్యశ్రవః కథయా పుణ్యయా చ ౨౨

(శాస్త్రేష్వితి) నృణాం మోక్షస్య క్షేమస్య సమీచీనసాధనవిమర్శో యేషు తేషు శాస్త్రేషు సాక్షాత్ నిరపేక్షో హేతుః సాధనం ఇయానేవ సునిశ్చితః, ఏవకారేణ 'తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతి' ఇత్యుక్తానంతరోపాయత్వం వివక్షితమ్. ఇయా నిత్యుక్తః కోఽసౌ తత్రాహ-నిర్గుణే సత్త్వాదిగుణరహితే ఆత్మని కిం జీవే నేత్యాహ బ్రహ్మణి స్వరూపేణ గుణైశ్చ బృహతి బ్రహ్మణీత్యనేనైవ గుణత్రయరాహిత్యపరత్వం నిర్గుణశబ్దస్య నిశ్చితం యా దృఢా రతిర్యశ్చ ఆత్మవ్యతిరిక్తే ష్వసంగః సంగాభావ శ్చేతీయానేవేత్యర్థః అత్ర రతిశబ్దే నోక్తవిధపరభక్తిజన్యభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారలక్షణపరజ్ఞానజన్యభగవత్ప్రీత్యతిశయరూపా పరమభక్తి ర్వివక్షితా, తస్యాం చ దార్ఢ్యం నామ చాంచల్యరాహిత్యం, చాంచల్యం చ మధ్యే మధ్యే విషయాంతరానుచింతనరూపం తచ్చ విషయాంతరాసక్తిజననద్వారా భక్తివిరోధిచాంచల్యకార్యమపి నిషిధ్యతే. అసంగ ఆత్మవ్యతిరిక్త ఇతి, అత ఏవాత్మవ్యతిరిక్తాసంగస్యాపి పృథగ్వా రత్యా సహ వా ఉపాయత్వభ్రమో న కార్యః ౨౧

ఏవం విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితప్రీత్యతిశయరూపా పరమభక్తిః సాక్షాత్ క్షేమహేతు రిత్యుక్తమ్ ఏవంభూతా పరమభక్తిః కథం నిష్పద్యత ఇతి జిజ్ఞాసాయాం తత్సాధనాన్యు పదిశతి (సేతి.) నిర్గుణే బ్రహ్మణి యా రతిః సదసత్యనాత్మని అసంగశ్చ శ్రద్ధాదిభిః స్యాదితి చతుర్ధ్నా న్వయః. అత్ర నిర్గుణ ఇత్యస్య పూర్వవదర్థః, అనాత్మని ఆత్మవ్యతిరిక్తే శబ్దాదివిషయే, తస్య సదసత్త్వం నామ సంనిహితాసన్నిహితత్వం యద్యప్యత్ర శ్రద్ధాదీనా మవశ్యసంపాదనీయత్వాభిప్రాయేణ సంభావిత క్రమాణామపి క్రమ మనాదృత్య తే కథితాః తథాపి క్రమ మాశ్రిత్యైవ వ్యాఖ్యాయతే తత్ర ప్రథమం నిత్యం యోగేశ్వరోపాసనయా యోగేశ్వరా యోగశ్రేష్ఠాః "యోగినా మపి సర్వేషాం మద్గతే నాంతరా త్మనా। శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః" ఇత్యుక్తవిధయా యుక్తతమాః భాగవతాః తేషా ముపాసనా సేవా, తదానుకూల్యేన వృత్తిః, తయా తతః పుణ్యశ్రవఃకథయా పుణ్య శ్రవసః భగవతః కథయా భగవత్పుణ్యశ్రవణేనేత్యర్థః, అశ్రయతః స్వతశ్చ పుణ్యరూపత్వఖ్యాపనాయ పుణ్యశ్రవః కథయా పుణ్యయేత్యుక్తం తతః ౨౨

అర్థేంద్రియారామసగోష్ఠ్యతృష్ణయా తత్సమ్మతానా మపరిగ్రహేణ చ,
వివిక్తరుచ్యా పరితోష ఆత్మన్ వినా హరే ర్గుణపీయూషపానాత్ ౨౩

అహింసయా పారమహంస్యచర్యయా స్మృత్యా ముకుందాచరితాగ్ర్యసీధునా,

(అర్థేంద్రియారామసగోష్ఠ్యతృష్ణయా) అర్థారామాః అర్థపరాయణాః తైః సహగోష్ఠీ తస్యాం యా అతృష్ణా అనాసక్తి స్తయా తేషా మర్థేంద్రియారామాణాం సంమతా అర్థాః కామాశ్చ తేషా మపరిగ్రహేణ భగవద్గుణానుశ్రవణేన చ భగవత ఏవ పురుషార్థరూపత్వ మర్థకామయో స్తద్విపర్యయరూపత్వం జ్ఞాత్వా తయోర్విరక్తః స్యాదితి గుణానుశ్రమాతృష్ణయోః పౌర్వాపర్యం యుక్తమ్, తతః జిజ్ఞాసయా తత్త్వహితపురుషార్థవిదిత్సయా తతః ఆచార్యవత్త్తయే త్యర్థసిద్ధం, పుమా నాచార్యవానితి వక్ష్యమాణత్వాత్ "ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద ఆచార్యాద్ధ్యేవ హి విదితా విద్యా సాధిష్ఠం ప్రాపత్" ఇతి శ్రుతే రాచార్యవత్త్తయా అపి సాధనత్వనిశ్చయాత్, అనేన "పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాత్, నా స్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్" ఇత్యంతశ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః, తతః ఆధ్యాత్మికయోగనిష్ఠయా ఆచార్యోపదిష్టో భగవదుపాసనాయ ఆధ్యాత్మికో యోగః తస్మిన్ యా నిష్ఠా మననాత్మికా తయా తతః శ్రద్ధయా ఆధ్యాత్మికయోగానుష్ఠానవిషయయా త్వరయా, ఏవం పూర్వకాలసాధనజాతముక్తమ్ అథ సిమస్తకాలసాధనజాత ముచ్యతే, అత్ర న పౌర్వాపర్యం, సంభూయ సర్వేషా మనుష్ఠానవిధానాత్, తతః భగవద్ధర్మచర్యయా భగవద్ధర్మా భగవదారాధనైకవేషాః పంచమహాయజ్ఞాదయో నిత్యనైమిత్తికాః తేషాం చర్యా ఆధ్యాత్మికయోగాంగత్వేనానుష్ఠానం తయా పారమహంస్యా పరమహంసానాం సంబంధినీ యా చర్యా బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యానుభవరూపా తయా ఆధ్యాత్మికయోగస్య జ్ఞానకర్మయోగాభ్యాం నిర్వర్త్యత్వాత్ వివిక్తరుచ్యా జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాన్నాదిషు రుచ్యా ఆత్మన్ ఆత్మని చ యః పరితోష స్తేన ఆత్మానుభవజనితసంతోషమాత్రేణైవ న తు తద్వ్యతిరిక్తసంతోషేణేత్యర్థః, తర్హి కిం భగవద్గుణానుభవజనితసంతోషోఽపి నిషిధ్యతే, నేత్యాహ, హరే ర్భగవతో గుణానుశ్రవణస్మరణరూపం పీయూష మమృతం తస్య పానాత్ వినా తదన్యవిషయానుభవజాతసంతోషాభావేనేత్యర్థః ౨౩

(అహింసయా) భూతసుహృత్త్వేన స్మృత్యా భోజనాద్యయుక్తదశాస్వపి శుభాశ్రయసంశీలనరూపస్మృత్యా తథా భోజనోత్తరాదిదశాసు ముకుంద స్యాచరితాని చేష్టితాని తాన్యేవాగ్ర్యం శ్రేష్ఠం శీధు అమృతం తచ్చరితశ్రవణశ్రావణస్మరణరూపామృతసుఖేనేత్యర్థః యమై ర్బాహ్యేంద్రియనిగ్రహైః అకామై రంతరింద్రియనిగ్రహైః శమై రిత్యర్థః, నియమైః శౌచాచారాదిభిః అనిందయా ఇతరసాధ్యసాధనాదీనా మనిందయా, తన్నిందాయాం చిత్తస్య తత్ప్రావణ్యప్రయుక్తాంచల్యం స్యాదితి

యమై రకామై ర్నియమై శ్చాప్యఽనిందయా నిరీహయా ద్వంద్వతితిక్షయా చ ౨౪

హరే ర్ముహు స్తత్పరకర్ణపూరగుణాభిధానేన విజృంభమాణయా,
భక్త్యా హ్యసంగః సదసత్యనాత్మని స్యా న్నిర్గుణే బ్రహ్మణి చాఽంజసా రతిః ౨౫

యదా రతి ర్బ్రహ్మణి నైష్ఠికీ పుమా నాచార్యవా జ్ఞానవిరాగరంహసా,

భావః, నిరీహయా దేహధారణ్యాదనుపయుక్తచేష్టారాహిత్యేన ద్వంద్వానాం శీతోష్ణాదివ్యాధ్యాదీనాం తితిక్షా సహిష్ణుతా తయా ౨౪

(హరే) ర్భగవతః తత్పరా భాగవతా స్తేషాం కర్ణపూరాః కర్ణాలంకారభూతాః కర్ణేషు ప్రవాహరూపా వా యే గుణాః గుణశబ్దస్య సాపేక్షత్వేఽపి సంబంధిశబ్దత్వాత్ సమాసః, తేషా మభిధానేన విజృంభమాణయా భక్త్యా పరభక్త్యా భగవద్గుణశ్రవణస్మరణాదే రర్థకామవైతృష్ణ్యాత్ తత్త్వహిత పురుషార్థవివిత్సాజననద్వారా ఆచార్యోపసత్తిహేతుత్వాభిప్రాయేణ పుణ్యశ్రవఃకథయా పుణ్యయా చేత్యుక్తమ్. ఉపాసనదశాయా మప్యానందకరత్వాభిప్రాయేణ ముకుందాచరితాగ్ర్యశీధునేత్యుక్తమ్ అత్ర తు అప్రయాణానువర్తమానాహరహరభ్యాసాధేయాతిశయదర్శనసమాకారం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యపరభక్తేః తజ్జనితభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారలక్షణపరజ్ఞానజన్యభగవత్ప్రీత్యతిశయరూపసమాధిపరమభక్త్యాద్యపరపర్యాయరతినిష్పాదకత్వేఽనుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణ హరేరుహు స్తత్పరకర్ణపూరగుణాభిధానేనేత్యుక్తమితి న పౌనరుక్త్యమ్ ౨౫

ఏవం శ్రద్ధాదిసహకృతపరభక్తిజన్యపరజ్ఞానజన్యసమాధ్యపరపర్యాయరతేః క్షేమసాధనత్వ ముపపాద్య కేన ప్రకారేణ రతేః సాధనత్వ మితి వివిత్సాయామాహ (యదేతి) యదా చ బ్రహ్మణి నైష్ఠికీ దృఢా రతిః తదా ఆచార్యవా ఆచార్యానుగ్రహవిషయః పురుషః జ్ఞానవిరాగసహకృతరత్యాత్మకజ్ఞానవేగేన ఉద్రిక్తరత్యేత్యర్థః హృదయం హృత్స్థానం ప్రాప్నువన్ జీవాత్మా "హృది హ్యయమాత్మే"తి శ్రుతేః, పంచాత్మకం పంచభూతాత్మకం జీవకోశం శరీరం అబీజం బీజరహితం, భిన్నాజ్ఞానరూపమూలం యథా తథా, యద్వా ఛిన్నపుణ్యపాపమూలం యథా దహతి సంతాపయతి, అజ్ఞానకృతపుణ్యపాపమూలో హి దేహసంబంధః, దేహసంబంధనిమిత్తాజ్ఞానమూలకపుణ్యపాపాత్మకం కర్మ నిశ్శేషం దహతి, రతిః

దహ త్యవీర్యం హృదయం జీవకోశం పంచాత్మకం యోని మివోత్థితోఽగ్నిః. ౨౬

దగ్ధాశయో ముక్తసమ స్తతద్గుణో నైవాఽఽత్మనో బహిరంతర్విచష్టే,
పరాత్మనో ర్యద్ వ్యవధానం పురస్తాత్ స్వప్నే యథా పురుష స్తద్వినాశే. ౨౭

ఆత్మాన మింద్రియార్థం చ పరం యదుభయో రపి,
సత్యాశయ ఉపాధౌ వై పుమా౯ పశ్యతి నాఽన్యదా ౨౮

నిమిత్తే సతి సర్వత్ర జలాదా వపి పూరుషః,

క్షేమసాధన మిత్యర్థః దేహమాశ్రిత్య తిష్ఠతో జీవస్య జ్ఞానార్చిషః స్వాశ్రయదేహదాహే దృష్టాంతమాహ (యోని మివేతి) ఉత్థితః జ్వలితోఽగ్నిః యోని మరణి మివేత్యర్థః, దహ త్యవీర్యమితి పాఠేఽప్యయ మేవార్థః, దేహస్య వీర్యం మలం హి పుణ్యపాపాత్మకం కర్మైవ ౨౬

ఏవం దేహసంబంధనిమిత్తం పుణ్యాపుణ్యరూపం కర్మ నిశ్శేషం దహంత్యా రత్యా ముక్తస్య న పునః పంచాత్మకజీవకోశసంబంధ ఇత్యాహ (దగ్ధాశయ ఇతి.) ఏవం దగ్ధాశయః దగ్ధశరీరః, ముక్తాః సమస్తా గుణా హేయగుణా రాగాదయో యేన సః, ఆత్మనః బహిర్భూతం శరీరమంతః అంతర్భూతం రాగాదిదోషజాతం చ న విచష్టే న పశ్యతి, న పునర్దేహాదిసంబంధం ప్రాప్నోతీత్యర్థః బహిరంతశ్చ విశినష్టి తద్వినాశే దేహవినాశే, పురస్తాత్ సంసృతిదశాయాం పరాత్మనో ర్జీవపరయో ర్యద్ వ్యవధానం వ్యవధాయకం సంబంధజ్ఞానచ్ఛాదకం భవతి తచ్ఛరీరం తజ్జన్యరాగద్వేషాదికం చ న పశ్యతి పరాత్మనోర్యద్ వ్యవధానం పురస్తాదిత్యనేన ముక్తజీవపరయోః సంబంధజ్ఞానప్రచ్ఛాదో నేత్యుక్తం భవతి స్వప్నే యథా దేహం రాగాదికం చ పశ్యతి తద్వేత్యర్థః దేహాద్యస్థిరత్వేశ్వరసృష్టత్వజ్ఞాపనాయ స్వప్న దృష్టాంతః. ౨౭

కుతో న పశ్యతి. తత్రాహ (ఆత్మానమితి.) ఆత్మానం దేహ మింద్రియార్థం శబ్దాదిక ముభయో ర్దేహేంద్రియార్థయోః యత్పర మన్యత్ భోగోపకరణభోగస్థానాదికం తత్సర్వ మాశయే వాసనాఖ్యే ఉపాధౌ సతి పుమా౯ పశ్యతి నాన్యదేత్యర్థః. వాసనాకరణకలేవరభోగస్థానభోగోపకరణా దిషు ప్రావణ్యమ్. ౨౮

ఏవం ముక్తా వుపాధ్యభావా దౌపాధికదేహా ద్యసంబంధః స్వాభావికజీవసంబంధజ్ఞానసద్భావ శ్చోక్తః సంసృతా వుపాధిసద్భావా జ్జీవసంబంధజ్ఞానాభావ మాహ (నిమిత్త ఇతి) జడం శరీరం

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి భిదాం పశ్యతి నాఽన్యదా ౨౯

ఇంద్రియై ర్విషయాకృష్టై రాక్షిప్తం ధ్యాయతాం మనః,
చేతనాం హరతే బుద్ధేః స్తంబ స్తోయమివ హ్రదాత్. ౩౦

భ్రశ్య త్యనుస్మృతి శ్చిత్తం జ్ఞానభ్రంశః స్మృతిక్షయే,
తద్రోధం కవయః ప్రాహుః ఆత్మాపహ్నవ మాత్మనః. ౩౧

సర్వస్మిన్ జడాదౌ నిమిత్తే శరీరా ద్యుపాధౌ సతి. ఆత్మనః స్వస్య పరస్య పరమాత్మనశ్చ భిదాం సంబంధవిరహం పశ్యతి, అన్యథా ఉపాధ్యభావే ముక్తావిత్యర్థః న పశ్యతి యద్వా భిదాం వైషమ్యం పశ్యతి నాన్యదా శరీరాద్యుపాధివిగమే పరమసామాన్యావిర్భావా న్న వైషమ్యం పశ్యతీత్యర్థః ౨౯

అత్ర దృఢా రతి ర్నైష్ఠికీ రతిరితి అన్తరా విషయాంతరానుచింతనం రతివిరోధీ త్యవ గమ్యతే, తస్య చ విరోధిత్వం సంగాదిజననద్వారేతి సంగః ప్రతిషిద్ధః. అసంగః ఆత్మవ్యతిరిక్తే అసంగః సదసత్యనామాని జ్ఞానవిరాగరంహసేతి తద్విషయచింతనాయాః సంగాదిద్వారా రతివిరోధిత్వ ముపపాదయతి (ఇంద్రియై రిత్యాదినా.) ధ్యాయతాం విషయచింతనం కుర్వతాం, విషయైః శబ్దాదిభిః. ఆకృష్టాని యానీంద్రియాణి తై ర్మన ఆకృష్టం ఆక్షిప్తం సత్ బుద్ధేః పురుషార్థతత్సాధనవ్యవసాయాత్మికాయా బుద్ధేః చేతనాం తత్సంబంధిజ్ఞానం పురుషార్థతత్సాధనవిషయాం వ్యవసాయరూపాం బుద్ధిం వృత్తిం హరతి తత్ర దృష్టాంతః. స్తంబః తీరస్థకుశాదిస్తంబః, కేనచి దాకృష్టో యథా తీరశైథిల్యహేతుతయా హ్రదాత్ తోయ మపి చ్యావయతి తద్వదితి, యద్వా స్తంబో యథా మూలే తోయం హ్రదాదుపహరతి చింతనావిషయశబ్దాదివిషయాక్షిప్తబాహ్యేంద్రియాక్షిప్తమనసి శబ్దాదివిషయేషు అన్యపరే సతి మోక్షతదుపాయా నవసాతుం బుద్ధి ర్నశక్నోతీ త్యుక్తం భవతి ౩౦

ఏవం వ్యవసాయే భగ్నే సతి, అనుస్మృతి రుపాసనం యోగకాలానుసంధానం భ్రశ్యతి తదనుగ్రాహకం కాలాంతరే ష్వాపాస్యసంశీలనరూపం చిత్తం చింతనం చ భ్రశ్యతి ఏవం స్మృతి క్షయే ఉపాసనాక్షయే సతి, జ్ఞానభ్రంశః స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానభ్రంశో భవతి, తదోప్రధకం జ్ఞానభ్రంశం కవయః సూరయః, ఆత్మనః ఏవ హేతోః ఆత్మాపహ్నవం ఆత్మన స్తిరోధానం ప్రాహుః, ఉపాసన విచ్ఛేదా దాత్మరూపస్య భగవచ్ఛేషతయా న విశదావభాస ఇత్యర్థః. తథా చోక్తమ్. "యోఽన్యథా సంత మాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే, కిం తేన న కృతం పాపం చౌరేణాఽఽత్మాపహారిణే"తి ౩౧

నాతః పరతరో లోకే పుంసః స్వార్థవ్యతిక్రమః,
యదధ్యన్యస్య ప్రేయస్త్వ మాత్మనః స్వవ్యతిక్రమాత్. ౩౨

అథేంద్రియార్థాభిధ్యానం సర్వార్థాపహ్నవో నృణామ్,
భ్రంశితో జ్ఞానవిజ్ఞానాద్యేనావిశతి ముఖ్యతామ్ ౩౩

న కుర్యాత్ కర్హిచిత్ సంగం తమ స్తీవ్రం తితీరిషుః,
ధర్మార్థకామమోక్షాణాం యదత్యంతవిఘాతకమ్ ౩౪

తత్రాపి మోక్ష ఏవార్థ ఆత్యంతికతయేష్యతే,
త్రైవర్గ్యోఽర్థో యతో నిత్యం కృతాంతభయసంయుతః. ౩౫

ఏతదేవాహ (నాత ఇతి) ఆత్మనః హేతోః స్వస్య వ్యతిక్రమాత్ స్వస్వరూపాతిలంఘనాత్ స్వస్వరూపం విహాయాఽఽత్మనోఽన్యస్య ప్రేయస్త్వం శబ్దాదివిషయప్రేయస్త్వం యదస్తి అతః పరతరః పుంసః స్వార్థవ్యతిక్రమః స్వపురుషార్థవిరహః లోకే నాస్తి ౩౨

విషయధ్యానతత్సంయోగయోః అనర్థకారిత్వ ముపసంహరతి (అథేంద్రియేతి ద్వాభ్యామ్) అథేంద్రియాణి శబ్దాద్యర్థవిషయాణి శ్రోత్రాదీని తేషా మర్థస్య శబ్దాదేరభిధ్యానం నృణాం సర్వార్థాపహ్నవః సర్వపురుషార్థవిరోధీత్యర్థః, స్వర్గాదిసాధనభూతయాగాదేరపి తదేకమనస్కేన కార్యత్వాత్ సర్వపురుషార్థవిరోధీత్యుక్తమ్, యేన శబ్దాద్యభిధానేన జ్ఞానవిజ్ఞానాద్ భ్రంశితః శాస్త్రజన్యం విజ్ఞాన ముపాసనాత్మకం తయోః సమాహారద్వంద్వః, తస్మాద్ భ్రంశితః ముఖ్యతాం స్థావరతా, మావిశతి ప్రాప్నోతి ౩౩

తీవ్ర మనర్థకృత్తమః అజ్ఞానం, తితీరిషుః తరితు మిచ్ఛుః, కర్హిచిత్ సంగం న కుర్యాత్. యద్విషయాసంజనం ధర్మాదీనా మత్యంతవిఘాతకమ్ ౩౪

ధర్మాదిభిః సాకం మోక్షస్య తుల్యవ న్నిర్దేశాత్ తస్యేతరపురుషార్థసామ్యం వారయతి (తత్రాపీతి) తత్రాపి చతుర్ణాం మధ్యే మోక్షరూప ఏవ పురుషార్థః ఆత్యంతికతయా అత్యంత మతీత్య వర్తమానతయా నిత్యతయేత్యర్థః ఇష్యతే ఇచ్ఛావిషయో భవతి. త్రైవర్గ్యరూపార్థః కృతాంతః కాలః తద్భయసంయుతః ౩౫

పరావరే చ యే భావా గుణవ్యతికరా దను,
న తేషాం విద్యతే క్షేమ మీశవిధ్వంసితాశిషామ్. ౩౬

తత్త్వం నరేంద్ర జగతా మథ తస్థుషాం చ దేహేంద్రియాసుధిషణాత్మభి రావృతానామ్,
యః క్షేత్రవిత్తపతయా హృది విష్వగావిః ప్రత్యక్ చకాస్తి భగవాం స్తమవేహి సోఽస్మి ౩౭

యస్మి న్నిదం సదసదాత్మతయా విభాతి మాయావివేకవిధుతిస్రజి వాహిబుద్ధిః,

---

అనిత్యతా మేవాహ—పరావరే ఉత్కృష్టాపకృష్టరూపా యే భావాః పదార్థా ఆబ్రహ్మ స్తంబ పర్యంతా గుణవ్యతికరాత్ గుణవైషమ్యరూపసృష్టేః, అను పశ్చా ద్భవంతి నతు ప్రళయే అత ఏవ ఈశేన కాలరూపేణ పరమాత్మనా విధ్వంసితా ఆశిషో యేషాం క్షేమో రక్షణం స్థిరత్వ మిత్యర్థః, న విద్యతే ఇత్యర్థః. ౩౬

ఏవ మచిద్వికారాణా మనిత్యత్వ ముక్తం, అథ పారమహంస్యచర్యాయే త్యుపక్షిప్తం ప్రకృతివిలక్షణస్య నిత్యస్యాఽఽత్మస్వరూపస్య భగవదాత్మత్వే నాఽనుసంధాన మాహ (తదితి) తత్ తస్మాత్, హే నరేంద్ర! అసవః ప్రాణాః, ధిషణాత్మశబ్దేన జ్ఞానద్వారభూతం మన ఉచ్యతే దేహేంద్రియప్రాణమనోభి రావృతానాం దేహాద్యాత్మకానా మిత్యర్థః తస్థుషాం స్థావరాణాం, జగతాం జంగమానాం చ, క్షేత్రవిదః క్షేత్రజ్ఞాః, స్థావరజంగమాంతస్థా జీవాః, తపతి అంతరాత్మతయా నియచ్ఛతీతి తపః తస్య భావ స్తత్తా తయా జీవాంతరాత్మతయా, యః హృది స్థితః, ప్రత్యక్ స్వస్మై భాసమానః అనేన పరాచోఽచేతనా ద్వైలక్షణ్యం, విష్వగావిః విష్వక్ సర్వతః ఆవిః ప్రకాశమానః స్వరూపేణ గుణైశ్చ వ్యాపక ఇత్యర్థః అనేన జీవవైలక్షణ్య ముక్తం. భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యః అనేనోభయ వైలక్షణ్య ముక్తం చకాస్తి, స భగవా నహ మస్తీత్యవేహి భగవదాత్మకోఽహ మస్మీతి బుద్ధ్యస్వేత్యర్థః. యద్వా దేహేంద్రియప్రాణమనోభిరావృతానాం స్థావరజంగమదేహస్థచేతనానాం యః క్షేత్రవిత్తే అహంకారమమకారాస్పదే శరీరవిత్తే, తే పాతీతి క్షేత్రవిత్తపః తస్య భావ స్తత్తా తయా జీవరూపతయా పరాగర్థవిలక్షణః ప్రత్యగ్భూతో హృది చకాస్తి, తం జీవాత్మానం స భగవా నస్మీ త్యవేహి భగవదాత్మకోఽహమితి బుద్ధ్యస్వేత్యర్థః. "తత్త్వమసి, అయమాత్మా బ్రహ్మ" త్యాదివ దయం సామానాధికరణ్యేనాఽనుసంధాననిర్దేశః, శరీరవిషయబుద్ధిశబ్దాదీనాం శరీరిపర్యంతత్వ మాకృతినయేన ఖండో గౌ రిత్యాదివద్ బోధ్యమ్ ౩౭

నను భగవతః క్షేత్రజ్ఞశరీరత్వేన తద్రూపతయోఽవస్థితౌ క్షేత్రజ్ఞగతదోషప్రసక్తిః స్యాదేవ

తం నిత్యముక్తపరిశుద్ధవిబుద్ధతత్త్వం ప్రత్యూఢకర్మకలిలప్రకృతిం ప్రపద్యే. ౩౮

యత్పాదపంకజపలాశవిలాసభక్త్యా కర్మాశయం గ్రథితముద్గ్రథయంతి సంతః,
తద్వన్న రిక్తమతయో యతయోఽపి రుద్ధస్రోతోగణాస్తమరణం భజ వాసుదేవమ్ ౩౯

కృచ్ఛ్రో మహానిహ భవార్ణవమప్లవేశాం షడ్వర్గనక్రమసుఖేన తితీరిషంతి,
తత్త్వం హరేర్భగవతో భజనీయమంఘ్రిం కృత్వోడుపం వ్యసనముత్తర దుస్తరార్ణమ్ ౪౦

మిత్యాహ (యస్మిన్నితి.) క్షేత్రజ్ఞరూపే మాయావివేకవిధుతిః మాయాయాః సకాశాత్ జీవపరయోః వివేకస్తస్య విధూననహేతుః వివేకజ్ఞానవిరోధిసదసదాత్మతయా కార్యకారణరూపేణ ఇదం దేవమనుష్యాది నానావిధరూపజాతం స్రజి సర్పబుద్ధిరివ విభాతి, జీవతాదాత్మ్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః తం నిత్యముక్తపరిశుద్ధవిశుద్ధతత్త్వం స్వతః ప్రకృతిసంబంధకర్మరహితస్వప్రకాశస్వరూపం తథాపి ప్రత్యూఢకర్మకలిలప్రకృతిం ప్రత్యూఢా అనాదితయా రూఢమూలం యత్కర్మ తేన కలిలా మిశ్రా ప్రకృతిర్యస్య తం. స్వసంసృష్టకర్మమిశ్రవాసనమిత్యర్థః, ప్రపద్యే అనుసందధే. యథా నృసింహో భగవాన్ శ్వేత ఇతి నృసింహమూర్తేర్భగవతః శ్వేతత్వం విగ్రహద్వారకం న త్వవ్యవధానేన ఏవం క్షేత్రజ్ఞరూపస్య భగవతః క్షేత్రజ్ఞద్వారైవ కర్మసంబంధాజ్ఞానాదికం న త్వవ్యవధానేనేత్యర్థః ౩౮

ఏవం క్షేత్రజ్ఞశరీరత్వే నాఽవస్థానం నిర్దోషత్వం చోక్తం, అథ స్వేన రూపేణాఽవస్థితిమాహ (యత్పాదేతి.) యద్వాతుభ్యముపదిష్టభగవద్భక్తియోగం సర్వేఽపి ముముక్షవోఽనుతిష్ఠంతి అతస్త్వమపి తమేవానుతిష్ఠేత్యాహ యత్పాదేతి. రిక్తేషు భగవద్వ్యతిరిక్తేషు, మతిః రిక్తమతిః, అభగవదాత్మకత్వబుద్ధిర్వా, న విద్యతే రిక్తమతిర్యేషాంతే నరిక్తమతయః, తమేవ మన్వానా ఇత్యర్థః నిరుద్ధస్రోతోగణాః నిరుద్ధః ప్రత్యాహృతః స్రోతోగణః ఇంద్రియవర్గో యైస్తే సంతః సాధవః యస్య భగవతః పాదపంకజయోః పలాశా ఇవాఽంగులయస్తేషాం విలాసః కాంతిస్తస్యాః భక్త్యా కర్మ చ ఆశయశ్చ కర్మాశయం వాసనాగ్రథితం స్వసంబంధముద్గ్రథయంతి నాశయంతి తస్మాత్ త్వమపి తమేవ అరణం—ఋ = గతౌ కరణే ల్యుట్. స్వప్రాపకమిత్యర్థః. వాసుదేవం భజస్వ భగవద్భక్తిమంతరేణ సంసారార్ణవో దుస్తరః. ౩౯

అతస్తమేవ భజస్వేత్యుపసంహరతి (కృచ్ఛ్ర ఇతి) అప్లవేశా ఈశ్వరాఖ్యప్లవరహితాః, షడ్వర్గనక్రం షడింద్రియవర్గగ్రాహం, భవార్ణవమిహ దుఃఖేన యే తితీరషంతి, తేషాం మహాన్ కృచ్ఛ్రః క్లేశః తత్ తస్మాత్ త్వం హరేర్భగవతః భజనీయం సుఖారాధ్యమంఘ్రిముడుపం ప్లవం, కృత్వా వ్యసనం దుఃఖాత్మకం దుస్తరార్ణం తర్తుమశక్యం భవార్ణవముత్తర పారం గచ్ఛ. ౪౦

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

మైత్రేయ ఉవాచ —

స ఏవం బ్రహ్మపుత్రేణ కుమారేణాఽఽత్మమేధసా,
దర్శితాత్మగతిః సమ్యక్ ప్రశస్యోవాచ తం నృపః ౪౧

రాజోవాచ —

కృతో మేఽనుగ్రహః పూర్వం హరిణాఽఽర్తానుకంపినా,
త మాపాదయితుం బ్రహ్మన్ భగవన్ యూయ మాగతాః ౪౨

నిష్పాదితశ్చ కార్త్స్న్యేన భగవద్భి ర్ఘృణాపభిః,
సాధూచ్ఛిష్టం హి మే సర్వ మాఽఽత్మనా సహ కిం దదే. ౪౩

ప్రాణా దారా సుతా బ్రహ్మన్ గృహాశ్చ సపరిచ్ఛదాః,
రాజ్యం బలం మహీ కోశ ఇతి సర్వం నివేదితమ్ ౪౪

(ఆత్మమేధసా) బ్రహ్మవిదా బ్రహ్మపుత్రేణ సనత్కుమారేణ దర్శితా ఆత్మనో గతి స్తత్త్వం యస్య స, నృపః పృథుః, సమ్యక్ ప్రశంసాం కృత్వా తం కుమార మువాచ ౪౧

(ఆర్తానాం) తాపత్రయాతురాణాం అనుకంపినా హరిణా పూర్వం మే మహ్య మనుగ్రహః కృతః. హే బ్రహ్మన్! భగవన్! త మనుగ్రహ మాపాదయితుం నిష్పాదయితుం యూయ మత్రాఽఽగతాః. ౪౨

దయాళుభి ర్భవద్భి ర్యత్ సమీహితం కార్త్స్న్యేన నిష్పాదితం బ్రహ్మోపదేష్ట్రే తుభ్యం మదీయం కిం దేయ మస్తీత్యాహ (సాధూచ్ఛిష్టమితి) ఆత్మనా దేహేన సహ, సర్వం మే మదీయం, సాధూనా ముచ్ఛిష్టం సాధూనా మనుగ్రహలబ్ధమిత్యర్థః. అతో భవదనుగ్రహా ల్లబ్ధం భవద్భ్యః కిం దదే గురుదక్షిణార్థం కిం దదే? న హ్యాఽనుగ్రహాత్ పిత్రా దత్తం పున స్తస్మై దీయత ఇత్యర్థః ౪౩

యద్యప్యేవం తథాపి రాజ్ఞే భృత్యేనేవ మయా నివేదితం స్వీకురుతేత్యాహ (ప్రాణా ఇతి.) ప్రాణాః అసవః, రాయః ధనాని, సపరిచ్ఛదాః సోపకరణా గృహా రాజ్యం బలం మహీ కోశః న హ్యాత్మకోశః పద్మాకారత్వాత్ కోశ ఇత్యుక్తమ్ యద్వా కోశః రత్నభాండాదిరూపః, రైశబ్దః తద్వ్యతిరిక్తధనపరః, ఇతిశబ్దః ప్రకారే ఏవంవిధ మన్యత్ సర్వ మపి నివేదితం తుభ్యం మయేతి శేషః. ౪౪

సైనాపత్యం చ రాజ్యం చ దండనేతృత్వ మేవ చ,
సర్వలోకాధిపత్యం చ వేదశాస్త్రవి దర్హతి ౪౫

స్వమేవ బ్రాహ్మణో భుంక్తే స్వం వస్తే స్వం దదాతి చ,
తస్యైవాఽనుగ్రహేణాఽన్నం భుంజతే క్షత్రియాదయః ౪౬

యై రీదృశో భగవతో గతి రాత్మవాదే ఏకాంతతో నిగమిభిః ప్రతిపాదితా నః,
తుష్యం త్వదభ్రకరుణాః స్వకృతేన నిత్యం కో నామ తత్ప్రతికరోతి వినోదపాత్రమ్. ౪౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

త ఆత్మయోగపతయ ఆదిరాజేన పూజితాః,
శీలం తదీయం శంసంతః ఖేఽభూవన్ మిషతాం నృణామ్. ౪౮

నను మద్యోగ్యమేవ మహ్యం సమర్పణీయం, తత్రాహ (సైనాపత్యం) సేనానాయకత్వం, దండనేతృత్వం దండనాయకత్వం. తథా సర్వలోకాధిపత్యం వేదశాస్త్రవి దర్హతి ౪౫

ఏతదేవోపపాదయతి. (బ్రాహ్మణః) స్వమేవ స్వీయమే వాన్నం భుంక్తే స్వీయ మేవ వస్త్రాదికం వస్తే పరిధత్తే దదాతి చ క్షత్రియాదిభ్యః తస్యైవ బ్రాహ్మణస్యైవాఽనుగ్రహేణ లబ్ధ మన్నం క్షత్రియాదయో భుంజతే. ౪౬

సత్యపి స్వత్వే సర్వస్వేనాపి న గురోః ప్రత్యుపకర్తుం శక్య మిత్యాహ (యైరితి) ఆత్మవాదే అధ్యాత్మవిచారే ఏకాంతతో నిశ్చయేన, నిగమిభిః నిగమానుసారిభిః యైర్యుష్మాభిః, ఈదృశీ దుస్తరమహావ్యసనాత్మకసంసారార్ణవనిస్తరణోపాయభూతా, నః అస్మభ్యం ప్రతిపాదితా, తే నిత్య మనల్పకరుణాః భవంతః, స్వకృతేనాఽఽత్మోద్ధరణకర్మణా తుష్యంతు, కో నామ త్వత్కృత ముపకారం ప్రతి స్వయ ముపకరోతి ఉదపాత్రం తోయాంజలిం వినా ఉదకప్రదానపూర్వక మంజలిబంధన మేవ తస్య ప్రత్యుపకార ఇత్యర్థః. ౪౭

ఆత్మయోగం పాంతి అనుష్ఠానానుష్ఠాపనాభ్యా మిత్యాత్మయోగపతయః, స్తే సనకాదయః. ఆదిరాజేన పృథునా. పూజితాః సంతః. తదీయం పృథోః సంబంధి శీలం, ప్రశంసంతః నృణాం మిషతాం పశ్యతాం సతాం ఖే అభూవన్, ఖ మాకాశ మారూఢా ఇత్యర్థః. ౪౮

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

వైన్యస్తు ధుర్యో మహతాం సంస్థిత్యాఽధ్యాత్మశిక్షయా,
ఆప్తకామ మివాఽఽత్మానం మేన ఆత్మ న్యవస్థితః. ౪౯

కర్మాణి చ యథాకాలం యథాదేశం యథాబలమ్,
యథోచితం యథావిత్త మకరోద్ బ్రహ్మసాత్ కృతమ్. ౫౦

ఫలం బ్రహ్మణి విన్యస్య నిర్విషంగః సమాహితః,
కర్మాధ్యక్షం చ మన్వాన ఆత్మానం ప్రకృతేః పరమ్. ౫౧

గృహేషు వర్తమానోఽపి స సామ్రాజ్యశ్రియాఽన్వితః,
నాఽసజ్జతేంద్రియార్థేషు నిరహంమతి రర్కవత్ ౫౨

(ధుర్యః) శ్రేష్ఠో వైన్యస్తు మహతాం సనత్కుమారాదీనాం అధ్యాత్మశిక్షయా హేతుభూతయా యా సంస్థితి ర్నిష్ఠా తయా ఆత్మ న్యేవాఽవస్థితః పరమాత్మోపాసననిష్ఠః ఆత్మాన మాప్తకామ మవాప్తసమస్తకామమివ మేనే. ౪౯

తథా పరమాత్మోపాసనాంగత్వేన దేశకాలాదిక మనతిక్రమ్య కర్మాణి వర్ణాశ్రమోచితాని బ్రహ్మ ణ్యర్పితం భవతి యథా తథా కరోత్. ౫౦

ఏవ ముపాసనాంగత్వేన కర్మయోగ మకరో దిత్యుక్తం, తచ్చ కర్మయోగం ఫలసంగకర్తృత్వత్యాగాత్మయాథాత్మ్యానుభవపూర్వక మకరో దిత్యాహ (ఫలమితి) బ్రహ్మణి ఫలం సంన్యస్య ఫలస్య బ్రహ్మాయత్తతా మనుసంధాయ న తు స్వానుష్ఠీయమానకర్మాయత్తతా మిత్యర్థః. తథా నిర్విషంగః మమేదం కర్మేతి మతిరహితః, అనేన సంగత్యాగ ఉక్తః కర్మాధ్యక్షం కర్మసు కర్తృత్వాభిమానిన మాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం ప్రకృతేః పరం మన్వానః కర్తృత్వాభిమానః ప్రకృతిసంసర్గకృతో న తు స్వభావత ఇత్యేవ మన్వాన ఇత్యర్థః అకరోదితి పూర్వేణాన్వయః. ౫౧

స పృథుః గృహేషు భోగస్థానేషు వర్తమానోఽపి సామ్రాజ్యశ్రియాఽన్వితోఽపి సన్నిహితభోగోపకరణోఽపి, నిరహంమతిః దేహాత్మభ్రమరహితః, అత ఏవ ఇంద్రియార్థేషు వ్యాపృన్నపి నాసజ్జత నాసక్తోఽభూత్. యథా సూర్యః స్వప్రభయా పంకాదిషు వ్యాపృన్నపి, తైర్నలిప్తస్తథేత్యర్థః. ౫౨

ఏవ మధ్యాత్మయోగేన కర్మా ణ్యనుసమాచరన్,
పుత్రా నుత్పాదయామాస పంచార్చిష్యాత్మసంమతాన్. ౨౩

విజితాశ్వం ధూమ్రకేశం హర్యక్షం ద్రవిణం వృకమ్,
సర్వేషాం లోకపాలానాం దధారైకః పృథుర్గుణాన్ ౨౪

గోపీథాయ జగత్సృష్టేః కాలే స్వే స్వేఽచ్యుతాత్మకః,
మనోవాగ్వృత్తిభిః సౌమ్యైః గుణైః సంరంజయన్ ప్రజాః. ౨౫

రాజేత్యధాన్నామపదం సోమరాజ ఇవాఽపరః,
సూర్యవ ద్విసృజన్ గృహ్ణన్ ప్రతపంశ్చ భువో వసు. ౨౬

ఏవ మధ్యాత్మయోగేన భగవద్భక్తియోగేన, అధ్యయనేన వసతీతివత్ హేత్వర్థే తృతీయా, అధ్యాత్మయోగార్ధ మిత్యర్థః యథా ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగపూర్వకం కర్మాణి అనుదేశ కాలానుసారేణ సమాచరన్, అర్చిషి అర్చిర్నామ్న్యాం భార్యాయా మాత్మసమ్మితాన్ ఆత్మతుల్యాన్, సమ్మతానితి పాఠే ఆత్మానుకూలా నిత్యర్ధః. పుత్రానుత్పాదయామాస ౨౩

పుత్రాన్ ప్రతినిర్దిశతి (విజితాశ్వ మిత్యర్థేన.) విజితాశ్వాదీన్ పుత్రానిత్యన్వయః, సర్వేషా మింద్రాదీనాం పృథక్ ప్రత్యేకం యో యోఽసాధారణో గుణః తాన్ సర్వానేక ఏవ అచ్యుతాత్మనః అచ్యుతస్య పరమాత్మనో యా జగత్సృష్టిః తస్యా గోపీథాయ రక్షణాయ స్వే స్వే కాలే ఉచితకాలే దధౌ దధార ౨౪

మనోవాక్కాయైః సౌమ్యై ర్గుణైశ్చ ప్రజాః సంరంజయన్ రాజేతి నామధేయ మధాత్ దధార. అపరః సోమరాజ ఇవ సోమశ్చాసౌ రాజా చ సోమరాజః స ఇవ లోకరంజనాత్ సోమశ్చంద్రో రాజేతి నామ యథాధాత్ తద్వేత్యర్థః ౨౫

లోకపాలాసాధారణగుణానుచితకాలేష్వేక ఏవ అధాదిత్యుక్తమ్ తదేవోపపాదయతి (సూర్యవదిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) భువః వసు ధనం గృహ్ణన్ విసృజన్నసౌ సూర్య ఇవ ప్రాతః ప్రతపన్ ఆజ్ఞాం కుర్వన్ తేజసా అగ్నిరివ దుర్ధర్షః పరై రభిభవితు మశక్యః మహేంద్ర ఇవ దుఃఖేనాపి జేతు మశక్యః. ౨౬

(పృధవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

దుర్ధర్ష స్తేజసే నాగ్నిః మహేంద్ర ఇవ దుర్జయః,
తితిక్షయా ధరిత్రీవ ద్యౌరివాఽభీష్టదో నృణామ్ ౫౭

వర్షతి స్మ యథాకాలం పర్జన్య ఇవ తర్పయన్,
సముద్ర ఇవ దుర్బోధ్యః సత్త్వేనాచలరాడివ. ౫౮

ధర్మరాడివ శిక్షయా మాశ్చర్యే హిమవానివ,
కుబేర ఇవ కోశాఢ్యో గుప్తార్థో వరుణో యథా ౫౯

మాతరిశ్వేవ సర్వాత్మా బలేన సహసౌజసా,
అవిషహ్యతయా దేవౌ భగవాన్ భూతరాడివ. ౬౦

కందర్ప ఇవ సౌందర్యే మనస్వీ మృగరాడివ,
వాత్సల్యే మనువన్నౄణాం ప్రభుత్వే భగవానజః ౬౧

(తితిక్షయా) సహనేన. ధరిత్రీవ అపరాధతితిక్షాసమయే ధరిత్రీతుల్యః, నృణా మభీష్టదానావసరే ద్యౌః స్వర్గ ఇవ పర్జన్య ఇవ, తర్పయన్ నృణాం కామాన్ వర్షతి స్మ. ౫౭

(సముద్ర ఇవ దుర్బోధ్యః) అపరిచ్ఛేద్యః సత్త్వేన, అచలరాడివ మేరురివ, శిక్షయాం ధర్మరాడివ యమ ఇవ, ఐశ్వర్యే హిమవానివ, హిమవాన్ హి రత్నాకరః. మఘవానివేతి పాఠే ఇంద్ర ఇవ. వరుణ ఇవ గుప్తార్థః గుప్తమంత్రః, మాతారిశ్వా వాయురివ సర్వాత్మా సర్వగః బలేన ఓజసా చ. ౫౮-౫౯

(అవిషహ్యతయా) భగవాన్ భూతరాట్ రుద్ర ఇవ, బలం శరీరబలం, ఓజః ఇంద్రియబలం, మహః దేహకాంతిః, సౌందర్యేణ కందర్ప ఇవ, మృగరాట్ సింహ ఇవ, మనస్వీ స్వైరీ ౬౦

(మనుః) స్వాయంభువః అజః చతుర్ముఖః ప్రభుత్వే బ్రహ్మావాదే వేదవాదే బృహస్పతిరివ ఆత్మవత్త్వే యదధీనం ధనం స హి ధనవాన్ యదధీన ఆత్మా స ఆత్మవాన్. స్వాధీనత్వే ఇత్యర్థః. ౬౧

బృహస్పతి ర్బ్రహ్మవాదే ఆత్మవ త్త్వే స్వయం హరిః,
భక్త్యా గోగురువి ప్రేషు విష్వక్సేనానువ ర్తిషు,
హ్రియా ప్రశ్రయశీలాభ్యా మాత్మతుల్యః పరోద్యమే ౬౨

కీర్త్యోర్ధ్వగీతయా పుంభి స్త్రైలోక్యే తత్ర తత్ర హ,
ప్రవిష్టః కర్ణరంధ్రేషు స్త్రీణాం రామః సతామివ ౬౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృధుచరితే ద్వావింశోధ్యాయః

గోషు గురుషు విప్రేషు చ విష్వక్సేనానువర్తిషు చ భక్తః హ్రియాదిభిః పరార్థోద్యమే ఆత్మతుల్యః నిరుపమః ౬౨

(త్రైలోక్యే) తత్ర తత్ర పురగ్రామాదివాసిభిః పుంభిః ఊర్ధ్వముచ్చైర్గీతయా కీర్త్యా స్త్రీణాం కర్ణరంధ్రేషు ప్రవిష్టః సతాం కర్ణరంధ్రేషు రామః సీతాపతిరివ. ౬౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వావింశోఽధ్యాయః

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

దృష్ట్వాఽఽత్మానం ప్రవయస మేకదా వైన్య ఆత్మవాన్,
ఆత్మనా వర్ధితాశేషస్వానుసర్గః ప్రజాపతిః ౧

జగత స్తస్థుష శ్చాపి వృత్తిదో ధర్మభృత్ సతామ్,
నిష్పాదితేశ్వరాదేశో యదర్థ మిహ జజ్ఞివాన్ ౨

ఆత్మజే ష్వాత్మజాం న్యస్య విరహా ద్రుదతీ మివ,
ప్రజాసు విమనః స్వేకః సదారోఽగా త్తపోవనమ్ ౩

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఏవం సర్వగుణసంపన్నః సంపాలితలోకః ఆసీదిత్యుక్తమ్. అథాఽఽత్మజేష్వా రోపితరాజ్యభరః సభార్యః ప్రవిష్టతపోవనః కుమారోపదిష్టాధ్యాత్మయోగనిష్ఠః ప్రాప్తపరమపురుష ఆసీత్ తత్పత్నీ తల్లోక మాగా దితి వదన్ పృథువృత్తాంత ముపసంహరతి మునిః (దృష్ట్వేతి) వైన్యః పృథుః ఆత్మవాన్ స్వర్గస్వారాజ్యాదీనా మల్పాస్థిరత్వజ్ఞానవాన్ ఆత్మానం ప్రవయసం వృద్ధం. దృష్ట్వా తపోవన మగా దిత్యుత్తరేణాఽన్వయః ఆత్మనా స్వేన వర్ధితః అశేషః స్వానుసర్గః స్వవిషయవర్త్యనుసర్గః వ్యష్టిసర్గః యస్య ౧

(జగతః) జంగమస్య తస్థుషః స్థావరస్య చాపి వృత్తిదః జీవికాప్రదః సతాం ధర్మభృత్ నిష్పాదితః ఈశ్వరాదేశః ప్రజాపాలనాదిరూపో యేన యదర్థం యల్లోకపాలనాద్యర్థం, జజ్ఞివన్ జాతః, తత్సర్వం కృత్వేత్యర్థః ౨

(ఆత్మజేషు) ఆత్మజాం పుత్రీకృతాం భూమిం కథంభూతాం విరహాత్ పృథోః విశ్లేషాత్, రుదతీమివ స్థితాం విన్యస్య, ప్రజాసు విమనఃసు చింతాతురాసు సతీషు, సదారః సభార్యః, ఏకః అసహాయః. ౩

తత్రాప్యదాభ్యనియమో వైఖానససుసమ్మతే,
ఆరబ్ధ ఉగ్రతపసి యథా స్వర్విజయే పురా ౪

కందమూలఫలాహారః శుష్కపర్ణాశనః క్వచిత్,
అబ్భక్షః కతిచి త్పక్షాన్ వాయుభక్ష స్తతః పరమ్ ౫

గ్రీష్మే పంచతపా వీరో వర్షా స్వాసారషా ణ్ముని:,
ఆకంఠమగ్నః శిశిరే ఉదకే స్థండిలేశయః ౬

తితిక్షు ర్యతవా గ్దాంత ఊర్ధ్వరేతా జితానిలః,
ఆరిరాధయిషుః కృష్ణ మాచర త్తప ఉత్తమమ్ ౭

తేన క్రమానుసిద్ధేన ధ్వస్తకర్మమలాశయః,
ప్రాణాయామైః సన్నిరుద్ధషడ్వర్గ శ్ఛిన్నబంధనః ౮

(తత్ర) తపోవనే, ఉపాత్తాః స్వీకృతాః, ఆత్మనో నియమాః శమదమాదయో యేన "అక్షోభ్య నియమ" ఇతి పాఠే, విఘ్నై ర్నాశయితు మశక్యా నియమా యస్య, వైఖానసానాం వానప్రస్థానాం సుసమ్మతే ఉగ్రే తపసి ఆరబ్ధః ప్రవృత్తః. కర్తరి క్తః స్వస్య ధరామండలస్య విజయే పూర్వం యథా మహతా యత్నేన ప్రవృత్తః. ౪

ఉగ్రం తపో వర్ణయతి (కందమూలేతి త్రిభిః) కందాద్యలాభే కదాచిత్ తృణాశనః యద్వా కాంశ్చిత్ పక్షాన్ కందాద్యాహారః, కాంశ్చిత్ తృణాద్యశనః, కాంశ్చిదబ్భక్షః, తతః వాయుభక్ష ఏవ ౫

(గ్రీష్మే) ఋతౌ చతుర్దిక్షు చత్వారోఽగ్నయః ఉపరి సూర్య స్తేషాం తపస్తాపో యస్య. వర్షాసు ఋతౌ ఆసారం ధారాసంపాతం సహతే ఇత్యాసారషాట్ మునిః తదా శుభాశ్రయసంశీలన పరః, శిశిరే ఋతౌ ఉదకే ఆకంఠమగ్నః స్థండిలేశయః దర్భాదిభిః పరిస్తృతభూమిశయః ౬

(తితిక్షుః) శీతోష్ణాదిసహః. యతవాక్ మౌనవ్రతః, దాంతః దమయుక్తః. ఊర్ధ్వరేతాః శాంతః జితానిలః జితప్రాణః, ఏవం భూతః కృష్ణం భగవంత. మారిరాధయిషుః ఏవంవిధ ముత్తమం తప ఆచరత్. ౭

క్రమానురుద్ధేన శనైః శనైః ప్రాప్తేన తేన తపసా ధ్వస్తాని కర్మాణి యస్య, ప్రాణాయామైః అమలః ఆశయోఽన్తఃకరణం యస్య, సన్నిరుద్ధః ప్రత్యాహృతః షడింద్రియవర్గో యేన, ఛిన్నాని బంధనాని వ్యసనాని యస్య ౮

(పృథో ర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః, అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

సనత్కుమారో భగవాన్ యదాహాధ్యాత్మికం పరమ్,
యోగం తేనైవ పురుష మఽభజత్ పురుషర్షభః. ౯

భగవద్ధర్మిణః సాధోః శ్రద్ధయా యతతః సదా,
భక్తి ర్భగవతి బ్రహ్మ ణ్యనన్యవిషయాఽభవత్ ౧౦

తస్యానయా భగవతః పరికర్మశుద్ధసత్త్వాత్మన స్తదను సంస్మరణానుపూర్త్యా
జ్ఞానం విరక్తి మదభూ న్నిశితేన యేన చిచ్ఛేద సంశయపదం నిజజీవకోశమ్ ౧౧
ఛిన్నాన్యధీ రధిగతాత్మగతి ర్నిరీహ స్తత్తత్యజేఽచ్ఛినదిదం వయునేన యేన,

(సనత్కుమారో) య ముత్కృష్ట మాధ్యాత్మికం యోగ మాహ తేనైవ యోగేన పురుషర్షభః పృథుః పురుషం పరమపురుష మభజత్. ౯

భగవద్ధర్మిణః నివృత్తధర్మేణ శ్రద్ధయా, యతతః యత్నం కుర్వతః సాధోః పృథోః భగవతి పూర్ణషాడ్గుణ్యే బ్రహ్మణి, అనన్యవిషయా అవ్యభిచారిణీ భక్తి రభవత్. ౧౦

(భగవత్కర్మణా) పరిచర్యయా శుద్ధసత్త్వాత్మనః శుద్ధసత్త్వమనసః తస్య భగవతః సంస్మరణం పూర్వోక్తమభక్తిః తస్యాఽనుపూర్తిః పరిపూర్ణతా తయా జాతం యత్ జ్ఞానం విరక్తి శ్చోదభూత్, కీదృశం జ్ఞానం, యేన నిశితేన జ్ఞానేన సంశయపదం సంశయస్థానం నిశ్చేతు మశక్య స్వరూపం జీవకోశం ప్రకృతితత్త్వం చిచ్ఛేద స్వస్మి న్నసంబద్ధ మకరో త్తాదృశం జ్ఞాన మభూ దిత్యర్థః ౧౧

(ఛిన్నాన్యధీః) ఛిన్నప్రకృతిధీః దేహాత్మబుద్ధిరహితః, అధిగతా ఆత్మగతి రాఽఽత్మస్వరూప మధ్యాత్మం యేన. అత ఏవ నిరీహః నిర్వ్యాపారః యేన వయునేన జ్ఞానేన, ఇదం ప్రకృతిసంబంధ మచ్ఛిన త్తదపి జ్ఞానం. తత్యజే తత్యాజ, అనిత్యం జడం శరీర మనుసంధాయ, తదన్యోఽస్మీతి హి వివేకజ్ఞాన ముదేతి తత్ర శరీర మపి ప్రతిసంబంధితయా బుద్ధిస్థం స్యాత్ యోగకాష్ఠాయాం బ్రహ్మాత్మని సాక్షాత్కృతే దేహప్రతిసంబంధితయా జ్ఞానాభావాత్ తత్యజ ఇత్యుక్తమ్ న హి కేవలం ఘట ఇత్యనుభవే ఘటాన్య ఇతి ప్రతిసంబంధితయా జ్ఞాన మనువర్తతే తద్వదిత్యర్థః, ఏవ

తావన్న యోగగతిభి ర్యతి రప్రమత్తో యావ ద్గదాగ్రజకథాసు రతిం న కుర్యాత్ ౧౨

ఏవం స వీరప్రవరః సంయోజ్యాఽఽత్మాన మాఽఽత్మని,
బ్రహ్మభూతో దృఢం కాలే తత్యాజ స్వం కళేవరమ్ ౧౩

సంపీడ్య పాయుం పార్ష్ణిభ్యాం వాయు ముత్సారయన్ శనైః,
నాభ్యాం కోష్ఠే ష్వవస్థాప్య హృదురఃకంఠశీర్షణి ౧౪

ఉత్సర్పయం స్తు తం మూర్ధ్ని క్రమేణాఽఽవేశ్య నిఃస్పృహః,
వాయుం వాయౌ క్షితౌ కాయం తేజ స్తేజ స్యయూయుజత్. ౧౫

మేకాగ్రతాయాం హేతు మాహ (తావదితి.) భగవత్కథాసు రతిం యావన్న కరోతి, తావద్యోగగతిభి రప్రమత్తో న భవతి, అశ్రుతభగవత్కథానాం ప్రమాదః స్యాదేవ అస్య భగవత్కథారతిత్వా న్న ప్రమాద ఇత్యర్థః ౧౨

స వీరశ్రేష్ఠః పృథుః, ఆత్మాన మాత్మని పరమాత్మని, సంయోజ్య సమర్ప్య స్వతః సిద్ధ మపృథక్సిద్ధసంబంధ మనుసంధాయేత్యర్థః. ఆవిర్భూతగుణాష్టకతయా బ్రహ్మప్రకారం ప్రాప్తః అభ్యుపగతప్రారబ్ధావసానకాలే స్వశరీరం తత్యాజ. బ్రహ్మభావప్రాప్తేః కలేవరానంతర్భావిత్వేఽపి సిద్ధవ దభిప్రాయకృతః పూర్వకాలనిర్దేశః ౧౩

కలేవరత్యాగపూర్వకబ్రహ్మభావప్రాప్తిప్రకారమేవోపపాదయతి (సంపీడ్యేతి) గుల్ఫాభ్యాం పాయుం గుదం సంపీడ్య సన్నిరుధ్య, మూలాధారా ద్వాయుం శనై రుత్సారయన్, ఊర్ధ్వం నయన్, నాభ్యా మవస్థాప్య, తతః హృదయాదిషు కోష్ఠేషు స్థానేషు అవస్థాప్య, హృదయాదీనాం ద్వంద్వైక్యం ప్రాణ్యంగత్వాత్. తత్ర శీర్షం భ్రూమధ్యం "భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణ మావేశ్య సమ్య" గితి శ్రుతేః ౧౪

తం చ తతః మూర్ధ్ని బ్రహ్మరంధ్రే ఉత్సర్పయన్ ఊర్ధ్వం నయన్, క్రమేణ బ్రహ్మరంధ్రే చావేశ్య, నిస్పృహః అణిమాద్యైశ్వర్యకైవల్యాదిషు స్పృహారహితః, యద్యపేక్షా స్యాత్ యోగిన స్తదైశ్వర్యాదికమపి స్యాత్ ఇతి స్పృహా నిషిధ్యతే, వాయుం స్వదేహస్థం వాయౌ మహాభూతే, కాయం దేహరూపపృథివీం క్షితౌ మహాభూతే ఏవ మగ్రేఽపి అయూయుజత్ లీన మభిసంహితవాన్. ౧౫

(పృథోర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః, అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

ఖాన్యాకాశే ద్రవం తోయే యథాస్థానం విభాగశః,
క్షితి మంభసి తత్తేజ స్యదో వాయౌ నభ స్యముమ్ ౧౬

ఇంద్రియేషు మనస్తాని తన్మాత్రేషు యథోద్భవమ్,

(ఖాని) ఇంద్రియాధిష్ఠానాని దేహవివరాణి. ద్రవం దేహస్థం జలం, తోయే మహాభూతే యథాస్థానం యథాకారణం విభాగశః అసంకరేణ, ఏవం దేహస్థభూతాంశానాం మహాభూతసమష్టితయాఽనుసంధానముక్తమ్ అథ పృథివ్యాదితత్త్వానా ముత్పత్తిక్రమేణ లయానుసంధాన ముచ్యతే - క్షితిం భూత మంభసి మహాభూతే అయూయుజ దిత్యనుషంగః, తత్ అంభః మహాతేజసి అద స్తేజః వాయౌ అముం నభసి ఆకాశే. ౧౬

తదేవం తామసాహంకారకార్యాణా మాకాశపర్యంతం లయ ముక్త్వా సాత్త్వికాహంకార కార్యాణాం లయానుసంధాన మాహ (ఇంద్రియేషు మన ఇతి) సవికల్పకజ్ఞానే మనస ఇంద్రియై రాఽఽకర్షణాత్ తేషు లయానుసంధాన ముక్తం న తు తత్కార్యత్వాత్ వైకారికత్వా న్మనసః యదుక్తం గీతాసు "ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే" ఇతి. అత్రాపి ఇంద్రియై ర్విషయాకృష్టై ర్యాకష్టం ధ్యాయతాం మన ఇతి తానీంద్రియాణి తన్మాత్రేషు, అత్రాపీంద్రియాణాం వైకారిత్వేఽపి తేషాం శబ్దాదితన్మాత్రై రాకర్షణాత్ తన్మాత్రే ష్వి త్యుక్తమ్ అయ మర్థః- తామసాహంకారకార్యాణాం పృథివ్యాదీనా మాకాశపర్యంతం లయ మభిధాయ తద్ధర్మాణాం గంధాదితన్మాత్రాణా మింద్రియాకర్షకత్వేన ఇంద్రియాణాం చ మనస ఆకర్షకత్వేన చ మన ఇంద్రియార్థానా ముత్తరోత్తరాను వర్తిత్వేన కార్యకారణయో రివ ప్రదర్శయితుం లయానుసంధానకీర్తన మపి పరమార్థత ఇంద్రియాణాం వైకారికేఽహంకారే ఆకాశస్య సశబ్దస్య భూతాదౌ లయ ఇతి వివేకః. తైజసస్య తు అహంకారస్య వైకారికభూతాద్యో రనుగ్రాహకత్వమాత్రమేవ న తు కార్యాంతర మస్తి ఇతి న తత్కార్యలయ ఉక్తః యథోద్భవం యథాప్రవృత్తి మన ఆదీనా ముత్తరోత్తరాధీనప్రవృత్తికత్వాత్ ఇంద్రియేషు నభ ఇత్యపి పాఠో దృశ్యతే. నభః ఆకాశం శబ్దాదితన్మాత్రేషు ఇంద్రియవిషయేషు విషయే తద్వ్యాప్త్యా ఉపచారాత్ ప్రయుక్తః, భూతానాం తన్మాత్రేషు యథోద్భవం లయ ఇత్యర్థః తాని తన్మాత్రాణి యథోద్భవ ముద్భవ మనతిక్రమ్య ఉద్భవత్యస్మా దిత్యుద్భవః కారణే భూతాదావిత్యర్థః భూతాదిశబ్దో వైకాకరితైజసయోరపి ప్రదర్శనార్థః అత ఏవ బహువచనం తదయమర్థః భూతాది వైకారికతైజసనామని ఉపసంహృతకార్యాణి ఉత్కృష్య ఆత్మని ఆత్మా చిత్తం తదనుగ్రాహకే

భూతాది నామూ న్యుత్క్రృత్య మహత్యాఽఽత్మని సందధే. ౧౭

తం సర్వగుణవిన్యాసం జీవే మాయామయే న్యధాత్,
తం చానుశయి మాత్మస్థ మసా వనుశయీ పుమాన్,
జ్ఞానవైరాగ్యవీర్యేణ స్వరూపస్థోఽజహాత్ ప్రభుః ౧౮

అర్చిర్నామ మహారాజ్ఞీ తత్పత్న్యనుగతా వనమ్,
సుకుమా ర్యతదర్హా చ యత్పద్భ్యాం స్పర్శనం భువః ౧౯

మహత్తత్త్వే సందధే అనుసంహితవాన్. భూతాదినా సముత్క్రృష్యేతి పాఠే తాని తన్మాత్రాణి భూతాదినా తామసాహంకారేణ కారణభూతేన సహ సముత్క్రృష్య తస్మిన్ విలాప్య ఇత్యర్థః లయస్య కారణ వస్తునా సహ సంశ్లేషరూపత్వాత్ సాహిత్యవివక్షయా తృతీయా. తం భూతాదిం మహతీత్యన్వయః. ౧౭

(తం) మహాంతం సర్వగుణవిన్యాసబీజే గుణవైషమ్యహేతుభూతే మాయామయే ప్రధానే న్యధాత్. స్వార్థే మయట్. తం సర్వగుణవిన్యాసం జీవే మాయామయ ఇతి పాఠే తు తం మహాంతం సర్వేషాం గుణానాం కార్యాణాం విన్యాసః స్థితి ర్యస్మిన్ తత్ప్రధాన మవ్యక్తం ప్రతిన్యధాత్ ప్రధానే న్యధా దిత్యర్థః. తచ్చావ్యక్తం మాయామయే అచిత్సమష్టిసంసృష్టే జీవే న్యధా దిత్యర్థః "మహానవ్యక్తే లీయతే అక్షర మవ్యక్తే లీయతే" ఇతి శ్రుత్యనురోధాత్. అనుశయో భుక్తశిష్టం కర్మ తద్వా ననుశయీ పూర్వం సంసృతిదశాయా మనుశయీ క్షీణప్రాయదోష ఇత్యర్థః పుమాన్ జీవః అసౌ పృథుః త మచిత్స మష్టిసంసృష్టం ఆత్మస్థం స్వస్వరూపస్థం నితరాం ప్రకృతిసంబంధవియుక్త మనుసంహితవానిత్యర్థః. తతో జ్ఞానవైరాగ్యబలేన అనుశయం భుక్తావశిష్టం పూర్వోత్తరభేదేన సంచితానభ్యుపగతబుద్ధి పూర్వకభేదేన చ భిన్నం పుణ్యపాపాత్మకం కర్మ అజహాత్ అత్యాక్షీత్ తతః ప్రభు రకర్మవశ్యో భూత్వా స్వరూపస్థః పరమాత్మాత్మకావిర్భూతగుణాష్టకః స్వస్వరూపేణావస్థితోఽభూ న్ముక్తోఽభూదిత్యర్థః ౧౮

అథార్చిర్నామ్నీ పృథోః పత్నీ మహారాజస్య స్త్రీ సుకుమారీ అతదర్హా వనగమనాదిక్లేశ మనర్హాంత్యపి పతిమనుసృత్య వనం గతా ప్రవిష్టా అతదర్హత్వ మేవాహ - యస్యా అర్చిషః పద్భ్యాం భువః స్పర్శనం పద్భ్యాం భువ మప్యస్పృశంతీ మహాభోగశాలినీ సాక్షాత్ పద్భ్యాం వనం ప్రవిష్టవతీత్యత దర్హత్వ ముక్తమ్. ౧౯

(పృథో ర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః, అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

అతీవ భర్తు ర్వ్రతధర్మనిష్ఠయా శుశ్రూషయా చార్ష దేహయాత్రయా,
నావిందతార్తిం పరికర్శితాపి సా ప్రేయస్కరస్పర్శనమాననిర్వృతిః. ౨౦

దేహం విపన్నాఖిలచేతనాదికం పత్యుః పృథివ్యా దయితస్య చాత్మనః,
ఆలక్ష్య కించిచ్చ విలప్య సా సతీ చితా మథారోపయ దద్రిసానుని. ౨౧

విధాయ కృత్యం హ్రదినీజలాప్లుతా దత్త్వోదకం భర్తు రుదారకర్మణః,
నత్వా దివిస్థాం స్త్రిదశాం స్త్రిః పరీత్య వివేశ వహ్నిం ధ్యాయతీ భర్తృపాదౌ. ౨౨

విలోక్యానుగతాం సాధ్వీం పృథుం వీరవరం పతిమ్,
తుష్టువు ర్వరదా దేవై ర్దేవపత్న్యః సహస్రశః ౨౩

కుర్వత్యః కుసుమాసారం తస్మిన్ మందరసానుని,
నదత్స్వమరతూర్యేషు గృణంతి స్మ పరస్పరమ్ ౨౪

(అతీవ) యద్భర్తుః వ్రతం స్థండిలశయనాదిరూపం తస్మిన్ వ్రతే యా నిష్ఠా తయా భర్తుః శుశ్రూషయా ఋషీణా మియ మార్షీ దేహయాత్రా కందమూలాద్యాహారరూపా తయా చ కృశీభూతాపి ఆర్తిం దుఃఖం నావిందత యతః ప్రేయసః ప్రియతమస్య పృథోః కరస్పర్శనాదిరూపః యః సమ్మానః తేన నిర్వృతా. ౨౦

(ఆత్మనః) స్వస్యాః పృథివ్యాశ్చ. పత్యుః పృథోః దేహం విపన్నాని విగతాని అఖిలాని చేతనాదీని బుద్ధీంద్రియప్రాణాదీని యస్మిన్ తథాభూత మాలక్ష్య దృష్ట్వా కించిద్విలప్య చ సా సతీ అర్చిః తం దేహం అద్రిసానుని చితా మారోపయత్ తత స్తత్కాలోచితం కృత్యం చ విధాయ హ్రదిన్యాః సరస్యా జలేష్వాప్లుతా సతీ ఉదారకర్మణో భర్తుః ఉదకం దత్త్వా దివిస్థాన్ త్రిదశాన్ నత్వా భర్తుః పాదం ధ్యాయతీ చితాం త్రిః పరీత్య ప్రదక్షిణీకృత్య వహ్నిం వివేశ. ౨౧-౨౨

వీరశ్రేష్ఠం పతిం పృథు మనుసృత్య గతాం సాధ్వీం విలోక్య వరదా దేవవధ్వః దేవైః సహ సహస్రశః తుష్టువుః ౨౩

తదా తస్మిన్ మందరసానుని కుసుమవర్షం కుర్వంత్యః, అమరతూర్యేషు దేవదుందుభ్యాదిషు నదత్సు సత్సు, పరస్పరం గృణంతి స్మ అభాషంత, ౨౪

దేవ్య ఊచుః —

అహో ఇయం వధూ ర్ధన్యా యా చైవం భూభుజాం పతిమ్,
సర్వాత్మనా పతిం భేజే యజ్ఞేశం శ్రీ ర్వధూరివ ౨౫

నైషా నూనం వ్రజ త్యూర్ధ్వ మను వైన్యం పతిం సతీ,
పశ్యతాస్మా నతీత్యార్చి ర్దుర్విభావ్యేన కర్మణా ౨౬

తేషాం దురాపం కిం త్వ న్య న్మర్త్యానాం భగవత్పదమ్,
భువి లోలాయుషో యే వై నైష్కర్మ్యం సాధయంత్యుత ౨౭

స వంచితో బతాత్మధ్రుక్ కృచ్ఛ్రేణ మహతా భువి,
లబ్ధ్వాపవర్గ్యం మానుష్యం విషయేషు విషజ్జతే. ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ —

స్తువతీ ష్వమరస్త్రీషు పతిలోకం గతా వధూః,

భాషణమేవాహ (అహో ఇతి) ఇయం వధూః అర్చి ర్ధన్యా కృతార్థా. అహో ఇత్యాశ్చర్యే హర్షే వా, యా వధూః భూభృతాం రాజ్ఞాం పతిం, పతిం స్వభర్తారం, సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ, భేజే ప్రాప్తా, యజ్ఞేశం భగవంతం శ్రీరూపిణీ వధూరివ ౨౫

తస్మా త్సైషా సతీ అర్చిః పశ్యతో నభస్థా నతీత్య దుర్విభావ్యేన చింతయితు మప్యశక్యేన కర్మణా పతిపారార్థ్యాదినా ఎతిం స్వభర్తారం వైన్యం పృథు మనుసృత్యోర్ధ్వం వ్రజతి నూనమ్ ౨౬

భగవాన్ పద్యతే గమ్యతేఽనేనేతి భగవత్పదం భగవత్ప్రాప్తిసాధనం నైష్కర్మ్యం నివృత్తిధర్మం యే విద్యుద్వత్ అతీవ చంచలాయుషోఽపి సాధయంతి తేషాం భగవద్భక్తానా మన్యద్దేవాది పదం కిము దుర్లభం న కించిదిత్యర్థః. ౨౭

అథ తం శోచంతి (స ఇతి.) యః పుమాన్, అపవర్గ్య మపవర్గసాధనం మానుష్యం మనుష్యజన్మ కృచ్ఛ్రేణ దుస్సాధ్యేన, మహతా కర్మపరిపాకేన, భువి లబ్ధ్వాపి. విషయేషు విషజ్జతే. స వంచితో దైవేన, బతేతి ఖేదే, ౨౮

ఏవం సురస్త్రీషు స్తువంతీషు సతీషు. వధూ రర్చిః పతిలోకం, గతా ప్రాప్తా కోఽసౌ

(పృథో ర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః, అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

యం వా ఆత్మవిదాం ధుర్యో వైన్యః ప్రాపాచ్యుతాశయః. ౨౯

ఇత్థంభూతానుభావోఽసౌ పృథుః స భగవత్తమః
కీర్తితం తస్య చరిత ముద్దామచరితస్య తే. ౩౦

య ఇదం సుమహత్పుణ్యం శ్రద్ధయాఽవహితః పఠేత్,
శ్రావయే చ్ఛృణుయాద్వాపి స పృథోః పదవీ మియాత్. ౩౧

బ్రాహ్మణో బ్రహ్మవర్చస్వీ రాజన్యో జగతీపతిః
వైశ్యః పఠన్ విట్పతిః స్యాచ్ఛూద్రః సత్తమతామియాత్ ౩౨

పతిలోకః, ఆత్మవతాం జ్ఞానినాం ధుర్యః శ్రేష్ఠః, వైన్యః పృథుః, అచ్యుతాశ్రయో భగవతో నివాసభూతం వైకుంఠాఖ్యం, యం లోకం ప్రాప, తం లోకం గతేత్యర్థః ౨౯

ఉపసంహరతి (ఇత్థమితి.) భగవత్తమః భగవతామ్ —
'ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్,
వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి" ఇత్యుక్తవిధభగవతాం మధ్యే శ్రేష్ఠః అసౌ పృథు రిత్థంభూతానుభావః ఉక్తవిధప్రభావసంపన్నః. ఉదారచరితస్య పృథో శ్చరితం, తే తుభ్యం, మయా కీర్తితమ్ ౩౦

ఏతచ్చరితకీర్తనశ్రవణశ్రావణఫల మాహ (యః) పుమాన్, సుమహాత్పుణ్యసాధన మిదం చరిత, మవహితమనాః సమాహితచిత్తః, శ్రద్ధయా పఠేత్, శృణుయాత్ శ్రావయేద్వా, స పృథోః, పదవీం గతి, మియాత్ ప్రాప్నుయాత్. ౩౧

ఆనుషంగికఫలమాహ (బ్రాహ్మణః) బ్రహ్మవర్చస్వీ, భవేత్, రాజన్యః క్షత్రియః, పఠనాదికం కుర్వన్, జగతీపతి ర్భవేత్, వైశ్యః విట్పతిః శూద్ర ఉత్తమతాం సజాతీయేషు ప్రాప్నుయాత్. ౩౨

త్రికృత్వ ఇద మాకర్ణ్య నరో నార్యథవాఽఽదృతా,
అప్రజః సుప్రజతమో నిర్ధనో ధనవత్తమః. ౩౩

అస్పష్టకీర్తిః సుయశా మూర్ఖో భవతి పండితః,
ఇదం స్వస్త్యయనం పుంసా మమంగళ్యనివారణమ్. ౩౪

ధన్యం యశస్య మాయుష్యం స్వర్గ్యం కలిమలాపహమ్,
ధర్మార్థకామమోక్షాణాం సమ్యక్సిద్ధి మభీప్సుభిః,
శ్రద్ధయైత దనుశ్రావ్యం చతుర్ణాం కారణం పరమ్. ౩౫

విజయాభిముఖో రాజా శ్రుత్వైత దభియాతి యాన్,
బలిం తస్మై హరం త్యగ్రే రాజానః పృథవే యథా. ౩౬

ముక్తాన్యసంగో భగవ త్యమలాం భక్తి ముద్వహన్,
వైన్యస్య చరితం పుణ్యం శృణుయా చ్ఛ్రావయేత్ పరేత్ ౩౭

(నరో) నారీ వాదృతా ఆదరేణ యుక్తః, త్రిఃకృత్వః త్రివార మిద మాకర్ణ్య, అప్రజాః సుప్రజాః, విద్యారూపద్రవిణబలాదియుక్తపుత్రవాన్ భవేత్, నిర్ధనః ధనవతాం మధ్యే శ్రేష్ఠః, అనభివ్యక్తకీర్తిః విపులకీర్తిః, మూర్ఖః జ్ఞానవిధురః, పండితో భవేత్. ౩౩

స్వస్తి మంగళం ఈయతేఽనేనేతి తథా అమంగళం నివారయతీతి తథా ధన్యం ధనసంపాదకం, యశస్కరం ఆయుష్కరం, స్వర్గసాధనం కలిదోషహరమ్, ౩౪

ధర్మాదీనాం సిద్ధిం సమ్య గభీప్సుభిః చతుర్ణాం ధర్మాదీనాం పరం కారణం సాధన మేతత్ చరిత్రం శ్రద్ధయానుశ్రావ్యమ్. ౩౫

ఏతచ్చరితం శ్రుత్వా రాజా సంగ్రామాభిముఖో యాన్ యాతి తస్మై అభియాత్రే బలిం హరంతి యథా రాజానః పృథవే. ౩౬

యద్యప్యేవంవిధాని బహూని ఫలాని తథాపి త్యక్తాన్యఫలసంగః భగవతి భక్తి ముద్వహన్ కుర్వన్. ౩౭

(పృథోర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః. అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

వైచిత్రవీర్యాభిమతం మహన్మాహాత్మ్యసూచకమ్,
అస్మిన్ కృతమతి ర్మర్త్యః పార్థివీం గతి మాప్నుయాత్. ౩౮

అనుదిన మిద మాదరేణ శృణ్వన్ పృథుచరితం ప్రథయన్ విముక్తసంగః,
భగవతి భవసింధుపోతపాదే స చ నిపుణాం లభతే రతిం మనుష్యః. ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
త్రయోవింశోధ్యాయః

(వైచిత్రవీర్యాణాం) విచిత్రవీర్యశాలినా, మభిమతం మహతో భగవతో మాహాత్మ్యస్య సూచకం వైన్యస్య చరితం శృణుయాత్ పఠేచ్చ. ఏవం చేదస్మిన్ భగవతి కృతమతి ర్మర్త్యః పార్థివీం పృథునా లబ్ధాం గతి మాప్నుయాత్. ౩౮

య ఇదం పృథుచరిత మత్యాదరేణ అనుదినం శృణ్వన్, ప్రథయన్ కీర్తయన్ విముక్తాన్య ఫలాసంగః స మర్త్యః భవసింధౌ పోతౌ ప్లవరూపౌ పాదౌ యస్య తస్మిన్ భగవతి నిపుణాం మతిం లభేత. ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

విజితాశ్వోఽధిరాజాఽఽసీత్ పృథుపుత్రః పృథుశ్రవాః
యవీయోభ్యోఽదదాత్కాష్ఠా భ్రాతృభ్యో భ్రాతృవత్సలః. ౧

హర్యక్షాయాఽదిశత్ ప్రాచీం ధూమ్రకేశాయ దక్షిణామ్,
ప్రతీచీం వృకసంజ్ఞాయ తుర్యాం ద్రవిణసే విభుః ౨

అన్తర్ధానగతిం శక్రా ల్లబ్ధ్వాఽన్తర్ధానసంజ్ఞితః,
అపత్యత్రయ మాధత్త శిఖండిన్యాం సుసమ్మతమ్. ౩

పావకః పవమానశ్చ శుచిరి త్యగ్నయః పురా,

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం కార్త్స్న్యేన పృథుచరిత మభిధాయ తత్సంతతిం తచ్చరిత్రం చ అభిధాతు ముపక్రమతే మునిః (విజితాశ్వ ఇతి.) విజితాశ్వః పృథోః పుత్రః విపులకీర్తిః అధిరాజ ఆసీత్, భ్రాతృవత్సలో విజితాశ్వః యవీయోభ్యః కనిష్ఠేభ్యః భ్రాతృభ్యః కాష్ఠా దిశః ప్రాదాత్ ౧

కాం కాష్ఠాం కస్మై అదా దిత్యత్రాహ. (హర్యక్షాయ) ప్రాచీం దిశం, ధూమ్రకేశాయ దక్షిణాం దిశం, వృకసంజ్ఞాయ ప్రతీచీం దిశం, తురీయాయ చతుర్థీం ఉదీచీం దిశం ద్రవిణసే, విభు ర్విజితాశ్వః అదిశ దదాత్ ౨

పృథో రశ్వవిజయావసరే శక్రా దంతర్ధానగతిం తిరోధానగతిం లబ్ధ్వా, అంతర్ధానసంజ్ఞిత అంతర్ధానాఖ్యోఽభూత్, విజితాశ్వస్యైవ అంతర్ధాన ఇతి నామాంతర మిత్యర్థః అంతర్ధానసంజ్ఞితో విజితాశ్వః శిఖండిన్యాం సుసమ్మత మపత్యత్రయ, మధత్త ఉత్పాదయామాస ౩

అపత్యత్రయ మేవాహ (పావక ఇతి) పురా యో వసిష్ఠస్య శాపః తస్మాత్ త్రయోఽగ్నయః గార్హపత్యాహవనీయదక్షిణాగ్నయః, పావకాదిరూపేణ మనుష్యేషూత్పన్నాః తే పున

(పృథువంశః రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

వసిష్ఠశాపా దుత్పన్నాః పున ర్యోగగతిం గతాః ౪

అంతర్ధానో నభస్వత్యాం హవిర్ధాన మవిందత,
య ఇంద్ర మశ్వహర్తారం విద్వా నపి న జఘ్నివాన్. ౫

రాజ్ఞాం వృత్తిం కరాదానదండశుల్కాదిదారుణామ్,
మన్యమానో దీర్ఘసత్రవ్యాజేన విససర్జ హ ౬

తత్రాపి హంసం పురుషం పరమాత్మాన మాఽఽత్మదృక్,
యజం స్తల్లోకతా మాప కుశలేన సమాధినా. ౭

హవిర్ధానా ద్ధవిర్ధానీ విదురాఽసూత షట్సుతాన్,
బర్హిషదం గయం శుక్లం కృష్ణం సత్యం జితవ్రతమ్. ౮

ర్యోగగతి మగ్నిత్వం ప్రాప్తాః, ఆహవనీయత్వాదేః సంస్కారరూపత్వా త్తేషాం మనుష్యరూపేణో
త్పత్త్యనర్హత్వాత్ తదభిమానిదేవతానా ముత్పత్తి రత్ర వివక్షితా ౪

(నభస్వత్యాం) మన్వస్యాం భార్యాయా మంతర్ధానో విజితాశ్వః, హవిర్ధానం పుత్రం లేభే. అంతర్ధానం విశినష్టి. యః అంతర్ధానోఽశ్వహర్తారం విద్వాన్ జానన్నపి న జఘ్నివాన్, ఏతేన శక్రా
దంతర్ధానగతిలాభే కారణ ముక్తమ్ ౫

(రాజ్ఞాం వృత్తిం) కరదానదండశుల్కాదిభి రతిదారుణాం పరపీడాత్మికాం మన్యమానః,
దీర్ఘసత్రానుష్ఠానవ్యాజేన విససర్జ. హేత్యాశ్చర్యే. ౬

(తత్రాపి) దీర్ఘసత్రేఽపి, హంసం స్వానాం క్లేశం హంతీతి హంసం శుద్ధం వా, పరమాత్మానం పురుషం పరమపురుష, మాత్మదృక్ ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానీ
సన్, యజన్ కుశలేన విఘ్నానుపహతేన సమాధినా. భగవల్లోక మవాప. ౭

హే విదుర ! హవిర్ధానాత్ అంతర్ధానపుత్రాత్ హవిర్ధానీ తద్భార్యా బర్హిషదాదీన్ షట్
సుతా నసూత. ౮

బర్హిషత్ సుమహాభాగో హావిర్ధానిః ప్రజాపతిః,
క్రియాకాండేషు నిష్ణాతో యోగేషు చ కురూద్వహ. ౯

యస్యేదం దేవయజన మను యజ్ఞం వితన్వతః,
ప్రాచీనాగ్రైః కుశై రాసీ దాస్తృతం వసుధాతలమ్. ౧౦

సాముద్రీం దేవదేవోక్తా ముపయేమే శతద్రుతిమ్,
యాం వీక్ష్య చారుసర్వాంగీం కిశోరీం సుష్ఠ్వలంకృతామ్,
పరిక్రమంతీ ముద్వాహే చకమేఽగ్నిః శుకీ మివ. ౧౧

విబుధాసురగంధర్వమునిసిద్ధనరోరగాః,
విజితాః సూర్యయా దిక్షు క్వణయంత్యైవ నూపురైః. ౧౨

హే మహాబాహో! హావిర్ధానిః హవిర్ధానస్యాఽపత్యం బర్హిషత్ ప్రజాపాలనపరః క్రియాకాండేషు యోగేషు చ నిష్ణాతః నిష్ఠితోఽభూత్, హే కురూద్వహ. ౯

క్రియాకాండేషు నిష్ణాతత్వ మేవాహ (యస్యేతి) ఇదం వసుధాతలం దేవయజనం యజ్ఞవాటం వితన్వతః యత్ర దేశే ఏకో యజ్ఞః కృత స్తత్సమీప ఏవ దేశే పున ర్యజ్ఞాంతరం కుర్వతః ప్రాచీనాగ్రైః కుశైః కృత్స్నం వసుధాతల మాస్తృత మాసీత్ అత ఏవ ప్రాచీనబర్హి రిత్యుచ్యతే ౧౦

స ప్రాచీనబర్హిః సముద్రస్య పుత్రీం దేవదేవేన బ్రహ్మణా ఉపదిష్టాం శతద్రుతి మిత్యాఖ్యా ముపయేమే తాం విశినష్టి (కిశోరీం) బాలాం, చారూణి సుందరాణి, సర్వాణ్యంగాని యస్యా స్తాం, సుష్ఠు అలంకృతాం ఉద్వాహే వివాహే, పరిక్రమంతీ మగ్నిం యాం శతద్రుతి మగ్ని శ్చకమే శుకీమివ అయమర్థః సప్తర్షీణాం సత్రే తద్భార్యాదర్శనేనాగ్నిః కామదష్టోఽభూత్, తం చ తద్భార్యా స్వాహా నామ సప్తర్షిభార్యారూపధారిణీ సతీ రమయామాస. రమయిత్వా చ తత్రేతః శుకీరూపేణ శరస్తంబే నిధాయాగచ్ఛత్. తాం చ యథా సప్తర్షిభార్యాభ్రాంత్యాఽగ్నిః కామితవాన్ తద్వదితి, షుకీమితి పాఠే స్తోకఘృతధారా మివేత్యర్థః ౧౧

(సూర్యయా) నవోఢయైవ నూపురైః క్వణయంత్యా శతద్రుత్యా విబుధాదయః సర్వే, విజితాః వశీకృతా, మోహితా ఇతి యావత్. ౧౨

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

ప్రాచీనబర్హిషః పుత్రాః శతద్రుత్యాం దశాఽభవన్,
తుల్యనామవ్రతాః సర్వే ధర్మస్నాతాః ప్రచేతసః ౧౩

పిత్రాదిష్టాః ప్రజాసర్గే తపసేఽర్ణవ మాఽఽవిశన్,
దశవర్షసహస్రాణి తపసాఽర్చం స్తపస్పతిమ్. ౧౪

యదుక్తం పథి దృష్టేన గిరిశేన ప్రసీదతా,
తద్ధ్యాయంతో జపంతశ్చ పూజయంతశ్చ సంయతాః ౧౫

విదుర ఉవాచ—

ప్రచేతసాం గిరిత్రేణ యథాఽఽసీత్ పథి సంగమః,
యదుతాహ హరః ప్రీత స్తన్నో బ్రహ్మన్ వదాఽర్థవత్. ౧౬

(ప్రాచీనబర్హిషః) సకాశాత్, శతద్రుత్యాం దశపుత్రాః అభవ న్నుదభవన్ పుత్రాన్ విశినష్టి - తుల్యం నామ వ్రతాచారో యేషాం, ధర్మస్నాతాః ధర్మనిష్ణాతాః ధర్మపారగా ఇతి యావత్. నిష్ణాతశబ్దో హి సర్వత్ర వివక్షితానుష్ఠానానంతరభావ్యవభృథస్నానస్థనియమాంతగమన మాహ. ప్రచేతస్యః ప్రచేతోనామానః. ౧౩

(ప్రజాసర్గే పిత్రా ఉపదిష్టాః) ప్రథమం తపశ్చర్తుం వన మరణ్య మావిశన్. దశసంఖ్యాక వర్షాణాం వత్సరాణాం సహస్రాణి తపసాం పతిం భగవంతం తపసా అర్చన్ అర్చయామాసుః. ౧౪

(పథి) మార్గే, దృష్టేన ప్రసీదతా, గిరిశేన రుద్రేణ, యదుక్త ముపదిష్టం, తద్ధ్యాయంతః తదర్థం ధ్యాయంతః జపంతశ్చ సమాహితచిత్తాః. పూజయంతశ్చ అర్చన్నితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౫

గిరిశేనోక్తం ధ్యాయంత ఇత్యాద్యుక్తం తత్ర కిముక్తం గిరిశేనేతి పృచ్ఛతి విదురః. యదా యస్మిన్ కాలే. పథి గిరిత్రేణ సహ ప్రచేతసాం సంగమ ఆసీత్ హే బ్రహ్మన్! ప్రీతో హరో రుద్రః. అర్థవత్ పురుషార్థసాధనం యదాహ తన్నో అస్మభ్యం వద ౧౬

సంగమః ఖలు విప్రర్షే శివేనేహ శరీరిణామ్,
దుర్లభో మునయో దధ్యు రసంగాద్య మఽభీప్సితమ్ ౧౭

ఆత్మారామోఽపి య స్త్వస్య లోకకల్పస్య రాధసే,
శక్త్యా యుక్తో విచరతి ఘోరయా భగవాన్ భవః ౧౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రచేతసః పితు ర్వాక్యం శిరస్యాధాయ సాధవః,
దిశం ప్రతీచీం ప్రయయు స్తపస్యాదృతచేతసః ౧౯

సముద్ర ముప వి స్తీర్ణ మపశ్యన్ సుమహత్ సరః,
మహన్మన ఇవ స్వచ్ఛం ప్రసంగసలిలాశయమ్ ౨౦

శివసంగమస్య దౌర్లభ్య మాహ (హే విప్రర్షే) శరీరిణాం నృణాం, సంసారే ఽవేన సాకం సంగమో దుర్లభః దుఃఖేనాపి లబ్ధు మశక్యః మునయః అభీప్సితం ప్రాప్తు మిష్టం, యం శివ, మసంగాత్ విషయాంతరసంగత్యాగాత్, దధ్యురేవ కేవలం న తు ప్రాపు స్తేన శివేన ౧౭

నను మునీనాం కిం తద్ధ్యానేన ఘోరత్వా దిత్యాశంక్యాహ - యో యం భగవాన్ ఉత్పత్త్యాది జ్ఞానవాన్ హరః, ఆత్మారామోఽపి ఆత్మారామత్వేన లోకసంచారప్రయోజనరహితోఽపీత్యర్థః దీన లోకస్య రాధసే సిద్ధయే దీనా ననుగ్రహీతు మితి యావత్. శక్త్యా ప్రియా సహ యుక్తః, ఘోరయా మూర్త్యా ఉపలక్షితో విచరతి ౧౮

ఏవ మాపృష్టో ముని స్తత్ యథావ ద్వక్తు ముపక్రమతే (ప్రచేతస ఇతి.) సాధవః ప్రచేతసః పితుః ప్రాచీనబర్హిషః, వాక్యం ప్రజాః సృజతేతి వాక్యం, శిర స్యాధాయ అతిగౌరవేణ శిరసాఽను మోద్య, సృష్ట్యర్థం తపసాదృతచేతసః ప్రతీచీం దిశం ప్రతి యయుః. ౧౯

సముద్ర ముప సముద్రాత్ కించి న్న్యూనమ్ "ఉపోఽధికే చ" ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వే తద్యోగాత్ ద్వితీయా, సముద్రసమీపే వా వి స్తీర్ణం సుశోభనం మహత్ శ్రేష్ఠం సర అపశ్యన్ మహ త్త్వమేవ స్పష్టయతి మహతాం జ్ఞానినాం మన ఇవ స్వచ్ఛం నిర్మలం ప్రసన్నాః సలిలాశయా యే మత్స్యాదయః యస్మిన్. ౨౦

(పృథువంశః. రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

నీలరక్తోత్పలాంభోజకహ్లారేందీవరాకరమ్,
హంససారసచక్రాహ్వకారండవనికూజితమ్. ౨౧

మత్తభ్రమరసౌస్వర్యహృష్టరోమలతాంఘ్రిపమ్,
పద్మకోశరజో దిక్షు విక్షిపత్ పవనోత్సవమ్ ౨౨

తత్ర గాంధర్వ మాకర్ణ్య దివ్యమార్గమనోహరమ్,
విసిస్మ్యూ రాజపుత్రా స్తే మృదంగపణవాద్యను ౨౩

తర్హ్యేవ సరస స్తస్మా న్నిష్క్రామంతం సహానుగమ్,
ఉపగీయమాన మమరప్రవరం విబుధానుగైః ౨౪

తప్తహేమనికాయాభం శితికంఠం త్రిలోచనమ్,
ప్రసాదసుముఖం వీక్ష్య ప్రణేము ర్జాతకౌతుకాః. ౨౫

నీలోత్పలాదీనా మాకరం జన్మస్థాన ముత్పలాని రాత్రివికాసీని, అంభోజాని దినవికాసీని కహ్లారాణి సంధ్యావికాసీని, ఇందీవరం నీలోత్పలం తస్య పునరుక్తిః ప్రాచుర్యజ్ఞాపనార్థా, హంసాదిభిః వికూజితం, చక్రాహ్వః చక్రవాకాః ౨౧

మత్తా యే భ్రమరా స్తేషాం సౌస్వర్యేణ మధురస్వరేణ హృష్టరోమాణ ఇవ అంఘ్రిపా యస్మిన్, ఉపశ్లిష్టలతాగ్రైః హృష్టరోమాణ ఇవ అంఘ్రిపా యస్మిన్ తదిత్యర్థః. పద్మకోశేషు యద్రజః తత్ కర్మ దిక్షు విక్షిపతా పవనేన ఉత్సవో యస్మిన్ ౨౨

తత్ర మృదంగాదిభి రన్వితం దివ్యైః మార్గభేదైః ప్రకారభేదైః మనోహరం గాంధర్వం గాన మాకర్ణ్య, తే రాజపుత్రాః, విసిస్మ్యుః విస్మయం ప్రాప్తాః ౨౩

తదైవ తస్మా త్సరసో వినిర్గచ్ఛంతం విబుధానుగైః గంధర్వకిన్నరాదిభిః ఉపగీయమాన మమరశ్రేష్ఠం సప్రమథగణమ్ ౨౪

తప్తహేమరాశిసదృశకాంతిం నీలః కంఠో యస్య తం, ప్రసాదాభిముఖం త్రిలోచనం రుద్రం వీక్ష్య, సంజాతహర్షాః ప్రచేతసః ప్రణేముః నమస్కృతవంతః. ౨౫

స తాన్ ప్రపన్నార్తిహరో భగవాన్ భక్తవత్సలః,
ధర్మజ్ఞాన్ శీలసంపన్నాన్ ప్రీతః ప్రీతా నువాచ హ. ౨౬

శ్రీరుద్ర ఉవాచ—

యూయం వేదిషదః పుత్రా విదితం వ శ్చికీర్షితమ్,
అనుగ్రహాయ భద్రం వ ఏవం మే దర్శనం కృతమ్ ౨౭

యః పరం రంహసః సాక్షాత్ త్రిగుణా జ్జీవసంజ్ఞితాత్,
భగవంతం వాసుదేవం ప్రపన్నః స ప్రియో హి మే. ౨౮

స్వధర్మనిష్ఠః శతజన్మభిః పుమాన్ విరించతా మేతి తతః పరం హి మామ్,
అవ్యాకృతం భాగవతోఽథ వైష్ణవం పదం యథాహం విబుధాః కలాత్యయే ౨౯

స భక్తవత్సలో భగవాన్ గిరీశః, ప్రపన్నాన్ సమస్కుర్వాణాన్ ధర్మజ్ఞాన్ వినయాదిశీల సంపన్నాన్ ప్రచేతసః స్వదర్శనప్రీతాన్ స్వయ మపి ప్రీత ఉవాచ ౨౬

ఉక్తి మేవాహ (యూయ మితి) యావ దధ్యాయసమాప్తి యూయం వేదిషదః ప్రాచీన బర్హిషః పుత్రాః, వః యుష్మాకం చికీర్షితం భగవదారాధనం చ విదితం, వః అనుగ్రహాయ యుష్మా ననుగ్రహీతుం, మే మమ దర్శనం కృతం కారితం మయేత్యర్థః ౨౭

అనుగ్రహకారణమాహ (య ఇతి) త్రిగుణాత్మకా త్తమసః ప్రధానాత్ క్షేత్రజ్ఞాచ్చ సాక్షాత్ పరం విలక్షణం సూక్ష్మదితి పాఠే త్రిగుణాత్మకార్యావస్థాత్ సూక్ష్మాత్ కారణావస్థాచ్చ తమసః ప్రధానాత్ క్షేత్రజ్ఞాచ్చ పర మిత్యర్థః. భగవంతం ప్రకృతిపురుషవైలక్షణ్యాపాదకపూర్ణజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యం వాసుదేవం యః ప్రపన్నః, స మే ప్రియః భగవద్భక్తస్య సర్వోత్కృష్టత్వాదితి భావః ౨౮

సర్వోత్కృష్టతా మేవాహ (స్వధర్మనిష్ఠ ఇతి) పుమాన్ శతజన్మభిః కేవలస్వవర్ణాశ్రమధర్మనిష్ఠః విరించతాం విరించిసాలోక్యం తత్సామ్యం వా ఏతి, మా మిత్యత్రాప్యేవం తతః పరం తతః పరస్తా న్మామేతి. అథ అనంతరం, భాగవతః నివృత్తిధర్మానుష్ఠానపరః అవ్యాకృతం చక్షురాద్యనవగమ్యం వక్తు మయోగ్యం వా వైష్ణవం విష్ణోః సంబంధి పదం స్థాన మేతి. అహం విబుధాః బ్రహ్మేంద్రాదయశ్చ కలాత్యయే స్వస్వాధికారాంతే యథా ప్రాప్నువంతి తదేత్యర్థః. ౨౯

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

అథ భాగవతా యూయం ప్రియాః స్థ భగవాన్ యథా,
న మద్భాగవతానాం చ ప్రేయా నన్యోఽస్తి కర్హిచిత్ ౩౦

ఇదం వివిక్తం జప్తవ్యం పవిత్రం మంగళం పరమ్,
నిశ్శ్రేయసకరం చాపి శ్రూయతాం త ద్వదామి వః. ౩౧

మైత్రేయ ఉవాచ—
ఇత్యనుక్రోశహృదయో భగవా నాహ తాన్ శివః,
బద్ధాంజలీన్ రాజపుత్రా న్నారాయణపరో వచః. ౩౨

శ్రీరుద్ర ఉవాచ—
జితం త ఆత్మవిద్ధుర్య స్వస్తయే స్వస్తి రస్తు మే,

(అథ) నను యూయం భాగవతాః స్థ భవథ, అతో మమ భగవాన్ యథా ప్రియః ఏవం యూయ మపి ప్రియా భవథ భాగవతానాం భాగవతేభ్యః మే అన్యః ప్రియః కశ్చి న్నాస్తి ౩౦

తత ఇదం వక్ష్యమాణం జప్తవ్యం శ్రూయతా మిత్యన్వయః జప్తవ్యం విశినష్టి-వివిక్త మసంకీర్ణం యద్వా వివిక్తం కర్తరి క్తః, వివేచకం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వేన పరమాత్మవివేచక మిత్యర్థః, అత ఏవ పవిత్ర మత ఏవ మంగళం ధర్మాదిపురుషార్థసాధనానాం నిశ్శ్రేయసకరం ముక్తి సాధన మత ఏవ పరం వః యుష్మభ్యం వదామి ౩౧

ఇత్యేవం వదామీతి ప్రతిజ్ఞాపూర్వక మనుక్రోశహృదయః భగవాన్ నారాయణ ఏవ ప్రాప్యః ప్రాపకశ్చ యస్య సః, శివః బద్ధాని అంజలిపుటాని యై స్తాన్ రాజపుత్రాన్ ప్రతి వచః వాక్య మాహ ౩౨

స్వరూపరూపస్వభావై స్తత్సర్వోత్కృష్టత్వం భక్తానుగ్రహార్థమేవ న స్వార్థ మితి వదన్ సర్వాంతరాత్మత్వగుణవిశిష్టం నమస్కరోతి (జిత మితి.) హే ఆత్మవిద్ధుర్య! ఆత్మవితాం జ్ఞానినాం ధుర్య రక్షక! తే తవ జితం ఉత్కర్షః స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయోత్కర్షః జిత మితి భావే క్తః స్వస్తయే ఆత్మవిదా మితి శేషః, యద్వా ఆత్మవిద్ధుర్యా యోగీశ్వరాః తేషాం స్వస్తయే సుఖాయ త్వా ముపాసీనానాం నిరతిశయానందావహస్వరూపరూపగుణా భక్తానుగ్రహైకప్రయోజనా ఇత్యర్థః,

భవతా రాధసా రాద్ధం సర్వస్మా ఆత్మనే నమః ౩౩

నమః పంకజనాభాయ భూతసూక్ష్మేంద్రియాత్మనే,
వాసుదేవాయ శాంతాయ కూటస్థాయ స్వరోచిషే ౩౪

అతో మే త్వా ముపాసీనస్య మమ స్వ_స్తి త్వదనుభూతిసంభూతం సుఖ మస్తు న త్వస_త్తాం ప్రాప్నుయా దిత్యర్థః మే స్థాయిత్వే నాఽవతిష్ఠత్విత్యర్థః నను విషయానందవ దనుభూతిసంభూతానందోఽపి క్షణిక ఏవ స్యాత్ తత్రాహ రాధసా సిద్ధరూపేణ, భవతా సిద్ధం సంసిద్ధం సాధ్యత్వేన విషయాణా మస్థిరత్వా మనుభవసంభూతానందోఽప్యస్థిరః, తవ తు సిద్ధరూపత్వాభ్యాం నిత్యమనుభవతో మమ త్వదనుభవ సంభూతానందః స్థాయీతి భావః, అత్ర పరమాత్మానందసాధనభూతతద్విషయభ_క్తేః స్థైర్యం ప్రార్థ్యతే నను మమ కథం సర్వోత్కృష్టతా మమాపి దేవాదీనాం మధ్యేఽన్యతమత్వా దిత్యత్రాహ సర్వస్మా ఆత్మనే నమ ఇతి సర్వస్మై ప్రపంచరూపాయ, తత్ర హేతుః ఆత్మన ఇతి యథా దేవ మనుష్యాదిశరీరేషు "ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టో జీవః దేవోఽయ మితి దేవాదిసామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే, తద్వత్ పరమాత్మా 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇతి విద చిదంతరాత్మతయాఽవస్థితః తద్వ్యపదేశేన వ్యపదిశ్యతే త_త్తదంతరాత్మత్వ మేవ త_త్తద్వ్యపదేశ వ్యపదేశ్యత్వనిమి_త్త మితి యు_క్త మాత్మత్వస్య సర్వత్వవ్యపదేశహేతుత్వమ్, యద్వా 'ఆత్మనః ఆకాశః సంభూతః' ఇత్యత్రే వాత్మశబ్దః కారణాత్మపరః, తథా చాయ మర్థః కారణం హి మృద్ద్రవ్యం కార్యాత్మనా పరిణతం మృదయం ఘట ఇతి కార్యాభేదేన వ్యపదిశ్యతే, తథా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టః కారణభూతః పరమాత్మా స్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మరూపప్రపంచవ్యపదేశవ్యపదేశ్య ఇతి యు_క్తం కారణాత్మత్వస్య సర్వస్య వ్యపదేశహేతుత్వమ్ ఏవం చేదృశం సర్వాత్మత్వసర్వకారణత్వప్రయు_క్త సర్వాత్మకత్వం త్వయ్యేవైకాంత మితి త్వ మేవ సర్వోత్కృష్ట ఇతి ౩౩

అన్య దప్యుత్కర్షాపాదకం గుణజాతం వదన్ తద్విశిష్టం నమస్కరోతి (నమ ఇతి) పంకజనాభాయ లోకాత్మకం పంకజం నాభౌ యస్య తస్మై. ఏవం కార్యావస్థప్రపంచరూప ము_క్తం, కారణావస్థప్రపంచరూపతా మాహ. భూతసూక్ష్మాణా మింద్రియాణాం, చాత్మనే ఆశ్రయాయ ఉభయ నిర్వాహక మంతరాత్మత్వం తత్ప్రయుక్తదోషాస్పృష్టత్వం చాహ. వాసుదేవాయ వాసుశ్చాసౌ దేవశ్చ తస్మై - "సర్వత్రాఽసౌ సమ_స్తం చ వసత్యత్రైవ వై యతః" ఇత్యు_క్తక_ర్త్రధికరణవ్యుత్ప_త్తి నిరు_క్తవాసుశబ్దవాచ్యసర్వాంతరాత్మత్వగుణవిశిష్టాయ తథాపి దేవాయ తద్వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శనేన దేదీప్యమానాయ. అత ఏవ శాంతాయ అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యుభి రూర్మిభి ర్విరహితాయ, అతఏవ కూటస్థాయ నిర్వికారాయ, అత ఏవ స్వరోచిషే నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్న స్వప్రకాశాయ. ౩౪

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

సంకర్షణాయ సూక్ష్మాయ దురంతాయాఽంతకాయ చ,
నమో విశ్వప్రబోధాయ ప్రద్యుమ్నాయాఽంతరాత్మనే ౩౫

నమో నమోఽనిరుద్ధాయ హృషీకేశేంద్రియాత్మనే,

కారణావస్థప్రపంచాత్మకత్వస్య ప్రపంచసంహారపూర్వకత్వా జ్జగత్సంహర్తృత్వగుణవిశిష్టతామాహ (సంకర్షణాయ) సమిత్యేకికారే అవిభక్తనామరూపత్వేన కర్షణాయ కర్షయత్యాకర్షయతి స్వస్మిన్ జగదుపసంహరతి తథా తస్మై. కేనాఽఽకారేణ సంహర్తృత్వం తత్రాహ అంతకాయ ముఖాగ్నినా లోకదాహకాయ, అతఏవ సూక్ష్మాయ నానారూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టాయ. ఏవం భూతాయాపి దురంతాయ అంతర్హితాయ అనుపసంహార్యాయేత్యర్థః ఉపసంహారో హి కార్యస్య కారణేన సహ సంశ్లేషః తస్య కారణాంతరాభావే నాఽనుపసంహార్యత్వాత్ కారణానాం కాష్ఠాభూతాయేత్యర్థః ఫలితః. ఏవం కార్యావస్థకారణావస్థప్రపంచరూపత్వతదనుగుణగుణయుక్తం నమస్కృత్య జగద్రక్షకత్వతదుపయుక్తగుణవిశిష్టం నమస్కరోతి (నమ ఇతి) విశ్వప్రబోధాయ విశ్వం ప్రబోధయతి ధర్మాది పురుషార్థతత్సాధనప్రకాశకవేదాఖ్యశాస్త్రోపదేశేన వేదయతీతి విశ్వప్రబోధ స్తస్మై-విశ్వోజ్జీవయిత్ర ఇత్యర్థః న కేవల ముపదేశమాత్రేణాపి తు వ్యూహవిభవాంతర్యామిత్వాదిరూపేణ విభవమూలత్వ సాధ్వసాధునిగ్రహానిగ్రహదేహేంద్రియాదిసంజీవయితృత్వాదిభి శ్చేత్యాహ ప్రద్యుమ్నాయ దుష్కృన్నిగ్రహసాధ్వనుగ్రహైకప్రయోజనరామకృష్ణాదిమూలప్రద్యుమ్నవ్యూహాయ అంతరాత్మనే సర్వదేశ కాలావస్థాసు యుగపత్ సర్వజగదంతఃప్రవేశపూర్వకం ప్రశాసనేన భర్త్రే ౩౫

నమసో ద్విరుక్తిః తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టత్వాభిప్రాయేణ. (అనిరుద్ధాయ) అనిరుద్ధవ్యూహాయ హృషీకాణా మింద్రియాణాం యదీశం మన ఇంద్రియాణి చ తదాత్మనే తద్రూపాయ, సర్వాత్మకత్వే విశిష్య హృషీకేంద్రియగ్రహణ మనిరుద్ధోపాసనస్థానకృతం, తథా చోక్తం తృతీయే—

"యద్విదు ర్హ్యనిరుద్ధాఖ్యం హృషీకాణా మధీశ్వరమ్ః

శారదేందీవరశ్యామం సంరాధ్య మృషిభిః శనైః" ఇత్యుక్తస్య జగద్రూపత్వాదే ర్జీవస్యైవ దేవాదిరూపత్వాత్ కర్మాయత్తత్వశంకాయా, మాహ పరమహంసాయ. హినస్తి కర్మాఖ్యం పుణ్యాపుణ్యరూపమల మాశ్రితేషు స్వస్మిం శ్చేతి హంస స్తతః కర్మధారయా చ్చతుర్థీ, అపహతపాప్మనే ఇత్యర్థః. పూర్ణాయ అంత ర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థితాయ నిత్యనిరుపాధికాంతర్బహిర్వ్యాప్తికృతం జగద్రూపత్వం న భగవత ఔపాధికం జీవస్య తు దేవాదిశరీరే ష్వభివ్యాప్తిః "పిప్పలం స్వాద్వత్తి" ఇతి

నమః పరమహంసాయ పూర్ణాయ నిభృతాత్మనే

స్వర్గాపవర్గద్వారాయ నిత్యం శుచిషదే నమః,
నమో హిరణ్యవీర్యాయ చాతుర్హోత్రాయ తంతవే ౩౭

నమ ఊర్జ ఇషే త్రయ్యాః పతయే యజ్ఞరేతసే,

శ్రుతేః కర్మకృతేతి తస్య దేవాదిరూప మౌపాధిక మితి తతః పరమాత్మనో వైలక్షణ్యసిద్ధిః, యద్వా పరమహంసాయ అపహతపాప్మనే అత ఏవ నిర్వృతాత్మనే శోకరహితాయ, నిభృతాత్మనే ఇతి పాఠే క్షయవృద్ధిశూన్యాయ, అత ఏవ పూర్ణాయ సర్వదాంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థితాయ, యద్వా పూర్ణాయ వ్యాపకాయ నిభృతాత్మనే అవాప్తసమస్తకామాయ, అయ మపి జగద్రక్షణోపయుక్త ఏవ గుణః, అవాప్తసమస్తకామో హి స్వాశ్రితాన్ సమీహితకామప్రదానేన సమ్యక్ పాలయతి, న తు దరిద్రః. ౩౬

అన్యదపి జగద్రక్షణోపయుక్తం గుణజాత మాహ స్వర్గాపవర్గయోః ద్వారాయ సాధన భూతాయ "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః అమృతస్యైష సేతుః" ఇత్యాది శ్రుతేః, సేతు రివ సేతు ర్లంభకః ప్రాపకః, సేతు ర్హి తీరాంతరప్రాపకః స్వర్గాపవర్గ ద్వారత్వ మేవోపపాదయన్ నమస్కరోతి, నిత్యం సదా శుచిషు యోగచిత్తేషు సీదతి రమత ఇతి శుచిషత్, యోగిభి ర్నిత్య ముపాస్యత్వేన తత్సమీహితాపవర్గప్రదాత్ర ఇత్యర్థః హిరణ్యం వీర్యం యస్య సోఽగ్ని స్తస్మై అగ్నిరూపాయ, చతుర్ణాం హోతౄణా మయం చాతుర్హోత్రః చతుర్భిః హోతృభిః సాధ్యః తస్మై తంతవే యజ్ఞాయ తద్రూపాయేత్యర్థః యజ్ఞస్వరూపత్వయజ్ఞారాధ్యత్వతత్ఫలదత్వాదిభిః స్వర్గద్వారాయేత్యర్థః. ౩౭

ఊర్క్ పితౄణా మన్నం ఇష్ దేవానామన్నం, తద్రూపాయ, ఊర్గిడాదిరూపేణ పిత్రాదీనాం తృప్తి మాపాదయన్ తదంతర్యామిరూపేణ యః ఫలద స్తస్మై ఇత్యర్థః త్రయ్యాః వేదస్య పతయే రక్షకాయ, ప్రతిపాద్యాయ చ యజ్ఞస్య రేతః ఫలం తద్రూపాయ. అత్ర హిరణ్యరూపాయేత్యాహవనీ యాద్యగ్నిరూపత్వ ముక్తమ్. చాతుర్హోత్రాయ తంతవ ఇతి ద్రవ్యక్రియామంత్రాద్యాత్మకయజ్ఞరూపత్వం ఊర్జ ఇష ఇతి యజ్ఞారాధ్యదేవతారూపత్వం త్రయ్యాః పతయే ఇతి స్వర్గాపవర్గతత్సాధనప్రకాశకవేద కారణత్వ మేవం స్వర్గాపవర్గద్వారత్వం స్వర్గద్వారశబ్దేన ఐహలౌకికసుఖసాధనత్వ మభిప్రేతం తదుప పాదయ న్నమస్కరోతి జీవానాం వృత్తిదాయ శబ్దస్పర్శాదివిషయానుభవజసుఖప్రదాయేత్యర్థః.

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

తృప్తిదాయ చ జీవానాం నమః సర్వరసాత్మనే ౩౮

సర్వసర్వాత్మదేహాయ విశేషాయ స్థవీయసే,
నమ స్త్రైలోక్యపాలాయ సహ ఓజో బలాయ చ. ౩౯

అర్థలింగాయ నభసే నమోఽంతర్బహిరాత్మనే,
నమః పుణ్యాయ లోకాయ అముష్మై భూరివర్చసే. ౪౦

ఏత దుపపాదకం సర్వరసాత్మన ఇతి సర్వే రసాః కట్వామ్లలవణమాధుర్యాదయః తదాత్మనే తద్రూపాయే త్యర్థః కట్వాదిరసానాం చ గుణపరిణామరూపత్వాత్ "రసోఽహ మప్సు కౌంతేయ" ఇతి రసస్య తద్విభూతిత్వగానాత్ సర్వరసాత్మన ఇత్యుక్తమ్ ఇదం శబ్దస్పర్శరూపాత్మకత్వస్యా ప్యుపలక్షణమ్ ౩౮

(స్థవీయసే) స్థూలాయ, విశేషాయ పృథివ్యాత్మనే గంధరూపాయేత్యర్థః "పుణ్యోగంధః పృథివ్యాం చ" ఇతి గీతావచనాత్ ఏవం గంధరసాదిభోగ్యరూపేణ తృప్తిదత్వ ముక్తమ్. అథ భోగ్య భోగోపకరణభోగస్థానాదిరూపేణ వృత్తిదత్వ మాహ సర్వ మచేతనజాతం భోగోపకరణభోగస్థాన రూపం సర్వే ఆత్మానో భోక్తారో జీవాశ్చ. దేహః శరీరం యస్య తస్మై ప్రకారాంతరేణాపి వృత్తి దత్వ మాహ - సహః ప్రవృత్తిసామర్థ్య మింద్రియశక్తిః. ఓజః తేజః, బలం ధారణసామర్థ్యం. తేహ శక్తిః తద్రూపాయ సహ ఆదిరూపేణ వృత్తిదాయేత్యర్థః ఏవ మాకారేణ జగద్రక్షకత్వ మిత్యాహ త్రైలోక్యపాలాయ ఉక్తవిధయా త్రైలోక్యాంతర్గతకృత్స్నజగత్పాలాయేత్యర్థః ౩౯

ఏవం జగదుపాదానత్వతత్తదంతరాత్మత్వతదనన్యత్వతత్సంహర్తృత్వాదిభి స్తదేకా సాధారణై ర్ధర్మైః సర్వోత్కృష్టం నమస్కృత్య అథ చిదచిదాత్మకం సర్వ మపి వస్తు తచ్ఛరీరమే వాఽత స్తతో నోత్కృష్ట మస్తీత్యభిప్రాయేణ సర్వాత్మకత్వేన నమస్కరోతి శబ్దలింగాయేతి. శబ్ద ఆకాశగుణః సలింగం శరీరం యస్య తస్మై నభసే ఆకాశరూపాయ చ, ఇదం వాయ్వాదితద్గుణశరీర కత్వ స్యాప్యుపలక్షణం శబ్దాదిషు నియమనపూర్వకం వ్యాప్య తచ్ఛరీరకత్వేన స్థితాయేత్యర్థః వ్యాప్తిశ్చ వేదాశ్య మగ్ని రివ న బహి రేవ తిలేషు తైల మివ నాఽంతరేవ కిం త్వంతర్బహి శ్చేత్యాహ అంతర్బ హిరాత్మనే ఇతి అతతి సంతత మవిచ్ఛేదేన వ్యాప్నోతీత్యాత్మా అంత ర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థితా యేత్యర్థః తథా చ శ్రూయతే "అంత ర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః" ఇతి పుణ్యాయ యజ్ఞాది పుణ్యశరీరాయ, అముష్మై తత్సాధ్యస్వర్గాదిలోకరూపాయ, లోకాయ తల్లోకరూపాయ, భూరివర్చసే జ్ఞానప్రచురజీవరూపాయ. ౪౦

ప్రవృత్తాయ నివృత్తాయ పితృదేవాయ కర్మణే,
నమోఽధర్మవిపాకాయ మృత్యవే దుఃఖదాయ చ. ౪౮

నమ స్త ఆశిషా మీశ మనవే కారణాత్మనే,
నమో ధర్మాయ బృహతే కృష్ణాయాఽకుంఠమేధసే ౪౯

పురుషాయ పురాణాయ సాంఖ్యయోగేశ్వరాయ చ.
శక్తిత్రయసమేతాయ మీఢుషేఽహంకృతాత్మనే,

(ప్రవృత్తాయ నివృత్తాయ చ కర్మణే) ప్రవృత్తినివృత్త్యాత్మకకర్మరూపాయ, పితృదేవాయ ప్రవృత్తికర్మారాధ్యతత్ఫలప్రదపితృదేవాదిశరీరాయ, ధర్మవిపాకాయ ధర్మోఽత్రానభిసంహితఫలభగవదారాధనరూపః తస్య విపాకః ఫలం తస్మై నివృత్తిధర్మఫలరూపాయేత్యర్థః. తథా మృత్యవే దుఃఖదాయ దుఃఖప్రదమృత్యురూపాయ ౪౮

హే ఆశిషా మీశ ! యద్వా హే ఈశ ! ఆశిషాం ధర్మాదీనాం కారణాత్మనే ఫలప్రకాశకాయ మనవే సర్వజ్ఞాయ స్వాయంభువాదిమనురూపాయ వా మన్వంతరాధిదైవతాయ వా మంత్రరూపాయ వా ఏవం సర్వాత్మకత్వేన నమస్కృత్య సాక్షాన్నమస్కరోతి బృహతే స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాయ ధర్మాయ కృష్ణాయ సిద్ధరూపధర్మాయ, సిద్ధరూపేఽపి ధర్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే తథా చ శ్రీమహాభారతే "యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః ! తే వదంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతన" మితి, అకుంఠమేధసే అప్రతిహతజ్ఞానాయ ౪౯

(పురుషాయేతి) పురాణపురుషాయ కపిలాద్యంశావతారరూపేణ నమస్కరోతి, సాంఖ్యేశ్వరః కపిలః, యోగేశ్వరో హిరణ్యగర్భః, తద్రూపాయ శక్తిత్రయం సర్గాదిసామర్థ్యం తద్యుక్తాయ, సబ్రహ్మేంద్రరుద్రకాలరూపాయేత్యర్థః, మీఢుషే మిహ = సేచనే, సూర్యాత్మకపర్జన్యాయ "తపామ్యహ మహం వర్షం నిగృహ్ణా మ్యుత్సృజామి చ" ఇతి పర్జన్యస్యాపి భగవద్విభూతిత్వగానాత్ అహంకృత మహంకారతత్త్వం తస్యాఽఽత్మనే చేతఆకృతిరూపాయ, చేతసః ఆకృతిః స్వరూపం తదేవ యస్య రూపం స తథోక్త స్తస్మై, "యస్యాహంకారః శరీరం యస్య మనః శరీరమ్" ఇతి శ్రుతేః, వాచో విభూతయే వాక్ప్రపంచాయ యద్వా చేతశ్చాకృతిః శరీరం చ యస్య రూపం స తథోక్త స్తస్మై మనోవాక్కాయరూపత్రయాత్మనే మనఆదివిషయరూపాయేత్యర్థః ఇద మనుక్తరూపత్వసంగ్రాహకం కించి ద్వస్తు క్షీరశర్కరాదిగతమాధుర్యాది వదేవం విధ మితి వాచా

చేత ఆకృతిరూపాయ నమో వాచో విభూతయే ౪౩

దర్శనం నో దిదృక్షూణాం దేహి భాగవతార్చితమ్,
రూపం ప్రియతమం స్వానాం సర్వేంద్రియగుణాంజనమ్. ౪౪

స్నిగ్ధప్రావృడ్ఘనశ్యామం సర్వసౌందర్యసంగ్రహమ్,
చార్వాయతచతుర్బాహుం సుజాతరుచిరాననమ్ ౪౫

పద్మకోశపలాశాక్షం సుందరభ్రు సునాసికమ్,
సుద్విజం సుకపోలాస్యం సమకర్ణవిభూషణమ్ ౪౬

వక్తు మశక్య మపి మనసా చింతయితుం శక్యం కించిద్ వస్తు దూరస్థమేర్వాది చక్షురాదిభి రనుభవితు మశక్య మప్యేవంవిధ మితి వాచా వక్తుం శక్యమ్, కించిద్ధి కాయేనాఽనుభవితుం శక్యం యథా సన్నికృష్టఘటపటాదిక మేవంవిధవస్తుశరీరాయేత్యర్థః. ౪౩

ఏవం పారమైశ్వర్యాపాదకగుణగణవిశిష్టం భగవంతం నమస్కృత్య తదీయదివ్యమంగళవిగ్రహదర్శనం ప్రార్థయమానో విగ్రహం చ వర్ణయతి (దర్శనమితి నవభిః.) భాగవతై రర్చితం తే రూపం, దిదృక్షూణాం ద్రష్టు మిచ్ఛూనాం, నోఽస్మాకం, దర్శనం దేహీత్యన్వయః, రూపం విశినష్టి స్వానాం భక్తానాం, ప్రియతమం సర్వేషా మింద్రియాణాం యే యే గుణాః అసాధారణధర్మాః శ్రవణస్పర్శనదర్శనఘ్రాణనాదయః తై రంజన మభివ్యక్తి ర్యస్మిన్, యద్వా దేహాది కియావిశేషణం, యద్వా సర్వేషా మింద్రియాణా మప్రాకృతానాం తద్గుణానాం శబ్దాదీనాం చ అంజన మభివ్యక్తి ర్యస్మిన్ తదితి "సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః" ఇతి శ్రుతేః ౪౪

(స్నిగ్ధః) ప్రావృషి వర్షితో యో ఘన స్తద్వత్ శ్యామః సర్వేషాం సౌందర్యాణాం సంగ్రహో యస్మిన్, చారవః సుందరా, ఆయతా ఆజానులంబినః. చత్వారో బాహవో యస్మిన్, సుజాతం సుకుమారం, సుందర మాననం, యస్మిన్. ౪౫

(పద్మస్య) కోశే మధ్యే యాని పలాశాని తద్వదక్షిణీ యస్మిన్, సుందరే భ్రువౌ యస్మిన్, శోభనా నాసికా యస్మిన్, శోభనా ద్విజా దంతా యస్మిన్, సుకపోల మాస్యం యస్మి న్నితి బహువ్రీహిః, సమౌ కర్ణావేవ విభూషణం యస్మిన్ కుండలయో రగ్రే వక్ష్యమాణత్వాత్, ౪౬

ప్రీతిప్రహసితాపాంగ మలకై రుపశోభితమ్,
లసత్ పంకజకింజల్కదుకూలం మృష్టకుండలమ్ ౪౭

స్ఫురత్కిరీటవలయహారనూపురమేఖలమ్,
శంఖచక్రగదాపద్మమాలామణ్యుత్తమర్ధిమత్. ౪౮

సింహస్కంధత్విషో బిభ్రత్సౌభగగ్రీవకౌస్తుభమ్,
శ్రియాఽనపాయిన్యా క్షిప్తనికషాశ్మోరసోల్లసత్ ౪౯

పూరరేచకసంవిగ్నవలివల్గుదళోదరమ్
ప్రతిసంక్రామయద్విశ్వం నాభ్యాఽఽవర్తగభీరయా ౫౦

(ప్రీత్యా) ప్రహసితావివాఽపాంగౌ యస్మిన్, అలకైః కుంతలై రుపశోభితం నూతనపంకజ కింజల్కవత్ పిశంగం దుకూలం యస్మిన్, మృష్టే నిర్మలే దుకూలే యస్య, ౪౭

(స్ఫురంతి) కిరీటాదీని యస్మిన్, శంఖాదిభి రుత్తమా ఋద్ధి ర్లక్ష్మీ రస్మిన్నస్తీతి తథా ౪౮

(సింహస్కంధత్విష ఇతి) ద్వితీయాబహువచనం, సింహస్య స్కంధే పరితః ప్రసరంతః కేసరా ఇవ సర్వత స్త్విషో బిభ్రతీ యా సౌభగా గ్రీవా తస్యాం కౌస్తుభో యస్మిన్, యద్వా సింహస్యేవ యౌ స్కంధౌ తయో స్త్విషః కుండలహారాదిదీప్తీ ర్బిభ్రదితి పృథగ్విశేషణమ్, సౌభగయుక్తగ్రీవాయాం కౌస్తుభో యస్మిన్ సౌభగా గ్రీవా యస్య స కౌస్తుభో యస్మిన్నితి బహువ్రీహిగర్భో వా బహువ్రీహిః. శ్రియా హేతుభూతయా ఆక్షిప్త స్తిరస్కృతో నికషాశ్మా సువర్ణరేఖాంతో నికషపాషాణో యేన తాదృశేన. ఉరసా ఉల్లసత్ శోభమానం యద్వా శ్రియా ఉపలక్షితేన నికషోపర్యుపరక్తసువర్ణరేఖాసదృశా శ్రియా ఉపలక్షితే నేత్యుక్తోవిశేషణమ్, ఆక్షిప్తః శంకితః నికషాశ్మా యేన తేన ఉరసా ఉల్లసత్ శోభమానం లక్ష్మీసహితం శ్యామం వక్షః కనకనికషరేఖాన్విత మశ్మానం శంకయతీత్యర్థః పూరకరేచకాభ్యాం శ్వాసోచ్ఛ్వాసాభ్యాం సంవిగ్నా శ్చపలాః వళయ స్తాభిః వల్గు సుందరం దళ మశ్వత్థపత్రసదృశ ముదరం యస్మిన్. యద్వా సృష్ట్యా పూర్యతే పాల్యతే ఇతి వా జగత్పూరం తత్ రేచకం సంపూరణమర్థం యస్మిన్, సంవిగ్నాః సమర్ద్ధా వళయో యస్మిన్, దళవ దుదరం పూరకరేచకసంవిగ్నవళివల్గుదళోదరం యస్మిన్నితి త్రిపదోబహువ్రీహిః. పూర్వయోః కర్మధారయో ద్విపదో వా బహువ్రీహి, ర్యతో నాభిద్వారా నిర్గతం విశ్వమావర్తవ ద్గభీరయా నాభ్యా ప్రతిసంక్రామయత్ పునః ప్రవేశయదివ స్థితం గంభీర నాభిద్వారేణ బహిష్ఠం విశ్వ మంతర్నివేశయ దివ స్థిత మిత్యర్థః. ౪౯-౫౦

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

శ్యామశ్రోణ్యధిరోచిష్ణు దుకూలస్వర్ణమేఖలమ్,
సమచార్వంఘ్రిజంఘోరునిమ్నజానుసుదర్శనమ్, ౫౧

పదా శరత్పద్మపలాశరోచిషా
నఖద్యుభి ర్నోఽంతరఘం విధున్వతా,
ప్రదర్శయ స్వీయ మపాస్తసాధ్వసం
పదం గురో మార్గగురు స్తమోజుషామ్ ౫౨

ఏతద్రూప మనుధ్యేయ మాత్మశుద్ధి మభీప్సతామ్,

(శ్యామయోః శ్రోణ్యోః) నితంబయో రధికం రోచిష్ణు యత్పీతం దుకూలం తత్ర స్వర్ణమయీ మేఖలా యస్మిన్, అంఘ్రీ చ జంఘే చ ఊరూ చ నిమ్నే అనున్నతే జానునీ చ సమై శ్చారుభిః జాన్వాదిభిః, శోభనం దర్శనం యస్య. ౫౧

ఏవం విగ్రహ మనువర్ణ్య తద్దర్శనం ప్రార్థయతే (పదేతి) శరది యత్పద్మం తస్య యాని పలాశాని తద్వ ద్రోచి ర్యస్య తేన పదా చరణేన నోఽస్మాక మంత రఘ మంతః స్థితం పాపహేతు మజ్ఞానం నఖకాంతిభి ర్విధున్వతాఽపనయతా శరత్పద్మస్థానీయచరణస్థపలాశస్థానీయాంగుళిస్థనఖరోచిభి రఘం విధున్వతా పదాఽపాస్తం నిరస్తం సాధ్వసం భక్తానాం భయం యస్మిం స్తత్ స్వీయం పదం రూపమ్ యద్వా ఉక్తవిధేన పదోపలక్షిత స్త్వ మపాస్తసాధ్వసం స్వీయం పదం పద్యతేఽవగమ్యత ఇతి పదం రూపం ప్రదర్శయ యత స్త్వ మేవ తమోజుషా మజ్ఞానినాం గురో మార్గగురుః గురు ర్మార్గ ప్రదర్శకో భవసి ౫౨

నను "న మాంసచక్షు రభివీక్ష్యతే తం న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చ నైనం హృదా మనీషా మనసాఽభిక్లృప్తః" ఇతి ప్రాకృతచక్షురాదిభి రగ్రాహ్యం యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్య మప్రాకృతం మదీయరూప మపరిశుద్ధమనస స్తవ కథం ప్రదర్శయేతి ప్రార్థయసే ఇత్యాశంకాయా మాహ (ఏతదితి) ఏత దుక్తవిధం తవ రూప మాత్మశుద్ధి మంతఃకరణనైర్మల్య మభీప్సతా మస్మాకం కేవల మనుధ్యేయ మేవ. ఏత ద్రూపస్య ధ్యానవిషయత్వ మేవ ప్రదర్శయేతి ప్రార్థ్యతే, న తు సాక్షాత్కార ఇతి భావః, కిం ధ్యానవిషయత్వమాత్రసాధ్యం తత్రాహ. యతః ధ్యానవిషయాత్ త్వద్రూపాత్ ధ్యానం యోగాంగ-

యద్భక్తియోగోఽభయదః స్వధర్మ మనుతిష్ఠతామ్ ౨౩

భవాన్ భక్తిమతా లభ్యో దుర్లభః సర్వదేహినామ్,
స్వారాజ్యస్యాఽప్యభిమత ఏకాంతేనాఽఽత్మవి ద్గతిః ౨౪

తం దురారాధ్య మారాధ్య సతా మపి దురాపయా,
ఏకాంతభక్త్యా కో వాంఛేత్ పాదమూలం వినా బహిః. ౨౫

యత్ర నిర్విష్టమరణం కృతాంతో నాఽభిమన్యతే,
విశ్వం విధ్వంసయన్ వీర్యశౌర్యవిస్ఫూర్జితభ్రువా ౨౬

త్వేన స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మ మనుతిష్ఠతాం పుంసా మభయదః సాక్షాన్మోక్షసాధనభూతో భక్తియోగః పరమభక్తియోగో భవతి. ధ్యానయోగోఽపి పరజ్ఞానప్రదాద్యా పరమభక్తియోగరూపే పరిణమ తీత్యర్థః ౨౩

పరమభక్తిమతా తు భవాన్ లభ్య ఇత్యాహ (భవానితి) సర్వదేహినాం దుర్లభోఽపి భవాన్ భక్తిమతా ప్రశంసాయాం మతుప్, పరమభక్తిమతా లభ్య ఏవ, దుర్లభత్వ మేవాహ స్వారాజ్యేతి ఆత్మవిదా ముక్తభక్తియోగనిష్ఠానాం గతిః ప్రాప్య స్త్వం స్వారాజ్యస్యాప్యభిమతః, స్వారాజ్యస్య స్వేన రాజత ఇతి స్వరాట్ తస్య భావః స్వారాజ్యం కైవల్య మపాదానస్య సంబంధమాత్రవివక్షయా షష్ఠీ, స్వారాజ్యాదప్యభిమతః స్పృహణీయః స్వారాజ్యం హి సర్వస్మా దభిమతం తతోఽప్యభిమత స్త్వ మిత్యర్థః ౨౪

అతోఽతీవ స్పృహణీయత్వాత్ త్వత్తోఽన్యత్ర కించి ద్వాంఛామీత్యాహ (తమితి) తం దురారాధ్య ముపాయాంతరై రారాధయితు మశక్యం భవంతం సతా మపి దురాపయా దుఃసాధ్యయా ఏకాంతభక్త్యాఽవ్యభిచారిణ్యా భక్త్యా ఆరాధ్య త్వత్పాదమూలం వినా బహి రన్యత్ స్వర్గాదిసుఖం కో వా వాంఛేత్, న కోఽపీత్యర్థః ౨౫

తత్ర హేతుః (యత్ర) పాదమూలేఽరణం శరణం ప్రవిష్టం, పాదమూలే శరణం గత మిత్యర్థః. కృతాంతః కాలో మయా వశీకృత ఇతి నాఽభిమానం కరోతి కిం కుర్వన్, వీర్యం ప్రభావః శౌర్య ముత్సాహః తాభ్యాం విస్ఫూర్జితయా క్షుభితయా భ్రువా విశ్వం విధ్వంసయన్ నాశయన్. ౨౬

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

క్షణార్ధేనాఽపి తులయే న స్వర్గం నాఽపునర్భవమ్,
భగవత్సంగి సంగస్య మర్త్యానాం కిముతాఽఽశిషః. ౫౭

అథాఽనఘాంఘ్రే స్తవ కీర్తితీర్థయో రంతర్బహిః స్నానవిధూతపాప్మనామ్,
భూతే ష్వనుక్రోశసుసత్త్వశీలినాం స్యాత్ సంగమోఽనుగ్రహ ఏవ న స్తవ ౫౮

న యస్య చిత్తం బహిరర్థవిభ్రమం తమోగుహాయాం చ విశుద్ధ మావిశత్,
యద్భక్తియోగానుగృహీత మంజసా ముని ర్విచష్టే నను తత్ర తే గతిమ్. ౫౯

యత్రేదం వ్యజ్యతే విశ్వం విశ్వస్మి న్నవభాతి యత్.

త్వత్పాదమూలం ప్రపన్నస్య కృతాంతభయాభావః కియా నయం లాభః యావతా త్వద్భక్త సంగలేశ ఏవ సకలపురుషార్థశ్రేణీశిరసి ఉపరి వరివర్తీత్యాహ (క్షణార్ధేనేతి) భగవత స్తవ సంగినాం త్వద్భక్తానా మిత్యర్థః. తేషాం సంగస్య క్షణార్ధేనాపి న స్వర్గం తులయే న సమానం గణయామి. న వాఽ పునర్భవం మోక్షం భాగవతసంగస్య స్వర్గమోక్షౌ న సదృశౌ. కిం పున ర్మరణశీలానా మాశిషః ఆశీర్వి షయపుత్రపశ్వన్నాదయః ఇత్యర్థః. ౫౭

ఏవం నిరతిశయగుణవత్తరిత్వాత్ భాగవతసంగస్య అథ అతో హేతో రనఘా వఘహరా వంఘ్రీ యస్య తస్య తవ కీర్తి ర్యశః తీర్థం గంగా తయోః క్రమేణాఽంతర్బహిః స్నానాభ్యాం విధూతః పాప్మా యేషా మత ఏవ భూతేష్వనుక్రోశః కృపా సుసత్త్వం సత్వోత్తరం చిత్త శీలమార్జవాదికం చ యేషాం సంతి తేషాం సంగః నోఽస్మాకం స్యాదత ఏవ నోఽస్మాకం త్వదనుగ్రహః, ౫౮

త్వజ్జ్ఞాన మపి భాగవతసంగాదేవ భవతీత్యాహ (నేతి) యేషాం భాగవతానాం, భక్తియోగే నాఽనుగృహీతే విశుద్ధం సత్త్వప్రధానం సత్ యస్య పుంసః చిత్తం బహిరర్థాః శబ్దాదిబాహ్యవిషయాః తేషు విభ్రమం న భవతి ప్రాప్యతాభ్రాంతిమన్న భవతి తమోరూపాయాం గుహాయాం చ నావిశత్ వ లీలం స్యాత్తదా స మునిః తే గతిం స్వరూప మంజసా సుఖేన విచష్టే జానాతి ౫౯

గతిం విశింషన్ ప్రపద్యతే (యత్రేతి ద్వాభ్యామ్.) ఇదం కృత్స్నం చిదచిదాత్మకం విశ్వం యత్రాఽఽధారభూతే త్వత్స్వరూపే వ్యజ్యతే వ్యక్తం యచ్చ త్వత్స్వరూపం విశ్వస్మిన్ కృత్స్న

తత్ త్వం బ్రహ్మ పరం జ్యోతి రాకాశ మివ విస్తృతమ్. ౨౦

యో మాయయేదం పురురూపయా సృజద్ బిభర్తి భూయః క్షపయ త్యవిక్రియః,

ప్రపంచేఽవభాతి ప్రకాశతే వ్యాప్నోతి తదేవ బ్రహ్మాఖ్యం తవ తత్త్వ మిత్యర్థః, యత్రేద మిత్యనేన ఆధారత్వ ముక్తం, కథ మమూర్త స్యాఽఽధారత్వ మితి శంకాయా మఽభివ్యాపకత్వరూప మాధారత్వ మిత్యాశయేన విశ్వస్మి న్నవభాతి యదిత్యుక్తమ్ ఆధారో హి త్రివిధః ఔపశ్లేషికో వైషయికోఽభివ్యాపకశ్చేతి. సర్వం వ్యాప్యావస్థితస్యాపి వ్యాప్యవస్తుగతదోషాస్పర్శే దృష్టాంత మాహ జ్యోతి రాకాశ ఇవ విస్తృత మాకాశ ఇవ జ్యోతిః సూర్యార్చిరివేతి దృష్టాంతద్వయ మభిప్రేతం, తథా హ్యుభయం దృష్టాంతీకృత మభియుక్తైః "ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ । తథాత్మైకో హ్యనేకస్థో జలాధారే ష్వివాంశుమాన్" ఇతి అయ మభిప్రాయః ఘటాదిషు వృద్ధి హ్రాసభాక్షు పృథక్ పృథక్ సంయుజ్యమాన మప్యాకాశం దోషహేత్వభావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదిదోషై ర్న స్పృశ్యతే యథా జలాధారేషు విషయేషు వస్తుతోఽనవస్థిత స్తత్ర దృశ్యమానోఽప్యంశుమాన్ దోషహేత్వభావా త్తద్గత వృద్ధిహ్రాసాదిభి ర్న స్పృశ్యతే తద్వదితి ౨౦

ఏవం విశ్వాధారత్వ ముక్త మథ విశ్వస్య నిమిత్త ముపాదానం చ కారణం త్వ మేవేత్యాహ (య ఇతి) యో భవా నిదం విశ్వం స్వాత్మకం బహురూపయా బహుధా పరిణామశీలయా మాయయా సృజన్ బిభర్తి పునః క్షపయతి సంహరతి తథాప్యవిక్రియః నిర్వికారః, కథంభూతయా మాయయా. ఆత్మదుఃస్థయాత్మసు జీవేషు దుఃస్థయా దుష్టా యథా భవతి తథా స్థితయా సంసారరూపానర్థకారిత్వేన స్థితయేత్యర్థః యయాఽఽత్మదుఃస్థయా మాయయా యద్యస్మాత్ ఈశ్వరా ద్భేదబుద్ధిః స్వనిష్ఠబుద్ధిః సదివ సదర్థవిషయజ్ఞాన మివ భవతి తం త్వా మాత్మతంత్రం ప్రతీమహి ప్రపద్యేమహీత్యర్థః తత్రాత్మదుఃస్థయేతి జీవేషు దుఃస్థత్వకథనేన పరమాత్మని అనర్థకారిత్వ ముక్తం, యద్భేదబుద్ధిః సదివేతి స్వతంత్రాత్మభ్రమహేతుత్వ ముక్త మిదం దేహాత్మభ్రమహేతుత్వస్యాఽప్యుపలక్షణమ్ అవిక్రియ ఇత్యనేన ఉపాదానత్వ ముక్తం. నిషేధో హి ప్రసక్తిపూర్వకః, ప్రసక్తి శ్చోపాదానత్వేన నిమిత్తస్య వికార ప్రసక్త్యభావాత్ భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగో హ్యుపాదనత్వం. తత శ్చావస్థాయోగిత్వ ప్రయుక్తవికారప్రసక్తౌ తన్నిషేధో యుక్తః, వికారస్య స్వాఽపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతచేతనాచేతన గతత్వా ద్విశేష్యే వికారాభావా దవిక్రియ ఇత్యుక్తమ్ నను నిమిత్తకారణస్యాపి కులాలాదేః ఖేద శ్రమాదివికారదర్శనాత్ తద్వత్ పరస్మి న్నపి నిమిత్తత్వప్రయుక్తవికారో నిషిధ్యత ఇతి చేన్న "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత" ఇతి శ్రుత్యా సంకల్పమాత్రేణ జగత్ సృజతో వికారప్రసక్త్యభావాత్, సృజన్నితి నిమిత్తత్వ ముక్తమ్. కర్తృత్వమేవ హి నిమిత్తత్వం, తత్ర

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

యద్భేదబుద్ధిః సదివాఽఽత్మదుఃస్థయా త మాత్మతంత్రం భగవన్ ప్రతీమహి. ౬౧

క్రియాకలాపై రిద మేవ యోగినః శ్రద్ధాన్వితాః సాధు యజంతి సిద్ధయే,
భూతేంద్రియాంతఃకరణోపలక్షితం వేదే చ తంత్రే చ త ఏవ కోవిదాః ౬౨

త్వమేక ఆద్యః పురుషః సుప్తశక్తి స్తయా రజః సత్త్వతమో విభిద్యతే,

---

విశిష్టత్వాకారేణోపాదానత్వం నిష్కృష్టవిశేష్యాకారేణ నిమిత్తత్వమితి వివేకః, బిభర్తి క్షపయతీతి రక్షితృత్వం సంహర్తృత్వం చ తస్యేత్యుక్తం భవతి. ఆత్మతంత్ర మిత్యనేనాకర్మవశ్యత్వముక్త మనేన శ్లోకద్వయేన "బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః ' మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో యదధ్యతిష్ఠద్ భువనాని ధారయన్" ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తః, అత్ర కింస్విత్ వన మిత్యాదినా వృక్షశబ్దోపలక్షిత ముపాదానం వనశబ్దోపలక్షిత మాధారః యదధ్యతిష్ఠదితి నిమిత్తం చ కిమితి ప్రశ్నపూర్వకం బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వనిమిత్తత్వాధారత్వాదీని నాన్యస్యేతి ప్రతిజ్ఞాపూర్వకోత్తరత్వ మస్య వాక్యస్యావగమ్యతే. యతో వృక్షశబ్దోపలక్షితోపాదానాత్ బ్రహ్మణో ద్యావాపృథివ్యుపలక్షితం కృత్స్నం జగన్నిష్టతక్షుః, నిష్టతక్ష ససర్జేత్యర్థః ౬౧

ఈదృశభగవత్స్వరూపవిషయకం భక్త్యాత్మకం జ్ఞానం భాగవతసంగాదేవ లభ్యత ఇత్యుక్త మిదానీం భాగవతసంగాత్ స్వవర్ణాశ్రమోచితానభిసంహితధర్మానుష్ఠానమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగశ్చ భక్త్యంగమిత్యాహ (క్రియాకలాపై రితి) యే యోగినః ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగ ఏషా మస్తీతి యోగినః శ్రద్ధాయుక్తాః సంతః క్రియాకలాపైః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మభిః అనభిసంహితఫలైః ఇదమేవోక్తవిధమేవ భగవత్స్వరూపం సిద్ధయే ముక్తయే సాధు సమ్యగ్యజంతి ఆరాధయంతి. ఇదం కథంభూతం, భూతాదిభి రప్రాకృతైః శుద్ధసత్త్వమయై రుపలక్ష్యతే ఇత్యుపలక్షణమ్ అప్రాకృతోక్తవిధదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టమిత్యర్థః, త ఏవ యోగినః వేదే కర్మయోగప్రకాశకే తంత్రే ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగప్రకాశకే సాంఖ్యే తంత్రే చ కోవిదాః కుశలా భవంతి ౬౨

అవిక్రియ ఇత్యనేన ఉపాదానకారణత్వ ముపక్షిప్తం బిభర్తీతి భర్తృత్వం, క్షపయతీతి సంహర్తృత్వం చేతి తదేవోపపాదయతి చతుర్భిః తంత్రత్వ మిత్యుపాదానముపపాదయతి, త్వముక్తవిధస్వరూపగుణవిభూతిః త్వం పురుష ఆద్య ఆదౌ సృష్టేః పూర్వం భవః ఆద్యః సృష్టేః పూర్వం ప్రళయదశాయా మాసీ రిత్యర్థః కథంభూత ఆస మిత్యత్రాహ. సుప్తశక్తిః సుప్తాః స్వస్మిన్ లీనాః

మహానహం ఖం మరుదగ్నివార్ధరాః సురర్షయో భూతగణా ఇదం యతః. ౬౩

సృష్ట్వం స్వశక్త్యేదమనుప్రవిష్ట శ్చతుర్విధం పుర మాత్మాంశకేన,
అథో విదు స్తం పురుషం సంతమంత ర్భుంక్తే హృషీకై ర్మధు సారఘం యః. ౬౪

శక్తయః చిదచిదాదిశక్తయో యస్య అత ఏవ ఏకః అసహాయః వక్ష్యమాణనామరూపవిభాగనిబంధన బహుత్వప్రతిసంబంధినామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వేన అసహాయ ఏవావస్థిత ఇత్యర్థః. తత స్తయా స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా శక్త్యా రజః సత్తమ ఇతి ద్వంద్వైక్యం. తదపేక్షయా విభిద్యతే ఇత్యేకవచనం. రజఃసత్త్వతమాంసి విభిన్నాని విభక్తాన్యభూవన్ యతో రజ ఆదేః మహాన్ మహతోఽహంకారస్త్రివిధః, తతో భూతాదిభ్యః క్రమేణ ఖ మాకాశ స్తతో మరుద్వాయు స్తతోఽగ్ని స్తతో వా ఆపః, తతో ధరా పృథివీ తేభ్యః ఖాదిభ్యః పంచీకృతేభ్యోఽండోత్పత్తిద్వారా సురా బ్రహ్మాదయః ఋషయో మరీచ్యాదయః అన్యే మనుజతిర్యగాదయః అభూవన్ సృష్టేః పూర్వం స్వస్మిన్నుపసంహృత చిదచిచ్ఛక్తిర్నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిచ్ఛరీరక స్త్వమేక ఏవ కారణతయావస్థితోఽపేక్షితకర్తృకరణా ద్యుపకరణజాతః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః స్వలీలైకప్రయోజనః స్వాత్మికాం మాయాం జీవద్వారాఽను ప్రవిశ్య మాయాశరీరకం స్వాత్మానమేవ సంకల్పమాత్రేణ మహదాదిపృథివ్యంతసమష్టిరూపేణ దేవాది చతుర్విధవ్యష్టిభూతరూపేణ చ పరిణమయ్య ఽపర్యంతతత్తన్నామరూపభాగాసీరిత్యర్థః. ౬౩

త్వం పురుష ఇత్యుక్తం, తత్ర పురుషశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం దర్శయన్ పురుషశబ్దవాచ్యతా మాహ (సృష్టమిత) యతః యో భగవన్ స్వశక్త్య ప్రకృతిరూపయా సృష్టమిదం చతుర్విధం దేవ మనుష్యతిర్యక్స్థావరభేదేన పురం శరీరమాత్మనోఽంశకేనాంశభూతేన జీవేన జీవాంతరాత్మతయా పుర మనుప్రవిష్టః, అథోఽతః తం భగవంత మంతః పురస్యాంతః జీవాంతరాత్మయా సంతం పురుషం విదుః పురుషశబ్దవాచ్యం విదుః తథా చోక్తమ్- "పుంసంజ్ఞే వై శరీరేఽస్మిన్ శయనాత్ పురుషో హరిః" శకారస్య షకారోఽయం వ్యత్యయేనేతి. కోఽసావాత్మనోఽంశః యదంతరాత్మతయా పురమను ప్రవిష్ట స్తత్రాహ. యః జీవః హృషీకై రింద్రియైః సారఘం "సరఘా మధుమక్షికా" సారం పుష్పాది గతం ఘ్నంతి గచ్ఛంతి ప్రాప్నువంతీతి వ్యుత్పత్తేః అత్ర సారఘశబ్దః తదుపార్జితమధుని లాక్షణిక మధుకరోపార్జితవద్వివ మధుకరస్థానీయేంద్రియోపార్జితశబ్దాదిభోగ్యజాతం, భుంక్తేఽనుభవతి స ఇత్యర్థః అత్ర జీవాంతరాత్మతయాఽనుప్రవేశకథనం నియతదేశకాలకర్మాద్యనుగుణ్యేన జగద్రక్షణార్థాను ప్రవేశాభిప్రాయకమ్. ౬౪

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

స ఏష లోకా నతిచండవేగో వికర్షసి త్వం ఖలు కాలయానః,
భూతాని భూతై రనుమేయతత్త్వో ఘనావళీ ర్వాయురివావిషహ్యః. ౬౭

ప్రమత్త ముచ్చైరితి కృత్య చింతయా ప్రవృద్ధలోభం విషయేషు లాలసమ్,
త్వ మప్రమత్తః సహసాభిపద్యసే క్షుల్లేలిహానోఽహి రివాఖు మంతకః. ౬౮

క స్త్వత్పదాబ్జం విజహాతి పండితో య స్తేఽవమానవ్యయమానకేతనః,
విశంకయాఽస్మద్గురు రర్చతి స్మ యత్ వినోపపత్తిం మనవ శ్చతుర్దశ ౬౯

అథ త్వమసి నో బ్రహ్మన్ పరమాత్మ న్విపశ్చితామ్,

అథ సంహర్తృత్వ ముపపాదయతి (స ఇతి.) య ఏష కాలశరీరక స్త్వమత్యుగ్రవేగః కాలవేగమనుసందధతా మాయుఃక్షయనిమిత్తభయోత్పాదనలక్ష్యమాణరూపః అవిషహ్యవేగో వాయుర్మేఘపంక్తీరివ భూతైరివ భూతాని కాలయానః పీడయన్, వికర్షసి సంహరసి ౬౭

వికర్షణప్రకారమేవాహ (ప్రమత్తమితి) ఇతి కృత్యమేవం కర్తవ్యమితి చింతయోచ్చైః భృశం ప్రమత్తం విషయేషు శబ్దాదిషు లాలస మతికాముకం ప్రాప్తేఽపి విషయే ప్రకృష్టలోభం జన మప్రమత్తః కాలరూప స్త్వం సహసా బాలదంతకోఽభిపద్యసే ప్రాప్నోషి యథా క్షుధా లేలిహానః జిహ్వయా ఓష్ఠప్రాంతౌ స్పృశన్ సర్పో మూషక మివేత్యర్థః ౬౮

ఏవం సర్వోత్కృష్టత్వాత్ పండితో బుద్ధిమాన్ భవేత్ త్వర్హి కో వా త్వత్పదాబ్జం విజహాతి న కోఽపీత్యర్థః కథంభూతః య స్తవావమానోఽనాదర స్తేన వ్యయమానం కేతనం శరీరం యస్య త్వత్పరిచర్యాం వినా వృథైవ శరీరం మన్వానః ఇతి భావః అత ఏవాస్మద్గురునిఃశంకయా త్వత్పాదాబ్జమేవార్చయతి ఆరాధయతి స్మ కోఽసౌ తవ గురు ర్యో మాం అర్చయతి స్మ తమాహ యదితి యస్య దినోపపత్తిః దిననిష్పత్తి ర్నామ చతుర్దశమనవో యస్య దివసనిష్పత్తిరూపాః సంతి స బ్రహ్మైవాస్మద్గురుః పితేత్యర్థః ౬౯

అత స్త్వమేవ ప్రాప్య ఇతి వదన్నుపసంహరతి (అథేతి) హే బ్రహ్మన్ పరమాత్మన్ః

విశ్వం రుద్రభయధ్వస్త మకుతశ్చిద్భయా గతిః ౬౮

ఇదం జపత భద్రం వో విశుద్ధా నృపనందనాః,
స్వధర్మ మనుతిష్ఠంతో భగవత్యర్పితాశయాః. ౬౯

తమేవాత్మాన మాత్మస్థం సర్వభూతే ష్వవస్థితమ్,
పూజయధ్వం గృణంతశ్చ ధ్యాయంత శ్చాసకృద్ధరిమ్ ౭౦

యోగాదేశ ముపాసాద్య ధారయంతో మునివ్రతాః,
సమాహితధియః సర్వ ఏతదభ్యసతాదృతాః ౭౧

కృత్స్నం విశ్వం, రుద్రభయాత్ త్వదాత్మకస్య రుద్రస్య భయాత్ ధ్వస్తం నాశం ప్రాప్తం. త్వం తు విపశ్చితాం నోఽకుతశ్చిద్భయా నాస్మి కుతోఽపి భయం యస్యాః సా అకుతశ్చిద్భయా గతి రసీతి కృత్స్నం విశ్వం రుద్రభయాదితి పరోక్షనిర్దేశో రుద్రాంతరసామాన్యాభిప్రాయకః ౬౮

ఏవం స్వస్మై బ్రహ్మోపదిష్టస్తోత్రేణ భగవంతం ప్రస్తూయ తేభ్యః ప్రచేతోభ్యః ఉపదిశ్య తస్మిన్ స్తోత్రే తదర్థే తాన్ రోచయన్నాహ (రుద్ర ఇద మితి), హే నృపనందనాః విశ్రబ్ధా విశ్వాస యుక్తాః, కర్తరి క్తః, ఇదం భగవత్ స్తవనం జపత అర్థతః స్తోత్రం శబ్దతి శ్చానుసంధధ్వమ్. అనేన జపేన వః యుష్మాకం భద్రం మంగళం భవితా తథా, స్వధర్మం స్వవర్ణాశ్రమోచితం ధర్మ మనుతిష్ఠంతః భగవత్యర్పితాంతఃకరణాః సంత ఇత్యర్థః ౬౯

(అసకృత్) పౌనఃపున్యేన హరిం ధ్యాయంతో గృణంతః స్తువంతః తమేవ సర్వభూతేష్వవస్థిత మాత్మస్థం పూజకాంతరాత్మతయాఽవస్థితం భగవంతం పూజయధ్వమ్. సర్వభూతే ష్వవస్థిత మిత్యనేన "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ" మితి శ్రుత్యర్థోఽనుసంధీయతే. ఆత్మాన మిత్యనేన తదాత్మేతి శ్రుత్యర్థః. ఆత్మస్థమిత్యనేన తత్త్వమసీతి శ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః, అత ఏవ తత్స్థత్వా దనుపశ్యంతి యత ఏవ హి సాధవ" ఇతి శ్రుత్యర్థః ఉక్తః. ౭౦

(యోగాదేశం) నామైతత్ స్తోత్ర మాసాద్య పారతః ప్రాప్య మనసా ధారయంతః సమాహిత చిత్తాః మౌనవ్రతనిష్ఠాః, ఆదృతా ఆదరయుక్తాః సర్వే యూయ మభ్యసత. ౭౧

(పృధువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ

ఇద మాహ పురాఽస్మాకం భగవాన్ విశ్వసృక్పతిః,
భృగ్వాదీనా మాత్మజానాం సిసృక్షుః సంసిసృక్షతామ్ ౭౨

తే వయం నోదితాః సర్వే ప్రజాసర్గే ప్రజేశ్వరాః,
అనేన ధ్వస్తతమసః సిసృక్ష్మో వివిధాః ప్రజాః. ౭౩

అథేదం నిత్యదా యుక్తో జపన్నవహితః పుమాన్,
అచిరాత్ శ్రేయ ఆప్నోతి వాసుదేవపరాయణః ౭౪

శ్రేయసా మిహ సర్వేషాం జ్ఞానం నిఃశ్రేయసం పరమ్,
సుఖం తరతి దుష్పారం జ్ఞాననౌ ర్వ్యసనార్ణవమ్ ౭౫

య ఇమం శ్రద్ధయా యుక్తో మద్గీతం భగవత్ స్తవమ్,
అధీయానో దురారాధ్యం హరి మారాధయత్యసౌ. ౭౬

స్తోత్రస్య సాంప్రదాయికత్వ మాహ (ఇదమితి) విశ్వసృజాం మరీచ్యాదీనాం పతి ర్విశ్వసృడ్ బ్రహ్మా ఆత్మజానాం స్రష్టు మిచ్ఛతాం భృగ్వాదీనా మస్మాకం, పురా ఆహ ఉపదిష్టవాన్. ౭౨

తే ఉపదిష్టస్తోత్రా వయం ప్రజాసర్గే నిమిత్తే ప్రవోచితాః అనేన స్తోత్రేణ నిరస్తాజ్ఞానా వివిధాః ప్రజాః సిసృక్ష్మః విసృష్టవంతః ౭౩

(పుమాన్) సమాహితచిత్తో వాసుదేవః పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారశ్చ యస్య తథాభూతః ఇదం నిత్యదా జపన్నాశు స్వసమీహితం శ్రేయః ప్రాప్నోతి. ౭౪

శ్రేయసా మపి మధ్యే జ్ఞానస్యైవ నిరతిశయపురుషార్థరూపమోక్షసాధనత్వేన నిరతిశయశ్రేయస్త్వం వదన్ తత్సాధనతా మస్య స్తోత్రస్యాహ (శ్రేయసామితి ద్వాభ్యామ్.) సర్వేషామపి శ్రేయసాం మధ్యే జ్ఞానం భగవద్భక్త్యాత్మకం జ్ఞానమేవ నిఃశ్రేయసం నితరాం శ్రేయః స్మృతం, కుతః జ్ఞానినో భగవద్భక్తియాథాత్మ్యజ్ఞానవంతః ఉపాయాన్తరై ర్దుస్తరమపి వ్యసనార్ణవం దుఃఖసాగరాత్మకం సంసారం తరన్తి ౭౫

(యః) పుమాన్ మయా గీత మిదం స్తోత్రం శ్రద్ధయా యుక్తః అధీయానః అధ్యయనం కుర్వాణః ఉపాయాంతరై ర్దుస్తరారాధ్యమపి హరి మారాధయతి హరివిషయాం భక్తిం లభతే ఇత్యర్థః. ౭౬

విందతే పురుషోఽముష్మా ద్యద్యదిచ్ఛత్యసత్వరః,
మద్గీతగీతాత్సుప్రీతాచ్ఛ్రేయసా మేకవల్లభాత్ ౭౭

ఇదం యః కల్య ఉత్థాయ ప్రాంజలిః శ్రద్ధయాన్వితః,
శృణుయాచ్ఛ్రావయే న్మర్త్యో ముచ్యతే కర్మబంధనైః ౭౮

గీతం మయేదం నరదేవనందనాః వరస్య పుంసః పరమాత్మనః స్తవమ్,
జపంత ఏకాగ్రధియ స్తపో మహత్ చరధ్వ మంతే తత ఆప్స్యథేప్సితమ్. ౭౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం చతుర్థస్కంధే,
రుద్రగీతం నామ చతుర్వింశోధ్యాయః

తతో మయా యద్గీతం తస్య గీతాత్ భావేక్తః. గానా ద్ధేతోః సుప్రీతాత్ శ్రేయసాం సర్వ పురుషార్థానాం వల్లభాత్ ప్రభో రముష్మా ద్భక్తారాధితాత్ పరమపురుషా ద్య చ్చేప్సియః ఇచ్ఛతి అసత్వరన్ స్థిరః సన్ తత్సర్వం విందతే లభతే ౭౭

(యః) పుమా నిదం కల్య ఉషసి ఉత్థాయ ప్రాంజలిః శృణుయా దన్యాన్ శ్రావయేద్వా స మర్త్యః సర్వైః కర్మరూపైర్బంధనైర్ముచ్యతే ముక్తో భవతి. ౭౮

(హే నరదేవనందనాః!) మయా గీత మిదం పరమపురుషస్య స్తవం జపంతః సమాహిత చిత్తాః తపశ్చరధ్వం కురుధ్వం, అంతే తపసోఽన్తే, తత్తస్మాదీప్సిత మవాప్స్యథ. ౭౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ

ఇతి సందిశ్య భగవాన్ బర్హిషదై రభిపూజితః,
పశ్యతాం రాజపుత్రాణాం తత్రైవాఽంతర్దధే హరః ౧

రుద్రగీతం భగవతః స్తోత్రం సర్వే ప్రచేతసః.
జపంత స్తే తప స్తేపు ర్వర్షాణా మయుతం జలే ౨

ప్రాచీనబర్హిషం క్షత్తః కర్మ స్వాసక్తమానసమ్,
నారదోఽధ్యాత్మతత్త్వజ్ఞః కృపాళుః ప్రత్యబోధయత్. ౩

శ్రేయ స్త్వం కతమ ద్రాజన్ కర్మణాఽఽత్మన ఈహసే,

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

ఏవం రుద్రోపదిష్టభగవత్స్తోత్రతదారాధనప్రకారేషు ప్రచేతస్సు తప శ్చరత్సు ప్రాచీనబర్హి ర్నారదోపదిష్టాధ్యాత్మపాకోక్త్యః పుత్రేష్వారోపితమహాభారో భగవంత ముపాస్య తల్లోక మగా దిత్యాహ మునిః పంచభి రధ్యాయైః ఇత్యుక్తప్రకారం సందిశ్య ఉపదిశ్య, భగవాన్ రుద్రః బర్హిషదైః సమ్యక్ పూజితః, రాజపుత్రాణాం ప్రచేతసాం పశ్యతాం సతాం, తత్రైవాఽంతర్హితవాన్ ౧

తత ఇదం రుద్రేణ గీతం భగవత్స్తోత్రం జపంతః ప్రచేతసో వర్షాణా మయుతం దశసాహస్రవర్షపర్యంతం, జలే తప స్తేపుః "పాకం పచతీ"తి వన్నిర్దేశః తప శ్చేరు రిత్యర్థః ౨

(ప్రాచీనబర్హిష మితి.) హే క్షత్త విదుర! తత ఆత్మవి న్నారదో భగవాన్ ఆగత్య కేవలం కర్మస్వేవాఽఽసక్తచిత్తం ప్రాచీనబర్హిషం బోధితవాన్. ౩

బోధనప్రకార మేవాహ (శ్రేయ ఇతి.) అత్ర ప్రచేతసాం కథా మసమాప్యై వాంఽతరా ప్రాచీనబర్హిషః కథావశిష్టా ప్రస్తూయత ఇత్యవగంతవ్యమ్. హే రాజ న్నాత్మనే స్వస్మై కర్మణాఽనుష్ఠీయమానేన యజ్ఞాదికర్మణా కతమత్ శ్రేయః కిం వా శ్రేయః సాధ్య మీహసే ఇచ్ఛసి దుఃఖనివృత్తిః

దుఃఖహానిః సుఖావాప్తిః శ్రేయ స్తన్నేహ చేష్యతే. ౪

రాజోవాచ—

న జానామి మహాభాగ పరం కర్మాపవిద్ధధీః,
బ్రూహి మే విమలం జ్ఞానం యేన ముచ్యేయ కర్మభిః ౫

గృహేషు కూటధర్మేషు పుత్రదారధనార్థధీః,
న పరం విందతే మూఢో భ్రామ్యన్ సంసారవర్త్మసు. ౬

నారద ఉవాచ —

భో భోః ప్రజాపతే రాజన్ పశూన్ పశ్య త్వయాఽధ్వరే,
సంజ్ఞాపితాన్ జీవసంఘా న్నిర్ఘృణేన సహస్రశః ౭

సుఖావాప్తి శ్చే దిష్యతే తర్హి ఇహ కర్మణి తదుభయం నేష్యతే కేవలకర్మణా తదుభయం న సాధ్యత ఇత్యర్థః ౪

ఏవం కేవల కర్మణా మపురుషార్థసాధనతాం ప్రతిబోధితః ఉద్విగ్నమనా రాజాహ (నేతి) హే మహాభాగ! కర్మభి రాక్షిప్తా ధీ ర్యస్య సోఽహం పరం శ్రేయో న జానా మ్యత స్త్వం విమల మంతఃకరణనైర్మల్యాపాదకం జ్ఞానం, మే మహ్యం, బ్రూహి ఉపదిశ, యేన జ్ఞానేనాఽహం కర్మ రూపా ద్బంధనాత్ బంధపాశా న్ముచ్యేయ ముక్తో భవేయమ్ ౫

(కూటధర్మేషు) అతిబాల్యధర్మే ష్వవర్జనీయప్రవృత్తిధర్మేష్వితి యావత్. అత ఏవ సంసార ద్వయేషు భ్రామ్యన్మమతాం కుర్వన్ పుత్రాది ష్వర్థధీః పురుషార్థబుద్ధి రత ఏవ మూఢో మాదృశః పరం శ్రేయో న విందతే ౬

కర్మఫలేషు వైరాగ్య ముత్పాద్య బ్రహ్మవిద్యా ముపదేష్టుం యోగానుభావేన యజ్ఞపశూన్ ప్రత్యక్షం ప్రదర్శ్యాహ (భో భో ఇతి.) హే ప్రజాపతే! రాజన్! అధ్యాత్మతత్త్వశ్రోతృలాభప్రయుక్తా దరాత్ సంభ్రమా ద్వా భో భో ఇతి ద్విరుక్తిః. యద్వా హే ప్రజాపతే హే రాజన్నితి విశేషణద్వయాభి ప్రాయేణ ద్విరుక్తిః. నిష్కరుణేన త్వయాఽధ్వరే సంజ్ఞాపితాన్ మారితాన్ జీవసంఘరూపాన్ పశూన్ సహస్రశః పశ్య ౭

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

ఏతే త్వాం సంప్రతీక్షంతే స్మరంతో వైశసం తవ,
సంపరేత మయః కూటై శ్ఛిందం త్యుత్థితమన్యవః. ౭

అత్ర తే కథయిష్యేఽము మితిహాసం పురాతనమ్,
పురంజనస్య చరితం నిబోధ గదతో మమ. ౮

ఆసీత్ పురంజనో నామ రాజా రాజన్ బృహచ్ఛ్రవాః,

(ఏతే) పశవః, తవ వైశసం త్వత్కృతాం పీడాం స్మరంతః త్వాం సంపరేతం మృతం ప్రతీక్షంతే కదాఽయం మరిష్యతీతి ప్రతీక్షంత ఇత్యర్థః. యదా చ త్వం మరిష్యసి తదైతే పశవ, ఉత్థితమన్యవః సంజాతక్రోధా, అయఃకూటైః లోహవ దవిశీర్ణైః శృంగైః త్వాం ఛిందంతి ఛేత్స్యంతి. ౭

నను "నవా ఉవోతన్మ్రియసే న రిష్యసి దేవాన్ ఇదేషి పథిభిః సుగేభిః. యత్ర యంతి సుకృతో నాపి దుష్కృతః తత్ర త్వా దేవః సవితా దధాతు" ఇతి యాగీయసంజ్ఞపనస్య హింసాత్వాభావ శ్రవణాత్ తాదాత్వికదుఃఖజనకత్వేఽపి నిహీనపశుజన్మనివర్తనద్వారా స్వర్గోపభోగయోగ్యసుందరతర జన్మసంపాదకత్వేన తాదాత్వికదుఃఖావిజనకౌషధపానకర్ణచ్ఛేదనక్షారాదికర్మకారయితృచికిత్సకపిత్రాదివ ద్ధితకారిణి సంజ్ఞపితరి పశూనాం క్రోధాసంభవాచ్చ కథమేవ ముచ్యతే ఇతి చేన్న. కర్మఫలేషు వైరాగ్యజననార్థత్వేనాఽన్యపరత్వాత్తదుక్తేః అతఏవ వైరాగ్యోదయాయాన్యాపదేశముఖే నాధ్యాత్మోపదేశాత్మకేతిహాసం ప్రస్తోతుం ప్రతిజానీతే (అత్రేతి) అత్ర నిరతిశయపురుషార్థతత్సాధనాకాంక్షారూపే సంకటే తత్త్వహితపురుషార్థనిశ్చాయకం పురాతనం పురంజనాఖ్యరాజచరిత్రాత్మక మితిహాసం తే తుభ్యం కథయిష్యే గదతః ఇతిహాసం సమ్యక్ కథయతః మమ మత్తః సకాశా న్నిబోధ అవహితమనాః శృణు. ౮

ఏవం ప్రతిజ్ఞాయేతిహాసం ప్రస్తౌతి (ఆసీదితి.) అత్రాన్యాపదేశముఖేనాధ్యాత్మోపదేశః క్రియతే నను సాక్షాదేవాఽధ్యాత్మోపదేశః కిం న క్రియతే సాక్షాత్తదుపదేశేఽపి వైరాగ్యోదయసంభవాత్, ఉచ్యతే, దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానగ్రస్తస్య తత్త్వహితపురుషార్థ మభిమన్యమానస్య హఠా త్తత్త్వోపదేశః క్రియమాణోఽపి న సుప్రతిష్ఠితః స్యాదిత్యాఽఽలోచ్య చిర మనభ్యస్తస్త్రీపున్నపుంసక

తస్యాఽవిజ్ఞాతనామాఽఽసీత్సఖా విజ్ఞాతచేష్టితః ౧౦
సోఽన్వేషమాణః శరణం బభ్రామ పృథివీం ప్రభుః,

గర్భజన్మజరామరణజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాద్యాత్మసంసార మనువర్ణ్య తత్ర దోషా నుద్ఘాట్య హేయతా బుద్ధ్యుద్ఘాటనద్వారా క్రియమాణః తత్త్వోపదేశః సుప్రతిష్ఠితః స్యాదితి తత్ర జీవో రాజత్వేన శరీరం పురత్వేన పరమాత్మా సఖిత్వేన బుద్ధి ర్భార్యాత్వేన చ నిరూప్యతే తత్ర పురంజనాదీన్ స్వయ మేవైతః పంచమాధ్యాయే వ్యాఖ్యాస్యతి తథాపి సుఖగ్రహణాయ కించిద్వ్యాఖ్యాస్యామః తత్ర హే రాజన్ ! పురం శరీరం వ్యనక్తి జనయతి నిర్మాపయతీతి పురంజనః కశ్చి ద్రాజా స్వకర్మభిః పురఃస్థానీయ శరీరోత్పాదకజీవస్థానీయో వివక్షితః, ఆసీ దిత్యనేన నిరూపణీయే జీవేఽనాదిసత్తా వివక్షితా తం విశినష్టి బృహ ద్విస్తృతం శ్రవః కీర్తిర్యస్య "నిర్వాణమయ మేవాఽయమాత్మా" ప్రజాపతివాక్యే "అపహత పాప్మా విరజో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః" "అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయ మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ ! నిత్యః సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధకల్యాణగుణగణవిశిష్ట ఇత్యర్థః తస్య పురంజనస్య అవిజ్ఞాతం నామధేయం యస్య స తథాభూతః కశ్చి ద్విజ్ఞాతచేష్టితః సఖా ఆసీత్, అత్ర పరమాత్మస్థానీయం మిత్రం వివక్షితం, పరమాత్మా హి జీవస్య మిత్రం శ్రూయతే "మాతా పితా భ్రాతా నివాసః శరణం సుహృద్గతిశ్చ నారాయణః" ఇతి ఏవం హితాచరణశీలం సఖాయం పరమాత్మానం తదాజ్ఞా మతిలంఘ్యాఽయం సంసారీ జీవః నామతోఽపి న జానాతి, కిముత స్వరూపరూపగుణవిభూతిభి రితి ఖ్యాపనా యాఽవిజ్ఞాతనామే త్యుక్తమ్ యద్వా సఖేత్యనేనాభిప్రేతం యద్దోషానపేక్షణేన హితాచరణశీలత్వం తత్ స్థాపయితు మవిజ్ఞాతనామేత్యుక్తమ్ అవిజ్ఞాత ఇతి "గతిబుద్ధ్యర్థేభ్య శ్చేతి కర్తరి క్తః, అవిజ్ఞాత ఇత్యర్థః "అవిజ్ఞాతా సహస్రాంశు" రిత్యవిజ్ఞాతృశబ్దో హి నామసహస్రే భగవన్నామతయా నిర్ముక్తః తత్ర స్వాశ్రితాన్ స్వసమత్వే నానుసంధాయ తద్వైషణపరోఽపారకారుణ్యపరవశ ఆశ్రితదోషా న్న జానాతీ త్యవిజ్ఞాతే త్యభియుక్తై ర్వ్యాఖ్యాతమ్ ఏవం చ విపులాపరాధవత్త్వేఽపి సంశ్రయణమాత్రరూపం కించిదానుకూల్యేన రరక్షిష రిత్యర్థః ఇహాప్యవిజ్ఞాతశబ్దః కర్తృసాధనః క్తాంత ఇతి విశేషః. అవిజ్ఞాత చేష్టిత ఇతి ఛేదే ఏవేనావిజ్ఞాతం చేష్టితం సంసారప్రవేశ్య నియమనాదిరూపం యస్య స ఇత్యర్థః కథా పక్షే తు అన్యై రవిజ్ఞాతచేష్టిత ఇత్యర్థః విజ్ఞాతచేష్టిత ఇతి ఛేదే తు ప్రసిద్ధం జగత్సృష్ట్యాది చేష్టితం యస్య సః యద్వా విజ్ఞాతం చేష్టితం జీవప్రేరణాదిలక్షణం యస్య సః జీవస్యాంతర్యామిత్వ స్యానుభవసిద్ధత్వా దితి భావః కథాపక్షే తు రాజవత్ సఖాపి విపులకీర్త్యాదియుక్త ఇత్యర్థః ౧౦

(సః) పురంజనః ప్రభుః కరణాదిమత్త్వా చ్ఛరణం భోగాయతనం శరీరం ఏకదా కథాపక్షే వాసస్థాన మన్వేషమాణః పృథివీం కర్మఫలోదయతద్భోగాయతనప్రకృతిపరిణామరూపం బ్రహ్మాండం

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

నాఽనురూపం యదాఽవిందదభూత్స విమనా ఇవ. ౧౧

న సాధు మేనే తాః సర్వా భూతలే యావతీః పురః
కామాన్ కామయమానోఽసౌ తస్య తస్యోపపత్తయే. ౧౨

స ఏకదా హిమవతో దక్షిణేష్వథ సానుషు,
దదర్శ నవభిర్ద్వార్భిః పురం లక్షితలక్షణామ్ ౧౩

బభ్రామ. దేవాదిస్థావరాంతశరీరేష్వనుప్రవిష్టః ప్రకృతిమండలే సంసరతీత్యర్థః. కథాపక్షే భూమండలస్థపురాణ్యనుప్రవిశ్య తత్ర కంచిత్కాలం నివసన్ కృత్స్నాం పృథివీం చచారేత్యర్థః. యదా చ స్వస్యానురూపం శరణం దేవమనుష్యాదిశరీరం నావిదత్ నాలభత. కింతు తిర్యక్ పాదపాదిశరీరమవిందత్ తదా విమనా ఇవ బభూవ. పాదపాదిశరీరేషు చైతన్యానభివ్యక్తేర్విమనా ఇవేత్యుక్తమ్. నిశ్చైతన్య ఇవాఽభూదిత్యర్థః. న తు దుఃఖితమనా ఇతి దేహాత్మాభిమానినో జీవస్య నిహీనశరీరస్యాపి ప్రీతివిషయత్వాత్ కథాపక్షే తు దుఃఖితమనాః ఇవేత్యర్థః ౧౧

(కామాన్) భోగ్యాన్ శబ్దాదీన్ సర్వానపి కామయమానోఽసౌ పురంజనః, తస్య తస్య శబ్దాదేః విషయస్యోపపత్తయే లబ్ధయే భూతయే, యావత్యః పురః తాః సర్వాః పురః సాధు న మేనే శబ్దాదిసర్వవిషయోపభోగోపయుక్తశరీరాణి కామయమానః కేషుచిత్ శరీరేషు కేషాంచిదింద్రియాణామనభివ్యక్తకతిపయేంద్రియశరీరాణ్యనుప్రవిశన్ తత్ర సర్వవిషయాలాభాత్తాని న సాధు మేన ఇత్యర్థః. కథాపక్షే తు తత్ర పురి కేషాంచిద్భోగ్యవస్తూనాం సత్త్వేఽపి సర్వేషామభావాన్న సాధు మేన ఇత్యర్థః. ౧౨

(ఏకదా) సుకృతవిశేషపరిపాకదశాయాం హిమవతో దక్షిణేషు సానుషు కర్మతత్ఫలోత్పత్తియోగ్యేషు కర్మక్షేత్రేషు భారతవర్షేషు ఇత్యర్థః, పురం మనుష్యశరీరం లక్షితాని దృష్టాని సర్వాణి లక్షణాని యస్యాం తామంధపంగ్వాదిదోషరహితామిత్యర్థః, కథాపక్షే వక్ష్యమాణప్రాకారాది సర్వచిహ్నోపయుక్త నవభిర్ద్వార్భిః నవభీ రంధ్రైశ్చక్షుర్ద్వయ శ్రోత్రద్వయ నాసికాద్వయ ముఖపాయూపస్థరూపైర్లక్షితాం, పక్షాంతరే స్పష్టం, దదర్శ. అభివ్యక్తసర్వేంద్రియసర్వవిషయభోగోపయుక్తం మనుష్యాదిశరీరముపలబ్ధవానిత్యర్థః ౧౩

ప్రాకారోపవనాట్టాలపరిఖై రక్షతోరణైః,
స్వర్ణరౌప్యాయసైః శృంగైః సంకులాం సర్వతో గృహైః, ౧౪

నీలస్ఫటికవైడూర్యముక్తామరకతారుణైః,
క్లృప్తహర్మ్యస్థలీం దీప్తాం శ్రియా భోగవతీ మివ. ౧౫

సభాచత్వరరథ్యాభి రాక్రీడాయతనాపణైః,
చైత్యధ్వజపతాకాభి ర్యుక్తాం విద్రుమవేదిభిః. ౧౬

కాని లక్షణానీతి వివిత్సాయాం తాని వదం స్తాం పురీ మనువర్ణయతి త్రిభిః (ప్రాకారేత్యాది) యద్యప్యత్ర ప్రాకారాదిసాధర్మ్యేణ రూపణీయాః పదార్థాః శరీరే న సంతి తథాపి కించిత్ సాదృశ్య మవలంబ్య కథాసౌందర్యాయ ప్రాకారాదీ న్యనువర్ణ్యంతే పరిఖై రితి పుంస్త్వ మార్షమ్ అన్యథా పరవల్లింగతాయాం పరిఖాభిరితి స్యాత్. అక్షై గవాక్షః, అత్ర త్వగాదయః ప్రాకారత్వేన రూప్యంతే. రోమపంక్తి రుపవనం స్కంధోపరిభాగోట్టాలః రుధిరౌఘః పరిఖా నవరంధ్రాణ్యక్షా అక్షిపక్ష్మతోరణం స్వర్ణాదిశృంగైః శిఖరై ర్యుక్తా యే గ్రహా స్తైః సంకులాం వ్యాప్తా. మత్ర మూలాధారాదీని షట్చక్రాణి గృహత్వేన రూప్యంతే, రాజసత్వాదిస్వభావాః శృంగత్వేన వివక్షితాః ౧౪

(నీలాదిభిః) క్లృప్తా హర్మ్యస్థలీ యస్యాం హర్మ్యస్థలీతి హృదయం వివక్షితం హృదయగతాః శతైకనాడ్యః కేసరా వా నీలాదిభావేన రూప్యంతే అతో నానాకారనాడీభి ర్వ్యాప్తత్వా ద్భోగవతీం పురీం ఇవ శ్రియా దీప్తామ్ ౧౫

(సభా) సమాజస్థానం. చత్వరం చతుష్పథః, రథ్యా రాజమార్గః, ఆక్రీడాయతనం ద్యూత్యాదిస్థాన, మాపణో హట్టః చైత్యం జనానాం విశ్రామస్థానం, ధ్వజేషు పతాకాః తాభిః విద్రుమవేదికాభిశ్చ యుక్తామ్. అత్ర హర్మ్యస్థలీత్వేన రూపితం హృదయమేవ సభాచత్వరక్రీడాయతనగుణ యోగాత్ సభాదిభావేన రూప్యతే హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇతి జీవస్య హృదయస్థానత్వ శ్రవణా జ్జీవాశ్రితత్వా చ్చేంద్రియప్రాణానాం సర్వేంద్రియకందరూపత్వాత్ హృదయస్య సభారూపత్వాత్ తత ఏవ చత్వరరూపత్వ మపి పరమాత్మనః క్రీడాస్థానత్వాత్ క్రీడాయతనం చ, చక్షురాదీంద్రియస్థానాని హట్టః. తేభ్యో హి శబ్దాదీ న్యాకృష్యాऽనుభవతి పురంజనః. సుషుమ్నా రథ్యా రాజవత్ గచ్ఛతో జీవస్య ముక్తిమార్గత్వాత్ సుషుమ్నాయాః పురీతత్ చైత్యం జీవస్య సుషుప్తౌ విశ్రమస్థానత్వా దాధారాదిచక్రస్థాః కర్ణికాః విద్రుమ వేదికా ధ్వజపతాకాః కరతలపాదతలాని. ౧౬

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

పుర్యాస్తు బాహ్యోపవనే దివ్యద్రుమలతాకులే,
నదద్విహంగాలికులకోలాహలజలాశయే. ౧౭

హిమనిర్ఝరవిప్రుష్మత్ కుసుమాకరవాయునా,
చలత్ప్రవాళవిటపనళినీతటసంపది ౧౮

నానారణ్యమృగవ్రాతై రనాబాధే మునివ్రతైః,

ఏవం దేహం పురభావేన రూపయిత్వా విషయవర్గం దేహానుబంధికళత్రాపత్యాదివర్గం బాహ్యోపవనత్వేన రూపయతి (పుర్యా ఇతి) బాహ్యోపవనే ప్రమదాం దదర్శేతి చతుర్థేనాన్వయః. దివ్యద్రుమాశ్లిష్టలతాభిరాకులేన నదతాం విహంగకులానా మలికులానాం చ కోలాహలో యేషు తే జలాశయా యస్మిన్ తస్మిన్ ౧౭

(హిమనిర్ఝరాణాం, విప్రుషః బిందవః తాః కుసుమాకరసంబంధిన్యా వాయునా, చలంతః ప్రవాళవిటపాః శాఖా యేషాం తైః ద్రుమైః, నళినీతటేషు సంపత్సమృద్ధి ర్యస్మిన్. ౧౮

నానావిధై ర్వన్యమృగసమూహైః, రనాబాధే తత్కృతబాధారహితే, తత్ర హేతుః-మునివ్రతై రహింస్రై ర్యత్రోపవనే, కోకిలకూజితైః పాంథః స్వాత్మాన మాహూత మివ మన్యతే ఏవం విషయ వర్గో బాహ్యోపవనత్వేన రూపితః తస్య శరీరా ద్బహిష్ఠత్వాత్ కోలాహలశబ్దేన శబ్దస్య కుసుమాకర వాయుశబ్దాభ్యాం గంధస్పర్శయోః చలత్ప్రవాళేతి సౌందర్యకథనేన రూపస్య జలాశయహిమనిర్ఝర నళినీశబ్దై రసస్య చ ప్రత్యభిజ్ఞానా చ్చ తద్విశేషాః స్రక్చందనాదయో దివ్యలతాదిభావేన రూప్యంతే యద్వా దేహానుబంధివర్గోఽత్ర బాహ్యోపవనత్వేన రూప్యతే. తత్ర సంసారీ పుమాన్ ద్రుమః ద్రుమవత్ తద్భావవికారాత్మకదేహసంస్పృష్టత్వాత్ త మాశ్రితాః స్త్రియో లతాః ద్రుమస్య లతా ఇతి షష్ఠీసమాసః తదాశ్రితా న్యపత్యాని విహంగకులం యోషిత్సంగినోఽలికుల మపత్యాదీనాం మధురాలాపాః కోలాహలః వాపీకుల్యాతటాకాదీ న్యాజీవికాదిరూపాణి జలాశయహిమనిర్ఝరనళిన్యాదిరూపేణ రూప్యంతే కుసుమాకర శబ్దేన పుష్పవాటికాదీని వివక్షితాని చలత్ప్రవాళవిటపేత్యామ్రపనసాదిఫలజాతివృక్షాః వివక్షితా, ఆరణ్యక మృగవ్రాతైరిత్యనేన శ్యాలశ్వశురాదయో వా వివక్షితాః తే హ్యారణ్యకమృగవత్ ప్రాణతుల్యధనాపహ రిణః, ధనాపహారిత్వ మపి తేషాం న హింసయా. కింతు సాంత్వేనేతి ద్యోతయితుం మునివ్రతై రితి

ఆహూతం మన్యతే పాంథో యత్ర కోకిలకూజితైః ౧౯

యదృచ్ఛయాఽఽగతాం తత్ర దదర్శ ప్రమదోత్తమామ్,
భృత్యైర్దశభి రాయాన్తీ మేకైకశతనాయకైః ౨౦

పంచశీర్షాహినా గుప్తాం ప్రతీహారేణ సర్వతః,
అన్వేషమాణా మృషభ మప్రౌఢాం కామరూపిణీమ్ ౨౧

సునాసాం సుదతీం బాలాం సుకపోలాం వరాననామ్.

విశేషణం యత్ర యస్మి న్నేవంభూతే బాహ్యోపవనే కోకిలకూజితతుల్యకళత్రాపత్యాదిమధురోక్తిభిః పాంథః నివృత్తిమార్గనిష్ఠోఽపి స్వాత్మాన మాహూత మివ దేహానుబంధివర్గే ఆసక్తిం ప్రాపిత మివ మన్యతే ౧౯

(తత్ర) ఉపవనే, ఆసక్తాం బుద్ధిం యదృచ్ఛయోపగతాం దదర్శ యద్యప్యత్ర జీవస్య బుద్ధ్యా సహ సంబంధదశాయాం బుద్ధే ర్బాహ్యోపవనరూపదేహానుబంధివర్గసంబంధాభావేన బుద్ధే స్తదాసక్తి ర్నాఽస్తీతి తథాపి భవిష్యద్దేహానుబంధివర్గాసక్త్యభిప్రాయేణ కథాసౌందర్యాయైవం వర్ణిత మిత్యవగంతవ్యం యదృచ్ఛయాఽఽగతా మిత్యనేన జీవబుద్ధ్యోః సంబంధో న స్వసంకల్పకృతః కింతు దైవకృత ఇతి సూచ్యతే, యా ప్రాకారాదియుక్తా పురీ యస్యాః పుర్యాః బాహ్యోపవనే కోకిలకూజితం పాంథః ఆత్మాన మాహూతం మన్యతే తాం యదృచ్ఛయాగతాం పురీం తత్రోపవనే ప్రమదాం చ దదర్శేతి వాఽన్వయప్రకారః. అస్మిన్ పక్షే మానుషదేహస్య దుర్లభత్వం సూచితం, కథాపక్షే తు స్పష్టోఽర్థః ప్రమదోత్తమాం విశినష్టి దశభిః. జ్ఞానకర్మేంద్రియై రేకైకం శత మనంతా వృత్తయః తాసాం నాయకైః పతిభిర్భృత్యైః సహాఽఽయాంతీ మభిగచ్ఛంతీమ్ ౨౦

(పంచశీర్షాణి) పంచవృత్తయో యస్య తేనాఽహినా ప్రాణేన ప్రతీహారేణ పాలకేన అహే ర్వాయుభక్షత్వేన తత్ప్రమరత్వా దహినే త్యుక్తం, సర్వతో గుప్తాం రక్షితాం సర్వేషా మింద్రియాణాం ప్రాణాధీనవృత్తిత్వా దహినా గుప్తా మిత్యుక్తమ్. ఋషభం పతి మన్వేషమాణాం, అనేన చేతనైకధార్యత్వం తత్ప్రవర్త్యత్వం చ వివక్షితమ్ అప్రౌఢామితి బుద్ధే శ్చేతనేన సహ సంబంధదశాయా మప్రౌఢప్రమదేవ కార్యాక్షమత్వేఽపి తద్భోగ్యతాఽస్తీతి సూచయతి, కామరూపిణీ మిత్యనేన గంధరసాదిజ్ఞానభేదభిన్నతాం సూచయతి. ౨౧

తదేవ ప్రపంచయతి (సునాసామితి.) బుద్ధివృత్తయో హి గంధరసాదిజ్ఞానభేదేన తదవాంతర

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాద . పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

సమవిన్యస్తకర్ణాభ్యాం బిభ్రతీం కుండలశ్రియమ్ ౨౨

పిశంగనీవీం సుశ్రోణీం శ్యామాం కనకమేఖలామ్,
పద్భ్యాం క్వణద్భ్యాం చలంతీం నూపురై ర్దేవతా మివ. ౨౩

స్తనౌ వ్యంజితకైశోరౌ సమవృత్తౌ నిరంతరౌ,
వస్త్రాంతేన నిగూహంతీం వ్రీడయా గజగామినీమ్ ౨౪

తా మాహ లలితం వీరః సవ్రీడస్మితశోభనామ్,

భేదేన చ బహువిధాః, తాభి ర్బుద్ధివృత్తిభి స్తస్యాః సునాసత్వాది రూప్యతే సునాసాం శోభనా నాసా గంధాత్మికా ఘ్రాణేంద్రియవృత్తి ర్యస్యా స్తామ్ ఏవ మగ్రేఽపి దంతకపోలాననశ్రోణీపాద స్తనాది విశేషణభూతానాం శోభనత్వసమవిన్యస్తత్వాదీనా మపి స్వవిశేష్యభూతనాసికాదే ర్గంధాదివృత్తిద్వారా బుద్ధివిశేషణత్వం ద్రష్టవ్యమ్ సమవిన్యస్తౌ రచితౌ కర్ణౌ తాభ్యాం, కుండలశోభాం దధతీం "అన్నమయం హి సౌమ్య' మనః" ఇతి "యత్ కృష్ణం తదన్నస్యే" త్యాదిశ్రుత్యనుసారేణ శ్యామా మిత్యుక్తం కుండలశ్రీసంబంధః కుండలాలంకృతకర్ణాధికరణశ్రోత్రేంద్రియశ్రవణవృత్తిద్వారా ౨౨

ఏవం పిశంగనీవీకనకమేఖలాసంబంధోఽపి స్తననాభినితంబవ్యాపారజన్యహర్షాదివృత్తిద్వారేతి ద్రష్టవ్యం, నూపురైః క్వణద్భ్యాం పద్భ్యాం, చలంతీం నూపురగమనసంబంధోఽపి పాదేంద్రియవృత్తి ద్వారా. కథాపక్షే స్పష్టం. నూపురై రితి బహువచనం, పాదాంగుళీయకానా ముపలక్షణ మన్యథా నూపురాభ్యా మితి శ్రూయేత. ౨౩

(వ్యంజితం) కైశోరం యౌవనోపక్రమో యాభ్యాం సమౌ చ తౌ వృత్తౌ చ నిర్గతా వంతరాత్ సంశ్లిష్టా విత్యర్థః. స్తనౌ వ్రీడయా లజ్జయా వస్త్రాన్తేన నిగూహంతీం ఛాదయంతీం, గజ ఇవ గచ్ఛతీతి తాం గజగామినీమ్. ౨౪

వ్రీడయా సహితం యత్ స్మితం తేన శోభనాం సుందరాం, ప్రతి వీరః పురంజనః ప్రేమ్ణా ఉచ్చైః భ్రమంత్యౌ భ్రువౌ యస్మిం స్తేన, స్నిగ్ధేనాఽపాంగ ఏవ పుంఖో మూలప్రాంతో యస్య కటాక్ష

స్నిగ్ధేనాఽపాంగపుంఖేన స్పృష్టః ప్రేమోద్భమద్భ్రువా. ౨౫

కా త్వం కంజపలాశాక్షి కస్యాఽసీహ కుతః సతి,
ఇమా ముపపురీం భీరు కిం చికీర్షసి శంస మే ౨౬

క ఏతేఽనుపథా యే త ఏకాదశ మహాభటాః,
ఏతా వా లలనాః సుభ్రు కోఽయం తేఽహిః పురఃసరః ౨౭

త్వం హ్రీ ర్భవా న్యస్యథ వా గ్రమా పతిం విచిన్వతీ కిం మునివ ద్రహో వనే,
త్వదంఘ్రికామా ప్తసమ స్తకామం క్వ పద్మకోశః పతితః కరాగ్రాత్. ౨౮

బాణస్య తేన. స్పృష్టో విద్ధః సలలితం యథా తథాహ తయోః సంవాదో క్తిః సంబంధదార్ఢ్యాయేతి జ్ఞాతవ్యమ్. ౨౫

హే పద్మదళలోచనే! కా త్వం కిం జాతీయకేతి ప్రశ్నః. కస్య సంబంధినీ పుత్రీ అసి, కుతః స్థానా దిహాఽఽగతాసి, హే సతి! ఇమా ముపపురీ మస్యాః పుర్యాః సమీపే కిం కర్తుం మిచ్ఛసి. ౨౬

ఏతేఽనుపథా అనువర్తినః క ఏతే ఏకాదశమహాభటాః. బుద్ధిమనసో ర్వృత్తికృతభేద మాశ్రిత్య మనసా సహేంద్రియాణా మేకాదశత్వా దేకాదశో మహాభటో మనోరూపో యేషాం తే క ఏతే ఇత్యుక్తం. హే సుభ్రు! ఏతా లలనాః కా ఇతి వృత్త్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నః. తాసా మానంత్యా దేతా ఇతి నిస్సంఖ్యాకో నిర్దేశః పురఃసరతి గచ్ఛతీతి పురఃసరోఽహిః సర్పః కః. ప్రాణే వ్యాప్రియ మాణే తదను సర్వేంద్రియవ్యాపారాత్ పురఃసర ఇత్యుక్తమ్ బుద్ధిస్వరూపతత్కారణతత్సంబంధకారణ తత్కార్యవిత్సు ప్రాచీనబర్హిరాదిలోకాభిప్రాయకం కా త్వమితి ప్రశ్నకథనం బుద్ధిరపి ప్రాణాయత్త ప్రవృత్తిరితి ఖ్యాపనాయ కోఽయం తేఽహిః పురఃసర ఇతి ప్రశ్నోక్తిః. ౨౭

(త్వం హ్రీరితి.) యస్యా స్తవాంఘ్రికామనయైవాప్తాః కామా యస్య తం పతిం మునివ ద్వనే రహః ఏకాంతే విచిన్వతీ త్వం వరాహం విచిన్వతీ హ్రీః భూమిః ఉత. శంకరం విచిన్వతీ భవానీ, ఆహోస్విత్ బ్రహ్మాణం విచిన్వతీ వాక్ సరస్వతీ. అథవా విష్ణుం విచిన్వతీ రమా లక్ష్మీరసి యది రమా తర్హి పద్మకోశః కరాగ్రాత్ క్వ పతితః. కరాగ్రే పద్మకోశాభావా న్న రమేత్యర్థః. ఏవం రమాది రూపేణోత్ప్రేక్షోక్తిః రమాదీనాం విష్ణ్వాదిభిరివాఽనాదిదృఢతరసంబంధఖ్యాపనాయ కథాసౌందర్యాయ వా ఏవ మగ్రేఽప్యనుపయుక్తం కథాసౌందర్యాయేతి ద్రష్టవ్యమ్ ౨౮

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

నాసాం వరో ర్వన్యతమా భువిస్పృక్ పురీ మిమాం వీరవరేణ సాకమ్,
అర్హ స్యలంకర్తు మదభ్రకర్మణా లోకం పరం శ్రీ రివ యజ్ఞపుంసా ౨౯

యదేష మాపాంగవిఖండితేంద్రియం సవ్రీడభావస్మితవిభ్రమద్ భ్రువా,
త్వయోపసృష్టో భగవాన్ మనోభవః ప్రబాధతేఽథానుగృహాణ శోభనే. ౩౦

త్వదాననం సుభ్రు సుతారలోచనం వ్యాలంబినీలాలకబృందసంవృతమ్,
ఉన్నీయ మే దర్శయ వల్గువాచకం యద్వ్రీడయా నాభిముఖం శుచిస్మితే ౩౧

నారద ఉవాచ—

ఇత్థం పురంజనం నారీ యాచమాన మధీరవత్,
అభ్యనందత తం వీరం హసంతీ వీర మోహితా ౩౨

ఏవం హ్ర్యాద్యన్యతమత్వేన సంభావ్యాఽఽసాం మధ్యే కాపి త్వం న భవసీత్యాహ (నాసామితి) హే వరోరు! ఆసాం హ్రీవాణీవాగ్రమాణాం మధ్యేఽన్యతమా నాసి న భవసి. తత్ర హేతుః యత స్త్వం భువః స్పృక్ భువం స్పృశతీతి భూస్పృక్ న హి రమాదీనా మన్యతమా దేవతా భువం స్పృశతీతి భావః. అతో మత్ప్రార్థితం కుర్విత్యాహ (అర్హసీతి) అదభ్రకర్మణాఽనల్పకర్మణా, వీరవరేణ వీరశ్రేష్ఠేన, మయా సాకం సహ, ఇమాం పురీం, నవముఖీ మలంకర్తుం శోభయితు మర్హసి. వైకుంఠం యజ్ఞపుంసా విష్ణునా సహ శ్రీ ర్లక్ష్మీ రివ మయా సహ, పురీం ప్రవిశ్య సుఖ మనుభవేత్యర్థః ౨౯

యద్యస్మా త్తవాపాంగేన విఖండిత మింద్రియం మనో యస్య తం మాం సవ్రీడం యద్భావేన ప్రేమ్ణా స్మితం తేన సవిభ్రమాయా యా భ్రూ స్తయోపసృష్టః ఏష మనోభవః కామః ప్రబాధతే అథ అనుగృహాణ హే శోభనే. ౩౦

యన్ముఖం వ్రీడయాఽభిముఖం న భవతి తత్ స్వ మానన మున్నీయ మహ్యం దర్శయ. ఆననం విశినష్టి—శోభనే భ్రువౌ యస్మిన్ సుతారే కనీనికే లోచనే యస్మిన్, వ్యాలంబినో దీర్ఘా యే, నీలాలకా స్తేషాం బృందేన సంవృతం వల్గూని వాచకాని వాక్యాని యస్మిన్. శుచిస్మితం యస్మిన్ శుచిస్మితే ఇతి పాఠే సంబోధనమ్ ౩౧

ఏవ మధీరవ దవిజితేంద్రియవ ద్యాచమానం పురంజనం, నారీ ప్రమదా వీరం దృష్ట్వా మోహితాసతీ, వీరం తం మోహయంతీ, అభ్యనందత అనేనాన్యోఽన్యపారతంత్ర్యం సూచ్యతే, ౩౨

న విదామ వయం సమ్యక్ కర్తారం పురుషర్షభ,
ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి గోత్రం నామ చ యత్కృతమ్. ౩౩

ఇహాద్య సంత మాత్మానం విదామ న తతః పరమ్,
యేనేయం నిర్మితా వీర పురీ శరణ మాత్మనః ౩౪

ఏతే సఖాయః సఖ్యో మే నరా నార్యశ్చ మానద,
సుప్తాయాం మయి జాగర్తి నాగోఽయం పాలయన్ పురీమ్. ౩౫

దిష్ట్యాఽఽగతోఽసి భద్రం తే గ్రామ్యాన్ కామా నభీప్ససే,

యత్పృష్టం కస్యాసీతి అనేన కస్య పుత్రీ జాతేతి కా త్వమితి కిం స్వరూపా కింనామాసీతి తత్రాహ (నేతి.) ఆత్మనో మమ, పరస్య తవాపి, కర్తారం స్రష్టారం, సమ్యక్ న విద్మః కర్తారం విశినష్టి. గోత్రం నామ చ యత్కృతం యేన కర్త్రా కృతం భవతి, ౩౩

(ఇహ) అస్యాం పుర్యాం, మధునా, సంతం వసంత మాత్మానం పురీ మంతః ప్రవిశ్య నియంతారం త్వాం జానీమః. తతః ఆత్మనః త్వత్తః మత్తశ్చ పరం విలక్షణం పురుషం న విదామః కోఽసౌ పరః, యం న విద్మ, ఇతి వదసి తత్రాహ హే వీర ! ఆత్మన స్తవ మమ చ శరణ మియం పురీ యేన నిర్మితా తమిత్యర్థః ఇహాద్య సంత మాత్మానం విదామ ఇత్యనేన కేవలసంసారిణో జీవస్య బుద్ధిః తత్స్వరూప మవిశదావభాసం గృహ్ణాతి నతు యాథాత్మ్యేనేత్యుక్తం, న విదామ వయం వీర ! కర్తారం న విదామ, తతః పరం యేనేయం నిర్మితా వీర ! పురీత్యనేన జీవస్య కరణకళేబరాది సంపాదనచతురం కృత్స్నజగదుదయవిభవలయలీలం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరమపురుష మాపాత తస్తత్త్వతశ్చ న విషయీకరోతీత్యుక్తమ్ ౩౪

యత్పృష్టం క ఏతేఽనుపథా ఇతి తత్రాహ (ఏత ఇతి) ఏకాదశ మహాభటాః, తా లలనాశ్చ మే మమ. సఖాయః సఖ్యశ్చానువర్తినో భృత్యా ఇత్యర్థః, అనేనేంద్రియాణాం చ బుద్ధ్యైకాయత్తత్వ ముక్తం. యత్పృష్టం కోఽయం తేఽహిః పురఃసర ఇతి తత్రాహ మయి సుప్తాయాం సత్యా మయం నాగః పురీం పాలయన్ జాగర్తి అనేన బుద్ధీంద్రియమన ఆదిషు సర్వేషు సుప్తే నిర్వ్యాపారేషు సత్స్వపి ప్రాణవ్యాపారోఽస్తీతి సర్వాపేక్షయా ప్రాణస్య ప్రాధాన్యముక్తమ్ ౩౫

ఆస్తాం నామ గోత్రాదిదిష్ట్యా పుర్యా మాగతోస్యనేన మనుష్యదేహసంబంధో దైవకృతో

ఉద్వహిష్యామి తాం స్తేఽహం స్వబంధుభి రరిందమ ३८

ఇమాం త్వ మధితిష్ఠస్వ పురీం నవముఖీం విభో,
మయోపనీతాన్ గృహ్ణానః కామభోగాన్ శతం సమాః. ३९

కం ను త్వదన్యం రమయే హ్యరతిజ్ఞ మకోవిదమ్,
అసంపరాయాభిముఖ మశ్వ స్తనవిదం పశుమ్ ३०

ధర్మో హ్యత్రార్థకామౌ చ ప్రజానందోఽమృతం యశః,

దుర్లభ ఇత్యుక్తమ్. అత స్తే భద్రం తావద్గ్రామ్యానింద్రియగ్రామాస్థాశబ్దాదీనవాప్స్యసి. హే అరిందమ! అహం స్వబంధుభిః సఖిభి రింద్రియైః సహేత్యర్థః. తాన్ గ్రామ్యాన్ భోగాం స్తే తుభ్యం ఉద్వహిష్యామి సంపాదయిష్యామి ३८

హే విభో! నవద్వారా మిమాం పురీం శతం సమాః సంవత్సరాన్ మయా ఉపనీతాన్ ప్రాపితాన్ కామాన్ గృహ్ణానః అధితిష్ఠస్వ మనుష్యదేహప్రవేశాభిప్రాయేణ శతమిత్యుక్తమ్ ३९

సంసారిణో జీవస్య ప్రవృత్తిస్వభావత్వాత్ నివృత్తినిందాపూర్వకం తత్సంగమభినందతి పంచభిః (కం న్వితి) త్వత్తోఽన్యం కం రమయే క్రీడయామ్యనేన నివృత్తిమార్గనిష్ఠో న బుద్ధ్యధీన ఇత్యుక్తం తత్ర హేతు రరతిజ్ఞం నైష్ఠికం విరక్త మిత్యర్థః అత ఏవాకోవిదం అనిపుణం అనిషిద్ధస్యాపి సుఖస్య త్యాగిన మసంపరాయాభిముఖం సంపరాయో మృత్యుస్తదభిముఖం మరణాభీరుమితి వా "కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం ప్రియమివాతిథి" మిత్యుక్తేః. అశ్వ స్తనవిదం శ్వోభవం శ్వ స్తనం కాలాంతరానుభావ్యం స్వర్గాదిభోగ్యత్వేన న వేత్తి త్యశ్వ స్తనవిత్ తత్ "ఏతే వై నిరయాస్తాత! స్థానస్య పరమాత్మనః ఇతి. "వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు! తస్యాంతరాయో మైత్రేయ! దేవేంద్రత్వాదికం ఫల" మితి స్వర్గాదిసుఖస్య ముముక్షోర్హేయత్వాదిత్యర్థః పశుం పశుతుల్యమితి నిందతి ३०

ఏవం నివృత్తిధర్మస్థం నిందిత్వా ప్రవృత్తిస్వభావం స్తౌతి (ధర్మ ఇతి) అత్ర ప్రవృత్తి మార్గే ధర్మః స్వర్గాదిసాధనో యాగాదిరూపో ధర్మః తథార్థకామౌ ప్రజానందః పుత్రసుఖ మమృతం

లోకా విశోకా విరజా యాన్ న కేవలినో విదుః ౩౯

పితృదేవర్షిమర్త్యానాం భూతానా మాత్మనశ్చ హ,
క్షేమ్యం వదంతి శరణం భవేఽస్మిన్ యద్ గృహాశ్రమః ౪౦

కా నామ వీర విఖ్యాతం వదాన్యం ప్రియదర్శనమ్,
న వృణీత ప్రియం ప్రాప్తం మాదృశీ త్వాదృశం పతిమ్ ౪౧

కస్యా మనస్తే భువి భోగిభోగయోః స్త్రియా న సజ్జే ద్భుజయో ర్మహాభుజ,
యోఽనాథవర్గాధిమలం ఘృణోద్ధతస్మితావలోకేన చరత్యపోహితుమ్. ౪౨

నారద ఉవాచ —

ఇతి తౌ దంపతీ తత్ర సముద్య సమయం మిథః,

మోక్షః యశః కీర్తిః విశోకాః నిర్దుఃఖాః విరజాశ్చ నిర్మలా లోకాః పుణ్యలోకాశ్చ సిధ్యన్తీతి శేషః. లోకాన్ విశినష్టి. యాన్‌లోకాన్ కేవలినో నివృత్తిధర్మస్థా న విదుః ౩౯

కిం చాస్మిన్ భవే గృహాశ్రమ ఇతి యదేత త్పిత్రాదీనాం క్షేమార్హం శరణ మాశ్రయం వదంతి (పిత్రాదీనాం) గృహాశ్రమిణా మారాధక మాశ్రిత్యావస్థానాత్ ౪౦

హే వీర! (విఖ్యాతం) కామిత్వేన ప్రసిద్ధం, వదాన్యం త్యాగినం, కామార్హం విహిత మత్యజంత మిత్యర్థః అత ఏవ ప్రియేషు శబ్దాదివిషయేషు దర్శనం దృష్టిర్యస్య తం కథాపక్షే విఖ్యాతం యశస్వినం దానశీలం ప్రియదర్శనం సుందర మిత్యర్థః ఈదృశం త్వాదృశం నిస్సమం పతిం దైవాత్ ప్రాప్తం మాదృశీ నిఃసమానా కా వా స్వయం న వృణీత వృణుయాదేవేత్యర్థః. ౪౧

(హే మహాభుజ!) భుజగేంద్రభోగయోః సర్పాకారయోః. తవ భుజయోః కస్యాః స్త్రియో మనః న సజ్జేన్నాసక్తం భవేద్యాం భవాననాథవర్గాః దీనానాం స్తోమాః తేషా మాధిమలమత్యర్థ మపో హితుం సర్వత్ర చరంతి. కేన హేతునాఽపోహితుం ఘృణయోద్ధతః అతిశయితో యః స్మిత పూర్వకోఽవలోకస్తేన ౪౨

ఏవం సంబంధవార్త్యఖ్యాపనాయ తయోః సంవాద మభిధాయోపసంహరన్ తయోర్వ్యాపార మాహ నారదః (తౌ దంపతీ) పురంజనపురంజన్యౌ, మిథోఽన్యోఽన్యం, సమయం సంకేతం,

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

తాం ప్రవిశ్య పురీం రాజా ముముదాతే శతం సమాః ౪౩

ఉపగీయమానో లలితం తత్ర తత్ర చ గాయకైః.
క్రీడన్ పరివృతః స్త్రీభి ర్హ్రదినీ మావిశ చ్ఛుచౌ. ౪౪

సప్తోపరి కృతా ద్వారః పుర స్తస్యాస్తు ద్వే అధః.

సముద్య సముదీర్య దైవా దన్యోఽన్యం దృఢతరం సంబధ్యేత్యర్థః. హే ప్రాచీనబర్హిః! తాం పురీం ప్రవిశ్య, శతం సమాః సంవత్సరాన్, ముముదాతే ౪౩

ఏవం జీవబుద్ధ్యోః జవకర్మానురూపదైవాఖ్యపరమపురుషసంకల్పాయత్తదృఢతర సంబంధం తత్ప్రియుక్తదేహసంబంధం చ పారోక్ష్యరూపేణాఽభిధాయ శుశ్రూషోః ప్రాచీనబర్హిషః, ప్రాప్యపరబ్రహ్మవ్యతిరిక్త వైతృష్ణ్యజననార్థం ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థం సంసరతో జీవస్య, జాగ్రత్ స్వప్నసుషుప్తిమరణావస్థాసు దోషా నుద్ఘాటయితుం జాగ్రదాద్యవస్థాః ప్రతిపిపాదయిషుః కథావ్యాజేన తావత్ సమాసతః సుషుప్త్యవస్థా మాహ (ఉపగీయమాన ఇతి) లలితం యథా భవతి తథా గాయకై రుపగీయమానః పురంజనః, స్త్రీభిః పరివృత, స్తత్ర తత్ర క్రీడన్, శుచౌ ఆషాఢే. క్రీడానిమిత్తశ్రమా పనోదనాయ హ్రదినీం సరసీ. మావిశదితి కథాపక్షే అర్థః పక్షాంతరే తు జాగ్రదవస్థాయాం స్త్రీభి రింద్రియవృత్తిభి స్తత్ర తత్ర క్రీడన్ శబ్దాదివిషయా ననుభవన్ వ్యాపృతకరణత్వాత్ తత్ప్రియుక్త శ్రమనిర్వాణాయ శుచౌ హ్రదినీమావిశ దిత్యర్థః హ్రదినీశబ్దేన పురీ తదాఖ్యా నాడీ వివక్షితా. శుచి శబ్దేన బ్రహ్మ శుచౌబ్రహ్మ ణ్యావిశ్య తద్ద్వారా హ్రదినీ మావిశ దిత్యర్థః ప్రాసాదఖట్వాపర్యంకవత్ సముచ్చయేన నాడీ పురీతద్ బ్రహ్మణి హి జీవస్య సుషుప్తిస్థానం న తు వికల్పేన, "అథ యత్రైతత్ సుషుప్తః సమ స్తసంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాత్యాసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతి అథ యదా సుషుప్తో భవతి యదా న కస్యచన వేదహితా నామ నాడ్యో ద్వాస ప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్ పురీతత మభిప్రతిష్ఠంతే, తాభిః ప్రత్యుపసృత్య పురీతతి శేత ఇతి తథా యత్రైతత్ పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ" తి శ్రుతయాణా మపి సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్ కార్యభేదేన సముచ్చయే సంభవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పస్యాఽన్యాయ్యత్వాత్ సంభవతి చ ప్రాసాదఖట్వాపర్యంకవ న్నాడ్యాదీనాం కార్య భేదః తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయౌ, బ్రహ్మ చ పర్యంకస్థానీయం, తతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్ సుషుప్తిస్థానమ్

ఇదానీం జాగ్రదవస్థాం ప్రతిపాదయతి (స ప్తేత్యాది) యావదధ్యాయసమాప్తి తత్ర నవభి

పృథ గ్విషయగత్యర్థం తస్యాం యః కశ్చ నేశ్వరః ౪౫

పంచ ద్వార స్తు పౌరస్త్యా దక్షిణై కా తథో త్తరా,
పశ్చిమే ద్వే అమూషాం తే నామాని నృప వర్ణయే ౪౬

ఖద్యోతాఽఽవిర్ముఖీ చ ప్రాగ్ద్వారా వేకత్ర నిర్మితే,
విభ్రాజితం జనపదం యాతి తాభ్యాం ద్యుమత్సఖః ౪౭

నళినీ నాళినీ చ ప్రాగ్ద్వారా వేకత్ర నిర్మితే,

ర్వార్భిః పురం లక్షితలక్షణా మితి ద్వారత్వేన రూపితానాం చక్షురాదీంద్రియస్థానానా మింద్రియాణాం చ గౌణనామాని తత్కార్యాణి తద్విషయాంశ్చ కథయ న్నాహ స ప్తేతి తస్యాః పురః పుర్యాః స ప్తద్వారః ఉపరికృతాః చక్షుర్ద్వయశ్రోత్రద్వయనాసికాద్వయం ముఖంచేతి ద్వే ద్వారావధః కల్పితే గుదం లింగం చేతి. కిమర్థమేవం కల్పితా ఇత్యత్రాహ తస్యాః పుర్యాః యః కశ్చన ఈశ్వరః పృథ గసం కరేణ, విషయాన్ శబ్దాదీన్ ప్రతి గత్యర్థం విషయా నవగంతు మిత్యర్థః సంసారిణో జీవస్య స్వపర యాథాత్మ్యజ్ఞానాభావాత్ మనుష్యశరీరస్యాఽనియతత్వాచ్చ యః కశ్చనేత్యుక్తం. కథాపక్షే విషయశబ్దో దేశపరః, దేశాన్ ప్రతి గత్యర్థ మిత్యర్థః ౪౫

(పంచేతి) తత్ర తాసు స ప్తసు ద్వార్షు, పంచద్వారః పౌరస్త్యాః పూర్వదిగ్భవా, ఏకా దక్షిణా, తథా ఏకో త్తరా ద్వే పశ్చిమే పశ్చిమదిగ్భవే. హే నృపతే ! తుభ్య మముషాం ద్వారాం నామాని గుణ నామాని వర్ణయే ౪౬

(ఖద్యోతా) ఖద్యోతవ దల్పప్రకాశా, వామనేత్రరూపా ఆవిః ప్రకటం ముఖం యస్యాః సా, బహుప్రకాశా దక్షిణనేత్రరూపా స్వానుభవాచ్చ తత్ర ప్రకాశాధిక్య మవగంతవ్యమ్ ఏతే ద్వారా వేకత్ర నిర్మితే లగ్నే తాభ్యాం ఖద్యోతావిర్ముఖీభ్యాం ద్వార్భ్యాం ద్యుమత్సఖః ద్యుమాన్ సూర్యః తదధిష్ఠేయం చక్షురింద్రియ మపి ద్యుమత్, తదేవ సఖా యస్య సః యద్వా ద్యుమతః సఖా ద్యుమత్సఖః "రాజాహః సఖిభ్యః" ఇతి టచ్, చక్షుషా సహిత ఇత్యర్థః విభ్రాజిత మాలోకాదినా ప్రకాశరూపం జనపదం విషయం యా త్యవగచ్ఛతి కథాపక్షే తు ఖద్యోతాదిశబ్దా అశ్వకర్ణాదిశబ్దవత్ కేవలసంజ్ఞాశబ్దా ఇత్యవగంతవ్యం, జనపదం దేశం యాతి గచ్ఛతీత్యర్థః. ౪౭

నళనాళశబ్దౌ ఛిద్రవచనౌ నల మస్యా అ స్తీతి నళినీ, వామదక్షిణనాసికం అత్రాపి సంజ్ఞా

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

అవధూతసఖ స్తాభ్యాం విషయం యాతి సౌరభమ్ ౪౮

ముఖ్యానామ పురస్తాద్ ద్వా స్తయాఽఽపణబహూదనౌ,
విషయౌ యాతి పురరా డ్రసజ్ఞవిపణాన్వితః. ౪౯

పితృహూ ర్నృప పుర్యా ద్వార్దక్షిణేన పురంజనః.

భేదా దేవ కార్యన్యూనాధిక్యం పూర్వవద్ జ్ఞేయం అవధూనయతి కల్పయతీ త్యవధూతః, వాయు స్తత్సఖో వాయ్వధిష్ఠితో ఘ్రాణః తాభ్యాం ద్వార్భ్యాం సౌరభం గంధం విషయం యాతి. ౪౮

(ముఖ్యేతి) ముఖ్యా ప్రధానా, ఆస్యరూపా ద్వాః పూర్వదిగ్భవా తయా ముఖ్యయా ద్వారా, పణః పణనం వ్యవహారః, భాషణం బహూదనశ్చిత్రిమన్నం, "బహ్వోదనః" ఇత్యను క్తిః పరోక్షవాద త్వాయ. పణబహూదనౌ విషయౌ పురరాట్ పురంజనః రసనేంద్రియం విపణో వాగింద్రియం తాభ్యాం అన్వితో యాతి ౪౯

(పుర్యా) దక్షిణేన దక్షిణస్యాం దిశి, ఏనబంతావ్యయం, పితృహూర్నామ ద్వాః పితౄన్ జహీతే గచ్ఛత్యనయేతి పితృహూః "ఓహాఙ్ గతౌ" ఇత్యస్మాత్ "సృతిశృద్భ్యః క్రూ" రితి కూప్రత్యయో బాహులకాత్ పితృలోకప్రాప్తిసాధనభూతా యాగాదిక్రియా తదవబోధినీ త్రయీ పూర్వభక్తి శ్చ పితృహూశబ్దార్థః. తత్ర దక్షిణకర్ణస్య బలాధిక్యాచ్ఛోత్రాణాం ప్రథమం త్రివర్గప్రావణ్యాచ్చ ప్రవృత్తి శాస్త్రశ్రవణే ప్రవర్తత ఇతి ప్రథమం శ్రోతవ్యం పితృలోకప్రాప్తిసాధనకర్మప్రకాశకప్రవృత్తిశాస్త్ర శ్రవణసాధనత్వా ద్దక్షిణకర్ణః పితృహూః, అనంతరం శ్రోతవ్యబ్రహ్మప్రాప్తిఫలనివృత్తిధర్మప్రకా శకోత్తరశాస్త్రశ్రవణసాధనత్వా ద్వామకర్ణో దేవహూః, నహూత్తరభాగతదర్థశ్రవణావా వపి బలాధిక్యా ద్దక్షిణకర్ణ ఏవ ప్రథమం ప్రవర్తత ఇతి కథ మేత దుచ్యత ఇతి చేత్, ఏవం తర్హ్యత ఏవం గుణనామ ధేయ బలాత్ పూర్వభాగతదర్థానాం శాస్త్రప్రాధాన్యేన దక్షిణకర్ణశ్రవణవిధాన ముత్తరభాగతదర్థానాం తు వామకర్ణప్రాధాన్యేన శ్రవణవిధానం చానుమీయతే, "యథా దక్షిణం దీక్షితః పూర్వ మాంక్తే సవ్యం హి మనుష్యా అంజత" ఇత్యత్ర దృష్టార్థత్వా న్మనుష్యాః సవ్యనయనాంజనం పూర్వం కుర్యు రిత్యేవం ప్రమాణాంతరేణాఽప్రాప్తస్య సవ్యనయనాంజనస్య సిద్ధవ న్నిర్దేశానుపపత్తా సవ్యనయనస్య ప్రథమ మంజనేన దృష్టివిశేషాలాభాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశానుపపత్త్యా మానుషీభి రవశ్యం ప్రథమం సవ్యనయనాంజనం కర్తవ్యమితి విధి రనుమీయతే, తద్వత్ యథా వా తస్మా దపి వధ్యం ప్రపన్నం

రాష్ట్రం దక్షిణపంచాలం యాతి శ్రుతధరాన్వితః. ౧౦

దేవహూ ర్నామ పుర్యా ద్వా ఉత్తరేణ పురంజనః,
రాష్ట్ర ముత్తరపంచాలం యాతి శ్రుతధరాన్వితః. ౧౧

ఆసురీ నామ పశ్చాద్ ద్వా స్తయా యాతి పురంజనః,
గ్రామకం నామ విషయం దుర్మదేన సమన్వితః. ౧౨

నిరృతి ర్నామ పశ్చాత్ ద్వా స్తయా యాతి పురంజనః,

న ప్రతి ప్రయచ్ఛంతీతి శరణాగతస్య ప్రత్యర్పణం ప్రమాణాంతరేణాఽప్రాప్తమపి తస్మా దితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశానుపపత్త్యా శరణాగతో న ప్రత్యర్పణీయ ఇతి విధి రనుమీయతే. తద్వత్ పూర్వోత్తరభాగయో ర్యథాక్రమం దక్షిణోత్తరకర్ణప్రాధాన్యేన శ్రవణ మన్యతోఽప్రాప్తమ ప్యనేనైవ సిద్ధవ న్నిర్దేశ గుణనామధేయబలేన విధీయత ఇతి. నిరవద్యం పురంజనః పితృహూద్వారా శ్రుతిధరః శ్రోత్రేంద్రియం శ్రవణవిషయం శబ్దం ధర త్యవగచ్ఛ తీత్యనేనేతి వ్యుత్పత్తేః తేనాఽన్వితో యుక్తః దక్షిణపాంచాలం దక్షిణద్వారగమ్యం పాంచాలం పంచతే వ్యక్తీకరోతీతి పాంచాలం పచ్యతే వ్యక్తీక్రియతే ఇతి వా పాంచాలం. పచి వ్యక్తీకరణే ఇత్యస్మాత్ "తమివిశిచడిమృణికులికపిపలిపంచిభ్యః కాలచ్" ఇత్యౌణాదిక కాలచ్ప్రత్యయాంతః పంచాలశబ్దః. తతః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్. ప్రవృత్తి ధర్మప్రకాశకశాస్త్రాత్మకం రాష్ట్రం యాతి. ౧౦

ఏవం (పుర్యా) ఉత్తరస్యాందిశి, దేవహూ ర్నామ ద్వాః తయా పురంజనః శ్రుతధరాన్వితః ఉత్తరపాంచాలం యాతి యద్యపి ప్రవృత్తినివృత్త్యనవబోధినః శబ్దాః సంతి సంసారిణో జీవస్య శ్రోతవ్యా స్తథాపి శ్రోతవ్యానాం మధ్యే ప్రవృత్త్యవబోధిశాస్త్రాత్మకశబ్దస్యైవ శ్రోతవ్యత్వాభిప్రాయేణ దక్షిణపాంచాల ముత్తరపాంచాల మిత్యుక్తమ్. ఏవం పూర్వత్రాపి యాతి సౌరభమిత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్ ౧౧

(పుర్యాః పశ్చా దాసురీ నామ ద్వాః) అస్యతే క్షిప్యతేఽనేనేంద్రియ మిత్యఽసురం మేఢ్రం తతః స్వార్థేఽణి "టిడ్ఢాణఞ్"ఇత్యాదినా జీప్ తయా పురంజనః దుర్మదేన దురుద్ధరః మదో యస్య తేన. ఉపస్థేంద్రియేణ సమన్వితం, గ్రామకం గ్రామ్యజనానాం కర్మ మైథునాదికం యాతి ౧౨

(పుర్యాః పశ్చాత్ నిరృతిర్నామ ద్వాః) నిరృతి ర్నాశః మృత్యుద్వారత్వాత్ గుదం నిరృతిః,

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

అంధా వమీషాం పౌరాణాం నిర్వాక్పేశస్కృతా వుభౌ,
అక్షణ్వతా మధిపతి ర్యాభ్యాం యాతి కరోతి చ. ౫౧

స యర్హ్యంతఃపురగతో విషూచీనసమన్వితః,
మోహం ప్రసాదం హర్షం వా యాతి జాయాత్మజోద్భవమ్. ౫౨

ఏవం కర్మసు సంసక్తః కామాత్మా వంచితోఽబుధః,

తయా పురంజనః లుబ్ధకేన పాయ్వింద్రియేణ తేనోత్క్రాంతస్య దుఃఖప్రాప్తే ర్లుబ్ధకసామ్యం, తేన సమన్వితః వైశసం నారకం దుఃఖం యాతి ౫౦

(అమీషాం పౌరాణాం) పుర్యాః సంబంధినాం ద్వారాణాం మధ్యే. ఉభౌ ద్వౌ పాదపాణీ అంధావజ్ఞౌ నిర్వాక్పేశస్కృతౌ వాక్శబ్దేనాఽత్ర వాగింద్రియాధిష్ఠానం ముఖరూపం ఛిద్రం లక్ష్యతే. ఛిద్రపేశస్కృతసామ్యా న్నిర్వాక్పేశస్కృతా విత్యుచ్యేతే. పేశస్కృన్నామ హి కీటవిశేషః. స్వాపానా న్నిసృతై స్తంతుభిః స్వనివాసభూతం కరండం నిర్మాయ స్వనిర్గమనద్వారం తన్ముఖమ ప్యజ్ఞానేన పిధాయ తత్రైవ వినశ్యతి. తద్వత్పాణిపాదయోః నిశ్ఛిద్రత్వాత్ జ్ఞానాభావా చ్చ తౌ నిర్వాక్ పేశస్కృతా విత్యుచ్యేతే, తాభ్యాం ద్వార్భ్యాం అక్షణ్వతా మింద్రియవతాం దేహానా మధిపతిః పురంజనః యాతి గచ్ఛ త్యాగచ్ఛతి, కరోతి కర్మ కరోతి చ. ౫౧

(అంతఃపురం) హృదయం గతః ప్రవిష్టః "హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠితః" ఇతి శ్రుతేః, స పురంజనః యథా విషూచీనేన మనసా విష్వ గంచతి సర్వతో వ్యాప్రియత ఇతి విషూచీన ఇతి వృత్త్యుత్తైః సమన్వితో భవతి, తదా జాయా బుద్ధి రాత్మజా ఇంద్రియవృత్తయః తాభ్యా ముద్భవం మోహాదీనా మన్యతమం యాతి. మోహప్రసాదహర్షాః తమః సత్త్వరజఃకార్యాణి మనోగుణాః. అత్ర త్వగింద్రియస్యాఽమ క్తిః సర్వేష్వంతర్భావాత్. ౫౨

(ఏవ) మింద్రియస్థానవిషయాణాం గౌణనామాని కార్యాణి చాఽభిధాయ మనఃపర్యంత

మహిషీ యద్య దీహేత త త్త దేవాఽన్వవ ర్తత ౫౬

క్వచి త్పిబంత్యాం పిబతి మదిరాం మదవిహ్వలః,
అశ్నంత్యాం క్వచి దశ్నాతి జక్షత్యాం సహ జక్షతి ౫౭

క్వచి ద్గాయతి గాయంత్యాం రుదత్యాం రుదతి క్వచిత్,
క్వచి ద్ధసంత్యాం హసతి జల్పంత్యా మను జల్పతి ౫౮

క్వచి ద్ధావతి ధావంత్యాం తిష్ఠంత్యా మనుతిష్ఠతి,
అను శేతే శయానాయా మన్వాస్తే క్వచి దాసతీమ్ ౫౯

క్వచి చ్ఛృణోతి శృణ్వంత్యాం పశ్యంత్యా మనుపశ్యతి,
క్వచి జ్జిఘ్రతి జిఘ్రంత్యాం స్పృశంత్యాం స్పృశతి క్వచిత్. ౬౦

క్వచి చ్ఛ శోచతిం జాయా మనుశోచతి దీనవత్,
అనుహృష్యతి హృష్యంత్యాం ముదితా మనుమోదతే ౬౧

సర్వేంద్రియయు క్తస్య బుద్ధిపారవశ్య మాహ (ఏవమితి) అజ్ఞః అతఏవ కామప్రవణ ఆత్మా మనో యస్య కర్మసు కామసాధనేషు కర్మస్వాస క్తః, అత ఏవ దై వేన వంచితః, మహిషే బుద్ధి ర్యద్య దీహేత వ్యాప్రియేత. యద్య చ్ఛబ్దాదివిషయం ప్రతీంద్రియాణీ ప్రవ ర్తయతి ఇత్యర్థః, త త్తదేవ అన్వవ ర్తత అనువృ త్తవాన్. ౫౬

అనువ ర్తన మేవ ఉపపాదయతి చతుర్భిః (క్వచిదితి) పిబంత్యాం పానే వ్యాప్రియంత్యాం బుద్ధౌ పిపాసా ముత్పాదయంత్యాం సత్యా మిత్యర్థః మదవిహ్వలః మదపరవశః సన్, మదిరాం పిబతి, ఏవ ము త్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ అశ్నంత్యాం భుంజంత్యాం జక్షత్యాం చర్వంత్యామ్ ౫౭-౫౮

ఆసతీ మాసీనా మాసిషాం జనయంతీ మనుసృత్యా స్తే ౫౯

ఏవం శోచతీ మ నుశోచతీ త్యాదే రర్థః. ౬౦-౬౧

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

విప్రలబ్ధో మహిష్యైవం సర్వప్రకృతివంచితః,
నేచ్ఛన్ననుకరోత్యజ్ఞః క్లైబ్యాత్ క్రీడామృగో యథా. ౬౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
పురంజనోపాఖ్యానే, పంచవింశోధ్యాయః.

(ఏవం) మహిష్యా బుద్ధ్యా విప్రలబ్ధః విశేషేణ విమోహితః అత ఎవ సర్వా ప్రకృతి రక్రోధాద్యాత్మస్వభావః వంచితా యస్య సః, త్యక్తస్వభావ ఇత్యర్థః. నేచ్ఛన్ననిచ్ఛన్నపి క్లైబ్యాత్ పారవశ్యాదనుకరోతి యథా క్రీడార్థో మృగః. ౬౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచవింశోఽధ్యాయః

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

స ఏకదా మహేష్వాసో రథం పంచాశ్వ మాశుగమ్,
ద్వీషం ద్విచక్ర మేకాక్షం త్రివేణుం పంచబంధురమ్. ౧

ఏకరశ్మ్యేకదమన మేకనీడం ద్వికూబరమ్,
పంచప్రహరణం సప్తవరూథం పంచవిక్రమమ్ ౨

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం సుషుప్త్యవస్థాం జాగ్రదవస్థాం చాఽభిధాయేదానీం స్వప్నావస్థా మాహ దశభిః (స ఇతి) స పురంజన ఏకదా సుషుప్త్యనంతరం మహా నిష్వాసో ధనుః కర్తృత్వభోక్తృత్వా ద్యభినివేశో యస్య సః, రథ మారుహ్య పంచప్రస్థం వన మగా దితి తృతీయే నాన్వయః. రథశబ్దేనాఽత్ర శరీరం వివక్షితమ్ "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ। బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహ మేవ చ। ఇంద్రియాణి హయా నాహు" రిత్యాది శ్రుత్యా ఉపాసననిర్వృత్తౌ శరీరాదీనాం రథాది భావే నాఽన్యత్ర నిరూపితత్వాత్ తచ్చ శరీర మత్రౌచిత్యాత్ స్వాప్నం వివక్షితమ్ తద్ధి తదానీ మేవ స్వప్నద్రష్టృపుణ్యపాపానురోధే నేశ్వరసృష్టం భవతి జాగ్రద్దేహస్య తు శతసంవత్సరోపభోగ్యపురత్వే నోక్తత్వాత్. రథం విశినష్టి పంచాశ్వం పంచ జ్ఞానేంద్రియాణి చక్షురాదీ న్యశ్వా యస్య త, మాశుగం, అనేనాపి స్వప్న మేవ శరీర మత్ర వివక్షిత మిత్యవగమ్యతే. జాగ్రద్దేహ స్యాఽఽశుగత్వాసంభవా దితి భావః ద్వా వహంకారమమకారౌ ఈషికే దండికే యస్య తం ద్వే పుణ్యపాపే చక్రే యస్య తం తద్వైకం ప్రధాన మక్షో యస్య, త్రయో గుణాః సత్త్వాదయో వేణవో ధ్వజా యస్య తం, పంచ ప్రాణా బంధురాణి బంధనాని యస్య తథాభూతమ్. ౧

పునః కీదృశమ్, ఏకం మనో రశ్మిః ప్రగ్రహరజ్జు ర్యస్య తం, ఏకా బుద్ధి ర్దమనః సారథి ర్యస్య, ఏకం హృదయం నీడం రథిన ఉపవేశస్థానం, యస్య, ద్వౌ శోకమోహౌ కూబరం యుగ బంధనస్థానం యస్య, పంచ శబ్దాదయో విషయాః ప్రగృహ్యంతే ప్రక్షిప్యంతే ఆపాత్యంతే యస్మిన్ తం, సప్తధాతవో వరూథాః చర్మాద్యావరణాని యస్య తం. పంచ కర్మేంద్రియాణి విక్రమా గతి ప్రకారా యస్య, తథాభూతమ్. ౨

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ)

హైమోపస్కర మారుహ్య స్వర్ణవర్మాక్షయేషుధిః,
ఏకాదశచమూనాథః పంచప్రస్థ మగా ద్వనమ్ ౩

చచార మృగయాం తత్ర దృప్త ఆత్తేషుకార్ముకః,
విహాయ జాయా మతదర్హాం మృగవ్యసనలాలసః ౪

ఆసురీం వృత్తి మాశ్రిత్య ఘోరాత్మా నిరనుగ్రహః,
న్యహన న్నిశితై ర్బాణై ర్వనేషు వనగోచరాన్. ౫

(హైమోపస్కరం) సువర్ణాభరణం స్వర్ణాభరణవిశిష్టస్వాప్నదేహస్మృతిసంభవాభిప్రాయేణ హైమోపస్కర మిత్యుక్తం కథాసౌందర్యం వా ఏవ మనుపయుక్తం కథాసౌందర్యాయేతి ద్రష్టవ్యం. స్వర్ణమయం వర్మ కవచం రజోగుణవృత్తి ర్యస్య. అక్షయేషుధిః ఇషవో బాణా ధీయంతేఽస్మిన్నితి ఇషుధి ర్నిషంగః అక్షయః ఇషుధిః అనంతవాసనాశ్రయోఽహంకారో యస్య స. తత్ర బుద్ధిపూర్వక ప్రవృత్తిహేతుః సంస్కారవిశేషో వాసనా. సా చాఽజ్ఞానవాసనాకర్మవాసనాప్రకృతిసంబంధవాసనా చేతి త్రిప్రకారా అవిద్యా నామ జ్ఞానానుదయాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానరూపేణ త్రివిధ మజ్ఞానం ప్రకృతి సంబంధః స్థూలసూక్ష్మరూపాచిత్సంబంధః స చ దేవమనుష్యాదిదేహభేదేన బహువిధః సజాతీయ కర్మారంభే రుచిః సా చ విషయభేదా ద్బహుప్రకారా, పుణ్యాపుణ్యరూపేణ ద్వివిధం కర్మేతి జ్ఞేయమ్. ఏకాదశేంద్రియవృత్త్యాత్మకసేనాపతిః పంచ శబ్దాదయో విషయాః ప్రస్థాః సానవో యస్మిం స్తద్వనం భోగస్థాన మగాత్. ౩

(తత్ర) వనే, దృప్తః గర్వితః, స్వాప్నదేహపరవశ ఇత్యర్థః ఆత్తాః స్వీకృతాః. ఇషవః వాసనారూపాః, కర్తృత్వాద్యభినివేశో యస్య. అతదర్హాం త్యాగానర్హాం. జాయాం వివేకాత్మికాం, సాత్త్వికీం బుద్ధిం విహాయ త్యాగే హేతుః. మృగ్యంత ఇతి మృగాః శబ్దాదివిషయా స్తేషు యద్వ్యసన మలాభనిమిత్తం దుఃఖం తేన లాలసః అన్వేషణాసక్తః. ౪

(ఆసురీం) తామసీం వృత్తిం బుద్ధి మాశ్రిత్య ఘోరాత్మా ఘోరః, ఆత్మా చిత్తం యస్య సః, రజోగుణకార్యక్రోధావిష్టః కామవిరోధిషు క్రుద్ధచిత్త ఇత్యర్థః అతఏవ నిరనుగ్రహః విరోధి ష్వనుగ్రహరహితః, నిశితైః కార్యక్షమైః. విషయసాన్నిధ్యాపాదకై రితి యావత్. బాణైః కర్మవాసనారూపైః శరైః, వనేషు భోగస్థానేషు, వనగోచరాన్ వనగోచరమృగతుల్యాన్ దైవోపపాదితా నిత్యర్థః న్యహన దాత్మసాత్కృతవాన్ కథాపక్షే స్పష్టమేవ. ౫

తీర్థేషు ప్రతిదృష్టేషు రాజా మేధ్యాన్ పశూన్ వనే,
యావదర్థ మలం లుబ్ధో హన్యా దితి నియమ్యతే ౬

య ఏవం కర్మ నియతం విద్వాన్ కుర్వీత మానవః.
కర్మణా తేన రాజేంద్ర జ్ఞానేన న స లిప్యతే ౭

అన్యథా కర్మ కుర్వాణో మానారూఢో నిబధ్యతే,
గుణప్రవాహపతితో నష్టప్రజ్ఞో వ్రజత్యధః. ౮

నన్వాసురీం వృత్తి మాశ్రిత్య ఇతి మృగయానిందా న యుక్తా కథాపక్షే రాజ్ఞ స్తస్య విహితత్వాత్ అధ్యాత్మపక్షేఽపి దైవోపసాదితవిషయభోగో విహిత ఏవేత్యత్రాహ (తీర్థేష్వితి త్రిభిః) మృగయాయా రాగప్రాప్తత్వా న్న నా విధీయతే. కింతు నియమ్యతే మృగయాప్రవృత్తిః సంకోచ్యతే ఇత్యర్థః, నియమ మేవ షడ్విధ ముపదర్శయతి-లుబ్ధో రాగీ సన్ యది నిహన్యా త్తర్హి తీర్థేషు శ్రాద్ధాదిషు తన్నిమిత్తేషు, తత్రాపి ప్రతిదృష్టేషు విహితమాంసకేషు ఏవేతి, తత్రాపి రాజైవ మేధ్యానేవ వన ఏవ యావదుపయోగ మేవేతి. అధ్యాత్మపక్షేఽపి జీవస్య యావదుపభోగమేవ విషయభోగో నియమ్యతే ఇతి భావః. ౬

(య ఏవం విద్వాన్) హింసాయా విషయభోగస్య చ రాగప్రాప్తతాం తన్నియమం చ విద్వాన్ కుర్వీత హింసాం విషయభోగం చ కుర్యా న్న వా న కుర్యా ద్వా రాగప్రాప్తత్వే నాఽవశ్య కత్వాభావాదితి భావః. రాగప్రాప్తస్య హి పక్షే ప్రత్యవాయాభావమాత్రం క్రియతే నాదృష్టమ్, అతః సుతరాం రాగప్రాప్తస్య త్యాగే న ప్రత్యవాయ ఇతి నవేత్యుక్తం, తేనైవ నియతేన కర్మణా జ్ఞానేన ఏవం కృతేన కర్మణా యజ్ఞానం భవతి తేన హేతునా సః కర్తా న లిప్యతే పాపై రితి శేషః యద్వా న విద్వాన్ జ్ఞానేన రాగప్రాప్తానాం త్యాజ్యోపాదేయవివేకజ్ఞానరూపేణ హేతునా కర్మణాఽనాదిపాపరూప కర్మణా న లిప్యతే. ౭

(అన్యథా) నియతం కర్మ కుర్వాణః అహంమమాభిమానారూఢః కర్మభిః అనాదిపుణ్యాపుణ్య కర్మభి రనుబధ్యతే వశీక్రియతే తతః కార్యపారవశ్యాత్ గుణప్రవాహే సంసారే పతితః నష్టదేహాత్మ వివేకః అధో నరకం వ్రజతి ౮

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ)

తత్ర నిర్భిన్నగాత్రాణాం చిత్రవాజైః శిలీముఖైః,
విప్లవోఽభూ ద్దుఃఖితానాం దుస్సహః కరుణాత్మనామ్ ౯

శశాన్ వరాహాన్ మహిషాన్ గవయాన్ రురుశల్యకాన్,
మేధ్యా నన్యాంశ్చ వివిధాన్ వినిఘ్నన్ శ్రమ మధ్యగాత్. ౧౦

తతః క్షుత్తృట్పరిశ్రాంతో నివృత్తో గృహ మేయివాన్,

ఏవం ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ప్రకృతాం మృగయా మనువర్ణయతి (తత్రేతి.) విచిత్రవాజా నానావిధవాసనారూపా విచిత్రపక్షాః యేషాం తే వాసనాభి రుపోద్వలితై రిత్యర్థః. శిలీముఖైః పుణ్యాపుణ్యకర్మభి ర్హేతుభూతైః నిర్భిన్నాని అనుభవేన జీర్ణాని గాత్రాణి అవయవా యేషాం తేషాం. మృగాణాం విషయాణాం, విప్లవో నాశః, కరుణాత్మనాం కృపాళూనాం, దుఃసహోఽభూత్. కామిభి రనుజీర్ణావయవాన్ వినష్టాన్ శబ్దాదివిషయా, ననుసందధతాం సర్వభూతసుహృదాం జ్ఞానినాం, విషయవిప్లవో మనసాఽపి స్మర్తు మసహ్యోఽభూ దిత్యర్థః కథాపక్షే స్పష్టోఽర్థః ౯

(శశాన్ వరాహా) నిత్యాదికథనం శబ్దాదిభేదేన చ విషయవైచిత్ర్యజ్ఞాపనాయ, కథాపక్షే తు తత్సౌందర్యాయ మేధ్యాన్ విహితా నన్యా నవిహితాంశ్చ విషయాన్ విఘ్న న్నాత్మసాత్ కుర్వన్, వ్యాపృతకరణత్వాచ్చ, శ్రమ మధ్యగాత్ ప్రాప్తవాన్. ౧౦

ఏవం రాజస్యా బుద్ధేః కార్యభూతాం జాగ్రదవస్థాం, తామస్యా బుద్ధేః కార్యభూతాం స్వప్నావస్థాం చాఽభిధాయేదానీం విద్వాన్ కుర్వీతేతి సూచితవివేకః కథ ముదేతీతి వివిత్సాయాం ప్రణయకలహనిమిత్తక్రోధావిష్టప్రియానునయకథనవ్యాజేన సంసారిణో జీవస్య వివేకాత్మసాత్త్వికబుద్ధే ర్దౌర్లభ్యం ద్యోతయన్ "ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే। బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిః సా పార్థ సాత్త్వికీ" ఇత్యుక్తసాత్త్వికబుద్ధ్యలాభదశాయాం దైవాత్ తదలాభనిమిత్తపరితాపోదయం తల్లిప్సాం తత స్తదుచితసాధనై స్తల్లబ్ధిం చ ద్యోతయన్, కథాపక్షే తత్సౌందర్యాయ తాం బుద్ధిం మహిషీత్వేన ఇంద్రియవృత్తీ రంతఃపురస్త్రీత్వేన పరికల్ప్య తదనునయప్రకార మాహ (తత ఇత్యాదినా.) క్షుత్తృడ్భ్యా మశనాయాపిపాసాభ్యాం, పరిశ్రాంతః స్వాప్నశరీరేఽపి క్షుత్తృషో రనువృత్తే రేవ ముక్తమ్, తతః స్వప్నవిషయానుభవరూపమృగయాయా నివృత్తః గృహం

కృతస్నానోచితాహారః సంవివేశ గతక్లమః ౧౧

ఆత్మాన మర్హయాంచక్రే ధూపాలేపస్రగాదిభిః,
సాధ్వలంకృతసర్వాంగో మహిష్యా మాదధే మనః. ౧౨

తృప్తో హృష్టః సుదృప్తశ్చ కందర్పాకృష్టమానసః.
న వ్యచష్ట వరారోహాం గృహిణీం గృహమేధినీమ్ ౧౩

అంతఃపురస్త్రియోఽపృచ్ఛ ద్విమనా ఇవ వేదిషత్,
అపి వః కుశలం రామాః సేశ్వరీణాం యథాపురా ౧౪

పురత్వేన రూపితజాగ్రద్దేహగతహృదయస్థాన మేయివాన్ ప్రాప్తః తతః కృతం స్నాన ముచిత ఆహారశ్చ యేన సః, అత ఏవ గతశ్రమః సమ్య గుపవిష్టవాన్ ౧౧

తతో ధూపాదిభి రాత్మాన మర్హయాంచక్రే తతః సాధు సమ్య గలంకృతాని సర్వా ణ్యంగాని యేన సః, మహిష్యాం మన ఆదధే కృతస్నానోచితాహార ఇత్యనేన సుఖజనకవివేకాత్మసాత్త్విక బుద్ధ్యుత్పత్తిప్రారంభావస్థాయాః సుఖకరత్వం సూచ్యతే. స్నానాహారధూపాలేపనస్రగ్భూషణాద్యలంకారైః జాతానంద ఇవ మహిష్యాం వివేకాత్మికాయాం బుద్ధౌ మన ఆదధే నిహితవా నిత్యర్థః కథాపక్షే తు స్పష్టోఽర్థః ౧౨

ఉచితాహారేణ తృప్తః ధూపాలేపస్రగాదిభి ర్హృష్టః సుదృప్తః తృప్తివృష్టిభ్యాం సుతరాం దృప్తః అత ఏవ చ కందర్పేణాకృష్టం వశీకృతం మానసం యస్య సః, గృహమేధినః స్వస్య సంబంధినీం గృహిణీం, గృహ మస్యా అస్తీతి తాం స్వాశ్రయ ఏవ స్థితాం వరారోహాం వరస్త్రియం న వ్యచష్ట న దదర్శ యథా కామపరవశః స్వగృహే ఏవ క్వచి దంతర్హితాం ప్రియాం నాఽపశ్యత్ తథాఽయం జీవో వివేకాత్మకబుద్ధిలిప్సాపరవశ స్తాం స్వాశ్రయస్థితాం, న లబ్ధ వానిత్యర్థః. ౧౩

హే వేదిషత్ ! ప్రాచీనబర్హిః! విమనా ఇవ దుఃఖితమనా ఇవ, అంతఃపురస్త్రియః తత్సఖీ రపృచ్ఛత్. పురంజనః తదలాభనిమిత్తవైమనస్యః బుద్ధిమూలకేంద్రితవృత్తీః పప్రచ్ఛ కయేంద్రియవృత్త్యా బుద్ధిః సాత్త్వికీ స్యాదితి పరిశోధితవా నిత్యర్థః ప్రశ్న మేవాహ (అపీతి త్రిభిః) హే రామాః! స్త్రియః సేశ్వరీణాం స్వామినీసహితానాం వః యుష్మాక మపి కుశలం అపిశబ్దః ప్రశ్నే ౧౪

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం. తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ)

న తథైతర్హి రోచంతే గృహేషు గృహసంపదః,
యది న స్యాద్ గృహే మాతా పత్నీ వా పతిదేవతా.
వ్యంగే రథ ఇవ ప్రాజ్ఞః కో నామాఽఽసీత దీనవత్. ౧౫

క్వ వర్తతే సా లలనా మజ్జంతం వ్యసనార్ణవే
యా మా ముద్ధరతే ప్రజ్ఞాం దీపయంతీ పదే పదే ౧౬

రామా ఊచుః—

నరనాథ న జానీమః త్వత్ప్రియా యద్వ్యవస్యతి,
భూతలే నిరవస్తారే శయానాం పశ్య శత్రుహన్ ౧౭

కుశలప్రశ్నే హేతుర్హి యస్మాత్ గృహేషు పురా మహిష్యా వ్యాపారదశాయాం గృహసంపదః యథైవ రోచంతే న తథేదానీం రోచంతే వివేకాభావేన న కోఽపి పురుషస్య గుణః ప్రకాశతేఽతో వివేకః కి ముదేష్యతీతి చింతితవానిత్యర్థః గృహేషు మాతా వా పతి ర్దేవతా యస్యాః సా పత్నీ వా యది న స్యాత్, తర్హి వ్యంగే చక్రాశ్వాదిరహితే రథ ఇవ ప్రాజ్ఞః బుద్ధిమాన్ కో నామ పురుషో దీనవ దాసీత వసేదిత్యర్థః. ౧౫

వివేకాభావే దేహత్యాగో వర ఇతి భావః. సా లలనా క్వ వర్తతే? కథంభూతా లలనా? వ్యసనార్ణవే దుఃఖార్ణవే, మజ్జంతం మాం పదే పదే క్షణే క్షణే స్వయం ప్రజ్ఞాం దీపయంతీ బోధయంతీ సతీ, ఉద్ధరణే వ్యసనార్ణవాత్ యథా విరహశోకాతురం పుమాంసం ప్రౌఢా ప్రియా తదనుకూలాచరణ హితోపదేశాదినా శోక మపనుద్య సుఖయతి తద్వ ద్వివేకాత్మికా బుద్ధి రపి పదే పదే హితాహితం ప్రకాశయంతీ పుమాంస ముద్ధరతి ఈదృశీ బుద్ధిః క్వ వర్తత ఇతి వ్యజ్యతే. ౧౬

హే నరనాథ! త్వత్ప్రియా యద్వ్యవస్యతి నిశ్చినోతి తన్న జానీమః, యదర్థం వైమనస్య మాపన్నా తద్వైమనస్యహేతుం న జానీమః త్వత్ప్రియాం తు జానీమ ఇత్యాహుః. హే శత్రుహన్! నిరవస్తారే ఆస్తరణరహితే భూతలేఽవధుతాం శయానాం పశ్యేతి కథాపక్షేఽర్థః, అధ్యాత్మపక్షే త్వబాధితేంద్రియవృత్తీనాం సర్వాసాం నిశ్చయాత్మికబుద్ధిమూలత్వాత్ కయాఽపీంద్రియవృత్త్యా సా నోదేతీత్యాలోచ్య య దనాదరవశాత్ ప్రియానాదృతా సతీవ మద్విముఖీ అభూ దిత్యనుసంహితవా నిత్యర్థః ఆదరో బుద్ధేః శిక్షణమ్. ౧౭

నారద ఉవాచః—

పురంజనః స్వమహిషీం నిరీక్ష్యాఽవధుతాం భువి,
తత్సంగోన్మథితజ్ఞానో వైక్లవ్యం పరమం యయౌ. ౧౮

సాంత్వయన్ శ్లక్ష్ణయా వాచా హృదయేన విదూయతా,
ప్రేయస్యాః స్నేహసంరంభలింగ మాత్మని నాఽభ్యగాత్ ౧౯

అనునిన్యేఽథ శనకై ర్వీరోఽనునయకోవిదః,
పస్పర్శ పాదయుగళ మాహ చోత్సంగలాలితామ్. ౨౦

పురంజన ఉవాచ—

నూనం త్వకృతపుణ్యా స్తే భృత్యా యే ష్వీశ్వరాః శుభే,

(పురంజనో) భువి పతితాం మహిషీం నిరీక్ష్య తత్సంగేనోన్మథితం వ్యాకులం జ్ఞానం యస్య సః, పరమం భృశం వైక్లవ్యం శోకపారవశ్యం యయౌ. అహో మదీయేయం బుద్ధి రేతావంతం కాల మేవం విపరీతాఽభూదితి వైక్లవ్యం యయా విత్యర్థః ౧౮

తతః (శ్లక్ష్ణయా) మృద్వ్యా వాచా విదూయతా పరితప్తేన హృదయేన మనసా సాంత్వయన్ అనునయన్ ప్రేయస్యాః ప్రియాయాః ప్రేమసంరంభః ప్రణయే స్వస్మిన్ యః కోపః తస్య లింగం కారణ మాత్మని మనసి నాఽభ్యగాత్ న నిశ్చితవాన్ వివేకోదయసాధనభూతస్వాదరణ మన్విచ్ఛన్ తావ దేతావ త్కాలం తదను హృదయే కారణ మన్వేషయ న్నపి తన్నాభ్యగా దిత్యర్థః తస్య దైవా యత్తత్వాదితి భావః. ౧౯

(వీరః) పురంజనః, అనునయే సాంత్వనే, కోవిదః కుశలః. అనునయకోవిదై రితి తృతీయాంత పాఠే తు వాక్యై రితి విశేష్య మధ్యాహార్యం. శనకై ర్మహిషీ మనునిన్యే సాంత్వయామాస. అనునయ ప్రకార మేవాహ-పాదయుగళం పస్పర్శ ప్రియాయాః పాదౌ గృహీతవాన్ తత ఉత్సంగారోపణాదినా లాలితా మాహ అధ్యాత్మపక్షే త్వనునయే స్వవశీకారే కోవిదై ర్నిపుణై రుపాయైః స్వవశా మనునిన్యే పస్పర్శ పాదయుగళ మిత్యనేనాఽద్యప్రభృతి వివేకాత్మికాం బుద్ధి మనుసృత్యైవ వర్తేయ మితి ప్రతిజ్ఞా తవా నిత్యుక్తం భవతి ఉత్సంగలాలితా మాహేత్యనేన స్వవశీకృతాయా వివేకాత్మికయా బుద్ధ్యా ఏవ మనుసంహితవా నిత్యుక్తమ్ ౨౦

హే శుభే! ఈశ్వరాః స్వామినః యేషు కృతాపరాధేషు భృత్యే ష్వాత్మసాత్ కృత్వా.

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ)

కృతాగః స్వాత్మసాత్ కృత్వా శిక్షాదండం న యుంజతే. ౨౧

పరమోఽనుగ్రహో దండో భృత్యేషు ప్రభుణాఽర్పితః,
బాలో న వేద తత్తన్వి బంధుకృత్యమమర్షణః. ౨౨

సా త్వం ముఖం సుదతి సుభ్ర్వనురాగభారవ్రీడావిలంబవిలసద్ధసితావలోకమ్,
నీలాలకాళిభి రుపస్కృత మున్నసం నః స్వానాం ప్రదర్శయ మనస్విని వల్గువాక్యమ్. ౨౩

మదధీనా ఏతేఽతో నైతే దండనీయా ఇతి మత్వా శిక్షార్థం దండం న కుర్వంతి తే భృత్యా మందభాగ్యా ఇత్యర్థః. ౨౧

కుతో యతః ప్రభుణా భృత్యే ష్వర్పితో దండః పరమోఽనుగ్రహః భృత్యానాం హితాయైవ భవతీత్యర్థః యస్తు దండితో విషీదతి సోఽజ్ఞ ఇత్యాహ (బాల ఇతి.) అమర్షణః దండం న మర్షతీ త్యమర్షణః హే తన్వి! తద్బంధోః స్వామినః కృత్యం శిక్షాకరణ మనుగ్రహ ఇతి న వేద స బాలో మూర్ఖః అజ్ఞ ఇత్యర్థః, అతో మమ శిక్షార్థ మేవ స్వామినీ త్వం విముఖ్యభూ రిత్యర్థః. అధ్యాత్మపక్షే తు స్వామినీవత్ మద్రక్షణైకాంతాయా బుద్ధ్యా వివేకాత్మికాయా ఇతఃపూర్వ మనుదయోఽస్మదనుగ్రహార్థ ఏవ యతోఽహ మిదానీం వివేకాలాభనిమిత్తపరితాపయుక్తః తా మేవాఽతీవాఽఽదృతవా నిత్యనుసందధ ఇత్యర్థః. ౨౨

(హే సుదతి!) హే సుభ్రు! హే మనస్విని! సా త్వ మస్మాకం స్వామిన్యతః స్వానాం నో ముఖం ప్రదర్శయ కీదృశ మనురాగభారేణ వ్రీడయా చ యో విడంబో మంథర స్తేన విలసద్ధసితావలోకో యస్మిన్ నీలాలకా ఏవాలయ స్తై రుపస్కృతం భూషిత ముచ్చనాసికం వల్గువాక్యం యస్మిన్. నిరతిశయసౌందర్యయుక్తాయాః ప్రియాయా ఉక్తవిధముఖావలోకనసంజాత మానంద మనుభవన్ ఇవాహం స్థిరే నిరతిశయసుఖాపాదకవివేకోదయే సుఖీ త్యనుసంహితవా నిత్యర్థః ౨౩

తస్మిన్ దధే దమ మహం తవ వీరపత్ని యోఽన్యత్ర భూసురకులాత్ కృతకిల్బిష స్తమ్,
పశ్యే న వీతభయ మున్మదితం త్రిలోక్యా మన్యత్ర వై మురరిపో రితరత్ర దాసాత్. ౨౪

వక్త్రం న తే వితిలకం మలినం విహర్షం సంరంభభీమ మవిమృష్ట మపేతరాగమ్,
పశ్యే స్తనావపి శుచోపహతౌ సుజాతౌ బింబాధరం విగతకుంకుమపంకరాగమ్ ౨౫

త స్మే ప్రసీద సుహృదః కృతకిల్బిషస్య స్వైరం గతస్య మృగయాం వ్యసనాతురస్య,

(హే వీరపత్ని !) వీరస్య మమ భార్యే! య స్తే తుభ్యం కృతకిల్బిషః కృతాపరాధః తస్మిన్నహం బ్రాహ్మణకులా దన్యత్ర కులేఽపి మురరిపుదాసా దన్యత్ర, దమం దండం దధే కరోమి. మే త్వత్సహాయస్య మమ క్రుద్ధస్య సతః త్రైలోక్యా ద్బహి రపీతి శేషః త్రైలోక్యా ద్బహిశ్చాంతశ్చోచ్చై రున్మదితం విగతభయం చ పురుషం న పశ్యామి యదీయా వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిర్మమ సంప్రతిష్ఠితా స్యా త్తదా తత్సహాయోఽహం తద్విరోధినో నిరస్యామి వివేకినా మయాఽసాధ్యం కిమపి త్రిలోక్యా అంతర్బహి శ్చ న విద్యతే. మురరిపుదాసాదయస్తు వివేకినో మమాఽనుకూలా ఏవేత్యనుసందధే. ౨౪

(తే) తవ వక్త్రం మితఃపూర్వం కదాచి దపి వితిలకం తిలకరహితం న పశ్యామి, ఇదానీం తు మలినం విగతహర్షం సంరంభేణ క్రోధావేశేన భీమం భయంకర మవిమృష్ట మనుజ్జ్వల మపేతరాగం స్నేహశూన్యం తథా తే సుజాతౌ స్తనౌ అపి శోకాశ్రుభి రుపహతౌ చ తథా బింబఫలాకార మధరం చ విగతః కుంకుమపంకతుల్యః తాంబూలరాగో యస్మిన్ తాదృశం పశ్యామి కుత ఏవం జాత మితి శేషః. వ్యవసాయాత్మకబుద్ధే రభివ్యక్తేః ప్రాకంభదశాయా మవిశదత్వాత్ తాదృశావస్థాం తాం ప్రియానాదరనిమిత్తక్రోధేనాఽఽత్మాన మనలం కుర్వంతీం శోచంతీం స్త్రియ మివోత్ప్రేక్షతే ఇత్యర్థః ౨౫

తస్మాత్ కృతం కిల్బిష మపరాధో యేన తస్య కిల్బిష మేవాహ స్వైరం స్వాతంత్ర్యేణ త్వా మపృష్ట్వా మృగయాం గతస్య మే ప్రసీద ప్రసన్నా భవ, దేవం దేవనం క్రీడాం రాతి దదాతీతి దేవరః కాంత స్తం కామవేగేన విస్రస్తం గతం పౌరుషం ధైర్యం యస్య తమత ఏవ వశంగతం కా స్త్రీ కామయమానా కృత్యే కర్తుం యోగ్యార్థే న భజేత భజేతై వేత్యర్థః. వివేకాభావా దప్రసన్నస్య మమ స్వప్నావస్థాఽభూ దతో వివేకాత్మికబుద్ధియుక్తోఽహం ప్రసన్నో వర్తేయమ్, ఏవ మహంమమాభిమానా

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోప శ్చ)

కా దేవరం వశగతం కుసుమాస్త్రవేగవిస్రస్తపౌంస్న ముశతీ న భజేత కృత్యే. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్ధస్కంధే,
పురంజనోపాఖ్యానే షడ్వింశోఽధ్యాయః

విహాయ వశంగతం కార్యాపాదకం మాం వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రపీహాఽనువర్తిష్యతీ త్యనుసంహితవా నిత్యర్థః. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షడ్వింశోఽధ్యాయః

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

ఇత్థం పురంజనం సధ్ర్యగ్వశమానీయ విభ్రమైః,

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

ఏవం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిభి రవసాదిభి సంసరతో జీవస్య దుర్లభోఽపి కదాచి ద్దైవాత్ సంజాతపరితాపస్య వివేకాత్మకబుద్ధ్యుదయః ఇదానీ మేవ సంజాతవివేకమపి అనంతవాసనారుచిప్రకృతి సంబంధాదియుక్తం పుమాంసం "యయా ధర్మ మధర్మం చ కార్యం చాఽకార్య మేవ చ। అయథావత్ ప్రజానాతి బుద్ధిః సా పార్థ। రాజసీ అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసా వృతా। సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధిః సా పార్థ తామసీ", ఇత్యుక్తవిధరజస్తమఃప్రచురా సతీ బుద్ధిః పునః ప్రసహ్య స్వవశీకృత్య సంసారయామాసేత్యాహ (ఇత్థమితి.) హే మహారాజ! ఇత్థం దైవాత్ కదాచిత్ సంజాత వివేక మపి పురంజనం విభ్రమైః ధర్మాధర్మకార్యాకార్యాదివిషయకై ర్విభ్రమై ర్భ్రమజననద్వారేత్యర్థః. సధ్ర్యక్ సమ్యక్ శనైః స్వవశ మానీయ పురంజనీ రజఃప్రచురా బుద్ధిః పతిం రమయితీ స్వకార్యప్రవణం కుర్వతీ, స్వయం రేమే వ్యాపృతవతీ కథాపక్షే తు సమ్యక్ విభ్రమై ర్విలాసై రిన్యత్ స్పష్టమ్. కేచిదత్ర "ప్రతిపదం కథంచి దధ్యాత్మపక్షే యోజయితుం శక్య మేవ శ్రీనారదేన తు జీవస్య స్త్రీపురుష వాసనాదార్ఢ్యేన విచిత్రా సంసృతిర్భవతీ త్యేతావ దేవ కథాతాత్పర్యం దర్శితమ్ "క్వచి త్పుమాన్ క్వచిచ్చ స్త్రీ క్వచిన్నోభయమంధధీః। దేవో మనుష్య స్తిర్యగ్వా యథాకర్మగుణం భవః, ఇతి వదతా తత్రాదౌ పుంస్త్వేన సంసృతి రధ్యాయత్రయేణోక్తా, తత శ్చైకేనాధ్యాయేన స్త్రీత్వేన సంసృతిం ప్రదర్శ్య ఈశ్వరప్రసాదా ల్లబ్ధజ్ఞానేన మోక్ష ఇత్యుక్తం. తత స్తదేవ యథోపయోగం వ్యాఖ్యాత మితి పంచాధ్యాయ్యర్థః ప్రతీయతే. ప్రతిపద మధ్యాత్మయోజనా తు దుర్ఘటా నిష్ప్రయోజనా చేతి స్వప్రౌఢి ఖ్యాపన మనాదృత్య యథోపయోగ మేవ వ్యాఖ్యాస్యామః" ఇత్యాహుః, తత్ర ప్రతిపద మధ్యాత్మ యోజన మనుపయుక్తం చేత్ కిమర్థం తత్కథనమితి ద్రష్టవ్యం. న చ కథాసౌందర్యాయేతి వక్తుం శక్యమ్ అధ్యాత్మోపయుక్తాంశకథనేనైవ తత్సౌందర్యలాభా దన్యథా కథాసౌందర్యార్థ మప్యనుప యుక్తాంశానాం బహూనాం సత్త్వేన తేషా మపి కథనాపత్తేః. యదపి క్వచిత్పుమా నిత్యాది తన్న క్వచిత్పుమానిత్యాదిగ్రంథస్య నిగమనపరత్వేన ప్రధానప్రతిపాద్యస్యైవ నిగమనీయత్వేన తస్య ప్రతిపద మధ్యాత్మయోజనాభావే ప్రమాణత్వాభావాత్, న హి యావంతోఽరాః కథితా స్తే సర్వే నిగమనీయా

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం, కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

పురంజనీ మహారాజ రేమే రమయతీ పతిమ్. ౧

స రాజా మహిషీం రాజన్ సుస్నాతాం రుచిరాననామ్,
కృతస్వస్త్యయనాం తృప్తా మభ్యనంద దుపాగతామ్ ౨

తయోపగూఢః పరిరబ్ధకంధరో రహోఽనుమంత్రై రపకృష్టచేతనః,
న కాలరంహో బుబుధే దురత్యయం దివానిశేతి ప్రమదాపరిగ్రహః. ౩

ఇత్యస్తి నియమః. యదపి యథోపదేశం వ్యాఖ్యాత మిత్యాది తదపి న, అప్రసిద్ధపదవ్యుత్పత్తికథనేన తదనుకూలతయా ప్రసిద్ధవ్యుత్పత్తీనాం పదానాం వ్యాఖ్యాతుం శక్యత్వేన తావన్మాత్రవ్యుత్పత్తిప్రదర్శనాత్ యదపి చోక్తం ప్రతిపద మధ్యాత్మయోజనా దుర్ఘటా నిష్ప్రయోజనా చేతి తత్ర నిష్ప్రయోజనత్వం యథోపదేశం వ్యాఖ్యాతేషు పురంజనాదిష్వ ప్యవిశిష్టం. జీవస్య స్త్రీపురుషవాసనాదార్ఢ్యేన విచిత్రా సంసృతి ర్భవతి ఈశ్వరప్రసాదలబ్ధజ్ఞానేన మోక్ష ఇత్యుక్త్యైవ చారితార్థ్యేన పంచాధ్యాయ్యా వైయర్థ్యస్య స్పష్టత్వాత్ దుర్ఘటా చేతి పర మవశిష్యతే, తత్రాత్యంతదుర్ఘటం యత్పద మధ్యాత్మపక్షే తద్విహాయాన్యాని పదాని సర్వాణి తత్పక్షే వ్యాఖ్యేయాన్యేవ, అనుపయుక్తం పద మగత్యా కథాసౌందర్యాయేతి వక్తుం యుక్తం. యత్ర శ్లోకస్థానాం సర్వేషా మపి పదానాం దౌర్ఘట్యం "సా త్వం ముఖం సుదతి సుభ్ర్వనురాగభారే" త్యాదౌ తత్ర సంఘాతాత్మికవాక్యార్థద్యోత్యత్వస్య కస్యచి దుపయుక్తార్థస్య యోజనా కర్తవ్యా. ౧

(తథా హి హే రాజన్ ! స రాజా) పురంజనః సుస్నాతాం కృతమంగళస్నానాం రుచిర ముజ్జ్వల మంబరం యస్యాః, కృతం స్వస్త్యయనం మంగళం కుంకుమసిందూరాదిభిః యస్యా స్తాం. తృప్తాం స్వాద్వన్నపానాదిభి రుపాగతాం సమీప మాగతాం మహిషీ మభ్యనందత్. సుస్నాతాం రుచిరాంబరాదిభిః సుందరతరాం మహిషీ మభినందయన్ ప్రియ మివ రాజసీం బుద్ధి మనుకూలా మమన్యతే త్యర్థః ౨

(తయా) మహిష్యా, ఉపగూఢః ఆశ్లిష్టః పరిరబ్ధః ఆశ్లిష్టా మహిష్యాః కంధరా యేన సః. అనేన జీవబుద్ధ్యో రన్యోఽన్యం దృఢతరసంబంధః సూచితః, ఏకత్వే నానుసంధానం చ వ్యజ్యతే. రహ ఏకాంతే అనుకూలై ర్గుప్తభాషణైః శబ్దాదివిషయచింతనై రపకృష్టా చేతనా వివేకో యస్య ప్రమదేవ ప్రమదాలస్యకారిణీ బుద్ధిరేవ పరిగ్రహో న వివేకో యస్య। సః ౩

శయాన ఉన్నద్ధమదో మహామనా మహార్హతల్పే మహిషీభుజోపధిః,
తా మేవ వీరో మనుతే పరం యత స్తమోఽభిభూతో న నిజం పరం చ యత్ ౪

తయైవ రమమాణస్య కామకశ్మలచేతసః,
క్షణార్ధ మివ రాజేంద్ర వ్యతిక్రాంతం నవం వయః ౫

తస్యా మజనయత్ పుత్రాన్ పురంజన్యాం పురంజనః,
శతా న్యేకాదశ విరాడాయుషోఽర్ధ మథాఽత్యగాత్ ౬

దుహితౄ ర్దశో త్తరశతం పితృమాతృయశస్కరీః,

(మహార్హతల్పే) ఉత్కృష్టశయ్యాయాం, హృదయే శయానః అధితిష్ఠన్ కాఽరంహః కాలవేగ మాయుష్యం దురత్యయం సంసారిణో వర్జనీయం, దివా నిశేత్యేవంరూపేణ న బుబుధే నాను సంహితవా నిత్యర్థః కథాపక్షే తు స్పష్టోఽర్థః. మహార్హతల్పే ఉత్కృష్టశయ్యాయాం హృదయే మహిష్యా భుజ ఏవ ఉపధిః ఉపధీయతేఽస్మిన్ శిర ఇత్యుపధి రుపధాన ముచ్ఛీర్షకం యస్య సః శయానః అనేన బుద్ధిపారవశ్యం సూచితం, వ్యవాయతః విషయభోగా త్తమోఽభిభూతః అజ్ఞానతిరో హితః తా మేవ మహిషీ మేవ బుద్ధిసంగకృతం వైషయికసుఖ మేవ పురుషార్థ మమనుత. న తు విజం స్వరూపం, తత్పరం పరమాత్మస్వరూపం చ నాఽన్వమన్యత ఇత్యర్థః ౪

(తయా) మహిష్యా, ఏవం తత్పారవశ్యేన రమమాణస్య, సంసరతః అత ఏవ కామైః శబ్దాదిభి రనుభూయమానైః కశ్మలం మలినం చేతో యస్య హే రాజేంద్ర! నవం నూతనం వయః క్షణార్ధ మివ వ్యతిక్రాంతం దేహవిశిష్టస్యైవ భోక్తృత్వాత్ దేహాభిప్రాయేణ నవం వయో వ్యతిక్రాంత మిత్యుక్తం, పక్షాంతరేఽవ్యయమేవార్థః. ౫

(తస్యాం) మహిష్యాం, పురంజనః పుత్రాన్ ఇంద్రియపరిణామరూపా నేకాదశశతాని అజీజన దుత్పాదయామాస ఆయుషః హే విరాట్ ఇతి సంబోధనమ్. పురుషాయుషః శతసంవత్సరాత్మకస్య అర్ధపంచాశద్వర్షాత్మక మతిక్రాంత మభూత్, ఇద మపి దేహాభిప్రాయే ణోక్తమ్ ౬

(దుహితౄః) రింద్రియపరిణామానంతరభావినీ ర్బుద్ధివృత్తిరూపాః దశాధికశతం పిత్రోర్జీవ బుద్ధ్యోః భ్రాతౄణా మింద్రియపరిణామానాం చ యశస్కరీ రనుకూలాః, అనుకూలో హి యశస్కరో న తు ప్రతికూలః, శీలం రాజసతామసస్వభావః అనంతసుఖాభివ్యక్తిజనకత్వరూప మౌదార్యరూపశ్చ

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం, కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

శీలౌదార్యగుణోపేతాః పౌరంజన్యః ప్రజాపతే ౭

స పాంచాలపతిః పుత్రాన్ పితృవంశవివర్ధనాన్,
దారైః సంయోజయామాస దుహితౄః సదృశై ర్వరైః. ౮

పుత్రాణాం చాఽభవన్ పుత్రా ఏకైకస్య శతం శతమ్,
యై ర్వై పౌరంజనో వంశః పంచాలేషు సమేధితః ౯

తేషు తద్రిక్థహారేషు గృహకోశానుజీవిషు,
నిరూఢేన మమత్వేన విషయే ష్వన్వబధ్యత. ౧౦

యో గుణః తేనోపేతాః యుక్తా అజీజన దిత్యనుషంగః సర్వా అపి దుహితరో దశాధికశతం పౌరంజన్యః పురంజనస్యాఽపత్యత్వాత్ పౌరంజన్య ఇత్యుచ్యంతే హే ప్రజాపతే! అత్ర పుత్రసంఖ్యా బాహుళ్యమాత్రాభిప్రాయా దుహితృసంఖ్యా చ పుత్రేభ్యో న్యూనత్వేన గార్హస్థ్యసౌందర్యార్థా ౭

(స పాంచాలపతిః) పంచంతి విషయాన్ వ్యక్తీకుర్వంతి అనుభావయంతీతి పంచాలాః ఇంద్రియాణి త ఏవ పాంచాలాః, ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్, తేషాం పతిః కరణాధిపో జీవ ఇత్యర్థః. పిత్రో ర్వంశం విశేషేణ వర్ధయంతీతి తాన్ ఇంద్రియపరిణామరూపాన్ దారై ర్హితాహితచింతారూపాభి ర్భార్యాభిః సంయోజయామాస. తథా దుహితౄః వరై రుచితై ర్విషయభోగరూపైః పతిభిః సంయోజయామాస. ౮

(పుత్రాణాం పుత్రాః) పుణ్యాపుణ్యరూపపుణ్యరూపా ఏకైకస్య శతం, శతం శతశబ్దో బాహుళ్యాభిప్రాయకః అభవన్. పౌత్రాన్ విశినష్టి. యైః పౌత్రైః పౌరంజనో వంశః సంసారః తేషు పాంచాలేషు శబ్దాదివిషయేషు నిమిత్తేషు నిమిత్తమాహ - ఫలం శబ్దాదివిషయభోగార్థ మిత్యర్థః, సమేధితః సంవర్ధితః యద్వా వంశ ఇంద్రియపరిణామతదనంతరబుద్ధివృత్తిరూపపుత్రపుత్ర్యాదిరూపో వంశః శబ్దాదివిషయేషు కర్మభి రేవ సమేధిత ఇత్యర్థః ౯

(తేషు) తస్య పురంజనస్య రిక్థహారేషు పుత్రేషు గృహం శరీరం కోశః అహంమమాభిమానాశ్రయోఽహంకారః, అనుజీవిన ఇంద్రియప్రాణాదయః, తేషు నిరూఢేన రూఢమూలేన మమత్వేన మమకారేణాఽఽసక్తః, న ప్రాబుధ్యత స్వస్వరూపపరమాత్మస్వరూపే ఇతి శేషః ౧౦

ఈజే చ క్రతుభి ర్ఘోరై ర్దీక్షితః పశుమారకైః,
దేవాన్ పితౄన్ భూతపతీ న్నానాకామో యథా భవాన్ ౧౧

యుక్తేష్వేవం ప్రమత్తస్య కుటుంబాసక్తచేతసః,
ఆససాద స వై కాలో యోఽప్రియః ప్రియయోషితామ్. ౧౨

చండవేగ ఇతి ఖ్యాతో గంధర్వాధిపతి ర్నృప,
గంధర్వా స్తస్య బలినః షష్ట్యుత్తరశతత్రయమ్. ౧౩

గంధర్వ్య స్తాదృశీ రస్య మైథున్యశ్చ సితాసితాః,

(నానాకామః) నానాభూతాన్ శబ్దాదివిషయాన్ కామయమానః. పశుమారకైః హింసాగర్భై రత ఏవ ఘోరైః క్రతుభిః కర్మేంద్రియవ్యాపారరూపైః దీక్షితః కృతసంకల్పః కర్మేంద్రియవ్యాపార రూపాన్ క్రతూ నారబ్ధేత్యర్థః. తేషాం ప్రాయశః పంచసూనాదిహింసాగర్భత్వాత్ పశుమారకై రిత్యుక్తమ్. దేవాదీ నీజే ఇష్టవాన్. దేవశబ్దో దేవాధిష్ఠితేంద్రియపరః, ఇంద్రియా ణ్యతార్ప్సీదిత్యర్థః పితౄన్ భూతపతీనితి దృష్టాంతాభిప్రాయకం. యథా భవాన్ దేవపితృభూతపతీ తథాఽయం దేవా నీజే ఇత్యర్థః. ౧౧

(యుక్తేషు) దృఢతరాభిసంధియుక్తేషు కర్మసు. ప్రమత్తస్య నితరా మాసక్తస్య కుటుంబే బుద్ధి తద్వృదా వాసక్తచిత్తస్య. స వై కాలః జరాసమయః. ఆససాద ప్రాప్తః దేహదృష్ట్యేదముక్తమ్ కాలం విశినష్టి. యః కాలః ప్రియయోషితాం పరస్పర మప్రియకరః. ౧౨

(చండవేగ) ఆశువేగః, సంవత్సరరూపః కాలః, ఖ్యాతః ప్రసిద్ధః. స హి గంధర్వాణాం గంధర్వాశ్చ గంధర్వ్యశ్చ "పుమాన్ స్త్రియా" ఇత్యేకశేషః. తేషా మధిపతిః తస్య బలినః ప్రసహ్యాఽఽయుర్హరతః చండవేగస్య భృత్యాః షష్ట్యధికశతత్రయదివసాత్మకాః గంధర్వాః. పరోక్షమాయారూప ధనాపహారిత్వాత్ గంధర్వరూపత్వేన రూప్యంతే. ౧౩

తథా తాదృశీ రస్య చండవేగస్య సంబంధిన్యః తాదృశః, ఆర్షత్వా ద్వ్యత్యయేన ద్వితీయా. షష్ట్యుత్తరశతత్రయసంఖ్యాకా గంధర్వ్యః రాత్ర్యాత్మికా మైథున్యః దివసై రేవం మిథునీభూయ స్థితా సితాశ్చాఽసితాశ్చ శుక్లకృష్ణపక్షీయాః, పరివృత్త్యా పరిభ్రమణేన సర్వైః శబ్దాదిభిః తత్కారణైశ్చ

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం, కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

పరివృత్త్యా విలుంపంతి సర్వకామవినిర్మితామ్. ౧౪

తే చండవేగానుచరాః పురంజనపురం యదా,
హర్తు మారేభిరే తత్ర ప్రత్యషేధత్ ప్రజాగరః ౧౫

స సప్తభిః శతైరేకో వింశత్యా చ శతం సమాః,
పురంజనపురాధ్యక్షో గంధర్వై ర్యుయుధే బలీ ౧౬

క్షీయమాణే స్వసంబంధే ఏకస్మిన్ బహుభి ర్యుధా,
చింతాం పరాం జగామాఽఽర్తః సరాష్ట్రపురబాంధవః ౧౭

స ఏవ పుర్యాం మధుభుక్ పంచాలేషు స్వపార్షదైః,

వినిర్మితాం పురీం శరీరం విలుంపంతి అపహరంతి, అపహర్తు మారేభిరే ఇత్యర్థః జరాప్రాప్త్యనంతర ప్రాప్తా ఇత్యర్థః ఏతత్సర్వం దేహదృష్ట్యోక్త మితి ద్రష్టవ్యమ్. ౧౪

(చండవేగస్యాఽనుచరా) స్తే గంధర్వాః పురంజనస్య పురీం యదా హర్తు మారేభిరే ఆరబ్ధ వంతః అత్ర పుర్యాం యః ప్రజాగరః ప్రాణః సుషుప్త్యవస్థాయా మపి ప్రాణవ్యాపారాత్ ప్రజాగర ఇత్యుక్తం ప్రత్యషేధయత్ న్యవారయిత్. యావత్ ప్రాణవ్యాపారస్తావచ్ఛరీరస్యాఽవైకల్యే నాఽవ స్థానాత్ ప్రత్యషేధ దిత్యుక్తమ్. ౧౫

(స) ఏకః ప్రజాగరః సప్తభి ర్వింశత్యా సప్తవింశతిసంఖ్యాకై ర్భూతపంచకతన్మాత్రపంచక జ్ఞానేంద్రియపంచకకర్మేంద్రియపంచకాపానాదిప్రాణచతుష్టయమనోబుద్ధ్యహంకారాత్మకైః శతైః శతం సమా ఇతి ప్రారబ్ధోపలక్షణం యావత్. ప్రారబ్ధావసానం పురంజనపురస్యాధ్యక్షః పాలః బలీ గంధర్వైః సహ, యుయుధే యుద్ధం చకార, శరీరం న విస్మాపయామాసేత్యర్థః ౧౬

(బహుభిః) సాకం యుధి ఏకస్మిన్ స్వసామర్థ్యే క్షీయమాణే సతి శతవత్సరావసాన ఇత్యర్థః. శబ్దాదిభిః సహితః ప్రజాగరః పరాం చింతా మవాప శరీరం ప్రాణయామీతి చింతా మవాపేత్యర్థః ౧౭

(స) పురంజనః మధుభుక్ స్వపార్షదై రింద్రియైః పాంచాలేషు శబ్దాదివిషయేషు మధ్యే ఉపానీతం

ఉపనీతం బలిం గృహ్ణన్ స్త్రీజితో నాఽవిద ద్భయమ్ ౧౮

కాలస్య దుహితా కాచిత్ త్రిలోకీం వర మిచ్ఛతీ,
పర్యటంతీ న బర్హిష్మన్ ప్రత్యనందత కశ్చన ౧౯

దౌర్భాగ్యే నాఽఽత్మనో లోకే విశ్రుతా దుర్భగేతి సా,
యా తుష్టా రాజర్షయే తు వృతాదా త్పూరవే వరమ్. ౨౦

కదాచి దటమానా సా బ్రహ్మలోకా న్మహీం గతమ్,
వవ్రే బృహద్వ్రతం మాం తు జానతీ కామమోహితా. ౨౧

మయి సంరభ్య విపుల మదా చ్ఛాపం సుదుస్సహమ్,
స్థాతు మర్హసి నైకత్ర మద్యాచ్ఞావిముఖో మునే ౨౨

ప్రాపితం బలిం శబ్దాద్యన్యతమం విషయం గృహ్ణన్ అనుభవన్. స్త్రియా బుద్ధ్యా జితో వశీకృతః భయం మృత్యుభయం నావింద న్నాలోచితవాన్. ౧౮

(కాలస్య దుహితా) జరారూపా కాచి దస్తి. సా త్రిలోక్యాం వరం పతి మిచ్ఛతీ పర్యాటత్. హే బర్హిష్మన్ ! తాం కాలకన్యాం కోఽపి పుమాన్, న ప్రత్యనందత నాఽవృణోత్. ౧౯

అనభినందనే హేతుం వదం తన్నిమిత్తం గుణనామధేయ మాహ (దౌర్భాగ్యేన) దుష్టం భగం సౌందర్యం యస్మా ద్భవతి స దుర్భగః స ఏవ దౌర్భగ స్తేనాఽఽత్మనా స్వరూపేణ లోకే దుర్భగేతి విశ్రుతా ప్రఖ్యాతా. తాం విశినష్టి-యా కాలకన్యా యయాతిపుత్రేణ పూరుణా వృతా సతీ తుష్టా తస్మై రాజర్షయే పూరవే వరం రాజాసనరూప మదాత్. యయాతి ర్దేవయానీగమనానుక్రుద్ధశుక్ర శాపా జ్జరాం ప్రాప్య పుత్రా నువాచేమాం జరాం గృహీతేతి, తాం చ జ్యేష్ఠాశ్చ న జగృహుః, పూరు స్తు జగృహే, తతో యయాతి స్తస్మై రాజ్యం దదా వితి జరైవాదా దిత్యుక్తమ్. ౨౦

(కదాచి) త్సా కాలకన్యా, భూర్లోకే పర్యటంతీ, బ్రహ్మలోకాత్ సత్యలోకాత్, మహీం భూమిం, గతా ప్రాప్తం, మాం బృహద్వ్రతం నైష్ఠికం జానంత్యపి కామమోహితా సతీ వవ్రే. ౨౧

ప్రత్యాఖ్యాతా మయా సా తు కాలకన్యా విశాంపతే ! యతో మయా ప్రత్యాఖ్యాతా మయి సంరభ్య క్రోధం కృత్వా, విపులం మహాన్తం దుస్సహం దురతిక్రమణీయం శాప మదాత్. శాప మేవాహ-హే మునే ! త్వం యతో మద్యాచ్ఞావిముఖ స్తత ఏకత్ర చిరేణ స్థాతుం నాఽర్హసీతి. ౨౨

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం. కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

తతో విహతసంకల్పా కన్యకా యవనేశ్వరమ్,
మయోపదిష్ట మాసాద్య వవ్రే నామ్నా భయం పతిమ్ ౨౩

ఋషభం యవనానాం త్వాం వృణే వీరేప్సితం పతిమ్,
సంకల్ప స్త్వయి భూతానాం కృతః కిల న రిష్యతి. ౨౪

ద్వా విమా వనుశోచంతి బాలావసదవగ్రహౌ,
యల్లోకశాస్త్రోపనతం న రాతి న తదిచ్ఛతి ౨౫

అథో భజస్వ మాం భద్ర భజంతీం మే దయాం కురు,
ఏతావాన్ పౌరుషో ధర్మో యదార్తా ననుకంపతే. ౨౬

కాలకన్యోదితవచో నిశమ్య యవనేశ్వరః,

(తతో విహతసంకల్పా) భ్రష్టమనోరథా కాలకన్యకా, ఆధయో వ్యాధయశ్చ యవనాః తద్వ త్పీడాకారిత్వాత్ తేషా మీశ్వరం మయా ఉపదిష్టం నామ్నా భయం భయనామానం పతి మాసాద్య వవ్రే ౨౩

వరప్రకార మేవాహ (ఋషభమితి) హే వీర! యవనానా మృషభ మీశ్వరం త్వా మీప్సితం వృణే, త్వయి కృతో భూతానాం సంకల్పః న రిష్యతి న నశ్యతి. ౨౪

త్వయాఽహం న ప్రత్యాఖ్యేయా ఇత్యాహ (ద్వావితి.) లోకతో వేదత శ్చ య ద్దేయత్వేన గ్రాహ్యత్వేన స్వేనోపనతం ప్రాప్తం తద్యాచమానాయ యో న దదాతి యచ్చ దీయమానం యో నేచ్ఛతి న గృహ్ణాతీమౌ ద్వౌ అసదవగ్రహావసదర్థః అవగ్రహోభిమానః ఆగ్రహో వా యయో స్తా వత ఏవ బాలావజ్ఞౌ కర్మభూతౌ వనుశోచంతి ఇమౌ ప్రత్యనుశోచంతి సంత ఇత్యర్థః. ౨౫

హే భద్ర! (భజంతీం మాం భజస్వ) మయి దయాం కురు. పౌరుషః పురుషేణ కర్తవ్యో ధర్మః ఏతావానేవ కిం తద్యదార్తాననుకంపతే. ౨౬

కాలకన్యయోదితం వచః) శ్రుత్వా స యవనేశ్వరో భయనామా దేవగుహ్యం మరణం తద్ధి

చికీర్షు ర్దేవగుహ్యాం స సస్మితం తా మభాషత ౨౭

మయా నిరూపిత స్తుభ్యం పతి రాత్మసమాధినా,
నాఽభినందతి లోకోఽయం త్వా మభద్రా మసమ్మతామ్ ౨౮

త్వ మవ్యక్తగతి ర్భుంక్ష్వ లోకం కర్మవినిర్మితమ్,
యాహి యే పృతనాయుక్తా ప్రజానాశం ప్రణేష్యసి ౨౯

ప్రజ్వారోఽయం మమ భ్రాతా త్వం చ మే భగినీ భవ,

ప్రాణినాం వైరాగ్యానుదయాయ దేవై ర్గోప్యతే కర్తు మిచ్ఛుః స్మితేన సహితం యథా తథా సమభాషత. ౨౭

(తుభ్యం మయా) ఆత్మసమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ బహుధా విచార్యేత్యర్థః లోకరూపః పతి ర్నిరూపితో నిశ్చితః. కోఽసౌ ఇత్యత్రాహ. యాచ్యమానో లోక స్త్వా మభద్రా మసత్తమాం నేచ్ఛతి ౨౮

(అతోఽవ్యక్తగతిః) కుతః ప్రాప్తేత్యలక్షితగతిః సతీ కర్మనిర్మితం లోక మాక్రమ్య భుంక్ష్వ. ఏవం సర్వోఽపి హి లోకః తవ పతిః స్యా దిత్యర్థః. న చైవం త్వయా శంకనీయం మాం ప్రతికూలాం లోకో హనిష్యతీతి యస్మా త్త్వమేవ లోకస్య నాశం కరిష్యసీత్యాహ (యాహీతి.) యా మదీయా పృతనా యవనానాం సేనా, తయా యుక్తా యాహి. ౨౯

(ప్రజ్వారో) వైష్ణవజ్వరః త్వాం ప్రణేష్యతీతి లోకం ప్రతి ప్రాపయిష్యతి. అత్ర ప్రజ్వార ఇతి మారకో వైష్ణవజ్వరో వివక్షితః, న మాహేశ్వర స్తస్య వ్యాధ్యంతః పాతిత్వేన మారకత్వాభావాత్. ప్రజ్వారో మమ భ్రాతా త్వం చ। మే భగినీ స్వసా భవ ఉభాభ్యాం ప్రజ్వారకాలకన్యాభ్యాం యువాభ్యాం సహాఽహం భీమసైనికః యవనసేనానాయకః అవ్యక్తగతిః సన్ లోకే చరామి. అత్ర కాలస్య దుహితా కాచి దిత్యాది శ్లోకద్వయేన జరాయా లోకవిద్వేషవిషయత్వ ముక్తమ్. కదాచి దటమానేత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ నారదస్య జరానాక్రాంతత్వముక్తమ్. ఏతచ్చ నైష్ఠికసనకాదీనా మప్యుపలక్షణం. స్వస్య శాపగ్రస్తత్వకథనం తస్యాఽవర్జనీయత్వాభిప్రాయకం తతో విహతసంకల్పేత్యాదినా జరాధివ్యాధి ప్రజ్వార

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం, కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

చరా మ్యుభాభ్యాం లోకేఽస్మి న్నవ్యక్తో భీమసైనికః. 30

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కందే, పురంజనోపాఖ్యానే, సప్తవింశోధ్యాయః.

భయానాం పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వ మన్యోఽన్యసాహిత్యేన మరణహేతుత్వం చోక్తం. జరాదీనాం పరస్పరభాషణాదికథనం తేషాం మూర్తిమత్త్వాభిప్రాయేణ తదధిష్ఠాతృదేవతాభిప్రాయేణ వా ఉపపన్నమ్. 30

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తవింశోఽధ్యాయః

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

సైనికా భయనామ్నో యే బర్హిష్మన్ దిష్టకారిణః,
ప్రజ్వారకాలకన్యాభ్యాం విచేరు రవనీ మిమామ్. ౧

త ఏకదా తు రభసా పురంజనపురీం నృప,
రురుధు ర్భౌమభోగాఢ్యాం జరత్పన్నగపాలితామ్. ౨

కాలకన్యాపి బుభుజే పురంజనపురం బలాత్,
యయాఽభిభూతః పురుషః సద్యో నిస్సారతా మియాత్. ౩

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

ఏవం జరాదీనా ముత్తరోత్తరహేతుత్వం సంభూయ మృతిహేతుత్వం చాఽభిధాయేదానీ మేతే సర్వే పురంజనపురీం మావిశ్య పీడయంతో విప్లావయామాసు రితి వదన్ "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజ త్యంతే కలేవరమ్। తం తమేవైతి కౌంతేయ। సదా తద్భావభావితః" ఇత్యుక్తరీత్యా కథాపక్షే పురంజనస్య రాజ్ఞః స్త్రీచింతయా జన్మప్రాప్తికథనవ్యాజే నాఽధ్యాత్మపక్షేఽపి జీవస్య కర్మవశాత్ స్త్రీప్రాప్తిం తత్ర పున రదృష్టవిశేషాత్ భాగవతసంగతి మీశ్వరప్రసాదం చాహ అష్టావింశేన నారదః. (హే బర్హిష్మన్।) భయనామ్నో యే సైనికాః సేనాయాం భవాః సైనికాః, దిష్టకారిణః ఆదేశకారిణః ఈశ్వరస్యేతి శేషః ప్రజ్వారకాలకన్యాభ్యాం సహేమాం భూమిం విచేరుః పర్యటుః ౧

(తే) సైనికాః కదాచి ద్దేహారంభకప్రారబ్ధావసానే జరత్పన్నగేన జీర్ణప్రాణేన పాలితాం భౌమై ర్భూమ్యాం భవై ర్భోగైః శబ్దాదివిషయభోగై రాఢ్యాం పురంజనపురీం రురుధుః ౨

(కాలకన్యా) జరాపి పురంజనపురీం బలాద్ బుభుజే పురంజనపురం జరావ్యాధ్యాదిగ్రస్తమభూ దిత్యర్థః కాలకన్యాం విశినష్టి. యయా కాలకన్యయాఽభిభూతః పురుషః నిస్సారతాం ప్రాప్నుయాత్. ౩

(పురధ్వంసే పురంజనశోకః)

తయోపభుజ్యమానాం వై యవనాః సర్వతో దిశమ్,
ద్వార్భిః ప్రవిశ్య సుభృశం ప్రార్దయన్ సకలాం పురీమ్. ౪

తస్యాం ప్రపీడ్యమానాయా మభిమానీ పురంజనః,
అవాపోరువిధాం స్తాపాన్ కుటుంబీ మమతాకులః. ౫

కన్యోపగూఢో నష్టశ్రీః కృపణో విషయాత్మకః,
నష్టప్రజ్ఞో హృతైశ్వర్యో గంధర్వయవనై ర్బలాత్. ౬

విశీర్ణాం స్వపురీం వీక్ష్య ప్రతికూలా ననాదృతాన్,
పుత్రాన్ పౌత్రానుగామాత్యా ఞ్జాయాం చ గతసౌహృదామ్. ౭

ఆత్మానం కన్యయా గ్రస్తం పంచాలా నరిదూషితాన్,

(తయా) కాలకన్యయోపభుజ్యమానాం సకలాం పురంజనపురీం యవనాః సర్వతో దిశం ద్వార్భిః ప్రవిశ్య చక్షురాదిషు రోగరూపేణ ప్రవిశ్య భృశ మధికం ప్రార్దయన్ పీడితవంతః. ౪

(తస్యాం) పుర్యాం యవనాదిభిః ప్రపీడ్యమానాయాం మమేయం పురీ త్యభిమానీ పురంజనః కుటుంబే బుద్ధీంద్రియ మన ఆదిరూపేణ యా మమతా తయా ఆకులః ఆక్షిప్తచిత్తః బహువిధాన్ తాపాన్ క్లేశాన్ ప్రాప. ౫

(కన్యయా) బుద్ధ్యోపగూఢః దృఢతరం సంశ్లిష్టః విషయే ష్వాత్మా చిత్తం యస్య అతః కృపణః అత ఏవ నష్టప్రజ్ఞః నష్టవివేకః నష్టశ్రీః జ్ఞానాత్మికా యస్య యవనై ర్బలాత్ హృతమైశ్వర్య ముత్థానాదిశక్తిరూపం యస్య సః తత్ప్రతిక్రియాం న లేభే ఇతి తృతీయేనాన్వయః. ౬

(విశీర్ణం) శిథిలం స్వపురం తథా ప్రతికూలాననపేక్షితవిషయప్రాణా ననాదృతా నాదర మకుర్వాణాన్ స్వాధీనత్వాభావాత్ పుత్రా నింద్రియపరిణామరూపాన్, పుత్రపౌత్రాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మ రూపాన్ తదనుగా నింద్రియా ణ్యమాత్యాన్ ఇంద్రియదేవతాః గతం సౌహృదం స్నేహో యస్యాస్తాం జాయాం తస్యా అపి స్వాధీనత్వాభావాత్. ౭

(కన్యయా) జరయా గ్రస్త మాత్మానం శరీర మరిభి ర్వ్యాధిభి ర్దూషితాన్ పాంచాలాన్

దురంతచింతా మాపన్నో న లేభే తత్ప్రతిక్రియామ్. ౮

కామా నభిలషన్ దీనో యాతయామాం శ్చ కన్యయా,
విగతాత్మగతిస్నేహః పుత్రదారాంశ్చ లాలయన్ ౯

గంధర్వయవనాక్రాంతాం కాలకన్యోపమర్దితామ్,
హాతుం ప్రచక్రమే రాజా తాం పురీ మనికామతః. ౧౦

భయనామ్నోఽగ్రజో భ్రాతా ప్రజ్వారః ప్రత్యుపస్థితః,
దదాహ తాం పురీం కృత్స్నాం భ్రాతుః ప్రియచికీర్షయా. ౧౧

తస్యాం సందహ్యమానాయాం సపౌరః సపరిచ్ఛదః,
కౌటుంబికః కుటుంబిన్యా ఉపాతప్యత సాన్వయః ౧౨

విషయాం శ్చ వీక్ష్య దృష్ట్వా అపారచింతాం మాపన్నః తస్య పురాదివిశీర్ణత్వాదేః ప్రతిక్రియాం ప్రతికారం పరిహారోపాయం న లేభే ౮

కాలకన్యయా హేతుభూతయా యాతయామా న్నిఃసారా నపి కామా నభిలషన్ దీనః కృపణః విగతా ఆత్మనో గతిః పారలౌకికీ ఐహికః పుత్రాదిస్నేహశ్చ యస్య పుత్రదారాన్ ఇంద్రియ పరిణామబుద్ధీః లాలయ న్నుపచ్ఛందయన్ ౯

(గంధర్వై) రహోరాత్రరూపై ర్యవనై రాధ్యాదిభి శ్చాక్రాంతాం కాలకన్యయాఽవమర్దితాం పీడితాం పురీ మనికామతః అనిచ్ఛయాఽపి రాజా పురంజనో, హాతుం త్యక్తుం. ప్రచక్రమే ఉపక్రాంతవాన్ ౧౦

(భయనామ్నో యోఽగ్రజో భ్రాతా) ప్రజ్వారః స ఉపస్థితః పురంజనపురీ మధిష్ఠితః, భ్రాతు ర్భయనామ్నః ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా కృత్స్నాం తాం పురీం దదాహ. ప్రజ్వారాఖ్యో వైష్ణవజ్వరః, శరీరం ప్రవిశ్య భృశం తేప ఇత్యర్థః ౧౧

(తస్యాం) పుర్యాం నితరాం ప్రజ్వారేణ తప్యమానాయాం భార్యాసహితః భృత్యవర్గసహితశ్చ కుటుంబేన సహ దీవ్యతీతి కౌటుంబికః కుటుంబిన్యా సహ మహిష్యా సహ, సాన్వయః పుత్రాదిసహితః ఉపాతప్యత. ౧౨

(భయాదికృతయాతనానుభవః జన్మాంతరేస్త్రీభావాపత్తిః)

యవనోపరుద్ధాయతనో గ్రస్తాయాం కాలకన్యయా,
పుర్యాం ప్రజ్వారసంస్పృష్టః పురపాలోఽన్వతప్యత. ౧౩

న శేకే సోఽవితుం తత్ర పురుకృచ్ఛ్రోరువేపథుః,
గంతు మైచ్ఛ త్తతో వృక్షకోటరా దివ సానలాత్. ౧౪

శిథిలావయవో యర్హి గంధర్వై ర్హృతపౌరుషః,
యవనై రరిభీ రాజ న్నుపరుద్ధో రురోద హ. ౧౫

దుహితౄః పుత్రపౌత్రాం శ్చ జామిజామాతృపార్షదాన్,
స్వత్వావశిష్టం యత్కించిత్ గృహకోశపరిచ్ఛదమ్ ౧౬

(కాలకన్యయా) పుర్యాం గ్రస్తాయాం సత్యాం, యవనై రుపరుద్ధా న్యాయతనాని యస్య సః పురపాలః ప్రజాగరః ప్రజ్వారేణ సంస్పృష్టః అన్వతప్యత. స పురపాలః ప్రాణః. ౧౩

(పురు) బహు, కృచ్ఛ్రం దుఃఖం, తేన ఉరు ర్వేపథు ర్యస్య. పురి ఇతి పాఠే పుర్యా ముషితు మవస్థాతుం, న శశాక నాశక్నోత్ కింతు తతః పుర్యా మగ్నిసహితాద్ వృక్షకోటరాత్, సర్ప ఇవ గంతు మైచ్ఛత్. ౧౪

(యదా గంధర్వైః) శిథిలాః అవయవా యస్య, హృతం పౌరుషం సామర్థ్యం యస్య, తదాయం హే రాజన్ ! యవనై రుపరుద్ధః రురోద వ్యాధ్యాదిభి ర్నిరుద్ధమార్గః ఘర్ఘరధ్వనిం చకారేత్యర్థః. ౧౫

దుహిత్రాదీన్ దధ్యౌ ధ్యాతవా ని త్యుత్తరేణాన్వయః, (దుహితౄరితి) దేహానుబంధిచింతాభి ప్రాయకం జామయోఽత్ర స్నుషాః తాశ్చ, జామాతరః దుహితౄణాం పతయః, పార్షదా భృత్యా శ్చేతి ద్వంద్వః తాన్, స్వత్వమాత్రేణావశిష్టం భోగ స్తు ప్రాగేవ క్షీణః యత్కించిద్ గృహాదిరూపం వస్తు. ౧౬

అహం మమేతి స్వీకృత్య గృహేషు కుమతి ర్గృహీ,
దధ్యౌ ప్రమదయా దీనో విప్రయోగ ఉపస్థితే. ౧౭

లోకాంతరం గతవతి మయ్యనాథా కుటుంబినీ,
వర్తిష్యతే కథం త్వేషా బాలకా ననుశోచతీ. ౧౮

న మయ్యనాశితే భుంక్తే నాఽస్నాతే స్నాతి మత్పరా,
మయి రుష్టే సుసంత్రస్తా భర్త్సితే యతవా గ్భయాత్. ౧౯

ప్రబోధయతి మావిజ్ఞం వ్యుషితే శోకకర్శితా,
వర్త్మైతద్ గృహమేధీయం వీరసూ రపి నేష్యతి ౨౦

కథం ను దారకా దీనా దారకీ ర్వా పరాయణాః,

(తత్రాఽహం) మమాఽభిమానవిషయం కృత్వా గృహేషు దారేషు కుమతిః కుత్సితా మతి ర్యస్య, అసక్తబుద్ధి ర్గృహీ పురంజనః ప్రమదయా సహ, విప్రయోగే విశ్లేషే, ఉపస్థితే ప్రతీతే సతి, దధ్యౌ బుద్ధ్యాత్మికాం ప్రమదాం విహాయ గమిష్యామి, ఉత సహైవేతి చింతా మకరో దిత్యర్థః. ౧౭

ధ్యాన మేవాహ (మయి) లోకాంతరం గతవతి సతి, ఇయ మనాథా కుటుంబినీ, బాలకాన్ ప్రత్యనుశోచంతీ కథం వర్తిష్యతే, మ య్యనాశితే అభోజితే న భుంక్తే, ఏవ ముత్తరత్రాపి భర్త్సితే భర్త్సనే కృతే, భయా ద్యతవాక్ నియతా వాగ్యస్యాః సా మౌనం బిభర్తీత్యర్థః ౧౮—౧౯

(అవిజ్ఞ) మవివేకినం మాం ప్రబోధయతి వివేచయతి వ్యుషితే దేశాంతరం గతే, శోకేన కర్శితా గృహమేధీయం వర్త్మ తత్ గృహస్థధర్మం కిం నేష్య త్యనువర్తిష్యతే, యుక్తమేత ద్యతో వీరసూః పుత్రవతీ కిం వా మద్విరహ మసహమానా మరిష్యతి ౨౦

(దారకాః) పుత్రాః, దారికా దుహితరశ్చ, అపరాయణాః న విద్యతే పర మయన మాశ్రయో యేషాం తే అపరాయణాః, మయి గతే సతి కథం ను వర్తిష్యంతే, భిన్నా నౌ ర్యేషాం తే పురుషాః, ఉదధౌ సముద్రే ఇవేతి అత్ర లోకాంతరం గతవతీత్యనేన సర్వేంద్రియపరిణామహేతుభూతా జీవైకాయత్తా బుద్ధి ర్లోకాంతరం గచ్ఛతా జీవేన సహ గచ్ఛతి, ఉత నేత్యాశంకోత్థాపితా వర్త్మైత ద్గృహమేధీయ మిత్యర్థేన సహైవ గచ్ఛతీత్యుక్తం. తథా కథం దారకా ఇత్యనేన పరిణామపరిణామితదనంతబుద్ధివృత్తి

(భయాదికృతయాతనామభవః జన్మాంతరే స్త్రీభావాపత్తిః)

వర్తిష్యంతే మయి గతే భిన్ననావ ఇవోదధౌ. ౨౧

ఏవం కృపణయా బుద్ధ్యా శోచంత మతదర్హణమ్,
గ్రహీతుం కృతధీ రేనం భయనామాఽభ్యపద్యత. ౨౨

పశువ ద్యవనై రేష నీయమానః స్వకం క్షయమ్,
అన్వద్రవ న్ననుపథాః శోచంతో భృశ మాతురాః. ౨౩

పురీం విహాయోపగత ఉపరుద్ధో భుజంగమః,
యదా త మేవాను పురీ విశీరా ప్రకృతిం గతా ౨౪

కారణా నీంద్రియాణ్యపి కిం సహైవ గచ్ఛంతీతి, ఉత నేతి సంశయ్య సహైవ గచ్ఛంతీత్యుక్తం భవతి, ఏతదేవ కథాసౌందర్యాయ పరోక్ష మభిధీయతే. తథా చ గీతం భగవతా "మనః షష్ఠా నీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి। శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః. గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గంధా నివాశయా' దితి. బుద్ధే ర్మనోవృత్తివిశేషమాత్రత్వేన మనసః సహగమన కథనేన బుద్ధే రపి గమనం గీతం భవతి ఇతి గమ్యతే ౨౧

(ఏవం కృపణయా బుద్ధ్యా) శోచంత మతదర్హణం శోకానర్హం వస్తుత అపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టకవిశిష్టత్వాత్ ఏవం పురంజనం గ్రహీతుం పురా ద్విశ్లేషయితుం కృతధీ ర్నిశ్చితబుద్ధిః భయనామా మృత్యుః ప్రాప్తః ౨౨

యథా (స్వకం) స్వకీయకర్మానుగుణం స్థానం ప్రతి (యవనైః పశువ న్నీయమానః) తదను పథాః ప్రాణ ఇంద్రియాణి చ శోచంతః యవనైః పీడితా అత ఏవాతురాః శోచంతోఽన్వద్రవన్నను సృత్య గతవంతః తథా చ శ్రుతిః "త ముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణ మనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీతి." ప్రాణో జ్యేష్ఠః సర్వే ప్రాణా ఇంద్రియాణీత్యర్థః ౨౩

యవనై (రుపరుద్ధః పురీం) స్థూలశరీరం తు విహాయైవ గతః భుజంగవ ద్దహ్యమానం వృక్ష కోటరం విహాయ యథా భుజంగమో గచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః. యదా గతస్తదా తమేవ తద్గమనానంతర మేవ పురీ విశీర్ణా శిథిలా సతీ ప్రకృతిం మహాభూతాత్మతాం గతా ప్రాప్తవతీ. కథాపక్షేతు దారాపత్యాదయః సర్వే పురంజనవిశ్లేష మసహమానా స్తేనైవ సహ వినష్టా అభూవన్, పురీ చ వినష్టాభూదిత్యర్థః. ౨౪

వికృష్యమాణః ప్రసభం యవనేన బలీయసా,
నాఽవింద త్తమసాఽఽవిష్టః సఖాయం సుహృదం పురః. ౨౫

తం యజ్ఞపశవోఽనేన సంజ్ఞప్తా యేఽదయాళునా,
కుఠారై శ్చిచ్ఛిదుః క్రుద్ధాః స్మరంతోఽమీవమస్య తత్. ౨౬

అనంతపారే తమసి మగ్నో నష్టస్మృతిః సమాః,
శాశ్వతీ రనుభూయా ర్తిం ప్రమదాసంగదూషితః ౨౭

తా మేవ మనసా గృహ్ణన్ బభూవ ప్రమదోత్తమా,

(బలీయసా యవనేన) ప్రసభం పురః పుర్యా వికృష్యమాణః తమోజ్ఞాన మావిష్టః సఖాయం స్వేన సహవర్తమానం సహ వృత్తి ర్హి సఖ్యు ర్ధర్మః సుహృదం విపులాపరాధత్వేఽపి కించిదానుకూల్యేన రిరక్షిషయా బుద్ధిమంతం పరమాత్మానం నావిందత్ న సస్మార. ౨౫

(అదయాళు)నా దయారహితేనానేన పురంజనేన, యజ్ఞే కర్మేంద్రియవ్యాపారరూపే యజ్ఞే, యే పశవః, సంజ్ఞప్తా హింసితాః, తే పశవః, ఆత్మవైశసం స్వవిషయే కృతద్రోహం, స్మరంతః అత ఏవ క్రుద్ధాః కుఠారసదృశైః శృంగైరేనం చిచ్ఛిదుః ౨౬

(అనంతపారే) అపారే తమసి నరకే మగ్నః అత ఏవ గతవివేకః శాశ్వతీః సమాః సంవత్సరాన్, "కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే" ఇతి ద్వితీయా ఆర్తిం దుఃఖ మనుభూయ ప్రమదా సంగదూషితః ప్రమదాసంగేన దూషితచిత్త ఇత్యర్థః. ప్రమదాత్ర దేహానుబంధినీ భార్యాఽత్ర వివక్షితా న తు బుద్ధిరూపా, బుద్ధిసంగస్యాసంసార మనువర్తమానత్వేన సర్వేషాం సర్వదా స్త్రీజన్మాపత్తేః ౨౭

(తాం) భార్యామేవ మనసా గృహ్ణన్నంతకాలే స్మర న్ననంతరం రాజసింహస్య విదర్భస్య వేశ్మని ప్రమదోత్తమా బభూవేత్యన్వయః. ఏవం తిర్యగాదిరూపేణ, సంసరతో జీవస్యాదృష్టవిశేషపరిపాకవశా న్మనుష్యజన్మప్రాప్తస్య తత్రాపి జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసు దోషా ననుకీర్త్య పునర్దైవాత్ కదాచిత్ సంజాతవివేకస్యాపి ప్రబలకర్మరూపప్రతిబంధవశాత్ రజస్తమఃప్రచురబుద్ధిపారవశ్యేన దేహదేహాను బంధివిషయాహంమమాభిమానగ్రస్తస్య జరామరణాద్యవస్థాసు దోషానభిధాయేదానీం దేహావసానే దేహానుసంబంధిప్రమదాస్మరణనిమిత్తస్త్రీజన్మప్రాప్తిం తత్రాపి ప్రాక్తనకాదాచిత్కయాదృచ్ఛికపుణ్య వశాత్ సత్కులప్రసూతిం తతో మహాభాగవతభర్తృసంబంధం తత్సేవాప్రకారం తతస్తేన తుష్టస్య

(భయాదికృతయాతనానుభవః జన్మాంతరేస్త్రీభావాపత్తిః)

అనంతరం విదర్భస్య రాజసింహస్య వేశ్మని ౨౮

ఉపయేమే వీర్యపణాం వైదర్భీం మలయధ్వజః,
యుధి నిర్జిత్య రాజన్యాన్ పాండ్యః పరపురఞ్జయః ౨౯

తస్యాం స జనయాంచక్రే ఆత్మజా మసితేక్షణామ్,

భగవతః ప్రసాదా జ్జ్ఞానోదయం చాహ తత్ర కథాపక్షేఽపి విదర్భాదిపదానాం శ్రౌత ఏవార్థః, అధ్యాత్మ పక్షే తు విదర్భస్య విశిష్టం దర్భోపలక్షితం కర్మ యస్య తస్య రాజంతే సత్కర్మానుష్ఠానేనేతి తే రాజానః సత్కర్మానుష్ఠానపరాః తేషాం మధ్యే సింహస్య శ్రేష్ఠస్య వేశ్మని గృహే ప్రమదా బభూవ. పురంజనః కర్మవిశేషేణ విశిష్టకులే స్త్రీత్వం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ౨౮

తాం (వైదర్భీం) విదర్భస్య దుహితరం, వీర్యం భగవద్భక్తియోగానుష్ఠానసామర్థ్యమేవ పణః శుల్కబంధనం యస్యాస్తాం భాగవతమేవ వృణవానీత్యేవం సంకల్పవతీం మలయధ్వజః మలయ పర్వతోపలక్షితదక్షిణదేశః తత్ర ధ్వజ ఇవ దర్శనీయః, స హి విష్ణుభక్తిప్రధానో దేశః తత్ర ముఖ్యో భాగవత ఇత్యర్థః తథా పండా బుద్ధి ర్నిశ్చయాత్మికా తా మర్హతీతి పాండ్యః పరస్య పరమాత్మనః పురం పురవ ద్వాసస్థానం శరీరం అథ “యదిద మస్మిన్ బ్రహ్మపురమ్” ఇతి శ్రుతేః తజ్జయతీతి పురంజనః దేహగుణాద్యజిత ఇత్యర్థః. యుధి ఇంద్రియజయరూపే యుద్ధే రాజన్యాన్ జితేంద్రియా న్నిర్జిత్య జితేంద్రియశ్రేష్ఠోఽభూ దిత్యర్థః ఉపయేమే, యద్యప్యత్ర “రాజ్ఞో జాతావేవేతి వాచ్యమ్” ఇతి జాతౌ నియమితోఽయం యత్ప్రత్యయః తదంతో రాజన్యశబ్దః క్షత్రియజాతిషు వచన స్తథాప్యత్ర గౌణ్యా వృత్త్యా జితేంద్రియపరః క్షత్రియజాతీయో హి జయేన రాజత ఇతి జయగుణయోగాత్ జితేంద్రియే తస్య వృత్తేః సంభవాత్ ౨౯

స మలయధ్వజ స్తస్యాం వైదర్భ్యా మసితే శ్రీకృష్ణే ఈక్షణం దృష్టిర్యయా తాం శ్రీకృష్ణసేవారుచిరూపా మాత్మజాం సంజనయాంచక్రే వైదర్భ్యాం భాగవతసంగేన భగవత్సేవారుచి రభూదిత్యర్థః. తథ యవీయసః ఆత్మజాయా అను జాతాన్ సప్తసుతాన్ “శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్ః అర్చనం వందనం దాస్య” మిత్యేవంరూపాన్ సఖ్యాత్మనివేదనయోస్తు భగవదనపాయిత్వతచ్ఛేషతైకానుసంధానరూపయో ర్భగవతైవ ఉత్తరత్రైవ వక్ష్యమాణయో రిదానీ

యవీయసః స_ప్త సుతాన్ స_ప్త ద్రవిడభూభృతః. ౩౦

ఏకై_కస్యాభవ_త్తేషాం రాజ న్నర్బుద మర్బుదమ్,
భోక్ష్యతే తద్వంశధరై_ ర్మహీ మన్వంతరం పరమ్. ౩౧

అగ_స్త్యః ప్రాగ్దుహితర ముపయేమే ధృతవ్రతామ్.
యస్యాం దృఢచ్యుతో జాత ఇధ్మవాహాత్మజో మునిః ౩౨

విభజ్య తనయేభ్యః క్ష్మాం రాజర్షి ర్మలయధ్వజః,
ఆరిరాధయిషుః కృష్ణం స జగామ కులాచలమ్. ౩౩

మనుత్ప_త్తేః స_ప్తైవేత్యు_క్తం. భగవద్ధర్మరుచ్యా తచ్ఛ్రివణకీ_ర్తనాదికం జాత మిత్యర్థః. ద్రవిడ భూమిపాలకాన్ ద్రవిడభూమి ర్హి శ్రవణాదిభిరేవ సురక్షితా_స్తీతి ప్రసిద్ధమ్. ౩౦

హే రాజన్ ! తేషాం పుత్రాణా మేకై_కస్యార్బుద మర్బుదం పుత్రా అభవన్ శ్రవణకీ_ర్త నాదీనాం ప్రత్యేక మనేకప్రకారా అభవన్నిత్యర్థః యేషాం వంశధరై_ర్యతః ప్రసూతై_ః సంప్రదాయ భేదై_ః మన్వంతర మతః పరం చ మహీ భోక్ష్యతే అనుభూయతే శ్రవణకీ_ర్తనాదిసంప్రదాయభే_దై ర్మహీ వ్యాప్తా ఇత్యర్థః ౩౧

అగస్త్యోపలక్షితో ముముక్షు ర్దృఢవ్రతా మవ్యభిచారిణీం దుహితరం భగవత్సేవారుచ్యాత్మికా ముపయేమే స్వీకృతవాన్. దుహితరం విశినష్టి - యస్యాం దుహితరి ఇధ్మవాహాత్మజః ఇధ్మవాహః సమిత్ప్రాపణం తేన తత్పూర్వకగురూపస_త్తి ర్లక్ష్యతే "గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసమిద్వాహపూర్వకగురూపసాదాజ్జాతో బ్రహ్మోపదేశాత్మనో మునిః ఉపదిష్టస్యార్థస్య మననప్రచురత్వా న్మునిః దృఢం వ్రతం శ్రవణోపయు_క్తశమదమాత్మకం వ్రతం యస్య సః "ప్రశాంతచి_త్తాయ శమాన్వితాయ" ఇతి శ్రుతేః ఉపాసనోపయు_క్తశమాదీనాం శ్రవణకాలేఽ భావాచ్చ జాతః బభూవ. ౩౨

(తనయేభ్యః) శ్రవణకీ_ర్తనాదిభ్యః పుత్రేభ్యః, క్ష్మాం స్వోపజీవ్యాం భగవద్భ_క్త్యాత్మికాం పృథ్వీం విభజ్య శ్రవణకీ_ర్తనాదిసాధ్యా మనుసంధాయ స మలయధ్వజః కృష్ణ మారాధయితు మిచ్ఛుః కులాచలం మలయపర్వతం ప్రతి జగామ గతః ౩౩

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యురుపదేశాన్ముక్తిశ్చ)

హిత్వా గృహాన్ సుతాన్ భోగాన్ వైదర్భీ మదిరేక్షణా,
అన్వధావత పాండ్యేశం జ్యోత్స్నేవ రజనీకరమ్ ३४

తత్ర చంద్రవసా నామ తామ్రపర్ణీ వటోదకా,
తత్పుణ్యసలిలై ర్నిత్య ముభయత్రాత్మనో మృజన్. ३५

కందాష్టిభి ర్మూలఫలైః పుష్పపర్ణై స్తృణోదకైః,
వర్తమానః శనై ర్గాత్ర కర్శనం తప ఆస్థితః ३६

శీతోష్ణవాతవర్షాణి క్షుత్పిపాసే ప్రియాప్రియే,
సుఖదుఃఖే ఇతి ద్వంద్వా న్యజయ త్సమదర్శనః. ३७

గురూపసత్తిపూర్వకశమాదియుక్తశ్రవణమననాదిపూర్వికాం శ్రవణకీర్తనాదిసాధ్యాం భగవత్సేవారుచిం వైదర్భ్యా ముత్పాద్య తయా సహ భగవంత మారాధయితుం వివిక్తం పుణ్యదేశం యయావిత్యుక్త మథ మలయధ్వజస్య మహాభాగవతస్య అష్టాంగయుక్త భగవద్భక్తియోగానుష్ఠాన ప్రకారం వైదర్భ్యాః పత్యుః పరిచర్యాప్రకారం చాహ (హిత్వేత్యాదినా మనో దధ ఇత్యంతేన గ్రంథేన) మదిరం భగవత్సేవాహర్షరూప మీక్షణం జ్ఞానం యస్యాః సా వైదర్భీ సుఖాన్ సుఖప్రదాన్ గృహాన్, సుఖశబ్దః తత్సాధనేషూపచారాత్ ప్రయుక్తః. అత ఏవ పుంస్త్వం, పాండ్యేశం మలయధ్వజ మన్వధావత అనుసృత్య గతవతీ యథా రజనీకరం చంద్రం జ్యోత్స్నా చంద్రికా. ३४

(తత్ర) కులాచలే చంద్రవసా తామ్రవర్ణీ ప్రసిద్ధా నదీ. తస్యాః పుణ్యైః సలిలై రాత్మనః స్వస్యోభయత్ర అంతర్బహిశ్చ మలం మృజన్ స్నానపానాదిభిః శోధయన్ తప ఆస్థిత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ३५

(కందాష్టయః) కందబీజాని కందాష్ట్యాదిభిః పూర్వపూర్వాలాభే ఉత్తరోత్తరై ర్వర్తమానః దేహధారణం కుర్వాణః పశ్చా చ్ఛనైః గాత్రకర్శనం శరీరశోషణం తప అనశనతప ఆస్థిత ఇత్యర్థః. ३६

తతః (సమదర్శనః) శీతోష్ణాదినిమిత్తచిత్తవికారరహితః శీతోష్ణాదిద్వంద్వా న్య జయత్. ३७

తపసా విద్యయా పక్వకషాయో నియమై ర్యమైః,
యుయుజే బ్రహ్మణ్యాత్మానం విజితాక్షానిలాశయః ౩౮

ఆస్తే స్థాణు రివైకత్ర దివ్యం వర్షశతం స్థిరః,
వాసుదేవే భగవతి నాఽన్య ద్వేదో ద్వహన్ రతిమ్. ౩౯

స వ్యాపకతయాఽఽత్మానం వ్యతిరిక్తతయాఽఽత్మని,
విద్వాన్ స్వప్న ఇవాఽమర్శసాక్షిణం విరరామ హ. ౪౦

సాక్షా ద్భగవతోక్తేన గురుణా హరిణా నృప,
విశుద్ధజ్ఞానదీపేన స్ఫురతా విశతో ముఖమ్ ౪౧

పరే బ్రహ్మణి చాఽఽత్మానం పరం బ్రహ్మ తథాఽఽత్మని,

(తపసా) కర్మయోగేన విద్యయా జ్ఞానయోగేన చ పక్వః నిరస్తః కషాయః ధాతురాగవ దనివర్త్యం పుణ్యాపుణ్యాత్మకం పాపం యస్య స యమై ర్నియమైశ్చ విజితా న్యక్షాణీంద్రియాణ్యనిలః ప్రాణః ఆశయోఽన్తఃకరణం చ యేన స. బ్రహ్మణా పరమాత్మనాఽఽత్మానం ప్రత్యగాత్మానం యుయుజే అధికరణస్యైవ కరణత్వవివక్షయా తృతీయా బ్రహ్మణ్యాత్మానం యుయుజే బ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మాన మనుసంహితవా నిత్యర్థః. ౩౮

(స్థాణురివైకత్ర) దేశే దివ్యం వర్షశతం నిశ్చల ఆస్తే ఉపవిష్టవాన్. భగవతి వాసుదేవే రతి మనురాగాత్మికాం భక్తి ముద్వహన్ కుర్వన్ అన్యచ్ఛరీరాదికం న వేద న సస్మార ౩౯

(స) మలయధ్వజః సాక్షిద్ ద్రష్టార మాత్మానం పరమాత్మాన మాఽఽత్మని జీవాత్మానం వ్యాపకతయా విలక్షణతయా వ్యాపకత్వరూపవైలక్షణ్యేనేత్యర్థః విద్వాన్ స్వప్న ఇవామృశ్య స్వప్న ఇవాఽనిత్యం దేహవృత్తాంత మామృశ్య తస్మా ద్విరరామ కేవలపరమాత్మానుసంధానపరోఽభూదిత్యర్థః. ౪౦

(సాక్షిద్) భగవాన్ హరి రేవ గురుః తేనోక్తేన సర్వతోముఖం స్ఫురతాఽకుంఠితేన విశుద్ధజ్ఞానదీపేన స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానదీపేన. ౪౧

(ఆత్మానం) ప్రత్యగాత్మానం పరే బ్రహ్మణి పరం బ్రహ్మ ప్రత్యగాత్మ వీక్షమాణః

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశాన్ముక్తిశ్చ)

వీక్షమాణో విహాయేశ మస్మా దుపరరామ హ. ४२

పతిం పరమధర్మజ్ఞం వైదర్భీం మలయధ్వజమ్,
ప్రేమ్ణా పర్యచర ద్ధిత్వా భోగాన్ సా పతిదేవతా ४३

చీరవాసా వ్రతక్షామా వేణీభూతశిరోరుహా,
బభా వుపపతిం శాంతా శిఖా శాంత మివాఽనలమ్ ४४

అజానతీ ప్రియతమం యదోపరత మంగనా,
సుస్థిరాసన మాసాద్య యథాపూర్వ ముపాచరత్. ४५

ఉపాసనే సాక్షి త్కుర్వ న్నిత్యర్థః. పరే బ్రహ్మణీతి ధారకత్వ ముక్తం, పరం బ్రహ్మేతి వ్యాపకత్వ ముక్తం, తత ఈశం విహాయ, ఉపరరామ ఉపాసనాత్మకం జ్ఞానం హిత్వోపరరామ యావ దుపరమ మామరణ ముపాసితవా నిత్యర్థః. ४२

(వైదర్భీ) భోగాన్ హిత్వా పతిరేవ దేవతా యస్యాః సా, భగవదారాధనరూపసర్వోత్కృష్ట ధర్మనిష్ఠం మలయధ్వజం పతిం, ప్రేమ్ణా పరిచరత్పరిచర్యాం చక్రే ४३

చీరం వాసో వస్త్రం యస్యాః సా. వ్రతేనాఽనశనాదినా, క్షామా కృశీభూతా, వేణీభూతా జటీభూతాః శిరోరుహాః కేశాః యస్యాః సా. ఉపపతిం పత్యుః సమీపే, యద్వా పత్యుః కించిన్మాత్రం న్యూనా. తత్సమానా సతీత్యర్థః "ఉపోధికే చ" ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వేన తద్యోగే ద్వితీయా, శాంత మంగారావస్థ మనలం. శాంతా నిర్ధూమా, శిఖా జ్వాలా, యథా భాతి తద్వద్బభౌ. ४४

యదా పతి రుపరరామ తదానీ మపి సుస్థిరాసన మాసాద్యాఽఽబధ్యాఽతఏవోపరతం మృతం ప్రియతమం పతి మజానతీ అంగనా వైదర్భీ. యథాపూర్వం పత్యు రంఘ్రీ ఉపాచరత్ పర్యచరత్. ४५

యదా నోపలభే తాంఘ్రా వూష్మాణం పత్యు రర్చతీ,
ఆసీత్ సంవిగ్నహృదయా యూథభ్రష్టా మృగీ యథా ౪౬

ఆత్మానం శోచతీ దీన మబంధుం విక్లవాశ్రుభిః,
స్తనా వాసిచ్య విపినే సుస్వరం ప్రరురోద సా. ౪౭

ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ రాజర్షే ఇమా ముదధిమేఖలామ్,
దస్యుభ్యః క్షత్రబంధుభ్యో బిభ్యతీం పాతు మర్హసి. ౪౮

ఏవం విలపతీ బాలా విపినేఽనుగతా పతిమ్,
పతినా పాదయో ర్భర్తూ రుద త్యశ్రూ ణ్యవర్తయత్ ౪౯

చితిం దారుమయీం చిత్వా తస్యాం పత్యుః కళేవరమ్,
ఆదీప్య చాఽనుమరణే విలపంతీ మనో దధే ౫౦

(యదా) చార్చతీ పత్యు రంఘ్రౌ ఊష్మాణం నోపలబ్ధవతీ, తదా సంవిగ్నహృదయా దుఃఖితచిత్తాసీ దభూత్ యథా స్వసమూహాత్ భ్రష్టా వియుక్తా మృగీ హరిణీ తద్వత్ ౪౬

(అబంధుం) పతిరహిత మత ఏవ దీన మాత్మానం శోచంతీతి విక్లవాశ్రుభిః శోకోద్గతనేత్ర జలైః స్తనా వాసిచ్య ఏకాంతే సుస్వరం ప్రరురోద. హేతి ఖేదే ౪౭

తదేవాహ (హే రాజర్షే!) జితేంద్రియశ్రేష్ఠోత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ క్షత్రబంధుభ్యోఽధార్మికక్షత్రియేభ్యః అత ఏవ దస్యురూపేభ్యః కేవలత్రివర్గనిష్ఠేభ్య ఇత్యర్థః. బిభ్యతీం భయం ప్రాప్తవతీం, నివృత్తి మార్గలోపేన బిభ్యతీమిత్యర్థః. ఇమా ముదధిమేఖలాం సముద్రవేష్టితాం భూమిం పాతుం సమ్యఙ్ నివృత్తధర్మప్రవర్తనేన రక్షితు మర్హసి ౪౮

పతి మనుసృత్య విజనేఽరణ్యే గతా బాలా వైదర్భీ ఏవం విలపంతీ భర్తుః పాదయోః పతితా రుద త్యశ్రూణ్య వర్తయ న్నివర్తయామాస ౪౯

(దారుమయీం చితిం.) కృత్వా విరచయ్య, తస్యాం చిత్యాం. పత్యుః కళేవరం శరీరం, ప్రదీప్య ప్రజ్వాల్య విలపంతీ, పత్యుః పాదయో రనుమరణే సహగమనే. మనో దధే ధృతవతీ. ౫౦

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశా న్ముక్తిశ్చ)

తత్ర పూర్వతరః కశ్చి త్సఖా బ్రాహ్మణ ఆత్మవాన్,
సాంత్వయ న్వల్గునా సామ్నా తా మాహ రుదతీం ప్రభో. ౫౧

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

కా త్వం కస్యాఽసి కోవాఽయం శయానో యస్య శోచసి,
జానాసి కిం సఖాయం మాం యేనాఽగ్రే విచచర్థ హ. ౫౨

అపి స్మరసి చాఽఽత్మాన మవిజ్ఞాతసఖం సఖే,
హిత్వా మాం పద మన్విచ్ఛన్ భౌమభోగరతో గతః. ౫౩

(తత్ర) తస్మి న్నవసరే, పూర్వతరః పురాతనః. ఈశ్వరరూపః కశ్చిత్ సఖాత్మవాన్ బ్రాహ్మణః, ఆగత్య వల్గునా మధురేణ, సామ్నా సామవాక్యేన. సాంత్వయన్ ఉపలాలయన్, రుదంతీం ప్రత్యాహ హే ప్రభో! నిరుపాధికసఖ! యాదృచ్ఛికసుకృతమాత్రసంతుష్టో భగవాన్ బ్రాహ్మణరూపేణాఽఽగత్య వైదర్భీం సాంత్వయ న్నాహ. భాగవతసంబంధమాత్రతుష్టో భగవాన్ వైదర్భీ మనుజగ్రాహేతి యావత్ ౫౧

ఉక్తిమేవాహ (కా త్వమిత్యాదినా) తద్వైఽవాంత మావయో రిత్యంతేన కా త్వ మితి కథం జాతీయకేతి ప్రశ్నః కస్యాఽసి కస్య సంబంధిన్యసి కో వాఽయ మిత్యపి తథా యస్య శోచసి యదర్థం శోచసి శయానస్య స్వస్య చ స్వరూప ముభయోః సంబంధం దేహప్రయుక్త మవిదిత్వా కిం వృథా శోచసీత్యభిప్రాయః. సఖాయం మాం జానాసి కిం స్వస్వరూపమేఽవాజానతీ త్వం కథం మత్స్వరూపం జానాసీత్యర్థః తత్ర హేతుర్యేన మయా హేతునాఽగ్రే సృష్ట్యాదౌ వివకర్ద వికృతవానసి అనాదిత్వత్కర్మానుగుణమత్సంకల్పేన స్వపరస్వరూపం విస్మృత్య దేవమనుష్యాదివికారం ప్రాప్తోఽసీత్యర్థః. ౫౨

యద్యపి మాం న జానాసి తథాస్యాత్మానం త్వా మవిజ్ఞాతః కశ్చి న్మే సఖా ఆసీ దితి కిం స్మరసి హే సఖే! ఇతి పుంస్త్వనిర్దేశః ప్రకృతివిలక్షణపురుషస్వరూపస్మరణాయ సఖ్యం స్మారయన్ స్వవియోగకృత మనర్థ మాహ (హిత్వేతి సార్ధైః షడ్భిః) మా మంతరాత్మభూతం హిత్వా గ్రామ్యభోగః శబ్దాదివిషయానుభవః తస్మి న్నాసక్తః పదం భోగస్థానం దేవమనుష్యాదిశరీర మన్విచ్ఛన్, గతః మద్వియోగం ప్రాప్తః, స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానవిధురో జాత ఇత్యర్థః. ౫౩

హంసా వహం చ త్వం చాఽఽర్య సఖాయౌ మానసాయనౌ,
అభూతా మంతరా వౌకః సహస్రపరివత్సరాన్ ౫౪

స త్వం విహాయ మాం బంధో గతో గ్రామ్యమతి ర్మహీమ్,
విచరన్ పద మద్రాక్షీః కయాచి న్నిర్మితం స్త్రియా ౫౫

పంచారామం నవద్వార మేకపాలం త్రికోష్ఠకమ్,
షట్కులం పంచవిపణం పంచప్రకృతిస్త్రీధవమ్. ౫౬

(హే ఆర్య!) త్వం చాహం సహస్రపరివత్సరా ననంతకాలమంతరా వోకః శరీరరూప గృహమధ్య ఏవాన్తరేతి మధ్యేఽవ్యయం. వాశబ్ద ఏవార్థః. ఓకో గృహం మానసాయనౌ హృత్పద్మ గృహాగతౌ సఖాయౌ హంసా వభూతామ్. సఖిశబ్దార్థసామానాధికరణ్యా చ్ఛేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమ పురుషః అత్ర హంసత్వవిధానాయ యుష్మదస్మదోః సఖిత్వ ముద్దిశ్యతే ఉద్దేశ్యానుగుణా చ సర్వత్ర తిఙ్ విభక్తిః ప్రయుజ్యతే తద్యథా "త్వం వాహ మస్మి భగవో దేవతే, తత్త్వ మసీతి భగవో దేవతే తత్త్వమసీ"తి. అత్ర సఖిత్వం న విధేయం యుష్మదస్మదర్థోద్దేశేఽనాత్ర పూర్వతరః కశ్చి త్సఖా అవిజ్ఞాతసఖం సఖే ఇత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వా ద్ధంసత్వం త్వప్రాప్తం హంసత్వం శుద్ధత్వం నిరస్యతి వికారానితి హంసః. తత శ్చాయ మర్థః అవాప్తమరణౌ స్వతో నిరస్తవిషయసుఖా వితి ఔపాధికో హి జీవస్య విషయభోగః. కథాపక్షే మానససరసి స్థితౌ పక్షిణా వభూతామ్. ౫౪

(స త్వం) హంస స్త్వం బంధుం సఖాయం మాం విహాయ విస్మృత్య గ్రామేషు శబ్దాదిషు మతిర్యస్య సః, మహీం ప్రకృతిమండలం ప్రాప్తః. తత్రాపి పదం నివాసస్థానం విచిన్వన్, యద్వా మహ్యాం విచరన్, కదాచిత్ పద మద్రాక్షీరిత్యన్వయః పదం విశినష్టి స్త్రియా ప్రకృత్యా నిర్మితమ్ ౫౫

(పంచారామమ్) పంచాఽఽరామా ఉపవనాని యస్మి న్నవ ద్వారాణి ఛిద్రాణి యస్మిన్ ఏకః పాలః పాలకో యస్మిన్. త్రీణి కోష్ఠాని ప్రాకారా యస్మిన్. షట్ కులాని అభీష్టవిషయసమర్పకాణి యస్మిన్, పంచ విపణాః హట్టా యస్మిన్. పంచప్రకృతి రూపాదానకారణం యస్య స్త్రీ భార్యా ఏవ ధవా స్వామినీ యస్మిన్ తత్. ౫౬

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశాన్ముక్తి శ్చ)

పంచేంద్రియార్థా ఆరామా ద్వారః ప్రాణా నవ ప్రభో.
తేజోఽబన్నాని కోష్ఠాని కుల మింద్రియసంగ్రహః. ౫౬

విపణస్తు క్రియాశక్తి ర్భూతప్రకృతి రవ్యయా.
శక్త్యధీశః పుమాం స్త్వత్ర ప్రవిష్టో నాఽవబుధ్యతే ౫౭

తస్మిం స్త్వం రామయా స్పృష్టో రమమాణోఽశ్రుతస్మృతిః,

స్వయమేవ శ్లోకం వ్యాచష్టే (పంచేతి) పంచేంద్రియార్థః శబ్దాదయః ఆరామాః ప్రాణాయనాః ప్రాణాధీనా ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని తేషాం, ప్రాణాయత్తప్రవృత్తిత్వా త్తదాశ్రయత్వాచ్చ నేత్రద్వయ శ్రోత్రద్వయాదిరూపచ్ఛిద్రాణి నవ ద్వారః ప్రాణాయనా ఇంద్రియస్థానాని గోలకాని ఛిద్రాణి ఇతి యావత్. నవద్వార ఏకః ప్రాణః పాలో యస్మిన్నితి స్పష్టత్వాన్న వ్యాఖ్యాతం తేజోఽబన్నాని తేజశ్చాప శ్చాన్నం పృథివీ చ ఏతాని కోష్ఠానీత్యర్థః ఇంద్రియసంగ్రహః మనసా సహ జ్ఞానేంద్రియషట్కసముదాయః ప్రత్యేకం కులవ దభీష్టప్రాపకత్వాత్ కుల మిత్యర్థః. ౫౬

(క్రియాశక్తిః) కర్మేంద్రియాణి పంచ విపణాః పంచ ప్రకృతీత్యస్య వ్యాఖ్యానం భూతప్రకృతిరితి భూతాని పంచ పృథివ్యాదీన్యేవ అవ్యయా నిత్యా ప్రకృతి రుపాదానకారణ మత్ర భూతాంతర్గతానాం తేజోఽబన్నానాం త్రయాణాం దేహారంభకత్వాత్ ప్రకృతిత్వం కోషస్థానీయాస్థిరుధిరమాంసరూపేణ పరిణామా త్తేజోఽబన్నాని కోష్ఠానీత్యుక్తమ్. తథా చ శ్రూయతే "అన్న మశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగః తత్పురీషం యో మధ్యమ స్త న్మాంస మాపః పీతా స్త్రేధా విధీయంతే తాసాం యః స్థవిష్ఠో భాగః తన్మూత్రం. యో మధ్యమ స్తల్లోహితం, తేజోఽశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగ స్తదస్థీ"తి యద్యపి కోష్ఠస్థానీయత్వేన పరిణతేషు తేజోఽబన్నేషు పంచీకరణప్రక్రియయా వాయ్వాకాశా వపి ప్రవిష్టౌ తథాపి భూతత్రయాంశానాం బాహుళ్యాత్ త్రికోష్ఠ మిత్యుక్తం భూతాత్మకోపాదానస్య ప్రతిక్షణ పరిణామశీలత్వేఽప్యవస్థావద్ ద్రవ్యస్య ప్రధానాఖ్యస్య నిత్యత్వా దవ్యయేత్యుక్తమ్ తథా చ శ్రుతిః "గౌరనాద్యంతవతీ అజా మేకా మితి" చ స్మర్యతే చ "ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభా వపీ"తి స్త్రీధవ మిత్యస్య వ్యాఖ్యా శక్త్యధీశ ఇతి, శక్తిర్బుద్ధి రధీశా యస్య తద్వశః సన్నిత్యర్థః పుమాన్ భవాన్ తత్ర పదే ప్రవిష్టః నాఽవబుధ్యతే స్వాత్మానం మాం చ న జానాతి ౫౭

(తస్మిన్) పదే త్వం రామయా స్త్రియా బుద్ధ్యా, స్పృష్టోఽభిభూతః రమమాణః విషయా

తత్సంగా దీదృశీం ప్రాప్తో దశాం పాపీయసీం ప్రభో. ౫౯

న త్వం విదర్భదుహితా నాఽయం వీరః సుహృ త్తవ,
న పతి స్త్వం పురంజన్యా రుద్ధో నవముఖే యయా. ౬౦

మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యత్పుమాంసం స్త్రియం సతీమ్,
మన్యసే నోభయం యద్వై హంసౌ పశ్యాఽఽవయో ర్గతిమ్. ౬౧

అహం భవాన్న చాఽన్య స్త్వం త్వ మేవాఽహం విచక్ష్వ భోః,

ననుభవ న్నత ఏవ గతా స్మృతిః స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానరూపా యస్య సః, తత్సంగాద్ బుద్ధినిమిత్త దేహానుబంధిస్త్రీసంగాత్, పాపీయసీ మీదృశీం స్త్రీయోనిరూపాం దశాం ప్రాప్తః. హే విభో! ధర్మతో వ్యాపకస్వభావ ! ౫౯

ఏవం స్వవియోగనిమిత్తప్రకృతిపరిణామరూపబుద్ధిపారవశ్యనిమిత్తేయం సంసృతిరూపానర్థ పరంపరే త్యభిధాయ సర్వం ప్రకృతిపరిణామరూపవైచిత్ర్యం నాత్మనో ధర్మః, కింతు బుద్ధిసంగనిమిత్త ఔపాధిక ఆత్మని ప్రతీయత ఇతి వదన్ ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్య ముప దిశతి (నేతి.) త్వం విదర్భస్య దుహితా న భవసి, అయం వీరో మలయధ్వజ స్తవ పతి రపి న భవతి నవద్వారే పురే యస్యా బుద్ధ్యా బద్ధోఽసి, తస్యాః పురంజన్యా స్త్వం పతిరపి న భవసి విదర్భదుహితృత్వాదీనాం దేహాకారత్వేన ఆత్మాకారత్వాభావాదితి భావః. ౬౦

(యత్) యస్మా ద్ధేతోః పూర్వజన్మని పుమాంస మిదానీం సతీం శ్రేష్ఠాం స్త్రియం మన్యసే ఏషా హేతుభూతా మయా సృష్టా మాయైవ. అత ఉభయ మప్యాఽఽత్మని న వస్తుతోఽస్తి. హి యస్మాదావాం హంసౌ శుద్ధౌ నౌ ఆవయోః అద్య అధునా గతిం వక్ష్యమాణం స్వరూపం పశ్య విమర్శయే త్యర్థః. ౬౧

కించ వక్ష్యమాణ మేవాహ (అహం) భవాన్ భవచ్ఛరీరకః త్వ మేవాఽహం త్వద్రూప ఏవాహం త్వం కదాచి దపి న మచ్ఛరీరత్వరహితః. అహం తవ సదా ఆత్మా త్వం తు మమ సదా శరీరభూత ఇత్యర్థః న చాన్య స్త్వ మతో న త్వం మదన్యః న మత్సంబంధవిధుర ఇత్యర్థః. విచక్ష్వ విమర్శయ. నౌ ఆవయోః ఛిద్రం సంబంధవైధుర్యం మనా గీష దపి జాతు కదాచిత్ కవయో విద్వాంసః న పశ్యంతి. ఏవం సంబంధనియమకథనేనాఽపృథక్సిద్ధజాతిగుణ ప్రభాదివిశేషణవిశిష్ట

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశా న్ముక్తి శ్చ)

న నౌ పశ్యంతి కవయ శ్ఛిద్రం జాతు మనాగపి. ౬౨

యథా పురుష ఆత్మాన మేక మాదర్శచక్షుషోః,

వ్యక్తిగుణిమణ్యాదివ జ్జీవేశ్వరాత్మకం వస్తువిశిష్టరూపే ణైక మేవేత్యుక్తం భవతి. భో ఇత్యవ్యయం సంబుద్ధౌ. ౬౨

ఏతదేవ దృష్టాంతేన దర్శయతి (యథేతి) పురుషం పురుషాకార మాత్మానం స్వ మాదర్శే మహ త్యుపాధౌ చక్షుషి పరస్య చక్షు ష్యల్పే ఉపాధౌ ద్విధాభూతం వృద్ధిభా క్త్వేన హ్రస్వభా క్త్వేన చ ద్వేధాభూతం యథాఽవేక్షేత పశ్యేత్ తథా ఆవయో రప్యంతరం యథా జాతిగుణాద్యపృథక్సిద్ధవిశేషణ విశిష్టం పురుషాఖ్యం మాంసపిండం తత్తద్విశేషణాదియుక్త మేక మేవ విశిష్టం వస్త్వాదర్శచక్షురాద్యు పాధిప్రయుక్తవృద్ధిహ్రాసాదిగుణవిశిష్ట మవేక్షేత. ఏవం శరీరాత్మభావేన నియతవిశేషణవిశేష్యభూతం జీవేశ్వరాత్మకం విశిష్టమేక మేవ వస్తు స్థూలసూక్ష్మశరీరేషు అనుప్రవిష్టం ఉపాధివశాత్ నానాభూత మివ పశ్యతీత్యర్థః పురుష మవేక్షేత ఇత్యనేనాఽయ మర్థోఽవగమ్యతే పురుషో హి జాతిగుణాద్యనేక విశేషణవిశిష్టః జాతివ్యక్త్యో రివ గుణగుణినో రివ ప్రభాప్రభావతో రివ శరీరాత్మనో రావయో ర్భేద ఇతి భావః బింబప్రతిబింబయో రివ జీవేశయో రౌపాధికో భేదః న స్వాభావిక ఇతి తు నార్థః ఆదర్శ చక్షుషో రిత్యుపాధిద్విత్వకథనా దాదర్శచక్షుర్గతయోః ప్రతిబింబయోః బింబేన సాక మభేదేఽపి తయోః పరస్పరం భేదసద్భావావగమా న్న హ్యేఽఽదర్శప్రతిబింబాచ్చక్షుః ప్రతిబింబోఽనన్యః బింబప్రతి బింబయో రభేదం వదతా ప్యవశ్యం ప్రతిబింబానాం భేదోఽభ్యుపగంతవ్యః. అన్యథా బింబప్రతిబింబయో రివ తేషు వైలక్షణ్యం న ప్రతీయేత అభేదసాధకసామగ్ర్యభావా చ్చ. న హ్యేకప్రతిబింబిత్వం సాధకం ప్రతిబింబానాం బింబావస్థాత్వేన తాసాం భిన్నత్వాత్. అత ఏవ హి పిండత్వఘటత్వకపాలత్వా ద్యవస్థానాం పరస్పరభేదా ఏకమృద్ద్రవ్యావస్థాత్వమాత్రేణాఽభేదాభ్యుపగమః ప్రతీతిపరాహతః. తస్మా న్నాత్ర బింబ ప్రతిబింబయో రౌపాధికభేదప్రతిపాదనపరోఽయం శ్లోకః. కింతు, యథోక్తార్థపర ఏవ. అస్తు వాత్ర బింబప్రతిబింబయో రేవ దృష్టాంతత్వం తథాపి తయో ర్యత్సాధర్మ్యం తదేవాత్ర దృష్టాంతీకృతం నతు తాదాత్మ్య మప్యవిరుద్ధోపయుక్తాంశమాత్రేణ దృష్టాంతసంభవా జ్జీవబ్రహ్మణో స్తాదాత్మ్యం త్వేతత్ప్రకరణవిరుద్ధం స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానాభావనిమిత్తదేహాత్మభ్రమవతః తన్నివృత్తిమే

ద్విధాభూత మవేక్షేత తద్వైవాంతర మావయోః. ౬౩

ఏవం స మానసో హంసో హంసేన ప్రతిబోధితః,
స్వస్థ స్తద్వ్యభిచారేణ నష్టా మాప పునః స్మృతిమ్. ౬౪

బర్హిష్మ న్నేత దధ్యాత్మం పారోక్ష్యేణ ప్రదర్శితమ్,

క్రియమాణేఽస్మిం స్తత్త్వోపదేశప్రకరణే జీవపరయోః పారమార్థికసఖిత్వప్రతిపాదనాత్ సఖిత్వం హి పదార్థ ద్వయనిరూపితమ్ న చ సఖిత్వ మపి స్త్రీపుంసభావాదివ దౌపాధిక మేవాఽత్రోపదిశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యమ్, తత్సహోపదిష్టానాం హంసత్వాదీనా మప్యౌపాధికత్వప్రసంగాత్ మయా హ్యేషా మాయా సృష్టేతీశ్వరస్య సంసారయితృత్వావగమాచ్చ - న హి సర్వజ్ఞ ఈశ్వరోఽనున్మత్తః స్వానర్థరూపం సంసారం స్వస్మి న్నారోపయతీతి యుక్తిమత్. కిం చ యేనాఽగ్రే విచకర్ష మాయాహ్యేషా మాయా సృష్టేతి స్రష్టృత్వాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిశిష్టపరమాత్మవాచినోఽహంశబ్దస్య బోధనార్హ తోపయోగ్యత్వం సంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచినో భవచ్ఛబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన చైతన్యమాత్రైక్యప్రతిపాదనపరత్వ మస్వరస మితి దిక్ విస్తర స్తు తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యపరత్వే భాష్యోక్తదూష ణానుసారేణాఽనుసంధేయః, స్వపక్షే ఉపపత్తి రపి తదుక్తరీత్యా ఏవాఽనుసంధేయా. ౬౩

సఖ్యోః సంవాద ముపసంహరతి (ఏవ మితి) హంసేన పరమాత్మనైవం ప్రతిబోధితః ఆవేదితస్వపతియాథాత్మ్యో మానసః మనసా సహ వర్తమానో జీవః తద్వ్యభిచారేణ పూర్వం స్వపర యాథాత్మ్యజ్ఞానాభావేన నష్టాం స్మృతి పున రాప, స్వాత్మనో భగవచ్ఛేషతైకరసతా మనుసందధానో ముక్తో బభూవేతి భావః. ౬౪

ఉపాఖ్యాన ముపసంహరతి (హే బర్హిష్మ) న్నేతద్వృత్తాంత మధ్యాత్మ మాత్మాన మధికృత్య ప్రవృత్తం పారోక్ష్యేణాఽన్యాపదేశముఖేన ప్రదర్శిత మతో న త్వయా కేవలం కథామాత్ర బుద్ధిః కర్తవ్యేతి భావః, పారోక్ష్యేణ కిమర్థ ముపదిష్టం తత్రాహ. యద్యస్మాత్ విశ్వస్య కారణభూతో భగవాన్ పరోక్షప్రియః "పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవాః" ఇతి శ్రుత్యా దేవానాం పరోక్షప్రియత్వా వగమా ద్దేవతాసార్వభౌమో భగవాన్ పరోక్షవాదేన నితరాం తుష్యతీతి ఏవ ముక్త మిత్యర్థః ఇదం శ్రోతు రస్మిన్ శ్రద్ధాద్రఢిమ్న ఉక్తం పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవా ఇత్యర్థస్యాఽర్థవాదత్వా దన్యథా

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశా న్మక్తి శ్చ)

యత్పరోక్షప్రియో దేవో భగవాన్ విశ్వభావనః. ౬౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పురంజనోపాఖ్యానే, అష్టావింశోధ్యాయః.

సాక్షాత్కృతైః శ్రవణకీర్తినాదిభి ర్భగవత స్తోషాభావప్రసంగాచ్చ తస్మాత్ పారోక్ష్యకీర్తనం శ్రోతు ర్బుద్ధ్యవధానార్థ మేవేతి ద్రష్టవ్యమ్. ౬౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్స్వాక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టావింశోఽధ్యాయః

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

ప్రాచీనబర్హిరువాచ—

భగవం స్తే వచోఽస్మాభి ర్న సమ్య గవగమ్యతే,
కవయ స్త ద్విజానంతి న వయం కర్మమోహితాః ౧

నారద ఉవాచ—

పురుషం పురంజనం విద్యా ద్యద్ వ్యన క్త్యాత్మనః పురమ్,
ఏకద్విత్రిచతుష్పాదం బహుపాద మపాదకమ్. ౨

యోఽవిజ్ఞాతాహృత స్తస్య పురుషస్య సఖేశ్వరః,

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

ఏత దధ్యాత్మం పారోక్ష్యేణ ప్రదర్శిత మిత్యుక్తమ్. తత్రాధ్యాత్మత్వే కథం పురంజన పదవ్యుత్పత్తిరితి వివిత్సాయాం రాజా పృచ్ఛతి (భగవన్నితి) హే భగవన్! తేఽధ్యాత్మవిదుత్తమస్య తే తవ వచః పరోక్షరూపం వాక్య మస్మాభిః కేవలం దేహాత్మబుద్ధిభిః సమ్యక్ నావగమ్యతే నాఽవబుధ్యతే, అధ్యాత్మవిదస్తు త్వద్వచో జానంతి. కర్మస్వేవ యజ్ఞాదావేవ మోహితాః. యద్వా కర్మణా పుణ్యాపుణ్యాదికర్మణా తిరోహితస్వపరయాథాత్మ్యాః వయం కథం జానీమః. ౧

ఏవ మాపృష్టో భగవా న్నారదః పురంజనాదీని పదాన్యధ్యాత్మపక్షానుకూలతయా వ్యుత్పాదయతి (పురుష మిత్యాదినా.) పురుషం క్షేత్రజ్ఞం పురంజనం పురంజనశబ్దబోధ్యం విద్యాత్. పురుషే పురంజనపదప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ-యః పురుషః ఆత్మనా మనసా సహ పురం శరీరం వ్యనక్తి దృఢతరం సంబధ్నాతీతి పురంజనః పూః శబ్దే ఉపపదే అఞ్జే ర్ల్యుట్. పూఃశబ్దస్తు శరీరే గౌణ్యా వృత్త్యా ప్రయుజ్యతే, న హ్యత్ర సర్వాణి పదాని ముఖ్యార్థాన్యేవేత్యాగ్రహః ఇతి భావః. పురం విశినష్టి. ఏకద్విత్ర్యాదయః పాదా యస్య బహవః పాదా యస్య న విద్యంతే పాదా యస్య తత్. ౨

యోఽవిజ్ఞాతశబ్దే నాహృత ఉక్తః తస్య పురంజనాఖ్యస్య పురుషస్య సఖా స ఈశ్వరః తస్మిన్నవిజ్ఞాతశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త మాహ - యద్యస్మాత్ పుంభి ర్నామాదిభి ర్న విజ్ఞాయతే ఇత్యవిజ్ఞాతః. యద్యపి హరివిష్ణ్వాదినామభిః జగద్వ్యాపారాదిక్రియాభిః సత్యజ్ఞానాదిగుణైశ్చ శాస్త్రతో జ్ఞాయత ఏవ,

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

యన్న విజ్ఞాయతే పుంభి ర్నామభి ర్వా క్రియాగుణైః. ౩

యదాజిఘృక్ష త్పురుషః కార్త్స్న్యేన ప్రకృతే ర్గుణాన్,
నవద్వారం ద్విహస్తాంఘ్రి తత్రాఽమనుత సాధ్వితి. ౪

బుద్ధిం తు ప్రమదాం విద్యా న్మమాహమితి యత్కృతమ్,
యా మధిష్ఠాయ దేహేఽస్మిన్ పుమాన్ భుంక్తేఽక్షభి ర్గుణాన్. ౫

సఖాయ ఇంద్రియగణా జ్ఞానం కర్మ చ యత్కృతమ్,

తథాపీయత్తయా న జ్ఞాయతే నామక్రియాగుణానా మానంత్యాదితి భావః. న విజ్ఞాయత ఇతి కర్మణి వ్యుత్పత్తిః కర్తరి వ్యుత్పత్తే రప్యుపలక్షణం సా చ దర్శితా పురస్తాత్ ౩

యదాయం పురుషః క్షేత్రజ్ఞః ప్రకృతే ర్గుణాన్ జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియవిషయాన్ కార్త్స్న్యేన అజిఘృక్షద్ గ్రహీతు మైచ్ఛ దనుభవితు మైచ్ఛ దిత్యర్థః, తదా నవ ద్వారాణి ఛిద్రాణి యస్య ద్వౌ హస్తౌ పాదౌ చ యస్య తన్మనుష్యశరీరం సాధు సమీచీన మిత్యమనుత తిర్యగాదిశరీరేషు సర్వేంద్రియాణా మనభివ్యక్తేః సర్వవిషయానుభవాసంభవాత్ మనుష్యశరీరమేవ సర్వవిషయాను భవయోగ్యం మత్వా దైవాత్తదుపలభ్య సాధ్వితి్యమనుతేత్యర్థః అనేన సోఽన్వేషమాణః శరణ మిత్యాదినా కోకిలకూజితై రిత్యంతం వ్యాఖ్యాతమ్ ౪

(బుద్ధిం) ప్రమదాం విద్యాత్తత్ర ప్రమదాశబ్దప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ. యద్యయా బుద్ధ్యా మమాహ మితి కృతం మద శ్చిత్తవికారః అహంమమాభిమానరూపమదహేతుత్వాద్ బుద్ధిః ప్రమదే త్యవ్యతి ఇత్యర్థః కిం చ యాం బుద్ధి మధిష్ఠాయాక్షభి రింద్రియైః గుణాన్ శబ్దాదీన్ విషయా నస్మిన్ దేహే భుంక్తే గుణానుభవజన్యమదహేతుత్వాచ్ఛ ప్రమదా బుద్ధి రిత్యర్థః ౫

భృత్యై ర్దశభి రాయాంతీ మిత్యస్యార్థమాహ (సఖాయ ఇతి) ఇంద్రియగణాః జ్ఞానకర్మోభ యేంద్రియగణాః సఖాయః భృత్యాః. తత్ర సఖిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త మాహ తద్వృత్తయ ఇంద్రియ వృత్తయః జ్ఞానం శబ్దాదివిషయకం జ్ఞానం వ్యవహృత్యాదానగత్యాదిరూపం కర్మ చ బుద్ధిసాధ్యం యత్కృతం యేనేంద్రియగణేన కృతం సహప్రవృత్తిమత్త్వేఽన్యోన్యాపేక్షత్వరూపం సఖిత్వ మత్ర

సఖ్య స్తద్వృత్తయః ప్రాణః పంచవృత్తి ర్యథోరగః ౬

బృహద్బలం మనో విద్యా దుభయేంద్రియనాయకమ్,
పంచాలాః పంచ విషయా యన్మధ్యే నవఖం పురమ్. ౭

అక్షిణీ నాసికే కర్ణౌ ముఖం శిశ్నగుదావితి,
ద్వే ద్వే ద్వారౌ బహి ర్యాతి య స్త దింద్రియసంయుతః. ౮

అక్షిణీ నాసికే ఆస్యమితి పంచ పురః కృతాః,
దక్షిణా దక్షిణః కర్ణ ఉత్తరా చోత్తరం స్మృతః. ౯

వివక్షితమ్ ఏకైకశతనాయకై రిత్యస్యార్థమాహ సఖ్య ఇతి. తద్వృత్తయః ఇంద్రియవృత్తయః సఖ్యః భవంతి పంచశీర్షాహినేత్యస్య అర్థమాహ ప్రాణః ఇతి. పంచవృత్తిత్వాత్ పంచశిరాః సర్ప ఇవ ప్రాణః. ౬

అన్య త్పుగమ మిత్యభిప్రేత్య ఏకాదశమహాభటా ఇత్యనేనోక్త మేకాదశమహాభట మాహ. స్వవిషయేషు ప్రసహ్య ప్రవర్తకత్వాత్ బృహద్బలం తదత ఏవ జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణాం నాయకం మన ఏకాదశో మహాభట ఇత్యర్థః. అత్ర ప్రకరణే పాంచాలశబ్దో బహుష్వర్థేషు ప్రవృత్తః, దక్షిణపాంచాలముత్తరపాంచాలమిత్యత్ర శాస్త్రే, స పాంచాలపతిరిత్యత్రేంద్రియేషు, పౌరంజనో వంశః పాంచాలేష్వితి విషయేషు తత్ర ముఖ్యార్థ మాహ. పంచశబ్దాదయో విషయాః పంచాలాః పంచ్యంతే వ్యక్తీక్రియంతే ఇతి వ్యుత్పత్తేః. తత్సంబంధిషు లాక్షణికప్రయోగః అనేకార్థకల్పనాయోగాదితి భావః సప్తోపరికృతా ద్వార ఇత్యాదే రర్థమాహ యత్పురం మధ్యే యస్య పురస్య మధ్యే. నవానాం ద్వారాణాం సమాహారః నవఖ మక్షినాసికాదిరూప మిత్యర్థః యద్వా పురం మధ్యే యన్నవఖం, యాని నవ ద్వారాణి తత్ర ద్వే అక్షిణీ ద్వే నాసికే ద్వౌ కర్ణౌ శిశ్నగుదౌ ద్వౌ ఇత్యేవం ద్వే ద్వే ద్వారౌ ముఖ మేకమితి మిళిత్వా నవఖ మిత్యన్వయః. ద్యుమత్సఖ ఇత్యాదే రర్థం సంక్షేపేణాహ య స్తదింద్రియ సంయుతః అక్ష్యాదిఛిద్రగతేంద్రియయుక్తః స ఆత్మా తాభి ర్ద్వార్భిః బహిర్యాతి బహిష్ఠాన్ శబ్దాదివిషయా ననుభవతి ఇత్యర్థః. ౭-౮

పంచద్వార స్తు పౌరస్త్యా ఇత్యస్యార్థ మాహ. (అక్షిణీ) నాసికే ఆస్యం ముఖ మిత్యేవం పంచద్వారః పూర్వభాగే కృతాః. అత్ర వ్యాఖ్యాయాం క్రమో న వివక్షితః. దక్షిణోత్తరద్వారావాహ. దక్షిణః కర్ణః, అత్ర దక్షిణేతి ప్రతీకోపాదానం దక్షిణః కర్ణ ఇతి వ్యాఖ్యానమేవ మగ్రేఽపి. ౯

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

పశ్చిమే ఇత్యధో ద్వారౌ గుదం శిశ్నమిహోచ్యతే,
ఖద్యోతాఽఽవిర్ముఖీ చాత్ర నేత్రే ఏకత్ర నిర్మితే,
రూపం విభ్రాజితం తాభ్యాం విచష్టే చక్షుషేశ్వరః. ౧౦

నళినీ నాళినీ నాసే గంధః సౌరభ ఉచ్యతే,
ఘ్రాణోఽవధూతో ముఖ్యాస్యం విపణో వాగ్రసవిద్రసః. ౧౧

ఆపణో వ్యవహారోఽత్ర చిత్రమంధో బహూదనమ్,
పితృహూ ర్దక్షిణః కర్ణ ఉత్తరో దేవహూః స్మృతః ౧౨

ప్రవృత్తం చ నివృత్తం చ శాస్త్రం పంచాలసంజ్ఞితమ్,

పశ్చిమే ద్వే ఇత్యుక్తే పశ్చిమే ద్వారావాహ (ఇతీతి) తత్ర పశ్చిమే ఇతి ప్రతీకగ్రహణం తస్యాధో ద్వారావితి వ్యాఖ్యానం తే చాధో ద్వారౌ కే ఇత్యత్రాహ గుదశిశ్నావిహోదితావితి. ఇహాస్మిన్ ప్రకరణే ఉదితౌ కథితౌ. ఖద్యోతావిర్ముఖీత్యాదే రర్థమాహ ఖద్యోతేతి. ఏకత్ర నిర్మితే అగ్నే యే ఖద్యోతావిర్ముఖీశబ్దవివక్షితే ద్వారౌ తే అత్ర ప్రకరణే నేత్రే ఇత్యర్థః. అత్ర నేత్రే ఇతి వ్యాఖ్యానమ్. శేషః ప్రతీకః ౧౦

ఏవం విభ్రాజితమిత్యస్య వ్యాఖ్యానం రూపమితి శేషః. ప్రతీక ఈశ్వరః పురంజనః, ఖద్యోతాదిశబ్దాస్తు గౌణాః, అతోఽత్ర న ప్రవృత్తినిమిత్త ముక్తం, నాసే గంధ ఇతి చ వ్యాఖ్యానం శేషః ప్రతీకః. ౧౧

ఘ్రాణ ఇతి వ్యాఖ్యాన మవధూత ఇతి ప్రతీకః, ముఖ్యేతి ప్రతీక స్తస్య వ్యాఖ్యాన మాస్య మితి. రసజ్ఞవిపణౌ వ్యాచష్టే విపణో వాగితి విపణ ఇతి ప్రతీకః, వాగింద్రియమితి వ్యాఖ్యారసవిది త్యర్థకః ప్రతీకః,స్వైరసజ్ఞవిపణాన్విత ఇతి మూలాద్రసః, రసనేంద్రియమితి వ్యాఖ్యానం, ఆపణబహూదనౌ వ్యాచష్టే. ఆపణ ఇతి ప్రతీకః, వ్యవహారః వాగ్వ్యవహార ఇతి వ్యాఖ్యా. బహూదనమితి ప్రతీకః, చిత్ర మంధ మన్నమితి వ్యాఖ్యా. ౧౨

(పితృహూ) రిత్యనువాదః, దక్షిణకర్ణావితి వ్యాఖ్యానమ్. దక్షిణా దక్షిణః కర్ణ ఇత్యనేన

పితృయానం దేవయానం శ్రోత్రా చ్ఛ్రుతధరాద్ వ్రజేత్ ౧౩

ఆసురీ మేఢ్ర మర్వాగ్ద్వా ర్వ్యవాయో గ్రామిణాం రతిః,
ఉపస్థో దుర్మదః ప్రోక్తో నిరృతి ర్గుద ఉచ్యతే ౧౪

వైశసం నరకం పాయు ర్లుబ్ధకోఽన్ధౌ తు మే శృణు,
హస్తపాదౌ పుమాం స్తాభ్యాం యుక్తో యాతి కరోతి చ ౧౫

అంతఃపురం చ హృదయం విషూచి ర్మన ఉచ్యతే,

దక్షిణైకా తథోత్తరేతి వ్యాఖ్యాతం. పితృహూ ర్దక్షిణః కర్ణ ఇత్యనేన తు పితృహూర్నామ పుర్యాద్వా దేవహూర్నామ పుర్యా ద్వారిత్యుక్త గుణనామవిషయౌ దక్షిణోత్తరకర్ణావేవేత్యుచ్యత ఇతి భేదః. క్రమ మనాదృత్య తృతీయాధ్యాయోక్తచండవేగాదిపదార్థానాహ సార్ధై స్త్రిభిః. చండవేగ ఇతి ప్రతీకః, సంవత్సర ఇతి వివరణం తత్ర తత్ప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ కాలః పురుషాయుషకాలః యేన సంవత్సరేణ చక్రవత్తూర్ణం భ్రమతోపలక్షితః జ్ఞాపితః పరిచ్ఛిన్నః చక్రవత్తూర్ణం వేగేన పురుషాయుషస్య పరిచ్ఛేదకత్వాత్ చండవేగ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. ౧౩

తస్య చండవేగస్య సంబంధినో గంధర్వా గంధర్వ్యశ్చ యథాక్రమ మహాని రాత్రయశ్చ స్మృతా ఇత్యర్థః తత్ర గంధర్వప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ యతః షష్ట్యుత్తరశతత్రయమహాని రాత్రయశ్చ పరిక్రాంత్యా పరివర్తనేన గంధర్వవత్పరోక్షేణాయుః పురుషాయుషం హరంతి, అతో గంధర్వగుణయోగాత్ తత్పదబోధ్యా ఇత్యర్థః. ౧౪

కాలకన్యేత్యస్య వ్యాఖ్యా జరేతి కాలస్య పురుషాయుషం హరతః దుహితృవ జ్జరాయాః ప్రీత్యావహత్వా త్సా కాలదుహితే త్యుచ్యతే. త్రిలోక్యాం వరమిచ్ఛంతీత్యాది, ప్రజ్వారస్త్వాం ప్రణేష్యతీత్యస్య సంగ్రహేణార్థ మాహ. లోకస్తాం నాభినందతీతి, ప్రజ్వారోఽయం మమేత్యస్యార్థః స్వసారమితి సార్ధేన క్షయాయ లోకస్యేతి శేషః. ౧౫

భీమాః సైనికా యస్యేతి బహువ్రీహ్యర్థం ప్రత్యుపసర్జనీభూతసైనికానాహ ఆధయః మనః పీడా వ్యాధయో దేహపీడా స్తస్య భయనామ్నః సైనికాః ఏతే భూతానా ముపసర్గాశ్చ ఖలా దుష్టా యవనాః దుర్యవనవత్ హింస్రత్వా ద్యవనాః అతీవ దుఃఖావహత్వా దరయః ఉపసర్గాః సుఖదుఃఖరాగద్వేషభయాభిమానప్రమాదోన్మాదశోకమోహలోభమాత్సర్యే ర్ష్యావమానక్షుత్పిపాసాధివ్యాధిజన్మజరామరణాదయః.

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం. నారదోపదేశః. ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

తత్ర మోహం ప్రసాదం వా హర్షం ప్రాప్నోతి తద్గుణైః. ౧౬

యథా యథా విక్రియతే గుణాక్తో వికరోతి వా,
తథా తథోపద్రష్టాఽఽత్మా తద్వృత్తీ రనుకార్యతే. ౧౭

దేహో రథ స్త్వింద్రియాశ్వాః సంవత్సరరయోఽగతిః

తత్రాధివ్యాధీనాం భీమసైనికరూపాణాం మృత్యో స్తస్యేతి ప్రాధాన్యేన నిర్దేశాత్ తద్వ్యతిరిక్తపర ఉపసర్గశబ్దః. ప్రజ్వారపదార్థమాహ వివిధో జ్వర ఇతి ౧౬

ఏవం క్రమ మనాదృత్య తృతీయాధ్యాయస్థపదాని వ్యాఖ్యాయ సింహావలోకనన్యాయేన పున రేతదధ్యాయస్థపదాన్యేవావశిష్టాని వ్యాఖ్యేయాని వ్యాచష్టే ప్రవృత్తం చేతి దక్షిణపాంచాలముత్తర పాంచాలమిత్యుక్తపాంచాలశబ్దార్థమాహ ప్రవృత్తం ప్రవర్తకం కర్తరిక్తః త్రివర్గతత్సాధకస్వరూపాన బోధనేన ప్రవర్తకం శాస్త్రం ప్రవృత్త మిత్యుచ్యతే. నివృత్తం నివర్తకం త్రివర్గ తత్సాధనేభ్య స్తన్ని వృత్తం త్రివర్గస్యాస్థిరఫలత్వోపదేశపూర్వకం తతో నివృత్త్యానంతస్థిరఫలబ్రహ్మోపాసనతత్స్వరూప రూపగుణాదిప్రకాశకం శాస్త్రం నివృత్తమిత్యుచ్యతే తదేవం శాస్త్రద్వయం పాంచాలసంజ్ఞక మిత్యర్థః పంచతే వ్యక్తీకరోతి త్రివర్గం తత్సాధనం తన్నివృత్తీరితి వ్యుత్పత్తేః. ఏవం పాంచాలశబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యాత్మకశాస్త్రద్వయపరత్వం సామాన్యే నాభిధాయ తస్య దక్షిణోత్తరాభ్యాం విశేషితస్య ప్రవృత్తే నివృత్తే చ క్రమేణ ప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ పితృయానమితి. పితరో హి దాక్షిణాత్యాః తాన్ యాంత్యనేనేతి పితృయానం ప్రవృత్తశాస్త్రోదితకర్మణా దాక్షిణాత్యాన్ పితౄ నారాధ్య తాన్ ప్రాప్నువంతీతి దాక్షిణాత్యపితృప్రాప్తిసాధనప్రకాశకత్వాత్ పితృయానం శాస్త్రం దక్షిణపాంచాల మిత్యుచ్యతే ఏవం దేవయాన ముత్తరపాంచాల మితి. శ్రుతధరాన్విత ఇత్యుక్తశ్రుతధరపదార్థ మాహ శ్రోత్రాదీతి. శ్రోత్రేంద్రియాత్ శ్రుతధరా దితి ప్రతీకః శ్రోత్రాదితి ప్రతీకః శ్రోత్రాదితి వ్యాఖ్యానం తత్రా న్విత ఇత్యుక్తోఽన్వయః కింరూప ఇతి వివిత్సాయాం హేతుత్వేనేతి ద్యోతనాయ హేతు పంచమీ ప్రయుక్తా. కిం ప్రతి హేతుత్వమితి వివిత్సాశాంతయే వ్రజే దిత్యుక్తం క్షేత్రజ్ఞ ఇతి శేషః వ్రజ గతౌ సర్వే గత్యర్థా జ్ఞానార్థా ఇతి న్యాయేన పితృయానదేవయానాపరపర్యాయే దక్షిణోత్తరపాంచాలే శాస్త్రే శ్రోత్రేంద్రియేణ సాధనరూపేణ హేతునావగచ్ఛతి క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యర్థః ౧౭

ఆసురీనామ పశ్చాద్ద్వా రిత్యస్యార్థ మాహ ఆసురీ మేఢ్రమితి. ఆసురీతి ప్రతీకః మేఢ్ర మితి

ద్వికర్మచక్ర స్త్రిగుణధ్వజః పంచాసు బంధురః ౧౮

మనోరశ్మి ర్బుద్ధిసుతో హృన్నీడో ద్వంద్వకూబరః,
పంచేంద్రియార్థప్రక్షేపః సప్తధాతువరూధకః. ౧౯

ఆకూతి ర్విక్రమో బాహ్యో మృగతృష్ణాం ప్రధావతి,
ఏకాదశేంద్రియచమూః పంచసూనావినోదకృత్,
సంవత్సర శ్చండవేగః కాలో యేనోపలక్షితః ౨౦

(తస్యాహానీహ గంధర్వా గంధర్వ్యో రాత్రయః స్మృతాః,)
హరం త్యాయుః పరిక్రాంత్యా షష్ట్యుత్తరశతత్రయమ్ ౨౧

వ్యాఖ్యా. పశ్చాదిత్యస్య వ్యాఖ్యా అర్వాగితి అసురపదప్రవృత్తినిమిత్తం తూక్తం పురస్తా దత్రానుక్తిస్తు స్పష్టత్వాత్ గ్రామ్యక మిత్యర్థతోఽనువదతి గ్రామిణాం రతిః తస్య వ్యాఖ్యా వ్యవాయ ఇతి మైథున మిత్యర్థః. దుర్మదశబ్దానువాదేన తదర్థమాహ ఉపస్థ ఇతి నిరృతి ర్నామేత్యస్యార్థ మాహ నిరృతిరితి ప్రతీకః గుద ఇతి వ్యాఖ్యా. ౧౮

వైశసశబ్దానువాదేన తదర్థ మాహ వైశసం నారకమితి. నరకే భవం నారకం దుఃఖ మిత్యర్థః. లుబ్ధక ఇతి ప్రతీకః పాయురితి వ్యాఖ్యా. అంధావమీషా మిత్యస్యార్థ మాహ అంధౌ త్వితి. మే మత్తః అంధశబ్దార్థౌ శృణు. పాణిపాదా వంధౌ ఇతి ప్రతీకః పాణిపాదౌ వ్యాఖ్యా జాతిపరోఽయం నిర్దేశః పాణీ పాదౌ చేతి వివక్షితార్థః అంధపదప్రవృత్తినిమిత్తం నిర్వాక్పేశస్కరత్వం పూర్వ మేవోక్తం శేషోఽనువాదః. ౧౯

స యర్హి ఇత్యస్యార్థ మాహ అంతఃపురమితి. అంతఃపుర మిత్యనువాదః హృదయ మితి వ్యాఖ్యా విషూచీనా మిత్యస్యార్థోఽనూద్యతే విషూచీరితి మన ఇతి తదర్థః. శేషోఽనువాదః తద్గుణైః సంకల్పవికల్పాదిభిః, ౨౦

ఏవం కర్మస్థిత్యాదేః సంగ్రహే ణార్థ మాహ యదేతి యదా స్వప్నే విక్రియతే కర్మణి లకారః బుద్ధిరితి శేషః యదా చ జాగ్రతి వికారోతీంద్రియాణి పరిణమయతి తదా తదా స్వప్నజాగ్ర దవస్థయోః తస్యాగుణై రక్తో లిప్తః ఆత్మా స్వభావతః ఉపద్రష్టాపి తస్యాః వృత్తీ ర్దర్శనశ్రవణాద్యాః ప్రత్యానుకార్యతే బలా దనువర్త్యతే. ౨౧

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

కాలకన్యా జరా సాక్షా ల్లోకానాం నాభినందతి,
స్వసారం జగృహే మృత్యుః క్షయాయ యవనేశ్వరః ౨౨

ఆధయో వ్యాధయ స్తస్య సైనికా యవనాశ్చరాః.

ఏవం ప్రథమాధ్యాయస్థపదాని వ్యాఖ్యాతాన్యథ ద్వితీయాధ్యాయస్థపదాని వ్యాచష్టే దేహ ఇతి త్రిభిః. యో రథ ఉక్తః స దేహః యే వాహా ఉక్తాస్తే ఇంద్రియరూపా ఏవాశ్వా ఆశుగమిత్యత్ర వివక్షితా గతిః సంవత్సరరయః సంవత్సరవేగతుల్యా పూర్వప్రతిపత్తిః స్వప్నదేహప్రతిపత్తిర్హి తత్కాల మాత్రావసాయిత్వేనా తితూర్ణాత్ ద్వే పుణ్యాపుణ్యరూపే కర్మణీ చక్రే యస్య సః పుణ్యాపుణ్యకర్మణీ ఏవ ద్విచక్రమితి చక్రశబ్దేన వివక్షితే ఇత్యర్థః. త్రివేణు మిత్యత్ర వివక్షితా వేణవో ధ్వజాః సత్త్వరజస్తమో గుణా ఇత్యర్థః పంచ అసూః ప్రాణాః "ఏత దస్య మసగ్నం కురుత" ఇతి శ్రుతేః బంధురా బంధనాని యస్య బంధురత్వేన వివక్షితాః పంచ ప్రాణా ఇత్యర్థః పంచాసు బంధురఇత్యపపారఃవ్యాఖ్యాయాం విశేషానవగమాత్. రశ్మిః ప్రగహత్వేన యో వివక్షితః సః మనః యః సూత ఉక్తః స బుద్ధిః యస్మిన్నిదం రథిన ఉపవేశనస్థానం తద్ధృత్ హృదయస్థానం ద్వంద్వం శోకమోహౌ కూబరం యుగబంధనస్థానం యస్య ద్వికూబర మిత్యుక్తౌ ద్వౌ పదార్థౌ ద్వంద్వాత్మకశోకమోహా విత్యర్థః పంచప్రహరణ మిత్యుక్తాః పంచప్రహరణాని అనుధావ్యాః పదార్థాః పంచేంద్రియార్థాః శబ్దాదయ ఇత్యర్థః పంచేంద్రియార్థాః ప్రక్షేపా యస్యేతి బహువ్రీహిః. సప్తధాతవః వరూథాః స్వర్ణాద్యావరణాని యస్య సప్తవరూథ మిత్యత్ర వరూథత్వేన రూపితాః సప్తపదార్థాః సప్తధాతవ ఇత్యర్థః ౨౨

పంచవిక్రమ మిత్యత్ర విక్రమత్వేన గతిప్రకారత్వేన వివక్షితా ఆకూతిః పంచ కర్మేంద్రియాణీత్యర్థః బాహ్యబహిష్ఠవిషయా ఉక్తః ఏకాదశేంద్రియాణ్యేవ చమూః సేనా యస్య స పంచసూనా హింసా ఏవ వినోదస్తం కరోతి యథా మృగతృష్ణాం మృగమరీచికావత్ సుఖాభాసరూప విషయానుభూతిం కరోతీత్యర్థః. అత్ర స ఏకినా మహేష్వాసో రథం పంచాశ్వ మాశుగ మిత్యాదీనాం దశానాం శ్లోకానాం స్వప్నావస్థాపరత్వేన పూర్వైః వ్యాఖ్యాతత్వా దస్మాభిరపి స్వప్నావస్థాపరత్వేనైవ వ్యాఖ్యాతాః. తద్వ్యాఖ్యారూపమిదం దేహో రథ స్త్వింద్రియాశ్వా ఇతి శ్లోకత్రయం చ తదనురోధేన వ్యాఖ్యాతమ్. వస్తుతస్తు దశశ్లోకా జాగ్రద్దేహాభిమానాదిపరత్వేనైవ వ్యాఖ్యేయాః. వ్యాఖ్యానస్వారస్యాత్ వ్యాఖ్యానే హి సంవత్సరరయో గతిరిత్యుక్తం నహి స్వాప్నదేహస్య సంవత్సరవేగాత్మకగతిః సంభవతి తస్యా స్తత్కాలమాత్రావసాయిత్వాత్ కిం తు దృశ్యప్రతీతి మాత్రపరత్వే స్వారస్య మేకాదశేంద్రియ

భూతోపసర్గాశురయః ప్రజ్వారో ద్వివిధో జ్వరః ౨౩

ఏవం బహువిధై ర్దుఃఖై ర్దైవభూతాత్మసంభవైః,

చమూపతి రిత్యుక్తత్వాచ్చ. న హి స్వప్నే ఏకాదశేంద్రియాణాం వ్యాపృతిః సంభవతి తత్సంబంధ మాత్రవివక్షయా మస్వారస్యం పంచసూనావిశోదకృదిత్యుక్తత్వాన్న హి పంచసూనానాం స్వాప్నదేహ నిష్పాద్యత్వం యుక్తం తస్మాదిదం జాగ్రద్దేహతద్వ్యాఖ్యానపరమేవ వ్యాఖ్యేయమ్ తథా హి భోగాయతనత్వఖ్యాపనాయ పూర్వం పురవనరూపితం జాగ్రదవస్థమనుజశరీరమేవేదానీం రథత్వేన రూప్యతే. దేహో రథత్వేన ఇంద్రియాదయోఽశ్వాదిత్వేన కిమర్థమేవం రూపణమితి చేదుచ్యతే. రథో హి స్వాభిమతదేశాంతరప్రాపణసమర్థః తద్వన్మనుష్యశరీరమపి వైష్ణవపదప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానోప యోగీతి జ్ఞాపనాయ రథభావేన రూప్యతే. తథాహి కఠవల్లీష్వామ్నాయతే - "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ ' బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ ' ఇంద్రియాణి హయానాహు ర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్ ః ఆత్మేంద్రియమనో యుక్తం భోక్తేత్యాహు ర్మనీషిణః । యస్త్వవిజ్ఞాన వాన్ భవత్యమనస్కః సదా శుచిః । న స తత్పద మాప్నోతి యస్మాద్ భూయో న జాయతే' విజ్ఞాన సారథి ర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవా న్నరః । సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇతి ఏతత్ శ్రుత్యర్థ ఏవాత్రోపబృంహ్యత ఇతి శ్రుత్యా రథాదిభావేన రూపితానామేవ దేహాదీనా మత్రాపి తద్భావరూపణరూపసంవాదాత్. తర్హి శ్రుతౌ మృగయా నోక్తా అత్ర తూచ్యతే ఇతి చేత్ వివక్షితా మృగయా శ్రుతావప్యుక్తైవ "యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్య మనస్క" ఇత్యత్ర పరబ్రహ్మప్రాప్తి సాధనోపసంహారోపయుక్తశరీరం దైవాల్లబ్ధవతః క్షేత్రజ్ఞస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనాదిప్రకాశక వేదశాస్త్రోల్లంఘనేన పునరనాదిదురితనిమిత్తావివేకాదినా నిషిద్ధకామచారో హ్యత్ర మృగయా వివక్షితా సా చ ముక్తిమార్గవిరోధినీతి వివేకలబ్ధిప్రార్థనయావగమ్యతే ఏతదేవ యస్త్వవిజ్ఞానవానిత్యాదినా అవగమ్యతే, అవిజ్ఞానవాన్ వివిచ్య జ్ఞానం వివేకః సోఽన్యాస్తీతి విజ్ఞానవాన్ స న భవతీత్యవిజ్ఞానవాన్ వివేకాత్మకసాత్త్వికబుద్ధ్యా విరహిత ఇత్యర్థః. న విద్యతే శుచిః కామచారాదినా యస్య సోఽశుచి రిత్యర్థావగమాత్ శ్లోకార్థస్తు పూర్వోక్త ఏవ, న చైవం పృథక్ స్వప్నావస్థా న కథితా స్యాత్ తతశ్చ తద్గతదోషా ననుకీర్తనేన శ్రోతృవై రాగ్యాదయో న స్యాదితి వాచ్యమ్ జాగ్రదవస్థాప్రపంచేనైవ స్వప్నావస్థా ప్యేవంవిధేతి జ్ఞాతుం శక్యత్వేన తస్యాః పృథగవక్తవ్యత్వాత్. అత ఏవ హి మూర్ఛావస్థా పృథక్ నోక్తేతి సంగ్రహః ౨౩

ఏవం పరోక్షేణోక్తమర్థం వ్యాఖ్యాయ కృత్స్నకథాతాత్పర్యమాహ ఏవమిత్యాదినా.

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

క్లిశ్యమానః శతం వర్షం దేహే దేహీ తమోవృతః. ౨౨

ప్రాణేంద్రియమనోధర్మా నాత్మన్యధ్యస్య నిర్గుణః,
శేతే కామలవాన్ ధ్యాయన్ మమాహమితి కర్మకృత్ ౨౩

యదాఽఽత్మాన మవిజ్ఞాయ భగవంతం పరం గురుమ్,
పురుషస్తు విషజ్జేత గుణేషు ప్రకృతేః స్వదృక్ ౨౪

గుణాభిమానీ స తదా కర్మాణి కురుతేఽవశః,
శుక్లం కృష్ణం లోహితం వా యథా కర్మాభిజాయతే. ౨౫

శుక్లాత్ ప్రకాశభూయిష్ఠాం ల్లోకా నాప్నోతి కర్హిచిత్,

త్రిభిస్తాపై స్తదవాంతరభేదైః బహువిధై ర్దుఃఖై రేవం శతవర్షం యావచ్ఛరీరం క్లిశ్యమానః దేహీ క్షేత్రజ్ఞః తమోవృతః తమసాఽజ్ఞానేనావృతోఽభిభూతః. ౨౨

ప్రాణాదే ర్ధర్మానాత్మన్యధ్యస్య పిపాసురహం బుభుక్షురహం కాణోఽహం బధిరోఽహం దుఃఖ్యహం సుఖ్యహ మిత్యేవం ప్రాణాదే ర్ధర్మానాత్మన్యారోప్య సుఖలేశాన్ వా చింతయన్నహం మమాభిమానాభ్యాం పునర్దేహాంతరప్రాప్తిహేతుభూతకర్మాణి కుర్వన్ శరీరే వసతి. ౨౩

కుతోఽయం సంసార ఇతి విచిత్రాయాం స్వపరయాథాత్మ్యరూపోపాసనాపన్నజ్ఞానాభావా దేవేత్యాహ (యదేతి.) స్వాత్మానం హితోపదేష్టారం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం షాడ్గుణ్యపూర్ణం పరమాత్మానం చాజ్ఞాత్వా క్షేత్రజ్ఞః స్వరూపతః స్వదృక్ స్వానుభవపరోఽపి ప్రకృతేర్గుణేషు శబ్దాదిషు యదా విషజ్జేత నితరాం సక్తో భవేత్. ౨౪

గుణేష్వేవ శబ్దాదిష్వభిమానీ భోగ్యత బుద్ధిమా నత ఏవ విషయపరవశః విషయలాభసాధనతయా శుక్లం సాత్త్వికం కృష్ణం తామసం లోహితం రాజస మిత్యేవం రూపేణ త్రివిధాని కర్మాణి కురుతే తదా యథా శుక్లాదిష్వన్యతమకర్మను సారేణాభిజాయతే పునర్జన్మాంతరం ప్రతిపద్యతే ౨౫

తదేవాహ. శుక్లాత్ సాత్త్వికాత్ కర్మణో హేతోః ప్రకాశభూయిష్ఠాన్ ప్రకాశః భూయిష్ఠః

దుఃఖోదర్కాన్ క్రియాయా సాం స్తమః శోకోత్కటాన్ క్వచిత్ ౨౮

క్వచిత్ పుమాన్ క్వచిచ్చ స్త్రీ క్వచిన్నోభయమంధధీః,
దేవో మనుష్యస్తిర్యగ్వా యథాకర్మగుణం భవః ౨౯

క్షుత్పరీతో యథా దీనః సారమేయో గృహం గృహమ్,
చరన్ విందతి యద్దిష్టం దండమోదన మేవ వా. ౩౦

తథా కామాశయో జీవ ఉచ్చావచపథా భ్రమన్,

ప్రచురో యేషు తాన్ లోకాన్ దేహాన్ కర్హిచిత్ ప్రాప్నోతి. కర్హిచి దిత్యనేన సాత్త్వికం కర్మ తత్ప్రి యుక్తః సాత్త్వికో దేహశ్చ దుర్లభ ఇత్యుక్తం క్రియాయాః రాజసాత్ కర్మణః దుఃఖోదర్కాన్ దుఃఖ ముత్తరం యేషాం తాన్ దుఃఖపరంపరాసంపాదకానిత్యర్థః తాన్ లోకాన్ తమస్తామసాత్ కర్మణః విభక్తిలుగార్షః. యద్వా తమఃశోకావజ్ఞానశోకావుత్కటౌ యేషు తాన్ తామసాన్ కర్మణ ఇతి వా శేషః. క్వచిత్ రజస్తమఃప్రచురమ్లేచ్ఛాదిదేశేషు సాత్త్వికాదికర్మకర్తృస్వరూపం తత్ స్పష్టం గీతం భగవతా -

నియతం సంగరహిత మరాగద్వేషతః కృతమ్ ।
అఫలప్రేప్సునా కర్మ యత్తత్ సాత్త్విక ముచ్యతే ॥
యత్తు కామేప్సునా కర్మ సాహంకారేణ వా పునః ।
క్రియతే బహుళాయాసం తద్రాజస ముదాహృతమ్ ॥
అనుబంధం క్షయం హింసామనపేక్ష్య చ పౌరుషమ్,
మోహా దారభ్యతే కర్మ తత్తామస ముదాహృతమ్,' ఇత్యాదినా. ౨౮

గుణకర్మానుసారేణ జన్మాపి న పుంస్త్వాదిరూపేణ నియతం ప్రాప్నోతి కిం త్వనియత మేవేత్యాహ (క్వచిదితి.) అంధధీ రజ్ఞః నోభయం నపుంసకం భవతీత్యర్థః తత్రాపి యథాకర్మగుణం కర్మగుణా వనతిక్రమ్య దేహాదిరూపేణ భవః జన్మ భవతీతి శేషః. ౨౯

ఏవం విధేషు జన్మసుఖలాభో దుర్లభ ఇతి సదృష్టాంతమాహ (యథేతి ద్వాభ్యామ్.) యథా క్షుధా పరివృతః అత ఏవ దీనః సారమేయః శ్వా ప్రతిగృహ మటన్ యద్దిష్టం యత్ స్వకర్మాయత్తం దండేన తాడనం ఓదనం వా విందతి ప్రాప్నోతి ౩౦

ఏవం జీవోఽపి కామవ్యాప్తః ఆశయో యస్య ఉచ్చావచపథా ఉత్కృష్టాపకృష్టమార్గేణ

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

ఉపర్యధో వా మధ్యే వా యాతి దిష్టం ప్రియాప్రియమ్ ౩౧

దుఃఖేష్వేకతరేణాపి దైవభూతాత్మహేతుషు,
జీవస్య న వ్యవచ్ఛేదః స్యాచ్చేత్తత్తత్ప్రతిక్రియా. ౩౨

యథా హి పురుషో భారం శిరసా గురు ముద్వహన్,
తం స్కంధేన స ఆధత్తే తథా సర్వాః ప్రతిక్రియాః. ౩౩

ఉపర్యూర్ధ్వం లోకేషు అధః మధ్యే అధో లోకేషు భ్రమన్ నరకేషు మధ్యే ఇహ లోకెషు –
"ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః
జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసాః". ఇత్యుక్తరీత్యా భ్రమన్ దిష్టం దైవా యత్తం ప్రియ మప్రియం వా యాతి ప్రాప్నోతి. ౩౧

నను తర్హి సుఖస్య సంభవాత్ దుఃఖస్య ప్రతీకారరూపకర్మాంతరసంభవాన్నైకాంతతో హేయత్వం తత్రాహ (దుఃఖేష్వితి) దైవభూతాత్మహేతుష్వాధిదైవికాధిభౌతికాధ్యాత్మికతాపరూపేణ త్రివిధేషు దుఃఖేష్వన్యతరస్య యది ప్రతిక్రియా స్యాచ్చేత్తథాప్యన్యతరేణ న వ్యవచ్ఛేదః నానంబంధః, భగవ దుపాసన మంతరేణ న తాపత్రయవినాశనసమర్థా ప్రతిక్రియా స్తీతి భావః. ౩౨

ప్రతిక్రియాపి దుఃఖరూపేతి దృష్టాంత మాహ (యథా హీతి.) యథా పుమాన్ గురుం భారం శిరసా ఉద్వహన్ శిరసో విశ్రాంతయే తద్భారం స్కంధేనాధత్తే ఉద్వహతి తథా సర్వాః ప్రతిక్రియా దుఃఖప్రతీకారా స్తాదాత్వికాల్పవిశ్రాంతికరా స్తా అపి దుఃఖరూపా ఇత్యర్థః, కిం చ ప్రతీకారోఽపి కర్మాత్మక ఏవ దుఃఖహేతురపి కర్మైవ తత్రోభయో రప్యజ్ఞానమూలత్వేన దుఃఖహేతౌ కర్మణి కర్మాంతరేణ ప్రతికృతేఽపి న మూలం నివర్తతే. తతశ్చ పునరపి దుఃఖనిమిత్తకర్మోదయా న్నైకాంతతః కర్మణాం ప్రతీకారః సంభవతీత్యాహ. కేవలం జ్ఞానవిధురం కర్మ కర్మణాం దుఃఖహేతూనా మేకాంతతః నిశ్శేషతః ప్రతీకారో న భవతి, ద్వయం నివర్త్యం నివర్తకం చేత్యుభయవిధం కర్మ హి యస్మా దవిద్యోపసృతం దేహతాదాత్మ్యభ్రాంతిరూపాహంకారమమకారాత్మకజ్ఞానేన ఉపసృష్టం గర్భితం తన్మూల మిత్యర్థః, తత్ర దృష్టాంతః స్వప్నే స్వప్న ఇవేతి, స్వశిరశ్ఛేదాదివిషయే స్వప్నే జాగరణేన నివృత్తేఽప్యజ్ఞానస్య మూలస్యాఽనివృత్తేః పునః స్వప్నో భవతి తద్వత్ స్వప్ననివర్తకం స్వప్నాంతర మివేతి వా జ్ఞానహీనస్య కర్మణి ప్రతికృతేఽపి నాఽవిద్యానివృత్తి రిత్యర్థః. ౩౩

నైకాంతతః ప్రతీకారః కర్మణాం కర్మకేవలమ్,
ద్వయం హ్యవిద్యోపసృతం స్వప్నే స్వప్న ఇవానఘ. ౩౪

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే,
మనసా లింగరూపేణ స్వప్నే విచరతో యథా. ౩౫

అథాఽఽత్మనోఽర్థభూతస్య యతోఽనర్థపరంపరా,
సంసృతి స్తద్వ్యవచ్ఛేదో భక్త్యా పరమయా గురౌ. ౩౬

వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః సమాహితః,
సధ్రీచీనేన వైరాగ్యం జ్ఞానం చ జనయిష్యతి. ౩౭

నన్వహంమమాభిమానరూపజ్ఞానమేవ కర్మద్వారా దుఃఖేహేతు రిత్యుక్తం తర్హ్యజ్ఞాన మేవ ప్రతిక్రియతాం తత్రాహ (అర్థ ఇతి) అర్థే ఆత్మన్యఽవిద్యమానేఽపి దేవత్వమనుష్యత్వాద్యాకారాభావేఽపి దేహాత్మభ్రాంతిమూలా దుఃఖరూపా సంసృతి ర్న నివర్తతే కుత ఇత్యత్రాహ, మనసేతి లింగరూపేణ హంతు ర్దేహాత్మాభిమానహేతుభూతమనఃసద్భావా దిత్యర్థః, మనసో భ్రాంతిజననద్వారా దుఃఖాదిహేతుత్వే దృష్టాంత మాహ స్వప్న ఇతి. యథా స్వప్నే విచరతః సంకల్పాదికం కుర్వతో మనసో హేతో ర్దేశాంతరగమనరాజ్యాభిషేకస్వశిరశ్ఛేదాదినిమిత్తసుఖదుఃఖాదికం భవతి తథేత్యర్థః ౩౪—౩౫

అతః పురుషార్థభూతస్యాఽత్మనో దేహాత్మభ్రాంత్యహంకారమమకారతన్మూలోచ్చావచకర్మ ద్వారాఽనర్థరూపసంసారహేతుత్వా న్మనస స్తదేవ వశీకర్తవ్యం వశీకరణోపాయశ్చ భగవద్భక్తి రేవే త్యాహ (అథేతి.) అథాఽతః పురుషార్థభూతస్యాఽఽత్మనః అనర్థపరంపరా దుఃఖపరంపరారూపా సంసృతి ర్యతో మనసో భవతి తద్వ్యవచ్ఛేదః, తస్య మనసోవ్యవచ్ఛేదః పరమభక్తియోగోఽపి న నిర్నిమిత్త ముదేతి, దుఃఖనిమిత్తదేహాత్మభ్రాంత్యాద్యజనకత్వరూపో వ్యవచ్ఛేదః ముక్తి రితి యావత్ గురౌ భగవతి పరమయాభక్త్యా భవతి. ౩౬

కథం తద్వ్యవచ్ఛేదహేతుకిసంబంధ స్తత్రాహ (వాసుదేవ ఇతి) సధ్రీచీనేన సమీచీనేన ప్రకారేణ, వాసుదేవే భగవతి, సమాహితో నిహితః కృత ఇతి యావత్, భక్తియోగః పరమభక్తియోగః వైరాగ్యం విషయే ష్వనాసక్తిం, జ్ఞానం పరం జ్ఞానం చ, జనయిష్యతి పరభక్త్యాదిప్రణాడ్యా సుఖ దుఃఖాదినివర్తక. పరమభక్తియోగ ఉదేష్యతీత్యర్థః ౩౭

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం. నారదోపదేశః. ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

సో౽చిరా దేవ రాజర్షే స్యా దచ్యుతకథాశ్రయః,
శృణ్వతః శ్రద్దధానస్య నిత్యదా స్యా దధీయతః. ౩౮

యత్ర భాగవతా రాజన్ సాధవో విశదాశయాః
భగవద్గుణానుకథనశ్రవణవ్యగ్రచేతసః ౩౯

తస్మిన్ మహన్ముఖరితా మధుభిచ్చరిత్రపీయూషశేషసరితః పరితః స్రవంతి,
తా యే పిబం త్యవితృషో నృప గాఢకర్ణై స్తా న్న స్పృశం త్యశనతృడ్భయశోకమోహాః ౪౦

ఏతై రుపద్రుతో నిత్యం జీవలోకః స్వభావజైః,

పరభక్తియోగో౽పి కుతః స్యా త్తత్రాహ (స ఇతి) అచ్యుతకథాశ్రయః అచ్యుతస్య కథైవాశ్రయో యస్య సః, పరభక్తియోగః అచిరా దేవ స్యాత్ హే రాజర్షే! భగవత్కథాశ్రవణాత్ పరభక్తియోగ ఉదేష్యతీత్యర్థః. అచ్యుతకథాశ్రయః పరభక్తియోగః కథంభూతః స్యా త్తత్రాహ నిత్యదా అచ్యుతకథాః శృణ్వతః శ్రద్దధానస్య కథాశ్రవణవిషయనిష్ఠాయుక్తస్య నిత్య మధీయతః కథా అధీయానస్య. ౩౮

కుత్ర శృణ్వత స్తత్రాహ (యత్రేతి) హేరాజన్! సాధవః విమలాంతఃకరణాః భగవతో గుణానుకథనే శ్రవణే చ వ్యగ్రం సత్వరం చేతో యేషాం తే, యత్ర వసంతి తత్రేత్యర్థః. ౩౯

తత్ర కథం శ్రవణం అభ్యతే శృణ్వతాం చ కాని దుఃఖాని నశ్యంతి తత్రాహ (తస్మిన్నితి) తస్మిన్ దేశే సద్భి ర్ముఖరితాః మధుభిదో భగవత శ్చరిత్ర మేవ పీయూషం తదేవ శేషః శిష్యత ఇతి శేషః అసారాంశరహితః సారాంశో యాసు తాః. సరితో నదీరూపాః అచ్యుతకథాః పరితః స్రవంతి ప్రవర్తంతే. భాగవతప్రచురదేశే సులభమేవ భగవత్కథాశ్రవణ మితి భావః తాః సరిద్రూపాః భగవత్కథా యే జనా అవితృషః అలంబుద్ధిశూన్యాః సంతో గాఢైః రసావధానైః కర్ణైః పిబంతి శృణ్వంతి తా నశనాదయః న స్పృశంతి న బాధంతే. ౪౦

భగవత్కథాశ్రవణవిరోధినః అశనాదయ ఏవేత్యాహ. స్వభావజై ర్దేహస్వభావప్రయుక్తై రేతై రశనాదిభి ర్నిత్య ముపద్రుతో జీవలోకః. హరేః కథామృతసముద్రే రతిం న కరోతి నూనం

న కరోతి హరేర్నూనం కథామృతనిధౌ రతిమ్ ౪౧

ప్రజాపతిపతిః సాక్షా ద్భగవాన్ గిరిశో మనుః,
దక్షాదయః ప్రజాధ్యక్షా నైష్ఠికాః సనకాదయః ౪౨

మరీచి రత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యః పులహః క్రతుః,
భృగు ర్వసిష్ఠ ఇత్యేతే మదంతా బ్రహ్మవాదినః. ౪౩

అద్యాపి వాచస్పతయ స్తపోవిద్యాసమాధిభిః,
పశ్యంతోఽపి న పశ్యంతి పశ్యంతం పరమేశ్వరమ్ ౪౪

శబ్దబ్రహ్మణి దుష్పారే చరంత ఉరువిస్తరే,

నిశ్చయః భగవత్కథాశ్రవణాభిముఖ్యవిరోధినోఽశనాదీన్ శనైః సాత్త్వికదేశస్థభాగవతసంగతిలబ్ధ భగవద్గుణశ్రవణేన నిరస్యేదిత్యర్థః ౪౧

ఏవం ప్రథమం భాగవతసంగః తతో భగవద్గుణానుశ్రవణం తతో భగవదుపాసనం తతో విరాగస్తతో భగవత్సాక్షాత్కారరూపం పరజ్ఞానం తతో భగవదనుభవజన్యప్రీత్యుత్కర్షరూపా పరభక్తిః తతో ముక్తి రితి ప్రణాడీ కథితా— ఇదానీం ప్రాప్యస్య పరమాత్మనో వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావస్య ప్రాప్త్యుపయుక్తభక్తియోగానుష్ఠానకారణం తదనుగ్రహ మంతరేణ నాఽన్యోఽస్తీత్యాహ (ప్రజాపతిపతి రిత్యాదినా) ప్రజాపతి పతి శ్చతుర్ముఖః గిరిశో రుద్రః స్వాయంభువః ప్రజాధ్యక్షా దక్షాదయః ఆదిశబ్దేన కశ్యపాదయో గ్రాహ్యాః, తథా నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః సనకాదయః ౪౨

మరీచ్యాదయో మత్పర్యంతాః నారదపర్యంతాః సర్వే బ్రహ్మవాదినః ౪౩

తథా చ వాచస్పతయః బృహస్పతివ్యాసాదయోఽద్యాపి తపోవిద్యాద్యుపాయైః పశ్యంతోఽపి ఉపాసీనా అపి సర్వజ్ఞం పరమేశ్వరం ఇయత్తయా న పశ్యంతి వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావత్వాదితి భావః ౪౪

ఏత ఏవ న జానంతి కింతు కర్మజడా మాదృశా న జానంతీత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మణీతి) ఉరువిస్తరే "అనంతా వై వేదా" ఇతి శ్రుతివిస్తరే దుష్పారే దురధిగమతాత్పర్యే శబ్దబ్రహ్మణి శబ్దాత్మకే

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

మంత్రలింగై ర్వ్యవచ్ఛిన్నం భజంతో న విదుః పరమ్. ౪౫

యదా య మనుగృహ్ణాతి భగవా నాత్మభావితః,
స జహాతి మతిం లోకే వేదే చ పరినిష్ఠితామ్. ౪౬

తస్మాత్ కర్మసు బర్హిష్మ న్నజ్ఞానా దర్థకాశిషు,
మార్థదృష్టిం కృథాః శ్రోత్రస్పర్శి ష్వస్పృష్టవస్తుషు. ౪౭

స్వం లోకం న విదు స్తే వై యత్ర దేవో జనార్దనః,

బ్రహ్మణి వేదే, చరంతః తత్ర శ్రుతపశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికఫలలిప్సవః మంత్రలింగైః మంత్రశ్రుతవజ్రహస్తత్వాదిగుణలింగై ర్వ్యవచ్ఛిన్నం యుక్త మింద్రాదిదేవతావర్గం భజంతః సమీహితసాధనతయా యజంతః, పరం పరమాత్మానం న విదు రపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావ స్యేయత్తయా వేద్యత్వ మసంభవి. అపరిచ్ఛిన్నత్వేన జ్ఞానేఽపి తదుపాసన మేవ కారణం న కేవలం కర్మేతి భావః. యదా భగవా నాఽఽత్మభావిత ఆత్మనా స్వేనైవ భావితః యదీయానుషంగిక ప్రాసంగికయాదృచ్ఛికాద్యన్యతమాజాతసుకృతవ్యాజమాత్రసంతుష్టేన స్వేనైవ భావితః రక్షణో న్ముఖః య మనుగృహ్ణాతి స పుమాం ల్లోకే దేహయాపనోపయుక్తే కర్మణి శిశ్నోదరాదివ్యాపారే వేదే చ వేదపూర్వభాగమాత్రోదితే చ కర్మణి పరినిష్ఠితాం మతిం జహాతి భగవతాఽనుగృహీత ఏవ ముక్త్యుపాయోపసంహారాయ ప్రభవతీత్యర్థః. ౪౫—౪౬

(తస్మా) ద్భగవదనుగ్రహస్యైవ కారణత్వా ద్ధే బర్హిష్మన్ ! భగవదనుగ్రహానుప్రాప్త సత్సంగ స్త్వ మర్థకాశిషు స్వర్గాదిఫలశోభిషు కర్మ స్వజ్ఞానా దర్థదృష్టిం పురుషార్థసాధనమతిం న కృథాః తత్ర హేతుః - శ్రోత్రస్పర్శిషు ప్రరోచనయా కేవలం శ్రోత్రప్రియేషు న స్పృష్టం వస్తు నిరతిశయ పురుషార్థరూపం యైస్తేషు అనిత్యాల్పఫలేషు బహ్వాయాసేష్విత్యర్థః. ౪౭

నను "అపామ సోమ మమృతా అభూమ అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతమ్" ఇత్యాదిభిః కర్మసాధ్యఫలస్యాపి నిత్యత్వావగమాత్ కథ మస్పృష్టవస్తు ష్విత్యుక్తం. తత్రాహ - ధూమ్రధియః రజ స్తమః ప్రచురబుద్ధయః ధూమవదావరకత్వా త్తమసో ధూమ్రధియ ఇత్యుక్తం యత్ర

ఆహు ర్ధూమ్రధియో వేదం సకర్మక మతద్విదః ౪౮

ఆస్తీర్య దర్భైః ప్రాగగ్రైః కార్త్స్న్యేన క్షితిమండలమ్,
స్తబ్ధో బృహద్వధా న్మానీ కర్మ నాఽవైషి యత్పరమ్.
తత్కర్మ హరితోషం య త్సా విద్యా తన్మతి ర్యయా. ౪౯

హరి ర్దేహభృతాఽఽమాత్మా స్వయం ప్రకృతి రీశ్వరః,
తత్పాదమూలం శరణం యతః క్షేమో నృణా మిహ ౫౦

పూర్వోత్తరభాగాత్మకే వేదే జనార్దనో భగవాన్ కర్మభి రారాధ్యత్వే నోపాస్యత్వేన చ ప్రతిపన్నః తం వేదం సకర్మకం కర్మణా సహితం, కేవలకర్మతాత్పర్యక మాహు స్తేఽతద్విదః వేదతాత్పర్యా నభిజ్ఞా న బ్రహ్మవేదిన ఇత్యర్థః. యత స్తే స్వరూపభూతం లోక మాత్మతత్త్వ మపి న విదుః కేవలదేహాత్మవాదినః "అక్షయ్యం హవా" ఇత్యాది వాక్యాని భగవదారాధనత్వేన కృతార్థాని చాతుర్మాస్యాది కర్మాణి భగవదుపాసననిర్వర్తనద్వారా నిశ్శ్రేయసరూపామృతత్వప్రాప్తిప్రతిపాదనపరా ణీత్యేవంవిధతాత్పర్య మజానంతః తాని వాక్యని కేవలస్వర్గాదిసుఖసాధనభూతకర్మపరాణీతి మన్వానాః కెవల మజ్ఞా ఇత్యర్థః. ౪౮

తస్మాత్త్వ మపి కేవలకర్మజడో భూత్వా ప్రాగగ్రై ర్దర్భైః కృత్స్నం క్షితిమండల మాస్తీర్య ఆ సరణపూర్వక మిష్ట్వా బృహద్బహుపశుహింసయా మానీ మహాయజ్వాహమిత్యభిమాన్యతః స్తబ్ధోఽవినీతః, కర్మభగవదారాధనరూపం కర్మ, నావైషి న జానాసి, హి తత్కర్మ యుత్పరం శ్రేష్ఠం పరమపురుషార్థభూతమోక్షసాధనభూతం నివృత్తిధర్మాపరపర్యాయమ్ ౪౯

అముక్తిసాధనం కర్మవిద్యాం చ నిందతి తదితి. హరితోషం భగవత్తోషకారణం యత్తదేవ కర్మ ప్రశస్త మితరత్ నిందితం యయా విద్యయా జ్ఞానేన తన్మతిః హరిభక్తిః భవతి సైవ విద్యా ప్రశస్తా ఇతరా నిందితేత్యర్థః తథా చోక్తం "తత్కర్మ య న్న బంధాయ సా విద్యా యా విముక్తయే। ఆయాసాయా పరం కర్మ విద్యాఽన్యా శిల్పనైపుణమ్" ఇతి కాసౌ విద్యా యయా హరిమతిరితి వివిత్సాయాం తత్త్వహితపురుషార్థజ్ఞాన మేవేత్యాహ (హరిరితి) భగవా న్నిర స్తనిఖిలదోషః సమస్తకల్యాణగుణాకరః ఈశ్వరః స్వయం ప్రకృతి ర్జగదుపాదానకారణం, దేహభృతా మాత్మాఽన్తఃప్రవిశ్య ధారకః నిరస్తనిఖిలదోషత్వసమస్తకల్యాణగుణాకరత్వసర్వాంతరాత్మత్వవిశిష్టత్వరూపం పరతత్త్వం భగవచ్ఛరీరత్వతత్సౌజ్యత్వాదికం స్వస్య తత్త్వ మిత్యర్థః. ౫౦

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

స వై ప్రియతమ శ్చాఽఽత్మా యతో న భయ మణ్వపి,
ఇతి వేద స వై విద్వాన్ యో విద్వాన్ స గురు ర్హరిః. ౫౧

నారద ఉవాచ—

ప్రశ్న ఏవం హి సంచ్ఛిన్నో భవతః పురుషర్షభ,
అత్ర మే వదతో గుహ్యం నిశామయ సునిశ్చితమ్ ౫౨

క్షుద్రం చరం సుమనసాం శరణే మిథిత్వా రక్తం షడంఘ్రిగణసామసు లుబ్ధకర్ణమ్,

---

ఏవం తత్త్వ ముక్తం హిత మాహ-తస్య భగవత ఆత్మనో నిరుపాధికశేషిణః పాదమూలం శరణం సమీహితోపాయః ఇహ యతః యత్పాదమూలశరణవరణా న్నృణాం క్షేమః సుఖం భవే దిత్యర్థః ఏవం హిత ఉక్తః స హ్యుపాయః పురుషార్థ మాహ. స వై భగవా నస్య శరణం గతస్య ప్రియతమః నిరతిశయప్రీతివిషయః "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమ్" ఇతి భగవదుక్తేః ఏవం నిరతిశయసుఖ మేవ హి పురుషార్థః. భగవతో నిరతిశయసుఖరూపత్వస్య "ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" ఇత్యాది శ్రుత్యాఽవగమాత్ "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్, ఏష ఏవానందయతి" ఇత్యానందావహత్వశ్రవణా ద్భగవదనుభవ ఏవ పురుషార్థ ఇతి భావః. ౫౧

ఇత్యుక్తవిధానాన్ తత్త్వహితపురుషార్థాన్ యో వేద స వై స ఏవ విద్వాన్ యశ్చ విద్వాన్ స ఏవ గురుః యశ్చ గురుః స ఏవ హరిః "ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తి" రిత్యుక్తేః తత్త్వహితపురుషార్థ జ్ఞాన మేవాఽవశ్య ముపాదేయ మితి భావః. "బ్రూహి మే విపులం జ్ఞానం యేన ముచ్యేయ బంధనాత్" ఇతి త్వయా కృతస్య జ్ఞానవిషయప్రశ్న స్యైద మేవ హరి ర్దేహభృతా మిత్యుక్తం ప్రధానముత్తర మన్య త్సర్వ మేత దుపపాదక మిత్యభిప్రాయేణ ఉపసంహరతి (ప్రశ్న ఇతి) హే పురుషర్షభ! భవతః ప్రశ్న ఏవం సంఛిన్నః హేయోపాదేయజ్ఞానవిషయప్రశ్నః తజ్జ్ఞాన వివేచనా దత్రోత్తరో జాత ఇత్యర్థః ౫౨

తదేవ మాత్మనో బంధమోక్షకారణే కథితే అధునైవం కథితాభ్యా మపి నాఽతినిర్విణ్ణచిత్తం పుత్రాగమం ప్రతీక్షమాణం సంతం తత్క్షణ మేవ మహాభయకంపితసకలగాత్రం గృహా న్నిర్యాపయితుం హరిణరూపక మాహ (అత్రేతి.) వదతో వచః సునిశ్చితం గుహ్యం. నిశామయ శృణు. కిం తదిత్యత్రాహ - క్షుద్రం చరం క్షుద్రమల్పం చరతీతి తథా అలుగార్షః, బాహులకాత్ ఖశ్ప్రత్యయః.

అగ్రే వృకానసుతృపోఽవిగణయ్య యాన్తం పృష్ఠే మృగయ లుబ్ధకబాణభిన్నమ్. ౨౩

[అస్యార్థః]

సుమనః సమధర్మణాం స్త్రీణాం శరణ ఆశ్రమే పుష్పమధుగంధవత్ క్షుద్రతమం కామ్యకర్మవిపాకజం కామసుఖలవం జైహ్వ్యౌపస్థ్యాది విచిన్వంతం మిధునీభూయ తదభినివేశితమనసం షడంఘ్రిగణసామగీతవదతిమనోహరవనితాదిజనాలాపేష్వతితరా మతిప్రలోభితకర్ణమగ్రే వృకయూధ వదాత్మన ఆయుర్హరతోఽహోరాత్రాన్ కాలలవవిశేషా నవిగణయ్య గృహేషు విహరంతం పృష్ఠత ఏవ పరోక్ష మనుప్రవృత్తో

పూర్వపదస్య ముమాగమః, క్రియావిశేషణం, సుమనసాం పుష్పాణాం శరణే ఆశ్రమే వాటికాయాం మిథిత్వా మిథః పరస్పరం స్త్రియా సహ మిలిత్వా తత్రైవ రక్తం షడంఘ్రయో భ్రమరా స్తేషాం గణా స్తేషాం సామసు గీతేషు లుబ్ధౌ కర్ణౌ యస్య తం, పరేషా మసుభిః స్వీయా నసూన్ తర్పయంతీత్యసుతృపః తా నగ్రే స్థితాన్ వృకా నవిగణయ్యాఽనాలోచ్య యాంతం చరంతం పృష్ఠే లుబ్ధకస్య బాణేన భిన్నం మృగం హరిణం మృగయ అన్వేషయ విచారయేతి మృగపక్షేఽర్థః ప్రకృతార్థస్తు క్షుద్రం చరం ఫలభోక్తారం సుమనసాం స్త్రీణాం శరణే గృహే మిథిత్వా మిధునీభూయ షడంఘ్రిగణ సామసు మృగసదృశగాయకగీతేషు, వృకాన్ వృకవద్భీషణా నహోరాత్రాదీ నసుతృప ఆయుర్హరా నవిగణయ్య పృష్ఠే పరోక్షే లుబ్ధకబాణభిన్నం మృత్యుపాశగ్రస్తం మృగసదృశ మాత్మానం, మృగయ పర్యాలోచయేతి ౨౩

స్వయమ్మేవ శ్లోకం ప్రస్తుతేఽర్థే యోజయన్ వ్యాచష్టే (సుమనస ఇతి.) సుమనోభిః పుష్పైః సమానో ధర్మో యాసాం తాసాం పరిణామవికారిత్వాత్ స్త్రీణాం శరణే ఇతి ప్రతీకః ఆశ్రమే ఇతి వ్యాఖ్యా గృహస్థాశ్రమ ఇత్యర్థః క్షుద్రం చరమితి వ్యాచష్టే. పుష్పగతమకరందలేశవ దల్పం కామ్య కర్మణాం పరిణామజకామసుఖలవం, కామ్యన్త ఇతి కామా విషయా స్తేషాం సుఖలేశం జైహ్వ్యం జిహ్వయాఽఽసాదిత మౌపస్థ్యం ఉపస్థేనేంద్రియేణాఽఽసాదితం చాది ర్యస్య త ద్విచిన్వతం మిథిత్వే త్యస్య వ్యాఖ్యానం మిధునీభూయేతి, రక్త మిత్యస్య వ్యాఖ్యా తదభినివేశితమనసమితి తాసు అభినివేశితం మనో యేన తం, షడంఘ్రిగణసామస్వితి వ్యాచష్టే భ్రమరగణానాం సామగీతవ న్మధురధ్వనివ దతి మనోహరా యే ఇచ్ఛావిషయస్త్రీజనాలాపా స్తేషు లుబ్ధకబాణమితి వ్యాచష్టే అతితరాం ప్రలోభితౌ కర్ణౌ యస్య త మగ్ర ఇత్యాది వ్యాచష్టేఽగ్రే పురతః వృకసమూహవ దాత్మనః స్వస్యాఽఽయుర్హరా నహోరాత్రాదికాలవిశేషా నవిగణయ్య యాంత మితి వ్యాచష్టే. గృహేషు మృగమివ చరంతం వైషయికసుఖ

లుబ్ధకః కృతాంతోఽన్తఃశరేణ య మిహ పరావిధ్యతి త మిమ మాత్మాన మహో రాజన్ భిన్నహృదయం ద్రష్టు మర్హసీతి. ౨౪

స త్వం విచక్ష్య మృగచేష్టిత మాత్మనోఽన్త శ్చిత్తం నియచ్ఛ హృది కర్ణధునీం చ చిత్తే, జహ్యంగనాశ్రమ మసత్తమయూథగాథం ప్రీణీహి హంసశరణం విరమ క్రమేణ. ౨౫

రాజోవాచ—

శ్రుత మన్వీక్షితం బ్రహ్మన్ భగవాన్ య దభాషత,
నైత ద్ధ్యానం త్యుపాధ్యాయాః కిం న బ్రూయు ర్విదు ర్యది. ౨౬

దుఃఖాదిక మనుభవంతం, పృష్ఠే ఇతి సప్తమ్యంతం, సార్వవిభక్తిక స్తసిల్ప్రత్యయాంతేనాఽనూద్య వ్యాచష్టే పృష్ఠతః పరోక్షమితి లుబ్ధకబాణభిన్నమితి వ్యాచష్టే. అనుప్రవృత్త ఇతి సామర్థ్యలబ్ధం లుబ్ధ ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానమ్. కృతాంత ఇతి ఆత్తః స్వీకృతః శరః మారణరూపో యేన ఇహ శరీరిణం దేహినం పరావిధ్యతి దూరాదేవ తాడయతి మృగయేతి వ్యాచష్టే త మిమం దేహిన మాత్మానం స్వాత్మానం ద్రష్టు మాలోచయితు మర్హసి. తత్ర దృష్టాంతః యథేతి. ౨౪

ఉపదేశసారమాహ (స ఇతి) స త్వ ముక్తవిధస్త్వం మృగచేష్టితం విచక్ష్యాఽఽలోచ్యాఽఽత్మనః స్వస్యాంతర్హృది హృద్గుహాయాం చిత్తం మనః నియచ్ఛ నియమం కురు. చిత్తే చ కర్ణధునీం కర్ణయోర్ధునీం నదీ మివ స్థితాం ధ్వనికా నదీవ శ్రూయమాణాం కర్మసు రుచ్యుత్పాదికాం అర్థవాదాత్మికాం శ్రుతిం నియచ్ఛ. కర్మసు రుచిం త్యజేత్యర్థః కర్ణయో ర్ధునీవృత్తిమితి వా అస్మి న్నపి పక్షే స ఏవార్థః అంగనాయాః ప్రియః, ఆశ్రమం జహి గృహాశ్రమం త్యజ. కీదృశ మసత్తమానా మతికాముకానాం యాని యూథాని తేషాం గాథా వార్తా యస్మిన్ హంసానాం జీవానాం శరణ మిష్టోపాయం రక్షితారం చ భగవంతం, ప్రీణీహి వృణు, శరణం గచ్ఛ అసత్తమయూథనాథ మితి పాఠేఽసత్తమ యూథనాథః నిర్వాహకో యస్య త మంగనాశ్రమ మిత్యర్థః విరమ సాంసారికప్రవృత్తే రితి శేషః ౨౫

ఏవ ముపదిష్టచిదచిదీశ్వరతత్త్వః కర్మసముత్పాదితవైరాగ్యో రాజా ఉక్త మభినందన్ పున రన్యాని సంశయపదా న్యావిష్కుర్వన్ పృచ్ఛతి (శ్రుతమితి త్రిభిః) హే బ్రహ్మన్! భగవాన్ భవాన్ యదభాషత తదాన్వీక్షిక మాత్మాన్వీక్షణోపయోగి శ్రోతవ్య మర్థజాతం మయా శ్రుత మన్వీక్షిత మితి పాఠే విచారిత మిత్యర్థః ఏతద్భవతోపదిష్ట మస్మదుపాధ్యాయాః కర్మోపదేష్టార స్తే న జానంతి తత్ర లింగ మాహ. యది విదు స్తర్హి కిమర్థం న బ్రూయు రతోఽకథనా న్న జానంత్యేవాఽతిగుహ్యం భవతో పదిష్ట మితి భావః ౨౬

సంశయోఽత్ర తు మే విప్ర సంఛిన్న స్తత్కృతో మహాన్,
ఋషయోఽపి హి ముహ్యంతి యత్ర నేంద్రియవృత్తయః. ౫౬

కర్మాణ్యాఽఽరభతే యేన పుమా నిహ విహాయ తమ్,
అముత్రాఽన్యేన దేహేన జుష్టాని స య దశ్నుతే. ౫౭

ఇతి వేదవిదాం వాదః శ్రూయతే తత్ర తత్ర హ,
కర్మ యత్క్రియతే ప్రోక్తం పరోక్షం న ప్రకాశతే ౫౮

(అత) స్తత్కృత ఉపాధ్యాయకృతః తద్వాక్యవిరోధేనాఽఽత్మత త్త్వేఽసంభావనారూపో మహాన్ సంశయః సంఛిన్న స్త్వయా. అత్ర తు కశ్చిత్ సంశయోఽనువర్తతే యత్ర సంశయపదే ఇంద్రియవృత్తీనాం అప్రవృత్తిస్తత్ర ఋషయోఽపి ముహ్యంతి ౫౬

కిమత్ర సంశయపదం తదాహ (కర్మాణీతి,) పుమాన్ యేన దేహేన, కర్మాణి పుణ్యాపుణ్య రూపాణి, అత్ర లోకే ఆరభతే కరోతి, తం దేహ మిహైవ విహాయ కర్మోపస్థాపితే నాఽన్యేన దేహేన జుష్టాని సేవితాని విషయీకృతాని సుఖదుఃఖా న్యసకృత్ పునః పున ర్భుంక్తే ౫౭

(ఇత్యేవంవిధా) వేదవిదాం భవాదృశానాం వాచ స్తత్ర స్మృతిపురాణాదిషు శ్రూయంతే తథాహి "సూత్రం వర్ణాశ్చాశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫల మనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టకులజాతిరూపాయుఃశ్రుతవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంతే, విష్వంచో విపరీతా నశ్యంతి" ఇతి భవతాప్యుక్తం "గుణాభిమానీ స తదా కర్మాణి కురుతేఽవశః. శుక్లం కృష్ణం" ఇత్యాదినా సంశయ విషయ ముద్ఘాటయతి కర్మచేతి ప్రోక్తం సుఖదుఃఖహేతుత్వేన బ్రహ్మవాదిభిః ప్రోక్తం పుణ్యాపుణ్య రూపం కర్మ క్రియతే జనైః తచ్చానంతరక్షణ ఏవ పరోక్ష మదృశ్యం సన్ న ప్రకాశత ఇతి వర్తమాననిర్దేశేన ప్రాక్తనదేహకృతానాం యథాస్మిన్ దేహే న ప్రకాశః అద్యైత ద్దేహకృతానా ముత్తర జన్మన్యప్రకాశ స్తథా యథైవ పూర్వక్షణగోచరా ముత్తరోత్తరక్షణాగోచరత్వం తథేతి చ దృష్టాంత ద్వయ మభిప్రేతం చకారేణ కర్మణి హేతుభూతం సత్త్వాదిగుణయుక్తం మన స్తదుక్తం శరీరం చ న ప్రకాశత ఇతి వివక్షితం, న హి పూర్వదేహకృతకర్మాణి తన్నిమిత్తసత్త్వాదిగుణయుక్తం మన స్తద్యుక్తం చ శరీరం చేదానీ ముపలభ్యతే, అత స్తే కర్మగుణమనోదేహాః పూర్వం నాసన్ అత స్తే నేదానీం సుఖాదిహేతవః. ఏవం తత్తద్దేహకృతకర్మగుణమనోదేహాః ఉత్తరజన్మసుఖదుఃఖాదిహేతవో న భవిష్యంతి, కింతు నిర్నిమిత్త మేవ సుఖదుఃఖప్రాప్తి రితి మే ప్రతిభాతీత్యర్థః. ౫౮

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

నారద ఉవాచ—

యేనైవాఽఽరభతే కర్మ తేనైవాఽముత్ర తత్పుమాన్,
భుంక్తే హ్యవ్యవధానేన లింగేన మనసా స్వయమ్ ౬౦

శయాన మిమ ముత్సృజ్య శ్వసంతం పురుషో యథా,
కర్మాత్మన్యాఽఽహితం భుంక్తే తాదృశే నేతరేణ వా. ౬౧

మమైతే మనసా యద్య దసా వహ మితి బ్రువన్,

ఏవ మాపృష్టో భగవాన్ నారద స్తత్ప్రశ్నం పరిహరతి (యేనైవేతి) తత్ర యదుక్త ముత్తరోత్తరజన్మసుఖదుఃఖాదిహేతుభూతకర్మాశ్రయపూర్వదేహానాం వినష్టత్వాత్ తన్నిమిత్తం సుఖదుఃఖాదిక మనుపపన్నం. న హ్యాశువినాశిస్వభావం నిరాశ్రయకర్మాల్పకాలికసుఖాదిహేతుః, న హి వినష్టానాం కులాలశరీరదండచక్రాదివ్యాపారాణాం కాలాంతరభావిఘటాదిహేతుత్వ మితి యేనైవ మనసా నిమిత్తభూతేన పురుషః కర్మ ఆరభతే తేనైవాఽవ్యవధానే నాఽవిశ్లిష్టేన లింగేన పుణ్యాపుణ్య కర్మహేతుభూతేన మనసా స్వస్వకర్మానుగుణం సుఖదుఃఖాదిఫల మముత్ర పరలోకే భుంక్తే స్థూల శరీరకర్మణో వినాశేఽపి మనసో లింగభూతస్య సాధ్వసాధుకర్మనిమిత్తభగవదనుగ్రహనిగ్రహరూప పుణ్యాపుణ్యవిషయస్య క్షేత్రజ్ఞస్య చ దేహాంతరేప్యనువృత్తేః, సుఖాద్యుపపత్తిరితిభావః పుణ్యాపుణ్యయో ర్భగవన్నిగ్రహానుగ్రహరూపత్వం తదధిగమాధికరణే భాష్యాదౌ స్పష్ట ముక్తమ్ ౬౦

లింగాత్మనో రనువృత్త్యా భోగోపపత్తిం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (శయానమితి.) శయాన మిమం జాగ్రద్దేహం శ్వసంతం జీవంత ముత్సృజ్య తదభిమానం త్యక్త్వా ఆత్మని మనస్యాఽఽహితం దైవోపసాదితం కర్మ స్వప్నద్రష్టృకానుభావ్యం తత్కాలమాత్రావస్థాయి సుఖదుఃఖాదిస్వకర్మఫలం యథా పుమాన్ తాదృశేన శయానదేహసదృశేన మనుష్యదేహే నాన్యేన దేవాదిశరీరేణ వా స్వప్నే భుంక్తే లింగాత్మనో రనువృత్తే స్తథా లోకాంతరేఽపీతి భావః ౬౧

యదుక్తం కర్మ క్రియమాణ మనంతరక్షణ ఏవ వినష్టం సత్ కాలాంతరానుభావ్యఫలహేతుః కథమితి తత్రాహ (మమేతి) పుమా నసావహం బ్రాహ్మణోఽహం క్షత్రియోఽహ మితి బ్రువన్ దేహాత్మాభిమానయుక్త ఇత్యర్థః మమైత న్మత్ఫలసాధనత్వా న్మదర్థ మిదం కర్మేతి మనసా యద తత్కర్మ గృహ్ణీయాత్ కుర్యా దిత్యర్థః తత్తత్ కర్మేతి రాద్ధం సిద్ధం, కర్మణో వినాశేఽపి కర్మణః

గృహ్ణీయా త్తత్పుమాన్ రాద్ధం కర్మయేన న పునర్భవః. ౬౨

యథాఽనుమీయతే చిత్త ముభయై రింద్రియేహితైః,
ఏవం ప్రాగ్దేహజం కర్మ లక్ష్యతే చిత్తవృత్తిభిః. ౬౩

నాఽనుభూతం క్వ చానేన దేహేనాఽదృష్ట మశ్రుతమ్,
కదాచి దుపలభ్యేత యద్రూపం యాదృగాత్మని. ౬౪

తేనాఽస్య తాదృశం రాజం ల్లింగినో దేహసంభవమ్,

శక్తి రీశ్వరస్య నిగ్రహానుగ్రహరూపా సిద్ధైవేత్యర్థః. కర్మ విశినష్టి. యేన కర్మణా పునర్భవః పునర్జన్మ న భవేత్. ౬౨

మనసః కర్మణః పూర్వజన్మనశ్చ సద్భావే ప్రమాణ మాహ (యథేతి.) ఉభయై ర్జ్ఞానకర్మరూపై రింద్రియేహితైః కాదచిత్కవృత్తిభి ర్మనోఽనుమీయతే సత్యపి సర్వేంద్రియవిషయసంబంధే యుగపజ్జ్ఞానానుపపత్తేః తదుక్త మక్షపాదేన "యుగపజ్జ్ఞానానుత్పత్తి ర్మనసో లింగమ్" ఇతి ఏవం చిత్తవృత్తిభి రపి పూర్వదేహజం కర్మ లక్ష్యతే తాసా మపి యుగప దనుపపత్తేః ఇంద్రియైః హితై రిత్యపి పాఠః తత్ర హితై ర్గతైః నివృత్తవ్యాపారై రింద్రియై రుభయైః జ్ఞానకర్మరూపేణ ద్వివిధై ర్మనోఽనుమీయతే తేషాం క్రమవ్యాపారదర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం చిత్తవృత్తిభిః పూర్వదేహకృతం కర్మానుమీయతే ౬౩

తదేవ వివృణోతి (నానుభూత మిత్యాదినా.) యాదృగాత్మనః మృదాత్మకో ఘట ఇతివ దయం నిర్దేశః యాదృ గస్య వస్తునో యద్రూప మనేన దేహేనోపలక్షితేన పుంసా కుత్రచి దపి న దృష్టం న శ్రుత మింద్రియాంతరేణ ప్రమాణాంతరేణ వాఽననుభూతం తన్న కదాచిత్ స్వప్నమనోరథాదిషూపలభ్యతే న బుద్ధిస్థం భవే దిహ జన్మన్యనుభూత మపి కించిత్ కదాచి ద్బుద్ధిస్థం భవతి ఇచ్ఛావిషయతయా మనసి వర్తత ఇత్యర్థః. ౬౪

తతః కిమిత్యత్రాహ (తేనేతి.) అస్య లింగినః మనోయుక్తస్య పుంసః, తేనాఽనుభూతార్థస్యైవ మనోరథవిషయత్వేన హేతునా. హే రాజన్! తాదృశం మనోరథావిషయతదర్థానుభవయోగ్యం దేహసంభవం శ్రద్ధత్స్వ నిశ్చయేన మన్యస్వ. అననుభూతార్థో న మనః స్ప్రష్టు మర్హతి

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

శ్రద్ధత్స్వాఽననుభూతోఽర్థో న మనః స్ప్రష్టు మర్హతి. ౬౫

మన ఏవ మనుష్యస్య పూర్వరూపాణి శంసతి
భవిష్యత శ్చ భద్రం తే తథైవ న భవిష్యతః ౬౬

అదృష్ట మశ్రుతం చాత్ర క్వచి న్మనసి దృశ్యతే.
యథా తథాఽనుమంతవ్యం దేశకాలక్రియాశ్రయమ్. ౬౭

న హ్యఽననుభూతార్థో మనః మనసి స్ప్రష్టుం స్ఫురితుమర్హతి న పూర్వకాలాననుభూతార్థః కాలాంతరే మనోరథవిషయః స్యా దిత్యర్థః. అనుభూతార్థ ఏవ మనోరథః ఇహ జన్మ న్యనుభూతార్థవిషయ మనోరథో వాసనయా సా చ పూర్వానుభవా దనుభవశ్చ దేహయోగేనేతి పూర్వజన్మసిద్ధిః. జన్మతారతమ్యనిర్హేతుకత్వాయోగాత్ కర్మతారతమ్యసిద్ధి శ్చేత్యర్థః ౬౫

(మన ఏవేతి) ఇదానీం సదసద్రుచివిశేషాన్వితం "మన ఏవ మనుష్యస్య పూర్వరూపాణి శంసతి" ప్రకృష్టాప్రకృష్టవాసనానిమిత్తసత్త్వాదిగుణప్రచురపూర్వదేహయోగా ననుమాపయతి, భవిష్యతో దేహయోగా న్న భవిష్యతః వర్తమానసత్త్వాదిగుణప్రచురదేహయోగాంశ్చ శంసతి సతి సత్త్వైకనిష్ఠే ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. యద్వా న భవిష్యతః అభవిష్యతః వర్తమానమనుష్యరూపాణీత్యర్థః, భద్రం తే ఇతి సమ్యగవధారణార్థ మాశిషాఽభినందతి. ౬౬

అననుభూతార్థానాం మనోరథవిషయత్వం నాఽనుభూతం క్వ చాఽనేనేతి వ్యతిరేకముఖే నాఽభిధాయ అన్వయముఖే నాప్యాహ (అదృష్ట మితి.) ఇహ జన్మని, క్వచి దప్యదృష్ట మశ్రుతం చ మనసి దృశ్యతే మనోరథగోచరో భవతీత్యర్థః. కేనాఽకారేణ మనోరథగోచరత్వం పూర్వానుభవశ్చ తత్రాహ యథేతి. దేశకాలక్రియాశ్రయం దేశాశ్రయం కాలాశ్రయం క్రియాశ్రయం చ రూపం యథా యథా యేన యేన ప్రకారేణ బుద్ధిస్థం భవతి తత్తథాఽనుమంతవ్యం న త్వేవంభూత మపి కార్త్స్న్యేన వక్తుం శక్యం బుద్ధిస్థానాం రూపాణా మానంత్యా దిత్యర్థః మమ నివాసదేశ ఈదృశః స్యా దేవం విధః కాలో భవే దహ మేవం కరవాణీతి మనుష్యాణా మసంభావిత మర్థవిశేషం ప్రతి మనోరథసహస్రం యథారుచి మనసి వర్తతే ఇతి యావత్. ౬౭

సర్వే క్రమానురోధేన మన సీంద్రియగోచరాః,

తతః కిం పూర్వజన్మనః కర్మణశ్చ సిద్ధా విత్యత్రాహ (సర్వ ఇతి.) ఇహ జన్మని. మనోరథవిషయభూతాః పదార్థాః పూర్వజన్మని క్రమే ణేంద్రియగోచరా భూత్వా క్రమే ణేతి మనః సద్భావోఽపి దర్శితః. మనసోఽభావే సర్వేంద్రియసంబంధాత్ యుగపత్ సర్వేంద్రియవృత్తిప్రసంగః తత్సద్భావే తు యేనేంద్రియేణ మనసః సంయోగః తస్యైవేంద్రియస్య వ్యాపార ఇత్యుపపత్తి రత్ర క్రమే ణేంద్రియగోచరా భూత్వా మనసి వర్తంతే. పూర్వానుభవజనితవాసనావిశేషేణ హి ప్రతిపురుషం రుచివిశేషః. న హి వినా కారణేన కార్యం భవతి. ఏవం మనసి వర్తమానమనోరథసహస్రాను గుణం వాసనాఽనుమీయతే, సా చ పూర్వానుభవ మనుమాపయతి. ఇహ జన్మని తాదృగనుభవాభావా ద్దేహాంతరేణ తదనుభవ ఇతి పూర్వజన్మసిద్ధిః. జన్మతారతమ్యస్య నిర్హేతుకత్వాయోగాత్ వివిధాదృష్ట సిద్ధి రితి మనసః కర్మణః పూర్వజన్మన శ్చోపపాదానం కృతం భవతి ఆయాంతి వాసనోన్మేషా దాయాంతి బుద్ధిస్థా భవంతి యాంతి వాసనాభిభవా న్న బుద్ధిస్థా భవంతి యది కశ్చి దమనా భవే త్తర్హ్యేవం న స్యా న్న త్వేవ దస్తీత్యాహ (సర్వ ఇతి.) అతః సర్వేషాం సమనస్కత్వాత్ మనసి చ సర్వార్థానాం క్రమా ద్వాసనానుసారేణ ప్రవేశా న్నాఽత్యంతాననుభూతోఽర్థః కస్యాపి కశ్చి దస్తీత్యర్థః నన్విహ జన్మని జన్మాంతరే వా అనుభూతార్థ ఏవ మనోరథవిషయ ఇత్యుక్తం యద్యేవం తర్హి ముక్తానందోఽపి ముముక్షోః కదాచి న్మనోరథవిషయో భవే దితి సోఽపి పూర్వ మనుభూత ఏవ స్యాత్, అస్త్వితి చే న్న, పునర్జన్మానుపపత్తేః, "న స పునరావర్తత" ఇతి శ్రుతేః. "అనావృత్తిః శబ్దాత్" ఇత్యాది సూత్రస్య చ విరోధప్రసంగాత్ మైవం ప్రకృతిపరిణామాత్మకదేహానుభావ్యానా మేవాఽననుభూతానాం మనోరథవిషయత్వాసంభవాభిప్రాయత్వా త్తదుక్తేః, అస్తు వా ముక్తానందోఽపి మనోరథవిషయ స్తథాపి మనోరథవిషయో భవన్ముక్తానందః "సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా" ఇత్యాది వాక్యావగతనిరతిశయానందరూపత్వేన పరోక్ష మేవ మనోరథవిషయో భవే దనుభవోఽపి పూర్వం శబ్దజన్యప్రమితివిషయత్వేన పరోక్ష మేవ స్యా దత ఏవ హి "యద్రూపం యాదృగాత్మనః యథా యథానుమంతవ్యం దేశకాలక్రియాశ్రయ మిత్యుక్తం యాదృగ్ రూపేణ పూర్వమనుభూతం తాదృగ్ రూపేణైవ మనోరథవిషయో భవతీతి హి తదర్థః తత శ్చేదానీం మనోరథవిషయస్యాపి ముక్తానందస్య సోఽశ్నుతే ఇత్యాది ముక్తానందప్రకరణావగతప్రకారవైశిష్ట్యేన పరోక్షమేవ మనోరథవిషయత్వా త్తస్య పూర్వానుభవోఽపి తాదృశ ఏవ కల్ప్యత ఇత్యపరోక్ష మనుభూయమాన ఏవ ముక్తానందః పునర్భవా

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

ఆయాంతి వర్గశో యాంతి సర్వే సమనసో జనాః. ౬౮

సత్త్వైకనిష్ఠే మనసి భగవత్పార్శ్వవర్తిని,
తమశ్చంద్రమసీవేద ముపరజ్యాఽవభాసతే ౬౯

నాఽహం మమేతి భావోఽయం పురుషే వ్యవధీయతే,
యావద్ బుద్ధిమనోఽక్షార్థగుణవ్యూహో హ్యఽనాదిమాన్. ౭౦

సుప్తిమూర్ఛోపతాపేషు ప్రాణాయనవిఘాతతః,

భావహేతు రితి న శ్రుతిసూత్రాది విరోధః న చ దేశకాలాదయోఽప్యపరోక్షం న మనోరథవిషయా ఇతి తేషా మపి పరోక్ష ఏవ పూర్వానుభవ ఇతి న కస్యాపి సాక్షాత్ పూర్వానుభవోఽనుమీయత ఇతి వాచ్యమ్, అపరోక్షం ప్రాకృతదేహానుభవయోగ్యానా మపి పరోక్షానుభవకల్పనాయాం మానాభావాత్, కల్పకస్య పరోక్షవిషయమనోరథస్య పరోక్ష మపరోక్షం వానుభూతవస్తువిషయకత్వదర్శనా దితి. ౬౮

ఏవ మేవాఽభిప్రేత్యాహ (సత్త్వైకనిష్ఠ ఇతి.) సత్త్వైకప్రచురే మనసి, భగవత్పార్శ్వవర్తిని భగవద్భజనోపక్రమం కుర్వాణే సతి తమ అజ్ఞానం చంద్రమ స్యుదితే సతి తమ స్తిమిర మివ ఉపరజ్యాఽవభాసతే ఉపరాగవద్ భూత్వాఽవభాసతే జ్ఞానశబలమవభాసతే, చంద్రోదయే హి ఆదిత్యోదయ ఇవ న నిశ్శేషతమఃక్షయః, అపి తు జ్యోత్స్నామిశ్రం తమః ఏవం భగవద్భజనోపక్రమదశాయాం జ్ఞాన మజ్ఞానశబలం వర్తతే. శాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య పరోక్షరూపత్వాద్ బ్రహ్మస్వరూపవదానందాదయః పరోక్ష మేవ విషయా భవంతీత్యర్థః దేహాత్మభ్రమ శ్చ దేహసంబంధాధీనసుఖదుఃఖాదేశ్చాఽపరోక్షత్వా త్తే సాక్షా దనుభవవిషయా ఏవేతి భావః ౬౯

కిం వక్తవ్యం సంసారదశాయాం బ్రహ్మస్వరూప తదానందాదిక మపరోక్షం నాఽవభాసత ఇతి యతః స్వాత్మస్వరూపమేవాపరోక్షం నావభాసత ఇతి సహేతుక మాహ (అహమితి) అనాదిమాన్ జీవః అక్ష మింద్రియ మర్థాః శబ్దాదయః గుణాః సత్త్వాదిః, ఏతై ర్యావ ద్రూఢః ఆవృతః వ్యూహ ఇతి పాఠే యావ ద్వృద్ధ్యాదయో వ్యూహాః సంగః యస్యేత్యర్థః, తావ దహంమమేతి భావో వ్యవధీయతే వ్యవధివ దాఽఽచర్యతే స్వరూపతిరోధాయకోఽహంమమాభిమానో న నివర్తతే కింత్వనువర్తత ఇత్యర్థః, ౭౦

కిముత సంసారిణో జీవస్య వృద్ధ్యాదిభ్యో విలక్షణం స్వస్వరూప మపరోక్షం

నేహతేఽహ మితి జ్ఞానం మృత్యుప్రజ్వారయో రపి ౨౧

గర్భే బాల్యేఽప్యపౌష్కల్యా దేకాదశవిధం తదా,
లింగం న దృశ్యతే యూనః కుహ్వాం చంద్రమసో యథా ౨౨

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే,
ధ్యాయతో విషయా నస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౨౩

నాఽవభాసత ఇతి యతోఽనహ మర్థోఽప్యజ్ఞానా దహంబుద్ధివిషయత్వేఽనావభాసమానో దేహః సుషుప్త్యాదౌ నావభాసతి ఇత్యాహ (సుప్తీతి) ఉపతాపశబ్దే నాఽతిశయితదుఃఖసంభేదో వివక్షితః. మృత్యుర్మరణం ప్రజ్వారో జ్వరః ఉపలక్షణ మేతత్, జ్వరాదిమూలే మరణే చేతి యావత్, ఏతా స్వవస్థాసు ప్రాణాశ్రయస్య జీవస్య విఘాతతః జ్ఞానస్యాఽతిసంకోచాత్ న హి జ్ఞానసంకోచాపరపర్యాయ స్తదానీం విఘాతః సంభవతి, తేనాఽఽహ జ్ఞానం నేహతే న స్ఫురతి దేహేఽహంబుద్ధి ర్నాస్తీతి దేహప్రతిపత్త్యభావాదిత్యర్థః. ౨౧

నను సుషుప్త్యాదా వపి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియగుణస్య మనస శ్చ సద్భావా దహ మితి జ్ఞానం కుతో నేహతే తత్రాహ (గర్భ ఇతి) యూనః తరుణస్య స్ఫుటం య దేకాదశవిధం లింగం కర్మేంద్రియజ్ఞానేంద్రియ మన ఆత్మకం లింగం వ్యాపారహేతుభూతం తద్గర్భే బాల్యే అపిశబ్దాత్ సుషుప్త్యాదౌ చాఽపౌష్కల్యా దపుష్కలశక్తిత్వా న్న దృశ్యతే, నాఽభివ్యక్తం నష్టప్రాయం భవతీత్యర్థః. సతోఽప్యనభివ్యక్తౌ దృష్టాంతః. కుహ్వా మమావస్యాయాం చంద్రమసో లింగం రూప మవేతి. ౨౨

నను యది గర్భాదౌ లింగమేకాదశవిధ మనభివ్యక్తం తర్హి తద్వ్యాపారాభావాత్ సంసృతి ర్న స్యా దిత్యత్రాహ (అర్థేతి) అనభివ్యక్తశక్తిత్వా దింద్రియాణాం తద్వ్యాపారాభావా దర్థే శబ్దాదివిషయే విద్యమానేఽపి శబ్దాదివిషయానుభవాభావేఽపి విషయాన్ ధ్యాయతః "వర్తమానసమీపే భూతే లట్ శత్రాదేశః" విషయధ్యానప్రయుక్తవాసనావిశిష్టస్యేత్యర్థః, సంసృతి స్తద్రాగానువృత్త్యా సంసారోఽనువర్తతే యథా స్వాప్నపదార్థానాం ప్రబోధదశాయా మవిద్యమానత్వేఽపి స్వాప్నార్థః జ్ఞానసూచిత సుఖదుఃఖాద్యనర్థాగమ స్తద్వ దిత్యర్థః. యథా చ శ్రుతిః "యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్ తస్మింశ్చ స్వప్నదర్శనే" ఇతి "అథ స్వప్నే, పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి, స ఏనం హంతీత్యాదికా ౨౩

ఏవం పంచవిధం లింగం త్రివృత్ షోడశవిస్తృతమ్,
ఏష చేతనయా యుక్తో జీవ ఇత్యభిధీయతే. ౭౪

అనేన పురుషో దేహా నుపాదత్తే విముంచతి,
హర్షం శోకం భయం దుఃఖం సుఖం చాఽనేన విందతి. ౭౫

యథా తృణజలూకేయం నాఽపయా త్యపయాతి చ,
న త్యజే న్మ్రియమాణోఽపి ప్రా గ్దేహాభిమతిం జనః ౭౬

ఏవం ప్రశ్నస్యోత్తర మభిధాయ పున రపి స్మరణాయ దేహాత్మనో రాకారం వదన్ దేహసంబంధ స్యోత్తరోత్తరదేహసంబంధద్వారాఽనర్థహేతుత్వ మాహ (ఏవ మితి.) పంచవిధం పంచప్రకారం పంచభూతాత్మకం షోడశవిస్తర మేకాదశేంద్రియం వదన్ దేహసంబంధ స్యోత్తరోత్తరదేహసంబంధద్వారాఽనర్థహేతుత్వ మాహ (ఏవమితి) పంచవిధం పంచప్రకారం పంచభూతాత్మకం షోడశవిస్తర మేకాదశేంద్రియం తదాశ్రయప్రాణాదిపంచకోపేతం త్రివృత్ త్రిగుణాత్మకం లింగశరీర మేవం భూతమితి దేహాకార ఉక్తః. జీవస్వరూప మాహ ఏష ఇతి. చేతనయా యుక్తః ఏష జానాతీతి జ్ఞానాశ్రయతయా స్ఫుటతర మవభాసమానోఽహ మర్థో జీవ ఇత్యభిధీయత ఇత్యర్థః ౭౪

(అనేన) లింగేన యుక్తః తదేదానీ మవభాసమానః స పురుషః ఈదృశాన్ బహుందేహాను పాదత్తే విముంచతి తత్కృతహర్షశోకాదికం చ విందతి, ఆగామిసుఖవిషయం జ్ఞానం హర్షః ఆగామి దుఃఖవిషయం జ్ఞానం భయం. తత్ర దేహానుపాదత్తే జీవ అనేనోపాదీయమానేన రమణీయదేహేన హర్షం సుఖం చ వింద త్యనభిమతేన తు శోకం విముచ్యమానేన తు భయం దుఃఖం చ విందత్యుపాత్తదేహత్యాగస్యాఽనిష్టత్వాత్. ౭౫

అనిష్టతా మేవాహ (యథేతి) యథేయం ప్రసిద్ధా తృణజలూకా స్వావష్టంభతృణం హిత్వా నోపయాతి తృణాంతరం ప్రతి న గచ్ఛతి, కింతు తదేవ తృణ ముపయాతి దృఢతరం సంశ్లిష్యతి ఏవం మ్రియమాణోఽపి జనః మరణే ప్రా గ్దేహాభిమతిం న త్యజతీత్యర్థః. నాఽపయా త్యపయాతి చేతి పాఠే యద్యైవ దైవవశా దపయాతి మనసా త్యక్తుం నేచ్ఛతి ౭౬

యావ దన్యం న విందేత వ్యవధానేన కర్మణామ్,
మన ఏవ మనుష్యేంద్ర! భూతానాం భవభావనమ్ ౭౭

యదాక్షై శ్చరితాత్ ధ్యాయన్ కర్మ ణ్యాచినుతేఽసకృత్,
సతి కర్మ ణ్యవిద్యాయాం బంధః కర్మ ణ్యఽనాత్మనః. ౭౮

అత స్తదపవాదార్థం భజ సర్వాత్మనా హరిమ్,
పశ్యం స్తదాత్మకం విశ్వం స్థిత్యుత్ప త్త్యప్యయా యతః. ౭౯

మైత్రేయ ఉవాచ—

భాగవతముఖ్యో భగవా న్నారదో హంసయో ర్గతిమ్,

దేహాభిమానపరిత్యాగస్యాఽవధి మాహ (యావదతి.) కర్మణాం వ్యవధానేన కర్మభి స్తిరోధానేన యావద్దేహా దన్య మాత్మానం న విందేత తావ న్న త్యజే దిత్యర్థః. ప్రకరణార్థ ముప సంహరతి (మన ఇతి) హే మనుష్యేంద్ర! భూతానాం భయభావనం జన్మహేతు ర్మన ఏవ. ౭౭

తదేవోపపాదయతి (అక్షై) రింద్రియైశ్చరితాన్ పూర్వ ముపభుక్తాన్ విషయాన్ యద్యేన మనసా ధ్యాయన్ కర్మా ణ్యసకృ దాచినుతే కరోతి సతి కర్మ ణ్యవిద్యాయా బంధః అవిద్యాయా ఇతి పంచమీ. కర్మణి సతి తత్కృతదేహే నాఽహంకారమమరూపావిద్యాయా ఆత్మనో బంధః స్యాత్ స చావిద్యాయా బంధః కర్మకృతః, కర్మ చ విషయానుభవహేతుః అవిద్యయా కర్మ కర్మణా చావిద్యే త్యనాదిః ప్రవాహ ఇత్యర్థః. ౭౮

తన్మోచనోపాయ మాహ (అత ఇతి.) తస్య దేహవిలక్షణస్య బ్రహ్మాత్మకస్య స్వాత్మనః అవబోధార్థం సర్వాత్మనా కరణత్రయేణ హరిం భగవంతం భజస్వ ఆత్మపరోక్ష మపి భగవత్ప్రసాదా దేవ భవతీతి భావః కథంభూతో జానీయా త్తత్రాహ - విశ్వం చిదచిదాత్మకం జగద్భగవదాత్మకం పశ్యన్ విశ్వస్య తదాత్మకత్వే హేతుం వదన్ హరిం విశినష్టి. యతో హరే ర్హేతోః విశ్వస్య స్థితి రప్యయో నాశ శ్చేత్యమీ భవంతి హరే ర్విశ్వస్య స్థిత్యాదికారణత్వా ద్ధర్మాత్మకం విశ్వం పశ్యేతీత్యర్థః స్థిత్యాదీనాం తదాత్మకత్వే హేతుత్వం శ్రుతం "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితీ"తి ౭౯

సంవాద ముపసంహరతి మునిః. భాగవతానాం మధ్యే ముఖ్యః భగవాన్నారదో హంసయో

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

ప్రదర్శ్య హ్యాము మామంత్ర్య సిద్ధలోకం తతోఽగమత్. ౮౦

ప్రాచీనబర్హీ రాజర్షిః ప్రజాసర్గాభిరక్షణే,
ఆదిశ్య పుత్రా నగమ త్తపసే కపిలాశ్రమమ్. ౮౧

తత్రైకాగ్రమనా వీరో గోవిందచరణాంబుజమ్,
విముక్తసంగోఽభజన్ భక్త్యా తత్సామ్యతా మగాత్. ౮౨

ఏత దధ్యాత్మపారోక్ష్యం గీతం దేవర్షిణాఽనఘ,
యః శ్రావయే ద్యః శృణుయా త్స లింగేన విముచ్యతే. ౮౩

ఏతన్ముకుందయశసా భువనం పునానం దేవర్షివర్యముఖనిస్సృత మాత్మశౌచమ్,
యః కీర్త్యమాన మధిగచ్ఛతి పారమేష్ఠ్యం నాఽస్మిన్ భవే భ్రమతి ముక్తసమస్తబంధః ౮౪

శ్లీవపరయో ర్గతిం స్వరూపం ప్రదర్శ్య ఉపదిశ్య నృపం ప్రాచీనబర్హిష మామంత్ర్యాఽనుజ్ఞాప్య తతో బ్రహ్మలోక మగాత్ ౮౦

(తతః) ప్రాచీనబర్హిః ప్రజాసృష్టౌ తద్రక్షణే చ స్వపుత్రా ననుజ్ఞాప్య స్వయం తపశ్చర్తుం కపిలాశ్రమ మగాత్. ౮౧

తత్ర చాఽఽశ్రమే ధీరో వశీకృతేంద్రియః ఏకాగ్రచిత్తః వివిక్తో భగవచ్చరణాంబుజం ధ్యాయం స్తద్భక్త్యా తత్సామ్యతాం తేన సామ్యం యస్యేతి బహువ్రీహిః, తత్సామ్యవత్తా మిత్యర్థః ఇయా దగాత్ తత్సామ్యతా మితి పాఠే తేన భగవతా సమానాత్మతాం సమానతా తత్సాధర్మ్య మిత్యర్థః శ్రవణశ్రావణాదిఫల మాహ (ఏతదితి.) హే అనఘ ! దేవర్షిణా గీత మేతదధ్యాత్మపారోక్ష్యం యః పురుషః శ్రావయేత్ శృణుయా ద్వా స లింగేన సంసృతిహేతునా మనసా దుఃఖేన హేతునా బంధేన వా విముచ్యతే ముక్తో భవేదిత్యర్థః. ౮౨-౮౩

ఏత దధ్యాత్మపారోక్ష్యం ముకుందయశసా యుక్త మితి శేషః అత ఏవ భువనం పునానం పవిత్రీకుర్వాణం నారదముఖాన్నిర్గలిత మాత్మశౌచం మనశ్శోధకం పారమేష్ఠ్యం సర్వోత్కృష్టఫలదం కీర్త్యమానం కథ్యమానం యః పుమా నధిగచ్ఛతి స పుమా న్నిరస్తసమస్తబంధః అస్మిన్ భవే సంసారే న భ్రమతి. ౮౪

అధ్యాత్మపారోక్ష్య మిదం మయాధిగత మద్భుతమ్,
ఏవం స్త్రియాఽఽశ్రమః పుంస శ్ఛిన్నోఽముత్ర చ సంశయః. ౮౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే. విదురమైత్రేయసంవాదే ప్రాచీనబర్హి ర్నారదసంవాదో నామైకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

ఉక్త మర్థ ముపసంహరతి. (అద్భుత మధ్యాత్మపారోక్ష్యం) అధ్యాత్మతత్త్వస్య పారోక్ష్యం పరోక్షవాదో యస్మి న్నత ఏవాద్భుత మాశ్చర్య మధ్యాత్మస్య పారోక్ష్యం దుశ్శక మిత్యద్భుతమిత్యర్థః. మయా తుభ్య మభిహితం తథా పుంసః క్షేత్రజ్ఞస్య స్త్రియాఽఽశ్రమః గృహస్థాశ్రమత్వేన రూపితః సంసారశ్చ కథితః. అముత్ర పరలోకే సంశయః ఫలానుభవవిషయో భవదీయః సంశయశ్చ ఛిన్నః నిరస్తః ౮౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

విదుర ఉవాచ—

యే త్వయాఽభిహితా బ్రహ్మన్ సుతాః ప్రాచీనబర్హిషః,
తే రుద్రగీతేన హరిం సిద్ధి మాపుః ప్రతోష్య కామ్ ౧

కిం బార్హస్పత్యేహ పరత్ర వాఽథ కైవల్యనాథ ప్రియపార్శ్వవర్తినః,
ఆసాద్య దేవం గిరిశం యదృచ్ఛయా ప్రాపుః పరం నూన మథ ప్రచేతసః. ౨

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రచేతసోఽంతరుదధౌ పితు రాదేశకారిణః,
జపయజ్ఞేన తపసా పురంజన మతోషయన్. ౩

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రచేతసాం వృత్త మనమాప్యై వాఽవాంతరే ప్రాచీనబర్హిషో వృత్తాంత ఉక్తః. ఇదానీం తద్వృత్తాంతశేషశుశ్రూషయా పృచ్ఛతి విదురః (య ఇతి.) హే బ్రహ్మన్! మైత్రేయః యే ప్రాచీనబర్హిషః పుత్రా స్త్వయాఽభిహితాః తే రుద్రగీతేన స్తోత్రేణ హరిం ప్రతోష్య తోషయిత్వా కాం సిద్ధిం ఫల మాపుః ప్రాపుః. ౧

హే బార్హస్పత్య! మైత్రేయ! కస్యాంచి ద్విద్యాయాం బృహస్పతే ర్మైత్రేయః శిష్యః యదృచ్ఛయా గిరిశం ప్రాప్య కైవల్యనాథస్య మోక్షాధిపతే ర్భగవతో యః ప్రియో రుద్రః తస్య పార్శ్వవర్తినః తేనాఽనుగృహీతాః ప్రచేతసః నూనం పరం మోక్షం ప్రాపు రేవ. తతః పూర్వం త్విహాత్రలోకే పరత్ర లోకే వా కిం ప్రాపుః. ౨

ఏవ మాపృష్టో మునిః ప్రచేతసాం కథాశేష మాహ (ప్రచేతస ఇతి) పితు రాజ్ఞాకారిణః అంతరుదధౌ సముద్రజలమధ్యే రుద్రగీతజపయజ్ఞేన తపసా తప ఆలోచనే నిదిధ్యాసనేన చ నిరంజన మపహతపాప్మానం పరమపురుష మతోషయన్ ౩

దశవర్షసహస్రాంతే పురుష స్తు సనాతనః,
తేషా మావిరభూత్ కృచ్ఛ్రం శాంతేన శమయన్ రుచా ౪

సుపర్ణస్కంధ మారూఢో మేరుశృంగ మివాఽంబుదః,
పీతవాసా మణిగ్రీవః కుర్వన్ వితిమిరా దిశః ౫

కాశిష్ణునా కనకవర్ణవిభూషితేన భ్రాజత్కపోలవదనో విలసత్కిరీటః,
అష్టాయుధై రనుచరై ర్మునిభిః సురేంద్రై రాసేవితో గరుడకిన్నరగీతకీర్తిః. ౬

పీనాయతాష్టభుజమండలమధ్యలక్ష్మ్యా స్పర్ధచ్ఛ్రియా పరివృతో వనమాలయాఽఽద్యః,
బర్హిష్మతః పురుష ఆహ సుతాన్ ప్రపన్నాన్ పర్జన్యనాదరుతయా సఘృణావలోకః. ౭

(సనాతనః) పరమపురుషః, దశవర్షసహస్రాంతే దశసహస్రసంఖ్యాతవత్సరపర్యంత తపశ్చర్యాంతే, తేషాం కృచ్ఛ్రం తపఃక్లేశం రుచా కాంత్యా శమయన్ శాంతేన శుద్ధసత్త్వమయేన వపుషా ఆవిరభూత్ ౪

పురుషం విశినష్టి (సుపర్ణేతి సార్ధద్వయేన) సుపర్ణస్య గరుడస్య స్కంధే ఆరూఢః త ముపలక్షయతి మేరోః శృంగ మంబుదో నీలమేఘ ఇవేతి పీతం పిశంగో వాసో వస్త్రం యస్య సః, మణిః కౌస్తుభః గ్రీవాయాం యస్య సః, దిశః వితిమిరా ప్రకాశబహుళాః కుర్వాణః ౫

పునః కీదృశః (కాశిష్ణునేతి.) కనకమయశోభనవర్ణవిభూషణే నాఽతఏవ కాశిష్ణునా భ్రాజిష్ణునా ప్రకాశస్వభావేనేత్యర్థః. భ్రాజమానం కపోలం వదనం చ యస్య సః ప్రకాశమానకిరీటయుక్తః, అష్టాయుధైః శంఖచక్రగదాపద్మశార్ఙ్గశరఖడ్గఖేటైః పద్మస్యాయుధావంతర్భూతత్వేఽపి ఛత్రిన్యాయే నాయుధశబ్దః ప్రయుక్తః, పరశుపాశాంకుశాద్యన్యతమో వాఽత్రాఽష్టమో వివక్షితః, అష్టాయుధై రిత్యనే నాష్టభుజః ఇత్యపి వివక్షితః, అనుచరైః పార్షదైః, మునిభిః సురేంద్రై ర్బ్రహ్మాదిభిశ్చ సేవితః గరుడ ఏవ కిన్నరః తస్య వేదాత్మకపక్షధ్వనిః గరుడకిన్నరశబ్దవివక్షితః తేన గీతా కీర్తి ర్యస్య సః. యద్వా గరుడాగరుడజాతీయాః కిన్నరాశ్చ తైః గీతా కీర్తి ర్యస్య సః ౬

(పీనాశ్చ తే) ఆయతా శ్చాష్టౌ భుజా స్తేషాం మండలం సమూహః తన్మధ్యే స్థితయా లక్ష్మ్యా స్పర్ధమానా శ్రీః శోభా యస్యా స్తయా వనమాలయా పరివృతః, ఆద్య ఆదౌ భవః జగత్కారణ భూతః, పూరుషః ప్రపన్నాన్ బర్హిష్మతః సుతాన్ ప్రతి పర్జన్యనాద ఇవ రుతం నాదో యస్యా స్తయా వాచా, సఘృణః కృపాయుక్తోఽవలోకో యస్య స ఆహ ౭

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

శ్రీ భగవా నువాచ—

వరం వృణీధ్వం భద్రం వో యూయం మే నృపనందనాః,
సౌహార్దేనాఽపృథ గ్ధర్మా స్తుష్టోఽహం సౌహృదేన వః. ౮

యోఽనుస్మరతి సంధ్యాయాం యుష్మా ననుదినం నరః,
తస్య భ్రాతృ ష్వాత్మసామ్యం తథా భూతేషు సౌహృదమ్. ౯

యే తు మాం రుద్రగీతేన సాయం ప్రాతః సమాహితాః,
స్తువం త్యహం కామవరాన్ దాస్యే ప్రజ్ఞాం చ శోభనామ్. ౧౦

యద్యూయం పితు రాదేశ మగ్రహీష్ట ముదాన్వితాః,
అథో వ ఉశతీ కీర్తి ర్లోకా ననుభవిష్యతి ౧౧

భవితా విశ్రుతః పుత్రోఽనవమో బ్రహ్మణో గుణైః,

(హే నృపనందనాః!) యూయం మే మత్తః వరం వృణీధ్వం వః భద్ర మస్తు పరస్పర సౌహృదేనాఽపృథగ్ధర్మా స్తుల్యధర్మాణో యూయం వః యుష్మాకం సౌహృదేనాఽహం తుష్టః. ౮

(యో) నరః అనుదినం సాయం ప్రాతః సంధ్యాయాం యుష్మా ననుస్మరతి తస్య నరస్య భ్రాతృ ష్వాత్మసామ్య మాత్మనా తుల్యం స్వాత్మనీవ ప్రీతిః తథా భూతేషు సౌహృదం చ భవిష్యతి ౯

(యే) నరాః సాయం ప్రాతః సమాహితచిత్తాః సంతో రుద్రగీతేన మాం స్తువంతి తేభ్యోఽప్యహం కామవరాన్ కామ్యంత ఇతి కామాః తాన్ అభీష్టాన్ వరాన్ ప్రజ్ఞాం చ దాస్యే, కిం పునః యుష్మాకమ్ ౧౦

(యద్యస్మా ద్యూయం) పితురాదేశ మాజ్ఞాం ముదా యుక్తాః సంతోఽగ్రహీష్ట గృహీత వంతః, అతో వః యుష్మాక ముశతీ కమనీయా కీర్తి ర్లోకా ననుభవిష్యతి ప్రాప్స్యతి, లోకేషు విస్తరిష్యతి ఇత్యర్థః, ౧౧

కండోర్మునే, ర్దుహితరం యూయ ముద్వహతేతి వక్ష్యమాణ స్తావత్ కండుం తత్కన్యాం

య ఏతా మాత్మవీర్యేణ త్రిలోకీం పూరయిష్యతి ౧౨

కణ్డోః ప్రమ్లోచయా లబ్ధా కన్యా కమలలోచనా,
తాం చాఽపవిద్ధాం జగృహు ర్భూరుహా నృపనందనాః ౧౩

క్షుత్క్షామాయా ముఖే రాజా సోమః పీయూషవర్షిణీమ్,
దేశినీం రోదమానాయా నిదధే స దయాన్వితః ౧౪

ప్రజావిసర్గ ఆదిష్టాః పిత్రా మా మనువర్తతా,
తత్ర కన్యాం వరారోహాం తా ముద్వహత మా చిరమ్. ౧౫

అపృథక్ ధర్మశీలానాం సర్వేషాం వః సుమధ్యమా,

చ ప్రస్తోతి (భవితేతి) విశ్రుతః విశ్రుతన్నామ్నః పుత్రః గుణై ర్విశ్రుతః పితు ర్నావమః న న్యూనః విశ్రుతా సమః భవితా భవిష్యతి ఇత్యర్థః, యః వైశ్రుత ఏతాం త్రిలోకే మాత్మనో వీర్యేణ సంతానేన పూరయిష్యతి. ౧౨

వైశ్రుతస్య కండోః సకాశాత్ ప్రమ్లోచయా తపోనాశార్థ మింద్రేణ ప్రేషితయా ప్రమ్లోచాఖ్యయా అప్సరసా స్త్రియా యా కన్యా అమలలోచనా లబ్ధా తాం కన్యా మపవిద్ధాం పునః స్వర్గం ప్రతి గచ్ఛంత్యా ప్రమ్లోచయా, వృక్షేషు త్యక్తాం భూరుహా వనస్పతయః జగృహుః దుహితర మమన్యంత హే నృపనందనాః. ౧౩

క్షుధా క్షామాయాః పీడితాయా, అతో రోదమానాయాః తస్యాః కన్యాయాః, ముఖే వనస్పతీనాం రాజాసోమ ఇతి ప్రసిద్ధః. అమృతస్రావిణీం దేశినీం తర్జనీ మంగుళీం నిదధే నిహితవాన్ అనేనాప్సరసో గర్భసంభవే నాఽమృతాహారేణ చ తస్యా లావణ్యం క్లమస్వేదదౌర్గంధ్యాదిరహితం చోక్తమ్. ౧౪

మా మనువర్తమానేవ పిత్రా బర్హిష్మతా వః యుష్మభ్యం ప్రజాసర్గ ఆదిష్టః ఆజ్ఞాపితః, అత స్తత్ర ప్రజాసర్గే యతమానా యూయం తాం పతి మాకాంక్షంతీం కన్యా ముద్వహత చిరం విలంబం మా కురుత ౧౫

నను బహూనాం కథ మేకా భార్యాస్యా త్తత్రాహ (అపృథగ్ధర్మః) శీలం యేషాం సర్వేషాం

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

అపృథక్ ధర్మశీలేయం భూయాత్ పత్న్యర్పితాశయా. ౧౬

దివ్యవర్షసహస్రాణాం సహస్ర మమితౌజసః,
భౌమాన్ భోక్ష్యథ భోగాన్ వై దివ్యాంశ్చానుగ్రహాన్ మమ. ౧౭

అథ మయ్యనపాయిన్యా భక్త్యా పక్వగుణాశయాః.
ఉపస్థాస్యథ మద్ధామ నిర్విద్య నిరయాదతః ౧౮

గృహే ష్వావిశతాం చాపి పుంసాం కుశలకర్మణామ్,
మద్వార్తాయాతయామానాం న బంధాయ గృహామతాః. ౧౯

నవ్యవద్ధృదయే యజ్ఞో బ్రహ్మైత ద్బ్రహ్మవాదిభిః,

వః యుష్మాకం, పతిషు భవత్సు, అర్పితః ఆశయో యయా. అపృథగ్ధర్మః శీలం యస్యాః సేయం సుమధ్యమా, పత్నీ భూయాత్ ధర్మశీలయో రైక్యా న్మద్వాక్యా చ్చ న దృష్టవిరోధ ఇతి భావః. ౧౬

దివ్యానాం దేవమానపరిచ్ఛిన్నానాం వర్షసహస్రాణాం సాహస్రం కాల మమితౌజసః అమిత మోజ ఇంద్రియశక్తి ర్యేషాం తే యూయం భౌమాన్ భోగాన్ భోక్ష్యథ ౧౭

అనంతర మవ్యభిచారిణ్యా అపి భక్త్యా పక్వగుణః ధర్మకాలాదిమలః ఆశయోఽన్తఃకరణం యేషాం తేఽతో నిరయాత్ సంసారాన్నిర్విద్య నిర్వేదం లబ్ధ్వా. పక్వగుణాశయా ఇతి పాఠే శాంత సత్త్వాదిగుణవాసనాః, మద్ధామ మత్స్థానం ఉపస్థాస్యథ ప్రాప్స్యథ ౧౮

నను భౌమభోగాసక్తానాం న స్త్వద్భక్తిః కథం భవిష్యతి, తత్రాహ-గృహేష్వా విశతాం ప్రవిష్టానామపి కుశల మనభిసంహితఫలం కర్మ యేషాం మద్వార్తాయాతయామానాం మత్కథాక్షపిత కాలానాం గృహాః బంధాయ న మతాః బంధకాః న భవంతీత్యర్థః. ౧౯

త్వద్వార్తాశ్రోతౄణాం గృహై ర్న బంధ ఇతి కుత స్తత్రాహ (నవ్యవదితి.) యత్ యస్మాత్ యత్కథాశ్రవణాత్, జ్ఞః సర్వజ్ఞోఽహమీశ్వరః బ్రహ్మవాదిభిః ప్రవక్తృభిర్నిమిత్తభూతైః, శ్రోతౄణాం హృత్ హృదయం నవ్యవత్ప్రతిపదం నూతనవద్హృదయే ప్రాప్నోమి. వ్యవచ్ఛిద్యతే యజ్ఞ ఇతి పాఠే తు గృహేషు పరబ్రహ్మభూతం మాం కథయద్భిః యజ్ఞో మద్భక్త్యాత్మనా జ్ఞానయజ్ఞో న వ్యవచ్ఛిద్యతే

న ముహ్యంతి న శోచంతి న హృష్యంతి యతో గతాః. ౨౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం బ్రువాణం పురుషార్థభాజనం జనార్దనం ప్రాంజలయః ప్రచేతసః,
తద్దర్శనధ్వస్తతమోరజోమలా గిరా గృణన్ గద్గదయా సుహృత్తమమ్. ౨౧

ప్రచేతస ఊచుః—

నమో నమః క్లేశవినాశనాయ నిరూపితోదారగుణాహ్వయాయ,
మనోవచోవేగపురోజవాయ సర్వాక్షమార్గైరగతాధ్వనే నమః. ౨౨

శుద్ధాయ శాంతాయ నమః స్వనిష్ఠయా మనస్యపార్థం విలసద్ద్వయాయ,

విచ్ఛిన్నో న భవతీత్యర్థః. యజ్ఞం విశినష్టి. యతో జ్ఞానయోగాత్మని గతాః ప్రాకృతైర్మోహాదిభిర్యుక్తా న భవంతీత్యాహ. ౨౦

ఏవం భగవతోక్తాః ప్రచేతస స్తమేవ జనార్దన మగృణ న్నిత్యాహ మైత్రేయః యేవ ముక్త ప్రకారేణ బ్రువాణం పురుషార్థానా మాశ్రయం సుహృత్తమం జనార్దనం తస్య జనార్దనస్య దర్శనేన ధ్వస్తాని కామక్రోధాదీని రజ ఆదికార్యరూపాణి మలాని యేషాం తే ప్రాంజలయః బద్ధాంజలయో గద్గద గిరా గృణన్ తుష్టువుః ౨౧

ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖానాం నాశాయ ఉదారగుణాః యస్యాహ్వయై ర్నామభిః నిరూపితాః స నిరూపితోదారగుణాహ్వయః తస్మై మనోవచసో ర్వేగాదపి పురోఽగ్రతో వేగో యస్య వాఙ్మనసా గోచరాయేత్యర్థః, సర్వేషా మక్షాణా మింద్రియాణాం మార్గా వృత్తయః తైరగతః అవిషయీకృతః అధ్వా స్వస్వప్రాప్త్యుపాయః యస్య ఇంద్రియద్వారాగోచరస్య ప్రాప్త్యుపాయాయేత్యర్థః ౨౨

శుద్ధాయ కర్మోపాధిరహితాయ శాంతాయ ఊర్మిషట్కరహితాయ, తత్ర హేతుః- స్వనిష్ఠయా స్వస్మిన్నిష్ఠాఽవిచ్ఛేదః అవిచ్ఛిన్నస్వానుభూత్యాఽపార్థేఽవగతపురుషార్థే పురుషార్థభూతస్వరూపజ్ఞాన రహితే మనసి విలసత్పరస్పరవైలక్షణ్యేన స్ఫురత్ ద్వయం దేహాత్మనోర్ద్వయం యేషాం తే విలసద్ద్వయాః స్వస్వరూపజ్ఞానవిధురేఽపి మనసి భగవత్ప్రసాదవశా ద్దేహాత్మజ్ఞానసంపన్నా ఇత్యర్థః తేషాం జీవానా మాత్మనే నిరతిశయప్రీతివిషయాయ, జగతః స్థానలయోదయేషు స్థితిలయోత్పత్తిషు

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భాద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

నమో జగత్స్థానలయోదయేషు గృహీతమాయాగుణవిగ్రహాయ. ౨౩

నమో విశుద్ధసత్త్వాయ హరయే హరిమేధసే,
వాసుదేవాయ కృష్ణాయ ప్రభవే సర్వసాత్వతామ్. ౨౪

నమః కమలనాభాయ నమః కమలమాలినే,
నమః కమలపాదాయ నమస్తే కమలేక్షణ. ౨౫

నమః కమలకింజల్కపిశంగామలవాససే,
సర్వభూతనివాసాయ నమోఽయుంక్ష్మహి సాక్షిణే ౨౬

నిమిత్తభూతాసు జగత్స్థిత్యాద్యర్థం గృహీతా మాయా సంకల్పాత్మకం జ్ఞానం మాయా వయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయత్వాత్ మాయాశబ్దస్య గుణౌ తమోరజసీ ఏవ విగ్రహౌ పృథక్సిద్ధ్యనర్హౌ యస్య స్థిత్యర్థం స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహః లయార్థ ముత్పత్త్యర్థం తు తమోరజః ప్రధానరుద్రబ్రహ్మవిగ్రహస్తస్మై ఇత్యర్థః ౨౩

స్థిత్యర్థం విష్ణుతనోః ప్రాకృతత్వశంకాపరిహారాయ ప్రాహుః (విశుద్ధసత్త్వాయేతి) హరయే బంధహారిణే హరిమేధసే దురితహారిమనీషావిషయాయ, సర్వభూతాంతరాత్మనే ఆనందకరాయ సాత్వతాం భక్తానాం ప్రభవే ౨౪

కమలం జగదుత్పత్తిస్థానాత్మకం నాభౌ యస్య కమలమాలాఽస్యాస్తీతి తస్మై, వ్రీహ్యాదిత్వాన్మత్వర్థీయ ఇనిః. అత ఇనిఠనావితి తపరకరణాత్, కమలవత్పాదౌ కోమలౌ సుగంధీ సుందరౌ చ యస్య కమలదళవద్విశాలే అక్షిణీ యస్య తస్మై ౨౫

(కమలకింజల్కవత్) పిశంగం అమలం చ వాసో వస్త్రం యస్య సర్వభూతానాం నివాసాయాధారాయ సర్వాణి భూతాని నివాసః వాసస్థానం శరీరం యస్యేతి వా. యద్యపీదం విశేషణద్వయం వాసుదేవాయేత్యనేనైవావగతం, తథాపి తద్వివరణరూపమిదం వ్యాఖ్యేయం, సాక్షిణే సర్వసాక్షాద్ద్రష్ట్రే, తుభ్యం నమః యుంక్ష్మహి కరవామ. ౨౬

రూపం భగవతా త్వేతదశేషక్లేశసంక్షయమ్,
ఆవిష్కృతం వః క్లిష్టానాం కిమన్యదనుకంపితమ్. ౨౭

ఏతావత్త్వం హి విభుభి ర్భావ్యం దీనేషు వత్సలైః,
యదనుస్మర్యతే కాలే స్వబుద్ధ్యా భద్రనందన. ౨౮

యే నోపశాంతి ర్భూతానాం క్షుల్లకానా మపీహతామ్,
అంతర్హితోఽంతర్హృదయే కస్మాన్నో వేద నాశిషః. ౨౯

అసావేవ వరోఽస్మాక మీప్సితో జగతః పతే,
ప్రసన్నో భగవా న్యేషా మపవర్గగురు ర్గతిః ౩౦

వరం వృణీమహేఽథాపి నాథ త్వత్పరతః పరాత్,

భగవద్దర్శనేనైవాత్మనా మవాప్తసమస్తపురుషార్థతా మాహుః (ఆవిష్కృతమితి) అశేషాణాం క్లేశానాం సంక్షయో యస్మాత్తదేతద్రూపం భవతా తాపత్రయాతురాణా మస్మాకమావిష్కృతం ప్రకటీ కృతమ్ ఇతోఽన్యత్ కిమనుకంపనమస్తి. ఇయమేవ త్వయా కర్తవ్యానుకంపేత్యర్థః. అతో నాస్మాభి ర్వరణీయోఽసీతి భావః ౨౭

హే అమంగళనిరాసకః వత్సలైః ప్రభుభి ర్దీనేషు భావ్యం కర్తవ్యం ఏతావదేవ కిం తత్త దాహ (ఏత ఇతి) బుద్ధ్యా ఉచితకాలేఽనుస్మర్యత ఇతి యత్త్వయా రూపమపి దర్శితమితి భావః ౨౮

యేనానుస్మరణేన (క్షుల్లకానాం) క్షుద్రాణా ముపశాంతిః దురితోపశాంతి ర్భవతి కించేహ తాం కామయమానానాం నోఽస్మాక మంతర్హృదయే అంతరాత్మత్వేన స్థితో భవా నాశిషః కామాన్ కస్మాద్ధేతో ర్న వేద జానాత్యేవేత్యర్థః ౨౯

తథాపి వక్తవ్యం చేత్తర్హి యేషా మస్మాకం భగవా న్ప్రసన్నః అసావేవ వరః కృతః యతస్త్వమపవర్గగురుః ముక్తిసాధనోపదేష్టా గతిరపవర్గసాధనభూతశ్చ. ౩౦

యద్యప్యేవ మథాపి హే నాథః పరతో దేహవిలక్షణా దాత్మనః పరా ద్విలక్షణాత్ త్వత్తః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాత్ త్వత్త ఇత్యర్థః. వరం వృణీమహే. కం వరం వృణుతే ఇతి వివిత్సాయాం

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

న హ్యంత స్త్వద్విభూతీనాం సోఽనంత ఇతి గీయసే. ౩౧

పారిజాతేఽంజసా లబ్ధే సారంగోఽన్యన్న సేవతే,
త్వదంఘ్రిమూల మాసాద్య సాక్షాత్ కిం కిం వృణీమహి. ౩౨

యావత్తే మాయయా స్పృష్టా భ్రమామ ఇహ కర్మభిః,
తావద్భవత్ప్రసంగానాం సంగః స్యా న్నో భవే భవే ౩౩

తులయామ లవేనాపి న స్వర్గం నాపునర్భవమ్,
భగవత్సంగి సంగస్య మర్త్యానాం కిముతాశిషః ౩౪

యత్రేడ్యంతే కథా మృష్టా స్తృష్ణాయాః ప్రశమో యతః,

త్వదీయానంతగుణగణానుకథనానుశ్రవణపరాయణానాం భాగవతానాం సంగమితి వక్తుం తావ దనంతత్వ మాహుః. యద్యస్మాత్ త్వద్విభూతీనా మంతో న హ్యస్తి అత స్త్వమనంత ఇతి గీయసే ౩౧

భాగవతసంగలభ్యత్వాత్ గుణానుభవ మంతరేణాన్యం న వృణీమహ ఇత్యాహుః. పారిజాతే మకరందనిర్భరే లబ్ధే సతి సారంగో భృంగోఽన్యం న సేవతే, ఏవం త్వదంఘ్రిమూలం నిరతిశయసుఖావహ మాసాద్య కిం కిం వృణీమహే న కిమపీత్యర్థః ౩౨

ఏతావదేవ ప్రార్థయామ ఇత్యాహుః (తే) తవ మాయయా స్పృష్టా మోహితాః సంతో వయం స్వకర్మభిరిహ సంసారే యావద్ భ్రమామ స్తావ ద్భవతః ప్రసంగో యేషాం తేషాం భాగవతానాం సంగం ప్రతిజన్మ నోఽస్మాకం స్యా దిత్యేష ఏవ వరోఽస్మాభి ర్వరణీయః ౩౩

నను రాజ్యభోగస్వర్గా౯ హిత్వా కిమిదం ప్రార్థ్యతే తత్రాహుః (తులయామేతి) భగవత్సంగినాం సంగస్య లవేనాపి లేశేనాపి స్వర్గాదికం న తులయామ న తుల్యం మన్యామహే, కిముత మర్త్యానాం మరణశీలానా మాశిషః రాజ్యభోగాదిరూపా స్తులయామ ఇత్యర్థః ౩౪

సత్సంగస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రపంచయతి (యత్రేతి త్రిభిః) యత్ర భాగవతేషు మృష్టాః, కర్తరి క్తః, పాపశోధికా మధురా వా కథా। భగవత్కథా ఈడ్యంతే ప్రస్తూయంతే, యతః యాభ్యః కథాభ్యః

నిర్వైరం యత్ర భూతేషు నోద్వేగో యత్ర కశ్చన ౩౫

యత్ర నారాయణః సాక్షా ద్భగవాన్ న్యాసినాం గతిః,
సంస్తూయతే సత్కథాసు ముక్తసంగైః పునః పునః. ౩౬

తేషాం విచరతాం పద్భ్యాం తీర్థానాం పావనేచ్ఛయా,
భీతస్య కిం న రోచేత తావకానాం సమాగమః. ౩౭

వయం తు సాక్షా ద్భగవన్ భవస్య ప్రియస్య సఖ్యుః క్షణసంగమేన,
సుదుశ్చికిత్స్యస్య భవస్య మృత్యో ర్భిషక్తమం త్వాద్య గతిం గతాః స్మః ౩౮

యన్నః స్వధీతం గురవః ప్రసాదితా విప్రాశ్చ వృద్ధాశ్చ సదానువృత్త్యా,
ఆర్యా నతాః సుహృదో భ్రాతరశ్చ సర్వాణి భూతాన్యనసూయయైవ. ౩౯

శ్రూయమాణాభ్యః తృష్ణాయా విషయబుభుక్షాయాః ప్రశమః ప్రశాంతిః యత్ర సత్సంగే సతి కశ్చన ఉద్వేగః భయం చ నాస్తి ౩౫

(యత్ర సత్కథాసు) ముక్తసంగైః సద్భిః పునః పునః భగవాన్ నారాయణ ఏవ న్యాసినాం సంన్యాసినాం గతి రిష్టోపాయః ప్రస్తూయతే. ౩౬

(తేషాం) సతాం తీర్థానాం గంగాదీనాం పావనేచ్ఛయా గంగాదీన్ పవిత్రీకర్తు మిచ్ఛయా పద్భ్యాం చరతాం తావకానాం త్వద్భక్తానాం సమాగమః సంగమః సంసారా ద్భీతస్య కిన్న రోచేత రోచేతై వేత్యర్థః ౩౭

సత్సంగస్య ఫల మస్మాభిరేవానుభూత మిత్యాహుః (వయం త్వితి.) హే భగవన్! త్వత్ప్రియస్య త్వత్సఖస్య, భవరూప మృత్యుచికిత్సకస్య, భవస్య రుద్రస్య క్షణమాత్రసంగమేవ భిషక్తమం సంసృతిరూపరోగ నివారకం త్వాం గతిం శరణం గతాః ప్రాప్తాః స్మః ౩౮

ఏవం సత్సంగం వృత్వా వరాంతరం వృణుతే (యన్న ఇతి ద్వాభ్యామ్) నోఽస్మాభిః ప్రసాదితాః ప్రసాదం ప్రాపితాః యే సంతః తదనువృత్త్యా గురవో వృద్ధా విప్రాశ్చ ప్రసాదితాః ప్రసాదం ప్రాపితాః, ఆద్యా గుర్వాదయో నతా నమస్కృతాః తథా సుహృదాదయః అనసూయయైవ

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

యన్నః సుతప్తం తప ఏతదీశ నిరంధసాం కాల మదభ్ర మప్సు,
సర్వం తదేతత్ పురుషస్య భూమ్నో వృణీమహే తే పరితోషణాయ. ४०

మనుః స్వయంభూ ర్భగవా౯ భవశ్చ యేఽన్యే తపోజ్ఞానవిశుద్ధసత్త్వాః,
అదృష్టపారా అపి యన్మహిమ్నః స్తువంత్యథో త్వాఽఽత్మసమం గృణీమః. ४१

నమః సమాయ శుద్ధాయ పురుషాయ పరాయ చ,
వాసుదేవాయ సత్త్వాయ తుభ్యం భగవతే నమః. ४२

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి ప్రచేతోభి రభిష్టుతో హరిః ప్రీత స్తథే త్యాహ శరణ్యవత్సలః,
అనిచ్ఛతాం యాన మతృప్తచక్షుషాం యయౌ స్వధామా నపవర్గవీర్యః. ४३

ప్రసాదితాః నిరంధసాం నిరన్నానాం నోఽస్మాక మదభ్రం బహుకాల మప్సు జలేషు యత్సుతప్తం తపః ఏతదధ్యాపనగుర్వాదిప్రసాదననమస్కార తప ఆదికమ్ ३९ - ४०

అజానతా మప్యస్మాకం త్వత్ స్తుతిర్న్యాయ్యా ఇత్యాహుః, మన్వాదయః తత్ర భవో రుద్రః తథా యే తపోజ్ఞానాభ్యాం కర్మయోగాజ్ఞానయోగాభ్యాం విశుద్ధం సత్త్వమంతఃకరణం యేషాం తే తవ మహిమ్నోఽదృష్టం పారం యైస్తే తథాభూతా అపి త్వా మాత్మసమం స్వమత్యనురూపం యథా స్తువంతి తథా వయమపి గృణీమ ఇత్యర్థః. ४१

ఏవ మాత్మనాం స్తుత్యర్హతా మావిష్కృత్య స్తువంతో నమస్కుర్వంతి (సమాయ) సర్వభూతసమాయ, వైషమ్యరహితాయేత్యర్థః, తత్ర హేతుః - శుద్ధాయ విశుద్ధాయ అపాపవిద్ధాయ పాపహేతుకం హి వైషమ్యం, పరమపురుషాయ శుద్ధసత్త్వమూర్తయే వాసుదేవాయ నమః ४२

ఏవం ప్రచేతోభి రభిష్టుతో భగవాన్ ప్రీతః తత్తుత్యా (తథేత్యాహ) యుష్మద్వరణానుసారేణ యుష్మదిష్టసిద్ధి ర స్త్విత్యాహ. స్వలావణ్యానుభవేనాతృప్తాని చక్షూంషి యేషా మతఏవ స్వయానమనిచ్ఛతాం ప్రచేతసా మనపవర్గవీర్యః అపారపరాక్రమో భగవా౯ శరణ్యవత్సలః స్వం లోకం ప్రతి యయౌ. ४३

అథ నిర్యాయ సలిలా త్ప్రచేతస ఉదన్వతః,
వీక్ష్యాకుప్యన్ద్రుమైశ్ఛన్నాం గాం గాం రోద్ధుమివోచ్ఛ్రితైః. ౪౪

తతోఽగ్నిమారుతౌ రాజన్నముంచ న్ముఖతో రుషా,
మహీం నిర్వీరుధం కర్తుం సంవర్తక ఇవాత్యయే. ౪౫

భస్మసాత్ క్రియమాణాం స్తాన్ ద్రుమాన్ వీక్ష్య పితామహః,
ఆగతః శమయామాస పుత్రాన్ బర్హిష్మతో నయైః. ౪౬

తత్రావశిష్టా యే వృక్షా భీతా దుహితరం తదా,
ఉజ్జహ్రుస్తే ప్రచేతోభ్య ఉపదిష్టాః స్వయంభువా. ౪౭

తే చ బ్రహ్మణ ఆదేశా న్మారిషా ముపయేమిరే,
యస్యాం మహదవజ్ఞానా దజన్యజనయోనిజః ౪౮

(అథ ప్రచేతస ఉదన్వతః) సముద్రస్య జలాన్నిర్గత్య గాం స్వర్గం రోద్ధు మివోచ్ఛ్రితై రుచ్ఛ్రంగతైర్ద్రుమై ర్గాం మహీం ఛన్నాం వీక్ష్య ద్రుమేభ్యోఽకుప్యత్ తథాపి ప్రాచీనబర్హిషః ప్రజితత్వాత్ అరాజకే కృష్యాద్యభావాత్ భూమిః ద్రుమచ్ఛన్నాఽభూత్. ౪౪

నిరస్తా వీరుధః యస్యా స్తథాభూతాం కర్తుం సంవర్తకే కల్పాంతే అత్యయే నాశే ఉపస్థితే సతి యథా తథా హే రాజన్! రుషా స్వముఖేభ్యః అగ్నివాయూ అముంచన్ ౪౫

తాభ్యాం ద్రుమాన్ భస్మరాశీక్రియమాణా న్తా న్ప్రచేతసశ్చ వీక్ష్య చతుర్ముఖః ఆగత్య నయై ర్యుక్తిభి ర్బర్హిష్మతః సుతా న్శమయామాస శాంతా నకరోత్ ౪౬

(తత్ర) తేషు శాంతేషు సత్స్వవశిష్టా యే వృక్షా వృక్షాభిమానిదేవాః భీతాః సంతః స్వయంభువోపదిష్టా దుహితరం ప్రచేతోభ్య ఉపజహ్రుః సమర్పయామాసుః. ౪౭

(తే చ) ప్రచేతసః బ్రహ్మణ ఆజ్ఞయా మారిషాఖ్యాం స్త్రియ ముపయేమిరే, యస్యాం మారిషా మజనయోనిజః అజనో బ్రహ్మా స ఏవ యోనిః తస్మాజ్జాతో మహదవజ్ఞానా ద్రుద్రావహేలనాద్ధేతోరజన్యత్వాదితః ప్రచేతోభిరితి శేషః ౪౮

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

చాక్షుషే త్వంతరే ప్రాప్తే ప్రాక్సర్గే కాలవిద్రుతే,
యః ససర్జ ప్రజా ఇష్టాః స దక్షో దైవచోదితః. ౯

యో జాయమానః సర్వేషాం తేజస్తేజస్వినాం రుచా,
స్వయోపాదత్త దాక్ష్యచ్చ కర్మణాం దక్ష మబ్రువన్. ౧౦

తం ప్రజాసర్గరక్షాయా మనాది రభిషిచ్య చ,
యుయోజ యుయుజేఽన్యాంశ్చ స వై సర్వప్రజాపతీన్. ౧౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, త్రింశోఽధ్యాయః.

కోఽసౌ వృజనయోనిజః యో మారిషాయాం జాతస్తత్రాహ. (చాక్షుషే) మన్వంతరే ప్రాప్తే, పూర్వ మన్వంతరసర్గకాలేనోపద్రుతే ఉపసంహృతే సతి దైవేనేశ్వరేణ చోదితః సన్ ఇష్టాః ప్రజాః యః ససర్జ సృష్టవాన్ నామ్నా దక్షః. ౯

తస్మిన్ దక్షశబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ (య ఇతి) యో జాయమానః స్వయా రుచా ప్రభయా సర్వేషాం తేజస్వినాం తేజోయుక్తానాం తేజ ఉపాదత్త ఆచ్ఛాదితవాన్ తస్మాత్ దక్షాత్ పరతేజః ప్రచ్ఛాదనసమర్థత్వాత్ కర్మణా చ నిమిత్తేన కర్మణి దక్షత్వాచ్చ దక్ష మబ్రువన్, లోకా ఇతి శేషః. ౧౦

యం చ కర్మదాక్ష్యాద్దక్ష మబ్రువం స్తమాది ర్భగవాన్ బ్రహ్మా ప్రజానాం సర్గే రక్షాయాం చ యుయోజ ఆదిదేశ. స దక్షోఽన్యాన్ మరీచ్యాదీన్ ప్రజాపతీం స్తద్వ్యాపారేషు నియుక్తవాన్. ౧౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

తత ఉత్పన్నవిజ్ఞానా ఆశ్వధోక్షజభాషితమ్,
స్మరంత ఆత్మజే భార్యాం విసృజ్య ప్రావ్రజన్ గృహాత్. ౧

దీక్షితా బ్రహ్మసత్రేణ సర్వభూతాత్మమేధసా,
ప్రతీచ్యాం దిశి వేలాయాం సిద్ధోఽభూద్యత్ర జాజలిః. ౨

తాన్నిర్జితప్రాణమనోవచోదృశో జితాసనాన్ శాంతసమానవిగ్రహాన్,
పరేఽమలే బ్రహ్మణి యోజితాత్మనః సురాసురేడ్యో దదృశే స్మ నారదః. ౩

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం తపస్తోషితప్రత్యక్షితపరమాత్మానః ప్రచేతసో మారిషా ముపయమ్య తస్యాం పుత్ర ముత్పాదయామాసు రిత్యుక్త మథ భగవదాదిష్టదివ్యవర్షసహస్రపర్యంతానుభూతరాజ్యభోగా ఆత్మజారోపితరాజ్యభారాః ప్రవిష్టజాజల్యాశ్రమాః నారదోపదిష్టాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యా ఉపాసితపరమాత్మానః తత్పదమాపురితి వదన్నుపసంహరతి ఏకత్రింశేన మునిః (తత ఇతి.) దివ్యవర్షసహస్రాణాం సహస్రాంతే ఉత్పన్న వివేకాత్మకజ్ఞానా అధోక్షజస్య భాషితం వచః స్మరంతః ఆత్మజే దక్షే భార్యాం విసృజ్య భార్యాపోషణ మాత్మజాధీనం కృత్వా, గృహాత్ ప్రావ్రజన్. ౧

(బ్రహ్మసత్రేణ) జ్ఞానయజ్ఞేన న్యాసవిధినా వా దీక్షితాః సంకల్పితబ్రహ్మసత్రా బభూవు రిత్యర్థః బ్రహ్మసత్రం విశినష్టి - సర్వభూతాత్మమేధసేతి సర్వభూతేష్వాత్మా పరమాత్మా ఇతి మేధా జ్ఞానం యస్మింస్తేన స సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనాత్మకజ్ఞానే నేత్యర్థః. ప్రథమాంతపాఠే, ప్రచేతసాం విశేషణం సర్మాత్మకబ్రహ్మోపాసనయుక్తాః క్వ దీక్షితాస్తత్రాహ, ప్రతీచ్యాం దిశి వేలాయాం సముద్రతటే యత్ర జాజలిర్నామ ఋషిః సిద్ధోఽభూత్ ముక్తో బభూవ. ౨

(తాన్) ప్రచేతసః నిర్జితాః ప్రాణమనోవచోదృశో యైస్తే జితమాసనం యైస్తే శాంతాః నిర్వ్యాపారాః సమానా మూలాధారా దారభ్య ఋజవో విగ్రహాః యేషాం తే పరే బ్రహ్మణి యోజితః. "ఓ మిత్యాత్మానం యుంజీత" ఇత్యుక్తరీత్యా సమర్పితః ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా యైస్తే తాన్ సురాసురైరీడ్యః స్తుత్యో నారదః దదృశే దృష్టవాన్. ౩

(గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశాన్ముక్తిః)

తమాగతం త ఉత్థాయ ప్రణిపత్యాభివాద్య చ,
పూజయిత్వా యథాదేశం సుఖాసీన మథాబ్రువన్. ౪

ప్రచేతస ఊచుః—

స్వాగతం తే సురర్షేఽద్య దిష్ట్యా నో దర్శనం గతః,
తవ చంక్రమణం బ్రహ్మ న్నభయాయ యథా రవేః. ౫

యథాదిష్టం భగవతా శివేనాధోక్షజేన చ,
తద్గృహేషు ప్రసక్తానాం ప్రాయశః క్షపితం ప్రభో. ౬

తన్నః ప్రద్యోతయాధ్యాత్మజ్ఞానం తత్త్వార్థదర్శనమ్,
యేనాంజసా తరిష్యామో దుస్తరం భవసాగరమ్ ౭

సమ్యగుత్థాయ ప్రణిపత్య దండవత్ప్రణమ్య. అభివాద్య గోత్రసూత్రనామాదికం సంకీర్త్య. యథావిధి పూజయిత్వా సుఖే మృదులే ఆసనే ఆసీన మబ్రువన్ ఊచుః ౪

ఉక్తమేవాహ (స్వాగతమితి.) హే సురర్షే, తే తవ, స్వాగతం దిష్ట్యా దైవవశేన, నోఽస్మాకం దర్శనం గతః అస్మదీయచక్షుర్విషయో జాతః. హే బ్రహ్మన్ ! తవ చంక్రమణం సంచరణం లోకానా మభవాయ ముక్తిసాధనోపదేశేన రక్షణాయ, న విద్యతే భయం యస్మాత్తస్మై. యథా రవేః చంక్రమణం తద్వత్ సూర్యస్య చంక్రమణం హి సమీహితసాధనానుష్ఠాపనేన లోకరక్షణార్థం తద్వదిత్యర్థః ౫

(శివే నాధోక్షజేన చ) యదాత్మతత్త్వ ముపదిష్టం తద్గృహేషు ప్రసక్తానాం నః క్షపితం విస్మృతమ్. ౬

తద్విస్మృతం తత్త్వానా మర్థానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరతత్త్వానా మర్థానాం పురుషార్థానాం దర్శనం జ్ఞానం యస్మింస్తదధ్యాత్మజ్ఞానం నోఽస్మభ్యం ప్రద్యోతయ ప్రకాశయ. యేన త్వయా ప్రద్యోతితేనాధ్యాత్మజ్ఞానేన దుస్తరం భవార్ణవ మంజసా సుఖేన తరిష్యామః, ౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి ప్రచేతసాం పృష్టో భగవా న్నారదో మునిః,
భగవ త్యుత్తమశ్లోక ఆవిష్టాత్మాబ్రవీ న్నృపాన్. ౮

నారద ఉవాచ—

తజ్జన్మ తాని కర్మాణి తదాయు స్తన్మనో వచః,
నృణాం యేనేహ విశ్వాత్మా సేవ్యతే హరి రీశ్వరః ౯

కిం జన్మభి స్త్రిభిర్వేహ శౌక్లసావిత్రయాజ్ఞికైః,
కర్మభిర్వా త్రయీ ప్రోక్తైః పుంసోఽపి విబుధాయుషా. ౧౦

శ్రుతేన తపసా వా కిం వచోభి శ్చిత్తవృత్తిభిః,
బుద్ధ్యా వా కిం నిపుణయా బలేనేంద్రియరాధసా ౧౧

కిం వా యోగేన సాంఖ్యేన న్యాసస్వాధ్యాయయో రపి,

ఇత్యేవం ప్రచేతసా పృష్ట ఇతి ప్రాధాన్యా దేకస్య నిర్దేశః ప్రచేతోభిః పృష్ట ఇత్యర్థః భగవత్యావిష్ట ఆసక్త ఆత్మా మనో యస్య స భగవా న్నారదః మునీన్ మననశీలాన్ ప్రచేతసః ప్రత్యబ్రవీత్. ౮

ఆహో గృహప్రసక్త్యా హరిసేవాం వినా సర్వం జన్మకర్మాదికం వ్యర్థీకృతమితి తాన్ శోచన్నాహ (తజ్జన్మేతి చతుర్భిః.) యేన జన్మాదినా విశ్వాత్మా హరిః సేవ్యతే తదేవ జన్మకర్మాదికం సార్థకం భగవత్సేవావిధురం తు వ్యర్థమిత్యర్థః. ౯

శుక్లం యౌనం విశిష్టయో న్యుత్పత్తిరూపం సావిత్ర ముపనయన నిమిత్తం జన్మ యాజ్ఞికం యజ్ఞదీక్షయా జన్మ ఏభి స్త్రిభి ర్జన్మభి ర్భగవత్సేవావిధురైః కిం సాధ్యమ స్తీతి తథా త్రయీవిహితైః కర్మభిః పుంసః విబుధానా మివ దీర్ఘాయుషాఽపి ౧౦

వచోభి ర్వాగ్విలాసై ర్నిపుణయా సూక్ష్మయా బలేన మనోదేహబలేనేంద్రియాణాం రాధసా పాటవేన ౧౧

(యోగేన) ప్రాణాయామాదినా సాంఖ్యేన దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానమాత్రేణ చతుర్థాశ్రమా

(గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశాన్ముక్తిః)

కిం వా శ్రేయోభి రన్యైశ్చ న యత్రాత్మప్రదో హరిః. ౧౨

శ్రేయసామపి సర్వేషా మాత్మా హ్యవధి రర్థతః,
సర్వేషామపి భూతానాం హరి రాత్మాఽఽత్మదః ప్రియః ౧౩

యథా తరోర్మూలనిషేచనేన తృప్యంతి తత్స్కంధభుజోపశాఖాః,
ప్రాణోపహారాచ్చ యథేంద్రియాణాం తథైవ సర్వార్హణ మచ్యుతేజ్యా ౧౪

ఉధ్యయనాభ్యాం శ్రేయఃసాధనై రన్యైర్వ్రతైశ్చ "య ఆత్మదో బలదో" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యాఽఽత్మపర్యంతప్రదానచతురః ఆశ్రితబంధహరో భగవాన్ యత్ర జన్మాదిషు నాస్తి యై ర్జన్మాదిభి రారాధ్యతే తైః కిం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ౧౨

నను జన్మాదీనాం ప్రతినియతఫలానాం భగవత్సేవావైధుర్యమాత్రేణ కుతో నింద్యతా తత్రాహ (శ్రేయసా మితి.) అర్థతః వస్తుతః సర్వేషామపి శ్రేయసాం పరమాత్మా హరిరవధిః పరా కాష్ఠా హరే రన్యచ్ఛ్రేయో నాస్తీత్యర్థః. కుతః హి యతో హరిః సర్వేషాం ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయః నిరతిశయానందరూపప్రీతివిషయ ఏవ హి పరమం శ్రేయః ప్రియత్వం హేతురాత్మా. ఆత్మా హి నిరతిశయప్రీతివిషయః యస్య ప్రత్యగాత్మనః సంబంధాత్ దేహాపత్యగృహపశ్వాదికం సంబంధపారంపర్యేణ వ్యవస్థితప్రీతివిషయం తస్యాప్యాత్మేత్యర్థః న కేవలం ప్రియ ఏవ కింతు స్వాత్మపర్యంతపురుషార్థప్రదశ్చ. బలిప్రభృతిభ్యః స్వాత్మదానం ప్రసిద్ధమ్. ౧౩

కిం చ తత్ఫలసాధనతయేంద్రాదిదేవతారాధనమపి భగవత్యేవ పర్యవస్యతి. తస్య సర్వదేవతాంతరాత్మత్వా దతః సాక్షాత్తదారాధనమేవ సర్వదేవతాప్రీతిద్వారా సమీహితపురుషార్థహేతురితి సదృష్టాంత మాహ (యథేతి) తరో ర్వృక్షస్య మూలనిషేచనేన జలసేచనేన స్కంధాదయః యథా తృప్యంతి న తు ప్రత్యేకం స్కంధాదిసేచనేన తత్ర స్కంధా మూలాత్ పృథగ్విభాగాః భుజాస్తేషాం విభాగాః ఉరవస్తేషామపి విభాగాః శాఖాః తేషామపి విభాగాః తదుపరి శాఖాః ఏత దుపలక్షణం తత్ర పుష్పఫలాదయోఽపి తృప్యంతి యథా చ ప్రాణోపహారాత్ ప్రాణాద్యాహుతే ర్భోజనాదితి యావత్ సర్వేంద్రియాణాం తృప్తి ర్భవతి, న తు తత్తదింద్రియేషు పృథగన్నలేపనేన తథాచ్యుతేజ్యా భగవదారాధనం సర్వార్హణం సర్వదేవతార్హణసాధ్యం ఫలం సాధయతి ౧౪

యథైవ సూర్యాత్ ప్రభవంతి వారః పునశ్చ తస్మిన్ ప్రవిశంతి కాలే.
భూతాని భూమౌ స్థిరజంగమాని తథా హరావేవ గుణప్రవాహః. ౧౫

ఏతత్పదం తజ్జగదాత్మనః పరం సకృద్విభాతం సవితుర్యథా ప్రభా,
యథాసవో జాగ్రతి సుప్తశక్తయో ద్రవ్యక్రియాజ్ఞానభిదాభ్రమాత్యయః ౧౬

యథా నభస్యభ్రతమః ప్రకాశా భవంతి భూపా న భవంత్యనుక్రమాత్.

కుతః సర్వకారణత్వాత్ సర్వాంతరాత్మత్వాచ్చేతి సదృష్టాంత మాహ (యథైవేతి ద్వాభ్యామ్) యథైవ వారః ఆపః వర్షాకాలే సూర్యాత్ ప్రభవంతి ఉద్భవంతి. గ్రీష్మే చ తస్మిన్నేవ ప్రవిశంతి అస్యాప్రసిద్ధత్వేన దృష్టాంతాంతరమాహ- యథా భూతాని స్థావరజంగమాత్మకాని భూమావేవ ప్రభవంతి ప్రవిశంతి చ తథా గుణప్రవాహః గుణపరిణామరూపః ప్రపంచః హరావేవ కారణభూతే ఉద్భవతి లీనో భవతి చ ౧౫

ఏవం సర్వకారణత్వ ముక్తమథ సర్వాత్మతా మాహ. తదేత జ్జగదాత్మనః పరం పదం వాసస్థానం గృహావిసామ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (సవితు ర్యథా ప్రభేతి.) సవితుః ప్రభావాత్ కృత్స్నం జగత్ పరమాత్మనోఽపృథక్సిద్ధవిశేషణం శరీరమిత్యర్థః. జగతోఽనిత్యత్వాత్ తన్నిరూపిత మాత్మత్వమపి పరమాత్మన్యనియత మిత్యాశంకాం నిరాకర్తుం జగద్విశినష్టి. సకృద్విభాతం సృష్టి దశాయాం స్థూలతయా సకృద్విభాతం, సకృద్విభాత మిత్యనేన సకృత్సంహారదశాయాం సూక్ష్మతయా న విభాతమితి వివక్షితం స్థూలసూక్ష్మధర్మనివృత్త్వేఽపి ద్రవ్యనిత్యత్వమనేనాభిప్రేతమ్ ఏతదేవ స్పష్టయితుం సకృద్భానాభానయో ర్దృష్టాంతమాహ యథేతి. అసుశబ్దేన ప్రాణాయత్తవ్యాపారాణీంద్రియాణి లక్ష్యంతే. అసవః కదాచిజ్జాగ్రతి వ్యాప్రియంతే కదాచిత్ సుప్తశక్తయః నివృత్తవ్యాపారాః కదేత్యత్రాహ ద్రవ్యేతి. ద్రవ్యం భూతపంచకం, జ్ఞానక్రియాశబ్దానాం జ్ఞానేంద్రియాణి కర్మేంద్రియాణి చ లక్ష్యంతే, ఇంద్రియభూతసంఘాతరూపదేవమనుష్యాదిదేహాత్మభ్రమాత్యయే సుషుప్తావిత్యర్థః నహి తదానీం దేహాత్మాభిమానః యథా ప్రాణాః జాగ్రతి సుప్తవృత్తయశ్చ భవంత్యేవం జగత ఆవిర్భావ తిరోభావనిమిత్తం భానాభానే. నత్వేతావతా ద్రవ్యానిత్యతాశంకేతి భావః. ౧౬

ఏతదేవ దృష్టాంతాంతరేణ సాధయతి (యథా నభసీతి.) యథా నభస్యాకాశేఽభ్రతమః ప్రకాశా భవంతి. కదాచిత్ విభాతా భవంతి కదాచిన్న విభాతా భవంతి, న హి భావాభావమాత్రేణా భ్రాదీనా మసత్తా శంకితుం యుక్తా ఏవం హే భూపాః ప్రవాహః ప్రవహమానా రజస్తమః సత్త్వ

(గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశాన్ముక్తిః)

ఏవం పరే బ్రహ్మణి శక్తయస్త్వమూ రజస్తమః సత్త్వమితి ప్రవాహః. ౧౭

తేనైక మాత్మాన మశేషదేహినాం కాలం ప్రధానం పురుషం పరేశమ్,
స్వతేజసా ధ్వస్తగుణప్రవాహ మాత్మైకభావేన భజధ్వమద్ధా. ౧౮

నిరస్తసంకల్పవికల్పమద్వయం ద్వయాత్మవాదోపశమాత్మలంభనం,

మిత్యేవంరూపా అమూః శక్తయః కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాః పరే బ్రహ్మణి కదాచిద్భవంతి న భవంతి చ. ప్రవహతే ఇతి ప్రవాహః. వేదాః ప్రమాణమితివత్ శక్తయః ప్రవాహ ఇత్యుక్తమ్ ౧౭

తేనావస్థానాం స్థూలత్వసూక్ష్మత్వాదీనా మనిత్యత్వేఽపి తదాశ్రయస్య ప్రకృతిపురుషాత్మకద్రవ్యస్య నిత్యత్వాత్తస్య పరమాత్మానం ప్రతినియతశరీరత్వే నాశేషదేహినా మేక మాత్మానం కాలం కాలశరీరకం ప్రధానం ప్రకృతిశరీరకం పురుషం జీవశరీరకం ప్రకృతిసంబంధప్రయుక్తసంసారిత్వశంకాం నిరస్యతి - (స్వతేజసా) స్వప్రకాశేన ధ్వస్తః నిరస్తః గుణప్రవాహోదయః సంసారో యస్య నియంతృతయా ప్రకృతిసంబంధో న తు జీవస్యేవ వశ్యతయేతి భావః. ఏవంభూతం పరేషాం బ్రహ్మాదీనా మపీశ మాత్మైకభావేన సర్వాత్మకత్వేన సర్వేషా మాత్మనా మేకాంతరాత్మేతి బుద్ధ్యాద్ధా సాక్షాద్భజధ్వమ్. ౧౮

కీదృశం తద్బ్రహ్మస్వరూపమ్. యద్భజధ్వ మిత్యుచ్యత ఇతి వివిత్సాయాం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం "సత్యం జ్ఞాన మనంతం" ఇతి స్వరూపశోధకవాక్యావగతం బ్రహ్మస్వరూపం శోధయంస్తద్భజధ్వ మిత్యాహ (నిరస్తేతి) నిరస్తసంకల్పవికల్పం మానసబుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషాదివికల్పరహితమిత్యర్థః. అనేన బద్ధబీజవ్యావృత్తిః. అద్వయే ద్వయం ద్వయోః సముదాయః తదన్యత్ స్వసజాతీయద్వితీయవస్త్వభావాత్ యథా "న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" ఇతి అద్వితీయ మిత్యర్థః అనేన ముక్తజీవవ్యావృత్తిః. తేషాం సజాతీయద్వితీయసద్భావాత్. ద్వయాపవాదో పరమోపలంభనమ్. ద్వయశబ్దేన ద్వైతం వివక్షితం తదేవాపవాదః బ్రహ్మజ్ఞానబాధకం దేవమనుష్యాదిభేదాపవాదవిరమే ఉపలంభనం యస్య తత్తథోక్తం దేహాత్మభ్రమనివృత్తా వుపలభ్యమిత్యర్థః. అజస్రనిర్వృతం నిత్యానందధర్మకం నిత్యానందస్వరూపం వా. అతోఽపి ప్రాగుక్తార్థ ఉచితః అనాదిమధ్యాంతమితి నిత్యత్వస్య కథితత్వా దజస్రశబ్దస్య పునరుక్తిప్రసంగాత్ సంజ్ఞప్తిమాత్ర క్వచిద వ్యజడత్వరూప మముయా దృశా

అనాదిమధ్యాంతమజస్రనిర్వృతిం సంజ్ఞప్తిమాత్రం భజతాముయా దృశా. ౧౯

దయయా సర్వభూతేషు సంతుష్ట్యా యేన కేనవా,
సర్వేంద్రియోపశాంత్యా చ తుష్యత్యాశు జనార్దనః ౨౦

అపహతసకలైషణామలాత్మన్యవిరతమేధితభావనోపహూతః,
నిజజనవశగత్వ మాత్మనోఽయ న్న సరతి ఛిద్రవదక్షరః స్సతాం హి ౨౧

న భజతి కుమనీషిణాం స ఇజ్యాం హరిరధనాత్మధనప్రియో రసజ్ఞః,
శ్రుతధనకులకర్మణాం మదైర్యే విదధతి పాప మకించనేషు సత్సు. ౨౨

పూర్వోక్తజ్ఞానేన భజత నిరస్తసంకల్పవికల్పమితి పదేన "విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః "అస్థూల మనణ్వహ్రస్వ" మితి వాక్యోక్తప్రకృతిపురుషవైలక్షణ్యావ దమలత్వ ముక్తమ్. అనాదిమధ్యాంతమితి సత్యత్వ ముక్తమ్, నిర్వికారత్వం హి సత్యత్వం, సంజ్ఞప్తిమాత్రమితి జ్ఞానశబ్దార్థ ఉక్తః అజస్ర నిర్వృత మిత్యనేన "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః, ఆనందో బ్రహ్మేత్యర్థ ఉక్తః సమాఖ్యాధికరాహిత్య వాచినా అద్వయశబ్దేనానంతత్వముక్తమ్, సద్వితీయం హి సర్వం దేశాదిభిః పరిచ్ఛిన్న మతోఽద్వితీ యత్వా దనంతత్వసిద్ధిః. తదేవం సత్యత్వజ్ఞానత్వానందత్వామలత్వవిశిష్టం శోధకవాక్యావగతం పరమాత్మ స్వరూప ముక్తమ్. ౧౯

అమయే త్యుక్తాయా దృశః సాధనాన్యాహ - (దయయేతి) తతస్తుష్టో భగవాన్ న కదాచిత్ త్యజతీత్యాహ (అపహతేతి.) అపహతా నిరస్తాః సకలా ఏషణాః కామాః యస్మాత్స చాసా వమల ఆత్మా మన స్తస్మిన్నేవంవిధే సతాం మనసి నిరంతర మేధితయా భావనయా భక్త్యా ఉపహూతః సన్నిధాపితః సన్నక్షరో హరిః ఛిద్రవత్ పృథక్సిద్ధవ త్తతో న సరతి నాపయాతి, కిం కుర్వన్నాత్మనో నిజజనవశ్యత్వం స్వభక్తాధీనత్వం యథా గచ్ఛ― ౨౦—౨౧

సతాం వశ్యోఽసావసతాం పూజామపి న గృహ్ణాతీత్యాహ (నేతి) అధనాశ్చాత్మధనాశ్చ భగవద్ధనాస్తే ప్రియా యస్య స చ మమప్రియ ఇతి భగవదుక్తేః భక్తసంగజన్యానందరసజ్ఞః న హరిః కుమనీషిణాం కుత్సితమతీనా మిజ్యాం న భజతి న గృహ్ణాతి, కే కుమనీషిణ స్తత్రాహ. శ్రుతాదీనాం మదాః శ్రుతాదినిమిత్తా మదాస్తైరంధా అకించనేషు విరాగిషు సత్సు యే పాపం తిరస్కారం విదధతి కుర్వంతి. ౨౨

(గృహా త్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశా న్ముక్తిః)

శ్రియమనుచరతీం తదర్థినశ్చ ద్విపదపతీన్ విబుధాంశ్చ యత్స్వపూర్ణః,
న భజత నిజభృత్యవర్గతంత్రః కథ మము ముద్విసృజేత్ పుమాన్ కృతజ్ఞః. ౨౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి ప్రచేతసో రాజ న్నన్యాశ్చ భగవత్కథాః,
శ్రావయిత్వా బ్రహ్మలోకం యయౌ స్వాయంభువో మునిః. ౨౪

తేఽపి తన్ముఖనిర్యాతం యశో లోకమలాపహమ్,
హరే ర్నిశమ్య తత్పాదం ధ్యాయంత స్తద్గతిం యయుః. ౨౫

ఏత త్తేఽభిహితం క్షత్త ర్యన్మాం త్వం పరిపృష్టవాన్,
ప్రచేతసాం నారదస్య సంవాదం హరికీర్తనమ్. ౨౬

భక్తపరాధీనత్వమేవ ప్రపంచయం స్తం కో నామ భజేదిత్యాహ (శ్రియమితి.) అనుచరతీ మనువర్తమానామపి శ్రియం తదర్థినః తాం శ్రియ మర్థయంతే ఇతి తథోక్తాన్ శ్రీకటాక్షలేశకాంక్షిణః ద్విపదపతీ న్నరేంద్రాన్ విబుధాన్ దేవాంశ్చ నిజభక్తవర్గరక్తో భగవాన్ న భజతి నానువర్తతే? కుతః, యః స్వపూర్ణః స్వత ఏవావాప్తసమస్తకామత్వాత్ న శ్ర్యాదీన్ భజతి, ఏవంభూత మముం భక్తవత్సలం రసజ్ఞం పుమాన్ కథ ముద్విసృజేత్. ౨౩

ఇమం సంవాద ముపసంహరతి మునిః (ఇతీతి త్రిభిః) హే రాజన్! విదుర! యమాభిప్రాయేణ రాజన్నితి సంబోధన మిత్యుక్త్వా ।అన్యాశ్చ భగవత్కథాః ప్రచేతసః ప్రతి శ్రావయిత్వా స్వాయంభువో నారదో మునిః సత్యలోకం యయౌ. ౨౪

తత స్తే ప్రచేతసః నారదముఖనిస్సృతం సకలలోకాఘహరం భగవద్యశో నిశమ్య భగవచ్చరణారవిందం ధ్యాయంత స్తల్లోక మాపుః. ౨౫

(హే క్షత్తః!) త్వం మాం ప్రతి యత్ పృష్టవాన్ ప్రచేతసాం నారదస్య స సంవాదవ్యాజం హరికీర్తనం తే తుభ్యం మయాఽభిహితమ్ ౨౬

శ్రీ శుక ఉవాచ—

యఏష ఉత్తానపదో మానవస్యానువర్ణితః,
వంశః ప్రియవ్రతస్యాపి నిబోధ నృపసత్తమ. ౨౭

యో నారదాదాత్మవిద్యా మధిగమ్య పున ర్మహీమ్,
భుక్త్వా విభజ్య పుత్రేభ్య ఐశ్వర్యం సమగాత్ పదమ్. ౨౮

ఇమాం తు కౌషారవిణోపవర్ణితాం క్షత్తా నిశమ్యాజితవాదసత్కథాం,
ప్రవృద్ధభావోఽశ్రుకలాకులో మునే ర్దధార మూర్ధ్నా చరణం హృదా హరేః. ౨౯

విదుర ఉవాచ—

సోఽయ మద్య మహాయోగిన్ భవతా కరుణాత్మనా,
దర్శిత స్తమసః పారో యత్రాఽకించనగో హరిః. ౩౦

స్కంధార్థ ముపసంహర న్నుత్తరస్కంధప్రవృత్తినిమిత్తభూతశంకాముత్థాప్యాహ (య ఏష ఇతి ద్వాభ్యామ్.) మానవస్య మనుపుత్రస్య ఉత్తానపద ఏష వంశోఽనువర్ణితః, అథ ప్రియవ్రతస్య ఉత్తానపాదానుజస్య నృపాణాం సమ్మతం వంశం నిబోధ శృణు. ౨౭

తద్వంశబుభుత్సాయై సమాసత స్తచ్చరిత మాహ. ప్రియవ్రతః ప్రథమం విరక్త్యా వనం ప్రవిష్టో నారదా దాత్మవిద్యామధిగమ్య ప్రాప్య, పునర్మహీం భుక్త్వా పరిపాల్య పుత్రేభ్యః, ఐశ్వర్యం రాజ్యంవిభజ్య పదం భగవత్పదం, సమగాత్ సమ్యక్సాధనోపసంహారేణాగాత్ ౨౮

విదురమైత్రేయసంవాద ముపసంహరతి బాదరాయణిః (ఇమాం త్వితి త్రిభిః) కౌషారవిణా మైత్రేయేణ ఉపవర్ణిత మజితస్య భగవతో వాదః గుణానువాదః సతాం కథాశ్చ తత్సమాహారరూపమిదం తృతీయతురీయస్కంధాత్మకం నిశమ్య వివృద్ధేన భావేన స్నేహేన యా అశ్రూణాం కలా మాత్రా స్తాభిరాకులచిత్తః క్షత్తావిదురః మునే ర్మైత్రేయస్య చరణం మూర్ధ్నా హరేశ్చరణం హృదా దధార. ౨౯

తతః హే తాత! మహాయోగిన్! కరుణాత్మనా దయాళునా త్వయా సోఽయం తమసః సంసారస్య పారః పారప్రాప్తిహేతుః ఉపాయః దర్శితః, యత్ర తమసః పారే వర్తమానై రకించనైర్గమ్యో భవతి హరిః. ౩౦

(గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశా న్ముక్తిః)

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ఇత్యానమ్య త మామంత్ర్య విదురో గజసాహ్వయమ్,
స్వానాం దిదృక్షుః ప్రయయౌ జ్ఞాతీనాం నిర్వృతాశయః. ३१

ఏతద్యః శృణుయా ద్రాజన్ రాజ్ఞాం హర్యర్పితాత్మనామ్,
ఆయుర్ధనం యశః స్వస్తి గతి మైశ్వర్య మాప్నుయాత్. ३२

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే.
ప్రచేత ఉపాఖ్యానం నామైకత్రింశోధ్యాయః

ఇతి చతుర్థః స్కంధః సమాప్తః.

ఇత్యేవం వదన్నానమ్య ప్రణమ్య తమనుజ్ఞాప్య స్వానాం జ్ఞాతీనాం దిదృక్షుః శేషే షష్ఠీ. స్వాన్ ద్రష్టు మిచ్ఛుః జ్ఞానయోగేన పూర్ణాంతఃకరణః గజసాహ్వయం హాస్తినపురం యయౌ. ३१

విదురమైత్రేయసంవాదశ్రవణఫలమాహ (ఏతదితి) హే రాజన్! హరా వర్పిత ఆత్మా మనో యేషాం తేషాం రాజ్ఞాం స్వాయంభువమన్వాదీనా మేత చ్చరితం యః శృణుయాత్ స ఆయురాదీన్ ప్రాప్నుయాత్. స్వస్తి గతిం ముక్తిం తత్ర స్వస్తిగతిః ప్రధానఫలం. ఆయురాదయ ఆనుషంగికఫలాని స్వస్తీతి పృథక్పదం వా. గతిం ముక్తిం స్వస్తి మంగళమ్ ३२

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

ఇతి చతుర్థ స్కంధ స్సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత చతుర్థస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	అ—130			25.	అథాస్మదంశభూతా స్తే	1	31
1.	అగ్నిష్వాత్తా బర్హిషదః	1	63	26.	అథాస్మిన్ భగవాన్	18	30
2	అగస్త్యః ప్రాగ్దుహితరం	28	32	27	అథాతః కీర్తయే వంశం	8	6
3.	అగ్నిరాజగవం చాపం	15	18	28	అథ మాత్రోపదిష్టేన	8	30
4	అన్యోఽశ్వమేధం రాజర్షి	13	25	29	అథాపి మేఽవినీతస్య	8	36
5.	అంగో ద్విజవచ శ్రుత్వా	13	29	30.	అథాపి యూయం కృతకిల్బిషా	6	5
6.	అర్చిర్నామ మహారాజ్ఞీ	23	19	31	అథాభజే త్వఖిలపురుషోత్తమం	20	27
7	అజానతీ ప్రియతమం	23	45	32.	అథానఘాంఘ్రే స్తవకీర్తి	24	58
8.	అతో నివర్తతా మేష	8	32	33.	అథావ మృజ్యాశ్రుకలా	20	22
9	అతీవ భర్తుర్వ్రతధర్మనిష్ఠయా	23	20	34.	అథావీక్షత రాజా తు	19	1
10	అత్రేర్గృహే సురశ్రేష్ఠాః	1	15	35.	అర్థేంద్రియార్థాభిధ్యానం	22	33
11.	అత్రేః పత్న్యనసూయా	1	16	36.	అథాత్మనోఽర్ధభూతస్య	29	36
12	అత్రిణా చోదితస్తస్మై	19	21	37	అథ దేవగణా స్సర్వే	6	1
13.	అత్రిణా చోదితో హంతు	16	23	38.	అర్థే హ్యవిద్యమానేపి	29	35
14	అత్రి స్సందర్శయామాస	19	20	39.	అథ మయ్యనపాయిన్యా	30	18
15.	అతస్తవోత్పన్నమిదం	4	18	40.	అద్య న స్తమసః పారః	21	51
16.	అతస్తదపవాదార్థం	26	79	41.	అథాయజత యజ్ఞేశం	12	10
17	అత్ర తే కథయిష్యేఽముం	25	9	42.	అథ తస్య పున ర్విప్రై	15	1
18.	అతః కాయ మిమం విద్వాన్	20	5	43.	అథాప్యుదారశ్రవసః	16	3
19	అథ నిర్యాయ సలిలాత్	30	44	44.	అథ త్వమసి నో బ్రహ్మన్	24	68
20.	అథాభిష్టుత ఏవం వై	9	18	45.	అర్థేంద్రియారామ	22	23
21.	అథో భజస్వ మాం భద్ర	27	26	46.	అర్థే హ్యవిద్యమానేపి	29	73
22	అథాజిఘ్రన్మహామూర్ధ్ని	9	44	47.	అద్యాపి వాచస్పతయః	29	44
23.	అథేదం నిత్యదా యుక్తో	24	74	48.	అదృష్టాయ నమస్కృత్య	20	38
24.	అథ భాగవతా యూయం	24	30	49.	అదృష్ట మశ్రుతం చాత్ర	29	67

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసం
50.	అధ్వర్యుణా హూయమానే	4	33
51	అధ్వర్యుణాఽఽత్తహవిషా	7	18
52.	అధ్యాత్మపారోక్ష్య మిదం	29	85
53	అధనా అపి తే ధన్యాః	22	10
54.	అనుదిన మిద మాదరేణ	23	39
55	అన్యథా కర్మ కుర్వాణో	26	8
56.	అన్వీయమానః స తు	5	6
57.	అనాస్థితం తే పితృభిః	12	28
58.	అనునిన్యేఽథ శనకైః	26	20
59.	అనన్వితం తే భగవన్ విచేష్టితం	7	34
60.	అంధావమీషాం పౌరాణాం	25	54
61.	అంతఃపురస్త్రియోఽప్రచ్ఛత్	26	14
62	అంతర్ధానగతిం శక్రాత్	24	3
63.	అంతర్ధానో నభస్వత్యాం	24	5
64	అనంతపారే తమసి	28	27
65	అనేన పురుషో దేహాన్	29	75
66	అంతఃపురం చ హృదయం	29	16
67.	అన్వితో బ్రహ్మశర్వాభ్యాం	19	4
68	అంతర్బహిశ్చ భూతానాం	16	22
69.	అన్యే చ మాయినో మాయం	18	20
70	అప్యర్వాగ్వృత్తయో యస్య	7	24
71.	అప్యనాథం వనే బ్రహ్మన్	8	66
72	అపశ్యమానః స తదా	10	21
73.	అప్సరో మునిగంధర్వ	1	22
74	అపాలిత్వానాదృతా చ	18	7
75.	అపి స్మరసి చాత్మానం	28	53
76.	అపహతసకలైషణామలాత్మన్	13	20
77.	అపృథగ్ధర్మశీలానాం	30	16
78	అపాముపస్థే మయి	17	35
79	అబాధంత మునీనస్య	5	16
80.	అభివంద్య పితుః పాదౌ	9	45
81.	అభ్యర్చిత స్త్వయా నూనం	9	52
82.	అభ్యవర్షన్ ప్రకుపితాః	10	12
83.	అమూషాం క్షుత్పరీతానాం	17	25
84	అమర్షయిత్వా త మసహ్యా	5	11
85.	అయం మహీం గాం	16	22
86	అయం త్వత్కథామృష్టపీయూష	7	35
87	అయం తు దేవయజన	2	18
88.	అయం తు లోకపాలానాం	2	10
89.	అయం తు ప్రథమో	15	4
90.	అయం భువో మండలమోద	16	20
91	అయం తు సాక్షాద్భగవాం	16	19
92.	అరాజకభయాదేష	14	9
93	అరుద్రభాగం త మవేక్ష్య	4	9
94.	అరాజకే తదా లోకే	13	20
95.	అథర్త్విజో యజమానః	5	7
96.	అయం వత్సాతిరోషేణ	11	7
97.	అలక్షయంతః పదవీం	13	49
98.	అవ్యక్తస్యాప్రమేయస్య	11	23
99.	అవ్యక్తవర్త్మైష నిగూఢకార్యో	16	10
100.	అవ్యవచ్ఛిన్నయోగాగ్ని	3	9
101.	అవజానంత్యమీమూఢా	14	24
102.	అశ్నాత్యనంతః ఖలు	21	41
103.	అసావేవ వరోఽస్మాకం	30	30

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
104.	అస్తి యజ్ఞపతిర్నామ	21	27
105.	అస్మైన్నృపాలాః కిల తత్రతత్ర	16	21
106.	అస్మిఁల్లోకేఽథవాముష్మిఁ	18	3
107.	అస్త్యేవ రాజన్ భవతో	22	20
108.	అస్యాప్రతిహతం చక్రం	16	14
109.	అస్పృష్టకీర్తిః సుయశా	23	34
110.	అసావిహానేకగుణోఽగుణో	21	34
111.	అసంసక్తః శరీరేస్మిన్	20	6
112.	అహం బ్రహ్మాశ్చ శర్వశ్చ	7	50
113.	అహో ఇయం వధూర్ధన్యా	23	25
114.	అహో అనాత్మ్యం మహదస్య	4	29
115.	అహో తేజః క్షత్రియాణాం	8	26
116.	అహో ఆచరితం కిం మే	22	7
117.	అహో వయం హ్యద్య	21	49
118.	అహో ఉభయతః ప్రాప్తం	14	8
119	అహోరివ పయః పోష	14	10
120	అహం భవాన్న చాన్యస్త్వం	28	62
121.	అహం మమేతి స్వీకృత్య	28	17
122.	అహయోఽశనినిఃశ్వాసా	10	26
123	అహో బత మే దౌరాత్మ్యం	8	67
124.	అహో బత మమానాత్మ్యం	9	31
125.	అహం త్వమిత్యపార్థా	12	4
126	అహో మమామీ వితరంత్యను	21	36
127.	అహింసయా పారమహంస్య	21	24
128.	అహం దండధరో రాజా	21	22
129.	అక్షిణీ నాసికే ఆస్యం	29	9
130.	అక్షిణీ నాసికే కర్ణౌ	29	8
	ఆ—34		
131.	ఆక్రమ్యోరసి దక్షస్య	5	22
132.	ఆక్రీడే క్రీడితో బాలాన్	13	41
133	ఆకూతి విక్రమో బాహో	29	20
134	ఆకూతిం రుచయే ప్రాదాత్	1	2
135	ఆకర్ణ్యాత్మజ మాయాంతం	9	37
136.	ఆత్మజేష్వాత్మజాం న్యస్య	23	3
137.	ఆత్మానమింద్రియార్థం చ	22	28
138.	ఆత్మాన మర్హయాంచక్రే	26	12
139.	ఆత్మమాయాం సమావిశ్య	7	51
140	ఆతిష్ఠ తత్తాత	8	16
141.	ఆత్మారామోఽపి యస్త్వస్య	24	18
142	ఆత్మానం శోచతీ దీనం	28	47
143.	ఆత్మానం చ ప్రవయన	9	67
144.	ఆత్మానం కన్యయా గ్రస్తం	28	8
145	ఆత్మప్రపత్యసుహృదో	12	16
146	ఆత్మానం బ్రహ్మనిర్వాణం	13	9
147.	ఆధయో వ్యాధయస్తస్య	29	23
148	ఆధారం మహదాదీనాం	8	78
149.	ఆనిన్యే స్వగృహం	1	5
150.	ఆప్లుత్యావభృథం యత్ర	2	35
151.	ఆపణో వ్యవహారోఽత్ర	29	12
152.	ఆప్యాయయత్యసౌ లోకం	16	9
153	ఆబ్రహ్మఘోషోర్జితయజ్ఞ	4	6
154	ఆయతిం నియతిం చైవ	1	44
155.	ఆయుషోపచయం జంతో	11	21
156.	ఆశాసానా జీవిత మధ్వరస్య	6	6

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
157.	ఆసీత్పురంజనో నామ	25	10
158.	ఆసురీ మేఢ్రమర్వాగ్ద్వాః	29	14
159	ఆస్తే స్థాణురివైకత్ర	28	39
160	ఆసురీనామ పశ్చాద్	25	52
161	ఆసురీం వృత్తి మాశ్రిత్య	26	5
162	ఆస్తీర్య దర్భైః	29	49
163.	ఆహ్వాయంతీ మివోద్ధస్తైః	6	13
164	ఆజ్ఞప్త ఏవం కుపితేన మన్యునా	5	5
	ఇ—52		
165.	ఇత్యజేనానుసీతేన	7	1
166.	ఇతి తస్య వచః	1	29
167.	ఇత్థంభూతానుభావోఽసౌ	23	30
168	ఇత్థం పురంజనం	27	1
169	ఇత్యుక్త స్తం పరిక్రమ్య	8	62
170	ఇత్యుదాహృత మాకర్ణ్య	8	39
171	ఇతి ప్రచేతోభిరభిష్టుతో హరిః	30	43
172.	ఇత్యర్చిత స్స భగవాన్	9	26
173	ఇత్యనుక్రోశహృదయో	24	32
174	ఇతి తౌ దంపతీ తత్ర	25	43
175	ఇతి ధ్రువ శ్చిత్రరథః	10	22
176.	ఇతి దక్షః కవిర్యజ్ఞం	7	48
177	ఇత్యాదిరాజేన నుతః	20	32
178	ఇత్యానమ్య తమామంత్ర్య	31	30
179	ఇతి ప్రియం హితం వాక్య	18	12
180	ఇతి చాధోక్షజేశస్య	19	10
181.	ఇత్థం వ్యవసితా హంతుం	14	34
182.	ఇతి వ్యవసితా విప్రాః	13	35
183.	ఇత్యధ్వరే దక్షమనూద్య	4	24
184	ఇతి దేవర్షిణా ప్రోక్తం	8	70
185.	ఇతి ప్రచేతసో రాజన్	31	28
186.	ఇతి వేదవిరాం వాదః	29	59
187	ఇత్థం పురంజనం నారీ	25	32
188.	ఇతి ప్రచేతసాం పృష్టో	31	8
189.	ఇతి సందిశ్య భగవాన్	25	1
190.	ఇత్యామంత్ర్య క్రతుమతిం	19	29
191.	ఇతి వ్యవసితం తస్య	12	33
192.	ఇత్థం స లోకగురుణా	29	39
193.	ఇత్యుక్త్వా నవపదః పుత్రో	12	38
194.	ఇతి బ్రువాణం నృపతిం	21	45
195.	ఇతి వైన్యస్య రాజర్షేః	20	34
196.	ఇతి బ్రువాణం నృపతిం	16	1
197.	ఇతి తేఽసత్కృతాః	14	30
198.	ఇతి వ్యవసితౌ బుద్ధ్యా	17	13
199	ఇత్థం విపర్యయమతిః	14	29
200	ఇత్థం పృథుమభిష్టూయ	18	1
201.	ఇదం పవిత్రం పరమేశచేష్టితం	7	61
202	ఇదమప్యచ్యుత విశ్వభావనం	7	32
203.	ఇదమాహ పురాఽస్మాకం	24	72
204.	ఇదం మయా తేఽభిహితం	12	52
205	ఇదం యః కల్య ఉత్థాయ	24	78
206.	ఇదం వివిక్తం జప్తవ్యం	24	31
207	ఇదం జపత భద్రం వో	24	69
208	ఇంద్రియేషు మనస్తాని	23	17
209	ఇంద్రియై ర్విషయాకృష్టై	22	30

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
210.	ఇమాం తు కౌషారవిణోప	31	28	235	ఉవాచ చ మహాభాగం	17	18
211.	ఇమాం త్వ మధితిష్ఠస్వ	25	37		ఊ—2		
212.	ఇయం చ సుదతీ దేవీ	15	5	236	ఊర్జాయాం జజ్ఞిరే పుత్రాః	1	40
213.	ఇలాయా మపి భార్యాయాం	10	2	237.	ఊహుః సర్వరసాన్నఘః	19	8
214.	ఇష్ట్వా మాం యజ్ఞహృదం	9	24		ఋ - 3		
215.	ఇష్ట్వా స వాజపేయేన	3	3	238.	ఋషభం యవనానాం త్వాం	27	24
216	ఇహాద్య సంత మాత్మానం	25	34	239.	ఋషిభిః స్వాశ్రమపదం	14	35
	ఈ—2			240.	ఋషయో దుదుహుర్దేవీ	18	14
217.	ఈజే చ క్రతుభిర్ఘోరైః	27	11		ఏ—68		
218	ఈదృశానా మథాన్యేషా	21	29	241.	ఏకో మయేహ భగవాన్	1	28
	ఉ—17			242.	ఏకదా సురుచేః పుత్రం	8	9
219.	ఉత్పత్త్యధ్వన్యశరణ	7	28	243.	ఏకదాసీ న్మహాసత్ర	21	13
220.	ఉత్సర్పయంస్తు తం మూర్ధ్ని	23	15	244.	ఏకః శుద్ధః స్వయంజ్యోతిః	20	7
221.	ఉత్తమత్స్వకృతో ద్వా హో	10	3	245.	ఏక స్త్వమేవ భగవన్	9	7
222.	ఉత్తిష్ఠోత్తిష రాజర్షే	28	48	246.	ఏకరశ్మ్యేకదమనం	26	2
223	ఉత్తానపాదో రాజర్షే	9	65	247.	ఏకైకస్యాభవ త్తేషాం	28	31
224	ఉత్తమశ్చ ధ్రువశ్చోభా	9	48	248.	ఏకదా మునయస్తే తు	14	36
225.	ఉద్యానాని చ రమ్యాణి	9	63	249.	ఏతత్పదం తజ్జగదాత్మనః	31	16
226	ఉదాసీన మివాధ్యక్షం	20	11	250.	ఏతే త్వాం సంప్రతీక్షం తే	25	8
227.	ఉదతిష్ఠన్ సదస్యాస్తే	2	6	251.	ఏతద్భగవతః శంభో	7	60
228.	ఉపజహ్రుః ప్రయుంజానా	9	59	252.	ఏతన్ముకుంద యశసా	29	84
229.	ఉపయేమే వీర్యపణాం	28	29	253	ఏతావదుక్త్వా విరరామ	4	1
230.	ఉపగీయమానో లలితం	25	44	254	ఏతదాఖ్యాహి మే బ్రహ్మన్	13	24
231.	ఉపవిష్టం దర్భమయ్యాం	6	37	255.	ఏతే సఖాయః సఖ్యో మే	25	35
232.	ఉపలభ్య పురైవైతద్	6	3	256.	ఏతద్రూప మనుధ్యేయ	24	53
233.	ఉపసృజ్య తమస్తీవ్రం	19	19	257	ఏతదధ్యాత్మ్యపారోక్ష్యం	29	63
234.	ఉల్ముకో౽జనయతో	13	17	258.	ఏత ద్యః శ్రుణుయాద్రాజన్	31	31

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
259.	ఏతత్తేఽభిహితం క్షత్తః	31	25
260.	ఏతావత్త్వం హి విభుభిః	30	28
261.	ఏతద్విమానప్రవర	12	27
262.	ఏతదాఖ్యాహి మే బ్రహ్మన్	2	3
263.	ఏతైరుపద్రుతో నిత్యం	29	41
264	ఏతే చాన్యే చ విబుధాః	14	27
265.	ఏతేత్తేఽభిహితం సర్వం	12	44
266.	ఏవం సంజల్పితం మాతుః	8	24
267.	ఏవం భగవతాఽఽదిష్ట	7	55
268.	ఏవం కామవరం దత్త్వా	1	32
269	ఏవం కర్మసు సంసక్త	25	56
270.	ఏభిరింద్రోపసంసృష్టై	19	36
271.	ఏవంద్విజాగ్ర్యానుమతానువృత్త	20	15
272.	ఏవం దాక్షాయిణీ హిత్వా	7	58
273	ఏవం ప్రవర్తతే సర్గః	11	16
274.	ఏవ మధ్యాత్మయోగేన	22	53
275.	ఏవం స్వదేహం మహతాం	4	26
276	ఏవం కాయేన మనసా	8	59
277.	ఏవం స వీరప్రవరః	23	13
278	ఏవం పృథ్వాదయః పృథ్వీం	18	27
279.	ఏవం విధాన్యనేకాని	10	28
280.	ఏవ మింద్రే హరత్యశ్వం	19	24
281.	ఏవం స మానసో హంసో	28	64
282.	ఏవం వైన్యసుతః ప్రోక్తః	19	16
283.	ఏవం పంచవిధం లింగం	29	74
284	ఏవం స భగవాన్	17	1
285	ఏవం మన్యుమయీం మూర్తిం	17	28
286.	ఏవం మృషంత ఋషయో	14	38
287.	ఏవం విలపంతీ బాలా	28	49
288	ఏవం బహువిధైర్దుఃఖైః	29	24
289	ఏవం బ్రువాణం పురుషార్థభాజన	30	21
290	ఏవం కృపణయా బుద్ధ్యా	28	22
291	ఏవం భగవతో రూపం	8	52
292	ఏవం సురగణైస్తాత	1	58
293	ఏవం బహుసవం కాలం	12	14
294.	ఏవం స్వాయంభువః	11	35
295.	ఏవం మదాంధఉత్సిక్తో	14	5
296	ఏవం గిరిత్రః ప్రియయా	3	15
297	ఏవం స నిర్విణ్ణమనా	13	47
298.	ఏష తే రుద్ర భాగోఽస్తు	6	53
299.	ఏష మే శిష్యతాం ప్రాప్తో	2	11
300.	ఏష భూతాని భూతాత్మా	11	26
301.	ఏష విష్ణోర్భగవతః	15	3
302.	ఏష సాక్షాద్ధరేరంశో	15	6
303	ఏష స్వసద్మోపవనే	16	25
304.	ఏష ఏవ హి లోకానాం	2	31
305.	ఏషోఽశ్వమేధాంచ్ఛతమాజహార	16	24
306.	ఏష ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠో	16	4
307.	ఏష తేఽకార్షీద్భంగం	20	2
308.	ఏష వై లోకపాలానాం	16	5

ఔ — 2

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
309.	ఔత్తానపాదిః స తదా	10	13
310.	ఔత్తానపాదే భగవాంస్తవ	10	30

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	అం—1			337.	క్రతో రపి క్రియాభార్యా	1	39
311.	అంశాంశాస్తే దేవ మరీచ్యాదయ	7	43	338.	క్వచిద్గాయతి గాయంత్యాం	25	58
312.	కచ్చిన్నః కుశలం నాథా	22	23	339.	క్వచిద్ధావతి ధావంత్యాం	25	59
313	కస్త్వం వ్రజాపదేశం వై	13	45	340.	క్వచిత్పిబత్యాం పిబతి	25	57
314.	కస్త్వం చరాచరగురుం	2	2	341	క్వచి చ్ఛృణోతి శృణ్వంత్యాం	25	60
315.	కథం సుతాయాః పితృగేహ	3	13	342.	క్వచి చ్ఛ శోచతీం జాయాం	25	61
316.	కదపత్యం వరం మన్యే	13	46	343.	క్వ వర్తతే సా లలనా	26	16
317.	కందర్ప ఇవ సౌందర్యే	22	61	344.	క్వచిత్పుమాన్ క్వచి చ్ఛ స్త్రీ	29	29
318.	కపిలో నారదో దత్తో	19	6	345.	కాకకృష్ణోఽతిహ్రస్వాంగో	14	44
319.	కర్మాణి చ యథాకాలం	22	50	346.	కాలస్య దుహితా కాచిత్	27	19
320.	కర్మ ప్రవృత్తం చ నివృత్తం	4	20	347.	కా త్వం కంజపలాశాక్షి	25	26
321.	కండోః ప్రమ్లోచయా	30	13	348.	కాంచీకలాపపర్యస్తం	8	49
322.	కస్మాద్దధార గోరూపం	17	3	349	కా త్వం కస్యాసి కో వాఽయం	28	52
323.	కస్యా మనస్తే భువి	25	42	350.	కాలకన్యాపి బుభుజే	28	3
324.	కథం ను దారకా దీనా	28	21	351.	కాలకన్యా జరా సాక్షాద్	29	22
325.	కర్ణౌ పిధాయ నిరియా	4	17	352.	కా నామ వీర	25	41
326.	కందమూలఫలాహారః	23	5	353	కాలకన్యోదితవచో	27	27
327.	క ఏతేఽనుపథా యే	25	27	354.	కాశ్ణునా కనకవర్ణవిభూషణేన	30	6
328.	కన్యోపగూఢో నష్టశ్రీః	28	6	355	కామానభిలషన్ దీనో	28	9
329.	కర్మాణ్యారభతే యేన	29	58	356.	కిం వా శివాఖ్యమశివం	4	16
330.	కల్పాంత యేతదఖిలం	9	14	357.	కిం వాహో వేన ఉద్దిశ్య	13	22
331.	కదాచిదటమానా సా	27	21	358.	కిం తస్య దుర్లభతరం	22	8
332.	కందాష్టిభిర్మూలఫలైః	28	36	359.	కిం జన్మభి స్త్రిభిర్వేహ	31	10
333.	కస్త్వత్పదాబ్జం విజహాతి	24	67	360.	కిం వా యోగేన సాంఖ్యేన	31	12
334.	కర్ణాం త్రైకపదాశ్వాస్యైః	6	21	361.	కిం బార్హస్పత్యేహ పరత్ర	30	2
335.	క్రతు ర్విరమతామేష	19	35	362.	కిరీటినం కుండలినం	8	48
336.	క్రవ్యాదాః ప్రాణినః క్రవ్యం	18	24	363.	క్రియాకలాపై రిదమేవయోగినః	24	62

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
364.	కీర్త్యోర్ధ్వగీతయా	22	63
365.	క్రుద్ధః సుదష్టోష్ఠపుటః	5	2
366	కుర్వత్యః కుసుమాసారం	23	24
367.	కుముదోత్పల కల్హార	6	19
368.	కుర్వధ్వరస్యోద్ధరణం	6	50
369	కృత్వా వత్సం సురగణా	18	15
370.	కృతో మేఽనుగ్రహః పూర్వం	22	42
371.	కృతావభృథస్నానాయ	19	40
372.	కృచ్ఛ్రో మహానిహ	22	40
373.	కృత్వోరౌ దక్షిణే సవ్యం	6	38
374.	కృత్వా సమానావలినౌ జితాసనా	4	25
375.	కృపావలోకేన హసద్	1	25
376	కృచ్ఛ్రాత్ సంస్తభ్య చ	7	12
377.	కే తే ప్రచేతసో నామ	13	2
378.	కేచిత్కర్కా వదంత్యేనం	11	22
379.	కేచిద్బభంజుః ప్రాగ్వంశం	5	14
38(.	కో యజ్ఞపురుషోనామ	14	25
381.	కో వైనం పరిచక్షీత	14	33
382.	కోన్యస్య కీర్తిం న శృణోతి	21	30
383	కం ను త్వదన్యం రమయే	25	38
	ఖ—3		
384.	ఖర్జూరామ్రాతకామ్రాద్యైః	6	18
385.	ఖద్యోతాఽఽవిర్ముఖీ చ ప్రాగ్	25	47
386.	ఖాన్యాకాశే ద్రవం తోయే	23	16
	గ—22		
387	గత్వోదీచీం దిశం రాజా	10	5
388	గర్భే బాల్యేప్యపౌష్కల్యాద్	29	72
389.	గ్రామాన్ పురః పత్తనాని	18	31
330.	గిరః శ్రుతాయాః పుష్పిణ్యా	2	25
391.	గ్రీష్మే పంచతపా వీరో	23	6
392.	గీతం మయేదం నరదేవనందనా	24	79
393.	గుణాభిమానీ స తదా	29	27
394.	గుణాయనం శీలధనం	21	44
395	గుణాధికాన్ముదం లిప్సేద్	8	34
396.	గృహేషు వర్తమానోఽపి	22	52
397.	గృహీత్వా మృగశాబాక్ష్యాః	2	12
398.	గృహేషు కూటధర్మేషు పుత్ర	25	6
399.	గృహేషు కూటధర్మేషు	2	22
400.	గృహేష్వావిశతాం చాపి	30	19
401.	గోత్రం త్వదీయం భగవాన్	4	23
402.	గోపీథాయ జగత్సృష్టేః	22	55
403.	గౌరవాద్యం శ్రితః సభ్యః	22	4
404.	గంధర్వాఽధుక్షన్	18	17
405	గంధర్వయవనాక్రాంతాం	28	10
406.	గంభీరవేగోఽనిమిషం	12	38
407.	గంధర్వ్యస్తాదృశీరస్య	27	14
408.	గంగాయమునయోర్నద్యోః	21	11
	చ—18		
409.	చరమేణాశ్వమేధేన	19	11
410.	చతుర్థమపి వై మాసం	8	75
411.	చచార మృగయాం తత్ర	26	4
412.	చారుచిత్రపదం శ్లక్ష్ణం	21	20
413.	చాక్షుషే త్వంతరే ప్రాప్తే	30	39
414.	చితాభస్మకృతస్నానః	2	15

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
415.	చితిం దారుమయీం చిత్వా	28	50
416.	చితి స్త్వథర్వణః పత్ని	1	42
417.	ఛిత్రకేతు స్సురోచిశ్చ	1	41
418.	చీరవాసా వ్రతక్షామా	28	44
419	చూర్ణయన్ స్వధనుష్కోట్యా	18	29
420.	చూతపల్లవవాసః స్రజ్	9	55
421.	చూతైః కదంబై ర్నీపైశ్చ	6	15
422	చేత స్తత్ప్రవణం	1	26
423.	చోరప్రాయం జనపదం	14	40
424.	చోదితో విదురేణైవం	17	8
425.	చందనాగరుతోయార్ద్ర	21	2
426	చండవేగ ఇతి ఖ్యాతో	27	13
	ఛ—1		
427.	ఛిన్నాన్యధీరధిగతా	23	12
	జ—15		
428	జనేషు ప్రగృణత్స్వేవం	22	1
429.	జగర్హ సామర్షవిపన్నయా గిరా	4	10
430.	జడాంధబధిరోన్మత్త	13	10
431.	జగత స్తస్థుషశ్చాపి	13	2
432.	జగజ్జనన్యాం జగదీశ వైశసం	20	28
433.	జప్యశ్చ పరమో గుహ్యః	8	53
434.	జనన్యాభిహితః పంథాః	8	40
435.	జగదుద్భవస్థితిలయేషు దైవతో	7	39
436.	జన్మోపధితవోమంత్ర	6	9
437.	జాయే ఉత్తానపాదస్య	8	8
438.	జానే త్వామీశం విశ్వస్య	6	42
439.	జితం త ఆత్మవిద్ధుర్య	24	33
440.	జీవతా ద్యజమానోఽయం	6	51
441.	జుహావైతచ్ఛిర స్తస్మిన్	5	26
442.	జుహ్వతః స్రువహ స్తస్య	5	19
	త—222		
443.	తత్పాదశౌచసలిలైః	22	5
444.	తస్మింస్తుష్టే కిమప్రాప్యం	14	20
445.	తస్య రాజ్ఞో మహాభాగ	14	19
446.	తతః పరిఘనిస్త్రింశైః	10	11
447	తతో వినిశ్వస్య సతీ విహాయ	4	3
448	తదభిజ్ఞాయ భగవాన్	19	26
449	తత్ర తత్ర గిరస్తాస్తా	16	26
450.	తత్ర స్వసౄర్మే నను	3	10
451	తస్మిన్ భగిన్యో మమ	3	9
452.	తన్మే ప్రసీదేద మమర్త్య	3	14
453	తదుపశ్రుత్య నభసి	3	5
454.	తస్య శీలనిధేః సాధోః	13	21
455.	తస్మిన్ బ్రహ్మర్షయ స్సర్వే	3	4
456.	తథా సాధయ భద్రం తే	13	32
457.	త మూచు ర్విస్మితాః తత్ర	13	26
458.	తద్విద్వద్భిరసద్వృత్తో	14	12
459	తతః స్వభర్తుశ్చరణాంబుజా	4	27
460	తత్పశ్యతాం ఖే భువి చాద్భుతం	4	28
461.	తదహం కృతవిశ్రంభః	22	15
462.	తస్మాత్పురుష ఉత్తిష్ఠ	13	36
463.	తమేన మంగాత్మని ముక్త	11	29
464.	తత్తే నిరీక్ష్యో న పితాపి	3	24
465.	తథా పరే చ సర్వత్ర	18	13

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసం	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసం
466.	తథా స్వభాగధేయాని	13	33	493.	తతః ఖేఽదృశ్యత గిరిః	10	25
467.	తద్దృష్ట్వా మిథునం	15	2	494.	తదభిప్రేత్య భగవాన్	19	2
468.	తథా హయో దండశూకాః	18	22	495.	తత్ర తత్ర ప్రశంసద్భిః	12	34
469.	తథారిభి ర్న వ్యథతే	3	19	496.	తత్రానుదేవప్రవరా	12	20
470.	తస్మాన్మాం కర్మభి ర్విప్రా	14	28	497.	తద్గచ్ఛ ధ్రువ భద్రం తే	12	5
471.	తదుపద్రవ మాజ్ఞాయ	14	39	498.	తద్బ్రహ్మ పరమం శుద్ధం	2	32
472	తస్యాభిషేక ఆరబ్ధో	15	11	499.	తస్యైవం వదత శ్శాపం	2	33
473.	తస్మై జహార ధనదో	15	14	500.	త త్త్వం కురు మయాదిష్ట	20	33
474.	తన్నోభవానీహతు రాతవేఽన్నం	17	11	501.	త మేవ మృత్యు మమృతం	11	27
475.	తమత్రి ర్భగవా నైక్షత్	19	12	502	తస్య ప్రీతేన మనసా	12	9
476.	తస్మా ఉన్మాదనాథాయ	2	16	503.	తద్దర్శనోద్గతాన్ప్రాణాన్	22	3
477.	తదోత్తానపదః పుత్రో	12	30	504.	తత్ర ప్రవిష్టమృషయో	2	5
478.	తస్య వంశ్యాస్తు నైషాదా	14	46	505	తస్యాం సందహ్యమానాయాం	28	12
479	తమృత్విజః శక్రవధాభిసంధితం	19	27	506.	త ఆత్మయోగపతయ	22	48
480.	తత్ప్రజా భర్తృపిండార్థం	21	25	507.	త త్తస్య చాద్భుతం కర్మ	19	18
481.	తస్యాఖిల జగద్ధాతు	12	24	508.	తస్మిన్నర్హత్సు సర్వేషు	21	14
482.	తన్నః ప్రద్యోతయాధ్యాత్మ	31	7	509.	తన్మే ప్రసీద సుహృదః	26	26
483.	తతో మహీపతిః ప్రీతః	18	28	510	తస్యార్షాస్త్రం ధనుషి	11	3
484	తస్య మే తదనుష్ఠానా	21	23	511.	తయోపగూఢః పరిరబ్ధకంధరో	17	3
485.	తత్రాపి మోక్ష ఏవార్థ	22	35	512.	తదిదం పశ్యత మహద్	19	1
486.	తస్య తే చాప నిర్ముక్తా	10	17	513.	తత్ర పూర్వతరః కశ్చిద్	28	51
487.	తదాదిరాజస్య యశో	21	8	514.	తత ఉత్పన్నవిజ్ఞానా	31	1
488.	తతోఽతికాయ స్తనువా	5	3	515.	తజ్జన్మ తాని కర్మాణి	31	9
489.	తమేవ యూయం	21	33	516.	త త్త్వం నరేంద్ర జగతా	22	37
490.	తమేవం శీలసంపన్నం	12	12	517.	తస్మాత్కర్మసు బర్హిష్మన్	29	47
491.	తస్యాం విశుద్ధకరణః	12	17	518.	త ప్తహేమనికాయాభం	24	25
492.	తదా దుందుభయో నేదుః	12	31	519.	తత్రైకాగ్రమనా వీరో	29	82

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
520.	తతో నిష్క్రమ్య బలిన	10	7
521.	తదాకర్ణ్య విభుః ప్రాహ	6	4
522	తద్దర్శనేనాగతసాధ్వసః	9	3
523.	తథా మను ర్వో భగవాన్	8	21
524.	తయోపభుజ్యమానాం వై	28	4
525.	తత్రాపి హంసం పురుషం	24	7
526.	తత్ర చంద్రవసా నామ	28	35
527.	తస్మిన్ మహన్ముఖరితా	29	40
528.	తత్రాత గచ్ఛ భద్రం తే	8	42
529.	తత్త్వం న తే వయ	7	27
530.	తస్య యక్షపతి ర్దేవః	1	37
531.	త ఏవ ముత్పన్నభయా	9	1
532	తప్యమానం త్రిభువనం	1	21
533	తమేవ దయితం భూయ	7	59
534.	తతో గంతాపి మత్త్వానం	9	25
535	తపసారాధ్య పురుషం	8	13
536.	తదా స్వప్రభయా తేషాం	7	19
537.	తత్రాప్యదామ్యనియయో	23	4
538.	తస్యానయా భగవతః	23	11
539.	తర్హ్యేవ సరనః తస్మాత్	24	24
540.	తత్ర గాంధర్వ మాకర్ణ్య	24	28
541.	తత్ర క్షుత్తృట్పరిశ్రాంతో	26	11
542	తత్ర నిర్భిన్నగాత్రాణాం	26	9
543.	తస్యా మజనయత్ పుత్రాన్	27	6
544.	తస్మిన్నద్ధే దమమహం	26	24
545.	తయైవం రమమాణస్య	27	5
546.	తస్మిం స్త్వం రామయా	28	59
547.	తతో విహతసంకల్పా	27	23
548.	తపసా విద్యయా పక్వ	28	38
549.	త ఏకదా తు	28	2
550.	తస్యాం ప్రపీడ్యమానాయాం	28	5
551.	తథా కామాశయో జీవ	29	31
552.	తస్మిన్నభిధ్యాయతి	8	80
553.	తతోఽగ్నిమారుతౌ రాజన్	30	45
554.	తత్రాభిషిక్తః ప్రయతః	8	71
555.	తపోవనం గతే తస్మిన్	8	63
556.	తరుణం రమణీయాంకం	8	46
557.	తతో మీఢ్వాం సమామంత్ర్య	7	7
558	తయోః సమభవల్లోభో	8	3
559	తస్మిన్ మహాయోగమయే	6	33
560.	తస్యాం స జనయాంచక్రే	28	30
561.	తత్రావశిష్టా యే వృక్షా	30	47
562.	తన్నిర్జితప్రాణమనో వచో	31	3
563.	త ఏతే మునయః	1	46
564.	తస్మిన్ ప్రసూన స్తబక	1	18
565	తత్పుత్రా వపరావాస్తాం	1	35
566.	తత్ప్రాదుర్భావసంయోగ	1	23
567.	తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యద్వితీయే	7	52
568.	తస్యైవం దదతశ్శాపం	2	27
569.	తవ వరదవరాంఘ్రా	7	29
570.	త మేవ వత్సాఽశ్రయ	8	22
571.	తదా వృషధ్వజద్వేష	7	10
572.	తథాఽపరే సిద్ధగణా	6	41
573.	తస్మాత్పరోక్షేఽస్మదుపశ్రుతాన్య	15	23

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
574	తస్మా అప్యనుభావేన	7	57
575.	త మాగతం తు ఉత్థాయ	31	4
576.	తత్ర తత్రోపసంక్లప్తైః	9	54
577.	తత్తేజసా హతరుచః	7	23
578	తదా సర్వాణి భూతాని	7	6
579.	త ముపాగత మాలక్ష్య	7	22
580.	తథా చికీర్షమాణం	8	10
581.	తమేవాత్మాన మాత్మస్థం	24	70
582,	త్వద్దత్తయా వయునయేద	9	8
583.	త్వ మవ్యక్తగతిః	27	29
584	త్వమేశ ధర్మార్థదుఘాభిపత్తయే	6	44
585.	త్వద్భ్రాతర్యుత్తమే నష్టే	9	23
586.	త్వదాననం సుభ్రు	25	31
587	త్వ మేక ఆద్యః పురుషః	24	63
588	త్వయాఽఽహూతా మహాబాహో	19	42
589	త్వయ్యేతదాశ్చర్యమజాత్మ	3	11
590.	త్వయోదితం శోభనమేవ	3	16
591.	త్వమేవ భగవన్నేతత్	6	43
592.	త్వం కర్మణాం మంగళ	6	45
593	త్వం క్రతుస్త్వం హవిస్త్వం	7	45
594.	త్వం పురా గాం రసాయా	7	46
595.	త్వ న్మాయయార్థ మభిపద్య	7	44
596.	త్వం హ్రీర్భవాన్యస్యథ	25	28
597.	త్వం నిత్యముక్తపరిశుద్ధ	9	15
598.	త్వం ప్రత్యగాత్మని తదా	11	30
599.	త్వన్మాయయాద్ధా	20	31
600.	త్వం ఖల్వోషధిబీజాని	17	24
601.	త్వాం స్తబ్ధాం దుర్మదాం	17	27
602	తావన్వగచ్ఛన్ధృతవిక్రమాం	4	4
603.	తానాతిష్ఠతి య స్సమ్యగ్	18	4
604	తా ననాదృత్య యో విద్వాన్	18	5
605	తామన్వధావ త్తద్వైన్యః	17	15
606	తాంస్తు సిద్ధేశ్వరాన్	22	2
607.	తావత్స రుద్రానుచరై	5	13
608.	తామేవ మనసా గృహ్ణన్	28	28
609.	తా మాహ లలితం	25	25
610	తాన్ హన్యమానాన్	11	6
611	తాం కామయానాం	1	6
612.	తా మాగతాం తత్ర	4	7
613	తాం శశంసు ర్జనా	9	51
614.	తారహేమమహారత్న	6	27
615.	తా విమౌ వై భగవతో	1	59
616.	తితిక్షత్యక్రమం వైన్య	16	7
617.	త్రిలోకీం దేవయానేన	12	35
618.	తితిక్షయా కరుణయా మైత్ర్యా	11	13
619.	తిర్యఙ్నగద్విజసరీసృప	9	13
620.	త్రికృత్వ ఇద మాకర్ణ్య	23	33
621.	త్రిరాత్రాంతే త్రిరాత్రాంతే	8	72
622.	తితిక్షుర్యతవాగ్దాంత	23	7
623.	తీర్థేషు ప్రతిదృష్టేషు	26	6
624	తులయామ లవేనాపి	30	34
625.	తుషితా నామ తే దేవాః	1	8

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
626	తృప్తో హృష్టః సుదృప్తశ్చ	26	13
627.	తృతీయం చానయ న్మాసం	8	74
628.	తేషా మాపతతాం వేగం	4	32
629.	తేషా మహం పాదసరోజరేణుం	21	43
630.	తేఽపి విశ్వసృజః సత్రం	2	34
631.	తే వైలలాటలగ్నైస్తైః	10	9
632.	తేఽపి చాము మమృష్యంతః	10	10
633.	తేనైక మాత్మాన మశేష	31	18
634.	తే వయం నోదితాః సర్వే	24	73
635.	తేన క్రమానుసిద్ధేన	23	8
636.	తే చండవేగానుచరాః	27	15
637.	తేషాం విచరతాం పద్భ్యాం	30	37
638.	తే చ బ్రహ్మణ ఆదేశాత్	30	48
639	తే న స్మరంత్యతితరాం	9	12
640.	తేనాస్య తాదృశం రాజన్	29	65
641.	తేషాం దురాపం కిం త్వన్యం	22	27
642	తేషు త్వద్రిక్థహారేషు	27	10
643	తేఽపి తన్ముఖనిర్యాతం	31	24
644	తేభ్యో దధార కన్యే ద్వే	1	64
645.	తేభ్యోఽగ్నయః సమభవన్	1	61
646.	తైస్తిగ్మధారైః ప్రధనే	11	4
647.	తైరలాతాయుధైస్సర్వే	4	34
648.	తోషః ప్రతోషః సంతోషో	1	7
649.	తం విచక్ష్య ఖలం పుత్రం	23	42
650.	తం సర్వలోకామరయజ్ఞ	14	21
651.	తం తు తేఽవనతం దీనం	14	45
652.	తం తాదృశాకృతిం వీక్ష్య	19	14

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
653.	తం కృష్ణపాదాభినివిష్టచేతసం	12	22
654	తం ప్రసాదయ వత్సాశు	11	34
655.	తం కిం కరోమీతి గృణంత	5	4
656.	తం యజ్ఞపశవోఽనేన	28	26
657.	తం ప్రజాసర్గరక్షాయాం	30	51
658.	తం దృష్ట్వోపవనాభ్యాశ	9	42
659	తం సర్వగుణవిన్యాసం	23	18
660	తం దురారాధ్య మారాధ్య	24	55
661.	తం నిశ్వసంతం స్ఫురితాధరోష్ఠం	8	15
662.	తం బ్రహ్మనిర్వాణసమాధి	6	39
663.	తాం స్తాన్ కామాన్ హరిర్దద్యాత్	13	34
664.	తాం సారికాకందుకదర్పణాంబుజ	4	5
	ద—42		
665	దశచంద్రమసిం రుద్రః	15	17
666.	దగ్ధాశయోముక్తసమస్తతద్గుణో	22	27
667.	దర్శనం నో దిదృక్షూణాం	24	44
668	దక్షాయ బ్రహ్మపుత్రాయ	1	11
669.	దయయా సర్వభూతేషు	31	19
670.	దశవర్షసహస్రాంతే	30	4
671.	దధ్మౌ శంఖం బృహద్బాహుః	10	6
672.	దక్షోగృహీతార్హణసాధనోత్తమం	7	25
673	దదృశుస్తత్ర తే రమ్యాం	6	23
674.	ద్వావిమా వనుశోచంతి	27	25
675.	దిశో విజిత్యాప్రతిరుద్ధచక్రః	16	27
676	దివ్యవర్షసహస్రాణాం	30	17
677	దిష్ట్యాఽఽగతోఽపి భద్రం తే	25	36
678.	దివ్యవాద్యంతతుర్యాణి	1	54

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
679.	ద్వితీయం చ తథా మాసం	8	73	706	దౌర్భాగ్యేనాత్మనో లోకే	27	20
680.	దీక్షితా బ్రహ్మసత్రేణ	31	2		ధ—13		
681	దీర్ఘం శ్వసంతీ వృజినస్యపారం	8	17	707.	ధర్మ ఆచరితః పుంసాం	14	15
682.	దుర్ధర్షస్తేజసేవాగ్ని	22	57	708.	ధన్యం యశస్య మాయుష్యం	12	45
683.	దురాసదో దుర్విషహ	16	11	709	ధనుర్విస్ఫూర్జయన్ దివ్యం	10	16
684.	దుహితౄర్దశోత్తరశతం	27	7	710.	ధర్మ ఇత్యుపధర్మేషు	19	25
685.	దుహితౄః పుత్రపౌత్రాంశ్చ	28	16	711.	ధర్మో హ్యత్రార్థకామౌ చ	25	39
686.	దుఃఖేష్వేకతరేణాపి	29	32	712.	ధర్మరాడివ శిక్షయా	22	59
687	దురుక్తౌ కలి రాధత్త	8	4	713.	ధన్యం యశస్య మాయుష్యం	23	35
688.	దృష్ట్వా స్వనిలయాభ్యాశే	3	7	714	ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యం	8	41
689.	దృఢవ్రత స్సత్యసంధో	16	16	715	ధ్రువస్య చోత్కలః పుత్రః	13	6
690.	దృష్ట్వా సంజ్ఞపనంయోగం	5	24	716.	ధ్రువం నివృత్తం ప్రతిబుధ్య	12	1
691	దృష్ట్వాఽఽత్మానం ప్రవయసం	23	1	717.	ధ్రువో భ్రాతృవధం శ్రుత్వా	10	4
692.	దృష్టః కింనోదృగ్భి	7	37	718.	ధ్రువే ప్రయుక్తా మసురైస్తాం	10	29
693.	దేవేఽవర్షత్యసౌదేవో	16	8	719.	ధ్రువాయ పథిదృష్టాయ	9	58
694.	దేహినా మాత్మపత్ప్రేష్ఠః	16	18		న—94		
695.	దేవహూర్నామ పుర్యాం	25	51	720.	నరదేవేహ భవతో	13	31
696.	దేవర్షిపితృగంధర్వ	20	35	721	న విదామేహ దేవానాం	13	26
697.	దేహం విపన్నాఖిలచేతనాదికం	23	21	722.	న యస్య లోకేఽస్త్యతిశాయనః	4	11
698.	దేహో రథ స్త్వింద్రియాశ్వాః	29	18	723.	న దేవవాదానువర్తతే మతిః	4	19
699.	దేవహూతి మదాత్తాత	1	10	724.	న యష్టవ్యం న దాతవ్యం	14	6
700.	దేవానాం భగ్నగాత్రాణాం	6	52	725.	నమః పరస్మైపురుషాయ	17	29
701.	దైతేయా దానవా వత్సం	18	16	726.	న కామయే నాథ తదప్యహం	20	24
702.	దైవీం మాయా ముపాశ్రిత్య	9	33	727.	నమోనమః క్లేశవినాశనాయ	30	22
703.	దోర్ద్వారం చ మహాబాహో	18	10	728.	న భవానవధీద్యక్ష	12	3
704.	దోషాన్పరేషాం హి గుణేషు	4	12	729.	న వధ్యో భవతా మింద్రో	19	30
705.	దౌహిత్రానీ నృతే మృత్యోః	21	30	730.	నవైస్వపక్షోస్య విపక్ష	11	20

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
731.	నదత్సు యాతుధానేషు	10	15	758.	న భజతి కుమనీషిణాం స ఇజ్యా	31	21
732.	నభ ఊర్జయిషే త్రయ్యా	24	38	759.	నమః సమాయ శుద్ధాయ	30	42
733.	నమస్త ఆశిషా మీశ	24	42	760.	నన్వేకస్యాపరాధేన	11	9
734.	న చైతే పుత్రక భ్రాతుః	11	14	761	న వత్స నృపతేర్ధిష్ణ్యం	8	11
735.	నమో వివృద్ధసత్వాయ	21	52	762.	న వై సతాం త్వచ్చరణార్పి	6	46
736	నష్టశౌచా మూఢధియో	2	29	763	నందా చాలకనందా చ	6	24
737.	నానారణ్యమృగవ్రాతైః	25	19	764.	నాగచ్ఛంత్యాహుతా దేవా	13	30
738.	న త్వం విదర్భదుహితా	28	60	765.	నాపద్యేయః ప్రజాపాలః	13	23
739.	నవ్యవద్ధృదయో యజ్ఞో	30	20	766.	నాశ్చర్యమేత ద్యదసత్సు సర్వదా	4	13
740.	నలినీ నాలినీ నాసే	29	11	767.	నాంగస్య వంశో రాజర్షేః	14	42
741.	నమో విశుద్ధసత్త్వాయ	30	24	768.	నాయ మర్హ త్యసద్వృత్తో	14	32
742.	నమస్తే శ్రితసత్త్వాయ	7	40	769.	నాలం వయం తే మహిమాను	16	2
743	నలినీ నాలినీ చ ప్రాగ్	25	48	770.	నాదండ్యం దండయత్యేష	16	13
744.	నమః పంకజనాభాయ	24	34	771.	నాట్యం సుగీతం వాదిత్రం	15	19
745.	నమః కమలకింజల్క	30	26	772.	నాస్మత్కులోచితం తాత	11	8
746.	న మయ్యనాశితే భుంక్తే	28	19	773	నాత్యద్భుత మిదం నాథ	21	50
747.	నవై ముకుందస్య	9	36	774	నాయం మార్గో హి సాధూనాం	11	10
748.	నమః కమలనాభాయ	30	25	775.	నాతః పరతరో లోకే	22	32
749.	న కుర్యా త్కర్హిచి త్సంగ	22	34	776.	నానుభూతం క్వ చానేన	29	64
750.	నమోనమోఽనిరుద్ధాయ	24	36	777.	నాసాం వరోర్వన్యతమా	25	29
751.	న యస్యచిత్తం బహిరర్థ	24	59	778.	నాన్యై రధిష్ఠితం భద్ర	9	20
752.	న విదామ వయం సమ్యక్	25	33	779.	నానామలప్రస్రవణైః	6	11
753.	న జానామి మహాభాగ	25	5	780.	నాహం మమేతి భావోఽయం	29	70
754.	న సాధు మేనే తా స్సర్వా	25	12	781.	నాధునా వ్యవమానం తే	8	27
755.	నరనాథ న జానీమః	26	17	782.	నాఘం ప్రజేశ బాలానాం	7	2
756.	న తథైతర్హి రోచస్తే	26	15	783.	నాన్యం తతః పద్మపలాశ	8	23
757.	న శేకే సోఽవితుం తత్ర	28	14	784.	నారదస్తదుపాకర్ణ్య	8	25

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయాంకః	శ్లోకాంకః
785.	నానామణిమయైః శృంగైః	6	10
786.	నాహం చ యజ్ఞో న చ	6	7
787.	నిమిత్తమాత్రం తత్రాసీత్	11	17
788.	నిశమ్య కౌషారవిణోపవర్ణితం	13	1
789.	నిరూపితః ప్రజాపాలః	14	11
790.	నిమిత్తే సతి సర్వత్ర	22	29
791.	నిశమ్య వైకుంఠనియోజ్య	12	28
792.	నిశమ్య గదతా మేవ	11	1
793	నిష్పాదితశ్చ కార్త్స్న్యేన	22	43
794.	నిషిధ్యమానః స సదస్యముఖ్యైః	2	19
795	నిరృతిర్నామ పశ్చాద్వాః	25	53
796.	నీలస్ఫటికవైదూర్య	24	15
797.	నీలరక్తోత్పలాంభోజ	25	21
798.	నూనం సునీతేః పతిదేవతాయాః	12	41
799.	నూనం బతేశస్య సమీహితం	17	32
800	నూనం తా వీరుధః క్షీణా	18	8
801.	నూనం జనైరీహిత మీశ్వరాణాం	17	36
802	నూనం త్వత్కృతపుణ్యాస్తే	26	21
803.	నూనం విముష్టమతయః	9	9
804.	నూనం భవాన్ భగవతో	8	38
805.	నృపవర్య నిబోధైతత్	14	14
806.	నృత్యంతి స్మ స్త్రియో	1	55
807.	నైవ లక్షయతే లోకో	22	9
808.	నైతాదృశానాం స్వజన	3	18
809.	నైతేన దేహేన హరేకృతాగసో	4	22
810.	నైవాత్మనే మహేంద్రాయ	19	33
811.	నైకాంతతః ప్రతీకారం	29	34
812.	నైవం విదామో భగవన్	8	81
813.	నైతత్స్వరూపం భవతోఽసౌ	7	31
	ప—114		
814.	పదా శరత్పద్మపలాశ	24	52
815.	పదం త్రిభువనోత్కృష్టం	8	37
816.	పయస్తనాభ్యాం సుస్రావ	9	50
817.	పరితుష్యేత్తత స్తాత	8	29
818.	పర్యస్తం నందయా సత్యాః	6	22
819	పనసోదుంబరాశ్వత్థ	6	17
820.	పంచారామం నవద్వారం	28	56
821.	పద్భ్యాం నఖమణిశ్రేణ్యా	8	50
822	పంచమే మాస్యనుప్రాప్తే	8	76
823.	ప్రశ్న ఏవం హి సంఛిన్నో	29	52
824.	ప్రస్థితే తు వనం పిత్రా	9	22
825.	పశ్చిమే ఇత్యథోద్వారౌ	29	10
826.	పశువ ద్యవనై రేష	18	23
827	పంచేంద్రియార్థా ఆరామా	28	57
828.	పంచద్వారస్తు పౌరస్త్యా	25	46
829.	పరమోఽనుగ్రహో దండో	26	22
830,	పంచశీర్షాహినా గుప్తాం	25	21
831	పద్మకోశపలాశాక్షం	24	46
832	పయఃఫేననిభాః శయ్యా	9	61
833.	పత్నీ మరీచేస్తు కలా	1	13
834,	పరిచర్యా భగవతో	8	58
835,	పరిరేభేఽంగజం దోర్భ్యాం	9	43
836.	పరిత్యక్తగుణః సమ్యక్	20	10
837.	పతిం పరమధర్మజ్ఞం	28	43

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
838.	పరే బ్రహ్మణి చాత్మానం	28	42	864.	ప్రహరంతి నవై స్త్రీషు	17	20
839	పరేఽవరే చ యే భావా	22	36	865.	ప్రస్థానాభిముఖోఽప్యేనం	20	20
840.	పరీత్యాభ్యర్చ్యధిష్ణ్యాగ్ర్యం	12	29	866.	ప్రకృత్యా విషమా దేవి	17	4
841.	పశవో యవసం క్షీరం	18	23	867.	ప్రమత్త ముచ్చైరితి	24	66
842.	పశ్య ప్రయాంతీ రభవాన్యయోషి	3	12	868.	ప్రకల్ప్య వత్సం కపిలం	18	19
843.	ప్రవేపమానా ధరణీ	17	14	869.	ప్రయతః కీర్తయే త్ప్రాతః	12	48
844.	ప్రవృత్తం చ నివృత్తం చ	29	13	870.	ప్రజాపతే స్తే శ్వశురస్య	3	8
845.	ప్రవ్యారోఽయం మమ భ్రాత	27	30	871.	ప్రత్యుద్గమప్రశ్రయణ	3	22
846.	ప్రజాపతే ర్దుహితరం	10	1	872	ప్రదోషో నిశిధో వ్యుష్ట	13	14
847.	ప్రణమ్య దండవ ద్భూమా	1	24	873.	పరిజాతేంఽజసాంఽద్ధే	30	32
848.	ప్రసూతిం మానవీం దక్ష	1	47	874.	పావకః పవమానశ్చ	24	4
849.	ప్రసాదాభిముఖం శశ్వత్	8	45	875.	పాపచ్యమానేన హృదా	3	21
850.	ప్రచేతసోఽంతరుదధౌ	30	3	876	పాదయో రరవిందం చ	15	10
851.	ప్రజాపతిపతిః సాక్షాత్	29	42	877	ప్రాయేణాభ్యర్చితో దేవో	13	43
852	ప్రజాపతిః స భగవాన్	1	3	878	ప్రాకారై ర్గోపురాగారైః	9	56
853	ప్రజాపతే ర్దగ్ధశీర్ష్ణో	7	3	879	ప్రాచీనబర్హిషం క్షత్తః	25	3
854.	ప్రచేతసః పితుర్వాక్యం	24	19	880.	ప్రాక్పృథో రిహ నైవైషా	18	32
855.	ప్రబోధయతి మావిజ్ఞం	28	20	881.	ప్రాఙ్నిషణ్ణం మృడం దృష్ట్వా	2	8
856.	ప్రజావిసర్గఆదిష్టాః	30	15	882.	ప్రాణాయామేన త్రివృతా	8	44
857.	ప్రచేతసాం గిరిత్రేణ	24	16	883	ప్రాణేంద్రియమనోధర్మాన్	29	25
858.	ప్రవృత్తాయ నివృత్తాయ	24	41	884.	ప్రాకారోపవనాట్టాల	25	14
859	ప్రసూతిమిశ్రాః స్త్రియ	5	9	885.	ప్రాచీనబర్హిషః పుత్రాః	24	13
860.	ప్రధానకాలాశయధర్మ	21	35	886.	ప్రాణా దారాః సుతా బ్రహ్మన్	22	44
861.	ప్రజా స్తం దీపబలిభిః	21	4	887.	ప్రాంశుః పీనాయతభుజో	21	15
862.	ప్రశంసంతి స్మ తం విప్రా	15	7	888.	ప్రాచీనబర్హీ రాజర్షిః	29	81
863.	ప్రభవో హ్యాత్మనః స్తోత్రం	15	25	889.	ప్రాణాయామేన సంయమ్య	1	19

సంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
890.	పితృహూ నృప పుర్యాద్వాః	25	50
891.	పిత్రాఽఽదిష్టాః ప్రజాసర్గే	24	14
892.	పితృదేవర్షిమర్త్యానాం	25	40
893.	పిశంగనీవీం సుశ్రోణీం	25	23
894.	పితర్యప్రతిరూపే స్వే	1	66
895.	ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ	1	9
896	ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ	8	7
897.	పీనాయతాష్టభుజమండల	30	7
898	ప్రీతిప్రహసితాపాంగం	24	47
899	పురా విశ్వసృజాం సత్రే	2	4
900	పుత్రాణాం వాభవన్ పుత్రా	27	9
901.	పుష్పార్ణస్య ప్రభా భార్యా	13	13
902.	పురా సృష్టాహ్యోషధయో	18	6
903.	పుర్యాస్తు బాహ్యోపవనే	25	17
904.	పుత్రేణ జయతే లోకాన్	21	16
905.	పురుషా యది ముహ్యంతి	20	4
906.	పుమాన్ యోషి దుత క్లీబ	17	26
907.	పురుం కుత్స్నం త్రితం	13	16
908.	పుమాన్ లభేతా నతివేల	21	40
909	పురీం విహాయోపగత	28	24
910.	పురంజనః స్వమహిషీం	26	18
911.	పులస్త్యోఽజనయత్	1	36
912.	పురా కల్పాపాయే స్వకృత	7	42
913.	పులహస్య గతి ర్భార్యా	1	38
914.	పురుషం పురంజనం విద్యాత్	29	2
915.	పుంసా మమాయినాం సమ్యక్	8	60
916.	పురరేచకసంవిగ్న	24	50
917.	పూజితః పూజయామాస	21	6
918.	పూష్ణ శ్చాపాతయ ద్దంతాన్	5	21
919	పూర్ణిమాసూత విరజం	1	14
920.	పూషా తు యజమానస్య	7	4
921	పృథగ్ధియః కర్మదృశో	6	47
922	పృథో స్తత్సూక్తమాకర్ణ్య	22	17
923	పృథుః ప్రజానాం కరుణం	17	12
924.	పృథుకీర్తేః పృథోర్భూయాత్	19	32
925	ప్రేతావాసేషు ఘోరేషు	2	14
926	ప్రేయాన్న తేఽన్యోఽస్త్య	7	38
927	పౌర్ణమాస్యాం సినీవాల్యాం	12	49
	ఫ — 1		
928.	ఫలం బ్రహ్మణి విన్యస్య	22	51
	బ — 18		
929.	బహ్వేవ ముద్విగ్నదృశో	5	12
930.	బర్హిషత్సుమహాభాగో	24	9
931.	బర్హిష్మన్నేతదధ్యాత్మం	28	65
932.	బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం వర్మ	15	16
933	బ్రహ్మణ్యదేవః పురుషః	21	38
934	బ్రహ్మా జగద్గురు ర్దేవైః	15	9
935.	బ్రహ్మా చ బ్రాహ్మణాంశ్చైవ	[illegible]	30
936.	బాలికా బత యూయం వా	14	23
937.	బాహుభ్యా మశ్వినోః పూష్ణో	7	5
938	బాలోసి బత నాత్మానం	8	12
939.	బ్రాహ్మణప్రముఖాన్ వర్ణాన్	17	2
940	బ్రాహ్మణః సమదృక్ శాంతో	14	41
941.	బ్రాహ్మణో బ్రహ్మవర్చస్వీ	23	32

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
942.	బ్రహ్మణా నోదితః సృష్టా	1	17	967.	భగవద్ధర్మిణః సాధోః	23	10
943	బుద్ధ్వా పరాభిధ్యాయిన్యా	2	23	968.	భవాన్ భక్తిమతా లభ్యో	24	54
944.	బుద్ధిం తు ప్రమదాం విద్యాత్	29	5	969	భవవ్రతధరా యే చ	2	28
945.	బృహస్పతి ర్బ్రహ్మవాదే	22	62	970	భవ స్తవాయ కృతధీః	7	11
946.	బృహ ద్బలం మనో విద్యాద్	29	7	971.	భవాంస్తు పుంసః పరమస్య	6	49
	భ—37			972	భగవాన్ స్వేన భాగేన	7	49
947	భవత్సు కుశలప్రశ్న	22	14	973.	భ్రశ్యత్యనుస్మృతి శ్చిత్తం	22	31
948.	భవస్య పత్నీ తు సతి	1	65	974	భాగవతముఖ్యో భగవాన్	29	80
949	భక్తాయ మేఽనురక్తాయ	17	7	975.	భిన్నస్య లింగస్య గుణప్రవాహ	20	12
950.	భక్తిం హరౌ భగవతి	12	18	976.	భూతైః పంచభి రారబ్ధైః	11	15
951.	భవా న్పరిత్రాతు మిహావతీర్ణో	19	37	977	భూయా ననుగ్రహ అహో	7	13
952	భవో భవాన్యా నిధనం	5	1	978	భృగుః ఖ్యాత్యాం మహాభాగః	1	43
953.	భల్లైః సంఛిద్యమానానాం	10	18	979.	భృగ్వాదయ స్తే మునయో	14	1
954.	భగస్య నేత్రే భగవాన్	5	20	980	భృగుం బబంధ మణిమాన్	5	17
955	భగవా నథ విశ్వాత్మా	20	19	981.	భోః సూత హే మాగధసౌమ్య	15	22
956.	భవే శీలవతాం శ్రేష్ఠే	2	1	982.	భోభోరాజన్ సుభద్రం తే	12	23
957.	భగవా నపి వైకుంఠః	20	1	983	భోభోః ప్రజాపతే రాజన్	25	7
958	భగవా నపి రాజర్షేః	20	37		మ—44		
959.	భో భోః క్షత్రియదాయాద	12	2	984	మనో రుత్తానపాదస్య	21	28
960	భజంత్యథ త్వా మత ఏవ	20	29	985	మన్యే గిరం తే జగతాం	20	30
961.	భజస్వ భజనీయాంఘ్రి	12	6	986.	మహద్గుణా నాత్మని కర్తుమీశః	15	24
962.	భస్మసా త్క్రియమాణాంస్తాన్	30	46	987.	మన్యమాన ఇదం విశ్వం	12	15
963.	భయనామ్నోఽగ్రజో భ్రాతా	28	11	988.	మంత్రేణానేన దేవస్య	8	54
964.	భగవం స్తే వయోఽస్మాభిః	29	1	989.	మతి ర్విదూషితా దేవైః	9	32
965.	భక్తిం ముహుః ప్రవహతాం	9	11	990.	మయైత త్ప్రార్థితం వ్యర్థం	9	34
966.	భవితా విశ్రుతః పుత్రో	30	12	991.	మన ఏవ మనుష్యస్య	29	66

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
992.	మత్తభ్రమరసౌస్వర్య	24	22
993.	మయి సంరభ్య విపుల	27	22
994.	మరీచి రత్ర్యంగిరసౌ	29	43
995	మనోరశ్మి ర్బుద్ధిసూలో	29	19
996.	మహామణివ్రాతమయే	9	60
997.	మమైతే మనసా యద్యత్	29	62
998.	మనుః స్వయంభూ ర్భగవాన్	30	41
999.	మనోస్తు శతరూపాయాం	1	1
1000.	మయా నిరూపిత స్తుభ్యం	27	28
1001.	మందారైః పారిజాతైశ్చ	6	14
1002.	మయూరకేకయాభిరుతం	6	12
1003.	మత్వా తం జడమున్మత్తం	13	11
1004.	మహత్వమిచ్ఛతాం తీర్థం	12	47
1005.	మన్యే మహాభాగతం	13	3
1006	మహిమానం విలోక్యాస్య	12	40
1007.	మాం విపాట్యాజరాం	17	21
1008.	మా వః పదవ్యః పితర	4	21
1009	మా జాతు తేజః ప్రభవన్	21	37
1010.	మాతృభక్తిః పరస్త్రీషు	16	17
1011.	మాతుః సపత్న్యా వాగ్బాణైః	9	29
1012	మాస్మి న్మహారాజ కృథాః స్మ	19	34
1013.	మా మాశుచః స్వతనయం	8	68
1014.	మాతరిస్వేవ సర్వాత్మా	22	60
1015	మాభైష్ట బాలం తపసో	8	82
1016.	మాయా హ్యేషా మయాసృష్టా	28	61
1017.	మార్కండేయో మృకండస్య	1	45
1018.	మాతుః సపత్న్యాః స దురుక్తి	8	41
1019.	ముఖ్యానామ పురస్తాద్ద్వాః	25	49
1020.	ముక్తాన్యసంగో భగవతి	23	37
1021	మునయః పదవీం యస్య	8	31
1022.	మూర్తిః సర్వగుణోత్పత్తి	1	52
1023.	మృషాఽధర్మస్యభార్యాఽఽసీత్	8	2
1024	మృష్టవత్స్వరరథ్యాట్ట	9	57
1025.	మృగైః శాఖామృగైః క్రోడైః	6	20
1026.	మేధ్యాం గోచక్రవత్ స్థాస్ను	9	21
1027	మౌక్తికైః కుసుమస్రగ్భిః	21	1
	య—106		
1028	యస్య రాష్ట్రే పురే చైవ	14	18
1029.	యదాభిషిక్తో దక్షస్తు	3	2
1030.	యః పంచవర్షో గురుదార	12	43
1031.	యతః పాపీయసీ కీర్తిః	13	44
1032.	యద్ద్వ్యక్షరం నామ	4	14
1033	యత్పాదపద్మం మహతాం	4	15
1034.	యత్పాదసేవాభిరుచి స్తపస్వినాం	21	31
1035.	యః క్షత్రబంధు ర్భువి	12	43
1036.	యదాభిషిక్తః పృథు రంగ	17	9
1037.	యవసం జగ్ధ్యనుదినం	17	23
1038.	యత్సేవయాశేషగుహాశయః	21	39
1039	య ఏవం సంత మాత్మానం	20	8
1040.	యది వ్రజిష్యస్యతిహాయ	3	25
1041.	యః స్వధర్మేణ మాం నిత్యం	20	9
1042	యక్షరక్షాంసి భూతాని	18	21
1043	యచ్చాన్య దపి కృష్ణస్య	17	6
1044	యత్ర ధర్మదుఘా భూమిః	19	7

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1045.	యదారతి ర్బ్రహ్మణి నైష్ఠికే	22	26
1046.	యశః శివస్రుక ఆర్య	20	26
1047.	యస్త్వంతకాలేవ్యుప్త	5	10
1048.	యద్బ్రహ్మ నిత్యం విరజం	21	42
1049.	య ఉద్ధరేత్కరం రాజా	21	24
1050.	య ఏతన్మర్త్య ముద్దిశ్య	2	21
1051.	య ఏతదాదా వసృజ	17	31
1052.	యద్భ్రాజమానం స్వరుచైవ	12	36
1053.	యత్ర యజ్ఞపతిః సాక్షాత్	19	3
1054.	యజ్ఞేశ్వరధియా రాజ్ఞా	20	36
1055.	యః పంచవర్షో జననీం	11	28
1056.	యథా హి పురుషో భారం	29	33
1057.	యజ్ఞోఽయం తవ యజనాయ	7	33
1058	యవనోపరుద్ధాయతనో	28	13
1059.	యదైకపాదేన స పార్థివాత్మా	8	79
1060.	యత్పాదపంకజపలాశవిలాస	22	39
1061.	య ఏష ఉత్తానపదో	31	26
1062.	యద్యైవ సూర్యాః ప్రభవంతి	31	15
1063.	యత్రేడ్యంతే కథామృష్టాః	30	35
1064.	యస్మిన్ విరుద్ధగతయో	9	16
1065	యమంగ శేపుః కుపితా	13	19
1066	యత్ర నారాయణః సాక్షాత్	30	36
1067.	యదా య మనుగృహ్ణాతి	29	46
1068.	యథా కృతస్తే సంకల్పో	1	30
1069.	య ఇదం సుమహత్పుణ్యం	23	31
1070.	యస్యేదం దేవయజనం	24	10
1071.	యస్మిన్నిదం సదసదాత్మయా	22	38
1072.	యదుక్తం పథి దృష్టేన	24	15
1073.	యః పరం రంహసః సాక్షాత్	24	28
1074	యదేష మాపాంగవిఖండి	25	30
1075	య ఇమం శ్రద్ధయా యుక్తో	24	76
1076	యత్రేదం వ్యజ్యతే విశ్వం	24	60
1077.	యత్ర నిర్విష్టమరణం	24	56
1078.	య ఏవం కర్మ నియతం	26	7
1079.	యథానుమీయతే చిత్తం	29	63
1080.	యద్యూయం పితు రాదేశం	30	11
1081.	యథా తరోర్మూలనిషేచనేన	31	14
1082.	యదాదిష్టం భగవతా	31	6
1083.	యదృచ్ఛయాఽఽగతాం తత్ర	25	20
1084.	యథా పురుష ఆత్మానం	28	63
1085.	యత్ర భాగవతా రాజన్	29	39
1086.	యన్నః సుతప్తం తప	30	40
1087	యన్నః స్వధీతం గురవః	30	39
1088	యథా యథా విక్రియతే	29	17
1089.	యస్మిన్ యదా పుష్కరనాభ	6	48
1090.	యస్తయోః పురుషః సాక్షాత్	1	4
1091.	యదా జిహృక్షన్ పురుషః	29	4
1092,	యథా నోపలభేతాంఘ్రా	28	46
1093.	యథా తృణజలూకేయం	29	76
1094.	యథాక్షైశ్చరితా ధ్యాయన్	29	78
1095	యయో ర్జన్మ న్యదో	1	63
1096.	యస్యాంఘ్రిపద్మం పరిచర్య	8	20
1097	యన్మాయయా గహనయా	7	30
1098	యదాఽఽత్మాన మవిజ్ఞాయ	29	26

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్యా
1099.	యస్య యద్ దైవవిహితం	8	33
1100.	యత్ర స్ఫటికకుడ్యేషు	9	62
1101.	యథా పుమా న్న స్వాంగేషు	7	53
1102	యజ్ఞేన యుష్మద్విషయే	14	22
1103.	యత్తేజసాఽహం సుసమిద్ధ	7	41
1104.	యయో స్తత్స్నానవిభ్రష్ట	6	26
1105	యయోః సురస్త్రియః క్షత్తః	6	25
1106.	యథా నభస్యభ్రతమఃప్రకాశా	31	17
1107.	యస్య ప్రసన్నో భగవాన్	9	47
1108	యాస్తా దేవర్షిణా తత్ర	13	5
1109.	యాని రూపాణి జగృహే	19	23
1110.	యావత్తే మాయయా స్పృష్టా	30	33
1111.	యా నిర్వృతి స్తనుభృతాం	9	10
1112.	యాః కర్దమసుతాః ప్రోక్తా	1	12
1113	యావదన్యం న విందేత	29	77
1114.	యుక్తేష్వేవం ప్రమత్తస్య	27	12
1115.	యూయం వేదిషదః పుత్రా	24	27
1116.	యూయం తదనుమోదధ్వం	21	26
1117	యేనాఽహ మాత్మాయతనం	17	30
1118.	యేనోపసృష్టా త్పురుషా ల్లోక	11	31
1119.	యేనోపశాంతి ర్భూతానాం	30	29
1120.	యే తు మాం రుద్రగీతేన	30	10
1121	యే త్వయాభిహితా బ్రహ్మన్	30	1
1122	యే నైవారభతే కర్మ	29	60
1123	యైరీదృశీ భగవతో	22	47
1124	యోగాదేశముపాసాద్య	24	71
1125.	యోఽవిజ్ఞాతాహృత స్తస్య	29	3
1126.	యో నారదా దాత్మవిద్యా	31	27
1127.	యో యజమానః సర్వేషాం	30	50
1128	యోనుస్మరతి సంధ్యాయాం	30	9
1129.	యో మాయయేదం పురురూప	24	61
1130.	యోంతః ప్రవిశ్య మమ వాచ	9	6
1131.	యోసౌ మయా విదితతత్త్వదృశా	7	15
1132.	యో మాయయా విరచితం	1	56
1133	యోగం క్రియోన్నతిః	1	51
	ర — 11		
1134	రక్తకంఠఖగానీక	6	29
1135.	రాజన్ హవీంష్యదుష్టాని	13	27
1136	రాజన్నసాధ్యమాత్యేభ్యః	14	17
1137	రాజే త్యథా న్నామధేయం	22	56
1138.	రాజ్ఞాం వృత్తిం కరాదాన	24	6
1139.	రాజన్ కిం ధ్యాయసే దీర్ఘం	8	64
1140.	రురుజు ర్యజ్ఞపాత్రాణి	5	15
1141.	రుద్రగీతం భగవతః	25	2
1142.	రుద్రం చ స్వేన భాగేన	7	56
1143.	రూపం భగవతా త్వేత	30	27
1144.	రంజయిష్యతి యల్లోకం	16	15
	ల — 7		
1145.	లబ్ధ్వా ద్రవ్యమయీ మర్చాం	8	56
1146.	లాల్యమానం జనై రేవం	9	53
1147.	లింగం చ తాపసాభీష్టం	2	13
1148.	లుప్తక్రియాయాఽశుచయే	6	36
1149.	లోకధిక్కారసందగ్ధం	14	13
1150	లోకే నావిందత త్రాణం	17	17

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
1151.	లోకాంతరం గతవతి	28	18	1177	విజ్ఞాయ నిర్విద్య గతం పతిం	13	48
	వ—73			1178	విప్రాః సత్యాశిష స్తుష్టాః	19	41
1152.	వయం రాజఞ్ జాఠరేణాభి	17	10	1179.	విస్ఫూర్జయ న్నాజగవం ధనుః	16	23
1153.	వదత్యేవం జనే సత్యా	4	31	1180.	వినిర్ధుతాశేషమనోమలః	21	32
1154.	వత్సేన పితరోఽర్యమ్ణా	18	18	1181.	వినిశ్చిత్యైవ ఋషయో	14	43
1155.	వయం త్వవిదితా లోకే	15	26	1182.	విజ్ఞాయ త్రా పుత్రమగాయ	12	21
1156.	వసుకాల ఉపాదత్తే	16	6	1183.	విజ్ఞాయ శాపం గిరిశానుగా	2	20
1157.	వత్సం కల్పయ మే వీర	18	9	1184.	వినిందైవ్యం న గిరిశ	2	17
1158.	వయం మహత్త్వంతమిహార్థ	19	28	1185	విద్యాతపోవిత్తవపుర్వయః	3	17
1159.	వధా న్నిస్పృతం తం భూమౌ	19	15	1186.	విజితాశ్వోఽధిరాజా	24	1
1160.	వరం చ మత్కంచన	20	16	1187.	విందతే పురుషోఽముష్మా	24	77
1161.	వటవత్సా వనస్పతయః	18	25	1188.	విరక్తశ్చేంద్రియరతౌ	8	61
1162.	వరా న్విభో త్వద్వరదేశ్వరాత్	20	23	1189.	విద్యాబుద్ధిరవిద్యాయాం	2	24
1163.	వవృషూ రుధిరౌఘాసృక్	10	24	1190.	విలోక్యానుగతాం సాధ్వీం	23	23
1164.	వయం తు సాక్షాద్భగవన్	30	38	1191.	విధాయ కృత్యం హ్రదినీ	23	22
1165.	వసుధే త్వాం వధిష్యామి	17	22	1192.	విప్రలబ్ధో మహిష్యైవం	25	62
1166.	వనకుంజరసంఘృష్ట	6	30	1193.	విజితాశ్వం ధూమ్రకేశం	22	54
1167.	వర్షతి స్మ యథాకామం	22	58	1194.	విజయాభిముఖో రాజా	23	36
1168.	వక్త్రం న తే వితిలకం	26	25	1195.	విబుధాసురగంధర్వ	24	12
1169.	వరం వృణీమహేఽథాపి	30	31	1196.	విపణస్తు క్రియాశక్తి	28	58
1170.	వరం వృణీష్వం భద్రం వో	30	8	1197.	వికృష్యమాణః ప్రసభం	28	25
1171	వక్షస్యధిశ్రితవధూ ర్వనమాల్య	7	21	1198.	విభజ్య తనయేభ్యః క్షమాం	28	33
1172.	వాయు శ్చ వాలవ్యజనే	15	15	1199.	విశీర్ణాం స్వపురీం వీక్ష్య	28	7
1173.	వాతా న వాంతి నహి సంతి	5	8	1200.	విద్యాతపోవ్రతధరాన్	7	14
1174.	వాసుదేవే భగవతి	29	37	1201.	విధాయ కార్త్స్న్యేన చ తత్	7	8
1175.	వాప్యో వైదూర్యసోపానాః	9	64	1202	విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు	1	27
1176.	విష్ణు ర్విరించో గిరిశ	14	26	1203	వికల్పే విద్యమానేపి	8	28

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1204.	విద్యాతపోయోగపథ మాస్థితం	6	35
1205.	వీర మాతర మాహూయ	14	2
1206.	వీక్ష్యోత్థితా న్మహోత్పాతాన్	14	37
1207.	వీర శ్చాశ్వ ముపాదాయ	19	22
1208.	వీరవర్య పితః పృథ్వ్యాః	21	48
1209.	వీక్ష్యోఢవయసం తం చ	9	66
1210.	వృణీహి కామం నృప	12	7
1211.	వేనస్యావేక్ష్య మునయో	14	7
1212.	వేదాహం తే వ్యవసితం	1	19
1213.	వైన్యస్తు ధుర్యో మహతాం	22	49
1214.	వైచిత్ర్యవీర్యాభిహితం	23	38
1215.	వైష్ణవం యజ్ఞసంతత్యై	7	17
1216.	వైదూర్యకృతసోపానా	6	31
1217.	వైశసం నరకం పాయుః	29	15
1218.	వైతానికే కర్మణి	1	62
1219.	వ్రజంతీః సర్వతో దిగ్భ్య	3	6
1220.	వ్యంజితాశేషగాత్రశ్రీ	21	18
1221.	వ్యక్తం త్వముత్కృష్టగతేః	3	20
1222.	వ్యక్తమాత్మవతామాత్మా	22	16
1223	వ్యాలాలయద్రుమావై తే	22	11
1224.	వ్యూఢవక్షా బృహచ్ఛ్రోణిః	21	16
	స—157		
1225.	సర్వ ఏవా ర్త్విజో దృష్ట్వా	5	18
1226.	స ఆరూఢనృపస్థాన	14	4
1227	స రాజరాజేన వరాయ	12	8
1228.	సవై భవానాత్మవినిర్మితం	17	34
1229.	స తాన్ పృషత్కై రభిధావతో	11	5
1230.	సమః సమానోత్తమమధ్య	20	13
1231	స జన్మనోపశాంతాత్మా	13	7
1232.	సదా విద్విషతో రేవం	3	1
1233.	స శరాసనముద్యమ్య	13	40
1234.	స విప్రానుమతో రాజా	13	37
1235.	స తే మా వినశేద్వీర	14	16
1236.	స బాల ఏవ పురుషో	13	39
1237.	సంగమః ఖలు సాధూనాం	22	19
1238.	సమాం చ కురు మాం రాజన్	18	11
1239.	సత్త్వం విశుద్ధం వసుదేవ	3	23
1240	సరిత్సముద్రా గిరయో	15	12
1241.	సర్గాది యోఽస్యానురుణద్ధి	17	33
1242	సనత్కుమారా ద్భగవతో	17	5
1243	స ఉత్తమశ్లోకమహా	20	25
1244	స త్వం హరే రనుధ్యాతర	11	12
1245.	స ఆదిరాజో రచితా	20	21
1246.	సర్వే స్వముఖ్యవత్సేన	18	26
1247.	స ఏవ మాదీ న్యనవద్య	21	7
1248.	స చ స్వర్లోకమారోక్ష్యన్	12	32
1249.	సర్వాత్మన్యచ్యుతేఽసర్వే	12	11
1250	స త్వం విమృశ్యాస్య భవం	19	33
1251	స ఏవం బ్రహ్మపుత్రేణ	22	41
1252.	స త్వం జిఘాంససే కస్మాత్	17	19
1253.	సదసస్పతిభి ర్దక్షో	2	7
1254.	స ఇత్థం లోకగురుణా	20	17
1255.	సంప్రసన్నే భగవతి	11	14
1256.	స చక్షుః సుత మాకూత్యాం	13	15

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1257.	సముద్ర ఊర్మిభి ర్భీమ	10	27	1283.	సముద్ర ముపవిస్తీర్ణం	24	20
1258.	రమ్యాః శృణుత భద్రం వః	21	21	1284	స ఏకదా హిమవతో	25	13
1259.	స తాన్ప్రపన్నా ర్తిహరో	24	26	1285	స హర్మ్యాగ్ర్య స్తఃపురగతో	25	55
1260.	స ఏష లోకా నతిచండవేగో	24	65	1286.	స ఏకదా మహేష్వాసో	26	1
1261.	స రాజా మహిషీం రాజన్	27	2	1287.	స ఏవ పూర్వాం మధుముక్	27	18
1262	సభాచత్వరరథ్యాభిః	25	16	1288.	స సప్తభిః శతై రేకో	27	16
1263.	సర్వభూతాత్మభావేన	11	11	1289	సప్తోపరికృతాద్వారః	25	45
1264.	సత్త్వైకనిష్ఠే మనసి	29	69	1290.	స త్వం విచక్ష్య	29	55
1265	సవై ధియా యోగవిపాక	9	2	1291.	స వ్యాపకతయాఽఽత్మానం	28	40
1266.	స తం వివక్షంత మతద్విదం	9	4	1292.	సదశ్వం రథ మారుహ్య	9	39
1267.	స తా నాపతతో వీర	10	8	1293.	సర్వతో మన ఆకృష్య	8	77
1268.	సమాధినా నైకభవేన	9	30	1294	సలిలైః శుచిభి ర్మాల్యైః	8	55
1269.	స ఏవ విశ్వం సృజతీ	11	25	1295.	స తూపల్యభ్యాగతమాత్మ	6	40
1270.	సర్వభక్షా ద్విజా వృత్త్యై	2	26	1296	స త్వం విహాయ మాం బన్ధో	28	55
1271.	స వై తదైవ ప్రతిపాదితాం	9	5	1297.	స యోజనశతోత్సేధః	6	32
1272.	స వై ప్రియతమశ్చాత్మా	29	51	1298.	సనందనాద్యైర్మహాసిద్ధైః	6	34
1273.	సవృందైః కదలీస్తంభైః	21	3	1299.	సఖాయ ఇంద్రియగణా	29	6
1274.	స ఖల్విదం భగవాన్	11	18	1300.	సర్వే క్రమానురోధేన	29	68
1275.	స పాంచాలపతిః పుత్రాన్	27	8	1301.	సత్యం సురుచ్యాభిహితం	8	18
1276.	సర్వత్రాస్ఖలితాదేశః	21	12	1302	సర్వసత్త్వాత్మదేహాయ	24	39
1277.	తస్యాఽఽశిషోహి భగవంస్తవ	9	17	1303	సనకాద్యా నారదశ్చ	8	1
1278.	స దదర్శ విమానాగ్ర్యం	12	19	1304.	స ప్రసీద త్వ మస్మాక	7	47
1279.	స ఇత్థ మాదిశ్యసురా నజస్తైః	6	8	1305	సాధువాదస్తదా తేషాం	5	25
1280.	సనత్కుమారో భగవాన్	23	9	1306.	సా తత్పుంసవనం రాజ్ఞీ	13	38
1281.	సంపీడ్య పాయుం పాణిభ్యాం	23	14	1307.	సాధు పృష్టం మహారాజ	22	18
1282.	స వంచితో బతాత్మధ్రుక్	23	28	1308.	సాంత్వయన్ శ్లక్ష్ణయా వాచా	26	19

సంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	సంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
1309	సాక్షాద్భగవతోక్తేన	28	41	1336	సైనికా భయనామ్నోయే	28	1
1310.	సా శ్రద్ధయా భగవద్ధర్మ	22	22	1337	సోఽభిషిక్తో మహారాజః	15	13
1311.	సా దిశో విదిశో దేవీ	17	16	1338	సోఽయం దుర్మర్షహృదయో	4	30
1312.	సాముద్రీం దేవదేవోక్తాం	24	11	1339	సోఽనంతోఽంతకరః	11	19
1313.	సా త్వం ముఖం సుదతి	26	23	1340.	సోయమద్య మహాయోగిన్	31	29
1314.	సింధవః పర్వతా నద్యో	15	20	1341.	సోమోఽభూద్బ్రహ్మణోం	1	33
1315.	సింహస్కంధత్విషో బిభ్రత్	24	49	1342.	సోభిషిక్తః పృథు ర్విప్రైః	21	9
1316.	సింధవో రత్ననికరాన్	19	9	1343.	సోఽశ్వం రూపం చ తద్ధిత్వా	19	17
1317.	సిద్ధా విద్యాధరా దైత్యాః	19	5	1344	సోఽన్వేషమాణః శరణం	25	11
1318.	సునీథాంగస్య యా పత్నీ	13	18	1345.	సోఽ రాదేవ రాజర్షే	29	38
1319.	సుదుర్జయం విష్ణుపదం జితం	12	25	1346	సోఽపి సంకల్పజం విష్ణోః	9	27
1320.	సుదుష్కరం కర్మ కృత్వా	8	69	1347	సోత్సృజ్య ధైర్యం విలలాప	8	16
1321.	సుతో మే బాలకో బ్రహ్మన్	8	65	1748.	సోఽయం శమో భగవతా	8	35
1322.	సువర్ణస్కంధమారూఢో	30	5	1349	సోఽయం స్థితివ్యతికరో	1	57
1323.	సుధియః సాధవో లోకే	20	3	1350	సౌదర్యసంప్రశ్నసమర్థ	4	8
1324.	సునీతిః సురుచి శ్చాస్య	9	41	1351.	సంగమః ఖలు విప్రర్షే	24	17
1325.	సునాసాం సుదతీం బాలాం	25	22	1352.	సంనియచ్ఛామి భో మన్యుం	18	2
1326.	సుమనః సధర్మణాం స్త్రీణాం	29	54	1353	సంకర్షణాయ సూక్ష్మాయ	24	35
1327.	సుప్తిమూర్ఛోపతాపేషు	29	71	1354.	సంశయోఽత్ర తు మే విప్ర	29	57
1328	సుదుర్లభం యత్పరమం	9	28	1355.	సంగ్రహేణ మయాఽఽఖ్యా	8	5
1329.	సుహృద్దిదృక్షాప్రతిఘాతదుర్మనాః	4	2	1356.	సంవత్సర శ్చండవేగః	29	21
1330.	సునీతిరస్య జననీ	9	49	1357.	సంధీయమానో శిరసి	7	9
1331.	సురుచి స్తం సముత్థాప్య	9	46	1358.	సంఛిన్నభిన్నసర్వాంగాః	6	2
1332.	సూక్ష్మవక్త్రాసితస్నిగ్ధ	21	17	1359.	సంధీయమాన ఏతస్మిన్మాయా	11	2
1333.	సృష్టం స్వశక్త్యేద మను	24	64	1360.	సంయచ్ఛ రోషం భద్రం తే	11	31
1334	సైనాపత్యం చ రాజ్యం చ	22	45	1361.	స్నిగ్ధప్రావృడ్ఘనశ్యామం	24	45
1335.	సైషా నూనం వ్రజత్యూర్ధ్వం	23	26	1362.	స్పృశంతం పాదయోః ప్రేమ్ణా	20	18

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1363.	తావకాంస్తా నభిప్రేత్య	15	21
1364.	స్మయమాన మభిధ్యాయేత్	8	51
1365.	స్తువతీ ష్వమరస్త్రీషు	23	29
1366.	స్తనౌ వ్యంజితకైశోరౌ	25	24
1367.	స్వాగతం తే ప్రసీదేశ	7	36
1368.	స్వాగతం వో ద్విజశ్రేష్ఠాః	22	12
1369.	స్వధర్మశీలైః పురుషైః	3	4
1370.	స్వర్వీధిర్వత్సరస్యేష్టా	13	12
1371.	స్వాహాభిమానినశ్చాగ్నేః	1	60
1372.	స్వం లోకం న విదుస్తే	29	48
1373.	స్వారాజ్యంయచ్ఛతోమౌఢ్యాత్	9	35
1374.	స్వేచ్ఛావతారచరితైః	8	57
1375.	స్వయమేవ బ్రాహ్మణో	22	46
1376.	స్వధర్మనిష్ఠః శతజన్మభిః	24	29
1377.	స్వర్గాపవర్గద్వారాయ	24	37
1378.	స్వాగతం తే సురర్షేఽద్య	31	5
1379.	స్వర్ణార్ణశతపత్రైశ్చ	6	16
1380	స్నాత్వానుసవనం తస్మిన్	8	43
1381.	స్ఫురత్కిరీటవలయ	24	48
	శ - 36		
1382.	శంఖతూర్యమృదంగాద్యా	15	8
1383.	శస్త్రైరస్త్రాన్వితైరేవ	5	23
1384	శ్రద్ధాయ వాక్యం దేవర్షే	9	38
1385.	శంఖదుందుభినాదేన	9	40
1386.	శ్రద్ధా మైత్రీ దయా శాంతిః	1	49
1387.	శ్రద్ధా త్వంగిరసః సుతీన్	1	34
1388.	శంఖదుందుభిఘోషేణ	21	5
1389.	శక్తిత్రయసమేతాయ	24	43
1390.	శ్యామశ్రోణ్యధిరోచిష్ణు	24	51
1391.	శయాన ఉన్నద్ధమదో	27	4
1392.	శశాన్ వరాహాన్ మహిషాన్	26	10
1393.	శ్యామో హిరణ్యరశనో	7	20
1394.	శ్రద్ధాసూత శుభం మైత్రీ	1	50
1395.	శబ్దబ్రహ్మణి దుష్పారే	29	45
1396.	శయాన మిమ ముత్సృజ్య	29	61
1397.	శరణం తం ప్రపద్యేఽహం	1	20
1398.	శాస్త్రేష్వియానేవ సునిశ్చితో	22	21
1399.	శ్రావయేత్ శ్రద్ధధానానాం	12	50
1400.	శాంతాః సమదృశః శుద్ధాః	12	37
1401.	శిరస్స్నిగ్ధతారాక్షః	21	19
1402.	శిథిలావయవో యర్హి	28	15
1403.	శ్రియమనుచరతీం తదర్థినశ్చ	31	22
1404.	శీతోష్ణవాతవర్షాణి	28	37
1405.	శ్రీవత్సాంకం ఘనశ్యామం	8	47
1406.	శృత్వైతత్ శ్రద్ధయాఽభీక్ష్ణం	12	46
1407	శృత్వా నృపాసనగతం	14	3
1408.	శృతమన్వీక్షితం బ్రహ్మన్	29	56
1409.	శృతేన తపసా వా కిం	31	11
1410.	శుద్ధాయ శాంతాయ నమః	30	23
1411.	శుద్ధం స్వధామ్న్యుపరతాఖిల	7	26
1412.	శుక్లా త్రికాశభూయిష్ఠాం	29	28
1413.	శ్రూయతాం బ్రహ్మర్షయో మే	2	9
1414.	శ్రేయః ప్రజాపాలనమేవ రాజ్ఞో	20	14
1415.	శ్రేయసామిహ సర్వేషాం	24	75

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1416.	శ్రేయస్త్వం కతమ ద్రాజన్	25	4	1431.	హేలనం గిరిశభ్రాతు	11	33
1417.	శ్రేయసా మపి సర్వేషాం	31	13	1432.	హైమోపరకరమారుహ్య	26	3
	ష—1			1433.	హంసావహం చ త్వం చార్య	28	54
1418.	షట్త్రింశద్వర్షసాహస్రం	12	13	1434.	హర్యక్షియాఽఽదిశత్ప్రాచీం	24	2
	హ—16				క్ష—7		
1419	హన్యతాం హన్యతామేష	14	31	1435.	క్షణార్ధేనాపి తులయే	24	57
1420.	హరే ర్ముహు స్తత్పరకర్ణపూర	22	25	1436.	క్షణేనాచ్ఛాదితంవ్యోమ	10	23
1421.	హతావశిష్టా ఇతరే	10	20	1437.	క్షమాప్యైవం స మీఢ్వాంసం	7	16
1422.	హవిర్ధానాద్ధవిర్ధానీ	24	8	1438.	క్షీయమాణే స్వసంబంధే	27	17
1423.	హరిర్దేహభృతామాత్మా	29	50	1439.	క్షుత్క్షామాయాముఖే రాజా	30	14
1424.	హాటకాసన ఆసీనాః	22	6	1440.	క్షుత్పరీతో యథాదీనః	29	30
1425.	హాహాకార స్తదైవాసీత్	10	14	1441.	క్షుద్రం చరం సుమనసాం	29	59
1426.	హారకేయూరముకుటై	10	11		త్ర—2		
1427.	హిరణ్యకశిపుశ్చాపి	21	47	1442.	త్రయాణా మేకభావానాం	7	54
1428.	హరినిర్ఝరవిప్రుష్మత్	25	18	1443.	త్రయోదశాయాద్ధర్మాయ	1	48
1429.	హిత్వాగృహాన్సుతాఃభోగాః	28	34		జ్ఞ—1		
1430.	హిత్వా యక్షేశ్వరపురీం	6	28	1444.	జ్ఞాన మజ్ఞాతతత్త్వాయ	12	51

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

పంచమస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే		పృష్ఠాంకాః
౧.	మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్	1
౨.	ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానమ్	20
౩.	ఋషభావతారకథా	29
౪.	ఋషభోపాఖ్యానమ్	37
౫.	జడభరతోపాఖ్యానమ్	43
౬.	ఋషభస్య దేహత్యాగః	56
౭.	భరతస్య రాజ్యాభిషేకః	64
౮.	భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః	70
౯.	భరతస్య విప్రత్వప్రాప్తిః, శూద్రైః భద్రకాళీయజనాయ భరతానయనం చ.	80
౧౦.	జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం	88
౧౧.	భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః	98
౧౨.	భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః	107
౧౩.	వైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భరతేన భవాటవ్యుపవర్ణనం	113
౧౪.	భరతేన పారోక్ష్యవివరణం	122
౧౫.	భరతసంతతివర్ణనం	137
౧౬.	భువనకోశవర్ణనం	143
౧౭.	ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ	152
౧౮.	భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనం	162
౧౯.	కింపురుషభారతవర్షయోరుపవర్ణనం	182
౨౦.	ప్లక్షాది షడ్ద్వీపస్థితికథనం	199
౨౧.	రవేః లోకయాత్రానిరూపణం	217

అధ్యాయే		పృష్ఠాంకాః
౨౨.	జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనం	227
౨౩	శింశుమారసంస్థావర్ణనం	234
౨౪.	అధోలోకవర్ణనం	239
౨౫.	భూవివరవిధ్యుపవర్ణనమ్	252
౨౬.	నరకానువర్ణనమ్	259
	పంచమస్కంధీయశ్లోకానుక్రమణికా	278

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే, పంచమస్కంధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

ప్రియవ్రతో భాగవత ఆత్మారామః కథం మునే,

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా.

తృతీయే "స్వాయంభువస్యాపి మనోర్వంశః పరమసమ్మతః,
కథ్యతాం భగవన్యత్ర మైథునేన ధిరే ప్రజాః.
ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ సుతౌ స్వాయంభువస్య చ.
ధర్మం జుగుపతుః . సప్తద్వీపవతీం మహీమ్."

ఇతి పృష్టం స్వాయంభువవంశం ప్రక్రమ్య తద్దుహితృవంశః జ్యేష్ఠపుత్రోత్తానపాదవంశశ్చ కథితః ప్రజాః సృజేత్యాదినా చతుర్థస్కంధాంతేన గ్రంథేన. తావతైవ శుశ్రూషితం సర్వం శ్రుతప్రాయమితి మన్వానేన క్షత్త్రా ప్రియవ్రతచరిత్రం న పృష్టం తత్ర చతుర్థస్కంధాంతే—

"యో నారదాదాత్మవిద్యా మధిగమ్య పున ర్మహీమ్
భుక్త్వా . " ఇత్యధిగతాత్మవిద్యస్యాపి ప్రియవ్రతస్య పునః భోగానుభవ ఉక్తః.

తదిదమఘటమానం పృచ్ఛతి రాజా (ప్రియవ్రత ఇత్యాదినా చతుర్భిః) హేమునే! ప్రియవ్రతో భాగవతః

గృహేఽరమత యన్మూలః కర్మబంధః పరాభవః ౧

న నూనం ముక్తసంగానాం తాదృశానాం ద్విజర్షభ,
గృహేష్వభినివేశోఽయం పుంసాం భవితు మర్హతి. ౨

మహతాం ఖలు విప్రర్షే ఉత్తమశ్లోకపాదయోః,
ఛాయానిర్వృతచిత్తానాం న కుటుంబే స్పృహామతిః ౩

సంశయోఽయం మహాన్ బ్రహ్మ న్దారాగారసుతాదిషు,

భగవద్ధర్మనిష్ఠః ముముక్షుః ఆత్మారామః ప్రకృతివిముక్తబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యానుభవనిష్ఠః కథం గృహేఽరమత. గృహశబ్దో దేహాపత్యకలత్రాదీనాముపలక్షణం ఏవంభూతః కథం గృహాసక్తోఽభూత్. భాగవత ఆత్మారామోఽపి రమతాం గృహే కో విరోధ ఇతి చేత్తత్రాహ. కర్మబంధః కర్మరూపో బంధః తేన పరాభవస్తిరస్కారః జ్ఞానసంకోచశ్చ యన్మూలః యా గృహాసక్తిః మూలం యస్య సః కర్మబంధాన్ముముక్షోః కర్మబంధహేతుభూతగృహాసక్తిర్విరుద్ధా తథా సంకుచితజ్ఞానాత్మయాథాత్మ్యనిష్ఠస్య జ్ఞానసంకోచకర్మబన్ధనిమిత్తా చ గృహాసక్తిర్న ఘటత ఇతి భావః. ౧

గృహాదిష్వాసక్తి ర్హి తేషాం ప్రీతివిషయతయాఽదోషదర్శనరూపా తత్త్యాగపూర్వకం నిరతిశయప్రియస్వాత్మపరమాత్మస్వరూప మనుభవతాం తేషు పునః కుతః ప్రీతిరిత్యాహ (నేతి.) హే ద్విజర్షభ! తాదృశానాం భాగవతానాం ఆత్మారామాణాం ముక్తసంగానాం దుఃఖహేతుత్వానుసంధానేన త్యక్తదేహాపత్యకలత్రాద్యభినివేశానాం పుంసాం పునర్గృహేష్వభినివేశః పూర్వదోషదర్శనేన త్యక్తాభినివేశః భవితుం నార్హతి, నూనం నిశ్చయః. ౨

దోషహేతుత్వేఽపి తాదాత్వికసుఖహేతుత్వాదస్త్వభినివేశ ఇతిచేత్తత్రాహ (మహతామితి.) హే విప్రర్షే! ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతః పాదయోశ్ఛాయాయాశ్ఛాయావత్తాపత్రయనిరసనద్వారానందహేతుత్వాదనుభూతిః ఛాయాశబ్దేన వివక్షితా భగవత్పాదాబ్జానుభూత్యా నిర్వృతం సుఖితం చిత్తం యేషాం మహతాం కుటుమ్బే స్పృహారూపా మతిర్న సమ్భవతి నిరతిశయానందరూపభగవచ్చరణానుభవసుఖితచిత్తానాం దుఃఖమిశ్రాత్యల్పసుఖహేతుషు బంధనిమిత్తేష్వభినివేశో న సమ్భవతీత్యర్థః ౩

అస్తు వాత్మారామస్య ప్రాక్తనబలప్రతిబంధవశాత్ గృహాసక్తిః తథాపి పునర్గృహాసక్తస్య భగవద్భక్తిస్తతో ముక్తిశ్చ కథం ఘటత ఇత్యాహ (సంశయ ఇతి,) హే బ్రహ్మన్! అయం

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

సక్తస్య యత్సిద్ధి రభూ త్కృష్ణే చ మతి రచ్యుతా ౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

బాఢముక్తం భగవత ఉత్తమశ్లోకస్య శ్రీమచ్చరణారవిందమకరన్దరసఆవేశితచేతసో భాగవతపరమహంసదయితకథాం కించిదంతరాయవిహతాం స్వాం శివతమాం

మహాన్సంశయః కోఽసావిత్యత్రాహ దారగృహసుతధనాదిష్వాసక్తస్య కృష్ణే మతి ర్భక్తిస్తతో గార్హస్థ్యధర్మై రవిచ్ఛిన్నా యా ముక్తిశ్చ కథమభూదితి యదయం మహాన్ సంశయ ఇత్యర్థః ౪

ఏవమాపృష్టో బాదరాయణిః సత్య మాత్మారామస్య గృహాసక్తిః గృహాసక్తస్య చ పునర్భక్తిశ్చ న ఘటత ఇతి ఆత్మారామస్య భాగవతస్యాపి ఉపాధివశాద్ గృహాసక్తత్వేఽపి ప్రాచీన నివృత్తిధర్మానుష్ఠానబలాత్పునః భక్తియోగోపసంహారః సంభవత్యేవేత్యాహ (బాఢముక్తమితి) సత్యముక్తమిత్యర్థః గృహాసక్తస్య భక్తియోగాసమ్భవః ఇత్యత్రానంగీకారః. ఆత్మారామస్య పునః గృహాద్యభినివేశః ఇత్యత్రాంగీకారః ప్రియవ్రతస్య స్వాయంభువః స్వయంభ్వాదిప్రార్థనయా గృహాశ్రమపరిగ్రహః నతు స్వాభినివేశేనేత్యాత్మారామస్య గృహాద్యభినివేశో నాస్త్యేవేత్యభిప్రాయః. జ్ఞానినోఽపి గృహాద్యభినివేశో నాస్తీతి తు సమ్యగుక్తమపి తు గృహాసక్తస్య పునర్భక్త్యుపసంహారో న ఘటత ఇత్యప్యుక్త మిత్యాహ కిం త్వితి ఉత్తమై ర్బ్రహ్మాదిభిః శ్లోక్యతే స్తూయతే ఇత్యుత్తమశ్లోకః ఉత్తమః శ్లోకః స్తవో యస్యేతి వా తస్య భగవతః శ్రీమతోః శ్రియా సేవ్యమానయోశ్చరణారవిందయోరరవిందవత్సౌగంధ్యసౌకుమార్యలావణ్యాదిశోభాయుక్తయో శ్చరణయో ర్యో మకరందవత్ప్రవాహః సుఖరూపో భక్తిరసః, తస్మిన్నావేశితం చేతో యైస్తే కథంచిదంతరాయేణ విఘ్నేన విహతాం విచ్ఛిన్నామపి కథంచిదిత్యనేన భాగవతైర్భక్తేరవిచాల్యత్వం వ్యజ్యతే. భాగవతా యే పరమహంసాః నిర్మలాం విశుద్ధాంతఃకరణాః తేషాం దయితస్య ప్రీతివిషయస్య భగవతః కథాం కథాశ్రవణాదిజన్యాం భక్తిం శివతమాం పదవీం మోక్షమార్గభూతాం న హిన్వంతి న త్యజంతి, కింతు పూర్వవాసనయా తామేవానుతిష్ఠంతీత్యర్థః తథా చోక్తం భగవతా “పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే” ఇత్యాదినా “తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్, యతతే చ తతో భూయః సంసిద్ధౌ కురునందన, పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః” ఇత్యనేన అత్ర ప్రాయశోఽంతరాయవిహతామిత్యన్వయః, భక్తియోగస్య విఘ్నబాహుల్యాత్ నతు ప్రాయేణ న హిన్వంతీత్యన్వయః. “జిజ్ఞాసురపి యోగస్య శబ్దబ్రహ్మాతివర్తతే. ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః, అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో

పదవీం న ప్రాయేణ హిన్వంతి.

యర్హి వావ హ రాజన్ స రాజపుత్రః ప్రియవ్రతః పరమభాగవతో నారదస్య చరణోపసేవయాంజసావగతపరమార్థసతత్త్వో బ్రహ్మసత్త్రేణ దీక్షిష్యమాణోఽవనితల పరిపాలనాయామ్నాతప్రవరగుణగణైకాంతభాజనతయా స్వపిత్రోపామన్త్రితో భగవతి వాసుదేవ ఏవావ్యవధానసమాధియోగేన సమావేశితసకలకారకక్రియాకలాపో నైవాభ్య

యాతి పరాంగతిమ్" ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయత్నవత్వమాత్రేణాపి భక్త్యత్యాగాభిధానాత్ ఉపక్రాంత భక్తియోగానాం క్వచిదపి తత్త్యాగాయోగాత్.

యదుక్తం స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవనిష్ఠస్య కథం గృహాద్యభినివేశ ఇతి తత్పరిజిహీర్షుస్తస్య ప్రథమం నివృత్తిధర్మనిష్ఠాం స్వాయంభువస్వయంభూప్రార్థనయా గృహాశ్రమ పరిగ్రహం చాహ (యర్హీత్యాదినా) వావేతి నిపాత సముదాయః ప్రసిద్ధిద్యోతకః యదా హిరాజ్ఞః మనోః పుత్రః స ప్రియవ్రతః, సర్వోత్కృష్టభాగవతధర్మనిష్ఠః నారదస్య గురోశ్చరణసేవయాంజసా సుఖేనైవ తత్త్వేన సహితః సతత్త్వః, తత్త్వగ్రహణం హితస్యాప్యుపలక్షణమ్. అధిగతః వరమపురుషార్థః సతత్త్వః తత్త్వహితాభ్యాం యుక్తః యేన అధిగతతత్త్వహితపురుషార్థ ఇత్యర్థః అవగతపరమపురుషార్థతత్త్వ ఇతి పాఠేఽప్యయ మేవార్థః. పురుషార్థతత్త్వగ్రహణస్య ఉపాయస్యాప్యుపలక్షణత్వాత్ బ్రహ్మసత్త్రేణ జ్ఞానయజ్ఞేన, దీక్షిష్యమాణః స్వపరయాథాత్మ్యవిజ్ఞాననిష్ఠో భవేయ మితి కృతసంకల్పః, భగవతి వాసుదేవే ఏవావిచ్ఛిన్నధ్యానయోగేన సమాధియోగేనేతి హేత్వర్థే తృతీయా, హేతురిహ ఫలమధ్యయనేన వసతీతివత్ అవ్యవధానసమాధియోగార్థం సమావేశితః "బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిరి"తి న్యాయేన భగవతి సమర్పితః సకలకారకాణి కర్త్రాదీని షట్ తేషాం క్రియాః తద్వ్యాపారాః తాసాం చ కలాపః సమూహో యేన కర్తృకరణత్వాదికం బ్రహ్మణ ఏవానుసందధత్ కారకవ్యాపారాణాం బ్రహ్మారాధనరూపతాం చానుసందధానః భక్తియోగానుగ్రాహకత్వేన ఫలాసంగకర్తృత్వత్యాగపూర్వక మీశ్వరారాధనైకవేష స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానపర ఇత్యర్థః. స్వపిత్రా స్వాయంభువమనునా ఉపామంత్రణకర్త్రా ఆమ్నాతా రాజ్ఞాం గుణత్వేన నీతిశాస్త్రేషు కథితా యే శ్రేష్ఠాః గుణాం తేషా మేకాంతభాజనతయా నియతాశ్రయత్వేన హేతునాఽవనితలపాలనాయ ఉపామంత్రిత ఉపచ్ఛందితోఽపి ప్రార్థితోఽపి నైనాభ్యనందన్నైచ్ఛత్. అవనితలపాలనమితి విభక్తివ్యత్యయేనానుషంగః నను "ఏతావదేవ శుశ్రూషా కార్యా పితరి పుత్రకైః, బాఢమిత్యనుమన్యేత సాదరం యద్గురోర్వచః" ఇత్యాదిశాస్త్రార్థం జానన్ సద్గుణాశ్రయః కథం నైచ్ఛదిత్యాశంక్య సమాధత్తే (యద్యపీతి.) తత్పిత్రోక్తం యద్యపి న ప్రత్యాఖ్యేయం, తథాపి

నన్దద్యద్యపి తదప్రత్యామ్నాతవ్యం తదధికరణ ఆత్మనోఽన్యస్మాదసతోఽపి పరాభవమన్వీక్షమాణః. ౬

అథ హ భగవానాదిదేవ ఏతస్య గుణవిసర్గస్య పరిబృంహణానుధ్యానవ్యవసితసకలజగదభిప్రాయః ఆత్మయోనిరఖిలనిగమనిజగణపరివేష్టితః స్వభవనాదవతతార ౭

స తత్ర తత్ర గగనతలఉడుపతి రివ విమానావలిభిరనుపథమమరపరివృఢైః అభిపూజ్యమానః పథి పథి చ వరూథశః సిద్ధగంధర్వసాధ్యచారణమునిగణై రుపగీయమానో గంధమాదనద్రోణీ మవభాసయ న్నుపససర్ప ౮

తదధికరణే రాజ్యాధికరణే సర్వాత్మనః అన్యస్మాదసతః ప్రకృతిపరిణామరూపాద్దేహాత్తత్ప్రియయుక్తరాగాదేశ్చ పరాభవం జ్ఞానసంకోచమన్వీక్షమాణః నిరూపయన్నాభ్యనందదిత్యనుషంగస్తేనైవాన్వయో వా ౬

అథ పితృప్రార్థనాభినందనానంతరం హవావేతి పూర్వప్రసిద్ధిద్యోతకో నిపాతసముదాయః. దేవానామాద్యో భగవానాత్మయోనిర్బ్రహ్మా గుణపరిణామరూపస్యైతస్య జగతః పరిబృంహణం జ్ఞానేన పరితః వ్యాప్తి రనుధ్యాన మనుచింతనం తాభ్యా మవసితః సకలజగదభిప్రాయో యేన సః స్వధర్మభూత జ్ఞానేనాభిమతో వ్యాప్య తద్ బుద్ధివిషయం సాక్షాత్కృత్య ఏవంవిధోఽస్య లోకస్యాభిప్రాయ ఇతి కృతనిశ్చయ ఇత్యర్థః. అఖిలై ర్నిగమై ర్మూర్తిమద్భిః వేదై ర్నిజగణై ర్మరీచ్యాదిభిశ్చ పరివృతః స్వభావనాత్సత్యలోకాదవతీర్ణః ౭

అవతరంతం బ్రహ్మాణం విశింష న్ప్రియవ్రతసమీపం జగామేత్యాహ (తత్రేతి.) తత్ర తత్ర లోకేఽర్వాచీనే గగనతలే ఉడుపతిశ్చంద్ర ఇవ ప్రకాశమానః అనుపదం పదేపదే ప్రతిక్షణమిత్యర్థః. అమరశ్రేష్ఠైర్దేవేంద్రాదిభిః, అభితః కార్త్స్న్యేన పూజ్యమానః ప్రతిమార్గం, వరూథశః సంఘీభూతైః సిద్ధానాం గణైః ప్రత్యేకం సిద్ధాదిసంఘాభిప్రాయేణ గణశబ్దః ప్రయుక్తః, అతో న పౌనరుక్త్యముప సమీపమేత్య గీయమానస్య గంధమాదనస్య గిరేర్ద్రోణిం ప్రకాశయన్నుపససర్ప సమీపం గతః, ౮

తత్ర హవా ఏనం దేవర్షిర్హంసయానేన పితరం భగవంతం హిరణ్యగర్భ ముపలభమానః సహసైవోత్థాయార్హణేన సహ పితాపుత్రాభ్యా మువహితాంజలి రుపతస్థే ౯

భగవానపి భారత తదుపనీతార్హణః సూక్తవాక్యేనాతితరాముదితగుణగణావతార సుజయః ప్రియవ్రతమాదిపురుష స్తం సదయహాసావలోక ఇతి హోవాచ. ౧౦

శ్రీ భగవానువాచ—

నిబోధ తాతే దమృతం బ్రవీమి మాసూయితుం దేవ మర్హస్యప్రమేయమ్,
వయం భవస్తే తత ఏష మహర్షిర్వహామ సర్వే వివశా యస్య దిష్టమ్ ౧౧

తత్ర హ దేవర్షిర్నారదః ఏన మవతరంతం హంసవాహనేన ఉపలక్షణేన పితరం భగవంతం చతుర్ముఖ ముపలభమానః హిరణ్యగర్భోఽయమితి జానన్ గ ఆశ్వేన పితాపుత్రాభ్యాం మనుప్రియ వ్రతాభ్యాం సహోత్థాయార్హణేన పూజయా సహ కృతాంజలిర్బద్ధాంజలిరుపతస్థే తుష్టావ తదా మందర ద్రోణ్యాం ప్రియవ్రతస్య జ్ఞానోపదేశాయ నారద ఆగత్య స్థిత ఇతి బోధ్యమ్. ౯

హేభారత! ఉపనీతం కృత మర్హణం పూజనం యస్య సమ్యగుక్తేన వాక్యేన సమీచీన స్తుతిరూపేణ వాక్యేన నితరాముదితః వర్ణితః గుణగణావతారః సత్యలోకాదవరుహ్య పృథివ్యా మాగమః తత్సమ్బంధిసుజయః సర్వోత్కర్షః స్వాగతి మితి యావత్ చతుర్ముఖరూపేణ భగవానవతారః తత్సమ్బంధీ సుజయో వా యస్య సదయః దయాయుక్తోఽవలోకో యస్య సః, తం ప్రియవ్రతమితి వక్ష్యమాణం వాక్య మువాచ. ౧౦

ఉక్తమేవాహ (నిబోధేతి నవభిః.) భగవచ్ఛాసన మేవాహ ముపదేక్ష్యామ్యతో మదుపదేశరూపం భగవచ్ఛాసన మల్లంఘ్య త్వయా భగవాన్నాసూయితవ్య ఇత్యాహ (నిబోధేతి) హేతాత! ప్రియవ్రత! ఇద మృతం తథ్యం వచః కథయామి తన్నిబోధ అవధానేన శృణు, అప్రమేయం ప్రాకృతకరణజన్య ప్రమి త్యవిషయమతీంద్రియమిత్యర్థః అపరిచ్ఛిన్నమితి వా దేవం దీవ్యమానం నిరస్తసమస్తదోషం భగవంత మసూయితుం దోషబుద్ధ్యా గ్రహీతుం, నార్హసి కోఽసావప్రమేయ స్తత్రాహ. యస్య భగవతో దిష్టమాదిష్టం శాసనం వివశా స్తదధీనాః సంతో భగవాన్ తే తవ తత స్తాతః పితా మనురేష మహర్షిర్నారదః వయం మత్ప్రభృతయో మరీచ్యాదయ ఇత్యేతే సర్వే వహామః కుర్మ ఇత్యర్థః. వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూప స్స్వభావః నిరస్తనిఖిలదోషో భగవాన్ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః త్వయాఽస్మాభిశ్చ సర్వైరనుల్లంఘ్యః,

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

న తస్య కశ్చిత్తపసా విద్యయా వా న యోగవీర్యేణ మనీషయా వా,
నైవార్థధర్మైః పరతః స్వతో వా కృతం విహన్తుం తనుభృద్విభూయాత్. ౧౨

భవాయ నాశాయ చ కర్మ కర్తుం శోకాయ మోహాయ సదా భయాయ,
సుఖాయ దుఃఖాయ చ దేహయోగ మవ్యక్తదిష్టం జనతాంగ ధత్తే. ౧౩

యద్వాచి తన్త్యాం గుణకర్మదామభిః సుదుస్తరైర్వత్స వయం సుయోజితాః,

తథా చ శ్రూయతే "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి! సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇత్యాదికేతి భావః ఏతదేవోపపాదయతి (నేతి) కశ్చిత్తనుభృద్దేహభృత్ తనుశబ్దః కరణానామప్యుపలక్షణం. యద్వా తత్కరణకలేబరభృజ్జీవః తస్య భగవతః కృతం భావేక్తః. కృతిం ప్రశాసనాత్మికాం కర్మణి వాక్తః, తస్యేతి కర్తరి షష్ఠీ, కృతం శాసన మిత్యర్థః. తప ఆదిభి రుపాయై ర్విహన్తు మన్యథా కర్తుం న విభూయా న్న సమర్థో భవేత్. తపసాఽనశనాదినా, విద్యయా శాస్త్రీయజ్ఞానేన, యోగవీర్యేణాణిమాదియోగబలేన మనీషయా విచారక్షమయా బుద్ధ్యా అర్థైః ధనైః ధర్మై ర్యజ్ఞాదిభిః పరతః బలవదాశ్రయణేన స్వతః తప ఆదివ్యతిరిక్తేన కేనచిత్సంభావనీయేన స్వీయేనోపాయేన వా. ౧౨

తనుభృదిత్యనేన జీవస్య భగవత్సంకల్పాయత్తం దేహభృత్త్వముక్తం, తదేవ వివృణ్వం స్తద్దత్తైతల్లీలోపకరణైః త్స్వాదిభిః తచ్ఛాసనానువర్తిత్వమేవ స్వరూపానుగుణమన్య థాదంత ఏవ స్యాదితి సదృష్టాంతమాహ (భవాయేతి ద్వాభ్యామ్,) అంగ హే ప్రియవ్రత! జనతా జనసమూహః అవ్యక్తదిష్టం ప్రాకృతైశ్చక్షురాదిభిః న వ్యజ్యతే ఇత్యవ్యక్తో భగవాన్ తేన దిష్టం ఆదిష్టం తత్సంకల్పాయత్తమిత్యర్థః. దేహసంబంధం ధత్తే కిమర్థ మసావీశ్వరో దేహయోగమాదిశతి తత్రాహ (భవాయేతి) భవాద్యర్థే కర్మ కర్తుముత్తరోత్తరం జన్మనాశాదేర్నిమిత్తం కర్మ కర్తుం ప్రాక్తనకర్మానుసారేణ దేహయోగమాదిశతీత్యర్థః యద్వా భవాద్యర్థం కర్మ చ కర్తుమవ్యక్తదిష్టం దేహయోగం ధత్తే. తత్ర భవో జన్మ నాశో మరణం శోకః ప్రియార్థవిచ్ఛిత్తినిమిత్తం దుఃఖం మోహో దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమాదిరూపః భయమాగామిదుఃఖదర్శనజం జ్ఞానం సుఖదుఃఖే ఇష్టానిష్టవిషయకే అనుకూల ప్రతికూలాత్మకే ప్రాచీనకర్మానుసారేణ భవాద్యర్థముత్తరభవాదేర్నిమిత్తం కర్మ చ కర్తు మవ్యక్తదిష్టమిత్యర్థః. సదా అభయాయేతి చ ఛేదః. ముక్తయే ఇత్యర్థః. స్వశాసనానువర్తినామనుగ్రహార్థం తదతివర్తినాం నిగ్రహార్థం చ సత్త్వాది ప్రచురదేహయోగ మాదిశతీతి భావః, ౧౩

హేవత్స! యస్య భగవతో వాచి వేదాదికాయాం తన్త్యాం దామన్యాం రజ్జ్వా గుణకర

సర్వే వహామో బలిమీశ్వరాయ ప్రోతా నసీవ ద్విపదే చతుష్పదః. ౧౪

ఈశాభిసృష్టం హ్యవరుంధ్మహేఽంగ దుఃఖం సుఖం వా గుణకర్మసంగాత్,
ఆస్థాయ తత్తద్యదయుంక్త నాథ శ్చక్షుష్మతాంధా ఇవ నీయమానాః ౧౫

ముక్తోఽపి తావద్బిభృయా త్స్వదేహ మారబ్ధమశ్న న్నభిమానశూన్యః.

దామభిః గుణాః సత్వాదయః కర్మాణి సాత్వికాదిభేదేన భిన్నాని స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితాని కర్మాణి తాన్యేవ దామాని నామభిరితిపాఠే వర్ణాశ్రమనామాన్యేవ నిగడబంధనగ్రంధియుతరజ్జవః తైః దృఢతరైః సర్వే వయం సుయోజితాః నిబద్ధాః సంతః తస్మై ఈశ్వరాయ భగవతే బలిం పూజాం వహామః కుర్మః. యథా నసి నాసికాయాం ఛిన్నాయాం ప్రోతాః బద్ధరజ్జవః చతుష్పదో బలీవర్దా ద్విపదే మనుష్యాయ కుర్వంతి తద్వత్ ౧౪

కిం చ న వయ మిష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారసాధకావబోధనతదుపసంహారసమర్థా ఇత్యాహ (ఈశాభిసృష్టమితి.) అంగ! హే ప్రియవ్రత నాథ ఈశ్వరో యద్యదయుంక్త యోజితవాన్ తత్తద్వర్ణాశ్రమాదికం జాత్యాదికం చాస్థాయ స్థితావయం తత్తదీశ్వరాదిష్టం దేవతిర్యగాదిశరీరమాస్థాయ స్థితా వయమితి వా గుణకర్మణాం సాత్వికాదిభిన్నానాం కర్మణాం సంగాత్సంబంధాన్నిమిత్తాత్తత్తత్కర్మానురూపమిత్యర్థః. అనేనేశ్వరస్య వైషమ్యాభావ ఉక్తః, ఈశేన భగవతాభిసృష్టం దత్తం సుఖం దుఃఖం చాఽవరుంధ్మహే ప్రాప్నుమః ఈశ్వరస్య హితాహితజ్ఞత్వే చక్షుష్మతేతి చ దృష్టాంతమాహ - యథా చక్షుష్మతా అవిప్లుత చక్షురింద్రియేణ పురుషేణ ఛాయామాతపం వా నీయమానాః ప్రాప్యమాణాః అంధాః ప్రాప్నువంతి తద్వత్. అతోఽస్మాభిరీశ్వరాదిష్టైః ప్రవృత్తిధర్మ ఏవ అనురోద్ధవ్య ఇతి భావః ౧౫

నను దేహాత్మాభిమానినః సంసారిణో జీవస్య ప్రవృత్తిధర్మానువృత్తిర్యుక్తా. అహం త్వధికృతాత్మవిద్యో ముముక్షుః, కథం ప్రవృత్తిధర్మమనురుణధ్మి బంధకత్వాదిత్యాశంకాయాం తావన్ముముక్షోః అప్యాముక్తేర్దేహధారణమావశ్యకం తదనుబంధితయా ప్రాప్తేషు కేషుచిత్ప్రవృత్తోఽపి న బధ్యత ఇత్యాహ (ముక్తోఽపీతి) ప్రతియాతనిద్రః నివృత్తాజ్ఞానః పుమాన్ యథానుభూతమనుభూతవత్ జ్ఞానోదయాత్ పూర్వమనుభూతకర్మవదజ్ఞానః పుమాన్ యథానుభూతమనుభూతవత్ జ్ఞానోదయాత్ పూర్వమనుభూతకర్మవదజ్ఞానదశాయాం కర్మానుభవాదితి యావత్ జ్ఞానోదయానంతరమప్యారబ్ధం సుఖదుఃఖాది ఫలప్రదానాయ ప్రవృత్తం పుణ్యాపుణ్యరూపం కర్మాశ్నన్ననుభవన్నపి తత్రాభిమానశూన్యః సుఖదుఃఖాద్యనుభవప్రయుక్తదేహగతస్థూలకార్శ్యాద్యభిమానమాత్మన్యకుర్వాణః యావన్ముక్తో భవేత్తావత్స్వదేహం

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

యథానుభూతం ప్రతియాతనిద్రః కింత్వన్యదేహాయ గుణాన్న వృంక్తే. ౧౬

భయం ప్రమత్తస్య వనేష్వపి స్యాత్ యత స్స ఆస్తే సహ షట్సపత్నః.
జితేంద్రియస్యాత్మరతే ర్బుధస్య గృహాశ్రమః కిన్ను కరోత్యవద్యమ్. ౧౭

యః షట్ సపత్నాన్ విజిగీషమాణో గృహేషు నిర్విశ్య యతేత పూర్వమ్,

బిభృయాదేవ దేహాత్మాభిమానరహితః ఆరబ్ధమశ్నన్నపి యావన్ముక్త స్తావత్స్వదేహం బిభృయాదితి వాఽన్వయః ప్రారబ్ధస్య కర్మణోఽధిగతాత్మవిద్యేనాఽప్యనుభావ్యత్వాత్ ప్రారబ్ధాయత్తత్వా చ్ఛరీరస్య తద్ధారణ మవర్జనీయ మిత్యర్థః. తర్హి అజ్ఞాత్ జ్ఞానినః కో విశేష స్తత్రాహ (కింత్వితి.) అయం ప్రతియాతనిద్రః అన్యదేహాయ దేహాంతరారంభాయ నిమిత్తభూతాని సత్వాదిగుణప్రయుక్తకర్మాణి న వృంక్తే న భజతి. ప్రారబ్ధానుభవో దేహధారణం చేత్యుభయం తుల్యం పునర్దేహాంతరనిమిత్తభూతకకర్మాకరణం తు జ్ఞానినో విశేష ఇతి భావః ౧౬

అస్తు ముముక్షోరపి దేహధారణం ప్రారబ్ధానుభవశ్చేతి వన్యైరపి దేహధారణసమ్భవా ద్వన ఏవాహం వత్స్యామి గృహాశ్రమస్య సంసృతిహేతుత్వా త్తత్రాహ (భయమితి) ప్రమాదాప్రమాదావేవ హి భయాభయహేతూ అతః ప్రమత్తస్య స్వపరయాథాత్మ్యవిస్మరణేన దేహేంద్రియపారవశ్యస్య వనేష్వపి అపిశబ్దాద్ గృహేషు చ వసతో భయం సంసారః స్యాదేవ, నను వనే వసతో దేహానుబంధినాం కలత్రాదీనాం ప్రసహ్య ప్రవర్తయతాం జ్ఞాననిష్ఠావిరోధినా మభావా త్సా ప్రతిష్ఠితా స్యాద్గృహే తు విపరీతేత్యత్రాహ. యతః యస్మా త్సః వనవాసీ సహ షట్సపత్నః సహైవ షట్ సపత్నాః శత్రవో మనస్సహితాని జ్ఞానేంద్రియాణి యస్య తథాభూత ఏవ వనే ఆస్తే “వోపసర్జనస్య” ఇతి వాగ్రహణాత్స హస్య సభావాభావః “ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే” ఇతి సమనస్కేంద్రియవర్గస్య విషయప్రవణస్య జ్ఞాననిష్ఠావిరోధిత్వాత్ వనాశ్రమిణోఽపీంద్రియవర్గస్య సహైవ విద్యమానత్వా ద్భయం స్యాదేవ అత ఇంద్రియవర్గ ఏవ నియంతవ్యః యద్యేవం తర్హి కిమపరాద్ధం గృహాశ్రమేణే త్యాహ జితేంద్రియస్యాత్మరతేః ప్రకృతివివిక్తాత్మానుభవశీలస్య బుధస్య బ్రహ్మనిష్ఠస్య పుంసః కిన్న్వవద్యం దోషం న కరోతి న కమపి దోషం కరోతీత్యర్థః ౧౭

నను యదీంద్రియపారవశ్యరూపప్రమాద ఏవ భయహేతు స్తర్హి ఇంద్రియాణి జ్ఞాననిష్ఠావిరోధీని వన ఏవ వసన్ జేష్యామీత్యత్రాహ (య ఇతి.) సపత్నాన్ జ్ఞాననిష్ఠావిరోధిత్వేన శత్రుతుల్యాని

అత్యేతి దుర్గాశ్రిత ఊర్జితారీన్ క్షీణేషు కామం విచరేద్విపశ్చిత్. ౧౮

త్వం త్వబ్జనాభాంఘ్రిసరోజకోశదుర్గాశ్రితో నిర్జితషట్సపత్నః,
భుంక్ష్వేహ భోగాన్ పురుషాతిదిష్టాన్ విముక్తసంగః ప్రకృతిం భజస్వ. ౧౯

ఇతి సమభిహితో మహాభాగవతో భగవత స్త్రిభువనగురో రనుశాసనమాత్మనో లఘుతయావనతశిరోధరో బాఢమితి సబహుమాన మువాహ ౨౦

భగవానపి మనునా యథావదుపకల్పితాపచితిః ప్రియవ్రతనారదయోరవిషమ

షడింద్రియాణి యో విజిగీషమాణః విజేతు మిచ్ఛన్ సః పూర్వం ప్రథమం గృహేషు నిర్విశ్య గృహాశ్రమ ఏవ స్థిత్వా యతేత ఇంద్రియజయార్థం యతేత తథాహి లోకే యః కశ్చన శత్రూ న్విజిగీషమాణః విజేతుమిచ్ఛన్ ప్రథమం దుర్గమాశ్రిత ఊర్జితాన్ బలిష్ఠాన్ శత్రూ నత్యేతి జయతి, తతః క్షీణేషు శత్రుషు బలహీనేషు సత్సు కామం యథేష్టం దుర్గేఽన్యత్ర వా విచరేదేవం విపశ్చిదపీత్యర్థః. ౧౮

సత్యం ప్రథమం దుర్గాశ్రిత ఏవారీ నత్యేతి, అహమపి భగవచ్చరణారవిందరూపం దుర్గమాశ్రితః శత్రూఞ్జేష్యామి న త్వతిహేయాన్ గృహానిత్యత్రాహ (త్వం త్వితి.) యద్యపి త్వమబ్జనాభస్య భగవతశ్చరణకమలకోశదుర్గాశ్రితః యథా కమలకోశాంతర్గతభ్రమరం బాహ్యాతపవర్షాదయో న బాధంతే తద్వద్భగవచ్చరణారవిందసమావేశితమనస్కమింద్రియాణి న బాధంత ఇతి జ్ఞాపనాయ కోశశబ్దః ప్రయుక్తః నిర్జితః జ్ఞానయోగవిరోధిబహిరింద్రియవర్గో యేన తథాపి పురుషేణ పరమపురుషేణాదిష్టాన్ భోగాన్ ఇహ లోకే భుక్త్వా తతో విముక్తసంగః భగవద్భక్త్యా ప్రకృతిం స్వభావమావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టకస్వభావం భజస్వేతి యావత్. ౧౯

ఇతీత్థం బ్రహ్మణా సమ్యగభిహితః ఉక్తః మహాభాగవతః త్రిభువనహితోపదేష్టు ర్భగవతశ్చతుర్ముఖస్య అనుశాసన మాత్మనః స్వస్య లఘుతయా హేతునా భోగాననుభవత ఏవ పునర్ముక్త్యుపాయప్రదర్శనాత్మకత్వా త్తచ్ఛాసనస్య సుకరత్వం యద్వా ఆత్మనో యదనుశాసనం తదలఘుతయా గౌరవేణ బాఢం కరిష్యామీ త్యవనతకంధరః సఞ్ సః ప్రియవ్రతః బహుమానం యథా భవతి తథా ఉవాహ జగ్రాహ అనుష్ఠితవానితి యావత్. ౨౦

తతో భగవాన్ బ్రహ్మాపి మనునా స్వాయమ్భువేన యథావిధి కృతపూజః ప్రియవ్రతస్య యోగభ్రంశా న్నారదస్య శిష్యాభావాత్ కుటిలమీక్షణం సంభవే త్తత్తు నాస్తీత్యాహ, అవిషమ మకుటిలం

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

మభిసమీక్షమాణయో రాత్మసమవస్థాన మవాఙ్మనసం క్షయమవ్యవహృతం ప్రవర్తయన్నగమత్. ౨౧

మనురపి పరేణైవం ప్రతిసంధితమనోరథః సురర్షివరానుమతేన ఆత్మజమఖిలధరామండలస్థితిగుప్తయ ఆస్థాప్య స్వయమతివిషమవిషయవిషజలాశయాశయా ఉపరరామ. ౨౨

ఇతి హవావ స జగతీపతి రీశ్వరేచ్ఛయాఽధినివేశితకర్మాధికారోఽఖిలజగ

యథాభవతి తథా ప్రియవ్రతనారదయోరపి సమీక్షమాణయోః సతోరవాఙ్మనసక్షయం వాక్చ మనశ్చ వాఙ్మనసే "అచతురవిచతురే" త్యాదినా నిపాతనాత్ సమాసాంతోఽచ్ప్రత్యయః తయోఃక్షయం వేద్యం "క్షినివాసగత్యోః" ఇతి గత్యర్థత్వాత్ గత్యర్థస్య జ్ఞానార్థత్వాద్వాఙ్మనసక్షయమనేన అర్వాచీనలోకాపేక్షయా వైచిత్ర్యం వివక్షితం, విచిత్రాంతరమాహ- ఇదమవాఙ్మనసగోచరమితి లోకే ప్రయోగో దృశ్యతే. యుక్తం చైతత్పరబ్రహ్మస్వరూపగుణానామేవ అపరిచ్ఛిన్నత్వేన వాఙ్మనసయోరవిషయత్వాత్కార్యవర్గస్య వాఙ్మనసవిషయత్వాత్ సత్యలోకస్యాపి కార్యత్వాత్ అవ్యవహితం ద్విపరార్ధావసానపర్యంతం తత్రత్యానాం జన్మజరామరణాద్యభావేన నష్టం జీర్ణమిత్యాది వ్యవహారావిషయమ్, తథాచోక్తం ద్వితీయే "యద్ద్వైపరార్ధ్యం తదుపారమేష్ట్యం న యత్ర శోకో న జరా న మృత్యుః నార్తి ర్న చోద్వేగ" ఇత్యేవంవిధ మాత్మనః సమవస్థానం నివాసస్థానం సత్యలోక మగమత్ ౨౧

మనుః స్వాయంభువోఽపి పరేణ బ్రహ్మణైవం ప్రతిసంధితః సంపాదితః మనోరథః రాజ్యే పుత్రమభిషిచ్య వనే యాస్యామీత్యేవంరూపో మనోరథో యస్య తథాభూతః సన్ సురర్షివరో నారదస్తస్య అనుమతేనానుమత్యా భావేక్తః ఆత్మజం పుత్రం ప్రియవ్రతం నిఖిలభూమండలమర్యాదారక్షణాయ స్థాపయిత్వాఽతివిషమా దుస్తరా యే విషయాః శబ్దాదయస్త ఏవ విషజలాశయాః విషోదకాశయాః తద్రూపం యద్గృహం తస్మిన్నాశా భోగేచ్ఛా తత ఉపరతోఽభూత్. ౨౨

ఇతి హ వావేత్థం హి స జగతీపతిః ప్రియవ్రతః ప్రథమ మాత్మనః స్వస్యేచ్ఛయా అభినివేశితః ప్రాపితః కర్మాధికారః భగవదారాధనరూపకర్మాధికారః యస్య సః, అఖిలస్య జగతః బన్ధనధ్వంసనః బంధననివర్తకః, అత ఏవ ఉత్కృష్టః అనుభావః ప్రభావో యస్య తస్య భగవతః కృత్స్నజగదుదయవిభవలీలస్య యదంఘ్రియుగ్మం తస్య యదవచ్ఛిన్నం ధ్యానం తస్య ప్రభావేణ పరిరంధితకషాయః

ద్బంధధ్వంసనపరానుభవస్య భగవత ఆదిపురుషస్యాంఘ్రియుగలానవరతధ్యానానుభావేన పరిరన్ధితకషాయాశయోఽవదాతోఽపి మానవర్ధనో మహతాం మహీతల మనుశశాస. ౨౩

అథ చ దుహితరం ప్రజాపతేర్విశ్వకర్మణ ఉపయేమే బర్హిష్మతీం నామ. తస్యా ము హవావ ఆత్మజానాత్మసమానశీలగుణకర్మరూపవీర్యోదారాన్దశ భావయామ్బ భూవ కన్యాం చ యవీయసీ మూర్జస్వతీం నామ. ౨౪

య ఆగ్నీధ్రేధ్మజిహ్వాజ్ఞబాహుమహావీరహిరణ్యరేతోఘృతపృష్ఠసవనమేధాతిథి వీతిహోత్రకవయ ఇతి సర్వ ఏవాగ్నినామానః. ౨౫

ఏతేషాం కవిర్మహావీరః సవన ఇతి త్రయః ఆసన్నూర్ధ్వరేతసస్త ఆత్మ విద్యాయా మర్భభావాదారభ్య కృతపరిచయాః పారమహంస్యమేవాశ్రమ మభజన్. ౨౬

దగ్ధరాగాదిమలః ఆశయోంతఃకరణం యస్య అత ఏవావదాతః నిర్మలోఽపి మహతాం బ్రహ్మాదీనా మాజ్ఞాపాలనేన మానవర్ధనః భూమండల మనుశిష్టవాన్. ౨౩

అనుశాసనప్రకారమేవ వివక్షుస్తావ ద్దారపరిగ్రహ మపత్యాని చాహ (అథేతి) అథ చతుర్ముఖా దేశానంతరం నివృత్తినిష్ఠోఽపి ప్రవృత్తోఽభూదితి విస్మయతే హీతి. విశ్వకర్మణః విశ్వకర్మనామ్నః ప్రజాపతే ర్బృహ్మణో బర్హిష్మతీం నామ దుహితర ముపయేమే ఉదవోఢ. ఉ ఇతి విస్మయే హవావేతి ప్రసిద్ధౌ, తస్యాం బర్హిష్మత్యా మాత్మసమానైః స్వతుల్యైః శీలాదిభిః గుణైరుదారాన్ మహతః ఔదార్యానితి పాఠే ఆత్మసమాః శీలాదయో యేషా మితి బహువ్రీహిః, తత్ర శీలం స్వభావః సద్వృత్తిశ్చ గుణాః శౌర్యాదయః కర్మ వ్యాపారః రూపం సౌందర్యం వీర్యం పరాభిభవసామర్థ్యం శౌర్యం రణమధ్యే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం ఔదార్యం వదాన్యతా ఏవంవిధాన్ దశాత్మజాన్ భావయాంబభూవ ఉత్పాదయామాస. తథా యవీయసీం దశానా మాత్మజానాం అనుజా మూర్జస్వతీం నామ కన్యాం భావయాంబభూవేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౪

పుత్రాన్నిర్దిశతి (ఆగ్నీధ్రేతి) ఆగ్నీధ్రాదీనామితరేతరయోగే ద్వంద్వః, సర్వే అగ్నినాం నామాని యేషాం తథాభూతా యేతేషాం దశానాం పుత్రాణాం మధ్యే కవి ర్మహావీరః సవన ఇతి త్రయ ఉర్ధ్వరేతసః జితేంద్రియా ।ఆసన్ తే కవ్యాదయః త్రయః బాల్యాదారభ్య ఆత్మవిద్యాయాం కృతః పరిచయో యైస్తే పారమహంస్యం పరమహంసాః శుద్ధాంతఃకరణాః తేషాం సంబంధినం ఆశ్రమ మభజన్. కేవలం నివృత్తిధర్మపరాయణాః అభవన్నిత్యర్థః. ౨౫-౨౬

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

తస్మిన్ను హవా ఉపశమశీలాః పరమర్షయః సకలజీవనికాయావాసస్య భగవతో వాసుదేవస్య భీతానాం శరణభూతస్య శ్రీమచ్చరణారవిందావిరతస్మరణావిగలిత పరమభక్తియోగానుభావేన పరిభావితాంతర్హృదయాధిగతే భగవతి సర్వేషాం భూతానామాత్మభూతే ప్రత్యగాత్మన్యేవాత్మన స్తాదాత్మ్య మవిశేషేణ సమీయుః ౨౭

అన్యస్యామపి జాయాయాం త్రయః పుత్రాః ఆసన్నుత్తమస్తామసోరైవత ఇతి మన్వంతరాధిపతయః ౨౮

ఏవముపశమాయనేషు స్వతనయేష్వథ జగతీపతి ర్జగతీమర్బుదాన్యేకాదశ పరివత్సరాణా మవ్యాహతాఖిలపురుషకారసారసంభృతదోర్దండయుగలాపీడితమౌర్వీగుణ

తస్మిన్ను హ వా పారమహంస్యాశ్రమే హి వర్తమానాః ఉపశమ ఇంద్రియనిగ్రహ ఏవ శీలం యేషాం తే అతఏవ పరమర్షయః. సకలజీవానాం నికాయః సమూహః స ఆవాసః శరీరం యస్య నికాయస్యాధార స్తస్యేతి వా మృత్యుభయం సంసృతిభయం తేన భీతానాం శరణభూతస్య రక్షణోపాయ భూతస్య రక్షితుశ్చ భగవతో వాసుదేవస్య శ్రీమతో శ్చరణారవిందయోః యదవిచ్ఛిన్నం స్మరణం తేనావిగలితః అవిచ్ఛిన్నః అత్యుత్కర్షరూపో యః పరమభక్తియోగః తస్య ప్రభావేణ ఉపచయేన వా పరిభావితం నిరస్తరాగాదికం నిర్వాసిత మితి యావత్ యదంతర్హృదయం మనః తస్మిన్నధిగతే సాక్షాత్కృతే సర్వేషాం భూతానా మాత్మభూతే అంతః ప్రవిశ్య శాసనేన ధారకే ప్రత్యగాత్మని ప్రత్యగ్జీవః ఆత్మా శరీరం యస్య తస్మిన్ ప్రతీచః ఆత్మనీతి వా ప్రత్యాగాత్మశరీరక ఇతి వా భూతానా మాత్మభూతే ఇత్యనైన తస్యశరీరకత్వముక్తం, ప్రత్యగాత్మనీతి జీవశరీరకత్వమేవంభూతే భగవత్యేవ వర్తమానస్య భగవదపృథక్సిద్ధవిశేషణతయా సాక్షాత్కృతస్యాత్మనః స్వస్య తాదాత్మ్యం తత్స్వభావతాం సాధర్మ్య మిత్యర్థః అవిశేషేణ జగద్వ్యాపారవర్జం కార్త్స్న్యేన సమీయుః ముక్తా బభూవు రిత్యర్థః, అవిశిష్టాః సప్తపుత్రాః పితృధీనాః స్థితా ఇతి భావః. ౨౭

తథా అన్యస్యామపి భార్యాయాం త్రయః పుత్రాః జాతా స్తాన్ తదధికారం చ నిర్దిశతి (ఉత్తమ ఇతి.) ౨౮

ఏవముపశమాయనేషు ఉపశమో గుణాంతరాణా మప్యుపలక్షణ మాత్మసమానశీలేతి పూర్వ ముక్తత్వాత్ సద్గుణాశ్రయేషు సత్స్విత్యర్థః. అథ జగతీపతిః ప్రియవ్రతః అర్బుదః కోటిః, అన్యేతు

స్తనితవిరమితధర్మప్రతిపక్షీ బర్హిష్మత్యా శ్చానుదినమేధమానప్రమోదప్రసరణయౌషిణ్య వ్రీడాప్రముషితహాసావలోకరుచిరక్ష్వేల్యాదిభిః పరాభూయమానవివేక ఇవ అనవబుధ్యమాన ఇవ మహామనా బుభుజే. ౨౯

యావదవభాసయతి సురగిరిమనుపరిక్రామన్ భగవానాదిత్యో వసుధాతలమర్ధేనైవ ప్రతపత్యర్ధే నావచ్ఛాదయతి, తదా హి భగవదుపాసనోపచితాతిపురుషప్రభావ సదనభినందన్ సమజవేన రథేన జ్యోతిర్మయేన రజనీమపి దినం కరిష్యామీతి స_ప్తకృత్వః, తరణిమనుపర్యక్రామత్ ద్వితీయ ఇవ పతంగః. ౩౦

దశకోటిమర్బుద మిత్యాహుః, వత్సరాణా మేకాదశార్బుదాని జగతీం బుభుజ ఇత్యన్వయః. రాజ్ఞాం ధర్మపరిపాలనవిషయభోగప్రభావై ర్భావ్యం. తత్రానాయాసేనైవ ధర్మపరిపాలనమాహ - అవ్యాహతా అఖిలాః పురుషకారాః పౌరుషాణి యస్య తేన సారేణ బలేన సంభృతౌ పూర్ణౌ యౌ దోర్దండౌ తయోః యుగలం తేన ఆపీడిత ఆకృష్టో యో మౌర్వీ గుణ_స్తస్య_స్తనితం టంకార_స్తేనైవ యుద్ధం వినా విరమితా నిరస్తా ధర్మవిరోధినీ యేన. భోగాతిశయమాహ-బర్హిష్మత్యాం స్వభార్యాయామ నుదినమేధమానైః ప్రమోదాదిభిః పరాభూయమానవివేక ఇవాత ఏవ విషయరుచ్యానవబుధ్యమానః స బుభుజే తత్ర ప్రమోదః పతిం దృష్ట్వా హర్షః తతః ప్రసరణ మభ్యుత్థానాదిలీలాః తతో యౌషిణ్యం యోషిత్స్వరూపకృతశృంగారాది భావప్రకాశనం తతో వ్రీడయా ముషితాః సంకోచితాః హాసావలోకాః తతో రుచిరక్ష్వేల్యాదయః మృదుతరపరిహాసవాక్యాదీని తైః ౨౯

ప్రభావాతిశయమాహ (యావదితి) భగవానాదిత్యః సూర్యః సురగిరిం మేరుమనుభ్రామన్ పరిక్రమన్ ప్రదక్షిణీకుర్వన్ వసుధాతలం భూమండలం యావద వభాసయతి అర్ధేనైవ ప్రతపత్యర్ధమేవ ప్రకాశయత్యర్ధమాచ్ఛాదయతి మేరోశ్ఛాయా తత_స్తమాచ్ఛాదయతి మేరోః పార్శ్వాంతరమవభాసయన్నపి పార్శ్వాంతరం న ప్రకాశయతీత్యాలోచ్య తద్వసుధాతలార్ధావసానమనభినందన్నసమీచీనం మన్వానః రజనీమపి దివసం కరిష్యామీతి యత్సూర్యేణానవభాతం వసుధాతలార్ధం తదప్యవభాసయామీతి కృతసంకల్పః భగవదుపాసనేనోపచితోఽతిపురుషప్రభావః అమానుషప్రభావః యస్య సమజవేన సూర్యసమానవేగేన తద్వత్ప్రకాశబహులేన చ రథేన ద్వితీయః పతంగః అపరః సూర్యఇవ అత_స్తరణిం సూర్యమనుసృత్య యథా తరణిర్గచ్ఛతి తథా మేరోః పరితః ఆక్రామతి యదా మేరోః దక్షిణస్యాం దిశి సూర్యోఽవభాసతే తదా స్వయము_త్తరస్యాం యదా స ఉ_త్తరస్యాం తదా స్వయం దక్షిణస్యా మిత్యేవ మచీచకాసదిత్యర్థః. అయమప్యన్యః ప్రభావవిశేషః సూర్యోఽంతరిక్షే చరన్నవభాసయతి అయంతు భూమ్యాం చరన్నుపర్యధశ్చ అచీచకాసదితి. ౩౦

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

యేవా ఉ హ తద్రథచరణనేమికృతపరిఖాతా స్తే సప్తసింధవ ఆసన్ యత ఏవ కృతాః సప్తభువో ద్వీపాః ౩౧

జంబూప్లక్షశాల్మలికుశక్రౌంచశాకపుష్కరసంజ్ఞాస్తేషాం పరిమాణం పూర్వస్మా త్పూర్వస్మా దుత్తర ఉత్తరో యథాసంఖ్యం ద్విగుణమానేన బహిస్సమంతత ఉపక్లృప్తాః. ౩౨

క్షారోదేక్షురసోదసురోదఘృతోదదధిమండోదశుద్ధోదాః సప్తజలధయః సప్త ద్వీపపరిఖా ఇవాభ్యన్తరద్వీపసమానా ఏకైకస్యేన యథానుపూర్వం సప్తస్వపి బహిర్ద్వీపేషు పృథక్పరిత ఉపకల్పితాస్తేషు జంబ్వాదిషు బర్హిష్మతీపతిః అనువ్రతానాత్మజానగ్నీధ్రేధ్మజిహ్వాయజ్ఞబాహుహిరణ్యరేతోఘృతపృష్ఠమేధాతిథివీతిహోత్రసంజ్ఞాన్ యథాసంఖ్యేనైకైకస్మి న్నేకమే వాధిపతిం విదధే ౩౩

ప్రభావాంతరమప్యాహ (య ఇతి,) యే హి సప్త తస్య ప్రియవ్రతస్య యద్రథచక్రం తస్య నేమినా కృతాః పరితో గర్తాః త ఏవ సప్తసింధవః సప్తసముద్రా ఆసన్ యతః యైరేవసింధుభిః కృతాః సప్తసంఖ్యాకాః భువో ద్వీపాః కేఽమీ ద్వీపాః కే వా సప్త సింధవః ఇతి వివిత్సాయాం తావత్ ద్వీపాన్నిర్దిశతి(జంబ్వితి)తేషాం ద్వీపానాం పరిమాణం శృణ్వితి కథయామీతి వా శేషః పూర్వస్మాల్లక్షయోజనాదిపరిమాణవిశిష్టా జ్జంబ్వాది పూర్వపూర్వాద్ద్వీపా దుత్తరోత్తరః ప్లక్షాదిద్వీపః యథాసంఖ్యేన ద్విగుణేన ద్విలక్షేణ పరిమాణేనేత్యేవం బహిః పూర్వపూర్వద్వీపా ద్బహిః పరిత ఉపక్లృప్తాః కల్పితాః. ౩౧-౩౨

అథ సింధూ న్నిర్దిశం స్తేషాం పరిమాణం చాహ (క్షారోదేతి) దధిమండో మథితం దధి ఏతే సప్తసింధవః సప్తద్వీపానాం పరిఖా ఇవ దృశ్యంతే అభ్యంతరద్వీపసమానా శ్చాభ్యంతరద్వీపాః తత్సముద్రవేష్టితా ద్వీపా స్తైః తత్పరిఖావ ద్వర్తమానాః సమానపరిమాణాః సప్తద్వీపేషు యథాపూర్వమేకైకశః బహిర్భాంతః పృథగసంకీర్ణ ముపకల్పితా ఇత్యర్థః. అయమర్థః - ప్రథమం జంబూద్వీపో లక్షయోజనవిస్తార స్తత్పరిఖాభూతః క్షారోదోఽపి లక్షయోజనవిస్తారః తతః ప్లక్షద్వీపో హి లక్షయోజనవిస్తారః తత్పరిఖాభూతేక్షురసోదశ్చ ద్విలక్షయోజనవిస్తారః, తతః శాల్మలిశ్చతుర్లక్షయోజనః సురోదోఽపి చతుర్లక్ష ఇత్యాదినా. నన్వల్పపరిమాణోఽప్యధికపరిమాణేన వేష్టితేన సమపరిమాణేన కథమేతదుచ్యతే

దుహితరం చోర్జస్వతీం నామోశనసే ప్రాయచ్ఛ ద్యస్యా మాసీత్ దేవయానీ నామ కావ్యసుతా. 34

నై వంవిధః పురుషకార ఉరుక్రమస్య
పుంసాం తదంఘ్రిరజసా జితషడ్గుణానామ్,

విస్తారసామ్యేఽపి దైర్ఘ్యాధిక్యాదుపపత్తిః. తేషు జంబ్వాదిషు ద్వీపేషు బర్హిష్మతీపతిః ప్రియవ్రతః అనువర్తినః ఆగ్నీధ్రాదిసంజ్ఞకాన్ సప్తాత్మజా నేకస్మిన్నేకస్మిన్ ద్వీపే జంబ్వాదౌ యథాసంఖ్యేన జ్యేష్ఠాదిక్రమేణ ఏకమేక మేవాధిపతిం విదధే చకార ఊర్జస్వతీం నామ దుహితర ముశనసే శుక్రాయ ప్రాదాత్, యస్యా మూర్జస్వత్యాం కావ్యస్యోశనసః సుతా దేవయానీ నామ కన్యకా ఆసీ దుత్పన్నా భూత్, 33-34

ఏవమతిమానుషప్రియవ్రతప్రభావం శ్రుతవతో రాజ్ఞః తత్ప్రభావ విషయాసంభావనామాశంక్య నకేవలముక్త ఏవ తస్య ప్రభావః కింత్వన్యేఽపి సంతీతి వదన్ననంతవివిధవిచిత్రశక్తిం భగవంతం సర్వాత్మనోపాసీనానాం విచిత్రభక్తీనాం ప్రభావో నాసంభావనీయ ఇత్యాహ (నై వమితి) ఉరుక్రమస్య పుంసాం తదంఘ్రిరజసా జితషడ్గుణానాం పురుషకారః పురుషవ్యాపారః ఏవంవిధ ఉక్తవిధః చిత్ర మసంభావనీయ ఇతి న, కిన్తూక్తవిధా అన్యేఽపి ప్రభావాః సంభావ్యంతే ఏవేతి భావః అత్ర హేతుః ఉరుక్రమస్య త్రిలోకీం పదత్రయేణాక్రాంతవతో విచిత్రశక్తే ర్భగవతః పుంసాం భక్తానాం తస్యో రుక్రమస్యాంఘ్రిరజసా జితాః షడ్గుణాః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యవో యైస్తేషా మితి త్రిలోక్యాక్రమణాదిరూపానితరసాధారణప్రభావశీలం భగవచ్చరణారవింద ముపాసీనానా మనితరసాధారణ ప్రభావసమ్భావనా నకార్యేతి ద్యోతనయోరుక్రమస్య తదంఘ్రిరజసేత్యుక్తం కిం వక్తవ్యం తచ్ఛరణ ప్రభావోఽనితరసాధారణ ఇతి యతస్తన్నామప్రభావో న వాఙ్మనసగోచర ఇత్యాహ విదూరవిగతః సత్పథా దపేతః. అన్యే తు విదూరవిగతః దూరతః పరిత్యాజ్యోఽంత్యజ ఇతి వ్యాచక్షతే యస్య భగవతో నామధేయం సకృదప్యాదదీత అభిదధ్యాత్ స విదూరవిగతః అధునా తత్క్షణమేవ బంధం సంసారం విజహాతి ముక్తో భవతీత్యర్థః, ఏవం సామాన్యేన నామస్మరణస్య ముక్తిసాధనత్వప్రతిపాదకం ఏవంవిధం వచనజాత మంతిమస్మరణస్య ముక్తిసాధనత్వపరం ద్రష్టవ్యం, "జన్మలాభః పరఃపుంసా మంతే నారాయణస్మృతిః నామాని యేఽసువిగమే వివశా గృణంతి తేనైకజన్మశమలం సహసైవ హిత్వా సంయాంతి" ఇతి వచనాంతరానురోధాత్ అన్యథా "తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే" ఇతి వేదనాతిరిక్తోపాయాంతరనిషేధశ్రుతివిరోధాపత్తేః, అంతిమస్మరణం తు వేదనరూపతామాపన్నం తత్సాధనం భవతీతి న విరోధః నను వేదనం హి నామ జ్ఞానకర్మయోగాను

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

చిత్రం విదూరవిగతః సకృదాదదీత
యన్నామధేయ మధునా స జహాతి బంధమ్. ౩౫

స ఏవ మపరిమితబలపరాక్రమ ఏకదా తు దేవర్షిచరణానుశయనానుపతితగుణ విసర్గసంసర్గేణానిర్వృత మివాత్మానం మన్యమాన ఆత్మనిర్వేద ఇద మాహ ౩౬

అహో అసాధ్వనుష్ఠితం యదభినివేశితోఽహ మింద్రియై రవిద్యారచితవిషయాన్ధ

గృహీతాఽహరహరభ్యాసాధేయాతిశయమాప్రాయణాదనువర్తమానమసకృదావృత్తికం విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితం ప్రత్యక్షతాపన్నం ప్రీతిరూపాత్మకం జ్ఞానం తత్కథమంతిమనామస్మరణమాత్రముక్తవిధవేదనాత్మతామాపన్నం భవతీతి ఉచ్యతే, నోక్తాకారా అపి వేదనశబ్దవాచ్యాః, కింతు పరమాత్మవిషయం స్మరణాత్మకం జ్ఞానమేవాంతిమప్రత్యయరూపం తత్ర ప్రబలప్రతిబంధసభ్యాసవిచ్ఛేదవ్యాసంగాంతరద్వేషోఽపేక్షాదిభిరంతకాలే కదాచిన్మాభూ దిత్యసమ్భవపరిహారోపాయతయా జ్ఞానకర్మయోగానుగ్రహాదిషు ఆకారా ఉపాసనప్రకరణేషు కీర్తితాః. తత్ర భగవత్ప్రసాదవశా జ్జాయమానస్వవిషయస్మరణాత్మకజ్ఞానస్య నోక్తాకారా అపేక్షితాః అతఏవ హి రాగద్వేషభయాద్యాత్మకమపి భగవద్విషయ మంతిమం జ్ఞానం ముక్తిసాధనమితి వక్ష్యతి "గోప్యః కామాత్ భయాత్కంసః" ఇతి ౩౫

యద్యప్యుక్తం కథంచిదంతరాయవిహతాః స్వాం శివతమాం పదవీం న ప్రాయేణ హిన్వంతీతి తత్ప్రియవ్రతదృష్టాంతేన స్పష్టయితుం తస్య తావన్నిర్వేదం వదతి (స ఇతి) ఏవమపారౌ బలపరాక్రమౌ యస్య సః ప్రియవ్రతః దేవర్షేర్నారదస్య చరణయో రనుశయః సేవా తదను పశ్చాత్పతితః ప్రాప్తగుణః సర్గసంసర్గః ప్రకృతిమార్గసంబంధ స్తేన స్వాత్మాన మనిర్వృత మసుఖిత మివ మన్యమానః ఇవశబ్దేన తద్భౌమభోగానాం దుర్లభత్వం తేషు తస్య నిరయౌపమ్యం చ సూచ్యతే. తథా చోక్తం— "ఏతేవై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః "ఇతి." వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు తస్యాంతరాయో మైత్రేయ దేవేంద్రత్వాదికం ఫలమ్" ఇతి. అత ఏవాత్మని మనసి నిర్వేదః పరితాపో యస్య స ఇదం వక్ష్యమాణమాహ ౩౬

అహో ఇతి నిర్వేదద్యోతకో నిపాతః. మయాఽసాధ్వసమీచీనమనుష్ఠిత మాచరితం కింతద్యదసాధ్వనుష్ఠితం తత్రాహ అహం ప్రథమం కేవలం నివృత్తిధర్మపరోఽహమింద్రియైః ప్రమాదిభి రవిద్యారచితా ప్రకృతిపరిణామరూపా అజ్ఞానమూలయా భోగ్యతమబుధ్యా రచితాః సంపాదితాః విషయాః

కూపే తదలమలమముష్యా వనితాయా వినోదమృగం మాం ధిగ్ధిగితి గర్హయాంచకార. ౩౭

పరదేవతాప్రసాదాధిగతాత్మప్రత్యవమర్శేనానుప్రవృత్తేభ్యః పుత్రేభ్య ఇమాం యథాదాయం విభజ్య భుక్తభోగాం చ మహిషీం మృతకమివ సహ మహావిభూతిమపహాయ స్వయం నిహితనిర్వేదో హృది గృహీతహరివిహారానుభావో భగవతో నారదస్య పదవీం పునరేవానుససార. ౩౮

తస్య హ వా ఏతే శ్లోకాః—

ప్రియవ్రతకృతం కర్మ కోను కుర్యాద్వినేశ్వరమ్,

పరిణామవిషోపమాః హేయా యే విషయాః శబ్దాదయస్త ఏవాంధకూపః తృణావృతకూపః తస్మిన్నభినివేశితః పాతిత ఇతి యత్ తత్తతః అల మలం. విషయానుభవేన అముష్యా వనితాయా బర్హిష్మత్యా వినోదమృగం మాం ధిగ్ధిగితి నిందయామాస ఆత్మానం నిందితవాన్ ౩౭

తతః పరదేవతాయాః భగవతః ప్రసాదేన "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే స్వల్పమపి" ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ మహాప్రభావశీలోపక్రాంతిమాత్రనివృత్తిధర్మారాధితభగవత్ప్రసాదేనాధిగతం ప్రాప్తమాత్మనః స్వాత్మనః పరమాత్మనశ్చ యత్ప్రత్యవమర్శనం యథావస్థితస్వరూపచింతనం తేన పరినిర్వృతః నిరస్తతాపత్రయః నితరాం సుఖితః అనుగతేభ్యః స్వానువర్తిభ్యః పుత్రేభ్యః ఇమాం సప్తద్వీపాత్మికాం భూమిం యథాదాయం యథాయోగ్యం భాగం విభజ్య యద్వా దాయం పితృక్రమాగతం యథావద్విభజ్య ఆగ్నీధ్రాదిప్రతిపుత్రం జమ్బ్వాదిప్రతిద్వీపం విభజ్యేత్యర్థః. భుక్తో భోగో యస్యాస్తాం పంచమ్యర్థే బహువ్రీహిః మహిషీం భార్యాం బర్హిష్మతీం మృతకమివ శవమివ మన్యమాన ఇతి శేషః. మహావిభూతిం మహదైశ్వర్య మపహాయ మహావిభూత్యా సహితాం మహిషీం మృతకమివాపహాయేతి వా, స్వయి ముపదేశ మంతరేణైవ విహితః కృతః నిర్వేదః పరితాపో యస్య హృద్గృహీతాః పరిశీలితాః హరేః భగవతః విహారాణాం ప్రభావాః యస్య సః, భగవతో నారదస్య పదవీం పునరప్యనుససార గంధమాదనద్రోణ్యాం శ్రీనారదమేవ సేవమానః సిద్ధిం గత ఇత్యర్థః. ౩౮

తస్య ప్రియవ్రతస్యైతే శ్లోకాః తన్మహిమోపనిబంధనే పూర్వప్రసిద్ధా ఏవ శ్లోకాః కథ్యంతే. యథా వేదే "తదప్యేష శ్లోకో భవతీ"తి. కే తే శ్లోకాః తత్రాహ - (ప్రియవ్రతేతి) ప్రియవ్రతేన కృత మీశ్వరం

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

యో నేమినిమ్నైః అకరో చ్ఛాయాం ఘ్నన్ సప్తవారిధీన్. ౩౯

భూసంస్థానం కృతం యేన సరిద్గిరివనాదిభిః,
సీమా చ భూతనిర్వృత్త్యై ద్వీపే ద్వీపే విభాగశః ౪౦

భౌమం దివ్యం మానుషం చ మహిత్వం కర్మయోగజమ్,
యశ్చక్రే నిరయౌపమ్యం పురుషానుజనప్రియః. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
ప్రియవ్రతవిజయే ప్రథమోఽధ్యాయః

వినాఽన్యః కో నామ కుర్యాత్ యః ప్రియవ్రతః ఛాయాం తమః ఘ్నన్ నిరస్యన్ రథనేమినిమ్నైరేవ సప్తవారిధీన్ సముద్రానకరోత్. ౩౯

యేన ప్రియవ్రతేన భూసంస్థానం ద్వీపైర్భువః సంస్థాన మవయవవిన్యాసః కృతం తథా ద్వీపే ద్వీపే భూతనిర్వృత్త్యై భూతానాం కృత్యై సుఖాయ వా సరిదాదిభిః విభాగశః అసంకరేణ సీమా చ కృతా ౪౦

యః భౌమం పాతం జలం దివ్యం స్వర్గజం మానుషం మృత్యులోకజం సుఖం యోగరూప కర్మజమణిమాదిసిద్ధిరూపం మహిత్వం మాహాత్మ్యం యోగస్య మనోవ్యాపారరూపత్వేన కర్మత్వవ్యపదేశః "వాచికైః పక్షి మృగతాం మానసైరంత్యజాతితామ్ శరీరజైః కర్మదోషైః యాతి స్థావరతాం నరః" ఇతి మనునాఽపి మానసైః కర్మదోషైరితి మనోవ్యాపారే కర్మశబ్దః ప్రయుక్తః నిరయౌపమ్యం నరకసదృశం చక్రే అనుసంహితవాన్ "ఏతే వై నిరయాః తాత స్థానస్య పరమాత్మనః" ఇత్యాది వచనార్థోఽత్రానుసంధేయః. నిరయౌపమ్యకృతౌ కారణమాహ, పురుషస్య పరమపురుషస్య అనుజనాః అనుచరాః భక్తా ఏవ ప్రియా యస్య సః తేషాం హి ప్రియ ఇతి వా. ౪౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం పితరి సమ్ప్రవృత్తే తదనుశాసనే వర్తమాన ఆగ్నీధ్రో జమ్బూద్వీపౌకసః ప్రజా ఔరసవ ద్ధర్మావేక్షమాణః పర్యగోపాయత్. ౧

స చ కదాచి త్పితృలోకకామః సురవరవనితాక్రీడాచలద్రోణ్యాం భగవంతం విశ్వసృజాం పతి మాభృతపరిచర్యోపకరణ ఆత్మైకాగ్ర్యేణ తపసాఽఽరాధయాంబభూవ. ౨

తదుపలభ్య భగవా నాదిపురుషః సదసి గాయతీం పూర్వచిత్తిం నామాప్సరసం అభియాపయామాస. ౩

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం శ్రావితప్రియవ్రతచరిత్రో మునిస్తత్పుత్రాణాం చరిత్రం వివక్షు స్తావదాగ్నీధ్రచరిత మాహ (ఏవ మితి) ఏవ ముక్తవిధజ్ఞానపూర్వకం పితరి ప్రియవ్రతే సంవృత్తే ముక్తే సతి తస్య ప్రియవ్రతస్యానుశాసనే అనుపూర్వః శాస్తి ర్వివిచ్య జ్ఞాపనే వర్తతే. తదుపదిష్టహితాహితవివేకే వర్తమానః ఆగ్నీధ్రః ధర్మమవేక్షమాణః ధర్మ సంచయమేవ కర్తు ముద్యతః జంబూద్వీపే ఓకః స్థానం యాసాం తాః ప్రజా ఔరసవ త్స్వపుత్రవత్ పరితః సర్వతః సర్వేభ్యః ఉపద్రవేభ్యోఽగోపాయ దరక్షత్. జమ్బూద్వీపస్య స్వభాగత్వా జ్జంబూద్వీపౌకస ఇత్యుక్తమ్ ౧

సః ఆగ్నీధ్రః కదాచి త్పితృలోకకామః సంతానార్థం పితృలోకస్య సంతానవతా ప్రాప్యత్వాత్ పితృలోకకామ ఇత్యుక్తమ్. పితృలోకప్రాపకసంతానార్థీత్యర్థః. "పితరో హి ప్రజయా పితృభ్యః" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా సంతానాయ కృతజ్ఞైః ప్రాప్యంతే. సురాణాం వనితాః తాసా మాక్రీడాచలో మందరః ఆక్రీడంత్యస్మి న్నిత్యాక్రీడః తతోఽస్త్వచలపదేన కర్మధారయః. తేన సురవనితాపదేన షష్ఠీసమాస స్తస్య ద్రోణ్యా మాహృతాని సంపాదితాని పరిచర్యోపకరణాని పూజాసాధనాని పుష్పాదీని యేన కాయికవ్యాపారోఽనేనోక్తః. చిత్తైకాగ్ర్యరూపేణ తపసా విశ్వసృజాం పతిం బ్రహ్మాణ మారాధయాంబభూవ ౨

తదారాధన ముపలభ్య జ్ఞాత్వా భగవా నాదిపురుషో బ్రహ్మా స్వసదనే గాయంతీం గానం కుర్వంతీం పూర్వచిత్తిం నామ పూర్వచిత్త్యాఖ్యా మప్సరస మభియాపయామాస భోగార్థం ప్రస్థాపితవాన్. సంతానార్థ మప్సరఃప్రేషణం న తు తపోవిఘ్నార్థమ్. ౩

(ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానం)

సా చ తదాశ్రమోపవన మతిరమణీయం వివిధనిబిడవిటపివిటపనికరసంశ్లిష్టపురటలతారూఢస్థలవిహంగమమిథునైః ప్రోచ్యమానశ్రుతిభిః ప్రతిబోధ్యమానసలిలకుక్కుటకారండవకలహంసాదిభిః విచిత్ర ముపకూజితామలజలాశయకమలాకర ముపబభ్రామ. ౪

తస్యాః సులలితగమనపదవిన్యాసగతివిలాసాయా శ్చానుపదం ఖణఖణాయమానరుచిరచరణాభరణస్వన ముపాకర్ణ్య నరదేవకుమారః సమాధియోగేనామీలితనయననళినముకులయుగల మీషద్వికచయ్య వ్యచష్ట. ౫

తా మేవావిదూరే మధుకరీ మివ సుమనసం ఉపజిఘ్రంతీం దివిజమనుజమనోనయనాహ్లాదదుఘైః గతివిహారవ్రీడావినయావలోకసుస్వరాక్షరావయవైర్మనసిన్నృణాం కుసు

సా చ పూర్వచిత్తి స్తస్యాగ్నీధ్రస్యాశ్రమే యదుపవనం తదుపబభ్రామ సమీపే చచార. ఆశ్రమోపవనం విశినష్టి అతిరమణీయం తదేవ ప్రపంచయతి. వివిధాశ్చ నిబిడాః సాంద్రాశ్చ యే విటపినః వృక్షా స్తేషాం విటపాః శాఖాః తేషాం నికరాః సమూహా స్తైః సంశ్లిష్టాః పురటలతాః స్వర్ణవర్ణా వల్ల్య స్తాస్వారూఢాః స్థితా విహంగమాః మయూరాదయః తేషాం మిథునైః స్త్రీపుంసద్వన్ద్వైః ప్రోచ్యమానాభిః ఉచ్చార్యమాణాభిః శ్రుతిభిః షడ్జాదిస్వరైః కరణభూతైః ప్రబోధ్యమానా యే సలిలకుక్కుటాదయ స్తైర్విచిత్రం యథా భవతి తథోపకూజితా నాదితా అమలా జలాశయా స్తేషు కమలాని పంకజాని తేషా మాకర ముపవనమ్ ౪

(తస్యా ఇతి) సులలితే గమనే సుందరగతౌ యే పదవిన్యాసా స్తైర్గతివిలాసా యస్యా స్తస్యాః పూర్వచిత్త్యాః ఖణఖణేతి ధ్వనిం కుర్వతో రుచిరస్య చరణాభరణస్య స్వనం ధ్వని ముపాకర్ణ్య శ్రుత్వా నరదేవస్య ప్రియవ్రతస్య కుమారః ఆగ్నీధ్రః సమాధియోగేన ఆమీలితే నయనే ఏవ నలినముకులే తయో ర్యుగల మీషద్వికచయ్య కించి దున్మీల్య వ్యచష్ట దదర్శ ౫

తామేవ దేవీ మప్సరసం తదవలోకనేన వివృతావసరస్య ప్రసక్తావకాశస్య భగవతో మకరధ్వజస్య మన్మథస్య వశ ముపనీతః ప్రాప్తః జడవత్ స్త్రీణా మనభిజ్ఞ ఇవ ఇతి వక్ష్యమాణశ్లోకానువాచేత్యన్వయః జాడ్యామకరణం వైదగ్ధ్యేన తద్వశీకరణార్థం తదభిప్రాయజ్ఞాపనార్థం దేవీం విశినష్టి. అవిదూరే సమీపే మధుకరీం భ్రమరీమివ సుమనసం పుష్ప ముపజిఘ్రంతీం గంధ ముపాదదతీం దివిజానాం మనుజానాం

మాయుధస్య నిదధతీం వివరం నిజముఖవిగలితామృతాసవసహాసభాషణామోదమదాంధమధుకరనికరోపరోధేన ద్రుతపదవిన్యాసేన వల్గుస్పందనస్తనకలశకబరభారరశనాం దేవీం తదవలోకనేన వివృతావసరస్య భగవతో మకరధ్వజస్య వశ ముపనీతో జడవదితి హోవాచ. ౬

కా త్వం చికీర్షసి చ కిం మునివర్యశైలే
మాయాసి కాపి భగవత్పరదేవతాయాః,
విజ్యే బిభర్షి ధనుషీ సుహృదాత్మనోఽర్థే
కిం వా మృగాన్ మృగయసే విపినే ప్రమత్తాన్. ౭

బాణా విమౌ భగవతః శతపత్రపత్రౌ
శాంతావపుంఖరుచిరావతితిగ్మదంతౌ,

చ యాని మనాంసి నయనాని చ తేషా మాహ్లాదదుష్టైః సుఖకరైః గత్యాదిభిః నృణాం మనసి కామస్య వివరం ప్రవేశద్వారం విదధతీం గతిశ్చ వ్రీడావిలాసాభ్యాం యుక్తోఽవలోకశ్చ సుస్వరాణ్యక్షరాణి చావయవాశ్చ నేత్రాదయ స్తైః నిజముఖాద్విగలిత మమృతమివ స్వాదు ఆసనమివ మాదకం యత్సహాసం సమ్భాషణం తస్మి న్నామోదో నిశ్వాసగంధః తేన మదాంధా యే మధుకరాణాం నికరాః తైరుపరోధ ఆవరణం తేన భయాద్ ద్రుతం శీఘ్రో యః పదవిన్యాస స్తేన వల్గు సుందరం కించిచ్చలనం స్తనయోః కబరభారే రశనాయాం యస్యా స్తామ్ ౬

తద్వచన మేవాహ (కా త్వమితి) హే మునివర్యః పుంస్త్వేన సంబోధనం జాత్యానుకరణం, కా త్వం కథం జాతీయా శైలే గిరా వస్మిన్ కిం చికీర్షసి కర్తు మిచ్ఛసి నూనమ్ భగవతః పరదేవతారూపస్య మాయాసీతి కృత్స్నాం వ్యక్తి మాలక్ష్య భగవన్మాయాత్వేన నిరూపయతి. అథ భ్రూవాద్యవయవాన్ ప్రత్యేక మాలక్ష్య ధనురాదిత్వేన రూపయతి. తత్ర భ్రువావాలక్ష్యాహ విజ్యే నిర్గుణే ధనుషీ బిభర్షి కిం సుహృదః మాదృశస్య ఆత్మనో వా అర్థే ప్రయోజనాయ ఆభ్యాం కిం కార్యమస్తి కించాప్రమత్తానజితేంద్రియాన్ మృగాన్ మృగతుల్యా నస్మదాదీన్ మృగయసే కాన్ విజేతుం కిం ధనుషీ ధారయసీత్యర్థః ౭

కటాక్షావాలక్ష్య తద్వివక్షయా ప్రాహ (బాణావిమౌ) శతపత్రే నేత్రకమలే తే ఏవ పత్రాణి పింఛాని యయోః శాన్తౌ విభ్రమేణ మంథరావపుంఖరుచిరౌ పుంఖాభ్యాం వినాపి రుచిరౌ సుందరౌ పత్రతయా కల్పితనేత్రాభ్యాం పరభాగస్య పుంఖస్థానీయస్య అభావా దపుంఖరుచిరౌ ఇత్యుక్త మతితిగ్మౌ

(ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానం)

కస్మై యుయుంక్షసి వనే విచర న్న విద్మః
క్షేమాయ నో జడధియాం తవ విక్రమోఽస్తు. ౮

శిష్యా ఇమే భగవతః పరితః పఠంతి
గాయంతి సామ సరహస్య మజస్ర మీశమ్,
యుష్మచ్ఛిఖాం విలుళితాః సుమనోఽభివృష్టీః
సర్వే భజంత్యృషిగణా ఇవ వేదశాఖాః. ౯

వాచం పరం చరణపంజరతిత్తిరీణాం
బ్రహ్మన్నరూపముఖరాం శృణువామ తధ్యమ్,

తీక్ష్ణదంతావగ్రభాగౌ యయో స్తౌ యద్వా శతపత్రపత్రౌ ఇతి నేత్రవివక్షా అపుంఖరుచిరావితి కటాక్ష వివక్షా. వనే చరన్కస్మై యుయుంక్షసి ప్రయోక్తు మిచ్ఛసీతి న విద్మః అతో భయాదేతత్ప్రార్థ యామః తవాయం విక్రమో జడధియా మస్మాకం క్షేమాయాఽస్తు. ౮

తదంగసౌరభ్యేనానుగచ్ఛతో భ్రమరా నాలక్ష్య తద్వివక్షయాహ (శిష్యా ఇతి) ఇమే పరితః అనుగచ్ఛంతః ఇతి శేషః భగవతః తవ శిష్యా భ్రమరధ్వని మాశ్రుత్య తద్వివక్షయాహ. సరహస్యం సోపనిషత్సామాజస్ర మవిచ్ఛేదేన పఠంతి ఈశేతి పుంస్త్వనిర్దేశః పూర్వవత్. శిఖాతో విలులితపుష్ప సంశ్లిష్టభ్రమరా నాలక్ష్యాహ. యుష్మచ్ఛిఖాతో విలులితాః గలితాః సుమనసా మభితో వృష్టీః సర్వే తవ శిష్యాః భజంతి తత్ర శుద్ధోక్త్వేనోపమా ఋషిగణా వేదశాఖా ఇవేతి. ౯

నూపురాదిచరణాభరణాంతర్గతమణిస్వన మాకర్ణ్య తద్వివక్షయాహ (వాచమితి) తుభ్యం తవ విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః పంజరాకారస్థానీయచరణాలంకారాంతర్గతానాం తిత్తిరీణామితి చరణా భరణరత్నవివక్షయా తిత్తిరీశబ్దః పక్షివత్కృజాత్యాపన్నయజుర్వేదప్రవరఋషివచనః స చాభేదోపాత్త మణిపరః తేషాం వాచం పరం కేవలం శ్రుణుమః. కథంభూతా మరూపముఖరా మదృశ్యమానవక్తృకాం ముఖరీం ఉద్భూతాం యద్వా చరణపంజరతిత్తిరీణామితి నూపురాదిచరణాభరణవివక్షైవ. అస్మిన్పక్షే అరూపముఖరా మిత్యస్యానభివ్యక్తవర్ణధ్వన్యాత్మనోద్భూతా మిత్యర్థః. హే బ్రహ్మన్! నితంబం పరిధాన వస్త్రం నితమ్బకాంతిత్వేన ప్రకల్ప్యాహ కదంబకుసుమస్య రుచి ర్దీప్తిరంకవిటంకబింబే అంకయోశ్చ

లబ్ధా కదంబరుచిరంకవిటంకబింబే
యస్యామలాతపరిధిః క్వ చ వల్కలం తే ౧౦

కిం సమ్భృతం రుచిరయో ర్ద్విజ శృంగయో స్తే
మధ్యేకృశో వహసి యత్ర దృశిః శ్రితా మే,
పంకోఽరుణః సురభి రాత్మవిషాణ ఈదృగ్
యేనాశ్రమం సుభగ మే సురభీకరోషి ౧౧

లోకం ప్రదర్శయ సుహృత్తమ తావకం మే
యత్రత్య ఇత్థ మురసావయవావపూర్వౌ,
అస్మద్విధస్య మన ఉన్నయనౌ బిభర్తి
బహ్వద్భుతం సరసరాససుధాదివక్త్రే ౧౨

విటంకబింబయోః సుందరతరనితంబయోశ్చ తేషాం సమాహారః ప్రాణ్యంగత్వా దేకవద్భావః తస్మిన్ క్వలబ్ధా. పాఠాంతరే అంగేతి సంబోధనం, నితంబమండలే కదంబరుచిః క్వలబ్ధేత్యర్థః మేఖలామాలక్ష్యాహ. యస్యాం కదమ్బరుచ్యా మలాతపరిధిః వర్తతే అలాతః సాంగారకాష్ఠం తద్భ్రమణనిమిత్తేన మండలాకారరేఖాకృతిమాపన్నోఽగ్నిపరిధిః. వస్త్రం నితంబకాంతిత్వేన పరికల్ప్య వస్త్రమదృష్ట్వేవ పృచ్ఛతి క్వచ తే వల్కల మితి. జాత్యనుకరణనిమిత్తఋషిత్వవ్యపదేశాభిప్రాయేణ వల్కలశబ్ద ప్రయోగః. ౧౦

స్తనా వాలక్ష్యాహ హేద్విజః సుందరయోః శృంగయోః కిం సమ్భృతం కిం పూర్ణమస్తి మనోహరం కించి దస్తీత్యేతావత్తు జానామి యతో మధ్యే మధ్యకాయే కృశోఽపి త్వం కృచ్ఛ్రేణ శృంగద్వయం వహసి. అత్ర శృంగయో ర్మే దృశిరాశ్రితా సంలగ్నాస్తి అన్యదేదం వహనం మమ దృశ్యా సంజనం చ నఘటత ఇతి భావః. స్తనగతం కుంకుమమారక్ష్యాహ. పంకోఽరుణః సురభి రాత్మన స్తవ విషాణే స్తనే ఈదృ గత్యపూర్వః లిప్త ఇతి శేషః. కుతః యేన పంకేన సుభగం మమాశ్రమం సురభీకరోషి ౧౧

హే సుహృత్తమః తావకం త్వత్సమ్బంధినం లోకం స్థానం మే మహ్యం ప్రదర్శయ యత్రత్యః యః తావకలోకస్థః జనః అస్మద్విధస్య మాదృశస్య మన ఉన్నయనౌ మనఃక్షోభకౌ ఉల్లాసకరౌ వా. రుత్వమత్వయలోపాః, యలోపస్యాసిద్ధత్వా న్నగుణః ఇత్థం ఈదృశావపూర్వావయవౌ శృంగరూపౌ స్తనౌ ఉరసా బిభర్తి వక్త్రేచ బహ్వద్భుతం బిభర్తి కిం తత్సరసరాససుధాది సంసో మధురాలాపః రాసో విలాస స్తాభ్యాం సహితా సుధా అధరామృత మాదిశబ్దేన స్మితాదిసంగ్రహః. ౧౨

(ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానం)

కావాఽఽత్మవృత్తిరదనాద్బహిరంగ భాతి
విష్ణోః కలాస్యనిమిషోన్మకరౌ చ కర్ణౌ,
ఉద్విగ్నమీనయుగలం ద్విజపంక్తి శోచి
రాసన్నభృంగనికరం సర ఉన్ముఖం తే ౧౩

యోఽసౌ త్వయా కరసరోజహతః పతంగో
దిక్షు భ్రమన్ భ్రమత ఏజయతేఽక్షిణీ మే,
ముక్తం న తే స్మరసి వక్రజటావరూధం
కష్టోఽనిలో హరతి లమ్పట ఏష నీవీమ్. ౧౪

తవ లోకే ఆత్మనో దేహస్య వృత్తిరాహారః కావా అంగ। హేసఖే। అదనాచ్చర్వణాద్బహిః భక్షణవ్యతిరేకేణ భక్షణం వినైవ తవాత్మవృత్తిర్జీవనం సంభవతీతి భాతి. సా కీదృశీ. అదనాద్ధవిర్వాతీతి పారే హవిశ్శబ్దస్తద్గన్ధే ఉపచారాద్వర్తతే అదనాచ్చర్వణాద్ధవిస్సంబంధిగంధో వాత్యాయాతీతి తాంబూలాభిప్రాయం పూర్వోక్తపార ఏవ సాధుః. విష్ణోః కలాసీతి హేతూక్తేః, తథా హి తస్మిన్ పారే తవ భోజనాద్బహిర్భూతైవ వృత్తిరిత్యవభాతీత్యర్థః. కుతః? యతస్త్వం విష్ణోః కలాంశోఽపి విష్ణుర్నాశ్నాతి "అనశ్నన్నన్యో అభిచకాశీతి" ఇతి శ్రుతేః విష్ణోః కలాసీత్యత్ర హేతుః తవ కర్ణౌ విష్ణోరివానిమిషోన్మకారావనిమేషౌ రత్నశ్రేష్ఠత్వేన విమేషశూన్యౌ ఉల్లసన్తౌ మకరౌ తదాకారే కుండలే యయోస్తౌ కించ తవ ముఖం సర ఇత్సర ఇవ తదేవాహ ఉద్విగ్నం చంచలమీనయుగల మివ నేత్రద్వయం యస్మిన్ ద్విజాః దంతాః తేషాం పంక్త్యాః శోచిః శోభా యస్మిన్, శోచిశ్శబ్దః సాంతః. సరసి తు ద్విజాః హంసాః ఆసన్నో భృంగనికరః ఏవ కేశస్తోమః పరిమలలుబ్ధభృంగస్తోమో వా ౧౩

(త్వయా) కరసరోజేన హతః యోఽసౌ పతంగః కందుకః దిక్షు భ్రమన్ భ్రమతః భ్రమితచిత్తస్య మేఽక్షిణీ ఏజయతే చంచలతాం నయతి వక్రకేశసమూహం ముక్తబంధనం న స్మరసి న బధ్నాసి కిం. కష్టో ధూర్తః లంపటో లాలసః ఏష అనిలో వాయుః నీవీం హరత్యధరాంబరం హరతి ఏతచ్చ న స్మరసి కిమ్. ౧౪

రూపం తపోధనతప శ్చరతాం తపోఘ్నం
హ్యేతత్తు కేన తపసా భవతోపలబ్ధమ్,
చర్తుం తపోఽర్హసి మయా సహ మిత్ర మహ్యం
కిం వా ప్రసీదతి స వై భవభావనో మే. ౧౫

న త్వాం త్యజామి దయితం ద్విజదేవదత్తం
యస్మిన్మనోదృగపి నో న వియాతి లగ్నమ్,
మాం చారుశృంగ్యర్హసి నేతు మనువ్రతం తే
చిత్తం యతః ప్రతిసరంతు శివాః సచివ్యః. ౧౬

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి లలనానునయాతివిశారదో గ్రామ్యవైదగ్ధ్యయా పరిభాషయా తాం విబుధవధూం విబుధమతిరధిసభాజయామాస. ౧౭

హే తపోధన! తపశ్చరతాం తపోవిఘ్నకరమేతద్రూపం భవతా కేన తపసోపలబ్ధం ప్రాప్తం హేమిత్ర! మయా సహితస్తపశ్చర్తుమర్హసి భవభావనః విశ్వస్రష్టా స వై అజో బ్రహ్మా కిం వా మహ్యం ప్రసీదతి, త్వాం భార్యాం కల్పయతీత్యర్థః ౧౫

హే ద్విజ! దేవేన బ్రహ్మణా దత్తం త్వాం న త్యజామి, యస్మింస్త్వయి నోఽస్మాకం దృఙ్మనశ్చ లగ్నం స న్నవియాతి న తతో గచ్ఛతి. హే చారుశృంగి! యతస్తే చిత్తం తతో మాం త్వదధీనం నేతుమర్హసి సచివ్యస్తవ సఖ్యోఽపి శివాః అనుకూలాః మాం ప్రతిసరన్త్వనువర్తంతాం. యద్వా ఏతావత్పర్యంతం మాం యాః సచివ్యః శివాః ఫేరవస్తాః ప్రతిసరంతు నిర్యాంతు యద్వా వనవాసేన సహ వసంత్యో హరిణ్యః శివాః ప్రతిసరంతు ప్రదక్షిణం గచ్ఛంతు సరణ్య ఇతి పాఠే సరంతీతి సరణ్యో రాత్రయః, శివాః మంగళరూపాః సరంతు గచ్ఛంతు. ౧౬

(ఇతీత్థం) లలనానునయే।తాః స్వాధీనాః కర్తు మిత్యర్థః. అతినిపుణో గ్రామ్యేషు వైదగ్ధ్యం కౌశలం యస్యాస్తయా పరిభాషయా తాం విబుధవధూ మప్సరసం మోహితచిత్తః అధిసభాజయామాస సబహుమానం తా మనుకూలా మకరో దిత్యర్థః ౧౭

(ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానం)

సా చ తతస్తస్య వీరయూధపతే ర్బుద్ధిశీలరూపవయఃశ్రియౌదార్యేణ పరిక్షిప్తమనాస్తేన సహాయుతాయుతపరివత్సరోపలక్షణం కాలం జంబూద్వీపపతినా భౌమస్వర్గభోగాన్ బుభుజే. ౧౮

తస్యా ము హా వా ఆత్మజాన్ సరాజవరఆగ్నీధ్రో నాభికింపురుషహరివర్షేలావృతరమ్యకహిరణ్మయకురుభద్రాశ్వకేతుమాలసంజ్ఞాన్నవపుత్రా నజనయత్. ౯

సా సూత్వాథ సుతాన్నవానువత్సరం గృహ ఏవాపహాయ పూర్వచిత్తి ర్భూయ ఏవాజం దేవ ముపతస్థే. ౦

ఆగ్నీధ్రసుతాస్తే మాతురనుగ్రహాదౌత్పత్తికేనైవ సంహననబలోపేతాః పిత్రా విభక్తా ఆత్మతుల్యనామాని యథాభాగం జంబూద్వీపవర్షాణి బుభుజుః. ౨౧

సా చ పూర్వచిత్తిః తస్య వీరయూథపతేః. వీరాణాం యూథాః తేషాం పతే రాగ్నీధ్రస్య బుద్ధ్యాదీనాం ద్వంద్వైక్యం. తేన పరాక్షిప్తమాసక్తం మనో యస్యాః సా జమ్బూద్వీపపతినా తేనాగ్నీధ్రేణ సహ బహుకాలం భౌమస్వర్గాః నవఖండాః తేషు యే భోగాస్తాన్ బుభుజే. ౧౮

తతః స రాజశ్రేష్ఠః ఆగ్నీధ్రః తస్యాం పూర్వచిత్త్యాం నాభిప్రభృతాన్ నవాత్మజాన్ పుత్రానజనయత్ పుమాఖ్యాన్నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్ర ఇత్యవయవార్థావగమాయ పుత్రశబ్దః, ప్రయుక్తః అతో న పౌనరుక్త్యమ్ ౧౯

(సా) పూర్వచిత్తిః ప్రతివత్సరమేకైకం పుత్రమితి నవసుతాన్ సూత్వా గృహఏవాపహాయ విహాయ పునరజం దేవం బ్రహ్మాణ ముపతస్థేఽభజత్. ౨౦

నాభ్యాదయః ఆగ్నీధ్రసుతా మాతురనుగ్రహాదౌత్పత్తికేన స్వభావతః సంహననం దృఢాంగత్వం బలం చ తాభ్యా ముపేతాః పిత్రా ఆగ్నీధ్రేణ విభక్తా విభాగమనతిక్రమ్య ఆత్మతుల్య నామాన్యాత్మభిః సహ తుల్యనామాని జమ్బూద్వీపవర్షాణి బుభుజుః, భారతవర్షస్యాపి భరతసమ్బంధాత్ పూర్వ మజనాభ మితి వ్యవహారాదాత్మతుల్యనామానీత్యస్య న విరోధః. ౨౧

ఆగ్నీధ్రో రాజాఽతృప్తః కామ స్తామప్సరస మేవానుదిన మధిమన్యమాన స్తస్యాః సలోకతాం శ్రుతిభి రవారుంధ యత్ర పితరో మోదంతే. ౨౨

సంపరేతే పితరి నవ భ్రాతరో మేరుదుహితౄర్మేరుదేవీం ప్రతిరూపా ముగ్రదంష్ట్రీం లతాం రమ్యాం శ్యామాం నారీం భద్రాం దేవవీతిమితి సంజ్ఞా నవోదవహన్. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఆగ్నీధ్రో రాజాఽతృప్తకామస్తామేవ అప్సరసం పూర్వచిత్తి మధిమన్యమానః తత్సంగ నిమిత్తాంతరమధికం కామయమానః శ్రుతిభిః శ్రుత్యుక్తసాధనైః కర్మభి స్తస్యాః సలోకతా మవరుంధే ప్రాప కోఽసౌ లోక స్తత్రాహ. యత్ర లోకే ప్రాప్తాః పితరో మోదంతే. ౨౨

పితర్యగ్నీధ్రే సమ్పరేతే మృతే సత్యంతరం నవ భ్రాతరః నాభిప్రభృతయః సుమేరో ర్దుహితౄ మేరుదేవీప్రభృతీః నవ ఉదవహన్ వివాహితవంతః ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం.
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

నాభిః అపత్యకామోఽప్రజయా మేరుదేవ్యా భగవంతం యజ్ఞపురుషం అవహితాత్మా అయజత. ౧

తస్య హ వావ శ్రద్ధయా విశుద్ధభావేన యజతః ప్రవర్గ్యేషు ప్రచరత్సు ద్రవ్య దేశకాలమంత్ర_ర్త్విగ్దక్షిణావిధానయోగోపపత్త్యా దురధిగమ్యోపి భగవాన్ భాగవతవాత్స ల్యతయా సుప్రతీక మాత్మాన మపరాజితం నిజజనాభి ప్రేతార్థవిధిత్సయా గృహీతహృదయో హృదయంగమం మనోనయనానందనావయవాభిరామ మావిశ్చకార ౨

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రియవ్రతాగ్నీధ్రచరిత మభిధాయ ఆగ్నీధ్రాపత్యచరిత్ర మభిధిత్సుః తావత్ నాభి చరితమాహ (నాభిరితి తృతీయేన.) అపత్యకామః సంతానార్థీ నాభిః ఆగ్నీధ్రపుత్రః అప్రజయా అవిద్య మానసంతానయా మెరుదేవ్యా భార్యయా సహ సమాహితచిత్తః యజ్ఞపురుషం యజ్ఞారాధ్యం పరమపురుష మయజత్ యజ్ఞై రారాధితవా నిత్యర్థః. ౧

శ్రద్ధయా కర్తవ్యవిషయత్వరయా విశుద్ధాంతఃకరణేన చ తస్య నాభే ర్యజతః సతః ప్రవర్గ్యనామకేషు యాగేషు ప్రచరత్సు ప్రవర్తమానేషు అనుష్ఠీయమానేషు ద్రవ్యాదయః సప్తయోగాః ఉపాయా స్తేషా ముపపత్త్యా సంపత్త్యా దురధిగమో దుష్ప్రాపోఽపి భగవాన్ ద్రవ్యం హవిర్దేశః స మే యజేతేతి విహితః కాలో వసంతాదిరూపః విధానం విధిః అనుష్ఠానప్రకారః భాగవతేషు వాత్సల్యం యస్య తస్య భావః తత్తా తయా, వత్సలతయేతి పాఠే భాగవతేషు దయాళుతయా. నిజజనానాం భక్త జనానాం అభిప్రేతార్థవిధిత్సయా అభిమతార్థనిష్పాదనేచ్ఛయా. హేత్వర్థే తృతీయా "అధ్యయనేన వసతీ" తివత్ గృహీతహృదయః కృతసంకల్పః శోభనాః ప్రతీకాః అవయవా యస్మిన్. తదేవ ప్రపంచయతి హృదయంగమం చిత్తాపహారిణం-తత్ర హేతుః. మనసాం నయనానాం చ ఆనందయంతీ త్యానందనాః నంద్యాదిత్వాత్ కర్తరి ల్యుః. తై రవయవైః అభిరామం సుందర మపరాజిత మకర్మవశ్య మాత్మానం దివ్యవిగ్రహ మావిశ్చకార ప్రకటీచకార. ౨

అథ హ త మావిష్కృత భుజయుగళద్వయం హిరణ్మయం పురుష విశేషం కపిళకౌశేయాంబరధర మురసి విలసచ్ఛ్రీవత్సలలామం దరవరవనరుహ వనమాలాచ్ఛూర్యమృతమణిగదాదిభిరుపలక్షితం స్ఫుటకిరణప్రవరముకుటకుండలకటకకటి సూత్రహారకేయూరనూపురాద్యంగభూషణవిభూషిత మృత్విక్ సదస్యగృహపతయోఽధనా ఇవోత్తమధన ముపలభ్య సబహుమాన మర్హణేనావనతశీర్షాణ ఉపతస్థుః. ౩

ఋత్విజ ఊచుః—

అర్హసి ముహు రర్హత్తమ' అర్హణమస్మాక మనుపథానాం నమో నమ ఇత్యేతావత్సదుపశిక్షితం కోఽర్హతి పుమాన్ ప్రకృతిగుణవ్యతికరమతి రనీశ ఈశ్వరస్య పరస్య ప్రకృతిపురుషయో రర్వాక్తనాభిః నామరూపాకృతిభిః రూపనిరూపణమ్. ౪

(అథ) అనంతరం. హేతి విస్మయే. త మావిర్భూతం భగవంతం. కథంభూతం, ఆవిష్కృతం భుజానాం యుగళద్వయం చతుష్టయం యేన హిరణ్మయం ప్రకాశబహులం, పురుషేషు విశిష్యతే ఇతి పురుషవిశేషః తం పురుషోత్తమ మిత్యర్థః కపిళం పిశంగం కౌశేయం కృమికోశోత్థం జంతుజన్య మంబరం బిభ్రత మురసి విలసచ్ఛ్రీవత్స ఏవ లలామం చిహ్నం యస్య సః, దరవరః శఙ్ఖః వనరుహం పద్మం అచ్ఛూరి చక్రం అమృతమణిః కౌస్తుభః ఏవ మాదిభి రుపలక్షితం స్ఫురత్కిరణా యే ప్రవరా మణయః తన్మయాని యాని ముకుటాదీని అంగానాం భూషణాని తైర్భూషిత ముపలభ్య దృష్ట్వా ఋత్విజః సదస్యాః గృహపతి ర్యజమానః తేషా, మితరేతరయోగే ద్వంద్వః. తే నిర్ధనా ఇవోత్తమం ధన ముపలభ్య యథా బహుమానయంతి తథా అర్హణేన పూజాపురస్సర మవనతశీర్షాణః నమ్రశిరసః కృతప్రణామా ఇత్యర్థః. ఉపతస్థుః సమీపమేత్య స్తుతవంతః ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్ తిష్ఠతి ధాతురత్ర స్తుతౌ వర్తతే మంత్రకరణకత్వాభావాత్ "నోపాన్మంత్రకరణే" ఇత్యాత్మనేపదమ్ ౩

స్తుతిమేవాహ (అర్హసీత్యాదినా.) పరమమంగళాయనగుణకథనోత్సుక్యంతేన విగదేన త్వదీయార్హణగ్రహణోత్సుక మపరిపూర్ణం మాం కథం స్తుతేతి శంకా మపనుదంత ఆహుః-హే అర్హత్తమః పరిపూర్ణోఽప్యనుపథానాం భృత్యానామస్మాకమర్హణం ముహుః స్వయమేవ స్వీకర్తుమర్హసి పరిపూర్ణస్య తవ నాస్మదర్హణగ్రహణేన న్యూనతేతి భావః నవయం కార్త్స్న్యేన భవదీయగుణకథనే ప్రభవామః, కిం త్వేకదేశకథన ఏవేతి వదంతః స్తువంతి నమోనమ ఇత్యాదినా. ఋత ఇత్యనేన తావదేవాస్మాకం సద్భి రుపశిక్షితం త్వత్స్వరూపస్వభావయోరానంత్యాత్ కార్త్స్న్యేన తత్కథనాయోగాత్ కేవలం నమో నమ ఇత్యేవ కథనీయమితి సద్భి రుపశిక్షితా వయమిత్యర్థః ౪

(ఋషభావతారకథా)

సకలజననికాయవృజిననిరసనశివతమప్రవణగుణగణైకదేశకథనాదృతే. ౫

పరిజనానురాగవిరచితశబలసంశబ్దసలిలసితకిసలయతులసికాదూర్వాంకురైరపి సంభృతయా సపర్యయా కిల పరమ పరితుష్యసి ౬

అథానయాపి న భవత ఇజ్యయోరుభారభరయా సముచితమర్థమిహోపలభామహే. ౭

ఆత్మన ఏవానుసవన మంజసా వ్యతిరేకేణ బోభూయమానశేష పురుషార్థ

ఏతదేవాహుః (కోర్హతీతి) ప్రకృతేర్గుణాః సత్త్వాదయః, తేషాం వ్యతికరః పరిణామః శబ్దాదిరూపః తద్విషయా మతిర్యస్య అత ఏవాపీశః కర్మపరవశః అర్వాక్తనాభిః స్వకార్యభూతాభిర్నామాదిభిరుపలక్షితః తత్ర నామ దేవమనుష్యాదినామధేయం రూపం సంస్థానం ఆకృతిస్తద్ద్రివ్యజాతిః ప్రకృతిపురుషయోః పరస్య విలక్షణస్యేశ్వరస్య తవ స్వరూపనిరూపణం. స్వరూపశబ్దః స్వభావాదేరప్యుపలక్షణః కర్తుం కో నామ పుమానర్హతి స హ్యేతావన్మాత్రమేవార్హతి నాధికమిత్యాహ-సకలజనానాం నికాయః సమూహః తస్య వృజినం పాపం నిరస్యంతీతి తథా శివమయాః ప్రవరాశ్చ తే గుణాః తేషామేకదేశః తస్య కథనాద్వినా గుణలవకథనమేవార్హతి న తు స్వరూపనిరూపణం స్వరూపస్వభావాదీనామానంత్యాదితి భావః ౫

యద్యపి సమస్తపురుషార్థస్వరూపస్య నిత్యతుష్టస్య తవ నానేన యోగేనార్థస్తథాపి "పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి" ఇతి భక్తిపూర్వకారాధనస్య కించిన్మాత్రస్యాపి త్వత్ప్రీతికరత్వం త్వయైవ గీతమితీదం యజనం సూర్యాయ దీప ఇవ కించిదారాధనమాత్ర మిత్యాహుః (పరిజనేత్యాదినా అర్హతీత్యంతేన.) పరిజనై రనురాగేణ విరచితాః శబలసంశబ్దా గద్గదాక్షరాః స్తుతయః సలిలం విశుద్ధం జలం శిలం వ్రీహ్యాదిమంజరీఖండః. సితేతి పాఠే సితకిసలయాః శుద్ధపల్లవాః ఏవమాదిభిః సంభృతయా సంపాదితయా పూజయా పరితుష్యసి కిల. ౬

తస్మాదన్యోఽర్థో నానయేత్యాహుః. అనయా ఇజ్యయా ఉరుభారభరయానేకాఙ్గసంభృతయా భగవతస్తవ సముచితం సంమతమపేక్షితమర్థం ప్రయోజనం న వైపశ్యామః అత్ర హేతుం వదంతో విశిషంతి. ఆత్మనః స్వత ఏవానుసవనం సర్వదా అంజసా సాక్షాద్బోభూయమానా అతిశయేన భవంతో యే శేషాః పురుషార్థాస్తే స్వరూపేణ యస్య నాపేక్ష్యోర్థోఽస్తి కిం త్విదమారాధనమాత్ర మిత్యాహుః

స్వరూపస్య కింతు నాథాశిష ఆశాసానానామేత దభిసంరాధనమాత్రం భవితుమర్హతి ౮

తద్యథా బాలిశానాం స్వయమాత్మనః శ్రేయః పరమవిదుషాం పరమపరమపురుషప్రకర్షకరుణయా స్వమహిమానం చాపవర్గాఖ్యముపకల్పయిష్యన్ స్వయం నాపచిత ఏవేతరవత్ ఇహోపలక్షితః. ౯

అథాయమేవ వరో హ్యర్హత్తమ యర్హి బర్హిషి రాజర్షే ర్వరదర్షభో భవాన్ నిజపురుషేక్షణవిషయ ఆసీత్. ౧౦

అసంగనిశితజ్ఞానానలవిధూతాశేషమలానాం భవత్స్వభావానాం ఆత్మారామాణాం మునీనా మనవరతపరిగుణితగుణగణపరమమంగళాయనగుణగణకథనోఽసి. ౧౧

(కింత్వితి.) హే నాథః ఆశిషః పురుషార్థానాశాసానానాం అభీప్సతా మస్మాక మేతద్యజనం త్వదీయారాధనమాత్రం భవితుమర్హతి త్వత్సంతోషజననద్వారా అస్మదుపయోగ్యేవేతి భావః. మాత్రచా భగవతోఽననురూపత్వం వివక్షితమ్. అననురూపారాధనప్రకృత్యా పరమకారుణికత్వం చ వ్యంజితమ్ ౭-౮

తదేవ స్పష్టయంత ఆహుః తదితి, హే పరమపురుష' తత్తదా ఆరాధనసమయ ఏవ నాపచిత ఏవ అనురూప మనారాధిత ఏవ ప్రకృష్టకరుణయా స్వమహిమానం మహత్తరైశ్వర్యాదిరూపం మోక్షాఖ్య మావిర్భూతగుణాష్టకసంపత్తిరేవ హి మోక్షః చకారాత్ అస్మత్సమీహితం చ ఫల ముపకల్పయిష్యన్ నివర్తయిష్యన్ త్వ మితరవత్ పరిపూర్ణోఽప్యపరిపూర్ణ ఇవ నోఽస్మాభి రిహ యాగే యథా యథావదుపలక్షితః దృష్టోఽసి, నః కథంభూతానాం ఆత్మనః స్వస్య పర ముత్కృష్టం శ్రేయః పురుషార్థ మవిదుషా మత ఏవ బాలిశానామ్ ౯

పరమకారుణికాత్ సమస్తపురుషార్థస్వరూపాత్ భగవతో రాజ్ఞా ప్రార్థనీయస్య పుత్రస్య క్షుద్రపురుషార్థతా మావిష్కర్తు మతిదుర్లభస్య భగవద్దర్శనస్యైవ కైముత్యనయేన నిరతిశయపురుషార్థతా మాహుః (అథేతి.) అర్హత్తమ రాజ్ఞోఽభిమతాన్ దాతుం యద్యప్యావిర్భూతోఽప్యథాప్యేవమేవ వరః సంజాతః కోఽసావిత్యత్రాహుః, యర్హి వావ. యదా హి రాజర్షే ర్బర్హిషి యజ్ఞే వరదశ్రేష్ఠో భవాన్ నిజజనానాం పురుషాణాం త్వద్భక్తానా మస్మాక మీక్షణవిషయః ఆసీదితి యత్ అసంగేన వైరాగ్యేణ నిశితం యజ్జ్ఞానం తదేవానిలస్తేన విధూతా అశేషామలాః యేషా మాత్మారామాణాం ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానపరాణాం భగవత్ స్వభావానాం భగవత్సమానధర్మాణాం మునీనాం. కర్తరి షష్ఠీ. మునిభి రనవరతం సర్వదా పరిగుణితాః గుణగణాః యస్య తస్య సంబోధన మీదృశస్య తవ గుణగణకథనమేవ పరమమంగలాయనం నిరతిశయశ్రేయస్సాధనం కిము త్వద్దర్శన మిత్యర్థః. ౧౦-౧౧

(ఋషభావతారకథా)

అథ కథంచిత్ స్ఖలనక్షుత్ పతన జృంభన దురవస్థానాదిషు వివశానాం నః స్మరణాయ జ్వరమరణదశాయామపి సకలకశ్మలనిరసనాని తవ గుణకృతనామధేయాని వచనగోచరాణి భవంతు. ౧౨

కిం చాయం రాజర్షి రపత్యకామః ప్రజాం భవాదృశీ మాశాసాన ఈశ్వర మాశిషాం స్వర్గాపవర్గయోరపి భవంత ముపధావతి ప్రజాయా మర్థప్రత్యయో ధనదమివాఽధనః ఫలీకరణమ్, ౧౩

కో వా ఇహ తేఽపరాజితోఽపరాజితయా మాయయాఽనవసిత పదవ్యాఽ

యతః త్వద్గుణకథనం పరమమంగళాయన మత స్తదేవాయుక్తాస్వపి దశాసు నో భూయా దితి ప్రార్థయంత ఆహుః, (అథేతి.) అథ నను భగవతః క్షుధాదిష్వయుక్తదశాసు తత్ర తత్ర స్ఖలనం చలనం పతనస్యోక్తత్వాత్ దురవస్థానం దుఃఖిత్వేనావస్థానం, ఆదిశబ్దేన అశుచిత్వాద్యవస్థాంతర సంగ్రహః. తథా జ్వరదశాయాం మరణదశాయాం చ పరవశానా మస్మాకం శ్రీమత స్తవ చరణారవింద స్మరణాయ చరణారవిందం స్మర్తుం సకలానాం కశ్మలానాం నిరసనాని నివర్తకాని గుణకృతనామాని నామధేయాని కల్యాణగుణప్రవృత్తినిమిత్తకాని తవ నామాని వచనగోచరాణి ఉచ్చారణవిషయాణి భవంతు ౧౨

ఇద మిదానీం రాజ్ఞా ప్రార్థనీయ మస్తీత్యావేదయంత ఆహుః (కించేతి,) అయం రాజర్షిర్నాభిః పుత్రం కామయమానః తత్రాపి భవాదృశీం త్వత్సదృశీం ప్రజా మాశాసానః ఆశిషామైహిక పురుషార్థానాం స్వర్గాపవర్గయో శ్చేశ్వరం ప్రదాతారం భగవంతం షాడ్గుణ్యపూర్ణం త్వాం ప్రజాయామేవ పురుషార్థ ఇతి ప్రత్యయో యస్య సః ఉపధావతి అనువర్తతే భజతీత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః-యథాఽ ధనో దరిద్రః ఫలీకరణం తుషకణాదిక మాశాసానో ధనదం కుబేర ముపధావతి, ౧౩

ఇదం చ నాతిచిత్ర మిత్యాహుః, (ఇహ) సంసారే అనుపాసితమహచ్చరణః యది భవేత్ ఉపాసిత మహచ్చరణం జనం వినేత్యర్థః, తయా అపరాజితయా కర్మవశ్యైరనభిభూతయా అనవసిత పదవ్యా అలక్షితమార్గయా సత్పథతిరోధాయికయా అలక్షితః కోవైన కోఽప్యత స్తయానావృతమతికః

నావృతమతిః విషయవిషరయాऽ నావృతప్రకృతిః అనుపాసితమహచ్చరణః ౧౪

యదిహ వావ తవ పునరదభ్రకర్తరిహ సమాహూతస్తత్రార్థధియాం మందానాం
నస్తద్యద్దేవహేలనం దేవదేవార్హసి సామ్యేన సర్వాన్ ప్రతివోఢు మవిదుషామ్ ౧౫

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి నిగదేన అభిష్టూయమానో భగవాన్ అనిమిషర్షభో వర్షధరాభివాదితాభి
వందితచరణః సదయ మిద మాహ. ౧౬

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

అహో బతాహ మృషయో భవద్భి రవితథగీర్భి ర్వర మసులభ మభియాచితో య దముష్యాత్మజో మయా సదృశో భూయాదితి మమ అహ మేవాభిరూపః కైవల్యా

అతఏవ విషయా ఏవ విషం తస్య రయో వేగః తేన అనావృతా ప్రకృతి ర్యస్య సః అతస్త్వన్మాయా
మోహితస్యైవ మాऽశంసా ఘటత ఇత్యర్థః. ౧౪

అతిదుర్లభసమస్తపురుషార్థభూతే స్తవ స్వపుత్రాశం సార్థ మాహ్వానం హేళనమివ.
అత స్తత్ క్షంతు మర్హసీతి విజ్ఞాపయంత ఆహుః (యది హ వావేతి.) హే అదభ్రకర్తః బహుకార్య
నిష్పాదక! ఉదారవ్యాపారకారిన్! అవితథకర్తః సత్యసంకల్ప! ఇతి వాऽర్థః హేదేవదేవ! దేవానాం
బ్రహ్మాదీనా మపి దేవ, హే సర్వాత్మన్ అల్పీయసే ప్రయోజనాయ యత్ యస్మాదేవాऽऽహూతోऽసి
తత స్తదర్ధధియాం తత్ర ప్రజాయా మర్థధీః పురుషార్థబుద్ధిర్యేషాం అత ఏవ మందానాం నోऽస్మాకం
దేవహేలనం దేవస్య తవ హేలన మాహ్వానరూప మవజ్ఞానం తవ సామ్యేన హేతునా ప్రతివోఢుం
సోఢు మర్హసి. ౧౫

ఇత్యేవం నిగదేన గద్యాత్మకసూక్తేన అభిష్టూయమానో భగవాన్ దేవోత్తమః వర్షధరః
భారతవర్షధారకో నాభిః తేనాభివాదితైః ఋత్విగ్భి రభివన్దితౌ చరణౌ యస్య సః సదయం దయాసహిత
మిదం వక్ష్యమాణం వాక్యమాహ. ౧౬

అహో ఋషయః! అవితథగీర్భిః సత్యవాగ్భిః భవద్భిః అసులభం దుర్లభం పరం
ప్రత్యహం అభియాచతః ప్రార్థితః. బతేత్యాశ్చర్యే, కోऽసౌ దుర్లభో వర స్తత్రాహ - మయా సదృశః

దథాపి బ్రహ్మవాదో న మృషా భవితు మర్హతి మమైవ హి ముఖం యద్ ద్విజదేవ కులమ్. ౧౭

తత ఆగ్నీధ్రీయేఽంశకలయా అవతరిష్యా మ్యాత్మతుల్య మనుపలభమానః.౧౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి నిశామయన్త్యా మేరుదేవ్యాః పతి మభిధాయాంతర్దధే భగవాన్. ౧౯

బర్హిషి తస్మిన్నేవ విష్ణుద త్త భగవాన్ పరమర్షిభిః ప్రసాదితో నాభేః ప్రియ చికీర్షయా తదవరోధాయనే మేరుదేవ్యాం ధర్మాన్ దర్శయితుకామో వాతరశనానాం

ఆత్మజో భూయాదితి కథం తస్య వరస్య దౌర్లభ్యమ్? తత్రాహ-మమ అహమేవ అభిరూపః సదృశః. కుతః? కైవల్యాత్ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణస్వభావాత్ "న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యః ఇత్యు క్తరీత్యా ప్రకృతిపురుషవిలక్షణసమాభ్యధికరహితస్య సదృశాంతరాభావాత్ మత్సదృశరూపో వరోఽతిదుర్లభ ఇత్యర్థః. యద్యప్యయం వరోఽతిదుర్లభ స్తథాపి హి యస్మాత్ ద్విజదేవకులం ద్విజా ఏవ దేవా స్తపోవిద్యాభి ర్దీవ్యమానా స్తేషాం కులం మమైవ హి ముఖం "బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖ మాసీదితి" ఉక్తరీత్యా ముఖం తతో బ్రహ్మవాదః బ్రహ్మకులస్య మన్ముఖభూతస్య వాదో వచః మృషా మిథ్యా న భవితు మర్హతీత్యహమేవ మత్సదృశ మన్య మనుపల భమానః కలయా అంశేన ఆగ్నీధ్రీయే నాభిసంబంధిని క్షేత్రే మేరుదేవ్యా మవతరిష్యామీ త్యేవం మేరుదేవ్యాః నిశామయంత్యాః శృణ్వంత్యాః సత్యాః తత్పతిం నాభిం ప్రత్యభిధాయ ఉక్త్వా భగవాన్ యజ్ఞపురుషోంతర్దధేఽన్తర్హితవానిత్యర్థః. ౧౭—౧౯

హే విష్ణురాత! రాజన్, తస్మిన్ బర్హిషి యజ్ఞే ఏవం మహర్షిభిః ప్రసాదిత ఆరాధితో భగవాన్నాభేః ప్రియం ఇష్టం కర్తుం నిర్వర్తితు మిచ్ఛయా తదవరోధాయనే నాభే ర్భార్యాయాం మేరుదేవ్యాం శుక్లయా సత్త్వప్రధానయా తన్వా అవతతార కిం కర్తుకామః? వాతరశనానాం దిగ్వాససాం పాషండి వ్యావృత్త్యర్థ మాహ శ్రమణానాం తపస్వినా మృషీణాం జ్ఞానినా మూర్ధ్వమంధినాం నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాం

శ్రమణానాం ఋషీణాం ఊర్ధ్వమన్థినాం శుక్లయా తన్వావతతార. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

ధర్మాన్ దర్శయితుకామః. అయ మంశావతారః కపిలః తావన్మాత్రకృత ఈశ్వరత్వవ్యపదేశః. ౨౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథ హ త ముత్పత్త్యైవ అభివ్యజ్యమానభగవల్లక్షణం సామ్యోపశమవైరాగ్యైశ్వర్యమహావిభూతిభి రనుదిన మేధమానానుభావం ప్రకృతయః ప్రజాః బ్రాహ్మణా దేవాశ్చ అవనితలసమవనాయ అతితరాం జగృధుః ౧

తస్య హ వా ఇత్థం వర్ష్మణా వరీయసా బృహచ్ఛ్లోకేన చౌజసా బలేన శ్రియా యశసా వీర్యశౌర్యాభ్యాం చ పితా ఋషభ ఇతీదం నామ చకార ౨

తస్య హీంద్రః స్పర్ధమానో భగవాన్ వర్షే న వవర్ష. తదవధార్య భగవాన్

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏవం నాభేశ్చరిత్ర ముపవర్ణిత ముపసంహరన్ త్రిభిరధ్యాయై ర్నాభేః పుత్రస్య ఋషభస్య చరిత్ర ముపవర్ణయతి (అథేతి) అథహ అవతారానంతరం ఉత్పత్త్యైవ జన్మనైవ అభివ్యజ్యమానాని భగవల్లక్షణాని పాదతలాదిషు వజ్రాంకుశాదీని యస్య సామ్యం సర్వభూతేషు సమత్వ ముపశమః అంతర్బాహ్యేంద్రియనియమః వైరాగ్యం విషయేష్వనాసక్తిః, ఐశ్వర్యం సర్వభూతనియంతృత్వం. మహావిభూతిః సర్వసంపత్తిః, సామ్యాదిభిః సహ వర్ధమానః అనుభావః ప్రభావో యస్య తం నిశమ్య దృష్ట్వా ప్రకృతయోఽమాత్యాదయః ప్రజాః జనాః బ్రాహ్మణదేవతాశ్చ. గోబలీవర్దన్యాయేన బ్రాహ్మణ దేవతా ఇత్యుక్తమ్. అవనితలసమవనాయ భూమండలపరిపాలనాయ అతితరాం భృశం జగృధుః ఐచ్ఛన్. ౧

తస్య జాతస్య పుత్రస్య ఇత్థం సత్త్వప్రధానేన వరీయసా శ్రేష్ఠేన వర్ష్మణా దేహేన బృహత్ శ్లోకేన విపులగుణప్రథయా ఓజసా ఇంద్రియబలేన బలేన దేహబలేన శ్రియా సంపదా యశసా విపులచరిత్రప్రథయా వీర్యం పరాభిభవసామర్థ్యం శౌర్యం రణమధ్యే స్వగృహే ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం తాభ్యాం చాతిశయితప్రభావత్వేన శ్రేష్ఠత్వా దృషభః ఇతి నామధేయం పితా నాభిశ్చకార. ౨

ఋషభశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం ప్రభావాతిశయమేవ సంగ్రహేణాహ, (యస్య హీతి.) యస్య ఋషభస్య వర్షే రాజ్యే భారతవర్షే స్పర్ధమానః ఋషభేన విరోధ మాచరన్ ఇంద్రః న వవర్ష వృష్టిం

ఋషభదేవో యోగేశ్వరః ప్రహస్య ఆత్మయోగమాయయా స్వవర్ష మజనాభం నామ అభ్యవర్షత్ ౩

నాభిస్తు యథాభిలషితం సుప్రజాస్త్వ మవరుధ్య అతిప్రమోదభరవిహ్వలః గద్గదాక్షరయా గిరా స్వైరం గృహీతనరలోకసధర్మం భగవంతం పురాణపురుషం మాయా విలసితమతి ర్వత్స తాతేతి సానురాగ ముపలాలయన్ పరాం నిర్వృతి ముపగతః ౪

విదితానురాగ మాపౌరప్రకృతిజనపదో రాజా నాభి రాత్మజం సమయసేతు రక్షాయా మభిషిచ్య బ్రాహ్మణేషూపనిధాయ సహ మేరుదేవ్యా విశాలాయాం ప్రసన్ననిపుణేన తపసా సమాధియోగేన నరనారాయణాఖ్యం భగవంతం వాసుదేవ ముపాసీనః కాలేన తన్మహిమాన మవాప ౫

నిరుద్ధవాన్. తదింద్రకర్తృక మవర్షణ మవధార్య నిశ్చిత్య ఇంద్రకృతః ప్రహస్య భగవానృషభదేవో యోగేశ్వరః ఆత్మీయవిచిత్రశక్త్యా స్వయమేవ అజనాభవర్షం భారతవర్షస్య ప్రాక్తనం నామాజనాభ మిత్యవర్షత్. ౩

నాభిస్తు యథాభిలషితం స్వేచ్ఛానురూపం సుప్రజాస్త్వం శోభనా ప్రజా యస్య సః సుప్రజాః "నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోః" ఇత్యసిచ్, తస్య భావః సుప్రజాస్త్వం. సుపుత్రత్వ మవరుధ్య ప్రాప్య నిరతిశయప్రమోదేన విహ్వలః గద్గదయా గిరా మాయయా భగవన్మాయయా స్వపుత్ర ఇతి విలసితా మతి ర్యస్య సః, హేవత్స! తాతేతి సానురాగం పుత్ర ముపలాలయన్ పరాం నిర్వృతి మానందం ఉపగతః ప్రాప్తః. కథంభూతం పుత్రం స్వైరం స్వేచ్ఛయా గృహీతః నరలోకసధర్మః మనుష్యాకారో యేన భగవంతం షాడ్గుణ్యపూర్ణం పురాణం పురుషం పురాపి నవః పురాణః తం పురుషం పురుషశబ్ద వాచ్యం తతతో రాజా నాభిః ఆపౌరప్రకృతిజనపదం పౌరాన్ ప్రకృతీః దేశవాసినశ్చ అభివ్యాప్య విదితః అనురాగః యస్మిన్, జనపద ఇతి పాఠే ఆర్షత్వాత్ ప్రయోగస్య "నావ్యయీభావాదతోఽమ్" ఇత్యమభావః "అవ్యయాదాప్సుపః" ఇతి లుగభావశ్చ. నాభి రాత్మజం సమయసేతవః వర్ణాశ్రమధర్మ మర్యాదాః తేషాం రక్షాయాం అభిషిచ్య రాజ్యాభిషిక్తం కృత్వేత్యర్థః బ్రాహ్మణానా ముత్సంగేఽంకే నిధాయ విశాలాయాం బదరికాశ్రమే మేరుదేవ్యా స్వభార్యయా సహ ప్రసన్నేన పరానుద్వేజకేన నిర్విణ్ణేన విఘ్నానుపహతేన సమాధినా సాంగేన భక్తియోగేన భగవంతం నారాయణాఖ్యం వాసుదేవ ముపాసీనః కాలేన ప్రారబ్ధావసానకాలేన తస్య వాసుదేవస్య మహిమాన మవాప ప్రాప్యావిర్భూత గుణాష్టకోఽభూత్ ముక్తోఽభవదితి యావత్. ౪—౫

పంచమస్కంధే - చతుర్థోఽధ్యాయః

(ఋషభోపాఖ్యానం)

యస్య హ పాండవేయ శ్లోకా వుదాహరంతి—

కో ను తత్కర్మ రాజర్షే ర్నాభే రన్వాచరేత్ పుమాన్,
అపత్యతా మగా ద్యస్య హరిః శుద్ధేన కర్మణా. ౧

బ్రహ్మణ్యోఽన్యః కుతో నాభే ర్విప్రా మంగలపూజితాః,
యస్య బర్హిషి యజ్ఞేశం దర్శయామాసు రోజసా. ౨

అథ హ భగవా నృషభదేవః స్వవర్షం కర్మక్షేత్ర మనుమన్యమానః ప్రదర్శిత గురుకులవాసో లబ్ధవరై ర్గురుభి రనుజ్ఞాతో గృహమేధినాం ధర్మా ననుశిక్షమాణో జయంత్యా మింద్రదత్తాయాం ఉభయలక్షణం కర్మ సమామ్నాయ ఆమ్నాత మభియుంజన్ ఆత్మజానాం ఆత్మసమానానాం శతం జనయామాస. ౩

నాభేశ్చరిత్రం విగమయన్ తత్ప్రీభావప్రతిపాదకౌ శ్లోకా వుదాహర్తుం తయోః సర్వ పరిగృహీతత్వమాహ (యస్యేతి) హే పాండవేయ! యస్య నాభేః శ్లోకా "లోపః శాకల్యస్య" ఇతి తస్య లోపే, తస్యాసిద్ధత్వాత్ స్వరసంధ్యభావః. ఉదాహరంతి ఆర్యా ఇతి శేషః. తావాహ. (కోను ఇతి.) రాజర్షే ర్నాభేః తత్ ప్రసిద్ధం కర్మ కో ను పుమా నాచరేత్ కుర్యాత్, న కోఽపీత్యర్థః. యస్య నాభేః శుద్ధేన కర్మణా భగవాన్ అపత్యతాం అగాత్ ప్రాప్తః. ౧

నాభే రన్యః కుతో బ్రహ్మణ్యః కో బ్రహ్మణ్య ఇత్యర్థః. పరమార్థే తసి రార్షః యస్య నాభే ర్బర్హిషి యజ్ఞే మంగళైః నిజార్జితధనాదిభిః పూజితా విప్రాః ఓజసా మంత్రబలేన యజ్ఞేశం దర్శయామాసుః ప్రదర్శితవంతః. ౨

అథ రాజ్యాభిషేకానంతరం భగవానృషభదేవః స్వవర్ష మజనాభం వర్షం కర్మక్షేత్రం స్వర్గాపవర్గసాధనకర్మానుష్ఠానయోగ్యం స్థానం మన్యమానః అన్యేషాం గ్రహణాయ ప్రదర్శితో గురుకులవాసో యేన ఉపలబ్ధా వరా యైస్తైః గురుభి రనుజ్ఞాతః గృహమేధినాం గృహాశ్రమిణాం ధర్మాననుశిక్షమాణః అనుశిక్షయితు మిత్యర్థః సమామ్నాతం నిహిత ముభయవిధం ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణం శ్రౌతస్మార్తరూపం వా కర్మాభివ్యంజన్ అనుతిష్ఠన్ ఇంద్రేణ దత్తాయాం జయంత్యాం భార్యాయాం

యేషాం ఖలు మహాయోగీ భరతో జ్యేష్ఠః శ్రేష్ఠగుణ ఆసీత్ యేనేదం వర్షం భారత మితి వ్యపదిశంతి. ౯

తమను కుశావర్త ఇలావర్తో బ్రహ్మావర్తో మలయః కేతు ర్భద్రసేన ఇంద్రస్పృక్ విదర్భః కీకట ఇతి నవ నవతిప్రధానాః. ౧౦

కవి ర్హరి రంతరిక్షః ప్రబుద్ధః పిప్పలాయనః.
ఆవిర్హోత్రోఽథ ద్రుమిల శ్చమసః కరభాజనః ౧౧

ఇతి భాగవతధర్మదర్శనా నవ మహాభాగవతాః తేషాం సుచరితం భగవన్మహిమోపబృంహితం వసుదేవనారదసంవాద ముపశమాయన ముపరిష్టాత్ వర్ణయిష్యామః. ౧౨

యవీయాంస ఏకాశీతి ర్జాయంతేయాః పితురాదేశకరా మహాశాలీనా మహాశ్రోత్రియా యజ్ఞశీలాః కర్మవిశుద్ధా బ్రాహ్మణా బభూవుః. ౧౩

ఆత్మజానాం శతం జనయామాస. యేషా మాత్మజానాం మధ్యే భరతో నామ జ్యేష్ఠః పుత్రః శ్రేష్ఠగుణ ఆసీత్ యేన భరతేన భరతసంబంధేన ఇద మజనాభం వర్షం భారతమితి వ్యపదిశంతి వ్యవహరంతి ౮-౯

తం భరతం అను పశ్చాత్ కుశావర్తాదయో నవసంఖ్యాకాః నవతి ప్రధానాః, ప్రథమపుత్రదశకే భరతః ప్రధానః ఇతరేషు ప్రత్యేకం కుశావర్తాదయః ప్రధానాః స్వవ్యతిరిక్తనవాపేక్షయా ప్రధానాః జ్యేష్ఠాః కుశావర్తాదయో నవ భరతమనుజాతాః తమేవానుసృత్య స్థితాః ఇతి వార్థః. ౧౦-౧౧

తత్ర నవతిపుత్రాణాం మధ్యే కవ్యాదయో నవ భాగవతధర్మప్రకాశకా మహాభాగవతా భగవద్ధర్మనిష్ఠా అభూవన్ తేషాం కవ్యాదీనాం సుచరితం భగవన్మహిమ్నోపబృంహితం వర్ధితం భగవన్మహిమ్నా యుక్త మిత్యర్థః అత ఏవోపశమాయనం చిత్తశాంతిహేతుక ముపరిష్టా దేకాదశస్కంధే వసుదేవనారదసంవాదే వక్ష్యామః కథయిష్యామ ఇత్యర్థః ౧౨

(యవీయాంస) ఏకాశీతిసంఖ్యాకాః జాయంతేయా జయంతీపుత్రాః మిత్రాజ్ఞానువర్తినో మహాశాలీనా గార్హస్థ్యసంపత్సమృద్ధా మహాశ్రోత్రియా అధీతసాంగవేదాః యజ్ఞానుష్ఠానశీలాః కర్మణా సదాచారేణ విశుద్ధా బ్రాహ్మణా బభూవుః. ౧౩

(ఋషభోపాఖ్యానం)

భగవానృషభసంజ్ఞ ఆత్మతంత్రః స్వయం నిత్యనివృత్తానర్థపరంపరః కేవలానందానుభవ ఈశ్వర ఏవ విపరీతవత్ కర్మాణ్యారభమాణః కాలేనానుగతం ధర్మమాచరణేనోపశిక్షయన్ అతద్విదాం సమ ఉపశాంతో మైత్రః కారుణికో ధర్మార్థయశః ప్రజానందామృతావరోధేన గృహేషు లోకం నియమయత్. ౧౪

యద్యత్ శీర్షణ్యాచరితం తత్తదనువర్తతే లోకః ౧౫

యద్యపి స్వవిదితం సకలధర్మం బ్రాహ్మం గుహ్యం బ్రాహ్మణైర్దర్శితమార్గేణ సామాదిభి రుపాయై ర్జనతా మనుశశాస. ౧౬

ద్రవ్యదేశకాలవయః శ్రద్ధర్త్విగ్వివిధోద్దేశోపచితైః సర్వైరపి క్రతుభి

అథ ఋషభసంజ్ఞో భగవాన్ ఆత్మతంత్రః స్వతంత్రః అకర్మవశ్యః అతఏవ నిత్యం నివృత్తకర్మాయత్తాః సుఖదుఃఖాద్యనరపరంపరా యస్య సః కేవలదుఃఖాసంభిన్నః య ఆనందః స్వరూపానందః తస్యానుభావో యస్య సః స్వయ మీశ్వర ఏవ సన్ ఇతరవత్ ప్రాకృతవత్ కర్మాణ్యారభమాణః వర్ణాశ్రమధర్మరూపాణి కర్మాణి కుర్వాణః కిం కుర్వన్ కాలేనానుగతం ప్రలీనం ధర్మ మాచారేణాతద్విదాం ధర్మతదనుష్ఠానాదిక మజానతాం ఉపశిక్షయన్ కిమర్థం? ధర్మాద్యవిరోధేన ధర్మాదిప్రాప్త్యై హేత్వర్థే తృతీయా, ఫలం చాత్ర హేతుః. ధర్మావిప్రాప్తిరూపఫలాయే త్యర్థః. ప్రజానందః ప్రజార్థో భోగః అమృత మేవం పురుషార్థచతుష్టయసంగ్రహః సర్వభూతసమః ఉపశాంతః రాగాద్యకలుషిత చిత్తః మైత్రః అపకృష్టేష్వపి భూతేషు స్వసామ్యబుద్ధిః కారుణికః పరదుఃఖాసహిష్ణుః గృహేషు గృహాశ్రమేషు లోకా న్నియమయన్ నియమయ న్నభూ దిత్యర్థః నియమయ దితి వా పాఠః ఆర్షత్వాదడ భావో వా. ౧౪

ఆచారేణోపశిక్షయ న్నియమయ దిత్యత్ర హేతుః (యద్యదితి) శీర్షణ్యః శ్రేష్ఠః తేన యద్యదాచరితం తత్ తదేవ హి యస్మా ల్లోకోఽనువర్తతేఽనుతిష్ఠతి. తథా చోక్తమ్ "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదే వేతరో జనః। స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే" ఇతి లోకసంగ్రహార్థ మాచారేణోపాశిక్షయ దిత్యర్థః. తథా సకలో ధర్మో యస్మిం స్తత్ బ్రహ్మగుహ్యం వేదరహస్యం యద్యపి స్వేనైవ విదితం తథాపి బ్రాహ్మణాన్ పృష్ట్వా తైర్దర్శితమార్గేణ సామాదిభి రుపాయై ర్జనతాం జనసమూహ మనుశశాస. ద్రవ్యాదిభిరుపచితైః సర్వైర్యజ్ఞై ర్యథావిధి శతకృత్వ ఇయాజ ఇష్టవాన్.

ర్యథోపదేశం శతకృత్వ ఇయాజ ౧౭

భగవతర్షభేణ పరిరక్ష్యమాణ ఏతస్మిన్ వర్షే న కశ్చన పురుషో వాంఛత్య విద్యమానమివ ఆత్మనోఽన్యస్మాత్ కథంచన కిమపి కర్హిచి దవేక్షతే భర్తర్యనుసవనం విజృంభితస్నేహాతిశయ మంతరేణ. ౧౮

స కదాచి దటమానో భగవానృషభో బ్రహ్మావర్తగతో బ్రహ్మర్షిప్రవర సభాయాం ప్రజానాం నిశామయంతీనా మాత్మజా నవహితాత్మనః ప్రశ్రయప్రణయభర సుయంత్రితానప్యుపశిక్షయన్నితి హోవాచ ౧౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః

తత్ర ద్రవ్యం హవిర్దేశః "సమే యజేతే" త్యుక్తో దేశః, కాలః వసంతాదిః, వయః "జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీతే" త్యుక్తం వయః, శ్రద్ధా కర్తవ్యవిషయా త్వరా. వివిధ ఉద్దేశః ఇతి కర్తవ్యతా ౧౫-౧౭

భగవతా ఋషభేణ తస్మిన్ వర్షే భారతే పరిరక్ష్యమాణే సతి కశ్చన పురుషో భర్తరి ఋషభే అనుసవనం శశ్వద్విజృంభితో యః స్నేహోఽనురాగః తస్యాతిశయ మంతరేణ వినాఽన్యం పురుషార్థ మాత్మనః స్వస్యావిద్యమాన మన్యస్మా త్పురుషాంతరాత్ కదాచిదపి కించిదపి కేనాపి నిమిత్తేన నాపేక్షతే. ౧౮

స భగవా నృషభదేవః కదాచిత్ సంచరన్ బ్రహ్మావర్తగతః బ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠానాం సభాయాం ప్రజానాం నిశామయంతీనాం శృణ్వంతీనాం సతీనాం ఆత్మజా నవహితాత్మనః సమాహిత చిత్తాన్ ప్రశ్రయో వినయః ప్రణయః స్నేహ స్తాభ్యాం యత్సుఖం తేన యంత్రితాన్ వశీకృతా నుపశిక్షయ న్నితి వక్ష్యమాణప్రకారేణోవాచ హ. ౧౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఋషభ ఉవాచ—

నాయం దేహో దేహభాజాం నృలోకే కష్టాన్ కామానర్హతే విడ్భుజాం యే,
తపో దివ్యం పుత్రకాయేన సత్త్వం శుద్ధ్యేద్యస్మాద్బ్రహ్మసౌఖ్యం త్వనంతమ్. ౧

మహత్సేవాం ద్వారమాహు ర్విముక్తే స్తమోద్వారం యోషితాం సంగిసంగమ్,
మహాంత స్తే సమచిత్తాః ప్రశాంతా విమన్యవః సుహృదః సాధవో యే. ౨

యే వా మయీశే కృతసౌహృదార్థా జనేషు దేహంభరవార్తికేషు,

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఉక్తమేవాహ (ఋషభ ఇతి.) తద్వత్ ముక్త్యుపాయత్వేన భగవ దుపాసన ముపదేక్ష్యమాణో వైరాగ్యం వినా ఉపదిష్టోఽపి భక్తియోగో న సమ్యక్ ప్రతితిష్ఠతీతి తదుత్పత్తయే కామాన్నిందతి నాయమిత్యర్ధేన. దేహభృతాం మధ్యే యో నృలోకః మనుష్య స్తస్మిన్ సత్యయం మనుష్యదేహః కష్టాన్ కృచ్ఛ్రసంపాద్యా నంతతో దుఃఖరూపాన్ కామాన్ యజ్ఞాదీన్ ప్రతి నార్హతి కామాన్ అనుభవితుం నార్హతీత్యర్థః. కామోపభోగార్థో నాయం నృదేహ ఇత్యర్థః కుతః? యే కామా విడ్భుజా మపి సూకరాదీనా మపి సంతి కింతు హే పుత్రకాః! దివ్యం దేవస్య విష్ణో రారాధనరూపం తప శ్చర్తు మర్హతి కిం తత్తపః యదర్హతి తత్రాహ యస్మాత్తపసః శుద్ధ్యేత్ నిరస్తసంసారో భవేత్ యేన చ బ్రహ్మసుఖ మపారం భవేత్ కామోపభోగేన సంసృతిః. ఏవం కామోపభోగః సంసృతిహేతుః. భగవదుపాసనం మోక్షహేతు రిత్యుక్తమ్. ౧

ఏవం భోగోపాసనయోః బంధమోక్షహేతుత్వ మభిధాయ తయో ర్నిదాన మాహ. మహతాం సేవాం విముక్తే ర్ద్వారం మూలం కారణ మాహుః, తథా యోషితాం స్త్రీణాం యే సంగినః తేషాం సంగం తమసః సంసారస్య ద్వార మాహు రిత్యనుషంగః కే తే మహాంతః యత్సేవావిముక్తే ర్ద్వారం తత్రాహ సార్ధేన. యే సమచిత్తత్వాదిగుణయుక్తా స్తే మహాంత ఇత్యన్వయః. సమచిత్తాః సుఖదుఃఖాది ష్వవిక్రియమాణచిత్తాః సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానాత్ ప్రశాంతాః జితబాహ్యాంతఃకరణాః విమన్యవః తితిక్షవః సుహృదః సర్వభూతహితైషిణః సాధవః పరోపకారనిరతాః ౨

మయీశేఽస్మచ్ఛరీరకేఽస్మదంతరాత్మని సర్వేశ్వరే శాస్త్రదృష్ట్యా స్వాత్మనో భగవదాత్మకత్వా దేవ

గృహేషు జారాత్మజరాతిమత్సు న ప్రీతియుక్తా యావదర్థాశ్చ లోకే. ౩

నూనం ప్రమత్తః కురుతే వికర్మ యదింద్రియప్రీతయ ఆవృణోతి,
న సాధు మన్యే యత ఆత్మనోఽయ మసన్నపి క్లేశద ఆస దేహః. ౪

పరాభవ స్తావ దబోధజాతో యావన్న జిజ్ఞాసత ఆత్మతత్త్వమ్,
యావత్క్రియా స్తావ దిదం మనో వై కర్మాత్మకం యేన శరీరబంధః. ౫

ఏవం మనః కర్మవశం ప్రయుంక్తే అవిద్యయాఽఽత్మ న్యుపధీయమానే,

ముక్తిః యథాహ ప్రహ్లాదః "సర్వగత్వా దనంతస్య స ఏవాహ మవస్థితః" ఇతి. యద్వా క్షేత్రజ్ఞశక్త్యభిభవాత్ భగవ దంశోద్భవాదేవ ముక్తిః కృతం సౌహృదం ప్రీతిరేవార్థః ప్రయోజనం యేషాం తే. దేహంభరవార్తికేషు దేహధారణ వార్తైవ న ధర్మవిషయా వార్తా యేషు జనేషు గృహేషు చ. కథంభూతేషు జాయా కలత్రం ఆత్మజాః పుత్రాః రాతిః మిత్రం ధనం వా తద్వత్సు ప్రీతియుక్తా న భవంతి. యే చ లోకే యావదర్థాః దేహధారణాపేక్షామాత్రగ్రాహిణః దేహనిర్వాహకాధికార్థస్పృహాశూన్యా ఇత్యర్థః ౩

కామా న్నార్హతీతి యదుక్తం తదుపపాదయతి (నూనమితి.) ప్రమత్త ఆత్మభ్రాంత్యా దేహపరవశః అత ఏవ దీనః యదింద్రియప్రీతయే కర్మ ఆవృణోతి వ్యాప్రియతే కరోతీతి యావత్ తత్కర్మ సాధు సమీచీనం న మన్యతే కుతః యతః యస్మాత్। ఇంద్రియప్రీత్యర్థాత్ కర్మణః అసన్నప్యస్థిరోఽప్యయం క్లేశదో దేహః ఆస బభూవ ప్రాప్త ఇతి తస్యైవ పునః కరణం సాధు న మన్య ఇత్యర్థః ౪

నను దేహ స్యాస్థిరత్వాత్ క్రియా నయ మనర్థ ఇత్యాశంక్యాహ (పరాభవ ఇతి.) యావదాత్మనః ప్రకృతివిలక్షణ స్యాత్మనః తత్త్వం యాథాత్మ్యం యావన్న జిజ్ఞాసతే జ్ఞాతుం నేచ్ఛతి న జానాతీత్యర్థః. తావదబోధజాతః ఆత్మస్వరూపతిరోభావః ఆత్మయాథాత్మ్యాజ్ఞాననిమిత్తపరాభవః యావచ్చ పరాభవః తావదింద్రియప్రీతయే క్రియాః ప్రవర్తంతే యావచ్చ క్రియాః తావదిదం మనః కర్మాత్మకం కర్మప్రవణం న తు జ్ఞానప్రవణం, యేన కర్మాత్మకేన మనసా భూయోఽపి శరీరబంధః. శరీరాణాం నశ్వరత్వేఽపి పునఃపున స్తత్సంబంధోఽవిచ్ఛిన్న ఇతి తన్నిమిత్తానర్థపరంపరాఽప్యవిచ్ఛిన్నేతి భావః. ౫

ఏత దేవాహ (ఏవమితి.) అవిద్యయా దేవమనుష్యాద్యౌపాధికదేహవిశిష్టత్వేన అహంకార

(జడభరతోపాఖ్యానం)

ప్రీతి ర్న యావన్మయి వాసుదేవే న ముచ్యతే దేహయోగేన తావత్. ౬

యదా న పశ్యత్యయథా గుణేహాం స్వార్థే ప్రమత్తః సహసా విపశ్చిత్,
గతస్మృతి ర్వింవతి తత్ర తాపాన్ ఆసాద్య మైధున్య మగార మజ్ఞః. ౭

పుంసః స్త్రియా మిధునీభావ మేతం తయో ర్మిధో హృదయగ్రంధి మాహుః,
అతో గృహక్షేత్రసుతాప్తవిత్తై ర్జనస్య మోహోఽయ మయం మమేతి. ౮

మమకారరూపయా ఉపధీయమానే కర్మవాసనామూలయా సంస్పృత్యమానే సత్యాత్మని మనః కర్మవశం ప్రయుంక్తే వ్యాపారయతి పురుషమితి శేషః అతో యావద్వాసుదేవే మయి ప్రీతిః ప్రీతి రూపా భక్తి ర్న స్యాత్తావ ద్దేహయోగేన న ముచ్యతే ౬

న కేవలం దేహయోగమాత్ర మపి త్వనర్థాంతరసత్త్వం చేత్యాహ (యదేతి) స్వార్థే స్వస్య పురుషార్థభూతే స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసందానేఽప్రమత్తః సః గుణేహాం శబ్దాదిగుణవిషయా మింద్రియాణాం ప్రవృత్తిం యథా ఆత్మనః స్వాభావికీ న భవతి కింతు దేహసంబంధప్రయుక్తేతి విపశ్చి ద్వివేకీ సన్ యదా సహసా న పశ్యతి తదాఽసౌ పుమాన్ గతస్మృతిః స్వాత్మపరమాత్మస్మృతి రహితః అత ఏవాజ్ఞః మైధున్యం మైధునసుఖప్రధానం గృహం ప్రాప్య తత్ర తాపాన్ విందతి ప్రాప్నోతి ఏత దుక్తం భవతి అనాదికర్మవాసనయాఽహంకారమమకారరూపాఽవిద్యా. అవిద్యయా చ దేహసంబంధః దేహసంబంధేన పునః పునః కర్మ కర్మణ స్తాపః తాపానుభవేన కర్మణో వినాశేఽపి తద్వాసనాయా అనివృత్తా పున రవిద్యా అవిద్యయా చ దేహసంబంధద్వారా తాపానుభవ ఇత్యేవం చక్రవత్ పరివృత్తిరితి ౭

ఏవంరూపసంసారస్య నిదానం వాసనైవ తన్నివృత్తిరేవ ముక్తే ర్నిదాన మితి ప్రతిపాదయితుం తావ ద్వాసనాపి మిధునీభావమూలేత్యాహ (పుంస ఇతి) పుంసః స్త్రియా సహ యోఽయం మిధునీభావ స్తం ప్రత్యేకం తయో ర్హృదయగ్రంధి మాహుః. హృన్మనః తద్గతా కర్మవాసనా దుర్భేద్యత్వాత్ గ్రంధి రిత్యుచ్యతే. మిధునీభావం హృదయగ్రంథికారణ మాహు రిత్యర్థః. కోఽసౌ హృదయగ్రంధి ర్యం మిధునీభావ మాహు స్తత్రాహ యతః హృదయగ్రంధిహేతోః గృహాదిభి ర్విషయభూతై రహం మమేత్యవిద్యారూపో మోహో జనస్య భవేత్. ౮

యదా మనో హృదయగ్రంధి రస్య కర్మానుబద్ధో దృఢ ఆశ్లథేత,
తదా జనః సంపరివర్తతేఽస్మాత్ ముక్తః పరం యాత్యతిహాయ హేతుమ్ ౯

హంసే గురౌ మయి భక్త్యానువృత్త్యా వితృష్ణయా ద్వంద్వతితిక్షయా చ,
సర్వత్ర జంతో ర్వ్యసనావగత్యా జిజ్ఞాసయా తపసేహానివృత్త్యా. ౧౦

మత్కర్మభి ర్మత్కథయా చ నిత్యం మద్దేవసంగా ద్గుణకీర్తనా న్మే,
నిర్వైరసామ్యోపశమేన పుత్రా జిహాసయా దేహగేహాత్మబుద్ధేః. ౧౧

అధ్యాత్మయోగేన వివిక్తసేవయా ప్రాణేంద్రియాత్మాభిజయేన సధ్ర్యక్,

హృదయగ్రంధిశైథిల్యమేవ ముక్తిహేతు రిత్యాహ (యదేతి.) అస్య పురుషస్య దృఢో దార్ఢ్యయుక్తః కర్మానుబంధః కర్మ అనుసృత్య బధ్యతే సంబంధ్యతే ఇతి కర్మానుబంధః కర్మణి క్రియమాణే తత్పృష్ఠభాగేన ప్రాప్తమిత్యర్థః యద్వా కర్మానుబధ్యతే ప్రాప్యతే యేన స కర్మానుబంధః యస్మిన్ సతి నాంతరీయకం కర్మ స కర్మానుబంధ ఇత్యర్థః. ఏవం భూతో మనోహృదయగ్రంథిః మనోరూపం యదంతః కరణం హృదయశబ్దస్య హృదయస్థానపరత్వశంకానివృత్తయే మన ఇత్యుక్తం. తద్గతో గ్రంథి ర్వాసనారూపః యద్వా హృదయగ్రంథిశబ్దో వాసనాయాం రూఢః, మనసో యో హృదయ గ్రంధిః యదా శ్లథేత శిథిలో భవేత్తదా జనః అస్మాత్ సంపరివర్తతః సంసారా న్ముక్తః హేతుం కర్మరూపహేతు మతిహాయ పుణ్యపాపే విధూయేత్యర్థః. పరం పరమపురుషం యాతి. ౯

ఇదానీం హృదయగ్రంధిశైథిల్యే సాధనాన్యాహ (చతుర్భిః.) హంసేఽవిద్యాదోషగంధరహితే గురౌ హితోపదేష్టరి మయి యద్వా మద్రూపే గురౌ భక్త్యా గురుభక్తేః ప్రథమకారణత్వాత్ అనువృత్త్యా సేవయా తత్పరతయా శబ్దాదిషు విగతతృష్ణయా ద్వంద్వానాం శీతోష్ణాదీనాం తితిక్షయా సర్వత్రేహాముత్ర చ జంతోర్వ్యసనావగత్యా దుఃఖానుసంధానేన జిజ్ఞాసయా హేయోపాదేయయో ర్జ్ఞానేచ్ఛయా తపసా నాశకేన తపసా ఈహానివృత్త్యా వృథాకాంక్షానివృత్త్యా ౧౦

మత్కర్మభి ర్మదారాధనరూపై ర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మభిః భగవత్కథయా చాహమేవ దేవో యేషాం తే భాగవతా స్తేషాం సంగాత్ మద్గుణకీర్తనాత్ నిర్వైరాదీనాం సమాహారద్వంద్వః నిర్వైరాదిభిః హే పుత్రాః। దేహగేహయో రాత్మీయబుద్ధే ర్జిహాసయా త్యాగేచ్ఛయా. ౧౧

అధ్యాత్మయోగేన ప్రకృతివిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యానుభవయోగేన వివిక్తసేవయా,

(జడభరతోపాఖ్యానం)

సచ్ఛ్రద్ధయా బ్రహ్మచర్యేణ శశ్వ దసంప్రమాదేన యమేన వాచామ్. ౧౨

సర్వత్ర మద్భావవిచక్షణేన జ్ఞానేన విజ్ఞానవిరాజితేన,
యోగేన ధృత్యుద్యమసత్త్వయుక్తో లింగం వ్యపోహేత్కుశలోఽహమాఖ్యమ్. ౧౩

కర్మాశయం హృదయగ్రంథిబంధ మవిద్యయాఽఽసాదిత మప్రమత్తః,
అనేన యోగేన యథోపదేశం సమ్యగ్వ్యపోహ్యోపరమేత యోగాత్. ౧౪

పుత్రాంశ్చ శిష్యాంశ్చ నృపో గురుర్వా మల్లోకకామో మదనుగ్రహార్థః,

---

విశుద్ధాహారేణ సమ్యక్ ప్రాణేంద్రియమనసాం జయేన సచ్ఛ్రద్ధయా సదుపాయవిషయశ్రద్ధయా బ్రహ్మచర్యేణ స్త్రీసంగాదిరాహిత్యేన శశ్వత్ సర్వదా సంప్రమాదేన కర్తవ్యస్యాపరిత్యాగేన వాచాం యమేన నియమేన ౧౨

సర్వత్ర భూతేషు మద్భావవిచక్షణేన బ్రహ్మాత్మకత్వప్రదర్శనేన విజ్ఞానం శాస్త్రం తేన విరాజితేన ఉద్దీపితేన జ్ఞానేన ధ్యానాత్మకేన యోగేన సమాధియోగేన న చ ధృత్యుద్యమసత్త్వయుక్తో ధైర్యప్రయత్నవ్యవసాయై ర్యుక్తః. సత్త్వశబ్దో వ్యవసాయపరః. ఉక్తసాధనకలాపే తత్సాధ్యే చ వ్యవసాయ స్తతః ప్రయత్న స్తత్ర ధైర్య మేవముక్తేన సాధనజ్ఞానేన కుశలః సన్ అహమాఖ్యం దేహాహంకారాఖ్యం లింగం బంధహేతుం యద్వాఽహంకారగోచరం దేహోఽహంశబ్దో లక్షణయా వర్తతేఽహం బుద్ధి విషయం లింగం దేహం వ్యపోహే దపనుద్యాత్. ఉక్తసాధనకలాపోపచితయా భగవద్భక్త్యా హృదయగ్రంథిశైథిల్యాపాదనద్వారా దేహసంబంధం వ్యపోహేదితి భావః. ౧౩

తదేవాహ. కర్మాశయం కర్మవాసనారూపం హృదయగ్రంథిబంధం కథంభూతం? అవిద్యయా అహంకారాదిరూపావిద్యయా, కర్మద్వారాఽఽసాదితం ప్రమాదరహితః యథోపదేశ ముపదేశప్రకార మనతిక్రమ్యానుష్ఠితేన యోగేన సమ్యక్ వ్యపోహ్య యోగా దుపరమేత్ యావత్కర్మాశయవ్యపోహం యోగోఽనుష్ఠేయ ఇత్యర్థః. ౧౪

ఏవం సంసారైకభేషజం యోగ ముపదిశ్య హితోపదేశః తస్మిన్నేవ యోగే లోకో నియోజ్య ఇత్యాహ (పుత్రాంశ్చేతి) మల్లోకం మత్సారూప్యం కామయమానః మదనుగ్రహో యస్యార్థః ప్రయోజనతయాఽభిమతః స మదనుగ్రహార్థః పితా పుత్రాన్ గురుః శిష్యాన్ నృపః ప్రజాః విమన్యుః శిక్షితవ్య

ఇత్థం విమన్యు రనుశిష్యాదతజ్జ్ఞాన్ న యోజయేత్ కర్మసు కర్మమూఢాన్. ౧౫

లోకః స్వయం శ్రేయసి నష్టదృష్టి ర్యోఽర్థాన్ సమీహేత నికామకామః,
అన్యోన్యవైరః సుఖలేశహేతో రనంతదుఃఖం చ న వేద మూఢః ౧౬

కస్తం స్వయం తదభిజ్ఞో విపశ్చిద్ అవిద్యాయా మంతరే వర్తమానమ్,
దృష్ట్వా పునస్తం సఘృణః కుబుద్ధిం ప్రయోజయే దుత్పథగం యథాంధమ్ ౧౭

గురుర్న స స్యాత్ స్వజనో న స స్యాత్ పితా న స స్యాజ్జననీ న సా స్యాత్,
దైవం న తత్ స్యాత్ న పతిశ్చ స స్యాత్ న మోచయే ద్యః సముపేతమృత్యుమ్.

అకరణే కోపశూన్యః అతజ్జ్ఞా నుక్తయోగమజ్ఞాతాన్ ఇత్థ మనుశిక్షయేత్ న తు కర్మమూఢా ననాది పుణ్యాపుణ్యకర్మణా మూఢా నజ్ఞాన్ పునః కర్మసు యోజయేత్. ౧౫

ఏతదేవో పపాదయతి (లోక ఇతి త్రిభిః,) లోకః స్వయం శ్రేయసి నష్టదృష్టిః తత్సాధన జ్ఞానశూన్యః. తత్ర హేతుః - యో లోకః నికామం అతిశయేన కామో యస్య తథాభూతః సన్నర్థాన్ శబ్దాదివిషయా నేవ సమేహతే అనర్థావహార్థసాధనకర్మాణ్యేవ కురుతే. అతః శ్రేయసి నష్టదృష్టిరితి భావః, అర్థానా మనర్థగర్భత్వేన తత్ప్రాప్తిసాధనం శ్రేయోఽనభిజ్ఞతామూల మిత్యాహ (అన్యోన్యేతి.) సుఖలేశానాం శబ్దాదీనా మర్థహేతోః కర్మణః అన్యోన్యవైరం తతః అనంతదుఃఖం చ న వేద అతోఽమూఢః శ్రేయసి లోక ఇత్యర్థః ౧౬

ఏవ మవిద్యాయా మంతరే వర్తమాన మజ్ఞానాంతరే వర్తమానం కర్మమార్గ ఏవ వర్తమాన మితి వా తం శ్రేయసి నష్టదృష్టిః పురుషం దృష్ట్వా స్వయం తదభిజ్ఞః శ్రేయః తత్సాధనాభిజ్ఞః అత ఏవ విపశ్చిత్ హేయోపాదేయవిభాగజ్ఞః సుహృచ్చేత్ కః పుమాన్ కుబుద్ధిం తత్ర కర్మణి పునః ప్రయోజయేత్? శత్రుశ్చేత్ కర్మణి ప్రయోజయే దిత్యర్థః తత్ర దృష్టాంతః - యథోత్పథేన గచ్ఛంత మంధం తేనైవ గచ్ఛేతి యో బ్రూయా త్తద్వదితి. ౧౭

యస్తూక్త భక్తియోగోపదేశేన సంసారా న్న మోచయేత్ తస్య గురుత్వాదిక మేవ నాస్తీ త్యాహ (గురురితి.) యః గుర్వాదిః హితాద్యుపదేష్టాఽపి సముపేతః సంప్రాప్తో మృత్యుః సంసారో యేన తం పుమాంసం యోగోపదేశేన సంసారా న్న మోచయేత్ స గుర్వాదిరేవ న భవతీత్యర్థః. ౧౮

(జడభరతోపాఖ్యానం)

ఇదం శరీరం మమ దుర్విభావ్యం సత్త్వం హి మే హృదయం యత్ర ధర్మః,
పృష్ఠే కృతో మే యదధర్మ ఆరా దతో హి మా మృషభం ప్రాహు రార్యాః ౧౯

తస్మా ద్భవంతో హృదయేన జాతాః సర్వే మహీయాంస మముం సనాభమ్,
అక్లిష్టబుద్ధ్యా భరతం భజధ్వం శుశ్రూషణం తద్భరణం ప్రజానామ్. ౨౦

భూతేషు వీరుద్భ్య ఉదుత్తమా యే సరీసృపా స్తేషు సుబోధనిష్ఠాః,
తతో మనుష్యాః ప్రథమా స్తతోఽపి గంధర్వసిద్ధా విబుధానుగా యే. ౨౧

దేవాసురేభ్యో మఘవత్ప్రధానా దక్షాదయో బ్రహ్మసుతా స్తు తేషామ్,

ఏవం తావ న్మోక్షధర్మానుపదిశ్య భ్రాతృశుశ్రూషాలక్షణం ధర్మం స్పర్ధాదినివృత్తయే తేషాం జన్మకథనపూర్వక మాహ (ద్వాభ్యామ్) మమేదం శరీరం దుర్విభావ్య మితరసజాతీయత్వేన విభావయితు మశక్య మిత్యర్థః. కుతః? హి యస్మాత్ సత్త్వం మే హృదయం హృద్యం సత్త్వప్రచురం మమేదం శరీరం రజస్తమఃప్రచురమితి సజాతీయత్వేన దుర్విభావ్య మిత్యర్థః కిం తత్ సత్త్వం యత్ హృదయం మె ఇత్యుక్తం, తత్రాహ - యత్ర సత్త్వే ధర్మః అగ్రే కృతః, యత్ర చాధర్మః ఆరాత్ దూరాత్ పృష్ఠే కృతః. భాగవతధర్మరోచకం ప్రవృత్తిధర్మారోచకం యత్ తత్సత్త్వమిత్యర్థః. యతః సత్త్వప్రచురం మచ్ఛరీర మతో మా మార్యా ఋషభం శ్రేష్ఠం ప్రాహుః ౧౯

హృదయేన సత్త్వప్రధాన హృదయేన ఉపలక్షితాః తస్మాత్ మచ్ఛరీరా జ్జాతాః భవంతః సర్వే సత్త్వప్రచురాః. అతః సనాభం సోదరం మహీయాంసం భవతాం పూజ్య మముం భరత మక్లిష్ట బుద్ధ్యా నిష్కపటభావేన భజధ్వమ్. నను త్వత్పుత్రత్వాత్ త్వాం వయం భజేమ రాజపుత్రత్వాచ్చ ప్రజాశ్చ పాలయామ ఇతి తత్రాహ- తదేవ మే శుశ్రూషణం ప్రజానాం చ పాలనం భరత భజనేనైవ తదుభయం కృతం స్యాదితి భావః ౨౦

ఇదానీం భాగవతాశ్చ సేవ్యా ఇతి వక్తుం తేషాం సర్వేభ్యః శ్రైష్ఠ్య మాహ పంచభిః. (భూతేషు) చేతనాచేతనేషు విరోహంతీతి వీరుధః వీరుద్భ్యః యే ఉత్తమాః సరీసృపా జంగమాః తేషు సబోధనిష్ఠాః బోధేన సహితా స్థితి ర్యేషాం పశ్వాదీనాం తే కీటాదిభ్యః ఉత్తమాః తేభ్యో మనుష్యా స్తేభ్యోఽపి ప్రథమా స్తతో గంధర్వాః కిన్నరాదయః. ౨౧

తేభ్యః అసురా స్తేభ్యోఽపి మఘవత్ప్రధానా ఇంద్రప్రభృతయో దేవాః. దేవాసురేభ్య ఇత్యత్ర

భవః పరః సోఽథ విరించవీర్యః స మత్పరోఽహం ద్విజదేవదేవః. ౨౨

న బ్రాహ్మణై స్తులయే భూత మన్యత్ పశ్యామి విప్రాః కిమతః పరం తు,
యస్మి న్నృభిః ప్రహుతం శ్రద్ధయాఽహ మశ్నామి కామం న తథాగ్నిహోత్రే.

ధృతా తనూరుశతీ మే పురాణీ యేనేహ సత్త్వం పరమం పవిత్రమ్,
శమో దమః సత్య మనుగ్రహశ్చ తప స్తితిక్షాఽనుభవశ్చ యత్ర. ౨౪

మత్తోఽప్యనంతాత్ పరతః పరస్మాత్ స్వరాపవర్గాధిపతే ర్న కించిత్,

సంధిరార్షః తేభ్యోఽపి దక్షాదయో బ్రహ్మపుత్రాః తేభ్యోఽపి భవో రుద్రః పరః శ్రేష్ఠః స భవః విరించవర్యః విరించః బ్రహ్మా వర్యః శ్రేష్ఠో యస్మా త్తథా భవస్య జనకో విరిఞ్చోఽభవా చ్ఛ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. విరించవీర్య ఇతి పాఠే విరించస్య వీర్యం శక్తిః కారణం యద్విరించవీర్యః తజ్జనకత్వా ద్విరించ స్తతః పర ఇత్యేవార్థః స విరించః మత్పరః అహం పరో యస్య తథాభూతః అహం ద్విజదేవా బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠా ఏవ దేవా యస్య తథాభూతః ఉత్కర్షకాష్ఠాభూతా ద్విజదేవా ఇతి భావః ౨౨

తదేవాహ (నేతి) హే విప్రాః! ఇతి। తత్రత్యబ్రాహ్మణానాం సంబోధనమ్ బ్రాహ్మణై రన్యద్భూతం న తులయే సమమేవ న పశ్యామి అతో బ్రాహ్మణేభ్యః పర ముత్కృష్టం భూతం కిం పశ్యామి న కించిత్ సమస్యైవాభావా దధికం కుత ఇత్యర్థః తత్ర హేతూ నాహ సార్ధేన, యస్మిన్ బ్రాహ్మణాగ్నౌ శ్రద్ధయా ప్రకర్షేణ హుత మన్నాదికం కామం యథేచ్ఛ మహ మశ్నామి యథా బ్రాహ్మణాంతర్యామిత్వేనాశ్నామి తథాగ్నిహోత్రే నాశ్నామి. అగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మనామధేయవైదిక కర్మోపలక్షకః తత్రాగ్నిహోత్రే నాశ్నామీత్యర్థః ౨౩

కిం చ తనూశబ్దః శమాదిగుణపరః వేదపరో వా పురాణీ చిరంతనా మే తనూ ర్మూర్తి ర్వేదాఖ్యా యేన బ్రాహ్మణే నేహ లోకే ధృతా శమాదిగుణపరత్వే తు శమో దమ ఇత్యాది స్తత్ప్రపంచః యత్ర బ్రాహ్మణే నిరతిశయపవిత్రం సత్త్వం ప్రతిష్ఠిత మితి శేషః. తథా యత్ర బ్రాహ్మణే శమాదయః ప్రతిష్ఠితాః తత్ర శమోఽన్తఃకరణనిగ్రహః, బాహ్యేంద్రియనిగ్రహో దమః అనృత రాహిత్యం భూతహితం చ సత్యమ్ అనుగ్రహః భూతానుగ్రహః తప అనశనాదిః తితిక్షా ద్వంద్వ సహిష్ణుతా అనుభవః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవః. ౨౪

తథా చ నిస్స్పృహో చ యత్రాస్తీ త్యాహ (మత్త ఇతి.) పరస్మాత్ బ్రహ్మాదే రపి పరతః

(జడభరతోపాఖ్యానం)

యేషాం కిము స్యా దితరేణ తేషా మకించనానాం మయి భక్తిభాజామ్. ౨౫

సర్వాణి మద్ధిష్ణ్యతయా భవద్భి శ్చరాణి భూతాని సుతా ధ్రువాణి,
సంభావితవ్యాని పదే పదే వో వివిక్తదృగ్భిః తదు హార్హణం మే. ౨౬

మనోవచోదృక్కరణే హితస్య సాక్షాత్కృతం మే పరిబర్హణం హి,
వినా పుమాన్ యేన మహావిమోహాత్ కృతాంతపాశాన్న విమోక్తుమీశేత్. ౨౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవ మనుశాస్యాత్మజాన్ స్వయమనుశిష్టానపి లోకానుశాసనార్థం మహానుభావః పరమసుహృ ద్భగవా నృషభాపదేశ ఉపశమశీలానా ముపరతకర్మణాం మహామునీనాం

పరస్మాత్ స్వర్గాపవర్గయో రధిపతే ర్మత్తోఽపి ప్రార్థనీయం యేషాం బ్రాహ్మణానాం నకించి దస్తి, ఏషా మకించనానాం నాస్తి కించన ప్రార్థనీయం యేషాం తేఽకిఞ్చనాః తేషామపి భక్తిం కుర్వతాం ఇతరేణైహికపురుషార్థేన కిము స్యా న్న కిమపీత్యర్థః ౨౫

ఏవం భాగవతభక్తిం విధాయేదానీం సర్వభూతానాం బ్రహ్మాత్మకత్వభావం విధత్తే (సర్వాణీతి) హే సుతాః! చరాణి ధ్రువాణి స్థావరాణి చ సర్వాణి భూతాని మద్ధిష్ణ్యతయా మచ్ఛరీతయా ప్రకృతి పురుషేశ్వరాణాం పరస్పరవైలక్షణ్యబుద్ధిమద్భిః పదేపదే క్షణేక్షణే సమ్మాననీయాని తద్భూతసంభావన మేవ మమార్హణం మదారాధనమ్, ౨౬

మదారాధన మేవ నిరతిశయఫలసాధన మిత్యాహ (మన ఇతి) మనోవచోదృశా మన్యేషాం చ కరణానా మీహితస్య వ్యాపారస్య సాక్షాత్కృతం దృష్టం ఫలం మత్పరిబర్హణం మదారాధనమేవ, యేన మత్పరిబర్హణేన వినా పుమాన్ కాలపాశరూపాత్ మహావిమోహాత్ విమోక్తుం నేశేత్ న శక్నుయాత్ మదారాధనమేవ ముక్తిసాధనం, మదారాధనం చ సర్వభూతానాం బ్రహ్మాత్మకతయా సంభావన మేవేతి భావః. ౨౭

(ఏవమితి) స్వయ మనుశిష్టాన్ హేయోపాదేయవిభాగజ్ఞాన మప్యాత్మజాన్ లోకానుశాసనార్థం లోకస్య వివిచ్య జ్ఞాపనార్థ మేవ మనుశాస్య స మహాప్రభావః సర్వభూతసుహృ ద్భగవా నృషభ

భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యలక్షణం పారమహంస్యధర్మ ముపశిక్షమాణః స్వతనయశతజ్యేష్ఠం పరమభాగవతం భగవజ్జనపరాయణం భరతం ధరణిపాలనాయాభిషిచ్య స్వయం భవన ఏవోర్వరితశరీరమాత్రపరిగ్రహ ఉన్మత్త ఇవ గగనపరిధానః ప్రకీర్ణకేశ ఆత్మన్యారోపితాహవనీయో బ్రహ్మావర్తాత్ ప్రవవ్రాజ. ౨౮

జడాంధమూకబధిరపిశాచోన్మాదకవ దవధూతవేషోఽభిభాష్యమాణోఽపి జనానాం గృహీతమౌనవ్రత స్తూష్ణీం బభూవ. ౨౯

తత్ర తత్ర పురగ్రామాకరఖేటవాటఖర్వటశిబిరవ్రజఘోషసార్థగిరివనాశ్రమాదిష్వనుపథ మవనిచరాపసదైః పరిభూయమానో మక్షికాభిరివ వనగజః తర్జనతాడనావమేహన

ఇత్యపదేశో వ్యవహారో యస్య సః పరమహంసాః బ్రహ్మవిద స్తేషాం ధర్మం భక్త్యాదిరూప ముపశిక్షయిష్యన్ భరతం భూమండలపాలనా యాభిషిచ్య బ్రహ్మావర్తాత్ స్వదేశాత్ ప్రవవ్రాజేత్యన్వయః. కేషా ముపశిక్షయిష్యన్, మునీనాం శుభాశ్రయమననశీలానాం కథంభూతానా ముపరతకర్మణాం నివృత్తిధర్మాణా ముపశమశీలానాం బ్రహ్మాంతఃకరణనియమనశీలానాం, కథంభూతం భరతం, స్వస్య తనయానాం పుత్రాణాం శతజ్యేష్ఠం భగవజ్జనా భాగవతా స్త ఏవ పరాయణా భజనీయా యస్య త మత ఏవ పరమభాగవతం భాగవతశ్రేష్ఠం భగవద్భక్తేః భాగవతపర్యంతత్వ ఏవ పూర్తేః, స్వయం కథంభూతః ప్రవవ్రాజః గృహే ఏవ ఉరర్వితః అవశిష్టః శరీరమాత్రపరిగ్రహో యస్య సః పరిత్యక్తవస్త్రభూషణాది దేహానుబంధ ఇత్యర్థః. ఉన్మత్త ఇవోపలక్షితః గగన మాకాశ ఏవ పరిధానం యస్య సః దిగంబర ఇత్యర్థః, ప్రకీర్ణాః విక్షిప్తాః కేశాః యేన సః ఆత్మన్యారోపితః ఆహవనీయో వైదికోఽగ్నిర్యేన సః. ఉన్మత్త ఇవేత్యాదినా న శాస్త్రోతిలంఘిత్వ ముచ్యతే కింతు "జనేనావమతో యోగీ యోగసిద్ధిం చ విందతి" ఇతి న్యాయేన యోగవర్ధకావమానాదిఫలకవ్రతవిశేషా ఉచ్యంతే. ౨౮

అభిభాష్యమాణోఽపి జనానాం మధ్యే జడావివ ద్వర్తమానః అవధూతవేషః సర్వైః పరిభావ్యో వేషో యస్య సః. గృహీతం మౌనం వ్రతం యేన సః తూష్ణీం బభూవ. జడాద్యారభ్య నాభాషతేత్యర్థః. ౨౯

తత్ర తత్ర పురాది ష్వనుపదం మార్గే మార్గే అవనిచరాపసదైః దుర్జనై స్తర్జనాదిభిః పరిభూయమానః మక్షికాభి ర్వనగజ ఇవ తదవిగణయ న్నేవం ఏకచరః ఏకాకీ సన్ పృథివీం పరిబభ్రామేత్యన్వయః. తత్ర పురం పత్తనం గ్రామో హట్టరహితః ఆకరః ఖనిః, ఖేటః కృషీవలగ్రామః వాటీ

(జడభరతోపాఖ్యానం)

ష్ఠీవనగ్రావశకృద్రజః ప్రక్షేపపూతివాతదురుక్తైః తదవిగణయ న్నేవాసత్సంస్థాన ఏతస్మిన్ దేహోపలక్షణే సదపదేశ ఉభయానుభవస్వరూపేణ స్వమహిమావస్థానేనాసమారోపితాహం మమాభిమానత్వాత్ అవిఖండితమనాః పృథివీ మేకచరః పరిబభ్రామ ౩౦

అతిసుకుమారకరచరణోరఃస్థలవిపులబాహ్వంసగళవదనాద్యవయవవిన్యాసః ప్రకృతిసుందరస్వభావహాససుముఖో నవనళినదళాయమానశిశిరతారారుణాయతనయనరుచిరః సదృశసుభగకపోలకర్ణకంఠనాసో విగూఢస్మితవదనమహోత్సవేన పురవనితానాం మనసి కుసుమశరాసన ముపదధానః పరాగవలంబమానకుటిలజటిలకపిశకేశభూరిభారోఽవధూత మలిననిజశరీరేణ గ్రహగృహీత ఇవాదృశ్యత. ౩౧

పుష్పాదివాటికా శిబిరం సేనాయా ఆవాసస్థానం వ్రజో గోనివాసస్థానం ఘోషో గోపాలానా మావాసస్థానం సార్థో యాత్రికజనసంఘాతః ఆశ్రమః ఋషీణా మాశ్రమస్థానం తర్జనం భయజనకవ్యాపారః తాడనం ప్రహారః మేహన ముపరి మూత్రణం నిష్ఠీవనం ఖాత్కృత్య శ్లేష్మప్రక్షేపణం గ్రావ్ణాం పాషాణానాం శకృతో మలస్య రజసశ్చ క్షేపః, పూతివాతోఽపానవాయుః దురుక్తం శాపః ఏతైః. అవిగణనే దృష్టాంతః-మక్షికాభి, రివ వనగజ ఇతి. తత్రైవ హేతుః అసత్సంస్థానే సతత పరిణామినోఽచిద్ద్రవ్యస్య పరిణామరూపే సన్నివేశే దేహోపలక్షణే దేహాకారే సదపదేశే దేహాత్మభ్రాంతిమతా మాత్మత్వవ్యపదేశవిషయే శరీర ఇత్యర్థః. ఉభయానుభవః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవః స్వరూపేణ స్వమహిమ్నః అవస్థానేన స్వస్య స్వాత్మనో మహిమా స్వభావః తస్మిన్నవస్థానేన ఉభయానుభవరూప ఏవ హ్యాత్మనః స్వస్వభావత్వేనావస్థితి రిత్యేవ ముక్తమ్. స్వమహిమావస్థానేన హేతునా దేహే తదనుబంధిని చానారోపితాహంమమాభిమానో యేన తస్య భావస్తత్త్వం తస్మా ద్దేహవిలక్షణస్వాత్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభావావస్థిత్యా నిరస్తదేహాత్మాభిమానత్వా దిత్యర్థః. అత ఏవాఖండితమనాః సర్వాత్మబ్రహ్మసాక్షాత్కారేణైకరూపా మతి ర్యస్య. ౩౦

అతిసుకుమారాణాం కరచరణాద్యవయవానాం విశిష్టో న్యాసః సన్నివేశో యస్య సః తథా ప్రకృత్యైవ సుందరః స్వభావసిద్ధో హాసః తేన సుందరం ముఖం యస్య నవనళినవదాచరతీ శిశిరతారే తాపహారికనీనికే యయోస్తే అరుణే నయనే తాభ్యాం రుచిరస్తథా సదృశా అన్యూనాధికాః శోభనాశ్చ కపోలాదయో యస్య తథా విమూఢం స్మితం యద్వదనం తస్య మహోత్సవేన విభ్రమేణ పురాంగనానాం మనసి కుసుమశరాసనం కామ ముపదధానః ఉద్దీపయ న్నేవంభూతోఽపి పరాక్ పరిత అవలంబమానాశ్చ తే కుటిలాశ్చ కపిశాశ్చ కేశాస్తేషాం భూరిభారో యస్య అవమతం దుర్జనై రితి శేషః. అత ఏవ మలినం చ యన్నిజశరీరం తేన గ్రహగృహీత ఇవ పిశాచగ్రస్త ఇవాదృశ్యతాలక్ష్యత జనైరితి శేషః. ౩౧

యర్హి వావ స భగవాన్ లోక మిమం యోగస్యాద్ధా ప్రతీప మివాచక్షాణః తత్ప్రతిక్రియాకర్మబీభత్సిత మితి వ్రత మాజగర మాస్థితః శయాన ఏవాశ్నాతి పిబతి ఖాద త్యవమేహతి హదతి స్మ చేష్టమానః ఉచ్చరిత ఆదిగ్ధోద్దేశః ౩౨

తస్య హ యః పురీషసురభిసౌగంధ్యవాయు స్తం దేశం దశయోజనం సమంతాత్ సురభిం చకార. ౩౩

ఏవం గోమృగకాకచర్యయా వ్రజం స్తిష్ఠ న్నాసీనః శయానః కాకమృగగోచరితః పిబతి ఖాద త్యవమేహతి స్మ. ౩౪

ఇతి నానాయోగచర్యాచరణో భగవాన్ కైవల్యపతిర్ఋషభోఽవిరతపరమమహానందానుభవ ఆత్మని సర్వేషాం భూతానా మాత్మభూతే భగవతి వాసుదేవ ఆత్మనోఽ

(యర్హి) యదా స భగవాన్ ఋషభః లోకం జనం యోగస్యాద్ధా సాక్షాత్ప్రతీపం విరోధ మాచరంత మాచక్షాణః పశ్యన్ బభూవ తస్య ప్రతికూలం ప్రతిక్రియాకరణం చ బీభత్సితం నిందిత మిత్యాచక్షాణః ప్రతిక్రియాకరణస్య లోకానర్థావహత్వాదితి భావః. తదా ఆజగరం వ్రత మేకత్ర స్థిత్వా ప్రారబ్ధోపభోగరూపం వ్రత మాశ్రితః సన్ శయాన ఏవాశ్నాతి ఖాదతి. అశనం భోజనం ధాన్యాదిచర్వణం ఖాదనం మేహతి మూత్రయతి స్మ హదతి పురీష ముత్సృజతి స్మ. ఉచ్చరితమూత్రమల ముచ్చరితే పురీషే చేష్టమానో విలురన్ తేనైవాదిగ్ధా ఆలిప్తాః తద్దేశా దేహప్రదేశా యస్య సః బీభత్సితమిద మిత్యాశంక్యాహ (తస్యేతి) తస్య ఋషభస్య పురీషస్య సురభిణా గంధేన సౌగంధ్యం యస్య స వాయుః సమంతాద్దశయోజనం దేశం సురభీచకార పురీషస్య సౌగంధ్యోక్తిః యోగప్రభావాతిశయజ్ఞాపనార్థా. ౩౨-౩౩

ఏవం గవాది చర్యయా యానాది కరోతి స్మ తదేవాహ (వ్రజన్నిత్యాదినా) కాకమృగగవామివాన్యదపి చరితం వృత్తిర్యస్య ఇత్థం నానాయోగచర్యాచరణః యోగిభిరేవం కర్తవ్యమితి ప్రదర్శనాయ నానావిధయోగవృత్తాని కుర్వాణః కైవల్యాధిపతిః మోక్షాధిపతిః పరమాత్మదృష్ట్యేదం విశేషణం భగవానృషభః ఆత్మని స్వాత్మశరీరకే తథా సర్వేషా మాత్మభూతే చ భగవతి వాసుదేవే పరమాత్మదృష్ట్యేదం వాసుదేవే ఆత్మని స్వస్మిన్ నిత్యవ్యవధానానంతరోదరభావేన వ్యవధీయతేఽనేనేతి వ్యవధానం తిరోధాయకం కర్మ అవ్యవధానేన తిరోధాయకాభావేన నిమిత్తేనాయమనంతరోదరభావః తేనాంతరం భేదః ఉచ్ఛబ్దోఽత్రాప్యర్థః. అరశబ్దోఽల్పే వర్తతే ఈషదపి భేద ఇత్యర్థః. తతో నఞ్సమాసః స్వరూపతిరోధాయకాభావా దభ్యంతరభూతగణా ద్భేదవిరహేణ తస్యాబ్రహ్మాత్మకస్వాతంత్ర్యవస్తుభేదజ్ఞానస్య

(జడభరతోపాఖ్యానం)

వ్యవధానానంతరోదరభావేన సిద్ధసమస్తార్థపరిపూర్ణో యోగైశ్వర్యాణి వైహాయసమనోజవాంతర్ధానపరకాయప్రవేశదూరగ్రహణాదీని యదృచ్ఛయోపగతాని నాంజసా నృపహృదయేనాభ్యనందత్. 35

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, ఋషభదేవానుచరితే పంచమోఽధ్యాయః

కించిన్మాత్రస్యాప్యభావేనేతియావత్. ఆత్మనః స్వస్య సిద్ధాః సమస్తార్థాః తైః పరిపూర్ణః, అతఏవ యదృచ్ఛయాఽనిచ్ఛయాపి యోగప్రభావాదేవానుషంగికతయా ప్రాప్తాన్యపి వైహాయసాదీని ఖేచరత్వాదీని యోగైశ్వర్యాణి, హే నృప! హృదయేన మనసా నాభ్యనందత్ మనోజవో మనస ఇవ దేహస్య వేగో, దూరదర్శనం దూరస్థవస్తుగ్రహణం వైహాయసాదీనాం సంసృతినిమిత్తత్వేన ముక్తివిరోధిత్వాత్తాని నపరిగృహీతవా నిత్యర్థః 34-35

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

న నూనం భగవన్ ఆత్మారామాణాం యోగసమీరితజ్ఞానావభర్జితకర్మబీజానా మైశ్వ ర్యాణి పునః క్లేశదాని భవితు మర్హాంతి యదృచ్ఛయోపగతాని ౧

ఋషి రువాచ—

సత్య ముక్తం కింత్విహ ఏకే న మనసోఽద్ధా విశ్రంభ మనవస్థానస్య శఠకిరాత ఇవ సంగచ్ఛంతే. ౨

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

యదుక్తం యుక్తివిరోధిత్వా ద్వైహాయసాదీని యోగైశ్వర్యాణి నాభ్యనంద దితి తత్ర పృచ్ఛతి రాజా (నేతి.) హే భగవన్! ఆత్మారామాణాం యోగేన సమీరిత ముదీపితం జ్ఞానం తేన యోగ రూపవాయుసహకృతబ్రహ్మసాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాగ్నినా భర్జితాని దగ్ధాని కర్మణాం బీజాని వాసనా రూపాణి యేషాం, హేతుగర్భమిదమ్. జ్ఞానయోగాభ్యాం నిర్దగ్ధాశేషకర్మబీజత్వాదిత్యర్థః. యదృచ్ఛయోప గతాని ఐశ్వర్యాణి వైహాయసాదీని పునః క్లేశదాని సంసృతినిమిత్తాని భవితుం నార్హంతీతి కిమితి నాభ్య నందదితి ప్రశ్నార్థః. ౧

ఉత్తరయతి శుకః (సత్యముక్త మితి.) యోగైశ్వర్యాసక్తినిమిత్తజ్ఞానయోగరక్షణ సంభావనయాఽనభినందనేఽఙ్గీకారః పునః సంసృతినిమిత్తాని న భవంత్యత్రానంగీకారః సౌభర్యాదీనా మైశ్వర్యస్య సంసృతినిమిత్తత్వదర్శనాత్. యదుక్తం పునః క్లేశదాని న భవంతీతి తత్రాపి తు యోగరక్షణద్వారా భవంత్యేవేత్యాహ (కింత్వితి.) ఇహ వా ఏకే మహామునయః వశీకృతమనసః పురుషాః కిలానవస్థాన స్యాతిచంచలస్య మనసః అద్ధా సాక్షాద్విస్రంభం విశ్వాసం న సంగచ్ఛంతే న ప్రాప్నువంతి న కుర్వంతీత్యర్థః, మనో న విశ్వసంతీతి యావత్. జితమనస్కానామపి భోగాసక్త్యా మనఃపారవశ్యే సత్యవ్యవస్థితం మనస్తాన్ వంచయిత్వాఽఽత్మాదీనం(?)సత్ సంసారయేదితి భావః తత్ర దృష్టాంతః (శఠకిరాత ఏవేతి.) శఠకిరాతో వాగురికః స్వస్మిన్ విశ్వాసపర్యంతం మృగాదీన ఇవ స్థిత్వా వంచయన్ తాన్ హంతి తద్వత్. ౨

(ఋషభస్య దేహత్యాగః)

తథాచోక్తమ్—

న కుర్యాత్ కర్హిచిత్ సఖ్యం మనసి హ్యనవస్థితే,
యద్విశ్రంభా చ్చిరా చ్చీర్ణం చస్కంద తప ఐశ్వరమ్. ౩

నిత్యం దదాతి కామస్య చ్ఛిద్రం తమను యేఽరయః,
యోగినః కృతమైత్రస్య పత్యు ర్జాయేవ పుంశ్చలీ ౪

కామో మన్యు ర్మదో లోభః శోకమోహభయాదయః,
కర్మబంధశ్చ యన్మూలః స్వీకుర్యాత్ కోను తద్ బుధః ౫

అథైవ మఖిలలోకపాలలలామోఽపి విలక్షణై ర్జడవ దవధూతవేషభాషాఽఽచరితై రవిలక్షితభగవత్ప్రభావో యోగినాం సాంపరాయవిధి మనుశిక్షయన్ స్వకలేవరం

అత్రాభియుక్తోక్తి ముదాహరతి (తథా చోక్తమితి) మనస్యనవస్థితే సతి కదాచిదపి కస్మింశ్చిదపి జితమనస్కోఽపి మమ స్వాధీనమనః కిమనర్థ మాపాదయే దితి బుద్ధ్యా సంగం న కుర్యాత్. యస్య మనసో విస్రంభా ద్విశ్వాసాత్ చిరకాలసంభృతమపి ఐశ్వర మీశ్వరస్య విష్ణోః సంబంధి తపః జ్ఞానమయ ముపాసనాత్మకం తపశ్చ స్కందేత్ స్కందేన క్షరేత్ ౩

సంగాత్ కామావసరసంప్రదాయే "సంగాత్ సంజాయతే కామః కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే" ఇత్యుక్తరీత్యా కామస్పృహాభావేన క్రోధాదయః ప్రాదుఃష్య రిత్యాహ (నిత్యమితి) యో మనః కృతవిశ్వాసో యోగీ కామస్య ఛిద్రం యోగరూప మైశ్వర్యం దదాతి కామ మనుసృత్య జాయమానా యేఽరయః శత్రువ దనర్థకారిణః క్రోధాదయ స్తే మనసి కృతమైత్రస్య యోగినో మనశ్ఛిద్రం దదతి యథా కృతవిశ్వాసస్య పత్యుః పుంశ్చలీ జాయా జారాణా మవకాశం దత్వా పతిం ఘాతయతి తద్వేతి. అరీన్ కథయ న్నుపసంహరతి (కామ ఇతి) కర్మరూపో బంధశ్చ యన్మూలః భోగైశ్వర్యభోగాసక్తిమూలః, అతః కో ను పుమాన్ బుధః సన్ తత్ కామాదిమూలం స్వీకుర్యాత్ అజ్ఞశ్చేత్ స్వీకుర్యా దిత్యర్థః ౪—౫

ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ప్రకృత మాహ (అథేతి) అఖిలానాం లోకపాలానాం లలామో మండనభూతోఽపి విలక్షణై రనేకప్రకారై ర్జడవ ద్జడవత్ అలక్షితః అవధూతవేషాదిభి రవిలక్షితో

జిహాసుః ఆత్మన్యాత్మాన మసంవ్యవహితమర్థాంతరభావేనాన్వీక్షమాణ ఉపరతానువృత్తి
రుపరరామ. ౬

తస్య హవా ఏవం ముక్తలింగస్య భగవత ఋషభస్య యోగమాయావాసనయా దేహ ఇమాం జగతీం అభిమానాభాసేన సంక్రమమాణః కోంకవేంకకుటకాన్ దక్షిణకర్ణాట కాన్ దేశాన్ యదృచ్ఛయోపగతః కుటకాచలోపవనే ఆస్యకృతాశ్మకవల ఉన్మాద ఇవ
ముక్తమూర్ధజోఽసంవీత ఏవ విచచార ౭

అథ సమీరవేగవిధూతవేణువికర్షణజాతోగ్రదావానలస్తద్వన మాలేలిహానః
సహ తేన దదాహ. ౮

భగవత్ప్రిభావో యస్మిన్ యోగినాం సాంపరాయవిధిం దేహత్యాగప్రకార మనుశిక్షయన్ స్వశరీరం త్యక్తు మిచ్ఛుః అవ్యవధానం అజ్ఞానాతిరోహిత మాత్మానం ప్రత్యగాత్మాన మాత్మని పరమాత్మ న్యనర్థాంతర భావేన అర్థాంతరం స్వతంత్రం వస్తు తస్య భావస్తతో నఞ్సమాసః పరమాత్మా పృథక్ సిద్ధత్వేనా న్వీక్షమాణః సాక్షాత్కుర్వాణః అత ఏవ ఉపరతానువృత్తిః నివృత్తప్రారబ్ధకర్మానువృత్తిః ఉపరరామ.
దేహాదితి శేషః, దేహం త్యక్తవానిత్యర్థః. ౬

త్యాగప్రకారమేవాహ గద్యద్వయేన (తస్యేతి.) ఏవం ముక్తలింగస్య మనసా త్యక్తశరీరాభి మానస్య తస్య భగవత ఋషభస్య దేహో విచచారేత్యన్వయః. దేహో విచచారేత్యుక్తిః దేహధారణా నాదరద్యోతనార్థా, అన్యథా సుషుప్తమూర్ఛితదేహస్యేవ సంచారానుపపత్తేః. కథంభూతో విచచార? యోగమాయాయా భగవన్మాయాయా వాసనాయా మాయాయాస్తీర్ణత్వేఽపి తద్వాసనామాత్రాను వృత్త్యా యః అభిమానాభాసః దేహే ఆత్మీయత్వాభిమానాభాసః తేన, దేహాత్మాభిమానాభాస మాత్రమేవాస్య నతు తత్త్వతో దేహాత్మాభిమానోఽస్తీతి జ్ఞాపనాయాభాసపదం ప్రయుక్తమ్. ఇమాం జగతీం చంక్రమమాణః సంచరన్ ఏకదా కర్హిచిత్ కొంకణాదిదేశాన్ యదృచ్ఛయా గతః కుటకాచలస్థసమీపవనే ఆస్యే వక్త్రే కృతః అశ్మైవ కవలో యేన ఉన్మాద ఇవ లక్ష్యమాణః ముక్తా విక్షిప్తాః మూర్ధజాః
శిరోరుహాః యస్య అసంవీతః నగ్న ఏవ. ౭

అథానంతరం సమీరవేగేన విధూతానాం కంపితానాం వేణూనాం విఘర్షణేన సంఘర్షణేన జాతో య ఉగ్రో దివాగ్నిః తద్వనం కుటకాచలోపవన మాలేలిహానో దహనః తేన ఋషభస్య దేహేన
సహ దదాహ, దాహ్యసాహిత్య మత్ర వివక్షితమ్, ౮

(ఋషభస్య దేహత్యాగః)

యస్య కిలానుచరిత ముపాకర్ణ్య కోంకవేంకకుటకానాం రాజా అర్హన్ నామో పశిక్ష్య కలౌ అధర్మే ఉత్కృష్యమాణే భవితవ్యేన విమోహితః స్వధర్మపథం అకుతోభయ మపహాయ కుపథపాషండ మసమంజసం నిజమనీషయా మందః సంప్రవర్తయిష్యతే. ౯

యేన హ వావ కలౌ మనుజాపసదా దేవమాయామోహితాః స్వవిధినియోగ శౌచచారిత్రవిహీనా దేవహేలనా న్యపవ్రతాని నిజనిజేచ్ఛయా గృహ్ణానా అస్నానా నాచమనాశౌచ కేశోల్లుంఛనాదీని కలినాఽధర్మబహులేనోపహతధియో బ్రహ్మబ్రాహ్మణయజ్ఞ పురుషలోకవిదూషకాః ప్రాయేణ భవిష్యంతి ౧౦

తస్య ఋషభస్య ఆశ్రమాతీతం చతురాశ్రమధర్మా నతీత్య వర్తమానం అనుచరితం కుటకాచలోపదేశవాసిభ్యః ఆకర్ణ్య అర్హన్నితి నామ యస్య స రాజా విమోహితః ఋషభస్య గోమృగాజగరాదివ్రతాచరణస్య శాస్త్రీయత్వ మజానన్ వైదికధర్మాతిలంఘిత్వే బుద్ధిం కృత్వా అకుతోభయం నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్మాత్ తత్ స్వధర్మమప్యపహాయ స్వయ మార్షభం వ్రత ముపశిక్ష్యమాణ ఉపశిక్షిత్వా కుపథ శ్చాసౌ పాషండశ్చ తం అసమంజస ముపధర్మం ప్రతి మనుజాన్ నిజమనీషయా మందోఽజ్ఞః అర్హతాఖ్యగ్రంథబంధనేన సంప్రవర్తయిష్యతి. కథమేతస్య ప్రసారణే మనుజాః ప్రవర్తంతే ఇత్యత్రోక్తం కలౌ అధర్మే ఉత్కృష్యమాణే భవితవ్యేనేత్యుక్తభవితవ్యేన ప్రాణినాం పూర్వసంచిత పాపమూలకేనాజ్ఞానేన కలౌ యుగే అధర్మే ఉత్కృష్యమాణే ఉత్కర్షం ప్రాప్తే సతీత్యర్థః భవితవ్యేన యుగానుసారేణ మనుజానాం అధర్మబుద్ధిభూయస్త్వాత్ అర్హంతే ప్రవర్తంతే ఇత్యర్థః ౯

మనుజే ష్వపసదాః నికృష్టాః పూర్వమేవ దేవమాయయా విమోహితాః యేన అర్హంతేన ఉపదేశేన నిత్యం మోహితాః సంతః స్వవిధినా స్వస్య వర్ణాశ్రమానురూపధర్మవిధినా ప్రాప్తో యో నియోగో నియమః యస్మిన్ శౌచచారిత్రే తేన శౌచచారిత్రేతి సమాహారద్వంద్వః. ఇతరేతర యోగే తు నియోగోపయోగః, తాభ్యాం విహీనాః, తత్ర శౌచం స్నానాదిజాతా దేహశుద్ధిః, చారిత్రం సంధ్యోపాసనాది దేవావజ్ఞారూపాణ్యస్నానాదీని కువ్రతాని నిజేచ్ఛయా గృహ్ణానాః కుర్వాణాః అధర్మప్రచురేణ కలినాఽపహతాః అభిభూతాః ధియో వివేకాః యేషాం తే బ్రహ్మాదివిదూషకాః ప్రాయశో భవిష్యంతి. అస్నానం స్నానాభావః ఆచమనాభావః అత ఏవాశౌచం కేశలుంఛనం కేశోత్పాటనం బ్రహ్మ వేదః యజ్ఞపురుషో భగవాన్, లోకా భాగవతాః. ౧౦

తే చ హ్యర్వాక్తనయా నిజలోకయాత్రయాఽంధపరంపరయాఽఽశ్వస్తాః తమస్యంధే స్వయమేవ ప్రపతిష్యంతి. ౧౧

అయ మవతారో రజసోపప్లుతకైవల్యోపశిక్షణార్థః ౧౨

తస్యానుగుణాన్ శ్లోకాఞ్ గాయంతి—

అహో భువః సప్తసముద్రవత్యా ద్వీపేషు వర్షేష్వధిపుణ్యమేతత్,
గాయంతి యత్రత్యజనా మురారేః కర్మాణి భద్రాణ్యవతారవంతి ౧౩

అహో ను వంశో యశసావదాతః ప్రైయవ్రతో యత్ర పుమాఞ్ పురాణః,
కృతావతారః పురుషః స ఆద్య చచార ధర్మం యదకర్మహేతుమ్. ౧౪

తత్ఫలం చాంధం తమః ప్రాప్స్యంతీత్యాహ (తే చేతి) అర్వాక్తనయాఽవేదమూలయా అత ఏవాంధపరంపరయా నిర్మూలయా స్మృత్యాచారాణామపి వేదమూలత్వేనైవ ప్రామాణ్యాదితి భావః తే నిజయాత్రయా స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్త్యా నిజలోకయాత్రయేతి పాఠేఽప్యయమేవార్థః. లోకశబ్దో దేహపరః, తయైవార్హతస్మృత్త్యైవాశ్వస్తాః తదుక్తేషూపధర్మేషు కృతవిశ్వాసాః అంధే తమసి నరకవిశేషే స్వయమేవ స్వాత్మనైవ రిపుణా ప్రపతిష్యంతి. పతంతీత్యర్థః. ౧౧

నను తర్హి భగవతా ఋషభేణ కిమర్థ మేవ మనుష్ఠితం తత్రాహ (అయమితి) రజసా ఉపప్లుతానాం వ్యాప్తానాం రజః ప్రచురాణాం కైవల్యస్య మోక్షమార్గస్య యోగచర్యాభేదస్య శిక్షణార్థోఽయమవతారః, తదర్థమేవ కృతమితి భావః. ౧౨

ఆర్షభప్రభావప్రతిపాదకాన్ శ్లోకా నుదాహరన్తి పఠంతి ఆర్యా ఇతి శేషః. కే తే ఇత్యత్రాహ (అహో ఇతి.) సప్త సముద్రాః అస్యాం సంతీతి సప్తసముద్రవతీ తస్యా భువః ద్వీపేషు మధ్యే యః ఉత్కృష్టో జంబూద్వీపః తస్యాపి వర్షేషు నవసు మధ్యే ఏతద్భారతం వర్షమధి అధికం పుణ్యం యథాభూతం, అహో ఇత్యాశ్చర్యమ్. కుతః? యత్రత్యాః భారతవర్షస్థాః జనాః మురారేర్భగవతః ఋషభావతారయుక్తాని కర్మాణి భద్రాణి శ్రేయఃసాధనాని గాయంతి. ౧౩

(అహో ప్రైయవ్రతః) ప్రియవ్రతసంబంధీ వంశః, యశసా విశుద్ధః విశుద్ధవిపులకీర్తిసంపన్నః, యత్ర వంశే పురాణః పురుషో భగవాఞ్ ఋషభరూపేణ కృతావతారః బభూవ స చావతీర్ణ ఆద్యః పురుషః యతోఽకర్మహేతుకం న విద్యతే కర్మ సాధనం తపో యస్య తదకర్మమోక్షః తస్య హేతుం ధర్మం చచార. ౧౪

(ఋషభస్య దేహత్యాగః)

కోన్వస్య కాష్ఠా మపరోఽనుగచ్ఛే న్మనోరథేనాప్యభవస్య యోగీ.
యో యోగమాయాః స్పృహయత్యుదస్తా హ్యసత్తయా యేన కృతప్రయత్నాః ౧౫

ఇతి హ స్మ సకలవేదలోకదేవబ్రాహ్మణగవాం పరమగురో ర్భగవత ఋషభాఖ్యస్య విశుద్ధాచరిత మీరితం పుంసాం సమస్తదుశ్చరితాభిహరణం పరమమహామంగళాయన మిద మనుశ్రద్ధయోపచితయాఽనుశృణోత్యాశ్రావయతి వాఽవహితో భగవతి తస్మిన్ వాసుదేవ ఏకాంతతో భక్తి రనయోరపి సమనువర్తతే ౧౬

యస్యామేవ కవయ ఆత్మాన మవిరతం వివిధవృజినసంసారపరితాపోపతప్యమాన మనుసవనం స్నాపయంత స్తయైవ పరయా నిర్వృత్యా హ్యపవర్గ మాత్యంతికం పరమ

(అస్య) ఋషభస్య కాష్ఠాం నిష్ఠాం దిశం వాఽపరో యోగీ మనోరథేనాపి తత్త్వానుష్ఠానేన కోన్వనుగచ్ఛేత్ అనువర్తేత న కోఽపీత్యర్థః. కుతో యో యోగీ యేన ఋషభేణ యోగమాయాః మనోజవాదయః కృతప్రయత్నాః సేవితుం ఉద్యతా అప్యసత్తయా హేయతయానాదృతా స్తాః స్పృహయతి హి ౧౫

ఋషభచరిత్రశ్రవణాదిఫలమాహ (ఇతి) ఇత్థంభూతం హస్మేతి ప్రసిద్ధ్యాశ్చర్యద్యోతకౌ నిపాతౌ, సకలలోకాదీనాం పరమగురోః లోకదేవబ్రాహ్మణానాం హితోపదేష్టృత్వాత్ వేదస్య గురుః గవామపి పూజ్యత్వోపదేష్టృత్వాత్ గురుః ఋషభాఖ్యభగవతః విశుద్ధాచరితం యదీరితం కథితం సమస్తదుశ్చరిత మభితో హరతీతి తథా పరమమంగళానాం అయనం ఆశ్రయం ఇదం అనయా క్రమాదుపచితయా ప్రవృద్ధయాఽనయా శ్రద్ధయాఽనుసవనం సర్వదా యః పుమాన్ అనుశృణోతి ఆశ్రావయతి అనుస్మరతి అనయోః శ్రోతృశ్రావయిత్రోః భగవతి వాసుదేవే ఏకాంతతః ఏకాన్తా అవ్యభిచరితా భక్తిః సమనువర్తతే భవతీత్యర్థః. ౧౬

కిం భక్త్యా సాధ్యమిత్యత్ర భగవదనుభవరూపాయా భక్తే రతిశయపురుషార్థతా మాహ (యస్యామితి) యస్యాం భగవదనుభవసుధారసరూపాయాం భక్తౌ కవయో వివేకినః వివిధాని వృజినాని పాపాని యస్మిం స్తస్మిన్ సంసారే యే పరితాపాః క్లేశాః తై రుపతప్యమానం క్లిశ్యమాన మాత్మానమనుసవనం స్నాపయంతః భగవదనుభవేన వృజినమూలాని దుఃఖాన్యపనుదంత ఇత్యర్థః. తయైవ

పురుషార్థమపి స్వయ మాసాదితం నో ఏవాద్రియంతే భగవదీయత్వేనైవ పరిసమాప్త సర్వార్థాః. ౧౭

రాజన్ పతి ర్గురు రలం భవతాం యదూనాం
దైవం ప్రియః కులపతిః క్వ చ కింకరో వః,
అస్త్వేవ మంగ భగవన్ భజతాం ముకుందో
ముక్తిం దదాతి కర్హిచిత్ స్మ న భక్తియోగమ్ ౧౮

నిత్యానుభూతనిజలాభనివృత్తతృష్ణః
శ్రేయస్య తద్రచనయా చిరసుప్తబుద్ధేః,
లోకస్య యః కరుణయాభయ మాత్మలోక
మాఖ్యా న్నమో భగవతే ఋషభాయ తస్మై ౧౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, ఋషభదేవానుచరితే షష్ఠోఽధ్యాయః

భగవదనుభవజనితాయా నిర్వృత్త్యా ఆనందేన పరమపురుషార్థలక్షణమపి స్వయం ప్రాప్తమపి ఆపవర్గికం అపవర్గరూపం ఫల మాత్యంతిక మత్యంతం నైవాద్రియంతే. అనాదరే హేతుః భగవదీయత్వేనైవ పరితః సమాప్తాః సర్వపురుషార్థా యైస్తే. ౧౭

భక్తేః దౌర్లభ్యం సనిదర్శనమాహ (రాజన్నితి) హే రాజన్! భగవన్! పాండవానాం యదూనాం చ ముకుందో భగవాన్ పతిః పాలకః గురుః హితోపదేష్టా, దైవ ముపాస్యః ప్రియః సుహృత్ కులస్య పతిః నియంతా, కిం బహునా, క్వచ కదాచిత్ దూత్యాదిషు వః పాండవానాం కింకరోఽపి ఆజ్ఞానువర్తీ అస్తు నామైవమ్. తథావ్యజ్ఞః హే రాజన్! అన్యేషాం నిత్యం భజతామపి ముక్తిం దదాతీతి న తు భక్తియోగ మితి భక్తేః దుర్లభత్వోక్తిః. ౧౮

ఋషభచరిత ముపసంహరన్ నమస్కరోతి. (నిత్యేతి) నిత్య మనుభూతం యన్నిజం బ్రహ్మాత్మకం స్వరూపం స ఏవ లాభస్తేన నివృత్తా తృష్ణా పురుషార్థాంతరేషు యస్య ఏవంభూతో యః

(ఋషభస్య దేహత్యాగః)

అతద్రచనయా అశ్రేయసాం పాపకర్మణాం రచనాయా శ్రేయసి విషయే చిరం సుప్తా బుద్ధి ర్యస్య తస్య లోకస్య కరుణయాఽభయాత్మస్వరూపమాఖ్యాత్ ఆఖ్యాతవాన్ తస్మై ఋషభరూపాయ పరమపురుషాయ నమః ౧౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

భరతస్తు మహాభాగవతో యదా భగవతాఽవనితలపరిపాలనాయ సంచింతితః తదనుశాసనపరః పంచజనీం విశ్వరూపదుహితర ముపయేమే ౧

తస్యాము హ వా ఆత్మజాన్ కార్త్స్న్యేన అనురూపాన్ ఆత్మనః పంచ జనయామాస భూతాది రివ భూతసూక్ష్మాణి. ౨

సుమతిం రాష్ట్రభృతం సుదర్శన మావరణం ధూమ్రకేతు మితి అజనాయం నామైతద్వర్షం భారతమితి యత ఆరభ్య వ్యపదిశంతి. ౩

స బహువి న్మహీపతిః పితృపితామహవ దురువత్సలతయా స్వే స్వే కర్మణి

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవ మృషభచరిత ముపవర్ణ్య ఇదానీం తత్ఫలస్యాస్య భరతస్య చరిత్ర ముపవర్ణయతి షడ్భిరధ్యాయైః భరత ఇతి మహాభాగవతో భరతో యదా భగవతా ఋషభేణ అవనితలపరిపాలనాయ సంచింతితః సంనియుక్తః తదా తదనుశాసనపరః భూతలానుశాసనపరః విశ్వరూపస్య దుహితరం పంచజనీం నామోపయేమే వివాహితవాన్. ౧

తస్యా మువాహ పంచజన్యాం హ్యాత్మనః స్వస్య కార్త్స్న్యేనానురూపాన్ పంచాత్మజాన్ సుమత్యాదీ నుత్పాదయామాస యథా భూతాది స్తామసోఽహంకారో భూతసూక్ష్మాణి శబ్దస్పర్శాదీనీతి సారూప్యే సంతతివృద్ధౌ చ దృష్టాంతః. ౨

పూర్వ మజనాభాఖ్య మేతద్వర్షం యతో యద్భరతాధిపత్యా దారభ్య భారతం సముదాహరంతి స భరతో బహుజ్ఞః మహీపతిః పిత్రాదివదతితరాం వాత్సల్యేన స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితే కర్మణి వర్తమానః ప్రజాః స్వయమపి స్వధర్మ మనువర్తమానః పర్యపాలయత్. ౩

ఈజే చేత్యాది ప్రకృతివికృతిభి రిత్యంతమేకం వాక్యం. ఉచ్చావచైః నానారూపైః యజ్ఞక్రతుభిః ఉజ్జో యజనం దేవానాం ప్రతి ద్రవ్యత్యాగాత్మకైః క్రతుభి ర్యజ్ఞపురుషం భగవంత

(భరతస్య రాజ్యాభిషేకః)

వర్తమానాః ప్రజాః స్వధర్మ మనువర్తమానః పర్యపాలయత్. ४

ఈజే చ భగవంతం యజ్ఞక్రతురూపం క్రతుభి రుచ్చావచైః శ్రద్ధయాఽఽ

మీజే ఇష్టవాన్. క్రతూనేవ ప్రపంచయతి (అగ్నిహోత్రాదీనాం ప్రకృతి వికృతిభిరితి) యత్ర పూర్ణ మంగజాతముపదిష్టం సా ఇష్టిః ప్రకృతిః యథా అగ్నేయిష్టిః యయాఽన్యత్రోక్త మంగజాత ముపజీవ్యతే సా వికృతిః యథా సౌర్యేష్టిః ४

యజనప్రకార మేవాహ-అనుసవనం ప్రాతరాదిసవనత్రయే చాతుర్హోత్రవిధినా చాతుర్హోత్రం చతుర్భిః ఋత్విగ్భిః క్రియమాణం యజ్ఞాదికర్మ తద్విధ్యనుగుణమిత్యర్థః విరచితాః అంగక్రియా యేషు తేషు నానాయాగేషు సంప్రచరత్సు ప్రవర్తమానేషు సత్సు తత్ర యాగేషు ధర్మాఖ్యం యోగసాధ్యం ధర్మ ఇతి వ్యపదిశ్యమానం అపూర్వాపరపర్యాయం క్రియాఫలం తద్భగవతి వాసుదేవే భావయమానః భగవదనుగ్రహరూపమితి మన్వానః క్షణవిధ్వంసినో యాగాదేః కాలాంతర్భావిస్వర్గాదిఫలసాధనత్వానుప పత్త్యా తాంత్రికైర్యదభ్యుపేతం యాగశక్త్యాత్మక మపూర్వం యాగజన్యం ఫలసాధనమితి తదపోహ్య "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనాని నాభిః। తదేవాగ్ని స్తద్వాయుః" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ఇంద్రాదిదేవతాంతర్యామితయాఽవస్థితస్య భగవతోఽనుగ్రహ ఏవాపూర్వస్థానీయ ఇతి భావయమాన ఇత్యర్థః. తదేవ విశదయన్ భగవంతం విశినష్టి సర్వదేవతాలింగానాం ఉద్దేశ్యత్వేన స్మృతానాం దేవతాలింగాని స్మారకాణి చిహ్నాని యేషు తేషాం మంత్రాణా మర్థనియామకతయా అర్థోఽభి ధేయ ఇంద్రాదిః తస్య నియామకతయా అంతఃప్రవిశ్య ధారకత్వేన నియంతృతయా ప్రయోజన నిర్వాహకతయా వా సాక్షాదేవ కర్తరి ద్రష్టరి "మంత్రకృతో వృణీతే" తివ దయం నిర్దేశః యద్వా కర్తరి ఫలోత్పాదయితరి కర్మణః ఫలసాధనత్వానుపపత్త్యాఽపి నాపూర్వం కల్ప్యం కింతు రాత్రిసత్ర ప్రతిష్ఠాఫలవత్ "త్రిసరాపైన మింద్రః స్త్రీప్రజయా పశుభిస్తర్పయతీతి. వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే" త్యాద్యర్థవాదైః ఫలప్రదతయాఽవగతాగ్నీంద్రాదిదేవతాయాః "తదేవాగ్ని స్తద్వాయు" రిత్యుక్త రీత్యాఽన్తర్యామితయాఽవగతబ్రహ్మణ ఏవ ఫలప్రదత్వ మిత్యాస్థేయమ్. తదేవాహ। యజ్ఞపురుషే యజ్ఞోద్దేశ్యేంద్రాదిపురుషరూపే పరబ్రహ్మణి పరదేవతాయా మితి ఏవం భావన మేవాత్మనో నైపుణ్యం కౌశలం తేన మృదితా నిరస్తాః కషాయాః కర్మవాసనా రాగాదయో వా యస్య. అధ్వర్యుభిరితి బహువచనం నానాకర్మాభిప్రాయేణ. హవిఃషు చరుపురోడాశాజ్యాదిషు గృహ్యమాణేషు హోమార్థమితి శేషః. యజమానః స్వయం యజ్ఞైః భాజ్యంతే ఆరాధ్యంత ఇతి యజ్ఞభావో దేవా ఇంద్రాద యస్తాన్

హృతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసచాతుర్మాస్యపశుసోమానాం ప్రకృతివికృతిభి రనుసవనం చాతుర్హోత్రవిధినా. ౫

సంప్రచరత్సు నానాయాగేషు విరచితాంగక్రియే ష్వపూర్వం యత్తత్క్రియా ఫలం ధర్మాఖ్యం పరే బ్రహ్మణి యజ్ఞపురుషే సర్వదేవతాలింగానాం మంత్రాణా మర్థనియామకతయా సాక్షాత్ కర్తరి పరదేవతాయాం భగవతి వాసుదేవ ఏవ భావయమాన ఆత్మనై పుణ్యమృదితకషాయో హవిఃషు అధ్వర్యుభి ర్గృహ్యమాణేషు స యజమానో యజ్ఞభాజో దేవాం స్తాన్ పురుషావయవే ష్వభ్యధ్యాయత్. ౬

ఏవం కర్మవిశుద్ధ్యా విశుద్ధసత్త్వస్యాంతర్హృదయాకాశశరీరే బ్రహ్మణి భగవతి వాసుదేవే మహాపురుషరూపోపలక్షణే శ్రీవత్సకౌస్తుభవనమాలారిదరగదాదిభి రుపలక్షితే నిజపురుషహృల్లిఖితే నాత్మని పురుషరూపేణ విరోచమాన ఉచ్చైస్తరాం భక్తి రనుదిన మేధమానరయాఽజాయత. ౭

పురుషస్య పరమపురుషస్య అవయవే ష్వభ్యధ్యాయత్ "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌ ర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః। సూర్య శ్చక్షు ర్దిశః శ్రోత్రం లోకపాలా భుజేష్వాసన్" ఇత్యాదిద్వైరూప్యప్రతిపాదకశాస్త్రాను సారేణానుసంహితవా నిత్యర్థః. ౫-౬

ఏవం భగవదారాధనరూపకర్మయోగాద్యనుగృహీతో భక్తియోగోఽప్యజాయతే త్యాహ. ఏవముక్తవిధకర్మవిశుద్ధ్యా శుద్ధాంతఃకరణస్య తస్య భగవత్యుచ్చైస్తరా మతితరాం ప్రతిదిన మేధమానో వర్ధమానో రయః ఉత్కర్షో యస్యాః సా భక్తిరజాయతే త్యన్వయః. భగవంతం విశినష్టి - అంతః శరీరాంతఃస్థితం యద్ధృదయం పుండరీకాకారం తస్మిన్ య ఆకాశః దహరః స శరీరం రూపం యస్య హృదయపుండరీకాంతర్వర్తిదహరాకాశరూపే దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వాత్ యద్వా హృదయకోశస్య శరీరే శిలాపుత్రకస్య శరీర మితి వదయం నిర్దేశః. యద్వాత్ర హృదయాకాశశబ్దో హృదయాంతర్వర్తి భూతాకాశపరః, స శరీరం యస్య తస్మిన్నితి హృదయే ఆకాశతే ప్రకాశతే ఇతి హృదయా కాశో జీవః స శరీరం యస్యేతి వా. బ్రహ్మణి స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహతి భగవతి షాడ్గుణ్యపూర్ణే వాసుదేవే సర్వాంతరాత్మతయా దీప్యమానే మహాపురుషరూప ముపలక్షణమాకారో యస్య తస్మిన్ శ్రీవత్సాదిభి రుపలక్షితే అరిశ్చక్రం దరః శంఖః అసిః ఖడ్గః నిజపురుషాణాం భక్తానాం హృది లిఖితే లిఖితవ న్నిశ్చలతయేత్యర్థః స్థితే తేనోక్తపురుషరూపేణ స్వాత్మని స్వమనసి విరోచమానే. ౭

(భరతస్య రాజ్యాభిషేకః)

ఏవం వర్షాయుతసహస్రపర్యంతావసితకర్మనిర్వాణావసరో௨ధిభుజ్యమానం స్వతనయేభ్యో రిక్థం పితృపైతామహం యథాదాయం విభజ్య స్వయం సకలసంపన్నికేతాత్ స్వనికేతాత్ పులహాశ్రమం ప్రవవ్రాజ ౮

యత్ర హ వావ భగవాన్ హరిరద్యాపి తత్రత్యానాం నిజజనానాం వాత్సల్యేన సంవిధాప్యతే ఇచ్ఛారూపేణ ౯

యత్రాశ్రమపదా న్యుభయతోనాభిభిః దృషచ్చక్రై శ్చక్రనదీనామ సరిత్ప్రవరా సర్వతః పవిత్రీకరోతి ౧౦

తస్మిన్ వావ కిల స ఏకలః పులహాశ్రమోపవనే వివిధకుసుమకిసలయతులసికాంబుభిః కందమూలఫలోపహారై శ్చ సమీహమానో భగవత ఆరాధనం వివిక్తఉపరత విషయాభిలాష ఉపభృతోపశమః పరాం నిర్వృతి మవాప. ౧౧

ఏవ ముక్తయా వృత్త్యా వర్షాణామయుతాని తేషాం సహస్రాణి తేషా మంతే తత్పర్యంతే కాలే௨వసితే నిశ్చితః కర్మనిర్వాణావసరః రాజ్యభోగాదృష్టసమాప్తిసమయో యేన సః అధికృత్య భుజ్యమానం పిత్రాదిపరంపరయా ఆగతముక్థం ధనం స్వతనయేభ్యో యథావిభాగం విభజ్య దత్త్వా స్వయం సకలానాం సంపదాం నికేతాదాశ్రయాత్ స్వనికేతాత్ స్వగృహాత్ పులహాశ్రమం శాలిగ్రామ క్షేత్రం ప్రతి ప్రవవ్రాజ జగామ ౮

కో௨సౌ పులహాశ్రమః యం ప్రవవ్రాజేత్యాహ గద్యద్వయేన. యత్ర హ పులహాశ్రమే భగవాన్ హరిరధునాపి నిజజనానాం వాత్సల్యేన నిజజనవిషయవాత్సల్యేన స్వేచ్ఛాపరిగృహీతరూపేణ సన్నిధాప్యతే సన్నిహితో భవతీత్యర్థః. ౯

యత్రాశ్రమస్థానాన్యుభయతః ఉపర్యధశ్చ నాభి ర్యేషాం తైః దృషచ్చక్రైః శిలామధ్యగై శ్చక్రైః నిమిత్తభూతైః చక్రనద్యాఖ్యా సరితాం ప్రవరా శ్రేష్ఠా సర్వతః పవిత్రీకరోతి. ౧౦

తస్మిన్ పులహాశ్రమోపవనే ఏకలః అసహాయః నానావిధైః కుసుమాదిభిః కందాదిరూపై రుపహారై ర్నైవేద్యై శ్చ భగవత ఆరాధనం సమీహమానః కుర్వాణః వివిక్తః విశుద్ధాహారః ఉపరతో నివృత్తో విషయేష్వభిలాషో యస్య అత ఏవోపభృతః సమృద్ధః ఉపశమః బాహ్యాన్తఃకరణనిగ్రహో యస్య సః నిర్వృతిం ప్రీతిరూపాం పరాం భక్తిమవాప. ౧౧

తయేత్థ మవిరతపరిచర్యయా భగవతి ప్రవర్ధమానానురాగభరద్రుతహృదయ శైథిల్యః ప్రహర్షవేగేనాత్మని ఉద్భిద్యమానరోమపులకకులకః ఔత్కంఠ్యప్రవృత్త ప్రణయబాష్పనిరుద్ధావలోకనయన ఏవం నిజరమణారుణచరణారవిందానుధ్యానపరిచితభక్తి యోగేన పరిప్లుతపరమాహ్లాదగంభీరహృదయహ్రదావగాఢధిషణ స్తామపి క్రియమాణాం భగవత్సపర్యాం న సస్మార ౧౨

ఇత్థం ధృతభగవద్వ్రత ఐణేయాజినవాససానుసవనాభిషేకార్ద్రకపిశకుటిలజటా కలాపేన చ విరోచమానః సూర్యర్చా భగవంతం హిరణ్మయం పురుష ముజ్జిహానే సూర్య మండలేఽభ్యుపతిష్ఠ న్నేతదుహోవాచ. ౧౩

పరో రజః సవితు ర్జాతవేదో దేవస్య భర్గో మనసేదం జజాన,

ఏతదేవ ప్రపంచయతి గద్యద్వయేన, ఏవం తయోక్తవిధయా అవిచ్ఛిన్నపరమపురుష పరిచర్యయా సర్వాంతరాత్మని భగవతి నిరతిశయకీర్త్యా ప్రవర్ధమానో యః అనురాగః ప్రేమా తస్య బలేన ఉత్కర్షేణ యత్ ద్రుతం ద్రవీభూతం హృదయం తేన శైథిల్య మనుద్యమో యస్య ప్రహర్ష వేగేనానందాతిశయేనాత్మని దేహే ఉద్భిద్యమానే రోమపులకకులం రోమాంచబృందం యస్య సమాసాంతః కకారః. ఔత్కంఠ్యేనాతివృత్తేన ప్రణయానందబాష్పేణ నిరుద్ధోఽవలోకో యయోస్తే నయనే యస్య సః. అభిరేమే ఉపరరామేత్యర్థః. ఏవం వర్తమానః తామపి క్రియాం భగవత్సపర్యాం న సస్మార తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి. నిజరమణస్య నిరతిశయప్రీతివిషయస్య భగవతోఽరుణే చరణారవిందే తయో రనుధ్యానే నోపచితః సమృద్ధః యో భక్తియోగః కృత్స్నః శుభాశ్రయవిషయః తేన పరిప్లుతః సర్వతో వ్యాప్తః పరమాహ్లాదః పరమానందో యస్మిన్ సః గంభీరో హృదయహ్రదః తస్మిన్నేవ గాఢా నిమగ్నా ధిషణా బుద్ధి ర్యస్య సః. ౧౨

ఏవం ధృతాని భగవద్వ్రతాని యేన సః, ఏణ్యా హరిణ్యాశ్చర్మ ఐణేయం తదేవ వాసస్తే నానుసవనం కాలత్రయేఽభిషేకేణ స్నానేన ఆర్ద్రాః కపిశాశ్చ కుటిలాశ్చ యా జటాః తాసాం సమూహేన విరోచమానః సూర్యమండలే ఉద్గచ్ఛతి సతి స్వయ ముపతిష్ఠన్ సూర్యమండలస్థం హిరణ్మయం "ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే, హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్ సర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీ" ఇత్యంతరాదిత్యవిద్యోక్తం భగవంతం సూర్యం వా సూర్యాంతర్వర్తి భగవత్ప్రకాశికయా ఋచా వక్ష్యమాణయా యజన్ భజన్ ఋగుక్తప్రకారం ధ్యాయన్నిత్యర్థః, ఏత దృగాత్మకం వాచ మువాచ హ. ౧౩

ఋచ ముదాహరతి (పరో రజ ఇతి) సవితుః సర్వలోకస్య ప్రసవనాదుత్పాదనాత్ సవితా "సర్వలోకప్రసవనాత్ సవితా స తు కీర్తితః" ఇతి స్మృతేః. యద్వా "షూ ప్రేరణే" ప్రచోదయితా

(భరతస్య రాజ్యాభిషేకః)

సురేతసాదః పున రావిశ్య చష్టే హంసం గృధ్రాణం నృషద్రింగిరామిమః. ౧౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, భరతచరితే, భగవత్పరిచర్యాయాం సప్తమోఽధ్యాయః.

సవితా చాత్ర విష్ణురేవ "విష్ణో ర్నామసహస్రం మే" ఇత్యుపక్రమ్య "సవితా రవిలోచనః" ఇతి సవితృ శబ్దస్య భగవన్నామతయా పఠితత్వాత్ తస్య సవితు ర్దేవస్య విష్ణో ర్భర్గ స్తేజోమయం రూపం ఇమః. "ఇణ్ గతౌ" ఇత్యస్మాల్లట్ ఉత్తమబహువచనే రూపమేతత్, శరణం గచ్ఛేమ ఇత్యర్థః భర్గో విశినష్టి పరోరజః రజసః పరం లోకం విలక్షణం లోకపరోఽత్ర రజశ్శబ్దః "లోకారజాం స్యుచ్యంతే" ఇతి యాస్కోక్తేః. యద్వా రజః ప్రకృతిమండలతః పరం "క్షయంత మస్య రజసః పరాకే ఆదిత్య వర్ణం తమసః పరస్తాత్" ఇతి శ్రుతేః, రజసః ప్రకృతిమండలాత్ పరకే పరస్తాత్ క్షయంతం నివసంత మిత్యర్థః. జాతవేదః జాతం సతత మావిర్భూతం వేదః జ్ఞానం యస్య తత్ నిత్యాసంకుచిత జ్ఞానమిత్యర్థః అత్ర సవితృదేవభర్గపదైర్గాయత్రీ ప్రత్యభిజ్ఞాతా భవతి తత్రాపి యథోక్త ఏవార్థః దేవస్య భర్గమ్ ఇమ ఇతి నిర్దేశః, శిలాపుత్రకస్య శరీరమితివద్ ద్రష్టవ్యః కీదృశోఽసౌ దేవః యస్య భర్గ ఇమ స్తత్రాహ మనసా సంకల్పరూపజ్ఞానేనైవాచిచ్చిదాత్మకమిదం జగజ్జజాన ససర్జ యశ్చాదః స్వసృష్టజగత్ స్వరేతసా స్వస్య రేతః స్వశక్తిః శరీరభూతేన జీవేనావిశ్య అనుప్రవిశ్య యద్వా ఇదం చిదచిదాత్మకం జగత్ స్వతేజసాఽఽత్మీయసంకల్పరూపేణ జ్ఞానేన ప్రవిశ్య పూర్వం జీవాంతఃప్రవిష్టోఽపి పునః కరణకలేవరప్రేరణానుకూలవ్యాపారాయ స్వసంకల్పరూపేణ జ్ఞానేనానుప్రవిశ్యేత్యర్థః. హంసం జీవం చష్టే పశ్యతి. హంసం విశినష్టి. గృధ్రాణం శబ్దాదివిషయాన్ కాంక్షమాణం నృషద్రిజ్గిరాం నృషీదతి అవసాదయతి క్లేశయతి సంసారయతి ఇతి నృషద్ బుద్ధిస్తస్యా రిజ్గిః రిజ్గణం వృత్తిః "రిగి గతౌ" ఇతి ధాతుః, బుద్ధివృత్తిరిత్యర్థః. తయా రాత్యా దదాతి కర్మఫలాని భుంక్తే నృషద్రిజ్గిరః తం నృషదిజ్గిరాం. ఛాందసత్వాత్ "వా ఛందసి" ఇతి పూర్వరూప త్వాభావే సవర్ణదీర్ఘ ఇతి నృషద్రిజ్గిరం హంసమాచష్టే ఇతి పదైః "తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాతా భవతి. తత్రాపి యథోక్త ఏవార్థః. ౧౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏకదా తు మహానద్యాం కృతాభిషేకనైయమికావశ్యకో బ్రహ్మాక్షరమభిగృణానో ముహూర్తత్రయ ముదకాంత ఉపవివేశ. ౧

తత్ర తదా రాజన్! హరిణీ పిపాసయా జలాశయాభ్యాశ మేకై వోపజగామ ౨

తయా పేపీయమాన ఉదకే తావ దేవావిదూరేణ నదతో మృగపతే రున్నాదో లోకభయంకర ఉదపతత్. ౩

త ముపశ్రుత్య సా మృగవధూః ప్రకృతివిక్లవా చకితనిరీక్షణా సుతరా మపి హరిభయాభినివేశవ్యగ్రహృదయా పారిప్లవదృష్టి రగతతృషా భయా త్సహసైవో చ్చక్రామ ౪

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

స భరత ఏకదా కర్హిచిత్ మహానద్యాం చక్రనద్యాం కృతాభిషేకం కృతః అభిషేకః స్నానం నైయమికం నియతమావశ్యకం నిత్యనైమిత్తికం చ యేన స బ్రహ్మాక్షరం ప్రణవం జపన్నుదకాంతే నద్యాస్తీరే ముహూర్తత్రయ ముపవిష్టవాన్. ౧

హే రాజన్! తత్ర తీరే తదా భరతావస్థానసమయే హరిణీ ఏణీ పిపాసయా జలాభ్యాశం జలసమీపం ప్రత్యేకైవాసహాయైవ జగామ. తయా హరిణ్యా ఉదకే నితరాం పేపీయమానే సతి అవిదూరే సమీపే ఏవ నదతో ధ్వనిం కుర్వతో మృగపతేః సింహస్య లోకభయంకర ఉన్నాదః ధ్వని రుదపద్యత హరిణ్యా శ్రుతోఽభవదిత్యర్థః ౨-౩

తమున్నాద ముపశ్రుత్యాకర్ణ్య సా మృగస్య వధూ ర్హరిణీ ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ విక్లవా వ్యాకులా సుతరాం హరిభయస్య సింహభయస్యాభినివేశేన వ్యగ్రం వ్యాకులం హృదయం యస్యాః సా అత ఏవ పారిప్లవదృష్టిః చంచలదృష్టిః అత ఏవ చకితనిరీక్షణా ప్రతిహతనిరీక్షణా అగతా అనపగతా తృషా పిపాసా యస్యాః సా తథాభూతైవ సహసా అశు ఉచ్చక్రామ నదీ ముల్లంఘితవతీ. ౪

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

తస్యా ఉత్పతంత్యా అంతర్వత్న్యా ఉరుభయావగలితో యోనినిర్గతో గర్భః స్రోతసి నిపపాత. ౫

తత్ప్రసవోత్సర్పణభయఖేదాతురా స్వగణేన వియుజ్యమానా కస్యాంచిద్దర్యాం కృష్ణసారసతీ నిపపాతాథ చ మమార. ౬

తం త్వేణకుణకం స్రోతసానూహ్యమాన మభివీక్ష్యాపవిద్ధం బంధురివానుకంపయా రాజర్షి ర్భరత ఆదాయ మృతమాతర మిత్యాశ్రమపద మనయత్. ౭

తస్య హ వా ఏణకుణక ఉచ్చైరేతస్మిన్ కృతనిజాభిమానస్య అహరహః తత్పోషణపాలనలాలనప్రీణనానుధ్యానే నాత్మనియమాః సహయమాః పురుషపరిచర్యాదయః ఏకైకశః కతిపయేనాహర్గణేన వియుజ్యమానాః కిల సర్వ ఏవోదవసన్. ౮

ఉత్పతంత్యా అంతర్వత్న్యాః పూర్ణగర్భిణ్యాః తస్యా హరిణ్యా గర్భ ఉరుభయేన సింహభయేనావగలితః స్వస్థానాత్ ప్రచ్యుతో యోనేర్నిర్గతః స్రోతసి ప్రవాహే నిపపాత పతితోఽభూదిత్యర్థః. ౫

తత్ప్రసవో గర్భపాతః ఉత్సర్పణ ముల్లంఘనం భయం చేత్యేతైః యః ఖేద స్తేనాతురా పీడితా స్వయూథేన వియుక్తా కృష్ణసారసతీ కృష్ణమృగవధూః కస్యాంచిద్దర్యాం గిరిగుహాయాం నిపపాత. అథ పతనానంతరం మమార మృతవతీ చ. ౬

తత్స్రోతసా ప్రవాహేణ ఉహ్యమానం ఏణకుణకం ఏణస్య అపత్యమభివీక్ష్య రాజర్షిర్భరతః మృతా మాతా యస్య తం మృతమాతరం బంధుభిః స్వపుత్రాదిభి రపవిద్ధం పరిత్యక్తమిత్యనుకంపయా ఆదాయ హస్తే గృహీత్వా స్వాశ్రయస్థాన మనయత్ ప్రాపితవాన్. ౭

ఏతస్మిన్ ఏణశిశౌ కృతః నిజాభిమానః ఆత్మీయత్వాభిమానో యేన తస్య భరతస్య అహరహః తస్యైణశిశోః పోషణాద్యనుధ్యానేన తత్ర పోషణ మాహారేణ పాలనం వ్యాఘ్రాదిభ్యో రక్షణం ప్రీణనం కండూయనాది లాలనం కరస్పర్శనం చుంబనాది ఏతైః యదనుధ్యాన మాసక్తిః తేనాంతరాయేణ భగవత్పరిచర్యాదయః ఆత్మనియమాః శౌచాచారాదయః సహయమాః అహింసాదిభిః సహితాః సర్వే ఏవ ధర్మాః ప్రత్యహ మేకైకశో వియుజ్యమానాః సంతః కతిపయే నాహర్గణేనోదవసన్ ఉత్సన్నా బభూవుః. ౮

అహో బతాయం హరిణకుణకః కృపణ ఈశ్వరరథచరణపరిభ్రమణరయేణ స్వగణసుహృద్బంధుభ్యః పరివర్జితః శరణం మమోపసాదితో మామేవ మాతాపితరౌ భ్రాతృజ్ఞాతీన్ యౌథికాంశ్చైవోపేయాయ నాన్యం కంచన వేద మయ్యతివిస్రబ్ధశ్చ అత ఏవ మయా మత్పరాయణస్య పోషణపాలనప్రీణనలాలనమనసూయునాఽనుష్ఠేయం శరణ్యోపేక్షా దోషవిదుషా ౯

నూనం హ్యార్యాః సాధవ ఉపశమశీలాః కృపణసుహృద ఏవంవిధార్థే స్వార్థానపి గురుతరా నుపేక్షంతే ౧౦

ఇతి కృతానుషంగః ఆసనశయనాటనస్థానాశనాదిషు సహ మృగజహునా స్నేహానుబద్ధహృదయ ఆసీత్ ౧౧

తదాసక్తిం ప్రపంచయతి (అహో ఇత్యాదినా) ఇతి కృతానుషంగ ఇత్యంతేన అయం హరిణకుణకః ఈశ్వరరథచరణం కాలచక్రం తస్య పరిభ్రమణవేగేన స్వగణాదిభ్యో వివర్జితః అత ఏవ కృపణో దీనోఽయం మాం శరణమాసాదితః ప్రాప్తశ్చ మామేవ మాతాపిత్రాదిబుద్ధ్యా ఉపేయాయ ప్రాప్తః యూథికాః సంఘాతినః మోపేయాయ మామేవ గోపాయనం గోప్తార మధికం మన్వానః మత్తోఽన్యం కంచన గోప్తారం న వేద మయ్యేవాతివిస్రబ్ధో అతితరాం విశ్వాసయుక్తా మతిర్యస్య సః. అతః కారణాదేవం మత్పరాయణస్య మదేకశరణస్య హరిణకుణకస్య పోషణాదికం ఏతస్మిన్నిమిత్తం మమ స్వార్థో నశ్యతీత్యసూయారహితేన మయా అవశ్యమనుష్ఠేయం హి యస్మాచ్ఛరణ్యోపేక్షా శరణాగతానాదరః విదుషాం దోషః ప్రత్యవాయకరః, యద్వా శరణం గంతవ్యాః శరణ్యాః రక్షకత్వేన విశ్వసనీయాః తేషా ముపేక్షా శరణాగతవిషయే ష్వనాదరః విదుషాం దోష ఇతి ౯

అత ఏవార్యాః సాధవః పరోపకారశీలాః ఉపశమస్వభావాః కృపణేషు సుహృదః సౌహార్దవంతః ఏవంవిధార్థే శరణాగతరక్షణార్థే స్వార్థాన్ స్వప్రయోజనాని గురుతరానపి ఉపేక్షంతే గురుతరానపి ప్రయోజన మనాదృత్య ఏవంవిధశరణాగతరక్షణం కుర్వంతి. నూన మిత్యేవం కృతానుషంగః కృతః అనుషంగః ఆసక్తిః యేన భరతః ఆసనాద్యవస్థాసు తత్రాసన ముపవేశన మటనం సంచరణ మశనం భోజనం కందమూలాదీనాం మృగాపత్యేన సహస్నేహః తేనానువిద్ధం హృదయం యేన తథాభూత ఆసీత్. ౧౦

స్నేహానుబంధమేవాహ (కుశకుసుమేత్యాదినా స్వాదయంతీత్యంతేన) కుశాదీన్యాహరిష్య

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

కుశకుసుమసమిత్పలాశఫలమూలోదకాని ఆహరిష్యమాణో వృకసాలావృకాదిభ్యో భయ మాశంసమానో యదా సహ హరిణకుణకేన వనం సమావిశతి. ౧౨

పథిషు చ ముగ్ధభావేన తత్ర తత్ర విషక్తం అతిప్రణయభరహృదయః కార్పణ్యాత్ స్కంధేనోద్వహతి ఏవ ముత్సంగ ఉరసి చాధాయోపలాలయన్ ముదం పరమా మవాప. ౧౩

క్రియాయాం నిర్వర్త్యమానాయా మంతరాశే உప్యుత్థాయోత్థాయ యదైన మభిచక్షీత తర్హివావ స వర్షపతిః ప్రకృతిస్థేన మనసా తస్మా ఆశిష ఆశాస్తే స్వస్తి స్తా ద్వత్స తే సర్వత ఇతి. ౧౪

అన్యదా భృశముద్విగ్నమనా నష్టద్రవిణ ఇవ కృపణః సకరుణ మతితర్షేణ

మాణః యది మృగేణ వినా గచ్ఛామి చేత్ తర్హ్యేనం వృకాదయో భక్షయేయు రితి బుద్ధ్వా సాలావృకాదిభ్యో భయ మాశంకమానః సాలావృకాః అరణ్యశ్వానః, హరిణకుణకేన సహైవ వనం ప్రవిశతి పథి పథి చ ముగ్ధభావేన సౌకుమార్యేణ ఔత్కంఠ్యేన వా విషక్తమతి రాసక్తమతిర్వా గంతు మసమర్థో భవతి నేచ్ఛతి వా మృగస్తదా తం ప్రణయస్య స్నేహస్యోత్కర్షో యస్మింస్తత్ హృదయం యస్య తథాభూతో భరతః కార్పణ్యాత్ మృగవిశ్లేషజడః స్వాసహిష్ణుత్వరూపాత్ దైన్యాత్ స్కంధేన ఉద్వహతి స్కంధయో రారోప్య గచ్ఛతి ఏవ మాసనసమయే ఉత్సంగే శయనసమయే ఉరసి చాధాయ పరమాం ముద మవాప ప్రాప్తవాన్. ౧౧-౧౩

క్రియాయాం నిత్యనైమిత్తికాదిక్రియాయాం నిర్వర్త్యమానాయాం క్రియమాణాయాం సత్యాం అంతరాశే మధ్యే క్షణే క్షణే ఉత్థాయోత్థాయ యదైనం మృగ మభిచక్షీత పశ్యతి తర్హివా తదా హి స వర్షపతిః భరతః ప్రకృతిస్థేన మనసా తస్మై మృగాయ ఆశిష ఆశాస్తే. ఆశీరాశాసన మేవాహ స్వస్తీతిః హే వత్స! తే తుభ్యం సర్వతః సర్వత్ర దేశే కాలే చ స్వస్తి స్యాదితి ఆశాస్తే. స్తాదితి పారేஉవ్యయ మేవార్థః. ౧౪

అన్యథా మృగస్యాదర్శనే తు సకరుణం యథా భవతి తథా ఏవ మనుశోచన్నితి వక్ష్యమాణ

హరిణకుణకవిరహవిహ్వలహృదయసంతాపః తమేవానుశోచ౯ కిల కశ్మలం మహదభి రంభిత ఇతి హోవాచ. ౧౫

అపి బత స వై కృపణ ఏణబాలకో మృతహరిణీసుతోఽహో మమానార్యస్య శఠకిరాతమతే రకృతసుకృతస్య కృతవిస్రంభ ఆత్మప్రత్యయేన తదవిగణయన్ సుజన ఇవాగమిష్యతి. ౧౬

అపి క్షేమేణాస్మిన్ ఆశ్రమోపవనే శష్పాణి చరంతం దేవగుప్తం ద్రక్ష్యామి. ౧౭

అపి చ న వృకః సాలావృకోఽన్యతమో వా నైకచర ఏకచరో వా భక్షయతి ౧౮

నిమ్లోచతి హ భగవా౯ సకలజగత్క్షేమోదయః త్రయ్యాత్మా అద్యాపి మమ న మృగవధూన్యాస ఆగచ్ఛతి. ౧౯

అపిస్విత్ అకృతసుకృత మాగత్య మాం సుఖయిష్యతి హరిణరాజకుమారో వివిధరుచిరదర్శనీయనిజమృగదారకవినోదైః అసంతోషం స్వానా మపనుదన్. ౨౦

ప్రకారేణ ప్రోవాచేత్యన్వయః, కథంభూతః? అనుశోచన్ నష్టధన ఇవ నితరాం భీతమనా అతితర్షేణ ఔత్సుక్యేన హరిణకుణకసేవావిరహేణ విహ్వలే హృదయే సంతాపో యస్య మహత్ కశ్మలం మోహ మభిలంభితః ప్రాపితః. ౧౫

కిమువాచ తదాహ (అపీతి.) మమ తదనార్యత్వాదిక మవిగణయన్ కృతః విశ్రంభో యేన తథాభూతః ఏవాత్మప్రత్యయేన స్వబుద్ధ్యా ఏవ సుజన ఇవాగమిష్యత్యపి ఆగచ్ఛేత్. కిం క్షేమేణ వృకాదిభి రనుపహతం? తత్ర హేతుః దైవేన భగవతా గుప్తం రక్షితం। మదాశ్రమసమీపవనే శష్పాణి కోమల తృణాని చరంతం భక్షయంత మపి ద్రక్ష్యామి. ౧౬-౧౭

వృకః శాలావృకో వా నైకచరో యూథచరో వరాహాదిసహాయచరో వ్యాఘ్రాదిర్వా అపి న భక్షయతి సకలలోకానాం క్షేమో యస్మాత్ స ఉదయో యస్య త్రయీ వేదః ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః సూర్యో భగవా౯ నిమ్లోచతి అస్తం గచ్ఛతి కిలాద్యాపి మమ మృగవధూన్యాసః నిక్షేప భూతః మృగో నాగచ్ఛతి హరిణ ఏవ రాజకుమారః హరిణసంబంధికుమారో వా ఆగత్య మామపి సుఖయిష్యతీత్యన్వయః కిం కుర్వన్? వివిధైః రుచిరైః దర్శనీయైః మృగదారకవినోదైః స్వీయానాం నః అసంతోషం ఖేద మపనుదన్. ౧౮-౨౦

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

క్ష్వేలికాయాం మాం మృషాసమాధినాఽఽమీలితదృశం ప్రేమసంరంభేణ చకితచకిత ఆగత్య పృషదపరుషవిషాణాగ్రేణ లుఠతి. ౨౧

ఆసాదితహవిషి బర్హిషి దూషితే మయోపాలబ్ధో భీతభీతః సపద్యుపరతరాస ఋషికుమారవదవహితకరణకలాప ఆస్తే. ౨౨

కిం వా అరే ఆచరితం తపస్తపస్విన్యానయా యదియమవనిః సవినయకృష్ణసారతనయతనుతరసుభగశివతమాఖరఖురపదపంక్తిభిః ద్రవిణవిధురాతురస్య కృపణస్య మమ ద్రవిణపదవీం సూచయంత్యాత్మానం చ సర్వతః కృతకౌతుకం ద్విజానాం స్వర్గాపవర్గకామానాం దేవయజనం కరోతి. ౨౩

సంభవతి చైతదిత్యాహ. క్ష్వేలికాయాం స్వేన సహ క్రీడాయాం మృషా యః సమాధిః తేనామీలితే దృశౌ యేన తం ప్రేమసంరంభేణ ప్రణయకోపేన వృషజ్జలబిందుః తద్వదపరుషేణ మృదునా విషాణాగ్రేణ చకితం చకితం పునః పునః ప్రతిహతం యథా తథా ఆవృత్య పరితో వ్యావృత్య లురపి సంఘట్టయతి ౨౧

ఆసాదితం హవి ర్యస్మిన్ బర్హిషి దర్భే దూషితే దంతాకర్షణాదినా చాపలత్వేన దూషితే సతి మయాఽధిక్షిప్తః సన్ భీతః తత్క్షణమేవ ఉపరతరాసః నివృత్తక్రీడః అవహితః నిశ్చలీకృతః కరణానామింద్రియాణాం కలాపో యేన ఏవంభూతః ఋషేః కుమారవదాస్తే. ౨౨

ఇతి బహుధా ప్రలప్యోత్థాయ బహి ర్నిర్గతః సన్ ఖురాఘాతభూభాగోపలంభసంభ్రాంతహృదయ ఆహ కిం వేతి. అరే అహో తపస్విన్యా సంభావ్యమానయాఽనయా క్షిత్యా కిం తప ఆచరితం యద్యస్మాత్ ఇయం క్షితిః సవినయస్య కృష్ణసారతనయస్య తనుతరాః సుభగాశ్చ శివతమాశ్చ ఖరాశ్చ కఠినాశ్చ ఖురాః యేషుతేషు పాతానాం తత్రాంకితానాం పంక్తిభి ర్ద్రవిణం మృగస్తేన రహితస్య ఆతఘ్నాతురస్య దుఃఖితస్య మమ ద్రవిణమార్గం- సూచయంతీ సతీ స్వాత్మానం చ తాభిః పంక్తిభిః కృతమండనం స్వర్గాపవర్గకామానాం ద్విజానాం యజ్ఞభూమిం కరోతి "యస్మిన్ దేశే మృగః కృష్ణ స్తస్మిన్ ధర్మా న్నిబోధత" ఇతిస్మృతేః. ౨౩

అపిస్వి దసౌ భగవా నుడుపతి రేనం మృగపతిభయాత్ మృతమాతరం మృగ బాలకం స్వాశ్రమపరిభ్రష్ట మనుకంపయా కృపణజనవత్సలః పరిపాతి. ౨౪

కిం వా ఆత్మజవిశ్లేషజ్వరదవదహనశిఖాభిః ఉపతప్యమానహృదయస్థలనలినీకం మా ముపసృతమృగీతనయం శిశిరశాంతానురాగగుణితనిజవదనసలిలామృతమయగభస్తిభిః స్వధయతీతి చ. ౨౫

ఏవ మఘటమానమనోరథాకులహృదయో మృగదారకాభాసేన స్వారబ్ధ కర్మణా యోగారంభణతో విభ్రంశితః స యోగతాపసో భగవదారాధనలక్షణాచ్చ కథ

ఉదితే చంద్రే తస్మిన్ మృగం దృష్ట్వా స్వమృగత్వం సంభావయన్నాహ (అపిస్వి దితి.) సింహభయాత్ మృతా మాతా యస్య తం మదాశ్రమాత్ పరిభ్రష్టం మృగబాలకం కృపణజనవత్సలోఽసౌ భగవా నుడుపతి శ్చంద్రః కృపయాఽపిస్విత్ పరిపాతి. ౨౪

చంద్రరశ్మిస్పర్శసుఖం ప్రత్యాహ (కిం వేతి) సంభావనాయాం. ఆత్మజవిశ్లేషేణ మృగవియోగేన యో జ్వరః తాపః స ఏవ దహనః తస్య జ్వాలాభి రుపతప్యమానా హృదయరూపా స్థలనళినీ యస్య తత్ జలస్థం పద్మం తాపం సోఢు మలమితి స్థలగ్రహణం ఉపసృతోఽనుగతః మృగీతనయో యేన మాం యోఽయం చంద్రః స్వధయతి విశ్రాంతిం విగమయతి కైః శిశిరవత్ శాంతం చ మయ్యనురాగేణ గుణితం చావర్తితం చ పునః పునః స్రవత్ యత్ సలిలం త ఏవామృతతయా గభస్తయః కిరణాః తైః లోకే హి మాంత్రికా ముఖసలిలైః తాపం శమయంతీతి ప్రసిద్ధమ్ ఉపసృతమృగీతనయ ఇతి పాఠే మనోరథాంతర మేతత్ ఉపసృతః ప్రాప్తో మృగీతనయః కిం వా స్వధయతీతి శేషం సర్వం సమానమ్. ౨౫

ఇత్యుక్తరీత్యా ఏవంశబ్దోఽనుక్తమనోరథాంతరద్యోతకః. ఉక్తా అనుక్తాశ్చాఘటమానాః యే మనోరథా స్తై రాకృష్టం హృదయం యస్య స భరతః మృగదారకాభాసేన మృగపుత్రవ్యాజేన ప్రారబ్ధకర్మణా మంతరాయభూతేన యోగారంభణతః జ్ఞానయోగారంభాత్ స్వయోగతపసః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మయోగరూపాత్ తపసః భగవదారాధనలక్షణాత్ భగవద్భక్తిరూపాచ్చ తపసః విభ్రంశితో విభ్రష్టోఽభూత్. ప్రారబ్ధకర్మత్వే హేతుః (కథమితరథేతి) ఇతరథా ప్రారబ్ధకర్మమూలత్వాభావే మృగ

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

మితరథా జాత్యంతర ఏణకుణక ఆసంగః సాక్షాన్నిశ్శ్రేయసప్రతిపక్షతయా ప్రాక్ పరిత్యక్త దుస్త్యజహృదయాభిజాతస్య తస్యైవమంతరాయవిహతయోగారంభణస్య రాజర్షే ర్భరతస్య తావన్మృగార్భకపోషణపాలనప్రీణనలాలనానుషంగేణావిగణయత ఆత్మాన మహిరివాఖుబిలం దురతిక్రమః కాలః కరాలరభస ఆపద్యత. ౨౬

తదానీమపి పార్శ్వవర్తిన మాత్మజమివానుశోచంత మభివీక్షమాణో మృగ ఏవాభినివేశితమనా విసృజ్య లోక మిమం సహ మృగేణ కలేవరం మృత మను న మృత జన్మానుస్మృతిః ఇతరవ న్మృగశరీర మవాప ౨౭

తత్రాపి హ వా ఆత్మనో మృగత్వకారణం భగవదారాధనసమీహానుభవేనాను స్మృత్య భృశ మనుతప్యమాన ఆహ. ౨౮

దారకాసక్తిః జాత్యంతరైణకుణకే సాక్షాత్ స్వపుత్ర ఇవ కథ మాసంగః స్యాత్. శ్రేయసః ప్రతిపక్షతయా ముక్తివిరోధితయా పూర్వం పరిత్యక్తాః దుస్త్యజాః హృదయాభిజాతాః ఔరసా యేన తస్యైవ పున రేవంవిధేనాంతరాయేణ విహతో యోగారంభో యస్య తస్య రాజర్షేః భరతస్య మృగార్భకస్య పోషణాది నిమిత్తేన అనుషంగేణాత్మాన మవిగణయతః ప్రమత్తస్య తావదేవ కరాళరభసః తీవ్రవేగః కాలః మృత్యుకాలః దురతిక్రమః అవర్జనీయః మూషకబిలం ప్రత్యహిః సర్ప ఇవాపద్యత ప్రాప్తః. ౨౬

స భరతస్తదానీమపి మరణసమయే౽పి స్వపార్శ్వవర్తినం మృగ మాత్మజమివ అనుశోచంత మభివీక్షమాణః ఆత్మీయాభిమానేవ పశ్యన్ మృగ మివాసక్తమనాః ఇమం దేహం మృగేణ సహ విసృజ్య కలేవర మను అనుసృత్య అమృతా అవినష్టా పూర్వజన్మానుస్మృతి ర్యస్య తథాభూతః ఇతరవత్ ప్రాకృతవత్ మృగశరీర మవాప "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కలేవరమ్। తం తమేవైతి కౌంతేయ। సదా తద్భావభావితః" ఇత్యుక్తరీత్యా మృగ మనుస్మరన్ మృగత్వ మేవ అవాపేత్యర్థః. ౨౭

తత్ర మృగజన్మ న్యాత్మనః మృగత్వనిమిత్తం పౌర్వభవభగవదారాధనానుష్ఠానప్రభావేణ మృగాసంగ ఏవేత్యనుస్మృత్య నితరా మనుతప్యమాన ఆహ ౨౮

అహో కష్టం భ్రష్టోఽహ మాత్మవతా మనుపథాత్ యద్విముక్తసమస్తసంగస్య వివిక్తపుణ్యారణ్యశరణ్యస్యాత్మవత ఆత్మని సర్వేషా మాత్మనాం భగవతి వాసుదేవే తదనుశ్రవణమననసంకీర్తనారాధనానుస్మరణాభియోగేనాశూన్యసకలయామేన కాలేన సమావేశితం సమాహితం కార్త్స్న్యేన మనః. తత్తు పునర్మమ అబుధస్య ఆరాత్ మృగసుత మను పరిసుస్రావ. ౨౯

ఇత్యేవం నిగూఢనిర్వేదో విసృజ్య మృగీం మాతరం పునర్భగవత్క్షేత్రముపశమ శీలమునిగణదయితం శాలగ్రామం పులస్త్యపులహాశ్రమం కాలంజరాత్ ప్రత్యాజగామ. ౩౦

తస్మిన్నపి కాలం ప్రతీక్షమాణః సంగాచ్చ భృశముద్విగ్న ఆత్మసహచరః శుష్కపర్ణతృణవీరుధా వర్తమానో మృగత్వనిమిత్తావసానమేవ గణయన్ మృగశరీరం

తదేవాహ (అహో ఇతి.) ఆత్మవిదాం జ్ఞానినాం అనుపథాత్ మార్గానుసరణాత్ అహం భ్రష్టః అహో కష్టమితి ఖేదం ప్రాప్తః తమేవాహ. యత్ యస్మాత్ త్యక్తాః సమస్తాః దేహతదనుబంధి సంగాః యేన వివిక్తం నిర్జనం పుణ్యారణ్యం తదేవ శరణం గృహం యస్య ఆత్మవతః జితేంద్రియస్య మమ సర్వేషాం భూతానా మంతరాత్మభూతే భగవతి వాసుదేవే తస్య భగవతః అనుశ్రవణా ద్యభినివేశేన అశూన్యాః సకలాః యామాః యస్మింస్తేన కాలేన సమ్యగావేశితం కార్త్స్న్యేన సర్వవిషయేభ్యః సమాహితం ప్రత్యాహృతం యన్మనస్తదేవ పున రధునా రాగాత్ మృగసంగాత్ అబుధస్య మమ మృగసుత మనుసృత్య పరితః కార్త్స్న్యేన యోగాత్ సుస్రావ భ్రంశితమ్ ౨౯

ఇత్యేవం నిగూఢః అనావిష్కృతో నిర్వేదో యేన సః మాతరం మృగీం హరిణీం విసృజ్య ఉపశమశీలానాం దయితం ప్రియం భగవదభివ్యక్తిస్థానం శాలగ్రామాఖ్యం పులహాశ్రమం ప్రతి కాలంజరాఖ్యాత్ స్వోత్పత్తిస్థానాత్ పర్వతా దాజగామ. ౩౦

తస్మిన్ పులహాశ్రమే ఆత్మైవ సహచరః సహాయో యస్య ఏకాకీ సన్ అల్పం కాలం మృగదేహావసానకాలం ప్రతీక్షమాణః సంగాత్ కస్యచిదపి, సంగాత్ నితరాం భీతః శుష్కపర్ణాదిన్నా

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

తీర్థోదకక్లిన్న ముత్ససర్జ. ౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, భరతచరితే అష్టమోఽధ్యాయః.

ఆహారేణ వర్తమానః కాలం నయన్ ఆత్మనో మృగనిమిత్తస్య ప్రారబ్ధస్యావసాన మేవ గణయన్ తీర్థోదకే క్లిన్నమార్ద్రం ఆర్ద్రోదకస్థితం మృగశరీర ముత్ససర్జ తత్యాజ. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేవ తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ కస్యచిత్ ద్విజవరస్యాంగిరఃప్రవరస్య శమదమతపఃస్వాధ్యాయాధ్యయనత్యాగసంతోషతితిక్షాప్రశ్రయవిద్యానసూయాత్మజ్ఞానానందయుక్తస్య ఆత్మసదృశశ్రుతశీలాచారరూపౌదార్యగుణా నవ సోదర్యా అంగజా బభూవుః మిథునం చ యవీయస్యాం భార్యాయామ్. ౧

యస్తు తత్ర పుమాంస్తం పరమభాగవతం రాజర్షిప్రవరం భరతం ఉత్సృష్ట మృగశరీరం చరమశరీరేణ విప్రత్వం గతమాహుః ౨

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవ మారబ్ధ భగవద్భక్తియోగస్యాపి భరతస్య ప్రారబ్ధకర్మాత్తమృగానక్త్యా మృగత్వాపత్తిం ప్రారబ్ధకర్మావసానే మృగత్వనివృత్తిం చాభిధాయేదానీం "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే। స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్" ఇతి। "న హి కల్యాణకృత్ కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకానుషిత్వా శాశ్వతీః సమాః। శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతామ్" ఇత్యుక్తరీత్యా తస్య విశిష్టకుల ప్రసూతిం దేహాదిష్వనాదరం తతో ముక్తిం చాభిధత్తే (అథేత్యాదినా.) అథ మృగశరీరత్యాగానంతరం ఆంగిరసస్య యవీయస్యాం కనిష్ఠాయాం భార్యాయాం యన్మిథునం స్త్రీపుంసయుగ్మం సమజాయత తత్ర మిథునే యస్తు పుమాన్ తం పరమభాగవతం రాజర్షిప్రవరముత్సృష్టం మృగశరీరం యేన తం చరమశరీరేణ విప్రత్వం। గతమాహుః ఇత్యన్వయః ఆంగిరసప్రవరం విశినష్టి. ద్విజశ్రేష్ఠస్యాంగిరస గోత్రాద్భవానాం మధ్యే ప్రవరస్య శమాదియుక్తస్య తత్ర శమదమావంతర్బాహ్యేంద్రియనిగ్రహౌ తపోఽనశనాది స్వాధ్యాయాధ్యయనం వేదాధ్యయనం త్యాగో దానం సంతోషో దైవాల్లబ్ధేన తితిక్షా ద్వంద్వసహిష్ణుతా ప్రశ్రయో వినయః విద్యా శాస్త్రజన్యజ్ఞానం అనసూయా పరేషు దోషానావిష్కరణం ఆత్మజ్ఞానం జ్ఞానయోగః ఆనందో బ్రహ్మానందానుభవరూపో భక్తియోగః, ఆత్మనా స్వేన స్వసదృశాః శ్రుతాదయః గుణా యేషాంతే. శ్రుతం వేదార్థశ్రవణం నవ సోదరా అంగజా ఆత్మజా బభూవుః జ్యేష్ఠాయాం భార్యాయా మితి శేషః. ౧-౨

(భరతస్య విప్రత్వప్రాప్తిః)

తత్రాపి స్వజనసంగాచ్చ భృశ ముద్విజమానో భగవతః కర్మబంధవిధ్వంసన శ్రవణస్మరణగుణవివరణచరణారవిందయుగళం మనసా విదధదాత్మనః ప్రతిఘాత మాశంకమానో భగవదనుగ్రహేణ అనుస్మృతస్వపూర్వజన్మావళిః ఆత్మాన మున్మత్తజడాంధబధిరస్వరూపేణ దర్శయామాస లోకస్య. ౩

తస్యాపి హ వా ఆత్మజస్య విప్రః పుత్రస్నేహానుబద్ధమనా ఆ సమావర్తనాత్ సంస్కారాన్ యథోపదేశం విదధాన ఉపనీతస్య చ పునః శౌచాచమనాదీన్ కర్మనియమాన్ అనభిప్రేతానపి సమశిక్షయత్ అనుశిష్టేన హి భావ్యం పితుః పుత్రేణేతి. ౪

స చాపి తదు హ పితృసన్నిధావేవాసధ్రీచీన మివ స్మ కరోతి ఛందాం

తత్రాపి విప్రజన్మన్యపి స్వజనసంగా దాత్మనః ప్రతిఘాతం భ్రంశ మాశంకమానః, తత్ర హేతుః భగవదనుగ్రహేణై వానుస్మృతా స్వీయా పూర్వజన్మనా మావళిః పరంపరా యేన సః ఆత్మాన మున్మత్తాదిరూపేణ లోకస్య దర్శయామాస. కిం కుర్వన్? కర్మబంధవిధ్వంసనం శ్రవణం స్మరణం గుణానాం వివరణం కథనం యస్య త త్కర్మబంధవిధ్వంసనసమర్థశ్రవణాదియుక్త మిత్యర్థః. ఏవంవిధం భగవత శ్చరణారవిందం మనసా విదధానః విశేషేణ ధారయన్ ౩

స విప్రః ఆంగిరసః తస్య జడాదివేషస్య పుత్రస్య పుత్రస్నేహేనానుబద్ధ మాసక్తం మనో యస్య తథాభూతః సన్ సమావర్తనం స్నాతకం తత్పర్యంతాన్ సంయతాన్ సంస్కారాన్ గర్భాధానాదీన్ యథావిధి కుర్వాణః ఉపనీతస్య తస్యానభిప్రేతాన్ పూర్వవాసనయాఽవగతత్వాత్ శిక్షణీయత్వేన అనభిప్రేతానపి శౌచాచమనాదీన్ కర్మనియమాన్ నిత్యనైమిత్తికాదిభేదేన నియతాన్ సమశిక్షయత్. శిక్షాయాం హేతుమాహ (అనుశిష్టేనేతి) పితుః సకాశా దనుశిష్టేన వివిచ్య జ్ఞాపితేనైవ పుత్రేణ భవితవ్య మితి బుద్ధ్యేత్యర్థః ౪

సోఽపి చ పితుః శిక్షానిర్బంధనివృత్తయే తత్సన్నిధావసధ్రీచీన మసమీచీనమివ కరోతి ఛందాంస్యధ్యాపయిష్యన్ "శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి। యుక్త శ్ఛందాం స్యధీయీత మాసాన్ విప్రోఽర్ధపంచమాన్" ఇత్యుక్తరీత్యా వేదా నధ్యాపయిష్యన్ తావదాదౌ వ్యాహృతిభిః సహ ప్రణవశిరఃసహితాం త్రిపదీం సావిత్రీం గాయత్రీం వ్యాహృతయో భూరాదయః ప్రణవ,

స్వధ్యాపయిష్యన్ సహ వ్యాహృతిభిః సప్రణవశిరః త్రిపదీం సావిత్రీం గ్రైష్మవాసంతికాన్ మాసా నధీయాన మప్యసమవేతరూపం గ్రాహయామాస. ౫

ఏవం స్వతనుజ ఆత్మన్యనురాగావేశితచిత్తః శౌచాధ్యయనవ్రతనియమగుర్వనలశుశ్రూషణాద్యౌపకుర్వాణకకర్మాణ్యనభియుక్తాన్యపి సమనుశిష్టేన భావ్య మిత్యసదాగ్రహః పుత్ర మనుశాస్య స్వయం తావ దనధిగతమనోరథః కాలేనాప్రమత్తేన స్వయం గృహ ఏవ ప్రమత్త ఉపసంహృతః ౬

అథ యవీయసీ ద్విజసతీ స్వగర్భజాతం మిథునం సపత్న్యై ఉపన్యస్య స్వయ మనుసంస్థయా పతిలోక మగాత్. ౭

పితర్యుపరతే భ్రాతర ఏన మతత్ప్రభావవిదః త్రయ్యాం విద్యాయామేవ పర్య

మోంకారః శిరః ఓమాపోజ్యోతిరిత్యాది ఏవంభూతాం సావిత్రీం గ్రైష్మవాసంతికాన్ మాసాం శ్చతురో మాసా నధీయాన మప్యధ్యయనం కుర్వాణమపి పుత్ర మసమవేతరూపం స్వరాదిగాయత్ర్యానుపూర్వ్యా వియుక్తం న భవతి యథా తథా గ్రాహయామాస తావతా కాలేనాపి స్వరానుపూర్వ్యా వియుక్త వ్యాహృతి సహితా గాయత్రీ తస్య దృఢా నాభూదిత్యర్థః. ౫

ఏవం స్వాత్మజే ఆత్మని "ఆత్మా వై పుత్రనామాసి" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా పుత్రరూపే ఆత్మని అనురాగేణ ఆవేశితం ఆసంజితం చిత్తం యేన సః శౌచాదీన్యౌపకుర్వాణస్య సావధి బ్రహ్మచర్యవతో యాని కర్మాణి ఉపకుర్వాణో గురుశుశ్రూషాదినా వేదాధ్యయనాది కుర్వాణః బ్రహ్మచారీ శౌచం స్నానాది జన్యా శుద్ధిః వ్రతాని కాండవ్రతాదీని తాన్యభియుక్తాన్య ప్యవిస్మృతవేదస్య తస్య అధ్యయనానపేక్షత్వాత్ అధ్యాపనాంగాని కర్మాణ్యనుపయుక్తానీత్యర్థః. సమ్యగనుశిష్టేన పుత్రేణ భావ్యమిత్యసదాగ్రహః దురభిమానవాన్ పుత్ర మనుశాస్యాపి శిక్షిత్వాపి అనధిగతః మనోరథః పుత్రవైదుష్యరూపో యేన సః తావదేవాప్రమత్తేన కాలేన మృత్యునా స్వయం గృహే ప్రమత్తః సన్ ఉపసంహృతః మృత ఇత్యర్థః. ౬

అథ సంహృత్యనంతరం యవీయసీ కనిష్ఠా ద్విజసతీ ద్విజభార్యా స్వగర్భజాతం మిథునం సపత్న్యై ఉప సమీపే నిధాయ సపత్న్యధీనం కృత్వా స్వయ మనుసంస్థయా అనుసరణప్రక్రియయా పతిలోక మగాత్ ప్రాప్తవతీ. ౭

పిత ర్యుపరతే మృతే సతి భ్రాతరో నవ ఏనం జడమతిరితి బుద్ధ్యాఽనుశాసనరూపాత్

వసితమతయో న పరవిద్యాయాం జడమతి రితి భ్రాతు రనుశాసననిర్బంధాన్న్యవృత్సంత. ౮

స చ ప్రాకృతై ర్ద్విపదపశుభి రున్మత్తజడబధిరేత్యభిభాష్యమాణో యదా తదనురూపాణి ప్రభాషతే కర్మాణి చ స కార్యమాణః పరేచ్ఛయా కరోతి విష్టితో వేతనతో వా యాచ్ఞయా యదృచ్ఛయావోపసాదిత మల్పం బహుమృష్టం కదన్నం వాభ్యవహరతి పరం నేంద్రియప్రీతినిమిత్తమ్ నిత్యనివృత్తనిమిత్తస్వసిద్ధవిశుద్ధానుభవానందస్వాత్మ లాభాధిగమః సుఖదుఃఖయోర్ద్వంద్వనిమిత్తయోరసంభావితదేహాభిమానః ౯

శీతోష్ణవాతవర్షేషు వృష ఇవానావృతాంగః పీనః సంహననాంగః స్థండిలసంవేశ నానున్మర్దనామజ్జనరజసా మహామణి రివ అనభివ్యక్తబ్రహ్మవర్చసః కుపటావృతకటి

నిర్బంధాన్న్యవృత్సంత నివర్తితుమైచ్ఛన్ శిక్షాం నాకుర్వన్నిత్యర్థః. జడమతిరిత్యత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి, అతత్ప్రభావవిదః తస్య భ్రాతుః ప్రభావ మజానంతః, తత్రాపి హేతుః త్రయ్యామేవ విద్యాయాం కర్మావబోధాత్మకకేవలవేదవిద్యాయా మేవ పర్యవసితమతయః న బ్రహ్మవిద్యాయాం వేదాంత విద్యాయాం పర్యవసితమతయః ౮

యదా స జడవిప్రో ద్విపదపశుభిః హే ఉన్మత్త జడ బధిర ఇత్యభిభాష్యమాణః తదా తదనురూపాణి ఉన్మత్తాద్యనురూపాణి ఉన్మాదాంధ్యజాడ్యబాధిర్యాదిసూచకాని వచాంస్యాభాషతే స్వయం నిర్వ్యాపారోఽపి పరేచ్ఛయా కార్యమాణః కర్మాణి కరోతి మూల్యమంతరేణ బలాద్య[illegible] కార్యతే సా విష్టిః వేతనం భృతిః విష్ట్యాదిభిర్యదృచ్ఛయా దైవాద్వోపసాదితం ప్రాప్తం తదన్న[illegible] బహు వా మృష్టం కదన్నం వాఽభ్యవహరతి భక్షయతి పరం కేవలం ప్రారబ్ధోపభోగయుక్తదేహధారణార్థం భుంక్తే న త్వింద్రియప్రీతయే. ౯

తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి (నిత్యేతి) నిత్యం నివృత్తాని నిమిత్తాని సుఖదుఃఖనిమిత్తాని పుణ్యాపుణ్యకర్మాణి ఆత్మస్వరూపతిరోధాయకాని యస్మాత్స ఏవంవిధో యః స్వసిద్ధవిశుద్ధానుభవానందః స్వాత్మా నిత్యసిద్ధరాగాదిరహితజ్ఞానానందస్వరూప ఆత్మా తస్యాధిగమః యాథాత్మ్యవిజ్ఞానం తన్నిత్యం సహ యస్య ద్వంద్వాని శీతోష్ణాదీని నిమిత్తాని కారణాని యయో స్తయోః సుఖదుఃఖయోరసంభావిత దేహాభిమానః ద్వంద్వనిమిత్తసుఖదుఃఖాదిప్రయుక్తదేహాత్మాభిమానసంభావనామాత్రరహిత ఇత్యర్థః అత ఏవ శీతాతపాదిషు వృష ఇవ బలీవర్ద ఇవానావృతమనాచ్ఛన్న మంగం యస్య సః పీనః పరిపుష్ట సర్వావయవః సంహననాని కఠినాన్యంగాని యస్య స్థండిలసంవేశనం భూశయనం అనున్మర్దనం

రుపవీతేనోరుమషిణా ద్విజాతిరితి బ్రహ్మబంధురితి సంజ్ఞయా తజ్జ్ఞజనావమతో విచచార.౧౦

యదా తు పరత ఆహారం కర్మ వేతనతః ఈహమానః స్వభ్రాతృభిరపి కేదార కర్మణి నిరూపిత స్తదపి కరోతి కిం తు న సమం విషమం న్యూన మధికమితి వేద కణపిణ్యాకఫలీకరణకుల్మాషస్థాలీపురీషాదీన్యప్యమృతవదభ్యవహరతి ౧౧

అథ కదాచిత్ కశ్చిత్ వృషలపతి ర్భద్రకాళ్యై పురుషపశుమాలభతాపత్యకామః.

తస్య హ దైవముక్తస్య పశోః పదవీం తదనుచరాః పరిధావంతో నిశి నిశీథ

తైలేనాంగమర్దనాభావః అమజ్జనం మలాపనయనార్థం స్నానాభావః ఏభిర్వ్యద్రజః శరీరమాలిన్యం తేనానభి వ్యక్త మప్రకటం బ్రహ్మవర్చసం బ్రహ్మతేజో యస్య యథా మహామణిః బాహ్యమలేనానభివ్యక్తతేజా భవతి. కుత్సితేన పటేనావృతా కటిర్యస్య ఉరుమషిణా ప్రభూతం మలం యస్య తేనోపవీతే నోపలక్షణేన ద్విజాతిరిత్యాదిసంజ్ఞయా వాచకశబ్దేన వ్యవహ్రియమాణోఽతజ్జ్ఞజనైః యోగీశ్వరచర్యానభిజ్ఞజనై రవమతః నిందితః సన్ విచచార. ౧౦

యదా తు వేతనాత్ భృతేః పరేభ్య ఆహారమీహమానః ఇచ్ఛన్ భవతి. వేతనమితి పాఠే ఆహారమిత్యస్యానంతరం లబ్ధుమితి శేషః ఆహార మన్నాదికం లబ్ధుం వేతన మీహమానః కుర్వాణో భవతి తదా ఆహారప్రలోభనేన స్వభ్రాతృభిః కేదారకర్మణి వాలిక్షేత్రకర్దమవిలోడనాదౌ నియుక్తః తదపి కేదారకర్మ కరోతి, కిం త్వత్ర కర్దమస్య ప్రక్షేపే క్షేత్రం సమం భవేదిత ఉద్ధరణే, విషయం స్యాదితి న వేద వైషమ్యం నైవ పశ్యతి. న్యూన మధికం వా స్యాదితి భ్రాతృభిర్దత్తాన్నకణాదీన ప్యమృతవద్భక్ష యతి కణాః చూర్ణతండులాః పిణ్యాకః తైలయంత్రోద్ధృతం తిలపిష్టం ఫలీకరణం తుషః కుల్మాషా కులుత్థాః దుష్టాః మాషాః స్థాలీపురీషం పాత్రలగ్నం దగ్ధాన్నమ్. ౧౧

ఏవం తస్య దేహానాదర మభిధాయాథ "కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం ప్రియమివాతిథిమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా మరణోద్యోగేఽప్యసంభ్రమం వక్తుం తస్యాశ్చర్యతమత్వమావిష్కుర్వన్నాహ (అథేతి) హే విష్ణురాతః భరత స్యేదం వక్ష్యమాణ మద్భుతం కర్మ శృణు. కశ్చిత్ వృషల్యాః శూద్రాయాః పతిః పుత్రకామః భద్రకాళ్యై పశుం పురుషపశు మాలభమానః "పుత్రశ్చేన్మమ భవితా తదా భవత్యై పురుషపశు మాలప్స్యే" ఇతి కృతసంకల్పోఽభూదిత్యర్థః. ౧౨

తస్యైవం కృతసంకల్పస్య పుత్రప్రాప్తిరూపసిద్ధ్యనంతరం దైవాల్లబ్ధం పశుమానయతే త్యుక్తాః తదనుచరాః శూద్రాః దైవాద్విముక్తస్య ఆలభ్యస్య పశోః పదవీం ప్రతి పరితో ధావంతః

(శూద్రైః భద్రకాళీయజనాయ భరతానయనమ్)

సమయే తమసాఽఽవృతాయా మనధిగతపశవ ఆకస్మికేన విధినా కేదారాన్ వీరాసనేన మృగవరాహాదిభ్యః సంరక్షమాణ మంగిరః ప్రవరసుత మపశ్యన్. ౧౩

అథ త ఏన మనవద్యలక్షణ మవమృశ్య భర్తృకర్మనిష్పత్తిం మన్యమానా బద్ధ్వా రశనయా చండికాగృహ ముపనిన్యుః ముదా వికసితవదనాః ౧౪

అథ పణయ స్తం స్వవిధినాభిషిచ్యాహతేన వాససాఽఽచ్ఛాద్య భూషణాలేప స్రక్తిలకాదిభి రుపస్కృతం భుక్తవంతం ధూపదీపమాల్యలాజకిసలయాంకురఫలోపహారోపేతయా వైశససంస్థయా మహతా గీతస్తుతిమృదంగపణవఘోషేణ చ పురుషపశుం భద్రకాళ్యాః పురత ఉపవేశయామాసుః. ౧౫

అథ వృషలరాజపణిః పురుషపశోరసృగాసవేన దేవీం భద్రకాళీం యక్ష్యమాణః

అన్వేషమాణాః తమసా వ్యాప్తాయాం నిశి రాత్రౌ వర్ధరాత్రిసమయే అనధిగతః పశుః యైః తే ఆకస్మికో దైవనిమిత్తో విధిః ప్రకారః తేన వీరాసనేన ఊర్ధ్వావస్థానేన కేదారాన్ మృగాదిభ్యః సంరక్షమాణం, గోబలీవర్దన్యాయేన వరాహశబ్దప్రయోగః, అంగిరసప్రవరస్య సుతం భరతమపశ్యన్ దృష్టవంతః ౧౩

అథైవమాంగిరససుతం అనవద్యాని నిర్దుష్టాన్యంగాని యస్య పంగుత్వకాణత్వాదిరహిత మవమృశ్య జ్ఞాత్వా భర్తుః కర్మణః పురుషపశ్వాలంభనకర్మణః నిష్పత్తిం మన్యమానాః రశనయా రజ్జ్వా బద్ధ్వా ముదా వికసితాని వదనాని యేషాం తే చండికాయాః భద్రకాళ్యా గృహం మందిరం. ఉపనిన్యుః ప్రాపుః, నీతవంతః ౧౪

అథ పణయః చోరాః తమాంగిరససుతం, స్వవిధినా విశసనవిధినా, అభిషిచ్య స్నాపయిత్వా, ఆహతేన నూతనేన వాససా వస్త్రేణాచ్ఛాద్య భూషణాదిభి రుపస్కృత మలం భుక్తవంతం ధూపాదిభి రుపేతయా యుక్తయా వైశససంస్థయా హింసావిధానేన మహతా స్తుత్యాదిఘోషేణ చ పురుష ఏవ పశు స్తం భద్రకాళ్యా పురతః అగ్రే ఉపవేశయామాసుః. ౧౫

అథ వృషలరాజస్య పణిః పురోహితత్వేన వర్తమాన శ్చోరః పురుషపశోరసృగ్ రక్త

తదభిమంత్రిత మసి మతికరాళనిశిత ముపాదదే. ౧౭

ఇతి తేషాం వృషలానాం రజస్తమఃప్రకృతీనాం ధనమదరజఉత్సిక్తమనసాం భగవత్కలావీరకులం కదర్థీకృత్యోత్పథేన స్వైరం విహరతాం హింసావిహారాణాం కర్మాతిదారుణం యద్బ్రహ్మభూతస్య సాక్షాద్బ్రహ్మర్షిసుతస్య నిర్వైరస్య సర్వభూతసుహృదః సూనాయా మప్యననుమత మాలంభనం తదుపలభ్య బ్రహ్మతేజసాఽతిదుర్విషహేణ వపుషా సహసోచ్చచాట సైవ దేవీ భద్రకాళీ ౧౮

భృశమమర్షరోషావేశవిలసితభ్రుకుటివిటపకుటిలదంష్ట్రారుణేక్షణాటోపాతిభయానకవదనా హంతుకామేవేదం మహాట్టహాస మతిసంరంభేణ విముంచంతీ తత ఉత్పత్య పాపీయసాం దుష్టానాం తేనైవాసినా వివృక్ణశీర్ష్ణాం గలాత్ స్రవంత మసృగాసవ మత్యుష్ణం సహ గణేన నిపీయ అతిపానమదవిహ్వలా ఉచ్చైస్తరాం స్వపార్షదైః సహ జగౌ ననర్త చ విజహార చ శిరః కందుకలీలయా. ౧౯

మేవాసవం మద్యం తేన చ భద్రకాళీం యక్ష్యమాణః తర్పయిష్యమాణః తదభిమంత్రితం భద్రకాళీమంత్రాభిమంత్రిత మతిభయంకరం తీక్ష్ణధార మసిం ఖడ్గ ముపాదదే గృహీతవాన్. ౧౭

ఇతీత్థం తేషాం వృషలానాం రజస్తమఃప్రచురాణాం ధనమద ఏవ రజః తేన ఉత్సిక్త మమర్యాదం మనో యేషాం భగవత్కలయా యుక్తం వీరాణాం బ్రాహ్మణానాం కులం కదర్థీకృత్య తుచ్ఛీకృత్య ఉత్పథే దుర్మార్గే యథేచ్ఛం విహరతాం హింసైవ విహారో యేషాం యదతిదారుణ మాలంభనరూపం కర్మ తదుపలభ్య సైవ భద్రకాళీ దేవీ బ్రహ్మభూతస్య బ్రహ్మసామ్యమాపత్స్యమానస్య బ్రహ్మర్షేరంగిరసః సుతస్య సూనాయాం హింసాయా మప్యననుమతస్య దుర్విషహేణ సోఢు మశక్యేన బ్రహ్మతేజసాఽతితరాం దహ్యమానం వపుస్తేన హేతునా సహసా అభూచ్చచాట ప్రతిమాం త్యక్త్వా బహిర్నిర్గతాభూదిత్యర్థః ౧౮

అమర్షోఽపరాధాసహనం రోషశ్చ వపుషో దాహః తయోః ఆవేశస్య రభసేన వేగేన విలసితో విజృంభితో భ్రుకుటీలక్షణో విటపః శాఖా కుటిలా దంష్ట్రాశ్చారుణే ఈక్షణే చ తేషా మాటోపః సంభ్రమః తేనాతిభయంకరం వదనం యస్యా ఇదం జగద్ధంతుకామేవ హంతు ముద్యతేవాట్టహాసం సనాదం హాసం ముంచంతీ తతః స్థానాదుత్పత్య వృక్ణాని ఛిన్నాని శీర్ష్ణాణి శిరాంసి యేషాం తేషా మతిగర్వితానాం పాపిష్ఠానాం కంఠాత్ స్రవంతం ప్రసృత మత్యుష్ణ మసృగాసవం రుధిరరూపం మద్యం పరివారేణ సహ నిపీయాతి అత్యంతరుధిరపానజమదేన విహ్వలా పరవశా స్వపార్షదగణైః సహోచ్చైస్తరాం జగౌ గానం కృతవతీ ననర్త చ శిరాంస్యేవ కందుకాని తేషాం క్రీడయా విజహార విహారం కృతవతీవ. ౧౯

(ఆవిర్భూతయా భద్రకాళ్యా వృషలానాం హననం)

ఏవమేవ ఖలు మహదభిచారాతిక్రమః కార్త్స్న్యేనాత్మనే ఫలతి ౧౯

న వా ఏతద్విష్ణుదత్త మహదద్భుతం యదసంభ్రమః స్వశిరశ్ఛేద ఆపతితేఽపి విముక్తదేహాద్యాత్మభావసుదృఢహృదయగ్రంథీనాం సర్వసత్త్వమహదాత్మనాం నిర్వైరాణాం సాక్షాద్భగవతానిమిషారివరాయుధేనాప్రమత్తేన తైస్తైర్భావైః పరిరక్ష్యమాణానాం తత్పాదమూలమకుతశ్చిద్భయ ముపసృతానాం భాగవతపరమహంసానామ్. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, జడభరతచరితే, నవమోఽధ్యాయః

నను భద్రకాళ్యారాధనమేవ కథం విపరీతఫలం తత్రాహ (ఏవ మేవేతి) మహత్సు అభిచార రూపః హింసారూపః అతిక్రమోఽపరాధః కార్త్స్న్యేనాత్మనే అభిచారిన్నృణామేవ ఫలతి కిల. ౧౯

ఏన్వేవ మసంభావితమేవేదం యన్మరణావ్యాకులత్వం మారకేషు ద్రోహాభావశ్చ తత్రాహ (న చైతదితి) హే విష్ణుదత్త! భాగవతపరమహంసానాం భాగవతాశ్చ తే పరమహంసాశ్చ తేషా మేవం విధానాం స్వశిరశ్ఛేదే ఆపతితే ప్రాప్తేఽపి యదసంభ్రమః యః అసంభ్రమః ఇత్యేతన్మహ దద్భుత మతీవాశ్చర్యం న భవతి. పరమహంసశబ్దో విరక్తపరః. ఆంగిరససుతస్య చతుర్థాశ్రమప్రవేశాభావాత్. అసంభ్రమే హేతుం వదన్ విశినష్టి - ముక్తః త్యక్తః దేహాదిష్వాత్మభావ ఆత్మాభిమానరూపః సుదృఢో గ్రంథిః యైః సర్వేషు భూతేషు సుహృత్ సౌహార్దయుక్తః ఆత్మా మనో యేషా మత ఏవ నిర్వైరాణాం దేహాత్మాభిమానా భావాత్ వైరాభావాచ్చ వ్యాకులత్వాద్యభావ ఇతి భావః. దేహాత్మాభిమానాదిసత్త్వేఽపి న తేషాం మరణభయమస్తీత్యాహ సాక్షాద్భగవతాఽభిరక్ష్యమాణానాం కేన అనిమిషః కాలః స ఏవారి శ్చక్రం తేన వరాయుధేన అప్రమత్తేన అనలసేన తైస్తైర్భావైశ్చ భద్రకాళీమారకప్రభృతిష్వపి ఈశ్వరాత్మకత్వభావైశ్చేతి. ౨౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధనమాఖ్యాయాం, నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ సింధుసౌవీరపతేః రహూగణస్య వ్రజత ఇక్షుమత్యాస్తటే తత్కులపతినా శిబికావాహపురుషాన్వేషణసమయే దైవేనోపసాదితః స ద్విజవరః ఉపలబ్ధ ఏష పీవా యువా సంహననాంగో గోఖరవద్ధురం వోఢుమలమితి పూర్వవిష్టిగృహీతైః సహ గృహీతః ప్రసభమతదర్హ ఉవాహ శిబికాం స మహానుభావః. ౧

యదా హి ద్విజవరస్యేషుమాత్రావలోకానుగతేః న సమాహితా పురుషగతి స్తదా విషమగతాం స్వశిబికాం రహూగణ ఉపధార్య పురుషానధివహతః ఆహ - హే వోఢారః! సాధ్వతిక్రమత, కిమితి విషమ ముహ్యతే యానమితి. ౨

అథ దశమోఽధ్యాయః

ఏవం మృత్యుభయాసంభ్రమమభిధాయాథ పరాపరజ్ఞానవత్తాం ప్రపంచయితుమాహ (అథేతి) సింధుసౌవీరదేశయో రాజ్ఞః రహూగణాఖ్యస్య కపిలమునిం ప్రష్టుం తత్త్వమితి శేషః. తత్త్వజిజ్ఞాసో ర్వ్రజతో గచ్ఛతః సత ఇక్షుమత్యాస్తీరే శిబికయా ఆందోలికాయా యే వాహకా వోఢార స్తేషాం అన్వేషణసమయే తేషాం వాహకానాం కులస్య పత్యా నాథేన స ఆంగిరససుతో ద్విజశ్రేష్ఠో దైవా దుపసాదితో లబ్ధః పీవా పుష్టావయవః యువా సంహననాంగః సుదృఢాంగప్రత్యంగసంధిః ఏష గౌ రివ ఖర ఇవ ధురం భారం వోఢుమలం సమర్థ ఇతి ధియా పూర్వం యే విష్ట్యా బలాద్ గృహీతా స్తైః సహితః సన్ అతదర్హోఽపి స మహానుభావః శిబికామువాహ ఊఢవాన్. ౧

(యదా హి) శిబికావాహనసమయే, ద్విజవర స్యేషుమాత్రప్రదేశావలోకస్యాను పశ్చాద్యా గతిః కుటిలా తస్యాః హేతుభూతాయాః పురాణానాం గతిర్న సమ్యగాహితా ఏకరూపా నాభూత్, ఇషుమాత్రప్రదేశగత్యవలోకనానంతరద్విజసంబంధిప్రతికూలగతినిమిత్తవైషమ్యయుక్తా పురుషగతి రభూదిత్యర్థః తదా విషమగతాం సవిషమ మూహ్యమానాం స్వశిబికాముపధార్య దృష్ట్వా రహూగణః అధివహతో వాహకాన్ పురుషానాహ ఉవాచ ఉక్తిమేవాహ (అహో ఇతి) అహో వోఢారః హే వాహకాః సాధు సమ్యగతిక్రమత, పాదవిక్షేపాన్ కురుత, కిమితి కిమర్థం, యానం శిబికా విషమం యథా తథోహ్యత ఇతి. ౨

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

అథ త ఈశ్వరవచః సోపాలంభ ముపాకర్ణ్య ఉపాయతురీయాత్ శంకిత మనసః తం విజ్ఞాపయాం బభూవుః. ౭

న వయం నరదేవ ప్రమత్తా భవన్నియమానుపథాః సాధ్వేవ వహామః. అయ మధునైవ నియుక్తోఽపి న ద్రుతం వ్రజతి నానేన సహ వోఢు ముహ వయం పార యామ ఇతి. ౪

సాంసర్గికో దోష ఏవ నూనమేకస్యాపి సర్వేషాం సాంసర్గికాణాం భవితు మర్హతీతి నిశ్చిత్య నిశమ్య కృపణవచో రాజా రహూగణ ఉపాసిత వృద్ధోఽపి నిసర్గేణ బలాత్కృత ఈషదుత్థితమన్యు రవిస్పష్టబ్రహ్మతేజసం జాతవేదసమివ రజసాఽఽవృత మతి రాహ. ౫

అహో కష్టం భ్రాతర్వ్యక్తమురు పరిశ్రాంతో దీర్ఘమధ్వాన మేక ఏవ

అథ ఏతదుక్త్యనంతరం తే వోఢారః సోపాలంభం సాక్షేపం ఈశ్వరస్య భర్తుః రహూగణస్య వచ ఆకర్ణ్య ఉపాయేషు సామదానవిధిభేదేషు యస్తురీయ శ్చతుర్థః తస్మాత్ శంకితమనసః విగ్రహరూపా దుపాయాత్ శంకితచిత్తాః అస్మాన్ దండయేదితి బుద్ధ్యేత్యర్థః, తం యానస్య విషమ గతిహేతుకం ద్విజం ఆంగిరసనుతం విజ్ఞాపయాంబభూవుః. విజ్ఞప్తిపూర్వకం కథయామాసు రిత్యర్థః విజ్ఞప్తిపూర్వకత్వమేవాహ (నేత్యాదినా పారయామ ఇత్యంతేన.) హే నరదేవ ! వయం న ప్రమత్తాః కింతు భవన్నియమానువర్తినః, సాధ్వేవ సమ్యగేవ వహామః అయం పురుషోఽధునైవ నియుక్తోఽప్యస్మాభిః సహ ద్రుతం నైవ గచ్ఛత్యతో ఏయ మనేన సహ వోఢుం న పారయామః న సమర్థాః. ౩

ఇతి కృపణానాం వచో నిశమ్య సంసర్గనిమిత్త ఏకస్యాపి దోషః సర్వేషామపి భవితు మర్హతి నూనమితి నిశ్చిత్య రహూగణ ఆహేత్యన్వయః. కథంభూత ఉపాసితా వృద్ధా యేన సోఽపి స్వభావేన ప్రాకృతేన బలాత్ పరవశః కృతః రజోగుణవ్యాప్తచిత్తః కుపితమనాః సన్ కథంభూతం ప్రత్యాహ న స్పష్టం బ్రహ్మతేజో యస్మిన్ రజసా భస్మనా ఆవృతం ప్రచ్ఛన్నం జాతవేదస మగ్నిమివ స్థితమ్ ౪-౫

ఉక్తమేవాహ (అహో ఇత్యాదినా సంఘట్టిన ఇత్యంతేన.) అహో భ్రాతరితి సంబోధన

ఊహివాఞ్ సుచిరం నాతిపీవా న సంహననాంగో జరసా చోపద్రుతో భవాఞ్ సఖే నో ఏవాపర ఏతే సంఘట్టిన ఇతి బహు విప్రలబ్ధోఽప్యవిద్యయా రచితద్రవ్యగుణకర్మాశయ స్వచరమకలేవరేఽవస్తుని సంస్థానవిశేషేఽహంమమేత్యనధ్యారోపితమిథ్యాప్రత్యయో బ్రహ్మభూతస్తూష్ణీం శిబికాం పూర్వవదువాహ. ౬

అథ పునః స్వశిబికాయాం విషమగతాయాం ప్రకుపిత ఉవాచ రహూగణః కిమిదమరే త్వం జీవన్మృతో మాం కదర్థీకృత్య భర్తృశాసన మతిచరసి ప్రమత్తస్య చ తే కరోమి చికిత్సాం దండపాణిరివ జనతాయా యథాప్రకృతిం స్వాం భజిష్యస ఇతి. ౭

మాక్షేపాభిప్రాయకం వ్యక్తం నిశ్చితమ్ ఉర్వధికం పరిశ్రాంతోఽసీత్యాదీని విపరీతార్థకాని షడ్వాక్యాని. ఏక ఏవోహితవాఞ్ తత్రాపి సుచిరం జరసా వృద్ధత్వేన చ ఉపద్రుతః దౌర్బల్యం ప్రాప్తో భవా నపరే త్వద్వ్యతిరిక్తా ఏతే సంఘట్టినః సహ వాహకా నో ఏవ దీర్ఘాధ్వగమనాదిక మకృత్వైవ సుఖిన స్తిష్ఠంతీ త్యేవం బహువిప్రలబ్ధోఽధిక్షిప్తోఽపి బ్రాహ్మణ స్తూష్ణీం పూర్వవ దువాహ. తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి. అవిద్యయాఽహంకారమమకారరూపయా కర్మసంజ్ఞయా వా హేతుభూతయా విరచితాః పరిణతాః ద్రవ్యాణి పంచమహాభూతాని గుణాః శబ్దాదయః జ్ఞానేంద్రియవిషయాః కర్మాణి వాగాదికర్మేంద్రియ విషయాః అభిజల్పాదయః, గుణకర్మశబ్దౌ తదింద్రియాణా మప్యుపలక్షణే. ఆశయోఽంతఃకరణం వాసనా వా యస్మిన్నవ్యవస్తుని వసత్యేకరూపేణేతి వస్తు తతోఽన్యస్మిఞ్ సతతవికారిణీత్యర్థః అవయవ విన్యాసవిశేషరూపే స్వచరమకలేవరే తదనుబంధిని చ అనారోపితః అహంమమేత్యేవంరూపో మిథ్యా ప్రత్యయో జ్ఞానం యేన అనహమర్థే శరీరేఽహం ప్రత్యయః రజతాది ప్రత్యయవత్ మిథ్యేతి మిథ్యా ప్రత్యయ ఇత్యుక్తమ్. బ్రహ్మభూతః బ్రహ్మసాధర్మ్య మాపత్స్యమానః తస్య బ్రహ్మభావస్య సాన్నిధ్యాత్ సిద్ధవన్నిర్దేశః. ౬

అథ పునః శిబికాయాం విషమం నీయమానాయాం సత్యాం రహూగణః ప్రకుపితః పూర్వ మీష త్కుపిత ఆహ. ఇదానీం తు ప్రకుపిత ఆహేతి ప్రకుపితస్యైవోక్తి మాహ (కిమిత్యాదినా భజిష్యస ఇత్యంతేన) ఇదం కిమిత్యాజ్ఞాఽతిలంఘిత్వం దర్శయతి. అరే త్వం భవాఞ్ జీవన్నపి మృతప్రాయః మాం కదర్థీకృత్య తుచ్ఛీకృత్య భర్తు ర్మమ శాసన మతిచరసి అతిక్రమ్య వర్తసే, తతః ప్రమత్తస్య తే చికిత్సాం దండం కరోమి దండపాణి ర్యమశ్చ జనసమూహస్య యథా త్వం స్వాం ప్రకృతిం భజిష్యసి సమీచీనాం కరిష్యసి తథా చికిత్సాం కరోమీతి. ౭

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

ఏవం బహ్వబద్ధమపి భాషమాణం నరదేవాభిమానం రజసా తమసాఽనువిద్ధేన మదేన తిరస్కృతాశేషభగవత్ప్రియనికేతం పండితమానినం స భగవాన్ బ్రాహ్మణో బ్రహ్మభూతః సర్వభూతసుహృదాత్మా యోగేశ్వరచర్యాయాం నాతివ్యుత్పన్నమతిం స్మయమాన ఇవ విగతస్మయ ఇద మాహ. ౧

బ్రాహ్మణ ఉవాచ —

త్వయోదితం వ్యక్తమవిప్రలబ్ధం భర్తుః స మే స్యాద్యది వీర భారః,

ఏవం బహ్వధిక మబద్ధ మనన్విత మభిభాషమాణం నరాణాం దేవోఽహ మిత్యభిమానవంతం తమసా అనువిద్ధేనానుసంగతేన రజసా రజోగుణకార్యేణ క్రోధేన తన్మూలభూతమదేన సమ్మోహితేన తిరస్కృతాశేషభగవత్ప్రియనికేతనం భగవత్ప్రియనికేతనశబ్దో భాగవతపరః-భగవతః ప్రియనికేతనత్వాత్ తిరస్కృతా అశేషా భగవత్ప్రియా నికేతనా యేన సః, ఏతత్తిరస్కారేణ। సర్వేఽపి భాగవతాః తిరస్కృతప్రాయా ఏవేత్యభిప్రాయేణాశేషపదం ప్రయుక్తం యద్వా తిరస్కృతః అశేషః సంపూర్ణః భగవతః ప్రియః ఆశ్రయో యేనేతి చ పండిత మాత్మానం మన్యమానం యోగీశ్వరాణాం చర్యా జడావివదాచరణం తస్యాం నాత్యంతవ్యుత్పన్నా పరిచితా మతి ర్యస్య తం రహూగణం సర్వభూతసుహృదాత్మా కృతాగస్యపి సౌహృదయుక్తమనాః బ్రహ్మభూతో భగవాన్ జగదుత్పత్త్యాదిజ్ఞానవాన్. "ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్ః వేత్తి విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి" ఉక్తేః స బ్రాహ్మణః భరతః విగతస్మయో విగతాశ్చర్యోఽపి స్మయమానో హసన్నివ అనేన సుప్రసన్నతా ద్యోత్యతే ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ ౧

తత్ర యదుక్తం వక్రోక్త్యా త్వ మురు పరిశ్రాంతో దీర్ఘ మధ్వాన మేక ఏవోహివా నిత్యాది తత్రోత్తరమాహ (త్వయేతి) యత్ త్వయోక్తం స్పష్ట మవిప్రలబ్ధం లోకదృష్ట్యా సత్యం త్వద్వచసాం విపరీతార్థపరత్వేన దీర్ఘమార్గగమనపరిశ్రమస్థౌల్యయౌవనాద్యభిప్రాయకత్వేన ప్రవృత్తత్వాచ్చ లోకదృష్ట్యా సత్యమేవ తథాప్యన్యగతానా మేతేషా మన్యత్రారోపేణ ప్రవృత్తత్వాత్ పరమార్థదృష్ట్యాఽసత్యమేవేతి భావః తదేవ వ్యనక్తి (భర్తు రితి.) భర్తురిత్యాదిమ తవానుషంగేణాన్వయః. యది భర్తు ర్భారః తత్ప్రియుక్తః శ్రమశ్చ స్యాత్ స న మే స్యాత్ మమ భరణాభావాత్ యది గంతు రధిగంతవ్యం

గంతు ర్యది స్యా దధిగమ్య మధ్వా పీవేతి రాశౌ న విదాం ప్రవాదః. ౯

స్థౌల్యం కార్శ్యం వ్యాధయ ఆధయశ్చ క్షుత్తృడ్భయం కలి రిచ్ఛా జరా చ,
నిద్రా రతి ర్మన్యు రహంమదః శుచో దేహేన జాతస్య హి మే న సంతి, ౧౦

జీవన్మృతత్వం నియమేన రాజన్ ఆద్యంతవ ద్యత్ వికృతస్య దృష్టమ్,
స్వస్వామ్యభావో ధ్రువ ఈడ్య యత్ర తర్హ్యుచ్యతేఽసౌ విధికృత్యయోగః. ౧౧

విశేషబుద్ధే ర్వివరం మనాక్ చ పశ్యామ యన్న వ్యవహారతోఽన్యత్,

గంతవ్యా భూమిః స్యాత్ స న మే అద్ధా సాక్షాత్ స్యాత్ సాక్షాద్గమనస్యాప్యభావాత్ పీవా పీన ఇతి వాదో రాశౌ భూతసంఘాతే దేహే స్యా న్న మే స్యాదితి విదుషా మాత్మయాథాత్మ్యవిదాం ప్రవాద ఇత్యర్థః. ౯

న మ ఇత్యుక్తం ప్రపంచయతి (స్థౌల్యమితి) వ్యాధయః శరీరోద్భవా రోగాః ఆధయః మనఃపీడాః భయ మాగామిదుఃఖదర్శనజం జ్ఞానం కలిః కలహః ఇచ్ఛా కామః దంభో వచనం రతి ర్విషయాసక్తిః మన్యుః క్రోధః అహం అహంకారః అనాత్మని ఆత్మాభిమానహేతుః మదః మోహః - ఏతే బాహ్యాకారా అంతరాకారాశ్చ సర్వే దేహేన సహ జాతస్యాపి మమ స్వతో న సంతీత్యర్థః ఏతే దేహే ఏవ న జాతస్య అజాతస్య ఉత్పత్త్యాదిరహితస్య మే న సంతీతి వార్థః. ౧౦

యదుక్తం జీవన్మృత ఇతి తత్రాహ జీవన్మృతత్వమితి జీవత్వం శ్వాసవత్త్వం మృతత్వం త్యక్తపూర్వావస్థత్వం చైతన్యశూన్యత్వం వా ఏతదుభయం హే రాజన్! యత్ ఆద్యంతవత్ ఉత్పత్తివినాశవత్ తస్య వికృతస్య దేహస్య దృష్టం న త్వాత్మన ఇత్యర్థః. యదుక్తం భర్తృశాసన మతిచరసీతి తత్ స్వస్వామిభావం ప్రతిక్షిపతి. స్వస్వామిభావో యత్ర ధ్రువః నియతః ఈడ్య! హేరాజన్! తత్ర నియతస్వస్వామిభావవత్సు పురుషేషు విధికృత్యయోగః విధి ర్నియోగః శాసనమితి యావత్ కృత్యం కర్మ చ తయో ర్యోగో ధ్రువ ఉచ్యతే ఉచితో భవతి ఉచ సమవాయే ఇతి ధాతుః, యయో ర్జీవేశయోః స్వస్వామిభావసంబంధో నియతస్తయోరేవ నియమేన ప్రయోజ్యప్రయోజకభావః త్వం చేన్న నియమేన భర్తా కాలభేదేన యది తు తవ రాజ్యభ్రంశః మమ చ రాజ్యం స్యాత్తదా విపర్యయసంభవాత్. అతో న తవ ప్రశాస్తృత్వం స్వతోఽస్తి అతః స్వస్య స్వామిత్వబుద్ధి ర్భ్రాంతి రిత్యర్థః ౧౧

త్వం భృత్యః అహం స్వామీతి వైషమ్యబుద్ధేర్వివర మవకాశం మనాక్ ఈషదపి వ్యవహారత

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

క ఈశ్వరస్తత్ర కి మీశితవ్యం తథాపి రాజన్ కరవామ కిం తే. ౧౨

ఉన్మత్తమత్తజడవత్ స్వసంస్థాం గతస్య మే వీర చికిత్సితేన,
అర్థః కియాన్ భవతా శిక్షితేన స్తబ్ధప్రమత్తస్య చ పిష్టపేషః ౧౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏతావ దనువాదపరిభాషయా ప్రత్యుదీర్య మునివర ఉపశమశీల ఉపరతానాత్మ్య నిమిత్త ఉపభోగేన కర్మారబ్ధం వ్యపనయన్ రాజయానమపి తథోవాహ. ౧౪

స చాపి పాండవేయ సింధుసౌవీరపతిః తత్త్వజిజ్ఞాసాయాం సమ్యక్ శ్రద్ధయా

ఉక్తిమాత్రా దన్యత్ర న పశ్యామః తత్రైవం సతి క ఈశ్వరః కిమీశితవ్యం న త్వమీశ్వరో నాహ మీశితవ్యః యద్యయ మర్థః తవానిష్టః అథాపి కిం కుర్మః అర్థస్థితి రన్యథాకర్తు మశక్యేత్యర్థః ౧౨

యదుక్తం ప్రమత్తస్య తే చికిత్సాం కరోమీతి తస్యోత్తరమాహ (ఉన్మత్తేతి.) స్వస్మిన్ బ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మని సంస్థాం నిష్ఠాం "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వ మేతి" ఇతి శ్రుతౌ సంస్థాశబ్దస్య నిష్ఠాపరత్వేన ప్రయోగాత్ నిష్ఠా చోపాసనాయా అవిచ్ఛేదః స్వసంస్థాం ప్రాప్తస్య ఉన్మత్తాదీ వను కుర్వతః తర్జనతాడనాదిపరిభవార్థినో మమ హే వీర! చికిత్సితేన దండేన వా కియానర్థః త్వత్కృతం ప్రహరణాదికం నానిష్టం స్యాదిత్యర్థః యది పునరహం న స్వసంస్థాం గతః కిం తు ప్రమత్తః సంసార్యేవ తథాపి స్తబ్ధస్య ప్రమత్తస్య మమ శిక్షాదికం పిష్టపేషణవ ద్వ్యర్థమేవ జ్ఞానరహితే మాదృశే సంసారిజనే యత్ త్వయా చికిత్సితం దండప్రదానం తత్ పిష్టపేషో నిష్ఫలః, పూర్వమేవ సంసార వ్యసనాతురత్వాదిత్యర్థః. ౧౩

అనువాదపరిభాషయాఽనువాదరూపభాషణపూర్వకం ఏతావత్ ప్రత్యుదీర్య ప్రతివచనం కృత్వా ఉపశమః అక్రోధాదిరేవ శీలం యస్య ఉపరతం నిరస్త మనాత్మనో దేహాంతరస్య నిమిత్తం యేన సః విద్యయా నిరస్తదేహాంతరసంబంధాపాదకపూర్వోత్తరసంచితానభ్యుపగతప్రామాణికబుద్ధి పూర్వకభేదభిన్నపుణ్యాపుణ్యరూపపాపః ఆరబ్ధ మభ్యుపగతప్రారబ్ధరూపమపి కర్మ పుణ్యాపుణ్యరూపం ఉపభోగేనానుభవేన ఉపనయన్ స మునివరః తత్తథైవ పూర్వవ ద్రాజయాన మప్యూఢవాన్. ౧౪

హే పాండవేయః స చాపి సింధుసౌవీరపతీ రహూగణోఽపి సమ్యక్ యా శ్రద్ధా తయైవ

ఽధికృతాధికారః తద్ధృదయగ్రంథిమోచనం ద్విజవచ ఆశ్రుత్య బహుయోగగ్రంథసమ్మతం త్వరయాఽవరుహ్య శిరసా పాదమూల ముపసృతః క్షమాపయన్ విగతనృపదేవస్మయ ఉవాచ. ౧౫

కస్త్వం నిగూఢ శ్చరసి ద్విజానాం బిభర్షి సూత్రం కతమోఽవధూతః,
కస్యాసి కుత్రత్య ఇహాపి కస్మాత్ క్షేమాయ నశ్చే దసి నోత శుక్లః. ౧౬

నాహం విశంకే సురరాజవజ్రాత్ న త్ర్యక్షశూలా న్న యమస్య దండాత్,
నాగ్న్యర్కసోమానిలవిత్తపాస్త్రాత్ శంకే భృశం బ్రహ్మకులావమానాత్. ౧౭

తద్బ్రూహ్యసంగో జడవ న్నిగూఢ విజ్ఞానవీర్యో విచరస్యపారః,
వచాంసి యోగగ్రథితాని సాధో న నః క్షమంతే మనసాఽపి భేత్తుమ్. ౧౮

తత్త్వవిజిజ్ఞాసాయా మధికృతః ప్రాప్తోఽధికారశ్చావో యేన అధికారః ప్రస్తావః ప్రారంభ ఇతి యావత్ తత్త్వజిజ్ఞాసాయాం కృతారంభ ఇత్యర్థః. అజ్ఞానవిమోచనం బహుయోగగ్రంథసమ్మతం బహువిధా ధ్యాత్మశాస్త్రసమ్మతం చ ద్విజవచ ఆశ్రుత్య శ్రుత్వా విగతో నరాణాం దేవోఽధిరాజ ఇతి స్మయో గర్వో యస్య సః శిబికాయా స్త్వరయాఽవరుహ్య అవతీర్య తత్పాదమూల ముపసృతః ద్విజపాదమూలం ప్రతి ప్రణతః క్షమాపయన్ వక్ష్యమాణ మువాచ. ౧౫

తదేవాహ. ద్విజానాం మధ్యే త్వం కతమః నిగూఢః అనభివ్యక్తబ్రహ్మవర్చసః చరసి నాహం ద్విజ ఇతి చేన్న. యతః సూత్ర ముపవీతం బిభర్షి అత స్త్వ మవధూతః సర్వైః పరిభావ్యవేషో జ్ఞాననిష్ఠః కస్య పితు ర్గురో ర్వా అపి పుత్రః శిష్యో వాసి కుత్ర భవః ఇహాపి కస్మా ద్ధేతోః ప్రాప్తః నోఽస్మాకం క్షేమాయ చేత్ప్రాప్తః కిం శుక్లః కపిలో మునిర్భవసి కిమ్. ఉతేతి వితర్కే. ౧౬

కిమనయా చింతయా శిబికాం తావ ద్వహామీతి చేదత ఆహ (నాహమితి) సురరాజ ఇంద్రః తస్య వజ్రాదహం న విశంకే న బిభేమి తథా రుద్రస్య త్రిశూలాత్ యమస్య దండాదపి తథాగ్న్యాదీనా మస్త్రాదపి. తత్ర విత్తేశః కుబేరః కింతు బ్రహ్మకులావమానా న్నితరాం శంకే. ౧౭

తస్మాత్ మత్ప్రశ్నానా ముత్తరం బ్రూహి. అసంగో నిష్పరిగ్రహః నిగూఢం పిహితం విజ్ఞానరూపం వీర్యం ప్రభావో యేన అపారః దుర్విభావ్యాభిప్రాయః జడవద్విచరసి, తవ వచాంసి తు యోగశాస్త్రేణ సందర్భితాని. తత్ర హేతుః. హే సాధో, నోఽస్మాకం మనసాపి సాక్షాద్దృష్ట్యాపి త్వద్వచో భేత్తు మభిప్రాయతోఽవగంతుం న క్షమం న శక్యమ్. ౧౮

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

అహం చ యోగేశ్వర మాత్మత త్త్వవిదాం మునీనాం పరమం గురుం వై.
ప్రష్టుం ప్రవృత్తః కి మిహారణం తత్ సాక్షా ద్ధరిం జ్ఞానకలావతీర్ణమ్. ౧౯

స వై భవాం ల్లోకనిరీక్షణార్థ మవ్యక్తలింగో విచరత్యపిస్విత్,
యోగేశ్వరాణాం గతిమంధబుద్ధిః కథం విచక్షీత గృహానుబంధః. ౨౦

దృష్టః శ్రమః కర్మత ఆత్మనో వై భర్తు ర్గంతు ర్భవత శ్చానుమన్యే.
యథా సదోదానయనాద్యభావాత్ సమూల ఇష్టో వ్యవహారమార్గః. ౨౧

స్థాల్యగ్నితాపాత్ పయసోఽభితాపః తత్తాపత స్తండులగర్భరంధిః,

స్వస్య జ్ఞానార్థితాం దర్శయతి (అహం చేతి.) త త్త్వవిదాం చిదచిదీశ్వరత త్త్వవిదాం మునీనాం మధ్యే ప్రవరం హితోపదేష్టారం జ్ఞానకలయా నిత్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానశ క్త్యంశేనావతీర్ణం సాక్షా ద్ధరిం యోగేశ్వరం కపిలమునిం ప్రతి ఇహ సంసారే యదరణం రక్షకం తత్ కిమితి ప్రష్టుమహం ప్రవృత్తః ౧౯

లోకనిరీక్షణార్థం స ఏవ కపిలో భవాన్ విచరతి కింస్విదేవం కథంభూతః అవ్యక్తలింగః అస్పష్టహేతుః గృహాసక్తో మాదృశో మందబుద్ధి, ర్యోగేశ్వరాణాం గతిం కథం విచక్షీత పశ్యేత్ విద్యాదిత్యర్థః, ౨౦

ఏవం తత్ స్వరూపం పృష్ట్వా తదుక్తో త్తరాణ్యాక్షిపతి. తత్ర యదుక్తం మమ శ్రమో నా స్తీతి తత్రాహ (దృష్ట ఇతి.) దేహాదన్యత్వేఽపి దేహయోగాదాత్మనో మమ కర్మతః యుద్ధాదికర్మణా శ్రమో దృష్టః అతో మద్దృష్టాంతేన భర్తుర్భారస్య గంతురధ్వనశ్చ గంతు ర్భవతోఽపి శ్రమ మనుమన్యే ఽనుమిమే. భవతా శ్రాంతేన భవితవ్యం, భర్తృత్వాత్ గంతృత్వాచ్చ యథా యుద్ధాదిక ర్తాఽహమిత్యను మినోమీత్యర్థః. నన్విదం వ్యవహారమాత్రం, నతు సత్యం తత్రాహ- అసతా ఘటాదినా ఉదకాహరణాద్య భావదర్శనాత్ సతా తు దర్శనాచ్చ వ్యవహారమార్గః ప్రపంచః సమూలః ప్రమాణమూలక ఏవేష్టః అత్రాయం ప్రయోగః - ప్రపంచః సత్యః అర్థక్రియాకారిత్వాత్ యః పునరసత్యః నాసావర్థక్రియాకారీ యథా శుక్తిరజతాదిరితి. ౨౧

ఆత్మనః స్వతో దుఃఖాద్యభావేఽపి దేహసంసర్గాత్ తత్సంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (స్థాలీతి.)

దేహేంద్రియాస్వాశయసన్నికర్షాత్ తత్సంసృతిః పురుషస్యానురోధాత్. ౨౨

శాస్తాభిగోప్తా నృపతిః ప్రజానాం యః కింకరో వై న పినష్టి పిష్టమ్,
స్వధర్మ మారాధన మచ్యుతస్య యదీహమానో విజహాత్యఘౌఘమ్ ౨౩

తన్మే భవా న్నరదేవాభిమానమదేన తుచ్ఛీకృతసత్తమస్య,
కృషీష్ట మైత్రీదృశ మార్తబంధో యథా తరే సదవధ్యాన మంహః ౨౪

న విక్రియా విశ్వసుహృత్సఖస్య సామ్యేన వీతాభిమతే స్తవాపి,

స్థాల్యాదిగతాగ్నితాపాత్ తన్మధ్యవర్తినః క్షీరస్య పయసోఽభితాప స్తస్య తాపా త్తండులవిక్లిత్తి ర్భవతి తత్తస్మాత్ దృష్టాంతదర్శనాత్ దేహాదీనాం సన్నికర్షా దనురోధాత్ సన్నికృష్టస్యావర్జనీయత్వాత్ తన్నిమిత్తా పురుషస్య సంసృతిః సుఖదుఃఖాద్యనుభూతిర్భవతీత్యర్థః అసవః ప్రాణాః ఆశయో వాసనా అంతఃకరణం వా ౨౨

తథాహి నిదాఘాదినా దేహే తప్తే ఇంద్రియాణాం తాపః తతః ప్రాణస్య తతో మనసః తత ఆత్మన ఇత్యేవం చ సతి దండయితృత్వాదికమపి సఫల మిత్యాహ (శాస్తేతి.) యదాహం కర్మవశా న్నృపతి స్తదా ప్రజానా ముత్పథవర్తినీనాం శాస్తా సన్మార్గవర్తినీనాం తు గోప్తా. నను పూర్వమేవ వ్యసనాతురం దండయన్ పిష్టం పినష్టీత్యుక్తమితి చేత్తత్రాహ-అచ్యుతస్య భగవతః స్వవర్ణాశ్రమధర్మేణ కింకరః ఆరాధకః భగవదారాధనస్వరూపం స్వస్వవర్ణాశ్రమప్రయుక్తం నిగ్రహాదికం కుర్వన్ పిష్టం న పినష్టి నైష్ఫల్యం ప్రాప్నోతి యత్స్వవర్ణాశ్రమోచితం కర్మ ఈహమానః కుర్వాణః అఘౌఘం పాపరాశిం విజహాతి విధునోతి ౨౩

తస్మాదేవం జిజ్ఞాసుత్వాత్ హే ఆర్తబంధో! నరదేవోఽహ మిత్యభిమానజమదేనానాదృత సజ్జనస్య, మే మహ్యం, మైత్రీదృశం స్నేహయుక్తాం దృష్టిం, కృషీష్ట కురు. యయా దృశా సదవజ్ఞానం సతాం అవజ్ఞానం సతామవజ్ఞానరూపమంహః పాపం తరే తరిష్యామి, ౨౪

నను మమ అవజ్ఞాకృతవికారాభావాత్ కుతః పాపం తత్రాహ (నేతి.) విశ్వసుహృదీశ్వరః సఖా యస్య సః విశ్వసుహృత్సఖః "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా" ఇతి శ్రుతేః తస్య సామ్యేన

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

మహద్విమానాత్ స్వకృతాద్ధి మాదృజ్ నంక్ష్యత్యదూరాదపి శూలపాణిః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః

సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వభావేన వీతా నిరస్తాఽభిమతి రేహాత్మాభిమతిః స్వతంత్రవస్త్వభిమతిశ్చ యస్య తవ యద్యపి మత్కృతా దవజ్ఞానా ద్వికారో నాస్తి. తథాపి మహతా మవమానాత్ సకృత్ కృతాన్మాదృశో జంతుః శూలపాణి రివాతిసమర్థోఽపి అదూరాత్ క్షిప్రం నంక్ష్యతి స్థావరతా మేష్యతి. స్థావరతా ప్రాప్తిరేవ హి జీవస్య వినాశో నామ తత్ర నితరాం చైతన్యానభివ్యక్తేః. ౨౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

అకోవిదః కోవిదవాదవాదాన్ వదస్యథోనాతివిదాం వరిష్ఠః,
న సూరయో హి వ్యవహార మేనం తత్త్వావమర్శేన సహామనంతి. ౧

తథైవ రాజ స్నురుగార్హ మేధవితానవిద్యోరువిజృంభితేషు,

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఏవం దేహగతానాం పరిశ్రమస్థౌల్యాదీనాం సత్యానామేవ దేహాత్మభ్రాంత్యాత్మని ప్రతీయమానానా మపి వస్తుత ఆత్మన్యభావే నిరాక్షేపే మయాభిహితే సత్యయం ప్రపంచానిత్యత్వం మిథ్యాత్వం మయాభిహితమితి భ్రామ్యన్ క్రియాకారిత్వహేతునా ఘటాదీనామివ తేషాం సుఖదుఃఖాద్యర్థక్రియాకారిత్వేన సత్యతా ముపపాదయన్ న కుశలః అసత్యత్వేఽభిహితే సత్యత్వోపపాదనం యుక్తిమదన్యథా అన్యత్ర గతానా మన్యత్ర ప్రతీతే ర్భ్రమరూపత్వే కథితే తేషాం సత్యత్వోపపాదనవైయర్థ్యాత్ తథా దేహసంబంధా దాత్మని తేషాం ప్రతీతి ర్న వస్తుని ఇత్యుక్తేః పునర్దేహాది సంబంధా దాత్మని పరిశ్రమాదిప్రయుక్తసుఖదుఃఖాదిప్రతీతిరితి వద న్నయం న నిపుణః ఉక్తస్యైవ పున రాక్షేపత్వేనోక్తేః, తథా జీవానాం మిథః స్వస్వామిభావప్యోపాధికత్వే కథితే పున స్తస్య స్వాభావికత్వాభిమానేన స్వస్య దండనేతృత్వం సాధయన్ అయం న నిపుణ ఇత్యభిప్రయ న్నాహ (అకోవిద ఇతి) వివిక్తాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరహిత ఏవ త్వం కోవిదవాదవాదాన్ కోవిదవాక్యతుల్యాని వాక్యాని వదస్యథోఽత్యంతవిదుషాం మధ్యే శ్రేష్ఠో న భవసి, కుతః హి యస్మాదేతం వ్యవహారం దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానప్రయుక్తం పీనత్వయువత్వదూరగంతృత్వాదివ్యవహార మాత్మవిషయం దేహినాం పరస్పరం స్వస్వామిభావాదివ్యవహార మన్యచ్చ సర్వం సూరయః తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యవిదః తత్త్వావమర్శేన తత్త్వవిచారమూలకేన న సమామనంతి న సమ్యగ్వదంతి న పరమార్థత్వేన గృహ్ణంతీత్యర్థః. సహామనంతీతి పాఠే తత్త్వవిచారేణ సహ న వదంతి కింత్వవిచారితసుందరం వదంతి సూరయో న సమామనంతీత్యనేన నిరంతర మధ్యాత్మశాస్త్రపరిశీలనవతాం ఆత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాననిష్ఠానాం అస్మిన్ దేహాత్మభ్రాంత్యాదిమూలే వ్యవహారేఽపారమార్థ్యజ్ఞానం తద్విపరీతానాం త్వస్మిన్ పారమార్థ్యాభిమానశ్చేతి సూచితమ్. ౧

తత్ర తేషాం తదభిమానే హేతుః తత్త్వత్రయస్వరూపస్వభావప్రతిపాదకవేదాంతశాస్త్రార్థా

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

న వేదవాదేషు హి తత్త్వవాదః ప్రాయేణ శుద్ధో ను చకాస్తి సాధుః. ౨

న తస్య తత్త్వగ్రహణాయ సాక్షాద్ వరీయసీరపి వాచః సమాసన్,
స్వప్నే నిరుక్త్యా గృహమేధిసౌఖ్యం న యస్య హేయానుమితం స్వయం స్యాత్.

యావన్మనో రజసా పూరుషస్య సత్త్వేన వా తమసా వానురుద్ధమ్,

పరిశీలనమేవేతి వక్తుం తావత్ శాస్త్రస్తుతయే పూర్వభాగస్యాతత్త్వావేదకత్వమాహ (తథైవేతి) తథాహి హేరాజన్! ఉరవో బహవః గార్హమేధాః గృహమేధిసంబంధినో వితానా యజ్ఞాదికర్మవిస్తారాః తద్విషయ విద్యయా ఉరు భృశం విజృంభితేషు విలసితేషు వేదవాదేషు వేదరూపేషు ఉక్తేషు వేదపూర్వభాగేషు తత్త్వవాదః శుద్ధో నిర్ణయాత్మకః అత ఏవ సాధుః ప్రాయేణ న చకాస్తి న ప్రకాశతే. ప్రాయేణేత్యనేన ఈశ్వరారాధనత్వేన కర్మ కుర్వతాం రోచతే ఏవేద ముక్తం. దేహాతిరిక్తస్య ఫలభోక్తృత్వమాత్రం జ్ఞాయతే న తు స్వరూపం శోధ్యతే ఇత్యర్థః యద్వా తత్త్వస్య వాదః ఉక్తిః యస్మిన్ స తత్త్వవాదః తత్త్వవాదీత్యర్థః ఏవం వేదవాదేష్విత్యత్రాపి వేదశబ్దస్తత్పూర్వభాగపరః పూర్వభాగవత్తదర్థవాదిషు ఉత్తరభాగార్థవాదీ న సమ్యక్ ప్రకాశత ఇత్యర్థః. కర్మస్వేవ రుచిమతో జ్ఞానే రుచిం నోత్పాదయితుం శక్నుయాదితి భావః. ౨

శ్రుతవేదాంతస్యాప్యవిరక్తస్య న తైస్తత్త్వావబోధ ఇత్యాహ (నేతి) స్వప్నే స్వప్నపదార్థే నిరుక్త్యా వ్యాఖ్యానేన స్వప్నసుఖస్యాల్పాస్థిరత్వావగమేనాన్యదపి గృహమేధిన ఐహికాముష్మికసుఖం యస్య హేయత్వేనానుమితం న స్యాత్తస్య సాంసారికదుఃఖవిరక్తివిరహాద్వా తత్ర సంసక్తస్య సాక్షాత్ యథావత్ తత్త్వజ్ఞానాయ వరీయసీ ర్వరీయస్యః గరీయస్యోఽపి వేదాంతవాచః సమ్యఙ్నాసన్ వేదాంతైర్న తత్త్వావబోధ ఇత్యర్థః స్వప్నదృష్టాంతేన గృహమేధిసౌఖ్యస్య హేయత్వానుమానం తత్త్వానవబోధకారణం క్షుద్రసుఖాసక్తిమూలకమిత్యుక్తమ్ అనేన గృహసౌఖ్యస్య హేయత్వాధ్యవసాయే తత్త్వజ్ఞానోదయ ఇతి ఫలితమ్. ౩

తత్ర గుణత్రయోపరాగేణ కుశలాకుశలకర్మాపాదనద్వారా ఉచ్చావచదేహసంబంధమాపాదయన్ మన ఏవ అల్పాస్థిరసుఖాసక్తిజననద్వారా తత్త్వజ్ఞానప్రతిబంధకం సంసృతికారణం తదేవ చ గుణత్రయాకలుషితం, సజ్జ్ఞానజననద్వారా ముక్తిహేతుశ్చేత్యాహ (యావదితి సార్ధైః పంచభిః) యావదస్య

చేతోభి రాకూతిభి రాతనోతి నిరంకుశం కుశలం చేతరం వా.

స వాసనాత్మా విషయోపరక్తో గుణప్రవాహో వికృతః షోడశాత్మా,
బిభ్రత్ పృథఙ్నామభి రూపభేద మంతర్బహిష్ట్వం చ పురై స్తనోతి.

దుఃఖం సుఖం వ్యతిరిక్తం చ తీవ్రం కాలోపపన్నం ఫల మావ్యనక్తి.

పురుషస్య మనో రజ ఆదిభి రనుబద్ధం ఉపరక్తం భవతి తావన్నిరంకుశం సత్త్వద్గుణానుసారేణ చేతోభిర్జ్ఞానేంద్రియవ్యాపారై రాకూతిభిః కర్మేంద్రియవ్యాపారైశ్చ హేతుభూతై రుభయేంద్రియకర్మభిః పుణ్యాపుణ్యపాపైః కుశల ముత్కృష్ట మితరం నిహీనం వా దేహ మాతనోతి సంపాదయతి.

ఏతదేవ ప్రతిపాదయతి (స ఇతి) పుంస్త్వమాత్మశబ్దవిశేషణత్వేన తన్మన ఇత్యర్థః, స వాసనాత్మా వాసనాధీనస్వరూపః విషయోపరక్తః శబ్దాదిభి రుపరక్తః గుణైః సత్త్వాదిభిః ప్రవాహః ప్రవృత్తిర్యస్య స గుణప్రవాహః పంచభూతైకాదశేంద్రియరూపషోడశద్రవ్యేష్వాత్మా ప్రధానః నామభిః వాచకశబ్దైః సహ రూపభేదం దేవమనుష్యత్వాద్యవయవసంస్థానరూపాకారభేదం, బిభ్ర ద్దేవమనుష్యత్వాదిక మాత్మనో బహిష్ఠం చాంతర్గతం రాగాదికం చ పయుసైః సంకల్పవికల్పాత్మకైః జ్ఞానై స్తనోతి ఆత్మానం దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిచ్ఛామి ద్వేష్మీత్యేవంరూపబుద్ధిభి శ్శోచ్యాపాద్యాకారయుక్తం కరోతీత్యర్థః యద్వా పయుసైః సంకల్పవికల్పాత్మవృత్తిభేదైః రూపభేదమనేకరూపతాం బిభ్రత్ సవాసనాత్మాంతర్గతరాగాదికం బహిర్గతదేవాదిరూపం నామభిః సహ తనోతి అత్ర పురై స్తనోతీత్యపి పాఠో దృశ్యతే, తదాయ మర్థః - పురుషస్య మనో యావద్రజ ఆదిభిరనువిద్ధం సన్నిరంకుశం యథా భవతి తథా జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియైః గుణానుసారేణ పుణ్యాపుణ్యరూపవ్యాపార మాపాదయతి తావదయం స్వతోఽవికృతోఽపి పురుషః సవాసనాధీనస్వరూపాంతఃకరణయుక్తః, అత ఏవ వాసనావశాద్విషయై రుపరక్తః విషయాసక్తః గుణప్రవాహః గుణైః ప్రవాహః ప్రవృత్తిః యస్య గుణానురూపప్రవృత్తి మాన్ తతః పంచభూతైకాదశేంద్రియరూపషోడశపదార్థానామాత్మా ధారకః సన్ అవిశ్లిష్టరూపసూక్ష్మదేహ ఇత్యర్థః. నామభిః సహ దేవమనుష్యాదిరూపభేదం బిభ్రత్ తైః పురైః శరీరైః పునరంతర్గత రాగద్వేషాదికం బహిష్ఠం బాహ్యం చ కర్మగుణానుసారేణ పుణ్యాపుణ్యరూపం కరోతి

తదనురూపమీశ్వరాదిష్టం ఫలం చ ప్రాప్నోతీ త్యాహ (దుఃఖమితి.) ఏవంవిధం యత్సంసృతి చక్రం తస్మిన్ కూటవత్ పర్వతశృంగవదవిచాల్యతయా వర్తమానః మాయారచితాంతరాత్మా ప్రకృతి పరిణామరూపాంతఃకరణవాన్ స్వదేహినం స్వశరీరిణం పరమాత్మానమాలింగ్య త మవినాభూయైవ

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

ఆలింగ్య మాయారచితాంతరాత్మా స్వదేహినం సంసృతిచక్రకూటః. ౫

తావానయం వ్యవహారః సదావిః క్షేత్రజ్ఞసాక్ష్యో భవతి స్థూలసూక్ష్మః,
తస్మాన్మనో లింగమదో వదంతి గుణాగుణత్వస్య పరావరస్య. ౬

గుణానురక్తం వ్యసనాయ జంతోః క్షేమాయ నైర్గుణ్యమథో మనః స్యాత్,

అంతఃకరణపారవశ్యాత్ స్వదేహినం పరమాత్మాన మజానన్నపి తచ్ఛరీరతయా వర్తమాన ఏవేత్యర్థః. యద్వా స్వః దేహో యస్య స స్వదేహ స్తమాలింగ్యేత్యర్థః, కాలేన దైవాదుపపన్నం ప్రాప్తం దుఃఖాదికం ఫలం కర్మఫల మావ్యనక్తి ఆప్నోతి, వ్యతిరిక్తం మోహం తీవ్రం దుర్నివార మిత్యర్థః. అంజిరత్ర గత్యర్థః ౫

యావదేవం తావాన్ తత్పర్యంతవా నయం స్థూలసూక్ష్మో వ్యవహారో వ్యవహారస్య స్థూలత్వం సూక్ష్మత్వం చ వ్యవహ్రియమాణాకారస్థూలత్వసూక్ష్మత్వే దేవోఽహం మనుష్యోఽహం స్థూలోఽహం కృశోఽహ మిత్యాది బాహ్యాకారవిషయః స్థూలః, ఇచ్ఛామి ద్వేష్మి సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మిత్యాద్యంతరాకారవిషయః సూక్ష్మః సదావిః క్షేత్రజ్ఞసాక్ష్యో భవతి, సర్వదా స్వరూపేణ తిరోహితజీవః సాక్ష్యో విషయో యస్య తథాభూతో భవతి కర్మణా స్వస్వభావసంకోచరూపతిరోధానే సత్యపి స్వరూపస్యాతిరోధానాత్ సదావిరిత్యుక్తం సదా ఆవిః స్వరూపేణ భాసమానో యః క్షేత్రజ్ఞో జీవః తద్విషయ ఏవాయం వ్యవహారో దేహాత్మాభిమానాత్ ఉక్తమర్థ ముపసంహరన్ మనస ఏవ బంధమోక్షకారణత్వం సదృష్టాంతమాహ (తస్మాదితి ద్వాభ్యామ్.) తస్మాన్మనసో గుణానురక్తాదుక్తవిధసంసృతిచక్రాపత్తేరనురక్తాచ్చ తత్త్వజ్ఞానోదయాత్ గుణాగుణత్వస్య గుణాగుణత్వయోః గుణత్రయసహితత్వతద్రహితత్వయోః సంసారమోక్షయోరిత్యర్థః "గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగిష్టః" ఇతి గుణశబ్దో గుణిపరః. లిఙ్గం హేతుమపి తన్మనో వదంతి, తథా పరావరస్య దేవాదిస్థావరాంతపరావరభావస్య చ మన ఏవ లింగం వదంతి. యద్వా పరావరశబ్దో వ్యుత్క్రమేణ గుణాగుణత్వవిశేషణమ్. అవరం నికృష్టం యద్గుణసహితత్వం పర ముత్కృష్టం యద్గుణరాహిత్యం తయోర్లింగం మన ఇత్యన్వయః. ౬

తద్వివృణోతి (గుణానురక్తమితి) గుణశబ్దస్త్రిగుణపరః. త్రిగుణానురక్తం మనః జంతోర్వ్యసనాయ సంసారాయ నైర్గుణ్యమమలం మనస్తు క్షేమాయ ముక్తయే స్యాదిత్యర్థః. నిర్గతం గుణాన్నిర్గుణం తదేవ నైర్గుణ్యం చాతుర్వర్ణ్యాదేరాకృతిగణత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్.

యథా ప్రదీపో ఘృతవర్తి మశ్నన్ శిఖాః సధూమా భజతి హ్యన్యదా స్వమ్,
పదం తథా గుణకర్మానుబద్ధం వృత్తీ ర్మనః శ్రయతేఽన్యత్ర తత్త్వమ్. ౮

ఏకాదశాసన్ మనసో హి వృత్తయ ఆకూతయః పంచ ధియోఽభిమానః,
మాత్రాణి కర్మాణి పురం చ తాసాం వదంతి హైకాదశ వీర భూమీః. ౯

గంధాకృతిస్పర్శరసశ్రవాంసి విసర్గరత్యర్త్యభిజల్పశిల్పాః,

మనసో మలినత్వే విమలత్వే చ దృష్టాంతమాహ (యథేతి.) ఘృతవర్తిం ఘృతావసిక్తాం వర్తిం మశ్నన్ ప్రాప్నువన్ సధూమాం శిఖాం భజతి అన్యథా ఘృతానవసిక్తవర్తిగతః స్వం పరం రూపం ధూమానావిలం భజతి తథా గుణకర్మానుబద్ధం గుణానుసారిభిః పుణ్యాపుణ్య కర్మభిః కలుషితం మనః ప్రదీపస్థానీయం శిఖాస్థానీయా ధూమతుల్యా రాగద్వేషాద్యావృతా వృత్తిర్భజతే అన్యత్ర గుణత్రయేణాకాలుష్యే సతి తత్త్వం స్వస్వభావం సత్త్వప్రాచుర్యతాం. శ్రయతే ప్రాప్నోతి యద్వా తత్త్వం శ్రయతే తత్త్వావభాసస్తదా స్యాదిత్యర్థః. ౮

గుణకలుషస్య మనసో వృత్తీః ప్రపంచయతి (ఏకాదశేత్యాదినా) మనసః ఏకాదశవృత్తీః వృత్తయః ఆసన్ తాః కా ఇత్యత్రాహ ఆకూతయః కర్మేంద్రియాణాం వ్యాపారవిషయాః పంచధియః క్రియాకారా ధియః జ్ఞానేంద్రియద్వారేణ పంచవృత్తయో జ్ఞానాకారాః ఏకాదశ సద్వారకాః అహం మమాద్యభిమాననానాత్వద్వారకైకా సంభూయైకాదశ హే వీర! తాసాం వృత్తీనాం భూమీర్విషయా మాత్రాణి పంచ కర్మాణి పంచ పురం ఇత్యేకమితి సంభూయైకాదశేతి వదంతి తత్త్వవిదః తత్ర మాత్రాణి గంధాదీని జ్ఞానాకారాణాం వృత్తీనాం విషయాః కర్మాణి తు విసర్గాదీని క్రియారూపాణాం పురం త్వభిమానరూపాయా ఇతి వివేకః పురమత్ర శరీరం తస్యాహం మమాభిమానవిషయత్వాదితి ౯

జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియవ్యాపారవిషయాణి మాత్రాణి కర్మాణి ప్రపంచయతి (గంధేతి) గంధః ఘ్రాణేంద్రియవృత్తివిషయః ఆకృతీ రూపం చక్షురింద్రియవృత్తివిషయః స్పర్శః త్వగింద్రియవిషయః రసో రసనేంద్రియవిషయః శ్రవః శబ్దః శ్రోత్రేంద్రియస్య విషయః ఏవం పాయూపస్థపాదవాక్పాణి వృత్తీనాం క్రమేణ విసర్గాదయః పంచ విషయాః. తత్ర విసర్గః పురీషోత్సర్గః రతిః సంభోగః అర్తిః గమనం అభిజల్పో భాషణం శిల్ప ఆదానాదిః గంధాదయః పంచ జ్ఞానేంద్రియద్వారా మనోవృత్తీనామేవ విషయాః తథా విసర్గాదయః కర్మేంద్రియద్వారా మనోవృత్తీనామేవ పంచానాం పంచ విషయా ఇతి వివేకః. పురస్యాభిమానవిషయత్వప్రకారమాహ (ఏకాదశమితి.) స్వీకరణం మమేదం శిరః మమాఽయం హస్త ఇత్యాద్యభిమానేన స్వీకరణం స్వీకార్యం శరీరమభిమానస్య విషయః తదేకాదశం వదంతి.

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

ఏకాదశం స్వీకరణం మమేతి శయ్యా మహం ద్వాదశ మేక ఆహుః. ౧౦

ద్రవ్యస్వభావాశయకర్మకాలై రేకాదశామీ మనసో వికారాః,

అయమర్థః-శరీర మభిమానస్య న జ్ఞేయతయా గంధాదివద్విషయః, నాపి కార్యతయా విసర్గాదివత్ కింతు మమేతి స్వశేషతయా స్వీకార్యత్వేన విషయ ఇతి వివేకినామేవ శరీరం మమాభిమానవిషయమితి వదంతి. ప్రాయేణ స్వీకరణం మమాభిమానస్య విషయత్వేనోక్తం, అవివేకినాం తు శరీర మహమభిమానవిషయ మితి తదభిప్రాయేణాహ శయ్యామహం ద్వాదశమేక ఆహుః ఇతి. ఏ కేచిదహమహంకారః అనాత్మని ఆత్మతాదాత్మ్యభిమానరూపః తం ద్వాదశీం వృత్తిం తస్యా విషయభూతాం శయ్యాం శరీరం ద్వాదశ విషయం చాహురిత్యర్థః జీవో యతః స్వస్వరూపవ్యామోహేన శరీరే శేతే వసతీతి శరీరం శయ్యాశబ్దే నోచ్యతే. నను గంధాదీనాం తద్విషయజ్ఞానానాం చ వృత్తిరూపాణాం భేదాత్ విషయివిషయభావ ఉపపన్నః, విసర్గాదీనాం కర్మేంద్రియవృత్తిత్వాత్ తేషామేవ పునస్తద్విషయత్వమనుపపన్నమితి చేన్న, విసర్గాదీనాం క్రియాత్మకత్వాత్ క్రియాయాం చ ఫలవ్యాపారభేదేన ద్వైవిధ్యాత్తత్ర వ్యాపారాంశస్య వృత్తిత్వం, ఫలాంశస్య విషయత్వమితి భేదాత్, తథాహి ఉత్సర్గః త్యాగో విశ్లేషః తద్విషయః తదను కూలో వ్యాపారో వృత్తిః ఏవం రత్యాదిష్వపి బోధ్యమ్ ౧౦

ఉక్తానామేకాదశానాం వృత్తీనామవాంతరభేదై రానంత్యమాహ. ద్రవ్యం పృథివ్యాదిభూత పంచకం తేషామసాధారణో గుణః స్వభావః తేషాం పరిణామస్వభావో వా తేషాం విచిత్రపరిణామహేతు ర్వా ఆశయో వాసనా కర్మాణి పుణ్యపాపాని ఏతైః పూర్వోక్తా ఏకాదశవృత్తిరూపా మనసో వికారాః ప్రథమం శతశః తతః సహస్రశః తతః కోటిశశ్చ స్యుః. నైతే వికారాః కేవలస్య మనసః కింతు క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితస్యైవ భవంతీత్యాహ. క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితస్య మనసో భవంతీత్యర్థః. క్షేత్రజ్ఞమనసోరపి పరస్పరాధిష్ఠితయో ర్న భవంతి కింతు క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితమనస ఏవేత్యాహ (న మిథ ఇతి.) తత్రాపి న స్వతో భవంతి కింతు కర్మత ఇత్యాహ. న స్వత ఇతి కర్మాధీనా ఇతి భావః. క్షేత్రజ్ఞశబ్దోఽత్ర జీవపరః తస్యైవ మనోఽధిష్ఠాతృత్వాత్ సంకోచవికాసవద్ధర్మభూతజ్ఞానాశ్రయత్వాచ్చ యద్యప్యత్ర ప్రకరణే క్షేత్రజ్ఞశబ్దో నారాయణవాసుదేవభగవతాదిసామానాధికరణ్యేన ప్రయుజ్యమానః పరమాత్మపరోఽవ గమ్యతే. క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థపౌష్కల్యం చ తత్రైవ తథాప్యత్ర జీవపర ఆశ్రయణీయః ఉక్తయుక్తేః. "క్షేత్రజ్ఞ ఏతా మనసో విభూతీః క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మా పురుషః పురాణః" ఇత్యత్ర తు పరామాత్మపరః, యద్వాత్రాపి క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మపర ఏవ, తస్య సర్వోపాదానతయా

సహస్రశః శతశః కోటిశశ్చ క్షేత్రజ్ఞతో న మిథో న స్వతః స్యుః. ౧౧

క్షేత్రజ్ఞ ఏతా మనసో విభూతీ ర్జీవస్య మాయారచితస్య నిత్యాః.
ఆవిర్హితాః క్వాపి తిరోహితాశ్చ శుద్ధో విచష్టే హ్యవిశుద్ధకర్తుః. ౧౨

క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మా పురుషః పురాణః సాక్షాత్ స్వయంజ్యోతి రజః పరేశః,

---

చిదుపాదానత్వాత్ చేతనద్వారా తద్ధర్మభూతజ్ఞానసంకోచవికాసాశ్రయత్వాత్ జీవద్వారా మనోఽధిష్ఠాతృత్వ సంభవాచ్చ "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధాశ్చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమమ్" ఇతి ప్రయోజకతయా దైవస్య పరమాత్మనోఽపి సర్వత్రాన్వయస్మరణాచ్చ. ౧౧

తదేవం మనసో గుణత్రయోపరాగానుపరాగాభ్యాం బంధకత్వమోచకత్వే గుణోపరక్తస్య మనసః క్షేత్రజ్ఞస్యాధిష్ఠితస్య వృత్తయశ్చాభిహితాః. ఏవమచేతనత్వం నిరూపితం. ఇదానీం చేతనత్వం నిరూపయిష్యన్ తావత్ ప్రధానభూతం పరమాత్మతత్త్వం శోధయతి (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి త్రిభిః) అత్ర క్షేత్రజ్ఞ శబ్దో న జీవపరః కింతు పరమాత్మపరః జీవస్యేతి పృథఙ్నిర్దేశాత్. అవిశుద్ధకర్మకర్తుర్జీవస్య మనసః జీవాధిష్ఠితస్య మనసః మాయారచితాః ప్రకృతిమూలా ఏతా ఉక్తాః తత్ఫలభోక్తుశ్చ విభూతీః వృత్తి విస్తారాత్ నిత్యాః ప్రవాహతో నిత్యాః క్వచిజ్జాగ్రదవస్థాయా మావిర్భూతా క్వాపి సుషుప్తౌ తిరోహితాశ్చ. క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మా శుద్ధవృత్త్యా యతః సుఖదుఃఖాదిరూపమాలిన్యరహిత ఏవ విచష్టే, తథా చ శ్రుతిః "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి. మాయారచితస్యేతి పాఠే మనసో విశేషణం ప్రకృతిపరిణామరూపస్య మనసః. ౧౨

ఏవం కర్మకర్తృతత్ఫలభోక్తృజీవసాక్షితయా తదభోగేన స్వయంప్రకాశమానతయా చ వర్తమానః పరమాత్మేత్యుక్తం భవతి. పునః ప్రకృతిపురుషయో రసంభావితధర్మవిశేషైస్తం విశినష్టి (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి.) అనేనాచేతనవ్యావృత్తిర్జీవవ్యావృత్తిశ్చ న హి జీవః క్షేత్రం యాదృక్ యత్స్వరూపం తథా జానాతి కింతు మమేదమితి సామాన్యాకారేణాత్మా ప్రకృతిపురుషయో రంతఃప్రవిశ్య నియంతృత్వేన ధారకః పురాణః పురుషః న జగదాదికారణతయా వర్తమానః పురుషః సాక్షాత్ స్వప్రకాశస్వరూపః, స్వయం జ్యోతిష్ట్వం జీవేఽపి ప్రసక్తం తత్వ్యుదాస్తయే యత్సాక్షాదిత్యుక్తం సాక్షాదపరోక్షం స్వయం జ్యోతిః న హి జీవస్వరూపం మన ఆదిభ్యో వివిక్తం బదావస్థాయామవభాసతే ముక్తావస్థాయామపి తదవభాసస్య పరమాత్మప్రసాదాయత్తత్వాత్ నిరుపాధికసాక్షాదవభాసాభావాన్నిరుపాధికసాక్షాత్ స్వయం జ్యోతిష్ట్వస్యైవాత్రాభిప్రేతత్వాత్ నిత్యసిద్ధానామపి తథాత్వస్య పరమాత్మనో నిత్యేచ్ఛాయత్తత్వేన నిరుపాధికత్వాభావాత్. అజః స్వరూపతః స్వభావతశ్చోత్పత్త్యాదివికారరహితః అచేతనస్వరూపస్వభావా

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

నారాయణో భగవాన్ వాసుదేవః స్వమాయయాఽఽత్మన్యవధీయమానః. ౧౩

యథానిలః స్థావరజంగమానా మాత్మస్వరూపేణ నివిష్ట ఈశేత్,
ఏవం పరో భగవాన్ వాసుదేవః క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మేద మనుప్రవిష్టః. ౧౪

న యావ దేతాం తనుభృ న్నరేంద్ర విధూయ మాయాం వయునోదయేన,
విముక్తసంగో జితషట్సపత్నో వేదాత్మతత్త్వం భ్రమతీహ తావత్. ౧౫

భావాభ్యా ముత్పత్తిమతోః ప్రకృతిపురుషయోర్వ్యావృత్తిః జీవస్యాపి జ్ఞానవికాసరూపస్వభావోత్పత్తేః సత్వాత్ పరేషాం బ్రహ్మాదీనామపి ఈశ్వరః దేవతావిశేషనిశ్చయాయోక్తమ్. (నారాయణో భగవాన్ వాసుదేవ ఇతి) నారం జీవసమూహః తస్యాయనం ప్రాప్యం ప్రాపకమాధారశ్చేత్యేవం నారాయణశబ్దో యోగరూఢిభ్యాం విష్ణోరేవాసాధారణః. అత్ర నిర్వచనాని పూర్వమేవోపన్యస్తాని. ఏవం వాసుదేవశబ్దోఽపి "వసంతి యత్ర భూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మన్యఖిలాత్మని" ఇతి తత్రైవ నియతః స్మర్యతే. భగవచ్ఛబ్దోఽపి భగవత్పరాశరాదిభిః "సంహర్తా చ తథా భర్తా" ఇత్యాదిభిరంశతః సముదాయరూపేణ చ తత్రైవ నియతః స్మృతః, నన్వాత్మతయా సర్వవ్యాపకశ్చేత్ కథమదర్శన మత ఆహ - స్వమాయయా స్వాధీనమాయయా. ఆత్మన్ జీవే-ఆర్షత్వాత్ సప్తమ్యా లుక్ పరమే వ్యోమన్నితివత్ వ్యవధీయమానః తిరోధీయమానః ప్రకృతివశగైర్ద్రష్టు మశక్య ఇత్యర్థః ౧౩

న ప్రకృతివశగైర్దుర్దర్శత్వమాత్రేణ సర్వవ్యాపకత్వం భగవతః కింతు వాయువదదృశ్య ఏవ సర్వవ్యాపకతయా నియమయతీత్యాహ (యథేతి) యథానిలో వాయురాత్మస్వరూపేణ చరచరం భూతానా మంతఃప్రవిష్ట ఈష్టే ప్రేరయతి. ఏవం క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మా భగవాన్ వాసుదేవోఽపీదం జగచ్చేతనా చేతనాత్మక మంతర్నియంతృతయా ప్రవిష్టః భగవతో వ్యాప్తిద్వారా ప్రేరకతయా చేత్యనిలదృష్టాంతః తతః సిద్ధః ౧౪

ఏవం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరమాత్మస్వరూప ముపదిశ్య తదుపాసనయా తత్సాక్షాత్కారాపన్నజ్ఞానపర్యంతం సంసారో న నివర్తత ఇత్యాహ (నేతి.) హే నరేంద్ర! రహూగణ! తనుభృత్ దేహీ వయునోదయేన జ్ఞానోదయేన యావదేతాం మాయామహంమమాభిమానరూపాం విధూయ నిరస్య విముక్తః సంగః దేహగేహాదిషు యేన జితాః షట్ సపత్నాః శత్రవో మనసా సహ ఇంద్రియరూపాః యేన తథాభూతః సన్నాత్మనః పరమాత్మనః తత్త్వం యాథాత్మ్యం న వేద, తావదిహ సంసారే భ్రమతి. ౧౫

న యావ దేత న్మన ఆత్మలింగం సంసారతాపావపనం జనస్య,
యచ్ఛోకమోహామయరాగలోభవైరానుబంధం మమతాం విధత్తే. ౧౬

భ్రాతృవ్య మేనం తదదభ్రవీర్య ముపేక్షయాధ్యేధిత మప్రమత్తః,
గురో ర్హరే శ్చరణోపాసనాస్త్రో జహి వ్యలీకం స్వయ మాత్మమోషమ్. ౧౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
బ్రాహ్మణరహూగణసంవాదే ఏకాదశోఽధ్యాయః.

కదాయం తనుభృదాత్మతత్త్వం వేదేత్యత్రాహ (నేతి.) యది జనస్య సంసారతాపానామాధ్యాత్మికాదీనామావపనం క్షేత్ర మాత్మనో జీవస్య లింగం పూర్వోక్తరీత్యా సంసృతిముక్త్యోః కారణం మనో యావచ్ఛోకాదికం మమతాం చ న విధత్తే తదా వేద. యద్వా యావచ్ఛోకావికం విధత్తే తావన్న వేదేత్యన్వయః. తత్ర మోహః ప్రమాదః ఆమయో రోగః వైరానుబంధః వైరపూర్వకానుస్మరణం, శోకాదీనాం సమాహారద్వంద్వః యద్వా శోకాదిరూప మనుబంధ మనుబధ్యతే పృష్ఠతః సంబధ్యతే ఇత్యనుబంధః, అగ్రతో మమతాం తత్పృష్ఠభాగేన శోకాదికం చ యావ న్న విధత్తే ఇత్యర్థః కదేదం మనః శోకాద్యవిధాయకమితి చేద్యదానగుణానురక్తం, కదా గుణానురక్తమితి చేత్ "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః, ఇత్యాద్యుక్తసాత్త్వికాహారసత్క్రియాదిభిః సత్త్వప్రచురమిత్యన్య దేతత్ ౧౬

తస్మాదేనమంతఃకరణరూపం భ్రాతృవ్యం సహజశత్రుముపేక్షయా నిగ్రహేణాత్యంతమేధితం సంవృద్ధ మత ఏవాదభ్రమనల్పవీర్యం సంసారయితృత్వరూపం యస్య అత ఏవ వ్యలీకమప్రియకారిణం. తత్ర హేతుః- ఆత్మమోషమాత్మాపహారిణం త్వం అప్రమత్తః అనలసః గురోర్హరేః గురురేవ హరిస్తస్య, చరణోపాసనమేవాస్త్రం యస్య తథాభూతః సన్. జహి ఘాతయ, సదాచార్యసేవాదిప్రణాడ్యా స్వవశీకుర్విత్యర్థః ౧౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

రహూగణ ఉవాచ—

నమో నమః కారణవిగ్రహాయ స్వరూపతుచ్ఛీకృతవిగ్రహాయ,
నమోఽవధూత ద్విజబంధులింగ నిగూఢ నిత్యానుభవాయ తుభ్యమ్ ౧

జ్వరామయార్తస్య యథాగదం సత్ నిదాఘదగ్ధస్య యథా హిమాంభః,
కుదేహమానాహి విదష్టదృష్టేః బ్రహ్మన్ వచస్తేఽమృతమౌషధం మే. ౨

తస్మాద్భవంతం మమ సంశయార్థం ప్రక్ష్యామి పశ్చాదధునా సుబోధమ్,

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

కారణే పరమాత్మస్వరూపే వోపదిష్టే దేహాత్మనోరన్యోఽన్యభేదం జిజ్ఞాసుః ప్రణత్యా తదుక్తాభినందనేన చ తం ప్రసాదయన్ పృచ్ఛతి రహూగణః (నమో నమ ఇతి చతుర్భిః) కారణ విగ్రహాయ కారణస్య పరమాత్మనో విగ్రహాయ శరీరభూతాయ యద్వా మాదృశలోకరక్షణకారణేన విగ్రహో దేహో యస్య తస్మై "ఆచార్యదేవో భవ. దేవమివాచార్య ముపాసీత. ఆచార్యం మాం విజానీయాత్" ఇతి శాస్త్రానుసంధానకృతేనేశ్వరభావేనైవముక్తం స్వరూపానుసంధానేన తుచ్ఛీకృతో నిరస్తో విగ్రహో విరోధః కృతాపరాధేష్వపి మాదృశేషు యస్య అవధూతః సర్వైః పరిభావ్యవేషః ద్విజబంధోర్లింగేన వేషేణ నిగూఢో నిత్యానుభవః నిత్యస్య పరమాత్మనోఽనుభవః, యేన తతోఽవధూతశబ్దేన కర్మధారయః ఏవం భూతాయ తుభ్యం నమః, ౧

జ్వరరూప ఆమయో రోగః తేనార్తస్య పీడితస్య యథా సద్విశుద్ధమగద మౌషధం యథా వా నిదాఘేన గ్రీష్మతాపేన తప్తస్య హిమాంభః పీడానివర్తకం చ తథా హే బ్రహ్మన్! కుత్సితో యో దేహః తస్మిన్ మానః ఆత్మాభిమానః స ఏవాహిః సర్పః తేన విశేషేణ దష్టా దృష్టిః వివేకలక్షణా యస్య తస్య మమ తే తవ వచః అమృతతుల్యమౌషధమ్ ౨

తస్మాద్భవంతం ప్రతి మమ సంశయార్థం, సంశయనివృత్త్యర్థ మర్థశబ్దోఽత్ర నివృత్తివాచీ మశకార్థో ధూమ ఇతివత్. తం పశ్చాద్వక్ష్యామి అధునా తు యత్తవ త్వయా ఉక్తం తదధ్యాత్మయోగేన

అధ్యాత్మయోగగ్రథితం తవోక్త మాఖ్యాహి కౌతూహలచేతసో మే. ౩

యదాహ యోగేశ్వర దృశ్యమానం క్రియాఫలం సద్వ్యవహారమూలమ్,
న హ్యంజసా తత్త్వవిమర్శనాయ భవానముష్మిన్ భ్రమతే మనో మే. ౪

బ్రాహ్మణ ఉవాచ —

అయం జనో నామ చలన్ పృథివ్యాం యః పార్థివః పార్థివ కస్య హేతోః,
తస్యాపి చాంఘ్ర్యోరధి గుల్ఫజంఘాజానూరు మధ్యోరశిరోధరాంసాః. ౫

అంసేఽధి దార్వీ శిబికా చ యస్యాం సౌవీరరాజేత్యపదేశ ఆస్తే.

గ్రథితమతో దుర్బోధం సుబోధం యథా తథా కౌతూహలచేతసః కౌతూహలశబ్దస్త ద్యుక్తపరః. కౌతూహలయుక్తం చేతో యస్య తస్య మే మహ్యమాఖ్యాహి కథయ ౩

తత్ర దుర్బోధమర్థమనువదతి (యదాహేతి) హే యోగేశ్వర! భవాన్ ప్రత్యక్షాదిభిః దృశ్యమానం యత్క్రియాఫలం దూరగమనక్రియాఫలం ఖేదశ్రమాదికం సద్వ్యవహారమూలం అబాధిత వ్యవహారహేతుకం ఉరుపరిశ్రాంతోఽసీత్యబాధితవ్యవహారస్య మూలం నహి భవతీతి యద్భవానాహ తత్ర మే మనః అంజసా సుఖేన తత్త్వవిమర్శనాయ భ్రమతే భ్రామ్యతే క్లిశ్యతి ౪

తత్ర క్రియాఫలస్య బాధితవ్యవహారమూలత్వం భవతు నహి స్థౌల్యకార్శ్యాదివ్యవహారస్య స్వరూపేణాసత్త్వముక్తం దేహవిషయస్య తస్యాబాధితత్వాత్. కింత్వాత్మని యద్భవతా పరిశ్రాంతోఽపి నాతిపీవా శాస్తాధిగోప్తా పతిరితి వ్యవహృతం తద్బాధితమిత్యుచ్యతే. న చ మదీయోఽపి వ్యవహారః శరీరవిషయ ఏవేతి బాధితత్వం అహం త్వంశబ్దయోరాత్మవిషయత్వాత్ అభిముఖీకర్తవ్యతత్ప్రీతి సంబంధిని ప్రత్యగ్వస్తుని చ చేతనే ఏవ తయో ర్వృత్తేః అచేతనశిష్టాభిముఖాచేతనవిషయత్వేఽపి విశేష్యస్థౌల్యాదేర్బాధితత్వాధివత్ దేహాత్మనోదత్యంతభేదమాహ బ్రాహ్మణః (అయమితి.) హే పార్థివ. యః పార్థివః పృథివ్యా వికారః స ఏవ కస్యహేతోః కస్మాచ్చిత్ కారణాత్ పృథివ్యాం చలన్నయం భారవాహాదిజనో నామ ప్రసిద్ధః. యస్తు న చలతి స పాషాణాదిరిత్యేతావానేవ భేదః. కస్య హేతో రిత్యనేన కశ్చిజ్జీవస్య కర్మశేష ఏవ ఏతచ్ఛరీరస్య చరాచరత్వయోర్హేతు రిత్యభిప్రేతం. తస్యాపి పృథివీవికారస్యాపి అంఘ్ర్యోః పాదయోః ఉపర్యుపరి గుల్ఫాదయః, ఉరసః సలోప ఆర్షః శిరోధరా గ్రీవా అంసౌ స్కంధౌ. ౫

అంసే చ దారుమయీ శిబికా తస్యాం చ సౌవీరాణాం రాజేత్యపదేశః, అపదిశ్యత ఇత్యపదేశః.

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

యస్మిన్ భవాన్ రూఢనిజాభిమానో రాజాస్మి సింధుష్వితి దుర్మదాంధః. ౬

శోచ్యానిమాంస్త్వమధికష్టదీనాన్ దిష్ట్యా నిగృహ్ణన్నిరనుగ్రహోఽసి,
జనస్య గోప్తాస్మి వికత్థమానో న శోభసే వృద్ధసభాసు ధృష్టః ౭

యదా క్షితావేవ చరాచరస్య విదామ నిష్ఠాం ప్రభవం చ నిత్యమ్,
యన్నామతోఽన్యద్ వ్యవహారమూలం నిరూప్యతాం సత్ క్రియయానుమేయమ్. ౮

ఏవం నిరుక్తం క్షితిశబ్దవృత్త మసన్నిధానాత్ పరమాణవో యే,

వ్యవహర్తవ్య ఆస్తే. సౌవీరరాజేతి వ్యపదేశో వ్యవహారో యస్య న మాంసపిండ ఆస్తే ఇతి వా. యస్మిన్ సౌవీరరాజవ్యపదేశే భవాన్ స్వరూపతః స్వభావతశ్చ తతోఽత్యంతవిలక్షణోఽపి భవాన్నిరూఢతాదాత్మ్యాభిమానః సింధుదేశేషు రాజాఽస్మీతి దుర్మదేనాంధః సన్ అనేనాత్మని రాజత్వబుద్ధిర్భ్రాంతిరిత్యుక్తమ్. ౬

అత్యంతం కష్టేన వహనాదిజనితదుఃఖేన దీనాన్ అత ఏవ శోచ్యానిమాన్ దిష్ట్యా బలాత్ నిగృహ్ణన్ నిరనుగ్రహః నిష్కృపో వర్తసే. అనేనాత్మని రాజత్వబుద్ధిప్రయుక్తనిగ్రహాదికర్తృత్వస్య చ స్వరూపప్రయుక్తత్వబుద్ధిః భ్రాంతిరిత్యుక్తమ్. జనస్య గోప్తా రక్షకోఽస్మీతి కత్థమానస్త్వం వృద్ధసభాసు దేహాత్మవివేకిషు న శోభతే యతో ధృష్టః దేహాత్మభ్రాంత్యోద్ధతః. ౭

అస్థిరేషు స్థిరబుద్ధిశ్చ భ్రాంతిరితి దర్శయితు మస్థిరత్వమాహ (యదేతి.) చరాచరస్య దేహజాతస్య ప్రభవ ముత్పత్తిం నిష్ఠాం నాశం చ క్షితౌ భూమ్యామేవ విదామ క్షితిశబ్దో బ్రహ్మాండపరః "స భూమిం విశ్వతో వృత్వా" ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్. ఉత్పత్తివినాశౌ క్షితావేవ పశ్యామ స్థిరత్వం పశ్యామ ఇతి భావః. తస్మాదస్థిరత్వాన్నామతః అనిత్యే నిత్యత్వాత్ దేహాత్మభ్రాంతిమూలాత్, త్వదుక్తి మాత్రాత్ అన్యత్ సత్క్రియయా అబాధితవ్యవహారేణ అనుమేయవ్యవహారస్యాత్మని రాజత్వాది వ్యవహారస్య మూలం, నిరూప్యతాం. తన్న కించిదప్యస్తి. ఉక్తత్రివిధస్య భ్రాంతిమూలత్వాదిత్యర్థః. ౮

క్షితావేవోత్పత్తివినాశౌ చరాచరస్య విదామ ఇత్యనేన క్షితేస్తు నిత్యత్వం ప్రతీతం తన్నిరాకుర్వన్నాహ (ఏవమితి.) అసన్నిధానమసతామనిత్యానాం కార్యాణాం నిధానం లయస్థానం యత్ క్షితిశబ్దవృత్తం క్షితిశబ్దస్య వృత్తం వృత్తిః యస్మింస్తత్ క్షితిశబ్దవాచ్యం తదప్యేవం నిరుక్తం దర్శితం. యత్ర

అవిద్యయా మనసా కల్పితాస్తే యేషాం సమూహేన కృతో విశేషః ౯

ఏవం కృశం స్థూలమణుర్బృహద్యత్ అసచ్చ సజ్జీవ మజీవ మన్యత్,
ద్రవ్యస్వభావాశయకాలకర్మనామ్నాజయావేహి కృతం ద్వితీయమ్. ౧౦

జ్ఞానం విశుద్ధం పరమార్థమేక మనంతరం త్వబహిర్బ్రహ్మ సత్యమ్,

దేహాద్యుత్పత్తిః సా క్షితిరప్యనిత్యేత్యర్థః. భూమే రనిత్యత్వజ్ఞాపనాయ తత్రాప్యవయవవిభాగమవయవానాం చానిత్యత్వమాహ (పరమాణవ ఇతి,)యే పరమాణవః భూతసూక్ష్మాణి యేషాం పరమాణూనాం సమూహేన విశేషః కృతః భూమండలం కృతం తే పరమాణవః మనసాధిష్ఠాతురీశ్వరసంకల్పేనావిద్యయా ప్రకృత్యా కల్పితా ఈశ్వరాధిష్ఠితప్రకృతిపరిణామరూపత్వాదనిత్యా ఏవేతి భావః. యద్వా యే పరమాణవో నిత్యాస్తే మనసాఽవిద్యయా కల్పితాః శరీరాకారేణ సంహితాః త ఏవాహంమమేత్యవిద్యయా ఆత్మన్యేవ కల్పితా ఇత్యర్థః వేదాంతార్థోపబృంహణపరేఽస్మిన్ ప్రబంధే పరమాణుకారణవాదాయోగాద్వై శేషికాదిభిస్తేషామవిద్యాకల్పితత్వానభ్యుపగమాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. అసన్నిధానాదిత్యపి పాఠో దృశ్యతే, తత్రాసత్సు అనిత్యేషు స్వకారణభూతేషు భూతసూక్ష్మేషు నిధానాత్ లయాత్ క్షితిశబ్దవృత్తమపి అనిత్యమిత్యర్థః. ౯

శరీరానిత్యత్వం నిగమయన్ స్థౌల్యాదికం తద్గతమేవాహ (ఏవమితి) ఏవం కార్శ్యాదిగుణ యుక్తం సదసదాత్మకం కార్యకారణాత్మక ముత్కృష్టాపకృష్టాత్మకం వా జీవ మజీవం జీవభేదభిన్నం చరాచరాత్మకం ద్వితీయ మాత్మనో భిన్నం శరీరం ద్రవ్యాదినామ్నాఽజయా ప్రకృత్యా కృతమితి బుద్ధ్యా నిపుణయాఽవేహి తత్ర ద్రవ్యం పృథివ్యాదిపంచభూతజాతం స్వభావః తేషాం పరిణామ ఆశయోఽంతఃకరణం వాసనా వా కాలః సత్త్వాదిగుణక్షోభకః ద్రవ్యాదీనాం ప్రకృతిప్రపంచత్వాత్ ద్రవ్యాది నామ్నేత్యుక్తమ్ ౧౦

ఏవం దేహస్యానాత్మత్వముక్త మథాత్మస్వరూపం శోధయతి (జ్ఞానమితి.) జడాత్మవాదవ్యుదాసః విశుద్ధం స్వతః కర్మసంబంధరహితం రాగాదిదోషరహితం వా పరమార్థం పురుషార్థభూతమేకం సర్వత్ర జ్ఞానైకాకార మనంతరం న బహిరంతర్బహిఃప్రదేశభేదరహితం నిరవయవత్వాత్ బ్రహ్మగుణతో వ్యాపకం సత్యం నిత్యం ప్రత్యక్ స్వస్మిన్ భాసమానం ప్రశాంతమశనాయాపిపాసాశోక మోహజరామృత్యూర్మిషట్కరహితం సాంఖ్యమతవ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మాత్మకం సామానాధికరణ్యేనాహ భగవచ్ఛబ్దసంజ్ఞం వాసుదేవమితి, భగవచ్ఛబ్దః సంజ్ఞా యస్య స భగవచ్ఛబ్దసంజ్ఞః “తత్ర పూజ్య

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

ప్రత్యక్ ప్రశాంతం భగవచ్ఛబ్దసంజ్ఞం యద్వాసుదేవం కవయో వదంతి. ౧౧

రహూగణైతత్తపసా న యాతి న చేజ్యయా నిర్వపణాద్ గృహాద్వా,
న చ్ఛందసా నైవ జలాగ్నిసూర్యైర్వినా మహత్పాదరజోఽభిషేకమ్. ౧౨

యత్రోత్తమశ్లోకగుణానువాదః ప్రస్తూయతే గ్రామ్యకథావిఘాతః,
నిషేవ్యమాణోఽనుదినం ముముక్షోర్మతిం సతీం యచ్ఛతి వాసుదేవే ౧౩

అహం పురా భరతో నామ రాజా విముక్తదృష్టశ్రుతసంగబంధః

పదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః, ఇత్యుక్తరీత్యా భగవచ్ఛబ్దో యత్ర వాసుదేవే ముఖ్యవృత్తస్తం వాసుదేవం వసుదేవాత్మజం వదంతి కవయః ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః వదంతి ౧౧

అత్ర విశుద్ధం పరమార్థమిత్యాదివిశేషణైః అచేతనశరీరవ్యావృత్తిః వాసుదేవాత్మకత్వకథనేన తత్పూజ్యత్వపాల్యత్వనియామ్యత్వశేషత్వాదిధర్మైః తత్తదాక్షిప్తైస్తతో వైలక్షణ్యం సూచితమ్, ఏవంభూతప్రకృతివిలక్షణస్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం కథం లభ్యేతేత్యపేక్షాయాం నోపాయాంతరైః కింతు మహత్సేవా భగవద్గుణానుశ్రవణాది ప్రణాల్యైవేత్యాహ ద్వాభ్యామ్ హే రహూగణః ఏతదాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం మహతాం భాగవతానాం పాదరజః సేవాం వినా తప ఆదిభిః స్వమనీషాపూర్వకైర్న యాతి న ప్రాప్నోతి, తత్ర తపః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది రనశనాదిర్వా ఇజ్యా వైదికం కర్మ నిర్వపణం సత్పాత్రనిఃక్షేపరూపం దానం గృహం గృహస్థధర్మః ఛందో వేదాభ్యాసః ఏభిస్తప ఆదిభిః తథోపాసితైర్జలాదిభిశ్చ న యాతీత్యర్థః ౧౨

కథం మహత్సేవయా తద్యామీత్యత్రాహ. యత్ర యేషు మహత్సు గ్రామ్యకథానామభిఘాతో యస్మాత్సమశ్లోకస్య భగవతో గుణానువాదః ప్రస్తూయతే. ప్రస్తూయతాం గుణానువాదః ప్రకృతే కిమాయాతం తత్రాహ అనుదినం నిషేవ్యమానో గుణానువాదః సతీం మతిం ముముక్షోర్యచ్ఛతి స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిషయం జ్ఞానం సంపాదయతీత్యర్థః. ౧౩

ఏవం గృహమేధిసౌఖ్యవైరాగ్యస్య జ్ఞానహేతుత్వ మభిధాయ విషయసంగస్య జ్ఞానభ్రంశకరత్వం స్వదృష్టాంతేన వదన్ కస్త్వం నిగూఢ ఇత్యాదిప్రశ్నస్య ఉత్తరమాహ. (అహమితి ద్వాభ్యామ్) పురా పూర్వతరస్మిన్ జన్మని అహం భరతో నామ ప్రసిద్ధః రాజాఽభూవం, తత్ర విశేషేణ వ్యక్తః

ఆరాధనం భగవత ఈహమానో మృగోఽభవం మృగసంగాద్ధతార్థః ౧౪

సా మాం స్మృతిర్మృగదేహేఽపి వీర కృష్ణార్చనప్రభవా నో జహాతి,
అథో అహం జనసంగాదసంగో విశంకమానోఽవివృతశ్చరామి ౧౫

తస్మాన్నరోఽసంగసుసంగజాతజ్ఞానాసి నేహైవ వివృక్ణమోహః,
హరిం తదీహాకథనశ్రుతాభ్యాం లబ్ధస్మృతిర్యాత్యతిపారమధ్వనః. ౧౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, బ్రాహ్మణరహూగణసంవాదే ద్వాదశోఽధ్యాయః

దృష్టేష్వైహికసుఖేషు శ్రుతేష్వాముష్మికేషు స్వర్గాదిషు చ సంగరూపో బంధో యేన తథాభూతః సన్ భగవత ఆరాధనం కుర్వాణః తత్ర మృగసంగాద్ధతః విహతః ఆరాధనలక్షణోఽర్థో యస్య తథాభూతో మృగోఽభవం మృగజన్మప్రాప్తోఽభూవమ్ ౧౪

హే వీర! కృష్ణార్చనప్రభావాత్ భగవదారాధనజా సా భగవద్విషయా స్మృతిః మృగదేహేఽపి మాం న జహాతి నాత్యాక్షీత్ కృష్ణార్చనప్రభావవిషయకే విస్మయే అహో ఇతి అధునా జనసంగాద్విశంకమానః అతః ఏవాసంగః అవివృతః అప్రకటః గృహాద్యప్రవిష్టః చరామి ౧౫

తస్మాత్ సంగస్య బంధకత్వాన్నరః అసంగేషు జ్ఞానిషు సుసంగాత్ జాతో యః జ్ఞానరూపోఽసిః ఖడ్గస్తేన విశేషేణ వృక్ణః ఛిన్నః సంగో దేహతదనుబంధిషు యేన తథా భూతః సన్ అధ్వనః సంసారాటవ్యధ్వనః పారమత్యంతమవధిం హరిం భగవంతం తదీహాకథనశ్రుతాభ్యాం భగవచ్చేష్టితకథనశ్రవణాభ్యాం కథనాది ప్రణాడ్యేత్యర్థః. లబ్ధా స్మృతిః భగవద్విషయా యస్య స యాతి ప్రాప్నోతి. ౧౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

దురత్యయేఽధ్వన్యజయా నివేశితో రజస్తమః సత్త్వవిభక్తకర్మదృక్,
స ఏష సార్థోఽర్థపరః పరిభ్రమన్ భవాటవీం యాతి న శర్మ విందతి ౧

యస్యామిమే షణ్ణరదేవ దస్యవః సార్థం విలుంపంతి కునాయకం బలాత్
గోమాయవో యత్ర హరంతి సార్థికం ప్రమత్తమావిశ్య యథోరణం వృకాః ౨

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవం తత్త్వం నిరూపితమప్యవిరక్తస్య న ప్రతిష్ఠితం భవతీతి వైరాగ్యోదయాయ సంసారాధ్వానం లోకప్రసిద్ధదుర్గాధ్వత్వేన సంసారమటవీత్వేన చ రూపయతి (దురత్యయ ఇతి) త్రయోదశేనాధ్యాయేన బ్రాహ్మణః దురత్యయే దురతిక్రమేఽధ్వని కర్మమార్గేఽజయా ప్రకృత్యా నివేశితః రజస్తమః సత్త్వైః విభక్తాని కర్మాణి కార్యతయా పశ్యతీతి తథా శుభాశుభమిశ్రరూపకర్మణి దృష్టిమానిత్యర్థః. స ఏషః సార్థో జీవసమూహః, అర్థపరః ధర్మాదిపురుషార్థత్రయాసక్తః, భవాటవీం యాతి కర్మఫలం తు ప్రాప్నోతీత్యర్థః శర్మ సుఖం న విందతి న లభతే, యథా వణిక్ అర్థార్జనాయ గచ్ఛన్నటవీం యాతి సుఖం చ న విందతి తద్వదిత్యర్థః. ౧

యద్యప్యస్యాధ్యాయస్య వ్యాఖ్యానరూప ఉత్తరాధ్యాయః ప్రవృత్తస్తథాపి సుఖప్రతిపత్తయే కించిదత్రాపి వ్యాఖ్యాయతే, తదేవాహ (యస్యామితి.) హే నరదేవ! యస్యాం భవాటవ్యాం షండింద్రియనామానః దస్యవో దుష్టజంతవః చౌరాః కుత్సితః సన్మార్గానభిజ్ఞః నాయకః బుద్ధిరూపః నేతా యస్య తం సార్థం జీవసమూహం విలుంపంతి జీవస్య భగవదారాధనరూపం ధనం లుంపంతీత్యర్థః, యత్ర భవాటవ్యాం గోమాయవః శృగాలతుల్యా దారాపత్యాదయః ప్రమత్తమనవహితసార్థకం త్వం మే భర్తాసి పితాసీత్యేవం ప్రవిశ్య హరంతి యథోరణం మేషం వృకా హరంతి తద్వత్ "యోఽన్యథా సంతమాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే" ఇత్యుక్తరీత్యా ఆత్మస్వరూపవిస్మారకాభిమానజననద్వారా ఆత్మాన మపహరంతీత్యర్థః. ౨

ప్రభూతవీరు_త్తృణగుల్మగహ్వరే కరోరదంశై ర్మశకై రుపద్రుతః,
క్వచిత్తు గంధర్వపురం ప్రపశ్యతి క్వచిత్ క్వచిచ్చాశురయోల్ముకగ్రహమ్. ౩

నివాసతో యద్రవిణాత్మబుద్ధిః తత_స్తతో ధావతి భో అటవ్యామ్,
క్వచిచ్చ వాత్యోత్థితపాంసుధూమ్రా దిశో న జానాతి రజస్వలాక్షః. ౪

అదృశ్యఝిల్లీస్వనకర్ణశూల ఉలూకవాగ్భిర్వ్యథితాంతరాత్మా,

వీరుధో లతాగుల్మాని చ తైః గహ్వరేఽదభ్రకర్మబీజవత్ ఫలప్రరోహక్షేత్రభూతే గృహాశ్రమ ఇత్యర్థః కరోరైస్తీవ్రైః దంశైః మక్షికావిశేషైః మశకైశ్చ యథా కశ్చిద్వనే ఉపద్రుతో భవతి తథా దంశాదిసదృశైః రాజభటాదిభిరుపద్రుతో భవతీత్యర్థః క్వచిద్గంధర్వపురవ దస్థిరం మనుష్య శరీరం స్థిరవత్ పశ్యతి గంధర్వాణాం హి పురం న విద్యతే తద్వద్దేహస్యాపి నిత్యత్వమవిద్యమానమపి పశ్యతీత్యర్థః. క్వాపి క్వాపి ఆశురయః అతివేగో య ఉల్ముకాకారో గ్రహః తత్తుల్యం సువర్ణ ముపాదేయత్వేన ప్రపశ్యతీత్యర్థః. అసుహరోల్ముకగ్రహమిత్యపి పాఠో దృశ్యతే. తత్ర ప్రాణహరోల్ముక పిశాచతుల్యం పరకీయం సువర్ణముపాదేయత్వేన ప్రపశ్యతీత్యర్థః యథా పిశాచగతోల్కాజ్వలనం ప్రకాశార్థం జిఘృక్షన్ యథా పిశాచహతో భవతి ఏవం దుర్జనసంబంధి సువర్ణస్య స్వోపకారకత్వ బుద్ధ్యా జిఘృక్షుః దుర్జనై రుపద్రుతో భవతీత్యర్థః, ౩

పిపాసతోయద్రవిణాత్మబుద్ధిః పిపాసావిషయం తోయం పిపాసతోయం మృగతృష్ణికా పిపాసాశబ్దస్య "జ్యాపోః సంజ్ఞాచ్ఛందసో" రిత్యార్షో హ్రస్వః, పిపాసావిషయతోయతుల్యం ద్రవిణం వి_త్తం తస్మిన్నాత్మబుద్ధిః స్వబుద్ధిర్యస్య తథాభూతః, క్వచిన్నివాసతోయం ద్రవిణాత్మబుద్ధిరితి పాఠ_స్తత్ర నివాసాదిష్వాత్మభావో యస్యాః సా బుద్ధిర్యస్యేత్యర్థః. అటవ్యా మిత_స్తతో ధావతి భ్రమతి భో రాజన్ః వాత్యా చక్రవాతః తత్తుల్యా నారీ వాత్యా వాత్యయా ప్రమదయా ఉత్థితో రాగాదిదోషః పాంసు_స్తేన ధూమ్రా ఆవిలా దిశః ధర్మమర్యాదాః రజస్వలాక్షో రజోవ్యా_ప్తే అక్షిణీ యస్య సః రజోగుణోపహత జ్ఞానః సన్ న జనాతి యథా చక్రవాతోత్థితధూలివ్యా_ప్తనేత్రః ప్రాచ్యాదిదిగ్విభాగా న్న జానాతి తద్వద్ధర్మ మార్గాన్ న న జానాతీత్యర్థః ౪

క్వచిదదృశ్యానాం ఝిల్లీనాం భృంగారకాసంజ్ఞానాం కీటవిశేషాణాం స్వనేన ధ్వనినా కర్ణయోః శూలం వ్యథా యస్య సః పరోక్షం అప్రియభాషిరిపువాక్యశ్రవణజనితకర్ణవ్యథాయుక్తో భవతి యథాటవ్యాం ప్రవిష్టో అదృశ్యఝిల్లీస్వనవ్యథితకర్ణ ఇత్యర్థః. తథా ఉలూకానాం ప్రత్యక్షమప్రియ

(వైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భరతేన భవాటవ్యువవర్ణనమ్)

అపుణ్యవృక్షాన్ శ్రయతే క్షుధార్దితో మరీచితోయాన్యభిధావతి క్వచిత్. ౫

క్వచిద్వితోయాః సరితోఽభియాతి పరస్పరం చాలషతే నిరంధః,
ఆసాద్య దావం క్వచిదగ్నితప్తో నిర్విద్యతే క్వ చ యక్షైర్హృతాసుః ౬

శూరైర్హృతస్వః క్వ చ నిర్విణ్ణచేతాః శోచన్ విముహ్యన్ ఉపయాతి కశ్మలమ్,
క్వచిచ్చ గంధర్వపురం ప్రవిష్టః ప్రమోదతే నిర్వృతవన్ముహూర్తమ్. ౭

చలన్ క్వచిత్ కంటకశర్కరాంఘ్రిః నగారురుక్షుర్విమనా ఇవాస్తే.

భాషిణాం ఘూకసదృశానాం రాజభటాదీనాం వాగ్భి ర్వ్యథితః అంతరాత్మా మనో యస్య తథాభూతః క్వచిద్భవతి. యథారణ్యే ఉలూకవాగ్భిర్వ్యథితహృదయో భీతహృదయో భవతీత్యర్థః. క్వచిత్ క్షుధాఽశనయా అర్దితః పీడితః అపుణ్యవృక్షాన్ విషవృక్షసదృశాన్ అనుపకారకర్మాప్రతిగ్రాహ్యధనాన్, శ్రయతే ఆశ్రయతి, క్వచిత్ మరీచితోయాని మరీచికాజలవత్, సుఖాభాసాన్ విషయాననుధావతి భోగ్యబుద్ధ్యా ఽన్వేషయతి అభోగ్యం హేయం విషయ మనుధావతీత్యర్థః ౫

(క్వచిద్వితోయాః) జలరహితాః సరితః నదీరభియాతి యథా వితోయాసు సరిత్సు పతితస్య గాత్రభంగాత్ సద్యో దుఃఖం భవతి న చోదకలాభః తద్వదిహ పరత్ర చ దుఃఖదాన్ నిష్ఫలాన్ పాఖండాశ్రమానభియాతి ఆశ్రయతే క్వచిన్నిరన్నః పరస్పరం దాయాదేభ్యోఽన్నాదికం లషతే వాంఛతి పుత్రః పితృధన మిచ్ఛతి పుత్రార్థమిచ్ఛతి పితా నిరన్నకతయేత్యర్థః క్వచిద్దావం దావాగ్నితుల్యం గృహ మభిమతవిషయశూన్యం దుఃఖదం ప్రాప్తః ప్రవిష్టః అగ్నితప్తః శోకాతురో భవతి క్వచిద్యక్షైః యక్షవత్ ప్రతిహర్తుమశక్యైః రాజభిః హృతాసుః అపహృతప్రాణతుల్యధనః నిర్విద్యతే ఖిద్యతే. ౬

తథా (శూరైః) రాజభటాదిభిర్హృతం స్వం ధనం యస్య సః క్వచిత్ దుఃఖితచిత్తో భవతి హే నృప ః క్వచిత్ శోచన్ విముహ్యంశ్చ కశ్మలం మూర్ఛాం యాతి క్వచిద్గంధర్వపురమివాస్థిరం బంధువర్గం ప్రవిష్టః నిర్వృతవత్ సుఖితవత్ ముహూర్తమాత్రం మోదతే ౭

క్వచిన్నగారురుక్షుః పర్వతవద్దురారోహయజ్ఞాదికలాపం విధిత్సుః కంటకైః శర్కరాభిః సూక్ష్మపాషాణైశ్చ దుఃఖితచరణో యథా పర్వతమారోఢుం న శక్తస్తథా కంటకాదితుల్యైః విఘ్నై

పదే పదేఽభ్యంతరవహ్నినార్దితః కౌటుంబికః క్రుధ్యతి వై జనాయ. ౮

క్వచిన్నిగీర్ణోఽజగరాహినా జనో నావైతి కించి ద్విపినేఽపవిద్ధః,
దష్టః స్మ శేతే క్వ చ దందశూకై రంధోఽంధకూపే పతిత స్తమిస్రే. ౯

కర్హి స్మ చిత్ క్షుద్రరసాన్ విచిన్వం స్తన్మక్షికాభి ర్వ్యథితో విమానః,
తత్రాతికృచ్ఛ్రాత్ ప్రతిలబ్ధమానో బలాద్విలుంపంత్యథ తం తతోఽన్యే. ౧౦

క్వచిచ్చ శీతాతపవాతవర్ష ప్రతిక్రియాం కర్తుమనీశ ఆస్తే,
క్వచిన్మిథో విపణన్ యచ్చ కించిత్ విద్వేషమృచ్ఛత్యుత విత్తశాఠ్యాత్. ౧౧

క్వచిత్ క్వచిత్ క్షీణధనస్తు తస్మిన్ శయ్యాసనస్థానవిహారహీనః,

శభిభూతః మహత్కార్మారోఢుం కర్తుమశక్తః సన్ విమనా ఇవాస్తేఽభాస్వరత్వేనావతిష్ఠతే. క్వచిచ్చ క్షణే క్షణేఽభ్యంతరవహ్నినా జారరాగ్నినాఽర్దితః పీడితః జనాయ కలత్రాదీన్ ప్రతి క్రుధ్యతి యతోఽయం కౌటుంబికః ౮

క్వచిదయం జనః అజగరాదినా అజగరాఖ్యసర్పతుల్యయా నిద్రయా నిగీర్ణో గ్రస్తః కించిదపి న వేత్తి యథా విపినేఽరణ్యేఽపవిద్ధస్త్యక్తః శవ ఇవ క్వచ దందశూకైః సర్పతుల్యైః హింస్రైర్దుర్జనైర్దష్టః పీడితః అంధో లుప్తవివేకః అంధకూపే మోహే శరీరదుఃఖే వా పతితః తమిస్రే దుఃఖాదిభిర్వ్యాప్తే. ౯

కర్హిచిత్ క్షుద్రరసాన్ విచిన్వన్ తన్మక్షికాభిః రసాదిస్వామిభిర్వ్యథితః తాడితః విమానోఽవజ్ఞాతో భవతి ఇతి కథంచిత్తత్రాతిక్లేశేన ప్రతిలబ్ధమానః ప్రాప్తపరదారాదిర్భవతి తదా తం వంచయిత్వా బలాదన్యే తాన్ క్షుద్రరసానపహరంతి. ఏవం తేభ్యోఽప్యన్యేఽపహరంతీత్యర్థః. ౧౦

క్వచిచ్చ శీతాదీనాం ప్రతిక్రియాం కర్తుం శీతాదినివారకవస్త్రగృహాదికం సంపాదయితుమసమర్థః తైర్దుఃఖిత ఆస్తే క్వచిన్మిథః యత్కించిదత్యల్పమపి విపణన్ క్రయవిక్రయాదిభిర్వ్యవహారం వాణిజ్యం కుర్వన్నిత్యర్థః. విత్తశాఠ్యాద్ధనవాంఛయా విద్వేషం ప్రాప్నోతి. ౧౧

తస్మిన్ సంసారాధ్వని క్వచిత్ క్షీణం ధనం యస్య సః అతఏవ శబ్దాదిభిర్విహీనః రహితః

(వైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భరతేన భవాటవ్యుపవర్ణనమ్)

యాచన్ పరాదప్రతిలబ్ధకామః పారక్యదృష్టిర్లభతేఽవమానమ్. ౧౨

అన్యోఽన్యవిత్తవ్యతిషంగవృద్ధవైరానుబంధో వివహన్ మిథశ్చ,
అధ్వన్యముష్మిన్ ఉరుకృచ్ఛ్రవిత్తబాధోపసర్గై ర్విహరన్ విపన్నః. ౧౩

తాంస్తాన్ విపన్నాన్ స హి తత్ర తత్ర విహాయ జాతం పరిగృహ్య సార్థః,
ఆవర్తతేఽద్యాపి న కశ్చిదత్ర వీరాధ్వనః పార ముపైతి యోగమ్. ౧౪

మనస్వినో నిర్జితదిగ్గజేంద్రా మమేతి సర్వే భువి బద్ధవైరాః,
మృధే శయీర న్న తు తద్ వ్రజంతి యన్న్యస్తదండో గతవైరోఽభియాతి.౧౫

భవతి శేతేఽస్యామితి శయ్యా పర్యంకాది ఆస్యతేఽస్మిన్నిత్యాసనం కంబలాది స్థీయతేఽస్మిన్నితి స్థానం గృహాది విహరంత్యనేనేతి విహారో యానాదిః యాచమానో యదా పరస్మాదప్రాప్తకామః తదా పరకీయే వస్తుని దృష్టిరభిలాషో యస్య సోఽవమాన మవజ్ఞాం లభతే ౧౨

ఏవమన్యోఽన్యం విత్తవ్యతిషంగేణ విత్తవ్యత్యాసేన వృద్ధః వైరానుబంధో యస్య సః మిథః వివాదం కుర్వన్ వివహన్, మిశ్రశ్చేత్యపి పాఠః. తదాభాషాలబ్ధవిత్తనియమవ్యత్యాసేన వివృద్ధ వైరానుబంధః వైరావిష్టచిత్తః పరస్పరం వివాదం కుర్వన్నముష్మిన్ దురత్యయేఽధ్వని ఉరుభిః కృచ్ఛ్రైః శ్రమైః విత్తబాధైరుపసర్గైశ్చ ద్వేషాదిభిర్విపన్నః మృతప్రాయో భవతి ౧౩

దురత్యయత్వ మధ్వనో దర్శయతి తాంస్తాన్ విపన్నాన్ మృతాన్ పిత్రాదీన్ తత్ర విహాయ జాతం సార్థం పుత్రాదికం పరిగృహ్యాద్యాప్యత్రావర్తతే భ్రామ్యతి హే వీర! అధ్వనః పారం యోగం కశ్చిదపి నోపైతి, అత్ర సార్థే కశ్చిదతిసమర్థోఽపి. ౧౪

తదేవాహ- మనస్వినః శూరాః నిర్జితాః దిగ్గజేంద్రా యైస్తే మమేయం భూమిర్మమేయం భూమిరితి అభిమాననిమిత్తభూతాయాం భువి బద్ధం వైరం యైస్తే మృధే యుద్ధే కేవలం శరీరాన్ ప్రాణాంస్త్యక్తవంతః. న తు తద్ వ్రజంతి ప్రాప్నువంతి, కిం తత్? యత్ర వ్రజంతి మనస్విన స్తత్రాహ- న్యస్తదండః త్యక్తభూతదండః త్యక్తభూతవైరశ్చ, యోగీ యద్విష్ణోః పదం యాతి తత్ర వ్రజతీత్యర్థః. ౧౫

ప్రసజ్జతి క్వాపి లతాభుజాశ్రయ స్తదాశ్రయావ్యక్తపదద్విజస్పృహః,
క్వచిత్కదాచి ద్ధరిచక్రత స్త్రసన్ సఖ్యం విధత్తే బకకంకగృధ్రైః. ౧౬

తైర్వంచితో హంసకులం సమావిశ న్నరోచయన్ శీల ముపైతి వానరాన్,
తజ్జాతిరాసేన సునిర్వృతేంద్రియః పరస్పరోద్వీక్షణవిస్మృతావధిః. ౧౭

ద్రుమేషు రంస్యన్ సుతదారవత్సలో వ్యవాయదీనో వివశః స్వబంధనే,
క్వచిత్ ప్రమాదా ద్గిరకందరే పతన్ వల్లీం గృహీత్వా గజభీత ఆస్థితః. ౧౮

అతః కథంచి త్స విముక్త ఆపదః పునశ్చ సార్థం ప్రవిశత్యరిందమ,

సింహావలోకనన్యాయేన పునర్భవాటవీమేవానువర్ణయతి (ప్రసజ్జతీతి) ప్రసజ్జత్యాసక్తిం కరోతి కీదృశః లతానాం భుజాః శాఖాః తానాశ్రితః లతాతుల్యకామినీభుజోపధాన ఇత్యర్థః తదాశ్రయాః కామినీలతాశ్రయాః యేఽవ్యక్తపదాః స్వానభివ్యక్తవర్ణమధురవచోభాషిణో ద్విజాః పక్షిసదృశాః శిశవః బాలాః తేషు స్పృహా యస్య సః తాదృశో భూత్వా ప్రసజ్జతీత్యర్థః క్వచిత్ హరిచక్రం సింహసమూహః తత్తుల్యాత్ హరిచక్రాత్ భగవత్సంబంధినః కాలచక్రాత్ త్రసన్ బిభ్యత్ కాలచక్రనిమిత్త జన్మజరామరణాదేస్త్రసన్ తత్పరిహాయ కైశ్చిత్ ప్రలోభితః బకాదితుల్యైః పాఖండదైవతైః సహ సఖ్యం విధత్తే, తేషు భక్తిం కరోతీత్యర్థః. ౧౬

(తైర్వంచితః) స్వయం తాన్ వంచయన్ తైః వంచితః ఫలాభావం జ్ఞాత్వా హంసకులం పునర్విశుద్ధం బ్రాహ్మణకులం సమావిశన్ ప్రవిశన్ తేషాం శీలం ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం పునరుపనయనాద్యాచారరూపమరోచయన్ పూర్వదుర్వాసనయా ఽప్రియం పశ్యన్ వానరతుల్యాన్ భ్రష్టసదాచారాన్ శూద్రప్రాయానుపైతి, తజ్జాతిరాసేన వానరజాతిక్రీడయా స్త్రియా మిథునీభూయ రహోభాషణపూర్వకపరస్పరముఖనిరీక్షణేన విస్మృతః అవధిః జీవనావధిః మరణకాలో యేన సః ౧౭

ద్రుమతుల్యేషు కేవలదృష్టార్థేషు గృహేషు రంస్యన్ క్రీడిష్యన్ వ్యవాయేన మైథునేచ్ఛయా దీనః కృపణః సుతేషు దారేషు వత్సలః ఏవం స్వస్య యద్బంధనం ప్రాప్తం తస్మిన్ వివశః పరిహర్తుమశక్తో భవతి, క్వచిత్ ప్రమాదాత్ మృత్యుభయాత్ గిరికందరవద్భయానకే రోగాదిదుఃఖే వర్తమానః దూరస్థరాజతుల్యమృత్యో ర్భీతః సన్ వల్లీం వల్లీతుల్యాం ప్రాచీనవాసనామవలంబ్యావస్థితో భవతి. ౧౮

తతః ఆపదః దుఃఖాన్ కథంచిదతిప్రయాసేన విముక్తః పునశ్చ సార్థం వర్ణాశ్రమనిష్ఠం జనం

(వైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భరతేన భవాటవ్యుపవర్ణనమ్)

అధ్వన్యముష్మిన్ అజయా నివేశితో భ్రమన్ జనోఽద్యాపి న వేద కశ్చన. ౧౯

రహూగణ త్వమపి హ్యధ్వనోఽస్య సంన్యస్తదండః కృతభూతమైత్రః,
అసజ్జితాత్మా హరిసేవయా శితం జ్ఞానాసి మాదాయ తరాతిపారమ్. ౨౦

రాజోవాచ—

అహో నృజన్మాఖిలజన్మశోభనం కిం జన్మభిస్త్వపరైరప్యముష్మిన్,
న యద్ధృషీకేశయశః కృతాత్మనాం మహాత్మనాం వః ప్రచురః సమాగమః ౨౧

న హ్యద్భుతం త్వచ్చరణాబ్జరేణుభి ర్హతాంహసో భక్తిరధోక్షజేఽమలా,

ప్రవిశతి. యథా పూర్వం ప్రవృత్తిమార్గే రమతే హే అరిందమః అస్మిన్ సంసారాధ్వన్యజయా భగవన్మాయయా నివేశితో జనః భ్రమన్నద్యాపి పారం న యాతి ౧౯

తావత్ హే రహూగణః త్వమపి పరిత్యక్తః భూతదండో యేన కృతం భూతేషు మైత్రం యేన అసజ్జితః విషయేష్వనభినివేశితః ఆత్మా యేన తథాభూతః సన్ హరిసేవయా, నిశితా సేవాఽత్ర వర్ణాశ్రమధర్మైః భగవదారాధనరూపా తథా నిశితం జ్ఞానం భగవదుపాసనాత్మకం తదేవాసిః ఖడ్గః తమాదాయ ప్రకృతితరుచ్ఛేదనాయేతి భావః. యథా "అశ్వత్థమేనం సువిరూఢమూల మసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా" ఇతి అస్యాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రతి అతితర, అధ్వనః పారమతి జ్ఞాత్వా అసేర్విశేషణం వా సంసారాధ్వనో నిస్తరణోపాయభూతజ్ఞానాసిమాదాయ సంసారముక్తో భవేత్యర్థః. ౨౦

ఏవముపదిష్టతత్త్వత్రయయాథాత్మ్యబంధమోక్షహేతుః సంసారాసారత్వోపదేశేన ఉత్పన్న వైరాగ్యో రహూగణః స్వాత్మనః కృతార్థతా మావిః కుర్వన్ తత్సంగతిం తదుక్తీశ్చాభినందన్ నమస్కరోతి త్రిభిః శ్లోకైః (అహో ఇతి) అహో నృజన్మ మనుష్యజన్మ సుశోభనం పర మముష్మిన్ పరలోకేఽపరైర్దేవాదిజన్మభిరపి కిం ప్రయోజనం యేషు దేవాదిజన్మసు హృషీకేశస్య భగవతో యశసా కృతః శోధిత ఆత్మా చిత్తం యేషాం తేషాం మహాత్మనాం త్వాదృశానాం సమాగమః ప్రచురో న భవతి భాగవతసంగవిరహితైర్దేవాదిజన్మభిరపి కిం వ్యర్థాన్యేవ తానీత్యర్థః. ౨౧

నిరంతరం త్వాదృశానాముపాసితయోశ్చరణాబ్జయోః రేణుభిః హతమంహః పాపం యస్య

మౌహూర్తికాద్యస్య సమాగమా చ్చ మే దుస్తర్కమూలోపహతోఽవివేకః. ౨౨

నమో మహద్భ్యోఽస్తు నమ శ్శిశుభ్యో నమో యువభ్యో నమ ఆవటుభ్యః,
యే బ్రాహ్మణా గా మవధూతలింగా శ్చరంతి తేభ్యః శివమస్తు రాజ్ఞామ్. ౨౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యేవముత్తరామాతః స వై బ్రహ్మర్షిసుతః సింధుపతయ ఆత్మనస్తత్త్వం విగణయతః పరానుభవః పరమకారుణికతయోపదిశ్య రహూగణేన సకరుణమభివందిత చరణః ఆపూర్ణార్ణవ ఇవ నిభృతకరణోర్మ్యాశయో ధరణి మిమాం విచచార. ౨౪

సౌవీరపతిరపి సుజనసమవగతపరమాత్మనస్తత్త్వ ఆత్మన్యవిద్యాధ్యారోపితాం

తత్ తస్మాదధోక్షజేఽచలా భక్తిర్భవతీతి నైవాద్భుతం. కుతః? యస్య తవ మౌహూర్తికాత్ ముహూర్త మాత్రభవాత్ సమాగమమాత్రా న్మే దుస్తర్కేణ బద్ధమూలోఽవివేకోఽపహతః వినష్టోఽభవత్ ౨౨

జ్ఞానినః కేన రూపేణ చరంతీత్యజ్ఞానాత్ సర్వాన్నమస్కరోతి (నమ ఇతి) మహద్భ్యో నమః తత్రాపి శిశురూపేభ్యో నమః, యే యువానః త్వాదృశాః తేభ్యోఽపి నమః, ఆబటుభ్యః బటుర్మాణవకః వటువత్ స్వమాహాత్మ్యనావిష్కరణశీలపర్యంతేభ్యః ఇత్యర్థః. జ్ఞానినో హి స్వమాహాత్మ్యనావిష్కారేణ తిష్ఠంతి "తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యర్థః యే త్వాదృశాః బ్రాహ్మణా అవధూతవేషాః గాం భూమిం చరంతి. తేభ్యః సకాశాత్ రాజ్ఞాం మాదృశానాం కృతాగసాం శివమస్తు మహతాం నిగ్రహో మా భూత్. ౨౩

సంవాదముపసంహరతి శుకః హే ఉత్తరామాతః ఉత్తరా మాతా యస్య సః ఉత్తరామాతా పరీక్షిత్ తస్యేదం సంబోధనముత్తరామాతరితి. అవిగణయతే న విగణయత ఇత్యవిగణయన్ తస్మై అవమానం కుర్వాణాయ. సింధుసౌవీరపతయే రహూగణాయావిగణితః పరిచ్ఛేత్తుమశక్యః పరమానుభావః ప్రభావో యస్య స వై బ్రహ్మర్షిసుతః పరమకారుణికత్వేన హేతునా ఆత్మనస్తత్త్వం ప్రకృతివిలక్షణ బ్రహ్మాత్మకత్వవిశుద్ధజ్ఞానానందత్వప్రకృతశాంతత్వాదియాథాత్మ్యముపదిశ్య సకరుణం సస్నేహం యథా భవతి తథా రహూగణేనాభివందితౌ చరణౌ పాదౌ యస్య సః, ఆసమంతాత్ పూర్ణః సముద్ర ఇవ నిభృతాని శాంతాని కరణాని ఇంద్రియాణి ఊర్మయః ఆశనాయాదయః ఆశయోఽంతఃకరణం వాసనా వా యస్య సః, ఇమాం ధరణిం భూమిం విచచార, ౨౪

(సౌవీరపతిః) రహూగణోఽపి సుజనాత్ బ్రహ్మర్షిసుతాత్ సమ్యగవగతం పరమాత్మన

(వైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భరతేన భవాటవ్యుపవర్ణనమ్)

చ దేహాత్మమతిం విససర్జ. ఏవం హి నృప భగవదాశ్రితాశ్రితానుభావః. ౨౫

రాజోవాచ—

యో హ వా ఇహ బహువిదా మహాభాగవత త్వయాభిహితః పరోక్షేణ వచసా
జీవలోకభవాధ్వా స హ్యార్యమనీషయా కల్పితవిషయో నాంజసా వ్యుత్పన్నలోకసమధిగమః.
అథ తదేవైతద్దురవగమం సమవేతానుకల్పేన నిర్దిశ్యతామితి. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
త్రయోదశో௨ధ్యాయః.

స్తత్త్వం యాథాత్మ్యం యేన తథాభూతః సన్ తదానీమేవాత్మన్యవిద్యయాజ్ఞానేనారోపితాం దేహాత్మాభిమతిం విససర్జ జహౌ. హే నృప! భగవదాశ్రితా భాగవతాః తానాశ్రితాః భగవద్దాసానుదాసాః తేషాం ప్రభావ ఏవం విధో హి భవతీత్యర్థః. ౨౫

ఏవం తత్సంవాదే ఉపవర్ణితే వణిక్సార్థాధ్వాదిరూపేణ ప్రవృత్తానాం పరోక్షరూపాణాముక్తీనామాశయజిజ్ఞాసయా௨௨హ రాజా పరీక్షిత్ శుకం ప్రతి (య ఇతి) హే మహాభాగవత! శుక! బహువిదా బహుజ్ఞేన త్వయా యో జీవలోకస్య భవాధ్వా పారోక్ష్యరూపేణాభిహితః కథితః. స హి యస్మాదార్యాణాం వివేకినాం మనీషయా బుద్ధ్యా ఏవ దస్యుస్థానీయానింద్రియాణి గోమాయుస్థానీయాన్యపత్యాదీనీత్యేవం కల్పితః విషయో జ్ఞానం యస్య సః కల్పితపదార్థవాన్. అతో௨ంజసా సుఖేన వ్యుత్పన్నా వివేకినో లోకాః తైః సమాధిగమ్యః న త్వవ్యుత్పన్నమాదృశసమాధిగమ్యః అథ తస్మాత్ దురధిగమం దుఃఖేనాప్యవగంతుమశక్యం ఏతత్పరోక్షరూపముక్తిజాతం సమవేతానుకల్పేన ప్రకృతోపయుక్తార్థసమవేతశబ్దప్రయోగేణ నిర్దిశ్యతాం వ్యాఖ్యాయతాం. శబ్దార్థయోరపృథక్సిద్ధత్వాభిప్రాయేణ సమవేతశబ్దః ప్రయుక్తః. యద్వా ఏతత్ప్రసిద్ధాధ్వత్వేన రూపితం సంసారాధ్వస్వరూపం సమవేతానుకల్పేన ప్రసిద్ధా ఉత్పత్త్యధ్వని సమవేతాః సమవస్థితా యే దస్యుగోమాయుప్రభృతయః తాననుసృత్య తద్ధర్మసామ్యేన కల్పాః రూపాస్త్వైర్యుక్తత్వేన నిర్దిశ్యతాం కథ్యతామిత్యర్థః. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం.
త్రయోదశో௨ధ్యాయః.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

స హోవాచ—

యఏష దేహాత్మమానినాం సత్త్వాదిగుణవిశేషవికల్పితకుశలాకుశలసమవహార వినిర్మితవివిధదేహావళిభిః వియోగసంయోగాద్యనాదిసంసారానుభవస్య ద్వారభూతేన షడింద్రియవర్గేణ తస్మిన్ దుర్గాధ్వవనసుగమేఽధ్వన్యాపతిత ఈశ్వరస్య భగవతో విష్ణోర్వశవర్తిన్యా మాయయా జీవలోకోఽయం యథా వణిక్సార్థోఽర్థపరః స్వదేహనిష్పాదిత కర్మానుభవః శ్మశానవదశివతమాయాం సంసారాటవ్యాం గతో నాద్యాపి విఫలబహుప్రతి యోగేహః తత్తాపోపశమనీం హరిగురుచరణారవిందమధుకరానుపదవీమవరుంధే యస్యాము హ వా ఏతే షడింద్రియనామానః కర్మణాం దస్యవ ఏవ తే ౧

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ఏవ మాపృష్టః శుకః సమవేతానుకల్పేన నిర్దిశంస్తావరద్దురత్యయ ఇతి శ్లోకం వ్యాచష్టే (య ఇతి.) య ఏష జీవలోకః ఈశ్వరస్య భగవతో విష్ణోర్వశవర్తిన్యాఽధీనయా మాయయాఽతిదుర్గాధ్వని అసుగమే సంసారాధ్వని కర్మమార్గే ఆపతితో మాయాయాః స్వకార్యద్వారేణ సంసారమార్గపాత హేతుత్వమాహ. దేహాత్మాభిమానినాం సత్త్వరజస్తమోభిర్గుణవిశేషేణ కల్పితాని విభక్తాని సాత్త్వికరాజస తామసభేదభిన్నాని యాని కుశలాని సుఖసాధనాని సాత్త్వికాని అకుశలాని దుఃఖసాధనాని రాజసాని మిశ్రాణి ప్రమాదాలస్యాదిసాధనాని రజస్తమోమూలాని కర్మాణి తైర్వినిర్మితాభిః ఆపాతితాభిః వివిధదేహా వళిభిః "ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థాః మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః। జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసాః" ఆత్యంతికేన సత్త్వేన దివం దేవాః ప్రపేదిరేః ధరాం రజః స్వభావేన ఇత్యుక్తరీత్యా" నియత దేశవృత్తి దేవమనుష్యాసురాదిదేహపంక్తిభిర్యౌ వియోగసంయోగౌ దేహవియోగతత్సంయోగౌ ఆదిశబ్దేన బాల్యయౌవనస్థవిరాదిభావసంగ్రహః ఏతద్రూపోఽనాదిః సంసారస్తదనుభవస్య ద్వారభూతేన షడింద్రియ వర్గేణ స ఏతస్మిన్ దుర్గాధ్వన్యసుగమే సంసారాధ్వని కర్మమార్గే ఆపతితః యథా వణిజాం సార్థః సమూహోఽర్థార్జనపరః తథా స్వదేహనిష్పాదితానాం పూర్వోక్తానాం కర్మణాం ఫలద్వారేణానుభవో యస్య విఫలాశ్చ బహులప్రతియోగా బహువిఘ్నోపహత ఈహాశ్చేష్టా యస్య సః శ్మశానవదమంగల రూపాయాం సంసారాటవ్యాం గతోఽద్యాపి తస్యాం సంసారాటవ్యాం యే తాపాః ఆధ్యాత్మికా దయస్తేషాం శమనీం హరిరేవ గురుస్తస్య హరిగురోశ్చరణారవిందే యే మధుకరా భ్రమరతుల్యా భక్తాస్తేషామనుపదవీం తైరనుష్ఠితం భక్తిమార్గం నావరుంధే న ప్రాప్నోతి. ౧

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

తద్యథా పురుషస్య ధనం యత్కించిద్ధర్మౌపయికం బహుకృచ్ఛ్రాధిగతం సాక్షాత్పరమపురుషారాధనలక్షణో యోఽసౌ ధర్మ స్తం తు సాంపరాయ ఉదాహరంతి తద్ధర్మ్యం ధనం దర్శనస్పర్శనశ్రవణాస్వాదనావఘ్రాణసంకల్పవ్యవసాయగృహగ్రామ్యోపభోగేన కునాథస్యాజితాత్మనో యథా సార్థస్య విలుంపంతి ౨

అథ చ యత్ర కౌటుంబికా దారాపత్యాదయో నామ్నా కర్మణా వృకశృగాలా ఏవానిచ్ఛతోఽపి కదర్యస్య కుటుంబిన ఉరణకవత్ సంరక్ష్యమాణం మిషతోపి హరంతి ౩

యస్యామిత్యాది శ్లోకం వ్యాచష్టే. యస్యామురువేతి యస్యాం సంసారాటవ్యాం యే షడింద్రియనామానః ఏతే కర్మణా దస్యవ ఏవ దస్యువ్యాపారేణ దస్యుత్వేన పూర్వం నిరూపితా ఇత్యర్థః. ఇంద్రియనామానః ఇత్యనేన కేవలం నామభేద ఏవ కర్మణా తే దస్యవ ఏవేత్యుక్తం, దస్యూనా. మింద్రియాణాం చ ధనాపహారిత్వరూపం కర్మ తుల్యమితి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావేన దర్శయతి (యద్ధేతి) యథాస్య పురుషస్యానవహితాత్మనః సార్థస్య వణిజాదేః ధనం బహుకృచ్ఛ్రేణాతిదుఃఖేనార్జితం ధర్మౌపయికం ధర్మోపయోగార్హం ధనస్య ధర్మ ఏవోపయోగః సఫలో న తు కామ ఇత్యభిప్రాయేణ ధర్మౌపయికమిత్యుక్తం. తథా చోక్తం ప్రథమే "ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్య నార్థోఽర్థాయోపకల్పతే. నార్థస్య ధర్మైకాంతస్య కామో లాభాయ హి స్మృతః" ఇత్యేవంవిధం యత్కించిద్ధనం యథా దస్యవ శ్చోరా అపహరంత్యేవ మస్య పురుషస్య యో భగవదారాధనరూపో ధర్మ స్తం సాంపరాయికం పరలోక హితం ధనమిత్యుదాహరంతి, తద్ధర్మ్యం ధర్మాత్ వర్ణాశ్రమాదిధర్మాదనపేతం ధర్మ్యం వర్ణాశ్రమాదిధర్మ యుక్తమిత్యర్థః ధనం భగవదారాధనాత్మకం ధనం ఇంద్రియాణ్యపి దర్శనాదిభిః పంచభిః జ్ఞానేంద్రియ వృత్తిభిః సంకల్పవ్యవసాయాభ్యా మంతఃకరణవృత్తిభ్యాం చేత్యేతై ర్గ్యోగృహేషు గ్రామ్యైః సాంసారిక ఉపభోగ స్తేన కునాథస్య కుబుద్ధేః అత ఏవాజితాత్మనః అజితేంద్రియస్యాస్య పురుషస్య సంబంధి విలుంపంతి అపహరంతి. ౨

గోమాయవో యత్రేతి ఏతద్వ్యాచష్టే. అథ చేత్యర్థాంతరోపన్యాసే, నామ్నా దారాపత్యాదయః కర్మణా తు వృకాః శృగాలాశ్చ ఏతే ఇత్యర్థః. వృకశృగాలసాధర్మ్యమేవాహ (అనిచ్ఛత ఇతి) కుటుంబినః గృహాశ్రమిణః కదర్యస్యాతిలుబ్ధస్యానిచ్ఛతోఽపి ఆత్మాపహారమితి శేషః, బలాదితి భావః. మిషతః పశ్యతః సతః సంరక్ష్యమాణ మురణమివ హరంతి, స్వశేషత్వేన కుర్వంత స్తత్స్వరూపం భగవచ్ఛేషతైకరూపమపహరంతీత్యర్థః ౩

యథా హ్యనువత్సరం కృష్యమాణమప్యదగ్ధబీజం క్షేత్రం పునరేవావపనకాలే గుల్మతృణవీరుద్భిః గహ్వరమివ భవత్యేవమేవ గృహాశ్రమః కర్మక్షేత్రం యస్మిన్నహి కర్మాణ్యుత్సీదంతి యదయం కామకరండ ఏష ఆవసథః. ౪

తత్ర గతో దంశమశకసమాపసదైర్మనుజైః శలభశకుంతతస్కరమూషకాదిభిరుపరుధ్యమాన బహిఃప్రాణః క్వచిత్ పరివర్తమానోఽస్మిన్నధ్వన్యవిద్యాకామకర్మభిరుపరక్తమనసానుపపన్నార్థం నరలోకం గంధర్వనగరముపపన్నమితి మిథ్యాదృష్టిరనుపశ్యతి. ౫

తత్ర చ క్వచిదాతపోదకనిభాన్ విషయానుపధావతి పానభోజనవ్యవాయాది వ్యసనలోలుపః. ౬

ప్రభూతవీరుత్తృణగుల్మగహ్వర ఇత్యేతద్వ్యాఖ్యాతుం తావద్గృహాశ్రమస్య ప్రసిద్ధక్షేత్రతుల్యతామాహ (యథా హీతి) అనువత్సరం కృష్యమాణం వృక్షచ్ఛేదపూర్వకం కర్షణేన సంస్కృతమపి క్షేత్ర మదగ్ధబీజం న దగ్ధాని బీజాని ద్రుమమూలాని యస్మిన్ తథాభూతం సత్ పునరావపనకాలే బీజావాపకాలే యథా గుల్మాదిభిర్గహ్వర మేవ భవతి ఏవం గృహాశ్రమరూపం కర్మక్షేత్రమపి ప్రసిద్ధక్షేత్రతుల్యం, కుతః హి యస్మాత్ యస్మిన్ గృహాశ్రమే కర్మాణి నోత్సీదంతి న మూలతో నశ్యంతి కుతో యద్ధి యస్మాదయ మావసథః గృహం కామకరండః కామానాం కరండః యథా కర్పూరభాజనే కర్పూరక్షయేఽపి పరిమళో న హీయతే ఏవమత్ర కర్మనాశేఽపి తద్వాసనానామక్షీణత్వాత్ కామానాం పేటికేత్యర్థః. తత్రైవంభూతే కర్మక్షేత్రే గృహాశ్రమే పతితః దంశమశకతుల్యైరపసదైః నీచైరుపద్రుత ఇతి శేషః శలభాదిభిరుపరుధ్యమానః పీడ్యమానః బహిః ప్రాణ ధనధాన్యాదిరూపో యస్య శలభాదిభిరపహృతసస్యధాన్యధనవాన్ భవతీత్యర్థః ప్రాణవత్ ప్రియత్వాత్ బాహ్యత్వాచ్చ ధనస్య బహిఃప్రాణ ఇత్యుక్తమ్; ౪

క్వచిచ్చ గంధర్వపురమిత్యుత్తరార్ధం వ్యాచష్టే, క్వచిదస్మిన్ సంసారాధ్వని పరివర్తమానః భ్రామ్యన్ అవిద్యాదిభిః యదుపరక్తం తేన మనసా తత్రావిద్యాఽహంమమాభిమానకామవిషయాభిలాషః కర్మ పుణ్యాపుణ్యకర్మ వాసనాః నరలోకం స్వశరీరం పుత్రాదిశరీరం గంధర్వనగరవ దనుపపన్నార్థమనుపపన్న మిత్యర్థః నిత్యత్వరూపం వస్తు యస్య తం మిథ్యాదృష్టిః అనిత్యే నిత్యత్వరూపమిథ్యాభ్రమయుక్తః ఉపపన్నార్థం నిత్యం పశ్యతీత్యర్థః. ౫

ప్రపశ్యతీతి ప్రశబ్దసూచితం అర్థాంతరమాహ (తత్రేతి.) తత్ర తత్ర గంధర్వపురే క్వచిదాతపోదకం మృగతృష్ణాజలం తత్తుల్యాన్ విషయాన్ పానాదిషు లోలుపతయాఽఽసక్తః సన్నుపధావత్యన్వేషయతీత్యర్థః. ౬

(పారోక్ష్యవివరణమ్)

క్వచిచ్చాశేషదోషనిషదనం పురీషవిశేషం తద్వర్ణగుణనిర్మితమతిః సువర్ణముపాదిత్సతి అగ్నికామకాతర ఇవోల్మకపిశాచమ్. ౬

అథ కదాచిన్నివాసపానీయద్రవిణాద్యనేకాత్మోపజీవనాభినివేశ ఏతస్యాం సంసారాటవ్యామిత స్తతః పరిధావతి. ౭

క్వచిచ్చ వాత్యౌపమ్యయా ప్రమదయాఽఽరోహమారోపితః తత్కాలరజసా రజనీభూత ఇవాసాధుమర్యాదో రజస్వలాక్షోఽపి దిగ్దేవతా అతిరజస్వలమతిర్నవిజానాతి. ౮

చతుర్థపాదం వ్యాచష్టే (క్వచిచ్చేతి) క్వచిచ్చాశేషాణాం దోషాణాం నిషదనం స్థానమ్. పురీషవిశేషమగ్నేర్విష్ఠాం తస్య పురీషస్యేవ లోహితో వర్ణో యస్య రజోగుణస్య తేన నిర్మితా పురీషవిషయా మతిర్యస్య సః సువర్ణముపాదాతుమిచ్ఛతి. సువర్ణస్యాగ్నేః పురీషత్వం చ వితలవర్ణనగద్యే చిత్రభానుర్మాతరిశ్వనా సమిధ్యమాన ఓజసా పిబతి తన్నిష్ఠ్యూతం హాటకాఖ్యం సువర్ణమితి వక్ష్యతి. తత్ర దృష్టాంతః. అగ్నికామేన కాతరః పరవశః ఉల్మకసదృశం పిశాచమివేతి శీతాతురోఽరణ్యేఽగ్నిమివ జాజ్వల్యమానం తత స్తతో ధావం తముల్మక పిశాచమగ్నిబుద్ధ్యానుధావతి న తు తం ప్రాప్నోతి కథంచిత్ ప్రాప్తశ్చేత్తేన భర్త్సితః సన్ మ్రియతే ఏవం సువర్ణమనుధావన్నపీత్యర్థః. ౬

నివాసతోయేతి వ్యాచష్టే (అథేతి) నివాసాదిషు అనేకేష్వాత్మన ఉపజీవ్యేష్వభినివేశో యస్య తథాభూతః తతోఽస్యాం సంసారాటవ్యాం పరిధావతి. ౭

క్వచిచ్చ వాత్యేత్యాది వ్యాచష్టే (క్వచిచ్చేతి) వాత్యౌపమ్యయా చక్రవాతతుల్యయా ప్రమదయా స్త్రియా యథా వాత్యా రజః ప్రక్షేపేణాంధీకరోత్యేవం రజోగుణోత్కర్షకత్వేనాజ్ఞతామాపాదయంతీ తత్తుల్యాప్రమదేతి భావః. ఆరోహమంకమారోపితః ఆరూఢ స్తస్మిన్ కాలే యద్రజః రాగః తేన కథంభూతేన రజనీభూతేన రాత్రివదప్రకాశకేనాజ్ఞాతవర్ణేనేత్యర్థః. రజనీభూత ఇవేత్యపి పాఠః. తత్ర తమోమయ ఇవేత్యర్థః దీర్ఘపాఠే రజన్యాం రాత్రౌ భూతా ఇవేత్యర్థః అతిరజస్వలమతిః అతీవ రజసాచ్ఛన్నమతి రత ఏవాసాధుమర్యాదః అతో రజోవ్యాప్తచక్షురివ దిశి స్థితా మర్యాదాతిక్రమసాక్షీభూతా దేవతా న జానాతి అనుపాదేయమేవ ఉపాదేయతయా గృహ్ణాతి. ౮

క్వచిత్ సకృదవగతవిషయవైతథ్యః స్వయం పరాభిధ్యానేన విభ్రంశితస్మృతిస్తయైవ మరీచితోయప్రాయాం స్తానేవాభిధావతి ౧౦

క్వచిదులూకఝిల్లీస్వనవదతిపరుషరభసాటోపం ప్రత్యక్షం పరోక్షం వా రిపురాజకులనిర్భర్త్సితేనాతివ్యథితకర్ణమూలహృదయః. ౧౧

స యదా దుగ్ధపూర్వసుకృతస్తదా కారస్కరకాకతుండాద్యపుణ్యద్రుమలతావిషోదపానవదుభయార్థశూన్యద్రవిణాన్ జీవన్మృతాన్ స్వయం జీవన్ మ్రియమాణ ఉపధావతి. ౧౨

ఏకదాఽసత్ప్రసంగాన్నికృతమతిర్వ్యుదకస్రోతఃస్ఖలనవదుభయతోఽపి దుఃఖదం

ప్రక్రమసాజాత్యాదుత్తరశ్లోకచతుర్థపాదం వ్యాచష్టే (క్వచిదితి.) కదాచిత్ సకృదవగతం విషయేషు శబ్దాదిషు వైతథ్యం వైయర్థ్యం పురుషార్థశూన్యత్వం యేన తథాభూతోఽపి పరాభిధ్యానేన దేహచింతయా విభ్రంశితస్మృతిః విభ్రంశితా స్మృతిరాత్మవిషయా యస్య తయైవ విభ్రంశితస్మృత్యా మరీచితోయప్రాయాన్ మరీచితోయతుల్యాన్ స్వయమపురుషార్థరూపత్వేఽపి తత్త్వేనావభాసమానాన్ తానేవ విషయానభిధావతి. ౧౦

పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (క్వచిదులూకేతి) ఉలూకఝిల్ల్యోః ఘూకకీటవిశేషయోః ధ్వనివదతిపరుషో రభస ఉత్సాహస్తేనాటోపః సంభ్రమః యథా భవత్యేవం రిపూణాం రాజకులస్య చ నిర్భర్త్సితేనాత్యంతం వ్యథితం కర్ణమూలం హృదయం చ యస్య తథాభూత ఆస్తే తత్ర ప్రత్యక్షాప్రియవాక్యములూకస్థానీయం రాజకులం పరోక్షాప్రియవాక్యకృత్ ఝిల్లీస్థానీయం రిపుకులం వివక్షితమ్. ౧౧

(స ఇతి) యథా దుగ్ధపూర్వసుకృతః అపూర్ణపూర్వసుకృతహీన ఇత్యర్థః తథా కారస్కరో విషతిందుః తత్ప్రముఖా యేఽపుణ్యద్రుమాః తథావిధా లతాశ్చ విషోదపానా విషకూపాశ్చ తత్తుల్యానుభయార్థశూన్యద్రవిణాన్ దృష్టాదృష్టప్రయోజనశూన్యాని ద్రవిణాని ధనాని యేషాం తాన్ యేషాం ద్రవిణం కీర్త్యర్థం దృష్టార్థం చ న భవతి తే ఉభయార్థశూన్యద్రవిణా అత ఏవ జీవన్మృతాన్ స్వయం జీవన్నపి మ్రియమాణః మృతప్రాయః జీవన్మృతః ఉపధావతి. ౧౨

క్వచిద్వితోయాః సరితః ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఏకదేతి.) కదాచిదసతాం వేదదేవబ్రాహ్మణవిదూషకాణాం ప్రసంగాత్ సంగాత్ నికృతా వంచితా మతిర్యస్య సః వ్యుదకస్రోతః స్ఖలనవత్ నిరుదకనదీ

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

పాఖండమభియాతి. ౧౩

యదా తు పరబాధయాంధ ఆత్మనే నోపనమతి తదా హి పితృపుత్రబర్హిష్మతః పితృపుత్రాన్ వా స ఖలు భక్షయతి. ౧౪

క్వచిదాసాద్య గృహం దావవత్ప్రియార్థవిధురమసుఖోదర్కం శోకాగ్నినా దహ్యమానో భృశం నిర్వేదముపగచ్ఛతి. ౧౫

క్వచిత్ కాలవిషమితరాజకులరక్షసాపహృతప్రియతమధనాసుః ప్రమృతక ఇవ విగతజీవలక్షణ ఆస్తే. ౧౬

కదాచిత్ మనోరథోపగతపితృపితామహాద్యసత్సదితి స్వప్ననిర్వృతిలక్షణ

పతనవత్ యథా నిర్జలనదీగర్తే పతితస్య న పిపాసాశామకజలలాభః ప్రత్యుత శిరఃస్ఫుటనం చ సద్యో భవతి పశ్చాదపి తద్వేదనానువర్తతే. ఏవముభయత ఇహ పరలోకే చ దుఃఖదం పాషండం. పాషండాచారమభియాతి ప్రాప్నోతి స్వీకరోతి యద్వా పాషండకులం ప్రాప్నోతి తత్ర జాయతే ఇత్యర్థః ౧౩

పరస్పరం చాలషతే నిరన్న ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే (యదేతి,) యదా తు పరపీడయా అంధ అన్నమాత్మనే స్వస్మై నోపనమతి నోపతిష్ఠతే పరపీడయాప్యన్నం న లభత ఇత్యర్థః తథా పితృపుత్రబర్హిష్మాన్ పితృపుత్రాదీనాం బర్హిః కుశః తద్వతః పితృపుత్రాణాం కుశాది తృణమాత్రమపి యేషు పశ్యతి తాన్ స భక్షయతి బాధత ఇత్యర్థః, ౧౪

ఆసాద్య ధావ మిత్యేతద్వ్యాచష్టే. (క్వచిదితి) కదాచిత్ దావాగ్నితుల్యం ప్రియార్థవిధురం భోగ్యపదార్థసహితమసుఖోదర్కం దుఃఖపరంపరాయుక్తం గృహం ప్రాప్య శోకాగ్నినా ఇష్టాలాభాదిష్టనివృత్తిజదుఃఖేన భృశం దహ్యమానః పీడ్యమానో నిర్వేదం మోహం మయా సుకృతం న కృతమతో దుర్భగో మందభాగ్యోఽహమిత్యేవ ముపగచ్ఛతి. ౧౫

క్వ చ యక్షైర్హృతాసురిత్యేతద్వ్యాచష్టే. క్వచిత్కాలేన విషమితం ప్రతికూలతాం ప్రాప్తం యద్రాజకులం తదేవ రక్షస్తేనాపహృతాః ప్రియతమధనరూపా అసవః ప్రాణా యస్య విగతాని జీవలక్షణాని హర్షాదీని యస్య అత ఏవ మృతక ఇవాస్తేఽవతిష్ఠతి, ౧౬

అనేనైవ శూరైర్హృతస్వ ఇత్యుత్తరశ్లోకపూర్వార్ధం వ్యాఖ్యాతప్రాయమిత్యభిప్రేత్య

మనుభవతి. ౧౪

క్వచిత్ గృహాశ్రమకర్మచోదనాతిభరగిరిమారురుక్షమాణో లోకవ్యసనకర్షిత
మనాః కంటకశర్కరాక్షేత్రం ప్రవిశన్నివ సీదతి. ౧౫

క్వచిచ్చ దుఃసహేన కాయాభ్యంతరవహ్నినా గృహీతసారః స్వకుటుంబాయ
క్రుధ్యతి. ౧౬

స ఏవ పునర్నిద్రాజగరగృహీతోఽన్ధే తమసి మగ్నః శూన్యారణ్య ఇవ శేతే

తదుత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (కదాచిదితి) క్వచిదసత్కాలాంతరానవస్థాయిత్వేన పురుషాంతరాననుభావ్యత్వేన చాసత్స్వప్నద్రష్టైకానుభావ్యం తత్కాలమాత్రావసాయి చేతి యావత్ మనోరథేన మనోవ్యాపారేణ సంకల్పవికల్పాత్మకేన ఉపగతం ప్రాప్తం స్వప్నదృష్టకర్మానుసారిసంకల్పావికల్పాత్మకమనోరథానుసారి భగవత్సృష్ట్యా ప్రాప్తమిత్యర్థః. ఈదృశం పితృపుత్రాది సదితి మన్వాన ఇతి శేషః కాలాంతరావస్థాయి పురుషాంతరానుభావ్యజాగ్రద్వస్తుతుల్యమతిరిత్యర్థః స్వప్ననిర్వృతిం స్వప్నేపి పుత్రాదిసుఖం క్షణమాత్ర మనుభవతి స్వప్నస్య గంధర్వనగరతుల్యత్వం చ తద్వత్తత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వేనానన్యానుభావ్యత్వేన చాత్ర వివక్షితమ్. గంధర్వా హి క్వచిన్నియతం చిరం న వసంతి క్వచిత్ క్షణమవస్థితవంతోఽపి న పరైర్జ్ఞాయంతే, తతస్తేషాం నివాసస్థానాపరపర్యాయం నగరం న కాలాంతరావస్థాయీతరపురుషానుభావ్యం చేతి వదంతి చ ౧౪

చలన్ క్వచిదిత్యస్య పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (క్వచిదితి) కదాచిత్ గృహాశ్రమే యాః కర్మణాం చోదనాః విధయః తాసామతిభరో విస్తారః స ఏవ గిరిస్తమారురుక్షమాణః ఆరోఢుమిచ్ఛన్ తదంతం గంతుమిచ్ఛన్ బహుదివసాని శరీరాయాసయజ్ఞాదికర్మాణి ఆరభ్య యావత్సమాప్తిం కర్తుకామస్తావత్ లౌకికైర్లోకభవైః వ్యసనైః దుఃఖైః అంతరాయభూతైః పుత్రవిత్తాపత్యాదిభిః కర్షితమనాః పీడితచిత్తః కంటకశర్కరాక్షేత్రం ప్రవిశన్నివ పర్వతమారురుక్షన్ మధ్యే కంటకైః శర్కరాదిభిః సూక్ష్మపాషాణైశ్చాకీర్ణం క్షేత్రం ప్రవిష్ట ఇవ సీదతి ఖిద్యతి. ౧౫

ఉత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (క్వచిచ్చేతి) కదాచిత్ దుస్సహేన సోఢుమశక్యేన కాయాభ్యంతరవర్తినా శరీరమధ్యపరివర్తిజాఠరాగ్నినా గృహీతసారః గృహీతబలః కార్శ్యం ప్రాప్తః స్వకుటుంబాయ భార్యాయై క్రుధ్యతి. ౧౬

క్వచిన్నిగీర్ణ ఇత్యస్య పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (స ఏవేతి.) స ఏవ సంసారాధ్వని భ్రామ్యమాణ

నాన్యత్ కించన వేద శవ ఇవాపవిద్ధః. ౨౦

కదాచిద్ భగ్నమానదంష్ట్రో దుర్జనదందశూకైః అలబ్ధనిద్రాక్షణో వ్యథిత హృదయేనానుక్షీయమాణవిజ్ఞానో௨ంధకూపే௨ంధవ త్పతతి ౨౧

కర్హి స్మ చిత్కామమధులవాన్ విచిన్వన్ యదా పరదారపరద్రవ్యాణ్యవరుంధానో రాజ్ఞా స్వామిభిర్వా నిహతః పతత్యపారే నిరయే. ౨౨

అథ చ తస్మాదుభయథాపి హి కర్మాస్మిన్నాత్మనః సంసారావపనముదాహరన్తి.

ఏవ యద్వా కుటుంబాయ క్రుధ్యన్నేవ నిద్రైవాజగరస్తేన గృహీతః అంధే తమసి, అంధయతీత్యంధం స్వపరాప్రకాశకం ప్రత్తమః అజ్ఞానం తస్మిన్ మగ్నః శూన్యారణ్యే నిర్జనే௨రణ్య ఇవ శేతే௨న్యత్ కించిదపి న వేద కిం త్వహమిత్యేతావన్మాత్రమవభాసతే న తు బ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యాకారం జానాతి తాత్కాలికమస్య దేహం లక్షయతి అపవిద్ధః శవః దూరతః పరిహృతః శవ ఇవేతి. ౨౦

తస్యైవోత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (కదాచిదితి.) క్వచిత్ దుర్జనా ఏవ దందశూకాః సర్పాదయో దశత్స్వభావాః తైర్భగ్నో మానో గర్వః స ఏవ దంష్ట్రా యస్యాత ఏవాలబ్ధో నిద్రాయాః క్షణో యేన వ్యథితం దుఃఖితం యద్ధృదయం తేన క్షీయమాణం సంకోచ్యమానం విజ్ఞానం యస్య సః అంధవ దంధకూపే మహతి దుఃఖే పతతీత్యర్థః. ౨౧

కర్హిస్మచిత్ క్షుద్రరసానితి శ్లోకం వ్యాచష్టే (కర్హిచిత్స్మేతి) కామో విషయోపభోగః తేన యే మధులవాః సుఖలేశాః తాన్ విచిన్వన్ అన్వేషయన్ యదా పరదారాన్ పరద్రవిణాని చావరుంధానః స్వీకర్తు మారభమాణః రాజ్ఞా స్వామిభిః పరైర్వా నిహతో భవతి తదా௨పారే నిరయే నరకప్రాయ కారాగృహే విపతతి రాజాదిభిర్నిహతః కారాగృహాదిబద్ధో భవతీత్యర్థః. ౨౨

ముక్తస్తు బంధాదిత్యుక్తేః ప్రసంగాత్ ప్రవృత్తస్య కర్మణః సంసారహేతుత్వం స్ఫుటయతి (అథ చేతి.) యస్మాదేవం తస్మాదథానంతరమేవ ఉభయథా ఇహ పరత్రాస్మిన్ ప్రవృత్తిమార్గే సంసారస్య వపనం జన్మక్షేత్రం కర్మోదాహరంతి. ౨౩

ముక్తస్తతో యది బంధాద్దేవదత్త ఉపాచ్ఛినత్తి తస్మాదపి విష్ణుమిత్ర ఇత్యనవస్థితిః. ౨౪

క్వచిచ్చ శీతవాతాద్యనేకాధిదైవికభౌతికాత్మీయానాం దశానాం ప్రతినివారణేఽకల్పో దురంతచింతయా విషణ్ణ ఆస్తే. ౨౫

క్వచిన్మిథో వ్యవహరన్ యత్కించిద్ధనమన్యేభ్యో వా కాకిణికామాత్ర మప్యపహరన్ యత్కించిద్వా విద్వేషమేతి విత్తశాఠ్యాత్. ౨౬

క్వచిత్క్వచిత్క్షీణధన శ్శయ్యాసనా ద్యుపభోగవిహీనో యావదప్రతిలబ్ధమనోరథస్తావత్పరస్వాదానే వ్యవసితమతి స్తతోఽవమానాదీని లభతే ౨౭

తత్రాపి కృచ్ఛ్రాత్ ప్రతిలబ్ధమానః ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే (ముక్త ఇతి.) యది బంధాన్ముక్తో భవతి తర్హి తతః సకాశాత్ దేవదత్త అన్య ఉపాచ్ఛినత్తి ఆహరతి తస్మాదపి విష్ణుమిత్రోఽన్యో హరతి ఇత్యనవస్థితిః న త్వసౌ భోక్తుం లభత ఇత్యర్థః. ౨౪

క్వచిచ్చ శీతాతపేత్యేతద్వ్యాచష్టే. (క్వచిచ్చేతి) శీతాదయోఽనేకాధిదైవికానాం భౌతికానామాత్మనాం చ దశా దుఃఖావస్థా ఆధిదైవికా ఆధిభౌతికా ఆధ్యాత్మికాస్తాపాః ఇత్యర్థః తాసాం దశానాం ప్రతినివారణాయ ప్రతిక్రియాయై అకల్పోఽసమర్థః ప్రతిక్రియాం కర్తుమసమర్థః అత ఏవ విషణ్ణః దుఃఖితః అపారచింతాయుక్త ఆ సే. ౨౫

క్వచిన్మిథ ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే. కదాచిత్ పరస్పరం వ్యవహరన్ యత్కించిద్ధనం అన్యేభ్యః సకాశాత్ కాకణికామాత్రం వింశతికపర్దమాత్రం తతోఽపి న్యూనం వా యత్కించి దపహరన్ విత్తశాఠ్యేన ధనలోభేన విద్వేషం ప్రాప్నోతి. ౨౬

క్వచిత్ క్వచిత్ క్షీణధన ఇత్యేతత్ వ్యాచష్టే. క్వచిత్ క్షీణం ధనం యస్యాత ఏవ శయ్యాసననివాసాదిభిరుపభోగైః భోగోపకరణైః విహీనః రహితః. ఉపభోగశబ్దో భోగ్యోపలక్షకః. క్వచిద్యదైవంవిధో భవతి తదా యావదప్రతిలబ్ధమనోరథః అప్రాప్తసమీహితః తావత్పరస్వాదానేఽన్యదీయధనగ్రహణే వ్యవసితమతిః కేనాపి పరవంచనోపాయేన తదీయం ధనం గ్రహీతవ్యమితి నిశ్చయయుక్తః తతః పరధనాదిగ్రహణోద్యోగాత్ అపమానాదీని ప్రాప్నోతి. ౨౭

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

ఏవం విత్తవ్యతిషంగవివృద్ధవైరానుబద్ధోఽపి పూర్వవాసనయామిథ ఉద్వహాత ఉద్వహాతి. ౧౮

ఏతస్మిన్ సంసారాధ్వని నానాక్లేశోపసర్గబాధిత ఆపన్నవిపన్నో యత్ర యస్తము హ వావేతరస్తత్ర విసృజ్య జాతం జాతముపాదాయ శోచన్ ముహ్యన్ బిభ్యద్వివదన్ క్రందన్ సంహృష్యన్ గాయన్నహ్యమానః సాధువర్జితో నైవావర్తతేఽద్యాపి యత ఆరబ్ధ ఏష నరలోకసార్థస్తమధ్వనః పారముపదిశంతి యదిదం యోగానుశాసనం నామ. ౧౯

అన్యోన్యవిత్తేతి వ్యాచష్టే ఏవం పరస్పరం విత్తస్య భాషాబంధనస్య ధనస్య వ్యతిషంగేణ వ్యత్యాసేన నిబద్ధమారూఢమూలం యద్వైరం తదనుబంధోఽప్రియకారిత్వాదిరూపశ్చ యస్యైవం భూతోఽపి పూర్వవాసనయా జాత్యభిమానప్రయుక్తయా పూర్వవాసనయా మిథ ఉద్వహాతః వివాహం కుర్వాణాంస్తానేవ వైరవిషయానేవోద్వహాతి వైరవిషయైరేవ సాజాత్యాభిమానేన వివాహాదిక్రియయా సంబధ్నాతీత్యర్థః. ౧౮

ఏతస్మిన్ సంసారాధ్వన్యేవముక్తవిధైర్నానావిధైః క్లేశైరుపసర్గైః వక్ష్యమాణైః సుఖదుఃఖరాగద్వేషాదిభిశ్చ వితతే విస్తృతేఽనంతక్లేశోపసర్గయుక్త ఇత్యర్థః. ఆపన్న ఆపదం ప్రాప్తస్తత్ర యో యో విపన్నః విపత్తిం ప్రాప్తః మృత ఇతి యావత్ తం తం విపన్నం పిత్రాదిరూపం విసృజ్య జాతం జాతం పుత్రాదిరూపముపాదాయ ఆత్మీయాభిమతిం కృత్వా పునర్జాతవిపత్తౌ శోచన్ తేన ముహ్యన్ ఖిద్యన్ ప్రరుదన్ తత్ర శోకో మానసీ వ్యథా ఖేదోవాచికీ దైన్యోక్తిరూపా ప్రరోదః కాయికీ అశ్రువిమోచనాదిరూపా జాతాన్ పునరన్యస్య జననే సంహృష్యన్ హాహాదిభిరుచ్చైర్ధ్వనిం కుర్వన్ బిభ్యత్ జాతాదీనామాగామిదుఃఖసంభావనానిమిత్తప్రతికూలజ్ఞానప్రయుక్తః కదాచిజ్జాతాదీనాం గుణాన్ గాయన్ ముహ్యమానః ఖేదం మోహం ప్రాప్తః తేన సాధునా కర్మణా వర్జితః నహ్యమాన ఇతి పాఠే బధ్యమానః అద్యాపి జీవసమూహః ఆరబ్ధః ఉపక్రాంతయోగః సంసారాధ్వనః పార ఇతోఽస్మాత్సంసారాధ్వనః సకాశాత్తదధ్వనః పారం యత్ ప్రతి నైవావర్తతే నాయాతి న ప్రాప్నోతీత్యర్థః. కిం తదధ్వనః పారం యత్ప్రతి నావర్తతే తత్రాహ. యదిదం యోగానుశాసనం నామ యోగానుశాసనమితి ప్రసిద్ధం తత్ సంసారాధ్వనః పారముపదిశంతి తత్త్వవిద ఇతి శేషః. యోగస్యాధ్యాత్మయోగకర్మయోగానుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్య అనుశాసనం వివిచ్య జ్ఞానం శిక్షణం వా తదనుష్ఠానమితి యావత్తదేవ సంసారాధ్వనః పారమిత్యర్థః. ౧౯

న వా ఏత దవరుంధతే యచ్ఛంతమం న్యస్తదండా మునయ ఉపరతాత్మాన స్సమవగచ్ఛన్త్యపి దిగిభజయినో రాజర్షయో నైవ తద్వ్రజంతి కింతు పరం మృధే శయీర న్మమైవేయ మిత్యస్యామేవ కృతవైరానుబంధాయాం విసృజ్య స్వయ ముపసంహృతాః. ౩౦

అధ్వన్యముష్మి న్నిమ ఉపసర్గాస్తథా సుఖదుఃఖరాగద్వేషభయాభిమానప్రమాదో న్మాదశోకమోహలోభమాత్సర్యేర్ష్యావమానక్షుత్పిపాసాధివ్యాధిజన్మజరామరణాదయః. ౩౧

క్వాపి దేవమాయయా స్త్రియా భుజలతోపగూఢః ప్రస్కన్నవివేకవిజ్ఞానో యద్విహారగృహారంభాకులహృదయః తదాశ్రయావసక్తసుతదుహితృకళత్రభాషితావలోక విచేష్టితాపహృతహృదయ ఆత్మాన మజితాత్మాపారేఽంధే తమసి ప్రహిణోతి. ౩౨

కదాచి దీశ్వరస్య భగవతో విష్ణో శ్చక్రాత్ పరమాణ్వాదిద్విపరార్ధాపవర్గకాలోప

మనస్వినో నిర్జితేతి శ్లోకం వ్యాచష్టే (న వా ఇతి.) ఉపశమ ఏవ శీలం యేషాం ముపరతః నిగృహీతః ఆత్మా మనో యైస్తే మునయో మననశీలా న్యస్తదండాః నివృత్తభూతద్రోహాః సర్వభూత సుహృదః సంతః ఇత్యర్థః. యచ్ఛంతమం నిరతిశయసుఖరూపం పరమాత్మప్రాప్త్యుపాయం యోగాను శాసన ముపతిష్ఠంతి ప్రాప్నువంతి. తచ్ఛంతమం నిర్జితదిగ్గజేంద్రా అమనస్వినః అనిర్జితాంతఃకరణా రాజర్షయో నైవావరుంధంతే న ప్రాప్నువంతి నైవ చ వ్రజంతి ఉపాయానుష్ఠానపూర్వకముపేయం న యాంతి కింత్వియం పృధివీ మమేత్యభిమానేనైవ ప్రకృతవైరానుబంధాః మృధే యుద్ధే శయీరన్. కేయం మమాభిమానవిషయభూతా తత్రాహ యాం పృథివీం విసృజ్య స్వయముపసంహృతా ఇత్యర్థః. సింహావలోకన్యాయేన బాధోపసర్గైరిత్యత్రాభిప్రేతముపసర్గశబ్దార్థమాహ (అధ్వనీతి.) అస్మిన్నధ్వని సంసారా ధ్వని ఇమే స్వర్గాదయ ఉపసర్గా ఇత్యర్థః ౩౦—౩౧

ప్రసజ్జతీత్యేతద్వ్యాచష్టే (క్వాపీతి.) స్త్రీవేషయా దేవమాయయా భగవన్మాయయా కర్త్ర్యా భుజలతాభ్యా ముపగూఢః ఆలింగితః ప్రస్కన్నం గతం వివేకాత్మవిజ్ఞానం యస్య. యద్వా వివేకో దేహ విలక్షణాత్మవివేకః విజ్ఞానం భగవదుపాసనాత్మకం తద్రహితః యస్యాః స్త్రియా విహారగృహం క్రీడా గృహం తదారంభే ఆకులం హృదయం యస్య తస్మిన్నాశ్రమే వనితావిహారగృహే ఆసక్తాః ప్రసక్తాః సుతాదయ స్తేషాం,భాషితాదిభిరపహృతం హృదయం యస్య అత ఏవ అజితేంద్రియః అంధే తమసి దుఃఖే నరకే ఆత్మానం ప్రహిణోతి ప్రక్షిపతి ౩౨

పూర్వార్ధం వ్యాఖ్యాత మథోత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (కదాచిదితి.) పరమాణురాదిః పరార్ధో

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

లక్షణాత్ పరివర్తితేన వయసా రంహసా హరత ఆబ్రహ్మతృణస్తంబాదీనాం భూతానా మనిమిషతో మిషతాం విత్రస్తహృదయః తమేవేశ్వరం కాలచక్రనిజాయుధం సాక్షాద్భగవంతం యజ్ఞపురుషం అనాదృత్య పాఖండదేవతాః కంకగృధ్రబకవటప్రాయా ఆర్యసమయపరిహృతాః సాంకేత్యేనాభిధత్తే. 33

యదా పాఖండిభి రాత్మవంచితైః తైరురువంచితో బ్రహ్మకులం సమావసంస్తేషాం శీల ముపనయనాది శ్రౌతస్మార్తకర్మానుష్ఠానేన భగవతో యజ్ఞపురుషస్యారాధనమేవ తదరోచయన్ శూద్రకులం భజతే నిగమాచారేఽశుద్ధితో యస్య మిథునీభావః కుటుంబభరణం యథా వానరజాతేః 34

అపవర్గోఽన్తః స ఏవోపలక్షణం యస్య. కాకోపలక్షణాదితి పాఠే తు పరమాణ్వాదిపరార్ధాపవర్గరూపం యత్కాలస్యోపలక్షణం ఉపలక్ష్యత ఇత్యుపలక్షణం స్వరూపం తస్మాదిత్యర్థః. రంహసా శీఘ్రేణ పరివర్తితేన పరిభ్రమణేన వయసా బాల్యాదిక్రమేణ బ్రహ్మాణమభివ్యాప్య తృణస్తంబాదిభూతానాం కాల్యమానానాం లవాదిరూపేణ గణ్యమానాయుషామిత్యర్థః. మిషతాం పశ్యతాం అనిమిషతః నిమేషమకుర్వత అప్రమత్తాదితి వా హరతః ఆయురితి ద్వితీయాంతస్య శేషః. అనిమిషతః అకాల్యమానాద్విష్ణోశ్చక్రాత్ విత్రస్తహృదయో మరణమాశంకమాన ఇతి యావత్. అమరత్వాయ పాఖండదేవతాః సాంకేత్యేనాభిముఖ్యేన ధత్తే కిం కృత్వా కాలచక్రం నిజం స్వీయమాయుధం యస్య తమేవ సాక్షాద్భగవంతం యజ్ఞపురుషం అనాదృత్య పాఖండదేవతాః కథంభూతాః కంకగృధ్రబకప్రాయాః విశ్వసంత్యోఽపి వంచయంత్యః ఆర్యాణాం వైదికానాం సమయాత్ సిద్ధాంతాత్ బహిః కృతాః. సాంకేత్యేనేత్యనేన పాఖండదేవతారాధనం పాఖండసంకేతనిబంధనం న తు వైధమిత్యుక్తమ్. 33

యదా త్వితి ఆత్మా వంచితో యైస్తై రుపవంచితః సన్ బ్రహ్మకులం ప్రవిష్టస్తేషాం బ్రాహ్మణానాం శీలమితి ప్రతీకోపాదానం తైర్వంచిత ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే- ఉపనయనాదీత్యారాధనమేవేత్యంతేన అరోచయన్నభిమన్యమానః ఉపైతి వానరానిత్యస్య వ్యాఖ్యానం శూద్రకులం భజత ఇతి. తదుపపాదయతి నిగమోక్తే ఆచారేఽపరిశుద్ధితః స్వస్య శుద్ధ్యభావాత్ యస్య శూద్రకులస్య మిథునీభావః కుటుంబవర్ధనం కేవలదేహవ్యాపారేశ్చేత్యేవం కేవలగ్రామ్యసుఖమేవ నాదృతం యథా వానరజాతేరితి తత్ర దృష్టాంతః. 34

తత్రాపి నిరవరోధః స్వైరేణ విహరన్ అతికృపణబుద్ధిః అన్యోన్యముఖనిరీక్ష
ణాదినా గ్రామ్యకర్మణైవ విస్మృతకాలావధిః. ౩౫

క్వచిద్ ద్రుమవదైహికార్థేషు గృహేషు రంస్యన్ యథా వానరః సుతదార
వత్సలో వ్యవాయక్షణః. ౩౬

ఏవ మధ్వన్యవరుంధానో మృత్యుగజభయాత్తమసి గిరికందరప్రాయే పతన్
కర్మవల్లీ మవలంబ్య తత ఆపదః కథంచి న్నరకా ద్విముక్తః పునరప్యేవం సంసారాధ్వని
వర్తమానో నరలోకసార్థ ముపయాతి ఏవ ముపరి గతోఽపి ౩౭

తస్యేద ముపగాయంతి —

ఆర్షభస్యేహ రాజర్షే ర్మనసాపి మహాత్మనః,

తజ్జాతిరాసేనేత్యేతద్వ్యాచష్టే. (తత్రాపీతి.) శూద్రకులేఽపి నిరవరోధః ప్రతిబంధరహితః స్వైరేణ స్వేచ్ఛయా యుక్తదేశకాలప్రతీక్షామంతరేణ క్రీడన్నకృపణోఽత్యంతం వ్యాకులా బుద్ధిర్యస్య యోషిత్పురుషయోః పరస్పరముఖనిరీక్షణాదిరూపేణ గ్రామ్యకర్మణైవ విస్మృతః కాలావధిరాయుషోఽవసానం యస్య స ఆస్తే. ౩౫

ద్రుమేషు రంస్యన్నిత్యేతద్వ్యాచష్టే (క్వచిదితి.) వృక్షవత్ కేవలమైహికసుఖప్రయోజనకేషు గృహేషు ద్రుమాదివత్ కేవలమిహైవ యుజ్యంతే న పరత్రేతి భావః. యద్వా ద్రుమవత్ ద్రుమ ఇవ యథా వానరః సుతదారవత్సలో వ్యవాయక్షణః సంబంధనే వివశో భవతీత్యర్థః. ౩౬

క్వచిత్ ప్రమాదాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే ఏవమితి. సంసారాధ్వని సుఖదుఃఖాద్యవరుంధాః అనుభవమానః మృత్యురేవ గజస్తస్య భయాత్ గిరికందరతుల్యే తమసి రోగాద్యాపది పతన్ తతన పునరప్యేవం జీవనహేతుభూతాం కర్మరూపాం వల్లీమవలంబ్య తతః ఆపదః రోగాద్యుపద్రవరూపాన్నరకాత్ కేనాపి ప్రయాసేన విముక్తః పునరప్యేవముక్తరీత్యా సంసారాధ్వని వర్తమానో నరలోకసార్థపి నరశరీరజీవసమూహముపయాతీత్యేవ ముపరి గతోఽపి లోకాంతరేషు విద్యమానో దేవాదిసమూహోఽం సంసారాధ్వన్యటతీత్యర్థః, తథా చోక్తం "తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి" ఇతి. ౩౭

ఏవం పారోక్ష్యరూపమవధూతవచో వ్యాఖ్యాయ తన్మాహాత్మ్యప్రతిపాదకాన్ శ్లోకా నవతారయతి

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

నానువర్త్మార్హతి నృపో మక్షికేవ గరుత్మతః. ౩౮

యో దుస్త్యజాన్ దారసుతాన్ సుహృద్రాజ్యం హృది స్పృశః,
జహౌ యువైవ మలవ దుత్తమశ్లోకలాలసః. ౩౯
యో దుస్త్యజాన్ క్షితిసుతస్వజనార్థదారాన్
ప్రార్థ్యాం శ్రియం సురవరైస్సదయావలోకామ్,
నైచ్ఛన్నృపస్తదుచితం మహతాం మధుద్విట్
సేవానురక్తమనసా మభవోఽపి ఫల్గుః. ౪౦
యజ్ఞాయ ధర్మపతయే విధినైపుణాయ
యోగాయ సాంఖ్యశిరసే ప్రకృతీశ్వరాయ,

తస్యేదం మాహాత్మ్య మార్షభస్య ఋషభపుత్రస్య మహాత్మనో మహానుభావస్య రాజర్షే ర్వర్త్మ మార్గం మనసాప్యనుసర్తు మన్యో నృపో నార్హతి యథా గరుడస్య గతిం మక్షికేత్యర్థః. ౩౮

తత్రైవ హేతు మాహ. స ఆర్షభో హృది స్పృశః వశః మనోజ్ఞాన్, అత ఏవ దుస్త్యజాన్ దుఃఖేనాపి త్యక్తు మశక్యాన్ పుత్రాన్ సుహృద్రాజ్యయోర్ద్వంద్వైక్యం, యువైవ సన్ మలవత్ విష్ఠామివ జహౌ అత్యాక్షీత్. త్యాగే హేతుమాహ ఉత్తమశ్లోకే భగవతి లాలసః లంపటః ఆసక్తచిత్త ఇతి యావత్. ౩౯

న కేవలమత్యాక్షీదేవ అపితు నైచ్ఛదిత్యాహ (య ఇతి.) యో నృపః ఆర్షభః దుస్త్యజాన్ క్షిత్యాదీన్ క్షితి ర్భారతం వర్షం సుతాః పుత్రాః అర్థం ధనం దారాః స్త్రియః ఇమాన్ సురవరైః ఇంద్రాదిభిశ్చ ప్రార్థ్యాం శ్రియం సంపదం కథంభూతాంసదయావలోకాం సదయయా యుక్తః అవలోకః రాజ్ఞో యస్యాం తాం రాజ్ఞో దయయా యుక్తోఽవలోకో మయి ప్రసరత్వితి ప్రార్థయమానామితి భావః. నైచ్ఛత్ క్షిత్యాదిషు రాగమపి నాకరోదిత్యర్థః. నైతత్ చిత్రం కింతు యుక్తం చైతదిత్యాహ తదుచితమితి. కుతః యతో మధుద్విషః సేవాయా మనురక్త మనసాం మహతా మభవో మోక్షోఽపి ఫల్గు రల్పః భగవత్సేవాపేక్షయా। మోక్షోఽప్యల్ప ఇత్యర్థః. ౪౦

తస్య మధులిట్సేవానురాగాతిశయమేవాహ (యజ్ఞాయేతి.) యజ్ఞానాం భోక్త్రే ప్రభవే చ ధర్మపతయేఽవతారై ర్వర్ణాశ్రమధర్మాణాం గోప్త్రే విధినైపుణాయ ధర్మానువర్తినాం రక్షావిధౌ నైపుణ్యయుక్తాయ సాంఖ్య మాత్మానాత్మవివేకాత్మకోఽధ్యాత్మయోగః స ఏవ శిరః శిరోవత్ ప్రధానాంగం యస్య తస్మై యోగాయ వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతభక్తియోగగమ్యాయ యోగశబ్ద స్తద్గమ్యే ఔపచారిక

నారాయణాయ హరయే నమ ఇత్యుదారం
హాస్యన్ మృగత్వమపి యః సముదాజహార. ౪౧

య ఇదం భాగవతసభాజితాఽవదాతగుణకర్మణో రాజర్షే ర్భరతస్యానుచరితం స్వస్త్యయన మాయుష్యం ధన్యం యశస్యం స్వర్గ్యాపవర్గ్యం చానుశృణోత్యాఖ్యాస్యత్యభినందతి చ సర్వా ఏవాశిష ఆత్మన ఆశాస్తే న కాంచన పరత ఇతి. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే భరతోపాఖ్యానే పారోక్ష్యవివరణం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ప్రకృతీశ్వరాయ మాయానియంత్రే నారం జీవసమూహః అయనం ఆశ్రయో యస్య తస్మై. అనేన చిదచిత్శరీరకత్వ ముక్తం. హరయే ఆశ్రితబంధహరాయ నమ ఇత్యుదారం భృశ ముదాజహార ఉదాహృతవాన్, కిం కర్తుమిచ్ఛన్, మృగత్వం హరిణశరీరమపి, హాస్యన్ హాతు మిచ్ఛన్ అత్ర మృగత్వం హాస్యన్ సముదాజహారేతి హానోదాహరణయో ర్యౌగపద్యం ప్రతీయతే తథాపి మృగజన్మనో వైకల్యదశాయాం సముదాహరణ మత్ర వివక్షిత మన్యథా చరమదశాయా ముక్తనామగ్రహణే తద్దేహావసానే ముక్తే రస్మిన్ ప్రబంధే బహుషు స్థలేషూక్తత్వేన పూర్వాపరగ్రంథవిరోధాపత్తేః, ఉదాహరణం చాత్రావ్యక్తోచ్చారణం వివక్షితం మృగజన్మనస్తస్య వ్యక్తోచ్చారణాసంభవాత్ అన్యథా సాంగభక్తియోగోపసంహారాపత్త్యా జన్మాంతరవిలంబాయోగాపత్తేః ౪౧

ఏతద్భరతచరితశ్రవణాదిఫలమాహ (య ఇదమితి,) భాగవతైః సభాజితాః సంస్తుతాః అవదాతాః శుద్ధా గుణా అక్రోధాదయః కర్మాణి భూతహితాచరణాదిరూపాణి చ యస్య తస్య రాజర్షేః భరతస్యానుచరితం యశస్యం స్వస్త్యయనం మంగళావహం ఆయుష్కరం ధన్యం ధనప్రాపకం స్వర్గ్యం స్వర్గసాధనం అపవర్గ్యం చ యోఽనుశృణోత్యాఖ్యాస్యతి కథయతి చాభినందతి అనుమోదతే చ స ఆత్మనః స్వత ఏవ సర్వా హ్యాశిషః సమీహితాన్యాశాస్తే ప్రాప్నోతి న తు కాంచిదప్యాశిషం పరస్మాదపేక్షతే ఇత్యర్థః చరిత్రస్య స్వస్త్యయనాదికం చ న స్వరూపేణాపి తు శ్రవణాదివిషయత్వేనేతి ఖ్యాపనాయ శృణోత్యాఖ్యాస్యతీత్యుక్తం, న కేవలం స్వస్త్యయనాదికమేవాస్య ఫల మపితు అనుక్త మన్య త్సర్వమపీత్యభిప్రాయేణోక్తం సర్వా హ్యేవాశిష ఆత్మన ఆశాస్తే ఇత్యాది. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్దశోఽధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

భరతస్యాత్మజః సుమతిర్నామాభిహితో యము హ వావ కేచిత్ పాఖండిన ఋషభపదవీమనువర్తమానం చానార్యా అవేదసమామ్నాతాం దేవతాం స్వమనీషయా పాపీయస్యా కలౌ కల్పయిష్యంతి ౧

తస్మాత్ వృద్ధసేనాయాం దేవతాజిన్నామ పుత్రోఽభవత్ ౨

అథాసుర్యాం తత్తనయో దేవద్యుమ్నః తతో ధేనుమత్యాం సుతః పరమేష్ఠీ తస్య సువర్చలాయాం ప్రతీహ ఉపజాతః ౩

య ఆత్మవిద్యా మాఖ్యాయ స్వయం సంశుద్ధో మహాపురుష మనుసస్మార. ౪

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

ఏవం భరతచరిత్ర ముపవర్ణ్య తత్సంతతి ముపవర్ణయతి శ్రీశుకః, భరతస్య సుమతిర్నామాభిహితః వ్యవహృతః యం సుమతి మృషభస్య పదవీం యోగచర్యారూపా మనువర్తమాన మవలోక్య కేచిత్ పాఖండినోఽనార్యాః కలౌ పాపీయస్యా స్వమనీషయా అవేదసమామ్నాతాం అవేదోక్తాం బౌద్ధదేవతామితి యావత్ కల్పయిష్యంతి బుద్ధ ఏవ సాక్షాత్ సుమతిరూపేణావతీర్ణ ఇతి స్వకుమనీషయా పశ్యంతీత్యర్థః ౧

తస్మాత్ సుమతేః వృద్ధసేనాయాం భార్యాయాం దేవతాజిన్నామా పుత్ర ఉత్పన్నః. ఆసూర్యాం దేవతాజిద్భార్యాయాం తత్తనయః దేవతాజిత్పుత్రః దేవద్యుమ్నో నామాభవత్తతో దేవద్యుమ్నాత్ తద్భార్యాయాం ధేనుమత్యాం పరమేష్ఠీ నామ సుతో జాతః, తస్య పరమేష్ఠినస్తద్భార్యాయాం సువర్చలాయాం ప్రతీహాఖ్యః పుత్ర ఉపజాతః, యః ప్రతీహః బహుభ్యః ఆత్మవిద్యామాఖ్యాయ ఉపదిశ్యాఖ్యానేనైవ స్వయం సంశుద్ధః నిర్మలాంతఃకరణః పరమపురుషముపాసితవాన్. అనుస్మృతిరత్ర ప్రత్యక్షితాపన్నముపాసనం వివక్షితం భవతి. ౨-౪

ప్రతీహాత్ సువర్చలాయాం ప్రతిహర్త్రాదయస్త్రయ ఆసన్నిజ్యాకోవిదాః సూనవః ప్రతిహర్తుః స్తుత్యామజభూమానావజనిషాతామ్. ౫

భూమ్న ఋషికుల్యాయాముద్గీథస్తతః ప్రస్తావో దేవకుల్యాయాం ప్రస్తావాన్నియుత్సాయాం హృదయజ ఆసీద్విభుర్విభోః రత్యాం చ పృథుషేణస్తస్మాన్నక్త ఆకూత్యాం జజ్ఞే. నక్తాద్ ద్రుతిపుత్రో గయో రాజర్షిప్రవర ఉదారశ్రవా అజాయత, సాక్షాద్భగవతో విష్ణోర్జగద్రిరక్షిషయా గృహీతసత్త్వస్య కలాఽఽత్మవత్త్వాదిలక్షణేన మహాపురుషతాం ప్రాప్తః. ౬

స వై స్వధర్మేణ ప్రజాపాలనపోషణప్రీణనోపలాలనానుశాసనలక్షణేనేజ్యాదినా చ భగవతి మహాపురుషే పరావరే బ్రహ్మణి సర్వాత్మనార్పితపరమార్థలక్షణేన బ్రహ్మవి

ప్రతీహాత్ సువర్చలాయాం జాతాత్ ప్రతిహర్త్రాదయః ప్రతిహర్తా ప్రస్తోతా ఉద్గాతేతి త్రయోఽపీజ్యాకోవిదా యజ్ఞనిపుణాః సూనవః పుత్రా ఆసన్ తత్ర ప్రతిహర్తుః స్తుత్యాం భార్యాయాం అజభూమానావజో భూమేతి చ ద్వౌ పుత్రావజనిషాతాం ఉదభూతాం, భూమ్నోఽజానుజాదృషికుల్యాయాం భార్యాయా ముద్గీథాఖ్యః పుత్రః, తతః ఉద్గీథాద్దేవకుల్యాయాం భార్యాయాం ప్రస్తావాఖ్యః పుత్రః. ప్రస్తావాద్విప్రకుల్యాయాం భార్యాయాం విభుర్నామ హృదయజః పుత్ర ఆసీత్ విభో రత్యాం భార్యాయాం పృథుసేనాఖ్యః పుత్రః తస్మాత్ పృథుసేనా దాకూత్యాం భార్యాయాం నక్తో నామ జజ్ఞే. తతః నక్తాత్, గయోనామ ద్రుతిపుత్రః ద్రుతౌ నక్తస్య భార్యాయాం పుత్ర ఆసీదిత్యర్థః గయం విశినష్టి రాజర్షీణాం మధ్యే శ్రేష్ఠః ఉదారశ్రవా విపులకీర్తిర్జగతో రిరక్షిషయా రక్షితుమిచ్ఛయా గృహీతసత్త్వస్య ఉపాత్తశుద్ధసత్త్వమూర్తే ర్భగవతో విష్ణోః కలా అంశభూతః సన్నాత్మవత్త్వం ప్రశస్తమనస్కత్వం తత్ప్రభృతినా లక్షణేన గుణేన లక్ష్యతే అనేనేతి లక్షణో ధర్మః మహాపురుషత్వం ప్రాప్తః ౫-౬

మహాపురుషత్వమేవాహ (స వా ఇతి) స వై గయః ప్రజాపరిపాలనాదిరూపేణ స్వధర్మేణ స్వవర్ణధర్మేణ తత్ర పాలనం భయాత్ పోషణమన్నపానాదినా ప్రీణనమర్థితప్రదానేన ఉపలాలనం సుతవత్ శ్లాఘనమనుశాసనం దుర్మార్గాన్నివారణం తథా ఇజ్యాదినా పంచమహాయజ్ఞాదినా స్వాశ్రమధర్మేణ చ. ఇజ్యాశబ్దః పంచమహాయజ్ఞపరః, ఆదిశబ్దో వివేకవిమోకాదీనామపి సంగ్రాహకః చశబ్దః ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగసముచ్చాయకః, ఇత్యాదికమాశ్రమధర్మం విశినష్టి. భగవతి బ్రహ్మణి పరావరే మహాపురుషే సర్వాత్మనా సమర్పితపరమార్థలక్షణేనేతి భగవతి బ్రహ్మణీతి భగవద్బ్రహ్మశబ్దయోః ఏకవిషయత్వముక్తమ్ భగవత్త్వం పరావరత్వే హేతుః. పరే బ్రహ్మాదయోఽవరేఽసమా యస్మాత్స

(భరతసంతతివర్ణనమ్)

చ్చరణానుసేవయాఽఽపాదితభగవద్భక్తియోగేన చాభీక్ష్ణశః పరిభావితాతిశుద్ధమతిరుపరతానాత్మ్య ఆత్మని స్వయముపలభ్యమాన బ్రహ్మాత్మానుభవోఽపి నిరభిమాన ఏవావనిమజూగుపత్ ౭

తస్యేమాం గాథాం పాండవేయ పురావిద ఉపగాయంతి. ౮

పరావరః తస్మిన్ "యథా క్రతు రస్మిం ల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి తత్క్రతున్యాయే నోపాసితుర్మహాపురుషత్వాపాదకం భగవదసాధారణముపాస్యం మహాపురుషత్వముక్తం. మహాపురుష ఇతి సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ కారణత్రయేణార్పితం సమర్పితం పరమార్థలక్షణం యత్ఫలస్వరూపం యస్మింస్తేన అనభిసంహితఫలత్వేనేత్యర్థః. భగవత్పరమార్థాభిలషితోఽర్థః ఫలమితి యావత్ తల్లక్ష్యతే యేన సంగేనార్పితః పరమార్థలక్షణః సంగో యస్యేతి మమేదం కర్మ న భవతీతి తదిత్యుక్తసంగేనేతి వార్థః బ్రహ్మవిత్ చరణానుసేవయాఽఽపాదితభగవద్భక్తియోగేనేత్యస్య తత్రాయమర్థః. అర్పితః పరమార్థలక్షణేన ఓమిత్యాత్మానం యుంజీతేత్యుక్తవిధాత్ సమర్పణరూపశరణాగతియోగాంగవిశిష్టేనేతి "తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత. మామేకం శరణం వ్రజ" ఇతి భక్త్యంగతయా శరణాగతేః కర్తవ్యతాభిధానాత్. బ్రహ్మవిచ్చరణానుసేవయాపాదితభగవద్భక్తియోగేనేత్యనేన భగవద్భక్తియోగోత్పత్తిః సత్స్వేవాయత్తేత్యుక్తం. బ్రహ్మవిచ్చరణానుసేవయేత్యనేన "దేవమివాచార్య ముపాసీత. ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద. తద్విజ్ఞానార్థం స గురు మేవాభిగచ్ఛేత్" ఇత్యాదిశ్రుతివిహితాచార్యసంబంధోఽస్యాభిహితః. బ్రహ్మవిదిత్యనేన ఆచార్యలక్షణయుక్తగురుసమాశ్రయణమస్య సూచ్యతే. స్వధర్మేణేత్యాదినా జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీతేన న్యాయసయోగాంగకేన భక్తియోగేనేత్యుక్తం భవతి ఉక్తవిధేన భగవద్భక్తియోగేనాభీక్ష్ణశః పునః పునః పరిభావితా విశోధితాఽత ఏవ విశుద్ధామతి ర్యస్య సః. అత ఏవ ఉపరతమనాత్మ్యం దేహాత్మభ్రమో యస్య స నివృత్తదేహాత్మభ్రమ ఇత్యర్థః. ఆత్మేతరశరీరమనాత్మా ఏవం భూతే స్వాత్మని ఉపలభ్యమాన మంతరాత్మతయా సాక్షాత్క్రియమాణం బ్రహ్మ తదేవాత్మా పరమాత్మా తస్యానుభవో యస్య సః యద్వా స్వాంతరాత్మభూతబ్రహ్మైవ పరమాత్మా తస్యానుభవ ఉపలభ్యతే యేన తథోక్తః. య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి ప్రకారేణ జీవాత్మవ్యవస్థితం పరమాత్మానముపలభ్యమాన మిత్యర్థః ఏవంభూతోఽపి నిరభిమాన ఏవ దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మరహిత ఏవ ఇమాం భూమిమజూగుపత్ అరక్షత్ ఇత్యర్థః. ౭

గయస్య మాహాత్మ్యప్రతిపాదికాం గాథామవతారయతి (తస్యేతి.) హే పాండవేయ. పురావిదః పూర్వకాలికవృత్తాంతాభిజ్ఞాః తస్య గయస్యేమాం మాహాత్మ్యసూచికాం గాథాముపగాయంతి. ౮

గయం నృపం యః ప్రతియాతి కర్మభిర్యజ్వాభిమానీ బహువిద్ధర్మగోప్తా.
సమాగతశ్రీః సదసస్పతిః సతాం సత్సేవకోఽన్యో భగవత్కలామృతే ౯

యమభ్యషించన్ పరయా ముదా సతీః సత్యాశిషో దక్షకన్యాః సరిద్భిః,
యస్య ప్రజానాం దుదుహే ధరాఽఽశిషో నిరాశిషో గుణవత్సస్నుతోధాః. ౧౦

ఛందాంస్యకామస్య చ యస్య కామాన్ దుదుహు రాజహ్రు రథో బలిం నృపాః,
ప్రత్యంచితా యుధి ధర్మేణ విప్రా యదాశిషాం షష్ఠమంశం పరేత్య. ౧౧

యస్యాధ్వరే భగవానధ్వరాత్మా మఘోని మాద్యత్యురుసోమపీథే,

గాథామేవాహ (గయమితి పంచభిః) గయం నృపం కః పుమాన్ కర్మభిః ప్రతియాతి తత్సజాతీయకర్మభిః కోఽపి పుమాననుకర్తుం శక్నోతీత్యర్థః తత్కృతం కర్మ పునరన్యః కర్తుం న ప్రభవతీతి యావత్. తత్ర హేతుం వదన్ ప్రతియానాశక్యధర్మవత్తామాహ. యజ్వా యావచ్ఛ్రుతివిహితయజ్ఞానుష్ఠాతా అభితో మానీ సన్ మానాస్పదః బహుజ్ఞః వర్ణాశ్రమధర్మాణాం గోప్తా సమాగతా సంప్రాప్తా శ్రీః సంపద్యేన యస్మిన్నితి వా సప్తమీ సదసః సభాయాః పతిః సతాం సేవకశ్చాన్యో భగవత్కలాం గయమృతే యం వినా యజ్వాదిగుణాశ్రయః కోఽపి నాస్తీత్యర్థః. యద్వా యజ్వత్వాదిగుణవిశిష్టోఽపి భగవత్కలాం గయమృతే కోఽన్యః ప్రతియాతీత్యన్వయః. అస్మిన్ పక్షే భగవత్కలాత్వమేవ ప్రతియానశక్తో ధర్మః ౯

సతీః సత్యః సత్యాః ఆశిషో యాసాం తాః దక్షకన్యాః శ్రద్ధామైత్రీదయాకీర్తిశ్రీస్మృతిమేధాధృతితితిక్షామాద్యాః సరిద్భిః స్వతేజోభిః యమభ్యషించన్ శ్రేష్ఠమకుర్వన్, యస్య గయస్య నిరాశిషః నిష్కామస్య ప్రజానామాశిషః కామాన్ ధరా దుదుహే. ధరా కథంభూతా, తస్య గుణా ఏవ వత్సాః తైః స్నుతమూధో యస్యాః సా. ౧౦

ఛందాంసి చ యస్య కామాన్ దుదుహుః నృపా యుధి యుద్ధే ప్రపంచితాః బాణైః ప్రతిపూజితా, బలిమాజహ్రుః అర్పయామాసుః, తథా ధర్మేణ ధర్మపరిపాలనేన దక్షిణాదిభిశ్చ ప్రత్యంచితా విప్రాః పరేత్య లోకాంతరే ఆశిషాం ధర్మఫలానాం షష్ఠమంశమాజహ్రుః "పుణ్యాత్ షడ్భాగమాదత్తే రాజా న్యాయేన పాలయన్ "ఇతి స్మృతేః. ౧౧

యస్య గయస్య అధ్వరే యజ్ఞే గయకర్తృకే యజ్ఞ ఇత్యర్థః. మఘోనీం దే ఉరుః

(భరతసంతతివర్ణనం)

శ్రద్ధావిశుద్ధాచలభక్తియోగసమర్పితేజ్యా ఫల మాజహార ౧౨

యత్ప్రీణనాద్బర్హిషి దేవతిర్యఙ్ మనుష్యవీరుత్తృణమావిరించాత్,
ప్రీయేత సద్యః స హ విశ్వజీవః ప్రీతః స్వయం ప్రీతిమగాద్గయస్య. ౧౩

గయాత్ జయంత్యాం చిత్రరథః సుగతి రవరోధన ఇతి త్రయః పుత్రా బభూవుః, చిత్రరథాదూర్ణాయాం సమ్రాడజనిష్ట. ౧౪

తత ఉత్కలాయాం మరీచిః, మరీచేః బిందుమత్యాం బిందుమానుదపద్యత, తస్మాత్ సరఘాయాం మధుర్నామాభవత్, మధోః సుమనసి వీరవ్రతస్తతో భోజాయాం

సోమపీథః యస్య తస్మిన్ బహుసోమపానేఽత ఏవ మాద్యతి మదం ప్రాప్నువతి సతి ఉరుసోమపీథే ఇత్యధ్వరస్య విశేషణం వా అధ్వరాత్మా యజ్ఞశరీరకః స భగవాన్ శ్రద్ధయా విశుద్ధో నిష్కపటో యోఽచలోఽన్తరాయానుపహతో భక్తియోగస్తేన సమర్పితమిజ్యాఫల మాజహార. భక్తియోగాపాదితం ప్రతిరూప మిజ్యాఫల మర్హణమివ ప్రత్యక్షతః స్వీకృతవానిత్యర్థః, ౧౨

తదేవ ప్రపంచయతి, బర్హిషి యజ్ఞే యత్ప్రీణనాద్యస్య భగవతః ప్రీణనాదాచతుర్ముఖం దేవాది సద్యః ప్రీయేత ప్రీతం భవేత్. దేవాదీనాం ద్వంద్వైక్యం, కుతః హి యస్మాత్స విశ్వజీవః విశ్వం జీవయతీతి విశ్వజీవః విశ్వస్య ప్రాణభూతః, ఏవంభూతో భగవాన్ స్వయం ప్రీతః నిరతిశయప్రీతి విశిష్టః, గయస్య ప్రీతిమగాత్ ప్రాప్తః గయస్య ప్రీతివిషయోఽభూత్ ఇత్యర్థః అవాప్తిసారే స్వయం గయవిషయకనిరతిశయప్రీతియుక్తో భగవాన్ తస్యాపి స్వవిషయాం ప్రీతిం ప్రీత్యాత్మికాం బుద్ధిమదాదిత్యర్థః "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాంతి తే, అదాన్మే జ్ఞానమైశ్వర్యం స్వస్మిన్ భావం చ కేశవః" ఇత్యాదివచనజాతార్థోఽత్రాను సంధేయః. ౧౩

ఏవం గయస్య మహాపురుషతాముపపాద్య ప్రస్తుతాం సంతతిమాహ (గయాదితి) గయాత్ జయంత్యాం భార్యాయాం చిత్రరథాదయః త్రయః పుత్రా బభూవుః. తేషాం మధ్యే చిత్రరథామూర్ణాయాం భార్యాయాం సమ్రాడాఖ్యః పుత్రోఽజనిష్ట. ఉత్పన్నస్తతః సమ్రాజః ఉత్కలాయాం భార్యాయాం మరీచిః, మరీచేర్బిందుమత్యాం బిందుమాన్ పుత్ర ఉత్పన్నః, తస్మాద్బిందుమతః సుషేణాయాం

మంధుప్రమంధూ జజ్ఞాతే, మంథోః సత్యాయాం భౌవనః, తతో దూషణాయాం త్వష్టాఽజనిష్ట. త్వష్టుర్విరోచనాయాం విరజో, విరజస్య శతజిత్ ప్రవరం పుత్రశతం కన్యా చ విషూచ్యాం కిల జాతమ్ ౧౫

తత్రాయం శ్లోకః —

ప్రైయవ్రతం వంశమిమం విరజ శ్చరమోద్భవః,
అకరోదత్యలం కీర్త్యా విష్ణుః సురగణం యథా. ౧౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే.
ప్రియవ్రతవంశానుకీర్తనం నామ పంచదశోఽధ్యాయః

భార్యాయాం మధుర్నామాత్మజోఽభవత్, మధోః సుమనసి భార్యాయాం త్వష్టా నామ పుత్రో జాతః, తతః త్వష్టుర్విరోచనాయాం భార్యాయాం విరజోఽజాయత జాతః, విరజస్య విరజాత్ విషూచ్యాం భార్యాయాం శతజిత్ప్రవరో ముఖ్యో యస్య తత్ పుత్రాణాం శతం జాతం కన్యా చ జాతా, కిలేతి ప్రసిద్ధౌ ౧౪-౧౫

ప్రియవ్రతసంతాన ముపసంహరతి (తత్రేతి.) తత్ర ప్రియవ్రతసంతానవిషయేఽయం శ్లోకః పఠ్యతే ఇతి శేషః చరమోద్భవః చరిమస్య పుత్రశతస్య శతజిదాదేః ఉద్భవః ఉద్భవత్యస్మాదిత్యుద్భవః జనకో విరజః, ఇమముక్తం ప్రైయవ్రతం వంశం కీర్త్యాఽలమకరోదలంకృతవాన్ యథా విష్ణురుపేంద్రః సురగణమింద్రాదిదేవతావర్గమితి ౧౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచదశోఽధ్యాయః.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

ఉక్తస్త్వయా భూమండలాయామవిశేషో యావదాదిత్యస్తపతి యత్ర చాసౌ జ్యోతిషాం గణైశ్చంద్రమా వా సహ దృశ్యతే ౧

తత్రాపి ప్రియవ్రతరథచరణపరిఖాతైః సప్తభిః సప్తసింధవః ఉపక్లృప్తా యత ఏతస్యాః సప్తద్వీపవిశేషవికల్పస్త్వయా భగవన్ ఖలు సూచిత ఏతదేవాఖిలమహం మానతో లక్షణతశ్చ సర్వం విజిజ్ఞాసామి. ౨

భగవతో గుణమయే స్థూలరూప ఆవేశితం మనో హ్యగుణేఽపి సూక్ష్మతమ ఆత్మజ్యోతిషి పరే బ్రహ్మణి భగవతి వాసుదేవాఖ్యే క్షమమావేశితుం తదు హైతద్ గురోఽర్హస్యనువర్ణయితు మితి ౩

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఏవం శ్రుతప్రియవ్రతసంతానతచ్చరిత్రో రాజా ప్రియవ్రతచరిత్రే సంగ్రహేణాభిహితాయాం ద్వీపాదికల్పనాయాం విశేషం కథాంతే ఉక్తానువాదపూర్వకం పృచ్ఛతి (ఉక్తఇతి.) భూమండలస్యాయామవిశేషః దైర్ఘ్యవిశేషః విశాలతేతి యావత్ ఉక్తః కిం పర్యంత ఉక్తస్తదాహ - యావదాదిత్యస్తపతి యత్ర చాసౌ శుక్లకృష్ణపక్షయోర్నక్షత్రగణైః సహ చంద్రమా వా దృశ్యతే కింపర్యంత మాదిత్యస్తపతి చంద్రమా వా దృశ్యతే తత్రాహ. యత్ర భూమండలవిస్తారే ఏతస్యా భువః సప్తద్వీపానాం జంబ్వాదీనాం యే విశేషా నామమానలక్షణావయస్తేషాం వికల్పః భేదో భగవన్! త్వయా సూచితః సంగ్రహేణోక్తః. ఏతదేవ భూమండలమఖిలం మానతో లక్షణతశ్చకారాన్నామతశ్చాహం సర్వం విస్తరతో విజిజ్ఞాసామి జ్ఞాతుమిచ్ఛామి. కిం తజ్జిజ్ఞాసయేత్యత్ర ఆహ (భగవత ఇతి.) గుణమయే సత్త్వాదిగుణపరిణామరూపే భగవతః స్థూలరూపే ఆవేశితం మనః హి యస్మాదగుణే సత్త్వాదిగుణరహితేఽప్రాకృత ఇతి యావత్. సూక్ష్మతమేఽంగుష్ఠప్రమితే శుద్ధసత్త్వమయే రూపే తథాత్మజ్యోతిషి స్వయం ప్రకాశే పరమాత్మస్వరూపే బ్రహ్మణి భగవద్వాసుదేవాదిశబ్దవాచ్యే ఆవేశితుమాసక్తం క్షమమలం భవేదతో జిజ్ఞాసామి తతో మమ జిజ్ఞాసుత్వాద్ధే గురో! ఏతద్భూమండలం మానలక్షణాదిభిరనువర్ణితు మర్హసి. ౧-౩

ఋషి రువాచ—

న వై మహారాజ భగవతో మాయాగుణవిభూతేః కాష్ఠాం మనసా వచసా వాధిగంతుమలం, విబుధాయుషాపి పురుషస్తస్మాత్ ప్రాధాన్యేనైవ భూగోలకవిశేషం నామరూపమానలక్షణతో వ్యాఖ్యాస్యామః ౪

యో వాయం ద్వీపః కువలయకమలకోశాభ్యంతరకోశో నియుతయోజనవిశాలః సమవర్తులో యథా పుష్కరపత్రమ్. ౫

యస్మిన్నవ వర్షాణి నవయోజనసహస్రాయామాన్యష్టభిర్మర్యాదాగిరిభిః సువిభక్తాని భవంతి ౬

ఇత్యాపృష్టో బాదరాయణిస్తావద్భగవద్విభూతేరనంతత్వాత్ కార్త్స్న్యేన వాఙ్మనసయోరవిషయతాం వదన్ మానాదిభిర్భూమండలవర్ణనం ప్రతిజానీతే (న వా ఇతి.) హే మహారాజ! భగవతో మాయాగుణానాం విభూతిః సత్త్వాదిగుణపరిణామానంతబ్రహ్మాండాత్మికా లీలావిభూతిస్తస్యాః స్థానవిశేషాణాం విభూత్యంతర్గతలోకానామిత్యర్థః, కాష్ఠామంతం నామరూపతః నామరూపాభ్యాం మనసా వచసా వాధిగంతుం జ్ఞాతుం వక్తుం చ పురుషాయుష్యేణాపి పురుషో నాలం న ప్రభుః స్థానవిశేషాణామానంత్యాదితి భావః. తస్మాత్ కార్త్స్న్యేన వాఙ్మనసావిషయత్వాత్ ప్రాధాన్యేన భూగోళస్య విశేషమవాంతరభేదం నామమానలక్షణైః వ్యాఖ్యాస్యామః ప్రకటయిష్యామ ఇతి ౪

తదేవాహ (యో వా ఇతి.) ప్రసిద్ధోఽయం ద్వీపో జంబూద్వీపః, కువలయం భూమండలం, తదేవ కమలం తస్య కోశాః సప్తద్వీపాః తేష్వభ్యంతరః అంతరవర్తీకోశః జంబూద్వీప ఇత్యర్థః. స నియుతయోజనవిశాలః లక్షయోజనవిస్తీర్ణః, సమవర్తులః సమో వర్తులశ్చ వర్తులత్వేన కోణాభావాత్ సర్వతః సమపరిమాణ ఇత్యర్థః యథా పుష్కరస్య పత్రం కమలపలాశం సమవర్తులం తద్వేతి, యస్మిన్ జంబూద్వీపే వర్షాణి ప్రత్యేకం నవయోజనసహస్రమాయామో యేషాం తాని, ఆయామోఽత్ర విస్తారః ఏతచ్చ భద్రాశ్వకేతుమాలవ్యతిరేకేణ ద్రష్టవ్యం తత్సన్నివేశశ్చాన్యత్రోక్తః "ధనుర్వత్ సంస్థితే జ్ఞేయే ద్వే వర్షే దక్షిణోత్తరే, దీర్ఘాణి తత్ర చత్వారి చతురస్రమిలావృతమ్" ఇత్యాదినా అష్టభిః సమర్పితైః నీలశ్వేతశృంగవత్ నిషధహేమకూటహిమాలయమాల్యవద్గంధమాదనాఖ్యైః సుష్ఠు విభక్తాని అసంకీర్ణాని భవంతి వర్తంతే తేషాం నవానాం వర్షాణాం మధ్యే ఇలావృతం నామ వర్షం అభ్యంతరం అంతః విద్యతే ఇత్యర్థః యస్య జంబూద్వీపస్య ఇలావృతవర్షస్య వా నాభ్యాం మధ్యేఽవస్థితః సౌవర్ణః సువర్ణమయః కులగిరీణాం రాజా మేరుః ద్వీపస్య జంబ్వాఖ్యస్య ఆయామో

(భువనకోశవర్ణనమ్)

ఏషాం మధ్యే ఇలావృతం నామాభ్యంతరవర్షం యస్య నాభ్యామవస్థితః సర్వతః సౌవర్ణః కులగిరిరాజో మేరుర్ద్వీపాయామసమున్నాహః కర్ణికాభూతః కువలయకమలస్య మూర్ధని ద్వాత్రింశత్ సహస్రయోజనవితతో మూలే షోడశసహస్రం తావదంతర్భూమ్యాం ప్రవిష్టః. ౭

ఉత్తరోత్తరేణేలావృతం నీలః శ్వేతః శృంగవానితి త్రయో రమ్యక హిరణ్మయ కురూణాం వర్షాణాం మర్యాదాగిరయః ప్రాగాయతా ఉభయతః క్షారోదావధయో ద్విసహస్ర పృథవ ఏకైకశః పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాదుత్తర ఉత్తరో దశాంశాధికాంశేన దైర్ఘ్య ఏవ హ్రసంతి. ౮

ఏవం దక్షిణేనేలావృతం నిషధో హేమకూటో హిమాలయ ఇతి ప్రాగాయతా

విస్తారః లక్షయోజనప్రమాణః తావత్సమున్నాహః ఉచ్ఛ్రాయో యస్య సః తాదృశః కువలయం భూమండల మేవ కమలం తస్య కర్ణికాభూత ఇవ స్థితః తస్య మేరోర్మూర్ధా ఉపరిభాగః ద్వాత్రింశత్సహస్రయోజన విస్తీర్ణః మూలే షోడశసహస్రాణాం యోజనానాం యస్య సః సుమేరురితి విశేష్యానుషంగః. యోజన మితి నపుంసకపాఠే తస్య మేరోర్మూలే షోడశసహస్రాణాం యోజనానాం సమాహారః షోడశ సహస్రయోజనం పరిమాణం వేదితవ్యమిత్యర్థః, పాత్రాదిత్వాత్ స్త్రీత్వాభావః. తావతా షోడశసహస్ర మానేన భూమ్యా మంతః ప్రవిష్టః ఏవం లక్షయోజనోన్నాహః సుమేరురితి ఫలితమ్ ౫-౭

ఉత్తరేణేలావృతం ఇలావృతవర్షస్యోత్తరోత్తరం క్రమేణ నీలశ్వేతశృంగవత్ సంజ్ఞకా రమ్యకాదీనాం త్రయాణాం వర్షాణాం మర్యాదాగిరయః సీమపర్వతాః ప్రాగాయతాః పూర్వతో దీర్ఘాః ఉభయత పూర్వపశ్చిమయోః క్షారోదో లవణసముద్ర ఏవావధిర్యేషాం తే లవణోదధిపర్యంతా ఇత్యర్థః ద్విసహస్రయోజనవిస్తీర్ణా దశాంశాదధికో యోంశః తేన దైర్ఘ్య ఏవ హ్రసంతి తావన్మాత్ర పృథుత్వయోః నీలాదిష త్రిషు పూర్వపూర్వాపేక్షయా ఉత్తరోత్తరస్య దైర్ఘ్యే దశాంశాదధికేన న్యూనమిత్యర్థః ద్వీపస్య మండలాకారత్వాదితి భావః. ౮

ఏవం దక్షిణేనేలావృతం ఇలావృతవర్షస్య దక్షిణతః నిషధాదయస్త్రయః పర్వతాః క్రమేణ నీలాదిభిః సమపరిమాణా అయుతయోజన ఉత్సేధ ఉచ్ఛ్రాయో యేషాం తే. అయం

యథా నీలాదయోఽయుతయోజనోత్సేధా హరివర్షకింపురుషభారతానాం యథాసంఖ్యమ్ ౯

తథైవేలావృతమపరేణ పూర్వేణ చ మాల్యవద్గంధమాదనావానీలనిషధాయతౌ ద్విసహస్రం పప్రథతుః కేతుమాలభద్రాశ్వయోః సీమానం విదధాతే. ౧౦

మందరో మేరుమందరః సుపార్శ్వః కుముద ఇత్యయుతయోజనవిస్తారోన్నాహా మేరోశ్చతుర్దిశమవష్టంభగిరయ ఉపక్లృప్తాః. ౧౧

చతుర్ష్వేతేషు చూతజంబూకదంబన్యగ్రోధాః చత్వారః పాదపప్రవరాః పర్వతకేతవ ఇవాధిసహస్రయోజనోన్నాహాః తావద్విటపవితతయః శతయోజనపరిణాహాః. ౧౨

నీలాదీనామపి ద్రష్టవ్యః. నీలాదిషు పృథుత్వం చైషామితి ద్రష్టవ్యం. హరివర్షాదీనాం త్రయాణాం యథాసంఖ్యం మర్యాదాగిరయః, ౯

తథేలావృతమపరేణేలావృతస్యాపరేణ పశ్చాత్ పూర్వేణ పురస్తాచ్చ మాల్యవద్గంధమాదనావపరేణ మాల్యవాన్ పూర్వేణ గంధమాదనః ఇత్యేతౌ పర్వతౌ క్రమేణానీలనిషధాయతౌ ఉత్తరతో నీలపర్యంతం దక్షిణతో నిషధపర్యంతం చ దీర్ఘౌ నీలనిషధపర్యంతోత్తరదక్షిణాగ్రావిత్యర్థః, తావేవ ద్విసహస్రపృథూ విస్తీర్ణౌ ఇత్యర్థః. తావేవ కేతుమాలభద్రాశ్వయోర్వర్షయోః సీమానం మర్యాదాం విదధాతే కురుతః. నన్వేవం సతి పూర్వాపరరేఖాయామిలావృతవేష్టితో మేరుర్మధ్యే తతః పూర్వాపరతో గిరిద్వయం వర్షద్వయం చ నాతః కించిదస్తి దక్షిణోత్తరదిశాయాం చ తథైవేలావృతవేష్టితో మేరుర్మధ్యే ఉభయత త్రీణి వర్షాణి గిరయశ్చ తత్కథం సర్వతో లక్షప్రమాణత్వం జంబూద్వీపస్య. ఉచ్యతే. మేరోః షోడశసహస్రాణి సర్వతః స్థితత్వాదిలావృతస్యాష్టాదశ అన్యేషాం షణ్ణాం వర్షాణాం చతుష్పంచాశద్గిరీణాం ద్వాదశ చేత్యేవం దక్షిణోత్తరదిశి తావల్లక్షం పూర్వాపరరేఖాయామపి సుమేరోరిలావృతస్య చతుస్త్రింశద్గిర్యోశ్చత్వారి శేషాణి ద్విషష్టిసహస్రాణి కేతుమాలభద్రాశ్వయోరిత్యేవం లక్షం సర్వతః స్థితత్వాదిలావృతస్యాష్టాదశ పుర్వాపరవర్షయోరాసముద్రదైర్ఘ్యం ద్రష్టవ్యం. నాతో విరోధః ౧౦

మందరాదయశ్చత్వారో గిరయః ప్రాగాదిక్రమేణ మేరోశ్చతుర్దిశమవష్టంభగిరయః మేఖలా ఇవావష్టంభంతి ప్రతిష్టంభంతీత్యవష్టంభాస్తే చ తే ఉపక్లృప్తాః విన్యస్తాః. కథంభూతాః? అయుతయోజనౌ ప్రమాణౌ విస్తారోచ్ఛ్రాయౌ యేషాం తథాభూతాః చతుర్ష్వేతేషు మందరాదిషు క్రమేణామ్రజంబూకదంబన్యగ్రోధాశ్చత్వారః పాదపశ్రేష్ఠాః పర్వతానాం కేతవో ధ్వజా ఇవాధిసహస్రమేకాదశశతాన్యున్నాహో యేషాం తావత్ప్రమాణానాం విటపానాం శాఖానాం వితతిర్యేషాం శతయోజనపరిణాహో విస్తారో యేషాం తే ఉపక్లృప్తా ఇత్యనుషంగః

౧౧–౧౨

(భువనకోశవర్ణనమ్)

హ్రదాశ్చత్వారః పయోమధ్విక్షురసమృష్టజలా యదుపస్పర్శిన ఉపదేవగణా యోగైశ్వర్యాణి స్వాభావికాని భరతర్షభ ధారయంతి ౧౩

దేవోద్యానాని చ భవంతి చత్వారి నందనం చైత్రరథం వైభ్రాజకం సర్వతోభద్రమితి ౧౪

యేష్వమరపరివృఢాః సహ సురలలనాలలామయూథపతయ ఉపదేవగణైరుపగీయమానమహిమానః కిల విహరంతి. ౧౫

మందరోత్సంగ ఏకాదశ శతయోజనోత్తుంగదేవచూతశిరసో గిరిశిఖరస్థూలాని ఫలాన్యమృతకల్పాని పతంతి. ౧౬

తేషాం విశీర్యమాణానామతిమధురసురభిసుగంధిబహులారుణరసో దేనారుణోదా

తథా చత్వారో హ్రదాశ్చ క్రమేణ క్షీరమధ్విక్షురసశుద్ధజలాత్మకాః సంతి. తానేవ విశినష్టి, యదుపస్పర్శినః తజ్జలస్పర్శినః సిద్ధాదయః స్వాభావికాన్యష్ట మహైశ్వర్యాణి హే రాజన్! ధారయంతి ౧౩

దేవోద్యానాని దేవవనాని క్రమేణ నందనాదీని భవంతి. తాన్యేవ విశినష్టి-యేషు దేవోద్యానేషు సురలలనానాం సురస్త్రీణాం లలామ భూషణం తద్వత్స్థితాః సురవనితానాం శ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః, తాసాం యూథస్య పతయః తాభిః సహ సంభూయ ఉపదేవగణైః ఉపగీయమానః మహిమా యేషాం తే విహరంతి దేవానాం క్రీడాస్థలానీత్యర్థః ౧౪-౧౫

చూతాదిప్రభవా నదీరాహ (మందరేతి.) మందరశిఖరస్యాధస్తాత్ ప్రదేశే ఏకాదశశతయోజనముత్తుంగ ఉన్నతో యో దేవచూతః తస్య శిరసః సకాశాత్ గిరిశిఖరవత్ స్థూలాని ఫలాని, ఫలప్రమాణముక్తం వాయుపురాణే-"అరత్నీనాం శతాన్యష్టౌ ఏకషష్ట్యధికాని చ, ఫలప్రమాణమాఖ్యాత మృషిభిస్తత్త్వదర్శిభిః" ఇతి, అమృతకల్పాని అమృతతుల్యాని ఫలంతి. ఫలాని ఫలంతీతి గౌర్గచ్ఛతీతివత్ కృదర్థవిశేషణత్వాత్ ధాత్వర్థస్యావివక్షా బోధ్యా గ్రాహకాభావాత్ పక్వాని భవంతీత్యర్థః ౧౬

తేషాం ఫలానాం విశీర్ణానా మధఃపాతేన భిద్యమానానామతీవ మధురశ్చాసౌ స్వతః సురభిశ్చ

నామ నదీ మందరగిరిశిఖరాన్నిపతంతీ పూర్వేణేలావృతముపప్లావయతి. ౧౭

యదుపజోషణాద్భవాన్యా అనుచరీణాం పుణ్యజనవధూనామవయవస్పర్శసుగంధ
వాతో దశయోజనం సమంతాదనువాసయతి ౧౮

ఏవం జంబూఫలానామత్యుచ్చనిపాతవిశీర్ణానామనస్థిప్రాయాణామిభకాయ
నిభానాం రసేన జంబూ నామ నదీ మేరుమందరశిఖరాదయుతయోజనాదవనితలే నిపతంతీ
దక్షిణేనాత్మానం యావదిలావృతముపస్యందయతి ౧౯

తావదుభయోరపి రోధసోర్యా మృత్తికా తద్రసేనానువిధ్యమానా వాయ్వర్క-
సంయోగవిపాకేన సదామరలోకాభరణం జాంబూనదం నామ సువర్ణం భవతి ౨౦

యదు హ వావ విబుధాదయః సహ యువతిభిర్ముకుటకటకకటిసూత్రాద్యాభరణ

సుగంధిశ్చ చాన్యేషాం గంధైరధివాసిత ఇత్యుపరిష్టాత్ బహులశ్చారుణశ్చ రసః స ఏవోదకం తేనారు
ణోదానామారుణోదేతి ప్రసిద్ధా నదీ మందరశిఖరాత్ నిపతంత్యధోఽధః స్పందమానా పూర్వేణేలావృత
వర్షస్య పూర్వం ప్రదేశ ముపప్లావయతి సించతి ఆత్మాన ముపస్యందయతీత్యర్థః. ౧౭

అరుణోదాం నదీం విశినష్టి (యదితి) యస్యా అరుణోదాయా ఉపజోషణాద్రసపానాత్
భవాన్యా అనుచరీణాం పుణ్యజనానాం యాతుధానానాం యా వధ్వః తాసామవయవసంస్పర్శేన సుగంధ
సురభిర్వాతో వాయుః సమంతాత్ సర్వతో దిశం దశయోజనమనువాసయతి సురభీకరోతి ౧౮

ఏవం జంబూఫలానాం మేరుమందరోత్సంగనిరూఢజంబూఫలానామత్యుచ్చాత్ మేరుమంద
రాత్ యో నిపాతస్తేన విశీర్ణానాం భిన్నానాం అనస్థిప్రాయాణామతిసూక్ష్మబీజానామిభకాయనిభానాం
గజశరీరసదృశానాం రసేన జంబూనదీతి ప్రసిద్ధా మేరుమందరస్య శిఖరాదయుతయోజనోచ్ఛ్రాయాత్
భూతలే నిపతంతీ దక్షిణేనేలావృతమిలావృతస్య దక్షిణభాగం యావదిలావృతమాత్మానముపస్యందయతి
ఇలావృతస్య దక్షిణం భాగం ప్రాప్య వహతీత్యర్థః. ౧౯

యావదిలావృతముపస్యందయతి తావత్పర్యంత ముభయోరపి రోధసోః తటయో ర్యా
మృత్తికా తద్రసేన తస్యా నద్యా రసేనానువిధ్యమానా సంయుజ్యమానా వాయ్వర్కసంయోగతో యో
విపాకః పరిణామస్తేన జాంబూనదం నామ సువర్ణం సతా నిరంతరమమరలోకానామాభరణోపయోగి

రూపేణ ఖలు ధారయంతి ౨౧

యస్తు మహాకదంబః సుపార్శ్వనిరూఢో యాస్తస్య కోటరేభ్యో వినిఃసృతాః పంచాయామపరిణాహాః పంచ మధుధారాః సుపార్శ్వశిఖరాత్ పతంత్యోఽపరేణాత్మానమిలావృతమనుమోదయంతి. ౨౨

యా హ్యుపయుంజానానాం ముఖనిర్వాసితో వాయుః సమంతాచ్ఛతయోజనమనువాసయతి ౨౩

ఏవం కుముదనిరూఢో యః శతవల్శో నామ వటస్తస్య స్కంధేభ్యో నీచీనాః పయోదధి మధుఘృతగుడాన్నాద్యంబరశయ్యాసనాభరణాదయః సర్వ ఏవ కామదుఘా నదాః కుముదాగ్రాత్ పతంతః తముత్తరేణేలావృతముపయోజయంతి. ౨౪

భవతి ఏతదేవాహ-యదు సువర్ణం విబుధాదయో యువతిభిః సహ ముకుటాద్యాభరణరూపేణ ధారయంతి ౨౦-౨౧

(యస్త్వితి) సుపార్శ్వస్య పర్వతస్య యః పశ్చిమో భాగస్తత్ర నిరూఢో యో మహాకదంబస్తస్య కోటరేభ్యో వినిఃసృతాః పంచాయామపరిణాహాః పకరమో ర్బాహ్వోః యత్తిర్యగంతరం తదత్రాయామః పంచాయామః పరిణాహః స్థౌల్యం యాసాం తాః పంచ మధుధారాః సుపార్శ్వశిఖరాత్ పతంత్యః అపరేణేలావృతస్య పశ్చిమం భాగం, ప్రత్యాత్మాన మనుమోదయంతి సురభీకుర్వంతి, స్యందన్త ఇత్యర్థః. ధారా విశినష్టి (యాస్త్వితి.) ఉపయుంజానానాం ధారా ఉపభుంజానానాం యో ముఖనిర్వాసితో ముఖగంధేన నిర్వాసితః నితరాం సురభీకృతో వాయుః సమంతాత్ శతయోజనం సురభీకరోతి నిరతిశయసౌరభ్యయుక్తా ధారా ఇత్యర్థః. ౨౨-౨౩

ఏవం కుముదపర్వతే నిరూఢో యః శతవల్శ ఇతి ప్రసిద్ధో వటస్తస్య స్కంధేభ్యో వినిర్గతాః పయోదధిమధుఘృతగుడాన్నాద్యంబరశయ్యాసనాభరణాదీని గుడాన్నాదీని భక్ష్యాణి అంబరాణి ధార్యాణి శయ్యాసనాదీని భోగస్థానాని ఆభరణాని చ దుహంతీతి దుఘాః సర్వే నదాః కుముదస్య పర్వతస్యాగ్రాత్ పతంతః తముత్తరేణేలావృత మిలావృతస్యోత్తరభాగ ముపజోషయంతి ప్రీణయంతి, ఇలావృతస్యోత్తరభాగస్థాన్ లోకాన్ సుఖయంతీత్యర్థః, ఏతదేవాహ-యాన్నదానుపజుషాణానాం

యానుపజుషాణానాం న కదాచిదపి ప్రజానాం వలీపలితక్లమస్వేదదౌర్గంధ్యజరామయమృత్యుశీతోష్ణవైవర్ణ్యోపసర్గాదయః తాపవిశేషా భవంతి యావజ్జీవం సుఖం నిరతిశయమేవ ౨౫

కురఙ్గకురరకుసుంభవైకంకత్రికూటశిశిరపతంగరుచకనిషధశినీవాసకపిలశంఖవైదూర్యజారుధిహంసర్షభనాగకాలంజరనారదాదయో వింశతిగిరయో మేరోః కర్ణికాయా ఇవ కేసరభూతా మూలదేశే పరిత ఉపక్లృప్తాః. ౨౬

జఠరదేవకూటౌ మేరుం పూర్వేణాష్టాదశయోజనసహస్రముదగాయతౌ ద్విసహస్రం పృథుతుంగౌ భవతః. ఏవమపరేణ పవనపారియాత్రౌ దక్షిణేన కైలాసకరవీరౌ ప్రాగాయతావేవ ముత్తరతః త్రిశృంగమకరావష్టభిరేతైః పరిస్తృతోఽగ్నిరివ పరితశ్చకాస్తి కాంచనగిరిః. ౨౭

మేరోర్మూర్ధని భగవత ఆత్మయోనే ర్మధ్యత ఉపక్లృప్తాం పురీ మయుతయోజన

సేవమానానాం ప్రజానాం వల్యాదయః తాపవిశేషా న భవంతి కింతు యావజ్జీవం నిరతిశయం సర్వోత్కృష్టం సుఖమేవ భవతి. వలిస్త్వగ్గతో వికారః, పలితం కేశగతక్లమః శ్రమః ఆమయో రోగః ఉపసర్గాః సుఖదుఃఖరాగద్వేషభయాభిమానప్రమాదోన్మాదశోకమోహలోభమోహమదమాత్సర్యేర్ష్యాదయః ప్రాగుక్తా జ్ఞేయా ఇత్యర్థః. ౨౪-౨౫

(కురంగేతి) కురంగాదయః పర్వతాః కువలయకమలకర్ణికాభూతస్య మేరో ర్మూలదేశే కేసరభూతా ఇవ పరిత ఉపక్లృప్తాః విన్యస్తాః ధాత్రేతి శేషః ౨౬

తథా మేరుం పూర్వేణ మేరోః పురస్తాత్ మేరుమూలా ద్యోజనసహస్రం త్యక్త్వా జఠరదేవకూటౌ పర్వతావష్టాదశయోజనసహస్రదీర్ఘౌ ద్విసహస్రయోజనపృథుతుంగౌ చ భవతః ఏవం మేరోరపరభాగే పవనపారియాత్రౌ జఠరదేవకూటాభ్యాం తుల్యాయామపృథుతుంగౌ భవతః తథా మేరోర్దక్షిణతః కైలాసకరవీరౌ ప్రాగాయతౌ పూర్వతో దీర్ఘౌ ఏవ ముత్తరతస్త్రిశృంగమకరౌ భవతః తైర్పైః పరిస్తృతోఽగ్నిరివాష్టభి రేతై ర్జఠరాదిభిః కాంచనగిరి ర్మేరుః పరిత శ్చకాస్తి ద్యోతతే ౨౭

మేరోర్మూర్ధన్యుపరిభాగే మధ్యతః మధ్యప్రదేశే ఉపక్లృప్తాం భగవతః ఆత్మయోనేః చతుర్ముఖస్య

(భువనకోశవర్ణనం)

సాహస్రీం సమచతురస్రాం శాతకౌంభీం వదంతి. ౨౮

తా మను పరితో లోకపాలానామష్టానాం యథారూపం తురీయమానేన పురో௨ష్టావుపక్లృప్తాః. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
భువనకోశవర్ణనం నామ షోడశో௨ధ్యాయః

పురీమయుతయోజనవిస్తారాం సమచతురస్రాం శాతకౌంభీతి ప్రసిద్ధాం చ వదంతి. తాం శాతకౌంభీం పురీమనుసృత్య మేరౌ పరితో௨ష్టదిక్షు యథాదిశం పూర్వాదిదిశమనతిక్రమమాణా మింద్రాదీనాం లోకపాలానా మష్టౌ పురః అమరావతీతేజోవతీసంయమనీకృష్ణాంగనాశ్రద్ధావతీగంధవతీమహోదయాయశోవతీసంజ్ఞాః తురీయమానేన అయుతస్య తురీయభాగేన ఉపక్లృప్తాః సార్ధద్విశతసహస్రయోజనవిశాలాః కల్పితా ఇత్యర్థః. ౨౮-౨౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షోడశో௨ధ్యాయః.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

తత్ర భగవతః సాక్షాద్యజ్ఞలింగస్య విష్ణోర్విక్రమతో వామపాదాంగుష్ఠనఖనిర్భిన్నోర్ధ్వాణ్డకటాహవివరేణాంతఃప్రవిష్టా యా బాహ్యజలధారా తచ్చరణపంకజావనేజనారుణకింజల్కోపరంజితాఖిలజగదఘమలాపహోపస్పర్శనామలా సాక్షాద్భగవత్పదీత్యనుపలక్షితవచోఽభిధీయమానాతిమహతా కాలేన యుగసహస్రోపలక్షణేన దివో మూర్ధన్యవతతార యత్తద్విష్ణుపదమాహుః. ౧

యత్ర హ వావ వీరవ్రత ఔత్తానపాదిః పరమభాగవతోఽస్మత్కులదేవతాచరణారవిందోదకమితి యామనుసవనముత్కృష్యమాణభగవద్భక్తియోగేన దృఢం

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏవం జంబూద్వీపపర్వతవర్షతత్పరిమాణాదికమభిధాయాథ గంగాగమనపూర్వక[illegible]మిలావృతాదివర్షేషు రుద్రాదీనాం సంకర్షణాదిభగవన్మూర్త్యుపాసనాప్రకారముపద్వీపవిన్యాసం చాహ సప్తదశాదిభిస్త్రిభిరధ్యాయైః (తత్ర భగవత ఇతి) యజ్ఞస్య లింగస్య యజ్ఞమూర్తేః [illegible] పూజ్యస్య విష్ణోర్వామనరూపస్య విక్రమతస్త్రిలోకీం పాదత్రయేణ క్రమమాణస్య సతః [illegible] వామపాదాంగుష్ఠనఖేన నిర్భిన్నమూర్ధ్వముపరిభాగో యస్య తస్యాండకటాహస్య వివరేణ రంధ్రేణాంతః ప్రవిష్టా యా బాహ్యజలధారా సాతిమహతా కాలేన దివో మూర్ధన్యవతతారేత్యన్వయః. జలధారాం విశినష్టి-తస్య త్రివిక్రమస్య యచ్చరణపంకజం తస్యావనేజనేన క్షాళనేన [illegible] కుంకుమం [illegible] కింజల్కైః [illegible] రుపరంజితా ఏవాఖిలస్య జగతోఽఘం పాపమేవ మలం [illegible] స్పర్శనం జలం యస్యాః సా, తత్ర హేతురమలా స్వరూపతో [illegible] ఘమలాపహో పస్పర్శనాప్యమలా అంతరమలసంగశూన్యా సాక్షాద్భగవత్పదీతి [illegible] జాహ్నవీ [illegible] రథీత్యాద్యుపలక్షణాంతరరహితం వచో నామధేయం తేనాభిధీయమానా [illegible] పూర్వం జాహ్నవ్యాదినామాంతరరహితా తథా కేవలం భగవత్పదీతి నామధేయేనాభిధీయమానేత్యర్థః కోఽసౌ దివో మూర్ధా యత్రావతీర్ణా తత్రాహ (యత్తదితి) యద్విష్ణుపాదమాహుస్తత్రేత్యర్థః ౧

కిం తద్విష్ణుపదం తత్రాహ (యత్రేతి) ధ్రువమండలే ఇత్యర్థః యత్ర దివో మూర్ధని వీరవ్రతః దృఢసంకల్పః భాగవతశ్రేష్ఠః ఔత్తానపాదిః ధ్రువః అస్మత్కులదేవతాయా భగవతశ్చరణార

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ)

క్లిద్యమానాంతర్హృదయ ఔత్కంఠ్యవివశామీలితలోచనయుగలకుడ్మలవిగళితామలబాష్ప
కలయాఽభివ్యజ్యమానరోమపులకకులకోఽధునాపి పరమాదరేణ శిరసా బిభర్తి ౨

తతః సప్తఋషయస్తత్ప్రభావాభిజ్ఞా యాం నను తపస ఆత్యంతికీ సిద్ధిరేతావతీ
భగవతి సర్వాత్మని వాసుదేవేఽనుపరతభక్తియోగలాభేనైవోపేక్షితాన్యార్థాత్మగతయో
ముక్తిమివాగతాం ముముక్షవ ఇవ సబహుమానమద్యాపి జటాజూటైరుద్వహంతి ౩

తతోఽనేకసహస్రకోటివిమానానీకసంకులదేవయానేనావతరంతీందుమండల
మావార్య బ్రహ్మసదనే నిపతతి ౪

తత్ర చతుర్ధా భిద్యమానా చతుర్భిర్నామభిశ్చతుర్దిశమభిస్పందంతీ నదనదీపతి
మేవాభినివిశతి సీతాలకనందా చక్షుర్భద్రేతి

విందోదకమితి హేతోః పరమాదరేణ యాం ధారామనుసవనం త్రికాలం శిరసాఽద్యాపి బిభర్తీత్యన్వయః
యద్వా అనుసవనం ప్రతిక్షణం వర్ధమానో యో భగవద్భక్తియోగః తేన దృఢమత్యంతం క్లిద్యమానం
ప్రీయమాణమంతఃకరణం యస్యాత ఏవౌత్కంఠ్యేన వివశమామీలితం చ యల్లోచనయుగళం తదేవ
కుడ్మలే తాభ్యాం విగళితమమలం బాష్పం తస్య కలయా సహాభివ్యజ్యమానం రోమపులకానాం కులం
యస్య తథాభూతః సన్నిత్యర్థః ౨

తతః సప్తర్షయః తస్యా గంగాయాః ప్రభావాభిజ్ఞాః సంతో నోఽస్మాకం తపః సిద్ధిఫల
మియం విష్ణుపదీ సైవైతావతీ ఇతోఽధికా నాస్తీత్యేవం మన్వానా అద్యాపి బహుమానం జటా ఏవ
ముకుటాని తైరుద్వహంతీత్యన్వయః, తత్ర దృష్టాంతః ముముక్షవో ముక్తిమివాగతాం ఇతి తత్ర
హేతుః సర్వాత్మని భగవతి వాసుదేవేఽవిచ్ఛిన్నభక్తియోగలాభేనైవ ఉపేక్షితా అనాదృతా అన్యపురుషార్థా
అర్థకామాదయ ఆత్మగతిః కైవల్యం చ యైస్త ఇతి సప్తర్షివిశేషణమ్ ౩

తతోఽనేకసహస్రకోటీనాం విమానానా మనీకైః సంఘైః సంకులితేన దేవయానేనాకాశ
మార్గేణావతరంత్యధఃప్రస్రవంతీందుమండల మావార్యాప్లావ్య మేరుమూర్ధ్నస్థే బ్రహ్మసదనే నిపతతి ౪

తత్ర చతుర్ధా విభజ్యమానా సీతాదిసంజ్ఞాశ్చతస్రోధారా భూత్వా సీతాదినామభిరభిధీయమానా
చతుర్దిశం నదనదీపతిం సముద్రమేవాభినివిశతి సముద్రే ప్రవిశతి "అభినివిశశ్చ" ఇత్యాధారస్య కర్మ
సంజ్ఞాయాం ద్వితీయా. నామాన్యాహ (సీతేతి.) ౫

(20)

సీతా తు బ్రహ్మసదనాత్ కేసరాచలాదిగిరిశిఖరేభ్యోఽధోఽధః ప్రస్రవంతీ గంధమాదనమూర్ధసు పతిత్వాంతరేణ భద్రాశ్వవర్షం ప్రాచ్యాం దిశి క్షారసముద్రమభి ప్రవిశతి. ౬

ఏవం మాల్యవచ్ఛిఖరాన్నిష్పతంతీ తతోఽనుపరతవేగా కేతుమాలమభి చక్షుః ప్రతీచ్యాం దిశి సరిత్పతిం ప్రవిశతి ౭

భద్రా చోత్తరతో మేరుశిరసో నిపతితా గిరిశిఖరాద్గిరిశిఖరమతిహాయ శృంగవతః శృంగాదవస్యందమానా ఉత్తరాంస్తు కురూనభిత ఉదీచ్యాం దిశి జలధి మభిప్రవిశతి ౮

తథైవాలకనందా దక్షిణేన బ్రహ్మసదనాత్ బహూని గిరికూటాన్యతిక్రమ్య హేమకూటాద్ధైమకూటాన్యతిరభసతరరంహసా లుఠయంతీ భారతమభివర్షం దక్షిణస్యాం దిశి జలధిమభిప్రవిశతి యస్యాం స్నానార్థం చాగచ్ఛతః పుంసః పదే పదేఽశ్వమేధరాజ సూయాదీనాం ఫలం న దుర్లభమితి ౯

తత్ర చతసృణాం ధారాణాం మధ్యే సీతా ప్రాచీనా ధారా బ్రహ్మసదనాత్ కేసరాదిశిఖరేభ్యః కేసరాచలాదీని మేరుసమానోచ్ఛ్రాయత్వాత్ ప్రథమం తేషా మాదిశిఖరేషు ముఖ్యశృంగేషు పతతి తతస్తేభ్యోఽధోఽధః ప్రస్రవంతీ గంధమాదనస్య మూర్ధసు ఉపరిభాగే పతిత్వా అంతరేణ భద్రాశ్వ వర్షం భద్రాశ్వవర్షస్య మధ్యే చ స్యందమానా ప్రాచ్యాం దిశి క్షారసముద్రే ప్రవిశతి. ౬

తథా చక్షుః సంజ్ఞా ప్రతీచీనా ధారా మాల్యవచ్ఛిఖరే నిపతిత్వా తతోఽధః ప్రస్రవంతీ అనుపరతః అప్రతిహతో వేగో యస్యాః సా కేతుమాలం వర్షమభితో వ్యాప్య కేతుమాలస్య మధ్యే ప్రసవంతీత్యర్థః ప్రతీచ్యాం దిశి సరితాంపతిం సముద్రం ప్రవిశతి ఆధారస్యైవ కర్మత్వవివక్షయాత్ర ద్వితీయా ఏవముత్తరత్రాప్యభినివిశశ్చేత్యత్రోపసర్గసంఘాతపూర్వత్వస్యైవ వివక్షితత్వాత్. ౭

తథా భద్రసంజ్ఞా ధారా ఉత్తరతో మేరుశిఖరాన్నిపతంతీ గిరిశిఖరాత్ కుముదశిఖరాత్ ఉచ్చలితోర్ధ్వం గచ్ఛంతీ నీలశిఖరముచ్చలితా చేత్ పర్వతస్య శిఖరమతిహాయాస్పృష్ట్వైవ శృంగవతః పర్వతస్య శృంగే పతిత్వా తతోఽధః స్యందమానా ఉత్తరాన్ కురూనభితో వ్యాప్య ఉదీచ్యాం దిశి లవణార్ణవం ప్రవిశతి ౮

తథైవాలకనందసంజ్ఞా ధారా మేరౌ బ్రహ్మసదనాత్ దక్షిణతః స్రవంతీ బహూని గిరిశి

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ)

అన్యే చ నదా నద్యశ్చ వర్షే వర్షే సంతి బహుశో మేర్వాదిగిరిదుహితరః శతశః. ౧౦

తత్రాపి భారతమేవ వర్షం కర్మక్షేత్రమన్యాన్యష్ట వర్షాణి స్వర్గిణాం పుణ్యశేషోపభోగస్థానాని భౌమాని స్వర్గపదాని వ్యపదిశంతి ౧౧

రాణ్యతిక్రమ్య మధ్యస్థపర్వతశిఖరాణ్యస్పృష్ట్వైవ హేమకూటహిమవత్కూటాని హేమకూటహిమవత్పర్వతయోః శృంగాణ్యతిరభసతరరంహసా అవిస్ఖలితవేగేన లురంతీ భిందంతీ భారతం వర్షమభివ్యాప్య దక్షిణస్యాం దిశి సముద్రమనుప్రవిశతి. అన్యే చ నదా నద్యశ్చ అన్యే చాన్యాశ్చాన్యే 'పుమాన్ స్త్రియా' ఇత్యేకశేషః, మేర్వాదిగిరీణాం దుహితరః తత్ప్రసూతా వర్షే శతశః సంతి ౯-౧౦

తత్రాపి జంబూద్వీపే భారతం వర్షమేవ కర్మక్షేత్రం, కర్మణాం సుఖదుఃఖనిమిత్తానాం పుణ్యాపుణ్యరూపాణాం క్షేత్రమనుష్ఠానస్థానం వ్యపదిశంతీత్యుత్తరేణాన్వయః, అన్యాని త్వష్టౌ వర్షాణి స్వర్గిణాం పుణ్యకర్మణాం పుణ్యశేషస్య భుక్తావశిష్టస్య పుణ్యకర్మణ ఉపభోగస్థానాన్యత ఏవ భౌమాని స్వర్గపదాని వ్యపదిశంతి న తు తాని పుణ్యాపుణ్యకర్మక్షేత్రాణీత్యర్థః నన్వత్ర కేవలేష్టాపూర్తదత్తకర్మకారిణాం ధూమాదినా పితృయానేన పథా చంద్రమసం గతానాం తత్ర సుఖానుభవక్షీణపుణ్యకర్మణాం పునరత్రాగమనం శ్రుతం "యావత్సంపాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంత ఇతి సంపతత్యనేన స్వర్గం లోక" మితి సంపాతః కర్మోచ్యతే శ్రుత్యంతరం చ 'ప్రాప్యాంతం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్, తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే" ఇతి పుణ్యాపుణ్యకర్మానుష్ఠానాయేత్యుక్తిః తత్కథం పుణ్యశేషావస్థానం, కథంతరాం తేషాం తద్భోగస్థానత్వమ్, ఉచ్యతే తావదవశ్యం భోగావశిష్టానామముష్యఫలానామకృతప్రాయశ్చిత్తానాం కర్మణాం సద్భావో వక్తవ్యః. అన్యదేహకర్మనిమిత్తస్య జన్మనోఽసంభవాత్ పునరవరోహణానుపపత్తేః. తథా చ శ్రూయతే "రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయోనిం వైశ్యయోనిం వా" ఇతి స్మృతిరపి "వర్ణాశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టతరజాతికులరూపాయుః శ్రుతవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంతే" ఇతి ఏవం చ భుక్తావశిష్టేన పుణ్యేన కర్మణాఽతిశయవిశిష్టభోగార్థం తద్దేశోత్పత్తిః సంభవతీతి ౧౧

ఏషు పురుషాణా మయుతపురుషాయు ర్వర్షాణాం దేవకల్పానాం నాగాయుత ప్రాణానాం వజ్రసంహననబలవయోమోదప్రముదితమహాసౌరతమిథునవ్యవాయాపవర్గ వర్షధృతైకగర్భకలత్రాణాం తత్ర తు త్రేతాయుగసమః కాలో వర్తతే ౧౨

యత్ర హ దేవపతయః స్వైః స్వైర్గణనాయకైః విహితమహార్హణాః సర్వర్తు కుసుమస్తబకఫలకిసలయశ్రియాఽఽనమ్యమాన విటపలతావిటపిభి రుపశుంభమానరుచిర కాననాశ్రమాయతనవర్ష గిరిద్రోణీషు తథా చామలజలాశయేషు వికచవివిధనవవనరుహా మోదముదితరాజహంసజలకుక్కుటకారండవసారసచక్రవాకాదిభిః మధుకరనికరాకృతిభిరుప కూజితేషు జలక్రీడాదిభిర్విచిత్రవినోదైః సులలితసురసుందరీణాం కామకలిలవిలాసహాస లీలావలోకాకృష్టమనోదృష్టయః స్వైరం విహరంతి ౧౩

నవస్వపి వర్షేషు భగవాన్నారాయణో మహాపురుషః పురుషాణాం తదను-

తాన్యష్టౌ వర్షాణి వర్ణయతి (యేష్వితి యత్ర హేతి చ గద్యద్వయేన) యేష్వితి యేష్వష్టసు వర్షేషు పురుషాణాం త్రేతాయుగసమః కాలో వర్తతే సుఖోత్కర్షాత్ త్రేతాయుగసామ్యముక్తం కృతయుగే హి సర్వే ధ్యాననిష్ఠాః ద్వాపరాదౌ తు దుఃఖబహులాః కథంభూతానాం దేవతుల్యానాం నాగాయుత బలానాం పురుషాణామయుతం పురుషమానేనాయుర్వర్షాణి యేషాం వజ్రవద్ దృఢం సంహననం శరీరం తస్మిన్ బలవయోమోదాద్యైః ప్రముదితాని యాని మహాంతి సౌరతాని యేషాం తాని మిథునాని తేషాం వ్యవాయాపవర్గేఽలంభోగావసానే ఏకవర్షావశిష్టే ఆయుషి ధృత ఏకో గర్భో యైస్తాదృశాని కలత్రాణి యేషామ్. ౧౨

యత్ర వర్షే దేవపతయః దేవశ్రేష్ఠాః స్వైః స్వైః సేవకగణానాం నాయకైః విహిత మహార్హణాః కృతమహోపచారాః సన్తః స్వైరం విహరంతీత్యన్వయః ఏషు స్థానేషు సర్వేషు సత్సు కుసుమస్తబకాదీనాం శ్రియా సమృద్ధ్యాత్యంతం నమ్యమానాః ప్రహ్వీభూతాః శాఖా లతాశ్చ యేషాం తైర్విటపిభిర్వృక్షై రుపశోభమానాని కాననాని యేషు తేష్వాశ్రమాయతనేషు గిరిద్రోణీషు చ తిర్యగంత రాంతర్భూమిషు తథామలేషు జలాశయేషు చ వికచాని వివిధాని నవాని వనరుహాణి నీరజాని తేషామామోదేన ప్రముదితైః రాజహంసాదిభిర్మధుకరాణాం చాకృతిభిః జాతివిశేషై రుపకూజితేషు సత్సు తేషు జలక్రీడా యాం యే వివిధా వినోదాస్తైః సులలితానామతిసుందరీణాం కామేన కలిలైః క్షుభితైర్విలాసాదిభి రాకృష్టం మనో దృష్టిశ్చ యేషాం ఏవంభూతాః సంతః స్వేచ్ఛాపూర్వకం విహరంతీత్యర్థః. ౧౩

ఇలావృతాదిషు నవస్వపి వర్షేషు భగవాన్నారాయణః మహాపురుషేణ తత్తద్వర్షపతినా సేవ్య-

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం. రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ)

గ్రహాయ ఆత్మతత్త్వవ్యూహేనాత్మనాద్యాపి సన్నిధీయతే. ౧౪

ఇలావృతే తు భగవాన్ భవ ఏక ఏవ పుమాన్ న హ్యన్యస్తత్రాపరో నిర్విశతి భవాన్యాః శాపనిమిత్తజ్ఞో యత్ప్రవేక్ష్యతః స్త్రీభావస్తత్పశ్చాద్వక్ష్యామి ౧౫

భవానీనాథైః స్త్రీగణార్బుదసహస్రైరవరుధ్యమానో భగవత శ్చతుర్మూర్తే

మానః పురుషాణాం తత్తద్వర్షపురుషాణాం వక్ష్యమాణానుగ్రహాయ పురుషాననుగ్రహీతు మాత్మతత్త్వ వ్యూహేనాత్మనా విగత ఊహస్తర్కః వ్యూహ ఆత్మతత్త్వస్య జీవతత్త్వస్య వ్యూహో యస్మింస్తేన జీవైర్దృష్టవస్తు సజాతీయత్వేన చింతయితుమశక్యేనాత్మనేత్యర్థః. యద్వా ఆత్మనః స్వాత్మనః తత్త్వం తస్య భావస్తత్త్వం కల్యాణగుణాస్తేషాం సమూహో వ్యూహో యస్య తేనాత్మనా సమస్తకల్యాణగుణవిశిష్టే నాత్మనేత్యర్థః నత్వాత్మతత్త్వవ్యూహేన సంకర్షణాదిరూపేణేత్యర్థః హరివర్షాదిషూపాస్యానాం నరహర్యాది రూపాణాం విభవత్వేన వ్యూహత్వాభావాత్ నవస్వపి వర్షేష్విత్యనేన సహ విరోధాపత్తేః. సన్నిధీయతే సన్నిహితో భవతీత్యర్థః ౧౪

తత్రేలావృతాదిషు క్రమేణోపాస్యమానరూపం తదుపాసకం చాహ. ఇలావృతే వర్షే భగవాన్ భవో రుద్ర ఏవైకః పురుషో వసతి నాపరః పురుషస్తత్ర వసతి తత్రహేతుః—భవాన్యాః శాపరూపం యన్నిమిత్తం స్త్రీత్వనిమిత్తం తజ్జానాతీతి తథా భవాన్యాః శాపనిమిత్తజ్ఞోఽపరః పురుషస్తత్ర న వసతి యది శాపమజానన్నపి తత్ర ప్రవిశతి తర్హి స్త్రీత్వ మాప్నోతీత్యాహ. యత్ప్రవిష్టస్య యత్రేలావృతే ప్రవిష్టస్య స్త్రీభావఆపద్యతే తత్ర ప్రవిష్టస్య స్త్రీత్వనిమిత్తం శాపరూపం పశ్చాన్నవమస్కంధే వక్ష్యామీత్యర్థః. ౧౫

తత్ర భవానీ రుద్రాణీ నాథా స్వామినీ ఈశ్వరీ యేషాం తైః స్త్రీణామర్బుదసహస్రైరవరుధ్య మానః సేవ్యమానః భవో రుద్రః భవానీనాథ ఇతి పృథక్పదం భవవిశేషణం వా అనేన భవానీసామీప్యం వివక్షితమ్. ఆత్మనః స్వస్య ప్రకృతిం కారణభూతాం చతుర్మూర్తేర్వాసుదేవాదిరూపేణావస్థితస్య భగవతో మహాపురుషస్య సంకర్షణసంజ్ఞాం తురీయాం మూర్తిరూపామిత్యర్థః. వాసుదేవప్రద్యుమ్నానిరుద్ధ సంకర్షణక్రమవివక్షయా తురీయామిత్యుక్తం. క్రమానాదరణాత్ తామసీం తమోఽధిష్ఠాత్రీం తమఃశబ్దేనాత్ర ప్రధానం వివక్షితమ్ "తమ ఆసీత్తమసా గూఢ మగ్రే ప్రకేతం అవ్యక్తమక్షరే లీయతే, అక్షరం తమసి లీయతే" ఇతి ప్రయోగాత్. జ్ఞానావరణాచ్చ తమసో నియంత్రీమిత్యర్థః. ఆత్మని చిత్తే సమాధిరేవ

ర్మహాపురుషస్య తురీయాం తామసీం మూర్తిం ప్రకృతిమాత్మనః సంకర్షణసంజ్ఞామాత్మ సమాధిరూపేణసన్నిధాప్యైతదనుగృణన్ భవ ఉపధావతి ౧౬

శ్రీభగవా౯ ఉవాచ—

ఓం నమో భగవతే మహాపురుషాయ సర్వగుణసంఖ్యానాయ అనంతాయ అవ్యక్తాయ నమ ఇతి ౧౭

రూపమాకారో యస్య తేన ఉపాయేనేతి శేషః, సన్నిధాప్య సాక్షాత్కృత్య ఏతద్వక్ష్యమాణం మంత్రాత్మకం వాక్యమనుగృణన్ జపన్నుపధావతి స్తౌతి భజ ఇత్యాదిభిరిత్యర్థః. ౧౬

జప్యమంత్రమాహ (ఓం నమ ఇతి) ఓమితి బ్రహ్మణో నిర్దేశః 'ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః" ఇతి వచనాత్ స్వవ్యతిరిక్తం చిదచిదాత్మకం సర్వం జగన్నిత్యవిభూతిం చ స్వశేషతయా స్వభావేనైవ స్వీకృతవత ఇత్యర్థః భగవత ఇత్యనేన పూర్ణషాడ్గుణ్యం వివక్షితం. మహాపురుషాయేత్యనేన నిఖిలజగదుదయవిభవలయలీలత్వమభిప్రేతం మహాపురుషశబ్దస్య "వేదాహమేతం పురుషం మహాంతం" ఇతి పురుషసూక్తార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ తత్ర చ "తస్మాద్విరాడజాయతే" త్యాదినా కృత్స్నజగత్కారణత్వప్రతిపాదనాత్ "అద్భ్యః సంభూతః" ఇత్యనువాకోఽప్యత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయతే తత్రాపి మహాపురుషశబ్దశ్రవణాత్ అద్భ్యః సంభూత ఇత్యనువాకస్య హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే ఇత్యనేనాష్టర్చేన సహాద్భ్యః సంభూతబ్రహ్మ గర్భః ఇత్యష్టావిత్యేకవాక్యత్వప్రతిపాదనాద్ధిరణ్యగర్భాదికారణత్వచ్ఛాయానుకారిణామపి వైదికవాక్యానాం మహాపురుషపరత్వమనుగం సర్వగుణానాం చేతనాచేతనయోరసంభావితానాం జగత్కారణత్వోపయికానామాశ్రయణసౌకర్యాపాదకానా మాశ్రితకార్యాపాదకాదీనాం చ సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వవాత్సల్యసౌశీల్యసౌలభ్యజ్ఞానశక్తిమూర్తేః ప్రాప్త్యాదీనాం సంఖ్యానం కథనం శ్రుతిగణేన యస్మింస్తస్మై అనేన "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి" ఇతి శ్రుత్యర్థో వివక్షితః సర్వగుణానాం సంఖ్యానం చ న పరిచ్ఛిన్నత్వేన క్రియతే, అపి త్వానంత్యేన స్వరూపతో గుణతశ్చానంత్యాభిప్రాయేణానంతాయేత్యుక్తం అనేనోపాస్యత్వప్రాప్యత్వాదికం చ వివక్షితం. ఏవంభూత త త్ప్రాప్త్యుపాయస్తదుపాసనం తచ్చరణవరణ ఏవ నాన్య ఇతి పురుషసూక్తార్థప్రత్యభిజ్ఞానాదేవ స్ఫోరితస్తత్ర "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా" ఇతి వేదనాతిరిక్తోపాయాంతర నిషేధాత్ తదేవ శబ్దతో వ్యంజయన్నాహ అవ్యక్తాయేతి. వ్యక్తైరింద్రియాదిభిర్న వ్యజ్యతే న గృహ్యతే ఇత్యవ్యక్తః, "న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచే" త్యాదిశ్రుత్యర్థోఽనుసంధేయః. ఏవంభూతాయ నమః, నతిర్నమస్కారోఽత్ర తత్పూర్వకోపాసనోపలక్షకః తదేవ నమః మద్రక్షణోపాయమిత్యర్థః. ౧౭

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ

భజే భజన్యారణపాదపంకజం భగస్య కృత్స్నస్య పరం పరాయణమ్,
భక్తేష్వలం భావితభూతభావనం భవాపహం త్వా భవభావమీశ్వరమ్. ౧౭

న యస్య మాయాగుణచిత్తవృత్తిభిర్నిరీక్షతో హ్యణ్వపి దృష్టి రజ్యతే,
ఈశే యథా నోఽజితమన్యురంహసాం కస్తం న మన్యేత జిగీషురాత్మనః ౧౮

అసద్దృశో యః ప్రతిభాతి మాయయా క్షీబేవ మధ్వాసవతామ్రలోచనః.

తత్రస్తుతిరూపాన్ శ్లోకానాహ (భజ ఇత్యాదినా) ఈశ్వరం త్వాం భజ ఇత్యన్వయః తమీశ్వరం విశినష్టి-భజన్యారణపాదపంకజం భజన్యం భజనీయముపాస్యం అరణం ప్రాప్యం పాదపంకజం యస్య తం అనీయర ఈకారలోప ఆర్షః భజంత్యేతి పృథక్ పదం సంబుద్ధ్యంతం వా యద్వా భజనం కుర్వాణా భజనాః భజనశబ్దాత్ భావసాధనాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్ కృతటిలోపాత్ కర్తరి క్విప్, తాన్ యాతి ప్రాప్నోతి తేషాం సన్నిహితో భవతి ఇతి భజన్య ఇతి వ్యుత్పాద్యతే భజన్శబ్దోపాంతే కర్మణ్యుపపదే "ఆతోఽనుపసర్గే కః". టిలోపస్య స్థానివత్త్వాన్న లోపః కృత్స్నస్య సమగ్రస్య భగస్యైశ్వర్యాదివర్గస్య పరం కేవలం పరాయణమాశ్రయం భక్తేష్వలమత్యర్థం భావితం ప్రకటీకృతం భూతభావనం భూతాని భావ్యంతే ఉత్పాద్యంతే యేన తత్తథా నిఖిలభూతకారణం స్వస్య రూపం యేనేత్యర్థః, యద్వా భూతభావనం భూతానా మభ్యుదయహేతుం, భక్తేషు భవాపహం భవనాశనమిత్యర్థః భవభావం సంసారస్య ప్రవర్తకం స్వసంకల్పాయత్తజీవసంబంధమోచక మిత్యర్థః, ౧౭

ఏవముపాస్యత్వప్రాప్యత్వషాడ్గుణ్యపూర్త్యభ్యుదయహేతుత్వం బంధమోక్షకారణత్వాదిభిః ధర్మైశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యముక్తమ్ తదేవ వైధర్మ్యం దృష్టాంతేన విశదయతి (న యస్యేతి.) యస్య నిరీక్షతః సర్వం స్వతః పశ్యతః ఈశ ఇతి షష్ఠ్యంతమీశ్వరస్యేత్యర్థః దృష్టిర్జ్ఞానం మాయాగుణచిత్తవృత్తిభిః ప్రకృతిగుణకార్యరాగద్వేషాదిచిత్తవృత్తిభి రణ్వప్యల్పమపి నాజ్యతే నానువిధ్యతే, అజితమన్యురంహసా మజితక్రోధవేగానాం నోఽస్మాకం యథేతి వైధర్మ్యే దృష్టాంతః, ఈశే ఇతి పాఠే ఈశ్ ఈశానం నియమనం తస్మై నిరీక్షత ఇత్యన్వయః, తమేవంభూతం భగవంతమాత్మన ఇంద్రియాణి దేహాన్ వా తదుపలక్షితం సంసారం జిగీషుః జేతుమిచ్ఛుః కో నామ పుమాన్ నానుమన్యేత నాద్రియేత. సర్వోఽపి ముముక్షుస్త్వాం సేవత ఇత్యర్థః. ౧౮

రాగద్వేషాదిభిర్వృత్తిభిర్దృష్టిర్నాజ్యతే ఇత్యుక్తం తత్కథం తామసత్వేన ప్రతీయమానస్య

న నాగవధ్వోఽర్హణ ఈశిరే హ్రియా యత్పాదయోః స్పర్శనధర్షితేంద్రియాః

య మాహు రస్య స్థితిజన్మసంయమం త్రిభి ర్విహీనం య మనంత మృషయః,
న వేద సిద్ధార్థమివ క్వచిత్స్థితం భూమండలం మూర్ధసహస్రధామసు ౨౧

యస్యాద్య ఆసీద్ గుణవిగ్రహో మహాన్ విజ్ఞానధిష్ణ్యో భగవా నజః కిల,

రాగాదేరనుదయ ఇత్యాశంక్యాహ (అసద్దృశ ఇతి.) అసద్దృశః అపరమార్థదృష్టేః అసతి దేహే దృష్టిరాత్మనోఽభిమానో యస్య తస్యేతి వా జనస్య మాయయాఽవిద్యయాఽజ్ఞానేన మధ్వాసవః మాదకః ఆసవః మద్యం తేన మధ్వాసవాభ్యాం వా తామ్రే రక్తే లోచనే యస్య తథాభూతో యః క్షీబః మత్తః స ఇవేతి ప్రతిభాతి యో భవాన్, క్షీబేవేత్యత్ర సంధిరార్షః పరమార్థతస్తు శుద్ధసత్త్వమయాప్రాకృతస్వేచ్ఛోపాత్తాకర్మవశ్యకల్యాణవిగ్రహ ఇత్యర్థః అత ఏవహి నాగవధ్వో నాగానాం స్త్రియః నాగకన్యకాః యస్య తవ పాదపద్మయోః స్పర్శనేన ధర్షితం వ్యాకులితమింద్రియం మనో యాసాం తాః కామాదిపారవశ్యా వయం రాగాదిప్రతిమాః శుద్ధసత్త్వమూర్తేః పాదౌ కథం స్ప్రష్టుం ప్రభవామ ఇతి ధర్షితేంద్రియాః సత్యః అర్హణం పూజాం న ఈశిరే న సమర్థా బభూవుః నిశ్శంకం కర్తుమితి శేషః ఏవంభూతం కోనానుమన్యేతేతి పూర్వేణాన్వయః, ౨౦

పునరైశ్వర్యమేవ వ్యంజయన్నాహ (య మితి చతుర్భిః.) అస్య చిదచిన్మిశ్రస్య జగతః స్థితిజన్మసంయమం స్థిత్యుత్పత్తిసంహారకారణం ఋషయో వేదాంతా య మాహుః ఋషయ ఇతి దీర్ఘ ఆర్షః కారణత్వేఽపి త్రిభిర్గుణైః సత్త్వాదిభి ర్విహీనం త్రైగుణాపరవశమనంతం స్వరూపతః స్వభావతశ్చ దేశకాలవస్త్వపరిచ్ఛిన్నమాహుః "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం అస్థూలమనణ్వహ్రస్వం సత్యం జ్ఞాన మనంతం" ఇత్యాదయః శ్రుతయోఽత్ర ఋషిశబ్దవివక్షితాః, అనంతత్వమేవాహ-యో మూర్ధభూతాని సహస్రసంఖ్యాకాని ధామాని ఫణరూపాణి తేషు మధ్యే క్వచిత్ సిద్ధార్థమేవ సర్షపమివ స్థితం భూమండలం న వేద భారత్వేన నానుసంధత్తే న జానాతి వా యచ్ఛబ్దానాం కస్తం న మన్యేతేతి పూర్వేణాన్వయః ౨౧

(యస్యేతి) అపాదానస్య సంబంధమాత్రవివక్షయా షష్ఠీ యస్మాత్ మహాశరీరేషు మహత్త్వాభిమానీ విజ్ఞానధిష్ణ్యః జగన్నిర్మాణాద్యుపయుక్తజ్ఞానాశ్రయః గుణవిగ్రహః రజఃప్రచురవిగ్రహః ఆద్యః రూపాద్యపేక్షయాఽఽదౌ భవః భగవానజో బ్రహ్మా ఆసీత్, యత్సంభవః యస్మాత్ బ్రహ్మణః సకాశాత్ సంభవోఽహం రుద్రః కిమర్థం త్రివృతా త్రివృతాహంకారేణ "అధ్యయనేన వసతీ" తివత్ ఫలస్యైవ హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా దేహేషు త్రివిధాహంకారప్రవృత్త్యర్థం జాతోఽహమిత్యర్థః.

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ)

యత్సంభవో౽హం త్రివృతా స్వతేజసా వైకారికం తామసమైంద్రియం సృజే ౨౨

ఏతే వయం యస్య వశే మహాత్మనః స్థితాః శకుంతా ఇవ సూత్రయంత్రితాః,
మహానహం వైకృతతామసేంద్రియాః సృజామ సర్వే యదనుగ్రహాదిదమ్ ౨౩

యన్నిర్మితాం కర్హ్యపి కర్మపర్వణీం మాయాం జనో౽యం గుణసర్గమోహితః,
న వేద నిస్తారణయోగమంజసా తస్మై నమస్తే విలయోదయాత్మనే. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
సప్తదశో౽ధ్యాయః

స్వతేజసా స్వస్య సంకర్షణమూర్తేస్తేజసా స్వదత్తేనాహంకారప్రవర్తనోపయుక్తేన జ్ఞానేన వైకారికం సాత్త్వికం తామస మైంద్రియకం రాజసం సృజే దేహేషు త్రివిధాహంకారం ప్రవర్తయామీత్యర్థః ౨౨

ఏత ఇతి మహాన్ మహత్తత్త్వమ్, అహమహంకారః తద్ద్విధాభేదమాహ- వైకృతతామసేంద్రియాః సాత్త్వికాహంకారో వైకృతః తామసో భూతాదిః ఇంద్రియో రాజసః సర్వే బ్రహ్మాదయో వయం యస్య మహాత్మనో భగవతో వశే సూత్రే రజ్జ్వాం యంత్రితాః బద్ధాః శకుంతా ఇవ సంతో యస్య భగవతో౽నుగ్రహాదిదం బ్రహ్మాండం తదంతర్వర్తి వస్తుజాతం చ వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకం యథాయథం సృజామః ౨౩

ఏవం సర్వజగత్కారణత్వసత్యజ్ఞానానంతత్వసర్వాంతరత్వానన్యాధిపతిత్వాదిగుణవిశిష్టం స్తుత్వా "ప్రధానక్షేత్రపతిః గుణేశః సంసారమోక్షస్థితిబంధహేతుః" ఇతి బంధమోక్షహేతుత్వేన స్తువన్నమస్కరోతి (యన్నిర్మితామితి) యేన భగవతా నిర్మితాం కర్మపర్వణీం కర్మాఖ్యగ్రంథిమతీం మాయాం ప్రకృతిం గుణమయసర్గేణ గుణపరిణామాత్మకదేహేంద్రియాదిసంబంధేన మోహితః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరహితో౽బ్రహ్మాత్మకత్వ స్వతంత్రాత్మత్వాదిభ్రమయుక్తో జనో జన్మమరణాదిక సాంసారికధర్మభాక్ జీవః న వేద మాయాస్వరూపమేవ న వేద కిం తన్నిస్తారణోపాయం న వేదేతి వక్తవ్యమిత్యాహ తన్నిస్తారణయోగం మాయానిస్తారణోపాయమంజసా సుఖేన న వేద తస్మై తద్విలయోదయాత్మనే తద్విలయః ప్రకృతిసంబంధవిలయః ఉదయః ప్రకృతిసంబంధః ఉభయోపాదనోపయుక్తమాత్మజ్ఞానం యస్య తస్మై నమ ఇతి ౨౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తదశో౽ధ్యాయః

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

తథా చ భద్రశ్రవా నామ ధర్మసుతః తత్కులపతయః పురుషా భద్రాశ్వవర్షే సాక్షాద్భగవతో వాసుదేవస్య ప్రియాం తనుం ధర్మమయీం హయశీర్షాభిధానాం పరమేణ సమాధినా సన్నిధాప్యేద మభిగృణంత ఉపధావంతి. ౧

భద్రశ్రవస ఊచుః—

ఓం నమో భగవతే ధర్మాయాత్మవిశోధనాయ నమ ఇతి. ౨

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవ మిలావృతే ఉపాస్యం రూపం ఉపాసనం ఉపాసనప్రకారం చాభిధాయ భద్రాశ్వవర్షాదిషు తానాహాధ్యాయద్వయేన (తథా చేతి) భద్రశ్రవాః నామ ధర్మసుతో భద్రాశ్వవర్షాధిపతిః తస్య కులపతయః కులశ్రేష్ఠాః సేవకముఖ్యా ఉపాసకముఖ్యాశ్చ భద్రశ్రవసః పురుషా భద్రాశ్వవర్షే మేరోః పూర్వస్మిన్ సాక్షాద్భగవతో వాసుదేవస్య సాక్షాచ్ఛబ్దః యత్ సాక్షాదపరోక్షాత్ బ్రహ్మేత్యాదావివ బ్రహ్మశబ్దస్య భగవచ్ఛబ్దస్య చ పౌష్కల్యేన ప్రవృత్తినిమిత్తవత్పరత్వసూచనార్థః ప్రియామితి వాసుదేవకథనం న తు రామకృష్ణాది తనుభ్యోఽస్యా హయశీర్షాభిధానాయాః ప్రీత్యతిశయద్యోతనార్థం ధర్మమయీం యజ్ఞోపాసనాదిధర్మావేదక వేదప్రచురామిత్యర్థః ఈదృశధర్మమయత్వం రామాదిష్వప్యవిశిష్టం తథాపి ప్రాధాన్యేన విస్రస్త వేదాహరణతదుపదేశార్థత్వాదస్యాస్తన్వా ధర్మమయీమిత్యుక్తం. హయగ్రీవాఖ్యాం తనుం పరమేణ సాక్షాత్కారపర్యంతకాష్ఠాం గతేన సమాధినా సన్నిధాప్య సాక్షాత్కృత్వేదం వక్ష్యమాణం మంత్రవచః అభిగృణంతో జపంత ఉపధావంతి, వక్ష్యమాణశ్లోకైః స్తువంతీత్యర్థః. ౧

ఓంకారార్థః పూర్వవద్భగవచ్ఛబ్దార్థశ్చ ధర్మాయ పూర్వోత్తరభాగాత్మకవేదావేద్యప్రమేయో ధర్మస్తత్ర పూర్వభాగస్యారాధ్య స్వరూపశోధనప్రకారావేదకత్వేనారాధ్యతాత్పర్యకత్వాత్. "యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః తే వదంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతమ్" ఇత్యుక్త రీత్యా భగవత ఏవ పూర్వభాగప్రమేయత్వం. ఉత్తరభాగప్రమేయం తు స్పష్టమేవేతి ధర్మాయేత్యస్య పూర్వోత్తరభాగప్రమేయాయేత్యర్థః, ఆత్మవిశోధనాయ ఆత్మాన్తఃకరణం జీవో వా శోధ్యతే యేన స ఆత్మవిశోధనస్తస్మై యత్ప్రసాదాదంతఃకరణం జీవో వా శుద్ధిం రజస్తమోభ్యామనభిభవరూపాం ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తిరూపాం ముక్తిం చ ప్రాప్నోతి స తథోచ్యతే. అత్ర ధర్మాయేత్యనేన ప్రాపకవ్యాపకపరంపరాయా ముపాయత్వ ముచ్యతే. ఆత్మవిశోధనాయేత్యనేన ప్రాప్యత్వ ముక్తం భగవచ్ఛబ్దేన తదుభయోపయుక్తగుణవత్త్వం వివక్షితమ్. ౨

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

అహో విచిత్రం భగవద్విచేష్టితం ఘ్నంతం జనోఽయం హి మిషన్ న పశ్యతి.
ధ్యాయన్నసద్యర్హి వికర్మ సేవితుం నిర్హృత్యపుత్రం పితరం జిజీవిషతి

వదంతి విశ్వం కవయః స్మ నశ్వరం పశ్యంతి చాధ్యాత్మవిదో విపశ్చితః,
తథాపి ముహ్యంతి తవాజ మాయయా సువిస్మితం కృత్యమజం నతోఽస్మి తమ్ ౪

విశ్వోద్భవస్థాననిరోధకర్మ తే హ్యకర్తురంగీకృత మప్యపావృతః,

స్తుతిరూపాన్ శ్లోకానాహ (అహో ఇతి) తావద్భగవన్మాయయా దురత్యయత్వద్యోతనాయ విస్మయమానా ఆహుః ఘ్నంతం మృత్యుం పిత్రాదిదృష్టాంతేనాయం జనో మిషన్ పశ్యన్నపి న పశ్యతి నాత్మనోఽనుసంధత్తే ఇత్యేత ద్భగవద్విచేష్టితం భగవన్మాయావైభవరూపం ఏతచ్ఛబ్దాదిచిత్రం విస్మయనీయమ్. అహో విచిత్రమితి నిపాతసంఘాత ఆశ్చర్యద్యోతకః, కథంభూతో న పశ్యతి పుత్రం పితరం చ మృతం నిర్హృత్య దగ్ధ్వా స్వయం తదుపార్జితైః జిజీవిషుర్జీవితుమిచ్ఛుః కిమర్థమసత్తుచ్ఛం విషయసుఖం సేవితుం కిం కుర్వన్ యర్హి యదా వికర్మ విరుద్ధం కర్మోపాయం ధ్యాయన్. ౩

నన్వవిద్వాన్న పశ్యతి కిమత్ర చిత్రమత్రాహ (వదంతీతి) కవయః అధీతవేదాంతవిద్యాః విశ్వం జగత్ నశ్వరం కేవలం వదంతి న త్వనుసందధతే, నన్వాత్మయాథాత్మ్యవిదోఽనుసందధత ఏవ తత్రాహ అధ్యాత్మవిదః అధీతవేదాంతవిద్యాః విపశ్చితః ఉపాసితస్వాత్మపరమాత్మానః యద్యపీదం విశ్వం పశ్యంతి తథాపి హే అజ! తవ మాయయా ముహ్యంతి మోహం ప్రాప్నువంతి విపశ్చితామపి పుత్రమరణాదినిమిత్తశోకదర్శనాదితి భావః. అత ఇదం కృతం భగవద్విచేష్టితం సువిస్మయం విస్మయనీయం ఈదృశమోహనివృత్తయే కేవలం త్వాం ప్రపద్యామహే ఇత్యాహుః. అజం జన్మమరణాదిసంసారవర్మప్రతిభటం త్వాం నతోఽస్మి "కర్తరి క్తః" నమస్కృతవానస్మి ప్రత్యేకాభిప్రాయమేకవచనమ్ ౪

నను కిం యదేతచ్చిత్రం యజ్జీవమోహనానుకూలమాయాప్రేరణమితి తతోఽప్యేతద్విచిత్రతరమకర్తుర్మమ విశ్వసృష్ట్యాదికర్తృత్వమస్తి తచ్చాబంధకం చేత్యత్రాహుః (విశ్వోద్భవేతి) అకర్తుః "చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః, తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తారమవ్యయమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యాదివ్యవస్థయాతివిచిత్రజగత్సృష్ట్యాదికర్తృత్వేఽపి తత్తత్కర్మాయ తద్దేవాదివైచిత్ర్యాదకర్తుస్తే తవ "కర్తరి షష్ఠీ" త్వయేత్యర్థః. విశ్వస్య జగతః ఉద్భవస్థాననిరోధకర్మ సృష్టిస్థితిప్రళయరూపం కర్మ, అంగీకృతం స్వీకృతమితి గోత్రదుక్తమేవ న తు త్వయి విచిత్రం

యుక్తం న చిత్రం త్వయి కార్యకారణే సర్వాత్మని వ్యతిరిక్తే చ వస్తుతః ౫

వేదాన్ యుగాంతే తమసా తిరస్కృతాన్ రసాతలాద్యో నృతురంగవిగ్రహః,
ప్రత్యాదదే వై కవయేఽభియాచతే తస్మై నమస్తేఽవితథేహితాయ ఇతి ౬

జీవస్యేవ న బంధక మిత్యభిప్రాయః కుతః యతస్త్వమపావృతః కదాచిదపి పుణ్యపాపాఖ్యకర్మణా జ్ఞానసంకోచరహితః జీవానాం తు "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః తేషాం సత్యానాం సతా మనృతమపి ధానమ్" ఇతి కర్మాఖ్యవిద్యయా జ్ఞానసంకోచరూపావరణసద్భావాత్ అవిద్యావృతజ్ఞానైరనుష్ఠితానాం పూర్వపూర్వవాసనానురూపాణాం సుఖదుఃఖాదిజననద్వారా బంధకత్వం యుక్తం, భగవతో నిత్యనిరస్త నిఖిలదోషస్య సార్వజ్ఞాదిగుణవిశిష్టస్య జగదుదయవిభవలయలీలస్య విశ్వసృష్ట్యాది కర్మ న బంధక మిత్యభిప్రాయః. అపావృతః అపగతావరణః అవిద్యాకృతావరణప్రతిభటః, తస్యాపావృతస్య తవేతి షష్ఠ్యంతత్వేన వ్యాఖ్యేయమ్. అపావృతమితి పాఠే విశ్వోద్భవాదికర్మాంగీకృతమనావరకం తిరోధానద్వారా న బంధకమితి యుక్తం జీవస్యేవేత్యర్థః. ఆవరణద్వారా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిహేయాపాదకం నేతి వేత్యర్థః. కుతో మమ విశ్వోద్భవాది కర్మ నావరకం తత్రాహుః, కార్యకారణరూపే స్థూలసూక్ష్మావస్థ చిదచిద్వస్తుశరీరకత్వేన తద్రూప ఇత్యర్థః. కార్యకారణరూపత్వం చ న తాదాత్మ్యనిబంధనం కిం త్వాత్మా దేవో జాత ఇత్యాది తదంతరాత్మప్రయుక్తమిత్యాశయేన సర్వాత్మనీత్యుక్తమ్ ఏవంభూతేఽపి వస్తుతః ప్రకృతిపురుషాభ్యాం వివిక్తస్వరూపతః వ్యతిరిక్తే సాక్షాత్కార్యత్వకారణత్వోభయావస్థాన్వయ రహితే త్వయి న హి కర్తృత్వమాత్రేణ కర్మణో బంధకత్వమపి తు కర్మాయత్తకర్తృత్వేన, అన్యథా ముక్తానామపి జక్షణాదికర్తృత్వస్య బంధకత్వాపత్తేః, అయం భావః. యద్యపి బింబసృష్ట్యాదికర్తృత్వేన విశ్వోపాదానత్వేన చ విశ్వగతవికారాశ్రయత్వాత్ విశ్వోద్భవాది కర్మ తవ బంధకమితి సంభావ్యతే, తథాపి విశ్వోద్భవాది కర్మణో లీలారూపత్వేన కర్మాయత్తత్వాభావాత్ స్వరూపాన్యథాభావస్వభావాన్యథాభావరూప వికారాశ్రయ ప్రకృతిపురుషశరీరకస్యైవ కార్యకారణోభయావస్థాశ్రయత్వాత్ తద్ద్వారకావస్థాశ్రయత్వేఽపి సాక్షాదవస్థాశ్రయత్వాభావాచ్చ న విశ్వోద్భవాది కర్మ బంధకం, యథా జీవస్య శరీరాధిష్ఠాతృత్వమాత్రేణ శరీరగతకౌమారయౌవనాద్యాశ్రయత్వ మిత్యర్థః. ౫

ఏవం వివిధవిచిత్రశక్తిమత్త్వేన భగవంతం స్తుత్వా అథైతదవతారప్రయోజనమావిష్కుర్వంతో నమస్కుర్వంతి (వేదానితి.) యుగాంతే కస్మింశ్చిత్ దైనందినప్రళయే తమసా దైత్యరూపేణ తిరస్కృతా నపనీతాన్। వేదాన్ నృతురంగవిగ్రహః నా చ తురంగశ్చ నృతురంగౌ విగ్రహో యస్య స నృతురంగ విగ్రహః హయశిరోమూర్తిర్యో భగవాన్ అభియాచతే కవయే చతుర్ముఖాయ ప్రత్యాదదే ప్రత్యర్పితవాన్, తస్మై తేఽవితథేహితాయామోఘచేష్టాయ తే తుభ్యం నమః నమస్కరోమీతి. ౬

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

హరివర్షే చాపి భగవాన్నరహరిరూపేణాస్తే. తద్రూపగ్రహణనిమిత్తముత్తరత్రాభిధాస్యతే. తద్దయితం రూపం మహాపురుషగుణభాజనో మహాభాగవతో దైత్యదానవకులతీర్థీకరణశీలాచరితః ప్రహ్లాదోఽవ్యవధానానన్యభక్తియోగేన సహ తద్వర్షపురుషైః ఉపాస్తే ఇదం చోదాహరతి. ౭

ఓం నమో భగవతే నరసింహాయ నమస్తేజస్తేజసే ఆవిరావిర్భవ వజ్రనఖ వజ్రదంష్ట్ర కర్మాశయాన్ రంధయ రంధయ తమో గ్రస గ్రస ఓం స్వాహా అభయ

అథ హరివర్షే మేరోర్దక్షిణే ఉపాస్యోపాసకోపాసనప్రకారానాహ (హరివర్షే) చేతి నరహరిరూపేణ నృసింహరూపేణాస్తే సన్నిహితో భవతి. తన్నృసింహరూపపరిగ్రహే నిమిత్తముత్తరత్ర సప్తమస్కంధే వక్ష్యామః తత్ప్రియతమం రూపం ప్రహ్లాదస్తద్వర్షపురుషైః సహావ్యవధానానన్యభక్తియోగేన అవ్యవధానః అవిచ్ఛిన్నః విఘ్నానుపహతః అనన్యః న విద్యతేఽన్యత్ఫలం యస్య సోఽనన్యః ప్రయోజనాంతరరహితః తేన భక్తియోగేన ఉపాస్తే ఆరాధయతీత్యర్థః. ప్రహ్లాదం విశినష్టి. మహాపురుషో భగవాంస్తస్య యే గుణాస్తేషాం భాజనమాశ్రయః భగవద్గుణసమానగుణక ఇత్యర్థః. మహాభాగవతో భాగవతశ్రేష్ఠః. దైత్యానాం దానవానాం చ యత్కులం తత్పవిత్రీక్రియతేఽనేనేతి దైత్యదానవకులతీర్థీకరణం, ఏవం భూతం శీలామాచరితం శీలరూప ఆచారో యస్య. యద్వా ఉక్తవిధం శీలం సద్వృత్తిః శౌచాచమనసంధ్యోపాసనాదిరూపమాచరితం ఆచారో యజ్ఞదానహోమాదిరూపశ్చ యస్య ఇదం వక్ష్యమాణముదాహరతి జపతి ౭

ఇదమాదిష్టమేవాహ (ఓమితి.) ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థో పూర్వవత్ తేజసామపి తేజసే తేజోంతరైరప్రకాశ్యాయ సర్వతేజసాం ప్రకాశాయేత్యర్థః తథా చ శ్రుతిః. "న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకమ్। నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః॥ తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం, తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి కఠవల్లీష్వామ్నాయతే తద్రూపమేవ చాథర్వణే పరం బ్రహ్మేత్యధికృత్య హూయతే అతోఽత్ర పరం బ్రహ్మత్వం వివక్షితమ్ ఆవిరావిర్భవ ఆవిర్భవావిర్భవ. ఆవిఃశబ్దో నిపాతః ప్రాకట్యద్యోతకః. తస్య ద్విర్వచనం పునః పునః ప్రకటీభవేత్యర్థః. అత్ర వజ్రవదప్రతిహతనఖదంష్ట్రేతి సంబోధనం. కర్మాశయాన్ కర్మవాసనాః, రంధయ రంధయ నిర్దహేతి ద్విర్వచనం. యే భూయిష్ఠాం బహులాస్తాన్ కర్మాశయానిత్యాశయవిశేషణమధ్యాహారేణేతి బోధ్యమ్. ఆత్మనే మహ్యమభయం భయప్రతిభటం యథా తథావిర్భవేత్యనుషంగః. యద్వా భూయిష్ఠా ఇతి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం

మభయమాత్మని భూయిష్ఠా ఓం క్ష్రౌమ్. ౮

స్వస్త్యస్తు విశ్వస్య ఖలః ప్రసీదతాం ధ్యాయంతు భూతాని శివం మిథో ధియా,
మనశ్చ భద్రం భజతామధోక్షజే ఆవేశ్యతాం నో మతిరప్యహైతుకీ ౯

మాగారదారాత్మజవిత్తబంధుషు సంగో యది స్యాద్భగవత్ప్రియేషు నః,
యః ప్రాణవృత్త్యా పరితుష్ట ఆత్మవాన్ సిద్ధ్యత్యదూరాన్న తథేంద్రియప్రియః ౧౦

యత్సంగలబ్ధం నిజవీర్యవైభవం తీర్థం ముహుః సంస్పృశతాం హి మానసమ్,

భూయసార్థకం భూయః అభయమావిర్భవేత్యర్థః. అథవా భయం యథా భయాభావం యథా తథా భూయిష్ఠాః భూయాంసోఽభయం బహులా వయం భవామేత్యర్థః. ౮

శ్లోకానాహ (స్వస్తీతి.) విశ్వస్య జగతః స్వస్తి మంగళం భూయాత్ నను విశ్వస్య స్వస్తిప్రార్థనే ఖలస్యాపి భవేత్తచ్చ సాధుపీడాం వినా న స్యాదన్యోన్యమంగళం ధ్యాయతాం భూతానాం పరస్పరం ఘాతం వినా న భవేదిత్యాశంక్యాహ ఖలః ప్రసీదతాం ఖలో దుర్మతిః ప్రసన్నో భవతు. క్రోధాదికం పరిత్యజ్య సమతిర్భవత్విత్యర్థః. భూతాని మిథః పరస్పరం కేవలం శివమేవ ధియా సుమత్యా ధ్యాయంతు తేషాం భూతానాం మనశ్చ భద్రముపశమాదికం భజతు, నోఽస్మాకం మతిరపి శబ్దాత్ భూతానాం చ మతిః అహైతుకీ ఫలాభిసంధిరహితా సత్యధోక్షజే భగవత్యావేశ్యతాం ఆవేశితా భవతు. భగవత్ప్రవణా భవత్విత్యర్థః. ౯

(మేతి.) నోఽస్మాకం సంగ ఆసక్తిః క్వాఽపి మా న స్యాత్ యది క్వాపి కథంచిత్ స్యాత్, తర్హ్యగారాదిషు న స్యాత్, కింతు భగవత్ప్రియేషు భాగవతేష్వేవ స్యాత్తత్రాగారాణి గృహాః భవత్వగారాదిష్వప్యాసక్తిస్తత్ర కో దోష ఇత్యాశంకాయాం భాగవతసంగగృహాదిసంగయోః గుణదోషావాహ. యః పుమానాత్మవాన్ భగవత్ప్రియసంగేన సమాహితమనాః ప్రాణవృత్త్యా ప్రాణధారణమాత్రోపయుక్తవస్తుపరిగ్రహేణ పరితుష్టః యథా సిద్ధ్యతి భగవత్కథాశ్రవణాచార్యోపసత్త్యాదిప్రణాడ్యా దూరాదాశు ముక్తో భవతి, న తథా ఇంద్రియప్రియః ఇంద్రియపోషణప్రియః శబ్దాదివిషయప్రవణచిత్తః సిద్ధ్యతీత్యర్థః. ౧౦

పునః సత్సంగతేః సిద్ధిహేతుత్వమేవ ప్రపంచయతి (యత్సంగేతి.) యేషాం భగవత్ప్రియాణాం జ్ఞానినాం సంగేనైవ లబ్ధం ప్రాప్తం నిజవీర్యవైభవం మచ్చిత్తస్య భగవద్ధ్యానసామర్థ్యం భగవత్ప్రియ

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

హరత్యజోఽంతః శ్రుతిభిర్గతోఽంగజం కో వై న సేవేత ముకుందవిక్రమమ్. ౧౧

యస్యాస్తి భక్తిర్భగవత్యకించనా సర్వైర్గుణైస్తత్ర సమాసతే సురాః,
హరావభక్తస్య కుతో మహద్గుణా మనోరథేనాసతి ధావతో బహిః. ౧౨

సంగేనైవ మయా లబ్ధమిత్యర్థః. తథా హి తీర్థం గంగాదితీర్థవత్పవిత్రరూపం భగవద్యశః ముహుః సంస్పృశతాం సమ్యక్ సేవమానానాం మానసం శ్రుతిభిః శ్రోత్రేంద్రియైరంతః ప్రతిష్ఠితో భగవానంగజం అంతర్గతమలం హరతి నిర్మలం చ మనః తద్ధ్యానసమర్థమితి భావః, అత ఈదృశం ముకుందస్య విక్రమం యశః కో వై పుమాన్ న సేవేత ముకుందవిక్రమసేవా చ భగవత్ప్రియసంగాయేతి సంగతిరేవ ప్రార్థ్యతే ఇతి భావః యద్వా యేషాం భగవత్ప్రియాణాం సంగాల్లబ్ధం ప్రాప్తం నిజవీర్యవైభవం నిజశబ్దో భగవద్వీర్యవైభవం ముహుః సంస్పృశతాం పుంసాం శ్రుతిభిః శ్రోత్రేంద్రియవ్యాపారైః శ్రవణాదిభిరంతఃప్రవిష్టో భగవాన్ మానసం మనఃసంబంధి మలం హరతి, తత్ర దృష్టాంతః - యథా భగవచ్చరణాంబుజాతం గంగాదితీర్థం సంస్పృశతామంగజం శారీరమలం హరతీతి శేషః పూర్వవత్. అథవా యత్సంగలబ్ధం నిజవీర్యవైభవం నిజాసాధారణం వీర్యవైభవం ప్రభావాతిశయో యస్య తథాభూతం ముకుందస్య విక్రమం ముహుః సంస్పృశతాం శ్రుతిభిరంతర్గతోఽజో మానసం మలం హరతి యథా తత్పాదాంబుజతీర్థమంగజం మలమితి వా యోజనా, అత్ర న సేవేతేత్యత్ర తం ముకుంద విక్రమ మిత్యధ్యాహారః, తస్య సంస్పృశతామిత్యనేనాన్వితత్వాదవృత్తిర్వా ముకుందవిక్రమమిత్యస్యాద్యయోజనాయాం తు తీర్థపదస్య గౌణ్యా వృత్త్యా భగవద్యశసి వృత్తిః అంగశబ్దస్య మనః పరత్వం చ, ద్వితీయయోజనాయాం తు న కోఽపి దోషః ఏతత్సంగతేః భగవద్యశఃశ్రవణం తతో మనో నైర్మల్యం తతస్తస్య భగవద్ధ్యానసామర్థ్యం తతశ్చ భగవదుపాసనా తతోఽపి చ సిద్ధిరితి ప్రణాడీ దర్శితా భవతి. ౧౧

ఇదానీం భగవద్భక్తిం ప్రస్తౌతి (యస్యేతి) అకించనా నాస్తి కించన యస్యాః సా అకించనా కించిదైహికాముష్మికం చ ఫలమనవలంబమానా భగవతి భక్తిర్యస్య పుంసోఽస్తి తత్ర భగవద్భక్తౌ సత్యాం దేవా ఇంద్రాదయః సర్వైర్గుణైర్ధర్మాదిభిః శమదమాదిభిశ్చ సహ సమ్యగాసతే తమేవానువర్తంతే ఇత్యర్థః. ఏవం భక్తస్య సద్గుణాశ్రయత్వముక్త్వాఽభక్తస్య తదభావమాహ హరావితి. హరౌ భగవత్యభక్తస్య అత ఏవాసతి శబ్దాదౌ మనోరథేన బహిర్ధావతః విచిన్వతః మహద్గుణా మహతాం భగవద్భక్తానాం యే గుణా ఉక్తాస్తే కుతః కస్మాద్ధేతోః భవేయుః, అతోఽభక్తస్య న మహద్గుణాశ్రయత్వమిత్యర్థః. ౧౨

హరి ర్హి సాక్షాద్భగవాన్ శరీరిణా మాత్మా ఝషాణామివ తోయ మీప్సితమ్,
హిత్వా మహాం స్తం యది సజ్జతే గృహే తదా మహ త్త్వం వయసా దంపతీనామ్.

తస్మా ద్రజోరాగవిషాదమన్యుమానస్పృహాభయదైన్యాధిమూలమ్,
హిత్వా గృహం సంసృతిచక్రవాళం నృసింహపాదం భజతా కుతో భయమితి ౧౪

కేతుమాలేఽపి భగవాన్ కామదేవస్వరూపేణ లక్ష్మ్యాః ప్రియచికీర్షయా

నను విషయాసక్తోఽపి కశ్చిల్లోకే మహానేవ దృశ్యతేఽత ఆహ (హరిరితి.) యథా ఝషాణాం మీనానామీప్సితం తోయం జలమివ ఆత్మధారకం తేన వినా జీవనాభావాత్ తథా శరీరిణాం దేహినాం సాక్షాద్భగవానేవాత్మా ధారకః తథా చ శ్రుతిః "కో హేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్" "నిరతిశయానందరూప ఆకాశః సర్వప్రకాశకః పరమాత్మా యది న స్యాత్ నోపాసితః స్యాత్తదా కో హ్యన్యా దైహికాముష్మికసుఖసంపాదనేన జీవయేత్, కో వా ప్రాణ్యాదాపవర్గికసుఖ సంపాదనేనోజ్జీవయేత్" ఇతి శ్రుత్యర్థః తథా చ స్మరతి భగవాన్ వాల్మీకిః "న చ సీతా త్వయా హీనా న చాహమపి రాఘవ! ముహూర్తమపి జీవావో జలాన్మత్స్యావివోద్ధృతౌ" ఇతి హి యస్మాదేవం తస్మాత్తం భగవంతం మహానపి వయోరూపపశ్వన్నపుత్రధనాదిసమృద్ధోఽపి హిత్వా యది గృహే సజ్జతే ఆసక్తో భవతి మహాంతమితి పాఠే మహత్పురుషం భగవంతం విహాయేత్యర్థః తదా దంపతీనాం వయసా మహత్త్వం న తు జ్ఞానాదిభిరిత్యర్థః, మిథునీభూతానాం యద్వయ ఆదిభిర్నిర్వృత్తిః క్షణికోఽంతతో నిరతిశయదుఃఖహేతుః సుఖలేశః తత్కృతమేవ తేషాం మాహాత్మ్యం న తు నిరతిశయానందాపాదకస్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవకృతమితి భావః. ౧౩

(తస్మాదితి.) తస్మాద్భగవద్భక్తేర్నిరతిశయసుఖహేతుత్వాత్ విషయాసక్తేః నిరతిశయదుఃఖహేతుత్వాచ్చ రజ ఆదీనాం మూలం సంసృతిచక్రవాలం సంసారపరివృత్తిహేతుం గృహం సంసృతిర్జన్మమరణరూపా తస్యాశ్చక్రవాళం మండల మవిచ్ఛేదో యస్మాత్ గృహం హిత్వేత్యర్థః. నృసింహస్య పాదం భజతాం కుతో భయం దుఃఖం న తు కుతోఽపి భయమిత్యర్థః. తత్ర రజః కామః విషయాభిలాష రూపః రాగః క్రోధః విషయానుభవవిరోధి విషయః విషాదః విషయవిహతినిమిత్తః శోకః మానోఽహంకారః మహాజనాదమానహేతుః మన్యుః తజ్జన్యః క్రోధః స్పృహా పరదారధనాదిష్వీప్సా భయమాగామి దుఃఖే హేతుదర్శనజ్ఞానజం, తజ్జం దైన్యం మనసోఽవసాదః ఆధిస్తత్కృతా మనఃపీడా. ౧౪

అథ కేతుమాలే వర్షే ఉపాస్యోపాసకాదీనాహ (కేతుమాలేఽపీతి.) భగవాన్ కామదేవరూపేణ

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

ప్రజాపతేర్దుహితౄణాం పుత్రాణాం తద్వర్షపతీనాం పురుషాయుషాహోరాత్రపరిసంఖ్యానానాం యాసాం గర్భా మహాపురుష మహాస్త్రతేజసోద్వేజితమనసాం విధ్వస్తా వ్యసవః సంవత్సరాంతే వినిపతంతి. ౧౫

అతీవ సులలితగతివిలసితరుచిరహాసలేశావలోకలీలయా కించిదుత్తంభిత సుందరభ్రూమండలసుభగవదనారవిందశ్రియా రమాం రమయన్ ఇంద్రియాణి రమయతే.

తద్భగవతో మాయామయం రూపం పరమసమాధియోగేన రమాదేవీ

ప్రద్యుమ్నరూపేణ కేతుమాలే వర్షే ఆస్త ఇతి శేషః కిమర్థం? లక్ష్మ్యాః ప్రియం కర్తుమిచ్ఛయా కిం చ ప్రజాపతేః సంవత్సరస్య "సంవత్సరో వై ప్రజాపతిః" ఇతి శ్రుతేః తస్య దుహితరో రాత్ర్యభిమానిన్యో దేవతాః పుత్రాః అహరభిమానినో దేవాః కేతుమాలవర్షాధిపతయః తాసాం తేషాం చ పురుషాయుషా అహోరాత్రసంఖ్యానానాం పురుషస్యాయుః పురుషాయుషం "అచతురవిచతురే" త్యాదినా నిపాతనాత్ సమాసాంతోఽచ్ప్రత్యయః ఏకం పురుషాయుషం వర్షశతమహోరాత్రం అహోరాత్రస్థానీయం పరి సంఖ్యానం గణనం యేషాం తే తథోక్తాః. అహశ్చ రాత్రిశ్చాహోరాత్రః "అహః సర్వైకదేశసంఖ్యాత పుణ్యాచ్చ రాత్రేః" ఇతి సమాసాంతోఽచ్ ప్రత్యయః. పురుషాయుషపరిమాణక మహోరాత్రం యేషా మిత్యర్థః షట్త్రింశత్సహస్రపరిమితాయుషాణా మితి యావత్. తేషాం ప్రియచికీర్షయా చ యాసాం ప్రజాపతేర్దుహితౄణాం రాత్ర్యభిమానినీనాం దేవతానాం కథంభూతానాం మహాపురుషస్య భగవతో మహాస్త్రస్య చక్రరాజస్య తేజసా ఉద్వేజితం భీతం మనో యసాం తాసాం గర్భాః సంవత్సరాంతే గర్భాధానాదారభ్య తత్సంవత్సరాంతే విధ్వస్తా అత ఏవ వ్యసవః విగతప్రాణాః సంతో నిపతంతి. ౧౫

(అతీవేతి) తత్ర రమాం లక్ష్మీం రమయన్ స్వీయానింద్రియాణి రమయతే కేన సాధనేన రమయన్ తదాహ అతీవ సులలితయా సుందరయా గత్యా యో విలాసస్తేన విలసితో రుచిరో హాసలేశో మందస్మితం తత్సహితోఽవలోక ఏవ లీలా తయా కించిదుత్తంభితం ఉత్తుంగితం సుందరం యద్భ్రూమండలం తేన సుభగం యద్వదనారవిందం తస్య శ్రియా శోభయా భగవతః తన్మాయామయం మాయాప్రచురమాత్మీయసంకల్పేన పరిగృహీతమిత్యర్థః. జ్ఞానపర్యాయోఽత్ర మాయాశబ్దః రమాం

సంవత్సరస్య రాత్రిషు ప్రజాపతేర్దుహితృభిరుపేతాహస్సు చ తద్భర్తృభిరుపాస్తే ఇదం చోదాహరతి. ౧౩

ఓం హ్రాం హ్రీం హ్రూం ఓం నమో భగవతే హృషీకేశాయ సర్వగుణవిశేషై ర్విలక్షితాత్మనే ఆకూతీనాం చిత్తీనాం చేతసాం విశేషాణాం చాధిపతయే షోడశకలాయ

లక్ష్మీం దేవీం దేవస్య భగవతః సంబంధినీం "పుంయోగాదాఖ్యాయామ్" ఇతి జీష్ సంవత్సరస్య రాత్రిషు ప్రజాపతేర్దుహితృభిః రాత్ర్యభిమానినీభి ర్దేవతాభి రుపేతా పరమేణ సమాధియోగేన ఉపాస్తే. ౧౬—౧౩

ఇదం వక్ష్యమాణమంత్రవాక్యం చోదాహరంతి జపంతి బహువచనం సంవత్సరదుహితృ తద్భర్త్రభిప్రాయకం జప్యం మంత్రమాహ. ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థః పూర్వవత్ హృషీకానామింద్రియాణా మీశాయ నియంత్రే సర్వైః ప్రకృతిపురుషయోరసంభావనీయైర్గుణవిశేషైః సత్యజ్ఞానాదిభిః గాంభీర్యాదిభిః "సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః" ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధైః వివక్షితమాశ్రయత్వేన వక్తుం ప్రతిపాదయితు మిష్టమాత్మస్వరూపం యస్య తస్మై కల్యాణగుణాశ్రయత్వేన వేదాంతైః ప్రతిపాద్య మానాయేత్యర్థః. సర్వత్రాధికరణార్థోఽనుసంధేయః. ఆకూతీనాం క్రియాణాం చిత్తీనాం జ్ఞానానాం చేతసాం సంకల్పాధ్యవసాయాదీనాం కర్మేంద్రియజ్ఞానేంద్రియమనోవ్యాపారాణాం విశేషః. పృథివీ, బహువచనమాకాశాద్యభిప్రాయకం పృథివీప్రభృతి పంచమహాభూతానాం చాధిపతయే నియంత్రే ఇదం చాధిపత్యం న సత్యపి పృథగ్భావే భృత్యనిరూపితనియంతృభావస్య రాజ్ఞ ఇవ, అపి త్వాత్మత్వ ప్రయుక్తమితి ద్యోతయితుం శరీరాత్మభావనిబంధనసామానాధికరణ్యమాహ (షోడశకలాయేతి) షోడ శకలాః పంచభూతాని మనః సహితాన్యేకాదశేంద్రియాణి ఏతత్స్వరూపాయ తచ్ఛరీరకత్వేనావస్థితాయే త్యర్థః, షోడశకలా అంశా మూర్తయో యస్యేతి బహువ్రీహిర్వా. పంచభూతాన్యేకాదశ ఇంద్రియాణి చ జగత్కారణత్వమాహ. ఛందోమయాయ ఛందః ప్రచురాయ "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః. ఏవం సమష్టిత్వాశరీరకత్వ మభిధాయ వ్యష్టిత్వాత్మకత్వమాహ - అన్నమయాయ అన్నమయశబ్దోఽత్ర వ్యష్ట్యవస్థాత్వసంఘా తాత్మకదేహపరః తద్రూపాయ వ్యష్టిశరీరకాయేత్యర్థః. ఏవం వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకత్వాంతరాత్మకత్వ మభిధాయ జీవాంతరాత్మకత్వమపి సామానాధికరణ్యేనాభిధత్తే (అమృతమయాయేతి) అమృతశబ్దోఽత్ర జీవవాచీ, పరమాత్మపర్యంతః అమృతశరీరకాయేత్యర్థః, ఉక్తానుక్తకాలాద్యంతరాత్మత్వాభిప్రాయేణాహ సర్వమయాయేతి సర్వాత్మకాయేత్యర్థః. కిం బహునా తత్తద్వస్తుగతశక్తిరూప స్త్వమేవేత్యాహ, సహసే

చ్ఛన్దోమయా యాన్నమయాయామృతమయాయ సర్వమయాయ సహసే ఓజసే బలాయ కాంతాయ కామాయ నమస్తే ఉభయత్ర భూయాత్. ౧౮

స్త్రియో వ్రతైస్త్వా హృషికేశ్వరం స్వతో హ్యారాధ్య లోకే పతిమాశాసతేఽన్యమ్.
తాసాం న తే వై పరిపాంత్యపత్యం ప్రియం ధనాయూంషి యతోఽస్వతంత్రాః ౧౯

స వై పతిః స్యాదకుతోభయః స్వయం సమంతతః పాతి భయాతురం జనమ్.

మనః సామర్థ్యరూపాయ ఓజసే ఇంద్రియశక్తిరూపాయ బలాయ దేహశక్తిరూపాయ సహ ఆదేర్హేతుత్వాచ్చ తాదాత్మ్యవ్యపదేశః. కాంతాయ నిరతిశయప్రీతివిషయాయ కామాయ స్వీయేషు నిరతిశయప్రీతివిశిష్టాయ తే తుభ్యముభయత్ర పురస్తాత్ పృష్ఠతశ్చ నమో నమనం భూయాదస్త్విత్యర్థః ౧౮

ఏవమిమం మంత్రముదాహరంతీ ఇతి పత్నీ లక్ష్మీః పతిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యవిశిష్టస్త్వమేవేత్యాహ (స్త్రియ ఇతి) స్వతః హృషీకాణామింద్రియాణామధీశ్వరమధిపతిం స్వతః శబ్దేనాధిపత్యస్య నిరుపాధికత్వం వ్యజ్యతే. ఏవంభూతం త్వాం వ్రతైరారాధ్య లోకే సంసారే స్త్రియః అన్యం పతిమాశాసతే కామయంతే తే చాశాస్యమానాః పతయః తాసాం కామయమానానాం స్త్రీణాం ప్రియం ప్రీతివిషయమాత్మాపత్యధనాయూంషి చ న పరిపాంతి న రక్షంతి, పాతుమసమర్థత్వాదితి భావః. తత్కుతః? యతస్తే పతయః అన్యతంత్రాః కర్మవశ్యాః తేషాం పతిత్వం హి కర్మాయత్తం న హి కర్మపరవశాః కర్మనిర్హరణే సమరా ఇతి భావః. ఏవం నిరుపాధికరక్షకత్వస్యైవ పతిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్ తే తే పతయ ఏవ న భవంతీత్యభిప్రాయః. ౧౯

ఏవమన్యత్ర పతిశబ్దోఽముఖ్యవృత్త ఇత్యుక్తం, భగవతి తు ముఖ్యవృత్త ఇత్యాహ (స వా ఇతి.) సః మంత్రోక్తగుణసంపన్నః భవాన్ పతిర్వై 'వైశబ్దోఽవధారణే" భవానేవ పతిరిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతయః "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాలః। పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం న తస్య కశ్చిత్ పతిరస్తి లోకే" ఇతి సూత్రం చైతద్విషయకమ్ "అనన్యాధిపతిః" ఇతి కుతో మమ నిరుపాధికపతిత్వం తత్రాహ, అకుతోభయః నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్య సోఽకుతోభయః, అకర్మవశ్యత్వేన కర్మకృతపారతంత్ర్యాభావాత్ నిరుపాధికరక్షకత్వం త్వయ్యేవేతి భావః అత ఏవ భయాతురం జనం సమంతతః పాతి సర్వేభ్యోఽపి భయేభ్యస్త్రాయతే స చ నిరుపాధికపతిర్భవానేక ఏవ పతిరత ఏవ భవానాత్మలాభాత్పరమన్యదధి అధికం న మన్యతే ఆత్మనో లాభః పరమాత్మశేషత్వజ్ఞానం

స ఏక ఏవేతరథా మిథో భయం నైవాత్మలాభాదధి మన్యతే పరమ్. ౨౦

యా తస్య తే పాదసరోరుహార్హణం నికామయేత్సాఖిలకామలంపటా,
తదేవ రాసీప్సితమీప్సితోఽర్చితో యద్భగ్నయాచ్ఞా భగవన్ ప్రతప్యతే. ౨౧

మత్ప్రాప్తయేఽజేశసురాసురాదయ స్తప్యంత ఉగ్రం తప ఐంద్రియేధితః,
ఋతే భవత్పాదపరాయణా న్న మాం విందంత్యహం త్వద్ధృదయా యతోఽజిత.

తస్మిన్నేవ హి సత్యాత్మనః సత్తా ఇతరథాసత్త్వాయత్తైవ తన్మాత్రమేవ చేతనసంరక్షణే భవానపేక్షతే న తు తతోఽన్యదిత్యర్థః. ౨౦

తదేవ ప్రపంచయతి (యేతి.) అఖిలేషు కామేషు పత్యపత్యధనాయురాదిషు లంపటా ఆసక్తా సతీ యా స్త్రీ తస్యోక్తవిధస్య తే తవ పాదసరోరుహయోరర్హణమారాధనం న కామయేత్ న కుర్యాత్, తస్యా స్తదేవేప్సితం పత్యపత్యాదికం క్షుద్రం ఫలమర్చిత స్త్వం రాసి దదాసి "రా దానే" ఇతి ధాతుః, కథంభూతః? త్వమీప్సితః ప్రీతివిషయః పురుషార్థరూపః సర్వవిధపురుషార్థరూపం త్వాం అపురుషార్థ రూపం మత్వా త్వత్తోఽన్యం యత్కించిత్పురుషార్థం త్వత్తః ప్రార్థయతే, తస్యాః తదేవ పురుషార్థాభాసం దదాసి న తు స్వాత్మానమిత్యభిప్రాయః. యతః త్వత్తోఽన్యదపురుషార్థరూప మత ఏవ భగ్నా యాచ్ఞా యాచితార్థో యస్యా స్తథాభూతా సతీ హే భగవన్! కామదేవ! ప్రతప్యతే దుఃఖితా భవతి న తు లబ్ధాత్మాహమితి నితరాం సుఖ్యతీత్యభిప్రాయః, ఈప్సితార్చితమితి పాఠాంతరం తదా ఇష్టత్వేన పూజితే ప్రకృతమీప్సితమితి యావత్. తుచ్ఛపురుషార్థరూపమపి నిరతిశయపురుషార్థరూపత్వేన మన్యమానం పత్యపత్యాద్యన్యతమం సాంసారికమేవ ఫలం రాసీత్యభిప్రాయః. ౨౧

నను లక్ష్మీర్హి లోకే పురుషార్థత్వేన ప్రసిద్ధా, న త్వహం తత్ కథమేవ ముచ్యతే, తత్రాహ, (మత్ప్రాప్తయ ఇతి.) ఐంద్రియే శబ్దాదౌ ధీర్యేషాం తథాభూతాః "కంఠేకాలవదలుక్ సమాసః" అజో బ్రహ్మా ఈశో రుద్రః సురా ఇంద్రాదయః అసురాశ్చ యే యద్యపి మత్ప్రాప్తయే మాం ప్రాప్తుం భవత్పాదపరాయణాదృతే భవత్పాదారవిందశరణవరణం వినాన్యదుగ్రం తపః తప్యంతి "పాకం పచతీతి" వన్నిర్దేశః, తపః కుర్వంతీత్యర్థః, తథాపి మాం న విందంతి న ప్రాప్నువంతి. కుతః హే అజిత! యతోహం త్వద్ధృదయా తవ హృదయా హృత్ అయా ప్రాప్తా త్వద్ధృద్గతాహం త్వదపృథక్సిద్ధత్వేన మమ త్వదంతర్గతేనైవ పురుషార్థరూపత్వం న తు పృథగిత్యర్థః. యద్వా త్వన్నిరతిశయపురుషార్థరూపా త్వం హృదయే హృద్గతో యస్యాః తథాభూతాహం త్వయ్యేవ హృదయం యస్యాః సేతి నిరతిశయపురుషార్థరూపస్య తవ నిత్యం మద్ధృద్గతత్వేనాహమపి పురుషార్థరూపా భవామి న తు స్వత ఇత్యర్థః, అతో యే భగవత్పాదారవిందపరాయణా స్తాన్ నేవాహ అనువర్తయామీత్యభిప్రాయః. ౨౨

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

స త్వం మమాప్యచ్యుత శీర్ష్ణి వందితం కరాంబుజం యత్త్వదధాయి సాత్వతామ్.
బిభర్షి మాం లక్ష్మ వరేణ్య మాయయా క ఈశ్వరస్యేహితమూహితుం విభురితి ౨౩

రమ్యకే చ భగవతః ప్రియతమం మాత్స్య మవతారరూపం తద్వర్ష పురుషస్య మనోః ప్రాక్ప్రదర్శితం స ఇదానీమపి మహతా భక్తియోగేనారాధయతీదం చోదాహరతి ౨౪

ఓం నమో భగవతే ముఖ్యతమాయ నమః సత్త్వాయ ప్రాణాయౌజసే సహసే బలాయ మహామత్స్యాయ నమ ఇతి. ౨౫

ఇదానీం తత్కృపాం ప్రార్థయతే - యత్సాత్వతాం ఏకాంతినాం శీర్ష్ణి అధాయి కృపయా నిహితం మత్పూర్ణకృపావిషయా త్వమప్యపూర్వం కిమిదం ప్రార్థయసే తత్రాహ హే వరేణ్య! మాయయా మాయామయరూపేణ శ్రీవత్సేన సహ మాం చిహ్నం వక్షసి బిభర్షి చిహ్నరూపేణ బిభర్షీత్యర్థః. శ్రీవత్సస్య ప్రధానాత్మకత్వం "శ్రీవత్సస్థానమపరమనంతేన సమాశ్రితమ్। ప్రధానబుద్ధి రప్యాస్తే గదారూపేణ మాధవమ్" ఇతి భగవతా పరాశరేణోక్తం మాయయేతి దృష్టాంతార్థః. యథా శ్రీవత్సం తథా లక్ష్మ తథాహమపి లక్ష్మ అతః సాత్వతస్య శిరసి కృపా స్త్యేవేత్యభిప్రాయః. "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః। జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్"ఇత్యుక్తభగవదభిప్రాయమాలోచ్య శీర్ష్ణి సాత్వతాం యదధాయీత్యుక్తమ్ అత్ర కారణం న కోఽపి వేత్తుం ప్రభురిత్యాహ. ఈశ్వరస్య తవేహితం చేష్టితమభిప్రేతం వా ఊహితుం కథయితుం కో వా ప్రభుః సమర్థః న కోఽపీత్యర్థః. ౨౩

ఏవం కేతుమాలే ఉపాస్యోపాసకాదికముక్తమథ రమ్యకే తదాహ (రమ్యకే చేతి) ప్రాగ్యుగాంత సమయే మనో రమ్యకవర్షాధిపతేః ప్రదర్శితం యన్మాత్స్యం రూపం భగవతః ప్రియతమం తదేవ రూపం స ఏవ మనుః రమ్యకే వర్షే ఇదానీమపి మహతావిచ్ఛిన్నేన భక్తియోగేనారాధయన్నాస్తే ౨౪

మంత్రమాహ (ఓమితి) సత్త్వాయ శుద్ధసత్త్వమూర్తయే ముఖే భవః ముఖ్యః తస్మై ప్రథమావతారాయేత్యర్థః ప్రాణాయ జీవయిత్రే ప్రాణవ్యష్ట్యంతరాత్మనే వా ఓజసే ఇంద్రియ శక్త్యధిష్ఠాత్రే బలాయ శరీరశక్త్యధిష్ఠాత్రే తత్తదవతారాసాధారణగుణాః సర్వత్రోపాసనార్థం మంత్రేషూక్తాః. ఏవంభూతాయ మహతే దృష్టవిసజాతీయాయ నమః ౨౫

అంతర్బహిశ్చాఖిలలోకపాలకై రదృష్టరూపో విచరస్యురుస్వనః,
స ఈశ్వర స్త్వం య ఇదం వశేఽనయన్నామ్నా యథా దారుమయీం నరః స్త్రియమ్.

యం లోకపాలాః కిల మత్సరజ్వరా హిత్వా యతంతోఽపి పృథక్ సమేత్య చ,
పాతుం న శేకుర్ద్విపదశ్చతుష్పదః సరీసృపం స్థాణు యదత్ర దృశ్యతే. ౨౭

భవా& యుగాంతార్ణవ ఊర్మిమాలిని క్షోణీ మిమా మోషధివీరుధాం నిధిమ్,

---

కృత్స్నచిదచిదాత్మకజగన్నియంతృత్వరక్షకత్వవిశిష్టం స్తువంతి. (అంతరహిరితి.) లోక పాలైః అంతర్బహిరదృష్టం రూపం యస్య ఉర్వధికం స్వనో వేదాత్మకో నాదో యస్య తథాభూతః త్వమీశ్వర ఏవ, కోఽసావీశ్వర ఇత్యాహ. య ఇదం విశ్వం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ విధినిషేధావలంబన భూతేన బ్రాహ్మణాదినామ్నా వశేఽనయన్నీతవాన్ వయసం చాత్ర నియమన పూర్వకం రక్షణం యథా దారుమయీం దారుణో వికారరూపాం స్త్రియం స్త్రీప్రతికృతిం నరః స్వవశీకృత్య నాటయతి తద్వేతి, అనేన కృత్స్నజగన్నియంతృత్వకథనేన కారణత్వమప్యుక్తం కారణత్వనేతృత్వయోరేకగతత్వాత్ "ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి శ్రవణాత్ సర్వభూతాంతరాత్మేత్యనేన నేతృత్వమేక ఇత్యనేన కారణత్వం చోక్తమ్. "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్" ఇత్యనేన సంవాదాదిత్యర్థః. ౨౬

ఇదం చ జగన్నియంతృత్వాదిక మనితరసాధారణమిత్యాహ (యమితి.) మత్సరజ్వరం మత్సరః పరైశ్వర్యాసహిష్ణుత్వం స ఏవ జ్వర స్తం హిత్వాపి పృథక్ సమేత్య సంఘీభూయాపి వా యతంతోఽపి లోకపాలాః ఇంద్రాదయో యం ప్రపంచం పాతుం రక్షితుం న శేకుః న ప్రాభవన్. ప్రపంచం విశినష్టి- యద్ద్విపదాదిరూపం చరిష్ణు స్థాస్ను పర్వతాదిరూపస్థావరజాతం చ అత్ర ప్రపంచే దృశ్యతే త్వం తు రక్షితవానిత్యర్థః ౨౭

(భవానితి.) ఊర్మిమాలిని ఉచ్చతరతరంగపంక్తియుక్తే యుగాంతార్ణవే కస్మింశ్చిద్దైనందిన ప్రలయార్ణవే ఓషధీనాం వీరుథాం గుల్మానాం చ నిధిమాశ్రయభూతామిమాం క్షోణీం భూమిం మయా మనునా సహ వృత్వేతి శేషః, యో భవా నోజసా ఉర్వధికం విక్రమతే విచరతి, యద్వా పాతుమిత్య స్యానుషంగః, క్షోణీం పాతుం క్రమతే ఉత్సహత ఇత్యర్థః. యతోఽజ స్త్వమ్ యద్వా హే ఉరుక్రమః తేజఓజసా తేజోరూపేణ సంకల్పరూపజ్ఞానాత్మకేన ఓజసా బలేన న తు సాధనాంతరేణేమాం క్షోణీం రక్షితవానిత్యధ్యాహారః, ఉవాహ ధృతవానిత్యర్థః. తస్మై జగత్ప్రాణగణాత్మనే తుభ్యం నమః.

మయా సహోరుక్రమతేఽజ ఓజసా తస్మై జగత్ప్రాణగణాత్మనే నమ ఇతి. ౨౮

హిరణ్మయేఽపి భగవాన్నివసతి కూర్మతనుం బిభ్రాణ స్తస్య తత్ప్రియతమాం తనుమర్యమా సహ పితృగణాధిపతి రుపధావతి మంత్రమిమం చానుజపతి ౨౯

ఓం నమో భగవతే అకూపారాయ సర్వసత్త్వగుణవిశేషణాయానుపలక్షిత స్థానాయ నమో వర్ష్మణే నమో భూమ్నే నమో నమోఽవస్థానాయ నమస్తే ౩౦

యద్రూపమేతన్నిజమాయయార్పిత మర్థస్వరూపం బహురూపరూపితమ్.

జగత్ప్రాణగణః ప్రతిశరీరం ప్రాణవ్యష్టిగణః తదంతరాత్మన ఇత్యర్థః జగత్ప్రాణగుణాత్మన ఇతి పాఠే తు జగత్ప్రాణరూపగుణస్వభావాయేత్యర్థః ౨౮

అథ హిరణ్మయవర్షే ఉపాస్యోపాసనాదీనాహ (హిరణ్మయ ఇతి.) భగవాన్ కూర్మరూపం బిభ్రాణో హిరణ్మయే వర్షే నివసతి తస్య భగవతస్తాం ప్రియతమాం కూర్మతనుం పితృగణానామధిపతి రర్యమా తద్వర్షస్థైః పురుషైః సహోపధావతి అనువర్తతే ఉపాస్తే ఇత్యర్థః. శేషం పూర్వవత్. ౨౯

అకూపారాయ కూర్మరూపాయ కుత్సితాః స్వల్పా ఆపో యస్మిం స్తత్ కూపం స్వాశ్రయతయా తద్రాత్యాదదాతి స్వీకరోతీతి కూపారః స న భవతీత్యకూపారః, సర్వే సత్త్వా జంతవః గుణా స్తద్గతా హేయాః కల్యాణాశ్చ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదయః తే విశేషణాని సద్వారకాణ్యద్వారకాణి చ ప్రకారభూతాని యస్య తస్మై తత్ర సర్వసత్త్వానాం కల్యాణగుణానాం చ సాక్షాద్విశేషణత్వం సత్త్వగతగుణానాం సత్త్వద్వారా విశేషణత్వమితి వివేకః. అనుపలక్షితస్థానాయా న్తః సముద్రే మందరమూలే స్థితాయేత్యర్థః, అవర్ష్మణే ప్రాకృతదేహరహితాయ వర్ష్మణే ఇత్యప్రాకృతదివ్యదేహాయ వర్ష్మశబ్దో దేహపర్యంతవృత్తిః వర్ష్మణే శ్రేష్ఠాయేతి వా గరీయసే వా. గరీయస్త్వం చ కాలానవచ్ఛిన్నత్వం భూమ్నే మహిమవతేఽవస్థానాయాధారభూతాయ అధికరణే ల్యుట్ గుణభేదాభిప్రాయా నమః పదావృత్తిః౩౦

విశ్వరూపత్వానంతత్వాదిగుణవిశిష్టం స్తౌతి (యద్రూపమితి) ఏతత్ జగత్ యస్య రూపం శరీరం తస్మై వ్యవసాయరూపిణే నమ ఇత్యన్వయః. వ్యవసాయరూపిణే సమ్యక్ జ్ఞానప్రవర్తకాయేత్యర్థః. యద్వా వ్యవసాయోఽత్ర నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నం జ్ఞానం తదేవ రూపమాకార స్తదస్యాస్తీతి తథా తస్మై నమస్తే వ్యపదేశరూపిణే ఇతి పాఠాంతరం, తత్ర వ్యపదేశరూపిణే వ్యపదిశ్యతే ఇతి వ్యపదేశః

సంఖ్యా న యస్యా స్త్యయథోపలంభనాత్ తస్మై నమస్తేఽవ్యపదేశరూపిణే ౩౧

జరాయుజం స్వేదజమండజోద్భిదం చరాచరం దేవర్షిపితృభూతమైంద్రియమ్,
ద్యౌః ఖం క్షితిః శైలసరిత్సముద్రద్వీపగ్రహర్క్షేత్యభిధేయ ఏకః ౩౨

వాగ్వ్యవహారార్హాః దేవమనుష్యాదినామరూపాత్మకః ప్రపంచః స జగదేవ రూపం తదస్యాస్తీతి తథా. న చ యద్రూపమిత్యనేన పౌనరుక్త్యం వ్యపదేశ్యరూపిణ ఇత్యస్యైవోపపాదకత్వాత్ శ్లోకశేషస్య అవ్యపదేశరూపిణే ఇతి వా ఛేదః, అవ్యపదేశం చేతనసజాతీయత్వేన వ్యపదేష్టుమశక్యం రూపం తదస్యాస్తీతి తథా తస్మై ఏతచ్ఛందనిర్దిష్టం జగద్విశినష్టి. నిజమాయయార్పితం ప్రకృత్యా నిర్వాతతం అర్థరూపం భోగ్యత్వేన ప్రతీయమానం బహురూపరూపితం జాతిగుణాదినిరూప్యం ఏవంవిధం జగత్ యస్య రూపం యస్య చ సంఖ్యాపరిచ్ఛేదో నాస్తి కుతః అయథోపలంభనాత్ యథావత్ సాకల్యేన ఉపలంభాభావాత్ యస్యేత్యనేన జగద్వా పరామృశ్యతే యస్య జగతః సంఖ్యా ప్రకారో నాస్తి కుతః అయథోపలంభనాత్ అబ్రహ్మాత్మకత్వేనోపలంభాత్, యద్యపి జగత్ ప్రతీయతే ఏవ తథాప్యవిదుషాం అబ్రహ్మాత్మకత్వేన తత్ప్రతీత్యభిప్రాయేణ సంఖ్యా న యస్యాస్తీత్యుక్తమ్. యద్వా యస్య జగతః అయథోపలంభనాత్ సంఖ్యాపరిచ్ఛేదో నాస్తి. అయథోపలంభనాత్ సాకల్యేనోపలంభనాభావాత్. “కోటిశో హ్యండరాశయః” ఇతి జగతోఽప్యానంత్యాదితి భావః, యద్వాస్య జగతః అయథోపలంభనాత్ అయథార్థత్వేనోపలంభనాత్ మాయార్పితత్వార్థస్వరూపత్వబహురూపరూపితత్వభగవచ్ఛరీరత్వాది వ్యతిరేకేణోపలంభనాత్ సంఖ్యా ప్రకారో నాస్తి జగతః, ఉక్తాకారవిపరీతాకారోపలంభో భ్రమరూప ఇత్యర్థః, ౩౧

ఏవం విశ్వరూపత్వమనంతత్వం చోక్తం యతో విశ్వరూపస్త్వమత ఏవ ద్యౌఃఖమాదిశబ్దైర్భవానేనాభిధీయత ఇత్యాహ (జరాయుజమితి) హేదేవ! చరాచరభేదేన ద్వివిధం పునర్జరాయుజాదిభేదేన చతుర్విధమేతజ్జగత్,తవ విభూతిభేదం విభూతి విశేషరూపమిత్యర్థః. అత ఏవ ద్యౌః ఖమిత్యాద్యేవమభిధేయస్త్వమేక ఏవ ద్యౌరాదిశబ్దైరభిధీయమానస్త్వమేవేత్యర్థః “అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రవిశత్తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్” ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధయా నామరూపతద్బుద్ధీనాం పరమాత్మపర్యంతత్వసిద్ధేః ద్యౌరాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వాత్ శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యంతాభిధానస్య గవాదిశుక్లాదిజాతిగుణాదిశబ్దానాం వ్యక్తిగుణ్యాది పర్యంతాభిధానవదాకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ ద్యౌః ఖమిత్యేవం రూపేణ త్వమేవ వాచ్యో బోధ్యశ్చేత్యభిప్రాయః. ౩౨

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

యస్మిన్నసంఖ్యేయ విశేషనామరూపాకృతౌ కవిభిః కల్పితేయమ్,

ఏవమనంతవివిధవిచిత్రవిభూతిమత్త్వ ముక్తమ్. నను సంఖ్యా న యస్యాస్తీ త్యానంత్య ముక్తం తదయుక్తం పృథివ్యాదితత్త్వానాం చతుర్వింశత్యాది సంఖ్యావచ్ఛిన్నత్వా దత ఆహ (యస్మిన్నితి) అసంఖ్యేయాని అనంతత్వాత్ పరిచ్ఛేత్తుమశక్యాని విశేషణాని విలక్షణాని దేవాదినామాని రూపాణి చాకృతయశ్చ యస్య రూపశబ్దేన పృథివ్యాదిద్రవ్యం వివక్షితం. తత్సంఘాతగతసంఖ్యాన మాకృతి శబ్దేన తద్వాచకశబ్దో నామశబ్దో వివక్షితః అసంఖ్యేయా విశేషా యేషా మితి పూర్వత్ర బహువ్రీహిః. ఉక్తాని నామాని రూపాణ్యాకృతయశ్చ యస్యేతి వా, ఏతాదృశే ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకేఽసంఖ్యేయ వైభవే త్వయి ఇయం చతుర్వింశతిః పంచవింశతిరిత్యాదిరూపా సంఖ్యా కవిభిః కపిలాదిభిః పృథివ్యాది తత్త్వయాథాత్మ్యవిద్భిః కల్పితా మందబుద్ధీనాం సుఖగ్రహణాయ సంకల్ప్య సంగృహ్య ప్రదర్శితా. వస్తుతః పృథివ్యాదీనామచేతనతత్త్వానామనంతావాంతరభేదానాం చ చేతనానాం చ పరమాత్మనశ్చానం త్యాదసంఖ్యేయత్వ మేవేతి భావః ఏవం కల్పితా సంఖ్యా యయా తత్త్వదృశా యద్విషయయా తాత్త్వికబుద్ధ్యా అనంతవైభవత్వయాథాత్మ్యబుద్ధ్యాఽపనీయతే అపనుద్యతేఽసంఖ్యాతవిభూతిత్వాత్తస్మై సాంఖ్యనిదర్శనాయ సంఖ్యా బుద్ధిర్వ్యవసాయాత్మికా ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యవిషయా సైవ సాంఖ్యం, నితరాం దృశ్యతేఽనేనేతి నిదర్శనం. యస్య సాంఖ్యజ్ఞానగమ్యాయేత్యర్థః నను భగవద్వి భూతిభూతస్య జగత ఆనంత్యే కథం భగవత్స్వరూపస్యానంత్యం ప్రకృతిపురుషానిరూప్యం హి తస్యానంత్యం ప్రకృతిపురుషపరత్వమేవ న ఘటతే నాన్యథా, అత్రోచ్యతే. దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేద రాహిత్యరూపం హి తావదానంత్యం తదేవ త్రివిధమానంత్యం పరమాత్మని సుస్థమ్, ఇదమత్రాస్త్యత్ర నాస్తీదమిదానీమస్తి కల్పాంతరే నాస్తి ఇతి దేశకాలపరిచ్ఛేదయోరభావాదిదమిదం న భవతీతి వస్తు పరిచ్ఛేదస్యాపి సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యాభావరూపస్యాభావాత్ బ్రహ్మణః సద్వాత్మకత్వేన సర్వవస్తు సమానాధికృతిత్వవ్యపదేశవిషయిత్వాత్ జీవానాం అణుపరిమాణవిషయత్వేఽపి తేషా మానంత్యాత్ ధర్మభూతజ్ఞానస్య సంసారదశాయాం కర్మసంకుచితత్వేఽపి వస్తుతస్తద్భావాత్ ముక్తిదశాయాం "స చానంత్యాయ కల్పతే" ఇత్యానంత్యశ్రవణాత్ బ్రహ్మణోఽచేతనాత్ పరత్వం జీవస్వరకతయా "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య" ఇతి శ్రవణాత్ జీవస్వరూపస్య నిత్యత్వాచ్చ తేషామప్యానంత్యం దేశతః కాలతశ్చాస్త్యేవ, అచేతనస్యాపి కారణావస్థాయాం నిరతిశయసూక్ష్మదశాపన్నత్వేఽపి కార్యా వస్థాయామానంత్యమస్త్యేవ, తర్హి ప్రకృతిపురుషాపేక్షయా పరమాత్మన ఆనంత్యే కో విశేష ఇతి చే దియాంస్తు విశేషః, యత్ కార్యావస్థాయాం కారణావస్థాయాం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చానంత్యం ఇతరయోస్తు దేశతః కాలతశ్చ ధర్మకృతం కాలకృతం ముక్తావస్థాకార్యావస్థయోరితి నను బ్రహ్మణః

సంఖ్యా యయా తత్త్వదృశాపనీయతే తస్మై నమః సాంఖ్యనిదర్శనాయ తే ఇతి ॥

ఉత్తరేషు చ కురుషు భగవాన్ యజ్ఞపురుషః కృతవరాహరూప ఆస్తే తం తు దేవీ హైషా భూః సహ కురుభిరస్ఖలితభక్తియోగేనోపధావతి ఇమాం చ పరమాముపనిషదమావర్తయతి. ३४

ఓం నమో భగవతే మంత్రతత్త్వలింగాయ యజ్ఞక్రతవే మహాధ్వరావయవాయ

స్వరూపస్య సర్వాత్మకత్వేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యాత్మకవస్త్వపరిచ్ఛేదస త్త్వేఽపి కథం మద్గుణానాం వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇతి చేదేవం తర్హి వస్త్వపరిచ్ఛేదః యద్గుణై ర్నికర్షః తద్యథా దశవర్ణస్వర్ణాపేక్షయా నవవర్ణస్వర్ణస్య పవిత్రతోజ్జ్వలత్వగురుత్వాదిభిర్గుణైర్నికర్షః తదపేక్షయా చ కలధౌతస్యైవం గుణైర్నికర్షాభావో వస్తు పరిచ్ఛేదో బోధ్యః. ३३

అథోత్తరేషు కురుషూపాస్యాదికమాహ (ఉత్తరేష్వితి) కృతం ధృతం వరాహరూపం యేన తాదృశో భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః యజ్ఞపురుషః యజ్ఞశరీరకః తదారాధ్యస్తత్ఫలదశ్చాస్తే తం తు వరాహరూపం భగవంతమేషా భూర్దేవీ కురుభిః కురువర్షస్థైః పురుషైః సహాస్ఖలితభక్తియోగేనావిచ్ఛిన్న భక్తియోగేనారాధయతీత్యర్థః ఇమాం వక్ష్యమాణాం పరమాం శ్రేష్ఠాం ఉపనిషదమావర్తయతి జపతి. ३४

ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థో పూర్వవత్. మంత్రతత్త్వలింగాయ మంత్రప్రతిపాద్యం వస్తు తదేవ లింగం శరీరం యస్య. యద్వా మంత్రతత్త్వస్య స్వరూపస్య లింగం జ్ఞాపకో యస్య మంత్రతత్త్వే మంత్రతత్ప్రతిపాదితే లింగే శరీరే జ్ఞాపకే వా యస్యేతి వా యద్వా మంత్రగతాని తత్త్వాని ఇంద్రాద్యర్థస్వరూపాణి తాని లింగాని శరీరాణి యస్య తస్మై యజ్ఞక్రతవే అసోమకాః యాగాః. యజ్ఞాః ససోమాః క్రతవః, తదుభయాయ తదంతరాత్మత్వాత్ తదారాధ్యత్వాత్ తత్ఫలదత్వాచ్చ తత్తాదాత్మ్యం వివక్షితం. మహాంతోఽధ్వరా అవయవభూతా యస్య యద్వాధ్వరస్యావయవాః స్రుక్స్రువేడాదయః మహాంతః అధ్వరా అవయవాః స్రుగాదయో యస్య స్రుగాదిరూపేణ యష్టృభిరనుసంధేయా యస్య తస్మై ఇత్యర్థః. తథా చోక్తం తృతీయే "స్రుక్తుండ ఆసీత్ స్రువ ఈశ నాసయో రిడోదరే చమసాః కర్ణరంధ్రే" ఇత్యాదినా మహాపురుషాయ "వేదాహమేతం పురుషం మహాంత మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్" ఇతి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యజగత్కారణత్వాద్యనంతకల్యాణమహాగుణవిశిష్టాయ పురుషాయ సర్వాంతరాత్మనే కర్మశుక్లాయ కర్మణా శుద్ధాయ విశుద్ధాయ విశుద్ధకర్మణే సంసృతిప్రతిభటకర్మణే ఇతి యావత్ న తు కర్మరహితాయేత్యర్థః. "సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః" ఇతి దేవమనుష్యాది

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

మహాపురుషాయ నమః కర్మశుక్లాయ త్రిగుణాయ నమస్తే. ౩౫

యస్య స్వరూపం కవయో విపశ్చితో గుణేషు దారుష్వివ జాతవేదసమ్,
మథ్నంతి మథ్నా మనసా దిదృక్షవో గూఢం క్రియార్థై ర్నమ ఈరితాత్మనే. ౩౬

ద్రవ్యక్రియాహేత్వయనేశకర్తృభి ర్మాయాగుణై ర్వస్తునిరీక్షితాత్మనే,

---

సజాతీయవిజాతీయాబంధకసర్వకర్మాశ్రయత్వశ్రవణాత్ "నిష్క్రియం నిష్కలం" ఇత్యనేన బంధకకర్మానాశ్రయత్వముచ్యతే, త్రిగుణాయ కర్మశుక్లాయాపి త్రిగుణాయ షాడ్గుణ్యపూర్ణాయ త్రీణి యుగాని జ్ఞానశక్త్యాదీని యస్య తస్మై, యద్యపి భగవత ఇత్యనేనాపి షాడ్గుణ్యపూర్ణతోక్తా కర్మశుక్లాయేత్యనేన క్రియాశ్రయత్వకథనప్రయుక్తం. జీవస్యేవాజ్ఞానాదికం వారయితుం త్రిగుణాయేత్యుక్తమతో న పౌనరుక్త్యమరుణాయ అరుణవర్ణాయ శ్వేతవరాహరూపత్వేఽపి చక్షుషోరరుణవర్ణత్వాత్ తదభిప్రాయేణారుణాయేత్యుక్తం భవతీతి మంత్రార్థో జ్ఞేయః. ౩౫

సర్వాంతరాత్మత్వముముక్షూపాస్యత్వాదికమనుసందధానో నమస్కరోతి (యస్యేతి.) కవయః ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యవిదః యస్య విపశ్చితః సర్వజ్ఞస్య తవ వివిధం పశ్యచ్చిద్విపశ్చిత్, పృషోదరాదిత్వాత్ పశ్యచ్ఛబ్దస్య స్థానే పకారాదేశః "సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి విపశ్చిచ్ఛబ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః, స్వరూపం "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ" ఇతి లక్షణలక్షితం గుణేషు గుణపరిణామరూపేషు దేవాదిశరీరేంద్రియసంసృష్టేషు భూతేషు క్రియార్థైర్గూఢం క్రియార్థైః కర్మఫలైర్గూఢం తిరోహితం జీవసంబంధిక్రియాఫలైస్తేషాం గూఢం "తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం" ఇతి జీవానాం కర్మభిః పరమాత్మస్వరూపస్య తిరోహితత్వశ్రవణాత్ దిదృక్షవో ద్రష్టుం సాక్షాత్కర్తు మిచ్ఛవః దారుషు జాతవేదసమివ మథ్నా వివేకసాధనేన మనసా మథ్నంతి వివించతే, పంచవింశతితత్త్వేభ్యః పృథక్కృత్య పశ్యంతీత్యర్థః, దారుష్వివ జాతవేదస మిత్యనేన దృష్టాంతేన సర్వాంతరాత్మత్వముక్తం దిదృక్షవః కవయ ఇత్యనేనోపాస్యత్వ ముక్త, మీక్షితాత్మనే "కర్తరి క్తః" ఈశ్వరాయ పరమాత్మనే నమః ఈరిత్మాన ఇతి పాఠే ఈరితాః నియమితా ఆత్మనో జీవా యస్య తస్మై ఇత్యర్థః. ౩౬

గుణశబ్దోపలక్షితచిదచిదాత్మకజగదంతరాత్మత్వేన తద్వైలక్షణ్యముక్తం. తదేవ విశదయన్నమస్కరోతి (ద్రవ్యేతి) అంగేత్యభిముఖీకరణం హే భగవన్నతిశయాత్మబుద్ధిభిరతిశయితాత్మపరమాత్మ

అన్వీక్షయాంగాతిశయాత్మబుద్ధిభి ర్నిర స్తమాయాకృతయే నమో నమః. ౩౩

కరోతి విశ్వస్థితిసంయమోదయం యస్యేప్సితం నేప్సితమీక్షితుర్గుణైః,

---

విషయబుద్ధిమద్భిః పురుషైరన్వీక్షయా నిపుణనిరూపణేన వస్తుతః పరమార్థతః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వేనేతి యావత్, నిరీక్షితః ఆత్మా స్వరూపం యస్య నిర స్తమాయాకృతయే నిరస్తా మాయాకృతిః ప్రకృతి కార్యం యస్మాత్తస్మై తే నమో నమః ఇత్యన్వయః కైః సహ కుత్ర నిరీక్షణం తత్రాహ. ద్రవ్యం భూతపంచకం క్రియా క్రియాహేతుః వాగాదికర్మేంద్రియమయనం జ్ఞానేంద్రియమీయతేఽనేనేతి జ్ఞానసాధనత్వాత్ చక్షురాదేః జ్ఞానేంద్రియస్య ఏషాం సమాహారద్వంద్వః ఏతత్సంఘాతరూపే శరీరే సక ర్తృభిః సపరిష్వంజకైః మాయాగుణైః సహ నిరీక్షితాత్మనే నమః దేహభూతేంద్రియగుణత్రయ జీవాత్మభిః సహ వివిచ్య నిరీక్షితాయేత్యర్థః, అనేన పూర్వశ్లోకే గుణపదం దేవాద్యవస్థజీవోపలక్షణ మిత్యావేదితుం అన్యథాస్మిన్ శ్లోకే జీవోపస్థాపకక ర్తృపదాసంగతిః స్పష్టైవ. ఏవం చ గుణపదేన దేహమాత్రమభిప్రేత్య తేషు జీవతాదాత్మ్యేన మద్నంతీతి న భ్రమితవ్యమ్. ౩౪

నిర స్తమాయాకృతయ ఇత్యనేన మాయాకార్యదోషప్రతిభటత్వముక్తం, తదుపప త్తయే మాయాయా ఈశ్వరపశ్యతామాహ (కరోతీతి) యో భగవాన్ యస్య ప్రధానస్య గుణైః సత్త్వాదిభిః ప్రధానాభిప్రాయేణ యస్యేతి నపుంసకనిర్దేశః విశ్వస్య స్థితిసంయమోదయం స్థితిలయోదయం కరోతి, కథంభూత మీప్సితం ధర్మార్థకామమోక్షార్థచతుష్టయస్య సాధనోపయు క్తకరణకళేబరాదిప్రదానేన జీవానుగ్రహార్థత్వాత్ జగత్సృష్ట్యాదేస్తస్యేప్సితత్వం జీవార్థత్వేనేప్సితమితి స్వావత్స్వార్థత్వేనానీప్సిత మిత్యర్థః, తస్మాదీశితుః సంకల్పరూపజ్ఞానవత స్తస్య తతః మాయా సత్త్వాదిగుణాత్మకా త్వచ్ఛరీరభూతా మాయాం యథా గ్రోష్ణోఽయస్కాంతా త్తదాశ్రయం తదభిముఖం సదయో లోహం భ్రమతి తథా త్వత్సంకల్పానుగుణకారిణీ భ్రమతీతి భావః. యద్వా ఈశితుః “తదైక్షత బహూస్యాం ప్రజాయేయ” ఇత్యుక్తవిధలక్షణవతః తస్య తవ మాయా యస్యేతి షష్ఠీ. శరీరశరీరిభావసంబంధే త్వచ్ఛరీరభూతా మాయా యద్వా తాదధీన్యే షష్ఠీ, దృష్టాంతస్య సామర్థ్యాత్ త్వదధీనా మాయా త్వదాహితశక్తిర్విశ్వస్య సృష్ట్యాది కరోతి ఇత్యర్థః స్వతోఽశక్తా యా కథమను ప్రవేశమాత్రేణ శక్తిమతీస్యాత్తత్రాహ. “యథా యో భ్రమతే తదాశ్రయం గ్రావ్ణ” ఇతి విశ్వసృష్ట్యాదిక ర్తృత్వస్య పరమాత్మధర్మత్వేన మాయా కరోతీత్యుక్తమితి, తదుచ్యతే, భగవదవతారరూపాణాం బ్రహ్మాదీనాం సృష్ట్యాదిక ర్తృత్వస్య రజ ఆదిమాయాగుణప్రాచుర్యప్రయుక్తత్వాత్ మాయా కరోతీత్యుక్తమితి నేప్సితమిత్యనేన నిత్యస్థిత్యాదికం న భగవతో భోగార్థమిత్యుక్తమ్. ఈప్సితమిత్యనేన జీవానుగ్రహార్థం చేతి సూచితమ్, నను విశ్వస్థిత్యాదికం న జీవానుగ్రహార్థం కింతు గర్భజన్మజరామరణాదిదుఃఖహేతుత్వేన జీవనిగ్రహార్థమేవ స్యాత్-

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

మాయా యథా యో భ్రమతే తదాశ్రయం గ్రావ్ణో నమస్తే గుణకర్మసాక్షిణే. ౩౮

ప్రమథ్య దైత్యం ప్రతివారణం మృధే యో మాం రసాయా జగదాదిసూకరః.
కృత్వాగ్రదంష్ట్రే నిరగాదుదన్వతః క్రీడన్నివేభః ప్రణతాస్మి తం విభుమితి ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే,
భువనకోశవర్ణనం నామ అష్టాదశోఽధ్యాయ

కిం చ హితకరణహితాకరణాదిప్రయుక్తవైషమ్యనైర్ఘృణ్యం చ భగవతః ప్రసజ్యేత తత్రాహ. (నమస్తే గుణకర్మసాక్షిణ ఇతి) గుణానాం మాయాగుణానాం సత్త్వాదీనాం కర్మణాం పుణ్యపాపరూపాణాం చాదృష్టాదీనాం సాక్షిణే సాక్షాత్ ద్రష్ట్రే తే నమః. జీవగుణకర్మానుసారిత్వాత్ హితాకరణాదేర్నవైషమ్యనైర్ఘృణ్యదోషప్రసక్తిరితి భావః తథా చ సూత్రమ్ "వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ" ఇతి. అయం భావః. భగవాన్ జగదాదౌ స్వస్మిన్నుపసంహృతచిదచిత్తత్త్వః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః పరమకారుణికోఽవాప్తసమస్తకామః స్వస్మిన్ ప్రలీన మసత్కల్పం చేతనవర్గమాలోక్య సర్వేషాం సామాన్యేన ధర్మాదిపురుషార్థసాధనత్వారాధనోపయుక్తకరణకలేవరాణి ప్రదాయారాధనప్రకారావబోధి వేదాఖ్యం శాస్త్రం చ ప్రదర్శ్య స్వయం జగత్సృష్ట్యాదిలీల ఆస్తే. తతస్తే జీవాః కరణకలేవరాణి పరిగృహ్య ప్రాచీనకర్మవాసనానుసారేణ సాధ్వసాధుకర్మాణి కుర్వంతః స్వస్వకర్మానుసారేణ ఈశ్వరాదిష్టం ఫలం భుంజత ఇతి నేశ్వరస్య వైషమ్యాదిప్రసక్తిరితి ౩౮

ప్రకృతావతారచరిత్రం వదంతీ పమస్కరోతి (ప్రమథ్యేతి) యో జగతామాదిః కారణభూతః సూకరః మాం పృథ్వీం దంష్ట్రాగ్రే కృత్వా నిధాయ రసాతలాదారభ్య ఉదన్వతః ప్రళయార్ణవాత్ ఇభో గజ ఇవ నిరగాత్ తతశ్చ ప్రతివారణం ప్రతిగజతుల్యం దైత్యం హిరణ్యాక్షం ప్రమథ్య హత్వా క్రీడన్ స్థితః తం విభుం ప్రణతాస్మి. ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టాదశోఽధ్యాయః

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

కింపురుషే వర్షే భగవంతమాదిపురుషం లక్ష్మణాగ్రజం సీతాభిరామం రామం తచ్చరణసన్నికర్షాభిరతః పరమభాగవతో హనుమాన్ సహ కింపురుషైః అవిరతభక్తి రుపాస్తే. ౧

ఆర్ష్టిషేణేన సహ గంధర్వైరనుగీయమానాం పరమకల్యాణీం భర్తృభగవత్కథాం సముపశృణోతి స్వయం చేదం గాయతి ౨

ఓం నమో భగవతే ఉత్తమశ్లోకాయ నమ ఆర్యలక్షణశీలవ్రతాయ నమ

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

ఏవ మిలావృతాదిషు వర్షేషు సప్తసూపాస్యాదికముక్తమథేదానీం కింపురుషే భారతే చ వర్షే తద్వదన్యేషాం మధ్యే భారతవర్షశ్రైష్ఠ్యం చాహైకోనవింశేన. తత్రాదౌ కింపురుషే ఉపాస్యాం భగవత్తనుం తదుపాసకం జప్యం మంత్రం చాహ (కింపురుష ఇతి.) ఆదిపురుషం జగత్కారణభూతం పరమపురుషం లక్ష్మణస్య సౌమిత్రేరగ్రజం సీతాయా మైథిల్యా అభిరామ మనురూపం రామం దాశరథిం రామం "రమంతే యోగినోఽనంతే నిత్యానందే చిదాత్మని। ఇతి రామపదేనాసౌ పరం బ్రహ్మాభిధీయతే" ఇతి నిరుక్తరామశబ్దపుష్కలప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయం తస్య శ్రీరామస్య యౌ చరణౌ తయోః సన్నికర్షః సాన్నిధ్యం భజనమితి యావత్తస్మిన్నభిరత ఆసక్తో మహాభాగవతో హనుమానాంజనేయః కింపురుషవర్షస్థైః సహావిరతా అవిచ్ఛిన్నా భక్తిర్యస్య తాదృశ ఉపాస్తే ౧

భగవతో భర్తుః శ్రీరామస్య కథాం గంధర్వై రుప సమీపే గీయమానాం ఆర్ష్టిషేణేన కింపురుషవర్షస్య పురుషశ్రేష్ఠేన సహ సమ్యగుపశృణోతి స్వయమిదం వక్ష్యమాణముపాంశు గాయతి జపతి. ౨

ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థో పూర్వవత్. ఉత్తమైర్బ్రహ్మాదిభిః శ్లోక్యతే స్తూయతే ఉత్తమః నిరతిశయః శ్లోకః యశో యస్యేతి వా తస్మై ఆర్యాణాం లక్షణాని వ్రతాని చ శీలాని యస్మిన్ ఉపశిక్షితః సంయతః ఆత్మా చిత్తం యేన. ఉపాశ్రితః లోకో యేన సాధువాదః సాధుత్వసిద్ధః తస్య నికషణాయ

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనం)

ఉపశిక్షితాత్మన ఉపాసితలోకాయ నమః సాధువాదనికషణాయ నమో బ్రహ్మణ్యదేవాయ మహాపురుషాయ మహారాజాయ నమ ఇతి ౩

యత్తద్విశుద్ధానుభవమాత్ర మేకం స్వతేజసా ధ్వస్తగుణవ్యవస్థమ్,

నికషాశ్మవన్నిర్ధారణస్థానాయ బ్రహ్మణి కులే సాధుః బ్రహ్మణ్యః, తత్ర సాధురితి యత్ప్రత్యయః "యే చాభావకర్మణోః" ఇతి ప్రకృతిభావాన్న టిలోపః "అప్యహం జీవితం జహ్యాం త్వాం వా సీతే సలక్ష్మణామ్। న తు ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య బ్రాహ్మణేభ్యో విశేషతః". ఇత్యుక్తరీత్యా బ్రాహ్మణసంరక్షణ బద్ధైకదీక్షత్వమేవాత్ర బ్రహ్మణ్యత్వం స చాసౌ దేవః స్వతేజసా దీప్యమానః అస్పృష్టప్రాకృతదోష స్తస్మై. యద్వా బ్రహ్మవేద తత్ర సాధుః సమ్యక్ ప్రతిపాద్యః స చాసౌ దేవ స్తస్మై మహాపురుషాయ పుంసూక్తప్రతిపాద్యజగత్కారణత్వోపయుక్తకల్యాణగుణవిశిష్టాయ పరమపురుషాయ మహారాజాయ "రాజాధిరాజః సర్వేషాం విష్ణుర్బ్రహ్మమయో మహాన్। ఈశ్వరం తం విజానీధ్వం స పితా స ప్రజాపతిః" ఇత్యుక్తమహారాజాయ నమః పదావృత్తిర్గుణభేదాభిప్రాయా. ౩

ప్రకృతిపురుషవిలక్షణపరమాత్మస్వరూపం విశోధ్య తచ్ఛ్రీరామరూపేణావస్థితం నమస్కరోతి (యదితి) విశుద్ధం రాగాద్యకలుషితం తదనుభవైకమాత్రం జ్ఞానైకస్వరూపం మాత్రచా క్వచిద ప్యజడస్వరూపత్వం వివక్షితం. విశుద్ధానుభవైకమాత్రమనేన స్వరూపం నిర్దిశ్యతే స్వతేజసా స్వప్రకాశేన నిత్యాసంకుచితానందస్వరూపవిషయకధర్మభూతజ్ఞానేన ధ్వస్తా నిత్యం నిరస్తా గుణా రజ ఆదయః తత్కృతా స్త్రిస్ర ఉత్పత్తిస్థితిమరణభూతా అవస్థా యస్య. స్వతేజసా ధ్వస్తగుణవ్యవస్థమిత్యనేన ప్రకృతి సంసృష్టచేతనవ్యావృత్తిః, స హ్యధ్వస్తగుణవ్యవస్థః ప్రశాంతమశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యు రూపోర్మిషడ్గుణరహితానందస్వరూపమ్, యద్వా విశుద్ధశబ్దేనైంద్రియకానుభవవ్యావృత్తిః ప్రశాంత శబ్దేన నిత్యం రాగాద్యకలుషితత్వముచ్యతేఽనేన ముక్తచేతనవ్యావృత్తిః. స హి బద్ధావస్థాయాం రాగాదిభిః కలుషితః ప్రత్యక్ స్వస్మై భాసమానమనేన పరావోఽచేతనస్య వ్యావృత్తిః, న హ్యచేతనం స్వస్మై అవభాసతే కిం తు పరస్మై ఏవ సుధియా సమ్యగ్జ్ఞానేనోపలంభన ముపలభ్యతే ఇత్యుపలంభనమ్ "దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః। హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః" ఇతి శ్రుత్యుక్తయోగపరిశుద్ధబుద్ధ్యోపలంభమాన మిత్యర్థః, అనేనైవ తత్కారణత్వ మప్యుపలక్షితమ్ "కశ్చ ధ్యేయః కారణం తు ధ్యేయం" ఇతి ధ్యేయత్వకారణత్వయోరేకనిష్ఠత్వశ్రవణాత్ యది కారణం తర్హి కారణత్వస్య భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థా యోగిత్వరూపత్వాత్ దేవాదీనామ

ప్రత్యక్ ప్రశాంతం సుధియోపలంభనం హ్యనామరూపం నిరహం ప్రపద్యే ౬

మర్త్యావతార స్త్విహ మర్త్యశిక్షణం రక్షోవధాయైవ న కేవలం విభోః,

రూపాశ్రయత్వం స్యాత్తతశ్చ "సత్యం జ్ఞానమనంతం నిష్క్రియం నిష్కలం" ఇత్యాదినిర్వికారిత్వశ్రవణ విరోధ స్తత్రాహ (అనామరూపమితి) న విద్యేతే స్వమాత్రనిష్ఠే దేవాదినామరూపే యస్య ప్రకృతిపురుష విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్ దేవాదినామరూపయోః స్వవిశేషణీభూతప్రకృతిపురుషగతత్వాత్ తద్ద్వారా సమానరూపత్వేఽపి సాక్షాదనామరూపమిత్యర్థః ఏవంభూతం యద్వేదాంతేషు ప్రసిద్ధం తత్పరబ్రహ్మ స్వరూపం నరహరిం పురుషోత్తమమితి యావత్ ఏవం చ "ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే ఇత్యారభ్య "ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః" ఇతి భగవద్గీతోక్తనిత్యముక్తబద్ధత్రివిధచేతన వ్యావృత్తిస్వరూపం వివక్షితం, తత్ర హి కూటస్థశబ్దేన ముక్తో నిత్యసిద్ధశ్చ చేతన ఉచ్యతే, ఉభయోరపి ప్రాకృతవికారరాహిత్యేనాక్షరకూటస్థశబ్దవాచ్యత్వాత్. యద్యపి ప్రశాంతశబ్దేన ముక్తవ్యావృత్తి స్తథాపి నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తయే నృహరిమిత్యుక్తం నిరహమితి పాఠే త్వనామరూపత్వే నిరహం హేతుః అహమర్థాన్నిర్గతః అహంశబ్దేనాహంకారః ప్రకృతిపరిణామవిశేషః జీవశ్చోచ్యతే ఆత్మనోఽప్యహమర్థ త్వాత్ తతశ్చ నిరహం ప్రకృతిపురుషగతవికారాతీతం హి యత స్తస్మాదనామరూపమితి యోజనా బోధ్యా, ఏవంభూతం ప్రపద్యే-ఉపాయోపేయభావేన ధ్యవస్యామీత్యర్థః. ౪

నన్వస్తు పరస్య బ్రహ్మణోఽనామరూపత్వం శ్రీరామస్య త్వనామరూపత్వమిత్యయుక్తం తస్య మనుష్యనామరూపభాక్త్వాత్తత్రాహ (మర్త్యేతి) విభోః పరస్యైవ బ్రహ్మణః ఇహ లోకే శ్రీరామ రూపేణ మర్త్యావతారః మనుష్యావతారః అవతారో నామాజహత్ స్వభావస్యైవ రూపాంతరపరిగ్రహః ఏవంచ పరబ్రహ్మాజహత్స్వభావం మనుష్యసజాతీయరూపం పరిగృహీతవదితి భావః కిమవతార ప్రయోజనం తత్రాహ- మర్త్యశిక్షణం మర్త్యానాం సంసారదోషజ్ఞాపనేన ధర్మసంస్థాపనం సాధుపరిత్రాణం ప్రయోజనమితి భావః. నను మర్త్యశిక్షణం నావతారప్రయోజనం కిం తు రావణాదిరక్షోవధ ఏవేత్యత్రాహ (రక్షోవధాయై న కేవలమితి) విభోర్మర్త్యావతారో న కేవలం రక్షోవధార్థమేవ అపితు మర్త్యశిక్షణమేవ తస్య ప్రధానం ప్రయోజనమిత్యర్థః తథావోక్తం భగవతా "పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే" ఇతి వినాశాయ చేత్యత్ర చశబ్దోఽన్వా చయపరః భిక్షామట గామానయేతివత్, దుష్కృతవినాశనమానుషంగికం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ధర్మో నామ చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థిత ఈశ్వరారాధనరూపపంచమహాయజ్ఞాదిః అస్య సంస్థాపనం సంసారదోషజ్ఞాపనేన శిక్షణం దుష్కృతవినాశనం తు సంకల్పమాత్రేణాప్యుపపద్యతే. సాధూనాం శయ్యాసనాటన భోజనాదిషు భగవతా సహ వర్తమానానాం రామ విరహ క్షణమాత్రమపి

కుతోఽన్యథా స్యాద్రమతః స్వ ఆత్మనః సీతాకృతాని వ్యసనానీశ్వరస్య. ౫

న వై స ఆత్మాఽఽత్మవతాం సుహృత్తమః సక్తస్త్రిలోక్యాం భగవాన్ వాసుదేవః,

---

కల్పసహస్రం మన్వానానాం దర్శనస్పర్శనసంభాషణాదిభిః పరిత్రాణం సుఖీకరణం ధర్మసంస్థాపనం చ సంకల్పమాత్రేణాప్యుపపద్యత ఇతి భావః. యదుక్తం మర్త్యశిక్షణార్థమేవావతతార ఇతి తదస్మిన్నేవావతారే నిదర్శయతి (కుత ఇత్యాదినా.) అన్యథా అవతారస్య మర్త్యశిక్షణార్థత్వాభావే ఈశ్వరస్య "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా" ఇత్యుక్తసర్వనియంతుః దారాపహర్తృరావణాద్యన్తరాత్మతయా దారాపహరణాదికం కారయితుః స్వే స్వస్మిన్ నిరతిశయాపరిచ్ఛిన్నానందస్వరూపే ఆత్మని రమతః ఉక్తవిధస్వస్వరూపానుభవేన నిత్యసంతుష్టస్య విషయాసక్తిరహితస్య - సీతాకృతాని సీతావిశ్లేషాదిభిః కృతాని వ్యసనాని దుఃఖాని కుతః కస్మాద్ధేతోః స్యాత్. ప్రత్యేకాభిప్రాయం స్యాదిత్యేకవచనమ్. కుతోఽన్యథా స్యా రమత ఇతి పారస్తు సుగమః సర్వనియంతుః సర్వాంతరాత్మనః స్వానుభవసంతుష్టస్య శ్రీరామస్వరూపేణావస్థితస్య పరబ్రహ్మణః సీతావిశ్లేషాదికృతవ్యసనానుకరణం నిరతిశయదుఃఖావహః సంసార ఇతి లోకస్య ప్రదర్శయితుమేవ అన్యథోక్తవిధస్య తస్య సీతాకృతవ్యసనాది న ఘటత ఇతి భావః ౫

ఏతదేవోపపాదయతి (నేతి,) స శ్రీరామరూపేణావస్థితః పరమాత్మా ఆత్మవతాం ప్రశస్తమనసాం నిర్ధూతనిఖిలసాంసారికధర్మాణాం సనకాదీనామాత్మా సుహృత్తమః స్వాశ్రితేషు నిరతిశయసౌహార్దనిష్ఠః ఆశ్రితానాం నిరతిశయప్రీతివిషయశ్చ భగవాన్ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదిషాడ్గుణ్యపూర్ణః వాసుదేవః "సర్వత్రాసౌ సమస్తశ్చ వసత్యత్రేతి వై యతః। తతోఽసౌ వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరికీర్తితః" ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వత్రావస్థితోఽపి తద్గతదోషైరసంస్పృష్టః సర్వం స్వధార్యత్వేన స్వశేషత్వేన చ పరిగృహీతవాంశ్చ త్రిలోక్యాం కృత్స్నజగదంతర్భూతే కస్మింశ్చిదపి శబ్దాదివిషయభూతే వస్తుని న సక్తః, వైశబ్దోఽవధారణే-న సక్త ఏవేత్యర్థః. యతో న సక్తః అత ఏవ స్త్రీకృతం స్త్రీవిశ్లేషాదికృతం కశ్మలం దుఃఖం నాశ్నువీత, అవతారస్య మర్త్యశిక్షణార్థత్వాభావే స్త్రీకృతం కశ్మలమేవంభూతో న ప్రాప్నుయాదేవ, అన్యథేత్యస్య సర్వత్రానుషంగః, తథా లక్ష్మణం చశబ్దాత్ సీతాం చ విహాతుం త్యక్తుం నార్హతి నివాసశయ్యాసనపాదుకాంశుకోపధానవర్షాతపవారణాద్యుపయుక్తశరీరభేదైః శేషత్వం గతస్య భగవతో నిత్యానపాయినో న తస్యావతారరూపమ్ "భవాంస్తు సహ వైదేహ్యా గిరిసానుషు రంస్యతే। అహం సర్వం కరిష్యామి జాగ్రతః స్వపతశ్చ తే॥ కురుష్వ మా మనుచరం వైధర్మ్యం నేహ విద్యతే। కృతార్థోఽహం భవిష్యామి తవ చార్థః ప్రకల్పతే" ఇతి సర్వావస్థోచితాశేషశేషతైకరతికృత

న స్త్రీకృతం కశ్మలమశ్నువీత న లక్ష్మణం చాపి విహాతు మర్హతి. ౬

న జన్మ నూనం మహతో న సౌభగం న వాఙ్ న బుద్ధి రాకృతి స్తోషహేతుః,
తైర్యద్విసృష్టానపి నో వనౌకస శ్చకార సఖ్యే బత లక్ష్మణాగ్రజః ౭

నిత్యకింకరతాం ప్రార్థయమానం లక్ష్మణం "నిత్యైవైషా జగన్మాతా లక్ష్మీ ర్నిత్యానపాయినీ. రాఘవత్వే భవేత్ సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని॥ అన్యేష్వప్యవతారేషు విష్ణోరేషాఽనపాయినీ" ఇత్యుక్తవిధాం నిత్యానపాయినీం లక్ష్మ్యవతారరూపాం భగవతీం సీతాం చ మర్త్యశిక్షణమంతరేణ "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః॥ మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన. అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ" ఇతి వదన్ కథం త్యక్తుమర్హతి. అతః కేవలం మర్త్యశిక్షణార్థం సాంసారికపురుషచేష్టామనుసృతవానిత్యర్థః. సీతాలక్ష్మణత్యాగస్తు శ్రీరామాయణే ఉత్తరకాండే ప్రసిద్ధః. అత్రాత్మవతామాత్మేత్యనేన "అమృతస్య తు నాశాస్తి విత్తేన. ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇతి వీతరాగోపాస్యత్వప్రతిపాదకశ్రుత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్య సర్గాదిభిరకాఙ్క్ష్యం సూచితమ్ అత ఏవ స్త్రీసంయోగవియోగకృతసుఖదుఃఖాద్యభావశ్చావేదితః, భగవానిత్యనేన షాడ్గుణ్యపూర్ణత్వోక్త్యావాప్తసమస్తకామత్వోక్తిలాభాత్ స్త్రీసంగాదినిమిత్తసుఖానాదరశ్చోక్తః. సుహృత్తమ ఇత్యనేన న స్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాత్మవత్తయా। కథంచిదుపకారేణ కృతేనైకేన తుష్యతి" ఇత్యుక్తరీత్యా దోషాననవేక్ష్య తారతమ్య మనాలోచ్య ఉపకారాభాస మవలంబ్య స్వాశ్రితత్వమాత్రేణాపరిత్యజతో నిరతిశయసుహృత్తమస్య మర్త్యశిక్షణమంతరేణ నిత్యానపాయినోః సీతాలక్ష్మణయోః త్యాగో న ఘటత ఇత్యుక్తం భవతి. ౬

తారతమ్యమనాదృత్య యస్యాశ్రితత్వమాత్రేణ నిరతిశయప్రీతివిశిష్టత్వరూపం తదస్మిన్నేవావతారే దర్శయతి (నేతి) మహతః శరణాగతశబ్దభాజం నిహీనజన్మాదివిశిష్టం పాపీయాంసమపి రక్షితుం బద్ధదీక్షస్య శ్రీరామరూపేణావస్థితస్య బ్రహ్మణః జన్మ విప్రాదిజన్మ న తోషహేతుః తథా సౌందర్యాధ్యయనసుబుద్ధిజాతయో న తోషహేతవః, తిర్యక్ష్వపి తస్యానుగ్రహదర్శనాదితి భావః. తథాహి తిరశ్చీభావః తైర్యంచం తిర్యక్త్వం తేన సృష్టాన్ వనౌకసః వనస్థానస్థాన్ కపీన్ ప్రతి లక్ష్మణాగ్రజః పూర్వోక్తవిధానంతావతారరూపలక్ష్మణాగ్రజో నిత్యం తత్సహచరః శ్రీరామః సఖ్యం చకార బతేత్యాశ్చర్యే, సఖ్య ఇతి పాఠే సఖ్యే విషయే నశ్చకారేత్యర్థః. తైర్యద్విసృష్టానితి పాఠే యద్యస్మాత్తైః జన్మసౌభగాదిభిః విసృష్టాన్ పరిత్యక్తానపి నోఽస్మాన్ సఖ్యే చకార జన్మాదికతారతమ్యమనపేక్ష్య సంశ్రయమాత్రేణాస్మాభిర్హీనైః సఖ్యం కృతవాన్, బతాహో అస్య సుహృత్తమత్వమేవం విధమితి నిర్వక్తు మశక్య మిత్యర్థః. ౭

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనమ్)

సురోఽసురో వాప్యథ వానరో నరః సర్వాత్మనా యః సుకృతజ్ఞ ముత్తమమ్,
భజేత రామం మనుజాకృతిం హరిం య ఉత్తరాననయత్ కోసలాన్దివమితి. ౮

భారతేఽపి వర్షే భగవాన్నరనారాయణాఖ్య ఆకల్పాంతముపచితధర్మజ్ఞాన వైరాగ్యైశ్వర్యోపశమోపరమాత్మోపలంభనమనుగ్రహాయాత్మవతాం అనుకంపయా తపోఽవ్యక్తగతిః చరతి. ౯

యత ఏవ నిరతిశయసుహృత్తమః తతస్తం మనుజాకృతిం మనుష్యాకారం శ్రీహరిం సుకృత ముపకారాభిజ్ఞం "మయ్యేవ జీర్ణతాం యాతు యత్త్వయోపకృతం కపే। నరః ప్రత్యుపకారార్థీ విపత్తి మభికాంక్షతి" ఇతి మాం ప్రత్యుక్తవిధోపకారాభిజ్ఞం పురుషోత్తమం శ్రీరామం సురాసురనరాణాం మధ్యే యః కశ్చిత్ సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ కేనాపి తదీయతాసంపాదనప్రకారేణేతి యావత్ భజేత కథం తన్మాత్రేణైవ తమనుగృహ్ణాతీత్యత్రాహ. యః శ్రీరామః ఉత్తరకోసలాన్ ఉత్తరకోసలస్థాన్ లోకాన్ తరుగుల్మలతాదీంశ్చ స్వదేశవాసిత్వమాత్ర మవలంబ్య దివం స్వర్గ మనయత్ ప్రాపితవాన్. న కేవలం జ్ఞానక్రియాభక్తియోగానేవాపేక్ష్యానుగృహ్ణాత్యపి తు యత్కించిద్వ్యాజమాత్ర మవలంబ్యా మగృహ్ణాత్యయం శ్రీరామ ఇతి భావః తథా చోక్తం శ్రీవత్సాంకమిశ్రైః "త్వా మామనంతి కవయః కరుణామృతాబ్ధే! జ్ఞానక్రియాభజనలభ్యమలభ్య మన్యైః, ఏతేషు కేన వరదోత్తరకోసలస్థాః పూర్వం సదూర్వ మభజన్న హి జంతవ స్త్వామ్ " ఇతి. ౮

అథ భారతే వర్షే ఉపాస్యం భగవద్రూపం ఉపాసకం జప్యమానం మంత్రం స్తోత్రం చాహ (భారతేఽపీతి.) భారతేఽపి వర్షే భగవన్నారాయణాఖ్యో బదరికాశ్రమే ఆకల్పాంతం కల్పపర్యంత మవ్యక్త గతి రేతదర్థమేవం కరోతి ఇతరైః అవిజ్ఞాతచేష్టః తపశ్చరతి. కథంభూతం ఉపచితాః ప్రవృద్ధా ధర్మాదయో యేన తదుపచితధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యయోగో పరమాత్మోపలంభనమాత్మా ఉపలభ్యతే సాక్షాత్క్రియతే యేన తదాత్మోపలంభనం తతః కర్మధారయః. తత్ర ధర్మః కర్మయోగః జ్ఞాన మాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన యోగః వైరాగ్యం మనోనిగ్రహః ఐశ్వర్యాణ్యణిమాదీని యోగః ప్రాణజయః ఉపరమో బాహ్యేంద్రియ జయః. కిమర్థమేవ మసీశ్వరవత్తపశ్చరతీత్యత్రాహ. ఆత్మవతామనుగ్రహాయాత్మవతోఽనుగ్రహీతుం ముముక్షవ ఏవంవిధం తపః కుర్యురిత్యేవం శిక్షయా తా సనుగ్రహీతుమితి యావత్. ఆత్మవత్సు అనుగ్రహే తస్య కృపైవ కారణమిత్యాశయేనాహ (అనుకంపయేతి.) ౯

తం భగవాన్నారదో వర్ణాశ్రమవతీభి ర్భారతీభిః ప్రజాభిర్భగవత్ప్రోక్తాభ్యాం సాంఖ్యయోగాభ్యాం భగవదనుభావోపవర్ణనం సావర్ణేరుపదేక్ష్యమాణః పరమభక్తిభావేనోపసరతి ఇదం చాభిగృణాతి. ౧౦

ఓం నమో భగవతే ఉపశమశీలాయోపరతానాత్మ్యాయ నమోఽకించనవిత్తాయ ఋషిఋషభాయ నరనారాయణాయ పరమహంసపరమగురవే ఆత్మారామాధిపతయే నమో నమ ఇతి. ౧౧

తం శ్రీమన్నారాయణం భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః నారదః వర్ణాశ్రమవతీభిః వర్ణాశ్రమధర్మానువర్తినీభిః భారతీభిః భరతవర్షవాసినీభిః ప్రజాభిః సహ సాంఖ్య మాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః యోగోఽసంగవర్ణాశ్రమోచితపంచమహాయజ్ఞాదిరూపః కర్మయోగః ఆభ్యాం భగవత్ప్రోక్తాభ్యాం భగవతా గీతాచార్యేణ ప్రోక్తాభ్యాం "అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం" ఇత్యారభ్య "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు" ఇత్యారభ్య చోక్తాభ్యాం గీతాయా వేదవ దనాదిత్వాదేవ ముక్తం. పరమభక్తిభావేన పరమభక్తిరూపేణ భావేనాభిప్రాయేణ ఉపసరతి అనువర్తతే, కర్మయోగజ్ఞానయోగానుగృహీతనిరతిశయభక్తియోగేనానువర్తత ఇత్యర్థః. కథంభూతః భగవతోఽనుభవః ఉపవర్ణ్యతే యేన పంచరాత్రేణ తద్భగవదనుభవోపవర్ణనం తత్పంచరాత్రం సావర్ణే ర్మనో రుపదేక్ష్యమాణః ఇద ముదాహరతి ౧౦

మంత్రమాహ (ఓమితి) ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థౌ పూర్వవత్, పరమం నిరతిశయం శీలం స్వభావో యస్య తస్మై సౌశీల్యవిశిష్టాయేత్యర్థః, మహతో మందైః సహ నీరంధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం సౌశీల్యం అయ మాశ్రయణసౌకర్యాపాదకో గుణః, ఇదం వాత్సల్యసౌలభ్యస్వామిత్వానామప్యాశ్రయణసౌకర్యాపాదకానా ముపలక్షణ ముపరతానాత్మ్యయానాత్మా దేహేంద్రియాదిః తస్య భావః ప్రకారః ధర్మః అశనాయాదిషడూర్మివర్గః ఉపరతం నిరస్త మనాత్మ్యం యస్మాద్యేన వా తస్మై అకించనవిత్తాయ నాస్తి కించన ప్రార్థనీయం యేషాం తేఽకించనా నిష్కామా ముముక్షవస్తేషాం విత్తాయ నిధయే నరనారాయణరూపేణావతీర్ణాయ పరమహంసాయ పర ఉత్కర్షో మా న భవతి హంసో జీవో యస్మాత్ పృషోదరాదిత్వాత్ మాశబ్దస్య హ్రస్వః యద్వా హంతి నిరస్యతి నిఖిలాన్ దోషానితి హంసః, పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః "భవేద్వర్ణాగమాద్ధంస" ఇత్యానుశాసనికస్మరణాత్" పరమశ్చాసౌ హంస ఇతి కర్మధారయః, పరమః నిరతిశయకల్యాణగుణగణః హంసో నిరస్తనిఖిలదోషః తస్మై పరమగురవే నిరతిశయహితోపదేష్ట్రే ఆత్మారామాయ నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నానందరూపస్వాత్మానుభవపరాయాధిపతయే "ఏష భూతాధిపతిః" ఇతి శ్రవణాత్ నమస్కారాభ్యాసో గుణభేదాభిప్రాయకః. ౧౧

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనమ్)

గాయతి చేదమ్ —

కర్తాస్య సర్గాదిషు యో న బధ్యతే న హన్యతే దేహగతోఽపి దైహికైః.

ఇదం వక్ష్యమాణశ్లోకచతుష్టయం స్తుతిరూపం గాయతి పఠతీత్యర్థః. యద్వా ఇదం వక్ష్యమాణం గుణజాతం గాయతి తావజ్జగత్కారణం చిదచిద్విలక్షణం నిరస్తనిఖిలదోషం నిస్సమాభ్యధికం సర్వజ్ఞం నమస్కరోతి (కర్తేతి.) అస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః సృష్ట్యాదౌ కర్తాపి యో న బధ్యతే నాభిమన్యతే "చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్" ఇతి భగవదుక్తరీత్యా కృత్స్నజగత్స్రష్టారమాత్మానం తద్గుణకర్మాయత్తదేవమనుష్యపశుపాదపతారతమ్యేన కర్తారం న మన్యతే సృజ్యానాం దేవాది పదార్థానాం దేవత్వమనుష్యత్వాదినానావిధసర్గకర్మణి సృజ్యశక్తీనామేవ గుణకర్మణాం ప్రధానకారణత్వా దాత్మానం గుణకర్మానుగుణకర్తారం మన్యతే, న తు సాక్షాద్వైచిత్ర్యం ప్రతి హేతుం మన్యత ఇత్యర్థః. తథా దేహగతోఽపి అంతరాత్మతయా దేవాదిదేహస్థోఽపి దైహికైః దేహసంబంధప్రయుక్తైః సుఖదుఃఖాదిభిర్యో న హన్యతే నాభిభూయతే ఏవం ద్రష్టుర్జీవస్య యత్ దృశ్యమచేతనం ప్రధానం తస్య గుణైః రజ ఆదిభిర్యో న దృశ్యతే న సంకుచితజ్ఞానో భవతి, కర్తృత్వేఽపి మోహాభావాత్ త్రిగుణాత్మక ప్రధానశరీరకత్వేఽపి గుణకృతజ్ఞానసంకోచాభావాచ్చ జీవాద్వైలక్షణ్య ముక్తం. ద్రష్టుర్జీవస్య గుణైః సంసారిత్వాదిభిః దృశ్యస్య గుణైర్జాత్యాదిభిశ్చ న దూష్యత ఇతి వా యోజనా. ఏవం చిదచిద్వైలక్షణ్య ముక్త మత ఏవానక్తో రాగాదిరహితో వివిక్తోఽసహాయః స్వతుల్యాధికద్వితీయవస్తురహితః సాక్షీ సర్వస్య చేతనాచేతనాత్మకస్య జగతః ద్రష్టా చేత్యసక్తవివిక్తసాక్షీ తస్మై తే నమః "కర్తాస్య సర్గాదిషు యో న బధ్యతే" ఇత్యపి పాఠః, తత్రాస్య జగతః సర్గాదౌ సృష్టస్థితిలయేషు కర్తాపి న బధ్యతే అసక్తత్వాత్ జీవస్తు స్వగుణానుగుణపరమాత్మాయత్తః కర్తా స్వకర్మాయత్తభోగసంగాత్ స్వాతంత్ర్యేణ కర్తాస్మీత్యభిమానేన బధ్యతే సంసారీ భవతి. పరమాత్మా జగత్సర్గాదౌ నిరపేక్షః కర్తాపి న బధ్యతే జగద్వ్యాపారస్య లీలారూపత్వేన సుఖదుఃఖాదిఫలభోగార్థత్వాభావా త్తత్రాసక్త్యభావాదితి భావః. తథా దేహగతోఽపి దైహికైః దేహసంబంధప్రయుక్తైః సుఖదుఃఖాదిభిర్న హన్యతే నాభిహతో భవతి. కుతః వివిక్తత్వాత్ నిరస్తనిఖిలదోషతయా సమస్తకల్యాణగుణాకరతయా చ జీవపర్యంతేభ్యో దేహేంద్రియాదిభ్యో విలక్షణత్వాత్ విలక్షణస్వస్వరూపావలోకనశీలత్వాదితి భావః, తథాచ శారీరకం సూత్రం. "న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగం సర్వత్ర హి" ఇతి సర్వత్రావస్థానతోఽపి న పరస్య బ్రహ్మణోఽపురుషార్థగంధః సంభవతి కుతః సర్వత్ర శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మోభయలింగ ముభయలక్షణం నిరస్తనిఖిలదోషమనంతకల్యాణగుణాకరమభిధీయత ఇతి తదర్థః, "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇత్యాదయః శ్రుతయః.

ద్రష్టుర్న దృగ్యస్య గుణైర్విదూష్యతే తస్మై నమోఽసక్తవివిక్తసాక్షిణే. ౧౨

ఇదం హి యోగేశ్వర యోగనైపుణం హిరణ్యగర్భో భగవాఞ్జగాద యత్,
యదంతకాలే త్వయి నిర్గుణే మనో భక్త్యా దధీతోజ్ఝితదుష్కలేవరః ౧౩

యదైహికాముష్మికకామలంపటః సుతేషు దారేషు ధనేషు చింతయన్,

"సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశాద్ధృతభూతసర్గః। పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయః సంతి పరావరేశే" ఇత్యాదయః స్మృతయః. అయం భావః. జీవస్య కర్మవశ్యత్వాత్ తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తు సంబంధోఽపురుషార్థ ఏవ స్యాత్ పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనః స ఏవ సంబంధః తద్విచిత్రవియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాదితి దిక్. తథా చ శ్రుతిః "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి తథా ద్రష్టుః స్వస్వకర్మానుగుణజ్ఞానాశ్రయస్య "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానమ్" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా కర్మణా తిరోహితజ్ఞానస్య జీవస్య యద్ దృశ్యం కర్మాయత్తదర్శనవిషయం యత్ప్రధానం తస్య గుణైః రజఆదిభిర్న దూష్యతే చ గుణపరవశో న భవతి, కుతః సాక్షిత్వాత్ సాక్షాత్ ద్రష్టృత్వాత్ "సాక్షాత్ ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామ్" ఇతి సాక్షిశబ్దో వ్యుత్పాదితః. సాక్షిశబ్దోఽవయవవృత్త్యా సముదాయరూఢ్యా చ భగవత్యేవ ముఖ్యవృత్తః "అవ్యయః పురుషః సాక్షీ"తి భగవన్నామసహస్రపాఠాత్ అతః సంజ్ఞాయామిత్యస్య న విరోధః ద్రష్టురితి దృష్టాంతార్థం. యథా ద్రష్టా దృశ్యగుణైర్దూష్యతే తథా సాక్షీ పరమాత్మా న దూష్యత ఇతి. అయం భావః-జీవస్య స్వకర్మానుగుణమేవ దృశ్యదర్శనం నతు సాక్షాత్ సాకల్యేనేతి గుణైర్దూషణం పరమాత్మనస్తు నిరుపాధికం సాక్షాద్దృశ్యయాథాత్మ్యదర్శనమితి న గుణవశ్యతా కింతు గుణానామేవ పరమాత్మవశ్యతేతి ఏవంభూతాయ అసక్తసాక్షిణే నమ ఇత్యర్థః. ౧౨

ఏవం జీవపరయోర్హేయాస్పదత్వతత్ప్రత్యనీకత్వే ఉక్తే, ఇదానీం జీవస్య హేయనిరసనోపాయో దేహాద్యనాసక్త్యా పరమాత్మనస్తవ భక్తిరేవ సైవ పురా చతుర్ముఖేన మహ్యమభిహితేత్యాహ (ఇదం హీతి.) హే యోగేశ్వర। హిరణ్యగర్భః యోగే యన్నైపుణం కౌశలం జగాద తదిదమేవ. కిం తదిత్యత్రాహ ఉజ్ఝితదుష్కలేవరః ఉపేక్షితశరీరః కలేవరశబ్దః తదనుబంధినామప్యులక్షకః. ఉపేక్షిత దేహానుబంధీ పుమాన్ భవాత్ ప్రభృతి అంతకాలే ఆంతకాలపర్యంతం భక్త్యాధ్యానయోగేన త్వయి మనో ధారయేత్ స్థిరం కుర్యాదితి యత్ ౧౩

ఏవం దేహాద్యుపేక్షయా పరమాత్మభక్తిరేవ జీవస్యానర్థపరిహారిణీత్యుక్తమిదానీం ఉక్తవిధభక్తిరహితస్య కేవలశాస్త్రాధ్యయనాదిప్రయాసో విఫల ఇత్యాహ (యదేతి.) ఐహికేషు పశుపుత్రాన్నాది

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనమ్)

శంకేత విద్వాన్ కుకలేవరాత్యయాద్ య స్తస్య యత్నః శ్రమ ఏవ కేవలమ్ ౧౪

త న్నః ప్రభో త్వం కుకలేవరార్పితాం త్వన్మాయయాహంమమతా మధోక్షజ,
భింద్యామ యేనాశు వయం సుదర్భిదాం విధేహి యోగం త్వయి నః స్వభావమితి.౧౫

భారతేఽప్యస్మిన్ వర్షే సరిచ్ఛైలాః సంతి బహవో మలయో మంగళప్రస్థో మైనాకః త్రికూటః ఋషభః కూటకః కొల్లకః సహ్యో దేవగిరిః ఋష్యమూకః శ్రీశైలో వేంకటో మహేంద్రో వారిధారో వింధ్యః శుక్తిమాన్ ఋక్షగిరిః పారియాత్రో ద్రోణః చిత్రకూటో గోవర్ధనో రైవతకః కకుభో నీలో గోకాముఖ ఇంద్రకీలః కామగిరిరితి చాన్యే చ శతసహస్రశః శైలాస్తేషాం నితంబప్రభవా నదా నద్యశ్చ సంత్యసంఖ్యాతాః. ౧౬

ష్వాముష్మికేషు స్వర్గాదిషు కామేషు లంపటః ఆసక్తః సుతాదిషు విషయేషు చింతయన్ తేషామనపాయోపేయత్వం చింతయన్నిత్యర్థః. విద్వాన్ అధీతశాస్త్రోఽపి కుత్సితస్య కళేవరస్యాత్యయాత్ మృత్యోః శంకేత బిభీయాత్ తస్య యో యత్నః శాస్త్రాధ్యయనాదిరూపః స కేవలం శ్రమ ఏవ నిష్ఫల ఏవ. మరణభీతస్య శాస్త్రశ్రమో నిష్ఫల ఇత్యర్థః. ౧౪

యతో విదుషోఽపీయమేవ దశా తత్తస్మాత్ ప్రభో హే అధోక్షజః త్వమేవ నో యోగం విధేహి సంపాదయ త్వత్ప్రసాదాదేవ నో యోగసిద్ధిరితి భావః ఈదృశం యోగం త్వయి స్వభావజం నిరుపాధికం కామానుపహతమితి యావత్. యేన యోగేన వయం త్వన్మాయయా నః కుత్సితే కలేవరేఽర్పితాం ఆహితాం సుదుర్భిదాముపాయాంతరైః సర్వదా త్యక్తుమశక్యామహంమహతామహంకారమమకారరూపామవిద్యామాశు భింద్యామ త్యజేమ, త్వత్ప్రసాదాయత్తత్వద్భక్తియోగ ఏవానర్థనివర్తక ఇతి భావః. ౧౫

ఏవం భారతే ఉపాస్యభగవద్రూపాదికముక్త్వాఽస్మిన్నేవ వర్షే ప్రాధాన్యేన పుణ్యతమాన్ పర్వతాన్నదీశ్చాహ. తత్ర ప్రథమం పర్వతాన్ సంగృహ్ణాతి. భారతేఽపీత్యపిశబ్దాద్వర్షాంతరేఽప్యనుక్తాః పర్వతా నద్యశ్చ సంతీతి సూచితమ్. సరితః సరిచ్ఛైలా బహవః సంతి, తానచ్ఛైలానుద్దిశతి (మలయ ఇత్యాదినా కామగిరిరిత్యంతేన.) అన్యే చ బహవః సంతీత్యాహ. అన్యే చ శతశః శైలాః సంతీత్యనుషంగః, నదీర్వక్ష్యమాణాః తాసాముత్పత్తిస్థానం ప్రభవం చాహ (తేషామితి.) తేషాం శైలానాం నితంబేభ్యస్తటేభ్యః ప్రభవాః సంభూతాః నదాః ప్రాయేణ పశ్చిమాభిముఖాః న పూర్వాభిముఖా అసంఖ్యాతాః సంతి. ౧౬

ఏతాసా మాపో భారత్యః ప్రజా నామభిరేవ పునంతీనా మాత్మనా చోపస్పృశంతి.౧౭

చంద్రవసా తామ్రపర్ణీ అవటోదా కృతమాలా వైహాయసీ కావేరీ వేణీ పయస్వినీ శర్కరావర్తా తుంగభద్రా కృష్ణా వేణ్యా భీమరథీ గోదావరీ నిర్వింధ్యా పయోష్ణీ తాపీ రేవా సురసా నర్మదా చర్మణ్వతీ సింధురంధః శోణశ్చ నదో మహానదీ వేదస్మృతిః ఋషికుల్యా త్రిసామా కౌశికీ మందాకినీ యమునా సరస్వతీ దృషద్వతీ గోమతీ సరయూ రోధస్వతీ సప్తవతీ సుషోమా శతద్రూః చంద్రభాగా మరుద్వృధా వితస్తా అసిక్నీ విశ్వేతి మహానద్యః. ౧౮

అస్మిన్నేవ వర్షే పురుషై ర్లబ్ధజన్మభిః శుక్లలోహితకృష్ణవర్ణేన స్వారబ్ధేన

ఏతాసాం నదనదీనాం ఆపోజలాని భారత్యః భరతవర్షస్థాః ప్రజాః కర్మ పూర్వ్యసవర్ణదీర్ఘాభావ ఆర్షః. నామభిరేవ పునంతి పవిత్రయంతి హి. "గంగా గంగేతి యో బ్రూయాద్యోజనానాం శతైరపి। ముచ్యతే సర్వపాపేభ్యో విష్ణులోకం స గచ్ఛతి॥" ఇత్యాద్యభియుక్తస్మరణమాత్రానుసంధేయమ్. యా ఆపో నామభిరేవ పునంతి ప్రజా స్తా అపః ప్రజా ఆత్మనా దేహేనాపి స్పృశంతి. యద్వా భారత్యః భరతవర్షస్థపుణ్యాశ్చాపో నామభిరేవ ప్రజాః పునంతి నామతః అపః ప్రజా ఆత్మనా దేహేనాపి స్పృశంతీత్యన్వయః, నదీరుద్దిశతి (చంద్రవసేత్యాదినా) విశ్వేత్యంతేన. సింధుః శోణశ్చ నదావిత్యాహ. (సింధుః శోణశ్చ నదావితి) కావేర్యాః పృథగుక్తత్వాత్ మరుద్వృధేతి నద్యంతరపరః, గోబలీవర్ద న్యాయాత్ గంగా తు పూర్వం ప్రపంచితైవేత్యత్రానుక్తేతి బోధ్యమ్ ౧౭-౧౮

అస్య భారతవర్షస్య ప్రాశస్త్యప్రతిపాదనపరాన్ అభియుక్తైః గీతాన్ శ్లోకాన్ వక్ష్యన్ అస్య ప్రాశస్త్యే కారణమాహ (అస్మిన్నేవేత్యాదినా ప్రసంగ ఇత్యంతేనగద్యేన.) అస్మిన్నేవ వర్షే భారతే లబ్ధం జన్మ విప్రాదిజన్మ యైస్తైః పురుషైః శుక్లలోహితకృష్ణవర్ణేన సత్త్వరజస్తమోగుణకల్పితకుశలమిశ్ర రూపేణ స్వారబ్ధేన స్వకృతేన కర్మణా బహ్వ్యః దివ్యాదిగతయః, తత్ర శుక్లకర్మణా దివ్యగతిః రజః కర్మణా మనుష్యలోకగతిః తామసకర్మణా నారకగతిః తథా చ భగవతా గీతమ్. "ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః। జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసాః" ఇతి అత్రాపి తృతీయే ఉక్తం "ఆత్యంతికేన సత్త్వేన దివం దేవాః ప్రపేదిరే। ధరాం రజఃస్వభావేన" ఇత్యాదినా. ఏవం దివ్యాదిగతయః ఆత్మనః స్వస్య విధీయంతే హి యస్మాత్ సర్వా ఏవ గతయః ఆనుపూర్వ్యేణ కర్మానుసారేణ సర్వేషాం భవంతి, సర్వేషామవిశేషేణ త్రైగుణ్యవశ్యత్వాత్ గుణానాం హ్రాసోల్లాదిభిః కృతాని కర్మాణి దివ్యాదిగతీః సర్వాః సర్వేషామాపాదయంతీత్యర్థః ఏవమస్మిన్నేవ వర్షే యథావర్ణ

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనమ్)

కర్మణా దివ్యమానుషనారకగతయో బహ్వ్య ఆత్మన ఆనుపూర్వ్యేణ సర్వా హ్యేవ సర్వేషాం విధీయంతే యథావర్ణవిధాన మపవర్గశ్చాపి భవతి. ౧౯

యోఽసౌ భగవతి సర్వభూతాత్మ న్యనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనే పరమాత్మని

విధానం యస్య బ్రహ్మక్షత్రియాదేః యద్విధానం "శమోదమ స్తపః శౌచం క్షాంతిరార్జవమేవ చ। జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తిక్యం బ్రహ్మకర్మ స్వభావజమ్॥" ఇత్యాదివిధానం గుర్వనలశుశ్రూషాపంచమహాయజ్ఞాదిరూపవిధానం చ తదనతిక్రమ్య యథావర్ణవిధానమనభిసంహితఫలస్వస్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మానుష్ఠానానుగృహీతభక్తియోగేనేత్యర్థః, అపవర్గో మోక్షశ్చ భవతి ఏతచ్చాత్ర వర్షే మోక్షసాధనబహుధర్మానుష్ఠానసంభవాభిప్రాయేణోక్తం న త్వన్యత్రాపవర్గసాధనధర్మానుష్ఠానాసంభవాభిప్రాయేణ. "తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్" ఇత్యుపరితనలోకేష్వపి బ్రహ్మవిద్యాధికారస్య భగవతా బాదరాయణేనైవ సూత్రితత్వాత్ సూత్రే తదుపర్యపీతి రమ్యకాదివర్షాణాముప్యుపలక్షణమ్ ౧౯

నను యథావర్ణవిధానం కదాపవర్గో భవతి కో వా స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితో ధర్మః సాక్షాదపవర్గసాధన ముత కస్యచిదనుగ్రాహకః, అనుగ్రాహకశ్చేత్ కోఽసావనుగ్రాహ్యః కథంవా అనుగాహకః అనుగ్రాహ్యశ్చ కీదృశః అనుగ్రాహ్యవిషయశ్చ కీదృశః, ఇత్యాశంక్యాహ (యోఽసావితి) యదా హ్యవిద్యాగ్రంథిరంధనద్వారేణ అవిద్యాపుణ్యపాపాత్మకం కర్మ భక్తియోగోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనకర్మ తద్రంధనద్వారేణ తన్నిరసనద్వారేణ మహాపురుషో భగవాన్ తస్మిన్ ప్రసంగో భవతి తదా యథావిధానమపవర్గశ్చ భవతీత్యన్వయః. "ధర్మేణ పాపమపనుదతి. కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి శ్రుతిస్మృత్యుక్తరీత్యా స్వస్వవర్ణోచితానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానేన అవిద్యాగ్రంథినిరసనం తద్ద్వారేణ మహాపురుషే ప్రసంగః ప్రకృష్టః సంగః విజాతీయ ప్రత్యయాంతరాత్మవతో ధ్యానరూపో మనోవ్యాపారో భవతి తదాపవర్గో భవతీత్యర్థః అవిద్యాశబ్దోఽత్ర పుణ్యపాపాత్మకకర్మపరః. తదేవ కర్మ "అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయా మృతమశ్నుతే। ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః। బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయా॥" ఇత్యాదిషు మృత్యుశబ్దేనాభిధీయతే. అవిద్యయా మృత్యుమిత్యాదావవిద్యాశబ్దేనాభిసంహితఫలం వర్ణాశ్రమోచితం కర్మోచ్యతే విద్యేతరదన్యథా మృత్యుతరణోపాయత్వశ్రవణవిరోధాత్ తత్రావిద్యాశబ్దస్థానీయోఽత్ర యథావర్ణవిధానశబ్దః తత్రత్యమృత్యుశబ్దస్థానీయోఽత్రావిద్యాశబ్దః అవిద్యాశబ్దో హి విద్యేతరదవిద్యాకర్మేత్యేవం కర్మమాత్రే వర్తమానో యథోచితం క్వచిదనభిసంహితఫలం వర్ణాశ్రమోచితం

వాసుదేవేఽనన్యనిమిత్తభక్తియోగలక్షణో నానాగతినిమిత్తావిద్యాగ్రంథిరంధనద్వారేణ
యదా హి మహాపురుషపురుషప్రసంగః. ౨౦

ఏతదేవ హి దేవా గాయంతి—

అహో అమీషాం కిమకారి శోభనం ప్రసన్న ఏషాం స్విదుత స్వయం హరిః

విహితం కర్మాభిదధాతి క్వచిద్బంధకం కర్మేతి వివేకః. మహాపురుషప్రసంగం విశినష్టి. అనానాగతి నిమిత్తః నానాగతిః స్వర్గనరకాదిగతిః తన్నిమిత్తో న భవతీత్యనానాగతినిమిత్తః స్వరాదిగతినివారకః మోక్షసాధనమితి భావః. నిమిత్తావిద్యాగ్రంథీతి పాఠే నానాగతినిమిత్తేతి ఛేదః, స్వర్గనరకాదినానాగతి నిమిత్తభూతా యా విద్యా తద్రూపో యో గ్రంథిస్తస్య రంధనద్వారేణేత్యర్థః. గ్రంథిశబ్దేనావిద్యాయా దుర్మోచనీయత్వమభిప్రేతం. న విద్యతే అన్యదైహికాముష్మికరూపం నిమిత్తం ఫలం యస్య అనన్య నిమిత్తః నిష్కామ ఇత్యర్థః స చాసౌ భక్తిలక్షణో భక్తిరూపశ్చేతి కర్మధారయః. ఏవం యదాహీత్యస్య ఉత్తరముక్తం వర్ణాశ్రమధర్మస్య భక్తియోగానుగ్రాహకత్వం తత్ప్రకారశ్చోక్తః. మహాపురుషపురుష ప్రసంగ ఇతి పాఠే మహాపురుషాణాం ప్రకృష్టః సంగో యస్య సః భక్తియోగలక్షణ ఇత్యర్థః. అథానుగ్రాహ్యవిషయం మహాపురుష ఇత్యనేనాభిప్రేతం దర్శయతి (సర్వభూతాత్మనేత్యాదినా) యద్యపి సర్వభూతాత్మవాసుదేవశబ్దయోః తుల్యార్థతా తథాపి దేవతావిశేషం నిర్ధిధారయిషయా వాసుదేవ ఇత్యుక్తం. వాసుదేవశబ్దావయవార్థప్రదర్శనాయ సర్వాత్మనీత్యుక్త్యం ఇత్యతో న పౌనరుక్త్యం. భక్తియోగ విషయం చిదచిద్విలక్షణత్వేన విశిష్టమనాత్మ్యే ఇతి ఆత్మనో భావః ప్రకారః అపృథక్సిద్ధవిశేషణం శరీరమాత్మ్యం తతోఽన్యస్మిన్. స కిం జీవః నేత్యాహ అనిరుక్తే దేవమనుష్యాదినామరూపాభ్యా మనిరుక్తే అనాత్మ్యే ఇత్యచేతనవ్యావృత్తిః, అనిరుక్త ఇతి బద్ధజీవవ్యావృత్తిః, స తర్హి కిం ముక్త జీవో నేత్యాహ. అనిలయనే ఆధారాంతరానపేక్షాయ అనేన ముక్తజీవవ్యావృత్తిః తేషాం హి భగవానాధారః "బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే, బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమ్" ఇత్యుక్తత్వాత్, అత్ర బ్రహ్మశబ్దో ముక్తజీవపర ఔచిత్యాత్ స తర్హి నిత్యసిద్ధః నేత్యాహ (పరమాత్మనీతి.) అక్షరశబ్ద వాచ్యాభ్యాం ముక్తనిత్యసిద్ధాభ్యాం క్షరశబ్దవాచ్యాత్ బద్ధచేతనాచ్చ యోఽన్యత్వేన గీతః పరమాత్మా, "ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ। క్షరః సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే॥" ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః" ఇతి తస్మిన్నిత్యర్థః. ఏవంవిధే భగవతి షాడ్గుణ్య పూర్ణే నిరస్తనిఖిలదోషే యోఽసావనన్యనిమిత్తభక్తియోగలక్షణ ఇత్యన్వయః ౨౦

ఏవం స్వర్గాపవర్గసాధనభూతబహువిధధర్మానుష్ఠానోపయుక్తప్రదేశత్వాదస్య వర్షస్య ప్రాశస్త్యప్రతిపాదనపరాన్ శ్లోకాన్ వక్తుం తేషామవిగీతతాం దర్శయతి (ఏతదేవ హీతి.) ఏతద్వర్ష

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనం)

యైర్జన్మ లబ్ధం నృషు భారతాజిరే ముకుందసేవౌపయికం స్పృహా హి నః. ౨౧

కిం దుష్కరైర్నః క్రతుభి స్తపోవ్రతై ర్దానాదిభి ర్వా ద్యుజయేన ఫల్గునా,
న యత్ర నారాయణపాదపంకజస్మృతిః ప్రముష్టాతిశయేంద్రియోత్సవాత్. ౨౨

కల్పాయుషాం స్థానజయాత్ పునర్భవాత్ క్షణాయుషాం భారతభూజయో వరమ్,
క్షణేన మర్త్యేన కృతం మనస్వినః సంన్యస్య సంయాంత్యభయం పదం హరేః. ౨౩

ప్రాశస్త్యం గాయంతి దేవా ఇతి శేషః శ్లోకానేవాహ (అహో ఇత్యాదినా) అమీషామేభిః కర్తుః సంబంధ వివక్షయా షష్ఠీ. కిం శోభనం సుకృతమకారి అహో అపిస్విత్ కిం స్వయం సాధనం వినైవ హరిర్భగవాన్ ప్రసన్నః కిం నిరతిశయసుకృతమేవ మేభిః కృతం కిం వా స్వయమేవైషా భగవాన్ ప్రసన్న ఏవంరూపస్య ధర్మస్య దుష్కరత్వాదితి వితర్క్యతే క ఇమే ఇత్యత్రాహ - యైర్జీవైః భారతాజిరే భారతవర్షాంగణే భారతప్రదేశ ఇత్యర్థః ఏవం భారతాజిరస్య యత్రాపి నృజన్మనశ్చ ప్రాశస్త్య ముక్తం తత్ర కారణం ముకుందసేవౌపయికమిత్యుక్తమ్. ౨౧

వర్షాంతరస్థానాం లోకాంతరస్థానాం మనుష్యాణాం భగవత్సేవానుపయుక్తిం వదంస్తాన్నిందంతి త్రిభిః (కి మితి) దుఃఖేనాపి కర్తుమశక్యైః క్రతుభిః తపోవ్రతైః తపఃసహితై ర్వా వ్రతైః తపః కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాదిరూపం వ్రతం ప్రాజాపత్యాదికం దానం పాత్రేషు ద్రవ్యత్యాగాత్మకం కృత్వాదిభి స్తత్సాధ్యేన ఫల్గునా అల్పాస్థిరఫలేన ద్యుజయేన స్వర్గప్రాప్త్యా వా కిం న కించిత్ఫలం. కుతః యత్ర స్వర్గాదౌ శ్రీమన్నారాయణస్య పాదపంకజస్య స్మృతిర్నాస్తి ప్రత్యుత నిరతిశయితాత్ ఇంద్రియాణా ముత్సవాత్ సుఖాత్ స్మృతిః ప్రనష్టాభూత్ అధికేంద్రియోత్సవ ఏవ భగవత్సేవావిరోధీతి భావః ౨౨

కల్పమాయుర్యేషాం పునర్భవః జన్మ యస్య తస్మాత్ స్థానజయాత్ ఉపరితనలోకప్రాప్తేః అకల్పానుభావ్యసుఖోపరిలోకాపేక్షయేత్యర్థః క్షణమల్పమాయుర్యేషాం తేషాం భారతభూజయః భారత వర్షప్రాప్తిః జిజయే జయ ఉత్కర్షప్రాప్తిః ఊర్ధ్వస్థానేషు సుఖోత్కర్షప్రాప్త్యపేక్షయా భారతవర్షే జన్మలాభ రూపోత్కర్షప్రాప్తిరూపో జయో వరం శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః భారతభూజయశ్రైష్ఠ్యే హేతుమాహ, అస్థిరేణ మర్త్యేన మరణశీలేన శరీరేణ కృతం క్రియాజాతం సంన్యస్య భగవతి సమర్ప్య మనస్వినః ప్రశస్త మనసః భగవదుపాసకాః సంతః హరేరభయం న విద్యతే భయం కాలకృతం జన్మజరామరణాదినిమిత్తం యస్మిన్ తత్పదం స్థానం శ్రీవైకుంఠరూపం యాంతి. కల్పాయుషస్తు కల్పానంతరం పునర్భవమేవ యాంతీత్యర్థః ౨౩

న యత్ర వైకుంఠకథాసుధాపగా న సాధవో భాగవతాస్తదాశ్రయాః,
న యత్ర యజ్ఞేశమఖా మహోత్సవాః సురేశలోకోఽపి న వై స సేవ్యతామ్. ౨౪

ప్రాప్తా నృజాతిం త్విహ యే చ జంతవో జ్ఞానక్రియాద్రవ్యకలాపసంభృతామ్,
న వై యతేరన్ అపునర్భవాయ తే భూయో వనౌకా ఇవ యాంతి బంధనమ్ ౨౫

అతో యత్ర వైకుంఠస్య భగవతః కథారూపాః సుధాపగాః అమృతనద్యో న సంతి తదాశ్రయా భగవత్కథామృతనదీసేవాపరా సాధవః సాధూనాం లక్షణలక్షితా భాగవతాశ్చ న సంతి యత్ర చ మహాంతో నిత్యపక్షమాససంవత్సరాయనాద్యుత్సవా యేషాం యజ్ఞేశమఖాః యజ్ఞేశస్య భగవతః "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ" ఇతి భగవదుక్తేః "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః" ఇతి శ్రుతేశ్చ తస్య మఖా ఆరాధనరూపా యజ్ఞాః న సంతి స సురేశస్య బ్రహ్మణో లోకోఽపి సేవ్యతాం ప్రాప్యతాం న యాతి ప్రాప్యో న భవతీత్యర్థః, ౨౪

ఏవం భారతవర్షేఽన్తరస్థాన్ వినింద్యాధునా భారతవర్షస్థానపి నరా నముముక్షూన్నిందతి (ప్రాప్తా ఇతి.) ఇహాస్మిన్ భారతే వర్షే యే చ జంతవో జీవాః నృజాతిం మనుష్యజన్మ ప్రాప్తాః కథంభూతాః ద్రవ్యక్రియాజ్ఞానకలాపసంభృతాం ద్రవ్యం భూతపంచకం క్రియా కర్మేంద్రియాణి జ్ఞానం జ్ఞానేంద్రియాణి చ ఏతేషాం కలాపేన సంఘాతేన చ సంభృతాం పూర్ణాం భగవద్గుణకీర్తనార్చనపదప్రక్రమణగుణశ్రవణవిగ్రహావలోకనసమర్పితఫలస్యాఘ్రాణనోపయుక్తస్రగ్గంధవాసోఽలంకారచర్చితోచ్ఛిష్టభోజనాదిరూపసర్వవిధ భగవత్సేవోపయుక్తజ్ఞానకర్మేంద్రియతదాశ్రయభూతసంఘాతపూర్ణామిత్యర్థః ఏవంవిధాం నృజాతిం ప్రాప్తా అపి యద్యపునర్భవాయ ముక్తయే న యతేరన్ యత్నం న కుర్యుశ్చేత్ తర్హి భూయః పునః వనౌకా ఇవ వనే స్థితాః ఓకాః శకుంతా ఇవ "ఓకః శకుంత పృషతౌ" ఇతి కోశః "ఉచ సమవాయే" ఇత్యస్మాద్ధాతోః కప్రత్యయే గుణః కుత్వం చ "ఓక ఉచః కః" ఇతి సూత్రేణ నిపాత్యతే, కప్రత్యయస్తు "ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః" ఇత్యధికారే "ఘఞర్థే కవిధానమ్" ఇతి వచనేన యద్యపి ఘఞ్యప్యేతద్రూపసిద్ధిః, తథాప్యంతోదాత్తార్థమిదం నిపాతనం, ఘఞి సతి ఞిత్స్వరేణాద్యుదాత్తః స్యాత్, దివౌకసః జలౌకస ఇత్యేవమాదౌ తు అసుప్రత్యయే "ఉణాదయో బహులమ్" ఇతి వచనాత్ కుత్వం ద్రష్టవ్యమ్. యథా శకుంతా లుబ్ధకాత్ ముక్తా అపి పునర్యది తత్రైవ ప్రమత్తాః విహరంతి తర్హి పునర్యథా బధ్యంతే తద్వత్. ౨౫

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనమ్)

యైః శ్రద్ధయా బర్హిషి భాగశో హవి ర్నిరు ప్తమిష్టం విధిమంత్రవస్తుతః.
ఏకః పృథఙ్నామభిరాహుతో ముదా గృహ్ణాతి పూర్ణః స్వయ మాశిషాం ప్రభుః. ౨౬

సత్యం దిశత్యర్థిత మర్థితో నృణాం నై వార్థదో యత్పునరర్థితా యతః.
స్వయం విధత్తే భజతామనిచ్ఛతా మిచ్ఛాపిధానం నిజపాదపల్లవమ్. ౨౭

యద్యత్ర నః స్వర్గసుఖావశేషితం స్విష్టస్య సూ క్తస్య కృతస్య శోభనమ్.

అహో భారతవాసినాం భాగ్యమిత్యాహుః (యైరితి.) యైః భారతవాసిభిర్నరైః బర్హిషి యజ్ఞే శ్రద్ధయా విధినా ప్రకారేణ మంత్రేణ వ స్తుతః చరుపురోడాశాదిభేదేన చేష్టం దేవతోద్దేశేన త్య క్తం తథా భాగశః "అగ్నయే త్వా జుష్టం నిర్వపామి" ఇత్యేవం భాగశో నిరు ప్తం చ హవిః అగ్నీంద్రాది రూపేణైక ఏవ స్థితః పృథగ్నామభిరగ్నీంద్రాదినామభిరాహుతః-హుత ఇతి దీర్ఘాభావ ఆర్షః-పూర్ణః స్వతోఽవా ప్తసమ స్తకామః అవిజిఘత్సోఽపి ఇతి యావత్ హవిర్గృహ్ణాతీత్యర్థః, పూర్ణః కిమర్థం గృహ్ణాతి తత్రాహ ఆశిషాం ప్రభురితి. యత ఆశిషాం పురుషార్థానాం ప్రభుః దాతా అతో యష్టౄణా మాశిషః ప్రదాతుం తత్కృతారాధనం పరిగృహ్ణాతీత్యర్థః తదుక్తం భగవతా "యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథై వ భజామ్యహమ్" ఇతి. ౨౬

ఆశిషాం ప్రభురిత్యనేన ధర్మాదిచతుర్విధపురుషార్థేప్సుభిర్భగవాన్ భారతే వర్షే ఆరాధ్య ఇత్యుక్తం. తత్రాపి కేవలముముక్షూన్ స్తువంతి (సత్యమితి.) అర్థికః తత్పురుషార్థేప్సుభిః ప్రార్థితః సన్ భగవానర్థితం యాచితం తం పురుషార్థం దిశతి దదాతీతి సత్యం తత్రాపి నై వార్థదః న పరమ పురుషార్థదః అస్థిరాల్పపురుషార్థదో న తు నిత్యనిరతిశయమోక్షరూపార్థప్రదోఽభూదిత్యర్థః. అర్వాచీన పురుషార్థదానానంతరమప్యర్థితుర్యాచ్ఞాయా అనివృ త్తేరర్థితం దిశన్నపి న ద త్తవానితి భావః. ఏతదేవాహ జనః అవా ప్తపురుషార్థోఽపి యద్యతః పురుషార్థాంతరం పునరీశ్వరం ప్రార్థయితా యాచితా ఏవమితర పురుషార్థేప్సూనాం నిత్యయాచకత్వాన్నిత్యదరిద్రత్వముక్తం. తథా చ వక్ష్యత్యేకాదశే "దరిద్రో య స్త్వసంతుష్టః" ఇతి. అథానిచ్ఛతాం ముముక్షూణాం సర్వపురుషార్థానాం మోక్షాంతర్భావాదార్థ్యత్వ మాహుః. అనిచ్ఛతామకామయమానానాం భజతాం జనానాం ఇచ్ఛాపిధానం ఇచ్ఛాయాః పిధానమాచ్ఛాదకం స్వకీయం పాదపల్లవం స్వయమేవ విధ త్తే సమ స్తపురుషార్థరూపం స్వాత్మానమేవ దదాతీత్యర్థః. ౨౭

ఏవం భారతే ముముక్షూన్ ప్రస్తూయాథ స్వమనీషిత మావిష్కుర్వంతః తమేవ భారతం స్తువంతి (యదీతి) యది నః అస్మాకం కృతస్య స్విష్టస్య సమ్యగ్యజనస్య సూ క్తస్య ప్రవచనస్య

తేనాజనాభే స్మృతిమజ్జన్మ నః స్యాద్ వర్షే హరిర్యద్భజతాం శం తనోతి ౨౮

శ్రీశుక ఉవాచ —

జంబూద్వీపస్య చ రాజన్నుపద్వీపానష్టౌ హైక ఉపదిశంతి సగరాత్మజైరశ్వాన్వేషణ ఇమాం మహీం పరితో నిఖనద్భిరుపకల్పితాన్. ౨౯

తద్యథా స్వర్ణప్రస్థశ్చంద్రశుక్ల ఆవర్తనో రమణకో మందరహరిణః పాంచజన్యః సింహలో లంకేతి. ౩౦

ఏవం తవ భారతోత్తమ జంబూద్వీపవర్షవిభాగో యథోపదేశముపవర్ణిత ఇతి.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, జంబూద్వీపవర్ణనం నామ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

స్వర్గసుఖావశేషితం స్వర్గసుఖేనావశేషితం అస్మాభిః కృతం యాగాదిరూపం స్వర్గాదిసుఖం సంపాద్య కించిచ్ఛోభనం సుకృతముపభుక్తావశిష్టమస్తి చేద్యదీత్యర్థః, తేన ఆచరితేన శుభేన కర్మణా నోఽస్మాకమజనాభే భారతే వర్షే భగవద్విషయకస్మృతిమజ్జన్మ నృజన్మ స్యాత్ నృజన్మన్యేవ భగవద్విషయకస్మృతిసంభవాత్ సంభావితస్మృతిమాత్రజీవనజన్మనా కిం స్యాదిత్యత్రాహుః. యతః స్మృతివశాద్భజతాం హరిః శం సుఖం మోక్షరూపం సుఖం తనోతి దదాతీత్యర్థః. ౨౮

ఏవం నవఖండాత్మకం జంబూద్వీపం ససంస్థానం సపర్వతనదీం సవర్ణాశ్రమధర్మవన్మనుజముపవర్ణ్యాథ జంబూద్వీపస్యోపద్వీపానష్టౌ (ఆహ జంబూద్వీపస్యేతి.) హేరాజన్! ఏకే అభియుక్తా అష్టౌ జంబూద్వీపస్యోపద్వీపాన్ ఉపదిశంతి. తే జంబూద్వీపాః న ప్రియవ్రతస్య రథచరణనేమినా పరిక్లృప్తా ఇత్యాహ సగరాత్మజైః యాగీయాశ్వస్యాన్వేషణసమయే ఇమాం జంబూద్వీపాత్మికాం పృథివీం తత్ర నిఖనద్భిరవధారయద్భిః ఉపకల్పితా. ౨౯

తేషాముద్దేశం ప్రతిజానీతే (తద్యథేతి) తానుద్దిశతి స్వర్ణప్రస్థ ఇత్యాదినా. ౩౦

ఏవం సోపద్వీపం జంబూద్వీపముపవర్ణ్యోపసంహరతి (ఏవమితి.) హే భారతోత్తమ! జంబూద్వీపస్య యే వర్షా ఇలావృతాదయస్తేషాం విభాగో యథోపదేశం యథాక్రమమనువర్ణితః. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

అథ వింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అతః పరం ప్లక్షాదీనాం ప్రమాణలక్షణసంస్థానతో వర్షవిభాగ ఉపవర్ణ్యతే. ౧

జంబూద్వీపోఽయం యావత్ప్రమాణవిస్తారస్తావతా క్షారోదధినా పరివేష్టితో యథా మేరుజంబ్వాఖ్యేన లవణోదధిరపి తతో ద్విగుణవిశాలేన ప్లక్షాఖ్యేన పరిక్షిప్తో యథా పరిఖా బాహ్యోపవనేన. ప్లక్షో జంబూప్రమాణో ద్వీపాఖ్యాకరో హిరణ్మయ ఉత్థితో యత్రాగ్నిరుపాస్తే సప్తజిహ్వస్తస్యాధిపతిః ప్రియవ్రతాత్మజ ఇధ్మజిహ్వః స్వం ద్వీపం

అథ వింశోఽధ్యాయః

ఏవం జంబూద్వీపః సప్రపంచముపవర్ణితః. అథ ప్లక్షాదీనాం ద్వీపానా ముపవర్ణనం ప్రతిజానీతే శుకః (అతః పరమితి) ప్లక్షాదీనాం యే వర్షాస్తేషాం విభాగః ప్రమాణం పరిమాణం లక్షణం తేషు వసతామాయురింద్రియౌజః సహోబలబుద్ధివిక్రమాదీనాం స్వభావతో వర్ధకత్వరూపం సంస్థానమనితరాసాధారణాకారః ఏభి రుపవర్ణ్యతే ౧

తావత్ ప్లక్షద్వీపముపవర్ణయతి (జంబూద్వీప ఇత్యాదినా జంబ్వాఖ్యేనేత్యంతమ్) దృష్టాంతార్థం యథా జంబూద్వీపో యావద్విస్తారః లక్షయోజనవిశాలః తావతా లక్షయోజనవిస్తీర్ణేన క్షారోదధినా లవణసముద్రేణ పరితో వేష్టిత ఆవృతః యథా చ మేరుర్ద్వీపమధ్యస్థో జంబ్వాఖ్యేన ద్వీపేన పరివేష్టిత ఇత్యనుషంగః. తథా లవణోదధిరపి తతః లవణోదధేః ద్విగుణవిశాలేన ద్విలక్షయోజనవిస్తీర్ణేన ప్లక్షాఖ్యేన పరితః అభితః క్షిప్తః ఆవృతో జంబూద్వీపస్యాప్యత్రతత్త్వైః సాకల్యేనాదృష్టత్వాత్ అప్రసిద్ధత్వాత్ దృష్టాంతాంతరమాహ. యథా పరిఖాబాహ్యోపవనేన పరిక్షిప్తేతి లింగపరిణామేనానుషంగః. ద్వీపమధ్యస్థః ప్లక్షోవృక్షః జంబూప్రమాణః జంబూవృక్షతుల్యోచ్ఛ్రియః ద్వీపస్య ఆఖ్యాతిరాఖ్యానం యత్ ప్లక్షేతి నామధేయం తత్కర ఆపాదకః హిరణ్మయః ప్రకాశబహుల ఉత్థితః ఊర్ధ్వం స్థితః యత్ర యస్మిన్ ప్లక్షవృక్షమూలే సప్తజిహ్వః జ్వాలా యస్య తాదృశోఽగ్నిరుపాస్తే తిష్ఠతి తస్య ద్వీపస్యాధిపతిరిత్యనేన చిరం తద్ద్వీపాధిపత్యం కృతవానితి గమ్యతే ప్రియవ్రతస్యాత్మజః ఆగ్నీధ్రానుజ ఇధ్మజిహ్వః శం

సప్తవర్షాణి విభజ్య సప్తవర్షనామభ్య ఆత్మజేభ్య ఆకలయ్య స్వయమాత్మయోగేనోప
రరామ. ౨

శివం యవసం సుభద్రం శాంతం క్షేమమమృతమభయమితి వర్షాణి. తేషు
గిరయో నద్యశ్చ సప్తైవాభిజ్ఞాతాః. ౩

మణికూటో వజ్రకూట ఇంద్రసేనో జ్యోతిష్మాన్ సుపర్ణో హిరణ్యష్ఠీవో మేఘమాల ఇతి సేతుశైలాః. అరుణా నృమ్ణాఽఽఙ్గిరసీ సావిత్రీ సుప్రభాతా ఋతంభరా సత్యంభరా ఇతి మహానద్యః. యాసాం జలోపస్పర్శనవిధూతరజస్తమసో హంసపతంగోర్ధ్వాయన సత్యాంగసంజ్ఞాశ్చత్వారో వర్ణాః సహస్రాయుషో విబుధోపమసందర్శన ప్రజననాః స్వర్గద్వారం త్రయ్యా విద్యయా భగవంతం త్రయీమయం సూర్యమాత్మానం
యజంతే. ౪

ప్లక్షద్వీపం సీమాబంధనేన సప్తవర్షాత్మకం విభజ్య సప్తానాం వర్షాణాం నామాని తాన్యేవ నామాని యేషాం తేభ్యః పుత్రేభ్యః సప్తవర్షాణ్యాకలయ్య సమర్ప్య స్వయమాత్మయోగేన భగవదుపాసనాత్మక
భక్తియోగేన ఉపరరామ ఉపరతః సంసారాన్ముక్తోఽభూదిత్యర్థః. ౨

పుత్రనామాని వర్షాణి నిర్దిశతి (శివమిత్యాదినా.) తాన్ పుత్రానాకలయ్యేతి పూర్వేణాన్వయః తేషు వర్షేషు గిరయో నద్యశ్చ సప్త సప్తైవాభిజ్ఞాతాః ప్రసిద్ధా ఆసన్నిత్యర్థః. తావత్ పర్వతాన్ నామభిర్నిర్దిశతి మణికూట ఇతి మేఘమాల ఇత్యంతేన. ఏతే ఏవ వర్షాణాం మర్యాదాగిరయ ఇత్యాహ సేతుశైలా ఇతి, నదీర్నిర్దిశతి నామభిః అరుణేత్యాదినా విశ్వంభరేత్యంతేన. ఇతిశబ్దేనైతైరేవ నామభిస్తత్ర తత్ర శివాదివర్షే వ్యవహ్రియంత ఇతి సూచ్యతే నదీర్విశినష్టి మహానద్య ఇతి స్వచ్ఛత్వ పవిత్రత్వవిస్తృత
త్వాదిమహాగుణాశ్రయా ఇత్యర్థః ౩

పునస్తా ఏవ నదీర్విశిషంస్తేషు ప్లక్షద్వీపవర్షేషు చతురో వర్ణాన్నామభిర్నిర్దిశ న్నేషా మాయుః పరిమాణముపాస్యం చాహ (యాసామితి) యాసామరుణాదినదీనాం జలస్యోపస్పర్శేన స్నానపానాదినా విధూతం రజస్తమశ్చ యేషాం తే చత్వారో వర్ణాః హంసాదిసంజ్ఞాః బ్రాహ్మణాదిసంజ్ఞా స్థానీయా హంసాదిశబ్దాః సహస్రం వర్షాణ్యాయు రేషాం తే యాదృశా విబుధోపమం సందర్శనం సౌందర్యం యేషాం తాని ప్రజననాన్యపత్యాని యేషా మేవం భూతాః సంతః త్రయ్యా విద్యయా వేదవిద్యయా, వేదోక్తకర్మ యోగాదిభిః తన్మూలస్మృత్యుక్తమార్గైశ్చ యథాయోగ్యం త్రయీమయం ఋగ్యజురాది వేదప్రచురం తద్ధారకత్వాత్ తదధ్యాపయితృత్వాత్ తత్ప్రతిపాద్యత్వాచ్చ తత్ప్రాచుర్యం బోధ్యం. సూర్యం
సూర్య శరీరకమాత్మానం పరమాత్మానం యజంతే ఆరాధయంతి ౪

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

ప్రత్నస్య విష్ణో రూపం యత్సత్యస్యర్తస్య బ్రహ్మణః. అమృతస్య చ మృత్యోశ్చ సూర్యమాత్మాన మీమహీతి. ౬

ప్లక్షాదిషు పంచసు పురుషాణా మాయురింద్రియమోజః సహో బలం బుద్ధి ర్విక్రమ ఇతి చ సర్వేషామౌత్పత్తికే సిద్ధిరవిశేషేణ వర్తతే ౭

ప్లక్షః స్వసమానేనేక్షురసోదేనావృతో యథా తథా ద్వీపోఽపి శాల్మలో ద్విగుణ

తేషాం జప్యమానమంత్రమాహ (ప్రత్నస్యేతి) ప్రత్నస్య పురాణస్యానాదేః జగత్కారణస్యేతి యావత్. సత్యస్య నిర్వికారస్య. ప్రత్నస్యేత్యనేన సమష్టిజీవవ్యావృత్తిః తస్య సాదిత్వాత్. సత్యస్యేత్యనేన వ్యష్ట్యవస్థచేతనాచేతనవ్యావృత్తిః తయోర్వికారిత్వాదృతస్య నిరతిశయసుకృతఫలస్య ధర్మాద్యర్వాచీన సుకృతఫలప్రదస్యేత్యర్థః. ఋతస్య తదధీనత్వాత్ ఉపచారాత్ తదభేదేన నిర్దేశః ఋతశబ్దో హి సుకృతఫలపరః "ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే" ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్. యద్వా "ఋతశబ్దః పుణ్యస్య కర్మణో వాచకః. ఉపచారాత్ తదంతరాత్మతయా తత్కార యితరి ప్రయుజ్యతే. పుణ్యస్య కర్మణః కారయితురిత్యర్థః తత్కారయితృత్వం చ శ్రుతేః "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి యమున్నినీషతి" ఇతి ఋతశబ్దో హి పుణ్యస్య కర్మణోఽపి వాచకః "యథా పుణ్యస్య కర్మణాం దూరాద్గంధో వాతి" ఇతి పుణ్యం కర్మ ప్రస్తుత్య తత్ప్రతిసంబంధినః, పుణ్యస్య కర్మణః. ఏవం "అనృతాదాత్మానం జుగుప్సేత" ఇత్యనృతశబ్దేన నిర్దేశాత్ పుణ్యస్య కర్మణః ఋతశబ్దో వాచక ఇత్యవగమ్యతే. తథా అమృతస్య చ మృత్యోశ్చేతి అమృతమృత్యుశబ్దావపి బంధమోక్ష వాచకౌ ఉపచారాత్ తద్వంతౌ ప్రయుక్తౌ భగవతశ్చ బంధమోక్షహేతుత్వం చ శ్రుతమ్ "సంసార మోక్షస్థితిబంధహేతుః" ఇతి, "ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి" ఇతి చ, ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్యద్రూపం శరీరభూతం తత్సూర్యాఖ్య మాత్మానం జీవవిశేషమీమహి శరణం వ్రజేమ ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేనాత్ర సూర్యజీవశరీరకపరమాత్మోపాసన ముక్త మిత్యవగంతవ్యమ్. ౬

ప్లక్షాదిషు పంచసు ద్వీపేషు అవిశేషేణ సామాన్యేన సర్వేషాం పురుషాణామాయురాదిరూపా సిద్ధిరౌత్పత్తికీ జన్మసిద్ధా వర్తతే. అత్రేదమవగంతవ్యం-మానసోత్తరగిరేః మండలాకారత్వోక్తేరేతేషు ప్లక్షాదిషు పంచసు ద్వీపేషు వర్షాద్రయస్తిర్యక్త్వాకారా ఉభయతోఽబ్ధిస్పృశః అన్యథా సప్తభిః సప్త వర్షాణాం విభాగాసంభవాచ్చ శ్రీవైష్ణవే పురాణే వర్షాణాం పూర్వాదిక్రమేణోక్తేశ్చేతి. ౭

ఏవం ప్లక్షద్వీపః సవర్షపర్వతనదీసవర్ణాశ్రమపురుష ఉపవర్ణితః, అథ తద్దృష్టాంతేన

విశాలః సమానేన సురోదేనావృతః పరివృంక్తే. ౬

యత్ర హ వై శాల్మలీ ప్లక్షాయామా యస్యాం వావ కిల నిలయమాహు
ర్భగవత శ్ఛందః స్తుతః పతత్త్రిరాజస్య సా ద్వీపహూతయే ఉపలక్ష్యతే. ౭

తద్ద్వీపాధిపతిః ప్రియవ్రతాత్మజో యజ్ఞబాహుః స్వసుతేభ్యః సప్తభ్యః
తన్నామాని సప్తవర్షాణి వ్యభజత్ సురోచనం, సౌమనస్యం, రమణకం, దేవవర్షం పారి
భద్ర మాప్యాయన మవిజ్ఞాతమితి. ౮

తేషు వర్షాద్రయో నద్యశ్చ సప్తైవాభిజ్ఞాతాః, స్వరసః శతశృంగో వామదేవః

శాల్మలీద్వీపమనువర్ణయతి (ప్లక్ష ఇతి.) యథా ప్లక్షద్వీపః సమానేన స్వతుల్యవిశాలేనేక్షురసోదేన ద్విలక్ష యోజనవిశాలేనావృత స్తథా శాల్మలీద్వీపోఽపి ద్విగుణవిశాలః ప్లక్షద్వీపాపేక్షయా చతుర్లక్షయోజనవిశాల ఇత్యర్థః. స్వమానేన చతుర్లక్షయోజనవిశాలేన సురోదధినాభితో వృత్తేనాకారేణావృతః పరివేష్టితః. ౬

యత్ర ద్వీపే శాల్మలీ ప్లక్షద్వీపసమానవిస్తారా ఆస్తే తాం విశినష్టి. యస్యాం శాల్మల్యాం వావకిలశబ్దో నిపాతసముదాయః ప్రసిద్ధిద్యోతకః, ఛందః స్తుతః. ఛందోభిః "సుపర్ణోఽపి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిరో గాయత్రం చక్షుః స్తోమః ఆత్మా సామ తే తనూ వామదేవ్యం బృహద్రథంతరే పక్షౌ యజ్ఞాయజ్ఞీయం పుచ్ఛం ఛందాంస్యంగాని ధిష్ణి పారిశిఖా యజూంషి నామ" ఇత్యాదిభిః ఛందోఽవయవత్వేన స్తూయతే ఇతి ఛన్దస్తుత్. ఆర్షత్వాత్ కర్మణి క్విప్, తస్య ఛందసామక్షరేయత్తారూపపరిణామాత్మకానాం గాయత్ర్యాదీనాం తచ్చక్షురాద్యవయవత్వం తేషాం తచ్చక్షురాద్యవయవ దృష్ట్యోపాసన నిబంధన మిత్యవగంతవ్యమ్. యద్వా ఛందః సుపర్ణోఽసీత్యాదిరూపం స్తుత్యం యస్య గాయత్ర్యాద్యవయవకత్వేన స్తావకం యస్యేత్యర్థః. ఏవంభూతస్య పతత్రిరాజస్య గరుత్మతః సౌపర్ణస్య నిలయనం నీడమాహుః విపశ్చిత ఇతి శేషః. సా శాల్మలీ ద్వీపహూతయే హూతిర్వ్యవహారః. శాల్మలీద్వీప ఇతి వ్యవహారాయే త్యర్థః, ఉపలభ్యతే ఉపలక్ష్యతే దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౭

తస్య ద్వీపస్య శాల్మలస్యాధిపతిః చిరం కృతాధిపత్యో యజ్ఞబాహుః ప్రియవ్రతస్యాత్మజః సప్తభ్యః స్వసుతేభ్యః తన్నామాని స్వపుత్రతుల్యనామాని సప్తవర్షాణి వ్యభజత్ విభజ్యాదాదిత్యర్థః ౮

పుత్రాణాం వర్షాణాం చ సాధారణైర్నామభి ర్వర్షాణి నిర్దిశతి (సురోచనమిత్యాదినా) తేషు సురోచనాదిషు వర్షేషు శైలాః సప్త నద్యశ్చ అభిజ్ఞాతాః ప్రసిద్ధాః, అన్యే చ శైలా నద్యశ్చ సంతీత్యర్థః.

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

కుందో ముకుందః పుష్పవర్షః సహస్రశ్రుతిరితి. అనుమతిః సినీవాలీ సరస్వతీ కుహూ రజనీ నందా రాకేతి. ౧౦

తద్వర్షపురుషాః శ్రుతధరవీర్యధరవసుంధరేషంధరసంజ్ఞా భగవంతం వేదమయం సోమమాత్మానం వేదేన యజంతే ౧౧

స్వగోభిః పితృదేవేభ్యో విభజన్ కృష్ణశుక్లయోః,
ప్రజానాం సర్వాసాం రాజాన్ధః సోమో న అస్త్వితి. ౧౨

ఏవం సురోదాద్బహిస్తద్ద్విగుణః సమానేనావృతో ఘృతోదేన యథాపూర్వః

తావత్ సప్త శైలానాహ (స్వరస ఇత్యాదినా.) సేతుశైలాః మర్యాదాగిరయః. నదీరాహ అనుమతిరిత్యాదినా. ౧౦

తద్వర్షపురుషాణాం చతురా వర్ణవిభాగం తేషామారాధ్యం భగవద్రూపం జప్యమానమంత్రం చాహ (తద్వర్షేత్యాదినా.) శ్రుతధరాదిశబ్దాః సంజ్ఞానామాని యేషాం తే వేదమయం వేదప్రచురం భగవదాత్మకం సోమాఖ్యం సోమాఖ్యమాత్మానం జీవవిశేషం, వేదేన వేదేనోక్తేన తన్మూలశ్రుత్యాద్యుక్తేన స్వస్వవర్ణోచిత స్వధర్మేణ, యజంతే ఆరాధయంతి ౧౧

స్వగోభిః స్వకిరణైః శుక్లకృష్ణయోః పక్షయోః పితృదేవేభ్యోఽంధమన్నం శుక్లపక్షే దేవేభ్యః కృష్ణే పితృభ్యశ్చాన్నం విభజన్ స్వగోభిశ్చంద్రస్య శుక్లకృష్ణపక్షవిభాజకత్వాభావే ఉచితకాలే పిత్రాదీనాం స్వధాస్వాహాపూర్వకం హవిర్దానమేవ న స్యాదితి భావః. యత ఏవ పిత్రాదీనామప్యసాంకర్యేణాన్నస్య విభాగేన ప్రదాపయితాఽతో నోఽస్మాకం సర్వాసాం ప్రజానాం రాజా చంద్రః సోమః అమృతమస్తు సుఖకరోఽస్త్వితి యావత్. ౧౨

ఏవం శాల్మలీద్వీప ఉపవర్ణితః, అథైతద్దృష్టాంతేన కుశద్వీపమనువర్ణయతి (ఏవమితి) యథా పూర్వః శాల్మలః తథా కుశద్వీపోఽపి సురోదధే ర్బహిః ద్విగుణమానేనాష్టయోజనవిశాలేన ఘృతోదధినా పరివేష్టితః స్వయమప్యష్టలక్షయోజనవిశాలః, యస్మిన్ కుశద్వీపే ద్వీపస్య కుశద్వీపస్య వ్యపదేశకరః

కుశద్వీపో యస్మిన్ కుశస్తంబో దేవకృతః తద్ద్వీపాఖ్యాకరో జ్వలన ఇవాపరః స్వశష్పరోచిషా దిశో విరాజయతి. ౧౩

తద్ద్వీపపతిః ప్రైయవ్రతో రాజన్ హిరణ్యరేతా నామ స్వం ద్వీపం సప్తభ్యః స్వపుత్రేభ్యో యథాభాగం విభజ్య స్వయం తప ఆతిష్ఠత వసువసుదానరూఢరుచినాభిగుప్తస్తుత్యవ్రతవివిక్తవామదేవనామభ్యః. ౧౪

తేషాం వర్షేషు సీమాగిరయో నద్యశ్చాభిజ్ఞాతాః. సప్త సప్తైవ చక్రశ్చతుఃశృంగః కపిలశ్చిత్రకూటో దేవానీక ఊర్ధ్వరోమా ద్రవిణ ఇతి రసకుల్యా మధుకుల్యా మిత్రవిందా శ్రుతవిందా దేవగర్భా ఘృతచ్యుతా మంత్రమాలేతి. ౧౫

యాసాం పయోభిః కుశద్వీపౌకసః కుశలకోవిదాభియుక్తకులకసంజ్ఞా భగవంతం జాతవేదసరూపిణం కర్మకౌశలేన యజంతే. ౧౬

అపరోఽగ్నిరివ ప్రకాశబహులః దేవేన భగవతా బ్రహ్మణా నిర్మితః స్వశష్పాణాం స్వావయవానాం కోమలతృణానాం రోచిషా దిశో దశ విరాజయతి ప్రకాశయతి. ౧౩

తస్య కుశద్వీపస్యాధిపతిః హిరణ్యరేతో నామ ప్రియవ్రతస్య పుత్రః స్వీయం సప్తభ్యః స్వపుత్రేభ్యః వస్వాది వర్షనామభ్యః యథాభాగం విభజ్య స్వయం తప ఆతిష్ఠత తపసా యుక్తోఽభూదిత్యర్థః. ౧౪

వర్షనామ్నః సప్తపుత్రాన్నిర్దిశతి (వస్విత్యాదినా.) వస్వాదీనామితరేతరయోగద్వంద్వః. తేషాం వర్షేషు తత్తుల్యనామ సీమా గిరయః సప్త తథా నద్యశ్చ సప్త బభూవుః, శైలాన్నిర్దిశతి చక్ర ఇత్యాదినా, సేతుశైలా మర్యాదాగిరయః. ౧౫

నదీరాహ రసకుల్యేత్యాదినా, నదీర్విశినష్టి మహానద్య ఇతి. పునర్నదీర్విశిషన్ తద్ద్వీపస్థానాం పురుషాణాం చతుర్ధా వర్ణవిభాగం తేషాముపాస్యం భగవద్రూపం జప్యమానం మంత్రం చాహ (యాసామితి) యాసాం రసకుల్యాదినదీనాం పయోభి ర్జలై ర్విధూతమలాః కుశద్వీపో నీడః స్థానం యేషాం తే కుశలకోవిదాదిసంజ్ఞాః. జాతవేదసరూపిణం జాతవేద ఏవ జాతవేదసః, ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థికోఽణ్ ప్రత్యయః. సః అగ్నిరేవ రూపం శరీరం జాతవేదస్వరూపం తదస్యాస్తీతి తథా తం భగవంతం కర్మనైపుణ్యేన యజంతే ఆరాధయంతి. ౧౬

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

పరస్య బ్రహ్మణ సాక్షాజ్జాతవేదోఽపి హవ్యవాట్, దేవానాం పురుషాంగానాం యజ్ఞేన పురుషం యజేతి ౧౭

తథా ఘృతోదాద్బహిః క్రౌంచద్వీపో ద్విగుణః స్వమానేన క్షీరోదేన పరిత ఉపక్లృప్తో వృతో యథా కుశద్వీపో ఘృతోదేన యస్మిన్ క్రౌంచో నామ పర్వతరాజో ద్వీపానా మనిర్వర్తక ఆస్తే. ౧౮

యోఽసౌ గుహప్రహరణోన్మథితనితంబకుంజోఽపి క్షీరోదేనాసిచ్యమానో భగవతా వరుణేనాభిగుప్తో విభయో బభూవ. ౧౯

హే జాతవేదః! త్వం సాక్షాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽసి, తదీయోఽసి తచ్ఛరీరభూతోఽసీత్యర్థః. తథా హవ్యవాడసి, హవ్యమింద్రాదీనాం భగవదాత్మకానాం యజ్ఞీయం హవ్యం వహతి ప్రాపయతి, ఇంద్రాద్యంతర్యామిణం భగవంతం ప్రతీతి తథాభూతోఽసీత్యర్థః అతో దేవానాం పురుషస్య పరమపురుషస్యాంగానాం శరీరభూతానాం "స ఆత్మా అంగాన్యన్యా దేవతాః" ఇతి శ్రుతేరాత్మశబ్దప్రతిసంబంధి అంగం శరీరమేవంభూతానా మింద్రాదీనాం సంబంధినాం, భగవదాత్మకేంద్రాద్యారాధనభూతేన యజ్ఞేన తదంతరాత్మానం పరమపురుషం యజ్ఞమారాధయ తత్ప్రీతిం జనయ. అంగేభ్యః సమర్పితం హవిరంగినే సమర్పయేత్యర్థః. ౧౭

ఏతద్ద్వీపదృష్టాంతేన క్రౌంచద్వీపమనువర్ణయతి (తథేతి.) యథా కుశద్వీపః ఘృతోదేన స్వసమవిశాలేన వేష్టితః తథా కుశద్వీపాద్బహిః క్రౌంచద్వీపోఽపి ద్విగుణః, కుశద్వీపాత్ ద్విగుణః షోడశలక్షయోజనవిశాలః స్వమానేన షోడశలక్షయోజనవిశాలేన దధిమండోదేన మథితదధిసమానోదకేన సముద్రేణాభిత ఉపక్లృప్తః పరివృతః యస్మిన్ క్రౌంచే ద్వీపే ద్వీపస్య నామ క్రౌంచ ఇతి సంజ్ఞా తన్నిర్వర్తకః క్రౌంచో నామ పర్వతశ్రేష్ఠః ఆస్తే. ౧౮

క్రౌంచపర్వతం విశినష్టి (య ఇతి.) యోఽసౌ క్రౌంచో గిరిః పూర్వం గుహస్య కార్తికేయస్య ప్రహరణేనాయుధేన ఉన్మథితా నితంబాః కుంజాని చ యస్య తథాభూతః పశ్చాద్దధిమండోదేనాసిచ్యమానః దధిమండోదే లీనః పశ్చాత్ భగవతా వరుణేనాభిగుప్తః అభయప్రదానేనాభిరక్షితః నిరస్తభయో బభూవ. ౧౯

తస్మిన్నపి ప్రైయవ్రతో ధృతపృష్ఠో నామాధిపతిః స్వే ద్వీపే వర్షాణి సప్త విభజ్య తేషు పుత్రనామసు సప్త రిక్థాదాన్ వర్షపాన్ నివేశ్య స్వయం భగవాన్ భగవతః పరమకల్యాణయశస ఆత్మభూతస్య హరే శ్చరణారవింద ముపజగామ. ౨౦

ఆమో మధురుహో మేఘపృష్ఠః సుధామా భ్రాజిష్ఠో లోహితార్ణో వనస్పతిరితి ఘృతపృష్ఠసుతాస్తేషాం వర్షగిరయః సప్త, సప్తైవ నద్యశ్చాభిఖ్యాతాః శుక్లో వర్ధమానో భోజన ఉపబర్హిణో నందో నందనః సర్వతోభద్ర ఇతి, అభయా అమృతౌఘా ఆర్యకా తీర్థవతీ వృత్తిరూపపతీ పవిత్రవతీ శుక్లేతి ౨౧

యాసా మంభః పవిత్రమమల ముపయుంజానాః పురుషఋషభద్రవిణదేవకసంజ్ఞా వర్షపురుషా ఆపోమయం దేవమపాం పూర్ణేనాంజలినా యజంతే. ౨౨

ఆపః పురుషవీర్యాః స్థ పునంతీ ర్భూర్భువః సువః,

తస్మిన్నపి క్రౌంచద్వీపేఽపి ప్రియవ్రతాత్మజో ధృతపృష్ఠో నామాధిపతిః సప్తధా వర్షాణి విభజ్య తేషు పుత్రతుల్యనామసు సప్తసు వర్షేషు రిక్థాదాన్ దాయాదాన్ సప్తపుత్రాన్ వర్షాణామధిపతీన్ నివేశ్య ప్రతిష్ఠాప్య స్వయం పరమకల్యాణం నిరతిశయమంగళరూపం యశో యస్య తస్యాత్మభూతస్య స్వాంతరాత్మనో భగవతః హరేః బంధహారిణః చరణారవిందం జగామ భక్త్యా ప్రాప్తః. ౨౦

ధృతపృష్ఠసుతానాహ (అమోఘ ఇత్యాది.) తేషామమోఘాదీనాం యాని వర్షాణ్యమోఘాదీని తేషాం గిరయో మర్యాదాగిరయః సప్త తథా నద్యః సప్తైవాభిజ్ఞాతాః, అన్యే చ తే తాశ్చ సంతీతి భావః గిరీనాహ శుక్ల ఇత్యాది. నదీరాహ అభయేత్యాదినా. ౨౧

తా విశంష స్తద్వర్షస్థానాం చతుర్ధా వర్ణవిభాగం భజనీయం భగవద్రూపం మంత్రం చాహ (యాసామితి.) యాసాం అభయాదీనాం నిర్మలం పవిత్రమంభ ఉపయుంజానాః స్నానాద్యుపయుక్తం కుర్వాణా గుర్వాదిచతుర్వర్ణనామానః పురుషాః ఆపోమయమప్యశరీరకం దేవం భగవంతం పూర్ణేనాపా మంజలినా ఆరాధయంత్యర్ఘ్యాదిప్రదానేనేతి భావః. ౨౨

హే ఆపః! యూయం పురుషస్య భగవతో వీర్యాః శక్తిరూపాః తదపృథక్సిద్ధవిశేషణ భూతాః తచ్ఛరీరభూతా ఇతి యావత్. స్థ భవథ. తథా భూర్భువః స్వః ఇతి భూరాదిలోకత్రయం పునంత్యః పవిత్రయంత్యః స్థేత్యనుషంగః, యత ఏవ మతః స్పృశతా మమీవఘ్నీః పాపహరాః ఆత్మనో భువః

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

తా నః పునీతామమీవఘ్నీః స్పృశతామాత్మనా భువ ఇతి. ౨౩

ఏవం పురస్తాత్ క్షీరోదాత్ పరిత ఉపవేశితః శాకద్వీపో ద్వాత్రింశల్లక్షయోజనాయామః సమానేన చ దధిమండోదేన పరీతో యస్మిన్ శాకో నామ మహీరుహః స్వక్షేత్రవ్యపదేశకో యస్య హ మహాసురభిగంధస్తం ద్వీపమనువాసయతి ౨౪

తస్యాపి ప్రైయవ్రత ఏవాధిపతిర్నామ్నా మేధాతిథిః సోఽపి విభజ్య సప్త వర్షాణి పుత్రనామాని తేషు స్వాత్మజాన్ పురోజవ, మనోజవ, పవమాన ధూమ్రానీక చిత్రరేఫ, బహురూప, విశ్వాధారసంజ్ఞాన్ నిధాప్యాధిపతీన్ స్వయం భగవత్యనంత ఆవేశితమతిస్తపోవనం ప్రవివేశ. ౨౫

ఏతేషాం వర్షమర్యాదాగిరయో నద్యశ్చ సప్తసప్తైవ ఈశాన ఉరుశృంగో

పరమాత్మన ఉత్పన్నాః తాః యుష్మాన్ స్పృశత ఇతి శేషః, నోఽస్మాన్ పునంతు భగవత్య ఇత్యర్థః ఆత్మనా భవమితి పాఠే ఆత్మనా దేహేన స్పృశతామమీవఘ్నీః యుష్మాన్ స్పృశతాం నోఽస్మాకం భవం జన్మ పునంత్విత్యర్థః. ౨౩

ఏతత్ దృష్టాంతేన శాకద్వీప మనువర్ణయతి ఏవం యథా క్రౌంచస్తదేత్యర్థః. దధిమండోదాత్ పరతః బహిః ఉపవేశితః విన్యస్తః శాకద్వీపః ద్వాత్రింశల్లక్షయోజనవిశాలః సమానేన ద్వాత్రింశల్లక్షయోజనవిశాలేన క్షీరోదధినా పరివేష్టితః యస్మిన్ శాకద్వీపే శాకాఖ్యో మహీరుహః స్వకీయస్య క్షేత్రస్య వ్యపదేశకః నామనిర్వర్తకః ఆస్త ఇతి శేషః. తం విశినష్టి (యస్యేతి) యస్య శాకస్య వృక్షస్య మహాసురభిః గంధః నిరతిశయసుగంధః తం కృత్స్నం శాకద్వీప మనువాసయతి సురభీకరోతి ౨౪

తస్యాపి శాకద్వీపస్యాపి అధిపతిః మేధాతిథిర్నామ ప్రియవ్రతాత్మజ ఏవ సోఽపి పుత్రతుల్య నామాని వర్షాణి విభజ్య తేషు వర్షేష్వాత్మజాన్ పురోజవాదిసంజ్ఞాన్ నిధాయ ప్రతిష్ఠాప్య స్వయ మనంతే ఉపరిచ్ఛిన్నానందస్వరూపే భగవత్యావేశితా నిహితా మతిర్యేన తాదృశస్తపోవనం తపసోయోగ్యం వనం ప్రవివేశ, తపసా సిద్ధోఽభూదిత్యర్థః. ౨౫

అథ శాకద్వీపవర్షవిభాగం పుత్రనామపూర్వకం పర్వతాన్నదీశ్చాహ (ఏతేషామితి.) తేషు

బలభద్రః శతకేసరః సహస్రస్రోతో దేవపాలో మహానస ఇతి అనఘాఽఽయుర్దా ఉభయస్పృష్టిరపరాజితా పంచపదీ సహస్రస్రుతిః నిజధృతిరితి. ౨౬

తద్వర్షపురుషా ఋతవ్రత, సత్యవ్రత, దానవ్రతానువ్రతనామానో భగవంతం వాయ్వాత్మకం ప్రాణాయామవిధూతరజస్తమసః పరమసమాధినా యజంతే. ౨౭

అంతః ప్రవిశ్య భూతాని యో బిభర్త్యాత్మకేతుభిః,
అంతర్యామీశ్వరః సాక్షాత్ పాతు నో యద్వశే స్ఫుటమ్ ౨౮

ఏవమేవ దధిమండోదాత్ పరతః పుష్కరద్వీపః తతో ద్విగుణాయామః సమంతత ఉపకల్పితః సమానేన స్వాదూదకేన సముద్రేణ బహిరావృతో యస్మిన్ బృహత్పుష్కరం జ్వలనశిఖామలకనకపత్రాయుతాయుతం భగవతః కమలాసనస్యాధ్యాసనం పరికల్పితమ్. ౨౯

పురోజవాదిషు వర్షేషు సప్త సీమాపర్వతాః తథా నద్యశ్చ సప్తైవాసన్. పర్వతాన్ నదీశ్చాహ (ఈశానః శృంగ ఇతి) అనఘేత్యాభ్యాం గద్యాభ్యామ్, తద్వర్షస్థాః పురుషాః ఋతవ్రతాదిచతుర్వర్ణాత్మకాః వాయ్వాత్మకం వాయుశరీరకం భగవంతం పరమసమాధినా నిరతిశయధ్యానయోగేన యజంతే ఆరాధయంతి. కథంభూతాః సంతః ప్రాణాయామైరాసమంతాత్ విధూతం నిరస్తం రజస్తమశ్చ యేషాం తాదృశాః సంతః. ౨౬-౨౭

యో వాయుశరీరకః పరమాత్మాన్తఃప్రవిశ్య ముఖ్యప్రాణరూపేణాంతఃప్రవిష్టః సన్నాత్మనః స్వస్య చిహ్నభూతాభిః పంచభిః ప్రాణాపానాదిభిః వృత్తిభిః "యః ప్రాణేన ప్రాణితి యోఽపానేనాపానితి" ఇత్యాది శ్రుతిః, భూతాని బిభర్తి స సాక్షాదీశ్వరోఽన్తఃప్రవిశ్య నియంతా నః అస్మాన్ పాతు. యస్య ప్రాణశరీరకస్య భగవతః వశే ఇదం జగత్ వర్తతే భగవతో వాయుశరీరకత్వాత్ అంతర్యామీశ్వర సామానాధికరణ్యమ్ ౨౮

అథ పుష్కరద్వీప మనువర్ణయతి (ఏవమితి.) క్షీరోదధేః పరస్తాత్ పుష్కరద్వీపః, తతః శాకద్వీపాత్ ద్విగుణాయామః ద్విగుణవిశాలః, చతుఃషష్టిలక్షయోజనవిశాలః సమంతతః చతుర్దిక్షు ఉపకల్పితః ఈశ్వరేణేతి శేషః యద్వా ప్రియవ్రతరథచరణనేమినేతి శేషః, స్వసమానవిశాలేన చతుఃషష్టిలక్షయోజన విస్తీర్ణేన శుద్ధోదకేన శుద్ధోదకసముద్రేణ బహిః సమంతతః పిహితః పరివృతః యస్మిన్ పుష్కరద్వీపే బృహద్ విపులం పుష్కరం కమలం జ్వలనశిఖావదమలానాం ప్రకాశమానానాం కనకపత్రాణామయుతానామయుతాని యస్య తద్భగవతః కమలాసనస్య చతుర్ముఖస్యాధ్యాసనం పరికల్పితం తత్కర్ణికామధ్యగతత్వేన తద్వర్షస్థాః పురుషాః చతుర్ముఖముపాసత ఇత్యర్థః. ౨౯

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

తద్ద్వీపమధ్యే మానసోత్తరనామైక ఏవార్వాచీనపరాచీనవర్షయోర్మర్యాదాచలో ఽయుతయోజనోచ్ఛ్రాయాయామో యత్ర తు చతసృషు దిక్షు చత్వారి పురాణి లోకపాలానా మింద్రాదీనాం యదుపరిష్టాత్ సూర్యరథస్య మేరుం పరిభ్రమతః సంవత్సరాత్మకం చక్రం దేవానా మహోరాత్రాభ్యాం పరిభ్రమతి. ౩౦

తద్ద్వీపస్యాప్యధిపతిః ప్రైయవ్రతో వీతిహోత్రో నామైతస్యాత్మజౌ రమణకధాతకినామానౌ వర్షపతీ నియుజ్య స స్వయం పూర్వజవత్ భగవత్ కర్మశీలా ఏవాస్తే ॥ ౩౧

తద్వర్షపురుషా భగవంతం బ్రహ్మరూపిణం సకర్మకేణ కర్మణారాధయంతీదం

అస్మిన్ ద్వీపే మర్యాదాగిరిర్మానసోత్తరనామా ఏక ఏవేత్యాహ (తద్ద్వీపమధ్య ఇతి) పుష్కరద్వీపమధ్యే ఏక ఏవ మానసోత్తరాఖ్యోఽయుతయోజనాని ఉచ్ఛ్రాయ ఔన్నత్యమాయామో విస్తారశ్చ యస్య సః అర్వాచీనపరాచీనయోరంతర్వర్తి బహిర్వర్తినో ర్వర్షయో ర్మర్యాదాగిరిః యత్ర మానసోత్తరే గిరౌ చతసృషు దిక్షు ఇంద్రః ఆదిర్యేషాం తేషాం ఇంద్రాగ్నివరుణకుబేరాణాం లోకపాలానాం పురాణి సంతి యస్య మానసోత్తరగిరేః ఉపరి స్థితేంద్రాదిలోకపాలపురీణాముపరి మేరుం పరిక్రమతః పరితో భ్రమతః సూర్యరథస్య యచ్చక్రం సంవత్సరాత్మకం తద్దేవానా మహోరాత్రాభ్యాం ఉత్తరాయణదక్షిణాయనాభ్యాం స్వావయవాభ్యాం చక్రవత్ లౌకికరథచక్రవత్ పరిభ్రమతి ౩౦

తస్య పుష్కరద్వీపస్యాపి పతిః వీతిహోత్రాఖ్యః ప్రియవ్రతాత్మజ ఏవ తస్య వీతిహోత్రస్యాత్మజౌ పుత్రౌ రమణధాతకాఖ్యౌ రమణధాతకయో ర్వర్షయోః పతీకృత్వేత్యర్థః, అయం వీతిహోత్రః పూర్వజవత్ మేధాతిథివత్ భగవదారాధనరూపకర్మశీల ఏవాస్తే ఆసీదిత్యర్థః. ౩౧

తత్పుష్కరద్వీపవర్షపురుషాః బ్రహ్మరూపిణం చతుర్ముఖశరీరకం భగవంతం కర్మణా కర్మయోగవిశిష్టేన కర్మణా మనోవ్యాపారరూపేణ భగవదుపాసనయోగేన కర్మశబ్దో హి మనోవ్యాపారరూపోపాసనాయోగేఽపి వర్తతే "ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్" ఇతి సౌత్రప్రయోగాత్ ప్రకాశాదివత్ జ్ఞానానందాదిస్వరూపవత్ మూర్తామూర్తప్రపంచవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వాద్వైశేష్యం ప్రతీయతే "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ" ఇత్యాదిబ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానందాదివచ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకే

చోదాహరంతి. ౩౨

యత్తత్ కర్మమయం లింగం బ్రహ్మలింగం జనోఽర్చయేత్,
ఏకాంతమద్వయం శాంతం తస్మై భగవతే నమః. ౩౩

ఋషి రువాచ—

తతః పరస్తాల్లోకాలోకనామాచలో లోకాలోకయోరంతరాళే పరిత ఉపక్షిప్తః. ౩౪

యావన్మానసోత్తరమేర్వోరంతరం తావతీ భూమిః కాంచన్యన్యాఽఽదర్శతలోపమా

కర్మణి ఆభ్యాసాదుపలభ్యతే, తద్వచ్చాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదినా విశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే ఇతి తదర్థః తథా చ "వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరంత్యజాతితామ్। శరీరజైః కర్మదోషైః యాతి స్థావరతాం నరః" ఇతి భగవతా మనునాపి మానసైః కర్మదోషైరితి మనోవ్యాపారే కర్మశబ్దః ప్రయుక్తః అకర్మణ ఇతి పాఠే అకర్మణే కర్మబంధనిరాసాయ కర్మణా స్వస్వవర్ణోచితకర్మణే త్యర్థః. ౩౨

భేదేన వర్ణాశ్రమభేదేన ఉపలక్షితో జనః యద్ బ్రహ్మణః పరస్య లింగం శరీరభూతమ్. యద్వా బ్రహ్మా దేవః తదేవ లింగం జ్ఞాపకం యస్య తద్బ్రహ్మలింగం వేదావబోధ్యం కర్మమయం జగత్ సృష్ట్యాత్మకకర్మప్రచురం ఆదిక్షేత్రజ్ఞత్వాత్ బ్రహ్మణః పరమాత్మనో లింగం శరీరం అర్చయేత్ ఆరాధయేత్ కథమద్వైతమితి క్రియావిశేషణం దేవమనుష్యాదికార్యవర్గం ప్రతి బ్రహ్మణః సమష్టి రూపత్వాత్ కార్యకారణయో రభేదాధ్యవసాయాత్ అద్వైతం యథా భవతి తథార్చయేదిత్యర్థః. యచ్చతుర్ముఖరూపం కేవలదేవావబోధ్యం వ్యష్టిసృష్ట్యాత్మకకర్మప్రచురం బ్రహ్మణః పరస్య శరీరభూత మద్వైతం యథా తథా అర్చయేదితి యావత్, తథైకాంతమిత్యపి క్రియావిశేషణం. ఏకాంతమవ్యభిచరితం యథా తథార్చయేదితి తస్మై భగవతే హిరణ్యగర్భాయ తే నమః ౩౩

ఏవం శుద్ధోదధిపర్యంతం సప్తద్వీపాత్మకం భూమండల మనువర్ణ్య అథ తతః పర మనువర్ణయతి (తత ఇతి) తతః శుద్ధోదాత్ పరస్తాత్ బహిః లోకాలోకాఖ్యః పర్వత ఆస్తే ఇతి శేషః. తస్య లోకాలోక ఇతి నామ్ని ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ యతో లోకాలోకయోః అంతరాళే మధ్యే ఉపకల్పితః. ౩౪

నను తతః పరస్తాదిత్యుక్తం తదేవ కియతా అంతరేణేత్యపేక్షాయాం తదంతర్వర్తినీం భూమి మాహ. మానసోత్తరమేర్వోరంతరాళే మధ్యే యావతీ భూమి రాస్తే మేరోర్మధ్యాదారభ్య

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

యస్యాం ప్రహితః పదార్థో న కథంచిత్ పునః ప్రత్యుపలభ్యతే తస్మాత్ సర్వసత్త్వ పరిహృతాఽఽసీత్ ౩౫

లోకాలోక ఇతి సమాఖ్యా యదనేనాచలేన లోకాలోకస్యాంతర్వర్తినావస్థాప్యతే.

స లోకత్రయాంతే పరిత ఈశ్వరేణ విహితో యస్మాత్ సూర్యాదీనాం ధ్రువాప వర్గాణాం జ్యోతిర్గణానాం గభస్తయోఽర్వాచీనాం స్త్రీం ల్లోకానావితన్వానా న కదాచిత్

మానసోత్తరపర్యంతం సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనపరిమితా భూమి రాస్తే తావతీ భూమిః శుద్ధోదాత్ పరతోఽస్తీత్యర్థః. తతోఽన్యామేకోనచత్వారింశల్లక్షోత్తరాష్టకోటియోజనమితాం భూమి మాహ కాంచనీతి. కాంచనీ స్వర్ణమయీ ఆదర్శతలోపమా దర్పణోదరతుల్యా నిర్జనా భూమిః లోకాలోక శుద్ధోదధ్యోః అంతరాళే వర్తత ఇత్యర్థః. తతస్తాం విశినష్టి - యస్యాం లోకాలోకాంతరాళవర్తిన్యాం సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనాత్మికాయాం శుద్ధోదాత్ బాహ్యాయా భూమేః పరస్తాత్ విద్య మానాయాం ఏకోనచత్వారింశల్లక్షోత్తరాష్టకోటిపరిమితాయాం భూమ్యాం నిహితః కశ్చిత్ పదార్థః పునర్నోపలభ్యతే దర్పణోదరతుల్యత్వాత్ తస్యా ఇతి భావః. నహి దర్పణోదరే నిహితమాషాది తిష్ఠతీతి లోకాలోకాత్ బాహ్యమాహ తస్మాదితి తస్మాత్ లోకాలోకపర్వతాత్ బహిః సర్వైః సత్త్వైః జంతుభిః పరిహృతా రహితా ఆసీత్ భూమిరిత్యనుషంగః అలోకా భూమిరాస్త ఇత్యర్థః. ఇదమేవ హి పర్వతస్య లోకాలోకసమాఖ్యాయాం నిమిత్త మిత్యాహ (లోకేత్యాదినా.) స్వపర్యంతాయా అంతర్భూమ్యా లోకశబ్దవాచ్యత్వాత్ స్వస్మాద్బాహ్యాయా అలోకశబ్దవాచ్యత్వాత్ చోభయోరంతరాళవర్తినాఽనేన పర్వతేన స్వనిష్ఠాంతరాళవర్తిత్వేన ధర్మేణ హేతునా స్వస్మిన్ లోకాలోక ఇతి సమాఖ్యా వ్యవస్థాప్యతే వ్యవహృతసమాఖ్యోఽయం పర్వతో భవతీత్యర్థః. పర్వతం విశినష్టి (స ఇతి) లోకాలోకః భూరాది లోకత్రయమంతరం అంతర్గతం యస్య తస్మిన్ విషయే ఈశ్వరేణ పరివృతాకారేణ నిహిత ఇత్యర్థః. గర్భస్థలోకత్రయత్వేన లోకాలోకయోర్మర్యాదాత్వేన చేశ్వరేణాయ మచలో నిహిత ఇత్యర్థః ఏతదేవ ప్రపంచయతి (యస్మాదితి.) సూర్యప్రభృతీనాం ధ్రువపర్యంతానాం జ్యోతిర్గణానాం గభస్తయో మరీచయః త్రిలోకాన్ భూరాదీ నర్వాచీనా నధఃస్థాన్ వితన్వానాః సమంతాత్ ప్రకాశయంతో యస్మాత్ లోకాలోక పర్వతరూపాత్ ప్రతిబంధాత్ కదాచిదపి పరాచీనాః పరితో వ్యాప్తాః పర్వతాద్ బహిః ప్రకాశమానా

పరాచీనా భవితు ముత్సహంతే తావదున్నహనాయామః ౬

ఏతావాంల్లోకవిన్యాసో మానలక్షణసంస్థాభిః విచింతితః కవిభిః స పంచాశత్ కోటి గణితస్య భూగోళస్య తురీయభాగోఽయం లోకాలోకాచలః. ౭

తదుపరిష్టాత్ చతసృష్వాశాసు ఆత్మయోనినా అఖిలజగద్గురుణాఽధినివేశితా యే ద్విరదపతయ ఋషభః పుష్కరచూడో వామనోఽపరాజిత ఇతి సకలలోకస్థితిహేతవః.

తేషాం స్వవిభూతీనాం లోకపాలానాం చ వివిధవీర్యోపబృంహణాయ భగవాన్ పరమమహాపురుషో మహావిభూతిపతిః అంతర్యామీ ఆత్మనో విశుద్ధసత్త్వం ధర్మజ్ఞాన

భవితుం నోత్సహంతే న శక్నువంతి తావదున్నహనమౌన్నత్యం తదనురూప ఆయామో విస్తారశ్చ యస్య సః ధ్రువా దప్యున్నతత్వాత్ గర్భస్థత్రిలోకీత్వాచ్చ లోకాలోకయోర్మర్యాదారూపః ఇత్యర్థ పర్వతాద్బహిః సూర్యాదిప్రకాశాత్ బాహ్యే లోక ఆలోక స్తద్వాన్ లోకః ఆలోకరహితోఽలోక ఇతి చ లోకాలోక శబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తముక్తం భవతి. ౩౫-౩౬

తావదున్నహనాయామ ఇత్యుక్తమౌన్నత్యం కియద్యోజనపరిమిత మిత్యపేక్షాయాం తద్వక్తుం తస్య కృత్స్నభూమండలపరిమితేః కథనాపేక్షత్వాత్ తత్పరిమాణమాహ (ఏతావానితి.) లోకస్య కృత్స్నభూమండలస్య విన్యాసః సంస్థానమానాదిభిరేతావానితి పంచాశత్కోటి యోజనపరిమిత ఇతి కవిభిః భూమండలయాథాత్మ్యవిద్భిః చింతితః సమ్యక్ జ్ఞాతః పర్వతస్యౌన్నత్యపరిమితిమాహ (స త్వితి.) పంచాశత్కోటియోజనవిస్తృతస్య భూగోళస్య యస్తురీయో భాగః సార్ధద్వాదశకోటియోజనాత్మకః తత్పరిమితౌన్నత్యవాన్ తదనుగుణాయామశ్చేత్యర్థః ౩౭

తస్య లోకాలోకస్య గిరేరుపరిష్టాత్ చతుసృష్వాశాసు పూర్వాదిషు దిక్షు అఖిలజగద్గురుణా ఆత్మయోనినా బ్రహ్మణా ఋషభాదిసంజ్ఞాశ్చత్వారో ద్విరదపతయః గజశ్రేష్ఠా యే నివేశితాస్తే సకల లోకానాం స్థితిహేతవః క్షేమహేతవః ఆసతే. ౩౮

(తేషాం) ద్విరదపతీనాం స్వాంశభూతానామింద్రాదిలోకపాలానాం చ నానావిధసామర్థ్యాభి వృద్ధయే సకలలోకస్వస్తయే భగవాంస్తస్మిన్ పర్వతే ఆస్తే ఇత్యన్వయః. కథంభూతః. పరమః సర్వోత్కృష్టః నిరతిశయకల్యాణగుణాశ్రయః పురుషః విభూతిద్వయాధిపతిః సర్వాంతరాత్మా ఆత్మనః స్వస్య యద్విశుద్ధం సత్త్వం తద్ధారయమాణః శుద్ధసత్త్వమయాకర్మవశ్యం దివ్యమంగళవిగ్రహం బిభ్రాణః

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

వైరాగ్యైశ్వర్యాద్యష్టమహాసిద్ధ్యుపలక్షణం విష్వక్సేనాదిభిః స్వపార్షదప్రవరైః పరివారితో నిజవరాయుధోపశోభితైః నిజభుజదండైః సంధారయమాణః తస్మిన్ గిరివరే సమంతాత్ సకలలోకస్వస్తయ ఆస్తే. ౪౦

ఆకల్పమేవం వేషం గత ఏష భగవానాత్మయోగమాయయా విరచితవివిధలోకయాత్రాగోపీథాయేత్యర్థః. ౪౧

ఇత్యర్థః కథంభూతం. శుద్ధసత్త్వం ధర్మాదయః ఉపలక్షణాని దర్శనసాధనాని యస్య తత్ ధర్మాద్యుపలక్షణం తత్ర ధర్మో వర్ణాశ్రమోచితకర్మయోగః. జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మజ్ఞానయోగః వైరాగ్యమంతర్బాహ్యేంద్రియనియమః, ఐశ్వర్యాదయ అష్టౌ సిద్ధయః అణిమాదయో యోగసిద్ధయః. ఏభిరుపలక్ష్యతే కర్మయోగజ్ఞానయోగానుగృహీతేన అణిమాద్యష్టైశ్వర్యసిద్ధిపర్యంతేన ఉపాసనేనోపలక్ష్యమిత్యర్థః. స్వపారదశ్రేష్ఠైః విష్వక్సేనప్రభృతిభిః పరివృతః స్వకీయైః శ్రేష్ఠైః చక్రాదిభిః ఆయుధైరుపశోభితాః దోషః భుజాః దండాకారాస్తైరుపలక్షితః, తస్మిన్ లోకాలోకే గిరివరే సర్వత్ర సకలజగతాం స్వస్తయ ఆస్తే ఇత్యర్థః కియంతం కాలమాస్తే ఇత్యత్రాహ (ఆకల్పమితి) ఏష భగవానాత్మమాయయా విరచితో వివిధో యో లోకః తస్య యాత్రా జీవనం తస్యాః గోపీథాయ రక్షణాయ చాకల్ప మేవంభూతం వేషం లీలయా ప్రాప్త ఆస్తే ఇత్యర్థః ఏవం జంబూద్వీపాదీనాం పరిమాణకథనేన శుద్ధోదధిపర్యంత భూమండలస్య మేరోర్మూలస్య మధ్యాదారభ్యాభితః శుద్ధోదధి పర్యంతమృజుగమనే పంచశతసహస్రాధిక త్రిపంచాశల్లక్షాంతరకోటిద్వయయోజనాత్మకం పరిమాణముక్తం భవతి తథా చోక్తమన్యత్రాపి "కోటిద్వయం త్రిపంచాశత్‌లక్షాణి చ తతః పరమ్। పంచాశచ్చ సహస్రాణి సప్తద్వీపాః ససాగరాః॥ తతో హేమమయీ భూమి ర్దశకోట్యో వరాననే। దేవానాం క్రీడనార్థాయ లోకాలోకస్తతః పరమ్" ఇతి ఏవం శుద్ధోదధేర్బాహ్యాయాః కాంచనీభూమేర్గర్భభూతాయాః పరిమాణమపి యావన్మానసోత్తరమేర్వోరంతరా తావతీ భూమిరిత్యనేన సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనాత్మకముక్తం, యద్యప్యాదర్శభూమేర్విశిష్య పరిమాణం నోక్తం తథాపి కృత్స్నభూమండలస్య పంచాశత్కోటియోజనపరిమితత్వోక్తేః, తత్ర సప్తద్వీపససాగరాత్మకస్య పరిమాణోక్తే రలోకస్య లోకసమానపరిమాణస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. "తతో హేమమయీ భూమి ర్దశకోట్యః" ఇతి వచనాంతరానురోధాచ్చ పరిశేషాదేకోనచత్వారింశల్లక్షోత్తరాష్టకోటియోజనాత్మకం పరిమాణం వేదితవ్యం, హేమభూమేః దశకోటియోజనపరిమితత్వకథనం పూర్వోక్తసార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనసంఖ్యయా పూర్వోక్తభూమ్యా సహ కించిదూనమపీత్యభిప్రాయేణేతి ద్రష్టవ్యమ్. ౪౦-౪౧

యోఽన్తర్విస్తార ఏతేన హ్యాలోకపరిమాణం చ వ్యాఖ్యాతం యద్బహిర్లోకాలోకా-

---

ఏవం లోకాలోకపర్యంతస్య లోకస్య మేరోరారభ్య సార్ధద్వాదశకోటియోజనపరిమాణముక్తమథాలోకపరిమాణమాహ (అథేతి.) నను హే రాజన్! తేన లోకాలోకాంతర్వర్తినః పరిమాణకథనేన లోకాలోకాద్బహిః బాహ్యో దేశః తస్య లోకస్య పరిమాణమపి వ్యాఖ్యాతం, అలోకోఽపి లోకేన తుల్యపరిమాణః సార్ధద్వాదశకోటియోజనపరిమాణ ఇత్యర్థః, అత్రేదమవగంతవ్యం-పంచాశత్కోటియోజనాత్మకభూమండలే మేరుమధ్యే వర్తతే. తస్మాదారభ్య చతుర్దిక్షు అండభిత్తిపర్యంతమృజుగమనేన పంచవింశతికోటియోజనాని భవంతి. దక్షిణాండభిత్తిమారభ్య ఉత్తరభిత్తిపర్యంతమృజుగమనే తు పంచాశత్కోటియోజనాని భవంతి. ఏవం పశ్చిమత ఆరభ్య పూర్వభిత్తిపర్యంతేఽపి ద్రష్టవ్యమ్. తత్ర మేరోరారభ్యాండభిత్తిపర్యంతే పంచవింశతికోటియోజనాత్మకే భూభాగే జంబూద్వీపవిభాగః పంచాశత్సహస్రయోజనాత్మకః తతో లవణోదధ్యాదయః సముద్రాః ప్లక్షాదయో ద్వీపాశ్చ యథోక్తయోజనపరిమాణాః, ఏవం పంచాశత్సహస్రోత్తరపంచాశల్లక్షాధికకోటిద్వయయోజనపరిమితా సప్తసాగరసప్తద్వీపాత్మికా భూమిః శుద్ధోదధేర్బాహ్యభూమిః సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనపరిమితా బాహ్యా ఆదర్శభూమిరేకోనచత్వారింశల్లక్షోత్తరాష్టకోటియోజనపరిమితా, సంకలయ్య గణనయా సార్ధద్వాదశకోటియోజనాని భవంతి. తతో లోకాలోకాత్ పరాలోకభూమిః సార్ధద్వాదశకోటియోజనపరిమితేతి తత్ర న లోకానాం సంచార ఇత్యాహ (తతః పరస్తాదితి.) తతో లోకాలోకాత్ బహిర్విశుద్ధాం యోగప్రభావవిశుద్ధాం యోగేశ్వరాణామేవ గతిం సంచారముదాహరంతి కథయంతీత్యర్థః వస్తుతస్త్వత్ర శుద్ధోదధేః పరస్తాత్ కాంచనభూమ్యతిరిక్తా భూమిర్న ప్రతీయత ఏవ కింతు కాంచన్యా ఏవ భూమేర్మేరుమానసోత్తరమధ్యస్య భూపరిమాణం గమ్యతే. అత ఏవ హి శ్రీవైష్ణవే పురాణే "స్వాదూదకస్య పరితః దృశ్యతే లోకసంస్థితిః। ద్విగుణా కాంచనీ భూమిః సర్వజంతువివర్జితా" ఇతి కాంచనభూమిరేవోక్తా అత ఏవ హి "తతః కాంచనభూమిస్తు దశకోట్యో వరాననే!" ఇతి వచనాంతరమప్యుపపన్నం తత్రాయమర్థః అథాలోకపరిమాణమాహ (అథేతి) నను యోఽన్తర్విస్తారః లోకాలోకపర్యంతవర్తినో భూమండలస్య విస్తారః కథిత ఇతి శేషః, ఏతేనాంతర్వర్తినః పరిమాణకథనేనాలోకస్య లోకాలోకపర్యంతాత్ బాహ్యవర్తినోఽపి పరిమాణమాఖ్యాతం కథితప్రాయం పంచాశత్కోటియోజనపరిమితే భూమండలే లోకాలోకాంతర్వర్తినో విస్తారే కథితేఽవశిష్టం అలోకస్య పరిమాణమపి కథితప్రాయమేవేత్యర్థః. అత్రేదమవగంతవ్యం-పంచాశత్కోటియోజనపరిమితం భూమండలం మేరోర్మూలమధ్యాదారభ్యాభితశ్చతుర్ధా అండగోళపర్యంతం విభజనీయమేవం విభక్తాశ్చత్వారో భాగా అల్పమూలా విపులాగ్రభాగాస్త్రికోణాకారా భవంతి యథా మేరోరారభ్య లవణోదధివిభక్తా భాగాః తత్రైకైకస్మిన్ భాగే మేరోరారభ్యాండభిత్తిపర్యంతమృజుగమనే పంచవింశతికోటియోజనాని భవంతి, తేషామేవ భాగానామాద్యంతభాగయోః సమీకరణేన గణనాయాం సార్ధద్వాదశకోటియోజనాని భవంతి యథా చ మేరోః ఆరభ్య లవణోదధిపర్యంతేషు చతుర్షు భాగేష్వేకైకస్మిన్ భాగే మేరుమూలాదారభ్య ఋజుగమనేన శుద్ధోదధిపర్యంతం పంచాధికసహస్రాధికత్రిపంచాశల్లక్షోత్తరకోటిద్వయయోజనాత్మకః శుద్ధోదాదారభ్య

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

చలాత్. తతః పరస్తాద్ యోగేశ్వరగతిం విశుద్ధా ముదాహరంతి. ౪౨

అండమధ్యగతః సూర్యో ద్యావాభూమ్యోర్యదంతరమ్,
సూర్యాండగోళయో ర్మధ్యే కోట్యః స్యుః పంచవింశతిః. ౪౩

లోకాలోకపర్యంతం సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనపరిమితః మిళిత్వా సార్ధద్వాదశకోటియోజన ఏకైకో భాగో భవతి. చతుర్ణాం భాగానాం మేళనే అండభిత్తేర్దక్షిణత ఆరభ్యోత్తరభిత్తిపర్యంత మృజుగమనే పంచాశత్కోటియోజనాని భవంతి ఏవం పాశ్చాత్యామండభిత్తిమారభ్య పూర్వభిత్తిపర్యంతం గమనే౽పీతి బోధ్యమ్. భాగానాం సమీకరణేన గణనాయాం త్వన్యదేవ పరిమాణం భవతీతి అయమప్య పరో విశేషః సార్ధద్వాదశకోట్యాత్మకే ఏకైకస్మిన్ భాగే యో౽యం శుద్ధోదధిపర్యంతః పంచాశత్ సహస్రాధిక త్రిపంచలక్షోత్తరకోటిద్వయయోజనపరిమిత ఏకైకో భాగః తస్మిన్నపి భాగే మేరోర్మూల మారభ్య ఋజుగమనే లవణోదధిపర్యంతో జంబూద్వీపవిభాగః పంచాశత్ సహస్రయోజనపరిమితః తతో లవణోదధిభాగో౽పి ఋజుగమనేన లక్షయోజనపరిమితః తతః ప్లక్షద్వీపో ద్విలక్షయోజనాత్మకః తత ఇక్షురససముద్రో౽పి ద్విలక్షయోజనాత్మకః, ఏవం తతః శాల్మలాదయో ద్వీపాః సురోదాదయశ్చ సముద్రాః చతుర్లక్షాదిరూపయథోక్తపరిమాణా ఏవ వేదితవ్యాః. ఏవం శుదోదధిపర్యంతం సంకలయ్య గణనాయాం పంచాధికసహస్రాధికత్రిపంచాశల్లక్షోత్తరకోటిద్వయయోజనాత్మకోక్తసంఖ్యా సంపన్నా భవతీతి తతః "కాంచనీ భూమిః" సార్ధసప్తలక్షోత్త సార్ధకోటియోజనపరిమితా తతో "ద్విగుణా కాంచనీ భూమిః" ఇతి తు శ్రీవిష్ణుపురాణవచనం. పూర్వోక్తశుద్ధోదధిపర్యంతయా భూమ్యా సహ షణ్ణవతిలక్షన్యూనద్విగుణేత్యేవ తాత్పర్యకం దశకోట్య ఇతి వచనాంతరం తు లోకాదారభ్య పునర్లోకా లోకపర్యంత మృజుగమనేన చతుర్దశలక్షోత్తరదశకోటియోజనప్రమితా భూమిర్భవతీత్యేతదభిప్రాయకం ద్విగుణత్వదశకోటిత్వకథనం న్యూనాధికభాగావనాదృత్యేత్యతో న విరోధ ఇతి. తతో లోకాలోకాచలః తతో౽ంధకారభూమిః సా చ పారిశేష్యాదవశిష్టకోటియోజనపరిమితా, ఏవంచ మేరోరారభ్య పంచవింశతి కోటియోజనాని భవంతీతి ద్రష్టవ్యమ్ ౪౨

ఏవం మేరుమధ్యస్థమవధీకృత్య భూమండలస్య పరిమాణముక్త మథ బ్రహ్మాండస్య కియత్ పరిమాణకం వావధీకృత్య పరిమాతవ్యమిత్యపేక్షాయామాహ (అండమధ్యగత ఇతి) అండమధ్యగతః అండమధ్యే స్థితః సూర్యః యథా భూమండలస్య మధ్యే మేరుః స్థితః తద్వదిత్యర్థః. కిం తన్మధ్యం యత్ర స్థితః సూర్యస్తత్రాహ ద్యావాభూమ్యోర్యదంతరమితి. ద్యావాభూమ్యోరూర్ధ్వాధః కపాలయో ర్యదంతరం మధ్యస్థానమిత్యర్థః అనేన సూర్యమేవావధీకృత్యాండస్య పరిమాణం కార్యమేవేత్యుక్తం భవతి. సూర్యాండభిత్త్యోర్మధ్యే పంచవింశతికోట్యః స్యురిత్యర్థః. సూర్యమవధీకృత్య అండభిత్తిపర్యంతం ఊర్ధ్వమధస్తాత్ పార్శ్వతశ్చ పంచవింశతికోటియోజనాని భవంతీత్యర్థః. ౪౩

మృతేఽండ ఏష ఏతస్మిన్ యదభూత్తతో మార్తండ ఇతి వ్యపదేశః,
హిరణ్యగర్భ ఇతి యద్ధిరణ్యాం సముద్భవః. ౪౪

సూర్యేణ హి విభజ్యంతే దిశః ఖం ద్యౌర్మహీ భిదా,
స్వర్గాపవర్గౌ నరకా రసౌకాంసి చ సర్వశః ౪౫

దేవతిర్యఙ్మనుష్యాణాం సరీసృపసవీరుధామ్,
సర్వజీవనికాయానాం సూర్య ఆత్మా దృగీశ్వరః. ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే, భువనకోశవర్ణనే సముద్రవర్షసంనివేశ పరిమాణలక్షణో నామ వింశోఽధ్యాయః.

అండప్రసంగాత్ సూర్యచతుర్ముఖాదీనామండసంబంధాదేవ మార్తండహిరణ్యగర్భాదినామవత్త్వమిత్యాహ (మృతేఽండ ఇతి) మృతే నశ్వరే ఏతస్మిన్నండే యతః స్థితః తతోఽసౌ సూర్యో మార్తండ ఉచ్యతే మృతం చ తదండం చ మృతాండం మృతాండే భవః మార్తాండః, శకంధ్వాదిత్వాత్ పరరూపే మార్తండ ఇత్యపి సాధుః యద్యస్మాద్ధిరణ్యే హిరణ్మయే సముద్భవో యస్య స బ్రహ్మా హిరణ్యగర్భ ఇత్యుచ్యతే. హిరణ్యాండస్య గర్భభూతత్వాత్ హిరణ్యగర్భ ఉత్యుచ్యతే ఇత్యర్థః. యద్వా హిరణ్యగర్భ ఇతి సూర్యస్యైవ క్వచిద్వ్యపదేశనిర్వాహార్థమేవ. ౪౪

యదుక్తమండపరిమాణే సూర్యస్యావధిత్వం తదేవ న కేవలం కింతు దిగాదివిభాగేఽప్యవధిత్వం సూర్యస్యాస్తీత్యాహ (సూర్యేణేతి.) దిశః పూర్వాదయః ఏవం ఖమంతరిక్షం ద్యౌః స్వర్లోకః మహీ భూమిః భిదన్యోఽపి విభాగః స్వర్గాపవర్గౌ భోగమోక్షదేశౌ నరకాః రసౌకాంసి అతలాదీని చ సర్వశః కృత్స్నశః సూర్యేణైవ విభజ్యంతే జ్ఞాయంత ఇత్యర్థః. ౪౫

న కేవలం దిగాదివిభాజక ఏవ సూర్యః కింతు దేవాదీనాం చక్షురింద్రియాధిష్ఠాతా చేత్యాహ దేవేతి ఆత్మా భగవదాత్మకః సూర్యః దేవాదీనాం సర్వేషాం జీవనికాయానాం జీవసమూహానాం దృగీశ్వరః దృగధిష్ఠాతా అగానాం స్థావరాణాం వీరుధాంచ చక్షురింద్రియస్యానభివ్యక్తస్య భాసకత్వాచ్చ చక్షురింద్రియాధిష్ఠాతృత్వమప్యుక్తమ్. ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
వింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకవింశో உధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏతావానేవ భూవలయస్య సంనివేశః ప్రమాణలక్షతో వ్యాఖ్యాతః. ౧

ఏతేన హి దివో మండలమానం తద్విద ఉపదిశంతి యథా ద్విదళయోర్నిష్పావాదీనాం తే అంతరేణాంతరిక్షం తదుభయసంధితమ్ ౨

అథ ఏకవింశోஉధ్యాయః

ఏవం కృత్స్నస్య భూమండలస్య సన్నివేశం తత్పరిమాణం చాభిధాయయాథ దివో మండల పరిమాణం సూర్యగతిం చ వివక్షుః వక్ష్యమాణస్యోక్తసాపేక్షత్వాదుక్తమనువదతి త్రిభి రధ్యాయైః. (ఏతావానేవేతి) భూమండలస్య సన్నివేశః సంస్థానం ప్రమాణాదిభి రేతావానేవ పంచాశత్కోటియోజన పరిమిత ఏవ మాఖ్యాతః. ఏవకారేణ ఉక్తాధికపరిమాణవ్యావృత్తిః వక్ష్యమాణ మవతారయతి - ఏతేన భూమండలపరిమాణేన దివో మండలస్యాపి మానం పరిమాణం తద్విదః దివో మండలమపి పంచాశత్కోటియోజనపరిమిత మిత్యేవోపదిశంతి కథయంతీత్యర్థః కథమన్యస్య పరిమాణ కథనేనాన్యస్యాపి పరిమాణం జ్ఞాతుం శక్యమిత్యపేక్షాయాం దృష్టాంతమాహ-యథా ద్విదళయో (ర్నిష్పావాదీనామితి) నిష్పావో గోధూమాదిధాన్యాని చూర్ణయితుం శిల్పిభి ర్నిర్మితః ద్విదళాత్మకః పాషాణవిశేషః బాహ్యద్వయదళవిశిష్టో ధాన్యవిశేషో నిష్పూయతే సూర్పాదిభిరితి నిష్పావః "నిరభ్యోః పూల్వోః" ఇతి ఘఞ్ నిష్పావప్రభృతీనాం తయోర్దళయోర్మధ్యే உధఃస్థితస్య దళస్య పరిమాణే కధితే ఉపరితనదళమపి తత్తుల్యపరిమాణమితి కధితం భవతి తిధేత్యర్థః అస్తు దివోమండలం భూమండలేన తుల్యపరిమాణం కింతత్ భూమండలద్యుమండలయోర్మధ్యం యత్ర స్థితం సూర్యమవధీకృత్య పరిచ్ఛేదః కార్య ఇత్యుక్తం తత్రాహ తయోరితి తయోర్భూమండలద్యుమండలయోరంతరేణ మధ్యే உంతరిక్షమంతరిక్షలోక ముపదిశంతీత్యనుషంగః. కథంభూతం తదుభయసంధితం తాభ్యాం భూమండలద్యుమండలాభ్యా ముభయతః అధ ఊర్ధ్వం చ సంధితం సంలగ్నం సందృగ్ధమిత్యర్థః యస్యాంతరిక్షస్య మధ్యగతో మధ్యే స్థితో భగవాంస్తపతాం పతిః తాపం కుర్వతాం పతిరగ్న్యాదీనాం మధ్యే పతిః శ్రేష్ఠః తపనః సూర్య ఆతపేన త్రిలోకీం భూర్భువః సువ ఇత్యాత్మికాం ప్రతపతి ప్రకాశయత్యాత్మనః స్వస్య భాసా. కాంత్యా త్రిలోకీ మవభాసయతి ప్రకాశయతి. స్వస్వకర్మణి ప్రవృత్తాం కరోతీత్యర్థః. కిమయం సూర్య

యన్మధ్యగతో భగవాంస్తపతాంపతిః తపన ఆతపేన త్రిలోకీం ప్రతపత్యవభాసయత్యాత్మభాసా స ఏష ఉదగయనదక్షిణాయనవైషువతసంజ్ఞాభిః మాంద్యశైఘ్ర్యసమానాభిర్గతిభిరారోహణావరోహణసమానస్థానేషు యథా సవనమభిపద్యమానో మకరాదిషు రాశిష్వహోరాత్రాణి దీర్ఘహ్రస్వసమానాని విధత్తే ౩

యదా మేషతులయోర్వర్తతే తదాహోరాత్రాణి సమానాని భవంతి యదా వృషభాదిషు పంచసు చ రాశిషు చరతి తదాహాన్యేవ వర్ధంతే హ్రసతి చ మాసి

ఏకత్ర స్థిత ఏవ త్రిలోకీం ప్రతపత్యవభాసయతి ఉతాటన్నేవ యద్యటన్నేవ తర్హి సదైకరూపేణాటతి ఉత కదాచిత్ త్వరయా కదాచిత్ శనైః కదాచిత్ సమం కింవోర్ధ్వమేవాటతి అథవా అధః ఆహోస్విదుభయతః కేషుస్థానేష్వటతి కథం వా తద్గతికృతో భవత్యహోరాత్రపరిమాణవిభాగ ఇత్యాద్యపేక్షాయామాహ (స ఏష ఇతి.) స ఏష అంతరిక్షమధ్యగతః సూర్య ఉదగయనాదిసంజ్ఞాభిః మాంద్యాదిగతిభిః ఆరోహణాదిస్థానేషు యథాకాలమారోహణాదిక మభిపద్యమానః మకరాదిషు రాశిషు వర్తమానః అహాని రాత్రీశ్చ దీర్ఘహ్రస్వసమానాని విధత్తే కురుతే మార్గస్య అల్పీయస్త్వం తావత్ "అశీతిమండలశతం కాష్ఠయోరంతరం ద్వయోః। ఆరోహణావరోహణాభ్యాం భానోరబ్దేన యా గతిః" ఇతి శ్రీవైష్ణవపురాణోక్తరీత్యా శేషగ్రహర్క్షతారాశ్చ యేఽన్తర్మధ్యబహిర్వలయత్రయాకారే అశీతిశతకుండలాకారే రేఖామయే అవాక్శిరస్కదక్షిణావర్తకుండలీభూతసర్పాకారే భగవదాత్మకే శింశుమారాఖ్యే కాలచక్రేఽధిశ్రిత్యారోహణావరోహణసమవస్థానే ష్వంతర్వలయబాహ్యవలయమధ్యమవలయేషూదగయనాదిసంజ్ఞాభి ర్మాంద్యాదిగతిభి ర్యథాసవన మీశ్వరాదృష్టకాలమనతిక్రమ్యాఽభిపద్యమానః ప్రాప్తః సన్ మకరాదిషు శింశుమారాఖ్యస్య మకరాద్యాకారరేఖామయమండలేషు నక్షత్రాభిముఖతయా సంచరన్నహరాదీని హ్రస్వాని దీర్ఘాణి సమానాని చ కురుతే తత్ర బహిర్వలయాదంతర్వలయగమన మారోహణం, తదేవోదగయన మారోహే చ చిరగతిమార్గస్య రాశీభూతభూయస్త్వాదంతర్వలయాద్ బహిర్వలయగమనమవరోహణం, తదేవ దక్షిణాయన మవరోహే చ హ్రస్వ ఇతి గతేర్మార్గస్య రాశీకృతస్య అల్పీయస్త్వాత్ సమవస్థానశబ్దనిర్దిష్టేషు మధ్యమవలయే గమనం సమవస్థితిః తదేవ విషువస్థితిః, తత్ర సమగతిమార్గస్య రాశీకృతస్య సామ్యాత్ ఆరోహణాదికమ్." "ధ్రువేణ ముచ్యమానేన పురా రశ్మియుగేన తు। తస్యైవ బాహ్యతః సూర్యో భ్రమతే మండలాని చ" ఇతి ఆరోహణే చిరగత్యైవ దినవృద్ధిరాత్రిహ్రాసశ్చ భవతి. అవరోహణే ద్రుతగమనేఽహ్నాం హ్రాసః రాత్రివృద్ధిశ్చ సమవస్థితావహోరాత్రస్య సామ్యమితి భేదః ౧-౩

ఏతదేవ ప్రతిపిపాదయిషుస్తావత్కాసు రాశిషు చరన్నహోరాత్రస్య సామ్యాదికం విధత్తే ఇతి శంకాయాం అహోరాత్రికృతసామ్యాధికవిభాగమాహ (యదేతి.) యదా వృషభాదిషు వృషభ ఆదిర్యాసాం

మాస్యేకైకా ఘటికా రాత్రిషు. ౪

యదా వృశ్చికాదిషు పంచసు వర్తతే తదాహోరాత్రాణి విపర్యయాణి భవంతి. ౫

యావద్దక్షిణాయనమహాని వర్ధంతే యావదుదగయనం రాత్రయః. ౬

తాసు వృషభమిధునకర్కటసింహకన్యాసు రాశిషు పంచసు యదా చరతి తదాహాన్యేవ వర్ధంతే న తు రాత్రయ ఇత్యర్థః. ౪

యద్యపి వృషభమిథునయోరేవాహ్నాం వృద్ధిః కర్కటాదిషు హ్రాస స్తథాపి రాత్ర్యపేక్షయాఽధికత్వాద్వర్ధంత ఇత్యుక్తం హ్రసతి చేతి మాసి మాసి రాత్రిషు ఏకైకా ఘటికా హ్రసతి చాహస్సు ఏకైకా ఘటికా వర్ధతే చేత్యర్థః. వృశ్చికధనుర్మకరకుంభరాశిషు పంచసు వర్తతే చరతి తదాహోరాత్రాణి విపర్యయాణి. రాత్రయో వర్ధంతేఽహాని హ్రసంతీత్యర్థః పూర్వవద్దినాపేక్షయాత్ర హ్రాసో బోధ్యః అత్రాప్యేకైకా ఘటికా రాత్రిషు వర్ధతేఽహస్సు హ్రసతీత్యవగంతవ్యమిదం చ స్థూలదృష్ట్యోక్తం. వృద్ధిహ్రాసయోః ప్రతిమాస వైషమ్యాదథ తాత్త్వికం వృద్ధిహ్రాసమాహ (యావదితి) దక్షిణాయనపర్యంతమహాని వర్ధంతే రాత్రయో హ్రసంతి, తత ఉత్తరాయణపర్యంతం అహాని హ్రసంతి, రాత్రయో వర్ధంతే ఇత్యర్థః. ఏత దేవ ప్రపంచితం శ్రీవైష్ణవే-

అయనస్యోత్తరస్యాదౌ మకరం యాతి భాస్కరః।
తతః కుంభం చ మీనం చ రాశిరాశ్యంతరం ద్విజ॥
త్రిష్వేతేషు చ భుక్తేషు తతో వైషువతీ గతిః।
ప్రయాతి సవితా కుర్వన్నహోరాత్రం తతః సమమ్॥
తతో రాత్రిః క్షయం యాతి వర్ధతేఽనుదినం దినమ్।
తతశ్చ మిధునస్యాంతే పరాం కాష్ఠా ముపాగతః॥
రాశికర్కటకం ప్రాప్య కురుతే దక్షిణాయనమ్।
కులాలచక్రపర్యంతో యథా శీఘ్రం ప్రవర్తతే॥
అతివేగితయా కాలం వాయువేగగతశ్చరన్।
తస్మాత్ ప్రకృష్టాం భూమిం తు కాలేనాల్పేన గచ్ఛతి॥

ఏవం నవ కోటయ ఏకపంచాశల్లక్షాణి యోజనానాం మానసో త్తరగిరిపరివ ర్తన స్యోపదిశంతి తస్మిన్నైన్ద్రీం పురీం పూర్వస్మాన్మేరోర్దేవధానీం నామ దక్షిణతో యామ్యాం సంయమనీం నామ పశ్చాద్వారుణీం నిమ్లోచనీం నామ ఉ త్తరతః సౌమ్యాం విభావరీం నామ

సూర్యో ద్వాదశభిః శైఘ్ర్యాన్ముహూ ర్తైర్దక్షిణాయనే।
త్రయోదశార్ధమృక్షాణాం ప్రాహ్న మాచరతే ద్విజ॥
ముహూ ర్తైస్తావదృక్షాణి వక్తు మష్టాదశై శ్చరన్।
కులాలచక్రమధ్యస్థో యథా మందం ప్రవ ర్తతే॥
తథోదగయనే సూర్యః సర్పతే మందవిక్రమః।
తస్మాద్దీర్ఘే న కాలేన భూమి మల్పాం చ గచ్ఛతి॥
అష్టాదశముహూ ర్తం తు ఉ త్తరాయణపశ్చిమమ్।
అహో భవతి తత్రాపి చరతే మందవిక్రమః॥
త్రయోదశార్ధమహ్నాం వై ఋక్షాణాం చరతే రవిః।
ముహూర్తైస్తావదృక్షాణి రాత్రౌ ద్వాదశభి శ్చరన్॥
అతో మందతరం నాభ్యాం చక్రం భ్రమతి వై యథా।
కులాలచక్రనాభిస్తు యథా తత్రైవ వ ర్తతే॥
ధ్రువ స్తథా హి మైత్రేయ తత్రైవ పరివ ర్తతే।
ఉభయోః కాష్ఠయో ర్మధ్యే భ్రమతే మండలాని తు॥
దివా న క్తం చ సూర్యస్య మందా శీఘ్రా చ వై గతిః।
ఏవం ప్రమాణ మేవైష మార్గం యాతి దివాకరః॥
అహోరాత్రేణ యో భుం క్తే సమస్తా రాశయో ద్విజ।
షడేవ రాశీన్ యో భుం క్తే రాత్రావన్యాంశ్చ షడ్దివా॥
రాశిప్రమాణజనితా దీర్ఘహ్రస్వాత్మతా తతః।
తథా నిశాయాం రాశీనాం ప్రమాణై ర్లఘుదీర్ఘతా॥
దినాంతే దీర్ఘహ్రస్వత్వం తద్భాగేనైవ జాయతే।
ఉ త్తరే ప్రక్రమే శీఘ్రా నిశి మందా గతి ర్దివా॥
దక్షిణే త్వయనే సైవ విపరీతా వివస్వతః॥"

ఇతి యదా మేషతులయోర్వ ర్తతే తదాహోరాత్రాణి సమానాని భవంతి, ఇత్యనేన ఉ త్తరాయణే మేషమాసే సామ్యమహోరాత్రస్య దక్షిణాయనే తులామాసే సామ్యమిత్యు క్తమేతదేవ శ్రీవైష్ణవే-

(రవేః లోకయాత్రానిరూపణమ్)

తాసూదయ మధ్యాహ్నాస్తమయనిశీథానీతి భూతానాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తాని సమయ
విశేషేణ మేరోశ్చతుర్దిశమ్. ౭

వ్యుక్తమ్. "తులామేషగతే భానౌ సమం రాత్రిదినం తు తత్" ఇతి. ఏవం సూర్యస్య మందాదిగతిభి రహోరాత్రపరిమాణవిభాగ ఉక్తః అథాహోరాత్రవిభాగాత్ పరిమాణవిభాగాద్వ్యర్థమ్. మానసోత్తరే మేరుం పరిభ్రమతా సూర్యేణ కతి యోజనాని పరిభ్రమితాని భవంతీత్యపేక్షాయాం ఆహ (ఏవమితి) ఏవం మందాదిగతిభిః మానసోత్తరగిరిపరివర్తమానస్య మానసోత్తరే మేరుపరివర్తమానస్య యోజనానాం తేన పరిభ్రామ్యమాణానాం నవకోటయ ఏకపంచాశల్లక్షాణి చేత్యుపదిశంతి ఇత్యర్థః అథోదయాస్తమయాది స్వరూపం వివక్షుస్తదుపోద్ఘాతం ప్రపంచయతి (తస్మిన్నిత్యాదినా విభావరీనామేత్యంతేన) తస్మిన్ మానసోత్తరగిరౌ పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మిన్ దిశి దేవధానీం నామ పురీం దక్షిణదిశో నామ్నా సంయమనీం పురీం పశ్చిమే వారుణీం నామ వరుణాధిష్ఠితాం నిమ్లోచనీం నామ ఉత్తరతః సౌమ్యాం సోమాధిష్ఠితాం విభావరీం నామ పురీం ఉపదిశంతీతి పూర్వేణాన్వయః ఐంద్రీమితి ఇంద్రాధిష్ఠితాం ఇంద్రేణ రక్ష్యమాణామిత్యర్థః, తథా యామ్యామితి యమేన పాల్యమానామితి జ్ఞేయమ్. అథోదయాదికమాహ (తాస్వితి) తాసు దేవధాన్యాదిచతసృషు పురీషు మేరోశ్చతుర్దిశం చతుర్దిక్షు సమయవిశేషేణ కాలవిశేషేణ భూతానాం భూమండలస్థానాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తాని వ్యాపారతదభావనిమిత్తాని ఉదయాదీని భవంతి. తత్రాస్తమయాంతాని ప్రవృత్తినిమిత్తాని ఉదయాదీని ప్రవృత్తినిమిత్తాని, నిశీథాదీని నివృత్తినిమిత్తాని తదా భూతానాం సుప్తత్వాదితి వివేకః ఆదిశబ్దాత్ పూర్వోత్తరరాత్రే భాగాః వివక్షితాః, మేరోశ్చతుర్దిశమిత్యస్యాయం భావః, యాని మేరోర్దక్షిణతః భూతాని తేషామైంద్రీమారభ్య పూర్వాదయో దిశస్తు క్రమేణ ఉదయాదయ శ్చత్వారో భవంతి, యాని పశ్చిమతః యేషాం యామ్యామారభ్య యామ్యోత్తరత స్తేషాం సౌమ్యామారభ్యేతి జ్ఞేయమితి మేరౌ స్థితానాం తు నోదయాదికమస్తీత్యాహ తత్రత్యానామితి. తత్రత్యానాం మేరౌ స్థితానాం తు భూతానా మాదిత్యః దినసమధ్యం గతః ఏవ మధ్యాహ్నగత ఏవ సదా విదధానః వ్యాపారయన్ తపతి ప్రకాశతే, కించ సర్వేషాం ద్వీపవర్షాణాం మేరుముత్తరం కరోతీత్యాహ సవ్యేనేతి. ఆదిత్యం పశ్యతాం సవ్యేన స్థితం మేరు మారభ్య స్వదక్షిణభాగే స్థితం కరోతీత్యర్థః. యత్ర యః పశ్యత్యాదిత్యం సైవ తత్ర ప్రాచీ తస్య చ వామతో మేరుస్తిష్ఠతీతి భావః. సమయవిశేషేణేత్యస్యాయ మభిప్రాయః.

"ఉదయాస్తమనే చైవ సర్వకాలం తు సమ్ముఖే।
దిశాస్వశేషాసు తథా మైత్రేయ విదిశాసు చ॥

తత్రత్యానాం దివసమధ్యంగత ఏవ సదాఽఽదిత్య స్తపతి సవ్యేనాచలం దక్షిణేన కరోతి. ౮

యత్రోదేతి తస్య హ సమానసూత్రనిపాతే నిమ్లోచతి యత్ర క్వచన స్యందే నాభితపతి తస్య హైష సమానసూత్రనిపాతే ప్రస్వాపయతి తత్ర గతం న పశ్యంతి యే తం సమనుపశ్యేరన్. ౯

యదా చైన్ద్ర్యాః పుర్యాః ప్రచలతే పంచదశఘటికాభిర్యామ్యాం సపాద

యై ర్యత్ర దృశ్యతే భాస్వాన్ స తేషా ముదయః స్మృతః।
తిరోభావం చ యత్రైతి తత్రైవా స్తమనం రవేః॥
నైవా స్తమన మర్కస్య నోదయః సర్వదా సతః।
ఉదయా స్తమనాఖ్యం హి దర్శనాదర్శనం రవేః॥
శక్రాదీనాం పురే తిష్ఠన్ స్పృశత్యేష పురత్రయమ్।
వికోణౌ ద్వౌ వికోణస్థస్త్రీన్ కోణాన్ ద్వే పురే తథా॥

ఇతి విష్ణుపురాణోక్తరీత్యా దక్షిణావర్తప్రవహాఖ్యవాయునా భ్రమమాణజ్యోతిశ్చక్రవశాత్ అతిదూరతో భూసంలగ్నస్యేవ కాలవిశేషే దర్శన ముదయః, ఆకాశమారూఢస్యేవ దర్శనం మధ్యాహ్నః, భూమి ప్రవిష్టస్యేవ దర్శనమ స్తమయః. తతోఽతిదూరగమనే నిశీథ ఇతి కాలవిశేషకృతావిర్భావాదిక మేవోద యాస్తాదికమితి ఏవం "అద్భ్యో వా ఏష ప్రాతరుదేతి అపః సాయం ప్రవిశతి" ఇతి శ్రౌతవ్యవహారోపి సముద్రతీరస్థదృష్టికృతః మానసోత్తరే భ్రమతో రవే రప్సు ప్రవేశాసంభవాదితి భావః. ౭-౮

యథోక్త మస్యోదయా స్త మనాదేర్నియమం దర్శయతి (యత్రోదేతీత్యాదినా) యత్ర ఐన్ద్ర్యాది పురే ఉదేతి ఉదయం ప్రాప్నోతి దృష్టో భవతీతి యావత్ తస్య ఉదయస్థానస్య సమానసూత్రనిపాతే వారుణ్యాం నిమ్లోచతి అ స్తం గచ్ఛతి న తిర్యగ్దర్శనం ప్రాప్నోతీత్యర్థః యత్ర హి యామ్యాదౌ పురి స్యందేనాభితపతి స్వేదోద్గమేనాభితపతి మధ్యాహ్నస్థితో భవతీతి యావదేష భగవాన్ సూర్య స్తస్య సమాన సూత్రనిపాతే న్యూనాధికదేశే సౌమ్యాదౌ పురే స్థితః ప్రస్వాపయతి, యామ్యదిక్స్థితానాం అర్ధరాత్రం కరోతీత్యర్థః యే యామ్యదిశి స్థితాః అ స్తంగతే సూర్యమనుపశ్యేరన్ తే తత్ర గతం సౌమ్యదిగ్గతం న పశ్యంతి ఏవం యామ్యాదిషు పురీషు ఉదయాదినియమో ద్రష్టవ్యః ౯

ఏవ ముదయాదిదేశనియమ ఉక్తః. అథేంద్రాదిపుర్యాః యామ్యాదిపురీం కియతా కాలేన కతి యోజనాని గచ్ఛతీత్యపేక్షాయామాహ (యదేతి) యదా ఐన్ద్ర్యాదిపుర్యాః ప్రచలతి నిష్క్రాంతో భవతి

కోటిద్వయం యోజనానాం సార్ధద్వాదశలక్షాణి సాధికాని చోపయాతి ౧౦

ఏవం తతో వారుణీం సౌమ్యా మైంద్రీం చ పునస్తథాన్యే చ గ్రహాః సోమాదయో నక్షత్రైః సహ జ్యోతిశ్చక్రే సమభ్యుద్యంతి సహ వా నిమ్లోచంతి ౧౧

ఏవం ముహూర్తేన చతుస్త్రింశల్లక్షయోజనాన్యష్టశతాధికాని సౌరో రథస్త్రయీమయోఽసౌ చతసృషు పరివర్తతే పురీషు. ౧౨

తదా పంచదశఘటికాత్మకేన కాలేన త్రైరాశికగణితేన యోజనానాం సార్ధద్వాదశలక్షాణి సాధికాని పంచవింశతిసహస్రాధికాని, సపాదకోటిద్వయం పంచవింశతిలక్షాధికకోటిద్వయం చాతిక్రమ్యేతి శేషః, యామ్యాం పురీ ముపయాతి. ౧౦

ఏవం తతో యామ్యాయాః ప్రచలతి ఏవ ముక్తకాలేన ఉక్తయోజనాని వారుణీం పురీం గచ్ఛతి, ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్య మేవం సూర్యస్యోదయాస్తమయాదిస్వరూపం తద్దేశనియమం కాలపరిమాణం యోజనపరిమాణం చాభిధాయాథ సోమాదీనామపి గ్రహాణామభ్యుదయాదికమాహ (తథేతి) జ్యోతిశ్చక్రేణ తారాగణేన సహ వర్తమానా అన్యే సోమాదయో గ్రహాః అపి నక్షత్రైరశ్విన్యాదిభిః సహ తథా సూర్యవదింద్రాదిపురీషు గమనం ప్రత్యభ్యుద్యంతి ఉద్గచ్ఛంతి ఉదయం ప్రాప్నువంతి సహైవ నిమ్లోచంతి అస్తం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః యద్యపి వస్తుతః సూర్యస్యాపి నక్షత్రైః సహైవ ఉదయాస్తమయౌ తథాపి తత్సాహిత్యాదర్శనాత్ సోమాదీనామేవ తత్సాహిత్య ముక్తమితి భావః ౧౧

పంచదశఘటికాభిః సపాదకోటిద్వయం సాధికాని సార్ధద్వాదశలక్షాణి యోజనాని గచ్ఛతీత్యుక్తం తత్రైకేన ముహూర్తేన కతి యోజనాని గచ్ఛతీత్యపేక్షాయామాహ (ఏవమితి) త్రయీమయ ఇత్యుపాసనార్థముక్తం, వేదరూపేణోపాస్యః సౌరో రథ ఏకముహూర్తేనాష్టశతాధికచతుస్త్రింశల్లక్షయోజనాని చతసృషు దేవధాన్యాదిషు పురీషు పరిభ్రమతే. కోఽసౌ సౌరో రథః ఏకేన ముహూర్తేన యః పరిభ్రమతే తత్రాహ (యస్యేతి,) యస్య సౌరరథస్యైకం చక్రం సంవత్సరాత్మకం సమామనంతి ఉపాసతే చక్రం విశినష్టి. ద్వాదశారం ద్వాదశమాసాః అరాః యస్య షడృతవో నేమయో యస్య త్రీణి చాతుర్మాస్యాని నాభయో యస్య ఇదమప్యుపాసనార్థమేవోక్తం, మాసాదిరూపేణ సంవత్సరేణ రూపేణ చోపాస్యమానమిత్యర్థః సౌరో రథః పరివర్తత ఇత్యుక్తం, స కిం నిరవలంబ ఏవ ఏష భ్రమతీత్యత్ర విశినష్టి (యస్యేతి) యస్య రథస్యాక్షో మేరోర్మూర్ధ్ని కృతమూలః అక్షశబ్దోఽత్రోపచారాత్తత్ప్రితాయాం ధురి వర్తతే. ఏవం ద్వితీయోఽక్ష ఇత్యత్రాపి యత్ర రథో మానసోత్తరే కృతోత్తరభాగః మానసోత్తరగిరౌ లక్షార్ధో౽

యస్యైకం చక్రం ద్వాదశారం షణ్ణేమి త్రిణాభి సంవత్సరాత్మకం సమామనంతి తస్యాఽక్షో మేరోర్మూర్ధని కృతో మానసోత్తరే కృతేతరభాగో యత్ర ప్రోతం రవిరథచక్రం తైలయంత్రచక్రవత్ భ్రమన్ మానసోత్తరగిరౌ పరిభ్రమతి ౧౩

తస్మిన్నక్షే కృతమూలో ద్వితీయోఽక్షస్తుర్యమానేన సమ్మితస్తైలయంత్రాక్షవత్ ధ్రువే కృతోపరిభాగః ౧౪

రథనీడస్తు షట్త్రింశల్లక్షయోజనాయతః తత్తురీయభాగవిశాలస్తావాన్ రవిరథయుగో యత్ర హయాశ్ఛన్దోనామానః సప్తారుణయోజితా వహంతి దేవ మాదిత్యమ్. ౧౫

వాయుబద్ధభూమౌ కృతోత్తరభాగః వాయునా నిబద్ధోత్తరభాగః, అన్యథాయుతార్ధమాత్రోచ్ఛ్రియత్వాత్ మానసోత్తరగిరేః మేరోః చతురశీతియోజనోచ్ఛ్రియత్వాత్ అతస్తస్య సామ్యానుపపత్తేః. కోఽసావితరభాగః యో మానసోత్తరే కృతమూలః తత్రాహ (యత్రేతి) యత్ర ఇతరభాగే ప్రోతం సద్రవిరథచక్రం తైలయంత్రవత్ మానసోత్తరగిరౌ పరితో భ్రమతి. ౧౨-౧౩

తస్మిన్నక్షే చక్రప్రాంతే కృతమూలః నిబద్ధపూర్వభాగః ద్వితీయోఽక్షః మేరుమానసోత్తరాయతః సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనప్రమాణః తస్య తుర్యమానేన సార్ధసప్తత్రింశత్సహస్రాధికైకోనచత్వారింశల్లక్షయోజనమానేన సంమితః పరిమితః ధ్రువే కృతః వాయుపాశేన బద్ధః ఉపరిభాగో యస్య తథాభూతః. తం నిదర్శయతి తైలయంత్రాక్షవత్. తైలయంత్రాక్షదృష్టాంతేన జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః ౧౪

రథనీడాదేః పరిమాణమాహ (రథనీడ ఇతి) నీడో రథిన ఉపవేశస్థానం షట్త్రింశల్లక్షయోజనాయామః తురీయభాగవిశాలః నవలక్షయోజనవిశాలః, రవిరథయుగోఽపి తావాన్ షట్త్రింశల్లక్షయోజనాయామః తురీయభాగవిశాలః, యుగం విశినష్టి యత్ర యుగే అరుణేన సూతేన యోజితాః సప్త హయాః గాయత్ర్యాదిచ్ఛందోనామానః దేవం ద్యోతమాన మాదిత్యం వహంతి గంతవ్యదేశం ప్రాపయంతీత్యర్థః అశ్వనామాని శ్రీవైష్ణవే పురాణే ఉక్తాని—"హయాశ్చ సప్తచ్ఛందాంసి తేషాం నామాని మే శృణు। గాయత్రీ చ బృహత్యుష్ణిక్ జగతీ త్రిష్టుబేవ చ॥ అనుష్టుప్పంక్తిరిత్యుక్తాః ఛందాంసి హరయో రవేః" ఇతి నన్వేవమ్ "ఏకోఽశ్వో వహతి సప్తనామా" ఇతి శ్రుతివిరోధ ఇతి చేదుచ్యతే ఏక ఇత్యనేనైక సూర్య ఉచ్యతే అశ్వ ఇతి జాత్యభిప్రాయ ఏకత్వనిర్దేశః "ఏకో వ్రీహిః సుసంపన్నః" ఇత్యాదివత్ సప్తనామేత్యాదిసప్తనామాన ఇత్యుచ్యతే తథా చైకరూపా గాయత్ర్యాదిసప్తనామానోఽశ్వా వహంతీతి శ్రుత్యర్థః. ఉపబృంహణానుసరణాదేవ హి శ్రుత్యర్థనిర్ణయ ఇతి తేషాం గాయత్ర్యాదినామకత్వం తద్దృష్ట్యుపాసనార్థముక్తమ్. ౧౫

(రవేః లోకయాత్రానిరూపణమ్)

పురస్తాత్ సవితుః అరుణః పశ్చాచ్చ నియుక్తః సౌత్యే కర్మణి కిలాస్తే. ౧౬

తథా వాలఖిల్యా ఋషయోఽఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రాః షష్టిసహస్రాణి పురతః సూర్యం సూక్తవాకాయ నియుక్తాః సంస్తువంతి. ౧౭

తథాఽన్యే చ ఋషయో గంధర్వాప్సరసో నాగా గ్రామణ్యో యాతుధానా దేవా

అరుణయోజితా దేవం వహంతీత్యుక్తం. కుత్ర స్థితోఽశ్వాన్ యోజయతి ఇతి తత్రాహ (పురస్తాదితి.) సవితుః పురస్తాత్ పురస్థితోఽరుణః సౌమ్యేఽశ్వయోజనరూపే కర్మణ్యాస్తే ఇత్యర్థః. పురస్తాత్ స్థితోఽపి కిం సవితు రభిముఖతో వర్తతే నేత్యాహ. పశ్చాచ్చ నియుక్తః పురస్తాత్ స్థితోఽపి ప్రత్యఙ్ముఖ ఆస్తే. యద్వా యత్ సూర్యస్య పురస్తస్యైవ పశ్చిమత్వాదిత్యుక్తమేవం వాలఖిల్యా ఋషయోఽపి షష్టిసహస్రసంఖ్యాకా అంగుష్ఠపర్వప్రమితాః సూర్యస్య పురతో రథేస్థితాః సూక్తవాకాయ వాకః ఉక్తిః సూక్తరూపో వాకః సూక్తవాకః తస్మై సుభాషితరూపోక్తయే సంస్తుతయే ఇతి యావన్నియుక్తాః ఆదిష్టాః సంతః సూర్యం సంస్తువంతి. ౧౬-౧౭

(తథాన్యే) ఋష్యాదయః సప్తగుణాః ఏకైకశః చతుర్దశ చతుర్దశ ద్వంద్వశః మాసే మాసే పృథఙ్నామభి రాదిత్య ముపాసత ఇత్యన్వయః తత్ర గ్రామణ్యో యక్షాః, కథంభూత మాదిత్య మాత్మానం సర్వేషాం దిగధిష్ఠాతృత్వా దాత్మానం భగవదాత్మకత్వా దాత్మానం మాసభేదభిన్ననామానం కథంభూతాః పృథఙ్నామానః పరస్పరవిలక్షనామానః పృథక్కర్మాణి శ్రీవైష్ణవే ప్రపంచితాని-

"స్తువంతి ఋషయస్తస్వై గ్గంధర్వై ర్గీయతే పురః।
నృత్యంత్యోఽప్సరసో యాంతి తస్య చాను నిశాచరాః॥
వహంతి పన్నగా యక్షైః క్రియతేఽభీషుసంగ్రహః।
వాలఖిల్యాస్తథైవైనం పరివార్య సహాసతే॥ ఇత్యాదినా యద్యప్యత్ర మాపి చతుర్దశ చతుర్దశ ఉపాసత ఇతి ప్రతీయతే శ్రీవైష్ణవే తు సప్తసప్తేతి తథాహి-

"సప్తధాఽధిష్ఠితో దేవై రాదిత్యో మునిభిస్తథా।
గంధర్వై రప్సరోభిశ్చ గ్రామణ్యై ర్యక్షరాక్షసైః॥
ధాతా కృతస్థలీ చైవ పులస్త్యో వాసుకిస్తథా।
రథకృద్గ్రామణీర్హేతిః తుంబురుశ్చైవ సప్తమః॥

ఇత్యేకైకశో గణాః సప్త చతుర్దశ మాసి మాసి భగవంతం సూర్యమాత్మానం నానా నామానం పృథఙ్నానానామానః పృథక్కర్మభిర్ద్వంద్వశ ఉపాసతే ౧౮

లక్షోత్తరం సార్ధనవకోటియోజనపరిమండలం భూవలయస్య క్షణేన సగవ్యూత్యుత్తరం ద్విసహస్రయోజనాని స భుంక్తే ౧౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, జ్యోతిశ్చక్రసూర్యరథమండలవర్ణనం నామ ఏకవింశోఽధ్యాయః.

ఏతే వహంతి వై చైత్రే మధుమాసే సదైవ హి।
మైత్రేయ స్యందనే భానోః సప్త మాసాధికారిణః॥
అర్యమా పులహశ్చైవ రథౌజాః పుంజికస్థలీ।
ప్రహేతిః కచ్ఛనీరశ్చ నారదశ్చ రథే రవేః॥
మాధవే నివసంత్యేతే శుక్రసంజ్ఞే నిబోధ మే॥
మిత్రోఽత్రిః తక్షకః కక్షః పౌరుషేయోఽథ మేనకా।
మహారథశ్చ నశ్చైవ మైత్రేయైతే వసంతి వై॥" ఇత్యాది, తథాప్యేకైకస్మిన్ మాసాధికారిణి గణే ప్రధానభూతాః సప్త వైష్ణవే కథితాః ఇత్యతో న విరోధః. ౧౮

పూర్వే మానసోత్తరం పరివర్తమానస్య లక్షోనసార్ధనవకోటియోజనాని భవంతి ఇత్యుక్తం భవతి, కియతా కాలేన కతి యోజనాని గచ్ఛతీత్యత్ర ఉక్తమేవ ముహూర్తేన చతుస్త్రింశల్లక్షయోజనాన్యష్టశతాధికానీతి, ఇదానీం క్షణేన కతి యోజనాని గచ్ఛతీత్యత్రాహ (లక్షోత్తరమితి.) నవకోట్యేకపంచాశల్లక్షయోజనపరిమితం సూర్యేణ పరిభ్రామ్యమాణం భూమండలం తస్య భూవలయస్య క్రోశద్వయాధికద్విసహస్రయోజనాని స సూర్యః క్షణేన కాలేన భుంక్తే గచ్ఛతీత్యర్థః. ౧౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, ఏకవింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

యదేత ద్భగవత ఆదిత్యస్య మేరుం ధ్రువం చ ప్రదక్షిణేన పరిక్రామతో రాశీనా మభిముఖం ప్రచలితం చాప్రదక్షిణం భగవతోపవర్ణితమముష్య వయం కథ మనుమిమీమహీతి ౧

స హోవాచ—

యథా కులాలచక్రేణ భ్రమతా సహ భ్రమతాం తదాశ్రయాణాం పిపీలికాదీనాం గతిరన్యైవ ప్రదేశాంతరేష్వ ప్యుపలభ్యమానత్వాదేవం నక్షత్రరాశిభి రుపలక్షితేన కాలచక్రేణ ధ్రువం మేరుం చ ప్రదక్షిణేన పరిధావతా సహ పరిధావమానానాం తదాశ్రయాణాం

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

పూర్వ మాదిత్యో నక్షత్రాభిముఖం మకరాదిషు రాశిషు చరతీత్యుక్తం తథా మేరుం ధ్రువం చ పరివర్తత ఇతి చోక్తం తదిదం గతిద్వయం యుగపదేకస్యాఘటమానం ఉక్తానువాదపూర్వకం పృచ్ఛతి రాజా (యదితి) యదేతదిత్యాదినోపవర్ణితమిత్యంతేనోక్తస్యానువాదః. అముష్యేత్యాదినా ప్రశ్నః. భగవతా త్వయా యదుపవర్ణితం కిం తం మేరుం ధ్రువం చ ప్రదక్షిణేన పరిభ్రమతో భగవత ఆదిత్యస్య పునః రాశీనామభిముఖం నక్షత్రాభిముఖతయా రాశిషు ప్రచలనమిత్యేతత్ ద్వయం విరుద్ధ మముష్య సూర్యస్య కథ మనుమిమీమహి కథముపపన్నం భవతీతి విశ్వసిమ ఇత్యర్థః ౧

ఏవమాపృష్టో బాదరాయణి రాహేత్యాహ సూతః సహోవాచేతి శుకోక్తిమాహ (యథే త్యాదినా రాశ్యంతరే చోపలభ్యమానత్వాదిత్యంతేన.) విరుద్ధమప్యేకస్య గతిద్వయ ముపపన్నమితి సదృష్టాంతమాహ (యదేతి) భ్రమతా కులాలచక్రేణ సహ భ్రమతాం కులాలచక్రాశ్రయాణాం పిపీలికాదీనాం గతిరన్యైన దృశ్యతే. దృష్టాంతేఽపి కథం తత్రాహ. ప్రదేశాంతరే చక్రస్యైవ ప్రదేశాంతరే ఉపలభ్యమానత్వాత్ పిపీలికాదీనామిత్యనుషంగః యది గతిరనన్యా తర్హి ప్రదేశాంతరే నోపలభ్యేరన్ అత ఉపలంభా ద్గతిరన్యైవేత్యర్థః. ఏవం దృష్టాంతే ప్రదర్శితం గతిద్వయం దార్ష్టాంతికే సాధయతి (ఏవమితి.) ఏవం తథా నక్షత్రై రాశిభిశ్చ ఉపలక్షితేన నిరాశ్రయాణాం నక్షత్రాదీనా మవస్థానాసంభవాత్, తదాశ్రయం కాలచక్రమనుమీయత ఇత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితేనేత్యుక్తమ్ మేరుం ధ్రువం చ ప్రదక్షిణేన

సూర్యాదీనాం గ్రహాణాం గతిరన్యైవ నక్షత్రాంతరే రాశ్యంతరే చోపలభ్యమానత్వాత్ ౨

స ఏష భగవానాదిపురుష ఏవ సాక్షాన్నారాయణో లోకానాం స్వస్తయే ఆత్మానం త్రయీమయం కర్మవిశుద్ధినిమిత్తం కవిభిరపి చ వేదేన విజిజ్ఞాస్యమానో ద్వాదశధా విభజ్య షట్సు వసంతాదిష్వృతుషు యథోపజోషమృతుగుణాన్ విదధాతి ౩

తమేతమిహ పురుషాస్త్రయ్యా విద్యయా వర్ణాశ్రమాచారానుపథా ఉచ్చావచైః

పరిభ్రమతా కాలచక్రేణ శింశుమారేణ పరిభ్రమతాం తదాశ్రయాణాం కాలచక్రాశ్రయాణాం సూర్యాదీనాం గ్రహాణాం నక్షత్రాభిముఖతయా రాశిషు గతిరన్యాన్యా ఉపపద్యత ఏవ కుతః నక్షత్రాంతరే రాశ్యంతరే చోపలభ్యమానత్వా దిత్యన్వయః ౨

ఏవం ప్రశ్నస్యోత్తర మభిధాయాథ సూర్యరూపేణావస్థితస్య భగవతస్తత్తద్వర్ణాశ్రమ ధర్మారాధ్యత్వం స్వగత్యా సంవత్సరాయనర్తుమాసపక్షదివానక్తాదిరూపేణ కాలవిభాజకత్వం చాహ (స ఇతి.) భగవా నాదిపురుషః జగత్కారణభూతో నారాయణ ఏవ స సూర్యరూపేణావస్థితః "అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే" ఇతి సూర్యస్య భగవదాత్మకత్వశ్రవణాత్ శరీరాత్మభావ నిబంధనం స ఏష నారాయణ ఇతి సామానాధికరణ్యమ్ ఏవమాదిత్యవర్ణో భగవాన్నారాయణో లోకానాం స్వస్తయే త్రయీమయం తత్కాలనియమనేన కర్మణాం విశుద్ధేః సాద్గుణ్యస్య నిమిత్తం సాద్గుణ్యార్థ మాత్మానం ద్వాదశధా విభజ్య వసంతాదిషు షట్సు ఋతుషు యథోపజోషం యథాకర్మభోగమృతుగుణాన్ శీతాతపవాతవర్షాన్ విదధాతి కరోతీత్యన్వయః, తత్ర ద్వాదశధా విభాగో నామాదిత్యాఖ్యక్షేత్రజ్ఞే ప్రతిమాస మృతుగుణవిధానోపయుక్తసంకల్పరూపజ్ఞానేనానుప్రవేశః.

"మాసి మాసి రవిర్యో య స్తత్ర తత్ర భిదాపరా।
త్రయీమయీ విష్ణుశక్తిరవస్థానం కరోతి వై ॥
విష్ణుశక్తిరవస్థానం సదాదిత్యే కరోతి సా।
న కేవలం రవేః శక్తిః వైష్ణవీ సా త్రయీమయీ ॥
ఏవం వ సాత్త్వికీ శక్తిర్వైష్ణవీ యా త్రయీమయీ।
అతః సప్తగతోపేతం స్వస్వాంత మధితిష్ఠతి॥
తథా చాధిష్ఠితః సోఽతి జాజ్వలీతి స్వరశ్మిభిః।
తతః సమస్తజగతాం నాశం నయతి చాఖిలమ్॥" ఇతి శ్రీవైష్ణవపురాణోక్తేః,

త్రయీమయత్వం నామ ప్రాచుర్యేణ త్రయ్యా స్తుత్యత్వం తదపి చోక్తం తత్రైవ-

(జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనమ్)

కర్మభి రామ్నాతై ర్యోగవితానైశ్చ శ్రద్ధయా యజంతోఽంజసా శ్రేయః సమధిగచ్ఛతి ౪

అథ స ఏష ఆత్మా లోకానాం ద్యావాపృథివ్యోరంతరేణ నభోవలయస్య కాలచక్రగతో ద్వాదశమాసాన్ భుంక్తే రాశిసంజ్ఞాన్ సంవత్సరావయవాన్ మాసః పక్షద్వయం దివా నక్తం చేతి సపాదర్క్షద్వయ ముపదిశంతి యావతా షష్ఠమంశం భుంజీత స వై ఋతు రిత్యుపదిశ్యతే సంవత్సరావయవః ౫

అథ చ యావతార్ధేన నభోవీథ్యాం ప్రచరతి తం కాలమయనమాచక్షతే ౬

"ఋచః స్తువంతి పూర్వాహ్ణే మధ్యాహ్నే చ యజూంషి చ ।
బృహద్రథంతరాదీని సామాన్యాహ్నః క్షయే రవేః ॥
త్రయమేషా త్రయీ విష్ణోః ఋగ్యజుస్సామసంజ్ఞితా" ఇతి కథంభూతో విదధాతి వేదేన తజ్జ్ఞః కవిభిశ్చ జిజ్ఞాస్యమానో వేదై ర్బోధ్యమానః కవిభిరుపాస్యమాన ఇత్యర్థః. ఏతదేవోపపాదయతి (తమితి) తమేత మాదిత్యరూపేణావస్థితం భగవంత మిహ లోకే పురుషా వర్ణాశ్రమాచారానువర్తినః త్రయ్యా విద్యయా శ్రద్ధయా యజన్తః త్రయ్యా యజనమేవ ప్రపంచయతి—ఉచ్చావచైః కర్మభి రామ్నాతైః యోగవితానైశ్చేతి ఉచ్చానుచ్చైః నానావిధై రామ్నాతై ర్వైదికైః కర్మభి ర్యజ్ఞాదిభిః యోగవితానైః ఉపాసనవిస్తరైశ్చ ఆమ్నాతై రితి పూర్వోత్తరాభ్యాం సంబధ్యతే వైదికై రుపాసనైశ్చేత్యర్థః. యజన్త ఆరాధయంతోఽంజసా సుఖేన ఆశు వా శ్రేయః స్వర్గమోక్షాదిరూపం సమ్యక్ ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౩—౪

అథ నను లోకానామంతరాత్మా భగవానేష ఆదిత్యరూపేణావస్థితో ద్యావాపృథివ్యోర్మధ్యే యన్నభోవలయమంతరిక్షం తస్య మధ్యే యత్కాలచక్రం శింశుమారం కాలచక్రస్థ మేషాదిరాశిషు నక్షత్రాభిముఖం చరన్నిత్యర్థః. ద్వాదశ మాసాన్ భుంక్తే సంవత్సరావయవాన్ మాసాఖ్యాన్ ద్వాదశ భుంక్తే అనుభవతి. మకరాదిషు రాశిషు ద్వాదశస్వాదిత్యేషు చరత్సు సత్సు ద్వాదశమాసా భవంతీత్యర్థః. యానేవాదిత్యో ద్వాదశసంవత్సరావయవాన్ భుంక్తే తానేవ రాశిసంజ్ఞాన్ మేషాదిరాశిసంచారనిమిత్తా మాసాదిసంజ్ఞాః యేషాం తాన్ సంవత్సరావయవాన్ మాసాదీన్ మానభేదేన వదంతి. తత్ర చాంద్రేణ మానేన మాసః పక్షద్వయమితి వదంతి, తేషామేవ చిత్రాదినక్షత్రయుక్తత్వాత్ చైత్రాదిసంజ్ఞా భవంతి. సౌరేణ మానేన సపాదమహానక్షత్రద్వయమితి వదంతి, పిత్ర్యేణ మానేన దివానక్త మహోరాత్ర ఇతి

అథ చ యావన్నభోమండలం సహ ద్యావాపృథివ్యోః మండలాభ్యాం కార్త్స్న్యేన స హ భుంజీత తం కాలం సంవత్సరం పరివత్సర మిడావత్సరమనువత్సరం వత్సరమితి భానోర్మాంద్యశైఘ్ర్యసమగతిభిః సమామనంతి ౬

ఏవం చంద్రమా అర్కగభస్తిభ్య ఉపరిష్టా ల్లక్షయోజనత ఉపలభ్యమానో ఽర్కస్య సంవత్సరభుక్తిం పక్షాభ్యాం మాసభుక్తిం సపాదర్క్షాభ్యాం దినేనైవ పక్షభుక్తి మగ్రచారీ ద్రుతతరగమనో భుంక్తే. ౭

వదంతీత్యర్థః, ఏతద్ద్వాదశభాగాత్మకస్య సంవత్సరస్య యావతా భాగేన మాసద్వయాత్మకేన షష్ఠమంశం రాశిద్వయం భుంజీత చరేత్, ఆదిత్య ఇతి కర్తృపదమధ్యాహార్యం స వై తావాన్ కాల ఋతురిత్యుచ్యతే. స చ సంవత్సరస్య షష్ఠోంశ ఇత్యర్థః. అథ సంవత్సరస్య యావతా షణ్మాసాత్మకేనార్ధేన కాలేన నభోవీథ్యాం కాలచక్రస్య రాశిషట్కం సంచరితం ప్రచలతి తం కాలమయన మాచక్షతే, యావతా కాలేన మకరాదిమాసషట్కం భవతి తావంతం కాల మయన మాచక్షత ఇత్యర్థః, అథవా ద్యావాపృథివ్యోర్మండలాభ్యాం సహ సంధితమితి శేషః, యావన్నభోమండలం ద్వాదశరాశ్యాత్మకం కార్త్స్న్యేన యావతా కాలేనాయనద్వయాత్మకేన భుంజీత ద్వాదశరాశ్యాత్మకం కృత్స్నం నభోమండలం భానోర్మందాదిగతిభిర్యావతా కాలేన సంచరితం భవతి తం కాలం సంవత్సరాదికమితి సమామనంతి ఇత్యర్థః అత్రేద మవధేయం- యదా శుక్లప్రతిపది సంక్రాంతి ర్భవతి తదా సౌరచాంద్రమానయో ర్యుగపదుపక్రమో భవతి, స సంవత్సరః సౌరమానవర్షే షడ్దినాని వర్ధంతే. చాంద్రమానే షట్ హ్రసంతీతి ద్వాదశదిన వ్యవధానాదుభయో రగ్రపశ్చాద్భావో భవతి, ఏవం పంచ వర్షాణి గచ్ఛంతి తన్మధ్యే ద్వౌ మలమాసౌ భవతః తతః పునః షష్ఠః సంవత్సరో భవతి తదేవ మవాంతరభేదేన సంవత్సరపరివత్సరేడావత్సరానువత్సరాదిక్రమేణ సమామనంతీతి. ౫-౬

ఏవం సూర్యస్య గతిభేదః తత్కృతః కాలవిభాగశ్చోక్తః అథ సోమబుధశుక్రాదీనాం స్థానాని తద్గతిభేదాన్ తత్కృతశుభాశుభాదికార్యం చాహ (ఏవ మిత్యాదినా యావదధ్యాయమ్) అర్కగభస్తిభ్యో మండలరూపేభ్యః లక్షయోజనతః ఉపరిష్టా దుపలభ్యమానః ద్రుతతరగమనోఽత ఏవ ఉగ్రం చరతీత్యుగ్రచారీ సన్నర్కస్య యా సంవత్సరభుక్తిః సంవత్సరేణ ద్వాదశరాశిసంచారాత్మికా భుక్తిః తాం పక్షాభ్యామేవ భుక్తం కరోతి, ఏవ మర్కస్య యా మాసభుక్తిః తాం సపాదర్క్షాభ్యాం పాదాధికాభ్యాం నక్షత్రాభ్యాం సపాదనక్షత్రద్వయాభిముఖగమనేనైవ సార్ధసప్తోత్తరషష్టిముహూర్తాత్మకకాలేనేతి యావత్. పక్షభుక్తిం దినేనైవ త్రింశన్ముహూర్తాత్మకకాలేనైవ కరోతీత్యర్థః ౭

(జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనమ్)

అథ చాపూర్యమాణాభిశ్చ కలాభి రమరాణాం క్షీయమాణాభిశ్చ కలాభిః పితౄణా మహోరాత్రాణి పూర్వపక్షాపరపక్షాభ్యాం వితన్వానః సర్వజీవనివహప్రాణో జీవశ్చైకమేకం నక్షత్రం త్రింశతా ముహూర్తై ర్భుంక్తే. ౯

య ఏష షోడశకలః పురుషో భగవాన్ మనోమయోఽన్నమయోఽమృతమయో దేవపితృమనుష్యభూతపశుపక్షిసరీసృపవీరుధాం ప్రాణాప్యాయనశీలత్వాత్ సర్వమయ ఇతి వర్ణయంతి. ౧౦

తత ఉపరిష్టా త్త్రిలక్షయోజనతో నక్షత్రాణి మేరుం దక్షిణేనైవ కాలాయన ఈశ్వర యోజితాని సహాభిజితాష్టావింశతిః. ౧౧

తత ఉపరిష్టాదుశనా ద్విలక్షయోజనత ఉపలభ్యతే, పురతః పశ్చాత్సహైవ

అథ హే రాజన్! ఆపూర్యమాణాభిః శుక్లపక్షేఽపక్షీయమాణాభిః కృష్ణపక్షే కలాభిః విభక్తాభ్యాం పూర్వపక్షాపరపక్షాభ్యాం శుక్లకృష్ణపక్షాభ్యాం పితౄణామహోరాత్రాణి అహోరాత్రాత్మకమేకం దినం కుర్వాణః సర్వేషాం జీవసమూహానాం ప్రాణః ప్రాణాప్యాయనకరః అత ఏవ జీవః జీవయతీతి జీవః జీవనహేతుః, ఏవంభూత ఏకమేకం నక్షత్రం త్రింశతా ముహూర్తైర్భుంక్తే. షోడశకలా యస్య స ఏవ పురుషశ్చంద్రశరీరకో భగవాన్ మనోమయః మానసాధిదేవతాత్వాత్ అన్నమయః ఓషధీశత్వాదమృతమయః సర్వప్రాణిజీవనహేతుత్వాత్ దేవాదీనాం యే ప్రాణాః తేషామాప్యాయనస్వభావత్వాత్ సర్వమయ ఇతి వర్ణయంతి తత్స్వరూపజ్ఞా ఇతి శేషః ౯-౧౦

తతశ్చంద్రమండలస్యోపరిష్టాత్ త్రిలక్షయోజనతః అభిజితా సహాష్టావింశతిర్నక్షత్రాణి భవంతి. తథా చ శ్రుతిః. కాలాయనే కాలచక్రే ఈశ్వరేణాంతరాత్మభూతేన చోదితాని ప్రేరితాని మేరుం ప్రదక్షిణేనైవ న తు తేషాం సూర్యాదివత్ పృథగన్యా గతి రస్తీత్యర్థః. ఉత్తరాషాఢాశ్రవణసంధౌ అభిజిన్నామ నక్షత్రం ఫలవిశేషేణ పృథక్కల్పితం. తేన సహాష్టావింశతిర్నక్షత్రాణి భవంతి, తథా చ శ్రుతిః, “అభిజిన్నామ నక్షత్ర ముపరిష్టాదాషాఢానామ్” ఇతి. ౧౧

తతో నక్షత్రమండలద్విలక్షయోజనతః ఉపర్యుశనా శుక్రః ఉపలభ్యతే, స చార్కస్య పురతః పశ్చాత్పురః సూర్యేణ భోక్ష్యమాణం నక్షత్రం పశ్చాత్ భుంక్తే సహైవ భుజ్యమానే తు నక్షత్రే శైఘ్ర్యాది

వార్కస్య శైఘ్ర్యమాంద్యసామ్యాభిః గతిభిః అర్కవచ్చలతి లోకానాం నిత్యదానుకూల ఏవ ప్రాయేణ వర్షయంశ్చారేణానుమీయతే స వృష్టివిష్టంభగ్రహోపశమనః. ౧౨

ఉశనసా బుధో వ్యాఖ్యాతస్తతః ఉపరిష్టాత్ ద్విలక్షయోజనతో బుధః సోమసుత ఉపలభ్యమానః ప్రాయేణ శుభకృ ద్యదార్కాత్ వ్యతిరిచ్యేత తదాతివాతాభ్రప్రాయానా వృష్ట్యాది భయ మాశంసతే. ౧౩

అత ఊర్ధ్వ మంగారకోఽపి యోజనలక్షద్వితయ ఉపలభ్యమాన స్త్రిభిస్త్రిభిః పక్షై రేకైకశో రాశీన్ ద్వాదశానుభుంక్తే యది న వక్రేణాభివర్తతే ప్రాయేణాశుభగ్రహో ఽఘశంసః. ౧౪

తత ఉపరిష్టాత్ ద్విలక్షయోజనాంతరగతో భగవాన్ బృహస్పతిః ఏకైకస్మిన్

గతిభిరర్కవత్ చరతి, స చ లోకానాం సదానుకూల ఏవవర్తతే. యస్య శుక్రస్య చారేణ క్రమస్థనక్షత్రా ద్యతిక్రమేణ ప్రాయశో వర్షం వృష్టిరనుమీయతేఽతః స వృష్టివిష్టంభగ్రహోపశమనః వృష్టేర్విష్టంభః స్తంభనం యస్మాత్ గ్రహాత్ తముపశమయతీతి తథా ఉశనసా శుక్రేణేతి ప్రకారేణ బుధోఽపి బుధ గతిరపి వ్యాఖ్యాతేత్యర్థః. సూర్యస్య పురః పశ్చాత్ సహైవ వా చరతీతి వ్యాఖ్యాత ఇతి భావః కించి ద్విశేషమాహ (తత ఇత్యాదినా.) తతః శుక్రమండలాత్ ద్విలక్షయోజనత ఉపరి సోమస్య సుతో బుధః ఉపలభ్యమానః లోకానాం ప్రాయేణాశుభకృత్ దుఃఖకృత్. అశుభకృత్త్వమేవాహ-యదార్కాద్వ్యతి రిచ్యతేఽర్కేణ సహ న చరతి తదాతివాతః అభ్రప్రాయం మేఘప్రాచుర్యమనావృష్టిరిత్యాదిరూపం భయ మాశంసతే సూచయతి. ౧౨-౧౩

తతో బుధమండలాత్ ద్విలక్షయోజనతః ఉపరిష్టాత్ అంగారకః ఉపలభ్యమానం ఏకైకం రాశిం పక్షత్రయేణ భుంక్తే యది న వక్రేణ అభివర్తతే త్రిభి స్త్రిభిః పక్షైర్యది స వక్రస్థః స్యాత్తర్హి ద్వాదశరాశీన్ క్రమేణ భుంక్తే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. అయం ప్రాయేణాశుభగ్రహోఽఘశంసః దుఃఖసూచకో వేత్యర్థః. యద్వా యది న వక్రేణాభివర్తతే తదానుకూల ఇతి శేషః. యది వక్రేణాభి వర్తతే తదాఽఘశంసోఽపీత్యన్వయః. ౧౪

తతో అంగారమండలాత్ ద్విలక్షయోజనానాం అంతరే ఉపరి తేన ఉపరిభాగం గతో భగవాన్ బృహస్పతిరేకైకస్మిన్ రాశౌ పరివత్సరం పరిచరతి సోఽపి యది న వక్రః స్యాత్ తర్హి బ్రాహ్మణకులస్య

(జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనమ్)

రాశౌ పరివత్సరం పరివత్సరం చరతి యది న వక్రః స్యాత్ ప్రాయేణ అనుకూలో బ్రాహ్మణకులస్య. ౧౫

తత ఉపరిష్టా ద్యోజనలక్షద్వయాత్ ప్రతీయమానః శనైశ్చర ఏకైకస్మిన్ రాశౌ త్రింశన్మాసాన్ విలంబమానః సర్వానేవానుపర్యేతి తావద్భి రనువత్సరైః ప్రాయేణ హి సర్వేషా మశాంతికరః. ౧౬

తత ఉత్తరస్మా దృషయ ఏకాదశలక్షయోజనాంతర ఉపలభ్యంతే య ఏవ లోకానాం శమనుభావయంతో భగవతో విష్ణోర్యత్ పరమం పదం ప్రదక్షిణం ప్రక్రమంతి

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే, జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనే ద్వావింశోఽధ్యాయః.

ప్రాయశోఽనుకూలః. తతో బృహస్పతిమండలాత్ యోజనానాం లక్షద్వయాదుపరి శనైశ్చరః ప్రతీయమాన ఉపలభ్యమాన ఏకైకస్మిన్ రాశౌ త్రింశత్ త్రింశన్మాసాన్ విలంబమానః శనైః శనైర్గచ్ఛన్ సర్వానేవ ద్వాదశరాశీన్ ఉపర్యేతి, క్రమేణ సంచరతి తావద్భిః పరివత్సరైః ద్వాదశజన్మాదిరాశ్యవస్థాన సహచరిత త్రింశత్ త్రింశన్మాసానాం గణనావశాత్ సంపన్నైరనువత్సరైః ప్రాయశః సర్వేషామశుభకర ఇత్యర్థః ౧౫-౧౬

తతః శనైశ్చరమండలాదుత్తరస్మాత్ ఉపరిష్టాత్ ఏకాదశలక్షయోజనానామంతరే దేశే సప్తర్షయ ఉపలభ్యంతే. కేతే, యే ఋషయః లోకానాం శం సుఖమేవ అనుభావయంతః సంపాదయంతః విష్ణోర్యత్పదం స్థానం పరమ ముత్కృష్టం ధ్రువమండలం తత్ప్రదక్షిణం యథా తథా పరిక్రమంతి పరిభ్రమంతి ౧౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథ తస్మాత్ పరతః త్రయోదశలక్షయోజనాంతరతః యత్తద్విష్ణోః పరమం పద మభివదంతి యత్ర హ మహాభాగవతో ధ్రువ ఔత్తానపాదిః అగ్నినా ఇంద్రేణ ప్రజాపతినా కశ్యపేన ధర్మేణ చ సమకాలయుగ్భిః సబహుమానం దక్షిణతః క్రియమాణ ఇదానీమపి కల్పజీవినాం ఆజీవ్య ఉపాస్తే తస్యేహానుభావ ఉపవర్ణితః. ౧

స హి సర్వేషాం జ్యోతిర్గణానాం గ్రహనక్షత్రాదీనాం అనిమిషేణ అవ్యక్త రంహసా భగవతా కాలేన భ్రామ్యమాణానాం స్థాణురివ అవష్టభ్య ఈశ్వరేణ విహితః శశ్వ దవభాసతే. ౨

యథా మేఢీస్తంభః ఆక్రమణపశవః సంయోజితాః త్రిభిః త్రిభిః సవనైః

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఏవం సూర్యాదీనాం గతివిశేషాః తత్స్థానవిశేషాః కార్యవిశేషా శ్చోక్తాః. అథ ధ్రువస్య స్థానం వ్యాపారం చాహ (అథేతి) తస్మాత్ ఋషిమండలాత్ పరతః త్రయోదశలక్షయోజనానాం పరస్తాత్ యత్తత్ ప్రసిద్ధం విష్ణోః పరమం పద మామనంతి విష్ణో రభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ పరమం పద మిత్యుక్తమ్, కిం తత్ పరమం పదం తత్రాహ (యత్రేతి) యత్ర పరమే పదే మహాభాగవతో ఔత్తాన పాదిః ఉత్తానపాదపుత్రః అగ్న్యాదిభిః సబహుమానం ప్రదక్షిణతః క్రియమాణః ఉపాస్తే తిష్ఠతి తస్య ధ్రువస్యానుభావః ప్రభావః ఉపవర్ణితః చతుర్థస్కంధే ఇతి శేషః.

(స హి) ధ్రువః భగవదాత్మకేన అనభివ్యక్తవేగేన కాలచక్రేణ భ్రామ్యమాణానాం గ్రహాణాం సూర్యాదీనాం అశ్విన్యాదినక్షత్రాణాం చ సర్వేషాం స్థాణురివ నిశ్చలోఽవష్టంభోఽవలంబః ఈశ్వరేణ విష్టంభత్వేన విహితః స్థాపితః, శశ్వత్ సదా ఏకత్రైవావభాసతే. ౨

స్థాణు రివావష్టంభ ఇత్యేతదేవ ఉపపాదయతి. (యథా మేఢీస్తంభః) త్రిభిః త్రిగుణితైః సూత్రైః సంయోజితా బద్ధా ధాన్యాక్రమణపశవో బలీవర్దాః మేఢీస్తంభ మవలంబ్యేహ మండలాని పాదవిక్షేపస్థానాని చరంత్యేవం నక్షత్రగణాః సూర్యాదయో గ్రహాశ్చ ఏతస్మిన్ కాలచక్రే అంతర్బహి

(శింశుమారసంస్థానవర్ణనమ్)

యథాస్థానం మండలాని చరంత్యేవం భగణా గ్రహాదయ ఏతస్మిన్నంతర్బహిర్యోగేన కాలచక్ర ఆయోజితా ధ్రువమేవావలంబ్య వాయునోదీర్యమాణా ఆకల్పాంతం పరిచంక్రమంతి నభసి యథా మేఘాః శ్యేనాదయో వాయువశాః కర్మసారథయః పరివర్తంతే ఏవం జ్యోతిర్గణాః ప్రకృతిపురుషసంయోగానుగృహీతాః కర్మనిర్మితగతయో భువి న పతంతి. ౩

కేచనైతజ్జ్యోతిరనీకం శింశుమారసంస్థానేన భగవతో వాసుదేవస్య యోగధారణాయామనువర్ణయంతి ౪

ర్యోగేన ఆయోజితాః కేచిదంతర్యోజితాః కేచిద్బహిర్యోజితాః సంతో ధ్రువమవలంబ్యైవ వాయునా వాయుపాశేనోదీర్యమాణాః ధార్యమాణా ఆకల్పాంతం పరితః భ్రమంతే. కర్మవశాత్ వాయుపాశవశ్యత్వాత్ ధ్రువావలంబిత్వాచ్చ భువి న పతంతీతి భావః. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (నభసీతి.) యథా మేఘాః శ్యేనాదయః పక్షిణశ్చ వాయుపాశవశాః కర్మసారథయః కర్మావలంబాః నభసి పరివర్తంతే న తు భువి పతంతి. ఏవం జ్యోతిర్గణా అపి ప్రకృతిపురుషయో ర్యః సంయోగః సంబంధః కర్మాయత్తః తేనానుగృహీతాః నక్షత్రాదిరూపతాం ప్రాప్తా జీవా ఏవ కర్మాయత్తప్రకృతిసంబంధవశాత్ నక్షత్రాదిశరీరభాజ ఇత్యర్థః. అత ఏవ కర్మనిమిత్తం యాసాం తా గతయో యేషామితి తథా కేవలనభః సంచారాపాదకకర్మాయత్తనభోమాత్రగతయో భువి న పతంతి, కర్మణాం తత్పరిణామానాం చ వైచిత్ర్యాత్ అగ్నే రూర్ధ్వజ్వలనవత్ వాయోస్తిర్యగ్గతివత్ నభసి భ్రమణం భువ్యపతనం చ ఉపపద్యత ఇతి భావః. ౩

ఏవం జ్యోతిర్గణానాం కర్మాయత్తో నభఃసంచార ఉక్తః. అథ సర్వాధారస్య భగవత ఏవ శింశుమారాకారేణ అవస్థితత్వాత్ తదాశ్రయాణాం పతనశంకైవ నాస్తీత్యభిప్రయన్ జ్యోతిర్గణస్య శింశుమారాశ్రయత్వం యోగినాముపాసనేన సంపాదయతి (కేచిదితి.) శింశుమారసంస్థానస్య శింశుమారశరీరస్య భగవతో వాసుదేవస్య కృత్స్నచిదచిదాత్మకజగద్ధారకస్య యోగధారణాయాం వాసుదేవవిషయకమనః సమాధిరూపధారణాయామేవైతజ్జ్యోతిరనీకం జ్యోతిర్జాలం కేచిత్ వేదభాగే యోగినో వర్ణయంతి-జ్యోతిరనీకాశ్రయం శింశుమారం భగవదాత్మకముపాస్యం బోధయంతీత్యర్థః. జ్యోతిరనీకాశ్రయం శింశుమారం యోగధారణాయాం విషయీకుర్వంతీతి వార్థః. ౪

యస్య పుచ్ఛాగ్రేఽవాక్శిరసః కుండలీభూతదేహస్య ధ్రువ ఉపకల్పిత స్తస్య లాంగూలే ప్రజాపతిరగ్నిరింద్రో ధర్మ ఇతి పుచ్ఛమూలే ధాతా విధాతా చ కట్యాం సప్తర్షయః. తస్య దక్షిణావర్తకుండలీభూతశరీరస్య యాన్యుదగయనాని దక్షిణపార్శ్వే తు నక్షత్రాణ్యుపకల్పయంతి దక్షిణాయనాని తు సవ్యే యథా శింశుమారస్య కుండలాభోగసన్నివేశస్య పార్శ్వయో రుభయో రవ్యవయవాః సమసంఖ్యా భవంతి. పృష్ఠే త్వజవీథీ ఆకాశగంగా చోదరతః. ౫

పునర్వసుపుష్యౌ దక్షిణవామయోః శ్రోణ్యోరార్ద్రాశ్లేషే చ దక్షిణవామయోః

ఏతదేవ ప్రపంచయతి (యస్యేత్యాదినా) యస్య భగవదాత్మకస్య కుండలీభూతదేహస్య సర్పవత్ కుండలీభూతో వలయీభూతో దేహో యస్య అర్వాగధస్తాచ్ఛిరో యస్య అనేనోర్ధ్వపుచ్ఛస్యేత్యవగమ్యతే తస్య శింశుమారస్య పుచ్ఛాగ్రే ధ్రువ ఉపకల్పితః ఉపాస్యః, యోగిభిరితి శేషః శింశుమారావయవేషు యత్ర యస్యావస్థానం తదాశ్రయత్వేన తత్ర తస్యావయవస్యోపాసనం కృతం కైశ్చిత్తద్వైవాధునాపి కర్తవ్యం, తేషామవస్థితిః తత్ర తత్రైవ జ్ఞేయేత్యత్ర ప్రతిపద్యతే. పుచ్ఛాగ్రే హి ధ్రువో వ్యవస్థితః, తథా చ శ్రీవైష్ణవే పురాణే, "ఉత్తానపాదపుత్రస్తు తమారాధ్య జగత్పతిం। సతారశింశుమారస్య ధ్రువః పుచ్ఛే వ్యవస్థితః" ఇతి తస్య శింశుమారస్య లాంగూలే పుచ్ఛాగ్రాదధోభాగే ప్రజాపత్యాదయశ్చత్వారో వ్యవస్థితాః. అతః ప్రజాపత్యాద్యాశ్రయత్వేన లాంగూలోపాసనం కర్తవ్య మిత్యర్థః ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ పుచ్ఛస్య మూలే ధాతా విధాతా చోపకల్పిత ఇత్యనుషంగః కట్యాం సప్తర్షయ ఇత్యత్రాపి ప్రజాపత్యాదయస్త్వేవం వ్యవస్థితాః లాంగూలే ప్రజాపతిః ప్రజాపతే రధస్తా దగ్నిః తతోఽధస్తా దింద్రః తతోఽప్యధో ధర్మ ఇతి తస్య దక్షిణావర్తకుండలీభూతశరీరస్య దక్షిణపార్శ్వే యాన్యుదగయననక్షత్రాణ్యభిజిదాదీని పునర్వస్వంతాని చతుర్దశ ఉపకల్పయంతి ఉపాసతే, యాని దక్షిణాయననక్షత్రాణి పుష్యాదీన్యుత్తరాషాఢాంతాని చ తాని వామపార్శ్వే ఉపకల్పయంతి ఏతదేవ స్థానవిశేషేణ విభజ్య దర్శయితుం దక్షిణోత్తరపార్శ్వయో రవయవసామ్యం తావదాహ (యస్యేతి) కుండలాకారః సర్పాకారః సన్నివేశో యస్య తస్య శింశుమారస్య ఉభయోరపి పార్శ్వయో ర్యథావయవాః సమసంఖ్యా భవంతి. తస్య పృష్ఠే త్వజవీథీ నామ సూర్యస్య దక్షిణాయనాఖ్యా శీఘ్రగతిర్మార్గవిశేషః, ఉదరే ఆకాశగంగా ఉపకల్పితాః, ఆర్ద్రేత్యాది యుంజీత ౫

స్థానవిశేషేణ ఉభయనక్షత్రాణాం స్థానవిభాగ కల్పనామాహ (పునర్వస్విత్యాదినా) పునర్వసురుదగయనాంతం నక్షత్రం పుష్యో దక్షిణాయనస్యాధఃస్థా వుభౌ క్రమేణ దక్షిణవామయోః శ్రోణ్యోరుపకల్ప్యౌ ఆర్ద్రేత్యాని యుంజీతానుసందధీత, ఉత్తరాయణనక్షత్రేష్వభిజిదాదిషు పునర్వస్వంతేషు పునర్వ

(శింశుమారసంస్థావర్ణనమ్)

పశ్చిమయోః పాదయో రభిజిదుత్తరాషాఢే దక్షిణవామయోః నాసికయోః యథాసంఖ్యం శ్రవణపూర్వాషాఢే దక్షిణవామయోర్లోచనయోః ధనిష్ఠామూలం చ దక్షిణవామయోః కర్ణయోర్మఘాదీన్యష్ట నక్షత్రాణి దక్షిణాయనాని వామపార్శ్వవంక్రిషు యుంజీత తథైవ మృగశీర్షాదీని ఉదగయనాని దక్షిణపార్శ్వవంక్రిషు ప్రాతిలోమ్యేన ప్రయుంజీత, శతభిషా జ్యేష్ఠే స్కంధయోర్దక్షిణవామయోః న్యసేత్ ౬

ఉత్తరాహనావగస్తిరధరాహనౌ యమో ముఖేషు చాంగారకః శనైశ్చర ఉపస్థే బృహస్పతిః కకుది వక్షస్యాదిత్యో హృదయే నారాయణో మనసి చంద్రో నాభ్యాముశనా స్తనయోరశ్వినౌ బుధః ప్రాణాపానయో రాహుర్గలే కేతవః సర్వాంగేషు రోమసు సర్వే తారాగణాః. ౭

ఏతదుహైవ భగవతో విష్ణోః సర్వదేవతామయం రూపమహరహః సంధ్యాయాం ప్రయతో వాగ్యతో నిరీక్షమాణ ఉపతిష్ఠేత నమో జ్యోతిర్లోకాయ కాలాయనాయానిమిషాం పతయే మహాపురుషాయాభిధీమహీతి ౮

స్వార్థా(?)భిజిచ్ఛ్రవణధనిష్ఠా దక్షిణశ్రోణిపాదనాసికాలోచనకర్ణనాసికాస్థానేషు జ్ఞేయాః. మృగశీర్షా రోహిణీకృత్తికాభరణ్యశ్వినీరేవత్యుత్తరాభాద్రపూర్వాభాద్రపదా అష్టౌ నక్షత్రాణి దక్షిణపార్శ్వేఽవగంతవ్యాని. శతభిషగ్దక్షిణస్కంధే దక్షిణాయననక్షత్రేషు పుష్యప్రభృత్యుత్తరాషాఢాన్తేషు పుష్యాశ్లేషోత్తరాషాఢా పూర్వాషాఢామూలాఖ్యాని పంచనక్షత్రాణి, పాదనాసికాలోచనకర్ణస్థానేషు యోజ్యాని. మఘాదీన్యనురాధాంతాని క్రమేణాష్టౌ నక్షత్రాణి వామపార్శ్వే యోజ్యాని జ్యేష్ఠాఖ్యం వామస్కంధే యోజ్యం. హనుః కపోలప్రాంతదేశః. అగస్త్యయమావపి నక్షత్రరూపేణ వర్తేతే ఇత్యభిప్రాయః బృహస్పతిః కకుది గళపృష్ఠే కేతవ ఇతి బహువచనం కేత్వాకారనక్షత్రాణాం తారాసద్భావాభిప్రాయేణ ప్రయుక్తం శేషం స్పష్టమ్ ౬-౭

ఏవం ప్రతినియతస్థానగ్రహనక్షత్రతారామయం శింశుమారచక్రం నిత్య ముపాస్య మిత్యాహ (ఏతదితి.) ఏతదుహైవ ఏతద్వై సర్వదేవతామయం భగవతో విష్ణో రూపం శరీరం శింశుమారచక్రం అహరహః సంధ్యాయాం ప్రయతః సమాహితచిత్తో వాగ్యతో మౌనీ సన్నిరీక్షమాణ ఉపతిష్ఠేత వక్ష్యమాణమంత్రేణ స్తువీత మంత్రమేవాహ (నమ ఇతి) జ్యోతిషాం లోకాయ కాలాయనాయ కాలస్యాశ్రయభూతాయ కాలచక్రస్వరూపాయ వా అనిమిషాం బ్రహ్మాదీనామపి పతయే తేషామపి పాలకత్వాత్ మహాపురుషాయ పరమపురుషాత్మకాయ నమః అభిధీమహీతి ఉక్తరూపం మహాపురుషం ధ్యాయేమ ఇత్యర్థః. ౮

గ్రహర్క్షతారామయమాధిదైవికం పాపాపహం మంత్రకృతాం త్రికాలమ్,
నమస్యతః స్మరతో వా త్రికాలం నశ్యేత తత్కాలజమాశు పాపమ్. ౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే,
శింశుమారసంస్థావర్ణనం నామ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఏవం శింశుమారాకృతే ర్భగవతోఽనుసంధాననమస్కారయోః ఫలమాహ (గ్రహర్క్షేతి) గ్రహనక్షత్రతారామయ మాధిదైవిక మధిదైవే వర్తమానం దేవేభ్యః ఉత్కృష్ట మిత్యర్థః. హరే రూపం శింశుమారం త్రికాలం నమస్యతః నమస్కుర్వతః స్మరతో వా త్రికాలం మంత్రకృతాం ఉక్తమంత్రం జపతాం వా తత్కాలజం పాప మాశు శీఘ్రం నశ్యేత నష్టం భవేదిత్యర్థః. తత్కాలజమిత్యనేన తత్తద్భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలజం వివక్షితమ్ ౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అధస్తాత్ సవితుః యోజనాయుతే స్వర్భానుః నక్షత్రవచ్చరతీత్యేకే యోఽసావమరత్వం గ్రహత్వం చాలభత భగవదనుకంపయా స్వయమసురాపసదః సైంహికేయో హ్యతదర్హః తస్య తాతజన్మకర్మాణి చోపరిష్టా ద్వక్ష్యామః ౧

యదద స్తరణే ర్మండలం ప్రతపత స్తద్విస్తరతో యోజనాయుత మాచక్షతే ద్వాదశసహస్రం సోమస్య త్రయోదశసహస్రం రాహోర్యః పర్వణి తద్వ్యవధానకృత్ వైరానుబంధః సూర్యాచంద్రమసా వభిధావతి. ౨

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం సూర్యాదారభ్య ధ్రువపర్యంతం దివో మండలసన్నివేశ మనువర్ణ్యాథ సూర్యా దధస్తాత్ స్వర్భాన్వాదిమండల మనువర్ణయతి (అధస్తాదిత్యాదినా) సూర్యస్యాధస్తాత్ యోజనానామయుతే స్వర్భానుః రాహుర్నక్షత్రవచ్చరతీత్యేకే వదంతి. తం విశినష్టి యోఽసావితి. యోఽసౌ స్వర్భానుః భగవత్కృపయా అమరత్వం గ్రహత్వం చాలభత లేభే. కేవలభగవత్కృపైవ తస్యామరత్వాదౌ హేతుః. న తు తస్య తద్యోగ్యతాఽస్తీత్యాహ. హి యతః సింహికాయాః పుత్రః రాహురసురాధమః అత ఏవామరత్వాద్యనర్హః కిం తస్య భగవత్కృపావిషయత్వోపపాదక మిత్యాహ తస్యేతి. తస్య రాహోర్జన్మ కర్మాణి చ ఉపరిష్టా దష్టమస్కంధే వక్ష్యామః నాధునేత్యర్థః తత్రైవ స్ఫుటీభవిష్యతీతి నాత్రావసర ఇతి భావః. ౧

రాహుప్రసంగా దుపరాగస్వరూపం వక్తు మాహ (యదద ఇతి) ప్రతపత స్తరణేః సూర్యస్య యదదః యత్తత్ప్రసిద్ధం మండలం తద్విస్తారతో యోజనాయుత మయుతయోజనవిస్తృత మాచక్షతే. తతః సూర్యమండలాత్ ఉపరితనసోమమండలం ద్వాదశసహస్రయోజనవిస్తృతం సూర్యమండలా దధః తతో రాహోర్మండలం తు త్రయోదశసహస్రయోజనవిస్తృత మతః సూర్యసోమమండలాభ్యాం స్వర్భానో ర్మండలస్య విస్తృతత్వాత్ కదాచిత్ సూర్యసోమమండలాచ్ఛాదకత్వం సంభవతీతి భావః. యః స్వర్భానుః తద్వ్యవధానకృత్ అమృతపానదశాయాం తయోః సూర్యాచంద్రమసో రభిముఖం ధావతి తాభ్యాం కలహాయాభిముఖం గచ్ఛతీత్యర్థః ౨

తన్నిశమ్యోభయత్రాపి భగవతా రక్షణాయ ప్రయుక్తం సుదర్శనం నామ భాగవతం దయితమస్త్రం తత్తేజసా దుర్విషహం ముహుః పరివర్తమానం అభ్యవస్థితో ముహూర్త ముద్విజమానః చకితహృదయ ఆరాదేవ నివర్తతే తదుపరాగమితి వదంతి లోకాః. 3

తతోఽధస్తాత్ సిద్ధచారణవిద్యాధరాణాం సదనాని తావన్మాత్ర ఏవ. 4

తతోఽధస్తాత్ యక్షరక్షఃపిశాచప్రేతభూతగణానాం విహారాజిర మంతరిక్షం యావద్వాయుః ప్రవాతి యావన్మేఘా ఉపలభ్యంతే 5

తతోఽధస్తాత్ శతయోజనాంతర ఇయం పృథివీ యావద్ధంసభాసశ్యేనసుపర్ణా దయః పతత్త్రిప్రవరా ఉత్పతంతీతి 6

ఉపవర్ణితం భూమేర్యథాసన్నివేశావస్థాన మవనే రప్యధస్తాత్ సప్త భూవివరా

తదభిధావనం నిశమ్య దృష్ట్వా ఉభయోరపి రక్షణాయ భగవతా పరమపురుషేణ భాగవతం భగవత్సంబంధి తత్ సుదర్శనాఖ్యమస్త్రం తేజసా దుర్విషహం దుఃఖేనాపి సోఢుమశక్యం ముహుర్ముహుః పరిభ్రమమాణం ప్రతి ముహూర్త మభిముఖతయాఽవస్థితో రాహు రుద్విజమానో భయమాపన్నః చకితహృదయః చంచలచిత్తః ఆరాదేవ దూరాదేవ నివర్తతే, తదేవోపరాగో గ్రహణమితి జనాః వదంతి అభిధావనదశాయాం యత్ యత్ స్వమండలేన సూర్యాచంద్రమసోః మండలాచ్ఛాదనం తదేవ గ్రహణమితి జనా ఉపరాగస్వరూపానభిజ్ఞా వదంతీత్యర్థః. తత్ర ఋజువక్రస్థితిభ్యాం అర్ధగ్రాససర్వగ్రాసౌ న తు వస్తుతో గ్రాసోఽస్తీతి దూరాన్తరత్వాత్. 3

తతః స్వర్భానో రధస్తాత్ తావన్మాత్ర ఏవ అయుతయోజనాంతర ఏవ సిద్ధాదీనాం సదనాని స్థానాని తతోఽధస్తాత్ సిద్ధాదిసదనేభ్యోఽధస్తాత్ యక్షాదీనాం విహారాజిరం విహారస్థాన మంతరిక్షం గృహహీనం వర్తతే తస్యావధిమాహ. యావత్ వాయుః ప్రధావతి భృశం ధావతి తస్యాప్యవధిమాహ, యావన్మేఘా ఉపలభ్యంత ఇతి తతో యక్షాదీనాం విహారాంతరిక్షాదధస్తాత్ శతయోజనాంతరేణేయం పృథివీ భూర్లోకో వర్తతే, పృథివ్యా ఉపరి భూర్లోకస్యావధిమాహ యావదితి యావద్ధంసాదయః పక్షిశ్రేష్ఠా బలినః, ఉత్పతంతి ఉద్గచ్ఛంతి, తావద్భూలోక మిత్యర్థః. 4—6

భూమండలం తు సప్రపంచముపవర్ణితం ప్రాగిత్యాహ (ఉపవర్ణితమితి.) యద్భూమేః సన్నివేశేన

(అధోలోకవర్ణనమ్)

ఏకైకశో యోజనాయుతాంతరేణాయామవిస్తారేణోపక్లప్తా అతలం వితలం సుతలం తలాతలం మహాతలం రసాతలం పాతాలమితి. ౭

ఏతేషు హి బిలస్వర్గేషు స్వర్గాదప్యధికకామభోగైశ్వర్యానందవిభూతిభిః సుసమృద్ధభవనోద్యానాక్రీడవిహారేషు దైత్యదానవకాద్రవేయా నిత్యప్రముదితానురక్తకలత్రాపత్యబంధుసుహృదనుచరా గృహపతయ ఈశ్వరా దప్యప్రతిహతకామా మాయావినోదా నివసంతి. ౮

యేషు మహారాజమయేన మాయావినా వినిర్మితాః పురో నానామణిప్రవర

అవయవవిన్యాసేన అవస్థానం తద్యథా తదుపవర్ణితమేవ. ధ్రువమండలాదారభ్య భూపర్యంతో లోకసన్నివేశ ఉక్తః అథ భూమేరధస్తనానాం లోకానాం సన్నివేశమాహ (అవనేరపీత్యాదినా ఉత్తరాధ్యాయాన్తేన గ్రంథేన.) అవనేర్భూలోకాదధస్తాత్ సప్తభూవివరా భూమ్యామేవ వివరాః సంతి, తే చైకశో యోజనానామయుతం తేనాంతరా మధ్య ఉచ్ఛ్రితం, భావేక్తః. ఉచ్ఛ్రాయః ఔన్నత్యం యోజనాయుతాంతరోచ్ఛ్రితమాయామో దైర్ఘ్యం విస్తారశ్చ అయుతయోజనపరిమితః తేషాం సమాహారద్వంద్వః తేన యోజనాయుతాంతరోచ్ఛ్రితాయామవిస్తారేణ ఉపకల్పితా వివరాణామూర్ధ్వం భూమేః యోజనాయుతోచ్ఛ్రితతయా బిలానామాయామో విస్తారశ్చాయుతయోజనపరిమితి ఇత్యర్థః తారతమ్యేన భోగతారతమ్యేన చోపక్లప్తాః భూర్లోకాపేక్షయా వివరేషు భోగాధిక్యమస్తీత్యర్థః. వివరాణి సప్త నిర్దిశతి (అతలమిత్యాదినా పాతాలమిత్యంతేన గ్రంథేన.) ౭

తారతమ్యేనేత్యేతదేవ సప్తవివరాసాధారణ్యేన దర్శయతి (ఏతేష్విత్యాదినా అతాతల ఇత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన) ఏతేషు బిలస్వర్గేషు దైత్యాదయో నివసంతీత్యన్వయః. కథంభూతేషు స్వర్గాదప్యధికః కామభోగశ్చైశ్వర్యానందః ఐశ్వర్యప్రసక్తిసంతోషశ్చ భూతిః సంపత్తిశ్చ విభూతిః ఈశితవ్యవర్గశ్చ అధీశశబ్దస్య నిత్యసాపేక్షత్వాత్ సమాసః. అభితః సుసమృద్ధాని భవనాన్యగారాణి ఉద్యానాదీని క్రీడాస్థానాని విహారస్థానాని చ యేషు, యత్ర క్రీడా ఖేలనం విహారః స్త్రీసంభోగః, కథంభూతాః - నిత్యప్రముదితా అనురక్తాః కళత్రాదయో యేషాం తథాభూతాః ౮

కించ హే మహారాజ! యేషు బిలస్వర్గేషు మాయావినా అసురేణ మయేన నిర్మితాః పురాః పురాణి చకాసతి ఇత్యన్వయః. కథంభూతా నానావిధా యే మణిప్రవరాస్తేషాం ప్రవేకా ముఖ్యాః తైః విరచితైః

ప్రవేకవిరచితవిచిత్రభవనప్రాకారగోపురసభాచైత్యచత్వరాయతనాదిభిః నాగాసురమిథున పారావతశుకశారికాకీర్ణ కృత్రిమభూమిభిః వివరేశ్వరగృహోత్తమైః సమలంకృతాశ్చకాసతి

ఉద్యానాని చాతితరాం మనఇంద్రియానందిభిః కుసుమఫలస్తబకసుభగకిసల యావనతరుచిరవిటపవిటపినాం లతాంగాలింగితానాం శ్రీభిః సమిథునవివిధవిహంగమ జలాశయానా మమలజలపూర్ణానాం ఝషకులోల్లంఘనక్షుభితనీరనీరజకుముదకువలయ కహ్లారనీలోత్పలలోహితశతపత్త్రాదివనేషు కృతనికేతనానాం ఏకవిహారాకులమధురవివిధ స్వనాదిభి రింద్రియోత్సవై రమలోకశ్రియ మతిశయితాని ౧౦

యత్ర హవావ న భయ మహోరాత్రాదిభిః కాలవిభాగై రుపలక్ష్యతే ౧౧

విచిత్రైః భవనాదిభి స్తథా వివరేశ్వరాణాం గృహోత్తమైశ్చ సమలంకృతాః, కథంభూతైః? గృహోత్తమైః నాగాశ్చాసురాశ్చ మిథునీభూతాః పారావతాదయశ్చ తై రాకీర్ణాః సంకులాః కృత్రిమా వేదికాదిరూపా భూమయో యేషు తైః, నానాస్వనమిథునేతి పాఠే నానాస్వనత్వం మిథునీభూతపారావతాదివిశేషణమ్ —

తథా కనకలతాభి రాలింగితానాం సంశ్లిష్టానాం కుసుమస్తబకైః ఫలస్తబకైః సుందర కిసలయైశ్చావనతా నమ్రా రుచిరా విటపాః శాఖా యేషాం తేషాం విటపినాం వృక్షాణా ముద్యానాని క్రీడావనాని మనస ఇంద్రియాణాం చానందినీభి రానందకారిణీభిః శ్రీభి ర్వివరేశ్వరశ్రీభి రమరలోకశ్రియ మతిశయితాని అతిక్రాంతాని. యేషు వివరేషు చకాసతీత్యన్వయః. పునః కైః అమరలోకశ్రియ మతి శయితా న్యుద్యానాని చకాసతి, అమలైః స్వచ్ఛైః జలైః పూర్ణానాం సమిథునానాం చక్రవాకాదిభిః మిథున సహితా యే వివిధా విహంగాః తేషాం కులం సమూహ స్తస్య కోలాహలో యేషు తేషాం జలాశయానాం సంబంధిఝషసమూహోల్లంఘనేన విహారేణ క్షుభితం సంచలితం యన్నీరం జలం తస్మిన్ యాని నీరజాదీని తేషాం వనేషు కృతం నికేతనం స్థానం యేషాం పక్షిణామితి శేషః సామర్థ్యాన్నానావిధైః విహారై రాకులా మధురా యే వివిధాః స్వరాదయః, ఆదిశబ్దేన గమనేక్షణాదయో వివక్షితాః. తైః కథం భూతైః, ఇంద్రియాణా మానందజనకైః శ్రీభిరితి యావత్, ఉక్తవిధవిటపినా ముక్తవిధానాం మన ఇంద్రియాణాం చానందిభిః శ్రీభిరింద్రియోత్సవైః ఉక్తవిధానాం పక్షిణాం చోక్తవిధైః స్వరాదిభిశ్చామరలోక శ్రియమతిశయితా న్యుద్యానాని యేషు వివరేషు చకాసతీత్యర్థః ౧౦

యత్ర హ వావ యేషు హి వివరేషు కాలవిభాగైః కాలావయవైః అహోరాత్రాదిభి ర్భయం నోపలక్ష్యతే తత్రత్యానా మాయుషోఽభూయస్త్వాదితి భావః యత్ర యేషు వివరేషు యే మహాంతోఽహి

(అధోలోకవర్ణనమ్)

యత్ర హి మహాహిప్రవరశిరోమణయః సర్వం తమః ప్రబాధంతే. ౧౨

న వా ఏతేషు వసతాం దివ్యౌషధిరసరసాయనాన్నపానస్నానాదిభి రాధయో వ్యాధయో వలీపలితజరాదయశ్చ దేహవైవర్ణ్యదౌర్గంధ్యస్వేదక్లమగ్లానిరితి వయోఽవస్థాశ్చ భవంతి. ౧౩

న హి తేషాం కల్యాణానాం ప్రభవతి కుతశ్చన మృత్యుః వినా భగవత్తేజసః చక్రాపదేశాత్. ౧౪

యస్మిన్ ప్రవిష్టే ఽసురవధూనాం ప్రాయః పుంసవనాని భయాదేవ స్రవంతి పతంతి చ. ౧౫

ప్రవరాః సర్వశ్రేష్ఠాః తేషాం యే శిరోమణయః ఫణామణయః తే సర్వం కృత్స్నం తమోఽంధకారం ప్రబాధంతే నిరస్యంతి. ౧౧-౧౨

ఏతేషు వివరేషు వసతా మాధయో మనఃపీడాః వ్యాధయో రోగాః వలిః త్వగ్గతో వికారః, పలితం కేశేషు శౌక్ల్యం ఏత దుభయమూలభూతా జరా ఆదిశబ్దేన మతిభ్రంశాదిర్గృహ్యతే. తథా దేహస్య వైవర్ణ్యం రూపాంతరం దుర్గంధః పూతిగంధః స్వేదం ఖేదం క్లమః భ్రమః గ్లానిరనుత్సాహ ఇతి ఏతే వయోఽవస్థాశ్చ దివ్యౌషధై రసాయనపానైః దివ్యైరశనస్నానాదిభిశ్చ న భవంతి. ౧౩

తథా తేషాం బిలస్థానాం కల్యాణానాం నిర్దుఃఖానాం కస్మాదపి మృత్యుర్న హి ప్రభవతి కోఽపి తాన్ మారయితుం సమర్థో న భవతీత్యర్థః. భవతీతి పాఠే మృత్యుర్మరణం కుతశ్చిదపి తేషాం నాస్తీత్యర్థః. తర్హ్యమరాస్తే కిం తత్రాహ (వినేతి.) చక్రాపదేశాత్ చక్రసంజ్ఞాత్ భగవత్తేజసోఽస్త్రరూపాద్వినా సుదర్శనాస్త్రాద్వినా నాన్యస్మాన్న మృత్యుస్తస్మాత్ స్వస్త్యేవేత్యర్థః. ౧౪

తదేవాహ. (యస్మిన్) సుదర్శనాస్త్రే వివరేషు ప్రవిష్టే సత్యసురవధూనాం పుంసవనాని గర్భాః ప్రాయేణ చక్రభయాత్ ప్రస్రవంతి పూర్ణాశ్చేత్ పతంతీత్యర్థః ౧౫

అథాతలే మయపుత్రోఽసురో బలో నివసతి యేన హ వా ఇహ సృష్టాః షణ్ణవతిర్మాయాః కాశ్చనాద్యాపి మాయావినో ధారయంతి యస్య చ జృంభమాణస్య ముఖతః త్రయః స్త్రీగణా ఉదపద్యంత స్వైరిణ్యః కామిన్యః పుంశ్చల్య ఇతి యా వై బిలాయనం ప్రవిష్టం పురుషం రసేన హాటకాఖ్యేన సాధయిత్వా స్వవిలాసావలోకనానురాగస్మితసల్లాపోపగూహనాదిభిః స్వైరం కిల రమయంతి, యస్మిన్నుపయుక్తే పురుష ఈశ్వరోఽహం సిద్ధోఽహ మిత్యయుత మహాగజబల మాత్మాన మభిమన్యమానః కత్థతే మదాంధ ఇవ ౧౬

తతోఽధస్తాత్ వితలే హరో భగవాన్ హాటకేశ్వరః స్వపార్షదభూతగణావృతః ప్రజాపతిసర్గోపబృంహణాయ భవో భవాన్యా సహ మిథునీభూత ఆస్తే. యతః ప్రవృత్తా

ఏవం సామాన్యతో వివరానుపవర్ణ్యాథ విశేషేణ వివర్ణయితు స్తావదతలం వివర మనువర్ణయతి (అథేతి.) అతలాఖ్యే వివరే మయస్య పుత్రో బలో నామ నివసతి, తం విశినష్టి. (యేనేతి) యేన బలేనైవ సృష్టా ఇహ షణ్ణవతి సంఖ్యాకా మాయాః తాసాం మాయానాం మధ్యే కాశ్చన మాయా అద్యాపి కేచిత్ మాయావినో ధారయంతి, యస్య బలస్య విజృంభమాణస్య సతః తన్ముఖాత్ త్రయః స్త్రీణాం గణా ఉద్బభూవుః. గణానేవాహ. స్వైరిణ్యః కామిన్యః పుంశ్చల్య ఇతి సవర్ణరతాః స్వైరిణ్యః కామిన్య స్త్వసవర్ణరతాః తత్రాప్యతిచంచలాః పుంశ్చల్యః, త్రివిధాస్తా విశినష్టి. యా వై స్వైరిణ్యాదయః స్త్రియో బిలాయనం వివరం ప్రవిష్టం పురుషం హాటకాఖ్యేన రసేన రసాయనేన సాధయిత్వా స్వవశీకృత్య. బలాయనమితి పాఠే తత్ర ప్రవిష్టం పురుషం రసేన బలాయనం సాధయిత్వా సంభోగసమర్థం కృత్వా స్వేఽసాధారణా విలాసా స్తత్పూర్వకో యోఽవలోకః అనురాగయుక్తం యత్ స్మితం సల్లాపో రహోభాషణముపగూహన మాలింగన మేవమాదిభిః స్వైరం రమయంతి కిల హాటకాఖ్యం రసం విశినష్టి. (యస్మిన్నితి.) యస్మిన్ రసే ఉపయుక్తే సేవితే సత్యుపయోక్తా పురుషః ఆత్మానమయుతదిగ్గజ బలం మన్యమానో మదాంధః ఇవాహ మీశ్వరః సిద్ధోఽహమితి, కత్థతే శ్లాఘతే ౧౬

ఏవ మతలాఖ్యో వివర ఉపవర్ణితః. అథ వితలం వర్ణయతి (తత ఇతి) తతోఽతలాదధస్తా ద్వితలే వివరే భగవాన్ హరో రుద్రో హాటకేశ్వరః స్వపార్షదై ర్భూతగణైః ప్రమథగణైః పరివృతః ప్రజాపతిసర్గః బ్రహ్మణాదిష్టః సర్గః తస్యోపబృంహణాయ వృద్ధయే భవాన్యా సహ మిథునీభూయాస్తే. యదుక్తం హాటకేశ్వర ఇతి నామ తస్మిన్నిమిత్తం స్పష్టయతి(యత ఇతి.)భవానీభవయో ర్మిథునీభూతయో ర్వీర్యేణ హాటకీన్యాఖ్యా సరిత్ప్రవరా యతః ప్రవృత్తా తస్మాద్భవో హాటకస్య సువర్ణస్య ఈశ్వరః

(అధోలోకవర్ణనమ్)

సరిత్ప్రవరా హాటకీ నామ భవయోర్వీర్యేణ యత్ర చిత్రభాను ర్మాతరిశ్వనా సమిధ్యమాన ఓజసా పిబతి తన్నిష్ఠ్యూతం హాటకాఖ్యం సువర్ణం భూషణేనాసురేంద్రావరోధేషు పురుషాః సహ పురుషీభి ర్ధారయంతి. ౧౭

తతోఽధస్తాత్ సుతలే ఉదారశ్రవాః పుణ్యశ్లోకో విరోచనాత్మజో బలి ర్భగవతా మహేంద్రస్య ప్రియం చికీర్షమాణేనాదితేర్లబ్ధకాయో భూత్వా వటువామనరూపేణ పరాక్షిప్త లోకత్రయో భగవదనుకంపయైవ పునః ప్రవేశిత ఇంద్రాదిష్వవిద్యమానయా సుసమృద్ధయా శ్రియాభిజుష్టః స్వధర్మేణారాధయంస్తమేవ భగవంత మారాధనీయ మపగతసాధ్వస ఆస్తేఽధునాపి. ౧౮

నో ఏవైతత్ సాక్షాత్కారో భూమిదానస్య యత్తద్భగవత్యశేషజీవనికాయానాం

ఉత్పాదకత్వాత్ హాటకేశ్వర ఇత్యుచ్యతే ఇతి భావః. నను హాటకిన్యాఖ్యా సరిత్ప్రవరాయాః ప్రభవత్వేఽపి న హాటకప్రభవత్వం తత్రాహ. యత్ర హాటకిన్యాం సరిత్ప్రవరాయాం చిత్రభానురగ్నిః మాతరిశ్వనా వాయునా సమిధ్యమానః సమ్యగ్దీప్యమానః ఓజసా బలేనాపిబత్ హాటకినీం పీతవాన్. తేనాగ్నినా నిష్ఠ్యూతం ఫూత్కృతం త్యక్తం హాటకాఖ్యం సువర్ణం అసువర్ణ మసురేంద్రాణాం విభవవాపినాం అవరోధేషు అంతఃపురేషు పురుషాః పురుషీభిః స్త్రీభిః సహ భూషణేనాభరణేన ధారయంతి. భూషణాని కారయిత్వా ధారయంతీత్యర్థః హాటకిన్యా అంతతో హాటకాఖ్యసువర్ణరూపేణ పరిణామాత్ తత్ప్రభవోఽపి హాటకేశ్వర ఇతి భావః. ౧౭

అథ సుతలం వర్ణయతి (తత ఇతి) తతో వితలాదధస్తాత్ సుతలే వివరేఽప్యురుశ్రవా విపులకీర్తిః పుణ్యశ్లోకః స్మరతాం పుణ్యపాదకయశఃసంపన్నః మహాభాగవతో భాగవతాగ్రగణ్యః విరోచనస్యాత్మజో బలిరధునాప్యాస్తే ఇత్యన్వయః, కథంభూతః? మహేంద్రస్య ప్రియం కర్తుమిచ్ఛతా ప్రథమం దితేః సకాశాత్ భూత్వా వటువామనరూపేణ లబ్ధః కాయో దేహో యేన తేన భగవతా ప్రథమం పరిక్షిప్త మపహృతం లోకత్రయం యస్య తథాభూతః పునర్భగవతోఽనుకంపయైవ సుతలే వివరే ప్రవేశిత ఇంద్రాదీనామపి దుర్లభయా సుసమృద్ధయా శ్రియా సంపదా జుష్టః సేవితః భయరహితః తమేవ భగవంతం స్వధర్మేణ స్వోచితధర్మేణారాధయన్ ౧౮

ఏతత్ సర్వసంపత్సమృద్ధం సుతలాధిపత్యం తద్భూదానఫలమితి న మంతవ్యమిత్యాహ (నో ఏవైతదితి) యద్బిలనిలయే వివరస్థానే ఐశ్వర్యం తదేతద్భూమిదానస్య సాక్షాత్కారః ఫలం న భవత్యేవ

జీవభూతాత్మభూతే పరమాత్మని వాసుదేవే తీర్థతమే పాత్ర ఉపపన్నే పరయా శ్రద్ధయా పరమాదరసమాహితమనసా సంప్రతిపాదితస్య సాక్షాదపవర్గద్వారస్య యద్బిలనిలయైశ్వర్యమ్ ౧౯

యస్య హ వావ క్షుత పతన స్ఖలనాదిషు వివశః సకృన్నామాభిగృణన్ పురుషః కర్మబంధన మంజసా విధునోతి, యస్య హైవ ప్రతిబాధనం ముముక్షవోఽన్యథైవోపలభంతే ౨౦

తద్భక్తానా మాత్మవతాం సర్వేషా మాత్మన్యాత్మద ఆత్మతయైవ. ౨౧

న వై భగవాన్నూన మముష్యానుజగ్రాహ యదుత పున రాత్మానుస్మృతి

కుత ఇత్యపేక్షాయా మేవం భూతస్య దానస్య సాక్షాదపవర్గహేతుత్వా దిత్యాశయేన భూమిదానం విశినష్టి. భగవతి షాడ్గుణ్యపూర్ణేఽశేషభూతజాతానాం యే జీవభూతాః ప్రత్యగాత్మానః తేషామప్యాత్మభూతే పరమాత్మన్యంతఃప్రవిశ్య ధారకే వాసుదేవే తీర్థమయే పావనతమే పాత్రే ఉపపన్నే సమీపం ప్రాప్తే సతి తస్మిన్ పరయా నిరుపాధికయా శ్రద్ధయా కర్తవ్యవిషయత్వరయా సమాహితం మనశ్చిత్తం యేన తేన బలినా సంప్రతిపాదితస్య కృతస్య సాక్షాదపవర్గసాధనభూతస్య భగవతః తీర్థతమత్వమేవోపపాదయతి (యస్యేతి) యస్య హి భగవతో నామ సకృదపి వివశోఽపి క్షుత్పతనస్ఖలనాదిష్వవస్థాస్వపి గృణన్ పురుషః కర్మరూపబంధనమంజసా సుఖేన విధునోతి నిరస్యతి. సకృత్స్మరణమాత్రేణాపి సమస్తవృజిననిరాసక్షమనామవతో భగవతస్తీర్థసమత్వం కైముత్యన్యాయసిద్ధమితి భావః. కర్మబంధం విశినష్టి (యస్య హ వా ఇతి) యస్య హి కర్మబంధస్య ప్రతిబాధనం నిరసనోపాయమిహ ముముక్షవోఽన్యథా కర్మయోగాదిరూపేణ ఉపలభంతే జానంతి. తత్ కర్మబంధనం ధునోతీతి పూర్వేణాన్వయః ప్రతిసాధనమితి పాఠే ప్రతిక్షేపసాధనం నిరసనోపాయ మిత్యేవార్థః యథా కర్మయోగాదికం భగవద్భక్తియోగోత్పత్తిప్రతిబంధకప్రాచీనకర్మబంధనిరసనద్వారా భక్తియోగానుగ్రాహకత్వేన భక్తియోగద్వారా కృత్స్నపూర్వోత్తరాఘనిరవర్తక మేవం నామస్మరణమపీత్యత్రాభిప్రేతోఽర్థః. అన్యథా భక్తియోగానర్థక్యావత్తేరిత్యవగంతవ్యమ్. ఏవం తీర్థతమే సర్వేషామాత్మని భాగవతానామాత్మదే ఆత్మపర్యంతపదాన్యే ఆత్మతమే నిరతిశయప్రియతమే భగవతి వినియుక్తస్య లోకత్రయస్య న బలినియమనైశ్వర్యం ఫలమితి పూర్వేణైవాన్వయః ౧౯-౨౧

నను యద్యేతద్దానమపవర్గద్వారం యది వా బలిమహాభాగవతః యది వా భగవాన్ ఆత్మదః తర్హ్యస్యాపవర్గమేవ ప్రదాయ కిం నానుజగ్రాహే త్యపేక్షాయా మభ్యుపగతప్రారబ్ధస్య విద్యయాఽ

మోషణం మాయామయభోగైశ్వర్యమేవాతనుతేతి. ౨౨

యత్తద్భగవతానధిగతాన్యోపాయేన యాచ్ఞాచ్ఛలేనాపహృతస్వశరీరావశేషిత లోకత్రయో వరుణపాశైశ్చ సంప్రతిముక్తో గిరదర్యాం చాపవిద్ధ ఇతి హోవాచ. ౨౩

నూనం బతాయం భగవానర్థేషు న నిష్ణాతో యో௨సావింద్రో యస్య సచివో మంత్రాయ వృత ఏకాంతతో బృహస్పతిస్తమతిహాయ స్వయ ముపేంద్రేణాత్మానమయాచత

వినాశ్యస్యావస్యానుభావ్యత్వాదేన మపవర్గదానేన న తదైవానుజగ్రాహ. కిం త్వభ్యుపగతప్రారబ్ధఫల బిలనిలయనైశ్వర్యమేవాదిత్యాహ (న వా ఇతి.) భగవా నముష్య బలేర్న నిజగ్రాహ తదేవాను గ్రహం న కృతవాన్. ఆత్మానుస్మృతిమోషణం స్వనిషయస్మృతిఘాతకం స్వమాయాయా విలసితం భోగరూప మైశ్వర్యం భోగనిమిత్తం వా ఐశ్వర్యం బిలనిలయనైశ్వర్యం తదేవాతనుత తేనే దత్తవానిత్యర్థః. ౨౨

మహాభాగవత ఇత్యనేన భగవద్దాస్యే ఏవాభిలాషిత్వం వివక్షితం. తత్తస్య తదుక్త్యైవ స్పష్టయితుమాహ (యదితి.) యత్తత్ ప్రసిద్ధమితి వక్ష్యమాణమువాచేత్యన్వయః కథంభూతః అనధిగతః అలబ్ధః అన్యః యాచ్ఞేతరః ఉపాయో యేన తేన భగవతా బలేర్భాగవతత్వాత్ దండనా నర్హత్వాత్ ఉపాయాంతరాభావా దనధిగతాన్యోపాయేనేత్యుక్తమ్. ఏవంభూతేన భగవతా యాచ్ఞావ్యాజేనాపహృతం స్వశరీరమాత్రావశేషిత ముర్వరితస్వశరీమాత్రం యల్లోకత్రయం తదస్య తథాభూతః స్వవ్యతిరిక్త భగవదపహృతలోకత్రయ ఇత్యర్థః. వరుణపాశైశ్చ ప్రతిముక్తః ప్రతిశ్రుతార్థన్యూనతాయాం వరుణపాశై ప్రతిబద్ధ ఇత్యర్థః గిరిదర్యా మపవిద్ధః ప్రక్షిప్తో௨పి సన్. ౨౩

ఉక్తిమేవాహ (నూనమితి) బతేతి ఖేదే భగవాన్ విద్వానప్యసావింద్రః పురుషార్థేషు నూనం న నిష్ణాతః న కుశలః పురుషార్థేషు తారతమ్యానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః యస్యైకాంతేన బృహస్పతిః సచివః సహాయో మంత్రాయాలోచనాయ వృతః సో௨పి పురుషార్థేషు నూనం న నిష్ణాతః అనిష్ణాతః, అనిష్ణాతత్వ మేవాహ (తమితి) యత స్తం పురుషార్థరూపం భగవంత మతిహాయ తద్దాస్య మయాచతేత్యర్థః. తం మంత్రప్రదం బృహస్పతి మతిహాయేతి వా ఉపేంద్రేణేంద్రావరజరూపేణ శ్రీవామనేన ద్వారభూతేనేంద్ర ఏవాత్మానం మామాత్మనః స్వస్యాశిషః లోకత్రయరూపాయాః ఆశిష అయాచత యాచితవాన్, న త్వేతస్య భగవతో దాస్యమయాచతేత్యర్థః. తస్మిన్ ప్రసన్నే తద్దాస్యమేవ యాచితవ్యం న త్వితరదల్పమిత్యాహ. అతి గంభీరరంహసః నిరతిశయగంభీరవేగస్య కాలస్య వశ్యమిదం మన్వంతరపరివృత్తం మన్వంతర

ఆత్మనశ్చాశిషో నో ఏవ తద్దాస్యమతిగంభీరవయసః కాలస్య మన్వంతరపరివృత్తం కియల్లోకత్రయ మిదమ్. ౨౪

యస్యానుదాస్య మేవాస్మత్పితామహః కిల వవ్రే, న తు స్వపిత్ర్యం యదుతాకుతోభయం పదం దీయమానం భగవతః పరమితి భగవతోపరతే ఖలు స్వపితరి. ౨౫

తస్య మహానుభావస్య అనుపథమమృజితకషాయః కో వాస్మద్విధః పరిహీణభగవదనుగ్రహ ఉపజిగమిషతీతి. ౨౬

తస్యానుచరితముపరిష్టాద్విస్తరిష్యతే యస్య భగవాన్ స్వయమఖిలజగద్గురుః

పర్యంతవర్తిలోకత్రయం లోకత్రయాధిపత్యం కియదత్యల్పమేతదిత్యర్థః. అతస్తన్న యాచితవ్యమితి భావః అత ఇంద్రః పురుషార్థేషు న నిష్ణాతః. ౨౪

అస్మత్పితామహస్తు ప్రహ్లాదః ఏక ఏవ పురుషార్థేషు నిష్ణాత ఇత్యాహ (యస్యేతి) అస్మత్పితామహః ప్రహ్లాదః యస్య భగవతోఽనుదాస్యం దాసానుదాస్యత్వమేవ వృతవాన్ కిల, న తు స్వపితుర్హిరణ్యకశిపోః సంబంధి ఐశ్వర్యమ్. ఆవరణహేతుం తస్యాభిప్రాయం ప్రకాశయతి (యదుతేతి) భగవతా నృహరిణా స్వపితరి హిరణ్యకశిపౌ ఉపరతే హతే సతి భగవతా దీయమానమపి స్వపిత్ర్యం న వవ్రే. కుతః యద్యస్మాత్ పరిమితమితి పరిమితత్వాత్ పిత్ర్యం న వవ్రే. ఉతాపి త్వకుతోభయం పదం వవ్రే, స్వయం దేహావసానే ముక్తిం యాచితవా నిత్యర్థః. భగవతః పరమితి పాఠే భగవతోఽన్యదితి పిత్ర్యం న వవ్రే ఇత్యర్థః. ౨౫

మక్షికేవ గరుత్మతో గతిం కో వా తస్య ప్రహ్లాదస్య పంథానమనుసర్తుం శక్నోతీత్యాహ తస్యాతః కో వా అమృదితా అనుపహతాః కషాయాః కర్మబంధా యేన పరిక్షీణః అపసృతః భగవదనుగ్రహో యస్య తథావిధోఽస్మద్విధో మాదృశః పుమాన్ తస్య మహానుభావస్య ప్రహ్లాదస్యానుపథం పంథాన ముపజిగమిషతి ఉపగంతు మిచ్ఛతి ఇతి. ౨౬

నన్వేవంభూతశ్చేత్ బలిః తతస్తస్యైవ చరితం విస్తరేణోచ్యతాం తత్రాహ. తస్య బలేరనుచరిత ముపరిష్టాదష్టమే విస్తరిష్యతే విస్తరేణ కథయిష్యత ఇత్యర్థః కార్త్స్న్యేన తత్ప్రతిభావః కేనాపి వర్ణయితుం న శక్య ఇత్యభిప్రాయేణ పునస్తమేవ విశినష్టి (యస్యేతి) యస్య బలేర్ద్వారి భగవానవతిష్ఠతే? కథంభూతః? స్వయమఖిలజగతాం గురుః, అనేన ద్వారపాలకత్వానర్హతా సూచ్యతే.

నారాయణో ద్వారి గదాపాణి రవతిష్ఠతే, నిజజనానుకంపితహృదయో యేనాంగుష్ఠేన పదా దశకంధరో యోజనాయుతాయుతం దిగ్విజయ ఉచ్చాటితః. ౨౩

తతో౽ధస్తా త్తలాతలే మయో నామ దానవేంద్ర స్త్రిపురాధిపతి ర్భగవతా పురారిణా త్రిలోకీశం చికీర్షుణా నిర్దగ్ధస్వపురత్రయః తత్ప్రసాదా ల్లబ్ధపదో మాయావినామాచార్యో మహాదేవేన పరిరక్షితో విగతసుదర్శనభయో మహీయతే. ౨౮

తతో౽ధస్తా న్మహాతలే కాద్రవేయాణాం సర్పాణాం నైకశిరసాం క్రోధవశో నామ గణః కుహక తక్షక కాళియ సుషేణాదిప్రధానా మహాభోగవంతః పతత్త్రిరాజాధిపతేః

నారాయణః సర్వశేషీ అనేనాపి తదేవ సూచ్యతే, ఏవంభూతో హ్యాశ్రితవాత్సల్యవశో గదాపాణిః సన్, గదాపాణిం తం భగవంతం విశినష్టి. యేన గదాపాణినా బలేర్ద్వాఃస్థేన భగవతా కర్త్రా అంగుష్ఠేన పదా పాదావయవేనాంగుష్ఠేన దిగ్విజయసమయే స్వసమీపమాగతో దశకంధరో రావణో యోజనాయుతానామయుతం ఉచ్చాటితః ఉచ్చాటనం ప్రాపితః. దిగ్విజయం కుర్వన్ రావణః కదాచిద్బలేర్ద్వారి విశన్ ద్వాఃస్థేన గదాభృతా భగవతా బహుదూరతః క్షిప్త ఇతి శ్రీరామాయణాదౌ ప్రసిద్ధమ్ ౨౩

ఏవం సుతలముపవర్ణ్యాథ తలాతలం వర్ణయతి (తత ఇతి) తతః సుతలాదధస్తా త్తలాతలే వివరే మయాఖ్యో దానవేంద్రః మహీయతే, తలాతలస్థైః బహుమన్యతే ఇత్యర్థః కథంభూతః, ప్రథమం త్రిపురాధిపతిర్భూత్వా త్రిలోక్యాం శం సుఖం కర్తుమిచ్ఛతా భగవతా త్రిపురారిణా రుద్రేణ నిర్దగ్ధం పురత్రయం యస్య తస్య పురారేః ప్రసాదాల్లబ్ధం పదం తలాతలాఖ్యం వివరం యస్య స మాయావినామాచార్యో మాయాతంత్రోపదేష్టా మహాదేవేన రుద్రేణ పరిరక్షితో విగతం సుదర్శనాద్భయం యస్య తథాభూతః సన్, సుదర్శనభక్తిమతా మహాదేవేన పరిరక్షితత్వాత్ విగతసుదర్శనభయ ఇత్యుక్తమ్. ౨౮

అథ మహాతల మనువర్ణయతి (తత ఇతి.) తతః తలాతలాదధస్తాన్మహాతలే వివరేనైకం శిరో యేషాం తేషామనేకశిరసామిత్యర్థః, కాద్రవేయాణాం కద్రోరపత్యభూతానాం సర్పాణాం గణః క్రోధవశసంజ్ఞకో౽స్తి, గణే కాంశ్చిత్ ప్రధానాన్ నిర్దిశన్ విశినష్టి (కుహకేత్యాదినా) కుహకాదయః ప్రధానాః

పురుషవాహా దనవరత ముద్విజమానాః స్వకళత్రాపత్యసుహృత్కుటుంబసంగేన క్వచి త్ప్రమత్తా విహరంతి ౨౯

తతోఽధస్తా ద్రసాతలే దైతేయా దానవాః పణయో నామ నివాతకవచాః కాలేయా హిరణ్యపురవాసిన ఇతి విబుధప్రత్యనీకా ఉత్పత్త్యా మహౌజసో మహాసాహసినో భగవతః సకలలోకానుభావస్య హరేరేవ తేజసా ప్రతిహతబలావలేపా బిలేశయా ఇవ వసంతి యే వై సరమయేంద్రదూత్యా వాగ్భి ర్మంత్రవర్ణాభి రింద్రా ద్బిభ్యతి ౩౦

తతోఽధస్తాత్ పాతాలే నాగలోకపతయో వాసుకిప్రముఖాః శంఖకులికమహాశంఖశ్వేతధనంజయధృతరాష్ట్రశంఖచూడకంబలాశ్వతరదేవదత్తాదయో మహాభోగినో

ముఖ్యాః యేషాం తే మహాభోగవంతః దీర్ఘకాయాః మహాపురుషస్య భగవతో వాహనభూతాత్ పక్షిరాజానామప్యధిపతేః గరుత్మతోఽనవరతం నిరంతర ముద్విజమానా బిభ్యతః స్వకళత్రాదిరూపకుటుంబాసక్త్యా ప్రమత్తాః సంతః క్వచిద్విహరంతి ౨౯

అథ రసాతల మనువర్ణయతి. (తతో) మహాతలాదధస్తాత్ రసాతలే వివరే దైతేయదానవాః దితేః పుత్రాః దనుపుత్రాశ్చ, పణయ ఇతి ప్రసిద్ధా స్తే చ నివాతకవచాః కాలకేయా హిరణ్యపురవాసిన ఇతి త్రివిధాః. విబుధానాం దేవానాం ప్రత్యనీకాః ప్రతిపక్షిణః, ఉత్పత్త్యైవ మహాబలశాలినః మహాంతశ్చ తే సాహసికాః సహసా దర్పేణ చరంతీతి సాహసికాః. తథాభూతాః సంతః సర్వేషు లోకేషు అనుభావో యస్య తస్య భగవతో హరే స్తేజసైవ సుదర్శనాస్త్రేణ ప్రతిహతః బలావలేపః బలనిమిత్తో గర్వో యేషాం తే తాదృశా బిలేశయా ఇవ సర్పా ఇవ వసంతి తానేవ విశినష్టి (యే ఇతి.) యే వై పణయః ఇంద్రదూత్యా సరమయా దేవశున్యాప్రయుక్తాభిః మంత్రవర్ణభూతాభిః వాగ్భిః ఇంద్రాద్బిభ్యతి భయం ప్రాప్నువంతి ఏవం హి వైదికమాఖ్యానం, పణిభిః అసురైః నిగూఢాం గా మన్వేష్టుం సరమాం దేవశునీ మింద్రేణ ప్రహితాం సంధిమిచ్ఛవః పణయః ప్రాహుః కిమిచ్ఛంతీ సరమే। ఇత్యాదినా సా చ సంధిమనిచ్ఛంతీ ఇంద్రస్తుతిపూర్వకం తాన్ ప్రతి ధర్షణమాహ" హతా ఇంద్రేణ పణయః శయధ్వమ్" ఇత్యాది తే చ తచ్ఛ్రుత్వా బిభ్యతీతి. ౩౦

ఏవం రసాతలమనువర్ణ్యాథ పాతాళమనువర్ణయతి (తత ఇతి) తతో రసాతలాదధస్తాత్ పాతాళే వివరే నాగలోకానాం సర్పరూపాణాం జనానాం పతయో వాసుకిః ప్రముఖః ప్రధానో యేషాం తే శంఖాదయో మహాభోగినః ఫణినః మహాఫణినః మహానమర్షః క్రోధో యేషాం మహాక్రోధాః

(అధోలోకవర్ణనమ్)

మహామర్షా నివసంతి యేషా ము హ వై పంచస ప్తదశశతసహస్రశీర్షాణాం ఫణాసు విరచితా మహామణయో రోచిష్ణవః పాతాళవివరతిమిరనికరం స్వరోచిషా విధమంతి 31

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే, రాహ్వాదిస్థితిబిలస్వర్గమర్యాదానిరూపణం నామ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

నివసంతి. తానేవ విశినష్టి. యేషా ముహ వై యేషాం హి పంచాదిసంఖ్యాని శీర్షాణి యేషాం శీర్షామితి వ క్తవ్యే శీర్షాణామిత్యార్షం. తేషాం సర్పాణాం ఫణానాం ఫణాసు ఆధారస్య సంబంధమాత్రవివక్షయా షష్ఠీ, విరచితా ధృతా యే మహామణయో రోచిష్ణవః సదా ప్రకాశనశీలాః తేషాం స్వరోచిషా పాతాళ వివరం పాతాలవివరసంబంధితమోజాలం, విధమంతి అపనుదంతీతి 31

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్వింశోఽధ్యాయః

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

తస్య మూలదేశే త్రింశద్యోజనసహస్రాంతర ఆస్తే యా వై కలా భగవతః తామసీ సమాఖ్యాతా అనంత ఇతి సాత్త్వతీయా ద్రష్టృదృశ్యయోః సంకర్షణమహమిత్యభిమానలక్షణం యం సంకర్షణ మాచక్షతే. ౧

యస్యేదం క్షితిమండలం భగవతోఽనంతమూర్తేః సహస్రశిరస ఏకస్మిన్నేవ

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

ఏవం పాతాళాంతాన్ భూవివరా ననువర్ణ్యాథ పాతాళపర్యంతస్య భూమండలస్య ధారకం రసాయా మూలే స్థిత మనంత మనువర్ణయతి పంచవింశేన. (తస్య) పాతాళస్య మూలదేశేఽధస్తాత్ త్రింశద్యోజన సహస్రాంతరే ఆస్తే కా సా యా చాస్తే, తత్రాహ యా వా ఇతి. అనంత ఇతి సమాఖ్యాతా ప్రసిద్ధానంతసంజ్ఞికేత్యర్థః. తామసీ తామసాహంకారాధిష్ఠాత్రీ యా భగవతః కలా అంశరూపా సా ఇత్యర్థః. సైవ సంకర్షణ ఇత్యుచ్యతే. తదాహ ప్రమాతార ఇతి. సాత్త్వతీయాః సంకర్షణప్రోక్తసాత్త్వతాఖ్యపంచరాత్రనిష్ఠాః ప్రమాతారః ఉక్తభగవత్కలాయాథాత్మ్యవిదః తమనంతం సంకర్షణ ఇత్యాచక్షతే. కిమిదం సంకర్షణ నామాశ్వకర్ణాదివత్ కేవలరూఢం కిం వా పంకజాదివద్యోగరూఢమిత్యపేక్షాయాం యోగరూఢ మిత్యాహ (ద్రష్టృదృశ్యయోరితి.) యతోఽయమనంతః ద్రష్టృదృశ్యయో ర్జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః సన్నికర్షణం సన్నికృష్యతే విషయాక్రియతేఽతీంద్రియార్థోఽనేనేతి సన్నికర్షణమతీంద్రియార్థవిషయకజ్ఞానసాధనం స్వయం యథాతీంద్రియార్థవిషయకజ్ఞానవాన్, ఏవమితరేషామపి అతీంద్రియార్థవిషయకజ్ఞానాపాదక ఇత్యర్థః. యత ఏవ మనంత స్తత స్తం సంకర్షణ ఇత్యాచక్షతే. సంకర్షణత్వమేవ స్పష్టయతి (అహమిత్యభిమానలక్షణ ఇతి) అహమితి ప్రతీయమానోఽతీంద్రియో యో జీవః తద్విషయకోఽభిమానః అహమితి ప్రతీతిః తస్య లక్ష్యతే అనేనేతి లక్షణం కారణం హేతురితి యావత్. జీవవర్గాభిమానిదేవతాత్వాత్తేషామహమితి బుద్ధివృత్తిహేతురిత్యర్థః. ౧

ఏవమనంతశబ్దోఽపి తస్మిన్ యోగరూఢ ఇత్యాహ (యస్యేతి) యచ్ఛబ్దానాం స ఏవ భగవాననంత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః యస్య భగవతః సహస్రశిరసః అనంతమూర్తే రేకస్మిన్నేవ శీర్షణి

(భూవివరవిధ్యుపవర్ణనమ్)

శిరణి ధ్రియమాణం సిద్ధార్థ ఇవ లక్ష్యతే ౨

యస్య హ వా ఇదం కాలేనోపసంజిహీర్షతోఽమర్షవిరచితరుచిరభ్రమద్భ్రువో రంతరేణ సాంకర్షణో నామ రుద్ర ఏకాదశవ్యూహః త్రిశిఖం శూలముత్తంభయన్ ఉదతిష్ఠత్. ౩

యస్యాంఘ్రికమలయుగలారుణవిశదనఖమణిషండమండలే ష్వహిపతయః సహ సాత్త్వతర్షభై రేకాంతభక్తియోగేనావనమంతః స్వవదనాని పరిస్ఫురత్కుండల ప్రభామండితగండస్థలాన్యతిమనోహరాణి ప్రముదితమనసః ఖలు విలోకయంతి ౪

యస్యైవ హి నాగరాజకుమార్య ఆశిష ఆశాసానాశ్చార్వఙ్గవలయవిలసితవిశద-

ధ్రియమాణం ఇదం కృత్స్నభూమండలం సిద్ధార్థ ఇవ శ్వేతసర్షప ఇవ లక్ష్యతే దృశ్యతేఽతోఽపరిచ్ఛిన్న త్వాత్ అనంత ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః ౨

యదుక్తం తామసీతి తామసాహంకారాధిష్ఠాతృత్వం తద్విశదయతి (యస్య హ వేతి.) కాలేన ద్విపరార్ధావసానరూపకాలేనేదం కృత్స్నం జగత్ సంజిహీర్షతః సంహర్తుమిచ్ఛతః యస్య సంకర్షణ స్యామర్షేణ క్రోధేన విరచితే కుటిలీకృతే రుచిరే భ్రమంత్యౌ భ్రువౌ తయోరంతరేణ మధ్యే సంకర్షణాఖ్యః ఏకాదశానాం వ్యూహః గణః ఏకాదశరుద్రసముదాయరూపః, కథంభూతః. త్ర్యక్షః త్రీణ్యక్షీణి యస్య స త్ర్యక్షః, తిస్రః శిఖా యస్య తాదృశం శూలం ఉత్తంభయన్ ఊర్ధ్వం ధారయన్నుద తిష్ఠత్ ఉద్బభూవ తామసాహంకారాధిష్ఠాతృత్వాత్ జగత్సంహర్తృతామసరుద్రగణోత్పాదక ఇత్యర్థః, ౩

సుభగత్వమాహ (యస్యేతి) అహీనాం పతయః సాత్త్వతశ్రేష్ఠైః సహ యస్య సంకర్షణ స్యాంఘ్రికమలయుగళేఽరుణా విశదా నఖా ఏవ మణయస్తేషాం షండస్తస్య మండలేషు ఏకాంతభక్తి యోగేన అవ్యభిచరితభక్తియోగేనావనమంతః ప్రణమంతః; ఉక్తవిధేషు నఖమణిమండలేషు ప్రతిబింబితాని అతిమనోహరాణి పరితః స్ఫురతాం కుండలానాం ప్రభయా మండితాని గండస్థలాని యేషు తాని స్వవదనాని ప్రముదితం మనో యేషాం తాదృశాః సన్తః ముఖం విలోకయంతి ఖలు నూనమ్. ౪

తథా నాగరాజానాం కుమార్యః ఆశిషః పురుషార్థా నాశాసానాః కామయమానాః యస్య సంకర్షణస్య చారుభిః సుందరైః అంగదైః వలయైశ్చ విలసితాః ప్రకాశితాశ్చ తే విశదా విర్మలాశ్చ

విపులధవలసుభగరుచిరభుజరజతస్తంభేష్వగురుచందనకుంకుమపంకానులేపేనావలింపమానా స్తదభిమర్శనోన్మథితహృదయమకరధ్వజావేశరుచిరలలితస్మితా స్తదనురాగమదముదితమదవిఘూర్ణితారుణకరుణావలోకనయనవదనారవిందం సవ్రీడం కిల విలోకయంతి ౫

స ఏవ భగవాననంతోఽనంతగుణార్ణవ ఆదిదేవ ఉపసంహృతామర్షరోషవేగో లోకానాం స్వస్తయ ఆస్తే ౬

ధ్యాయమానః సురాసురోరగసిద్ధగంధర్వవిద్యాధరమునిగుణైః అనవరతమదముదితవికృతవిహ్వాలలోచనః సులలితముఖరికామృతేనాప్యాయమానః స్వపార్షదవిబుధయూథపతీనపరిమ్లానరాగనవతులసికామోదమధ్వాసవేన మాద్యన్మధుకరవ్రాతమధురగీతశ్రియం

విపులా దీర్ఘాః సుభగాః కోమలాశ్చ రుచిరాః సుందరాశ్చ భుజా స్త ఏవ రజతస్తంభాః తేష్వగరుకుంకుమచందనానాం పంకశ్చానులేపః తేనావలింపమానా లేపనం కుర్వాణా స్తేషాం భుజానామభిమర్శేన స్పర్శేన ఉన్మథితే హృదయే మకరధ్వజస్య కామస్యావేశేన రుచిరం చ లలితం చ యత్స్మితం తద్యాసాం తథాభూతాః సత్యః తస్య సంకర్షణస్యానురాగమదముదితమదవిఘూర్ణితారుణకరుణావలోకనయనవదనారవిందం సవ్రీడం యథా తథా విలోకయంతి. స్వాశ్రితేషు మదేన స్వానుభవజనితేన చ ముదితే తన్మదేన విఘూర్ణితే ప్రచలితే చ ఈషదరుణే కరుణావలోకనయనే యస్మిన్ తద్వదనారవిందమితి తస్యార్థః. ౫

స ఉక్తవిధ ఏష సంకర్షణాఖ్యోఽనంత స్త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితః అనంతకల్యాణగుణార్ణవః జగత్కారణభూతో దేవః స్వతేజసా దీప్యమానః ఉపసంహృతః అమర్షరోషయోః జగత్సంహారవిషయయోః అసహనక్రోధయోర్వేగో యేన తథాభూతః లోకానాం సాధుజనానాం స్వస్తయే సుఖాయాస్తే తిష్ఠతీత్యర్థః ౬

పునః కథంభూతః సురాదీనాం గణై ర్ధ్యాయమానః అనవరతం మదేన స్వానుభవజనితమదేన ముదితః స చాసౌ వికృతవిహ్వాలలోచనః వికృతే ఘూర్ణితే విహ్వాలే పరవశే ఇవ స్థితే లోచనే యస్య సః, సులలితేన సుందరేణ భావగర్భేణ స్మితేన ముఖరికామృతేన వచనామృతేన స్వపార్షదాన్ స్వవిబుధయూథానాం పతీంశ్చాప్యాయమానః హర్షయన్, అపరిమ్లానః అక్షీణః రాగో రక్తిమా యస్యాః తస్యా నవతులసికాయా నూతనకృష్ణతులస్యా ఆమోదః మధురూపః ఆసవశ్చ తయోః సమాహార స్తేన మాద్యతాం మధుకరాణాం వ్రాతా స్తేషాం మధురగీతేన శ్రీర్యస్యాస్తాం స్వా మసాధారణీం

(భూవివరవిధ్యుపవర్ణనమ్)

వైజయంతీం స్వాం వనమాలాం నీలావాసా ఏకకుండలో హలకకుది కృతసుభగసుందరభుజో భగవాన్ మాహేంద్రో వారణేంద్ర ఇవ కాంచనీం కక్షా ముదారలీలో బిభర్తి. ౭

య ఏష ఏవ మనుశ్రుతో ధ్యాయమానో ముముక్షూణా మనాదికాలకర్మవాసనాగ్రథితమవిద్యామయం హృదయగ్రంథిం సత్త్వరజస్తమోమయ మంతర్హృదయం గత ఆశు నిర్భినత్తి, తస్యానుభావాన్ భగవాన్ స్వాయంభువో నారదః సహ తుంబురుణా సభాయాం బ్రహ్మణః సంశ్లోకయామాస ౮

ఉత్పత్తిస్థితిలయహేతవోఽస్య కల్పాః
సత్త్వాద్యాః ప్రకృతిగుణా యదీక్షయాఽఽసన్,

వైజయంత్యాఖ్యాం వనమాలాం దధదితిశేషః. బిభర్తీత్యనేన వాన్వయః నీలే వాససీ యస్య ఏకమేవ కుండలం యస్య హలస్య కకుది పృష్ఠే కృతో న్యస్తః సుభగః సుకుమారశ్చ సుందరో భుజో యేన ఏవంభూతో భగవాన్ సంకర్షణః మాహేంద్రః మహేంద్రసంబంధీ వారణేంద్ర ఇవ ఐరావత ఇవ శుభ్రః ఉదారా లీలా యస్య సః కాంచనీం స్వర్ణమయీం కక్షాం రశనాం బిభర్తి కక్షే భవా కక్షా వరత్రాఖ్యా చర్మమయీ వధ్రికా "నధ్రీ వధ్రీ వరత్రా స్యాత్" ఇత్యమరకోశోక్తా తామధ్యస్య జాన్వోశ్చావష్టంభార్థాం యోగపట్టికాఖ్యాం స్వర్ణమయీం బిభర్తి ఇత్యర్థః ౭

ఏవం సంకర్షణ ఉపవర్ణిత ఇదానీ ముక్తవిధ ఉపాస్యమాన ఉపాసకానా మంతర్హృదయం గతః ప్రకృతిసంబంధం నిరస్యతీత్యాహ (య ఏష ఇతి) ఏష భగవా ననంతః ఏవమనుశ్రుతః ఉక్తవిధత్వేన గురుముఖా చ్ఛ్రుతః అభిధ్యాయమానః "శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాతః అతః సామర్థ్యాచ్ఛ్రవణానంతరమ్మత ఇతి లభ్యతే ముముక్షూణాం సంసారాదాత్మానం మోక్తుమిచ్ఛతాం అనాదికాలప్రవృత్తాభిః కర్మవాసనాభిర్గ్రథితం సందర్భిత మవిద్యామయం దేహాత్మభ్రాంతిస్వతంత్రాత్మభ్రాంతిరూపాజ్ఞానమయం గ్రంథిం గ్రంథివత్ దుర్మోచ్యం సత్వరజస్తమోమయం సత్త్వాదిగుణప్రచురం గుణత్రయసంబంధప్రయుక్తానాదికాలప్రవృత్తకర్మవాసనావిద్యాగ్రంథిరూపం సంసారమిత్యర్థః ధ్యానేన ముముక్షూణా మంతర్హృదయే సన్నిహితః ఆశు భినత్తి, నితరాం నిరస్యతీత్యర్థః. తస్య భగవతః సంకర్షణస్యేమ ముక్త మనుభావం ప్రభావం తుంబురుణా సహ స్వయంభువః పుత్రో నారదో బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య సభాయాం సంశ్లోకయామాస వర్ణయామాస ౮

ప్రథమం తద్వర్ణనే స్వస్యానధికారద్యోతనాయ తత్స్వరూపస్య దుర్జ్ఞేయత్వ మభిప్రయన్

యద్రూపం ధ్రువ మకృతం యదేకమాత్మన్
నానాధాత్కథము హ వేద తస్య వర్త్మ.

మూర్తిం నః పురుకృపయా బభార సత్త్వం సంశుద్ధం సదసదిదం విభాతి యత్ర,

---

కారణత్వేన తముపలక్షయతి (ఉత్పత్తీతి) అస్య జగతః ఉత్పత్త్యాదిహేతుభూతాః సత్త్వాద్యాః ప్రకృతిగుణాః సత్త్వరజస్తమోగుణాః క్రమోఽత్రావివక్షితః. రజఃసత్త్వతమోగుణాః క్రమేణ జగదుత్పత్త్యాదిహేతుభూతా యస్య భగవత ఈక్షయా సిసృక్షయా కల్పాః సృష్ట్యాదిసమర్థా ఆసన్ బభూవుః. గుణత్రయాత్మికా ప్రకృతిః స్వయం మహదాదికార్యవర్గహేతుభూతాపి స్వయ మసమర్థా సతీ యస్య సిసృక్షారూపేక్షయా సృష్ట్యాదిసమర్థాభూదిత్యర్థః అనేన జగన్నిమిత్తకారణత్వముక్తం. "తదైక్షత బహు స్యామ్" ఇతి శ్రౌతస్య కర్తృత్వస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ నిమిత్తకారణత్వం నామ స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషకాలానాం స్వకార్యాకారేణ పరిణామోపయుక్తప్రవర్తనాశ్రయత్వం యథా కులాలాదేః స్వకీయమృత్పిండాదేః ఘటాదిరూపపరిణామోపయుక్తప్రవర్తనాశ్రయత్వమ్. అథోపాదానకారణత్వేన లక్షయతి (యద్రూపమితి.) ఆత్మన్నాత్మని స్వస్మిన్నేవం దేవాదినామరూపాద్యభావాదవిభాగేన స్థితం ధ్రువం నిత్యం "ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి" ఇతి గీతోక్తేః కారణావస్థాయా మేవంభూతం యద్రూపం ప్రకృతిపురుషాత్మకం శరీరం తత్సిసృక్షానంతరమాత్మని నానాకృతం దేవాదినామరూపవిభాగవిభక్తం కృతమధాత్ ధృతవాన్, తస్య భగవతః వర్త్మ స్వరూపం లోకవిలక్షణం కథముహ కథం హి వేద మాదృశః ఇతి శేషః. పూర్వ మాత్మన్యవిభాగేన స్థిత మాత్మని నానాకృతం రూప మధాదిత్యనేనైకత్వానానాత్వే ఆత్మపర్యన్తే ఇతి విజ్ఞాయతే ఇదమేవ హి తస్య ఉపాదానత్వం యత్ప్రకృతిపురుషగతదేవాదివిభాగస్య స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషద్వారా ఆత్మపర్యంతత్వమితి. యద్వా పూర్వమేకత్వేనాత్మని స్థితం పశ్చాన్నానాకృత మాత్మన్యధాదిత్యన్వయః ధారణం చాత్ర అంతః ప్రవిశ్య ప్రకాశనేన, ఇయమేవ హి పరమాత్మనః కారణతా కార్యతా చ యదవిభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషనియమనం విభక్తనామరూపావస్థప్రకృతిపురుషనియమనం చేతి జ్ఞాతవ్యమ్.

యద్యప్యేవం దుర్జ్ఞేయం స్వరూపం తథాపి భక్తానుజిఘృక్షయైవం సాంకర్షణం రూపం కృతవానితి కతిపయధర్మైర్నిర్వర్ణయితుం శక్య ఇత్యాహ (మూర్తిమితి.) యత్ర యస్మిన్ భగవతీదం పరిదృశ్యమానం సదస చ్చిదచిదాత్మకం జగద్విభాతి. స భగవాన్నోఽస్మాకం కృపయాఽస్మాసు కృపయేత్యర్థః. సంశుద్ధం రజస్తమోభ్యా మమిశ్రితం యచ్ఛుద్ధం సత్త్వం తన్మూర్తిం బభార దివ్యమంగళవిగ్రహరూపేణ ధృతవానిత్యర్థః. భక్తానాం నోఽనుగ్రహాయైవ నిరతిశయకృపయా మూర్తిమిమాం బభారేతి భావః. కథమేవం జ్ఞాయత ఇత్యత ఆహ (యదితి.) యద్యస్మాత్ మృగపతిః సింహ

(భూవివరవిధ్యుపవర్ణనమ్)

యల్లీలాం మృగపతిరాదదేఽనవద్యా మాదాతుం స్వజనమనాంస్యుదారవీర్యః ౧౦

యన్నామ శ్రుతమనుకీర్తయేదకస్మాదార్తో వా యది పతితః ప్రలంభనాద్వా.
హంత్యంహః సపది నృణామశేషమన్యం కం శేషాద్భగవత ఆశ్రయేన్ముముక్షుః ౧౧

మూర్ధన్యర్పితమణువత్సహస్రమూర్ధ్నో భూగోలం సగిరిసరిత్సముద్రసత్త్వమ్.
ఆనంత్యాదనిమితవిక్రమస్య భూమ్నః కో వీర్యాణ్యధిగణయేత్ సహస్రజిహ్వః ౧౨

ఇవోదారవీర్యః యద్వా మృగ్యంతేఽన్విష్యన్త ఇతి మృగా బ్రహ్మాదయో దేవాస్తేషామపి పతిః" తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాత్" ఇతి శ్రుతేః బ్రహ్మాదీనామప్యన్వేషణీయ ఇతి భావః అనేన పరత్వం సూచ్యతే. ఉదారవీర్యః జగత్కర్తృత్వాదిసామర్థ్యయుక్త ఏవం భూతోఽపి స్వజనానామస్మాకం మనాంస్యాదాతుం గ్రహీతుం స్వవశీకర్తుమితి యావత్ అనవద్యామకర్తృనిర్మితాం లీలామహిపతిః సాత్త్వతర్షభిః నాగరాజకుమార్యాదిసుఖారాధ్యః సాత్త్వతతంత్రం ప్రణయన్ భూమండలధరణాదిరూపాం లీలామాదదే పరిగృహీతవాన్ సాత్త్వతతంత్రప్రణేతృత్వం మహాభారతే ఉక్తమ్. "సాత్త్వతం విధిమాస్థాయ గీతః సంకర్షణేన యః। అస్మాన్ ప్రవక్ష్యతే ధర్మాన్ మనుః స్వాయంభువస్తథా" ఇతి లీలామాదద ఇత్యనేన సౌలభ్యం సూచ్యతే, అనేనైవ తద్వర్ణనే మాదృశానామధికార ఇతి తాత్పర్యమ్ ౧౦

ఏవం పరత్వసౌలభ్యయోగః సమాశ్రయణీయతాహేతురుక్తః, అథ నామప్రభావపర్యాలోచనయాపి స ఏవ సమాశ్రయణీయ ఇత్యాహ (యన్నామేతి) ఆర్తః రోగాదిపీడితః మహాపాతక్యపి యస్య భగవతోఽనంతస్య నామ యద్యనుకీర్తయేదకస్మాద్వా ప్రలంభనాద్వా పరిహాసాద్వా యస్య నామ యది శ్రుతం చ వా స్యాదార్తేన పతితేన వా తర్హి స ఏవ పతితాదిః స్వపాతిత్యాదిభిః విముక్త ఇతరేషామపి నృణామాత్మానం స్మరతామశేషమంహో దురితం హంతి అతః ముముక్షోః పరంపరయాప్యశేషదురితనిరసనక్షమనామధేయాచ్ఛేషాదన్యం కమాశ్రయేదిత్యర్థః శేషయతి స్వాశ్రితమితి నామనిర్వచనమత్రాభిప్రేతమ్ ౧౧

"ఇషుక్షయాన్నివర్తంతే నాంతరిక్షక్షితిక్షయాత్। మతిక్షయాన్నివర్తంతే న గోవిందగుణక్షయాత్" ఇత్యుక్తరీత్యా అనంతకల్యాణగుణగణరాశే రనంతస్య సాకల్యేన కల్యాణగుణాన్ వర్ణయితుం కః ప్రభు రిత్యాశయేనాహ (మూర్ధనీతి) గిరిభిః పర్వతైః సహితాః సరితః సముద్రాః సత్త్వా జంతవః యస్మింస్తద్భూమండలం యస్య సహస్రశిరసోఽనంతస్య మూర్ధన్యణువదర్పితం తస్య భూమ్నోఽపరిచ్ఛిన్నస్యానంత్యాదేవేతరైరియత్తయావిదితః విక్రమః ప్రకారో యస్య తస్యానంతస్య వీర్యాణి కల్యాణగుణరూపాణి సహస్రజిహ్వోఽపి కో వా గణయే దేతావంతీతి గణయేత్ గణనాం కరోతీతి భావః. ౧౨

ఏవంప్రభావో భగవా ననంతో దురంతవీర్యోరుగుణానుభావః.
మూలే రసాయాః స్థిత ఆత్మతంత్రో యో లీలయా క్ష్మాం స్థితయే బిభర్తి. ౧౩

ఏతా హ్యేవేహ నృభి రుపగంతవ్యా గతయో యథాకర్మ వినిర్మితా యథోపదేశ మనువర్ణితాః కామాన్ కామయమానైః. ౧౪

ఏతావతీర్హి రాజన్ పుంసః ప్రవృత్తిలక్షణస్య ధర్మస్య విపాకగతయ ఉచ్చావచా విసదృశా యథాప్రశ్నం వ్యాచఖ్యే కిమన్యత్ కథయామ ఇతి ౧౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే, భూవివరవిద్యుపవర్ణనం నామ పంచవింశోఽధ్యాయః.

కిమిదం భూమండలం కర్మవశా ద్బిభర్తి నేత్యాహ (ఏవమితి.) ఏవం ప్రభావః ఉక్తవిధాపరిచ్ఛిన్న ప్రభావః అత ఏవానంతః అనంతపదం పుష్కలప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయం దురంత మపారం వీర్యం బలం యస్య ఉరవో గుణా స్తేషా మనుభావః ప్రభావో యస్య స భగవాన్ సంకర్షణ ఆత్మతంత్రః స్వతంత్రః అకర్మవశ్య ఏవ సంల్లీలయా స్థితయేఽవస్థానాయ పాలనాయేతి యావత్, పృథ్వీం బిభర్తి. ౧౩

ఉక్త ముపసంహరతి (ఏతా ఇతి.) కామాన్ కామయమానైః నృభిః ఉపగంతవ్యాః ప్రాప్యాః తత్తత్కర్మానుసారేణేశ్వరేణ సృష్టాః గతయః ఫలరూపా లోకా ఇహ బ్రహ్మాండే ఏతా ఏవైతావత్య ఏవ తాశ్చ యథోపదేశం సంప్రదాయాగతోపదేశమనతిక్రమ్యానువర్ణితాః. ౧౪

ఏవ ముక్త ముపసంహృత్య రాజ్ఞః ప్రశ్నావసరప్రదానాయ ఉక్తా గతయో నృభి ర్ధర్మైః ప్రాప్యా ఇతి పునరుపసంహరతి (ఏతా ఇతి.) హే రాజన్। పుంసః సంసారిణః ప్రవృత్తిరూపస్య సకామస్య ధర్మస్య విపాకగతయః ఫలరూపా గతయో నానావిధా విసదృశాః సుఖదుఃఖతారతమ్యేన వ్యవస్థితాః. ఏతావత్య ఏవ తాశ్చ యథా ప్రశ్నం వ్యాఖ్యాతాః వర్ణితాః మయేతి శేషః. ౧౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం.
పంచవింశోఽధ్యాయః.

అథ షడ్వింశో உధ్యాయః

రాజోవాచ—

మహర్ష ఏతద్వైచిత్ర్యం లోకస్య కథమితి. ౧

ఋషి రువాచ—

త్రిగుణత్వాత్ కర్తుః శ్రద్ధయా కర్మగతయః పృథగ్విధాః సర్వా ఏవ సర్వస్య

అథ షడ్వింశో உధ్యాయః

ప్రవృత్తిలక్షణస్య ధర్మస్య విపాకగతయ ఇత్యనేనాసాం పుణ్యేన ప్రాప్యత్వోక్తేః కేవలా పుణ్యగమ్యా అన్యే లోకాః సంతి నరకా ఇతి సూచితం, తానేవ పిపృచ్ఛిషుః తావదయదుక్తమేష్వపి లోకేషు సుఖదుఃఖయో ర్న్యూనాధికభావలక్షణం వైచిత్ర్య ముచ్చావచా విసదృశా ఇతి, తత్ర కారణం పృచ్ఛతి రాజా (మహర్ష ఇతి.) హే మహర్షే! త్వయా యద్వైచిత్ర్యం సుఖదుఃఖయో ర్న్యూనాధిక భావలక్షణమేషు లోకేషు జీవలోకస్య వ్యవస్థితముక్తం తద్వైచిత్ర్యం కథముపపద్యతే కో వా తత్ర వైచిత్ర్యే హేతురైకరూప్యేణానుష్ఠితేన ప్రవృత్త్యాఖ్యేన ధర్మేణ భూరాదిలోకాన్ ప్రాప్తేషు కేషాంచిత్ సుఖమేవ కేషాంచిత్ దుఃఖమేవ అన్యేషాం తు మిశ్ర మిత్యేత ద్వైచిత్ర్యే కిం కారణమితి ప్రశ్నాశయః ౧

సర్వేషాం భూరాదిలోకప్రాపకధర్మస్య సమానత్వేஉపి కర్తృవైచిత్ర్యాత్ శ్రద్ధావైచిత్ర్యాచ్చ సుఖాదిఫలవైచిత్ర్య మిత్యుత్తరమాహ (త్రిగుణత్వాదితి) కర్తు ర్జీవస్య త్రిగుణత్వాత్ సత్త్వాదిగుణత్రయ యుక్తత్వాత్ శ్రద్ధయా సత్త్వాదిగుణభేదభిన్నయా త్రివిధయా శ్రద్ధయా కర్మణాం గతయః ఫలాని పృథగ్విధాః సర్వాః శ్రద్ధాదితారతమ్యనిమిత్తతారతమ్యేనైవ భవంతి. అత్రేద మవగంతవ్యమ్ "న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజై ర్ముక్తం యదేభిః స్యాత్ త్రిభి ర్గుణైః॥" ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వేషాం గుణత్రయయోగాత్ గుణానాం హ్రాసోల్లాసాదిరూపేణ పరిణామే చావిశిష్టే సతి ప్రాచీనకర్మవాసనానుగుణగుణత్రయపరిణామవశాత్ సాత్త్వికాదిభేదేన ధర్మస్య కర్తారో బుద్ధయః శ్రద్ధాః తన్నిమిత్తాని కర్మాణి చ త్రిధా భిద్యంతే. తథా చ గీతం భగవతా.

"ముక్తసంగోஉనహంవాదీ ధృత్యుత్సాహసమన్వితః।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యో ర్నిర్వికారః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే॥

తారతమ్యేన భవంతి. ౨

రాగీ కర్మఫలప్రేప్సుః లుబ్ధో హింసాత్మకోఽశుచిః ।
హర్షశోకాన్వితః కర్తా రాజసః పరికీర్తితః ॥
అయుక్తః ప్రాకృతః స్తబ్ధః శఠో నైష్కృతికోఽలసః ।
విషాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తా తామస ఉచ్యతే ॥
ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే ।
బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిః సా పార్థ! సాత్త్వికీ ॥
యయా ధర్మ మధర్మం చ కార్యం చాకార్యమేవ చ ।
అయథావత్ ప్రజానాతి బుద్ధిః సా పార్థ రాజసీ ॥
అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసాఽఽవృతా ।
సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధిః సా పార్థ తామసీ ॥
త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా ।
సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ చేతి తాం శృణు ॥

ఇత్యారభ్య "యజంతే సాత్త్వికా దేవాన్ యక్షరక్షాంసి రాజసాః ।
ప్రేతాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే యజంతే తామసా జనాః ॥"

ఇతి శ్రద్ధాయా స్త్రైవిధ్యముక్తం సాత్త్వికాః సాత్త్విక్యా శ్రద్ధయా యుక్తాః.

"నియతం సంగరహితం అరాగద్వేషతః కృతమ్ ।
అఫలప్రేప్సునా కర్మ యత్తత్సాత్త్విక ముచ్యతే ॥
యత్తు కామేప్సునా కర్మ సాహంకారేణ వా పునః ।
క్రియతే బహులాయాసం తద్రాజస ముదాహృతమ్ ॥
అనుబంధం క్షయం హింసాం అనవేక్ష్య చ పౌరుషమ్ ।
మోహాదారభ్యతే కర్మ యత్తత్తామస ముచ్యతే ॥"

ఇతి ఏవం స్థితే యః। సాత్త్వికః కర్తా సాత్త్వికీభ్యాం బుద్ధిశ్రద్ధాభ్యాం ధర్మాననుతిష్ఠతి సోఽనంతసుఖం మోక్షాఖ్యం తారతమ్యరహితం ప్రాప్నోతి. యశ్చ రాజసో రాజసీభ్యాం బుద్ధిశ్రద్ధాభ్యాం ధర్మాననుతిష్ఠతి స భూరాదిలోకా ననుప్రాప్య పరిమితసుఖం ప్రాప్నోతి తత్రాపి శ్రద్ధాతారతమ్యకృతం సుఖతారతమ్యమేవ భవతి. యస్తు తామసః ఇమాన్ లోకాన్ ప్రాప్యాపి కేవలం దుఃఖమేవ ప్రాప్నోతి, భూరాదిలోకప్రాపకః ప్రవృత్తాఖ్యో ధర్మస్తు రాజసతామసయోః కర్త్రోః సమానో భవతీతి. ౨

(నరకానువర్ణనమ్)

అథేదానీం ప్రతిషిద్ధలక్షణస్యాధర్మస్య తథైవ కర్తుః శ్రద్ధాయా వైసాదృశ్యాత్ కర్మఫలం విసదృశం భవతి యా హ్యనాద్యవిద్యయా కృతకామానాం తత్పరిణామలక్షణాః సృతయః సహస్రశః ప్రవృత్తాః తాసాం ప్రాచుర్యేణానువర్ణయిష్యామః ౩

రాజోవాచ—

నరకా నామ భగవన్ కిం దేశవిశేషా అథవా బహిస్త్రిలోక్యా ఆహోస్విదంతరాల ఇతి. ౪

ఏవం ధర్మస్య కర్త్రాదికృతతారతమ్య మధర్మదృష్టాంతేనాహ (యథేతి.) యథా ధర్మస్య శ్రద్ధాదితారతమ్యనిమిత్తం సుఖరూపఫలతారతమ్యం తథా ప్రతిషిద్ధలక్షణస్య ప్రతిషిద్ధరూపస్యాధర్మస్య కర్తుః శ్రద్ధాయాః అధర్మనిమిత్తభూతాయాః కేవలతామస్యాః శ్రద్ధాయాః వైసాదృశ్యాత్తారతమ్యాత్ కర్మఫలం దుఃఖరూపం విసదృశం తరతమం భవతి. శ్రద్ధావైసాదృశ్యే కారణం వదన్, కర్మఫలవైసాదృశ్యమేవ ఉపపాదయతి అనాద్యవిద్యేతి అవిద్యాకామశబ్దః ఫలకామనాపరః కర్మశబ్దః తస్యాసనాపరః ఫలకామనాయా అజ్ఞాన ఫలత్వాత్ యద్వా యాగాదిరవిద్యా తత్ప్రయుక్తాని యాని । కామకర్మాణి ఫలకామనాపూర్వక మనుష్ఠితాని పాపాని వాసనారూపేణావస్థితాని తేషాం వైసాదృశ్యాదిత్యనుషంగః. తేషాం నానాత్వేనావస్థితత్వాత్ శ్రద్ధావైసాదృశ్యం తతః సృతయో గతయః ఫలరూపాణి దుఃఖానీతి యావత్ తత్పరిణామలక్షణః అవిద్యాకామకర్మపరిపాకస్వరూపాః సహస్రశః అనంత్యేనావాంతరతారతమ్యేన చ ప్రవృత్తా అనుభావ్యాః సంతీత్యర్థః ఏవముక్తే సతి తద్వ్యాఖ్యానంత్యేన ప్రవృత్తాః సృతయః తదనుభవస్థానాని చ సాకల్యేన వర్ణనీయానీతి రాజ్ఞః ప్రశ్నోదయ్యాగ మాలోచ్య కేవలతమోగుణమూలకానాద్యజ్ఞానప్రయుక్తకామకర్మరూపాణాం పాపానామవాంతరభేదేనానంత్యాత్ తత్తత్ఫలరూపాణాం దుఃఖాత్మనాం గతీనాం ఆనంత్యాత్ తదనుభవస్థానాన్యపి బహూని సంతీతి తేషాం సాకల్యేన వర్ణయితుమశక్యత్వాత్ తత్ర ప్రభూతదుఃఖరూపా గతీః తత్స్థానాని చ కానిచిత్ వర్ణయిష్యామీత్యాహ తాస్తాః ప్రాచుర్యేణాను వర్ణయిష్యామ ఇతి. ౩

ఏవముక్తే రాజా నారకస్వరూప తద్వర్ణనప్రశ్నం విహాయాధర్మఫలభూతదుఃఖానుభవస్థానాని నరకాః కిం భూమేరేవ దేశవిశేషా ఉత త్రిలోక్యా బహిర్వర్తంతే ఉతాంతరాళే కయోశ్చిల్లోకయోరంతరాళే వర్తంతే ఇతి పృచ్ఛతి (నరకా ఇతి) హే భగవన్। త్రిలోక్యా బహిః బ్రహ్మాండావ్బహిరావరణేష్వేవ. ౪

ఋషి రువాచ—

అంతరాల ఏవ త్రిజగత్యాస్తు దిశి దక్షిణస్యా మధస్తాద్ భూమేరుపరిష్టాచ్చ జలాద్యస్యామగ్నిష్వాత్తాదయః పితృగణా దిశి స్వానాం గోత్రాణాం పరమేణ సమాధినా సత్యా ఏవాశిష ఆశాసానా నివసంతి. ౫

యత్ర హ వావ భగవాన్ పితృరాజో వైవస్వతః స్వవిషయం ప్రాపితేషు స్వపురుషైః జంతుషు సంపరేతేషు యథాకర్మావద్యం దోషమేవానుల్లంఘితభగవచ్ఛాసనః సగణో దమం ధారయతి. ౬

తత్ర హైకే నరకానేకవింశతిం గణయంతి, అథ తాంస్తే రాజన్ నామరూప లక్షణతోఽనుక్రమిష్యామః, తామిస్రోఽన్ధతామిస్రో రౌరవో మహారౌరవః కుంభీపాకః కాలసూత్ర మసిపత్రవనం సూకరముఖ మంధకూపః కృమిభోజనః సందంశత ప్తసూర్మిః

బ్రహ్మాండ ఏవ వర్తంత ఇత్యాహ (అంతరాళ ఏవేతి) త్రిజగత్యా బ్రహ్మాండస్యాంతరాళ ఏవ గర్భ ఏవ తత్రాపి కస్యాం దిశి దక్షిణస్యాం తత్రాపి కుత్ర భూమేరధస్తాత్ అండజలాదుపరి వర్తంత ఇత్యర్థః. తాం దక్షిణాం దిశం విశినష్టి యస్యామిత్యాదినా గద్యద్వయేన. యస్యాం దక్షిణస్యాం దిశి అగ్నిష్వాత్తాదయః పితౄణాం గణాః పరమేణ సమాధినా జ్ఞానయోగేన స్వానాం గోత్రాణాం సత్యా ఆశిష ఆశాసానాః కుర్వాణా ఏవ, పాకం పచతీతివన్నిర్దేశః, నివసంతి. ౫

(యత్ర హ) యస్యాం హి దిశి పితృరాజః పితౄణామధిపతిః వైవస్వతో యమః సంపరేతేషు మృతేషు స్వపురుషైర్దూతైః స్వవిషయం స్వదేశం ప్రాపితేషు జంతుషు జీవేషు అనుల్లంఘిత మనతిక్రాంతం భగవతో నారాయణస్య శాసనం యేన తథాభూతః సన్ సగణః స్వకీయదూతగణసహితః యథాకర్మావద్యం దోషమవద్యం జుగుప్సితం కర్మైవ కర్మావద్యం బహులగ్రహణాద్విశేష్యస్య పూర్వనిపాతః యథా కర్మావద్యమితి పదత్రయం వా, అవద్యం దేశశాస్త్రజుగుప్సితం కర్మ ప్రతిషిద్ధం హింసాదికర్మ యథా జంతుభిర్నిబంధాదినా యథా కృతం తదనుసారేణైవ దోషం ప్రతి దమం దండం ధారయతి, జుగుప్సితకర్మరూపదోషానుసారేణైవ దండయతీత్యర్థః. ౬

తత్ర నరకాః కతీత్యపేక్షాయా మేకే నరకానేకవింశతిం గణయంతీత్యాహ (తత్రేతి) కే త ఇత్యపేక్షాయాం తాన్నామరూపలక్షణైః క్రమేణ గణయామీత్యాహ. హే రాజన్! తాన్నరకాన్ నామాదిభిః తేఽనుక్రమిష్యామః. తత్ర నామాని వాచకాః శబ్దా రూపాణి పరస్పరవిలక్షణదుఃఖ

(నరకానువర్ణనమ్)

వజ్రకంటకశాల్మలీ వైతరణీ పూయోదః ప్రాణరోధో విశసనం లాలాభక్షః సారమేయాదన మవీచిరయః పానమితి కించ క్షారకర్దమో రక్షోగణభోజనః శూలప్రోతో దందశూకోఽవట నిరోధనః పర్యావర్తనః సూచీముఖమిత్యష్టావింశతిర్నరకా వివిధయాతనాభూమయః ౭

తత్ర యస్తు పరవిత్తాపత్యకళత్రాణ్యపహరతి స హి కాలపాశబద్ధో యమపురుషై రతిభయానకైస్తామిస్రే నరకే బలాన్నిపాత్యతే అనశనానుదపానదండతాడనసంతర్జనాదిభి ర్యాతనాభి ర్యాత్యమానో జంతుర్యత్ర కశ్మలమాసాదిత ఏకదైవ మూర్ఛా ముపయాతి తామిస్రప్రాయే. ౮

ఏవ మేవాంధతామిస్రే యస్తు వంచయిత్వా పురుషం దారాదీనుపయుంక్తే, యత్ర

జనకత్వాకారాః లక్షణాని చిహ్నాని తత్తద్ధింసాదికర్మాణి యాని ప్రాణినిర్బంధాదీని తాదృశనిర్బంధాది రూపచిహ్నాని, ఏభిరనుక్రమిష్యామః ఏభిః సహక్రమేణ తుభ్యం వర్ణయిష్యామ ఇత్యర్థః తానేవ క్రమేణ గణనయా, దర్శయతి (తామిస్ర ఇత్యాదినా అయః పాన మిత్యంతేన గద్యేన.) తత్ర వజ్రకంటక శాల్మలీతి ఏకో నరకః తథా అవీచిరిత్యేకః ఏవమేకవింశతినరకా భవంతి. కేచిదిత్యత్రారుచిబీజం త్వన్యేషాం సద్భావ ఇతి పునస్తానేవ నిర్దిశతి కించేత్యాదినా సూచీముఖమిత్యంతేన ఏతే సప్తపూర్వోక్తైః తామిస్రాదిభిః సహాష్టావింశతిర్భవంతి ఏతే నరకా వివిధయాతనాభూమయః దుఃఖానుభవభూమయః ౭

తానేకైకశః తదనుభవనిమిత్తాని పాపాని చ వర్ణయతి (యస్త్విహేత్యాదినా యావదధ్యాయ సమాప్తి) యో జంతురిహలోకే పరస్య విత్తాదీన్యపహరతి స హి యమదూతై రతిభయంకరైః కాలపాశేన యమపాశేన బద్ధో బలాత్ తామిస్రాఖ్యే నరకే నిపాత్యతే, తామిస్రం విశినష్టి- తామిస్రప్రాయే తమః ప్రచురే యత్ర తామిస్రే నిపాత్యమానః జంతురనశనాపానజుష్టే ప్రహారభర్త్సనాదిభిః యాతనాభిః యాత్యమానః పీడ్యమానః కశ్మలం దుఃఖమాసాదితః ప్రాప్త ఏకదైవ మూర్ఛాం ప్రాప్నోతి. తామిస్రప్రాయే ఇత్యనేనైషాం తామిస్రాదినామాని యోగరూఢానీతి జ్ఞాపితమ్. ౮

(ఏవమితి) యథా తామిస్రే తద్దుఃఖానుభవః ఏవమంధతామిస్రేఽపీత్యర్థః. తదనుభవనిమిత్తం పాపమాహ యస్త్వితి. యస్తు జంతుః పురుషం పతిం వంచయిత్వా తద్దారాదీన్ ఆదిశబ్దాత్ విత్తాపత్యాదీని చ ఉపయుంక్తే సోపయుక్తాన్ కురుతే తస్యైవమేవేతి పూర్వేణాన్వయః. తర్హి తామిస్రా దంధతామిస్రే కో విశేష ఇత్యపేక్షాయాం తామిస్రాంతం విశినష్టి (యత్రేతి.) యత్రాంధతామిస్రే శరీరీ దేహీ

శరీరీ నిపాత్యమానో యాతనాస్థో వేదనయా నష్టమతిర్నష్టదృష్టిశ్చ భవతి యథా వనస్పతిః వృశ్చ్యమానసమూలః తస్మాదంధతామిస్రం తముపదిశంతి ౯

యస్త్విహ వా ఏతదహమితి మమేదమితి భూతద్రోహేణ కేవలం స్వకుటుంబమేవానుదినం ప్రపుష్ణాతి స తదిహ విహాయ స్వయమేవ తదశుభేన రౌరవే నిపతతి. ౧౦

యే త్విహ యథైవామునా విహింసితా జంతవః పరత్ర యమయాతనా ముపగతం త ఏవ రురవో భూత్వా తథా తమేవ విహింసంతి తస్మాద్రౌరవమిత్యాహూ రురురితి సర్పాదతిక్రూరసత్త్వస్యాపదేశః. ౧౧

ఏవమేవ మహారౌరవో యత్ర నిపతితం పురుషం క్రవ్యాదా నామ రురవస్తం

వినిపాత్యమానః యాతనాభిస్తీవ్రాభిః పీడ్యమానః తీవ్రవేదనయా నష్టా మతిర్యస్య నష్టాదృష్టిశ్చ యస్య తాదృశో భవతి వృశ్చ్యమానం ఛిద్యమానం మూలం యస్య తాదృశో వనస్పతిర్యథా పతతీతి దృష్టాంతః అస్మాత్ కారణాత్ తమంధతామిస్రమిత్యుపదిశంతీత్యర్థః ౯

రౌరవానుభవనిమిత్తం పాపం తం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ వావేతి) యస్తు శరీరీ ఇహ లోకే ఏతచ్ఛరీరమహం ఎతదపత్యకళత్రాదికం మమేత్యేవం రూపాభ్యా మహంకారమమకారాభ్యాం కేవలం భూతద్రోహేణైవ స్వకుటుంబ మేవానుదినం ప్రపుష్ణాతి స ఇహ లోకే తత్స్వకుటుంబం విహాయ స్వయమేక ఏవ లేవ పూర్వాచరితే నాశుభేన పాపేన రౌరవాఖ్యే నరకే నిపతతి, అమునా తేన నిపతితేన పూర్వమిహలోకే యే చ జంతవో యథా యేన ప్రకారేణ విహింసితాః త ఏవ జంతవః రురవః రురుసంజ్ఞకా జంతవో భూత్వా తేనైవ ప్రకారేణ పరత్ర రౌరవే నరకే యాతనాముపగతం తమేవ విహింసంతి యతస్తత్ర గతం రురవో హింసంత్యతస్తం నరకం రౌరవమిత్యాహు రిత్యర్థః కే తే రురవః యత్ర గతం హింసంతి ఇత్యత్రాహ (రురురితి.) సర్పాదప్యతిక్రూరస్య భూరిశృంగాఖ్యస్య సత్త్వస్య జంతోః రురురితి వ్యపదేశో వ్యవహార ఇత్యర్థః. ౧౦-౧౧

మహారౌరవ మనువర్ణయతి (ఏవమేవేతి) యథా రౌరవే నిపతితం రురవో హింసంతి తథా మహారౌరవేఽపీత్యర్థః ప్రథమాంతపాఠే రౌరవసదృశ ఏవ మహారౌరవ ఇత్యర్థః. సాదృశ్యం చ రురుభిర్హింసనేన, అయాంస్తు తతో విశేష ఇత్యాహ యత్రేతి. యత్ర మహారౌరవే నిపతితం పురుషం

(నరకానువర్ణనమ్)

క్రవ్యేణ ఘాతయంతి యః కేవలం దేహంభరః. ౧౨

యస్త్విహ వా ఉగ్రః పశూన్ పక్షిణో వా ప్రాణత ఉపరంధయంతి తమప కరుణం పురుషాదైరపి విగర్హిత మముత్ర యమానుచరాః కుంభీపాకే తప్తతైలే ఉపరంధయంతి. ౧౩

యస్త్విహ పితృవిప్రబ్రహ్మధ్రుక్ స కాలసూత్రసంజ్ఞకే నరకే అయుత యోజనపరిమండలే తామ్రమయే తప్తఖలే ఉపర్యధస్తాత్ అగ్న్యర్కాభ్యా మతితప్యమానే

దేహినం క్రవ్యం నిపతితస్య మాంస మదంతీతి క్రవ్యాదాస్తథాభూతాః సంతో రురవః క్రవ్యేణ నిమిత్తేన విపతితం ఘాతయంతి పురుషస్యాపి మాంసం భక్షయంతీత్యర్థః. తం క్రవ్యేణేతి విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః, అన్యథా "ఆదిఖాద్యోర్న ఇత్యణౌ కర్తుర్ణౌ కర్మత్వనిషేధాత్తేనేతి తృతీయా, క్రవ్యమితి ద్వితీయా చ స్యాత్, క్రవ్యేణ నిమిత్తేన తం ఖాదయంతీత్యర్థస్త్వసంగతః స్యాత్. క్రవ్యాదా ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యాత్ యథా క్రవ్యాదనస్వభావా అత ఏవ క్రవ్యేణ ఫలస్యైవ హేతుత్వ వివక్షయా తృతీయా, క్రవ్యార్థం తం ఖాదయంతి "ఖిదే ర్నివృత్తపేషణాణ్ణిచ్" ఖిదిరత్ర దంశనపరః, ఖాదయంతి తం దంశంతీత్యర్థః అనేన పూర్వోక్తనిర్వాహః సూచితః. అథ కుంభీపాకం తదనుభవనిమిత్తం పాపం చ వర్ణయతి (య ఇతి.) యః కేవలం దేహంభరః శరీరపోషణమాత్రపరః, యశ్చేహ లోకే ఉగ్రః క్రూరః పశూన్ పక్షిణః ప్రాణతః సజీవాన్ ఉపరంధయతి పచతి తమపకరుణం నిష్కృపం పురుషాదై రాక్షసైరపి విగర్హిత మముత్ర కుంభీపాకే నరకే యమానుచరాః తప్తతైల ఉపరంధయంతి పచంతి తత్ర తైలకుంభ్యాం పచ్యంతే యత్ర స కుంభీపాక ఇత్యవయవార్థో వివక్షితః. ౧౨-౧౩

అథ కాలసూత్రస్థనరకానుభవనిమిత్తం దురితం తం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ) లోకే పితృహంతా బ్రాహ్మణహంతా చ స కాలసూత్రాఖ్యే నరకే అయుతం యోజనాని పరితో మండలం యస్య తస్మిం స్తామ్రవికారే ఖలే ఖలసమదేశే ఖలో నామ ధాన్యాని వితుషీకర్తుం కృతః కృత్రిమో భూమి విశేషః. ఉపర్యధస్తా దగ్న్యర్కాభ్యా మధస్తాత్ వహ్నినా ఉపర్యర్కేణ చాభితప్యమానేఽభినివేశితః పరితః పాతితః క్షుత్పిపాసాభ్యాం అంతర్బహిశ్చ దహ్యమానం శరీరం యస్య సః, దహ్యమానశబ్దస్య పూర్వనిపాతః యద్వా శరీరా ద్బహిః శరీరం "అప పరి బహి రంచవః పంచమ్యా" ఇతి సమాసే బహిఃశబ్దస్య ఉపసర్జనత్వాత్ పూర్వనిపాతః అత ఏవ సమాసవిధానాత్ జ్ఞాపకాత్ అంతర్బహిః శబ్దయోః

ఽభినివేశితః క్షుత్పిపాసాభ్యాం చ దహ్యమానాంతర్బహిఃశరీర ఆస్తే శేతే చేష్టతేఽవతిష్ఠతి పరిధావతి చ యావంతి పశురోమాణి తావద్వర్షసహస్రాణి. ౧౪

యస్త్విహ వై నిజవేదపథా దనాపద్యపగతః పాఖండం చోపగతస్తమసి పత్ర వనం ప్రవేశ్య కశయా ప్రహరంతి, తత్ర హాసావిత స్తతో ధావమాన ఉభయతోధారైః తాలవనాసిపత్త్రైః ఛిద్యమానసర్వాంగో హా హతోఽస్మీతి పరమయా వేదనయా మూర్ఛితః పదే పదే నిపతతి స్వధర్మహా పాఖండానుగతం ఫలం భుంక్తే. ౧౫

సంబంధసామాన్యే పంచమీ భవతి, శరీరసంబంధిబహిఃప్రదేశే ఇత్యర్థః. అంతఃశబ్దేన సన్నిధానాత్ శరీరాంతఃప్రదేశ ఏవ ఉచ్యతే. దహ్యమానాంతః శరీరాంతఃప్రదేశః బహిశ్శరీరం చ యస్యేత్యర్థః. ఏవంభూతః తామ్రమయే ఫలకే ఉపవేశ్యమానో యాచనాది కరోతి, యాచ్ఞా చాత్ర హా హతోఽహం మాం పాపయేతి ప్రార్థనా. ఏవం యావంతి పశో రోమాణి తావత్సంఖ్యాని వర్షాణాం సహస్రాణి తత్రాస్తే ఇత్యర్థః ఏవం భూయాన్ దుఃఖానుభవః కాలః సూచ్యతే జ్ఞాయతే యస్మిన్ స కాలసూత్ర ఇత్యవయవార్థోఽత్రాభిప్రేతః. ౧౪

ఏవం కాలసూత్ర మభిధాయ అథాసిపత్రవనం నరకం తత్ప్రాప్తినిమిత్తం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ వా ఇతి.) యస్తు దేహీ నిజవేదపథాత్ స్వవర్ణాశ్రమోచితాత్ వేదవిహితాత్ ధర్మాదనాపద్య పగతః అపక్రాంతః ఆపదత్ర దేశకాలవైపరీత్యప్రయుక్తా రోగాదినిమిత్తా శక్తిః అనాపద్య పగత ఇత్యనేన ఆపది స్వధర్మత్యాగో న దోషావహ ఇతి సూచితం. పాఖండ మవైదిక మస్మార్తం చ కేవలం స్వమనీషయా కల్పిత మత ఏవ కుపథం కుత్సితం మార్గ మాభాసధర్మ ముపగతస్తం దేహిన మసిపత్రవనాఖ్యం నరకం ప్రవేశ్య ప్రవిష్టం కృత్వా కశయా ప్రహరంతి యమభటా ఇతి శేషః. కశా హి నామాశ్వాదీనాం తాడయితుం నిర్మితో దండాకారో రజ్జువిశేషః. ఏవం కశయా తాడితః తత్రాపి పత్రవనే ఆసాదితః ఇత స్తతో ధావమానః తీవ్రదండ మసహమానో దృతతరం గచ్ఛతి ఉభయతోధారైః పార్శ్వద్వయేఽపి ధారాయుక్తైః ఖడ్గస్య త్వేకస్మిన్నేవ పార్శ్వే ధారా ఏభిస్తూభయతో ధారైరిత్యర్థః. తాలవనస్య అసిపత్రైః ఖడ్గసదృశైః ఛిద్యమానాని సర్వాణ్యంగాని యస్య తాదృశః హాహాకారపూర్వకం హతోఽస్మీతి వదన్ పరమయా తీవ్రయా వేదనయా పదే పదే మూర్ఛాం ప్రాప్నోతి పతతి, ఏవం స్వధర్మహా స్వధర్మత్యాగీ పాషండానుగతం పాషండధర్మాభాసానుగుణం ఫలం దుఃఖ మనుభవతి. అసిసదృశాని పత్రాణి యేషాం వృక్షాణాం వన మసిపత్రవన మిత్యవయవార్థః. ౧౫

(నరకానువర్ణనమ్)

యస్త్విహ వై రాజా రాజపురుషో వా అదండ్యే దండం ప్రణయతి బ్రాహ్మణే వా శరీరదండం స పాపీయాన్నరకేఽముత్ర సూకరముఖే నిపతతి. తత్రాతిబలైః వినిష్పిష్యమాణావయవో యథై వేహేక్షుఖండ ఆర్తస్వరేణ స్వనయన్ క్వచిన్మూర్ఛితః కశ్మల ముపగతో యథై వేహాదృష్టదోషా ఉపరుదాః ౧౬

యస్త్విహ వై భూతానా మీశ్వరోపకల్పితవృత్తీనా మవివిక్తపరవ్యథానాం స్వయం పురుషోపకల్పితవృత్తిః వివిక్తపరవ్యథో వ్యథా మాచరతి స పరత్రాంధకూపే తదభిద్రోహేణ నిపతతి. తత్ర హాసౌ తైర్జంతుభిః పశుమృగపక్షిసరీసృపైః మశకయూకా

అథ సూకరముఖాఖ్యనరకం తత్ప్రాప్తినిమిత్తం పాపం చానువర్ణయతి (యస్త్విహేతి.) ఇహ లోకే రాజా వా రాజపురుషో వా కశ్చి దందడ్యే దండనానర్హే దండం దండనం ప్రణయతి కారయతి దండ్యేఽపి బ్రాహ్మణే శరీరదండం వా కారయతి "వపనం ద్రవిణాదానం స్థానాత్ నిర్యాపణం తథా। ఏష హి బ్రహ్మబంధూనాం వధో నాన్యోఽస్తి దైహికః" ఇత్యుక్తరీత్యా దండ్యేఽపి బ్రాహ్మణే దేహదండానర్హే యః శారీరం దండం కారయతీత్యర్థః. స పాపీయాన్ సూకరముఖే నరకే నిపతతి తత్ర నరకే సూకరస్యేవ ముఖం యేషాం తైర్జంతుభిః నితరాం పీడ్యమానా అవయవా యస్య తాదృశః యథా ఇభేన గజేనేక్షుదండః పీడ్యతే తద్వదార్తస్వరేణ స్వనయన్ రుదన్ మూర్ఛితః కశ్మలం మోహ ముపగతో భవతి. యథా పూర్వ మిహాదృష్టదోషా దోషరహితాస్తేన ఉపరుద్ధాః పీడితాః సంతః కశ్మల ముపగతాస్తద్వదిత్యర్థః. అవయవార్థస్తు సువ్యక్తః ౧౬

అథాంధకూపం తత్ప్రాప్తినిమిత్తం పాపం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ వా ఇతి.) యస్తు దేహీ ఇహ లోకే ఈశ్వరేణోపకల్పితా మనుష్యరక్తపానాదిరూపా వృత్తి ర్యేషా మవిదితా పరస్య వ్యథా యైరవివేకిభిస్తేషా మజ్ఞాతపరకృతదుఃఖానాం వా భూతానాం మత్కుణమశకాదీనాం వ్యథా మాచరతి కరోతి కథంభూతః, స్వయం పురుషోపకల్పితవృత్తిః పరమేణ పరమపురుషేణ ఉపకల్పితా వర్ణాశ్రమాదివిభాగేన విధినిషేధపూర్వికా కల్పితా వృత్తిర్యస్య వివిచ్య జ్ఞాతా పరస్య వ్యథా యేన వివేకీ సన్నిత్యర్థః. స ఏవంవిధో భూతధ్రుక్ తదభిద్రోహేణ భూతద్రోహేణ నిమిత్తేన అంధకూపాఖ్యే నరకే నిపతతి. తత్రాంధకూపే హేతి ఖేదేఽసౌ పతిత స్తైః పూర్వం హింసితైర్జంతుభిః కాంశ్చిత్తాన్ దర్శయతి (పశ్విత్యాదినా) తేషా మానంత్యాత్ సంగృహ్యేహ. యే కే చాభిద్రుగ్ధా హింసితాస్తైః సర్వైః పశ్వాదిరూపతా మాపన్నైః సర్వతోఽభిద్రుహ్యమాణ స్తైరేవ విహతా నిద్రానిర్వృతిః నిద్రాసుఖం యస్య తథా స

మత్కుణమశకాదిభిః యే కే చాభిద్రుగ్ధాస్తైః సర్వతోఽభిద్రుహ్యమాణ స్తమసి విహత నిద్రానిర్వృతి రలబ్ధావస్థానః పరిక్రామతి యథా కుశరీరే జీవః. ౧౭

యస్త్విహ వా అసంవిభజ్యాశ్నాతి యత్కించనోపనతమనిర్మితపంచయజ్ఞో వాయససంస్తుతః స పరత్ర కృమిభోజనే నరకాధమే నిపతతి తత్ర శతసహస్రయోజనే కృమికుండే కృమిభూతః స్వయం కృమిభిరేవ భక్ష్యమాణః కృమిభోజనో యావ త్తదప్రత్తాప్రహూతాదోఽనిర్వేశ మాత్మానం యాతయతే. ౧౮

యస్త్విహ వై స్తేయేన బలాద్వా హిరణ్యరత్నాదీని బ్రాహ్మణస్య వాపహరత్యన్యస్య వానాపది పురుష స్తమముత్ర రాజన్ యమపురుషా అయస్మయై రగ్నిపిండైః సందంశై స్త్వచి నిష్కుషంతి. ౧౯

లబ్ధి మవస్థానం యేన తథాభూతః తమసి అంధకారే పరిభ్రమతి తత్ర దృష్టాంతః. (యథేతి) కుశరీరే వ్యాధ్యాద్యుపహతే సంచారాసమర్థే శరీరే జీవో యథాఽలబ్ధనిద్రః ఖిద్యతి తథేత్యర్థః, అంధకారావృత కూపోఽంధకూప ఇత్యవయవార్థః. ౧౭

అథ కృమిభోజనం తదనుభవహేతుం పాపం చ వర్ణయతి తు యస్త్విహ వా అసంవిభజ్యేతి యస్తు దేహీ ఇహ లోకే యద్భక్ష్యాదికం దైవాదుపనతం ప్రాప్త మప్యన్న మసంవిభజ్య అతిథిభ్యోఽప్రదాయేత్యర్థః. అశ్నాతి స్వయం భుంక్తే, యశ్చానిర్మితపంచయజ్ఞః అననుష్ఠితపంచమహాయజ్ఞః, స వాయససంస్తుతః వాయసైః సమత్వేన వర్ణితః. పరత్ర పరలోకే కృమిభోజనాఖ్యే నరకాధమే నిపతతి. తత్ర శతసహస్రయోజనపరిమితే కృమికుండే స్వయమపి కృమిభూతః కృమిభిరేవ భక్ష్యమాణః కృమిభోజనః కృమీనేవ భుంజానః యావద్యావంతి యోజనాని కృమికుండం తావంతి వర్షాణ్యాత్మానం యాతయతే దుఃఖయతి. కథంభూతం, అప్రత్తాప్రహూతాదః ప్రత్తం దత్తావశిష్టం ప్రహుతం యజ్ఞావశిష్టం ప్రత్తం చ ప్రహుతం చ ప్రత్తప్రహుతే అప్రత్తప్రహుతే తే అత్తీతి అప్రత్తప్రహుతాదః, ఏవం భూతోఽహ మిత్యకృతనిర్వేశః పరితాపో యేన త మాత్మానమ్. ౧౮

అథ సందంశాఖ్యం నరకం పాపం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ వై స్తేయేనేతి) ఇహ యో దేహీ స్తేయేన చౌర్యేణ వా అనాపది బ్రాహ్మణస్యాన్యస్య వా హిరణ్యరత్నాదీన్యపహరతి తం దేహినం పరత్ర సందంశాఖ్యే నరకే, హే రాజన్! యమభటాః అగ్నివర్ణైః సంతాపేనాగ్నివర్ణతా మాపన్నైః అయస్మయైః లోహమయైః సందంశైః సందంశంత్యేభిరితి సందంశాః తైః ఛేదనసాధనైః శూలైః నిష్కుషంతి ఛిందంతి. సందంశైః సందంశంతి యత్రేతి సందంశ ఇత్యవయవార్థః. ౧౯

(నరకానువర్ణనమ్)

యస్త్విహ వా అగమ్యాం స్త్రియ మగమ్యం వా పురుషం యోషిదభిగచ్ఛతి తావముత్ర కశయా తాడయంతస్తిగ్మయా సూర్మ్యా లోహమయ్యా పురుష మాలింగయంతి స్త్రియం చ పురుషరూపయా సూర్మ్యా. ౨౦

యస్త్విహ వై సర్వాభిగమస్త మముత్ర నిరయే వర్తమానం వజ్రకంటక శాల్మలీ మారోప్య నిష్కర్షంతి ౨౧

యే త్విహ వై రాజన్యా రాజపురుషా వా అపాఖండా ధర్మసేతూన్ భిందంది తే సంపరేత్య వైతరణ్యాం నిపతంతి, భిన్నమర్యాదాస్తస్యాం నిరయపరిఖాభూతాయాం నద్యాం యాదోగణైరితస్తతో భక్ష్యమాణా ఆత్మనా న వియుజ్యమానా శ్చాసుభి రుహ్యమానాః

అథ తప్తసూర్మిం తత్ప్రాప్తిహేతుం దురితం చానువర్ణయతి (యస్త్విహ వా అగమ్యామితి.) యస్తు దేహీ స్వయం పురుషః సన్నగమ్యా మనుపేయాం స్త్రియ మభిగచ్ఛతి స్వయం యోషిత్ స్త్రీ సతీ అగమ్య ముపేతు మయోగ్యం పురుషం చోపగచ్ఛతి. తం దేహిన మముత్ర సూర్మ్యాఖ్యే నరకే కశయా తాడయంతః లోహమయ్యా తిగ్మయా తప్తయా సూర్మ్యా స్థూణా సైవ స్త్రీరూపేణ పురుషరూపేణ చోత్కీర్ణా తయా సూర్మ్య ప్రతిమయా పురుషం పాపిన మాలింగయంతి, స్త్రియం పాపినీం పురుష రూపయా సూర్మ్యాలింగయంతి తప్తా సూర్మిర్యస్మిన్ స తప్తసూర్మి రిత్యవయవార్థః. ౨౦

అథ వజ్రకంటకశాల్మలీ మాహ యస్తు (ఇహ వై సర్వాభిగమ ఇతి.) సర్వాభిగమః లోభా దసేవ్యసేవీ పశ్వాద్యుపగంతేతి కేచిద్వ్యాచక్షతే, తం సర్వాభిగమ మముత్ర నిరయే వజ్రకంటకశాల్మలీ సంజ్ఞకే వర్తమానం పతితం వజ్రమయాని కంటకాని యస్య తం శాల్మలీం వృక్ష మారోప్యారోహ్య నిష్కర్షంతీత్యర్థః, వజ్రకంటశాల్మలి ర్యస్మిన్ స ఇత్యవయవార్థః. ౨౧

వైతరణీం వర్ణయతి (యే ఇతి) రాజన్యాః క్షత్రియాః తేషాం పురుషా వా పాఖండాన్ వైదికాన్ ధర్మసేతూన్ ధర్మమర్యాదాన్ భిందంతి నాశయంతి కథంభూతాః, భిన్నమర్యాదాః అతిక్రాంత ధర్మమర్యాదాః తే రాజన్యాదయః అస్యాం వైతరణ్యాం నరకస్య పరిఖాభూతాయాం నద్యాం యాదసాం గణైరితస్తతో భక్ష్యమాణా అపి ఆత్మనా దేహేన న వియుజ్యమానా అత్యక్తదేహా ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః అసుభిః ప్రాణైః ఉహ్యమానాః కర్మణః కర్తృత్వవివక్షాయాం తృతీయా ఉద్వృతప్రాణా ఇత్యర్థః. తత్రాపి హేతుమాహ స్వాఘేనేతి స్వకీయచరితేనేత్యర్థః. స్వకీయచరితేన కర్మపాక

స్వాఘేన కర్మపాక మనుసరంతో విణ్మూత్రపూయశోణితకేశనఖాస్థిమేదోమాంసవసావాహిన్యా ముపతప్యంతే. ౨౨

యే త్విహ వై వృషలీపతయో నష్టశౌచాచారనియమాః త్యక్తలజాః పశుచర్యాం చరంతి తే చాపి ప్రేత్య పూయవిణ్మూత్రశ్లేష్మమలాపూర్ణార్ణవే నిపతంతి తదేవ అతిబీభత్సిత మశ్నంతి. ౨౩

యే త్విహ వై శ్వగర్దభపతయో బ్రాహ్మణాదయో మృగయావిహారా అతీర్థే చ మృగాన్నిఘ్నంతి తానపి సంపరేతాన్ లక్ష్యభూతాన్ యమపురుషా ఇషుభి ర్విధ్యంతి ౨౪

స్వకీయపాపకర్మఫల మిదమిత్యేవం స్మరంతి ఉపతప్యంతే క్లిశ్యంతి. నదీం విశినష్టి (విణ్మూత్రేతి) పూయం దుర్గంధి విణ్మూత్రరూపం పూయం విడాదీనాం వాహిన్యాం వాహః ప్రవాహః సోఽస్యా అస్తీతి తథా తస్యాం వా నదీరూప ఏవాయం నరక ఇత్యవయవార్థాభేదః. ౨౨

అథ పూయోద మనువర్ణయతి (యే త్విహేతి.) యే దేహిన ఇహ వృషలీపతయః బ్రాహ్మణాదయః సంతః శూద్రాయాః పతయో నష్టాః త్యక్తాః శౌచాదయో యైస్తే, తత్ర శౌచం స్నాన పర్యంతం సత్కర్మ ఆచారః సంధ్యోపాసనాదినియమః భక్ష్యాభక్ష్యాదినియమః అత ఏవ త్యక్తా లజ్జా యైస్తే పశుచర్యాం స్వేచ్ఛాచారం కుర్వంతి పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః. తేఽపి ప్రేత్య మృత్వా విడాదిభిః పూర్ణే అర్ణవవ ద్విస్తరే హ్రదే నిపతంతి, తదేవ విడాదిక మేవాతిహేయ మశ్నంత్యదంతి పూయముద ముదకం యస్మిన్నిత్యవయవార్థః. ౨౩

అథ ప్రాణనిరోధం సపాపం వర్ణయతి. (యే త్విహ వై శ్వగర్దభపతయ ఇతి) శునాం గర్దభానాం చ పతయః పాలకాః బ్రాహ్మణాః మృగయైవ విహారో యేషాం తేఽతీర్థే మృగా న్నిఘ్నంతి అతీర్థేషు లోకరక్షణార్థత్వాభావాత్ ప్రాణివధో దోషావహః. తీర్థేషు తు ప్రాణిసంచారాయ కృతో దుష్టసత్త్వవధో న దోషాయ భవతి యతస్తస్మా దతీర్థ ఇత్యుక్తం, తానపి శ్వగర్దభపతీనపి సంపరేతాన్ మృగాన్ వైశసనే ప్రాప్తాన్ లక్ష్యభూతాన్ లక్ష్యీకృత్యేత్యర్థః. ఇషుభి ర్బాణై ర్యమభటా విధ్యంతి విధ్యంతీత్యనేన ప్రాణనిరోధనిమిత్తా వ్యథాఽభిప్రేతాఽతోఽస్య నరకస్య ప్రాణనిరోధ ఇతి సంజ్ఞా ప్రాణానాం నిరోధో యస్మి న్నిత్యవయవార్థః ౨౪

(నరకానువర్ణనమ్)

యే త్విహ వై దాంభికా దంభయజ్ఞేషు పశూన్ విశసంతి తానముష్మిన్ లోకే వైశసే నరకే పతితాన్ నిరయపతయో యాతయిత్వా విశసంతి. ౨౫

యస్త్విహ వై సవర్ణాం భార్యాం ద్విజో రేతః పాతయతి కామమోహితస్తం పాపకృత మముత్ర రేతఃకుల్యాయాం పాతయిత్వా రేతః సంపాయయంతి. ౨౬

యే త్విహ వై దస్యవోఽగ్నిదా గరదా గ్రామాన్ సార్థాన్ వా విలుంపంతి రాజానో రాజభటా వా తాంశ్చాపి హి పరేత్య యమదూతా వజ్రదంష్ట్రాః శ్వానః సప్తశతాని వింశతిశ్చ సరభసం ఖాదంతి. ౨౭

అథ సపాపం విశసనం వర్ణయతి (యే త్విహ వై ఇతి) దాంభికాః ఇహ లోకే యే వై దేహినః దాంభికాః లోకవంచకాః దంభయజ్ఞేషు వయమపి యజ్ఞానుష్ఠానపరా ఇతి లోకాన్ ప్రలోభయితుమారబ్ధేషు దంభార్థయజ్ఞేషు పశూన్ విశసంతి హింసంతి తాన్ దాంభికా నముష్మిన్ వైశసనామాఖ్యే నరకే విపతితాన్ నిరయపతయః యమపురుషాః యాతయిత్వా దుఃఖయిత్వా. విశసంతి విహింసంతి. యస్మిన్ స విశసనః విశసన ఏవ వైశసన ఇత్యవయవార్థః. ౨౫

సపాపం లాలాభక్ష మనువర్ణయతి (యస్త్విహ వై సవర్ణామితి.) ఇహ లోకే యో వై ద్విజః కామేన మోహితః సవర్ణాం భార్యాం రేతః స్వరేతః పాయయతి పానం కారయతి తం ద్విజం పాపకృతం రేతఃకుల్యాయాం పాతయిత్వా రేతః సంపాయయంతి యమపురుషా ఇతి శేషః లాలా రేతః తస్య భక్షణం యస్మిన్ స లాలాభక్షః ఇత్యవయవార్థః. ౨౬

అథ సారమేయాదనం సపాప మనువర్ణయతి (యే త్విహ వై దస్యవ ఇతి) ఇహ యే దస్యవో దుష్టసత్త్వాః కే తే అగ్నిదా గృహాదీనాం దాహకా యే చ గరదాః విషదాః యే వా రాజభటా పురాకర గ్రామాన్ పురాకరగ్రామస్థాన్ ఆకరః ఖనిః సార్థాన్ జీవసమూహాన్ వా విలుంపంతి ఛిందంతి హింసంతీత్యర్థః. తాన్ సంపరేతాన్ యే వజ్రవన్నిష్ఠురా దంష్ట్రా యేషాం తే యమమాతాః శ్వానః వింశత్యధికసప్తశతసంఖ్యాకాః తే సరభసం ససంభ్రమం ఖాదయంతి ఖాదంతీత్యర్థః. నివృత్తపేషణాత్ ఖాదేర్ణిచ్. సారమేయానాం శునా మదనం సారమేయకర్తృక మదనం యస్మి న్నిత్యవయవార్థః. ౨౭

యస్త్విహ వా అనృతం వదతి సాక్ష్యే ద్రవ్యవినిమయే దానే వా కథంచిత్ స వై ప్రేత్య నరకేఽవీచిమత్యధఃశిరా నిరవకాశే యోజనశతోచ్ఛ్రాయాత్ గిరిమూర్ధ్నః సంపాత్యతే, యత్ర జలమివ స్థలమశ్మపృష్ఠ మవభాసతే, తదవీచిమత్తిలశో విశీర్యమాణ శరీరో న మ్రియమాణః పున రారోపితో నిపతతి ౨౮

యస్త్విహ వై విప్రో రాజన్యో వైశ్యో వా సోమపీథః తత్కలత్రం వా సురాం వ్రతస్థోఽపి వా పిబతి ప్రమాదతస్తేషాం నిరయం నీతానా మురసి పదాఽఽక్రమ్యాస్యే వహ్నినా ద్రవమాణం కార్ష్ణాయసం నిషించంతి. ౨౯

అథ చ యస్త్విహ వా ఆత్మసంభావనేన స్వయమధమో జన్మతపో విద్యాచార

అథావీచిమంతం సపాపం వర్ణయతి (యస్త్విహ వా అనృతమితి.) యస్త్విహ లోకే దేహీ సాక్షిణః కర్మ సాక్ష్యం తస్మిన్ ద్రవ్యవినిమయే వా క్రయవిక్రయాదిరూపే వాణిజ్యే వానృత మసత్యం వదతి స వై ప్రేత్య కథంచిదత్యంతదుఃఖేనావీచిమతి నరకే నిరవకాశే నిరాలంబే యోజనశత పరిమితౌన్నత్యా దున్నతదేశాత్ గిరిమూర్ధసు పర్వతశిఖరేషు అధఃశిరాః నిపాత్యతే అవీచిమచ్ఛబ్ద స్యావయవార్థమాహ యత్రేతి. యత్ర నరకేఽశ్మపృష్ఠరూపం స్థలం జలమివావభాసతే తదవీచిమ ద్వీచిస్తరంగః తదస్యాస్తీతి వీచిమత్, జలం న విద్యతే వీచిమ దస్మిన్ సోఽవీచిమత్ జలరహిత మప్యశ్మపృష్ఠం జలమివావభాసతే తదవీచిమదిత్యర్థః. ఏవం నిపాత్యమానః పాపీ తిలప్రమాణశః విశీర్యమాణం శరీరం యస్య తథాభూతోఽపి న మ్రియమాణః మరణమప్రాప్తః పునరపి తద్గైవారోపితో నిపతతి. ౨౮

అథ సదురితమయఃపానం వర్ణయతి (యస్త్విహ వై విప్ర ఇతి) యో విప్రస్తత్కలత్రం వా సురాం పిబత్యన్యోఽపి వా వ్రతస్థః రాజన్యో వై వైశ్యో వా ప్రమాదాత్ సోమపీథః కృతసోమపాన ఇత్యన్వయః తయోః సోమస్థానే ఫలచమసవిధానాత్ సోమపాననిషేధాచ్చ తథా చ శ్రుతిః, "న్యగ్రోధస్తైభినీరాహృత్య తాః సంపిష్య దధన్యుపయుజ్య తమస్మై భక్ష్యం ప్రయచ్ఛేన్న సోమమ్" ఇతి స్తైభినీః ఫలాని దధని దధ్ని, తేషాం విప్రాదీనాం నిరయం ప్రాపితానా మురసి పదా పదేనాక్రమ్య ద్రవమాణ మత్యంతతాపేన ద్రవీభూతం కార్ష్ణాయస మయోవిశేషం తేషా మస్యే ముఖే నిషించంతి అయసః పానం యస్మి న్నిత్యవయవార్థః, ౨౯

అథ సపాపం క్షారకర్దమమాహ (యస్త్విహ వాత్మసంభావనేనేతి) యో వై దేహీహ లోకే

(నరకానువర్ణనమ్)

వర్ణాశ్రమవతో వరీయసో న బహు మన్యేత స మృతక ఏవ మృత్వా క్షారకర్దమే నిరయే ఽవాక్శిరా నిపాతితో దురంతా యాతనా హ్యశ్నుతే. ౩౦

యే త్విహ వై పురుషాః పురుషమేధేన యజంతే యాశ్చ స్త్రియో నృపశూన్ ఖాదంతి తాంశ్చ తే పశవ ఇవ నిహతా యమసదనే యాతయంతో రక్షోగణాః సౌనికా ఇవ స్వధితినావదాయాసృక్ పిబంతి నృత్యంతి చ గాయంతి చ హృష్యమాణా యథేహ పురుషాదాః. ౩౧

యే త్విహ వా అనాగసోఽరణ్యే గ్రామే వా వైశ్రంభకైః ఉపసృతానుపవిశ్రంభయ్య జిజీవిషూన్ శూలసూత్రాదిషు ఉపప్రోతాః క్రీడనకతయా యాతయంతి

స్వయం జన్మాదిభి రధమః నికృష్ట ఆత్మనః స్వస్య సంభావనేన ఔత్కృష్ట్యాపాదనేన జన్మాదిమతః అత ఏవ వరీయసః శ్రేష్ఠాన్న బహుమన్యేత కిం త్వవమన్యేతేత్యర్థః స పూర్వం మృతకప్రాయ ఏవ మృత్వా క్షారకర్దమే నరకే అవాక్శిరా అధఃశిరాః నిపాతిత అపారయాతనా అశ్నుతేఽనుభవతి. క్షారః కర్దమో యస్మి న్నిత్యవయవార్థః ౩౦

అథ రక్షోగణభోజనం సదురితమాహ (యే త్విహ వై పురుషా ఇతి.) యే చేహ పురుషాః పురుషస్య మేధేన హింసయా భద్రకాల్యాదిదేవతా యజేరన్ యాశ్చ స్త్రియః అశాస్త్రీయాన్ శాస్త్రావిహితాన్ నృపశూన్ నరరూపాన్ పశూన్ ఘాతయంతి తే చ తాశ్చ తాన్ "పుమాన్ స్త్రియా" ఇత్యేకశేషః. తాంశ్చ పురుషాన్ తాశ్చ స్త్రీరిత్యర్థః నృపశవః తైర్నిహతాస్తే సర్వే యమసదనే రక్షోగణా భూతా ఘాతయంతి దుఃఖయంతి సౌనికా ఇవ. సూనా నామ పశూనాం వధస్థానం తత్ర భవాః సౌనికాః "ద్వ్యజ్వృద్బ్రాహ్మణర్క్ప్రథమాధ్వరపురశ్చరణనామాఖ్యాతాత్" ఇతి ద్వ్యచ్త్వాత్ ఠక్, స్వాయుధేన విదార్య ఛిత్వా అసృక్ రక్తం పిబంతి యథేహ తే పురుషాదా హృష్యమాణాః సంతః పూర్వమనృత్యన్ జగుశ్చ తద్వన్నృత్యంతి గాయంతి చ రక్షోగణానా మసృగ్భోజనం యస్మిన్నితి అవయవార్థః. ౩౧

అథ శూలప్రోతం తత్ప్రాప్తిహేతుం దురితం చ వర్ణయతి (యే త్విహ వా అనాగస ఇతి) ఇహ గ్రామేఽరణ్యే వా అనాగసో నిరపరాధాన్ జీవితుమిచ్ఛూన్ జంతూన్ యే వై దేహినో వైశ్రంభికైః విశ్వాసోపాయైః ఉపవిశ్రంభయ్య విశ్వాస్య శూలసూత్రాదిషు ప్రోతాన్ సంలగ్నాన్ కృత్వేత్యర్థః.

తేఽపి చ ప్రేత్య యమయాతనాసు శూలాదిషు ప్రోతాత్మానః క్షుత్తృడ్భ్యాం చాభిహతాః కంకవటాదిభి శ్చేత స్తత స్తిగ్మతుండై రాహన్యమానా ఆత్మశమలం స్మరంతి. ౩౨

యే త్విహ వై భూతాన్యుద్వేజయంతి నరా ఉల్బణస్వభావా యథా దందశూకాః తేఽపి ప్రేత్య నరకే దందశూకాఖ్యే నిపతంతి యత్ర నృప దందశూకాః పంచముఖాః సప్తముఖా ఉపసృత్య గ్రసంతి యథా బిలేశయాన్ ౩౩

యే త్విహ వా అంధావటకుసూలగుహాదిషు భూతాని నిరుంధంతి తథాముత్ర తేష్వేవోపవేశ్య సగరేణ వహ్నినా ధూమేన నిరుంధంతి ౩౪

య స్త్విహ వా అతిథీ నభ్యాగతాన్ వా గృహపతి రసకృ దుపగతమన్యుః

క్రీడనకతయా క్రీడార్థం యాతయంతి దుంఖయంతి తేఽపి చ యమయాతనాసు ప్రేత్య సూత్రశూలాదిషు ప్రోతాః సంలగ్నాః ఆత్మానః దేహాః యేషాం తే క్షుత్పిపాసాభ్యాం పీడితాశ్చ తిగ్మతుండైః సూచీముఖవత్తీక్ష్ణాని తుండాని ముఖాని యేషాం తైః కాకాదిభి రిత స్తతో హన్యమానా ఆత్మశమలం స్వీయం పాపం అహో ఏవంవిధమిత్యేవం స్మరంతి. శూలే శూలాదౌ ప్రోతా యస్మిన్నితి శూలప్రోత మిత్యవయవార్థః. ౩౨

అథ దందశూకం సపాపమాహ (యే త్విహ వై భూతానీతి.) యే చ జనా అత్యుల్బణస్వభావాః అత్యుగ్రస్వభావాః యథా దందశూకాః సర్పాః తద్భూతాని ఉద్వేజయంతి భీషయంతి తేఽపి ప్రేత్య దందశూకాఖ్యే దందశూకసంజ్ఞకే నరకే నిపతంతి దందశూకం విశినష్టి యత్రేతి హే నృప! దందశూకే దందశూకాః సర్పాః పంచ ముఖాని సప్త ముఖాని యేషాం తాదృశాః ఉపసృత్య సమీపమాగత్య గ్రసంతి యథా బిలేశయాన్ మూషకాన్ గ్రసంతి తద్వద్దన్దశూకా అస్మిన్ సంతీత్యవయవార్థః. అర్శఆదేరాకృతిగణత్వా న్మత్వర్థీయోఽచ్ప్రత్యయః ౩౩

అథ సపాపమవటం వర్ణయతి (యే త్విహ వా బాలానితి) ఇహ యే దేహినో బాలానంధాన్ కాణానన్యాని వా బలహీనాని భూతాన్యవటాదిషు అవటో గర్తః యథా నిరుంధంతి తథా సంపరేతా నముత్రావటనిరోధాఖ్యే నరకే తేష్వేవావటాదిష్వేవ ఉపవేశ్య సగరేణ విషయుక్తేన వహ్నినా ధూమేన వహ్నిసంబంధినా ధూమేన నిరుంధంతి. అవటో నిరోధోఽస్మిన్నిత్యవటనిరోధః. నిరుంధంతే అన్యానస్మిన్నితి నిరోధః అవటో నిరోధో యస్మిన్నితి వావయవార్థః ౨౪

అతిథ్యావర్తం సదురితమాహ (య స్త్విహ వా అతిథీనితి.) యశ్చేహ లోకే స్వయం

(నరకానువర్ణనమ్)

దిధక్షురివ పాపేన చక్షుషా నిరీక్షతే తస్య చాపి నిరయే పాపదృష్టే రక్షిణీ వజ్రతుండా గృధ్రాః కంకకాకవటాదయః ప్రసహ్యోరుబలా దుత్పాటయంతి. ౩౧

యస్త్విహ వా ఆఢ్యాభిమతిః అహంకృతిః తిర్యక్ప్రేక్షణః సర్వతోఽభివిశంకీ అర్థవ్యయనాశచింతయా పరిశుష్యమాణహృదయవదనో నిర్వృతిమనవగతో గ్రహ ఇవార్థమభిరక్షతి స చాపి ప్రేత్య తదుత్పాదనోత్కర్షణసంరక్షణశమలగ్రహః సూచీముఖే నరకే నిపతతి యత్ర హ విత్తగ్రహం పాపపురుషం ధర్మరాజపురుషా వాయకా ఇవ సర్వతోఽంగేషు సూత్రైః పరివయంతి. ౩౨

ఏవంవిధా నరకా యమాలయే సంతి శతశః సహస్రశస్తేషు సర్వేషు చ సర్వ

గృహస్వామీ సన్ అతిథీన్ అజ్ఞాతపూర్వాన్ అభ్యాగతాన్ జ్ఞాతపూర్వాన్ అసకృ దుపగతమన్యుః సంజాతక్రోధః దగ్ధుమిచ్ఛురివ పాపేన తిరశ్చీనేన చక్షుషా నిరీక్షతే తస్య చ పాపదృష్టేః ప్రేతస్య నిరయేఽక్షిపర్యావర్త్యేఽక్షిణీ నేత్రే వజ్రం తుండం యేషాం తే కాకాదయః ప్రసహ్య బలాదుత్పాటయంతి. అక్ష్ణోః పర్యావర్తనముత్పాటన మస్మి న్నిత్యవయవార్థః ౩౧

సూచీముఖం సపాపమాహ (యస్త్విహ వా ఆఢ్యాభిమతిరితి.) యశ్చేహ లోకే ఆఢ్యోఽహమిత్యభిమతి రభిమానో యస్య స ధనగర్వవానిత్యర్థః అహంకృతః శ్రేష్ఠోఽహమితి మానీ తిర్యక్ ప్రేక్షణం యస్య సర్వతః గుర్వాదేరపి శంకీ ధనం చోరయిష్యతీతి శంకమానః వ్యయో వినియోగేనార్థ క్షయః వినాశః సమూలతః క్షయః తద్విషయయా చింతయా పరిశుష్యమాణం హృదయం వదనం యస్య అతః నిర్వృతిం సుఖ మనుపగతః అప్రాప్తః గ్రహ ఇవ పిశాచ ఇవార్థం విత్త మభితో రక్షతి. స చాపి ప్రేత్య తస్యార్థస్యోత్పాదనాదిభిః శమలం పాపం గృహ్ణాతీతి తథా ఉత్పాదనం ప్రథమతో మూలద్రవ్యసంపాదన ముత్కర్షణం తస్య పశ్చాత్ వృద్ధ్యాదినా వర్ధనం రక్షణం పాలనం ఏతత్త్రయయుక్తశమలగ్రహ ఇత్యర్థః సూచీముఖాఖ్యే నరకే నిపతతి సూచీముఖం విశినష్టి యత్ర హేతి. తం విత్తగ్రహం ధనపిశాచ మత ఏవ పాపపురుషాకృతిం పాపం ధర్మరాజస్య యమస్య పురుషాః తంతువాయకా ఇవ సూత్రయుక్తసూచ్యా వస్త్రాదివేధకారిణ ఇవ సర్వేషు అంగేషు సూత్రైః పరివయంతి సూత్రప్రోతాన్ తస్యావయవాన్ కుర్వంతీత్యర్థః. నరకావయవార్థః స్పష్ట ఏవ ౩౨

ఇదం నరకవర్ణనం పాపవర్ణనం చ దిఙ్మాత్రమిత్యాహ. ఏవంవిధా ఉక్తవిధా నరకాశ్చ శతశః సహస్రశో యమాలయే సంతి తేషు నరకేషు సర్వ ఏవాధర్మవర్తినో అత్రానుక్తబహువిధాధర్మపరా

ఏవాధర్మవర్తినో యే కేచిదిహోదితా అనుదితా శ్చావనిపతే పర్యాయేణ విశంతి తథైవ ధర్మానువర్తిన ఇతరత్ర ఇహ తు పునర్భవే త ఉభయశేషాభ్యాం నివిశంతి. ౩౭

నివృత్తిలక్షణమార్గ ఆదావేవ వ్యాఖ్యాతః ఏతావానేవాండకోశో యశ్చతుర్దశధా పురాణేషు వికల్పిత ఉపగీయతే యత్తద్భగవతో నారాయణస్య సాక్షాత్ మహాపురుషస్య స్థవిష్ఠం రూప మాత్మమాయాగుణమయ మనువర్ణిత మాదృతః పఠతి శృణోతి శ్రావయతి స ఉపగేయం భగవతః పరమాత్మనోఽగ్రాహ్యమపి శ్రద్ధాభక్తివిశుద్ధబుద్ధిర్వేద ౩౮

యే చేహోదితా ఉక్తా అధర్మవర్తినః ఉక్తేషు నరకేషు నిపతేయుస్తేఽపి పర్యాయేణ తథైవ విశంతి యథోక్తేషు నరకేషు విశంతి తథా తేష్వపి విశంతీత్యర్థః. యద్వా తథేత్యుత్తరాన్వయీ యథాధర్మానువర్తినో నరకేషు విశంత్యేవం ధర్మానువర్తినః స్వర్గాదౌ విశంతీత్యాహ తథైవేతి. ఇతరత్ర స్వర్గాదౌ ఇహ లోకే విశంతీత్యత్రాహ ఇహ త్వితి. పునర్భవే పునః పునః భవో జన్మ యస్మింస్తస్మిన్నిహ మర్త్యలోకాదౌ ఉభయశేషాభ్యాం ధర్మాధర్మశేషాభ్యాం భుక్తావశిష్టాభ్యామిత్యర్థః విశంతి జాయంత ఇత్యర్థః. ఏవం ప్రవృత్తిధర్మవర్తినాం మార్గః కథితః. అథ నివృత్తిధర్మవర్తినః క్వ విశంతీత్యత్రాహ నివృత్తిలక్షణమార్గ ఇతి నివృత్తిధర్మప్రాప్తేః మార్గః ఆదావేవ ద్వితీయస్కంధ ఏవ వైశ్వానరం యాతి విహాయసాగతః సుషుమ్ణయా బ్రహ్మపథేన" ఇత్యారభ్య కథిత ఇత్యర్థః ఏవం నరకేష్వండకోశాంతర్భూతత్వేనైవోపవర్ణితేషు సత్సు తర్హి మహర్జనాదిభువనాని క్వ సంతీతి రాజ్ఞః ప్రశ్నోద్యోగమస్వీక్ష్యాహ ఏతావానితి అండకోశ ఏతావానేవోక్తవిధస్త్రిలోక్యాత్మక ఏవేత్యర్థః తర్హి చతుర్దశభువనాత్మకః త్రిలోక్యాం వ్యవహారః కథమితి శంకాం నిరాకుర్వన్నండకోశం విశినష్టి య ఇతి. యోఽండకోశః త్రిలోక్యాత్మకః పురాణేషు చతుర్దశధా చతుర్దశభువనాత్మకత్వేన వికల్పితః విభేదితః ఉద్గీయతే అతలాదీని భువనాని భూలోకే మహరాదీని దివో మండలేఽంతర్భావ్యాన్తరిక్షమండలేన సహ త్రిలోక్యాత్మకాండకోశోఽత్రానువర్ణితః. అవాంతరభిదామాశ్రిత్య పురాణాంతరేషు చతుర్దశధోపవర్ణ్యత ఇత్యర్థః. ఏతదండకోశవర్ణనశ్రవణపఠనాదిఫల మనువర్ణయతి య ఏతదితి. మహాపురుషస్య భగవతో నారాయణస్య యత్ స్థవిష్ఠం స్థూలతమం రూప మాత్మమాయాగుణమయం ప్రకృతిగుణప్రచుర మనువర్ణితం తదాదృతో యః తద్వర్ణనరూప మిమం ప్రబంధమాదరణపూర్వకం యః పఠతి యశ్చ శృణోతి శ్రావయతి వా సోఽయమేవ పరమాత్మన ఉపగేయ ముపనిషద్గమ్యమణిష్ఠం సూక్ష్మం సర్వత్ర వ్యాపన స్వభావం దివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టం దివ్యాత్మస్వరూపమపి శ్రద్ధాభక్తిభ్యాం విశుద్ధా బుద్ధిర్యస్య తథా భూతః సన్ వేద స్థూలరూపజ్ఞానం సూక్ష్మరూపజ్ఞానఫలకమితి స్థూలరూపజ్ఞానసంపాదక మేతత్ప్రబంధపఠనాదికం పరంపరయా సూక్ష్మరూపవిషయకజ్ఞానఫలక మిత్యర్థః. ౩౭-౩౮

(నరకానువర్ణనమ్)

శ్రుత్వా స్థూలం తథా సూక్ష్మం రూపం భగవతో యతిః,
స్థూలే నిర్జితమాత్మానం శనైః సూక్ష్మం ధియా నయేదితి. ౩౯

భూద్వీపవర్షసరిదద్రినభఃసముద్రపాతాలదిఙ్నరకభాగణలోకసంస్థా,
గీతా మయా తవ నృపాద్భుతమీశ్వరస్య స్థూలం వపుః సకలజీవనికాయధామ. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
నరకానువర్ణనం నామ షడ్వింశోఽధ్యాయః.
ఇతి పంచమ స్కంధః సమాప్తః.

స్థూలరూపజ్ఞానస్య సూక్ష్మరూపజ్ఞానసంబంధత్వమేవాహ (శ్రుత్వేతి) భగవతః స్థూలసూక్ష్మే ఉభే అపి రూపే యథావత్ శ్రుత్వా గురుముఖాత్ పూర్వం స్థూలరూపే నిర్జిత మాత్మానం చిత్తం శనైః సూక్ష్మధియా ఉక్తవిధదివ్యాత్మస్వరూపవిషయకజ్ఞానాత్మధియా ఉక్తవిధదివ్యాత్మస్వరూపం నయేదిత్యర్థః. ఏవం సతి ప్రపంచస్యాపి భగవద్రూపత్వేనానుసంహితత్వాత్ క్వచిదపి వ్యాప్రియమాణం చిత్తం భగవత్యేవ విశేష్యభూతే వ్యవస్థితం భవతి ఇతి తత్సాధనత్వమితి భావః ౩౯

కిం తద్భగవతః స్థూలరూపం యద్ధ్యేయత్వేనోచ్యతే ఇత్యపేక్షాయాం తద్వదన్ ఉక్తముపసంహరతి (భూద్వీపేతి) భువః తదవాంతరభేదానాం ద్వీపవర్షాణాం భూమిష్ఠానాం సరితాం నదీనామద్రీణాం తథా నభసోఽంతరిక్షస్య సముద్రాణాం పాతాలపర్యంతానాం భూవివరాణాం దిశాం నరకాణాం భాగణలోకస్య నక్షత్రగణలోకస్య ధ్రువమండలస్య చ. భశబ్దస్య దీర్ఘ ఆర్షః. సంస్థాః విన్యాసవిశేషాః హే నృప! మయా తవ తుభ్యం గీతాః కథితాః. ఏతదేవ భ్వాదిభగణలోకపర్యంతం జగత్ సకలజీవసమూహస్య ధామ్న ఆశ్రయభూతస్య భగవతః అద్భుతం విచిత్రం స్థూలం వపుః శరీరకం భవతీత్యర్థః. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం.
షడ్వింశోఽధ్యాయః.
పంచమస్కంధః సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత పంచమస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	ఓం—9		
1.	ఓం హ్రాం హ్రీం హ్రూం ఓం	18	18
2.	ఓం నమో భగవతే మహా	17	17
3.	ఓం నమో భగవతే మంత్రతత్త్వ	18	35
4.	ఓం నమో భగవతే ముఖ్య	18	25
5.	ఓం నమో భగవతే నరసింహాయ	18	8
6.	ఓం నమో భగవతే ధర్మాయాత్మ	18	2
7.	ఓం నమో ఉపశమశీలాయ	19	11
8.	ఓం నమో ఉత్తమశ్లోకాయ	19	3
9.	ఓం నమో భగవతే అకూపారాయ	18	30
	అ—73		
10.	అహో అమీషాం కిమకారి	19	21
11.	అహో విచిత్రం భగవద్విచేష్టితం	18	3
12.	అహో నృజన్మాఖిలజన్మశోభనం	13	21
13.	అహం పురా భరతో నామ రాజా	12	14
14.	అహం చ యోగేశ్వరమాత్మతత్త్వ	10	19
15.	అహో కష్టం భ్రష్టోఽహం	8	29
16.	అహో కష్టం భ్రాతర్వ్యక్తమురు	10	6
17.	అహో బతాయం హరిణకుణకః	8	9
18.	అహో భువః సప్తసముద్రవత్యా	6	13
19.	అహోను వంశో యశసావదాతః	6	14
20.	అహో బతాహ మృషయో భవద్భిః	3	17
21.	అహో అసాధ్వనుష్ఠితం	1	37
22.	అర్హసి ముహురర్హత్తమార్హణం	3	4
23.	అంసేఽధి దార్వీ శిబికా	12	6
24.	అస్మిన్నేవ వర్షే పురుషైః	19	19
25.	అసద్దృశో యః ప్రతిభాతి	17	20
26	అసంగనిశితజ్ఞానానల	3	11
27.	అయం జనో నామ చలన్	12	5
28.	అయ మవతారో రజసోపప్లుత	6	12
29.	అపిస్వి దకృతసుకృతమాగత్య	8	20
30	అపి బత స వై కృపణ	8	16
31.	అపి క్షేమేణాస్మిన్నాశ్రమోపవనే	8	17
32.	అపి చ న వృకః	8	18
33	అపి స్విదసౌ భగవానుడుపతి	8	24
34.	అండమధ్యగత స్సూర్యో	20	43
35	అంతరాళ ఏవ త్రిజగత్యాస్తు	26	4
36.	అంతః ప్రవిశ్య భూతాని	20	28
37	అంతర్బహిశ్చాఖిల	18	26
38	అన్యోన్యవిత్తవ్యతిషంగవృద్ధ	13	13
39.	అన్యే చ నదా నద్యశ్చ	17	10
40	అన్యదా భృశ ముద్విగ్నమనా	8	15
41.	అన్యస్యామపి జాయాయాం	1	28
42.	అధస్తాత్సవితు ర్యోజనాయుతే	24	1
43	అధ్వన్యముష్మిన్నిమ ఉపసర్గా	14	27
44	అధ్యాత్మయోగేన వివిక్తసేవయా	5	12
45.	అదృశ్య ఝిల్లీస్వనకర్ణశూల	13	5
46.	అథైత మఖిలలోకపాల	6	6
47.	అథ కదాచిత్కశ్చిద్	9	12
48.	అదాసింధే ప్రతిషిద్ధలక్షణ	26	3

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
49.	అథాతలే మనుపుత్రోఽసురో	24	16
50.	అథ తస్మాత్పరస్త్రయోదశలక్ష	23	1
51.	అథ చ యావతార్ధేన	22	6
52.	అథ చ యావన్నభోమండలం	22	7
53.	అథ చాపూర్యమాణాభిశ్చ	22	9
54.	అథ స ఏష ఆత్మా	22	5
55.	అథ చ యస్త్విహ వా	26	30
56.	అథాసుర్యాం తత్తనయో	15	3
57.	అథ చ తస్మా దుభయథాపి	14	23
58.	అథ కదాచిన్నివాసపానీయ	14	8
59.	అథ చ యత్ర కౌటుంబికా	14	3
60.	అథ వృషలరాజపతిః	9	16
61.	అథ త ఈశ్వరవచః	10	3
62	అథ సమీరవేగవిధూతవేణు	6	8
63.	అథ కథంచి త్స్ఖలన	3	12
64.	అథ హ త ముత్పత్త్యైవా	4	1
65	అథ హ భగవానృషభదేవః	4	8
66	అథాఽనయాపి న భవత	3	7
67	అథ హ త మావిష్కృతభుజ	3	3
68.	అథ హ భగవానాదిదేవ	1	7
69.	అథ చ దుహితరం ప్రజాపతేః	1	14
70	అథ కస్యచిద్ ద్విజవరస్యాంగిరః	9	1
71	అథ యవీయసీ ద్విజసతీ	9	7
72.	అథ త ఏవ మనపద్యలక్షణ	9	14
73.	అథ పణయ స్తం స్వవిధినా	9	15
74.	అథ సింధుసౌవీరపతే	10	1
75.	అథ పునః స్వశిబికాయాం	10	7
76.	అథాయమేవ వరో హ్యర్హత్తమ	3	10
77.	అతః కథంచి త్స విముక్త	13	19
78.	అత ఊర్ధ్వమంగారకోఽపి	12	14
79.	అతః పరం ప్లక్షాదీనాం	20	1
80.	అతిసుకుమారకరచరణయో	5	31
81.	అతీవ సులలితగతివిలాస	18	16
82.	అకోవిదః కోవిదవాదవాదాన్	11	1
	ఆ—10		
83.	ఆకల్పమేవం వేషం గత ఏష	20	41
84.	ఆత్మన ఏవానుసవన మంజసా	3	8
85.	ఆగ్నీధ్రసుతా స్తే మాతుః	2	21
86	ఆగ్నీధ్రేధ్మజిహ్వాయజ్ఞబాహు	1	25
87	ఆగ్నీధ్రో రాజాతృప్తః	2	22
88	ఆపః పురుషవీర్యాః స్థ	20	23
89.	ఆమో మధురుహో	20	21
90.	ఆసాదితహవిషి బర్హిషి	8	22
91.	ఆర్షభస్యేహ రాజర్షేః	14	42
92.	ఆర్ష్టిషేణేన సహ గంధర్వైః	11	2
	ఇ-16		
93.	ఇతి కృతానుషంగ ఆసనశయ	8	11
94.	ఇతి షాంతే వృషలానాం	9	17
95.	ఇతి నానాయోగచర్యాచరణో	5	35
96.	ఇతి నిగదేనాభిష్టూయమానో	3	16
97.	ఇతి నిశామయంత్యా మేరుదేవ్యాః	3	19
98.	ఇతి భాగవతధర్మదర్శనా	4	12
99.	ఇతి లలనానునయాతివిశారదో	2	17
100.	ఇతి సమభిహితో మహాభాగవతో	1	20

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
101.	ఇతి హ వావ స జగతీపతిః	1	23	125.	ఏతదు హైవ భగవతో విష్ణోః	23	8
102.	ఇతి హ స్మ సకలవేదలోక	6	16	126.	ఏతేషు హి బిలస్వర్గేషు	24	8
10?.	ఇత్థం ధృతభగవద్వ్రత	7	13	127.	ఏతావా నేవ భూవలయస్య	21	1
104.	ఇత్యేవం నిగూఢనిర్వేదో	8	30	128.	ఏతేన హి దివో మండలమానం	21	2
105.	ఇత్యేవ ముత్తరామాతః	13	24	129.	ఏతావా న్లోకవిన్యాసో	20	38
106.	ఇదం హి యోగేశ్వర	19	13	130.	ఏవ మేవ దధిమండోదా త్పరతః	20	29
107.	ఇదం శరీరం మమ దుర్విభావ్యం	5	19	131.	ఏతేషాం వర్షమర్యాదా గిరయో	20	26
108.	ఇలావృతే తు భగవాన్	17	15	132.	ఏతాసా మపో- భారత్యః ప్రజా	19	17
	ఈ—2			133	ఏతే వయం యస్య వశే	17	23
109.	ఈజే చ భగవంతం యజ్ఞక్రతు	7	5	134.	ఏతస్మి న్సంసారాధ్వని,	14	38
110.	ఈశాభి సృష్టం	1	25	135	ఏతావదనువాదపరిభాషయా	10	14
	ఉ—9			136.	ఏతేషాం కవి ర్మహావీరః	1	26
111.	ఉక్త స్త్వయా భూమండలాయా	16	1	137.	ఏవ మేవ మహారౌరవో యత్ర	26	12
112.	ఉత్తరాహనావగ త్తిరధరాహనౌ	23	7	138	ఏవ మేవాన్ధతామిస్రే యస్తు	26	9
113	ఉత్తరేషు చ కురుషు	18	34	139	ఏవం ప్రభావో భగవా ననంతో	25	13
114.	ఉత్తరో త్తరేణేలావృ తం నీలః	16	8	140.	ఏవం చంద్రమా అర్కగభ స్తిభ్య	22	8
115.	ఉత్ప త్తిస్థితిలయహేతవోఽస్య	25	9	141.	ఏవం నవకోట్య ఏకపంచా	21	7
116	ఉద్యానాని చాతితరాం	24	10	142.	ఏవం తతో వారుణీం సౌమ్యా	21	11
117.	ఉన్మ త్తమ త్తజడవత్	10	13	143.	ఏవం ముహూ ర్తేన	21	12
118.	ఉపవర్ణితం భూమేః	24	7	144	ఏవం సురోదా ద్బహి	20	13
119.	ఉశనసా బుధో వ్యాఖ్యాతః	22	13	145.	ఏవం తవ భారతో త్తమ	19	31
	ఏ-49			146.	ఏవం పురస్తా త్క్షీరోదా త్పరిత	20	24
120.	ఏకదా సత్ర్పసంగాత్	14	13	147.	ఏవం విధా నరకా యమాలయే	26	37
121.	ఏకాదశాసన్మనసో హి వృత్తయ	11	9	148	ఏవం కుముదనిరూఢో యః	16	24
122.	ఏకదాతు మహానద్యాం	8	1	149	ఏవం మాల్యవచ్ఛిఖరా న్నిష్ప	17	7
123.	ఏతావతీ ర్హి రాజ న్పుంసః	25	15	150	ఏవం జంబూఫలానా మత్యుచ్ఛ	16	19
124	ఏతా హ్యేవేహ నృభి	25	14	151	ఏవం దక్షిణే నేలావృతం నిషధో	16	9

ప్రసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసం	ప్రసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసం
152.	ఏవం విత్తవ్యతిషంగవివృద్ధ	14	37	177.	క్వచిన్మిథో వ్యవహరః	14	35
153	ఏవ మధ్వన్యవరుంధానో	14	33	178.	కర్మవల్లీ మవలంబ్య	14	41
154.	ఏవం కృశం స్థూల	12	10	179	క్వచిద్గృహాశ్రమకర్మచోదనా	14	18
155.	ఏవం నిరుక్తం క్షితిశబ్దవృత్తం	12	9	180.	క్వచి త్క్షణధనః	14	36
156.	ఏవం స్వతనుజ ఆత్మని	9	6	181.	క్వచిచ్చ దుస్సహేన	14	19
157.	ఏవ మఘటమానమనోరథా	8	26	182.	క్వచిచ్చ శీతవాతాద్యనేక	14	25
158	ఏవ మేవ ఖలు మహదభిచారాతి	9	19	183.	క్వచ్చిన్మిథో వ్యవహరః	14	26
159.	ఏవం బహ్వాబద్ధ మపి భాషమాణం	10	8	184.	క్వచిద్ద్రుమవదైహికార్థేషు	14	32
160.	ఏవం కర్మవిశుద్ధయా	7	7	185.	కదాచిద్భగ్నమానదంష్ట్రో	14	21
161	ఏవం వర్షాయుతసహస్రపర్యంతా	7	8	186.	క్వచిద్వితోయాః	13	6
162.	ఏవ మనుశాస్యాత్మజాః	5	28	187.	క్వచి త్క్వచి త్క్షణధనస్తుతస్మిన్	13	12
163.	ఏవం గోమృగకాకచర్యయా	5	34	188	క్వచి త్సకృదవగతవిషయ	14	10
164	ఏవం మనః కర్మవశం ప్రయుంక్తే	5	6	189.	క్వచి దులూకఝిల్లీస్వనవదతి	14	11
165	ఏవం పితరి సంప్రవృత్తే	2	1	190.	క్వచి న్నిగీర్ణోఽజగరాహినా	13	9
166.	ఏవ ముపసమాయనేషు	1	29	191.	క్వచిచ్చాశేషదోషనిషదనం	14	7
167.	ఏషు పురుషాణా	17	12	192.	క్వచి స్మ చిత్తుద్రిరసాః	13	10
168.	ఏషాం మధ్యే ఇలావృత్తం	16	7	193.	క్వచిచ్చ శీతాతపవర్ష	13	11
	క-49:			194	క్వచిచ్చ వాత్యౌపమ్యయా	14	9
169	కరోతి విశ్వస్థితి	18	38	195	క్వచిదాసాద్య గృహం	14	15
170.	కల్పాయుషాం స్థానజయాత్	19	23	196.	క స్త్వం నిగూఢ శ్చరసి	10	16
171.	కర్తాస్య సర్గాదిషు యో న	19	12	197.	క స్తం స్వయం తదభిజ్ఞో	5	17
172.	క్వచిత్కాలవిషమిత	14	16	198.	కర్మాశయం హృదయగ్రంథిబంధ	5	14
173	కర్హి స్మ చిత్కామమధులవాన్	14	22	199	కవిర్హ్యరిరంతరిక్షః	4	11
174	క్వచి చ్ఛీతవాతాద్యనేక	14	34	200.	క్వాపి దేవమాయా స్త్రియా	14	28
175.	కదాచి న్మనోరథోపగత	14	17	201	కామో మన్యు ర్మదో లోభః	6	5
176.	కదాచి దీశ్వరస్య భగవతో	14	29	202.	కా త్వం చికీర్షసి చ కిం	2	7

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
203.	కా వాఽఽత్మవృత్తిరదనా	2	13
204.	కిం దుష్కరైర్నః క్రతుభిః	19	22
205.	కింపురుషే వర్షే భగవంతం	19	1
206.	కింవాఽఽమజవిశ్లేషజ్వర	8	25
207.	క్రియాయాం నిర్వర్త్య	8	14
208	కిం వా అరే ఆచరితం	8	23
209.	కిందాయం రాజర్షిరపత్యకామః	3	13
210.	కిం సమ్మృతం రుచిరయోః	2	11
211.	కురంగకురరకుసుంభవైకంక	16	26
212.	కుశకుసుమసమిత్పలాశఫల	8	12
213.	కేచనైత జ్యోతిరనీకం	23	4
214	కేతుమాలేఽపి భగవాన్	18	25
215	కో న్వస్య కాష్ఠా మపరోఽ	6	15
216.	కో వా ఇహ తేఽపరాజితో	3	14
217.	కో ను తత్కర్మ రాజర్షేః	4	6
	గ—6		
218.	గయా ద్గయంత్యాం చిత్రరథః	15	14
219	గంధాకృతిస్పర్శరసశ్రవాంసి	11	10
220.	గయం నృపః కః ప్రతియాతి	15	9
221.	గ్రహర్షతారామయమాధిదైవికం	23	9
222	గుణానురక్తం వ్యసనాయ	11	8
223.	గురుర్న స స్యాత్స్వజనో న	5	18
	చ—3		
224	చంద్రవసా తామ్రపర్ణీ	19	18
225	చతుర్ష్వేతేషు చూతజంబూక	16	12
226.	చలన్ క్వచిత్కంటకశర్కరాంఘ్రి	13	8
	ఛ—1		
227.	ఛందాంస్యకామస్య చ యస్య	15	11
	జ—8		
228.	జంబూప్లక్షశాల్మలికుశక్రౌంచ	1	32
229.	జడాంధమూకబధిరపిశాచో	5	29
230	జఠరదేవకూటౌ మేరుం పూర్వేణ	16	27
231.	జంబూద్వీపస్య చ రాజ	19	29
232.	జంబూద్వీపోఽయం	20	2
233.	జ్వరామయార్తస్య యథాగదం	12	2
234.	జరాయుజం స్వేదజమండ	18	32
235.	జీవన్మృతత్వం నియమేన	10	11
	త—108		
236.	తమను కుశావర్త ఇలావర్తో	4	10
237.	తముపశ్రుత్య సా మృగవధూః	8	4
238	తస్మే భవాన్నరదేవాభిమాన	10	24
239.	తమేత మిహ పురుషాస్త్రయ్యా	22	4
240.	తం భగవాన్ నారదో	19	10
241.	తన్మః ప్రభో త్వం కుకలేవరా	19	15
242.	తన్నిశమ్యోభయతాపి	24	3
243.	తత్ర హ వా ఏనం దేవర్షిః	1	9
244	తత ఆగ్నీధ్రీయేంఽశకలయా	3	18
245.	తత్ర తత్ర పుర గ్రామాకర	5	30
246.	తత్రప్రసవోత్సర్పణభయఖేదాతురా	8	6
247.	తత్ర తదా రాజన్ హరిణీ	8	2
248.	తత్రాపి స్వజనసంగాచ్చ	9	3
249.	తత్రాపి హ వా ఆత్మనో	8	28

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
250.	తతో౽నేకసహస్రకోటి	17	4
251.	తత్ర చ క్వచిదాతపోదకనిభాన్	14	6
252	తత్ర గతో దంశమశకసమాప	14	5
253.	తత్రాపి నిరవరోధః స్వైరేణ	14	31
254	తత్రాపి ప్రియవ్రతరథచరణ	16	2
255.	తత్ర భగవతః సాక్షాద్యజ్ఞలింగ	17	1
256	తత్రాపి భారతమేవ వర్షం	17	11
257	తత్ర చతుర్ధా భిద్యమానాచతుర్భి	17	5
258	తతః సప్తఋషయస్తత్ప్రభావా	17	3
259.	తత ఉత్కలాయాం మరీచి	15	15
260.	తస్మాద్రజోరాగవిషాదమన్యు	18	14
261.	తతః పరస్తాల్లోకాలోకనామా	20	34
262	తతో౽ధస్తాత్తలాతలే మయోనామ	24	28
263.	తత్రత్యానాం దివసమధ్యంగత	21	8
264	తత ఉత్తరస్మాదృషయః	22	17
265.	తత ఉపరిష్టాత్త్రిలక్షయోజనతో	22	11
266	తత ఉపరిష్టాద్యోజనలక్ష	22	16
267	తత ఉపరిష్టాద్ద్విలక్ష	22	15
268	తత ఉపరిష్టాదుశనాద్విలక్ష	22	12
269.	తతో౽ధస్తాత్ శతయోజనానాం	24	6
270	తతో౽ధస్తాద్యక్షరక్షః	24	5
271	తతో౽ధస్తాత్సిద్ధచారణ	24	4
272.	తతో౽ధస్తాత్పాతాలేనాగలోక	24	31
273	తతో౽ధస్తాద్రసాతలే	24	30
274	తతో౽ధస్తాన్మహాతలే	24	29
275.	తతో౽ధస్తాద్వితలే హరో	24	17
276.	తతో౽ధస్తాత్సుతలే ఉదారశ్రవాః	24	18
277	తత్ర యస్తు పరవిత్తాపత్య	26	28
278.	తత్ర హైకే నరకానేకవింశతిం	26	7
279	తథైవ రాజన్నురుగార్హమేధ	11	2
280.	తద్ధైవేలావృత్తమపరేణ	16	10
281.	తథా చ భద్రశ్రవా నామ	18	1
282.	తద్ధైవాలకనందా దక్షిణేన	17	9
283.	తథా ఘృతోదాద్బహిః	20	18
284.	తథాన్యే చ ఋషయో	21	18
285	తథా వాలఖిల్యా ఋషయో	21	17
286.	తదుపలభ్య భగవానాదిపురుషః	2	3
287.	తద్యథా బాలిశానాం	3	9
288.	తదానీమపి పార్శ్వవర్తినాత్మజ	8	27
289	తద్బ్రాహ్యాసంగో జడవ	10	18
290	తద్యథా పురుషస్య ధనం	14	2
291.	తద్భగవతో మాయామయం	18	17
292.	తద్వర్షపురుషా ఋతవ్రతసత్య	20	27
293	తద్ద్వీపాధిపతిః ప్రియ	20	9
294.	తద్వర్షపురుషా భగవంతం	20	32
295	తద్ద్వీపపతిః ప్రైయవ్రతో	20	14
296	తద్ద్వీపమధ్యే మానసోత్తర	20	30
297.	తద్వర్షపురుషాః శ్రుతధర	20	11
298.	తద్యథా స్వర్ణప్రస్థశ్చంద్రశుక్ల	19	30
299	తద్ద్వీపస్యాధిపతిః	20	31
300	తదుపరిష్టాచ్చతసృష్వాశా	20	39
301.	తద్భక్తానామాత్మవతాం	24	21

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
302	తయేత్థమవిదితపురుష	7	12	329	తస్య మహానుభావస్యానుపథం	24	26
303	తయా వేపీయమాన ఉదకే	8	3	330.	త్వం త్వజ్ఞనాభాంఘ్రిసరోజకోశ	1	19
304.	తస్మిన్ను హ వా ఉపశమశీలాః	1	27	331	త్వం త్యేణకుణకం కృపణం	8	7
305.	తస్య హ వావ శ్రద్ధయా	3	2	332	త్వయోదితం వ్యక్తమవిప్రలబ్ధం	10	9
306	తస్యాము హ వా ఆత్మజాన్	2	19	333.	తామేవావిదూరే మధుకరీమివ	2	6
307	తస్యాః సులలితగమనపదవిన్యాస	2	5	334.	తావానయం వ్యవహారః	11	7
308.	తస్య హీంద్రః స్పర్ధమానో	4	3	335	తాంస్తాన్ విపన్నాన్	13	14
309.	తస్య హ వా ఇత్థం.	4	2	336.	తా మనుపరితో లోకపాలానాం	16	29
310.	తస్యాము హవా ఆత్మజాః	7	2	337	తావదుభయోరపి రోధసోర్యా	16	20
311.	తస్మాద్ధ్రువంతో హ్యావయేన	5	20	338.	తే వ హ్యర్వాక్తనయా	6	11
312.	తస్య హ వా ఏవం ముక్త	6	7	339.	తేషాం విశీర్యమాణానాం	16	17
313.	తస్య హ యః పురీషసురభిః	5	33	340.	తే షు వర్షాద్రయో నద్యశ్చ	20	10
314.	తస్యా ఉత్పతంత్యా అంతర్వత్నీ	8	5	341	తేషాం వర్షేషు సీమాగిరయో	20	15
315.	తస్మిన్ వావ కిల స ఏకలః	7	11	342.	తేషాం స్వవిభూతీనాం	20	40
316	తస్మిన్ హ వా ఏణకుణక	8	8	343.	త్రైవ్యంచితో హంసకులం	13	17
317.	తస్యాపి హ వా ఆత్మజస్య	9	4		ద—11		
318	తస్య హ దైవముక్తస్య పశోః	1	13	344.	ద్రవ్యదేశకాలవయః	4	17
319.	తస్మిన్నపి కాలం ప్రతీక్షమాణః	8	31	345.	ద్రవ్యస్వభావాశయకర్మకాలైః	11	11
320.	తస్మిన్నరోఽసంగసుసంగజాత	12	16	346.	ద్రవ్యక్రియాహేత్వయనేశ	18	37
321.	తస్మాద్ధ్రువంతం మను	12	3	347	దుహితరం చోర్జస్వతీం	1	34
322.	తస్మాద్ వృద్ధసేనాయాం	15	2	348	దుఃఖం సుఖం వ్యతిరిక్తం చ	11	6
323.	తస్యేమాం గాథాం పాండవేయ	15	8	349	దురత్యయేకధ్వన్యనయా	13	1
324.	తస్మిన్నపి ప్రైయవ్రతో	20	20	350	ద్రుమేషు రంస్యన్ సుతదార	13	18
325	తస్యాపిప్రైయవ్రత ఏవాధిపతి	20	25	351	దృష్టః శ్రమః కర్మత	10	21
326.	తస్మిన్నక్షే కృతమూలో	21	14	352	దేవాసురేభ్యో మఘవత్ప్రధానా	5	22
327.	తస్యానుచరిత ముపరిష్టాద్	24	27	353.	దేవోద్యానాని చ భవంతి	16	14
328.	తస్య మూలదేశే త్రింశద్యోజన	25	1	354.	దేవతిర్యఙ్మనుష్యాణాం	20	46

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	ధ—2		
355.	ధ్యాయమానః సురాసురోరగసిద్ధ	25	7
356.	ధృతా తనూరుశతీ మే పురాణీ	5	24
	న—40		
357.	న నూనం ముక్తసంగానాం	1	2
358.	న త్వాం త్యజామి దయితం	2	16
359	న కుర్యాత్కర్హిచి త్సఖ్యం	6	3
360.	న నూనం భగవత	6	1
361	న బ్రాహ్మణై స్తులయే భూత	5	23
362.	న వా ఏతద్విష్ణుదత్త	9	20
363	న వయం నరదేవం ప్రమత్తా	10	4
364	న విక్రియా విశ్వసుహృత్సఖస్య	10	25
365.	నమో నమః కారణవిగ్రహాయ	12	1
366.	న యావదేతాం తనుభృత్	11	15
367	న యావదేతన్మన ఆత్మలింగం	11	16
368.	న తస్య తత్త్వగ్రహణాయ	11	3
369	నమో మహద్భ్యోఽస్తు	13	23
370.	న హ్యద్భుతం త్వచ్చరణాబ్జ	13	2
371.	న వై మహారాజ భగవతో	16	4
372	న యస్య మాయాగుణ	17	19
373.	నవస్వపి వర్షేషు	17	14
374.	న జన్మ నూనం మహతో న	19	7
375.	న యత్ర వైకుంఠకథా	19	24
376	న వై స ఆత్మాఽఽత్మవతాం	19	6
377.	న వై భగవాన్నూన	24	22
378	న హి తేషాం కల్యాణానాం	24	14
379.	న వా ఏతేషాం వసతాం	24	13
380.	నరకా నామ భగవన్	26	4
381.	న తస్య కశ్చిత్తపసా విద్యయా	1	12
382.	నాభిరపత్యకామోఽప్రజయా	3	1
383	నాభిస్తు యథాభిలషితం	4	4
384.	నాయం దేహో దేహభాజాం	5	1
385	నాయం విశంకే సురరాజవజ్రాన్	10	17
386	నిత్యానుభూతనిజలాభ	6	19
387.	నిత్యం దదాతి కామస్య	6	4
388	నిమ్లోచతి హ భగవాన్	8	19
389	నివాసతోయద్రవిణాత్మబుద్ధిః	13	4
390	నివృత్తిలక్షణమార్గ ఆదావేవ	26	38
391	నిబోధ తాతేదమృతం బ్రవీమి	1	11
392	నూనం ప్రమత్తః కురుతే వికర్మ	5	4
393.	నూనం హ్యార్యాః సాధవ	8	10
394	నూనం బతాయం భగవానర్థేషు	24	24
395	నైవంవిధః పురుషకార	1	35
396	నో ఏవైత త్సాక్షాత్కారో	24	19
	ప—22		
397	పరదేవతాప్రసాదాధిగతాత్మ	1	38
398	పరిజనానురాగవిరచిత	3	6
399	పరాభవస్తావదబోధజాతో	5	5
400	పరోరజః సవితుః	7	14
401.	పథిషు చ ముగ్ధభావేన	8	13
402	పరస్య బ్రహ్మణః సాక్షాత్	20	17
403	ప్రభూతవీరుత్తృణగుల్మ	13	3
404.	ప్రసజ్జతి క్వాపి లతాభుజాశ్రయః	13	16
405.	ప్రతీషా త్సువర్చలాయాం	15	5
406	ప్రమథ్య దైత్యం ప్రతివారణం	18	39
407.	ప్రత్నస్య విష్ణో రూపం	20	5

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
408.	ప్లక్షాదిషు పంచసు పురుషాణా	20	6
409.	ప్లక్ష స్వమానేనేక్షురసో	20	7
410.	ప్రాప్తా నృజాతిం త్విహ	19	25
411	ప్రియవ్రతం కృతం కర్మ	1	39
412.	ప్రియవ్రతో భాగవత	1	1
413	పితర్యుపరతే భ్రాతర	9	8
414.	పుంస స్త్రియా మిథునీభావ	5	8
415.	పుత్రాంశ్చ శిష్యాంశ్చ నృపో	5	15
416.	పురస్తాత్సవితురరుణశ్చ	21	16
417.	పునర్వసుపుష్యౌ దక్షిణ	23	6
418.	ప్రైయవ్రతం వంశమిమం	15	16
	బ—4		
419.	బర్హిషి తస్మిన్నేవ విష్ణుదత్త	3	20
420.	బ్రహ్మణ్యోఽన్యః కుతో నాభే	4	7
421.	బాణా విమౌ భగవత	2	8
422	బాధ ముక్తం భగవత	1	5
	భ—22		
423.	భవాయ నాశాయ చ కర్మ	1	13
424	భగవానపి మనునా	1	21
425	భయం ప్రమత్తస్య	1	17
426	భగవానృషభసంజ్ఞ	4	14
427.	భరతస్తు మహాభాగవతో	7	1
428.	భగవతర్షభేణ పరిరక్షమాణ	4	18
429.	భవానీనాథైః స్త్రీగణార్బుద	17	16
430.	భగవతో గుణమయే	16	3
431.	భరతస్యాత్మజః సుమతిః	15	1
432	భద్రా హోత్తరతో	17	8
433	భజే భజన్యారణపాద	17	18
434.	భవాన్ యుగాంతార్ణవ	18	28
435.	భగవానపి భారత	1	10
436	భ్రాతృవ్యమేనం తదదభ్రవీర్యం	11	17
437	భారతేఽప్యస్మిన్ వర్షే	19	16
438	భారతేఽపి వర్షే భగవాన్	19	9
439	భూసంస్థానం కృతం యేన	1	40
440	భూతేషు వీరుద్భ్య ఉదుత్తమా	5	21
441.	భూమ్న ఋషికుల్యాయా	15	6
442.	భూద్వీపవర్షసరిదద్రి	26	40
443	భృశమమర్షరోషావేశ	9	18
444	భౌమం దివ్యం మానుషం చ	1	41
	మ—20		
445	మహతాం ఖలు విప్రర్షే	1	3
446.	మనురపి పరేణైవం	1	22
447.	మహత్సేవాం ద్వారమాహు	5	2
448	మత్తోఽప్యనంతాత్పరతః	5	25
449	మత్కర్మభి ర్మత్కథయా చ	5	11
450	మనోవచో దృక్కరణేహితస్య	5	27
451	మనస్వినో నిర్జితదిగ్గజేంద్రా	13	15
452	మందరోత్సంగ ఏకాదశ	16	16
453	మందరో మేరుమందర	16	11
454	మణికూటో వజ్రకూట	20	4
455	మత్ప్రాప్తయేఽజేశ సురా	18	22
456	మర్త్యావతార స్త్విహ	19	5
457.	మహర్ష ఏతద్వైచిత్ర్యం	26	1
458.	మాగారదారాత్మజవిత్తబంధుషు	18	10
459	ముక్తోఽపి తావద్బిభృయాత్	1	16
460.	ముక్తస్తతో యది	14	24

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
461.	మూర్ధన్యర్పితమణువద	25	12	488.	యథా మేఢీ స్తంభ	23	3
462	మూర్తి నః పురుకృపయా	25	10	489.	యద్వాచి తంత్ర్యాం	1	14
463.	మృతేండ ఏష ఏతస్మిన్	20	44	490	యద్యచ్చీర్షణ్యాచరితం	4	15
464.	మేరోర్మూర్ధని భగవత	16	28	491	యదు హవావ తవ	3	15
	య—128			492	యదా న పశ్యత్యయథా	5	7
465.	య ఏష దేహాత్మమానినాం	14	1	493	యదా మనోహృదయ	5	9
466.	య ఏష షోడశకల	22	10	494.	యద్యపి స్వవిదితం	4	16
467	య ఏష మనుశ్రుతో	25	8	495	యదా తు పరత ఆహారం	9	11
468.	యత్రాశ్రమపదాన్యుభయతో	7	10	496	యదా హి ద్విజవరస్యైష	10	2
469.	యత్ర హ వావ భగవాన్	1	9	497	యదు హ వావ విబుధాదయః	16	21
470	యత్రోత్తమశ్లోకగుణానువాదః	12	13	498	యదా క్షితావేవ చరాచరస్య	12	8
471	యత్త్రీణనాద్బర్హిషి	15	13	499.	యదాహ యోగేశ్వర దృశ్య	12	4
472	యత్ర హ వావ వీరవ్రత	17	2	500	యదా తు పరనాథయాంధ	14	14
473.	యత్ర హ దేవపతయః	17	13	501	యదిదం యోగానుశాసనం	14	39
474.	యచ్ఛృంగలబ్ధం నిజవీర్య	18	11	502	యదా పాఖండిభిః	14	30
475.	యత్తద్విశుద్ధానుభవమాత్రమేకం	19	4	503.	యదపి దిగిభజయినో	14	40
476.	యత్తత్కర్మమయం లింగం	20	33	504	యదుపజోషణాద్భవాన్యా	16	18
477.	యత్ర హ వై శాల్మలీ	20	8	505.	యద్యత్ర నః స్వర్గ	19	28
478	యతోఽభ్యుదేతి తస్య హ	21	9	506	యద్రూప మేతన్నిజ	18	31
479.	యత్ర హి మహాహి	24	12	507.	యదా చైంద్ర్యాః పుర్యాః	21	10
480	యత్ర హ వావ న భయ	24	11	508.	యదా మేషతులయో	21	4
481.	యత్తద్భగవతా నధిగతాన్	24	23	509	యదేత ద్భగవత	22	1
482.	యత్ర హ వావ భగవాన్	26	6	510.	యదద స్తరణేర్మండలం	24	2
483	యదానిలః స్థావరజంగమానాం	11	14	511	యమభ్యషించన్ పరయా	15	10
484	యథా హ్యనువత్సరం కృష్య	14	4	512	యన్నిర్మితాం కర్హ్యపి	17	24
485	యదైహికాముష్మిక	19	14	513	యన్మాహురస్య స్థితి	17	21
486.	యథా వృశ్చికాదిషు పంచసు	21	5	514	యస్మద్భగతో భగవాన్	21	3
487	యథా కులాలచక్రేణ	22	2	515.	యన్నామశ్రుత మనుకీర్తయేత్	25	11

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
516.	యహి వా వ హ రాజన్	1	6
517.	యవీయాంస ఏకాశీతిః	4	13
518.	యస్య కిలానుచరిత	6	9
519.	యర్హి వావ స భగవాన్	5	32
520.	యస్తు తత్ర పుమాంస్తం	9	2
521.	యస్యాద్య ఆసీద్ గుణ	17	22
522.	యస్యా మిమే షణ్ణరదేవ	13	2
523.	యస్మిన్నవవర్షాణి	16	6
524.	య ఆత్మ విద్యా	15	4
525.	యస్యాధ్వరే భగవాన్	15	12
526.	య ఇదం భాగవత	14	46
527.	యస్తు మహాకదంబః	16	22
528.	యస్మిన్నసంఖ్యేయ	18	33
529.	యస్యాత్స్తి భక్తి	18	12
530	యస్య స్వరూపం కవయో	18	36
531.	యస్త్విహ వా అతిథీన్	26	35
532.	యస్త్విహ ఆఢ్యాభిమతిః	26	36
533.	యస్త్యైకం చక్రం	21	13
534.	యస్య పుచ్ఛాగ్రే	23	15
535	యస్మిన్ ప్రవిష్టే	24	15
536.	యస్య హవావ	24	20
537.	యస్యేదం క్షితిమండలం	25	2
538	యస్యానుదాస్య మేవాస్మద్	24	25
539.	యస్యాంఘ్రికమల	25	4
540.	యస్య హ వా ఇదం	25	3
541.	యస్త్యైవ హి నాగరాజ	25	5
542.	యస్యామేవ కవయ	6	17
543	యస్త్విహ వా ఏతద్	26	10
544.	యస్త్విహ వై భూతానాం	26	17
545.	యస్త్విహ వై రాజా	26	16
546.	యస్త్విహ వా అనృతం	26	28
547.	యస్త్విహ పితృవిప్రబ్రహ్మ	26	14
548.	యస్త్విహ వా ఉగ్ర.	26	13
549.	యస్త్విహ వై నిజవేద	26	15
550	యస్త్విహ వై సర్వాభిగమః	26	21
551	యస్త్విహ వా అగమ్యాం	26	20
552.	యస్త్విహ వై స్తేయేన	26	19
553	యస్త్విహ వా అసంవిభజ్య	26	18
554.	యస్త్విహ వై విప్రో	26	29
555	యస్త్విహ వై సవర్ణాం	26	26
556.	యజ్ఞాయ ధర్మపతయే	14	45
557.	యావదవభాసయతి సురగిరిం	1	30
558.	యావన్మనో రజసా	11	4
559.	యానుపజుషాణానాం న	18	25
560.	యా హ్యవయుంజానాం	19	23
561.	యాసామంభః పవిత్రం	20	22
562	యాసాం పయోభిః కుశ	20	16
563.	యా తస్య తే పాదసరోరుహా	18	21
564.	యావద్దక్షిణాయనమహాని	21	6
565	యావన్మానసోత్తర మేర్వో	20	35
566.	యే యా ఉ హ వ్రధ	1	31
567	యేషాం ఖలు మహాయోగీ	4	9
568	యేన హ వావ కిలా	6	10
569	యే వా మయీశే కృత	5	3
570.	యే ష్వమరపరిబృఢాః సహ	16	15
571.	యేత్విహ వై దాంభికా	26	25

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
572.	యే త్విహ వా అంధావట	26	34
573.	యే త్విహ వై భూతాని	26	33
574.	యే త్విహ వా అనాగసో	26	32
575.	యే త్విహ వై పురుషాః	26	31
576	యేషు మహారాజ మయేన	24	9
577.	యే త్విహ యద్వై వామునా	26	11
578.	యే త్విహ వై దస్యవో	26	27
579.	యే త్విహ వై రాజన్యా	26	22
580.	యే త్విహ వై వృషలీపతయో	26	23
581.	యే త్విహ వై శ్వగర్దభ	26	24
582.	యోసౌ త్వయా కరసరోజ	2	14
583	యోహ [illegible] ఇహ	13	26
584.	యో దుస్త్యజాన్ క్షితి	14	44
585.	యో దుస్త్యజాన్దారసుతాన్	14	44
586.	యో వాయం ద్వీపః	[illegible]	5
587.	యో సౌ భగవతి	19	20
588.	యోసౌ గుహ ప్రహరణో	20	19
589.	యోంతర్విస్తార ఏతేన	20	42
590.	యైః శ్రద్ధయా బర్హిషి	19	26
591.	యం లోకపాలాః కిల	6	27
592.	యః షట్సపత్నాన్	1	18
	ర—6		
593	రహూగణైతత్తపసా	12	12
594.	రహూగణ త్వమపి	13	20
595.	రమ్యకే చ భగవతః	18	24
596	రథనీడస్తు షట్త్రింశ	21	15
597.	రాజన్ పతి ర్గురు	6	18
598	రూపం తపోధన	2	15
	ల—4		
599.	లక్షోత్తరం సార్ధనవ	21	19
600	లోకాలోక ఇతి	20	36
601	లోకః స్వయం శ్రేయపి	5	16
602.	లోకం ప్రదర్శయ	2	12
	వ—6		
603.	వదంతి విశ్వం కవయః	18	4
604.	వాచం పరం చరణ	2	10
605	వివిక్తానురాగమాపా	4	5
606.	విశేషబుద్ధే ర్వివరం	10	12
607.	విశ్వోద్భవస్థాన	18	5
608.	వేదాన్ యుగాంతే	18	6
	శ—6		
609	శాస్త్రాభిగోప్తా నృపతిః	10	23
610.	శిష్యా ఇమే భగవతః	2	9
611.	శివం యవసం సుభద్రం	20	3
612.	శీతోష్ణవాతవర్షేషు	9	10
613.	శ్రుత్వా స్థూలం తథా	26	39
614.	శూరైః హృతస్వః క్వ చ	13	7
615.	శోచ్యా నిమాం త్స్వం	12	7
	స—42		
616.	స తత్ర తత్ర గగనతల	1	8
617.	స ఏవ మపరిమిత	1	36
618.	సకలజననికాయ	3	5
619.	స చ కదాచిత్	2	2
620.	సంపరేతే పితరి	2	23
621.	సర్వాణి మద్ధిష్ణ్యతయా	5	26
622.	సత్యముక్తం కింత్విహ	6	2

శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
623.	సర్వత్ర మద్భావవిచక్షణేన	5	13
624.	స కదాచిదటమానో	4	9
625.	సంప్రచరత్సు నానాయాగేషు	7	6
626.	స బహువిన్మహీపతిః	7	4
627.	స చాపి తదుహ	9	5
628.	స చ ప్రాకృతైః	9	9
629.	స చాపి పాండవేయ	10	15
630.	స వై భావాం ల్లోక నిరీక్షణార్థం	10	20
631.	స వాసనాత్మా విషయోప	11	5
632.	స యదా దుగ్ధపూర్వసుకృత	14	12
633.	స ఏవ పున ర్నిద్రాజగర	14	20
634.	స వై స్వధర్మేణ	15	7
635.	స వై పతిః స్యాద్	18	20
636.	స త్వం మమా ప్యచ్యుత	18	23
637	సత్యం దిశత్యర్థిత	19	27
638.	స లోకత్రయాంతే	20	37
639.	స ఏష భగవాన్	22	3
640.	స హి సర్వేషాం జ్యోతిః	23	2
641.	స ఏవ భగవాన్	25	6
642.	స్థాల్యగ్ని తాపాత్పయసో	10	22
643.	స్థౌల్యం కార్శ్యం వ్యాధయ	10	10
644	స్వ స్త్యస్తు విశ్వస్య	18	9
645.	స్వగోభిః పితృదేవేభ్యో	20	12
646.	సా చ తదాశ్రమోపవన	2	4
647.	సా సూత్వాథ సుతాన్	2	20
648.	సా చ తత స్తస్య	2	18
649.	సాంసర్గికో దోష ఏవ	10	5
650.	సా మాం స్మృతిర్మృగ	12	15
651.	స్త్రియో వ్రతై స్త్వా	18	19
652.	సీతా తు బ్రహ్మసదనాత్	17	6
653.	సుమతిం రాష్ట్ర భృతం	7	3
654.	సురాసురో వాప్యథ	19	8
655.	సూర్యేణ హి విభజ్యంతే	20	45
656.	సౌవీరపతి రపి సుజన	13	25
657.	సంశయోయం మహాన్	1	4
	హ. 5		
658.	హ్రదాశ్చత్వారః	16	13
659.	హరిర్హి సాక్షాద్	18	13
660	హరివర్షే చాపి భగవాన్	18	7
661.	హిరణ్మయేపి భగవాన్	18	29
662.	హంసే గురౌ మయి	5	10
	క్ష-4		
663.	క్ష్వేళికాయాం మాం	8	21
664	క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మా పురుషః	11	13
665.	క్షేత్రజ్ఞ ఏతా మనసో	11	12
666	క్షారోదేక్షురసో	1	13
	త్ర—1		
667	త్రిగుణత్వాత్కర్తుః	26	2
	జ్ఞ—1		
668.	జ్ఞానం విశుద్ధం పరమార్థం	12	11

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

షష్ఠస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే		పృష్ఠాంకాః
౧.	అజామిళోపాఖ్యానమ్	1
౨.	శ్రీమన్నారాయణకింకరయమకింకరయో స్సంవాదః	22
౩.	యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః	36
౪	ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్	47
౫.	దక్షకృతనారదశాపప్రకారః	67
౬.	దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్	80
౭.	ఇంద్రకృతదేవతిరస్కారః, దేవైః పౌరోహిత్యాయ విశ్వరూపవరణం చ	90
౮.	ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్టనారాయణకవచవృత్తాంతః	100
౯.	శక్రేణ విశ్వరూపవధః, తేన తస్య బ్రహ్మహత్యాపాతకం, వృత్రభీతైః దేవైః హరిస్తుతిః విష్ణుసాక్షాత్కారః, వృత్రహననాయ భగవతా కథితఉపాయప్రకారశ్చ	112
౧౦.	దధీచోఽస్థిభిః విశ్వకర్మణా వజ్రాయుధనిర్మాణం, ఇంద్రవృత్రాసురయోః యుద్ధం చ	135
౧౧.	ఇంద్రవృత్రాసురయోః సంవాదః	143
౧౨	ఇంద్రం ప్రతి వృత్రకృతోపదేశః, వృత్రవధశ్చ	151
౧౩.	బ్రహ్మహత్యాభయేన ఇంద్రస్య భయప్రకారః, బ్రహ్మర్షిభిః ఆనీతేన ఇంద్రేణ అశ్వమేధయాగకరణం చ	162
౧౪.	వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్	170
౧౫	అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనమ్	186
౧౬.	చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్	196
౧౭.	చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః	223
౧౮.	మరుదుత్పత్తికథనమ్	237
౧౯	పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః	256
	శ్లోకానుక్రమణికా	265

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

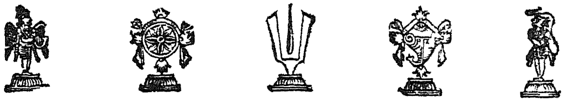

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

షష్ఠః స్కంధః

అథ ప్రథమో௨ధ్యాయః

రాజోవాచ—

నివృత్తిమార్గః కథిత ఆదౌ భగవతా యథా,

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

ఏవం నానావిధనరకేషు తత్ప్రాప్తిహేతుషు ఉచ్చావచేషు పాపేషు చోపవర్ణితేషు తన్నిస్తారో-పాయం పిపృచ్ఛిషుః తావదుక్త మనువదతి (నివృత్తిమార్గ ఇత్యాదిభిః పంచభిః.) భగవతా త్వయా ఆదౌ ద్వితీయే నివృత్తిమార్గః యథావత్ కథితః, నివృత్తిః నివృత్తిధర్మః మోక్షధర్మ ఇతి యావత్. తస్య కామాదినివృత్తిపూర్వకత్వాత్ తేన ప్రాప్యో మార్గః ముక్తిస్వరూపతదుపాయాదికం సర్వం "గృహాత్ ప్రవ్రజితో ధీరః పుణ్యతీర్థజలాప్లుతః" ఇత్యాదినా కథితమిత్యర్థః కోఽసౌ నివృత్తిమార్గ ఇత్యత్రాహ (క్రమయోగేతి.) క్రమః స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితపంచమహాయజ్ఞాదిరూపకర్మయోగానుష్ఠానక్రమః ఆత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః భగవద్భక్తియోగశ్చ తంత్రేణ యోగశబ్దేన వివక్షితౌ, క్రమయోగాభ్యాముపలబ్ధేన జ్ఞానకర్మయోగాభ్యా మనుగృహీతేన భక్తియోగేనోపలబ్ధేన ప్రాప్తేన బ్రహ్మణా హేతునా సంసృతిర్ముక్తిరితి యదేష నివృత్తిమార్గ ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఇతి షష్ఠ్యంతపాఠే బ్రహ్మణః క్రమః క్రమయోగోపలబ్ధేన జ్ఞానకర్మయోగాభ్యా ముపలబ్ధేన భక్తియోగేనేతి శేషః. కేచిదత్ర క్రమయోగోఽర్చిరాదిప్రాప్తిః తేన ఉపలబ్ధో బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన సహ అసంసృతిః మోక్షో భవతి. "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే

క్రమయోగోపలబ్ధేన బ్రహ్మణా యదసంసృతిః ౧

ప్రవృత్తిలక్షణశ్చైవ త్రైగుణ్యవిషయో మునే,
యోఽసావలీనప్రకృతే ర్గుణసర్గః పునః పునః ౨

అధర్మలక్షణా నానానరకా శ్చానువర్ణితాః,
మన్వంతరశ్చ వ్యాఖ్యాత ఆద్యః స్వాయంభువో యతః. ౩

ప్రియవ్రతోత్తానపాదోర్వంశ స్తచ్చరితాని చ.
ద్వీపవర్షసముద్రాద్రి నద్యుద్యానవనస్పతీన్. ౪

ప్రతిసంచరే। పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరంపదమ్॥" ఇతి వచనాదిత్యాచక్షతే తత్ర మోక్షేఽథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతావధిమాత్రవిలంబశ్రవణవిరోధాపత్తేః "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే" ఇతి వచనస్య "తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతాత్ పరిముచ్యంతి సర్వే" ఇతి శ్రుతేశ్చ విశేషవశాత్ చతుర్ముఖలోకప్రాప్తజీవవిషయాత్ పుణ్యవశాత్ చతుర్ముఖలోకం ప్రాప్య తత్ర నివృత్తోపాసనాః బ్రహ్మణా సహ ముచ్యంత ఇతి తదర్థః ౧

తథా హి మునే! శుక! త్రైగుణ్యవిషయః ప్రవృత్తిలక్షణశ్చ మార్గః కథితః కాపిలే త్రైగుణ్యవిషయత్రైగుణ్యయుక్తపురుషాధికారః ప్రవృత్త్యా సుఖదుఃఖాదిసాధనధర్మేణాలక్ష్యతే ప్రాప్యత ఇతి ప్రవృత్తిలక్షణః, లక్ష్యతేఽనేనేతి లక్షణం ప్రవృత్తిర్లక్షణం యస్యేతి వా. కోఽసౌ ప్రవృత్తిలక్షణో మార్గస్తత్రాహ. అలీనప్రకృతే రవినష్టప్రకృతిసంబంధస్య జీవస్య యోఽసౌ పునః పునర్గుణసర్గః సృజ్యతేఽనేనేతి సర్గః గుణః గుణత్రయం సర్గో యస్య స గుణసర్గః పునః పునః సుఖదుఃఖభోగార్థగుణకార్యరూపదేహసంబంధ ఇత్యర్థః. దేహో హి కర్మఫలభూతసుఖదుఃఖాదిభోగాయ పుణ్యాపుణ్యాత్మకప్రవృత్త్యాఖ్యకర్మణా ప్రాప్యతే కర్మ హి దేహసంబంధోపాదానద్వారా సుఖదుఃఖాది సాధనం న సాక్షాదతో గుణసర్గః ప్రవృత్తిలక్షణో మార్గో భవతీత్యర్థః ౨

అధర్మః కారణతయా లక్షణం యేషాం తే నానావిధా నరకాశ్చానువర్ణితాః, తథా స్వాయంభువ సంబంధీ ఆద్యో మన్వంతరశ్చ వ్యాఖ్యాతః ౩

కోఽసౌ స్వాయంభువః యత్సంబంధీ మన్వంతరో వ్యాఖ్యాతః తత్రాహ. యతః స్వాయంభువమనోః ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ వంశః సంతతిరపత్యభూతావితి యావత్ తథా తచ్చరితాని ప్రియవ్రతోత్తానపాదయోశ్చరితాని చ వ్యాఖ్యాతానీత్యర్థః. ౪

షష్ఠస్కంధే - ప్రథమోఽధ్యాయః

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

ధరామండలసంస్థానం భాగలక్షణమానతః,
జ్యోతిషాం వివరాణాం చ యథేద మసృజ ద్విభుః ౧

అధునేహ మహాభాగ యథైవ నరకా న్నరః,
నానోగ్రయాతనాన్నేయా త్తన్మే వ్యాఖ్యాతు మర్హసి. ౨

శ్రీశుక ఉవాచ —

న చేదిహైవాపచితిం యథాంహసః కృతస్య కుర్యాన్మన ఉక్తిపాణిభిః,
ధ్రువం స వై ప్రేత్య నరకానుపైతి యే కీర్తితా మే భవత స్తిగ్మయాతనాః ౩

తథా ద్వీపాదీన్ భూమండలసంస్థానజ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం వివరాణా మతలాదీనాం సంస్థానం చ భాగాదిభి ర్వ్యాఖ్యాతవానసీతి శేషః, భాగోఽవాంతరవిభాగః లక్షణ మసాధారణకారణం మానం పరిమాణం కిం బహునా యథేదం భగవానసృజత్ యాదృగ్విధమిదం జగత్ భగవానసృజత్ తథైవ వ్యాఖ్యాత మిత్యర్థః, ఏవ ముక్తానువాదః క్రమానాదరేణ కృత స్తత్రాయం క్రమశ్చార్థో వివక్షితః. ప్రవృత్తిలక్షణో ధర్మః, "మన్వంతరశ్చ వ్యాఖ్యాతః "ఆద్యః స్వాయంభువో యతః" ఇతి చ తృతీయస్కంధార్థానువాదకం అధర్మలక్షణ ఇతి పూర్వార్ధం ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ ఇత్యాది చతుర్థ పంచమస్కంధార్థానువాదకమితి. ౧

ఏవ ముక్తమనూద్యాథ పూర్వస్కంధాంతేఽనువర్ణితనరకని స్తరణోపాయం పృచ్ఛతి (అధునేహేతి.) హే మహాభాగః భాగో వివేకాత్మకో బుద్ధివిశేషః. వివేకో హి హేయ ముపాదేయం చ భజ్యతేఽనేనేతి భాగః-కరణే ఘఞ్. మహాంశ్చాసౌ భాగశ్చ మహాభాగః సోఽస్యాస్తీతి మహాభాగః, అర్శ ఆద్యచ్ నానావిధా ఉగ్రా స్తీవ్రా యాతనా యేషు తాన్నరః అధునైవాఖ యథైవ నేయాత్ యేన సాధనేన న ప్రాప్నుయాత్ తత్సాధనం మే మహ్యం వ్యాఖ్యాతు మర్హసి. ౨

ఏవ మాపృష్టో భగవాన్ బాదరాయణిః తావదకృతనిష్కృతిభి రవశ్యం స్వదురితానుసారేణ నరకాః ప్రాప్యంత ఏవేతి వదన్నవశ్యం దురితప్రతీకారే యతితవ్యమిత్యాహ (న చేదితి ద్వాభ్యామ్.) మన ఉక్తి పాణిభిః మనోవాక్కాయైః కృతస్యాంహసః పాపస్యాపచితిం ప్రాయశ్చిత్తాదిభిః క్షయం యదా ఇహైవ లోకే యది న కుర్యాత్తదా స వై అకృతనిష్కృతిర్దేహీ ప్రేత్య మృత్వా ధ్రువం తు తాన్నరకానుపైతి ప్రాప్నోతి. నరకాన్ విశినష్టి. భవతః తే తుభ్యం మే మయా యే నరకా స్తిగ్మా తీవ్రా యాతనా యేషు తాదృశాః కీర్తితాః కథితా ఇత్యర్థః ౩

తస్మాత్పురైవాస్విహ పాపనిష్కృతౌ యతేత మృత్యోరవిపద్యతాఽఽత్మనా.
దోషస్య దృష్ట్వా గురులాఘవం యథా భిషక్ చికిత్సేత రుజాం నిదానవిత్. ౮

రాజోవాచ—

దృష్టశ్రుతాభ్యాం యత్పాపం జానన్నప్యాత్మనోఽహితమ్.
కరోతి భూయో వివశః ప్రాయశ్చిత్తమథో కథమ్. ౯

క్వచిన్నివర్తతేఽభద్రాత్ క్వచిచ్చరతి తత్పునః.
ప్రాయశ్చిత్తమతోఽపార్థం మన్యే కుంజరశౌచవత్. ౧౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

కర్మణా కర్మనిర్హారో న హ్యాత్యంతిక ఇష్యతే.

ఏషు స్యాదకృతనిష్కృతేః నరకప్రాప్తేః దుర్నివారత్వాత్ పురైవ మృత్యోః మరణాత్ పూర్వమేవ అవిపద్యతా విపత్తిమగచ్ఛతా పటుతరేణేత్యర్థః. ఆత్మనా దేహేనేహైవ లోకే పాపస్య నిష్కృతౌ నాశే యతేత. కిం కృత్వా దోషస్య పాపస్య గురులాఘవం - భావప్రధానో నిర్దేశః. గౌరవ లాఘవే దృష్ట్వా యథాయోగ్యం ప్రాయశ్చిత్తే యతేతేత్యర్థః, తత్ర దృష్టాంతః యథా రుజాం రోగిణాం నిదానజ్ఞో భిషగ్రోగానుసారేణ చికిత్సితం ప్రతీకారం కుర్యాత్ ఇతి. ౮

ఏవం ప్రతిపదోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమేవ ఉపాయ ఇత్యుక్తం. విషయపరవశస్య నరస్య పునః పునః పాపాచరణశీలత్వాత్ తేషా మానంత్యాత్ ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానాసంభవాత్ తత్సంభవే పునః దురిత సంభావనయా కృతప్రాయత్వాచ్చ నేదం ప్రశ్నస్యోత్తరమితి వదన్నుపాయాంతరం పృచ్ఛతి రాజా (దృష్టశ్రుతాభ్యామితి ద్వాభ్యామ్.) యత్ యస్మాత్ దృష్టశ్రుతాభ్యాం ప్రత్యక్షేణ శిష్టగర్హాదినా శాస్త్రప్రవచనేన చాత్మనః స్వస్యాహిత మనిష్టసాధనమితి జానన్నపి పునర్వివశః విషయపరవశః పాపం కరోత్యథో అతః ప్రాయశ్చిత్తం కథం వ్యవస్థితం సత్ దురితశోధకం కథం భవేదిత్యర్థః. అభద్రాత్ పాపాత్ క్వచిన్నివర్తతే విషయపరవశః క్వచిదభద్రం పునశ్చరతి కరోతి అథో అతః కృతమపి ప్రాయశ్చిత్త మపార్థం వ్యర్థం భవతి, అత్ర దృష్టాంతః కుంజరశౌచవదితి యథా కుంజరో గజః స్నాతోఽపి పునః స్వశిరసి ధూళిం ప్రక్షిపతి తస్య శౌచం స్నానం వ్యర్థం తద్వత్ కృతమపి ప్రాయశ్చిత్తం పునః పాపాచరణాత్ వ్యర్థం మన్య ఇత్యర్థః, అత ఉపాయాంతరం మే కథయితవ్యమితి భావః. ౯—౧౦

ఏవముక్తే నిరవశేషతయా దురితనివర్తకం వివక్షుః తావత్ ప్రాయశ్చిత్తమపి కతిపయదురిత

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

అవిద్వదధికారిత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తం విమర్శనమ్. ౧౧

నాశ్నతః పథ్యమేవాన్నం వ్యాధయోఽభిభవంతి హి.
ఏవం నియమకృద్రాజన్ శనైః క్షేమాయ కల్పతే. ౧౨

తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శమేన చ దమేన చ.

నివర్తకత్వేన అధికారిభేదేన వ్యవస్థిత మన్యథా ప్రాయశ్చిత్తవిధాయకమన్వాదిస్మృతివైయర్థ్యం స్యాదిత్యాహ భగవాన్ బాదరాయణిః (కర్మణేత్యాదినా.) కర్మణా ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాఖ్యేన కర్మణా కర్మణః పాపకర్మణో నిర్హారః ఆత్యంతికః పునః పాపసంబంధరహితో నేష్యతే. యథోపదేశమేవ దురితనివర్తకం ప్రాయశ్చిత్తం న తు జ్ఞానవదుత్తరార్ధస్యాపి సాకల్యేన వినాశకమితి భావః. తర్హి ప్రాయశ్చిత్తవిధివైయర్థ్యమత ఆహ. అవిద్వదధికారిత్వా దవిదుషోఽవరమాత్మాపాపకస్యాహంకారమమకారరాగద్వేషాదిమతః ప్రాయశ్చిత్తే అధికారిత్వాత్. విదుషః ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశకరస్య వేదనస్యైవ సత్త్వాన్న తత్పాపనివృత్తయే ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షేతి యద్యపి తద్విధివైయర్థ్యం తథాప్య విదుషః తాత్కాలికరోగోపశామకౌషధాదివత్ కతిపయదురితనిరసనాయ ప్రాయశ్చిత్తమపేక్షితమితి న తద్విధివైయర్థ్యమితి భావః. అత ఏవోచ్యతే ప్రాయశ్చిత్తం విమర్శనమితి విమృశ్యత ఇతి విమర్శనం "కృత్యల్యుటో బహులమ్" ఇతి బహువచనాత్ కర్మణి ఘఞ్. పాపవిశేషనివర్తకత్వేన ప్రాయశ్చిత్తం విమృశ్యతే న కార్త్స్న్యేనేత్యర్థః యద్వా విమృశ్యతే వివిచ్యతే పృథక్కృత్య నివర్త్యతేఽనేన పాపమితి కరణే ఘఞ్ ౧౧

ఏవం ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాని అధికారిభేదేన కతిపయదురితనిరసనక్షమాణి వేదనం తు నిఃశేషదురితనివర్తనద్వారా నరకపరిహారకమిత్యుక్తం తర్హి తాదృశం వేదనం కైరుపాయైః నిష్పద్యత ఇత్యపేక్షాయాం తన్నిష్పత్తిప్రతిబంధకనిరసనోపాయైః నియమైః తన్నిష్పద్యత ఏవేతి సదృష్టాంతమాహ (నాశ్నత ఇతి) పథ్యమేవాన్న మశ్నతః పురుషస్య వ్యాధయో నాభిభవంతి న బాధంతే హి. హే రాజన్! ఏవం నియమకృత్ వక్ష్యమాణతయా నియమవాన్ శనైః క్షేమాయ దుఃఖాసంభిన్ననిరతిశయసుఖాయ కల్పతే క్షమతే ముక్తో భవతీత్యర్థః. శనైరిత్యనేనేయం ప్రణాళ్యత్రాభిప్రేతా ౧౨

తావత్తప ఆదిభి ర్నియమైః వేదనోత్పత్తిప్రతిబంధకదురితనివృత్తిః. తతో వేదనస్య నిష్పత్తిస్తతో బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబంధకపూర్వోత్తరాఘవినాశాశ్లేషౌ, తతో బ్రహ్మప్రాప్తిస్తతః క్షేమ

త్యాగేన సత్యశౌచాభ్యాం యమేన నియమేన చ. ౧౩

దేహవాగ్బుద్ధిజం ధీరా ధర్మజ్ఞాః శ్రద్ధయాన్వితాః,
క్షిపంత్యఘం మహదపి వేణుగుల్మమివానలః ౧౪

కేచిత్ కేవలయా భక్త్యా వాసుదేవపరాయణాః,
అఘం ధున్వంతి కార్త్స్న్యేన నీహారమివ భాస్కరః ౧౫

న తథా హ్యఘవాన్ రాజన్ పూయేత తప ఆదిభిః,

ఇతి నియమాన్ దర్శయన్ తేషాం నోత్పత్తిప్రతిబంధకదురితనివర్తకత్వమాహ (తపసేతి ద్వాభ్యాం) తపసానశనాదినా" తపసానాశకేన" ఇతి శ్రుతేః అనాశకేనే త్యశననిషేధః, న తు సుతరామశన నిషేధః. తథా సతి దేహధారణాసంభవేనోపాసనానిష్పాదాత్ తథా చోక్తం భగవతా "యుక్తాహార విహారస్య" ఇతి బ్రహ్మచర్యేణ ఋత్వితరకాలికస్త్రీసంగాదిరాహిత్యేన శమేన అంతరింద్రియనిగ్రహేన, దమేన బాహ్యేంద్రియనిగ్రహేణ, త్యాగేన సత్పాత్రదానేన, సత్యశౌచాభ్యాం సత్యభూతహితకారిత్వ మనృతావదనం చ శౌచం సదాచారః యమః కామానభిష్వంగః నియమః వర్ణాశ్రమధర్మః పంచ మహాయజ్ఞాదిః తేన. ౧౩

ఏభిః ధీరాః శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వసహనశీలాః ధర్మజ్ఞాః నిరతిశయసుఖసాధనోపాస నాత్మకధర్మప్రతిపాదకశాస్త్రజన్యజ్ఞానవంతః శ్రద్ధయా స్వచికీర్షితవిషయకత్వరయా యుక్తాః సంతః దేహవాగ్బుద్ధిజం కరణత్రయజం మహదప్యఘం వేదనోత్పత్తిప్రతిబంధకమనలోఽగ్నిర్వేణుగుల్మమివ క్షపయంత్యపనుదంతి. ఏవం తప ఆదిభిర్వేదనోత్పత్తిప్రతిబంధకేఽఘే నిరస్తే తత ఉత్పన్నయా వేదనయా బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబంధకమఘం నిరస్యంతీత్యాహ (కేచిదితి.) "మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే" ఇత్యుక్తరీత్యోక్తవిధాధికారిణాం దుర్లభత్వాభిప్రాయేణ కేచిదిత్యుక్తమ్ ౧౪

యే కేచిత్ వాసుదేవః పరమయనం ప్రాప్యం ప్రాప్తిసాధన మాధారశ్చ యేషాం తాదృశాః సంతః తప ఆదిభిర్నిష్పన్నయా కేవలయా భక్త్యోపాసనాత్మకవేదనయా కార్త్స్న్యేనాఘం వాసుదేవ ప్రాప్తిప్రతిబంధకం భాస్కరః సూర్యో నీహారం తుహినమివ ధున్వంతి నిరస్యంతి కేవలయేత్యనేన భక్తే రుత్పత్తావేవ తప ఆద్యపేక్షా తప ఆదిభిరుత్పన్నా భక్తిరేకైవ పాపం క్షపయతీత్యభిప్రేతమ్ ౧౫

కార్త్స్న్యేన ధున్వంతీత్యేతదేవ ప్రతిపాదయతి న తథేతి. (హే రాజన్!) అఘవాన్ పాపీ

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

యథా కృష్ణార్పితప్రాణ స్తత్పూరుషనిషేవయా. ౧౬

సధ్రీచీనో హ్యయం లోకే పంథాః క్షేమోఽకుతోభయః,
సుశీలాః సాధవో యత్ర నారాయణపరాయణాః. ౧౭

ప్రాయశ్చిత్తాని చీర్ణాని నారాయణపరాఙ్ముఖమ్,
న నిష్పునంతి రాజేంద్ర సురాకుంభ మివాపగాః. ౧౮

తప ఆదిభిః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః ప్రాయశ్చిత్తైస్తథా న పూయేత న శుద్ధ్యేత్, కథం? యథా కృష్ణే భగవత్యర్పితః సమర్పితః ప్రాణః జీవాత్మా యేన తాదృశః "ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా భగవచ్చరణారవిందయోః సంన్యస్తాత్మస్వరూప ఇత్యర్థః. తత్పూరుషాణాం భాగవతానాం నిషేవయా యథా పూయేత తథా కృష్ణార్పితప్రాణః కార్త్స్న్యేనాఘం ధున్వన్ పూయేత అఘవాం స్తప ఆదిభిస్తు న కార్త్స్న్యేన పూయేతేత్యర్థః. ౧౬

ఉక్తం నిఃశేషదురితక్షపణసమర్థం భగవద్భక్తియోగం విశినష్టి (సధ్రీచీన ఇతి.) లోకే శ్రేయః సాధనత్వేన విచార్యమాణే ఉపాయసముదాయేఽయం భగవద్భక్తిరూపః పంథా ఉపాయః సధ్రీచీనః సమీచీనః కుతః హి యతోఽకుతోభయః కుతశ్చిదపి భయరహితః క్షేమః ఆనందో మోక్షాత్మకో భవతి, అత ఏవ శోభనాచారాః సాధవో నారాయణపరాయణాః సంతో యత్ర భగవద్భక్త్యాత్మకే పథి వర్తంత ఇతి శేషః, అత్ర వాసుదేవపరాయణా నారాయణపరాయణా ఇత్యనయో ర్మధ్యపఠితేన కృష్ణార్పితప్రాణా ఇత్యనేనాత్మసమర్పణపూర్వకం భగవత్స్వోపాయోపేయభావానుసంధానమేవ వాసుదేవపరాయణత్వమితి సూచ్యతే. ఏవం చ న్యాసయోగోఽపి నిరతిశయక్షేమంకర ఇతి సూచితం, స చ స్వతో వా భక్త్యంగతయా వేత్యన్యత్ ౧౭

ఏవం నానావిధానంతదుఃఖావహనరకప్రాప్తినిమిత్తదురితనిస్తరణోపాయో భగవద్భక్తియోగ ఏవేత్యభిప్రాయః. అథ ప్రాయశ్చిత్తాన్యపి భగవత్పరాఙ్ముఖం న నిష్పునంతీత్యాహ (ప్రాయశ్చిత్తానీతి.) చీర్ణాన్యనుష్ఠితాని ప్రాయశ్చిత్తాని నారాయణపరాఙ్ముఖం కదాచిన్నారాయణమస్మరంతం న నిష్పునంతి న పవిత్రయంతి. యథా సురయా పూర్వభాండమాపగా గంగాజలాని తద్వన్నారాయణస్మరణగర్భాణ్యేవ ప్రాయశ్చిత్తాని చీర్ణాని పునంతి న కేవలానీతి భావః. ౧౮

సకృన్మనః కృష్ణపదారవిందయో ర్నివేశితం తద్గుణరాగి యై రిహ,
న తే యమం పాశభృతశ్చ తద్భటాన్ స్వప్నేఽపి పశ్యంతి హి చీర్ణనిష్కృతాః.

అత్ర చోదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్,
దూతానాం విష్ణుయమయోః సంవాద స్తం నిబోధ మే ౨౦

కాన్యకుబ్జే ద్విజః కశ్చి ద్దాసీపతి రజామిళః,
నామ్నా నష్టసదాచారో దాస్యాః సంసర్గదూషితః ౨౧

ఏవం "అధునైవ మహాభాగః యద్వైవ నరకాన్నరః" ఇతి ప్రశ్నస్య పరిహార ఉక్తో భవతీత్యాహ (సకృదితి) యైర్నరై రిహ లోకే తస్య భగవతో గుణేషు రాగి ఆసక్తం మనః కృష్ణ పాదారవిందయోః సకృన్నివేశితం తే నరాః యమం పాశధారిణో యమభటాంశ్చ స్వప్నేఽపి న పశ్యంతి. కుతః హి యస్మాత్ తే చీర్ణనిష్కృతిర్నిష్కృతం. భావే క్తః. చీర్ణం కృతం నిష్కృతం సకృత్ కృష్ణపదారవిందయోః మనోనివేశనరూపం యైస్తాదృశాః సకృన్నివేశిత మిత్యనేనాయమర్థోఽభిప్రేతః. నిష్పన్నభగవద్భక్తియోగానాం నిరయప్రాప్తినిమిత్తసమస్తవృజినవిధూననేన నిత్యనిరతిశయానంద రూపభగవత్ప్రాప్తిరితి కిము వక్తవ్యం, యతస్తద్గుణశ్రవణనామస్మరణాద్యన్యతమేనాపి మనః తచ్చరణ నివేశనరూపో భక్తియోగారంభ ఏవ సుతరాం యమవశ్యతాపరిహారక ఇతి. తథా చోక్తం భగవతా "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే। స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్॥ న హి కల్యాణకృత్ కశ్చిత్ దుర్గతిం తాతః గచ్ఛతి" ఇత్యాది చ. ౧౯

అథ భక్తియోగారంభస్యాపి కైముత్యన్యాయేన దురితనివర్తకతాం శనైర్ముక్త్యుపాయతాం చ వక్తుమన్యాపదేశేనాపి స్మృతిస్య భగవన్నామ్నో భక్తియోగారంభవిరోధిదురితనివర్తకత్వే దృష్టాంతతయా ఇతిహాసం ప్రాస్తోష్యన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేతి) ఆస్తాం తావత్ నిష్పన్నభక్తియోగః ప్రారబ్ధభక్తియోగస్య వా, న యమవశ్యతేత్యన్యాపదేశేన నామోచ్చారణస్య యమవశ్యతాపరిహారకత్వం భక్తియోగారంభ కారణత్వం చేత్యత్రైవ పురాతన మితిహాస ముదాహరంతి దృష్టాంతత్వేన కథయంతి ఇతిహాసం విశినష్టి (దూతానామితి) విష్ణుయమయోర్యే దూతాస్తేషాం సంవాదరూపమితిహాసం మే కథయతో మత్తో నిబోధ శృణు ౨౦

ప్రతిజ్ఞాతమితిహాస మాహ (కాన్యకుబ్జ ఇత్యాదినా.) కాన్యకుబ్జాఖ్యే జనపదే కశ్చిన్నామ్నాఽజామిల ఇతి ప్రసిద్ధో ద్విజః. దాస్యాః శూద్ర్యాః పతిరాసీదితి శేషః. స చ నష్టః సదాచారః స్వవర్ణాశ్రమ ధర్మో యస్య తాదృశ స్తత్ర హేతు ర్దాస్యాః సంసర్గేణ దూషితః పతితః ౨౧

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

బంద్యక్షైః కైతవైశ్చౌరైర్గర్హితాం వృత్తి మాస్థితః,
బిభ్రత్ కుటుంబమశుచిః యాతయామాస దేహినః ౨౨

ఏవం నివసత స్తస్య లాలయానస్య తత్సుతాన్,
కాలోఽత్యగా న్మహాన్ రాజ న్నష్టాశీత్యాయుషః సమాః. ౨౩

తస్య ప్రవయసః పుత్రా దశ తేషాం తు యోఽవమః,
బలో నారాయణో నామ్నా పిత్రోశ్చ దయితో భృశమ్. ౨౪

స బద్ధహృదయ స్తస్మి న్నర్భకే కలభాషిణి,
నిరీక్షమాణ స్తల్లీలాం ముముదే జరఠో భృశమ్ ౨౫

గర్హితా మార్గైర్గర్హితాం వృత్తిం ఆశ్రితో బంద్యక్షైః భాషాబంధనపూర్వకైః ద్యూతైః కైతవైః చౌర్యైశ్చ కుటుంబం బిభ్రత్ నిత్యమశుచిః యదా బంద్యక్షాదిభిః కుటుంబస్యానిర్వాహ స్తదా దేహినః ప్రాణినో యాతయామాస. పక్షిమృగాన్ హింసితవానిత్యర్థః. ౨౨

ఏవం నివసతో జీవత స్తస్య దాస్యాః సుతాన్ స్వోత్పాదితాన్ లాలయానస్య లాలనం కుర్వతః హే మహారాజన్! సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వాత్ రాజాహ ఇతి టజభావః, కాలః అత్యగాత్ అతిక్రాంతః. కియాన్ కాలోఽతిక్రాంతః, తత్రాహ (అష్టాశీతి) పరిమితా ఆయుషః సంబంధిన్యః సమాః సంవత్సరాః. ౨౩

తస్య ప్రవయసః వార్ధక్యయుక్తస్య దశ పుత్రాః స్థితాః, తేషాం మధ్యేఽవమః కనీయాన్ బాల ఏవస్థితః స చ నామ్నా నారాయణ ఇతి ప్రసిద్ధః. ప్రవయసః పుత్రోత్పత్తికథనమపి పాపాతిశయ జ్ఞాపనార్థం "దాస్యాం చైవ ప్రరూఢస్య నిష్కృతి ర్న విధీయతే" ఇతి స్మరణాత్. స నారాయణాఖ్యః పిత్రోర్మాతాపిత్రోః భృశం నితరాం దయితః ప్రియః. ౨౪

స ద్విజ స్తస్మిన్నర్భే నారాయణనామ్ని కలభాషిణి అవ్యక్తమధురభాషిణి బద్ధహృదయః ఆసక్తచిత్తః తస్యార్భకస్య లీలాం చేష్టాం నిరీక్షమాణః జరఠః జీర్ణః భృశం ముముదే హృష్టవాన్ ౨౫

భుంజానః ప్రపిబన్ ఖాదన్ బాలకస్నేహయంత్రితః,
భోజయన్ పాయయన్ మూఢో న వేదాఽఽగతమంతకమ్. ౨౬

స ఏవం వర్తమానోఽజ్ఞో మృత్యుకాల ఉపస్థితే.
మతిం చకార తనయే బాలే నారాయణాహ్వయే. ౨౭

స పాశహస్తాంస్త్రీన్ దృష్ట్వా పురుషాన్ భృశదారుణాన్,
వక్రతుండానూర్ధ్వరోమ్ణ ఆత్మానం నేతు మాగతాన్. ౨౮

దూరే క్రీడనకాసక్తం పుత్రం నారాయణాహ్వయమ్,
ప్లావితేన స్వరేణోచ్చై రాజుహావాఽఽకులేంద్రియః. ౨౯

నిశమ్య మ్రియమాణస్య బ్రువతో హరికీర్తనమ్,
భర్తుర్నామ మహారాజ పార్షదాః సహసాఽపతన్. ౩౦

స్వయం భుంజానో బాలకమపి భోజయన్ స్వయం పిబన్ తమపి పాయయన్, మూఢోఽజ్ఞః సన్నాగతం ప్రాప్తం మృత్యుం న వేద, ౨౬

ఏవం వర్తమానః స ద్విజః మృత్యుకాలే ఉపస్థితే సతి అజ్ఞో నారాయణాఖ్యే పుత్ర ఏవ మతిం చకార మతి మాసక్తా మకరోదిత్యర్థః ౨౭

సోఽజామిలః త్రీన్ పురుషాన్ దృష్ట్వాఽఽకులేంద్రియః వ్యాకులచిత్తః దూరే క్రీడాసక్తం నారాయణాహ్వయం పుత్రం ప్లావితేన ప్లుతత్వం నీతేన ప్లుతీకృతేనేతి యావత్. స్వరేణోచ్చైరాజుహావ నారాయణేత్యాహూతవాన్ కథంభూతాన్ పురుషాన్? పాశో హస్తే యేషాం భృశదారుణానత్యుగ్రరూపాన్, వక్రాణి కుటిలాని తుండాని ముఖాని యేషాం ఊర్ధ్వముఖాని రోమాణి యేషాం తా నాత్మానం యమాలయం ప్రతి నేతుమాగతాన్. ౨౮-౨౯

మ్రియమాణస్య మర్తుముద్యతస్య ముఖేన యద్ధరిః కీర్త్యతే యేన తద్ధరికీర్తనం ఇతి నామవిశేషణం, తన్నిశమ్య శ్రుత్వా హే మహారాజ! భర్తుర్భగవతః పార్షదాః సహసా త్వరయా అభ్యపతన్ ఆజగ్ముర్హి. ౩౦

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

వికర్షతో౽న్తర్హృదయా ద్దాసీపతి మజామిలమ్,
యమప్రేష్యాన్ విష్ణుదూతా వారయామాసు రోజసా. ౨౧

ఊచుర్నిషేధితా స్తాం స్తే వైవస్వతపురఃసరాః,
కే యూయం ప్రతిషేద్ధారో ధర్మరాజస్య శాసనమ్. ౨౨

కస్య వా కుత ఆయాతాః కస్మాదస్య నిషేధథ,
కిం దేవా ఉపదేవా వా యూయం కిం సిద్ధసత్తమాః. ౨౩

సర్వే పద్మపలాశాక్షాః పీతకౌశేయవాససః,
కిరీటినః కుండలినో లసత్పుష్కరమాలినః. ౨౪

సర్వే చ నూత్నవయసః సర్వే చారుచతుర్భుజాః,
ధనుర్నిషంగాసిగదాశంఖచక్రాంబుజశ్రియః. ౨౫

తే౽భిపతితా విష్ణుదూతా ఓజసా బలాత్కారేణ దాసీపతి మజామిలం అంతర్హృదయాత్ వికర్షతః యమప్రేష్యాన్ వారయామాసుః. ౨౧

ఏవం నిషేధితా స్తే వైవస్వతస్య యమస్య పురస్సరాః భృత్యాః ఊచుః. ఉక్తి మేవాహ (క ఇతి.) ధర్మరాజస్య యమస్య శాసన మాజ్ఞాం ప్రతిషేద్ధారో యూయం కే? ౨౨

కస్య వా సంబంధినః? కస్మాల్లోకాదాగతాః? అస్య కస్మాద్ గుణలేశాద్ధేతోః ధర్మరాజస్య శాసనం నిషేధథ? యూయం కిం దేవా ఉత ఉపదేవా గంధర్వా అథవా సిద్ధశ్రేష్ఠాః? ౨౩

ఏవం పృష్ట్వా పునస్తాన్ వర్ణయంతో యమశాసనప్రతిషేధప్రయోజనం పృచ్ఛంతి (సర్వ ఇతి త్రిభిః.) సర్వే యూయం పద్మపలాశే ఇవ అక్షిణీ యేషాం పీతం కౌశేయం కృమికోశోత్థం వాసో వస్త్రం యేషాం కిరీటాని యేషాం సంతి తథా కుండలే యేషాం స్త ఇతి తథా లసంత్యః పుష్కరమాలాః కమలమాలాః యేషాం సంతీతి. ౨౪

తథా సర్వే యూయం నూత్నం నవం వయః యేషాం తే చారవః సుందరాః చత్వారో భుజా యేషాం ధనురాదీనాం శ్రీః శోభా యేషాం ధనురాదిధరా ఇత్యర్థః. తత్ర నిషంగః ఇషుధిః అసిః ఖడ్గః అంబుజం కమలం. ౨౫

దిశో వితిమిరాలోకాః కుర్వంతః స్వేన రోచిషా,
కిమర్థం ధర్మపాలస్య కింకరా న్నో నిషేధథ. ౩౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్తే యమదూతైస్తై ర్వాసుదేవోక్తకారిణః,
తాన్ ప్రత్యూచుః ప్రహస్యేదం మేఘనిర్హ్రాదయా గిరా. ౩౭

విష్ణుదూతా ఊచుః—

యూయం వై ధర్మరాజస్య యది నిర్దేశకారిణః,
బ్రూత ధర్మస్య న స్తత్త్వం యచ్చ ధర్మస్య లక్షణమ్. ౩౮

కథంస్విద్ ధ్రియతే దండః కిం వాస్య స్థానమీప్సితమ్,
దండ్యాః కిం కారిణః సర్వే ఆహోస్విత్ కతిచిన్నృణామ్. ౩౯

స్వేన రోచిషా దిశో వితిమిరాలోకా విగతం తిమిరం తమః యస్మాత్స ఆలోకః ప్రకాశో యాసాం తాదృశీః దిశః కుర్వంతః ఇత్యర్థః. ధర్మరాజస్య కింకరాన్ నోఽస్మాన్ కిమర్థం నిషేధథ కస్మై ప్రయోజనాయ నిషేధథేత్యర్థః. ౩౬

ఏవముక్తా విష్ణుపార్షదా ఆహురిత్యాహ మునిః. ఇత్యుక్త్వా ఇతీత్థం యమదూతైరుక్తాస్తే వాసుదేవాజ్ఞాకారిణః పార్షదాః ప్రహస్య తాన్ యమదూతాన్ ప్రతీదం వక్ష్యమాణం గర్జితమేఘవత్ గంభీరయా గిరా వాణ్యా ఊచుః. ౩౭

ఉక్తిమేవాహ (యూయమితి.) ధర్మరాజస్యేతి హేతుగర్భం, ధర్మ ఏవ యమరూపేణావస్థిత ఇత్యర్థః. తస్య యది యూయం నిర్దేశకారిణః తర్హి యూయమపి ధర్మాధర్మస్వరూపజ్ఞా భవేయుః అతో ధర్మస్య తత్త్వం యాథాత్మ్యం యదధర్మస్య లక్షణం స్వరూపం తచ్చ నోఽస్మభ్యం బ్రూథ. యద్వా ధర్మస్యాధర్మస్య చ తత్త్వం లక్షణం ప్రమాణం చేత్యన్వయః. ౩౮

తత్ర దండనస్య ప్రకారవిషయాదికం పృచ్ఛంతి (కథం స్విదితి) దండః కేన ప్రకారేణ క్రియతే నిత్యం దండస్య స్థానం విషయః కిం స్థానమేవ వికల్పయంతి. దండ్యా ఇతి కారిణః సర్వే నరా దండ్యా ఆహోస్విత్ కారిణాం నృణాం మధ్యే కతిచిదేవ. ౩౯

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

యమదూతా ఊచుః—

వేదప్రణిహితో ధర్మో హ్యధర్మస్తద్విపర్యయః,
వేదో నారాయణః సాక్షాత్ స్వయంభూరితి శుశ్రుమ. ౪౦

యేన స్వధామ్న్యమీ భావా రజఃసత్త్వతమోమయాః,
గుణనామక్రియారూపైర్విభావ్యంతే యథాతథమ్. ౪౧

సూర్యోఽగ్నిః ఖం మరుద్గావః సోమః సంధ్యాహనీ దిశః,

ఏవముక్తా యమదూతా ఆహుః (వేదేత్యాదినా) వేదేన ప్రణిహితః కర్తవ్యత్వేన బోధితో ధర్మః అధర్మస్తు తద్విపర్యయః అకర్తవ్యత్వేన బోధితః. అనేన వేద ఏవాయం ధర్మోఽయమధర్మ ఇత్యత్ర ప్రమాణమితి లక్షణముక్తం వేదప్రణిహితతద్విపర్యయావేవ ధర్మాధర్మయోః స్వరూపమితి చోక్తమ్. నను వేదస్యాపి పౌరుషేయత్వాత్ పురుషస్య చ భ్రమవిప్రలంభాదిదోషసంభవాత్ కథం వేదస్య ధర్మప్రమాపకత్వమిత్యత ఆహ (వేదో నారాయణ ఇతి) సాక్షాన్నారాయణాదేవ వేదః ప్రసూతః న పౌరుషేయత్వాశంకేతి భావః. కారణవాచినో నారాయణశబ్దస్య కార్యకారణయోరభేదాత్ కార్యభూతే వేదే వృత్తిః. నారాయణాద్వేదస్యావిర్భావో లక్ష్యతే "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః." "ఋచః సామాని జజ్ఞిరే ఛందాంసి జజ్ఞిరే తస్మాత్. యజుస్తస్మాదజాయత" ఇతి చ కార్యత్వప్రయుక్తానిత్యత్వశంకాం వారయతి స్వయంభూరితి. స్వయమిత్యాత్మనేత్యర్థః. స్వయమాత్మనైవ అధికృతమాపేక్షైవ అవిప్లుతపూర్వానుపూర్వ్యా ప్రామర్భవతీతి స్వయంభూరితి శుశ్రుమ యమాదిభ్య ఇతి శేషః. ౪౦

కోఽసౌ నారాయణః యతః ప్రాదుర్భూతో వేదస్తత్రాహ (యేనేతి.) యేన స్వధామని స్వస్వరూపేఽంతఃప్రవిశ్య ధారకేఽమీ భావాః వేదదేవమనుష్యాదయః పదార్థా రజఆదిగుణత్రయప్రమయాః గుణనామక్రియారూపైః యథాయథం యథాకర్మ భావ్యంతే విభావ్యంతే సృజ్యంతే స నారాయణ ఇత్యర్థః. తత్ర గుణాః శాంతిక్షమాసౌందర్యాదయః నామాని వేదో దేవో మనుష్యో బ్రాహ్మణ ఇత్యాది. క్రియా అర్థప్రత్యాయనాధ్యయనాదయః. రూపాణి శబ్దాత్మకత్వార్థాత్మకత్వాదీని. ౪౧

భవతు ధర్మే వేదః ప్రమాణం వేదప్రణిహితో ధర్మః వేదశ్చ నారాయణాదుద్భూతో నారాయణస్త్వీదృశః తథాపి ప్రతిక్షణసంసారిభిరనుష్ఠితౌ ధర్మాధర్మావనంతౌ కథం జ్ఞాయేతే తత్రాహ

కం కుః కాలో ధర్మ ఇతి హ్యేతే దైహ్యస్య సాక్షిణః. ౪౨

ఏతై రధర్మో విజ్ఞాతః స్థానం దండస్య యుజ్యతే,
సర్వే కర్మానురోధేన దండ మర్హంతి కారిణః. ౪౩

సంభవంతి హి భద్రాణి విపరీతాని చానఘాః,
కారిణాం గుణసంగోఽస్తి దేహవాన్ న హ్యకర్మకృత్. ౪౪

యేన యావాన్ యథా ధర్మో ధర్మోవేహ సమీహితః,

(సూర్య ఇతి) ఖమాకాశః అహశ్చ రాత్రిశ్చాహనీ. ద్వివచననిర్దేశసామర్థ్యాత్ రాత్రిర్వివక్షితా. కం ఉదకం కుః పృథివీ స్వయం సాక్షాద్ధర్మశ్చ ఖాదయః తదధిదేవతాః సూర్యాగ్నిసోమాశ్చైతే చతుర్దశ దైహ్యస్య దేహస్య కర్మ దైహ్యం, బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ కర్మణి ష్యఞ్. బుద్ధీంద్రియమనః ప్రాణాత్మకేన దేహేన క్రియమాణస్య కర్మణః సాక్షిణః సాక్షాద్ద్రష్టారః సూర్యాదిముఖేన దైహ్యో ధర్మో జ్ఞాయత ఇత్యర్థః ౪౨

ఏతైరేవాధర్మోఽపి జ్ఞాయత ఇత్యాహుః (ఏతై రధర్మో విజ్ఞాత ఇతి) ఏతైర్జ్ఞాపితోఽధార్మికో దండస్య విషయ ఇత్యాహుః. స్థానం దండస్య యుజ్యత ఇతి దండ్యాః కిం కారిణః సర్వే ఇత్యస్యోత్తర మాహుః. సర్వే కారిణః అత స్తే కర్మానురోధేన దండం ప్రత్యర్హంతి ధర్మమనుతిష్ఠతామపి విషయ పరవశత్వాదధర్మోఽవర్జనీయః, అధర్మఫలానుభవదశాయాం చ తే దండ మర్హంతీ త్యభిప్రాయేణ సర్వే కర్మానురోధేన దండ మర్హంతీత్యుక్తమ్. ౪౩

ఏతదేవ ప్రతిపాదయంతి (సంభవంతి హీతి.) హే అనఘాః! భద్రాణి పుణ్యాని విపరీతా న్యపుణ్యాని చ సంభవంతి భద్రాణి కుర్వతా మభద్రాణ్యవర్జనీయతయా ఆపతంతీత్యర్థః. కుతః యత స్తేషాం కారిణాం గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు సంగః వ్యాసక్తి రస్తి విషయపరవశత్వాత్తేషామభద్రాణ్యపి సంభవం తీత్యర్థః. ధర్మాధర్మపరిహారేణ తూష్ణీం వర్తమానా న దండ మర్హేయుః, తత్రాహుః - దేహవా న్న హ్యకర్మకృత్ న హి దేహవానకర్మకృద స్తీత్యర్థః. స్వరూపతః కర్మపరిహారేణావస్థాతుం న కోఽపి దేహీ ప్రభురితి సర్వేఽపి దేహినః కారిత్వాత్ పర్యాయేణ దండ మర్హంతీతి భావః ౪౪

కథంస్విద్ధ్రియతే దండ ఇత్యస్యోత్తరమాహుః - యేన గుణత్రయసంసృష్టేన జీవేన కర్త్రా యథా స్వస్వగుణోన్మేషానుసారేణ ధర్మోఽధర్మో వా యావాన్ దేహసమీహితః దేహేన బుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణసంఘాతరూపేణ దేహేన కరణేన సమీహితః స కర్తా తావదేవ తత్ఫలం

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

స ఏవ తత్ఫలం భుంక్తే తథా తావదముత్ర వై. ౪౫

యథేహ దేవప్రవరాస్త్రైవిధ్య ముపలభ్యతే,
భూతేషు గుణవైచిత్ర్యాత్ తథాఽన్యత్రానుమీయతే. ౪౬

వర్తమానోఽన్యయోః కాలో గుణాభిజ్ఞాపకో యథా,
ఏవం జన్మాన్యయోరేతద్ధర్మాధర్మనిదర్శనమ్. ౪౭

స్వర్గనరకాదిరూపం ధర్మాధర్మఫల మముత్ర భుంక్తే న ధార్మికో నరకం న వా అధార్మికః స్వర్గం నాప్యల్పపాపాన్మహద్దుఃఖం నాప్యల్పధర్మాన్మహత్సుఖం భుంక్తే ఇత్యర్థః. ధర్మో యథేతి దృష్టాంతో వా త్రాయమర్థః. యథా ధర్మో యావాన్ దేహసమీహితః తావదేవ తత్ఫలం సుఖ మముత్ర స్వర్గే భుంక్తే. ఏవమధర్మోఽపి యావాంస్తావదేవ తత్ఫలం దండరూపం భుంక్తే ఇతి. ౪౫

న కేవలం పరత్రైవ కర్మానుసారేణ తత్ఫలభోగః అపిత్విహాపి లోకే ప్రాచీనకర్మానుసారేణైవ ఫలభోగ ఉపలబ్ధః, తద్వత్పరలోకేఽప్యనుమీయత ఇత్యాహుః (యథేతి.) హే దేవప్రవరాః ఇహ లోకే భూతేషు గుణవైచిత్ర్యాత్ సత్త్వాదిగుణోన్మేషనిమిత్తప్రాచీనసాత్త్వికాదికర్మవైచిత్ర్యాత్ త్రైవిధ్యం సుఖిత్వదుఃఖిత్వమూఢత్వరూపం త్రైవిధ్యం ఉపలభ్యతే గుణవైచిత్ర్యనిమిత్తమిదం త్రైవిధ్యమితి సర్వజనీనం జ్ఞాయతే తథాన్యత్ర పరలోకేఽపి గుణవైచిత్ర్యాత్ త్రైవిధ్య మనుభూయత ఇత్యర్థః, ౪౬

ఏవం భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలత్రయగోచరేషు కాలేషు కర్మానుసారేణైవ ఫలభోగః కర్మ చ ధర్మాధర్మమిశ్రరూపం తచ్చ సత్త్వాదిగుణోన్మేషనిమిత్తమితి చోక్తమ్ ఇదానీం ధర్మాదిరూపం కర్మ సత్త్వాదిగుణోన్మేషనిమిత్తమితి కథం జ్ఞాయత ఇత్యపేక్షాయాం కార్యేణ కారణమనుమీయత ఇతి సదృష్టాంత మాహుః (వర్తమాన ఇతి.) యథా వర్తమానః కాలః సుఖదుఃఖాద్యనుభవసహచరితః కాలః అనయోర్ధర్మాధర్మ యోర్గుణాః నిమిత్తభూతాః సత్త్వాదయస్తేషాం సుఖదుఃఖమోహరూపైః కార్యైరభిజ్ఞాపకః యథా వర్తమానకాలికా ధర్మాదినిమిత్తాః సుఖదుఃఖమోహాః స్వనిమిత్తభూతానాం ధర్మాదీనాం సత్త్వాదిగుణోన్మేషమూలత్వం జ్ఞాపయంతీత్యర్థః. ఏవ మేతద్వర్తమానకాలికం దుఃఖాదిత్రయం జన్మాన్యయోరన్యజన్మనోః బహుళవచనాద్విశేషణస్య పరనిపాతః. పూర్వాపరజన్మనోః ధర్మాధర్మయోర్నిదర్శనం, తయోః సత్త్వాదిగుణోన్మేషమూలత్వాభిజ్ఞాపకమిత్యర్థః సత్త్వాదయో హి ధర్మాదిరూపకర్మోత్పాదనద్వారా తత్ఫలత్వేన సుఖదుఃఖాదీన్ జనయంతి న సాక్షాత్ అతః సుఖాదీనాం సత్త్వాదికార్యత్వాత్ కార్యభూతైస్తైః స్వనిమిత్తభూతధర్మాదీనాం సత్త్వాదిమూలత్వ మనుమీయతే. కార్యేణ కారణానుమానాదితి భావః. ౪౭

మనసైవ పురే దేవః పూర్వరూపం విపశ్యతి,
అనుమీమాంసతేఽపూర్వం మనసా భగవానజః. ౬౪

యథాజ్ఞస్తమసా యుక్త ఉపాస్తే వ్యక్తమేవ హి,
న వేద పూర్వ మపరం నష్టజన్మస్మృతిస్తథా. ౬౫

పంచభిః కురుతే స్వార్థాన్ పంచ వేదాథ పంచభిః,

యేన యావాన్ యథాధర్మ ఇతి కర్మైవ స్వానురూపసుఖదుఃఖాదికారణమిత్యుక్తం. తస్య క్షణికత్వాత్ కథం కాలాంతరే సుఖాదినిమిత్తత్వ మిత్యత ఆహ (మనసైవేతి.) పురే దేహే దేవః స్వతేజసా దీవ్యమానః స తు జీవవత్ కర్మణా సంకుచితజ్ఞాన ఇత్యర్థః. జీవాంతరాత్మతయావస్థితః పరమాత్మా మనసైవ నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నధర్మభూతజ్ఞానేనైన పూర్వరూపం ప్రాక్తనజన్మసంబంధి పుణ్యపాపాదిరూపం విపశ్యతి, పుణ్యపాపాదిరూపదర్శనేన చికీర్షితానుగ్రహనిగ్రహవాన్ భవతీతి భావః తథాజో భగవాన్ మనసా పూర్వమను ప్రాచీనం కర్మానుసృత్యైవ మీమాంసతే తత్ఫలదానాదిప్రకారం చింతయతి, కర్మణః క్షణికత్వేఽపి తన్నిమిత్తానుగ్రహనిగ్రహవాన్ పరమాత్మా తదనుసారేణ సుఖదుఃఖాదిఫలదో భవతీతి భావః. ౬౪

యది కర్మనిమిత్తనిగ్రహానుగ్రహః తదనురోధిఫలదః పరమాత్మా తర్హ్యయం జీవః పరమాత్మానుగ్రహపాదకం శుభమేవ కర్మాచరన్ సుఖమేవ కిం నాశ్నుత ఇత్యత్రాహ (యథేతి.) తమసా యుక్తః అంధకారేణ ఛభూత అత ఏవాజ్ఞః యథా వ్యక్తం శరీరమేవోపాస్తే చింతయతి న తు పూర్వం పురః స్థిత మపరం పృష్ఠతః స్థితం చ వేద నిద్రయా యుక్తం స్వప్నాభివ్యక్తం దేహాద్యుపాస్తే న తు జాగ్రద్దేహాది వేదేతి వార్థః. తథా జీవోఽపి తమసాఽజ్ఞానేన యుక్తః దేహాత్మాభిమాన స్వతంత్రాత్మాభిమానయుక్త ఇత్యర్థః. అత ఏవాజ్ఞః కర్మణా సంకుచితజ్ఞానః వ్యక్తం వర్తమానం దేహముపాస్తేఽనుసంధత్తే న తు పూర్వం ప్రాక్తనమపరం భవిష్యచ్చ శరీరం వేద. తత్ర హేతుః- నష్టా జన్మస్మృతిః పూర్వాపరజన్మస్మృతిర్యస్య సః పూర్వాపరజన్మవిషయకస్మృత్యభావాత్ః కేవలవర్తమానదేహాత్మాభిమానశీలత్వాచ్చ తత్పరవశోఽజ్ఞో జీవః ప్రకృతేః దేహసుఖోచితమేవ కర్మ కరోతి న తు పరమాత్మప్రసాదాపాదకం శుభం కర్మేతి భావః. ౬౫

ఏవం జీవానాద్యవిద్యాకర్మవాసనాభిః తిరోహితస్వరూపాణాం సత్త్వాదిగుణత్రయసంసృష్టానాం స్వస్వగుణోన్మేషనిమిత్తధర్మాధర్మమిశ్రరూపేణ కర్మణా సుఖదుఃఖమిశ్రరూపఫలానుభవాయ దేవతిర్యఙ్మనుష్యరూపేణ సంసరతాం ధర్మాదినిమిత్తేశ్వరానుగ్రహహేతుకః సుఖాద్యనుభవ ఉక్తః

ఏకస్తు షోడశేన త్రీన్ స్వయం సప్తదశోఽశ్నుతే ౫౮

తదేతత్ షోడశకలం లింగం శక్తిత్రయం మహత్,
ధత్తేఽను సంసృతిం పుంసి హర్షశోకభయార్తిదామ్ ౫౧

దేహ్యజ్ఞోఽజితషడ్వర్గో నేచ్ఛన్ కర్మాణి కార్యతే,
కోశకార ఇవాత్మానం కర్మణాఽఽచ్ఛాద్య ముహ్యతి. ౫౨

అథైషాం సంసరణప్రకారం తద్ధేతుంచ ప్రపంచయంతః తన్నిస్తరణోపాయమాహుః (పంచభి రిత్యాదిభిః సప్తభిః.) పంచభిః కర్మేంద్రియైః పాణ్యాదిభిః స్వార్థానుపాదానగత్యాదీన్ పంచ కురుతే. అథ నను పంచభిః జ్ఞానేంద్రియైః శ్రోత్రాదిభిః పంచ శబ్దాదీన్ వేదకేన కరోతి వేద చ షోడశేన భూతపంచకదశేంద్రియాపేక్షయా షోడశం మనః తేన మనః సంయుక్తైః పంచభిః కురుతే పంచభిర్వేద చేత్యర్థః. కథంభూతః, స్వయం జీవః ఏక ఏవ శరీరవత్ అనేకద్రవ్యసంఘాతరూపత్వాభావాత్ ఏక ఇత్యుక్తమితి జీవనానాత్వమత్ర నిషిధ్యత ఇతి న భ్రమితవ్యం. సప్తదశః ఉక్తషోడశ తత్త్వాపేక్షయా సప్తదశః త్రీన్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకాన్ భుంక్తేఽనుభవతీత్యర్థః. ౫౦

తదేతత్ షోడశకలం షోడశ కలా అవయవా యస్య తత్ షోడశకలం షోడశతత్త్వాత్మకం శక్తిత్రయం శక్తీనాం త్రయం యస్మిన్నితి వ్యధికరణపదో బహువ్రీహిః. ప్రకాశక్రియావరణశక్తిమత్ సత్త్వాదిగుణత్రయాత్మక మవిద్యాకర్మవాసనారూపశక్తిత్రయాశ్రయం వా మహత్కార్యదశాయాం స్థూలాకారం లింగం సూక్ష్మశరీరం పుంసి జీవే హర్షశోకభయార్తిదా మనుసంసృతిం గర్భజన్మాద్యవస్థాం పరివృత్తిరూపాం ధత్తే ఆపాదయతి. షోడశకలాత్మకలింగసంబంధనిమిత్తో జీవస్య సంసార ఇతి భావః ౫౧

ఏవం లింగే సంసృతిం పుంస్యాదధతి సత్యయం దేహీ అజ్ఞః దేహాత్మాభిమానవాన్ అత ఏవ అజితషడ్వర్గః అజితషడింద్రియకార్యః నేచ్ఛన్ననిచ్ఛన్నపి బలాదిత్యర్థః. కర్మాణి ధర్మాధర్మమిశ్రరూపాణి కార్యతే శక్తిత్రయాత్మకేన లింగేనేతి శేషః ఏవం కృతేన కర్మణా కోశకార ఇవాత్మానం స్వస్వరూప మాచ్ఛాద్య తిరోధాప్య ముహ్యతి దేహ ఏవాహమితి మోహం ప్రాప్నోతి కోశకారః కీటవిశేషః స యథా తంతూన్ కరండరూపేణ సృష్ట్వా స్వనిర్గమోపాయం న జానాతి తద్వదితి దృష్టాంతార్థః. ౫౨

న హి కశ్చిత్ క్షణమపి జాతు తిష్ఠత్యకర్మకృత్,
కార్యతే హ్యవశః కర్మ గుణైః స్వాభావికైర్బలాత్. ౨౩

లబ్ధ్వా నిమిత్తమవ్యక్తం వ్యక్తావ్యక్తం భవత్యుత,
యథాయోని యథాబీజం స్వభావేన బలీయసా ౨౪

ఏష ప్రకృతిసంగేన పురుషస్య విపర్యయః,
ఆసీత్ స ఏవ నచిరాదీశసంగా ద్విలీయతే. ౨౫

నేచ్ఛన్ కర్మాణి కార్యత ఇత్యేతదేవ ప్రతిపాదయతి (న హి కశ్చిదితి) కశ్చిద్దేహీ జాతు కదాచిదపి అకర్మకృత్ కర్మాకుర్వన్న తిష్ఠతి అంతతః తృణచ్ఛేదాదికం వా కుర్వన్నేవ తిష్ఠతీతి భావః. స్వాభావికై రనాదిసిద్ధై ర్గుణైః సత్త్వాదిభిః బలాత్ కర్మాణి విషయాదీని కార్యతే ఏవేత్యర్థః. ౨౩

ఏవమవ్యక్తం సంసరతా జీవేనావ్యక్త మనభిజ్ఞాతం నిమిత్తం సంసృతినిమిత్త మవర్జనీయతయా కృతం కర్మ లబ్ధ్వా కర్మవాసనాశ్రయం సదిత్యర్థః లింగమితి కర్తృపద మధ్యాహార్యం. వ్యక్తావ్యక్తం స్థూలసూక్ష్మరూపం భవతి ఉత్పత్తిదశాయాం దేహరూపేణ స్థూలాకారం మరణదశాయాం సూక్ష్మాకారం చ భవతీత్యర్థః యద్వా వ్యక్తం మూలప్రకృతిరూపం ప్రధానం కర్తృ తన్నిమిత్తం జన్మమరణనిమిత్తం కర్మ లబ్ధ్వాఽవలంబ్య వ్యక్తావ్యక్తం భవతి, కదాచిత్ శోడశకలాత్మకత్వేనావ్యక్తం కదాచిత్ దేవాదిదేహాకారేణ వ్యక్తం భవతి ఏకస్య ప్రధానస్య స్థూలావస్థా ఉత్పత్తిః తస్యైవ పునః సూక్ష్మావస్థా మరణమితి హి జన్మమరణయాథాత్మ్యవిద ఆచక్షతే తథా చోక్తం భగవతా-"అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత। అవ్యక్తనిధనాన్యేవ" ఇతి.।యద్వా-కర్మానుసారేణైవ పిపీలికాదిరూపాః సూక్ష్మా గజాదిరూపాః స్థూలాశ్చ దేహా భవంతీత్యర్థః తద్వ్యక్తమపి యథాయోని యథాబీజమేవేత్యాహుః, యథాయోనీతి యథాయోని పశ్వాదియోన్యనతి।క్రమేణ యథాబీజం కర్మానుసారేణ యద్వా-యథాయోని మాతృసదృశం యథాబీజం పితృసదృశం చ బలీయసా స్వభావేన సాత్త్వికాదికర్మవాసనారూపస్వభావేన భవతీత్యర్థః ౨౪

ప్రపంచితం సంసరణప్రకారం తద్ధేతుం చోపసంహరతి. (ఏష ఇతి.) పురుషస్య జీవస్య ప్రకృతిసంగేన యో విపర్యయః సంసారః స ఏష ఏవంవిధః. అథ సంసరణనిస్తరణోపాయ మాహుః. అసదితి అసదసమీచీనః స ఏవం విపర్యయ ఏవ. యద్వా అసత్ అపురుషార్థరూపః ప్రకృతికార్యరూపో వా పరమార్థతో జీవేఽవిద్యమానో వా విపర్యయస్య ప్రకృతిసంగప్రవృత్తత్వస్య అనుపదమేవోక్తత్వాత్ ఈశసంగా దీశ్వరభక్త్యా న చిరా దాశు విలీయతే వినో భవతి నివర్తత ఇత్యర్థః. ౨౫

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

అయం హి శ్రుతసంపన్నః శీలవృత్తగుణాలయః,
ధృతవ్రతో మృదుర్దాంతః సత్యవాక్ మంత్రవిచ్ఛుచిః. ౫౬

గుర్వగ్న్యతిథివృద్ధానాం శుశ్రూషు ర్నిరహంకృతః,
సర్వభూతసుహృత్సాధు ర్మితవా గనసూయకః. ౫౭

ఏకదాఽసౌ వనం యాతః పితృసందేశకృద్ ద్విజః,
ఆదాయ తత ఆవృత్తః ఫలపుష్పసమిత్కుశాన్. ౫౮

దదర్శ కామినం కంచిచ్ఛూద్రం సహ భుజిష్యయా,
పీత్వా చ మధు మైరేయం మదాఘూర్ణితనేత్రయా. ౫౯

ఏవం ప్రశ్నాన్ పరిహృత్య ప్రకృతస్యాజామిలస్య దండ్యత్వజ్ఞాపనాయ తద్వృత్తిం ప్రపంచయంతి (అయం త్విత్యాదినా యావ దధ్యాయమ్) అయ మజామిలః తావచ్ఛ్రితసంపన్నః వేదశాస్త్రాధ్యయనసంపన్నః శీలం సుస్వభావః వృత్తం సదాచారః గుణాః శాంత్యాదయః ఏషాం ఆశ్రయః ధృతం వ్రతం స్త్రీసంగరాహిత్యాత్మకబ్రహ్మచర్యరూపం యేన మృదుః కోమలహృదయః దాంతో జితబాహ్యేంద్రియః సత్యవాక్ ఋతవాదీ మంత్రవిత్ సావిత్ర్యాదిమంత్రోపాసకః శుచిః సదా పవిత్రః. ౫౬

గుర్వాదీనాం శుశ్రూషుః సేవకః అనహంకృతః ఉక్తగుణకృతాహంకారరహితః సర్వ భూతానాం సుహృత్ ప్రియకారీ సాధుః పరకార్యసాధకః మితవాక్ యథోచితవక్తా అనసూయకః గుణేషు దోషానావిష్కారకః. ౫౭

ఏవంభూతోఽసౌ ద్విజః కదాచిత్ పితృనిర్దేశం పిత్రా ఆదిష్టం ప్రయోజనం కరోతీతి తథా వనం ప్రతి గతః తతో వనాత్ ఫలాదీనాదాయావృత్తః. ౫౮

పునర్గచ్ఛన్ తత్ర వనే భుజిష్యయా దాస్యా సహ వర్తమానం కంచిత్ కామినం శూద్రం దృష్టవాన్. కథంభూతయా దాస్యా మైరేయం మధు పైష్టిం సురాం పీత్వా మదేన మైరేయమధు మదేనాఘూర్ణితే భ్రమంతీ నేత్రే యస్యాస్తయా. ౫౯

మత్తయా విశ్లథన్నీవ్యా వ్యపేతం నిరపత్రపమ్,
క్రీడంత మను గాయంతం హసంత మనయాంతికే. ౬౦

దృష్ట్వా తాం కామలిప్తేన బాహునా పరిరంభితామ్,
జగామ హృచ్ఛయవశం సహసైవ విమోహితః. ౬౧

స్తంభయన్నాత్మనాఽఽత్మానం యావత్సత్త్వం యథాశ్రుతమ్,
న శశాక సమాధాతుం మనో మదనవేపితమ్. ౬౨

తన్నిమిత్తస్మరవ్యాజగ్రహగ్రస్తో విచేతనః,
తామేవ మనసా ధ్యాయన్ స్వధర్మాద్విరరామ హ ౬౩

తామేవ తోషయామాస పిత్ర్యేణార్థేన యావతా,
గ్రామ్యైర్మనోరమైః కామైః ప్రసీదేత యథా యథా. ౬౪

(మత్తయా) అత ఏవ విశ్లథనీవ్యా విశ్లథంతీ స్రంసమానా నీవీ ధృతవస్త్రగ్రంథిః యస్యాస్తయా. కథంభూతం? శూద్రం వ్యపేతం సత్పథాదపేతం వాహీక మిత్యర్థః. అత ఏవ నిరపత్రపం నిర్లజ్జమేవంభూతం అనయోక్తవిధయా భుజిష్యయా సహాంతికే సమీప ఏవ క్రీడాదికం కుర్వంతం శూద్రమ్. ౬౦

కామేన గర్వితేన శూద్రేణ కర్త్రా బాహునా భుజేన పరిరంభితామాలింగితాం తాం దాసీం చ దృష్ట్వా హృచ్ఛయస్య మనసిజస్య వశం జగామ ప్రాప. కథంభూతః, సహసా బలాత్ దైవేన స్వకీయ దురదృష్టేన విమోహితః. ౬౧

యావత్సత్త్వం యావద్బలం యథాశ్రుతం గురుముఖాచ్ఛ్రుతం మనోనిగ్రహప్రకార మనతిక్రమ్యాత్మనా వివేకేనాత్మానం మనః స్తంభయ న్నియమయన్నపి మదనవేపితం మనః సమాధాతుం నియంతుం న శశాక నాశక్నోత్. ౬౨

సా దాసీ నిమిత్తం యస్య సః స్మర ఏవ వ్యాజగ్రహః కపటపిశాచస్తేన గ్రస్తః గృహీతః, అత ఏవ విచేతనః విగతపూర్వస్మృతిః, తాం దాసీమేవ మనసా చింతయన్ స్వధర్మాత్ సంధ్యోపాసనాదేర్విరరామ తత్యాజ. హేతి ఖేదే, అహో ఏవంభూతస్యేదృశీ దశా ప్రాప్తేతి. ౬౩

యావతా కృత్స్నేన పిత్ర్యేణ పితృసంబంధినా అర్థేన విత్తేన తాం దాసీమేవ తోషయామాస, తథా గ్రామ్యైః గ్రామేషు సాధుభిరభిలషితైః కామైః వస్త్రాభరణాదిభిః యథా ప్రీయేత సా తథా తాం తోషయామాస. ౬౪

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

విప్రాం స్వభార్యామప్రౌఢాం కులే మహతి లంభితామ్,
విససరాఽచిరాత్ పాపః స్వైరిణ్యాపాంగవిద్ధధీః. ౬౫

యత స్తతశ్చోపనిన్యే న్యాయతోఽన్యాయతో ధనమ్,
బభారాస్యాః కుటుంబిన్యాః కుటుంబం మందధీ రయమ్. ౬౬

యదసౌ శాస్త్రముల్లంఘ్య స్వైరాచార్యార్యగర్హితః,
అవర్తత చిరం కాల మఘాయు రశుచి ర్మలాత్. ౬౭

తత ఏనం దండపాణేః సకాశం కృతకిల్బిషమ్,
నేష్యామోఽకృతనిర్వేశం యత్ర దండేన శుద్ధ్యతి. ౬౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం షష్ఠస్కంధే,
అజామిలోపాఖ్యానే ప్రథమోఽధ్యాయః.

అప్రౌఢాం అజరః ప్రాదుర్భావాం ప్రియాం సుందరీం మహతి కులే సత్కులే లంభితాం లబ్ధాం భార్యా మచిరాదాశు విససర్జ. పాపః పాపాచారః స్వైరిణ్యా కర్త్ర్యాపాంగేన కరణేన విద్ధా వినాశితా ధీర్వివేకో యస్య సః. ౬౫

న్యాయతోఽన్యాయతో వా యత స్తతో ధన ముపనిన్యే ఆనీతవాన్. మందధీ రయ మజామిలః కుటుంబిన్యాః పుత్రవత్యాః కుటుంబం పుత్రాదిరూపం బభార పుపోష. ౬౬

ఏవం తస్య వృత్తిమభిధాయావశ్య మస్య దండం ప్రత్యర్హతా స్త్రీత్యాహుః. యద్యస్మాదసావజామిలః శాస్త్రపథమతిక్రమ్య స్వేచ్ఛాచారీ ఆర్యైః శిష్టైర్గర్హితః అఘాయుః పాపాభివృద్ధాయుష్కః దాసీసంగరూపాత్ మలాత్ నిత్యమశుచిః సన్ చిరం కాల మవర్తత ౬౭

తతః కృతం కిల్బిషం పాపం యేన అకృతః నిర్వేశః నిష్కృతిర్యేన త మేనం దండపాణే ర్యమస్య సకాశం ప్రతి నేష్యామః ప్రాపయిష్యామః. సకాశం విశినష్టి. యత్ర దండపాణేః సకాశే దండేన నరకానుభవరూపేణ శుద్ధ్యతి ౬౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం తే భగవద్దూతా యమదూతాభిభాషితమ్,
ఉపధార్యాథ తాన్ రాజన్ ప్రత్యాహుర్నయకోవిదాః ౧

విష్ణుదూతా ఊచుః —

అహో కష్టం ధర్మదృశామధర్మః స్పృశతే సభామ్,
యత్రాదండ్యేష్వపాపేషు దండో యైర్ధ్రియతే వృథా. ౨

ప్రజానాం పితరో యే చ శాస్తారః సాధవః సమాః,
యది స్యాత్తేషు వైషమ్యం కం యాంతి శరణం ప్రజాః ౩

యద్యదాచరతి శ్రేయానితరస్తత్తదీహతే,

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం యమదూతైరుక్తా విష్ణుదూతా ఆహురిత్యాహ మునిః (ఏవమితి,) హే రాజన్, ఏవం యమదూతైః విశేషేణ భాషిత ముపధార్య శ్రవణేన మనసి ధృత్వా న్యాయనిపుణా భగవద్దూతాః తాన్ యమదూతాన్ ప్రత్యాహుః ౧

ఉక్తమేవాహ (అహో ఇత్యాదినా,) "స వేద పరమం గుహ్యం ధర్మస్య భగవాన్ యమః" ఇత్యన్తేన అహో కష్టం ప్రాప్తం కిం తద్ధర్మదృశాం సభామధర్మః స్పృశతే. కోఽధర్మస్తత్రాహుః. యత్ర యమస్య సభాయాం అపాపేషు అత ఏవ అదండ్యేషు దండః యైః భవాదృశైః ధ్రియతే కార్యతే అయమేవాధర్మ ఇతి భావః ౨

ధర్మాధర్మవిభాగేన శాస్త్రూణాం వైషమ్య మనుచిత మిత్యాహుః. (ప్రజానామితి) యే శాస్తారో భవాదృశాః తే సమాః వైషమ్యరహితాః సాధవః దోషాపాకరణరూపపరకార్యసాధకా అత ఏవ ప్రజానాం పితరః హితకారిణః, యది ఈదృశేషు భగవత్స్వేవ వైషమ్యం స్యాత్తర్హి ప్రజాః కం శరణం ప్రాప్నువంతి ౩

యుష్మాదృశః శ్రేష్ఠః కృత్స్నవిత్ యద్యత్ కర్మాచరతి తత్తదేవ కర్మేతరోఽ

(శ్రీమన్నారాయణకింకరయమకింకరయో స్సంవాదః)

స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే. ౪

యస్యాంకే శిర ఆధాయ లోకః స్వపితి నిర్వృతః,
స్వయం ధర్మ మధర్మం వా న హి వేద యథా పశుః. ౫

స కథం న్యర్పితాత్మానం కృతమైత్ర మచేతనమ్,
విస్రంభణీయో భూతానాం సఘృణో ద్రోగ్ధుమర్హతి ౬

అయం హి కృతనిర్వేశో జన్మకోట్యంహసామపి,
యద్వ్యాజహార వివశో నామ స్వస్త్యయనం హరేః. ౭

కృత్స్నవిదపీహతే చేష్టతే. సః శ్రేయాన్ యదేవ శాస్త్రం ప్రమాణం కురుతే ప్రమాణమితి మన్యతే, తదేవేతరో లోకో౽నువర్తతే. అతః శ్రేయసాం స్వానుష్ఠానేన ధర్మప్రవర్తకానాం వేదానువర్తినా మిదమదండ్యదండన మనుచితమిత్యర్థః ౪

కించ సాపరాధలోకస్య దండయితా యమః న త్వపాపినామితి విశ్వాసవిషయ ఏవ ప్రాకృతవత్ వైషమ్యేణ అనపరాధినో౽పి దండయితా స్యాచ్చేత్తర్హి విశ్వస్తఘాతుకతాదోషః ప్రసజ్యతే తల్లోకపరిపాటీముఖేనాహుః (యస్యేతి) యస్య విశ్వసనీయస్యాంకే ఉత్సంగే శిరః ఆధాయ విన్యస్య యో లోకో జనః నిర్వృతః సుఖితః స్వపితి తమేవ లోకం స ఏవ భూతానాం విస్రంభణీయః కృపావాంశ్చ కథం ద్రోగ్ధు మర్హతీత్యన్వయః. నిర్వృతో లోకః కథంభూతః యథా పశుః తద్వత్ స్వయం ధర్మ మధర్మం వా న వేద కింతు కేవలం మమాయం హితకారీత్యేవం వేదేతి భావః ౫

లోకం కథంభూతం న్యర్పితాత్మానం నితరా మర్పితః సమర్పితః ఆత్మా దేహో యేన కృతం మైత్రం విశ్వాసో యేన అచేతనం న విద్యతే చేతనా వివేకో యస్య. అకేతనమితి పాఠే న విద్యతే కేతనం శరణ మన్య ద్యస్య తమ్. ౬

నన్వస్య పాపినో దండే కిమర్థ మాక్రోశః క్రియతే తత్రాహుః (అయం హీతి.) జన్మనాం కోటిభి రర్జితానా మంహసాం పాపానాం కృతః నిర్వేశః ప్రాయశ్చిత్తం యేన తథాభూతో౽యం కో౽సౌ నిర్వేశః, తత్రాహుః- వివశః పరవశో౽పి హరే స్వస్త్యయనం శుభావహం నామ వ్యాజహార జగాదేతి యదసావేవ నిర్వేశ ఇత్యర్థః. ౭

ఏతేనైవ హ్యఘోనోఽస్య కృతం స్యాదఘనిష్కృతమ్,
యదా నారాయణాయేతి జగాద చతురక్షరమ్. ౮

స్తేనః సురాపో మిత్రధ్రుగ్ బ్రహ్మహా గురుతల్పగః,
స్త్రీరాజపితృగోహంతా యే చ పాతకినోఽపరే. ౯

సర్వేషామప్యఘవతా మిదమేవ సునిష్కృతమ్,

నను "నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే" ఇతి న్యాసోపాసనవ్యతిరిక్తోపాయాంతర నిషేధాత్ కథం పారవశ్యకృతస్య సంకేతితనామోచ్చారణస్య అఖిలాంహసో నిరసనద్వారేణ ముక్తి సాధనత్వ మిత్యత్రాహుః (ఏతేనైవేత్యాదినా యత స్తద్విషయా మతిరిత్యంతేన) యదా ప్రయాణసమయే నారాయణాయేత్యేత చ్చతురక్షరం నామ జగాదేతి యదేతేనైవాస్యాఘో న అఘానాం నిష్కృతం కృతం స్యాత్ ౮

న కేవలం ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాదివ దంతిమం నామస్మరణం కతిపయపాపానాం నిష్కృతం కింతు మహాపాతకోపపాతకసంకీర్ణాదిరూపేణ బహువిధానాం సర్వేషా మపీత్యాహుః (స్తేన ఇత్యాదినా.) స్తేనః స్వర్ణచోరః స్తేనాదయో యే మహాపాతకినః యే చ మిత్రస్త్ర్యాదిహంతారః ఉపపాతకినః అపరే చ యే నానావిధాః పాతకినః ౯

తేషాం సర్వేషా మప్యఘవతా మిదమంతిమం విష్ణోర్నామవ్యాహరణమేకమేవ సునిష్కృతం ఉత్కృష్టం ప్రాయశ్చిత్తం యతః విష్ణోర్నామవ్యాహరణాత్ తద్విషయా విష్ణువిషయా మతి ర్భవతి భగవద్విషయకమత్యుత్పత్తిప్రతిబంధిసకలవృజిననిరసనద్వారేణ మత్యుత్పాదకం స్మరణం తల ఉత్పన్నా చ మతిర్భగవత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకనిరసనద్వారా ముక్తిహేతురితి "నాన్యః పంథా" ఇత్యస్య న విరోధ ఇతి భావః. నన్వేవం నామోచ్చారణేనైవ ముక్తిసిద్ధే రుపాసనశాస్త్రవైయర్థ్యమ్ మైవమ్ "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కలేవరమ్" ఇత్యుక్తన్యాయేన తత్తదంతిమస్మరణస్య తత్తద్భావాపత్త్యాపాదకత్వాత్ భగవత్స్మరణస్య భగవద్భావాపత్త్యాపాదకత్వే స్థితే భగవదంతిమస్మరణోపాయతయా ప్రయాణపర్యంత ముపాసనం తత్తచ్ఛాస్త్రేణ విధీయతే, తదేవ స్మరణం ప్రాచీన సంస్కార వశా దకస్మాత్ పంగూపరి గంగానిపతనన్యాయేన పతితం చేత్తేనైవ ముక్తిః సతి జీవనహేతావంతిమ స్మరణపర్యంతాయా భక్తే ర్నామోచ్చారణమభ్యస్తం సత్ కర్మజ్ఞానయోగాదివత్ అనుగ్రాహకమ్. అసతి తు తాదాత్వికస్మరణస్య సాక్షాన్ముక్తిసాధనస్యానుగ్రాహకమితి న కోఽపి విరోధః. నను జీవద్భి రసకృదావృత్తమపి నామ న భక్తినిర్వర్తకత్వేన దృష్టమితి చేత్తర్హి తై రనుష్ఠితాః

(శ్రీమన్నారాయణకింకరయమకింకరయోస్సంవాదః)

నామవ్యాహరణం విష్ణోర్యతః తద్విషయా మతిః. ౧౦

న నిష్కృతైరుదితైర్బ్రహ్మవాదిభిస్తథా విశుద్ధ్యత్యఘవాన్ వ్రతాదిభిః,
యథా హరేర్నామపదైరుదాహృతైస్తదుత్తమశ్లోకగుణోపలంభకమ్ ౧౧

నైకాంతికం తద్ధి కృతేఽపి నిష్కృతే మనః పునర్ధావతి చేదసత్పథే.

కర్మయోగాదయోఽపికర్మత న్నిష్పాదకత్వేన న దృష్టాః. అథ ప్రబల ప్రతిబంధవశాత్ భక్తియోగానధికారాద్వా పిచ్ఛిన్నస్య తద్వదేవ నరకపరిహారకత్వం పునర్జన్మాంతరే భక్తియోగారంభాపాదకత్వం చ తదా భక్తి యోగానుగ్రాహకత్వాభావేఽపి జన్మాంతరేషు ప్రాచీనసంస్కారవశాత్ ఆరభ్యమాణభక్తియోగనిష్పాదకాః కర్మయోగాదయ ఇతి చేత్తర్హి నామోచ్చారణ మప్యేవమేవేత్యవధేయమ్ కర్మయోగాదీనా మభిసంహిత ఫలానాం ఐశ్వర్యకైవల్యాదిసాధనత్వం అనభిసంహితఫలానాం తు భక్తియోగనిర్వర్తకత్వం సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన నామోచ్చారణస్య తు సతి జీవనహేతౌ అసకృదావృత్తస్య భక్తియోగోత్పత్తి ప్రతిబంధనిరసనేన అభిసంహితఫలకర్మాదియోగవద్భక్తియోగానుగ్రాహకత్వమ్ ఇయాంస్తువిశేషః అసతి త్వంతిమప్రత్యయజననే న స్వతంత్రన్యాయయోగవత్ సాక్షాన్ముక్తిసాధనత్వమితి అలమతి విస్తరేణ ౧౦

"సర్వేషామప్యఘవతా మిదమేవ సునిష్కృతమ్" ఇత్యనేన కతిపయదురితనివర్తకాత్ ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాత్ సకలదురితనివర్తకత్వేన నామోచ్చారణస్యోత్కృష్టత్వం సూచితం, తదేవ ప్రతిపాదయంతి. (నేతి ద్వాభ్యామ్.) బ్రహ్మవాదిభి ర్మన్వాదిభిః ఉదితైః ఉక్తైః వ్రతాదిభిః ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదివ్రతాదిభిః ప్రాయశ్చిత్తై రఘవాన్ పురుషస్తథా న శుద్ధ్యేత్ కథం యథోదాహృతైః హరేర్భగవతో నామరూపైః నామపదైః శుద్ధ్యేత్. తత్ర హేతుః తదుత్తమశ్లోకగుణానులంభకమితి తద్ధరేర్నామపదోదాహరణ ముత్తమశ్లోకస్య భగవతః తద్గుణానాం చోపలంభకం జ్ఞాపకం ఉత్తమశ్లోక తద్గుణవిషయకమత్యుత్పాదక మిత్యర్థః జీవద్దశాయా మనభిసంహితఫలకర్మభోగాదిభక్తిరూప మత్యుత్పాదక మంతిమదశాయాం తు సాక్షాత్ ముక్తిసాధనాంతిమస్మరణరూపమత్యుత్పాదకమితి వివేకః. ౧౧

బ్రహ్మవాదిభిరుక్తం నిష్కృతం నైకాంతికం నాత్యంతశోధకం కుతః హి యతః నిష్కృతే తస్మిన్ కృతేఽపి అసత్పథే పాపమార్గే పునర్మనో ధావతి, చేదిత్యేవకారార్థః. నిపాతానా మనేకార్థత్వాత్

తత్కర్మనిర్హారమభీప్సతాం హరే ర్గుణానువాదః ఖలు సత్త్వభావనః. ౧౨

అథైనం మాపనయత కృతాశేషాఘనిష్కృతమ్,
యదసౌ భగవన్నామ మ్రియమాణః సమగ్రహీత్ ౧౩

సాంకేత్యం పారిహాస్యం వా స్తోభం హేలనమేవ వా,
వైకుంఠనామగ్రహణ మశేషాఘహరం విదుః ౧౪

పతితః స్ఖలితో భగ్నః సందష్ట స్తప్త ఆహతః,
హరిరిత్యవశే నాహ పుమా న్నార్హతి యాతనామ్. ౧౫

ధావత్యేవేత్యర్థః. తత్తస్మాత్ కర్మణాం పాపానాం నిర్హార మాత్యంతికం నాశ మభీప్సతాం అభిలషతాం భూతానాం హరే ర్గుణానువాదః స ఏవ ప్రాయశ్చిత్తం గుణా అనూద్యంతే యేన స గుణానువాదః నామవ్యాహారః స హి సత్త్వభావనః సమ్యగ్జ్ఞానహేతుభూతః సత్త్వవర్ధకః ౧౨

అథ హే యమదూతాః! కృత మశేషాఘనిష్కృతం యేన తమేనం మాపనయత మాప్రాపయత యమాలయమితి శేషః కుతః యద్యస్మా దసావజామిలః మ్రియమాణో భగవతో నామ సమ్యగగ్రహీత్ ఉచ్చచార ౧౩

నన్వసౌ పుత్రే సంకేతితం నారాయణేతి పద ముచ్చారితవా నతః తత్పుత్రవిషయకమత్యుత్పాదన ద్వారా ఏనం సంసారయేదేవ నను భగవద్విషయకమత్యుత్పాదనద్వారా మోచయే దిత్యపేక్షాయాం యదృచ్ఛయా భస్మాదిబుద్ధ్యా వాస్పృష్టస్యాగ్నే ర్యదృచ్ఛయా పీతస్యౌషధస్య దాహకత్వారోగ్యజనకత్వవత్ వస్తూనాం విలక్షణస్వభావత్వాత్ సంకేతితస్యాసంకేతితస్య వా అన్యాదృశో భగవన్నామ్నః సర్వాఘ నివర్తకత్వం భగవద్విషయకమత్యుత్పాదకత్వం చ స్వాభావికో ధర్మ ఇత్యాహుః (సాంకేత్యమిత్యాదినా మంత్రోఽప్యుదాహృత ఇత్యంతేన గ్రంథేన) సాంకేత్యం పుత్రాదౌ సంకేతకృతం పారిహాస్య ముచ్చారణా సమర్థజనపరిహాసకృతం, స్తోభం నిరాలాపకృతమ్. యద్వా భూతావిష్టస్య మంత్రశక్త్యాదిభిరాలాపనం. స్తోభః తత్కృతమిత్యర్థః హేలనం స్వవిరోధిజననిందాద్యంతర్భూతమ్ యద్వా కిం విష్ణునేతి సావజ్ఞం హేలనరూపం వా అన్యదపి ప్రకారాంతర మాపన్నం వైకుంఠస్య భగవతో నామగ్రహణం నిశ్శేష పాపహరం విదుః నామసామర్థ్యయాథాత్మ్యవిద ఇతి శేషః ౧౪

తథా పతితః ప్రాసాదాదేః మార్గే భగవదాజ్ఞారూపవర్ణాశ్రమధర్మాద్వా స్ఖలితః భగ్నః భగ్నపాదా ద్యవయవః సందష్టః సర్పాదిభిః తప్తో జ్వరాదినా ఆహతో దండాదినా ఏతదన్యతమా మవస్థాం ప్రాప్తః పుమాన్ యద్యవశేఽపి హరి రిత్యాహ తర్హి యాతనాః ప్రతి నార్హతి. ౧౫

గురూణాం చ లఘూనాం చ గురూణి చ లఘూని చ,
ప్రాయశ్చిత్తాని పాపానాం జ్ఞాత్వోక్తాని మహర్షిభిః ౧౬

తైస్తాన్యఘాని పూయంతే తపోదానజపాదిభిః,
నాధర్మజం తద్ధృదయం తదపీశాంఘ్రిసేవయా. ౧౭

అజ్ఞానాదథవా జ్ఞానాదుత్తమశ్లోకనామ యత్,
సంకీర్తితమఘం పుంసో దహేదేధో యథానలః ౧౮

యథాగదం వీర్యతమ ముపయుక్తం యదృచ్ఛయా,
అజానతోఽప్యాత్మగుణం కుర్యాన్మంత్రోఽప్యుదాహృతః ౧౯

నను మహతః పాపస్య మహదేవ ప్రాయశ్చిత్తం నత్వల్పం నామగ్రహణం పాపతారతమ్యేన ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యస్య మన్వాదిభి రుక్తత్వాత్ అన్యథా ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రవైయర్థ్యం స్యాదిత్యంతరా కస్యచిన్మందాశంకాం నిరాకుర్వంతి (గురూణామితి) గురూణాం పాపానాం గురూణి ప్రాయశ్చిత్తాని లఘూనాం లఘూని మహర్షిభిర్యథావత్ జ్ఞాత్వా యద్యప్యుక్తాని ౧౬

తథాపి తైస్తైః తపఆదిభిః ప్రాయశ్చిత్తై రఘాని ప్రతినియతనివర్త్యాని పూయంతే నివర్త్యంతే న త్వధర్మజమధర్మం జనయతీత్యధర్మజం హృదయం మనశ్చిత్తశుద్ధిర్న జాయత ఇత్యర్థః తర్హ్యధర్మస్య నిమిత్తం హృదయం కేన శుద్ధ్యతీత్యత్రాహుః తదపీతి తద్ధృదయమేమపీశ్వరాంఘ్రిసేవయా నామస్మరణాది రూపయా భగవత్సేవయా శుద్ధ్యతీత్యర్థః ౧౭

తత్తస్మాత్ జ్ఞానాదిదం భగవన్నామ అశేషాఘనివర్తకమితి జానాదథవా అజ్ఞానాత్ సంకేత పరిహాసాదినిమిత్తాద్వా సంకీర్తిత ముత్తమశ్లోకస్య భగవతో నామ పుంసః పాపినోఽఘం దహత్యేవ నివర్తయత్యేవ. యథాఽనలోఽగ్నిః జ్ఞానాదజ్ఞానాద్వా స్పృష్టో దహతి తద్వదిత్యర్థః ౧౮

యథా చ వీర్యతమమగదమౌషధం యదృచ్ఛయా జ్ఞానాదజ్ఞానాద్వా ఉపయుక్తం భక్షితం సదారోగ్యం జనయతీతి శేషః. తథా భగవన్నామాత్మకో మంత్రోఽపి ఆత్మనః స్వస్య గుణం నామ్నః సామర్థ్యమజానతాఽపి పురుషేణోదాహృతః ఉచ్చారితః సన్నఘం దహత్యేవేతి పూర్వేణాన్వయః. వస్తూనాం విలక్షణస్వభావత్వాదితి భావః. ౧౯

పతిం వః పృచ్ఛత భటాః ధర్మేఽస్మిన్ యది సంశయః,
స వేద పరమం గుహ్యం ధర్మస్య భగవాన్ యమః. ౨౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

త ఏవం సువినిర్ణీయ ధర్మం భాగవతం నృప,
తం యామ్యపాశాన్నిర్ముచ్య విప్రం మృత్యోరమూముచన్. ౨౧

ఇతి ప్రత్యుదితా యామ్యా దూతా యాత్వా యమాంతికే,
యమరాజ్ఞే యథా సర్వ మాచచక్షు రరిందమ. ౨౨

యద్యస్మదుక్తార్థే యుష్మాకం సందేహస్తర్హి స్వపతిం యమం పృచ్ఛతేత్యాహుః (పతిమితి.) హే భటాః! హే దూతాః! యద్యస్మిన్ అస్మదుక్తే ధర్మే యది సంశయస్తర్హి వో యుష్మాకం పతిం యమం పృచ్ఛత స తు ధర్మం సూక్ష్మం జానాతీత్యాహుః (స ఇతి.) స భగవాన్.

"ఉత్పత్తిం ప్రలయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్।
వేత్తి విద్యామవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి ॥"

ఇత్యుక్తవిధః యమః ధర్మస్య భగవద్ధర్మస్య గుహ్యం రహస్యమత ఏవ పరమం శ్రేష్ఠం వేద జానాతీత్యర్థః. ౨౦

ఏవముక్త్వా యమదూతాః విప్రం ముముచురిత్యాహ మునిః (త ఇతి.) హే నృప! తే యమభటా ఏవముక్తవిధం భాగవతం భగవన్నామోచ్చారణరూపం ధర్మం వినిర్ణీయ నిఃశేషదురితక్షపణసమర్థం వినిశ్చిత్య తం విప్రం యామ్యపాశాన్నిర్ముచ్య విముక్తం కృత్వా. మృత్యోరమూముచన్ మోచితవంతః. మృత్యోరమూముచన్నిత్యస్యాయమభిప్రాయః - ఆయుఃక్షయకరాత్ పాపాధిక్యాత్ తస్య మృత్యుః ప్రసక్తః, తత్సమయే చ త మానేతుం యామ్యాః పురుషా ఆజగ్ముః. తస్మింశ్చాధికే పాపే అంతిమ నామోచ్చారణేన అకస్మాదాపతితేన సమూలం వినష్టే సతి మృత్యోరపి నివృత్తిరిత్యత ఏవం "స ఏవ వర్తమానోఽజ్ఞో మృత్యుకాల ఉపస్థితే। మతిం చకార తనయే" ఇతి పూర్వగ్రంథస్య "ద్విజః పాశాద్వినిర్ముక్తో గతభీః ప్రకృతిం గతః" ఇత్యుత్తరగ్రంథేన సహ న విరోధః. అన్యథా ప్రసక్తమృత్యోః నివారణాసంభవాత్. పునర్జీవనకథనం భక్తియోగోపసంహారకథనం చ విరుధ్యేతేతి ౨౧

తతో యమదూతా ద్విజో విష్ణుదూతాశ్చ కిమకార్షుస్తత్రాహ ఇతీత్థం ప్రత్యుదితాః ప్రత్యాఖ్యాతా యామ్యా దూతాః యమసమీపం యాత్వా గత్వా యమరాజ్ఞే యమరాజాయ, సమాసవిధేరనిత్యత్వాన్న టచ్ ఆప్త్వా ద్వా హే అరిందమ! యథా సర్వముక్తం సర్వమనతిక్రమ్యాచచక్షుః కథితవంతః ఇతి. ౨౨

(అజామిళస్య పశ్చాత్తాపః)

ద్విజః పాశాద్వినిర్ముక్తో గతభీః ప్రకృతిం గతః,
వవందే శిరసా విష్ణోః కింకరాన్ దర్శనోత్సవః ౨౩

తం వివక్షు మభిప్రేత్య మహాపురుషకింకరాః,
సహసా పశ్యత స్తస్య తత్రాంతర్దధిరేఽనఘ ౨౪

అజామిలోఽప్యథాకర్ణ్య దూతానాం యమకృష్ణయోః,
ధర్మం భాగవతం శుద్ధం త్రైవిద్యం చ గుణాశ్రయమ్ ౨౫

భక్తిమాన్ భగవత్యాశు మాహాత్మ్యశ్రవణాద్ధరేః,
అనుతాపో మహానాసీత్ స్మరతోఽశుభ మాత్మనః. ౨౬

(ద్విజో) యమపాశాద్వినిర్ముక్తః గతభీర్నిర్భయః ప్రకృతిం పూర్వావస్థాం గతః ప్రాప్తః పునర్జీవితవానిత్యర్థః. విష్ణోః కింకరాన్ దర్శనేనోత్సవో హర్షో యస్య తాదృక్ శిరసా వవందే నమస్కృతవాన్ హే అనఘ। ౨౩

(తం) ద్విజం వివక్షుం కించిద్వక్తుమిచ్ఛు మభిప్రేత్యాలక్ష్య మహాపురుషస్య భగవతః కింకరాః సహసా ఆశు తస్య ద్విజస్య పశ్యతః సతః, అంతర్దధిరే అంతర్హితవంతః, అస్య భగవత్ప్రాప్త్యపేక్షాజననాయాంతర్ధానమ్. "సర్వజ్ఞోఽపి హి సర్వేశః సదా కారుణికోఽపి సన్। సంసారతంత్రవాహిత్వాత్ రక్షాపేక్షామపేక్షతే" ఇతి హ్యుక్తమ్. ౨౪

అథ తదంతర్ధానానంతర మజామిలః యమకృష్ణయోర్దూతానాం శుద్ధం భాగవతం ధర్మమాకర్ణ్య భగవన్మాహాత్మ్యశ్రవణాత్ భగవద్భక్తిమానాసీదిత్యుత్తరేణాన్వయః తత్ర యమదూతానాం త్రైవిద్యం గుణాశ్రయం ధర్మమాకర్ణ్య కృష్ణదూతానాం శుద్ధం భాగవతం ధర్మమాకర్ణ్యేత్యన్వయః. త్రివిధో వేదః ఋగ్యజుస్సామాత్మకత్వాత్ తత్ప్రతిపాదితం. త్రైవిధ్యం పూర్వభాగవిహితం కర్మగుణాశ్రయం గుణత్రయ వశ్యజనాధికారం శుద్ధం సత్త్వగుణప్రధానజనాధికారం, భాగవతం భగవతః సంబంధినం, భగవత్పార్శ్వే స్థితి సారే ఆసీదితి క్రియాపదాధ్యాహారః ఆకర్ణ్యేత్యస్యాకర్ణితం మనస్యవధార్యేత్యర్థః అన్యథా తిరోధానాత్ పూర్వమేవాకర్ణితత్వాత్ అథేత్యనేన సహ విరోధాపత్తేః, అథేత్యస్య నన్వితి వార్థః. ౨౫

ఆత్మనః స్వస్యాశుభం పాపం స్మరత స్తస్య మహాననుతాపః పరితాప ఆసీత్. ౨౬

అహో మే పరమం కష్ట మభూదవిజితాత్మనః,
యేన విప్లావితం బ్రహ్మ వృషల్యాం జాయతాఽఽత్మనా. ౨౭

ధిఙ్మాం విగర్హితం సద్భి ర్దుష్కృతం కులకజ్జలమ్,
హిత్వా బాలాం సతీం యోఽహం సురాపామసతీమగామ్ ౨౮

వృద్ధావనాథౌ పితరౌ నాన్యబంధూ తపస్వినౌ,
అహో మయాధునా త్యక్తావకృతజ్ఞేన నీచవత్. ౨౯

సోఽహం వ్యక్తం పతిష్యామి నరకే భృశదారుణే,
ధర్మఘ్నాః కామినో యత్ర విందంతి యమయాతనాః ౩౦

తస్యానుతప్రకారమేవాహ (అహో ఇతి) అవిజితా ఆత్మా మనో యేన తస్య మే మమ మహత్ కష్టమహో అభూత్, కిం తద్వృషల్యాం శూద్రాయాం జాయమానేన యేనాత్మనా మయా బ్రహ్మ బ్రహ్మత్వం విప్లావితం వినాశితం ఇతి యత్ "తజ్జాయా జాయా భవతి యదస్యాం జాయతే పునః" ఇతి శ్రుత్యర్థమభిప్రేత్య జాయతాత్మనేత్యుక్తమ్ ౨౭

సద్భిరార్యైః విశేషేణ గర్హితం మాం ధిక్ "ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు" ఇతి సంబంధసామాన్యే షష్ఠ్యపవాదికా ద్వితీయా ధిగితి నిందాద్యోతకమవ్యయమ్. మాం మమ ధిక్, నిందా నింద్యోఽహమిత్యర్థః కథంభూతం మాం, దుష్కృతం దుష్టం కృతవాన్ దుష్కృతం కులకజ్జలం కులకలంకం, కించ సతీం విశుద్ధాం బాలాం యోషాం ప్రియం హిత్వా సురాపాం సురాం పిబతీతి తామత ఏవాసతీమగాం అగచ్ఛమ్. ౨౮

వృద్ధౌ ప్రవయసావనాథౌ రక్షకరహితౌ న విద్యతేఽన్యో బంధుః పుత్రాదిర్యయోస్తౌ తపస్వినౌ తపంతౌ పితరౌ మాతాపితరావకృతజ్ఞేన కృతఘ్నేన మయాఽధునా తత్క్షణమేవ నీచేనేవ అహో త్యక్తౌ. ౨౯

స ఏవంవిధోఽహం నూనం భృశం నితరాం దారుణే నరకే పతిష్యామి యత్ర నరకే ధర్మాద్యాః యమాదయః సంతి, కామినో మాదృశాశ్చ యమయాతనా విందంతి లభంతే ౩౦

(అజామిళస్య పశ్చాత్తాపః)

కిమిదం స్వప్న ఆహోస్విత్ సాక్షాత్ దృష్టమిహాద్భుతమ్.
క్వ యాతా అద్య తే యే మాం వ్యకర్షన్ పాశపాణయః. ౩౧

అథ తే క్వ గతాః సిద్ధా శ్చత్వార శ్చారు దర్శనాః,
వ్యమోచయ న్నీయమానం బద్ధ్వా పాశై రధో భువః. ౩౨

అథాపి మే దుర్భగస్య విబుధోత్తమదర్శనే,
భవితవ్యం మంగళేన యేనాత్మా మే ప్రసీదతి ౩౩

అన్యథా మ్రియమాణస్య నాశుచే ర్వృషలీపతేః,
వైకుంఠనామగ్రహణం జిహ్వా వక్తుమిహార్హతి. ౩౪

క్వ చాహం కితవః పాపో బ్రహ్మఘ్నో నిరపత్రపః,

ఏవం తస్య పరితాప మనువర్ణ్యేదానీం విమర్శపూర్వకం ముక్తిసాధనధర్మానుష్ఠానక్రమమాహ (కిమిత్యాదినా బ్రహ్మణ్యనుభవాత్మనీత్యంతేన.) కిమిదం యమకృష్ణదూతాగమనతత్సంభాషణాదివర్శనం స్వప్నః ఆహోస్విదుత సాక్షాజ్జాగ్రతా మయా మహాద్భుతం దృష్టం అద్య అధునా దూతాః క్వ యాతాః యే పాశపాణయః సంతో మా మాకృష్టవంతః ౩౧

(అథ తే) చత్వారః ప్రియదర్శనాః సుందరాః సిద్ధాః క్వ గతాః, యే పాశైః బద్ధ్వాధో భువః నరకాన్ ప్రతి నీయమానం మాం మోచితవంతః. ౩౨

యద్యప్యహం మందభాగ్యః తథాపి మే దుర్భగస్యాపి విబుధోత్తమానాం దర్శనే నిమిత్త సప్తమీ. దర్శనేన నిమిత్తేనేత్యర్థః మంగళేన భవితవ్యం కిం తద్యేన మంగళేన శుభకర్మణా మమాత్మా మనః పరమాత్మా వా ప్రసీదతి. ౩౩

అన్యథా యది మంగళేన న భవితవ్యం పుణ్యేన వినేత్యర్థః వృషలీపతేః అత ఏవాశుచేః మ్రియమాణస్య మర్తుముద్యతస్య మమ జిహ్వా వైకుంఠస్య నామగ్రహణం గృహ్యతే వశీక్రియతే చిత్తమనేనేతి గ్రహణం నామరూపగ్రహణం వక్తుం నార్హతి. ౩౪

కితవో మూర్ఖో బ్రహ్మఘ్నః విప్రత్వనాశకః, బ్రహ్మోజ్ఝ ఇతి పాఠే త్యక్తవేదః, నిర్లజ్జోఽహం

క్వ చ నారాయణేత్యేతద్భగవన్నామ మంగలమ్ ౩౫

సోఽహం తథా యతిష్యామి యతచిత్తేంద్రియానిలః,
యథా న భూయ ఆత్మాన మంధే తమసి మజ్జయే ౩౬

విముచ్య తమిమం బంధ మవిద్యాకామకర్మజమ్,
సర్వభూతసుహృచ్ఛాంతో మైత్రః కరుణ ఆత్మవాన్. ౩౭

మోచయే గ్రస్తమాత్మానం యోషిన్మయ్యాఽఽత్మమాయయా,
విక్రీడితో యయైవాహం క్రీడామృగ ఇవాఽధమః ౩౮

మమాహమితి దేహాదౌ హిత్వా మిథ్యార్థధీర్మతిమ్,
ధాస్యే మనో భగవతి శుద్ధం తత్కీర్తనాదిభిః ౩౯

క్వ మంగలావహం నారాయణేత్యేతద్భగవన్నామ క్వ ఈదృశస్య మమాంతకాలే తన్నామోచ్చారణం పుణ్యేన వినా కథం సంభవేదిత్యర్థః. ౩౫

సోఽహం సిద్ధదర్శనవైకుంఠనామగ్రహణాదిసూచితధర్మయుక్తోఽహం యత్తాః నియమితాః చిత్తాదయో యేన యథాభూతః సన్ తథా యతిష్యామి యత్నం కరిష్యామి, కథం యథా భూయః పునరాత్మాన మంధే తమసి నరకే న మజ్జయే మగ్నం న కుర్యామ్. ౩౬

కిం కృత్వా అవిద్యా దేహాత్మాభిమానమూల మజ్ఞానం కామః శబ్దాదివిషయాభిలాషః కర్మ ఏభిర్జాతం తమిమం బంధం గర్భజన్మాద్యవస్థాపరివృత్తిరూపం సంసారం విముచ్యాపోహ్య, కథంభూతః, సర్వేషు భూతేషు సుహృత్ శాంతః నిగృహీతాంతరింద్రియః కరుణః సర్వభూతేషు కృపావాన్ ఆత్మవాన్ ప్రశస్తమనస్కః. ౩౭

దేహే ఆదిశబ్దాత్ తదనుబంధిని అహంమమేతి యా మిథ్యార్థధీః మతిః మిథ్యాశ్రయ యాథార్థ్యధీః దేహాద్యర్థవిషయా ధీస్తద్రూపా మతిస్తామ్. అనహమర్థదేహాద్యర్థవిషయకాహంధియో విపరీతరూపత్వాత్ మిథ్యార్థధీరిత్యుక్తిమ్ మోహార్థధీరితి పాఠాంతరం తత్రాపి మోహాత్మికామహంత్వేన దేహాదిరూపార్థధీరూపామిత్యేవార్థః హిత్వా త్యక్త్వా భగవతి తత్కీర్తనాదిభిః శుద్ధం మనో ధాస్యే ఆధాస్యే ౩౮—౩౯

(అజామిళస్య పశ్చాత్తాపః)

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి జాతసునిర్వేదః క్షణసంగేన సాధుషు,
గంగాద్వారముపేయాయ ముక్తసర్వానుబంధనః. ౪౦

స తస్మిన్ దేవసదన ఆసీనో యోగ మాశ్రితః,
ప్రత్యాహృతేంద్రియగ్రామో యుయోజ మన ఆత్మని. ౪౧

తతో గుణేభ్య ఆత్మానం వియుజ్యాత్మసమాధినా,
యుయుజే భగవద్ధామ్ని బ్రహ్మణ్యనుభవాత్మని. ౪౨

యర్హ్యుపారతధీస్తస్మిన్ అద్రాక్షీత్ పురుషాన్ పురః,
ఉపలభ్యోపలబ్ధాన్ ప్రాగ్ వవందే శిరసా ద్విజః ౪౩

(ఇతీత్థం) జాతః ఉత్పన్నః సుష్ఠు నితరాం నిర్వేదో యస్య తాదృశః సాధుషు క్షణమాత్ర సంగేన ముక్తం సర్వానుబంధనం పుత్రాదిస్నేహో యేన సః, గంగాద్వారం హరిక్షేత్రం ఉపేయాయ ఉపగతవాన్. ౪౦

సోఽజామిలః తస్మిన్ దేవసదనే దేవో భగవాన్ సీదతి సన్నిహితో భవతి అస్మిన్ గంగాద్వారే ఉపవిష్టః యోగం భగవద్భక్తియోగమాశ్రితః ఆరభతేత్యర్థః ప్రత్యాహృతః విషయేభ్యః ఇంద్రియగ్రామః అంతర్బాహ్యేంద్రియసంఘో యేన తాదృశః ప్రథమమాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం గుణేభ్యః గుణపరిణామేభ్యః వివిచ్య పృథక్త్వేనానుసంధాయ తస్మిన్నాత్మని ప్రత్యగాత్మని మనో యుయుజే ౪౧

తత ఆత్మనః జీవాంతర్యామిణః పరమాత్మనః సమాధినా ధ్యానేన తస్మిన్ బ్రహ్మణి స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్యనుభవాత్మని జ్ఞానస్వరూపే భగవద్ధామ్ని భగవచ్ఛబ్దవాచ్యే తేజసి యుయుజే స్థిరీకృతచిత్తః సన్ యర్హి యదోపరతా శబ్దాదిభ్యో నివృత్తా ధీర్యస్య తాదృశస్తస్మిన్ కాలే పురోఽగ్రే పురుషాన్ పూర్వదృష్టాన్ భగవత్పార్షదాన్ అద్రాక్షీత్, తతః ప్రాగుపలబ్ధాన్ ప్రాప్తాన్ పురుషానుపలభ్య అభిజ్ఞాయ ద్విజః శిరసా వవందే. ౪౨-౪౩

హిత్వా కలేవరం తీర్థే గంగాయాం దర్శనాదను,
సద్యః స్వరూపం జగృహే భగవత్పార్శ్వవర్తినామ్. ౪౩

సాకం విహాయసా విప్రో మహాపురుషకింకరైః,
హైమం విమాన మారుహ్య యయౌ యత్ర శ్రియఃపతిః. ౪౪

ఏవం స విప్లావితసర్వధర్మా దాస్యాః పతిః పతితో గర్హ్యకర్మణా,
నిపాత్యమానో నిరయే హతవ్రతః సద్యో విముక్తో భగవన్నామ గృహ్ణన్ ౪౫

నాతఃపరం కర్మనిబంధకృంతనం ముముక్షతాం తీర్థపదానుకీర్తనాత్,
న యత్పునః కర్మసు సజ్జతే మనో రజస్తమోభ్యాం కలిలం తతోఽన్యథా ౪౬

దర్శనాదను దర్శనాదనంతరం గంగాయాస్తీర్థే కలేవరం త్యక్త్వా. గంగాయా మితి పారే తీర్థే గంగాద్వారే క్షేత్రే గంగాయాం త్యక్త్వేత్యర్థః సద్యః భగవత్పార్శ్వవర్తినాం పార్షదానాం స్వరూపం తత్సమానం రూపం జగృహే గృహీతవాన్ ౪౩

స విప్రోఽజామిలః మహాపురుషకింకరైః సాకం హైమం విమానమారుహ్య విహాయసాఽఽకాశమార్గేణ అర్చిరాదినేత్యర్థః, యయౌ గతః క్వేత్యత ఆహ. యత్ర శ్రియః లక్ష్మ్యాః పతిరాస్తే వైకుంఠే ఇత్యర్థః. భగవత్పార్శ్వవర్తిస్వరూపగ్రహణమూర్ధ్వక్రమేణ వైకుంఠగమనానంతరం వేదితవ్యం తత్ర గతస్య తత్సాయుజ్యత్వాదితి భావః. ౪౪

ఉక్త మితిహాస ముపసంహరన్ భగవన్నామకీర్తనాత్ తద్విషయమత్యాపాదకముపాయాంతర ముత్కృష్టం నాస్తీత్యాహ (ఏవమితి ద్వాభ్యామ్) ఏవమిత్థం స ద్విజః విప్లావితః వినాశితః సర్వః స్వవర్ణాశ్రమోచితః ధర్మో యేన దాస్యాః పతిరత ఏవ పతితః స్వధర్మాత్ చ్యుతః గర్హ్యం నిందితం కర్మ యస్య హతం వ్రతం అయం శ్రుతసంపన్నః శీలవృత్తగుణాలయ ఇత్యాదినోక్తం యస్య అత ఏవ నరకే నిపాత్యమానః, యమభటైరితి శేషః తథాభూతేఽపి భగవన్నామ గృణన్నుచ్చరన్ సద్యః విముక్తోఽభూదిత్యర్థః ౪౫

ముముక్షతాం సంసారబంధనాన్మోక్తుమిచ్ఛతాం తనుమూలకర్మరూపబంధస్య నికృంతనం కృత్యతే ఛిద్యతేఽనేనేతి కృంతనమతస్తీర్థపదస్య భగవతోఽనుకీర్తనాత్ పరమన్యన్నాస్తి. యద్యస్మాదనుకీర్తనాత్ రజస్తమోభ్యాం కలిలం కశ్మలం మనః కర్మసు సంసృతిహేతుషు పునర్న సజ్జతే ఇతి న కింతు సంసృతిహేతుషు కర్మసు సజ్జత ఏవేత్యర్థః. ౬

(అజామిళస్య పశ్చాత్తాపః)

య ఏవం పరమం గుహ్య మితిహాస మఘాపహమ్,
శృణుయాచ్ఛ్రద్ధయా యుక్తో యశ్చ భక్త్యానుకీర్తయేత్. ౪౭

న వై స నరకం యాతి నేక్షితో యమకింకరైః,
యద్యప్యమంగలో మర్త్యో విష్ణులోకే మహీయతే. ౪౮

మ్రియమాణో హరేర్నామ గృణన్ పుత్రోపచారితమ్,
అజామిలోఽప్యగాద్ధామ కిం పునః శ్రద్ధయా గృణన్. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, అజామిలోపాఖ్యానే ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథేతిహాసశ్రవణాదిఫలమాహ (య ఇతి.) పరమతీవ గుహ్యం గోప్య మఘాపహం పాపహర మిమ మితిహాసం యః పుమాన్ శ్రద్ధయా యుక్తః శృణుయాద్యశ్చ భక్త్యానుకీర్తయేత్ కథయేత్. ౪౭

స పుమాన్నరకం న యాతి నైవ ప్రాప్నోత్యేవ, యమకింకరై రీక్షితోఽపి న భవతి, యద్యప్యమంగళః పాపవానితి మర్త్యః శ్రవణాదికం కుర్వన్ విష్ణులోకే శ్రీవైకుంఠే, మహీయతే పూజ్యతే భగవద్విషయకమత్యుత్పత్తిద్వారా భగవల్లోకం ప్రాప్య తత్రత్యైః బహుమన్యత ఇత్యర్థః. ౪౮

ఏవం శ్రవణకీర్తనాదిభక్తియోగారంభస్య కైముత్యన్యాయేన యమవశ్యతాపరిహారకత్వం వక్తుం కథితమితిహాస మజామిలదృష్టాంతన్యాయేన తద్వదన్ ఉపసంహరతి (మ్రియమాణ ఇతి.) అజామిలో మ్రియమాణః పుత్రోపచారేణ అముఖ్యయా వృత్త్యా ప్రయుక్తమురుచరితమేవ హరేర్నామ గృణన్ ధామ హరేః స్థాన మగాత్ ప్రాప్తః, కిముత శ్రద్ధయా హరేర్గుణాన్ గుణప్రతిపాదకాన్ నారాయణాదిశబ్దాన్ కీర్తయన్నిత్యర్థః ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

నిశమ్య దేవః స్వభటోపవర్ణితం ప్రత్యాహ కిం తాన్ ప్రతి ధర్మరాజః,
ఏవం హతాజ్ఞో విహతాన్ మురారేర్నైదేశికైర్యస్య వశే జనోఽయమ్. ౧

యమస్య దేవస్య న దండభంగః కుతశ్చనర్షే శ్రుతపూర్వ ఆసీత్,
ఏతన్మునే వృశ్చతి లోకసంశయం న హి త్వదన్య ఇతి మే వినిశ్చితమ్ ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

భగవత్పురుషై రాజన్ యామ్యాః ప్రతిహతోద్యమాః,
పతిం విజ్ఞాపయామాసు ర్యమం సంయమనీపతిమ్. ౩

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవ మితిహాసముఖే నాకర్ణితభగవన్నామమాహాత్మ్యః రాజా "పతిం వః పృచ్ఛత ఇతి ధర్మేఽస్మిన్ యది సంశయః। స వేద పరమం గుహ్యం ధర్మస్య భగవాన్ యమః" ఇతి భగవత్పార్షదైః ఆప్తతమత్వేనాభిహితయమముఖేన నామమాహాత్మ్యం ప్రథయితుం పృచ్ఛతి (ద్వాభ్యామ్ నిశమ్యేతి,) ఏవమిత్థం దేవో ధర్మరాజః స్వభటైః వర్ణితం నిశమ్య ఆకర్ణ్య మురారేః భగవతో నైదేశికైః ఆజ్ఞాకారిభిః కింకరైః విహతాన్ నిరాకృతాన్ తాన్ కింకరాన్ ప్రతి స్వయం విహతా నిరాకృతా ఆజ్ఞా యస్య తాదృశః, కిముక్తవాన్. ధర్మరాజం విశినష్టి. యస్య ధర్మరాజస్య వశేఽయం జనః యద్వశవర్తీ అయం సాంసారికజనః స కిమాహేత్యర్థః ౧

హే ఋషే! దేవస్య యమస్య ఏతాదృశో దండస్య భంగః కుతశ్చిదాసీదితి న శ్రుతపూర్వః న శ్రుత ఇత్యర్థః. ఏతస్మిన్నర్థ సర్వస్యాపి సంశయో వర్తత ఇతి శేషః. హే మునే! తమిమం లోకస్య మాదృశస్య సందేహం త్వదన్యః న హి వృశ్చతి న ఛినత్తి ఇతి మే మయా సునిశ్చితమ్ ౨

ఉత్తరమాహ మునిః (భగవత్పురుషైరితి) హే రాజన్! భగవత్కింకరైః ప్రతిహతః ఉద్యమో యేషాం తే యామ్యా యమభటాః పతి మధిపతిం సంయమిన్యాః పుర్యాః పతిం యమం ప్రతి విజ్ఞాపయామాసుః ౩

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

యమదూతా ఊచుః—

కతి సంతీహ శాస్తారో జీవలోకస్య వై ప్రభో,
త్రైవిధ్యం కుర్వతః కర్మ ఫలాభివ్యక్తిహేతవః. ౪

యది స్యు ర్బహవో లోకే శాస్తారో దండధారిణః,
కస్య స్యాతాం న వా కస్య మృత్యుశ్చామృతమేవ వా. ౫

కిం తు శాస్తృబహుత్వే స్యాత్ బహూనామిహ కర్మిణామ్,
శాస్తృత్వ ముపచారో హి యథా మండలవర్తినామ్. ౬

అత స్త్వమేకో భూతానాం సేశ్వరాణా మధీశ్వరః,
శాస్తా దండధరో నౄణాం శుభాశుభవివేచనః. ౭

విజ్ఞప్తిప్రకారమేవాహ (కతీత్యాదినా అయయుర్ద్విత భిత్త్యంతేన) హే ప్రభో! యమః ఇహ లోకే త్రైవిధ్యం త్రివిధమేవ త్రైవిధ్యం, స్వార్థే ష్యఞ్ పుణ్యపాపతదుభయమిశ్రరూపేణ త్రివిధం కర్మ కుర్వతో జీవలోకస్య శాస్తారః ఫలస్య సుఖాదిరూపస్య యాఽభివ్యక్తిః ప్రాదుర్భావః తస్యాః హేతవః కతి సంతీత్యాక్షేపః ౪

సంతు బహవః కో బాధః తత్రాహ (యదీతి) బహవః యది దండకారిణః శాస్తారః దండరూప శాసనకారిణః దండపూర్వకశిక్షాకారిణో వా బహవః స్యుః తర్హి మృత్యుః దుఃఖం అమృతం సుఖం చ కస్య వా న స్యాతాం కస్యాప్యుభే స్యాతా మిత్యర్థః అయం భావః. అన్యోన్యవిరోధిశాస్తృబహుత్వే సతి శాస్త్రాంతరాధీనస్య సుఖదుఃఖాదేః శాస్త్రాంతరేణ నివారణసంభావనయా కస్యాప్యుభే న స్యాతాం. తథాపి శాస్తృత్వమముఖ్యం స్యాదిత్యాహుః. (కిం త్వితి) ధర్మిణాం కర్మిణాం యత్ శాస్తృభిరాపా ద్యమానం సుఖాది స్యాదేవ కింతు శాస్తృత్వముపచారః తేషాం శాస్తృత్వమముఖ్యం హి స్యాద్వా. యథా మండలవర్తినామల్పజనపదాధిపతీనాం శాస్తృత్వం యథా న ముఖ్యం నిరంకుశత్వాభావాత్ ౫-౬

తస్య త్వచ్ఛాసనం తు నిరంకుశం. దృష్టమతః శాస్తృబహుత్వం న ఘటేతేత్యభిప్రేత్య త్వ మేక ఏవ శాస్తా త్వచ్ఛాసనం చేదానీం నిహత మిత్యాహుః (శాస్తేతి) దండధరః పాపినాం నృణాం దండం ధారయతి కారయతీతి తథా శాస్తా హితాహితయోర్వివిచ్య జ్ఞాపయితా. శుభాశుభే పుణ్యాపుణ్యే వివినక్తి విభజతీతి శుభాశుభవివేచకః. నంద్యాదిత్వాత్ కర్తరి ల్యుః. ౭

తస్య తే విహతో దండో న లోకే వర్తతేఽధునా,
చతుర్భిరద్భుతైః సిద్ధైరాజ్ఞా తే విప్రలంభితా. ౮

నీయమానం తవాదేశాదస్మాభిర్యాతనాగృహాన్,
వ్యమోచయన్ పాతకినం ఛిత్త్వా పాశాన్ ప్రసహ్య మే. ౯

తాంస్తే వేదితు మిచ్ఛామో యది నో మన్యసే క్షమమ్
నారాయణేత్యభిహితే మాభైరిత్యాయయుర్ద్రుతమ్. ౧౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి దేవః స ఆపృష్టః ప్రజాసంయమనో యమః,
ప్రీతః స్వదూతాన్ ప్రత్యాహ స్మరన్ పాదాంబుజం హరేః. ౧౧

యమ ఉవాచ—

పరో మదన్యో జగత స్తస్థుషశ్చ ఓతం ప్రోతం పటవద్యత్ర విశ్వమ్,

తస్యైవంభూతస్య తే తవ దండః శాసనం లోకే క్వాప్యేతత్పర్యంతం విహతో న వర్తతే కిం త్వవిహత ఏవాధునా త్వద్భుతరూపై శ్చతుర్భిః సిద్ధైస్తే తవాజ్ఞా విప్రలంభితా వితథీకృతా. ౮

కథం విప్రలంభితే త్యత్రాహుః (నీయమానమితి.) తవాదేశాదస్మాభిః యాతనాగృహం నరకం ప్రతి నీయమానం పాతకినం తే సిద్ధాః వ్యమోచయన్. కిం కృత్వా. ప్రసహ్య బలాత్ తే పాశాన్ ఛిత్త్వాఽతః తాన్ సిద్ధాన్ వేదితుం తద్బలతదధిపతినామాదిప్రభవాదికం సర్వం వేదితుమిచ్ఛామ ఇత్యర్థః. నోఽస్మాకం క్షమం హితం యది మన్యసే తర్హి కథయేతి శేషః తాన్ విశింషంతి నారాయణేత్యేతస్మిన్ శబ్దేఽభిహితే ఉచ్చారితే సతి ద్రుత మాయయుః ఆజగ్ముః. ౯—౧౦

ఏవమాపృష్టో యమస్తాన్ ప్రత్యాహ ఇత్యాహ మునిః ఇతీత్థమాపృష్టః ప్రజానాం సంయమనః సంయమయతి శాస్తీతి తథా కర్తరి ల్యుః యమో దేవః ప్రీతః సుప్రశ్నేన హృష్టః, హరేః పాదాంబుజం స్మరన్ స్వదూతాన్ ప్రత్యాహ ౧౧

ఉక్తిమేవాహ (పర ఇత్యాదినా పురుషాయ భూమ్న ఇత్యంతేన.) మన్మత్తః పర ఉత్కృష్టోఽన్యోఽస్తి న కేవలం మత్తః పరః కింతు జగతః జంగమాత్ తస్థుషః స్థావరాత్ చరాచరాత్మకాత్

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

యదంశతోఽస్య స్థితిజన్మనాశా నస్యోతవత్ యస్య వశే చ లోకః. ౧౨

యో నామభి ర్వాచి జనాన్నిజాయాం బధ్నాతి తంత్యామివ దామభిర్గాః,
యస్మై బలిం త ఇమే నామకర్మనిబంధబద్ధాశ్చకితా వహంతి. ౧౩

అహం మహేంద్రో నిరృతిః ప్రచేతాః సోమోఽగ్నిరీశః పవనోఽర్కో విరించః,
ఆదిత్యవిశ్వే వసవోఽథ సాధ్యా మరుద్గణా రుద్రగణాః ససిద్ధాః. ౧౪

అన్యే చ యే విశ్వసృజోఽమరేశా భృగ్వాదయోఽస్పృష్టరజస్తమస్కాః,
యస్యేహితం న విదుః స్పృష్టమాయాః సత్త్వప్రధానా అపి కిం తతోఽన్యే ౧౫

ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతాజ్జగతః ఉత్కృష్టోఽన్యోఽస్తీత్యర్థః. అతో భవంత ఇవ తచ్ఛాసనకారిత్వాన్నాస్మాకం ముఖ్యం ప్రశాస్తృత్వమితి భావః, కోఽసౌ యత్ర యస్మిన్నిదం విశ్వం తంతవః పట ఇవౌతం ప్రోతమాయామతో విస్తారతశ్చ స్యూతం సర్వతో వ్యాప్తమిత్యర్థః యస్య చాంశతః అంశాదేవాస్య జగతః జన్మాదయో భవంతి, నస్యోతవత్ నాసికాయా మోతవత్, ప్రోతబలీవర్దవద్యస్య వశేఽయం లోకః యద్వశవర్త్యయం లోక ఇత్యర్థః ౧౨

ఏవం సర్వాభ్యధికత్వ సర్వవ్యాపకత్వ సర్వజన్మాదికారణత్వ సర్వప్రశాస్తృత్వధర్మయుక్తో భగవానన్యోఽస్తీత్యుక్తమ్. అథాన్యాంశ్చ భగవతో ధర్మాన్ ప్రపంచయతి (య ఇతి) యో భగవాన్ నిజాయాం వాచి వేదాత్మికాయాం తంత్యాం దామన్యాం నామభిః వర్ణాశ్రమనామభిః జనం దామభిః గ్రంథిమద్రజ్జుభిః స్థూలతంత్యాం గాః బలీవర్దానివ బధ్నాతి, నామభిరిత్యనేన బ్రాహ్మణబ్రహ్మచర్యాది వర్ణాశ్రమనామనిర్దేశపూర్వకం వేదోక్తా వర్ణాశ్రమధర్మాః వివక్షితాః, తైః ఈశ్వరాజ్ఞారూపాయాం తదుల్లంఘనే దండనాపాదికాయాం వాచి బధ్నాతి వాగధీనాని కరోతీతి యావత్. యస్మై చ త ఇమే నామకర్మభిర్నిర్బంధః కృతః బంధో యేషాం తాదృశాః ప్రతినియతనామకర్మాణః చకితా బిభ్యతః బలిం పూజాం వహంతి కుర్వంతీత్యర్థః. ౧౩

అహం యమః ప్రచేతా వరుణః ఈశానో రుద్రః అర్కః సూర్యః అబ్జయోనిర్బ్రహ్మ ఆదిత్యా అదితేః పుత్రా విశ్వావసుప్రభృతయః ఉపదేవాః విశ్వసృజః దక్షాదయః అస్పృష్టం రజస్తమశ్చ యైః సత్త్వప్రధానా అపి యస్యేహిత మభిప్రాయం న విదుః, తత ఉక్తేభ్యోఽన్యే న విదురితి కిం వక్తవ్యమ్. అవేదనే హేతుః స్పృష్టా మాయా యైస్తే మాయామోహితత్వాదిత్యర్థః, ౧౪-౧౫

యం వై న గోభిర్మనసాసుభి ర్వా హృదా గిరా వాసుభృతో విచక్షతే,
ఆత్మాన మంతర్హృది సంతమాత్మనాం చక్షుర్యథై వాకృతయ స్తతః పరమ్. ౧౬

తస్యాత్మతంత్రస్య హరే రధీశితుః పరస్య మాయాధిపతేర్మహాత్మనః,
ప్రాయేణ దూతా ఇహ వై మనోహరా శ్చరంతి తద్రూపగుణస్వభావాః ౧౭

భూతాని విష్ణోః సురపూజితాని దుర్దర్శలింగాని మహాద్భుతాని,
రక్షంతి తద్భక్తిమతః పరేభ్యో మ త్తశ్చ మర్త్యానథ సర్వతశ్చ ౧౮

ధర్మం తు సాక్షాద్భగవత్ప్రణీతం న వై విదుర్ ఋషయో నాపి దేవాః,
న సిద్ధముఖ్యా అసురా మనుష్యాః కుతశ్చ విద్యాధరచారణాదయః ౧౯

అసుభృతః ప్రాణభృతః యం గోభిరింద్రియైః మనసా అసుభిః ప్రాణాయామైః హృదా చిత్తేన గిరా వా కౌశల్యేన యం న విచక్షతే న పశ్యంతి న జానంతీత్యర్థః. కథంభూతమాత్మనాం జీవానామాత్మాన మంతరాత్మాన మంతర్హృది సంతం న విచక్షతే. తత్ర దృష్టాంతః (చక్షురితి) ఆకృతయః రూపాణి తతః పరమాకృతిభ్యో విలక్షణమాకృతీనాం ప్రకాశకం చక్షురింద్రియం న విచక్షతే తద్వదితి ౧౬

ఏవం సర్వవశిత్వసర్వారాధ్యత్వసర్వావిజ్ఞాతాభిప్రాయత్వవాఙ్మనసాగోచరాపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావత్వసర్వాంతరాత్మత్వాదయో ధర్మా ఉక్తాః ఏభిరన్యైశ్చ కల్యాణగుణైశ్చిదచిదాత్మకజగతో విలక్షణస్య స్వతంత్రస్య మాయాధిపతే రధీశితుః సర్వేశ్వరస్య మహాత్మనో నిరతిశయప్రభావస్య హరేః మనోహరాః దూతాః భగవత ఇవ గుణరూపస్వభావా యేషాం తాదృశా ఇహ లోకే చరంతి ౧౭

విష్ణోర్భూతాని కింకరాత్మకాని భూతాని సురైః బ్రహ్మాదిభిః పూజితాని దుర్దర్శాని ఉజ్జ్వలాని లింగాని స్వరూపాణి యేషాం తాని మహాద్భుతాని దృష్టవిసజాతీయాని భగవద్భక్తిమతో జనాన్ మత్తో మృత్యోశ్చాన్యేభ్యశ్చ సర్వేభ్యః రక్షంతి ౧౮

తద్భక్తిమతో రక్షంతు నామాయం త్వజామిలో నిరతిశయదుష్కృద్భక్తిశూన్యశ్చేతి కథమేనం రక్షితవంత స్తత్రాహ (ధర్మమితి) సాక్షాద్భగవతా ప్రణీత మభిహితం ధర్మమృషిప్రభృతయ స్తే విదుః భాగవతధర్మప్రభావ ఈదృశ ఇతి భావః. ౧౯

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

స్వయంభూ ర్నారదః శంభుః కుమారః కపిలో మనుః,
ప్రహ్లాదో జనకో భీష్మో బలిర్వైయాసకి ర్వయమ్ ౨౦

ద్వాదశైతే విజానీమో ధర్మం భాగవతం భటాః,
గుహ్యం విశుద్ధం దుర్బోధం యం జ్ఞాత్వాఽమృత మశ్నుతే. ౨౧

ఏతావానేవ లోకేఽస్మిన్ పుంసాం ధర్మః పరః స్మృతః,
భక్తియోగో భగవతి తన్నామగ్రహణాదిభిః ౨౨

నామోచ్చారణమాహాత్మ్యం హరేః పశ్యత పుత్రకాః,
అజామిలోఽపి యేనైవ మృత్యుపాశా దముచ్యత ౨౩

యది కేఽపి న విదుః తర్హి తద్ధర్మః శశవిషాణవదసత్కల్పః స్యాత్తత్రాహ (స్వయంభూరితి) వయమహం "అస్మదోద్వయోశ్చే" తి బహువచన మేకత్వే వేదితవ్యమ్ స్వయంభూః బ్రహ్మా. శంభుః రుద్రః, కుమారః సనత్కుమారః, మనుః స్వాయంభువః, వైయాసకిః శుకః. ౨౦

ఏతే వయం ద్వాదశ హే భటాః భాగవతం ధర్మం జానీమః తత్ప్రభావం జానీమ ఇత్యర్థః. కథంభూతం, గుహ్యం గోప్యం విశుద్ధం కేవలసత్త్వప్రధానాధికారం, దుర్బోధమితరైః దుర్విజ్ఞేయం, యం ధర్మం జ్ఞాత్వాఽమృతం ముక్తిమశ్నుతే ప్రాప్నోతి ౨౧

కోఽసావీదృశో ధర్మః కియాన్ వా తత్రాహ (ఏతావానేవేతి.) భగవతి తన్నామగ్రహణాదిభిః అనుగృహీతో యో భక్తియోగః స ఏవ పుంసాం లోకే పర ఉత్కృష్టో ధర్మః లోకే పురుషైః సాధ్య ఉత్కృష్టో ధర్మః భగవద్భక్తియోగ ఏవ స చైతావానేవావిచ్ఛిన్నప్రేమపూర్వానుధ్యానపర్యంత ఏవ "ప్రేమపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయత" ఇతి వచనార్థమభిప్రేత్య భక్తిశబ్దేనైవార్థలాభాదేతావానేవేత్యుక్తమ్. ౨౨

ఆస్తాం భగవద్భక్తియోగప్రభావస్తావన్నామోచ్చారణప్రభావమేవ పశ్యతేత్యాహ (నామేతి.) హే పుత్రకాః హరేర్నామోచ్చారణమాహాత్మ్యం పశ్యత. యేన నామోచ్చారణమాహాత్మ్యేన అజామిలోఽపి. అపిశబ్దస్తస్య సుతరాం ముక్త్యనర్హతాం సూచయతి. మృత్యుపాశాత్ సంసారపాశాన్ముక్తోఽభూత్. ౨౩

ఏతావతాలమఘనిర్హరణాయ పుంసాం
సంకీర్తనం భగవతో గుణకర్మనామ్నామ్,
విక్రుశ్య పుత్ర మఘవాన్ యదజామిలోఽపి
నారాయణేతి మ్రియమాణ ఇయాయ ముక్తిమ్ ౨౪

ప్రాయేణ వేద తదిదం న మహాజనోఽయం
దేవ్యా విమోహితమతి ర్బత మాయయాలమ్,
త్రయ్యాం జడీకృతమతిర్మధుపుష్పితాయాం
వైతానికే మహతి కర్మణి యుజ్యమానః. ౨౫

ఏవం విమృశ్య సుధియో భగవత్యనంతే
సర్వాత్మనా విదధతే ఖలు భావయోగమ్,
తే మే న దండమర్హంత్యథ యద్యమీషాం
స్యాత్పాతకం తదపి హంత్యురుగాయవాదః. ౨౬

అతః పుంసామఘస్య నిర్హరణాయ నిఃశేషక్షపణాయ ఏతావతైవాలం కియతా భగవతో గుణకర్మప్రతిపాదకనామ్నాం సంకీర్తన మితీయతా కుతః యద్యస్మాదఘవాన్ పాప్యపి అజామిలో మ్రియమాణః పుత్రం నారాయణేతి విక్రుశ్యాహూయ ముక్తిముపైత్యాగాదిత్యర్థః ౨౪

నన్వేవంవిధం నామమాహాత్మ్యాదికం స్వయంభ్వాదివత్ అన్యేఽపి అధీతశాస్త్రా అపి కిం న జానీయు స్తత్రాహ (ప్రాయేణేతి.) మహాజనః శాస్త్రజ్ఞోఽప్యయం జనః తదిదం నామమాహాత్మ్యాదికం ప్రాయశో న వేద. తత్ర హేతుః - దేవదేవస్య భగవతః సంబంధిన్యా మాయయా అలమత్యర్థం, విమోహితా మతిర్యస్య తాదృశః తం ప్రతి ఖిద్యతి బతేతి. కించ. మధుపుష్పితాయాం మధు మధురం యథా భవతి తథా పుష్పితాయాం పుష్పస్థానీయక్షుద్రస్వర్గాదిఫలప్రకాశకార్థవాదైః మనోరమాయామిత్యర్థః. ఏవం భూతాయాం త్రయ్యాం జడీకృతాభినివిష్టా మతిర్యస్య అత ఏవ వైతానికే మహత్యేవ కర్మణి యుజ్యమానః భగవన్మాయామోహితత్వాత్ అర్థవాదాశ్రయణం కర్మాసక్తచిత్తత్వాచ్చ న వేదేత్యర్థః. ౨౫

ఏవం విదిత్వా యే భగవంతం భజంతి న తేషామస్మద్వశ్యతేత్యాహ (ఏవమితి) సుధియః కుశలాః యే జనాః ఏవం నామమాహాత్మ్యాదికం విమృశ్యానంతే త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితే షాడ్గుణ్యపూర్ణే భగవతి భావయోగం భక్తియోగం విదధతే కుర్వతే ఖలు. తే మమ దండం ప్రతి నార్హంతి. తేషాం పాతకాభావాదిత్యర్థః యది కించిత్ తేషాం పాతకం స్యాత్తర్హి తదపి పాతకం ఉరుగాయస్య భగవతో వాదః గుణానువాదాత్మకనామగ్రహణాదిరూపో, హంతి క్షపయతి. ౨౬

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

తే దేవసిద్ధపరిగీతపవిత్రగాథా యే
సాధవః సమదృశో భగవత్ప్రపన్నాః,
తాన్ నోపసీదత హరేర్గదయాఽభిగుప్తాన్
నైషాం వయం న చ వయః ప్రభవామ దండే. ౨౭

తానానయధ్వ మసతో విముఖాన్ ముకుంద
పాదారవిందమకరందరసాదజస్రమ్,
నిష్కించనైః పరమహంసకులై రసజ్ఞైర్జుష్టాద్
గృహే నిరయవర్త్మని బద్ధతృష్ణాన్. ౨౮

జిహ్వా న వక్తి భగవద్గుణనామధేయం
చేతశ్చ న స్మరతి తచ్చరణారవిందమ్,

ఏవ మాక్షేపస్యోత్తర మభిధాయ అధునా స్వదూతాననుశాస్తి (త ఇతి త్రిభిః.) యే జనాః సాధవః సాధుగుణయుక్తాః సమదృశః సమం భగవదాత్మకత్వేన సర్వం పశ్యంతీతి తథా భగవత్ప్రపన్నా ఉపాయోపేయభావేన భగవంతం శరణం గతాః. తే దేవైః సిద్ధైశ్చ పరితో గీతాః పవిత్రాశ్చ గాథా యేషాం తాదృశాః తాన్నోపసీదత న తత్సమీపం గచ్ఛతేత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదంస్తాన్ విశినష్టి. హరేర్గదయాఽభితో గుప్తాన్ రక్షితాన్ అత ఏవైషాం భయం సంసృతిభయం నాస్తి న చ తేషాం దండే వయం ప్రభవామః సమర్థా భవేమ ౨౭

తర్హి క ఆనేయాస్తత్రాహ (తానితి.) తానానయధ్వం కాన్ అజస్రం సతతం నిష్కించనైః పరమహంసానాం జ్ఞానినాం కులైః సంఘైః రసజ్ఞైః జుష్టాన్ సేవితాన్ ముకుందస్య పాదారవిందయోః మకరందతుల్యో రసః తస్మాద్విముఖాన్ అత ఏవాసతః పాపిష్ఠాన్ నరకద్వారే గృహే బద్ధతృష్ణాన్ కృతాభిలాషాన్. ౨౮

కించ యేషాం జిహ్వా చేతః శిరాంసి భగవన్నామధేయచరణారవిందవచనస్మరణనమస్కారాన్ న కుర్వంతి తానానయధ్వ మిత్యాహ (జిహ్వేతి.) భగవతో గుణప్రతిపాదకం నామధేయం యస్య

కృష్ణాయ నో నమతి యచ్ఛిర ఏకదాఽపి
తానానయధ్వ మసతోఽకృతవిష్ణుకృత్యాన్ ౨౯

తత్ క్షమ్యతాం స భగవాన్ పురుషః పురాణో
నారాయణః స్వపురుషైర్యదసత్కృతం నః,
స్వానామహో న విదుషాం రచితాఞ్జలీనాం
క్షాన్తిర్గరీయసి నమః పురుషాయ భూమ్నే ౩౦

తస్మాత్ సంకీర్తనం విష్ణోర్జగన్మంగళమంహసామ్,
మహతామపి కౌరవ్య విద్ధ్యైకాంతికనిష్కృతిమ్ ౩౧

శృణ్వతాం గృణతాం వీర్యాణ్యుద్దామాని హరేర్ముహుః,

జిహ్వా న వక్తి యస్య చేతః భగవతశ్చరణారవిందం న స్మరతి యస్య చ శిరః సకృదపి శ్రీకృష్ణాయ నో నమతి తాన్ న కృతం విష్ణోః కృతమారాధనం యైస్తానత ఏవాసతః దుష్టానానయధ్వమ్. ౨౯

ఏవం స్వదూతానాదిశ్య దూతకృతాపరాధభియా భగవంతం క్షమాపయతి (తదితి) స్వపురుషైరస్మద్భృత్యైర్యదసత్కృత మపరాద్ధం తత్పురాణః పురుషో భగవాన్నారాయణః క్షమ్యతాం దివాదిత్వాత్ కర్త్రర్థె సార్వధాతుకే శ్యన్. స్వానాం స్వభక్తానామజ్ఞానాం కృతాంజలీనాం నోఽస్మాకం క్షాంతిరస్మద్విషయా క్షాంతిరిత్యర్థః. అహో గరీయసీ గురుతరా బహులా భగవతి వర్తత ఇతి భావః, తస్మై భూమ్నే సర్వాంతర్యామిణే నమః "అంజలిః పరమా ముద్రా క్షిప్రం దేవః ప్రసీదతి" ఇత్యుక్తతత్ప్రసాదనిమిత్తాంజలిబంధనేన నమస్కరోతీతి భావః ౩౦

ఏవం ప్రత్యాహ కిం తాన్ ప్రతిధర్మరాజ ఇతి పృష్టాం యమోక్తిమభిధాయ తా ముపసంహరిష్యమాణోఽంతరా రాజ్ఞః ప్రశ్నస్య యద్వైవ నరకాన్నరః నానోగ్రయాతనా నేయాదిత్యస్యోత్తరం సంగమయతి మునిః (తస్మాదితి త్రిభిః,) హే కౌరవ్య! తస్మాదితిహాసముఖేన నామమాహాత్మ్యస్య శ్రుతత్వాద్యమోక్త్యా సంభావితత్వాచ్చ విష్ణోః సంకీర్తనం జగతో మంగళావహం మహతాం విపులానామప్యంహసాం పాపానామైకాంతికనిష్కృతిం ముఖ్యం ప్రాయశ్చిత్తం విద్ధి జానీహి ౩౧

వ్రతాదికం తు న ముఖ్యమిత్యాహ (శృణ్వతాం) హరేః ఉద్దామాని విపులాని వీర్యాణి

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

యథా సుజాతయా భక్త్యా శుద్ధ్యేన్నాత్మా వ్రతాదిభిః. ౩౨

కృష్ణాంఘ్రిపద్మమధులిణ్ న పునర్విసృష్ట
మాయాగుణేషు రమతే వృజినావహేషు,
అన్యస్తు కామహత ఆత్మరజః ప్రమార్ష్టు
మీహేత కర్మ యత ఏవ రజః పునః స్యాత్. ౩౩

ఇత్థం స్వభర్తృగదితం భగవన్మహిత్వం
సంస్మృత్య విస్మితధియో యమకింకరాస్తే,
నైవాచ్యుతాశ్రయజనం ప్రతి శంకమానా
ద్రష్టుం చ బిభ్యతి తతఃప్రభృతి స్మ రాజన్. ౩౪

యశాంసి ముహుర్ముహుః శృణ్వతాం గృణతాం కథయతాం చాత్మా చిత్తం భగవతి శ్రవణాదినా సంజాతయా భక్త్యా యథా శుద్ధ్యతి తథా వ్రతాదిభి ర్న శుద్ధ్యతి. ౩౨

కృష్ణస్యాంఘ్రిపద్మయో ర్యన్మధు రసస్తం లేఢి ఆస్వాదయతీతి తథా పునర్వృజినావహేషు దురితాపాదకేషు విసృష్టేషు ప్రకృతికార్యగతశబ్దాదిషు న రమతే న సజ్జతే. అన్యస్తు కృష్ణాంఘ్రిపద్మ మధ్వనభిజ్ఞస్తు కామైః శబ్దాదిభిర్హతోఽభిభూతః ఆత్మనః స్వస్య రజః పాపం ప్రమార్ష్టుం అపనేతుం కర్మ ప్రాయశ్చిత్తరూప మీహేత కుర్యాదిత్యర్థః. కర్మ విశినష్టి. యతః కర్మణోఽనంతరం పునః రజః పాపం స్యాత్ సంభావ్యేత. పునా ఇతి రేఫలోపే దీర్ఘః. ౩౩

యమోక్తిముపసంహరతి (ఇత్థమితి.) హే రాజన్నిత్థం భర్త్రా యమేన గదితం "కర్తృకరణే" ఇతి సమాసః. భగవతో మహిత్వం మాహాత్మ్యం సంస్మృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాయ విష్ణుదూతోక్తిరీత్యా ఏవం జ్ఞాత్వా విస్మితా ధీర్యేషాం తే యమకింకరాః తేన యమశాసనేనాచ్యుతాశ్రయజనం ప్రతి శంకమానాః తత్సమీప గమనేనాస్మాకం భర్తృదండనం స్యాదితి శంకమానాః, తత ఆరభ్య తం ద్రష్టుం చ బిభ్యతి భయం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౩౪

ఇతిహాస మిమం గుహ్యం భగవాన్ కుంభసంభవః,
కథయామాస మలయ ఆసీనో హరి మర్చయన్. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
యమపురుషసంవాదే తృతీయోఽధ్యాయః.

ఉక్తస్య ప్రామాణ్యజ్ఞాపనాయ తస్యాస్తత్ప్రణీతతా మాహ (ఇతిహాసమితి.) మలయే పర్వతే ఆసీనో భగవాన్ కుంభసంభవోఽగస్త్యః హరి మారాధయ న్నిమం గుహ్య మితిహాసం కథయామాస కథితవాన్. ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
తృతీయోఽధ్యాయః

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

దేవాసురనృణాం సర్గో నాగానాం మృగపక్షిణామ్,
సామాసికస్త్వయా ప్రోక్తో యస్తు స్వాయంభువేఽంతరే. ౧

తస్యైవ వ్యాసమిచ్ఛామి జ్ఞాతుం తే భగవన్ యథా,
అనుసర్గం యయా శక్త్యా ససర్జ భగవాన్ పరః ౨

సూత ఉవాచ —

ఇతి సంప్రశ్న మాకర్ణ్య రాజర్షిర్బాదరాయణిః,
ప్రతినంద్య మహాయోగీ జగాద మునిసత్తమాః. ౩

శ్రీశుక ఉవాచ —

యదా ప్రచేతసః పుత్రా దశ ప్రాచీనబర్హిషః,

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏవమాకర్ణిత స్వాయంభువతత్పుత్రోత్తానపాదప్రియవ్రతసంతతిచరిత్రః తత్ప్రసంగాత్ పృష్టభూగోళఖగోళేషు తత్సంస్థాన తత్ప్రసంగాత్ పృష్టనరకనిస్తారోపాయః శ్రుతపరిహారశ్చ పూర్వం సంక్షేపేణ శ్రుతం మనుసర్గం విస్తరేణ బుభుత్సుః పృచ్ఛతి రాజా (దేవాసురేతి ద్వాభ్యామ్.) స్వాయంభువే మన్వంతరే స తు దేవాదీనాం సర్గః సామాసికః సంక్షిప్తః త్వయా ప్రోక్తః. ౧

హే భగవన్మునే! తస్యైవ సర్గస్య వ్యాసం విస్తరం త్వత్తో జ్ఞాతు మిచ్ఛామి. కోఽసౌ విస్తరః తత్రాహ. భగవాన్ పరః సృజ్యమానప్రకృతిపురుషవిలక్షణః యయా శక్త్యా యథానుసర్గం యం యం వ్యష్టిసర్గం ససర్జ అకరోత్. ౨

ఏవ మాపృష్టో మునిరాహేత్యాహ సూతః (ఇతీతి.) హే మునిసత్తమాః! ఇతీత్థం రాజర్షేః పరీక్షితః తం ప్రశ్నమాకర్ణ్య ప్రతినంద్య, సాధు పృష్టమితి ప్రతినంద్య బాదరాయణిర్మహాయోగీ జగాద ౩

గదిత మేవాహ (యదేత్యాదినా.) తత్ర భగవాన్ బాదరాయణిః విస్తరేణ పృష్టం మనుసర్గం

అంతస్సముద్రాదున్మగ్నా దదృశు ర్గాం ద్రుమైర్వృతామ్. ౪

ద్రుమేభ్యః క్రుధ్యమానా స్తే తపోదీపితమన్యవః.
ముఖతో వాయుమగ్నిం చ ససృజు స్తద్దిధక్షయా. ౫

తాభ్యాం నిర్దహ్యమానాం స్తా నుపలభ్య కురూద్వహ,
రాజోవాచ మహా౯ సోమో మన్యుం ప్రశమయన్నివ. ౬

మా ద్రుమేభ్యో మహాభాగాః దీనేభ్యో ద్రోగ్ధు మర్హథ,
వివర్ధయిషవో యూయం ప్రజానాం పతయః స్మృతాః ౭

ఆదౌ ప్రజాపతిపతి ర్భగవా౯ హరిరవ్యయః,

వివక్షుః తావత్ చతుర్థస్కంధాంతోక్తం ప్రాచీనబర్హిషః పుత్రాణాం చరిత్ర ముపోద్ఘాతత్వేన ప్రస్తౌతి (యత ఆపూరీతాశ్రయ ఇత్యంతేన) ప్రచేతసః ప్రాచీనబర్హిషో దశ పుత్రాః యదా అంతఃసముద్రాత్ సముద్రమధ్యాత్ ఉన్మగ్నాః నిర్గతా స్తదా గాం భూమిం దదృశుః కథంభూతాం ద్రుమైర్వృతాం నారదోపదేశాత్ ప్రాచీనబర్హిషో నివృత్త్యాఽరాజకే కృష్యాద్యభావాత్ ద్రుమైర్వ్యాతామితి భావః. ౪

(ద్రుమేభ్యః) క్రుధ్యమానాః తపసా ఉద్దీపితః మన్యుః క్రోధో యైః తాదృశా స్తేషాంవృక్షాణాం దిధక్షయా దగ్ధుమిచ్ఛయా ముఖాద్వాయుమగ్నిం చ ససృజుః ఉత్పాదితవంతః. ౫

(తాభ్యాం) వాయ్వగ్నిభ్యాం పితరాం దహ్యమానాంస్తాన్ ద్రుమానుపలభ్య దృష్ట్వా హే కురూద్వహ। మహా౯ స౯ సోమో రాజా చంద్రః మన్యుం తత్క్రోధం శమయ౯ ఇవ ప్రశమయితు మిత్యర్థః ఉవాచ బోధితవా౯. ౬

కిమువాచేత్యపేక్షాయాం తదేవోక్త మాహ (మా ద్రుమేభ్య ఇత్యాదినా ప్రతిగృహ్యతా మిత్యంతేన.) హే మహాభాగాః। దీనేభ్యో ద్రోగ్ధుం మార్హథ కుతః యతో యూయం వివర్ధయిషవః లోకాన్ వర్ధయితు మిచ్ఛవః, ప్రజానాం పతయశ్చ స్మృతాః ఉక్తాః వివర్ధయిషూణాం ప్రజాపతీనామిదం వనస్పతిదాహన మనుచితమితి భావః. ౭

సత్యం వివర్ధయిషవః ప్రజాపతయశ్చ కిం ద్రుమైః ప్రయోజన మిత్యత్రాహ (ఆదావితి) ప్రజాపతీనాం బ్రహ్మాదీనామపి పతిః విభుర్హి అఖిలద్రుమేష్వంతరా స్తే తథాప్యవ్యయః అసంస్పృష్టతద్గత వికారః భగవా౯ హరిరాదౌ జగదాదికాలే వనస్పతీ నోషధీశ్చ ససర్జ తా౯ తాంశ్చ వినష్టు

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

వనస్పతీ నోషధీశ్చ ససర్జోర్జమిషం విభుః ౮

అన్నం చరాణా మచరా హ్యపదః పాదచారిణామ్,
అహస్తహస్తయుక్తానాం ద్విపదాం చ చతుష్పదః. ౯

యూయం చ పిత్రాన్వా దిష్టా దేవదేవేన చానఘాః,
ప్రజాసర్గాయ హి కథం వృక్షా న్నిర్దగ్ధు మర్హథ. ౧౦

ఆతిష్ఠత సతాం మార్గం కోపం యచ్ఛథ దీపితమ్,
పిత్రా పితామహేనాపి జుష్టం వః ప్రపితామహైః. ౧౧

(ఊర్జమిషమితి) ఊర్జం పితౄనుద్దిశ్య దీయమాన మన్నం ఇషం దేవానుద్దిశ్య దీయమానం ఇషోర్జరూపా వనస్పతయ ఇత్యర్థః. అయం భావః దేవపితృయజ్ఞావశిష్టాన్నేన ప్రజానాం జీవనం విహితం "యజ్ఞశిష్టాశినః సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః" ఇతి స్మరణాత్ "భుంజతే తే త్వఘం పాపా యే పచంత్యాత్మకారణాత్" ఇతి యజ్ఞానవశిష్టాన్నభక్షణనిందనాచ్చ ఏవం దేవాద్యుపజీవ్యాన్నరూపేణ పరిణమమానా న్వనస్పత్యాదీ న్నిర్దగ్ధుం మార్హథేతి ౮

ఏతదేవోపపాదయతి (అన్నమితి) యావత్ పాదచారిణాం చరాణాం భూతానా మపాదచారిణోఽచరాః అన్నమద్యాః అచరేషు భూతేష్వదాతృభావో నాస్తి కింతు తేషా ముపభోగ్యత్వాకార ఏక ఏవేతి భావః, చరేషు త్వాకారద్వయ మస్తీత్యాహ అహస్తా ఇతి హస్తయుక్తానాం ద్విపదాం అహస్తాః చతుష్పదః అన్నమదనీయాః సామాన్యాభిప్రాయక మేకత్వం క్లీబత్వం చ చరేషూభయాకారకథనం వ్యతిరేకదృష్టాంతార్థమ్ యథా చరేషు కేషాంచిద త్తృత్వ మన్యేషా మదనీయత్వం న తథాచేతనేషు కిం త్వదనీయత్వమేవేతి సర్వోపభోగ్యత్వా న్నిరపరాధత్వాచ్చ తద్ద్రోహః న కార్య ఇతి తాత్పర్యమ్. ౯

కించ హే అనఘాః! యూయం పిత్రా ప్రాచీనబర్హిషా దేవదేవేన తపసా తోషితేన భగవతా చ ప్రజాసర్గాయ నిర్దిష్టా హి యతః ఏవమతః కథం వృక్షా న్నిర్దగ్ధు మర్హథ. ౧౦

సతాం సాధూనాం మార్గ మాతిష్ఠత ఆశ్రయత కథంభూతం, వః యుష్మాకం పిత్రా ప్రచేతసా పితామహేన తత్పిత్రా యే చ వః యుష్మాకం ప్రపితామహాదయః తైశ్చ జుష్టం సేవితమ్ పిత్రాద్యాచరితమేవ సన్మార్గమాశ్రయతేత్యర్థః దీపితం కోపం యచ్ఛత ఉపసంహరత. ౧౧

తోకానాం పితరౌ బంధూ దృశః పక్ష్మ స్త్రియాః పతిః,
పతిః ప్రజానాం భిక్షూణాం గుహ్యజ్ఞానాం బుధః సుహృత్. ౧౨

అంతర్దేహేషు భూతానా మాత్మాఽఽస్తే హరి రీశ్వరః,
సర్వం తద్ధిష్ణ్య మీక్షధ్వ మేవం వ స్తోషితో హ్యసౌ. ౧౩

యః సముత్పతితం దేహ ఆకాశాన్మన్యు ముల్బణమ్,
ఆత్మజిజ్ఞాసయా యచ్ఛేత్ స గుణానతివర్తతే. ౧౪

అలం దగ్ధై ర్ద్రుమై ర్దీనైః ఖిలానాం శివమస్తు వః,

కిం చ భగవతః సర్వరక్షకస్య శరీరత్వా ద్వనస్పతిషు క్రోధోఽయుక్త ఇత్యాహ. (తోకానామితి.) తోకానాం బాలానాం పితరౌ యథా బంధూ రక్షకౌ, యథా దృశః పక్ష్మ బంధుః, యథా చ స్త్రియాః పతి ర్బంధుః తథా ప్రజానాం నృపః యథా చ భిక్షూణాం భిక్షేత్యధ్యాహారః, యథా గుహ్యజ్ఞానాం ప్రయోగకుశలానాం బుధః మీమాంసాభిజ్ఞః తథా భగవాన్ రక్షకః సుహృచ్చ భూతానా మంతర్దేహేషు హృదయేష్వాత్మేశ్వరః, అంతః ప్రవిశ్య నియంతా హరి రాస్తేఽతః సర్వం జగత్ అస్య భగవతో ధిష్ణ్య మేవ మీక్షణేఽసౌ భగవాన్ వః యుష్మాకం తోషితో భవతి యద్వా ప్రతినియతరక్షకత్వ వ్యవస్థాం ఉల్లంఘ్య కథం ద్రోగ్ధు మర్హథేత్యాహ తోకానామితి పిత్రాదయ ఇవ ప్రజానాం చరాచరాత్మకానాం నృపః బంధుః రక్షకః సుహృచ్చ. కించ భగవచ్ఛరీరత్వాచ్చ న ద్రోహః కార్య ఇత్యాహ అంతర్దేహేష్వితి. ఉక్త ఏవార్థః గుహ్యజ్ఞాన మితి భిక్షువిశేషణం వా, గుహ్యం రహస్యభూతం పరమాత్మస్వరూపాదికం జ్ఞాతు మిచ్ఛూనాం బుధ ఇవ తదుపదేష్టా విద్వానివేత్యర్థః. రక్షణం చ సర్వత్రానిష్టపరిహారేష్టప్రాపణాత్మకమేవ. ౧౨—౧౩

కించ క్రోధోపశమస్యాభ్యుదయహేతుత్వాచ్చ త ముపసంహరతేత్యాహ (య ఇతి.) దేహే ఆకాశాత్ సముత్పతితం యదృచ్ఛయోత్పన్న మిత్యర్థః. యద్వా దేహే ఆకాశాద్ధృదయవివరాత్ సముత్పతిత ముల్బణం దుస్సహం మన్యుం క్రోధ మాత్మజిజ్ఞాసయా స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిచారణేన యచ్ఛే దుపసంహరేత్ స పుమాన్ గుణాన్ సత్త్వాదీనతివర్తతే, క్రమేణ సంసారబంధాన్ముక్తో భవతీత్యర్థః. ౧౪

అతో దగ్ధై రత ఏవ దీనైః ద్రుమై రలం దీనద్రుమదాహనేనాల మిత్యర్థః. ఖిలానా మవశిష్టానాం

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

వార్‌క్షీ హ్యేషా వరా కన్యా పత్నీత్వే ప్రతిగృహ్యతామ్ ౧౫

ఇత్యామంత్ర్య వరారోహాం కన్యా మాప్సరసీం నృప,
సోమో రాజా యయౌ దత్త్వా తే ధర్మేణోపయేమిరే ౧౬

తేభ్య స్తస్యాం సమభవద్ దక్షః ప్రాచేతసః కిల,
యస్య ప్రజావిసర్గేణ లోకా ఆపూరితా స్త్రయః. ౧౭

యథా ససర్జ భూతాని దక్షో దుహితృవత్సలః,
రేతసా మనసా చైవ తన్మమావహితః శృణు. ౧౮

మనసైవాసృజత్ పూర్వం ప్రజాపతి రిమాః ప్రజాః,
దేవాసురమనుష్యాదీన్ నభఃస్థలజలౌకసః ౧౯

ద్రుమాణాం వః యుష్మాకం చ శివ మస్తు. వార్‌క్షీ వృక్షైః పాలితా ఏషా వరా సులక్షణా కన్యా మారిషాఖ్యా పత్నీత్వే నేత్యర్థః ప్రతిగృహ్యతాం యుష్మాభి రితి శేషః ౧౫

ఇతీత్థ మామంత్ర్య సాంత్వయిత్వా అప్సరస మప్సరోదేహా దావిర్భూతాం ఋషివీర్య సంభూతాం వరారోహాం వరై రారోఢు ముద్వోఢుం యోగ్యాం కన్యాం తేభ్యో దత్త్వా సోమో రాజా యయౌ గతః. తత స్తే ప్రచేతసః సర్వే ధర్మేణ తా ముపయేమిరే వివాహితవంతః ధర్మేణేత్యనేన "అపృథగ్ధర్మశీలానాం సర్వేషాం వః సుమధ్యమా ! అపృథగ్ధర్మశీలేయం భూయాత్ పత్న్యర్పితాశయా" ఇతి భగవతో క్తత్వాత్ బహూభి రేకస్యాః పాణిగ్రహో దోషావహ ఇతి శంకా న కార్యేతి సూచితమ్ ౧౬

(తేభ్యః) ప్రచేతోభ్యః తస్యా మాప్సరస్యాం హే రాజన్! దక్షః ప్రజాపతిః ప్రాచేతసోఽభూ దుత్పన్నః. పూర్వం బ్రహ్మణోఽంగుష్ఠాజ్జాతో దక్షోధ్వరే రుద్రాపరాధవశా త్తం దేహం విహాయాస్యాం మారిషాయాం ప్రాచేతసనామాఽజాయతేత్యర్థః. తథాచోక్తం చతుర్థే "యస్యాం మహదవజ్ఞానాదజన్య జనయోనిజః" ఇతి ప్రాచేతసం విశినష్టి. (యస్యేతి) యస్య ప్రాచేతసస్య దక్షస్య ప్రజాసర్గేణ త్రయో లోకా ఆపూరితాః, ప్రాయశో లోకత్రయస్థాః ప్రజా స్తత్సంతానరూపా ఇత్యర్థః. ౧౭

దక్షః ప్రాచేతసః దుహితృషు వాత్సల్యయుక్తః రేతసా వీర్యేణ ,మనసా సంకల్పేన చేమాః ప్రజాః ససర్జ, కాః దేవాదీం స్తథా నభ ఏవ స్థలం యేషాం జలమేవౌకః స్థానం యేషాం తాన్. ౧౮-౧౯

త మబృంహిత మాలోక్య ప్రజాసర్గం ప్రజాపతిః,
వింధ్యపాదానుపవ్రజ్య సోఽచరద్ దుష్కరం తపః ౨౦

తత్రాఘమర్షణం నామ తీర్థం పాపహరం పరమ్,
ఉపస్పృశ్యానుసవనం తపసా తోషయద్ధరిమ్ ౨౧

అస్తౌషీద్ధంసగుహ్యేన భగవంత మధోక్షజమ్,
తుభ్యం తదభిధాస్యామి కస్యాతుష్యద్ యతో హరిః ౨౨

ప్రజాపతి రువాచ—

నమః పరాయావితథానుభూతయే గుణత్రయాభాసనిమిత్తబంధవే,

తమేవం మనసా క్రియమాణం ప్రజాసర్గ మబృంహిత మవృద్ధ మాలోచ్య స ప్రజాపతిః ప్రాచేతసః వింధ్యస్య పాదాన్ ప్రత్యంతపర్వతాన్ ఉపవ్రజ్య ఉపాగత్య, దుశ్చర మితరైః కర్తుమశక్యం తప ఆచరత్ కృతవాన్. ౨౦

తత్ర వింధ్యపాదేషు త్రికాల మఘమర్షణాఖ్యం పాపహరం పుణ్యం తీర్థముపస్పృశ్య తత్ర స్నాత్వేత్యర్థః. తపసా హరి మతోషయత్ ఆరాధితవాన్. ౨౧

తథా భగవంతమధోక్షజం హంసగుహ్యాఖ్యేన స్తోత్రేణాస్తౌషీ త్తదేవ స్తోత్రం తుభ్యమభిధాస్యామి, స్తోత్రం విశినష్టి. యతో యేన స్తోత్రేణ హరిః కస్య ప్రజాపతేః దక్షస్యాతుష్యత్ తుష్టోఽభూత్. ప్రసన్నోఽభూదిత్యర్థః ౨౨

హంసగుహ్యాఖ్యం స్తోత్ర ముపదిశతి (నమః పరాయేత్యాదినా స ఈశ్వరో మే కురుతాన్మనోరథ మిత్యంతేన గ్రంథేన) తత్ర ప్రథమం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం సత్యసంకల్పం ప్రకృతే ర్నియంతార మపరిచ్ఛిన్నం ప్రమాణభూతాప్యవహం సర్వకారణం నమస్కరోతి. పరాయ చిదచిద్విలక్షణాయ తావచ్చిదావ్యావర్తకధర్మయోగమాహ (అవితథానుభూతయే ఇతి) అవితథాఽమోఘాఽనుభూతిః సంకల్పరూపాత్మకం జ్ఞానం యస్య సత్యసంకల్పాయేత్యర్థః. జీవస్తు అసత్యసంకల్ప ఇతి. తతః తేభ్యోవ్యావృత్తిః. అచిద్వ్యావర్తకధర్మమాహ గుణత్రయాభాసనిమిత్తబంధవే గుణత్రయమాభాసః సత్త్వాదిగుణత్రయోన్మేషః తస్య నిమిత్తం కారణం ప్రకృతిః తస్యాః బంధవే ఆశ్రయభూతాయ ప్రకృతిశరీరకాయ తన్నియంత్రే ఇత్యర్థః- అనేనాఽవికారోఽస్య వ్యావృత్తిః ఏవం పదద్వయేన చిదచిద్వ్యావృత్తిః నన్వయం ప్రజాపతివాక్యాదినా

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

అదృష్టధామ్నే గుణతత్త్వబుద్ధిభి ర్నివృత్తమానాయ దధే స్వయంభువే. ౨౩

న యస్య సఖ్యం పురుషోఽవైతి సఖ్యుః సఖా వసన్ సంవసతః పురేఽస్మిన్,
గుణో యథా గుణినో వ్యక్తదృష్టే స్తస్మై మహేశాయ నమస్కరోమి ౨౪

దేహోఽసవోఽక్షా మనవో భూతమాత్రా నాత్మాన మన్యం చ విదుః పరం యత్.
సర్వం పుమాన్ వేద గుణాంశ్చ తజ్ఞో న వేద సర్వజ్ఞ మనంత మీడే. ౨౫

ఽఽవిర్భూతసత్యసంకల్పః ప్రకృతివిముక్తః కిం ముక్తోజీవః నేత్యాహ గుణతత్త్వబుద్ధిభిః గుణత్రయ కార్యభూతపృథివ్యాదితత్త్వవిషయబుద్ధిభి రదృష్ట మనుపలక్షితం ధామ స్వరూపం యస్య. ముక్తస్తు సంసారదశాయాం పృథివ్యాదిసంఘాతపరిణామభూతశరీరవిషయబుద్ధిభిః దేవోఽయం మనుష్యోఽయమిత్యుపలక్షిత ఇతి తతోఽస్య తేనైవ వ్యావృత్తిః, తర్హి కిం నిత్యసిద్ధః నేత్యాహ నివృత్తః మానః యస్మాన్నివృత్తమానః తాదృశోఽవధిరియత్తా యస్య న తథోక్తః ప్రమాణశూన్యావధయే త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితస్వరూపాయేత్యర్థః. నిత్యసిద్ధస్తుజీవః స్వరూపతః పరిచ్ఛిన్నః ఇతి తతః తేనాస్య వ్యావృత్తిః స్వయంభువే స్వయం కారణాంతరశూన్యాయ సర్వకారణాయేతి భావః. ౨౩

గుణత్రయాభాసనిమిత్తబంధవే ఇత్యనేనాచిదాశ్రయత్వముక్త మథ చేతనబంధుత్వమాహ (న యస్యేతి) పురే దేహే, సంవసతః జీవాంతరాత్మతయా వసతః. సఖ్యుః హితైకకారిణః, యస్య పరమాత్మనః సఖ్యం తచ్ఛేషభావం పురుషో నావైతి గుణినో ద్రవ్యాదేర్గుణ ఇవ ప్రభాదివత్ అపృథక్ సిద్ధప్రకారభూతో ... తద్గతాతిశయాధానైకస్వరూపతయా మిత్రమయం పురుషః నావైతి నానుసంధత్తే ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః అవ్యక్తదృష్టిః దేహగోచరజ్ఞానః తస్మై సఖ్యే పరమపురుషాయ నమస్కరోమి "ద్వా సుపర్ణా" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః ౨౪

నావైతీత్యేతత్ ప్రపంచయతి (దేహ ఇతి) దేహశ్చాసవ ఇంద్రియాణి ప్రాణా వా మనసః మనోవృత్తయః జ్ఞానేంద్రియాణి వా భూతాని పృథివ్యాదీని మాత్రా గంధాదీని తద్గ్రాహకాణి కర్మేంద్రియాణి వా ఏతాః ఆత్మానం స్వస్వరూపం పరం స్వేభ్యః విలక్షణమన్యం జీవాత్మానం న విదుః, పుమాన్ జీవస్తు యత్ సర్వం దేహాదికం తద్వేద జానాతీత్యర్థః, ఏవం తత్తజ్ఞో దేహాద్యభిజ్ఞోఽపి జీవః దేహాదికం స్వగుణాన్ స్వాత్మానం చ జానాతి తం భగవంతం సర్వజ్ఞం తద్గుణాంశ్చ న వేద తమనంత మపరిచ్ఛిన్న మీడే స్తౌమి. దేహాదయో దృష్టాంతార్థముక్తాః యథా దేహాదయః స్వస్వరూపం తస్మాద్విలక్షణం జీవాత్మానం చ న విదురేవం పుమాన్ దేహాద్యభిజ్ఞోఽపి సర్వజ్ఞం తద్గుణాంశ్చ న వేదేత్యర్థః ౨౫

యదోపరామో మనసో నామరూపరూపస్య దృష్టస్మృతిసంప్రమోషాత్,
య ఈయతే కేవలయా స్వసంస్థయా హంసాయ తస్మై శుచిసద్మనే నమః. ౨౬

మనీషిణోఽన్తర్హృది సంనివేశితం స్వశక్తిభిర్నవభిశ్చ త్రివృద్భిః,

సర్వజ్ఞ మిత్యనేనాభిప్రేతం పరమాత్మనః సర్వజ్ఞత్వం జీవస్య పరమాత్మనా సంశ్లేషదశాయామపి తదనభిజ్ఞతాం చోపపాదయతి (యదేతి) నామరూపరూపస్య దేవమనుష్యబ్రాహ్మణాదినామరూపకస్య మనసో యదా దృష్టస్మృతిసంప్రమోషాద్దృష్టస్య స్మృతిః స్మరణం స్వప్నావస్థోచ్యతే. తస్యాః సంప్రమోషాన్నివృత్త్యోపరామః సుషుప్తిః తదా యః పరమాత్మా ఈయతే ప్రాప్యతే జీవేన సమన్వితో భవతి "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరం ఏష సుప్తేషు జాగర్తి" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః, జీవస్యాప్రబోధేఽపి పరమాత్మా ప్రబుద్ధ ఇత్యర్థః సర్వథా దుర్జ్ఞేయత్వేఽనుపాస్యత్వం స్యాదితి శంకాం వారయతి యదేతి, కేవలయా ఇత్యనుషజ్జతే, యశ్చ కేవలయా రాగాదికాలుష్యరహితయా స్వసంస్థయా స్వాభావికజ్ఞానేనేయతేఽవగమ్యతే ప్రాప్యతే వా తస్మై హంసాయ శుద్ధాయ శుచిసద్మనే శుద్ధాంతఃకరణసద్మనే ఉపాసనవిశుద్ధాంతఃకరణే సన్నిహితాయేత్యర్థః. యద్వా కేవలయా స్వసంస్థయా హంసాయ విశుద్ధాయ రాగాద్యకలుషితేన అపరిచ్ఛిన్నానందరూపవిషయకానిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నధర్మభూతజ్ఞానేన విశుద్ధాయాస్పృష్టచిదచిద్ధర్మాయ శుచిసద్మనే ఉపాసనయా పరిశుద్ధమంతఃకరణం సద్మ అభివ్యక్తిస్థానం యస్య తస్మై ఇత్యర్థః "హంసః శుచిషత్" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిప్రేతః. ౨౬

శుచి సద్మన ఇత్యుక్తమేవ ప్రపంచయతి (మనీషిణ ఇతి) త్రివృద్భిః త్రయాణాం పృథ్వ్యాదీనాం యత్ర తత్ త్రివృత్త్రిక మిత్యర్థః తద్రూపాభిః త్రికత్రయ మాపన్నాభిరితి యావత్, నవభిః శక్తిభిః.

"శ్రియా పుష్ట్యా గిరా కాంత్యా కీర్త్యా తుష్ట్యేలయోర్జయా।
విద్యయాఽవిద్యయా శక్త్యా మాయయా చ నిషేవితమ్॥"

ఇతి వక్ష్యమాణాభిః శక్తిభిః కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణరూపాభిః శక్తిభిః సహాంతర్హృది సంనివేశితం స్వేచ్ఛయా సన్నివిష్టం గూఢం బాహ్యైః కరణైరగ్రాహ్యం, అనేన-

"తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్।
అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా—" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః.

దుర్దర్శం మనసా గ్రహీతు మశక్యం గుహాయాం హృదయే నిహితం గహ్వరే జీవే తిష్ఠతీత్యంతరాత్మతయేతి తథా యం మనీషిణః పరమాత్మయాథాత్మ్యవివేచనకుశలాః మనీషయా యోగపరిశుద్ధయా ధియా

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

వహ్నిం యథా దారుణి పాంచదశ్యం మనీషయా నిష్కర్షంతి గూఢమ్. ౨౩

స వై మమాశేషవిశేషమాయా నిషేధనిర్వాణసుఖానుభూతిః,
స సర్వనామా స చ విశ్వరూపః ప్రసీదతా మనిరుక్తాత్మశక్తిః ౨౪

యద్యన్నిరుక్తం వచసా నిరూపితం ధియాక్షభి ర్వా మనసా వోత యస్య,

నిష్కర్షంతి ప్రకృతిపురుషాభ్యాం పృథక్ పశ్యంతీత్యర్థః యథా మథ్నా మథనసాధనేనోత్తరారణినా దారుణి అధస్తమారణౌ పాంచదశ్యమగ్నిం నిష్కర్షంతి తద్వత్ పాంచదశ్యం పంచదశీయుకర్మ సంబంధినం దర్శ పూర్ణమాసానుష్ఠానం హి పంచదశ్యుపక్రమమగ్న్యాధానమపీతి వైదికోఽగ్నిః పాంచదశ్య ఇత్యుచ్యతే. యం నిష్కర్షంతి స వా ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౩

ఏవ ముక్తవిధం పరమాత్మాన మన్యైశ్చ తదసాధారణైర్ధర్మైః విశిష్టం తదనుగ్రహం ప్రార్థయతే (స వా ఇతి) స వై ఉక్తవిధో భగవానశేషాః సర్వే విశేషా వికారాః యస్యాస్తస్యా మాయాయాః నివృత్త్యా యన్నిర్వాణసుఖం దుఃఖాసంభిన్నం మోక్షసుఖం తస్మిన్ అనుభూతి రనుభవో యస్య ముక్తానా మనుభవవిషయ ఇత్యర్థః. య ఈదృశః స ఏవ సర్వనామా సర్వైః శబ్దైర్వాచ్య ఇత్యర్థః, సర్వశబ్దనామ యస్యేతి వా "సర్వః శర్వః శివః స్థాణుః" ఇతి నామపాఠాత్ సర్వశబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తపౌష్కల్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. సర్వనామత్వే హేతుః స చ విశ్వరూప ఇతి విశ్వశరీరకత్వాత్ సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి భావః విశ్వాంతర్గతవస్తువాచినః శబ్దాః తచ్ఛరీరం తమేవాభిదధతి శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యంతబోధనశక్తేః యద్వా సర్వశబ్దస్య కృత్స్నజగద్వాచిత్వాత్ తస్య చ తచ్ఛరీరత్వాత్ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యేన తమేవాభిధత్త ఇతి భావః నను విశ్వరూపత్వం స్వపరగతధర్మాసంస్పర్శనం చేతి కథముభయం తత్రాహ అనిరుక్తాత్మశక్తిః వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యాః స్వాభావిక్యః శక్తయో యస్య సః విచిత్రశక్తిత్వాత్ తదుభయోపపత్తిరితి భావః. ఏవంభూతో భగవాన్ మమ ప్రసీదతాం మా మను గృహ్ణాత్విత్యర్థః. ౨౪

నను యది విశ్వం తస్య శరీరం న తు స్వరూపం తర్హి కేన లక్ష్యతే ఇత్యత్రాహ (యద్యదితి) యద్యత్ వచనా నిరుక్తం శబ్దేనాభిహితం జాతిగుణాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య శబ్దేన బోధితం తథా ధియా నిరూపితం వ్యవసితం అక్షభి రింద్రియైః గృహీత ముతాపి మనసా నిరూపితం సంకల్పితం యద్యపి యస్య స్వరూపం మా భూ న్న భవతి కిం తు శరీర మేవేతి భావః. వచ ఆదిభిః నిరుక్తాదేః

మా భూత్ స్వరూపం గుణరూపం హి తత్తత్ స వై గుణాపాయవిసర్గలక్షణః ౨౮

యస్మిన్ యతో యేన చ యస్య యస్మై యద్యో యథా కురుతే కార్యతే చ,

తత్స్వరూపత్వాభావే హేతుః (గుణరూపహేత్వితి) గుణరూపాః సత్త్వాదిగుణాత్మకాః హేతవో యస్య తద్గుణరూపహేతు సత్త్వాదిగుణత్రయకార్యం సత్త్వాదిగుణగతమేవ న తు తత్స్వరూపగతోఽసాధారణో ధర్మో యేన తదుపలక్ష్యం పరమాత్మస్వరూపం స్యాత్ గుణరూపం హి తదితి పాఠే హి యస్మాత్ తద్గుణానామేవ రూపం గుణరూపం వర్ధితమితి పాఠాంతరే గుణరూపైః సత్త్వాదిగుణగతై రసాధారణాకారైః వర్ధితమారబ్ధమిత్యర్థః తథాప్యసౌ పరమాత్మా గుణాపాయవిసర్గలక్షణః గుణకార్యభూత ప్రపంచస్య సంహారసర్గౌ లక్షణం యస్య తథోక్తః అపాయవిసర్గాభ్యాం స్థితిరపి లక్ష్యతే యద్యపి కార్యాత్మకం జగన్న పరమాత్మనో లక్షణం, తథాపి కార్యప్రపంచగతోత్పత్తిస్థితిప్రళయకారణత్వం పరమాత్మనోఽసాధారణో ధర్మ ఇతి తేన తత్స్వరూప ముపలక్ష్యతే ఇత్యర్థః. ప్రపంచజన్మాది కారణత్వమపి న పరమాత్మనః స్వరూపవిశేషణతయా లక్షణం కారణత్వస్య చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మనిష్ఠత్వేన విశేష్యభూతబ్రహ్మస్వరూపనిష్ఠత్వాభావాత్. కిం తు చంద్రాదేః శాఖాగ్రాదివత్ తదుపలక్షణతయా లక్షణమితి బోధ్యమ్. ౨౮

నను దేవమనుష్యాదిశరీరనిర్వర్త్యం కర్మ తదాత్మభూతజీవకర్తృకం తద్బంధకం చ దృష్టం యత్తస్య సుఖదుఃఖాదివత్ చేతనధర్మత్వాత్ ఏవం కృత్స్నం చిదచిదాత్మకం జగత్ పరమాత్మనః శరీరం చేత్ తద్వ్యాపారోఽప్యనేకకారకనిర్వర్త్యః పరమాత్మాశ్రయ ఏవ స్యాదితి తథా సతి స బధ్యేత అథా చ "నిష్క్రియం నిష్కలమ్" ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః. కించైకస్య చైకస్య చేతనస్యైకదైకమేవ శరీరం దృష్టమతః కథమేకస్య పరమాత్మనో దేవమనుష్యాద్యనేకాని శరీరాణీతి న విశ్వరూపత్వం పరమాత్మనః సంభవతి. యద్యసౌ కారణత్వాత్ కార్యభూతవిశ్వరూపః కార్యకారణయో రభేదా దిత్యుచ్యతే తర్హి ఏవ ఆదిభిః నిరుక్తాదికం తస్య స్వరూపమేవ స్యాత్. పరిణామికారణస్య అధిష్ఠాత్రపేక్షత్వదర్శనాత్. తస్యాప్యధిష్ఠాత్రపేక్షేతి పూర్వోక్తపరత్వ విరోధ ఇత్యాద్యాశంకాం నిరాకరోతి యస్మిన్నితి. తావదనేక కారకనిర్వర్త్యస్య వ్యాపారస్య పరమాత్మాశ్రయత్వ మభ్యుపగమ్యత ఏవేతి న తచ్చోదనీయ మిత్యాహ యస్మిన్నితి పూర్వార్ధేన. తత్ర యస్మిన్నిత్యాదిభిః విభక్తిభిః అధికరణోపాదానకరణసంప్రదానకర్మ కర్తృశక్తయో వివక్షితాః. యస్యేతి షష్ఠ్యా తు సంబంధసామాన్యం కురుతే ఇతి ప్రయోజకకర్తృశక్తిః కార్యత ఇతి ప్రయోజ్యకర్తృశక్తిః యదేత్యనేన కాలః ఉక్తశక్తీనాం కాలోపాధికత్వాత్ యథేతి పాఠే తూక్తకారకశక్తిగతాః ప్రకారవిశేషా వివక్షితాః. క్రియతే కార్యతే చేతి కృఞ్ధాతునా తత్కారక నిష్పాద్యా క్రియా వివక్షితేతి తత్తత్కారకాశ్రయత్వకృతాః క్రియాగతవిశేషా వా నిర్దిశ్యంతే.

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

పరావరేషాం పరమం ప్రాక్ప్రసిద్ధం తద్బ్రహ్మ తద్ధేతు రనన్యదేకమ్ ౩౦

యస్మిన్నిత్యాదీనాం తు తదిత్యుత్తరేణాన్వయః. సప్తమ్యాదివిభక్తిప్రకృతిభూతైః యచ్ఛబ్దైస్తు అధికరణాది కారకశక్త్యాశ్రయాణి వస్తూని వివక్షితాని. కురుతే కార్యతే చేత్యత్ర లకారేణ ప్రయోజ్యప్రయోజక కర్తృశక్త్యాశ్రయం ద్రవ్యమపి వివక్షితం లకారాణాం కృతిమత్యేవ శక్తిరిత్యన్యత్ర విస్తరః. సుప్తిఙన్తస్థలే చ ప్రకృత్యర్థవిశేష్యకః శాబ్దబోధః ఏవం చ తత్తద్వ్యాపారనిర్వర్తకాధికరణాదిశక్త్యాశ్రయాణి ద్రవ్యాణి సంబంధసామాన్యాశ్రయత్వేన తద్బ్రహ్మేత్యర్థః శక్త్యాశ్రయవస్తూనాం పరమాత్మ శరీరత్వేన విశేషణత్వాత్ తస్యైవ ముఖ్యత్వేన కారకశక్త్యాశ్రయత్వాత్ ఆధారశక్త్యాశ్రయత్వాత్ సర్వస్య వ్యాపారస్య తదాయత్తత్వ ముపపన్నమితి భావః. నన్వేవం కారకశక్త్యాశ్రయత్వప్రయుక్తం పరమాత్మనః సక్రియత్వం తత్ప్రయుక్తం కార్యత్వం తత్ప్రయుక్త మనిత్యత్వం చ ప్రసజ్యేత తథాచ. "నిష్క్రియం నిష్కలం నిత్యం విభుమ్" ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః అత ఆహ (ప్రాక్ ప్రసిద్ధమితి.) హేతురితి చ. హేతుః ప్రాక్ప్రసిద్ధ మిత్యనేన కార్యావస్థాయాః పూర్వం కారణత్వేనావస్థితత్వముచ్యతే అయం భావః తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి" ఇత్యాదిప్రమాణవశాత్ కార్యస్య జగతః చిదచిదీశ్వరాత్మకత్వమభ్యుపేత్యం కార్యసజాతీయత్వాచ్చ కారణస్య తదపి తత్త్వత్రయాత్మకమేవ యుక్తిబలాత్ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి" ఇత్యాది ప్రమాణబలాచ్చాభ్యుపగంతవ్యం తత్ర కార్యావస్థాయాం చ "యః ఆత్మని తిష్ఠన్ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యోఽక్షర మంతరే సంచరన్, యస్యాక్షరం శరీరం యోఽవ్యక్త మంతరే సంచరన్, యస్యావ్యక్తం శరీరం" ఇత్యాదిప్రమాణబలాత్ ఆత్మత్వేన పరమాత్మనో విశేష్యత్వం చిదచితోః శరీరత్వేన విశేషణత్వం చేషితవ్యమ్ ఏవం చ కారణత్వేనావస్థితం బ్రహ్మసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం కార్యావస్థాయాం స్థూలచిదచిద్విశిష్టత్వేనావస్థితమితి కారకశక్త్యాశ్రయత్వస్య తస్య తస్మిన్ శరీరభూతచిదచిదాత్మకత్వాత్ తత్ప్రయుక్తం సక్రియత్వాదిక మపి సద్వారకమేవేతి విశేష్యభూతే తస్మిన్ న తస్య సాక్షాత్ ప్రసంగః నిష్క్రియత్వాదిశ్రవణం తు విశేష్యభూతబ్రహ్మస్వరూపాభిప్రాయకమితి న తద్విరోధః కార్యావస్థ కారణావస్థయో స్తస్య చిదచిచ్ఛరీరకత్వాదేవ విశ్వరూపత్వమప్యుపపన్నమ్. "ఏషోఽణురాత్మా" ఇతి శ్రుతివశాత్ జీవస్యాణుపరిమాణత్వావగమా త్తస్యైకదాఽనేకశరీరప్రవేశాసంభవేఽపి "సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిశ్రుత్యా తత్స్వరూపస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, తస్యానేకశరీరేషు జీవంతః ప్రవేశో నియమనం సంభవతీ, త్యనేకశరీరకత్వోపపత్తిః కార్యావస్థాయాం కారణావస్థాయాం చ చిదచిచ్ఛరీరక త్వాత్ విశ్వరూపత్వమపి తస్యోపపన్నమ్. నను విశ్వరూపత్వం నామ విశ్వం రూపం శరీరం యస్య

యచ్ఛక్తయో వదతాం వాదినాం వై వివాదసంవాదభువో భవంతి.

తస్య భావస్తత్త్వమితి న వివక్షితం, తథా సతి "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ ఐతదాత్మ్యమ్" ఇత్యాది జగద్బ్రహ్మతాదాత్మ్యశ్రవణవిరోధాపత్తేః. కిం తు విశ్వరూపత్వం నామ విశ్వానన్యత్వమేవ. ఏవం చ నమః పరాయేత్యుపక్రాంతపరత్వవిరోధస్తత్రాహ. (అనన్యదితి.) విశ్వానన్యదిత్యర్థః. విశ్వరూపత్వస్య విశ్వాఽనన్యాత్మకత్వేఽపి న విరోధః యత్ ప్రాక్ ప్రసిద్ధం కారణం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం తదేవ కార్యావస్థాయాం స్థూలచిదచిద్విశిష్టమిత్యేకస్యైవ అవస్థాద్వయయోగిత్వేన కారణావస్థకార్యావస్థయోరేక ద్రవ్యగతత్వేన విశ్వానన్యత్వోపపత్తేః. అనేనాసత్కార్యవాదవ్యుదాసః. తథా చ శారీరకం సూత్రమ్— "తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః" (2–1–15) ఇతి ఉపక్రాంతం పరత్వం తత్ప్రయుక్తం నిస్సమాభ్యధికత్వం చ విశేష్యనిష్ఠమిత్యభిప్రాయేణ పరమం పరావరేషామితి చోక్తం. పరావరేషాం బ్రహ్మాదిజీవానామపి పరం కారణమాత్రస్యాధిష్ఠాత్రపేక్షత్వశంకాం వారయతి (ఏకమితి.) నిస్సమాభ్యధిక మేవమేవ ప్రాక్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. ఇదం చైకత్వం స్వరూపనిష్ఠమితి విశేష్యాకారేణ నిమిత్తత్వం, విశిష్టాకారేణ ఉపాదానత్వమిత్యుక్తం భవతి లోకే మృత్కులాలయోః జడత్వాత్ అసర్వశక్తిత్వాచ్చ తయోర్నిమిత్తోపాదానయోర్భేదః పరమాత్మనస్తు చిదచిద్విశిష్టస్య సర్వశక్తిత్వాత్ జగదాకారేణ పరిణామస్య సర్వజ్ఞత్వాత్ నిమిత్తత్వస్య చోపపత్తిరిత్యభిప్రాయః. యద్వా తద్ధేతురిత్యనేన నిమిత్త కారణత్వ ముచ్యతే, ఏక మిత్యనే నైకమేవాద్వితీయమిత్యాదావివ అవిభక్తనామరూపసూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టత్వ ముచ్యతే, ప్రపంచస్యానేకకారకాత్మత్వేన బహుత్వస్య పూర్వముక్తత్వాత్తస్య చ నామరూపవిభాగనిబంధనత్వాత్ తత్ప్రతిసంబంధినామరూపవిభాగాభావనిబంధనైకత్వస్యైకపదగ్రాహ్యత్వౌ చిత్యాత్ తథాచైకమవిభక్తనామరూపత్వేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ ప్రాక్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. బ్రహ్మేత్యనేన నిమిత్తత్వోపాదానత్వోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిగుణానంత్యరూపనిరతిశయ బృహత్త్వముచ్యతే. ౭౦

నను విశ్వం పరమాణుకారణకం ఈశ్వరస్తు నిమిత్తమితి వైశేషికాదయః. ప్రధానకారణకం పురుషాతిరేకేణేశ్వరః స్యాన్న వా పురుషస్తు నిమిత్తమాత్రమితి సాంఖ్యాదయో వదంతి. కించ సర్వమపి వస్తు నిత్యమనిత్యం చ భిన్న మభిన్నం చేతి. తథా సదసత్ సదసదాత్మకం చేతి వదంతి అతః కథం కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మైకకారణత్వం తదనన్యత్వం చోచ్యతే ఇతీమాం శంకాం పరిహరన్ నమస్కరోతి. యచ్ఛక్తయ ఇతి వదతాం గ్రంథనిబంధనేన స్వశాస్త్రముపదిశతామిత్యర్థః. వాదినాం వాదం కుర్వతాం వైశేషికాదీనాం యస్య పరమాత్మనః శక్తయః పృథివ్యాదయః వివాదసంవాదయోః పరస్పరవిరుద్ధయోః వాదయోః భువః విషయభూతా భవంతి శక్తిశబ్దేన పృథివ్యాదయ ఉచ్యంతే తేషాం భగవతః కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వాత్తథా చ భగవాన్ పరాశరః "ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

కుర్వంతి చైషాం ముహురాత్మమోహం తస్మై నమోఽనంతగుణాయ భూమ్నే

అస్తీతి నాస్తీతి చ వస్తునిష్ఠయో రేకస్థయో ర్భిన్నవిరుద్ధధర్మయోః,

విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణః శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్" ఇతి జగదాత్మకాన్ పృథివ్యాదీన్ శక్తిశబ్దేన వ్యపదిష్టవాన్. నను సర్వైరపి పృథివ్యాదిస్వరూపాభ్యుపగమాన్నానేకవివాదభువ స్తత్రాహ (కుర్వంతీతి.) యస్య శక్తయః పృథివ్యాదయః ఆత్మమోహం స్వవిషయకమోహం తేషాం వాదినాం కుర్వంతి. పృథివ్యాదిస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి పరమాణుకారణకత్వనిత్యానిత్యత్వభిన్నాభిన్నత్వసదసత్త్వాది ప్రకారవిప్రతిపత్తిం కుర్వంతి. ప్రధానకారణకత్వవిప్రతిపత్తివిషయప్రకారవత్యః శక్తయో భవంతి ఇత్యర్థః. తస్మై అనంతగుణాయ అసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణాయ భూమ్నే స్వరూపతోఽపి బృహతే నమః. యద్యప్యేవం వాదినాం వివాదాస్తథాపి పృథివ్యాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వతత్కారణకత్వయోః పృథివ్యాద్యవస్థాయా అనిత్యత్వేఽపి ద్రవ్యస్య నిత్యతాయాః తస్య సతతపరిణామత్వేనాసదాత్మకత్వానాదేశ్చ శ్రుతిస్మృత్యాదిబహుప్రమాణప్రతిపన్నత్వేనా వైదికానాం కేవలం విప్రతిపత్తిరేవేతి భావః. శ్రుతయస్తు "యస్యాత్మా శరీరం యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీర మాత్మన ఆకాశః సంభూతః తోయేన జీవాన్ విససర్జ భూమ్యాం నాసదాసీ న్నోసదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్" ఇత్యాదయః స్మృతయశ్చ విష్ణోః సకాశాదుద్భూతమ్-

అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయ స్తథా।
యదంబు వైష్ణవః కాయ స్తతో విప్ర వసుంధరా॥
పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతాబ్ధ్యాదిసంయుతా।
తదేత దక్షయం నిత్యం జగత్ స్థావరజంగమమ్॥
ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి।
సద్భావ ఏవం భవతో యమోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్యమన్యత్"

ఇత్యాదయోఽనుసంధేయాః. అనంతగుణాయేత్యనేన నిర్గుణత్వవాదో భ్రమమూలక ఇతి సూచితమ్. "యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" ఇత్యాదిబహుశ్రుతిభిః కల్యాణగుణాకరత్వస్య సంప్రతిపన్నత్వాత్. భూమ్నః ఇత్యనేన జీవానా మభూమత్వం జ్ఞాపితమ్. ఏవం పృథివ్యాదిస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి తత్ప్రకారవిప్రతిపత్తి రుక్తేతి ౩౧

ఇదానీం పరమాత్మరూపప్రతిపత్తిం వదన్ వాదవిప్రతిపత్తీనాం శాస్త్రానుసారేణ పరిహారప్రస్వ మాహ (అస్తీతి.) ఘటపటాదివస్తునిష్ఠావస్తిత్వానాస్తిత్వధర్మౌ దృష్టౌ యోగసాంఖ్యయోర్మతయోః తావేకస్థా

అపేక్షితం కించన యోగసాంఖ్యయోః సమం పరం హ్యనుకూలం బృహత్తత్. ౩౨

యోఽనుగ్రహార్థం భజతాం పాదమూలమనామరూపో భగవాననంతః,
నామాని రూపాణి చ జన్మకర్మభి ర్భేజే స మహ్యం పరమః ప్రసీదతు. ౩౩

వీశ్వర విషయౌ చేద్విరుద్ధౌ స్యాతామ్. ఏవమస్తిత్వనాస్తిత్వయోర్భిన్నయోః విరుద్ధయోః ధర్మయోః వ్యవహ్రియమాణయోః సతోరప్యకించనాపేక్షితం వేదాంతవాక్యముపేక్షితమ్. అతీంద్రియేశ్వరవిషయకాస్తిత్వనాస్తిత్వయోః ప్రమాణజిజ్ఞాసాయాం అనాదినిధనావిచ్ఛిన్న సంప్రదాయాసంభావ్యమానదోషగంధం వేదాంతవాక్యమేవ ప్రమాణమపేక్షిత మిత్యర్థః. తచ్చ వేదాంతవాక్యం "సత్యం జ్ఞానం" ఇత్యాది తద్గమ్యం చ సమమేకరూప మనుకూల మానందరూపం పరం సర్వవిలక్షణం బృహదపరిచ్ఛిన్న మతో వేదాంతవాక్యరూపం ప్రమాణం విహాయ కేవలాస్తిత్వనాస్తిత్వవివాదో భ్రమమూలో వ్యర్థ ఇతి భావః. యద్వా అనన్యగుణాయేత్యనేన గుణా న సంతీతి వాదో భ్రమమూల ఇతి సూచితమ్ తదేవోపపాదయతి (అస్తీతి.) యః సర్వజ్ఞః" ఇత్యాదిభిః గుణజాతమస్తీత్యవగమ్యతే. నిష్క్రియం నిష్కలమిత్యాదిభిః నైర్గుణ్యం తౌ చాస్తిత్వనాస్తిత్వధర్మావుభౌ ఏకవస్తునిష్ఠౌ చేద్విరుద్ధౌ తయోశ్చ భిన్నాధికరణయోః విరుద్ధయోర్ధర్మయోః వస్తునిష్ఠయో రేకస్థయోః సతో రేకస్మిన్ వస్తుని తయో ర్విరోధే ఇత్యర్థః తత్రాన్యతరవ్యవస్థాపకం కించిత్ బ్రహ్మస్వరూపశోధకం వేదాంతవాక్యం ప్రమాణమపేక్షితమ్ ఏవం సాంఖ్యయోగయోరపి సమం తుల్యం తయోరపీశ్వరస్వరూపసద్భావాభావయోర్విరోధే ఇతి అన్యతరవ్యవస్థాపకం కించిత్ప్రమాణమపేక్షితమిత్యర్థః తచ్చ వాక్యం "సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" ఇత్యాదికం తద్వాక్యప్రతిపన్నం చ వస్తు పరమనుకూలం బృహచ్చ పరత్వానుకూలత్వబృహత్త్వాదిగుణయుక్తమితి నిర్గుణవాదో నిరీశ్వరవాదశ్చ భ్రమమూలక ఇతి భావః. యోగసాంఖ్యయోరితి దృష్టాంతార్థం తయోర్మధ్యే యథా నిరీశ్వరవాదః తథా గుణాసత్త్వవాదోఽపీతి అత్ర పరశబ్దేన ప్రకృతిపురుషవిలక్షణవాచినా సత్యశబ్దారో వివక్షితః. అనుకూలశబ్దేన జ్ఞానశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతః ఆనంద రూపజ్ఞానస్యైవ అనుకూలత్వాత్ బృహత్పదేనానంతశబ్దార్థః స్వరూపేణ గుణైశ్చ అపరిచ్ఛిన్నం హి బృహచ్ఛబ్దార్థః సంకోచక ప్రమాణాభావాత్. ౩౨

ఏవం వాదినాం విప్రతిపత్తివిషయత్వేన బ్రహ్మస్వరూప తద్గుణతచ్ఛక్తీనాం దుర్జ్ఞేయత్వముక్తమ్ అథైవం దుర్జ్ఞేయస్వరూపగుణశక్తిరప్యాశ్రితసులభ ఇతి వదన్ తదనుగ్రహం ప్రార్థయతే. యో భగవాన్ స్వపాదమూలం భజతా మనుగ్రహార్థం స్వయమనామరూపః కర్మకృత నామరూప రహితోఽపి జన్మకర్మభి రవతారచేష్టితైః సహ నామాని దురితక్షపణక్షమాణి రామకృష్ణాదినామాని రూపాణి స్వేచ్ఛోపాత్తాన్యప్రకృతాని శరీరాణి చ భేజే ఆత్మానం దర్శయితుం పరిగృహీతవాన్. స పరమః నిస్సమాభ్యధికః మహ్యం ప్రసీదతామ్. ౩౩

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

యః ప్రాకృతైర్జ్ఞానపథైర్జనానాం యథాశయం దేవగతో విభాతి,
యథానిలః పార్థివ మాశ్రితో గుణం స ఈశ్వరో మే కురుతాన్మనోరథమ్. ౩౪

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి స్తుతః సంస్తుతవతః స తస్మిన్నఘమర్షణే.
ఆవిరాసీత్ కురుశ్రేష్ఠ భగవాన్ భక్తవత్సలః ౩౫

కృతపాదః సుపర్ణాంసే ప్రలంబాష్టమహాభుజః,
చక్రశంఖాసిచర్మేషుధనుఃపాశగదాధరః. ౩౬

ఏవం స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టో భక్తానుగ్రహార్థమవతీర్ణస్తైరుపలభ్యత ఇత్యుక్తమ్ విశ్వరూపేఽపి తైరుపలభ్యత ఇత్యాహ (యః ప్రాకృతైరితి) ప్రాకృతార్థగోచరైర్జ్ఞానపథైరింద్రియైః యథాశయం మనోవృత్త్యనుగుణ మింద్రియాణాం మనోవృత్త్యనుగుణప్రవృత్తేః దేహగతః స్వదేహభూతవివిధవస్తుగతో విభాతి ప్రకాశతే ఇత్యర్థః. యథా రాజశరీరే దృష్టే రాజా దృష్టో భవతి ఏవం జగతః పరమాత్మశరీరత్వాత్ జగదాత్మకాత్మవిశిష్టః జగద్దర్శనే సతి పరమాత్మా దృష్టో భవతీతి. జగద్విలక్షణస్యాప్యస్య విశిష్టతయా ప్రకాశే దృష్టాంతమాహ యథాఽనిల ఇతి స్వయం పృథివీలక్షణో వాయుః పార్థివగుణమాశ్రితః పార్థివపుష్పపరాగసంస్పృష్టః గంధవహ ఇతి ప్రకాశతే. తద్వజ్జగద్విలక్షణోఽపి జగచ్ఛరీరకత్వాత్తన్మాత్రరూపభక్త్యా పరమాత్మావభాసత ఇత్యర్థః. "కారిస్మవాన్ యో బిభర్తి తస్మై భూమ్యాత్మనే నమః" ఇత్యాద్యుక్తమ్ ౩౪

ఏవం తుభ్య ముపదిష్టేనానేన స్తోత్రేణాభిష్టుతో భగవాన్ ప్రాచేతసస్య ప్రసన్నోఽభూదిత్యాహ మునిః (ఇతీతి.) హే కురుశ్రేష్ఠ! ఇతీత్థం స్తుతో భగవాన్ తస్మిన్నఘమర్షణే తీర్థే సంస్తుతవతో దక్షస్య ప్రాదురాసీత్ ప్రత్యక్షోఽభూత్ పురత ఇతి శేషః. తత్ర హేతుః భక్తవత్సలః ౩౫

ప్రాదుర్భూతం భగవంతం వర్ణయతి (కృతపాద ఇతి) సుపర్ణస్య గరుత్మతోఽంసే స్కంధయోః కృతే విన్యస్తౌ పాదౌ యేన ప్రలంబా ఆజానులంబినః అష్టౌ మహాభుజా యస్య శంఖాద్యాయుధధరః. తత్రాసిః ఖడ్గః. చర్మ ఖేటః. ౩౬

పీతవాసా ఘనశ్యామః ప్రసన్నవదనేక్షణః,
వనమాలానివీతాంగో లసచ్ఛ్రీవత్సకౌస్తుభః ౩౭

మహాకిరీటకటకః స్ఫురన్మకరకుండలః,
కాంచ్యంగుళీయవలయనూపురాంగదభూషితః. ౩౮

త్రైలోక్యమోహనం రూపం బిభ్రత్ త్రిభువనేశ్వరః,
వృతో నారదనందాద్యైః పార్షదైః సురయూథపైః,
స్తూయమానోఽనుగాయద్భిః సిద్ధగంధర్వచారణైః ౩౯

రూపం తన్మహదాశ్చర్యం విచక్ష్యాగతసాధ్వసః
ననామ దండవద్ భూమౌ ప్రహృష్టాత్మా ప్రజాపతిః. ౪౦

న కించనోదీరయితు మశకత్ తీవ్రయా ముదా,
ఆపూరితమనోద్వారైః హ్రదిన్య ఇవ నిర్ఝరైః ౪౧

పీతే వాససీ యస్య సః. ఘన ఇవ శ్యామః, ప్రసన్నం వదన మీక్షణం చ యస్య సః. వనమాలయా నివీతం అంగం యస్య సః లసన్ శ్రీవత్సః కౌస్తుభశ్చ యస్య సః. ౩౭

మహాన్తి కిరీటం స్ఫురంతీ కటకే చ యస్య సః. మకరాకారే కుండలే యస్య కాంచ్యాదిభి ర్భూషితః అలంకృతః తత్ర కాంచీ కటిమేఖలా వలయమత్ర పాదభూషణం కటకస్యోక్తత్వాత్. ౩౮

త్రైలోక్యం మోహయతీతి త్రైలోక్యమోహనం, నంద్యాదిత్వాత్ ల్యుః. శ్రీపురుషోత్తమ మంత్రోపాస్యం శ్రీపురుషోత్తమాఖ్యం తద్రూపం బిభ్రత్ త్రిభువనేశ్వరః. నారదాదిభిః పార్షదైః సురశ్రేష్ఠైశ్చ పరివృతః అను పృష్ఠతో గాయద్భిః అనుసృతః ఏవంవిధః ప్రాదురాసీదితి పూర్వేణాన్వయః. ౩౯

తన్మహదాశ్చర్యం భగవతో రూపం విలోక్య గతసాధ్వసః వీతభయః ప్రజాపతిః ప్రాచేతసః ప్రహృష్టచిత్తో భూమౌ దండవ న్నమస్కృతవాన్. ౪౦

తీవ్రయా నిరతిశయయా ముదా ఆపూరితాని మనోద్వారాణి ఇంద్రియాణి తైః యథా హ్రదిన్యో నద్యో నిర్ఝరైః ఆపూర్యంతే తథా మహానందాపూర్ణత్వాన్మనోద్వారాణాం తైర్యుక్తో న కించిదపి మనీషితం కర్తుం శక్తోఽభూదిత్యర్థః. ౪౧

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

తం తథావనతం భక్తం ప్రజాకామం ప్రజాపతిమ్,
చిత్తజ్ఞః సర్వభూతానా మిదమాహ జనార్దనః. ౪౨

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

ప్రాచేతస మహాభాగ సంసిద్ధ స్తపసా భవాన్,
యచ్ఛ్రద్ధయా మత్పరయా మయి భావం పరం గతః. ౪౩

ప్రీతోఽహం తే ప్రజానాథ య త్తేఽస్యోద్బృంహణం తపః,
మమైష కామో భూతానాం యద్భూయాసు ర్విభూతయః. ౪౪

బ్రహ్మా భవో భవంతశ్చ మనవో విబుధేశ్వరాః.
విభూతయో మమ హ్యేతా భూతానాం భూతిహేతవః. ౪౫

తథా నిరతిశయయా ముదా స్వమనీషితవిజ్ఞానేఽప్యశక్త మవనతం నమ్రీభూతం ప్రజాః కామయమానం భక్తం ప్రజాపతిం దక్షం ప్రతి సర్వేషాం సత్త్వానాం భూతానాం చిత్తజ్ఞః అభిప్రాయజ్ఞో భగవాన్ జనార్దనః ఇదం వక్ష్యమాణ మువాచ. ౪౨

ఉక్తమేవాహ (ప్రాచేతస ఇతి) హే మహాబుద్ధిమన్ ! భవాన్ తపసా సంసిద్ధః. యత్ యస్మాత్ పరయా శ్రద్ధయా మయి పరముత్కృష్టం భావం భక్తిం గతః ప్రాప్తవాన్. ౪౩

హే ప్రజానాథ! తే తుభ్య మహం ప్రీతః, కుతః? యస్మాత్ తే తవ తపః అస్య జగతః ఉద్బృంహణం వర్ధకం జగద్వర్ధకత్వాత్ తపసః తేనాహం ప్రీత ఇతి భావః. ఏతదేవోపపాదయతి మమేత్యర్ధేన. మమాయమేవ కామః కోఽసౌ కామ స్తత్రాహ. యద్భూతానాం భూతయః సమృద్ధయో భూయాసుః భవేయురితి య త్తన్మనీషితం జగద్వృద్ధికరత్వాత్ తపసః తేనాహం ప్రీత ఇత్యర్థః. ౪౪

బ్రహ్మాద్యనుభవేన భూతివిస్తారప్రయత్నశ్చ తవోచిత ఏవేత్యాహ (బ్రహ్మేత్యేకేన శ్లోకేన.) బ్రహ్మా చతుర్ముఖః భవో రుద్రః భవంతః ప్రజాపతయః మనవః స్వాయంభువాదయః విబుధేశ్వరా ఇంద్రాదయశ్చ యే తే సర్వే మమ విభూతయః అంశాః భూతానాం భూతిహేతవః సమృద్ధిహేతవః పతిహేతవ ఇతి పాఠే పతయశ్చ హేతవశ్చేత్యర్థః. ౪౫

తపో మే హృదయం బ్రహ్మం స్తను ర్విద్యా క్రియాఽఽకృతిః,
అంగాని క్రతవో జాతా ధర్మ ఆత్మాసవః సురాః. ౪౮

అహమేవాసమేవాగ్రే నాన్యత్ కించాంతరం బహిః,
సంజ్ఞానమాత్రమవ్యక్తం ప్రసుప్తమివ విశ్వతః ౪౯

మయ్యనంతగుణేఽనంతే గుణతో గుణవిగ్రహః,

విశ్వవృద్ధికరత్వాత్ తపసాఽహం ప్రీత ఇత్యుక్తం తదేవ స్తువన్ ప్రసంగాదన్యాన్యపి లోకవృద్ధికరాణి స్తౌతి (తప ఇతి) హే బ్రహ్మన్। తపః ధ్యానం మమ హృదయం విద్యా మన్త్రజపః తనుః శరీరం క్రియాః స్మార్తక్రియా ఆకృతిః సంస్థానం క్రతవో యజ్ఞాశ్చ మమాంగాన్యవయవాః సోమసాధ్యా యజ్ఞాః క్రతవశ్చ పురోడాశాదసాధ్యాస్తు యజ్ఞా ఇతి భేదః క్రతవో జ్ఞారా ఇల పారే క్రతవో మమాంగాని జాతా ఇత్యర్థః. ధర్మః స్మార్తో దానాదిరూపః, ఆత్మా మనః, అసవః ప్రాణాః తప ఆదీనాం స్వహృదయత్వేన రూపణం తత్ స్తుత్యర్థః స్వస్య జగదుత్పత్తిస్థితిలయహేతుత్వాత్ జగత్కారణ స్యావయవత్వేన రూపణే హి తపఆదీనాం స్తుతిః సంపన్నా భవతి. యద్వా. హృదయం స్వాపత్యాంగాత్మ సూనాం లోకే ప్రీతివిషయిత్వదర్శనాత్ స్వస్య తపఆదయో వికారాః ప్రీతివిషయా ఇతి జ్ఞాపనాయ హృదయాదిభావేన రూప్యంతే. ౪౮

భగవత స్తపోపబృంహితత్వమేవ వక్తుం తావజ్జగదుత్పత్తేః ప్రాక్కారణస్య వస్తునోఽవస్థాన ప్రకారమాహ (అహమేవేతి) అగ్రే సృష్టేః ప్రాగహమేవాసం అహమేక ఏవ అవిభక్తనామ రూపచిదచిచ్ఛరీరకోఽవస్థితః ఇత్యర్థః తదేవోపపాదయతి. అన్యదాంతరం చిద్రూపం బహిరచిద్రూపం కించిన్నాసీత్ కార్యావస్థాపన్నం చిదచిత్తత్త్వం కించిన్నాసీదిత్యర్థః తదా జీవప్రకృత్యోస్స్వరూప నాశశంకావ్యావృత్త్యర్థమాహ (సంజ్ఞానమాత్రమితి) సంజానాతీతి సంజ్ఞానం. నంద్యాదిత్వాత్ కర్తరి ల్యుః. తదేవ అస్మాత్రం మాత్రశబ్దేన దేవమనుష్యాదినామరూపవిభాగవ్యావృత్తిః నామరూప విభాగరహితం జ్ఞానం తథా విశ్వతః కార్త్స్న్యేన ప్రసుప్తం ప్రలీనం సూక్ష్మమవ్యక్తం ప్రధానం చ ప్రసుప్తమివేతీవశబ్దేన తస్య లీనత్వేఽపి జగదాత్మనా పరిణామశక్తిః తిస్యానపగతేత సూచ్యతే ౪౯

అనంతకల్యాణగుణాకరే స్వరూపతోఽప్యనంతే మయి ఆసీదితి క్రియాపదవిపరిణామేనాన్వయః. మయి శరీరత్వేనావస్థితమాసీ దిత్యర్థః. ఏవం సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వేనావస్థితస్య మమ శరీరభూతాత్ గుణత్రయాత్మకప్రధానాత్ మహదాదిక్రమేణ గుణవిగ్రహః త్రిగుణపరిణామరూపో బ్రహ్మాండాత్మకో

యదాఽఽసీత్ తత ఏవాద్యః స్వయంభూః సమభూ దజః ౪౮

స వై యదా మహాదేవో మమ వీర్యోపబృంహితః,
మేనే ఖిల మివాత్మాన ముద్యతః సర్గకర్మణి ౪౯

అథ మేఽభిహితో దేవ స్తపోఽతప్యత దారుణమ్,
నవ విశ్వసృజో యుష్మాన్ యేనాదావసృజద్ విభుః ౫౦

ఏషా పంచజనస్యాంగ దుహితా వై ప్రజాపతేః.
అసిక్నీ నామ పత్నీత్వే ప్రజేశ ప్రతిగృహ్యతామ్. ౫౧

మిథునవ్యవాయధర్మ స్త్వం ప్రజాసర్గ మిమం పునః,
మిథునవ్యవాయ ధర్మిణ్యాం భూరిశో భావయిష్యసి. ౫౨

విగ్రహో మమ దేహః యదాసీ త్తదా తతో గుణవిగ్రహోదేవాద్యః సమష్టిపురుషః స్వయంభూ రయోనిజః అజో బ్రహ్మా ఆసీత్ ౪౮

స వై మహాదేవో బ్రహ్మా మమ వీర్యేణ సంకల్పరూపజ్ఞానేన ఉపబృంహితః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యుక్తరీత్యా సంకల్పజ్ఞానేన వ్యాప్త ఇత్యర్థః. తదా సర్గకర్మణి జగత్సృష్టికర్మణి ఉద్యుక్తోఽపి ఖిల మసమర్థ మివాత్మానం స్వాత్మానం మేనేఽవమన్యత ౪౯

అథాసమర్థత్వేనాత్మనో మననో మననాంతరం మే మయాభిహితః తపః తపేత్యభిహితః దారుణం దుష్కరం తపోఽతప్యత అకరోత్ స చ తత్తపసా విభు ర్బ్రహ్మా యేన తపోబలేన విశ్వసృజః ప్రజాపతీన్ యుష్మాన్ దక్షాదీన్ అసృజత్. అతః తప ఏవ విశ్వస్యోపబృంహణ మిత్యభిప్రాయః. ౫౦

సంతతివృద్ధ్యుపాయ మాహ (ఏషేతి) అంగ హే దక్ష! పంచజనస్య ప్రజాపతేర్యాఽసిక్నీ నామ దుహితా సైషా హే ప్రజేశ! పత్నీత్వే భార్యాత్వేనేత్యర్థః ప్రతిగృహ్యతాం త్వయేతి శేషః. ౫౧

మిథునస్య యో వ్యవాయో రతిః స ఏవ ధర్మో యస్య సః త్వం మిథునవ్యవాయధర్మిణ్యాం అసిక్న్యాం ఇమం ప్రజాసర్గం భూరిశో భావయిష్యసి వర్ధయిష్యసీత్యర్థః ఉభయోరపి మిథునవ్యవాయ ధర్మవిశేషణం పరస్పరరసానుకూలసూచనార్థమ్ ౫౨

త్వత్తోఽధస్తాత్ ప్రజాః సర్వా మిథునీభూయ మాయయా,
మదీయయా భవిష్యంతి హరిష్యంతి చ మే బలిమ్. ౫౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్త్వా మిషత స్తస్య భగవాన్ విశ్వభావనః,
స్వప్నోపలబ్ధార్థ ఇవ తత్రైవాంతర్దధే హరిః. ౫౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

త్వత్తోఽధస్తా దర్వాచీనాః ప్రజాః సర్వాః మదీయయా మాయయా మత్సంకల్పేన మిథునీభూయ భవిష్యంతి మిథునీభూతా భవిష్యంతి మిథునకర్మణా ఉత్పత్స్యంతే ఇత్యర్థః. త్వత్తోఽధస్తాత్ ప్రజా ఇత్యనేన ప్రాచేతసాత్ పూర్వం కేవలసంకల్పాదిభిరపి ప్రజానా ముత్ప త్తిరితి సూచితమ్. తథా మే మహ్యం చ బలిం హరిష్యంతి మదారాధనరూపం యజ్ఞాదికర్మ కరిష్యంతీత్యర్థః. ౫౩

ఇతీత్థ ముక్త్వా విశ్వస్య భావన ఉత్పాదకో భగవాన్ హరి స్తస్య ప్రాచేతసస్య మిషతః పశ్యతః సతః స్వప్నోపలబ్ధార్థ ఇవేతి విస్మయనీయత్వవిషదదృష్టిత్వే చ దృష్టాంతః యథా "రుక్మాభం స్వప్నధీగమ్యం విద్యా త్తం పురుషం పరమ్" ఇతి. ౫౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూ క్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

స తస్యాం పాంచజన్యాం వై విష్ణుమాయోపబృంహితః,
హర్యశ్వసంజ్ఞానయుతం పుత్రా నజనయత్ విభుః. ౧

అపృథగ్ధర్మశీలాస్తే సర్వే దాక్షాయణా నృప,
పిత్రా ప్రోక్తాః ప్రజాసర్గే ప్రతీచీం ప్రయయుర్దిశమ్. ౨

తత్ర నారాయణసరస్తీర్థం సింధుసముద్రయోః,
సంగమో యత్ర సుమహ న్మునిసిద్ధనిషేవితమ్. ౩

తదుపస్పర్శనాదేవ వినిర్ధూతమలాశయాః,
ధర్మే పారమహంస్యే చ ప్రోత్పన్నమతయోఽప్యుత. ౪

అథ పంచమోఽధ్యాయః

తతః ప్రాచేతసః కిమకరోత్ ఇత్యత్రాహ మునిః (స ఇతి.) విష్ణుమాయోపబృంహితః భగవత్సంకల్పేన వ్యాప్తః స విభు ర్దక్షః తస్యాం పాంచజన్యాం పంచజనస్య దుహితరి హర్యశ్వసంజ్ఞానయుతం పుత్రానజనయత్. ౧

తాన్ విశినష్టి హే నృప! సర్వే దాక్షాయణాః దక్షస్య పుత్రాః. అనంతరాపత్యే ఫక్ ఆర్షః. అపృథగ్ధర్మశీలాః సమానధర్మాచరణశీలాః ప్రజాసర్గే నిమిత్తే పిత్రా ప్రాచేతసేన ప్రోక్తాః ఆదిష్టాః ప్రతీచీం దిశం ప్రయయుః ౨

క్వ సింధుసముద్రయో ర్యత్ర సంగమః యత్ర నారాయణసర ఆఖ్యం సుమహత్ పుణ్యమత ఏవ మునిభిః సిద్ధైశ్చ నిషేవితం తీర్థం వర్తతే తత్ర యయు రిత్యర్థః. ౩

తస్య తీర్థస్యోపస్పర్శనాదేవ వినిర్ధూతమలః నిరస్తమలః ఆశయోఽన్తఃకరణం యేషాం తాదృశాస్తే. పారమహంస్యే ధర్మే పరమహంసానాం జ్ఞానినాం కర్మ పారమహంస్యం తస్మిన్ నివృత్తిధర్మే ప్రోత్పన్నా మతిర్యేషాం తాదృశా శ్చాభవన్ ౪

తేపిరే తప ఏవోగ్రం పిత్రాదేశేన యంత్రితాః,
ప్రజావివృద్ధయే యత్తాన్ దేవర్షి స్తాన్ దదర్శ హ ౭

ఉవాచ చాథ హర్యశ్వాః కథం స్రక్ష్యథ వై ప్రజాః,
అదృష్ట్వాంతం భువో యూయం బాలిశా బత పాలకాః. ౮

తథైకపురుషం రాష్ట్రం బిలం చాదృష్టనిర్గమమ్,
బహురూపాం స్త్రియం చాపి పుమాంసం పుంశ్చలీపతిమ్. ౯

నదీ ముభయతో వాహాం పంచపంచాద్భుతం గృహమ్,

ఏవంభూతా అపి పిత్రాదేశేన ప్రాచేతసాజ్ఞయా యంత్రితా వశీకృతాః ఉగ్రం తప ఏవ తేపిరే చక్రుః. పారమహంస్యధర్మపరా అపి పిత్రాదిష్టప్రజావృద్ధివిధానోపయుక్తం తప ఏవ చక్రురిత్యర్థః. ఏవం ప్రజాభివృద్ధయే యత్తాన్ ప్రజాభివృద్ధ్యుపయుక్తయత్నం కుర్వాణాం స్తాన్ హర్యశ్వాన్ దేవర్షిః శ్రీనారదో దదర్శ హేతి దేవర్షే ర్దర్శనస్య దౌర్లభ్యం ద్యోతయతి ౭

హర్యశ్వాన్ ప్రత్యువాచ ఉక్తమేవాహ. కథమిత్యాదినా సర్గం కరిష్యథేత్యంతేన. హే బాలకాః యూయం బాలిశా అజ్ఞాః సంతః ప్రజాః కథం స్రక్ష్యథ. అజ్ఞతా మేవాహ అదృష్ట్వేతి. భువోఽంత మదృష్ట్వా కథం స్రక్ష్యథేత్యన్వయః యద్యపి భువోఽంతజ్ఞానాదికం సృష్ట్యుపయోగివ ప్రతిభాతి తథాపి న తత్ సృష్ట్యుపయోగిత్వేనోచ్యతే. తస్య భూః క్షేత్రమిత్యాదిభిః సృష్టిప్రతిక్షేపకత్వా వగమాత్ కిం త్వదృష్ట్వా సర్గం కర్తు ముద్యతాః దృష్ట్వా తు భవంతః సర్గోద్యోగా న్నివృత్తా ఏవ భవేయు రిత్యత్రోచ్యతే. కథంశబ్దేన భువోఽంతః జ్ఞానాద్యభావే సర్గోద్యోగస్య సంభావనా ద్యోత్యతే. అవిజ్ఞాయ కథం చిత్సర్గం కర్తుముద్యతాః విజ్ఞాయ సుతరాం తదుద్యోగా న్నివృత్తా భవంతః భవేయు రిత్యర్థః. భువః పార్థివస్య దేహస్యాంత మవసాన మదృష్ట్వా అనాలోచ్యేత్యర్థః. ౮

ఏకః పురుష ఈశ్వరో యస్మిం స్తద్రాష్ట్రం ఈశ్వరనియామ్యం జగత్ రాష్ట్రాదీనాం ద్వితీయాంతానా మవిజ్ఞాయేత్యనేనాన్వయః, అదృష్టనిర్గమ మవిజ్ఞాతనిర్గమోపాయం జీవాత్మస్వరూపస్య అధిష్ఠానం హృదయబిలం బహురూపా మనేకరూపాం స్త్రియం బుద్ధిరూపాం పుంశ్చల్యా వ్యభిచారిణ్యాః చపలాయా బుద్ధేః పతిం తత్సంసృష్టజీవస్వరూపమ్. ౯

ఉభయతో వాహాం సృష్ట్యప్యయకరీం నదీం మాయారూపాం పంచపంచాద్భుతం పంచపంచవింశతి

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

క్వచిద్ధంసం చిత్రకథం క్షౌరపవ్యం స్వయం భ్రమిమ్. ౮

కథం స్వపితురాదేశ మవిద్వాంసో విపశ్చితః,
అనురూప మవిజ్ఞాయ అహో సర్గం కరిష్యథ. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ —

తన్నిశమ్యాథ హర్యశ్వా ఔత్పత్తికమనీషయా,
వాచః కూటం తు దేవర్షేః స్వయం విమమృశుర్ధియా. ౧౦

భూః క్షేత్రం జీవసంజ్ఞం యదనాది నిజబంధనమ్,

తత్త్వాత్మకం గృహం స జీవశరీరరూపమ్ చిత్రకథం చిత్రపక్షం హంసం బంధమోక్షహేత్వాపాదనాత్మకకథారూపాభ్యాం విచిత్రపక్షాభ్యాం యుక్తమీశ్వర మితి భావః క్షౌరపవ్యం క్షురైః పవిభిర్వజ్రైశ్చ నిర్మితం తీక్ష్ణం దృఢం చేత్యర్థః ఏవం విధం స్వయం భ్రమణశీలం కాలచక్రమితి భావః ౮

విపశ్చితః. సర్వజ్ఞస్య స్వపితు రనంతజన్మసు హితోపదేశేన రక్షకస్య శాస్త్రస్యాదేశ మనుశాసన మనుకూల మవిద్వాంసో యూయం కథంచిత్ సర్గం కరిష్యథ విజ్ఞాయ తు న యతిష్యథేతి భావః. ౯

ఏవ మన్యోపదేశరూపాణి దేవర్షే ర్వచాంస్యాకర్ణ్య తాని హర్యశ్వాః స్వయం విమమృశు రిత్యాహ మునిః (తదితి) తద్దేవర్షే ర్వచో నిశమ్యాకర్ణ్య హర్యశ్వా ఔత్పత్తికమనీషయా స్వభావసిద్ధా మనీషా విచారశక్తిః యస్యా స్తయా బుద్ధ్యా దేవర్షేః వాచఃకూటం కూట మయోఘనః తద్వద్దుర్భేద్యం వాచఃకూటం ప్రచ్ఛన్నాభిప్రాయం వాక్య మిత్యర్థః. విమమృశుః విచారపూర్వక మభిప్రాయం నిశ్చితవంతః ౧౦

కథం విమమృశుః ఇత్యపేక్షాయాం తైర్విమృశ్య నిర్ణీతా నర్థానాహ (భూరిత్యాది దశభిః తావద్భూశబ్దార్థమాహ భూః క్షేత్రమితి, జీవతి ప్రాణాన్ ధారయతీతి జీవః స ప్రాణః. స ఏవ యస్య తత్ప్రాణశబ్దవాచ్య మిత్యర్థః. యద్వా. జీవః ప్రత్యగాత్మైవ తేన సమ్యగ్జ్ఞాయతే ఇతి తజ్జ్ఞ బాహులకాత్ కర్మణి క్తః జీవేన జ్ఞేయ మిత్యర్థః. "ఏతద్యో వేత్తి తమ్" ఇతి శరీరస్య

అదృష్ట్వా తస్య నిర్వాణం కిమసత్కర్మభిర్భవేత్. ౧౧

ఏక ఏవేశ్వర స్తుర్యో భగవాన్ స్వాశ్రయః పరః,
త మదృష్ట్వాభవం పుంసః కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౨

పుమాన్ నైవైతి యద్గత్వా బిలస్వర్గం గతో యథా,
ప్రత్యగ్ధామావిద ఇహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్ ౧౩

జ్ఞేయత్వగానాత్. అనాదినిజబంధన మనాదిపుణ్యపాపకర్మనిబంధనం యత్క్షేత్రం తద్భూశబ్దార్థ ఇతి విమమృశు రిత్యర్థః. అంతశబ్దార్థం తైర్నిర్ణీతం వదన్ సముదాయాభిప్రాయమాహ అదృష్ట్వేతి. తస్య భూశబ్దస్య వివక్షితస్య క్షేత్రస్య నిర్వాణ మంతశబ్దవివక్షితం ప్రకృతౌ దేహస్య ప్రళయ మదృష్ట్వాఽనాలోచ్యాసత్కర్మభిః కిం భవేత్ జన్మజరామరణాదిమత్ దేహోపాదకకర్మనిబంధ మనివర్తయద్భిః ప్రత్యుత సంసృత్యాపాదకైః కర్మభిః న కోఽపి పురుషార్థోఽస్తీత్యర్థః. అత్ర సర్వత్ర విచారశ్లోకేషు కిమసత్కర్మభి ర్భవేదితి చతుర్థః పాదో జ్ఞేయః, ౧౧

తథైకపురుషం రాష్ట్ర మిత్యస్య తైర్నిశ్చిత మర్థమాహ (ఏక ఇతి) తుర్యః జాగరాద్యవస్థాత్రయాతీతః స్వాశ్రయః అనన్యాధారః పరః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణో నిర స్తనిఖిలదోష ఏక ఏవేశ్వరః అంతఃప్రవిశ్య ధారణేన నియంతా తమేవం భూత మభవం భవప్రతిభట మవిదిత్వాఽనుపాస్య ఏక ఏవేశ్వర ఇత్యనేన పురుషశబ్దార్థ ఉక్తః. అనేనైవేశ్వరప్రతిసంబంధీశితవ్యం జగద్రాష్ట్రమితి ఫలితమ్. ఈశితవ్యానా మీశ్వరానువర్తనస్యైవోచితత్వాత్ ఆరాధ్యేశ్వరాననురూపైః ఈశ్వరవైముఖ్యాపాదకైః కర్మభిః కిమిత్యర్థః. ౧౨

బిలం చాదృష్టనిర్గమ మిత్యస్యార్థ మాహ (పుమానితి) బిలస్వర్గం పాతాళం గత ఇవ పుమాన్ జీవః యద్గత్వా యత్ హృదయబిలం ప్రాప్య "హృద్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠితః" ఇతి వచనా న్నైవైతి నాగచ్ఛతి. యథా బిలస్వర్గం గతో నితరాం భోగాసక్తో మదాంధః స్వస్వరూపాదికం న వివినక్తి తతో న నిర్గచ్ఛతి చ తథా ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రకృతివియుక్తం యత్ర హృదయదేశే స్థితం నావగచ్ఛతి తజ్జీవస్వరూపస్యాధిష్ఠానం హృదయం బిలం చాదృష్టనిర్గమ మిత్యనేన వివక్షిత మిత్యర్థః. సముదాయాభిప్రాయమాహ. ప్రత్యగ్ధామ హృదయబిలస్థం ప్రత్యక్ స్వప్రకాశం ధామ జ్యోతిః జీవాత్మస్వరూప మవిదుషః అజానతః అసత్కర్మభిః దేవమనుష్యాదిశరీరహృదయబిలావస్థాపాదకైః కర్మభిః కిం భవేత్ కిమపి శ్రేయో నాస్తి ప్రత్యుతానర్థ ఏవేతి భావః. ౧౩

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

నానారూపాఽఽత్మనో బుద్ధిః స్వైరిణీవ గుణాన్వితా,
తన్నిష్ఠామగతస్యేహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౪

తత్సంగభ్రంశితైశ్వర్యం సంసరంతం కుభార్యవత్,
తద్గతీరబుధస్యేహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౫

సృష్ట్యప్యయకరీం మాయాం వేలాకూలాంతవేగితామ్,
మత్తస్య తా మవిజ్ఞస్య కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౬

బహురూపామిత్యస్యార్థమాహ (నానేతి) ఆత్మనో జీవస్య యా నానారూపా బహువృత్తిమతీ స్వైరిణీవ పుంశ్చలీవ రాగాదిభిర్గుణై రన్వితా బుద్ధిః సైవ బహురూపాం స్త్రియమిత్యనేన అభిప్రేతేత్యర్థః. తస్యా నిష్ఠామవసానం వివేక మగతస్యాప్రాప్తస్యేహ లోకేఽసత్కర్మభిః కిం భవేత్ ప్రత్యుత సంసార రూపానర్థ ఏవేతి భావః. ౧౪

పుమాంసం పుంశ్చలీపతిమిత్యస్యార్థమాహ (తత్సంగేతి) తస్యాః సంగేన పారవశ్యేన భ్రంశిత మైశ్వర్యం అకర్మవశ్యత్వం యస్య త మత ఏవ కుత్సితా భార్యా యస్య. తేన తుల్యం కుభార్యవత్. భార్యాభిలషితవస్త్రాభరణాద్యర్జనాయాసదుఃఖిన మివ సంసరంతం జన్మజరామరణాదిపరివృత్తిరూపసంసార మనుభవంతం సంసృష్టజీవస్వరూపమ్. తద్గతీః బుద్ధ్యాయత్తస్వర్గనరకాదిగతీశ్చాబుధస్యాజానతః, అసత్కర్మభిః స్వర్గనరకాదిగత్యాపాదకైః కర్మభిః కిం భవేత్ న కి మపి శ్రేయః సంభవతి. ప్రత్యుత దుఃఖమేవ స్యాదితి భావః ౧౫

"నదీ ముభయతో వాహా" మిత్యేతత్ వివృణోతి (సృష్ట్యప్యయకరీమితి.) జన్మమరణకరీం అనేనోభయతః ప్రవాహో దర్శితః. వేలాకూలశబ్దౌ తీరద్వయపరౌ తయోరంతేఽవసానే వేగితాం సంజాతవేగామ్ ఇహలోకపరలోకౌ వేలాకూలత్వేన రూపితౌ. వేగేనేహలోకపరలోకప్రాప్తికరీ మిత్యర్థః ఏవంవిధాం మాయాం తదవిజ్ఞస్య తత్త్వేనావిజ్ఞస్య తథాభూతా మవిజ్ఞస్యావిచారయతః. తత్ర హేతుః, మత్తస్య మాయాపరవశస్య అసత్కర్మభి రిహ పరలోకప్రాప్తిహేతుభిః కర్మభిః కిం భవేన్న కిమపి ప్రత్యుతాంతఃస్థానత్వాదిప్రాప్తిరూపోఽనర్థ ఏవేతి భావః. ౧౬

పంచవింశతితత్త్వానాం పురుషోఽద్భుతదర్పణమ్,
అధ్యాత్మ మబుధస్యేహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౭

ఐశ్వరం శాస్త్ర ముత్సృజ్య బంధమోక్షానుదర్శనమ్,
వివిక్తపద మజ్ఞాయ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౮

కాలచక్రం భ్రమి స్తీక్ష్ణం సర్వం నిష్కర్షయ జ్జగత్,
స్వతంత్ర మబుధస్యేహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౯

పంచపంచాద్భుతం గృహమిత్యేతత్ వివృణోతి (పంచవింశతీతి) పంచవింశతితత్త్వానాం జీవపర్యంతానాం సంఘాతరూపం యత్ పురుషస్య పరమపురుషస్య అద్భుతం దర్పణం శరీరమాత్మని అధ్యాత్మం పరమపురుషధార్యత్వేనావస్థిత మబుధస్య అవిచారయతః. అసత్కర్మభిః దేహాత్మభ్రమ స్వతంత్రాత్మభ్రమాపాదకైః కర్మభిః కిం భవేత్ న కిమపి ప్రత్యుత దేహాత్మాదిభ్రమప్రయుక్తోఽనర్థ ఏవేతి భావః. ౧౭

క్వచిద్ధంసం చిత్రకథమిత్యేతత్ వ్యాచష్టే (ఈశ్వరమితి,) అనేన హంసశబ్దార్థ ఉక్తః. హంతి దోషానితి హంసః నిరస్తనిఖిలదోషః. తమీశ్వరం శాస్త్రం శాస్త్రైకవేద్యం బంధమోక్షానుదర్శనం బంధమోక్షౌదర్శయతి బంధమోక్షహేతుప్రవృత్తినివృత్తిధర్మానుష్ఠాపనేన తౌ దర్శయతీతి తథా కర్తరి ల్యుః అనేన చిత్రకథశబ్దార్థ ఉక్తః. వివిక్తం పదం యస్య తం వివిక్తస్థానవర్తినం హృదయకుహరే స్థితమిత్యర్థః అనేన క్వచిచ్ఛబ్దార్థ ఉక్తః ఉత్సృజ్య త్యక్త్వా అజ్ఞాయ ఉక్తవిధం తమనాలోచ్య ఐశ్వరం శాస్త్రమితి పాఠాంతరమ్ తస్మిన్పక్షే ఐశ్వర మీశ్వరప్రతిపాదక మధ్యాత్మశాస్త్ర ముత్సృజ్య అనధీత్య బంధ మోక్షానుదర్శనం వివిక్తపద మీశ్వర మవిజ్ఞాయ అనుపాస్యేత్యర్థః ఐశ్వరమితి పాఠే తు ఈశ్వరస్య సంబంధి ఐశ్వరం ఈశ్వరావేదకం తదేవై శ్వర్యం. స్వార్థే ష్యఞ్. ఈశ్వరస్వరూపరూపగుణప్రతిపాదక మిత్యర్థః అత్రాపి పరశబ్దేన హంసశబ్దార్థ ఉక్తః అసత్కర్మభిః ఈశ్వరవైముఖ్యాపాదకైః కర్మభిః కిమపి న అపి త్వాత్మనాశరూపోఽనర్థ ఏవేతి భావః ౧౮

క్షౌరపవ్యమిత్యేతత్ వ్యాచష్టే (కాలచక్రమితి) యత్సర్వ మాబ్రహ్మస్తంబపర్యంతం జగన్నిష్కర్షయన్ నిష్కాసయత్ త్రోటయదిత్యర్థః అనేన పవ్యశబ్దార్థ ఉక్తః తీక్ష్ణం గర్భజన్మ జరామరణాదినిమిత్తత్వేన దుస్సహం అనేన క్షౌరశబ్దార్థ ఉక్తః. భ్రమత్ పరివర్తమానం స్వతంత్ర మపరవశం కాలచక్రం తదబుధస్య అవిచారయతః అసత్కర్మభిః కాలవశ్యతాపాదకైః న కిమపి ప్రత్యుత తాపత్రయ ఏవాతిరేవేతి భావః ౧౯

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

శాస్త్రస్య పితురాదేశం యో న వేద నివర్తకమ్,
కథం తదనురూపాయ గుణవిస్రంభ్యుపక్రమేత్. ౨౦

ఇతి వ్యవసితా రాజన్ హర్యశ్వా ఏకచేతసః,
ప్రయయుస్తం పరిక్రమ్య పంథానమనివర్తనమ్. ౨౧

స్వరబ్రహ్మణి నిర్భాత హృషీకేశపదాంబుజే,
అఖండం చిత్తమావేశ్య లోకాననుచరన్మునిః ౨౨

నాశం నిశమ్య పుత్రాణాం నారదాచ్ఛీలశాలినామ్,

స్వపితురాదేశం వివృణోతి. (శాస్త్రస్య) పితుః శాస్త్రమేవ హి సర్వస్య పితా హితోపదేష్టృత్వాత్ తస్యాదేశం వివిచ్య జ్ఞాపనరూప మనుశాసనం నివర్తకం ప్రవృత్తిధర్మానుష్ఠాననివృత్తిజ్ఞాపకం యః పుమాన్ న వేద స గుణవిస్రంభీ గుణమయశబ్దాదివిషయవిశ్వాసవాన్, తదనురూపాయ ఉక్తాదేశానుకూల్యాయ కథం సృష్ట్యాదావుపక్రమేత్ సృష్ట్యాద్యనుక్రమస్య పిత్రాదేశప్రతికూలత్వాత్ తదుపరమ ఏవ తదాదేశానుకూలః పిత్రాదేశానువర్తీ న సృష్ట్యాదౌ యతేతేతి భావః. ౨౦

ఏవం వాచః కూటం విమృశ్య కిమకుర్వన్ ఇత్యత్రాహ మునిః (ఇతీతి) హే రాజన్! ఇతీత్థం వ్యవసితాః నిశ్చయవంతః. వ్యవసాయో వ్యవసితం, భావే క్తః సోఽస్త్యేషామితి వ్యవసితాః అర్శ ఆదిత్వాన్మత్వర్థీయోఽచ్ హర్యశ్వాః సర్వైః ఏకచేతసః ఏకమతయః తం పరిక్రమ్య అనివర్తనం న విద్యతే నివర్తనం నివృత్తిః యస్మాత్తం పంథానం ప్రయయుః పరబ్రహ్మోపాసనేన ముక్తిం భగవంతం ప్రాపురిత్యర్థః. ౨౧

మునిర్నారదస్తు స్వరబ్రహ్మణి బ్రహ్మసాన్నిధ్యాపాదకవల్లకీస్వరే నిర్భాతః సాక్షాత్కృతో యో హృషీకేశః తస్య పాదాంబుజే చిత్తమఖండ మవిచ్ఛిన్నం యథా తథావేశ్య లోకాననుచరత్ అన్వచరత్. అడభావ ఆర్షః. ౨౨

తతః కో దక్షః శీలశాలినాం సుశీలానాం పుత్రాణాం నారదాత్ నాశం నిశమ్య సృష్ట్యుద్యోగ నివృత్తిపూర్వకముక్తిం నిశమ్యాకర్ణ్య శోచన్నన్వతప్యత అదుఃఖ్యత్ సుప్రజస్త్వం శుచాం పదమితి

అన్వతప్యత కః శోచన్ సుప్రజస్త్వం శుచాం పదమ్. ౨౩

స భూయః పాంచజన్యాయామజేన పరిసాంత్వితః,
పుత్రానజనయత్ దక్షః శబలాశ్వాన్ సహస్రశః. ౨౪

తేఽపి పిత్రా సమాదిష్టాః ప్రజాసర్గే ధృతవ్రతాః,
నారాయణసరో జగ్ముః యత్ర సిద్ధాః స్వపూర్వజాః. ౨౫

తదుపస్పర్శనాదేవ వినిర్ధూతమలాశయాః,
జపంతో బ్రహ్మ పరమం తేపుస్తేఽత్ర మహత్తపః. ౨౬

అబ్భక్షాః కతిచిన్మాసాన్ కతిచిత్ వాయుభోజనాః,
ఆరాధయన్ మంత్ర మిమ మభ్యస్యంత ఇడస్పతిమ్. ౨౭

లోకోక్తిప్రకారః, సుప్రజస్త్వం సుపుత్రవత్త్వం శోకానాం స్థానమితి హి కిం వదంతీత్యర్థః. అత్ర ప్రజాశబ్దేన ప్రజావిపత్తి రుపలక్ష్యతే. ౨౩

స దక్షోఽజేన బ్రహ్మణా పరిసాంత్వితః సమాహితః పునః పాంచజన్యాయాం సబలాశ్వ సంజ్ఞాన్ సహస్రసంఖ్యాకాన్ పుత్రానజనయత్. ౨౪

తేఽపి సబలాశ్వాః పిత్రా దక్షేణ ప్రజాసర్గే విమిత్తే సమ్యగాదిష్టాః ధృతం వ్రతం పిత్రాదేశకరణ రూపం యైస్తే నారాయణసర ఆఖ్యం తీర్థం యయుః. యత్ర నారాయణసరసి స్వపూర్వజాః హర్యశ్వాః సిద్ధా బభూవుః. ౨౫

తస్య నారాయణసరస్తీర్థస్యోపస్పర్శనాదేవ వినిర్ధూతం నిరస్తం మనసో మలం వాసనారూపం యేషాం తాదృశాః పరమముత్కృష్టం బ్రహ్మ ప్రణవం జపంతః మహత్తపస్తేపుః చక్రుః బ్రహ్మశబ్దో వక్ష్యమాణమంత్రస్యాప్యుపలక్షకః. తస్య ప్రణవఘటితత్వాదితి భావః. ౨౬

మహత్తప ఏవ ప్రపంచయతి (అబ్భక్షా ఇతి.) అప ఏవ భక్షయంతీతి తాదృశాః కతిచిన్మాసాన్ కతిచిచ్చ మాసాన్ వాయుం భుంజంతీతి వాయుభోజనాః. కర్తరి ల్యుః. ఇమం వక్ష్యమాణం మంత్ర మభ్యస్యంతః ఇడస్పతి మీడ్యతే స్తూయతేఽనేనేతీడో మంత్రః. ఆర్షత్వాత్ హ్రస్వః. పారస్కరాదిత్వాత్ సుట్. తస్య పతిమధిదైవతం భగవంత మారాధయామాసుః. ఆఙ్పూర్వాద్రాధయతేః లఙ్ ఆజాదోః సవర్ణదీర్ఘః ౨౭

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

ఓం నమో నారాయణాయ పురుషాయ మహాత్మనే
విశుద్ధసత్త్వధిష్ణ్యాయ మహాహంసాయ ధీమహి. ౨౮

ఇతి తానపి రాజేంద్ర ప్రతిసర్గధియో మునిః,
ఉపేత్య నారదః ప్రాహ వాచః కూటాని పూర్వవత్. ౨౯

దాక్షాయణాః సంశృణుత గదతో నిగమం మమ,
అన్విచ్ఛతానుపదవీం భ్రాతౄణాం భ్రాతృవత్సలాః. ౩౦

భ్రాతౄణాం ప్రాయణం భ్రాతా యోఽనుతిష్ఠతి ధర్మవిత్,
స పుణ్యబంధుః పురుషో మరుద్భిః సహ మోదతే. ౩౧

మంత్రమాహ (ఓమితి) నారస్య జీవసమూహస్య అయనాయ ప్రాప్యాయ ప్రాపకాధారాయ చ పురుషాయ హృదయకమలస్థాయ పరమాత్మనేఽంతఃప్రవిశ్య నియంత్రే విశుద్ధ ముపాసనేన నిర్మలం సత్త్వమంతఃకరణం ధిష్ణ్య మభివ్యక్తిస్థానం యస్య యద్వా. శుద్ధం రజస్తమోభ్యా మననువిద్ధం సత్త్వం ధిష్ణ్యం స్థానం యస్య తస్మై. పరమవ్యోమనిలయాయేతి భావః. మహాంశ్చాసౌ హంసస్తస్మై మహాకల్యాణగుణైః మహాన్ హంసో నిరస్తనిఖిలదోషః. ఏవంభూతాయ నమః నమః ఉక్తవిధం ధీమహి ధ్యాయేమ. ౨౮

ఇతీత్థం మంత్రం జపతః ప్రజాసరే ధీర్యేషాం తాన్ సబలాశ్వానపి హే రాజేంద్ర! ముని ర్నారదః ఉపేత్య పూర్వవద్వాచఃకూటాన్యదృష్ట్వాంతం భువో యూయమిత్యాదీని ప్రాహోక్తవాన్ ౨౯

పూర్వోక్తాత్ కించిద్విశేషమాహ. హే దాక్షాయణాః! గదతో బ్రువతో మమ నిగమ ముపదేశం సంశృణుత భ్రాతౄణా మగ్రజానా మనుపదవీం మార్గానుసరణమన్విచ్ఛత అనుగతా పదవీ అనుపదవీ. "కుగతిప్రాదయః" ఇతి సమాసః, యతో యూయం భ్రాతృషు వత్సలాః. ౩౦

భ్రాతౄణాం ప్రాయణం ప్రకృష్టమనువర్తనం భ్రాతా ధర్మవిదనుతిష్ఠతి కరోతి స పుణ్యమేవ బంధుర్యస్య తాదృశో మరుద్భిర్దేవైః సహ మోదతే. ౩౧

ఏతావదుక్త్వా ప్రయయౌ నారదోఽమోఘదర్శనః,
తేఽపి చాన్వగమన్ మార్గం భ్రాతౄణామేవ మారిష. ౩౨

సధ్రీచీనం ప్రతీచీనం పరస్యానుపథం గతాః,
నాద్యాపి తే నివర్తంతే పశ్చిమా యామినీరివ. ౩౩

ఏతస్మిన్ కాల ఉత్పాతాన్ బహూన్ పశ్యన్ ప్రజాపతిః,
పూర్వవన్నారదకృతం పుత్రనాశ ముపాశృణోత్. ౩౪

చుక్రోధ నారదాయాసౌ పుత్రశోకవిమూర్ఛితః,
దేవర్షి ముపలభ్యాహ రోషాద్విస్ఫురితాధరః. ౩౫

అమోఘం దర్శనం యస్య స పరమార్థదర్శీ నారదః. ఏతావత్ ఇయత్ ఉక్త్వా ప్రయయౌ. తేఽపి మారిషా దాక్షాః. మారిషేతి పాఠే రాజ్ఞః సంబోధనం. మారిష ఇతి తస్య నామాంతరం. భ్రాతౄణా మగ్రజానామేవ మార్గం పరబ్రహ్మోపాసనరూప మగమన్ అనుసృతవంతః ౩౨

తతస్తే సధ్రీచీనం సహాంచతి గచ్ఛతీతి సధ్ర్యఙ్, ఆతివాహికైః సహ గంతా జీవః తేన గమ్యం సధ్రీచీనం ప్రతీచీనం స్వస్మై భాసమానేన బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యసాక్షాత్కారవతా గమ్యం ప్రతీచీనం పరస్య పరమపురుషస్య అనుబంధ మనుకూల మర్చిరాదిమార్గం గతా అద్యాపి న నివర్తంతే న పునరావర్తంతే "ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్య న పునరావర్తంతే" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః. న పునరావృత్తౌ దృష్టాంతః యామినీరివ పశ్చిమా ఇతి. పశ్చిమా అతీతా యామినీ ర్యామిన్యో రాత్రయో యథా న పునరావర్తంతే తథా. ౩౩

ఏతస్మిన్ కాలే నారదోపదేశేన సబలాశ్వానాం ముక్తిప్రాప్తికాలే ప్రజాపతిర్దక్షః బహూనుత్పాతాన్ పుత్రనాశప్రయుక్తాన్ అపశ్యత్, తతః పూర్వవత్ నారదోపదేశకృతం పుత్రాణాం నాశ ముపాశృణోత్ ౩౪

పుత్రాణాం నివృత్తిధర్మనిష్ఠయా ముక్తి ముపశ్రుత్య దక్షోఽపి ప్రాయశో విరక్తః స్యాదితి తదనుగ్రహార్థం దేవర్షిః తత్పార్శ్వం గతః తదాసౌ దక్షో దేవర్షి ముపలభ్య పుత్రనాశనిమిత్తాత్ విమూర్ఛితః ఉత్థాయ నారదాయ చుక్రోధ క్రుద్ధవాన్. ౩౫

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

దక్ష ఉవాచ—

అహో అసాధో సాధూనాం సాధులింగేన న స్త్వయా,
అసాధ్వకార్యర్భకాణాం భిక్షో ర్మార్గః ప్రదర్శితః. ౩౬

ఋణై స్త్రిభిరముక్తానా మమీమాంసితకర్మణామ్,
విఘాతః శ్రేయసః పాప లోకయో రుభయోః కృతః. ౩౭

ఏవం త్వం నిరనుక్రోశో బాలానాం మతిభి ద్ధరేః,
పార్షదమధ్యే చరసి యశోహా నిరపత్రపః. ౩౮

నను భాగవతా నిత్యం భూతానుగ్రహకాతరాః,
ఋతే త్వాం సౌహృదఘ్నం వై వైరంకర మవైరిణామ్. ౩౯

క్రోధమేవాహ (అహో ఇతి.) సాధోరివ లింగం వేషో యస్య తేన త్వయా నోఽస్మదీయానా మర్భకాణా మసాధ్వకారి కృతం. తదేవాహ- స్వధర్మే ప్రవృత్తానాం మార్గః న ప్రదర్శితః. ౩౬

నను సంన్యాసినాం మార్గః సాధురేవ మోక్షహేతుత్వాత్ సత్యమ్. ఋణత్రయానపనోదనం పితుర్మహదనర్థ ఏవేత్యాహ- ఋణై రముక్తానాం న మీమాంసితాని అవిచారితాని కర్మాణి యైః తేషాం ఋషర్ణవిమోచనం నాస్తి, తదుత్తరకాలభావిత్వాచ్చ పుత్రోత్పాదనయజ్ఞానుష్ఠానయోరభావేన పితృదేవ ఋణముక్తిశ్చ నాస్తి అతః హే పాప! విషయభోగత్యాగా దిహలోకే శ్రేయసో విఘాతః విషయభోగ పూర్వకస్య భోగస్యాభావాత్ మోక్షానధికారిత్వాత్ పరలోకేఽపి శ్రేయసో విఘాతః కృతః ఇత్యర్థః. ౩౭

బాలానాం మతిభిత్ బుద్ధివిచాలకః ఏవం నిరనుక్రోశో నిర్ఘృణః హరే ర్యశోనాశకః సన్ తత్పార్షదానాం మధ్యే నిర్లజ్జః కథం చరసి. ౩౮

నిర్లజ్జత్వమాహ (నన్వితి) నను హే నారద! అవైరిణాం వైరంకరం సౌహృదఘ్నం త్వాం వినా భాగవతాః సర్వే భూతానుగ్రహపరవశాః త్వం తు భూతవిప్రియం కుర్వన్ కథం న లజ్జసే ఇతి భావః. ౩౯

నేత్థం పుంసాం విరాగః స్యాత్ త్వయా కేవలినా మృషా,
మన్యసే యద్యుపశమం స్నేహపాశనికృంతనమ్. ४०

నానుభూయ న జానాతి పుమాన్ విషయతీక్ష్ణతామ్,
నిర్విద్యేత స్వయం తస్మా న్న తథా భిన్నధీః పరైః. ४१

యన్న స్త్వం కర్మసన్ధానాం సాధూనాం గృహమేధినామ్,
కృతవానసి దుర్మర్షం విప్రియం తవ మర్షితమ్. ४२

తంతు కృంతన యన్న స్త్వ మభద్రమచరః పునః,
తస్మాల్లోకేషు హే మూఢ! న భవేద్భ్రమతః పదమ్. ४३

న విషయభోగా ద్విరాగః ఉత్పద్యతే, కింతు విషయభోగస్య హేయత్వోపదేశేనై వేత్యత ఆహ (నేత్థమితి.) యద్యపి త్వం విషయభోగస్య హేయత్వోపదేశేన స్నేహపాశనికృంతనం విషయాసక్తి రూపస్నేహ ఏవ పాశ స్తస్య నికృంతనం ఛేదక ముపశమం విరాగం మన్యసే. తథాపి ముధా మృషా కేవలేన జ్ఞానం వినా సాధువేషేణ త్వయేత్థం మతిచాలనే కృతేఽపి పుంసాం విరాగో నైవ స్యాదిత్యర్థః. ४०

కుతః యతః పుమాన్ననుభూత అననుభూయ విషయాణాం తీక్ష్ణతా మంతతో దుఃఖరూపతాం న జానాతి. యథా విషయా ననుభూయ స్వయమేవ తస్మాద్విషయాన్నిర్విద్యేత విరజ్యేత. తథా పరైః భిన్నధీః చాలితధీః న నిర్విద్యేత విరజ్యేత. ४१

య స్త్వం కర్మసంధానాం కర్మణ్యాసక్తచిత్తానాం, కర్తుమంధానామితి పాఠే ప్రతివిప్రియం కర్తుమజానతాం గృహస్థానాం సాధూనా మస్మాకం దుర్మర్షం సోఢుమశక్యం విప్రియం కృతవానసి. తదప్రియ మమర్షిత మస్మాభి రితి శేషః, న మృశ్యతేఽస్మాభిరిత్యర్థః. ४२

ఏవం నారదాయ క్రుద్ధవాన్ దక్షః శశాప (త న్త్వితి.) హే తంతుకృంతన! సంతానచ్ఛేదక. యస్మాత్ త్వమభద్రం పుత్రవినాశమచరః. కృతవానసి. చరతేర్లఙ్. మధ్యమైకవచనం. హే మూఢ! తస్మాత్ సర్వేషు లోకేషు భ్రమత స్తవ పదం స్థానం న భవేత్. క్వచిదపి భవాన్ న చిరమవతిష్ఠేత్ కింతు భ్రామ్యత్వితి శాపః. ४३

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

శ్రీశుక ఉవాచ —

ప్రతిజగ్రాహ తద్బాఢం నారదః సాధుసమ్మతః,
ఏతావాన్ సాధువాదో హి తితిక్షేతేశ్వరః స్వయమ్. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
నారదశాపోనామ పంచమోఽధ్యాయః.

తం చ శాపం సాధూనాం సంమతో నారదో బాఢం తథైవాస్త్వితి ప్రతిజగ్రాహ స్వీకృతవాన్. కుతః హి యస్మాత్ ఈశ్వరోఽపి స్వయం ప్రతికర్తుం సమర్థోఽపి, తితిక్షేత సహేతేతి, యదేతావానేవ సాధూనాం వాదః న తు ప్రతిశాపప్రదాన వాద ఇతి భావః. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేవ
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచమోఽధ్యాయః

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

తతః ప్రాచేతసోఽసిక్న్యా మనునీతః స్వయంభువా,
షష్టిం సంజనయామాస దుహితౄః పితృవత్సలాః. ౧

దశ ధర్మాయ కాయేందోః ద్విషట్ త్రిణవ దత్తవాన్,
భూతాంగిరః కృశాశ్వేభ్యో ద్వే ద్వే తార్క్ష్యాయ చాపరాః ౨

నామధేయాన్యమూషాం త్వం సాపత్యానాం చ మే శృణు,
యాసాం ప్రసూతిప్రసవైః లోకా ఆపూరితా స్త్రయః ౩

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

నారదాత్ పుత్రనాశ మాశంకమానో దక్షః పుత్రోత్పాదనయత్నా ద్విరమ్య తూష్ణీ మవస్థితో బ్రహ్మణా పరిసాంత్వితః తతో దుహితౄరజనయదిత్యాహ మునిః (తత ఇతి.) ప్రాచేతసో దక్షః స్వయంభువానునీతః అనుసాంత్వితోఽసిక్న్యాం భార్యాయాం దుహితౄః పితృవత్సలాః షష్టిసంఖ్యాకాః సంజనయామాస ౧

తాసాం మధ్యే దశ కన్యకాః భానులంబాద్యాఖ్యాః ధర్మాయాఽదాత్ కాయ కశ్యపాయ ద్విషడేకాం చ త్రయోదశేత్యర్థః అదితిదితిదనుకాష్ఠారిష్టాసురసేలామునిక్రోధవశాతామ్రాసురభీసరమాఽతిరమ్యా ఇతి వక్ష్యమాణాఖ్యా అదాత్. ఇందవే సోమాయ త్రిణవం త్రయాణాం నవానాం సమాహారః త్రిణవం సప్తవింశతిసంఖ్యాకాః కృత్తికారోహిణ్యాద్యాఖ్యా నక్షత్రరూపా అదాత్. భూతో రుద్రః భూతాంగిరః కృశాశ్వేభ్యః త్రిభ్యః ద్వే ద్వే కన్యే అదాత్తత్ర రుద్రస్య సరూపా అన్యా చ ప్రసిద్ధేతి భార్యే అంగిరసస్తు స్వధా సతీ చేతి ద్వే కృశాశ్వస్య త్వర్చిర్ధిషణా చేతి ద్వే ఇతి వివేకః అపరాపశిష్టాశ్చతస్రో దుహితౄః తార్క్ష్యాయ తార్క్ష్యో నామ కశ్చిద్దేవః తస్మై అదాదిత్యర్థః. ౨

అమీషాం దక్షస్య దుహితౄణాం సాపత్యానాం పుత్రపౌత్రాదిసహితానాం నామధేయాని మే మత్తః శృణు తాః విశినష్టి- యాసాం దక్షకన్యానాం ప్రసూతిప్రసవైః పుత్రపౌత్రాదిభిః త్రయో లోకా ఆపూరితాః. ౩

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

భానుర్లంబా కకుబ్జామిర్విశ్వా సాధ్యా మరుత్వతీ,
వసుర్ముహూర్తా సంకల్పా ధర్మపత్న్యః సుతాన్ శృణు. ౪

భానోస్తు దేవఋషభ ఇంద్రసేన స్తతో నృప,
విద్యోత ఆసీల్లంబాయా స్తతశ్చ స్తనయిత్నవః ౫

కకుభః సంకట స్తస్య కీకట స్తనయో యతః,
భువో దుర్గాణి జామేయః స్వర్గో నంది స్తతోఽభవత్ ౬

విశ్వేదేవాస్తు విశ్వాయా అప్రజాం స్తాన్ ప్రచక్షతే,
సాధ్యోగణస్తు సాధ్యాయా అర్థసిద్ధిస్తు తత్సుతః. ౭

మరుత్వాంశ్చ జయంతశ్చ మరుత్వత్యాం బభూవతుః,

తావద్ధర్మస్య దశ భార్యా నిర్దిశతి (భానురితి) భాన్వాదయః సంకల్పాంతాః దశ ధర్మస్య భార్యాః తాసాం సుతాన్ క్రమేణ శృణ్విత్యర్థః ౪

తత్రైకైకస్యాః సంతానం క్రమేణాహ (భానోస్త్వితి) భానోర్ధర్మభార్యాయాం దేవః వృషభ ఇతి ద్వౌ పుత్రౌ తత ఋషభాదింద్రసేనః హే నృప! లంబాయాం విద్యోతః పుత్ర ఆసీ త్తతో విద్యోతాత్ స్తనయిత్నవః, విద్యుత్ స్తనయిత్నుశబ్దౌ తదభిమానిదేవతాపరౌ ౫

కకుభః భార్యాయాః కీకట స్తనయః యతః కీకటాత్ సంకటః తనయోఽభవదిత్యన్వయః. జామేయాః జామ్యాః పుత్రాః భూమేర్దుర్గాణి దుర్గాభిమానినో దేవాః. తతః జామేయేభ్యః స్వర్గో నందిశ్చాభవత్. ౬

విశ్వాయాం ధర్మస్య భార్యాయాం విశ్వేదేవాఖ్యాః పుత్రా బభూవుః. తాన్ విశ్వేదేవానప్రజానపుత్రాన్ ప్రచక్షతే కథయంతి సాధ్యాయాం సాధ్యగణాః బభూవుః, తత్సుతః సాధ్యగణాసుత స్త్వర్ధసిద్ధోఽభూత్. ౭

మరుత్వత్యాం తు మరుత్వాన్ జయంతశ్చేతి ద్వౌ పుత్రౌ బభూవతుః. తత్ర జయంతో

జయంతో వాసుదేవాంశ ఉపేంద్ర ఇతి యం విదుః. ౮

మౌహూర్తికా దేవగణా ముహూర్తాయాశ్చ జజ్ఞిరే,
యే వై ఫలం ప్రయచ్ఛంతి భూతానాం స్వస్వకాలజమ్. ౯

సంకల్పాయాశ్చ సంకల్పః కామః సంకల్పజః స్మృతః,
వసవోఽష్టౌ వసోః పుత్రాస్తేషాం నామాని మే శృణు. ౧౦

ద్రోణః ప్రాణో ధ్రువోఽర్కోఽగ్ని ర్దోషో వసుర్విభావసుః,
ద్రోణస్యాభిమతేః పత్న్యా హర్షశోకభయాదయః. ౧౧

ప్రాణస్యోర్జస్వతీ భార్యా సహ ఆయుః పురోజవః,
ధ్రువస్య భార్యా ధరణి రసూత వివిధాః పురః. ౧౨

అర్కస్య వాసనా భార్యా పుత్రాః తర్షాదయః స్మృతాః,
అగ్నేర్భార్యా వసో ర్ధారా పుత్రా ద్రవిణకాదయః ౧౩

వాసుదేవస్య భగవతోఽంశభూతః యం జయంత ముపేంద్ర ఇతి విదుః వసోర్వంశస్య భూయస్త్వాదంతే నిర్దేశః. ౮

ముహూర్తాయాం భార్యాయాం మౌహూర్తికాః ముహూర్తాభిమానినో దేవగణా ఉద్బభూవుః. తాన్ విశినష్టి యే వై మౌహూర్తికాః స్వస్వముహూర్తకాలజం సుఖదుఃఖాదిరూపం ఫలం భూతానాం దేహినాం ప్రయచ్ఛంతి అర్పయంతి ౯

సంకల్పాయాః సంకల్పస్తనయోఽభూత్. కామస్తు సంకల్పాత్ జాత ఇతి స్మృతిః. వసోః పుత్రాస్త్వష్టౌ వసవః. తేషాం నామాని మే మత్తః శృణు. ౧౦

ద్రోణాదయో విభావస్వంతా అష్టౌ వసవః. తత్ర ద్రోణాదీనాం సంతానమాహ క్రమేణ (ద్రోణస్యేతి) ద్రోణస్యాభిమతిః పత్నీ తస్యా హర్షాదయస్తనయా బభూవుః. ౧౧

ప్రాణస్య తు ఊర్జస్వతీ భార్యా తస్యాః పుత్రా ఆయుః సహ పురోజవాః ధ్రువస్య ధరణి ర్భార్యా సా చ త్రివిధాః పురః పురాణి పురాభిమానినో దేవానసూత. ౧౨

అర్కస్య తు భార్యా వాసనా తస్యాః తర్షాదయః పుత్రాః అగ్నేస్తు భార్యా వసోర్ధారా తస్యాస్తనయాస్తు ద్రవిణకాదయః ౧౩

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

స్కందశ్చ కృత్తికాపుత్రో యే విశాఖాదయస్తతః,
దోషస్య శర్వరీపుత్రః శింశుమారో హరేః కలాః. ౧౪

వసో రాంగిరసీపుత్రో విశ్వకర్మా కృతీపతిః,
తతో మనుశ్చాక్షుషోఽభూత్ విశ్వేసాధ్యా మనోః సుతాః ౧౫

విభావసో రసూతోషా వ్యుష్టం రోచిష మాతపమ్,
పంచయామోఽథ భూతాని యేన జాగ్రతి కర్మసు. ౧౬

సరూపాసూత భూతస్య భార్యా రుద్రాంశ్చ కోటిశః,
రైవతోఽజో భవో భీమో వామ ఉగ్రో వృషాకపిః. ౧౭

అజైకపా దహిర్బుధ్న్యో బహురూపో మహానితి,

స్కందః కుమారస్త్వగ్నేరేవ కృత్తికాసు జాతః. షాణ్మాతుర ఇత్యగ్నిభూరితి చ ప్రసిద్ధః. యే విశాఖాదయస్తే తతః స్కందాజ్జాతాః, దోషస్య తు భార్యా శర్వరీ తస్యాః పుత్రః శింశుమారః స చ హరేః కలాంశభూతః. ౧౪

వసో రాంగిరసీ భార్యా తస్యాః పుత్రో విశ్వకర్మా స చ కృతీపతి శిల్పాచార్యః తతో విశ్వకర్మణః చాక్షుషాఖ్యో మనురభూత్. మనోశ్చాక్షుషస్య విశ్వే సాధ్యాః సుతా బభూవుః ౧౫

విభావసోర్భార్యా ఉషా. సా చ వ్యుష్టం రోచిషం చాతపం చ పుత్రానసూత ప్రసూతవతీ. అథాతపాత్ పంచయామః దివసః. అత ఏవ రాత్రిస్త్రియామా ప్రదోషప్రత్యూషయోః పూర్వోత్తర దివసావయవత్వాత్ పంచయామశబ్దః తదభిమానిదేవపరః తం విశినష్టి. యేన పంచయామేన భూతాని ప్రాణినః కర్మసు స్వస్వవ్యాపారేషు జాగ్రతి జాగరూకాణి భవంతీత్యర్థః. ౧౬

ఏవం ధర్మభార్యాణాం సంతాన మభిధాయాథ కశ్యపసోమయోః సంతానం భూయస్త్వాత్ వక్ష్యమాణో భూతస్య తావత్ సంతానమాహ (సరూపేతి చతుర్భిః) భూతస్య శంభోర్భార్యా సరూపా సా చ రుద్రాన్ కోటిశః అసూత ప్రసూతవతీ తత్ర ప్రధానాన్ ఏకాదశరుద్రాన్ గణనాయకానాహ

రుద్రస్య పార్షదా శ్చాన్యే ఘోరా భూతవినాయకాః. ౧౮

ప్రజాపతే రంగిరసః స్వధా పత్నీ పితౄనథ,
అథర్వాంగిరసం వేదం పుత్రత్వే చాకరోత్ సతీ. ౧౯

కృశాశ్వోఽర్చిషి భార్యాయాం ధూమ్రకేశ మజీజనత్,
ధిషణాయాం వేదశిరో దేవలం వయునం మనుమ్. ౨౦

తార్క్ష్యస్య వినతా కద్రూః పతంగీ యామినీతి చ,
పతంగ్యసూత పతగా న్యామినీ శలభా నథ. ౨౧

సుపర్ణాసూత గరుడం సాక్షాద్ యజ్ఞేశవాహనమ్,
సూర్యసూత మనూరుం చ కద్రూ ర్నాగా ననేకశః. ౨౨

కృత్తికాదీని నక్షత్రాణీందోః పత్న్యస్తు భారత,
దక్షశాపాత్ సోఽనపత్య స్తాసు యక్ష్మగ్రహార్దితః. ౨౩

(రైవత ఇతి సార్ధేన) యద్వా రైవతాదిరూపేణ ఏకాదశధా భిన్నస్య రుద్రస్య పారిషదా ఘోరరూపా ప్రేతాదిరూపేణానేకవిధా అన్యేఽన్యస్యాం భార్యాయాం చ బభూవు రిత్యన్వయః. ౧౭–౧౮

అథాంగిరసః సంతానమాహ (ప్రజాపతేరితి.) అంగిరసః ప్రజాపతేః పత్న్యః స్వధా సతీ చ. తత్ర స్వధా, పితౄన్ సతీ త్వథర్వాంగిరసం నామ వేదం వేదాభిమానినం పురుషం పుత్రత్వేనాకరోత్. ౧౯

అథ కృశాశ్వసంతాన మాహ. కృశాశ్వః అర్చిషి భార్యాయాం ధూమ్రకేశం పుత్ర మజీజనత్ ధిషణాయాం పత్న్యాం తు వేదశిరసం దేవలం చ వయునం మనుం చేతి పుత్రానజీజనత్. ౨౦

అథ తార్క్ష్యస్య సంతానమాహ, తార్క్ష్యస్య వినతాద్యాః చతస్రో భార్యాః తత్ర పతంగీ పతగాన్ పక్షిణః అసూత. యామినీ తు శలభానసూత. ౨౧

(సుపర్ణేతి) వినతాయా ఏవ నామాంతరమ్. సా తు సాక్షాద్యజ్ఞేశస్య విష్ణోర్వాహనభూతం గరుడం, సూర్యస్య సూత మనూరు మరుణం చాసూత కద్రూస్త్వనేకశో నాగాన్ సర్పానసూత. ౨౨

అథ సోమస్య పత్నీరాహ. ఇందోః సోమస్య పత్న్యస్తు కృత్తికాదీని నక్షత్రాణి సప్తవింశతిః హే భరత। స చ ఇందుః దక్షశాపాత్ రోహిణ్యామేవ ప్రేమాతిశయే నాన్యాసూపేక్షారూపా న్నిమిత్తాత్ దక్షస్య శాపాద్యక్ష్మగ్రహేణ రాజయక్ష్మరోగేణ పీడితః సన్ తాసు కృత్తికాదిష్వనపత్యోఽభూత్. ౨౩

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

పునః ప్రసాద్య తం సోమః కలా లేభే క్షయే దితాః,
శృణు నామాని లోకానాం మాతౄణాం శంకరాణి చ. ౨౪

అథ కశ్యపపత్నీనాం యత్ప్రసూతమిదం జగత్,
అదితిర్దితి ర్దనుః కాష్ఠా అరిష్టా సురసా ఇలా. ౨౫

మునిః క్రోధవశా తామ్రా సురభిః సరమా తిమిః,
తిమేర్యాదోగణా ఆసన్ శ్వాపదాః సరమాసుతాః. ౨౬

సురభేర్మహిషా గావో యే చాన్యే ద్విశఫా నృప,
తామ్రాయాః శ్యేనగృధ్రాద్యా మునే రప్సరసాం గణాః. ౨౭

దందశూకాదయః సర్పా రాజన్ క్రోధవశాత్మజాః,
ఇలాయా భూరుహాః సర్వే యాతుధానాశ్చ సౌరసాః. ౨౮

అరిష్టాయాశ్చ గంధర్వాః కాష్ఠాయా ద్విశఫేతరాః,

తం దక్షం పునః ప్రసాద్య ప్రసన్నం కృత్వా కేవలం కలా ఏవ లేభేన త్వపత్యాని. కథంభూతాః, క్షయే కృష్ణపక్షే అర్దితాః ఖండితాః, క్షయైధితా ఇతి పాఠే క్షయే సతి పునరేధితా వర్ధితాః. అథ లోకమాతౄణాం కశ్యపపత్నీనాం లోకస్య శం సుఖం కుర్వంతీతి తథా తాని నామాని శృణు లోకానాం మాతృత్వే హేతుః ఇదం జగద్యత్ప్రసూతం యాభిః కశ్యపపత్నీభిః ప్రసూతమ్, తా నిర్దిశతి (అదితిరితి) ౨౪-౨౫

అల్పత్వేన సుగమత్వాత్ యథా యథం వ్యుత్క్రమేణ తాసాం వంశానాహ (తిమేరితి) తిమేః కశ్యపస్య భార్యాయాః యాదోగణాః ఆసన్. సరమాయాః సుతాః శ్వాపదాః శ్వానః వ్యాఘ్రపుండరీకాదయశ్చాసన్. సురభేః పుత్రాస్తు మహిషా గావశ్చాన్యే ద్విశఫాశ్చాసన్ హే నృప! తామ్రాయాశ్చ పుత్రాః శ్యేనాః గృధ్రాః. ఆదిశబ్దేన శ్యేనాదిసదృశా బలినః పక్షిణో వివక్షితాః. మునేః సుతా స్త్వప్సరసాం గణాః హే రాజన్! క్రోధవశాయా ఆత్మజాస్తు దందశూకాదయః దంశనస్వభావాదయః సర్పా ఆసన్ ఇలాయాస్తు సర్వే భూరుహాః ఆత్మజాః సౌరసాః సురసాయాః అపత్యాని సర్వే యాతుధానాః

సుతా దనోరేకషష్టిస్తేషాం ప్రాధానికాన్ శృణు. ౨౯

ద్విమూర్ధా శంబరోఽరిష్టో హయగ్రీవో విభావసుః,
అయోముఖః శంకుశిరాః స్వర్భానుః కపిలోఽరుణః ౩౦

పులోమా వృషపర్వా చ ఏకచక్రోఽనుతాపనః,
ధూమ్రకేశో విరూపాక్షో విప్రచిత్తిశ్చ దుర్జయః. ౩౧

స్వర్భానోః సుప్రభాం కన్యా మువాహ నముచిః కిల,
వృషపర్వణస్తు శర్మిష్ఠాం యయాతి ర్నహుషో బలీ. ౩౨

వైశ్వానరసుతాయా శ్చ చతస్ర శ్చారుదర్శనాః,
ఉపదానవీ హయశిరా పులోమా కాలకా తథా. ౩౩

ఉపదానవీం హిరణ్యాక్షః క్రతుర్హయశిరాం నృప,
పులోమాం కాలకాం చ ద్వే వైశ్వానరసుతే తు కః. ౩౪

అరిష్టాయా స్త్వాత్మజాః గంధర్వాః కాష్ఠాయా స్తు, ద్విశఫేతరాః ఏకశఫాః అశ్వగర్దభాః బభూవుః దనో సుతా స్త్వేకషష్టిః తేషాం మధ్యే ప్రాధానికానష్టాదశ పుత్రాన్ శృణు. ౨౮-౨౯

ద్విమూరా చ శంబరశ్చ అరిష్టశ్చ హయగ్రీవశ్చ విభావసుశ్చ అయోముఖశ్చ శంకుశిరాశ్చ స్వర్భానుశ్చ కపిలశ్చారుణశ్చ పులోమా చ వృషపర్వా చ ఏకచక్రశ్చ అనురాపనశ్చ ధూమ్రకేశశ్చ విరూపాక్షశ్చ విప్రచిత్తిశ్చ దుర్జయశ్చైతేఽష్టాదశ. ౩౦-౩౧

ఏషాం మధ్యే స్వర్భానుః నముచేః కన్యాం దుహితరం సుప్రభా, మువాహ ఉపయేమే స్వర్భానురత్రాన్యో దనుజః న తు రాహుః, తస్యోత్పత్తే ర్వక్ష్యమాణత్వాత్. వృషపర్వణస్తు కన్యాం శర్మిష్ఠాం నాహుషో నహుషాత్మజో బలవాన్ యయాతీ రాజోవాహ ౩౨

ఉపదానవీ హయశిరా పులోమా కాలికాఖ్యాః ౩౩

తాసాం మధ్యే ఉపదానవీం హిరణ్యాక్ష ఉదవహత్. హయశిరాం తు క్రతుః ప్రజాపతిః ద్వే వైశ్వానరస్య సుతే పులోమాకాలకాఖ్యే తు కః కశ్యపః ఉపయేమే, దానవీపరిణయనే హేతుః

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

ఉపయేమేఽథ భగవాన్ కశ్యపో బ్రహ్మచోదితః,
పౌలోమాః కాలకేయాశ్చ దానవా యుద్ధశాలినః. ౩౪

తయోః షష్టిసహస్రాణి యజ్ఞఘ్నాంస్తే పితుః పితా,
జఘాన స్వర్గతో రాజన్ ఏక ఇంద్రప్రియంకరః ౩౫

విప్రచిత్తిః సింహికాయాం శతం చైక మజీజనత్,
రాహుజ్యేష్ఠం కేతుశతం గ్రహత్వం య ఉపాగతః. ౩౬

అథాతః శ్రూయతాం వంశో యోఽదితే రనుపూర్వశః,
యత్ర నారాయణో దేవః స్వాంశేనావతరత్ విభుః. ౩౭

వివస్వా నర్యమా పూషా త్వష్టాథ సవితా భగః,
ధాతా విధాతా వరుణో మిత్రః శక్ర ఉరుక్రమః ౩౮

(బ్రహ్మణా చోదిత ఇతి.) తయోః పులోమాకాలకయోః షష్టిసహస్రాణి పౌలోమాః తేషామేవ నివాతకవచా ఇతి నామాంతరమ్. తథా కాలకేయాశ్చ యుద్ధశాలినో దానవా జాతాః. తాంశ్చ దానవాన్ యజ్ఞఘ్నాన్ తే తవ పితుః పితార్జునః కదాచిదేకః స్వర్లోకం గతః ఇంద్రస్య ప్రియంకరో భూత్వా, జఘాన హతవాన్. ౩౪—౩౫

విప్రచిత్తిః సింహికాయాం భార్యాయాం శతం చైక మేకశతం దానవా నజీజనత్ తత్రైకశతమధ్యే రాహుర్జ్యేష్ఠః ఇతరే శతం తు కేతవః. రాహుజ్యేష్ఠమితి పాఠే రాహుః జ్యేష్ఠో యస్య తత్ కేతుశతమిత్యర్థః కోఽసౌ రాహుః యం జ్యేష్ఠ మజీజనత్, తత్రాహ. యో గ్రహత్వ ముపాగతః ప్రాప్తః స్వయం దానవాధమోఽపి భగవదనుగ్రహవశాత్ గ్రహత్వముపగత ఇత్యుక్తం పంచమే ౩౬

అథ తిమ్యాదీనాం వంశశ్రవణానంతర మతస్తాయాం వంశస్య శ్రుతత్వా దదితే ర్వంశః శ్రూయతామ్. మయా కథ్యమాన ఇతి శేషః. దితేర్వంశస్తు అష్టాదశాధ్యాయే వక్ష్యతే. అదితేర్వంశం విశినష్టి. యత్ర వంశే విభుర్నారాయణో దేవః స్వాంశేనావతరత్ ౩౭

వివస్వదాదయః పుత్రాస్తత్రోరుక్రమో భగవాన్ సాక్షాదవతీర్ణః. ౩౮

వివస్వతః శ్రాద్ధదేవం సంజ్ఞాసూయత వై మనుమ్,
మిథునం చ మహాభాగా యమం దేవం యమీం తథా,
సైవ భూత్వాఽథ బడబా నాసత్యౌ సుషువే భువి. ౪౦

ఛాయా శనైశ్చరం లేభే సావర్ణిం చ మనుం తతః,
కన్యాం చ తపతీం యా వై వవ్రే సంవరణం పతిమ్. ౪౧

అర్యమ్ణో మాతృకా పత్నీ తయోశ్చర్షణయః సుతాః,
యత్ర వై మానుషీ జాతి ర్బ్రహ్మణా చోపకల్పితా ౪౨

పూషానపత్యః పిష్టాదో భగ్నదంతోఽభవత్ పురా,
యోఽసౌ దక్షాయ కుపితం జహాస వివృతద్విజః. ౪౩

తత్ర వివస్వతః భార్యా సంజ్ఞాఖ్యా శ్రాద్ధదేవం యమం యమీం చేతి మిథునం చ యమయమీరూపం చ మిథునమసూయత అసూత హే మహాభాగ! సైవ సంజ్ఞైవ బడవా భూత్వా భువి వర్తమానా నాసత్యావశ్వినౌ సుషువే. ౪౦

తథా ఛాయా భూత్వా శనైశ్చరం సావర్ణ్యాఖ్యం మనుశ్రేష్ఠం చ లేభే సుషువే. తథా తపతీం తపత్యాఖ్యాం చ లేభే యా కన్యా సంవరణం పతిం వవ్రే ౪౧

అథార్యమ్ణో వంశమాహ. అర్యమ్ణః పత్నీ మాతృకాఖ్యా తయోరర్యమమాతృకయోః కర్తరి షష్ఠీ, తాభ్యామిత్యర్థః చర్షణయః కర్మశీలాః జనాః కృతాః ఉత్పాదితాః. కే తే చర్షణయః తత్రాహ. యత్ర యేషు మానుషీ జాతిః బ్రహ్మణోపకల్పితా మానుషజాత్యాశ్రయా హి సదా వ్యాపారిణో భవంతీత్యత స్తే చషిణతః కృషే రౌణాదిక ఇనిప్రత్యయః ౪౨

పూషా త్వనపత్యః అపుత్రః పూర్వం భగ్నదంతః పిష్టాదః పిష్టభుగభవత్. భగ్నదంతత్వే హేతుం వదం స్తం విశినష్టి యోఽసౌ పూషా దక్షాయ కుపితం రుద్రం వివృతద్విజః ప్రకటితదంతః సన్ జహాస ప్రహసితవాన్ చతుర్థే చైతద్వృత్తాంతః అభివ్యక్తః ౪౩

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

త్వష్టుర్దైత్యానుజా భార్యా రచనా నామ కన్యకా,
సంనివేశ స్తయోర్జజ్ఞే విశ్వరూపశ్చ వీర్యవాన్ ౪౪

తం వవ్రిరే సురగణా స్వస్రీయం ద్విషతామపి,
విమతేన పరిత్యక్తా గురుణాంగిరసేన యత్. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

త్వష్టుః దైత్యానామనుజా రచనా నామ కన్యకా భార్యా తయో స్త్వష్టృరచనయోః సంనివేశాత్ సమావేశాత్ విశ్వరూపో వీర్యవాన్ జజ్ఞే జాతః. ౪౪

తం విశ్వరూపం ద్విషతాం దైత్యానాం స్వస్రీయం భాగినేయమపి దేవాః యద్యదా విమతేనావజ్ఞానేనాంగిరసః పుత్రేణ గురుణా బృహస్పతినా పరిత్యక్తాస్తదా వవ్రిరే వృతవంతః పురోహితం కృతవంతః ఇత్యర్థః. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

కస్య హేతోః పరిత్యక్తా ఆచార్యేణాత్మనః సురాః,
ఏతదాచక్ష్వ భగవన్ శిష్యాణా మక్రమం గురౌ ౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇంద్రస్త్రిభువనైశ్వర్య మదోల్లంఘితసత్పథః,
మరుద్భి ర్వసుభీ రుద్రై రాదిత్యై రృభుభిర్నృప. ౨

విశ్వేదేవైశ్చ సాధ్యైశ్చ నాసత్యాభ్యాం పరిశ్రితః,
సిద్ధచారణగంధర్వైః మునిభి ర్బ్రహ్మవాదిభిః. ౩

విద్యాధరాప్సరోభిశ్చ కిన్నరైః పతగోరగైః.
నిషేవ్యమాణో మఘవాన్ స్తూయమానశ్చ భారత. ౪

ఉపగీయమానో లలిత మాస్థానాధ్యాసనాశ్రితః,

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

దేవాః విమతేన గురుణా పరిత్యక్తాః విశ్వరూపం వవ్రిరే ఇత్యుక్తం తదేవ సప్రపంచం బుభుత్సుః పృచ్ఛతి రాజా (కస్యేతి.) కస్మాద్ధేతో రాచార్యేణ గురుణా ఆత్మనః శిష్యాః సురాః పరిత్యక్తాః. హే భగవన్ మునే ఏతదాచక్ష్వ కథయ తథా శిష్యాణాం గురౌ విషయే అక్రమ మపరాధం ఆచక్ష్వ. ౧

ఏవ మాపృష్టో మునిః దేవానాం గురౌ కృత మపరాధం వక్తు ముపక్రమతే (ఇంద్ర ఇతి.) ఇంద్రో యదా సంప్రాప్తం వాచస్పతిం నాభ్యనందత నాదృతవాన్ తదాంగిరసః తతో నిర్గత్య తూష్ణీం స్వగృహమాయయౌ ఇత్యష్టానాం అన్వయః అనాదరహేతుం మదం దర్శయితు మింద్రం విశినష్టి త్రిభువనైశ్వర్యమదేనోల్లంఘితః సతాం పంథా యేన. హే నృప! మరుద్గణాదిభిః పరిశ్రితః పరివృతః బ్రహ్మవాదిభిః వేదాన్ వదద్భిః మునిభిః సిద్ధాదిభిశ్చ యథాయథం నిషేవ్యమాణః స్తూయమానశ్చ ౨-౪

లలితం యథాతథోపగీయమానశ్చ భగవానింద్రః ఆస్థానం సభా తస్మి న్నధ్యాసనం

(ఇంద్రకృతగురుతిరస్కారః)

పాండురేణాతపత్రేణ చంద్రమండలచారుణా ౫

యుక్తశ్చాన్యైః పారమేష్ఠ్యైః చామరవ్యజనాదిభిః,
విరాజమానః పౌలోమ్యా సహార్ధాసనయా భృశమ్. ౬

స యదా పరమాచార్యం దేవానా మాత్మన శ్చ హ,
నాభ్యనందత సంప్రాప్తం ప్రత్యుత్థానాసనాదిభిః ౭

వాచస్పతిం మునివరం సురాసురనమస్కృతమ్,
నోచ్చచాలాసనాదింద్రః పశ్యన్నపి సభాగతమ్. ౮

తతో నిర్గత్య సహసా కవిరాంగిరసః ప్రభుః,
ఆయయౌ స్వగృహం తూష్ణీం విద్వాన్ శ్రీమదవిక్రియామ్ ౯

తర్హ్యేవ ప్రతిబుద్ధ్యేంద్రో గురుహేలనమాత్మనః,
గర్హయామాస సదసి స్వయమాత్మానమాత్మనా ౧౦

సింహాసనం తదాస్థితః అధిష్ఠితః హే భారత! చంద్రమండలవత్ చారుణా సుందరేణ పాండురేణ శ్వేతేనాతపత్రేణ ఛత్రేణ. ౫

తథా పారమేష్ఠ్యైః మహారాజలింగైః చామరాదిభి ర్యుక్తః. అర్ధాసనయా అర్ధాసనార్ధే స్థితయా పౌలోమ్యా శచ్యా సహ నితరాం విరోచమానః ౬

స ఇంద్రో యదా దేవానా మాత్మనః స్వస్య చ పరమం పూజ్య మాచార్యం సురాసుర వందితం మునిశ్రేష్ఠం బృహస్పతిం సంప్రాప్తం ప్రత్యుత్థానాసనాదిభి ర్నాభ్యనందత నాదృతవాన్ న చచాల, కిం తు సభాగతం పశ్యన్నప్యాసన ఏవ స్థిత ఇత్యర్థః. ౭-౮

తూష్ణీం తదా కవి ర్విద్వాన్ ప్రభుః సమర్థ ఆంగిరసో బృహస్పతిః శ్రీమదేన యా విక్రియా తాం విద్వాన్ జానన్ తూష్ణీం స్వగృహం ప్రతి యయౌ. ౯

తర్హ్యేవ ఇంద్ర ఆత్మనః స్వస్య గుదుహేలనం ప్రతిబుద్ధ్య అనుస్మృత్య ఆత్మనా స్వేనైవాత్మానం సదసి సభాయాం గర్హయామాస నిందితవాన్. ౧౦

అహో బత మమాసాధు కృతం వై దభ్రబుద్ధినా.
యన్మయైశ్వర్యమత్తేన గురుః సదసి కాత్కృతః. ౧౧

కో గృధ్యేత్ పండితో లక్ష్మీం త్రివిష్టపపతేరపి,
యయాఽహ మాసురం భావం నీతోఽద్య విబుధేశ్వరః. ౧౨

యే పారమేష్ఠ్యం ధిషణ మధితిష్ఠన్ న కంచన,
ప్రత్యుత్తిష్ఠేదితి బ్రూయుః ధర్మం తే న పరం విదుః. ౧౩

తేషాం కుపథదేష్ట్రూణాం పతతాం తమసి హ్యధః,
యే శ్రద్దధ్యుర్వచస్తే వై మజ్జంత్యశ్మప్లవా ఇవ. ౧౪

అథాహ మమరాచార్య మగాధధిషణం ద్విజమ్,

గర్హాప్రకారమాహ (అహో ఇతి పంచభిః.) అహో బతాహో మమ కష్టం ప్రాప్తమ్. అసాధు కర్మ మయా కృతం. వై యత్ యస్మాత్ దభ్రబుద్ధినా అల్పమతినా ఐశ్వర్యమత్తేన మయా సదసి గురుః కాత్కృతః తిరస్కృతః. ౧౧

పండితో విద్వాన్ నిత్యానిత్యవివేకసంపన్నశ్చేత్యర్థః. కో వా పుమాన్ త్రివిష్టపపతేః త్రీన్ లోకాన్ పాతీతి త్రివిష్టపం తస్య పతేః సత్యలోకాధిపతేరపి లక్ష్మీం గృధ్యే దభికాంక్షేత్, కిం తు తుచ్ఛం మన్యేతేత్యర్థః విబుధానాం సాత్త్వికానా మీశ్వరోఽప్యహ మాసురం భావం మోహమితి యావత్ నీతః ప్రాపితః, ౧౨

నను సింహాసనస్థో రాజా ప్రత్యుత్థానాదికం న కుర్యాదితి వదంతి వృద్ధా స్తత్రాహ (య ఇతి ద్వాభ్యాం.) పారమేష్ఠ్యం ధిషణం పరమేష్ఠీ మహారాజః తత్సంబంధ్యాసనం ధిషణం తదధితిష్ఠన్ కంచన ప్రతి నోత్తిష్ఠేదితి యే బ్రూయుస్తే పరం। కేవలం ధర్మం న విదుః. ౧౩

కిం చ తేషాం కుపథదేష్ట్రూణాం కుమార్గోపదేష్ట్రూణా మత ఏవాధ స్తమసి నరకే పతతాం వచః యే జనా శ్రద్దధ్యుః తేఽశ్మప్లవాః బృహదశ్మపాషాణమయుస్తత్ప్లవారూఢాః ఇవ మజ్జంత్యధో యాంతి ౧౪

అథాతః అహ మమరాణా మాచార్య మగాధ ధిషణా బుద్ధి ర్యస్య తం మత్కృతాపరాధ

(ఇంద్రకృతగురుతిరస్కారః)

ప్రసాదయిష్యే నిశరః శీర్ష్ణా తచ్చరణం స్పృశన్, ౧౫

ఏవం చింతయతస్తస్య మఘోనో భగవాన్ గృహాత్,
బృహస్పతిర్గతో ఽదృష్టాం గతి మధ్యాత్మమాయయా. ౧౬

గురోర్నాధిగతః సంజ్ఞాం పరీక్షన్ భగవాన్ స్వరాట్,
ధ్యాయన్ ధియా సురైర్యుక్తః శర్మ నాలభతాత్మనః. ౧౭

తచ్ఛ్రుత్వైవాసురాః సర్వే ఆశ్రిత్యౌశనసం మతమ్,
దేవాన్ ప్రత్యుద్యమం చక్రు ర్దుర్మదా ఆతతాయినః. ౧౮

తైర్విసృష్టేషుభిస్తీక్ష్ణైః నిర్భిన్నాంగోరుబాహవః,
బ్రహ్మాణం శరణం జగ్ముః సహేంద్రా నతకంధరాః. ౧౯

మగణయంతం ద్విజం వాక్పతిం ప్రసాదయిష్యే ప్రార్థయే. కథంభూతః? నిశరః నిర్గతశౌర్యః సన్ తస్య గురోశ్చరణౌ శీర్ష్ణా స్పృశన్. ౧౫

ఏవం తస్య మఘోన ఇంద్రస్య చింతయతః సతః భగవాన్ బృహస్పతి రధ్యాత్మమాయయా యోగప్రభావేణ గృహా దదృష్టాం గతిం గతః అదృశ్యోఽభూ దిత్యర్థః తతో భగవాన్ స్వరాడింద్రః గురోః సంజ్ఞాం దర్శనోపాయం పరీక్ష్య విచార్యాపి నాధిగతః న ప్రాప్తః ధియా ధ్యాయన్ దర్శనోపాయం చింతయన్ శుచా శోకేన యుక్తః ఆత్మనః స్వస్య శర్మ సుఖం నాలభత న ప్రాప. ౧౬-౧౭

తదింద్రస్య గుర్వపరాధప్రయుక్తక్లేశచింతాదికం శ్రుత్వా తదైవ ఔశనసం మతం ఉశనసా మంత్రిత మాశ్రిత్య సర్వేఽసురాః దుర్మదా అనివార్యమదా ఆతతాయినః జిఘాంసవః దేవాన్ ప్రత్యుద్యమం యుద్ధోద్యోగం చక్రుః. ౧౮

తైరసురైర్విసృష్టైః ప్రయుక్తైః తీక్ష్ణైః ఇషుభిః నిర్భిన్నాన్యంగాని ఉత్తమాంగాని శిరాంసి ఊరవో బాహవశ్చ యేషాం తే ఇంద్రసహితా దేవా నమ్రశిరసో బ్రహ్మాణం శరణం యయుః. ౧౯

తాం స్తథాఽభ్యర్దితాన్ వీక్ష్య భగవానాత్మభూ రజః,
కృపయా పరయా దేవ ఉవాచ పరిసాంత్వయన్. ౨౦

బ్రహ్మోవాచ—

అహో బత సురశ్రేష్ఠా హ్యభద్రం వః కృతం మహత్,
బ్రహ్మిష్ఠం బ్రాహ్మణం దాంత మైశ్వర్యాన్నాభ్యనందత. ౨౧

తస్యాయమనయస్యాసీత్ పరేభ్యో వః పరాభవః,
ప్రక్షీణేభ్యః స్వవైరిభ్యః సమృద్ధానాం చ యత్ సురాః ౨౨

మఘవన్ ద్విషతః పశ్య ప్రక్షీణాన్ గుర్వతిక్రమాత్,
సంప్రత్యుపచితాన్ భూయః కావ్యమారాధ్య భక్తితః,
ఆదదీరన్ నిలయనం మమాపి భృగుదేవతాః. ౨౩

అభ్యర్దితాన్ తదా పీడితాంస్తాన్ దేవాన్ వీక్ష్య భగవానాత్మభూః పరమాత్మా అజో బ్రహ్మా పరయాఽధికయా కృపయా యుక్తః తాన్ సాంత్వయ న్నువాచ. ౨౦

ఉక్తిమేవాహ (అహో ఇత్యాదినా క్షమిష్యధ్వ ముతాస్య కర్మేత్యంతేన) హేసురశ్రేష్ఠాః అహో బత మహత్కష్టం వః ప్రాప్తం, మహదభద్రం అసాధు యుష్మాభిః కృతమ్ కిం తద్బ్రహ్మిష్ఠం అతిశయేన బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్నో బ్రహ్మిష్ఠః తం బ్రాహ్మణం దాంతం జితేంద్రియ మైశ్వర్యాత్ మదాత్, నాభ్యనందత నాభినందితవంతః ౨౧

హే సురాః! పరేభ్యః శత్రుభ్యః పరాభవ ఇతి యదయం తస్యానయస్య సంబంధీ ఫలరూపః ఆసీత్ కథంభూతానాం వః ప్రక్షీణేభ్యః ఐశ్వర్యరహితేభ్యః సపత్నేభ్యః సమృద్ధానాం సంపన్నానామ్ ౨౨

గురుతిరస్కారసత్కారావేవాపచయోపచయకారణమిత్యసురదృష్టాంతేనాహ (మఘవన్నితి.) హే మఘవన్! ద్విషతః శత్రూనసురాన్ గుర్వతిక్రమాద్ధేతోః ప్రక్షీణాన్ సంప్రతి తు కావ్యం శుక్రం భక్తితః ఆరాధ్య ఉపచితాన్ సమృద్ధాన్ పశ్య, గుర్వారాధనాత్ యుష్మాన్ బాధంతి ఇతి కిం వక్తవ్యమ్ యతో మత్స్థాన మపి గృహ్ణీయురితి సంభావయతి అద్యేతి. అద్యాస్మిన్నహని శ్వః పరస్మిన్నహని పరశ్వః తతః పరస్మిన్నహని వా బలశాలినోఽత ఏవ దృప్తాః గర్వితాస్తే మమ నిలయనం మమ స్థానమపి ఆదదీరన్ గృహీయుః, యతస్తే భృగుః శుక్రః కావ్య ఏవ దేవతా యేషాం తాదృశాః. ౨౩

(ఇంద్రకృతగురుతిరస్కారః)

త్రివిష్టపం కిం గణయంత్యభేద్యమంత్రా భృగూణామనుశిక్షితార్థాః.
న విప్రగోవిందగవీశ్వరాణాం భవంత్యభద్రాణి నరేశ్వరాణామ్. ౨౪

తద్ విశ్వరూపం భజతాశు విప్రం తపస్వినం త్వాష్ట్రమథాత్మవంతమ్.
సభాజితోఽర్థాన్ స విధాస్యతే వో యది క్షమిష్యధ్వ ముతాస్య కర్మ. ౨౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

త ఏవ ముదితా రాజన్ బ్రహ్మణా విగతజ్వరాః,
ఋషిం త్వాష్ట్ర ముపవ్రజ్య పరిష్వజ్యేద మబ్రువన్. ౨౬

దేవా ఊచుః—

వయం తేఽతిథయః ప్రాప్తా ఆశ్రమం భద్రమస్తు తే.

అభేద్యో మంత్రో యేషాం తే భృగూణాం భృగుకులప్రభవాణాం అనుశిక్షితార్థాః శిష్యా త్రివిష్టపమపి కిం గణయంతి న గణయంత్యేవేత్యర్థః విప్రాః గోవిందో భగవాంశ్చ గావశ్చేశ్వరా అనుగ్రాహకాః పూజ్యా వా యేషాం తేషామేవ అభద్రాణి న భవంతి ఇతరేషా మీశ్వరాణామపి న భవంతీతి న కింత్వభద్రాణి భవంత్యేవేత్యర్థః ౨౪

తత్ తస్మాత్ అథ అనంతరమేవాశు త్వష్టుః పుత్ర మాత్మవంతం జితేంద్రియం తపస్వినం విశ్వరూపాఖ్యం ద్విజం భజత యూయ మనువర్తధ్వం తత్పౌరోహిత్యం వృణుతేత్యర్థః. స విశ్వరూపో యుష్మాన్ భావితార్థాన్ భావితః నిష్పాదితః అర్థోఽభిలషితం ప్రయోజనం యేషాం తాదృశాన్ విధాస్యతే కరిష్యతి అస్య విశ్వరూపస్య కర్మ అసురపక్షపాతాదిరూపం యూయ ముత క్షమిష్యధ్వం యది క్షమిష్యధ్వే తర్హి న విధాస్యతే ఇత్యర్థః. యద్వా ఉత అపితు తస్య కర్మ క్షమిష్యధ్వం సర్వథా తస్య కర్మ యుష్మాభిః క్షంతవ్యమిత్యర్థః ౨౫

ఏవముక్త్వా విశ్వరూపం ప్రార్థయితుం దేవా యయు రిత్యాహ మునిః (త ఇత్యాదినా) హేరాజన్ః తే దేవా బ్రహ్మణైవ మిత్థ ముదితా ఉక్తా విగతః జ్వరః ఆధిః యేషాం తే త్వాష్ట్ర మృషిం విశ్వరూప ముపవ్రజ్య ఉపేత్య పరిష్వజ్యాలింగ్య పుత్రత్వాత్ పరిష్వజ్యేత్యుక్తమ్ న తు నమస్కృత్యేతి ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రువన్. ౨౬

ఉక్తిమేవాహ (వయమితి.) వయం తే తవాతిథయః ప్రాప్తాః తే తవాశ్రమం భద

కామః సంపాద్యతాం తాత పితౄణాం సమయోచితః ౨౭

పుత్రాణాం హి పరో ధర్మః పితృశుశ్రూషణం సతామ్,
అపి పుత్రవతాం బ్రహ్మన్ కిముత బ్రహ్మచారిణామ్ ౨౮

ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తిః పితా మూర్తిః ప్రజాపతేః,
భ్రాతా మరుత్పతేర్మూర్తిః మాతా సాక్షాత్ క్షితేస్తనుః ౨౯

దయాయా భగినీ మూర్తిః ధర్మస్యాత్మాతిథిః స్వయమ్,
అగ్నే రభ్యాగతో మూర్తిః సర్వభూతాని చాత్మనః. ౩౦

తస్మాత్ పితౄణామార్తానా మూర్తిం పరపరాభవమ్,
తపసాపనయం స్తాత సందేశం కర్తుమర్హసి ౩౧

మశూన్యమస్తు, ఆతిథ్యాభావే ఆశ్రమః శూన్య ఇతి వ్యపదిశ్యేత ఇతి భావః. తథా తవ పితౄణామస్మాకం సమయోచితః తత్కాలోచితః కామః ఇచ్ఛావిషయోఽర్థః సంపద్యతాం త్వత్తః సంపన్నో భవతు ౨౭

హే బ్రహ్మన్! పుత్రవతామపి సతాం పుత్రాణాం పితృశుశ్రూషణం పరోధర్మః బ్రహ్మచారిణాం సతాం పుత్రాణాం పితృశుశ్రూషణం పరో ధర్మ ఇతి కిముత కిము వక్తవ్యమ్. త్వం తు బ్రహ్మచారీ పుత్రశ్చేతి అస్మత్ శుశ్రూషణ మత్యంతోచితమితి భావః. ౨౮

కిం చాచార్యో బ్రహ్మణః పరబ్రహ్మణో మూర్తి రీశ్వరదృష్ట్యా ఆచార్య ఆరాధనీయ ఇతి భావః. పితా తు ప్రజాపతేః విరించస్య మూర్తిః భ్రాతా తు మరుత్పతే రింద్రస్య మూర్తిర్మాతా సాక్షాత్ క్షితే ర్భూమేః తనుః మూర్తిః. ౨౯

భగినీ తు దయాయా మూర్తిరాత్మా స్వయం తు ధర్మస్య మూర్తి రతిథిస్తు స్వయమేవ స్వాత్మనో మూర్తిత్వేన ద్రష్టవ్యః. స్వశరీరత్వేన ద్రష్టవ్య ఇతి యావత్. అభ్యాగతస్తు అగ్నేః ఆహవనీయాదేః మూర్తిః సర్వభూతాని చాత్మనో మూర్తిరాత్మతుల్యత్వేన ద్రష్టవ్యానీత్యర్థః యద్వా పరమూర్తిః. ౩౦

తస్మాద్ధే తాత! త్వత్ పితౄణా మార్తానాం పీడితానా మస్మాకం శత్రుభ్యః పరాభవరూపా మూర్తిం తపసా తపఃప్రభావేణ అపనయన్ అస్మాకం సందేశం కర్తుమర్హసి యోగ్యో భవసి. ౩౧

(దేవైః పౌరోహిత్యాయ విశ్వరూపవరణమ్)

వృణీమహే త్వోపాధ్యాయం బ్రహ్మిష్ఠం బ్రహ్మణం గురుమ్,
యథాంజసా విజేష్యామః సపత్నాంస్తవ తేజసా. ౩౨

న గర్హయంతి హ్యర్థేషు యవిష్ఠాంఘ్ర్యభివాదనమ్,
ఛందోభ్యోఽన్యత్ర న బ్రహ్మన్ వయో జ్యైష్ఠ్యస్య కారణమ్. ౩౩

ఋషి రువాచ—

అభ్యర్థితః సురగణైః పౌరోహిత్యే మహాతపాః,
స విశ్వరూపస్తా నాహ ప్రసన్నః శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౩౪

విశ్వరూప ఉవాచ—

విగర్హితం ధర్మశీలైర్బ్రహ్మవర్చ ఉపవ్యయమ్,

సందేశమేవాహుః (వృణీమహ ఇతి) బ్రహ్మిష్ఠం జ్ఞానినం తత్రాపి బ్రాహ్మణ మత ఏవ సర్వవర్ణానాం గురుం త్వా ముపాధ్యాయం వృణీమహే యథా యేన ప్రకారేణ అంజసా సుఖేనైవ తవ తేజసా బ్రహ్మతేజసా సపత్నాన్ శత్రూన్ విజేష్యామః తథానుగృహాణేతి శేషః. ౩౨

ననూపాధ్యాయత్వే కనిష్ఠస్య మమాంఘ్ర్యభివాదనం కథం కరిష్యథ తత్తు గర్హితం తత్రాహుః (న గర్హయంతీతి.) స్వార్థేషు స్వప్రయోజననిమిత్తం యవిష్ఠాంఘ్ర్యభివాదనం న గర్హయంతి హే బ్రహ్మన్। ఛందోభ్యోఽన్యత్రైవ వేదాధ్యయనాదే రన్యత్రైవ కర్మణి వయః జ్యైష్ఠ్యస్య కారణం ఛందోభ్యో మంత్రేభ్యోఽన్యత్ర వయో జ్యైష్ఠ్యస్య కారణం న తు మంత్రేష్వతోఽస్మభ్యం మంత్రదాతృత్వేన త్వమేవ జ్యేష్ఠో భవసీతి వార్థః. యద్వా. ఛందేభ్యోఽన్యత్ర వేదాన్ విహాయ వయ ఏవ జ్యైష్ఠ్యస్య కారణం న భవతి. కింతు వేదా ఏవ ముఖ్యం కారణం. తత్సామ్యే తు వయః అతో వేదజ్ఞత్వాత్ త్వమేవ జ్యేష్ఠ ఇత్యర్థః ౩౩

ఏవముక్తో విశ్వరూపో దేవా నువాచేత్యాహ మునిః (అభ్యర్థిత ఇతి) ఏవం సురగణైః పౌరోహిత్యం పురోహితస్య కర్మ ప్రతిప్రార్థితః. స మహాతపాః విశ్వరూపః ప్రహసన్ శ్లక్ష్ణయా మృద్వ్యా గిరా తాన్ దేవానాహ. ౩౪

ఉక్తిమేవాహ (సార్ధైస్త్రిభిః విగర్హితమితి.) ధర్మశీలైః విగర్హితం తావద్ధర్మశీలాః పౌరోహిత్యం

కథం ను మద్విధో నాథా లోకేశై రభియాచితమ్,
ప్రత్యాఖ్యాస్యతి తచ్ఛిష్యః స ఏవ స్వార్థ ఉచ్యతే. ౩౫

అకించనానాం హి ధనం శిలోఞ్ఛనం తేనేహ నిర్వ ర్తితసాధుసత్క్రియః,
కథం విగర్హ్యం ను కరోమ్యధీశ్వరాః పౌరోధసం హృష్యతి యేన దుర్మతిః. ౩౬

తథాపి న ప్రతిబ్రూయాం గురుభిః ప్రార్థితం కియత్,
భవతాం ప్రార్థితం సర్వం ప్రాణై రర్థైశ్చ సాధయే. ౩౭

విగర్హయంతీత్యర్థః. కిం చ తత్పౌరోహిత్యం బ్రహ్మవర్చసస్య వ్యయకరమ్. ఆర్షత్వాత్ "బ్రహ్మ హ స్తిభ్యాం వర్చసః" ఇతి సమాసాంతాభావః. ఏవం పౌరోహిత్యస్య విగర్హితత్వం స్వధర్మనాశకత్వం చాభిధాయాధునా తదప్రత్యాఖ్యేయం చేత్యాహ (కథమితి.) లోకేశైః యుష్మాభి రభియాచితో మద్విధః పితృసేవకః కథం ను తత్ప్రత్యాఖ్యాస్యతి నామ న ప్రత్యాఖ్యాస్యత్యేవేత్యర్థః మద్విధ ఇత్యనేనాభిప్రేతం విశదయతి తచ్ఛిష్య ఇతి. తేషాం శిష్యః శిక్షణార్హః శిష్యో హి ప్రత్యాచష్టాం తత్రాహ స ఏవ. ప్రత్యాఖ్యానాభావ ఏవ హి శిష్యస్య స్వార్థ ఉచ్యతే. మద్విధో నాథ ఇత్యేకవచనపాఠే నాథో యాచితనాథ త్వేన రక్షకత్వేన యాచితః స ఏవ స్వార్థః ఇతి లోకేశైః శిష్యై ర్నియుజ్యత ఇతి యతః స ఏవ స్వార్థః పరమో లాభ ఇత్యర్థః. ౩౫

నను పౌరోహిత్యే ధనలాభాత్ స్వధర్మః సిధ్యేత్ అన్యథా నిర్ధనస్య కుతో ధర్మః. అత ఏవ తేన లోకో హృష్యతీ త్యత్రాహ (అకించనానా మితి.) అకించనానాం నిష్కామాణాం శిలోంఛనం "ఉంఛః కణశ ఆదానం కణిశాద్యర్జనం శిలమ్" ఏతదన్యతరవృ త్తిసంపాద్యమేవ హి ధనం తేనై వ ఉక్తాన్యత రేణై వ నిర్వ ర్తితాః నిష్పాదితాః సత్క్రియాః పంచమహాయజ్ఞాదిరూపాః క్రియా యై స్తాదృశా భవంతి. యతో హే అధీశ్వరాః! విగర్హితం పౌరోహిత్యం పురోహితకర్మాహం కథం ను కరోమి. యేన పౌరోహిత్యేన దుర్మతిః మూర్ఖః తుష్యతి పౌరోహిత్యం దుర్మతే స్తోషహేతుః అకించనస్య తు శిలోంఛన మేవేతి భావః ౩౬

తథాపి పౌరోహిత్యస్య గర్హితత్వేఽపి న ప్రతిబ్రూయాం ప్రత్యాచక్షే యద్యస్మా ద్గురుభిః పితృభిః యుష్మాభిః ప్రార్థితం కియదితి భావః కియదేతత్ ప్రార్థితం ఇతోఽధికమపి కరిష్యామీతి భావః. అతో భవతాం సర్వం ప్రార్థితం ధర్మై స్తపఆదిభిః ప్రాణైశ్చ సాధయే ప్రాణపర్యంతం యథాసామర్థ్యం సాధయ ఇత్యర్థః. ౩౭

(దేవైః పౌరోహిత్యాయ విశ్వరూపవరణమ్)

శ్రీశుక ఉవాచ —

తేభ్య ఏవం ప్రతిశ్రుత్య విశ్వరూపో మహాతపాః,
పౌరోహిత్యం వృతశ్చక్రే పరమేణ సమాధినా ౩౮

సురద్విషాం శ్రియం గుప్తాం ఔశనస్యాపి విద్యయా.
అచ్ఛిద్యాదాన్మహేంద్రాయ వైష్ణవ్యా విద్యయా విభుః. ౩౯

యయా గుప్తః సహస్రాక్షో జిగ్యేఽసురచమూర్విభుః,
తాం ప్రాహ స మహేంద్రాయ విశ్వరూప ఉదారధీః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవ ముక్తైః దేవైః వృతః పౌరోహిత్య మకరోత్ విశ్వరూప ఇత్యాహ మునిః (తేభ్య ఇతి.) ఇతీత్థం తేభ్యో దేవేభ్యః ప్రతిశ్రుత్య ప్రతిజ్ఞాయ మహాతపాః విశ్వరూపః దేవైః వృతః పౌరోహిత్యం సావధానేన చిత్తేన కృతవాన్. ౩౮

పౌరోహిత్యకారణమేవాహ (సురద్విషామితి.) ఔశనస్యా ఉశనసః సంబంధిన్యా విద్యయా గుప్తాం రక్షితామపి సురద్విషాం శ్రియం వైష్ణవ్యా నారాయణవర్మాత్మికయా మంత్రవిద్యయా అచ్ఛిద్య తేభ్య ఆకృష్య విభు ర్విశ్వరూపః మహేంద్రాయ ప్రాదాత్. ౩౯

వైష్ణవ్యా విద్యయా అచ్ఛిద్యాదా దిత్యేతదేవం విశదయతి. (యయేతి) సహస్రాక్ష ఇంద్రో యథా వైష్ణవ్యా విద్యయా గుప్తో రక్షితః అత ఏవ విభుః సమర్థో భూత్వాఽసురసేనాః జఘ్నే హతవాన్, తాం విద్యా ముదారధీః విపులమతి ర్విశ్వరూపో మహేంద్రాయ ప్రాహ విశ్వరూపోపదిష్టవైష్ణవ విద్యాభిరక్షితః శక్రః శత్రూన్నిహత్య శ్రియం లబ్ధవానిత్యర్థః. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

యయా గుప్తః సహస్రాక్షః సవాహాన్ రిపుసైనికాన్,
క్రీడన్నివ వినిర్జిత్య త్రిలోక్యా బుభుజే శ్రియమ్. ౧

భగవంస్తన్మమాఖ్యాహి వర్మ నారాయణాత్మకమ్,
యథాఽఽతతాయినః శత్రూన్ యేన గుప్తోఽజయన్మృథే. ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

వృతః పురోహితస్త్వాష్ట్రో మహేంద్రాయాను పృచ్ఛతే,
నారాయణాఖ్యం వర్మాహ తదిహైకమనాః శృణు. ౩

విశ్వరూప ఉవాచ—

ధౌతాంఘ్రిపాణిరాచమ్య సపవిత్ర ఉదఙ్ముఖః,

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

వైష్ణవీం విద్యాం జిఘృక్షుః పృచ్ఛతి రాజా (యయేతి ద్వాభ్యామ్) సహస్రాక్షోయయా వైష్ణవ్యా విద్యయా గుప్తః వాహనసహితాన్ రిపూణాం సైనికాన్ క్రీడన్నివ వినిర్జిత్య త్రిలోక్యాః సంబంధినీం శ్రియం బుభుజే అనుబభూవ ౧

తన్నారాయణాత్మకం నారాయణరూపం మంత్రదేవతయో రభేదాధ్యవసాయేన నారాయణాత్మకమిత్యుక్తమ్. యద్వా నారాయణ ఆత్మా ప్రతిపాద్యో యస్య సః. అర్థో హి మంత్రస్యాత్మా మమ మహ్యం హే భగవన్। ఆఖ్యాహి ఉపదిశ యేన వర్మణాపేన యథా ఆతతాయినో జిఘాంసూన్ శత్రూన్ మృదే యుద్ధేఽజయదింద్రః, ౨

ఏవ ముక్తో మునిః వర్మోపదేష్టు ముపక్రమతే (వృత ఇతి.) త్వాష్ట్రో విశ్వరూపః పురోహితత్వేన దేవై ర్వృతః అనుపృచ్ఛతే ఇంద్రాయ యన్నారాయణాఖ్యం వర్మ నారాయణవర్మాఖ్యం మంత్ర మాహ ఉపదిదేశ, తద్వ్రైకమనాః సమాహితచిత్త స్త్వం శృణు ఉపదిశా మ్యహ మితి శేషః. ౩

ఉపదేక్ష్యమాణమంత్రజపస్యాంగభూతశౌచన్యాసకథనపూర్వకం విశ్వరూపోపదిష్టక్రమేణ మంత్ర ముపదిశతి (ధౌతేతి.) శుచిః కృతస్నానాదికః ధౌతాంఘ్రిపాణిః ప్రక్షాళితపాదపాణిః పుమాన్

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్ట నారాయణకవచవృత్తాంతః

కృతస్వాంగకరన్యాసో మంత్రాభ్యాం వాగ్యతః శుచిః. ౪

నారాయణమయం వర్మ సన్నహ్యేద్ భయ ఆగతే,
పాదయోర్జానునో రూర్వో రుదరే హృద్యథోరసి ౫

ముఖే శిరస్యానుపూర్వ్యా దోంకారాదీని విన్యసేత్,
ఓం నమో నారాయణాయేతి విపర్యయమథాప వా ౬

సదర్భపవిత్రకరః ఉదఙ్ముఖ ఉపవిశ్యాచమ్య వాగ్యతః నియమితవాక్ మంత్రాభ్యాం నారాయణాష్టాక్షర వాసుదేవద్వాదశాక్షరాభ్యాం మంత్రాభ్యాం కృతః స్వస్యాంగన్యాసః కరన్యాసశ్చ యేన తాదృశః మంత్రాభ్యామితి విష్ణుషడక్షరస్యాపి ఉపలక్షణమ్ తన్న్యాసస్యాపి వక్ష్యమాణత్వాత్ ౪

దైవభూతాత్మనాం కర్మభ్యః ఆధిదైవికాధ్యాత్మికేభ్యో భయే ఆగతే సతి స్వయం నారాయణ ధ్యానప్రచురః నారాయణమయం నారాయణప్రతిపాదనప్రచురం యద్వా నారాయణాత్ ఉపదేశక్రమేణాగతం నారాయణమయం "తత ఆగత" ఇత్యధికారే "మయట్ చ" ఇతి మయట్ వర్మ కవచం వర్మవద్రక్షకత్వాత్ వర్మేత్యుక్తమ్ సన్నహ్యేత్ బధ్నీయాత్ జపేదిత్యర్థః కృతస్వాంగకరన్యాసఇత్యుక్త వంగన్యాసకరన్యాసావాహ పాదయోరితి. యద్యప్యత్ర ఋషిఛందోదైవతబీజాని నోక్తాని. తథాప్యస్యవర్మణో నారాయణమంత్రత్వాత్ అష్టాక్షరసంబంధీన్యేవ తాన్యూహ్యానీతి సంప్రదాయః. ఓమిత్యాది యోఽయం నారాయణాష్టాక్షరో మంత్రః తస్యోంకారాదీన్యష్టాక్షరాణి క్రమేణ పాదద్వయజానుద్వయోరుద్వయోదర హృదయోష్ఠముఖశిరఃస్వష్టసు స్థానేషు సబిందుకాని ప్రణవసంపుటితాని నమోంతాని విన్యసేత్. అథాపి వా యద్వా విపర్యయం న్యసేత్ శిరః ప్రభృతి పాదాంతేష్వష్టసు స్థానేషు క్రమేణోంకారాదీన్యష్టౌ న్యసేదిత్యర్థః యద్వా అథాపివేతి నిపాతసముదాయః పునరర్థకః. ప్రథమం యకారాదీన్యష్టావక్షరాణి పాదాదిశిరః పర్యంతేషు స్థానేషు సంహారక్రమేణ విన్యస్య పునః శిరఃప్రభృతిషు పాదాంతేష్వోంకారాదీని సృష్టిక్రమేణ విన్యసేదిత్యర్థః. ఏవమంగన్యాసం విధాయ తతః కరన్యాసం ద్వాదశాక్షరవిద్యయా కుర్యాత్. ద్వాదశాక్షరస్య చతుర్థస్కంధే ఉక్తత్వా దష్టాక్షరవత్ స్వరూపానుక్తిః. కథం కుర్యాత్ కరన్యాస మిత్యత్రాహ ప్రణవాదీతి ప్రణవాదియకారాంతాని ద్వాదశాక్షరాణి హస్తయో రంగులిషు తర్జన్యాదిషు చతుర్షు చతుర్షు అంగుష్ఠయో ర్ద్వయో ర్ద్వయోః పర్వణోశ్చ న్యసేదిత్యర్థః. తదిత్థమ్. ఓమోం నమః తర్జన్యా దక్షిణాంగుష్ఠప్రథమపర్వణి. ఓం నం నమః తదంగుష్ఠాంత్యపర్వణి. ఓమోం నమః తదంగుష్ఠేన తర్జనీ మధ్యమపర్వణి. మంత్రాక్షర మాద్యంతయోః పర్వణోస్తు ప్రణవనమఃపదైః ఏవ

కరన్యాసం తతః కుర్యాత్ ద్వాదశాక్షరవిద్యయా,
ప్రణవాది యకారాంత మంగుళ్యంగుష్ఠపర్వసు. ౯

న్యసేద్ధృదయ ఓంకారం వికార మను మూర్ధని,
షకారం తు భ్రువోర్మధ్యే ణకారం శిఖయాదిశేత్. ౧౦

వేకారం నేత్రయోర్యుంజ్యా న్నకారం సర్వసంధిషు,
మకార మస్త్ర ముద్దిశ్య మంత్రమూర్తి ర్భవే ద్బుధః. ౧౧

సవిసర్గం ఫడన్తం తత్ సర్వదిక్షు వినిర్దిశేత్,
ఓం విష్ణవే నమ ఇతి. ౧౦

ఆత్మానం పరమం ధ్యాయేత్ ధ్యేయం షట్శక్తిభి ర్యుతమ్,

ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. ఓం భం నమః మధ్యమాంగులౌ. ఓం గం నమః అనామికాంగులౌ ఓం వం నమః కనిష్ఠికాంగులౌ ఓం తేం నమః వామాంగుష్ఠాద్యపర్వణి తత్తర్జన్యా. ఓం వాం నమః తదంత్యపర్వణి. ఓం సుం నమః తర్జన్యాం తదంగుష్ఠేన ఓం దేం నమః తన్మధ్యమాయాం ఓం వాం నమః తదనామికాయామ్. ఓం యం నమః తత్కనిష్ఠికాయామితి యథాయథ మూహ్యమ్ ౫-౭

అథ విష్ణుషడక్షరన్యాసమాహ (న్యసేదితి.) ప్రత్యేకం వర్ణన్యాసకథనేనైవ మంత్రస్వరూప మప్యుక్తప్రాయమితి పృథక్తదనుక్తమ్. షకారణకారయో ర్విశ్లేషేణ షడక్షరాణి ప్రణవాదీని నకారాంతాని తాని హృన్మూర్ధభ్రూమధ్యశిఖానేత్రసర్వసంధిస్థానేషు షట్సు విన్యసేత్, తతోఽవశిష్టం మకారం సవిసర్గం ఫడంతం ఓం నమః ఫడితి కృత్వా సర్వదిక్షు ప్రాగాద్యష్టసు దిక్షు ఊర్ధ్వాధరయోశ్చ వినిర్దిశేత్, తర్జన్యంగుష్ఠయో శ్ఛోటికయా దిక్షున్యసేదిత్యర్థః. ఏవంవిధే న్యాసే కృతే సతి బుధో మంత్రజాపకః మంత్రమూర్తి మంత్రావృత్తియోగ్యదేహో భవతీత్యర్థః. యద్వా. మంత్రాశ్రయమూర్తి ర్భవేత్ ఉక్తమంత్రాశ్రయభావితాన్యాదృశమూర్తి ర్భవేదితి వార్థః ౮-౧౦

ఏవం కృతస్వాంగకరన్యాసః పరమాత్మానం ధ్యాయన్ మంత్రమావర్తయేత్ ఇత్యాహ (ఆత్మానమితి.) పరమాత్మానం ధ్యాయేత్ కథంభూతం ధ్యేయం ధ్యాతుం యోగ్యం యాదృశవిగ్రహ విశిష్టస్య ధ్యానేన మనః ప్రసన్నం భవేత్తాదృశ మిత్యర్థః. షట్శక్తిభిః జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజ ఆత్మికాభిః శక్తిభి రపృథక్సిద్ధప్రకారభూతాభిః కార్యోపయోగినీభి ర్యుతం యావత్ స్వసత్తం

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్ట నారాయణకవచవృత్తాంతః)

విద్యాతేజస్తపోమూర్తి మిమం మంత్ర ముదాహరేత్. ౧౧

ఓం హరిర్విదధ్యాన్మమ సర్వరక్షాం న్యస్తాంఘ్రిపద్మః పతగేంద్రపృష్ఠే,
దరారిచర్మాసిగదేషుచాపపాశా న్దధానోఽష్టగుణోఽష్టబాహుః. ౧౨

జలేషు మాం రక్షతు మత్స్యమూర్తి ర్యాదోగణేభ్యో వరుణస్య పాశాత్,
స్థలేషు మాయావటువామనోఽవ్యాత్ త్రివిక్రమః ఖేఽవతు విశ్వరూపః. ౧౩

యుక్తమేవం విధం పరమాత్మానం ధ్యాత్వా ఇమం వక్ష్యమాణం నారాయణవర్మాఖ్యం మంత్రముదాహరేత్. పఠేత్ మంత్రం విశినష్టి విద్యాతేజస్తపోమూర్తిః విద్యా జ్ఞానం తేజః ప్రభావః తపః సత్కర్మ విద్యాదీనాం మూర్తిరాశ్రయః తం విద్యాదయో మూర్తిః శరీరం యస్యేతి వార్థః, సర్వజ్ఞానానాం తేజసాం తపసాం చైతన్మంత్రాయత్తత్వాత్ సర్వజ్ఞానాదిసంతతిరూపోఽయం మంత్ర ఇత్యర్థః ౧౧

వర్మాహ (ఓమితి) "ప్రవత్యనోంకృతః పూర్వమ్" ఇతి న్యాయేన మంత్రాదావోంకారః ప్రథమం శరణాగతగజేంద్రరక్షణాయావతీర్ణం హర్యవతారరూపం శ్రీనారాయణం గజేంద్రవత్ పీడితస్స్వరక్షణాయ ప్రార్థయతే (హరిరితి) హరత్యాశ్రితానా మార్తిమితి హరిః మమ సర్వతో రక్షాం విదధ్యాత్ కుర్యాత్. మంత్ర ఏవ స్వజాపకపురుషగతం ప్రార్థయితృత్వం స్వస్మిన్నారోప్య ప్రార్థయతే కథంభూతః. పతగేంద్రస్య గరుత్మతః పృష్ఠే న్యస్తే అంఘ్రిపద్మే అంఘ్రీ పద్మే ఇవ అంఘ్రిపద్మే యేన సః. దరః శంఖః అరి చక్రం చర్మ ఖేటః అసిః ఖడ్గః దరాదీన్ దధానః బిభ్రత్ అష్టౌ గుణా అణిమాదయో యస్య, నిత్యావిర్భూతనిరుపాధికాపహతపాప్మత్వాద్యష్టగుణకో వా అష్టౌ బాహవో యస్య సః ౧౨

ఏవం సామాన్యతో రక్షావిధానం ప్రార్థ్యాథ జలస్థలాదిప్రదేశభేదేన రక్షణోపయుక్త మత్స్యాదిమూర్తిధరం శ్రీమన్నారాయణం ప్రార్థయతే (జలేష్వితి) యాదసాం జలజంతూనాం గణా ఏవ వరుణస్య పాశః తస్మాత్ జలచరదుష్కృత్ప్రతిభటః మత్స్యమూర్తి ర్భగవాన్ జలేషు మాం రక్షతు. స్థలేషు నిర్జలప్రదేశేషు మాయావటుర్వామనః స్వసంకల్పోపాత్తవటువామనరూపః స్థలజదుష్కృతాం శాస్తా మా మవ్యాద్రక్షతు. ఖేఽంతరిక్షే త్రివిక్రమః త్రయో విక్రమాః పాదవిన్యాసా లోకత్రయ సంగ్రాహకా యస్యాత ఏవ విశ్వరూపః కృత్స్నవిశ్వవ్యాప్తరూపః స్వసంచరిష్ణుదుష్కృతాం శాస్తాఽవతు రక్షతు. ౧౩

దుర్గేష్వటవ్యాజిముఖాదిషు ప్రభుః పాయాన్నృసింహోఽసురయూథపారిః,
విముంచతో యస్య మహాట్టహాసం దిశో వినేదుర్న్యపతంశ్చ గర్భాః. ౧౪

రక్షత్వసౌ మాధ్వని యజ్ఞకల్పః స్వదంష్ట్రయోన్నీతధరో వరాహః,
రామోఽద్రికూటేష్వథ విప్రవాసే సలక్ష్మణోఽవ్యాద్ భరతాగ్రజోఽస్మాన్ ౧౫

మా ముగ్రధర్మాదఖిలాత్ ప్రమాదా న్నారాయణః పాతు నరశ్చ హాసాత్,
దత్తస్త్వయోగాదథ యోగనాథః పాయాద్గుణేశః కపిలః కర్మబంధాత్. ౧౬

సనత్కుమారోఽవతు కామదేవా ద్ధయశీర్షా మాం పథి దేవహేలనాత్,

అటవ్యరణ్య మాజిముఖం యుద్ధోపక్రమశ్చాదిర్యేషాం తేషు దుర్గేషు సంకటస్థానేషు ప్రభుః సమర్థోఽసురసేనానాయకానా మరిర్నృసింహః స్వభటప్రతిభటనిరసనశీలః పాయాత్ రక్షతు. నృసింహం విశినష్టి యస్య నృసింహస్య మహాంతమట్టహాసం విముంచతః సతః దిశో వినేదుః ప్రతిదధ్వనుః గర్భాశ్చ న్యపతన్ సస్రంసిరే. ౧౪

అసౌ ప్రసిద్ధో వరాహమూర్తిః మార్గేఽభిముఖమాగతదుష్కృద్ధిరణ్యాక్షస్య హంతా మమాధ్వని రక్షతు కథంభూతః? యజ్ఞకల్పః యజ్ఞైః కల్ప్యత ఇతి తథా యజ్ఞాపయఃకర్వేనోపాస్యః స్వదంష్ట్రియా కిరణేన ఉన్నీతోద్ధృతా ధరా భూమిర్యేన అద్రికూటేషు పర్వతశిఖరశేషు రామో జామదగ్న్యోఽగ్నికూటస్థ దుష్కృతాం హంతా రక్షత్విత్యనుషంగః. విప్రవాసే పరదేశగమనవేళాయాం సలక్ష్మణో భరతాగ్రజో దాశరథీ రామః దేశాంతరస్థరావణాదీనాం హంతోఽవ్యాత్ ౧౫

ఉగ్రధర్మాత్ అభిచారాదే రఖిలాత్ ప్రమాదాన్నారాయణః అభిచారాదినిరసనక్షమనామవాన్ మూర్తిపుత్రః పాతు హాసాద్గర్వా న్నరః గర్వప్రతిభటః మూర్తిపుత్రః పాతు. దత్తో దత్తాత్రేయః యోగవిరోధినిరసనక్షమో యోగాత్ యోగవిరోధివర్గాత్ పాతు. అథేతి ప్రార్థనానంతరారంభద్యోతకమ్. యోగనాథః యోగేశ్వరో గణానాం సిద్ధగణానామీశః కపిలః జ్ఞానప్రదానేన కర్మబంధనిరాసకః కర్మబంధాత్ దురితకర్మబంధాత్ పాయాదవ్యాత్. గణయంతీతి గణాః ప్రకృతిమహదాదితత్త్వానాం యాథాత్మ్యవివేచనే గణయితార స్తే సాంఖ్యాః తేషామీశ ఇతి వార్థః ౧౬

కామదేవాత్ మదనాత్ సనత్కుమారఃఽస్పృష్టకామః అవతు, పథి దేవహేలనాత్ దేవానాం హేలనం పరిహాసః తస్మాత్ హయశీర్షః వేదాపహరణాదినా చతుర్ముఖాదిదేవహేలనం కుర్వతాం

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్టనారాయణకవచవృత్తాంతః)

దేవర్షివర్యః పురుషార్చనాంతరాత్ కూర్మో హరి ర్మాం నిరయాదశేషాత్. ౧౭

ధన్వంతరిర్భగవాన్ పాత్వపథ్యాద్ ద్వంద్వాద్ భయాదృషభో నిర్జితాత్మా,
యజ్ఞశ్చ లోకాదవతాజ్జనాంతాద్ బలో గణాత్ క్రోధవశాదహీంద్రః. ౧౮

ద్వైపాయనో భగవానప్రబోధాత్ బుద్ధస్తు పాఖండగణాత్ ప్రమాదాత్,
కల్కిః కలేః కాలమలాత్ ప్రపాతు ధర్మావనాయోరు కృతావతారః ౧౯

మాం కేశవో గదయా ప్రాతరవ్యాద్ గోవింద ఆసంగవమాత్తవేణుః,

మధుకైటభాదీనాం హంతా మామవతు పురుషస్య భగవతోఽర్చనమారాధనం తస్యాంతరాద్విచ్ఛేదాత్ దేవర్షివర్యః నారదః అవిచ్ఛిన్నభగవదారాధనపరః పాతు అశేషాన్నిరయాత్ నరకాత్ కూర్మో హరి రాశ్రితార్తిహా అధస్తాత్ మగ్నానా ముద్ధారకః ౧౭

అపథ్యాత్ ధన్వంతరిః భిషక్ఛ్రేష్ఠః పాతు ద్వంద్వాత్ శీతోష్ణాదేః ఋషభః నిర్జితః ఆత్మా మనో యేన జితాంతర్బాహ్యేంద్రియః శీతోష్ణాదిష్వనావృతః తత్సహిష్ణుః పాతు. లోకాజ్జనాపవాదాత్ యజ్ఞః విష్ణుః "యజ్ఞో వై విష్ణుః" ఇతి శ్రుతేః సర్వజనాంతరాత్మా పాతు. ఉత అపి తత్కృతాంతాత్ తేన జనేన కృతోఽంతః ఉపఘాతః తస్మాత్ బలో బలభద్రః దుర్జనకృతోపఘాతహా పాతు. నః కృతాంతాదితి పాఠే తు కృతాంతాత్ మృత్యోః బలభద్రః మృత్యుహా నః పాత్విత్యర్థః. క్రోధవశాత్ సర్పాణాం గణాత్ అహీంద్రః శేషః పాతు ౧౮

అప్రబోధాత్ అజ్ఞానాత్ భగవాన్ ద్వైపాయనో జ్ఞానదః పాతు అత్ర నరదత్తసనత్కుమారదేవర్షిబలాహీంద్రద్వైపాయనా అంశావతారాః జామదగ్న్యకపిలధన్వంతరిఋషభాస్త్వావేశావతారాః ఇతరే పూర్ణాః జీవవిశేషే ఆవిర్భావ ఆవేశః కైశ్చిద్గుణైః సాక్షాదావిర్భావోఽంశః ప్రమాదాత్ మోహజనకాత్ పాఖండానాం గణాత్ బుద్ధః జగన్మోహపాఖండగణహా కాలమలభూతాత్ కలేః కల్కిః కాలమలకలిహా ప్రపాతు. కల్కిం విశినష్టి- ధర్మావనాయ ధర్మరక్షణాయ ఉరుర్మహాన్ కృతః అవతారో యేన సః. ౧౯

అథ ప్రాతరాదికాలేషు దినస్య షట్సు భాగేషు కేశవాదిమూర్తిభ్యో రక్షాం ప్రార్థయతే (మామితి.) కేశవః గదయా యుక్త ఇతి శేషః. ప్రాతర్మామవ్యాత్ ఆత్తః ధృతః వేణుర్యేన స గోవిందః

నారాయణః ప్రాహ్ణ ఉదాత్తశక్తిః మధ్యందినే విష్ణురరీంద్రపాణిః. ౨౦

దేవోఽపరాహ్ణే మధుహోగ్రధన్వా సాయం త్రిధామావతు మాధవో మామ్,
దోషే హృషీకేశ ఉతార్ధరాత్రే నిశీథ ఏకోఽవతు పద్మనాభః. ౨౧

శ్రీవత్సధామాపరరాత్ర ఈశః ప్రత్యూష ఈశోఽసిధరో జనార్దనః,
దామోదరోఽవ్యాదనుసంధ్యం ప్రభాతే విశ్వేశ్వరో భగవాన్ కాలమూర్తిః. ౨౨

చక్రం యుగాంతానలతిగ్మనేమి భ్రమత్ సమంతాద్ భగవత్ప్రయుక్తమ్,
దందగ్ధి దందగ్ధ్యరిసైన్యమాశు కక్షం యథా వాతసఖో హుతాశః. ౨౩

ఆసంగవం సంగవకాలమభివ్యాయ సంగవ ఉదయానంతరకాలః ఉదాత్తా ఉద్ధృతా శక్తిరాయుధవిశేషో యేన సః శ్రీమన్నారాయణః, ప్రాహ్ణే పూర్వాహ్ణే అరీంద్రః చక్రరాజః, స పాణౌ యస్య సః విష్ణుః మధ్యందినే మధ్యాహ్నే పాతు రక్షతు ౨౦

ఉగ్రం ధనుర్యస్య స మధుహా మధుసూదనః స్వతేజసా దీప్యమానః అపరాహ్ణే త్రీణి ధామాని తేజాంసి అభివ్యక్తిస్థానాని యస్య "గామగ్నిం బ్రాహ్మణం చైవ త్రీణి తేజాంసి న స్పృశేత్" ఇత్యుక్తత్రీణి తేజాంస్యత్ర వివక్షితాని. యద్వా యోగిహృదయక్షీరాబ్ధిరూపాణి త్రీణి ధామాని స్థానాని యస్య సః. మాధవః సాయంకాలే మామవతు దోషే ప్రదోషే హృషీకేశః అర్ధరాత్రపర్యంతకాలే నిశీథే చైకః పద్మనాభోఽవతు. ౨౧

అపరరాత్రే శ్రీవత్సచిహ్నః శ్రీః లక్ష్మీః తస్యా ఈశః శ్రీధరః పాతు. ప్రత్యూషే అసిధరః ఖడ్గధరో జనార్దనః పాతు. అనుసంధ్యం ప్రతిసంధ్యం దామోదరః పాతు భగవాన్ కాలశరీరకో విశ్వనియంతా పాతు. అత్ర కేశవాదిద్వాదశమూర్తీనాం మధ్యే వామనత్రివిక్రమయోః మాయావటు వామనోఽవ్యాత్, త్రివిక్రమః ఖేఽవత్వితి రక్షకత్వేన ప్రార్థితత్వాత్ తయోరత్రానుక్తిః. నారాయణమూర్తేరుక్తత్వేఽప్యాయుధవిశేషవిశిష్టస్యాత్ర రక్షితృత్వం ప్రార్థ్యత ఇతి న పౌనరుక్త్యమ్. క్రమస్త్వవివక్షితః. ప్రాతః ప్రత్యూషప్రభాతశబ్దా భూతభవిష్యద్వర్తమానదినావయవప్రాతః కాలపరాః. ౨౨

అథ భగవతోఽస్త్రాణ్యరిష్టనిరాసకత్వేన ప్రార్థయతే (చక్రమిత్యాదినా.) యుగాంతాశనివత్ తీక్ష్ణనేమిర్యస్య తత్ చక్రం భగవతా ప్రయుక్తం సదరీణాం సైన్యం దందగ్ధి అతిశయేన దహతి. అరిసైన్యదాహకత్వం తస్య స్వభావ ఏవేతి న తత్ ప్రార్థనీయమితి ప్రథమపురుషనిర్దేశః. దహనే దృష్టాంతః. వాయుసహాయోఽగ్నిః కక్షం శుష్కం తృణం యథేతి. ౨౩

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్టనారాయణకవచవృత్తాంతః)

గదేఽశనిస్పర్శనవిస్ఫులింగే నిష్పింఢి నిష్పంఢ్యజితప్రియాసి,
కూష్మాండవైనాయకయక్షరక్షోభూతగ్రహాంశ్చూర్ణయ చూర్ణయారీన్ ౨౪

త్వం యాతుధానప్రమథప్రేతమాతృపిశాచవిప్రగ్రహఘోరదృష్టీన్,
దరేంద్ర విద్రావయ కృష్ణపూరితో భీమస్వనోఽరేర్హృదయాని కంపయన్ ౨౫

త్వం తిగ్మధారాసివరారిసైన్య మీశప్రయుక్తో మమ ఛిన్ధి ఛిన్ధి,
చక్షూంషి చర్మన్ శతచంద్ర ఛాదయ ద్విషామఘోనాం హర పాపచక్షుషామ్. ౨౬

యన్నో భయం గ్రహేభ్యోఽభూత్ కేతుభ్యో నృభ్య ఏవ చ,
సరీసృపేభ్యో దంష్ట్రిభ్యో భూతేభ్యోఽంహోభ్య ఏవ వా. ౨౭

అశనివత్ స్పర్శో యేషాం తే విస్ఫులింగాః యస్యాస్తస్యాః సంబోధనం. హే గదే! త్వ మజితస్య భగవతః ప్రియాఽసి. అహం చ తస్య దాసః, అతః కూష్మాండాదీన్ నిష్పింఢి. ఆభీక్ష్ణ్యే ద్విర్వచనమతిశీఘ్రత్వద్యోతనాయ వీప్సాయాం వా పునః పున ర్నితరాం పేషయేత్యర్థః తథారీన్ శత్రూన్ పునః పున శ్చూర్ణయ. ౨౪

హే దరేంద్ర! శంఖరాజ! పాంచజన్య! త్వం కృష్ణేన భగవతా పూరితః భీమః భయంకరః స్వనో ధ్వని ర్యస్య తాదృశః శత్రో ర్హృదయాని కంపయన్ యాతుధానాదీన్ గ్రహవిశేషాన్ యేఽన్యే చ ఘోరదర్శనాః తాన్ విద్రావయ పలాయితాన్ కురు. ౨౫

తిగ్మా తీక్ష్ణా ధారా యస్య స చాసా వసివరశ్చ తస్య సంబోధనం త్వం ఈశేన భగవతా ప్రయుక్తః మమారిసైన్యం ఛింధి ఛింధి శతం చంద్రా శ్చంద్రాకారాణి మండలాని యస్మిన్ హే శతచంద్ర! చర్మన్ ఖేట! అఘవతాం ద్విషాం చక్షూంషి ఛాదయ పాపచక్షుషా ముగ్రదృష్టీనాం చక్షూంషి హర. ౨౬

గ్రహాదిభ్యో యద్యద్భయం నోఽస్మాక మభూత్తాని సర్వాణి భయాని భగవతో నామరూపా ణ్యేవాస్త్రాణి తేషాం కీర్తనాత్. యద్వా కీర్తనం స్మరణస్యాప్యుపలక్షణమ్ భగవతో నామ్నాం కీర్తనాత్ రూపాణాం దివ్యమూర్తీనా మస్త్రాణాం చ స్మరణాత్. సంశయం నాశం సద్య ఏవ యాంతు ప్రాప్నువంతు.

సర్వాణ్యేతాని భగవన్నామరూపానుకీర్తనాత్,
ప్రయాంతు సంక్షయం సద్యో యే నః శ్రేయః ప్రతీపకాః. ౨౮

గరుడో భగవాన్ స్తోత్రస్తోభశ్ఛందోమయః ప్రభుః,
రక్షత్వశేషకృచ్ఛ్రేభ్యో విష్వక్సేనః స్వనామభిః. ౨౯

సర్వాపద్భ్యో హరేర్నామరూపయానాయుధాని నః,
బుద్ధీంద్రియమనః ప్రాణాన్ పాంతు పార్షదభూషణాః ౩౦

యథా హి భగవానేవ వస్తుతః సదసచ్చ యత్,
సత్యేనానేన నః సర్వే యాంతు నాశ ముపద్రవాః ౩౧

తత్ర కేతవో ధూమకేత్వాదయః. నర శ్చోరాదయః సరీసృపాః సర్పణస్వభావాః దంష్ట్రిణః శ్వాపదాదయః అఘాని పాపస్వభావాని భూతాని తథా యేఽన్యే శ్రేయస ఇష్టస్య ప్రతీపకాః విఘాతకాః తేఽపి సంక్షయం యాంతు ౨౪—౨౮

స్తోత్రాణి బృహద్రథంతరసామాదీని తైః స్తోభ్యతే స్తోత్రావయవత్వేన స్తూయతే ఇతి తథా. ఛందోమయః ఛందఃప్రచురః ప్రభుః సమర్థో భగవాన్ గరుడః స్తోభస్తోత్రఛందోమయ ఇతి పాఠే స్తోభాని గీతపూరకాక్షరాణి తద్యుక్తాని స్తోత్రాణి ఛందాంసి బృహదాదీని గీత్యాధారభూతాని ఛందాంసి తత్ప్రచురః తదవయవకత్వప్రాచుర్యేణ అనుసంధేయ ఇత్యర్థః. అశేషకృచ్ఛ్రేభ్యః అశేషాపద్భ్యో రక్షతు స్వనామభిర్విష్వక్సేనో రక్షతు. ౨౯

తథా హరే ర్నామాని రూపాణి చ యానాని వాహనాని చ తథా పార్షదప్రవరా భూషణాని చ మమ బుద్ధ్యాదీన్ పాంతు. ౩౦

ఏవం భగవన్నామరూపాస్త్రభూషణపార్షదాదీనిష్టప్రాపకత్వే నానిష్టనివర్తకత్వేన చ సంప్రార్థ్య తన్నామరూపాదివత్తద్విభూత్యాదివచ్చ తద్విషయకప్రార్థనాయాః సత్యత్వం ప్రతిజానీతే (యదేతి త్రిభిః.) యథా చ యత్ సదసచ్చిదచిదాత్మకం జగద్వస్తుతో భగవానేవ భగవదాత్మకమేవాత్ర న తు విప్రతిపత్తిః "యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాత్మా శరీరం తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇతి శ్రుతేరితి భావః. తథానేన సత్యేన సత్యభూతే నాబాధితేన దృష్టాంతేన తద్విషయకప్రార్థనయా నోఽస్మాకముపద్రవాః తస్య జగదాత్మకత్వవత్ తద్విషయకప్రార్థనాపి న మిథ్యా భవితు మర్హతీతి భావః. ౩౧

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్టనారాయణకవచవృత్తాంతః)

యథైకాత్మ్యానుభావానాం వికల్పరహితః స్వయమ్,
భూషణాయుధలింగాఖ్యా ధత్తే శక్తీః స్వమాయయా. ౩౨

తేనైవ సత్యమానేన సర్వజ్ఞో భగవాన్ హరిః,
పాతు సర్వైః స్వరూపైర్నః సదా సర్వత్ర సర్వగః. ౩౩

విదిక్షు దిక్షూర్ధ్వమధః సమంతాదంతర్బహి ర్భగవాన్ నారసింహః,
ప్రహాపయంల్లోకభయం స్వనేన స్వతేజసా గ్రస్తసమస్తతేజాః. ౩౪

మఘవ న్నిదమాఖ్యాతం వర్మనారాయణాత్మకమ్,

తథా చ భగవానైకాత్మ్యానుభవేన కృత్స్నచిదచిదాత్మక జగదేకాంతరాత్మత్వకృతభావేన వికల్పరహితః ప్రాకృతదేవమనుష్యాది నామరూపాత్మకభేదరహితః. స్వమాయయా స్వసంకల్పజ్ఞానేన స్వయ మాత్మనైవ స్వేచ్ఛయా న తు జీవవత్ కర్మణేత్యర్థః భూషణాదీన్ ధత్తే బిభర్తి అత్ర లింగాని దివ్యవిగ్రహాః ఆఖ్యాః రామకృష్ణాదీని నామాని యథా భూషణాదీని సత్యాన్యేవ బిభర్తి తథా వ్వవిషయామపి ప్రార్థనాం సత్యాం కృత్వా తేనైవ సత్యమానేన సత్యభూతేన మీయతే ప్రమీయతేఽనేనేతి మానం దృష్టాంత స్తేన సర్వస్వరూపేణ అస్త్రపార్షదాదిస్వరూపేణ సర్వదా సర్వకాలేషు సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు సదా సర్వావస్థాసు చ పాతు ౩౨-౩౩

ఏవం ప్రార్థనాయాః సత్యతాం ప్రతిజ్ఞాయ పునః సింహావలోకనన్యాయేన శ్రీనృసింహం త్రాతారం ప్రార్థయతే (విదిక్ష్వితి.) విదిక్షు ఆగ్నేయ్యాదిషు దిక్షు ఇంద్రాదిషు ఊర్ధ్వాయామధశ్చ దిశి శరీరస్యాంతర్బహిశ్చ భగవాన్నారసింహః పాత్విత్యనుషంగః తం విశినష్టి. స్వనేన మహాట్టహాసేన ధ్వనినా లోకస్య స్వభక్తలోకస్య భయం ప్రహాపయన్ అపనుదన్ స్వతేజసా గ్రస్తాన్యాన్యాదికాని సమస్తాని తేజాంసి సూర్యాదితేజాంసి యేన సః "న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽనేనాభిప్రేతః ౩౪

ఏవ మింద్రాయేదం నారాయణవర్మోపదిశ్య ఏతన్మంత్రప్రభావేణ శత్రూన్ విజేష్యసీతి వదన్ అన్యమపి తత్ప్రభావ మాహ విశ్వరూప ఇత్యాహ (మఘవన్నితి.) హే మఘవన్! ఇదం నారాయణాత్మకం

విజేష్య స్యంజసా యేన దంశితోఽసురయూథపాన్. ౩౫

ఏతద్ధారయమాణస్తు యం యం పశ్యతి చక్షుషా,
పదా వా సంస్పృశేత్ సద్యః సాధ్వసాత్ స విముచ్యతే ౩౬

న కుతశ్చిద్ భయం తస్య విద్యాం ధారయతో భవేత్,
రాజదస్యుగ్రహాదిభ్యో వ్యాఘ్రాదిభ్యశ్చ కర్హిచిత్. ౩౭

ఇమాం విద్యాం పురా కశ్చిత్ కౌశికో ధారయన్ ద్విజః,
యోగధారణయా స్వాంగం జహౌ స మరుధన్వని ౩౮

తస్యోపరి విమానేన గంధర్వపతి రేకదా.
యయౌ చిత్రరథః స్త్రీభి ర్వృతో యత్ర ద్విజక్షయః ౩౯

గగనాన్న్యపతత్ సద్యః స విమానో హ్యవాక్శిరాః,

వర్మ తుభ్య మాఖ్యాతం మయేతి శేషః. కథంభూతం యేన నారాయణవర్మణా దంశితః కవచితః అంజసా సుఖేనైవాసురయూథపాన్ శత్రూన్ విజేష్యసి ౩౫

ఏతద్వర్మ ధారయమాణః అనుసందధత్ పుమాన్ యం యం భీతం పురుషం చక్షుషా పశ్యతి పదా వా సంస్పృశేత్ స భీతః సాధ్వసాత్ భయాద్విముచ్యతే. ౩౬

విద్యాం నారాయణవర్మరూపమంత్రవిద్యాం ధారయతః పుంసః కుతశ్చిదపి కర్హిచిదపి రాజాదిభ్యో వ్యాఘ్రాదిభ్యశ్చ భయం న విద్యతే నిర్భయో జాయత ఇత్యర్థః. ౩౭

ఏతద్విద్యాప్రభావసూచకం కంచిదితిహాసమాహ (ఇమామితి సార్ధైః త్రిభిః.) పూర్వస్మిన్ కాలే కశ్చిత్ కౌశికగోత్రజో ద్విజః ఇమాం విద్యామధారయత్ స చ యోగధారణయా "స్వపార్ష్ణినాపీడ్య గుదమ్" ఇత్యాదినా ద్వితీయస్కంధోక్తయా స్వశరీరం మరుధన్వని నిరుదకే దేశే జహౌ తత్యాజ. ౩౮

తస్య త్యక్తస్య దేహస్యోపరిష్టాత్ చిత్రరథాఖ్యః కశ్చిత్ గంధర్వాణాం పతిః స్త్రీభిః పరివృతః విమానేన కదాచిద్యయౌ యత్ర ద్విజస్య క్షయో దేహత్యాగస్తత్ర చిత్రరథో విమానసహితో

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్టనారాయణకవచవృత్తాంతః)

స వాలఖిల్యవచనా దస్థీన్యాదాయ విస్మితః,
ప్రాస్య ప్రాచీసరస్వత్యాం స్నాత్వా ధామ స్వమన్వగాత్. ౪౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

య ఇదం శృణుయాత్ కాలే యో ధారయతి చాదృతః,
తం నమస్యంతి భూతాని ముచ్యతే సర్వతో భయాత్. ౪౧

ఏతాం విద్యామధిగతో విశ్వరూపా చ్ఛతక్రతుః,
త్రైలోక్యలక్ష్మీం బుభుజే వినిర్జిత్య మృధేఽసురాన్. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
నారాయణవర్మకథనం నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

గగనా దవాక్శిరా అధోముఖః సద్యో న్యపతత్. పునరుత్థాయ వాలఖిల్యస్య ఋషేః వచనాత్ కౌశికస్యాస్థీని ఆదిశల్యాని గృహీత్వా ప్రాచీసరస్వత్యాం నద్యాం ప్రాస్య ప్రక్షిప్య స్నాత్వా విస్మితః అహో ఏతద్విద్యాప్రభావ ఈదృశ ఇతి విస్మితః స్వం ధామ స్థాన మన్వగాదితి. ౩౮—౪౦

ఏవంవిధా నేకప్రభావశాలినో వర్మః శ్రవణధారణాభ్యాం న కుతశ్చిద్భయం భవతి ఇష్టప్రాప్తిశ్చ భవతీత్యాహ మునిః (య ఇతి ద్వాభ్యామ్.) యః పుమానిదం వర్మ కాలే శృణుయాత్ యశ్చాదృతః కర్తరి క్తః. ఆదరయుక్తః ధారయతి వా తం సర్వాణి భూతాని కూష్మాండాదీని న పశ్యంతి సర్వతో భయాన్ముచ్యతే. ౪౧

శతక్రతు రింద్రో విశ్వరూపాదేతాం విద్యామధిగతః ప్రాప్తః సన్ మృధే యుద్ధేఽసురాన్ దానవాన్ విజిత్య నిర్జిత్య త్రైలోక్యలక్ష్మీం బుభుజే అనుబభూవ. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః

అ థ న వ మో ఽ ధ్యా యః

శ్రీశుక ఉవాచ—

తస్యాసన్ విశ్వరూపస్య శిరాంసి త్రీణి భారత,
సోమపీథం సురాపీథ మన్నాదమితి శుశ్రుమ ౧

స వై బర్హిషి దేవేభ్యో భాగం ప్రత్యక్ష ముచ్చకైః,
అవద ద్యస్య పితరో దేవాః సప్రశ్రయం నృప ౨

స ఏవ హి దదౌ భాగం పరోక్ష మసురాన్ ప్రతి,
యజమానోఽవహ ద్భాగం మాతృస్నేహవశానుగః ౩

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవం దేవైః పురోహితత్వేన వృతః తత్ప్రియం కుర్వన్నపి విశ్వరూపోఽసురపక్షపాతం "యది క్షమిష్యధ్వ ముతాస్య కర్మ" ఇతి బ్రహ్మణా సూచిత మకరోదితి వక్తుముపక్రమతే మునిః (తస్యేతి) తస్య విశ్వరూపస్య హే భారత! త్రీణి శిరాంస్యాసన్ బభూవుః. తత్రైకం శిరః సోమపీథాఖ్యం సోమస్య పీథః పానం యస్య, సోమం పిబతీతి వా సోమపీథ మిత్యన్వర్థం నామ. తథా సురాపీథ మన్యచ్ఛిరః అన్నమత్తీ త్యన్నాద మితి తృతీయం శిర ఇతి శుశ్రుమ, వేదే ఇతి శేషః. తథా చ శ్రుతిః "విశ్వరూపో వై త్వాష్ట్రః పురోహితో దేవానా మాసీత్ స్వస్రీయో ఽసురాణాం తస్య త్రీణి శీర్షాణ్యాసన్ సోమపానం సురాపాన మన్నాదమ్" ఇతి. ౧

స విశ్వరూపో బర్హిషి యజ్ఞే ప్రత్యక్షం ప్రకటం యథా భవతి తథా సవినయం దేవేభ్యో హవిర్భాగ మింద్రాయేద మగ్నయే ఇదమిత్యుచ్చై రవదత్. తస్య హేతుః యస్య విశ్వరూపస్య పితరో దేవాః. ౨

స విశ్వరూప ఏవాసురాన్ ప్రతి పరోక్షం యథా తథా భాగం దదౌ తదేవాహ దేవాన్యజ మానోఽసౌ విశ్వరూపో మాతృప్రయుక్తో యః స్నేహో మాతులేషు తద్వశం గతః అసురాన్ ప్రతి భాగ మవహత్ ప్రాపయత్. ౩

(శక్రేణ విశ్వరూపవధః తేన తస్య బ్రహ్మహత్యాపాతకం చ)

తద్దేవహేలనం తస్య ధర్మాలీకం సురేశ్వరః,
ఆలక్ష్య తరసా భీత స్తచ్ఛీర్షాణ్యచ్ఛినద్ రుషా. ౫

సోమపీథం తు యత్ తస్య శిర ఆసీత్ కపింజలః,
కలవింకః సురాపీథ మన్నాదం యత్ స తిత్తిరిః. ౬

బ్రహ్మహత్యా మంజలినా జగ్రాహ యదపీశ్వరః,
సంవత్సరాంతే తదఘం భూతానాం స విశుద్ధయే,
భూమ్యంబు ద్రుమయోషిద్భ్యః చతుర్ధా వ్యభజ ద్ధరిః. ౭

భూమి స్తురీయం జగ్రాహ ఖాతపూరవరేణ వై,
ఈరితం బ్రహ్మహత్యాయా రూపం భూమౌ ప్రదృశ్యతే ౮

తద్విశ్వరూపస్య దేవవంచనాత్మక మలీకం కపటం కర్మాలక్ష్య జ్ఞాత్వా సురేశ్వర ఇంద్ర స్తరసా ఆశు భీత స్తస్య విశ్వరూపస్య శీర్షాణి శిరాంసి క్రోధేనాచ్ఛినత్ చిచ్ఛేద ౫

తస్య యత్ సోమపీథాఖ్యం ఛిన్నం శిరః తత్ కపింజలః పక్షివిశేష ఆసీత్ సురాపీథాఖ్యం తు కలవింకాఖ్యః పక్షీ ఆసీత్ యదన్నాదాఖ్యం తత్ తిత్తిరిః పక్షీ ఆసీత్. ౬

యద్యపి యద్యపీశ్వరః బ్రహ్మహత్యాం వారయితుం సమర్థోఽపి బ్రహ్మహత్యాం తన్మూర్తి భూతం పాప మంజలినా జగ్రాహ. స హరిః ఇంద్రః వత్సరపర్యంతే హే బ్రహ్మన్నితి సంబోధయతాం భూతానాం జనానాం మధ్యే ఆత్మనో విశుద్ధయే భూతాక్రోశనివృత్తయే భూతాశంసా విశుద్ధయ ఇతి పాఠాన్తరం. తత్రాప్యయమేవార్థః భూమ్యాదిభ్యః తత్పాపం చతుర్ధా వ్యభజత్ చతుర్ధా విభజ్య భూమ్యాదిమ చతుర్షు ఏకైకం భాగం నిహితవానిత్యర్థః ౭

తత్ర బ్రహ్మహత్యాయా స్తురీయం చతుర్థం భాగం భూమిః ఖాతపూరవరేణ జగ్రాహ ఖాతస్య గర్తస్య పూరః పూరణం తేన వరేణ. యది మే ఖాతః స్యాత్తర్హి స్వత ఏవ పూరణం భవత్వితి. ఏవంరూపేణ వరగ్రహణపూర్వకం జగ్రాహేత్యర్థః భూమ్యా యద్ బ్రహ్మహత్యాయా రూపం తదీరిణ మూషరం ఊషరరూపేణ దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౮

తుర్యం ఛేదవిరోహేణ వరేణ జగృహు ర్ద్రుమాః,
తేషాం నిర్యాసరూపేణ బ్రహ్మహత్యా ప్రదృశ్యతే. ౮

శశ్వత్ కామవరేణాంహ స్తురీయం జగృహుః స్త్రియః,
రజోరూపేణ తాస్వంహో మాసి మాసి ప్రదృశ్యతే ౯

ద్రవ్యభూయోవరేణాప స్తురీయం జగృహుర్మలమ్,
తాసు బుద్బుదఫేనాభ్యాం దృష్టం తద్ధరతి క్షిపన్. ౧౦

హతపుత్ర స్తత స్త్వష్టా జుహావేంద్రాయ శత్రవే,
ఇంద్రశత్రో వివర్ధస్వ మా చిరం జహి విద్విషమ్ ౧౧

అథాన్వాహార్యపచనా దుత్థితో ఘోరదర్శనః,
కృతాంత ఇవ లోకానాం యుగాంతసమరే యథా. ౧౨

యథా బ్రహ్మహత్యాయా శ్చతుర్థ మంశం ద్రుమాః ఛేదరోహేణ వరేణ జగృహుః. ఛిన్నప్రదేశస్య పునః ప్రరోహణరూపేణ వరేణేత్యర్థః. తేషు ద్రుమేషు నిర్యాసరూపేణాపి బ్రహ్మహత్యా ప్రదృశ్యతే. ౮

స్త్రియో యోషితః శశ్వత్ కామపరేణ ఆప్రసవాత్ భోగయోగ్యత్వవరేణ అంహసః బ్రహ్మహత్యాయాః తురీయం చతుర్థం భాగం జగృహుః. తాసు స్త్రీషు రజోరూపేణ రుధిరరూపేణాంహః పాపం మాసి మాసి ప్రదృశ్యతే. ౯

ఆప అంబూని ద్రవభూయోవరేణ ద్రవాధిక్యరూపేణ వరేణ హత్యాయాస్తురీయం మలం పాపం జగృహుః. తాస్వప్సు తద్ధరేరింద్రస్య కిల్బిషం బుద్బుదఫేనాభ్యాం బుద్బుదఫేనరూపేణ దృష్టం దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౧౦

తత స్త్వష్టా ఇంద్రేణ హతః పుత్రో యస్య తాదృశః ఇంద్రాయ శత్రవే జుహావ. ఇంద్రాయేతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ తదర్థశ్చాత్ర తన్నివృత్తిః అర్థశబ్దస్య నివృత్తేరపి వాచకత్వాత్. యథా మశకార్థ ధూమః మశకేభ్యో ధూమ ఇతి. ఇంద్రవినాశార్థ మజుహోదిత్యర్థః హూత్వైవం ప్రార్థితవానిత్యాహ (ఇంద్రశత్రో ఇతి) ఇంద్రస్య శత్రో మాచిర మాశు వివర్ధస్వ స్వవిద్విష మింద్రం జహి వినాశయేతి. ౧౧

అథ హోమానంతర మన్వాహార్యపచనా ద్దక్షిణాగ్నే ర్ఘోరదర్శనోఽసుర ఉత్థితః ఉదితః. తం విశినష్టి. యః లోకానాం యుగాంతసమయే ప్రలయే కృతాంతో మృత్యురివ స్థితః. ౧౨

(వృత్రాసురజననం)

విష్వగ్వివర్ధమానం త మిషుమాత్రం దినే దినే,
దగ్ధశైలప్రతీకాశం సంధ్యాభ్రానీకవర్చసమ్. ౧౩

తప్తతామ్రశిఖాశ్మశ్రుం మధ్యాహ్నార్కోగ్రలోచనమ్. ౧౪

దేదీప్యమానే త్రిశిఖే శూల ఆరోప్య రోదసీ,
నృత్యంత మున్నదంతం చ చాలయంతం పదా మహీమ్. ౧౫

దరీగంభీరవక్త్రేణ పిబతా చ నభస్తలమ్,
లిహతా జిహ్వయర్క్షాణి గ్రసతా భువనత్రయమ్. ౧౬

మహతా రౌద్రదంష్ట్రేణ జృంభమాణం ముహుర్ముహుః,
విత్రస్తా దుద్రువు ర్లోకా వీక్ష్య సర్వే దిశో దశ. ౧౭

యేనావృతా ఇమే లోకా స్తమసా త్వాష్ట్రమూర్తినా.

త మసురం దినే దినే ప్రతిదిన మిషుమాత్రం ఇషుప్రమాణం విశ్వక్ సర్వతో వివర్ధమానం. దగ్ధః సాంగారః యః శైలః పర్వతః తత్ప్రతీకాశం తదుపమమ్. సంధ్యాభ్రాణా మనీకస్య సమూహస్యేవ వర్చో యస్య. తప్తతామ్రవత్ శిఖా అగ్రభాగో యేషాం తాదృశాని శ్మశ్రూణి యస్య మధ్యాహ్నే యోఽర్కః సూర్యః తద్వదుగ్రే లోచనే యస్య దేదీప్యమానాః తిస్రః శిఖాః యస్మిం స్తస్మిన్ శూలే రోదసీ ద్యావాపృధివ్యౌ తదంతర్వర్తి పదార్థజాత మిత్యర్థః. ఆరోప్య నృత్యంతం ఉన్నదంత ముచ్చైర్ధ్వనంతమ్. పదా పాదేన, మహీం చాలయంతం కంపయంతం. ౧౩-౧౫

దరీవత్ పర్వతద్రోణీవత్ గభీరచక్రేణ. కింభూతేన. నభస్తలం పిబతేవ స్థితేన కించ జిహ్వయా ఋక్షాణి నక్షత్రాణి లిహతా ఆస్వాదనం కుర్వతా భువనత్రయం గ్రసతా ౧౬

రౌద్రాః భయంకరా దంష్ట్రా యస్మిన్ మహతా విపులేన. ఏవంభూతేన వక్త్రేణ ముహుర్ముహుః జృంభమాణం వీక్ష్య విశేషేణ త్రస్తా భీతాః సర్వే లోకా దశ దిశో దుద్రువుః. ౧౭

త్వాష్ట్రీ మూర్తిః యస్య తేన త్వాష్ట్రమూర్తిభూతేన తపసా. త్వష్టుస్తపసా యేనేమే లోకాః

స వై వృత్ర ఇతి ప్రోక్తః పాపః పరమదారుణః. ౧౮

తం నిజఘ్ను రభిద్రుత్య సగణా విబుధర్షభాః,
స్వైః స్వైర్దివ్యాస్త్రశస్త్రౌఘైః సోఽగ్రసత్ తాని కృత్స్నశః. ౧౯

తత స్తే విస్మితాః సర్వే విషణ్ణా గ్రస్తతేజసః,
ప్రత్యంచ మాదిపురుష ముపతస్థుః సమాహితాః ౨౦

దేవా ఊచుః—

వాయ్వంబరాగ్న్యప్క్షితయస్త్రిలోకా బ్రహ్మాదయో యే వయముద్విజంతః,

ఆవృతా స్తేన లోకావరణరూపప్రవృత్తినిమిత్తేన వృత్ర ఇతి ప్రోక్తః వృత్రశబ్దవాచ్యః సోఽభూదిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "స ఇమాంల్లోకానావృణోత్తద్వృత్రస్య వృత్రత్వమ్" ఇతి వృత్రస్య వృత్రశబ్దాభిధేయస్య వృత్రత్వం వృత్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్ తల్లోకావరణమేవేత్యర్థః న చ పాపః ధర్మప్రతిపక్షః లోకపాలవిరోధిత్వా దితి భావః పరమదారుణః దుస్సహః ౧౮

తం వృత్ర మభిద్రుత్య అభిముఖ మాగత్య సగణాః ససైన్యా విబుధర్షభా ఇంద్రాదయః స్వైః స్వైః దివ్యానా మస్త్రాణాం చ ఓఘైః సంఘై ర్నిజఘ్నుః ప్రజహ్రుః తాని దివ్యా న్యస్త్రాదీని స వృత్రోఽగ్రసీత్. ౧౯

తత స్తే దేవా విస్మితాః అహో ఏతస్య దుర్జయత్వ మితి విస్మితాః గ్రస్తం వృత్రేణోపహృతం తేజో యేషాం తే. అతఏవ విషణ్ణాః ఖిన్నాః ప్రత్యంచం ప్రత్యగాత్మశరీరకం ప్రత్యగ్దిగ్గతం వా ప్రతీచ్యాం దిశ్యావిరభూదితి తత్రైవావిర్భావస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ఆదిపురుషం జగత్కారణభూతం పరమాత్మానం సమాహితచిత్తాః సంతః ఉపతస్థుః తుష్టువుః. త్రిభువనస్య తేన వ్యాప్తత్వా దన్యత్ర గమనాభావాత్ తత్రైవ స్థిత్వా స్వాంతరాత్మానం తుష్టువు రితి భావః. ౨౦

ఉపస్థితిమేవాహ (వాయ్వ్వాద్యాదినా.) తావత్ "భీషాస్మాద్వాతః పవతే ఏతస్య వాక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి! ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః ఏతస్య వాక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి! ప్రాచ్యో నద్యః స్యందంతే" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తరీత్యా సర్వస్య ప్రశాసితుః పరమాత్మనః శాసనానువర్తినా మాత్మనాం తదనన్యశరణత్వం వదంతః స్తువంతి వాయ్వితి. వాయుశ్చ అంబరం చ అగ్నిశ్చాపశ్చ క్షితిశ్చ తా స్తథా త్రిలోకాః లోకత్రయాంతర్గతా బ్రహ్మాదయః చతుర్ముఖప్రభృతయో యే చ తే సర్వే వయ ముద్విజ న్తః

(వృత్రభీతైః దేవైః హరిస్తుతిః)

హ్యారామ యస్మై బలి మంతకోఽసౌ బిభేతి యస్మాదరణం తతో నః. ౨౧

అవిస్మితం తం పరిపూర్ణకామం స్వేనైవ లాభేన సమం ప్రశాంతమ్,
వినోపసర్ప త్యపరం స బాలిశః శ్వలాంగులే నాతితితర్తి సింధుమ్. ౨౨

యస్యోరుశృంగే జగతీం స్వనావం మనుర్యథాఽఽబధ్య తతార దుర్గమ్,
స ఏవ నస్త్వాష్ట్రభయాద్దురంతాత్ త్రాతాఽఽశ్రితాన్ వారిచరోఽపి నూనమ్. ౨౩

బిభ్యతః సంతో యస్మై పరమపురుషాయ బలిం తచ్ఛాసనానురూప మారాధనం వహామః ప్రాపయామః కుర్మః అసౌ ప్రసిద్ధోఽంతకో మృత్యురపి యస్మాద్బిభేతి తస్మాత్ పరమపురుషా దన్యః కః అరణం శరణం రక్షకోఽస్మాకమ్ ౨౧

అథ శరణ్యత్వోపయికగుణపూర్ణత్వా త్తస్యైవ శరణ్యత్వం తదితరస్యాశరణ్యత్వం చ వదంతః శరణం యయుః (అవిస్మితమితి.) అవిస్మితం స్వమహిమ్నః స్వాభావికత్వాత్ విస్మయరహితం పరిపూర్ణకామం అవాప్తసమస్తకామం. లభ్యతే ఇతి లాభః స్వాభావికేనైవ లాభేన స్వానుభవానందేన ఉపలక్షితం సమం రాగాదిరహితం ప్రశాంత మూర్మిషట్కరహితం ఏతే హి శరణ్యత్వోపయుక్తా గుణాః ఏతేన సమస్తసోపాధికమహిమ్నోఽపరిపూర్ణసమస్తకామస్యోపాధికానందయుక్తస్య రాగద్వేషాది ప్రాకృతగుణయుక్తస్య ఊర్మిషట్కపీడితస్య శరణాగతతుల్యత్వేన అశరణ్యత్వం సూచితమ్ న హి శృంఖలితః తాదృశమన్యం శరణం వ్రజతి ఏవమీశ్వరం శరణ్యం త్వాం వినా పర మన్యం క్షుద్రం దేవం యో బాలిశోఽజ్ఞః సన్ ఉపసర్పతి అనువర్తతే సః శ్వలాంగులేన ప్లవమాపన్న శునః పుచ్ఛేన సాధనేన సింధుం తితీర్షురివ నేష్టం ప్రాప్నోతి ప్రత్యుత విహతో భవతి ఇత్యర్థః. ౨౨

యథా మనుప్రముఖాదయః శరణ్యాం ఆపద్భ్యః త్రాతరం భక్తవత్సలం భగవంత మాశ్రిత్యైవ ఆపదోఽత్యవర్తంత తథా వయమపి తమేవాపన్నివృత్తయే శరణం వ్రజామ ఇత్యాహుః (యస్యేతి ద్వాభ్యామ్) యస్య మహామత్స్యస్య ఉరుశృంగే మహాశృంగే జగతీం పృథ్వీమేవ స్వాం నావ మాబధ్య బద్ధ్వా మనుః సత్యవ్రతాఖ్యో దుర్గం సంకటం తతార. అష్టమస్కంధేఽయమితిహాసః స్ఫుటీభవిష్యతి స ఏవ వారిచరో మత్స్యమూర్తిర్భగవాన్ ఆశ్రితాన్ శరణం గతానస్మాన్ దురంతా దపారాత్ త్వాష్ట్రస్య వృత్రస్య భయాన్నూనం త్రాతా రక్షితా భవిష్యతి అత స్తమేవ శరణం వ్రజామ ఇతి భావః. ౨౩

పురా స్వయంభూరపి సంయమాంభస్యుదీర్ణవాతోర్మిరవైః కరాళే,
ఏకోఽరవిందాత్ పతిత స్తతార తస్మాద్ భయాద్ యేన స నోఽస్తు పారః. ౨౪

య ఏక ఈశో నిజమాయయా నః ససర్జ యేనానుసృజామ విశ్వమ్,
వయం న యస్యాపి పురః సమీహతః పశ్యామ లింగం పృథగీశమానినః. ౨౫

యో నః సపత్నైః భృశమర్ద్యమానాన్ దేవర్షితిర్యఙ్నృషు నిత్య ఏవ,
కృతావతార స్తనుభిః స్వమాయయా కృత్వాఽఽత్మసాత్ పాతి యుగే యుగే చ,

తథా పురా జగదాదౌ స్వయంభూర్బ్రహ్మాఽపి సంయమాంభసి ప్రళయసంబంధిని జలే. కథంభూతే? ఉదీర్ణః ప్రచండో యో వాతః పవనః తేన యే ఊర్మయః తరంగాః తేషాం రవైః ధ్వనిభిః కరాళే భయంకరే సంయమాంభసి అరవిందాత్ నాభికమలాత్ పతితః పతితప్రాయః ఏకః అసహాయో యేన భగవతా సాధనభూతేన తస్మాద్భయాత్ తతార, స ఏవ నోఽస్మాకం పారః పారయతీతి పారః పాలకోఽస్తు. ౨౪

కించ వయం భగవతా సృష్టాః పాలితాశ్చ. స ఇదానీ మపి అస్మాన్ నోపేక్షిష్యతి అత స్తమేవ శరణం వ్రజామ ఇత్యాహుః (య ఏక ఇతి త్రిభిః) ఏకోఽద్వితీయః స్వసమాభ్యధిక కారణాంతరానపేక్షో నిజమాయయా ఆత్మీయసంకల్పరూపజ్ఞానేన యః పరమపురుషో నోఽస్మాన్ ససర్జ యేన భగవతాఽనుగృహీతాః సంతో వయం విశ్వం వ్యష్టివర్గం సృజామః. యచ్ఛబ్దానాం తమేవేతి తృతీయేనాన్వయః. యస్య చ పురః హృదయకుహరే సమీహతః అంతరాత్మతయా నియమయతః లింగం దివ్యవిగ్రహం న పశ్యామః. తత్ర హేతుః. పృథగీశమానినః యతః పృథగీశ్వరాః ఇత్యభిమానినో వయమ్. ౨౫

యశ్చ సపత్నైః శత్రుభిః భృశం నితరామభ్యర్ద్యమానాన్ పీడితాన్ నోఽస్మాన్ పాతి అరక్షత్ కథంభూతః, నిత్య ఏవ సదా అస్మాన్ ఆత్మసాత్ కృత్వా స్వకీయత్వేన మన్యమానోఽస్మద్రక్షణాయ యుగే యుగే ప్రతియుగం స్వమాయయా స్వకీయసంకల్పరూపజ్ఞానేనైవ న తు కర్మణేతి భావః. తనుభిః ఉపేంద్రపరశురామమత్స్యకూర్మవరాహరామకృష్ణాదితనుభిః దేవాదిషు కృతావతారః ధృతావతారః సన్. ౨౬

(విష్ణుసాక్షాత్కారః)

తమేవ దేవం వయ మాత్మదైవతం పరం ప్రధానం పురుషం విశ్వమన్యమ్,
వ్రజామ సర్వే శరణం శరణ్యం స్వానాం స నో ధాస్యతి శం మహాత్మా. ౨౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి తేషాం మహారాజ సురాణా ముపతిష్ఠతామ్,
ప్రతీచ్యాం దిశ్యభూదావిః శంఖచక్రగదాధరః ౨౮

తమేవ భక్తవత్సల మాత్మనా మస్మాకం దైవతం ప్రధానం పురుషం కారణావస్థచిదచిచ్ఛరీరక మన్యం చిదచిద్విలక్షణం పరముత్కృష్ట మత ఏవ శరణ్యం శరణమర్హతీతి శరణ్యః తం సర్వే వయం దేవాః శరణం వ్రజామ రక్షకత్వేనాధ్యవస్యామః. ఏతావదేవాస్మత్కృత్య మితి భావః. తత్ర శరణ్యకృత్యం ప్రకాశయంతః శరణాగత్యంగ మాత్మనాం మహావిశ్వాసం దర్శయంతి స్వానామితి స్వీయత్వేన పరిగృహీతానాం నోఽస్మాకం శం సుఖం శత్రునిరసనద్వారకం నూనం ధాస్యతి స తు మహాత్మా కృతస్వభక్తరక్షాదీక్షః. ఏవం రక్షిష్యతీతి విశ్వాసః ప్రపత్త్యంగభూతో దర్శితః స నోఽస్తు పార ఇత్యనేన గోప్తృత్వవరణమ్. ఆత్మదైవతం ప్రధానం పురుషం విశ్వం శరణం వ్రజామేత్యనేన చిదచిచ్ఛరీరకత్వకథనాత్ శరీరస్య శరీరిశేషిత్వైకస్వరూపత్వాత్ ఆత్మనః పరమాత్మైకశేషత్వాను సంధానరూపాత్మనిక్షేపః న పశ్యామః లింగం సపత్నైః భృశమర్ద్యమానా నిత్యనేన చ జ్ఞానశక్తి బలాద్యభావరూపమాత్మనాం కార్పణ్యమపి ప్రదర్శితమ్, తం వినోపసర్పత్యపరం హి బాలిశ ఇత్యనేనో పాయాంతరనిష్ఠత్వాదిరూపప్రాతికూల్యవర్జనం ప్రదర్శితమ్. కృత్స్నచిదచిచ్ఛరీరకత్వకథనేనైవ "చరాచరాణి భూతాని సర్వాణి భగవద్వపుః అత స్తదానుకూల్యం మే" ఇత్యుక్తరీత్యా భగవచ్ఛరీరభూత సర్వభూతానుకూల్యమపి ఆత్మనాం ప్రదర్శితమ్. న చ సర్వభూతానుకూల్య స్యాభిప్రేతత్వే శత్రునిరసన ప్రార్థనానుపపత్తిః, అస్యాః ప్రపత్తేః మోక్షార్థత్వాభావాత్. తస్యా ఏవ హి సర్వభూతానుకూల్యరూప మంగ మపేక్షితం అస్యాస్తు శత్రునిరసనార్థత్వాత్ తద్వ్యతిరిక్తభూతానుకూల్యసంకల్పమాత్రమేవా పేక్షిత మిత్యుత్పశ్యంతు విచక్షణాః. ౨౭

ఏవం సురైః ప్రపద్యమానో భగవానావిరభూ దిత్యాహ మునిః (ఇతీతి.) హే మహారాజ! ఇతీత్థం సురాణాం దేవానా ముపతిష్ఠతాం ప్రపదనపూర్వకం స్తువతాం శంఖచక్రగదాధరో భగవాన్ ప్రతీచ్యాం ప్రత్యగాత్మసంబంధిన్యాం దిశి హృదయే "హృది హ్యయమాత్మా ప్రతిష్ఠితః" ఇతి శ్రుతేః ప్రథమం హృద్యావిరభూత్తతః పురత ఆవిరభూదిత్యర్థః. యద్వా. ప్రతీచ్యాం పశ్చిమాయాం దిశి ఇత్యర్థః. దేవానాం పృష్ఠత ఇతి యావత్ ౨౮

ఆత్మతుల్యైః షోడశభి ర్వినా శ్రీవత్సకౌస్తుభౌ,
పర్యుపాసత మున్నిద్ర శరదంబురుహేక్షణమ్. ౨౯

దృష్ట్వా త మవనౌ సర్వ ఈక్షణాహ్లాదవిక్లవాః,
దండవత్ పతితా రాజన్ శనై రుత్థాయ తుష్టువుః. ౩౦

దేవా ఊచుః—

నమస్తే యజ్ఞవీర్యాయ వయసే ఉత తే నమః,
నమస్తే హ్యస్తచక్రాయ నమః సుపురుహూతయే. ౩౧

యత్ తే గతీనాం తిసృణా మీశితుః పరమం పదమ్,

త మావిర్భూతం భగవంతం విశినష్టి ద్వాభ్యామ్. శ్రీవత్సకౌస్తుభౌ వినా ఆత్మనా సహ తుల్యైః శ్రీవత్సకౌస్తుభమాత్రరహితై రిత్యర్థః తయోః ప్రధానపురుషతత్త్వాభిమానిత్వాత్ జీవేనాధార్యత్వాదితి భావః షోడశభిః సునందాదిభిః పర్యుపాసితమ్. యద్వా భగవానావిరభూత్ శంఖచక్రగదాధరః తమావిర్భూతం ప్రతీచ్యాం దిశి పృష్ఠతః శ్రీవత్సకౌస్తుభమాత్రరహితైః ఆత్మతుల్యైః షోడశభిః పర్యుపాసిత మిత్యన్వయః. ఉన్నిద్రే వికసితే శరదంబురుహే ఇవేక్షణే నేత్రే యస్య. ౨౯

తం దృష్ట్వా ఈక్షణేన యః ఆహ్లాదః తేన విక్లవాః ఈషత్పరవశాః సర్వే దేవాః భూమౌ దండవత్ పతితాః ప్రణేముః. హే రాజన్! శనై రుత్థాయ తుష్టువుః ౩౦

స్తుతి మేవాహ (నమ ఇత్యాదినా.) తావత్ సర్వస్య స్రష్టారం ఆయుఃప్రదం త్రాతారం ప్రణతరక్షణశీలం వసిష్ఠం నామమాత్రస్మరణనిరస్తసమస్తభయం స్వర్గాపవర్గాదిప్రదం వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వభావం నమస్కుర్వంతః స్తువంతి నమస్తే ఇత్యాది ద్వాభ్యామ్. యజ్ఞః వీర్యం సృష్టిహేతుః సామర్థ్యం యస్య "యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యః" ఇత్యుక్తప్రకారేణ యజ్ఞముఖేన ప్రజాః సృజత ఇత్యర్థః. యద్వా. వీర్యశబ్దోఽర్శఆద్యజంతః యజ్ఞో వీర్యవాన్ యస్మాత్ యదారాధనరూపత్వే యజ్ఞస్య సారవత్త్వా అనంతస్థిరఫలసాధనతా భవతీత్యర్థః అన్యథాల్పాస్థిరఫలసాధనతేతి భావః. వయసే స్వారాధనభూతయజ్ఞాద్యనుష్ఠానోపయుక్తాయుఃప్రదాయ ఊతయే యజ్ఞాదిఫలదానేనానిష్టనివారణేన చ రక్షకాయ అస్తచక్రాయ ప్రణతరక్షణశీలత్వాతిశయేన సదా ధృత సుదర్శనాయ. పురుహూతయే స్మరణమాత్రనిరస్తమహద్భయోదారనామ్నే నమః పదావృత్తిః గుణభేదాభిప్రాయః. ౩౧

తిసృణాం స్వర్గాపవర్గనరకాణా మీశితుః నిర్వాహకస్య దాతుః తే తవ పరమం ప్రకృతి

(విష్ణుసాక్షాత్కారః. దేవైః కృతవిష్ణుస్తుతిః)

నార్వాచీనో విసర్గస్య ధాతర్వేదితుమర్హతి. ౩౨

ఓం నమస్తేఽస్తు భగవన్ నారాయణ వాసుదేవ ఆదిపురుష మహాపురుష మహానుభావ పరమమంగళ పరమకల్యాణ పరమకారుణిక కేవలజగదాధారలోకైకనాథ

పురుషవిలక్షణ ముత్కృష్టం పదం స్వరూపం విసర్గస్యార్వాచీనః సృష్టేః పాశ్చాత్యః కార్యభూతః త్వత్సృష్టః త్వదాహితజ్ఞానశక్తిః మాదృశః పుమాన్ హే ధాతః! వేదితుం జ్ఞాతుం నార్హతి ౩౨

అథ పురుహూతయ ఇత్యనేనాభిప్రేతైః భగవత్సాధారణైః నామభిః తం సంబోధయంతో నార్వాచీనోఽర్హతి వేదితుమిత్యుక్తం దుర్జ్ఞేయత్వనిమిత్తానాశ్రయణీయత్వశంకాం యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వకథనేన నిరాకుర్వంతో యజ్ఞవీర్యాయేత్యనేనోక్తజగద్వ్యాపారస్య మృత్కులాలాదివ్యాపారవైజాత్యం లీలారూపతాం వాభిదధతః కారణాంతరానపేక్ష్య సృష్ట్యాద్యుపయుక్తగుణయోగిత్వం చ వదంతః స్తువంతి (ఓం నమః ఇత్యాదినా సాసి హరసి చేత్యంతేన గద్యేన) ఓం ఇత్యసాధారణం భగవతో బ్రహ్మణో నామ "ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః" ఇతి భగవద్గీతేః ఏవం భగవన్ నారాయణ వాసుదేవ శబ్దా అపి భగవన్! షాడ్గుణ్యపూర్ణః నారాయణః నారం జీవసమూహః తస్య అయనం ప్రాప్యం ప్రాపకః ఆధారశ్చ తస్య సంబోధనం నారాయణశబ్దశ్చ యోగరూఢిభ్యాం విష్ణ్వసాధారణః ఏవ చ కేవలయోగేన రుద్రాదిపరత్వమపి శంకితుం యుక్తమ్. రూఢ్యభావేన "పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగః" ఇతి ణత్వాభావప్రసంగాత్. న చ విష్ణుపరత్వాంగీకారేణ సంజ్ఞాపరత్వాభావాత్ తన్మతేఽపి న ణత్వమితి వాచ్యమ్ "భృఞోఽసంజ్ఞాయామ్" ఇతి సూత్రభాష్యే యదపేక్షత్సంజ్ఞయా విధీయతే తత్ర న సంజ్ఞాయామభిధేయాయామిత్యర్థః కిం తర్హి అన్యార్థ్యపేక్షేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యత ఇత్యర్థః. ఇత్యుక్త మత ఏవ రఘునాథరామానుజాదిశబ్దేషు న ణత్వం న హి తత్ర కృతణత్వ సంజ్ఞావగతిః కిం తర్హి గృహీతత్వేన "కిం చానాది వినియుక్తిసంజ్ఞాస్థలే తు యథా వినియుక్తం తథైవ సాధుత్వమ్" ఇతి రఘునాథాదౌ ణత్వాభావః. అధ్వపరిమాణసంజ్ఞాయాతగిప్యాతిశబ్దే చ న ణలోపః అన్యథా సంజ్ఞార్థప్రసంగాపత్తేః ఇత్యన్యత్ర విస్తరః. వాసుదేవ! సర్వభూతాధార! ఆదిపురుష! జగత్కారణపురుష! మహాపురుష! పురుషోత్తమ! మహానుభావ! అచింత్యప్రభావ! పరమమంగళ! స్వయం మంగళరూప! పరమకల్యాణ! అన్యేషాం మంగళావహ! పరమకారుణిక! స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణో! కేవలజగదాధార! ఇతరానపేక్షజగదాధార! స్వసమానరహితలోకనాథ! సర్వేషాం బ్రహ్మాదీనామీశ్వర! నియంతః! లక్ష్మీనాథ! శ్రియఃపతే! పరమహంసాః జ్ఞానినః పరివ్రాజకాః

సర్వేశ్వర లక్ష్మీనాథ పరమహంసపరివ్రాజకైః పరమేణాత్మయోగసమాధినా పరిభావిత పరిస్ఫుటపారమహంస్యధర్మేణోద్ఘాటితతమః కపాటద్వారే చిత్తేఽపావృత ఆత్మలోకే స్వయముపలబ్ధనిజసుఖానుభవో భవాన్. ౨౨

సంన్యాసధర్మనిష్ఠాః జ్ఞానయోగకర్మయోగనిష్ఠా ఇత్యర్థః, తైః పరమేణ ఉత్కృష్టేన ఆత్మసమాధియోగేన పరమాత్మవిషయకధ్యానయోగేన పరిభావితః సందీపితః అత ఏవ పరిస్ఫుటః ప్రత్యక్షతాపన్నో యః పారమహంస్యధర్మో భగవద్భక్తియోగరూపో ధర్మః తేనోద్ఘాటితం నిర్మూలితం తమః కపాటం తమః అనాద్యవిద్యాత్మకజ్ఞానం తదేవ కపాటం పరమాత్మదర్శనవిరోధి యస్య తద్ద్వారం పరమాత్మదర్శనసాధనం చిత్తం యస్మింస్తస్మిన్ ఆత్మలోకే ఆత్మైవ లోకః, లోకనీయ ఇతి లోకః పరమాత్మాపృథక్సిద్ధత్వేన జీవస్యాపి లోకనీయత్వాత్ తస్మిన్ ఆత్మలోకేఽపావృతః ఆవరణరహితః ఉపలబ్ధ ఇత్యర్థః. కథం అపావృతః స్వయముద్ధః స్వయమాత్మనైవ ఉద్ధః నిత్యోదితో యో నిజసుఖానుభవః నిజానందరూపోఽనుభవో జ్ఞానం తద్రూపః నిత్యనిరుపాధికావిర్భూతాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానందానుభవరూపత్వేనాపావృత ఇత్యర్థః ఏవంభూతోఽసి. ఏవంభూతస్య భగవాన్ తవ విహారయోగః లీలారూపో యోగః జగద్వ్యాపారరూపో యోగః జగత్సంకల్పమాత్రనిష్పాద్యత్వజ్ఞాపనాయ సమాధిరూపసంకల్పాపరపర్యాయయోగపదం ప్రయుక్తమ్ జగద్వ్యాపారస్య అకర్మాయత్తకేవలలీలారూపత్వఖ్యాపనాయ విహారపదమ్. స ఏష విహారయోగో దుఃఖబోధ ఇవ లోకదృష్టమృత్కులాలాదివ్యాపారజాతీయత్వేన బోద్ధుమశక్య ఇవ వర్తతే ఇవశబ్దేన సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేస్తవ ఉపపన్న ఏవేతి సూచ్యతే. దుఃఖబోధకత్వమేవ విశదయంతి యస్త్వమిదం విశ్వమశరణమనపేక్షితస్వవ్యతిరిక్తాశ్రయం సృజతి కులాలాదేర్ఘటాదీన్ సృజతస్తు భూతలాదిరూపః కశ్చిదాధారోఽపేక్షిత ఇతి భావః త్వం తు స్వస్మిన్నేవ ఆధారభూతే సృజసీతి భావః కిం చ స్రష్టా త్వమనపేక్షితాస్మత్సమవాయసహాయః అస్మదాదిసహకారిసముదాయనిరపేక్షః కులాలాదిస్తు సహకారిసమవాయసాపేక్ష ఇతి భావః కిం చాగుణః గుణత్రయరహితః, కులాలాదిస్తు సత్త్వాదిగుణయుక్త ఇతి భావః నను విశిష్టస్య కారణత్వాంగీకారాత్ కథం కులాలాదివైలక్షణ్యాపాదకమగుణత్వముచ్యత ఇతి చేన్న విశిష్టస్య ఉపాదానత్వాభ్యుపగమేఽపి ప్రకృతిపురుషాభ్యాముత్కృష్టస్య విశేష్యస్య బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్ విశేష్యాంశే చ సత్త్వాదిగుణత్రయాభావాత్ నైర్గుణ్యం కులాలాదివైలక్షణ్యాపాదనమేవ, ఏవం కులాలాదినిమిత్తకారణవైలక్షణ్యముక్తమ్. అథ మృదాద్యుపాదానవైలక్షణ్యమాహుః. ఆత్మనైవావిక్రియమాణేన సగుణమితి "తదాత్మానం స్వయమకురుత" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిప్రేతః. ఆత్మనేత్యనేన స్వయంశబ్దార్థ ఉక్తః సగుణమిత్యనేనాత్మానమిత్యస్యార్థః గుణశబ్దశ్చాత్ర అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచీ తథాచాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతచిదచిద్విశిష్టమాత్మానం స్వేనైవ సృజసి పాసి రక్షసి హరసి చ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టమాత్మాన

(విష్ణుసాక్షాత్కారః, దేవైః కృతవిష్ణుస్తుతిః)

దురవబోధ ఇవ తవాయం విహారయోగో యదశరణోఽశరీర ఇదమనవేక్షితాస్మత్సమవాయ ఆత్మనైవావిక్రియమాణేన సగుణమగుణః సృజసి పాసి హరసి ॥ ౩౪ ॥

అథ తత్రభవాన్ కిం దేవదత్తవదిహ గుణవిసర్గపతితః పారతంత్ర్యేణ

మేవ స్థూలచిదచిద్విశిష్టావస్థా విశ్వాకారేణ పరిణమయసీత్యర్థః. నిర్వికారశ్రుతివిరోధపరిహారాయ ఆత్మానం విశిషంతి. అవిక్రియమాణేనేతి వికారాణాం విశేషణభూతచిదచిద్గతత్వాత్ అవిక్రియమాణేనైవాత్మనా సృజసీత్యర్థః. మృత్పిండాదికం తు స్వభిన్నేన కులాలాదినా ఘటాదిరూపేణ సృజ్యత ఇతి తతో యస్య వైలక్షణ్యసిద్ధిః, ఆత్మనైవాత్మానం సృజసీత్యనేన విశిష్టత్వవిశేష్యత్వాకారాభ్యాం ఉపాదానత్వం నిమిత్తత్వం చైకస్యైవోక్తం భవతి అవిక్రియమాణ ఇతి సప్తమ్యంతపాఠే స్వస్మిన్ విశేష్యభూతేఽవిక్రియమాణే స్వరూపస్వభావాభ్యామవిక్రియమాణే సత్యేవ విశిష్టమాత్మానం స్వేనైవ సృజసీత్యర్థః నన్వేకస్యైవ పదార్థస్య నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం చ పరస్పరవిరుద్ధమితి చేన్నైకస్యోభయవిధకారణత్వప్రతిక్షేపకైరపి క్వచిత్ క్వచిదేకస్మిన్నేవ తదుభయవిధకారణత్వాభ్యుపగమాత్ యథా స్వజ్ఞానచికీర్షాప్రయత్నాదికం శాస్త్రాభ్యాసాదిభిః స్వయమేవ కరోతి జీవః తేన తత్ర కర్తృత్వేన నిమిత్తకారణం భవతి తథాపి చ స్వయమేవ సమవాయికారణం భవతి స్వజ్ఞానాదీన్ ప్రతి కార్యం యత్ర సమవైతి తత్సమవాయికారణం ఇతి సమవాయికారణలక్షణస్య స్ఫుటోపలంభాత్. కిం చ, ఈశ్వరోఽపి సర్వవ్యాప్తస్య స్వస్య సర్వైరపి పరమాణ్వాదిభిః సంయోగం స్వయమేవ సృజతి సర్వకార్యహేతుత్వాత్ తథా చ తత్ర కర్తృత్వేన నిమిత్తకారణం భవతి సమవాయికారణత్వమపి తత్ప్రతీయ దృశ్యతే పరమాణ్వాదిసంయోగస్యేశ్వరసంయోగాపేక్షత్వేన యథా కర్తృత్వం సమవాయికారణత్వం చేశ్వరవిషమేవ భవన్మతే భవతి, తథా అస్మత్సిద్ధాంతే నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం చైకస్యైవ. నన్వేవమపి న విశిష్టస్యోపాదానత్వం క్వాపి దృష్టమితి చేన్న, ఊర్ణనాభిప్రభృతీనామేవ దృష్టాంతత్వాత్. న హ్యూర్ణనాభే ర్దేహస్యైవావస్థాప్రాప్తిః నాపి కేవలాత్మన్యపి తు దేహవిశిష్టాత్మని ఉపలంభః శ్రుతిశ్చ "యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ" ఇత్యూర్ణనాభిదృష్టాంతత్వేన దర్శయతి ౩౩-౩౪

నను సత్యమీశ్వరః సృష్ట్యాదికర్తేత్యుక్తం స కిం కర్మనిష్ఠచేతనో యథా ఏశలాకుశలమిశ్రకర్మాణి కృత్వా తత్ఫలాని సుఖదుఃఖమోహాత్మకాని భుంక్తే తథా సృష్ట్యాదికర్మాణి గుణత్రయప్రయుక్తాని కృత్వా తత్ఫలాని భుంక్తే కిం వా జ్ఞాననిష్ఠచేతనవ దుదాసీన ఏవాస్తే, నాద్యః భోక్తృత్వేన సంసారిత్వాపాతాత్. న ద్వితీయః ఉదాసీనస్య కర్తృత్వానుపపత్తేః. అథోదాసీనత్వం కర్తృత్వం చోచ్యత ఇతి చేన్న. పరస్పరవిరుద్ధత్వా దనయోః ఇత్యాశంకిత (అథేత్యాది) ఉదాస్తే

స్వకృతకుశలం ఫలముపాదదాతి ఆహోస్వి దాత్మారామ ఉపశమశీలః సమంజసదర్శన ఉదాత్త ఇతి హ వావ న విదామః. ౨౫

న హి విరోధ ఉభయం భగవ త్యపరిగణితగుణగణే ఈశ్వరేఽనవగాహ్య

ఇత్యంతేన గద్యేన.) అథ నను తత్ర జగత్సృష్ట్యాదికర్తృత్వే సతి హే భగవన్! కింశబ్ద ఆక్షేపద్యోతకః. ఆహోస్విచ్ఛబ్దశ్చ ప్రశ్నస్వరూపపరమపి వాక్యద్వయమాక్షేపగర్భమ్. కిం భవాన్ దేవదత్తవత్ కర్మనిష్ఠసంసారిజీవవదిహ గుణవిసర్గే త్రిగుణకార్యరూపే ప్రపంచే పతితః స్వాతంత్ర్యేణ కర్తృత్వేన హేతునా స్వేన కృతాని కుశలాకుశలాని సాత్త్వికరాజసాదీని కర్మాణి తేషాం ఫలముపాదదాతి స్వీకరోతి భుంక్త ఇతి యావత్ ఆహోస్విత్ కిం వా ఆత్మారామ ఇవ ఆత్మయాథాత్మ్యానుభవనిష్ఠ ఇవ ఉపశమస్వభావః నివృత్తాంతర్బాహ్యేంద్రియవ్యాపారః, అత ఏవ సమంజసదర్శనః అబాధితతత్త్వవస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాన ఉదాస్త ఇతి పరిహారం ప్రతిజానీతే ఇతీతి. ఇతీత్థమిహ త్వయీశ్వరే న విదామః న జానీమః కర్మనిష్ఠచేతనతుల్యతాం జ్ఞాననిష్ఠచేతనతుల్యతాం చ న విదామ ఇత్యర్థః. కిం తూదాసితృత్వం కర్తృత్వం చోభయమపి త్వయి విదామ ఇతి భావః ౨౫

నను పరస్పరవిరుద్ధ ముభయ మేకస్మిన్ కథ ముపపద్యతే ఇత్యత్రాహుః (న హి విరోధ ఇతి.) న విరోధః అపి తూభయం భవతి సంభవతి. కర్మభావనయా బ్రహ్మభావనయా చాన్వితానాం సర్వేషాం చేతనానా మంతరాత్మభూతే తద్విలక్షణే వివిధవిచిత్రశక్తిమతి త్వయి సర్వ మ[illegible]రుద్ధ మిత్యభిప్రాయః అవిరోధాపాదకగుణజాతేన తం విశింషంతో వాదివి[illegible] చ వదంతోఽవిరోధ ముపపాదయంతి భగవతీత్యాదినా. భగవతీత్యాదిభిః న[illegible] బ్రహ్మోభయభావనాన్వితచేతనేభ్యో వైలక్షణ్య ముచ్యతే భగవతి [illegible] గుణానాం కల్యాణగుణానాం గుణా యస్య ఈశ్వరే భావనాద్వయాన్వి[illegible] అంతరాత్మన్యన వగాహ్యం కర్మాదిభావనాన్వితచేతనసజాతీయత్వేన దుర్బోధం మాహాత్మ్యం [illegible]స్య [illegible]చీనా ఇదానీంతనాః వికల్పః సంశయః తన్మూలకో వితర్కః ఏవం వా ఏవం వేతి వితర్కః తత్ర యో విచారః కిం యుక్తమితి విచారః తదన్యతరపక్షసాధకాః యే ప్రమాణాభాసాః [illegible] బాధాసమానాః తన్మూలకం యద్బాధితతర్కాత్మకం శాస్త్రం తదభ్యాసేన కలిలం దూషిత మంతఃకరణం తేనాధికరోతీ త్యధికరణః, నంద్యాదిత్వాత్ కర్తరి ల్యుః. ప్రారభమాణాః ఉత్పన్న ఇతి యావత్ స దురవగాహో దురాగ్రహో యేషాం తేషాం వాదినాం వివాదానవసరే వివాదావిషయభూతే ఉపరతాః నిరస్తా [illegible] మాయా మయాః ప్రాకృతదోషా యస్మిన్. ప్రలయదశాయా ముపసంహృతకార్యప్రసర్గేఽత ఏవ కేవలే ఏకరూపే మాయాం ప్రతి స్వయమంతర్ధాయ తిరోభూయ స్థితే కో న్వర్థో దుర్ఘట ఇవ భవతి. కర్తృత్వ-

(విష్ణుసాక్షాత్కారః దేవైః కృతవిష్ణుస్తుతిః)

మాహాత్మ్యేఽర్వాచీనవికల్పవితర్కవిచారప్రమాణాభాసకుతర్కశాస్త్రకలిలాంతఃకరణాశ్రయ దురవగ్రహవాదినాం వివాదానవసర ఉపరతసమస్తమాయామయే కేవల ఏవాత్మమాయామంతర్ధాయ కో న్వర్థో దుర్ఘట ఇవ భవతి స్వరూపద్వయాభావాత్. ౩౬

సమవిషమమతీనాం మతమనుసరతి యథా రజ్జుఖండః సర్పాదిధియామ్ ౩౭

కారయితృత్వసాక్షిత్వానుమంతృత్వఫలిత్వఫలప్రదత్వోదాసితృత్వాదిరూపః కోఽప్యర్థో న దుర్ఘట ఇత్యర్థః. కుతః? స్వరూపద్వయాభావాత్. స్వరూపే ద్వయస్య విరుద్ధాకారద్వయస్యాభావాత్ కర్తృత్వోదాసితృత్వయోః పరమాత్మస్వరూపే విరోధాభావాదిత్యర్థః అయం భావః తావత్ జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారేషు స్వాతంత్ర్యరూపం కర్తృత్వం ప్రయోజ్యకర్తుర్జీవస్య కారయితృత్వాత్ ప్రేరకత్వరూపం ప్రయోజకకర్తృత్వం చ ఈశ్వరస్యోపపన్నమ్ న చ కర్తృత్వమనియతభోక్తృత్వాపత్తిః సామ్యకర్తృత్వస్య కర్మాయత్తత్వాత్ ప్రశాసిత్రంతరాభావాచ్చ సర్వస్య శాసితురీశ్వరస్య ఈశ్వరాంతరాభావే నానిష్టకర్తురభావాత్ న చ స్వానిష్టసాధకం కర్మ స్వయమేవ కరోతీతి వక్తుం యుక్తమ్. ఉదాసీనత్వాపాతాత్ తథా లోకే యథా సర్వాంకురాణాం సాధారణకారణం సలిలం విశేషకారణం బీజం దృష్టం ఏవం సర్వేష్వపి కార్యేషు సమానత్వాదుదాసీనః. నను ఉదాసితృత్వం నామ న సాధారణకారణత్వమపి తు కర్తృత్వాకర్తృత్వోభయపరిహారేణ అవస్థాతృత్వమితి చేన్న. జగద్విషయకోదాసితృత్వానభ్యుపగమాత్ తత్ర కర్తృత్వమేవ హి సాక్షాదభ్యుపగతమస్మాభిః. కర్మాద్విషయకముదాసితృత్వమీశ్వరేఽభ్యుపగతమితి చేదుచ్యతే సాక్షాత్ సుఖదుఃఖాదిసాధనభూతపుణ్యాపుణ్యకర్మస్వకర్తృత్వేన తత్కర్తృత్వపరిహారాత్ తేష్వేవ కర్మసు ప్రాచీనవాసనానుసారేణ జీవప్రేరకత్వేనాకర్తృత్వపరిహారాచ్చ తద్విషయకముదాసితృత్వమితి. ఏవం సర్వావస్థానాం సర్వస్య ద్రష్టృత్వాత్ సాక్షీ కర్మసు ప్రవృత్తస్య జీవస్యోత్తరోత్తరం ప్రవర్తకత్వాదనుమంతా సర్వస్వామిత్వేన సమర్పితసంరక్షణరూపఫలస్యాపి స్వఫలత్వాత్ ఫలీ ఫలమత ఉపపత్తేః (బ్ర. సూ. ౩. ౨. ౩౮) ఇతి న్యాయేన ఫలప్రద ఇతి జీవస్తు కేవలకర్మాదిహేతుకత్వాత్ కర్మపరవశత్వాత్ మాయామోహితత్వాత్ అవిద్యయా తిరోహితస్వరూపత్వాచ్చ ఏతేషాముక్తఫల ముపాదత్త ఇతి ౩౬

నను ఏవం సతి చేత్ తర్హి కథమీశ్వరః అస్తి కథం వివాదానాముదయః తత్రాహ (సమేతి) సమవిషమమతీనాం తేషాం మత అభిప్రాయమనుసరతి వాదివిప్రతిపత్తిప్రతిషిద్ధమాత్మానం పరమేశ్వర ఇత్యర్థః అప్రతిషేధే దృష్టాంతమాహ యథేతి. యథా సర్పాదిధియాం సర్పాది ప్రతిపత్తీనాం మతం రజ్జుఖండోఽనుసరతి న ప్రతిషేధతే. ఏవం త్వం చాపి సర్వవాదివిప్రతిసాక్షీభూతోఽసి ఇత్యర్థః. ౩౭

స ఏవ హి పునః సర్వవస్తుని వస్తుస్వరూపః సర్వేశ్వరః సకలజగత్కారణభూతః సర్వప్రత్యగాత్మత్వాత్ సర్వగుణావభాసోపలక్షిత ఏక ఏవ పర్యవశేషితః ౩౮

అథ హ వావ తవ మహిమామృతరససముద్రవిప్రుషాఽసకృల్లీఢయా స్వమనసి నిష్యందమానానవరతసుఖేన విస్మారితదృష్టశ్రుతవిషయసుఖలేశాభాసాః పరమభాగవతా ఏకాంతినో భగవతి సర్వభూతప్రియసుహృది సర్వాత్మని నితరాం నిరంతరం నిర్వృతమనసః కథము హ వా ఏతే మధుమథన పునః స్వార్థకుశలా హ్యాత్మప్రియ

ఏవం జగత్స్రష్టృత్వరూపనిమిత్తకారణత్వే జీవవత్ సంసారిత్వాదిశంకా పరిహృతా. అథోపాదానకారణత్వే స్వరూపే వికారాశ్రయత్వశంకాం పరిజిహీర్షుః (స ఏవేతి) యోఽయం నిమిత్తకారణభూతః స ఏవ త్వం సకలజగదుపాదానకారణభూతోఽపి సర్వవస్తుషు దేవాదిపదార్థేషు స్థితోఽపి వస్తుస్వరూపః నిర్వికారస్వరూపః. యథోక్తమ్ "యత్తు కాలాంతరేణాపి నాన సంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప। తచ్చ కిమ్" ఇతి కుతః? సర్వప్రత్యగాత్మత్వాత్ సర్వేప్రత్యగాత్మానః శరీరం యస్య తస్య భావః. తత్త్వం తస్మాదచేతనవిశిష్టసర్వజీవశరీరకత్వాత్ శరీరభూతచిదచిద్గతత్వాత్ వికారాణాం న స్వరూపే ప్రసంగ ఇతి భావః అతఏవ సర్వగుణావభాసః సర్వైః చిదచిత్కాలాదిభిః అపృథక్సిద్ధవిశేషణైః అవభాసత ఇతి సర్వగుణావభాసః సాక్షాదవస్థాశ్రయచేతనాచేతనవిశిష్టత్వేనోపలక్షిత ఇతి భావః సమస్తపారే గుణైః సత్త్వాదిభిరవభాసంత ఇతి గుణావభాసాః గుణకార్యదేహేంద్రియాదయః తైరుపలక్షితః తద్విశిష్టత్వేనోపలక్షిత ఇత్యర్థః అతస్త్వమేక ఏవ పర్యవశేషితః ఏక ఏవ సమాభ్యధికరహితః పర్యవశేషితః ఏవంవిధో నాన్య ఇతి నిర్ణీత ఇతి భావః. ౩౮

యత ఏవ భావాననితరసాధారణోదారహూతి ర్యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యో నిత్యనిరుపాధికాపరిచ్ఛిన్ననిజానందానుభవరూపో జగత్సృష్టిస్థితిసంహృతిలీలః సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాద్యపరిమితగుణసాగరోఽనితరసాధారణవివిధవిచిత్రశక్తిః అశేషచిదచిచ్ఛరీరకః సర్వేశ్వరః సర్వసమోఽత ఏవ త్వచ్చరణారవిందమధురసాస్వాదనశీలాః త్వామవిస్మరంతోఽనంతస్థిరఫలరూపముక్తిం ప్రాప్నువంతీత్యాహుః (అథేత్యాదినా పర్యావర్తత ఇత్యంతేన గద్యేన) అథ హవా చ నను భగవా నత ఏవ హీత్యర్థః హే మధుమథన। పరమభాగవతా ఏకాంతినోఽనన్యప్రయోజనాః త్వత్పాదాంబుజసేవాం కథము హవా విసృజంతీ త్యన్వయః. హి యస్మాత్ తే స్వార్థకుశలాః పురుషార్థనిష్కర్షకుశలాః, అతః కథంభూతా, ఆత్మా త్వమేవ ప్రియః సుహృచ్చ యేషాం సాధవః సాధ్నువంతి పరేషా మభీష్టమితి సాధవః రాగాదిరహితాశ్చ తత్ర హేతుః తవ మహిమైవామృతరససముద్రః తస్య విప్రుషా బిందుమాత్రేణ

(విష్ణుసాక్షాత్కారః, దేవైః కృతవిష్ణుస్తుతిః)

సుహృదః సాధవః త్వచ్చరణాంబుజానుసేవాం విసృజంతి. న యత్ర పునరయం సంసారః పర్యావర్తతే. ౩౯

త్రిభువనాత్మభవన త్రివిక్రమ త్రినయన త్రిలోకమనోహరానుభావ తవైవ విభూతయో దితిజదనుజాదయశ్చాపి తేషా మనుపక్రమసమయోఽయమితి స్వాత్మ మాయయా సురనరమృగమిశ్రితజలచరాకృతిభిః యథాపరాధం దండం దండధర దధర్థ ఏవ మేనమపి భగవన్ జహి త్వాష్ట్రముత యది మన్యసే ౪౦

కథంభూతయాసకృదవలీఢయాఽఽస్వాదితయా స్వమనసి నిష్యందమాన మతిశయేన స్రవన్నిరంతరం సంతతం సుఖం తేన విస్మారితాః దృష్టాః ఐహికాః, శ్రుతాః ఆముష్మికాశ్చ విషయాః సుఖలేశాభాసా యేషాం తే సర్వభూతానాం ప్రియే సుహృది చ సర్వాంతరాత్మని భగవతి త్వయి నిర్వృతం సుఖితం మనో యేషాం తే చరణాంబుజసేవాం విశింషంతి యత్ర త్వచ్చరణాంబుజసేవాయాం ముక్తిపర్యం తాయాం సత్యాం పునరయం సంసారో న పర్యావర్తతే న పరివృత్తిం ప్రాప్నోతి వివర్తత ఇత్యర్థః. ౩౯

ఏవ మభిష్టూయాథ ప్రస్తుతం విజ్ఞాపయంతి (త్రిభువనేత్యాదినా.) హే త్రిభువనాత్మభవన! త్రిభువనస్యాత్మాంతః ప్రవిశ్య నియంతా, భవన మాశ్రయశ్చ తస్య సంబోధనమ్. ఏవ మగ్రేఽపి. త్రయో విక్రమా యస్య సర్వాంతరాత్మనః తవావిదిత మంతరం నాస్తి త్రివిక్రమస్య తవాసాధ్యమపి నాస్తీతి భావః. హే త్రినయన! త్రయః చంద్రసూర్యాగ్నయో నయనాని యస్య బాహ్య మప్యవిదితం నాస్తీతి భావః. త్రయాణాం లోకానాం మనోహరోఽనుభావో యస్యాస్తదభిలషితమపి శివ కర్తవ్య మేవేతి భావః ఏవం సంబోధ్య విజ్ఞాపయంతి యద్యపి దితిజా దనుజాశ్చ తవైవ విభూతయోఽత స్తేషాం వధోపాయచింతనమనుచితం తథాపి తేషామనుపక్రమోఽయమిత్యభ్యుదయకాలోఽయం న భవతీతి మత్వా పూర్వం యథా స్వాత్మమాయయా ఆత్మసంకల్పేనైవ ఉపాత్తాభిః సురాదిసంమిశ్రితైః జలచరా కృతిభిః సురాద్యవతారైః మత్స్యకూర్మాద్యవతారైశ్చేత్యర్థః. తత్ర సురాకృతిః ఉపేంద్రావతారః. నరాకృతిః రామకృష్ణాదిః మృగాకృతి ర్వరాహాదిః. యథాపరాధమపరాధానుసారేణ దండం విరోధి విరసనరూపం దధర్థ కృతవానసి. ఏవం హే భగవన్! ఏనం త్వాష్ట్రం వృత్రమపి జహి యద్యుపమన్యసే హంతుం యదీచ్ఛసి ౪౦

అస్మాకం తావకానాం తవ నతానాం తత తతామహ తవ చరణనళినయుగళ ధ్యానానుబద్ధహృదయనిగడానాం స్వలింగవివరణేనాత్మసాత్కృతానా మనుకంపానురంజిత విశదరుచిరశిశిరస్మితావలోకేన విగళితమధురముఖరసామృతకలయా చాంతస్తాపమనఘార్హసి శమయితుమ్ ౪౧

అథ భగవంస్తవాస్మాభిరఖిలజగదుత్పత్తిస్థితిలయనిమిత్తాయమానదివ్యమాయా వినోదస్య సకలజీవనికాయానామంతర్హృదయేషు బహిరపి చ బ్రహ్మప్రత్యగాత్మస్వరూపేణ ప్రధానరూపేణ చ యథా దేశకాలదేహావస్థానవిశేషం తదుపాదానోపలంభకతయానుభవతః

ఏవం ప్రస్తుతం విజ్ఞాప్య స్వానుగ్రాహకం తద్వాక్యం శ్రోతుకామాస్తం ప్రార్థయంతే (అస్మాకమితి) హే తత! రక్షక! పితామహేతి వార్థః. తావకానాం త్వదీయానామ్. తత్ర హేతుః. స్వలింగవివరణేన అర్చ్యవిగ్రహప్రకాశనేన ఆత్మసాత్ కృతానా మాత్మీయత్వేన పరిగృహీతానాం తవ చరణయుగళధ్యానేనైవ అనుబద్ధం వశీకృతం హృదయం తదేవ నిగలో యేషాం తేషాం నః అనుకంపాఽస్మద్విషయా కృపా తయానురంజితం సానురాగం చ తద్విశదం రుచిరం చ స్మితం తత్సహితే నావలోకనేన తథానుకంపయైవ విగళితో మధురో ముఖరసః ప్రియవాక్ సైవామృతకలా తయాంతస్తాపం శమయితు మర్హసి. ౬౧

అపారమహిమశాలినః తవాస్మాభిః విజ్ఞాప్య మేతత్ కియదిత్యాహుః (అథేత్యాదినా హిరణ్య రేతస ఇత్యంతేన.) అథ నను హే భగవన్! అస్మాభిర్విజ్ఞాపనీయః తవ కియానర్థః ప్రయోజనం స్యాత్ తత్ర దృష్టాంతః (విస్ఫులింగాదిభిరివ హిరణ్యరేతస ఇతి) విస్ఫులింగాదిభి రివాగ్నేః కార్యభూతైః హిరణ్యరేతసః కారణభూతస్యాగ్నేరివ త్వత్కార్యభూతైః అస్మాభిః విజ్ఞాపనీయః కారణభూతస్య తవ కియానర్థ ఇత్యర్థః కార్యకారణభావమాత్రపరోఽయం దృష్టాంతః. ఉభయోరప్యచేతనత్వే విజ్ఞప్తితదుప ధృత్యోరసంభవాత్ యద్వా అగ్నేః విస్ఫులింగాదిభిః క్రియమాణః ప్రకాశః కియాన్ తథాస్మాభిః విజ్ఞాప్యోఽర్థస్తవ కియానిత్యర్థః యద్వాస్మాభిః కథంభూతైరిత్యత్ర దృష్టాంతః. యథా విస్ఫులింగా అగ్న్యాయత్తసత్తాస్థిత్యాదిమంతః తథా త్వదాయత్తసత్తాదిమద్భిరితి. కథంభూతస్య తవాఖిలజగతా ముత్పత్తిస్థితిలయేషు నిమిత్తాయమానా విక్రియమాణా యా దివ్యా మాయా సైవ వినోదః పరికరో యస్య సకలజీవసమూహానా మంతర్హృదయే బ్రహ్మప్రత్యగాత్మస్వరూపేణ ప్రత్యగ్జీవ ఆత్మా శరీరం యస్య తత్స్వరూపేణ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యేన జీవశరీరకత్వేన స్వరూపేణేత్యర్థః. బహిః ప్రధానం ప్రకృతిః రూపం యస్య ప్రధానశరీరకత్వేన "యస్యాత్మా శరీరం యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇతి శ్రుతేః దేశకాల దేహావస్థానవిశేషా ననుల్లంఘ్య అనతిక్రమ్యానుభవతః వ్యాప్తస్య. యద్వా తేషా ముపాదానోపలంభక

(విష్ణుసాక్షాత్కారః, దేవైః కృతవిష్ణుస్తుతిః)

సర్వప్రత్యయసాక్షిణః ఆకాశశరీరస్య సాక్షాత్పరబ్రహ్మణః పరమాత్మనః కియానివ వా అర్థవిశేషో విజ్ఞాపనీయః స్యాత్ విస్ఫులింగాదిభిరివ హిరణ్యరేతసః. ౪౨

అత ఏవ స్వయం తదుపకల్పయాస్మాకం భగవతః పరమగురోస్తవ చరణశతపలాశచ్ఛాయాం వివిధవృజినసంసారపరిశ్రమోపశమనీముపసృతానాం వయం యత్కామేనోపసాదితాః. ౪౩

అథో ఈశ జహి త్వాష్ట్రం గ్రసంతం భువనత్రయమ్,
గ్రస్తాని యేన నః కృష్ణ తేజాంస్యస్త్రాయుధాని చ. ౪౪

తయాఽనుభవత ఇత్యన్వయః. తేషాం దేశకాలదేహాదీనాం ఉపాదానం స్వీకారః ఏతస్మిన్ దేశే కాలే దేహే ఏతత్సుఖదుఃఖాదిక ముపాదేయ మిత్యేవం రూప ముపాదానం తస్యోపలంభకతయా అభిజ్ఞాపకతయా నిదానేన సహ సర్వజ్ఞానజనకతయాఽనుభవతః వ్యాప్రవత ఇత్యర్థః. సర్వప్రత్యయసాక్షిణః సర్వజీవానాం చిత్తవృత్తిసాక్షిణః ఆకాశశరీరస్య ఆకాశో దహరాకాశః స ఏవ శరీరం మూర్తిర్యస్య ఆసమంతాత్ ప్రకాశతే ప్రకాశయతి వాకాశః స్వప్రకాశం సర్వస్య ప్రకాశ మపరిచ్ఛిన్నం జ్ఞానం తదేవ శరీర మాకారో యస్యేతి సాక్షాత్ పరబ్రహ్మణః ముఖ్యవృత్త్యా పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనః లోకత్రయమంతః ప్రవిశ్య ధారకస్య. ౪౨

యత ఏవం వయ మగ్నేః విస్ఫులింగా ఇవ త్వదాయత్తసత్తాదిమంతః అత ఏవాస్మాకం తదుపకల్పయ తత్కార్య ముపకల్పయ సంపాదయ. కిం తత్? యత్కామేన యత్ప్రయోజనకామేన వయముపసాదితాః. నను దితిజదనుజానామపి మదాయత్తసత్తాదిమత్త్వాత్ కిం విశేషేణ స్వకార్యం సాధయేత్యుచ్యతే ఇత్యాశంకాం నిరాకుర్వంతః స్వాత్మనో విశింషంతి. పరమగురోర్భవతః చరణావేవ శతపలాశే కుశేశయే తయోశ్ఛాయా ముపసృతానా మాశ్రితానాం ప్రపన్నానామితి భావః కిధంభూతాం ఛాయాం వివిధైః వృజినైః పాపైః యః సంసారస్య పరిశ్రమః తస్య ఉపశమనీం ఉపశమయంతి అనయే త్యుపశమనీ తామ్ ౪౩

తదుపకల్పయే త్యేతదేవ విశదయంతి (అథో ఇతి.) అతః హే ఈశ! భువనత్రయం గ్రసంతం త్వాష్ట్రం వృత్రం జహి. యేన త్వాష్ట్రేణ హే కృష్ణ! నోఽస్మాకం తేజాంస్యస్త్రాణ్యాయుధాని చ గ్రస్తాని. ౪౪

హంసాయ దహ్రనిలయాయ నిరీక్షకాయ కృష్ణాయ మృష్టయశసే నిరుపక్రమాయ,
సత్సంగ్రహాయ భవపాంథనిజాశ్రమాయ శశ్వద్గరిష్ఠగతయే హరయే నమస్తే. ౪౫

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథైవ మీడితో రాజన్! సాదరం త్రిదశైర్హరిః,
స్వ ముపస్థాన మాకర్ణ్య ప్రాహ తా నభినందితః ౪౬

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

ప్రీతోఽహం వః సురశ్రేష్ఠాః మదుపస్థానవిద్యయా,
ఆత్మైశ్వర్యస్మృతిః పుంసాం భక్తిశ్చైవ యయా మయి. ౪౭

తద్వ్యధాయ పునః ప్రణమంతి (హంసాయేతి) హంసాయ నిరస్తనిఖిలదోషాయ ప్రణతార్తిహంత్రే వా దహ్రం హృదయపుండరీకం తదేవ నిలయం యస్య తస్మై అస్మదీయదుఃఖాభిజ్ఞాయేతి భావః నిరీక్షకాయ చిత్తవృత్తిసాక్షిణే న కాపట్యేనాస్మాభిర్విజ్ఞాపితమితి భావః. కృష్ణాయ భారాపహరణేన భూమేః సుఖకరాయ మృష్టయశసే విశుద్ధకీర్తయే ప్రపన్నార్తిహరణేన న తవాకీర్తిః అపి తు నిష్కలంకా కీర్తిరేవేతి భావః. నిరుపక్రమః నిర్గతః ఉపక్రమః అస్మదుద్యోగో యస్మాత్ తస్మై త్వత్ప్రవృత్తివ్యతిరేకేణ నాస్మాక ముద్యోగోఽస్తీతి భావః. సతాం స్వశాసనానువర్తినాం సంగ్రహాయ స్వీయత్వేనానుగ్రాహకాయ భవపాంథాః సంసారాధ్వగాః తేషాం నిజాశ్రమాయ స్వగృహభూతాయ యథా "పాంథః స్వశరణం యథా" ఇత్యుక్తరీత్యా స్వగృహం ప్రాప్య సుఖ్యతి తథా భవపంథానాం నిజాశ్రమాయ న కేవల మైహికసుఖదాయ అపి త్వాముష్మికసుఖదాయే చేతి భావః శశ్వత్ సదా గరిష్ఠా గతిః ఫలం తద్రూపాయ నిరతిశయపురుషార్థరూపాయ హరయే తుభ్యం నమః. ప్రపన్నానా మనేకాధిదైవికాధిభౌతికాది దుఃఖహరణశీలాయ తుభ్యం నమః. ౪౫

ఏవం దేవైః సంస్తుతో విజ్ఞాపితశ్చ భగవా నువాచేత్యాహ మునిః. హే రాజన్! త్రిదశైర్దేవైః సాదర మేవ మీడితః స్తుతో భగవాన్ స్వం స్వకీయ ముపస్థానం స్తోత్ర మాకర్ణ్యాభినందితః తాన్ ప్రత్యాహ. ౪౬

ఉక్తి మేవాహ (ప్రీత ఇత్యాదినా యావదధ్యాయపరిసమాప్తి.) హే సురశ్రేష్ఠాః! మదుపస్థానవిద్యయా స్తుత్యాత్మికయా విద్యయాఽహం వో యుష్మభ్యం ప్రీతః విద్యాం విశినష్టి. యయా అముయా యయానయా విద్యయా పుంసాం తావన్మద్భక్తిః తతః ఆత్మైశ్వర్యస్మృతిః దేహాతిరిక్తాత్మానోపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకరూపాత్మైశ్వర్యస్మృతిశ్చ భవతి. ౪౭

(వృత్రహననాయ భగవతా కథిత ఉపాయప్రకారః)

కిం దురాపం మయి ప్రీతే తథాపి విబుధర్షభాః,
మయ్యేకాంతమతిర్నాన్యత్ మత్తో వాంఛతి తత్త్వవిత్ ౪౮

న వేద కృపణః శ్రేయః ఆత్మనో గుణవస్తుదృక్,
తస్య తానిచ్ఛతో యచ్ఛేద్ యది సోఽపి తథావిధః. ౪౯

స్వయం నిఃశ్రేయసం విద్వాన్ న వక్త్యజ్ఞాయ కర్మ హి,
న రాతి రోగిణోఽపథ్యం వాంఛతో హి భిషక్తమః ౫౦

మఘవన్ యాత భద్రం వో దధ్యంచ మృషిసత్తమమ్,

యద్యపి మయి ప్రీతే సతి హే విబుధర్షభాః కిం దురాపం కిం దుర్లభం, న కిమపి నాస్తి. సర్వమపి వాంఛితం సులభమేవేతి భావః. తథాపి మయ్యేకాంతమతిః అనన్యప్రయోజనభక్తిమాన్ మత్తోఽన్యత్ కించిదపి న వాంఛతి. మాం ప్రసాద్య ప్రపంచవిజయకామా యూయం మతద్విదో మందబుద్ధయ ఇతి భావః ౪౮

ఏతదేవోపపాదయతి (నేతి) గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు వస్తుదృక్ పురుషార్థదృష్టిః అత ఏవ కృపణః ఇంద్రియవశ్యః పుమాన్ ఆత్మనః స్వస్య శ్రేయో నిరతిశయపురుషార్థరూపం న వేద. ఏవం తాన్ శబ్దాదీనిచ్ఛతః తస్య పుంసః తాన్ శబ్దాదీన్ ఈశోఽపి నిరతిశయపురుషార్థప్రదానసమర్థోఽపి యః పుమాన్ యచ్ఛేత్ దద్యాద్యది సోఽపి తాదృశ ఏవ కృపణః కృపణేన శ్రేయోఽనభిజ్ఞేన క్షుద్రే పురుషార్థే ప్రార్థితేఽపి స్వయం పరమపురుషార్థప్రదానసమర్థోఽపి క్షుద్రఫలం ప్రయచ్ఛన్ కృపణ ఏవేతి భావః. ౪౯

ఏతదేవ దృష్టాంతముఖేన విశదయతి (స్వయమితి.) నిఃశ్రేయసం నిరతిశయపురుషార్థం తత్సాధనం చ విద్వాన్ స్వయ మవిజ్ఞాయ పరమపురుషార్థతత్సాధనజ్ఞానరహితాయ కేవలకర్మాసక్తి దుఃఖితాయ కర్మైవ కుర్వితి న వక్తి న బోధయతి. తథా హి భిషక్శ్రేష్ఠః వాంఛతః కామయమానస్యాపి రోగిణః అపథ్యం న రాతి న దదాతి. ౫౦

యద్యప్యేవం పరిపాటిస్తథాపి హే మఘవన్నింద్రః ఋషిసత్తమం దధ్యంచం ప్రతి యాత

విద్యావ్రతతపః సారం గాత్రం యాచత మాచిరమ్. ౫౧

స వా అధిగతో దధ్యఙ్ఙశ్విభ్యాం బ్రహ్మనిష్కలమ్,

యచ్ఛత వో యుష్మాకం భద్ర మభిలషితం భవిష్యతి. కథమిత్యత్రాహ విద్యాదిప్రభావేణ ప్రవర్గ్య కర్మణా యుష్మదపేక్షితార్థదానశీలం గాత్రం శరీరం యాచత యాచధ్వం, విలంబం మా కురుత ౫౧

దధీచో గాత్రస్య సారవత్త్వమేవాహ (స వా ఇతి) అత్రైషా ప్రసిద్ధా కథావగంతవ్యా. అధర్వణో దధ్యఙ్నామ ఋషిః కశ్చిత్ ప్రవర్గ్యాఖ్యకర్మవిద్యాబ్రహ్మవిద్యాభ్యాం సమర్థోఽభూత్. తం చ విద్యాప్రభావశాలినం నిశమ్య అశ్వినౌ విద్యాజిఘృక్షయా తముపేత్యోచతుః నౌ విద్యాముపదిశేతి. తేన దధీచాధునా కర్మణ్యాసక్తోఽహం పశ్చాదుపదేక్ష్యామీత్యుక్తావశ్వినౌ యయతుః. తత ఇంద్ర ఆగత్య న కస్మైచిదపీమాం విద్యాం ఉపదిశ యద్యుపదిశేః తవ శిరః ఛింద్యాం ఇత్యుక్త్వా యయౌ. తతః పునరశ్వినావాగత్యోచతుః ఉపదిశేతి. స చ తాభ్యా మింద్రోక్తముక్తవాన్. తతోఽపి పూర్వమేవ తవ శిరశ్ఛిత్త్వాఽశ్వశిరః సంధాస్యావః అతో నౌ ఉపదిశేతి. స తథైవ తాభ్యామభినందితేనాశ్వశిరసా విద్యా ముపాదిశదితి తథా చోక్తమ్.

దధ్యఙ్ఙాథర్వణో దక్షః ప్రవర్గ్యబ్రహ్మవిద్యయోః।
ఇతి జ్ఞాత్వాశ్వినౌ దేవౌ గత్వా తమిద మూచతుః॥
బ్రహ్మవిద్యాం ప్రవర్గ్యం చ వేద త్వం సాంప్రతం ద్విజ।
తదావాభ్యాం ప్రవక్తవ్యం ఆగతౌ త్వాం తదర్థినౌ॥
దధ్యఙ్ఙపి తదా ప్రాహ తౌ పశ్చాత్తద్బ్రవీమ్యహమ్।
కర్మణ్యవస్థితోఽద్యాహ మధునా న తు సాంప్రతమ్॥
తచ్ఛ్రుత్వా తౌ తథేత్యుక్త్వా జగ్మతుః స్వాలయం కిల।
ఏతస్మిన్నంతరే శక్రో విద్యాతిశయమాత్మనః॥
అసహన్ త్వరితో గత్వా దధ్యంచమిదమబ్రవీత్।
ప్రవర్గ్యం బ్రహ్మవిద్యాం న కస్మైచిద్వక్తు మర్హసి॥
శిరశ్ఛిన్ద్యాం యది బ్రూయా రాగలోభాదినా తవ।
తథా బహూతిథే కాలే నాసత్యా వుపజగ్మతుః॥
ఊచతుశ్చాప్యథర్వాణం బ్రూహి వ్వాహ్యోక్తమావయోః।
ఇంద్రేణాహం నిషిద్ధోఽస్మీత్యాహ వై ద్విజసత్తమః॥
యది వక్ష్యే శిరశ్ఛిన్ద్యాదింద్రో మే నాత్ర సంశయః।
పూర్వమేవ శిరశ్ఛిత్త్వా తర్హ్యాశ్వశిరసం తవ॥

(వృత్రహననాయ భగవతా కథిత ఉపాయప్రకారః)

యద్వా అశ్వశిరో నామ తయో రమరతాం వ్యధాత్. ౫౨

దధ్యఙ్ఙాథర్వణ స్త్వష్ట్రే వర్మాభేద్యం మదాత్మకమ్,
విశ్వరూపాయ యత్ ప్రాదాత్ త్వష్టా యత్ త్వమధా స్తతః. ౫౩

యుష్మభ్యం యాచితోఽశ్విభ్యాం ధర్మజ్ఞోఽఙ్గాని దాస్యతి.
తతస్తై రాయుధశ్రేష్ఠో విశ్వకర్మవినిర్మితః,
యేన వృత్రశిరో హర్తా మత్తేజ ఉపబృంహితః. ౫౪

సందాస్యావ స్త్వ మధునా బ్రూహి తేన ప్రవర్గ్యకమ్ ।
తచ్ఛేదింద్రః ఛినత్త్యాశు స్వకీయం శిరసం తతః ॥
సంధాయ దక్షిణాం చైవ దాస్యావ ఇతి హోచతుః ।
ఏవముక్తోఽథ దధ్యఙ్ తు తయో స్తదుభయం జగౌ ॥

ప్రవర్గ్యబ్రహ్మవిద్యాభ్యాం స తదా వీర్యవాన్ యతః। ఇతి. స వా అధిగత ఇత్యాదినా ఏషా కథా సూచితా. తత్రాయమర్థః. స దధ్యఙ్ ఋషిసత్తమః నిష్కలం విశుద్ధం బ్రహ్మ అధిగతః యథావత్ జ్ఞాతవాన్ నిష్కృతమితి పారే తు నితరాం కృత మనుష్ఠితం ప్రవర్గ్యం వాధిగతః యద్వావశ్యం వక్ష్యామీత్యశ్విభ్యాం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః తదేవ నిష్కృతం బ్రహ్మ విశినష్టి. యద్వా అశ్వశిరోనామేతి అశ్వశిరసాప్రోక్తత్వాత్ అశ్వశిర ఇతి యత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మేత్యర్థః అశ్విభ్యామిత్యత్ర తతోదాదిత్యస్యానుషంగః తతోఽశ్విభ్యా మశ్వశిరో బ్రహ్మ ప్రవర్గ్యం చాదాదుపదిదేశ, ఉపదిశ్య తయోరమరతాం మరణరాహిత్యం వ్యధాత్ అకరోదిత్యర్థః ౫౨

తథాథర్వణో దధ్యఙ్ మదాత్మకం మద్దేవతాక మత ఏవాభేద్యం వర్మ నారాయణవర్మ స్వేనాధిగతం త్వష్ట్రేఽదాదనేన చ తద్గాత్రస్య సారవత్త్వం తస్యాపేక్షితప్రదత్వం చ దర్శితమ్ కిం తద్వర్మ యత్త్వష్టా స్వపుత్రాయ విశ్వరూపాయాదాత్ యత్త్వం తతః విశ్వరూపాద్ధృతవానసి. ౫౩

ఏవం దధీచోగాత్రస్య సారవత్త్వముక్త్వా మావశ్యం యాచితో గాత్రం స్వీయం దధ్యఙ్ దాస్యతీత్యాహ (యుష్మభ్యమితి) ధర్మజ్ఞః ఇంద్రాదిదేవానాం రక్షణరూపధర్మజ్ఞః దధ్యఙ్ యాచితః సన్ యుష్మభ్య మవశ్యమంగాని దాస్యతి. దదాతు కిం తైరస్మాభిః కార్యమ్. తత్రాహ (తత ఇతి.) తైః దధీచాంగైః విశ్వకర్మణా వినిర్మిత ఆయుధశ్రేష్ఠో భవిష్యతి. ౫౪

తస్మిన్ వినిహతే యూయం తేజోఽస్త్రాయుధసంపదః,
భూయః ప్రాప్స్యథ భద్రం వో న హింసంతి చ మత్పరాన్. ౫౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
నవమోఽధ్యాయః.

యేనాయుధశ్రేష్ఠేన మత్తేజసా ఉపబృంహితః ఆహితశక్తిరింద్రో వృత్రస్య శిరోహర్తా భవిష్యతి, తస్మిన్ వృత్రే హతే సతి యూయం తేజాం స్యస్త్రాణి చాయుధాని చ పూర్వవత్ భూయః ప్రాప్స్యథ త్రిభువనగ్రాపీ స ఏవాస్మాన్ హన్యాదితి శంకాకులచిత్తాన్ ప్రాహ (మత్పరాంశ్చ న కేఽపి బాధితుం క్షమంతే.) వో యుష్మాకం భద్రమేవ భవిష్యతి. ౫౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇంద్రమేవం సమాదిశ్య భగవాన్ విశ్వభావనః,
పశ్యతా మనిమేషాణాం తత్రైవాంతర్దధే హరిః. ౧

తథాభియాచితో దేవైః ఋషిరాథర్వణో మహాన్,
మోదమాన ఉవాచేదం ప్రహసన్నివ భారత ౨

అపి బృందారకా యూయం న జానీథ శరీరిణామ్,
సంస్థాయాం యస్త్వభిద్రోహో దుస్సహశ్చేతనాపహః. ౩

జిజీవిషూణాం జీవానా మాత్మా ప్రేష్ఠ ఇహేప్సితః,

అథ దశమోఽధ్యాయః

హరి రేవ మాదిశ్యాంతర్దధావిత్యాహ మునిః (ఇంద్రమితి.) ఏవ మిత్థ మింద్రం సమాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య విశ్వస్య సుఖకరో భగవాన్ అనిమేషాణాం దేవానాం పశ్యతాం సతాం తత్రైవాంతరధీయత అంతర్హితవాన్. ౧

హే భారత! భగవదుక్తప్రకారేణ దేవైః అభియాచితో దధ్యఙ్ఙాథర్వణః అథర్వణః పుత్రః మునిః పరబ్రహ్మమననశీలః మహాన్ "కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం ప్రియమివాతిథిమ్" ఇత్యుక్త విధగుణసంపన్నః అత ఏవ మోదమానః హృష్టచిత్తః ప్రహసన్నివ పరిహాసం కుర్వన్నివేదం వక్ష్యమాణ మువాచ, ౨

ఉక్తి మేవాహ (అపీత్యాదినా విష్ణవ ఇత్యంతేన.) తావత్తేషాం వివక్షితం శ్రోతుకామః ప్రత్యాచిఖ్యాసురివ దధ్యఙ్ అపీతి హే బృందారకాః! శరీరిణాం సంస్థాయాం మరణకాలే యో దుస్సహః సోఢుమశక్యః చేతనాపహః చైతన్యహారకః అభిద్రోహః క్లేశస్తమపి కిం న జానీథ. ౩

ఇహ లోకే జీవితు మిచ్ఛూనాం జీవానా మాత్మా దేహః శ్రేష్ఠః ప్రియతమః. అత ఏవేప్సితః

క ఉత్సహేత తం దాతుం భిక్షమాణాయ విష్ణవే. ౪

దేవా ఊచుః—

కిం ను తద్ దుస్త్యజం బ్రహ్మన్ పుంసాం భూతానుకంపినామ్,
భవద్విధానాం మహతాం పుణ్యశ్లోకేడ్యకర్మణామ్. ౫

నను స్వార్థపరో లోకో న వేద పరసంకటమ్,
యది వేద న యాచేత నేతి నాహ యదీశ్వరః. ౬

ఋషి రువాచ—

ధర్మం వః శ్రోతుకామేన యూయం మే ప్రత్యుదాహృతాః,
ఏష వః ప్రియ మాత్మానం త్యజతం సంత్యజామ్యహమ్. ౭

ఇష్టః తం ప్రేష్ఠం దేహం భిక్షమాణాయ విష్ణవేఽపి దాతుం కో వా ఉత్సహేత ఉత్సాహం కుర్యాత్. న కోఽప్యుత్సహేతేత్యర్థః. విష్ణవ ఇత్యనేన "అభ్యాగతః స్వయం విష్ణుః" ఇతి ప్రకారేణ విష్ణురూపాయ యాచమానాయేత్యర్థ ఉక్తః. ౪

ఏవముక్తా దేవాః త మాహుః (కిం త్వితి.) హే బ్రహ్మన్! పుణ్యశ్లోకై రీడ్యాని కర్మాణి చరిత్రాణి యేషాం. పుణ్యశ్లోకేతి సంబుద్ధ్యంతం వా అత ఏవ మహతాం భూతాన్యనుకంపయంతీతి తథా తేషాం భూతానుకంపాశీలానాం భవాదృశానాం పుంసాం కిం ను తత్ దుస్త్యజ మాత్మపర్యంత ధాతృణాం న కిమపి దుస్త్యజ మస్తీతి భావః. ౫

యదుక్త మభిద్రోహం కిం న జానీథ ఇతి తత్రాహుః (నూనమితి) స్వార్థపరః స్వప్రయోజనాసక్తః పుమాన్ పరస్య సంకటం నూనం న వేద, యది పరసంకటం వేద తర్హి న యాచేతైవ. యది యాచ్యమానః ఈశ్వరః దానసమర్థః తర్హి నేతి న దాస్యామీతి నాహ న బ్రూతే. అతో యథా తవ సంకటం వయం స్వార్థపరాః న జానీమః, తథా ప్రత్యాచక్షాణః త్వమపి అస్మత్సంకటం న జానాసీతి భావః ౬

ఏవ ముక్తో దధ్యఙ్ స్వాభిప్రాయమాహ (ధర్మమితి చతుర్భిః.) వో యుష్మాకం ధర్మం శ్రోతుకామేన మయా ప్రకృతం ప్రత్యుదాహృతాః ప్రత్యాఖ్యాతాః. ఆత్మానం మాం త్యజన్తం ప్రారబ్ధభంగాత్ స్వయమేవ త్యజంతం. తమేతం వః యుష్మాకం ప్రియం దేహ మహం సంత్యజామి సమ్యగహంకారాద్యపోహేన త్యజామి. ౭

(దధీచోఽస్థిభిః విశ్వకర్మణా వజ్రాయుధనిర్మాణం)

యోఽధ్రువేణాత్మనా నాథా న ధర్మం న యశః పుమాన్,
ఈహేత భూతదయయా స శోచ్యః స్థావరై రపి. ౮

ఏతావా నవ్యయో ధర్మః పుణ్యశ్లోకై రుపాసితః,
యో భూతశోకహర్షాభ్యా మాత్మా శోచతి హృష్యతి. ౯

అహో దైన్య మహో కష్టం పారక్యైః క్షణభంగురైః,
యన్నోపకుర్యా దస్వార్థై ర్మర్త్యః స్వజ్ఞాతివిగ్రహైః ౧౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం కృతవ్యవసితో దధ్యఙ్ఙాథర్వణ స్తనుమ్,
పరే భగవతి బ్రహ్మణ్యాత్మానం సన్నయన్ జహౌ. ౧౧

హే నాథాః యః పుమా నధ్రువేణాత్మనా దేహేన ధర్మం యశో వా భూతదయయా నేహేత న సాధయేత్ స పుమాన్ స్థావరై రపి శోచ్యః స్థావరా అపి హి స్వవినాశేనాపి పరై రుపయుజ్యంతే. అతోఽనుపకారక స్తేభ్యోఽపి నికృష్ట ఇత్యభిప్రాయః. ౮

అవ్యక్తోఽక్షయిష్ణుః ధర్మః పుణ్యశ్లోకై రేతావానేవ ఉపాసితః ఉపార్జితః కియాన్. భూతానాం శోకేన శోచతి హర్షేణ హృష్యతి యః ఆత్మా స్వయమితి. య ఏతావానేవ. ౯

మర్త్యైః కర్తృభిః పారక్యైః శ్వసృగాలాదిభక్ష్యైః క్షణభంగురై రస్థిరైః అస్వార్థైః ఆత్మోపయోగశూన్యైః స్వజ్ఞాతిభిః విగ్రహైః దేహైశ్చ సాధనై ర్నోపకుర్యాదితి యదేతదహో కష్టమహోదైన్యం చ. ౧౦

ఏవం కృతనిశ్చయో దేహం తత్యాజ దధ్యఙ్ఙిత్యాహ మునిః (ఏవమితి.) ఏవం ఇత్థం కృతవ్యవసితః కృతవ్యవసాయః ఆథర్వణో దధ్యఙ్ పరబ్రహ్మణ్యాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం సన్నయన్ సమర్పయం స్తనుం దేహం జహౌ తత్యాజ. ౧౧

యతాక్షాసుమనోబుద్ధిః తత్త్వదృగ్ ధ్వస్తబంధనః,
ఆస్థితః పరమం యోగం న దేహం బుబుధే గతమ్. ౧౨

అథేంద్రో వజ్రముద్యమ్య నిర్మితం విశ్వకర్మణా,
మునేః శక్తిభి రుత్సిక్తో భగవత్తేజసాన్వితః ౧౩

వృతో దేవగణైః సర్వైః గజేంద్రో పర్యశోభత,
స్తూయమానో మునిగణైః త్రైలోక్యం హర్షయన్నివ ౧౪

వృత్ర మభ్యద్రవచ్ఛత్రు మసురానీకయూథపైః,
పర్యస్త మోజసా రాజన్ క్రుద్ధో రుద్ర ఇవాంతకమ్. ౧౫

తతః సురాణా మసురైః రణః పరమదారుణః,

కథంభూతః తత్యాజ? యతాః నియతాః అక్షాః ఇంద్రియాణి యేన, శోధనం విషయేభ్యః ప్రత్యాహృతం మనో బుద్ధిశ్చ యస్య. తత్త్వం ప్రత్యగాత్మశరీరకపరబ్రహ్మయాథాత్మ్యం పశ్యతీతి తత్త్వదృక్, ధ్వస్తాని బంధనాని పుణ్యపాపాత్మకాని యస్మాత్. “పరమం స్వపార్ష్ణినా పీడ్య” ఇత్యాదినా ద్వితీయస్కంధోక్తం దేహోత్క్రమణయోగ మాశ్రితః జహావితి పూర్వేణాన్వయః. తతో గతం దేహం న బుబుధే. ౧౨

అథ మునే ర్దధీచోఽస్థిభిః శల్యైః విశ్వకర్మణా వినిర్మితం వజ్రమాయుధ ముద్యమ్య ఉద్ధృత్య భగవత్తేజసాన్వితః అతఏవ ఉత్సిక్తః ఊర్జిత ఇంద్రః. ౧౩

సర్వైః దేవగణైః పరివృతో గజేంద్రస్యైరావతస్యోపరి పర్యశోభత, తతో మునిగణైః స్తూయమానో లోకత్రయం హర్షయన్నివ శత్రోరహితత్వాత్ హర్షయన్నివేతి ఇవశబ్దః ప్రయుక్తః ౧౪

అసురసైన్యానాం నాయకైః పర్యస్తం పరివేష్టితం శత్రుం వృత్ర మభ్యద్రవత్ అభిముఖ మగాత్ యథా ప్రళయకాలే క్రుద్ధో రుద్రః అంతగం ప్రతి అంతమవసానం గచ్ఛతీతి అంతగః ప్రపంచః తం ప్రతి. అంతక ఇతి పాఠే అంతం కరోతీత్యంతకః “అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే” ఇతి డః ప్రత్యయః. జగద్వినాశకృదిత్యర్థః అంతకమితి ద్వితీయాంత పాఠే త్వంతకం మృత్యుం ప్రతి వేత్యభూతోపమేయమ్ ౧౫

తతోఽసురైః సహ సురాణాం పరమదారుణో రణః సంగ్రామోఽభూత్ కదా క్వ తత్రాహ–

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః యుద్ధం)

త్రేతాముఖే నర్మదాయా మభవత్ ప్రథమే యుగే ౧౬

రుద్రై ర్వసుభిరాదిత్యైః అశ్విభ్యాం పితృవహ్నిభి .
మరుద్భి రృభుభిః సాధ్యైః విశ్వేదేవై ర్మరుత్పతిమ్ ౧౭

దృష్ట్వా వజ్రధరం శక్రం రోచమానం స్వయా శ్రియా,
నామృష్య న్నసురా రాజన్ మృధే వృత్రపురఃసరాః ౧౮

నముచిః శంబరోఽనర్వా ద్విమూర్ధా ఋషభోఽంబరః,
హయగ్రీవః శంకుశిరా విప్రచిత్తి రయోముఖః ౧౯

పులోమా వృషపర్వా చ ప్రహేతి ర్హేతి రుత్కలః,
దైతేయా దానవా యక్షా రక్షాంసి చ సహస్రశః ౨౦

సుమాలిమాలిప్రముఖాః కార్తస్వరపరిచ్ఛదాః,
ప్రతిషిధ్యేంద్రసేనాగ్రం మృత్యోరపి దురాసదమ్. ౨౧

ప్రథమే చతుర్యుగే త్రేతాముఖే త్రేతాయుగారంభే. ప్రథమేఽంతరే ఇతి పాఠే ప్రథమే కృతత్రేతయో రంతరాళకాలే ప్రథమమన్వంతరే వా నర్మదాయాం నద్యామ్ ౧౬

హే రాజన్! మృధే యుద్ధే రుద్రాదిభిః పరివృతం వజ్రాయుధధరం స్వయా ప్రభయా రోచమానం మరుత్పతి మింద్రం దృష్ట్వా వృత్రప్రభృతయోఽసురాః నామృష్యన్ నాసహంత ౧౭-౧౮

నముచ్యాదయః. ౧౯-౨౦

తథా సుమాలిప్రభృతయశ్చ సర్వే కార్తస్వరపరిచ్ఛదాః సువర్ణమయాః పరిచ్ఛదాః పరికరా యేషాం తే మృత్యోరపి దురాసదం దుష్ప్రాపం మింద్రసేనాగ్ర మింద్రసేనాయా అగ్రం పురోభాగం ప్రతిషిధ్య అవరుధ్య. ౨౧

అభ్యర్దయన్నసంభ్రాంతాః సింహనాదేన దుర్మదాః,
గదాభిః పరిఘై ర్బాణైః ప్రాసముద్గరతోమరైః. ౨౨

శూలైః పరశ్వధైః ఖడ్గైః శతఘ్నీభి ర్భుశుండిభిః,
సర్వతోఽవాకిరన్ శస్త్రైః అస్త్రైశ్చ విబుధర్షభాన్. ౨౩

న తేఽదృశ్యంత సంఛన్నాః శరజాలైః సమంతతః,
పుంఖానుపుంఖపతితైః జ్యోతీంషీవ నభోఘనైః. ౨౪

న తే శస్త్రాస్త్రవర్షౌఘా హ్యాసేదుః సురసైనికాన్,
ఛిన్నాః సిద్ధపథే దేవైః లఘుహస్తైః సహస్రధా. ౨౫

అథ క్షీణాస్త్రశస్త్రౌఘా గిరిశృంగద్రుమోపలైః,
అభ్యవర్షన్ సురబలం చిచ్ఛిదు స్తాంశ్చ పూర్వవత్. ౨౬

అసంభ్రాంతా అపరవశాః సంతః దుర్మదా సింహనాదే నాభ్యద్రవన్. గదాదిభిః శస్త్రైశ్చ విబుధర్షభాన్ సురాన్ సర్వతోఽవాకిరన్ తత్ర శతఘ్నీ చతుర్హస్తా లోహకంటకసంయుక్తాః. ౨౨-౨౩

పుంఖో మూలదేశః ఏకస్య పుంఖమను తత్సంలగ్నోఽపరస్య పుంఖో యథా భవతి తథా సమంతాత్ పతితైః శరజాలైః సంఛన్నాస్తే దేవా న దృశ్యంత యథా నభోఘనైః భఃస్థైః మేఘై రాచ్ఛన్నాని జ్యోతీంషి ఇత్యనేన తేషాం తదప్రాప్తిః సూచితా. ౨౪

తామేవాహ. (న త ఇతి తే) శస్త్రాణా మస్త్రాణాం చ యాని వీర్యాణి తేషామోఘాః సంఘాః సురసైనికాన్ నాసేదుః న ప్రాపుః. కిం తు. లఘుహస్తైః హస్తలాఘవశాలిభిః తైర్దేవైః సహస్రధా సిద్ధపథే ఆకాశే ఛిన్నా బభూవుః ౨౫

అథ తీక్ష్ణైః ఛిన్నాః అస్త్రశస్త్రాణా మోఘాః యేషాం తే దానవా గిరిశృంగైః ద్రుమైః ఉపలైః పాషాణైశ్చ సురాణాం బల మభ్యవర్షన్. తాంశ్చ గిరిశృంగాదీన్ పూర్వవద్దేవాః చిచ్ఛిదుః ఛిన్నవంతః. ౨౬

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః యుద్ధం)

తానక్షతాన్ స్వస్తిమతో నిశమ్య శస్త్రాస్త్రపూగై రథ వృత్రనాథాః,
ద్రుమైర్దృషద్భి ర్వివిధాద్రిశృంగై రవిక్షతాం స్త్రత్రసు రింద్రసైనికాన్. ౨౭

సర్వే ప్రయాసా అభవన్ విమోఘాః కృతాః కృతా దేవగణేషు దైత్యైః,
కృష్ణానుకూలేషు యథా మహత్సు క్షుద్రైః ప్రయుక్తా రుశతీరూక్షవాచః. ౨౮

తే స్వప్రయాసం వితథం నిరీక్ష్య హరావభక్తా హతయుద్ధదర్పాః,
పలాయనాయాఽఽజిముఖే విసృజ్య పతిం మనస్తే దధురాత్తసారాః. ౨౯

వృత్రోఽసురాంస్తాననుగాన్ మనస్వీ ప్రధావతః ప్రేక్ష్య బభాష ఏతత్,
పలాయితం ప్రేక్ష్య బలం చ భగ్నం భయేన తీవ్రేణ విహస్య వీరః. ౩౦

కాలోపపన్నాం రుచిరాం మనస్వినా మువాచ వాచం పురుషప్రవీరః,

అథ వృత్రో నాథో యేషాం తేఽసురాః సర్వే స్వశస్త్రాణాం పూగైః సంఘైః అక్షతాన్ అతాడితాన్ అత ఏవ స్వస్తిమతః సుఖినః తథా ద్రుమైః దృషద్భిః పాషాణైః వివిధైః అద్రీణాం శృంగైః చాక్షతాన్ ఇంద్రసైనికాన్ నిశామ్య దృష్ట్వా సర్వేఽసురాస్త్రత్రసుః భీతాః. ౨౭

దేవగణేషు దైత్యైః యే యే కృతాః ప్రయాసాస్తే సర్వే విమోఘా వ్యర్థా అభవన్. తత్ర హేతుం వదన్ దేవగణాన్ విశినష్టి (కృష్ణానుకూలేష్వితి.) కృష్ణోఽనుకూలో యేషాం తేషు. తత్ర దృష్టాంతమాహ యథేతి. క్షుద్రైః ప్రయుక్తాః రుశతీ రుశత్యోఽకల్యాణ్యః రూక్షాః పరుషా వాచో యథా మహత్సు విమోహకాః క్షోభకాః న భవంతి తద్వదితి. ౨౮

హరౌ భగవత్యభక్తాః అత ఏవాంతః సురైర్గృహీతః సారో బలం యేషాం అత ఏవ హతః యుద్ధే దర్పో గర్వో యేషాం తేఽసురా వితథం వ్యర్థం స్వప్రయాసం నిరీక్ష్య అధునాఽస్మాకం సర్వే ప్రయాసా వ్యర్థా ఏవేత్యాలోచ్య తేఽతిప్రసిద్ధా అపి దైత్యాః. ఏవం తే ఇత్యస్యాపౌనరుక్త్యం. ఆజిముఖే యుద్ధారంభే పతిం వృత్రం విసృజ్య పలాయనాయ మనో దధుః చక్రుః. ౨౯

అథ ధీరో వృత్రః ప్రధావతః తీవ్రేణ భయేన పలాయమానాన్ తాననుగాన్ భృత్యాన్ ప్రేక్ష్య తథా కించిద్భగ్నమాకృష్టం పలాయితం బలం చ ప్రేక్ష్య విహస్యేదం వక్ష్యమాణం బభాషే ౩౦

ఏతద్బభాష ఇత్యేతదేవ ప్రపంచయతి. పురుషశ్రేష్ఠః మనస్వీ ప్రశస్తమనస్కః వృత్రః

హే విప్రచిత్తే నముచే పులోమన్ మయానర్వన్ శంబర మే శృణుధ్వమ్. ౩౧

జాతస్య మృత్యుర్ధ్రువ ఏష సర్వతః ప్రతిక్రియా యస్య న చేహ క్లృప్తా,
లోకో యశశ్చాథ తతో యది హ్యముం కో నామ మృత్యుం న వృణీత యుక్తమ్.

ద్వౌ సంమతావిహ మృత్యూ దురాపౌ యద్బ్రహ్మసంధారణయా జితాసుః,
కలేవరం యోగరతో విజహ్యాద్ యదగ్రణీర్వీరశయేఽనివృత్తః. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
దశమోఽధ్యాయః

కాలోచితాం మనస్వినాం రుచిరాం చ వాచ ముువాచ. ఉక్తమేవాహ హే విప్రచిత్తే! ఇత్యాదినా యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. హే మయ! హేఽనర్వన్! మే వాచం శృణుధ్వమ్. ౩౧

సర్వతః సర్వస్య జాతస్య జంతోరేష మృత్యుర్ధ్రువః నిశ్చితః మృత్యుం వినష్టి. యస్య మృత్యో రిహ లోకే ప్రతిక్రియా ప్రతీకారః న క్లృప్తా నాస్తి. కిం చ శత్రుభ్యో మృత్యుభయనిమిత్తాత్ పలాయనాత్ అయశస్కరాత్ పరలోకహానికరాత్ తేభ్యో మృత్యురేవ స్వర్గసంపాదకః కీర్తికరశ్చ శ్రేయాన్. సంగ్రామే శత్రుభ్యో మృత్యుః దుర్లభశ్చ అతస్తమేవ వృణీతేత్యాహ (లోక ఇతి ద్వాభ్యామ్) అథ హే దానవాః, తతః సంగ్రామే మృత్యోర్యది లోకః వీరస్వర్గః యశశ్చ స్యాత్ తర్హ్యముం మృత్యుం యుక్తం ప్రాప్తం కో నామ న వృణోతి కిం తు వృణుయాదేవ. ౩౨

దురాపౌ దుర్లభౌ ద్వౌ మృత్యూ ఇహలోకే శాస్త్రసంమతౌ, కౌతౌ తావత్, జితాసుః జితాంతర్బాహ్యేంద్రియప్రాణో యోగసక్తః బ్రహ్మసంధారణయా బ్రహ్మవిషయకధారణాయోగేన కలేవరం త్యజేదితి యత్స ఏకః, తథా వీరశయే రణభూమౌ అనివృత్తోఽపరాఙ్ముఖః కలేవరం జహ్యాదితి యత్ సోఽపరో మృత్యుః తథా చోక్తమ్.

"ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ।
పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖో హతః ॥ ఇతి. ౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

త ఏవం శంసతో ధర్మం వచః పత్యు రచేతసః.
నైవాగృహ్ణన్ భయత్రస్తాః పలాయనపరా నృప. ౧

విశీర్యమాణాం పృతనా మాసురీ మసురర్షభః,
కాలానుకూలై స్త్రిదశైః కాల్యమానా మనాధవత్. ౨

దృష్ట్వాఽతప్యత సంక్రుద్ధ ఇంద్రశత్రు రమర్షితః,
తాన్నివార్యౌజసా రాజ న్నిర్భర్త్స్యేద మువాచ హ. ౩

కిం వ ఉచ్చరితై ర్మాతు ర్ధావద్భిః పృష్ఠతో హతైః,
న హి భీతవధః శ్లాఘ్యో న స్వర్గ్యః శూరమానినామ్ ౪

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఏవం వృత్రేణ ప్రతిబోధితా నపి పలాయమానా నసురాన్ వీక్ష్య స వృత్రః తాన్ నివార్య యుయుత్సుః ఇంద్రం ప్రత్యువాచే త్యాహ మునిః (త ఇతి) ఏవం హే నృప! పత్యుర్స్వామినస్య ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం వచః శంసతః కథయతః సతోఽపి భీతాః అత ఏవ పలాయనాసక్తాః అత ఏవాచేతసోఽతిభయేన యుద్ధానాసక్తచిత్తాస్తే అసురాః నైవాగృహ్ణన్ పత్యుర్వచో నాభ్యనందన్. ౧

తతోఽసురర్షభో వృత్రః కాలోఽనుకూలో యేషాం తైః త్రిదశైః దేవైః విశీర్యమాణాం విశేషేణ పీడ్యమానా మత ఏవానాథవత్ కాల్యమానాం విద్రావ్యమాణా మాసురీం పృతనాం సేనామ్. ౨

దృష్ట్వా మర్షిత్ ఉసహమానః సంక్రుద్ధః నితరాం క్రుద్ధః హే రాజన్! తాం పృతనాం ఓజసా స్వబలేన నివార్య నిర్భర్త్స్య చేదం వక్ష్యమాణం దేవాన్ ప్రత్యువాచ. ౩

తదేవాహ ద్వాభ్యామ్. మాతుః స్వస్య జనన్యా ఉచ్చరితైః పురీషప్రాయై రసురైః, ప్రథమాంతపాఠే దేవానాం సంబోధనమ్ ధావద్భిః పలాయమానై రపి పృష్ఠతో హతైః హన్యమానై రసురైః కిం ప్రయోజనమ్ న తద్వధేన యశో న స్వర్గశ్చేతి భావః తదేవాహ (న హీతి.) భీతస్య వధః శూర మాత్మానం మన్యమానానాం న హి శ్లాఘ్యః. నాపి స్వస్యః స్వర్గ హేతుశ్చ. ౪

యది వః ప్రధనే శ్రద్ధా సారం వా క్షుల్లకా హృది,
అగ్రే తిష్ఠత మాత్రం మే న చేత్ గ్రామ్యసుఖే స్పృహా. ౫

ఏవం సురగణాన్ క్రుద్ధో భీషయన్ వపుషా రిపూన్,
వ్యనదత్ సుమహాప్రాణో యేన లోకా విచేతసః. ౬

తేన దేవగణాః సర్వే వృత్రవిస్ఫోటనేన వై,
నిపేతు ర్మూర్ఛితా భూమౌ యథైవాశనినా హతాః. ౭

మమర్ద పద్భ్యాం సురసైన్యమాతురం నిమీలితాక్షం రణరంగదుర్మదః,
గాం కంపయన్ ఉద్యతశూల ఓజసా నాలం వనం యూథపతి ర్యథోన్మదః. ౮

విలోక్య తం వజ్రధరోఽత్యమర్షితః స్వశత్రవేఽభిద్రవతే మహాగదామ్,
చిక్షేప తా మాపతతీం సుదుస్సహాం జగ్రాహ వామేన కరేణ లీలయా. ౯

అతో హే క్షుల్లకాః అల్పాః నో యుష్మాకం హృది ప్రధనే యుద్ధే శ్రద్ధా సారం బలం వా యద్యస్తి విషయభోగేచ్ఛా నో చేత్తర్హి మాత్రం క్షణమాత్రం మమాగ్రే తిష్ఠత. ౫

ఏవం క్రుద్ధో వృత్రః సురగణాన్ రిపూన్ వపుషా దేహేన భీషయన్ మహాన్ ప్రాణో బలం యస్య తాదృశో వ్యనదత్. నాదం విశినష్టి. యేన నాదేన లోకా జనాః విచేతసో మూర్ఛితా బభూవుః. ౬

తేన వృత్రస్య విస్ఫోటనేన నాదేన సర్వే దేవగణాః మూర్ఛితాః సంతో భూమౌ నిపేతుః పతితవంతః యథాఽశనినా హతాః జనాః పతంతి నిపతంతి తద్వత్. ౭

ఆతురం మూర్ఛిత మత ఏవ నిమీలితాక్షం సురసైన్య మోజసా బలేన పద్భ్యాం మమర్ద మర్దితవాన్. యథోన్మదో యూథపతిర్గజః నాలం నాలానాం సంబంధి వనం మర్దయతి కథంభూతో మమర్ద? రణరంగే దుర్నివారో మదో యస్య. ఉద్యతం శూలం యేన. క్ష్మాం పృథివీం కంపయన్ ౮

ఏవం స్వసైన్యం మర్దయంతం వృత్రం విలోక్య వజ్రధర ఇంద్రోఽప్యమర్షితోఽభిముఖం ద్రవతే ఆగచ్ఛతే. శత్రవే మహతీం గదాం చిక్షేప ప్రయుక్తవాన్. న చ వృత్రః తా మాపతంతీం దుస్సహాం దుఃఖేనాపి సోఢు మశక్యాం గదాం వామేన కరేణ లీలయా సుఖేన జగ్రాహ గృహీతవాన్. ౯

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః సంవాదః)

స ఇంద్రశత్రుః కుపితో భృశం తయా మహేంద్రవాహం గదయోగ్రవిక్రమః,
జఘాన కుంభస్థల ఉన్నదన్ మృధే తత్కర్మ సర్వే సమపూజయన్నృప. ౧౦

ఐరావతో వృత్రగదాభిమృష్టో విఘూర్ణితోఽద్రిః కులిశాహతో యథా,
అపాసరద్ భిన్నముఖః సహేంద్రో ముంచన్నసృక్ సప్తధనుర్భృశార్తః. ౧౧

స సన్నవాహాయ విషణ్ణచేతసే ప్రాయుంక్త భూయః సగదాం మహాత్మా,
ఇంద్రోఽమృతస్యంది కరాభిమర్శవీతవ్యథక్షతవాహోఽవతస్థే ౧౨

స తం నృపేంద్రాహవకామ్యయా రిపుం వజ్రాయుధం భ్రాతృహణం విలోక్య,

తయా చ గృహీతయా గదయా భృశం నితరాం క్రుద్ధః ఇంద్రశత్రుర్వృత్రః ఉన్నద న్నతీవ నదన్ ఉరవో విక్రమాః పాదవిన్యాసాః యస్య తాదృశం మహేంద్రవాహ మైరావతం జఘాన. కమవయవం తత్రాహ. కుంభస్థలం మృధే యుద్ధే తస్య వృత్రస్య కర్మ తద్ గదయా తద్వాహనతాడనరూపం కర్మ సర్వే ద్రష్టారః సమపూజయన్ బహ్వమన్యంత ౧౦

ఏవ మైరావతో వృత్రస్య గదయాతీవ విద్ధస్తాడితో వజ్రాయుధాహతోఽద్రిరివ విఘూర్ణితో భ్రామ్యమాణః భిన్నం ముఖం యస్య సః. నితరామార్తః అసృగ్ రక్తం ముంచన్ సహేంద్రః సప్తధనుఃప్రమాణం అపాసరత్ పశ్చాదగచ్ఛత్. ౧౧

స వృత్రో మహాత్మా యుద్ధధర్మాభిజ్ఞః అత ఏవ సన్నవాహాయ సన్నః అవసన్నః వాహో యస్య తస్మై దుఃఖితచిత్తాయేంద్రాయ పునర్గదాం న ప్రాయుంక్త. తత ఇంద్రః అమృతస్రావిస్వకరాభిమర్శేన విగతా వ్యథా యస్య విధాత్వేన కృతో వాహో యస్య. తథాభూతోఽభితష్ఠౌ క్షితవాహ ఇతి పాఠే పూర్వం క్షతో వృత్రేణ తాడితో యో వాహో గజః యేనేంద్రేణ అమృతస్యందికరాభిమర్శేన వీతవ్యథః గతవ్యథః అమృతస్యందికరాభిమర్శవీతవ్యథః క్షతో వాహో యస్యేత్యర్థః. అభితష్ఠౌ అభిముఖః స్థితః. ౧౨

హే నృపేంద్ర! స వృత్రః ఆహవకామ్యయా యుద్ధేచ్ఛయా అవస్థితం వజ్రం ఆయుధం యస్య తం. భ్రాతృహణం భ్రాతరం విశ్వరూపం హతవంతం రిపు మింద్రం విలోక్య తస్యేంద్రస్య కర్మ

స్మరంశ్చ తత్కర్మ నృశంసమంహః శోకేన మోహేన హసన్ జగాద. ౧౩

వృత్ర ఉవాచ—

దిష్ట్యా భవాన్ మే సమవస్థితో రిపుర్యో బ్రహ్మహా గురుహా భ్రాతృహా చ,
దిష్ట్యా నృణోఽద్యాహ మసత్తమ త్వయా మచ్ఛూలనిర్భిన్నదృషద్ధృదాచిరాత్.

యో నోఽగ్రజస్యాత్మవిదో ద్విజాతే ర్గురో రపాపస్య చ దీక్షితస్య,
విశ్రభ్య ఖడ్గేన శిరాంస్యవృశ్చత్ పశోరివాకరుణః స్వర్గకామః ౧౫

హ్రీశ్రీదయాకీర్తిభిరుజ్ఝితం త్వాం స్వకర్మణా పురుషాదైశ్చ గర్హ్యమ్,
కృచ్ఛ్రేణ మచ్ఛూలవిభిన్నదేహ మస్పృష్టవహ్నిం సమదంతి గృధ్రాః. ౧౬

భ్రాతృహననరూపం నృశంసం క్రూర మంహః పాపం శోకేన హేతునా స్మరన్ పశ్చాత్ మోహేన హసన్ జగాదేంద్రం ప్రత్యువాచ. ౧౩

గదిత మేవాహ (దిష్ట్యేత్యాదినా యావదధ్యాయ సమాప్తి) యో భవాన్ రిపుః దిష్ట్యా దైవవశాత్ మమాగ్రతః సమవస్థితః ప్రాప్తః, కథంభూతః? యస్త్వం బ్రహ్మహా బ్రాహ్మణం హతవాన్ తత్రాపి స్వగురుం మమ చ భ్రాతరం హతవాన్ అసత్తమ మచ్ఛూలేన నిర్భిన్నం దృషత్తుల్యం హృదయం యస్య తేన త్వయా నిమిత్తభూతేన అద్యాచిరా న్మమ భ్రాతు ర్విశ్వరూపస్యానృణోఽహం దిష్ట్యా భవిష్యామి. ౧౪

కరుణారహితః యో భవాన్ నోఽస్మాక మగ్రజస్య ద్విజాతేః తత్రాపి బ్రహ్మవిదః గురో రపాపస్య పున ర్దీక్షితస్య యజ్ఞీయదీక్షయా మవస్థితస్య విశ్వరూపస్య శిరాంసి ఖడ్గేనావృశ్చః చిచ్ఛేద యథా స్వర్గకామో యాజ్ఞికః పశోః శిర శ్ఛినత్తి తద్వత్ ద్విజాతిత్వాదీని విశేషణా న్యవధ్యత్వ సూచకాని ౧౫

అతో హ్రియా లజ్జయా శ్రియా సంపదా దయయా కీర్తిభిః యశోభి శ్చోజ్ఝితం పరిత్యక్తం నికృష్టేన స్వకర్మణా పురుషాదైః పిశాచై రపి గర్హ్యం నింద్యం త్వామద్య మచ్ఛూలేన విభిన్నో దేహో యస్య. అస్పృష్టవహ్ని మదగ్ధదేహ మిత్యర్థః. గృధ్రాః సమ్యగదంతి అస్యంతి "వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా" ఇతి లట్. ౧౬

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః సంవాదః)

అన్యే ను యే త్వేహ నృశంసమజ్ఞా యేహ్యుద్యతాస్త్రాః ప్రహరంతి మహ్యమ్,
తై ర్భూతనాథాన్ సగణాన్ నిశాతత్రిశూలనిర్భిన్నగలై ర్యజామి ౧౩

అథో హరే మే కులిశేన వీర హర్తా ప్రమథ్యైవ శిరో యదీహ,
తత్రానృణో భూతబలిం విధాయ మనస్వినాం పాదరజః ప్రపత్స్యే. ౧౪

సురేశ, కస్మాన్న హినోషి వజ్రం పురః స్థితే వైరిణి మయ్యమోఘమ్,
మా సంశయిష్ఠా న గదేవ వజ్రం స్యా న్నిష్ఫలం కృపణార్థేవ యాచ్ఞా ౧౫

నన్వేష వజ్ర స్తవ శక్రతేజసా హరే ర్దధీచే స్తపసా చ తేజితః,

అపిచ నృశంసం త్వా మనుసృత్య యే దేవాః అజ్ఞాః మూఢాః సంతః ఇహ యుద్ధే ఉద్యతాస్త్రాః మహ్యం యది ప్రహరంతి. తర్హి తై ర్నిశాతేన తీక్ష్ణేన త్రిశూలేన నిర్భిన్నాః గలాః కంఠా యేషాం తైః సగణాన్ భూతనాథాన్ యజామి యక్ష్యామి ౧౩

ఏవం స్వపౌరుషానురూప ముక్త్వాఽథ యుద్ధే స్వం దేహం జిహాసు ర్మా జహీతి శక్రం ప్రార్థయతే (అథో ఇతి) అథవా హే హరే, ఇంద్ర! హే వీర! భవానేవ ఇహ యుద్ధే కులిశేన వజ్రేణ యది మమ శిరో హర్తా హరిష్యతి తత్ర తథా సతి మద్దేహేన భూతేభ్యో బలిం విధాయ అనృణః విముక్తకర్మబంధః సన్ మనస్వినాం పాదరజః ప్రపత్స్యే పాదరజః మహాచరితం మార్గం ప్రపత్స్యే జ్ఞానినాం గతిం ప్రాప్స్యామీత్యర్థః ౧౪

హే సురేశ, ఇంద్ర! అగ్రతః స్థితే వైరిణి తవ శత్రౌ మయి అమోఘ మప్రతిహతం వజ్రం కస్మాద్ధేతో ర్నహినోషి న ముంచసి న ప్రయుంక్షే ఇత్యర్థః, గదావ న్నిష్ఫలో భవిష్యతీ త్యాశంకయా న ప్రహిణోషీత్యత్రాహ గదేవ గదావత్ కృపణార్థా కృపణపురుషా దర్థః ప్రయోజనం యస్యాః సా యాచ్ఞేవ చ వజ్రో న నిష్ఫలః స్యాదతో మా సంశయిష్ఠాః సంశయం మా కురు కిం తు ప్రహిణ్వీత్యర్థః. ౧౫

అనిష్ఫలత్వే హేతుం వదన్ తం ప్రోత్సాహయతి (నను ఇతి) హే శక్ర! తవ వజ్రః హరే ర్భగవత స్తేజసా దధీచో మునే స్తపసా చ తేజితః తీక్ష్ణీకృతః. అతః కారణాత్ తేనైవ వజ్రేణ

తేనైవ శత్రుం జహి విష్ణుయంత్రితో యతో హరిర్విజయః శ్రీర్గుణా స్తతః. ౨౦

అహం సమాధాయ మనో యథాఽఽహ సంకర్షణ స్త చ్చరణారవిందే,
త్వద్వజ్రరంహోలులితగ్రామ్యపాశో గతిం మునేర్యామ్యపవిద్ధలోకః. ౧

పుంసాం కిలై కాంతధియాం స్వకానాం యాః సంపదో దివి భూమౌ రసాయామ్,
న రాతి యద్ ద్వేష ఉద్వేగ ఆధిర్మదః కలిర్వ్యసనం సంప్రయాసః. ౨౨

విష్ణునా యంత్రితః ఆదిష్టో మాం శత్రుం జహి మారయ హరిః భగవాన్ యతో యస్మిన్ పక్షే తతః తస్మిన్ పక్షే శ్రీః రాజ్యసంపత్ విజయః గుణాః ప్రభుత్వాదయో గుణాశ్చ భవంతి. ౨౦

నను "ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని। మామప్రాప్యైవ కౌంతేయ। తతో యాంత్యధమాం గతిమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా నరకోదర్కాస్వమరణార్థం కిం మాం ప్రార్థయతే తత్రాహ. (అహమితి) అహ మసురోఽపి నరకం న యాస్యామి కిం త్వస్మద్దైవతం గురుశ్చ సంకర్షణో భగవాన్ యథాహ ఉపదిదేశ మచ్చరణారవిందే మనో నిశ్చలం నిధేయమితి తథా తచ్చరణారవిందే మనో నిధాయ తవ వజ్రస్య వేగేన లులితః ఛిన్నః గ్రామ్యేషు విషయేషు రాగరూపః పాశో యస్య దేహలవనద్వారా గ్రామ్యపాశోఽపి లులితో భవతీతి భావః అపవిద్ధః త్యక్తః లోకః స్వర్గాదిలోకో యేన తాదృశః మునే ర్గతిం మునీనాం గతిం మోక్షం యామి యాస్యామి అసురో ప్యహం భగవత్సం కర్షణోపదిష్ట తత్త్వో ముక్తిమేవ యాస్యామి న త్వర్వాచీనలోకానితి భావః యథాహ సంకర్షణ ఇత్యనేన వృత్రః సంకర్షణోపదిష్ట త్త్వ ఇత్యవగమ్యతే ౨౧

కిం చ భగవాన్ అనన్యభావేన ఆత్మానం భజతాం స్వీయామేవ గతిం నూనం దాస్యతి న త్వర్వాచీనాం ఇత్యాహ (పుంసామితి సార్ధేన) ఏకాంతధియాం ప్రయోజనాంతరరహితమతీనాం అనన్య ప్రయోజనానా మిత్యర్థః స్వకానాం స్వభక్తానాం పుంసా మస్మత్పతిః భగవాన్ సంకర్షణః దివి స్వర్గాదౌ భూమౌ రసాయా మతలాదిలోకే చ యాః సంపదో విభవాః తాః న దదాతి కుతః యతః తాసు సంపత్సు ద్వేషః పరస్పర మసహిష్ణుత్వం ఉద్వేగో వినాశభయం తత్ప్రయుక్త ఆధిః మనఃపీడా మదః విషయిభోగనిమిత్తో మదః తత్త్వజ్ఞానోదయప్రతిబంధకః కలిః విషయభోగవిరోధిభిః సహ కలహః వ్యసనం అభిమతవిషయాలాభనిమిత్తం దుఃఖం ప్రయాసః క్షుద్రసుఖాయ ప్రకృష్టో యత్నశ్చైవ భవంతి. యతః పరమకృపాళుః భగవా నాత్మభక్తానాం ముక్తిమేవ దాస్యతీత్యర్థః. ౨౨

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః సంవాదః)

త్రైవర్గికాయాసవిఘాతమస్మత్పతి ర్విధత్తే పురుషస్య శక్ర,
తతోఽనుమేయో భగవత్ప్రసాదో యో దుర్లభోఽకించన గోచరోఽన్యైః. ౨౩

అహం హరే తవ పాదైకమూలదాసానుదాసో భవితాస్మి భూయః,
మనః స్మరేతాసుపతేర్గుణాంస్తే గృణీత వాక్ కర్మ కరోతు కాయః. ౨౪

న నాకపృష్ఠం న చ పారమేష్ఠ్యం న సార్వభౌమం న రసాధిపత్యమ్,

తర్హి స్వకానాం కిం విధత్తే తత్రాహ (త్రైవర్గికేతి.) హే శక్ర! త్రైవర్గికో ధర్మార్థకామ విషయో య ఆయాసస్తస్య విఘాతం విధత్తే అల్పాస్థిర త్రివర్గికర్మాయాసపరిహారేణానంతస్థిర ఫలరూపముక్తిం దాస్యతీత్యర్థః నను ప్రసన్నో భగవా నస్మాకమపి స్వకానాం త్రైవర్గికాయాస విఘాతమేవ విధత్తే నేత్యాహ తత ఇతి యో భగవత్ప్రసాదో యత అకించనగోచరః నిష్కామ స్వభక్తవిషయః అకించనానామేవ నిరతాం భగవాన్ ప్రసన్నో భవతీత్యర్థః తతోఽన్యైః విషయభోగ పరాయణైః తదర్థమేవ భజద్భి ర్భవాదృశైః న భగవత్ప్రసాదోఽనుమేయః అభిలషితార్థవిషయకత్వే నానుమేయ. యద్వా యోఽకించనగోచరో భగవత్ప్రసాదః సోఽన్యై ర్భవాదృశైః తతోఽనన్య ప్రయోజనభజనాదనుమేయః వయ మప్యనన్యప్రయోజనా యది భజేమ తర్హ్యకించనగోచరో భగవత్ప్రసాదః అస్మద్విషయకో భవిష్యతీత్యేవం భవాదృశై రనుమేయ ఏవ న తు సిద్ధః ఇదానీం విషయభోగపరాయణత్వా దితి భావః తదైవ హ్యుక్తం భగవతా "మయ్యేకాంతమతి ర్నాన్యత్ మత్తో వాంఛతి తత్త్వవిత్" ఇత్యాదినేతి చేతి భావః. ౨౩

అథ మనసానుసంహితం వజ్రాగ్రే దృష్టం తదనుప్రవిష్టం భగవంత మభిముఖీకృత్యాహ (అహమితి) హే హరే! భగవన్! తవ పాదావేవైకం మూల మాశ్రయో యేషాం దాసానా మనుదాసోఽహం భూయో భవితాఽస్మి మదీయం మనోఽసుపతేః మత్ప్రాణనాథస్య తవ గుణానేవానుస్మరతు. వాగపి తానేవ గుణాన్ గృణాతు కీర్తయతు కాయో దేహస్త్వారాధనరూపం కర్మైవ కరోతు. ౨౪

నను కిం మద్దాస్యేన తుభ్యం మహదైశ్వర్యం ఐహిక మాముష్మికం చ దాస్యామీ త్యత్ర త్వద్దాస్యం వినాన్యన్న కాంక్షామీత్యాహ (నేతి ద్వాభ్యామ్) నాకపృష్ఠం వైకుంఠం న కాంక్షే తథా పారమేష్ఠ్యం చతుర్ముఖైశ్వర్యం న సార్వభౌమం కృత్స్నభూమ్యాధిపత్యం న రసాధిపత్యం పాతాళాది

న యోగసిద్ధీ రపునర్భవం వా సమంజస త్వా విరహయ్య కాంక్షే. ౨౫

అజాతపక్షా ఇవ మాతరం ఖగాః స్తన్యం యథా వత్సతరాః క్షుధార్తాః,
ప్రియం ప్రియేవ వ్యుషితం విషణ్ణా మనోఽరవిందాక్ష దిదృక్షతే త్వామ్. ౨౬

మమోత్తమశ్లోకజనేషు సఖ్యం సంసారచక్రే భ్రమతః స్వకర్మభిః
త్వన్మాయయాఽఽత్మాత్మజదారగేహేష్వాసక్తచిత్తస్య న నాథ భూయాత్. ౨౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
వృత్రస్యేంద్రోపదేశో నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః

లోకాధిపత్యం యోగసిద్ధీ రణిమాదీన్ అపునర్భవం కైవల్యం చ న హి హే సమంజస! సకల సౌభాగ్యనిధే! త్వాం విరహయ్య పృథక్కృత్య వినేత్యర్థః న కాంక్షే న వాంఛామి ౨౫

కిం తు హే అరవిందాక్ష! అజాతపక్షాః ఖగాః పక్షిశావకాః మాతరమివ క్షుధా ఆర్తాః పీడితాః వత్సతరాః స్తన్యం దుగ్ధమివ వ్యుషితం విప్రోషితం దూరదేశగతం ప్రియం విషణ్ణా దుఃఖితా ప్రియేవ మనస్త్వాం దిదృక్షతే ద్రష్టు మిచ్ఛతి. ౨౬

అతఏవ మమానుగృహాణేత్యాహ (మమేతి.) ఉత్తమశ్లోకస్య తవ జనేషు దాసేషు ఏవ మమ సఖ్యం భూయాత్. త్వన్మాయయా ఆత్మాదిష్వాసక్తచిత్తస్య స్వకర్మభిః సంసారచక్రే భ్రమతో మమ పునః తేష్వాత్మాదిషు ఆసక్తి ర్న భూయా దేవ మనుగృహాణేతి భావః. తత్రాత్మా దేహః ౨౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం.
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఋషి రువాచ—

ఏవం జిహాసుర్నృప దేహ మాజౌ మృత్యుం వరం విజయా న్మన్యమానః,
శూలం ప్రగృహ్యాభ్యపతత్ సురేంద్రం యథా మహాపురుషం కైటభోఽప్సు. ౧

తతో యుగాంతాగ్నికఠోరజిహ్వ మావిధ్య శూలం తరసా సురేంద్రః,
క్షిప్త్వా మహేంద్రాయ వినద్య వీరో హతోఽసి పాపేతి రుషా జగాద. ౨

ఖ ఆపతత్ తత్ విచలద్గ్రహోల్కావన్నిరీక్ష్య దుష్ప్రేక్ష్యమజాతవిక్లవః,
వజ్రేణ వజ్రీ శతపర్వణాచ్ఛినద్ భుజం చ తస్యోరగరాజభోగమ్ ౩

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఏవ మభిలషితభగవదేకదాస్యో నిరయాయమాభిమానవిషయైశ్వర్యకైవల్యో జిహాసిత స్వకలేవరో వృత్రో యుయుధే ఇత్యాహ మునిః (ఏవమితి.) హే నృప' స్వకలేవరం హాతుమిచ్ఛుః అత ఏవాజౌ యుద్ధే జయాత్ మృత్యుమేవ వరం శ్రేష్ఠం మన్యమానః శూలం గృహీత్వా సురేంద్రం మఘవంతం ప్రతి అభ్యపతత్ తదభిముఖమగాత్. యథా మహాపురుషం భగవంతం ప్రత్యప్సు ప్రలయోదకే కైటభాఖ్యోఽసుర స్తద్వత్. ౧

తతోఽసురేంద్రో వీరో వృత్రః ప్రళయకాలవహ్నివత్ కఠోరా దుఃసహా జిహ్వా శిఖా యస్య తచ్ఛూల మావిధ్య భ్రామయిత్వా క్రోధేన మహేంద్రాయ క్షిప్త్వా వినద్య సింహనాదం కృత్వా హే పాప! హతోఽసీతి జగాద. ౨

తతో వజ్రీ ఇంద్రః ఖే ఆకాశే ఆపతదాగచ్ఛత్ విచలత్ పరిభ్రమచ్చ గ్రహోల్కావత్ దుష్ప్రేక్ష్యం దుర్నిరీక్ష్యం చ యచ్ఛూలం గ్రహశ్చ ఉల్కాశ్చేతి ద్వంద్వాన్వతిః. గ్రహః సూర్యః ఉల్కా అంగారాః తచ్ఛూలం తథా తస్య వృత్రస్య. ఉరగరాజభోగం వాసుకిదేహాకారం, భుజం చాజాతవిక్లవః అనుపేతాధైర్యః సన్ శతం పర్వాణి యస్య తేన వజ్రేణాచ్ఛినత్ అద్భుతం యథా భవతి తథేతి క్రియావిశేషణం శూలవిశేషణం భుజవిశేషణం వా. ౩

ఛిన్నైకబాహుః పరిఘేణ వృత్రః సంరబ్ధ ఆసాద్య గృహీతవజ్రమ్,
హనౌ తతాడేంద్రమథామరేభం వజ్రం చ హస్తాన్న్యపతన్మఘోనః ౪

వృత్రస్య కర్మాతిమహాద్భుతం తత్ సురాసురాశ్చారణసిద్ధసంఘాః,
అపూజయంస్తత్ పురుహూతసంకటం నిరీక్ష్య హా హేతి విచుక్రుశుర్భృశమ్ ౫

ఇంద్రో న వజ్రం జగృహే విలజ్జితశ్చ్యుతం స్వహస్తాదరిసన్నిధౌ పునః,
తమాహ వృత్రో హర ఆత్తవజ్రో జహి స్వశత్రుం న విషాదకాలః ౬

యుయుత్సతాం కుత్రచిదాతతాయినాం జయః సదైకత్ర న వై పరాత్మనామ్,

తతో వృత్రః ఛిన్నః ఏకః బాహుర్యస్య సః అత ఏవ సంరబ్ధః నితరాం క్రుద్ధః గృహీతవజ్ర మింద్ర మాసాద్య సమీప మాగత్య పరిఘేణాయుధవిశేషేణ హనౌ తతాడ. అథామరేభమైరావతం చ తతాడ ఏవం తాడితస్య తస్య మఘోనః ఇంద్రస్య హస్తాత్ వజ్ర మాయుధం న్యపతత్ గళితమభూత్. ౪

తద్వృత్రస్య మహదద్భుతం చ కర్మ నిరీక్ష్య సర్వే సురాదయః అపూజయన్మహో ఏతస్య పరాక్రమ ఇతి బహ్వమన్యంత. తథా పురుహూతస్యేంద్రస్య సంకటం నిరీక్ష్య భృశం హాహేతి విచుక్రుశుః. భృశమితి సంకటవిశేషణం వా. ౫

తత ఇంద్రః స్వహస్తాత్ శత్రుసన్నిధౌ చ్యుతం వజ్రాయుధ మత ఏవ లజ్జితో వజ్రం పునర్న జగృహే గృహీతవాన్. తమగృహీతవజ్రమింద్రం వృత్ర ఆహ బభాషే ఉక్తిమేవాహ (హర ఇత్యాదినా తమస్య పరాజయ ఇత్యంతేన.) హే హరే! ఇంద్ర! పునర్గృహీతవజ్రః త్వం శత్రుం మా జహి అయం విషాదకాలః శోకకాలో న భవతి. ౬

నను పరాజయేన లజ్జితోఽహం యోద్ధుం నోత్సహే తత్రాహ (యుయుత్సతా మితి.) ఆతతాయినాం జిఘాంసితాం యోద్ధుమిచ్ఛూనాం పుంసాం సదా సర్వత్ర చ జయో న వైన భవతి కింతు కుత్రచిదేవ కస్మింశ్చిద్దేశే కాలే ఏవ జయో భవతీత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదన్ పుంసో విశినష్టి పరాత్మనామితి. పరః పరమపురుష ఆత్మాంతః ప్రవిశ్య తత్తత్కర్మానుసారేణ నియంతా యేషాం కర్మవశ్యత్వాత్ పరమపురుషనియామ్యత్వాచ్చ తత్తద్దేశకాలకర్మానురూపసుఖదుఃఖాదికాలానుభవాయ జయాపజయా వీశ్వరకారితావితి న తత్ర లజ్జాశోకౌ కర్తవ్యౌ ఇతి భావః. సర్వస్య నియంతు రకర్మవశ్యస్య పరమపురుషస్య తు సర్వత్ర సర్వదా జయ ఏవ భవతీత్యాహ వినేతి. ఏకం పరమపురుషం

(ఇంద్రం ప్రతి వృత్రకృతోపదేశః)

వినైక ముత్పత్తిలయస్థితీశ్వరం సర్వజ్ఞ మాద్యం పురుషం సనాతనమ్. ౭

లోకాః సపాలా యస్యేమే శ్వసంతి వివశా వశే.
ద్విజా ఇవ శిచా బద్ధాః స కాల ఇహ కారణమ్. ౮

ఓజః సహో బలం ప్రాణ మమృతం మృత్యుమేవ చ.

వినాఽన్యేషాం పుంసాం సర్వదా జయ ఏవన భవతి పరమపురుషస్య తు భవతీత్యన్వయః తత్ర హేతుం వదంస్తం విశినష్టి. జగదుత్పత్తిస్థితిలయానా మీశ్వరం కర్తారం తదుపయుక్తో గుణ ఉచ్యతే సర్వజ్ఞమితి. అనేన కర్మసంకుచితజ్ఞానజీవవ్యావృత్తిః అనేనాకర్మవశ్యత్వ మప్యుక్తం భవతి తత్తజ్జీవకర్మాను సారేణోత్పత్త్యాదికర్త్రంతరవిరహా దకర్మవశ్యత్వాచ్చ తస్య దేశకాలనిమిత్తకర్మాయత్తకర్త్రంతర ప్రయుక్తజయాపజయౌ నస్తః, కిం తు సర్వదా సర్వత్ర జయ ఏవేతి భావః, యది జగదుత్పత్త్యాదికర్తా పరమపురుషస్తర్హి కిముపాదానకారణం జగతస్తత్రాహ ఆద్యామితి ఆదౌ భవ మాద్యం కారణత్వేనావస్థిత ముపాదానకారణమపి స ఏవేతి భావః లోకే పటాద్యుపాదానకారణస్య తంత్వాదేరపి కారణాంతర దర్శనాత్, కారణస్యాపి తస్య కారణాంతరం సంభావ్యేతే త్యాశంకాం నిరాకుర్వన్ విశినష్టి సనాతనమితి నిత్యమిత్యర్థః కార్యం హ్యనిత్యం సతు నిత్యః కారణాంతరరహిత ఇత్యర్థః. ౭

తస్యాకర్మవశ్యత్వేన యత్ స్వాతంత్ర్యముక్తం తదేవోదాహరణముఖేన ప్రపంచయతి. (లోకా ఇతి.) సపాలాః పాలకైః బ్రహ్మాదిభిః సహితాః సర్వే లోకాః వివశాః పరమపురుషవశం గతాః. యస్య పరమపురుషస్య వశే వశ ఇచ్ఛా "వశ కాంతౌ" ఇతి ధాతుపాఠాత్ వశే ఇచ్ఛాయాం నిమిత్తభూతాయాం శ్వసంతి స్వతంత్రతః తదిచ్ఛానిమిత్తజీవనా ఇత్యర్థః తథా చ శ్రుతిః "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్" ఇతి యథా శిచా పాశేన బద్ధా ద్విజాః పక్షిణః బంధయితు ర్వశే శ్వసంతి తద్వత్ స ఏవ కాలరూప ఈశ్వరః ఇహ జయాపజయాదిషు కారణం హేతుభూతః ౮

న కేవలం జయాపజయయోరేవ హేతుః అపి త్వోజ ఆదీనామపి నిర్వాహక ఇత్యాహ (ఓజ ఇతి) ఓజః ప్రవృత్తిసామర్థ్యం సహో వేగః బలం ధారణసామర్థ్యం ప్రాణో జీవన మమృతం మోక్షః మృత్యుః సంసారః ఓజ ఆదీన్ప్రతి తం పరమాత్మానం హేతు మజ్ఞాయావిజ్ఞాయ ఆర్షత్వాత్

తమజ్ఞాయ జనో హేతు మాత్మానం మన్యతే జడమ్. ౯

యథా దారుమయీ నారీ యథా యంత్రమయో మృగః.
ఏవం భూతాని మఘవన్ ఈశతంత్రాణి విద్ధి భోః ౧౦

పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్త మాత్మా భూతేంద్రియాశయాః.
శక్నువంత్యస్య సర్గాదౌ న వినా యదనుగ్రహాత్. ౧౧

అవిద్వా నేవ మాత్మానం మన్యతేఽనీశ మీశ్వరమ్.

ప్రయోగస్యానఞ్పూర్వ ఇతి న ప్రతిషేధః అతో ల్యప్ పరమాత్మానమేవ ఓజ ఆదీనాం కారణ మజ్ఞాత్వా ఓజః కేవలం పరమాత్మా స్వాత్మానమేవ కారణం మన్యతేఽతోఽయం జడః అజో జన ఇత్యర్థః. జడమితి పాఠే జడ మజ్ఞః స్వాత్మానం ఏవ కారణం మన్యతేఽయం జన ఇత్యర్థః. ౯

ఏవం పరమాత్మనో జయాపజయాద్యభావే హేతుతయా సర్వస్య వశిత్వం కారణత్వం ఈశితృత్వం చోక్త మథ జీవస్య తద్విపర్యయ మాహ (యథేతి సార్ధద్వయేన.) హే మఘవన్! ప్రభో! ఇంద్ర! విభో! పరమాత్మదృష్ట్యేదం సంబోధనం. దారుమయీ దారుణో వికారభూతా నారీ. యంత్రమయః యంత్రబలాదాగతః యంత్రేణ గృహీతో మృగ ఇత్యర్థః యథా పురుషతంత్రః ఆద్యమప్రాణి దృష్టాంతాభిప్రాయకమ్. ద్వితీయం తు ప్రాణిదృష్టాంతాభిప్రాయకమితి వేదితవ్యమ్ ఏవం సర్వాణి భూతానీశ్వరతంత్రాణీశ్వరతంత్రాణ్యేవ ఈశ్వరవశాన్యేవేత్యర్థః వదిత్యవ్యయ మివకారార్థకం చాదేరాకృతిగణత్వాత్. ఏవం జీవస్య పారతంత్ర్యముక్తమ్ ౧౦

పురుషః జీవః ప్రకృతిః ప్రధానం చిత్సమపి సంసృష్టమచేతనం వ్యక్తం మహత్తత్త్వమాత్మాహంకారః భూతాన్యాకాశాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయాత్మకాని దశేంద్రియాణ్యాశయోఽంతఃకరణమ్. ఏతే యస్య భగవతోఽనుగ్రహాద్వినా తదనుప్రవేశరూపానుగ్రహ మంతరేణాస్య విశ్వస్య సర్గాదౌ ఉత్పత్తిస్థితిలయేషు న శక్నువంతి న ప్రభవంతి. ఏషాం పరమపురుషకార్యత్వాదితి భావః. ప్రకృత్యాదిగ్రహణం దృష్టాంతార్థం యథా ప్రకృత్యాదయోఽస్య సర్గాదౌ న శక్నువంతి తథా పురుషః చతుర్ముఖాదిజీవోఽపి తదనుగ్రహం వినాఽస్య సర్గాదౌ న శక్నోతి తత్కార్యత్వాదిత్యర్థః ౧౧

ఏవం కార్యత్వముక్త మనీశత్వ మాహ (అవిద్వానితి.) ఇమం పరమపురుషాయత్తోత్పత్త్యాదిమంతం తత్పరతం[illegible] పర మాత్మాన మవిద్వా నజానన్ ఈశ్వరం మన్యతే స్వాత్మాన

(ఇంద్రం ప్రతి వృత్రకృతోపదేశః)

భూతైః సృజతి భూతాని గ్రసతే తాని తైః స్వయమ్ ౧౨

ఆయుః శ్రీః కీర్తి రైశ్వర్య మాశిషః పురుషస్య యాః,
భవంత్యేవ హి తత్కాలే యథానిచ్ఛో ర్విపర్యయాః. ౧౩

తస్మా దకీర్తియశసో ర్జయాపజయయో రపి,
సమః స్యాత్ సుఖదుఃఖాభ్యాం మృత్యుజీవితయో స్తథా ౧౪

మీశ్వరం మన్యతే జన ఇతి శేషః. "పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్తమ్" ఇతి వ్యష్టిసృష్ట్యాదౌ పరమపురుషస్య ప్రయోజకత్వం ప్రకృత్యాదీనాం తత్కార్యాణాం ప్రయోజ్యకర్తృత్వం చోక్తం తదేవ ప్రపంచయతి (భూతై రిత్యర్ధేన.) స్వయ మాత్మనా ప్రయోజ్యకర్త్రా స్వేనేత్యర్థః భూతైః పృథివ్యాదిభిః స్వానుగృహీతైః భూతగృహీతైః భూతగ్రహణం ప్రకృత్యాదీనా మప్యుపలక్షణం ప్రకృత్యాదిభిః స్వానుప్రవేశాహితశక్తిభిః భూతాని దేవమనుష్యాది వ్యష్టిభూతాని సృజతి తథా తై రేవ భూతాని గ్రసతే చ వ్యష్టిసృష్టేః సద్వారకత్వ కథనేన సమష్టిసృష్టేః అద్వారకతేతి సూచితమ్. "అనేక జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రానుసంధేయః. ౧౨

అస్త్వేవం తథాపి పరాజితోఽహం పునరాత్మనో న జయం సంభావయామీత్యత్రాహ (ఆయురితి.) హి యస్మా దీశ్వరాయత్తా స్వస్వకర్మానుగుణదేవమనుష్యాదిసృష్టిః తస్మాదాయురాదయోఽపి తదాయత్తాని యతః దేశకాలపరిణామకర్మానుగుణాః పురుషస్య యా ఆశిష స్తాః సర్వాః తత్కాలే ఉచితకాలే తత్తత్కర్మఫలానుభవదశాయా మిత్యర్థః. భవంత్యేవ. తత్ర దృష్టాంతః యథేతి. యథాఽనిచ్ఛోః మరణదారిద్ర్యాదిక మనిచ్ఛోరపి పుంసః తద్విపర్యయాః ఆయురాదివిపర్యయాః మరణదారిద్ర్యాపకీర్తిప్రభృతయోఽపి భవంతి తథా ఆయురాదయోఽపీత్యర్థః. తత్రాయు ర్జీవనం. శ్రీః సంపత్. ఐశ్వర్యం ప్రభుత్వం యద్వా ఐశ్వర్యం సంపత్ శ్రీః తేజః భగవత్ప్రసాదస్య లేఽధునా ఆయురాదయో భవేయు రేవేతి భావః. ౧౩

యత ఏవ సర్వమీశ్వరాయత్తం కర్మానుగుణం చాత ఏవ న విక్రియేత వివేకీత్యాహ (తస్మాదితి.) యస్మాత్ సర్వ మాయురాదికం ఈశ్వరాయత్తం కర్మానుగుణం విపర్యయవ ద్భవతి తస్మాద్వివేకీ కీర్త్యకీర్త్యో ర్జయపరాజయయోః తథా మరణజీవనయోశ్చ నిమిత్తయో ర్యే సుఖదుఃఖే తాభ్యాం కీర్త్యాదినిమిత్తసుఖాదినా వికారం న ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః ౧౪

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి ప్రకృతే ర్నాత్మనో గుణాః,
తత్ర సాక్షిణ మాత్మానం యో వేద న స బధ్యతే ౧౫

పశ్య మాం నిర్జితం శక్ర వృక్ణాయుధ భుజం మృధే,
ఘటమానం యథాశక్తి తవ ప్రాణజిహీర్షయా ౧౬

ప్రాణగ్లహోఽయం సమర ఇష్వక్షో వాహనాసనః,
అత్ర న జ్ఞాయతేఽముష్య జయోఽముష్య పరాజయః ౧౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇంద్రో వృత్రవచః శ్రుత్వా గతాలీక మపూజయత్.

కించ భగవదుక్తరీత్యా మదుక్తరీత్యా చ ముక్తేరేవ నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ అనభిసంహిత ఫలసంగకర్తృకస్య యుద్ధాదికర్మణ ఆయురాద్యానుషంగికఫలప్రాపణద్వారా తత్సాధనత్వాచ్చోక్తవిధ యుద్ధకర్మ కుర్వన్ దేహావసానే ముక్తోఽపి భవతీత్యాహ సత్త్వమితి. సత్త్వాదయో గుణాః నాత్మనః జీవస్య కిం తు ప్రకృతేరేవ గుణా ఇతి నిర్వివాదం తత్ర సత్త్వాదిగుణపరిణామరూపే దేహే స్థితమాత్మానం యః పుమాన్ సాక్షిణం ద్రష్టారం మన్యతే తత్కర్తృత్వం దేహగతం మత్వా ఆత్మానం కర్తారం మన్యత ఇత్యర్థః స తు న బధ్యతే కింతు సంసారబంధా న్ముచ్యతే ఇతి భావః. ౧౫

అస్మిన్నర్థే మామేవ దృష్టాంతభూతం పశ్యేత్యాహ (పశ్యేతి) హే శక్ర! మృధే యుద్ధే వృక్ణం ఛిన్న మాయుధం త్రిశూలం భుజశ్చ యస్య తం నిర్జితం పరాజితమపి పునస్తవ ప్రాణాన్ హర్తు మిచ్ఛయా ఘటమానం యతమానం యుయుత్సుం మాం పశ్య. ౧౬

యది నూనం మమ జయో భవేత్ త్వా మేవాల్స్యామీ ర్యాశంకమానం ప్రవదన్ సమరం ద్యూతత్వేన రూపయతి (ప్రాణగ్లహ ఇతి) గృహ్యత ఇతి గ్లహః జితేన గృహ్యమాణః పణః ప్రాణా ఏవ గ్లహో యస్మిన్ వాహనాని హస్త్యశ్వరథాదీన్యేవ ఆసనాని అస్యంతే క్షిప్యంతే ఇతస్తతః చాల్యంత ఇత్యాసనాని ఫలకా యస్మిన్నిషవః శరా ఏవాక్షాః దేవనాక్షా యస్మిన్ సోఽయం ద్యూతసదృశః సంగ్రామః. అత్ర ద్యూతతుల్యే సంగ్రామే కస్య జయః కస్య వా పరాజయ ఇతి న జ్ఞాయతే ద్యూత ఇవ జయపరాజయౌ తావత్ దుర్జ్ఞేయౌ ఇత్యర్థః. ఇత్థం తు లోకదృష్ట్యోక్తం మయా నూనం భగవత్సహాయస్య తవ జయఏవ నిశ్చిత ఇతి భావః. ౧౭

ఏవం శత్రుకథనేన యుద్ధాయ ప్రోత్సాహితః ఉపాత్తవజ్రః శక్రః తమాహేత్యాహ మునిః

(ఇంద్రం ప్రతి వృత్రకృతోపదేశః)

గృహీతవజ్రః ప్రహసం స్త మాహ గతవిస్మయః. ౧౮

ఇంద్ర ఉవాచ —

అహో దానవ సిద్ధోఽసి యస్య తే మతి రీదృశీ,
భక్తః సర్వాత్మనాఽఽత్మానం సుహృదం జగదీశ్వరమ్. ౧౯

భవా నతార్షీత్ మాయాం వై వైష్ణవీం జనమోహినీమ్,
యద్విహాయాసురం భావం మహాపురుషతాం గతః. ౨౦

ఖల్విదం మహదాశ్చర్యం యద్ రజః ప్రకృతే స్తవ,
వాసుదేవే భగవతి సత్త్వాత్మని దృఢా మతిః. ౨౧

(ఇంద్ర ఇతి.) గతాలీకం నిష్కపటం వృత్రస్య వచః శ్రుత్వాఽపూజయత్ బహ్వమన్యత స్వీకృత వజ్రాయుధః శక్రో విగతస్మయః జ్ఞానినా మియం రీతి రిత్యాశ్చర్యరహితః, ప్రహసన్ సావధానం స్వవచః సమాకర్ణనాయ ప్రహసం స్తం వృత్ర మువాచ. ౧౮

ఉక్తమేవాహ (అహో ఇత్యాదినా ఖాతకోదకై రిత్యంతేన.) హే దానవ! త్వం సిద్ధోఽసి కృత కృత్యోసి సిద్ధోఽహం ఇతి కథం త్వయాజ్ఞాత స్తత్రాహ. యస్య తే తవ ఈదృశీ మతి ర్వర్తతే కించ సిద్ధత్వసాధకానపాయ్య భగవద్భక్తి రేవ సా చ తవా స్తీత్యాహ భక్త ఇతి. త్వం సర్వాత్మనా సాయోపేనూపి భావేన జగదీశ్వర మంతరాత్మాన మత ఏవ సుహృదం నిరతిశయప్రేమాణం భగవంతం భక్తః అర్షత్వాత్ కర్తరి క్తః. సేవితవాన్ ౧౯

కించ జనాన్ మోహయతీతి తథా తాం వైష్ణవీం మాయాం భవానతార్షీః, కుతః? యద్యస్మాత్ భవా నాసురం భావం తామసత్వం విహాయ మహాపురుషతాం శ్రేష్ఠపురుషతాం సత్త్వోత్తరపురుషతాం ఇతి యావత్ గతః ప్రాప్తవానసి. ౨౦

కించేదం మహదాశ్చర్యం ఖలు కిం తత్? యత్ రజఃప్రకృతేః రాజసస్వభావస్య తవ సత్త్వాత్మని షాడ్గుణ్యపూర్ణే వాసుదేవే నిశ్చయమతి రవస్థితా ఇతి యత్. ౨౧

యస్య భక్తి ర్భగవతి హరౌ నిశ్శ్రేయసేశ్వరే,
విక్రీడతోఽమృతాంభోధౌ కిం క్షుద్రైః ఖాతకోదకైః. ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి బ్రువాణా వన్యోన్యం ధర్మజిజ్ఞాసయా నృప,
యుయుధాతే మహావీర్యా విన్ద్రవృత్రౌ యుధాంపతీ. ౨౩

ఆవిధ్య పరిఘం వృత్రః కార్ష్ణాయస మరిందమః,
ఇంద్రాయ ప్రాహిణోద్ ఘోరం వామహస్తేన మారిష. ౨౪

స తు వృత్రస్య పరిఘం కరం చ కరభోపమమ్,
చిచ్ఛేద యుగపద్దేవో వజ్రేణ శతపర్వణా. ౨౫

దోర్భ్యా ముత్కృత్తమూలాభ్యాం బభౌ రక్తస్రవోఽసురః,

అత ఏవ న తవైశ్వర్యకైవల్యాదిషు మతిరిత్యాహ (యస్యేతి.) నిశ్శ్రేయసేశ్వరే మోక్షాధిపతౌ ఆశ్రితానాం సంసృతిబంధహారిణి భగవతి యస్య పుంసో భక్తి స్తస్య అమృతాంభోధౌ బ్రహ్మానందసముద్రే విక్రీడతః విహరతః పుంసః క్షుద్రైః అల్పైః ఖాతకోదకైః గర్తోదకతుల్యై రైశ్వర్యకైవల్యాదిసుఖైః కిం. తాని తవ తుచ్ఛానీతి భావః. ౨౨

ఏవం పరస్పరం బ్రువాణౌ ఇంద్రవృత్రౌ యుయుధాతే ఇత్యాహ మునిః (ఇతీతి) ఇతీత్థం ధర్మజిజ్ఞాసయా భగవద్ధర్మవిచారేణ తత్పూర్వమిత్యర్థః. ఏవం బ్రువాణౌ భాషమాణౌ యుధాం యోద్ధౄణాం పతీ ముఖ్యౌ అపారవీర్యౌ ఇంద్రవృత్రౌ హే నృప! యుయుధాతే యుద్ధం కృతవంతౌ ౨౩

తదేవాహ (ఆవిధ్యేతి.) అరిందమో వృత్రః కార్ష్ణాయసం కృష్ణలోహమయం ఘోరం పరిఘం వామహస్తేనావిధ్య భ్రామయిత్వా ఇంద్రాయ ప్రాహిణోత్ ప్రచిక్షేప. హే మారిష శ్రేష్ఠ రాజన్ ౨౪

స దేవః ఇంద్రస్తు వృత్రస్య పరిఘం కరభోపమం దిగ్గజశుండాతుల్యం కరం వామహస్తం చ యుగపదేవ శతపర్వణా వజ్రేణ చిచ్ఛేద ఛిన్నవాన్ ౨౫

ఉత్కృత్తం ఛిన్నం మూలం యయోస్తాభ్యాం బాహుభ్యాం రక్తం స్రవతీతి రక్తస్రవోఽ

(వృత్రవధః)

ఛిన్నపక్షో యథా గోత్రః ఖాద్ భ్రష్టో వజ్రిణా హతః. ౨౬

కృత్వాధరాం హనుం భూమౌ దైత్యో దివ్యుత్తరాం హనుమ్,
నభోగంభీరవక్త్రేణ లేలిహోల్బణజిహ్వయా. ౨౭

దంష్ట్రాభిః కాలకల్పాభి ర్గ్రసన్నివ జగత్త్రయమ్,
అతిమాత్రమహాకాయ ఆక్షిపంస్తరసా గిరీన్. ౨౮

గిరిరాట్ పాదచారీవ పద్భ్యాం నిర్జరయన్ మహీమ్,
జగ్రాస స సమాసాద్య వజ్రిణం సహవాహనమ్. ౨౯

మహాప్రాణో మహావీర్యో మహాసర్ప ఇవ ద్విపమ్,
వృత్రగ్రస్తం త మాలక్ష్య సప్రజాపతయః సురాః.
హా కష్టమితి నిర్విణ్ణాః చుక్రుశుః సమహర్షయః ౩౦

సురో వృత్రః బభౌ రరాజ యథా గోత్రో గిరిః వజ్రిణా ఇంద్రేణ ఛిన్నౌ పక్షౌ యస్య తాదృశః ఖాత్ ఆకాశాత్ భ్రష్టః గలితః హతస్సన్ భాతి తద్వత్ ౨౬

స దైత్యో వృత్రః అధరాం హనుం భూమౌ ఉత్తరాం హనుం దివి కృత్వా విధాయ నభోవ ద్గంభీరేణ వక్త్రేణ లేలిహః సర్పః పునః పున రతిశయేన వా లేఢి లేలిహః యఙ్ లుగంతాత్ పచాద్యచ్. తద్వదుల్బణయా క్రూరయా జిహ్వయా సవాహన మైరావతసహితం వజ్రిణం ఇంద్రమాసాద్య ప్రాప్య జగ్రాస నిగీర్ణవాన్. కథంభూతః సన్? కాలకల్పాభిః మృత్యుతుల్యాభిః దంష్ట్రాభిః జగత్త్రయం గ్రసన్నివాతిమాత్రోచ్ఛ్రితో మహాదేహో యస్యాత ఏవ తరసా బలేన గిరీనాక్షిపన్ ఇతస్తతశ్చాలయన్ పాదచారీ పర్వతరాడివ పద్భ్యాం మహీం నిర్దరయం శ్చూర్ణయన్ పద్భ్యాం గిరీ నాక్షిపన్ మహీం నిర్దరయంశ్చేతి వాన్వయః. మహాప్రాణో మహాబలః మహావీర్యోఽతిప్రభావస్సర్పో ద్విపం గజమివ జగ్రాసేతి దృష్టాంతీభూతః. ౨౭-౨౯

వృత్రేణ గ్రస్తం తమింద్ర మాలక్ష్య దృష్ట్వా బ్రహ్మాదిభిర్మహర్షిభిశ్చ సహితాః సర్వే సురాః హా అద్యేంద్రస్య కష్టం ప్రాప్తం ఇతి [illegible] చింతాక్రాంతాః చుక్రుశుః అసురేంద్రేణ వృత్రేణ

నిగీర్ణోఽప్యసురేన్ద్రేణ న మమారోదరం గతః,
మహాపురుషసన్నద్ధో యోగమాయాబలేన చ. ౩౧

భిత్త్వా వజ్రేణ తత్కుక్షిం నిష్క్రమ్య బలభిద్ విభుః,
ఉచ్చకర్త శిరః శత్రోర్గిరిశృంగమివౌజసా ౩౨

వజ్రస్తు తత్కన్ధరమాశువేగః కృన్తన్ సమన్తాత్ పరివర్తమానః,
న్యపాతయత్ తావదహర్గణేన యో జ్యోతిషామయనే వార్త్రహత్యే. ౩౩

తదా చ ఖే దున్దుభయో వినేదుః గన్ధర్వసిద్ధాః సమహర్షిసంఘాః,
వార్త్రఘ్నలింగైస్తమభిష్టువానా మన్త్రైర్ముదా కుసుమై రభ్యవర్షన్. ౩౪

నిగీర్ణోఽపీన్ద్రో న మమార న మృతః కిన్తూదరం ప్రవిష్టో మహాపురుషేణ భగవతా సన్నద్ధో రక్షితః మహాపురుషేణ నారాయణకవచాత్మకేన సన్నద్ధో దంశితో వా భగవన్మాయాబలేన యోగమాయాబలోపబృంహితేనేత్యర్థః, ౩౦-౩౧

వజ్రేణ తస్య వృత్రస్య కుక్షిం భిత్త్వా విభుః బలభిదిన్ద్రః కుక్షేః బహిర్నిర్గత్య శత్రోః వృత్రస్య శిరః పర్వతస్య శృంగమివ ఉచ్చకర్త చిచ్ఛేద ౩౨

అతివిపులాం వృత్రస్య కన్ధరాం కియతా కాలేన చిచ్ఛేదేత్యత్రాహ (వజ్రస్త్వితి.) ఆశువేగః తీక్ష్ణధారో వజ్రో వజ్రాయుధం తస్య వృత్రస్య కన్ధరం కణ్ఠం, పుంస్త్వమార్షం సమన్తాత్ కన్ధరాయా అభితః పరివర్తమానః కృన్తన్ ఛిన్దన్ వార్త్రహత్యే వృత్రహత్యాసంబన్ధిని జ్యోతిషామయనే సంవత్సరే యోఽహ్నాం షష్ట్యుత్తరత్రిశతసంఖ్యాకానాం గణః తేన తావతా కాలేనేత్యర్థః. న్యపాతయత్ శిరో భూమౌ పాతితవానిత్యర్థః, జ్యోతిషాం సూర్యాదీనామయనం దక్షిణోత్తరగతిః తదాత్మకే సంవత్సర ఇత్యర్థః వార్త్రహత్యే ఇత్యనేన కార్త్స్న్యేన సంవత్సరసంబన్ధిత్వం వృత్రహత్యాయాః సూచితమ్. ౩౩

తదా వృత్రశిరశ్ఛేదనానన్తరం ఖే దివి దేవదున్దుభయో దధ్వనుః మహర్షీణాం సంఘైః సహితా గన్ధర్వాః సిద్ధాశ్చ వార్త్రఘ్నలింగైః వృత్రహన్తురిన్ద్రస్య ప్రకాశకైర్మన్త్రైః తమిన్ద్రమభిష్టువన్తః ముదా హర్షేణ కుసుమై రభ్యవర్షన్. ౩౪

(వృత్రవధః)

వృత్రస్య దేహాన్నిష్క్రాంత మాత్మజ్యోతిరరిందమ,
పశ్యతాం సర్వలోకానా మలోకం సమపద్యత. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, వృత్రవధో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

హేఽరిందమ! వృత్రస్య దేహాన్నిర్గత మాత్మజ్యోతిః జ్యోతిరూపః స్వప్రకాశరూప ఆత్మా సర్వలోకానాం పశ్యతాం సతాం అలోకం ప్రాకృతలోకవిలక్షణం శ్రీవైకుంఠం సమపద్యత. స్వం లోకమితిపాఠే ముక్తానాం స్వతః ప్రాప్తం స్థానమిత్యర్థః. ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

వృత్రే హతే త్రయో లోకా వినా శక్రేణ భూరిద.
సపాలా హ్యభవన్ సద్యో విజ్వరా నిర్వృతేన్ద్రియాః. ౧

దేవర్షిపితృభూతాని దైత్యా దేవానుగాః స్వయమ్,
ప్రతిజగ్ముః స్వధిష్ణ్యాని బ్రహ్మేశేంద్రాదయస్తతః ౨

రాజోవాచ—

ఇంద్రస్యానిర్వృతేర్హేతుం శ్రోతుమిచ్ఛామి భో మునే,
యేనాసన్ సుఖినో దేవా హరేర్దుఃఖం కుతోఽభవత్. ౩

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవం వృత్రవధేన సర్వే నివృత్తాః స్వస్వలోకాన్ జగ్మురిత్యాహ మునిః (వృత్ర ఇతి ద్వాభ్యామ్.) హే భూరిద! ఏవం వృత్రే హతే సతి శక్రం వినా సర్వే లోకపాలైః సహితాః లోకాః సద్య ఏవ విజ్వరాః విగతాధయః అత ఏవ నిర్వృతాని సుఖితాని ఇంద్రియాణి అంతర్బాహ్యాని యేషాం తాదృశాః అభవన్ బభూవుః. ౧

తతో దేవాశ్చ ఋషయశ్చ పితరశ్చ భూతాని చ తథా దైత్యాః దేవాశ్చ తదనుగాశ్చ తథా బ్రహ్మ చతుర్ముఖశ్చ ఈశో రుద్రశ్చ ఇంద్రశ్చ ఆదిశబ్దాదన్యే చ స్వస్వస్థానాని ప్రతి స్వయం జగ్ముః ౨

యదుక్తం యచ్ఛక్రేణ వినా సర్వే లోకా విజ్వరా నిర్వృతేంద్రియాః అభవన్నితి తత్రేంద్రస్యానిర్వృతౌ దేవానాం నిర్వృతౌ చ కారణం పృచ్ఛతి రాజా (ఇంద్రస్యేతి) హే మహామునే! ఇంద్రస్యానిర్వృతౌ హేతుం కారణం శ్రోతుమిచ్ఛామి. వృత్రవధ ఏవేతి చేత్తర్హి తేనైవ దేవానామప్యనిర్వృతిర్భవేదిదం తు కుతః దేవానాం నిర్వృతి రింద్రస్య దుఃఖమితి పృచ్ఛతి (యేనేతి.) యేన వృత్రవధరూపేణ హేతునా దేవాః సుఖినః ఆసన్. తస్మాదేవ హేతో రింద్రేణాపి సుఖినా భవితవ్యం. కుతః కస్మాద్ధేతోః. హరే రింద్రస్య దుఃఖమభూ దిత్యర్థః. ౩

(బ్రహ్మహత్యాభయేన ఇంద్రస్య భయప్రకారః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

వృత్రవిక్రమసంవిగ్నాః సర్వే దేవాః సహర్షిభిః,
తద్వధాయార్థయన్నింద్రం నైచ్ఛద్ భీతో బృహద్వధాత్. ౪

ఇంద్ర ఉవాచ—

స్త్రీభూజలద్రుమైరేనో విశ్వరూపవధోద్భవమ్,
విభక్తమనుగృహ్ణద్భిః వృత్రహత్యాం క్వ మార్జ్మ్యహమ్. ౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఋషయస్తదుపాకర్ణ్య మహేంద్ర మిద మబ్రువన్,
యాజయిష్యామ భద్రం తే హయమేధేన మా స్మ భైః. ౬

ఏవం వృష్టో ముని రింద్రస్యానిర్వృతౌ దేవానాం నిర్వృతౌ చ హేతుం వక్తుం తావద్వృత్ర వధోద్యోగకాలికం దేవానాం వృత్తాంతమాహ మునిః (వృత్రేత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) వృత్రస్య పరాక్రమేణ భీతాః సర్వే దేవాః ఋషిభిస్సహ వృత్రవధార్థం ఇంద్రమార్థయన్ ప్రార్థయంత. పరస్మైపద మార్షమ్ ఏవం ప్రార్థితోఽపీంద్రో బృహద్వధాద్ బ్రహ్మవధాత్ పూర్వం కృతాత్ విశ్వరూపవధాత్ కరిష్యమాణవృత్రవధాద్వా భీతః సన్నైచ్ఛత్ ౪

ఏతదింద్రోక్తిముఖేన విశదయతి (స్త్రీతి.) విశ్వరూపవధోద్భవ మేనః పాపం మామనుగృహ్ణద్భిః స్త్రీభూమిజలద్రుమైః చతుర్భిర్విభక్తం విభజ్య గృహీత, మధునా వృత్రహత్యాం క్వ కుత్ర మార్జ్మి సంశోధయేయం. వృత్రహత్యోద్భవం పాపం క్వావస్థాప్యాహం శుద్ధో భవేయం, న క్వాపీత్యత స్తం న హన్యామిత్యర్థః ౫

ఏవ మింద్రేణోక్తా ఋషయ స్తం ప్రత్యూచు రిత్యాహ మునిః తదింద్రస్య వచ ఉపాకర్ణ్య ఋషయో మహేంద్రం ప్రతీదం వక్ష్యమాణం వాక్య మబ్రువన్ ఋషీణా ముక్తి మేవాహ(యాజయిష్యామ ఇత్యాదినా భలనిగ్రహేణే త్వంతేన) హయమేధే నాశ్వమేధేన యాగేన కరణేన త్వయా కర్త్రా వయం యాజయిష్యామః భగవంతమితి శేషః త్వం మా స్మ భైః భయం మాకార్షీః, తే తవ భద్రమేవ భవిష్యతి. ౬

హయమేధేన పురుషం పరమాత్మాన మీశ్వరమ్,
ఇష్ట్వా నారాయణం దేవం మోక్ష్యసేఽపి జగద్వధాత్. ౭

బ్రహ్మహా పితృహా గోఘ్నో మాతృహాఽఽచార్యహాఽఘవాన్,
శ్వాదః పుల్కసకో వాపి శుద్ధ్యేరన్ యస్య కీర్తనాత్. ౮

తమశ్వమేధేన మహామఖేన శ్రద్ధాన్వితోఽస్మాభి రనుష్ఠితేన,
హత్వాపి సబ్రహ్మచరాచరం త్వం న లిప్యసే కిం ఖలనిగ్రహేణ. ౯

ఏవం సంచోదితో విప్రై ర్మరుత్వా నహన ద్రిపుమ్,

నన్వశ్వమేధమాత్రేణ మత్పాపం కథం నివర్తిష్యత ఇతి శంకమానం ప్రత్యాహ: (హయమేధేనేతి) పరమాత్మానం లోకత్రయ మంతఃప్రవిశ్య భర్తార మీశ్వరం సర్వస్య ప్రశాసితారం స్వతేజసా దీప్యమానం పరమపురుషం నారాయణం హయమేధే నేష్ట్వా ఆరాధ్య కృత్స్నజగద్వధ నిమిత్తాదపి పాపాన్మోక్ష్యసే కిముత వృత్రవధనిమిత్తాత్ పాపాన్మోక్ష్యస ఇతీత్యర్థః. "నామ్నోఽస్య యావతీ శక్తిః పాపనిర్హరణే హరేః। తావత్ కర్తుం న శక్నోతి పాతకం పాతకీ నరః" ఇత్యుక్తరీత్యా స్మరణమాత్రమహాపాతకనివర్తనశీలత్వాదిరూపమహామహిమశాల్యనంతనామ్నో భగవతః సాక్షాదారాధనేన ధర్మప్రతిపక్షవృత్రవధమాత్రనిమిత్తం పాపం న నివర్తతే కిమిత్యభిప్రాయేణ పురుషం పరమాత్మాన మిత్యాద్యనేకనామ్నా ముపాదానమ్. ౭

ఏతదేవ విశదమాహ: (బ్రహ్మేతి ద్వాభ్యామ్.) యస్య భగవతో నామ్నః కీర్తనాదేవ బ్రహ్మహత్యాదయః శుద్ధ్యేరన్, శ్వాదః శ్వపాకః పుల్కసః పాపజాతిః. ౮

తం మహామహిమశా ల్యనంతనామానం భగవంత మస్మాభి రనుష్ఠితేన అనుష్ఠాపితేన అశ్వమేధాఖ్యమహాయాగేన అస్మద్వాక్యమాత్రవిస్రంభయుక్త స్త్వం బ్రహ్మణః శరీరభూతం చరాచరాత్మకం జగద్ధత్వాఽపి పాపేన న లిప్యసే, కిం ఖలస్య దురాత్మనో వృత్రస్య విగ్రహేణ వధప్రయుక్తేన పాపేన లిప్యసే కిం? న లిప్యస ఏవేత్యర్థః. ౯

ఏవం విప్రైః సంచోదితః శక్ర స్తతో వృత్రం జఘాన. స చ తద్వధనిమిత్తేన పాపేన దుఃఖితశ్చాభూదిత్యాహ మునిః (ఏవమితి.) ఏవం విప్రైః ఋషిభిః సంచోదిత, ప్రేరితః సంబోధిత

(బ్రహ్మహత్యాభయేన ఇంద్రస్య భయప్రకారః)

బ్రహ్మహత్యా హతే తస్మిన్ ఆససాద వృషాకపిమ్. ౧౦

తయేంద్రః స్మాసహత్ తాపం నిర్వృతి ర్నామమావిశత్,
హ్రీమంతం వాచ్యతాం ప్రాప్తం సుఖయంత్యపి నో గుణాః. ౧౧

తాం దదర్శానుధావంతీం చాండాలీమివ రూపిణీమ్,
జరయా వేపమానాంగీం యక్ష్మగ్రస్తా మసృక్పటామ్. ౧౨

వికీర్య పలితాన్ కేశాన్ తిష్ఠ తిష్ఠేతి భాషిణీమ్,
మీనగంధ్యసుగంధేన కుర్వతీం మార్గదూషణమ్. ౧౩

ఇతి పారే సమ్యక్ బోధితః మరుత్వా నింద్రో రిపుం వృత్ర మహనత్ హతవాన్. తస్మిన్ వృత్రే హతే సతి బ్రహ్మహత్యా వృత్రస్య బ్రాహ్మణత్వాత్ బ్రహ్మహత్యేత్యుక్తమ్ వృషాకపి మింద్ర మాససాద అన్వవర్తత. ౧౦

తయా దేవాదిభిః కారితయా బ్రహ్మహత్యయా స్మేత్యవధారణే. ఇంద్ర ఏవ తాపమసహత్ అసహత నాన్యః తతః అముం ఇంద్రం నిర్వృతిః సుఖం నావిశత్ ఇంద్రః సుఖీ నాభూత్ కింతు దుఃఖమేవ ప్రాపేత్యర్థః. నను ధైర్యాదిగుణయుక్తస్య కుతో న నిర్వృతిః తత్రాహ. హ్రీమంతం లజ్జావంతం వాచ్యతాం నింద్యతాం ప్రాప్తం గుణా ధైర్యాదయో న సుఖయంతి హి. హిశబ్దేన లోక పరిపాటిః ప్రదర్శ్యతే. ౧౧

ఏవ మింద్రస్యానిర్వృతికారణ మభిధాయాథ తత్పాపనిస్తారప్రకారం వక్ష్యమాణః తత్పాపనిమిత్తదుఃఖానుభవప్రకార మాహ (తామితి.) తతస్తాం హత్యాం ఇంద్రో దదర్శ. కథంభూతాం మనుసృత్య పృష్ఠతో ధావంతీం చాండాలీమివ తద్వదవస్థితాం రూపిణీం మూర్తిభూతాం జరయా వేప మానాని కంపమానాని శిరఃపాణ్యాద్యంగాని యస్యాస్తాం యక్ష్మగ్రస్తాం క్షయరోగవ్యాప్తా మసృక్పటాం రజోరక్తవస్త్రామ్. ౧౨

పలితాన్ కేశాన్ వికీర్య క్వ గచ్ఛసి తిష్ఠ తిష్ఠేతి భాషమాణాం మీనస్య మత్స్యస్యేవ గంధో యస్య స మీనగంధిః స చాసౌ వసుశ్చ ప్రాణవాయుః తస్య గంధేన మార్గదూషణం కుర్వంతీమ్. ౧౩

నభో గతో దిశః సర్వాః సహస్రాక్షో విశాంపతే,
ప్రాగుదీచీం దిశం తూర్ణం ప్రవిష్టో నృప మానసమ్. ౧౪

స ఆవసత్ పుష్కరనాళతంతూ న లబ్ధభాగో యదిహాగ్నిదూతః,
వర్షాణి సాహస్రమలక్షితోఽన్తః స చింతయన్ బ్రహ్మవధాత్ విమోక్షమ్. ౧౫

తావ త్త్రిణాకం నహుషః శశాస విద్యాతపోయోగబలానుభావః,
స సంపదైశ్వర్యమదాంధబుద్ధిః నీత స్తిరశ్చాంగతి మింద్రపత్న్యా ౧౬

తతః సహస్రాక్షః ఇంద్రః నభః సర్వా దిశశ్చ గతః భ్రమన్ క్వాపి విశ్రాంతి మలభమాన ఇత్యర్థః. ప్రాగుదీచీం ఐశానీం దిశం ప్రాప్య తత్రాపి మానసం సరః ప్రవిష్టః. ౧౪

స ఇంద్రః పుష్కరనాళతంతూన్ మానససరోవరస్థకమలనాలతంతూన్, ఆవసత్ సూక్ష్మరూపేణాశ్రిత్యోవాసేత్యర్థః కథంభూతః? అలబ్ధో భాగో యజ్ఞీయభాగో యేన తాదృశః కుతః యద్యస్మాత్ స్వయ మగ్నిదూతః అగ్నిరేవ దూతః హవిర్భాగప్రాపకః యస్య తాదృశః స్వదూతస్యాగ్నేః హవిర్భాగప్రాపకస్య జలే ప్రవేశాభావాత్ అలబ్ధభాగ ఇత్యర్థః అంతః పద్మనాళస్యాంతః, అలక్షితః బ్రహ్మహత్యయాఽలక్షితః, అదృష్టః బ్రహ్మవధనిమిత్తాత్ పాపాన్మోక్షం మోక్షోపాయం విచింతయన్ సహస్రం వర్షాణ్యవసదిత్యర్థః. ౧౫

యావదింద్రః పద్మనాలతంతూనావసత్ తావన్నహుషో రాజా విద్యాతపోయోగైః మహానను భావః ఇంద్రాధిపత్యప్రాపకం సామర్థ్యం తాదృశ త్రినాకం స్వర్గం శశాస ఇంద్రలోకాధిపత్యం కృతవా నిత్యర్థః. అకం దుఃఖం న విద్యతే యస్మిన్ స నాకః, భోగదేశః భౌమపాతాళాంతరిక్షభేదేన త్రివిధాః సుఖానుభవదేశాః తత్ర తృతీయో నాకః స్వర్లోకః తర్హి తస్మిన్ సతి కథమింద్రస్య పునః స్వర్గప్రాప్తిః తత్రాహ- స నహుషః సంపదైశ్వర్యాభ్యాం భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధీంద్రాధిపత్యాభ్యాం యో మదః తేనాంధా వివేకశూన్యా బుద్ధి ర్మతి ర్యస్య తాదృశః ఇంద్రపత్న్యా శచ్యా హేతుభూతయా తిరశ్చాం గతిం సర్పయోనిం నీతః ప్రాపితః. అత్రేద మాఖ్యాన మవగంతవ్యం- స్వర్గాధిపత్యం కుర్వన్ నహుషః కదాచి దింద్రాణీ మువాచ ఇంద్ర స్తావదహ మత స్త్వం మాం భజేతి. తతః తయాఽఽవేదితవృత్తాంతః బృహస్పతి స్తా మువాచ "ఇంద్రవ దృషివాహ్యశిబికా మారుహ్య మద్గృహ నాగచ్ఛసి చే త్తర్హి త్వాం భజిష్యా మీతి బ్రూహి తతోఽసౌ బ్రహ్మశాపాత్ పతిష్యతి ఇతి." తతః సా తం తథై వోవాచ. తతః స నహుషోఽగస్త్యాదిఋషీన్ బలాదానీయ సేనారూఢాం శిబికాం తై ర్వాహయామాస. తదా స శీఘ్రం సర్ప సర్పేత్య గ స్త్యం పదా పస్పర్శ. తేన చ సర్పో భవేతి శప్తో నహుషో మహాసర్పోఽజగరోఽభూదితి. ౧౬

(బ్రహ్మర్షిభిః ఆనీతేన ఇంద్రేణ అశ్వమేధయాగకరణం)

తతో గతో బ్రహ్మగిరోపహూత ఋతంభరధ్యాననివారితాఘః,
పాపస్తు దిగ్దేవతయా హతౌజా_స్తం నాభ్యభూదవితం విష్ణుపత్న్యా. ౧౭

తం చ బ్రహ్మర్షయోఽభ్యేత్య హయమేధేన భారత,
యథావద్దీక్షయాంచక్రుః పురుషారాధనేన హ. ౧౮

అథేజ్యమానే పురుషే సర్వదేవమయాత్మని,
అశ్వమేధే మహేంద్రేణ వితతే బ్రహ్మవాదిభిః. ౧౯

స వై త్వాష్ట్రవధో భూయానపి పాపచయో నృప,

తత ఇంద్రః స్వర్గం గతః ప్రాప్తః కథంభూతః? బ్రహ్మగిరా బ్రాహ్మణవాక్యేన ఉపహూతః సన్ ఋతంభరః సత్యస్య భర్తా శ్రీమన్నారాయణః తస్య ధ్యానేన నివారితమఘం బ్రహ్మహత్యారూపం యస్య తాదృశః త మాగచ్ఛంతం దిగ్దేవతయా ప్రాగుదక్స్థితమానససరోవరస్థపద్మస్థయా దేవతయా విష్ణుపత్న్యా శ్రీమహాలక్ష్మ్యావితం రక్షితం పద్మతంతుషు వసంతం ఇంద్ర మత ఏవ హత మోజో బలం యస్య తాదృశః పాపో బ్రహ్మవధః నాభ్యభూత్. పద్మస్థా లక్ష్మీః భగవద్ధ్యానపరత్వా దింద్రం పాపా ద్రరక్షేత్యర్థః ౧౭

అథ హత్యానిస్తారప్రకార మాహ (తమిత్యాదినా విధూతపాప ఇత్యంతేన,) త మాగతం ఇంద్ర మృషయోఽభ్యేత్యాగత్య హే భారత ! పురుషారాధనేన పరమపురుషారాధనరూపేణ హయమేధేన యథావిధి దీక్షయాంచక్రుః హయమేధం, కర్తుం దీక్షితం కృతవంత ఇత్యర్థః. హేతి హర్షే ఖేదే వాహో ఇంద్రస్యైవంవిధావస్థేతి. ౧౮

అథ బ్రహ్మవాదిభిః దేవవాదిభిః ఋషిభిః ఆర్త్విజ్యం గతైః వితతే విస్తృతే యథావత్ క్రియమాణేఽశ్వమేధే ఇంద్రేణ యజమానేన సర్వదేవతానా మంతరాత్మభూతే సర్వస్య ప్రశాసితరి పరమపురుషే ఇజ్యమానే ఆరాధ్యమానే సతి. ౧౯

భూయానపి స త్వాష్ట్రవధః వృత్రవధనిమిత్తః పాపః హే పరంతప ! తేనైవాశ్వమేధేన

నీత స్తేనైవ శూన్యాయ నీహార ఇవ భానునా ౨౦

స వాజిమేధేన యథోదితేన వితాయమానేన మరీచిమిశ్రైః,
ఇష్ట్వాధియజ్ఞం పురుషం పురాణ మింద్రో మహానాస విధూతపాపః. ౨౧

ఇదం మహాఖ్యాన మశేషపాప్మనాం ప్రక్షాళనం తీర్థపదానుకీర్తనమ్,
భక్త్యుచ్ఛ్రయం భక్తజనానువర్ణనం మహేంద్రమోక్షం విజయం మరుత్వతః ౨౨

పఠేయు రాఖ్యాన మిదం సదా బుధాః శృణ్వంత్యథో పర్వణి పర్వణీంద్రియమ్,

---

శూన్యాయ నీతః ప్రాపితః శూన్యతాం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. యథా భానునా సూర్యేణ నీహారః శూన్యతాం ప్రాప్యతే తద్వత్.
౨౦

మరీచిమిశ్రైః మరీచిసహితైః తత్ప్రభృతిభి రిత్యర్థః, వితాయమానేన అనుష్ఠీయమానేన యథోక్తేన హయమేధేనాధియజ్ఞం యజ్ఞేషు ప్రధానతయా వర్తమానం పురాణం పురుషం ఇష్ట్వాఽఽరాధ్య స వై ఇంద్రః విధూతం నిరస్తం వృత్రహత్యారూపం యేన తాదృశః మహాన్ నిష్పక్షపాతః అవాప్తరాజ్యసంపచ్చాసీత్.
౨౧

ఉక్తం వృత్రవధాఖ్యానపరనశ్రవణాదిఫలం వదన్ తద్విశినష్టి (ఇదమితి ద్వాభ్యామ్) మహేంద్రస్య మోక్షః బ్రహ్మవధనిమిత్తాత్ పాపాత్ మోక్షప్రతిపాదనం యస్మిన్, మరుత్వతః ఇంద్రస్య విశేషేణ జయః తత్ప్రతిపాదనం యస్మిన్ తాదృశం మహాఖ్యానం గుణవత్తరం. తదేవాహ అశేషాణాం పాపానాం ప్రక్షాళనం శోధకం నివర్తకం తత్ర హేతుః తీర్థపదస్యానుకీర్తనం యస్మింస్తాదృశం కిం చ భక్త్యుచ్ఛ్రయం భగవద్భక్తే రుచ్ఛ్రయోఽభివృద్ధి ర్యస్మాత్ తథాభూతం, తత్ర హేతుః భక్తజనానాం భగవద్భక్తజనానా మనువర్ణనం యస్మిన్ తత్.
౨౨

కిం చ ఇంద్రియం ఇంద్రస్య లింగం ఇంద్రియం ఇంద్రః ప్రత్యగాత్మా తస్య లింగం జ్ఞాపకం తద్యాథాత్మ్యప్రతిపాదనయుక్తత్వా దస్యేతి భావః యద్వా ఇంద్రస్యేద మింద్రియం ఇంద్రియ మింద్రలింగమితి సూత్రే ఇతి కరణా దర్థాంతరేఽపి తన్నిపాతనాభ్యుపగమాత్ యద్వా ఇంద్రియశబ్దః తద్బలసంపాదకే ఉపచారా ద్వర్తతే ఇంద్రియవృద్ధికర మిత్యర్థః. యద్వా ఇంద్రః పరమేశ్వరః ఇది పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతుపాఠాత్ తేన జుష్టం ప్రీతివిషయత్వేన పరిగృహీతం శ్రవణాదిద్వారా భగవత్ప్రీత్యాపాదక మిత్యర్థః ధన్యం ధనప్రాప్తిసాధనం, యశస్కరం నిఖిలానాం అఘానాం మోచనం

(బ్రహ్మర్షిభిః ఆనీతేన ఇంద్రేణ అశ్వమేధయాగకరణం)

ధన్యం యశస్యం నిఖిలాఘమోచనం రిపుంజయం స్వస్త్యయనం తథాయుషమ్. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, ఇంద్రవిజయో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

యస్మాత్తథాఽశేషపాపానాం ప్రక్షాళన మిత్యనేన పాపవినాశకత్వ ముక్తం. అఖిలాఘమోచన మిత్యనేన తు పాపాశ్లేషకరత్వ ముక్తమిత్యతో న పౌనరుక్త్యం. స్వస్త్యయనం మంగళావహం తథా ఆయుష్కరం సర్వాణ్యేతాని ఫలాని అస్యాఖ్యానస్య శ్రవణపఠనాదినా భవంతి న స్వరూపేణే త్యతోఽవశ్యం ముక్తి ఫలార్థిభి రేతదాఖ్యానపఠనాదికం కార్యమిత్యుక్తం. పఠేయురిత్యర్థేన యత ఇద ముక్తఫల మతోఽతో బుధాః సదా పఠేయుః పర్వణి పర్వణి ప్రతిపర్వ, శృణ్వంతు శృణుయు రిత్యర్థః. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం, త్రయోదశోఽధ్యాయః

అ థ చ తు ర్ద శో ఽ ధ్యా యః

పరీక్షి దువాచ—

రజ స్తమః స్వభావస్య బ్రహ్మన్ వృత్రస్య పాప్మనః,
నారాయణే భగవతి కథ మాసీద్ దృఢా మతిః. ౧

దేవానాం శుద్ధసత్త్వానా మృషీణాం చామలాత్మనామ్,
భ క్తి ర్ముకుందచరణే న ప్రాయేణోపజాయతే ౨

రజోభిః సమసంఖ్యాతాః పార్థివై రిహ జంతవః,
తేషాం యే కేచనేహంతే శ్రేయో వై మనుజాదయః. ౩

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

"అహం సమాధాయ మనో యథాహ సంకర్షణ స్తచ్చరణారవిందే" ఇత్యనేన వృత్రవాక్యేన తస్య సంకర్షణోపదేశావగతస్వాత్మపరమాత్మాదియాథాత్మ్యవ త్త్వ ము క్తం. తదేవ వి స్తరేణ శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి రాజా (రజ ఇత్యాదినా "సహస్రాక్ష మతోషయత్" ఇత్యంతేన.) హే బ్రహ్మన్। రజశ్చ తమశ్చ స్వభావో యస్యాత ఏవ పాప్మనః పాపకారిణః అసురత్వాదితి భావః భగవతి నారాయణే దృఢా నిశ్చలా సిద్ధిపర్యంతా మతి ర్భక్తిః హే మహామునే। కథమాసీత్ సముపదేశేఽప్యాసురస్వభావస్య సిద్ధి పర్యంతా భగవద్భక్తిః దుర్లభేతి భావః. ౧

భ క్తే ర్దౌర్లభ్యమేవ ప్రపంచయతి (శుద్ధసత్వానాం) కేవలస త్త్వప్రచురాణాం దేవానాం తాదృశామల చిత్తానా మృషీణామేవ ప్రాయశో ముకుందచరణే భక్తిర్న జాయతే. తేషామపి దుర్లభా కథమస్య సంజాతేతి భావః. ౨

"మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చి ద్యతతి సిద్ధయే। యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వే త్తి త త్త్వతః" ఇత్యు క్తరీత్యా తావత్ పృథివ్యా రజోభి రేణుభిః సహ సమసంఖ్యాకాః జంతవః తద్వ దసంఖ్యాకాః జంతవః తేషాం జంతూనాం యే కేచన మనుష్యాదయ ఏవ శాస్త్రో క్తధర్మాధికారిణ స్తావన్మనుష్యాదిజన్మ దుర్లభమేవేతి భావః. ౩

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

ప్రాయో ముముక్షవ స్తేషాం కేచనైవ ద్విజోత్తమ,
ముముక్షూణాం సహస్రేషు కశ్చిన్ముచ్యేత సిధ్యతి. ४

ముక్తానా మపి సిద్ధానాం నారాయణపరాయణః,
సుదుర్లభః ప్రశాంతాత్మా కోటిష్వపి మహామునే. ౫

వృత్రస్తు స కథం పాపః సర్వలోకోపతాపనః,
ఇత్థం దృఢమతిః కృష్ణ ఆసీత్ సంగ్రామ ఉల్బణే. ౬

అత్ర నః సంశయో భూయాన్ శ్రోతుం కౌతూహలం ప్రభో,
యః పౌరుషేణ సమరే సహస్రాక్ష మతోషయత్. ౭

తేషామపి కేచిత్ ప్రాయశః త్రివర్గరూపశ్రేయఃప్రవణా ముక్తయే న యతంతే తావన్ముముక్షవైవ దుర్లభేతి భావః. దైవాత్ ముముక్షూతాం కేషాంచిత్ సహస్రేషు కశ్చిన్ముచ్యేత రాగాది దోషై ర్ముచ్యేత సిధ్యతి లబ్ధయోగో భవతి. ४

ముక్తానామపి సిద్ధానాం కోటిష్వపి హే మహామునే! నారాయణపరాయణః ప్రశాంతాత్మా రాగాద్యకలుషితచిత్తః సుతరాం దుర్లభః. ౫

ప్రశ్నార్థ ముపసంహరన్ తస్యోత్తరదానాయ మునిం ప్రేరయతి (వృత్రస్త్వితి ద్వాభ్యామ్) తుశబ్దేనోక్తవిపరీత మసత్త్వప్రధానత్వం ద్యోత్యతే. రజస్తమఃప్రచురో వృత్రః సర్వలోకోపతాపనః సర్వలోకదుఃఖకారీ అత ఏవ పాపః ఇత్థ ముక్తప్రకారేణ కృష్ణే భగవతి దృఢా మతి ర్యస్య తాదృశః కథ మాసీత్, కథం వా ఉల్బణే దుస్సహే గ్రామ్యే శబ్దాదివిషయే దృఢమతిః నాసీదితి యత్ ౬

అస్మిన్నర్థే నో௨స్మాకం భూయాన్ సంశయో వర్తతే. భో మునే! సంశయం వినస్తి హి యస్మాత్ సంశయాత్ శ్రోతుం ఉత్తరం శ్రోతుం కౌతూహల మస్మాక మస్తి, నన్వింద్రభయాత్ వృత్రః కృష్ణం శరణంగతః ఇత్యత్రాహ యః పౌరుషేణేత్యర్థేన యో వృత్రః పౌరుషేణ సహస్రాక్ష మింద్ర మతోషయత్ నాతస్తస్య ఇంద్రా ద్భయమస్తీతి భావః. ౭

సూత ఉవాచ—

పరీక్షితోఽథ సంప్రశ్నం భగవాన్ బాదరాయణిః,
నిశమ్య శ్రద్దధానస్య ప్రతినంద్య వచోఽబ్రవీత్ ౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

శృణుష్వావహితో రాజ న్నితిహాస మిమం యథా,
శ్రుతం ద్వైపాయనముఖా న్నారదా ద్దేవలాదపి. ౯

ఆసీద్రాజా సార్వభౌమః శూరసేనేషు వై నృప,
చిత్రకేతురితి ఖ్యాతో యస్యాసీత్ కామధుఙ్మహీ. ౧౦

తస్య భార్యాసహస్రాణాం సహస్రాణి దశాభవన్,

ఏవం రాజ్ఞా పృష్టో ముని రిత్యాహేత్యాహ సూతః (పరీక్షిత ఇతి) అథ రాజ్ఞః ప్రశ్నానంతరం అథ నను హే శౌనకాదయః ! ఇతి వార్థః. పరీక్షితః సమీచీనం ప్రశ్న మాకర్ణ్య ప్రతినంద్యాహో సాధు పృష్ట మిత్యభినంద్య. కథంభూతస్య పరీక్షితః శ్రద్దధానస్య ఉత్తరశ్రవణవిషయకత్వరాయుక్తస్య ఉత్తరే విస్రంభయుక్తస్య వా ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్. ౮

తదేవాహ మునిః (శృణుష్వేత్యాదినాఽధ్యాయత్రయేణ.) తావద్వృత్రస్య భగవద్భక్తిర్న తజ్జన్మనా లబ్ధా కింతు పూర్వజన్మనైవేతి వక్తుం తావత్ తస్య పూర్వజన్మవృత్తాంతం వక్ష్యన్ తచ్ఛ్రవణాయ రాజాన మాజ్ఞాపయతి శృణుష్వేతి. హే రాజన్ ! ఇమం వక్ష్యమాణ మితిహాసం అవహితః సమాహితచిత్తో యథా యథావచ్ఛృణు. కథంభూతం? ద్వైపాయనముఖా దస్మత్పితృసకాశాత్ నారదాత్ దేవలాచ్చ శ్రుతం మయేతి శేషః. యథా ద్వైపాయనాదిభ్యః శ్రుతం తథా కథయతో మత్తః శృణ్వితి వాన్వయః. శ్రుతం ద్వైపాయనా దిత్యాదినాఽస్యేతిహాసస్యాప్తప్రణీతత్వసూచనాత్ కేవలాస్మద్బుద్ధిపరికల్పితత్వశంకామూలకోఽస్మిన్నానాదరః కార్య ఇత్యుక్తం భవతి. ౯

తదేవేతిహాస మాహ (ఆసీదిత్యాదినా) హే నృప ! ఇంద్రేణ హతో యో వృత్రః స పూర్వస్మిన్ జన్మని చిత్రకేతురితి ప్రసిద్ధః సార్వభౌమః కృత్స్నభూమే రధిపతిః శూరసేనేషు జనపదేష్వాసీత్ తం విశినష్టి - యస్య చిత్రకేతో రియం మహీ కామధుక్ కామ్యంత ఇతి కామాః ఇష్టార్థాః తాన్ దోగ్ధి ప్రపూరయతీతి తథాసీత్. ౧౦

తస్య చిత్రకేతో ర్భార్యాసహస్రాణాం దశసహస్రాణ్యభవన్ కోటిసంఖ్యాకా భార్యా

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

సాంతానికశ్చాపి నృపో న లేభే తాసు సంతతిమ్. ౧౧

రూపౌదార్యవయోజన్మవిద్యైశ్వర్యశ్రియాదిభిః,
సంపన్నస్య గుణైః సర్వైశ్చింతా వంధ్యాపతే రభూత్. ౧౨

న తస్య సంపదః సర్వా మహిష్యో వామలోచనాః,
సార్వభౌమస్య భూశ్చేయ మభవన్ ప్రీతిహేతవః. ౧౩

తస్యైకదా తు భవన మంగిరా భగవానృషిః,
లోకా ననుచరన్నేతా నుపాగచ్ఛ ద్యదృచ్ఛయా. ౧౪

అభవన్నిత్యర్థః. న చ నృప శ్చిత్రకేతుః సాంతానికః సంతానార్థ్యపి తాసు భార్యాసు సంతతిం ప్రజాం న లేభే న ప్రాప్తవాన్. యద్వా సాంతానికః స్వయం సంతానార్థోఽపి పుత్రోత్పాదనశక్తిమానపి తాసు సంతతిం న లేభే. సర్వాస్తా వంధ్యా దైవయోగేనోద్వాహితా ఇతి భావః, ౧౧

(రూపేతి.) రూపాదిభిః సర్వైర్గుణైః ధర్మైః సంపన్నస్య యుక్తస్యాపి తస్య వంధ్యానాం సంతానరహితానాం భార్యాణాం పత్యు రత ఏవ చింతా పుత్రలాభప్రయుక్తా అభూత్. తత్ర రూపం లావణ్య మౌదార్యం సత్పాత్రే ద్రవ్యవినియోగశీలత్వం వయో యౌవనం జన్మ సత్కులప్రసూతత్వం విద్యా శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం ఐశ్వర్యం సార్వభౌమత్వం శ్రీ ర్భోగ్యభోగోపకరణాదిసంపత్. ఏతే చింతారహితప్రీతిహేతవః అథాప్యపుత్రత్వమేకం సదా చింతాహేతు రాసీదితి భావః. ౧౨

తదేవాహ (నేతి) తస్యాపుత్రత్వప్రయుక్తచింతాక్రాంతస్య సార్వభౌమస్య చిత్రకేతోః సర్వాః సంపదః వామలోచనాః సుందరలోచనాః. లోచనగ్రహణ మన్యేషామపి అవయవానా ముపలక్షణం. మహిష్యశ్చేయం కృత్స్నా భూమిశ్చ ప్రీతిహేతవో నాభవన్. ౧౩

ఏవం సర్వసంపత్సు ప్రీతిరహితస్య కేవలం పుత్రార్థమేవ చింతయతస్తస్య చిత్రకేతో ర్భవనం గృహం ప్రతి భగవా నంగిరా ఋషిః సిద్ధః జ్ఞానకాష్ఠాం ప్రాప్తః అత ఏవ యదృచ్ఛయా లోకాననుచరన్ కదాచి దుపాగతః ప్రాప్తః. ౧౪

తం పూజయిత్వా విధివత్ ప్రత్యుత్థానార్హణాదిభిః,
కృతాతిథ్య ముపాసీదత్ సుఖాసీనం సమాహితః ౧౫

మహర్షి స్త ముపాసీనం ప్రశ్రయావనతం క్షితౌ,
ప్రతిపూజ్య మహారాజ సమాభాష్యేద మబ్రవీత్. ౧౬

అంగిరా ఉవాచ—

అపి తేఽనామయం స్వస్తి ప్రకృతీనాం తథాఽఽత్మనః,
యథా ప్రకృతిభి ర్గుప్తః పుమాన్ రాజాపి సప్తభిః. ౧౭

ఆత్మానం ప్రకృతిష్వద్ధా నిధాయ శ్రేయ ఆప్నుయాత్,
రాజ్ఞా తథా ప్రకృతయో నరదేవాహితాదయః. ౧౮

త మాగత మంగిరసం యథావిధి ప్రత్యుత్థానార్ఘ్యపాద్యాదిభిః సంపూజ్యాతిథ్యం కృత్వా భోజనాదిభిః సత్కృత్యేత్యర్థః. సుఖాసనోపవిష్టమంగిరస ముపాసీదత్ తస్య సమీప ఉపవిష్టవాన్ కథంభూతః సన్ సమాహితః సంయతచిత్తః సన్. ౧౫

ఉపాసీన ముపవిష్టం క్షితౌ ప్రశ్రయేణావనతం నమ్రం తం చిత్రకేతుం ప్రతిపూజ్య అహో తవ వినయాదిసంపత్తిరితి బహూసంమాన్య సమాభాష్య సంభాషణాభిముఖం కృత్వా మహర్షి రంగిరా ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్. ౧౬

తదేవాహ (అపీతి.) అపిశబ్దః కుశలప్రశ్నద్యోతకః. తే తవానామయ మారోగ్య మప్యస్తి. కిలేతి ప్రశ్నః. ఆత్మనాం స్వసంబంధినీనాం ప్రకృతీనాం స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గ బలాత్మకానాం సప్తానామపి స్వస్తినను ? సర్వస్మిన్ సతి విశేషేణ ప్రకృతీనాం స్వస్తి కథం పృచ్ఛతీత్యత్రాహ (యథేతి సప్తభిః.) ప్రకృతిభిః మహదహంకారతన్మాత్రైః యథా పుమాన్ జీవః గుప్తః రక్షితో భవతి ప్రకృత్యాయత్తః సుఖీ భవతి. ౧౭

తథా రాజాపి స్వామ్యాదిషు సప్తసు ప్రతిష్ఠాప్యాత్మానం సాక్షాన్నిధాయాత్మానం ప్రకృత్యధీనం కృత్వేత్యర్థః. శ్రేయః సుఖం ప్రాప్నుయాత్, రాజ్యభారం ప్రకృతిషు నిధాయ నిర్భరః సుఖాన్యనుభూయాదిత్యర్థః. అతః ప్రకృతీనామేవ తావత్ స్వస్తి పృచ్ఛామీతి భావః. ఏవం రాజ్ఞః శ్రేయః ప్రకృత్యధీన మిత్యుక్తమ్. అథ ప్రకృతీనాం శ్రేయో రాజాధీన మిత్యాహ రాజ్ఞేతి. హే నరదేవ ! తయా ప్రకృతయోఽపి రాజ్ఞా హేతునా హితాదయః హిత మిష్ట మాదిశబ్దా దనిష్టపరిహారశ్చ యేషాం తాదృశా భవంతి. అహితాధయ ఇతి పాఠే అ సమంతాద్ధతా ఆధయః యేషాం నిరస్తమనోదుఃఖా భవంతీత్యర్థః. ౧౮

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

అపి దారాః ప్రజామాత్యా భృత్యాః శ్రేణ్యోఽథ మంత్రిణః,
పౌరా జానపదా భూపా ఆత్మజా వశవర్తినః. ౧౯

యస్యాత్మానువశశ్చేత్ స్యాత్ సర్వే తద్వశగా ఇమే,
లోకాః సపాలా యచ్ఛంతి సర్వే బలి మతంద్రితాః. ౨౦

ఆత్మనః ప్రీయతే నాత్మా పరతః స్వత ఏవ వా,
లక్షయేఽలబ్ధకామం త్వాం చింతయా శబలం సుఖమ్. ౨౧

ఏవం వికల్పితో రాజన్ విదుషా మునినాపి సః,

ఏవం రాజ్ఞః ప్రకృతీనాం చాన్యోన్యశ్రేయఃప్రాపకత్వ ముక్తమ్. నను యది రాజ్ఞః శ్రేయః ప్రకృత్యధీనం తర్హి రాజ్ఞః స్వాతంత్ర్యభంగ స్తత్రాహ (అపీతి.) యస్య రాజ్ఞో దారాః భార్యాః ప్రజాః అమాత్యాః కర్మసహాయాః శ్రేణ్యః తాంబూలికాదయః మంత్రిణః మంత్రేషు సహాయభూతాః మిత్రాణి పౌరాః పురవాసినః జానపదాః దేశాంతరాధిపతయో భూపాః ఆత్మజాశ్చ వశవర్తినః వశంగతాః స ఏవ ప్రకృతిష్వాత్మానం నిధాయ శ్రేయః ఆప్నుయా దిత్యర్థః. ౧౯

కస్యైతే వశవర్తినః స్యుః తత్రాహ(యస్యేతి.) యస్య రాజ్ఞః ఆత్మా మనోఽనువశః వశంగతః న తు విషయపరః స్యాత్, జితేంద్రియస్యేతి భావః తస్యైవ వశంగతాః సర్వే ఇమే పూర్వోక్తాః దారాదయః పాలకైః సహితాః సర్వే లోకాశ్చాతంద్రితాః జాగరూకాః సంతో బలిం హరంతి. యద్వా యస్యాత్మానువశ స్తస్యైవేమే సర్వే దారాదయో వశంగతాః యస్యేమే దారాదయో వశంగతాః తస్యైవ సర్వే లోకాః సపాలా బలిం హరంతీతి వాఽన్వయః. ఉపాయనసమర్పణద్వారా సేవంత ఇత్యర్థః. ౨౦

త్వదుక్తరీత్యా జితేంద్రియస్య మమ సర్వం వశే వర్తత ఇతి చేత్తర్హ్యసంతోష స్తవ కుత ఇత్యాహ (ఆత్మన ఇతి) ఆత్మనః స్వస్య తవాత్మా మనః న ప్రీయతే న తుష్యతి, తత్కిం పరతో వా స్వతో వా హేతోః కథ మసంతోషో జాయతే మమేత్యత్రాహ - అలబ్ధకామ మప్రాప్తాభిలాషం త్వాం లక్షయేఽనుపశ్యామి. తత్కుతః? యత శ్చింతయా తవ ముఖం శబలం విచ్ఛాయం, అనాహ్లాద ముపలక్ష్యతే ౨౧

ఏవ మంగిరసా పృష్ట శ్చిత్రకేతుః స్వమనీషితం విజ్ఞాపితవాన్ ఇత్యాహ మునిః (ఏవమితి) విదుషా చిత్రకేతోరభిప్రేతం జానతాపి మునినా ఏవం ఇత్థం వికల్పితః స్వతః పరతో వా తవాసంతోష

ప్రశ్రయాఽవనతోఽభ్యాహ ప్రజాకామ స్తతో మునిమ్. ౨౨

చిత్రకేతు రువాచ—

భగవన్ కిం న విదితం తపోజ్ఞానసమాధిభిః,
యోగినాం ధ్వస్తపాపానాం బహిరంతశ్శరీరిషు ౨౩

తథాపి పృచ్ఛతో బ్రూయాం బ్రహ్మన్నాత్మని చింతితమ్,
భవతో విదుషశ్చాపి చోదిత స్త్వదనుజ్ఞయా ౨౪

లోకపాలై రపి ప్రార్థ్యా సామ్రాజ్యైశ్వర్యసంపదః,
న నందయం త్యప్రజం మాం క్షుత్తృట్కామమివాపరే ౨౫

ఇత్యేవం వికల్పపూర్వకం పృష్టః చిత్రకేతుః ప్రజాకామః పుత్రం కామయమానః తావత్ ప్రశ్రయేణ వినయేన నమ్రః ముని మంగిరస మాహ. ౨౨

తదేవాహ (భగవన్నిత్యాదినా తద్విధేహి న ఇత్యంతేన.) హే భగవన్! తపోజ్ఞానసమాధిభిః కర్మయోగజ్ఞానయోగభగవద్భక్తియోగైః ధ్వస్తం నిరస్తం పాపం జ్ఞానావరకం పుణ్యపాపాత్మకం కర్మ యై స్తేషాం భవాదృశానాం యోగినాం, దేహిష్వంతర్బహిశ్చావిదితం కిం; న్వస్తి శరీరిణాం అంతర్బాహ్యగతం చ భవద్భిః సర్వం విదితమేవేత్యర్థః ౨౩

తథాపి సర్వజ్ఞస్య జ్ఞాతత్వేఽపి హే బ్రహ్మన్! ఆత్మని మదంతఃకరణే చింతితమర్థం పృచ్ఛత స్తవ బ్రూయాం కథయామి. కథంభూతః? విదుషా చాపి మదభిప్రేతం జానతాఽపి భవతా చోదితోఽభిప్రేతకథనాయ ప్రేరితః త్వదనుజ్ఞయా బ్రూయాం యద్యనుజ్ఞాపయసి తర్హి బ్రూయామితి స్వస్య వినయాదిసంపత్తిః సూచితా. ౨౪

తావత్ స్వస్య పుత్రలాభప్రయుక్తాయాః చింతాయాః వితరా మనివృత్తిహేతుత్వం వదన్ చింతితమాహ (లోకపాలై రితి.) లోకపాలై రపి ప్రార్థ్యాః తేషామపి దుర్లభా ఇతి భావః. సామ్రాజ్యం సార్వభౌమత్వం తద్రూపం యదైశ్వర్యం తత్ప్రయుక్తాః సంపదః భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధయః అప్రజ మపుత్రం మాం న నందయంతి న సుఖయంతి యథా క్షుత్తృడ్భ్యా మన్నపానాదికం కామయమాన మితరే స్రక్చందనవనితాదయో న సుఖయంతి తద్వత్ ౨౫

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

తతః పాహి మహాభాగ! పూర్వైః సహ గతం తమః,
యథా తరేమ దుస్తారం ప్రజయా తద్ విధేహి నః. ౨౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యర్థితః స భగవాన్ కృపాలు ర్బ్రహ్మణః సుతః.
శ్రపయిత్వా చరుం త్వాష్ట్రం త్వష్టార మయజద్ విభుః ౨౭

జ్యేష్ఠా శ్రేష్ఠా చ యా రాజ్ఞో మహిషీణాం చ భారత.
నామ్నా కృతద్యుతి స్తస్యై యజ్ఞోచ్ఛిష్ట మదాద్ ద్విజః ౨౮

అథాహ నృపతిం రాజన్ భవితైక స్తవాత్మజః,
హర్షశోకప్రద స్తుభ్య మితి బ్రహ్మసుతో యయౌ ౨౯

తత్ తస్మాత్ హే మహాభాగ! పూర్వైరస్మత్పిత్రాదిభిః సహ మయా గతం ప్రాప్తం దుస్తారం తమో నరకం యథా ప్రజయా పుత్రేణ హేతునా యథా తరేమ తథా విధేహి. తథాఽనుగ్రహాణేత్యర్థః అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి ఇతి కింవదంతీ మనుసృత్య పూర్వైః సహ గతం తమ ఇత్యుక్తం "ప్రజయా పితృభ్య" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ప్రజాయా అభావే పితృఋణానివృత్తేః అప్రజస్య తమః ప్రాప్తిం సిద్ధవత్కృత్వా గత మిత్యుక్తమ్ ౨౬

ఏవముక్తోఽంగిరాః తమనుగృహ్ణన్ పుత్రకామేష్ట్యా యాజయిత్వా యజ్ఞోచ్ఛిష్టం హవి ర్భార్యాయై ప్రదాయ యయావిత్యాహ మునిః (ఇతీతి ఇతి) ఇత్థం చిత్రకేతునాఽభ్యర్థితో యాచితః స భగవాన్ బ్రహ్మణః చతుర్ముఖస్య సుతో విభు రంగిరాః కృపాలు రత ఏవ త్వాష్ట్రం త్వష్టృదేవతాకం చరుం శ్రపయిత్వా పాచయిత్వా తేన చరుణా త్వష్టార మయజత్ అయాజయత్, స్వయ మార్త్విజ్యకరణేనేష్టవాన్ వా తతో హే భారత! రాజ్ఞ శ్చిత్రకేతో ర్భార్యాణాం మధ్యే యా జ్యేష్ఠా శ్రేష్ఠా చ నామ్నా కృతద్యుతిరితి ప్రసిద్ధా భార్యా తస్యై యజ్ఞోచ్ఛిష్టం యజ్ఞశిష్టం హవిః విప్రోఽంగిరా అదా ద్దత్తవాన్ ౨౭-౨౮

అథాంగిరా నృపతిం చిత్రకేతు మాహ-ఉవాచ తదేవాహ హే రాజన్ చిత్రకేతో! తవ పుత్రో భవితా జనిష్యతే కథంభూతః? తుభ్యం హర్షశోకప్రదః జన్మనా హర్షం మరణేన శోకం చ ప్రదదాతీతి తథా ఇత్యేవ ముక్త్వా బ్రహ్మణః సుతోఽంగిరా యయౌ గతః. ౨౯

సాపి తత్ప్రాశనాదేవ చిత్రకేతో రధారయత్.
గర్భం కృతద్యుతి ర్దేవీ కృత్తికాగ్నే రివాత్మజమ్. ౨౦

తస్యా అనుదినం గర్భః శుక్లపక్ష ఇవోడుపః,
వవృధే శూరసేనేశతేజసా శనకై ర్నృప ౨౧

అథ కాల ఉపావృత్తే కుమారః సమజాయత,
జనయన్ శూరసేనానాం శృణ్వతాం పరమాం ముదమ్ ౨౨

హృష్టో రాజా కుమారస్య స్నాతః శుచి రలంకృతః,
వాచయిత్వాఽఽశిషో విప్రైః కారయామాస జాతకమ్ ౨౩

తేభ్యో హిరణ్యం రజతం వాసాంస్యాభరణాని చ,
గ్రామాన్ హయాన్ గజాన్ ప్రాదాద్ ధేనూనా మర్బుదాని షట్. ౨౪

తతః సా కృతద్యుతిః చిత్రకేతో ర్భార్యా తస్య యజ్ఞావశిష్టస్య ప్రాశనాత్ భక్షణా దేవ హేతో శ్చిత్రకేతోః సకాశాత్ పుత్రరూపం గర్భ మధారయత్ ధృతవతీ యథా కృత్తికాఽగ్నేః సకాశా ద్గర్భం కుమారరూపం దధార తద్వత్ ౨౦

తస్యాం కృతద్యుతా వనుదినం శుక్లపక్షే ఉడుప శ్చంద్ర ఇవ శూరసేనానాం ఈశస్య చిత్రకేతోః తేజసా వీర్యేణ గర్భః శనై ర్వవృధే ఏధామాస. ౨౧

అధకాలే దశమాసాత్మకే కాలే ఉపావృత్తే గతే సతి కుమారః పుత్రః సమజాయత. కథం భూతః సః రాజ్ఞః పుత్రోత్పత్తిం శృణ్వతాం శూరసేనదేశస్థానాం జనానాం పరమాం ముదం హర్షం జనయన్ ఉత్పాదయన్ సన్. ౨౨

తతః హృష్టో హర్షయుక్తో రాజా చిత్రకేతుః సద్య ఏవ స్నాత్వా శుచి రుదారమనాః వస్త్రాదిభి రలంకృతశ్చ కుమారస్య విప్రై రాశిషో వాచయిత్వా జాతకం జాతకర్మ కారయామాస. ౨౩

తత స్తేభ్యో విప్రేభ్యో హిరణ్యాదీన్ ధేనూనాం షడర్బుదాని చ ప్రాదాత్ ప్రదత్తవాన్. అత్ర హయా అశ్వా అర్బుదం దశ కోటయః శతకోటిర్వాఽర్బుదం "ప్రయుతం చార్బుదం చ" ఇతి

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

వవర్ష కామ మన్యేషాం పర్జన్య ఇవ దేహినామ్,
ధన్యం యశస్య మాయుష్యం కుమారస్య మహామనాః ౩౫

కృచ్ఛ్రలబ్ధేఽథ రాజర్షే స్తనయేఽనుదినం పితుః,
యథా నిఃస్వస్య కృచ్ఛ్రాప్తే ధనే స్నేహోఽన్వవర్ధత ౩౬

మాతు స్త్వతితరాం పుత్రే స్నేహో మోహసముద్భవః,
కృతద్యుతేః సపత్నీనాం ప్రజాకామజ్వరోఽభవత్. ౩౭

చిత్రకేతో రతిప్రీతి ర్యథా దారే ప్రజావతి,
న తథాఽన్యేషు సంజజ్ఞే బాలం లాలయతోఽన్వహమ్. ౩౮

తాః పర్యతప్య న్నాత్మానం గర్హయంత్యోఽభ్యసూయయా,
ఆనపత్యేన దుఃఖేన రాజ్ఞ శ్చానాదరేణ చ ౩౯

ప్రయుతానంతరం నిర్దేశాత్ తథాన్యేభ్యోఽపి బంధుభృత్యాదిభ్యః కామాన్ ఇష్టార్థాన్ పర్జన్య ఇవ వవర్ష ధనకరం యశస్కరం పుత్రస్యాయుష్కరం చ యథా భవతి తథా వవర్షేతి క్రియావిశేషణాన్యేతాని. ౩౪-౩౫

అథ కృచ్ఛ్రలబ్ధే బహుప్రయాసలబ్ధే తనయే పితూ రాజర్షే శ్చిత్రకేతోః స్నేహోఽన్వవర్ధత అన్వైధత. యథా నిఃస్వస్య నిర్ధనస్య పుంసః కృచ్ఛ్రాప్తే కష్టలబ్ధే ధనే స్నేహోఽన్వవర్ధతే తద్వత్ ౩౬

తథా మాతురపి కృతద్యుతే స్తనయేఽతితరాం నితరాం మోహసముద్భవః స్నేహ అన్వవర్ధత. మోహాత్ సముద్భవో యస్య మోహస్య సముద్భవో యస్మాదితి వా. తదా కృతద్యుతేః సపత్నీనాం ప్రజాకామజ్వరః పుత్రాభిలాషరూపసంతాపోఽభవత్ ౩౭

తదాఽనుదినం పుత్రం లాలయత శ్చిత్రకేతోః ప్రజావతి పుత్రవత్యాం దారే భార్యాయాం కృతద్యుతౌ యథాఽతిప్రీతి స్తథేతరేషు దారేషు ప్రీతి ర్నాసీత్ ౩౮

తతస్తావత్ సపత్న్యః ఆత్మసు రాజ్ఞోఽనాదరేణానపత్యేన అపుత్రత్వనిమిత్తేన దుఃఖేన చ పుత్రవత్యాం సపత్న్యాం కృతద్యుతా వభ్యసూయయా ఆత్మానం నిందయంత్యః పర్యతప్యన్ పరితప్తా బభూవుః. ౩౯

ధిగప్రజాం స్త్రియం పాపాం పత్యుశ్చాఽగృహసమ్మతామ్,
సుప్రజాభిః సపత్నీభి ర్దాసీమివ తిరస్కృతామ్. ౪౦

దాసీనాం కో ను సంతాపః స్వామినః పరిచర్యయా,
అభీక్ష్ణం లబ్ధమానానాం దాస్యా దాసీవ దుర్భగాః. ౪౧

ఏవం సందహ్యమానానాం సపత్న్యాః పుత్రసంపదా.
రాజ్ఞోఽసమ్మతవృత్తీనాం విద్వేషో బలవా నభూత్. ౪౨

విద్వేషనష్టమతయః స్త్రియో దారుణచేతసః,
గరం దదుః కుమారాయ దుర్మర్షా నృపతిం ప్రతి. ౪౩

కృతద్యుతి రజానంతీ సపత్నీనా మఘం మహత్,
సుప్త ఏవేతి సంచింత్య నిరీక్ష్య వ్యచరద్ గృహే. ౪౪

గర్హాపూర్వకపరితాపం తాసాం దర్శయతి (ధిగితి ద్వాభ్యామ్.) అప్రజాం అపుత్రవతీం అత ఏవ పాపాం మాదృశీం స్త్రియం ధిక్ మాదృశీ స్త్రీ నింద్యేత్యర్థః నింద్యత్వే హేతూన్ వదంత్యః స్త్రియం విశింషంతి-పత్యుశ్చాగృహసంమతాం గృహే సంమతేష్టా గృహసమ్మతా తథా న భవతీత్య గృహసమ్మతా. పత్యుః గృహేఽసంమతాం ఇత్యర్థః. కించ సుప్రజాభిః శోభనాపత్యవతీభిః సపత్నీభిర్దాసీ మివ। తిరస్కృతాం తుచ్ఛీకృతామ్ ౪౦

కిం చ దాస్యపేక్షయాఽప్యపుత్రా నారీ నింద్యేత్యాత్మనో గర్హయంతే(దాసీనామితి) దాసీనాం కోను సంతాపః న కోఽపి సంతాపోఽస్తి తత్ర హేతుః-పరిచర్యయా సేవయా స్వామినః సకాశా దభీక్ష్ణం పునః పునః లబ్ధః కామః ఇష్టారో యాభిస్తాసాం స్వామినః పరిచర్యయా లబ్ధకామానా మితి వాఽన్వయః, అతో వయం దాస్యాః దాసీవ దుర్భగాః. ౪౧

ఏవం సపత్న్యాః కృతద్యుతేః పుత్రసంపదా నితరాం దహ్యమానచిత్తానాం రాజ్ఞః చిత్రకేతో ర్న సంమతా, వృత్తి ర్జీవనం యాసాం తాసాం బలవాన్ విద్వేషోఽభూత్. ౪౨

తతో నృపతిం చిత్రకేతుం దుర్మర్షా అసహమానా స్తద్విద్వేషేణ నష్టవివేకాః క్రూరచిత్తాః స్త్రియః కుమారాయ గరం విషం దదుః. ౪౩

సపత్నీనాం మహదఘం గరదానరూప మజానతీ కృతద్యుతిః కేవలం కుమారం వీక్ష్య సుప్త ఏకేతి మత్వా గృహే వ్యచరత్ సంచచార ౪౪

షష్ఠస్కంధే — చతుర్దశోఽధ్యాయః

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

శయానం సుచిరం బాల ముపధార్య మనీషిణీ,
పుత్ర మానయ మే భద్రే ఇతి ధాత్రీ మజోదయత్. ౪౫

సా శయాన ముపవ్రజ్య దృష్ట్వా చోత్తారలోచనమ్,
ప్రాణేంద్రియాత్మభి స్త్యక్తం హతాస్మీ త్యపత ద్భువి ౪౬

తస్యా స్తదాకర్ణ్య భృశాతురం స్వరం ఘ్నంత్యాః కరాభ్యా మురఉచ్చకై రపి,
ప్రవిశ్య రాజ్ఞీ త్వరయాఽఽత్మజాంతికం దదర్శ బాలం సహసా మృతం సుతమ్ ౪౭

పపాత భూమౌ పరివృద్ధయా శుచా ముమోహ విభ్రష్టశిరోరుహాంబరా. ౪౮

తతో నృపాంతఃపురవర్తినో జనా నరాశ్చ నార్యశ్చ నిశమ్య రోదనమ్,

కుమారం సుచిరతరం సుప్త ముపధార్య విజ్ఞాయ మనీషిణీ పుత్రలాలనవిషయకబుద్ధిమతీ కృతద్యుతిః హే భద్రే! మే పుత్ర మానయేతి ధాత్రీం స్తన్యదాయినీ మచోదయత్. ౪౫

సా ధాత్రీ శయానం సుప్తం తం ఉపవ్రజ్య కుమారసమీపం గత్వా ఉత్తారే ఉద్గతే తారకే కనీనికే యయో స్తే లోచనే యస్య తాదృశం ప్రాణై రింద్రియై రాత్మనా జీవేన చ త్యక్తం దృష్ట్వా హా హతాస్మీతి క్రోశంతీ భువ్యపతత్ ౪౬

కరాభ్యా ముచ్చై రతితరాం ఉరో ఘ్నంత్యాః తాడయంత్యా స్తస్యా ధాత్ర్యాః నితరా మాతురం దుఃఖయుక్తం దీనం స్వరమాకర్ణ్య రాజ్ఞీ కృతద్యుతిః త్వరయా ఆత్మజస్యాంతికం ప్రవిశ్య సహసా సర్వథా మృతమేవ బాలం సుతం దదర్శ. ౪౭

తతః భూమౌ పపాత, తథా పరివృద్ధయా ఏధమానయా శుచా శోకేన ముమోహ విచిత్తాఽభూత్. మోహమేవ దర్శయితుం తాం విశినష్టి-విభ్రష్టశిరోరుహాంబరా విభ్రష్టాః విలులితాః శిరోరుహాః కేశాః అంబరే చ యస్యాః సా. ౪౮

తతః నృపస్యాంతఃపురవాసినో జనాః, హే నృపేతి సంబోధనం వా, జనానేవాహ (నరా నార్యశ్చేతి.) నరా నార్యశ్చ సర్వే జనా రోదన మాకర్ణ్య కుమారసమీప మాగత్య రాజ్ఞా సహ తుల్యదుఃఖాః

ఆగత్య తుల్యవ్యసనాః సుదుఃఖితాః తాశ్చ వ్యలీకం రురుదుః కృతాగసః ౪౯

శ్రుత్వా మృతం పుత్ర మలక్షితాంతకం వినష్టదృష్టిః ప్రపతన్ స్ఖలన్ పథి,
స్నేహానుబంధైధితయా శుచా భృశం విమూర్ఛితోఽనుప్రకృతి ర్ద్విజై ర్వృతః. ౫౦

పపాత బాలస్య స పాదమూలే మృతస్య విస్రస్తశిరోరుహాంబరః,
దీర్ఘం శ్వసన్ బాష్పకలోపరోధతో నిరుద్ధకంఠో న శశాక భాషితుమ్ ౫౧

పతిం నిరీక్ష్యోరుశుచార్పితం తదా మృతం చ బాలం సుతమేకసంతతిమ్,
జనస్య రాజ్ఞీప్రకృతేశ్చ హృద్రుజం సతీ దధానా విలలాప చిత్రధా. ౫౨

స్తనద్వయం కుంకుమగంధమండితం నిషించతీ సాంజనబాష్పబిందుభిః,

సుదుఃఖితా బభూవుః. తదా కృతాగసః గరదానేన కృతాపరాధా అపి తాః సపత్న్యః సమాగత్య వ్యలీకం నిష్కపటమివ యద్వా సకపటం యథా తథా మిథ్యా వా రురుదుః. స్వాపరాధం ప్రచ్ఛాదయితు మితి భావః. ౪౯

న లక్షితః మృత్యుహేతుః యస్య తం మృతం సుతం శ్రుత్వా స చిత్రకేతుః దుఃఖితోఽభూదితి శేషః. తదేవాహ (వినష్టదృష్టిరితి.) పుత్రే స్నేహానుబంధః తేనానుబద్ధః తేన హేతునా ఏధితయా వర్ధితయా శుచా శోకేనాతీవ పీడితః, అత ఏవ వినష్టదృష్టిః యస్య అతఏవ క్వచిత్ప్రపతన్ క్వచిచ్చ స్ఖలన్ క్వచిద్విమూర్ఛితః స రాజరాజః చిత్రకేతు రనుసృత్య గచ్ఛద్భిః ప్రకృతిభిః అమాత్యాదిభిః ద్విజైశ్చ పరివృతః. ౫౦

మృతస్య బాలస్య పాదమూలే పపాత. కథంభూతః? విభ్రష్టా శిరోరుహాః అంబరే చ యస్య దీర్ఘం యథా తథా శ్వసన్ శ్వాసం ముంచన్. బాష్పకలాభిః అశ్రుబిందుభిః ఉపరోధతః సంభృతత్వేన నిరుద్ధః కంఠో యస్య తాదృశః భాషితుం కించిదపి వక్తుం న శశాక నాశక్నోత్ ౫౧

తదోరుశుచా మహతా శోకేనార్పితం వ్యాప్తం పతిం తథైకమేవ సంతతిరూపం మృతం బాలం పుత్రం చ నిరీక్ష్య జనస్య రాజ్ఞః ప్రకృతే రమాత్యాదేశ్చ హృద్రుజం మనఃపీడాం దధానా పుష్ణంతీ సతీ కృతద్యుతిః, రాజ్ఞీతి పాఠే-సతీ రాజ్ఞీ జనస్యప్రకృతేశ్చ హృద్రుజం దధానా సతీ చిత్రధాఽనేకప్రకారం విలలాప. ౫౨

చిత్రధా విలాపమేవ ప్రపంచయతి (స్తనద్వయ మిత్యాదినా కలాగిరిస్త ఇత్యంతేన.) తావత్

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

వికీర్యకేశాన్ విగలత్స్రజః సుతం శుశోచ చిత్రం కురరీవ సుస్వరమ్. ౨౩

అహో విధాత స్త్వమతీవ బాలిశో యస్త్వాత్మసృష్ట్యప్రతిరూప మీహసే,
పరేఽనుజీవత్యపరస్య యా మృతి ర్విపర్యయశ్చే త్త్వమసి ధ్రువః పరః. ౨౪

న హి క్రమశ్చే దిహ మృత్యుజన్మనోః శరీరిణా మస్తు తదాఽఽత్మకర్మభిః,
యః స్నేహపాశో నిజసర్గవృద్ధయే స్వయం కృతస్తే తమిమం వివృశ్చసి. ౨౫

కుంకుమగంధేన కుంకుమమిశ్రహరిచందనేన మండితం భూషితం స్తనద్వయ మంజనయుక్తైః బాష్పబిందుభి రశ్రుబిందుభిః నిషించంతీ విగలంతీ స్రక్ యేభ్య స్తాన్ వికీర్య కురరీవ పుత్రం ప్రతి సుస్వరం చిత్రం యథా తథా శుశోచ ౨౩

హే విధాత స్త్వమహో బాలిశః మూర్ఖః నిష్కృపో వా, కుతః? య స్త్వమాత్మసృష్టేః స్వకర్తృకసృష్టేః పిత్రాదిక్రమనిబద్ధాయా అప్రతిరూపం అననురూపం ఈహసే చేష్టసే తదేవాహ - పరే ప్రాక్కాలజాతే పిత్రాదౌ అనుజీవతి సత్యపరస్య పశ్చాత్కాలజాతస్య పుత్రాదే ర్యా మృతి ర్మరణమితి తదేతదప్రతిరూపమిత్యర్థః విపర్యయశ్చేద్యద్యుక్తవిపర్యయ ఏవ స్యాత్ పుత్రాదౌ జీవతి పిత్రాదేరేవ మృతిః స్యాదిత్యర్థః తర్హి త్వం ధ్రువం నూనం పరః సర్వోత్కృష్టో భవేః, నియమేన తదభావాత్ త్వం బాలిశ ఏవేతి భావః యద్వా నను సృష్టిస్తు పిత్రాదిక్రమేణైవ మృతి స్త్వనియతేతి చే త్తర్హి త్వం ధ్రువం నూనం పరః సర్వోత్కృష్టోఽసీత్యధిక్షేపః. ధ్రువ ఇతి ప్రథమాంతపాఠే తు త్వం నిత్యః శత్రురసీత్యర్థః. ౨౪

నను తత్తత్కర్మానుసారేణ। ఉత్పత్తిమరణే స్తః, న చాత్ర క్రమోఽస్తి, న వా మమాత్రాపరాధోఽస్తీత్యత్రాహ (న హీతి) ఇహ ప్రకృతిమండలశరీరిణాం మృత్యుజన్మనోః ఉత్పత్తిమరణయోః క్రమో నాస్తి చేత్ పశ్చాజ్జాతే పుత్రే జీవత్యేవ పితా పూర్వం జాతో మ్రియత ఇత్యేవంవిధక్రమో నాస్తి చేదిత్యర్థః ఉత్పత్తిక్రమేణైవ మృతిక్రమో నాస్తి చేత్యర్థః, జన్మగ్రహణం దృష్టాంతార్థం. యథా జన్మని క్రమోఽస్తి తథా మృతౌ క్రమో నాస్తీతి చే త్తర్హ్యాత్మకర్మభిః స్వస్వకర్మభిరేవ తత్తదుత్పత్తిమృత్యాదికం సర్వమస్తు కిమీశ్వరేణ త్వయా కృత్యమస్తి? కర్మానుసారేణ ఫలప్రాపకోఽహమితిచేత్ తత్రాహ (య ఇతి) నిజసర్గవృద్ధయే తే త్వయా యః స్నేహపాశః పుత్రాదిషు స్నేహరూపః పాశః కృత స్తమిమం స్వయమేవ వివృశ్చసి. ఆర్షత్వాత్ ప్రార్థనాయాం లట్. ఛినత్సీత్యర్థః. ౨౫

త్వం తాత నార్హసి చ మాం కృపణా మనాథాం
త్యక్తుం విచక్ష్వ పితరం తవ శోకతప్తమ్,
అంజస్తరేమ భవతాప్రజదుస్తరం యద్
ధ్వాన్తం న యాహ్యకరుణేన యమేన దూరమ్. ౫౬.

ఉత్తిష్ఠ! తాత! త ఇమే శిశవో వయస్యాః
త్వా మాశ్రయంతి నృపనందన సంవిహర్తుమ్,
సుప్తశ్చిరం హ్యశనయా చ భవాన్ పరీతో
భుంక్ష్వ స్తనం పిబ శుచో హర నః స్వకానామ్. ౫౭

నాహం తనూజ దదృశే హతమంగళా తే
ముగ్ధస్మితం ముదితవీక్షణ మాననాబ్జమ్,
కిం వా గతోఽస్యపున రన్వయమన్యలోకం
నీతోఽఘృణేన న శృణోమి కలా గిరస్తే ౫౮

ఏవం దైవం ప్రత్యాక్రోశ్యాథ మృతం బాలకం ప్రతి విలలాప (త్వమితి,) హే తాత పుత్ర! మా మనాథా మేతద్దుఃఖసాగరాద్రక్షకరహితాం దీనాం దుఃఖితాం త్యక్తుం త్వం నార్హసి, తవ శోకేన తప్తం పితరం చిత్రకేతుం విచక్ష్వ పశ్య. యద్యస్మాత్ త్వత్కర్తృకాదవలోకనా ద్ప్రజదుస్తరమన పత్యత్వప్రయుక్తాదపి క్లేశాత్ దుస్తరం అప్రజత్వక్లేశస్తు యథాకథంచిత్ సోఢుం శక్యః. అయం తు నితరాం సోఢుమశక్య ఇతి భావః. ధ్వాంతం శోకం తరేమ యది న పశ్యసి తర్హ్యకరుణేన నిర్ఘృణేన యమేన కరణభూతేన దూరం నయ మామపి యమసమీపం నయేత్యర్థః ౫౬.

హే తాత! పుత్ర! త్వ ముత్తిష్ఠ. ఇమే వయస్యాః త్వత్సమానవయసః శిశవో బాలాః హే నృపనందన! త్వయా సహ సంవిహర్తుం త్వామాహ్వయంతి, కించ త్వం చిరం సుప్తః అశనయా క్షుధా చ పరీతో వ్యాప్తః అతః స్తన్యం దుగ్ధం పిబ స్వకానాం నోఽస్మాకం శుచో హరాపనుద ౫౭

హే తనూజ! పుత్రక! తే తవాననాబ్జం ముఖకమలమహం న దదృశే న దృష్టవతీ. కథంభూతం? ముగ్ధం సుందరం స్మితం యస్మిన్ ముదితవీక్షణం ముదితే చలత్ పక్ష్మణీ నేత్రే యస్మిన్ తాదృశం. అత ఏవ హతమంగళా హతం మంగళం యస్యాః సాఽహ మిదానీం అపి తవ కలా మధురా గిరః న శృణోమి నాశ్రౌషం, తర్హి కిమపునరన్వయం పునరాగమనరహిత మన్యలోకం లోకాంతరం ప్రత్యఘృణేన దైవేన నీతః ప్రాపితః గతోఽసి కిం వేత్యర్థః. ౫౮

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

శ్రీశుక ఉవాచ—

విలపంత్యా మృతం పుత్రమితి చిత్రవిలాపనైః,
చిత్రకేతు ర్భృశం తప్తో ముక్తకంఠో రురోద హ. ౫౯

తయో ర్విలపతోః సర్వే దంపత్యో స్తదనువ్రతాః,
రురుదుః స్మ నరా నార్యః సర్వ మాసీ దచేతనమ్. ౬౦

ఏవం కశ్మల మాపన్నం నష్టసంజ్ఞ మనాయకమ్,
జ్ఞాత్వాఽంగిరా నామ ముని రాజగామ సనారదః. ౬౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
చిత్రకేతువిలాపో నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః.

ఏవం దంపత్యోరన్యేషు చ భృశం శోకావిష్టేషు స నారదః పున రంగిరాః తత్రాయయా ఇత్యాహ మునిః (విలపంత్యా ఇతి.) మృతం పుత్రం ప్రతి చిత్రవిలాపనైః ప్రలపంత్యాః సత్యాః చిత్రకేతురపి నితరాం శోకేన తప్తోఽత ఏవ ముక్త ఉచ్చైఃస్వరయుక్తకంఠో, రురోద హేతి. ౫౯

తయోర్దంపత్యో రేవం విలపతోస్సతో స్తదనువ్రతాః సర్వే నరా నార్యశ్చ రురుదుః, ఇతరత్ సర్వజనజాతమచేతనప్రాయమాసీత్, చిత్రితప్రతిమా ఇవ బభూవురిత్యర్థః. ౬౦

(ఏవం) కశ్మలం మహద్దుఃఖమాపన్నం మత ఏవ నష్టసంజ్ఞం వివేకరహితం అనాయకం తత్త్వోపదేష్టృరహితం సముదాయం జ్ఞాత్వా శ్రీనారదేన దేవర్షిసహితోఽంగిరానామ మునిః ఆజగామాగతవాన్ ౬౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్వాక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్దశోఽధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఊచతు ర్మృతకోపాంతే పతితం మృతకోపమమ్,
శోకాభిభూతం రాజానం బోధయంతౌ సదుక్తిభిః. ౧

కోఽయం స్యాత్ తవ రాజేంద్ర భవా న్య మనుశోచతి,
త్వం చాస్య కతమః సృష్టౌ పురేదానీ మతఃపరమ్. ౨

యథా ప్రయాంతి సంయాంతి స్రోతోవేగేన వాలుకాః,
సంయుజ్యంతే వియుజ్యంతే తథా కాలేన దేహినః. ౩

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

ఏవం తత్రాగతా వంగిరోనారదౌ శోకాపనయనాయ తమూచతు రిత్యాహ మునిః (ఊచతురితి) మృతకోపాంతే శవసమీపే పతితం మృతకోపమం శవసదృశం, తత్ర హేతుః- శోకేనాభిభూతం తిరస్కృతవివేకం రాజానం చిత్రకేతుం సదుక్తిభిః ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యవేదినీభి రుక్తిభి ర్బోధయంతౌ వివేక ముత్పాదయంతా వూచతుః ౧

సదుక్తిభి ర్బోధనప్రకారమేవాహ (క ఇత్యాదినా వస్తుని కల్పిత ఇత్యంతేన,) తావజ్జీవానాం పరస్పరం నిరుపాధికసంబంధాభావా దౌపాధికసంబంధప్రయుక్తశోకమోహభయాదే ర్నిమిత్తసంబంధ స్యైవ నివృత్తే ర్న శోకహేతుర స్తీత్యాహతుః కోఽయమితి. హే రాజేంద్ర! యం ప్రతి భవా ననుశోచతి సోఽయం ప్రవాహరూపాయాం సృష్టౌ పురా భూతకాలే ఇదానీం వర్తమానకాలే ఇతః పరం భవిష్యత్కాలే వా తవ కః స్యాత్? త్వమప్యన్య శోచ్యమానస్య కతమః? యది జీవాత్మానం ప్రతి శోచసి తర్హి శోచ్యస్య జీవస్య తవ చ కః సంబంధః? కాలత్రయేఽపి నానేన తవ సంబంధ ఇత్యర్థః. ౨

దేహద్వారకపితృపుత్రసంబంధే నానుశోచామీత్యత్రోచతుః (యథేతి) స్రోతోవేగేన యథా వాలుకాః సికతాః కదాచిత్ సంయాంతి సంయుక్తా భవంతి, కదాచిచ్చ ప్రయాంతి విప్రయుక్తాశ్చ భవంతి, తథా కాలేన నిమిత్తేన దేహినోఽప్యన్యైర్దేహిభిః సహ సంయుజ్యతే వియుజ్యతే చ. దేహినాం పరస్పరం కాలకర్మాయత్తదేహద్వారకసంబంధ స్యౌపాధికత్వా దుపాధివిలయే తత్ప్రయుక్త సంబంధస్యాపి విలయాత్ విలీనసంబంధప్రయుక్తః శోకో న కార్య ఇతి భావః. ౩

(అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనం)

యథా ధానాసు వై ధానా భవంతి న భవంతి చ,
ఏవం భూతేషు భూతాని చోదితానీశమాయయా. ౪

వయం చ త్వం చ యే చేమే తుల్యకాలా శ్చరాచరాః,
జన్మమృత్వో ర్యథా పశ్చాత్ ప్రాఙ్నైవ మధునాపి భోః. ౫

భూతై ర్భూతాని భూతేశః సృజ త్యవతి హంత్యజః,

నను పితృపుత్రత్వాదిసంబంధో న కేవలమాత్మగతః నాపి దేహమాత్రగతః అపి తు విశిష్టగతః. అతో విశిష్టం ప్రత్యేవాహం విశిష్టరూపః శోచామీతి చేదేవమపి న శోకః కార్య ఇత్యాహతుః (యథేతి) యథా ధానాసు బీజేషు జాతిగుణాదివిశేషణవిశిష్టేషు తాదృశ్యో ధానా బీజాంతరాణి ఈశ్వరసంకల్పేన భవంత్యుత్పద్యంతే. అపాదానస్యైవాధికరణత్వవివక్షయా సప్తమీ న భవంతి నశ్యంతి చ. తథాభూతేభ్యః భూతాంతరాణ్యపీశ్వరమాయయోత్పద్యంతే నశ్యంతి చ. అప్రాణిభ్యోఽప్రాణినామివ ప్రాణిభ్యః ప్రాణినామప్యుత్పత్తేః మృతేశ్చేశ్వరసంకల్పాయత్తత్వాత్ తద్వత్ప్రాణిభి రపీశ్వరమాయావైభవమనుసం దధానాత్ తూష్ణీమేవ స్థేయం న తు శోకః కార్యః. కిం చ విశిష్టే విశేష్యాంశస్య జీవస్య గతత్వాచ్చ న శోకః కార్య ఇతి భావః ౪

నను గచ్ఛతు విశేష్యాంశో జీవః సాక్షాత్ సంబంధాపాదక మవస్థితం దేహం ప్రత్యనుశోచామీ త్యత్రాహతుః (వయం చేతి) వయం త్వం చాన్యే ఇమే చరాచరాశ్చ సర్వే తుల్యకాలాః వర్తమాన కాలీనాః యథా జన్మమృత్యోః ప్రాక్ పశ్చాచ్చ న సంతి జన్మనః ప్రాక్ నాసన్ మృత్యోః పశ్చాన్న భవిష్యంతి. భోరాజన్. అధునాఽయమప్యేవ నాస్తి వినశరణాయారబ్ధ మిమం దేహమ ప్యసంతం పశ్యేత్యర్థః ౫

యదీశమాయయా భూతేభ్యో భూతాని భవంతి న భవంతి తర్హి తస్య స్వాతంత్ర్యరూపమీశ్వరత్వమేవ న స్యాత్ తజ్జీవవిశేషాపేక్షయా సుఖదుఃఖప్రదత్వేన వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ తయోశ్చ కర్మవశ్య జీవధర్మత్వాత్ జీవవత్ కర్మవశ్యత్వప్రసంగాదిత్యత్రోచతుః (భూతై రితి) భూతేశః సమష్టివ్యష్ట్యాత్మనావస్థితానాం సర్వేషాం భూతానామీశః అంతః ప్రవిశ్య తత్తజ్జీవకర్మానుసారేణ ప్రశాస్తా ఆత్మనా స్వేన సృష్టై రత ఏవ అస్వతంత్రైః సృజతీత్యనేన తస్య స్రష్టుః సకలేతరవిలక్షణత్వం, సర్వార్థశక్తియుక్తత్వం అజ ఇత్యనేన కర్మఫలానుభవాయ తదాయత్తోత్పత్త్యాదిరాహిత్యోక్త్యాఽవాప్తసమస్తకామత్వ మప్యుక్తం

ఆత్మసృష్టై రస్వతంత్రై రనపేక్షోఽపి బాలవత్, ౬

దేహేన దేహినో రాజన్ దేహా ద్దేహోఽభిజాయతే.

భవతి. నన్వేవంభూతః సృజత్వథాపి జగత్సృష్ట్యాదిః కేనచిత్ ప్రయోజనేన భవితవ్యం నిష్ప్రయోజనస్య ప్రవృత్త్యసంభవాత్ తత్ర బుద్ధిపూర్వకారిణామారంభే హి ద్వివిధం ప్రయోజనం స్వార్థః పరార్థో వా; న హి పరస్య బ్రహ్మణః స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజన మనవాప్త మవాప్యతే నాపి పరార్థః, అవాప్తసమస్తకామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి. న చేదృశగర్భజన్మ జరామరణనరకాదినానావిధానంతదుఃఖబహులం జగత్కారుణావాన్ సృజతీత్యాశంకమానం ప్రత్యాహతుః అనపేక్షోఽపి బాలవదితి. ప్రయోజననిరపేక్షోఽపి బాలవత్ సృజతీత్యర్థః దృష్టాంతస్వారస్యేన జగత్సృష్ట్యాదేః తల్లీలైకప్రయోజనత్వ ముక్తం నిరపేక్షోపీత్యనేన లీలావ్యతిరిక్తప్రయోజనాంతర నిరపేక్షత్వం చోక్తం. అతోఽవాప్తకామత్వభంగః, నాపి ప్రవృత్త్యసంభవః, కేవలలీలైకప్రయోజనానాం కందుకాద్యారంభాణాం బాలమహారాజాదిషు దర్శనాత్ నన్వేవమపీశ్వరస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మ నోత్కృష్టమధ్యమాపకృష్టసృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత అతిఘోరదుఃఖయోగకరణాన్నైర్ఘృణ్యం చావర్జనీయమితి శంకమానం ప్రత్యుక్తం భూతేశ ఇతి, అయం భావః ఏవం స్రష్టురపి న వైషమ్యాదిదోష ప్రసక్తిః, సర్వభూతానాం తత్తత్కర్మానుసారేణ నియంతృత్వాత్ విషమసృష్టేః సుఖదుఃఖాదేశ్చ దేవాది క్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాదితి భావః. తథా చ శ్రుతిః "సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో భవతి. పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన కర్మణా" ఇతి తథాచోక్తం భగవతా పరాశరేణాపి. దేవాదివైచిత్ర్యే హేతుః సృజ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేతి-"నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి । ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః । నిమిత్తమాత్రముక్త్వైవ నాన్యత్ కించిదపేక్షతే. నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తువస్తుతామ్" ఇతి స్వశక్త్యా స్వకర్మణైవ వస్తు క్షేత్రజ్ఞవస్తు వస్తుతాం దేవాదివస్తుతాం ప్రాప్యత ఇత్యర్థః ౬

కించ దేహస్య జన్మమరణాదిస్వభావత్వా దపురుషార్థస్వరూపత్వా దాత్మనస్తు తద్విపరీత స్వభావత్వాచ్చ న దేహసంబంధప్రయుక్తశోకః కార్య ఇత్యాహతుః (దేహేనేతి.) హేరాజన్ । దేహినో జీవస్య దేహః దేహేన పితృశరీరేణ దేహాన్మాతృశరీరాదభిజాయతే యథా బీజాదేవ భూమౌ నిహితాత్ బీజాంతరం జాయతే తద్వత్, "దిహ ఉపచయే" ఇతి ధాతుపాఠా దుపచయార్థకా ద్దిహధాతో ర్నిష్పన్నో దేహశబ్దః ఉపచయాపచయాదిషడ్భావవికారవద్వాచకః ప్రయుక్తః. తస్య తత్స్వాభావ్యసూచనాయ ఏవం చాగ్నేరౌష్ణ్యం ప్రతీవ జలస్య శైత్యం ప్రతీవ దేహస్య మృతిం ప్రతి శోకో ముధేతి భావః. ఆత్మనో దేహవిపరీతాకారత్వముక్తం దేహ్యర్థ ఇవ శాశ్వత ఇతి దేహీ జీవః శాశ్వతః నిత్యః

(అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనమ్)

బీజాదేవ యథాబీజం దేహార్థ ఇవ శాశ్వతః.

దేహదేహి విభాగోఽయ మవివేకకృతః పురా. ౭

సతతైకరూప శ్చాత ఏవార్థః పురుషార్థః ఆనందరూపః. ఆనందో హి పురుషార్థః. ఇతిశబ్ద ఏవకారార్థః. నిపాతానా మనేకార్థత్వాత్ పురుషార్థరూప ఏవేత్యర్థః నిత్యత్వసతతైకరూపత్వానందరూపత్వాది స్వభావాత్మానుదర్శనం విహాయ తద్విపరీతం దేహం ప్రత్యనుశోకో వ్యర్థ ఇతి భావః. ౬

దేహినో దేహో జాయతే దేహ్యర్థః ఇవ శాశ్వత ఇతి చ నిత్యసంబంధార్థక మత్వర్థేని ప్రత్యయాంతేన జీవో నిర్దిష్టః తత్ర యద్యనంతదుఃఖాకరదేహసంబంధో జీవస్య నిత్యశ్చే దపురుషార్థ నిత్యసంబంధినోఽప్యపురుషార్థరూపతైవ స్యా న్న తు పురుషార్థరూపత్వమితి శంకాం నిరాకుర్వంతా వాహతుః (దేహీతి.) పురా యోఽయ మవివేకః అనాదిసిద్ధో దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమరూపః పరమార్థకర్మమూలక స్తేన కృతో దేహదేహివిభాగః న స్వరూపతః అయం దేహోఽయం దేహీతి విభాగరహితే ఆత్మని దేవమనుష్యాదిదేహం ప్రతి సంబంధ్యయ మాత్మా తదాత్మప్రతిసంబంధ్యం దేహ ఇతి విభాగః కేవలదేహాత్మాదిభ్రమమూలకః సంజాత ఇత్యర్థః. యథాఽవస్తుని రజతత్వజాత్యాశ్రయ రజతవ్యక్తిభిన్నే శుక్త్యాదివస్తుని ఇదం రజతమితి రజతత్వతదాశ్రయవ్యక్త్యో ర్విభాగః పరమార్థ సాదృశ్యాదిదోషమూలకేన భ్రమేణ కల్పిత స్తద్వత్ యద్యపి దృష్టాంతే రజతత్వతదాశ్రయరూపజాతి వ్యక్త్యుభయభిన్నే శుక్త్యాదౌ జాతివ్యక్తివిభాగః కల్పితః స చ నిభాగః ప్రతీతిమాత్రవిషయః న తు ప్రమితివిషయః. అత ఏవ నేదం రజతమితి తత్ర బాధప్రవృత్తిః దార్ష్టాంతికే తు దేహం ప్రత్యాశ్రయభూత ఏవాత్మరూపే వస్తుని దేహదేహివిభాగః స చ ప్రమితివిషయశ్చ. అత ఏవ హి తత్ర నాయం దేహః నాయం దేహీతి పాశ్చాత్యబాధనాదర్శనం చేతి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో ర్వైషమ్యం తథాప్యుభయత్ర జాతివ్యక్తివిభాగదేహదేహివిభాగయో ర్భ్రమమూలకత్వస్య భ్రమకారణయోః సాదృశ్యకర్మణోః పారమార్థికత్వస్య చ సామ్యాత్ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావ ఉత్పన్నః. న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికాభావే సర్వసాధర్మ్య మపేక్షితం అన్యథా తయో స్తాదాత్మ్యాపత్త్యా దృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావస్యైవ వ్యాప్యసంగ తత్వాపత్తేః అవివేకకృత ఇత్యనేనావివేకం ప్రతి నిమిత్తభూతే పుణ్యాపాపాత్మకే కర్మణి పరమాత్మో పాసనేన నిశ్శేషం నిరస్తే సతి, తన్నిమిత్తదేహాత్మభ్రమాదేరపి నివృత్తౌ అపపురుషార్థసంబంధ్యాత్మ

జాతివ్యక్తివిభాగోఽయం యథా ఽవస్తుని కల్పితః. ౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవ మాశ్వాసితో రాజా చిత్రకేతు ర్ద్విజోక్తిభిః,
ప్రమృజ్య పాణినా వక్త్ర మాధిమ్లాన మభాషత. ౯

రాజోవాచ—

కౌ యువాం జ్ఞానసంపన్నౌ మహిష్ఠౌ చ మహీయసామ్,
అవధూతేన వేషేణ గూఢావిహ సమాగతౌ ౧౦

చరంతి హ్యవనౌ కామం బ్రాహ్మణా భగవత్ప్రియాః,
మాదృశాం గ్రామ్యబుద్ధీనాం బోధాయోన్మత్తలింగినః. ౧౧

స్వరూప మనుభూతం భవతీతి సూచితం యథా దృష్టాంతే సాదృశ్యస్య దోషత్వనిశ్చయేన నివృత్తే భ్రమే జాతివ్యక్తివిభాగానర్హ శుక్త్యాదియాథాత్మ్య మనుభూతం భవతి తద్వత్ దేహీతి ప్రత్యయో న నిత్యయోగేఽపి తు సంబంధమాత్ర ఇతి భావః. ౮

ఏవ మృషిభ్యాం బోధిత శ్చిత్రకేతు ర్జాతవివేకః తావువాచేత్యాహ మునిః (ఏవమితి) ద్విజయో రంగిరోనారదయో రుక్తిభి రేవ మాశ్వాసితః పరిసాంత్వితో రాజా చిత్రకేతు రాధినా పుత్రశోకేన మ్లానం గ్లానం వక్త్రం పాణినా ప్రమృజ్య విశోధ్యాభాషతోవాచ. ౯

తదేవాహ (కౌ ఇత్యాదినా జ్ఞానదీప ఉదీర్యతామిత్యంతేన.) తావదస్పృష్టవేషౌ తౌ యువాం కౌ ఇతి పృచ్ఛతి కావితి. జ్ఞానసంపన్నౌ అత ఏవ పూజ్యానామపి పూజ్యౌ యువాం తావత్ కౌ? పశ్యన్నపి కిం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ- అవధూతేన క్షుద్రేణ వేషేణ గూఢౌ తిరోధాపితస్వవేషౌ ఇహ సమాగతౌ? యువా మన్యథా క్షుద్రస్యైతాదృశజ్ఞానసంపత్తి ర్దుర్లభేతి భావః. ౧౦

"విష్ణోర్వ్రతాని లోకానాం మంగళాయ చరంతి హి" ఇత్యుక్తరీత్యా లోకానుగ్రహాయైవ మేవావధూతవేషా జ్ఞానినశ్చరంతీత్యాహ (చరంతీతి.) బ్రాహ్మణా భగవద్భక్తా ఉన్మత్తస్యేవ లింగం యేషాం తాదృశాః సంతో గ్రామ్యబుద్ధీనాం విషయాసక్తానాం సంసారిణాం మాదృశానాం బోధాయ జ్ఞానోత్పాదనాయావనౌ భూమౌ కామం యథేచ్ఛం చరంతి హి, యస్మా ద్భగవత్ప్రియా ఉన్మత్తలింగిన ఏవ మాదృశాం బోధాయ చరంత్యతో యువాం కౌ ఇతి వాన్వయః. ౧౧

(అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనం)

కుమారో నారద ఋభు రంగిరా దేవలో೭సితః,
అపాంతరతమో వ్యాసో మార్కండేయో೭థ గౌతమః. ౧౨

వసిష్ఠో భగవాన్ రామః కపిలో బాదరాయణః,
దుర్వాసా యాజ్ఞవల్క్యశ్చ జాతూకర్ణ్య స్తథా೭೭రుణిః. ౧౩

రోమశ శ్చ్యవనో దత్త ఆసురిః స పతంజలిః,
ఋషి ర్వేదశిరో బోధ్యో మునిః పంచశిర స్తథా. ౧౪

హిరణ్యనాభః కౌసల్యః శ్రుతదేవ ఋతధ్వజః,
ఏతే పరే చ సిద్ధేశా శ్చరంతి జ్ఞానహేతవః. ౧౫

తస్మాద్యువాం గ్రామ్యపశో ర్మమ మూఢధియః ప్రభూ,
అంధే తమసి మగ్నస్య జ్ఞానదీప ఉదీర్యతామ్. ౧౬

బ్రాహ్మణాన్ భగవత్ప్రియా నున్మత్తలింగేన చరత ఏవ దర్శయతి (కుమార ఇతి చతుర్భిః.) కుమారః సనత్కుమారః. ౧౨

రామో భార్గవః. ౧౩

దత్తో దత్తాత్రేయః స ప్రసిద్ధః పతంజలిః మహాముని ర్భరద్వాజః ముని రుచథ్యః వేదశిరోచథ్య ఇత్యత్ర సంధి రార్షః. వేదశిరో బోధ్య ఇతి పాఠే బోధస్య గోత్రాపత్యం బౌధ్యః, ఆంగిరసః "కపిబోధా దాంగిరసే" ఇతి యఞ్ ౧౪

ఏతే కుమారాదయః తథా೭పరే చ జ్ఞానమేవ సంప ద్యేషాం తే సిద్ధేయా శ్చరంతి ౧౫

యువాం యౌ కౌచి ద్వా భవేతం తావద్య దస్మా ద్యువాం ప్రభూ మాదృశస్య బోధోత్పాదనే దక్షౌ తస్మా ద్యువాభ్యాం మమ జ్ఞానమేవ దీపః స ఉదీర్యతాం దీయతా మిత్యర్థః. కథంభూతః? అంధే తమస్యజ్ఞానరూపే మగ్నస్యాత ఏవ మూఢధియః అతః గ్రామ్యపశోః గ్రామే భవో గ్రామ్యో నరః స ఏవ పశు స్తస్య. ౧౬

అంగిరా ఉవాచ—

అహం తే పుత్రకామస్య పుత్రదోఽస్మ్యంగిరా నృప,
ఏష బ్రహ్మసుతః సాక్షా న్నారదో భగవా నృషిః ౧౭

ఇత్థం త్వాం పుత్రశోకేన మగ్నం తమసి దుస్తరే,
అతదర్హ మనుస్మృత్య మహాపురుషగోచరమ్ ౧౮

అనుగ్రహాయ భవతః ప్రాప్తా వావా మిహ ప్రభో,
బ్రహ్మణ్యో భగవద్భక్తో నావసీదితు మర్హసి. ౧౯

తదైవం తే పరం జ్ఞానం దదామి గృహ మాగతః,
జ్ఞాత్వాన్యాభినివేశం తే పుత్రమేవ దదా వహమ్. ౨౦

అధునా పుత్రిణాం తాపో భవతైవానుభూయతే,

ఏవ ముభావపి పృష్టౌ తత్ర తావ దంగిరా ఆత్మానౌ స్వాగమనప్రయోజనం చ వదన్ చిత్రకేతో ర్వైరాగ్య ముత్పాదయతి (అహం తే ఇత్యాదినా ఉపశమమావిశేత్యంతేన.) హే నృప! పూర్వం పుత్రం కామయమానస్య తవ పుత్రదో యోఽంగిరాః సోఽహ మస్మి ఏష ద్వితీయ స్వయం సాక్షాద్బ్రహ్మణః సుతో భగవా న్నారదఋషిః ౧౭

కిమర్థ మాగతా విత్యత్రాహ (ఇత్థ మితి.) పుత్రశోకేనేత్థం దుస్తరే తమస్యజ్ఞానే మగ్న మతదర్హం శోకానర్హం మహాపురుషగోచరం ఉత్కృష్టపురుషై రనుగ్రాహ్యం త్వా మనుస్మృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాయ భవతోఽనుగ్రహాయ భవంత మనుగ్రహీతు మిహ ఆవాం ప్రాప్తౌ. హే ప్రభో! బ్రహ్మణ్యః బ్రహ్మణి బ్రహ్మకులే సాధుః బ్రహ్మణ్యః తత్రాపి భగవద్భక్తః త్వాదృశోఽవసీదితుం దుఃఖితుం నార్హతి. ౧౮—౧౯

యథా పూర్వమాగత స్తథా త్వద్గృహం ప్రత్యాగతోఽహం తే తుభ్యం పరం జ్ఞానం దదామి, భగవద్భక్తః ఇత్యత్రాపి కర్మణి క్తః ఆరబ్ధభగవద్భక్తియోగః భక్తియోగారంభభూతాయాః సత్సంగతేః కృతత్వాదితి భావః. తర్హి పూర్వమేవ జ్ఞానం కిం నాదదాః తత్రాహ (జ్ఞాత్వేతి.) అన్యాభినివేశం పుత్రాభిలాషం జ్ఞాత్వా తే తుభ్యం పుత్రమేవాహం దదౌ దత్తవానాసమ్. ౨౦

నను మమాన్యాభినివేశే సత్యపి తస్య దుఃఖోదర్కతాం జ్ఞాపయిత్వా జ్ఞానమేవ కిం న

ఏవం దారా గృహా రాయో వివిధైశ్వర్యసంపదః ౨౧

శబ్దాదయశ్చ విషయా శ్చలా రాజ్యవిభూతయః,
మహీ రాజ్యం బలం కోశో భృత్యామాత్యాః సుహృజ్జనాః. ౨౨

సర్వేఽపి శూరసేనే మే శోకమోహభయార్తిదాః.

దత్తవా నిత్యపేక్షాయాం అభిలషితపుత్రప్రదాన మంతరేణ దత్తమపి జ్ఞానం న సుప్రతిష్ఠితం భవతి. పుత్రోత్పత్తివిపత్తిభ్యా మనుభూతసుఖదుఃఖస్య తద్దృష్టాంతేనేతరేషా మపి వైషయికసుఖానాం సుఖోదర్కతా మనుమన్యమానస్య సంజాతవైరాగ్యస్య తు దత్తం జ్ఞానం సుప్రతిష్ఠితం భవతీత్యాలోచ్య న దత్తవానస్మీ త్యభిప్రాయతః పుత్రదృష్టాంతే నేతరేషా మప్యన్తతో దుఃఖహేతుతాం విదర్శయతి (అధునేతి) యథైవ భవతా పుత్రిణాం తాపోఽఘనాఽనుభూయతే ఏవం దారాదయోఽపి సర్వే హే శూరసేనేశ! శోకమోహభయార్తిదాస్సంత ఏవానుభవిష్యంతే. భవతైవ భవతేవేతి పాఠే అధునా భవతేవత్వయేవ సర్వేషామేవ పుత్రిణాం తాపోఽనుభూయతే సర్వైరపి పుత్రిభి స్తాపోఽనుభూయత ఇత్యర్థః యథా పుత్రః శోకమోహాదిప్రదః తథా దారాదయోఽపీత్యన్వయః. తత్ర ఆరామా విహారవనాని, వివిధా ఐశ్వర్య సంపదః ప్రశాస్తృత్వప్రయుక్తా భోగోపకరణాదిసమృద్ధయః ౨౧

తథా హే రాజన్! భోగాః శబ్దాదయో విషయాశ్చ విభూతయోఽణిమాదయః మహీ రాజ్యం రాజ్ఞః కర్మభావో వా రాజ్యం స్వామిత్వం, మహ్యా రాజ్యం మహీరాజ్యం సార్వభౌమత్వ మిత్యర్థః బలం చతురంగయుక్తం, కోశో ధనసంచయః ౨౨

సర్వే చైతే గంధర్వనగరప్రఖ్యాః గంధర్వనగరేణ తుల్యం ప్రఖ్యాయంతే ప్రసిధ్యంతే ఇతి తథా గంధర్వనగరోపమత్వేన ప్రసిద్ధాః. గంధర్వాణాం హి నగర మావాసస్థానం న నియతం తద్వదేతేఽప్యనియతాః చంచలాః అనిత్యా ఇతి యావత్. ప్రసిద్ధం దృష్టాంతాంతరమాహ (స్వప్న మాయామనోరథా ఇతి) స్వప్నే యే మాయామనోరథాః మాయాశబ్ద ఆశ్చర్యవాచీ ఆశ్చర్యరూపా మనోరథాః సంకల్పవికల్పాత్మకమనోవిషయాః దేశాంతరగమనరాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదాదయః తే చాశ్చర్యభూతాః ఏవ తత్తత్పురుషానుభావ్యత్వేన వాల్పకాలానుభావ్యపుణ్యపాపాత్మకకర్మఫలత్వేన చేశ్వరసృష్టానాం జాగ్రదవస్థానుభావ్యపదార్థేభ్యో విలక్షణత్వాత్ స్వప్నమాయామనోరథవ దనిత్యా ఇత్యర్థః ఇయాంస్తు విశేషః. స్వప్నమాయామనోరథాః,తత్కాలమాత్రావస్థాయినః ఏతే తు తదపేక్షయా

గంధర్వనగరప్రఖ్యాః స్వప్నమాయా మనోరథాః. ౨౩

దృశ్యమానా వినార్థేన న దృశ్యంతే మనోభవాః,
కర్మభి ర్ధ్యాయతో నానాకర్మాణి మనసోఽభవన్ ౨౪

అయం హి దేహినో దేహో ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః,
దేహినో వివిధక్లేశ సంతాప కృ దుదాహృతః. ౨౫

తస్మాత్ స్వస్థేన మనసా విమృశ్యగతి మాత్మనః.

కించిత్ చిరకాలావస్థాయిన ఇత్యనిత్యత్వం తత్త్వం, తత్తజ్జీవకర్మానుసారేణ సృష్టత్వం మనః ప్రభవత్వం సుఖమాత్రాహేతుత్వం చోభయత్రాప్యవిశిష్టమ్. ౨౩

తదేవాహ (దృశ్యమానా ఇతి.) అర్థేన పరమపురుషార్థేన నిరతిశయానందం వినా దృశ్యమానాః న దృశ్యంతే కాలాంతరేష్వపి న దృశ్యంతే జాగ్రత్ స్వప్నావస్థాద్వయానుభావ్యాః పదార్థాః మనోభవాశ్చ నను. స్వప్నపదార్థా మనోభవా ఇతి తు ప్రయుక్తం తేషాం యథాస్య స్వప్న ద్రష్టుః కర్మానుసారేణ మనః సంకల్పవికల్పౌ కరోతి తదనుసారేణేశ్వరసృష్టత్వేన మనోనిమిత్తకత్వాత్. జాగ్రదవస్థానుభావ్యానాం తు పుత్రదారాదీనాం కథం మనః ప్రభవత్వం? తత్రాహ (కర్మభిరితి.) కర్మభి రనాదివాసనారూపైః కర్మభి రర్థాన్ విషయాన్ మనసా ధ్యాయతః పుంసస్తావత్ కర్మాణి మనసా అభవన్. అనాదికర్మవాసనావాసితమనస్సంయుక్తైరింద్రియైః విషయాన్ ధ్యాయంస్తావత్ కర్మాణి కరోతీత్యర్థః. ౨౪

తతస్తత్కర్మఫలానుభావాయాస్య దేహినః ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః ద్రవ్యం భూతపంచకం జ్ఞానాని జ్ఞానేంద్రియాణి క్రియాః కర్మేంద్రియాణి, ఏతదాత్మకః ఏతత్సంఘాతరూపః, అయం దేహోఽస్య దేహినః వివిధక్లేశరూపసంతాపం కరోతీతి తథా క్లేశసంతాపశబ్దౌ వైషయికసుఖదుఃఖపరౌ వా వైషయికసుఖస్యాంతతః క్లేశాత్మకత్వాత్ తౌ కరోతీతి వివిధక్లేశసంతాపకృ దుదాహృతః ప్రాప్త ఇతి కథిత ఇత్యర్థః ప్రథమ మనాదివాసనావాసితేన మనసా విషయచింతనా తయా చ విషయలాభోప యుక్తాని పుణ్యపాపాత్మకాని కర్మాణి కర్మభ్యః క్లేశసంతాపకృత్తద్దేహః తేన చ పూర్వజన్మకృత కర్మఫలశబ్దాదివిషయమనుభవతః పునర్విషయచింతనా పునస్తయా కర్మణీత్యేవ మియం పరివృత్తిః వాసనావాసితమనోమూలికేతి సర్వే మనఃప్రభవా ఇతి భావః. ౨౫

తస్మాత్ పుత్రదారాదీనాం సర్వేషాం స్వాప్నకల్పత్వాత్ స్వస్థేన విక్షేపరహితేన మనసా ఆత్మనః ప్రత్యగాత్మనో గతిం స్వరూపం విమృశ్య బుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణాదిభిన్నత్వేన జ్ఞానానందాది

(అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనం)

ద్వైతే ధ్రువార్థవిస్రంభం త్యజోపశమ మావిశ ౨౬

నారద ఉవాచ—

ఏతాం మంత్రోపనిషదం ప్రతీచ్ఛ ప్రయతో మమ,
యాం ధారయన్ సప్తరాత్రాద్ ద్రష్టా సంకర్షణం ప్రభుమ్ ౨౭

యత్పాదమూలముపసృత్య నరేంద్ర పూర్వే శర్వాదయో భ్రమమిమం ద్వితయం విసృజ్య,
సద్యస్తదీయ మతులానధికం మహిత్వం ప్రాపుర్భవానపి పరం న చిరాదుపైతి ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
చిత్రకేతుసాంత్వనం నామ పంచదశోఽధ్యాయః

స్వరూపస్వభావత్వేన పరమాత్మశరీరత్వేన చ విమృశ్య ద్వైతే ఉక్తవిధప్రత్యగాత్మగతదేవమనుష్యాది భేదభిన్నేఽస్థిరే శరీరే ధ్రువార్థవిస్రంభం ధ్రువార్థ ఆత్మా తద్విస్రంభం ఆత్మాభిమానం త్యజ, ఉపశమం వైరాగ్యమావిశ, విరక్తో భవేత్యర్థః ౨౬

ఏవ మంగిరసోత్పాదితవివేకాయ చిత్రకేతవే భగవాన్నారదో మంత్రవిద్యా ముపదిదిక్షుస్తావత్ తత్ప్రభావ మాహ (ఏతామితి,) ఏతా ముపదేక్ష్యమాణాం మంత్రోపనిషదం మంత్రరూపా ముపనిషదం ప్రయతః సమాహితచిత్తస్త్వం మమ ఉపదేక్ష్యతో మత్తః ప్రతీచ్ఛ స్వీకురు, యాం మంత్రోపనిషదం ధారయమాణో భవాన్ సప్తరాత్రాదూర్ధ్వం భగవంతం సంకర్షణం ద్రష్టా ద్రక్ష్యతి. ౨౭

సంకర్షణం విశింషంస్తస్య తత్సాక్షాత్కారఫలమాహ (యదితి.) హే నరేంద్ర! యస్య భగవతః సంకర్షణస్య పాదమూల ముపసృత్యాశ్రిత్య పూర్వే రుద్రాదయః ద్వితయం ద్వావవయవౌ యస్య ద్వితయం ద్విదలాత్మకం భ్రమమాబ్రహ్మాత్మకత్వస్వతంత్రాత్మకత్వరూపదళద్వయాత్మకం భ్రమం విసృజ్య అతులానధికం నిఃసమాభ్యధికం తదీయం సంకర్షణసంబంధిమహత్త్వం మాహాత్మ్యం ప్రాపుః తథా భవానప్యచిరాదాశు పరం మహామహాత్మ్య ముపైష్యతి ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం
పంచదశోఽధ్యాయః

అ థ షో డ శో ఽ ధ్యా యః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథ దేవఋషీ రాజన్ సంపరేతం నృపాత్మజమ్,
దర్శయిత్వేతి హోవాచ జ్ఞాతీనా మనుశోచతామ్. ౧

నారద ఉవాచ —

జీవాత్మన్! పశ్య భద్రం తే మాతరం పితరం చ తే,
సుహృదో బాంధవా స్తప్తాః శుచా త్వత్కృతయా భృశమ్. ౨

కలేవరం స్వ మావిశ్య శేష మాయుః సుహృద్వృతః,
భుంక్ష్వ భోగాన్ పితృప్రత్తా నధితిష్ఠ నృపాసనమ్. ౩

అథ షోడవింశోఽధ్యాయః

ఏవ ముపదేక్ష్యమాణమంత్రోపనిషద్గ్రహణే తస్య రుచి ముత్పాద్యాంగిరసోపదిష్టేషు వైరాగ్యోపాదకేష్వర్థేషు చిత్రకేతుప్రభృతీనాం విస్రంభద్యోతనాయ మృతకే పునర్జీవం స్వయోగమహిమ్నాఽఽవేశ్య తన్ముఖేనాంగిరసోపదిష్టానర్థా నవీవదత్ నారద ఇత్యాహ మునిః (అథేతి.) హే రాజన్! స దేవర్షిర్నారదః సంపరేతం మృతం నృపాత్మజ మనుశోచతాం జ్ఞాతీనాం చిత్రకేత్వాదీనాం దర్శయిత్వా యోగప్రభావే నావిష్టజీవం ప్రదర్శ్య ఇతి వక్ష్యమాణం ఉవాచ. హేత్యాశ్చర్యే అహో భగవతో నారదస్య ప్రభావో యన్మృతమపి పున రజీవయదితి. ౧

ఉక్తమేవాహ (జీవాత్మన్నితి ద్వాభ్యామ్.) హే జీవాత్మన్! భద్రం ప్రవిష్టశరీరస్య తే తవ మాతరం పితరం సుహృదో బాంధవాంశ్చ త్వన్నిమిత్తయా శుచా భృశం తప్తాన్ పశ్య. బాంధవాః తప్తా ఇతి ప్రథమాంతపాఠే మాతరం పితరం చ పశ్య, బాంధవాః సుహృదశ్చ త్వత్కృతయా శుచా భృశం తప్తాః అతస్తానపి పశ్యేత్యన్వయః. ౨

శేష మవశిష్ట మాయు ర్జీవనం యస్య తత్కలేవరం సమావిశ్య అపమృత్యునా మృతత్వాత్ శేషమాయు రిత్యుక్తం, సుహృద్భిః పరివృత స్త్వం నృపాసన మధితిష్ఠన్ పితృప్రత్తాన్ పిత్రా దత్తాన్ భోగాన్ భుంక్ష్వ ౩

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

జీవ ఉవాచ

కస్మిన్ జన్మ న్యమీ మహ్యం పితరో మాతరోఽభవన్,
కర్మభి ర్భ్రామ్యమాణస్య దేవతిర్యఙ్నృయోనిషు. ४

బంధుజ్ఞాత్యరిమధ్యస్థమిత్రోదాసీనవిద్విషః,
సర్వ ఏవ హి సర్వేషాం భవంతి క్రమశో మిథః. ५

యథా వస్తూని పణ్యాని హేమాదీని తత స్తతః,
పర్యటంతి నరేష్వేవం జీవో యోనిషు క ర్తృషు. ६

నిత్యస్యార్థస్య సంబంధో హ్యానిత్యో దృశ్యతే నృషు.

భుంక్ష్వేత్యుక్తో జీవః తత్కలేవర మావిశ్యావదత్ ఇత్యాహ (కస్మిన్నిత్యాదినా దృగీశ్వర ఇత్యంతేన.) తావత్ పితృపుత్రత్వాదిసంబంధస్యానియతత్వ మాహ (కస్మిన్నితి) దేవతిర్యఙ్మనుష్య యోనిషు కర్మభిః పుణ్యపాపరూపైః భ్రామ్యమాణస్య జాయమానస్య అత ఏవ తత్ర తత్ర త త్తత్పురుష విశేషాన్ ప్రతి త త్తన్నిరూపితబంధ్వాదిభావం ప్రా ప్తస్య మహ్యం మమ. విభ క్తివ్యత్యయ ఆర్షః. అమీ చిత్రకేత్వాదయః కస్మిన్ జన్మని పితరః మాతరశ్చాభవన్? న సర్వేషు జన్మస్వభవన్, కిం త్వేతస్మిన్నేవ అతః పితృపుత్రత్వాదిసంబంధో న నియత ఇతి భావః. యద్వా కస్మిన్ జన్మన్యమీ పితరో మాతరశ్చాభవన్. ४

నను, సర్వేష్వపి జన్మస్వభవన్నిత్యత్రాహ (బంధ్వితి.) సర్వే జీవాః సర్వేషాం జీవానాం క్రమశః జన్మపరంపరాభిః మిథః అన్యోన్యం బంధ్వాదయో భవంతీ త్యన్వయః. తత్ర బంధవో వివాహాదిభిః సంబంధినః జ్ఞాతయః సపిండాః అరయో ఘాతుకాః మిత్రాణి రక్షకాః మధ్యస్థా ఉభయ వ్యతిరి క్తాః విద్విషో ద్రవ్యాదినిమి త్తేన ద్వేషిణః ఉదాసీనాః తద్వ్యతిరి క్తా ఇతి భేదః. ५

కర్మభిః భ్రామ్యమాణత్వే దృష్టాంతమాహ (యథేతి.) యథా పణ్యాని క్రయాదివ్యర్హాణి హైమాదీని హేమవికారరూపాదీని కటకాంగులీయకాదీని వస్తూని క ర్తృషు వ్యవహ ర్తృషు నరేష్విత స్తతః పర్యటంతి, ఏవం జీవా అపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యయోనిషు భ్రమంతి సంసరంతి. ६

ఏకస్మిన్నపి జన్మని సంబంధస్యానియతత్వం సదృష్టాంతమాహ (నిత్యస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) నిత్యస్యావిప్లుతస్య జీవత ఇతి యావత్, తస్య పశ్వాదేరర్థస్య అనిత్యః అనియతః సంబంధో నృషు

యావ ద్యస్య హి సంబంధో మమత్వం తావదేవ హి. ౯

ఏవం యోనిగతో జీవః స నిత్యో నిరహంకృతః.
యావ ద్యత్రోపలభ్యేత తావత్ స్వత్వం హి తస్య తత్. ౧౦

ఏష నిత్యోఽవ్యయః సూక్ష్మ ఏష సర్వాశ్రయః స్వదృక్.
ఆత్మమాయాగుణై ర్విశ్వ మాత్మానం సృజతి ప్రభుః ౧౧

దృష్టః. విక్రయాదినా పూర్వస్వామిసంబంధస్య నివృత్తే రుత్తరస్వామిసంబంధదర్శనా దేకస్మిన్నపి జన్మని సంబంధో న నియత ఇతి భావః తదేవోపపాదయతి (యావదితి.) యస్య పుంసో యేన పశ్వాదినా యావత్సంబంధః క్రయాదినిమిత్తసంబంధోఽస్తి తస్య మమత్వం స్వామిత్వాదిసంబంధః తావదేవ. హీత్యనేన లోకప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. ఏవం దృష్టాంతే ఉపపాదితమర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (ఏవమితి.) స ప్రసిద్ధో నిరహంకృతిః వస్తుతో దేహాత్మాభిమానరహితోఽపి జీవః కర్మణా యోనిగతదేవాదిశరీరేష్వను ప్రవిష్టః సన్ యత్ర దేవాదిశరీరే నిత్యో అపరిత్యక్తదేహో యావదుపలభ్యతే తావదేవ తస్య స్వత్వం స్వీయత్వం, తావదేవ హి తస్య పిత్రాదయః స్వీయా భవంతి. తావదేవ తస్యేతరైః పితృపుత్రత్వాది సంబంధ ఇతి యావత్ తత్తస్మాత్ తత్రోపలభ్యమానత్వా దిత్యర్థః యద్వా యత్ర శరీరే యావ దుపలభ్యేత తస్య శరీరస్య తావంతం కాలం జీవాత్మానం ప్రతి స్వత్వం తత్ తస్మాత్తత్రోపలభ్య మానత్వా దిత్యర్థః అనుపలంభే తు ఆత్మనిరూపితస్వత్వస్యైవ శరీరేఽభావాత్ శరీరనిరూపిత పితృపుత్రత్వాదిసంబంధో దూరాదపేత ఇతి భావః ౯—౧౦

తర్హి కీదృశం తస్య స్వరూపం? యత్స్వరూపగతో న భవత్యనియతః పితృపుత్రత్వాది సంబంధ ఇత్యత్రాహ (ఏష ఇతి.) ఏష జీవో నిత్యః ఆద్యంతరహితః కుతః? అవ్యయః నాశరహితః, తత్కుతః? సూక్ష్మః నిరతిశయసూక్ష్మః వినాశకైర్వ్యాప్యః నిరతిశయసూక్ష్మత్వాత్. వినాశా హి జలాగ్నివిషశస్త్రాదయో వినాశ్యం వ్యాప్య వినాశయంతి. అస్య తు నిరతిశయసూక్ష్మతయా సర్వాంతః ప్రవేశనస్వభావత్వేనావ్యాప్యత్వాదవ్యయః ఏకః జ్ఞానైకాకారః "ఏకో వ్రీహిః సుసంపన్నః" ఇతివజ్జాత్యభి ప్రాయకత్వకథనం న తు జీవస్వరూపైకత్వాభిప్రాయకం తత్స్వరూపనానాత్వస్యబహుప్రమాణ ప్రతిపన్నత్వాత్ సర్వాశ్రయః సర్వేషాం బుద్ధీంద్రియమనః ప్రాణాదీనా మాశ్రయో ధారకః స్వ మాత్మానం పశ్యతీతి స్వదృక్ ప్రత్యగ్రూపః. యద్వా స్వేనైవ దృశ్యత ఇతి స్వదృక్ స్వయం ప్రకాశః అస్త్వీదృశం తస్య స్వరూపం కిమయం స్వానర్థావహం దేవమనుష్యాదిశరీరం స్వయమేవ సృష్ట్వా తత్ర ప్రవిష్టోఽనర్థ మనుభవతి ఉత స్వకీయకర్మణా సృష్టే ప్రవిష్టోఽనుభవతీత్యత్రాహ ఆత్మేతి. న స్వానర్థావహం శరీరం స్వయం సృజతి నాపి కేవలం కర్మ అపి తు పరః పరమపురుషః ఆత్మనః స్వస్య మాయయా తస్య గుణైః సత్త్వాదిభి రాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం విశ్వం దేవమనుష్యాదివిశ్వాకారం సృజతి. ౧౧

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

న హ్యస్యాతిప్రియః కశ్చి న్నాప్రియః స్వః పరోఽపి వా.
ఏకః సర్వధియాం ద్రష్టా కర్తౄణాం గుణదోషయోః ౧౦

నాదత్త ఆత్మా హి గుణం న దోషం న క్రియాఫలమ్,

నను. కోఽసౌ పరః పురుషః యది కశ్చిత్ సిధ్యతి తర్హి సోఽపీదృశదేవాదివిషమసృష్టిం గర్భజన్మజరామరణాద్యనంతదుఃఖగర్భాం కుర్వన్ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయుక్తః సంసృష్టజీవాన్నాతిరిచ్యేత? తత్రాహ (నహీతి) అస్య పరమపురుషస్య కశ్చి దతీవ ప్రీతివిషయః కశ్చి చ్చాప్రియః స్వీయః పరకీయో వా నాస్తి. కింతు సర్వేషు సమదృష్టిరితి భావః. తర్హి కథం విషమం సృజతి? తత్రాహ (ఏక ఇతి) గుణదోషయోః పుణ్యపాపయోః కర్తౄణాం జీవానాం సర్వబుద్ధివృత్తీనాం ఏక ఏవ సన్ ద్రష్టా భవతి తస్య సామాన్యేన స్రష్టృత్వేఽపి దేవాదివైషమ్యత త్తజ్జీవసంబంధిపుణ్యపాపమూలకత్వా న్న తస్య వైషమ్యాదిదోషప్రసక్తిరితి భావః సర్వధియాం ద్రష్టేత్యనేన తస్యా సర్వజ్ఞత్వం పుణ్యపాపకర్తృత్వం, తత్ఫలభోక్తృత్వం చాభిప్రేతమ్ ౧౦

తదేవాహ (నాదత్త ఇతి) ఆత్మా పరమపురుషో గుణదోషౌ నాదత్తే న స్వీకరోతి, గుణదోషకర్తృత్వ మాత్మని మన్యతే అత ఏవ క్రియాఫలం సుఖదుఃఖాదికం నాదత్తే కింతూదాసీనవ దాసీనః ఉదాసీనవత్ జీవాంతరాత్మతయా స్థితః తత్కారణేనాత్యంతోదాసీనత్వమపి నాస్తీత్యావేదితం, గుణదోషయోస్తస్య ప్రయోజకకర్తృత్వాత్ సాక్షాత్కర్తృత్వాభావాత్ ఉదాసీనత్వం తత్తత్పూర్వకర్మవాసనానుసారేణ ప్రయోజయితృత్వాచ్చానుదాసితృత్వమపి విషయభేదా దుభయో రేకస్మిన్ న విరోధ ఇతి భావః. నను. జీవస్యాపి న గుణదోషయోః సాక్షాత్కర్తృత్వం తస్య నిష్క్రియత్వాత్ దేహస్యైవ సాక్షాత్కర్తృత్వాత్ కింతు దేహేంద్రియాదినియమనరూపమేవ తస్య కర్తృత్వం. ఏవం చ ప్రయోజయితృత్వం జీవపరయో రుభయో రప్యవశిష్ట మితి కథ మన్యతరస్య క్రియాఫలోపాదాన మన్యతరస్య నేతి విభాగ స్తత్రాహ - పరావరదృగీశ్వర ఇతి. స్వయ మీశ్వరో జీవప్రభృతిదేహేంద్రియమనఃప్రాణపర్యంతానాం నియంతా సన్ పరావరదృక్ పరం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణం స్వస్వరూప మపరం జీవస్వరూపం ప్రకృతిస్వరూపం చ ఏతత్త్రితయం యథావత్ పశ్యతీతి పరావరదృక్ జీవస్తు కర్మణా తిరోహితస్వభావః ప్రకృతి మేవాత్మానం మత్వా తద్గతం కర్తృత్వం సాక్షాత్ స్వస్మిన్ మనుత ఇతి స క్రియాఫలభోక్తా భవతి. పరమాత్మా తు నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నానుభూత్యా స్వపరయాథాత్మ్యవిత్త్వా ద్దేహాత్మభ్రమాభావేన క్రియాఫలభోక్తేతి భావః నహీత్యాదిశ్లోకద్వయం జీవపరతయాఽపి వర్ణయితుం శక్యం. తథాహి పూర్వప్రస్తుతం జవస్వరూపమేవ విశోధయతీతినహీతి. అస్య జీవస్య

ఉదాసీనవ దాసీనః పరావరదృ గీశ్వరః ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యుదీర్య గతో జీవో జ్ఞాతయ స్తస్య తే తదా,
విస్మితా ముముచుః శోకం ఛిత్త్వాఽఽత్మ స్నేహశృంఖలామ్ ౧౨

నిర్హృత్య జ్ఞాతయో జాతే ర్దేహం కృత్వోచితాః క్రియాః,
తత్యజు ర్దుస్త్యజం స్నేహం శోకమోహభయా ర్తిదమ్. ౧౩

బాలఘ్న్యో వ్రీడితా స్తత్ర బాలహత్యాహతప్రభాః,
బాలహత్యావ్రతం చేరుః బ్రాహ్మణై ర్యన్నిరూపితమ్,
యమునాయాం మహారాజ స్మరంత్యో ద్విజభాషితమ్ ౧౪

స్వతః ప్రియాప్రియౌ న భవతః అపి తు కర్మకృతావిత్యర్థః. తథా స్వపరవిభాగోఽపి న. ఏకః ఏకరూపః జ్ఞానైకాకారః దేహగతవికారై రస్పృష్టత్వేన సదైకరూప ఇతి వా దోషగుణయోః కర్తౄణాం హేతుభూతానాం సర్వధియాం ద్రష్టా ఆశ్రయః నాదత్త ఇతి వివేకజ్ఞానవాన్ ఆత్మా దోషగుణాన్వయం నాభిమన్యత ఇత్యర్థః. ఈశ్వరః దేహాదినియమనపరః పరావరదృక్ స్వస్వరూపప్రకృతిస్వరూపయో ర్ద్రష్టేత్యుక్తవాన్ ఆవిష్టో జీవః ౧౧

తత ఉపరితనం వృత్తాంతమాహ మునిః (ఇతీతి.) ఇత్థ ముదీర్యోక్త్వా పునర్జీవః కలేబరా ద్వినిష్క్రమ్య గతః. తస్య మృతస్య యే జ్ఞాతయః తే తథా విస్మితాః సంతః ఆత్మనాం స్వేషాం యః పుత్రాదివిషయకః స్నేహః స ఏవ శృంఖలా తాం ఛిత్త్వాఽపోహ్య శోకం ముముచుః ౧౨

తతో జ్ఞాతయః తం శవ మగ్నౌ నిర్హృత్య దగ్ధ్వా ఉచితాః మృతోద్దేశేన కర్తవ్యాః క్రియాః కృత్వా శోకమోహాదిప్రదం దుస్త్యజం స్నేహ మనురాగం తత్యజుః ౧౩

తతో బాలఘ్న్యః యాః గరళదానేన బాలం హతవత్యః తాః సర్వాః ద్విజే నాంగిరసా భాషితం స్మరంత్యో వ్రీడితాః లజ్జితాః బాలహత్యయా హతాః ప్రభాః యాసాం తాః యద్బాలహత్యావ్రతం బాలహత్యాపనోదకం వ్రతం బ్రాహ్మణైః నిరూపితం కర్తవ్యత్వేన చోదితం తద్యమునాయాం హే మహారాజ! చేరుః అనుష్ఠితవత్యః. ౧౪

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

స ఇత్థం ప్రతిబుద్ధాత్మా చిత్రకేతు ర్ద్విజోక్తిభిః,
గృహాంధకూపా న్నిష్క్రాంతః సరఃపంకాదివ ద్విపః. ౧౫

కాళింద్యాం విధివత్ స్నాత్వా కృతపుణ్యజలక్రియః,
మౌనేన సంయతప్రాణో బ్రహ్మపుత్రా వవందత. ౧౬

అథ తస్మై ప్రపన్నాయ భక్తాయ ప్రయతాత్మనే
భగవాన్ నారదః ప్రీతో విద్యామేతా మువాచ హ. ౧౭

ఓం నమస్తుభ్యం భగవతే వాసుదేవాయ ధీమహి,
ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ నమః సంకర్షణాయ చ ౧౮

తతః స చిత్రకేతుః ఇత్థం ద్విజోక్తిభి రంగిరస ఉక్తిభిః జీవేన సంవాదితాభిః నారదోక్తిభిశ్చ ప్రతిబుద్ధః ఉదితః ఆత్మవివేకో యస్య తాదృశః సరసః పంకాత్. గజ ఇవ గృహ మేవాంధకూపః తస్మాద్వినిష్క్రాంతః నిర్గతః. ౧౫

కాళింద్యాం యమునాయాం విధ్యుక్తప్రకారేణ స్నాత్వా కృతాః పుణ్యాః జలక్రియాః పితృతర్పణాదయో యేన తాదృశః మౌనేన పరమాత్మస్వరూపసంశీలనేన, హేత్వర్థే తృతీయా మౌనార్థం సంయతప్రాణః నియమితేంద్రియబాహ్యేంద్రియః ఇతరైః సంభాషణరాహిత్యరూపేణ మౌనేన వా బ్రహ్మపుత్రౌ నారదాంగిరసౌ అవందత ద డవ న్ననామ ౧౬

తత స్తస్మై ప్రపన్నాయ యథావిధి గురూపసత్తిం కృత్వా స్థితాయ భక్తాయ గురుభక్తియుక్తాయ ప్రయతాత్మనే శ్రవణాదియుక్తప్రయతమనస్కాయ భగవా న్నారదః ప్రీతః శిష్యలక్షణై ర్హర్షితః ఏతాం వక్ష్యమాణాం విద్యాం మంత్రోపనిషద మువాచోపదిదేశ. ౧౭

నారదే నోపదిష్టాం విద్యామేవాహ (నమ ఇత్యాదినా పరమేష్ఠిన్ నమస్త ఇత్యంతేన.) తావత్ సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానం విశోధ్య ప్రణమతి. వాసుదేవాదిచతుర్వ్యూహాత్మనావస్థితాయ తస్మై తుభ్యం భగవతే నమః ఏవంభూతం త్వాం ధీమహి ధ్యాయేమహి ౧౮

నమో విజ్ఞానమాత్రాయ పరమానందమూర్తయే,
ఆత్మారామాయ శాంతాయ నివృత్తద్వైతదృష్టయే. ౧౯

ఆత్మానందానుభూత్యైవ న్యస్తశక్త్యూర్మయే నమః,
హృషీకేశాయ మహతే నమస్తే విశ్వమూర్తయే ౨౦

వచస్యుపరతేఽప్రాప్య య ఏకో మనసా సహ,

విజ్ఞానమాత్రాయ క్వచిదపి జాడ్యరహితాయ నిరతిశయానందస్వరూపాయ ఆత్మారామాయ ఆత్మన్యేవ రమమాణాయ సుఖాంతరనిరపేక్షాయేత్యర్థః. శాంతాయ రాగాదిరహితాయ నివృత్తద్వైతసృష్టయే సృష్టి రుదయః నివృత్తా ద్వైతసృష్టిః జాత్యాదికల్పనా యస్య తస్మై జాత్యాదికల్పనారహితాయేత్యర్థః. నివృత్తద్వైతదృష్టయ ఇతి పాఠే నివృతా ద్వైతదృష్టిః స్థూలత్వాణుత్వాదిభేదదర్శనం యస్మిన్ తథా చ శ్రూయతే "అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమగోత్ర మచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదం" ఇత్యాది. ఏవంభూతాయ భగవతే షడ్గుణపూర్ణాయ నమ ఇత్యర్థః ౧౯

స్వాత్మానందానుభవేనైవ న్యస్తాః శక్త్యా స్వబలేన ఊర్మయః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామరణరూపాః షడూర్మయో యస్య తస్మై హృషీకాణా మింద్రియాణాం తదధిపతేశ్చ ఈశాయ నియంత్రే కరణాధిపాయేత్యర్థః మహతే స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహతే వివిధవిచిత్రానంతశక్తయే తుభ్యం నమః. ౨౦

ఏవం నమనం విధాయాథ తస్మాత్ స్వరక్షాం ప్రార్థయతే (వచసీతి.) మనసా సహ వచసి ఉపరతే నివృత్తే సతి అవధే రభావాత్ వాఙ్మనసయో ర్నివృత్తయోః సతోః యః ప్రాప్యః అపరిచ్ఛిన్నతయాఽనుసంధేయః ఏక ఏవైకః నిఃసమాభ్యధికః. ప్రాప్యేత్యవిధ త్రికపాఠే అప్రాప్యేతి చేదః. తదా మనసా సహ అప్రాప్యావధిం వచస్యుపరతే సతి యః పరిచ్ఛిన్నానందరూప ఇతి శేషః. వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యాపరిచ్ఛిన్నానందరూప ఇత్యర్థః చిన్మాత్రః జ్ఞానైకాకారః అత ఏవైకః నిస్సమాభ్యధికః కర్మకృతనామరూపరహితః సదసత్పరః చేతనాచేతనాభ్యాం విలక్షణః సః ప్రసిద్ధః భగవాన్ నోఽస్మాన్ రక్షతు. అత్ర ప్రకరణే ముపనిషదర్థా అభిప్రేతాః. విజ్ఞానమాత్రాయ పరమానందమూర్తయ ఇత్యనేన "విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుత్యర్థః, ఆత్మారామాయేత్యనేన "సర్వైశ్వర్యసంపన్నః శంభురాకాశమధ్యగః" ఇతి. నివృత్తద్వైతదృష్టయే ఇత్యనేన అనాత్మరూపశ్చేత్యనేన చ "అస్థూలమనణు" ఇతి ఆత్మానందేత్యాదినా "యోఽశనాయాపిపాసే శోకమోహౌ జరామృత్యూ అత్యేతి" ఇతి, హృషీకేశాయేత్యనేన "స కారణం కరణాధిపాధిపః" ఇతి, మహత ఇత్యనేన "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ"

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

అనామరూపశ్చిన్మాత్రః సోఽవ్యాన్నః సదసత్పరః ౨౧

యస్మిన్నిదం యతశ్చేదం తిష్ఠత్యప్యేతి జాయతే,
మృణ్మయేష్వివ మృజ్జాతిస్తస్మై తే బ్రహ్మణే నమః ౨౨

ఇతి, అనంతశక్తయ ఇత్యనేన "పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇతి, వచస్యుపరత ఇత్యాదినా "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనందం బ్రహ్మణః" ఇతి, ఏక ఇత్యనేన "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" ఇతి. సదసత్పర ఇత్యనేన భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా, క్షరాత్మా నావీశతే దేవ ఏకః, యోఽవ్యక్తమంతరే సంచరత్యస్యావ్యక్తం శరీరం, యోఽక్షరమంతరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరమ్" ఇతి శ్రుత్యర్థా అభిప్రేతాః. ౨౧

ఏవం సకలేతరవిలక్షణ మౌపనిషదం బ్రహ్మ విశోధ్య ప్రణమ్య తతః స్వానిష్టనివృత్తిం ప్రార్థ్య, అథ తదేవ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణత్వేనోపలక్ష్య. ప్రణమతి (యస్మిన్నితి) సదసత్పర ఇత్యస్యోదాహృతశ్రుత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా ఉక్తవిధస్వరూపస్య పరస్య బ్రహ్మణః చిదచిదీశ్వరకత్వ ప్రత్యభిజ్ఞాపితోపనిషద్భిరేవ ప్రతిపన్న మిత్యభిప్రేత్య చిదచిద్విశిష్టస్య జగత్కారణత్వలక్షణముచ్యతే. ఇదం స్థూలచిదచిదాత్మకం జగత్ యతః సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టాత్ బ్రహ్మణో జాయతే యస్మిన్నప్యేతి లీయతే యస్మిన్ముక్తధే బ్రహ్మస్వరూపే తిష్ఠతి ఆధేయతయా వర్తతే "బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ సవృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః" ఇతి శ్రుత్యుక్తిరీత్యా ఆధారోఽపి బ్రహ్మైవేతి భావః. అత్ర దృష్టాంతః.- మృణ్మయేష్వివ మృజ్జాతి రితి మృజ్జాతిశబ్దో మృజ్జాతీయపరః యథా మృణ్మయేషు మృజ్జాతీయఘటశరావాదికారణభూతేషు మృద్వికారరూపమృత్పిండేషు మృజ్జాతీయో ఘటాదిర్జాయతే అపాదానస్య అధికరణత్వవివక్షయా సప్తమీ. మృణ్మయేభ్యో యథా మృజ్జాతియ ర్జాయత ఇత్యర్థః యద్వా మృణ్మయేష్వితి నిమిత్తసప్తమీ నిమిత్త మత్రోపాదానకారణం, తథా చ మృణ్మయేభ్యో మృత్పిండేభ్య ఉపాదానభూతేభ్యో మృజ్జాతీయఘటాదిర్జాయత ఇత్యర్థః. అథవా మృణ్మయేష్వితి పదమేవ మృద్వికారఘటాదిపరం మృజ్జాతిః మృత్పిండః మృణ్మయేషు ఘటాదిషు కారణతయాఽనుస్యూతః అథవా యస్మిన్నధితిష్ఠతీత్యత్రైవ దృష్టాంతః. మృణ్మయేషు ఘటాదిషు మృజ్జాతి మృత్త్వమధితిష్ఠతి అపృథక్సిద్ధప్రకారతయా వర్తతే తద్వదిదం విశ్వం చిదచిదాత్మక మపృథక్సిద్ధప్రకారతయా యస్మిన్ వర్తతే తస్మై బ్రహ్మణే నమః అత్రాపి "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి" ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽనుసంధేయః. ౨౨

యన్న స్పృశంతి న విదు ర్మనో బుద్ధీంద్రియాసవః,
అంతర్బహిశ్చ వితతం వ్యోమవత్తన్నతోఽస్మ్యహమ్ ౨౩

దేహేంద్రియప్రాణమనోధియోఽమీ యదంశవిద్ధాః ప్రచరంతి కర్మసు,
నైవాన్యదా లోహమివాప్రతప్తం స్థానేషు తద్ ద్రష్ట్రపదేశమేతి ౨౪

ఏవం ప్రతిపదం ఔపనిషదర్థం ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ఉపనిషదైకగమ్యం పరం బ్రహ్మేతి సూచితం, తదేవ దృఢీకర్తుం తదితరప్రమాణావిషయత్వం వదన్ ప్రణమతి (యదితి) "అంతర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా కృత్స్నం జగ దంతర్బహిశ్చ వితతం వ్యాప్య స్థితమపి వ్యోమ వ్యోమశరీరకం "ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతేః. యం మనోబుద్ధీంద్రియాసవో న స్పృశంతి న విదుః, తత్ర కర్మేంద్రియాణ్యసవః ప్రాణాశ్చ క్రియాశక్తిప్రధానా న స్పృశంతి న విషయీకుర్వంతి మనశ్చ బుద్ధిశ్చ చక్షురాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి చ యం న విదు రిత్యన్వయః బుద్ధీంద్రియా ద్యవిషయత్వేన తన్మూలకప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిషయమితి భావః అతీంద్రియత్వే హేతుః వ్యోమేతి. వ్యోమశరీరకత్వేన తదంతఃప్రవేశయోగ్యతయా తతోఽపి సూక్ష్మత్వా దింద్రియా విషయమితి భావః, తద్బ్రహ్మ త్వా మహం నతోఽస్మి. ౨౩

కించ మన ఆదయః తదాహితజ్ఞానక్రియాదిశక్తిమత్త్వేన తం న విషయీకుర్వంతీతి సదృష్టాంత మాహ (దేహేతి) అమీ దేహేంద్రియాదయః యదంశవిద్ధాః యస్య "పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికా జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇత్యుక్తజ్ఞానక్రియాదిశక్తిః బ్రహ్మణోఽంశేన జ్ఞానక్రియాదిశక్తిలేశేన అనువిద్ధాః వ్యాప్తాః కర్మసు స్వస్వవ్యాపారేషు ప్రచరంతి ప్రవర్తంతే, అన్యథా యదంశేనానువిద్ధాస్తు న ప్రచరంతి తేషామచేతనపరిణామరూపత్వేన వస్తుతో జ్ఞానశక్తివిరహాదితి భావః తత్ర దృష్టాంతః లోహమితి, యథా ప్రతప్తం లోహం దహతి దాహకశక్తిమదగ్నినానువిద్ధమేవ లోహ మితరద్దహదప్యగ్నిం న దహతి, అగ్నినాఽనువిద్ధం తు ఇతరదపి న దహతి, తద్వత్ పరమాత్మని ఆహితజ్ఞానక్రియాశక్తయో దేహేంద్రియాదయః స్వస్వవిషయేషు ప్రచరంతి న పరమాత్మని అనాహితశక్తయస్తు స్వస్వకర్మస్వపి న ప్రచరంతీత్యర్థః నన్వింద్రియాణి స్వతో జ్ఞానశక్తివిరహాత్ తం మా విషయీకుర్వంతు జీవస్తు స్వభావతో జ్ఞానశక్తిమత్త్వాత్తం విద్యాదిత్యత్రాహ స్థానేష్వితి. తత్తస జీవోఽపి స్థానేషు ద్రష్ట్రపదేశమేతి ద్రష్టృత్వవ్యపదేశమేతి గచ్ఛతి ఈశ్వరసంకల్పాదేవ జీవస జ్ఞానవికాస ఇత్యర్థః. ౨౪

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

ఓం నమో భగవతే మహాపురుషాయ మహానుభావాయ మహావిభూతిపతయే సకలసాత్వతపరివృఢనికరకరకమలకుడ్మలోపలాలితచరణారవిందయుగళపరమపరమేష్ఠి న్నమస్తే. ౨౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

భక్తాయైతాం ప్రపన్నాయ విద్యా మాదిశ్య నారదః,
యయా వంగిరసా సాకం ధామ స్వాయంభువం ప్రభో. ౨౬

చిత్రకేతుస్తు విద్యాం తాం యథా నారదభాషితామ్,
ధారయామాస సప్తాహ మబ్భక్షః సుసమాహితః. ౨౭

తతశ్చ సప్తరాత్రాంతే విద్యయా ధార్యమాణయా,

భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యాయ పురుషాయ పురుషసూక్తప్రతిపాద్యమహాపురుషాయ అతఏవ మహానుభావాయ మహానుభూత్యోః నిత్యలీలావిభూత్యో రధిపతయే తుభ్యం నమః సకలాః యే సాత్వత పరివృఢా భాగవతశ్రేష్ఠాః తేషాం సమూహాః తేషాం కరకమలానాం కుడ్మలైః ముకుళై రుపలాలితం చరణారవిందయుగళం యస్య తస్య సంబోధనం పరమః నిస్సమాభ్యధిక। పరమేష్ఠిన్ పరమే స్థానే స్థితః తే తుభ్యం నమః. ౨౫

హే ప్రభో రాజన్. భక్తాయ ప్రపన్నాయ చిత్రకేతవే ఏవమేతాం విద్యాముపదిశ్యాంగిరసా సహ నారదః స్వాయంభువం ధామ సత్యలోకం యయౌ. పూర్వం నారదేన సహాంగిరా అజగామేతి ప్రాధాన్యేనోక్తోంగిరాః చిత్రకేతోః పుత్రదత్వేన తస్య ప్రథమం వైరాగ్యజననద్వారోపకారకత్వాదిహ నారదోంగిరసా సాకం యయౌ ఇతి నారదః ప్రాధాన్యేన నిర్దిష్టః విద్యోపదేశేన తస్య మహోపకార కత్వాత్. ౨౬

ఏవముపదిష్టశ్చిత్రకేతు స్తాం నారదేన భాషితాం ఉపదిష్టాం విద్యాం యథావిధి సుసమాహిత చిత్తోఽప ఏవ భక్షయన్ సప్త దివసాన్ ధారయామాస జజాప. ౨౭

తతః సప్తరాత్రాంతే ధార్యమాణయా విద్యయా తత్ప్రభావేనేత్యర్థః. నృపశ్చిత్రకేతుః అవిధిక్తిత

విద్యాధరాధిపత్యం స లేభేఽప్రతిహతం నృప ౨౮

తతః కతిపయాహోభి ర్విద్యయేద్ధ మనోగతిః,
జగామ దేవదేవస్య శేషస్య చరణాంతికమ్ ౨౯

మృణాళగౌరం శితివాససం స్ఫురత్కిరీటకేయూరకటిత్రకంకణమ్,
ప్రసన్నవక్త్రారుణలోచనం వృతం దదర్శ సిద్ధేశ్వరమండలైః ప్రభుమ్ ౩౦

తద్దర్శనధ్వస్తసమస్తకిల్బిషః స్వచ్ఛామలాంతఃకరణోఽభ్యయాన్మునిః,
ప్రవృద్ధభక్త్యా ప్రణయాశ్రులోచనః ప్రహృష్టరోమాఽనమదాదిపూరుషమ్. ౩౧

స ఉత్తమశ్లోకపదాబ్జవిష్టరం ప్రేమాశ్రులేశై రుపమేహయన్ ముహుః,

పారే హే నృప! విద్యాధరాణా మాధిపత్యం చ లేభే, చకారోఽన్వాచయేపరః. అనుషంగిక విద్యాధరాధిపత్యం ఫలం లబ్ధవానిత్యర్థః. ౨౮

ప్రధానం ఫలమాహ (తత ఇతి) తతః కతిపయై రహోభి ర్విద్యయా ఇద్ధేన దీప్తేన మనసా గతి ర్యస్య విద్యాప్రభావేన యథేష్టగతిరిత్యర్థః. దేవదేవస్య శేషస్య సంకర్షణస్య చరణసమీపం జగామ పాతాళలోకాదధఃస్థితసంకర్షణసమీపం గతవానిత్యర్థః. ౨౯

సంకర్షణం వర్ణయన్ తం దదర్శేత్యాహ (మృణాళేతి) మృణాళవత్ పద్మతంతువత్ గౌరం శుద్ధం శితివాససం నీలాంబరం స్ఫురంతి కిరీటాదీని యస్య కటిత్రం కటిసూత్రం వక్త్రాణి యస్య అరుణాని లోచనాని యస్య తం సిద్ధేశ్వరాణాం సమూహైర్వృతం పరివేష్టితం విభుం సంకర్షణం దదర్శ. ౩౦

తతః తస్య సంకర్షణస్య దర్శనేన ధ్వస్తం కిల్బిషం యస్య అత ఏవ స్వచ్ఛ మంతఃకరణం యస్య అత ఏవ ప్రవృద్ధయా భక్త్యా ప్రణయాశ్రు ఆనందబాష్పం లోచనయోర్యస్య ప్రహృష్టాన్యుదంచితాని రోమాణి చ యస్య తాదృశః ఆదిపూరుషం పురాణపురుషం సంకర్షణ మభ్యయా దభిముఖం జగామ, అనమత్ ప్రణతవాన్. ౩౧

తతః స చిత్రకేతురుత్తమశ్లోకస్య సంకర్షణస్య పదాబ్జవిష్టరం పాదపీఠం ప్రేమాశ్రులేశైః ఆనందబాష్పకణైః ముహుర్ముహు రుపసేచయన్ ప్రమోదేన ప్రేమ్ణా ఉపరుద్ధ అఖిలానాం వరానా

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

ప్రేమోపరుద్ధాఖిలవర్ణనిర్గమో నైవాశకత్తం ప్రసమీడితుం చిరమ్. ౩౨

తతః సమాధాయ మనో మనీషయా బభాష ఏతత్ప్రతిలబ్ధవాగసౌ,
నియమ్య సర్వేంద్రియబాహ్యవర్తనం జగద్గురుం సాత్వతశాస్త్రవిగ్రహమ్ ౩౩

చిత్రకేతు రువాచ—

అజితజితః సమమతిభిః సాధుభి ర్భవాన్ జితాత్మభి ర్భవతా,
విజితాస్తేఽపి చ భజతా మకామాత్మనాం య ఆత్మదోఽతికరుణః ౩౪

తవ విభవః ఖలు భగవన్ జగదుదయస్థితిలయాదీని,

మక్షరాణాం నిర్గమం ఉచ్చారణం యస్యాత ఏవ భగవంతం తం ప్రసమీడితుం చిరం నైవాశకత్ నాశక్నోత్. ౩౨

తతో మనీషయా బుద్ధ్యా మనః సమాధాయ స్వవశీకృత్య ప్రతిలబ్ధా వాగ్యేనాఽసౌ చిత్రకేతుః, ప్రతిలబ్ధవాగస ఇతి పాఠాంతరం తత్ర ప్రతిలబ్ధవాగమృతః సర్వేంద్రియాణాం బాహ్యవర్తనం బాహ్య వ్యాపారం నియమ్య అపోహ్యేత్యర్థః సాత్వతశాస్త్రం పంచరాత్రశాస్త్రం తత్ప్రతిపాద్యో విగ్రహో యస్య తం జగద్గురుం సాత్వతతంత్రోపదేష్టారం సంకర్షణం ప్రతి ఏతిద్వక్ష్యమాణం బభాషే వక్ష్యమాణాం స్తుతిమకరోదిత్యర్థః. ౩౩

తమేవాహ (అజితేత్యాదినా సహస్రమూర్ధ్న ఇత్యంతేన) తావదాశ్రయణసౌకర్యాపాదక సౌలభ్యవాత్సల్యమహౌదార్యగుణవిశిష్టం స్తౌతి (అజితేతి.) హే అజిత! ఇతరైః స్వాధీనం కర్తు మశక్య! హే దుర్లభేత్యర్థః. తథాపి సాధుభి ర్జితః భవాన్ సులభ ఇత్యర్థః. కథంభూతైః సాధుభిః ర్విజితః ఆత్మా మనో యైః సమమతిభిః కృత్స్నం జగద్బ్రహ్మాత్మకత్వేన పశ్యద్భిః, కథమేతత్ సాధుభి ర్విజితోఽహమితి అత్రాహ - యో భవాన్ భజతామకామాత్మనాం అనన్యప్రయోజనేన భజతా మాత్మానం స్వం స్వరూపం దదాతీ త్యాత్మదః స్వపర్యంతదాతేత్యర్థః. ఏవం సౌలభ్య ముక్తం, ఆత్మద ఇత్యనేన మహౌదార్యం చ, అథ వాత్సల్య మాహ - భజతా త్వయా తే సాధవో విజితాః కుతః? యత స్త్వమతి కరుణ ఆశ్రితవాత్సల్యవివశః అత్యంతవాత్సల్యేన త్వయా సాధవోఽపి వశీకృతా ఇత్యర్థః. ౩౪

నను, పరత్వే సత్యుక్తం గుణత్రయ మాశ్రయణ సౌకర్యాపాదక మన్యథా తృణస్యే

విశ్వసృజస్తేఽంశాంశా స్తత్ర మృషా స్పర్ధంతే పృథగభిమత్యా. ౩౫

పరమాణుపరమమహతో స్త్వమాద్యంతాంతరవర్తీ త్రయవిధురః,
ఆదా వంతేఽపి చ సత్త్వానాం యద్ ధ్రువం తదేవాంతరాళేఽపి. ౩౬

సౌలభ్యం దరిద్రస్యేవౌదార్యం పిత్రాదేరివ కారుణ్య మకించిత్కరం స్యాదిత్యత్ర పరత్వవిశిష్టం స్తౌతి (తవేతి.) హే భగవన్! జగతః ఉత్పత్తిస్థితిలయాదీని ఆదిశబ్దేన మహానందరూపమోక్షాంతర్నియమనాది ర్వివక్షితః. తవ విభవః ఐశ్వర్యం అతః త్వత్తః పరో నాస్తీత్యర్థః ఏవం పరత్వం తత ఏవ విరుపాధిక స్వామిత్వం చోక్తం నను, జగదుత్పత్త్యాదీని బ్రహ్మరుద్రాదీనాం విభవో న మమేత్యత్రాహ విశ్వసృజ ఇతి, విశ్వసృజో బ్రహ్మాదయః తే తవాంశాంశాః అగ్నేః విస్ఫులింగా ఇవ త్వదంశాంశభూతత్వా న్న తేషాం విభవో జగదుత్పత్త్యాదిరిత్యర్థః త్వన్నియోగేన తే జగదుత్పత్త్యాదికర్తార ఇతి భావః. నను తేపి వయం విశ్వస్య సృష్ట్యాదికర్తార ఇతి స్పర్ధంతే తత్రాహ (తత్రేతి.) తత్ర తేషాం త్వదంశాంశత్వే సతి తావన్మాత్రేణైవ వయమపి పృథగీశ్వరా ఇత్యభిమానేన మద్గతమీశితృత్వం పరమపురుషాయత్తం ఇత్యజ్ఞాత్వా ముధా వ్యర్థమేవ స్పర్ధంతే తేషాం స్పర్ధామాత్ర మవశిష్యతే న త్వీశత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః. ౩౫

జగదుత్పత్త్యాదే స్తదేకవిభవత్వం దృష్టాంతముఖేన విశదయన్ స్తౌతి (పరమాణ్వితి.) పరమాణు పరమమహతో రల్పీయసో విపులస్య చ వస్తునో యాఽన్యాద్యంతాంతరాణి సృష్టిసంహార స్థిత్యవస్థా ఇత్యర్థః తేషు వర్తత ఇతి వర్తీ అంతరాత్మతయా వ్యాప్య స్థితః త్రయవిధురః ఆద్యంత మధ్యరహితః త్వమేవ కార్యస్య వస్తునః కారణాత్మతయా యదాదా వవతిష్ఠతేఽన్తే చ యదవశిష్యతే తద్విభవత్వేవ హి కార్యస్య వస్తునో దృష్టం యథా మృత్సువర్ణాత్మకఘటకటకాదావితి దృష్టాంతోఽభి ప్రేతః ఏవం సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకస్య కృత్స్నస్య కార్యజాతస్యాదౌ కారణత్వేనావస్థానాదంతే చావశేషాత్ త్వద్విభవ ఏవ జగదుత్పత్త్యాదిః న తు మధ్యస్థచతుర్ముఖాదే రితి భావః. కార్యం వస్తు మధ్యస్థస్య విభవో నేతి కిం వక్తవ్య మిత్యాహ (ఆదావితి) సత్త్వానాం కార్యత్వేనావస్థితానాం పదార్థానా మాదావంతే చ యత్ ధ్రువం స్థిరం ఆదౌ కార్యత్వే నావస్థితం అంతే చావశిష్టమిత్యర్థః అంతరాళేఽపి తదేవ అంతరాళావస్థా తద్విభవ ఏవ ఆద్యంతయోర్వ్యవస్థితస్య మధ్యస్థ విభవత్వం కిం పునర్న్యాయసిద్ధ మితి భావః. ఏవం కాలత్రయవర్తీ త్వమేవేతి భావః. అనేన కాలతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వ మప్యుక్తం అథ సర్వదా సర్వత్రాంతరాత్మతయా వ్యాప్యస్థితికథనేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యరూపవస్తు పరిచ్ఛేదోఽప్యుక్తః సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యమేవ హి వస్తుపరిచ్ఛేదః యద్వా స్వాపేక్షయోత్కృష్ట గుణవస్త్వంతరరాహిత్యం వస్తుపరిచ్ఛేదః స హి జగత్కారణత్వ తదుపయుక్త సార్వజ్ఞ్యసత్య సంకల్పత్వాద్యాశ్రితగుణజాతస్య కథనేనాభిహితప్రాయ ఏవ ౩౬

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

క్షిత్యాదిభి రేష కిలావృతః స ప్తభి ర్దశగుణో త్తరై రాండకోశః,
యత్ర పతత్యణుకల్పః సహాండకోటికోటిభి స్తదనన్తః. ౩౭

విషయతృషో నరపశవో య ఉపాసతే విభూతీ ర్న పరం త్వామ్,
తేషా మాశిష ఈశ తదను వినశ్యంతి యథా రాజకులమ్. ౩౮

కామధియ స్త్వయి రచితా న పరమ రోహంతి యథా కరంభబీజాని.

ఏవం వివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్య ముక్త మథ దేశపరిచ్ఛేదరహితత్వం వదన్ ఏత త్త్రివిధ పరిచ్ఛేదరాహిత్యమేవ త్వయ్యనంతశబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమి త్తమిత్యాహ (క్షిత్యాదిభిరితి.) పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాత్ దశగుణ ము త్తరై రధికైః క్షిత్యాదిభిః పృధివ్యగ్నివాయ్వాకాశాహంకారమహద్భిః స ప్తభి రావృతః ఏష పరిదృశ్యమానో ఽండకోశః ఈదృశిభి రండకోటిభిః సహ సహితో యత స్త్వం తతో ఽనంత ! విభూత్యానంత్యా దనంతత్వాత్ త్వమనంతశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః ఏత మండకోశం విశినష్టి. యత్ర ఏతస్మిన్ అండకోశే ఽణుకల్పః జీవః పతతి సంసరతి యద్వా యస్మా దీదృశిభి రండకోటిభిః సహ ఏషో ఽండకోశః యత్ర యస్మిన్ త్వయి అణుకల్పః పతతి పరిభ్రమతి తత స్త్వమనంతః సర్వస్య చేతనాచేతనాత్మకాండకోశరూపదేశస్య త్వద్వ్యాప్యత్వా దిదమత్ర నా స్తీత్యేవంరూపదేశపరిచ్ఛేదరహిత స్త్వ మితి దేశా ఽపరిచ్ఛేద ఉ క్తః ఏత త్త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యమపి పరత్వాపాదకం భవతీత్యర్థః ౩౭

ఏవం తస్య సమాశ్రయణీయోపయు క్తగుణవ స్తుత్వాత్ దేవతాంతరస్య తదభావం వదన్ తమేవ స్తౌతి (విషయతృష ఇతి.) యే విషయేషు శబ్దాదిషు తృట్ తృష్ణాభిలాషో యేషాం తే ఫలకామా నరా ఏవ పశవః తే విభూతీః త్వద్విభూతిభూతాన్ రుద్రాదీనుపాసతే న తు పరం సర్వోత్కృష్టం విభూతిపతి ముపాసతే హే. ఈశ ! తేషాం విషయతృషాం విభూతీరుపాసీనానా మాశిష స్త్వద్విభూతిభి ర్దత్తా అర్వాచీనాః స్వర్గాదిఫలరూపాః పురుషార్థాః తదను విభూతివినాశమను నశ్యంతి యథా రాజకులం యథా రాజకులవినాశమను తత్సేవకానా మాశిషో నశ్యంతి తద్వత్ ఉ క్తం చ త్వయైవ "యో యో యాం యాం తనుం భ క్తః" ఇత్యారభ్య "లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్ ! అంతవ త్తు ఫలం తేషాం తద్భవ త్యల్పమేధసామ్" ఇత్యంతేనేతి భావః. త్వద్విభూతీనాం పరత్వాదిగుణ పూ ర్త్యభావాదితి తాత్పర్యమ్. ౩౮

త్వదేకప్రయోజనత్వేన కృతా స్త్వత్సేవా స్తు నిరతిశయనిత్యఫలజనకత్వా న్న నశ్యంతీత్యాహ

జ్ఞానాత్మన్యగుణమయే గుణగణతోఽస్య ద్వంద్వజాలాని. ౩౯

జిత మజిత తదా భవతా యదాఽఽహ భాగవతం ధర్మ మనవద్యమ్,
నిష్కించనా యే మునయ ఆత్మారామా య ముపాసతేఽపవర్గాయ. ౪౦

(కామధియ ఇతి.) త్వయి విషయభూతే రచితాః కృతాః యాః కామధియః త్వదేకప్రయోజనాః త్వద్విషయా ఉపాసనాః హే పరమ! పునర్న రోహంతి న బంధాయ భవంతి. నిత్యనిరతిశయత్వాత్ అనుభవ రూపానందాపాదకా ఏవ భవంతి న పునః జన్మమరణాదిరూపబంధాయ భవంతీత్యర్థః పునరరోహే దృష్టాంతః-యథా కరంభబీజానీతి యథా భర్జితబీజాని పునర్న రోహంతి నాంకురీభవంతి తద్వత్ పునరరోహే హేతుం వదం స్తం విశినష్టి (జ్ఞానాత్మనీతి.) గుణమయః సత్త్వాదిప్రకృతిగుణవికారః స న విద్యతే యస్య సోఽగుణమయః తథాభూతే నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపే త్వయి గుణమూలక కర్మావశ్యత్వాత్ తన్మూలకసంకుచితజ్ఞానత్వాకర్మసాధ్యమోక్షాధిపత్యప్రణతజనానిష్టపరిహారకత్వాత్ తదిష్టప్రాపణసమర్థత్వాదిగుణయుక్తత్వాత్ త్వయి రచితాః కామధియో న పునరర్థరూపబంధాయ భవంతి. దేవతాంతరాణాం తూక్తవిపరీతగుణత్వాత్ తేషు రచితాః స్వర్గాదికామధియో నశ్యంతీతి భావః. తదేవాహ గుణగణత ఇతి అస్య విరించిప్రభృత్యకించనపర్యంతస్య జీవవర్గస్య గుణానాం సత్త్వాది ప్రకృతిగుణానాం యే గణా వికారరూపాః సంఘాః తేభ్యః గుణగణతః ద్వంద్వజాలాని సుఖదుఃఖాదీని ద్వంద్వజాలాని భవంతి. ఉపాస్యదేవతాంతరస్యాపి ఉపాసకవత్ కర్మవశ్యత్వాదియుక్తత్వాత్ తత్సేవా శృంఖలితస్య పుంసః తాదృశసేవావ దనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణక్షమా న భవతీతి భావః ఏవం జ్ఞానశక్త్యా ద్యాశ్రితకార్యాపాదకగుణపూర్తి రప్యుక్తా ఏవం సమాశ్రయణీయత్వోపయుక్తపరత్వాదిగుణపూర్ణత్వేన దేవతాంతరేభ్యో వైలక్షణ్యం తస్యైవ సమాశ్రయణీయత్వం చోక్తం భవతి. ౩౯

అథ యత ఏవ భవా నితరేభ్యః పరః అత ఏవ త్వదారాధనాత్మకః త్వదభిహితో ధర్మః తదనుష్ఠాతారశ్చ ఇతర దేవతారాధనరూపధర్మతదనుష్ఠాతృభ్యో విలక్షణా ఇత్యాహ (జితమితి త్రిభిః.) హే అజిత! అజితశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయ! భవతా యథా జితం సర్వం స్వవశీకృత్య తస్మాత్ పరత్వేనావస్థితం ఏతదేవాజితశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యపి సూచితం తథా ధర్మేణేతి శేషః త్వదారాధన భూతధర్మేణాపి జితమిత్యర్థః. సోఽపి సర్వోత్కృష్ట ఇత్యర్థః. కోఽసౌ ధర్మః? తత్రాహ-యం భాగవతం భగవత స్తవారాధనరూప మనవద్యం నిర్దుష్టం ధర్మం భవానాహ. పంచరాత్రగీతాదిముఖేనోక్తత్వాత్ యం చ ధర్మం నిష్కించనాః అనన్యప్రయోజనాః ఆత్మారామాః బ్రహ్మగుణానుభవపరా యే మునయః అపవర్గాయ ముక్త్యై ఉపాసతేఽనుతిష్ఠంతి. ౪౦

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

విషమమతి ర్న యత్ర నృణాం త్వ మహమితి మమ తవేతి చ యదన్యత్ర,
విషమధియా రచితో యః స హ్యవిశుద్ధః క్షయిష్ణు రధర్మబహుళః. ౪౧

కః క్షేమో నిజపరయోః కియానర్థః స్వపరద్రుహా ధర్మేణ,

యత్ర చ ధర్మే త్వమహం తవ మమేతి చ యా నృణా మన్యత్రాన్యస్మిన్ ధర్మే విషమా మతిః అహంకారమమకారరూపా సా నాస్తి స ఇత్యర్థః. సర్వజ్ఞేన భ్రమవిప్రలిప్సాదిదోషరహితేన పరమకారుణికేన భగవతా విహితత్వా దహంకారమమకారప్రయుక్తహింసాదిగర్భత్వాభావాత్ సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధానగర్భత్వాత్ నిరతిశయానందహేతుత్వాచ్చ త్వదారాధనరూపో ధర్మః సర్వోత్కృష్టః తథా తదనుష్ఠాతారోఽపి శబ్దాదివిషయసుఖార్థదంభమాత్సర్యహింసాదిస్వభావత్వా భావాత్ సర్వభూతసుహృత్త్వాదిగుణయుక్తత్వాచ్చ ఉత్కృష్టా ఇతరధర్మతదనుష్ఠాతారస్తూక్త విపరీతా ఇతి భావః. తదేవాహ విషమధియేతి. అహం మమేత్యాద్యహంమమాభిమానేన రచితో యో దేవతాంతరారాధనరూపః స హ్యవిశుద్ధః రాగద్వేషాదిగర్భత్వాత్ ధర్మప్రచురః శత్రుమరణాదికామనాగర్భత్వాత్ క్షయిష్ణురస్థిరఫలశ్చ ౪౧

విషయధియా రచితం ధర్మమేవ నిందతి (క ఇతి.) స్వపరద్రుహో స్వం కర్తారం పరం చ ద్రుహ్యతీతి స్వపరద్రుక్ అత్యంతశరీరాయాసకారిత్వా దంతతః సంసృతిరూపానర్థహేతుత్వాచ్చ స్వద్రుక్ శత్రుహింసాదికామనాగర్భత్వాత్ పరద్రుక్ తేన ధర్మేణ దేవతాంతరారాధనరూపేణ నిజపరయోః కః క్షేమః కిం దుఃఖం న కించిదపీత్యర్థః. పరగ్రహణం దృష్టాంతార్థం యథాఽభిచారాదికర్మణా ముమూర్షో ర్న క్షేమ స్తథా తత్కర్తురపీత్యర్థః అస్తు వా కర్తుస్తాదాత్వికః కశ్చిత్ క్షేమ స్తథాపి న కియానర్థః పురుషార్థః అతితుచ్ఛ ఇత్యర్థః. క్షయిష్ణుత్వాదితి భావః ఏవం పురుషార్థహేతు ర్భవతీత్యుక్తం. ప్రత్యుతానర్థహేతుశ్చేత్యాహ (స్వద్రోహాదితి.) స్వద్రోహాత్ స్వస్యైవాహితకరణాద్ధేతోః తవేశ్వరస్య కోపః నిగ్రహః స్యా దయం స్వస్యైవాహితమాచరతి కిముత పరస్యేత్యతోఽయమతీవ నిగ్రాహ్య ఇత్యేవం తవ కోపః స్యాత్ -

"ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః ।
యజంతే నామయజ్ఞైస్తే దంభేనావిధిపూర్వకమ్ ॥

అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః ।
మా మాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః ॥

స్వద్రోహా త్తవ కోపః పరసంపీడయా చ తథాధర్మః. ౪౨

న వ్యభిచరతి తవేక్షా యయా హ్యభిహితో భాగవతో ధర్మః,
స్థిరచరసత్త్వకదంబే ష్వపృథ గ్ధియో య ముపాసతే త్వార్యాః. ౪౩

న హి భగవ న్నఘటిత మిదం త్వద్దర్శనా న్నృణా మఖిలపాపక్షయః,

తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్।
క్షిపామ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు॥"

ఇత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాతో నిగ్రహః స్యాదితి భావః తవ కోపః స్యాత్ న వా అవశ్యం పరసంపీడయా పరస్య ద్రోహాద్ధేతోః అధర్మ స్తథా స్యాదేవ స్వకృతేన ధర్మేణ పరస్య యాదృశీ పీడా భవేత్ తాదృశీ పీడా. హేతు రధర్మోఽపి స్వానుష్ఠితధర్మమను స్యాత్ ఇత్యర్థః. ౪౨

ఏవం ధర్మాంతరస్య న కేవల మపురుషార్థహేతుత్వం ప్రత్యుతానర్థహేతుత్వం చోక్తం. త్వదారాధనరూపధర్మస్య త్వనిష్టపరిహారేష్టప్రాప్తిహేతుత్వ మవ్యభిచరితమిత్యాహ (నేతి.) తవ "సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇతి శ్రుత్యుక్తసత్యసంకల్పస్య తవేక్షా-

"యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరాః।
అనన్యేనైవ యోగేన మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే॥
తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్।
భవామి న చిరాత్పార్థ మయ్యావేశితచేతసామ్॥"

ఇతి కృతః సంకల్పః ఇత్యర్థః. న వ్యభిచరతి అయథార్థా న భవతి. యథా హేతుభూతయేక్షయా భాగవతః తవ సంబంధీ త్వదారాధనరూపో ధర్మోఽభిహితః ప్రోక్తః. పంచరాత్రాదిముఖేనేతి శేషః. భాగవతధర్మాభిధానే ఉక్తవిధే ఈక్షైవ హేతు రన్యథా త్వద్ధర్మానభిజ్ఞతయా కేవలవిషయాసక్తే సతి సర్వస్మిన్ లోకే సముద్ధర్తవ్యాభావాత్ ఈక్షానిర్విషయా దితి భావః ఏవం చేక్షాయాః సత్యత్వాత్ తద్విషయత్వాపాదకభాగవతధర్మోఽప్యనిష్టపరిహారేష్టప్రాప్తిహేతుత్వం న వ్యభిచరతీతి తాత్పర్యమ్. యత ఏవ మత ఏవ ఆర్యాః త్వదీక్షాభిజ్ఞాః త్వద్విషయాపాదికయా చరాచరాత్మకభూతసమూహేషు అపృథగ్ధియా త్వదాత్మకబుద్ధ్యాఽమృతత్వాయ ముక్తయే ఉపాసతే ధర్మమితి విభక్తివిపరిణామేనానుషజ్య అనుతిష్ఠంతీత్యర్థః. త్వా మితి వా శేషః. ౪౩

ఏవం సమాశ్రయణోపయుక్తసమాశ్రితకార్యాపాదకగుణపూర్తికథనముఖేన తదారాధన రూపధర్మస్యైవ నిరతిశయశ్రేయస్సాధనత్వ ముక్తమ్ ఇదానీం స్వస్య కృతార్థతా మావిష్కర్తుం

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

యన్నామసకృచ్ఛ్రవణాత్ పుల్కసకోఽపి విముచ్యతే సంసారాత్. ౪౪

అథ భగవన్ వయ మధునా త్వదవలోకపరిమృష్టాశయమలాః,
సురఋషిణా యదుదితం తావకేన కథ మన్యథా భవతి. ౪౫

విదిత మనంత సమస్తం తవ జగదాత్మనో జనై రిహాచరితమ్,

త్వద్దర్శనస్య కృతార్థతాపాదకత్వం కైముత్యన్యాయేనాహ (నహీతి.) హే భగవన్ః నృణాం భవద్దర్శనా దఖిలపాపక్షయో భవతీతి ఇద మఘటితం న హి కిం తు యుక్తమేవ, కుతః? యత్ యస్మాత్ నామ్నః త్వన్నామ్నః సకృదేవ శ్రవణాదేవ పుల్కసోఽపి హీనజాతిరపి సంసారబంధా ద్విముచ్యతే, నామశ్రవణస్యైవేదృశం మాహాత్మ్యం కిం పునః సాక్షాత్ త్వద్దర్శనస్యేతి భావః. ౪౪

అథాచార్యకృతం మహోపకారం స్మరన్ స్వస్య కృతార్థతా మాహ (అథేతి) హే భగవన్ః అధునా తవావలోకనేన పరిమృష్టా నిరస్తా ఆశయే చిత్తే మలాః యేషాం తాదృశా వయం కృతార్థా జాతా ఇతి భావః, యస్మాత్ తావకేన "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి త్వదుక్తరీత్యా తవ నిరతిశయప్రియేణ సురర్షిణా శ్రీనారదేనోదితం త్వద్దర్శనేన మమ కృతార్థత్వే నిమిత్తం మంత్రరూపం వచో గదితం తత ఏవ మధునా జాతమ్ అన్యథా మహోపకర్తృసదాచార్యాను గ్రహేణ కథం భవతి ఏవంవిధః పరమోఽభ్యుదయః తదనర్హస్య మమ కథం భవేదిత్యర్థః. ౪౫

కథం భవేదిత్యనేనేదృశాభ్యుదయానర్హత్వం స్వస్య సూచితం తచ్చ భవతా సర్వజ్ఞేన సర్వం విదితమేవ, కిం మయా విజ్ఞాప్య మధునా విశిష్యత ఇత్యాహ (విదిత మితి.) హే అనంతః ఇహ లోకే జనై ర్యద్యదాచరితం తత్ సమస్తం జగదాత్మనః కృత్స్నజగదంతర్యామితయా సర్వేషాం బుద్ధివృత్తీః యుగపత్ సాక్షాత్కుర్వతః తవ విదితమేవ, అతో మాదృశై ర్విజ్ఞాప్యం పరమగురో స్తవ కియత్. యథా సవితుః ఖద్యోతైః, యద్వా అనంతకల్యాణగుణాకరస్య తవ గుణైకదేశమపి స్తోతు మహ మసమర్థ ఇతి త్వయా విదితమేవేత్యాహ (విదితమితి.) హే అనంతః త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితః ఇహ లోకే జనైః జననమరణభాగ్భిః త్వదాహితజ్ఞానశక్తిభిః మాదృశైః యద్యదాచరితం అంతర్బా హ్యేంద్రియైః వ్యాపృతం తత్సర్వం జగదంతరాత్మనః సర్వజ్ఞస్య తవ విదితమేవ. పరిచ్ఛిన్నమతే ర్మమ వాఙ్మనసాతీతానంతస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్య తవ గుణవర్ణనే యావద్గచ్ఛతి తత్త్వయా విదిత మేవేత్యర్థః. అతః పరమగురోః జ్ఞానప్రదానాం నారదాదీనా మపి జ్ఞానదస్య తవేహ మయా విజ్ఞాప్యంవిజ్ఞాపనీయం

విజ్ఞాప్యం పరమగురోః కియదివ సవితు రివ ఖద్యోతైః. ౪౬

నమస్తుభ్యం భగవతే సకలజగత్స్థితిలయోదయేశాయ,
దురవసితాత్మగతయే కుయోగినాం భిదా పరమహంసాయ. ౪౭

యం వై శ్వసంత మను విశ్వసృజః శ్వసంతి
యం చేకితాన మను చిత్తయ ఉచ్చకంతి,
భూమండలం సర్షపాయతి యస్య మూర్ధ్ని
తస్మై నమో భగవతేఽస్తు సహస్రమూర్ధ్నే ౪౮

శ్రీశుక ఉవాచ—
సంస్తుతో భగవానేవ మనంత స్తదభాషత,

కియత్ మయా కర్తవ్యం గుణస్తవనం తవ కియత్ అత్యల్ప మిత్యర్థః. యథా సవితు ర్లోకత్రయ ప్రకాశకస్య ఖద్యోతైః కీటవిశేషైః కృతం ద్యోతనం కియ దల్పం తద్వ దిత్యర్థః. ౪౬

ఏవం స్వస్య తత్స్తుతా వనధికార మావిష్కృత్య కాంశ్చిత్ తద్గుణా ననుస్మరన్ కేవలం నమస్కరోతి (నమ ఇతి ద్వాభ్యామ్) భగవతే షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణాయ నిరస్తనిఖిలదోషాయ సకలస్య జగతః స్థితిలయయోః ఇద ముత్ప త్తే రప్యుపలక్షణమ్, ఉత్పత్తిస్థితిలయానా మీశాయ కర్త్రే కుయోగినాం. కర్తరి షష్ఠీ, కుయోగిభి ర్భిదా అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదృష్ట్యా దురవసితా జ్ఞాతు మశక్యా ఆత్మనో గతిః స్వరూపం స్వభావశ్చ యస్య జ్ఞాతు మశక్యస్వరూపస్వభావాయేత్యర్థః. పరమహంసాయ అత్యంత పరిశుద్ధాయ తుభ్యం నమః, ౪౭

అనంతగుణమాహాత్మ్యం కథయ న్నమస్కరోతి (యమితి.) "శ్వసంతం బహూస్యామ్" ఇతి సంకల్పతో వ్యాక్రియమాణం యం త్వా మను విశ్వసృజః బ్రహ్మాదయః శ్వసంతి ప్రాణంతి త్వదాయత్తస్వసత్తాలాభేన వ్యాక్రియంతః ఇత్యర్థః చేకితానం సర్వం పశ్యంతం యం చిత్తయః చిత్తవృత్తయః అనూచ్చకంతి ప్రసరంతి జ్ఞానమపి త్వదధీనమిత్యర్థః, యస్య తవ మూర్ధ్ని కృత్స్నం భూమండలం సర్షపాయతి సర్షపవ దాచరతి యం కృత్స్నభూమండలభారమపి సర్షపవ న్మన్యత ఇత్యర్థః తస్మై సహస్రశిరసే భగవతే తుభ్యం నమోఽస్తు మే నమనం భవా నంగీకరోత్విత్యర్థః. ౪౮

చిత్రకేతునేత్థం స్తుతో భగవా ననంత స్తమభాషతేత్యాహ మునిః (సంస్తుత ఇతి.) ఇత్థ

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

విద్యాధరపతిం ప్రీత శ్చిత్రకేతుం కురూద్వహ. ४२

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

యన్నారదాంగిరోభ్యాం తే వ్యాహృతం మేఽనుశాసనమ్,
సంసిద్ధోఽసి తయా రాజన్ విద్యయా దర్శనాచ్చ మే. ४०

అహం వై సర్వభూతాని లోకం చాత్మని సంతతమ్.

మనంతగుణమాహాత్మ్యేన స్తుతో భగవా ననంతః ప్రీతస్సన్ హే కురూద్వహ। తం విద్యాధరాణాం పతిం చిత్రకేతు మభాషత. ४२

తదేవాహ (యదిత్యాదినా సిద్ధోఽసీత్యంతేన.) నారదాంగిరోభ్యాం తే తుభ్యం యద్వ్యాహృత ముక్తం తదనుశాసనం ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపవిషయకం వివిచ్య జ్ఞాపనరూపం వచః మే మమైవ నత్సంబంధ్యేవాంతరాత్మభూతమత్సంకల్పాదేవ తాభ్యాం తే వ్యాహృతమ్-

"ఈశ్వరస్య చ సౌహార్దం యదృచ్ఛా సుకృతం తథా।
విష్ణోః కటాక్షః అద్వేష అనుకూల్యం చ సాత్త్వికైః॥
సంభాషణం షడేతాని హ్యాచార్యప్రాప్తిహేతవః॥"

ఇత్యుక్తరీత్యా మదనుగ్రహ మంతరేణ సదాచార్యప్రాప్తే ర్దుర్లభత్వాదితి భావః. అతో హే రాజన్। తయా నారదోపదిష్టయా మంత్రవిద్యయా మమ దర్శనాచ్చ సంసిద్ధోఽసి. ४०

నను, మహ్య ముపదిశత మితి న తౌ ప్రతి త్వ ముక్తవా నతః కథం తద్వ్యాహృతం త్వదను శాసనమేవేతి జానీయాం కిం చ తయోరేవ వచోఽహమశృణవం న తు తవేత్యత్రాహ (అహం హీతి.) తావ త్సర్వాణి భూతా న్యహమేవ సర్వాణ్యపి భూతాని మదభిన్నాన్యేవ. కిముత "ఆచార్యం మాం విజానీయాత్" "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మతమ్" ఇత్యుక్తాత్మాభిన్నాభిమానవిషయా వంగిరోనారదౌ మదభిన్నావితి భావః, అత స్తద్వ్యాహృతం మదనుశాసన మేవేతి తాత్పర్యమ్. నను, సర్వభూతా న్యహ మేవేత్యుక్తోఽభేదః కిం మృదాత్మకో ఘట ఇతి వస్త్వరూపాభేదరూపః తథాత్వే సర్వవికారాశ్రయత్వాపత్తి స్తత్రాహ- భూతాత్మా సర్వభూతానా మంతరాత్మా ఆత్మా దేవో జాత ఇత్యాదివత్ శరీరాత్మభావప్రయుక్తః సర్వభూతైః సహ మమాభేదః వికారాణాం శరీరగతానాం జీవే బాల్యాదీనామివ న మయి ప్రసక్తిరితి తాత్పర్యమ్. శరీరాత్మభావనిబంధనోఽభేదవ్యపదేశో బహుశో దృష్టః, బ్రాహ్మణోఽహం కృశోఽహం

శబ్దబ్రహ్మ పరంబ్రహ్మ మమోభే శాశ్వతీ తనూ. ౨౧

లోకే వితత మాత్మానం లోకం చాత్మని సంతతమ్.

స్థూలోఽహ మిత్యాదిఃన చేదం రజత మితి తద్బాధితోఽయం వ్యపదేశః నీలో ఘట ఇత్యాద్యభేద వ్యపదేశస్యాపి బాధ్యత్వాపత్తేః, అథ జాతిగుణాదీనాం వ్యక్తిగుణపృథక్సిద్ధప్రకారతయా తద్బుద్ధితచ్ఛబ్దయోః వ్యక్తిగుణిపర్యంతత్వా న్నబాధస్తర్హి శరీరస్యాప్యాత్మా పృథక్సిద్ధప్రకారత్వేన తద్బుద్ధితచ్ఛబ్దయో రపి తాత్పర్యం తత్వాదప్యబాధిత ఏవ. నను. జాత్యాదేః వ్యక్త్యాదీన్ ప్రతి అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వం ప్రత్యక్షగమ్యం. జాతివ్యక్త్యో రుభయోరపి ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్ ఆత్మనస్తు తదవిషయత్వాత్ కథం శరీరస్యాత్మా పృథక్సిద్ధవిశేషణత్వ మితి చేత్ మాస్తు జాతివ్యక్త్యోరివ శరీరాత్మనో రేకప్రమాణవిషయత్వం అథాప్యాత్మా పృథక్సిద్ధప్రకారత్వం శరీరస్యాక్షత మేవ న హి భిన్నసామగ్రీవేద్యత్వమాత్రేణ తద్వ్యాహర్తుం శక్యం అన్యథా చక్షుర్ఘ్రాణేంద్రియవేద్యయోః పృథ్వీగంధయోరపి నియతప్రకారప్రకారిభావానుపపత్తేః ఇత్యన్యత్ర విస్తరః. న కేవలం శరీరాత్మభావ నిబంధన ఏవ భూతై ర్మమాభేదః, అపి తు కార్యకారణభావనిబంధనశ్చేత్యాహ - భూతభావ ఇతి. భూతాని చిదచిదాత్మకాని దేవమనుష్యాదీని భావయ త్యుత్పాదయతి స్వస్మా దేవోపాదానభూతా దితి భూత భావనః కార్యకారణయో రభేదస్త్వారంభణాధికరణాదిభాష్యే బహూపపత్తిభి ర్నిరూపితః. యదా శంకితం తయో రేవ వచో శృణవం న తు తవేతి తత్రాహ శబ్దేతి. శబ్దాత్మకం యద్బ్రహ్మ పరం శబ్దేన వాచ్య మర్థాత్మకత్వం చ యద్బ్రహ్మ ఇమే బ్రహ్మణీ మమ శాశ్వతీ. తనూ యావత్సత్తమ పృథక్సిద్ధే మమ శరీరభూతే ఇత్యర్థః. స్వస్మిన్ ముఖ్యవృత్తో బ్రహ్మశబ్దః శబ్దార్థాత్మకయోః ప్రపంచదశయోః స్వశరీరత్వా దుపచరితః పరబ్రహ్మణః స్వతనుత్వకథనం దృష్టాంతార్థం యథా పరబ్రహ్మాంతర్గత నారదాంగిరసో ర్మచ్ఛరీరత్వం ఏవం శబ్దబ్రహ్మాంతర్గతతద్వచసోఽపి మత్తనుత్వ మిత్యర్థః యద్యపి స్వస్య సర్వభూతాత్మకత్వకథనేనైవ సర్వభూతవచసాం స్వవచస్త్వ మపి కథితప్రాయం తథాపి నామ రూపయో రుభయో రపి స్వశరీరకత్వజ్ఞాపనాయ పృథగుక్త మిత్యవగంతవ్యమ్. ౨౧

నను. సర్వేషాం భూతశబ్దవాచ్యానాం దేవాదిశరీరాణా మాత్మా జీవః స ఏవ కిం భవా న్నేత్యాహ (లోక ఇతి) లోకే పరిదృశ్యమానాచిత్ప్రపంచే దేవాదిశరీరరూపే వితతం వ్యాప్త మంతఃప్రవిశ్య ధారకతయా వ్యాప్తం ప్రత్యగాత్మానం ద్వితీయాంతానాం పశ్యే త్యవ్యాహృతేనాన్వయః తథా ఆత్మని ప్రత్యగాత్మని సంతతం ప్రోతం ధార్యత్వేనావస్థితం లోకం కేత్యేత దుభయం మయా పరమాత్మనాంతః ప్రవిశ్య భర్త్రా వ్యాప్తం ఉక్తముభయం మయి కృతం చ మదాధేయం కృత మిత్యర్థః. లోకే వితత మాత్మాన మిత్యనేన చేతనే జీవస్య వ్యాప్తి రుక్తా, లోకం చాత్మనీత్యనేన అచేతనస్య జీవధార్యత్వ

ఉభయం చ మయా వ్యాప్తం మయి చైవోభయం కృతమ్ ౫౨

యథా సుషుప్తః పురుషో విశ్వం పశ్యతి చాత్మని,
ఆత్మాన మేకదేశస్థం మన్యతే స్వప్న ఉత్థితః. ౫౩

ఏవం జాగరణాదీని జీవస్థానాని చాత్మనః,

ముక్తమ్. ఉభయ మిత్యనేన చేతనాచేతనయో రీశ్వరధార్యత్వం వ్యాప్యత్వ మీశ్వరస్య స్వస్య ధారకత్వం వ్యాపకత్వం చోక్తం అతో నాహం జీవః భూతాత్మేత్యత్ర భూతశబ్దోఽచేతనవిశిష్టచేతనపరః ఇతి భావః. ఆత్మాన మిత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం యద్వా ఏకామేవ జీవవ్యక్తి ముపాదాయ క్రమప్రాప్తేషు దేవాదిశరీరేషు వ్యాప్తి రుచ్యతే. అతోఽత్ర జీవైక్యవాదభ్రమో న కర్తవ్యః ౫౨

నను కథమేతద్విమర్శనీయం సర్వాణ్యచేతనాని ప్రత్యగాత్మభిర్వ్యాప్తాని ఉభయం తు త్వయా వ్యాప్త మిత్యపేక్షాయాం బుద్ధినైపుణ్యేనేతి సదృష్టాంత మాహ (యథేత్యాది చతుర్భిః , తావ జ్జీవనమూహ విమర్శనాయ దృష్టాంతం శిక్షయతి (యథేతి.) యథా సుషుప్తః స్వప్నద్రష్టా పురుషః సుషుప్త ఇతి న సుషుప్త్యవస్థో జీవ ఉచ్యతే. స్వప్న ఉత్థితః ఇత్యనంతరోక్తత్వాత్ సుషుప్తౌ విశ్వదర్శనానుపపత్తేశ్చ స్వప్నే స్వప్నావస్థాయా మేకస్మిన్నేవ స్వప్నద్రష్ట ర్యాత్మని విశ్వం పశ్యతి గజస్కంధారోహణదేశాన్తరగమనరాజ్యాభిషేకశిరచ్ఛేదాద్యర్హాం శరీరజాతం పశ్యతి ప్రకృత్యుపాధికం పశ్యతీత్యర్థః దృష్టాంతే మాయామాత్రాణీతి వక్ష్యమాణత్వాత్ ఉత్థితో జాగ్రదవస్థాం ప్రాప్తః త్వామాత్మాన మేకదేశస్థం క్వచిదపవరకాదిశయానశరీరమాత్రవర్తినం మన్యతే. స్వప్నావస్థా న స్వప్నద్రష్టృస్వరూపప్రయుక్తా అపి తు స్వప్నజాగ్రదవస్థాద్వయాన్వితప్రకృత్యుపాధికస్వప్నదృష్టైకజీవకర్మానుగుణ మీశ్వరసృష్ట గజాదిపదార్థానుప్రవేశపూర్వకత త్తద్దర్శనరూపేతి దృష్టాంతే వివక్షితోఽర్థః ౫౩

ఇమమర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఏవం స్వప్నావస్థావ జ్జాగరణాదీని చ జీవస్థానాని ఏకస్య జీవస్య స్థానాన్యవస్థానాని అవస్థా ఇత్యర్థః. స్వప్నావస్థావజ్జాగరాద్యన్వయోఽపి నాత్మస్వరూపప్రయుక్తః అపి తు ప్రకృత్యుపాధికః స్వరూపప్రయుక్తత్వే తస్య సర్వావస్థానుగతత్వేన తత్ప్రయుక్తాః పూర్వపూర్వావస్థాః ఉత్తరోత్తరావస్థాసూపలభేత న చ ప్రకృత్యవస్థ తద్ద్రష్టృభేద ఉపపాదయితుం శక్యః కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యనుపపత్తేః కర్మ తావత్ సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్య

మాయామాత్రాణి విజ్ఞాయ తద్ద్రష్టారం పరం స్మరేత్. ౨౪

యేన ప్రసుప్తః పురుషః స్వాపం వేదాత్మనస్తదా,

పాపరూపం తత్త్వజ్ఞానాత్ ప్రాక్ తేనైవ భోక్తవ్యమ్. అనుస్మృతిరపి య ఏవాహం సుప్తః స ఏవ ప్రతిబుద్ధోఽస్మీతి శబ్దః శ్రుతిరపి సుప్తం ప్రబుద్ధం స ఏవేతి దర్శయతి "త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి తథా భవంతి" ఇతి. విధయశ్చ మోక్షార్థాః సుప్తస్య పునరనుత్థితౌ అనర్థకాః స్యుః. అస్త్వేవం స్వప్నావస్థావ జ్జాగరాదయో న జీవస్వరూపప్రయుక్తాః అపి తు ప్రకృత్యుపాధికాః ఇతి తథాపి జీవస్వరూపవిమర్శనే కిమాయాతం? తత్రాహ (ఆత్మన ఇతి) జాగరాదీ న్యవస్థానాన్యాత్మనో మాయామాత్రాణి పరమాత్మ సంబంధిప్రకృత్యుపాధికాని న స్వరూపప్రయుక్తానీతి జ్ఞాత్వా ఆత్మనో మాయామాత్రాణీత్యనేన జీవస్య స్వప్నావస్థా పరమాత్మాయత్తేతి దర్శితం మద్ద్రష్టారం తత్తదవస్థాసాక్షిణం పరం ప్రకృతివిలక్షణం జీవాత్మానం స్మరేత్. అచేతనస్య తత్తదవస్థాద్రష్టృత్వానుపపత్తేః కర్మానుస్మృత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ ఏకైకం శరీర మేకైకేన జీవేన వ్యాప్తం తత్స్వరూపం చ తత్తదవస్థాద్రష్టృత్వపూర్వపూర్వావస్థానుస్మర్తృత్వం హి ప్రత్యయగోచరత్వాదిభి ర్ధర్మైః నిపుణతరవివేకేనావగంతవ్యమితి భావః ౨౪

ఏవం పరమాత్మస్వరూపవిమర్శనప్రకార మాహ (యేనేతి.) యేన హేతుభూతేన పరమాత్మనా ప్రసుప్తః సుషుప్త్యవస్థాం ప్రాప్తః పురుషో జీవః జీవస్య ప్రసుప్తౌ పరమాత్మనో హేతుత్వాత్ యేనేతి హేత్వర్థకతృతీయాంతేన నిర్దేశః తథా హి "స్వప్నాంతం మే సౌమ్య విజానీహి" ఇత్యుపక్రమ్య "యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సౌమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపీతి ఇత్యాచక్షతే స్వమపీతో భవతి" ఇతి ఛాందోగ్యే శ్రుతం స్వప్నాంతం సుషుప్తిః సతా బ్రహ్మణా సంపన్నో భవతి జీవః సతా సాకం సంపత్తిర్నామ శరీరేంద్రియాధిష్ఠాతృత్వాది వ్యాపారాంతరరాహిత్యేన బ్రహ్మణి స్థితిమాత్రం సైవ సుషుప్తిః స్వం స్వశరీరకం పరమాత్మానం ప్రత్యపీతో భవతి లీనో భవతి, ఉక్తవిధా సంపత్తిరేవ చ లయః కారణ ఏవ హి కార్యస్య లయః ఏవం సుషుప్త్యాధారత్వాత్ తత్కారణత్వాచ్చ యేనేతి తద్ధేతుత్వేన నిర్దేశః, ఏవం యేన సుషుప్తః పురుషః ఆత్మనః స్వస్య స్వాపం వేద అనుభవతీత్యర్థః. తథా చ సుఖం వేద సుఖ మహ మస్వాప్స మితి పరామర్శానుగుణం సుఖం చ యత్సంపత్తికృతం వేద తం నిర్గుణం హేయగుణరహితం బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం పరమాత్మానం మా మవేహి జానీహీత్యర్థః. సుషుప్త్యాధారత్వ తత్కారణత్వ సౌషుప్తిక సుఖహేతుత్వాదిభి ర్ధర్మైః పరమాత్మస్వరూపం విమర్శనీయమితి భావః నిర్గుణమితి సుఖవిశేషణం వా. నిర్గుణం ప్రబోధసమయేఽనుసంధీయమాన స్యాత్మనో యా వర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా తాదృశగుణరహితం

సుఖం చ నిర్గుణం బ్రహ్మ తమాత్మాన మవేహి మామ్. ౫౫

ఉభయం స్మరతః పుంసః ప్రస్వాపప్రతిబోధయోః,
అన్వేతి వ్యతిరిచ్యేత తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మ తద్ పరమ్ ౫౬

యదేత ద్విస్మృతం పుంసో మద్భావం భిన్న మాత్మనః,

ఆత్మప్రబోధా దహమిత్యేకాకారేణ ప్రతీయమానం సుఖరూపమాత్మానం తమోగుణాభిభవాత్ ప్రాగర్థాను భవాభావాచ్చ అవివిక్తస్ఫుటప్రభాసం వేదేత్యర్థః. సుప్తోత్థితస్య పరామర్శానుగుణమేవ హి సౌషుప్తికం సుఖం వర్ణనీయం తత్పరామర్శశ్చైవంవిధః సుఖమహం మస్వాప్సం నాహం కించిదవేదిషమితి తత్రాహ మస్వాప్స మిత్యనేన అహమర్థస్యాత్మనోఽనువృత్తిర్దర్శితా సుఖ మిత్యనేన తస్య సుఖరూపతా నాహం కించిదవేదిష మిత్యనేన తస్య బాహ్యబ్రాహ్మణత్వాద్యాకారవైధుర్యం చ దర్శితం. ఏవం విధం తత్సుఖమితి విశిష్య పరామర్శాభావా చ్చాస్ఫుటత్వం చ ౫౫

ఏవం సుషుప్తౌ పరమాత్మస్వరూపవిమర్శనప్రకారకథనముఖేన జీవస్వరూప ముభయ మిత్యాదినా విమృశన్ననూద్య బ్రహ్మ తత్పరమిత్యనేన బ్రహ్మాత్మకత్వం విదధాతి (ఉభయమితి) ఉభయం ప్రస్వాపం ప్రతిబోధం చేత్యుభయం. స్మరతః పుంసో దేహినో యజ్జ్ఞానం ప్రస్వాపప్రతిబోధయోరన్వేతి వ్యతిరిచ్యేత తత్తదవస్థాశ్రయేణానువర్తతే తదుపాధివిగమే తత్తదవస్థాభిః వ్యతిరిక్తస్స్యాత్ తత్తదవస్థానాశ్రయం స్యాత్ యద్వా ఉత్తరోత్తరావస్థాసు పూర్వపూర్వావస్థావ్యతిరిక్తం స్యాత్ తత్తస్మాత్ పరిశుద్ధజ్ఞానస్వరూపాత్ జీవాత్ పరం విలక్షణం తదాత్మభూతం బ్రహ్మేత్యర్థః. యద్వా ఉభయం ఇత్యాది దృష్టాంతార్థం యథా యజ్జీవస్వరూపాత్మకం జ్ఞానం సర్వావస్థానువర్తి తద్ద్రష్టృ ఉత్తరోత్తరావస్థాసు పూర్వపూర్వావస్థావ్యతిరిక్తం చ. తథా తస్మాత్పరం విలక్షణం సర్వావస్థాసు జీవస్వరూపనియంతృతయాఽనువృత్తం ద్రష్టృతత్తదవస్థాసంబంధిసుఖదుఃఖాద్యనన్వయితయా వ్యతిరిక్తం చ బ్రహ్మేత్యర్థః యథా సర్వావస్థానువర్తిత్వ లద్ ద్రష్టృత్వ జ్ఞానానందాదిస్వరూపత్వ స్వభావతః తత్తదవస్థానన్వయిత్వాహం ప్రత్యయగోచరత్వాదిభిః ధర్మైః జీవస్వరూపం విశోధ్యం తథా బ్రహ్మశరీరత్వేనాపి తద్విశోధ్య మిత్యభిప్రాయః. ఏవం బ్రహ్మశరీరత్వేన తదాయత్తసత్తాస్థితి ప్రవృత్తికత్వరూపపారతంత్ర్య మప్యనుసంధేయ మిత్యుక్తమ్ ౫౬

ఏవ మననుసంధానేఽనర్థమాహ (యదీతి.) యద్యేతత్పుంసో దేహినః ఆత్మనః స్వస్య

తతః సంసార ఏతస్య దేహాద్దేహో మృతేర్మృతిః ౩౪

లబ్ధ్వేహ మానుషీం యోనిం జ్ఞానవిజ్ఞానసంభవామ్.
ఆత్మానం యో న బుద్ధ్యేత న క్వచిచ్ఛమ మాప్నుయాత్. ౩౫

స్మృత్వేహాయాం పరిక్లేశం తతః ఫలవిపర్యయమ్,
అభయం చాప్యనీహాయాం సంకల్పాద్విరమేత్ కవిః. ౩౬

మద్భావం భావః ప్రకారః క్లీబత్వమార్షం. మత్ప్రకారత్వం విస్మృతం సత్ భిన్నం భావప్రధానో భిన్నశబ్దః భిన్నత్వం పృథక్సిద్ధత్వరూపస్వతంత్రం స్యాదిత్యర్థః భిన్నత్వేనానుసంహితం స్యాదితి భావః. తతో హేతురస్య జీవస్య సంసారో భవతి. సంసారస్వరూపమాహ-దేహాద్దేహః జన్మాంతరం మృతేరనంతరం పునర్మృతిశ్చేతి. ౩౪

ఏవం బ్రహ్మాత్మకత్వాననుసంధానేఽనర్థః సంసృతిరూపః ఉక్తః, అయం చ మనుష్యజన్మనైవ పరిహార్యో న తిర్యగాదిజన్మనేత్యాహ (లబ్ధ్వేతి.) ఏష జీవః జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం. విజ్ఞానం విమోకాదిసాధనసప్తకజముపాసనాత్మకం, తయోః సంభవో యస్యాస్తాం మానుషీం యోనిం లబ్ధ్వా మనుష్యం జన్మ ప్రాప్యాపీత్యర్థః ఆత్మాన ముక్తవిధమాత్మస్వరూపం యో న బుధ్యేత స పుమాన్ క్వచిదపి క్షేమం నాప్నుయాత్ తిర్యగాదియోనిషు జ్ఞానవిజ్ఞానయోగ్యతైవ నాస్తి "తద్యోగ్యాం దుర్లభాం మానుషీం యోనిం ప్రాప్యాఽపి బ్రహ్మాత్మక మాత్మానం స్వశరీరకం బ్రహ్మ వాయో నోపాసీత" స పునః పునః సంసరేదేవేతి భావః ౩౫

మానుషీం యోనిం లబ్ధవతోఽపి విషయాసక్తస్య కథం జ్ఞానాదికం ప్రతిష్ఠితం భవేత్? తత్రాహ (స్మృత్వేతి.) ఈహాయాం విషయసుఖార్థాయాం చేష్టాయాం ప్రవృత్తిపర్వే పరిక్లేశమత్యంతశరీరాయాసాదిరూపం తత ఈహాతః ఫలవిపర్యయం ఫలవిపర్యాసం సుఖార్థచేష్టాతో దుఃఖప్రాప్తిం చ స్మృత్వా స దృష్టాంతమాలోచ్యానీహాయాం నివృత్తిధర్మేఽభయమల్పత్వాస్థిరత్వదుఃఖోదర్కత్వాదినిమిత్తభయరహిత మమృతత్వం చ పశ్యన్ మునిః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యమననశీలః తత ఈహాతః శనైర్విరమేత్, ఉక్తవిధాలోచనేన శనైః వైరాగ్య ముత్పాదయేదిత్యర్థః. తతో జ్ఞానవిజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితే భవత ఇతి భావః ౩౬

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

సుఖాయ దుఃఖమోక్షాయ కుర్వాతే దంపతీ క్రియాః,
తతోఽనివృత్తిరప్రాప్తిః దుఃఖస్య చ సుఖస్య చ. ౬౦

ఏవం విపర్యయం బుద్ధ్వా నృణాం విజ్ఞాభిమానినామ్,
ఆత్మనశ్చ గతిం సూక్ష్మం స్థానత్రయవిలక్షణమ్. ౬౧

దృష్టశ్రుతాభిర్మాత్రాభి ర్నిర్ముక్తః స్వేన తేజసా,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంతుష్టో మద్భక్తః పురుషో భవేత్ ౬౨

ఏతావానేవ మనుజై ర్యోగనైపుణబుద్ధిభిః,

ఈహాయాం పరిక్లేశఫలవిపర్యయామేవ స్పష్టయతి (సుఖాయేతి.) సుఖాయ తత్ప్రాప్తయే దుఃఖనివృత్తయే చ క్రియాః తదుపయుక్తాన్ వ్యాపారాన్ దంపతీం యద్యపి కుర్వాతే తథాపి తతస్తత్ క్రియాభ్యః దుఃఖస్యానివృత్తిః సుఖస్యాప్రాప్తిశ్చ దుఃఖస్య నివృత్తిః సుఖస్య ప్రాప్తిశ్చ న భవతి ప్రత్యుత విపరీతమేవ భవతీతి భావః. ౬౦

అనీహాయా ముభయం స్పష్టయతి (ఏవ మితి.) విజ్ఞాభిమానినాం. వయమీహాయాం కుశలా ఇత్యభిమానవతాం నృణాం ఈహాయాం ఏవముక్తప్రకారేణ విపర్యయం బుద్ధ్వా ఆలోచ్య స్థానత్రయ విలక్షణాం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యతీతాం కేవలవిషయాసక్తైః దుర్జ్ఞేయా మాత్మనః ప్రత్యగాత్మనో గతిం బ్రహ్మాత్మకత్వాద్యాకారం బుద్ధ్వా. ౬౧

దృష్టశ్రుతాభి రైహికాముష్మికీభిః మాత్రాభిః విషయసుఖలేశైః స్వేన తేజసా స్వవివేకబలేన నిర్ముక్తః. మాత్రాసు జాతవిరాగ ఇత్యర్థః జ్ఞానవిజ్ఞానాభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం సంతుష్టః జ్ఞానసహకృత భగవదనుభవరూపవిజ్ఞానమాత్రసంతుష్టః మద్భక్తః మమ నిరతిశయప్రియః పురుషో భవేత్ ఏతం చోభయం తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వ మనుసంధధతః కరస్థ మితి భావః ౬౨

తదేవాహ (ఏతావానితి) యోగే నైపుణ్యం యస్యాః సా బుద్ధి ర్యేషాం తై ర్మనుజైః సర్వా త్మనా సర్వప్రకారేణ జ్ఞేయః స్వార్థోఽనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణసమర్థం పురుషేణ ప్రార్థనీయం వస్తు ఏతావానేవ, ఏష ఏవేత్యర్థః. స్వార్థే వతిః యద్వా ఏతావా నేవైతత్ పరిమిత ఏవ. కోఽసౌ తత్రాహ

స్వార్థః సర్వాత్మనా జ్ఞేయో యత్పరాత్మైకదర్శనమ్ ౬౩

త్వమేత చ్ఛ్రద్ధయా రాజ న్నప్రమత్తో వచో మమ,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో ధారయన్నాశు సిధ్యసి. ౬౪

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఆశ్వాస్య భగవా నిత్థం చిత్రకేతుం జగద్గురుః,
పశ్యత స్తస్య విశ్వాత్మా తతశ్చాంతర్దధే హరిః ౬౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనం నామ షోడశోఽధ్యాయః.

యత్పరాత్మైక్యదర్శన మితి. పరస్య పరమాత్మనః ఆత్మనః స్వస్య చ ఐక్యదర్శన మపృథక్సిద్ధసంబంధ దర్శనమితి యదేతావానేవేత్యర్థః. యద్వా పరాత్మనః పరమాత్మన ఐక్యదర్శన మేకత్వేన ప్రకారిత్వేన ఏకేనైవాకారేణ చ దర్శనం యద్వా పరస్య పరమాత్మనః ఆత్మనః స్వస్య చ ఐక్యదర్శనం పరమాత్మనః ప్రకారిత్వేనైకేనాకారేణ స్వస్య చ తత్ప్రకారత్వరూపేణ ఏకేనాకారేణ దర్శనం పరమాత్మైకదర్శన మితి యదేతావా నిత్యర్థః ౬౩

ఏవం పరాత్మైక్యద్రష్టా చేత్త్వ మప్యాశు ముక్తో భవిష్యసీత్యాహ (త్వమితి) హే రాజన్! చిత్రకేతో! త్వ మప్రమత్తః సమాహితచిత్తః శ్రద్ధయా జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నం సంపత్తిః సంపన్నం "భావే క్తః" జ్ఞానవిజ్ఞానయోః సంపత్తిః యస్మాత్ తన్మమ వచః ధారయన్ స్వనిష్ఠం కుర్వన్ జ్ఞాన విజ్ఞానసంపాదకం మదుక్తార్థ మనుతిష్ఠన్నిత్యర్థః బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధానేన జ్ఞానవిజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితే భవత ఇతి భావః జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్న ఇతి ప్రథమాంతపాఠే స్పష్టార్థః ఆశు సిధ్యసి ముక్తో భవిష్యసి. ౬౪

ఏవ ముపాదిశ్య భగవా నంతర్దధా ఇత్యాహ మునిః (ఆశ్వాస్యేతి) విశ్వాత్మా జగద్గురు ర్భగవాన్ హరిః సంకర్షణః చిత్రకేతు మిత్థ మాశ్వాస్య నారదాంగిర ఉక్తిసంవాదిలస్వవచసా విశ్వాస్య తస్య చిత్రకేతోః పశ్యతః సత స్తత్రైవ పాతాళా దధస్తాత్ కస్యాంచి ద్దిశి అంతర్హితవాన్ ౬౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షోడశోఽధ్యాయః

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

యతశ్చాంతర్హితోఽనంత స్తస్యై కృత్వా దిశే నమః,
విద్యాధర శ్చిత్రకేతు శ్చచార గగనేచరః. ౧

స లక్షం వర్షలక్షాణాం అవ్యాహతబలేంద్రియః,
స్తూయమానో మహాయోగీ మునిభిః సిద్ధచారణైః. ౨

కులాచలేంద్రద్రోణీషు నానాసంకల్పసిద్ధిషు,
రేమే విద్యాధరస్త్రీభి ర్గాపయన్ హరి మీశ్వరమ్ ౩

ఏకదా స విమానేన విష్ణుదత్తేన భాస్వతా,
గిరిశం దదృశే గచ్ఛన్ పరీతం సిద్ధచారణైః ౪

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

తత ఉపరితనం చిత్రకేతో ర్వృత్తాంత మాహ మునిః (యత ఇతి) యతః యస్యాం దిశి సంకర్షణోఽంతర్హితవాన్ తస్యై దిశే నమస్కృత్వా స విద్యాధరః విద్యాధరత్వం ప్రాప్తః విద్యాధరై రితి పాఠే తైః సహ చిత్రకేతు ర్గగనచారీ భూత్వా తత్ర తత్ర చచార. ౧

తదేవాహ (స ఇతి.) మహాయోగీ భగవాన్ స చిత్రకేతు రవ్యాహతం బలం యేషాం తానీంద్రియాణి యస్య తాదృశో లక్షవర్షాణాం లక్షం బహుకాల మిత్యర్థః. మునిభిః సిద్ధైః చారణైశ్చ స్తూయమానః. ౨

నానావిధాః స్వసంకల్పానుసారిణ్యః సిద్ధయః భోగ్యభోగోపకరణాదిసిద్ధయో యాసు కులాచలేంద్రస్య మేర్వాదేః ద్రోణీషు విద్యాధరస్త్రీభిః ఈశ్వరం హరిం గాపయన్ గానం కారయన్ రేమే. ౩

స చిత్రకేతు రేకదా కదాచిత్ విష్ణుదత్తేన యథాసంకల్పం భగవతా దత్తేన భాస్వతా ప్రకాశమానేన విమానేన తత్ర తత్ర గచ్ఛన్ సంచరమాణః సిద్ధై ర్యోగిభిశ్చ పరీతం పరివృతం గిరిశం రుద్రం దదృశే. ౪

ఆలింగ్యాంగీకృతాం దేవీం బాహునా మునిసంసది,
ఉవాచ దేవ్యాః శృణ్వత్యా జహాసోచ్చై స్తదంతికే ౫

చిత్రకేతు రువాచ—

ఏష లోకగురుః సాక్షా ద్ధర్మం వక్తా శరీరిణామ్,
ఆస్తే ముఖ్యః సభాయాం వై మిథునీభూయ భార్యయా ౬

జటాధర స్తీవ్రతపా బ్రహ్మవాదిసభాపతిః,
అంగీకృత్య స్త్రియం చాస్తే గతహ్రీః ప్రాకృతో యథా ౭

ప్రాయశః ప్రాకృతాశ్చాపి స్త్రియం రహసి బిభ్రతి,
అయం మహావ్రతధరో బిభర్తి సదసి స్త్రియమ్ ౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

భగవానపి తచ్ఛ్రుత్వా ప్రహస్యాఽగాధధీ ర్నృప,

కథంభూతం రుద్రం అంకే ఉత్సంగే కృతాం నిధాపితాం దేవీం అంబికాం బాహునా ఆలింగ్య మునీనాం మననశీలానాం సంసది సభాయాం స్థిత మితి శేషః తతో దేవ్యాం శృణ్వంత్యాం సత్యాం ఉవాచ జహాస చ హసితవాంశ్చ. ౫

తదేవాహ (ఏష ఇతి త్రిభిః.) ఏష రుద్రః సాక్షాత్ లోకానాం గురు ర్హితోపదేష్టా కించ శరీరిణాం ధర్మం వక్తా ముఖ్యః ప్రధానః స్వయ మీదృశః సన్ సభాయాం భార్యయా సహ మిథునీభూయాఽఽస్తే. ౬

కిం చ జటాః బిభర్తీతి తథా తీవ్ర ముగ్రం నితాంతం వా తపో యస్య స బ్రహ్మవాదీ బ్రహ్మజ్ఞానోపదేష్టాఽథ చ సభాయాః పతిః ప్రధానః ఏవంభూతోఽపి లజ్జాహీనః అంకే స్త్రియం కృత్వా నిధాయాఽఽస్తే ఉపవిష్టవాన్ యథా ప్రాకృతః అత్యంతమూఢ స్తద్వత్ ౭

కిం చ ప్రాకృతా అపి బహుశో రహస్యేవ స్త్రియ మంకే బిభ్రతి నిధాపయంతి అయం తు మహావ్రతధరోఽపి సదసి సభాయా మేవ స్త్రియ మంకే బిభర్తి మహాన్ వ్యత్యాస ఇతి భావః. ౮

తతః తచ్చిత్రకేతో ర్వచః శ్రుత్వాఽపి భగవాన్ రుద్రః అగాధా గంభీరా ధీ ర్యస్య తాదృశోఽత

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

తూష్ణీం బభూవ సదసి సభ్యాశ్చ తదనువ్రతాః. ౯

ఇత్యతద్వీర్యవిదుషి బ్రువాణే బ్రహ్మ శోభనమ్,
రుషాఽఽహ దేవీ ధృష్టాయ నిర్జితాత్మాభిమానినే. ౧౦

పార్వత్యువాచ—

అయం కిమధునా లోకే శాస్తా దండధరః ప్రభుః,
అస్మద్విధానాం దుష్టానాం నిర్లజ్జానాం చ విప్రకృత్. ౧౧

న వేద ధర్మం కిల పద్మయోని ర్న బ్రహ్మపుత్రా భృగునారదాద్యాః,
న వై కుమారః కపిలో మనుశ్చ యే నో నిషేధం త్యతివర్తినం హరమ్. ౧౨

ఏవ ప్రహస్య తూష్ణీం బభూవ. హే నృప, తథా తం రుద్ర మనువ్రతాః తదనువ్రతాః సభ్యాశ్చ తూష్ణీం బభూవుః. ౯

అతద్వీర్యవిదుషి న తస్య రుద్రస్య వీర్యం ప్రభావం "తేజీయసాం న దోషాయ" ఇతి న్యాయేన తేజోవిశేషం విద్వాంస్తస్మిన్ అతద్వీర్యవిదుషి చిత్రకేతౌ ఇతి ఇత్థం బ్రహ్మ బ్రహ్మాత్మకం శోభనం శివం ప్రతి బ్రువాణే సతి దేవ్యంబికా నిర్జితాత్మాభిమానినే జితేంద్రియత్వాభిమానవతేఽత ఏవ దుష్టాయ చిత్రకేతవే రుషా క్రోధేనోవాచ. నను తదనువ్రతాః సభ్యాః తూష్ణీం బభూవుః కథం సా తమనువ్రతా భవేతి ప్రత్యా తదనువ్రతా దేవీ చిత్రకేతుం శప్తేత్యాశంక్య రుషేత్యుక్తమ్. ౧౦

తదేవాహ (అయమిత్యాదిః కిల్బిష మిత్యంతేన. ఆవృత్తి యుగ్మఫలితే ఽయముల వ్యాఖ్యామ్) అయ మధునా కిమద్య మార్గిక ఇతి శేషః. లోకేఽస్మాన్ దండయితు మధునా ఽయ మార్గిల ఇత్యుపాలంభః తదేవాహ. అహో నిర్లజ్జానాం అస్మద్విధానాం దుష్టానా మయం శాస్తా హాలాహాలయో ర్విచార్య శాసతః శాసనాతివర్తిత్వే దండధరః దండయితా ప్రభు ర్దండనే సమర్థ శ్చేల ఏవ విప్రకృత్ ఉపహసకారీ ౧౧

అహో పద్మయోన్యాదయో ధర్మం న విదంతి యత స్తేఽతివర్తినం మర్యాదాతివర్తినం హరం రుద్రం నో నిషేధంతి న నిషేధంతి ఇతి త్వధునా నిషేధత ఇత్యుపాలంభః తత్ర పద్మయోని ర్బ్రహ్మా కుమారః సనత్కుమారః మనుః స్వాయంభువః ౧౨

ఏషా మనుధ్యేయపదాబ్జయుగ్మం జగద్గురుం మంగళమంగళం స్వయమ్,
యః క్షత్రబంధుః పరిభూయ సూరీన్ ప్రశాస్తి ధృష్టస్తదయం హి దండ్యః. ౧౩

నాయ మర్హతి వైకుంఠపాదమూలోపసర్పణమ్,
సంభావితమతిః స్తబ్ధః సాధుభిః పర్యుపాసితమ్. ౧౪

అతః పాపీయసీం యోని మాసురీం యాహి దుర్మతే,
యథేహ భూయో మహతాం న కర్తా పుత్ర కిల్బిషమ్ ౧౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం శప్తం శ్చిత్రకేతు ర్విమానాదవరుహ్య సః,
ప్రసాదయామాస సతీం మూర్ధ్నా నమ్రేణ భారత ౧౬

త మేవ ముపాలభ్యాఽవశ్యమయం నిగ్రాహ్య ఇత్యాహ (ఏషా మితి ద్వాభ్యామ్.) తావత్ప్రతి పారమ్యదృష్ట్యా రుద్రం విశినష్టి, ఏషాం పద్మయోన్యాదీనా మనుధ్యేయం ధ్యాతుం యోగ్యం పదాబ్జయుగ్మం యస్య జగద్గురుం జగద్ధితోపదేష్టారం స్వయంసాక్షాన్మంగళానా మపి మంగళం ఈదృశం హరం సూరీ నృషీంశ్చాయం క్షత్రియాధమః పరిభూయ యద్యస్మాత్ ప్రశాస్తి త త్తస్మా దయం దుష్టో దురాత్మా దండ్య ఏవ సూరీన్ పరిభూయ జగద్గురుం గిరిశం ప్రశాస్తీతి వాన్వయః. ౧౩

నను భగవద్భక్తోఽయం న దండ్య ఇత్యత్రాహ (నాయ మితి.) సాధుభిః పరిసేవితం సత్కృతం యద్వైకుంఠస్య భగవతః పాదమూలస్య ఉపసర్పణ మనుసరణం సేవేతి యావత్ తత్ప్రతి అయం క్షత్రబంధుః నార్హతి, కుతః? యతోఽయం సంభావితాత్మాఽహ మధిక ఇత్యభిమానవతీ మతి ర్యస్య సః అత ఏవ స్తబ్ధః నిశ్చల ఇవ స్థితః. ౧౪

ఏవం దండ్యతా మభిధాయాథ శపతి (అత ఇతి.) అతః భగవత్సేవానర్హత్వాత్ హే దుర్మతే! త్వ మాసురీం పాపీయసీం యోనిం యాహి. హే పుత్ర! యథా భూయో మహతాం కిల్బిష మపరాధం న కర్తా న కరిష్యసి తథా యాహీతి ౧౫

హే భారత! ఏవం ఇత్థం శప్తః స చిత్రకేతుః విమానా దవరుహ్య సతీ మంబికాం నమ్రేణ మూర్ధ్నా ప్రసాదయామాస ప్రసన్నా మకరోత్. ౧౬

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

చిత్రకేతు రువాచ—

ప్రతిగృహ్ణామి తే శాపమాత్మనోఽంజలినాంబికే,
దేవైర్మర్త్యాయ యత్ప్రోక్తం పూర్వదిష్టం హి తస్య తత్. ౧౯

సంసారచక్ర ఏతస్మిన్ జంతురజ్ఞానమోహితః,
భ్రామ్యన్ సుఖం చ దుఃఖం చ భుంక్తే సర్వత్ర సర్వదా. ౧౯

నైవాత్మా న పరశ్చాపి కర్తా స్యాత్ సుఖదుఃఖయోః,

తదేవాహ (ప్రతిగృహ్ణామీత్యాదినా క్షమ్యతాం సతీత్యంతేన.) తావత్తవేవ మమ రోషో నాస్తీతి సూచయన్ శాపం స్వీకరోమీత్యాహ ప్రతిగృహ్ణామీతి. హే అంబికే! తే త్వయా దత్తం శాపమాత్మనోఽంజలినా ప్రతిగృహ్ణామి అంజలిబంధపూర్వకం స్వీకరోమి మయి మహాననుగ్రహస్త్వయా కృతో న తు నిగ్రహ ఇతి భావః. తదేవ స్పష్టయతి (దేవైరితి.) దేవైః యద్యత్ ప్రోక్తం నిగ్రహరూప మనుగ్రహరూపం వా తత్సర్వం మైత్ర్యైవ ప్రోక్తం, కుతః? హి యస్మాత్ తద్దేవైః ప్రోక్తం తస్య నిగ్రాహ్యస్య అనుగ్రాహ్యస్య వా జంతోః పూర్వదిష్టం ప్రాచీనకర్మప్రయుక్తం మోక్షవిరోధిప్రాచీన కర్మణా ఏవం భ్రామ్యతో నితరాం ముముక్షోర్మమాపి తద్విరోధిప్రాచీనకర్మఫలరూపత్వాత్ శాపానుభవేన నిఃశేషనిరస్తకర్మబంధస్య భగవత్ప్రాప్త్యా నిత్యనిరతిశయానందరూపమహాభ్యుదయలాభాత్ త్వయాఽను గ్రహ ఏవ కృత ఇతి భావః. ౧౯

ఏతదేవ స్ఫుటయితుం తావ జ్జంతూనాం కర్మభి ర్భ్రమణ మాహ (సంసారచక్ర ఇతి.) ఏతస్మిన్ చక్రవత్ పరివృత్తిశీలే గర్భజన్మజరామరణాదిరూపే సంసారే అజ్ఞానేన జ్ఞానేతరేణ అనాదిపుణ్య పాపాత్మకేన కర్మణా మోహితః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరహితః కేవలదేహాత్మాభిమానీ జంతుః భ్రామ్యన్ పునః పూర్వపూర్వవాసనానురూపాణి ఉత్తరోత్తరసుఖదుఃఖాదిహేతుభూతాని కర్మాణి కుర్వన్ తత్ఫలం సుఖం దుఃఖం చ భుంక్తే. ఏత న్న కేవల మస్యైషా మేవ జంతూనాం, కింతు తవాపీత్యాశయేనాహ సర్వస్య సర్వదేతి సర్వస్యాన్యస్య తవ మమ చ సర్వదా యావన్ముక్తి ఏతత్సమాన మితి భావః, అన్యథా మత్కృతహేలనాత్ తవానాదికర్మప్రయుక్తదేహాత్మాభిమానమూలకః క్రోధ ఏవ న స్యా దితి తాత్పర్యమ్. ౧౯

యత ఏవ సత్కారస్యాకారసుఖదుఃఖాదికం సర్వమనాదికర్మనిమిత్త మత ఏవ

కర్తారం మన్యతేఽప్రాజ్ఞ ఆత్మానం పరమేవ చ. ౧౯

గుణప్రవాహ ఏతస్మిన్ కః శాపః కో న్వనుగ్రహః,
కః స్వర్గో నరకః కో వా కిం సుఖం దుఃఖమేవ వా. ౨౦

ఏకః సృజతి భూతాని భగవానాత్మమాయయా,

త్వత్తిరస్కర్తృ ర్మమ మాం శపంత్యాస్తవ చ న దోష ఇత్యాహ (నైవేతి) సుఖదుఃఖయోః కర్తా కారకః సుఖదుఃఖోపాదక ఇత్యర్థః. ఆత్మా స్వయం పరోఽన్యశ్చ న స్యాత్ న భవతి. కిం తు తయోః కర్మైవ నిమిత్తమితి భావః. కర్మణః క్షణికత్వాత్ జడత్వాచ్చ కథం తత్ కాలాంతరభావి సుఖదుఃఖనిమిత్తం? తత్రాహ (కర్తారమితి.) ప్రాజ్ఞః పుణ్యపాపయాథాత్మ్యవిత్ పరమాత్మానం పరమపురుషమేవ సుఖదుఃఖయోః కర్తారం మన్యతే. అయం భావః పుణ్యపాపే హి పరమాత్మనో నిగ్రహానుగ్రహరూపే. తత్ర శ్రుతిస్మృత్యాద్యాత్మకశాస్త్రార్థానువర్తిన్యనుగ్రహః పరమపురుషస్య. స ఏవ హి పుణ్యం నామ అననువర్తిని తు నిగ్రహః. స ఏవ హి పాపం, ఏవం చ పరమపురుష ఏవ స్వశాస్త్రానువృత్త్యననువృత్తినిమిత్తానుగ్రహనిగ్రహరూపపుణ్యపాపఫలభూతయోః సుఖదుఃఖయోః కర్తేతి. ౧౯

ఏవం వైషయికసుఖదుఃఖయోః పురుషార్థత్వాపురుషార్థత్వాభ్యుపగమేన కర్మానుసారేణేశ్వరః తత్కర్తేత్యుక్తమ్. ఇదానీం వైషయికసుఖం విషమిశ్రక్షీరవదంతతో దుఃఖహేతుత్వాదపురుషార్థరూపమేవేత్యాహ (గుణప్రవాహ ఇతి.) గుణానాం ప్రకృతేర్గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం ప్రవాహరూపే పరిణామరూపే ఏతస్మిన్ ప్రకృతిమండలే జంతూనాం కః శాపః? కో వానుగ్రహః? ఉభయోర్వైలక్షణ్యమేవ దుర్వచమేవేతి భావః. నను న దుర్వచం తయోః స్వరూపం స్వర్గహేతురనుగ్రహః నరకహేతుర్నిగ్రహః ఇతి సువచమేవేత్యత ఆహ (కిం సుఖం దుఃఖమేవ వేతి.) తదపృథక్సస్థిరమిత్యర్థః స్వర్గస్య సుఖరూపత్వే తస్య దుఃఖగర్భత్వం న స్యాత్. నరకస్య దుఃఖరూపత్వే వా తస్య సుఖగర్భతా న స్యాత్. స్వర్గోఽప్యంతతో దుఃఖహేతుః నరకోఽప్యంతతః కించిత్ సుఖహేతుర్దృష్టః. అత ఉభయోరుభయగర్భత్వాత్ న పరస్పరస్య వైలక్షణ్యమితి భావః. శాపనరకదుఃఖాని దృష్టాంతార్థతయా ఉపాత్తాని. యథా తేషు పురుషార్థత్వం తద్భేదత్వం చ నాస్తి తథానుగ్రహః స్వర్గసుఖేష్వపీత్యర్థః. ౨౦

నన్వేవంవిధసుఖదుఃఖభాంజి భూతాని కిమకస్మాత్ స్వయమేవోత్పద్యంతే? నేత్యాహ (ఏక ఇతి) భగవాన్ నిరస్తనిఖిలదోషః షాడ్గుణ్యపూర్ణః పరమపురుషః ఆత్మనః స్వస్య మాయయా స్వయమేకః నిరపేక్షః స్వసంకల్పాదితరసహకార్యనపేక్ష ఏవ భూతాని దేవమనుష్యాదీని వివిధాని ... సృజతి. స ను తాన్యకస్మాదుత్పద్యంత ఇతి భావః. తత్రై

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

ఏషాం బంధం చ మోక్షం చ సుఖం దుఃఖం చ నిష్కలః. ౨౧

న తస్య కశ్చిద్దయితః ప్రతీపో న జ్ఞాతిబంధు ర్న పరో న చ స్వః,
సమస్య సర్వత్ర నిరంజనస్య సుఖే న రాగః కుత ఏవ రోషః. ౨౨

తథాపి తచ్ఛక్తివిసర్గ ఏషాం సుఖాయ దుఃఖాయ హితాహితాయ.

కిం కులాలాదివత్ కర్మాయత్తదేహీ భగవాన్? నేత్యాహ-నిష్కలః కర్మాయత్తపాణిపాదాద్యవయవాత్మకదేహరహితః, తస్య వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిదోషపరిహారాయ భూతాని విశినష్టి (యేషామితి.) యేషాం భూతానాం స్వస్వకర్మానుగుణబంధమోక్షాదికం భవతి తాని సృజతీత్యన్వయః. బంధమోక్షమితి ద్వితీయాంతపాఠే యేషాం భూతానాం తత్తత్కర్మానుసారేణ బంధాదికం చ సృజతి, స ఏవ తాని భూతాన్యపి సృజతి. న చితోఽస్య వైషమ్యాదిదోష ఇత్యర్థః. ఏషామితి ఇదంశబ్దపాఠే బంధ మిత్యాదీనాం చ ద్వితీయాంతపాఠే తు సృష్టానా మేతేషాం భూతానాం తత్తత్కర్మానుసారేణ బంధాదికమపి సృజతీత్యర్థః. ఏవం బంధాదికం దైవమనుష్యాదివైచిత్ర్యం చ తత్తజ్జీవకర్మానుసారేణ తేషాం తేషామీశ్వరకృ[illegible] మౌపాధికం న స్వాభావ[illegible]ప్రయుక్త మిత్యుక్తం భవతీత్యర్థః. ౨౧

[illegible] జీవస్య స్వరూపం? కుతస్తస్య కర్మ? యతో దేవాదివైచిత్ర్యం బంధాదికం చ [illegible]త్యపేక్షాయా మాహ (న తస్యేతి) పస్తుతః కస్యాపి జీవస్య కశ్చిదపి దయితాది ర్నాస్తి. కుతః? సర్వత్ర దేవాదిశరీరేషు [illegible] జ్ఞానైకాకారతయా జ్ఞానానందస్వరూపత్వేన చావస్థితస్యే [illegible] ప్రియాప్రియాదివిభాగః సర్వేషా మాత్మనా మేకరూపత్వా న్న స్వరూప[illegible] ఇతి భావః. నను, దేవాదిరూపేణ వైచిత్ర్యాత్ కథం సమత్వమ్? తత్రాహ నిరంజనస్యేతి [illegible] దేహాదివైచిత్ర్యస్య ప్రకృతిగతత్వాత్ జీవ[illegible] యత ఏవ సమో నిరంజనశ్చ. అత ఏవ తస్య వైషయిక[illegible] సుఖైకస్వరూపత్వేన వైషయికసుఖలేశే న తస్య రాగ ఇతి [illegible] తస్య వైషయికసుఖలాభప్రతిబంధకవిషయో రోషః [illegible] ప్రీతివిషయః అనుకూల ఇతి యావత్. ప్రతీపః ప్రతికూలః జ్ఞాతిః సపిండః [illegible] పరోఽన్యదీయః స్వః స్వకీయః. ౨౨

[illegible] ముక్తమథైవం [illegible] వైచిత్ర్యం బంధాదికం [illegible] జీవానాం

బంధాయ మోక్షాయ చ మృత్యుజన్మనోః శరీరిణాం సంసృతయేఽవకల్పతే. ౨౩

అథ ప్రసాదయే న త్వాం శాపమోక్షాయ భామిని,
యన్మన్యసే అసాధూక్తం మమ తత్ క్షమ్యతాం సతి. ౨౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి ప్రసాద్య గిరిజాం చిత్రకేతు రరిందమ,
జగామ స్వవిమానేన పశ్యతోః స్మయయో స్తయోః. ౨౫

తచ్ఛక్తివిసర్గ ఏవ తస్య తజ్జీవసంబంధికర్మణో యా శక్తిర్వాసనారూపా శక్తిః తస్యా విసర్గః సృష్టి రుత్తరోత్తరకర్మైవ సుఖాదిరూపసంసృతయే మోక్షాయ చావకల్పతే సమర్థం భవతి, తన్నిమిత్త మిత్యర్థః, అయం భావః, స్వభావతః పూర్వోక్తవిధానామపి బీజాంకురన్యాయేనాదికర్మవాసనామాత్రావ శేషినాం కల్పాంతే పరమాత్మన్యుపసంహృతానాం పునః కల్పాదౌ పరమకారుణికే నేశ్వరేణ స్వారాధనే నైతే విస్తరేయు రిత్యనుజిఘృక్షయా ప్రదత్తకరణకలేవరధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థ చతుష్టయతత్సాధనావబోధివేదాఖ్యశాస్త్రాణామప్యనాదివాసనయా "అన్నం భోజ్యం మనుష్యాణాం, శ్వపశూవిట్ తృణాహారౌ" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా రమమాణానాం పుణ్యపాపరూపకర్మోపనిపాతతత్ఫలాను భవపున స్తదర్థకామోపనిపాతతత్ఫలానుభవాదిపరంపరయా సర్వముపపన్నమితి. తత్ర హితాహితాయ సుఖదుఃఖహేతుభూతధర్మాధర్మాయ మృత్యుజన్మనోః జన్మమరణాభ్యా మిత్యర్థః లాదర్థ్యస్య బంధ సామాన్యత్వేన వివక్షయా షష్ఠీ ప్రయుక్తా. మోక్షాయ చ తచ్ఛక్తివిసర్గ ఏవావకల్పత ఇత్యనేన భగవత్ప్ర సాదహేతుః కశ్చిత్ యాదృచ్ఛికానుషంగికప్రాసంగికాద్యన్యతమః పుణ్యపాపకర్మవిశేష ఏవ మోక్షో పాయోపసంహారహేతురితి సూచితమ్. ౨౩

ఏవం వస్తుస్థితిమభిధాయ త్వచ్ఛాపోఽనుగ్రహ ఏవేతి వదన్ స్వాపరాధం ప్రతి క్షమాపయతి (అత ఇతి,) అతః వస్తుస్థితేః ఏవంవిధత్వాత్, హే భామిని. శాపనిర్హరణాయ త్వాం న ప్రసాదయే న ప్రార్థయే, కిం తు హే సతి, మమ మయా యదుక్త మసాధు యథా తథా మన్యసే తత్ క్షమ్యతామితి త్వాం ప్రసాదయే, ౨౪

ఇతీత్థం గిరిజాం పార్వతీం ప్రసాద్య ప్రసన్నాం కృత్వా చిత్రకేతుః హే అరిందమ, స్మయతోః ఆశ్చర్యం ప్రాప్తయోః తయోర్భవభవాన్యోః పశ్యతోః సతోః విమానేన గమనసాధనేన జగామ. ౨౫

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

తతస్తు భగవాన్ రుద్రో రుద్రాణీ మిద మబ్రవీత్,
దేవర్షిదైత్యసిద్ధానాం పార్షదానాం చ శృణ్వతామ్. ౨౬

రుద్ర ఉవాచ —

దృష్టవత్యసి సుశ్రోణి హరే రద్భుతకర్మణః,
మాహాత్మ్యం భృత్యభృత్యానాం నిస్స్పృహాణాం మహాత్మనామ్. ౨౭

నారాయణపరాః సర్వే న కుతశ్చన బిభ్యతి,
స్వర్గాపవర్గనరకేష్వపి తుల్యార్థదర్శినః. ౨౮

తతః చిత్రకేతోర్గమనానంతరం రుద్రః రుద్రాణీ మంబికాం ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణం దేవర్షిప్రభృతీనాం స్వపార్షదానాం చ శృణ్వతాం సతా మబ్రవీత్. ౨౬

తదేవాహ (దృష్టవతీత్యాదినా సమదర్శిష్విత్యంతేన.) హే సుశ్రోణి! అద్భుతకర్మణః వివిధ విచిత్రస్వాభావికక్రియాశక్తే ర్హరే ర్భగవతో భృత్యవర్గాణాం మాహాత్మ్యం దృష్టవత్యసి. కథంభూతానాం? నిస్స్పృహాణాం వైషయికం సుఖ మనిచ్ఛూనాం మహాత్మనాం అపకర్తృష్వప్యపకర్తృత్వబుద్ధీనాం సుఖదుఃఖయోః సమబుద్ధీనాం చేత్యర్థః. ౨౭

ఏతద్దృష్టాంతేన అన్యానపి భగవద్భక్తా నీదృశానేవాఽహో ఇత్యాహ (నారాయణపరా ఇతి.) సర్వే నారాయణ ఏవ పరః పరతత్త్వం యేషాం తే కుతశ్చన అర్వాచీనస్య నిగ్రహాదే ర్న బిభ్యతి భయం న కుర్వన్తి, యతః యతస్తే స్వర్గాదిష్వపి తుల్యార్థదర్శినః తుల్యప్రయోజనదర్శినః విషమార్థదర్శనమేవ భయహేతు రితి భావః. అపవర్గోఽత్ర కైవల్యం. మోక్షస్య భగవదనుభవరూపత్వేన తేషాం తస్య స్వర్గాదితుల్యత్వాభిధానానుపపత్తేః. యద్వా అపవర్గో ముక్తిరేవ భగవద్దాస్య మంతరేణ తేషాం న ప్రయోజనం కిం పునః స్వర్గాదిః తేషాం న ప్రయోజనమితి సూచనార్థం వా అపవర్గశబ్దః ప్రయుక్తః. స్వర్గస్యాపి నరకతుల్యత్వాభ్యుపగమాయ నరకశబ్దః. యథా నరకః తథా స్వర్గోఽపీత్యర్థః. తథా చోక్తమ్. "ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః" ఇతి. "వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు. తస్యాంతరాయో మైత్రేయ దేవేంద్రత్వాదికం ఫలమ్" ఇతి చ. స్వర్గాదిషు తుల్యార్థదర్శిన ఇత్యనేన విషమదర్శనం భయహేతురితి సూచితమ్. ౨౮

దేహినాం దేహసంయోగాద్ ద్వంద్వానీశ్వరలీలయా,
సుఖం దుఃఖం మృతిర్జన్మ శాపోఽనుగ్రహ ఏవ చ. ౨౯

అవివేకకృతః పుంసో హ్యర్థభేద ఇవాత్మని,
గుణదోషవికల్పశ్చ భిదేవ స్రజివత్ కృతః ౩౦

వాసుదేవే భగవతి భక్తి ముద్వహతాం నృణామ్,

తత్ర సమదర్శననిమిత్తం ప్రోక్తం తావద్విషమదర్శననిమిత్తమాహ (దేహినామితి ద్వాభ్యామ్.) తావద్దేహినాం జీవానాం ఈశ్వరలీలయా హేతుభూతయా ఈశ్వరస్య లీలాత్మికయా జగత్సృష్ట్యా యో దేహసంబంధః తస్మాదేవ సుఖదుఃఖాదీని ద్వంద్వాని భవంతి, న తు స్వరూపత ఇతి నిర్వివాదం. దేహసంయోగమాత్ర ఏవేశ్వరలీలాహేతుభూతా, న తు ద్వంద్వేషు వా దేహయోగవైచిత్ర్యే వా హేతురితి తాత్పర్యమ్. ౨౯

తర్హి తత్ర కో హేతుః? అత్రాహ (అవివేకకృత ఇతి.) ఆత్మని జ్ఞానైకాకారే జీవే అర్థభేద ఇవ దేవమనుష్యత్వాదిభేద ఇవ గుణదోషవికల్పః భేదః గుణాః సుఖజన్మానుగ్రహాః దోషాః దుఃఖ మృతిశాపా ఏషాం వికల్పః అవివేకకృతః అనాదికర్మనిమిత్తో యో దేహాత్మభ్రాంతిస్వతంత్రాత్మభ్రాంతి రూపోఽవివేకః తేన కృతః తన్నిమిత్త ఇత్యర్థః. అర్థభేదస్యావివేకకృతత్వసిద్ధవత్కారేణ దృష్టాంతతః ఉభయమ ప్యవివేకకృతమితి తాత్పర్యమ్ అత ఏవార్థభేదస్యావివేకకృతత్వం దేహాత్మభ్రాంతిమతాం పురుషాణా మప్రసిద్ధమితి, తస్య దృష్టాంతత్వ మస్వరసమిత్యభిప్రేత్య తత్ప్రసిద్ధం దృష్టాంతాంతర మాహ (భిదేవ స్వప్నకల్పితేతి.) యథా స్వప్నకల్పితా భిదా భేదః అవివేకకృతః తథా గుణదోష వికల్పోఽప్యవివేకకృత ఇత్యర్థః. యథాఽపవరకాదిషు శయానస్య ఏకస్య పురుషస్య స్వప్నద్రష్టుః స్వప్నే వస్తుతోఽవిద్యమాన ఏవ గజస్కంధారోహణదేశాంతరగమనరాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదాదయస్తు దేహ భేదః తన్మాత్రానుభావ్యః తత్కాలమాత్రాపాయీ చ తత్తత్కర్మనిమిత్తదేహాత్మభ్రాంత్యాద్యనుగుణ మీశ్వరకల్పితోఽవివేకకృతః తథా జాగ్రదవస్థానుభావ్యసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వజాతాని దేహవైచిత్ర్యాణి చ తత్తత్కర్మనిమ్మూలకదేహాత్మాభిమానద్యనుగుణ మీశ్వరకృతాన్యప్యవివేకమూలాన్యేవేతి భావః. ౩౦

ఏవం భయనిమిత్తే విషమదర్శనేఽవివేక ఏవ హేతురిత్యుక్తమ్ అథ నారాయణపరాయణానా మీదృశావివేకాభావాత్ క్వచిత్ కదాచిదుపజాతస్యాప్యవివేకస్య పునః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యావ మర్శనే తదపోహాత్ తన్మూలకం విషమదర్శనం తన్మూలకం భయం చ నాస్తీత్యాహ (వాసుదేవ ఇతి) జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యావమర్శనరూపం తత్ప్రయుక్తం వైరాగ్యం

జ్ఞానవైరాగ్యవీర్యాణాం నేహ కశ్చిద్ వ్యపాశ్రయః. ౩౧

నాహం విరించో న కుమారనారదౌ న బ్రహ్మపుత్రా మునయః సురేశాః.
విదామ యస్యేహితమంశమంశకా న తత్స్వరూపం పృథగీశమానినః. ౩౨

న హ్యస్యాస్తి ప్రియః కశ్చి న్నాప్రియః స్వః పరోఽపి వా.

శబ్దాదివిషయే ష్వనాసక్తిరూపం, ఏత దుభయ మేవ వీర్యం బలం యేషాం తేషాం వాసుదేవే భగవతి నిరతిశయానందరూపే భక్తిముద్వహతాం కుర్వతాం నృణాం కుతశ్చిదపి హేతో ర్వ్యపాశ్రయః వ్యపగత ఆశ్రయః యస్మాత్త ద్వ్యపాశ్రయం యస్మాత్ విషమదర్శనా దాశ్రయః ఆశ్రీయమాణః పరమాత్మా వ్యపగతో భవతి విస్మృతో భవతి తాదృశం విషమదర్శనం నాస్తీత్యర్థః. నిరంతరం ప్రకృతిపురుషేశ్వర యాథాత్మ్యవలోకనతత్ప్రయుక్తవైరాగ్యబలవిస్మృతదేహతదనుబంధి తద్ధర్మాణాం నిరతిశయానందరూప భగవద్భక్తినిర్వృతానాం అపేక్షాభావాత్ క్వచిత్ కదాచిత్ ఆపతితస్యాప్యుక్తవిధజ్ఞానవైరాగ్యబలేన తన్నిరసనశీలత్వాచ్చ తేషాం విషమదర్శనమేవ నాస్తి, కుతః, తన్నిమిత్తం భయ మితి భావః. ౩౧

ఏవం స్వభార్యాయై నారాయణపరాయణానాం మాహాత్మ్య మజానత్యై తత్ప్రదర్శితం రుద్రేణ. అథ స్త్రీస్వభావత్వాత్ సర్వేశ్వరే సర్వకారణే త్వయి త్వద్భక్తేషు వా త్వత్పూజ్యత్వన్నియామ్య నారాయణస్య తద్భక్తానాం వా సముద్రే ఏప్రుడివ కియ దేతన్మాహాత్మ్య మిత్యాశంకమానాం ప్రత్యాహ (నాహమితి.) అహం రుద్రః అస్మదాదయో యస్య నారాయణస్య ఈహితం "భావేత్తః" ఈహాం చేష్టాం తత్స్వరూపం చ న విదామః న జానీమః ఈహా చ జగద్వ్యాపారరూపా చేష్టా. అజ్ఞానే హేతుః అంశాంశకాః తదాహితతజ్జ్ఞానశక్తిలేశయుక్తాః తస్మాత్తేషాం నియమపి పృథగీశ్వరా ఇత్యభిమానయుక్తాః అనేన స్వస్మిన్ సర్వేశ్వరత్వశంకా నివారితా. ఈహితం న విదామేత్యనేన కారణత్వశంకాపి. సృష్ట్యాదివ్యాపారస్య తత్కర్తృకత్వకథనాత్ స్వరూపం న విదామేత్యనేన తత్స్వరూపస్యానంతమహిమ శాలిత్వ మపరిచ్ఛిన్నత్వం చోక్తమ్. తత్ర విరించో బ్రహ్మా. కుమారః సనత్కుమారః బ్రహ్మపుత్రాః మరీచ్యాదయః మునయః తద్వ్యతిరిక్తా అన్యే మునయః సురేశా ఇంద్రాదయః. ౩౨

యద్యయం సర్వేశ్వరః సర్వకారణభూతః తర్హ్యస్య ప్రాకృతస్యే వాశ్రితేష్వేవ విశిష్యోక్త విధమాహాత్మ్యపాదకః కిమయం పక్షపాతః తత్రాహ (న హీతి.) అస్య నారాయణస్యాతీవ ప్రియాదిః

ఆత్మత్వాత్ సర్వభూతానాం సర్వభూతప్రియో హరిః. ౩౩

తస్య చాయం మహాభాగ శ్చిత్రకేతుః ప్రియోఽనుగః,
సర్వత్ర సమదృక్ శాంతో హ్యహం చైవాచ్యుతప్రియః. ౩౪

తస్మా న్న విస్మయః కార్యః పురుషేషు మహాత్మసు,
మహాపురుషభక్తేషు శాంతేషు సమదర్శిషు. ౩౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి శ్రుత్వా భగవతః శివస్యోమాభిభాషితమ్,
బభూవ శాంతధీ రాజన్ దేవీ విగతవిస్మయా. ౩౬

కశ్చిన్నాస్తి, తత్ర హేతుః ఆత్మత్వాత్ సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానాం చిదచిదాత్మకానాం భూతానా మాత్మత్వా దంతరాత్మత్వాత్ న హ్యాత్మనః ఏకం శరీరం ప్రియ మేక మప్రియం భవతీతి భావః, యత ఏవాత్మా సర్వభూతానా మతః తేషా మాశ్రయః ధారకః అంతఃప్రవిశ్య భర్తేత్యర్థః. సర్వభూతాశ్రయ ఇత్యనేన శరీరాణాం సర్వభూతానాం ఆత్మభూతపరమాత్మానువర్తనం యుక్తమేవేతి సూచితమ్. న హి శరీర మాత్మాన మననువృత్యావతిష్ఠతే శరీరస్యాత్మానువర్తనస్వభావత్వాత్. హరి రిత్యనేన స్వానువర్త్యార్తిహరత్వం సూచితమ్. ఏవం చ యే స్వాభావికం జీవపరమాత్మనోః శరీరాత్మభావం జానంతః త మనువర్తంతే తేషు తస్యానుగ్రహః ఇతరేషు తదభావ ఇతి తాత్పర్యమ్. అత ఏవ తస్య వైషమ్య మాపాదయితుం శక్యమ్ ౩౩

యత ఏవాయ మాత్మా భూతానా మాశ్రితానా మభీష్టార్థదోఽవిషమశ్చాత ఏవ చిత్రకేతువ దహమపి తమేవోపాసే ఇత్యాహ (తస్యేతి.) యథా మహాభాగః వివేకీ సర్వత్ర సమదృక్ శాంతశ్చ చిత్రకేతు స్తస్య నారాయణస్యానుగః భృత్యః భక్తః అత ఏవ ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయః తథా అహమప్యచ్యుతస్య ప్రియః తన్నిమిత్తభక్తిమాంశ్చ ౩౪

తస్మాన్నారాయణప్రియమాహాత్మ్యే న విస్మయః కార్య ఇతి వదన్ ఉపసంహరతి (తస్మాదితి.) యస్మా న్నారాయణ స్తద్భక్తాశ్చ అస్మదాదిభ్యో విలక్షణప్రభావాః తస్మాన్మహాపురుషస్య భగవతః భక్తేషు మహాత్మసు ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యనమర్శనప్రవణచిత్తేషు అత ఏవ సమదర్శిషు శాంతేషు విరక్తేషు పురుషేషు న విస్మయః కార్యః. ౩౫

భగవతః శివస్యేత్థం ఏవ మభిభాషితం వచః శ్రుత్వా గౌరీ దేవీ విగతవిస్మయా విస్మయరహితా శాంతధీః క్రోధరహితా చ బభూవ. ౩౬

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

ఇతి భాగవతో దేవ్యాః ప్రతిశప్తు మలంతమః,
మూర్ధ్నా సంజగృహే శాప మేతావత్ సాధులక్షణమ్. ౩౭

జజ్ఞే త్వష్టు ర్దక్షిణాగ్నౌ దానవీం యోని మాశ్రితః,
వృత్ర ఇత్యభివిఖ్యాతో జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుతః ౩౮

ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి,
వృత్రస్యాసురజాతేశ్చ కారణం భగవన్మతేః. ౩౯

ఇతిహాస మిమం పుణ్యం చిత్రకేతో ర్మహాత్మనః,
మాహాత్మ్యం విష్ణుభక్తానాం శ్రుత్వా బంధా ద్విముచ్యతే ౪౦

తతో భాగవత శ్చిత్రకేతుః గౌర్యాః ప్రతిశప్తుం ప్రతిశాపం కర్తుం అలంతమః సమర్థోఽపి తస్యాః శాపం మూర్ధ్నా సంజగృహే శిరసోవాహ. సాధూనాం లక్షణ మేతావదేవ హి, అపకర్తృష్వప్యుపకర్తృత్వబుద్ధిమత్త్వమేవ హి సాధూనాం లక్షణమిత్యర్థః. ౩౭

యత్ పృష్టం రాజ్ఞా వృత్రస్యాసురభావస్య "నారాయణే భగవతి కథ మాసీ ద్దృఢా మతిః" ఇతి తస్యోత్తరం సంగమయతి (జజ్ఞ ఇతి) యోఽయ ముక్తవిధ శ్చిత్రకేతుః స ఏవ త్వష్టుః సంకల్పాత్ దక్షిణాగ్నౌ జజ్ఞే జాతః స ఏవాసురీం యోని మాసురం భావ మాశ్రితః వృత్ర ఇత్యభితః విఖ్యాతః ప్రసిద్ధః స పూర్వజన్మసిద్ధభగవద్భక్త్యాఽస్మిన్ అపి జన్మని జ్ఞానవిజ్ఞానాభ్యాం యుక్తః. ౩౮

ఏవం త్వత్ప్రశ్నోత్తర ముక్త మిత్యాహ (ఏతదితి.) యత్త్వ మసురజాతే ర్వృత్రస్య భగవతి స్మృతేర్భక్తేః కారణం పరిపృచ్ఛసి పర్యపృచ్ఛః తస్యోత్తర మేతత్సర్వం సప్రపంచం తే తుభ్యం మయా ఆఖ్యాతం కథితమ్ ౩౯

అస్య చిత్రకేత్వితిహాసస్య శ్రవణాదిఫల మాహ (ఇతిహాస మితి) మహాత్మన శ్చిత్రకేతోః సంబంధినం పుణ్య మిమ మితిహాసం విష్ణుభక్తానాం మాహాత్మ్యసూచకం శ్రుత్వా బంధాత్ సంసార బంధాత్ విముచ్యతే ముక్తో భవేత్ ౪౦

య ఏతత్ ప్రాత రుత్థాయ శ్రద్ధయా వాగ్యతః పఠేత్,
ఇతిహాసం హరిం స్మృత్వా స యాతి పరమాం గతిమ్. ४०

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, చిత్రకేతుశాపో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః.

యః పుమాన్ ప్రాత రుత్థాయ శ్రద్ధావాన్ వాగ్యతః నియమితవాక్ హరిం స్మృత్వా ఏత మితిహాసం పఠేత్ స పరమాం గతిం సర్వోత్కృష్టం భగవత్సాయుజ్యం ప్రాప్నుయాత్. శ్రవణ పఠనాభ్యాం శనైః పరినిష్పన్నభక్తియోగో ముక్తో భవేదితి భావః. ४०

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
సప్తదశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

పృశ్నిస్తు పత్నీ సవితుః సావిత్రీం వ్యాహృతిం త్రయీమ్,
అగ్నిహోత్రం పశుం సోమం చాతుర్మాస్యం మహామఖాన్. ౧

సిద్ధి ర్భగస్య భార్యాంగ మహిమానం విభుం ప్రభుమ్,
ఆశిషం చ వరారోహాం కన్యాం ప్రాసూత సువ్రతామ్. ౨

ధాతుః కుహూః సినీవాలీ రాకా చానుమతి స్తథా,
సాయం దర్శమథ ప్రాతః పూర్ణమాస మనుక్రమాత్. ౩

అగ్నీన్ పురీష్యానాధత్త క్రియాయాం సమనంతరః,
చర్షణీ వరుణస్యాసీ ద్యస్యాం జాతో భృగుః పునః. ౪

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం దాక్షాయణ్యాః కశ్యపస్య భార్యాయా అదితే ర్వంశ ముపక్రమ్య వివస్వదర్యమపూష్ణాం తత్పుత్రాణాం వంశమభిధాయ తతః త్వష్టు ర్వంశః తదను ప్రయుక్తం చాభిహితం. అథ సవిత్రాదీనాం వంశ ముపక్రమతే మునిః (పృశ్నిరిత్యాదినా.) సవితుః పత్నీ పృశ్నిః సావిత్ర్యాద్యభిమానిదేవతాః ప్రాసూతేత్యుత్తరస్యానుషంగః. పశుం పశుయాగం తదభిమానిదేవతావిశేషమితి. ఏవముత్తరత్రాపి. మహామఖాన్ పంచమహాయజ్ఞాన్. ౧

ఏవం భగస్య భార్యా సిద్ధిరితి ప్రసిద్ధా అంగాదీంశ్చతురః పుత్రాన్ సువ్రతాం సుశీలాం వరారోహా మత్యంతసుందరీం ఆశీర్నామ్నీం కన్యాం చ ప్రాసూత. ౨

ధాతుః పత్న్యాం కుహూప్రభృతయశ్చతస్రః అనుక్రమాత్ సాయాదీన్ చతురః పుత్రాన్. ౩

తథా ధాతుః సమనంతరో విధాతా క్రియాయాం పత్న్యాం అగ్నీన్ పురీష్యసంజ్ఞకానిష్టక చితాగ్నీనాధత్త జనయామాస. ౪

వాల్మీకిశ్చ మహాయోగీ వల్మీకాదభవత్ కిల,
అగస్త్యశ్చ వసిష్ఠశ్చ మిత్రావరుణయోరృషీ. ౫

రేతః సిషిచతుః కుంభే ఊర్వశ్యాః సన్నిధౌ ద్రుతమ్,
రేవత్యాం మిత్ర ఉత్సర్గ మరిష్టం పిప్పలం వ్యధాత్. ౬

పౌలోమ్యా మింద్ర ఆధత్త త్రీన్ పుత్రానితి నః శ్రుతమ్,
జయంత మృషభం తాత తృతీయం మీఢుషం ప్రభుః. ౭

ఉరుక్రమస్య దేవస్య మాయావామనరూపిణః,
కీర్త్యాం పత్న్యాం బృహచ్ఛ్లోకః తస్యాసన్ సౌభగాదయః ౮

తత్కర్మగుణవీర్యాణి కాశ్యపస్య మహాత్మనః,

వరుణస్య చర్షణీతి ప్రసిద్ధా భార్యా ఆసీత్ భృగుః పూర్వం బ్రహ్మణః పుత్రో యస్యాం చర్షణ్యాం పునరాతః తథా వరుణస్యైవ పుత్రో వాల్మీకి ర్మహాయోగీ వల్మీకాదభవత్. ఏతౌ వరుణస్యాసాధారణౌ పుత్రౌ. ౫

తథా రేవత్యాం భార్యాయాం మిత్రస్యోత్సర్గాదయోఽసాధారణాః సుతాః ఉభయోః సాధారణౌ సుతౌ అగస్త్యవసిష్ఠౌ ఋషీ. కథమేకైకస్యోభయసుతత్వమ్? తత్రాహ (రేత ఇతి) కదాచిత్ మిత్రావరుణౌ ఊర్వశ్యా అప్సరసః సన్నిధౌ ద్రుతం స్ఖలితం రేతః కుంభే ఘటే సిషిచతుః సిక్తవంతౌ. తత్ర కుంభే వసిష్ఠాగస్త్యౌ జాతౌ ఇతి భావః రేవత్యామిత్యర్థం వ్యాఖ్యాతప్రాయం. వ్యధాత్ జనయామాసేత్యర్థః. ౬

హే తాత! ప్రభురింద్రః శక్రః పౌలోమ్యాం పత్న్యాం జయంతమృషభం తృతీయం మీఢుషం ఇతి త్రీన్ పుత్రానజనయదితి నోఽస్మాభిః శ్రుతమ్ ౭

తథోరుక్రమస్య త్రిభిః పాదక్రమైః లోకత్రయమాక్రాంతవతో మాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన వామనరూపేణ అవతీర్ణస్య కీర్త్యాఖ్యాయాం భార్యాయాం బృహచ్ఛ్లోకః పుత్ర ఆసీత్ తస్య బృహచ్ఛ్లోకస్య సౌభగాదయః పుత్రా ఆసన్. ౮

కాశ్యపస్య కశ్యపపుత్రస్య మహాత్మనః ఉరుక్రమస్య తాని ప్రసిద్ధాని కర్మాణి పదత్రయేణ లోకత్రయవ్యాప్త్యాదీని గుణాః స్వభక్తవిషయకానుగ్రహాదయః సర్వశక్త్యాదయశ్చ వీరా ఉత్కృష్ట

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

పశ్చా ద్వక్ష్యామహేఽదిత్యాం యథా వావతతార హ. ౯

అథ కశ్యపదాయాదాన్ దైతేయాన్ కీర్తయామి తే,
యత్ర భాగవతః శ్రీమాన్ ప్రహ్లాదో బలిరేవ చ. ౧౦

దితే ర్ద్వావేవ దాయాదౌ దైత్యదానవవందితౌ,
హిరణ్యకశిపుర్నామ హిరణ్యాక్షశ్చ కీర్తితౌ ౧౧

హిరణ్యకశిపోర్భార్యా కయాధు ర్నామ దానవీ,
జంభస్య తనయా దత్తా సుషువే చతురః సుతాన్ ౧౨

సంహ్రాదం ప్రాగనుహ్రాదం హ్రాదం ప్రహ్లాదమేవ చ.

గుణై రన్యేభ్యః ఉత్కర్షో హి వీర్యం తద్రూపాణి వీర్యాణి చ. పశ్చాదష్టమస్కంధే వక్ష్యామహే తథా అదిత్యాం యథా యేన ప్రకారేణ అవతతార అవతీర్ణవాన్ తం చ ప్రకారం తత్రైవ వక్ష్యామహ ఇత్యర్థః. ౯

ఏవం సాకల్యేనాదితేః వంశ మనుక్రమ్యాథ దితే ర్వంశస్యానుక్రమం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) కాశ్యపాదీనాం వివస్వాదీనాం ఆదితేయానాం దాయాదాన్ సపిండాన్ శత్రూన్ వా దైతేయాన్ దితేః పుత్రాన్ తే తుభ్యం కీర్తయామి కథయామి. తద్వంశే భాగవతానా మభావా న్న తచ్ఛ్రవణం మమాపేక్షిత మితి రాజ్ఞోఽనిచ్ఛాం పరిహరన్నాహ (యత్రేతి) యత్ర ఏతే ర్వంశే శ్రీమాన్ భగవతా తుల్యః కల్యాణ గుణసంయుక్తః మహాభాగవతః ప్రహ్లాదః బలిశ్చ బభూవతుః. ౧౦

తర్హి కథయేత్యత్రాహ (దితేరితి) దితేర్ద్వావేవ దాయాదౌ కాశ్యపానాం దేవానాం శత్రూ మరుతాం అదాయాదత్వాత్ వక్ష్యమాణత్వాత్ ద్వావేవేత్యుక్తమ్ పుత్రౌ దైత్యైః తత్పుత్రపౌత్రాదిభిః దానవైశ్చ వందితౌ బభూవతుః తౌ చ హిరణ్యకశిపు ర్హిరణ్యాక్షశ్చేతి కీర్తితౌ ప్రఖ్యాతౌ ౧౧

తత్ర హిరణ్యకశిపో ర్భార్యా జంభస్య దుహితా దానవీ దనువంశోద్భవా కయాధు రితి ప్రసిద్ధా సా కయాధుః ప్రహ్లాదాదీన్ చతురః సుతాన్ సుషువే ౧౨

ప్రాక్ ప్రథమం ప్రహ్లాదం తతః క్రమేణానుహ్లాదసంహ్లాదహ్లాదాన్ సుషువే ఇత్యర్థః.

తత్స్వసా సింహికా నామ రాహుం విప్రచితోఽగ్రహీత్. ౧౩

శిరోఽహర ద్యస్య హరి శ్చక్రేణ పిబతోఽమృతమ్,
సంహ్రాదస్య కృతి ర్భార్యాఽసూత పంచజనం తతః. ౧౪

హ్రాదస్య ధమని ర్భార్యాఽసూత వాతాపి మిల్వలమ్,
యోఽగస్త్యాయ త్వతిథయే పేచే వాతాపి మిల్వలః. ౧౫

అనుహ్రాదస్య సూర్మ్యాయాం బాష్కలో మహిష స్తథా,
విరోచనస్తు ప్రాహ్లాదిః దేవ్యా స్తస్యాఽభవద్బలిః ౧౬

బాణజ్యేష్ఠం పుత్రశత మశనాయాం తతోఽభవత్,
తస్యానుభావః సుశ్లోక్యః పశ్చాదేవాభిధాస్యతే ౧౭

తత్ స్వసా తేషాం ప్రహ్లాదాదీనాం చతుర్ణాం స్వసా భగినీ సింహికేతి ప్రసిద్ధా బభూవ. సా విప్రచితః విప్రచితేర్భర్తుః దానవాత్ సకాశాద్రాహుం పుత్ర మగ్రహీత్ సుషువ ఇత్యర్థః. ౧౩

రాహుం విశినష్టి (శిర ఇతి) యస్య రాహో రమృతం పిబతః శిరః చక్రేణ చిచ్ఛేద. సంహ్రాదస్య హిరణ్యకశిపోః సుతస్య మతిర్నామ భార్యా పంచజనాఖ్యం సుతం అసూత సుషువే. ౧౪

తథా హ్లాదస్య భార్యా ధమనీతి ప్రసిద్ధా వాతాపి మిల్వలం చాసూత. ఇల్వలం విశినష్టి (య ఇతి,) అతిథయే ఆతిథ్యార్థం నిమంత్రితాయాఽతిథయే అగస్త్యాయ ఇల్వలో మేషరూపం వాతాపిం పేచే పపాచ తమిల్వల మిత్యన్వయః. వాతాపి మిల్వల ఇతి ప్రథమాంతపాఠస్తు సుగమః, ౧౫

తథా అనుహ్లాదస్య సూర్మ్యాయాం భార్యాయాం బాష్కలో మహిష ఇతి ద్వౌ పుత్రౌ బభూవతుః. తథా ధన్యాం ప్రహ్లాదస్య భార్యాయాం విరోచనః ప్రాహ్లాదిః ప్రహ్లాదస్యాపత్యం పుమాన్ బభూవ. తస్య విరోచనస్య పుత్రో బలి రభవత్. ౧౬

తతో బలేః శశనాయాం భార్యాయాం బాణః జ్యేష్ఠో యస్య తత్పుత్రాణాం శత మభవత్, తస్య ప్రహ్లాదస్య బలేర్వా అనుభావః ప్రభావః సుశ్లోక్యః అతీవ వర్ణనీయః స పశ్చాదేవ సప్తమేఽష్టమేవ అభిధాస్యతే కథయిష్యతే. ౧౭

బాణ ఆరాధ్య గిరిశం లేభే తద్గణముఖ్యతామ్,
యత్పార్శ్వే భగవానాస్తే హ్యద్యాపి పురపాలకః. ౧౮

మరుతశ్చ దితేః పుత్రాః చత్వారింశన్నవాధికాః,
త ఆసన్నప్రజాః సర్వే నీతా ఇంద్రేణ సాత్మతామ్. ౧౯

రాజోవాచ—

కథం త ఆసురం భావ మపోహ్యౌత్పత్తికం గురో,
ఇంద్రేణ ప్రాపితాః సాత్మ్యం కిం తత్సాధు కృతం హి తైః. ౨౦

ఇమే శ్రద్దధతే బ్రహ్మన్నృషయో హి మయా సహ,
పరిజ్ఞానాయ భగవంస్తన్నో వ్యాఖ్యాతు మర్హసి. ౨౧

బాణస్తు గిరిశం రుద్రమారాధ్య తద్భృత్యవర్గేషు ముఖ్యతాం లేభే తదేవ వ్యంజయన్ బాణం విశినష్టి. యస్య బాణస్య పార్శ్వే అద్యాపి పురపాలకః స భగవాన్ గిరిశ ఆస్తే. ౧౮

అన్యానపి దితేః పుత్రానాహ (మరుతశ్చేతి.) చకారో హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః సముచ్చయార్థః మరుతో మరుద్గణాః చత్వారింశన్నవాధికాః ఏకోనపంచాశత్సంఖ్యాకాః దితేః పుత్రా ఏవ తే సర్వే మరుతః అప్రజాః అపుత్రాః ఆసన్. తే చేంద్రేణ సాత్మతాం సమానరూపత్వం దేవత్వమితి యావత్, నీతాః ప్రాపితాః. అతో న దేవానాం దాయాదా ఇతి భావః. ౧౯

ఏతదేవ శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి రాజా (కథమితి ద్వాభ్యాం.) హే గురో! మునే, తే మరుతః కథ మౌత్పత్తికం జన్మసిద్ధ మసురం భావ మపోహ్య ఇంద్రేణ సాత్మ్యం దేవత్వం ప్రాపితాః. దేవత్వప్రాప్తై స్తైర్మరుద్భిః కిం తస్యేంద్రస్య సాధు హితం కృతమ్ ౨౦

న కేవలమిద మహమేవ శుశ్రూషుః అపి తు హే బ్రహ్మన్! ఇమే ఋషయోఽపి పరిజ్ఞానాయ వేదితుం శ్రద్దధతే శ్రద్ధాం కుర్వంతి. అతో హే భగవన్! నోఽస్మభ్యం వ్యాఖ్యాతుం కథయితు మర్హసి ౨౧

సూత ఉవాచ—

తద్విష్ణురాతస్య స బాదరాయణి ర్వచో నిశమ్యాదృతమల్పమర్థవత్,
సభాజయన్ సంనిభృతేన చేతసా జగాద సత్రాయణ సర్వదర్శనః ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

హతపుత్రా దితిః శక్రపార్ష్ణిగ్రాహేణ విష్ణునా,
మన్యునా శోకదీప్తేన జ్వలంతీ పర్యచింతయత్. ౨౩

కదాను భ్రాతృహంతార మింద్రియారామ ముల్బణమ్,
అక్లిన్నహృదయం పాపం ఘాతయిత్వా శయే సుఖమ్. ౨౪

కృమివిడ్భస్మసంజ్ఞాఽఽసీద్యస్యేశాభిహితస్య చ,

ఏవ మాపృష్టో మునిః ప్రశ్నమభినందయన్ యథావదాచఖ్యౌ ఇత్యాహ సూతః (తదితి.) బాదరాయణస్యాపత్యం పుమాన్. విష్ణురాతః శ్రీశుకః అల్పం మితాక్షర మర్థవదాశయగర్భం తస్య రాజ్ఞ స్తద్వచః ఆదృతం సాదరం యథా భవతి తథా నిశమ్య నిభృతేన చేతసా పూర్ణే నాంతఃకరణేన తం రాజానం సంభావయన్ సమ్మానయన్ సర్వజ్ఞో మునిః హే సత్రాయణ! సత్రం బ్రహ్మసత్రం అయన మాశ్రయో యస్య స బ్రహ్మసత్రేణ దీక్షిత ఇత్యర్థః, తస్య సంబోధనం హే శౌనక! జగాద. ౨౨

తదేవాహ (హతపుత్రేతి.) శక్రపార్ష్ణిగ్రాహేణ శక్రమింద్రం పార్ష్ణిం పక్షం స్వీయత్వేన గ్రాహిణా గృహీతవతా విష్ణునా హతౌ పుత్రౌ హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపూ యస్యాః సా దితిః అత ఏవ శోకేన దీప్తో యో మన్యుః క్రోధ స్తేన జ్వలంతీ పరితపంతీ పర్యచింతయత్ పరితశ్చింతా మకరోత్ ౨౩

చింతామేవ వర్ణయతి (కదేతి.) భ్రాత్రో ర్హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః హంతారం విష్ణుద్వారా హంతారం, తత్ర హేతుః ఇంద్రియారామం కేవలవైషయికసుఖాసక్తం ఉల్బణం క్రూరం అక్లిన్నహృదయం అనార్ద్రచిత్తం అత ఏవ పాపం పాపాత్మానం ఇంద్రం ఘాతయిత్వా కథమహం సుఖం యథా తథా స్వపే సంజాతనిద్రో భవేయమ్ ౨౪

నను సర్వోఽపి లోకః స్వసుఖాయ పరస్యాహిత మాచరతి, కిమనేనాక్రోశేన? తత్రాహ (కృమీతి.) ఈశాభిహితస్య "ఈశ్వరోఽహ మహం భోగీ" ఇత్యుక్తరీత్యా స్వేనైవేశత్వేనాభిహితస్య

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

భూతధ్రుక్ తత్కృతే స్వార్థం కిం వేద నిరయో యతః. ౨౫

ఆశాసానస్య తస్యేదం ధ్రువ మున్నద్ధచేతసః,
మదశోషక ఇంద్రస్య భూయాద్ యేన సుతో హి మే ౨౬

ఇతి భావేన సా భర్తు రాచచారాసకృత్ప్రియమ్,
శుశ్రూషయాఽనురాగేణ ప్రశ్రయేణ దమేన చ ౨౭

భక్త్యా పరమయా రాజన్ మనోజ్ఞై ర్వల్గుభాషితైః,
మనో జగ్రాహ భావజ్ఞా సుస్మితాపాంగవీక్షణైః ౨౮

ఏవం స్త్రియా జడీభూతో విద్వానపి విదగ్ధయా,

ఈదృశం మన్యమానస్యాపి యస్య పుంసః మరణానంతరం దేహస్య దాహాభావే కృమిరితి, తత్సమయే శ్వాదిభిర్భక్షితస్య విష్ఠేతి, దగ్ధస్య తు భస్మేతి సంజ్ఞా ఆసీత్, తత్కృతే తాదృశదేహసుఖార్థం భూతధ్రుక్ భూతహింసాకారీ స కిం స్వార్థం పురుషార్థం వేద న వేదై వేత్యర్థః. కుతః? యతో భూతద్రోహాద్ధేతో స్తస్యాం తతో నిరయో నరక ఏవ అతో భూతధ్రుక్ స్వార్థమపి న జానాత్యేవేతి భావః. ౨౫

ఇదం శరీరమేవాశాసానస్య ఆత్మానం మన్యమానస్య ఉన్నద్ధముచ్ఛృంఖలం చేతో యస్య తస్యేంద్రస్య యో మద స్తస్య శోషకృత్ పుత్రో మమ యేన కారణేన ధ్రువం నూనం భూయాత్. ౨౬

హే రాజన్, ఇత్థం పరిచర్యేతి యావత్ అనురాగః స్నేహః ప్రశ్రయో వినయః దమః ఇంద్రియనిగ్రహః. ౨౭

భావజ్ఞా దితి ర్వల్గుభాషితైః మధురాలాపైః సుస్మితైః మందహాససహితైః అపాంగవీక్షణైః కశ్యపస్య మనో జగ్రాహ స్వవశీకృతవతీ బభూవ ౨౮

కథం జితేంద్రియస్య తస్య వివశః స్త్రీవశ్యతా? తత్రాహ (ఏవమితి) విద్వానపి విదగ్ధయా పురుషవంచననైపుణ్యయుక్తయా స్త్రియా దిత్యా జడీభూతః మోహం ప్రాపితః. అత ఏవ వివశః

బాఢమిత్యాహ వివశో న తచ్చిత్రం హి యోషితి. ౨౯

విలోక్యైకాంతభూతాని భూతాన్యాదౌ ప్రజాపతిః,
స్త్రియం చక్రే స్వదేహార్ధం యయా పుంసాం మతిర్హృతా. ౩౦

ఏవం శుశ్రూషిత స్తాత భగవాన్ కశ్యపః స్త్రియా,
ప్రహస్య పరమప్రీతో దితి మాహాభినంద్య చ. ౩౧

కశ్యప ఉవాచ—

వరం వరయ వామోరు ప్రీతస్తేహ మనిందితే,
స్త్రియా భర్తరి సుప్రీతే కః కామ ఇహ చాగమః. ౩౨

పతిరేవ హి నారీణాం దైవతం పరమం స్మృతమ్.

పరవశః బాఢమిత్యాహ సంభోగార్థమంగీకృతవానిత్యర్థః. యోషితి స్వయం కామయమానాయాం స్త్రియాం పురుషస్య తద్బాఢమితి వచో న చిత్రం హీతి లోకచరిత్రప్రదర్శనమ్. ౨౯

ప్రజాపతిః కశ్యపః ఆదౌ ప్రథమం భూతాని స్త్రీపుంసరూపాణి భూతాని ఏకాంతభూతాని ఏకాంతరూపాణి. ఏకాంతా న్యేకదశ అవావిభాగేన లక్ష్యమాణాని ఏకాంతభూతాని విలోక్య పరస్పర మేకశరీరవన్మిళితాని భవంతీత్యాలోచ్యేత్యర్థః. స్వయమపి స్త్రియం స్వదేహస్యార్ధం అర్ధాంశ శ్చక్రే మిథునీభూతో బభూవేత్యర్థః ఏవం కరణే హేతుం వదన్ సామాన్యతః స్త్రియం విశినష్టి - యయా స్త్రియా పుంసాం మతిర్హృతా భవతీతి లోకరీత్యుక్తిః ౩౦

భగవాన్ కశ్యపః స్త్రియా దిత్యా ఏవం సంభోగేన శుశ్రూషితః పరిపం అత ఏవ నితరాం ప్రీతః అభినంద్య తస్యాః సంభోగకాలే సుభినంద్య ప్రహస్య దితిం ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ ౩౧

తదేవాహ (వరమితి) హే వామోరు! హే అనిందితే! వర మభీష్టం వరయ కామయస్వ. భర్తరి స్త్రియాః పతరాం ప్రీతే సతి ఇహ లోకే చకారాత్ పరత్ర చ లోకే అగమో ఽప్రాప్యః కామః కో వా? న కో ఽప్యస్తీత్యర్థః స్త్రియ ఇత్యధ్యాహృత్య ఇతి వాన్వయః. ౩౨

నను, కర్మవశ్యో ఽనీశ్వరే భర్తరి ప్రీతే సతి కథం సర్వత్ర సర్వకామసౌలభ్యమ్? తత్రాహ (పతిరితి.) నారీణాం పతిరేవ హి సర్వోత్కృష్టం దైవతం అతః పరమదైవప్రీణనేన సర్వకామ

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

మానసః సర్వభూతానాం వాసుదేవః శ్రియఃపతిః. ౩౩

స ఏవ దేవతాలింగై ర్నామరూపవికల్పితైః,
ఇజ్యతే భగవాన్ పుంభిః స్త్రీభిశ్చ పతిరూపధృక్. ౩౪

తస్మాత్ పతివ్రతా నార్యః శ్రేయస్కామాః సుమధ్యమే.
యజంతేఽనన్యభావేన పతిమాత్మాన మీశ్వరమ్. ౩౫

సోఽహం త్వయాఽర్చితో భద్రే ఈదృగ్భావేన భక్తితః,
తత్తే సంపాదయే కామ మసతీనాం సుదుర్లభమ్. ౩౬

దితి రువాచ—

వరదో యది మే బ్రహ్మన్ పుత్ర మింద్రహణం వృణే,

సౌలభ్యమితి భావః. నను. తం దేవతానాం పరమం చ దైవతం" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా శ్రియఃపతిర్హి పరమం దైవతం స భర్తా, తత్రాహ (మనస ఇతి,) యః సర్వభూతానాం మనసః సాక్షీ వాసుదేవః సర్వాంతరాత్మా శ్రియః పతిః. 33

స ఏవ భగవాన్ నామరూపాభ్యాం వికల్పితైః విభిన్నైః దేవతాలింగైః అగ్నీంద్రాదిదేవతా రూపైః శరీరై రిజ్యతే ఇదం దృష్టాంతార్థం "అదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య" ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తరీత్యా పుంభి ర్యష్టృభిరగ్న్యాదిశరీరై ర్ద్వారభూతై ర్యథా తదనంతరాత్మా భగవానిజ్యతే యాగాదిభిరారాధ్యతే తథా స్త్రీభిరపి పతి ... ధృక్ ... తిరీ ... వ ... మై్మవ నానోపచారైః తోష్యత ఇత్యర్థః. భగవతి తుష్టే సతి సర్వే కామాః సులభాః ఇతి భావః. 34

... ఏవం తస్మాత్ హే సుమధ్యమే! శ్రేయస్కామాః పతివ్రతా నార్యః అనన్యభావేన అనన్యార్హ శేషత్వేన ఈశ్వరాత్మకం పతిమేవారాధయంతి 35

హే భద్రే! యోఽహ మీదృశ భావేన అనన్యభావేన భక్తితశ్చ త్వయా అర్చితః తస్మాత్ తే తవ కామమిష్టం సంపాదయే సిద్ధవత్ కరోమి. కథంభూత మసతీనా మపతివ్రతానాం సుతరాం దుర్లభం లబ్ధుమశక్యమ్ 36

ఏవం వరాయ ప్రోత్సాహితా దితిరాహ (వరద ఇతి) హే బ్రహ్మన్! మమ యది త్వం వరదః

అమృత్యుం మృతపుత్రాహం యేన మే ఘాతితౌ సుతౌ. ౩౭

నిశమ్య తద్వచో విప్రో విమనాః పర్యతప్యత.
అహో అధర్మః సుమహానద్య మే సముపస్థితః. ౩౮

అహో అద్యేంద్రియారామో యోషిన్మయ్యేవ మాయయా,
గృహీతచేతాః కృపణః పతిష్యే నరకే ధ్రువమ్. ౩౯

కోఽతిక్రమోఽనువర్తంత్యాః స్వభావమిహ యోషితః,
ధిఙ్మాం బతాబుధం స్వార్థే యదహం త్వజితేంద్రియః. ౪౦

శరత్పద్మోత్సవం వక్త్రం వచశ్చ శ్రవణామృతమ్,
హృదయం క్షురధారాభం స్త్రీణాం కో వేద చేష్టితమ్. ౪౧

వరం దద్యాః తర్హ్యమర్త్యైః దేవైః హతౌ పుత్రౌ యస్యాః సా అహం ఇంద్రస్య హంతారం పుత్రం వృణే యేనేంద్రేణ ప్రయోజకేన, భగవతా ప్రయోజ్యకర్త్రా, మే సుతౌ హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపూ ఘాతితౌ మారితౌ.
౩౭

ఏవం తస్యాః దితేః వచో నిశమ్య విప్రః కశ్యపః విమనాః ఖిన్నః పర్యతప్యత పరితాపం చకార. తమేవ పరితాపప్రకారమాహ (అహో ఇతి) అద్య మహానధర్మో మమ ప్రాప్తః. అహో ఇతి ఖేదే.
౩౮

అహో అస్మాదధర్మాదహం నరకే ధ్రువం నూనం పతిష్యే. కిభూతః? ఇంద్రియారామః అత ఏవ యోషిద్రూపయా భగవన్మాయయా గృహీతం చేతో యస్య స అత ఏవ కృపణః దీనః, ౩౯

స్వభావం స్త్రీస్వభావమనువర్తమానాయాః యోషితః కోఽతిక్రమః న కశ్చిద్దోషః, అపి తు మామేవ స్వార్థేఽవ్యజానంతం ధిక్ అహమేవ స్వార్థమవ్యజానన్నింద్య ఇత్యర్థః కుతః? యద్యస్మాదహం లాలితానీంద్రియాణి యేన తాదృశః
౪౦

స్త్రీణాం స్వభావం ప్రకాశయన్ పరితప్యతే (శరదితి.) అహో స్త్రీణాం వక్త్రం ముఖం శరచ్చంద్రతుల్యం తథా వచశ్చ శ్రవణయోః కర్ణయో రమృతతుల్యం హృదయం తు క్షురస్య ధారాసదృశం, అతస్తాసాం చేష్టితం కో వేద? న కోఽపీత్యర్థః.
౪౧

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

న హి కశ్చిత్ ప్రియః స్త్రీణా మంజసా స్వాశిషాత్మనామ్,
పతిం పుత్రం భ్రాతరం వా ఘ్నంత్యర్థే ఘాతయంతి చ. ౪౨

ప్రతిశ్రుతం దదామీతి వచస్తన్న మృషా భవేత్,
వధం నార్హతి చేంద్రోపి తత్రేద ముపకల్పతే. ౪౩

ఇతి సంచింత్య భగవాన్ మారీచః కురునందన,
ఉవాచ కించిత్కుపిత ఆత్మానం చ విగర్హయన్. ౪౪

కశ్యప ఉవాచ—

పుత్రస్తే భవితా భద్రే ఇంద్రహా దేవబాంధవః,
సంవత్సరం వ్రతమిదం యద్యంజో ధారయిష్యసి. ౪౫

న హి స్త్రీణాం అంజసా సమ్యక్ కశ్చిదపి పుమాన్ ప్రియోఽస్తి. తత్రహేతుః- స్వాశిషాత్మనాం స్వాశిషి స్వాపేక్షిత ఏవార్థే ఆత్మా చిత్తం యాసాం తాసాం స్వాశిషాత్మత్వాదితి భావః. అత ఏవార్థే స్వాపేక్షితార్థనిమిత్తం పతిం పుత్రం భ్రాతరం వా ఘ్నంతి మారయంతి ౪౨

ఇదం మహాసంకట మిత్యాహ (దదామీతి.) యత్ ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞారూపం మమ వచః న మృషా భవేత్ మిథ్యా భవితుం నార్హతి. వచసోఽనృతత్వభయేన దాస్యామి చేదింద్రో హన్యేత ఇంద్రోఽపి వధం ప్రతి నార్హతి. అత ఇదం మహాసంకటమితి భావః. తత్రైతస్మిన్ సంకటే ఇదం మయా వక్ష్యమాణం ఏతత్సంకటనివృత్తయే ఉపకల్పతే యోగ్యం భవతి ౪౩

హే కురునందన! భగవాన్ మారీచః కశ్యపః ఇతీత్థం సంచింత్యాలోచ్య కించిత్కుపితః సన్నపైవాత్మానం గర్హయన్నువాచ. ౪౪

తదేవాహ (పుత్ర ఇతి) హే భద్రే! ఇదం మయోచ్యమానం వ్రత మంజః సమ్యక్ సంవత్సరపర్యంతం యది ధారయిష్యసి కరిష్యసి తర్హీంద్రస్య హంతా పుత్రస్తవ భవిష్యతి. నో చేద్దేవానాం బాంధవో భవిష్యతీతి. ౪౫

దితి రువాచ—

ధారయిష్యే వ్రతం బ్రహ్మన్ బ్రూహి కార్యాణి యాని మే,
యాని చేహ నిషిద్ధాని న వ్రతం ఘ్నంతి యాని తు. ౪౮

కశ్యప ఉవాచ—

న హింస్యా ద్భూతజాతాని న శపే న్నానృతం వదేత్,
న ఛింద్యాన్నఖరోమాణి న స్పృశేద్యదమంగళమ్. ౪౯

నాప్సు స్నాయా న్న కుప్యేత న సంభాషేత దుర్జనైః,
న వసీతాధౌతవాసః స్రజం చ విధృతాం క్వచిత్. ౫౦

నోచ్ఛిష్టం చండికాన్నం చ సామిషం వృషలాహృతమ్,
భుంజీతోదక్యయా దృష్టం పిబేదంజలినా త్వపః. ౫౧

తద్వచః శ్రుత్వాఽఽహ దితిః (ధారయిష్య ఇతి.) హే బ్రహ్మన్ ! వ్రతమహం ధారయిష్యే మే కార్యాణి మయా కర్తవ్యాని తాని ప్రవృత్తినివృత్తిరూపాణి యాని చ కర్మాణి వ్రతం న ఘ్నంతి న మారయంతి వ్రతఘ్నాని న భవంతి, వ్రతఘ్నాని నివృత్తిరూపాణి చ కార్యాణి మే బ్రూహి. ౪౮

ఏవ ముక్తస్తావత్ వ్రతాంగం నివృత్తిరూపాన్ నియమానాహ కశ్యపః (నేతి.) భూతజాతాని ప్రాణిసమూహాన్ న హింస్యాత్ న హన్యాత్, కంచన న శపేత్ నాక్రోశేత్, తథా అనృతమసత్యం న వదేత్. యదమంగళం కేశకపాలాస్థితుషభస్మాది తన్న స్పృశేత్. ౪౯

అప్సు జలేషు ప్రవిశ్య న స్నాయాత్. కస్మైచిదపి న కుప్యేత్, దుర్జనైర్న సంభాషేత, అధౌతమక్షాళితం వాసః వస్త్రం న వసీత నాచ్ఛాదయేత్. న బిభృయాచ్చ. పూర్వం విధృతాం త్యక్తాం స్రజం చ న పునః ధారయేత్. ౫౦

భోజనే పంచ నిషిద్ధాన్యాహ - ఉచ్ఛిష్టం చండికాన్నం క్షుద్రకాళ్యై నివేదితం సామిషం పిపీలికాదిదూషితం వృషలాహృతం శూద్రానీతం ఉదక్యయా రజస్వలయా దృష్టం చాన్నం న భుంజీత అంజలినా అపః జలం న పిబేత్. ౫౧

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

నోచ్ఛిష్టాస్పృష్టసలిలా సంధ్యాయాం ముక్తమూర్ధజా.
అనర్చితా సంయతవాక్ నాసంవీతా బహిశ్చరేత్. ౫౦

నాధౌతపాదాప్రయతా నార్ద్రపాదా నోదక్శిరాః,
శయీత నాపరాఙ్నాన్యైః న నగ్నా న చ సంధ్యయోః. ౫౧

ధౌతవాసాః శుచిర్నిత్యం సర్వమంగళసంయుతా,
పూజయేత్ ప్రాతరాశాత్ ప్రాక్ గోవిప్రాన్ శ్రియమచ్యుతమ్. ౫౨

స్త్రియో వీరవతీ శ్చార్చేత్ స్రగ్గంధబలిమండనైః,
పతిం చార్చ్యోపతిష్ఠేత ధ్యాయేత్ కోష్ఠగతం చ తమ్. ౫౩

సాంవత్సరం పుంసవనం వ్రతమేత దవిప్లుతమ్,
ధారయిష్యసి చే త్తుభ్యం శక్రహా భవితా సుతః ౫౪

ఉచ్ఛిష్టా చేత్ అస్పృష్టసలిలా న భవేత్ కింతు జలం స్పృశే దిత్యర్థః. సంధ్యయోః సాయం ప్రాతః ముక్తాః మూర్ధజాః కేశాః యయా తాదృశీ తథా అనర్చితా అనలంకృతా చ న భవేత్ న సంయతా వాక్ యయా సా న భవేత్ అసంవీతా అప్రావృతా బహిర్న చరేత్. ౫౦

అధౌతౌ పాదౌ యయా సా అప్రయతా అసమాహితచిత్తా న శయీత, తథా ఆర్ద్రౌ పాదౌ యస్యాః ఉదక్ ఉత్తరదిశి శిరో యస్యాః అపరా పశ్చిమశిరాశ్చ న శయీత అనర్చిరా తథాఽన్యైః సహ నగ్నా వివసనా చ తథా సంధ్యయోరపి న శయీత ౫౧

ధౌతం వాసో యస్యాః సా నిత్యం సహ శుచిః సర్వైః మంగళైః హరిద్రాచందనాదిభిః మంగళద్రవ్యైః సంయుతా ప్రాతిరాశాత్ ప్రాతర్భోజనాత్ ప్రాగేవ గాః విప్రాంశ్చ శ్రియం మహాలక్ష్మీ మచ్యుతం చ పూజయేత్. ౫౨

తథా వీరవతీః పుత్రవతీః జీవద్భర్తృకాః నారీశ్చ స్రగాదిభి రర్చయేత్. బలి రూపాయనం మండన మలంకారః తథా పతిం చార్చ్య సంపూజ్య ఉప సమీపే తిష్ఠేత, తం పతిం కోష్ఠగతం ధ్యాయేత్. స్వపతిమేవ స్వోదరగతం ధ్యాయేత్. ౫౩

ఏతదంగకలాపేన యుక్తం పుంసవనాఖ్యం ఇదం సాంవత్సరం సంవత్సరపర్యంతం కార్యం వ్రతం అవిప్లుత మవికలం యథా తథా ధారయిష్యసి చేదింద్రస్య హంతా పుత్రస్తవ భవిష్యతి ౫౪

బాఢమిత్యభిప్రేత్యాథ దితీ రాజన్ మహామనాః,
కాశ్యపం గర్భ మాధత్త వ్రతం చాంజో దధార సా. ౨౫

మాతృష్వసు రభిప్రాయ మింద్ర ఆజ్ఞాయ మానద,
శుశ్రూషణే నాశ్రమస్థాం దితిం పర్యచరత్ కవిః. ౨౬

నిత్యం వనాత్ సుమనసః ఫలమూలసమిత్కుశాన్,
పత్రాంకురమృదోఽపశ్చ కాలే కాల ఉపాహరత్. ౨౭

ఏవం తస్యా వ్రతస్థాయా వ్రతచ్ఛిద్రం హరి ర్నృప,
ప్రేప్సుః పర్యచర జ్జిహ్మో మృగహేవ మృగాకృతిః. ౨౮

నాధ్యగచ్ఛద్ వ్రతచ్ఛిద్రం తత్పరోఽథ మహీపతే,
చింతాం తీవ్రాం గతః శక్రః కేన మే స్యాచ్ఛివం త్విహ. ౨౯

ఇత్యేవ ముక్తా దితిః. హే రాజన్! బాఢ మిత్యంగీకృత్య అథ మహామనాః ఉక్తవ్రతాసక్తమనాః సతీ కశ్యపాత్ గర్భ మాధత్త దధార, తథా అంజః సమ్యక్ వ్రతం చ దధార. ౨౫

తత ఇంద్రః కవిః విద్వాన్ అత ఏవ మాతృభగిన్యాః దితేః అభిప్రాయం జ్ఞాత్వా, హే మానద! ఆశ్రమస్థాం వ్రతస్థాం కశ్యపస్యాశ్రమస్థాం వా దితిం శుశ్రూషణేన పర్యచరత్. ౨౬

తదేవాహ- నిత్యమహరహః సుమనసః పుష్పాణి ఫలాని చ మూలాని చ సమిధశ్చ కుశాశ్చ తాన్ పత్రాణి కిసలయాని చ దూర్వాంకురాశ్చ మృదః మృత్స్నాశ్చ అపశ్చ తాః కాలే కాలే ఉచితకాలే ఉపాహరత్ ఆనీయ సమర్పితవాన్. ౨౭

ఏవం తస్యాం దితౌ వ్రతసాయాం సత్యాం హే నృప! హరి రింద్రః వ్రతస్య ఛిద్రం వైకల్యం ప్రేప్సుః కామయమానః అత ఏవ జిహ్మః కుటిలచిత్తః పర్యచరత్. యథా, మృగస్యేవా కృతిర్యస్య సః మృగాణాం హంతా మృగా ననువర్తతే తథా. ౨౮

హే మహీపతే! తత్పరః వ్రతచ్ఛిద్రపర్యాలోచనపరోఽపి వ్రతచ్ఛిద్రం నాధ్యగచ్ఛత్ నాపశ్యత్, అథ నితరాం ప్రాప్తః కేన హేతునా మమ శివం భద్రం స్యాదితి తీవ్రాం చింతాం ప్రాప్తః. ౨౯

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

ఏకదా సా తు సంధ్యాయా ముచ్ఛిష్టా వ్రతకర్శితా,
అస్పృష్టవార్యధౌతాంఘ్రిః సుష్వాప విధిమోహితా. ౬౦

లబ్ధ్వా తదంతరం శక్రో నిద్రాపహృతచేతసః,
దితేః ప్రవిష్ట ఉదరం యోగేశో యోగమాయయా. ౬౧

చకర్త సప్తధా గర్భం వజ్రేణ కనకప్రభమ్,
రుదంతం సప్తధైకైకం మా రోదీరితి తాన్ పునః. ౬౨

తే త మూచుః పాట్యమానాః సర్వే ప్రాంజలయో నృప,
నో జిఘాంససి కిమింద్ర భ్రాతరో మరుతస్తవ. ౬౩

(ఏకదా) సా దితిః వ్రతకర్శితా అత ఏవాశక్త్యా న స్పృష్టం వారి జలం యయా సా అధౌతా-వప్రక్షాళితా వంఘ్రీ యయా సా తాదృశీ అత ఏవ ఉచ్ఛిష్టా సంధ్యాయాం సాయంకాలే విధినా దైవేన మోహితా సతీ సుష్వాప. ౬౦

తదా తదంతరం వ్రతచ్ఛిద్రం లబ్ధ్వా శక్రో నిద్రయా అపహృతం చేతో యస్యాః తస్యాః దితే రుదరం ప్రవిష్టః. కథం పరకాయప్రవేశసామర్థ్యం తస్య? ఇత్యత్రాహ- యోగేశః పరకాయ ప్రవేశసామర్థ్యాపాదకయోగయుక్తః అత ఏవ యోగమాయయా విచిత్రయోగసామర్థ్యే నోదరం ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. ౬౧

ఉదరే ప్రవిష్టః శక్రో వజ్రాయుధేన తం కనకప్రభం గర్భం సప్తధా చిచ్ఛేద. రుదంతమేకైకం గర్భస్య భాగం మా రోదీరితి వదన్ తాన్ ఖండాన్ పునః సప్తధా ఏకైకం చిచ్ఛేద, యతో మా రోదీరితి తాన్ చిచ్ఛేద, అతఏవ నిమిత్తాత్ మరుచ్ఛబ్దస్య తేషు ప్రవృత్తిః. ఆర్షత్వాత్ మాశబ్దస్య హ్రస్వః. "రుదే ర్భావే క్విప్" మా న విద్యతే ఇంద్రవాక్యాత్ రుత్ రోదనం యేషాం తే మరుతః. ౬౨

హే నృప! తే ఛిద్యమానాః సర్వే గర్భస్య భాగాః తదైవ ప్రవిభక్తపాణిపాదాద్యవయవాః ప్రాంజలయః సంతః తమింద్రమూచుః. తదేవాహ (కిమితి) హే ఇంద్ర! తవ భ్రాతరో మరుతః మరుత్సంజ్ఞాన్ నోఽస్మాన్ కిం కిమర్థం జిఘాంససి హంతుమిచ్ఛసి ౬౩

మా భైష్ట భ్రాతరో మహ్యం యూయ మిత్యాహ కౌశికః,
అనన్యభావాన్ పారదా నాత్మనో మరుతాం గణాన్. ౬౪

న మమార దితి ర్గర్భః శ్రీనివాసానుకంపయా,
బహుధా కులిశక్షుణ్ణో ద్రౌణ్యస్త్రేణ యథా భవాన్. ౬౫

సకృదిష్ట్వాఽఽదిపురుషం పురుషో యాతి సామ్యతామ్,
సంవత్సరం కించిదూనం దిత్యా యద్ధరిరర్చితః. ౬౬

సజూరింద్రేణ పంచాశద్దేవాస్తే మరుతోఽభవన్,
వ్యపోహ్య మాతృదోషం తే హరిణా సోమపాః కృతాః. ౬౭

ఇతి త్రైరుక్తః కౌశికః శక్రో యది యూయం మహ్యం మమ భ్రాతరః తర్హి మా భైష్ట భయం మా కురుతేత్యాహ, తత ఆత్మనః స్వస్య పార్షదాన్ పార్షదత్వం ప్రాప్తా వనన్యభావాన్ అనన్య స్వామిత్వాభిప్రాయకాన్ మరుతాం గణానాహేతి పూర్వేణాన్వయః. ౬౪

తతో దితేర్గర్భః కులిశేన వజ్రేణ బహుధా ఛిన్నోఽపి శ్రీనివాసస్య భగవతోఽనుకంపయా అనుకంపాపూర్వకానుగ్రహవిశేషేణ న మమార న మృతః, యథా భవాన్ పరీక్షిత్ అశ్వత్థామ్నోఽస్త్రేణ దగ్ధదేహోఽపి భగవతా రక్షిత స్తద్వత్. ౬౫

అస్మిన్నర్థే ఉపపత్తిమాహ (సకృదితి) పుమాన్ సకృదప్యాదిపురుషం భగవంత మిష్ట్వా ఆరాధ్య తన్మాహాత్మ్యేన శనైః సాత్మతాం సమానరూపతాం యాతి కిం పున రసకృదిష్ట్వేతి భావః. యతః కించిదూనం సంవత్సర మేవం దిత్యా ఆరాధితః ఇంద్రేణ సహ జుషతే సేవత ఇతి సజూః. ఇంద్రేణ సహ వర్తమాన ఇత్యర్థః, హరి ర్భగవానుపేంద్రః అభ్యయాత్ ఆగత్య గర్భస్య ఖండా నజీవయ దిత్యర్థః. తతః తే పంచాశత్ ఏకోనపంచాశత్, అన్యథా "మరుతశ్చ దితేః పుత్రాః చత్వారింశన్నవాధికాః చకర్త సప్తధా గర్భమ్" పునరేకైకం సప్తధా చకర్తేతి పూర్వోక్త సంఖ్యావిరోధాపత్తేః. మరుతో మరుత్సంజ్ఞకాః మాతుర్దోషమాసురత్వాపదేశం త్యక్త్వా దేవా అభవన్. తే చ హరిణా ఇంద్రేణ భగవతా వా సోమపాః సోమం పిబంతీతి తథా యజ్ఞీయభాగార్హాః కృతా ఇత్యర్థః ౬౬-౬౭

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

దితి రుత్థాయ దదృశే కుమారా ననల ప్రభాన్,
ఇంద్రేణ సహితాన్ దేవీ పర్యతుష్యదనిందితా. ౬౮

అథేంద్ర మాహ తాతాహ మాదిత్యానాం భయావహమ్,
అపత్యమిచ్ఛంత్యచరం వ్రతమేతత్ సుదుష్కరమ్. ౬౯

ఏకః సంకల్పితః పుత్రః సప్త సప్తాభవన్ కథమ్,
యది తే విదితం పుత్ర! సత్యం కథయ మా మృషా. ౭౦

ఇంద్ర ఉవాచ—

అంబ తేఽహం వ్యవసిత ముపధార్యాగతోఽంతికమ్,
లబ్ధాంతరోఽచ్ఛిదం గర్భ మర్థబుద్ధి ర్న ధర్మవిత్. ౭౧

కృత్తో మే సప్తధా గర్భ ఆసన్ సప్త కుమారకాః,

తతో దితి రుత్థాయ కుమారాన్ అగ్నితుల్యప్రకాశాన్ ఇంద్రేణ సహితాన్ దదృశే. దృష్ట్వా చ దేవీ దితి రనిందితా వస్తుతః సుస్వభావా పర్యతుష్యత్ ౬౮

అథానంతరం ఇంద్రమువాచ. తదేవాహ (హే తాత) ఇంద్రః ఆదిత్యానాం అదితేరపత్యానాం యుష్మాకం భయాపాదకమేకమపత్య మిచ్ఛంతీ సుదుష్కరమేతత్ పుంసవనం వ్రత మచరం ఆచరితవత్యస్మి. ౬౯

మయాత్వేకః పుత్రః సంకల్పితః, కథం సప్త సప్త ఏకోనపంచాశదభవన్. హే పుత్ర! ఏతద్యది తవ విదితం తర్హి సత్యం కథయ మృషా మిథ్యా మా కథయ. ౭౦

ఏవముక్తః శక్రః తామాహ-హే అంబ! తే తవ వ్యవసిత మభిప్రేతం ఉపధార్య జ్ఞాత్వాఽహం తవాంతికం సమీపం గతః ప్రాప్తః, లబ్ధమంతరం వ్రతచ్ఛిద్రం యేన తాదృశోఽహం గర్భమచ్ఛిదం ఛిన్నవానస్మి. యతోఽహమర్థే వైషయికపురుషార్థ ఏవ బుద్ధిర్యస్య న ధర్మవిత్. ౭౧

యతోఽహమీదృశ స్తతో మే మయా తావత్ సప్తధా గర్భః కృత్తః ఛిన్నః కృత ఇతి పాఠే

తేఽపి చైత్రైకైకశో వృక్ణాః సప్తధా నాపి మమ్రిరే. ౭౨

తత స్తత్పర మాశ్చర్యం వీక్ష్యాధ్యవసితం మయా,
మహాపురుషపూజాయాః సిద్ధిః కాప్యనుషంగిణీ. ౭౩

ఆరాధనం భగవత ఈహమానా నిరాశిషః,
యే తు నేచ్ఛంత్యపి పరం తే స్వార్థకుశలాః స్మృతాః. ౭౪

ఆరాధ్యాత్మప్రదం దేవం స్వాత్మానం జగదీశ్వరమ్,
కో వృణీతే గుణస్పర్శం బుధః స్యా న్నరకేఽపి యత్ ౭౫

వజ్రేణేతి శేషః. ఏవం సప్తధా కృతోఽపి గర్భః తాపత్సప్త కుమారా ఆసన్, తేఽపి పునరేకైకశో వృక్ణాః ఛిన్నాః సప్తధా బభూవుః, నాపి మమ్రిరే న మృతాశ్చ ౭౨

తతోఽనంతరమిదం మహదాశ్చర్యం విలోక్య మయా నిశ్చితం అధ్యవసితం నిశ్చితమాహ-మహాపురుషస్య భగవతః పూజాయాః కార్యం పూజకాభిలషితం ప్రయోజనం తదనుషంగిక మప్రధానం ఫలం యస్యాః సా. రక ఉపసర్జనత్వేఽపి జీబార్షః. సిద్ధి ర్ముక్తి ర్భవతీతి అసమాప్తాయా అపి మహాపురుషపూజాయాః పూజకాభిలషితప్రయోజనావహత్వ మధునాఽవలోక్య అముక్త్యర్థత్వేనాపి కృతాయా స్తత్పూజాయాః పరిపూర్ణాయాః ముక్తిరేవ ప్రధానం ఫలం, పూజకాభిలషితం తు ఆనుషంగికమితి మయా నిశ్చిత మిత్యర్థః యద్వా మహాపురుషస్య పూజాయాః సకామపూజాయాః సిద్ధిః పరిసమాప్తిరేవ కార్యానుషంగిణీ కార్యేణ ప్రయోజనేన అనుషజ్యతే అనుబధ్యతే పూజకాభిలషితప్రయోజనావహా భవతి. న త్వపరిపూర్ణా. సా తు విపరీతఫలదైవేతి మయా నిశ్చిత మిత్యర్థః. ౭౩

అత ఏవ యే పురుషాః నిరాశిషో నిష్కామాః భగవత ఆరాధనం కుర్వాణాః పరం మోక్షమపి నేచ్ఛంతి, త ఏవ స్వార్థే స్వస్య నిరతిశయపురుషార్థే కుశలాః స్వస్య నిరతిశయపురుషార్థప్రసాధన కుశలాః స్మృతాః. ౭౪

ఏవ మనభిసంహితఫలం భగవదారాధనం ప్రస్తుత్య అభిసంహితఫలం నిందతి (ఆరాధ్యేతి.) ఆత్మప్రదం నిరతిశయపురుషార్థరూపమాత్మానం నిరతిశయప్రియ మీశ్వరం దేవం త మారాధ్య బుధో వివేకీ చేత్ కః పుమాన్ గుణస్పర్శం శబ్దాదివిషయానుభవం కః పుమాన్ వృణీత కామయేత, గుణస్పర్శం విశినష్టి (స్యాదితి,) యత్ గుణస్పర్శనం నరకేఽపి స్యాత్ సంభవేత్. ౭౫

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

తదిదం మమ దౌర్జన్యం బాలిశస్య మహీయసి,
క్షంతుమర్హసి మాతస్త్వం దిష్ట్యా గర్భో మృతోత్థితః. ౭౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇంద్రస్తయాఽభ్యనుజ్ఞాతః శుద్ధభావేన తుష్టయా,
మరుద్భిః సహ తాం నత్వా జగామ త్రిదివం ప్రభుః. ౭౭

ఏవం తే సర్వ మాఖ్యాతం యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి,
మంగళం మరుతాం జన్మ కిం భూయః కథయామి తే. ౭౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
మరుదుత్పత్తికథనం నామ అష్టాదశోఽధ్యాయః.

స్వాపరాధక్షమార్థం తాం ప్రార్థయతే (తదితి.) హే మహీయసి పూజ్యే! బాలిశస్య మూర్ఖస్య మమ తదిదం గర్భచ్ఛేదనాదిరూపం దౌర్జన్యం దుర్జనస్య కర్మ హే మాతః! త్వం క్షంతుమర్హసి. మాతురసహ్యోఽపరాధో నాస్తీత్యభిప్రాయేణ మాతరితి సంబోధనం. దిష్ట్యా దైవాత్ మృతోఽపి తవ గర్భః పునరుత్థితో జీవితః. ౭౬

ఏవముక్త్వా విశుద్ధభావేన నిష్కపటభావేన తుష్టయా తయా దిత్యా అభ్యనుజ్ఞాతః తాం నత్వా మరుద్భిస్సహ ప్రభురింద్రః త్రిదివం స్వర్గం జగామ ౭౭

ఏవం యత్ పృష్టం "కథం త ఆసురం భావం" ఇత్యాదినా తస్యోత్తర ముక్తమిత్యాహ (ఏవమితి.) యన్మరుతాం జన్మ త్వం మాం పరిపృచ్ఛసి పర్యపృచ్ఛః తచ్ఛృణ్వతాం మంగళావహం సర్వం సప్రపంచం యథా తే తుభ్యం మయా ఆఖ్యాతం కథితం, భూయః కిం కథయామి యది కించిత్ శుశ్రూషితమస్తి తర్హి తత్ కథనీయమితి ప్రశ్నస్యోత్సాహః. ౭౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాఖ్యాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

వ్రతం పుంసవనం బ్రహ్మన్ భవతా యదుదీరితమ్,
తస్య వేదితు మిచ్ఛామి యేన విష్ణుః ప్రసీదతి. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

శుక్లే మార్గశిరే పక్షే యోషిద్భర్తు రనుజ్ఞయా,
ఆరభేత వ్రత మిదం సార్వకామిక మాదితః. ౨

నిశమ్య మరుతాం జన్మ బ్రాహ్మణాననుమంత్ర్య చ,
స్నాత్వా శుక్లదతీ శుక్లే వసీతాలంకృతాంబరే,
పూజయేత్ ప్రాతరాశాత్ ప్రాక్ భగవంతం శ్రియా సహ. ౩

అలం తే నిరపేక్షాయ పూర్ణకామ నమోఽస్తు తే,

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

కిం భూయః కథయామీతి ప్రశ్నార్థం చోదితః పృచ్ఛతి రాజా (వ్రతమితి.) హే బ్రహ్మన్ ! భవతా యదుదీరితం పుంసవనాఖ్యం వ్రతం తస్య పుంసవనస్య ప్రపంచమితి శేషః. జ్ఞాతుమిచ్ఛామి యేన పుంసవనేన తచ్ఛ్రవణేన వా భగవాన్ ప్రసీదతి ౧

ఏవ మాపృష్టః సప్రపంచం వ్రతమాహ మునిః (శుక్ల ఇత్యాదినా.) మార్గశిరే మాసి శుక్లే పక్షే కస్యాంచిత్ శుభతిథౌ భర్తురనుజ్ఞయా యోషిదిదం వక్ష్యమాణం సార్వకామికం అఖిలషితసర్వ పురుషార్థసాధనం పుంసవనాఖ్యం వ్రత మారభేత ౨

తత్రాదితః ప్రథమం మరుతాం జన్మ ఉత్పత్తిం శ్రుత్వా బ్రాహ్మణాన్ అనుమంత్ర్య అనుజ్ఞాప్య తైరనుజ్ఞాత ఇత్యర్థః స్నాత్వా శుక్లాః ధౌతాః దంతాః యస్యాః సా ధౌతదంతేత్యర్థః అహతే నూతనే శుక్లే చ అంబరే వసిత్వా ప్రాతరాశాత్ ప్రాగేవ భగవంతం శ్రియా లక్ష్మ్యా సహ సలక్ష్మీం పూజయేత్ ౩

తావన్నమస్కారమంత్రానాహ త్రిభిః-తే తుభ్యం అలం పర్యాప్తమేవ న కించిదన్యైః

(పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః)

మహావిభూతిపతయే నమః సకలసిద్ధయే. ౪

యథా త్వం కృపయా భూత్యా తేజసా మహిమౌజసా,
జుష్ట ఈశ గుణైః సర్వైస్తతోఽసి భగవాన్ ప్రభుః. ౫

విష్ణుపత్ని! మహామాయే' మహాపురుషలక్షణే,
ప్రీయేథా మే మహాభాగే లోకమాత ర్నమోఽస్తు తే ౬

ఓం నమో భగవతే మహాపురుషాయ మహానుభావాయ మహావిభూతిపతయే సహ మహావిభూతిభిః బలి ముపహరామీతి. అనేనాహరహర్మంత్రేణ విష్ణోరావాహనార్ఘ్య

కృతమస్తి తత్ర హేతుః. హే పూర్ణకామ! అవాప్తసమస్తకామ! అత ఏవ నిరపేక్షాయ తే తుభ్యం నమః. పూర్ణకామత్వమేవ విశదయంస్తం విశినష్టి. మహావిభూత్యోః నిత్యలీలావిభూత్యో రధిపతయే అత ఏవ సకలాః సిద్ధయః అభిలషితాని యస్మాత్ తస్మై. ౪

హే ఈశ! యథా యతః త్వం కృపాదిభిః సర్వగుణగణైః జుష్టః యుక్తః తతస్త్వం భగవాన్ ప్రభురసి. తత్ర కృపా స్వార్థానపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షా భూతిరైశ్వర్యం తేజః పరాభిభవనసామర్థ్యం మహిమా లోకోత్తరప్రభావః ఓజో బలం సర్వై రిత్యనేనాన్యే సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదయో గుణాః అభిప్రేతాః. ౫

హే విష్ణుపత్ని! హే మహామాయే! మహాశ్చర్యశక్తియుక్తే! లక్ష్యతే అనయేతి లక్షణా మహాపురుషచిహ్నభూతేత్యర్థః. తథా మహాపురుషస్య ప్రియే! హే ధామే! సర్వలోకసంపదాశ్రయభూతే! హే లోకానాం మాతః, తే తుభ్యం నమః. ౬

పూజామంత్రమాహ (ఓం నమ ఇతి.) భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యాయ నిరస్తనిఖిలదోషాయ మహాపురుషాయ పురుషసూక్తప్రతిపాద్యమాహాత్మ్యయుక్తాయ మహానుభావాయ లోకవిలక్షణప్రభావాయ మహావిభూతేః మహాలక్ష్మ్యాః పతయే విభూతిభిః సహ సపార్షదాయేత్యర్థః, తుభ్యం బలి మర్ఘ్యాదికం ఉపహరామి సమర్పయామీ త్యనేన మంత్రేణ అహరహః విష్ణోరావాహనాద్యుపచారానుపాహరేత్. తత్రోపస్పర్శన

పాద్యోపస్పర్శనస్నానవాసఉపవీతవిభూషణగంధపుష్పధూపదీపోపహారాద్యుపచారాంశ్చ
సమాహిత ఉపాహరేత్. ౭

హవిశ్శేషం తు జుహుయా దనలే ద్వాదశాహుతీః,
ఓం నమో భగవతే మహాపురుషాయ మహావిభూతిపతయే స్వాహేతి. ౮

శ్రియం విష్ణుం చ వరదా వాశిషాం ప్రభవావుభౌ,
భక్త్యా సంపూజయే న్నిత్యం యదీచ్ఛేత్ సర్వసంపదః. ౯

ప్రణమే ద్దండవద్భూమౌ భక్తిప్రహ్వేణ చేతసా,
దశవారం జపేన్మంత్రం తతః స్తోత్ర ముదీరయేత్. ౧౦

యువాం తు విశ్వస్య విభూ జగతః కారణం పరమ్,

మాచమనం ఉపహారో నైవేద్యం హవిః ఆదిశబ్దేన తాంబూలనీరాజనాదికం వివక్షితం శేషం భగవతే నివేదితం హవిరనలే ద్వాదశాహుతీః జుహుయాత్. ౭

తత్ర మంత్రమాహ (ఓం నమ ఇతి.) ౮

యది సర్వసంపదః ఇచ్ఛేత్ కామయేత్ చేదేవం శ్రియం లక్ష్మీం విష్ణుం చ ఆశిషాం ప్రభవౌ ప్రభవం త్యాభ్యామితి ప్రభవౌ ఉభౌ భక్త్యా సమ్యక్ పూజయేత్. ౯

భక్త్యా ప్రహ్వేణ నమ్రేణ శిరసేతి శేషః. చేతసా చ దండవత్ భూమౌ ప్రణమేత్. తతో మంత్రమ్, ఓం నమో భగవతే మహానుభావాయ మహావిభూతిపతయ ఇతి మంత్రం దశవారం జపేత్. తతో వక్ష్యమాణం స్తోత్ర ముదీరయేత్ పరేత్. ౧౦

తమేవాహ (యువామితి.) యువాం విశ్వస్య విభూ విభుశ్చ విభ్వీ చ విభూ "పుమాన్ స్త్రియే" త్యేకశేషః, జగతః పరం కారణం స్వయం కారణాంతరరహితకారణభూతౌ ఇత్యర్థః. ఇయం లక్ష్మీః ప్రకృతిః 'స్త్రీనామ్నీ లక్ష్మీర్మైత్రేయ' ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రకృత్యాదిస్త్రీనామకపదార్థ విభూతిమత్త్వాత్ ప్రకృతిరిత్యుచ్యతే. ప్రకృతిపురుషాదిపదార్థానాం స్త్రీపుంసాత్మకానాం తయోర్విభూతిత్వవర్ణనాత్మకమిదం స్తోత్రం. విభూతిభూతాం ప్రకృతిం విశినష్టి. సూక్ష్మే కారణావస్థాయాం నిరతిశయ

(పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః)

ఇయం హి ప్రకృతిః సూక్ష్మా మాయా శక్తి ర్దురత్యయా. ౧౧

తస్యా అధీశ్వరః సాక్షాత్ త్వమేవ పురుషః పరః,
త్వం సర్వయజ్ఞ ఇజ్యేయం క్రియేయం ఫలభుగ్ భవాన్. ౧౨

గుణవ్యక్తిరియం దేవీ వ్యంజకో గుణభుగ్భవాన్,
త్వం హి సర్వశరీర్యాత్మా శ్రీః శరీరేంద్రియాశ్రయా,
నామరూపే భగవతీ ప్రత్యయ స్త్వమపాశ్రయః. ౧౩

సూక్ష్మా దురవబోధస్వరూపా వా మాయా ఆశ్చర్యరూపాశక్తిః కార్యోపయుక్తా భగవదపృథక్సిద్ధ విశేషణభూతా దురత్యయా భగవదప్రపన్నైః అనతిలంఘ్యా. కథం భగవ ద్విభూతిభూతాయాః ప్రకృతే ర్లక్ష్మీవిభూతిత్వ మితి న శంకనీయమ్. కృత్స్నస్య కార్యకారణాత్మకస్య జగతః ఉభయోరపి విశేషణత్వాత్. ౧౧

తస్యాః ప్రకృతే రధీశ్వర స్త్వమేవ హే పురుషోత్తమ; త్వమేవ సర్వయజ్ఞః ఇజ్యా త్వియం లక్ష్మీః తత్ర యజ్ఞః ప్రధానయాగః ఇజ్యా త్వంగభూతా దీక్షణీయేష్ట్యాదికా తథా స్మార్తక్రియా చ ఇయం లక్ష్మీరేవ తాదాత్మ్యమత్ర తత్ఫలప్రదాతృత్వేన తదారాధ్యత్వేన చ తద్విభూతిత్వప్రయుక్తం. తదేవాహ (ఫలభుగితి.) త్వం ఇయం లక్ష్మీశ్చ యజ్ఞీయం యత్ఫలం చరుపురోడాశాదికం తద్భుంక్తే ఇతి తథా యద్వా, క్రియేయం లక్ష్మీః ఫలభుక్ క్రియాఫలభోక్తా తు త్వమితి వాన్వయః. క్రియా లక్ష్మ్యాః విభూతిః కర్తా తు త్వద్విభూతిరిత్యర్థః. ౧౨

తథా గుణవ్యక్తిరియం దేవీ లక్ష్మీః యా సర్వవస్తుగతా గుణాభివ్యక్తిః సా లక్ష్మీః తద్విభూతి రిత్యర్థః. భోగ్యత్వభోగోపకరణత్వాదిగుణానాం సర్వవస్తుగతానా మభివ్యంజకస్తు భవాన్ త్వద్విభూతి రిత్యర్థః తథా గుణభుక్ భవాన్ భుక్తి స్త్వియం దేవీత్యపి బోధ్యం. త్వం సర్వశరీరిణాం ఆత్మా శరీరం యస్య తాదృశః సర్వశరీరిణో జీవాః త్వద్విభూతిభూతాః శ్రీర్లక్ష్మీః సర్వేంద్రియబుద్ధిరూపా తద్విభూతి మతీత్యర్థః తథా నామరూపే భగవతీ లక్ష్మీః ప్రత్యయః నామరూపవిషయకః ప్రకాశః అపాశ్రయః ఆధారః నామరూపయో ర్నిర్వోఢా చ త్వ మిత్యర్థః. ౧౩

యథా యువాం త్రిలోకస్య వరదౌ పరమేష్ఠినౌ
తథా స ఉత్తమశ్లోకః సంతు సత్యా మహాశిషః. ౧౪

ఇత్యభిష్టూయ వరదం శ్రీనివాసం శ్రియా సహ,
తన్నిస్సార్యోపహరణం దత్త్వాఽఽచమన మర్చయేత్ ౧౫

తతః స్తువీతస్తోత్రేణ భక్తిప్రహ్వేణ చేతసా,
యజ్ఞోచ్ఛిష్ట మవఘ్రాయ పునరభ్యర్చయే ద్ధరిమ్. ౧౬

పతిం చ పరయా భక్త్యా మహాపురుషచేతసా,
ప్రియైస్తైస్తై రుపనమేత్ ప్రేమశీలః స్వయం పతిః,
బిభృయాత్ సర్వకర్మాణి పత్న్యా ఉచ్చావచాని చ. ౧౭

కృతమేకతరేణాపి దంపత్యో రుభయోరపి,
పత్న్యాం కుర్యాదనర్హాయాం పతిరేతత్ సమాహితః ౧౮

ఏవం తౌ స్తుత్వా తయో రుక్తధర్మవద్వైశిష్ట్యప్రార్థనాయా అపి సత్యత్వం ప్రతిజానీతే (యథేతి.) యువాం యథా త్రిలోకస్య వరదౌ పరమేష్ఠినౌ చ యథేద మసత్యం న భవతీతి భావః. హే ఉత్తమశ్లోక! తథా మమాశిషః త్వద్విషయప్రార్థనాః సర్వాః సత్యాః సంతు శ్రియా లక్ష్మ్యా సహ సహితం శ్రీనివాసం వరదం ఇత్యభిష్టూయ తత ఆవాహితభగవత్సకాశాత్ ఉపహరణ మవశిష్టం పూజాద్రవ్యం నిస్సార్య అపనీయ భగవతే ఆచమనం సమర్ప్య సమ్యక్ పునరర్చయేత్ ౧౪-౧౫

తతః పునః స్తోత్రేణ స్తువానః స్తోత్రం కుర్వాణః భక్తికృతప్రహ్వీభావేన చేతసా యజ్ఞోచ్ఛిష్ట మాఘ్రాయ పునరపి హరిమర్చయేత్ ౧౬

మహాపురుషచేతసా ఈశ్వరబుద్ధ్యా పరయా భక్త్యా తైస్తైః ప్రియైర్వస్తుభిశ్చ పతి ముపనమేత్ భజేత్, పతిరపి భార్యాయాం స్వయం, ప్రేమశీలః సన్ పత్న్యాః కర్మాణి సర్వాణి బిభృయాత్ పోషయేత్, ఉక్తధర్మానుకూలో భవేదిత్యర్థః. ౧౭

ఏవ మన్యోన్యానుకూల్యే కారణమాహ (కృతమితి) దంపత్యో రన్యతరేణాపి కృతం కర్మ ఉభయోరపి ఫలదం భవతి యత స్తతోఽన్యోన్యానుకూల్యేన భావ్యమితి భావః. ౧౮

(పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః)

విష్ణోర్వ్రతమిదం బిభ్రన్న విహన్యాత్ కథంచన,
విప్రాన్ స్త్రియో వీరవతీః స్రగ్గంధబలిమండనైః,
అర్చే దహరహర్భక్త్యా దేవం నియమమాస్థితః ౧౯

ఉద్వాస్య దేవం స్వే ధామ్ని తన్నివేదిత మగ్రతః,
అద్యాదాత్మవిశుద్ధ్యర్థం సర్వకామర్ధయే సదా. ౨౦

ఏతేన పూజావిధినా మాసాన్ ద్వాదశ హాయనమ్,
నీత్వాஉథోపచరేత్ సాధ్వీ కార్తికే చరమేஉహని. ౨౧

శ్వో భూతేஉప ఉపస్పృశ్య కృష్ణ మభ్యర్చ్య పూర్వవత్,
పయఃశృతేన జుహుయా చ్చరుణా సహ సర్పిషా,

అత ఏవ పత్న్యా మసహాయాం అశక్తాయాం సత్యాం పతిరేవ ఏతద్వ్రతం సమాహితః సమాహితచిత్తః సన్ కుర్యాత్ పత్నీ అశక్తా చేత్ కర్తుం భర్తా కుర్యాదిత్యర్థః. విష్ణో రిదం వ్రతం బిభ్రత్ కేనాపి హేతునా న విహన్యాత్ అంతరితం న కుర్యాత్. విప్రాన్ వీరవతీః పుత్రవతీః జీవద్భర్తృకాశ్చ స్త్రియః స్రగాదిభిః అహ రహః ఏవం వ్రతమాస్థితః పుమా నభ్యర్చయేత్. ౧౯

తతో దేవం భగవంతం స్వే ధామ్ని స్వస్థానే హృదావిత్యర్థః. ఉద్వాస్య అగ్రతః తస్మై భగవతే నివేదితం హవిః ఆత్మనో విశుద్ధ్యర్థం సర్వకామప్రాప్త్యర్థం చ అద్యాత్ అశ్నీయాత్. ౨౦

అనేన ఉక్తేన పూజావిధానేన ద్వాదశమాసాన్ హాయనం వత్సరం నీత్వా కార్తికే మాసి చరమేஉహని ఉపచరేత్ వ్రతోద్యాపనాంగముపచారం కుర్యాత్. ద్వాదశమాసానిత్యుక్తే కదాచిత్ తన్మధ్యే మలమాసే సతి తేన సహ ద్వాదశసంఖ్యాయాం సత్యాం శుద్ధస్యైకస్య త్యాగః స్యాత్. హాయనమిత్యుక్తే తన్మధ్యపాతిన స్తస్యాపి ప్రసంగః స్యాత్. తదుభయం వారయితుం ద్వాదశమాసాః సంవత్సర మిత్యుభయోర్గ్రహణమ్. ౨౧

ఉపచారమేవాహ (శ్వో భూత ఇతి) శ్వోభూతే ప్రాతః అప ఉపస్పృశ్య స్నాత్వా పూర్వవద్భగవంత మభ్యర్చ్య పయఃశృతేన పయసి క్షీరే పక్వేన చరుణా "శృతం పాకః" ఇతి

పాకయజ్ఞవిధానేన ద్వాదశైవాహుతీః పతిః. ౨౨

ఆశిషః శిరసాఽఽదాయ ద్విజైః ప్రీతైః సమీహితాః.
ప్రణమ్య శిరసా భక్త్యా భుంజీత తదనుజ్ఞయా ౨౩

ఆచార్య మగ్రతః కృత్వా వాగ్యతః సహ బంధుభిః,
దద్యాత్ పత్న్యై చరోః శేషం సుప్రజస్త్వం సుసౌభగమ్. ౨౪

ఏతచ్చరిత్వా విధివద్వ్రతం విభోరభీప్సితార్థం లభతే పుమానిహ,
స్త్రీ త్వేతదాస్థాయ లభేత సౌభగం శ్రియం ప్రజాం జీవపతిం యశోగృహమ్. ౨౫

కన్యా చ విందేత సమగ్రలక్షణం వరం త్వవీరా హతకిల్బిషా గతిమ్,
మృతప్రజా జీవసుతా ధనేశ్వరీ సుదుర్భగా సుభగా రూప మగ్ర్యమ్. ౨౬

విపాతితః. శృతశబ్దః సహసర్పిషా సర్పిస్సహితేన పాకయజ్ఞవిధినా ద్వాదశైవాహుతీః పతిః జుహుయాత్, ౨౨

తతో ద్వాదశబ్రాహ్మణాన్ సాధ్వన్నైః సమీచీనాన్నైః భక్త్యా భోజయేత్. ఆత్మవిత్ బ్రాహ్మణాన్ పరమాత్మరూపత్వేన పశ్యన్నిత్యర్థః, తేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః పూర్ణోదకపాత్రైః సహితాన్ గుడాన్వితాన్ తిలాన్ లాజాంశ్చ దద్యాత్. ద్విజైః సమీరితాః ప్రయుక్తాః ఆశిషః శిరసా ధారయన్ తేభ్యః ప్రణమ్య తతః తదనుజ్ఞయా స్వయం భుంజీత. ౨౩

తతో బంధుభిస్సహ ఆచార్య మగ్రతః పురః కృత్వా ఉపవేశ్య సుప్రజస్త్వసౌభగత్వఫలకం చరోర్వావిశ్శేషం పత్న్యై దద్యాత్. ౨౪

ఏవం సవిస్తరం వ్రత ముపవర్ణ్య తదనుష్ఠానఫలమాహ (ఏతదితి) ఏతద్విభోః పరమాత్మనః వ్రతం యథావిధి కృత్వా పుమానిహ లోకే అభీప్సితార్థం లభతే, స్త్రీ తు తద్వ్రత మనుష్ఠాయ సౌభాగ్య సంపత్పుత్రపతిదీర్ఘజీవనకీర్తిగృహాన్ లభతే. ౨౫

అవీరా అలబ్ధభర్తృకా కన్యా తు ఏతద్వ్రతమాస్థాయ సమగ్రాణి లక్షణాని యస్య తం పతిం విందేత లభేత యద్వా అవీరా విధవా తు హతం కిల్బిషం యస్యాః తాం గతిం సద్గతిం లభేత. మృతా ప్రజా పుత్రో యస్యాః సా జీవః సుతో యస్యాః సా భవేత్తథా సుదుర్భగా సౌభాగ్యరహితా సుభగా భవేత్. ౨౬

(పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః)

విందేత్ విరూపా విరుజా విముచ్యతే య ఆమయావీంద్రియకల్పదేహమ్,
ఏతత్పఠన్నభ్యుదయే చ కర్మణ్యనంతతృప్తిః పితృదేవతానామ్. ౨౭

తుష్టాః ప్రయచ్ఛంతి సమస్తకామాన్ హోమావసానే హుతభుక్ శ్రీహరిశ్చ,
రాజన్! మహన్మరుతాం జన్మ పుణ్యం దితేర్వ్రతం చాభిహితం మహత్తే. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
పుంసవనవ్రతకథనం నామ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

ఇతి షష స్కంధః సమాప్తః.

విరూపా అగ్ర్యం శ్రేష్ఠం రూపం విందేత. యః పుమాన్ ఆమయావీ రోగీ సన్ ఏతద్వ్రతం కృత్వా విరుజః నానావిధరోగాద్విముచ్యతే. ఇంద్రియకల్పదేహం పటుతరేంద్రియదేహం విందేత ఏవ మేతద్వ్రతకల్పమభ్యుదయే కర్మణి పఠన్ యో వర్తతే తస్య పితౄణాం దేవానాం చానంత తృప్తిర్భవతి. ౨౭

తే చ పితరో దేవాశ్చ తస్మై పఠతే సర్వాన్ కామాన్ ప్రయచ్ఛంతి పితృదైవతయోః హోమయో రవసానే సాక్షిద్ధరిః శ్రీశ్చ హుతభుగ్భవేత్ తావపి ప్రసన్నౌ భవేతామిత్యర్థః. ఉక్త ముపసంహరతి (రాజన్నితి.) హే రాజన్, మరుతాం మహత్పుణ్యం జన్మ తథా మహత్పుణ్యం దితేర్వ్రతం పుంసవనం చ తే తుభ్యం మయా అభిహితమ్. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః
షష్ఠస్కంధః సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత షష్ఠస్కన్ధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	ఓం - 6		
1.	ఓం నమో భగవతే	19	7
2	ఓం నమో నారాయణాయ	5	28
3.	ఓం నమో భగవతే	16	25
4.	ఓం నమస్తుభ్యం భగవతే	16	18
5.	ఓం నమస్తేస్తు భగవన్	9	33
6.	ఓం హరిర్విదధ్యా న్మమ	8	12
	అ - 86		
7.	అర్కస్య వాసనా భార్యా	6	13
8	అకించనానాం హి ధనం	6	36
9.	అగ్నీన్ పురీష్యా నాదత్త	18	4
10.	అజాతపక్షా ఇవ మాతరం	11	26
11.	అజామిలోఽప్యథాకర్ణ్య	2	24
12.	అజితజితః సమమతిభి	16	34
13.	అజైకపాదహిర్బుధ్న్యో	6	18
14.	అతస్త్వ మేకో భూతానాం	3	7
15.	అత ఏవ స్వయం	9	43
16.	అతః పాపీయసీం యోనిం	17	15
17.	అథ కశ్యపపత్నీనాం	6	25
18.	అథ తే క్వ గతాః	2	31
19.	అథ భగవంస్తవాస్మాభిరఖిల	9	42
20.	అథ మేఽభిహితో దేవః	4	50
21.	అథ తస్మై ప్రపన్నాయ	16	17
22.	అథ దేవఋషీ రాజన్	16	1
23	అథ ప్రసాదయే న త్వాం	17	24
24.	అథ క్షీణాస్త్రశస్త్రౌఘా	10	26
25.	అథ భగవన్ వయ మధునా	16	45
26.	అథ కాల ఉపావృత్తే	14	32
27.	అథ కశ్యపదాయాదాన్	18	10
28.	అథ హవావ తవ	9	39
29.	అథ తత్ర భవాన్ కిం	9	35
30.	అథాహ మమరాచార్యం	7	15
31.	అథాతః శ్రూయతాం వంశో	6	38
32.	అథాపి మే దుర్భగస్య	2	32
33.	అథాహ నృపతిం రాజన్	14	29
34.	అథాన్వాహార్యం పచనాత్	9	12
35.	అథేంద్రో వజ్రముద్యమ్య	10	13
36.	అథేంద్ర మాహ తాతాహం	18	69
37.	అథేజ్యమానే పురుషే	13	19
38.	అథైనం మాపనయత	2	13
39.	అథైవ మీడితో రాజన్	9	46
40.	అథో హరే మే కులిశేన వీర	11	18
41.	అహో ఈశ జహి త్వాష్ట్రం	9	44
42.	అధునేహ మహాభాగ	1	6
43.	అధునా పుత్రిణాం తాపో	15	21
44.	అధర్మలక్షణా నానా	1	3
45	అనుగ్రహాయ భవతః	15	19
46.	అనుగ్రహాదస్య సూర్మ్యాయాం	18	16
47.	అంతర్దేహేషు భూతానాం	4	13
48.	అన్నం చరాణా మచరా	4	9
49.	అన్యథా మ్రియమాణస్య	2	33
50.	అన్యే చ యే విశ్వసృజో	3	15

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
51	అన్యేఽను యే త్వేహ	11	17
52.	అపృథగ్ధర్మశీలా	5	2
53.	అపి బృందారకా యూయం	10	3
54,	అపి తేనామయం స్వస్తి	14	17
55,	అపి దారాః ప్రజామాత్యా	14	19
56	అబ్భక్షః కతిచిన్మాసాన్	5	27
57	అభ్యర్థితః సురగణైః	7	34
58	అభ్యర్దయ న్నసంభ్రాంతాః	10	22
59	అంబ తేహం వ్యవసితం	18	71
60	అయం హి కృతనిర్వేశో	2	7
61,	అయం హి శ్రుతసంపన్నః	1	56
62	అయం హి దేహినో దేహో	15	25
63	అయం కిమధునా లోకే	17	11
64	అరిష్టాయా శ్చ గంధర్వాః	6	29
65	అర్యమో మాతృకా పత్నీ	6	42
66	అలం తే నిరపేక్షాయ	19	4
67	అలం దగ్ధైర్ద్రుమైర్దీనైః	4	15
68.	అవిస్మితం తం పరిపూర్ణకామం	9	22
69.	అవిద్వా నేవ మాత్మానం	12	12
70.	అవివేకకృతః పుంసో	17	30
71,	అశ్వాన్య భగవానిత్థం	16	65
72.	అస్త్రైషిద్ధంసగుహ్యేన	4	22
73,	అస్తీతి నాస్తీతి చ వస్తునిష్ఠయోః	4	32
74.	అస్మాకం తావకానాం	9	41
75.	అహం మహేంద్రో నిరృతిః	3	14
76	అహమేవాస మేవాగ్రే	4	47
77.	అహం హరే తవ	11	24
78	అహం సమాధాయ మనో	11	21
79	అహం తే పుత్రకామస్య	15	17
80	అహం వై సర్వభూతాని	16	51
81.	అహో బత మమాసాధు	7	11
82.	అహో అసాధో సాధూనాం	5	36
83.	అహో కష్టం ధర్మదృశాం	2	2
84.	అహో మే పరమం కష్టం	2	26
85	అహో ప్రజాపతి పతిః	4	8
86	అహో దైన్య మహో కష్టం	10	10
87	అహో బత సురశ్రేష్ఠాః	7	21
88	అహో అద్యేంద్రియా రామో	18	39
89	అహో దానవ సిద్ధోపి	12	19
90,	అహో విధాత స్త్వమతీవ	14	54
91	అత్ర బోదాహరంతీ మమ	1	20
92.	అత్ర నః సంశయో భూయాత్	14	7
93	అజ్ఞానా దథవా జ్ఞానాత్	2	18
	ఆ - 18		
94	ఆచార్య మగ్రతః కృత్వా	19	24
95	ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తిః	7	29
96	ఆతిష్ఠత సతాం మార్గం	4	11
97	ఆత్మానందానుభూత్యైవ	16	20
98	ఆత్మానం పరమం ధ్యాయేత్	8	11
99	ఆత్మతుల్యైః షోడశభిః	9	29
100,	ఆత్మానం ప్రకృతిష్వద్ధా	14	18
101	ఆత్మనః ప్రీయతే నాత్మా	14	21

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
102.	ఆయుః శ్రీః కీర్తిరైశ్వర్యం	12	13
103.	ఆరాధనం భగవత	18	74
104.	ఆరాధ్యాత్మప్రదం దేవం	18	75
105.	ఆలింగ్యాంగీకృతాం దేవీం	17	5
106	ఆ విధ్య పరిఘం వృత్రః	19	24
107.	ఆశిషః శిరసాఽఽదాయ	19	23
108.	ఆశాసానస్య తస్యేదం	18	26
109.	ఆసీ ద్రాజా సార్వభౌమః	14	10
	ఇ - 34		
110	ఇమే శ్రద్దధతే బ్రహ్మన్	18	21
111.	ఇమాం విద్యాం పురా కశ్చిత్	8	38
112.	ఇత్థం త్వాం పుత్రశోకేన	15	18
113.	ఇత్యుదీర్య గతో జీవో	16	12
114.	ఇత్యర్థితః స భగవాన్	14	27
115.	ఇత్య తద్వీర్యవిదుషి	17	10
116.	ఇత్థం స్వభర్తృగదితం	3	34
117.	ఇతి ప్రసాద్య గిరిశౌ	17	25
118.	ఇతిబ్రువాణావన్యోన్యం	12	23
119.	ఇతిహాసమిమం పుణ్యం	17	40
120	ఇతి శ్రుత్వా భగవతః	17	36
121.	ఇతి భావేన సా భర్తుః	18	27
122.	ఇతి భాగవతో దేవ్యాః	17	37
123.	ఇతి సంచింత్య భగవాన్	18	44
124.	ఇతి తేషాం మహారాజ	9	28
125	ఇతి జాతసునిర్వేదః	2	39
126.	ఇతి ప్రత్యుదితా యామ్యా	2	21
127.	ఇత్యభిష్టూయ వరదం	19	15
128.	ఇత్యుక్త్వా మిషతస్తస్య	4	54
129	ఇతి సంప్రశ్న మాకర్ణ్య	4	3
130.	ఇత్యుక్తే యమదూతైస్తైః	1	37
131.	ఇత్యామంత్ర్య వరారోహాం	4	16
132.	ఇతి వ్యవసితా రాజన్	5	21
133.	ఇతి తా నపి రాజేంద్ర	5	29
134.	ఇతి స్తుతః సంస్తువతః	4	35
135.	ఇతి దేవః స ఆపృష్టః	3	11
136.	ఇతిహాస మిమం గుహ్యం	3	35
137.	ఇదం మహాఖ్యాన మశేషపాప్మనాం	13	22
138	ఇంద్ర మేవం సమాదిశ్య	10	1
139.	ఇంద్రో న వజ్రం జగృహే	12	6
140.	ఇంద్రో వృత్రవధః కృత్వా	12	18
141.	ఇంద్ర స్యానిర్వృతే ర్హేతుం	13	3
142.	ఇంద్ర స్తయాభ్యనుజ్ఞాతః	18	17
143	ఇంద్ర స్త్రిభువనైశ్వర్యమదో	7	2
	ఉ 8		
144	ఉత్తిష్ఠ తాత త ఇమే శిశవో	14	57
145	ఉద్వాస్య దేవం స్వే ధామ్ని	19	20
146	ఉపయేమేద భగవాన్	6	35
147.	ఉపదానవీం హిరణ్యాక్షః	6	34
148	ఉపగీయమానో లలితం	7	5
149	ఉభయం స్మరతః పుంసః	16	56
150	ఉవాచ చాథ హర్యశ్వాః	5	6
151.	ఉరుక్రమస్య దేవస్య	18	8

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
	ఊ 2			175	ఏతై రధర్మో విజ్ఞాతః	1	43
152.	ఊచతుర్మృతకోపాంతే	15	1	176.	ఏవం జిహాసుః నృప దేహమాజే	12	1
153.	ఊచుర్నిషేధితా స్తాంస్తే	1	32	177.	ఏవం కృతవ్యవసితో	10	11
	ఋ - 2			178.	ఏవం జాగరణాదీని	16	54
154.	ఋణై స్త్రిభి రముక్తానాం	5	37	179.	ఏవం విపర్యయం బుద్ధ్వా	16	61
155.	ఋషయ స్త దుపాకర్ణ్య	13	6	180.	ఏవం శుశ్రూషిత స్తాత	18	31
	ఏ - 47			181.	ఏవం స్త్రియా జడీభూతో	18	29
156	ఏకదాసౌ వనం యాతః	1	58	182.	ఏవం యోనిగతో జీవః	16	8
157	ఏక ఏవేశ్వర స్తుర్యో	5	12	183	ఏవం సందహ్యమానానాం	14	42
158.	ఏకదా సా తు సంధ్యాయాం	18	60	184.	ఏవ మాశ్వాసితో రాజా	15	9
159	ఏకదా స విమానేన	17	4	185.	ఏవం తే సర్వ మాఖ్యాతం	18	78
160.	ఏకః సృజతి భూతాని	17	21	186.	ఏవం వికల్పితో రాజన్	14	22
161.	ఏకః సంకల్పితః పుత్ర	18	70	187.	ఏవం కశ్మల మాపన్నం	14	61
162	ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం	17	39	188.	ఏవం సురగణాన్ క్రుద్ధో	11	6
163.	ఏతద్ ధారయమాణ స్తు	8	36	189	ఏవం సంచోదితో విప్రైః	13	10
164	ఏత చ్చరిత్వా విధివద్ వ్రతం	19	25	190.	ఏవం శప్త శ్చిత్రకేతుః	17	16
165	ఏతస్మిన్ కాల ఉత్పాతాన్	5	34	191.	ఏవం తస్యా వ్రతస్థాయా	18	58
166.	ఏతావా నవ్యయో ధర్మః	10	9	192.	ఏవం తే భగవద్దూతా	2	1
167.	ఏతావా నేవ మనుజైః	16	63	193	ఏవం త్వం నిరనుక్రోశో	5	38
168.	ఏతాం మంత్రోపనిషదం	15	27	194	ఏవం విమృశ్య సుధియో భగవ	3	26
169.	ఏతాం విద్యామధిగతౌ	8	42	195.	ఏవం నివసత స్తస్య	1	23
170.	ఏతావ దుక్త్వా ప్రయయౌ	5	32	196.	ఏవం చింతయత స్తస్య	7	19
171.	ఏతావ తాల మఘనిర్హరణాయ	3	24	197	ఏవం స విప్లావితసర్వధర్మా	2	45
172.	ఏతావానేవ లోకేఽస్మిన్	3	22	198.	ఏషా మనుధ్యేయపదాబ్జయుగ్మం	17	13
173.	ఏతేనైవ హ్యఘోనోఽస్య	2	8	199.	ఏషా పంచజనస్యాంగ	4	51
174	ఏతేన పూజావిధినా	19	21	200.	ఏష ప్రకృతిసంగేన	1	55

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
201.	ఏష లోకగురుఃసాక్షాత్	17	6
202	ఏష నిత్యోఽవ్యయః సూక్ష్మ	16	9
	ఐ - 2		
203.	ఐరావతో వృత్రగదాభిమృష్టో	11	11
204.	ఐశ్వరం శాస్త్ర ముత్సృజ్య	5	18
	ఓ - 1		
205.	ఓజఃసహో బలం ప్రాణం	12	9
	క - 43		
206.	కకుభః సంకట స్తస్య	6	6
207	క్వచి న్నివర్తతేఽభద్రాత్	1	10
208	క్వ చాహం కితవః పాపో	2	34
209	కతి సంతీహ శాస్తారో	3	4
210	కథం త ఆసురం భావం	18	20
211	కథం స్విద్ధ్రియతే దండః	1	39
212	కథం స్వ పితురాదేశం	5	9
213	కదా భాతృహంతారం	18	24
214	కన్యా చ విందేత సమగ్రలక్షణం	19	26
215.	కర్మణా కర్మనిర్హారో	1	11
216	కరన్యాసం తతః కుర్యాత్	8	7
217.	కలేబరం స్వ మావిశ్య	16	3
218	కస్మిన్జన్మ న్యమీ మహ్యం	16	4
219	కస్య వా కుత ఆయాతాః	1	33
220.	కస్య హేతోః పరిత్యక్తా	7	1
221.	కామధియ స్త్వయి రచితా	16	39
222.	కాన్యకుబ్జే ద్విజః కశ్చిత్	1	21
223.	కాలచక్రం భ్రమి స్తీక్ష్ణం	5	19
224.	కాలింద్యాం విధివత్స్నాత్వా	16	16
225.	కాలోపపన్నాం రుచిరాం	10	31
226.	కింతు శాస్తృబహంతే స్యాత్	3	6
227.	కిం దురాపం మయి ప్రీతే	9	48
228.	కిం ను తద్ దుస్త్యజం	10	5
229.	కిం వ ఉచ్చరితై ర్మాతుః	11	4
230.	కిమిదం స్వప్న ఆహోస్విత్	2	30
231	కుమారో నారద ఋభుః	15	12
232.	కులాచలేంద్రద్రోణీషు	17	3
233.	కృచ్ఛ్ర లబ్ధేఽథ రాజర్షేః	14	36
234	కృతద్యుతి రజానంతీ	14	44
235.	కృత్వాధరాం హనుం భూమౌ	12	27
236.	కృతమేకతరేణాపి	19	18
237.	కృత్తికాదీని నక్షత్రాణి	6	23
238	కృత్తో మే సప్తధా గర్భ	18	72
239.	కృతపాదః సుపర్ణాంసే	4	36
240	కృమివిడ్భస్మసంజ్ఞాఽఽసీత్	18	25
241	కృశాశ్వోఽర్చిషి భార్యాయాం	6	20
242.	కృష్ణాంఘ్రిపద్మమధులిణ్	3	33
243	కేచి త్కేవలయా భక్త్యా	1	15
244.	కో గృధ్యేత్ పండితో	7	12
245.	కోఽతిక్రమోఽనువర్తంత్యాః	18	40
246.	కోఽయం స్యాత్తవ రాజేంద్ర	15	2
247.	కౌ యువాం జ్ఞానసంపన్నౌ	15	10
248.	కః క్షేమో నిజపరయోః	16	42
	ఖ - 2		

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
249.	ఖ ఆపతత్ తద్ విచలద్	12	3
250.	ఖల్విదం మహదాశ్చర్యం	12	21
	గ - 9		
251	గగనా న్న్యపతత్ సద్యః	8	40
252	గదేఽశవిస్ఫర్శన విస్ఫులింగే	8	24
253.	గరుడో భగవాన్ స్తోత్రః	8	29
254.	గిరిరాట్పాదచారీవ	12	29
255	గుణప్రవాహ ఏతస్మిన్	17	20
256.	గుణవ్యక్తి రియం దేవీ	19	13
257	గుర్వగ్న్యతిథివృద్ధానాం	1	57
258	గురూణాం చ లఘూనాం చ	2	16
259.	గురో ర్నాదిగత స్సంజ్ఞాం	7	17
	చ - 6		
260.	చకర్త సప్తధా గర్భం	18	62
261.	చక్రం యుగాంతానలతిగ్మనేమి	8	23
262.	చరంతి హ్యవనౌ కామం	15	11
263.	చిత్రకేతుస్తు విద్యాం తాం	16	27
264.	చిత్రకేతో రతిప్రీతి ర్యథా	14	38
265	చుక్రోధ నారదాయాసౌ	౭	35
	ఛ - 2		
266.	ఛాయా శనైశ్చరం లేభే	6	41
267.	ఛిన్నైకబాహుః పరిఘేణ	12	4
	జ - 9		
268.	జటాధర స్తీవ్రతపా	17	7
269.	జలేషు మాం రక్షతు	8	13
270.	జజ్ఞే త్వష్టు ర్దక్షిణాగ్నౌ	17	38
271.	జాతస్య మృత్యు ర్ధ్రువవేష	10	32
272	జిజీవిషూణాం జీవానాం	10	4
273.	జిత మజిత తదా భవతా	16	40
274.	జిహ్వా న వక్తి భగవద్గుణ	3	29
275	జీవాత్మన్ పశ్య భద్రం తే	16	2
276	జ్యేష్ఠా శ్రేష్ఠా చ యా రాజ్ఞో	14	28
	త - 115		
277.	త ఏవం శంసతో ధర్మం	11	1
278.	త ఏవ ముదితా రాజన్	7	26
279.	త ఏవం సువినిర్ణీయ	2	2[illegible]
280	త చ్ఛ్రుత్వైవాసురాః సర్వ	7	18
281.	తతః సురాణా మసురై	10	16
282.	తత స్తే విస్మితాః సర్వే	9	20
283.	తతః పాహి మహాభాగ	14	26
284.	తత్కర్మగుణవీర్యాణి	18	9
285	తతః సమాధాయ మనో	16	33
286	తతః కతిపయాహోభిః	16	29
287.	తతశ్చ సప్తరా త్రాంతే	16	28
288.	తతస్తు భగవాన్ రుద్రో	17	26
289	తత స్తత్ పరమాశ్చర్యం	18	73
290.	తత్ర నారాయణసఖః	5	3
291.	తతః ప్రాచేతసోఽసిక్న్యాం	6	1
292.	తత ఏనం దండపాణేః	1	68
293.	తత స్తువీత స్తోత్రేణ	19	16
294.	తత్సంగభ్రంశితైశ్వర్యం	5	15
295.	తత్ క్షమ్యతాం స భగవాన్	3	3[illegible]

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసం	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసం
296.	తత్రాఘమర్షణం నామ	4	21	322.	తపో మే హృదయం	4	46
297	తతో యుగాంతాగ్నికఠోర	12	2	323	తమేవ దేవపం వయ	9	27
298.	తతో నృపాంతఃపురవర్తినో	14	49	324.	తమశ్వమేధేన మహామఖేన	13	9
299.	తతో గతో బ్రహ్మగిరోప	13	17	325.	త మబ్యంహిత మాలోక్య	4	20
300.	తతో గుహ్యేభ్య ఆత్మానం	2	41	326	తయేంద్రః స్మాసహత్ తాపం	13	11
301.	తతో నిర్గత్య సహసా	7	9	327.	తయో ర్బిలపతో స్సర్వే	14	60
302.	తథాపి పృచ్ఛతో బ్రూయాం	14	24	328	తయోః షష్టిసహస్రాణి	6	36
303.	తథాపి న ప్రతిబ్రూయాం	7	37	329.	తర్హ్యేవ ప్రతిబుద్ధ్యేంద్రో	7	10
304.	తదాపి తచ్ఛక్తి విసర్గ ఏషాం	17	28	330.	తస్య భార్యా సహస్రాణాం	14	11
305.	తదాభియాచితో దేవైః	10	2	331.	తస్య చాయం మహాభాగః	17	34
306.	తదైకపురుషం రాష్ట్రం	5	7	332	తస్య తే విహతో దండో	3	8
307.	తద్విశ్వరూపం భజతాశు విప్రం	7	25	333.	తస్య ప్రవయసః పుత్రా	1	24
308	తద్విష్ణురాతస్య స బాదరాయణి	18	22	334.	తస్మాత్ స్వస్థేన మనసా	15	26
309.	తద్ధర్మనధ్వస్త సమస్తకిల్బిషః	16	31	335.	తస్మాత్ పతివ్రతా నార్య	18	35
310.	తద్ దేవహేలనం తస్య	9	4	336	తస్మాత్ అకీర్తియశసోః	12	14
311.	తదా చ ఖే దుందుభయో	12	34	337.	తస్మాత్ యువా గ్రామ్యపశోః	15	16
312.	తదిదం మమ దౌర్జన్యం	18	76	338	తస్మాన్న విస్మయః కార్యః	17	35
313.	తదుపస్పర్శనాదేవ	5	4	339.	తస్మాద్ పితౄణాం మార్తానాం	7	31
314	తదుపస్పర్శనాదేవ	5	26	340	తస్మాద్ సంకీర్తనం విష్ణోః	౩	31
315	తదేతద్ షోడశకలం	1	51	341	తస్మాత్పురై వాత్విహ	1	8
316	తదైవ తే పరం జ్ఞానం	15	20	342.	తస్మిన్ వినిహతే యూయం	9	55
317	తంతుకృంతన యత్త్వం	5	43	343.	తస్యాయ మనయ స్యాసీత్	7	22
318	తన్నిమిత్తస్మరవ్యాజ	1	63	344	తస్యా అనుదినం గర్భః	14	31
319.	తన్నిశమ్యాథ హర్యశ్వా	5	10	345.	తస్యా స్తదాఽఽకర్ణ్య	14	47
320	తప్తతామ్రశిఖాశ్మశ్రుం	9	14	346	తస్యాసన్ విశ్వరూపస్య	9	1
321.	తపసా బ్రహ్మచర్యేణ	1	13	347.	తస్యాత్మతంత్రస్య హరే	3	17

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
348.	తస్యా అధీశ్వరః సాక్షాత్	19	12
349.	తస్యాం చ పాంచజన్యాం వై	5	1
350.	తస్యైకదా తు భవనం	14	14
351	తస్యైవ వ్యాస మిచ్ఛామి	4	2
352	తస్యోపరి విమానేన	8	39
353	త్వమేత చ్ఛ్రద్ధయా రాజన్	16	64
354	త్వం తాత నార్హసి చ	14	56
355.	త్వం యాతుధానప్రమథ	8	25
356	తవ విభవః ఖలు భగవన్	16	35
357.	త్వష్టుర్దైత్యానుజా భార్యా	6	44
358	త్వం తిగ్మధారాసివరారిసైన్యం	8	26
359	త్వత్తోఽధస్తాత్ ప్రజాః సర్వా	4	53
360.	తాం స్తథాభ్యర్థితాన్ వీక్ష్య	7	20
361	తా నక్షతాన్ స్వస్తిమతో	10	27
362	తాం దదర్శానుధావంతీం	13	12
363	తానానయధ్వ మసతో విముఖాన్	3	28
364	తాం స్తే వేదితు మిచ్ఛామో	3	10
365	తాః పర్యతప్య న్నాత్మానం	14	39
366,	తాభ్యాం నిర్దహ్య మానాంస్తాన్	4	6
367.	తా మేవ తోషయామాస	1	64
368.	తార్క్ష్యస్య వినతా కద్రూః	6	21
369	తావత్ త్రిణాకం నహుషః	13	16
370	తుర్యం ఛేదవిరోహేణ	9	8
371.	తుష్టాః ప్రయచ్ఛన్తి సమస్త	19	28
372	తే త మూచుః పాత్యమానాః	18	63
373.	తే దేవసిద్ధపరిగీతపవిత్రగాథా	3	27
374,	తేన దేవగణాః సర్వే	11	7
375.	తేనైవ సత్యమానేన	8	33
376.	తేపిరే తప ఏరోగ్రం	5	5
377.	తేపి పిత్రా సమాదిష్టాః	5	25
378	తేభ్యో హిరణ్యం రజతం	14	34
379.	తేభ్య ఏవం ప్రతిశ్రుత్య	7	38
380.	తేభ్య స్తస్యాం సమభవ ద్దక్షః	4	17
381.	తేషాం కుపథదేష్టౄణాం	7	14
382.	తే స్వప్రయాసం వితథం	10	29
383	తైస్తా న్యఘాని పూయన్తే	2	17
384.	తై ర్వ్యస్పృష్టేషుభి స్తీక్ష్ణైః	7	19
385.	తోకానాం పితరౌ బన్ధూ	4	12
386	తం వివక్షు మభిప్రేత్య	2	23
387	తం వవ్రిరే సురగణాః	6	45
388.	తం నిజఘ్ను రభిద్రుత్య	9	19
389.	తం తథావనతం భక్తం	4	42
390.	తం పూజయిత్వా విధివత్	14	15
391	తం చ బ్రహ్మర్షయోభ్యేత్య	13	18
	ద - 55		
392.	దదర్శకామినం కంచిత్	1	59
393.	దధ్యఙ్ఙాథర్వణ స్త్వష్ట్రే	9	53
394,	దందశూకాదయః సర్పా	6	28
395	దయాయా భగినీమూర్తిః	7	30
396.	దరీగంభీరవక్త్రేణ	9	16
397	ద్రవ్యభూయోవరేణాపః	9	10
398.	దశ ధర్మాయ కాయేందోః	6	2

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
399.	దాక్షాయణాః సంశృణుత	5	30	425.	దేహవాగ్బుద్ధిజం ధీరా	1	14
400.	ద్వాదశైతే విజానీమో	3	21	426.	దేహోఽసవోఽక్షామనవో	4	25
401.	దాసీనాం కోను సంతాపః	14	41	427.	దేహ్యజ్ఞోఽజితషడ్వర్గో	1	52
402	ద్విజః పాశా ద్వినుర్ముక్తో	2	22	428.	దేహదేహివిభాగోఽయం	15	8
403.	ద్విమూర్ధాశంబరోఽరిష్టో	6	30	429.	దేహినాం దేహసంయోగాత్	17	29
404	దితి రుత్థాయ దదృశే	18	68	430.	దేహేన దేహినో రాజన్	15	7
405.	దితే ర్ద్వావేవ దాయాదౌ	18	11	431.	దేహేంద్రియప్రాణమనోధి	16	24
406	దిశో వితిమిరా లోకాః	1	36	432.	ద్వైపాయనో భగవా	8	19
407.	దిష్ట్యా భవాన్ మే సమవస్థితో	11	14	433.	దోర్భ్యా ముత్కృత్తపటాలాభ్యాం	12	26
408.	ద్రుమేభ్యః క్రుద్ధ్యమానా స్తే	4	5	434.	ద్రోణః ప్రాణో ధ్రువోఽర్కోఽగ్నిః	6	11
409	దుర్గే ష్వటవ్యాజిముఖాదిషు	8	14	435.	ద్వౌ సమ్మతా విహ మృత్యూ	10	33
410	దురవబోధ ఇవ తవాయం	9	34	436.	దంష్ట్రాభిః కాలకల్పాభిః	12	28
411.	దూరే క్రీడనకాసక్తం	1	29		ధ - 10		
412	దృశ్యమానా వినార్థేన	15	24	437.	ధ్వన్వన్తరి ర్భగవాన్	8	18
413	దృష్ట్వా తాం కామలిప్తేన	1	61	438	ధర్మం వః శ్రోతుకామేన	10	7
414	దృష్టశ్రుతాభ్యాం యత్పాపం	1	9	439	ధర్మం తు సాక్షాద్	3	19
415.	దృష్ట్వా వజ్రధరం శక్రం	10	18	440.	ధరామండలసంస్థానం	1	5
416	దృష్టశ్రుతాభి ర్మాత్రాభిః	16	62	441.	ధాతుః కుహూః సినీవాలీ	18	2
417.	దృష్టవత్యపి సుశ్రోణి	17	27	442	ధారయిష్యే వ్రతం బ్రహ్మన్	18	46
418.	దృష్ట్వా తప్యత సంక్రుద్ధ	11	3	443	ధిక్త్వాం విగర్హితం సద్భిః	2	27
419.	దృష్ట్వా తమవనౌ సర్వం	9	30	444	ధిగప్రజాం స్త్రియం పాపాం	14	40
420.	దేదీప్యమానే త్రిశిఖే	9	15	445.	ధౌతవాసాః శుచిర్నిత్యం	18	52
421.	దేవాసురనృణాం సర్గో	4	1	446.	ధౌతాంఘ్రిపాణి రాచమ్య	8	4
422	దేవానాం శుద్ధసత్త్వానాం	14	2		న - 66		
423.	దేవోఽపరాహ్ణే మధుహో	8	21	447.	న కుతశ్చి ద్భయం తస్య	8	27
424.	దేవర్షిపితృభూతాని	18	2	448	న గ్రాహయంతి హ్యర్థేషు	7	33

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
449.	న చేదిహైవాపచితిం	1	7	475	న వై స నరకం యాతి	2	48
450.	న కులశ్చిద్భయం తస్య	8	37	476.	న సన్నవాహాయ విషణ్ణ	11	12
451	న తేఽదృశ్యంత సంఛన్నాః	10	24	477	న హి కశ్చిత్ క్షణమపి	1	53
452	న తే శస్త్రాస్త్రవర్షేఘా	10	25	478.	న హి విరోధ ఉభయ	9	36
453	న తస్య కశ్చి ద్దయితః	17	22	479.	న హి కర్మశ్చేదిహ	14	55
454	న తస్య సంపదః	14	13	480	న హి భగవ న్నఘటిత	16	44
455	న తథా హ్యఘవాన్ రాజన్	1	16	481	న హి కశ్చి త్ప్రియః స్త్రీణాం	18	42
456.	నదీ ముభయతో వాహాం	5	8	482	న హ్య స్యాతిప్రియః కశ్చిత్	16	10
457.	ననామ దండవ ద్భూమౌ	4	41	483	న హ్యస్యాతిప్రియః కశ్చిత్	17	33
458.	న నిష్కృతై రుదితై	2	11	484.	న హింస్యా ద్భూతజాతాని	18	47
459.	న నాకపృష్ఠం న చ పారమేష్ఠ్యం	11	25	485.	నాతఃపరం కర్మనిబంధ	2	46
460.	న న్వేష వజ్ర స్తవ శక్ర తేజసా	11	20	486.	నాద త్త ఆత్మా హి గుణం	16	11
461	నను స్వార్థపరో లోకో	10	6	487	నాధౌతపాదాప్రయతా	18	51
462.	నను భాగవతా నిత్యం	5	39	488.	నాధ్యగచ్ఛద్ వ్రతచ్ఛిద్రం	18	59
463.	నభో గతో దిశః సర్వాః	13	14	489.	నానారూపాఽఽత్మనో	5	14
464.	నముచిః శంబరోఽనర్వా	10	19	490.	నానుభూయ య జానాతి	5	41
465.	నమ స్తుభ్యం భగవతే	16	47	491.	నామధేయా న్యమూషాం త్వం	6	3
466	న మమార దితే ర్గర్భః	18	65	492	నామోచ్చారణమాహాత్మ్యం	3	23
467.	నమ స్తే యజ్ఞవిద్యాయ	9	31	493.	నాయ మర్హతి వైకుంఠ	17	14
468.	నమో విజ్ఞానమాత్రాయ	16	19	494	నారాయణపరాః సర్వే	17	28
469	నమః పరాయా	4	23	495	నారాయణమయం వర్మ	8	5
470	న్యసేద్ధృదయ ఓంకారం	8	8	496	నాప్సు స్నాయాత్ న కుప్యేత	18	48
471	న యస్య సఖ్యం పురుషోఽవైతి	4	24	497	నాశ్నతః పథ్యమేవాన్నం	1	12
472	న వ్యభిచరతి తవేక్షా	16	43	498.	నాశం నిశమ్య పుత్రాణాం	5	23
473	న వేద కృపణః శ్రేయ	9	49	499.	నాహం తనూజ దదృశే	14	58
474	న వేద ధర్మం కిల	17	12	500	నాహం విరించో నకుమారనారదౌ	17	32

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
501.	నిగీర్ణోప్యసురేంద్రేణ	12	31
502.	నిత్యస్యార్థస్య సంబంధో	16	7
503.	నిత్యం వనాత్ సుమనసః	18	57
504.	నిర్హృత్య జ్ఞాతయో జ్ఞాతేః	16	13
505.	నిశమ్య తద్వచో విప్రో	18	38
506.	నిశమ్య దేవః స్వభటోపవర్ణితం	3	1
507.	నిశమ్య మ్రియమాణస్య	1	30
508.	నిశమ్య మరుతాం జన్మ	19	3
509.	నివృత్తిమార్గః కథిత	1	1
510.	నీయమానం తవాదేశాత్	3	9
511.	నేత్థం పుంసాం విరాగః స్యాత్	5	40
512.	నైకాంతికే తద్ధి కృతేపి	2	12
513.	నైవాత్మా న పరశ్చాపి	17	19
514.	నోచ్ఛిష్టం చండికాన్నం చ	18	49
515.	నోచ్ఛిష్టాస్పృష్టసలిలా	18	50
	ప - 43		
516	పంచవింశతితత్త్వానాం	5	17
517.	పంచభిః కురుతే స్వార్థాన్	1	50
518.	పఠేయురాఖ్యాన మిదం సదా	13	23
519.	పతిం చ పరయా భక్త్యా	19	17
520	పతితః స్ఖలితో భగ్నః	2	15
521.	పతిరేవ హి నారీణాం	18	33
522.	పతిం నిరీక్ష్యోరుశుచార్పితం	14	52
523	పపాత భూమౌ పరిశుద్ధయా	14	48
524	పపాత బాలస్య స పాదమూలే	14	51
525.	పరో మదన్యో జగత	3	12
526.	పశ్య మాం నిర్జితం శక్ర	12	16
527	పరీక్షితోఽథ సంప్రశ్నం	14	8
528.	పరమాణుపరమమహతోః	16	36
529.	ప్రజానాం పితరో యే చ	2	3
530.	ప్రజాపతే రంగిరసః	6	19
531.	ప్రణమేద్ దండవద్ భూమౌ	19	10
532.	ప్రతి శ్రుతం దదామీతి	18	43
533.	ప్రతిగృహ్ణామి తే శాపం	17	17
534.	ప్రతి జగ్రాహ తద్బాఢం	5	44
535.	ప్రవృత్తిలక్షణశ్చైవ	1	2
536.	పృశ్నిస్తు పత్నీ సవితుః	18	1
537.	ప్రాయో ముముక్షవస్తేషాం	14	4
538	ప్రాణగ్లహోఽయం సమర	12	17
539	ప్రాయశః ప్రాకృతాశ్చాపి	17	8
540.	ప్రాచేతస మహాభాగ	4	43
541.	ప్రాణస్యోర్జస్వతీ భార్యా	6	12
542.	ప్రాయశ్చిత్తాని చీర్ణాని	1	18
543.	ప్రాయేణ వేద తదిదం	3	25
544	ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ	1	4
545	ప్రీతోఽహం తే ప్రజానాథ	4	44
546	ప్రీతోఽహం వః సురశ్రేష్ఠాః	9	47
547.	పీతవాసా ఘనశ్యామః	4	37
548	పునః ప్రసాద్య తం సోమః	6	24
549.	పుమాన్ నైవైతి యద్గత్వా	5	13
550.	పురుషః ప్రకృతిః వ్యక్తం	12	11
551.	పురా స్వయంభూరపి	9	24

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
552.	పులోమా వృషపర్వా చ	6	31	576.	భానోస్తు దేవఋషభ	6	5
553	పులోమా వృషపర్వా చ	10	20	577.	భ్రాతౄణాం ప్రాయణం భ్రాతా	5	31
554	పుంసాం కిలై కాంతధియాం	11	22	578.	భిత్త్వా వజ్రేణ తత్కుక్షిం	12	32
555.	పుత్రస్తే భవితా భద్రే	18	45	579	భుంజానః ప్రపిబన్ ఖాదన్	1	26
556	పుత్రాణాం హి పరో ధర్మః	7	28	580.	భూమి స్తురీయం జగ్రాహ	9	7
557.	పూషానపత్యః పిష్టాదో	6	43	581.	భూతై ర్యాతాని భూతేశః	15	6
558	పౌలోమ్యా మింద్ర ఆధత్త	18	7	582	భూతాని విష్ణోః సురపూజితాని	3	8
	బ - 8			583	భూః క్షేత్రం జీవసంజ్ఞం	5	11
559.	బంధు జ్ఞాత్యరిమధ్యస్థ	16	5		మ — 31		
560.	బ్రహ్మా భవో భవంత శ్చ	4	45	584.	మఘవన్ ద్విషతః పశ్య	7	23
561.	బ్రహ్మహత్యా మంజలినా	9	6	585.	మఘవన్ యాత భద్రం వో	9	51
562.	బ్రహ్మహా పితృహా గోఘ్నో	13	8	586.	మఘవ న్నిద మాఖ్యానతం	8	35
563.	బాఢ మిత్యభిప్రేత్యా	18	55	587	మమర్ద పద్భ్యాం సురసైన్య	11	8
564.	బాణజ్యేష్ఠం పుత్రశతం	18	17	588	మమాహమితి దేహాదౌ	2	38
565	బాణ ఆరాధ్య గిరిశం	18	18	589.	మమోత్తమశ్లోకజనేషు సఖ్యం	11	27
566	బాలఘ్న్యో వ్రీడితా స్తత్ర	16	14	590.	మత్తయా విశ్లథన్నీవ్యా	1	63
	భ — 17			591.	మనసైవ పురే దేవః	1	48
567.	భక్తాయైతాం ప్రపన్నాయ	16	26	592	మనసైవాసృజ త్పూర్వం	4	19
568	భక్త్యా పరమయా రాజన్	18	28	593.	మనీషిణోఽన్తర్హృదిసన్నివేశిత	4	27
569.	భక్తిమాన్ భగవత్యాశు	2	25	594	మయ్యనంతగుణేఽనంతే	4	48
570.	భగవత్పురుష రాజన్	3	3	595.	మరుత శ్చ దితేః పుత్రాః	18	19
571.	భవానపి తచ్ఛ్రుత్వా	17	9	596.	మరుత్వాం శ్చ జయంతశ్చ	6	8
572	భగవం స్తన్మమాఖ్యాహి	8	2	597	మహతా రౌద్రదంష్ట్రేణ	9	17
573	భగవన్ కిం న విదితం	14	23	598.	మహర్షి స్త ముపాసీనం	14	16
574.	భగవా నత్రార్షి న్మాయాం వై	12	20	599.	మహాప్రాణో మహావీర్యో	12	30
575	భాను ర్లంబా కకుబ్జామిః	6	4	600	మహాకిరీటకటకః	8	43

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
601.	మాతృష్వసు రభిప్రాయ	18	56
602.	మాతు స్తతితరాం పుత్రే	14	37
603.	మా ద్రుమేభ్యో మహాభాగా	4	7
604.	మాభైష్ట భ్రాతరో మహ్యం	18	64
605.	మా మృగ్రధర్మా దభిలాత్	8	16
606.	మాం కేశవో గదయా ప్రాత	8	20
607.	మిథునవ్యవాయధర్మ స్త్వం	4	52
608.	మ్రియమాణో హరే ర్నామ	2	49
609	ముక్తానా మపి సిద్ధానాం	14	5
610.	ముఖే శిరస్యానుపూర్వ్యాచ్	8	6
611.	మునిః క్రోధవశా తామ్రా	6	26
612.	మృణాళగౌరం శితివాససం	16	30
613.	మోచయే ద్గ్రస్త మాత్మానం	2	37
614.	మౌహూర్తికా దేవగణా	6	9
	య - 65		
615.	య ఇదం శృణుయాత్ కాలే	8	41
616.	య ఏక ఈశో నిజమాయయా నః	9	25
617.	య ఏతత్ ప్రాత రుత్థాయ	17	41
618	య ఏవం పరిమం గుహ్యం	2	47
619	య చ్ఛృత్తయో వదతాం	4	31
620	యతాఙ్‌నుమనోవృద్ధిః	10	12
621	యత్పాదమూల ముపసృత్య	15	28
622.	యత శ్చాంతర్హితో ఽనంత	17	1
623	యత్తే గతీనాం తిసృణాం	9	32
624.	యత స్తత శ్చోపనిన్యే	1	66
625.	యథా దారుమయీ నారీ	12	10
626.	యథా సుషుప్తః పురుషో	16	53
627	యథా వస్తూని పణ్యాని	16	6
628	యథా ధానాసు వై ధానా	15	4
629	యథా ప్రయాంతి సంయాంతి	15	3
630.	యథా హి భగవానేవ	8	31
631.	యథాగదం వీర్యతమం	2	19
632.	యథాజ్ఞ స్తమసా యుక్త	1	49
633.	యథా త్వం కృపయా భూత్యా	19	5
634.	యథా యువాం త్రిలోకస్య	19	14
635.	యథా ససర్జ భూతాని	4	18
636	యదేహ దేవప్రవరాః	1	46
637	యద్దైత్యానుభావానాం	8	32
638.	యద్యదాచరతి శ్రేయాన్	2	4
639.	యద్ యన్నిరుక్తం వచసా	4	29
640	యదసౌ శాస్త్ర ముల్లంఘ్య	1	67
641.	యదా ప్రచేతసః పుత్రా	4	4
642	యది స్యుర్బహవో లోకే	3	5
643	యది వః ప్రధనే శ్రద్ధా	11	5
644	యదేతద్ విస్మృతం పుంసో	16	57
645.	యదోపరామో మనసో	4	26
646	యన్నో భయం గ్రహేభ్యో	8	27
647.	యన్నారదాంగిరోభ్యాం తే	16	50
648.	యన్న స్పృశంతి న విదుః	16	23
649.	యన్న స్త్వం కర్మసంధానాం	5	42
650	యమస్య దేవస్య న దండభంగం	3	2
651.	యమా గుప్తః సహస్రాక్షః	7	4)

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
652.	యయా గుప్తః సహస్రాక్షో	7	40	678	యః సముత్పతితం దేహః	4	14
653.	యస్యోరుశృంగే జగతీం	9	23	679.	యః ప్రాకృతైర్జ్ఞానపథై	4	34
654.	యస్మిన్ యతో యేన చ యస్య	4	30		ర - 7		
655.	యస్మి న్నిదం యత శ్చేదం	16	22	680.	రజస్తమఃస్వభావస్య	14	1
656	యస్యాంగే శిర ఆధాయ	2	5	681.	రజోభిః సమసంఖ్యాతాః	14	3
657.	యస్యాత్మానువశశ్చేత్ స్యాత్	14	20	682.	రక్ష త్వసౌ మాధ్వని యజ్ఞకల్పః	8	15
658	యస్య భక్తి ర్భగవతి	12	22	683.	రుద్రై ర్వసుభి రాదిత్యైః	10	17
659.	యర్హ్యపారతధీ స్తస్మిన్	2	42	684.	రూపౌదార్యవయోజన్మ	14	12
660.	యుక్తశ్చాన్యైః పారమేష్ఠ్యైః	7	6	685.	రేతః సిషిచతుః కుంభే	18	6
661.	యుయుత్సతాం కుత్ర చి	12	7	686.	రోమశ శ్చ్యవనో దత్త	15	14
662.	యువాం తు విశ్వస్య విభూ	19	11		ల - 6		
663	యుష్మభ్యం యాచితోఽశ్విభ్యాం	9	54	687	లబ్ధ్వేహ మానుషీం యోనిం	16	58
664	యూయం వై ధర్మరాజస్య	1	38	688.	లబ్ధ్వా తదంతరం శక్రో	18	61
665.	యూయం చ పిత్రాన్వాదిష్ట	4	10	689.	లబ్ధ్వా నిమిత్త మవ్యక్తం	1	54
666.	యేనాజ్ఞా ఇమే లోకాః	9	18	690.	లోకపాలై రపి ప్రార్థ్యాః	14	25
667	యేన ప్రసుప్తః పురుషః	16	55	691.	లోకాః సపాలా యస్యేమే	12	8
668.	యేన యావాన్ యథా ధర్మో	1	45	692	లోకే వితత మాత్మానం	16	52
669	యేన స్వధామ్న్యమీ భావా	1	41		వ - 55		
670	యే పారమేష్ఠ్యం ధిషణాం	7	13	693.	వచస్యుపరతేఽప్రాప్య	16	21
671.	యోఽనుగ్రహార్థం భజతాం	4	33	694.	వజ్రస్తు తత్కంధర	12	33
672	యో నోఽగ్రజస్యాత్మవిదో	11	15	695	వయం చ త్వం చ యే చేమే	15	6
673.	యో నః సపత్నై ర్భృశమర్ద్య	9	26	696.	వయం తేతివ్యయః ప్రాప్తా	7	27
674,	యో నామభి ర్వాచిజనాన్నిజాయాం	3	13	697.	వర్తమానోఽన్యయోః కాలో	1	47
675.	యోఽధ్రువే ణాత్మనా నాథా	10	8	698	వరదో యది మే బ్రహ్మన్	18	37
676.	యంవై శ్వసంతమను	16	48	699.	వరం వరయ వామోరు	18	32
677.	యం వై న గోభి ర్మనసాసుభి	3	16	700	వంద్యతకైతవై శ్చోర్ద్యైః	1	22

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
701	వవర్ష కామ మన్యేషాం	14	35	727.	విశ్వేదేవైశ్చ సాధ్యైశ్చ	7	3
702	వశిష్ఠో భగవాన్ రామ	15	13	728.	విశ్వేదేవా స్తు విశ్వాయాః	6	7
703.	వసో రాంగిరసీ	6	15	729.	విషయతృషో నరపశవో య	16	38
704.	వ్రతం పుంసవనం	19	1	730.	విషయమతిర్న యత్ర నృణాం	16	41
705.	వాచస్పతిం మునివరం	7	8	731.	విష్వగ్నివర్ధమానం త	9	13
706.	వాయ్వంబరాగ్న్యప్క్షితయ	9	21	732.	విష్ణుపత్ని మహామాయే	19	6
707.	వాల్మీకిశ్చ మహాయోగీ	18	5	733.	విష్ణోర్వ్రత మిదం బిభ్రన్	19	19
708.	వాసుదేవే భగవతి	17	31	734.	వృణీమహే త్వోపాధ్యాయం	7	32
709.	వికర్షతోఽంతర్హృదయాద్	1	31	735.	వృతః పురోహిత స్త్వాష్ట్రో	8	3
710	వికీర్య్యపలితాన్ కేశాన్	13	13	736.	వృతో దేవగణైః సర్వైః	10	14
711	విగర్హితం ధర్మశీలైః	7	35	737.	వృద్ధా వనాథౌ పితరౌ	2	28
712	విద్యాధరాప్సరోభిశ్చ	7	4	738.	వృత్ర మభ్యద్రవ చ్ఛేత్తుం	10	15
713.	విదిత మనంతసమస్తం తవ	16	46	739.	వృత్రస్య కర్మాతిమహాద్భుతం	12	5
714.	విదిక్షు దిక్షూర్ధ్వమధః	8	34	740.	వృత్ర స్తు స కథం పాపః	14	6
715.	విద్వేషనష్టమతయ	14	43	741.	వృత్రవిక్రమసంవిగ్నాః	16	4
716.	విందేద్ విరూపా విరజా	19	27	742.	వృత్రస్య దేహా న్నిష్క్రాంతం	12	35
717	విప్రచిత్తిః సింహికాయాం	6	37	743.	వృత్రే హతే త్రయోలోకా	13	1
718	విప్రాం స్వభార్యాం	1	65	744.	వృత్రోఽసురాస్తానుగాన్	10	30
719.	విభావసోరసూతోషా	6	16	745	వేకారం నేత్రయోర్యుంజన్	8	9
720	విముచ్య తమిమం బంధం	2	36	746.	వేదప్రణిహితో ధర్మో	1	40
721.	విలపంత్యా మృతం పుత్రం	14	59	747.	వైశ్వానరసుతాయాశ్చ	6	33
722.	విలోక్యైకాంతభూతాని	18	33		శ - 14		
723.	విలోక్యం వజ్రధరోత్యమర్షితః	11	9	748	శబ్దాదయశ్చ విషయాశ్చ తా	15	22
724.	వివస్వతః శ్రాద్ధదేవం	6	40	749.	శయానం సుచిరం బాలం	14	45
725.	వివస్వా నర్యమా పూషా	౬	39	750.	శరత్పద్మోత్సవం వక్త్రం	18	41
726.	విశీర్యమాణాం పృతనాం	11	2	751.	శశ్వత్ కామవరేణాంహస్తు	9	9

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
752.	శాస్త్రస్య పితు రాదేశం	5	20
753	శిరోహరద్వ్యస్య హరి శ్చక్రేణ	18	14
754	శ్రియం విష్ణుం చ వరదా	19	9
755.	శ్రీవత్సధామాపరరాత్ర	8	22
756.	శుక్లేమార్గశిరే పక్షే	19	2
757.	శ్రుత్వా మృతం పుత్ర	14	50
758	శూలైః పరశ్వధైః ఖడ్గైః	10	23
759.	శృణ్వతాం గృణతాం వీర్యాణి	3	32
760.	శృణుష్వావహితో రాజన్	14	9
761.	శ్వోభూతేప ఉపస్పృశ్య	19	22
	స - 75		
762.	స అవసత్ పుష్కరనాల	13	15
763.	స ఇంద్రశత్రుః కుపితో	11	10
764.	స ఇత్థం ప్రతిబుద్ధాత్మా	16	15
765.	స ఉత్తమశ్లోకపదాబ్జవిష్టర	16	32
766.	స ఏవం వర్తమానోఽజ్ఞో	1	27
767.	స ఏవ హి పునః సర్వవస్తుని	9	36
768.	స ఏవ హి దదే భాగం	9	3
769.	స ఏవ దేవతాలింగై	18	34
770.	స్కందశ్చ కృత్తికాపుత్రో	6	14
771	స కథం న్యర్పితాత్మానం	2	6
772.	సకృ న్మనః కృష్ణపదారవింద	1	19
773.	సకృ ద్దిష్ట్వాఽఽదిపురుషం	18	66
774.	సంకల్పాయాశ్చ సంకల్పః	6	10
775.	సజూ రింద్రేణ పంచాశద్	18	67
776.	స్తంభయ న్నాత్మనాఽఽత్మానం	1	62
777.	స్తనద్వయం కుంకుమగంధ	14	53
778.	స్తూయమానో నుగాయద్భిః	4	40
779.	స తస్మిన్ దేవసదన	2	40
780.	సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి	12	15
781.	స తు వృత్రస్య పరిఘం	12	25
782.	స్తేనః సురాపో మిత్రధ్రుక్	2	9
783.	స తం నృపేంద్రాహవ	11	3
784	సధ్రీచీనో హ్యయం లోకే	1	17
785.	సధ్రీచీనం ప్రతీచీనం	5	33
786.	సనత్కుమారోఽవతు	8	17
887.	సపాశహస్తాంస్త్రీన్ దృష్ట్వా	1	28
788.	స బద్ధహృదయ స్తస్మిన్	1	25
789.	స భూయః పాంచజన్యాయాం	5	24
790.	స్మృత్వేహాయాం పరిక్లేశం	16	59
791.	సంభవంతి హి భద్రాణి	1	44
792	సమవిషమమతీనాం మత	9	37
793.	స యదా పరమాచార్యం	7	7
794.	సర్వాపద్భ్యో హరే ర్నామ	8	30
795.	సర్వా ణ్యేతాని భగవన్నామ	8	28
796	సరూపాగూత భూతస్య	6	17
797	సర్వే పద్మపలాశాక్షాః	1	34
798.	సర్వే చ నూత్నవయసః	1	35
799.	సర్వేషా మప్యఘవతాం	2	10
800.	సర్వే ప్రయాసా అభవన్	10	28
801.	సర్వేపి శూరసేనేమే	14	23
802.	స పక్షం వర్షలక్షణాం	17	2

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
803	స్వయంభూ ర్నారదః శంభుః	3	20
804.	స్వయం నిఃశ్రేయసం విద్వాన	9	50
805	స్వర్బ్రహ్మణి నిర్భాత	5	23
806.	స్వర్భానోః సుప్రభాం కన్యాం	6	32
807	సవాజిమేధేన యథోదితేన	13	41
808.	స వా అధిగతో దధ్యఙ్	9	52
809	సవిసర్గం షడంతం తత్	8	10
810.	సవై సమాశేషవిశేషమాయా	4	28
811	సవై యదా మహాదేవో	4	49
812.	సవై బర్హిషి దేవేభ్యో	9	2
813.	సవై త్వాష్ట్రవధో భూయాన్	13	20
814	సాకం విహాయసా విప్రో	2	44
815.	సాంకేత్యం పరిహాస్యం వా	2	14
816.	సాఽపి తత్ప్రాశనా దేవ	14	30
817.	సా శయాన ముపవ్రజ్య	14	47
818.	సాంవత్సరం పుంసవనం	18	54
819.	సిద్ధి ర్భృగస్య భార్యాంగ	19	2
820.	స్త్రియో వీరవతీ శ్చార్చేత్	18	53
821	స్త్రీ భూజలద్రుమై రేనో	13	5
822.	సుఖాయ దుఃఖమోక్షాయ	16	60
823.	సుపర్ణామాత గరుడం	6	22
824.	సుమాలిమాలి ప్రముఖాః	10	21
825	సురభే ర్మహిషా గావో	6	27
826	సురేశ కస్మా న్న హినోషి	11	19
827	సూద్విషాం శ్రియం గుప్తాం	7	39
828.	సూర్యోఽగ్నిః ఖం మరుద్భావః	1	42
829.	సృష్ట్యవ్యయకరీం మాయాం	5	16
830.	సోమరీభా తు యత్తస్య	9	5
831.	సోహం తథా యతిష్యామి	8	35
832	సోహం వ్యక్తం పతిష్యామి	2	39
833.	సోహం త్వయార్చితో భద్రే	18	35
834.	సంస్తుతో భగవా నేవం	16	49
835.	సంసారచక్ర ఏతస్మిన్	17	18
836	ప్రహ్రాదం ప్రాగనుహ్రాదం	18	13
	హ - 10		
837.	హతపుత్ర స్తత స్త్వష్టా	9	11
838.	హతపుత్రా దితిః శక్రపార్ష్ణి	18	23
839.	హయమేధేన పురుషం	13	7
840.	హవిః శేషం తు జుహుయా	19	8
841.	హ్రాసస్య ధనామనిర్భార్యాసూత	18	15
842	హిత్వా కలేవరం తీర్థే	2	43
843.	హిరణ్యకశిపో ర్భార్యా	18	12
844.	హిరణ్యనాభః కౌశల్యః	15	15
845.	హ్రీశ్శ్రీదయాకీర్తిభి	11	16
845.	హంసాయ దహ్రనిలయ	9	45
	క్ష - 1		
847.	క్షిత్యాదిభి రేష కిలావృతః	16	37
	త్ర - 4		
848.	త్రివిష్టపం కిం గణయామ్యత్య	7	24
849.	త్రిభువనాత్మ భవనత్రివిక్రమ	9	40
850.	త్రైలోక్య మోహనం రూపం	4	39
851.	త్రైవర్గికాయాసవిఘాతమస్మద్	11	23

షష్ఠస్కంధః సమాప్తః

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీరస్తు

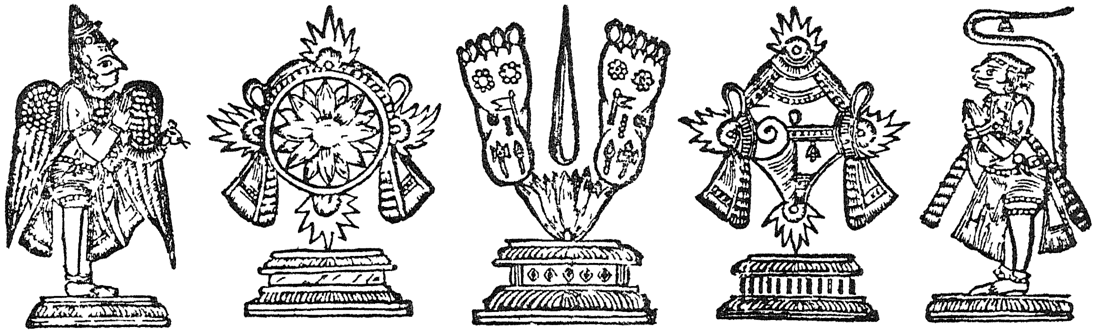

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

సప్తమ-అష్టమ-నవమస్కంధత్రయమ్

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజ జీయర్ స్వామివా

ముద్రణమ్

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

***

1976

మూల్యం రూ. 40-00

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

సప్తమః స్కంధః

అథ ప్రథమో ఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

సమః ప్రియః సుహృద్ బ్రహ్మన్ భూతానాం భగవాన్ స్వయమ్,

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

పూర్వస్మిన్ స్కంధే అష్టాదశేఽధ్యాయే "హతపుత్రా దితిః శక్రపార్ష్ణిగ్రాహేణ విష్ణునా" ఇతి విష్ణో రింద్రస్య పక్షపాతిత్వ ముక్తమ్ తత్ర సర్వాంతరాత్మనః సర్వభూతసుహృదో నిరతిశయ ప్రీతిరూపస్య అవాప్తకామస్య నిరస్తాఖిలదోషస్య పరమకారుణికస్య శ్రీభగవతః కథం ప్రాకృతవద్ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదికమ్ ? ఇతి పృచ్ఛతి రాజా (సమ ఇత్యాదినా త్రిభిః శ్లోకైః) యద్యపి తత్తజ్జీవ కర్మగుణానుగుణ్యేన అంతరాత్మతయా నియంతుః న వైషమ్యాదిదోషప్రసక్తిరితి తత్ర తత్ర బహువార ముక్త మితి న శంకావకాశః తథాపి తత్ర తత్ర ప్రసంగాత్ ఉక్తమేవ తద్ దృఢయితుం కిం గుణానాం కర్మణాం చ ప్రత్యేకం సుఖదుఃఖాదినిమిత్తత్వమ్ ఉత సముచ్చితానామ్ అథవా కర్మణామేవ నిమిత్తత్వం, గుణానాం తు తద్ధేతుత్వ ముత గుణానామేవ తన్నిమిత్తత్వం కర్మణాం తు గుణోపచయా పచయాదినిమిత్తత్వ మిత్యాదిశంకాపరిహారాన్ శ్రోతుం చ ప్రశ్నః (సమ ఇతి) హే బ్రహ్మన్ ! భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యో నిరస్తనిఖిలదోషశ్చ అనేనావాప్తకామత్వం సూచితమ్ అత ఏవ స్వప్రయోజన నిరపేక్షిత్వం చ సమః నిరస్తనిఖిలదోషత్వాదేవ ద్వేష్యప్రియవిభాగరహితః న హి రాగద్వేషాది మూలకః తదభావాత్ సమ ఇతి భావః కిం చ సర్వభూతానాం దేవాదీనాం చాసురాదీనాం చ

ఇంద్రస్యార్థే కథం దైత్యా నవధీ ద్విషమో యథా ౧

న హ్యస్యార్థః సురగణైః సాక్షా న్నిఃశ్రేయసాత్మనః,
నైవాసురేభ్యో విద్వేషో నోద్వేగ శ్చాగుణస్య హి ౨

ఇతి నః సుమహాభాగ' నారాయణగుణాన్ ప్రతి,
సంశయః సుమహాన్ జాతః తద్భవాం శ్ఛేత్తు మర్హతి ౩

శ్రీశుక ఉవాచ —

సాధు పృష్టం మహారాజ హరే శ్చరిత మద్భుతమ్,
యద్ భాగవతమాహాత్మ్యం భగవద్భక్తివర్ధనమ్ ౪

సుహృద్ద్వైషీ ఆత్మత్వాదితి భావః న హ్యాత్మనః కించిచ్ఛరీరం హిత మన్యదహిత మాత్మత్వాదేవ చ నిరతిశయప్రియః ఏవంభూతః స్వయం సాక్షాదేవేంద్రస్యార్థే ప్రయోజనాయ కథం దైత్యా నవధీత్ హతవాన్. యథా విషమో రాగద్వేషాదిప్రాకృతగుణయుక్తస్తద్వత్ ౧

సాక్షా న్నిఃశ్రేయసాత్మనః పురుషార్థస్వరూపస్య నిరతిశయానందరూపస్యేత్యర్థః అస్య భగవతః సురగణై రింద్రాదిభి ర్నహ్యర్థః తదనుగృహీతేంద్రాదిభిః సాధ్యః కశ్చిత్ పురుషార్థో న తస్యాప్తి స్వయమేవ సాక్షిన్నిఃశ్రేయసాత్మత్వాదితి భావః తథా అసురేభ్య ఉద్వేగో భయం తేషు విద్వేషశ్చ నాస్త్యేవ తత్ర హేతుం వదన్ తం విశినష్టి (అగుణస్యేతి) హి యస్మాదగుణతన్మూలక రాగద్వేషభయరహితస్య ౨

ఇతీత్థం హే మహాభాగ! నిర్గుణస్య శ్రీమన్నారాయణస్య గుణాన్ ప్రతి గుణవిషయకో మహాన్ సంశయో జాతో వర్తతే తద్గుణాస్తు సమత్వాదయశ్చేష్టాస్తు గుణానుగుణేత్యేతత్సంశయాత్మక మజ్ఞానం ఛేత్తు మపోహితుం భవానేవార్హతి నాన్య ఇత్యర్థః ౩

ఏవ మాపృష్టో ముని స్తావ ద్రాజ్ఞః ప్రశ్న మభినందతి (సాధ్వితి) హే మహారాజ! అద్భుతం ప్రాకృతచేష్టాసజాతీయత్వేన చింతయితు మశక్యం హరే శ్చరితం ప్రతి సాధు పృష్టం హరిచరిత్రవిషయకసంశయోద్ఘాటనరూపత్వాత్ ప్రశ్నః సాధీయాన్ ఇత్యర్థః సాధుత్వమేవ ప్రశ్నస్య స్పష్టయితుం చరిత్రం విశినష్టి (యదితి) యద్ధరేః చరితం భాగవతానాం మాహాత్మ్యం యస్మిన్ తాదృశం అస్త్యేవం తతః కిం తత్రాహ, భగవద్భక్తివర్ధనం భగవద్భక్తే ర్వర్ధనం వృద్ధిర్యస్మాదితి వా భాగవత మహాత్మ్యేన భగవద్భక్తివర్ధకేన యుక్తత్వాత్ భగవచ్చరిత్రస్య తద్విషయకః ప్రశ్నః సాధురితి భావః, ౪

(నారదయుధిష్ఠిరసంవాదారంభః)

గీయతే పరమం పుణ్య మృషిభి ర్నారదాదిభిః,
నత్వా కృష్ణాయ మునయే కథయిష్యే హరేః కథామ్ ౫

నిర్గుణోఽపి హ్యజోఽవ్యక్తో భగవాన్ ప్రకృతేః పరః,
స్వమాయాగుణ మావిశ్య బాధ్యబాధకతాం గతః ౬

స త్త్వం రజ స్తమ ఇతి ప్రకృతే ర్నాత్మనో గుణాః,

అత స్తత్ పరమం పుణ్య మతీవ పుణ్యతమం చరిత్రం నారదాదిభిః ఋషిభి ర్గీయతే యత స్త్వత్ప్రశ్నః సాధుః తతోఽహం వ్యాసాయ మునయే నత్వా హరేః కథాం కథయిష్యే హరి గుణవిషయికసంశయరూపత్వాత్ ప్రశ్నస్య తద్గుణవర్ణనరూపకథాకథనే నైవో త్తరమూమీత్యభిప్రాయేణ కథాం కథయిష్యే ఇత్యుక్తమ్ ౫

ఏవం కథాకధనం ప్రతిజ్ఞాయాథ స త్త్వాదిగుణోద్భవాభిభవాదినా దేవాదీనాం జయపరాజయౌ స త్త్వాదిగుణాశ్చ త త్తజ్జీవకర్మాయత్తోద్భవాభిభవవంతః ప్రసిద్ధాః "కర్మవశ్యా గుణా హ్యేత స త్త్వాద్యాః పృథివీపతే" ఇత్యాదిభిః, అతః స త్త్వా న్తరాత్మతయా అవస్థాయ త త్తద్వ్యా క్తృకర్మానుగుణం గుణాన్ ప్రేరయతః ఈశ్వరస్య న వై షమ్యాదిక మితి పరిహరతి (నిర్గుణోపీతి) నిర్గుణః హేయగుణరహితః రాగద్వేషాదిరహిత ఇత్యర్థః అవ్య క్తః ప్రమాణాంతరాణా మగోచరః, అనేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ గోచరరాగద్వేషాదిహేయగుణయు క్తప్రాకృతవై లక్షణ్య ము క్తమ్. అత ఏవ హ్యజః కర్మా యత్తోత్ప త్త్యాదిరహితః భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యః ప్రకృతేః పరః "భూమిరాపోఽనలో వాయుః" "అపరేయమిత స్త్వన్యామ్" ఇత్యు క్తచిదచిదాత్మకప్రకృతిద్వయా ద్విలక్షణః. అపిశబ్దేనై వంవిధస్య వై షమ్యాద్యనర్హతా సూచ్యతే, యద్యప్యేవంవిధః తథాపి స్వమాయాగుణమావిశ్య స్వాంశభూతాం గుణవిశిష్టాం ప్రకృతిమావిశ్యేత్యర్థః ఆవేశశ్చాత్ర ప్రేరణపర్యంతః "అంతః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానామ్" ఇతి శ్రుతేః ఈరయతీతి వక్ష్యమాణత్వాచ్చ బాధ్యబాధకతాం గతః బాధ్యబాధకదేవాసురవర్గయో రంతరాత్మతయా త త్తచ్ఛరీరకత్వే నావస్థిత ఇత్యర్థః గుణకర్మానుగుణప్రేర్యమాణశరీరభూతదేవాసుర వర్గగతో బాధ్యబాధకభావః, న ప్రకృతిద్వయవిలక్షణ తదాత్మభూతపరమాత్మగతః యథా దేహాది గతావస్థాః నాత్మగతా స్తద్వదేతి భావః ౬

ఏతదేవ ప్రపంచయితుం తావద్గుణానాం ప్రకృతేరేవ సంబంధిత్వం తేషాం త త్తజ్జీవకర్మాను సారేణ పరిణామస్వభావత్వం చాహ (స త్త్వమితి) స త్త్వాదయః ప్రకృతేరేవ గుణాః, న త్వాత్మనః

న తేషాం యుగప ద్రాజన్ హ్రాస ఉల్లాస ఏవ వా ౭

జయకాలే తు సత్త్వస్య దేవర్షీన్ రజసోఽసురాన్,

పరమాత్మనః పరమాత్మశరీరభూతప్రకృతిస్వరూపగతాః న తు పరమాత్మస్వరూపగా ఇత్యర్థః తేషాం సత్త్వాదీనాం సర్వేషాం హ్రాసోఽభిభవః ఉల్లాసః ఉద్భవశ్చ యుగప న్న భవతి కింతు తత్తత్కర్మ, పరిపాకకాలానుగుణః కదాచిత్ కస్యచిద్ధ్రాసః కదాచి దుల్లాసశ్చ భవతీత్యర్థః. ౭

తతః కథం వైషమ్య పరిహారః ఇత్యత ఆహ (జయకాలేత్వితి) సత్త్వస్య జయకాలే ఉత్కర్షకాలే కర్మాయత్తసత్త్వగుణోపచయకాల ఇత్యర్థః. దేవానృషీంశ్చాభజత్ తదనుగ్రాహకో భవతి రజసో జయకాలే ఇత్యనుషంగః అసురా నభజత్ తమసో జయకాలే తు యక్షాన్ రక్షాంసి చ తత్కాలానుగుణః తత్తత్కర్మవిపాకకాలానుగుణోఽభజత్ అయం భావః - 'గుణప్రవాహపతితో భూతవర్గోఽపి యాత్యయమ్। కర్మవశ్యా గుణాహ్యేతే సత్త్వాద్యాః పృథివీపతే'॥ ఇతి భగవత్పరాశరవచనాత్, సత్త్వాదిగుణానాం తత్తజ్జీవకర్మవిపాకకాలానుగుణహ్రాసోల్లాసరూపపరిణామప్రాచుర్యం చ ప్రసిద్ధమ్. 'ఆత్యంతికేన సత్త్వేన దివం దేవాః ప్రపేదిరే। ధరాం రజః స్వభావేన' ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా దేవాదీనాం స్వస్వకర్మాయత్తసత్త్వాదిగుణప్రాచుర్యం చ ప్రసిద్ధమ్, సత్త్వాదిగుణానా ముల్లాసః సుఖదుఃఖమోహాద్యాపాదక ఇతి భగవతా గీతమ్ 'జ్ఞానం యదా తదా విద్యాద్వివృద్ధం సత్త్వ మిత్యుత। లోభః ప్రవృత్తిరారంభః కర్మణా మశమః స్పృహా॥ రజస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే కురునందన। అప్రకాశోఽప్రవృత్తిశ్చ ప్రమాదో మోహ ఏవ చ॥ తమస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే పురుషర్షభ॥' ఇతి ఈశ్వరస్య తు సర్వాంతరాత్మత్వం బహుప్రమాణప్రతిపన్నం ఏవం సత్యేతదుక్తం భవతి, సర్వాంతరాత్మతయాఽవస్థిత ఈశ్వరః సర్వదా కస్యచిదేవ విజయం కస్యచిత్ సర్వదా పరాజయం చ న ప్రతిదిశతి, అపి తు తత్తద్దేవాదికర్మపరిపాకకాలానుగుణసత్త్వాదిగుణోద్భవకాలేషు దేవాదీనాం విజయం ప్రతిదిశతి అన్యేషాం తు పరాజయం సత్త్వాద్యుద్భవాభిభవయోశ్చ కర్మాధీనత్వాత్ తదనురూపప్రవృత్తే రీశ్వరస్య న వైషమ్యమితి. నను కర్మపరిపాకకాలానుగుణోల్లాససుఖకరసత్త్వోపచయదశాయాం తద్గుణప్రచురాణాం దేవాదీనాం జయ మావహతీతి యుక్తమ్, ఇదం త్వయుక్తం, రజస్తమసో రుపచయదశాయా మసురరక్షాదీన్ భజత ఇతి తదుపచయస్య దుఃఖమోహాదిఫలకత్వేన పరాజయాద్యావహత్వా దుచ్యతే రజస్తమసోరుల్లాసకాలేఽసురాదీన్ భజతీత్యస్య తేషాం జయ మావహతీ త్యర్థః అపి తు రజస్తమసో రుల్లాసఫలభూతదుఃఖమోహాదినిమిత్తపరాజయాదికమావహతీ త్యేవం చ యద్దైవాసురాదీనా మపి స్వకర్మవిశేషపరిపాకానుగుణం సత్త్వోల్లాసస్తదా జయం ప్రదిశ త్యన్యథా తు పరాజయమ్, ఏవం దేహాదీనామపి కర్మవిశేషపరిపాకానుగుణసత్త్వోద్రేకదశాయాం జయం, తేషామేవ పునః కర్మవిశేష

(నారదయుధిష్ఠిరసంవాదారంభః)

తమసో యక్షరక్షాంసి తత్కాలానుగుణోఽభజత్. ౮

జ్యోతి రాది రివాభాతి సంఘాతా న్న వివిచ్యతే,
విదంత్యాత్మాన మాత్మస్థం మథిత్వా కవయోఽంతతః ౯

యదా సిసృక్షుః పుర ఆత్మనః పరో రజః సృజత్యేష పృథక్ స్వమాయయా.
సత్త్వం విచిత్రాసు రిరంసు రీశ్వరః శయిష్యమాణ స్తమ ఈరయత్యసౌ. ౧౦

పరిపాకానుగుణరజ స్తమసో రుల్లాసే సతి దుఃఖాదికరం పరాజయాదికమితి, ఇయాంస్తు విశేషః. దేవాదీనాం పుణ్యకర్మణాం సత్త్వప్రచురత్వాత్ ప్రాయశః తస్యైవోల్లాసాత్ ప్రాయశో విజయః, కాదాచిత్కః పరాజయః, అసురాదీనాం త్వపుణ్యేన రజ స్తమః ప్రచురత్వా త్తయోరేవ ప్రాయశః ఉల్లాసాత్ ప్రాయశః పరాజయః, కాదాచిత్కో విజయ ఇతి ౮

'స్వమాయాగుణమావిశ్య బాధ్యబాధకతాం గతః' ఇత్యనేన తత్తద్బాధ్యబాధకేషు దేవాసురాది వర్గేష్వీశ్వర స్యానుప్రవేశ ఉక్తః కథ మనుప్రవిష్టో విజ్ఞాయతి ఇత్యపేక్షాయాం తత్తదనుప్రవేశే అనుప్రవిష్టస్య వివిచ్య ద్రష్టు మశక్యత్వే సమ్య గుపాయేన వివేచనీయత్వే చ దృష్టాంత మాహ (జ్యోతి రితి) కాష్ఠాదిషు జ్యోతిఃప్రభృతివస్తువత్ అనుప్రవిష్టోఽప్యాభాతి తద్గతదోషాస్పృష్టః ప్రకాశతే 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇతి శ్రుతేః ఇతి భావః సంఘాతాత్ కాష్ఠాదిసంఘాతాదివ దేహేంద్రియ భోక్తృవర్గరూపసంఘాతా న్న వివిచ్యతే. ప్రకృతిపురుషేశ్వరతత్త్వయాథాత్మ్యవిద్భిః ప్రకృతి పురుషాభ్యాం విలక్షణత్వేన న జ్ఞాయతే ఇత్యర్థః కవయః తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యవిద స్త్వాత్మస్థం జీవాత్మని స్థితం 'య ఆత్మని తిష్ఠన్, యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్' ఇతి శ్రుతేః ఆత్మానం పరమాత్మానం మథిత్వా వివేకపూర్వకం తద్భక్తియోగ మభ్యస్యే త్యర్థః అంతతోఽనేకజన్మావసానే విదంతి సాక్షాత్కుర్వంతి. స్వమాయాగుణమావిశ్యే త్యనేన ప్రేరణపర్యంతానుప్రవేశోఽభిసంహితః ౯

తదేవ గుణప్రేరకత్వం వివృణోతి (యదేతి) ఏషః పరః పురుషో భగవాన్ యదా స్వమాయయా స్వసంకల్పరూపజ్ఞానేన ప్రకృత్యా వా ఆత్మనో జీవస్య, జాత్యభిప్రాయ మేకవచనమ్ ఆత్మనా మిత్యర్థః పురః శరీరాణి సిసృక్షుః స్రష్టుమిచ్ఛు స్తదా రజః సృజతి ప్రేరయతీ త్యర్థః తమః ఈరయతీత్యనేనైకార్థ్యాత్ యదా సృష్ట్యనంతరం విచిత్రాసు పూర్షు దేహేషు రిరంసుః రంతు మిచ్ఛుః రిరక్షిషు రిత్యర్థః తదా సత్త్వం సృజతి. యదా చేశ్వరః శయిష్యమాణ ఉపసంజిహీర్షు స్తదాసౌ పరమపురుష స్తమ ఈరయతి ౧౦

కాలం చరంతం సృజతీశ ఆశ్రయం ప్రధానపుంభ్యాం నరదేవ సత్యకృత్,
య ఏష రాజన్నపి కాల ఈశితా సత్త్వం సురానీక మివైధయ త్యతః,
తత్ప్రత్యనీకా నసురాన్ సురప్రియో రజస్తమస్కాన్ ప్రమిణో త్యురుశ్రవాః ౧౧

అత్రైవోదాహృతః పూర్వ మితిహాసః సురర్షిణా,
ప్రీత్యా మహాక్రతౌ రాజన్ పృచ్ఛతేఽజాతశత్రవే ౧౨

అథ తదా తత్కాలానుగుణోఽభజదితి సూచితం కాలప్రేరకత్వం వివృణోతి (కాలమితి) హే నరదేవ! ఈశః పరమాత్మా చరంతం ప్రవర్తమాన మాశ్రయం స్వవ్యాప్యతయా శరీరభూతం కాలం సృజతి నిమేషకాష్ఠాద్యవస్థం కరోతి ఏవం కాలం సృష్ట్వా ప్రధానపురుషాభ్యాం చిదచిత్సమష్టిభ్యాం సత్యకృత్ సత్ చిద్వ్యష్టిః త్యత్ అచిద్వ్యష్టిః తదుభయం కరోతీతి తథా సత్త్యచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్ట్యోః ప్రయోగః 'తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చా భవత్' ఇత్యాదిశ్రుతౌ ప్రసిద్ధస్తథా సత్త్యచ్ఛబ్దయోః తత్పరత్వే శ్రుతిః 'అథ యద్దేవేభ్యః ప్రాణేభ్యశ్చ తత్సత్, అథ యద్దేవాః ప్రాణాశ్చ తత్త్యం తదేకయా వాచా సమభివ్యాహ్రియతే సత్య మితి' ఇతి దేవాః దేవాధిష్ఠితానీంద్రియాణి తేభ్యః పరః తత్సంసృష్టశ్చేతనః సత్, దేవాద్యచిద్వ్యష్టిస్తు త్యం తదేతదుభయం సత్య మిత్యేకయా వాచా ఏకశబ్దేన సమభివ్యాహ్రియతే బోధ్యత ఇతి తదర్థః. ఏవ మీశ్వరస్య తత్తజ్జీవకర్మపరిపాకానుగుణకాలప్రేరకత్వ ముక్తం, తచ్చాత్మత్వేన తదనుప్రవేశపూర్వక మితి చ ఈశ్వరాధీనః కాలః దేవాదీనాం తత్తత్కర్మపరిపాకానుగుణసత్త్వాది గుణవృద్ధిహేతు రితి వదన్ సర్వాంతరాత్మతయా దేవాదికర్మానుగుణం గుణాన్ ప్రేరయతో నేశ్వరస్య వైషమ్య మిత్యుత్తర ముపసంహరతి (య ఇతి) హే రాజన్! తతః కర్మానుగుణ్యేనేశ్వరస్య గుణకాలప్రేరకత్వాత్ య ఏషః గుణప్రేరకః కాలః కాలశరీరకః తత్ప్రేరకశ్చేశితా ఈశ్వరః సత్త్వం కర్మపరిపాకాయత్తకాలకృతగుణోన్మేషసత్త్వగుణప్రచురం సురానీక మివ సురానీకమేవ ఇవశబ్దోఽవ ధారణే' వర్ధయతి తస్యైవ జయ మావహతీ త్యర్థః తద్వృద్ధేస్తత్ప్రతిపక్షక్షపణపూర్వకత్వాత్ సురాణాం ప్రియ స్సన్ తత్ప్రత్యనీకాన్ సురానీకప్రతిపక్షరూపాన్ రజస్తమఃప్రచురాన్ ప్రమిణోతి వినాశయతి ఉరుశ్రవాః విపులకీర్తిః అసురానీకవినాశనేన వైషమ్యాదిసంభావనయా నాపకీర్తిమా నీశ్వరః, కిం తు విపులతమకీర్తిమానిత్యర్థః ౧౧

ఏవం సర్వభూతసుహృదః సమస్యేశ్వరస్య దేవాసురాదిజయాపజయహేతుత్వేఽపి కర్మాను గుణ్యా ద్వైషమ్యాభావ ఉక్త ఇదానీం తస్య సర్వభూతసుహృత్త్వే ఇతిహాసం దర్శయతి (అత్రేతి) అత్రైవ తస్య సర్వభూతసుహృత్త్వ ఏవ! హే రాజన్! మహాక్రతౌ రాజసూయే ప్రీత్యా అత్యాదరేణ పృచ్ఛతే అజాతశత్రవే యుధిష్ఠిరాయ సురర్షిణా నారదేనేతిహాస ఉదాహృతః ౧౨

(నారదయుధిష్ఠిరసంవాదారంభః)

దృష్ట్వా మహాద్భుతం రాజా రాజసూయే మహాక్రతౌ,
వాసుదేవే భగవతి సాయుజ్యం చేదిభూభుజః ౧౩

తత్రాసీనం సురఋషిం రాజా పాండుసుతః క్రతౌ,
పప్రచ్ఛ విస్మితమనా మునీనాం శృణ్వతా మిదమ్. ౧౪

యుధిష్ఠిర ఉవాచ —

అహో అత్యద్భుతం హ్యేత ద్దుర్లభై కాంతినా మపి,
వాసుదేవే పరే తత్త్వే ప్రాప్తి శ్చైద్యస్య విద్విషః ౧౫

ఏత ద్వేదితు మిచ్ఛామః సర్వ ఏవ వయం మునే,
భగవన్నిందయా వేనో ద్విజై స్తమసి పాతితః ౧౬

దమఘోషసుతః పాప ఆరభ్య కలభాషణాత్,

ప్రశ్నం తన్నిమిత్తం చ విన్యణోతి (దృష్ట్వేతి) రాజసూయాఖ్యే మహాక్రతౌ చేదిభూభుజః శిశుపాలస్య భగవతా ఛిన్నశిరసః వాసుదేవే భగవతి శ్రీకృష్ణే సాయుజ్యం సంశ్లేషం మహాద్భుతం దృష్ట్వా విస్మితచిత్తః పాండుసుతో రాజా యుధిష్ఠిరః తత్ర క్రతౌ యజ్ఞసభాయా మాసీనం ఉపవిష్టం దేవర్షిం నారదం మునీనాం శృణ్వతాం సతా మిదం వక్ష్యమాణం పప్రచ్ఛ పృష్టవాన్ ౧౩–౧౪

తదేవాహ (అహో ఇతి షడ్భిః,) అహో ఏతదద్భుతం తదద్భుతత్వం హేతుః, ఏకాంతినా మనన్యప్రయోజనేన భగవంతం భజతామపి దుర్లభమ్ కిం తత్,? పరే తత్త్వే ప్రకృతిపురుష విలక్షణేశ్వరతత్త్వరూపే శ్రీకృష్ణే విద్విషః చైద్యస్య ప్రాప్తి రిత్యేతత్. ౧౫

మునే నారద! ఏతత్సర్వం వయం వేదితు మిచ్ఛామః కేనాపి భావేన భగవంతం స్మరతాం తత్ప్రాప్తి ర్భవత్యేవ కిమత్ర చిత్రం, తత్రాహ (భగవన్నిందయేతి) వేనః పృథోః పితా భగవన్నింద యైవ నిందామాత్రేణ హేతునా తమసి నరకే ద్విజైః ఋషిభిః పాతితః. ౧౬

దమఘోషసుత శ్చైద్యస్తు కలభాషణాత్ శైశవాల్యమధురభాషణాదారభ్య బాల్యా దారభ్యేత్యర్థః.

సంప్రత్యమర్షీ గోవిందే దంతవక్త్రశ్చ దుర్మతిః ౧౭

శపతో రసకృ ద్విష్ణుం యద్బ్రహ్మ పర మవ్యయమ్,
శ్విత్రో న జాతో జిహ్వాయాం నాన్ధం వివిశతు స్తమః ౧౮

కథం తస్మిన్ భగవతి దురవగ్రాహధామని,
పశ్యతాం సర్వలోకానాం లయ మీయతు రంజసా ౧౯

ఏతత్ భ్రామ్యతి మే బుద్ధి ర్దీపార్చిరివ వాయునా,
బ్రూహ్యేత దద్భుతతమం భగవం స్తత్ర కారణమ్ ౨౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

రాజ్ఞ స్తద్వచ ఆకర్ణ్య నారదో భగవా౯ ఋషిః,
తుష్టః ప్రాహ సమాభాష్య శృణ్వత్యా స్తత్సదః కథాః ౨౧

సంప్రతి ఏతత్కాలపర్యంతం గోవిందే శ్రీకృష్ణే అమర్షీ క్రోధీ అతోఽయం నితరాం పాపాత్మా తథా దంతవక్త్రోఽపి దురాత్మా. ౧౭

అనయోః పరబ్రహ్మభూతం నిర్వికారం శ్రీకృష్ణ మసకృ చ్ఛపతోః శిశుపాలదంతవక్త్రయోః జిహ్వాయాం శ్విత్రః శ్వేతకుష్ఠరోగో వాపి న జాతః నాప్యేతా వంధం తమో నరకమపి వివిశతుః కింతు భగవంతమేవ వివిశతుః ౧౮

అతః సర్వలోకానాం పశ్యతాం సతాం దురవగ్రాహ్యధామని దురవగమజ్యోతిర్మయస్వరూపే భగవత్యంజసాఽనాయాసేన తత్ప్రాప్తిసాధనానుష్ఠాన మంతరేణేత్యర్థః కథం లయ మీయతుః? భగవత్సాయుజ్యం కథం ప్రాపతు రిత్యర్థః. ౧౯

ఇతీత్థం వాయునా దీపశిఖేవ మమ బుద్ధిర్భ్రామ్యతి హే భగవ౯! ఏతన్మహ దద్భుత మతోఽత్ర కారణం బ్రూహీతి ౨౦

ఇత్థ మాపృష్టో నారదః ప్రాహేత్యాహ మునిః (రాజ్ఞ ఇతి) రాజ్ఞో యుధిష్ఠిరస్య తత్ప్రశ్న రూపం వచః శ్రుత్వా భగవాన్ నారద స్తుష్టః సమీచీనప్రశ్నేన హృష్టః సదసః సభాయాః శృణ్వంత్యాః సత్యాః తం యుధిష్ఠిర మాభాష్య స్వవచఃశ్రవణాభిముఖం కృత్వా ప్రశ్నపరిహారరూపాం కథాం ప్రాహ ౨౧

(నారదయుధిష్ఠిరసంవాదః)

నారద ఉవాచ—

నిందనస్తవ సత్కారన్యక్కారార్థం కలేవరమ్,
ప్రధానపరయో రాజ న్నవివేకేన కల్పితమ్ ౨౨

హింసా తదభిమానేన దండపారుష్యయో ర్యథా,
వైషమ్యమిహ భూతానాం మమాహమితి పార్థివ ౨౩

యన్నిబంధోఽభిమానోఽయం తద్వధాత్ ప్రాణినాం వధః,

తామేవాహ నిందన (మిత్యాదినా దశభి రధ్యాయైః,) అస్య ప్రశ్నస్య ముఖ్యముత్తరం వక్తుం తావత్ సంసారిచేతనానా మివేశ్వరస్య దేహాత్మాభిమానప్రయుక్తస్తుతినిందాద్యభిమానిత్వం నాస్తీతి చైద్యస్య ముక్తిం దదావితి కంచిత్ పరిహారమాహ (నిందనేతి,) హే రాజన్ ! నిందనం దోషకథనం స్తవో గుణకథనం సత్కారశ్చందనలేపాదిః న్యక్కారః పాంసుక్షేపణాదిః ఏషా మర్థో విషయః కళేవరం ప్రధానశబ్దో దేహావస్థప్రధానవచనః పరశబ్దో దేహాత్పరజీవవచనః తయోరవివేకేన పరస్పరవిలక్షణత్వవిషయకజ్ఞానాభావేన దేహాత్మాభిమానేనేతి యావత్ తేనావివేకేన హేతునా కల్పితం కలేవరస్య నిందనాదివిషయత్వ మవివేకకృతం న తు స్వతో జడత్వాత్, న హి కాష్ఠం చందనలేపాదిరూపసత్కారాఽకం మన్యతే ఇతి తావ న్నిర్వివాద మిత్యర్థః ౨౨

ఏవం స్థితే హే పార్థివః యథేహ సంసారే భూతానాం దేహాత్మాభిమానినాం దేవమనుష్యాదీనా మామహ మితి వైషమ్యం మమేయం నిందా నిందితోఽహ మిత్యభిమానరూపవైషమ్యం తదభిమానేన మమేయం నిందేత్యభిమానేన దండపారుష్యయో ర్నిమిత్తయోః హింసా చ స్యాత్ దండః తాడనం, పారుష్యం నిందనం పరేణ దండపారుష్యయోః కృతయోః సతోః తత్ప్రయుక్తః మమేయం నిందా, నిందితోఽహం, మమాయం దండో దండితోఽహ మిత్యేవంరూపో నానావిధోఽభిమానః తత్ప్రయుక్తం పరేషు నిందాదికారిషు హింసాచరణం చ యథా లోకానాం దృశ్యతే న తథా యస్యేత్యుత్తరేణాన్వయః దేహవిషయమపి దండపారుష్యాదికం పరకృతం దేహాత్మాభిమానేవాత్మగతం మత్వా తదభిమానేన పరేషు హింసా స్యాదిత్యనేన యథా హింసాకారిషు దండపారుష్యాదికం దేహగతమేవ సత్వాత్మగతమ్, దెహాత్మనో రవివేకేన త్వాత్మగతం న మన్యతే తథా హింస్యమానేష్వపి హింసా చ దేహగతైవ న త్వాత్మగతా దేహాత్మాభిమానాత్తు హింసితోఽహ మిత్యభిమాన ఇతి సూచితమ్ ౨౩

తదేవ స్పష్టమాహ (యన్నిబంధ ఇతి.) అయ మభిమానో దండితానాం చ లోకానాం యథా

తథా న యస్య కైవల్యా దభిమానోఽఖిలాత్మనః,
పరస్య దమకర్తుర్హి హింసా కేనాస్య కల్ప్యతే ౨౪

తస్మాద్వైరానుబంధేన నిర్వైరేణ భయేన వా,

దండితోఽహం నిందితోఽహ మిత్యభిమానః యన్నిబంధో యద్ధేతుకో దేహహేతుక ఇత్యర్థః దేహాత్మాభిమానస్య దేహహేతుకత్వాత్ దేహాత్మాభిమానహేతుకో దండితోఽహ మిత్యభిమానో దేహహేతుక ఏవేత్యభిప్రాయేణ యన్నిబంధోఽభిమానోఽయ మిత్యుక్తమ్, ఏవం తద్వధా ద్ధన్యమానేషు తస్య దేహస్య వధాదేవ ప్రాణినాం దేహాత్మాభిమానినాం వధః దేహగత ఏవ వధః న త్వాత్మగతో దేహాత్మాభిమానాత్తు హతోఽహ మిత్యభిమానః ఇత్యర్థః ఏవం సంసారిణాం నిందనాదికం సర్వం దేహాత్మాభిమానకృత మిత్యుక్తమ్ అథోక్తార్థవిషయ మీశ్వరే దర్శయతి (తథేతి) యథా సంసారిణాం దేహాత్మాభిమానః తన్మూలకో నిందితోఽహ మిత్యాద్యభిమానశ్చ యస్యేశ్వరస్య నాస్తి తస్యాస్య అభిమానప్రయుక్తా పరేషు హింసా కేన హేతునావకల్ప్యతే ఇత్యన్వయః అభిమానాభావే హేతుః-అఖిలాత్మన ఇతి, సకలజగదాత్మత్వా దభిమానో నాస్తీత్యర్థః న త్వాత్మత్వేఽపి తస్య జీవవ దభిమానః స్యాదేవ తత్రాహ-కైవల్యాదితి నిరస్తనిఖిలదోషత్వా దిత్యర్థః. "అనృతేన హి ప్రత్యూఢా" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా జీవానా మనాది పుణ్యపాపాత్మకకర్మమూలకో హి దేహాత్మాభిమానః తస్య తు పరమపురుషస్య సర్వాంతరాత్మనో నిరస్తనిఖిలకర్మవశ్యత్వాదిదోషత్వా దభిమానాభావ ఇతి భావః నిందితోఽహ మిత్యాద్యభిమాన ఏవ నాస్తి, కిం పునస్తత్ప్రయుక్తం పరేషు నిందకేషు హింసాదికరణం నాస్తీత్యాహ (హింసేతి) అస్య నిందనాదినా ప్రయుక్తాభిమానరహితస్య హింసానిందకకర్మికా కేన హేతునా కల్ప్యతే? హింసాహేతో రభిమానస్యాభావా ద్ధేత్వంతరస్యాదర్శనాత్ సా నాస్త్యేవేత్యర్థః నను, కథముచ్యతేఽభిమానస్తత్ప్రయుకా హింసా చ తస్య నాస్తీతి, యతోఽస్మదాదిసమక్షమేవ నిందకం చైద్యం హతవానిత్యాశంకాం నిరాకుర్వ న్నీశ్వరం విశినష్టి (పరస్య దమకర్తుర్హీతి) పరస్య నిందకాదే ర్దమకర్తుః శిక్షాకర్తుః పరస్య హితార్థమేవ దండం కుర్వత ఇత్యర్థః శిక్షయా పరస్మై హితాచరణం చ చైద్యస్య హీనా మాసురీం యోనిం పరిహార్య నిరతిశయపురుషార్థస్వరూపస్వప్రాపణేనేదానీమేవ అస్మదాదిభి రపరోక్షం దృష్టమితి భావః. ఏవం దేహాత్మాభిమానాభావాత్ పరమపురుషస్య సంసారిణా మివ స్తుతినిందాద్యభిమానిత్వరాహిత్యముక్తమ్, ఏవం చ నిరభిమానిత్వా చ్చైద్యస్య ముక్తిం దదౌ ఇతి కశ్చిత్ పరిహారః ౨౪

నన్వేవం భగవ న్నిందాసు కస్యచిదపి పాపం న స్యాత్ న చ నిందాప్రయుక్తాభిమానరహిత నిందయా నితరాం పాపిత్వప్రసంగ ఇతి వాచ్యమ్. తాదృశస్యాపి చైద్యస్య పరమపురుషప్రాప్తి

స్నేహాత్ కామేన వా యుంజ్యాత్ కథంచి న్నేక్షతే పృథక్ ౨౫

యథా వైరానుబంధేన మర్త్య స్తన్మయతా మియాత్,

దర్శనేన నిందాయా అపాపరూపత్వాత్ అన్యథా తాదృశే నిరతిశయముక్తిప్రతిబంధే పాపే సతి తస్య ముక్త్యసంభవాత్, కించైవం భగవత్ స్తోత్రాదిషు పుణ్యమపి న స్యాత్ తథా చ సర్వశాస్త్రార్థవిరోధ ప్రసంగః కిం చ-

"మా మాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః ।
తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ ॥
క్షిపామ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు॥" ఇతి భగవద్వచనవిరోధశ్చ స్యాత్, భగవతః స్తుతినిందాభిమానిత్వాభావకథనాత్ వేనచైద్యయోః వైషమ్యం చ న సిధ్యతి యతో వేనచైద్యయో ర్వైషమ్యప్రశ్నస్య కిముత్తర మిత్యపేక్షాయాం సాక్షాత్పరిహారమాహ (తస్మాదితి) నిందాదిభాక్ సంసారితుల్యత్వదోషప్రసంగనిరాకరణార్థం సంసారిచేతనా మివ దేహస్తుతినిందాద్యభిమానిత్వే భగవతో నాస్తీతి తద్వైలక్షణ్యమాత్ర ముక్తం "నిందన స్తవ సత్కార" ఇత్యాదిభిః శ్లోకై రితో వక్ష్యమాణ ఏవ సాక్షాత్పరిహారో వేదితవ్యః తస్మాదీశ్వరస్యైవంవిధస్వభావత్వాత్ వైరానుబంధ నిర్వైరభయస్నేహ కామానాం పంచానా మన్యతమేన కేనచిత్ యుంజ్యాత్, భగవతి మనో యుంజీతే త్యర్థః "యథా భక్త్యేశ్వరే మన ఆవేశ్య" ఇత్యుత్తరగ్రంథైకార్థ్యాత్ వైరానుబంధో వైరవిచ్ఛేదః నిర్వైరేణేతి న వైరాభావో వివక్షితః, అపి తు భక్తిప్రసక్తా ఉత్తరగ్రంథే పరిగణితహేతుషు ఏంచను భక్తే రుక్తత్వాత్ స్నేహః సౌహార్దం బాల్యా దారభ్యైతత్పర్యంత మవిచ్ఛిన్నవైరేణ భగవతి మనో యుంజత శ్చైద్యస్య భగవత్ప్రాప్తిః వేనస్య తూక్తానా మన్యతమేనాపి భగవత్యయుక్తమనసో న ముక్తిః ప్రత్యుత నిరయప్రాప్తిరితి వైషమ్య మితి భావః. మనోయోజనస్య కాష్ఠామాహ (కథంచి న్నేక్షతే పృథగితి) పృథగ్భగవతోఽన్య ద్వస్తు కించిదపి కేనాపి ప్రకారేణ నేక్షతే న విషయీకరోతి మన స్తథా తద్యుంజీత విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితచిత్తవృత్తి ర్భవేద్యథా తథేత్యర్థః. ౨౫

వస్తుతః ప్రీతిపూర్వకానుధ్యానాత్మకభక్తియోగాదపి వైరానుబంధానుధ్యానమేవ శ్రేయ ఇతి మయా నిశ్చిత మిత్యాహ (యథేతి) మర్త్యః సంసారీ జీవః భగవతి యథా వైరానుబంధేన ఆశు తన్మయతాం ఇయాత్ ప్రాప్నుయాత్, తథా భక్తియోగేన ఆశు నేయాదితి మే మయా మతి ర్బుద్ధి ర్నిశ్చితా, మమైవం బుద్ధినిశ్చయ ఇత్యర్థః తన్మయతాం తచ్చింతనప్రచురతా మిత్యర్థః

న తథా భక్తియోగేన ఇతి మే నిశ్చితా మతిః ౨౬

కీటః పేశస్కృతా రుద్ధః కుడ్యాయాం త మనుస్మరన్,
సంరంభభయయోగేన విందతే తత్స్వరూపతామ్ ౨౭

ఏవం కృష్ణే భగవతి మాయామనుజ ఈశ్వరే,

వికారావయవార్థసంభవాత్ ప్రాచుర్యమేవాత్ర మయడర్థః పూర్వపూర్వచింతనా దుత్తరోత్తరచింతనస్య ప్రాచుర్యం తచ్చ ప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వరూపమ్ యద్వా తన్మయతాం తద్ధర్మప్రాచుర్యం ప్రాప్నుయా దిత్యర్థః ముక్తానాం ప్రాచుర్యేణ భగవద్ధర్మసామ్యశ్రవణాత్ ౨౬

యథా వైరానుబంధయోగః శ్రేయాన్ ఏవం భయయోగోఽపి భక్తియోగాచ్ఛ్రేయానితి వదన్ వైరానుబంధభయయోగయోర్భగవద్విషయకచింతాసంతానాత్మకయోః తత్సామ్యాపత్తిహేతౌ దృష్టాంతమాహ (కీట ఇతి) పేశస్కృతా భ్రమరేణ కుడ్యాయాం నిరుద్ధః కీటో యథా తమేవ పేశస్కృతం సంరంభభయయోగేన వైరానుబంధభయయోగాభ్యాం అనుస్మరన్ తత్స్వరూపతాం పేశస్కృతా సామ్యం విందతే తథా సంరంభభయయోగినౌ భగవత్స్వరూపతాం విందేతే ఇత్యర్థః తస్యైవ స్వరూపం యస్య తత్స్వరూపస్తస్య భావస్తత్స్వరూపతా తాం తుల్యరూపతాం న త్వైక్య మిత్యర్థః న హి పేశస్కృతా రుద్ధః కీటస్తేనైకీభవతి ఉభయో రప్యుపలభ్యమానత్వాత్ అతః సామ్య మేవ దృష్టాంతాత్ సిధ్యతి ౨౭

ఉక్తార్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (ఏవమితి) భగవతి పూర్ణషాడ్గుణ్యే మాయామానుషే స్వసంకల్పోపాత్తమనుజాకృతౌ సాక్షాదీశ్వరే శ్రీకృష్ణవిషయే వైరేణానుచింతయా వైరపూర్వకానుధ్యానేన పూతపాప్మానః నిరస్తవైరాదిదోషాః తం కృష్ణ మాపుః ప్రాపుః పూతపాప్మాన మిత్యస్యాయ మభిప్రాయః-యద్యపి "యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా నిరతిశయప్రీతిరూపయా అవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతతిరూపయా భగవద్భక్తేరేవ తత్ప్రాప్తిహేతుత్వం తథా చోక్తం భగవతా-

పురుషః స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా ।
భక్త్యాత్వనన్యయా శక్య అహ మేవంవిధోఽర్జున ॥
జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప ।
తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్ ॥
దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాంతి తే॥ ఇతి.

(నారదయుధిష్ఠిరసంవాదః)

వైరేణ పూతపాప్మాన స్తమాపు రనుచింతయా. ౨౮

కామాద్ ద్వేషా ద్భయాత్ స్నేహా ద్యథా భక్త్యేశ్వరే మనః,
ఆవేశ్య తదఘం హిత్వా బహవ స్తద్గతిం గతాః ౨౯

గోప్యః కామా ద్భయాత్ కంసో ద్వేషా చ్చైద్యాదయో నృపాః,

శ్రుతిశ్చ- "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే'' ఇత్యాసికా భక్తిశ్చ ప్రీతి పూర్వక మవిచ్ఛిన్న మనుధ్యానమ్ "ప్రీతిపూర్వ మనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే'' ఇతి భక్తిలక్షణాత్. సంరంభభయయోగయోస్తు ప్రీతిరూపత్వాభావాత్ ప్రత్యుత తద్విపరీతరూపత్వాచ్చ న భగవత్ప్రాప్తిహేతుత్వం. తథా ప్యత్యంతసంరంభకృతభావనాప్రకర్షేణ స్వహేతుభూతసంరంభభయయో౽పి విస్మరణాత్ భావనాయాశ్చ నిరతిశయానందావహాభగవద్విషయత్వేన ప్రీతిరూపాపన్నత్వాత్ తస్యా అపి భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వమితి ఏవం చ యేషాం భావనాప్రకర్షేణ స్వహేతుభూతవైరాదివిస్మరణాది భావో వేనాదీనాం తేషాం భగవన్నిందాదిప్రయుక్తభగవద్విషయకభావనాప్రకర్షాభావేన తన్మూలక నిందాదిదోషావిస్మృతేః భగవత్ప్రాప్త్యభావః ప్రత్యుత తన్నిందాదిదోషేణ నిరయప్రాప్తిశ్చేతి వేన చైద్యయో ర్వైషమ్య ముక్తం భవతి. అత ఏవ న స్తుతినిందయో పుణ్యాపుణ్యత్వప్రతిపాదకశాస్త్ర విరోధో౽పి భావనాప్రకర్షేణ అవిస్మృతవైరాదిదోషవత్పురుషవిషయత్వాత్ పుణ్యాపుణ్యప్రతిపాదక శాస్త్రాణామ్ ౨౮

ఏవ ముక్తార్థం దార్ష్టాంతికే నిదర్శ్యైవం కైశ్చిల్లబ్ధ మిత్యాహ (కామాదితి) యథా భక్తియోగేనేశ్వరే మన ఆవేశ్య భగవతో గతిం జగ్ముస్తథా కామాదిభి౽పి తస్మిన్ మన ఆవేశ్య తదఘం మనస ఆవేశననిమిత్తం కామాదిరూప మఘం హిత్వా అత్యంతభావనాప్రకర్షేణ కామాదికం విస్మృత్యేత్యర్థః బహవ స్తద్గతిం ప్రాప్తాః ౨౯

ఏతదేవోదాహరణవిశేషేషు దర్శయతి (గోప్య ఇతి) భగవతి కామాత్ గోప్య స్తద్గతిం గతా ఇత్యనుషంగః భయాత్ కంస స్తద్గతిం గతః ఇతి విభక్తివిపరిణామః యద్వా. గోప్యాదయః సర్వే ప్రతినియతకామాదిభి రుపాయై స్తద్గతిం గతా ఇతి యౌగపద్యేనాన్వయః సంబంధాత్ వృష్ణయః స్నేహద్యూయమితి వృష్ణయో యూయం చ దేహసంబంధకృతస్నేహా దిత్యర్థః అన్యథా

సంబంధాద్ వృష్ణయః స్నేహా ద్యూయం భక్త్యా వయం విభో ౩౦

కతమోఽపి న వేనః స్యాత్ పంచానాం పురుషం ప్రతి,

వంచప్రకారాంతర్భావాయోగాత్ భక్త్యా వయం నారదాదయ స్తత్ర స్నేహః తుల్యసన్నికృష్టవిషయః ప్రేమ్ణా భక్తిరుత్కృష్టవిషయేతి భేదః ౩౦

ఏవ ముక్తే నార్థేన సిద్ధం వేనచైద్యయోః వైషమ్య మాహ (కతమ ఇతి.) ఉక్తానాం పంచానాం కాముకద్వేషి భీభ్యత్ స్నేహవత్ భక్తరూపాణాం పంచానాం మధ్యే వేన స్త్వీశ్వరం పరమ పురుషం ప్రతి కోఽపి న భవతి కామాద్యన్యతమో న భవత్యతః తన్నిందయా నిరయప్రాప్తిరితి భావః తస్మాదుక్తానాం పంచానాం మధ్యే కేనాప్యన్యతమేనోపాయేన భగవతి శ్రీకృష్ణే మనో నివేశయేత్, నివేశితే చ మనసి మనోనివేశననిమిత్తం కామాదికమపి విస్మృత్య తం ప్రాప్నోతీతి భావః, అత ఏవ హి శ్రీవిష్ణుపురాణే "అపగతదోషానుబంధో భగవంత మవాప" ఇతి హ్యుక్తం నను సంరంభభయ యోగాదీనామపి భక్తియోగవ ద్భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వే యథా ఆరబ్ధవిచ్ఛిన్నభగవద్భక్తియోగః పునర్జన్మాంతరే ''పూర్వాభ్యాసేన కౌంతేయ ' ఇత్యాది భగవదుక్తరీత్యా పూర్వాభ్యాసేనోపసంహృత సంపూర్ణభగవద్భక్తియోగో భగవంతం ప్రాప్నోతి ఏవ మారబ్ధవిచ్ఛిన్నసంరంభభయాదియోగోఽపి జన్మాంతరే పూర్వాభ్యాసేన పరిపూర్ణతద్యోగో భగవంతం ప్రాప్నుయాత్, న చైవం యుక్తం, అన్యథా విష్ణుద్వేషిణాం సర్వేషామపి ముక్తిప్రసంగః ఏవం చ-

''యః పుత్రః పితరం ద్వేష్టి తం విద్యా దన్యరేతసమ్।
యో విష్ణుం సతతం ద్వేష్టి తం విద్యా దంత్యరేతసమ్॥" ఇత్యాది విష్ణు దూషకనిందావచనానా మనవకాశప్రసంగః ఉచ్యతే-సంరంభభయాదీనాం తస్మిన్నేవ జన్మని స్వవిస్మారక భావనాప్రకర్షావహానా మేవ ముక్తిహేతుత్వం న తు విచ్ఛిన్నానాం జన్మాంతరసంబంధినా మపి, ప్రత్యుత తేషాం నిరయహేతుత్వమేవ, భక్తియోగస్య తు విచ్ఛిన్నస్యాపి పునర్జన్మాంతరే భావనాప్రకర్షావహద్వారా ముక్తిసాధనత్వమితి న చాత్ర మానాభావః ధర్మిగ్రాహకమానస్య సత్త్వాత్-

"పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశ స్తస్య విద్యతే" ఇత్యారభ్య-
'తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్।
యతతే చ తతో భూయః సంసిద్ధౌ కురునందన॥
పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః॥" ఇత్యంతేన భగవతై వారబ్ధస్యాపి భక్తియోగస్య పునః కాలాంతరే ఫలసాధనత్వస్యోక్తత్వాత్ న త్వేవం సంరంభభయాదీనాం

(జయవిజయయోః సనకాదిశాపాద్దైత్యజన్మప్రాప్తిః)

తస్మాత్ కేనాప్యుపాయేన మనః కృష్ణే నివేశయేత్. ౩౧

మాతృష్వసేయో వ శ్చైద్యో దంతవక్త్రశ్చ పాండవ.
పార్షదప్రవరౌ విష్ణో ర్విప్రశాపాత్ పదా చ్చ్యుతౌ ౩౨

యుధిష్ఠిర ఉవాచ—

కీదృశః కస్య వా శాపో హరిదాసాభిమర్శనః,

సకృదారబ్ధానాం పున ర్జన్మాంతరే భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వప్రమాపకం కించిత్ వచనం విద్యతే ప్రత్యుత 'యో విష్ణుం' ఇత్యాదినిందావచనాన్యేవ సంతి యది భగవన్నిందాదికారిణామపి సర్వేషాం ద్వేషాది విస్మారకభావనాప్రకర్షః స్యాత్తర్హి స్యాదేవ తేషాం ముక్తిరితి న కోఽపి విరోధః ౩౧

ఏవం సంరంభయోగాదీనా మపి భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వేన చైద్యదంతవక్త్రయో ర్న ముక్తౌ విస్మయః కార్య ఇత్యభిధాయ న కేవలం తయో ర్భగవద్విషయకభావనాప్రకర్షే తద్విషయకసంబంధ ఏవ హేతు రపి తు పూర్వసిద్ధం భగవదానుకూల్యం చేతి వక్తు మితిహాసం ప్రతుష్టూషుః ప్రశ్నావసర ప్రదానాయ తయోస్తావత్ విష్ణుపార్షదత్వం విప్రశాపాత్ భ్రంశం చాహ (మాతృష్వసేయ ఇతి) మాతుః స్వసా భగినీ తస్యాః అపత్యం పుమాన్ మాతృష్వసేయః హే పాండవ! యుధిష్ఠిర! యో భవతో మాతృష్వసేయః చైద్యో దంతవక్త్రశ్చ ద్వావిమౌ పూర్వం విష్ణోః పార్షదప్రవరౌ ద్వారస్థితౌ విప్రశాపా ద్ధేతోః పదాత్ స్వస్థానాచ్చ్యుతౌ భ్రష్టౌ. ఏవం చ తయోః వాల్యాత్యద్వేషాతిశయాత్ ప్రాక్తనాత్యంత భగవదానుకూల్యాచ్చ శాపాంతే భావనాప్రకర్షసిద్ధ్యా ముక్తిరితి భావః అండాంతర్వర్తిని ఉపేంద్రాది ష్ణులోకే కస్మింశ్చిత్ 'తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్' ఇతి న్యాయే నోపేంద్రాద్యుపాసనయా తద్ద్వారపత్యాధికారం గతౌ కౌచిజ్జీవౌ స్థితౌ సనకాదిశాపాత్ పదచ్యుతావితి నారదస్యాశయః ౩౨

ఇమ మాశయ మజానన్నేవం ప్రశ్నావసరే దత్తే పృచ్ఛతి యుధిష్ఠిరః (కీదృశ ఇతి ద్వాభ్యామ్) కీదృశః శాప ఇతి శాపప్రకారప్రశ్నః కస్యవేతి తత్కర్తృప్రశ్నః. తస్య విశేషణం హరిదాసా భిమర్శన ఇతి. హరిదాసానభిమృశతి పరాభవతీతి హరిదాసాభిమర్శీ. తస్య అనేన తస్యానౌచిత్యం సూచితమ్. హరే రేకాంతభక్తానాం నికటవర్తినాం భవో జన్మ అశ్రద్ధేయ ఇవ అనాదర్తవ్య ఇవాభాతి ప్రతీయతే అయం భావః-'ఏతం దేవయానం పంథాన మాపద్య న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే' ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ముక్తానామేవ పునరావృత్తిర్న విద్యతే కిం పున ర్నిత్యసిద్ధానాం భగవత్పార్షదానాం భగవత్స్థానాత్ భ్రంశాభావ

అశ్రద్ధేయ ఇవాభాతి హరే రేకాంతినాం భవః ౩౩

దేహేంద్రియాసుహీనానాం వైకుంఠపురవాసినామ్,
దేహసంబంధసంబద్ధ మేతదాఖ్యాతు మర్హసి. ౩౪

నారద ఉవాచ—

ఏకదా బ్రహ్మణః పుత్రా విష్ణో ర్లోకం యదృచ్ఛయా,
సనందనాదయో జగ్ము శ్చరంతో భువనత్రయమ్ ౩౫

పంచషడ్ఢాయనార్భాభాః పూర్వేషామపి పూర్వజాః,
దిగ్వాససః శిశూన్ మత్వా ద్వాఃస్థౌ తాన్ ప్రత్యషేధతామ్ ౩౬

ఇహ జన్మాభావశ్చేతి అత ఇదం భగవత్పార్షదయోః తత్పదాద్భ్రష్టయోః ఉచ్యమానమిహ జన్మానాద ర్తవ్యం తజ్జన్మప్రతిపాదకం వాక్యం "జరద్గవః కంబలపాదుకాభ్యామ్" ఇత్యాదివాక్యవ దసంగతార్థమితి ౩౩

తయో ర్జన్మాసంభవమేవ వివృణ్వన్ పృచ్ఛతి (దేహేంద్రియాసుహీనానామితి) కర్మాయత్త ప్రాకృతదేహేంద్రియప్రాణరహితానాం వైకుంఠపురవాసినాం నిత్యసిద్ధానా మిత్యర్థః అనేన పూర్వమ ప్యసంభావితప్రాకృతదేహేంద్రియప్రాణసంబంధానా మిత్యుక్తమ్ ఏవంవిధానాం దేహసంబంధః ప్రాకృతి దేహసంబంధః తదనుబంధిరాగద్వేషాదిసంబంధశ్చ తయోః సమాహారః తదేత దఘటమానం మహ్యమాఖ్యాతుం కథయితు మర్హసి ౩౪

ఏవ మాపృష్టో భగవా న్నారదః ప్రశ్నస్యోత్తరరూప మితిహాసం వక్తుముపక్రమతే (ఏక దేత్యాదినా) బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య పుత్రాః సనందనాదయః, ఆదిశబ్దేన సనత్కుమారసనత్సుజాతా వివక్షితాః ఏతే భువనత్రయం చరంతః కదాచి ద్యదృచ్ఛయా విష్ణో ర్లోకం జగ్ము ర్యయుః, అయం విష్ణులోకశబ్దో బ్రహ్మాండాంతర్గతవిష్ణులోకవిషయః న తు ముక్తప్రాప్యపరమవ్యోమవిషయః "వైకుంఠః కల్పితో యేన లోకాలోకనమస్కృత" ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ ముక్తప్రాప్యే గమ్యే పరమవ్యోమ్ని యోగినామపి సనకాదీనాం గమనాసంభవాత్ నిత్యసిద్ధానా మిహోత్పత్త్యసంభవాచ్చ ౩౫

సనందనాదీన్ విశింష న్నాహ (పంచేతి) పంచ షడ్వా హాయనా వత్సరా యేషాం తే అర్భా అర్భకాః తదాభాసః తద్వదవస్థితాః తాన్, అర్భశబ్దాభిప్రేతం వివృణోతి- పూర్వేషాం రుద్రాదీనా మపి పూర్వం జాతాన్ దిగ్వాససో దిగంబరా నేవంభూతాం స్తాన్ సనందనాదీన్ శిశూన్ శిశుత్వేనాలక్ష్య విష్ణో ర్ద్వాఃస్థౌ ద్వారి స్థితౌ ద్వారపౌ ప్రత్యషేధతాం న్యవారయతామ్. ౩౬

(జయవిజయయోః సనకాదిశాపాద్దైత్యజన్మప్రాప్తిః)

అశపన్ కుపితా ఏవం యువాం వాసం న చార్హథః,
రజస్తమోభ్యాం రహితే పాదమూలే మధుద్విషః,
పాపిష్ఠా మాసురీం యోనిం బాలిశౌ యాత మాశ్వతః. ౩౭

ఏవం శప్తౌ స్వభవనాత్ పతంతౌ తైః కృపాళుభిః,
ప్రోక్తౌ పునర్జన్మభి ర్వాం త్రిభి ర్లోకాయ కల్పతామ్ ౩౮

జజ్ఞాతే తౌ దితేః పుత్రౌ దైత్యదానవవందితౌ,
హిరణ్యకశిపు ర్జ్యేష్ఠో హిరణ్యాక్షోఽనుజ స్తతః ౩౯

హతో హిరణ్యకశిపు ర్హరిణా సింహరూపిణా,
హిరణ్యాక్షో ధరోద్ధారే బిభ్రతా సౌకరం వపుః ౪౦

తాభ్యాం ప్రతిషిద్ధా స్తే కుపితాః సంతః ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అశపన్. శాపప్రకార మేవాహ (యువా మిత్యాదినా) రాగద్వేషాదిరహితే భగవతః పాదమూలే వాసం కర్తుం యువాం నార్హథః. అప్రాకృతం భగవత్పాదారవిందమూల ముపాశ్రిత్యాత్ర స్థాతుం ప్రాకృతరాగద్వేషాదియుక్తౌ యువాం నార్హథః ఇత్యర్థః. కింతు బాలిశౌ మూర్ఖౌ యువా మతో భగవత్స్థానా దాశు శీఘ్రం పాపిష్ఠాం రాగద్వేషాదిబహుళా మాసురీం యోని మాసురజన్మేత్యర్థః. యాతం ప్రాప్నుతమ్ ౩౭

ఏవ మిత్థం శప్తౌ తౌ పార్షదౌ స్వస్థానాత్ పతంతౌ కృపాళుభి స్తైః సనకాదిభిః ప్రోక్తౌ తదేవాహ (పున రితి) పున ర్వాం యువయో స్త్రిభి ర్జన్మభిః లోకాయ పునరేతల్లోకప్రాప్త్యై కల్పతాం శాపమోక్ష ఇతి శేషః తావతా కాలేన శాపః సమాప్యతా మిత్యర్థః ౩౮

తావేవ పార్షదౌ విప్రైః శప్తౌ ఇహ లోకే దితేః పుత్రౌ జజ్ఞాతే జాతౌ బభూవతుః. తత్ర హిరణ్యకశిపుః జ్యేష్ఠః తతో హిరణ్యాక్ష స్తస్యానుజః ౩౯

తత్ర జ్యేష్ఠో హిరణ్యకశిపుః నృసింహరూపిణా భగవతా హతః హిరణ్యాక్షస్తు ధరోద్ధారే భూమ్యుద్ధారే నిమిత్తే సౌకరం వారాహం వపు ర్బిభ్రతా భగవతా హతః ౪౦

హిరణ్యకశిపుః పుత్రం ప్రహ్లాదం కేశవప్రియమ్,
జిఘాంసు రకరో న్నానాయాతనా మృత్యుహేతవే ౪౧

సర్వభూతాత్మభూతం తం ప్రశాంతం సమదర్శనమ్,
భగవ త్తేజసా స్పృష్టం నాశక్నో ద్ధంతు ముద్యమైః ౪౨

తత స్తౌ రాక్షసౌ జాతౌ కేశిన్యాం విశ్రవః సుతౌ,
రావణః కుంభకర్ణశ్చ సర్వలోకోపతాపనౌ ౪౩

హిరణ్యకశిపువృత్తాంతప్రశ్నావతరణాయ తద్వృత్తాంతం సంగ్రహేణాహ (హిరణ్యకశిపురితి) స కేశవస్య భగవతో నిరతిశయప్రియం ప్రహ్లాదం పుత్రం జిఘాంసు ర్హంతు మిచ్ఛుః పుత్రమరణ నిమిత్తం నానావిధాయాతనాః అకరోత్ ౪౧

యాతనాః కుర్వాణోఽపి హిరణ్యకశిపు స్తం పుత్రం హంతు ముద్యమైః సర్వోపాయైరపి నాశక్నోత్, తత్ర హేతుం వదం స్తం విశినష్టి - భగవత స్తేజసా స్పృష్టం వ్యాప్తం, తత్ర హేతుః, ప్రశాంత మశనాయాపిపాసాదిరహితం ప్రశాంతేష్వేవ భగవత్తేజస్స్పర్శ ఇతి భావః యద్వా, అత ఏవ ప్రశాంతం, తత్ర హేతుః- సమదర్శనం సుఖదుఃఖాదిషు ద్వంద్వేషు సమదృష్టిః యః సమః స ఏవ ప్రశాంత ఇతి భావః యద్వా, అత ఏవ సమదర్శనం సర్వభూతానా మాత్మా ఈశ్వర స్తద్భూతం తత్ప్రకారతయా తదాత్మతామాపన్నం 'శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్' ఇత్యుక్తరీత్యా యథా 'వామదేవ స్త ద్ధైతత్ పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవా నృషిరస్మి విప్రః' ఇతి సర్వభూతాంతరాత్మానం భగవంతం స్వశరీరకం ధీసాక్షాత్కృత్య సర్వప్రకారతయా స ఏవావస్థిత ఇతి ప్రకారభేదేఽపి ప్రకార్యైక్యాత్ తదభిప్రాయేణ వామదేవో మన్వాదీనాం స్వాత్మనోఽభేద మనుసంహితవా నేవం ప్రహ్లాదోఽపి 'అహం హరిః సర్వమిదం జనార్దనః' ఇతి ప్రకార్యైక్యాత్ విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వాత్ స్వస్మిన్ స్వనిష్ఠత్వాభావ మాలక్ష్య అహమేవ సర్వభూతాంతరాత్మా భగవానిత్యను సంహితవాన్ ఇత్యాశయేన తస్య విశేషణం సర్వభూతాత్మభూతమిత్యుక్తమ్ ౪౨

తతస్తావేవ హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షౌ ద్వితీయే జన్మని కైకస్యాం భార్యాయాం విశ్రవస్సుతౌ జాతౌ, తత్ర జ్యేష్ఠో రావణోఽనుజస్తు కుంభకర్ణ స్తౌ వుభౌ సర్వలోకానుపతాపయతః ఖేదయత ఇతి సర్వలోకోపతాపనౌ ౪౩

(జయవిజయయోః సనకాదిశాపాద్దైత్యజన్మప్రాప్తిః)

తత్రాపి రాఘవో భూత్వా న్యహన చ్ఛాపముక్తయే,
రామవీర్యం శ్రోష్యసి త్వం మార్కండేయముఖాత్ ప్రభో. ౪౪

తావేవ క్షత్రియౌ జాతౌ మాతృష్వస్రాత్మజౌ తవ,
అధునా శాపనిర్ముక్తౌ కృష్ణచక్రహతాంహసౌ ౪౫

వైరానుబంధతీవ్రేణ ధ్యానేనాచ్యుతసాత్మ్యతామ్,
నీతౌ పునర్హరేః పార్శ్వం జగ్మతు ర్విష్ణుపార్షదౌ. ౪౬

యుధిష్ఠిర ఉవాచ—

విద్వేషో దయితే పుత్రే కథ మాసీ న్మహాత్మని,

తత్రాపి జన్మని భగవాన్ రాఘవో భూత్వా శాపముక్తయే తయోః శాపోత్తారణాయ వ్యహనత్. అనేన హితకారిత్వం భగవతః సూచితమ్ కోఽసౌ రాఘవః? కీదృశం తద్వీర్యమ్? కథం వా హతవాన్? ఇత్యత్రాహ (రామవీర్యమితి.) వీర్యగ్రహణం తజ్జన్మాదీనా మప్యుపలక్షణం. తదవతార తద్వీర్యాదికం సర్వం హే ప్రభో! మార్కండేయముఖా చ్ఛ్రోష్యస్యతో నాత్ర తన్మయా వితన్యత ఇతి భావః ౪౪

తావేవ రావణకుంభకర్ణావేవాద్య అధునా తృతీయే జన్మని తవ మాతృష్వస్రాత్మజౌ క్షత్రియౌ శిశుపాలదంతవక్త్రౌ జాతావద్య శాపేన నిర్ముక్తౌ శ్రీకృష్ణచక్రేణ హత మంహః పాపమూలకం శరీరం యయోస్తౌ ౪౫

వైరానుబంధేన తీవ్ర ముత్కృష్టం యద్ధ్యానం భగవద్విషయకం తేనాచ్యుతస్య భగవతః సాత్మతా మాత్మనో ధర్మః ప్రకారః ఆత్మతా సమానా ఆత్మతా సాత్మతా తాం సాధర్మ్యమిత్యర్థః. నీతౌ ప్రాపితౌ, పునర్విష్ణుపార్షదౌ భూత్వా హరేః పార్శ్వం జగ్మతుః ౪౬

యదుక్తం - "హిరణ్యకశిపుః పుత్రం ప్రహ్లాదం కేశవప్రియమ్। జిఘాంసుః" ఇత్యాదినా ప్రహ్లాదస్య కేశవప్రియత్వం హిరణ్యకశిపోః ప్రహ్లాదే మరణోద్యోగపర్యంతో ద్వేషశ్చేతి తద్విస్తరేణ

బ్రూహి మే భగవన్ యేన ప్రహ్లాద స్యాచ్యుతాత్మతా ౪౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే.
ప్రహ్లాదచరితోపక్రమే ప్రథమోఽధ్యాయః.

బుభుత్సుః పృచ్ఛతి యుధిష్ఠిరః (విద్వేష ఇతి.) దయితే నితరాం ప్రీతివిషయే తత్రాపి మహాత్మని సద్గుణాశ్రయే హిరణ్యకశిపో ర్విద్వేషః కథమాసీత్ కేన హేతునా ఆసీదిత్యర్థః తదేతత్ యా చ యేన కారణేన ప్రహ్లాదస్య అచ్యుతాత్మతా అచ్యుతే భగవతి ఆత్మా మతి ర్యస్య సోఽచ్యుతాత్మా తస్య భావస్తత్తాం చ హే భగవః, మే మహ్యం బ్రూహి ౪౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

భ్రాతర్యేవం వినిహతే హరిణా క్రోడమూర్తినా,
హిరణ్యకశిపూ రాజన్ పర్యతప్య ద్రుషా శుచా. ౧

ఆహ చేదం రుషా ఘూర్ణః సందష్టదశనచ్ఛదః,
కోపో జ్జ్వలద్భ్యాం చక్షుర్భ్యాం నిరీక్షన్ ధూమ్ర మంబరమ్. ౨

కరాళదంష్ట్రోగ్రదృష్ట్యా దుష్ప్రేక్ష్యభ్రుకుటీముఖః,
శూల ముద్యమ్య సదసి దానవా నిద మబ్రవీత్ ౩

భో భో దానవదైతేయా ద్విమూర్ధం త్ర్యక్ష శంబర,
శతబాహో హయగ్రీవ నముచే పాక ఇల్వల ౪

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం తయోః కేశవాత్మత్వవిద్వేషవిస్తరబుభుత్సునా పృష్టో భగవాన్నారద ఆహ (భ్రాతరీతి) ఏవం దేవపక్షపాతినా క్రోడమూర్తినా వరాహరూపిణా భగవతా భ్రాతరి హిరణ్యాక్షే వినిహతే సతి, హే రాజన్! రోషేణ శుచా శోకేన చార్పితో వ్యాప్తః పర్యతప్యత్ పరితాప శ్చకార ౧

ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ చ కథంభూత ఆహ తత్రాహ. రుషా పూర్ణో అత ఏవ సందష్టః దశనచ్ఛదః అధరో యేన కోపేన ఉదతిశయేన జ్వలద్భ్యాం చక్షుర్భ్యాం ధూమ్ర మంబర మాకాశం కోపాగ్నిధూమేనైవ ధూమ్ర మంబరం నిరీక్షమాణః ౨

కరాళదంష్ట్రాభి ర్భయంకరదంష్ట్రాభి ర్యుక్తయా ఉగ్రయా దృష్ట్యా దుష్ప్రేక్ష్యం దుర్ని రీక్ష్యం భ్రుకుటీయుక్తం ముఖం యస్య సదసి సభాయాం శూలముద్యమ్య ఉద్ధృత్య అనేన స్వసామర్థ్యం సూచితమ్ దానవాన్ ప్రతి ఇద మువాచ ౩

తదేవాహ (భో భో ఇతి) సామాన్యేన తావత్ సంబోధనం, భో భో దానవా దైతేయాశ్చేతి విశేషతః సంబోధనం, ద్విమూర్ధన్! ఇత్యాదినా ౪

విప్రచిత్తే మమ వచః పులోమం శకునాదయః,
శృణుతానంతరం సర్వే క్రియతామాశు మాచిరమ్ ౫

సపత్నైర్ఘాతితః క్షుద్రైర్భ్రాతా మే దయితః సుహృత్,
పార్ష్ణిగ్రాహేణ హరిణా సమేనాప్యుపధావనైః ౬

తస్య త్యక్తస్వభావస్య ఘృణేర్మాయావనౌకసః,
భజంతం భజమానస్య బాలస్యేవాస్థిరాత్మనః. ౭

మచ్ఛూలభిన్నగ్రీవస్య భూరిణా రుధిరేణ వై,
రుధిరప్రియం తర్పయిష్యే భ్రాతరం మే గతవ్యథః ౮

తస్మిన్ కూటేఽహితే నష్టే కృత్తమూలే వనస్పతౌ,
విటపా ఇవ శుష్యంతి విష్ణుప్రాణా దివౌకసః ౯

ఏతే సర్వే యూయం ప్రథమం మమ వచః శృణుత, తతః శ్రవణానంతరమేవ మదుక్తమాశు యుష్మాభిః క్రియతాం చిరం విలంబం మా కురుత ౫

కిం తత్రాహ (సపత్నైరితి) సమేన దేవాసురవర్గయోః సమేనాపి ఉపధావనై రనువర్తనైః పార్ష్ణిగ్రాహేణ పృష్ఠపోద్బలకేన దేవానాం సహాయభూతేనేత్యర్థః. హరిణా ప్రయోజ్యకర్త్రా మత్సపత్నైః ప్రయోజకకర్తృభిః క్షుద్రై రల్పబలైర్దేవైః ప్రియః సుహృచ్చ మే భ్రాతా హిరణ్యాక్షో ఘాతితః ౬

తస్య హరేః కథంభూతస్య ఘృణేః సూర్యవత్తేజోమయవిగ్రహస్యాపి మాయావనౌకసః మాయోపాత్తవరాహరూపస్య అత ఏవ త్యక్తః స్వభావో యేన తస్య, దేవతారూపత్యాగాదితి భావః. భజన్తం స్వమనువర్తమానం భజమానస్యానువర్తమానస్య బాలస్యేవాస్థిరాత్మనః అవ్యవస్థితచిత్తస్య ౭

ఏవంభూతస్య హరేర్మమ శూలేన భిన్నా గ్రీవా యస్య తస్య భూరిణా రుధిరేణ రుధిరప్రియం మమ భ్రాతరం గతవ్యథోఽహం యావత్తర్పయిష్యే తావద్యూయం భువం యాతేత్యన్వయః ౮

నను, దేవై స్తద్వధః కారితః అతస్తే కిం న హన్యంతే? తత్రాహ (తస్మిన్నితి) అస్మాకమహితే శత్రౌ కూటే దేవానామాశ్రయే తస్మిన్ విష్ణౌ నష్టే సతి యథా వనస్పతౌ ఛిన్నం మూలం యస్య తస్మిన్ సతి శాఖాః శుష్యంతి, తద్వద్విష్ణురేవ ప్రాణో జీవనహేతుర్యేషాం తే దివౌకసః దేవాః స్వయమేవ నఙ్క్ష్యంతి అతః తన్నాశాయ స పృథగ్యత్నః కార్య ఇతి భావః. ౯

(హిరణ్యకశిపోః స్వభృత్యేభ్యః ప్రజాపీడనార్థమాదేశః)

తావద్యాత భువం యూయం విప్రక్షత్రసమేధితామ్,
సూదయధ్వం తపోయజ్ఞస్వాధ్యాయవ్రతదానినః ౧౦

విష్ణు ర్ద్విజక్రియామూలో యజ్ఞో ధర్మమయః పుమాన్,
దేవర్షిపితృభూతానాం ధర్మస్య చ పరాయణమ్ ౧౧

యత్ర యత్ర ద్విజా గావో వేదా వర్ణాశ్రమాః క్రియాః,
తం తం జనపదం యాత సందీపయత వృశ్చత ౧౨

ఇతి తే భర్తృనిర్దేశ మాదాయ శిరసాఽఽదృతాః,
తథా ప్రజానాం కదనం విదధుః కదనప్రియాః ౧౩

యావత్తర్పయిష్యే తావద్యూయం బ్రహ్మక్షత్రకులాభ్యాం సమేధితాం బ్రహ్మక్షత్రబహులా మిత్యర్థః భువం పృథ్వీం యాత యాత్వా కిం కర్తవ్యమ్? తత్రాహ (సూదయధ్వమితి,) తప ఆదీనాం ద్వంద్వే తతో మత్వర్థీయ ఇనిః తప ఆదిభి ర్యుక్తాన్ సూదయధ్వం ఘాతయత ౧౦

నను తైః కిమపరాద్ధమ్? తత్రాహ (విష్ణురితి) ద్విజానాం క్రియామూలో యో యజ్ఞః స ఏవ ధర్మః తన్మయః తదాకృతిః పుమాన్ విష్ణుః ద్విజక్రియామూల ఇతి భిన్నపదత్వే ద్విజానాం క్రియా స్మార్తీ మూలం యస్య శ్రౌతయజ్ఞరూపధర్మమయశ్చేత్యర్థః పుమాన్ శ్రౌతస్మార్తధర్మశరీరక ఇత్యర్థః తథా దేవర్షిపితృభూతానాం ధర్మః దేవాద్యుద్దేశ్యకో యో ధర్మస్తస్య చ పరాయణం పరమ ఆశ్రయః నిర్వాహకః దేవాద్యుద్దేశ్యకో యో ధర్మస్తదాశ్రయ ఇత్యర్థః ద్విజేషు తత్కర్తృక యజ్ఞాదిధర్మేషు చ వినాశితేషు శరీరవినాశేన విష్ణురపి వినాశితో భవతి, తద్వినాశే చాశ్రయవినాశా దాశ్రితే ధర్మే వినష్టే సతి యజ్ఞధర్మీయచరుపురోడాశాది హవిర్భాగాదిరూపజీవికాయా అభావాద్దేవాదయోఽపి స్వయమేవ వినష్టా భవంతీతి భావః ౧౧

తస్మాద్యత్ర యత్ర దేశే బ్రాహ్మణాదయో వర్తంతే తం తం జనపదం దేశం యాత గచ్ఛత, సందీపయత దహత వృశ్చత లునీత. ౧౨

ఇతీత్థం భర్తు ర్హిరణ్యకశిపో ర్నిర్దేశ మాజ్ఞాం ఆదృతా ఆదరయుక్తాః శిరసా ఆదాయ స్వీకృత్య కదనప్రియాః కదనం భూతద్రోహః తద్దుఃఖం వా తదేవ ప్రియం యేషాం తే దానవా దైతేయాశ్చ ప్రజానాం కదనం చక్రుః ౧౩

పురగ్రామవ్రజోద్యాన క్షేత్రారామాశ్రమాకరాన్,
ఖేటఖర్వటఘోషాంశ్చ దదహుః పత్తనాని చ. ౧౪

కేచిత్ ఖనిత్రై ర్బిభిదుః సేతుప్రాకారగోపురాన్,
ఆజీవ్యా శ్చిచ్ఛిదు ర్వృక్షాన్ కేచిత్ పరశుపాణయః,
ప్రాదహన్ శరణాన్యన్యే ప్రజానాం జ్వలితోల్ముకైః ౧౫

ఏవం విప్రకృతే లోకే దైత్యేంద్రానుచరై ర్ముహుః,
దివం దేవాః పరిత్యజ్య భువి చేరు రలక్షితాః ౧౬

హిరణ్యకశిపు ర్భ్రాతుః సంపరేతస్య దుఃఖితః,
కృత్వా కరోదకాదీని భ్రాతృపుత్రా నసాంత్వయత్ ౧౭

శకునిం శంబరం ధృష్టం భూతసంతాపనం వృకమ్,
కాలనాభం మహానాభం హరిశ్మశ్రు మథోత్కచమ్. ౧౮

కదనక్రియామేవ ప్రపంచయతి (పురేతి) తత్ర పురం హట్టాదిమత్. గ్రామస్తద్రహితః, వ్రజో గవాం వాసః, ఉద్యానం కృత్రిమం వనం, క్షేత్రం వ్రీహ్యాదేః ఆరామః, అకృత్రిమం వనం ఆశ్రమం ఋషీణాం స్థానం ఆకరో రత్నానాం వాసః ఖేటః కర్షకగ్రామః ఖర్వటో గిరిద్రోణ్యాశ్రయో గ్రామః ఘోష ఆభీరాణాం వాసః పత్తనం రాజధానీ ఏతాని కేచిద్దదహుః అగ్నిప్రక్షేపేణ దగ్ధవంతః ౧౪

కేచిత్ ఖనిత్రైః ఖననసాధనైః సేతూన్ ప్రాకారాన్ గోపురాంశ్చ సేత్వాదీంశ్చ బిభిదుః తత్ర సేతవో జలబంధార్థం నిర్మితాస్తటాకాదయః కేచిచ్చ పరశుః పాణౌ యేషాం తే ఆజీవ్యాన్ ఉపజీవ్యాన్ ఫలిన శ్చూతాదివృక్షాంశ్చ చిచ్ఛిదుః, అన్యే చ శరణాన్ గృహాన్ ప్రాదహన్ ప్రదగ్ధవంతః, కేచిచ్చోల్ముకైః సాంగారకాష్ఠైః ప్రజాం జనాన్ జజ్వలుః ౧౫

ఏవం దైత్యేంద్రస్య హిరణ్యకశిపో రనుచరైః ముహుర్ముహుర్లోకే విప్రకృతే ఉపద్రుతే సతి సర్వే దేవాః స్వర్గం పరిత్యజ్య అసురైః రలక్షితా స్తత్ర తత్ర భువిప్రదేశే విచేరు ర్జగ్ముః ౧౬

తతో దుఃఖితో హిరణ్యకశిపుః సంపరేతస్య మృతస్య భ్రాతుః హిరణ్యాక్షస్య కరోదకాదీని ప్రేతోద్దేశేన కరేణ హస్తేన దేయం సలిలం జలం కరోదకం తత్ప్రభృతీని ప్రేతోద్దేశేన కర్తవ్యాని కృత్వా భ్రాతుః హిరణ్యాక్షస్య పుత్రాన్ అసాంత్వయత్ ౧౭

భ్రాతుః పుత్రానుద్దిశతి (శకుని మితి) ౧౮

(హిరణ్యకశిపోః పుత్రశోకాకులాయా దితేః స్వజ్ఞాతీనాం చ సాంత్వనార్థ ముపదేశః)

తన్మాతరం రుషాభానుం దితిం చ జననీం గిరా,
శ్లక్ష్ణయా దేశకాలజ్ఞ ఇద మాహ మహీపతే ౧౯

హిరణ్యకశిపు రువాచ—

అంబాంబ హే వధూః పుత్రా వీరం మార్హథ శోచితుమ్,
రిపో రభిముఖే శ్లాఘ్యః శూరాణాం వధ ఈప్సితః ౨౦

భూతానా మిహ సంవాసః ప్రపాయామివ సువ్రతే,
దైవేనైకత్ర నీతానా మున్నీతానాం స్వకర్మభిః. ౨౧

నిత్య ఆత్మాఽవ్యయః శుద్ధః సర్వగః సర్వవిత్ పరః,

తథా దేశకాలాభిజ్ఞోఽసురేశ్వరో హిరణ్యకశిపుస్తేషాం శకున్యాదీనాం మాతరం రుషద్భానుం స్వమాతరం దితిం చ శ్లక్ష్ణయా మృద్వ్యా నిపుణయా వా గిరా ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ ౧౯

తదేవాహ (అంబాంబేత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి) అంబాంబేతి దితేః సంబోధనమ్, హేవధూరితి భ్రాతృభార్యాయాః, హే పుత్రా ఇతి తత్పుత్రాణామ్, వీరం హిరణ్యాక్షం ప్రతి శోచితుం యూయం నార్హథ, కుతః? యతో రిపోరభిముఖే శూరాణాం వధః శ్లాఘ్యః ప్రశస్తః ఈప్సితః ప్రశస్తత్వేనాభిమత ఇత్యర్థః ౨౦

భవతు నామ తస్య వధః శ్లాఘ్యః తథాప్యస్మాకం తావ ద్బంధు ర్గత ఏవేత్యత్రాహ (భూతానా మితి) ఇహ సంసారే భూతానాం సంవాసః సహావస్థానం ప్రపాయామివ ప్రపిబంత్యస్యామితి ప్రపా పాంథానాం పిపాసూనాం జలాదిపానేన విశ్రాంత్యర్థం ధార్మికై ర్నిర్మితా శాలా, తస్యాం యథా పాంథానాం సహావస్థానమస్థిరం తద్వదిహ భూతానామపీత్యర్థః అస్థిరత్వే హేతుం వదన్ భూతాని విశినష్టి, స్వకర్మభిర్హేతుభిః దైవేన తత్తజ్జీవకర్మానుగుణం ప్రవృత్తేన ఈశ్వరేణేత్యర్థః ఏకత్ర నీతానాం సంయోజితానాం పున రన్యత్రోన్నీతానాం వియోజితానామ్ ౨౧

నను జీవతామేవ సంయోగవియోగౌ ప్రపాదిషు దృష్టౌ, కథం పున రజీవతోఽత్రైవ దగ్ధస్య తత్ర తత్ర సంయోగవియోగౌ? ఇత్యత్రాహ (నిత్య ఇతి) దేహస్యాస్థిరత్వేఽప్యాత్మనః స్థిరత్వాత్ తత్తత్కర్మాయత్తశరీరత్యాగోపాదానాభ్యాం తైస్తైః సంయోగవియోగౌ ఉపపన్నావితి భావః తదేత

ధత్తేఽసావాత్మనో లింగం మాయయా విసృజన్ గుణాన్. ౨౨

యథాంభసా ప్రచలతా తరవోఽపి చలా ఇవ,
చక్షుషా భ్రామ్యమాణేన దృశ్యతే చలతీవ భూః ౨౩

ఏవం గుణై ర్భ్రామ్యమాణే మనస్యవికలః పుమాన్,

దుపపద్యతే, ఆత్మా అనిత్యః తత్ర హేతురవ్యయః వినాశాద్యవస్థారహితః, తత్కుతః? శుద్ధః ప్రకృతిపరిణామానాశ్రయస్వరూపః ప్రకృతిపరిణామో హి ప్రకృతిగతః తత్కుతః పరదేహాద్విలక్షణః తత్కుతః? సర్వవిద్దేహేంద్రియమనఃప్రాణాదీనాం విత్ అజడత్వేన దేహాద్విలక్షణ ఇతి భావః కథమేకదేశస్థః సర్వం వేత్తి? తత్రాహ. సర్వగః స్వధర్మభూతజ్ఞానద్వారా కృత్స్నదేహాదివ్యాపీతి భావః స్వతః ఏవంభూతోఽప్యసావాత్మా మాయయా స్వసంబంధివిచిత్రపుణ్యపాపాత్మకకర్మణా గుణాన్ సత్త్వాదీన్ విసృజన్ కర్మానురూపం క్షోభయ న్నిత్యర్థః ఆత్మనః స్వస్య కర్మఫలభోగార్థమితి శేషః లింగం శరీరం ధత్తే బిభర్తి గుణక్షోభస్య కర్మానుగుణత్వాత్ కర్మణః స్వాత్మనః కర్తృత్వగుణవిసర్గేఽపి కర్తృత్వ ముక్తం గుణాన్ విసృజన్నితి. ఉక్తవిధోప్యనాదిపుణ్యపాపాత్మకకర్మఫలభోగాయ తదనుగుణపరిణామసత్త్వాదిగుణపరిణామాత్మకం దేహం బిభర్తి ఇత్యర్థః తథా చ తస్య తత్ర తత్ర కర్మాయత్తదేహసౌలభ్యాత్ తత్ర్పయుక్తావేకస్యైవ సంయోగవియోగౌ సంభవత ఇతి భావః ౨౨

నను, నాయమాత్మా దేహాద్విలక్షణః కింతు స ఏవ యతో దేవోఽహం మనుష్యోఽహమితి దేహాద్యభేదేన ప్రతీయతే తత్రాహ (యథేతి) దేవోఽహ మిత్యాదిప్రతీతిః భ్రాంతిరూపా న ప్రమితిరూపేతి భావః తదేవోపపాదయతి (యథేతి) యథా ప్రచలతా అంభసా ఉదకేనోపాధినా తరవో వృక్షా అపి చలా ఇవ కంపమానా ఇవ దృశ్యంతే యథా చ భ్రామ్యమాణేన చక్షుషా భూరపి చలతీవ దృశ్యతే యథా తరుభూమ్యాదిచలనప్రతీతిః భ్రాంతిరూపేత్యర్థః ౨౩

ఏవం తథా హే భద్రే! గుణైః సత్త్వాదిగుణపరిణామాత్మకైః దేహేంద్రియాదిభిః సహ మనసి భ్రామ్యమాణే వ్యాపృతవతి, యద్వా, గుణైః శబ్దాదివిషయైః హేతుభిః తదర్థమిత్యర్థః మనసి భ్రామ్యమాణే దేహం విషయీకుర్వతి సతి, పుమాన్ జీవః స్వయ మవికలోఽపి నిరవయవోఽపి దేహాద్భిన్నోఽపీత్యర్థః తత్సామ్యతాం దేహతుల్యతాం యాతి దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిత్యాది దేహరూపేణాత్మానం ప్రత్యేతి ఇత్యర్థః తత్తాం యాతీ త్యనుక్త్వా తత్సామ్యతాం యాతీతి వదతోఽయ మభిప్రాయః, దేవోఽహమిత్యాది దేహాకార మాత్మానం మన్యమానస్యాపి కదాచిద్వ్యతిరేక

(హిరణ్యకశిపోః పుత్రశోకాకులాయా దితేః స్వజ్ఞాతీనాం చ సాంత్వనార్థ ముపదేశః)

యాతి తత్సామ్యతాం భద్రే హ్యలింగో లింగవానివ ౨౪

ఏష ఆత్మవిపర్యాసో హ్యలింగే లింగభావనా.
ఏష ప్రియాప్రియై ర్యోగో వియోగః కర్మసంసృతిః. ౨౫

సంభవశ్చ వినాశశ్చ శోకశ్చ వివిధః స్మృతః.
అవివేకశ్చ చింతా చ వివేకాస్మృతిరేవ చ. ౨౬

ప్రతిపత్తిర ప్త్యేవేతి. తదేవ విశదయతి (అలింగో లింగవానివేతి.) లింగా చ్ఛరీరాదన్యః అలింగః ఆత్మా లింగవానివాత్మానం ప్రత్యేతి. మమేదం శరీర మిత్యేవంరూపేణ లింగప్రతిసంబంధీవాత్మానం ప్రత్యేతీత్యర్థః. మమేదం శరీరమితి శరీరాద్యతిరిక్తత్వేనాత్మనః ప్రతీతావపి దేహాత్మభ్రాంతిమతాం తత్ప్రతీతే రస్ఫుటత్వద్యోతనాయ లింగవానివేతీవశబ్దః ప్రయుక్తః అయం భావః. యద్యాత్మనో దేహాకారత్వేన ప్రతీతిః ప్రమితిరూపా స్యాత్తర్హి తద్భిన్నత్వేన ప్రతీతిర్భ్రాంతిరూపా స్యాత్. తచ్చా యుక్తం శరీరప్రతిభాసదశాయాం తదప్రతీతిదశాయాం చ సుషుప్త్యాదా వహమర్థస్య ఆత్మనోఽను వృత్తత్వేన ప్రతీయమానత్వాదితి ౨౪

ఏవం దేహా ద్విలక్షణస్య నిత్యస్యాత్మనః కర్మపరిపాకానుగుణసత్త్వాదిగుణపరిణామరూప దేహసంబంధః తదనుధ్యాననిమిత్తః తదభిన్నత్వప్రత్యయశ్చ భ్రమరూప ఇత్యుక్తమ్. అథ యథా దేహసంబంధ స్తదనుధ్యాననిమిత్తః తద్భేదభ్రమశ్చ యథా కర్మమూలకః ఏవం సుఖదుఃఖాదికమపి సర్వం కర్మమూలకమేవేత్యాహ (ఏష ఇతి) అలింగే లింగాదన్యస్మిన్ శరీరాద్భిన్నే ఆత్మని లింగభావనా దేహత్వేనానుధ్యానం దేవోఽహమిత్యాది దెహాభేదప్రతీతి రిత్యేష ఆత్మనో విపర్యయః అన్యథా ప్రతీతిః కర్మసంసృతిః కర్మకృతసంసారో భవతీత్యర్థః. ఏవం ప్రియాప్రియై రిష్టానిష్టవస్తుభిర్యోగో వియోగశ్చ సుఖదుఃఖస్వరూప ఇత్యర్థః ౨౫

సంభవః ఉత్పత్తిః వినాశో మరణం నానావిధః శోకః అవివేకః చిదచిదీశ్వరయాథాత్మ్యా వివేచనం చింతా విషయానుధ్యానం వివేకస్యాస్మృతిః క్వచిదాప్తోపదేశాదినా జాతస్యాపి వివేకస్యాను సంధానం చేత్యేష సర్వోఽపి కర్మసంసృతిరేవ కర్మకృతసంసారరూప ఏవ స్మృతః ౨౬

అత్రాప్యుదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్,
యమస్య ప్రేతబంధూనాం సంవాదం తం నిబోధత ౨౭

ఉశీనరే ష్వభూద్రాజా సుయజ్ఞ ఇతి విశ్రుతః,
సపత్నై ర్నిహతో యుద్ధే జ్ఞాతయ స్త ముపాసత. ౨౮

విశీర్ణరత్నకవచం విభ్రష్టాభరణస్రజమ్,
శరనిర్భిన్నహృదయం శయాన మసృగావిలమ్. ౨౯

ప్రకీర్ణకేశం ధ్వస్తాక్షం రభసా దష్టదచ్ఛదమ్,
రజఃకుంఠముఖాంభోజం ఛిన్నాయుధభుజం మృధే. ౩౦

ఉశీనరేంద్రం విధినా తథా కృతం పతిం మహిష్యః ప్రసమీక్ష్య దుఃఖితాః,

---

అత్ర శోకనిమిత్తమంతరేణాపి యః శోకః స వ్యర్థ ఏవేత్యస్మిన్నర్థే ఇతిహాసమప్యుదాహరంతి తత్త్వవిదః. ఇతిహాసం విశినష్టి-పురాతనం నత్వాధునికకపోలపరికల్పితం యమస్య ప్రేతబంధూనాం చ సంవాదరూపం త మితిహాసం నిబోధత శృణుత ౨౭

ఇతిహాసమేవాహ (ఉశీనరేష్విత్యాదినా) ఉశీనరేషు దేశేషు సుయజ్ఞ ఇతి ప్రసిద్ధః కశ్చిద్రాజా బభూవ, స చ సపత్నైః శత్రుభి ర్యుద్ధే నిహతః తం నిహతం జ్ఞాతయః సపిండా ఉపాసత పరివృత్యోపవివిశుః. ౨౮

కథంభూతం? విశీర్ణం రత్నమయం కవచం యస్య విభ్రష్టాన్యాభరణాని స్రక్చ యస్మాచ్ఛరై ర్నితరాం భిన్నం హృదయం యస్య అసృజా రుధిరేణ ఆవిలం వ్యాప్తమ్ ౨౯

ప్రకీర్ణాః కేశాః యస్య స్తద్ధే నిశ్చలే అక్షిణీ యస్య సంరంభేణ క్షోభేణ దష్టో దచ్ఛదః దంతచ్ఛదః ఓష్ఠో యేన రజసా కుంఠ మావృతం ముఖాంభోజం యస్య మృధే యుద్ధే ఛిన్న మాయుధం భుజశ్చ యస్య తమ్ ౩౦

విధినా దైవేనైవ కృత ముక్తదశాం ప్రాపితం ఉశీనరేంద్రం పతిం భర్తారం ప్రసమీక్ష్య తత్పత్న్యః అతీవ దుఃఖితాః హా నాథ! వయం హతాః స్మేతి వదంత్యః కరైః పాణిభిః భృశం నితరా

తత్ర హ ప్రేతబంధూనాం ఆశ్రుత్య పరిదేవితమ్,
ఆహ తాన్ బాలకో భూత్వా యమః స్వయ ముపాగతః ౩౬

యమ ఉవాచ—

అహో అమీషాం వయసాధికానాం విపశ్యతాం లోకవిధిం విమోహః,
యత్రాగత స్తత్ర గతం మనుష్యం స్వయిం సధర్మా అపి శోచంత్యపార్థమ్ ౩౭

అహో వయం ధన్యతమా యదత్ర త్యక్తాః పితృభ్యాం న విచింతయామః,
అభక్ష్యమాణా అబలా వృకాదిభిః స రక్షితా రక్షతి యో హి గర్భే ౩౮

య ఇచ్ఛయేశః సృజతీదమవ్యయో య ఏవ రక్షత్యవలుంపతే చ యః,

ప్రేతస్య మృతస్య యే బంధవ స్తేషాం పరిదేవితం రోదన మాశ్రుత్య స్వపుర్యామేవ శ్రుత్వా భగవాన్ యమః స్వయమేవ బాలకో భూత్వా తత్రాక్రందనస్థానే సముపాగత స్తానాహ, హే త్యాశ్చర్యే ౩౬

తదేవాహ (అహో ఇత్యాదినా) అహో ఇత్యాశ్చర్యే. కిం తత్ యద్వయసా మత్తః అధికానా మపి లోకవిధిం జన్మమరణాదిలోకపరిపాటీం పశ్యతా మ ప్యమీషాం ప్రేతబంధూనాం విశిష్టో మోహ ఇత్యేతత్, విమోహమేవాహ-యత్ర భువి సంభవః ఉత్పత్తిః తత్రైవ గతం పున స్తత్రైవ లీనం మనుష్యం ప్రతి స్వయం సధర్మాః మృతేన తుల్యం జన్మమరణాదిభాజోఽపి అపార్థం ముధా శోచంతి ౩౭

న్యూనవయస్కా అపి వయ మేవాహో ధన్యాః శ్రేష్ఠాః కుతః? యతః పితృభ్యాం మాతా పితృభ్యాం త్యక్తా అపి వయం న విచింతయామః చింతాం న కుర్మః అబలా దుర్బలా అపి బాలా అపీతి వా వృకాదిభి రభక్ష్యమాణా వయం తత్ర హేతుః యో హి గర్భే రక్షతి జన్మనః పశ్చాదపి స ఏవ హి ఈశ్వరో రక్షితా రక్షిష్యతి ౩౮

కోఽసౌ రక్షితా? తత్రాహ (య ఇతి) య ఈశ్వరః స్వేచ్ఛయైవ న తు కర్మణా ఇదం కృత్స్నం జగత్ సృజతి తర్హి సోఽప్యస్మదాదివత్ కిం జన్మమరణాదిభాక్? నేత్యాహ-అవ్యయః అపక్షయాదివికారరహితః కర్మాయత్తప్రాకృతదేహరహిత ఇత్యర్థః, యశ్చ స్వేన సృష్టం జగద్రక్షతి యశ్చ స్వేన రక్షితం జగత్ పున రవలుంపతే సంహరతి తర్హ్యేవంవిధ ఈశ్వరః కర్మవశ్య ఇవేత్థం

(హిరణ్యకశిపోః పుత్రశోకాకులాయా దితేః స్వజ్ఞాతీనాం చ సాంత్వనార్థ ముపదేశః)

తస్యాబలాః క్రీడనమాహు రీశితు శ్చరాచరం నిగ్రహసంగ్రహే ప్రభుః ౩౯

పథి చ్యుతం తిష్ఠతి దిష్టరక్షితం గృహే స్థితం తద్విహతం వినశ్యతి,
జీవత్యనాథోఽపి తదీక్షితో వనే గృహేఽపి గుప్తోఽస్య హతో న జీవతి. ౪౦

భూతాని తైస్తై ర్నిజయోనికర్మభి ర్భవంతి కాలే న భవంతి సర్వశః,
న తత్ర హాత్మా ప్రకృతావపి స్థిత స్తస్యా గుణై రన్యతమో నిబధ్యతే ౪౧

కిమర్థం కరోతి? తత్రాహ-హే అబలాః ! తస్యైవం జగదుత్పత్త్యాదికర్తు రీశితురీశ్వరస్యాంతరాత్మతయా వస్థితస్య చరాచరాత్మకమిదం జగత్ క్రీడనం క్రీడాపరికరం జగద్వ్యాపార స్తస్య క్రీడారూప ఇతి భావః అత ఏవ నిగ్రహసంగ్రహయోః నిగ్రహానుగ్రహయోః ప్రభుః సమర్థః ౩౯

ప్రభుత్వమేవాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దర్శయతి (పథీతి) యథా పథి చ్యుతం విస్రస్తమపి దిష్టేన దైవేన ఈశ్వరేణ రక్షిత మనుగృహీతం సత్ తిష్ఠతి పునర్లబ్ధం భవతీత్యర్థః. గృహే స్థితమపి తేన దిష్టేన విహతం సద్వినశ్యతి ఏవమరణ్యే అనాథః రక్షకాంతరరహితోఽపి తేన దిష్టేన ఈక్షితో జీవతి తత్సంకల్పేన జీవతి. గృహే గుప్తోఽప్యస్య హతో అనేనోపేక్షితో న జీవతి కింతు వినశ్యత్యేవ ౪౦

కిం తర్హ్యయ మీశ్వరోఽపి విషమః? నేత్యాహ (భూతానీతి) సర్వాణి భూతాని దేవమనుష్యాదీని తైస్తైర్నిజయోనికర్మభిః స్వస్వజాతిప్రాప్తినిమిత్తకర్మభిః కాలే నిజయోనికర్మపరిపాకకాలే భవంతి పునస్తత్కర్మక్షయేన భవంతి దేవమనుష్యాదిభూతానాం భావాభావౌ తత్తత్కర్మానుగుణ ప్రవృత్తేశ్వరాయత్తౌ ఇతి న తస్య వైషమ్యమితి భావః నను, మాస్తు వైషమ్యం తస్యాపి త్వంతరాత్మతయాఽవస్థితః స్వానర్థరూపం సంసారం స్వయమేవాపాదయన్ కిం అయమజ్ఞః? నేత్యాహ (నేతి) తత్ర ప్రకృతౌ దేవాదిశరీరే జీవాంతరాత్మతయా స్థితోఽప్యాత్మా పరమాత్మా న బధ్యతే న సంసరతీత్యర్థః హేతి విస్మయే దేహే స్థితస్యాప్యేకస్య న బంధః అన్యతరస్య తు బంధః ఇతి విస్మయః. ఇతరస్య బంధమేవాహ తస్యాః ప్రకృతే ర్గుణైః దేవోఽహం స్థూలోఽహ మిత్యాదిరూపప్రతీతివిషయైః దేహగతదేవత్వమనుష్యత్వాదిభిః దేహాత్మభ్రమాదిభి రిత్యర్థః. అన్యతమో దేహేంద్రియాదీనా మన్యతమో జీవః ఇహ పరమాత్మనోఽపీతి చ బోధ్యమ్. నిబధ్యతే నిబద్ధో భవతి సంసరతీత్యర్థః యద్వా గుణైః శబ్దాదిభి ర్విషయై ర్హేతుభి స్తద్భోగహేతుభూతేషు వస్తుషు నిబధ్యత ఇత్యర్థః తద్భోగ ఏవ హి తస్య సంసృతౌ కారణమితి భావః తథా చ శ్రుతిః "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి" ఇతి ౪౧

ఇదం శరీరం పురుషస్య మోహజం యథా పృథగ్భౌతిక మీయతే గృహమ్,
యథౌదకైః పార్థివతైజసై ర్జనః కాలేన జాతో వికృతో వినశ్యతి ౪౨

యథానలో దారుషు భిన్న ఈయతే యథానిలో దేహగతః పృథక్ స్థితః,
యథా నభః సర్వగతం న సజ్జతే తథా పుమాన్ సర్వగుణాశ్రయః పరః. ౪౩

సుయజ్ఞో నన్వయం శేతే మూఢా య మనుశోచథ,

ఏవం సర్వభూతానా ముత్పత్తిలయాదేః తత్తత్కర్మానుగుణప్రవృత్తేశ్వరాయత్తత్వా న్న శోకః కార్య ఇత్యభిధాయేదానీం దేహస్య వినాశస్వభావత్వా దాత్మనస్తు తద్విపరీతరూపత్వా దుభావపి న శోకవిషయావితి వక్తుం తావ ద్దేహాత్మనోః పరస్పరవైలక్షణ్య మాహ (ఇద మితి ద్వాభ్యామ్.) ఇదం పరిదృశ్యమానం రాజాదిశరీరం పురుషస్య జీవస్య మోహజ మవిద్యాసంచితకర్మకృతం పురుషస్య మోహజం ఇదం శరీరమ్ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన దేహాత్మనోః పరస్పరభేదో దర్శితః తత్ర దేహస్యా నాత్మత్వం దృష్టాంతే నాహ-యథా గృహం గృహిణః పృథక్ భిన్నం తథా భౌతికం భూతసంఘాత పరిణామ మిదం శరీరమపి పృథక్ శరీరిణో భిన్న మీయతే అవనమ్యత ఇత్యర్థః యథా గృహస్య గృహిస్వరూపత్వ మత్యంతాసంభావితం తద్వత్ దేహస్య దేహిస్వరూపత్వమితి దృష్టాంతాభిప్రాయః ఏవం గృహదృష్టాంతేన జీవాద్దేహస్య భేద ఉక్తస్తేనైవ దృష్టాంతేన దేహస్య వినాశిస్వభావత్వం చాహ-తథేతి యథా మృత్కాష్ఠాదిపికారాత్మకం గృహం కాలేన వినశ్యతి తథా ఔదకైః పార్థివైః తైజసై శ్చేదం వాయవీయ కాశీయయో రప్యుపలక్షణమ్ ఉదకాదీనామంశైః కాలేన తత్తద్దేవాదిజాతిప్రాప్తినిమిత్త కర్మఫలపరిపాకకాలేనేత్యర్థః జాతో జనో దేహః జన్మనః పశ్చాదపి వికృతః బాల్యయౌవనస్థవిరత్వాదిభిః అవస్థాభి ర్వికారం ప్రాప్తః పునః స్వారంభకకర్మవినాశకాలే వినశ్యతి ౪౨

అథాత్మనో దేహాద్భేదం సదృష్టాంతమాహ (యథేతి) యథా అనలోఽగ్ని ర్దారుషు స్థితో భిన్న ఈయతే దారుగతహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వకుటిలత్వాదిధర్మరహిత స్తేభ్యో భిన్న ఏవ దృశ్యతే యథా చ దేహగతోఽప్యనిల స్తతః పృథగేవ దృశ్యతే యథా నభః సర్వత్రవ్యాప్తమపి న సజ్జతే సర్వగతధర్మై ర్న సంబధ్నాతి తథా సర్వగుణాశ్రయః సత్త్వాదిసర్వగుణపరిణామరూపదేహేంద్రియాశ్రయోఽపి పుమాన్ జీవః పరః గుణేభ్యః దేహా ద్భిన్నః దేహగతజన్మమరణాదిభి రవికృతః తస్మాద్విలక్షణత్వే నావతిష్ఠత ఇత్యర్థః అవిభాగే నావస్థితస్యాపి తద్గతధర్మాస్పర్శే ఆద్యం నిదర్శనం విజాతీయస్యాపి సహావస్థానే ద్వితీయం తృతీయం తు తదవస్థానేఽపి పుంస స్తద్గతధర్మాస్పర్శ ఇతి భేదః ౪౩

ఏవం దేహాత్మనోః పరస్పరవిలక్షణస్వరూపయో రభిహితయో రప్యతిప దేహాత్మభ్రాంత్యాఽ నుశోచతాం శోక మపనేతుం కః శోకవిస్మయభయ ఇత్యాశంక్య ప్రతిక్షిపతి (సుయజ్ఞ ఇతి)

(హిరణ్యకశిపోః పుత్రశోకాకులాయా దితేః స్వజ్ఞాతీనాం చ సాంత్వనార్థ ముపదేశః)

యః శ్రోతా యోఽనువక్తేహ స న దృశ్యేత కర్హిచిత్ ४४

న శ్రోతా నానువక్తాయం ముఖ్యోఽప్యత్ర మహానసుః,
యస్త్విహేంద్రియవానాత్మా స చాన్యః ప్రాణదేహయోః. ४५

భూతేంద్రియమనోలింగాన్ దేహానుచ్చావచాన్ విభుః,
భజత్యుత్సృజతి హ్యన్యస్తచ్చాపి స్వేన తేజసా ४६

యావ ల్లింగాన్వితో హ్యాత్మా తావత్కర్మనిబంధనమ్,

హే మూఢ! భవత్పక్షే య మనుశోచథ సోఽయం సుయజ్ఞః శేతే యుష్మాభిః శోచ్యః సుయజ్ఞః శేతే విద్యత ఏవ కిమర్థం శోక ఇతి భావః నను, భవత్పక్షే శయాన ఏవ హి సుయజ్ఞ ఇతి శంకార్థ స్తత్ప్రతిక్షిపతి (య ఇతి.) యః శ్రోతా భవద్విలాపశ్రవణక్షమో యశ్చానువక్తా ప్రతివచనక్షమశ్చ స ఇహ కర్హిచిదపి చిరం మనుష్యం నిరీక్షమాణోఽపి న దృశ్యతే శయానో దేహ ఏవ సుయజ్ఞశ్చే ద్భవద్విలపితం కిమితి న శృణోతి న ప్రతివక్తీత్యర్థః ४४

ముఖ్యః ప్రాణోఽపి శ్రవణప్రతివచనక్షమో న స్యాత్ కిం పునర్దేహో న క్షమ ఇత్యాహ (నేతి) ముఖ్యోఽప్యసుః ప్రాణో వా న శ్రోతా న భవద్విలపితస్య శ్రోతా నాప్యనువక్తా కిం పునర్దేహ ఇత్యర్థః నను, శ్రోతారం ప్రతివక్తారం ప్రత్యేవానుశోచామ ఇత్యత్రాహ-యస్త్వితి యస్త్వింద్రియవాన్ శ్రవణప్రతివచనాదిసాధనశ్రోత్రవాగాదీంద్రియయుక్తః స త్వాత్మా ఇహ శరీరే ప్రాణదేహాభ్యా మన్య ఏవాసీత్ న తు తత్ తేభ్యో దేహేభ్య అన్య ఏవ సన్నిత్యర్థః ४५

స్వేన తేజసా జ్ఞానే నోపలక్షితో భూతైః పృథివ్యాదిభి రింద్రియైః జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియైః మనసా చ లింగ్యంతే లక్ష్యంతే ఇతి తథా తాన్ ఉచ్చావచాన్ ఉత్కృష్టాపకృష్టాన్ దేహాన్ భజతి బిభర్తి ఉత్సృజతి త్యజతి చ అపి హీత్యనుభవం ప్రమాణయతి ఇంద్రియవానాత్మా దేహత్యాగత దుపాదానశీలః శయాన మిమం దేహం త్యక్త్వా గత ఇతి సోఽపి ఇదానీం న శోచ్యత ఇతి భావః ४६

నన్వస్మాక ముపభోగ్య మిమం దేహ మంతరేణాపి హేతుం త్యక్త్వా గత ఇత్యనుశోచామ స్తత్రాహ (తావదితి) యావన్నిబంధనం దేహసంబంధకారణం కర్మ పుణ్యాపుణ్యాత్మకం కర్మ వర్తతే

తతో విపర్యయః క్లేశో మాయాయోగోఽనువర్తతే. ౪౭

వితథాభినివేశోఽయం యద్గుణేష్వర్థదృగ్వచః,
యథా మనోరథః స్వప్నః సర్వమైంద్రియకం మృషా. ౪౮

అథ నిత్యమనిత్యం వా నేహ శోచంతి తద్విదః,

తావల్లింగాన్వితః దేహేనాన్వితో భవతి ఆత్మా తత ఏవ దేహాన్వయాదేవ హేతో ర్విపర్యయో దేహాత్మభ్రాంతిః తతః క్లేశః ఇత్యేవంరూపో మాయాయోగః ప్రకృతసంబంధరూపసంసృతి రనువర్తతే. అయం భావః, సతి దేహసంబంధనిమిత్తే కర్మణి దేహేనాన్వయః, తస్మింశ్చ సతి మమాయం పతి రహమస్య భార్యా ఇత్యాద్యాత్మకో దేహాత్మభ్రమః తస్మింశ్చ సతి క్లేశః తత్ర నిదానస్య కర్మణ ఏవ నివృత్త్యా న్నాప్యాత్మనః పునః శయానదేహసంబంధస్యైవాభావాత్ నిర్హేతుకో వ్యర్థశ్చ శోకః దేహసంబంధావహకర్మనివృత్తిరేవ చ దేహోత్సర్గే హేతురితి ౪౭

దేహస్యోపభోగ్యత్వం ప్రతిక్షిపతి (వితథేతి,) అయ మభినివేశోఽభిమానో వితథో వ్యర్థః, దేహాదే రపురుషార్థరూపత్వాదితి భావః కోఽసావభినివేశః? యద్గుణేషు సత్త్వాదిగుణపరిణామాత్మకేషు దేహాదిషు తదుపభోగ్యేషు శబ్దాదిషు చార్థదృగ్వచః ప్రయోజనత్వదర్శనవచనే ఇత్యేషః దేహాదిషూపభోగ్యత్వజ్ఞానం తద్వ్యవహారశ్చే త్యభిమానో వ్యర్థః, వై తథ్యమేవ దృష్టాంతముఖేన విశదయతి (యథేతి) యథా మనోరథరూపః స్వప్నద్రష్టృ కర్మానుగుణమనోవృత్తిరూపః సంకల్పవికల్పాత్మక స్వప్నానుగుణతయేశ్వరసృష్టపదార్థః మృషా అనిత్యః స్వప్నకాలమాత్రావస్థాయీ తథా సర్వమైంద్రియక బాహ్యేంద్రియవిషయః శబ్దాదిక మపి మృషా అనిత్యః అనిత్యత్వా దపురుషార్థః స్వప్నద్రష్టృ కానుభావ్యతత్కాలమాత్రావస్థాయి పదార్థసృష్టినిమిత్తకర్మానుగుణ మీశ్వరసృష్టం స్వాప్నం పదార్థం ప్రతీవ జాగ్రదవస్థానుభావ్య సర్వేంద్రియగమ్యభోగ్యభోక్తృదృష్టసమానకాలికపదార్థం ప్రత్యుపభోగ్యత్వా ద్యభిమానో వ్యర్థః అనిత్యత్వే నాపురుషార్థరూపత్వాదితి భావః మృషాశబ్దస్య అనిత్యత్వవాచిత్వమ్ "అథ నిత్యమనిత్యం చ" ఇత్యనంతరగ్రంథాదవగమ్యతే "అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞై రభ్యుపగమ్యతే" ఇతి పరాశరోక్తేశ్చ, పరమార్థనాశ్యాదిశబ్దానా మనాశిపరత్వ మవగమ్యతే ౪౮

ఏవం దేహాత్మనో రుభయోరపి శోకావిషయత్వ ముక్తం సహేతుక ముపసంహరతి (అథేతి) అథ హే అబలాః! నిత్యమాత్మానం అనిత్యం దేహం ప్రత్యపి తద్విదః దేహాత్మయాథాత్మ్యవిదో న శోచంతి కుతః? ఇతిశబ్దో హేత్వర్థకః యస్మాత్ స్వభావః వస్తునః స్వాభావికో ధర్మః, శోచతామపి

(హిరణ్యకశిపోః పుత్రశోకాకులాయా దితేః స్వజ్ఞాతీనాం చ సాంత్వనార్థ ముపదేశః)

నాన్యథా శక్యతే కర్తుం స్వభావః శోచతా మితి. ౪౯

లుబ్ధకో విపినే కశ్చిత్ పక్షిణాం నిర్మితోఽన్తకః,
వితత్య జాలం విదధే తత్ర తత్ర ప్రలోభయన్. ౫౦

కులింగమిథునం తత్ర విచరత్ సమదృశ్యత,
తయోః కులింగీ సహసా లుబ్ధకేన ప్రలోభితా ౫౧

సాఽసజ్జత సిచస్తంత్యాం మహిషీ కాలయంత్రితా,
కులింగ స్తాం తథాపన్నాం నిరీక్ష్య భృశదుఃఖితః,
స్నేహాదకల్పః కృపణః కృపణాం పర్యదేవయత్ ౫౨

శోచద్భి రప్యన్యథా కర్తుం న శక్యతే న హ్యాత్మనః స్వాభావికం నిత్యత్వ మపనీయానిత్యత్వం కేనచిచ్ఛోకాద్యుపాయేనాపాదయితుం శక్యం న వా దేహస్యానిత్యత్వ మపనుద్య నిత్యత్వమ్, న హి వహ్నే రౌష్ణ్యాపనయేన శైత్యమాపాదయితుం శక్యమితి భావః ౪౯

యదుక్తం "స్వయం సధర్మా అపి శోచంతి" ఇతి తత్ర దృష్టాంతతయేతిహాసం ప్రస్తౌతి (లుబ్ధక ఇతి) కశ్చిల్లుబ్ధకో వ్యాధః పక్షిణామంతకః మృత్యుః నిర్మితః ఈశ్వరేణ మృత్యుత్వేన నిర్మితః అత ఏవ స తత్ర తత్ర జాలం వితత్య పక్షిణాం ప్రలోభనం వంచకం విదధే కృతవాన్ ౫౦

ఏవం లుబ్ధకే ప్రలోభయతి సతి తత్ర సమీపే కులింగయోః పక్షిణోర్మిథునం ద్వంద్వం సంచరత్ సత్ లుబ్ధకే నాదృశ్యత తయోః స్త్రీపుంసయోర్మధ్యే కులింగీ స్త్రీ సహసా వంచనోపాయేన లుబ్ధకేన ప్రలోభితా బభూవ ౫౧

సా మహిషీ కులింగభార్యా కాలవశా సతీ సిచస్తంత్యాం జాలసూత్రే అసజ్జత లగ్నా బభూవ అథ తతస్తాం ఆపన్నాం ఆపదం ప్రాప్తాం దీనాం కర్మానుగుణేన కాలేన యంత్రితాం సిచస్తంత్యా మాసంజితాం మహిషీం భార్యాం కులింగీం వీక్ష్య కులింగః పుమాన్ స్నేహా దతీవ దుఃఖితోఽకల్పో విమోచనేఽదక్షో అత ఏవ కేవలం స్వయ మప్యాతురః దీనః సన్ కృపణం దీనం యథా తథా పర్యదేవయత్ పరితప్తో బభూవ ౫౨

అహో అకరుణో దేవః స్త్రియాఽఽకరుణయా విభుః,
కృపణం మానుశోచంత్యా దీనయా కిం కరిష్యతి ౫౩

కామం నయతు మాం దేవః కిమర్ధేనాత్మనో హి మే,
దీనేన జీవతా దుఃఖ మనేన విధురాయుషా. ౫౪

కథం త్వజాతపక్షాం స్తాన్ మాతృహీనాన్ బిభర్మ్యహమ్,
మందభాగ్యాః ప్రతీక్షంతే నీడే మే మాతరం ప్రజాః ౫౫

ఏవం కులింగం విలపంత మారాత్ ప్రియావియోగాతుర మశ్రుకంఠమ్,
స ఏవ తం శాకునికః శరేణ వివ్యాధ కాలప్రహితో విలీనః ౫౬

తదేవాహ (అహో ఇతి త్రిభిః) అహో దేవో విధాతాఽకరుణో నిర్ఘృణః, అకరుణత్వ మేవావిష్కరోతి - స్త్రియాఽఽకరుణయేతి ఛేదః ఆకరుణయా సర్వతోఽనుకంపయా స్త్రియా మమ భార్యయా నితరాం కృపణం దీనం మాం ప్రత్యనుశోచంత్యా దీనయా కులింగ్యా విభుర్దేవః కిం కరిష్యతి న కిమపి తస్య ప్రయోజనమ్, కింతు మయ్యకారుణ్యేన మాం వియోజ్య ప్రియం నీతవాన్ ఇతి భావః. ౫౩

యతో మయ్యకరుణో దేవ స్తతో మామపి కామం యథేష్టం నయతు ఆత్మనోఽర్ధేన మమ కిం ప్రయోజనమ్, ఏతస్మిన్ మయ్యర్ధం భార్యాఖ్యం నష్టం అవశిష్టేనార్ధేన న కిమపి ప్రయోజన మస్తీత్యర్థః అర్ధం వినష్టి, దీనేన కృపణేన దుఃఖం యథా భవతి తథా జీవతా ప్రాణాన్ ధారయతా విధురాయుషా విధురం భార్యారహిత మాయు ర్యస్య తేన భార్యాశూన్యజీవితయుక్తేనేత్యర్థః అనేనేతి నిస్పృహత్వముక్తం, కార్యోపయోగిత్వాభావాదితి భావః ౫౪

కించ అజాతా పక్షా యేషాం తాన్ మాత్రా హీనాన్ రహితాన్ బాలకాన్ కథమహం బిభర్మి పుష్ణామి కిం చ మే మమ ప్రజాః నీడే మాతరం ప్రతీక్షంతే ౫౫

ఏవం ప్రియాయా వియోగాతురం దుఃఖితమతో విశేషేణ రుదంతం అశ్రుకంఠమశ్రుపూర్ణ కంఠం తం కులింగం స ఏవ శాకునికః శకునీన్ హంతీతి శాకునికః లుబ్ధకః ఆరాత్ సమీపే విలీనః తిరోహిత స్సన్ కాలేన కర్మానుగుణేన ప్రహితః ప్రేరితః శరేణ వివ్యాధ తాడితవాన్ ౫౬

(హిరణ్యకశిపోః పుత్రశోకాతురాయా దితేః స్వజ్ఞాతీనాం చ సాంత్వనార్థ ముపదేశః)

ఏవం యూయ మపశ్యంత్య ఆత్మాపాయ మబుద్ధయః,
నైనం ప్రాప్స్యథ శోచంత్యః పతిం వర్షశతైరపి. ౫౮

హిరణ్యకశిపు రువాచ—

బాల ఏవం ప్రవదతి సర్వే విస్మితచేతసః,
జ్ఞాతయో మేనిరే సర్వ మనిత్యమయథోత్థితమ్ ౫౯

యమ ఏత దుపాఖ్యాయ తత్రైవాంతరధీయత,
జ్ఞాతయోఽపి సుయజ్ఞస్య చక్రు ర్యత్సాంపరాయికమ్ ౬౦

తతః శోచత మా యూయం పరం చాత్మానమేవ చ,
క ఆత్మా కః పరో వాత్ర స్వీయః పారక్య ఏవ వా,

ఏవ మితిహాసం ప్రస్తుత్య ప్రకృతోపయోగిత్వే నోపసంహరతి (ఏవమితి.) ఏవం యథా కులింగ స్తథా యూయమ ప్యాత్మాపాయం స్వమృత్యుం అపశ్యంతః అనాలోచయంత్యోఽత ఏవ అబుద్ధయః వివేకశూన్యాః వర్షశతై రపి శోచంత్యః ఏనం పతిం న ప్రాప్స్యథ. ౫౮

ఏవం ప్రేతబంధుయమసంవాదరూప మితిహాసం ప్రస్తుత్యోపసంహరతి దైత్యః (బాల ఇతి ద్వాభ్యామ్) ఏవం ఇత్థం బాలే ప్రవదతి సతి సర్వే జ్ఞాతయః సుయజ్ఞస్య సపిండాః విస్మితం చేతో యేషాం తే అయథోత్థిత మపురుషార్థత్వేనాప్రతీతం కింతు పురుషార్థత్వేన విపరీతరూపేణ ప్రతీతం సర్వం దేహాదిక మనిత్య మస్థిర మపురుషార్థరూపం మేనిరే ఇతి నిశ్చితవంత ఇత్యర్థః ౫౯

యమ స్త్వేత దుక్త ముపాఖ్యాయ కథయిత్వా తత్రైవాంతర్దధే. తతో జ్ఞాతయః సుయజ్ఞస్య యత్కర్తవ్యం సాంపరాయికం మృతోద్దేశేన కర్తవ్యం కర్మ తత్ చక్రుః ౬౦

ఏవ మితిహాస ముపసంహృత్య తత్ఫలితార్థ ముపదిశ న్నుపసంహరతి (తత ఇతి) యతో దేహాత్మనో రేవం విధః స్వభావః అతః హిరణ్యాక్షాదిరూపం పర మన్య మాత్మానం స్వం ప్రతి వా యూయం మా శోచత, అహో మాం విహాయ స గత స్తం విహాయాహం కథం జీవామీత్యేవం స్వం పరం ప్రతి వా మా శోచతేత్యర్థః స్వః పర ఇత్యభినివేశోఽభిమానో యస్మా త్తేనాజ్ఞానేనావ్య

స్వపరాభినివేశేన వినా జ్ఞానేన దేహినామ్ ౬౦

నారద ఉవాచ—

ఇతి దైత్యపతే ర్వాచం దితి రాకర్ణ్య సస్నుషా,
పుత్రశోకం క్షణా త్త్యక్త్వా త త్త్వే చి త్త మధారయత్ ౬౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, స ప్తమస్కంధే,
దితిశోకాపనయనం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః

జ్ఞానమూలకేన కర్మణా వినా దేహినాం కః పరః కో వా ఆత్మా కశ్చ స్వకీయః పారక్యో వా స్వపర విభాగః స్వీయపరకీయవిభాగశ్చ సర్వోఽప్యనాద్యవిద్యామూలకకర్మాయ త్తదేహసంబంధప్రయు క్త దేహాత్మాభిమానప్రయు క్త ఔపాధిక ఆత్మనస్తు కేనాపి ప్రకారేణ స్వాభావికసంబంధః శోకహేతు ర్న విద్యతే అతో మా శోచతేత్యభిప్రాయః. ౬౦

ఉపరితనం దైత్యస్య వృత్తాంతం వక్తుం తావద్వాక్యముపసంహరన్ దితే రవస్థితిప్రకార మాహ భగవాన్ నారదః (ఇతీతి) ఇతీత్థం దైత్యపతే ర్హిరణ్యకశిపో ర్వాక్య మాకర్ణ్య స్నుషయా పుత్రస్య భార్యయా సహితా దితిః క్షణమాత్రేణ పుత్రశోకం త్యక్త్వా త త్త్వే దేహాత్మయాథాత్మ్యే చి త్త మధారయత్ త త్త్వచింతనపరా బభూవేత్యర్థః ౬౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రపన్నతత్సూ క్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, స ప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ —

హిరణ్యకశిపూ రాజ న్నజేయ మజరామరమ్,
ఆత్మాన మప్రతిద్వంద్వ మేకరాజం వ్యధిత్సత ౧

స తేపే మందరద్రోణ్యాం తపః పరమదారుణమ్,
ఊర్ధ్వబాహు ర్నభోదృష్టిః పాదాంగుష్ఠాశ్రితావనిః. ౨

జటాదీధితిభీ రేజే సంవర్తార్క ఇవాంశుభిః,
తస్మిం స్తప స్తప్యమానే దేవాః స్థానాని భేజిరే ౩

తస్య మూర్ధ్నః సముద్భూతః సధూమోఽగ్ని స్తపోమయః,

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవం తత్త్వోపదేశేన దిత్యాదీనాం శోకం పరిహృతవతో దైత్య స్యోపరితనం వృత్తాంత మాహ భగవా న్నారదః (హిరణ్యకశిపు రిత్యాదినా) హే రాజన్! యుధిష్ఠిర! హిరణ్యకశిపు రాత్మానం వ్యధిత్సత విధాతు మైచ్ఛత్ కథంభూతం? అజేయ మితరై ర్జేతుమశక్యం జరామరణరహితమ్ అప్రతిద్వంద్వం ప్రతిపక్షరహితమ్ ఏకరాజమ్ ఏకః స్వయమేవ రాజా ఇత్యేకరాజ స్త మేవంభూత మాత్మానం సాధయితు మైచ్ఛ దిత్యర్థః యేన సాధనేన స్వయ ముక్తవిధో భవే త్తాదృశం సాధనం కర్తు మైచ్ఛదితి యావత్ ౧

తత్సాధనానుష్ఠానప్రకారమేవ ప్రపంచయతి (స ఇతి) సః దైత్యః మందరగిరే ర్ద్రోణ్యాం అత్యుగ్రం తప స్తేపే కృతవాన్ కథంభూత స్సన్? ఊర్ధ్వౌ బాహూ యస్య నభసి దృష్టిర్యస్య పాదాంగుష్ఠేనాశ్రితాఽవని ర్భూమి ర్యేన ౨

ఏవం తపః కుర్వన్ దైత్యో జటానాం దీధితిభిః కాంతిభి రంశుభిః రశ్మిభిః సాంవర్తకః ప్రళయకాలికః సూర్య ఇవ రేజే రరాజ తస్మిన్ దైత్యే ఏవం తపః కుర్వతి సతి యే దేవాః పూర్వం దైత్యై రలక్షితాః సంతో భువి చేరు స్తే స్థానాని భేజిరే ప్రాపుః ప్రతిపక్షస్యాసురస్య తపఃస్థితత్వాత్

తిర్యగూర్ధ్వ మధోలోకాన్ అతప ద్విష్వగీరితః ౪

చుచుభు ర్నద్యుదన్వంతః సద్వీపాద్రి శ్చచాల భూః,
నిపేతుః సగ్రహా స్తారా జజ్వలుశ్చ దిశో దశ ౫

తేన తప్తా దివం త్యక్త్వా బ్రహ్మలోకం యయుః సురాః,
ధాత్రే విజ్ఞాపయామాసు ర్దేవదేవ జగత్పతే ౬

దైత్యేంద్రతపసా తప్తా దివి స్థాతుం న శక్నుమః,
తస్య చోపశమం భూమన్ విధేహి యది మన్యసే,
లోకా న యావ న్నంక్ష్యంతి బలిహారా స్తవాభిభూః ౭

తస్యాయం కిల సంకల్ప శ్చరతో దుశ్చరం తపః,

ఉపద్రవాభావాత్ స్వస్థానాని భేజిరే ఇతి భావః తస్య దైత్యస్య మూర్ధ్నః సకాశాత్ సముద్భూతః విస్రక్రాంత స్తపోమయః తపస ఆగత స్తపోమయః, తత ఆగత ఇత్యర్థే "మయట్ చ" ఇతి మయట్, తపఃకార్యభూత ఇత్యర్థః ధూమేన సహితోఽగ్నిః ప్రవృద్ధ స్తిర్య గూర్ధ్వ మధశ్చ వర్తతో లోకానతపత్ తతాప. ౩_౪

నద్యః ఉదన్వంతః సముద్రాశ్చ చుక్షుభు ర్ద్వీపై రద్రిభిశ్చ సహితా భూః భూమిః చచాల గ్రహై స్సహితా స్తారాః నక్షత్రాణి నిపేతుః దశ దిశో జజ్వలుశ్చ ౫

తేన తప్తా అగ్నినా తప్తా దేవా దివం స్వర్గం త్యక్త్వా సత్యలోకం యయుః ధాత్రే బ్రహ్మణే విజ్ఞాపయామాసుశ్చ విజ్ఞప్తి మేవాహ - హే దేవదేవ! దేవానా మింద్రాదీనా మపి దేవ! హే జగత్పతే! దైత్యేంద్రస్య తపసా తప్తా వయం దివి ద్యులోకే స్థాతుం న శక్నుమః ౬

హే భూమన్, యది త్వం లోకానాం క్షేమం మన్యసే తర్హి హే అభిభో! సర్వాభిభవక్షమః తవ బలిహారాః హవిర్భాగప్రదాః పూజాకారిణో వా సర్వే లోకాః యావ న్న నంక్ష్యంతి నాశం న యాస్యంతి తావదేవ తతః పూర్వమేవ తస్య దైత్యేంద్రస్య తపోగ్నే రుపశమం వరప్రదాన రూపోపాయేన విధేహి కురు ౭

దైత్యస్య గూఢాభిసంధిం బ్రహ్మణ స్తస్మిన్ ద్వేష ముత్పాదయితుం విజ్ఞాపయంత ఆహుః

(బ్రహ్మణా హిరణ్యకశిపవే వరప్రదానమ్)

శ్రూయతాం కిం న విదిత స్తవాథాపి నివేదితః ౮

సృష్ట్వా చరాచరమిదం తపోయోగసమాధినా,
అధ్యాస్తే సర్వధిష్ణ్యేభ్యః పరమేష్ఠీ నిజాసనమ్ ౯

తదహం వర్ధమానేన తపోయోగసమాధినా,
కాలాత్మనోశ్చ నిత్యత్వాత్ సాధయిష్యే తథాత్మనః ౧౦

అన్యథేదం విధాస్యేఽహ మయథాపూర్వ మోజసా,
కిమన్యైః కాలనిర్ధూతైః కల్పాంతే వైష్ణవాదిభిః. ౧౧

(తస్యేతి) దుశ్చర మన్యైః కర్తు మశక్యం తప శ్చరతః తస్య దైత్యస్యాయం కిల సంకల్పః యద్యపి సర్వజ్ఞస్య తవావిదితం కిన్ను. కిమపి నాస్తి. తథాప్యస్మ న్నివేదితం శ్రూయతాం త్వయేతి శేషః ౮

కోఽసౌ సంకల్ప స్తత్రాహ: (సృష్ట్వేతి) సర్వధిష్ణ్యేభ్యః ఇంద్రాదిస్థానేభ్యః పరమే స్థానే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ బ్రహ్మ తపోయోగే యః సమాధి ర్నిష్ఠా తేన చరాచరాత్మక మిదం సర్వం జగత్ సృష్ట్వా యన్నిజాసనం సర్వోత్కృష్టం సత్యలోక మధ్యాస్తే ౯

తదేవాసన మహ మాత్మనో మమ వర్ధమానేన తపోయోగసమాధినా సాధయిష్యే ఇతి నను బ్రహ్మణా దీర్ఘాయుషా తప స్తప్త్వా తత్ సాధితమ్. అన్యః కథం తత్సాధయేత్? తత్రాహ:, కాలాత్మనోశ్చ నిత్యత్వాదితి యద్యప్యాయు రల్పం తథాపి కాల స్యాత్మనశ్చ నిత్యత్వా ద్బహుభి ర్జన్మభిః సాధయిష్యే ఇత్యభిసంధి రిత్యర్థః ౧౦

అభిసంధ్యంతరమాహ: (అన్యథేతి) తపోబలేనాఽఽమిదం జగదన్యథా అధరోత్తర మయథా పూర్వం దేవాసురాదివ్యత్యయం చ కరిష్యే కల్పాంతైః కల్పావధిభి రత ఏవ కాలేన నిర్ధూతై ర్వినాశ్యై ర్వైష్ణవాదిభిః పదైః వైకుంఠాదిభిః కిం ప్రయోజనం న కిమపీత్యర్థః అనేన "సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధిః సా పార్థ తామసీ" ఇత్యుక్తరీత్యా స్థాయినో వైష్ణవపదస్యాస్థిరత్వం సత్యాదిలోకానాం స్థిరత్వం చాభిసంహితవతో దైత్యస్య కేవలతామసబుద్ధిమత్త్వ మావేదితమ్ ౧౧

ఇతి శుశ్రుమ నిర్బంధం తపః పరమ మాస్థితః,
విధత్స్వానంతరం యుక్తం స్వయం త్రిభువనేశ్వర ౧౨

తవాసనం ద్విజగవాం పారమేష్ఠ్యం జగత్పతే,
భవాయ శ్రేయసే భూత్యై క్షేమాయ విజయాయ చ ౧౩

ఇతి విజ్ఞాపితో దేవై ర్భగవా నాత్మభూ ర్నృప,
పరీతో భృగుదక్షాద్యై ర్యయౌ దైత్యేశ్వరాశ్రమమ్ ౧౪

న దదర్శ ప్రతిచ్ఛన్నం వల్మీకతృణకీచకైః,
పిపీలికాభి రాచీర్ణ మేద స్త్వఙ్మాంసశోణితమ్ ౧౫

తపంతం తపసా లోకాన్ యథాభ్రాపిహితం రవిమ్,
విలక్ష్య విస్మితః ప్రాహ ప్రహసన్ హంసవాహనః ౧౬

ఇతీత్థం త్వత్పదాపహరణే తస్య నిర్బంధమభిసంధిరూపం శుశ్రుమః తదర్థమేవ పరమం తప ఆస్థితః, అతో హే త్రిభువనేశ్వర! అత్ర కర్తుం యద్యుక్తం తదనంతర మాశ్వేవ స్వయమేవ విధత్స్వ కురు. ౧౨

హే జగత్పతే! తవేదం పారమేష్ఠ్యం సర్వోత్కృష్ట మాసనం స్థానం ద్విజానాం గవాం చ భవాద్యర్థం తవ స్థానభ్రంశే ద్విజానాం గవాం చ న భవాదిక మస్తీతి భావః తత్ర భవః, అలబ్ధలాభః క్షేమో లబ్ధపాలనం శ్రేయః ధర్మాదిపురుషార్థః భూతి రైశ్వర్యం విజయః ఉత్కర్షః ౧౩

ఇతీత్థం దేవై ర్విజ్ఞాపితో భగవా నాత్మభూః పరమాత్మనో జాతో బ్రహ్మా భృగ్వాద్యైః పరివృతో దైత్యేశ్వరస్యాశ్రమం ప్రతి యయౌ ౧౪

వల్మీకాదిభిః వల్మీకై స్తృణైః కీచకై ర్వేణుభిశ్చ ప్రతిచ్ఛన్నం తం దైత్యం ప్రథమం హంసవాహనో బ్రహ్మా న దదర్శ పశ్చాత్ కథంచిత్ విలక్ష్య విస్మితః ప్రహసం స్తం ప్రాహేతి ద్వయో రన్వయః, కథంభూతం విలక్ష్య, పిపీలికాభిరాచీర్ణ మాసమంతా ద్భక్షితం మేదశ్చ త్వక్చ మాంసం చ శోణితం చ యస్య ౧౫

తపసా తపోగ్నినా లోకాం స్తపంతం కమివ విలక్ష్యాభ్రైః పిహితం ఛన్నం రవిం యథా సూర్యమివ ౧౬

(బ్రహ్మణా హిరణ్యకశిపవే వరప్రదానమ్)

బ్రహ్మోవాచ—

ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ భద్రం తే తపః సిద్ధోఽసి కాశ్యప,
వరదోఽహ మనుప్రాప్తో వ్రియతా మీప్సితో వరః. ౧౭

అద్రాక్ష మహ మేతత్తే హృత్సారం మహదద్భుతమ్,
దంశభక్షితదేహస్య ప్రాణా హ్యస్థిషు శేరతే ౧౮

నైత త్పూర్వర్షయ శ్చక్రు ర్న కరిష్యంతి చాపరే,
నిరంబు ర్ధారయేత్ ప్రాణాన్ కో వై దివ్యసమాః శతమ్. ౧౯

వ్యవసాయేన తేఽనేన దుష్కరేణ మనస్వినామ్,
తపోనిష్ఠేన భవతా జితోఽహం దితినందన. ౨౦

తత స్త ఆశిషః సర్వా దదామ్యసురపుంగవ,

ఉక్తమేవాహ (ఉత్తిష్ఠేతి) హే కాశ్యప! ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ తే తవ భద్రం కుశల మభీష్టమితి యావత్ భవిష్యతి యత స్త్వం తపస్సిద్ధః తపసా సిద్ధః ఫలపర్యంతతపస్సంపన్నః అత ఏవ చ వరదః త్వదభీష్టదోఽహ మనుప్రాప్తః అత ఈప్సిత ఇష్టోఽర్థో వ్రియతాం యాచ్యతామ్ ౧౭

తే తవైతత్ హృత్సారం ధైర్యం మహదద్భుతమద్రాక్షం దృష్టవానస్మి హి యస్మా ద్దంశై ర్భక్షితో దేహో యస్య తస్య ప్రాణా అస్థిషు శేరతే అస్థీని భక్షయంతీత్యర్థః ౧౮

పూర్వర్షయో భృగ్వాదయోఽపి నైవంవిధః తపశ్చక్రుః అపరే అర్వాచీనా న కరిష్యంతీతి కిం పునర్వక్తవ్యమ్ కోవై పుమాన్ దేవమానేన శతం సమాః వర్షాణి నిరంబు త్యక్తోదకం యథా భవతి తథా ప్రాణాన్ ధారయేత్ న కోఽపీత్యర్థః ౧౯

హే దితినందన! మనస్విభి ర్యోగిభిరపి దుష్కరేణ తేనానేనాధ్యవసాయేనైవ ... వర్జితోఽహం తపోనిష్ఠేన భవతా తు సుతరాం జితః ౨౦

యతోఽహం జిత స్తత స్తే తుభ్యం హే అసురశ్రేష్ఠ! సర్వా ఆశిషః ఇష్టార్థాన్ దదామి

మ_ర్త్యస్య తే అమ_ర్త్యస్య దర్శనం నాఫలం మమ ౨౧

నారద ఉవాచ —

ఇత్యుక్త్వాऽऽదిభవో దేవో భక్షితాంగం పిపీలికైః,
కమండలుజలేనౌక్ష ద్దివ్యేనామోఘరాధసా. ౨౨

స తత్కీచకవల్మీకాత్ సహ ఓజో బలాన్వితః,
సర్వావయవసంపన్నో వజ్రసంహననో యువా,
ఉత్థిత స్తప్తహేమాభో విభావసు రివైధసః ౨౩

స నిరీక్ష్యాంబరే దేవం హంసవాహ మవస్థితమ్,
ననామ శిరసా భూమౌ తద్దర్శనమహోత్సవః ౨౪

ఉత్థాయ ప్రాంజలిః ప్రహ్వ ఈక్షమాణో దృశా విభుమ్,

మ_ర్త్యస్య మరణధర్మవత స్తే తవ అమ_ర్త్యస్య తద్రహితస్య మమ దర్శన మఫలసాధనం న భవతి కింతు సఫలమేవేత్యర్థః ౨౧

ఇతీత్థ ముక్త్వా ఆదిదేవో బ్రహ్మా అమోఘరాధసా అమోఘప్రభావేన దివ్యేన కమండలుజలేన పిపీలికై ర్భక్షిత మంగం యస్య తం దైత్యం ఔక్షత్ ప్రోక్షితవాన్ ౨౨

తతః ప్రోక్షణానంతరం కీచకాచ్ఛన్నవల్మీకాదేధసః కాష్ఠనిచయా ద్విభావసురగ్నిరివ ఉత్థితః వల్మీకం భిత్త్వా బహిర్నిర్గత ఇత్యర్థః కథంభూతః సహసా ప్రాణబలేన ఓజసా ఇంద్రియబలేన దేహబలేన చాన్వితః తథా సర్వై రవయవైః పాణిపాదాదిభిః సంపన్నో యుక్తః వజ్రవత్ సంహనన మంగదార్ఢ్యం యస్య స యువా యౌవనయుక్తశ్చ తప్తస్య హేమ్న ఇవాభా యస్య సః తప్తసువర్ణతుల్య కాంతి రిత్యర్థః ౨౩

ఏవంవిధః ఉత్థాయాంబరే హంసవాహన మవస్థిత మధిష్ఠితం దేవం బ్రహ్మాణం నిరీక్ష్య స దైత్య స్తస్య బ్రహ్మణో దర్శనేన మహానుత్సవః సంతోషో యస్య తాదృశః శిరసా భూమౌ ననామ ౨౪

ఉత్థాయ ప్రాంజలిః బద్ధాంజలిః ప్రహ్వః నమ్రః దృశా చక్షుషా విభుం బ్రహ్మాణం

(బ్రహ్మణా హిరణ్యకశిపవే వరప్రదానమ్)

హర్షాశ్రుపులకోద్భేదో గిరా గద్గదయా ఽగృణాత్ ౨౫

హిరణ్యకశిపు రువాచ—

కల్పాంతే కాలసృష్టేన యోఽన్ధేన తమసాఽఽవృతమ్,
అభివ్యనగ్ జగదిదం స్వయంజ్యోతిః స్వరోచిషా ౨౬

ఆత్మనా త్రివృతా చేదం సృజత్యవతి లుంపతి,
రజః సత్త్వతమోధామ్నే పరాయ మహతే నమః. ౨౭

నమ ఆద్యాయ బీజాయ జ్ఞానవిజ్ఞానమూర్తయే,
ప్రాణేంద్రియమనోబుద్ధివికారై ర్వ్యక్తిమీయుషే ౨౮

త్వమీశిషే జగతస్తస్థుషశ్చ ప్రాణేన ముఖ్యేన పతిః ప్రజానామ్,

నిరీక్షమాణః హర్షేణాశ్రూణి పులకోద్భేదో రోమోద్గమశ్చ యస్య తాదృశః గద్గదయా గిరా అగృణాత్ అస్తౌషీత్ ౨౫

తదేవాహ (కల్పాంత ఇత్యాది నవభిః) తామసత్వాత్ బ్రహ్మాణమేవ సర్వకారణం సర్వేశ్వరం చ మత్వా స్తౌతి యద్వా. పరమేశ్వరధర్మారోపేణ స్తౌతి (కల్పాంత ఇతి) కల్పాంతే దైనం దినకల్పాంతే కాలేన నిమిత్తేన సృష్టేనాంధేన తమసా ఆవృతమిదం జగత్ పునర్యః స్వయంజ్యోతిః స్వప్రకాశరూపః స్వరోచిషా అభివ్యనక్ అభివ్యక్తమకరోత్ తస్మై నమః ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ౨౬

యశ్చ త్రివృతా సృష్ట్యాదిశక్తిత్రయవతా ఆత్మనా స్వేనైవ ఇదం జగత్ సృజతి రక్షతి లుంపతి సంహరతి చ తస్మై రజఆదిగుణత్రయస్య ధామ్నే ఆశ్రయాయ పరాయ సర్వోత్కృష్టాయ మహతే। భూరిగుణాయ తుభ్యం నమః ౨౭

యత ఏవ మత ఏవ ఆద్యాయ బీజాయ కారణకారణాయ జ్ఞానవిజ్ఞానమూర్తయే శాస్త్ర వివేకోత్థజ్ఞానగమ్యమూర్తయే ప్రాణైరింద్రియై రుభయేంద్రియైః మనసా బుద్ధ్యా వికారైః పృథివ్యాది భూతైశ్చ వ్యక్తిం కార్యరూపతాం ఈయుషే ప్రాప్తవతే తుభ్యం నమః ౨౮

ఏవం కార్యకారణరూపేణావస్థితత్వ ముక్తం, అథాంతరాత్మత్వమాహ (త్వమితి) జగతో

చిత్తస్య చిత్తై ర్మన ఇంద్రియాణాం పతి ర్మహాన్ భూతగుణాశయేశః ౨౯

త్వం సప్తతంతూన్ వితనోషి తన్వా త్రయ్యా చాతుర్హోత్రకవిద్యయా చ,
త్వమేవ ఆత్మాఽఽత్మవతా మనాది రనంతపారః కవిరంతరాత్మా ౩౦

త్వమేవ కాలోఽనిమిషో జనానా మాయుర్లవాద్యావయవైః క్షిణోషి.

జంగమస్య తస్థుషః స్థావరస్య చ త్వమేవ ఈశిషే. అంతరాత్మతయా నియమనధారకత్వ మాహ- ప్రాణేన ముఖ్యేన ముఖ్యప్రాణేనోపలక్షిత స్త్వమేవ, ముఖ్యప్రాణనిర్వాహక స్త్వమేవేత్యర్థః అత ఏవ ప్రజాపతిః ప్రజానాం పతిః యత ఏవ మనఃపర్యంతసకలేంద్రియధారకముఖ్యప్రాణనిర్వాహక స్తత ఏవ చిత్తస్య చిత్తై ర్బుద్ధే ర్మనస ఇంద్రియాణాం చ పతిః నిర్వాహకః న కేవలం ఘటాదే ర్భూతలాదివ ద్ధారకః కింతు మహాభూతానాం పృథివ్యాదీనాం గుణానాం శబ్దాదిగుణగ్రాహకాణా మింద్రియాణామాశయ స్యాంతఃకరణస్య చేతోఽంతఃప్రవిశ్య నియంతాఽంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారక ఇత్యర్థః ౨౯

అంతరాత్మత్వమేవ ప్రపంచయతి - సప్తతంతూన్ సప్తవిధాన్ తంతూన్ తన్యంతే విస్తార్యంతే ఇతి తంతవః వైదికాః క్రియాః పశుసోమేష్టిసత్రాహీనహోమేష్టకచిదగ్నిరూపేణ సప్తవిధాంస్తాన్, యద్వా సప్తభి స్తన్యంతే ఇతి తథా తాన్ అధ్వర్యుహోతృప్రస్తోతృప్రతిహర్త్రుద్గాతృబ్రహ్మ యజమానైః సప్తభి ర్వితన్యత ఇతి వా సప్తతంతవః తాన్ సప్త సంస్థా వా వితనోషి అంతరాత్మతయా ప్రవర్తయసి. కయా త్రయ్యా వేదత్రయేణ కథంభూతయా చాతుర్హోత్రకవిద్యయా చతుర్హోత్రాదిసంజ్ఞిక మంత్రవిద్యాయుక్తయా అనేన యజ్ఞాదికర్తృకత్వ మంతరాత్మతయోక్తమ్. అథోపాసనాత్మకజ్ఞాన ప్రవర్తకత్వ మాహ - ఆత్మవతాం ప్రశస్తమనస్కానాం యోగినాం త్వమేక ఏవాత్మా అంతరాత్మతయా యోగప్రవర్తక ఇతి భావః త్వమేవ సత్యాదివాక్యప్రతిపాద్యస్వరూప ఇత్యాహ (అనాదీతి) అనాదిః కాలతః పరిచ్ఛేదరహితః అనంతపారః అంతో దేశతః పరిచ్ఛేదః పారో వస్తుతః పరిచ్ఛేదః తదుభయం యస్య నాస్తి సోఽనంతపారః. అనేనానంతశబ్దార్థ ఉక్తః. కవిః సర్వజ్ఞః అనేన జ్ఞానశబ్దార్థ ఉక్తః. అంతరాత్మా అంతర్వ్యాప్య గతవికారాస్పర్శేన నియంతా త్వమేవ, అనేన సత్యశబ్దార్థ ఉక్తః ౩౦

అథ కాలాంతరాత్మతయా తన్నియంతృత్వ మాహ (త్వమేవేతి) త్వమేవ అనిమిషః కాలః కాలశరీరకః తన్నియంతా అత ఏవ లవాద్యైః కాలావయవై స్త్వమేవ జనానా మాయుర్జీవనం

(బ్రహ్మణా హిరణ్యకశిపవే వరప్రదానమ్)

కూటస్థ ఆత్మా పరమేష్ఠ్యజో మహాంస్త్వం జీవలోకస్య చ జీవ ఆత్మా ౩౧

త్వత్తః పరం నాపరమప్యనేజదేజచ్చ కించిద్వ్యతిరిక్తమస్తి,
విద్యాః కలాస్తే తనవశ్చ సర్వా హిరణ్యగర్భోఽసి బృహత్త్రిపృష్ఠః ౩౨

వ్యక్తం విభో స్థూలమిదం శరీరం యేనేంద్రియప్రాణమనోగుణాంస్త్వమ్,
భుంక్షే స్థితో ధామని పారమేష్ఠ్యే అవ్యక్త ఆత్మా పురుషః పురాణః ౩౩

క్షిణోషి క్షపయసి, త్వమేవ కూటస్థో నిర్వికార ఆత్మా పరమాత్మా పరమేష్ఠీ నిరతిశయస్థానవర్తీ అజః కర్మాయత్తజన్మాదిశూన్యః "మహానజ ఆత్మా" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిసంహితః కృత్స్నస్య జీవలోకస్య జీవః జీవయితా ఆత్మా త్వమేవ "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాత్" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిసంహితః ౩౧

కిం బహునా యత్కించిదేజచ్చరం అనేజత్ స్థావరం చ త్వత్తః పర ముత్కృష్ట మపరం తుల్యం చ నాస్తి తథా వ్యతిరిక్తమత్వదాత్మకం చ నాస్తి, త్వత్తోఽప కృష్టంత్వదాత్మకం చ సర్వం చరాచరం జగదిత్యస్య ఏవ రూపస్య తదాత్మకత్వ ముక్తమ్, అథ నామ్న స్తదాత్మకత్వ మాహ- విద్యాః వేదాః, కలాః ఉపవేదాదయః సర్వాః శబ్దాత్మికాః తే తవ తనవః శరీరభూతాః, హిరణ్యగర్భోఽపి హిరణ్యాత్మకం బ్రహ్మాండం గర్భే యస్య తథాభూతోఽసి "హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే" ఇత్యాద్యక్షరైశ్చ ప్రతిపాద్యస్వరూపోఽసీత్యర్థః స్వగుణేన గుణైశ్చ బృహత్ త్రయాణాం లోకానాం పృష్ఠో బహిర్భూతః పరమవ్యోమనిలయ ఇత్యర్థః ౩౨

[illegible] మక్తం [illegible]స్య తచ్ఛరీరత్వం తస్య సర్వాంతరాత్మత్వం చ తదుపసంహరన్ సమష్టిరూపో [illegible]) హే విభో ! దేవ ! స్థూలం చిదచిదాత్మక మిదం జగత్తవ వ్యక్తం శరీరం స్థూల[illegible] [illegible] తర్హి కిం సూక్ష్మం శరీరమ్? తత్రాహ అవ్యక్తః ప్రాకృతై రింద్రియై రగమ్యః [illegible] జగత్కారణపురుషః ఏవంవిధః త్వం యేన శరీరేణ చతుర్ముఖశరీరేణ పారమేష్ఠ్యే స్థానే స్థితః ఇంద్రియాదీనాం గుణాన్ విషయాన్ శబ్దాదీన్ భుంక్షే, తత్సూక్ష్మమితి శేషః యేన శరీరేణ జీవానాం ఇంద్రియాదీన్ సృష్ట్వా తద్వ్యాపారాన్ లీలారసత్వేన భుంక్షే అనుభవసి తత్సూక్ష్మం శరీరమిత్యర్థః ౩౩

అనంతావ్యక్తరూపేణ యేనేదమఖిలం తతమ్,
చిదచిచ్ఛక్తియుక్తాయ తస్మై భగవతే నమః ౨౪

యది దాస్యస్యభిమతాన్ వరాన్ మే వరదోత్తమ,
భూతేభ్య స్త్వద్విసృష్టేభ్యో మృత్యు ర్మా భూ న్మమ ప్రభో ౨౫

నాంతర్బహి ర్దివానక్త మన్యస్మాదపి చాయుధైః,
న భూమౌ నాంబరే మృత్యు ర్న నరై ర్న మృగైరపి ౨౬

వ్యసుభి ర్వాఽసుమద్భి ర్వా సురాసురమహోరగైః,
అప్రతిద్వంద్వతాం యుద్ధే ఐకపత్యం చ దేహినామ్ ౨౭

అనంతం త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం అతీంద్రియం యత్స్వరూపం తదనంతావ్యక్తరూపం యేనానంతావ్యక్తరూపేణ ఇద మఖిలం జగదంతరాత్మతయా తతం వ్యాప్తం తస్మై చిదచిచ్ఛక్తిభ్యాం కార్యోపయు కాపృథక్సిద్ధస్వవిశేషేణ భూతాభ్యాం చేతనాచేతనాభ్యాం యుక్తాయ తచ్ఛరీరకాయేత్యర్థః. భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యాయ తుభ్యం నమః ౨౪

ఏవం పరమాత్మత్వాభిమానేన తద్ధర్మారోపేణ వా తద్గుణయుక్తత్వేన పరం ఆవేశావతారరూపం బ్రహ్మాణం స్తుత్వాఽథ వరాన్ వృణుతే (యదీతి) హే వరదశ్రేష్ఠ! యది మమాభిమతాన్ వరాన్ దాస్యసి తర్హి తావత్ త్వయా సృష్టేభ్యో భూతేభ్యః సకాశాన్మమ మృత్యు ర్మరణం మా భూత్ ఏవ మనుగృహాణేత్యర్థః విష్ణోరపి చతుర్ముఖసృష్టత్వాభిమానేన త్వద్విసృష్టేభ్య ఇత్యుక్తమ్ ౨౫

తథాంతః గృహాదీనా మంతః తేభ్యో బహిః దివా అహ్ని నక్తం రాత్రౌ అన్యస్మాత్ త్వత్సృష్టవ్యతిరిక్తాత్ త్వత్తోఽప్యాయుధై రపి భూమౌ పృథివ్యాం అంబరే చాకాశే మృగై ర్నరై శ్చ ౨౬

వ్యసుభి రప్రాణైః అసుమద్భిః ప్రాణిభిశ్చ సురై రసురై ర్మహోరగైః మహాసర్పైశ్చ మమ మృత్యుర్మాభూత్ అయ మేకో వరః వరాంతరం చ యాచతే (అప్రతిద్వంద్వతామితి) యుద్ధే అప్రతిద్వంద్వతామితి యుద్ధే అప్రతిద్వంద్వతాం అప్రతిపక్షతాం అయం ద్వితీయః దేహినాం ప్రజానా మైకపత్య మేకాధిపతిత్వమ్, అయం తృతీయో వరః. ౨౭

(బ్రహ్మణా హిరణ్యకశిపవే వరప్రదానమ్)

సర్వేషాం లోకపాలానాం మహిమానం యథాత్మనః,
తపోయోగప్రభావాణాం యన్న రిష్యతి కర్హిచిత్ ३८

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే,
హిరణ్యకశిపో ర్వరయాచనం నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

తథా ఆత్మనో మమ సర్వేషాం లోకపాలానాం ఇంద్రాదీనాం మహిమానం మాహాత్మ్యం. అయం చతుర్థః కించ తపసా యోగేన చ ప్రభావో యేషాం తేషాం యోగినాం య।న్న రిష్యతి న నంక్ష్యతి అణిమాద్యైశ్వర్యం తదపి దేహీతి శేషః-పంచమోఽయం వరః. ३८

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వాక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
తృతీయోఽధ్యాయః

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

ఏవం వృతః శతధృతి ర్హిరణ్యకశిపో రథ,
ప్రాదా త్తత్తపసా ప్రీతో వరాం స్తస్య సుదుర్లభాన్ ౧

బ్రహ్మోవాచ—

తాతేమే దుర్లభాః పుంసాం యాన్ వృణీషే వరాన్ మమ,
తథాపి వితరామ్యంగ వరాన్ యదపి దుర్లభాన్. ౨

తతో జగామ భగవాన్ అమోఘానుగ్రహో విభుః,
పూజితోఽసురవర్యేణ స్తూయమానః ప్రజేశ్వరైః ౩

ఏవం లబ్ధవరో దైత్యో బిభ్రద్ధేమమయం వపుః,
భగవ త్యకరో ద్ద్వేషం భ్రాతుర్వధ మనుస్మరన్ ౪

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏవం దైత్యేన వృతాన్ వరాన్ దదౌ బ్రహ్మేత్యాహ భగవాన్నారదః (ఏవమితి) ఏవ మిత్థం వృతో యాచితః శతధృతి ర్బ్రహ్మా హిరణ్యకశిపో స్తపసా తోషితః తస్య దుర్లభాన్ వరాన్ ప్రాదాత్ ౧

దత్వేద మాహ-హే తాత! మమ మత్తో యాన్ వరాన్ వృణీషే తే ఇమే వరాః పుంసో యద్యపి దుర్లభాః తథాపి దుర్లభానపి తాన్ వరాన్ అంగ హే హిరణ్యకశిపో! తుభ్యం వితరామి. వర్తమాన సామీప్యే లట్, దత్తవానస్మీత్యర్థః ౨

ఏవ ముక్త్వా అమోఘః సత్యోఽనుగ్రహో యస్య స విభు ర్భగవాన్ బ్రహ్మా అసురవర్యేణ పూజితః ప్రజేశ్వరైః భృగుదక్షాద్యైః స్తూయమానః స్వస్థానం జగామ ౩

ఏవం లబ్ధా వరా యేన సదైత్యో హిరణ్యవత్ ప్రకాశబహుళం దేహం బిభ్రాణో భ్రాతు ర్హిరణ్యాక్షస్య వధం భగవత్కృతం స్మరన్ భాగవతద్వేషసహితం భగవతిద్వేష మకరోత్. ౪

(హిరణ్యకశిపోః శాసనమ్)

స విజిత్య దిశః సర్వా లోకాంశ్చ త్రీన్ మహాసురః,
దేవాసురమనుష్యేంద్రాన్ గంధర్వగరుడోరగాన్ ౫

సిద్ధచారణవిద్యాధ్రా నృషీన్ పితృపతీన్ మనూన్,
యక్షరక్షః పిశాచేశాన్ ప్రేతభూతపతీ నథ ౬

సర్వసత్త్వపతీన్ జిత్వా వశ మానీయ విశ్వజిత్,
జహార లోకపాలానాం స్థానాని సహ తేజసా. ౭

దేవోద్యానశ్రియా జుష్ట మధ్యాస్తే స్మ త్రివిష్టపమ్,
మహేంద్రభవనం సాక్షా న్నిర్మితం విశ్వకర్మణా,
త్రైలోక్యలక్ష్మ్యాయతన మధ్యువాసాఖిలర్ధిమత్. ౮

యత్ర విద్రుమసోపానా మహామారకతా భువః,
యత్ర స్ఫాటికకుడ్యాని వైడూర్యస్తంభపంక్తయః. ౯

తదేవ ప్రపంచయితుముపోద్ఘాతమాహ (స ఇత్యాదినా) స మహాసురో హిరణ్యకశిపు స్త్రీంల్లోకాన్ సర్వా దిశశ్చ విజిత్య తథా దేవాదీన్ సర్వసత్త్వపతీఞ్ సర్వభూతాధ్యక్షాంశ్చ జిత్వా వశమానీయ విశ్వజిద్బభూవ లోకపానాం తేజసా సహ స్థానాని జహారాపహృతవాఞ్ ౫-౭

దేవోద్యానం చ జహారేత్యనుషంగః శ్రియా సర్వసమృద్ధ్యా జుష్టం యుక్తం త్రివిష్టపం స్వర్గమధ్యాస్తే స్మ అధిష్ఠితవాన్ "అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మ" ఇతి కర్మత్వమ్ విశ్వకర్మణా। నిర్మితం త్రైలోక్యలక్ష్మ్యా ఆయతన మాశ్రయం భోగ్యభోగోపకరణాదిసర్వసమృద్ధిమన్మహేంద్రస్య భవనం సాక్షాదధ్యువాస అధ్యుషితవాఞ్ ౮

మహేంద్రభవనం విశినష్టి (యత్ర భవనే విద్రుమమయాని) సోపానాని యాసు తాః భువఃస్థలాని వేదికాదీని మహామారకతాః ఇంద్రనీలమయ్యః యత్ర భవనే స్ఫటికమయాని కుడ్యాని భిత్తయః అత్ర వైదూర్యమణిమయాః స్తంభపంక్తయః సంతి ౯

యత్ర చిత్రవితానాని పద్మరాగాసనాని చ,
పయఃఫేననిభాః శయ్యా ముక్తాదామపరిచ్ఛదాః. ౧౦

కూజద్భి ర్నూపురై ర్దేవ్యః శబ్దయంత్య ఇత స్తతః,
రత్నస్థలీషు పశ్యంతి సుదతీః సుందరం ముఖమ్. ౧౧

తస్మిన్ మహేంద్రభవనే మహాబలో మహామనా నిర్జితలోక ఏకరాట్,
రేమేఽభివంద్యాంఘ్రియుగః సురాదిభిః ప్రతాపితై రూర్జితచండశాసనః ౧౨

త మంగ మ త్తం మధునోరుగంధినా వివృ త్తతామ్రాక్ష మశేషధిష్ణ్యపాః,
ఉపాసతోపాయనపాణిభిర్వినా త్రిభి స్తపోయోగబలౌజసాం పదమ్ ౧౩

జగుర్మహేంద్రాసన మోజసా స్థితం విశ్వావసు స్తుంబురు రస్మదాదయః,
గంధర్వసిద్ధా ఋషయోఽస్తువన్ ముహు ర్విద్యాధరా అప్సరసశ్చ పాండవ ౧౪

యత్ర చ చిత్రవితానాని చిత్రకవి స్తరాణి పద్మరాగరత్నమయా న్యాసనాని చ పయః
ఫేననిభాః దుగ్ధఫేనవన్మృదులాః శుభాశ్చ శయ్యాః ముక్తాదామాని పరిచ్ఛదాః పరికరాః యాసాం తాః ౧౦

యత్ర చ దేవ్యః దేవానాం సంబంధిన్యః సుదత్యః స్త్రియః కూజద్భి ర్ధ్వనద్భి ర్నూపురైః
తత్ర తత్ర శబ్దయంత్యః శబ్దం కుర్వత్యో రత్నస్థలేషు సుందరం స్వీయం ముఖం పశ్యంతి ౧౧

తస్మిన్నేవంభూతే మహేంద్రస్య భవనేఽభివసన్నపారబలః మహామనాః అవ్యాహృత
సంకల్పః అత ఏవ నిర్జితో లోకో యేన స్వయ మేక ఏవ రాజా ఊర్జిత మధికం చండం తాపకం
శాసనం యస్య సః అత ఏవ ప్రతాపితైః సురాదిభిర్వంద్యౌ అంఘ్రీ యస్య తాదృశో రేమే ౧౨

అంగ హే యుధిష్ఠిర ! ఉరుగంధినా ఉగ్రగంధేన మధునా సురయా మత్త మత ఏవ
వివృ త్తే విఘూర్ణితే తామ్రే అక్షిణీ యస్య తపోయోగస్య బలస్య దేహబలస్య ఓజస ఇంద్రియబలస్య
చ పద మాశ్రయం తం దైత్యం త్రిభి ర్వినా బ్రహ్మవిష్ణుశివై ర్వినా అన్యే సర్వే ఉపాయనం పూజా
ద్రవ్యం తద్యుక్తపాణిభి రుపాసత ఉపాసితవంతః ౧౩

ఉపాసనాప్రకార మేవాహ (జగురితి చతుర్భిః) ఓజసా స్వబలేన మహేంద్రస్యాసనమాస్థిత
మధిష్ఠితం తం దైత్యం విశ్వావసుతుంబురునారదాదయశ్చ జగుర్గానం చక్రుః. తద్గుణా జగురిత్యర్థః.
గంధర్వాః సిద్ధాః ఋషయశ్చ విద్యాధరాః అప్సరసశ్చ ముహుర్ముహు రస్తువన్ హే పాండవ ౧౪

(హిరణ్యకశిపోః శాసనమ్)

స ఏవ వర్ణాశ్రమిభిః క్రతుభి ర్భూరిదక్షిణైః,
ఇజ్యమానో హవిర్భాగా నగ్రహీత్ స్వేన తేజసా ౧౫

అకృష్టపచ్యా తస్యాసీత్ సప్తద్వీపవతీ మహీ,
తథా కామదుఘా ద్యౌస్తు నానాశ్చర్యపదం నభః ౧౬

రత్నాకరాశ్చ రత్నౌఘాం స్తత్పత్న్య శ్చోహురూర్మిభిః,
క్షారసీధుఘృతక్షౌద్రదధిక్షీరామృతోదకాః ౧౭

శైలా ద్రోణీభి రాక్రీడం సర్వర్తుషు గుణాన్ ద్రుమాః,
దధార లోకపాలానా మేక ఏవ పృథగ్గుణాన్ ౧౮

స ఏవాసురో వర్ణాశ్రమనిష్ఠై ర్బ్రాహ్మణగృహస్థాదిభిః కర్తృభి ర్భూరి ర్దక్షిణా యేషు తైః క్రతుభి ర్మహు ర్ముహు రిజ్యమాన ఆరాధ్యమానః స్వబలేన హవిర్భాగా నగ్రహీత్. ౧౫

తస్యాసురస్య సంబంధినీ యా సప్తద్వీపయుక్తా పృథివీ అకృష్టపచ్యా కర్షణేన వినా ఫలిన్యభూత్ తథా ద్యౌః స్వర్గాభిమానినీ దేవతా యథాకామం యదేష్టం దోగ్ధి ఇష్టార్థాన్ పూరయతీతి తథా అభూత్ తథా నభః అంతరిక్షాభిమానిదేవతా నానాశ్చర్యమయం వివిధవిచిత్రవస్తుప్రద మభూత్ ౧౬

రత్నాకరాః సముద్రాః తత్పత్న్యః గంగాదినద్యశ్చ ఊర్మిభి స్తరంగైః రత్నసమూహాన్ సూహుః ప్రాపయామాసుః రత్నాకరానేవాహ (క్షారేతి.) సీధుః సురా క్షౌద్ర మిక్షురసః అమృతం శుద్ధం క్షీరాదిమయా న్యుదకాని యేషాం తే. క్రమోఽత్ర న వివక్షితః ౧౭

శైలః పర్వతః జాత్యభిప్రాయ మేకవచనమ్ ద్రోణీభిః కందరైః ద్రుమాన్ దధార కథం భూతాన్? సర్వర్తుషు వసంతాదిషు షట్సు సర్వే స్వే స్వే గుణాః ఫలపుష్పాదయో యేషాం తానాక్రీడాన్ క్రీడాస్థానోపయుక్తాన్ సర్వర్తుషు సర్వాన్ వృక్షాన్, సఫలపుష్పానేవ దధారేత్యర్థః తదేవ స్పష్టయతి- లోకపాలానాం తదాధిపత్యవేళాయా మిత్యర్థః ఏకో ద్రుమః వసంతాదికాలనియమేన పృథగ్గుణాన్ ఫలపుష్పాదీన్ దధార, అస్య త్వాధిపత్యే అనియతకాలం సర్వాన్ గుణాన్ దధారేత్యర్థః, యద్వా అయ మసుర ఏక ఏవ సర్వేషాం లోకానాం పృథగ్గుణాన్ ప్రతినియతాన్ గుణాన్ దధార, సర్వేషా మాధిపత్య మేక ఏవ చకారేత్యర్థః ౧౮

స ఇత్థం నిర్జిత కకు బేకరాట్ విషయాన్ ప్రియాన్,
యథోపజోషం భుంజానో నాతృప్య దజితేంద్రియః ౧౯

ఏవ మైశ్వర్యమ త్తస్య దృ ప్తస్యోచ్ఛాస్త్రవ ర్తినః,
కాలో మహాన్ వ్యతీయాయ బ్రహ్మశాప ముపేయుషః ౨౦

తస్యోగ్రదండసంవిగ్నాః సర్వే లోకాః సపాలకాః,
అన్యత్రాలబ్ధశరణాః శరణం యయు రచ్యుతమ్ ౨౧

తస్మై నమోఽస్తు కాష్ఠాయై యత్రాత్మా హరిరీశ్వరః,

ఇత్థం నిర్జితాః కకుభో దిశో యేన స దైత్యః ఏక ఏవ రాజా సన్ యథోపజోషం యథాప్రీతి ప్రియా నిష్టాన్ విషయా ననుభవన్నపి నాతృప్య న్నతృ ప్తవాన్ యతోఽయ మజితేంద్రియః ౧౯

ఇత్థ మైశ్వర్యేణ మ త్తస్యాత ఏవ దృ ప్తస్యాత ఏవ చ ఉచ్ఛాస్త్రవర్తినః వైదికమార్గానను వ ర్తినః, ఉత్పథప్రతిపన్నస్యేత్యర్థః బ్రహ్మశాపం సనకాదీనాం శాప ముపేయుషః ప్రా ప్తవతః మహాన్ కాలో బహువర్షాత్మకః కాలః వ్యతీయాయ అతిక్రాంతోఽభూత్ బ్రహ్మశాప ముపేయుష ఇత్యనేన తజ్జన్మావసానకాలః ప్రా ప్త ఇతి సూచ్యతే ౨౦

తదేవ వక్తుం తన్నిమి త్తం తావదాహ - తస్య దైత్యస్యోగ్రదండేనోగ్రశాసనేన సంవిగ్నాః భీతాః సపాలకాః సర్వే లోకాః అన్యత్రాఽలబ్ధం శరణం నివాసస్థానం యైస్తే అచ్యుతం భగవంతం శరణం యయుః ప్రాప్తాః అన్యత్రాలబ్ధశరణా ఇత్యస్యానన్యరక్షకా ఇతి వార్థః పూర్వం దైత్యతపః పీడితాః తదుపశమనాయ బ్రహ్మాణం శరణ ముపగమ్య వరప్రదానేన స్వానిష్టమేవ చక్రుః పునరేతదనిష్ట పరిహారో బ్రహ్మణాపి కర్తు మశక్య ఇత్యాలోచ్యాఽనన్యశరణా భగవంతమేవ శరణం యయు రిత్యర్థః. ౨౧

శరణవరణప్రకారమేవాహ (తస్మై ఇతి) తస్మై కాష్ఠాయై దిశే నమః కాష్ఠాం విశింషంతి యత్రేతి. యత్ర యస్యాం కాష్ఠాయా మీశ్వరః సర్వనియంతా హరి రాశ్రితా ర్తిహరో భగవానా స్తే శాంతాః రాగాదిరహితాః అత ఏవ శుద్ధాంతఃకరణాః సంన్యాసినః న్యాసవిద్యానిష్ఠాః యత్ యాం చ

(హిరణ్యకశిపోః శాసనమ్)

యద్గత్వా న నివర్తంతే శాంతాః సంన్యాసినోఽమలాః. ౨౨

ఇతి తే సంయతాత్మానః సమాహితధియోఽమలాః,
ఉపతస్థు ర్హృషీకేశం వినిద్రా వాయుభోజనాః ౨౩

తేషా మావిరభూ ద్వాణీ అరూపా మేఘనిస్వనా,
సన్నాదయంతీ కకుభః సాధూనా మభయంకరీ ౨౪

మా భైష్ట విబుధశ్రేష్ఠాః సర్వేషాం భద్రమస్తు వః,
మద్దర్శనం హి భూతానాం సర్వశ్రేయోపపత్తయే ౨౫

కాష్ఠాం గత్వా ప్రాప్య న నివర్తంతే న పునః సంసరంతి తస్యై కాష్ఠాయై నమః ఇతి యస్యాం దిశి ప్రణతార్తిహరో భగవా నాస్తే తద్దిగధీనాఽస్మద్రక్షణోపాయ ఇత్యధ్యవసాయపూర్వకం భగవంతం శరణం యయుః, కాష్ఠాయై నమ ఇతి దిక్శరణవరణకథనేన దేవానామపి భగవత్స్వరూపం దుర్గ్రహమితి సూచితమ్. ౨౨

ఇతీత్థం తే దేవాః సంయతాత్మానః స ఏవ భగవాన్ రక్షిష్యతీతి విస్రంభయుక్తమనసః సమాహితధియః యద్వా సంయతాత్మాన ఇతి బాహ్యేంద్రియజయ ఉక్తః, సమాహితధియ ఇత్యనేనాంతరింద్రియజయః. వాయుభోజనా ఇత్యనేన ప్రాణజయః, వినిద్రా ఇత్యనేన కాయజయః. ఏవంవిధాః హృషీకేశ ముపతస్థుః తుష్టువుః వక్ష్యమాణం మంత్రం జేపు ర్వా ౨౩

భగవతే షాడ్గుణ్యపూర్ణాయ పురుషాయ సర్వాంతరాత్మనే మహాత్మనే మహా ననుకంపాయుక్త ఆత్మా మనో యస్య తస్మై విశుద్ధః అనుభవో జ్ఞానం ఆనందః సుఖం తయోః సందోహః పూరః తద్రూపాయ యశః యత్సమాశ్రయణాత్ ఆశ్రితానా మభయం తస్మై నమః. తేషాం దేవానా మేవ ముపతిష్ఠతాం వాణీ శబ్ద ఆవిరభూత్ తైః శ్రుతేత్యర్థః. కథంభూతా? అరూపా అదృష్టవక్తృకా మేఘనిస్వనా మేఘఘోషతుల్యా కకుభో దిశః సన్నాదయంతీ ప్రతిధ్వనయంతీ సాధూనా మభయంకరీ ౨౪

వాణీమేవాహ (మా భైష్టేతి) హే విబుధశ్రేష్ఠాః యూయం మాభైష్ట భయం మా కురుత వో యుష్మాకం సర్వేషాం భద్రం సుఖ మేవాస్తు హి యస్మా న్మమ దర్శనం కటాక్షో భూతానాం శ్రేయసే ఉపపత్తయే ప్రాప్తయే భవతి ౨౫

జ్ఞాత మేతస్య దౌరాత్మ్యం దైతేయాపసదస్య చ,
తస్య శాంతిం కరిష్యామి కాలం తావత్ ప్రతీక్షత ౨౬

యదా దేవేషు వేదేషు గోషు విప్రేషు సాధుషు,
ధర్మే మయి చ విద్వేషః స వా ఆశు వినశ్యతి ౨౭

నిర్వైరాయ ప్రశాంతాయ స్వసుతాయ మహాత్మనే,
ప్రహ్లాదాయ యదా ద్రుహ్యేద్ధనిష్యేఽపి వరోర్జితమ్ ౨౮

నారద ఉవాచ—

ఇత్యుక్తా లోకగురుణా తం ప్రణమ్య దివౌకసః,
న్యవర్తంత గతోద్వేగా మేనిరే చాసురం హతమ్ ౨౯

దైతేయాధమస్య తస్య హిరణ్యకశిపో ర్యద్దౌరాత్మ్యం తన్మయా జ్ఞాతం విదితమేవ. తస్య దైత్యస్య శాంతిం వధం కరిష్యామి. కాలః తద్వధోచితకాలస్తావత్ ప్రతీక్షతాం కించిత్కాలవిలంబం సహధ్వమిత్యర్థః ౨౬

కోఽసౌ తద్వధోచితః కాలః? తత్రాహ (యదేతి.) యస్మిన్ కాలే దేవాదిషు తస్య నితరాం ద్వేష స్తదా స ఆశు వినశ్యతి ౨౭

నను, దేవాదిషు విద్వేషేఽపి న తస్య నాశః, కథమ్? బ్రహ్మవరేణోర్జితత్వా దిత్యత్రాహ (నిర్వైరాయేతి) యదా ప్రహ్లాదాయ ద్రుహ్యేత్ తదా వరై రూర్జితమపి హనిష్యే హనిష్యామి, కథం భూతాయ? మదాత్మనే అహమేవాత్మా యస్య స మదాత్మా తస్మై నిర్వైరాయ సర్వభూతసుహృదే ప్రశాంతాయ రాగాదిరహితాయ స్వస్యాత్మజాయ నిరతిశయప్రియభక్తవిషయే యదా ద్రోహం కరిష్యతి ఆశ్వేవ తదా హనిష్యామి, మద్భక్తవిషయాపరాధస్య మమ నితరా మసహ్యత్వాదితి భావః. ౨౮

ఇతీత్థం లోకగురుణా భగవతా ఉక్తాః దివౌకసో దేవాః భగవంతం ప్రణమ్య గతోద్వేగాః గతః ఉద్వేగో భయం యేషాం తాదృశాః సంతో న్యవర్తంత భగవ దుపస్థితే రితి శేషః అసురం హిరణ్యకశిపుం హతప్రాయం చ మేనిరే అమన్యంత ౨౯

(ప్రహ్లాదస్య జన్మ, తద్గుణానాం చ వర్ణనమ్)

తస్య దైత్యపతేః పుత్రా శ్చత్వారః పరమాద్భుతాః,
ప్రహ్లాదోఽభూ న్మహాం స్తేషాం గుణై ర్మహదుపాసకః ౩౦

బ్రహ్మణ్యః శీలసంపన్నః సత్యసంధో జితేంద్రియః,
ఆత్మవత్ సర్వభూతానా మేకః ప్రియసుహృ త్తమః ౩౧

దాసవత్ సన్నతార్యాంఘ్రిః పితృవద్దీనవత్సలః,
భ్రాతృవత్ సదృశే స్నిగ్ధో గురుష్వీశ్వరభావనః,
విద్యార్థరూపజన్మాఢ్యో మాన స్తంభవివర్జితః ౩౨

తస్య పూర్వమేవ విప్రశాప ముపేయుషః ఉచితకాలే హనిష్యామీ త్యేవంవిధసంకల్ప విషయస్య దైత్యపతే ర్హిరణ్యకశిపోః పరమాద్భుతా శ్చత్వారః ప్రహ్లాదానుహ్లాదసంహ్లాదాహ్లాదాఖ్యాః పుత్రా స్తేషాం మధ్యే ప్రహ్లాదో గుణై రక్రోధాదిభిః మహాన్ శ్రేష్ఠోఽభూత్ మాహాత్మ్యావహాగుణైః తం విశినష్టి (మహ దుపాసక ఇత్యాదినా) మహతాం భాగవతానా ముపాసకః భాగవతభక్తిపర్యంత భగవద్భక్తినిష్ఠః ఇయమేవ భగవద్భక్తేః పరాకాష్ఠేతి భావః ౩౦

బ్రహ్మణ్యః బ్రాహ్మణకులే సాధురనుకూలో బ్రహ్మణ్యః యద్వా బ్రహ్మణి పరస్మిన్ నితరాం సాధుః బ్రహ్మణ్యః శీలేన సుస్వభావసద్వృత్త్యాత్మకేన యుక్తః సత్యసంధః సత్యప్రతిజ్ఞః జితాని ఇంద్రియాణి అంతర్బాహ్యాని యేన సర్వభూతానా మాత్మనా తుల్య మాత్మవత్ ఏక ఏవ అసాధారణః ప్రియతమః సుహృత్తమశ్చ ప్రియసుహృత్తమః ఆత్మా యథా ప్రియతమః స్వహితైకైషీ చ తద్వదయమపి సర్వభూతవిషయకప్రీతియుక్త స్తద్ధితైషీ త్యర్థః ౩౧

దాసవత్ సమ్యఙ్నతాః నమస్కృతాః ఆర్యాణాం మహతా మంఘ్రయో యేన పితృవద్దీనేషు వాత్సల్యయుక్తః భ్రాతృవత్ సదృశేషు స్వతుల్యేషు స్నిగ్ధోఽనురాగయుక్తః గురుషు ఈశ్వరత్వేన భావనాదృష్టిర్యస్య విద్యాదిభి ర్హేతుభి ర్యోఽభిమానో గర్వో దంభశ్చ తాభ్యాం వివర్జితః తత్రార్థో విత్తం రూపం సౌందర్యం జన్మాభిజాత్యమ్ ఆదిశబ్దః ప్రకారార్థః విద్యాదిసదృశ మన్యదపి మానాది నిమిత్తం వివక్షితమ్ ౩౨

నోద్విగ్నచిత్తో వ్యసనేషు నిఃస్పృహః శ్రుతేషు దృష్టేషు గుణేష్వవస్తుదృక్,
దాంతేంద్రియప్రాణశరీరధీః సదా ప్రశాంతకామో రహితాసురోఽసురః ౩౩

యస్మిన్ మహద్గుణా రాజన్ గృహ్యంతే కవిభి ర్ముహుః,
న తేఽధునాపిధీయంతే యథా భగవతీశ్వరే ౩౪

యం సాధుగాథా సదసి రిపవోఽపి సురా నృప,
ప్రతిమానం ప్రకుర్వంతి కిముతాన్యే భవాదృశాః ౩౫

గుణై రల మసంఖ్యేయై ర్మాహాత్మ్యం తస్య సూచ్యతే,

వ్యసనేషు దుఃఖహేతుషు నోద్విగ్న మభీతం చిత్తం యస్య దృష్టేష్వైహికేషు చ స్వర్గస్వారాజ్యాదిషు గుణేషు విషయేష్వవస్తుదృగనిత్యబుద్ధియుక్తోఽత ఏవ తేషు స్పృహాదిరహితః సదా దాంతాః నియమేన వశీకృతాః ఇంద్రియాదయో యస్య ప్రశాంతాః కామా యస్య, నిఃస్పృహ ఇత్యనేన సన్నిహితేషు విషయేషు ఇచ్ఛారాహిత్యముక్తం ప్రశాంతకామ ఇత్యనేన త్వసన్నిహితేష్విత్యతో న పౌనరుక్త్యం, స్వయ మసురోఽపి రహితాసురః మాత్సర్యాద్యాసురభావరహితః ౩౩

హే రాజన్! యస్మిన్ ప్రహ్లాదే గుణా ఉక్తా వక్ష్యమాణా అన్యే చ కవిభి ర్ముహుర్ముహుర్మహద్యథా భవతి తథా గృహ్యంతె బహుమన్యంత ఇత్యర్థః మహదితి క్రియావిశేషణ మన్యథా సామానాధికరణ్యసమాసే "ఆన్మహత్" ఇత్యత్వాపత్తిః మహతః ప్రహ్లాదస్య గుణా ఇత్యర్థే యస్మిన్నిత్యనేన పౌనరుక్త్యాపత్తిః, మహతాం గుణా ఇతి వా, తే గుణాః అధునా అద్యాపి నాపిధీయంతే న తిరోహితా భవంతి, న విస్మృతా భవంతీతి యావత్, యథా భగవతీశ్వరే గుణాః పునః పునః కవిభిర్గృహ్యంతే నాపిధీయంతే తద్వత్ ౩౪

హే నృప! యుధిష్ఠిర! సాధుగాథా సదసి సాధుకథాప్రసంగవత్యాం సభాయాం రిపవః శత్రవోఽపి యం ప్రహ్లాదం ప్రతిమానం సాధనత్వే దృష్టాంతం కుర్వంతి, కిం పునః భవాదృశా అన్యే ప్రతిమానం కుర్వంతీతి. ౩౫

మయా పరం కేవల మసంఖ్యేయై ర్గుణైః తస్య మాహాత్మ్యం సూచ్యతే, న సాకల్యేన తద్గుణా వర్ణయితుం శక్యా ఇతి భావః. అలమితి పాఠేఽధికం తస్య మాహాత్మ్యం సూచ్యతే, మయా దిఙ్మాత్రం గుణప్రదర్శనేన మాహాత్మ్యం సూచ్యతే న త్వేతావత్తస్య మాహాత్మ్య మిత్యుచ్యతే ఇత్యర్థః అపర

(ప్రహ్లాదస్య జన్మ. తద్గుణానాం చ వర్ణనమ్)

వాసుదేవే భగవతి యస్య నైసర్గికీ రతిః ౩౬

న్యస్తక్రీడనకో బాలో జడవత్తన్మనస్తయా,
కృష్ణగ్రహగృహీతాత్మా న వేద జగదీదృశమ్ ౩౭

ఆసీనః పర్యటన్నశ్నన్ శయానః ప్రపిబన్ బ్రువన్,
నానుసంధత్త ఏతాని గోవిందపరిరంభిత ౩౮

క్వచిద్రుదతి వైకుంఠచింతాశబలచేతనః,
క్వచిద్ధసతి తచ్చింతాహ్లాద ఉద్గాయతి క్వచిత్ ౩౯

నదతి క్వచిదుత్కంఠో విలజ్జో నృత్యతి క్వచిత్,
క్వచిత్తద్భావనాయుక్త స్తన్మయోఽనుచకార హ. ౪౦

మాహాత్మ్యే హేతుం వదన్ విశినష్టి (వాసుదేవేతి) యస్య ప్రహ్లాదస్య వాసుదేవే భగవతి నైసర్గికే స్వాభావికే ఉత్పత్తిసిద్ధేత్యర్థః రతిః స్వభావతః వాసుదేవే రతానాం వాసుదేవస్యేవానంతమాహాత్మ్యమితి భావః. ౩౬

నైసర్గికలింగాని వదన్ విశినష్టి (న్యస్తేత్యాది షడ్భిః.) బాల ఏవ బాల్యాత్ ప్రభృతీత్యర్థః తన్మనస్కతయా భగవద్గతహృదయత్వేన న్యస్తక్రీడనకః పరిత్యక్తబాలక్రీడః కృష్ణగ్రహః శ్రీకృష్ణ ఏవ గ్రహస్తేన గృహీత ఆత్మా మనో యస్య గ్రహగృహీతవద్వర్తమాన ఇత్యర్థః అత ఏవ జగదీదృశం న వేద బాహ్యవస్తువిషయకచింతారహిత ఇత్యర్థః ౩౭

క్వచిద్గోవిందానుసంధానవిచ్ఛేదదశాయాం రుదతి రోదితి. ఆర్షత్వాత్ శబలుక్ ఇజ్ గుణాభావశ్చ గోవిందచింతయా శబలా వ్యామిశ్రా క్షుభితా చేతనా బుద్ధిర్యస్య తాదృశః క్వచిద్ధసతి క్వచిత్తచ్చింతయా ఆహ్లాదో యస్య తాదృశ ఉచ్చైః గాయతి గోవిందగుణానితి శేషః. ౩౮—౩౯

క్వచిత్తచ్చింతాహ్లాద ఏవ నదతి ధ్వనతి క్వచిత్ ఉత్కంఠః కంఠోపరివ్యాప్తహర్షః విగతలజ్జో నృత్యతి ఉత్కంఠో ముక్తకంఠః సన్ ధ్వనతీతి వా క్వచిత్ తద్భావనయా భగవదనుస్మృత్యా యుక్తః తన్మయః తదాత్మకః స్వాత్మానం తదపృథక్సిద్ధత్వేన పశ్యన్నపి తదపి తదనుసంధానేన విస్మృత్య తద్రూపతా మిత్యభిమానేన అనుచకార అనుకరోతి భగవానివ చేష్టతే ఇత్యర్థః. ౪౦

క్వచిదుత్పులకస్తూష్ణీ మాస్తే సంస్పర్శనిర్వృతః,
అస్పందప్రణయానందసలిలామీలితేక్షణః. ౪౧

న ఉత్తమశ్లోకపదారవిందయో ర్నిషేవయా కించన సంగలబ్ధయా,
తన్వన్ పరాం నిర్వృతి మాత్మనో ముహు ర్దుస్సంగదీనాస్యమనశ్శమం వ్యధాత్ ౪౨

తస్మిన్ మహాభాగవతే మహాభాగే మహాత్మని,
హిరణ్యకశిపూ రాజ న్నకరోదఘ మాత్మజే ౪౩

యుధిష్ఠిర ఉవాచ—

దేవర్ష ఏతదిచ్ఛామో వేదితుం తవ సువ్రత,
యదాత్మజాయ శుద్ధాయ పితాదాత్ సాధవే హ్యఘమ్ ౪౪

క్వచిచ్చ సంస్పర్శేనాఽవిచ్ఛిన్నానుధ్యానేన నిర్వృతః సునితః అస్పందః స్థిరో యః ప్రణయః స్నేహః తేన యత్సలిలం తేనాఽఽమీలితే ఈషన్మీలితే ఈక్షణే యస్య ఉత్పులకః ఉదంచిత రోమా తూష్ణీమాస్తే ౪౧

స ప్రహ్లాదః అకించనసంగో నిరుపాధికస్నేహస్తేన లబ్ధయా ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతః పదారవిందయోః నిషేవయా ముహుర్ముహు రాత్మనః స్వస్య పరాం నిర్వృతి మానందం తన్వన్ వితన్వన్ మన ఇత్యార్థత్వాత్ లుప్తషష్ఠీకం పృథక్పదమ్. యద్వా తత ఏవ ఎవిశేషణస్యాపి సమాసః విషయాసంగేన దీనస్య మనసః శమం శాంతిం రాగాదిరాహిత్యం వ్యధాత్ చక్రే. దుఃసంగదీనస్యేతి విశేషణం లోకపరిపాటీకృతం న తు తస్య కదాచిదపి విషయాసక్త మభూన్మన ఇతి భావః ౪౨

హే రాజన్! తస్మిన్నేవంభూతే మహాభాగవతశ్రేష్ఠే మహావివేకిని మహాత్మని ఉక్తవిధ మాహాత్మ్యే తత్రాప్యాత్మజే హిరణ్యకశిపురఘం ద్రోహ మకరోత్ ౪౩

ఏవంవిధస్య ద్రోహానర్హత్వశంకయా పృచ్ఛతి యుధిష్ఠిరః (దేవర్ష ఇతి.) హే దేవర్షే! ఏతద్వేదితుం జ్ఞాతు మిచ్ఛామః, కిం తత్? హే సువ్రత! శుద్ధాయ నిరపరాధాయ సాధవే మహాభాగవతాయ తత్రాప్యాత్మజాయ అనేన ద్రోహానర్హవిషయత్వముక్తమ్. పితేత్యనేన ద్రోగ్ధ్రుత్వానర్హత్వమ్ అఘం ద్రోహ మఘంచక్రే ఇత్యేతత్ ౪౪

(ప్రహ్లాదస్య జన్మ, తద్గుణానాం చ వర్ణనమ్)

పుత్రాన్ విప్రతికూలాన్ స్వాన్ పితరః పుత్రవత్సలాః,
ఉపాలభంతే శిక్షార్థం నై_వాఘ మపరో యథా ౪౬

కిముతానువశాన్ సాధూం స్తాదృశాన్ గురుదేవతాన్.
ఏతత్ కౌతూహలం బ్రహ్మన్నస్మాకం విధమ ప్రభో,
పితుః పుత్రాయ యద్ ద్వేషో మరణాయ ప్రయోజితః ౪౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, స_ప్తమస్కంధే, ప్రహ్లాదచరితే చతుర్థోఽధ్యాయః

ఉ_క్తవిశేషణలబ్ధార్థమేవ విశదయతి (పుత్రేష్వితి) ప్రతికూలేషు పుత్రేషు విషయభూతేషు పుత్రవత్సలాః పితరః శిక్షార్థం కేవల ముపాలభంతే ఆక్షిపంతి. అపరే యథా శత్రవ ఇవాఘం ద్రోహం నై_వ కుర్వంతి. ప్రతికూలానపి పుత్రాన్ కేవలం శిక్షార్థముపాలభంతే న తేభ్యో ద్రుహ్యంతి. కిం పునరనుకూలాన్ సాధూన్ గురుః పితైవ దై_వతం యేషాం తానుపాలభంతే న తు తేభ్యో ద్రుహ్యంతి ఇతి భావః. ౪౫

అతో హే బ్రహ్మన్! అస్మాక మేతత్ కౌతూహలం ఏతత్ప్రశ్నకౌతూహలం విధమ అపనయ హే ప్రభో! పుత్రాయ యః పితుర్ద్వేషః స మరణాయ పితుర్మరణాయ ప్రయోజితః ప్రయోజకోఽభూదితి యదేతత్ప్రశ్నకౌతూహల మిత్యన్వయః పితుః పుత్రవిషయకద్వేషః స్వస్యైవ మరణప్రయోజకః కథమభూదిత్యేవంవిధప్రశ్నవిషయకౌతూహలం విధమేత్యర్థః. ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశై_లగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూ_క్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవై_ష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, స_ప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్థోఽధ్యాయః

(హిరణ్యకశిపుప్రహ్లాదసంవాదః)

పప్రచ్ఛ కథ్యతాం వత్స మన్యతే సాధు యద్భవాన్ ౪

ప్రహ్లాద ఉవాచ—

తత్సాధు మన్యేఽసురవర్య దేహినాం సదా సముద్విగ్నధియామసద్గ్రహాత్,
హిత్వాఽఽత్మపాతం గృహమంధకూపం వనం గతో యద్ధరి మాశ్రయేత ౫

నారద ఉవాచ—

శ్రుత్వా పుత్రగిరో దైత్యః పరపక్షసమాహితాః,
జహాస బుద్ధి ర్బాలానాం భిద్యతే పరబుద్ధిభిః ౬

సమ్యగ్విధార్యతాం బాలో గురుగేహే ద్విజాతిభిః,
విష్ణుపక్షైః ప్రతిచ్ఛన్నై ర్న భిద్యేతాస్య ధీ ర్యథా ౭

విధాయ హే వత్స! పుత్ర, భవానాచార్యప్రోక్తేషు మధ్యే యత్సాధు మన్యతే తత్ కథ్యతామ్, ఇత్యేవం పప్రచ్ఛ, ౪

ఏవం దైత్యేన పృష్టః ప్రహ్లాదస్త మాహ (తదిత్యేకేన) హే అసురవర్య దైత్యరాజ! అసద్గ్రహాత్ దేహాత్మాభిమానస్వతన్త్రాభిమానతన్మూలకశబ్దాదివిషయాభినివేశాదిరూపాదసద్గ్రహాద్ధేతోః సదా నిత్యం సముద్విగ్నా నితరాం భీతా ధీ ర్యేషాం తేషాం దేహినాం కుత్సితదేహధారిణా మాత్మపాతం పతంత్యనేనేతి పాతం ఆత్మనః అధఃపతనహేతు మంధకూపతుల్యం గృహం త్యక్త్వా వన మరణ్యం ప్రవిష్టో హరిం ఆశ్రితబంధహరం భగవంత మాశ్రయేతేతి యత్తదేవ సాధు మన్యే ఇతి హిత్వేతి పదేన హేయసంక్షేపః, హరిమాశ్రయేతేత్యనేన ఉపాదేయతత్త్వ తదనుష్ఠానసంక్షేపః వనం గత ఇతి వివిక్తదేశోపలక్షణమ్ ౫

ఏవముక్తో దైత్యరాజః కిమాహేత్యాహ దేవర్షిః (శ్రుత్వేతి) పరపక్షసమాహితాః పరపక్షే విష్ణౌ సమాహితాః పరినిష్ఠితాః పుత్రస్య ప్రహ్లాదస్య గిరః శ్రుత్వా దైత్యో జహాస హాసపూర్వక మువాచేత్యర్థః తదేవాహ-బాలానాం బుద్ధిః పరబుద్ధిభిః పరస్మిన్ శత్రౌ విష్ణౌ బుద్ధిర్యేషాం తై ర్భిద్యతే అన్యథాక్రియతే విపరీతా క్రియతే ఇత్యర్థః ౬

నూనం గురుగేహే ప్రతిచ్ఛన్నై ర్విష్ణోర్భక్తై ర్ద్విజాతిభిః బ్రాహ్మణైః అయం బాలో భిద్యతే విపరీతబుద్ధిః క్రియతే, అతోఽస్య బాలస్య బుద్ధిర్యథా న భిద్యేత తథా సమ్యగ్విధార్యతాం విచార్యతా మిత్యర్థః ౭

గృహ మానీత మాహూయ ప్రహ్లాదం దైత్యయాజకాః,
ప్రశస్య శ్లక్ష్ణయా వాచా సమపృచ్ఛంత సామభిః ౮

వత్స ప్రహ్లాద భద్రం తే సత్యం కథయ మా మృషా,
బాలానతి కుతస్తుభ్య మేష బుద్ధివిపర్యయః ౯

బుద్ధిభేదః పరకృత ఉతాఽహో తే స్వతోఽభవత్,
భణ్యతాం శ్రోతుకామానాం గురూణాం కులనందన ౧౦

ప్రహ్లాద ఉవాచ —

స్వః పరశ్చేత్యసద్గ్రాహః పుంసాం యన్మాయయా కృతః,

తతో దైత్యయాజకాః దైత్యపురోహితాః స్వగృహం ప్రతి దైత్యభటై రానీతం ప్రాపితం ప్రహ్లాదం ఆహూయ ప్రశస్య ప్రస్తుత్య సామోక్తిభిః శ్లక్ష్ణయా మృద్వ్యా ఉక్త్యా చ సమ్య గపృచ్ఛన్ ౮

ప్రశ్నమేవాహ (వత్సేతి ద్వాభ్యామ్) హే వత్స! ప్రహ్లాద! తే తవ భద్రమస్తు, న త్వాం తాడయామ ఇతి భావః సత్యం యథార్థం కథయ మృషా మిథ్యా మా కథయ కిం కథయేయమ్? తత్రాహ-బాలానితి బాలనపి అతిక్రమ్య సర్వాన్ బాలాన్ విహాయ తుభ్యం తవైవ ఏష బుద్ధివిపర్యాసః కుతో హేతోః అభూదితి ౯

కిమయం బుద్ధివిపర్యాసః పరై ర్విష్ణుపక్షపాతిభిః కృతః ఉతాహో ఆహోస్విత్ స్వత ఏవ తవాభవత్ హే దైత్యకులనందన! త్వద్గురూణాం శ్రోతుకామానా మస్మాకం భణ్యతాం కథ్యతామితి. ౧౦

ఏవముక్త ఆహ ప్రహ్లాదః (పర ఇత్యాదినా చతుర్భిః) యత్ పృష్టం బుద్ధిభేదః పరకృతః ఉత స్వాభావిక ఇతి తత్ర తమిమం స్వపరవిభాగం దేహాత్మాభిమానరూపాజ్ఞానమూలకం భగవన్మాయా మోహితానామితి నిందితుం తావద్దేహాత్మాభిమానాదిరూపమోహనిమిత్తవిచిత్రమాయాశక్తియుక్తం భగవంతం నమస్కరోతి-పర ఇతి, యస్యేశ్వరస్య మాయయా హేతునా స్వః పరశ్చే త్యసద్గ్రాహః ఇదం మిత్ర మయం శత్రు రయం దేవో మనుష్యో బ్రాహ్మణ ఇత్యాదిదేహాత్మభ్రమః కృతః సంపాదితః, విమోహితధియాం భగవన్మాయయా విమోహితా ధీర్యేషాం తేషాం భవతామేవ దృష్టో న మమేతి

(ప్రహ్లాదవధార్థం హిరణ్యకశిపుప్రయత్నః)

విమోహితధియాం దృష్టస్తస్మై భగవతే నమః ౧౧

స యదానువ్రతః పుంసాం పశుబుద్ధి ర్విభిద్యతే,
అన్య ఏష తథాఽన్యోఽహమితి భేదగతాఽసతీ ౧౨

స ఏష ఆత్మా స్వపరేత్యబుద్ధిభిర్దురత్యయానుక్రమణో నిరూప్యతే,

భావః. తస్మై పూర్ణషాడ్గుణ్యాయ నమః విమోహితధియా మిత్యనేన "దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా" ఇతి భగవదుక్తరీత్యా భగవదప్రపన్నానాం భవతామేవ అసద్గ్రాహః న తు తత్ ప్రపన్నస్య మమ ఇతి సూచితమ్. ౧౧

తదేవ వ్యంజయన్ అసద్గ్రాహం నిందతి (స ఇతి) స భగవాన్ యదా పుంభి రనువ్రతః ఆశ్రితః తదా పుంసాం పశుబుద్ధిః పశుష్వివ బుద్ధిః దేహాత్మాభిమానరూపా బుద్ధి ర్విభిద్యతే నిరస్యతే. కాసౌ పశుబుద్ధిః? యా, అన్య ఏషః అన్యోఽహం ఇత్యేవంరూపా సర్వశరీరేషు జ్ఞానైకాకారతయా పరమాత్మశరీరతయా చావస్థితా నాత్మనో విస్మరతాం స్వః పర ఇత్యేకరూపా భేదగతా అనాత్మభూత దేవాసురమనుష్యాదిశరీరగతా అత ఏవాసతీ దుష్టా అనర్థావహా సైషా పశుబుద్ధి రిత్యర్థః ౧౨

ఏవం స్వపరవిభాగహేతుభూతదేహాత్మభ్రమాదే ర్భగవన్మాయాహేతుకత్వకథనేన తద్వరణాత్ తన్నివృత్తికథనేన చ భగవత ఏవాజ్ఞానప్రదత్వం తన్నివర్తకత్వం చోక్తమ్ అథ జ్ఞానప్రదాతృత్వమపి తస్యైవేత్యాహ (స ఇతి) స ఉక్తవిధ ఏష ఆత్మా ప్రకృతః పరమాత్మా స్వపరేత్యబుద్ధిః స్వః పర ఇతి బుద్ధిరహితః సర్వాంతరాత్మతయా సర్వత్ర సమత్వాదిత్యర్థః దురన్వయం పురుషాంతరే ష్వఘటమాన మనుక్రమణం వ్యాపారో యస్య తాదృశో నిరూప్యతే, అన్యై రశక్యం సర్వం సర్వశక్తిలీలయా కరోతీత్యర్థః యస్య వర్త్మని మార్గేయత్స్వరూపవిమర్శనే వేదవాదినో బ్రహ్మాదయోఽపి ముహ్యంతి, స ఏష ఏవ పరమా మమ మతిం బుద్ధిం భినత్తీత్యర్థః స్వపరేత్యబుద్ధి రిత్యనేన దేవాసురాదివిభాగమంతరేణ సర్వేషాం జ్ఞానప్రదత్వ ముక్తమ్ దురత్యయానుక్రమణ ఇత్యనేన సర్వశక్తిత్వం వైషమ్యాదిరాహిత్యం చోక్తమ్. యద్వర్త్మని బ్రహ్మాదయోఽపి ముహ్యంతీత్యనేన తత్ప్రసాదాదేవ బ్రహ్మాదీనామపి జ్ఞానోదయః. అన్యథా కేవలం తేషామపి మోహ ఏవేత్యుక్తమ్ స్వపరేత్యబుద్ధిభి రితి తృతీయాంతమపి పాఠాంతరమ్ తత్ర స్వః పర ఇతి న విద్యతే బుద్ధిర్యేషాం తైః స్వపరవిభాగాత్మకవివేకరహితైః రిత్యర్థః తాదృశై

ముహ్యంతి యద్వర్త్మని వేదవాదినో బ్రహ్మాదయో హ్యేష భినత్తి మే మతిమ్ ౧౩

నారద ఉవాచ—

యథా భ్రామ్యత్యయో బ్రహ్మన్ స్వయమాకర్షసన్నిధౌ,
తథా మే భిద్యతే చేత శ్చక్రపాణే ర్యదృచ్ఛయా. ౧౪

ఏతావద్ బ్రాహ్మణాయోక్త్వా విరరామ మహామతిః,
తం నిర్భర్త్స్యాథ కుపితః స దీనో రాజసేవకః ౧౫

ఆనీయతా మరే వేత్ర మస్మాక మయశస్కరః,
కులాంగారస్య దుర్బుద్ధే శ్చతుర్థోఽస్యోదితో దమః ౧౬

ద్ధురన్వయాతిక్రమణోఽనితరసాధారణవ్యాపారో నిరూప్యతే జ్ఞాయతే ఇత్యర్థః తత్ప్రసాదాత్ నివృత్తదేహాత్మాభిమానాదిభిః జ్ఞానాజ్ఞానాదిప్రదత్వేన పరమాత్మా జ్ఞాయతే ఇత్యర్థః ౧౩

ఏవం జ్ఞానప్రదత్వముక్తమ్ అథ తస్యైవ తత్ప్రదానేన స్వస్య ప్రవర్తకత్వమాహ (యథేతి) ఆకర్షసన్నిధౌ అయస్కాంతసన్నిధానే అయో లోహం స్వయమేవ యథా భ్రమతి భ్రామ్యతి, చంచలం భవతీత్యర్థః తథా మమ చేతోఽపి చక్రం పాణౌ యస్య తస్య హరేః సన్నిధౌ యదృచ్ఛయా హేత్వంతరనిరపేక్షం భిద్యతే తత్ప్రసాదాయత్త తత్సాన్నిధ్యాదేవ మమైవంవిధా బుద్ధివృత్తిరభూదిత్యర్థః అనేన "బుద్ధిభేదః పరకృత ఉతాహో తే స్వతోఽభవత్" ఇతి ప్రశ్నస్యోత్తర ముక్తం భవతి ౧౪

ఏవ ముక్తో గురురాహేత్యాహ మునిః (ఏతావదితి) బ్రాహ్మణాన్ దైత్యయాజకాన్ ప్రత్యేవం ఏతావదేవోక్త్వా మహామతిః స ప్రహ్లాదో విరరామ తూష్ణీం బభూవ తతో దీనః ఉపాయాంతరేణ తం వశీకర్తుమశక్తో గురుః తం నిర్భర్త్స్య కుపితస్సన్ రాజసేవకాన్ ఉవాచేతి శేషః. ౧౫

తదేవాహ (ఆనీయతామితి ద్వాభ్యామ్) అరే హే రాజభటాః ఇత్యర్థః వేత్రం ప్రహరణసాధన యష్టివిశేషమానీయతామ్. అస్మాక మయశోఽపకీర్తిం కరోతీత్యయశస్కృత్ తస్య అత ఏవ కులస్య దైత్యకులస్యాంగారవన్నాశకః తస్య దుర్బుద్ధే రితః పరం దమః శిక్షణోపాయః చతుర్థ ఏవ స్యాత్ దండ ఏవోపాయః కర్తవ్యో న సామాదిరిత్యర్థః. చతుర్థోఽస్యోదితో దమ ఇతి పాఠే ఉదితః శాస్త్రోక్తః చతుర్థో దండోపాయ ఏవాస్య దమో దమనసాధనమిత్యర్థః. ౧౬

ఆరోప్యాంక మవఘ్రాయ మూర్ధన్యశ్రుకలాంబుభిః,
ఆసించన్ వికసద్వక్త్ర మిద మాహ యుధిష్ఠిర ౨౧

హిరణ్యకశిపు రువాచ—

ప్రహ్లాదానూచ్యతాం తాత స్వధీతం కించిదు త్తమమ్,
కాలే నై తావతాఽఽయుష్మన్ యదశిక్షద్గురో ర్భవాన్ ౨౨

ప్రహ్లాద ఉవాచ—

శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్,
అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్య మాత్మనివేదనమ్ ౨౩

తత ఉత్సంగే నిధాయ మూర్ధన్యుపాఘ్రాయ చ అశ్రుకలాంబుభిః హర్షాశ్రుజలబిందుభి రసించన్ వికసద్వదనం యస్య తాదృశో దైత్యః సుతం ప్రతీత్థం వక్ష్యమాణమాహ (యుధిష్ఠిరేతి) పారే సంబోధనమ్. ౨౧

తదేవాహ (ప్రహ్లాదేతి) హే ఆయుష్మన్। తాత। పుత్ర। ప్రహ్లాద। భవాన్ ఏతావతా కాలేన గురోః సకాశాత్ యదుపశిక్షత్ అధీతవాం స్తన్మధ్యే కించిదు త్తమం స్వధీతం సమ్యగావృత్త్యా గృహీతం తత్ హే తాత। ప్రహ్లాద। అనూచ్యతాం సమ్యగనుక్రమేణ పఠ్యతామ్ ౨౨

యదు క్త ము త్తమమధీతమధ్యే కించిదనూచ్యతామితి తత్రాహ (శ్రవణమితి) యదు క్తం పూర్వం "వనం గతో యద్ధరి మాశ్రయేత" ఇతి తదేవాశ్రయణం వివృణోతి శ్రవణమితి ద్వాభ్యామ్, పుంసాం శ్రవణాదీని నవ లక్షణాని యస్యాః సా భక్తి శ్చేన్నవలక్షణా భక్తి ప్రతిపాదకశాస్త్రమధీతం చే త్తదేవ స్వధీత ము త్తమం మన్యే న త్వధునా గురోః సకాశాదధీతం తత్తు గురుభిర్నాధ్యాపితమితి భావః స్వధీతప్రశ్నో త్తరనిగమన ము త్తమమధీతమితి, శ్రవణమిత్యాది తు పూర్వో క్తాశ్రయణవివరణపరం భగవత్యద్ధా క్రియతే చేదధీతవిద్యా ప్రతిపాద్యా నవలక్షణా భ క్తిః నిష్కపటభావేన భగవతి క్రియతే ఇతి యత్కృతాపి సా భ క్తిర్విష్ణావర్పితేతి యచ్చ తదేతదు త్తమం మన్యే న కేవలం నవలక్షణా భ క్తిప్రతి పాదకశాస్త్రాధ్యయనమాత్రమేవో త్తమం అపి తు తదర్థానుష్ఠాన మనుష్ఠితస్యేశ్వరే సమర్పణం చేత్యత్యు త్తమం మన్యే కేవలాధ్యయనమాత్రస్య వ్యర్థత్వాదితి భావః, అర్పితా విష్ణావిత్యనేన భ క్తే రనన్యప్రయోజనత్వేన క ర్తవ్యతో క్తా, తత్ర విష్ణోః శ్రవణం తత్స్వరూపరూపగుణవిభూతిశ్రవణం, కీర్తనం నామోచ్చారణాద్యాత్మకమ్, స్మరణం స్వరూపాదివిషయకమేవ పాదసేవనార్చనవందనదాస్య

(ప్రహ్లాదవధార్థం హిరణ్యకశిపుప్రయత్నః)

ఇతి పుంసార్పితా విష్ణౌ భక్తిశ్చేన్నవలక్షణా,
క్రియతే భగవత్యద్ధా తన్మన్యేఽధీత ముత్తమమ్ ౨౪

నిశమ్యైతత్ సుతవచో హిరణ్యకశిపుస్తదా,
గురుపుత్ర మువాచేదం రుషా ప్రస్ఫురితాధరః ౨౫

బ్రహ్మబన్ధో కి మేతత్తే విపక్షం శ్రయతా సతా,
అసారం గ్రాహితో బాలో మా మనాదృత్య దుర్మతే ౨౬

సఖ్యాని తు తదీయపర్యంతాని వందనం నమస్కారః పాదసేవనం పాదయోః సంవాహనం తచ్చార్చా విగ్రహతదీయపాదయోశ్చేతి వేదితవ్యం. పరవ్యూహవిభవాదే రతీంద్రియత్వేన తత్పాదసేవనాసంభవాత్ యద్వా భగవద్విషయే మానసికం తదీయవిషయే తు కాయికం వివక్షితం ఆత్మనివేదనం "ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా తచ్ఛేషత్వానుసంధానం యద్యపి భక్తిర్నామ ధ్యానోపాసనాది శబ్దవాచ్యాఽహరహరభ్యాసాధేయాతిశయా ఆప్రయాణాదనువర్తమానా వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతా తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానాత్మికా ప్రీత్యాత్మికా ప్రత్యక్షతాపన్నా ధ్రువానుస్మృతిః న తు శ్రవణాదిరూపేణ నవలక్షణా, తథా వ్యక్తవిధాయా భక్తేరేవ కర్మజ్ఞానయోగాదివచ్ఛమదమాదివచ్చ శ్రవణాదీన్యప్యవిలంబేన నివర్తకాన్యుచ్యంతే యద్వా, నవలక్షణా లక్ష్యతే ఏభిరితి లక్షణాని చిహ్నాని జ్ఞాపకాని భక్తియోగపరిపాకావస్థాజ్ఞాపకానీతి యావత్, ఉక్తవిధభక్తియోగ నిష్ఠేన రాగత ఏవ శ్రవణాదీని క్రియంతే, లోకేఽపి హి యద్వస్తువిషయా ప్రీతిస్తద్విషయకశ్రవణాదీని స్వత ఏవ ప్రాప్తానీతి న తత్ర యత్నేన భవితవ్యమ్ అతః శ్రవణాదీని ప్రీత్యాత్మకభక్తియోగకారితావస్థావిశేషరూపాణి తన్నిష్పత్తి సూచకానీతి తాత్పర్యమ్, ఏవం ప్రీతికారితశ్రవణాదిపర్యంతభక్తియోగానుష్ఠానమేవ "వనం గతో యద్ధరి మాశ్రయేత" ఇత్యుక్తమాశ్రయణ మిత్యుక్తం భవతి ౨౩—౨౪

ఏత దేవంవిధం సుతస్య వచో నిశమ్యాకర్ణ్య తదా హిరణ్యకశిపుః రుషా ప్రస్ఫురితః కంపమానః అధరోష్ఠో యస్య తాదృశః ఇదం వక్ష్యమాణం గురుపుత్రం ప్రత్యువాచ. ౨౫

తదేవాహ హే బ్రహ్మబంధో! బ్రాహ్మణాభాస! కిమేతత్తే త్వయా కృతమితి శేషః, అతీవాను చితమేతత్కృతమిత్యర్థః కిం తత్? యన్మా మనాదృత్య విపక్షం శత్రుపక్ష మాశ్రయతా అత ఏవ అసతాం మహ్య మహితకారిణా త్వయా హే దుర్మతే! అసారం గ్రాహితో బాల ఇతి ఏతత్ ౨౬

సంతి హ్యసాధవో లోకే దుర్మైత్రా శ్ఛద్మవేషిణః,
తేషా ముదేత్యఘం కాలే రోగః పాతకినా మివ ౨౭

గురుపుత్ర ఉవాచ —

న మత్ప్రణీతం న పరప్రణీతం సుతో వదత్యేష తవేంద్రశత్రో,
నైసర్గికీయం మతిరస్య రాజన్ నియచ్ఛ మన్యుం కదదాః స్మ మా నః ౨౮

నారద ఉవాచ —

గురుణైవం ప్రతిప్రోక్తో భూయ ఆహాఽసురః సుతమ్,
న చేద్గురుముఖీయం తే కుతోఽభద్రాసతీ మతిః ౨౯

మిత్రత్వేన వర్తమానస్యాపి తవ విరోధాచరణం నాసంభావితమిత్యాహ (సంతీతి) దుష్టం మైత్రం మిత్రత్వం యేషాం తే అత ఏవ అసాధవః ఛద్మవేషిణః కపటవేషధారిణో భవాదృశా అపి హి లోకే సంతి తేషా మఘం ద్రోహః కాలే ఉచితకాలే ప్రకటో భవతి రోగః పాతకినామివ, యథా-

బ్రహ్మహా క్షయరోగీ స్యాత్ సురాపీ శ్యావదంతకః।
స్వర్ణహారీ తు కునఖీ దుశ్చర్మా గురుతల్పగః॥' ఇతి స్మృత్యుక్తః పాతకినాం రోగః ఉచితకాలే ఉదేతీత్యర్థః ౨౭

ఏవ ముపాలబ్ధ ఆహ గురుపుత్రః (నేతి) న మయా పాఠితం నాపి పరేణ, కింతు కేవల మేష తవ పుత్ర ఏవ వదత్యేవం, హే ఇంద్రశత్రో! తవ బ్రాహ్మణేష్వనుగ్రహ ఉచితో విషయత్వాదితి భావః, న స్వపరప్రణీతం చేత్ కుతోఽస్యాభూదియం మతిః? తత్రాహ నైసర్గికీతి హే రాజన్! అస్య త్వత్పుత్రస్యేయం మతి ర్నైసర్గికీ స్వాభావికీ న తు పరైః ఉత్పాదితా, అతో మన్యుం క్రోధం నియచ్ఛ ఉపసంహర, నోఽస్మభ్యం కత్ కుత్సితం దుఃఖమిత్యర్థః మా స్మ దాః న దేహీ త్యర్థః మాఙ్యోగేఽప్యడార్షః కదనాత్మనాం న ఇతి పాఠాంతరమ్ తత్ర కదనాత్మనాం దీనాత్మనాం న మన్యుం మద్విషయం క్రోధం నియచ్ఛేత్యర్థః ౨౮

ఇత్థం గురుణా ప్రత్యుక్తో దైత్యః సుతమాహేత్యాహ దేవర్షిః (గురుణేతి) తదేవాహ-న చేదితి హే అభద్ర! ఇయం బుద్ధిః గురుముఖీ గురూపదేశజాతా న చేత్తవ కుతో హేతో స్తవాసతీ దుష్టా మతి రభూత్ ౨౯

(ప్రహ్లాదవధార్థం హిరణ్యకశిపుప్రయత్నః)

ప్రహ్లాద ఉవాచ—

మతిర్న కృష్ణే పరతః స్వతో వా మిథోఽభిపద్యేత గృహవ్రతానామ్,
అదాంతగోభి ర్విశతాం తమిస్రం పునఃపున శ్చర్వితచర్వణానామ్ ౩౦

న తే విదుః స్వార్థగతిం హి విష్ణుం దురాశయా యే బహిరర్థమానినః,
అంధా యథాంధై రుపనీయమానా వాచీశతంత్యా మురుదామ్ని బద్ధాః ౩౧

నైషాం మతి స్తావ దురుక్రమాంఘ్రిం స్పృశత్యనర్థాపగమో యదర్థః,

ఏవముక్త ఆహ ప్రహ్లాదః (మతి రితి) యత్పృష్టం కుతస్తవేయం మతి రితి తత్ర మహతా మనుగ్రహ ఏవేదృశీ మతిహేతు రితి వక్తుం తావత్ మహద్భి రననుగృహీతానాం భవాదృశానా మీదృశీ మతి ర్దుర్లభేత్యాహ-మతి రితి గార్హస్థ్యరతానాం స్వతః పరతో వా మిథోఽన్యోన్యస్మాద్వా కృష్ణే మతి ర్భక్త్యాత్మికా నాభిపద్యేత తత్ర హేతుం వదన్ గృహవ్రతాన్ విశినష్టి-అదాంతగోభి రితి అదాంతై రజితై ర్గోభి రింద్రియైః హేతుభి స్తమిస్రం నిరయరూపం సంసారం పునః పునర్విశతాం చర్విత మనుభుక్తం తస్యైవ పున శ్చర్వణ ముపభోగో యేషాం పూర్వపూర్వై ర్భుక్తమేవ విషయం భుంజానానాం పూర్వేద్యు ర్భుక్తానా మేవ వనితాదీన్ విషయాన్ పున రపరేద్యు ర్భుంజానా మితి వా ఏవం విషయాసక్తచిత్తానాం త్వాదృశాం కృష్ణే మతి ర్దుర్లభా ఇత్యుక్తమ్ యద్వా చర్వితచర్వణాః పశవః తత్తుల్యానామితి ౩౦

మాస్తు కృష్ణే మతిః స్వశ్రేయోఽపి న స్వయం జానంతీత్యాహ (నేతి.) స్వార్థశ్చ గతిశ్చ స్వార్థగతి స్తం స్వస్య పురుషార్థభూతం తదుపాయభూతం చ విష్ణుం గృహవ్రతా న విదుః తత్ర హేతుం వదం స్తాన్ విశినష్టి బహిరర్థమానినః బహిః శబ్దాదివిషయేషు అర్థమానినః పురుషార్థాభిమానినః అత స్తే అంధై రుపనీయమానా అంధా యథా పంథానం న విదుః కింతు శ్వభ్రే పతంతి తథాతేఽపి ఈశస్య తంత్యాం వేద లక్షణాయాం స్థూలరజ్జ్వా మురుదామ్ని వర్ణాశ్రమధర్మాదిరూపనానావిధకంర సూత్రే బద్ధా భవంతి వేదోక్తకేవలకామ్యకర్మణ్యాసక్తాః ప్రలోభితా స్తత్రైవాసక్తాః పునః పునః సంసరంతో దుఃఖమేవ ప్రాప్నువంతి న తు నిరతిశయానందరూపపురుషార్థలక్షణం భగవంతం ప్రాప్నువంతీ త్యర్థః ౩౧

తదేవ వ్యనక్తి (నేతి) ఏషా ముక్తవిధానాం విషయాసక్తచిత్తానాం మతిర్బుద్ధిః ఉరుక్రమస్య నిరతిశయమహిమశాలినో భగవతో నిరతిశయపురుషార్థరూపమంఘ్రిం న స్పృశతి న విషయీకరోతి.

మహీయసాం పాదరజోఽభిషేకం నిష్కించనానాం న వృణీత యావత్ ౩౨

ఇత్యుక్త్వోపరతం పుత్రం హిరణ్యకశిపూ రుషా,
అంధీకృతాత్మా స్వోత్సంగా న్నిరస్యత మహీతలే ౩౩

ఆహామర్ష రుషావిష్టః కషాయీభూతలోచనః,
వధ్యతా మాశ్వయం వధ్యో నిస్సారయత నైరృతాః ౩౪

అయం మే భ్రాతృహా సోఽయం హిత్వా స్వాన్ సుహృదోఽధమః,
పితృవ్యహంతు ర్యః పాదౌ విష్ణోర్దాసవ దర్చతి ౩౫

తదంఘ్రిస్పర్శనం పిశినష్టి యదర్థం యస్యోరుక్రమస్యాంఘ్రిస్పర్శస్య అర్థః ప్రయోజనం ఫల మనర్థాపగమః దుఃఖనిరాసరూపః కియత్పర్యంతం న స్పృశతి తత్రాహ-యావ న్నిష్కించనానాం అనన్యప్రయోజనానాం మహీయసాం మహాభాగవతానాం పాదరజస్స్నానం న వృణీత న వృణుయాత్ మహత్సేవాం న కుర్యా త్తావన్న స్పృశతీత్యర్థః మమ మాతృగర్భావస్థానదశాయామేవ మహీయసః శ్రీనారదస్యానుగ్రహాదియం బుద్ధి రురుక్రమస్యాంఘ్రివిషయాఽభూదితి గూఢోఽభిప్రాయః ౩౨

ఇతీత్థ ముక్త్వోపరతం తూష్ణీ మాసీనం పుత్రం రుషా క్రోధే నాంధీకృతః ఆత్మా వివేకో యస్య స హిరణ్యకశిపుః స్వోత్సంగాత్ మహీతలే నిరస్య తం పాతయిత్వా ఆహ చే త్యుత్తరేణాన్వయః నిరస్యతీతి పాఠే న్యపాతయ దిత్యర్థః ౩౩

అమర్షః అసహనం తత్సహితయా రుషా ఆవిష్టో వ్యాప్తః అత ఏవ కషాయీభూతే ఆతామ్రే లోచనే యస్య సః ఆహ చ ఉక్తవాంశ్చ. తదేవాహ (వధ్యతామితి) హే నైరృతాః ! ఇత ఏనం నిఃసారయత బహిర్గమయత అయం బాలో వధ్యో వధార్హః అతః ఆశు వధ్యతాం హన్యతామ్. ౩౪

వధ్యత్వే హేతు ర్యతోఽయం మే మమ భ్రాతు ర్హంతా కుతః యోఽయ మధమః బాలః స్వాన్ స్వకీయాన్ సుహృదోఽస్మాన్ హిత్వా పితృవ్యస్య పితృభ్రాతుర్హిరణ్యాక్షస్య హంతుర్విష్ణోః పాదౌ చరణౌ దాసవ దర్చతి। తత్పక్షపాతీత్యర్థః అతః స ఏవాయ మిత్యన్వయః, హిత్వాఽసూ న్సుహృద ఇతి పాఠే, అయం మే భ్రాతృహా కుతః యద్యస్మా దధమోఽయం సుహృదః ప్రియా నసూన్ ప్రాణాన్ హిత్వా విష్ణవే సమర్ప్య దాసవ త్తత్పాదావర్చతి అతోఽయమేవ ప్రహ్లాదో మే భ్రాతృహేత్యర్థః ౩౫

(ప్రహ్లాదవధార్థం హిరణ్యకశిపుప్రయత్నః)

విష్ణోర్వా సాధ్వసౌ కిం ను కరిష్యత్యసమంజసః,
సౌహృదం దుస్త్యజం పిత్రో రహాద్యః పంచహాయనః ౩౬

పరోఽప్యపత్యం హితకృ ద్యథౌషధం స్వదేహజోఽప్యామయవత్ సుతోఽహితః,
ఛింద్యా త్తదంగం యదుతాత్మనోఽహితం శేషం సుఖం జీవతి యద్వివర్జనాత్ ౩౭

సర్వై రుపాయై ర్హంతవ్యః సంభోజశయనాసనైః,
సుహృల్లింగధరః శత్రు ర్మునే ర్దుష్ట మివేంద్రియమ్ ౩౮

నైరృతాస్తే సమాదిష్టా భర్త్రా వై శూలపాణయః,
తిగ్మదంష్ట్రకరాళాస్యాః తామ్రశ్మశ్రుశిరోరుహాః ౩౯

మద్ దృష్టాంతేన విష్ణో రప్యసావసమంజసోఽననుకూలః సాధు కరిష్యతి కింను? న కరిష్యత్యేవ అవ్యవస్థితచిత్తత్వాదితి భావః యతోఽసౌ పంచహాయనః పంచవర్షవయస్క ఏవ సన్ దుస్త్యజం త్యక్తు మశక్యం పిత్రోః మాతాపిత్రోః సౌహృద మహాత్ అత్యాక్షీత్ ౩౬

నను, తవాయం పుత్రః తత్కథం వధ్యః? తత్రాహ (పరోఽపీతి) పరోఽపి శత్రుపక్షప్రభవోఽపి యథా ఔషధం తథా హితకృత్ హితకారీ చేత్తర్హి సోఽపత్యం పుత్ర ఏవ దేహాజ్జాతోఽపి ఆమయవ ద్రోగవ దహితో దుఃఖకృచ్చేత్తర్హి ఆమయవత్ పరిత్యాజ్యః అస్తాం మమతాస్పదస్య కథా హి యస్మాద్యదంగం కరచరణాదికమపి సర్పదంశవ్రణాదిదూషితం సదాత్మనోఽహితం దుఃఖకృచ్చేత్తర్హి తదంగం ఛింద్యాదేవ యస్య దుష్టాంగస్య విసర్జనాత్ పరిహారాత్ శేష మవశిష్టమంగం సుఖం జీవతి ౩౭

అతోఽయం సుహృల్లింగధరః పుత్రవేషధారీ శత్రుర్యథా దుష్ట మింద్రియం మునేః శత్రుః తద్వద్వర్తమానః సర్వైర్గరళాదిమిశ్రితసంభోజనాదిభి రుపాయైః హంతవ్యః ౩౮

ఏవం భర్త్రా దైత్యేంద్రేణ సమాదిష్టాః తే నైరృతాః శూలపాణయః తిగ్మాః తీక్ష్ణాః దంష్ట్రా దంతాః। యేషాం కరాళాన్యాస్యాని యేషాం తామ్రాణి శ్మశ్రూణి శిరోరుహాణి చ యేషాం తాదృశాః ౩౯

నదంతో భైరవా న్నాదం శ్ఛింధి భింధీతి వాదినః,
ఆసీనం చాహనన్ శూలైః ప్రహ్లాదం సర్వమర్మసు, ౪౦

పరే బ్రహ్మణ్యనిర్దేశ్యే భగవ త్యఖిలాత్మని,
యుక్తాత్మన్యఫలా ఆసన్న పుణ్యస్యేవ సత్క్రియాః ౪౧

ప్రయాసేఽపహతే తస్మిన్ దైత్యేంద్రః పరిశంకితః,
చకార తద్వధోపాయా న్నిర్బంధేన యుధిష్ఠిర ౪౨

దిగ్గజై ర్దందశూకై శ్చ అభిచారావపాతనైః,

భైరవాన్ భయంకరాన్ నాదాన్ నదంతః కుర్వంతః ఛింధి భిందీతి వదంత ఆసీనం ఉపవిష్టం ప్రహ్లాదం సర్వేషు మర్మస్థానేషు శూలైః రహనన్ హతవంతః. ౪౦

అనిర్దేశ్యే చేతనాచేతనసజాతీయత్వేన నిర్దేష్టుమశక్యే అఖిలాత్మని హంతృహంతవ్యాద్యంతరాత్మని పూర్ణషాడ్గుణ్యే పరే బ్రహ్మణి యుక్తః నియుక్తః ఆత్మా మనో యస్య తస్మిన్ ప్రహ్లాదే నైరృతైః కృతా అపి శూలఘాతాదయో మారణోపాయాః అఫలాః వ్యర్థా బభూవుః మరణహేతవో దుఃఖహేతవశ్చ న బభూవు రిత్యర్థః యథా అపుణ్యస్య పాపరతస్య కృతా అపి సత్క్రియాః సంధ్యోపాసనాదయః అఫలాః తద్వత్ వైఫల్యహేతుగర్భం విశేషణమ్ అఖిలాత్మని యుక్తాత్మనీతి అయం భావః. కర్మాయత్తదేహసంబంధప్రయుక్తసుఖదుఃఖభోక్తృత్వ తదనుగుణపుణ్యపాపకర్తృత్వానుగుణం జీవపర్యంతదేహేంద్రియాదిప్రేరణరూప మఖిలాత్మత్వమత్ర వివక్షితమ్. తత్ర హంత్రంతరాత్మతయా హంతవ్యదుఃఖజననానుగుణవ్యాపారానుగుణం నియమయన్నపి పునర్హంతవ్యస్య హంతృవ్యాపారజన్యదుఃఖానుభవానుగుణతయా నియమయతీతి, కథమేకస్యైవంవిధం పరస్పరవిరుద్ధం నియమనమితి శంకానిరాచికీర్షయాఽనిర్దేశ్య ఇత్యుక్తమ్ లోకవిలక్షణవివిధవిచిత్రశక్తేరీదృశం నియంతృత్వ ముపపన్న మిత్యభిప్రాయః ౪౧

ఏవం శూలఘాతాదిరూపమరణోద్యోగరూపే ప్రయాసేఽపహతే వ్యర్థే సతి దైత్యేంద్రో హిరణ్యకశిపుః పరిశంకితః కిమహో అయం శూలఘాతాదిభిరపి నాహన్యత కిమస్మాదేవ మమ మృత్యుర్భవిష్యతీత్యాశంకితః హే యుధిష్ఠిర ! నిర్బంధేన తస్య ప్రహ్లాదస్య వధోపాయాన్ చక్రే ౪౨

వివిధోపాయానేవ ప్రపంచయం స్తైరప్యహతత్వమాహ (దిగ్గజై రితి) దిగ్గజాక్రమణైః

(ప్రహ్లాదవధార్థం హిరణ్యకశిపుప్రయత్నః)

మాయాభిః సన్నిరోధైశ్చ గరదానై రభోజనైః ౪౩

హిమవాయ్వగ్నిసలిలైః పర్వతాక్రమణై రపి,
న శశాక యదా హంతు మపాప మసురః సుతమ్,
చింతాం దీర్ఘతమాం ప్రాప్తస్తత్కర్తుం నాభ్యపద్యత. ౪౪

ఏష మే బహ్వసాధూక్తో వధోపాయాశ్చ నిర్మితాః,
తైస్తై ర్ద్రోహై రసద్ధర్మై ర్ముక్తః స్వేనైవ తేజసా ౪౫

వర్తమానోఽవిదూరే వై బాలోఽప్యజడధీరయమ్,
న విస్మరతి మేఽనార్యం శునఃశేఫ ఇవ ప్రభుః ౪౬

దందశూకేంద్రైః సర్పశ్రేష్ఠదంశనైః అభిచారై ర్మారణహోమైః అవపాతనైః గిరిశృంగేభ్యోఽధఃపాతనైః మాయాభి రకస్మా దశనిపతనాదిభిః సంనిరోధై ర్నవరంధ్రాపిధానైః గరదానైః విషప్రయోగైః అభోజనై రుపవాసైః ౪౩

హిమాదిషు పాతనైః పర్వతాక్రమణైః పర్వతానాం తదుపరి నిక్షేపైః ఏవంవిధై రుపాయై రసురైః ప్రయోజ్యకర్తృభిః యదా నిరపరాధం సుతం హంతుం న శశాక నాశక్నోత్ తదా తత్కర్తుం తద్ధననం కర్తుం నాభ్యపద్యత ఉపాయాంతరం న లేభే ఇత్యర్థః ప్రత్యుత దీర్ఘతమాం చింతాం ప్రాప్తః. ౪౪

చింతామేవ ప్రపంచయతి (ఏష ఇతి.) ఏష బాలో మే మయా బహ్వసాధు యథా భవతి యథోక్తః తథా వధోపాయాశ్చ నిర్మితాః కారితాః అసద్ధర్మై రభిచారాదిభిస్తైస్తైర్ద్రోహైః శూలఘాతాదిభిశ్చ ముక్తోఽవిహతః స్వేనైవ తేజసా మాహాత్మ్యేన ఉక్తోపాయేభ్యో విదూర ఏవ వర్తమానో బాలోఽప్యయ మజడా ధీర్యస్య తాదృశః మే మమ అనార్యం ద్రోహం న స్మరతి శునఃశేఫ ఇవ యథా శునఃశేఫాఖ్యః పితృభ్యాం హరిశ్చంద్రాయ విక్రీతస్సన్ తయోరపకారం విస్మరన్ తద్విపక్షం విశ్వామిత్ర మాశ్రిత్య గోత్రాంతర మాపన్న స్తద్వత్ యద్వా స్వభావాపరిత్యాగే దృష్టాంతః శునః శేఫః పుచ్ఛమివేతి ప్రభుః జితేంద్రియః ౪౫

అప్రమేయోఽపరిమేయోఽనుభావో యస్య న కుతశ్చిద్భయం యస్య అత ఏవామరో

అప్రమేయానుభావోఽయ మకుతశ్చిద్భయోఽమరః
నూన మేతద్విరోధేన మృత్యుర్మే భవితా న వా ౪౬

ఇతి తం చింతయా కించి న్మ్లానశ్రియ మధోముఖమ్,
శండామర్కా వౌశనసౌ వివిక్త ఇతి హోచతుః ౪౭

జితం త్వయైకేన జగత్త్రయం భ్రువో ర్విజృంభణత్రస్తసమస్తధిష్ణ్యపమ్,
న తస్య చింత్యం తవ నాథ చక్ష్మహే న వై శిశూనాం గుణదోషయోః పదమ్. ౪౮

ఇమం తు పాశై ర్వరుణస్య బద్ధ్వా నిధేహి భీతో న పలాయతే యథా,
బుద్ధిశ్చ పుంసో వయసాఽఽర్యసేవయా యావద్గురు ర్భార్గవ ఆగమిష్యతి. ౫౦

తథేతి గురుపుత్రోక్త మనుజ్ఞాయేద మబ్రవీత్,

మరణరహితః ఏతస్య విరోధేన హేతునా నూనం మమైవ మృత్యుః భవితా భవిష్యతి న వా భవితా ఏతద్విరోధేన మమ మృత్యుభావే హేత్వంతరేణ నైవ భవిష్యతీత్యర్థః ౪౫—౪౬

ఇతీత్థం యచ్చింతయా పుత్రవిషయకచింతయా మ్లానశ్రియం నిస్తేజస్కం కించిదధఃకృతముఖం తం హిరణ్యకశిపుం ఔశనసౌ ఉశనసః శుక్రస్య పుత్రౌ శండామర్కాఖ్యౌ వివిక్తే నిర్జనే దేశే తస్య ప్రతిష్ఠాభంగాదితి భావః ఇతి వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ ఊచతుః ౪౭

తదేవాహ (జితమితి) తవ భ్రువో ర్విజృంభణేన చలనమాత్రేణ త్రస్తా భీతాః సర్వే ధిష్ణ్యపాః లోకపాలా యస్మిన్ తజ్జగత్త్రయం త్వయైకేనాసహాయేన జితం, ఏవం భూతస్య తవ హే నాథ ప్రభో! చింతనీయం న చక్ష్మహే న పశ్యామః, శిశూనాం వృత్తమితి శేషః. తద్గుణదోషయోః పదం విషయో న వై న భవతీత్యర్థః ౪౮

అత ఇమం బాలం యావద్గురుర్భగవాన్ భార్గవః శుక్ర ఆగమిష్యతి తావద్వరుణస్య పాశైః బద్ధం నిధేహి కురు, భీతోఽయం యథా న పలాయతే తథా బద్ధం నిధేహీత్యర్థః తతః కిం తత్రాహతుః-వయసా ఆర్యాణాం సేవయా చ పుంసో బుద్ధి ర్భవిష్యతి ౫౦

ఏవం గురుపుత్రోక్తం తథేత్యనుజ్ఞాయాంగీకృత్య దైత్యేంద్ర ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్.

(ప్రహ్లాదస్య పునర్గురుర్గృహే స్థాపనం)

ధర్మా హ్యస్యోపదేష్టవ్యాః రాజ్ఞాం యే గృహమేధినామ్. ౫౧

ధర్మమర్థం చ కామం చ నితరాం చానుపూర్వశః,
ప్రహ్లాదా యోచతూ రాజన్ ప్రశ్రితావనతాయ చ ౫౨

యథా త్రివర్గం గురుభి రాత్మనే ఉపశిక్షితమ్,
న సాధు మేనే తచ్ఛిక్షాం ద్వంద్వారామోపవర్ణితామ్ ౫౩

యదాచార్యః పరావృత్తో గృహమేధీయకర్మసు,
వయస్యై ర్బాలకై స్తత్ర సోపహూతః కులక్షణైః ౫౪

అథ తాన్ శ్లక్ష్ణయా వాచా ప్రత్యాహూయ మహాబుధః,
ఉవాచ విద్వాంస్తన్నిష్ఠాం కృపయా ప్రహసన్నివ ౫౫

తదేవాహ (ధర్మా ఇతి) అస్య బాలస్య ధర్మా ఉపదేష్టవ్యాః. కే తే? యే రాజ్ఞాం యే చ గృహస్థానాం తే ౫౧

ఏవముక్తే గురుపుత్రౌ తథైవోపదిదిశతు రిత్యాహ నారదః (ధర్మమితి) ధర్మార్థకామ స్వరూపాణి సాధనాని నితరాం అత్యంత మనుపూర్వశః హే రాజన్! ప్రశ్రయేణ వినయేన అవనతాయ నమ్రాయ ప్రహ్లాదాయోచతు రుపదిదిశతుః ౫౨

తద్యథావత్ త్రివర్గ మాత్మనే స్వస్మై ఉపశిక్షితమపి సాధు న మేనే నామన్యత తచ్ఛిక్షాచ్చ కుతః ద్వంద్వైః రాగద్వేషాదిభిః విషయేష్వారమణం యేషాం తై రుపవర్ణితమ్ ౫౩

కించ యదా ఆచార్యః గార్హస్థ్యధర్మేషు పరావృత్తః పరోక్షం ప్రవృత్తః వ్యాసంగాంతరపర ఇత్యర్థః తదా కృతక్షణైః లబ్ధావకాశైః వయస్యైః సమానవయస్కైః బాలై స్తత్రోపహూతః సః ప్రహ్లాదః ౫౪

మహాన్ సుధీ ర్విద్వాన్ శ్లక్ష్ణయా మధురయా వాచా తాన్ బాలకాన్ ప్రత్యాహూయ సంబోధ్య కృపయా ప్రహసన్నివ తన్నిష్ఠాం విజ్ఞాతమార్గనిష్ఠాం ఉవాచ ౫౫

తే తు తద్గౌరవాత్ సర్వే త్యక్తక్రీడాపరిచ్ఛదాః,
బాలా నదూషితధియో ద్వంద్వారామేరితే హి తైః ౫౬

పర్యుపాసత రాజేంద్ర తన్న్యస్తహృదయేక్షణాః,
తానాహ కరుణో మైత్రో మహాభాగవతోఽసురః ౫౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే,
ప్రహ్లాదానుచరితే పంచమోఽధ్యాయః

తే తు బాలకాః సర్వే తద్గౌరవాత్ తద్వచనగౌరవాత్ త్యక్తాః క్రీడాపరిచ్ఛదాః క్రీడోపకరణాని యైః ద్వంద్వారామాణా మీరితైరీహితైశ్చ న దూషితా ధీ ర్యేషాం తే ౫౬

హే రాజేంద్ర! తస్మిన్నేవ ప్రహ్లాదే న్యస్తం హృదయం మన ఈక్షణం చ యైస్తే తం ప్రహ్లాదమేవ పర్యుపాసత శుశ్రూషవః పరివేష్ట్య ఉపవివిశురిత్యర్థః తాన్ పర్యుపాసీనాన్ కారుణ్యమైత్ర్యయుక్తో మహాభాగవతోఽసురః ప్రహ్లాదః ప్రాహ ఆహ ౫౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య, సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచమోఽధ్యాయః

దుర్లభం మానుషం జన్మ తదప్యధ్రువ మర్థదమ్ ౧
యథా హి పురుషస్యేహ విష్ణోః పాదోపసర్పణమ్,

నేతృత్వమ్ గమయితృరూపం స్థితికర్తృత్వం గమయితృత్వం, సంగమయితృత్వరూపం సంహర్తృత్వమ్, స్రష్టృత్వ ముద్గమయితృత్వరూపం సృష్టికర్తృత్వం, యశో, గుణవత్తా తథా శ్రీర్భాగ్యసంపత్, వైరాగ్యం విరక్తిః సా చ పరిపూర్ణత్వా దనాదరరూపా ఏవం చానుష్ఠితై ర్ధర్మైః ప్రాప్యస్య భగవత ఏవంవిధత్వా త్తత్ప్రాప్తేః నిశ్శ్రేయసరూపత్వాత్ తత్ప్రాప్తిసాధనభూతా ధర్మాః పరమపురుషార్థార్థిభి రవశ్యం మనుష్యైస్తై చ బాల్యాదారభ్యైవ కర్తవ్యా ఇత్యర్థః. ఇహైవేత్యనేన మనుష్యజన్మని ఏవ భగవద్ధర్మాచరణోపయుక్తత్వ మన్యస్య తు తదననుగుణత్వం చాభిప్రేతమ్ తత్రాపి పురోవర్తిపరామర్శినేహ శబ్దప్రకృతిభూతే నేదంశబ్దేనాధునా వర్తమానమనుష్యజన్మన్యేవ భగవద్ధర్మకర్తవ్యతా అభిప్రేతా, నన్వన్యస్మిన్నపి మనుష్యజన్మని తేషాం కర్తుం శక్యత్వాత్ కిం విశేషేణాధునిక ఏవ జన్మని కర్తవ్యతోచ్యతే ఇత్యత ఆహ (దుర్లభం మానుషం జన్మేతి) వివిధ విచిత్రాత్మకపుణ్యపాపాత్మకకర్మభిః దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిరూపేణ సంసరతో జీవస్య నియమేన ప్రతిజన్మ మానుషం జన్మైవేతి విశ్వాసహేతో రభావాత్ దుర్లభం మానుషం జన్మ సుకృతపరిపాకవిశేషా ల్లబ్ధమితి, తత్రైవ భగవద్ధర్మా నాచరేదితి భావః నను కిం విశేషేణ కౌమార ఏవాచరేదిత్యుచ్యతే యథేష్టం విషయభోగానంతరం చతుర్థే వయసి తేషాం కర్తుం శక్యత్వాదిత్యత ఆహ (తదప్యధ్రువమితి) చతుర్థవయఃపర్యంత జీవనహేతో ర్విశ్వసనీయస్యాభావాత్ కౌమారాత్ ప్రభృత్యేవాచరేదితి భావః నను చిరకాలసాధ్యా భగవద్ధర్మాః కథమస్థిరేణ మనుష్యజన్మనా నిర్వర్త్యంతే? కథంతరాం నిశ్శ్రేయసప్రాప్తిః అత ఆహ - అర్థదమితి యదప్యధ్రువం తథాప్యర్థద మిత్యర్థః అయం భావః, యద్యప్యధ్రువం తథాపి చిరకాలజీవననిమిత్తే కర్మణ్యారబ్ధభగవద్ధర్మవిరోధికర్మాభావే చ సతి యథావత్ఫలపర్యంతభగవద్ధర్మోప సంహారద్వారా నిశ్శ్రేయసరూపనిరతిశయపురుషార్థదం చిరజీవనహేత్వభావే వా ఆరబ్ధభగవద్ధర్మవిరోధి కర్మసద్భావేఽపి వా "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి, న హి కల్యాణకృత్ కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి" ఇత్యాదిభగవదుక్తరీత్యా జన్మాంతరే యథావద్భగవద్ధర్మోపసంహారద్వారా నిశ్శ్రేయసరూపార్థదం భవతీతి, అత్ర "సర్వం వాక్యం సావధారణమ్" ఇతి న్యాయే నాభ్యాసో వాయుభక్ష ఇత్యాదివ త్కౌమార ఏవ భాగవతాన్ ధర్మానేవ ఇహైవ ఇత్యవధారణ మభిప్రేతమ్ ౧

తత్ర భాగవతానేవ ధర్మా నాచరేదిత్యవధారణం తావదుపపాదయతి (యథా హీతి) హి తథా హీత్యర్థః, యథాశబ్దో యోగ్యతాద్యోతకః ఇహ మనుష్యజన్మని విష్ణోః పరమపురుషార్థస్వరూపస్య పాదయో రుపసర్పణం భజనం యథా యోగ్యం తదేవ యుక్త మిత్యర్థః కుతః? యద్యస్మాదేష

(దైత్యబాలకేభ్యః ప్రహ్లాదస్యోపదేశః)

యదేష సర్వభూతానాం ప్రియ ఆత్మేశ్వరః సుహృత్ ౨

సుఖమైంద్రియకం దైత్యా దేహయోగేన దేహినామ్,
సర్వత్ర లభ్యతే దైవాద్యథా దుఃఖమయత్నతః ౩

తత్ప్రయాసో న కర్తవ్యో యత ఆయుర్వ్యయః పరమ్,

పరమపురుషః సర్వభూతానా మాత్మేశ్వరః అంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనపూర్వకం భర్తా. శరీరస్యాత్మాఽనువర్తనం యుక్తమితి భావః నన్వాత్మాప్యపురుషార్థరూపత్వాత్ నానువర్తనీయోఽత ఆహ ప్రియ ఇతి ప్రియః ఇష్టతమః నిరతిశయానందరూప ఇత్యర్థః ఆనంద ఏవ హీష్టః స ఏవ హి పురుషార్థరూప ఇతి భావః నన్వేవంభూతోఽపి నిష్కృపత్వా దనువర్తమానాన్ ప్రాఖ్యాపయేత్ తత్రాహ సుహృదితి. "ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా స్వానువృత్త్యుపక్రమమాత్రేణావిర్భూతపరమకారుణ్యయుక్త ఉత్తరోత్తరం స్వానువృత్తిప్రవర్తనారూపహితకారీత్యర్థః ౨

విష్ణోః పాదోపసర్పణమేవ యుక్త మిత్యనేన వైషయికసుఖసాధనయత్నో న యుక్తఇత్యుక్తమ్, తదేవ సహేతుకం సదృష్టాంతం చోపపాదయ న్నిహైవేత్యవధారణ మప్యుపపాదయతి (సుఖమితి) హే దైత్యాః దేహినాం దేహయోగేన దేహసంబంధమాత్రేణ ఇంద్రియకం సుఖం సర్వత్ర పశ్వాది జన్మస్వప్యాధునికయత్న మంతరేణాపి దైవాత్ ప్రాచీనకర్మణైవ లభ్యతే తత్ర దృష్టాంతః యథాఽసుఖమితి, అసుఖం దుఃఖం యథా యత్నమంతరేణాపి దైవాదేవ లభ్యతే, తథా వైషయికం సుఖమపీత్యర్థః సర్వత్ర లభ్యతే ఇత్యనేన వైషయికసుఖలాభః సర్వజన్మసాధారణః భగవద్ధర్మలాభస్తు మనుష్యజన్మసాధారణ ఇత్యుక్తం భవతి. ౩

యతో వైషయికం సుఖం సర్వజన్మసాధారణం తచ్చ దైవాదేవ సులభమ్ అసుఖవత్ తస్మాత్ ప్రయాసో వైషయికసుఖార్థప్రయాసో న కర్తవ్యః ఏవ మవిజానతా కృతోఽపి ప్రయాసః కేవల మాయుర్వ్యయకర ఇత్యాహ (యత ఇతి) యతో వైషయికసుఖార్థాత్ ప్రయాసాత్ పరం కేవల మాయుఃక్షయ ఏవ, నాన్యత్ కించిదస్తి ప్రయోజన మిత్యర్థః నను జన్మాంతరే పునరైంద్రియకసుఖలాభాయ కర్తవ్య ఏవ యత్న స్తత్రాహ (న తథేహి) యద్యపి కృతోఽపి తదర్థప్రయాసో జన్మాంతరీయవైషయికసుఖసాధనః తథాపి తథా తద్వత్ క్షేమం న ప్రాప్నోతి కథం యథా ముకుంద

న తథా విందతే క్షేమం ముకుందచరణాంబుజమ్ ౪

తతో యతేత కుశలః క్షేమాయ భయ మాశ్రితః,
శరీరం పౌరుషం యావ న్న విపద్యేత పుష్కలమ్. ౫

పుంసో వర్షశతం హ్యాయు స్తదర్ధం వాజితాత్మనః,
నిష్ఫలం యదసౌ రాత్ర్యాం శేతేఽంధం ప్రాపిత స్తమః ౬

ముగ్ధస్య బాల్యే కౌమారే క్రీడతో యాతి వింశతిః,

చరణాంబుజం, భజన్నితి శేషః యథా భగవచ్చరణాంబుజం భజన్ పుమాన్ నిశ్శేషదుఃఖనివృత్తిపూర్వకం నిత్యనిరుపాధికనిరతిశయాఽపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మానందానుభవరూపం క్షేమం ప్రాప్నోతి తథా వైషయికసుఖార్థం యతమాన స్తాదృశం క్షేమం న విందతే, కింతు దుఃఖమిశ్రానిత్యసోపాధికాత్యల్పమిదానీమనుభూయ మానసజాతీయం ప్రాప్నోతీత్యర్థః ౪

తతః కారణా ద్భవ మనర్థావహం సంసార మాశ్రితః పుమాన్ కుశలః హేయోపాదేయ విభాగకుశలస్సన్ క్షేమాయైవ ఉక్తవిధక్షేమార్థమేవ యతేత కౌమార ఏవేత్యుక్త మవధారణం ప్రతిపాదయితుం తదవతారయతి (శరీరమితి) పౌరుషం పురుషస్య జీవస్య స్వస్య సంబంధి శరీరం యావత్ పుష్కలం పటుతర మస్తి న తు విపద్యేత విపన్నం న భవతి తావదేవ క్షేమాయ యతేతేతి పూర్వేణాన్వయః, బాల్యాదారభ్యైవ యతేతేతి భావః ౫

ఏతదేవ ప్రతిపాదయన్ విషయసక్తస్య కేవలం వృథాయుర్వ్యయ మాహ (పుంస ఇతి) పుంసో మనుష్యస్య తావద్వర్షశతం హ్యాయు ర్జీవనయోగ్యకాలః శతవర్షపరిమితః తస్య శతవర్షపరిమితస్యాయుషోఽర్ధం పంచాశద్వర్షాత్మక మజితేంద్రియస్య నిష్ఫలమేవ యాతీత్యుత్తరేణాన్వయః. నైష్ఫల్యేన యానే హేతుం వదన్ పుమాంసం విశినష్టి (యదితి) యద్యస్మా దసా వజితాత్మా పుమాన్ రాత్ర్యాం అంధంతమః నిద్రాత్మకం ప్రాపిత స్తూష్ణీం శేతే జితేంద్రియః కౌమార ఏవారబ్ధభక్తియోగరూపభగవద్ధర్మయోగస్తు రాత్ర్యామపి మధ్యమం యామద్వయం నిద్రార్థముపయోజ్య పూర్వోత్తరయోర్యామయో రనియతం కాలం భగవద్ధర్మమాచరతీతి భావః. ౬

ఏవం బాల్యే ముగ్ధస్య మూఢస్య దశవర్షాణి కౌమారే క్రీడతో దశవర్షాణీ త్యేవం వింశతిర్వర్షాణాం యాంతి జితేంద్రియః కుశలస్తు తస్యామపి వింశత్యాం భగవద్ధర్మ మనుతిష్ఠతీతి భావః.

(దైత్యబాలకేభ్యః ప్రహ్లాదస్యోపదేశః)

జరయా గ్రస్తదేహస్య యాత్యకల్పస్య వింశతిః ౬

దురాపూరేణ కామేన మోహేన చ బలీయసా,
శేషం గృహేషు సక్తస్య ప్రమత్తస్యాపయాతి హి ౭

కో గృహేషు పుమాన్ సక్త మాత్మాన మజితేంద్రియః,
స్నేహపాశై ర్దృఢై ర్బద్ధ ముత్సహేత విమోచితుమ్ ౮

ఏవముత్తరత్రాప్యూహ్యమ్, జరయా గ్రస్తో దేహో యస్య అత ఏవాకల్యస్యాసమర్థస్య స్వానధీనదేహస్య వర్షాణాం వింశతి ర్యాతి బాల్యాత్ ప్రభృత్యారబ్ధభగవద్ధర్మస్తు తదభ్యాసశిక్షితదేహత్వాత్ తస్యామపి వింశత్యాం తమనుతిష్ఠతీతి భావః, ౬

ఏవ మహర్న్యాగాత్మకార్ధాయుషశ్చత్వారింశ ద్వర్షాణి గతాని శేష మవశిష్టం దశవర్షాత్మక మాయుః దురాపూరేణ దుఃఖైః సమంతాదాపూర్యమాణేన కామేన తదనుబంధినా బలీయసా మోహేన చకారాత్ క్రోధేన చ గృహేషు గృహధర్మేషు సక్తస్యాత ఏవ ప్రమత్తస్య స్వహిత మజానతోఽపయాతి జితేంద్రియస్తు కుశలః కామాద్యుపశమనేన తస్మిన్నపి దశవర్షాత్మకే వయసి భగవద్ధర్మ మనుతిష్ఠతీతి భావః ౭

ఏవ మజితేంద్రియస్య వైషయికసుఖరత స్యాయుషో నైష్ఫల్య మారబ్ధభక్తియోగస్య కుశలస్య జితేంద్రియస్య తు నిఃశ్రేయససాధనభగవద్ధర్మప్రసాధనోపయుక్తత్వేన సాఫల్యం భాగవత ధర్మాణామేవ నిరతిశయశ్రేయస్సాధనత్వం తేషాం చ వర్తమానమనుష్యజన్మనైవానుష్ఠేయత్వం చోక్తమ్ అథ వైరాగ్య మంతరేణోపదిష్టోఽపి భాగవతధర్మః ప్రతిష్ఠితో న భవతీతి వైరాగ్యేణ తావదేషాం భవితవ్యం తచ్చ సత్సంగతి మంతరేణ న సేత్స్యతీతి తయా భవితవ్యమ్ సా చ విషయాసక్తచిత్తజనసంగపరిహారమంతరేణ దుర్లభే త్యభిప్రేత్య తత్పరిహారశ్చ గృహవిత్తకళత్రాపత్యాదిష్వనురక్తచిత్తస్య యద్యప్యశక్యః తథాప్యుపాయేన వివేకాత్మనా దుస్సంగః పరిహార్య ఇతి వక్తుం తావద్గృహాదిష్వనురాగస్య దుస్త్యజత్వ మనర్థావహత్వం చాహ (కో గృహేష్విత్యాదినా,) తావద్గృహానురాగస్య దుస్త్యజత్వమాహ (క ఇతి) గృహేష్వాసక్తం మమేదం గృహమి త్యభిమానయుక్తం దుర్మోచనీయైః స్నేహా ఇవ పాశాస్తైః బద్ధ మాత్మానం విమోచితు మజితేంద్రియశ్చ కః పుమానుత్సహేత, కోఽప్యుత్సాహం న కుర్యా దిత్యర్థః జితేంద్రియస్తూత్సహేతైవేతి భావః అనేన "హిత్వాత్మపాతం గృహమంధకూపం" ఇతి పూర్వముక్తగృహాభినివేశత్యాగ ఏవ భగవదాశ్రయణే ప్రథమం కారణ మిత్యుక్తమ్ ౮

కో న్వర్థ తృష్ణాం విసృజేత్ ప్రాణేభ్యోఽపి య ఈప్సితః,
యం క్రీణాత్యసుభిః ప్రేష్ఠై స్తస్కరః సేవకో వణిక్ ౧౦

కథం ప్రియాయా అనుకంపితాయాః సంగం రహస్యం రుచిరాంశ్చ మంత్రాన్
సుహృత్సు చ స్నేహసితః శిశూనాం కలాక్షరాణా మనురక్తచిత్తః ౧౧

పుత్రాన్ స్మరంస్తా దుహితౄర్హృదయ్యా భ్రాతౄన్ స్వసౄర్వా పితరౌ చ దీనౌ,
గృహాన్ మనోజ్ఞోరుపరిచ్ఛదాంశ్చ వృత్తీశ్చ కుల్యాః పశుభృత్యవర్గాన్ ౧౨

త్యజేత కోశస్కృదివేహమానః కర్మాణి లోభాదవితృప్తకామః,

తదభినివేశాభావశ్చ విత్తకళత్రాపత్యాద్యనురాగత్యాగపూర్వకః సోఽప్యజితేంద్రియస్య దుశ్శక ఇత్యాహ (కో న్వితి) అర్థతృష్ణాం విత్తస్పృహాం అజితేంద్రియశ్చేత్ కః పుమాన్ విసృజేత్త్యజేత్; దుస్త్యజత్వే హేతుం వదంస్తాం విశినష్టి-య ఇతి యోఽర్థః ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయసీమితి ప్రాణస్పృహాపేక్షయా గరీయసీం దృఢతరా మిత్యర్థః ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయస్త్వమేవ దృష్టాంతముఖేన దర్శయన్ అర్థం విశినష్టి-యమితి యమర్థ మసుభిః ప్రాణైః తస్కరశ్చోరః సేవకః ఆయుధోపజీవీ వణిక్ నావికశ్చ క్రీణాతి ప్రాణహాని మంగీకృత్యాపి తస్కరాది ర్యమర్థం సాధయతి తస్మిన్నర్థే తృష్ణాం కోను విసృజే దిత్యర్థః, ౧౦

కిం చ అనుకంపితాయా దయాయుక్తాయాః ప్రియాయాః రహసి భవం సంగం రుచిరాన్ మనోజ్ఞాన్ హితాలాపాంశ్చ సుహృత్సు చ సంగం స్మరన్ కథం ప్రియాసంగాదీం స్త్యజేతేతి తృతీయే నాన్వయః కథంభూతః? తత్స్నేహసితః తేషాం ప్రియాదీనాం స్నేహేన సితో బద్ధః కలాని మధురాణ్యక్షరాణి యేషాం తేషాం శిశూనాం చ సంగమిత్యనుషజ్యతే. సంగం తేష్వనురక్తం చిత్తం యస్య సః, ౧౧

పుత్రాన్ హృదయ్యాః హృదయంగమా దుహితౄః శ్వశురగృహే స్థితాః తథా భ్రాతౄన్ స్వసౄర్భగినీశ్చ దీనౌ మాతాపితరౌ చ ఉరవః బహవః పరిచ్ఛదాః భోగోపకరణాని యేషు తాన్ మనోజ్ఞాన్ గృహాంశ్చ కుల్యాః కులక్రమాగతాః వృత్తీర్జీవికాశ్చ పశూన్ భృత్యవర్గాంశ్చ కథం త్యజేత కథంతరాం విరజ్యేత విరక్తః స్యాత్, ౧౨

కథంభూతః కోశస్కృదివ కోశకారీ కీట ఇవ కర్మాణీహమానో యథా కోశస్కృద్గృహం

ఔపస్థ్యజైహ్వ్యం బహుమన్యమానః కథం విరజ్యేత దురంతమోహః. ౧౩

కుటుంబపోషాయ వియన్ నిజాయు ర్న బుధ్యతేఽర్థం విహతం ప్రమత్తః.
సర్వత్ర తాపత్రయదుఃఖితాత్మా నిర్విద్యతే న స్వకుటుంబరామః. ౧౪

విత్తేషు నిత్యాభినివిష్టచేతా విద్వాంశ్చ దోషం పరవిత్తహర్తుః,
ప్రేత్యేహ చాథాప్యజితేంద్రియ స్తదశాంతకామో హరతే కుటుంబీ ౧౫

విద్వా నపీత్థం దనుజాః కుటుంబం పుష్ణన్ స్వలోకాయ న కల్పతే వై.

కోశాత్మకం గృహం కుర్వన్నాత్మనో నిర్గమాయ ద్వారమపి సావశేషయతి తథా స్వబంధకాని కర్మాణి కుర్వాణ ఇత్యర్థః అవితృప్తః కామో యస్య తాదృశః ఔపస్థ్యం జైహ్వ్యం చ సుఖం బహ్వధికం మన్యమానః అతో దురంతో మోహో యస్య ౧౩

దురంతం మోహం దర్శయన్ విశినష్టి (కుటుంబపోషణాయ) వియత్ క్షీయమాణం నిజాయుః పరిచ్ఛిన్నాయుర్యస్య తాదృశో విశేషేణ హిత మనుకూలమర్థం పరమం పురుషార్థం న వేద. విహతమితి పాఠే విహతమపి స్వాభిప్రేత మర్థం న వేద దృష్టాంతత్వేన నానుసంధత్తే సర్వత్ర దేశే కాలే చ తాపత్రయేణ దుఃఖిత ఆత్మా మనో యస్య తాదృశో న నిర్విద్యతే సంసృతౌ హేయత్వబుద్ధిం న కరోతి యతః స్వకుటుంబే రామో రతిర్యస్య ౧౪

ప్రత్యుతాకార్యం కరోతీత్యాహ (విత్తేష్వితి) పరద్రవ్యాపహారిణో యో దోషః ప్రేత్య మరణానంతరం నరకలక్షణః ఇహ చ లోకే దండరూపశ్చ తం విద్వాన్ జానన్నపి విత్తేషు నిత్య మభినివిష్టం చేతో యస్య సోఽజితేంద్రియోఽశాంతకామః కుటుంబీ చ సన్ తత్పరస్య విత్తం హరతి ౧౫

ఏవం కో గృహేష్విత్యాదిభిః సప్తభిః శ్లోకైః గృహాదిష్వనురాగో దుస్త్యజ ఇత్యుక్తమ్. అథ తస్యానర్థావహత్వమాహ (విద్వానితి) హే దనుజాః ! ఇత్థం విద్వానపి ఉక్తవిధం సంసారం జానన్నపి కుటుంబం పుష్ణన్ బిభ్రత్ యః స్వలోకాయ ఆత్మయాథాత్మ్యదర్శనాయ న కల్పతే న సమర్థో భవతి ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యదర్శనపరో న భవతి కింతు ఇదం స్వీయ మిదం పరకీయమిత్యేవం విభిన్నో భావో యస్య, సర్వస్య పరమాత్మశేషతా మజానన్నిత్యర్థః, యథావత్

యః స్వీయపారక్యవిభిన్నభావ స్తమః ప్రపద్యేత యథా విమూఢః ౧౬

యతో న కశ్చిత్ క్వ చ కుత్రచి ద్వా దీనః స్వమాత్మాన మలం సమర్థః,
విమోచితుం కామదృశాం విహారక్రీడామృగో యన్నిగడో విసర్గః ౧౭

తతో విదూరాత్ పరిహృత్య దైత్యా దైత్యేషు సంగం విషయాత్మకేషు,

విమూఢః స తమో నరకమేవ ప్రపద్యేత. యద్వా తత్త్వవిదపి కుటుంబభరణాసక్తో దేహాత్మాభిమాన స్వతంత్రాత్మాభిమానయుక్తో మూఢవన్నరకమేవ ప్రపద్యతే న ముక్తిమ్, కిం పునః కేవలమూఢ ఇత్యాహ (విద్వానపీతి) విద్వానపి ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యవిదపి యః పునః స్వీయపారక్యవిభిన్నభావః ఇత్థం కుటుంబం పుష్ణన్ భవతి సః స్వర్లోకాయ పరమపదప్రాప్తయే న కల్పతే కింతు నితరాం మూఢవత్తమ ఏవ ప్రపద్యేత విదుష ఏవేయం గతిః, కిం పున రవిదుష ఇతి భావః యథా విమూఢ ఇతి దృష్టాంతవశాత్ కిం పునర్న్యాయోఽత్ర 'ద్యోత్యతే ౧౬

ఏవం గృహాద్యాసక్తే ర్దుస్త్యజత్వ మనర్థావహత్వం చోక్తమ్ అథోక్త ముపసంహరన్ దుస్త్యజగృహాద్యనురాగత్యాగనిమిత్తమసత్సంగం పరిత్యజ్య సత్సంగాదిప్రసక్త్యా భగవంతమాశ్రయేతేత్యాహ (యత ఇతి) యతః కశ్చిదపి పుమాన్ గృహాద్యభినివిష్టశ్చేదాత్మానం క్వచిదపి కాలే కుత్రచిదపి దేశే మోచితుం మోచయితు మసమర్థస్తత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః అసామర్థ్యే హేతుః అలమత్యర్థం దీనో విషయలంపటః వామాదృశో యాసాం తాసాం విహారే క్రీడామృగః క్రీడార్థం సంవర్ధితశాఖామృగాదితుల్యః, విహారమితి పృథక్ పదపాఠే విహారస్థాన మాత్మాన మిత్యన్వయః, వామదృశాం విహారక్రీడామృగత్వం విశినష్టి (యదితి.) యద్ యస్మాత్ వామదృశాం క్రీడామృగత్వా ద్ధేతోః నిగడరూపో విసర్గః సంసారబంధో భవతి అయమితి వా ఛేదః, యత్ క్రీడామృగ ఇత్యేత దయమేవ నిగడరూపః సంసార ఇత్యర్థః యదితి ఛేదపక్షే యచ్ఛబ్దేన వామదృశాం వా పరామర్శః యత్ యాసు నిగడః శృంఖలారూపో విసర్గః పుత్రాదిరూపః సర్గ ఇత్యర్థః అవిసర్గ ఇతి వా ఛేదః, యద్యస్మాత్ క్రీడామృగత్వా దవిసర్గః, అవిమోచ్యో నిగడః శృంఖలాతుల్యః సంసారబంధో భవతీత్యర్థః ౧౭

(తత ఇతి) తతః యతో గృహాదిష్వాసక్తః ఆత్మానం మోచితు మసమర్థస్తతో విషయేషు శబ్దాదిష్వేవ ఆత్మామనో యేషాం తేష్వసత్సు దైత్యేషు సంగం దూరాత్ పరిహృత్య ఆదిదేవం జగదుదయసర్గస్థితిలీలం స్వతేజసా దీప్యమానం నారాయణం జీవానాం పాప్యం ప్రాపక మాధారం చ భగవంతం ఉపేత తత్సంగాదిప్రణాడ్యా శరణం వ్రజేత యద్యప్యత్ర సత్సంగతేః కరోక్తి ర్నాస్తి తథాపి స్వస

ఉపేత నారాయణ మాదిదేవం స ముక్తసంగై రిషితోఽపవర్గః ౧౮

న హ్యచ్యుతం ప్రీణయతో బహ్వాయాసోఽసురాత్మజాః,

సత్సంగతేరేవ హేతో ర్జ్ఞానోదయస్య స్వేనైవ వక్ష్యమాణత్వాత్ స్వసంగత్యైవ తైః సత్సంగతేః కృతప్రాయత్వాచ్చ తదనుక్తావపి సాభిప్రేతైవ ఏవం గృహాద్యాసంగస్య దుస్త్యజత్వదోషావహత్వాది కథనేనైవ తేషాం వైరాగ్యముదేష్యతీతి వైరాగ్యమపి సంపాదనీయమితి శబ్దతో నోక్తం స్వస్యైవ జ్ఞానోపదేష్టృత్వాత్ ఆచార్యత్వేనావస్థితత్వాత్ గుర్వభిగమన మపీహ శబ్దతః కర్తవ్యత్వేనోక్తమ్. కింతు శ్రీశప్రపదనమాత్రమేవ కురుతేతి శబ్దేనోక్తమ్ ధర్మాన్ భాగవతానితి భగవచ్ఛబ్దేనాభిప్రేతం నిష్ఫలత్వ శంకావ్యుదాసం వ్యనక్తి స ఇతి స ఉపేయో నారాయణః అపవర్గః పరమపురుషార్థలక్షణాపవర్గ హేతుత్వేన ముక్తః సంగో దేహతదనుబంధిషు యైస్తైరిషిత ఇష్టః స ఏవ ముక్తసంగానా మిష్టోఽప వర్గః ఫలరూప ఇత్యర్థః ౧౮

ఏతదేవ ప్రతిపాదయితుం తావత్ తత్సమాశ్రయణస్య దుశ్శకత్వశంకాం నిరాకుర్వన్నాహ (న హీతి) హే అసురాత్మజాః। అచ్యుతం సకృ దాశ్రవణాదేవ ఆశ్రితా న్న చ్యావయతీతి అచ్యుతః తం ప్రీణతః పుంసో బహ్వాయాసో న హి విద్యతే దేవతాంతరప్రీత్యుత్పాదకసాధనానుష్ఠానవత్ భగవత్ప్రీత్యుత్పాదక తద్ధర్మానుష్ఠానే నాయాసో విద్యతే ఇత్యర్థః. అనాయాసే హేతుః ఆత్మత్వాదితి. సర్వభూతానా మాత్మత్వాత్ సర్వతః సిద్ధత్వాత్ సులభత్వాత్ సర్వత ఇతి "సార్వవిభక్తిక స్తసిః" షష్ఠ్యర్థః ఇహ లోకే సర్వతః సర్వేషాం దేవాసురాదిస్త్రీపుంసవర్ణాశ్రమాదివిభాగమంతరేణ సర్వేషాం సిద్ధత్వా దిత్యర్థః అయ మభిప్రాయః. న హి సులభస్య తృణలోష్ఠాదే రన్వేషణాయ విదూరగమనాది రూపః ప్రయాసోఽపేక్షితః సర్వత్ర సర్వేషాం ,సులభత్వా దేవం సర్వేషా మాత్మత్వేన సర్వసులభస్య ప్రీణనేనాతీవాయాస ఇతి యద్వా. సిద్ధత్వా దిత్యస్య స్వర్గాదివన్న సాధ్యః పురుషార్థః అపి తు సిద్ధరూపః సాధ్యపురుషార్థసాధనే హి యాగాద్యనుష్ఠానరూపప్రయాసబాహుళ్యమ్ సిద్ధస్య తు తల్లాభోపయుక్త ప్రీణనోపాయ తత్సమాశ్రయణమాత్రమపేక్షిత మిత్యర్థః. యద్వా ఆత్మత్వా దిత్యనాయాసే పృథగ్ఘేతుః ఆత్మాహి స్వశరీరే నిరతిశయప్రీతియుక్తః తద్రక్షణశీలశ్చ లోకే దృష్టః ఏవం సర్వేషాం జీవానాం పరమాత్మానం ప్రతి శరీరత్వాత్ తద్విషయకప్రీతేస్తస్య స్వతస్సిద్ధాయా అపి విపులాపరాధై రనభి వ్యక్తాయా స్తదభివ్యక్త్యావహం కించిదానుకూల్యాదికమాత్ర మపేక్షితమితి భావః సిద్ధత్వాదితి తత్రైవాన్యో హేతుః, న హి సిద్ధస్య హిరణ్యనిధేః తత్పరిజ్ఞాన మంతరేణ తల్లాభోపయుక్తోఽన్యః ప్రయాసోఽపేక్షితః.

ఆత్మత్వాత్ సర్వభూతానాం సిద్ధత్వాదిహ సర్వతః ౧౯

పరావరేషు భూతేషు బ్రహ్మాంతస్థావరాదిషు,
భౌతికేషు వికారేషు భూతేష్వథ మహత్సు చ ౨౦

గుణేషు గుణసామ్యే చ గుణవ్యతికరే తథా,
ఏక ఏవ పరో హ్యాత్మా భగవానీశ్వరోఽవ్యయః ౨౧

ప్రత్యగాత్మస్వరూపేణ దృశ్యరూపేణ చ స్వయమ్

ఏవం పరమాత్మనోఽపి నిరతిశయపురుషార్థరూపస్య హృదయే సిద్ధత్వాత్ తల్లోభోపయుక్తస్వామిత్వశేషత్వాది తద్యాథాత్మ్యజ్ఞాన పూర్వక తత్సమాశ్రయణమాత్రేణ తస్య సమాశ్రితవిషయకప్రీతి రుదేష్యతీతి నాతీవాయాసో విద్యత ఇత్యర్థః ౧౯

ఆత్మత్వాత్ సర్వభూతానామ్ ఇత్యేతదేవ ప్రపంచయతి (పరావరేష్వితి చతుర్భిః) బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽంతో యేషాం స్థావరా ఆదిర్యేషాం తేషు పరావరేషూచ్చావచేషు భూతేషు చరాచరాత్మక దేహభాక్షు చేతనేష్విత్యర్థః తథా భౌతికేషు పృథివ్యాదిభూతపరిణామరూపేష్వచేతనేషు మహత్సు పృథివ్యాదిమహాభూతేషు ౨౦

గుణేషు సత్త్వాదిషు గుణానాం సత్త్వాదీనాం సామ్యం యస్మిన్ తస్మిన్ ప్రధానే మూలప్రకృతావిత్యర్థః గుణవ్యతికరే గుణవైషమ్యవతి మహదహంకారాదౌ చేత్యర్థః ౨౧

ప్రత్యగాత్మస్వరూపేణ ప్రత్యగాత్మా జీవః స్వం స్వాసాధారణం రూపం శరీరం యస్య తేన ప్రత్యగాత్మశరీరతత్వేనేత్యర్థః దృశ్యమచేతనం రూపం యస్య తేన అచేతనశరీరకత్వేన చేత్యర్థః, ఏకః స్వసమానరహిత ఏవ పర ఆత్మా పరమాత్మా అంతః ప్రవిశ్య భర్తా అవ్యయః అస్పృష్టశరీరగతవికారః నిరస్తనిఖిలదోషః షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః ఈశ్వరో జీవకర్మానుగుణం నియంతా వ్యాప్యవ్యాపకనిర్దేశ్యః వ్యాప్యేషు వ్యాపకతయా నిర్దేష్టవ్యః అవికల్పితః జాతిగుణాదిరహితః కేవలోఽనుభవః దుఃఖప్రతిభటం జ్ఞానమ్ ఆనందరూపం తదేవ స్వరూపం యస్య సః పరమేశ్వరః స్వవ్యతిరిక్తేశ్వరాంతరరహితః గుణసర్గయా సంసారిణాం మోహాదిగుణాన్ సృజతీతి తయా మాయయా అంతర్హితైశ్వర్యః సంసారిణామప్రకాశమానమహిమా ఈయతే గమ్యతే సదాచార్యోపదేశేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః ఉక్తవిధ తద్యాథాత్మ్యజ్ఞాన పూర్వకం తత్సమాశ్రయణమాత్రమేవ తత్ప్రాప్తినిమిత్తతత్ప్రీతిహేతు రుపాయ

(దైత్యబాలకేభ్యః ప్రహ్లాదస్యోపదేశః)

వ్యాప్యవ్యాపకనిర్దేశ్యో హ్యనిర్దేశ్యోఽవికల్పితః. ౨౨

కేవలానుభవానందస్వరూపః పరమేశ్వరః,
మాయయాంతర్హితైశ్వర్య ఈయతే గుణసర్గయా ౨౩

తస్మాత్ సర్వేషు భూతేషు దయాం కురుత సౌహృదమ్,
ఆసురం భావ మున్ముచ్య యయా తుష్యత్యధోక్షజః ౨౪

ఇతి భావః అత్ర "అవికల్పితః" "కేవలానందానుభవ స్వరూపః" ఇతి పదద్వయేన "అస్థూలమనణ్వ హ్రస్వం" సత్యం జ్ఞాన మనంతమ్" "విజ్ఞానమానందం" ఇతి శ్రుత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రాప్యం బ్రహ్మస్వరూప ముక్తమ్. అవశిష్టై రేక ఏవేత్యాదిభిః ప్రథమాంతపదైః "ప్రత్యగాత్మస్వరూపేణ" "దృశ్యరూపేణ" చేతి పదద్వయేన చ ప్రాప్యస్య గుణా ఉక్తాః "పరావరేషు భూతేషు ప్రత్యగాత్మ స్వరూపేణ చేత్యనేన జీవస్య తచ్ఛేషత్వాపరపర్యాయతచ్ఛరీరత్వకథనేన ప్రాప్తృస్వరూపముక్తమ్. "గుణసర్గయా మాయయాఽన్తర్హితైశ్వర్యః" ఇత్యనేనాబ్రహ్మాత్మకత్వస్వతంత్రాత్మత్వాదిరూపమోహాది ప్రాకృతగుణగణ ఏవ ప్రాప్తివిరోధీతి కథనేన విరోధిస్వరూపమప్యుక్తమ్, తత్ప్రాప్తిఫలం తు తచ్చరణకైంకర్యాదిరూపం "సారం జుషాం చరణయోః" ఇతి వక్ష్యతి, ఏవ మర్థపంచక ముపదిష్టం భవతి పూర్వమ్ "ఉపేత నారాయణమ్" ఇతి తత్సమాశ్రయణం కర్తవ్యత్వేన విహితం తస్య దుష్కరత్వ పరిహారశంకాప్రసంగాత్ సమాశ్రయణోపయుక్తార్థపంచకజ్ఞానం సదాచార్యోపదేశాత్ సంపాద్య మిత్యుక్తమ్, ఏవ మర్థపంచకజ్ఞానపూర్వకతత్సమాశ్రయణమాత్రమేవ తత్ప్రసాదజననద్వారా తత్ప్రాప్తి హేతు రిత్యభిప్రేతమ్, తత్సమాశ్రయణం చ తద్భక్తిప్రపత్త్యన్యతరాత్మక మధికారభేదేన వ్యవస్థిత మితి తాత్పర్యమ్, ౨౨-౨౩

యదుక్తం "న హ్యచ్యుతం ప్రీణయతో బహ్వాయాసః" ఇతి తదుపసంహరన్ తత్ప్రీతి నిమిత్తతత్సంతోషజనకం హేత్వంతర మాహ (తస్మాదితి) యస్మాత్ సర్వాంతరాత్మత్వాదిప్రాప్య బ్రహ్మస్వరూపాదిజ్ఞానపూర్వక తత్సమాశ్రయణమాత్రమేవ తత్ప్రాప్త్యవహతత్ప్రీతిహేతుః తస్మాద్యూయం సర్వే ఆసురం భావం భూతద్రోహశీలత్వాదిరూపం ఉన్ముచ్య సమూలం త్యక్త్వా పరమాత్మశరీరేషు సర్వేషు భూతేషు బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతేషు యథోచితం దయాం సౌహృదం చ కురుత యయా దయయా అధోక్షజో భగవాం స్తుష్యతి తాదృశీం భూతేషు దయాం కురుతేత్యర్థః ౨౪

తుష్టే చ తత్ర కిమలభ్య మనంత ఆద్యే
కిం తైర్గుణవ్యతికరాదిహ యే స్వసిద్ధాః,
ధర్మాదయః కిమగుణేన చ కాంక్షితేన
సారం జుషాం చరణయో రుపగాయతాం నః ౨౫

ధర్మార్థకామ ఇతి యోఽభిహితస్త్రివర్గ
ఈక్షాత్రయీ నయదమౌ వివిధా చ వార్తా,

తుష్యత్యధోక్షజః తతః కిమత ఆహ (తుష్ట ఇతి) తస్మిన్నాద్యే జగత్కారణభూతే అనంతే భగవతి తుష్టే సతి అలభ్యం కిమ్? న కిమపి సర్వం తస్మిన్ తుష్టే సతి అభిలషితం సులభమేవేత్యర్థః యద్యపి సులభం తథాపి నిరతిశయపురుషార్థరూపతచ్చరణారవిందానుభవరూప మమృతమనుభవద్భి మాదృశైః ధర్మైశ్వర్యకామకైవల్యాదిక మమృతం పిబద్భి రూషరోదకమివ నేష్యతే ఇత్యభి ప్రయన్నాహ (కిమితి) నోఽస్మాకం గుణవ్యతికరాత్ కర్మానుగుణసత్త్వాదిగుణపరిణామాదేవ స్వసిద్ధా అయత్నత స్సిద్ధాః యే ధర్మాదయః ధర్మార్థకామాః తైః ధర్మార్థకామైః కిం న కిమపి ప్రయోజన మిత్యర్థః కాంక్షితేన అభిలషితేన అగుణేన గుణత్రయరహితేన కైవల్యేన మోక్షేణ వా కిం సోఽపి న పురుషార్థ ఇత్యర్థః, న కథంభూతానాం భగవచ్చరణయోః సార మనుభవాత్మక మమృతసారం జుషతాం సేవమానానాం ఉపగాయతాం తద్గుణాన్ స్తువతాం మనసా తచ్చరణారవిందాఽనుభవామృతమ్ అనుభవతాం వాక్ఛ్రివణాభ్యాం తద్గుణానుభవామృతం చ అనుభవతా మస్మాకం ధర్మాదయ ఊషరోదక ప్రాయా ఇత్యర్థః ౨౫

నను, త్వదుక్తమేతత్ సర్వం జానంతోఽప్యస్మద్గురవః త్రివర్గమేవ పురుషార్థత్వే నోపది దిశుః త్వం తు త్రివర్గ మనాదృత్య భగవచ్చరణారవిందాశ్రయణమేవ సారతమం మన్యసే కిం చ గుర్వనుశిక్షితాన్వీక్షిక్యాదిశాస్త్రేషు న త్వదుక్తధర్మః కర్తవ్యత్వేనోపలభ్యతే అతః కిం తద్ధర్మప్రమాపకం తత్రాహ (ధర్మేతి) ధర్మాదీనాం సమాహారద్వంద్వః పుంస్త్వ మార్షమ్. ధర్మోఽర్థః కామశ్చేతి య స్త్రివర్గోఽభిహితః అస్మదాచార్యై ర్భార్గవాదిభిరితి శేషః య స్త్రివర్గః పురుషార్థత్వే నాచార్యై రుక్త ఇత్యర్థః యచ్చ తత్ప్రతిపాదికేక్షాదిరూపా విద్యా చ తదేతత్ సర్వ మహం మన్యే తత్రేక్షా ఆన్వీక్షికీ, సంజ్ఞా తర్కవిద్యా, త్రయీ వేదపూర్వభాగః నయదమౌ దండనీతిప్రతిపాదకే శాస్త్రే వివిధా వార్తా కృష్యాద్యాజీవికాజ్ఞానజనకం శాస్త్రమ్, ఏతత్సర్వ మహం మన్యే జానామ్యేవ, కింతు యత్ స్వసుహృదః పరమస్య పుంసో నిరుపాధికసుహృదే, పరమపురుషాయేత్యర్థః సంప్రదానస్యైవ శేషత్వ వివక్షయా షష్ఠీ, స్వాత్మార్పణం భగవతి స్వాత్మసమర్పణం తదేత న్నిగమస్య వేదోత్తరభాగస్య

(దైత్యబాలకేభ్యః ప్రహ్లాదస్యోపదేశః)

మన్యే తదేత దఖిలం నిగమస్య సత్యం
స్వాత్మార్పణం స్వసుహృదః పరమస్య పుంసః. ౨౮

జ్ఞానం తదేత దమలం దురవాప మాహ
నారాయణో నరసఖః కిల నారదాయ,
ఏకాంతినాం భగవత స్తదకించనానాం
పాదారవిందరజసాఽఽప్లుతదేహినాం స్యాత్ ౨౯

ప్రమేయ మితి శేషః ఉపనిషద్భాగస్య ప్రతిపాద్యం సత్యం నిత్యం అక్షయిష్ణుపురుషార్థసాధనం, మన్య ఇత్యర్థః, అస్మద్గురుభిః జ్ఞాత మప్యహం జానామి నిత్యనిరతిశయపురుషార్థసాధనం భగవత్యాత్మసమర్పణం వేదాంతప్రతిపాద్యం త్వధికారం జానామీత్యర్థః గురవస్తు నైత జ్జానంతీత్యభిప్రాయః. ఆపాతతో జానంతో వా మహదనుగ్రహాభావాత్ నానుష్ఠానోపయోగితయా నిస్సంశయం జానంతీతి తాత్పర్యం నిగమస్యే త్యనేన అస్మదుక్తార్థే వేదాంతభాగః ప్రమాణ మిత్యుక్తమ్ స చ "ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత ముముక్షు ర్వై శరణ మహం ప్రపద్యే" ఇత్యాదిరూపః స్వాత్మార్పణమిత్యనేన చోపేత నారాయణం హరిమాశ్రయేతే త్యాద్యుక్త మాశ్రయణ మాత్మసమర్పణరూపమితి వివృతమ్, భగవతి స్వాత్మసమర్పణం నామ స్వాత్మనో భగవచ్ఛేషత్వైకస్వభావత్వానుసంధానపూర్వకం భగవతి స్వాత్మరక్షాభరసమర్పణరూపమ్ ఏవం నారాయణోపాయనం నామ తచ్ఛరణాగతి రిత్యుక్తం భవతి సమనంతరాధ్యాయే తదుపాయనస్య తద్భక్త్యాత్మకత్వం వక్ష్యతి ఏవం చ యథాధికారం భక్తిప్రపత్త్యన్యతరాత్మకం భగవత్సమాశ్రయణం కర్తవ్యమితి తాత్పర్యమ్. ౨౮

నను, గురుభి రజ్ఞాత మిద మంతరేణాపి తదుపదేశేన కథం త్వం జాతవా నిత్యాశంకాయాం భగవతో నారదస్యానుగ్రహాదేవేతి వక్తుం తస్య సాంప్రదాయికత్వ మాహ (జ్ఞానమితి) తదేత ద్దురవాపం దుర్లభం జ్ఞానం నరస్య సఖా భగవా న్నారాయణో బదరికాశ్రమవాసీ నారదాయాహ ఉపదిష్టవాన్, నను యత్ర నారదః శ్రోతా నారాయణో వక్తా తస్మిన్ మాదృశానాం కథ మధికార ఇతి శంకాం నిరాహ, ఏకాంతినా మితి ఏకాంతినా మకించనానా మనన్యప్రయోజనానాం భగవతః పాదారవిందరజసా ఆప్లుతానాం స్నాతానాం దేహినాం భగవత్సేవాసక్తానాం సర్వేషామపి తదేజ్ఞానం స్యాదేవ న తూత్తమానా మేవేతి నియమః. ౨౯

శ్రుతమేత న్మయా పూర్వం జ్ఞానం విజ్ఞానసంయుతమ్,
ధర్మం భాగవతం శుద్ధం నారదాద్ దేవదర్శనాత్. ౨౮

దైత్యపుత్రా ఊచుః—
ప్రహ్లాద త్వం వయం చాపి నర్తేఽన్యం విద్మహే గురుమ్,
ఏతాభ్యాం గురుపుత్రాభ్యాం బాలానామపి హీశ్వరౌ ౨౯

బాలస్యాంతఃపురస్థస్య మహత్సంగో దురన్వయః,
ఛింధి నః సంశయం సౌమ్య స్యాచ్చే ద్విశ్రంభకారణమ్ ౩౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం సప్తమస్కంధే,
ప్రహ్లాదానుచరితే షష్ఠోఽధ్యాయః

అత ఏవ మయాఽపి నారదాచ్ఛ్రుత మిత్యాహ (శ్రుత మితి) విజ్ఞానేన వివేకాదిజన్యేన సంయుతం జ్ఞానం శాస్త్రోత్థం విశుద్ధం భాగవతధర్మరూపం భగవద్యాథాత్మ్యవేదినో నారదా చ్ఛ్రుతం శ్రవణేన జ్ఞాతం భగవతో నారదస్య వచసాం శ్రవణా న్మమ జ్ఞానవిజ్ఞానసంపత్తిరభూ దిత్యర్థః ౨౮

తత్ర విస్మితాః పృచ్ఛంతి దైత్యకుమారాః (ప్రహ్లాదేతి) హే ప్రహ్లాద! త్వం వయం చాప్యేతాభ్యాం గురుపుత్రాభ్యామృతే వినాఽన్యం గురుం న విద్మహే, ఏతదాగమనాత్ పూర్వ మేవాహం నారదపార్శ్వం గత ఇత్యత్రాహుః, బాలానామపి శిశూనామపి నతా మస్మాక మేతా వేవేశ్వరౌ అత స్తవాన్యత్ర గమనం న సంభవతీతి నః శంకా వర్తత ఇత్యర్థః ౨౯

నారద ఏవాత్రాగత ఇతి న సంభవతీత్యాహుః (బాలస్యేతి) అంతఃపురస్థస్య బాలస్య తవ మహతో నారదస్య సంగో దురన్వయో దుర్ఘటః హే సౌమ్య, ప్రహ్లాద! నోఽస్మాకం సంశయం ఛింధి అపనుద విస్రంభకారణం విశ్వాసహేతుః స్యాచ్చేత్ అసంభావితత్వేన అస్మాభి రవిశ్వసనీయో నారదసంగమః త్వదుక్త స్తత్ర యద్యస్మా ద్విశ్వాసహేతు రస్తి చే త్తదుపపాదనపూర్వకం తత్సంగతి విషయం సంశయం ఛింధీత్యర్థః ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః

అథ సప్తమో౽ధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

ఏవం దైత్యసుతైః పృష్టో మహాభాగవతో౽సురః,
ఉవాచ స్మయమాన స్తాన్ స్మరన్ మదనుభాషితమ్ ౧

ప్రహ్లాద ఉవాచ—

పితరి ప్రస్థితే౽స్మాకం తపసే మందరాచలమ్,
యుద్ధోద్యమం పరం చక్రు ర్విబుధా దానవాన్ ప్రతి ౨

పిపీలికై రహిరివ దిష్ట్యా లోకోపతాపనః,
పాపేన పాపో౽భక్షీతి వాదినో వాసవాదయః ౩

అథ సప్తమో౽ధ్యాయః

దైత్యకుమారై రేవం పృష్టః ప్రహ్లాదః తత్సంగతిహేతు ముపపాదయన్ తత్త్వత్రయ యాథాత్మ్యోపదేశపూర్వకం సపరికరం భగవద్భక్తి యోగ ముపదిష్టవా నిత్యాహ భగవా న్నారదః (ఏవమితి) ఏవం ఇత్థం దైత్యసుతైః పృష్టో భాగవతోత్తమః ప్రహ్లాదః తాన్ దైత్యపుత్రాన్ ప్రతి స్మయమానో మయా నారదేనానుభాషితం స్మరన్నువాచ ౧

తదేవాహ (పితరిత్యాదినా నాధునాప్యజహాత్ స్మృతిరిత్యంతేన) అస్మాకం పితరి హిరణ్య కశిపౌ తపసే తపః కర్తుం మందరాచలం ప్రతి ప్రస్థితే ప్రయాతే సతి, ఇంద్రాదయో విబుధా దేవాః దానవాన్ ప్రతి యుద్ధోద్యమం చక్రుః ౨

కథంభూతాః సంతః లోకోపతాపనః లోకానాం దుఃఖకారీ పాపః పాపాత్మా స్వపాపేనైవ దైవాత్ పిపీలికై రహిః సర్ప ఇవ అభక్షి భక్షితః ఇతి వాదినో వదంతః సంతః వాసవ ఇంద్ర ఆది ర్యేషాం తే యుద్ధోద్యమం చక్రు రితి పూర్వేణాన్వయః ౩

తేషా మతిబలోద్యోగం నిశమ్యాసురయూథపాః,
వధ్యమానాః సురై ర్భీతా దుద్రువుః సర్వతో దిశమ్. ౪

కళత్రపుత్రమిత్రాప్తాన్ గృహాన్ పశుపరిచ్ఛదాన్,
నావేక్షమాణా స్త్వరితాః సర్వే ప్రాణపరీప్సవః ౫

వ్యలుంపన్ రాజశిబిరమమరా జయకాంక్షిణః,
ఇంద్రస్తు రాజమహిషీం మాతరం మమ చాగ్రహీత్ ౬

నీయమానాం భయోద్విగ్నాం రుదతీం కురరీమివ,
యదృచ్ఛయాఽఽగత స్తత్ర దేవర్షి ర్దదృశే పథి ౭

ప్రాహ నైనాం సురపతే నేతు మర్హస్యనాగసమ్,
ముంచ ముంచ మహాభాగ సతీం పరపరిగ్రహమ్ ౮

తతః కిం జాతమ్? తత్రాహ (తేషాం) వాసవాదీనాం బలోద్యోగం బలప్రయుక్తయుద్యోగం నిశమ్య దృష్ట్వా సురై ర్వధ్యమానా అత ఏవ భీతాః సంతోఽసురయూథపాః సర్వే త్వరితాః సర్వతో దిశం దుద్రువుః పలాయితవంతః ౪

కథంభూతాః కళత్రాదీన్ నావేక్షమాణా స్తేషు త్యక్తస్పృహా ఇత్యర్థః తత్ర హేతుః, సర్వే ప్రాణపరీప్సవః ప్రాణమాత్రపరిత్రాణేచ్ఛవః తత్ర పరిచ్ఛదా భోగోపకరణాని ౫

తతో జయశాలినోఽమరా దేవాః రాజ్ఞో హిరణ్యకశిపోః శిబిరం గృహం వ్యలుంపన్ సర్వస్వాపహారేణ నాశితవంతః ఇంద్రస్తు రాజ్ఞో హిరణ్యకశిపో ర్భార్యాం మమ మాతర మగ్రహీత్ ౬

తాం చేంద్రేణ నీయమానాం అత ఏవ భయోద్విగ్నాం కంపితాం కురరీమివ క్రందంతీం రుద తీం దేవర్షి ర్నారదో యదృచ్ఛయోపగతః పథి దదర్శ ప్రాహ చ ౭

తదేవాహ హే సురపతే! అనాగసం నిరపరాధామేనాం నేతుం త్వం నార్హసి అతో హే మహాభాగ! పరేణాన్యేన హిరణ్యకశిపునా పరిగృహీతాం పరదారా విత్యర్థః ముంచ ముంచ. ౮

(మాతుర్గర్భే స్థితస్య ప్రహ్లాదస్య దేవర్షినారదముఖాదుపదేశశ్రవణమ్)

ఇంద్ర ఉవాచ —

ఆస్తేఽస్యా జఠరే వీర్య మవిషహ్యం సురద్విషః,
ఆస్యతాం యావత్ప్రసవం మోక్ష్యేఽర్థపదవీం గతః ౯

నారద ఉవాచ —

అయం నిష్కిల్బిషః సాక్షాన్మహాభాగవతో మహాన్,
త్వయా న ప్రాప్స్యతే సంస్థా మనంతానుచరో బలీ ౧౦

ఇత్యుక్త ఆహేంద్రః (ఆస్త ఇతి) అస్యాః జఠరే కుక్షా వవిషహ్య మస్మాభిః సోఢు మశక్యం సురద్విషో హిరణ్యకశిపోః వీర్యం గర్భరూపేణ వర్ధమాన మాస్తే తిష్ఠత్యతోఽనయా ప్రసవపర్యంత మాస్యతామ్ మత్సమీపే స్థీయతాం తతశ్చార్థస్య పదవీం మార్గం గతస్సన్ మోక్ష్యే జాతం పుత్రం హత్వా ఏనాం త్యజామీత్యర్థః ౯

ఏవముక్తో దేవర్షిరాహ (సోఽయమితి) సోఽయం గర్భస్థః శిశుస్త్వయా హంత్రా సంస్థాం మరణం న ప్రాప్స్యతే, తత్ర హేతుం వదన్ తమిమం విశినష్టి, నిష్కిల్బిషః మరణనిమిత్తప్రాచీన కిల్బిషరహితః, తత్కుతః? మహాభాగవతః భగవద్భక్త్యైవ ధ్వస్తకిల్బిష ఇతి భావః మహాగుణైః శ్రేష్ఠః అనంతస్య భగవతోఽనుచరః బలీ మహాబలసంపన్నః యద్యపి గర్భస్థదశాయాం స్వామ్యనుగ్రహాత్పూర్వం న భాగవతత్వాదయో ధర్మా స్తథాపి సమనంతరమేవ స్వేనానుగ్రహీష్యమాణస్య పునర్జన్మకాలే "జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేత్" ఇత్యుక్తరీత్యా భగవతేక్ష్యమాణస్య ఉక్తధర్మాన్వయ ఇత్యభిప్రాయేణ నిష్కిల్బిష ఇత్యాదీని విశేషణాన్యుక్తాని నను, ఇంద్రేణ ముక్తాం ప్రతి స్వోపదేశే సతి తద్గర్భస్థస్యోక్తధర్మసంపత్తిః తస్య తద్ధర్మసంపత్తౌ హి తద్ధేతుకస్త్యాగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమితి కథం దేవర్షిణైవ ముక్తమితి చేన్నైవమ్ గర్భస్థం నితరా మీశ్వరకటాక్ష విషయ మత ఏవ—

ఈశ్వరస్య చ సౌహార్దం యదృచ్ఛా సుకృతం తథా।
విష్ణోః కటాక్ష అద్వేష ఆనుకూల్యం చ సాత్త్వికైః॥
సంభాషణం షడేతాని హ్యాచార్యప్రాప్తిహేతవః॥"

ఇత్యుక్త హేతుషట్కసంపన్నం దైవజ్ఞో దేవర్షి రాలక్ష్య త్వయైతస్యా మముచ్యమానాయాం అప్యహ ముక్తధర్మయుక్తం నూనం కరవాణ్యతోఽయం త్వయా సంస్థాం న ప్రాప్స్యసీత్యుక్తవానితి నేతరేతరాశ్రయః ౧౦

ఇత్యుక్తస్తాం విహాయేంద్రో దేవర్షే ర్మానయన్ వచః,
అనంతప్రియభక్త్యైనాం పరిక్రమ్య దివం యయౌ ౧౧

తతో నో మాతర మృషిః సమానీయ నిజాశ్రమమ్,
ఆశ్వాస్యేహోష్యతాం వత్సే యావత్ తే భర్తు రాగమః ౧౨

తథే త్యవాత్సీ ద్దేవర్షే రంతికే సాఽకుతోభయా,
యావద్ దైత్యపతి ర్ఘోరాద్ తపసా న న్యవర్తత ౧౩

ఋషిం పర్యచరత్ తత్ర భక్త్యా పరమయా సతీ,
అంతర్వత్నీ స్వగర్భస్య క్షేమాయేచ్ఛాప్రసూతయే ౧౪

ఋషిః కారుణిక స్తస్యాః ప్రాదా దుభయ మీశ్వరః,
ధర్మస్య తత్త్వం జ్ఞానం చ మామప్యుద్దిశ్య నిర్మలమ్ ౧౫

ఇతీత్థ ముక్త ఇంద్రో దేవర్షే ర్నారదస్య వచో మానయన్ గౌరవా దభ్యుపగచ్ఛన్ తాం రాజమహిషీం విహాయ అనంతస్య భగవతః ప్రియో యోఽహం తస్య మమ భక్త్యా ఏనాం మన్మాతరం పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృత్య దివం ప్రతి యయౌ ౧౧

తతః ఋషి ర్నారదః మమ మాతరం స్వాశ్రమం ప్రతి సమానీయ సమ్యగనాయాసేన ఉన్నీయ గమయిత్వా ఆశ్వాస్య సాంత్వయిత్వా హే వత్సే, బాలే! తవ భర్తుః యావదాగమః తావత్పర్యంతం త్వయా ఇహాస్మిన్ మదాశ్రమే ఉష్యతాం స్థీయతా మిత్యువాచేతి శేషః. ౧౨

తత స్తథేత్యంగీకృత్య సా మన్మాతా దేవర్షే రంతికే సమీపే నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్యా స్తాదృశీ అవాత్సీ దుషితవతీ దైత్యపతి రుగ్రాత్తపసో యావన్న న్యవర్తత తావత్పతీ మన్మాతా అంతర్వత్నీ గర్భిణీ స్వగర్భస్య క్షేమాయ రక్షణేచ్ఛయా స్వభర్తు రాగమనానంతరం ప్రసూతయే చ పరమయా భక్త్యా ఋషిం నారదం పర్యచరత్ శుశ్రూషితవతీ ౧౩—౧౪

తతస్తాం దేవర్షి రనుజగ్రాహేత్యాహ (ఋషిరితి) ఈశ్వరః సమర్థః ఋషిః తస్యాః పరిచరంత్యాః మన్మాతు ర్మా మప్యుద్దిశ్య నిర్మలం ధర్మస్య తత్త్వం జ్ఞానం చేత్యుభయం ప్రాదాత్ ధర్మో భగవద్భక్తియోగలక్షణః తస్య తత్త్వం యాథాత్మ్యం తదంగభూతం జ్ఞానం దేహవివిక్తప్రత్యగాత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానం చ ప్రాదాత్ ఉపదిష్టవాన్ ఇత్యర్థః ౧౫

(మాతుర్గర్భే స్థితస్య ప్రహ్లాదస్య దేవర్షినారదముఖాదుపదేశశ్రవణమ్)

తత్తు కాలస్య దీర్ఘత్వాత్ స్త్రీత్వాన్మాతు స్తిరోదధే,
ఋషిణాఽనుగృహీతం మాం నాధునాప్యజహాత్ స్మృతిః ౧౬

భవతా మపి భూయా న్మే యది శ్రద్దధతే వచః,
వైశారదీ ధీః శ్రద్ధాతః స్త్రీబాలానాం చ మే యథా ౧౭

జన్మాద్యాః షడిమే భావా దృష్టా దేహస్య నాత్మనః,

తద్దశాయా ముపదిష్టం తదుభయం మమ మాతుః స్త్రీత్వాత్ కాలస్య దీర్ఘత్వాచ్చ తిరోదధే. విస్మృత మభూ దిత్యర్థః ఋషిణా భగవతా నారదేనానుగృహీతం మాం తు సా స్మృతి స్తదుపదేశజనితం స్మృత్యాత్మకం జ్ఞాన మధునాపి నాజహాత్ న తత్యాజ ౧౬

తదేవమ్ "ప్రహాద త్వమ్" ఇత్యాదినా యద్దైత్యకుమారైః పృష్టం తస్యోత్తర ముక్తమ్. అథైతత్సత్సంప్రదాయాగతధర్మస్వరూపజ్ఞానజిఘృక్షా వర్తతే చేద్భవతాం మదనుగ్రహేణ తదుభయం సంపత్స్యత ఇత్యాహ (భవతా మితి) యది భవంతో మద్వచః శ్రద్దధతే మదుక్తార్థగ్రహణతద్దృఢీకార విషయే త్వరాయుక్తాశ్చేత్ భవతామపి తదుభయం భూయాత్ శ్రద్ధా మంతరేణోపదిష్టమపి తత్త్వమ్. న ప్రతిష్ఠితం భవతీత్యాహ (వైశారదీతి,) వైశారదీ నిపుణతరా ధీః తత్త్వవిషయా బుద్ధిః స్త్రీణాం బాలానాం చ శ్రద్ధాత ఏవ భూయా న్న తు తాం వినేత్యర్థః తత్ర దృష్టాంతః మే యథేతి యథా శ్రద్ధావతః మమ వైశారదీ బుద్ధి రభూత్ శ్రద్ధారహితాయా మన్మాతు ర్నాభూత్. ఏవం సర్వేషాం బాలానాం స్త్రీణాం చ శ్రద్ధాత ఏవం జ్ఞానం ప్రతిషితం భవత్యన్యథా మన్మాతు రివాప్రతిష్ఠిత మిత్యర్థః ౧౭

తదేవం తేషాం శ్రద్ధా ముత్పాద్య శ్రద్ధాయుక్తాన్ శుశ్రూషూన్ దైత్యకుమారా నాలక్ష్య, తేభ్యో భగవద్భక్తియోగ ముపదిదిక్షు స్తావ త్తదంగభూతప్రకృతివియుక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగ ముపదిశతి (జన్మాద్యా ఇత్యాదినా) తావ జ్జీవాత్మస్వరూపం దేహాద్విలక్షణం వివక్షు ర్దేహధర్మానాహ జన్మాద్యా ఇతి ఈశ్వరీ గుణపరిణామాపాదనసమర్థా మూర్తి రాకారో యస్య తేన కాలేన నిమిత్త భూతేన "జాయతే అస్తి వర్ధతే విపరిణమతే నశ్యతి" ఇత్యేవంరూపా ఇమే షడ్భావవికారా దృష్టాః ప్రత్యక్ష ముపలభ్యమానాః దేహస్యైవ ధర్మాః నాత్మనః యథా వృక్షే సత్యేవ ఫలానాం జన్మాదయో

ఫలానామివ వృక్షస్య కాలేనేశ్వరమూర్తినా ౧౮

ఆత్మా నిత్యోఽవ్యయః శుద్ధః ఏకః క్షేత్రజ్ఞ ఆశ్రయః,
అవిక్రియః స్వదృగ్ హేతు ర్వ్యాపకోఽసంగ్యనావృతః ౧౯

ఏతై ర్ద్వాదశభి ర్విద్వా నాత్మనో లక్షణైః పరైః,

దృశ్యంతే స వృక్షస్య తద్వదాత్మన్యేకరూపత్వేనై వావస్థితేఽస్య దేహస్య సృష్టా ఇత్యర్థః, ఆత్మవ్యతిరిక్తస్య స్థిరస్యైకరూపస్య వస్తునోఽభావాత్ కథంచిత్ ప్రదర్శనార్థ మస్థిరః షడ్భావవికారవానపి వృక్ష ఆత్మస్థానీయత్వేన దర్శితః ౧౮

తదేవం దేహధర్మైః తద్వైలక్షణ్యే నాత్మనో దేహాద్భేదో దర్శితః అథ స్వధర్మై రేవాత్మనో దేహా ద్భేద మాహ (ఆత్మేతి) ఆత్మేతి విశేష్యనిర్దేశః ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా నిత్యః ఉత్పత్తివినాశరహితః అవ్యయః అపక్షయరహితః అవిక్రియః అవశిష్టభావత్రయరహితః యద్యపి "దృష్టా దేహస్య వాత్మనః" ఇత్యనేనైవ షడ్భావవికారరాహిత్య ముక్తమ్, తథాపి ఫలానామివ వృక్షస్యేతి దృష్టాంతబలా ద్యథా ఫలగతోత్పత్త్యాద్యాశ్రయస్యాపి వృక్షస్య స్వగతోత్పత్త్యాద్యాశ్రయత్వం ఏవం దేహగతోత్పత్త్యా ద్యాశ్రయత్వాభావేఽపి స్వగతోత్పత్త్యాద్యంతరాశ్రయత్వం ప్రసక్తం తదనేన నిషిధ్యతే. ఏవం చ స్వతోఽన్యతో వా షడ్భావవికారరహిత ఇతి ఫలితమ్ శుద్ధః ప్రాకృతరాగాదిగుణై రకలుషితస్వరూపః ఏకః జ్ఞానైకాకారతయా సర్వేషు దేహేష్వేకరూపః 'ఏకో వ్రీహిః' ఇతవ జాత్యభిప్రాయక ఏకత్వ వ్యపదేశః న తు వ్యక్త్యైకత్వాభిప్రాయకః ఆత్మవ్యక్తిబహుత్వస్య బహుప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్ క్షేత్రం శరీరం జానాతీతి తథా మమేదం శరీరమితి జాన న్నిత్యర్థః అనేన జ్ఞానాశ్రయత్వ ముక్తమ్ స్వదృక్ స్వం పశ్యతీతి స్వదృక్ స్వస్మై భాసమానః అనేన జ్ఞానస్వరూపత్వ ముక్తమ్, ఆశ్రయః దేహేంద్రియాదీనా మాధారో హేతుః దేహేంద్రియాణాం వ్యాపారహేతుః వ్యాపకః ధర్మభూతజ్ఞానేన వ్యాపకరూపస్య అణుత్వాత్ అసంగీ జీవాంతరేణ సంబంధరహితః అనావృతః స్వరూపస్వభావతిరోధానరహితః ఏవం ముక్తావస్థం స్వాభావికం జీవాత్మస్వరూపమ్, యద్వా, అనావృతః స్వరూపతిరోధానరహితః బద్ధదశాయా మపి ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ కర్మణా తిరోహితత్వాత్ దేహ స్త్వనిత్యః వ్యయవా నశుద్ధః దేవమనుష్యాదిరూపేణ నానావిధః జ్ఞానాశ్రయోఽన్యేషాం యావత్సత్తమనాశ్రయః విరాగహేతుర్వ్యాప్యః పితృపుత్రత్వాదిసంబంధవాన్ సంకోచభాక్ చేతి భావః ౧౯

అస్త్వేవం దేహాత్మనః పరస్పరవైధర్మ్యం తతః కిమత ఆహ (ఏతైరితి) విద్వా నిత్థం దేహాత్మనో ర్యాథాత్మ్యవిత్ ఏతై రుక్తై ర్ద్వాదశభి రాత్మనో లక్షణైః పరైః ఉత్కృష్టత్వాపాదకై

అహంమమేత్యసద్భావం దేహాదౌ మోహజం త్యజేత్ ౨౦

స్వర్ణం యథా గ్రావసు హేమకారః క్షేత్రేషు యోగైస్తదభిజ్ఞ ఆప్నుయాత్,
క్షేత్రేషు దేహేషు తథాఽఽత్మయోగైరధ్యాత్మవిత్ బ్రహ్మగతిం లభేత ౨౧

అష్టౌ ప్రకృతయః ప్రోక్తాస్త్రయ ఏవ హి తద్గుణాః,

ర్దేహాదౌ ఆదిశబ్దేన దేహానుబంధి పుత్రాదిసంగ్రహః అహంమమేత్యసదభిమానం మోహజమజ్ఞానజం త్యజేత్, దేహాత్మాభిమానాదికం త్యక్త్వోక్తలక్షణలక్షితాత్మస్వరూపావలోకనపరో భవేదితి భావః ౨౦

తతోఽపి కిమత ఆహ (స్వర్ణమితి) యథా హేమకారస్తదభిజ్ఞో హేమప్రకృతీనాం గ్రావ్ణామభిజ్ఞః ప్రథమం క్షేత్రేషు హేమగ్రావ్ణాముత్పత్తిభూమిషు యోగైరన్వేషణాదిభిరుపాయైరాప్నుయాత్' గ్రావ్ణ ఇతి శేషః విభక్తివిపరిణామేనానుషంగో వా పశ్చాద్దహనాదిభిరుపాయైః గ్రావసు హేమ ఆప్నుయాత్ ఏవం దేహరూపేషు క్షేత్రేష్వాత్మయోగైర్దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యవివేచనసాధనైరుపాయైరాత్మవిత్ ఉక్తవిధాత్మయాథాత్మ్యదర్శీ పశ్చాత్ బ్రహ్మణః స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహతః పురుషోత్తమస్య గతిమవగతిం తద్యాథాత్మ్యజ్ఞానం లభేత ప్రాప్నుయాత్ యథావస్థితతత్సాక్షాత్కారం లభేతేతి యావత్ ౨౧

ఏవం జ్ఞానయోగస్య భగవత్సాక్షాత్కారావహభక్తియోగాంగత్వముక్తమ్ 'ఏతైర్ద్వాదశభిః ఇత్యాదినోక్తాసద్భావత్యాగప్రకారమ్, "క్షేత్రేషు దేహేషు తథాత్మయోగైః" ఇత్యుక్తమేవ దేహవిలక్షణాత్మస్వరూపవిమర్శనం చ సప్రకారం ప్రపంచయతి (అష్టావిత్యాదిభిః పంచభిః) తావదష్టౌ ప్రకృతయః—

భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ।
అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా॥'

ఇత్యుక్తరీత్యా ఉక్తా అష్టౌ ప్రకృతయ అత్ర భూమ్యాదిశబ్దైః గంధాదితన్మాత్రసహితాని పృథివ్యాదీ మ్యవ్యంతే బుద్ధిశబ్దేన మహత్తత్త్వం త్రయః సత్త్వాదయస్తద్గుణా ఏవ ప్రకృతిగుణా ఏవ న త్వాత్మనో గుణాః షోడశ వికారా వికృతయః తే చ కర్మజ్ఞానోభయేంద్రియాణి దశ పంచప్రాణాః బుద్ధిశ్చిత్తం వా ఏకం సంభూయ షోడశ ఆచార్యైః గీతాచార్యాదిభిః ప్రోక్తాః పుమానేక ఏకస్మిన్ శరీరే ఏకః పుమాన్

వికారాః షోడశాచార్యైః పుమానేకః సమన్వయాత్ ౨౨

దేహస్తు సర్వసంఘాతో జగత్ తస్థురితి ద్విధా,
అత్రైవ మృగ్యః పురుషో నేతి నేతీత్యతత్ త్యజన్ ౨౩

అన్వయవ్యతిరేకేణ వివేకేనోశతాఽఽత్మనా,
సర్గస్థానసమామ్నాయై ర్విమృశద్భి రసత్వరైః ౨౪

జీవః ప్రోక్తః కుతః? సమన్వయాత్, ఏవమేవ హి ప్రతిశరీరం నియమేన సుఖదుఃఖప్రతిసంధాన జీవేశ్వరబద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞత్వాదివ్యవస్థాయాః సమన్వయా దుపపత్తి రితి భావః సర్వశరీరేషు జీవైకత్వే ఉక్తవిధా వ్యవస్థా దుర్ఘటా స్యాదితి భావః ౨౨

దేహస్తు సర్వసంఘాతః ప్రకృతివికృతిసర్వసంఘాతాత్మకః స చ జగజ్జంగమ స్తస్థుః స్థావరశ్చేతి ద్వివిధః. ఏవం వస్తుస్థితిరితి భావః, అస్త్వేవం వస్తు తస్యాత్మవివేచనస్య కిమాయాతమ్? తత్రాహ (అత్రైవేతి) అత్రైవ దేహ ఏవ పురుషః ప్రత్యగాత్మా మృగ్యః వివేచనీయః, కథం కిం కుర్వన్, నేతినేతీతి, ఇతిశబ్దః ప్రత్యక్షదృష్టప్రకారద్యోతకః ఇతి నేతి ఏవంవిధో న భవతి గంధవాన్ భవతి రసవాన్ భవతి రూపవాన్ భవతీత్యేవం ప్రకారేణేత్యర్థః అతత్ ఆత్మవ్యతిరిక్తం యద్యత్ పృథివ్యాదివస్తు తత్ త్యజన్ తస్మిన్నాత్మబుద్ధి మకుర్వన్ తద్విలక్షణ ఆత్మాఽన్వేషణీయ ఇత్యర్థః. అనేన "అహం మమేత్యసద్భావం దేహాదౌ మోహజం త్యజేత్" ఇత్యుక్తం వివృతం భవతి ౨౩

"తథాత్మయోగైః" ఇత్యుక్తాఽనాత్మయోగాన్ వివృణ్వన్ తై ర్మృగ్యతే ఇత్యాహ (అన్వయేతి) అన్వయవ్యతిరేకేణాన్వయేన వ్యతిరేకేణ చాహం జానామీచ్ఛామి ద్వేష్మీత్యేవం బుద్ధీచ్ఛాదీనాం జ్ఞానరూపాణాం జ్ఞాతర్యహ మర్థ ఏవాన్వయేన వ్యతిరేకేణ మమ శిరః పాణిః పాద ఇతి సర్వావయవేభ్యో వ్యతిరేకప్రతీత్యా చేత్యేవంరూపేణ వివేకేనానాత్మనో విభాగేన ఉశతా నిర్మలేనాత్మనాఽహం మమేతి ప్రతీయమానేనాత్మనాఽహంప్రతీత్యా చేత్యర్థః సర్గస్థానసమామ్నాయైః సర్గస్థిత్యాదిపర వేదాంతవాక్యార్థాను సంధానై రేతై రుపాయై ర్దేహాదిభ్యః పరమాత్మానం విమృశద్భి రసత్వరైః అవ్యగ్రచిత్తైః పుంభి రాత్మా మృగ్య ఇతి పూర్వేణాన్వయః "సన్మూలాః సౌమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః" ఇత్యాదిసర్గస్థానాదిసమామ్నాయార్థానుసంధానై రిత్యుక్తేభ్యోఽన్యేప్యాత్మవిమర్శనోపాయాః పరమాత్మశేషత్వతచ్ఛరీరత్వాదయోఽవగతా భవంతీత్యభిప్రాయేణ సర్గస్థానసమామ్నాయై రిత్యుక్తమ్. ౨౪

(మాతుర్గర్భే స్థితస్య ప్రహ్లాదస్య దేవర్షినారదముఖాదుపదేశశ్రవణమ్)

బుద్ధే ర్జాగరణం స్వప్నః సుషుప్తిరితి వృత్తయః,
తా యేనైవానుభూయంతే సోఽధ్యక్షః పురుషః పరః ౨౫

ఏభి స్త్రివర్ణైః పర్యస్తై ర్బుద్ధిభేదైః క్రియోద్భవైః,
స్వరూప మాత్మనో బుధ్యేద్ గంధై ర్వాయుమివాన్వయాత్ ౨౬

ఏతద్ద్వారో హి సంసారో గుణకర్మనిబంధనః,

అన్యానపి తద్విమర్శనోపాయాన్ వదంస్తైః ప్రత్యగాత్మస్వరూపం దేహవిలక్షణ మనగచ్ఛే దిత్యాహ (బుద్ధేరితి) జాగరణం స్వప్నః సుషుప్తిరితి ఏతాస్త్రిస్రో బుద్ధేః వృత్తయః వ్యాపారాః తావృత్తయో యేనైవానుభూయంతే స ఏవ పరః దేహేంద్రియబుద్ధ్యాదిభ్యోఽన్యః అధ్యక్షో దేహాదీనాం ద్రష్టా ధారకో వా పురుషః ప్రత్యగాత్మా. జాగరణం నామ బాహ్యేంద్రియవ్యాపారానువిద్ధా బుద్ధివృత్తిః స్వప్న స్తదననువిద్ధా సుషుప్తిః బుద్ధివృత్త్యుపరమః తదుపరమోఽపి తత్సంబంధ్యేవేతి బుద్ధే ర్వృత్తయ ఇత్యుక్తమ్ ఏతద్వృత్తిత్రయజ్ఞానాశ్రయత్వేన యః ప్రతీయతే స ప్రత్యగాత్మేతి భావః ౨౫

ఏతదేవ సదృష్టాంతం విశదయ న్నేవమాదిభి రుపాయై రాత్మస్వరూపం బుధ్యే దిత్యాహ (ఏభిరితి) ఏభిః త్రివర్ణైః త్రివిధైః సత్త్వాదిగుణత్రయమూలకైర్వా పర్యస్తై రస్థిరైః క్రియోద్భవైః పుణ్యపాపాత్మకకర్మనిమిత్తైః బుద్ధిభేదైః బుద్ధివృత్తిభేదైః జాగరాదిభి రుపలక్షిత మాత్మనః స్వరూపం విద్యాత్ యథా గంధైః కుసుమాదిగతై రుపలక్షితం తదాశ్రయం వాయుం బుధ్యతి తద్వత్. కుతః? అన్వయా జ్జాగరణాద్యవస్థాత్రయేఽన్వయా దనువృత్తేః యథా పవనాత్మకకర్మణా తత్తత్పంకజాది కుసుమాదిగతం గంధ మానీయ యదాశ్రయతయా తదన్వితం ప్రవహంతం వాయుం తతఃపృథగ్భూత ముపలక్ష్యతే పార్థివకుసుమాదిగతస్య గంధస్య న వాయు రాశ్రయః తదన్వయాచ్చ వాయోః తదాశ్రయత్వమ్. అత ఏవ తదన్వయాపాయే కేవలస్పర్శగుణస్య వాయో రుపలంభః తతో గంధాత్ పృథగేవ వాయుః స్వాభావికస్పర్శగుణ ఇతి యథోపలక్ష్యతే తథా బుద్ధిభేదో న స్వభావతః ఆత్మగతా తేషాం స్వాభావికత్వేఽన్యతమబుద్ధిభేదేఽన్యతమస్యోపలంభప్రసంగః కింతు కర్మాయత్తబుద్ధిసంబంధ ప్రయుక్తతద్వృత్త్యన్వయాత్ తదనుభవోపలంభః స్వభావస్త్వాత్మా తద్వృత్త్యనన్విత ఏవ, తతః పృథగ్భూత ఇత్యేవం తం బుధ్యే దిత్యర్థః ౨౬

తదేవం దేహాదావసద్భావత్యాగప్రకారో దేహవిలక్షణత్వేనాత్మవిమర్శనప్రకారశ్చోక్తః. అథైవంభూతస్య ప్రత్యగాత్మనః కుతస్తద్దేహాదిసంబంధరూపః ।సంసారో యస్మిన్ న సద్భావ

అజ్ఞానమూలోఽపార్థోఽపి పుంసః స్వప్న ఇవేష్యతే ౨౭

తస్మా ద్భవద్భిః కర్తవ్యం కర్మణాం త్రిగుణాత్మనామ్,
బీజనిర్హారణం యోగః ప్రవాహోపరమో ధియః ౨౮

తత్రోపాయసహస్రాణా మయం భగవతోదితః,

ఇత్యాశంకాయాం త్రివర్ణైః క్రియోద్భవైరితి పరిహారః సూచితః తమేవ విశదయితుం స్వరూపయాథాత్మ్యాజ్ఞానమూలకదేహాత్మభ్రమాదిరూపాఽనాదిమోహనిమిత్తగుణకర్మసంబంధప్రయుక్తః సంసారస్తతః ఏవాత్మనః స్వరూపప్రయుక్తత్వాభావా దపురుషార్థోఽప్యౌపాధికత్వా ద్యావదుపాధిబుద్ధిసంబంధద్వారాఽనువర్తతే ఇత్యాహ (ఏతదితి) ఏష బుద్ధిసంబంధ ఏవ ద్వారం యస్య స సంసారః స్వప్న ఇవాల్పాస్థిరత్వాత్ స్వప్నతుల్యోఽత ఏవాపార్థః అపురుషార్థోఽపి పుంసః ప్రత్యగాత్మనోఽర్ప్యతే ప్రాప్యతే కర్తుః పుంసః శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ పుంసాం సంసారః ప్రాప్యత ఇత్యర్థః బుద్ధిసంబంధే హేతుం వదన్ సంసారం విశినష్టి-అజ్ఞానమూల ఇతి అజ్ఞానం మూలం కారణం యస్యాజ్ఞానమూలః స్వపరయాథాత్మ్యాజ్ఞానమూలకబుద్ధీంద్రియసంబంధనిమిత్తో దేహస్తదనుబంధిరూపః సంసార ఇత్యర్థః కథ ముక్తవిధస్యాత్మనో జ్ఞానసంబంధ ఇతి శంకాం నిరాకుర్వన్ సంసారమేవ విశినష్టి గుణకర్మనిబంధన ఇతి గుణకర్మాధీనః సత్త్వాదిగుణపరిణామానుగుణకర్మపరిపాకాధీన ఇత్యర్థః అయం భావః స్వభావతః సర్వే ప్రత్యగాత్మానః "ఆత్మా నిత్యోఽవ్యయః" ఇత్యాద్యుక్తవిధా అప్యనాదికర్మణా సత్త్వాదిప్రాకృతగుణసంసృష్టాః తత్ర తత్తత్కర్మపరిపాకవశాత్ గుణపరిణామ స్తతః స్వపరయాథాత్మ్యాజ్ఞానం తతో గుణకర్మానురూపం పరమాత్మసృష్టబుద్ధీంద్రియసంబంధః తతో దేహతదనుబంధిసంబంధిరూపః సంసారస్తతో దేహాత్మాభిమాన స్తతః పునః కర్మ తతః పునర్గుణపరిణామాది రిత్యేవం పరివృత్తిః యావత్కర్మోపాధ్యనువర్తత ఇతి, ౨౭

యతోఽయ ముక్తవిధస్యా ప్యాత్మనో దేహాత్మభ్రమాదిరూపాఽజ్ఞానమూలకకర్మనిమిత్తః సంసారస్తస్మాద్భవద్భిః కర్మనిర్హరణోపాయోఽనుష్ఠేయ ఇత్యాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ సంసారస్యాజ్ఞానమూలగుణకర్మాయత్తత్వాత్ త్రిగుణాత్మనాం సత్త్వాదిగుణత్రయపరిణామహేతూనాం కర్మణాం యద్బీజం మూలం దేహాత్మభ్రమాదిరూపం తస్య నిర్హారణం నిర్హారణోపాయాత్మకో యో యోగో వక్ష్యమాణః స చ ధియః ప్రవాహః శబ్దాదివిషయకం జ్ఞానం తస్యోపరతిరూపో భవద్భిః కర్తవ్యః ౨౮

వక్ష్యమాణభగవదుక్తియోగస్యైవ బీజనిర్హారణోత్తమోపాయత్వ మాహ (తత్రేతి,) తత్రావశ్యం బీజనిర్హారణోపాయే కర్తవ్యే సతి ఉపాయసహస్రాణాం మధ్యేఽయమేవోత్తమ ఉపాయః

హరిః సర్వేషు భూతేషు భగవానాస్త ఈశ్వరః,
ఇతి భూతాని మనసా కామైస్తైః సాధు మానయేత్ ౩౨

ఏవం నిర్జితషడ్వర్గైః క్రియతే భక్తిరీశ్వరే,
వాసుదేవే భగవతి యయా సంలభతే రతిమ్ ౩౩

నిశమ్య కర్మాణి గుణా నతుల్యాన్ వీర్యాణి లీలాతనుభిః కృతాని,
యదాతిహర్షోత్పులకాశ్రుగద్గదం ప్రోత్కంఠ ఉద్గాయతి రౌతి నృత్యతి ౩౪

యదా గ్రహగ్రస్త ఇవ క్వచిద్ధసత్యాక్రందతే ధ్యాయతి వందతే జనమ్,

కించ భగవాన్ ఈశ్వరః సర్వభూతే ష్వంతరాత్మతయా వర్తతేఽతః సర్వాణి భూతాని భగవదాత్మకానీతి బుద్ధ్యా యథాశక్తి యథాయోగం తత్ భూతాన్యపేక్షితైః కామైః సాధు మానయేత్ సమానయే దిత్యనేన చ ౩౨

ఇత్యేతైః సాధనైర్జితైః షణ్ణాం కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యాణాం వర్గైర్భగవతీశ్వరే భక్తిః క్రియతే కర్తవ్యేత్యర్థః భక్తిః అహరహర్ధ్యానమ్ ఏవమహరహః క్రియమాణయా ధ్యానాత్మికయా ఉత్తరోత్తరసాక్షాత్కారేచ్ఛాత్మికయా భక్తిపరంపరయా యయా వాసుదేవే ధ్యానాత్మికాయా భక్తేః ప్రీత్యాత్మికాం భక్తిం లభతే ఇత్యాహ (వాసుదేవే ఇతి) యథాఽహరహః క్రియమాణయా గురుశుశ్రూషాదిసాధనానుగృహీతయా అనుధ్యానాత్మికయా ఉత్తరోత్తరసాక్షాత్కారేచ్ఛాత్మకపరభక్త్యపరపర్యాయయా వాసుదేవే భగవతి రతిం పరమభక్త్యపరపర్యాయభూతాం నిరంతరానుబుభూషాత్మికాం తత్ప్రీతిరూపాం లభత ఇత్యర్థః ౩౩

ఏవంవిధభక్తియోగనిష్పత్తిలింగాని వదంస్తేన పరినిష్పన్నేన భగవద్భక్తియోగేన పరమాత్మానం ప్రాప్నోతీత్యాహ (నిశమ్యేతి త్రిభిః) యదా భగవతో గుణా నతుల్యాననితరసాధారణాన్ తథా లీలాతనుభిః స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యావతారవిగ్రహైః రామకృష్ణాదిభిః కృతాని కర్మాణి చేష్టితాని నిశమ్య శ్రుత్వా అతిహర్షేణోద్గతా ఉదంచితాః పులకాః రోమాణి అశ్రూణి ఆనందబాష్పబిందవశ్చ తైర్గద్గదం యథా భవత్యేవం ప్రోత్కంఠః ముక్తకంఠః ఉద్గాయతి అత్యుచ్చైర్గాయతి రౌతి ధ్వనతి నృత్యతి చ, ౩౪

సర్వదా చ గ్రహగ్రస్త ఇవ హసతి క్వచిదాక్రందతే రోదితి క్వచిచ్చ ధ్యాయతి క్వచిచ్చ జనం భగవదాత్మకం వందతే నమస్కరోతి క్వచచ్చ పునః పునః శ్వసన్ శ్వాసం ముంచన్ గతత్రపో

(మాతుర్గర్భే స్థితస్య ప్రహ్లాదస్య దేవర్షినారదముఖాదుపదేశశ్రవణమ్)

ముహుః శ్వసన్ వక్తి హరే జగత్పతే నారాయణేత్యాత్మమతి ర్గతత్రపః ౩౫

తదా పుమాన్ ముక్తసమస్తబంధనస్తద్భావభావానుకృతాశయాకృతిః,
నిర్దగ్ధబీజానుశయో మహీయసా భక్తిప్రయోగేణ సమేత్యధోక్షజమ్ ౩౬

అధోక్షజాలంభ మిహాశుభాత్మనః శరీరిణః సంసృతిచక్రశాతనమ్,
తద్ బ్రహ్మ నిర్వాణసుఖం విదు ర్బుధా స్తతో భజధ్వం హృదయే హృదీశ్వరమ్

నిర్లజ్జః హే నారాయణ। జగత్పతే। హరే। ఇతీత్థం వక్తి వదతి తదేత్యుత్తరేణాన్వయః ఇయమేవ భక్తియోగస్య నిష్పత్త్యవతి స్థేభావః ౩౫

తదా ఏవం పరినిష్పన్నభక్తియోగావస్థాయాం పుమా నుక్తవిధభక్తియోగనిష్ఠః మహీయసా సర్వోత్తమేన భక్తియోగరూపేణోపాయేన ప్రారబ్ధావసానే ముక్తం సమస్తబంధనం భగవత్ప్రాప్తి విరోధిపూర్వోత్తరపుణ్యపాపాత్మకాఘరూపం యస్మాత్తాదృశో నిర్దగ్ధో నితరాం దగ్ధో బీజాఽనుశయః సంసృతిమూలభూతకర్మవాసనాత్మకో యస్య తస్య భగవతో భావః ప్రకారః ఆకృతిరిత్యర్థః తస్య భావో భావనాఽనుధ్యానం తేనానుకృతః ఆశయోఽంతఃకరణం ఆకృతిర్విగ్రహశ్చ యస్య భగవతా సమానరూప ఇత్యర్థః అధోక్షజం భగవంత ముపైతి ప్రాప్నోతి ౩౬

ఉపైతు తతః కిమత ఆహ (అధోక్షజేతి) ఇహ లోకేఽశుభాత్మనః తాపత్రయ దుఃఖితమనసః శరీరిణః సంసృతిచక్రం చక్రవత్పరివర్తమానానిష్టరూపా స్తస్యాః శాతనం నివర్తకమధోక్షజస్యాలంభః స్పర్శః ప్రాప్తిరితి యావత్ ఏవం భగవత్ప్రాప్తే రనిష్టనివర్తకత్వముక్తమ్ అథేష్టప్రాపకత్వమాహ-తదధోక్షజాలంభనమేవ బ్రహ్మనిర్వాణసుఖం బ్రహ్మసంబంధి యన్నిర్వాణం నిర్వాణో మోక్షః తద్దశాయా మనుభూయమాన మిత్యర్థః తత్సుఖం యస్మింస్తాదృశం యద్వా నిర్వాణం నిరతిశయానందో బ్రహ్మరూపం యన్నిర్వాణం తస్య సుఖమనుభవరూపం యస్మింస్తాదృశం బుధా బ్రహ్మవిదో విదుః యతోఽనిష్టనివర్తనేష్టప్రాపణక్షమభగవత్ప్రాప్తిసాధనభూతః తద్భక్తి యోగస్తతో యూయం హృదయే హృద్గతే "అయ గతౌ" హృదయస్థావగతే జీవే ఇత్యర్థః "హృది హ్యయమాత్మా ప్రతిష్ఠితః" ఇతి శ్రుతేః తస్మిన్నీశ్వరం నియంతృతయావస్థితం హృదయపుండరీకే భగవంతం భజధ్వమ్ అనేన "తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యంతి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్" ఇతి శ్రుత్యర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ౩౭

కోఽతిప్రయాసోఽసురబాలకా హరే రుపాసనే స్వే హృది ఛిద్రవత్ సతః,
స్వస్యాత్మనః సఖ్యు రశేషదేహినాం సామాన్యతః కిం విషయోపపాదనైః ౩౮

రాయః కళత్రం పశవః సుతాదయో గృహా మహీ కుంజరకోశభూతయః,
సర్వేఽర్థకామాః క్షణభంగురాయుషః కుర్వంతి మర్త్యస్య కియత్ప్రియం చలాః ౩౯

తదేవం నిరతిశయానందస్థిరఫలభగవత్ప్రాప్తిసాధనధర్మానుష్ఠానస్య దుఃశకత్వశంకానిరాసం "న హ్యచ్యుతం ప్రీణయతో బహ్వాయాసః" ఇత్యుపక్రమ్య తద్ధర్మతదనుష్ఠానప్రకారకథనేన తదాశంకాం నిరస్యాథైవమస్మిన్ సుకరే భగవద్ధర్మానుష్ఠానే న కోఽపి ప్రయాస ఇత్యుపసంహరన్ వైరాగ్యజననాయ స్వర్గస్వారాజ్యాద్యర్వాచీనపురుషార్థస్య సాతిశయాల్పాస్థిరత్వం వక్తుం తావద్దృష్టాంతతయా వైషయికస్యైహికలౌకికసుఖస్య తుచ్ఛతా మాహ (క ఇతి ద్వాభ్యామ్) హే అసురబాలకాః స్వే స్వకీయే హృత్పద్మే ఛిద్రవదాకాశవత్ సతో వర్తమానస్య సత్యస్య సత్యకామత్వాదినిత్యావిర్భూతగుణాష్టకాశ్రయస్య ఆత్మనః పరమాత్మనః అశేషదేహినాం సామాన్యతః సాధారణతయా సఖ్యుః "ద్వాసుపర్ణా" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తసఖ్యయుక్తస్య హరేరుపాసనేన కోవాతీవ ప్రయాసః న కోఽపీత్యర్థః విషయాణాం శబ్దాదీనా ముపపాదనై రర్జనైః కిమ్? న కిమపి తేఽతితుచ్ఛా ఇతి భావః ఛిద్రవత్ సత ఇత్యనేన "యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశః" ఇతి దహరవిద్యోదితభూతాకాశదృష్టాంతోఽభిమతః. తత్ర హి భూతాకాశస్యేవాగ్నివాయుసూర్యాచంద్రమోవిద్యున్నక్షత్రాదికృత్స్నజగదాధారత్వం హృత్పుండరీకస్థస్య దహరాకాశస్య ప్రతిపాదితమ్ "ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచంద్రమసౌ విద్యున్నక్షత్రాణి యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమ్" ఇతి. ఏవం హృత్పుండరీకే దహరాకాశరూపేణ వర్తమానస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకయుక్తస్య హరే రుపాసనం సుశక మిత్యభిప్రాయః ౩౮

"కిం విషయోపపాదనైః" ఇత్యనేన సూచితం విషయాణామల్పాస్థిరత్వసాతిశయత్వరూపం తుచ్ఛత్వ ముపపాదయతి (రాయ ఇతి) రాయో ధనాని సుతాదయ ఇత్యాదిశబ్దేనాన్యే పిత్రాదయో దేహానుబంధినో వివక్షితాః మహీ క్షేత్రమ్ ఆజీవికారూపం విషయో వా కుంజరా గజాస్తేషాం కోశః శాలా ధనాకారస్య రాయ ఇత్యనేనోక్తత్వాత్. భూతయః భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధయః సర్వే చ ఏతే అర్థకామాః కామ్యమానా అర్థాః క్షణేనాల్పకాలేన క్షణభంగుర మాయు రవస్థానం యేషాం తే అత ఏవ చంచలా అస్థిరాః మర్త్యస్య మరణశీలస్య పుంసః కియత్ప్రియం సుఖం కుర్వంతి న కియదపి. సాఽతిశయమస్థిరమల్పమేవ సుఖం జనయంతి న తు నిరతిశయ మనంతం స్థిరం చేత్యర్థః. ౩౯

కామాన్ కామయతే కామ్యైః యదర్థమిహ పూరుషః,
స వై దేహస్తు పారక్యో భంగురో యాత్యుపైతి చ ౪౩

కిము వ్యవహితాపత్యదారాగారధనాదయః,
రాజ్యం కోశగజామాత్యభృత్యాప్తా మమతాస్పదాః ౪౪

కిమేతై రాత్మన స్తుచ్ఛైః సహ దేహేన నశ్వరైః,
అనర్థై రర్థసంకాశై ర్నిత్యానందమహోదధేః ౪౫

నిరూప్యతా మిహ స్వార్థః కియాన్ దేహభృతోఽసురాః

కిం చేహ లోకే పురుషో యదర్థం యస్య దేహస్య ప్రయోజనాయ కామ్యంత ఇతి కామాః "కర్మణి ఘఞ్" తాన్ శబ్దాదీన్ కామ్యైః "కరణే ఘఞ్" కామోత్పత్తిసాధనైః కామయతే ఇచ్ఛతి స ఏవ తు దేహః పారక్యః శ్వశృగాలాదిభక్ష్యః భంగురో నశ్వరః ఉపైతి. కదాచిద్దేహిన మాలింగతి కదాచిచ్చాపైతి జహాతీత్యర్థః. ౪౩

దేహస్యైవేయమవస్థా కిం పునర్దేహానుబంధినాం దారాదీనామిత్యాహ (కిమితి) దేహేనైవ సాక్షాదాత్మనః సంబంధో దారాదిభిస్తు దేహద్వారేతి వ్యవహితేత్యుక్తమ్ వ్యవహితా యే దారాదయః అగారం మందిరం ఆదిశబ్దేన పశుపుత్రాదయః కోశో వస్త్రాదిపేటికా బలం చతురంగయుక్తమ్ భృత్యాః పరిచారకాః ఏతే సర్వే మమతాస్పదాః మమేమే ఇత్యభిమానవిషయాః, ఉపయంత్యపయాంతి చేతి కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః ౪౪

నను, న దేహార్థో విషయార్థో వ్యాపారః కిం తు ఆత్మార్థ ఇతి చేత్తర్హి నిత్యానందసుఖరూపస్యాత్మనః సముద్రస్య విప్రుడివ కిమేతద్వైషయికం సుఖమిత్యాహ (కిమేతైరితి) నిత్యానందః స ఏవ రసః స ఏవోదకం తస్యాశ్రయస్యాత్మనః ఏతైర్దేహేన సాకం నశ్వరైరత ఏవ తుచ్ఛై రల్పై ర్వస్తుతోఽనర్థైః పురుషార్థత్వభ్రాన్త్యా రర్థసంకాశైః పురుషార్థాభాసైః కామ్యైః కిం ప్రయోజనం తదనుభవజనితం సుఖ మతితుచ్ఛ మిత్యర్థః. ౪౫

కించాఽత్యాయాసేనార్జితమపి వైషయికసుఖం ప్రమథ్యమాన దుఃఖాపేక్షయా అల్పమేవ తదనుభవావసరాభావాదిత్యాహ (నిరూప్యతామితి) హే అసురాః ఇహ సంసారే కర్మభిః ప్రాచీనైః

(మాతుర్గర్భే స్థితస్య ప్రహ్లాదస్య దేవర్షినారదముఖాదుపదేశశ్రవణమ్)

నిషేకాదిష్వవస్థాసు క్లిశ్యమానస్య కర్మభిః ౪౬

కర్మాణ్యారభతే దేహీ దేహేనాత్మానువర్తినా,
కర్మభి స్తనుతే దేహ ముభయం త్వవివేకతః. ౪౭

తస్మా దర్థాశ్చ కామాశ్చ ధర్మాశ్చ యదపాశ్రయాః,

క్లిశ్యమానస్య దుఃఖతః దేహభృతో నిషేకాదిష్వవస్థాసు స్త్రీసంభోగాద్యవస్థాసు స్వార్థ ఉత్పన్న ఆనందః కియాన్ తన్నిరూప్యతాం దుఃఖాపేక్షయా సుఖ మల్పమితి భావః యద్వా నిషేకాదిష్వవస్థాసు పితృరేతోద్వారా మాతృయోనిప్రవేశప్రభృతిషు శ్మశానాంతాః తాసు అవస్థాసు ప్రాచీనైః కర్మభిః క్లిశ్యమానస్య అనేన దుఃఖప్రాచుర్య ముక్తమ్ ౪౬

నను, నిషేకాద్యవస్థాయాః కర్మనిమిత్తత్వాత్ నిశ్శేషకర్మక్షయే ప్రభూతం సుఖం స్యాదిత్యాశంకాం నిరాకర్తు మంతరేణ పరమాత్మోపాసనం న కదాచిదపి కర్మ నివర్తత ఇత్యాహ (కర్మాణీతి) దేహీ ఆత్మానువర్తినా దేహేన తావత్ కర్మాణి దేహాంతరారంభకాణి పుణ్యపాపాత్మకాని కర్మాణి కురుతే తై శ్చారబ్ధైః కర్మభి ర్నిమిత్తభూతై ర్దేహం తనుతే బిభర్తి. తేన పునః కర్మాణి తైశ్చ పునర్దేహ మిత్యేవం బీజాంకురతుల్యా పరివృత్తి ర్న నివర్తత ఇతి న కదాచిదపి నిశ్శేషకర్మక్షయ ఇతి భావః కుత స్త్వియం పరివృత్తి స్తత్రాహ - ఉభయం తు దేహేన కర్మాణి కర్మభిర్దేహః ఇత్యేతదుభయం అవివేకతః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానాదేవ హేతోర్భవతీత్యర్థః ౪౭

ఏవం వైరాగ్యోదయాయైహికసుఖస్యాల్పాఽస్థిరత్వాదిదుఃఖమిశ్రత్వానర్థావహత్వాదికమభిధాయాఽథేశ్వరం భజతాం యద్యపి సర్వే పురుషార్థాః సులభాః తథాప్యనన్యప్రయోజనత్వేనైవ తద్భజనం శ్రేయ ఇత్యాహ (తస్మాదితి) తస్యాద్దేహకర్మణోః పరివృత్తిరూపసంసారస్య కదాప్యనిర్మోక్షాత్ వైషయికసుఖస్యాల్పత్వాత్ అస్థిరత్వాత్ దుఃఖమిశ్రత్వాత్ భూయస్త్వాచ్చ తన్నివృత్తయే నిశ్శంకం సదా హరిమాశ్రితానాం సంసృతే ర్బంధహర ఈశ్వరః అనీహయా నిష్కామమేవ భజత. హరిం విశినష్టి ధర్మాశ్చార్థాశ్చ కామాశ్చ యదపాశ్రయా యస్త్రివర్గస్యాపి దాతా తమిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః" ఇతి. "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్" ఇతి "య ఆత్మదా బలదా య ఏకో బహూనాం

భజతానీహయాఽఽత్మాన మనీహం హరి మీశ్వరమ్ ౪౮

సర్వేషామపి భూతానాం హరి రాత్మేశ్వరః ప్రియః,
భూతై ర్మహద్భిః స్వకృతైః కృతానాం జీవసంజ్ఞితః ౪౯

దేవోఽసురో మనుష్యో వా యక్షో గంధర్వ ఏవ చ,
భజన్ ముకుందచరణం స్వస్తిమాన్ స్యాద్ యథా వయమ్ ౫౦

నాలం ద్విజత్వం దేవత్వ మృషిత్వం వాసురాత్మజాః,

విదధాతి కామాన్" ఇతి చ, అరాదయో యదపాశ్రయా స్తం హరిమనీహయా భజతేత్యనేన సమస్త పురుషార్థదోఽప్యనీహయా భజతా మనర్థహేతుం సంసృతిబంధం హరతి, ఈహయా భజతాం త్వహితమాత్రమేవ దదాతీతి సూచితం భవతి ౪౮

అథ దైత్యకుమారాణాం సర్వేషా మాత్మనాం భగవద్భజనేఽనధికారశంకాం నిరాకుర్వ న్ననీహయా భజతామేవానిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిశ్చేతి స్వదృష్టాంతేనాహ (సర్వేషామపీతి ద్వాభ్యామ్) స్వకృతైః స్వసృష్టైర్మహద్భిః భూతైః పృథివ్యాదిభిః కృతానాం సృష్టానాం భూతానాం దేవాదీనాం సర్వేషాం భగవాన్ బీజసంజ్ఞితః ఆదికారణభూతః ఆత్మా అత ఏవ నిరతిశయప్రియ ఈశ్వరోఽంతః ప్రవిశ్య నియంతా తావద్భగవాన్ సర్వేషాం సాధారణ ఇతి భావః, ౪౯

అతో దేవాదిజాతివిభాగమంతరేణ యః కశ్చిన్ముకుందచరణం భజన్ స్వస్తిమాన్నివృత్తా నిష్టః ప్రాప్తేష్టశ్చ స్యాదేవ (యథా వయమితి) వయ మసురా అపి భగవంతం స్వస్తిమంతోఽభూమ తద్వేతరేఽపీత్యర్థః. యథా వయమితి దృష్టాంతస్వారస్యాద్భగవతః సర్వభూతసాధారణ్యప్రతిపాదన స్వారస్యాచ్చ నిరుపాధికోక్తవిధాత్వత్వాదిసంబంధజ్ఞానపూర్వక మనన్యప్రయోజనేన భజంతః స్వస్తిమంతో భవేయు రన్యథా తు సమీహితభావవంత ఇతి సూచితమ్, తథా చ శ్రుతిః "నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే" ఇత్యాదికా ౫౦

తదేతదుపపాదయతి (నాలమితి ద్వాభ్యామ్) హే అసురాత్మజాః! ద్విజత్వాదయో ముకుందస్య ప్రీణనాయ ప్రీతిజననాయ నాలం న ప్రభవః కింత్వమలయా అనన్యప్రయోజనయా భక్త్యైవ హరిః ప్రీయతే,

(మాతుర్గర్భే స్థితస్య ప్రహ్లాదస్య దేవర్షినారదముఖాదుపదేశశ్రవణమ్)

ప్రీణనాయ ముకుందస్య న వృ_త్తం న బహుజ్ఞతా ౫౧

న దానం న తపో నేజ్యా న శౌచం న వ్రతాని చ,
ప్రీయతేఽమలయా భక్త్యా హరి రన్యద్ విడంబనమ్ ౫౨

తతో హరౌ భగవతి భ_క్తిం కురుత దానవాః,
ఆత్మౌపమ్యేన సర్వత్ర సర్వభూతాత్మనీశ్వరే ౫౩

దై_తేయా యక్షరక్షాంసి స్త్రియః శూద్రా వ్రజౌకసః,
ఖగా మృగాః పాపజీవాః సంతి హ్యచ్యుతతాం గతాః ౫౪

అన్యదుపాయాంతరం తు విడంబనం నటనమాత్రమ్ ద్విజత్వమితి వర్ణాధిక్యోపలక్షకమ్ దేవత్వమితి జాత్యాధిక్యస్య ఋషిత్వమిత్యతీంద్రియద్రష్టృత్వాదిరూపజ్ఞానాధిక్యోపలక్షణమ్ బహుజ్ఞతేతి తు శాస్త్రజన్యజ్ఞానాధిక్యస్య వృ_త్తం పిత్రాదిపరంపరాగతా సద్వృ_త్తిః. ౫౧

దానం పాత్రే వి_త్తత్యాగః తపః కృచ్ఛ్రాది ఇజ్యా యాగః శౌచం స్నానాదికృతం శుచిత్వం వ్రతాని ప్రాజాపత్యాదీని ౫౨

యతో భక్త్యైవ భగవాన్ ప్రీయతే నోపాయాంతరేణాతో హే దానవాః యూయం మాత్రిత సంసారబంధహారిణి సర్వభూతానా మంతరాత్మని భగవతి ఈశ్వరే భ_క్తి మనన్యప్రయోజనాం కురుత. కథంభూతాః? సర్వత్రాత్మౌపమ్యేన స్వాత్మతుల్యత్వదృష్ట్యా స్వస్మిన్నివేశ్వరశరీరభూతేషు సర్వేషు దయయోపలక్షితాః భగవద్భ_క్తిం కురుతేత్యర్థః ౫౩

కిమేవం భజంతః కేఽపి ము_క్తా బభూవు రిత్యపేక్షాయాం పాపజాతయోఽపి కేనచిద్భగవత్సంబంధవిశేషేణ ము_క్తాః కిం పునరేవం భజంతో ముచ్యంతే ఇతి వ_క్తవ్యమిత్యాశయేనాహ (దై_తేయా ఇతి) రక్షాంసి బకకేశ్యాదయః స్త్రియః పూతనాదయో వ్రజౌకసో నందాదయః శూద్రాశ్చాణూరాదయః ఖగాః జటాయుప్రభృతయః మృగాః మాయామృగాదయః ఏవంవిధాః పాపజీవా అప్యచ్యుతతాం భగవత్సాధర్మ్యం గతాః ప్రా_ప్తాః సంతి హీతి ప్రసిద్ధౌ త్రికాలజ్ఞత్వా ద్భగవతా ప్రహ్లాదేనై_వము_క్తమ్ ౫౪

ఏతావానేవ లోకేఽస్మిన్ పుంసః స్వార్థః పరః స్మృతః,
ఏకాంతభక్తి ర్గోవిందే యత్సర్వత్ర తదీక్షణమ్. ౫౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే,
ప్రహ్లాదానుచరితే దైత్యపుత్రానుశాసనం నామ సప్తమోఽధ్యాయః

అధ్యాయద్వయోక్తార్థం నిష్కృష్యోపసంహరతి (ఏతావానితి) అస్మిన్ లోకే పుంసాం పర ఉత్కృష్టః స్వార్థః ఏతావానేవ కియాన్ యత్ గోవిందే భగవత్యేకాంతభక్తిరనన్యప్రయోజనా భక్తిర్యచ్చ సర్వేషు భూతేషు తదీక్షణం గోవిందేక్షణం భగవదాత్మత్వదర్శన మిత్యేతావానేవ నిరతిశయపురుషార్థసాధనభూత ఇత్యర్థః ౫౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

అథ దైత్యసుతాః సర్వే శ్రుత్వా తదనువర్ణితమ్,
జగృహు ర్నిరవద్యత్వా న్నైవ గుర్వనుశిక్షితమ్ ౧

అథాచార్యసుతస్తేషాం బుద్ధిమేకాంతసంస్థితామ్,
ఆలక్ష్య భీతస్త్వరితో రాజ్ఞ ఆవేదయద్ యథా ౨

శ్రుత్వా తదప్రియం దైత్యో దుస్సహం తనయానయమ్,
కోపావేశచలద్గాత్రః పుత్రం హంతుం మనో దధే ౩

క్షిప్త్వా పరుషయా వాచా ప్రహ్లాద మతదర్హణమ్,
ఆహేక్షమాణః పాపేన తిరశ్చీనేన చక్షుషా ౪

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

న్యవేదయ దిత్యాహ దేవర్షిః అథేతి) భగవద్ధర్మోపదేశానంతరం తేన ప్రహ్లాదేన అను
వర్ణిత మాకర్ణ్య నిర్దుష్టత్వాత్ ప్రహ్లాదోక్త మేవ జగృహు ర్దైత్యకుమారాః న తు గుర్వనుశిక్షిత మసురో
పాధ్యాయానుశిక్షితం జగృహుః ౧

అథ తేషాం దైత్యపుత్రాణా మేకాంతసంస్థితా మవ్యభిచారేణ భగవద్ధర్మవిషయాం బుద్ధి
మాలక్ష్య లింగై ర్జ్ఞాత్వా భీతస్త్వరితః సంజాతత్వరః యథావద్రాజ్ఞే హిరణ్యకశిపవే ఆవేదయత్
విజ్ఞాపితవాన్ ౨

తతో దైత్యో హిరణ్యకశిపు ర్గురుణోక్తం సుతస్యానయమనయం ప్రతి స్వమార్గాననువర్తనమ్
అత ఏవాప్రియం తచ్ఛ్రుత్వా కోపావేశేన క్రోధవ్యాప్త్యా చలత్ కంపమానం గాత్రం శరీరం యస్య
తాదృశః పుత్రం ప్రహ్లాదం హంతుం మనో దధే మనోరథం కృతవాన్ ౩

కఠోరయా గిరా అతదర్హణం తిరస్కారానర్హం ప్రహ్లాదం క్షిప్త్వా తిరస్కృత్య క్రోధేన
తిరశ్చీనేన వక్రేణ చక్షుషేక్షమాణః ఆహ ఉవాచ ౪

ప్రశ్రయావనతం దాంతం బద్ధాంజలి మవస్థితమ్,
సర్పః పదాహత ఇవ శ్వసన్ ప్రకృతిదారుణః ౫

హే దుర్వినీత! మందాత్మన్! కులభేదకరాధమ!,
స్తబ్ధం మచ్ఛాసనోద్ధూతం నేష్యే త్వాద్య యమక్షయమ్. ౬

క్రుద్ధస్య యస్య కంపంతే త్రయో లోకాః సహేశ్వరాః,
తస్య మేఽభీతవన్ మూఢ! శాసనం కింబలోఽత్యగాః ౭

ప్రహ్లాద ఉవాచ—

న కేవలం మే భవతశ్చ రాజన్ స వై బలం బలినాం చాపరేషామ్,
పరేఽవరేమీ స్థిరజంగమా యే బ్రహ్మాదయో యేన వశం ప్రణీతాః ౮

స ఈశ్వరః కాల ఉరుక్రమోఽసావోజః సహః సత్త్వబలేంద్రియాత్మా.

కథంభూతం? వినయేన నితరాం నమ్రం దాంతం తిరస్కారాదిభి రసంజాతక్రోధం బద్ధః అంజలి ర్యేన తం సమ్యగుప సమీపే స్థితమ్ కథంభూతః? పాదేనాహతస్తాడితః సర్ప ఇవ శ్వసన్ శ్వాసం ముంచన్ స్వభావేనైవ క్రూరః ౫

ఉక్తిమేవాహ (హే దుర్వినీత ఇతి ద్వాభ్యామ్) హే దుర్వినీత ! మందాత్మన్ ! అల్పబుద్ధే! మదాజ్ఞాతిలంఘినం త్వామధునా యమాలయం నేష్యామి ౬

యస్య మే క్రుద్ధస్య సతః సపాలాః త్రయో లోకాః పరితః కంపంతే తస్య మే మమ శాసన మభీతవద్ భియరహితవద్ మత్తో భయరహితః కోఽపి నాస్తీత్యభిప్రాయేణ వతిః ప్రయుక్తః. అత్యగాః అతివర్తసే ఏవ మతివర్తనే భవాన్ కింబలః కో బలం యస్య తాదృశః ౭

ఏవ ముక్త ఆహ భగవాన్ ప్రహ్లాదః (న కేవలమితి చతుర్భిః) తావద్యదుక్తం కింబల ఇతి తస్యోత్తర మాహ ద్వాభ్యామ్, హే రాజన్ ! స న కేవలం మమైవ బలం కింతు భవతోఽన్యేషాం చ బలినాం బలమ్. కోఽసౌ? యేన బ్రహ్మాదయః చతుర్ముఖప్రభృతయః ఉచ్చావచా శ్చరాచరాత్మకాః సర్వే లోకాః వశం స్వవశం ప్రణీతాః ప్రాపితాః ౮

కోఽసౌ తస్య నామ కథయేత్యత్రాహ (స ఇతి.) స సర్వేషాం బలాధాయకః ఈశ్వరః. కోఽసావీశ్వరః? ఉరుక్రమః లోకత్రయసంగ్రాహకాః క్రమాః పాదవిక్షేపా యస్య సః త్రివిక్రమః

(ప్రహ్లాదవధోద్యమః, స్తంభాన్నృసింహావతారః)

స ఏవ విశ్వం పరమః స్వశక్తిభిః సృజత్యవత్యత్తి గుణత్రయేశః ౯

జహ్యాసురం భావ మిమం త్వ మాత్మనః సమం మనో ధత్స్వ న సంతి విద్విషః,
ఋతేఽజితా దాత్మని ఉత్పథస్థితాత్ తద్ధి హ్యనంతస్య మహత్ సమర్హణమ్. ౧౦

దస్యూన్ పురా షణ్ణ విజిత్య లుంపతో మన్యంత ఏకే స్వజితా దిశో దశ,

ఇత్యర్థః "సర్వం పదం హస్తిపదే నిమగ్నమ్" ఇతి న్యాయేన పాదత్రయేణైవ లోకత్రయాక్రమణరూప మహామహిమశాలినస్తస్య సన్నిధౌ త్వద్బలం కియదేత దిత్యభిప్రాయః న కేవల మురుక్రమః సర్వేషాం చ బలాధాయక ఏవ, కిం త్వసావోజ ఆదీనామాత్మా ఆశ్రయో ధారక ఇతి యావత్ ఓజః ఇంద్రియ శక్తిః సహః మనోబలం సత్త్వం ధైర్యం బలం దేహబలమ్ ఇంద్రియాణి చ తేషామ ప్యాశ్రయ ఇత్యర్థః కించ స ఏవోరుక్రమః పరమః నిస్సమాభ్యధికః స్వశక్తిభిః స్వాంశభూతభిః ప్రకృతిపురుష కాలాత్మికాభిః శక్తిభిః కృత్స్నం విశ్వం సృజతి అవతి రక్షతి అత్తి సంహరతి చ స్వయం గుణత్రయేశః సత్త్వాదీనాం త్రయాణాం గుణానామీశో నియంతాఽగుణవశ్యో న కర్మవశ్యశ్చేతి భావః ౯

నను, శత్రురసౌ కథం మమాపి బలం స్యాదత ఆహ (జహీతి) త్వమిమ మాత్మనః స్వస్యాసురం భావం జహి త్యజ సమం మిత్రామిత్రానుసంధానరహితం యథా భవతి తథా మనో ధత్స్వ ధారయ తథా మనః శిక్షయేత్యర్థః ఏవం చేత్ కేఽపి విద్విషో న సంతి, కించ "ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బంధు రాత్మైవ రిపురాత్మనః" ఇత్యుక్తరీత్యా ఆత్మైవ రిపుర్న తదన్యః కోఽపి రిపురస్తీత్యాహ (ఋతే ఇతి) అజితా దవిధేయా దత ఏవ ఉత్పథే దుర్విషయే స్థితా ద్వర్తమానా దాత్మనోఽన్తః కరణాదృతే న సంతి విద్విష ఇతి పూర్వేణాన్వయః తద్ధి మనసః సామ్యమేవ హ్యనంతస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితస్య పరమాత్మనః సమర్హణం సమ్యగారాధనమ్ ౧౦

కించ సర్వదిశాం జయినోఽప్యజితేంద్రియస్య భవాదృశస్య కేవలం జయశాలిత్వాభిమాన మాత్రమేవ న వస్తుతో జయిత్వమస్తీత్యాహ (దస్యూనితి) పురా తావల్లుంపత ఆత్మనోఽపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టకరూపమైశ్వర్యమపహరతః షడింద్రియరూపాన్ దస్యూన్ దుష్టజంతుతుల్యాన్ శత్రూన్ న విజిత్యాఽజిత్వా ఏకే త్వాదృశాః దశ దిశః స్వజితాః స్వేనైవ జితా ఇతి మన్యంతే అభిమానమాత్ర మేతదిత్యర్థః జితాత్మనో జితేంద్రియస్య తు జ్ఞస్య స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవేదినో దేహినాం

జితాత్మనో జ్ఞస్య సమస్య దేహినాం సాధోః స్వమోహప్రభవాః కుతః పరే. ౧౧

హిరణ్యకశిపు రువాచ—

వ్యక్తం త్వం మర్తుకామోఽసి యోఽతిమాత్రం వికత్థసే,
ముమూర్షూణాం హి మందాత్మన్ నను స్యు ర్విప్లవా గిరః ౧౨

యస్త్వయా మందభాగ్యోక్తో మదన్యో జగదీశ్వరః,
క్వాసౌ యది స సర్వత్ర కస్మాత్ స్తంభే న దృశ్యతే ౧౩

సోఽహం వికత్థమానస్య శిరః కాయా ద్ధరామి తే,
గోపాయేత హరి స్త్వాద్య యస్తే శరణ మీప్సితమ్ ౧౪

ఏవం దురుక్తై ర్ముహు రర్దయన్ రుషా సుతం మహాభాగవతం మహాసురః.

సమస్య సర్వాణి భూతాని పరమాత్మశరీరత్వేన సమం పశ్యతః సాధోః మహాభాగవతస్య స్వమోహప్రభవాః దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమనిమిత్తాః పరే శత్రవః కుతో భవంతి న సంత్యేవేతి భావః ౧౧

ఏవ ముక్తవంతమాహ హిరణ్యకశిపుః (వ్యక్తమితి) హే అల్పబుద్ధే! త్వం వ్యక్తం నూనం మర్తుకామోఽసి మర్తు మిచ్ఛసి యస్త్వమ్ అత్యంతం వికత్థసే అద్వైవం వికత్థనం తవ న స్యాదితి భావః, హి తథాహి ముమూర్షతాం మర్తుమిచ్ఛతాం విప్లవా అనన్వితా వాచో న స్యు ర్భవేయురేవ ౧౨

హే మందభాగ్య! యస్త్వయా మత్తోఽన్యో జగత ఈశ్వరః ఉక్తః అసౌ క్వాస్తే? యది స భవదభిమతో జగదీశ్వరః సర్వత్రాంతరాత్మతయా వర్తతే తర్హి కస్మాద్ధేతోః స్తంభే పురోవర్తిని న దృశ్యతే మదన్యో జగదీశ్వరః కోఽసావస్తీతి దైత్యః ప్రాహ ఈశః సర్వత్రాస్తీతి ప్రహ్లాదః ఈశో యది సర్వత్రాస్తే తర్హి స్తంభే నాస్తీతి హిరణ్యకశిపుః. ప్రహ్లాదః స్తంభే పశ్యన్నాహ, న దృశ్యతే ఽపితు దృశ్యత ఏవేతి వ్యాఖ్యాంతరమ్ ౧౩

సోఽహం సర్వేషా మీశ్వరోఽహ మేవం వికత్థమానస్య తే తవ దేహాచ్ఛిరో హరామి ఛినద్మి యో హరిస్తవ శరణం రక్షక ఈప్సితః సోఽధునా త్వాం గోపాయేత స రక్షితా చేదధునా త్వాం రక్షిష్యతీతి అన్యథా తు తదేవ మిథ్యేతి భావః ౧౪

ఏవ ముక్తం గృహీత్వా క్రోధేన దురుక్తైః ముహుర్ముహుర్మహాభాగవతం సుతం ప్రహ్లాద మర్దయన్

(ప్రహ్లాదవధోద్యమః. స్తంభాన్నృసింహావతారః)

ఖడ్గం ప్రగృహ్యోత్పతితో వరాసనాత్ స్తంభం తతాడాతిబలః స్వముష్టినా ౧౫

తదైవ తస్మిన్ నినదోఽతిభీషణో బభూవ యేనాండకటాహ మస్ఫుటత్,
యం వై స్వధిష్ణ్యోపగతం త్వజాదయః శ్రుత్వా స్వధామాప్యయమంగ మేనిరే ౧౬

స విక్రమన్ పుత్రవధేప్సు రోజసా నిశమ్య నిర్హ్రాదమపూర్వమద్భుతమ్,
అంతఃసభాయాం న దదర్శ తత్పదం వితత్రసు ర్యేన సురారియూథపాః ౧౭

సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితం వ్యాప్తిం చ భూతేష్వఖిలేషు చాత్మనః,

---

మహాసురో హిరణ్యకశిపుః ఖడ్గం ప్రగృహ్య వరాసనాత్ సింహాసనాత్ ఉత్పతిత ఉత్థితోఽత్యంతం బలం యస్య తేన స్వముష్టినా స్తంభం తతాడ తాడితవాన్ బభంజ ౧౫

తదైవ తాడనానంతరమేవ తస్మిన్ స్తంభేఽతిభీషణో నినదో ధ్వని ర్బభూవ, నినదం విశినష్టి, యేన నినదేనాండకటాహం బ్రహ్మాండకటాహ మస్ఫుటత్ భిన్న మభూత్ అంగ హే యుధిష్ఠిర! యం చ నినదం శ్రుత్వా స్వస్థానగతా అజాదయో బ్రహ్మాదయః స్వధిష్ణ్యానాం వ్యయం నాశం మేనిరే ప్రళయకాలమమన్యంతే త్యర్థః ౧౬

తతః కిం జాతం తదాహ (స విక్రమన్నితి) ఓజసా బలేన పుత్రవధేప్సుః పుత్రవధం కర్తుమిచ్ఛు స్తదర్థం విక్రమన్ పరాక్రమం కుర్వన్ స దైత్యేంద్రో యం నిర్హ్రాదం ధ్వనిం అపూర్వం కదాచిదపి న శ్రుతం అత ఏవాద్భుత మాశ్చర్యజనకం నిశమ్య శ్రుత్వా తస్య నినాదస్య పదమాశ్రయ మంతఃసభాయాం సభామధ్యే న దదర్శ యేన నినాదేన సురారియూథపాః దానవశ్రేష్ఠాః వితత్రసుః విశేషేణ తత్రసుః త్రాసం ప్రాపురిత్యర్థః ౧౭

తదా భగవాన్ నిజభృత్యస్య ప్రహ్లాదాదే ర్భాషితం కృత్స్నజగదంతరాత్మత్వాదిభాషణం సర్వేషు చరాచరాత్మకేషు భూతేషు ఆత్మనః స్వస్య వ్యాప్తిశ్చ సత్యం యథా భవతి తథా కర్తు మత్యద్భుత రూప ముద్వహన్ బిభ్రత్ సభాయాం యః స్తంభ స్తస్మిన్నదృశ్యత తత్ర దృష్టో బభూవ కథంభూతం రూపం? న మృగం నాపి మానుషం రూప మపితూభయమిశ్ర మిత్యర్థః నిజభృత్యభాషితమిత్యత్ర బహువచనాంతేన నిజభృత్యశబ్దేన సమాస స్తదయమర్థః, యత్తావత్ ప్రహ్లాదస్య నిజభృత్యస్య భాషితమ్ "భౌతికేష్వథ భావేషు భూతేషు చ మహత్సు చ" భగవానాస్తే" ఇతి తత్సత్యం కర్తుం, తథాఽత్యద్భుత

అదృశ్యతాత్యద్భుతరూప ముద్వహన్ స్తంభే సభాయాం న మృగం న మానుషమ్

స సత్త్వమేనం పరితోఽపి పశ్యన్ స్తంభస్య మధ్యా దను నిర్జిహానమ్,
నాయం మృగో నాపి నరో విచిత్ర మహో కిమేతన్నృమృగేంద్రరూపమ్ ౧౯

మీమాంసమానస్య సముత్థితోఽగ్రతో నృసింహరూప స్తదలం భయానకమ్,
ప్రతప్తచామీకరచండలోచనం స్ఫురత్సటాకేసరజృంభితాననమ్ ౨౦

దైత్యఘాతకమతిఘోరం రూపముద్వహన్నితి తథా నిజభృత్యైః సనకాదిభి ర్యద్భాషితం త్రిభిర్జన్మభిః శాపమోక్షో భవత్వితి తత్సత్యం కర్తుమ్ తథా బ్రహ్మసృష్టా వదృష్ట మశ్రుతం చాత్యద్భుతం రూప ముద్వహన్ సభాయాం మధ్యేఽదృశ్యత తత్కిమర్థం నిజభృత్యేన హిరణ్యకశిపునా బ్రహ్మాణం ప్రతి యద్భాషితమ్ "భూతేభ్య స్త్వద్విసృష్టేభ్యో మృత్యు ర్మా భూన్ మమ ప్రభో" ఇతి తథా నాంతర్బహిరితి న నరై రితి న మృగై రితి చ బ్రహ్మణా నిజభృత్యేన యద్భాషితం తథాస్త్వితి తత్సర్వం సత్యం కర్తుం స చ తద్బ్రహ్మసృష్టం రూపం న చ నరో న మృగో వా న చ సభాగృహస్యాంతః న చ ప్రాంగణవద్బహిః ఏవం తాభ్యాం భాషితం సత్యం కర్తుం యచ్చ హిరణ్యకశిపునా భాషితం "నూన మేతద్విరోధేన మృత్యుర్మే భవితా" ఇతి తథా "అకుతశ్చిద్భయోఽమరః" ఇతి యచ్చ నారదేన స్వభృత్యేనేంద్రం ప్రతి భాషితమ్ "అయం మహాన్ సంస్థాం న ప్రాప్స్యతే" ఇతి అనంతానుచరత్వేనేన స్వభక్తపక్షపాతిత్వం చ యద్భాషితం తచ్చ సత్యం కర్తు మదృశ్యత చకారా న్నిజభాషితం చ యత్ "కౌంతేయ ప్రతిజానీహి న మే భక్తః ప్రణశ్యతి। తేషా మహం సముద్ధర్తా" ఇతి తచ్చ సత్యం కర్తు మదృశ్యతేతి ౧౮

స దైత్యేంద్ర ఏవం ధ్వనిం శ్రుత్వా తదా సత్త్వం ప్రాణివిశేషం సర్వతో విలోకయన్ స్తంభస్య మధ్యాన్నిర్గచ్ఛంతం నాయం మృగో నాపి నరః కింతు నృమృగేంద్రయో రుభయోరపి రూప మహో కిమేతదితి మీమాంసితవా నితి శేషః ౧౯

తస్యైవమలం భయానకం తన్నృసింహరూపం మీమాంసమానస్య దైత్యేంద్రస్యాగ్రతః స నృసింహరూపో హరిః సముత్థితః భయానకత్వమేవ దర్శయం స్తద్రూప మనువర్ణయతి త్రిభిః (ప్రతప్తేతి) ప్రతప్తం చామీకరం స్వర్ణం తద్వత్ పింగే చండే ఉగ్రే లోచనే యస్మిన్ స్ఫురంత్యః సటాః జటాః కేసరాః స్కంధలోమాని చ తైః జృంభితం సాటోప మాననం ముఖం యస్మిన్ ౨౦

(ప్రహ్లాదవధోద్యమః, స్తంభా న్నృసింహావతారః)

కరాళదంష్ట్రం కరవాలచంచలక్షురాంతజిహ్వం భ్రుకుటీముఖోల్బణమ్,
స్తబ్ధోర్ధ్వకర్ణం గిరికందరాద్భుతవ్యాత్తాస్యనాసం హనుభేదభీషణమ్ ౨౧

దివిస్పృశత్కాయమదీర్ఘపీవరగ్రీవోరువక్షఃస్థల మల్పమధ్యమమ్,
చంద్రాంశుగౌరై శ్ఛురితం తనూరుహై ర్విష్వగ్భుజానీకశతం నఖాయుధమ్ ౨౨

దురాసదం సర్వనిజేతరాయుధ ప్రవేకవిద్రావితదైత్యదానవమ్,
ప్రాయేణ మేఽయం హరిణోరుమాయినా వధః స్మృతోఽనేన సముద్యతేన కిమ్ ౨౩

ఏవం బ్రువం స్త్వభ్యపతద్ గదాయుధో నదన్ నృసింహం ప్రతి దైత్యకుంజరః,

కరాళా ఉగ్రా దంష్ట్రా యస్మిన్ కరవాలః ఖడ్గ స్తద్వత్ చంచలా క్షురాంతవత్ తీక్ష్ణా చ జిహ్వా యస్మిన్ భృకుటీయుక్తేన ముఖేనోల్బణం స్తబ్ధా వుదంచితా వూర్ధ్వౌ కర్ణౌ యస్మిన్ గిరికందరవ దద్భుతం వ్యాత్తం ప్రసృత మాస్యం నాసే చ యస్మిన్ హనూ కపోలప్రాంతౌ తయో ర్భేదేన విదారణేన భీషణమ్ ౨౧

దివిస్పృశన్ కాయో యస్మిన్ అలుక్సమాసః అదీర్ఘా హ్రస్వా పీవరా స్థూలా చ గ్రీవా ఉరు విశాలం వక్షఃస్థలం చ యస్మిన్ అల్పం మధ్యమం ఉదరం యస్మిన్ చంద్రాంశువద్గౌరైః తనూరుహైర్లోమభి శ్ఛురితం వ్యాప్తం విష్వంచః సర్వతః ప్రసృతాః భుజా స్తేషా మనీకాని స్తోమా స్తేషాం శతాని యస్మిన్ భుజా ఏవానీకం సేనా తచ్ఛతం యస్మిన్నితి వా స్వేనానీకేన మర్దితమితి ప్రయోగాత్ నఖా ఏవాయుధాని యస్మిన్ ౨౨

దురాసదం ప్రాప్తు మశక్యం సర్వాణి నిజాని చక్రాదీనీతరాణి చ వజ్రాదీని త ఏవాయుధ ప్రవేకాః శస్త్రస్తోమా స్తైః విద్రావితా దైత్యా దానవాశ్చ యేన తద్రూపం మీమాంసమానస్యాగతిః సముత్థితమితి పూర్వేణాన్వయః ౨౩

తథా ఆవిర్భావే ప్రయోజనవిమర్శనపూర్వకం తేన సహ దైత్యస్య యుద్ధమాహ సప్తభిః (ప్రాయేణేతి) ప్రాయేణ మహామాయావినా హరిణా మే మమ అయమేవం భూతో వధః వధోపాయః స్మృతః చింతితః తథాప్యనేన సముద్యమేన కిం న కించిత్ స్యాదిత్యేవం బ్రువన్ గదైవ ఆయుధం

అలక్షితోఽగ్నౌ పతితః పతంగమో యథా నృసింహౌజసి సోఽసురస్తదా ౨౪

న తద్ విచిత్రం ఖలు సత్త్వధామని స్వతేజసా యోను పురాఽపిబత్ తమః,
తతోఽభిపద్యాభ్యహనన్ మహాసురో రుషా నృసింహం గదయోరువేగయా ౨౫

తం విక్రమంతం సగదం గదాధరో మహోరగం తార్క్ష్యసుతో యథాఽగ్రహీత్,
స తస్య హస్తోత్కలిత స్తదాసురో విక్రీడతో యద్వదహి ర్గరుత్మతః ౨౬

అసాధ్వమన్యంత హృతౌకసోఽమరా ఘనచ్ఛదా భారత సర్వధిష్ణ్యపాః
తం మన్యమానో నిజవీర్యశంకితం యద్ధస్తముక్తో నృహరిం మహాసురః,
పున స్త మాసజ్జత ఖడ్గచర్మణీ ప్రగృహ్య వేగేన జితశ్రమో మృధే ౨౭

యస్య స దైత్య ఏవ కుంజరో గజో నదన్ గర్జన్ నృసింహం ప్రత్యభ్యపతత్ అభిముఖ మాగతవాన్, తదా సోఽసురో నృసింహస్యౌజసి దీప్తౌ పతితః సన్నలక్షితోఽదృష్టోఽభూద్యథా పతితః పతంగమః శలభ స్తద్వత్ ౨౪

సత్త్వధామని శుద్ధసత్త్వాశ్రయే హరౌ పతితతమోమయస్య దైత్యస్యాదర్శనం యత్తద్విచిత్రం న భవతి, తత్ర హేతు ర్యో హరిః పురా సృష్ట్యాదౌ ప్రళయకాలికం తమః స్వతేజసా అపిబత్ తతో మహాసురోఽభిపత్యాభిముఖమాగత్య రుషా క్రోధేన ఉరువేగయా భ్రామ్యమాణయా గదయా నృసింహ మభ్యహన తాడితు ముద్యుక్త ఇత్యర్థః సగద మగ్రహీదిత్యుత్తరస్వారస్యాదితి భావః ౨౫

విక్రమంతం కథంచిత్ ప్రహర్తు ముద్యతవంతం తం దైత్యేంద్రం గదాధరో నృసింహః సగద మగ్రహీత్, యథా తార్క్ష్యసుతో గరుత్మాన్ మహాసర్పం తద్వదిత్యర్థః స గృహీతోఽసుర స్తదా విక్రీడత స్తస్య హస్తా దుత్కలితో విసృష్టో యద్వద్యథా విక్రీడతో గరుత్మతోఽహిర్గళితో భవతి తద్వత్ భగవతః తత్క్రీడనం తద్విసర్జనరూప మజానంతో లోకపాలాః సర్వే ఇంద్రాదయః సురాః హృతం దైత్యేంద్రేణాపహృతం ఓకః స్థానం యేషాం తే అతఏవ తద్భయేన ఘనచ్ఛదా మేఘేషు చ్ఛన్నాః సంతః అసాధ్వమన్యంత అహో భగవతోఽప్యయం బలీయా ననేనైవ తస్య కిం స్యాదిత్యేవ మమన్యంతే త్యర్థః యస్య హస్తాత్ స్వయం ముక్తః సన్ నృహరిం స్వవీర్యాత్ శంకితం మన్యమానోఽత ఏవ మహమనా అహమేవ బలీయా నిత్యభిమానయుక్తోఽసురో మృధే యుద్ధే జితశ్రమః శ్రమరహితః ఖడ్గచర్మణీ ఖడ్గఖేటే ప్రగృహ్య పున స్తం నృసింహం పురా అసజ్జత అభ్యపతత్ ౨౬-౨౭

(హిరణ్యకశిపోర్వధః ప్రహ్లాదిదేవకర్తృకం భగవత్స్తవనం చ)

తం శ్యేనవేగం శతచంద్రవర్త్మభి శ్చరంత మచ్ఛిద్ర ముపర్యధో హరిః,
కృత్వాట్టహాసం ఖర ముత్స్వనోల్బణం నిమీలితాక్షం జగృహే మహాజవః ౨౮

విష్వక్ స్ఫురంతం గ్రహణాతురం హరి ర్వ్యాలో యథాఖుం కులిశాక్షతత్వచమ్,
ద్వార్యూర ఆపాద్య దదార లీలయా నఖై ర్యథాహిం గరుడో మహావిషమ్ ౨౯

సంరంభ దుష్ప్రేక్ష్య కరాళలోచనో వ్యాత్తాననాంతం విలిహన్ స్వజిహ్వయా,
అసృగ్లవాక్తారుణకేసరాననో యథాంత్రమాలీ ద్విపహత్యయా హరిః ౦

శ్యేనస్యేవ వేగో యస్య శతచంద్రవర్త్మభిః శతచంద్రః చర్మ తస్య వర్త్మభిః ఖడ్గచర్మమార్గై రచ్ఛిద్రం యథా భవతి ఏవ ముపర్యధశ్చ చరంతం దైత్యం హరి రట్టహాసం కృత్వా స్వరేణ కిరినస నిస్వనేన ధ్వనినా ఉల్బణో భీషణో మహావేగో నిమీలితే అట్టహాసస్వరనిస్వనాభ్యాం నిమిలితే అక్షిణీ యస్య తం జగ్రాహ ఖరనిస్వనోల్బణమితి ద్వితీయాంతపాఠే తు ఖరేణ నిస్వనేన మహాశబ్దేనోల్బణం భయంకర మట్టహాసం కృత్వా తద్భయేన హరేస్తేజసా చ నిమీలితాక్ష మగ్రహీత్ ఇత్యర్థః ౨౮

తతః నిష్వక్ సర్వతః స్ఫురంతం సర్వావయవాన్ ప్రచాలయంతం ఇత్యర్థః గ్రహణేన హేతునా ఆతురం వివశమింద్రేణ సహ యుద్ధే తత్ప్రయుక్తేన కులిశేన అక్షతా త్వగపి యస్య తం దైత్యం ద్వారి సభాయాః నాంతర్బహిః ఊరావంకే నిపాత్య న భూమౌ న చాంబరే నఖైర్నచ వ్యసుభి రసుమద్భి ర్వా ఏవం దివానక్తం విహాయ సంధ్యాయామితి ద్రష్టవ్యం, లీలయా క్రీడయా దదార విదారితవాన్, తత్ర గ్రహణే దృష్టాంతః యథా వ్యాళః సర్పః ఆఖుం మూషకమితి విదారణే దృష్టాంతః మహావిష మహిం సర్పం గరుడ ఇవేతి ౨౯

ఏవం దైత్యేంద్రవధ ముక్త్వా తద్దశావస్థితం నృసింహ మనువర్ణయన్ దైత్యేంద్రభృత్య వధమాహ (సంరంభేణేతి ద్వాభ్యామ్) అహితే సంరంభేణ క్రోధేన దుష్ప్రేక్ష్యే దుర్నిరీక్ష్యే కరాళే లోచనే యస్య వ్యాత్తం వికసితం యదాననం ముఖం తత్పర్యంతం స్వజిహ్వయా విలిహన్ ఏవ అసృజో రక్తస్య లవైః బిందుభిః అక్తాః సిక్తా అత ఏవారుణాః కేసరా ఆననం చ యస్య ఆంత్ర మాలాధరః క ఇవ ద్విపహత్యయా గజవధేన హరిః సింహో యథా తద్వత్ ౩౦

(హిరణ్యకశిపోర్వధః, ప్రహ్లాదిదేవకర్తృకం భగవత్స్తవనం చ)

నిశమ్య లోకత్రయమస్తకజ్వరం త మాదిదైత్యం హరిణా హతం మృధే,
ప్రహర్షవేగోత్కలితాననా ముహుః ప్రసూనవర్షై ర్వవృషుః సురస్త్రియః ౩౫

తదా విమానావళిభి ర్నభస్తలం దిదృక్షతాం సంకుల మాస నాకినామ్,
సురానకా దుందుభయోఽథ జఘ్నిరే గంధర్వముఖ్యా ననృతు ర్జగుః స్త్రియః ౩౬

తత్రోపవ్రజ్య విబుధా బ్రహ్మేంద్రగిరిశాదయః,
ఋషయః పితరః సిద్ధా విద్యాధరమహోరగాః ౩౭

మనవః ప్రజానాం పతయో గంధర్వాప్సరచారణాః,
యక్షాః కింపురుషా స్తాత వేతాళాః సిద్ధకిన్నరాః ౩౮

తే విష్ణుపార్షదాః సర్వే సునందకుముదాదయః,
మూర్ధ్ని బద్ధాంజలిపుటా ఆసీనం తీవ్రతేజసమ్,
ఈడిరే నరశార్దూలం నాతిదూరచరాః పృథక్ ౩౯

లోకత్రయస్య మస్తకజ్వరం శిరోవ్యథావద్దుస్సహం తమాదిదైత్యం హిరణ్యకశిపుం హరిణా నృసింహేన యుద్ధే హతం నిశమ్య దృష్ట్వా ప్రహర్షవేగేన ఉత్కలితాని వికసితా న్యాననాని యాసాం తాః సురాణాం స్త్రియః పుష్పవర్షైః పునః పునర్నృహరిం వవృషుః, ౩౫

తదా దిదృక్షతాం ద్రష్టు మిచ్ఛతాం దర్శనార్థ మాగతానా మిత్యర్థః నాకినాం దేవానాం విమానపంక్తిభిః నభస్తలం సంకులం సంమర్దం బభూవ. సురాణా మానకాః పటహాస్తైః ర్దుందుభయో జఘ్నిరే తాడితాః గంధర్వశ్రేష్ఠాః ననృతుః స్త్రియః అప్సరసో జగుః ౩౬

తత్రోపవ్రజ్య కించిత్సమీపమాగత్య బ్రహ్మరుద్రప్రభృతయో దేవాదయః హే తాతః మూర్ధ్ని బద్ధాన్యంజలిపుటాని యైస్తే ఆసీన ముపవిష్టం తీవ్రం దుస్సహం తేజో యస్య తం శ్రీనృసింహం నాతిదూరవర్తినోః పృథగేకైకశ ఈడిరే తుష్టువుః ౩౭-౩౯

భవతా ఖలః స ఉపసంహృతః ప్రభో కరవామ తే కిమనుశాధి కింకరాన్. ౪౩

ప్రజాపతయ ఊచుః—

ప్రజేశా వయం పరేశాభిసృష్టా న యేన ప్రజా వై సృజామో నిషిద్ధాః,
స ఏష త్వయా భిన్నవక్షా ను శేతే జగన్మంగళం సత్త్వమూర్తేఽవతారః. ౪౪

గంధర్వా ఊచుః—

వయం విభో తే నటనాట్యగాయకా యేనాత్మసాత్ వీర్యబలౌజసా కృతాః,
స ఏష నీతో భవతా దశామిమాం కిముత్పథస్థః కుశలాయ కల్పతే ౪౫

ప్రసిద్ధాః తే వయ మేతావంతం కాలం యేన దితిజేన దైత్యేన పరిభూతాః పరిలోపితాః సేవాః త్వత్కృతాః వర్ణాశ్రమమర్యాదా యేషాం తాదృశా బభూవిమ. అధునా స ఖలో దితిజ స్త్వయా ఉపసంహృతో హత హే ప్రభో! నివృత్తకైంకర్యవిరోధినో వయం కిం కైంకర్యం తే త్వదీయం కరవామ ఇతి కింకరాన్ నోఽస్మాన్ అనుశాధి వివిచ్యాజ్ఞాపయే త్యర్థః ౪౩

సద్వారకతద్వ్యాపారరూపజగత్సరాత్మకాస్మద్వ్యాపారవిరోధినిరసనేన ఆదిభిరాదాదాన్ప్రజాః సర్వేషాం శుభాధాయకమూర్తిం తుష్టువుః ప్రజాపతయః (ప్రజేశా ఇతి) హే పరేశ! పరేషు బ్రహ్మాదీనా మపీశ తే త్వయా అభిసృష్టా వ్యష్టిసర్గార్థం త్వయా సృష్టాః ప్రజేశాః ప్రజాపతయ ఇతి ప్రసిద్ధాః తే వయ మేతత్పర్యంతం యేన దైత్యేంద్రేణ నిషిద్ధాః సంతః ప్రజాః న వై సృజామః న సృష్టవంతః స ఏవ దైత్య స్త్వయా భిన్నం విదీర్ణం వక్షో యస్య తాదృశోఽనుశేతే అలః పరం ప్రజాః స్రక్ష్యామః ఇతి హృష్యంత ఆహుః హే సత్త్వమూర్తే! అప్రాకృతశుద్ధసత్త్వవిగ్రహ! తే తవావతారో జగన్మంగళం జగతో మంగళావహః ౪౪

తన్ముఖోల్లాసార్థం నాట్యాదికైంకర్యవిరోధినిరసనేన తదాధాయకం సుహృదం తుష్టువు ర్గంధర్వాః (వయమితి.) హే విభో, తే తవ నటనాట్యగాయకా నటాః నర్తకాః నాట్యే కర్మణి గాయకాశ్చ వయం యేనై తావత్పర్యంత మాత్మసాత్ కృతాః స్వాధీనాః కృతాః కథంభూతేన? వీర్యం శౌర్యం బలం శక్తిః తాభ్యా మోజః ప్రభావో యస్య తాదృశేన స ఏష దైత్యో భవతా నిరతిశయకృపాయుక్తేన ఇమాం దశాం మరణమిత్యర్థః నీతః ప్రాపితః తథా హి ఉత్పథస్థః ఉత్పథే కుమార్గే పాపకర్మణి తిష్ఠతీతి తథా కుశలాయ క్షేమాయ కల్పతే కిమ్? క్షేమయుక్తో భవతి కిమ్? న కల్పత ఏవేత్యర్థః. ౪౫

(హిరణ్యకశిపోర్వధః, ప్రహ్లాదిదేవకర్తృకం భగవత్ స్తవనం చ)

చారణా ఊచుః—

హరే తవాంఘ్రిపంకజం భవాపవర్గమాశ్రితాః.
యదేషసాధుహృచ్ఛయ స్త్వయాసురః సమాపితః ౫౧

యక్షా ఊచుః—

వయమనుచరముఖ్యాః కర్మభిస్తే మనోజ్ఞై
స్త ఇహ దితిసుతేన ప్రాపితా వాహకత్వమ్.
స తు జనపరితాపం తత్కృతం జానతా తే
నరహర ఉపనీతః పంచతాం పంచవింశ ౫౨

కింపురుషా ఊచుః—

వయం కింపురుషా స్త్వం తు మహాపురుష ఈశ్వరః,

తత్పాదపంకజపరిచర్యావిరోధినిరసనేన పునస్తదాదాయకం హితకరం తుష్టువు శ్చారణాః, (హరే ఇతి) హే హరే! ఆశ్రితార్తిహర! భవాపవర్గ మైహికాముష్మికసుఖహేతుం తవాంఘ్రిపంకజ మాశ్రితాః పరిచరంతో వయ మనేన నిషిద్ధా ఇతి శేషః స ఏషోఽసురః సాధూనాం ప్రపన్నానాం హృచ్ఛయః హృదయరోగరూప స్త్వయా సమాపితః ఉపసంహృతో హత ఇత్యర్థః ౫౧

స్వదుఃఖ మావేదయంతః తన్నివర్తకం సుఖాదాయకం వర్ణయంతి యక్షాః (వయమితి) మనోజ్ఞైః కర్మభి ర్వయం తవానుచరశ్రేష్ఠాః తే వయ మిహ తావద్దితిజేన వాహకత్వం యానాదివాహకత్వం భారవాహకత్వం వా ప్రాపితాః హే నరహరే! తేన దితిజేన కృతం తవ నతజనానాం భక్తజనానాం పరితాపం జానతా తే త్వయా పంచవింశో దైత్యేంద్రాఖ్యో జీవః పంచతాం మృత్యుం ఉపనీతః ప్రాపితః విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి "ఇతివత్ పంచవింశస్య శరీరద్వారకా పంచత్వప్రాప్తి రత్ర వివక్షితా, పంచవింశేతి పాఠే హే జీవశరీరకేతి సంబోధనమ్, స తు జనపరితాప మితి పాఠే యేన దితిసుతేన వాహకత్వం నీతాః స తు పంచవింశ ఇత్యన్వయః ౫౨

స్వనైచ్యానుసంధానపూర్వక మనితరసాధారణప్రభావం తుష్టువుః కింపురుషాః (వయమితి) వయం కింపురుషాః కుత్సితాః పురుషాః త్వం తు మహాపురుషః అనితరసాధారణగుణపూర్ణః ఈశ్వర

అయం కుపురుషో నష్టో ధిక్కృతః సాధుభి ర్యదా ౪౩

వైతాళికా ఊచుః—

సభాసు సత్రేషు తవామలం యశో గీత్వా సపర్యాం మహతీం లభామహే,
యస్తాం వ్యనైషీద్ భృశమేష దుర్జనో దిష్ట్యా హతస్తే భగవన్యథాఽఽమయః ౪౪

కిన్నరా ఊచుః—

వయమీశ కిన్నరగణా స్తవానుగా దితిజేన విష్టిమమునానుకారితాః,
భవతా హరే స వృజినోఽవసాదితో నరసింహనాథ విభవాయ నో భవ ౪౫

విష్ణుపార్షదా ఊచుః—

అద్యైతద్ధరి నరరూప మద్భుతం తే దృష్టం తే శరణద సర్వలోకశర్మ,

సర్వాంతరాత్మా చ, అయం మహాన్ దైత్యో హత స్త్వయేతి కిం న వర్ణ్యతే ఇత్యాశంక్య కియదేత దిత్యాహుః (అయమితి) కాపురుషః ఈషత్పురుషః అస్మదపేక్షయా బలీయాం స్త్వత్తోఽధమ ఇతి భావః ఈషదర్థం "విభాషా పురుషే" ఇతి సూత్రేణ కుశబ్దస్య కాదేశః యదా సాధుభి ర్ధిక్కృతః తిరస్కృతః తదైవ నష్టో నష్టప్రాయః అతః కియదేత త్తవేతి భావః ౪౩

అస్మత్సమ్మానాపహత్వద్గుణగానవిరోధినిరసనేన త్వయైవ వయం బహూమతా ఇత్యాహు ర్వైతాళికాః (సభాస్వితి) తవామలం యశః సభాసు సత్రేషు చ గీత్వా వయం మహతీం సపర్యాం పూజాం పూర్వం లభామహే తా నస్మాన్ యో దుర్జనో దైత్యః స్వవశం యథా భవతి తథాఽనైషీత్ స ఏష దుర్జనః హే భగవన్, తే త్వయా హతః ఏతద్దిష్ట్యా భద్రం జాతం దిష్ట్యా దైవేన త్వయేతివాన్వయః యథా ఆమయః యథా శిరోవ్యథారూపో రోగః పీడాకారకః తద్వదయ మాసీత్ కిలేతి శేషః ౪౪

స్వదుఃఖ మావేదయంతః సర్వసుఖాధాయకం లోకార్తిహరం తుష్టువుః కిన్నరాః (వయమితి) హే ఈశ! వయం కిన్నరగణా ఇతి ప్రసిద్ధా స్తవానుగాః అనుచరా స్తే వయమేతావదమునా దితిజేన విష్టిమనుకారితాః మూల్యరహితం కర్మ విష్టి స్తా మను నిరంతరం కారితాః, హే హరే అనుచరా ర్తిహరః స వృజినః పాపాత్మా దైత్యో భవతా ఉపసాదిత ఉపసంహృతః హే నరసింహ! హే నాథ! నోఽస్మాకం విభవాయ సుఖసమృద్ధయే త్వం భవ. ౪౫

స్వామి న్నదృష్టపూర్వం రూపం ద్విషతా మప్యనుగ్రాహకం ధృతవానసీత్యాహు ర్విష్ణుపార్షదాః (అద్యేతి) నోఽస్మాకం భక్తానాం హే శరణద ఆశ్రయప్రదః విరతిశయపురుషార్థసాధనభూతోపాయ

(హిరణ్యకశిపోర్వధః ప్రహ్లాదిదేవకర్తృకం భగవత్ స్తవనం చ)

సోఽయం తే విధికర ఈశ విప్రశప్త స్తస్యేదం నిధన మనుగ్రహాయ విద్మః. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే.
ప్రహ్లాదానుచరితే దైత్యరాజవధే నృసింహస్తవో నామ అష్టమోఽధ్యాయః

ప్రద' ఇతి వా. సర్వేషాం లోకానాం శర్మ సుఖావహ మేత దద్భుతం రూప మద్యైవ దృష్టం న తు పూర్వం హే ఈశ! స్వామిన్! సోఽయం దైత్య స్తవ విధికరః నిదేశకారీ కింకరః స చ విప్రైః సనకాదిభిః శప్తః మధ్యే కైంకర్యవిరోధో జాత ఇతి భావః. తస్య దైత్యస్యేదం నిధనం త్వత్కృత మనుగ్రహాయ కైంకర్యలాభరూపతదనుగ్రహార్థమేవేతి వయం జానీమః. ౫౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవం సురాదయః సర్వే బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః,
నోపైతు మశకన్ మన్యుసంరంభం సుదురాసదమ్. ౧

సాక్షాచ్ఛ్రీః ప్రేషితా దేవై ర్దృష్ట్వా తన్మహదద్భుతమ్,
అదృష్టాశ్రుతపూర్వత్వాత్ సా నోపేయాయ శంకితా ౨

ప్రహ్లాదం ప్రేషయామాస బ్రహ్మావస్థిత మంతికే,
తాత ప్రశమయోపేహి స్వపిత్రే కుపితం ప్రభుమ్ ౩

తథేతి శనకై రాజన్ మహాభాగవతోఽర్భకః,
ఉపేత్య భువి కాయేన ననామ విధృతాంజలిః ౪

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రత్యేకం బ్రహ్మాదిభిః సంస్తుత మప్యశాంతసంరంభం ఇతరై ర్దురాసదం శ్రీనృసింహం చతుర్ముఖప్రేషితః ప్రహ్లాదః ప్రసాదయామాసేత్యాహ దేవర్షిః (ఏవం ఇతి) ఏవం పత్యేకమ్ ఇత్థం స్తువంతోఽపి బ్రహ్మాదయః సర్వే దేవాః మన్యునా సంరంభ ఆవేశో యస్యాత ఏవ దురాసదం దుష్ప్రాపం భగవంత ముపైతుం సమీపం గంతుం నాశక్నువన్ సమర్థా న బభూవుః ౧

కిం పున ర్నిరతిశయప్రియా సాక్షాత్ప్రసిద్ధా శ్రీర్లక్ష్మీరపి దేవైర్బ్రహ్మాదిభిః ప్రేషితా పతి సమీప మేహీతి ప్రార్థితాఽప్యద్భుతం మహానృసింహరూపం దృష్ట్వా పూర్వ మదృష్ట మశ్రుతం చ య త్తదదృష్టాశ్రుతపూర్వం తస్య భావ స్తత్త్వం తస్మాద్ధేతోః శంకితా సతీ నోపేయాయ న సమీప మగాత్, ౨

ఏవం స్థితే బ్రహ్మ చతుర్ముఖోఽంతికే సమీపేఽవస్థితం ప్రహ్లాదం ప్రేషయామాస. ప్రేషణ ప్రకారమేవాహ (తాతే త్యర్ధేన) తాత హే వత్స! స్వపిత్రే కుపితం క్రుద్ధం ప్రభుం శ్రీభగవంతం ప్రశమయ ప్రసన్నం కురు. ఉపేహి సమీపం గచ్ఛేతి ౩

హే రాజన్! యుధిష్ఠిర! తథేత్యభ్యుపగమ్య భాగవతశ్రేష్ఠోఽర్భకః ప్రహ్లాదః శనకైః సమీపమేత్య ప్రాప్య విధృతో బద్ధోంజలి ర్యేన తాదృశో భువి దేహేన దండవన్ననామ నమస్కృతవాన్. ౪

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

స్వపాదమూలే పతితం తమర్భకం విలోక్య దేవః కృపయా పరిప్లుతః,
ఉత్థాప్య తచ్ఛీర్ష్ణ్యదధాత్ కరాంబుజం కాలాహివిత్రస్తధియాం కృతాభయమ్ ౫

స తత్కరస్పర్శధుతాఖిలాశుభః సపద్యభివ్యక్తపరాత్మదర్శనః,
తత్పాదపద్మం హృది నిర్వృతో దధౌ హృష్యత్తనుః క్లిన్నహృదశ్రులోచనః ౬

అస్తౌషీద్ధరిమేకాగ్రమనసా సుసమాహితః,
ప్రేమగద్గదయా వాచా తన్న్యస్తహృదయేశ్వరః ౭

తతః స్వస్య పాదయోః మూలే పతితం తమర్భకం ప్రహ్లాదం విలోక్య దేవః శ్రీనృసింహః కృపయా పరిప్లుతః పరితః ప్లుతో వ్యాప్తః తముత్థాప్య తస్య ప్రహ్లాదస్య శిరసి స్వకరాంబుజమదధాత్ విహితవాన్ కథంభూతం? కాల ఏవాహిః సర్పస్తస్మాద్విత్రస్తా భీతా ధీర్యేషాం తేషాం కృతమభయమభయప్రదానం యేన తాదృశం, సంసృతిభీరూణాం కృతాభయప్రదాన మిత్యర్థః ౫

స ప్రహ్లాదస్తస్య భగవతః కరస్య స్పర్శేన ధుతం నిరస్త మఖిల మశుభం యస్య తాదృశః సద్య ఏవాభివ్యక్తౌ ప్రత్యక్షితౌ పరాత్మానౌ స్వాత్మపరమాత్మానౌ తయోర్దర్శనం యాథాత్మ్యసాక్షాత్కారాత్మకం యస్య పూర్వం ప్రత్యక్షతాపన్నరూపభగవద్విషయజ్ఞానయుక్తః తత్కరస్పర్శేన తు "జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన" ఇత్యుక్తవిధపరమాత్మదర్శనయుక్త ఇత్యర్థః అత ఏవ నిర్వృతః సుఖితోఽత ఏవ హృష్యత్తనుః ఉదంచితరోమయుక్తతనుః క్లిన్నం ప్రేమార్ద్రం హృత్ హృదయం యస్య అశ్రూణ్యానందజలాని లోచనయోర్యస్య తాదృశస్తస్య భగవతః పాదాబ్జం హృది దధౌ ధృతవాన్. నిరతిశయపురుషార్థత్వేనానుసంహితవానిత్యర్థః ౬

తతః ప్రేమగద్గదయా వాచా ఏకాగ్రమనసా శ్రీభగవదేకవిషయేణ మనసా హరిమస్తౌషీచ్చ. కథంభూతః? సుసమాహితః సుసమాధిమేవాహ, తస్మిన్నేవ న్యస్తం హృదయం ఈక్షణం చ యేనేతి "హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్త" ఇతివచ్చిత్తబుద్ధివృత్తీనాం ఏకవిషయత్వాభిప్రాయేణ ఏకాగ్రమనసా తన్న్యస్తహృదయేక్షణ ఇతి చోక్తమ్ ౭

ప్రహ్లాద ఉవాచ—

బ్రహ్మాదయః సురగణా మునయోఽథ సిద్ధాః
సత్త్వైకతానమతయో వచసాం ప్రవాహైః,
నారాధితుం పురుగుణై రధునాపి పిప్రుః
కిం తోష్టు మర్హతి స మే హరి రుగ్రజాతేః ౮

మన్యే ధనాభిజనరూపతపఃశ్రుతౌజ స్తేజః
ప్రభావబలపౌరుషబుద్ధియోగాః,
నారాధనాయ హి భవంతి పరస్య పుంసో
భక్త్యా తుతోష భగవాన్ గజయూథపాయ ౯

స్తుతిమేవాహ (బ్రహ్మాదయ ఇత్యాది ద్విచత్వారింశచ్ఛ్లోకైః) తావత్ భగవత్ స్తుతావాత్మనోఽనధికార మాశంకతే-బ్రహ్మాదయ ఇతి. చతుర్ముఖప్రభృతయో దేవగణాః సత్త్వైకతానమతయః సత్త్వస్యైకతానా ముఖ్యాశ్రయభూతా మతిర్యేషాం తే కేవలసత్త్వప్రధానమతయ ఇత్యర్థః అనేనాత్ర "తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మనామయమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా అతీంద్రియార్థదర్శనయోగ్యత్వం సూచితమ్ ఏవంవిధా అపి మునయః సిద్ధాశ్చ స్వవచసాం ప్రవాహైః స్తోత్రైః తథా వక్ష్యమాణైః బహుభి ర్గుణైరపి య మారాధితుం స్తుత్యాదిరూపారాధనద్వారా యస్య తోష ముత్పాదయితు మధునాపి న పిప్రుః ఆరాధయితుం న పర్యాప్తా న సమర్థా ఇత్యర్థః స హరిః ఉగ్రా ఆసురీ జాతిర్యస్య తస్య మే అనేన చ వక్ష్యమాణగుణరాహిత్యముక్తమ్ ఈదృశస్య మే మమ కిం కథం తోష్టుం తోషం ప్రాప్తు మర్హతి. వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూపరూపగుణస్వభావవిభూత్యాదికో భగవాన్ విపులబుద్ధిభి ర్బ్రహ్మాదిభి రపి స్తోతు మశక్యః కథ మల్పబుద్ధేరాసురస్వభావస్య మమ స్తుత్యా కథం తుష్యేదిత్యర్థః ౮

ఏవ మనధికార మాత్మన ఆశంక్య పున రధికారం సంభావయితుం తావద్భగవతో జాతిగుణవృత్త్యాదితారతమ్యానాదరేణ భక్త్యైకతోష్యత్వమాహ (మన్య ఇతి ద్వాభ్యామ్) ధనాదయః పరమపురుషస్యారాధనాయ సంతోషనిమిత్తారాధనాయ న భవంతి ఇతి మన్యే. కింతు భక్తిరేవ పరమపురుష సంతోషారాధనాయ భవతీతి మన్య ఇత్యర్థః. కుతః హి యస్మాద్భగవాన్ గజయూథపాయ ధనాది విరహితాయ గజేంద్రాయ భక్త్యైవ తుతోష తత్ర ధనం విత్తమ్ అభిజనః సత్కులే జన్మ, రూపం సౌందర్యం, తపః స్వధర్మః కృచ్ఛ్రాదిరూపం వాఽనశనరూపం వా శ్రుతం పాండిత్యం ఓజః ఇంద్రియబలం తేజః కాయకాంతిః ప్రభావః ప్రతాపః బలం శారీరం పౌరుష ముద్యమః బుద్ధిః ప్రజ్ఞా యోగః ప్రాణజయః. ౯

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

విప్రాద్ ద్విషడ్గుణయుతాదరవిందనాభ
పాదారవిందవిముఖాచ్ఛ్వపచం వరిష్ఠమ్,

ఏవం ధనాద్యభావేఽపి కేవలభక్తే రేవ శ్రీభగవత్తోషహేతుత్వం నిదర్శితమ్ యతో భక్తే రేవ శ్రీభగవత్తోషహేతుత్వ మత ఏవ ఇతరగుణసంపత్త్యపేక్షయా శ్రీభగవద్భక్తిసంపత్తిరేవ శ్రేయసీత్యాహ (విప్రాదితి) ద్విషడ్గుణాః ద్వాదశగుణాః తే చ-

"ధర్మశ్చ సత్యం చ దమః శ్రుతం చ అమాత్సర్యం హ్రీ స్తితిక్షాఽనసూయా।
దానం చ యజ్ఞశ్చ ధృతిః శమశ్చ వ్రతాని వై ద్వాదశ బ్రాహ్మణస్య॥

ఇతి సనత్సుజాతోక్తాః శ్రీమహాభారతే ఏతై ర్యుక్తా దరవిందనాభస్య పాదారవిందవిముఖాత్ శ్వపచం శ్వపాకం వరిష్ఠం శ్రేష్ఠం మన్యే శ్వపచం విశినష్టి, తదర్పితేతి తస్మిన్ అరవిందనాభే అర్పితాః సమర్పితాః మన ఆదయో యేన తం తత్రేహితం కర్మ తస్య శ్రేష్ఠత్వే తతో విప్రస్యాఽవమత్వే చ హేతూ ఆహ, స ఏవంభూతః శ్వపచః కులం స్వకులమపి పునాతి. భూరి మానో గర్వో ద్విషడ్గుణప్రయుక్తో యస్య స తు విప్రః న త్వాత్మానమపి పునాతీత్యర్థః యద్యప్యుక్తా ఏవ గుణాః భగవద్భక్త్యనుగ్రాహకా భక్తిశ్చ వేదాంతవిహితబ్రహ్మోపాసనాత్మికా తత్ర చాధికారః త్రైవర్ణికస్యైవ న తు శూద్రస్య ఏతచ్చ శారీరకాఽప శూద్రాధికరణన్యాయసిద్ధమ్ ఏవం చ తత్ర సుతరాం శ్వపాకస్యాధికారో న సంభవతీతి ఉక్తగుణయుక్తాత్ ద్విజాద్భక్తియుక్తస్య శ్వపాకస్య పరత్వవర్ణన మనుచితమ్ తథాప్యత్ర ప్రకరణే భక్తిశబ్దేన భక్తిః ప్రపత్తిర్వోచ్యతే ప్రపత్తౌ చ సర్వేషా మధికారో బహుప్రమాణప్రతిపన్నః అత ఏవ హి-

దైతేయా యక్షరక్షాంసి స్త్రియః శూద్రా వ్రజౌకసః।
ఖగా మృగాః పాపజీవా సంతి హ్యచ్యుతతాం గతాః॥

ఇతి స్త్రీశూద్రాదీనామపి భగవతి భక్త్యా తత్స్వధర్మ్యాప్త్తి రుక్తోపపన్నా భవతి.

"వనం గతో యద్ధరి మాశ్రయేత, ఉపేత నారాయణ మాదిదేవమ్।
మన్యే తదేతదఖిలం పరమస్య పుంసః స్వాత్మార్పణం స్వసుహృదః పరమస్యపుంసః॥

ఇతి ప్రపత్తిరపి కర్తవ్యత్వేన పూర్వముక్తా చేత్యతో న విరోధః ఉపపాదితం చైతత్ పురస్తాత్, మన ఆదీనాం భగవతి సమర్పణం నామ తచ్ఛేషత్వేన తదాయత్తసత్తాదిమత్త్వేన చానుసంధానరూపాధ్యవసాయాత్మకజ్ఞానం ప్రాణశబ్దః ప్రాణాశ్రయప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాప్యుపలక్షకః ఏవం చాత్మాత్మీయాది సమర్పణేన భగవతి న్యస్తరక్షాభరః శ్వపాకోఽపి శ్రీభగవత్తోషకత్వాత్ ఉక్తవిధాద్విప్రాత్ శ్రేయానితి భావః. తదుక్తం శ్రీభగవతా-

మన్యే తదర్పితమనోవచనేహితార్థ
ప్రాణం పునాతి స కులం న తు భూరిమానః ౧౦

నైవాత్మనః ప్రభురయం నిజలాభపూర్ణో
మానం జగాద విదుషః కరుణో వృణీతే,
యద్యజ్జనో భగవతే విదధీత మానం
తచ్చాత్మనే ప్రతిముఖస్య యథా ముఖశ్రీః ౧౧

"అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మా మనన్యభాక్ ।
సాధురేవ స మంతవ్యః సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః॥
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః॥" ఇత్యాది
"అపి పాపేష్వభిరతా మద్భక్తాః పాండునందన ।
ముచ్యంతే పాతకైః సర్వైః పద్మపత్రమివాంభసా॥" ఇతి ౧౦

నను, పరిపూర్ణస్య భగవతో జాతిగుణవిత్తాదివిహీనశ్వపాకసమర్పిత మనఆదిభిఃకిం ప్రయోజనమ్? కథం వా తత స్తస్య తోషః? కథం చైతదేవంవిధోఽపి మామనన్యభావేన భజన్నితరాం మత్ప్రియ ఇతి శ్రీభగవతోక్తమ్? ఇత్యత్రాహ నైవేతి ప్రభురీశ్వరో నిజలాభపూర్ణః నిజేన స్వాభావికేన లాభేన సమస్తకామావాప్త్యా పూర్ణ అత ఏవ మానం స్వారాధనరూపం కర్మ నైవ జగాద. ఆత్మనే ఇత్యపకృష్యతే, ఆత్మనే ఆత్మార్థం స్వప్రయోజనాయ న జగాదేత్యర్థః కింతు కరుణో వృణీతే కరుణః కరుణావాన్ "గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్వక్తవ్యః" ఇతి లుప్తమతుబంతం పదం లుప్తలుగితి టాపో లుక్ హేతుగర్భమిదం, దయాళుత్వా ద్విదుషో ప్రబుద్ధజనాన్ స్వారాధన విధానేనాంగీకరోతీత్యర్థః కరుణయాఽఽరాధకోజ్జీవనార్థమేవారాధనం స్వీకరోతీతి భావః తదేన విశదయతి, యద్యదారాధనం భగవతే జనో విదధీత కరోతి తచ్చాత్మనే స్వార్థమేవ భవతి "యస్తువన్ స్తవ్యతామేతి వందమనశ్చ వంద్యతామ్" ఇతి న్యాయాత్ భగవత్పూజనేన స్వయమపి పూజ్యో భవం త్యర్థః కథమన్యస్య పూజనేన అన్యస్య పూజ్యతేత్యపేక్షాయాం, తదధీనసత్తావిమతో వస్తునః తత్సాకారేణ తత్సామ్యావాప్తే దృష్టాంతమాహ యథా ముఖశ్రీః ప్రతిముఖస్యేతి, యథా సాక్షాదలం కారాదిజన్యా ముఖస్య శోభా తదధీనచ్ఛాయాముఖస్య భవత్యేవం భగవతః పూజ్యతా తదారాధకానాం తథైవ భవతీత్యర్థః "తద్యథా మాతా తరుణవత్సం వత్సో వా మాతరమ్, ఛాయాసత్త్వ మనుగచ్ఛేత్ తథా ప్రకారః" ఇతి శ్రుతిర్హి జీవస్య ఛాయావదీశ్వరపారతంత్ర్య మవగమయతి. జనా దవిదుష ఇతి పాఠే అవిదుషః కించిజ్ఞాదపి జనాన్మానమాత్మార్థేన వృణీత ఇత్యర్థః ౧౧

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

తస్మాదహం విగతవిక్లబ ఈశ్వరస్య
సర్వాత్మనా మహి గృణామి యథా మనీషమ్
నీచోఽజయా గుణవిసర్గమనుప్రవిష్టః
పూయేత యేన హి పుమా ననువర్ణితేన ౧౨

సర్వే హ్యమీ విధికరా స్తవ సత్త్వధామ్నో
బ్రహ్మాదయో వయమివేశ న చోద్విజంతః,

ఏవం భగవతో భక్త్యైకతోష్యత్వం తత్తోషస్య చ భక్తోజ్జీవనార్థత్వం చోక్తమ్. తదేవం స్వస్యోగ్రజాతేరపి తద్భక్తస్య తత్తోషకస్తుతా వనధికారః సంభావితః యత ఏవంభూతో అహమతో యథామతి స్తోష్యామీత్యాహ (తస్మాదితి) యస్మాద్భగవాన్ భక్త్యైకతోష్యః తస్మా న్నీచోప్యహం తద్భక్తియుక్తోఽహ మత ఏవ విగతవిక్లవః గతశంకః సన్ సర్వాత్మనా కరణత్రయైక్యేనేశ్వరస్య భగవతో మహి మహిమానం యథామతి స్తౌమి గృణామి కిమీశ్వరస్య స్తుత్యా ప్రయోజనమితి శంకాం నిరాకుర్వన్ తన్మహిమానువర్ణనం విశినష్టి యేనేశ్వరగుణానువర్ణనేన అనువర్ణితేనేతి భావే క్తః అజయా ప్రకృత్యా గుణవిసర్గం గుణకార్యం శరీర మనుప్రవిష్టః పుమాన్ పూయేత శుద్ధ్యేత్ స్తుత్యా న తస్య కోఽప్యతిశయః కింతు స్తువత ఏవాత్మవిశుద్ధిరూపోఽతిశయ ఇతి భావః ౧౨

ఏవ మాత్మనః స్తుతా వనధికారం పరిహృత్య తత్ స్తుతిం, ప్రతిజ్ఞాయ తం తుష్టువుః తావత్ కోపోపశమం ప్రార్థయతే (సర్వే హీతి ద్వాభ్యామ్) హే ఈశ! వయమివ యథా వయం తవ కింకరా స్తథా అమీ సర్వే బ్రహ్మాదయోఽపి సత్త్వధామ్న స్తవ విధికరాః కింకరా ఏవ అ స్త్వేవం, తతః కిమత ఆహ-ఉద్విజంతః త్వత్కోపాత్ బిభ్యతో వర్తంతే తతో మన్యుం యచ్ఛే త్యుత్తరేణాన్వయః సత్త్వధామ్న ఇత్యనేన శుద్ధసత్త్వైకతానస్య తవ కోపః స్వాభావికో న భవతి కింతు లోకరక్షణేఽధికృతస్య తవ తద్రక్షణరూపక్రీడార్థ మహిత ఇత్యభిప్రేతం తదేవ వ్యనక్తి క్షేమాయేతి అస్య జగతః క్షేమాయ లబ్ధపరిరక్షణాయ భూతయే యోగాయ అలబ్ధలాభాయ ఆత్మసుఖాయ బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానందానుభవజసుఖాయ చ భగవత స్తవ రుచిరైః సుందరైః అవతారైః నృసింహాదిభిః విక్రీడితం, భావే క్తః వివిధాః క్రీడా ఇత్యర్థః, ఇయం దుష్కృద్విషయక్రోధాదిరూపా తవ క్రీడా లోకక్షేమాద్యర్థమితి భావః ఏవంవిధక్రీడయా హి దుష్కృద్వినాశద్వారా స్థితపరిపాలన మపూర్వశ్రేయఃప్రాప్తిః శ్రవణాదినా

క్షేమాయ భూతయ ఉతాత్మసుఖాయ చాస్య
విక్రీడితం భగవతో రుచిరావతారైః ౧౩

తద్ యచ్ఛ మన్యు మసురశ్చ హత స్త్వయాద్య
మోదేత సాధురపి వృశ్చికసర్పహత్యా.
లోకాశ్చ నిర్వృతిమితాః ప్రతియంతి సర్వే
రూపం నృసింహ విభయాయ జనాః స్మరంతి. ౧౪

నాహం బిభేమ్యజిత తేఽతిభయానకాస్య
జిహ్వార్కనేత్రభ్రుకుటీరభసోగ్రదంష్ట్రాత్.
ఆంత్రస్రజః క్షతజకేసరశంకుకర్ణా
న్నిర్హ్రాదభీతదిగిభాదరిభిన్నఖాగ్రాత్ ౧౫

క్రీడామనుభవతో లోకస్య నిశ్శేషబంధకకర్మక్షయరూపమోక్షద్వారాఽత్మసుఖానుభూతిశ్చ భవేదిత్యేతదర్థం తవ విక్రీడితమితి భావః, ౧౩

యత స్తవ విక్రీడితం లోకస్య క్షేమాద్యర్థం త త్తస్మాద్ధేతోః హే నృసింహః మన్యుం యచ్ఛ ఉపసంహర ఇతః పరం న మన్యునా ప్రయోజన మ స్తీత్యాహ అధునాఽసురో మత్పితా త్వయా హతః లోకాః నిర్వృతిం సుఖమితాః ప్రాప్తాశ్చ నను లోకా నిర్వృతిం యాంతు నామ లోకాంతర్గతః సాధుజనస్తు మత్కృతా మిమాం భూతహింసాం నానుమోదేత అత ఆహ సాధురపి లోకోపద్రవకారి వృశ్చిక సర్పాదిహత్యా మోదేత వృశ్చికసర్పాదితుల్యస్య మత్పితుర్హత్యా సాధుజనోఽపి మోదేతై వేత్యర్థః, ఇతిశబ్దః క్త్తిన్నంతః, సర్వే బ్రహ్మాదయో నిర్భయాః ప్రతియాంతు స్వస్థానాని ప్రతిగచ్ఛంతు ఇతః పరమిదం త్వద్రూప మభయాయ జనాః స్మరంతి ౧౪

నను, బ్రహ్మాదయ ఉద్విజంత ఇతి విశేషేణ బ్రహ్మాదీనా మేవ క్రోధయుక్తాత్ మదుగ్ర రూపాత్ భయం బ్రూషే త్వం తు న బిభేషి కిమత ఆహ (నేతి) హేఽజిత! తవాస్మద్రూపాదితి విశేష్యాధ్యాహారః, అహం న బిభేమి, కథంభూతాత్? ఆస్యం చ జిహ్వా చ అర్కసదృశే నేత్రే చ భ్రుకుటీనాం రభస ఆటోపశ్చ ఉగ్రా దంష్ట్రాశ్చైతాన్యతిభయానకాని యస్మిన్నాంత్రమయ్యః స్రజో యస్మిన్ క్షతజాః రుధిరాక్తాః కేసరా యస్మిన్ తత్ క్షతజకేసరం శంకువ దున్నతౌ స్తబ్ధౌ కర్ణౌ యస్మిం స్తత్ శంకుకర్ణం ద్వయో ర్బహువ్రీహ్యోః కర్మధారయః క్షతజకేసర శంకుకర్ణనిర్హ్రాదేన భీతా దిగిభా దిగ్గజా యస్మాత్ తత్పూర్వేణ పునః కర్మధారయః క్షతజకేసరశంకుకర్ణనిర్హ్రాదభీతదిగిభం తస్మాదరీన్ భిందంతీ త్యరిభింది తాని నఖాగ్రాణి యస్మిన్నేవంభూతా ద్రూపాదహం న బిభేమీత్యర్థః ౧౫

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

త్రస్తోఽస్మ్యహం కృపణవత్సల దుస్సహోగ్ర
సంసారచక్రకదనాద్ గ్రసతాం ప్రణీతః,
బద్ధః స్వకర్మభి రుశత్తమ తేఽంఘ్రిమూలం
ప్రీతోఽపవర్గశరణం హ్వయసే కదాను. ౧౬

యస్మాత్ ప్రియాప్రియవియోగసయోగజన్మ
శోకాగ్నినా సకలయోనిషు దహ్యమానః,

తర్హి కుతో బిభేషి ఇత్యపేక్షాయాం తద్భీతిం ఇతో బిభేమీత్యాహ (త్రస్తోఽస్మీతి) హే కృపణవత్సలః దుస్సహం యదుగ్రం సంసారచక్రే కదనం తస్మా దహం త్రస్తః భీతోఽస్మి. కథం భూతోఽహం గ్రసతాం ప్రణీతః గ్రసతామితి కర్తరిషష్ఠీ. గ్రసద్భిః త్వచ్ఛేషభూతం మత్స్వరూపం తిరోధాపయద్భిః దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానమమకారాదిభిః తత్ర సంసారే ప్రణీతః ప్రాపితః తన్మూలభూతైః కర్మభిశ్చ బద్ధః నిగళితః హే ఉశత్తమ కమనీయతమః ఉక్తవిధం మాం ప్రీతః మద్విషయకనిరతిశయప్రీతియుక్తస్త్వం తే తవాంఘ్రిమూలం ప్రతి, కథంభూతం అంఘ్రిమూలం, అపవర్గశరణం అపవర్గోపాయభూతం కదా ను హ్వయసే, కదా మాం త్వదంఘ్రిమూలం ప్రాపయిష్యసి తావన్మా మనువర్తతే భయమితి భావః ౧౬

నను, భయం చేత్తద్దుఃఖదర్శనజం కిం తత్ సంసారచక్రే దుఃఖ మిత్యపేక్షాయాం తద్దర్శయన్ ఆత్మానం విశినష్టి (తస్మాదిత్యరేన) యేన కర్మణాఽహం బద్ధః తస్మాత్ కర్మణో నిమిత్తాత్ ప్రియై రప్రియైశ్చ విషయై ర్యథాసంఖ్యం వియోగసంయోగౌ తాభ్యాం జన్మ ఉత్పత్తిర్యస్య తేన శోకాగ్నినా సకలయోనిషు దహ్యమానోఽతీవ దుఃఖితోఽహ మిత్యర్థః భ్రమామీత్యన్వయః తర్హి దుఃఖనిమిత్తకర్మనివృత్త్యుపాయ మనుతిష్ఠేత్యపేక్షాయా మంతరేణ భవద్దాస్య మన్య న్నిశ్శేషదుఃఖ నివృత్త్యుపాయభూతం నాస్త్యేవ కథంచిత్ సదపి దుఃఖాత్మకమేవేత్యాహ దుఃఖౌషధ మితి యద్దుఃఖస్యౌషధం ప్రతీకారాత్మకం తదపి దుఃఖం దుఃఖాత్మకమిత్యర్థః దుఃఖస్య ప్రతీకారో హి దుఃఖనిమిత్త దురితనిరసనేన భవతి నిశ్శేషదురితనివర్తకం చ న కించి దన్యదస్తి ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాదికం న విశేషదురితనివర్తకం ప్రత్యుత దుఃఖాత్మకం చేత్యర్థః అతో హే భూమన్! అతద్ధితాయ తజ్జనహితాయ

దుఃఖౌషధం తదపి దుఃఖ మతద్ధియాహం
భూమన్ భ్రమామి వద మే తవ దాస్యయోగమ్ ౧

సోఽహం ప్రియస్య సుహృదః పరదేవతాయా
లీలాకథా స్తవ నృసింహ విరించగీతాః,
అంజ స్తితర్మ్యనుగృణన్ గుణవిప్రముక్తో
దుర్గాణి తే పదయుగాలయహంససంగః ౧౮

బాలస్య నేహ శరణం పితరౌ నృసింహ
నార్తస్య చాగద ముదన్వతి మజ్జతో నౌః,

వ భవతి, అతద్ధితాయాహమితి పాఠే అహం దేహాత్మాభిమానేన భ్రమామి అత స్తవ దాస్యయోగం దిశ తవ నిత్యదాస్యసంబంధం దేహి ఏదేతి పాఠే ఉపదిశ నిత్యప్రబుద్ధత్వద్దాస్యసంబంధవాన్ యథా భవేయం తథా మా మనుగృహాణేత్యర్థః ౧౭

ఏవం కోపోపశమః ప్రార్థితః భగవద్దాస్యమేవ దుఃఖౌషధమితి చోక్తమ్ "పూయేత యేన హి పుమా ననువర్ణితేన" ఇతి భగవద్వర్ణన మాత్మవిశుద్ధిఫలక మిత్యుక్తమ్ అథ త్వదనుగ్రహేణ ప్రబుద్ధ నిత్యభవద్దాస్యసంబంధోఽహం యథామతి త్వాం స్తువన్ దుఃఖనిమిత్తకర్మభి ర్విముక్తః సర్వాణి దుఃఖాని యథా తరేయం తథా అనుగ్రహాణేత్యాహ (సోఽహమితి) సోఽహం త్వదనుగ్రహేణ ప్రబుద్ధనిత్యభవద్దాస్యసంబంధోఽహం సుహృదో హితైషిణః ప్రియస్య మమ నిరతిశయప్రీతివిషయస్య పరదేవతాయా స్తవ బ్రహ్మాదిభి ర్గీతాః లీలారూపవ్యాపారవిషయాః కథాః అనుగృణన్ గుణవిప్రముక్తః సత్త్వాదిగుణమూలకకర్మబంధైః రాగాదిభిర్వా విముక్తః తే తవ పదయుగళమేవాలయ మాశ్రయో యేషాం తే భక్తా స్తే ఏవ హంసాః పరిశుద్ధా జనా స్తైః సంగో యస్య తాదృశః అంజ స్తితర్మి సుఖేన తితర్మి అతితరామి తథాఽనుగృహాణేత్యభిప్రాయః అత్రాయం క్రమః తావ త్త్వదనుగ్రహేణ సత్సంగః తతో భగవద్గుణవర్ణనం తతో విరాగః తత స్త్వద్భక్త్యా దుఃఖనిమిత్తకర్మక్షయద్వారా సంసృతే స్తరణమితి ౧౮

ఏతత్సర్వం త్వదనుగ్రహేణైవ భావ్యమ్, న తూపాయాంతరేణేతి కైముత్యన్యాయేన ఏక్తుం తావ త్త్వదుపేక్షితానాం న దుఃఖప్రతిక్రియాఽస్తీత్యాహ (బాలస్యేతి) హే నృసింహ! ఇహ లోకే బాలస్య త్వదుపేక్షితస్య పితరౌ మాతాపితరౌ న శరణం న రక్షకౌ, ఏవ మార్తస్య రోగపీడితస్య త్వదుపేక్షితస్యాగద మౌషధం న శరణం తథోదన్వతి సముద్రే మజ్జత స్త్వదుపేక్షితస్య నౌర్న శరణం

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

తప్తస్య తత్ప్రతివిధిర్య ఇహాంజసేష్ట
స్తావద్ విభో తనుభృతాం త్వదుపేక్షితానామ్ ౧౯

యస్మిన్ యతో యర్హి యేన చ యస్య యస్మాత్
యస్మై యథా యదుత యత్స్వపరః పరో వా.

పిత్రాదిషు సత్స్వపి బాలాదీనాం వినాశదర్శనాదితి భావః అతో హే విభో! నృసింహ! ఇహ లోకే తప్తస్య దుఃఖితస్య తత్ప్రతివిధిః తాపప్రతీకారోపాయః తావత్ ప్రసిద్ధః స త్వదుపేక్షితానాం త్వామనాశ్రితానాం తనుభృతాం శరీరమేవ పోషణపరాణాం కిమంజసేష్టః? అపితు నేష్ట ఏవ బాలాది దుఃఖోపశమనే ఏవ పిత్రాదయో న ప్రభవః కిం పునర్నిశ్శేషదుఃఖశమనే న ప్రభవ ఇత్యతః త్వదనుగ్రహేణైవ నిశ్శేషం దుఃఖాత్మకసంసృతినివృత్తిరితి సంసృతిచక్రా దుత్తారకః త్వమేవేతి భావః ౧౯

యతస్త్వమేవంభూతోఽతః సంసృతిచక్రపతితం త్వత్ప్రపన్నం మాముత్తారయేతి విజ్ఞాపయిష్యన్ త్వత్ప్రపత్తిమంతరేణ న కోఽప్యాత్మానం తారయితుం ప్రభురితి వక్తుం తాపనాపాద్యాదిముఖేన కారితమపి త్వచ్చరణవరణం త్వత్కారితమేవ యతస్తత్క్రియాశ్రయకర్త్రాదికారకషట్కసంబంధిశరీరకత్వేన చ కాలశరీరకత్వేన చ త్వమేవావస్థిత ఇత్యాహ (యస్మిన్నితి) యస్మిన్నిత్యధికారక నిర్దేశః యత ఇతి హేతుత్వశక్త్యాశ్రయం నిర్దిశ్యతే, యర్హీత్యనేన కాలః యేనేతి కరణత్వశక్త్యాశ్రయః యస్యేతి సంబంధీ యస్మాదిత్యపాదానత్వశక్త్యాశ్రయః, యస్మై ఇతి సంప్రదానత్వశక్త్యాశ్రయం యథేత్యనేనోక్తాధికరణాదితః ప్రకారః యదితి కర్మత్వశక్త్యాశ్రయం ఉతాపి చ య ఇత్యనేన ప్రయోజకకర్తా సంచోదిత ఇత్యనేన ప్రయోజ్యకర్తా తావేవాపరః పరశ్చ యస్మాత్ పర ఉత్కృష్టః అపరోఽవమః భావః పదార్థః సప్రకారకారకషట్కరూపః సంబంధిరూపః కాలరూపశ్చ యో యః పదార్థః పృథక్స్వభావః ప్రవిభక్తః స్వభావో యస్య సః పృథక్స్వభావః కర్తృకర్మద్వారా తన్నిష్ఠక్రియాశ్రయత్వమధికరణత్వం ద్రవ్యగుణక్రియాన్యతమనిరూపితత్వే తత్కారణత్వే చ సతి సవ్యాపారనిర్వ్యాపారనిష్ఠత్వం హేతుత్వం ధాతూపాత్తవ్యాపారజన్యఫలావ్యవహితపూర్వవ్యాపారాశ్రయత్వం కరణత్వం సంబంధసామాన్యాశ్రయత్వం సంబంధిత్వమ్ ప్రకృతధాతూపాత్తవ్యాపారానావిష్టత్వే సతి తజ్జన్యవిభాగాశ్రయత్వమపాదానత్వం దానస్య కర్మణా క్రియయా వా సంబధ్యమానత్వం సంప్రదానత్వం ధాతూపాత్తవ్యాపారవ్యధికరణతజ్జన్యఫలాశ్రయత్వం కర్మత్వం ప్రకృతధాతూపాత్తవ్యాపారానుకూలవ్యాపారాశ్రయత్వం ప్రయోజకత్వం ధాతూపాత్తవ్యాపారాశ్రయత్వం కర్తృత్వమిత్యేవం సప్తవిభక్త్యర్థానాం

భావః కరోతి వికరోతి పృథక్స్వభావః
సంచోదిత స్తదఖిలం భవతః స్వరూపమ్ ౨౦

మాయా మనః సృజతి కర్మమయం బలీయః
కాలేన చోదితగుణానుమతేన పుంసః,

ప్రవిభక్తస్వభావః కాలస్య త్వాత్మవ్యతిరిక్తపరిచ్ఛేదకత్వం స్వభావః ఏవం పృథక్స్వభావః ఉచ్చావచరూపః కరోతి ఉత్పాదయతి వికరోతి వినాశయతి ఉత్పాదనాశ్రయో వినాశనాశ్రయో వా భవతి, తదఖిలం కారకషట్కాదిరూపం వస్తు భవతః స్వాభావికం రూపం శరీరమిత్యర్థః ఏవం చ సర్వభావాంతరాత్మతయా తచ్ఛరీరకతయాఽవస్థితస్య తవైవ సర్వే నిగ్రహానుగ్రహాదయః సద్వారకవ్యాపారా ఇతి భావః ౨౦

అథ త్వత్ప్రపదన మంతరేణ కః పుమా నతితరేత్ సంసారచక్ర మిత్యాహ (మాయామన ఇతి) త్వదన్యః త్వత్సమాశ్రయణవిముఖః కః పుమాన్ సంసారచక్ర మతితరేత్, న కోపీత్యర్థః. సంసారచక్రం చక్రవత్ పరివర్తమానం సంసారం చక్రశబ్దేన తత్ర పతితస్య దృఢతరావలంబన మంతరేణ న యథా తతో నిష్క్రమణం సంభవతి తథా సంసారే పతితస్యాలంబనభూతం శ్రీభగవంతం భవంత మంతరేణ న తస్మాదతితరణం సంభవతీ త్యభిప్రేతమ్, సంసారం చక్రత్వేన రూపయన్ తం విశినష్టి, య ద్యస్మిన్ మనసి నాభిరూపే పుంసః పరమపురుషస్య అజయా భగవన్మాయయా హేతుభూతయా అర్పితాః షోడశజ్ఞానకర్మోభయేంద్రియవ్యాపారాః దశ ప్రాణాపానాదిరూపాః పంచ ప్రాణవృత్తయః మనోవృత్తిశ్చేతి షోడశ ఏత ఏవ అరాణి యస్య తత్ర తత్తజ్జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియవ్యాపారాణాం మనోవ్యాపారానువిద్ధత్వస్వాభావ్యాత్ తద్వ్యాపారపూర్వకత్వాచ్చ తదాయత్తత్వేన తదర్పితత్వం మనోవృత్తేస్తు సాక్షాన్మనస ఏవాశ్రయత్వాత్తదర్పితత్వం. యద్యపి మనఃపర్యంతానామింద్రియాణాం ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన ప్రాణవ్యాపారపూర్వకత్వేన చ ప్రాణవృత్తీనాం సాక్షాత్ పరంపరయా వా న మన ఆశ్రయః తథాపి మనోవ్యాపారాభావదశాయాం విద్యమానాపి ప్రాణవృత్తి రజ్ఞాతా అత ఏవాసత్ప్రాయేతి తద్వృత్తిసత్తాజ్ఞానస్య మనోవ్యాపారపూర్వకత్వాత్ తస్యాః తదర్పితత్వమవగంతవ్యమ్, యద్వా అజయా హేతుభూతయాఽర్పితాః షోడశైకాదశేంద్రియాణి పంచ భూతానీతి షోడశ వికారా ఏవారాణి యస్య యదేతత్సంసృతిచక్ర మిత్యన్వయః సంసారస్య సర్వేంద్రియవ్యాపారపూర్వకత్వాత్ తద్వృత్త మవగంతవ్యమ్, అస్మిన్ పక్షే నాభిత్వేన న కించిదపి రూపితమ్ యద్వా అజయా నాభిరూపయా హేతుభూతయా చార్పితాః షోడశైకాదశేంద్రియపంచభూతాత్మకాని అరాణి యస్యేత్యర్థః, సంసారచక్రస్య అర్పితషోడశారత్వేఽజాయా హేతుత్వ ముక్తమ్, సా కిం

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

ఛందోమయం యదజయార్పితషోడశారం
సంసారచక్ర మజ కోఽతితరేత్ త్వదన్యః. ౨౧

స త్వం హి నిత్యవిజితాత్మగుణః స్వధామ్నా
కాలో వశీకృతవిసృజ్యవిసర్గశక్తిః.

సాక్షాదేవ హేతుః? నేత్యాహ- మాయేతి మనస్సృష్టిద్వారా హేతురితి భావః కిం తర్హి తస్యాః సహకారి కారణమత ఆహ- కాలేనేతి కాలేన సహ మాయా మనః సృజతి కాలసహకృతా ప్రకృతిః మనః సృజతీత్యర్థః కాలోఽపి న స్వరూపేణ ప్రకృతే ర్మనఃసర్గే సహకార్యపి తు గుణక్షోభద్వారేతి వదన్ కాలం విశినష్టి చోదితగుణానుమతేనేతి చోదితాః కాలేన క్షుభితాః సత్త్వాదయః గుణాః తైః అనుమతేన సహకృతేన స్వచోదితగుణత్రయసచివేన కాలేన సహకృతా భగవతో మాయామనః సృజతి సంసార చక్రస్య దుస్తరత్వం భగవదాభిముఖ్యే తు సుతరత్వం చావిష్కర్తుం మనో విశినష్టి కర్మమయమితి. త్రిగుణాత్మిక ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేన స్వయమపి త్రిగుణాత్మకత్వాత్ రజోమయతయా పుణ్యపాప రూపకర్మవిషయప్రవృత్తిప్రచురం బలీయః అనతివర్త్యదోషం ఛందోమయం సత్త్వానుయానాత్ శాస్త్రావగతిసాధనప్రచురం ఇచ్ఛామయమిత్యర్థస్త్వనుపపన్నః ఛంద శబ్దః ఇచ్ఛావాచీ, న తు ఛందశ్శబ్దః. అనేన సత్త్వప్రాచుర్యే సతి శ్రీభగవదాభిముఖ్యేన సంసృతిచక్రం సుతార్య మభిప్రేతమ్. ఏవంభూతం మనః సృజతీత్యన్వయః తదేవం మనోదోషాత్ సంసారానతివృత్తిః త్వత్పమాశ్రయణవిముఖస్యేత్యుక్తం భవతి త్వదన్యః కః సంసారచక్ర మతితరేత్ ఇత్యనేన త్వదనన్యస్త్వతితరేదేవేతి సూచితమ్ ౨౧

తదేవావిష్కుర్వన్ త్వదనన్యం మాం నంసారచక్రాన్నిర్గమయేతి ప్రార్థయతే (స త్వం హీతి) యః స్వమాయా మనః సర్గద్వారా సంసృతిచక్రే జీవలోకం పాతయతి స త్వ మజయా స్వకీయయా మాయయా షోడశారే చక్రే సంసారాత్మకే విసృష్ట మత ఏవ నితరాం పీడ్యమాన మధునా త్వాం ప్రపన్నం మాం హే విభో! అపకర్ష సంసృతిచక్రాద్ బహి ర్నిర్గమయ "య ఏవ బంధకః స ఏవ మోచకః" ఇతి న్యాయేన త్వమేవ తతో నిర్గమయితుం సమర్థ ఇతి భావః సామర్థ్యమేవ దర్శయం స్తం విశినష్టి నిత్యేత్యాదినా ఆత్మగుణాః స్వశరీరభూతప్రకృతిగుణా నిత్యం విజితా ఆత్మగుణా యేన నిత్యాస్పృష్టదేహధర్మేణ స్వధామ్నా స్వస్వరూపేణైవ యద్వా విజితాత్మగుణో యః స్వ ఆత్మా తస్య ధామ్నా ప్రకాశేనైవ వశీకృత విసృజ్యవిసర్గశక్తిః వివిధం సృజ్యా విసృజ్యాః జీవాస్తేషాం విసర్గే శక్తిర్యస్యాః సా ప్రకృతిః శక్తిర్వశీకృతా యేన స తథోక్తః కాలశరీరకత్వ వశీకృతసంసృతినిమిత్త

చక్రే విసృష్ట మజయేశ్వర షోడశారే
నిష్పీడ్యమాన ముపకర్ష విభో ప్రపన్నమ్ ౨౨

దృష్టా మయా దివి విభోఽఖిలధిష్ణ్యపానా
మాయుః శ్రియో విభవ ఇచ్ఛతి యాన్ జనోఽయమ్,
యేఽస్మత్పితుః కుపితహాసవిజృంభితభ్రూ
విస్ఫూర్జితేన లులితాః స తు తే నిరస్తః ౨౩

తస్మాదమూస్తనుభృతా మహ మాశిషో జ్ఞ
ఆయుః శ్రియం విభవమైంద్రియమావిరించాత్,
నేచ్ఛామి తే విలులితానురువిక్రమేణ
కాలాత్మనోపనయ మాం నిజభృత్యపార్శ్వమ్ ౨౪

ప్రకృతిత్వాత్ మోచయితుం త్వమేవ ప్రభురితి భావః నిత్యవిజితాత్మేత్యాదినా విసృజ్యజీవవర్గాద్ బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతాద్వైలక్షణ్యముక్తమ్, అతః సంసారిజీవవర్గే నఽకోపి తన్మోచనే దక్షః నహి స్వయం కారాగృహబద్ధోఽన్యం తాదృశం మోచయితుం ప్రభురిత్యుక్తం భవతి ౨౨

నను, త్వం బాలస్సన్నేవ కిం సంసారా న్నిర్విద్యసే భుంక్ష్వ భోగానిత్యత్రాహ (దృష్టా ఇతి త్రిభిః) హే విభో! అయం సంసారిజనో యానిచ్ఛతి కామయతే తే అఖిలధిష్ణ్యపానాం ఇంద్రాదీనా మాయురాదయో మయా వివిచ్య దృష్టాః శ్రియః భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధయః విభవస్త్రిలోకాధిపత్యరూప మైశ్వర్యమ్, ఆయురాదయో దృష్టా ఇతి కాక్వా తుచ్ఛత్వముక్తం, తదేవాహ (యే ఇతి) యేఽస్మత్పితుః కోపహాసవికృతభ్రూభంగమాత్రేణ విలులితాః ధ్వస్తాః స తు మత్పితా త్వయా హతో నిరస్తః ౨౩

యస్మా దాయురాదయో మత్పితృదృష్టాంతేన తుచ్ఛత్వేన దృష్టాః తస్మాత్తనుభృతాం దేహినాం అమూః ఆయురాదిరూపాః ఆశిషః జ్ఞః తత్పరిపాకం విద్వాన్ అజ్ఞ ఇతి చ్ఛేదే, అజ్ఞస్సన్నహమ్ ఐంద్రియమ్ ఇంద్రియై రనుభావ్య మన్యదపి సుఖ మావిరించాద్ బ్రహ్మణోఽనుభావ్య మభివ్యాప్యాపి తథా కాలాత్మనా కాలరూపేణ ఉరువిక్రమేణ విపులపరాక్రమేణ విపులపాదవిక్షేపేణ వా విలులితాన్ విధ్వస్తానణిమ దీనపి న ఇచ్ఛామి అతో నిజభృత్యానాం స్వపార్షదానాం పార్శ్వం సమీపమేవ మాం ప్రాపయ. ౨౪

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్ స్తుతిః)

కుత్రాశిషః శ్రుతిసుఖా మృగతృష్ణిరూపాః
క్వేదం కలేవర మశేషరుజాం విరోహః,
నిర్విద్యతే న తు జనో యదపీతి విద్వాన్
కామానలం మధులవైః శమయన్దురాపైః ౨౫

క్వాహం రజఃప్రభవ ఈశ తమోఽధికేఽస్మిన్
జాతః సురేతరకులే క్వ తవానుకంపా,
న బ్రహ్మణో న తు భవస్య న వై రమాయా
యన్మేఽర్పితః శిరసి పద్మకరః ప్రసాదః. ౨౬

కిం చ శ్రుతిః శ్రవణం తదేవ సుఖం యాసు తాః అత ఏవ మృగతృష్ణిరూపాః మరీచికావదవస్థితాః ఆశిషః కుత్ర పురుషారాధనా ఆశిషః క్వేత్యర్థః అశేషాణాం రుజాం రోగాణాం విరోహః ఉద్భవస్థానం క్వచేదం కలేవరం దుర్ఘటమేతదితి భావః ఏవం చేత్సర్వోఽపి జనః కిమితి సంసారాన్న నిర్విద్యతే తత్రాహ (నిర్విద్యత ఇతి) యద్వైషయికం సుఖం ఇతీత్థం మృగతృష్ణికాతుల్యం విద్వాన్ జానన్నపి న నిర్విద్యతే విద్వానపీత్యపిశబ్దేనావిదుషో నితరాం నిర్వేదాభావః సూచితః విదుషోఽప్యనిర్వేదే హేతుం వదన్ విద్వాంసం విశినష్టి-దురాపైః దుఃఖేనాపి లబ్ధుమశక్యైః మధులవైః వైషయికసుఖలేశైః కామ ఏవానలః తముపశమయన్ విషయాస క్తః సన్ విద్వానపి న నిర్విద్యత ఇత్యర్థః. విషయాస క్తస్య నిర్వేదే వ్యవకాశో నా స్తి ఇతి భావః ౨౫

ఏవం తత్ప్రా ప్తయే తదనుగ్రహం సంప్రార్థ్య న్వశిరసి దుర్లభేన తత్కరపల్లవనిధానేనాత్మనః కృతార్థతామావిష్కరోతి (క్వేతి.) తమోఽధికే తమఃప్రచురే రజఃప్రభవే రజస ఉత్ప త్తిస్థానే రజ స్తమః కార్యకామక్రోధలోభాదిమోహప్రచురే సురేతరకులే అసురకులే జాతోఽహం క్వ క్వ చ తవానుకంపా దుర్ఘటమేతదిత్యర్థః కిం తదిత్యత్రాహ - బ్రహ్మాదీనాం శిరసి యో నైవార్పితః తేషామపి దుర్లభ ఇతి భావః సః ప్రసాదః ప్రసాదసూచకః పద్మమివ తాపహరః కరః మమ శిరస్యర్పిత ఇతి యదేతత్ దుర్ఘటమితి భావః అతోఽహ మలభ్యలాభేన కృతార్థోఽస్మీతి తాత్పర్యమ్ ౨౬

నైషా పరావరమతి ర్భవతో నను స్యా
జ్జంతో ర్యథాత్మసుహృదో జగత స్తథాపి,
సంసేవయా సురతరోరివ తే ప్రసాదః
సేవానురూప ముదయో న పరావరత్వమ్ ౨౭

ఏవం జనం నిపతితం ప్రభవాహికూపే
కామాభికామ మను యః ప్రపతన్ ప్రసంగాత్,

నైతావతా తవ వైషమ్యాదిదోషప్రసంగ ఇత్యాహ (నైషేతి) యథా యా జంతోః ప్రాకృతస్య పరావరమతిః ఉత్కృష్టాపకృష్టబుద్ధిః విషమాబుద్ధిరితి యావత్ సైషా బుద్ధి ర్భవతో నైవ స్యాత్ తదభావే హేతుం వదం స్తం విశినష్టి. జగత ఆత్మసుహృదః ఆత్మనోఽంతరాత్మనః సుహృదో హితైషిణశ్చ ఆత్మన ఇత్యనేన జగతః శరీరత్వమవగమ్యతే న హి కస్మింశ్చిత్ శరీరే ఆత్మనః ప్రీతిః అన్యస్మిన్ అప్రీతిశ్చేతి భావః సర్వస్యాపి జగతః స్వాభావికసుహృద ఇతి వార్థః తర్హి సర్వేష్వేక రూపో మత్ప్రసాదః కిం న స్యాత్ తత్రాహ - యద్యప్యేవంభూత స్త్వం తథాపి వైషమ్యరహితస్యాపి తవ సంసేవయా ప్రసాదో భవతి తత్ర సేవానురూపం త త్తదపేక్షానుసారేణ ధర్మాదిపురుషార్థానా ముదయో భవతి అపేక్షానురూపఫలదత్వే దృష్టాంతః సురతరోరివేతి యథా సురతరోః కల్పద్రుమస్య త త్తత్సేవకాపేక్షానుసారేణ ఫలప్రదత్వం న చ తావతా తస్య వైషమ్యం తద్వన్న పరావరత్వం సర్వేష్వేకరూపప్రసాదాభావే పరావరత్వం వైషమ్యం న కారణమిత్యర్థః ౨౭

ఏవ మాత్మన స్తత్ప్రసాదేన కృతార్థతామావిష్కృత్యాథ న కేవల మధునైవ త్వత్ప్రసాద విషయోఽహం జాతః కింతు యదా మాతృగర్భస్థం మామనుజిఘృక్షయా త్వయా సంచోదితేన సురర్షిణాఽనుగృహీత స్తదైవ త్వదనుగ్రహవిషయోఽభవమ్ అతో జన్మన ఆరభ్య త్వయాఽనుగృహీతోఽహం త్వద్భృత్యపార్శ్వం న విసృజ ఇత్యాహ (ఏవమితి.) హే భగవన్! యః సురర్షిణా నారదేనాత్మసాత్కృత్వా ఆత్మాధీనం కృత్వా "తదధీనవచనే చ" ఇతి సాతిప్రత్యయః పూర్వం విషయ పరవశత్వేన తదధీనం మాం స్వాధీనం కృత్వేత్యర్థః యద్వా "అభివిధౌ సంపదా చ" ఇతి సాతిః. అభివిధిశ్చ కించిదన్యథాత్వం పూర్వం భగవత్ప్రాతికూల్యేన స్థితం మాం కించిత్ త్వదనుకూలం కృత్వేత్యర్థః గృహీతః త త్త్వత్రయోపదేశేనానుగృహీతః సోఽహం ఇదానీం తవ భృత్యసేవాం దాసానుదాస్యం కథం ను విసృజే న కథంచిదపి త్యక్ష్యామీత్యర్థః కథంభూతోఽనుగృహీతోఽస్మి ప్రభవః సంసార ఏవాహికూపః సర్పజుష్టకూపః తస్మిన్ కామాభికామం కామ్యంతే ఇతి కామాః

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

కృత్వాఽఽత్మసాత్ సురర్షిణా భగవన్ గృహీతః
సోఽహం కథం ను విసృజే తవ భృత్యసేవామ్. ౨౮

మత్ప్రాణరక్షణ మనంత పితు ర్వధశ్చ
మన్యే స్వభృత్యఋషివాక్య మృతం విధాతుమ్,
ఖడ్గం ప్రగృహ్య యదవోచ దసద్విధిత్సు
స్త్వా మీశ్వరో మదపరోఽవతు కం హరామి. ౨౯

ఏక స్త్వమేవ జగదేత దముష్య యత్
త్వమాద్యంతయోః పృథ గవస్యసి మధ్యతశ్చ,

విషయాః శబ్దాదయః తాన్ కామయమానం జనం నిపతిత మన్వనుసృత్య తత్ప్రసంగాత్తస్య తత్ర నిపతితజనస్య యః ప్రకృష్టః సంగః తస్మాద్ధేతోః ప్రపతన్నహం విషయాసక్తచిత్తజనసంగాత్ ప్రభవాహికూపే పతన్నహమిత్యర్థః ౨౮

యో నారదముఖేన మయి కృతః స ఏవ పరమోఽనుగ్రహః న చేదతితుచ్ఛం మత్ప్రాణ రక్షాదిరూపం న చేదం త్వయా మదనుగ్రహార్థం కృతం కిం త్వన్యార్థం మిత్యాహ (మత్ప్రాణరక్షణమితి) హే అనంత! యదేతన్మత్ప్రాణరక్షణం మత్పితుర్వధశ్చేతి తదుభయం స్వభృత్య ఋషివాక్యమ్ ఋతం సత్యం యథా భవతి తథా విధాతుం కర్తుం కృతమిత్యహం మన్యే స్వభృత్యఋషివాక్యమిత్యత్ర నిజభృత్యభాషితమ్ ఇత్యత్రేవార్థో ద్రష్టవ్యః. కించ యదస్మత్పితా విధిత్సు ర్మద్వధమితి శేషః మాం జిఘాంసు రిత్యర్థః. ఖడ్గం ప్రగృహ్య మత్తోఽన్యశ్చేదీశ్వరః త్వద్రక్షకోఽస్తి తర్హి స త్వామిదానీం అవతు రక్షతు తవ కం శిరో హరామీతి యదవోచ దుక్తవాన్ తదీశ్వరాంతరరాహిత్యవచః అసదసత్యం చ విధాతుం మత్ప్రాణరక్షాదికం త్వయా కృతమిత్యహం మన్యే ఇత్యర్థః ౨౯

ఏవం కోపోపశమనప్రార్థనానుకూలోక్తం స్వాభిప్రేతం తద్దాస్యయోగం సంప్రార్థ్య ఇదానీం కృత్స్నచిదచిదాత్మకజగదంతరాత్మానం తచ్ఛరీరకం తదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం తదనన్యం స్తౌతి (ఏక ఇతి) ఏతత్పరిదృశ్యమానం జగచ్చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగదేకస్త్వమేవ ఏతదిత్యనేన విభక్తనామరూపం చిదచిదాత్మకం జగన్నిర్దిశ్య తస్య త్వంశబ్దవాచ్యబ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సాధ్యతే "తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః" ఇత్యత్ర. యద్యేక ఇత్యనేనావిభక్తనామరూపచిదచిచ్ఛరీరకత్వం

సృష్ట్వా గుణవ్యతికరం నిజమాయయేదం
నానేవ తైరవసిత స్తదనుప్రవిష్టః ౬౦

కారణావస్థావస్థిత ముచ్యతే యద్వైకమేవాద్వితీయమిత్యత్రైకశబ్దేన తత్ర హి వక్ష్యమాణనామరూప విభాగనిబంధనబహుత్వం ప్రతి సంబంధ్యైక్యం ఏకచిదచిచ్ఛరీరకత్వం కారణావస్థావస్థితముచ్యతే. యథా "ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇత్యత్రైకశబ్దేన తత్ర హి వక్ష్యమాణనామరూపవిభాగనిబంధనబహుత్వ ప్రతిసంబంధ్యేకత్వం తద్విభాగాభావ నిబంధన ముచ్యతే. తదయమర్థః—యథా కారణావస్థాయాం ఘట శరావాది నామరూప విభాగరహిత ఏకత్వేనావస్థితో మృత్పిండః పశ్చాద్ ఘటాదిరూపేణ పరిణమన్నామ రూపవిభాగవిభక్త స్తేభ్యోఽనన్య ఏవ. ఏవం త్వమపి కారణావస్థాయాం నామరూపవిభాగానర్హ చిదచిచ్ఛరీరకతయా ఏకత్వేనావస్థితో దేవాదినామరూపవిభాగార్హ స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకత్వేన పరిణమన్ తతోఽభిన్న ఇతి కార్యకారణయో రనన్యద్రవ్యత్వాత్ త్వత్కార్యభూతజగదనన్య స్త్వం కార్యత్వ కారణత్వయోః సతోః ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషరూపత్వేన సర్వావస్థాస్వనుస్యూతం ద్రవ్యమేకమేవేతి భావః తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి యత్ యస్మాత్ త్వమముష్య జగతః ఆద్యంతయో రవస్థయోః పృథగవస్థస్యాత్మానమితి శేషః పృథక్ మధ్యావస్థారహితమాత్మానం అవస్యసి పర్యవసితం కరోషి జగత ఆదౌ సృష్టేః పూర్వం తస్యాంతే ప్రళయే చాత్మానం పర్యవశేషయసి. తతో మధ్యతః మధ్యావస్థాయాం చ త్వమేవ, తథాహి కటకముకుటాదికారణతయా కటకాద్యవస్థాతః పూర్వ మవస్థితః స్వర్ణపిండః కటకాద్యవస్థాయాః పర్యవశేషితో మధ్యతః కటకాద్యవస్థాయా స్తదవస్థావతో ద్రవ్యాన్న భిద్యతే తద్వదితి భావః ఏవం జగతో భిన్నత్వోపపాదనేన జగదుపాదానత్వ ముక్తమ్ అథ తన్నిమిత్తకారణత్వం వదన్నుపాదానత్వప్రయుక్తవికారిత్వాదిదోషపరిహారం సూచయన్ కార్యావస్థాయాం నానాత్వేనావస్థానం చాహ సృష్ట్వేతి గుణవ్యతికరం సత్త్వాదిప్రాకృతగుణపరిణామాత్మకం ఇదం జగత్ నిజమాయయా ఆత్మీయసంకల్పరూపజ్ఞానేన సృష్ట్వా తత్సృష్టం జగదనుప్రవిష్టోంతరాత్మతయాఽనుప్రవిష్టః "తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా తావత్స్వానుప్రవేశేనైవ సృష్టం జగచ్చిదచిదాత్మకం పునః సంరక్షణోపయుక్తసంకల్పరూపజ్ఞానద్వారాంతరాత్మతయా అనుప్రవిష్టః తైః స్వశరీరభూతై శ్చిదచిదాత్మకైః దేవాదికైః శరీరైః నానేవ భిన్న ఇవ అవసితః ప్రతీతః అతో దేవమనుష్యాదిభేదభిన్నం జగత్త్వమేవేతి భావః సృష్ట్వానుప్రవిష్ట ఇతి సృష్ట్యనుప్రవేశయోః ఏకకర్తృకత్వకథనేన జగన్నిమిత్త కారణత్వం తచ్చ నిష్కృష్టవిశేష్యాంశభూతస్వరూపస్యైవేతి చ ఫలితం యేనాకారేణానుప్రవేశః తేనై వాకారేణ స్రష్టృత్వ మపి ఏవం చ విశిష్టాకారేణానుప్రవేశః తేనైవాకారేణ స్రష్టృత్వం హి క్త్వాప్రత్యయ స్వారస్యా దవగమ్యతే అనుప్రవేశశ్చ విశేష్యాకారేణేతి తేనైవాకారేణ స్రష్టృత్వమపి. ఏవం చ విశిష్టాకారేణోపాదానత్వం విశేష్యాకారేణ తు నిమిత్తకారణత్వ మిత్యుక్తం భవతి అత ఏవ వేదం

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

త్వం వా ఇదం సదసదీశ భవాం స్తతోఽన్యో
మాయా యదాత్మపరబుద్ధి రియం హ్యపార్థా,

సృష్టేతీదం శబ్దనిర్దిష్టం సృష్టిం ప్రతి కర్మభూతం జగత్ చిదచిదుభయాత్మకమేవ సాక్షా దుత్పత్త్యాద్య వస్థాశ్రయ మిత్యవగమ్యతే అనుప్రవిష్ట ఇత్యనేన తత్తదవస్థానిర్వోఢృతయా అంతరాత్మతయా అనుప్రవేశకథనేన స్వవిశేషణీభూతచిదచిద్ద్వారా తద్గతోత్పత్త్యాద్యవస్థాశ్రయత్వ మవగమ్యతే అనుప్రవిష్ట ఇత్యనేన ఆత్మత్వకథనేన సాక్షా ద్దేహగతవికారాస్పర్శశ్చోక్తః అత ఏవోపాదానత్వ ప్రయుక్తవికారిత్వాదిదోషశ్చ పరిహృతః జగతః శరీరత్వకథనేన శరీరశబ్దబుద్ధీనా మాకృత్యధికరణ న్యాయేనాత్మపర్యంతత్వలాభోఽపి తస్య జగదనన్యత్వే హేతు రిత్యుక్తం భవతి ౩౦

నను, త్వత్పిత్రాదయః చతుర్ముఖాదికమేవేశ్వరం మన్యమానాః కృత్స్నం జగత్ తత్కారణకం తదనన్య మభ్యదధత, త్వం తు మదేకకారణకం మదభిన్నం చ జగన్మన్యసే తదేత ద్విరుద్ధ మిత్యాశంకాయాం దేహాత్మబుద్ధివత్ జీవేశ్వరబుద్ధేః భ్రాంతిరూపతాం వదన్ ఉక్తమేవ కార్య కారణయో రనన్యత్వం దృష్టాంతముఖేన దర్శయతి (త్వమితి) హే ఈశ! సదసదాత్మకం చిదచిదాత్మకం ఇదం జగత్ త్వమేవ చిదచిదాత్మకజగత్కారణభూతః తదనన్యశ్చేశ్వరః త్వమేవ, నాన్య ఈశ్వర ఇత్యర్థః ఈశేతి సంబోధనస్వారస్యాదిదం జగత్కారణభూత స్తదనన్యశ్చ త్వమేవేత్యర్థః ఆత్మని జీవాత్మని పరబుద్ధిర్యా ఈశ్వరబుద్ధిః సా అపార్థా అర్థశూన్యా మాయాఽవిద్యాకార్యభూతా అజ్ఞానమూలా భ్రాంతిరూపేతి యావత్ దేహాత్మవాదవజ్జీవేశ్వరవాదోఽపి భ్రమమూల ఏవేత్యర్థః. యద్యత ఏవం తత స్తస్మాజ్జీవా దన్య ఏవ భవానీశ్వరః. కర్మవశ్యస్య జీవస్యైవంవిధజగన్నిమిత్తో పాదానకారణత్వాసంభవాత్ ముక్తస్య జగద్వ్యాపారవర్జనాచ్చేతి భావః అతశ్చిదచిదాత్మకం జగత్త్వమేవ నను, మత్కారణకత్వమాత్రేణ కథం మదనన్యమ్ జగత్తత్రాహ (యత ఇతి) జన్మ ఉత్పత్తిః నిధనం నాశః స్థితిః పాలనం ఈక్షణం ప్రకాశః జన్మాదిశబ్దైః తద్ధేతుః లక్ష్యతే. యస్యోత్పత్తిస్థితివినాశ ప్రకాశానాం యద్ధేతుభూతం తద్వై తదేవ తత్కార్యం స్వోపాదానకారణా దవ్యతిరిక్తమ్, యద్వా, యద్యతః యస్య జన్మాదయః తత్తదేవ తత్ర దృష్టాంతద్వయ మాహ (వసుకాలవదుష్టితర్వోరితి) వసుశబ్దో వసుమతీం పృథ్వీం లక్షయతి, యథా భానుశబ్దో భానుమంతం లక్షయతి ప్రతిపాదయతి తద్వత్. ఉష్టిః ప్రభాతకాలః తరుః వృక్షః తయోర్జన్మాదిహేతుభూతకాలవత్ వసుమతీవదితి వ్యుత్క్రమేణా న్వయః యథా ప్రభాతాదికాలావయవాః స్వోపాదానభూతమహాకాలాదనతిరిక్తాః యథా చ వృక్షః పృథివ్యా అనతిరిక్త స్తద్వదిత్యర్థః ఖిలు కాలవదుష్టితర్వోరితి పాఠే, సత్యేవం యోజనా - ఈశ్వరో

యద్ యస్య జన్మ నిధనం స్థితి రీక్షణం చ
తద్వై తదేవ వసుకాలవదష్టితర్వోః ౩౧

న్యస్యేద మాత్మని జగద్ విలయాంబుమధ్యే
శేషేఽఽత్మనా నిజసుఖానుభవో నిరీహః.
యోగేన మీలితదృగాత్మనిపీతనిద్ర
స్తుర్యేస్థితో న తు తమో న గుణాంశ్చ యుంక్షే. ౩౨

జగదుపాదానం నిమిత్తం చాత స్తద్వదేవ దృష్టాంతః కాలః ప్రభాతాదికాలావయవానాం కాలత త్త్వ ముపాదానం వృక్షాదీనాం తు నిమిత్తం యథా ప్రభాతాదిః కాలావ్యతిరిక్తః యథా వృక్షశ్చాభూ దస్తి భవిష్యతీతి కాలావినాభూతః ప్రతీయతే తద్వ న్నిమిత్తోపాదానభూతాదీశ్వరాత్ జగదవ్యతిరిక్త మిత్యర్థః అష్టితర్వో రిత్యపి పాఠః తత్రైవం వ్యాచక్షతే-అష్టిర్బీజం కారణం తరుః కార్యం తయోర్యథా వసుకాలాత్మకత్వమ్, అయ మర్థః కాలశబ్దేన నీలత్వాదిసాధారణగుణయోగాత్ పృథ్వీ లక్ష్యతే, వసుశబ్దేన వస్తుమాత్రం భూతసూక్ష్మం తత్ర తరోర్యథా పృథ్వీమయబీజపరిణామాత్మకత్వేన తతో భేదః, తస్య చ యథా భూతసూక్ష్మాత్మకత్వమ్ ఏవం సర్వస్య జగతః పరమకారణభూతపరమాత్మాత్మకత్వ మేవేతి ౩౧

ఏవం జగత స్తదనన్యత్వం తదేకేశ్వరత్వం తదేకకారణత్వం చోక్తమ్ అథ చతుర్ముఖస్య తత్కార్యత్వం తదాహితసృష్ట్యుపయుక్తజ్ఞానశక్త్యాదిమత్త్వం చ వివక్షుః తావద్యదుక్తం విశ్వస్యాద్యం తయోః పృథగవస్థానం తత్రాంతే పృథగవస్థితిప్రకార మాహ (న్యస్యేతి,) ఇదం పరిదృశ్యమానం చిదచిదాత్మకం జగత్ ఆత్మని న్యస్య ఉపసంహృత్య శేషే శయానోఽపి శేషాత్మనేతి పాఠే, శేషస్య కారణాత్మనావశిష్టస్య చిదచిద్ద్వివ్యస్యాంతరాత్మనా స్వరూపేణాత్మని స్వస్మిన్నేవావస్థిత ఇత్యన్వయః కథంభూతః స్వతో నిరుపాధికం నిజసుఖస్యానుభవో యస్యాత ఏవ నిరీహః నిష్క్రియః యోగేన నిజసుఖానుభవరూపయోగేన మీలితదృక్ నివృత్తసంకల్పరూపజ్ఞానః మీలితదృశేతి పాఠే మీలితదృశా యోగేన నివృత్తసంకల్పరూపజ్ఞానావస్థానయోగేన విశిష్ట ఇతి శేషః మీలితదృగిత్యనేన ప్రసక్తం నిద్రాప్రసంగం నిరాహ పీతనిద్ర ఇతి ఆధారాంతరనైరపేక్ష్య మాహ (ఆత్మని స్థిత ఇతి.) కథంభూతే తుర్యే జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయాతీతే ప్రథమాంతపాఠోఽపి దృశ్యతే, తత్రాప్యుక్త ఏవార్థః తమః సూక్ష్మావస్థా ప్రకృతిః "అక్షరం తమసి లీయతే" "ఆసీదిదం తమోభూతమ్" ఇతి శ్రౌతస్మార్తప్రయోగాత్ తమః తద్గుణాన్ సత్త్వాదీంశ్చ న యుంక్షే న సంబధ్నాసి, ప్రకృతితద్గుణాస్పృష్టో భవసీత్యర్థః ౩౨

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

తస్యైవ తే వపు రిదం నిజకాలశక్త్యా
సంచోదితప్రకృతిధర్మణ ఆత్మగూఢమ్,
అంభస్యనంతశయనాద్ విరమత్సమాధే
ర్నాభే రభూత్ స్వకణికావటవన్ మహాబ్జమ్. ౧౩

తత్సంభవః కవిరతోఽన్యదపశ్యమాన
స్త్వాం బీజ మాత్మని తతం స్వబహి ర్విచింత్య,
నావింద దబ్దశత మప్సు నిమజ్జమానో
జాతేఽంకురే కథ ముహోపలభేత బీజమ్. ౧౪

స త్వాత్మయోని రతివిస్మిత ఆస్థితోఽబ్జం
కాలేన తీవ్రతపసా పరిశుద్ధభావః,

ఏవ ముపసంహృతజగతః కారణతయావస్థితాత్ జగత ఉత్పత్తిప్రకారం మధ్యత స్తదనన్యత్వ ప్రదర్శనాయాహ (తస్యైవేతి) తస్యోక్తవిధమవస్థితస్య తవ నాభేః వపుః త్వచ్ఛరీరభూతం జగదాకారం మహాబ్జమభూత్ ఉద్బభూవ కథంభూతస్య? తవ నిజకాలశక్త్యా స్వాంశభూతయా కాలాఖ్యయా శక్త్యా సంచోదితా క్షుభితగుణా ప్రకృతిరేవ ధర్మః అపృథక్సిద్ధవిశేషం యస్య తస్య అంభసి అనంతశయనాదితి ల్యబ్లోపే పంచమీ, శేషపర్యంకా దుత్థాయ విరమన్ సమాధిః జగద్వ్యాపారవైముఖ్యేన అవస్థానరూపో యస్య సిసృక్షోరితి ఫలితోఽర్థః, ఏవంభూతస్య తవ నాభేః త్వచ్ఛరీరభూతం జగదాత్మక మాత్మని త్వయి నిగూఢం సూక్ష్మావస్థాపన్నం మహాబ్జం స్వకణికాత్ స్వబీజాత్ ఘటవ దభూదిత్యర్థః ౧౩

తత్సంభవః తన్మహాబ్జసంభవః కవిః బ్రహ్మా అతః పద్మాదన్యదపశ్యమానః స్వాత్మని అంత రాత్మతయా తతం వ్యాప్తం బీజం పద్మస్య కారణభూతం త్వాం స్వస్మాద్ బహి స్తథా అబ్దశతం వర్షశతమప్సు నిమజ్జమానో విచిన్వన్నన్వేషయన్నావిందత నోపలబ్ధవాన్ అహో తథాహి, అంకురే జాతే బీజం కథ ముపలభేత నోపలభేతైవేత్యర్థః యథాఽంకురే జాతే సతి తతః పృథక్స్థితం బీజం నోపలభతే లోక స్తథా మత్కార్యభూతం జగదాత్మకం పద్మం మదభిన్నమితి దర్శయితుం భవాన్ బహుధా విచిన్వతాపి బ్రహ్మణా నోపలబ్ధ ఇతి భావః, ౧౪

తతో భగవదుపాసనయా స్వస్మిన్నేవ దృష్టవా నిత్యాహ (సా త్వితి.) స తు విచిన్వన్

త్వా మాత్మనీశ భువి గంధ మివాతిసూక్ష్మం
భూతేంద్రియాశయమయే వితతం దదర్శ ౩౫

ఏవం సహస్రవదనాంఘ్రిశిరఃకరోరు
నాసాస్యకర్ణనయనాభరణాయుధాఢ్యమ్,
మాయామయం సదుపలక్షితసన్నివేశం
దృష్ట్వా మహాపురుష మాప ముదం విరించః ౩౬

తస్మై భవాన్ హయశిర స్తనుతాం చ బిభ్రద్
వేదద్రుహా వతిబలౌ మధుకైటభాఖ్యౌ,

ఆత్మయోని ర్బ్రహ్మా అతివిస్మితః అబ్ధిశతపర్యంతాన్వేషణేనాపి అనుపలంభప్రయుక్తవిస్మయయుక్తః పరావృత్య అబ్జమాశ్రితస్సన్ తీవ్రేణ తపసా ధ్యానేన పరిశుద్ధభావః పరిశుద్ధమనాః నిరస్తత్వద్దర్శనవిరోధికర్మా హే ఈశః త్వా మాత్మన్యేవ వితతం వ్యాప్తం దదర్శ. కథంభూతం భువి గంధమివాతిసూక్ష్మం స్వాత్మనః పృథగ్విభాగానర్హమ్ అతిసూక్ష్మభూతేతి సమస్తపారే భువి గంధమివాత్మని వితతం దదర్శ భువి గంధమివే త్యవసానమాత్రే దృష్టాంతః అతిసూక్ష్మాణి విభాగానర్హాణి కారణాత్మతా మాపన్నాని భూతా న్యాకాశాదీని ఇంద్రియా ణ్యాశయోంతఃకరణం చ తన్మయం తత్ప్రచుర మేవంభూతం త్వామద్దదర్శ. ౩౫

తతః సహస్ర మపరిమితాని యాని వదనాదీని తై రాఢ్యం సమృద్ధ మత ఏవ మాయామయ మాశ్చర్యరూపం సదుపలక్షణసన్నివేశం సత్తా సత్త్వేన నిత్యత్వే నోపలక్షణీయః సన్నివేశః వదనాద్యవయవసంస్థానం యస్య తం సతా సూక్ష్మరూపేణ సతా ప్రపంచే నోపలక్షితః సన్నివేశో వదనాదివిన్యాసో యస్య తమితి వా. ఏవంభూతం మహాపురుషం దృష్ట్వా విరించో బ్రహ్మా ముదం హర్ష మాప ప్రాప్తవాన్ ౩౬

తదా చ తం భవా ననుగృహీతవాన్ ఇత్యాహ (తస్మా ఇతి) తస్మై తీవ్రతపసా పరిశుద్ధభావనయా ఉక్తవిధం త్వాం దృష్టవతే విరించాయ భవాన్ హయశిర స్తనుతాం హయగ్రీవరూపం బిభ్రత్ శ్రుతిగణాన్ సృష్ట్యపాయావేదకాన్ వేదగణాన్ ఆనీయ సమర్పితవాన్ కిం కృత్వా అనయత్ రజస్తమశ్చ రజస్తమోరూపౌ వేదద్రుహౌ వేదాపహారిణౌ వతిబలౌ మధుకైటభాఖ్యావతిబలౌ అసురౌ

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

హత్వాఽఽనయ చ్ఛ్రుతిగణాంస్తు రజస్తమశ్చ
సత్త్వం తవ ప్రియతమాం తను మామనంతి. ౩౭

ఇత్థం నృతిర్యగృషిదేవఝుషావతారై
ర్లోకాన్ విభావయసి హంసి జగత్ప్రతీపాన్,
ధర్మం మహాపురుష పాసి యుగానువృత్తం
ఛన్నః కలౌ యదభవ స్త్రియుగోఽథ స త్వమ్ ౩౮

నైతన్మనస్తవ కథాసు వికుంఠనాథ
సంప్రీయతే దురితదుష్ట మసాధు తీవ్రమ్,

హత్వా సమర్పితవాన్ యతః సమర్పితవానత ఏవ తవ ప్రియతమాం తనుం హయశిరస్తనుం సత్త్వం శుద్ధసత్త్వాత్మికామ్ ఆమనంతి ధర్మస్థాపనాయోపాత్తాం తనుం శుద్ధసత్త్వమయీ మామనంతి జానంతి. అవతారయాథాత్మ్యవిద ఇతి శేషః ౩౭

ఏవం జగతః ఉత్పత్తిప్రకార ఉక్తః. అథ రక్షాప్రకారమాహ, ఇత్థ ముచితకాలేషు తైస్తైః స్వేచ్ఛోపాత్తైః శుద్ధసత్త్వమయైః నృతిర్యగృషిదేవఝుషావతారైః రామకృష్ణవరాహపరశురామోపేంద్ర మత్స్యాద్యవతారైః, అవతారాంతరాణా మపీద ముపలక్షణమ్ లోకాన్ విభావయసి పాలయసి జగద్ విరోధినో రావణాదీన్ హంసి చ, హే మహాపురుష! యుగానువృత్తం కృతాదియుగేష్వనువృత్తం ధర్మం వర్ణాశ్రమమర్యాదాదిరూపం జగత్ప్రతీపనిరసనేన పాసి పాలయసి, యతస్త్వం కలౌ యుగే ఛన్నోఽభవః ఆసీః అథ తతః త్రియుగశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయోఽపి కృతత్రేతాద్వాపరేష్వేవావతార ముఖే నావిర్భావాత్ త్రియుగ ఇత్యభిధీయస ఇత్యర్థః ౩౮

ఏవమఖిలజగదుదయవిభవలయైకకారణం తదంతరాత్మానం తచ్ఛరీరకం సంస్తుత్య యథావత్ స్వరూపరూపాదివిమర్శనే మన్మనో న సమర్థమితి వదన్ కించిత్ ప్రార్థయతే (నైతదితి త్రిభిః) హే వికుంఠనాథ! దురితై ర్దుష్టమత ఏవాసాధువృత్తిం కామాతురం విషయప్రవణం హర్షేణాభిమత విషయలాభే హర్షేణ తద్విపరీతవిషయలాభే తు శోకేనైషణయా పుత్రదారధనైషణయా చార్తం మదీయం

కామాతురం హర్షశోకభయైషణార్తం
తస్మిన్ కథం తవ గతిం విమృశామి దీనః. ౩౯

జిహ్వైకతోఽచ్యుత వికర్షతి మాఽవితృప్తా
శిశ్నోఽన్యతస్త్వగుదరం శ్రవణం కుతశ్చిత్,
ఘ్రాణోఽన్యతశ్చపలదృక్ క్వ చ కర్మశక్తిః
బహ్వ్యః సపత్న్య ఇవ గేహపతిం లునంతి ౪౦

ఏవం స్వకర్మపతితం భవవైతరణ్యా
మన్యోన్యజన్మమరణాశనభీతభీతమ్,

మనః తవ కథాస్వేవ న సమ్యక్ ప్రీయతే. నాసక్తం భవతీత్యర్థః. తస్మిన్ మనస్యేవం స్థితే సతి దీనః విషయపారవశ్యేన దుఃఖితోఽహం తవ గతిం యాథాత్మ్యం కథం విమృశామి. ౩౯

న కేవలం మన ఏవ మమైవం జాతం కింతు ఇంద్రియాంతరాణ్యపీత్యాహ (జిహ్వేతి) హే అచ్యుత! జిహ్వా మా అవితృప్తా అతృప్తా సతీ ఏకతో మధురాదిరసాన్ ప్రతి మాం వికర్షతి తథా శిశ్నోఽన్యతృప్తః త్వగాదయశ్చ కుతశ్చిద్వికర్షంతి తత్తద్విషయభోగాయ కర్షంతి చపలదృక్ చంచలా దృష్టిః క్వ చాభిమతరూపదర్శనాయ వికర్షతి ఉదరశబ్దః ప్రాణోపలక్షకః తథా కర్మశక్తిః క్రియాశక్తిః పాణిపాదాదిరపి వికర్షతి క్వచిద్ గేహపతిం గృహస్థం బహ్వ్యః సపత్న్య ఇవ దేహపతిం ఇంద్రియాణి లునంతి వికర్షంతీత్యర్థః ౪౦

న కేవల మహ మేవేదృశీం దశాం ప్రాప్తః కిం తు మదీయో జనోఽప్యేవమేవ క్లిశ్యత్యతః సర్వం మదీయం జనం సంసారా న్మోచయేతి ప్రార్థయతే (ఏవమితి) భవ ఏవ వైతరణీ దుఃఖప్రదా యమలోకనదీ తస్యాం స్వకర్మభిః పుణ్యపాపాత్మకైః పతిత మన్యోన్యం యాని మరణాదీని శత్రూణాం పుత్రాదిజన్మనా స్వస్య భయం స్వస్య పుత్రాదిజన్మనా పరేషాం శత్రుభ్యః స్వస్య భయం స్వస్మాత్ శత్రూణామ్ ఏవం పరైః స్వద్రవ్యభక్షణేన స్వస్య భయం స్వేన పరద్రవ్యభక్షణే స్వస్మాత్ పరేషామితి యథాసంభవ మూహ్యమ్ తేభ్యో జన్మజరామరణాశనేభ్యో భీతభీతం భీతాదపి భీతం స్వేషాం పరేషాం చ విగ్రహేషు దేహేషు యథాయథం వైరం మైత్రం చ యస్య త మేవ మద్యాపి మూఢ మజ్ఞం జనం పశ్యన్ త్వం హే పాపచర! భవవైతరణీపారే చరతీతి తథా తస్య సంబోధనమ్. అతిపీపృహి

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

పశ్యన్ జనం స్వపరవిగ్రహవైరమైత్రం
హంతేతి పారచర పీపృహి మూఢ మద్య ౪౧

కోఽన్వత్ర తేఽఖిలగురో భగవన్ ప్రయాస
ఉత్తారణేఽస్య భవసంభవలోపహేతోః,
మూఢేషు వై మహదనుగ్రహ ఆర్తబంధో
కిం తేన తే ప్రియజనా ననుసేవతాం నః ౪౨

నైవోద్విజే పర దురత్యయవైతరణ్యా
స్త్వద్వీర్యగాయనమహామృతమగ్నచిత్తః,

"పౄపాలనపూరణయోః" ఇతి ధాతుః. అతీవ పాలయేత్యర్థః యద్వా అతిపిపృహి హంతేతి అహో కష్ట మిత్యనుకంప్య భవవైతరణ్యా అతిపారయ పారం నయ సంసారా న్మోచయేత్యర్థః ౪౧

నను త్వదీయసర్వజనోత్తారణే మమ మహాన్ ప్రయాసో భవేత్ నేత్యాహ (కోన్వితి,) హే అఖిలానాం గురో! హితోపదేష్టః! హే భగవన్! జ్ఞానశక్త్యాదిషాడ్గుణ్యపూర్ణ! అస్మిన్ మదీయ జనస్యోత్తారణే తవ కో ను ప్రయాసః? న కోఽపీత్యర్థః ప్రయాసాభావే హేతుం వదన్ భగవంతం విశినష్టి. అస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకప్రపంచస్య భవసంభవలోపహేతోః ఉత్పత్తిస్థితిలయకారణస్య కృత్స్నజగదుదయవిభవలయలీలస్య మదీయజనోత్తారణే న కోఽపి ప్రయాస ఇతి భావః యుక్తం చైతత్తవేత్యాహ, మూఢేష్వజ్ఞేషు విశేషేణ మహతా మనుగ్రహో భవతీతి, నను మమ సేవామంతరేణాహం నాఽతి పారయామి, అన్యథా సర్వముక్తిప్రసంగః తత్రాహ, హే ఆర్తబంధో! కిం తేన ఆర్తబంధు స్త్వమితి యత్తేన నోఽస్మాకం కిం త్వత్సేవయా స్యాత్తవార్తబంధుత్వనిర్వాహార్థం త్వత్సేవాయా మ ప్యశక్తా వయ మార్తానుకంప్యా ఇతి భావః సర్వముక్తిప్రసంగః నిరాకుర్వ న్నాత్మనో విశినష్టి తే తవ యే ప్రియాః భక్తజనాః తాననుసేవతాం త్వద్దాసానుదాస్యం కుర్వతా మస్మాక మిత్యర్థః తావన్మాత్ర మపేక్ష్య మజ్జనోత్తారణోపపత్తేః న సర్వముక్తిప్రసంగశ్చేతి భావః, మా మనుగృహీతవతా త్వయా మదీయజనస్య భవద్దాసానుదాస్యమపి సంపాద్యమితి తాత్పర్యమ్ ౪౨

ఇదమేవ మయా ప్రార్థనీయ మిత్యభిప్రయ న్నాహం భవవైతరణ్యాం బిభేమి కింతు తస్యాం పతిష్యమాణాన్ మజ్జనా నవలోకస్య దుఃఖ్యామీత్యాహ, (నైవేతి) హే పరమ! దురతిక్రమణీయో భవః

శోచే తతో విముఖచేతస ఇంద్రియార్థ
మాయాసుఖాయ భర ముద్వహతో విమూఢాన్ ౪౩

ప్రాయేణ దేవ మునయః స్వవిముక్తికామా
మౌనం చరంతి విజనే న పరార్థనిష్ఠాః,
నైతాన్ విహాయ కృపణాన్ విముముక్ష ఏకో
నాన్యం త్వదన్య శరణం భ్రమతోఽనుపశ్యే ౪౪

యన్మైథునాది గృహమేధిసుఖం హి తుచ్ఛం
కండూయనేన కరయో రివ దుఃఖదుఃఖమ్,

సంసారః స ఏవ వైతరణీ తతో నైవాహ ముద్విజే బిభేమి ఉద్వేగాభావే హేతుం వదన్ ఆత్మానం విశినష్టి త్వింద్రియేతి తద్వీర్యగాయనం త్వద్వీర్యసూచకగుణానాం గాయనమేవ మహ దమృతం తస్మిన్ మగ్నం చిత్తం యస్య సోఽహ మతో న మదర్థం శోచే కింతు విశేషేణ మూఢాన్ మదీయాన్ ప్రతి శోచే తదర్థం శోచే ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదన్ తాన్ విశినష్టి తతః త్వద్వీర్యగాయనా ద్విముఖం చేతో యేషాం, ఇంద్రియార్థాః శబ్దాదయో విషయాస్తేషాం మాయాసుఖాయ తదనుభవజన్యప్రాకృత సుఖాయ తదర్థభరం కుటుంబాదిభారం ఉద్వహంతీతి తథా తాన్ ౪౩

నను యథా శ్రీనారదానుగ్రహాత్త్వం ముముక్షుస్తథా త్వదీయా అపి మహతా మనుగ్రహాత్ ముముక్షవశ్చేత్ తాన్ మోక్షయిష్యామ్యతః త్వమేవ ముక్తి మిచ్ఛేత్యత్రాహ (ప్రాయేణేతి) హే దేవః ప్రాయశో మునయ ఆత్మనామేవ ముక్తిం కామయమానా విజనే నిర్జనే అరణ్యాదిదేశే మౌనం శుభాశ్రయ సంశీలనం కుర్వంతి న తు పరార్థమ్, అన్యేషాం ప్రయోజనే నిష్ఠా యేషాం తే భవంతి అతస్తదనుగ్రహో మదీయజనస్య దుర్లభ ఇతి భావః తత ఏతాన్ కృపణాన్ విహాయ అహ మేకో న ముముక్షే న సంసృతిబంధం మోక్తు మిచ్ఛామి, తర్హ్యన్యం కమపి ప్రార్థయ మామేవ కిమితి నిబధ్నాసీతి చేత్ తత్రాహ-భ్రమతః సంసృతౌ భ్రామ్యతోఽస్య జనస్య త్వత్ త్వత్తోఽన్యం శరణం రక్షణోపాయభూతం చ నానుపశ్యామి ౪౪

నను త్వదీయా జనా న దైన్యం ప్రాప్తాః కింతు విషయానుభవేన దృప్తా ఏవాత స్తేషాం దైన్యాపాదనేన త్వం కిమిత్థం ప్రార్థయసే తత్రాహ (యదితి) యన్మైథునాదికం గృహమేధినో గృహస్థస్య సుఖం తత్కరయోః పామ్నా దూషితయోః హస్తయోః కండూయనేన సంఘర్షణేనేవ

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

తృప్యంతి నేహ కృపణా బహుదుఃఖభాజః
కండూతివన్మనసిజం విషహేత ధీరః. ౪౫

మౌనవ్రతశ్రుతతపోఽధ్యయనస్వధర్మ
వ్యాఖ్యారహోజపసమాధయ ఆపవర్గ్యాః,
ప్రాయః పరం పురుష తే త్వజితేంద్రియాణాం
వార్తా భవంత్యుత న వాత్ర తు దాంభికానామ్ ౪౬

తజ్జన్యదుఃఖవద్ దుఃఖమతీవ దుఃఖాత్మకం దుఃఖామపరి దుఃఖం దుఃఖోదర్కమితి వార్థః అత ఏవ తుచ్ఛం తర్హి తస్య దుఃఖత్వాదేవ తతో నిర్విద్య ముముక్షేయుస్తత్రాహ— కృపణాః కామినః బహుదుఃఖభాజోఽపీహ గృహమేధిసుఖే న తృప్యంతి అలమితి న మన్యతే కండూతివత్ కామస్య దుస్సహత్వాత్ అతస్తే స్వానర్థమేవ న జానంతీతి భావః నను కేచిత్ కండూతిమపి సహంతే కామం చేత్యత్రాహ-సత్యం, ధీరశ్చేత్ త్వదనుగ్రహాత్ జితేంద్రియశ్చేత్ మనసిజం కామం సహేత నత్వజితేంద్రియ ఇతి భావః ౪౫

తర్హి కైశ్చిన్మౌనాదిభిరుపాయైరింద్రియాణి జయద్భిరపవర్గః సాధ్యస్తత్రాహ (మౌనేతి) హే పురుష పరమపురుష! మౌనాదయః ఆపవర్గ్యాః జితేంద్రియాణామపవర్గోపాయా ఏవేతి సత్యమేవ అజితేంద్రియాణాం తు వార్తా జీవనోపాయా భవంతి "అయం మౌనాదిసంపన్నస్తతోఽస్మై దేయమ్" ఇతి మన్యమానేభ్యః పరేభ్యః లబ్ధవిత్తో భవతీతి జీవనోపాయా భవంతి సతీంద్రియజయే మౌనాదయ ఆపవర్గ్యాః నతు తస్మిన్ అసతి భవదనుగ్రహాచ్చ విషయవైతృష్ణ్యేన భవితవ్యమితి భావః, అపవర్గార్తయా అనుష్ఠితా అపి మౌనాదయోఽజితేంద్రియాణాం వార్తా ఏవ న త్వాపవర్గ్యాః కింపునర్దంభార్థం కృతా ఆపవర్గ్యా న భవంతీత్యాహ-ఉతేతి, దాంభికానాం మౌనాదయో వార్తా అపి భవంత్యుత న వా కిం పునరాపవర్గ్యా న భవంతీతి దాంభికానాం దాంభికత్వే ప్రకటే సతి జీవనహేతవోఽపి న భవంతీత్యుత న వా శబ్దార్థః, తత్ర మౌనం వాఙ్నియమః వ్రత మనశనాదిరూపమ్ శ్రుత మధ్యయనం తపః కృచ్ఛ్రాది అధ్యయనం అధ్యయనజం పాండిత్యం స్వధర్మః స్వవర్ణాశ్రమోచితో ధర్మః వ్యాఖ్యాఽధ్యాపనం రహో నిర్జనదేశవసతిః జపో మంత్రజపః సమాధి ర్ధ్యానం మనసిజం విషహేత ధీర ఇతీంద్రియజయమూలకః కామజయ ఇత్యుక్తమ్ తథాఽజితేంద్రియాణాం వార్తా భవంతీత్యనేన జితేంద్రియాణాం త్వాపవర్గ్యా భవంతీతి సూచితమ్ ౪౬

రూపే ఇమే సదసతీ తవ వేదసృష్టే
బీజాంకురావివ న చాన్యదరూపకస్య,
యుక్తాః సమక్ష ముభయత్ర విచిన్వతే త్వాం
యోగేన వహ్ని మివ దారుషు నాన్యతః స్యాత్. ౪౭

త్వం వాయు రగ్ని రవని ర్వియ దంబుమాత్రాః
ప్రాణేంద్రియాణి హృదయం చిదనుగ్రహశ్చ,

తర్హీంద్రియజయః కథం స్యా దిత్యపేక్షాయాం సర్వాత్మకనిరతిశయానందరూపబ్రహ్మో పాసననిష్ఠస్యార్థాదేవేంద్రియజయః స్యాదితి వక్తుం తావ త్తదుపాసనాప్రకారం వివక్షుశ్చేతనాచేతనయోః పరమాత్మశరీరత్వమాహ (రూపే ఇతి) ఇమే సదసతీ చిదచిద్ద్రవ్యరూపే బీజాంకురావివ స్థితే అరూప కస్య కర్మాధీనదేహరహితస్య తవ వేదదృష్టే వేదబోధితే రూపే శరీరే "య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽ న్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివీమంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరమ్" ఇత్యాదివేదబోధితశరీర ఇత్యర్థః బీజాంకురౌ ఇత్యనేన కదాచిత్ కారణావస్థయా కదాచిత్ కార్యావస్థయా చోభయథావస్థితే ఉభే అపి చిదచిద్ద్రవ్యే తవ శరీరభూతే ఇత్యుక్తం భవతి. అరూపకస్య రూపే ఇత్యనేన తచ్ఛరీరకత్వం న తవ కర్మాద్యుపాధిప్రయుక్త మపి తు నిరుపాధికమిత్యుక్తమ్ యతః ఉభయావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః త్వచ్ఛరీరత్వ మత ఏవ న చాన్యత్ అన్యద త్త్వదనాత్మకం కించిదపి వస్తు నాస్త్యేవ ముభయత్ర త్వచ్ఛరీరభూతయోః చిదచితోస్త్వాం యోగేనోపాసనాత్మకేన యుక్తాః సంతో మునయో విచక్షతే పశ్యంతి, తత్ర దృష్టాంతః, వహ్నిమివ దారుషు యథా దారుషు మథనాద్యుపాయేన వహ్నిం విచక్షతే తద్వత్ అన్యతో యోగాదన్యత ఉపాయాన్తరా న్న స్యాత్ సాక్షాత్కార ఇతి శేషః ఉపాయాంతరేణ సాక్షా త్కారో న స్యాదిత్యర్థః ౪౭

న చాన్యదిత్యనేనాన్యత్ త్వదాత్మకం నాస్తీత్యుక్తమ్, నాన్యతః స్యాదిత్యనేనోపాయాంతరా దృశ్యత్వం చ తదేతదుభయం ప్రపంచయన్ సర్వాత్మకబ్రహ్మసాక్షాత్కారాదేవ నిశ్శేష మింద్రియజయ ఇత్యాహ (త్వమితి ద్వాభ్యామ్) తావత్సర్వాత్మకత్వం ప్రపంచయతి త్వమితి త్వమేవ వాయ్వాది రూపేణావస్థితః తచ్ఛరీరకత్వేనావస్థిత ఇత్యర్థః పూర్వం "తవ రూపే" ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్ అత్రా భేదనిర్దేశాచ్చేదం తాదాత్మ్యం శరీరాత్మభావనిబంధనమిత్యవగమ్యతే తత్ర మాత్రాః శబ్దాదయ స్తన్మాత్రాః ప్రాణాశ్చేంద్రియాణి హృదయం మనః, చిదనుగ్రహకం జ్ఞానోత్ప త్త్యనుగ్రాహకం హృదయవిశేషణం

ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః

సర్వం త్వమేవ సగుణో విగుణశ్చ భూమన్
నాన్యత్ త్వదస్త్యపి మనోవచసా నిరుక్తమ్. ౪౮

నైతే గుణా న గుణినో మహదాదయో యే
సర్వే మనః ప్రభృతయః సహదేవమర్త్యాః,
ఆద్యంతవంత ఉరుగాయ విదంతి హి త్వా
మేవం విమృశ్య సుధియో విరమంతి శబ్దాత్ ౪౯

తత్ తేఽర్హత్తమ నమఃస్తుతికర్మపూజాః
కర్మస్మృతి శ్చరణయోః శ్రవణం కథాయామ్,

చిదనుగ్రహాశ్చేతి పాఠే జ్ఞానోత్పత్త్యనుగ్రాహకో మహాన్ బుద్ధితత్త్వాత్మక ఉచ్యతే కిం బహునా సగుణః సత్త్వాదిగుణయుక్తః ప్రకృతిపరిణామాత్మకః సర్వః పదార్థః విగుణః సత్త్వాదిగుణరహితః తదపరిణామాత్మకో జీవవర్గశ్చ వచశ్చ తయోః సమాహారో మనోవచస్తేన నిరుక్తం విషయీకృతం తదేతత్సర్వం త్వమేవ త్వచ్ఛరీరభూతమేవ ౪౮

(నైత ఇతి,) గుణాః సత్త్వాదయః గుణినః ప్రాకృతగుణపరిణామాత్మకాః మహదాదయః ఆదిశబ్దేనాహంకారతన్మాత్రాకాశాదిభూతాని వివక్షితాని, సహదేవమర్త్యాః దేవమర్త్యాదిభిః సహితాః, మనః ప్రభృతయశ్చ కరణాని కరణినశ్చ యే ఇత్యర్థః. త ఏతే సర్వే త్వాం న విదంతి గుణాః న విదంతి, గుణినోఽపి న విదంతీతి ప్రత్యేకాన్వయాభిప్రాయేణ నఞ్ద్వయోపాదానం సకరణాః సర్వే దేవమనుష్యాదయః స్వాంతరాత్మతయా వసంతమపి న త్వాముపాయాంతరేణ విదంతీత్యర్థః తత్ర హేతు వదంస్తాన్ విశినష్టి ఆద్యంతవంత ఇతి కర్మాయత్తోత్పత్తివినాశినః కర్మణా సంకుచితజ్ఞానత్వాన్న విదంతీతి భావః. మునయః సర్వాంతరాత్మభూతత్వత్స్వరూపమననశీలాస్తు హే ఉరుగాయ। త్వామేవ సర్వాత్మక బ్రహ్మానుసంధానరూపయోగేన త్వత్సాక్షాత్కారవిరోధి కర్మనిరసనేన విమృశ్య విమర్శనపూర్వకం సాక్షత్కృత్య శబ్దాత్ శబ్దాదివిషయాత్ విరమంతి ఏవమేవ హి విశ్శేష మింద్రియజయ ఇతి భావః ౪౯

ఏవ ముపాసనాత్మకభక్త్యైకవేద్యత్వం నిరతిశయానందరూపత్వత్స్వరూపవిషయకభక్తి యోగగతస్యారాదేవ శబ్దాదివిషయేభ్యో విరామశ్చోక్తః, సా చ భక్తిః వక్ష్యమాణషడంగసేవయా వినా

సంసేవయా త్వయి వినేతి షడంగయా కిం
భక్తిం జనః పరమహంసగతౌ లభేత. ౨౦

నారద ఉవాచ —

ఏతావద్వర్ణితగుణో భక్త్యా భక్తేన నిర్గుణః,
ప్రహ్లాదం ప్రణతం ప్రీతో యతమన్యు రభాషత. ౨౧

శ్రీభగవానువాచ—

ప్రహ్లాద భద్ర భద్రం తే ప్రీతోఽహం తేఽసురోత్తమ,
వరం వృణీష్వాభిమతం కామపూరోఽస్మ్యహం నృణామ్ ౨౨

మామప్రీణత ఆయుష్మన్ దర్శనం దుర్లభం హి మే,
దృష్ట్వా మాం న పున ర్జంతు రాత్మానం తప్తుమర్హతి. ౨౩

ర్లభేతి పదమ్నుపసంహరతి తదితి హే మహత్తమః తవ నమఃస్తుతికర్మ నమస్క్రియా నమస్కారః స్తుతిక్రియా చ, పూజా అర్ఘ్యపాద్యాదినివేదనాత్మికా కర్మ పరిచర్యాత్మకమ్, యద్వా, ప్రథమకర్మశబ్దేన పాదసేవనాదిపరిచర్యాత్మకం కర్మ ఉచ్యతే పూజాకర్మ పూజాత్మకకర్మచరణయోః స్మృతిః స్మరణం కథాయాం విషయభూతాయాం శ్రవణం కథావిషయకశ్రవణం చేతీత్థం షడంగయా సేవయా వినా పరమహంసానాం ప్రాప్యే త్వయి భక్తిం జనో లభేత కిమ్ః తయైవ లభేతేత్యర్థః ౨౦

తదేవం ప్రహ్లాదేన సంస్తుతో నృసింహస్తమువాచేత్యాహ దేవర్షిః (ఏతావదితి) భక్తేన ప్రహ్లాదేన భక్త్యా ఏతావదేతావన్మాత్రం వర్ణితా గుణా యస్య ఏతావచ్ఛబ్దేన గుణానా మానంత్యం సూచయతి - నిర్గుణో హేయగుణరహితః శ్రీనృసింహః యతమన్యుః ఉపసంహృతక్రోధః ప్రీతః స్తుత్యా హృష్టః "స మహాత్మా సుదుర్లభః" ఇత్యుక్తరీత్యా దుర్లభస్వభక్తలాభేన వా ప్రీతః ప్రణతం తం ప్రహ్లాద మభాషతోవాచ. ౨౧

తదేవాహ (ప్రహ్లాదేతి త్రిభిః) హే ప్రహ్లాద వత్స! తే భద్ర మనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిశ్చ భవేత్ కుతః? హే అసురోత్తమ! యతోఽహం తే త్వయా ప్రీతః ప్రీతిం ప్రాపితః అత ఏవాభిలషితం వరం వృణీష్వ వరయ అహం నృణా మర్థినాం కామపూరః కామ్యంత ఇతి కామాః ధర్మాదయస్తాన్ పూరయతి దదాతీతి తథాఽహమస్మి ౨౨

హే ఆయుష్మన్! మామప్రీణతః ప్రీత మకుర్వతః పుంసో దుర్లభం హి మమ దర్శనం మాం దృష్ట్వా జంతుః దేహీ పునరాత్మానం తప్తుమపూర్ణకామత్వేన శోచితుం నార్హసి ౨౩

(ప్రహ్లాదకృతభగవత్స్తుతిః)

ప్రీణంతి హ్యథ మాం ధీరాః సర్వభావేన సాధవః,
శ్రేయస్కామా మహాభాగాః సర్వాసా మాశిషాం పతిమ్ ౫౪

ఏవం ప్రలోభ్యమానోఽపి వరై ర్లోకప్రలోభనైః,
ఏకాంతిత్వాద్ భగవతి నైచ్ఛత్తానసురోత్తమః ౫౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే, ప్రహ్లాదానుచరితే భగవత్స్తవో నామ నవమోఽధ్యాయః

అథాతో ధీరా జితేంద్రియాః శ్రేయస్కామయమానాః మహాభాగా వివేకినః సాధవః సర్వాసా మాశిషాం పురుషార్థానాం పతిం దాతారం మాం సర్వభావేన కరణత్రయైక్యేన ప్రీణంతి తోషయంతి హి ఖలు ౫౪

ఏవం వరాయ చోదితోఽపి నైచ్ఛదసురోత్తమ ఇత్యాహ నారదః (ఏవమితి) లోకానాం విషయాతురాణాం ప్రలోభనైః విమోహకైః వరైః ఏవమిత్థం ప్రలోభ్యమానోఽప్యసురోత్తమః ప్రహ్లాదః ఏకాంతభక్తత్వా దనన్యప్రయోజనభగవద్భక్తియుక్తత్వాత్తాన్ ధర్మాదీన్ వరా నైచ్ఛత్ నేయేష ౫౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం
నవమోఽధ్యాయః

అథ దశమోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

భక్తియోగస్య తత్ సర్వమంతరాయతయాఽర్భకః,
మన్యమానో హృషీకేశం స్మయమాన ఉవాచ హ ౧

ప్రహ్లాద ఉవాచ—

మా మాం ప్రలోభయోత్పత్త్యాఽఽసక్తం కామేషు తై ర్వరైః,
తత్సంగభీతో నిర్విణ్ణో ముముక్షు స్త్వా ముపాశ్రితః ౨

భృత్యలక్షణజిజ్ఞాసు ర్భక్తం కామేష్వచోదయత్,

అథ దశమోఽధ్యాయః

వరానిచ్ఛామాం హేతుం వదన్ తం విశింషన్ భగవంతం ప్రహ్లాదః ప్రాహ ఇత్యాహ దేవర్షిః (భక్తియోగస్యేతి) తద్భగవతా చోదితం ధర్మాదివరజాతం సర్వమనన్యప్రయోజనభక్తియోగస్యాంతరాయతయా విఘ్నరూపతయా మన్యమానః స్మయమానః అహో మదభిప్రాయజ్ఞో మదంతరాత్మా సన్ మామేవం ప్రలోభయతీతి స్మయమానో హృషీకేశం భగవంత మువాచ ౧

తదేవాహ దశభిః (మేతి.) ఉత్పత్త్యా స్వభావేనైవ కామేషు సక్త మాసక్త మితి వా ఛేదః ఉత్పత్తిప్రభృతికామేష్వాసక్తం మాం తైః కామరూపై ర్వరైర్మా ప్రలోభయ ప్రలుబ్ధం మా కురు. యతోఽహం తత్సంగేన కామాసక్త్యా అనర్థావహయా భీతః తత్ర కామేషు నిర్విణ్ణః సంసృతిబంధాత్ మోక్తు మిచ్ఛుస్త్వాముపాశ్రితః శరణం గతః ౨

వరం వృణీష్వేతి వరాయ చోదయత స్తవ చోదనాద్వారా యాచమానాయ మహ్యం న వరప్రదానేఽభిప్రాయః కింతు భృత్యస్య మమ మనః పరీక్షయా మిత్యాహ (భృత్యేతి.) కామేషు భృత్యం మాం చోదయన్ భవాన్ భృత్య స్యానన్యప్రయోజనత్వరూపం లక్షణం జిజ్ఞాసుః సర్వజ్ఞోఽపి భవాన్ మన్ముఖేన మన్మనః పరిజిజ్ఞాసురేవ భృత్యం మాం పరీక్షార్థ మేవ మాం భృత్యం కామేషు భవాన్ చోదితవా నిత్యర్థః అచోదయదితి పాఠః సుగమః అన్యథా వరయాఞ్చాయై చోదనా కారుణ్యజలధే ర్హితోపదేష్టు ర్భక్తానుగ్రాహక స్యానర్థావహేషు కామేషు భృత్యం ప్రతి చోదనా న ఘటత ఇత్యాహ.

(ప్రహ్లాదనృసింహసంవాదః)

భవాన్ సంసారబీజేషు హృదయగ్రంథిషు ప్రభో 3

నాన్యథా తేఽఖిలగురో ఘటేత కరుణాత్మనః,
యస్త ఆశిష ఆశాస్తే న స భృత్యః స వై వణిక్ 4

ఆశాసానో న వై భృత్యః స్వామిన్యాశిష ఆత్మనః,

అన్యథైవం చోదయతస్తవ భృత్యలక్షణజిజ్ఞాసుత్వాభావే తవ కరుణాత్మనః కారుణ్యమూర్తేః అఖిలలోక హితోపదేష్టుః అహితరూపేషు దుఃఖరూపగర్భజన్మమరణాదిరూపసంసారస్య బీజభూతేషు హృదయ గ్రంథివ ద్దుర్మోచ్యేషు న ఘటేత చోదనేతి శేషః అతో భృత్యలక్షణజిజ్ఞాసుః సన్నేవ కామేషు మా మచోదయ ఇత్యర్థః, అత్ర ఘటత కరుణాత్మన ఇత్యస్యానంతరం క్వచిత్ "నష్టదృష్టేస్తమస్యంధే త్వమేకః పారదర్శన" ఇతి పఠ్యతే తత్రాయమర్థః ఇతోపి న కామేషు చోదనా భవతో ఘటత ఇత్యాహ-నష్టదృష్టేరితి అంధే తమసి సంసారాత్మకే నరకే నష్టదృష్టేః స్వాత్మపరమాత్మమాహాత్మ్య జ్ఞానరహితస్య అంధతమస్తరణోపాయానభిజ్ఞస్య వా పుంసః త్వమేవైకః పారదర్శనోఽంధతమసః పారభూత మాత్మానం దర్శయతీతి తాదృశః యత ఏవంభూతస్త్వం తతస్తవ న ఘటత ఇతి 3

నన్వాశిషః కామయమానోఽపి భృత్యో మమ దృశ్యత ఏవేత్యత ఆహ (య ఇతి) తే త్వత్తః నిరతిశయపురుషార్థస్వరూపాత్ యః పుమా నాశిషః కామానాశాస్తే త్వత్సేవాపూర్వకం ప్రార్థయతే స తవ న భృత్యః న భృత్యలక్షణలక్షితః కిం తర్హి స తు వణిక్తుల్యః యథా వణిక్ యావత్ స్వప్రయోజన మన్య మనువర్తతే తద్వత్ సోపాధికానువృత్తిమా నిత్యర్థః. 4

ఏవం భృత్యాత్ కించిత్ప్రయోజనమపేక్ష్య తస్మై కామాన్ దదతః స్వామిత్వమపి నిరుపాధికం నాస్తీత్యాహ (ఆశాసాన ఇతి) ఆత్మనః స్వస్య స్వామిన్యాశిషః కామా నాశాసానః కామయమానః న వై భృత్యః భృత్యో న భవతి ఇదం దృష్టాంతార్థమ్ అస్యార్థస్య పూర్వముక్తత్వాత్ యథాయం భృత్యో న భవతీత్యర్థః తథా భృత్యాత్ స్వామ్యం స్వామినః ప్రయోజనం స్వామ్యం తదిచ్ఛన్ కామయ మానో యో భృత్యాయాశిషో రాతి దదాతి స వై న స్వామీ స్వామిశబ్దవాచ్య ఏవ న భవతి నిత్యం నిరుపాధికం స్వమస్యాస్తీతి స్వామీతి నిత్యయోగార్థమత్వర్థీయప్రత్యయాంతస్వామిశబ్దవాచ్య ఏవ న భవతి, తస్య సోపాధికస్వామిత్వా దితి భావః. అత్ర "రాతి చాశిష" ఇత్యస్యానంతరం "స వై స్వామీ

(ప్రహ్లాదనృసింహసంవాదః, తస్మై వరప్రదానం చ)

ఇంద్రియాణి మనః ప్రాణ ఆత్మా ధర్మో ధృతి ర్మతిః,
హ్రీః శ్రీస్తేజః స్మృతిః సత్యం యస్య నశ్యంతి జన్మనా. ౮

విముంచతి యదా కామాన్ మానవో మనసి స్థితాన్,
తర్హ్యేవ పుండరీకాక్ష భగవత్త్వాయ కల్పతే ౯

నమో భగవతే తుభ్యం పురుషాయ మహాత్మనే,
హరయేఽద్భుతసింహాయ బ్రహ్మణే పరమాత్మనే ౧౦

నను, కామోత్పత్తౌ సత్యాం కో దోష స్తత్రాహ (ఇంద్రియాణీతి) యస్య హృది సంజాత కామాంకురస్య కామాన్ కామయమానస్య ఇంద్రియాదీని జన్మనా జన్మపరంపరయా నశ్యంతి కామినోఽంతతః స్థావరత్వప్రాప్తౌ ఇంద్రియమనఃప్రాణాత్మానః ఏవాసత్ప్రాయా భవంతి కిం పున ర్ధర్మాదయ ఇతి భావః న హీతోఽన్యః కశ్చి దనర్థో విద్యత ఇతి తాత్పర్యమ్. తత్రాత్మా ప్రత్యగాత్మా ధర్మో వర్ణాశ్రమానుగుణో భగవదారాధనరూపః ధృతి ర్ధైర్య మింద్రియజయో ద్వంద్వసహిష్ణుతా వా, మతిః స్వాత్మపరమాత్మవిషయా హ్రీః అనుచితకృత్యవిషయా లజ్జా. శ్రీః జ్ఞానసంపత్తిః ఐశ్వర్యం వా తేజోఽనన్యాపేక్షయా స్మృతిః హేయోపాదేయావిస్మరణాత్మికా సత్యం భూతహితత్వం సత్యవచనం వా ౮

నిష్కామస్తు త్వాం భజం స్త్వత్సాధర్మ్యం ప్రాప్నోతీత్యాహ (విముంచతీతి) యదా మానవో మనుష్యః స్వహృది స్థితాన్ కామాన్ విముంచతి అనన్యప్రయోజనేన త్వాం భజతీతి భావః హే పుండరీకాక్ష! తర్హి తదా స మానవః భగవతో భావః భగవత్త్వం తస్మై కల్పతే అపహతపాప్మత్వాది ధర్మావిర్భావాయ కల్పతే ఆవిర్భూతగుణాష్టకవత్త్వేన భగవత్సాధర్మ్య మాగతో ముక్తో భవతీతి యావత్ ౯

మమ హృది కామానుదయమాశా ద్వారాదన్యం వరం సర్వథా మా దా ఇతి ప్రార్థనాభిప్రాయేణ భగవంతం నమస్కరోతి (నమ ఇతి) భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యాయ పురుషాయ సర్వాంతరాత్మనే మహాత్మనే కేవలం భక్తానుగ్రహైకస్వభావాయ హరాయ ఆశ్రితార్తిహరాయ అద్భుతసింహాయ మాదృశసాధు పరిత్రాణార్థం ఉపాత్తనృసింహరూపాయ బ్రహ్మణే స్వరూపే గుణైశ్చ నిరతిశయబృహతే పరమాత్మనే లోకత్రయస్యాంతఃప్రవేశేన భర్త్రే ప్రణవప్రతిపాద్యాయ తుభ్యం నమః ౧౦

నృసింహ ఉవాచ—

నైకాంతినో మే మయి జాత్విహాశిష ఆశాసతేఽముత్ర చ యే భవద్విధాః
అథాపి మన్వంతర మేతదత్ర దైత్యేశ్వరాణా మనుభుంక్ష్వ భోగాన్, ౧౧

కథా మదీయా జుషమాణః ప్రియా స్త్వమావేశ్య మామాత్మని సంతమేకమ్,
సర్వేషు భూతేష్వధియజ్ఞమీశం యజస్వ యోగేన చ కర్మ హిన్వన్ ౧౨

భోగేన పుణ్యం కుశలేన పాపం కళేవరం కాలజవేన హిత్వా,

ఏవం ప్రత్యాఖ్యాతవరయాచ్ఞం ప్రహ్లాదమాహ భగవాన్ శ్రీనృసింహః (నైకాంతిక ఇతి చతుర్భిః) భవద్విధాః త్వాదృశా మయి ఏకాంతిన ఏకాంతభక్తా అనన్యప్రయోజనేన భజంతః మే మత్తః జాతు కదాచిదపి ఇహాముత్ర చ లోకే ఆశిషః కామా నాశాసతే, యద్యపి న ప్రార్థయంతే తథా ప్యేతన్మన్వంతరపర్యంత మత్రైవ లోకే దైత్యేశ్వరాణా మధిపో భూత్వేతి శేషః భోగాన్ భుంక్ష్వ ౧౧

తర్హి బద్ధః స్యామిత్యత్రాహ (కథేతి) ప్రియః మమ నిరతిశయప్రియః త్వం మదీయాః కథాః జుషమాణః సేవమానః ప్రియా ఇతి పాఠే కథావిశేషణం మత్కథాః శృణ్వం స్త్వం న బద్ధః స్యా ఇతి భావః నన్వనిచ్ఛంత మపి బలాత్ కామేషు కిమర్థం యోజయసీ త్యత ఆహ ఆత్మని సర్వేషు భూతేషు చాంతరాత్మతయా సంత మధియజ్ఞం యజ్ఞాధిపతి మీశ్వరం మాం భక్తియోగెన యజస్వాఽఽరాధయస్వ కిం కుర్వన్? మత్ప్రాప్తివిరోధిపుణ్యపాపాత్మకం కర్మ హిన్వన్ అపనుదన్ ముముక్షో రప్యభ్యుపగత మత్ప్రాప్తివిరోధిప్రారబ్ధఫలస్య సుఖదుఃఖాత్మకస్యావశ్య మనుభావ్యత్వాదనిచ్ఛంతమపి త్వాం కామేషు యోజయామీతి భావః ౧౨

ఏతదేవ వ్యనక్తి (భోగేనేతి) పుణ్య మభ్యుపగతప్రారబ్ధపుణ్యకర్మ తత్ఫలభోగేన హిత్వా త్యక్త్వా అపనుద్య పాపం మభ్యుపగతప్రారబ్ధాఖ్యం పాపం కర్మకుశలేన భోగేన హిత్వా భోగకౌశలేన హిత్వేత్యర్థః పాపఫలభోగస్య దుఃఖరూపత్వాత్ మనోవికారః స్యాదితి యథా మనో న విక్రియతే తథా భోగకౌశలేనేత్యర్థః "దుఃఖేష్వనుద్విగ్నమనా సుఖేషు విగతస్పృహః। సమదుఃఖం ధీరమ్" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యాఽనుద్వేగమత్వాదిభోగకౌశలేనేతి యావత్, కుశలేన పుణ్యేన యజ్ఞాదికర్మణా పాప మభ్యుపగతప్రారబ్ధ మపుణ్యం కర్మ హిత్వేతి నార్థః. అనుభవైకవినాశ్యస్య పుణ్యకర్మణా నివృత్త్యను పపత్తేః న చాత్ర పాపశబ్దః సంచితానభ్యుపగతాదిపాపపరః తస్య భక్తియోగేనైవ నివృత్తేః న చ భక్తియోగప్రతిబంధకపాపపరః పరిపూర్ణభక్తియోగనిష్ఠత్వాత్ ప్రహ్లాదస్య తన్నివృత్తేః పూర్వమేవ

(ప్రహ్లాదనృసింహసంవాదః తస్మై వరప్రదానం చ)

కీర్తిం విశుద్ధాం సురలోకగీతాం వితాయ మామేష్యసి ముక్తబంధః ౧౩

య ఏతత్ కీర్తయేన్మహ్యం త్వయా గీతమిదం నరః,
త్వాం చ మాం చ స్మరన్ కాలే కర్మబంధాత్ ప్రముచ్యతే ౧౪

ప్రహ్లాద ఉవాచ—

వరం వరయ ఏతత్ తే వరదేశాన్ మహేశ్వర,
యదనిందత్ పితా మే త్వా మవిద్వాంస్తేజ ఐశ్వరమ్ ౧౫

విద్ధామర్షాశయః సాక్షాత్ సర్వలోకగురుం ప్రభుమ్
భ్రాతృహేతి మృషాదృష్టిస్త్వద్భక్తే మయి చాఘవాన్ ౧౬

జాతత్వాత్ తస్మాద్యథోక్త ఏవార్థః, కాలజవేన కాలవేగేన కలేవరం హిత్వా కాలవేగేన నిమిత్తేనాను భూతప్రారబ్ధావసానే కళేవరం హిత్వేత్యర్థః స్వర్లోకేఽపి గీయమానం స్వీయాం కీర్తిం వితాయ విస్తీర్య ముక్తబంధః మద్భక్తియోగేన వినష్టాశేషపూర్వోత్తరాఘరూపమత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకో మా మేష్యసి ప్రాప్స్యసీత్యర్థః ౧౩

కించ యః పుమాన్ త్వాం చ మాం చ స్మరన్ యదిదం మహ్యం త్వయా గీతం మత్స్తుత్యాదికం స్తోత్రం కీర్తయేత్ సోఽపి పుమాన్ కాలే ప్రారబ్ధానుభవావసానకాలే కర్మబంధాత్ మత్ప్రాప్తిబంధకాత్ పుణ్యపాపాత్మకకర్మరూపాత్ విముచ్యతే త్వద్గతకీర్తనసంజాతమద్భక్తియోగ నిరస్తమత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకకర్మబంధా ద్విముక్తో భవతీత్యర్థః ౧౪

ఈశ్వరాజ్ఞయా ప్రాప్తదైత్యాధిపత్యః స్వపితు ర్నిష్కృతిం ప్రార్థయతే త్రిభిః ప్రహ్లాదః (వరమితి) హే మహేశ్వర! వరదానాం బ్రహ్మాదీనామపి ఈశ్వరాత్ తే త్వత్తః అహమేతద్వరం వృణే, కిం తత్? యన్మే పితా ఈశ్వరస్య తవ సంబంధి తేజఃప్రభావ మవిద్వాన్ అజానన్ ౧౫

సర్వలోకహితోపదేష్టారం ప్రభుం త్వా మనిందత్ నిందితవాన్, కథంభూతః, త్వం భ్రాతృహేతి మృషాదృష్టిః దురభిమానయుక్తః అత ఏవ వృద్ధామర్షాశయః ప్రవృద్ధో యోఽమర్షః క్రోధః తద్యుక్త ఆశయోఽంతః కరణం యస్య తాదృశః ఇద్ధేతి పాఠేఽప్యయమేవార్థః విద్ధేతి పాఠే విద్ధో వ్యథితః స చాసా వమర్షయుక్తాంతః కరణశ్చేత్యర్థః ఏవంభూతస్త్వాం సర్వలోకహితోపదేష్టారం ప్రభుమనిందదితి యత్ యచ్చ త్వద్భక్తే మయ్యఘవాన్ ద్రోహీతి ద్రోహం కృతవానితి. ౧౬

(ప్రహ్లాదస్య రాజ్యాభిషేకః)

భవంతి పురుషా లోకే మద్భక్తా స్త్వా మనువ్రతా,
భవాన్ మే ఖలు భక్తానాం సర్వేషాం ప్రతిరూపధృక్ ౨౧

కురు త్వం ప్రేతకార్యాణి పితుః పూతస్య సర్వశః,
మదంగస్పర్శనేనాంగం లోకాన్యాస్యతి సుప్రజాః ౨౨

పిత్ర్యం చ స్థాన మాతిష్ఠ యథోక్తం బ్రహ్మవాదిభిః,
మయ్యావేశ్య మనస్తాత కురు కర్మాణి మత్పరః ౨౩

నారద ఉవాచ —

ప్రహ్లాదోఽపి తథా చక్రే పితుర్యత్ సాంపరాయికమ్,

మన్వ్రతా అనువర్తమానా భవంతి త్వం యథా మద్భక్తశ్రేష్ఠః తథా వయమపి భగవద్భక్తా భవేమ ఇతి త్వత్పదవీ మనువర్తమానా మద్భక్తా భవంతి అతః సర్వేషాం భక్తానాం భవాన్ ప్రతిరూపధృక్ దృష్టాంతభూతః అతస్త్వం భాగవతోత్తమోత్తమ ఇతి భావః తదనువృత్తిప్రకార మాహ- ఉత్కృష్టేషు చ భూతగ్రామేషు దేవమనుష్యాదిభూతసంఘేషు సర్వాత్మనా కరణత్రయేణ న కించిదపి హింసంతి. మద్భావేన మద్భక్త్యా విగతా స్పృహా యేషాం మత్సామ్యాపత్తినిస్పృహా ఇతి వా తాదృశాశ్చ భవంతి. త్వద్దృష్టాంతేనైవాత్మానం శిక్షయంతీత్యర్థః ౨౦-౨౧

అతః సర్వథా పూతస్య విశుద్ధస్య తవ పితుః ప్రేతకార్యాణి దాహాదికర్మాణి కురు అంగ హే ప్రహ్లాద! శోభనాః ప్రజాః త్వద్రూపా యస్య సః త్వత్పితా మదంగస్పర్శనేన మచ్ఛరీరసంస్పర్శనేన హేతునా లోకాన్ పుణ్యలోకాన్ యాస్యతి ప్రాప్స్యతి పశ్యతతిపాఠే ద్రక్ష్యతీత్యర్థః వర్తమానసామీప్యే భవిష్యతి లట్. ౨౨

పిత్ర్యం పితృసంబంధి పిత్రాధిష్ఠితం మహేంద్రభవనం విహాయ పిత్ర్యం దానవాధిపత్యస్థాన మాతిష్ఠేత్యర్థః హే తాత! మయి మన ఆవేశ్య బ్రహ్మవాదిభి రుక్త మనతిక్రమ్య కర్మాణి మదారాధన రూపాణి మత్పరః అహమేవ పరస్తేషాం కర్మణాం ఫలం యస్య తాదృశః సన్ కురు ౨౩

ఏవ ముక్తః ప్రహ్లాదో యథోక్త మకరో దిత్యాహ నారదః (ప్రహ్లాదోఽపీతి) హే రాజన్

యథాఽఽహ భగవాన్ రాజన్నభిషిక్తో ద్విజోత్తమైః ౨౪

ప్రసాదసుముఖం దృష్ట్వా బ్రహ్మా నరహరిం హరిమ్,
స్తుత్వా వాగ్భిః పవిత్రాభిః ప్రాహ దేవాదిభి ర్వృతః ౨౫

బ్రహ్మోవాచ—

దేవదేవాఖిలాధ్యక్ష భూతభావన పూర్వజ,
దిష్ట్యా తే నిహతః పాపో లోకసంతాపనోఽసురః ౨౬

యోఽసౌ లబ్ధవరో మత్తో న వధ్యో మమ సృష్టిభిః,
తపోయోగబలోన్నద్ధః సమస్తనిగమానహన్ ౨౭

యుధిష్ఠిర! యథా భగవా నహ తథైవ ప్రహ్లాదః పితు ర్యత్ సాంపరాయికం ప్రేతోద్దేశేన కర్తవ్యం తత్సర్వం చక్రే తతో ద్విజోత్తమై రభిషిక్తశ్చ బభూవ దానవాదీనా మాధిపత్య మకరో దిత్యర్థః ౨౪

తతః ప్రసాదాభిముఖం సుందరం ముఖం యస్య తం నరహరిం శ్రీనృసింహరూపం హరి మాశ్రితార్తిహరం భగవంతం దృష్ట్వా బ్రహ్మా చతుర్ముఖః దేవాదిభిః పరివృతః పవిత్రాభి ర్వాగ్భిః స్తుత్వా వాచాం భగవద్గుణవిషయకత్వేన లోకపావనకరత్వాత్ పవిత్రాభి రిత్యుక్తం ప్రాహోవాచ ౨౫

తదేవం చతుర్ముఖోక్త మాహ (దేవేతి చతుర్భిః) హే దేవదేవ! దేవానామపి దేవః నను, త్వం, ఇంద్రాదిదేవానామపి దేవో నాహం తత్రాహ - హేఽఖిలాధ్యక్ష! నను, సోఽపి త్వమేవ, తత్రాహ హే భూతభావన! భూతాని భావయ త్యుత్పాదయతీతి తథా నను, సోఽపి త్వమేవ తత్రాహ- హే పూర్వజ! మమాపి పూర్వం కారణత్వేనావస్థితలోకానాం సంతాపనకరోఽత ఏవ పాపోఽయ మసురో దిష్ట్యా దైవాత్తే త్వయా నిహతః దిష్ట్యా హత ఇతి తద్వధస్య దుష్కరత్వం సూచితమ్ ౨౬

తదేవావిష్కుర్వన్ అసురం విశినష్టి (యోఽసావితి) యోసావసురః మత్తః లబ్ధో వరో యేన తాదృశః మమ సృష్టిభిః మయా సృష్టై ర్భూతై ర్న వధ్యః హంతు మశక్యః తపోయోగ ఏవ బలం తేనోన్నద్ధః గర్వితః సమస్తనిగమాన్ శాస్త్రీయధర్మా నహన్ వినాశితవాన్ స తు త్వయా వినాశితః ఏతద్దిష్ట్యా జాతమితి భావః ౨౭

(ప్రహ్లాదస్య రాజ్యాభిషేకః)

దిష్ట్యాఽస్య తనయః సాధు ర్మహాభాగవతోఽర్భకః,
త్వయా విమోచితో మృత్యో ర్దిష్ట్యా త్వాం సమితోఽధునా ౨౮

ఏతద్వపు స్తే భగవన్ ధ్యాయతః ప్రయతాత్మనః,
సర్వతో గోప్తృ సంత్రాసా న్మృత్యోరపి జిఘాంసతః ౨౯

నృసింహ ఉవాచ—

మైవం వరోఽసురాణాం తే ప్రదేయః పద్మసంభవ,
వరః క్రూరనిసర్గాణాం అహీనా మమృతం యథా ౩౦

నారద ఉవాచ—

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ రాజన్ తత్రైవాంతర్దధే హరిః,
అదృశ్యః సర్వభూతానాం పూజితః పరమేష్ఠినా ౩౧

కిం తదాపి దిష్ట్యా జాతం కిమస్యాసురస్య తనయో మహాభాగవతోర్భకః ప్రహ్లాదః త్వయా మృత్యోః సకాశాత్ విమోచిత ఇతి స చ త్వా మతీవ క్రోధావిష్టం సమ్యగితః ప్రాప్తోఽధునా చేతి చైతదాస దిష్ట్యా జాత మిత్యర్థః ౨౮

హే భగవన్! తవైతద్వపుః నృసింహరూపం ధ్యాయతః ప్రయతాత్మనః సమాహితమనసః పుంసః సర్వతః సంత్రాసాత్ భయాద్గోప్తృ రక్షకం జిఘాంసతః హంతు మిచ్ఛతః మృత్యోరపి సకాశాద్ గోప్తృ ఏతచ్చ ప్రహ్లాదదృష్టాంతేనాస్మాభి రనుమితమితి భావః ౨౯

ఏవ మభిహిత స్తమాహ శ్రీభగవాన్ (నేతి) హే పద్మసంభవ! ఇతః ప్రభృత్యేవంవిధో వరోఽసురాణాం తే త్వయా న ప్రదేయః క్రూరో నిసర్గః స్వభావో యేషాం తేషాం అహీనాం సర్పాణా మమృతం క్షీరం యథా క్షీరప్రదత్వేన తద్వర్ధనం యథా లోకోపద్రవకారి తద్వదిదం తేషాం వరప్రదాన మిత్యర్థః ౩౦

ఏవం బ్రహ్మాణ మనుజ్ఞాప్య అంతర్దధే హరి రిత్యాహ నారదః (ఇతీతి) హే రాజన్! ఇతి ఇత్థ ముక్త్వా పరమేష్ఠినా పూజితః సర్వప్రాణినా మదృశ్యః హరి రిత్యుక్త్వాఽంతర్దధే అదృశ్యో ఽభూత్ ౩౧

తతః సంపూజ్య శిరసా వవందే పరమేష్ఠినమ్,
భవం ప్రజాపతీన్ దేవాన్ ప్రహ్లాదో భగవత్కలాః ౩౨

తతః కావ్యాదిభిః సార్ధం మునిభిః కమలాసనః,
దైత్యానాం దానవానాం చ ప్రహ్లాద మకరోత్ పతిమ్ ౩౩

ప్రతినంద్య తతో దేవాః ప్రయుజ్య పరమాశిషః,
స్వధామాని యయూ రాజన్ బ్రహ్మాద్యాః ప్రతిపూజితాః ౩౪

ఏవం తౌ పార్షదౌ విష్ణోః పుత్రత్వం ప్రాపితౌ దితేః,
హృది స్థితేన హరిణా వైరభావేన తౌ హతౌ ౩౫

పునశ్చ విప్రశాపేన రాక్షసౌ తౌ బభూవతుః,
కుంభకర్ణదశగ్రీవౌ హతౌ తౌ రామవిక్రమైః ౩౬

తతః ప్రహ్లాదః పరమేష్ఠినం బ్రహ్మాణం భవం రుద్రం ప్రజాపతీన్ మరీచ్యాదీన్ దేవాన్ ఇంద్రాదీంశ్చ భగవత్కలాః భగవదంశభూతాన్ సంపూజ్య శిరసా వవందే ననామ, ౩౨

తతః కమలాసనో బ్రహ్మా కావ్యాదిభి ర్భార్గవాదిభి స్సహ సహితః ప్రహ్లాదం దైత్యానాం దానవానాం చ పతి మకరోత్ ౩౩

హే రాజన్! తతో బ్రహ్మాదయః సర్వే దేవాః ప్రహ్లాదం ప్రతినంద్యాహో త్వత్ప్రభావో ఽనితరసాధారణ ఇత్యభినంద్య, పరమాః శ్రేష్ఠాః ఆశిషః ప్రయుజ్య ప్రహ్లాదేన పరిపూజితాః స్వధామాని స్వకీయస్థానాని యయుః ౩౪

తదేవం శిశుపాలదంతవక్త్రయో ర్భగవంతం ద్విషతోః కథం ముక్తిరితి యుధిష్ఠిరప్రశ్నస్య తత్పూర్వజన్మకథనాదిప్రసంగే నోక్తముత్తర ముపసంహరతి (ఏవమితి సప్తభిః) విష్ణోః పార్షదౌ స్థితౌ విప్రశాపేన సనకాదీనాం శాపేన దితేః పుత్రత్వ మేవం ప్రాపితౌ వైరభావేన హేతునా స్వహృది స్థితేన హరిణా నృసింహరూపం బిభ్రతా హతౌ. ౩౫

పునః కుంభకర్ణరావణాఖ్యౌ రాక్షసౌ బభూవతుః. తౌ చ దాశరథేః రామస్య విక్రమై ర్హతా వభూతావిత్యర్థః ౩౬

(త్రిపురదహనాఖ్యానం)

శయానౌ యుధి నిర్భిన్నహృదయౌ రామసాయకైః,
తచ్చిత్తౌ జహతు ర్దేహం యథా ప్రాక్తనజన్మని ౩౭

తావిహాథ పునర్జాతౌ శిశుపాలకరూషజౌ,
హరౌ వైరానుబంధేన పశ్యతస్తే సమీయతుః ౩౮

ఏనః పూర్వకృతం యత్తద్ రాజానః కృష్ణవైరిణః,
జహుస్త్వంతే తదాత్మానః కీటః పేశస్కృతో యథా ౩౯

యథా యథా భగవతో భక్త్యా పరమయాభిదా,
నృపా శ్చైద్యాదయః సాత్మ్యం హరే స్తచ్చింతయా యయుః ౪౦

తౌ చ రామస్య రాఘవస్య బాణై ర్యుధి నిర్భిన్నం హృదయం యయోస్తౌ తచ్చిత్తౌ తస్మిన్ శ్రీరామే ఏవ చిత్తం యయో స్తౌ యథా ప్రాక్తనజన్మని తద్వద్దేహం జహతుః సంతత్యజతుః ౩౭

తావేవేహ శిశుపాలకరూషజౌ, కరూషజో దంతవక్త్రః శిశుపాలదంతవక్త్రరూపేణ జాతౌ పునర్హరిణా హతౌ వైరానుబంధేన హేతునా తే తవ పశ్యతః సతః సమీయతుః సాయుజ్యం ప్రాపతుః ౩౮

న కేవలం శిశుపాలకరూషజౌ ఏవ సమీయతుః అపిత్వన్యేఽపి రాజానః కృష్ణవైరిణః తే సర్వేఽపి యదేనః పాపం పూర్వం కృతం తచ్చ ఉజ్జహుః తత్యజుః తదాత్మానః కృష్ణాత్మాన శ్చాభవన్, యథా పేశస్కృతః చింత్యమానా ద్ధేతోః కీటః తదాత్మా భవతి తద్వత్ తదాత్మానః తత్తుల్యస్వభావా అభవన్ ఇత్యర్థః ఆత్మశబ్దః స్వభావవాచీ తస్యేవాత్మా స్వభావో యేషాం తే ఇత్యుపమానబహువ్రీహిః అన్యథా దృష్టాంతవైఘట్యాత్, న హి కీటః పేశస్కృతా ఐక్యం యాతి కింతు తస్య సమానాకారో భవతీతి ఏవ హ్యానంతరగ్రంథే సామ్యం యయు రిత్యుక్తమ్ ౩౯

యథా అభిధా అనన్యయా భక్త్యా భగవతః సామ్యం యాంతి తద్భక్తా స్తథా చైద్యాదయోఽపి నృపాస్తస్య భగవత శ్చింతయా సంరంభపూర్వకచింతయా హరేః సామ్యం యయుః ౪౦

ఆఖ్యాతం సర్వ మేత త్తే యన్మాం త్వం పరిపృష్టవాన్,
దమఘోషసుతాదీనాం హరేః సాత్మ్యమపి ద్విషామ్ ౪౧

ఏషా బ్రహ్మణ్యదేవస్య కృష్ణస్య చ మహాత్మనః,
అవతారకథా పుణ్యా వధో యత్రాదిదైత్యయోః ౪౨

ప్రహ్లాదస్యానుచరితం మహాభాగవతస్య చ,
భ క్తి ర్జ్ఞానం విర క్తిశ్చ యాథాత్మ్యం చాస్య వై హరేః ౪౩

సర్గస్థిత్యప్యయేశస్య గుణకర్మానువర్ణనమ్,
పరావరేషాం స్థానానాం కాలేన వ్యత్యయో మహాన్ ౪౪

ధర్మో భాగవతానాం చ భగవాన్ యేన గమ్యతే
ఆఖ్యానేఽస్మిన్ సమామ్నాత మాధ్యాత్మిక మశేషతః ౪౫

హే నృప త్వం మాం యత్ పృష్టవాన్ కిం తద్ద్విషతామపి దమఘోషసుతాదీనాం శిశుపాలాదీనాం హరేః సామ్య మిత్యేతత్సర్వం తే తుభ్య మాఖ్యాతం కథితం మయేతి శేషః ౪౧

తదేవం ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహృత్య ఏతదాఖ్యానం విశింషన్ తత్కీర్తనశ్రవణాది ఫలమాహ (ఏషేతి షడ్భిః) బ్రహ్మణి బ్రహ్మకులే సాధుః బ్రహ్మణ్యః స చాసౌ దేవ స్తస్య లోకత్రయ మంతః ప్రవిశ్య బిభ్రతః కృష్ణస్యేయ మవతారకథా పుణ్యా పుణ్యావహా యత్ర కథాయా మాదిదైత్యయో ర్హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిప్వోః వధః ప్రతిపాద్యతే ౪౨

తథా యత్ర మహాభాగవతస్య ప్రహ్లాదస్య చరిత్రం భక్తి ర్జ్ఞానం విరక్తిశ్చ భక్తిశబ్దేన భక్తి యోగానుష్ఠానప్రకారో వివక్షితః విరక్తిశబ్దేన తదుత్పత్తిప్రకారః జ్ఞానశబ్దేనాత్మయాథాత్మ్యవివేచన పూర్వకతదనుసంధానప్రకారః ఏతత్సర్వం యత్ర కథాయాం ప్రతిపాద్యతే ఇత్యర్థః ౪౩

తథా జగత్సర్గస్థితిలయకారణస్య హరే ర్యాథాత్మ్యం తత్త్వవర్ణనం తస్య గుణానాం కర్మణాం చ వర్ణనం పరావరేషాం దేవాసురాదీనాం యాని స్థానాని తేషాం కాలేన నిమిత్తేన మహాన్ వ్యత్యయో విపర్యాసశ్చ ౪౪

భగవాన్ యేన గమ్యతే లభ్యతే స భాగవతానాం ధర్మశ్చ యచ్చాధ్యాత్మికం ఆత్మాన మధికృత్య వర్తమానః వస్తు చేతి తదేతత్ సర్వ మస్మి న్నాఖ్యానే సమ్యగాఖ్యాతమ్ ౪౫

(త్రిపురదహనాఖ్యానం)

య ఏతత్పుణ్య మాఖ్యానం విష్ణో ర్వీర్యోపబృంహితమ్,
కీర్తయే చ్ఛ్రద్ధయా శ్రుత్వా కర్మపాశై ర్విముచ్యతే ౪౬

ఏతద్ య ఆదిపురుషస్య మృగేంద్రలీలాం
దైత్యేంద్రయూథపవధం ప్రయతః పరేత,
దైత్యాత్మజస్య చ సతాం ప్రవరస్య పుణ్యం
శ్రుత్వానుభావ మకుతోభయమేతి లోకమ్ ౪౭

యూయం నృలోకే బత భూరిభాగా లోకం పునానా మునయోఽభియంతి,
యేషాం గృహా నావసతీతి సాక్షాద్ గూఢం పరం బ్రహ్మ మనుష్యలింగమ్ ౪౮

యః పుమా నేత ద్విష్ణోర్వీర్యేణ పరాక్రమాదిగుణజాతేన ఉపబృంహితం తత్ప్రతిపాదనేన విస్తీర్ణ మత ఏవ పుణ్య మాఖ్యానం శ్రద్ధయా శ్రుత్వా కీర్తయన్ స పుమాన్ కర్మపాశైః పుణ్య పాపాత్మకైః కర్మభిరేవ పాశై ర్విముచ్యతే ౪౬

కించ యః పుమా నాదిపురుషస్య మృగేంద్రస్య సింహస్యేవ యా లీలా దైత్యేంద్రయూథప వధాత్మికా ప్రతిపాద్యా యస్మిన్ తదేతదాఖ్యానం ప్రయతః సమాహితచిత్తః సతాంప్రవరస్య దైత్యాత్మ జస్య ప్రహ్లాదస్య పుణ్యం ప్రభావం చ శ్రుత్వా పరేతి పఠేత్, సోఽకుతోభయం కుతశ్చి ద్భయరహితం లోకం వైకుంఠాఖ్య మేతి ప్రాప్నోతి పూర్వం కర్మపాశై ర్విముచ్యత ఇత్యుక్త మత్రాకుతోభయం లోకమేతీత్యుక్తం, కర్మపాశవిమోచనద్వారాఽకుతోభయం లోకమేతీత్యర్థః అతోఽత్ర న పౌనరుక్త్యమ్ ౪౭

అహో ప్రహ్లాదస్య భాగ్యం యేన భగవాన్ దృష్టః వయం తు మందభాగ్యా ఇతి విషీదంతం యుధిష్ఠిర మాహ (యూయమితి త్రిభిః) నృలోకే యూయ మహో బత భూరిభాగాః అహో బహు భాగ్యవంతః తదేవ వ్యాజయన్ నాన్ విశినష్టి యేషాం యుష్మాకం గృహాన్ లోకం పునానాః మునయోఽభియంతి సర్వతః సమాయాంతి తత్కుతః మనుష్యలింగం మనుష్యస్యేవ లింగం శరీరం యస్య తత్ పరం బ్రహ్మ శ్రీకృష్ణరూపం గూఢం ప్రచ్ఛన్నం సర్వేషాం యుష్మాకం గృహా నావసతి ఇతి హేతోః సమాయాంతి ౪౮

స వా అయం బ్రహ్మ మహద్విమృగ్యకైవల్యనిర్వాణసుఖానుభూతిః,
ప్రియః సుహృద్ వః ఖలు మాతులేయ ఆత్మార్హణీయో విధికృద్ గురుశ్చ ౪౯

న యస్య సాక్షాద్ భవపద్మజాదిభీ రూపం ధియా వస్తుతయోపవర్ణితమ్,
మౌనేన భక్త్యోపశమేన పూజితః ప్రసీదతామేష స సాత్త్వతాం పతిః ౫౦

స ఏష భగవాన్ రాజన్ వ్యతనోద్ విహతం యశః,
పురా రుద్రస్య దేవస్య మయేనానంతమాయినా ౫౧

నను, శ్రీకృష్ణోఽస్మాకం మాతులేయః కథం పరం బ్రహ్మేత్యుచ్యతే? తత్రాహ (స వా ఇతి) స వై సోఽయం శ్రీకృష్ణో బ్రహ్మైవ; కిం తద్ బ్రహ్మ? యదభిన్నః శ్రీకృష్ణో వో యుష్మాకం న కేవలం మాతులేయోఽపి తు ప్రియః సుహృచ్చ ఆత్మా అంతరాత్మా అర్హణీయః పూజ్యః విధికృన్నియోగకారీ గురుర్హితోపదేష్టా చ ఏవ మనేకధా యుష్మాకం తత్సంబంధినాం భాగ్యం కియదితి వక్తవ్యమితి భావః మహద్విమృగ్య మిత్యనేన మహతామపి తత్స్వరూపం యథావద్దురవగమ మిత్యుక్తమ్ ప్రియః సుహృద్ ఇత్యనేన తన్మహద్విమృగ్యం బ్రహ్మ స్వయమేవ యుష్మాకం ప్రసన్నమితి చ ౪౯

తన్మహద్విమృగ్యత్వమేవ ప్రపంచయన్ తత్ప్రసాదం ప్రార్థయతే (నేతి) యస్య భగవతో రూపం భవపద్మజాదిభిః రుద్రబ్రహ్మాదిభిః ధియా స్వమనీషయా వస్తుతయా యాథాత్మ్యేన నోపవర్ణితం ఉపవర్ణితం విషయీకృతం న భవతి వాఙ్మనసాగోచరస్వరూపస్వభావత్వాత్ తైరేతావదిత్యపరిచ్ఛిన్న మశక్య మిత్యర్థః కింతు కేవలం మౌనేన శుభాశ్రయసంశీలనరూపేణ భక్త్యోపాసనాత్మికయా ప్రీతిరూపయా ఉపశమేన ఇంద్రియజయాదినా చ పూజితః ఆరాధితః స సాత్త్వతాం మద్గోత్రాణాం పతిర్భగవాన్ మే మహ్యం ప్రసీదతాం ప్రసన్నో భవతు ౫౦

ఏవం సంప్రార్థ్య శ్రీకృష్ణస్య మనుష్యలింగస్య పరబ్రహ్మత్వసూచకం ఇతిహాసం ప్రస్తోష్యన్ తత్ప్రశ్నావసరప్రదానాయ శ్రీకృష్ణం విశినష్టి (స ఇతి) హే రాజన్! స ఏష భగవాన్ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదిషాడ్గుణ్యయుక్తః శ్రీకృష్ణః పురా అనంతమాయినా అనంతాః బహ్వ్యో మాయా యస్య తేన మయేన నిమిత్తభూతేన రుద్రస్య దేవస్య యద్విహతం యశః తద్వ్యతనోత్ తేనానేన రుద్రాదీనామపి యశ ఆదిగుణబృహత్త్వాధాయకత్వకథనేన స్వయ మబృహత్ ఇతరేషాం తదాధాయకత్వాయోగాత్ వా మర్థ్యాత్తస్యాపి తల్లాభేన చ పరబ్రహ్మత్వం సూచితమ్ ౫౧

(త్రిపురదహనాఖ్యానం)

రాజోవాచ—

కస్మిన్ కర్మణి దేవస్య మయోఽహం జగదీశితుః,
యథా చోపచితా కీర్తిః కృష్ణేనానేన కథ్యతామ్ ౫౧

నారద ఉవాచ—

నిర్జితా అసురా దేవైర్యుధ్యనే నోపబృంహితైః,
మాయినాం పరమాచార్యం మయం శరణ మాయయుః ౫౨

స నిర్మాయ పురస్తిస్రో హైమీ రౌప్యాయసీ ర్విభుః,
దుర్లక్ష్యాపాయసంయోగా దుర్వితర్క్యపరిచ్ఛదాః ౫౩

తాభిస్తేఽసురసేనాన్యో లోకాం స్త్రీన్ సేశ్వరా న్నృప,

తదేవం లబ్ధప్రశ్నావసరో యుధిష్ఠిరః బృహద్యశ ఉపచయప్రకారం బుభుత్సుః పృచ్ఛతి (కస్మిన్నితి) జగదీశితుః భగవదాయత్తజగదీశితృత్వస్య 'విలోక్య భగ్నసంకల్పం విమనస్కం వృషధ్వజమ్ ఇత్యాదినా భగవదాయత్తసామర్థ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ దేవస్య రుద్రస్య కీర్తిః కస్మిన్ కర్మణ్యనేన శ్రీకృష్ణేన కర్త్రా మయేన నిమిత్తే నోపచితా వర్ధితా తత్ కథ్యతామ్. ౫౧

ఇతి పృష్ట ఆహ దేవర్షిః (నిర్జితా ఇత్యాదినా) అనేన రుద్రేణోపబృంహితైః ఆహితబలైర్దేవైర్నిర్జితా అసురాః మాయినాం పరమాచార్యాణా మప్యాచార్యం మయం శరణం జగ్ముః. ౫౨

తతః స విభుః సమర్థో మయః హేమ్నో వికృతి హైమీ రూప్యస్య రజతస్య రౌప్యా. ఆయసో లోహ స్యాయసీ త్రయాణా మితరేతరయోగద్వంద్వః తాస్తిస్రః పురో నిర్మాయాసురేభ్యో దదావితి శేషః పురో విశినష్టి దుర్లక్ష్యః దర్శనావిషయః అపాయః సంయోగశ్చ యాసాం తా ఇమాః పురః అత్రాగతాః ఇతో గతాశ్చేతి జనై రలక్షితా ఇత్యర్థః. తథా దుర్వితర్క్యాః సార్వ్యాఽసీన సాధారణ్యేన తర్కితు మశక్యాః పరిచ్ఛదా ఉపకరణాని యాసాం తాః ౫౩

తాభి ర్విమానరూపాభి రపేక్షితదేశగమనక్షమాభిః పురీభి రసురసేనాన్యః దైత్యసేనా

స్మరంతో నాశయాంచక్రుః పూర్వవైర మలక్షితాః ౫౫

తతస్తే సేశ్వరా లోకా ఉపాసాద్యేశ్వరం విభో,
త్రాహి న స్తావకాన్ దేవ వినష్టాం స్త్రిపురాలయైః ౫౬

అథానుగృహ్య భగవా న్మా భైష్టేతి సురాన్ విభుః,
శరం ధనుషి సంధాయ పురే ష్వస్త్రం వ్యముంచత ౫౭

తతోఽగ్నివర్ణా ఇషవ ఉత్పేతుః సూర్యమండలాత్,
యథా మయూఖసందోహా నాదృశ్యంత పురో యతః ౫౮

తైః స్పృష్టా వ్యసవః సర్వే నిపేతుః స్మ పురౌకసః,
తా నానీయ మహాయోగీ మయః కూపరసేఽక్షిపత్ ౫౯

నాయకాః హే నృప! అలక్షితాః దేవై రదృశ్యమానాః పూర్వవైరం స్మరంతః సేశ్వరాన్ సపాలాన్ త్రీన్ లోకాన్ నాశయాంచక్రుః నాశయితు మారబ్ధవంత ఇత్యర్థః ౫౫

తత స్తే సేశ్వరా ఇంద్రాదిలోకపాలైః సహితా లోకా జనాః ఈశ్వరం రుద్ర ముపాసాద్య ప్రాప్య ఆనతాః సంత ఊచుః తదేవాహ హే విభో! త్రీణి పురాణి ఆలయాః స్థానాని యేషాం తై ర్వినష్టాన్ తావకాన్ త్వదీయాన్ అస్మాన్ హే దేవ! రుద్ర! త్రాహి పాలయేతి ౫౬

అథ తద్విజ్ఞాపనానంతరం తాన్ సురాన్ మా భైష్ట భయం మాకార్ష్ట ఇత్యనుగృహ్య భగవాన్ విభూ రుద్రః ధనుషి శరం బాణం సంధాయాస్త్రం పాశుపతం తస్మిన్ సంయోజ్యేతి శేషః పురేషు వ్యముంచత, ౫౭

తతః శరా ద్యథా సూర్యమండలాత్ మయూఖసందోహాః రశ్మిసమూహాః తథాగ్నివర్ణా ఇషవో బాణా ఉత్పేతుః యతో యేభ్య ఇషుభ్యః పురో నాదృశ్యంత జనై రితి శేషః. తావద్భి రిషుభిః ప్రచ్ఛన్నా బభూవు రిత్యర్థః. ౫౮

తతః కిమత ఆహ, తై రిషుభిః స్పృష్టాః తాడితాః త్రీణి పురాణి ఓకాంసి స్థానాని యేషాం తే అసురాః సర్వే వ్యసవః విగతాః అసవో ప్రాణా యేషాం తాదృశాః సంతో నిపేతు పతితవంతః తాన్ వ్యసూ నసురా నానీయ మహాయోగీ మయః కూపరసే స్వయం నిర్మితకూపగతే రసే మృత సంజీవయితరి అక్షిప దపాతయత్ ౫౯

(త్రిపురదహనాఖ్యానం)

సిద్ధామృతరసస్పృష్టా వజ్రసారా మహౌజసః,
ఉత్తస్థు ర్మేఘదళనా వైద్యుతా ఇవ వహ్నయః ౬౦

విలోక్య భగ్నసంకల్పం విమనస్కం వృషధ్వజమ్,
తదాయం భగవాన్ విష్ణుః తత్రోపాయ మకల్పయత్. ౬౧

వత్స ఆసీత్తదా బ్రహ్మా స్వయం విష్ణు రయం హి గౌః.
ప్రవిశ్య త్రిపురం కాలే రసకూపామృతం పపౌ ౬౨

తేఽసురా హ్యపి పశ్యంతో న న్యషేధన్ విమోహితాః,
తద్విజ్ఞాయ మహాయోగీ రసపాలా నిదం జగౌ. ౬౩

స్వయం విశోకః శోకార్తాన్ స్మరన్ దైవగతిం చ తామ్,

తే చ సిద్ధామృతరసేన స్పృష్టా అసురాః వజ్రసారవత్ దృఢాంగాః మహౌజసః మహాబలాః సంతః మెఘదళనాత్ మేఘచ్ఛేదా ద్విద్యుద్రూపా వహ్నయః ఇవోత్తస్థు రుత్థితవంతః ౬౦

తథా భగ్నః సంకల్పో యస్యాత ఏవ విమనస్కం దుఃఖితమనస్కం వృషధ్వజం రుద్రం విలోక్యాయం భగవాన్ శ్రీకృష్ణరూపో విష్ణు స్తత్ర సిద్ధామృతరసవినాశే ఉపాయ మకల్పయత్ ౬౧

తదేవాహ (వత్స ఇతి,) అయం శ్రీకృష్ణరూపో విష్ణుః స్వయం గౌ ర్ధేనురూపా ఆసీత్ బ్రహ్మా చతుర్ముఖో వత్స ఆసీత్ తతో గోరూపోఽయం విష్ణు స్సవత్సః త్రిపురం త్రయాణాం పురాణాం సమాహార స్తత్ప్రవిశ్య కాలే మధ్యాహ్నే రసకూపామృతం పపా వపిబత్ ౬౨

తేఽసురాః పిబంతీం గాం పశ్యంతోఽపి భగవన్మాయావిమోహితాః న న్యషేధన్ న న్యవారయంత. తత్పానం జ్ఞాత్వా మహాయోగీ మయః రసం కూపామృతరసం పాలయంతీతి తథా తానసురాన్ శోకార్తాన్ తాం దైవగతిం స్మరన్ అత ఏవ విగతశోకః స్వయం స్మయ న్నిదం వక్ష్యమాణం జగౌ ఉవాచ ౬౩

దేవోఽసురో నరోఽన్యో వా నేశ్వరోఽస్తీహ కశ్చన ౨౪

ఆత్మనోఽన్యస్య వా దిష్టం దైవేనోపాహితం ద్వయోః,
అధాసౌ శక్తిభిః స్వాభిః శంభోః ప్రాధనికం వ్యధాత్ ౨౫

ధర్మజ్ఞానవిరక్త్యృద్ధి తపోవిద్యాక్రియాదిభిః,
రథం సూతం ధ్వజం వాహాన్ ధనుర్వర్మ శరాదియత్ ౨౬

సన్నద్ధో రథ మాస్థాయ శరం ధను రుపాదదే,

సమర్థః దైవమేవ సుఖదుఃఖాదిహేతు రిత్యర్థః. అథ నిశ్శేషకృపామృతరసపానానంతరం అసౌ శ్రీకృష్ణః ధర్మాదిభిః స్వాభిః శక్తిభిః శంభో రుద్రస్య ప్రాధనికం ప్రధనం సంగ్రామః తత్సాధనం యత్ రథసూతాదిరూపం తద్ వ్యధాత్ క్రమేణ ధర్మాదిస్వశక్తీరేవ రథాదిరూపేణ అకరో దిత్యర్థః స్వశక్త్యాహితశక్తి మకరోదితి యావత్ ౨౪-౨౫

తత్ర శక్తిర్నామ స్వాపృథక్సిద్ధివిశేషణభూతకార్యోపయుక్తా సా చ ధర్మాదిరూపేణ బహువిధా తత్ర ధర్మశక్తి ర్నామ సాధుపరిత్రాణసామర్థ్యాత్మికా జ్ఞానశక్తి రిహ "యః సర్వజ్ఞః స సర్వవిత్ సర్వదర్శః స్వాధీనోఽనాదిః సర్వేశ్వరః సర్వదృక్" ఇత్యాదిభ్యోఽవగతా సర్వసాక్షాత్కార సామర్థ్యాత్మికా తథా చోక్తం శ్రీమన్నాథమునిభిః "యో వేత్తి యుగప త్సర్వం ప్రత్యక్షేణ సదా స్వతః" ఇతి విరక్తిర్నామ "సర్వమిద మభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః" ఇతి శ్రుత్యవగతాఽవాప్తసమస్తకామత్వేఽపి వచనాదరేణ అవస్థానసామర్థ్యాత్మికా బుద్ధి ర్నామైశ్వర్యమ్ "ఏష సర్వేశ్వరః కృష్ణః" ఇత్యాది ప్రమాణావగతం సర్వాంతరాత్మత్వేన నియంతృత్వసామర్థ్యమ్ తపశ్శక్తిర్నామ "స తపోతప్యత తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వ మసృజత" ఇత్యాద్యవగతా జగద్రక్షణోపయుక్తసంకల్పరూపజ్ఞానాత్మికా. విద్యానామ "సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇత్యాద్యవగతా సత్యసంకల్పాత్మికా సత్యసంకల్పత్వం చ సర్వేతరాద్యపూర్వభోగ్యాంతరసృష్టౌ జగద్వ్యాపారాదిషు వామోఘసంకల్పత్వమ్. క్రియా నామ అఘటితఘటనాత్మికా "స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇత్యాద్యవగతా. ఆదిశబ్దేన బలవీర్యతేజ ఆదయః తత్ర బలం శ్రమప్రసంగరహితం సర్వసాధారణసామర్థ్యమ్ "ఏష సేతువిధారణః" ఇత్యాదిభ్యోఽవగతమ్, వీర్యం నామ, సర్వసాధారణేఽపి వికారరహితత్వమ్ తేజః అస్వాధీనసహకార్యనపేక్షత్వమ్ రథమితి వాహా నశ్వాన్ వర్మ కవచ మాదిశబ్దేన ప్రగ్రహాదికం గృహ్యతే ౨౬

భగవద్ధర్మశక్త్యాత్మకం రథ మారుహ్య సన్నద్ధః క్వచిత్ ఈశ్వరో రుద్రః శరం ధను

(త్రిపురదహనాఖ్యానం)

శరం ధనుషి సంధాయ ముహూర్తేఽభిజితీశ్వరః. ౬౭

దదాహ తేన దుర్భేద్యా హరోఽథ త్రిపురో నృప,
దివి దుందుభయో నేదు ర్విమానశతసంకులాః ౬౮

దేవర్షిపితృసిద్ధేశా జయేతి కుసుమోత్కరైః,
అవాకిరన్ జగు ర్హృష్టా ననృతు శ్చాప్సరోగణాః. ౬౯

ఏవం దగ్ధ్వా పుర_స్తిస్రో భగవాన్ పురహా నృప,
బ్రహ్మాదిభిః స్తూయమానః స్వధామ ప్రత్యపద్యత ౭౦

ఏవం విధాన్యస్య హరేః స్వమాయయా విడంబమా నస్య నృలోక మాత్మనః,

శ్చోపాదదే స్వీకృతవాన్ తతో ధనుషి శరం సంధాయాభిజితి ముహూర్తే అభిజిన్నామకే ముహూర్తే దివసస్యాష్టమే ముహూర్తే ౬౭

భగవతః శ్రీకృష్ణస్య తేజసో క్తవిధేన యుక్తత్రిపురం దదాహ బాణప్రయుక్తద్వారేణ దగ్ధవాన్ హే నృప ! తదా దివి దుందుభయో నేదుః దధ్వనుః విమానశతాని సంకులాని యేషాం తే. ౬౮

దేవర్ష్యాదయః జయేతి వదంతః ఇతి శేషః ఉత్కర్షేణ వర్తస్వేతి వదంతః కుసుమోత్కరైః శంభు మవాకిరన్ వవృషుః అప్సరసాం గణాశ్చ జగు ర్ననృతుశ్చ ౬౯

హే నృప ! ఏవ మిత్థం తిస్రః పురః పురీ ర్దగ్ధ్వా పురహా భగవాన్ రుద్రః బ్రహ్మాదిభిః స్తూయమానః స్వస్థానం ప్రత్యపద్యత ప్రాప్తవాన్ ౭౦

శ్రీకృష్ణస్య పరబ్రహ్మాభిన్నత్వసూచకప్రభావప్రతిపాదనం ఉపసంహరన్ ప్రకృతాంతరావసరం ప్రయచ్ఛతి (ఏవమితి) ఆత్మనః స్వస్య మాయయా సంకల్పేన న తు కర్మణేతి భావః. నృలోకం విడంబమాన స్యానుకుర్వతః ఇతరసజాతీయచేష్టాం కుర్వత ఇత్యర్థః హరే రాశ్చర్యాణి

వీర్యాణి గీతాన్యృషిభి ర్జగద్గురో ర్లోకాన్ పునానాన్యపరం వదామి కిమ్ ౭౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే, యుధిష్ఠిరనారదసంవాదే త్రిపురవిజయో నామ దశమోఽధ్యాయః.

హరస్య లోకస్య హితోపదేష్టు రస్య శ్రీకృష్ణస్య ఋషిభి రస్మదాదిభి ర్గీతా న్యేవం విధాని వీర్యాణి లోకం పునానాని బహూని సంతీతి శేషః, సాకల్యేన కేనాపి వక్తుం న శక్యానీతి భావః అపరం అన్యత్ కిం వదామ అతో అన్యత్ కించిత్ త్వయా ప్రష్టవ్య మస్తి చేత్ తత్ కథయామేత్యర్థః. ౭౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం దశమోఽధ్యాయః

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

శ్రుత్వేహితం సాధుసభాసభాజితం మహత్తమాగ్రణ్య ఉరుక్రమాత్మనః,
యుధిష్ఠిరో దైత్యపతే ర్ముదా యుతః పప్రచ్ఛ భూయ స్తనయం స్వయంభువః. ౧

యుధిష్ఠిర ఉవాచ —

భగవన్ శ్రోతు మిచ్ఛామి నృణాం ధర్మం సనాతనమ్,
వర్ణాశ్రమాచారయుతం యత్ పుమాన్ విందతే పరమ్ ౨

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

తదేవం శ్రుతప్రహ్లాదచరితోఽపరం వదామ కిమితి ప్రశ్నాయ చోదితో యుధిష్ఠిరః వర్ణాశ్రమాది ధర్మాన్ తత్ర తత్ర భగవద్భక్తియోగాంగత్వే నోక్తాన్ బుభుత్సుః పప్రచ్ఛ దేవర్షి మిత్యాహ భగవాన్ బాదరాయణిః (శ్రుత్వేతి) ఉరువిక్రమే భగవత్యాత్మా మనో యస్య తస్య దైత్యపతేః ప్రహ్లాదస్య సాధుభిః సభాజిత మనుసేవితమ్ ఆదృతం వా ఈహితం చరితం శ్రుత్వా ముదా హర్షేణ అన్వితో యుక్తో యుధిష్ఠిరః పునర్మహత్తమానామగ్రణ్యం ప్రథమతో గణ్యం స్వయంభువో బ్రహ్మణః తనయం నారదం పప్రచ్ఛ "సాధుసభాసభాజితం మహత్తమాగ్రణ్య ఉరుక్రమాత్మనః" ఇతి పాఠాంతరం తత్ర మహత్తమానా మగ్రణ్యం ముఖ్యః ఉరుక్రమే భగవతి ఆత్మా మనో యస్య దైత్యపతేః ప్రహ్లాదస్యేహితం సాధూనాం సభాయాం సభాజితం సత్కృతం శ్రుత్వేత్యర్థః ౧

ప్రశ్నమేవాహ (భగవన్నితి త్రిభిః) హే భగవన్! అహం వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమనిష్ఠానాం చాచారై ర్యుతం నృణాం సనాతన మనాదిపరంపరాగతం న త్వర్వాచీనపాఖండికల్పితం వర్ణాశ్రమాచారయుతం న తూత్పథప్రతిపన్నజనాచారయుతమ్. ఏవం విధా ద్ధర్మాదేవ పరమాత్మానం విందత ఇతి భావః—

"వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణ పరః పుమాన్।
విష్ణు రారాధ్యతే నాన్యః పంథా స్తత్తోషకారణమ్॥"

ఇతి స్మృతేః ధర్మం శ్రోతు మిచ్ఛామి తచ్ఛ్రవణేచ్ఛాయాం హేతుం వదన్ విశినష్టి - యద్య స్మాద్ధర్మాత్పరం పరమపురుషం విందతే భక్తియోగనిష్పత్తిద్వారా ప్రాప్నోతీ త్యర్థః. ౨

భవాన్ ప్రజాపతేః సాక్షా దాత్మజః పరమేష్ఠినః,
సుతానాం సమ్మతో బ్రహ్మం స్తపోయోగసమాధిభిః ౩

నారాయణపరా విప్రా ధర్మం గుహ్యం పరం విదుః,
కరుణాః సాధవః శాంతా స్త్వద్విధా న తథాపరే ౪

నారద ఉవాచ—

నత్వా భగవతేఽజాయ లోకానాం ధర్మహేతవే,
వక్ష్యే సనాతనం ధర్మం నారాయణముఖాచ్ఛ్రుతమ్ ౫

నన్వేత ద్ధర్మవిదో బహవః సంతి అతస్తాన్ ప్రతి నాహం ప్రష్టవ్య స్తత్రాహ (భవానితి) త్వమివా న్యే ధర్మం గుహ్యం న విదు రత స్త్వమేవ బ్రూహీతి భావః తదేవ వ్యంజయం స్తం విశినష్టి, ప్రజానాం పత్యుః పరమేష్ఠినః సాక్షాద్భవా నాత్మజః పుత్రః సర్వోఽపి ధర్మః పరమేష్ఠిముఖోపదిష్ట ఇతి తతో గృహీతధర్మరహస్యః త్వమేవ తద్వక్తుం సమర్థ ఇతి భావః నను పరమేష్ఠినః సుతా అపి బహవః సంతీత్యత్రాహ - హే బ్రహ్మన్! సుతానాం మధ్యే భవాన్ పరమేష్ఠినః సంమతః సుతః నితరాం ప్రీతివిషయః సుతోఽతో ధర్మరహస్యం తేన తుభ్య ముపదిష్టమ్ భవేదితి భావః ౩

నమూపదిష్టధర్మరహస్యోఽప్యహం తత్ విస్మృతివానస్మీత్యత్రాహ - తప ఆదిభి రుపాయై ర్నారాయణపరాః నారాయణః పరః ఉత్కృష్ట ఉపాయో యేషాం తాదృశా విప్రా యూయం పరం ధర్మగుహ్యం విదుః భగవద్భక్త్యంగత్వేన వర్ణాశ్రమాదిధర్మ మనుతిష్ఠతాం యుష్మాకం న తద్విషయా విస్మృతి రితి భావః జానంతో వయం రహస్యత్వాదేవ న కథయామ ఇతి చే త్తత్రాహ (కరుణా ఇతి) కరుణాః కరుణావంతః కరుణాపాత్రం మమ ధర్మరహస్యాఽజ్ఞానప్రయుక్తదుఃఖస్య విరాచికీర్షా యుక్తా ఏవేతి భావః నను తచ్ఛ్రవణే త్వ మనధికారీతి శంకాం నిరాకుర్వన్ విశినష్టి, శాంతా రాగాది ప్రయుక్త వైషమ్యరహితాః కిం తవైతద్రహస్యోపదేశేన మమ ప్రయోజనం తత్రాహ సాధవః స్వార్థ నిరపేక్షపరోపకారశీలాః ఏవంభూతా స్త్వద్విధా ఏవ న త్వపరే సంతీత్యర్థః ౪

ఏవ మాపృష్టో ధర్మాన్ భగవాన్ నారదః తాన్ విప్రాన్ స్వస్య సాక్షా త్తదుపదేష్టారం శ్రీమన్నారాయణం నమస్కుర్వన్ ప్రతిజ్ఞాయ తం విశినష్టి (నత్వేతి ద్వాభ్యామ్.) అజాయ కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితాయ భగవతే నారాయణాయ లోకానాం యో ధర్మ స్తస్య హేతవే నారాయణాయ ప్రవర్తకాయ నత్వా నారాయణముఖా చ్ఛ్రుతం సనాతనం ధర్మ మహం వక్ష్యే ౫

(నృణాం సనాతనో ధర్మః, వర్ణధర్మాః స్త్రీధర్మాశ్చ)

యోఽవతీర్యాత్మనోంఽశేన దాక్షాయణ్యాం తు ధర్మతః,
లోకానాం స్వస్తయేఽధ్యాస్తే తపో బదరికాశ్రమే ౧

ధర్మమూలం హి భగవాన్ సర్వవేదమయో హరిః,
స్మృతం చ తద్విదాం రాజన్ యేన చాత్మా ప్రసీదతి ౨

సత్యం దయా తపః శౌచం తితిక్షేక్షా శమో దమః,

ఏవం ప్రతిజ్ఞాం కృత్వాఽథ తన్ముఖా దాత్మనః శ్రవణం సంభావయన్ తం విశినష్టి (య ఇతి) యో భగవా నాత్మనోఽంశభూతేన నరేణ సహ దాక్షాయణ్యాం దక్షదుహితరి మూర్తౌ ధర్మతో మూర్త్యాం భర్తు ర్ధర్మా దవతీర్య లోకానాం స్వస్తయే బదరికాశ్రమేఽద్యాప్యధ్యాస్తే ౧

తావద్వివక్షితే ధర్మే ప్రమాణ మాహ (ధర్మమూల మితి) ధర్మస్య మూలం ప్రమాణం ధర్మప్రమాపకో భగవానేవేత్యర్థః నను భగవతః ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతర్భూతత్వాత్ కథం తస్య ధర్మప్రమాపకత్వ మితి శంకాం నిరాకుర్వన్ తం విశినష్టి సర్వవేదమయః ఋగ్యజుస్సామాది సర్వవేదప్రచురః న సాక్షాద్ధర్మే భగవాన్ ప్రమాణ మపి తు సాక్షాత్ ప్రమాణభూతసర్వవేదావిష్కారద్వారేతి భావః తదావిష్కారకత్వం చ తస్య శ్రూయతే “అస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసిత మేతద్యదృగ్వేదః” ఇత్యాది కిం చ హే రాజన్! తద్విదాం వేదవిదాం స్మృతిశ్చ తద్ధర్మమూల మిత్యర్థః తద్విదా మిత్యనేన స్మృతీనాం స్వమూలభూతశ్రుత్యనుమాపనద్వారా ధర్మప్రమాపకత్వమితి సూచితమ్ తద్విదాం స్మృతయ ఇత్యనేనాతద్వేదనమూలకశాక్యాదిస్మృతివ్యావృత్తిః. స్మృతిశ్చేతి చశబ్దేన శిష్టాచారాదిసంగ్రహః తదుక్తం మనున–

వేదోఽఖిలో ధర్మమూలం స్మృతిశీలే చ తద్విదామ్
ఆచారశ్చైవ సాధూనా మాత్మన స్తుష్టిరేవ చ॥ ఇతి

యాజ్ఞవల్క్యేనాపి–
శ్రుతిః స్మృతిః సదాచారః స్వస్య చ ప్రియ మాత్మనః।
సమ్యక్ సంకల్పజః కామో ధర్మమూలమిదం స్మృతమ్॥ ఇతి, ధర్మం విశినష్టి, యేన ధర్మేణ స్వారాధనభూతేనాత్మా పరమాత్మా ప్రసీదతి పరమాత్మప్రసాదహేతుత్వా దవశ్యం తచ్ఛ్రవణాదికర్తవ్యమితి భావః ౨

ఏవం ధర్మప్రమాణా న్యభిధాయ తావన్నృణాం యే సాధారణధర్మాః తానాహ (సత్యమితి పంచభిః) సత్యం భూతహితత్వం దయా స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వమ్ తపః అనశనాదిరూపమ్

అహింసా బ్రహ్మచర్యం చ త్యాగః స్వాధ్యాయ ఆర్జవమ్ ౮

సంతోషః సమదృక్ సేవా గ్రామ్యేహోపరమః శనైః,
నృణాం విపర్యయేహేక్షా మౌన మాత్మవిమర్శనమ్. ౯

అన్నాద్యాదేః సంవిభాగో భూతేభ్యశ్చ యథార్హతః,
తేష్వాత్మదేవతాబుద్ధిః సుతరాం నృషు పాండవ ౧౦

శ్రవణం కీర్తనం చాస్య స్మరణం మహతాం గతేః,
సేవేజ్యావనతి ర్దాస్యం సఖ్య మాత్మసమర్పణమ్ ౧౧

నృణా మయం పరో ధర్మః సర్వేషాం సముదాహృతః,

శౌచం స్నానాదిజం శుచిత్వమ్ తితిక్షా శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహిష్ణుతా ఈక్షా హేయోపాదేయవివేకః, శమోఽంతరింద్రియజయః దమో బాహ్యేంద్రియజయః అహింసా కరణత్రయేణాపి పరపీడానివృత్తిః బ్రహ్మచర్య మనుచితకాలేషు స్త్రీసంగరాహిత్యం త్యాగో లోభరాహిత్యం స్వాధ్యాయో యథోచిత మంత్రజపః ఆర్జవం మనోవాక్కాయానా మైకరూప్యమ్ ౮

సంతోషో దైవాల్లబ్ధే నాలంబుద్ధిః సమదృక్సేవా సమదృశాం మహతాం సేవా గ్రామ్యేహాభ్యః ప్రవృత్తికర్మచేష్టాభ్య ఉపరమో నివృత్తిః నృణాం విపర్యయేహేక్షా నిష్ఫలచేష్టానిరూపణం, మౌనం మితభాషణమ్ ఆత్మవిమర్శనం దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యపరిశీలనమ్, ౯

భూతేభ్యో యథాయోగ్య మన్నాద్యమన్నభక్షణం తదాదేః సంవిభాగః విభజ్య ప్రదానం తేషు భూతేష్వాత్మదేవతాబుద్ధిః ఆత్మేతి చ దేవతేతి చ బుద్ధిః ఆత్మనః స్వస్య దేవతా దైవతం పరమాత్మా తద్బుద్ధి బ్రహ్మాత్మకబుద్ధి రితి వా స్వాత్మతుల్యతాబుద్ధిః దేవతాబుద్ధిశ్చేతి వా ఇష్టదేవతాబుద్ధిః హే పాండవ! భూతానాం మధ్యే నృషు మనుష్యేషు తు సుతరా మతీవాత్మదేవతాబుద్ధి రిత్యర్థః ౧౦

మహతాం గతేః భక్తానాం శరణ్యస్య భగవతః శ్రవణం గుణశ్రవణం కీర్తనం గుణప్రతిపాదకనామాదికీర్తనమ్, స్మరణం స్వరూపగుణవిభూతిస్మరణం, సేవా పీడనాదిరూపా ఇజ్యాఽర్ఘ్యపాద్యాదినివేదనరూపా అవనతిః నమస్కృతిః ప్రహ్వీభావో వా, సఖ్యం సర్వాత్మనా అనుకూల్యమ్ ఆత్మసమర్పణం స్వాత్మన స్తదనుబంధినశ్చ తదాయత్తసత్తాదిమత్త్వానుసంధానం చేత్యయం త్రింశల్లక్ష

(నృణాం సనాతనో ధర్మః, వర్ణధర్మాః స్త్రీధర్మాశ్చ)

త్రింశల్లక్షణవాన్ రాజన్ సర్వాత్మా యేన తుష్యతి. ౧౨

సంస్కారా యదవిచ్ఛిన్నాః స ద్విజోఽజో జగాద యమ్.

ఇవాన్ సర్వేషాం నృణాం సాధారణః పర ఉత్కృష్టో ధర్మః ఉదాహృతః ప్రదర్శితః యేన ధర్మేణ సర్వాంతరాత్మా భగవాన్ తుష్యతి ప్రసన్నో భవతి సోఽయం త్రింశల్లక్షణవానిత్యర్థః. ౧౧-౧౨

ఏవం నృణాం సాధారణం ధర్మ మభిధాయాథ నరవిశేషాణాం బ్రాహ్మణాదీనాం వర్ణానాం త్రయాణా మావశ్యకాన్ ధర్మాన్ వివక్షుస్తావత్ త్రైవర్ణికసాధారణ్యేన ద్విజత్వలక్షణమాహ (సంస్కార ఇతి) యద్యత్ర సంస్కారా గర్భాధానాదయః షోడశ ఽవిచ్ఛిన్నాః స ద్విజః నను. శూద్రస్యాపి తదవిచ్ఛేదే ద్విజత్వం స్యాత్తత్రాహ. అజో బ్రహ్మ యమేవ సంస్కారయుక్తం జగాద శ్రుతిస్మృతి ముఖేన స ద్విజః శూద్రం తు న మంత్రవత్సంస్కారయుక్తం న జగాద న చోపనయనవంత మతో నాఽసౌ ద్విజః తథా చ స్మృతిః-

"వివాహమాత్రం సంస్కారం శూద్రోఽపి లభతాం సదా

న కేనచిత్ సమసృజ చ్ఛందసా తం ప్రజాపతిః॥ ఇతి శ్రుతిశ్చ "గాయత్ర్యా బ్రాహ్మణ మసృజత్ త్రిష్టుభా రాజన్యం జగత్యా వైశ్యం న కేనచిచ్ఛూద్ర" మితి. అతో వివాహ వ్యతిరిక్తసంస్కారస్యాభావాత్ ఉపనయనస్య నిషేధాన్న తస్య ద్విజత్వముచ్యతే ఇతి వ్యాచక్షతే వస్తుతస్తు ద్విజత్వాదిక మదృష్టవిశేషసంబంధరూపం న జాతిరూపం న బ్రాహ్మణాదే ర్బ్రాహ్మణ్యాద్యుత్పత్తి మాత్రరూపం కేవలసంస్కారమాత్రవత్త్వం వా అన్యథాఽనేక లే బ్రహ్మణో ముఖబాహూరుపత్ప్రభవానాం పశ్చా ద్విశ్వామిత్రప్రభృతీనాం చ బ్రాహ్మణా ద్యభావప్రసంగాత్ సంతానవిశేషప్రసూతత్వాదికం తాదృగదృష్టవిశేషవత్త్వసూచకం సంతానవిశేషోత్పత్తేః తన్మూలకసంస్కారాదేశ్చ ప్రకృష్టాదృష్ట కార్యత్వా దలౌకికప్రకర్షవిశేషకారణత్వాచ్చ ఏవం చ "కార్యేణ కారణానుమానమ్" ఇతి న్యాయేన యత్ర కార్యభూతాః సంస్కారాః అవిచ్ఛిన్నాః పిత్రాదిపరంపరయాఽవిచ్ఛిన్నా దృష్టాః స ద్విజ ఇత్యర్థః సంతానవిశేషప్రభవత్వతన్మూలకసంస్కారాదిమత్త్వానుమితాదృష్టసంబంధవిశేషవాన్ ద్విజ ఇతి యావత్ సంస్కారాశ్చ బ్రాహ్మణాదేర్బ్రాహ్మణ్యాదిషు ప్రసూతస్యైవ కర్తవ్యత్వేన ప్రజాపతినా "అష్టవర్షం బ్రాహ్మణ ముపనయీత" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యాదిముఖేన ప్రగదితాః తథా చ యత్సంతాన విశేషప్రభవం సంస్కార మజో జగాద తత్సంతానప్రభవత్వానుమితాదృష్టవిశేషసంబంధవాన్ ద్విజ ఇతి ఫలితోఽర్థః త్రైవర్ణికానా మావశ్యకాన్ ధర్మానాహ (ఇజ్యేతి) జన్మనా కులేన కర్మణా వావదాతానాం

(నృణాం సనాతనో ధర్మః, వర్ణధర్మాః స్త్రీధర్మాశ్చ)

రాజ్ఞో వృత్తిః ప్రజాగోప్తు రవిప్రాద్ వా కరాదిభిః. ౧౪

వైశ్యస్తు వార్తావృత్తిశ్చ నిత్యం బ్రహ్మకులానుగః,
శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా వృత్తిశ్చ స్వామినో భవేత్ ౧౫

యజ్ఞం వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్య "బ్రాహ్మణానా మార్త్విజ్యమ్" ఇతి యజ్ఞసూత్రకారాః క్రతుష్వార్త్విజ్యం బ్రాహ్మణానామేవ స్మరంతీతి స్పష్టమేతత్ తథా భగవద్రామాయణేఽపి-

"క్షత్రియో యాజకో యస్య చండాలస్య విశేషతః ।
కథం సదసి భోక్తారో హవిస్తస్య సురర్షయః॥" ఇతి సురా దేవతా ఋషయశ్చ ఋత్విగ్భూతా ఇతి దేవతాహవిర్భాగనిరాకరణాత్ క్రతువైగుణ్యమేవ దర్శితమ్ "రాజయాజకయాజ్యస్య వినశ్యతి యథా హవిః" ఇతి బ్రాహ్మణార్త్విజ్యే హవిర్వినాశః స్మృతః లింగాని చ దర్శితాని "బ్రాహ్మణానా మిదం హవిః ఇత్యేవ మాదీని తస్మా ద్బ్రాహ్మణానా మేవార్త్విజ్యం సిదమితి రాద్ధాంతితమ్, తస్మాన్న రాజన్యవైశ్యయో ర్యాజనాధ్యాపనాధికారః అశ్వపతికైకయప్రభృతీనాం యద్వేదాంతేషూపదేష్టృత్వనుపగతమ్ న తదధ్యాపనరూపం కింతు సూతాదీనా మివ బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనాద్యుపదేష్టృత్వరూపమ్ అధ్యాపనం నామ స్వోచ్చారణానూచ్చారణాయ శిష్యోద్దేశేన భాగత్రయాత్మకవేదరాశేః సాంగస్య స్వరవర్ణాద్యనపభ్రంశపూర్వక ముచ్చారణమ్, తస్మాదప్రతిగ్రహ ఇత్యస్యాయమర్థః ప్రతిగ్రహగ్రహణం యాజనాధ్యాపనయో రప్యుపలక్షణమ్ యే బ్రాహ్మణానాం యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహరూపా వార్తారూపా ధర్మాః న తే రాజన్యాదే ర్జీవికాధర్మా ఇతి కా తర్హి రాజన్యాదే ర్వృత్తిరిత్యాహ-రాజ్ఞ ఇతి, తత్ర రాజన్యో ద్వివిధః ప్రజాపాలనాధికృతః తదనధికృతశ్చేతి తావదాద్యస్య వృత్తిరనేనోచ్యతే ద్వితీయస్య తు ఋతామృతాభ్యా మిత్యనేన వక్ష్యతి ప్రజాగోప్తుః ప్రజాపాలనాధికృతస్య రాజ్ఞో రాజన్యస్యావిప్రాత్ విప్రేతరాత్ కరాదిభి ర్వృత్తిః స్వామిగ్రాహ్యభాగః కరః తదాదిశబ్దేన దండశుల్కాదికం వివక్షితం, వాశబ్దేన ప్రజాపాలనాధికృతస్య తు వృత్త్యంతరమేవేతి సూచయతి ౧౪

అథ వైశ్యస్యాహ (వైశ్య ఇతి) నిత్యం బ్రహ్మకులం విప్రకులమనుగచ్ఛ త్యనువర్తతే ఇతి అనుగః తాదృశః సన్ వార్తా కృషివాణిజ్యాదిలక్షణా వృత్తి ర్యస్య స భవేత్, అథ శూద్రస్యావశ్యకం ధర్మం వృత్తిరూపం చాహ (శూద్రస్యేతి) తత్ర ద్విజశుశ్రూషా శూద్రస్యావశ్యకో ధర్మః స్వామినో వృత్తిశ్చ భవేత్, స్వామిదత్తే నాన్నాదినా జీవనం భవేదిత్యర్థః ౧౫

వార్తా విచిత్రా శాలీనయాయావరశిలోంఛనమ్,
విప్రవృత్తిశ్చతుర్ధేయం శ్రేయసీ చోత్తరోత్తరా ౧౬

జఘన్యో నోత్తమాం వృత్తి మనాపది భజే న్నరః,
ఋతే రాజన్య మాపత్సు సర్వేషామపి సర్వశః ౧౭

ఋతామృతాభ్యాం జీవేత మృతేన ప్రమృతేన వా,
సత్యానృతాభ్యాం జీవేత న శ్వవృత్త్యా కథంచన ౧౮

ఏవం చతుర్ణాం వర్ణానా మావశ్యకాన్ జీవికారూపాంశ్చ ధర్మానభిధాయాథ తేషామేవోక్త వృత్త్యలాభే వృత్త్యంతరాణి వివక్షుః తావత్ బ్రాహ్మణస్య ముఖ్యానుకల్పభేదేన వృత్త్యంతరాణ్యాహ (వార్తేతి) విచిత్రా వార్తా కృషిగోరక్షాదిరూపా శాలీనం ధార్ష్ట్యం వినైవ ప్రాప్త మయాచిత మిత్యర్థః "శాలీనకౌపీనే ధృష్టాకార్యయోః" ఇతి నిపాతితః శాలీనశబ్దః ఇదం ద్వితీయం యాయావరః ప్రవాసీ తస్య కర్మ యాయావర్యం ప్రవాసాదినా యాచ్ఞాపూర్వక మర్జనం తృతీయం శిలోంఛనమ్ "ఉంఛః కణశ ఆదానం కణిశాద్యర్జనం శిలమ్" తదుభయ మేకీకృత్య చతుర్ధేయం విప్రస్య వృత్తిరిత్యుక్తమ్ ఆసాం చతసృణాం వృత్తీనాం పూర్వపూర్వాపేక్షయోత్తరోత్తరా శ్రేయసి జ్యాయసీ ఉత్తమేతి యావత్ యద్యపి పూర్వం విప్రస్యాధ్యయనాదీని షడన్యస్యాప్రతిగ్రహ" ఇతి విప్రస్య పరిగ్రహవృత్తేః కధితత్వాత్ తత్ర శాలీనం యాయావర్యమితి చ న కథనీయమ్, తథాపి స ఏవ ప్రతిగ్రహో యాచ్ఞాపూర్వక స్తదపూర్వకశ్చేతి ద్వివిధ ఇతి వక్తుం శాలీనం యాయావర్యం చేత్యుక్తమ్ ౧౬

ఏవం విప్రస్య యాజనాద్యలాభే వార్తాదిరూపా వృత్తి స్తత్రాప్యుత్తరోత్తరోత్తమత్వం చోక్తమ్ అథోత్తరోత్తరవర్ణస్య స్వస్వవృత్త్యలాభరూపా యది పూర్వపూర్వవర్ణస్య చోత్తరోత్తరస్య వా వృత్త్యాశ్రయణం వక్తుం తావదనాపది తదాశ్రయణం నిషేధతి (జఘన్య ఇతి,) జఘన్యవరో నరః అనాపది స్వస్వవృత్త్యలాభరూపాపదభావే ఉత్తమాం పూర్వపూర్వవర్ణసంబంధినీం వృత్తిం న భజే న్నాశ్రయేత్ ఆపత్సు తు రాజన్యం వినా రాజన్యవ్యతిరిక్తానాం సర్వేషామపి యథాలాభం సర్వా అపి వృత్తయః ఆశ్రయణీయా భవంతి సర్వేషాం సర్వశ ఇత్యేతావత్యుక్తే రాజన్యస్య ప్రజాపాలనప్రయుక్త కరదానరూపస్వవృత్త్యలాభరూపాపది యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహాదిరూపపూర్వవర్ణవృత్త్యాశ్రయణం వార్తాశుశ్రూషయో రుత్తరవర్ణవృత్త్యోశ్చాశ్రయణం ప్రసక్త మృతే రాజన్యమితి నిషిధ్యతే ౧౭

అథ విప్రరాజన్యయోః స్వస్వవృత్త్యలాభరూపాప ద్యుపాదేయాం వృత్తిం విష్కృష్య దర్శయన్ ఉత్తరోత్తరవర్ణసేవారూపాం వృత్తిం ప్రతిషేధయతి (ఋతామృతాభ్యామితి) ఋతాద్యన్యతమేన జవేత శ్వవృత్త్యా తు కథంచన న జీవేత సర్వథా శ్వవృత్తిం నాశ్రయే దిత్యర్థః ౧౮

(నృణాం సనాతనో ధర్మః, వర్ణధర్మాః స్త్రీధర్మాశ్చ)

ఋత ముంఛశిలం ప్రోక్త మమృతం యది యాచితమ్,
మృతం తు నిత్యయాచ్ఞా స్యాత్ ప్రమృతం కర్షణం స్మృతమ్.
సత్యానృతం తు వాణిజ్యం శ్వవృత్తి ర్నీచసేవనమ్ ౧౯

వర్జయే త్తాం సదా విప్రో రాజన్యస్య జుగుప్సితామ్,
సర్వవేదమయో విప్రః సర్వదేవమయో నృపః. ౨౦

శమో దమ స్తపః శౌచం సంతోషః క్షాంతి రార్జవమ్,
జ్ఞానం దయాచ్యుతాత్మత్వం సత్యం చ బ్రహ్మలక్షణమ్ ౨౧

శౌర్యం వీర్యం ధృతి స్తేజస్త్యాగ ఆత్మజయః క్షమా,
బ్రహ్మణ్యతా ప్రసాదశ్చ రక్షా చ క్షత్రలక్షణమ్ ౨౨

దేవగుర్వచ్యుతే భక్తి స్త్రివర్గపరితోషణమ్.

ఋతాదిపదార్థానాహ సార్ధేన (ఋతమితి) స్పష్టోఽర్థః ౧౯

న కథంచనేతి వ్యాచష్టే (వర్జయేదితి) విప్రో రాజన్యశ్చ తాం నీచసేవాం స్వోత్తరవర్ణసేవాం జుగుప్సితాం నిందితాం పరివర్జయేత్ జుగుప్సితత్వమేవ వదన్ విప్రరాజన్యౌ విశినష్టి (సర్వవేదమయ ఇతి) ప్రాచుర్యే మయట్ పూజ్యయోః పూజకసేవా నిందితేతి భావః ౨౦

అథ వర్ణానా మభివ్యంజకాన్ ధర్మానాహ (శమ ఇతి చతుర్భిః.) శమాదిపదానా మర్థా త్రింశల్లక్షణధర్మా వ్యాఖ్యాయా ముక్తాః. తత్ర క్షాంతి రక్రోధః అమ్యతాత్మత్వ మచ్యుతప్రవణచిత్తత్వమ్ శమాదికం బ్రహ్మలక్షణం బ్రాహ్మణకులాభివ్యంజక మిత్యర్థః ౨౧

(శౌర్యమితి) శౌర్యాదిక్షత్రలక్షణం క్షత్రియత్వాభివ్యంజకం తత్ర శౌర్యం స్వగృహ ఇవ యుద్ధే ప్రవేశసామర్థ్యం వీర్యం పరై రనభిభావ్యత్వం క్షమా సహిష్ణుతా బ్రహ్మణ్యతా బ్రాహ్మణకులానువృత్తిః ప్రసాదోఽనుగ్రహః రక్షా ప్రజాపాలనమ్ ౨౨

ఏవం దేవాదిభక్త్యాదికం వైశ్యలక్షణం తత్ర దేవగుర్వార్యగో భక్తిః దేవాశ్చ గురవశ్చార్యా

ఆస్తిక్య ముద్యమో నిత్యం నైపుణ్యం వైశ్యలక్షణమ్ ౨౩

శూద్రస్య సంనతిః శౌచం సేవా స్వామిన్యమాయయా,
అమంత్రయజ్ఞో హ్యస్తేయం సత్యం గోవిప్రరక్షణమ్ ౨౪

స్త్రీణాం చ పతిదేవానాం తచ్ఛుశ్రూషానుకూలతా,
తద్బంధు ష్వనువృత్తిశ్చ నిత్యం తద్వ్రతధారణమ్ ౨౫

సమ్మార్జనోపలేపాభ్యాం గృహమండలవర్తనైః,
స్వయం చ మండితా నిత్యం పరిమృష్టపరిచ్ఛదా ౨౬

కామై రుచ్చావచైః సాధ్వీ ప్రశ్రయేణ దమేన చ,

జ్ఞానవృద్ధా గావశ్చైషాం భక్తిః త్రివర్గేణ ధర్మాదిపురుషార్థత్రయేణ పరితోషణం పరితుష్టిః, అస్తి పరలోక ఇతి మతి ర్యస్య సః ఆస్తిక స్తస్య భావః ఆస్తిక్యం నిత్య ముద్యమః అర్థార్జనే ప్రయత్నః తత్ర నైపుణ్యమ్ ౨౩

శూద్రస్య సన్నత్యాదికం లక్షణ మిత్యనుషంగః సన్నతిః పూర్వవర్ణవిషయే నమ్రతా శౌచం స్నానాదిజం స్వస్వామిన్యమాయయా నిష్కపటభావేన సేవా అమంత్రయజ్ఞః నమస్కారేణైవ చ యజ్ఞానుష్ఠానమ్ తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః "నమస్కారేణ మంత్రేణ పంచయజ్ఞా న్న హాపయేత్" ఇతి అస్తేయ మచౌర్యం సత్య మనృతవచనం గవాం విప్రాణాం చ రక్షణమ్ ౨౪

తత్ర స్త్రీణాం ధర్మానాహ (స్త్రీణామితి) పతిరేవ దేవో దైవతం యాసాం తాసాం స్త్రీణాం, తస్య పత్యుః శుశ్రూషా పరిచర్యా తదనుకూలతా చ తస్య పత్యు ర్బంధుషు పితృభ్రాత్రాదిషు అనువృత్తిః తస్య తు యద్వ్రతం పత్యర్థం యో నియమ స్తస్య ధారణ మేతచ్చతుష్టయం పతిదేవతానాం స్త్రీణాం లక్షణం ధర్మశ్చేత్యర్థః ౨౫

కించ సమ్మార్జనోపలేపాభ్యాం గృహస్యేతి శేషః, గృహసమ్మార్జనాదిభిః పతిం భజేదిత్యుత్తరేణాన్వయః. సేకః జలవిక్షేపః మండనం పిష్టై రలంకారః వర్తనం నిత్యం స్వగృహ ఏవావస్థానం ఏతైః కథంభూతా స్వయం మండితా అలంకృతా పరిమృష్టాః విశోధితాః పరిచ్ఛదాః పాత్రవస్త్రభూషణాదయో యయా తాదృశీ ౨౬

ఉచ్చావచై ర్నానావిధైః పత్యు రపేక్షితైః కామైః ప్రశ్రయేన వినయేన దమేన ఉపశాంత్యా సత్యైః ప్రియైశ్చ వాక్యైః ప్రేమ్ణా చ కాలే కాలే ఉచితసమయే ఉచితకామేషు సంతుష్టా యథాలాభేన

(నృణాం సనాతనో ధర్మః, వర్ణధర్మాః స్త్రీధర్మాశ్చ)

వాక్యైః సత్యైః ప్రియైః ప్రేమ్ణా కాలే కాలే భజేత్ పతిమ్. ౨౭

సంతుష్టాలోలుపా దక్షా ధర్మజ్ఞా ప్రియసత్యవాక్,
అప్రమత్తా శుచిః స్నిగ్ధా పతిం త్వపతితం భజేత్ ౨౮

యా పతిం హరిభావేన భజేచ్ఛ్రీరివ తత్పరా,
హర్యాత్మనా హరేర్లోకే పత్యా శ్రీరివ మోదతే ౨౯

వృత్తిః సంకరజాతీనాం తత్తత్కులకృతా భవేత్,

తావన్మాత్రలాభేఽప్యలోలుపా దక్షాఽనలసా ధర్మజ్ఞా భర్తృశుశ్రూషణమేవ పరం ధర్మం జానాతీతి ప్రియా తథోక్తా సత్యా చ వాగ్యస్యాః సా వాక్యైః సత్యైరితి పతివిషయే సత్యవాక్య ముక్తమ్. ప్రియసత్యవాగిత్యనేన తదితరవిషయేఽపీత్యతో న పౌనరుక్త్యమ్ ౨౭

సర్వత్రా ప్యప్రమత్తా అవహితా శుచిః పరిశుద్ధా స్నిగ్ధా అనురక్తా పతిం భజేదపతితం మహాపాతకరహితం పతిం భజేత్ తు శబ్దేన పతితం న భజేదితి సూచితమ్ యదాహ యాజ్ఞవల్క్యః "అశుద్ధేః సంప్రతీక్ష్యో హి మహాపాతకదూషితః" ఇతి ౨౮

ఏవంవిధస్య భర్తృభజనస్య ఫలమాహ (యేతి) శ్రీ ర్లక్ష్మీః హరిమివ యా స్త్రీః హరిభావేన తత్పరా స పతిరేవ పరో దైవతం యస్యాః సా పతిం భజేత్ సా హర్యాత్మనా హరిరూపేణ హరిసమాన రూపేణ పత్యా సహ శ్రీర్యథా తథా సహైవ హరేర్లోకం మోదతే శనైః పత్యా సహ ముక్తా భవేదిత్యర్థః ౨౯

అథ సంకరజాతీనాం వృత్తి మాహ (వృత్తిరితి) సంకరజాతయః ప్రతిలోమజాః అనులోమజాశ్చేతి ద్వివిధాః తత్రోత్తమవర్ణాత్ పూర్వవరాయాం స్త్రియాం జాతాః ప్రతిలోమజాః పూర్వవర్ణా దుత్తరవర్ణాయాం జాతాస్త్వనులోమజాః తేషాం తత్తత్కులకృతా కులపరంపరాప్రాప్తైవ వృత్తి ర్భవేత్ కులక్రమాగతమపి చౌర్యహింసాదికం నిషేధన్ తాన్ విశినష్టి (అచోరాణా మపాపానాం చేతి) తత్ర ప్రదర్శనార్థం కాంశ్చిత్ తత్ప్రతిలోమజవిశేషా నాహ అంత్యజా శ్చాంతేవాసినశ్చ తేషాం సంకరజాతీనా మిత్యన్వయః

అచౌరాణా మపాపానా మంత్యజాంతేఽవసాయినామ్ ౩౦

ప్రాయః స్వభావవిహితో నృణాం ధర్మో యుగే యుగే,
వేదదృగ్భిః స్మృతో రాజన్ ప్రేత్య చేహ చ శర్మకృత్ ౩౧

వృత్త్యా స్వభావకృతయా వర్తమానః స్వకర్మకృత్,
హిత్వా స్వభావజం కర్మ శనైర్నిర్గుణతా మియాత్ ౩౨

ఉప్యమానం ముహుః క్షేత్రం స్వయం నిర్వీర్యతామియాత్,

తత్ర— "రజక శ్చర్మకారశ్చ నటో బురుడ ఏవ చ।
కైవర్తమేదభిల్లాశ్చ సప్తైతే అంత్యజాతయః॥"
అంతేఽవసాయినస్తు చండాలపుల్కసమాతంగాదయః తేషాం పరంపరాప్రాప్తైవ వస్త్ర నిర్ణేజనాదివృత్తి రిత్యర్థః ౩౦

"శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్ స్వనుష్ఠితాత్" ఇతి భగవదుక్త మర్థ మాహ (ప్రాయ ఇతి ద్వాభ్యామ్) హే రాజన్! నృణాం బ్రహ్మక్షత్రాదిరూపేణావస్థితానాం సర్వేషామపి ప్రాయశః స్వభావవిహితః సాత్త్వికాదిస్వభావానుసారేణ విహితః యద్వా భావః ప్రకారః వర్ణాశ్రమాది రూపః స్వస్వవర్ణాశ్రమోద్దేశేన విహిత ఇత్యర్థః ఇజ్యాఽధ్యయనాదిరూపః స ఏవ ధర్మ ఇహ లోకే ప్రేత్యాఽముత్ర చ లోకే శర్మకృత్ సుఖకృత్ వేదదృగ్భిః మన్వాదిభిః స్మృతః కథితః ౩౧

ఏవం వృత్తిరపి ప్రాతిస్వికీ జ్యాయసీతి వదన్నేవం వర్తమానస్య ఫలమాహ (వృత్త్యేతి) స్వభావకృతయా వర్ణాశ్రమాదిస్వభావకృతయా వృత్త్యా అధ్యాపనాదిరూపయా జీవికయా స్వకర్మణి జ్యాదిరూపే వర్తమానః స్వస్వకర్మానుతిష్ఠన్ స్వస్వభావజం సాత్త్వికాదిస్వభావప్రయుక్తం ప్రాకృత సత్త్వాదిగుణవశ్యతాప్రయుక్తం బంధకం పుణ్యపాపాత్మకం కర్మ హిత్వా "ధర్మేణ పాప మపనుద త ఽవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా" ఇత్యాది శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిసంహితః శనై ర్నిర్గుణతాం సత్త్వాదిగుణ రాహిత్యం ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యం ముక్తిమితి యావత్, ఇయాత్ ప్రాప్నుయాదితి శనై రిత్యస్య భగవదుపాసననిర్వృతిద్వారా ప్రాప్నుయా దిత్యాశయః ౩౨

నను స్వభావకృతయా వృత్త్యా స్వకర్మణి వర్తమానస్య పునః కామక్రోధాదివర్ధకబంధక కర్మసంభావనయా కథం నైర్గుణ్యప్రాప్తిరితి శంకాం నిరాకర్తుం గృహస్థస్య జ్ఞానవైరాగ్యవతః శాస్త్ర విరుద్ధాన్నపానాదిసేవయా రాగవర్ధకత్వాభావే తావద్దృష్టాంతమాహ(ఉప్యమానమితి,) యథా ముహుర్ముహుః

(నృణాం సనాతనో ధర్మః, వర్ణధర్మాః స్త్రీధర్మాశ్చ)

న కల్పతే పునః సూత్యై ఉప్తం బీజం చ నశ్యతి ౩౩

ఏవం కామాశయం చిత్తం కామానా మతిసేవయా,
విరజ్యేత యథా రాజన్నాగ్నివత్ కామబిందుభిః ౩౪

యస్య యల్లక్షణం ప్రోక్తం పుంసో వర్ణాభివ్యంజకమ్,
యదన్యత్రాపి దృశ్యేత తత్ తేనైవ వినిర్దిశేత్ ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే, యుధిష్ఠిరనారదసంవాదే సదాచారనిర్ణయో నామ ఏకాదశో௨ధ్యాయః

కృష్యమానం క్షేత్రం నిర్వీర్యతా మసారతాం ప్రాప్నుయాత్ పునః సూత్యై సస్యప్రసవాయ న కల్పతే న సమర్థ మత ఏవ ఉప్తం బీజం చ నశ్యతి ౩౩

తథా కామానా మాశయ మాశ్రయం చిత్తం పునః కామానా మతిస సేవయా విరజ్యేత నాగ్నివదితి ఘృతబిందుభి రగ్నిరివ న వర్ధత ఇత్యర్థః యథా ప్రజ్వలితో௨గ్నిః ఘృతబిందుభి ర్న శామ్యతి కింతు మహతా ఘృతపూరేణ, తథా చిత్తం కామలేశై ర్న శామ్యతి మహద్భిః కామై రిత్యర్థః ౩౪

శమాదిభి రేవ బ్రాహ్మణాదివ్యవహారో ముఖ్యో న జాతిమాత్రా దిత్యాహ (యస్యేతి) యస్య పుంసో యల్లక్షణం వర్ణాభివ్యంజకం ప్రోక్తం "శమోదమస్తపః" ఇత్యాదినా తద్యత్ యద్యన్యత్రాపి వర్ణాంతరే௨పి దృశ్యేత తర్హి తద్వర్ణాంతరం తేనైవ లక్షణనిమిత్తేనైవ వర్ణేన నిర్దిశేత్ న జాతి నిమిత్తేనేత్యర్థః ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశో௨ధ్యాయః

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

బ్రహ్మచారీ గురుకులే వసన్ దాంతో గురోర్హితమ్,
ఆచరన్ దాసవన్నీచో గురౌ సుదృఢసౌహృదః. ౧

సాయం ప్రాతరుపాసీత గుర్వగ్న్యర్కసురోత్తమాన్,
ఉభే సంధ్యే చ యతవాగ్ జపన్ బ్రహ్మసమాహితః ౨

ఛందాంస్యధీయీత గురో రాహూతశ్చేత్ సుయంత్రితః,
ఉపక్రమేఽవసానే చ చరణౌ శిరసా నమేత్ ౩

మేఖలాజినవాసాంసి జటాదండకమండలూన్,
బిభృయా దుపవీతం చ దర్భపాణి ర్యథోదితమ్ ౪

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

తదేవం చాతుర్వర్ణ్యాదిధర్మా నభిధాయాథ చాతురాశ్రమ్యధర్మాన్ వివక్షుః ప్రాథమ్యాత్ బ్రహ్మచర్యాశ్రమధర్మానాహ (బ్రహ్మచారీతి) బ్రహ్మచర్యం ద్వివిధ మౌపకుర్వాణం నైష్ఠికం చేతి అత్ర గార్హస్థ్యాదివ నైష్ఠిక మప్యౌపకుర్వాణపూర్వకమేవేతి దర్శయితుం తావదౌపకుర్వాణ బ్రహ్మచర్యధర్మా ఉచ్యంతే యో గురుకులే వసన్ స బ్రహ్మచారీ ఉపకుర్వాణ బ్రహ్మచారీత్యర్థః. కథంభూతో వసన్? దాంత ఉపశాంతః దాసవ న్నీచః స్వనైచ్యం మనుసందధత్ గురోర్హిత మాచరన్ గురౌ సుదృఢం సౌహార్దం యస్య తాదృశః, ౧

కించ సాయం ప్రాతశ్చ గురు మగ్ని మర్కం సురోత్తమం భగవంతం చ ఉపాసీత ఉభే సంధ్యే ప్రాతః సాయం చ యతవాక్ మౌనీ సమాహితచిత్తో బ్రహ్మ గాయత్రీం జపన్ గుర్వాదీ నుపాసీతే త్యన్వయః ౨

ఆహూత శ్చేత్ సుయంత్రితః సమాహితో గురోః ఛందాంసి వేదా నధీయీత నిత్యమధ్యయనోపక్రమసమాప్త్యో ర్గురోశ్చరణౌ శిరసా నమేత్ ౩

యథా విహితం మేఖలాదీని బిభృయాత్ జటాధారణం తు కేశప్రసాధనాభావమాత్రం దర్భం పవిత్రం పాణౌ యస్య సః, ౪

(బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థాశ్రమయో ర్ధర్మాః)

సాయం ప్రాత శ్చరే ద్భైక్షం గురవే తన్నివేదయేత్,
భుంజీత యద్యనుజ్ఞాతో నో చే దుపవసేత్ క్వచిత్. ౫

సుశీలో మితభుగ్ దక్షః శ్రద్దధానో జితేంద్రియః,
యావదర్థం వ్యవహరేత్ స్త్రీషు స్త్రీనిర్జితేషు చ. ౬

వర్జయేత్ ప్రమదాగాథా మగృహస్థో బృహద్వ్రతః,
ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరంత్యపి యతేర్మనః ౭

కేశప్రసాధనోన్మర్దస్నపనాభ్యంజనాదికమ్,
గురుస్త్రీభి ర్యువతిభిః కారయేన్నాత్మనో యువా ౮

నన్వగ్నిః ప్రమదా నామ ఘృతకుంభసమః పుమాన్,

సాయం ప్రాతశ్చ భైక్షం భిక్షాకర్మ చరేత్ కుర్యాత్, తద్భిక్షయా లబ్ధ మన్నం గురవే నివేదయేత్ గురోః పురతో విదధ్యాత్ తతో యది గురుణాఽభ్యనుజ్ఞాతశ్చేత్ తదన్నం భుంజీత నోచేత్ కదాచి దుపవసేత్ కదాచి దిత్యనేన తన్మనఃపరీక్షాయై కదాచిత్ గురు ర్నాజ్ఞాపయేదితి సూచ్యతే ౫

మితం భుంక్తే ఇతి యథా సుశీలః సుస్వభావః సదాచారో వా దక్షోఽనలసః శ్రద్దధానః గురూపదిష్టార్థేషు విశ్వాసయుక్తః జితానీంద్రియాణి యేన స్త్రీషు స్త్రీభి ర్నిర్జితా యే స్త్రీవశ్యాస్తేషు చ యావదర్థం యావత్ప్రయోజనం వ్యవహరేత్ నాధికం తాభిస్తైశ్చ సంభాషేతేత్యర్థః ౬

ప్రమదాగాథాం స్త్రీవిషయాం వార్తాం వర్జయేత్ యతః స్వయ మగృహస్థో బృహద్వ్రతః బ్రహ్మవర్చవాన్ స్త్రీసంగాదిరహితః నను తద్గాథామాత్రేణ కోదోష స్తత్రాహ (ఇంద్రియాణీతి) ప్రమాథీని బలవంతి అతః సంయతచిత్తస్యాపి మనః ప్రమదాగాథాశ్రవణకథనాదినా స్వవశం కుర్వంతి అతస్తాం పరివర్జయేత్ ఇత్యర్థః, ౭

గురుస్త్రీభి ర్గురుపత్నీభి రన్యాభిశ్చ యువతిభిః కేశప్రసాధనాదికం న కారయేత్. ౮

కుత స్తన్మాత్రకరణే దోషః తత్రాహ (నన్వితి) అగ్నిః అగ్నిసదృశీ ప్రమదా యథా

సుతామపి రహో జహ్యాదన్యదా యావదర్థకృత్ ౯

కల్పయిత్వాత్మనా యావదాభాస మిద మీశ్వరః
ద్వైతం తావ న్న విరమేత్ తతో హ్యస్య విపర్యయః ౧౦

ఏతత్సర్వం గృహస్థస్య సమామ్నాతం యతేరపి,

వాతీవాగ్నిసహచరితం ఘృతకుంభం క్షరతి తథా పుమానపి ప్రమదాసహచారీ సంముహ్యేదిత్యర్థః. అతః సుతామపి పుత్రీమపి పుమాన్ రహ ఏకాంతే జహ్యాత్ త్యజేత్. అన్యదా కేశప్రసాధనాదివ్యతిరిక్తావసరే అనైకాంతావసరే వా యావత్తదుక్తమర్థం ప్రయోజనం తావన్మాత్రం కరోతీతి తాదృశో భవేత్ ౯

ఏవం బ్రహ్మచారిణో ధర్మానభిధాయ యదుక్తం "సుశీలో మితభుక్" ఇత్యాది తద్యతిగృహస్థయోరపి బ్రహ్మోపాసననిష్ఠయో రతిదేశ్యన్ తావద్యావచ్ఛరీరావసాన మేవం ధర్మా అనుష్ఠేయా ఇత్యాహ (కల్పయతీతి) ఈశ్వరో భగవాన్ యావదిదమాత్మన ఆభాసం దృశ్యం శరీరం కల్పయతి ప్రవృత్తిః సమర్థం కరోతి, తావద్ద్వైతం దేవత్వమనుష్యత్వబ్రాహ్మణత్వాద్యభిమానరూపం భేదజ్ఞానమనువర్తత ఇతి శేషః నన్వనువర్తతాం తతః కిం తత్రాహ-అస్య పుంసస్తతోఽధ్యాసా ద్విపర్యయః ఉత్తరోత్తరవిపర్యయః దేహాత్మభ్రమః పురుషార్థవిపర్యయో వా భవతి తస్మాద్యావద్ద్వైతానువృత్తిః స్వధర్మేభ్యో న విరమేత్, కల్పయిత్వేతి పాఠాంతరమ్ తత్ర యావ దిద మాభాసం శరీరం తావదీశ్వరః ప్రభుః సమర్థః స్వధర్మానుష్ఠానశక్తః సన్ ఆత్మనః స్వస్య ద్వైతం మనుష్యత్వబ్రాహ్మణత్వాదిభేదం కల్పయిత్వా స్థిత ఇతి శేషః దేహాత్మాభిమానయుక్త ఇతి శేషః అత ఏవ తావన్న విరమేత్ ధర్మాదితి శేషః విరామే బాధక మాహ-హి యస్మా దధ్యాసా ద్విరామాద్వాఽస్య విపర్యయః ఉత్తరోత్తర దేహాత్మభ్రమః యద్వా యావదిదం శరీర మనువర్తతే తావ దిదం ద్వైతం మనుష్యత్వాదిక మాత్మన ఆభాసమాత్రం కల్పయిత్వా ద్వైతం దేహాకారో న త్వాత్మాకార ఇతి కల్పయిత్వా దేహావిలక్షణ మాత్మాన మనుసంధాయే త్యర్థః ఈశ్వరః కర్తుం సమర్థః న విరమేత్ స్వధర్మా న్న విరమే దిత్యర్థః ౧౦

ఉక్తం యతిగృహస్థయో రప్యతిదిశతి (ఏతదితి) ఏతత్ సుశీల ఇత్యాదినోక్తం సర్వం బ్రహ్మోపాసనరూపవ్రతనిష్ఠస్య యతే స్తుర్యాశ్రమిణః అపిశబ్దాత్ గృహస్థస్యాపి సమామ్నాతం తత్ర గృహస్థస్య కించిద్విశేషమా హ (గురువృత్తిరితి) గుర్వీ వృత్తిః గుర్వనువృత్తిః స్త్రీసంగరాహిత్యాదిరూపా బ్రహ్మచర్యవృత్తిః గృహస్థస్య తు వికల్పేన కదాచి ద్భవేత్ కదాచిన్నస్యాత్, కవా న భవేత్ః

(బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థాశ్రమయో ర్ధర్మాః)

గురువృత్తి ర్వికల్పేన గృహస్థస్యర్తుగామినః ౧౧

అంజనాభ్యంజనోన్మర్దస్త్ర్యవలేఖామిషం మధు,
స్రగ్గంధలేపాలంకారాం స్త్యజేయు ర్యే ధృతవ్రతాః. ౧౨

ఉషిత్వైవం గురుకులే ద్విజోఽధీత్యావబుధ్య చ,
త్రయీం సాంగోపనిషదం యావదర్థం యథాబలమ్. ౧౩

దత్త్వా వర మనుజ్ఞాతో గురోః కామం యదీశ్వరః,

ఇత్యపేక్షాయాం తం కాలం నిర్దిశన్ వికల్పే హేతుం వదన్ గృహస్థం విశినష్టి-ఋతుగామిన ఇతి ఋతుగామిత్వాద్ గురువృత్తివికల్ప ఇతి భావః ఋతుకాలేషు గురువృత్తి ర్నాస్తీతి చ భావః అస్యా వృత్తేర్దుష్కరత్వాభిప్రాయేణ గుర్వితి విశేషణ ముపాత్తమ్ ౧౧

కిం చ యే ధృతవ్రతాః గృహస్థా స్తే అంజనాదీన్ త్యజేయుః. అంజనా ద్యామిషాంతానాం ద్వంద్వైక్యం. తత్రాంజనం శరీరస్య తైలాద్యంజనం శిరసః అభ్యంజన మవశిష్టదేహస్య ఉన్మర్దః ఉద్వర్తః స్త్ర్యవలేఖా కుడ్యాదిషు స్త్రీప్రతికృతిలేఖన మామిషం మాంసం మధు మద్య మిదం క్షత్రియాద్యభిప్రాయకం స్రక్ చ గంధలేపశ్చాలంకారశ్చ తాన్. ౧౨

ఏవం బ్రహ్మచర్యాశ్రమధర్మా నభిధాయాథాశ్రమాంతరధర్మాన్ వివక్షుః తావదాశ్రమాంతరాణాముక్తవిధబ్రహ్మచర్యాశ్రమపూర్వకత్వ మాహ (ఉషిత్వైవ మితి ద్వాభ్యామ్) ద్విజః త్రైవర్ణికః ఏవమిత్థం గురుకులే ఉషిత్వా సాంగోపనిషదం సాంగసశిరస్కాం త్రయీం యథా బుద్ధిబలం యావత్స్వాపేక్షితమధీత్య అవబుధ్య తదర్థం జ్ఞాత్వా, అవబుధ్యేతి పారస్తావితః "వేద మధీత్యాభిసమావృత్య కుటుంబే శుచౌ దేశే" ఇతి శ్రుత్యర్థస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానా దవబుధ్య సమావర్తనం కృత్వా ౧౩

యదీశ్వరః శక్తశ్చేత్తర్హి గురోః కామమపేక్షితం వరం దత్త్వా గురుణాఽభ్యనుజ్ఞాతః గృహం వనం వా ప్రవిశేత్ గృహస్థాశ్రమం సన్న్యాసాశ్రమం వా స్వీకుర్యా దిత్యర్థః వనశబ్దః శుచిదేశోపలక్షకః కుటుంబే శుచౌ దేశే ఇతి శ్రుత్యనురోధా న్న తు వానప్రస్థాశ్రమోపలక్షకః బ్రహ్మచర్యానంతరం తత్పరిగ్రహానుపపత్తేః, స హి గార్హస్థ్యానంతరభావి "బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ

గృహం వనం వా ప్రవిశేత్ ప్రవ్రజేత్ తత్ర వా వసేత్ ౧౪

అగ్నౌ గురా వాత్మని చ సర్వభూతే ష్వధోక్షజమ్,
భూతైః స్వధామభిః పశ్యే దప్రవిష్టం ప్రవిష్టవత్ ౧౫

ఏవంవిధో బ్రహ్మచారీ వానప్రస్థో యతి ర్గృహీ,
చరన్ విదితవిజ్ఞానః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ౧౬

వానప్రస్థస్య వక్ష్యామి నియమాన్ మునిసమ్మతాన్,
యానాతిష్ఠన్ ముని ర్గచ్ఛే దృషిలోక మిహాఞ్జసా ౧౭

భవేత్ గృహీ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహా ద్వనాద్వా" ఇతి జాబాలిశ్రుతేః గార్హస్థ్యానంతరం ప్రవ్రజేత్, ప్రవ్రజనం తు సన్న్యాసాశ్రమపరిగ్రహో వానప్రస్థాశ్రమపరిగ్రహశ్చేత్యుభయవిధం వివక్షితం, యథేష్టం సన్న్యసే ద్వనం వా ప్రతిష్ఠేతేత్యర్థః తత్ర వా వసేత్ తత్రశబ్దేన బ్రహ్మచర్యం గార్హస్థ్యం చ వివక్షితం బ్రహ్మచర్య ఏవ నిష్ఠితో భవేత్ గృహం ప్రవిశ్య తత్రైవ వా స్థితో భవే దిత్యర్థః ౧౪

ఏవం యథేష్టం పరిగృహీతానాం సర్వాశ్రమిణా మనుగతం ధర్మం తత్ఫలం చాహ ద్వాభ్యాం (అగ్నావితి) అగ్నావితి తుర్యాశ్రమవ్యతిరిక్తాశ్రమాభిప్రాయికం సోఽనగ్నిత్వాత్ గురా వగ్నౌ వాత్మని స్వస్మిన్ సర్వభూతేషు చాంతఃప్రవిశ్య నియమనపూర్వకం ధారకతయా స్థితమితి శేషః స్థితమ్ అధోక్షజం భగవంతం పశ్యేత్ అధోక్షజో ధామాఽఽధారో యేషాం తై ర్భూతై రప్రవిష్టం పశ్యేత్ వ్యాప్యవస్తుగతదోషాసంస్పృష్టం పశ్యేత్ అంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థితత్వా దితి భావః ౧౫

ఏవంవిధదర్శీ బ్రహ్మచార్యాద్యన్యతమ ఆత్మయాథాత్మ్యం యేన తాదృశః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి ౧౬

తావద్వానప్రస్థధర్మాన్ వక్తుం ప్రతిజానీతే (వానప్రస్థస్యేతి.) మునీనాం సంమతాన్ వానప్రస్థస్య నియమాన్ ధర్మాన్ వక్ష్యామి నియమాన్ విశినష్టి-యాన్నియమానిహ లోకేఽనుతిష్ఠన్ మునిరంజసా ఋషీణాం లోకం మహర్లోకం ప్రాప్య భగవల్లోకం వా గచ్ఛేత్, ౧౭

(బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థాశ్రమయో ర్ధర్మాః

న కృష్టపచ్యమశ్నీయా దకృష్టం చాప్యకాలతః,
అగ్నిపక్వ మథామం వా అర్కపక్వ ముతాహరేత్. ౧౮

వన్యై శ్చరుపురోడాశాన్ నిర్వపేత్ కాలచోదితాన్,
లబ్ధే నవే నవే౽న్నాద్యే పురాణం తు పరిత్యజేత్ ౧౯

అగ్న్యర్థమేవ శరణ ముటజం వాద్రికందరామ్,
శ్రయేత హిమవాయ్వగ్నివర్షార్కాతపషాట్ స్వయమ్ ౨౦

కేశరోమనఖశ్మశ్రుమలాని జటిలో దధత్,
కమండల్వజినే దండవల్కలాగ్నిపరిచ్ఛదాన్. ౨౧

నియమానాహ (నేతి) కృష్టపచ్యం కృష్యాద్యుపాయై ర్నిష్పన్నం శాల్యన్నాదికం నాశ్నీయా ద్వనస్థ ఇతి శేషః, అకృష్టపచ్యమపి ఫలమూలాదిక మకాలతః పాకకాలాత్ పూర్వమేవ పరిపాకావస్థాయాః పూర్వమేవ తథాగ్నిపక్వ మామం చ నాశ్నీయాత్ ఉతాపితు అర్కపక్వం సూర్యకిరణపక్వం ఫలాదిక మేవాహరే దశ్నీయాత్ ౧౮

ఏవం వానప్రస్థస్య ధర్మ ఉక్త అథావశ్యకాన్ నియమానాహ (వన్యైరితి,) వన్యైర్నీవారాదిభి శ్చరుపురోడాశాన్ కాలచోదితా న్నిత్యాన్ నిర్వపేత్ నీవారాదినిష్పన్నై రేవ చరుపురోడాశై ర్యథోదితధర్మాన్ కుర్యాదిత్యర్థః నవే నవే నూతనే౽న్నాద్యే౽న్నే లబ్ధే పురాణం పూర్వసంచిత మన్నాద్యం పరిత్యజేత్. ౧౯

అగ్న్యర్థ మగ్నీనాం రక్షణార్థమేవ ఉటజం పర్ణశాలాత్మకం శరణం స్వగృహం కుర్యాదథవా౽గ్నికందరం పర్వతగుహాం వా శ్రయేత స్వయం తు హిమం చ వాయు శ్చాగ్ని వర్షం చ సూర్యాతపశ్చ తాన్ సహేత ఇతి హిమవాయ్వగ్నివరాతపషాట్ ౨౦

జటాః సంతి అస్యేతి తాదృశః కేశాదీన్ దేహమలం చాఘమర్షణేన ధారయన్ కమండల్వాదీంశ్చ దధ దగ్నిపరిచ్ఛదాః స్రుక్స్రువాద్యుపకరణాని చ దధత్, ౨౧

చరేద్వనే ద్వాదశవాబ్దానష్టౌ వా చతురో మునిః,
ద్వావేకం వా యథా బుద్ధిర్న విపద్యేత కృచ్ఛ్రతః ౨౨

యదా కల్పః స్వక్రియాయాం వ్యాధిభి ర్జరయాఽథవా,
ఆన్వీక్షిక్యాం వా విద్యాయాం కుర్యా దనశనాదికమ్ ౨౩

ఆత్మన్యగ్నీన్ సమారోప్య సంన్యస్యాహంమమాత్మతామ్,
కారణేషు న్యసేత్ సమ్యక్ సంఘాతం తు యథార్హతః ౨౪

ఖే ఖాని వాయౌ నిఃశ్వాసాం స్తేజ స్యూష్మాణ మాత్మవాన్,
అప్స్వసృక్ శ్లేష్మపూయాని క్షితౌ శేషం యథోద్భవమ్ ౨౫

వాచ మగ్నౌ సవక్తవ్యా మింద్రే శిల్పం కరావపి,

కృచ్ఛ్రతః క్లేశా ద్యథా బుద్ధిర్న విపద్యేత న నశ్యేత్ తథా ద్వాదశాబ్దాన్ సంవత్సరా నష్టౌ వా చతురో వాబ్దౌ ద్వౌ వా ఏకం వా చరే న్నియమానితి శేషః ౨౨

యదా ద్వాదశాబ్దాద్యనంతరం వ్యాధ్యాదిభి రుత జరయా వా స్వక్రియాయాం స్వకీయధర్మాచరణె ఆన్వీక్షిక్యా మాత్మవిచారరూపాయాం విద్యాయాం తురీయాశ్రమధర్మే చాశక్తస్తదాఽనశనాదిక మాదిశబ్దే నాగ్న్యారోపణాదికం వక్ష్యమాణం వివక్షితం తత్కుర్యాత్. ౨౩

తదేవాహ (ఆత్మనీతి) అగ్నీనాత్మని సమారోప్య అహంకారమమకారౌ సంన్యస్య త్యక్త్వా యథాయోగ్యం స్వస్వకారణే సంఘాతం భూతసంఘాతరూపం శరీరేంద్రియజాతాదికం సమ్యక్ న్యసేల్లీన మనుసందధీత. ౨౪

తదేవ సవిస్తార మాహ (ఖ ఇత్యాదినా) ఖే ఆకాశే ఖాని శరీరగతచ్ఛిద్రాణి ప్రలీనాని భావయేత్ నిశ్వాసాన్ దేహగతా నుచ్ఛ్వాసాదీన్ ప్రాణాన్ వాయౌ తథా ఊష్మాణం తేజసి న్యసేత్ ఆత్మవాన్ ధీమాన్ అసృగ్రుధిరం చ శ్లేష్మ చ పూయం మూత్రాదికం చేత్యేతాన్యప్సు శేషమస్థి మాంసాదికం కఠినాంశం క్షితౌ ఇత్యేవం యథోద్భవం యద్యత ఉత్పన్నం తథా తదనతిక్రమేణ స్వకారణేషు ప్రలీనాని అనుసందధీత ౨౫

ఏవంభూతసంఘాతాత్మకశరీరావయవానాం యథోద్భవం స్వస్వకారణే లయానుసంధాన ముక్త మథ సవ్యాపారాణాం వాగాదీంద్రియాణాం స్వాఽధిదైవతేషు లయానుసంధానప్రకారమాహ

(బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థాశ్రమయో ర్ధర్మాః)

పదాని గత్యా వయసి రత్యోపస్థం ప్రజాపతౌ ౨౬

మృత్యౌ పాయుం విసర్గం చ యథాస్థానం వినిర్దిశేత్,
దిక్షు శ్రోత్రం సనాదేన స్పర్శమధ్యాత్మని త్వచమ్ ౨౭

రూపాణి చక్షుషా రాజన్ జ్యోతిష్యభినివేశయేత్,
అప్సు ప్రచేతసా జిహ్వాం ఘ్రేయై ర్ఘ్రాణం క్షితౌ న్యసేత్ ౨౮

మనో మనోరథైశ్చంద్రే బుద్ధిం బోధ్యైః కవౌ పరే,

(వాచమితి) యద్యప్యధిదైవతేభ్యో నేంద్రియాణా ముత్పత్తిరితి తత్ర తేషాం లయానుసంధానకథన మసంగతం తథాపి తేషాం తత్ప్రవర్తకత్వేన ప్రాధాన్యాత్ తైః తావత్ సంశ్లేషానుసంధానం తేషామపి స్వకారణే లయానుసంధానాయ కథ్యతే-వక్తవ్యముక్తిః భావే తవ్యః. సవక్తివ్యాం సోక్తికాం వాచం వాగింద్రియమగ్నా వధిదైవతే వినిర్దిశే దిత్యుత్తరేణాన్వయః కరౌ శిల్ప మాదానాదిరూపం వ్యాపారం చేంద్రే తదధిదైవతే గత్యా సహ పాదౌ వయసి కాలాత్మకే విష్ణౌ రత్యా సహోపస్థ మింద్రియం ప్రజాపతా వధిదైవతే ౨౬

సోత్సర్గం పురీషోత్సర్గాఖ్యవ్యాపారసహితం అపానం పాయుమింద్రియం మృత్యావధిదైవతే యథాస్థానం యత్ యస్యాధిదైవతరూపం స్థానం తదనతిక్రమేణ నిర్దిశేత్ సంశ్లిష్ట మనుసందధీత. ఏవం కర్మేంద్రియాణాం తదధిదైవతే సంశ్లేషానుసంధానే క్రమ ఉక్తః అథ శ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియాణా మాహ-దిక్ష్వితి శ్రోత్రమింద్రియం నాదేన శబ్దేన విషయభూతేన సహ దిక్షు అధిదేవతాసు త్వచ మింద్రియం స్పర్శేన విషయేణ సహాధ్యాత్మని వాయావధిదైవతే. హేరాజన్! చక్షురింద్రియేణ సహ రూపాణి తద్విషయభూతాని జ్యోతిషి సూర్యేఽధిదైవతేఽభినివేశయేత్ అభినివిష్టం సంశ్లిష్టం భావయేత్ ౨౭

జిహ్వాం రసనేంద్రియ మప్సు రసేషు విషయభూతేషు అప్శబ్దో రసోపలక్షకః ప్రచేతసా వరుణే నాధిదైవతేన సహాభినివేశయే దిత్యనుషంగః త్రయాణాం సంశ్లేషమాత్రవివక్షయా ప్రచేతస ఇత్యప్రధానే తృతీయా ఘ్రేయైః గంధై ర్విషయైః సహ ఘ్రాణ మింద్రియం క్షితౌ క్షితిశబ్దోపలక్షితయో రశ్వినో ర్న్యసేత్ మనోరథై ర్వ్యాపారైః సహ మన ఇంద్రియం చంద్రేఽధిదైవత బోధ్యైర్విషయైః సహ బుద్ధిం పరే శ్రేష్ఠే కవౌ చతుర్ముఖేఽధ్యాత్మనా ఆత్మని దేహే వర్తమానే నాహంకారేణ సహ తత్కర్మాణి దేహాత్మాభిమానాదిరూపాణి అహంకారాధిదైవతే రుద్రే విన్యసేత్ అహంకారకర్మాణ్యేవ దర్శయతి యద్యస్మా దహంకారాత్ అహంమమతాక్రియాః దేహేఽహంబుద్ధిః దేహానుబంధిషు మమకారః

కర్మాణ్యధ్యాత్మనా రుద్రే యదహం మమతాక్రియా,
సత్త్వేన చిత్తం క్షేత్రజ్ఞే గుణై ర్వైకారికం పరే. ౨౯

అప్సు క్షితి మపో జ్యోతిష్యదో వాయౌ నభస్యముమ్,
కూటస్థే తచ్చ మహతి తదవ్యక్తేఽక్షరే చ తత్. ౩౦

ఇత్యక్షరతయాఽఽత్మానం చిన్మాత్రమవశేషితమ్,
జ్ఞాత్వాఽద్వయోఽథ విరమేద్ దగ్ధయోని రివానలః ౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే,
యుధిష్ఠిరనారదసంవాదే సదాచారనిర్ణయో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః

తన్మూలాః క్రియాః ప్రవృత్తయశ్చ భవంతి చిత్తం చిత్తావస్థమంతఃకరణం సత్త్వేన సత్త్వగుణకార్యభూతస్వచ్ఛత్వప్రకాశత్వాదిరూపచిత్తవృత్త్యా సహ క్షేత్రజ్ఞేఽధిదైవతే న్యసేత్ తతో వైకారికసాత్త్వికాహంకారం గుణైః స్వకార్యభూతై రింద్రియైః సహ పరే తత్కారణే మహత్తత్త్వే న్యసేత్. ౨౮-౨౯

ఏవం వైకారికాహంకారస్య మహతి లయాఽనుసంధాన ముక్తం పూర్వం ఖే ఖానీత్యాదినా తత్తత్కార్యప్రళయానుసంధాన ముక్తమ్ అథ తత్త్వైః సహ తత్కారణభూతస్య తామసాహంకారస్య మహతి లయానుసంధానప్రకారమాహ (అప్స్విత్యాదినా) తావత్ క్షితి మప్సు ఆపో జ్యోతిషి అదః జ్యోతిర్వాయావముం వాయుం నభసి ఆకాశే తచ్చ కూటస్థే తామసాహంకారే తం చ మహతి మహత్తత్త్వే తచ్చ మహత్తత్త్వమ్ అవ్యక్తే చిత్సమష్టిసంసృష్టం అచిత్సమష్ట్యాత్మకే ప్రధానే తచ్చాక్షరే పరమాత్మాత్మకే జీవే న్యసేత్ ౩౦

అత ఏవ మవశేషితం ప్రత్యగాత్మాన మక్షరతయా పరమాత్మశరీరాత్మకత్వస్వాభావికస్వరూపతయా జ్ఞాత్వాఽద్వయః ఆత్మని జాతిగుణాద్యభిమానరహితః విరమేత్ దగ్ధజ్యోః నిర్దగ్ధకాష్ఠోఽనలోఽగ్నిర్యథా విరమతి తద్వత్ ధర్మానుష్ఠానేఽశక్తో వానప్రస్థ ఏవ మనుసందధానో దేహత్యాగాయానశనవ్రతం కుర్యాదిత్యర్థః ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

కల్పస్త్వేవం పరివ్రజ్య దేహమాత్రావశేషితః,
గ్రామైకరాత్రవిధినా నిరపేక్ష శ్చరే న్మహీమ్. ౧

బిభృయాద్ యద్యసౌ వాసః కౌపీనాచ్ఛాదనం పరమ్,
త్యక్తం న దండలింగాదే రన్యత్ కించిదనాపది. ౨

ఏక ఏవ చరేద్భిక్షుః ఆత్మారామోఽనపాశ్రయః,
సర్వభూతసుహృచ్ఛాంతో నారాయణపరాయణః ౩

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవం స్వధర్మానుష్ఠానే తుర్యాశ్రమధర్మే చాశక్తస్య వానప్రస్థస్యైవ మనుసంధానపూర్వకానశనవ్రతేన దేహత్యాగ ఉక్తః అథ తచ్ఛక్తస్య తుర్యాశ్రమపరిగ్రహం వదం స్తద్ధర్మా నాహ త్రయోదశేనాధ్యాయేన (కల్ప ఇతి) ఆశ్రమాన్తరధర్మానుష్ఠానసమర్థశ్చే దేవ మనుసందధత్ పరివ్రజ్య సంన్యస్య దేహమాత్రేణావశేషితః దేహాతిరిక్తం తదనుబంధి సర్వం పరిత్యజ్యేత్యర్థః గ్రామైకరాత్రవిధినా ఏకైకస్మిన్ గ్రామే ఏకైకరాత్రశయనవిధినా నిరపేక్షో మహీం చరేత్. ౧

యద్యసౌ పరివ్రాట్ త్యక్తం దేహాద్యతిరిక్తం కించన బిభృయాచ్చే త్తర్హి కౌపీన మాచ్ఛాద్యతే యేన తచ్చ వాసః పరం కేవలం బిభృయాత్ దండకమండలుభ్యా మన్యత్ కించిదప్యనాపది న బిభృయాత్, దండపాత్రగ్రహణ ముపవీతకటిసూత్రాదే రప్యావశ్యకస్యోపలక్షణమ్ అనాపదీత్యనేన శీతాద్యసహిష్ణుత్వరూపాపది తు కించిత్ తన్నివారకం వాసోంతరాదికమపి బిభృయాదితి సూచితమ్ ౨

అనపాశ్రయః పరిత్యక్తనియతనివాసదేశః ఏకోఽసహాయః భిక్షుః భిక్షాన్నోపజీవీ ఆత్మారామశ్చరేత్ సర్వేతి సర్వభూతేషు తరతమేషు సుహృద్భగవదాత్మకత్వానుసంధానేన నితరా మనుకూలః శాంతః క్రోధరహితః నారాయణ ఏవ పరాయణం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధార శ్చేత్యధ్యవసాయయుక్త ఇత్యర్థః. ౩

పశ్యే దాత్మన్యదో విశ్వం పరే సదసతోఽవ్యయే,
ఆత్మానం చ పరం బ్రహ్మ సర్వత్ర సదసన్మయే ౪

సుప్తప్రబోధయోః సంధావాత్మనో గతిమాత్మదృక్,
పశ్యన్ బంధం చ మోక్షం చ మాయామాత్రం న వస్తుతః ౫

నాభినందేద్ ధ్రువం మృత్యు మధ్రువం వాస్య జీవితమ్,
కాలం పరం ప్రతీక్షేత భూతానాం ప్రభవాప్యయమ్ ౬

సదసతః చిదచిద్భ్యాం పరే విలక్షణేఽత ఏవావ్యయే స్వరూపతః స్వభావతశ్చ వికారరహితే ఆత్మని పరమాత్మన్యదః ఇదం విశ్వం పశ్యేత్ తదాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తిమత్త్వేన తచ్ఛరీరత్వేన చ పశ్యేదిత్యర్థః తథా పరం బ్రహ్మాత్మానం పరమాత్మానం సదసన్మయే చిదచిదాత్మకే సర్వత్ర జగతి నియంతృతయాత్మతయా చ స్థితం పశ్యేదేవ వాసుదేవశబ్దార్థానుసంధానముక్తమ్ ౪

(సుప్తేతి) సుప్తప్రబోధయోః సంధౌ సాయంప్రాతరిత్యర్థః యద్వా తయోః సంధిర్మధ్యమావస్థాయా మిత్యర్థః స్వప్నావస్థా తదానీం శయానదేహాత్మనోఽవ్యతిరేకః సుగ్రహః పరమాత్మనో విచిత్రసృష్టియోగశ్చ "న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవత్యథ రథా న రథయోగాన్ పథః సృజతే" ఇతి శ్రుతిః ఏవం చ సుప్తప్రబోధయోః సంధౌ స్వప్నావస్థాయా మాత్మదృగ్ దేహవిలక్షణప్రత్యగాత్మస్వరూపవిమర్శనపరః ఆత్మనః పరమాత్మనో గతిం విచిత్రపథరథయోగాదిస్రష్టృత్వాది ప్రకారం పశ్యే దనుసందధీత తథా బంధం మోక్షం చ మాయామాత్రం న వస్తుత ఇతి పశ్యేత సంబంధాదిక మీశ్వరసంకల్పరూపజ్ఞానాధీనం వస్త్వాత్మస్వరూపప్రయుక్తమితి పశ్యే దిత్యర్థః మాయాశబ్దశ్చ జ్ఞానపర్యాయః. "మాయా చ వయునం జ్ఞానం" ఇతి నైఘంటుకాః బంధమోక్షయోశ్చ పరమాత్మసంకల్పాధీనత్వం సూచితమ్ "పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ" ఇతి బంధమోక్షయోః ప్రకృత్యన్వయవ్యతిరేకరూపత్వాచ్చ మాయామాత్రత్వం, నను కథం మోక్షస్య స్వరూపప్రయుక్తత్వాభావః? బంధప్రతియోగిత్వాదితి బ్రూమః న హ్యబద్ధస్య మోక్షసంభవః ౫

ధ్రువం నిశ్చితం మృత్యు మధ్రువ మస్థిరం జీవితం చ నాభినందేత్ మృత్యుమితి దృష్టాంతార్థమ్ వా యథా మృత్యుం నాభినందతి తథా ధ్రువం జీవితమపి నాభినందేదితి పరం కేవలం తు భూతానాం ప్రభవాప్యయౌ యస్మాత్తముత్పత్తిప్రళయహేతుం కాలమేవ ప్రతీక్షేత కాలగతిమేవాలోచయే దిత్యర్థః ౬

అవ్యక్తలింగో వ్యక్తార్థో మనీష్యున్మత్తబాలవత్,
కవి ర్మూకవదాత్మానం స్వదృష్ట్యా దర్శయేన్నృణామ్ ౧౦

అత్రాప్యుదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్,
ప్రహ్లాదస్య చ సంవాదం మునే రాజగరస్య చ ౧౧

తం శయానం ధరోపస్థే కావేర్యాం సహ్యసానుని,

నను, శిష్యాద్యనుబంధనాద్యభావే స్వస్య జ్ఞానిత్వాదిమాహాత్మ్యం న ప్రకాశితం స్యాదితి ఆహ (అవ్యక్తలింగ ఇతి.) అవ్యక్తలింగో అస్ఫుటచిహ్నః స్వమాహాత్మ్యమనావిష్కుర్వన్ వర్తేత యతిరితి భావః తథా చ శారీరకం సూత్రమ్ "అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్" ఇతి శ్రుతిశ్చ "తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" ఇతి బాలస్య కర్మ స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారరూపం బాల్యం తేన తిష్ఠాసేదిత్యర్థః జ్ఞానిత్వాద్యనావిష్కారాభిప్రాయేణ దృష్టాంతయతి (ఉన్మత్తబాలవదితి) ఉన్మత్తవద్బాలవచ్చ కించావ్యక్తార్థః పరై రవిదితప్రయోజనః మునిరాలంబనసంశీలనశీలశ్చ వర్తేత ఆలంబనసంశీలనం శుభాశ్రయపరిశీలన మేతదేవ "బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిర్భవతి" ఇతి మునిశబ్దేన విహితం తద్విషయకం చేదం సూత్రమ్ "సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ౩-౪-౪౭" ఇతి న త్వత్ర బాలవదితి దృష్టాంతేన బాలస్య యత్కర్మ కామచారాదికం తదభిప్రేతమ్ "నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాంతో నాఽసమాహితః నాఽశాంతమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైన మాప్నుయాత్" ఇతి దుశ్చరితస్య పరినిష్పన్నసాధనవిరోధిత్వశ్రవణాత్ మనీష్యున్మత్తబాలవదితి పాఠే మనీష్యున్మత్తాదివచ్చరేదితి యథోక్త ఏవార్థః కవి ర్విద్వానపి సునిపుణం భాషితుం సమర్థోఽపి స్వమాత్మానం మూకమివ నృణాం దృష్ట్యా దర్శయేత్ యథోన్మత్తాదిరూపం మన్యేరం స్తథా వర్తేత, స్వదృష్ట్యేతి పాఠే స్వదృష్ట్యా దేహవిలక్షణయా స్వాత్మదృష్ట్యేత్యర్థః ౧౦

అజగరవ్రతస్య సంన్యాసాశ్రమానపేక్షిత్వేఽపి యదృచ్ఛయోపనతసంతోషస్య మోక్షవిరోధి ప్రవృత్త్యుపరతజ్ఞానానావిష్కారస్య చ తదపేక్షితత్వాత్ తదవగమనాయ తదితిహాసం ప్రస్తౌతి (అత్రాపీతి) అత్ర స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారాదినా జ్ఞానినోఽవస్థానే ఇతిహాసమపి దృష్టాంతత్వేన ఉదాహరంతి నిదర్శయంతి ఇతిహాసం విశినష్టి - పురాతనం న త్వస్మత్కపోలకల్పితం ప్రహ్లాదస్యాజగరస్య అజగరవ్రతస్య మునేశ్చ సంవాదరూపమ్ ౧౧

తమజగరవ్రతస్థం సహ్యపర్వతస్య సానుని కావేర్యాం కావేరీతటే ధరోపస్థే భూపృష్ఠే

(సన్న్యాసధర్మవర్ణనం, అవధూతప్రహ్లాదసంవాదశ్చ)

రజస్వలై స్తనూదేశై ర్నిగూఢామలతేజసమ్ ౧౨

దదర్శ లోకాన్విచరన్ లోకతత్త్వవివిత్సయా,
వృతోఽమాత్యైః కతిపయైః ప్రహ్లాదో భగవత్ప్రియః. ౧౩

కర్మణాఽఽకృతిభిర్వాచా లింగై ర్వర్ణాశ్రమాదిభిః,
న విదంతి జనా యం వై సోఽసావితి న వేతి చ ౧౪

తం నత్వాభ్యర్చ్య విధివత్ పాదయోః శిరసా స్పృశన్,
వివిత్సు రిదమప్రాక్షీ న్మహాభాగవతోఽసురః ౧౫

బిభర్షి కాయం పీవానం సోద్యమో భోగవాన్ యథా.
విత్తం చైవోద్యమవతాం భోగో విత్తవతామిహ,
భోగినాం ఖలు దేహోఽయం పీవా భవతి నాన్యథా ౧౬

శయానం రజస్వలై ర్ధూళిభి ర్ధూసరైః తనూదేశైః దేహావయవైః నిగూఢం ప్రచ్ఛన్న మమలం తేజో దేహకాంతి ర్యస్య తం ప్రహ్లాదో దదర్శే త్యన్వయః ౧౨

కథంభూతః భగవత్ప్రియః కతిపయై రమాత్యైః పరివృతో లోకానాం తత్త్వస్య వివిత్సయా వేత్తు మిచ్ఛయా చరన్ కర్మాదిభిర్యం సోఽసౌ భవతి న భవతి వేత్యేవం జనా న విదుః తం పాదయోః శిరసా స్పృశన్ నత్వా విధివత్ అభ్యర్చ్య, వేత్తు మిచ్ఛు ర్మహాభాగవతః ప్రహ్లాద ఇదం వక్ష్యమాణ మప్రాక్షీత్ పృష్టవాన్ ౧౩-౧౫

తదేవాహ (బిభర్షీతి సార్ధైస్త్రిభిః,) ఉద్యమీ ఉద్యమసహితః భోగవాన్ దేహపోషణశీలో యథా తద్వత్ త్వం పీవానం కాయం దేహం బిభర్షి ఇతి సందేహః. ననూద్యమం వినైవ మమ ప్రారబ్ధవశా దత్రైవ భోగః సంప్రాప్నోతీత్యత్రాహ - ఇహ లోకే తావ దుద్యమవతామేవ విత్తం ధనం భవతి విత్తవతామేవ భోగః త్వంతు నిరుద్యమః కుత స్తవ విత్తం కుత స్తరాం భోగ ఇతి భావః అంతరేణాపి భోగం మమ దేహః పీవా ఇత్యత్రాహ-భోగినాం భోగవతా మివ దేహః పీవా భవతి భోగేన వై పీవా భవత్యన్యథా తు కృశీ భవతి తత్కథ మంతరేణాపి భోగం దేహపుష్టిరితి భావః ౧౬

న తే శయానస్య నిరుద్యమస్య బ్రహ్మన్ను హార్థో యత ఏవ భోగః,
అభోగినోఽయం తవ విప్ర దేహః పీవా యతస్తద్వద నః క్షమం చేత్ ౧౭

కవిః కల్పో నిపుణదృక్ చిత్రప్రియకథః సమః,
లోకస్య కుర్వతః కర్మ శేషే తద్వీక్షితాపి వా ౧౮

నారద ఉవాచ—

స ఇత్థం దైత్యపతినా పరిపృష్టో మహామునిః,
స్మయమానస్తమభ్యాహ తద్వాగమృతయంత్రితః. ౧౯

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

వేదేద మసురశ్రేష్ఠ భవాన్ నన్వార్యసంమతః
ఈహోపరమయోర్నౄణాం పదాన్యధ్యాత్మచక్షుషా ౨౦

తదేవ విస్పష్టయన్ పృచ్ఛతి (నేతి) హే బ్రహ్మన్! శయానస్యాత ఏవ నిరుద్యమస్య నిర్వ్యాపారస్య తవ న హార్థః నూనం విత్తం నాస్తి హి, ను ఇతి నిశ్చయే హ ఇతి ప్రసిద్ధౌ, తవార్థో నాస్తీతి ప్రసిద్ధమేవేత్యర్థః. యత ఏవ విత్తాదేవ హేతోర్భోగాః దేహపోషణాదయో భవంతి అతో భోగరహితస్య తవ దేహో హే విప్ర! యతో హేతోః పీవాఽభవత్ తత్కారణం నోఽస్మాకం శ్రోతుమితి శేషః, క్షమం యోగ్యం చేత్తర్హి వద కథయ అగోప్యం చేత్తర్హి వదేత్యర్థః ౧౭

కించ త్వం కవి ర్విద్వాన్ కల్పః దక్షః నిపుణదృక్ చతురః చిత్రాః ప్రియాః లోకరంజనాః కథాః యస్య స ఏవంభూతోఽపి లోకస్య కర్మ వ్యాపారం కుర్వతః సతః తద్వీక్షితోఽపి సమః ఉదాసీనః సన్ తూష్ణీం శేషే శయానోఽపి తత్కారణం చ వదేతి భావః, ౧౮

ఏవం దైత్యపతినా ప్రహ్లాదేన పృష్టః సః మహామునిస్తస్య ప్రహ్లాదస్య వాగేవామృతం తేన యంత్రితః నోదితః స్మయమానః తమభ్యాహ అభిముఖ ముక్తవాన్ ౧౯

తదేవాహ (యావదధ్యాయసమాప్తి వేదేతి) అసురశ్రేష్ఠ! ఇదం కిం తత్ నృణా మీహోపరమయోః ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పదాని కారణానీతి యత్తదిదం భవా నధ్యాత్మచక్షుషా సర్వలోక మనోభిప్రాయవిషయకజ్ఞానేన వేద జానాత్యేవ కుతః? యతస్త్వ మార్యాణా మతీంద్రియార్థదర్శినాం సంమతోఽగ్రేసరః ౨౦

(సన్న్యాసధర్మవర్ణనం, అవధూతప్రహ్లాదసంవాదశ్చ)

యస్య నారాయణో దేవో భగవాన్ హృద్గతః సదా,
భక్త్యా కేవలయా జ్ఞానం ధునోతి ధ్వాంత మర్కవత్ ౨౧

అథాపి బ్రూమహే ప్రశ్నాంస్తవ రాజన్ యథాశ్రుతమ్,
సంభావనీయో హి భవానాత్మనః శుద్ధిమిచ్ఛతామ్ ౨౨

తృష్ణయా భవవాహిన్యా యోగ్యైః కామై రపూరయా,
కర్మాణి కార్యమాణోఽహం నానాయోనిషు యోజితః ౨౩

యదృచ్ఛయా లోకమిమం ప్రాపితః కర్మభి ర్భ్రమన్,
స్వర్గాపవర్గయో ర్ద్వారం తిరశ్చాం పునరస్య చ ౨౪

కిం చ భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః స్వతేజసా దీప్యమానో నారాయణోఽనన్యప్రయోజనయా భక్త్యా తుష్టో యస్య త్వాదృశస్య సదా హృద్గతః సన్నర్కవత్ సూర్యవత్ ధ్వాంత మజ్ఞానరూపం మంధకారం ధునోతి నిరస్యతి నిఃశేషనిరస్తాజ్ఞానానాం సర్వజ్ఞానాం భవాదృశాం కిమవిదితమస్తీతి భావః ౨౧

యద్యప్యేవ మథాపి హే రాజన్! యథాశ్రుతం తవ ప్రశ్నానపి బ్రూమహే ప్రశ్నానా ముత్తరాణి వదామ ఇత్యర్థః. యథాశ్రుత మిత్యౌద్ధత్యపరిహారాయోక్తమ్ ఆత్మనః స్వస్య శుద్ధిమిచ్ఛతాం పుంసాం భవా నవశ్యం త్వం సంభావనీయో హి ౨౨

లోకః కర్మసు ప్రవర్తతే త్వం తు నివృత్తః సన్ కిం శేషే ఇతి యత్పృష్టం తత్ర తావదుత్తరమాహ (తృష్ణయేతి చతుర్భిః) తావదహం యోగ్యైర్యథోచితైరపి కామైరపూరయా పూరయితు మశక్యయా భవవాహిన్యా జన్మపరంపరాకారిణ్యా తృష్ణయా విషయేచ్ఛయా కర్మాణి పుణ్యపాపాత్మకాని కార్యమాణః కర్మసు ప్రవర్తమానః పూర్వం నానాయోనిషు యోజితః ప్రవేశితః ౨౩

తైరేవ కర్మభిః భ్రమన్ యదృచ్ఛయా దైవాదిమం లోకం మనుష్యజన్మ ప్రాపితః. లోకం విశినష్టి స్వర్గమోక్షయోః తిరశ్చాం తిర్యక్త్వానాం పునరస్య మనుష్యత్వస్య చ ప్రాప్తే ర్ద్వారం కారణమ్ ధర్మేణ స్వర్గస్య ద్వారం జ్ఞానసంపాదనేన త్వపవర్గస్యాఽధర్మేణ తిరశ్చః తిర్యక్త్వస్య పూర్వసజాతీయసుకృతాఽఽచరణేన తు పున ర్మనుష్యత్వస్య చ కారణ మిత్యర్థః. ౨౪

అత్రాపి దంపతీనాం చ సుఖాయాన్యాపనుత్తయే,
కర్మాణి కుర్వతాం దృష్ట్వా నివృత్తోఽస్మి విపర్యయమ్ ౨౫

సుఖ మస్యాత్మనో రూపం సర్వేహోపరతి స్తనుః,
మనః సంస్పర్శజాన్ దృష్ట్వా భోగాన్ స్వప్స్యామి సంవిశన్ ౨౬

ఇత్యేత దాత్మనః స్వార్థం సంతం విస్మృత్య వై పుమాన్,
విచిత్రా మసతి ద్వైతే ఘోరా మాప్నోతి సంసృతిమ్. ౨౭

అత్రాపి అస్మిన్నపి మనుష్యజన్మని స్వర్గాపవర్గదేఽపి దంపతీనాం యన్మైథునాదిసుఖం తదర్థ మన్యాపనుత్తయే దుఃఖనివృత్తయే చ కర్మాణి కుర్వతాం లోకానాం విపర్యయం సుఖార్థం కృతేభ్యః కర్మభ్యః దుఃఖప్రాప్తిరూపం విపర్యయం దృష్ట్వా నివృత్తోఽస్మి. ౨౫

నను, ప్రవృత్త్యా కదాచిత్ సుఖం స్యాదపి కిం నివృత్త్యా స్యాదిత్యత్రాహ (సుఖమితి.) సుఖ మస్యాత్మనః ప్రత్యగాత్మనో రూపం స్వరూపమేవాతో న తదర్థం యత్నః కార్య ఇతి భావః. అస్తు ... సుఖరూప ఆత్మా తత్త్వేన కిం నోపలభ్యతే ఇతి శంకాం నిరాకరోతి- సర్వాసా మీహానాం ... వ్యాపారాణా ముపరమః అభావోఽస్యాత్మన స్తనుః ఆకారః నిష్క్రియః సుఖమేవ అస్య తనురిత్యర్థః ... పరమపూర్వకం తద్యాథాత్మ్యవిమర్శనేన సుఖరూపతయోపలభ్యత ఇతి భావః యత ఏవ మతో భోగాన్ శబ్దాదివిషయభోగాన్ మనసః సంస్పర్శజాన్ మనోరథమాత్రజాన్ అశాశ్వతాన్ దృష్ట్వా సంవిశన్నాత్మయాథాత్మ్యావలోకనే ప్రవిశోఽహం ప్రారబ్ధావసానే ప్రవిష్టో వా స్వప్స్యామి శయానోఽస్మి ౨౬

తర్హి సర్వోఽపి లోక స్త్వమివ సుఖరూపమాత్మానం కిం నోపలప్స్యతే ఇతి శంకాం నిరాకర్తుం స్వాభావికసుఖరూపాత్మస్వరూపావిమర్శనమూలకదేహాత్మభ్రమేణ న శేతే కింతు సంసరతీత్యాహ (ఇతీతి) ఇత్యేత దాత్మనః సుఖాత్మకం రూపం స్వార్థం స్వస్య పురుషార్థరూపం స్వత ఏవ సంతం విస్మృత్య స్వత ఏవ సంతమాత్మనః సుఖరూపం స్వరూపాత్మకం స్వపురుషార్థం విస్మృత్యేత్యర్థః. పుమాన్ దేహీ అసతి స్వత ఆత్మన్యవిద్యమానేఽపి ద్వైతే దేవమనుష్యాదిభేదే దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిత్యభిమానరూపే ద్వైతేభేదే నిమిత్తే ద్వైతేనేత్యర్థః విచిత్రాం గృధ్రజంబుకాదివర ... మతఏవ ఘోరాం భయంకరాం సంసృతి మాప్నోతి ౨౭

(సన్న్యాసధర్మవర్ణనం, అవధూతప్రహ్లాదసంవాదశ్చ)

జలం తదుద్భవై శ్ఛన్నం హిత్వాజ్ఞో జలకామ్యయా,
మృగతృష్ణా ముపాధావేత్ యథాన్యత్రార్థదృక్ స్వతః ౨౮

దేహాదిభి ర్దైవతంత్రై రాత్మనః సుఖ మీహతః
దుఃఖాత్యయం చానీశస్య క్రియా మోఘాః కృతాః కృతాః ౨౯

ఆధ్యాత్మికాదిభి ర్దుఃఖై రవిముక్తస్య కర్హిచిత్,
మర్త్యస్య కృచ్ఛ్రోపనతై రర్థైః కామైః క్రియేత కిమ్ ? ౩౦

పశ్యామి ధనినాం క్లేశం లుబ్ధానా మజితాత్మనామ్,

ఏతదేవ దృష్టాంతముఖేనాహ (జలమితి) జలం తదుద్భవైః తృణశైవాలాదిభిశ్ఛన్నం జలం హిత్వా అజ్ఞో యథా జలకామ్యయా మృగతృష్ణాం జలవత్ప్రతీయమానా ముపధావేత్ తథా స్వతః సుఖరూప మాత్మనః స్వరూపం విస్మృత్యాన్యత్ర వైషయికసుఖేష్వర్థదృక్ పురుషార్థదృష్టి ర్ధావతి లోకః స్వతః ఆత్మనోఽన్యత్ర దేహాదౌ పురుషార్థదృగ్వా ౨౮

విపర్యయం దృష్ట్వా నివృత్తోఽస్మీ త్యేతదేవ వివృణోతి (దేహాదిభిరితి పంచభిః) దైవతంత్రైః కర్మాయత్తై ర్దేహేంద్రియాదిభి రాత్మనః స్వస్య సుఖం దుఃఖనివృత్తిం చేహతః ఇచ్ఛతః అనీశస్య కర్మవశస్య. పుంసః కర్తరి షష్ఠీ ఇచ్ఛతా కృతా కృతాః పునః పునరారబ్ధాః క్రియాః మోఘాః వ్యర్థాః న సుఖజనకా నాపి దుఃఖనివర్తకాశ్చ దృష్టా ఇతి భావః ౨౯

కథంచిత్ క్రియాణా మమోఘత్వేఽపి తజ్జన్యం సుఖ మనుభూయమానదుఃఖేభ్యోఽల్ప మిత్యాహ (ఆధ్యాత్మికాదిభిః) ఆధిదైవికాధిభౌతికై రాధ్యాత్మికై ర్దుఃఖైః కర్హిచిత్ కదాచిదపి అవిముక్తస్య మర్త్యస్య మరణశీలస్య కృచ్ఛ్రోపనతైః దుఃఖేనార్జితైః అర్థైః విత్తైః తన్నిమిత్తైః కామైశ్చ కిం కియత్సుఖం క్రియేత న కిమపీత్యర్థః ౩౦

నను, ధనార్జనే హి దుఃఖం లబ్ధధనానాం తు సుఖమేవే త్యత్రాహ (పశ్యామీతి) ధనినాం లబ్ధధనానా మపి క్లేశం పశ్యామి క్లేశత్వే హేతుం వదన్ ధనినో విశినష్టి (లుబ్ధానామితి) లుబ్ధానా

భయా దలబ్ధనిద్రాణాం సర్వతోఽభివిశంకినామ్ ౩౧

రాజత శ్చోరత శ్శత్రోః స్వజనాత్ పశుపక్షితః,
అర్థిభ్యః కాలతః స్వస్మిన్నిత్యం ప్రాణార్థవద్భయమ్ ౩౨

శోకమోహభయక్రోధరాగక్లైబ్యశ్రమాదయః,
యన్మూలాః స్యు ర్నృణాం జహ్యాత్ స్పృహాం ప్రాణార్థయో ర్బుధః ౩౩

మధుకారమహాసర్పౌ లోకేఽస్మి న్నో గురూత్తమౌ,
వైరాగ్యం పరితోషం చ ప్రాప్తా యచ్ఛిక్షయా వయమ్ ౩౪

మలబ్ధధనలిప్సయా లబ్ధధనవ్యయభయేన చ క్లిశ్యతామితి భావః అజితాత్మనా మజితేంద్రియాణాం కామానా మపర్యాప్త్యా చ క్లిశ్యతామితి భావః భయాదలబ్ధా నిద్రా యై స్తేషాం చోరాదయో ధనమపహరేయు రితి భయా ద్విగళనిద్రాణా మిత్యర్థః ఇతోఽపి క్లేశ ఇతి భావః భయే హేతుం వదన్ విశినష్టి - సర్వతః సర్వేభ్యోఽప్యతీవ విశంకినా మపహరేయురితి శంకాం కుర్వతామ్ ౩౧

ఏతదేవ వివృణోతి (రాజత ఇతి) రాజాదిభ్యః పశుతః పశుభ్యః గజాశ్వాదిభ్యః పక్షితః పక్షిభ్యః సస్యాదిభక్షణార్థం ప్రవృత్తేభ్యః కాలతః స్వస్మాత్ దానభోగయోః ప్రవృత్తాత్ స్వస్మాచ్చ ప్రాణః తత్తుల్యో మర్థశ్చైషా మస్తీతి తథా తేషాం నిత్యం భయ మనువర్తతే ౩౨

న కేవలం భయమేవ అపి తు శోకమోహభయాదయః సర్వే యన్మూలాః యదర్థమేవ మూలం యేషాం తే నృణాం స్యుః భవేయుః తస్మాద్బుధః హేయోపాదేయవివేకవాన్ తయోః ప్రాణార్థయోః స్పృహాం జహ్యాత్ త్యజేత్ ౩౩

యదుపదేశాత్ త్వ మీదృశం నివృత్తిధర్మ మాశ్రిత స్తం కథయే త్యత్రాహ (మధుకారేతి) అస్మిన్ లోకే నోఽస్మాకం గురుశ్రేష్ఠౌ మధుకారమహాసర్పౌ మధుమక్షికాజగరావేవేదృశధర్మశిక్షకౌ భవతః తదేవాహ - యయో ర్మధుకారమహాసర్పయోః శిక్షయా వృత్తిపర్యాలోచనయా వయం వైరాగ్యం పరితోషం దైవాల్లబ్ధాత్ సంతోషం చ ప్రాప్తాః తత్ర మధుకారాత్ వైరాగ్యం మహాసర్పాత్ పరితోషం చ ప్రాప్తా ఇత్యర్థః ౩౪

(సన్న్యాసధర్మవర్ణనం, అవధూతప్రహ్లాదసంవాదశ్చ)

విరాగః సర్వకామేభ్యః శిక్షితో మే మధువ్రతాత్,
కృచ్ఛ్రాప్తం మధువద్ విత్తం హత్వాప్యన్యో హరేత్ పతిమ్. ౩౫

అనీహః పరితుష్టాత్మా యదృచ్ఛోపనతాదహమ్,
నో చేచ్ఛయే బహ్వహాని మహాహిరివ సత్త్వవాన్ ౩౬

క్వచిదల్పం క్వచిద్భూరి భుంజేఽన్నం స్వాద్వస్వాదు వా,
క్వచిద్భూరిగుణోపేతం గుణహీన ముత క్వచిత్ ౩౭

శ్రద్ధయోపాహృతం క్వాపి కదాచిన్మానవర్జితమ్,
భుంజే భుక్త్వాఽథ కస్మింశ్చిద్ దివా నక్తం యదృచ్ఛయా. ౩౮

ఏతదుభయం వివృణోతి (విరాగ ఇతి ద్వాభ్యామ్) తావత్సర్వేష్యః విరాగో మయా మధువ్రతా ద్భ్రమరాత్ శిక్షితః గచ్ఛికయా మమ వైరాగ్యోదయ ఇత్యర్థః కిం తత్ శిక్షితమ్ః తదాహ యయా మధుస్తైస్తై రితస్తత స్సంప్రేష్య ఆనీయ క్వచిన్నివేశితం మధు తత్ స్వామినో మధువ్రతాన్ హత్వాఽన్యో హరతి తథా మధువత్ దుఃఖేనార్జితం ధన మన్యః పతిం ధనస్య పతిం హత్వా హరే దిత్యేతన్మధువ్రతాచ్ఛిక్షితమిత్యర్థః ౩౫

అజగరాత్ శిక్షితమాహ (అనీహ ఇతి) మహాహిరివాహమప్యనీహః నిర్వ్యాపారః యదృచ్ఛోపనతాత్ దైవాల్లబ్ధాన్నాదేః పరితుష్టాత్మా సంతుష్టచిత్తః నో చేత్ యదృచ్ఛోపనతం నో ప్రాప్తం చేత్తర్హి సత్త్వవాన్ ధైర్యవాన్ బహూని అహాని శయే శయానోఽస్మి ౩౬

హీనత్వే హేతుత్వేన యదృచ్ఛయా ప్రాప్తాత్ పరితోషం ప్రపంచయతి (క్వచిదల్పమితి) క్వచిత్ కదాచి దల్పం కదాచిచ్చ భూరి బహు క్వచిచ్చ సాధు క్వచిచ్చాసాధు అసమీచీన మమృష్టం క్వచిచ్చ గుణవ ద్రసవత్ కదాచిన్నిర్గుణమ్ ౩౭

కదాచిచ్ఛ్రద్ధయా నీతం కదాచిన్నిందాపూర్వకమానీతం వాన్నాదికం భుంజే అస్మి కదాచిద్దివా నక్తం చ యదృచ్ఛయా ప్రాప్తం భుంజే ౩౮

క్షౌమం దుకూల మజినం చీరం వల్కల మేవ వా,
వసేఽన్యదపి సంప్రాప్తం దిష్టభుక్ తుష్టధీరహమ్ ౩౯

క్వచిచ్ఛయే ధరోపస్థే తృణపర్ణాశ్మభస్మసు,
క్వచిత్ ప్రాసాదపర్యంకే కశిపౌ వా పరేచ్ఛయా ౪౦

క్వచిత్ స్నాతోఽనులిప్తాంగః సువాసాః స్రగ్వ్యలంకృతః,
రథేభాశ్వైశ్చరే క్వాపి దిగ్వాసా గ్రహవద్ విభో ౪౧

నాహం నిందే న చ స్తౌమి స్వభావవిషమం జనమ్,
ఏతేషాం శ్రేయ ఆశాసే ఉతైకాత్మ్యం మహాత్మని ౪౨

వికల్పం జుహుయాచ్చిత్తౌ తాం మనస్యర్థవిభ్రమే,
మనో వైకారికే హుత్వా తన్మాయాయాం జుహోత్యసు ౪౩

ఏవం వస్త్రమపి దుకూలాద్యన్యతమ మన్యద్వా దైవాల్లబ్ధం వసే ఆచ్ఛాదయామి పరిదధే చ
చీరం జీర్ణవస్త్రం చ ఏవం దిష్టభుక్ ప్రారబ్ధభుక్ సంతుష్టచిత్తశ్చాహమ్ ౩౯

క్వచిత్ భూపృష్ఠే ఏవ క్వచిచ్చ తృణాదిషు శయే క్వచిచ్చ ప్రాసాదోపరి పర్యంకే తత్రాపి
కశిపౌ వా తస్య దౌర్లభ్యశంకాం నిరాహ (పరేషామిచ్ఛయేతి) ఇద ముత్తరత్రాప్యనుషంజనీయమ్ ౪౦

స్నాత మనులిప్తం చందనేన చాంగం యస్య శోభనం వాసో వస్త్రం యస్య స్రగ్భి
రలంకృతః రథాదిభిర్యానైః చరే సంచరామి క్వచిచ్చ దిగ్వాసా దిగంబరః గ్రహవచ్చరే హే
విభో! ౪౧

న చ మానావమానాదికర్తృషు మమ వైషమ్యమిత్యాహ (నాహమితి) స్వభావత ఏవ
విషమం జనం స్తుతినిందయోః కర్తారం న స్తౌమి న నిందే చ కింతు యేషాం జనానాం సర్వేషాం
శ్రేయః ధర్మాదిరూపమ్ ఉతాఽపి చ మహాత్మని భగవత్యైకాత్మ్య మేకచిత్తత్వం చాశాసే ప్రార్థయే ౪౨

ఇత్థం మమ్యస్యావస్థితౌ ఉపాయమాహ (వికల్పమితి) వికల్పం జాతిరూపాదివికల్పం
చిత్తే మనోవ్యాపారే జుహుయాత్ ప్రలీనం భావయేత్ తచ్చిత్తమర్థవిభ్రమే దేహాత్మభ్రమహేతౌ మనసి
మనశ్చ వైకారికే సాత్త్వికాహంకారే తం చ వైకారికం మాయాయాం మూల ప్రకృతౌ జుహుయాత్
సర్వత్ర హోమో నామ లయానుసంధానరూపః ౪౩

(సన్న్యాసధర్మవర్ణనం, అవధూతప్రహ్లాదసంవాదశ్చ)

ఆత్మానుభూతౌ తాం మాయాం జుహుయాత్ సత్యదృఙ్ మునిః,
తతో నిరీహో విరమేత్ స్వానుభూత్యాఽఽత్మని స్థితః ౪౪

స్వాత్మవృత్తం మయేత్థం తే సుగుప్తమపి వర్ణితమ్,
వ్యపేతం లోకశాస్త్రాభ్యాం భవాన్ హి భగవత్పరః ౪౫

నారద ఉవాచ —

ధర్మం పారమహంస్యం వై మునేః శ్రుత్వాఽసురేశ్వరః,
పూజయిత్వా తతః ప్రీతః ఆమంత్ర్య ప్రయయౌ గృహమ్ ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే,
యుధిష్ఠిరనారదసంవాదే యతిధర్మే త్రయోదశోఽధ్యాయః

తాం చ మాయాం స్వాత్మానుభూతౌ జుహుయాత్ ఽతః సత్త్వం స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానం పశ్యతీతి సత్యదృక్ మునిః తన్మననశీలః నిరీహో నిశ్చేష్టః స్వానుభూత్యాత్మని పరమాత్మాత్మకే పరిశుద్ధ జీవస్వరూపే స్థితః తదనుసంధానపరః విరమేత్ ప్రారబ్ధావసానే కలేబరాద్విరమేత్ ౪౪

ఉక్తం స్వవృత్త ముపసంహరతి (స్వాత్మవృత్తమితి) ఇత్థం మయా గుప్తమపి స్వాత్మనో మమ వృత్తం మందదృష్ట్యా లోకశాస్త్రాభ్యాం వ్యపేతం న తు తత్త్వదృష్ట్యా వ్యపేతం బహిర్భూతం తే తుభ్య ముపవర్ణితం హి యస్మాద్భవాన్ భగవత్పరోఽతో గుప్త ముపవర్ణిత మిత్యర్థః ౪౫

ఏవం మునినోపవర్ణితం పారమహంస్యం తుర్యాశ్రమనిష్ఠానాం గుణం శ్రుత్వాఽసురేశ్వర ప్రహ్లాదః తం యతిం ప్రీతస్సన్ పూజయిత్వా ఆమంత్ర్య అనుజ్ఞాప్య స్వగృహం ప్రతి యయౌ ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోదశోఽధ్యాయః

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

యుధిష్ఠిర ఉవాచ—

గృహస్థ ఏతాం పదవీం విధినా యేన చాంజసా,
యాతి దేవఋషే బ్రూహి మాదృశో గృహమూఢధీః ౧

నారద ఉవాచ—

గృహేష్వవస్థితో రాజన్ క్రియాః కుర్వన్ గృహోచితాః,
వాసుదేవార్పణం సాక్షా దుపాసీత మహామునీన్ ౨

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ఏవ మాశ్రమాశ్రమత్రయధర్మో గృహస్థాశ్రమధర్మాన్ బుభుత్సుః పృచ్ఛతి యుధిష్ఠిరః (గృహస్థ ఇతి) దేవఋషేః సంధ్యభావ ఆర్షః గృహేష్వేవ మూఢా ధీర్యస్య గృహాసక్తచిత్తో మాదృశో గృహస్థాశ్రమస్థః పుమాన్ యేన విధినా ఏతాం పదవీం తుర్యాశ్రమిగమ్యాం పదవీం మార్గం ముక్తిమిత్యర్థః అంజసా యాతి ప్రాప్నుయాత్, తం విధిం బ్రూహి ఏవ మాపృష్టగార్హస్థ్యధర్మో దేవర్షి స్తత్ప్రశ్న మభినంద్య స్వస్య ధర్మాన్ వక్తుం ప్రతిజానీతే (సాధ్వితి) హే మహారాజ! జానతాపి త్వయా లోకాన్ సాధు యథా స్యాత్తథాఽనుగృహ్ణతా సాధు పృష్ట మేతత్ త్వత్పృష్టం గార్హస్థ్యవ్రతమహం తుభ్యం ప్రవక్ష్యామి యతః కర్తృభిః పుంభిః వక్ష్యమాణాద్గార్హస్థ్యధర్మాత్ కర్మణాం ముక్తిప్రతిబంధకానాం పుణ్యపాపాత్మకానాం నిరాసద్వారా నైష్కర్మ్యం జ్ఞానయోగలాభో భవేత్ ౧

ఏవం ప్రతిజ్ఞాయ గార్హస్థ్య ధర్మానాహ (గృహేష్విత్యాదినా ధ్యాయసమాప్తి) యద్యపి ప్రథమాశ్రమధర్మకథనానంతరం ఏవైతదాశ్రమధర్మవర్ణనం యుక్తం క్రమప్రాప్తత్వాత్ తథాపి గార్హస్థ్య ధర్మాణాం బాహుళ్యాత్ మహతా ప్రబంధేన వర్ణనీయత్వాత్ అత్ర గార్హస్థ్యధర్మవర్ణనావసరం చే కరణంతే క్రమానాదరణా అత్ర కేచిద్వ్యాంగ్ మోక్షాంగత్వేన ప్రథమం వర్ణ్యమానయతిధర్మానభిధాయ పశ్చాద్గృహస్థధర్మానభిదధాతీతి తన్మందం "అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చ" (3/4/39) ఇతి శారీరక న్యాయేన బ్రహ్మవిద్యాఽనుగ్రాహకత్వధర్మాశ్రమాంతరాపేక్షయా తదనుగ్రాహకబహుధర్మకగార్హస్థ్య స్యైవాభ్యంతరంగత్వా దతో యథోక్త ఏవాశయః హే రాజన్! గృహేష్వవస్థితః గృహాశ్రమస్థః గృహోచితా ఆశ్రమానుగుణాః క్రియాః కర్మాణి సంధ్యోపాసనపంచమహాయజ్ఞాదీన్యావశ్యకాని సాక్షా ద్వాసుదేవార్పణం యథా భవతి తథా కుర్వన్ ఫలసంగకర్తృత్వత్యాగపూర్వకం కుర్వన్ మహామునీ నుపాసీత భగవద్గుణమననశీలాన్ మహాభాగవతా నుపాసీత సేవతేత్యర్థః ౨

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం)

శృణ్వన్ భగవతో౽భీక్ష్ణ మవతారకథామృతమ్,
శ్రద్దధానో యథాకాల ముపశాంతజనావృతః. ౧

సత్సంగా చ్ఛనకైః సంగ మాత్మజా యాత్మజాదిషు,
విముచ్యే న్ముచ్యమానేషు స్వయం స్వప్నవదుత్థితః ౨

యావదర్థ ముపాసీనో దేహే గేహే చ పండితః,
విరక్తో రక్తవత్ తత్ర నృలోకే నరతాం న్యసేత్ ౩

జ్ఞాతయః పితరౌ పుత్రా భ్రాతరః సుహృదో౽పరే,
యద్వదంతి యదిచ్ఛంతి చానుమోదేత నిర్మమః ౪

దివ్యం భౌమం చాంతరిక్షం విత్త మచ్యుతనిర్మితమ్

కథంభూతః తేభ్యో భగవత అవతారకథామృత మభీక్ష్ణం పునః పునః యథాకాల మావశ్యక ధర్మానుష్ఠానావశేషితం కాలముపశాంతజనైః సహితః శ్రద్ధాపూర్వకం శృణ్వన్ ౧

ఏవం సతాం సంగాత్ దేహదారపుత్రాదిషు శనకైః సంగం విముంచేత్ తేష్వహంమమతా ద్యభిమానం త్యజేదేవం ముచ్యమానేషు ముక్తాభిమానవిషయేషు సత్సు దేహాదిషు స్వప్నవదుత్థితో యథా స్వప్నే తద్విషయే పుత్రాదౌ తస్మాదుత్థితః తత్కాలమాత్రానుభావ్యతాం భావ్యతే ౨

తథా దేహే గేహే చ చశబ్దా ద్దారాదిషు చ పండితః అస్థిరత్వాపురుషార్థజ్ఞానవాన్ తత్ర దేహాదౌ స్వయం విరక్తో౽పి రక్తవ దాసక్తవ ద్యావదర్థం ప్రాణధారణాపేక్షితమర్థముపాసీనః స్వీకుర్వన్ నృలోకే నృశరీరే నరతాం న్యసే దనుసందధీత నరత్వాదికం దేహగత మనుసంధదీత న త్వా మనుసందధీతేత్యర్థః ౩

జ్ఞాత్యాదయస్తేభ్యో౽న్యే చ యద్వదంతి యచ్చేచ్ఛంతి తత్ స్వయం నిర్మమః మమకార రహితో మోదేతా౽నుమోదేత ౪

యావదర్థపరిగ్రహ ఇత్యేతదేవ వివృణోతి - యద్యద్భగవతా నిర్మితం ప్రాపితం దివ్యాది

తత్సర్వ ముపభుంజాన ఏతత్కుర్యాత్ స్వతో బుధః ౭

యావద్ భ్రియేత జఠరం తావద్ స్వత్వం హి దేహినామ్,
అధికం యోఽభిమన్యేత స స్తేనో దండ మర్హతి ౮

మృగోష్ట్రఖరమర్కాఖుసరీసృప్‌ఖగమక్షికాః
ఆత్మనః పుత్రవత్ పశ్యేత్ తైరేషా మంతరం కియత్ ౯

త్రివర్గం నాతికృచ్ఛ్రేణ భజేత గృహమేధ్యపి,

త్రివిధం విత్తం తత్ర దివ్యం విత్తం వృష్ట్యాదిభి ర్జాతం ధాన్యాది భౌమం భూమ్యాం జాతం సువర్ణాది నామమ ఆంతరిక్ష మకస్మాదేవ ప్రాప్తం యద్వా దివ్యం విత్త మర్కాఽఽలోకాది ఆంతరిక్షం వర్షం భౌమం తృణాది తద్వై సర్వ ముపయుంజానో వినియుంజాన అబుధోఽవివేకీ చేత్ స్వతః స్వత్వేన [illegible] అబుధశ్చే [illegible] స్వత్వేనాభిమన్యేతేత్యర్థః. యద్వా బుధ ఇత్యపచ్ఛేదః వివేకీ తత్సర్వ ముపయుంజానః ఏతద్యథోపయుక్తం స్వతః కుర్యాత్ స్వత్వేన స్వీకుర్యాత్ దేహధారణ మాత్రోపయుక్త మేవ స్వీకుర్యాదిత్యర్థః ౭

అధికం న స్వీకుర్యాత్ ఇత్యభిప్రయన్ న తస్మిన్ స్వత్వాభిమానం కుర్యాదిత్యాహ (యావదితి) [illegible] యావ ద్యావత్ప్రమాణ ముదరం భ్రియేత పూర్యేత తావదేవ స్వత్వం దేహినా ముదర [illegible] ఏవ హి విత్తే దేహినాం స్వత్వాభిమాన ఇత్యర్థః ఏవం హి యోఽధికమపి స్వత్వేనాభిమన్యే స [illegible] చోర ఏవ యత ఏవం [illegible] దండమేవార్హతి ఇహ దండాభావేఽ ప్యముత్ర దండ మర్హత్యేవ యద్వా సంసృతిరూపం దండ మర్హతీతి భావః ౮

యతోఽధికే స్వత్వాభిమానో దండహేతు రత ఏవ తద్భరణే ప్రవృత్తాన్ మృగోష్ట్రా దీనాత్మనః స్వస్య పుత్రవత్ పశ్యేత్ పుత్రానివ మన్యేత నను నిగృహ్ణీయా [illegible] త్యర్థః తథాహి తైః పుత్రైః [illegible] ఏషాం మృగాదీనాం కియదంతరం న కించిదప్యంతరం న కించిదపి తారతమ్య మస్తీత్యర్థః తత్ర మృగాః వనకమార్జారాదయః మర్కో మర్కటః ఆఖుః మూషకః సరీసృపా అన్యే సర్పజనస్వభావా [illegible] మక్షికాః [illegible] ౯

వివృత మర్థ ముపసంహరతి (త్రివర్గమితి) [illegible] యం గృహస్థోఽప్యకేన తదుపయుక్తవర్గ త్రయనిష్ఠతా సూచ్యతే అతికృచ్ఛ్రేణాతిప్రయాసేన త్రివర్గాన్ న భజేత న సేవేత, దైవాత్ ప్రాప్తై రేవ

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం)

యథాదేశం యథాకాలం యావద్దైవోపపాదితమ్ ౧౦

ఆశ్వాఘాంతేఽవసాయిభ్యః కామాన్ సంవిభజే ద్యథా,
అప్యేకా మాత్మనో దారాం నృణాం సత్వగ్రహో యతః ౧౧

జహ్యాద్యదర్థే స్వప్రాణాన్ హన్యా ద్వా పితరం గురుమ్,
తస్యాం స్వత్వం స్త్రియాం జహ్యాత్ యస్తేన హ్యజితో జితః ౧౨

కృమివిడ్ భస్మనిష్ఠాంతం క్వేదం తుచ్ఛం కళేవరమ్,
క్వ తదీయరతి ర్భార్యా క్వాయ మాత్మా నభశ్ఛదిః ౧౩

తుష్యేత్ ఇత్యర్థః తదేవాహ-యావద్దైవేన దేశకాలానుగుణ్యేన ప్రాపితం తదేవ యథోపయుక్తం భజేత ౧౦

ధర్మాంతరమాహ - శ్వానశ్చాఘా అతిపాప్మానశ్చాంతేఽవసాయినః చాండాలాదయశ్చ తానప్యాప్య తేభ్యః యథోచితం కామాన్ సంవిభజేత్ యథాశక్తి తదపేక్షితాన్ అన్నాదీన్ దద్యాదిత్యర్థః సంగ మాత్మజాయాసుతాదిషు విముంచేదిత్యుక్తం జాయాసంగత్యాగ ముపపాదయతి (అపీతి) ఆత్మనః స్వస్య దారాన్ భార్యా మేకామపి జహ్యాత్ తస్యాం స్వత్వాభిమానం త్యజేదిత్యర్థః ఏతదేవ వక్తుం తావత్తస్యా దుస్త్యజత్వమాహ-యతో యస్యాం భార్యాయాం నృణాం స్వత్వగ్రహః మమైవేయమిత్యాగ్రహః ౧౧

యదర్థే యద్భార్యార్థం స్వకీయాన్ ప్రాణాన్ పితరం గురుం వా హన్యాదేవం దుస్త్యజా భార్యేత్యుక్తమ్ ఏవంభూతాయాం తస్యాం స్త్రియాం భార్యాయాం స్వత్వం జహ్యాత్ స్వత్వాభిమానం న కుర్యాదిత్యర్థః యః పుమానేవం జహ్యాత్తేన పుంసా అజితః కైరప్యజితః పరమాత్మా జితః వశీకృతో భవతి ౧౨

కథమేవం తస్యాం స్వత్వాభిమానః త్యక్తుం శక్యః యత్త్వవిచారేణేత్యాహ (కృమీతి) కృమివిడ్భస్మసు నిష్ఠా పర్యవసాన మంతో యస్య తదిదం కళేవరం క్వ తదీయా దేహోద్ధా రతిర్యస్యాః సా భార్యా క్వ నభశ్ఛదః ఆకాశస్యాపి ఛాదయితా ఆకాశతుల్యో నిర్లేప ఇత్యర్థః ఈదృశ ఆత్మా క్వేత్యేవం తత్త్వవిచారేణ జహ్యాదిత్యర్థః ౧౩

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం)

తస్మాత్ బ్రాహ్మణదేవేషు మర్త్యాదిషు యథార్హతః,
తైస్తైః కామైర్యజస్వైనం క్షేత్రజ్ఞం బ్రాహ్మణానను. ౧౮

కుర్యాదాపరపక్షీయం మాసి ప్రౌష్ఠపదే ద్విజః,
శ్రాద్ధం పిత్రోర్యథావిత్తం తద్బంధూనాం చ విత్తవాన్. ౧౯

అయనే విషువే కుర్యాత్ వ్యతీపాతే దినక్షయే,
చంద్రాదిత్యోపరాగే చ ద్వాదశీశ్రవణేషు చ. ౨౦

తృతీయాయాం శుక్లపక్షే నవమ్యామథ కార్తికే,
చతసృష్వప్యష్టకాసు హేమంతే శిశిరే తథా ౨౧

తస్మాద్బ్రాహ్మణేషు దేవేషు పంచమహాయజ్ఞదేవేషు మర్త్యాదిషు చ యథాశక్తి యథాయోగ్యం చ తైస్తైః కామైరన్నాదిభిర్బ్రాహ్మణాననం బ్రాహ్మణా ఏవాననం ముఖం యస్య తమేనం క్షేత్రజ్ఞం పరమాత్మానం దేవాద్యన్తర్గతజీవశరీరకం వా యజస్వారాధయ బ్రాహ్మణానన్వితి పాఠే బ్రాహ్మణేషు యథానానంతరం దేవేషు మర్త్యాదిషు యజస్వేత్యర్థః యుధిష్ఠిరస్య గృహస్థత్వాత్ తవాప్యేవమారాధనమవశ్యం కర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాఽఽహ యజస్వేతి మధ్యమపురుషప్రయోగః ౧౮

కించ ప్రౌష్ఠపదే భాద్రపదే మాసి ద్విజః త్రైవర్ణికో ధనవాంశ్చేత్ యథావిత్తం విత్తానుసారేణ పిత్రోర్మాతాపిత్రోః తద్బంధూనాం చాపరపక్షీయం శ్రాద్ధం మహాలయాఖ్యం కుర్యాత్ ౧౯

కించాయనాదిషు కాలేషు పిత్రోః శ్రాద్ధం కుర్యాదిత్యన్వయః. తత్రాయనం కర్కటసంక్రాంతిర్మకరసంక్రాంతిశ్చ మేషతులె విషువసంజ్ఞికే తథా చ వృద్ధవసిష్ఠః-

ఝషకర్కటసంక్రాంతీ ద్వే తూదగ్దక్షిణాయనే।
విషువే తు తులామేషే గోళమధ్యే తతోఽపరాః॥ ఇతి

కుహూర్నష్టేందుకలా చంద్రాదిత్యయోరుపరాగో గ్రహః ౨౦

శుక్లపక్షే తృతీయాయాం అక్షయతృతీయాయామిత్యర్థః కార్తికే మాసే శుక్లపక్షే నవమ్యాం హేమంతశిశిరే చ ఋతౌ చతసృష్వష్టకాసు మార్గశీర్షాదిమాసచతుష్టయకృష్ణాష్టమీషు ౨౧

మాఘే చ సితసప్తమ్యాం మఘారాకాసమాగమే,
రాకయా చానుమత్యా వా మాసర్క్షాణి యుతాన్యపి ౨౨

ద్వాదశ్యా మనురాధా స్యాచ్ఛ్రవణ స్తిస్ర ఉత్తరాః,
తిసృ ష్వేకాదశీ వాఽఽసు జన్మర్క్షశ్రోణయోగయుక్ ౨౩

త ఏతే శ్రేయసః కాలా నౄణాం శ్రేయోవివర్ధనాః,
కుర్యాత్ సర్వాత్మనై తేషు శ్రేయోఽమోఘం తదాయుషః ౨౪

ఏషు స్నానం జపో హోమో వ్రతం దేవద్విజార్చనమ్,
పితృదేవనృభూతేభ్యో యద్ దత్తం తద్ధ్యనశ్వరమ్ ౨౫

సంస్కారకాలో జాయాయా అపత్యస్యాత్మన స్తథా,

మాఘే మాసి సితసప్తమ్యాం శుక్లసప్తమ్యాం మఘానక్షత్రపౌర్ణమాస్యోః సంయోగకాలే చ సంపూర్ణచంద్రా పౌర్ణమాసీ రాకా కళాహీనచంద్రా పౌర్ణమాసీ సానుమతీ తాభ్యాం యుక్తాని యాని మాసర్క్షాణి మాసనామప్రవృత్తినిమిత్తాని నక్షత్రాణి తదుపలక్షితేషు చ కాలేషు ౨౨

యద్వా ద్వాదశ్యా మనురాధాశ్రవణ ముత్తరాఫల్గునీ ఉత్తరాషాఢోత్తరాభాద్రేతి తిస్ర ఉత్తరా వా స్యుః అనూత్తరాసూక్తాసు తిసృషు ఏకాదశీ వా యదా స్యాత్తదా చ జన్మర్క్షశ్రోణయోగయుక్త జన్మనక్షత్రస్య శ్రవణనక్షత్రస్య వా యోగేన యుక్తః కాలః తదా చ యోగగ్రహణం సంబంధబాహుళ్య జ్ఞాపనాయేతి సూచితమ్ ౨౩

న కేవలం శ్రాద్ధస్యైవైతే కాలాః కింతు ధర్మమాత్రస్యేత్యాహ (త ఇతి ద్వాభ్యామ్) త ఏతే అయనాదయః నృణాం శ్రేయసః శ్రేయస్సాధనధర్మానుష్ఠానస్య యోగ్యాః శ్రేయో వర్ధయంతీతి తథా తాదృశాః కాలాః తస్మాత్ సర్వాత్మనా కరణత్రయైక్యేన ఏషు కాలేషు శ్రేయః శ్రేయస్సాధనం వక్ష్యమాణం స్నానాదిక మనుతిష్ఠే త్తదేవ హ్యాయుషః అమోఘ మమోఘత్వం సాఫల్య మిత్యర్థః ౨౪

ఏషు కాలేషు కృతం యజ్ఞాదికం యచ్చ పిత్రాద్యుద్దేశేన దత్తం "భావేక్తః" దానం చ తద్ధ్యనశ్వర మక్షయ్యఫలసాధనమ్ ౨౫

కిం చ హే నృప! జాయాపత్యాత్మనాం సంస్కారకాలే తత్ర జాయాయాః సంస్కారః పుంసవనాదిః అపత్యస్య సంస్కారో జాతకర్మాదిః ఆత్మనః స్వస్య సంస్కారో యజ్ఞదీక్షాదిః ఏతేషాం

(దేశకాలాదివిశేషేణ గృహస్థధర్మనిరూపణం)

ప్రేతసంస్థా మృతాహశ్చ కర్మణ్యభ్యుదయే నృప ౨౬

అథ దేశాన్ ప్రవక్ష్యామి ధర్మాదిశ్రేయ ఆవహాన్,
స వై పుణ్యతమో దేశః సత్పాత్రం యత్ర లభ్యతే ౨౭

బింబం భగవతో యత్ర సర్వమేత చ్చరాచరమ్,
యత్ర హ బ్రాహ్మణకులం తపోవిద్యాదయాన్వితమ్ ౨౮

యత్ర యత్ర హరేరర్చా స దేశః శ్రేయసాం పదమ్,
యత్ర గంగాదయో నద్యః పురాణేషు చ విశ్రుతాః ౨౯

సరాంసి పుష్కరాదీని క్షేత్రాణ్య ర్హాశ్రితాన్యుత,
కురుక్షేత్రం గయశిరః ప్రయాగః పులహాశ్రమః ౩౦

కాలేషు యదా ప్రేతస్య సంస్థా దహనాది కర్మ మృతాహశ్చ తదాఽస్మి న్నభ్యుదయార్థే కర్మణి కృతం స్నానాదిక మనశ్వరమితి పూర్వేణాన్వయః ౨౬

ఏవం శ్రేయస్కరాః కాలా ఉక్తాః. అథ దేశాన్ వక్తుం ప్రతిజానీతే (అథేతి) కర్మాది శ్రేయస ఆవాహనాధాయకాన్ దేశాన్ ప్రవక్ష్యామి తావ దయం ముఖ్యో దేశః శ్రేయస్కర ఇత్యాహ (స ఇతి) యత్ర దేశే సత్పాత్రం లభ్యతే ౨౭

యత్ర యస్మిన్ సర్వ మేతచ్చరాచర మాధేయతయా నియామ్యతయా చాస్తి తస్య భగవతో బింబం యత్ర చ దేశే వర్తతే యత్ర చ దేశే తపోవిద్యాదయాభిర్యుక్తం బ్రాహ్మణకులం వర్తతే ౨౮

యత్ర యత్ర దేశే హరే ర్భగవతోఽర్చా పూజా ప్రవర్తతే స సర్వోఽపి దేశః పుణ్యతమః శ్రేయసాం పదం శ్రేయస్సాధనధర్మానుష్ఠానయోగ్యం స్థానం కించ యత్ర యేషు దేశేషు పురాణేషు ప్రసిద్ధాః గంగాదాయో నద్యః సంతి ౨౯

తథా పుష్కరప్రభృతీని సరాంసి చ యత్ర సంతీతి పూర్వేణ సంబంధః ఉత కించ యాని చార్హాశ్రితాని మహాత్మభి రధిష్ఠితాని క్షేత్రాణి సంతి తాన్యేవ దర్శయతి (కురుక్షేత్ర మితి) యద్వా కురుక్షేత్రాదివ్యతిరిక్తక్షేత్రాభిప్రాయేణోక్తమర్హాశ్రితానీతి. గయస్యాసురస్య శిరః తత్పతనస్థానం గయేత్యర్థః ప్రయాగో గంగాయమునయో స్సంగమస్థానం పులహాఽఽశ్రమః సాలగ్రామతీర్థమ్ ౩౦

నైమిషం ఫాల్గునం సేతుః ప్రభాసోఽథ కుశస్థలీ,
వారాణసీ మధుపురీ పంపా బిందుసరస్తథా 30

నారాయణాశ్రమో నందా సీతారామాశ్రమాదయః,
సర్వే కులాచలా రాజన్ మహేంద్రమలయాదయః 32

ఏతే పుణ్యతమా దేశా హరేరర్చాశ్రితాశ్చ యే,
ఏతాన్ దేశాన్ నిషేవేత శ్రేయస్కామో హ్యభీక్ష్ణశః,
ధర్మో హ్యత్రేహితః పుంసాం సహస్రాధిఫలోదయః 33

పాత్రం త్వత్ర నిరుక్తం వై కవిభిః పాత్రవిత్తమైః,
హరిరేవైక ఉర్వీశ యన్మయం వై చరాచరమ్ 34

ఫల్గునీ నదీ గయాయామేవ తత్స్థానం ఫాల్గునమ్ సేతుః రామసేతుః ప్రభాసః ప్రత్యక్సరస్వతీసంగమస్థానం కుశస్థలీ ద్వారవతీ పంపాసరోవరమ్ బిందుసరః కర్దమాశ్రమః 30

నారాయణాశ్రమో బదరికాశ్రమః నందా అలకనందాతటం సీతారామయోరాశ్రమశ్చిత్రకూటాద్రిః ఏతత్ప్రభృతయః తథా హే రాజన్! మహేంద్రమలయాదయః సర్వే కులగిరయశ్చ 32

తథా యే హరేరర్చా స్థిరా పూజా ప్రతిమా వా తయా ఆశ్రితాః అధిష్ఠితాస్త ఏతే సర్వే పుణ్యతమా దేశాః బింబం భగవతో యత్రేతి శాలగ్రామశిలాద్యర్చిప్రదేశ ఉక్తః అత్ర తు వేంకటాద్రిస్థానాదీన్యుచ్యంతే ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్ శ్రేయస్కామః ముముక్షురభీక్ష్ణశః పునః పునరేతాన్ దేశాన్నితరాం సేవేత 33

పుంసాం యత్ఫలసాధనత్వే యో ధర్మ ఉదితో విహితః స ఏష దేశేషు కృతః సహస్రగుణమధికస్య ఫలస్య ఉదయో యస్మాత్తాదృశో భవేత్ ఏవం దేశకాలౌ ఉక్తౌ అథ పాత్రమాహ (పాత్రం త్విత్యాదినా) హే ఉర్వీశ! పాత్రవిత్తమైః సత్పాత్రయాథాత్మ్యవిద్భిః కవిభిః హరిరేక ఏవ పాత్రం నిరుక్తం హరిరేక ఏవ సత్పాత్రమితి నిర్ణీతమిత్యర్థః పాత్రం పూజ్యం సమర్హణీయం వస్తు హరిం విశినష్టి - ఏతచ్చరాచరాత్మకం జగద్యన్మయం యద్ధరిప్రచురమేతేన తత్సమర్హణేన సర్వే సమర్హితా భవంతీతి సూచితమ్ 34

(దేశకాలాదివిశేషేణ గృహస్థధర్మనిరూపణం)

దేవర్ష్యర్హత్సు వై సత్సు తత్ర బ్రహ్మాత్మజాదిషు,
రాజన్యదగ్రపూజాయాం మతః పాత్రతయాచ్యుతః ౩౫

జీవరాశిభి రాకీర్ణ ఆండకోశాంఘ్రిపో మహాన్,
తన్మూలత్వా దచ్యుతేజ్యా సర్వజీవాత్మతర్పణమ్ ౩౬

పురాణ్యనేన సృష్టాని నృతిర్యగృషిదేవతాః,
శేతే జీవేన రూపేణ పురేషు పురుషో హ్యసౌ. ౩౭

హరేరేవ పాత్రత్వం యతో రాజసూయే అధునా త్వయైవ దృష్టమిత్యాహ (దేవేష్వితి) హే రాజన్! దేవేషు ఋషిషు అర్హత్సు తపోయోగాదిసిద్ధేషు బ్రహ్మాదిషు సనకాదిష్వపి సత్సు తత్ర త్వదీయరాజసూయే యద్యస్మాదచ్యుత ఏవాగ్రపూజాయాం పాత్రతయా మతో జ్ఞాతః ౩౫

హరేః సమర్హణేన సర్వేషామర్హణం కృతప్రాయ మిత్యాహ (జీవేతి) జీవరాశిభి రాకీర్ణో వ్యాప్తః బ్రహ్మాండకోశ ఏవ యో మహానంఘ్రిపో వృక్షస్తస్య మూలత్వాత్ కారణత్వా దచ్యుతస్యేజ్యాఽఽరాధనం సర్వేషాం జీవాత్మనాం తర్పణం తృప్తికరం యథాంఘ్రిపస్య మూలేఽర్పితం జలం తచ్ఛాఖోపశాఖానాం వృద్ధికరం తథా బ్రహ్మాండకోశమూలభూతేఽచ్యుతే కృతే కృత మర్హణ మండాంతరగతేషు సర్వేషు కృతప్రాయమేవేత్యర్థః అతః స ఏవోత్తమం పాత్రమితి భావః ఇతరత్రాపి తద్దృష్ట్యైవార్హణం కార్యమితి చ ౩౬

ఏతదేవ పురుషనామనిరుక్త్యా దృఢయతి (పురాణీతి) మనుష్యతిర్యగృషిదేవతారూపాణి పురాణి శరీరాత్మకాన్యనేన భగవతా సృష్టాని సృష్టేషు చ పురేషు యతో భగవాన్ జీవేన రూపేణ జీవాఖ్యేన శరీరేణ "యస్యాత్మా శరీరమ్" ఇతి శ్రుతేః పురే శేతే అతోఽసౌ పురుషః పురుషశబ్దః పుష్కలప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయః పురే శేతే ఇతి పురుషః శకారస్య సకారః అకారస్యోకారశ్చ వ్యత్యయాత్ "అన్యేష్వపి దృశ్యతే" ఇతి డశ్చ జీవేన రూపేణేత్యనేన కేవలం సర్వకారణత్వాదేవ తదర్హణం తత్కార్యపర్యంతం పర్యవసన్న మపి తు తత్తదంతరాత్మతయా తత్తద్రూపేణావస్థితత్వాచ్చేత్యుక్తం భవతి ౩౭

తేష్వేవ భగవాన్ రాజంస్తారతమ్యేన వర్తతే,
తస్మాత్ పాత్రం హి పురుషో యావానాత్మా యథేయతే ౩౮

దృష్ట్వా తేషాం మిథో నృణా మవజ్ఞానాత్మతాం నృప,
త్రేతాదిషు హరేరర్చా క్రియాయై కవిభిః కృతా ౩౯

తతోఽర్చాయాం హరిం కేచిత్ సంశ్రద్ధాయ సపర్యయా,
ఉపాసత ఉపాస్తాపి నార్థదా పురుషద్విషామ్ ౪౦

ఇతోఽపి పురుషశబ్దవాచ్యః స్వసమర్హణేనాన్యేషాం తదాధాయకశ్చేత్యాహ (తేష్వితి) హే రాజన్! తిర్యగాదిభ్య స్తేషు పురుషేషు తారతమ్యేన స్వకీయజ్ఞానశక్త్యాదిగుణావిర్భావతారతమ్యేన వర్తతే భగవా నతోఽసౌ పురుషః పురు అధికం పురుషేషు శేత ఇతి పురుషః యతః ఏవంభూతోఽత స్తద్దృష్ట్యైవార్హణమర్హణీయేషు సర్వేషు పురుషేషు విధేయమితి భావః యతో దేవమనుష్యాది పురుషేష్వంతర్యామితయా శివశరీరకతయా చ భగవాన్ వర్తతే. యతశ్చ సర్వే పురుషా దేవాదయో భగవచ్ఛరీరభూతా స్తేన తారతమ్యం వ్యాప్తాశ్చ తస్మాదాత్మా పరమాత్మా పురుషః పరమపురుషో యావాన్ యావద్గుణావిర్భావవాన్ యథా యత్ర యత్ర ఈయతే ప్రతీయతే తత్తత్పాత్రం యత్ర యత్రాధికం భగవతో జ్ఞానశక్త్యాదిగుణావిర్భావ స్తత్తదుత్తమం పాత్రం న్యూనావిర్భావవత్త్వముక్తమితి భావః. తదేవం భగవత ఏవోత్తమపాత్ర మితరేషామపి తదాత్మకత్వేనైవార్హణీయత్వం తదపి తదావిర్భావాను సారేణ వ్యవస్థితమితి ప్రోక్తమ్ ౩౮

నను, భగవతః తదాత్మకానాం పురుషాణామేవార్హణీయత్వే స్మృతికారాదిభి రారాధనీయత్వే విహితా హరిప్రతికృతిః పూజితా న ఫలదా స్యాదితి చేన్మ్నాతద్రోహిణాం వ్యర్థైవేత్యాహ (దృష్ట్వేతి ద్వాభ్యామ్) మిథోఽవజ్ఞానం తిరస్కారః తస్మిన్నాత్మా బుద్ధిర్యేషాం తేషాం భావం దృష్ట్వా హే నృప! హరేః క్రియాయై పూజార్థ మర్చాప్రమాణం కవిభిః త్రేతాదిషు యుగేషు కృతా పూజ్యత్వేన విహితా త్రేతాదిష్విత్యనేన ప్రాయశః కృతే సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనమేవ విహితమితి సూచితమ్ ౩౯

తత్రార్చాయాం పూజార్థప్రతిమాయాం కేచిద్ధరిం సంశ్రద్ధాయ శ్రద్ధాపూర్వక ముపాసతే ఏవ ముపాస్తారాధితాప్యర్చా పురుషద్విషాం భగవదాత్మకాన్ పురుషాన్ ద్విషంతీతి పురుషద్విషః తేషాం నార్థదా న పురుషార్థదా భవతి పురుషాన్ బహూమన్యమానానా మేవార్చారాధనం ఫలదదిత్యర్థః ౪౦

(దేశకాలాదివిశేషేణ గృహస్థధర్మ నిరూపణం)

పురుషేష్వపి రాజేంద్ర సుపాత్రం బ్రాహ్మణం విదుః,
తపసా విద్యయా తుష్ట్యా ధత్తే వేదం హరేస్తనుమ్ ౪౧

నన్వస్య బ్రాహ్మణా రాజన్ కృష్ణస్య జగదాత్మనః,
పునంతః పాదరజసా త్రిలోకీం దైవతం మహత్ ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే,
సదాచారనిర్ణయో నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః

యదుక్తం "తస్మాత్పాత్రం హి పురుషః" ఇత్యాది తద్వివృణోతి (పురుషేష్వితి) హే రాజేంద్ర! పురుషేష్వితి బ్రాహ్మణం సత్పాత్రం సుపాత్రతయాఽధ్యాత్మవిదః సుపాత్రత్వే హేతుం వదన్ విశినష్టి, ఇదం బ్రాహ్మణాత్మకం సుపాత్రం,తపసానశనేన విద్యయాఽఽత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వక భగవదుపాసనరూపవిద్యయా తుష్ట్యా దైవా ల్లబ్ధసంతోషేణ చేదం స్వధర్మశమదమాదీనా మప్యుపలక్షణమ్ ఏభి ర్గుణై ర్హరేస్తనుం ధత్తే బిభర్తి. చశబ్దః పాదపూరణార్థః ఏవకారార్థో వా హరేరేవ తనుం ధత్త ఇత్యర్థః ౪౧

ఏతదేవ కైముతికన్యాయేన ద్రఢయతి (నన్వస్యేతి) హే రాజన్! న త్రిలోకీం పాదరజసా పునంతః పవిత్రీకుర్వంతః జగదంతరాత్మనః శ్రీకృష్ణస్యాపి బ్రాహ్మణా మహద్దైవతం కిముతాన్యేషా మస్మద్విధానాం బ్రాహ్మణా దైవతమిత్యర్థః ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం.
చతుర్దశోఽధ్యాయః

అథ పంచదశో ఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

కర్మనిష్ఠా ద్విజాః కేచిత్ తపోనిష్ఠా నృపాపరే,
స్వాధ్యాయేఽన్యే ప్రవచనే యే కేచి జ్ఞానయోగయోః ౧

జ్ఞాననిష్ఠాయ దేయాని కవ్యాన్యానంత్యమిచ్ఛతా,
దైవే చ తదభావే స్యాదితరేభ్యో యథార్హతః ౨

ద్వౌ దైవే పితృకార్యే త్రీనేకైక ముభయత్ర వా,
భోజయేత్ సుసమృద్ధోఽపి శ్రాద్ధే కుర్యాన్న విస్తరమ్ ౩

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

తపసా విద్యయేత్యాదినా బ్రాహ్మణేష్వపి తప ఆదిగుణతారతమ్యేన పాత్రత్వం తారతమ్యేన వ్యవస్థితమితి సూచితమ్ ఏతదేవ వివృణ్వన్ సుపాత్రాయైవ శ్రాద్ధాదిష్వన్నాదికం దద్యాదితి వదన్ప్రాసంగిక శ్రాద్ధీయనియమానాహ దేవర్షిః (కర్మనిష్ఠా ఇత్యాదినా.) హే నృప! కేచిత్ ద్విజాః త్రైవర్ణికాః కర్మనిష్ఠాః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మనిష్ఠాః కేచిచ్చానశనాదితపోనిష్ఠాః కేచిత్ స్వాధ్యాయే ప్రవచనే అధ్యాపనే చ పరినిష్ఠితాః కేచిచ్చ జ్ఞానయోగయో రుభయోరపి నిష్ఠితా ఇతి శేషః జ్ఞాన మాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వక భగవదుపాసనాత్మకమ్, యోగోఽనభిసంహితఫలకర్మయోగః ౧

తత్ర జ్ఞాననిష్ఠాయ జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీతభగవదుపాసనాత్మకజ్ఞానయోగనిష్ఠాయ పితౄనుద్దిశ్య దేయాని కవ్యాని శ్రాద్ధాన్నాదీని ఆనంత్య మపరిమితం ఫలం మోక్షరూపం ఫలమిచ్ఛతాం పుంసాం దేయాని తథా దైవే చ కర్మణి హవ్యాన్యపి జ్ఞాననిష్ఠాయైవ దేయాని తదభావే జ్ఞాననిష్ఠస్యాభావే ఇతరేభ్యః కర్మనిష్ఠాదిభ్యోఽపి యథాయోగ్యం జ్ఞానాదితారతమ్యేన దేయం స్యాత్ ౨

దైవే విశ్వేదేవస్థానే ద్వౌ బ్రాహ్మణౌ పితృకార్యే పితృప్రయోజనే పిత్రర్థమితి యావత్ త్రీన్ బ్రాహ్మణా నుభయత్ర ద్వయోరపి స్థానయో రేకైకం వా బ్రాహ్మణం భోజయేత్ సుసమృద్ధోఽపి ధనాఢ్యోఽప్యేవం బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ న తు శ్రాద్ధే విస్తరం కుర్యాత్ ౩

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంత కథనం చ)

దేశకాలోచితశ్రద్ధాద్రవ్యపాత్రార్హణాని చ,
సమ్యగ్ భవంతి నైతాని విస్తరాత్ స్వజనార్పణాత్ ४

దేశే కాలే చ సంప్రాప్తే మున్యన్నం హరిదైవతమ్,
శ్రద్ధయా విధివత్ పాత్రే న్యస్తం కామధుగక్షయమ్ ౫

దేవర్షిపితృభూతేభ్య ఆత్మనే స్వజనాయ చ,
అన్నం సంవిభజన్ పశ్యేత్ సర్వం తత్ పురుషాత్మకమ్. ౬

న దద్యా దామిషం శ్రాద్ధే న చాద్యా ద్ధర్మతత్త్వవిత్,
మున్యన్నైః స్యాత్పరా ప్రీతి ర్యథా న పశుహింసయా ౭

శ్రాద్ధవిస్తారా ద్దోషమాహ (దేశేతి) దేశకాలపాత్రాణి యథోక్తాన్యేవ ఉచితా శ్రద్ధా విశ్వాసః కర్తవ్యవిషయా త్వరా వా అర్హణం పూజాసాధనం తాని సమీచీనాన్యపి స్వజనార్పణా ద్విస్తరా న్న సమ్య గ్భవంతి విగుణాన్యేవ స్యుః ఇత్యర్థః నను కుతో విస్తరః ప్రాప్తః యేన నిషిధ్యతే ఇతి శంకాం వారయితుం స్వజనార్పణా దిత్యుక్తం స్వజనానా మర్పణా ద్దౌహిత్రో నిమంత్రిత శ్చేత్తత్పుత్రాదయః కథం వర్జ్యా ఇత్యాద్యేవం ప్రాప్తా ద్విస్తరాదిత్యర్థః ४

శ్రాద్ధే విష్ణ్వర్థ మపి బ్రాహ్మణం భోజయే దిత్యాహ (దేశ ఇతి) దేశే పూర్వోక్తే కాలేఽపర పక్షాదిరూపం మృతాహాదిరూపే చ కాలే ప్రాప్తే కర్తవ్యత్వేన ప్రాప్తే శ్రాద్ధే పాత్రే సత్పాత్రే విధివత్ శ్రద్ధయా న్యస్తం మున్యన్న మారణ్యం వ్రీహ్యాదిజ మప్యన్నం హరిదైవతం విష్ణుదైవత్యం తస్మై నివేదితం తదుద్దేశేన చ దత్త మన్నం కామధుక్ కామద మక్షయఫలదం ముక్తిసాధనం చేత్యర్థః ౫

సర్వాశ్రమసాధారణాన్ కాంశ్చిద్ధర్మానాహ (దేవర్షీతి) దేవాదిభ్య ఆత్మనే స్వజనాయ బంధుజనాయ చాన్నం విభజే ద్విభజ్య దద్యాత్ తద్దేవాదికం సర్వం ప్రాణిజాతం పురుషాత్మకం భగవదాత్మకం పశ్యేత్ ౬

ఆమిషం మాంసం శ్రాద్ధే పిత్రాద్యుద్దేశేన న దద్యాత్ ఇదం క్షత్రియాభిప్రాయకం తథా ధర్మయాథాత్మ్యవిత్ స్వయ మప్యామిషం నాశ్నీయాత్ యథా మున్యన్నైరపి పరోత్కృష్టా పిత్రాదీనాం ప్రీతిః స్యాత్తథా పశుహింసయా న స్యాత్ ౭

నైతాదృశః పరో ధర్మో నృణాం సద్ధర్మ మిచ్ఛతామ్,
న్యాసో దండస్య భూతేషు మనోవాక్కాయజస్య యః ౮

ఏకే కర్మమయాన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానినో యజ్ఞవిత్తమాః,
ఆత్మసంయమనేఽనీహా జుహ్వతి జ్ఞానదీపితే ౯

ద్రవ్యయజ్ఞై ర్యక్ష్యమాణం దృష్ట్వా భూతాని బిభ్యతి,
ఏష మాఽకరుణో హన్యా దతజ్ఞో హ్యసుతృబ్ ధ్రువమ్ ౧౦

కిం సద్ధర్మ మిచ్ఛతాం నృణా మేతాదృశః ఏవ పర ఉత్కృష్టో ధర్మః కోఽసౌ? యో భూతేషు మనోవాక్కాయజస్య దండస్య న్యాసః త్యాగః కరణత్రయేణ భూతద్రోహాభావ ఏవ నృణాం పరో ధర్మ ఇత్యర్థః ఏతాదృశోఽన్యః పరో ధర్మో నాస్తీతి భావః న దద్యాదామిష మిత్యనేన పశుమృగాదిహింసాగర్భమాంసాదిద్రవ్యకశ్రాద్ధాదే రపి మున్యన్నేనాపి కృతం శ్రాద్ధాదికం నితరాం పిత్రాదీనాం ప్రీతికృదిత్యుక్తం నైతాదృశ ఇత్యనేన భూతహితమేవోత్కృష్టధర్మ ఇత్యుక్తమ్ ౮

యత ఏవ మత ఏవ కేచి జ్జ్ఞాననిష్ఠా హింసాగర్భద్రవ్యయజ్ఞాన్ జహతి జ్ఞానయజ్ఞనిష్ఠాశ్చ భవంతీత్యాహ (ఏకే ఇతి) యజ్ఞవిత్తమా యజ్ఞయాథాత్మ్యవిదః అనీహా నిష్కామాః కేచిత్ జ్ఞానినః పూర్వోక్తోత్కృష్టధర్మజ్ఞానవంతః కర్మమయాన్ యజ్ఞాన్ పశుపురోడాశాదిద్రవ్యకాన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానదీపితే ఆత్మసంయమనే జుహ్వతి జ్ఞానేన పరమాత్మోపాసనాత్మకేన దీపితే ప్రజ్వలితే ఆత్మనో మనసః సంయమో నియమ స్తస్మిన్ యోగాగ్నా విత్యర్థః తత్ర జుహ్వతి "తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా పత్నీ శరీర మిధ్మ మురో వేది ర్లోమాని బర్హిః" ఇత్యాదిపురుషవిద్యోక్తవిధయా క్రియామయాన్ యజ్ఞాన్ హిత్వా జ్ఞానమయాన్ యజ్ఞాన్ అనుతిష్ఠంతీత్యర్థః ౯

ఏవం జుహ్వతా మయం భావ ఇత్యాహ (ద్రవ్యయజ్ఞా ఇతి) ద్రవ్యయజ్ఞైః పశుపురోడాశాదిద్రవ్యయజ్ఞైః యక్ష్యమాణం దృష్ట్వా భూతాని పశ్వాదీని ఏష యక్ష్యమాణో నిర్ఘృణోఽజ్ఞశ్చాసుతృప్ అస్మాక మసుభిః తృప్యతీతి తాదృశః మాం ధ్రువం నూనం హన్యాదితి బిభ్యతీత్యాశయేన ద్రవ్యయజ్ఞాన్ హిత్వా జ్ఞానయజ్ఞా ననుతిష్ఠంతీత్యర్థః ౧౦

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

తస్మాద్దైవోపపన్నేన మున్యన్నేనాపి ధర్మవిత్,
సంతుష్టోఽహరహః కుర్యా న్నిత్యనై మిత్తికీః క్రియాః ౧౧

విధర్మః పరధర్మశ్చ ఆభాస ఉపమా ఛలః,
అధర్మశాఖాః పంచేమా ధర్మజ్ఞోఽధర్మవత్ త్యజేత్ ౧౨

తస్మాత్ పూర్వోక్తభూతసుహృత్త్వరూపోత్కృష్టధర్మవిత్ పుమాన్ దైవా దుపనతేన మున్యన్నేనాపి న తు మాంసాదినాఽహరహః నిత్యనైమిత్తికాశ్చ క్రియాః సంతుష్టః కుర్యాత్ యద్యప్యత "మున్యన్నైః స్యాత్పరా ప్రీతి స్తథా న పశుహింసయా" ఇత్యనేన "ద్రవ్యయజ్ఞైర్యక్ష్యమాణమ్" ఇత్యనేన చ మాంసశ్రాద్ధాగ్నీషోమీయాదికర్మణాం హింసాగర్భత్వేన పాపమిశ్రత్వం ప్రతీయతే. తచ్చ "అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ 3-1-25" ఇతి శారీరకాధికరణన్యాయవిరుద్ధమ్ తత్ర హ్యగ్నీషోమీయాదికర్మణాం పశుహింసాదిరూపపాపమిశ్రత్వేనాఽశుద్ధియుక్తత్వం పరిచోద్య, నైతద్యుక్తమ్ కుతః? శబ్దాదగ్నీషోమీయాదేః సంజ్ఞపనస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిహేతుతయా హింసాత్వాభావశబ్దాత్ పశోర్హి సంజ్ఞపననిమిత్తాం స్వర్గలోకప్రాప్తిం వదన్తం శబ్ద మామనంతి "హిరణ్యశరీర ఊర్ధ్వం స్వర్గం లోకమేతి" ఇత్యాదిక మతిశయితాఽభ్యుదయసాధనభూతో వ్యాపారోఽల్పదుఃఖదోఽపి న హింసా ప్రత్యుత రక్షణమేవ తథా చ మంత్రవర్ణః "న వా ఉవైతత్ప్రియాసేన రిష్యసి దేవా ఇదేషి పథిభిః సుగేభిః యత్ర యంతి సుకృతో నాపి దుష్కృతః తత్రత్వాదేవః సవితా దదాతు" ఇతి చికిత్సకం చ తాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపి రక్షకమేవ వదంతి పూజయంతి చ తజ్జ్ఞా ఇతి హింసాత్వాభావః సిద్ధాంతితః తథాప్యత్ర హింసాగర్భత్వమాత్రే పశ్వాదిహింసాయాశ్చ సర్వభూతసుహృదాం జ్ఞానినా మననురూపత్వే చ తాత్పర్యం న తు యాగీయహింసాయాః పాపత్వేఽపి త ఏవ కేవలం భూతాని బిభ్యతీత్యేతావదేవోక్తం న తు తద్ధింసాయాః పాపత్వ మపీత్యతో న శారీరకన్యాయవిరోధః ౧౧

తదేవం ప్రాతిస్వికాన్ సాధారణాంశ్చ వర్ణాశ్రమధర్మానభిధాయాఽథ తేషాం ధర్మాభాసేభ్యో వివిక్తత్వజ్ఞాపనాయ తాన్ సంగృహ్య దర్శయన్ తేషాం త్యాజ్యత్వమాహ (విధర్మ ఇతి.) విధర్మాదయః పంచేమే ధర్మాభాసా అధర్మస్య వృక్షరూపస్య శాఖాః శాఖాభూతాః తతస్తాన్ ధర్మయాథాత్మ్యవిత్ అధర్మవత్ త్యజేత్ ౧౨

ధర్మబాధో విధర్మః స్యాత్ పరధర్మోఽన్యచోదితః,
ఉపధర్మస్తు పాఖండో దంభో వా శబ్దభిచ్ఛలః ౧౩

యస్త్విచ్ఛయా కృతః పుంభిరాభాసో హ్యాశ్రమాత్ పృథక్,
స్వభావవిహితో ధర్మః కస్య నేష్టః ప్రశాంతయే ౧౪

ధర్మార్థమపి నేహేత యాత్రార్థం వాఽధనో ధనమ్,
అనీహానీహమానస్య మహాహేరివ వృత్తిదా ౧౫

విధర్మాదీన్ పంచ వ్యాచష్టే (ధర్మబాధ ఇతి) ధర్మబుద్ధ్యా యస్మిన్ క్రియమాణే స్వధర్మబాధః స్యాత్ స విధర్మ ఇత్యర్థః, అన్యస్య క్షత్రియాదేః చోదితో విహితో ధర్మః స బ్రాహ్మణాదేః పరధర్మః ఉపధర్మ ఇతి పాఖండః వేదవిరుద్ధాగమోక్తః దంభో వా పరవంచనార్థో వా ఉపధర్మ ఇత్యర్థః ఛలం వ్యాచష్టే-శబ్దభిచ్ఛల ఇతి శబ్దస్య ప్రమాపకస్య శ్రీదన్యథా వ్యాఖ్యానం యస్మిన్ యథా ద్వాదశాపరాన్ భోజయేదిత్యుక్తే ద్వాదశసంఖ్యాకేభ్యోఽపరానేకాదశ దశ వేత్యాది శబ్దభృదితి పాఠే ధర్మశబ్దమాత్రం బిభర్తీతి తథా యథా గాం దద్యాదిత్యుక్తే మరిష్యంత్యా గోర్దాన మితి ౧౩

ఆభాసం వ్యాచష్టే (యస్త్విచ్ఛయేతి) పుంభిః స్వేచ్ఛయా పృథక్ చతుర్భ్యః ఆశ్రమేభ్యః పృథక్కల్పితః ఆశ్రమోఽవధూతాదిః స్వధర్మానుష్ఠానానంతరమపి ధర్మభూయస్త్వేఽపి పరధర్మో నానుష్ఠేయోఽనుపయోగాదిత్యాహ - స్వభావేతి స్వభావేన బ్రాహ్మణాదిస్వభావానుగుణ్యేనాభిహిత ఇత్యర్థః స ఏవాస్యోపశాంతయే మనః ప్రశాంతయే కల్పతేఽతో న పరధర్మస్యోపయోగ ఇత్యర్థః ౧౪

ఏవం భగవదుపాసనాంగభూతా వర్ణాశ్రమధర్మా ఉక్తాః అథ ప్రధానభూతభగవదుపాసనాత్మకాష్టాంగయుక్తభక్తియోగానుష్ఠానప్రకారం వక్ష్యం స్తావత్తద్విరోధినాం కామక్రోధలోభభయశోకమోహదంభతాపత్రయనిదాదీనాం జయోపాయానాహ (ధర్మార్థమపీత్యాదినా పూర్త మిష్టం తథా సత్త్వ్యంతేన) తత్ర తావదసంతోషస్య లోభాత్మకస్యాఽనర్థావహత్వం తన్నిమిత్తాహ ధనలిప్సాయాస్త్యాజ్యత్వం చ వక్తుం దైవాదుపనతేనైవ ద్రవ్యేణ స్వధర్మం దేహధారణం చ కుర్యాన్న తు తదర్థం ధనం కామయేతేత్యాహ (ధర్మార్థమితి) అధనో నిర్ధనః పుమాన్ స్వధర్మార్థమపి యాత్రార్థం దేహధారణార్థమపి వా ధనం విత్తం నేహేత న కామయేత, యాత్రార్థమపి నేహేతేత్యేతత్ప్రపంచయతి (అనీహేతి సార్ధైః షడ్భిః) మహాహేరివానీహమానస్య యాత్రార్థం ధనార్థమపి చేష్టామకుర్వతః దైవోపనతేన ప్రాణాన్ ధారయమాణస్యేత్యర్థః అనీహాఽకామనా ఏవ వృత్తిదా జీవనావహా దైవాదుపనతేన జీవతోఽకామయమానస్యాకామనైవ నితరాం సుఖజననద్వారా వృత్తిదేతి భావః. ౧౫

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

సంతుష్టస్య నిరీహస్య స్వాత్మారామస్య యత్ సుఖమ్,
కుతస్తత్ కామలోభేన ధావతోఽర్థేహయా దిశః ౧౬

సదా సంతుష్టమనసః సర్వాః సుఖమయా దిశః,
శర్కరాకంటకాదిభ్యో యథోపానత్పదః శివమ్ ౧౭

సంతుష్టః కేన వా రాజన్న వర్తేతాపి వారిణా,
ఔపస్థ్యజైహ్వ్యకార్పణ్యాద్ గృహపాలాయతే జనః ౧౮

అసంతుష్టస్య విప్రస్య తేజో విద్యా తపో యశః,
స్రవంతింద్రియలౌల్యేన జ్ఞానం చైవావకీర్యతే. ౧౯

తదేవాహ (సంతుష్టస్యేతి) నిరీహస్య సంతుష్టస్య దైవాల్లబ్ధేన సంతుష్టస్య ఆత్మారామస్య స్వస్యాత్మా అంతరాత్మా పరమపురుషస్తస్మిన్ రమమాణస్య స్వశరీరకబ్రహ్మానందానుభవపరస్య యత్సుఖం తత్కామలోభేన కామ్యంత ఇతి కామాః శబ్దాదయో విషయాస్తేషు లోభేన సంగేన నిమిత్తే నార్థేహయా ధనేచ్ఛయా కామలోభనిమిత్తకధనేచ్ఛయా సర్వా దిశః ప్రతిధావతో భ్రామ్యమాణస్య పుంసః కుతో హేతోర్భవతి అనీహయా యత్సుఖం తదీహయా నాస్తీత్యర్థః ౧౬

ఏవం దైవోపనతయా యాత్రయాఽరేచ్ఛాయాః త్యాజ్యత్వ ముక్తమ్ అథ అసంతోషస్య దుఃఖహేతుత్వం వక్తుం తావత్ సంతోషస్య సుఖహేతుత్వ మాహ (సదేతి) సదా సంతుష్టం దైవాదుపనతేనైవ సంతుష్టం మనో యస్య తస్య పుంసః సర్వా దిశః సుఖమయాః యత్ర క్వాపి గతస్య తస్య సుఖమేవేత్యర్థః యథా ఉపానహౌ పాదత్రాణే పాదయో ర్యస్య స ఉపానత్పాత్ తస్యోపానత్పదః శర్కరాదిభ్యోఽపి శివం సుఖమేవ తద్వత్ ౧౭

హే రాజన్! సంతుష్టశ్చేత్ కో ను పుమాన్ వారిణాపి న వర్తేత సంతుష్టస్తు వారిణాపి యాత్రాం విధాయ సుఖ్యతీత్యర్థః అసంతుష్టశ్చేజ్జన ఔపస్థ్యజైహ్వ్యకార్పణ్యాదుపస్థజిహ్వాసుఖార్థి దైన్యాన్నిమిత్తాద్ గృహపాలాయతే గృహపాలః శ్వా తద్వత్ ఆచరతి ౧౮

కిం చాసంతుష్టస్య బ్రాహ్మణస్య తేజ ఆదయః స్రవంతి, తేజో బ్రహ్మవర్చసం విద్యా శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం తపః అనశనాదిరూపం యశః ప్రథా తథేంద్రియలౌల్యేనేంద్రియార్థాసక్త్యా జ్ఞానం వివేకాదిజన్య మవకీర్యతే చ విక్షిప్యతే చ అపగచ్ఛతీత్యర్థః ౧౯

కామస్యాంతం చ క్షుత్తృడ్భ్యాం క్రోధస్యైతత్ఫలోదయాత్,
జనో యాతి న లోభస్య జిత్వా భుక్త్వా దిశో భువః ౨౦

పండితా బహవో రాజన్ బహుజ్ఞాః సంశయచ్ఛిదః,
సదసస్పతయోఽప్యేకే అసంతోషాత్ పతంత్యధః ౨౧

అసంకల్పా జ్జయేత్ కామం క్రోధం కామవివర్జనాత్
అర్థా నర్థేక్షయా లోభం భయం తత్త్వావమర్శనాత్ ౨౨

ఆన్వీక్షిక్యా శోకమోహౌ దంభం మహదుపాసయా,

కిం చ కామక్రోధాదయః సావధికాః లోభస్త్వసంతోషాత్మకో నిరవధిక ఇత్యాహ (కామస్యేతి) జనః కామక్రోధలోభవాన్ జనః క్షుత్తృడ్భ్యాం నివృత్తాభ్యామితి శేషః నివృత్తాభ్యాం క్షుత్తృడ్భ్యాం నిమిత్తభూతాభ్యాం కామస్యాంతం యాతి అన్నోదకాదినా క్షుత్పిపాసాదౌ నివృత్తే సతి అన్నాదివ్యతిరిక్తకామాంతరాభావాత్ కామస్యాంతం గచ్ఛతీతి భావః, తథా క్రోధస్యాప్యంతం తత్ఫలోదయాత్ తస్య క్రోధస్య యత్ ఫలం పరపీడాదిరూపం తస్యోదయాత్ నిష్పత్తేః హేతోర్యాతి లోభస్యాంతం తు భువో దిశో జిత్వా భుక్త్వాఽపి నైవ యాతి ౨౦

అత ఏవ హే రాజన్! బహవః పండితాః శాస్త్రజన్యజ్ఞానవంతః బహుజ్ఞాః బహువిధలౌకికవైదికన్యాయాభిజ్ఞాః అత ఏవ సంశయాన్ ఛిందంతీతి తథాఽత ఏవ సదసః సభాయాః పతయోఽప్యేకే జనాః అసంతోషాద్ధేతో రధో నరకే పతంతి ౨౧

ఏవ మసంతోషస్యానర్థావహత్వ ముక్తమ్ అథ కామాదీనాం జయోపాయానాహ (అసంకల్పాదితి చతుర్భిః) అసంకల్పాత్ భోగార్హతాబుద్ధివర్జనాత్ కామం శబ్దాదివిషయస్పృహం జయేత్ క్రోధం తు కామవివర్జనా జ్జయేదిత్యనుషంగః క్రోధః కామానుభవవిరోధివిషయకోఽమర్షః లోభం త్వసంతోషాత్మకమ్ అర్థానర్థేక్షయా అర్థే ధనేఽనర్థేక్షయాఽనర్థహేతుత్వదర్శనేన జయేత్ భయం తు తత్త్వావమర్శనాత్ చిదచిదీశ్వరయాథాత్మ్యరూపతత్త్వత్రయానుసంధానాత్ ౨౨

ఆన్వీక్షిక్యా— "జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ।
తస్మా దపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితుమర్హసి" ఇత్యాది పర్యాలోచనయేత్యర్థః జాతస్య వినాశో ధ్రువ ఇతి పర్యాలోచనయా శోకమోహౌ, దంభం తు మహ-

సప్తమస్కంధే - పంచదశోఽధ్యాయః

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

యోగాంతరాయాన్ మౌనేన హింసాం కాయాద్యనీహయా. ౨౩

కృపయా భూతజం దుఃఖం దైవం జహ్యాత్ సమాధినా,
ఆత్మజం యోగవీర్యేణ నిద్రాం సత్త్వనిషేవయా ౨౪

రజస్తమశ్చ సత్త్వేన సత్త్వం చోపశమేన చ,
ఏతత్సర్వం గురౌ భక్త్యా పురుషో హ్యంజసా జయేత్ ౨౫

యస్య సాక్షా ద్భగవతి జ్ఞానదీపప్రదే గురౌ,
మర్త్యాసద్ధీః శ్రుతం తస్య సర్వం కుంజరశౌచవత్. ౨౬

మదాంభికానాం జ్ఞానినా ముపాసనయా సేవయా యోగాంతరాయాన్ యోగస్యాంతరాయభూతాన్, లోకవార్తాదీంస్తు మౌనేన, భూతహింసాం కాయాద్యనీహయా స్వదేహాదిషు నిస్పృహయా జయేత్ ౨౩

భూతజం దుఃఖమాధిభౌతికం దుఃఖం కృపయా యేభ్యో భూతేభ్యః స్వస్య దుఃఖం తేష్వేవ కృపయా దైవమాధిదైవికం దుఃఖం సమాధినా ఇదం ప్రాప్తమేవ కిమస్మాభిర్విధేయ మిత్యేవం మనఃసమాధానేన ఆత్మజం దేహజమాధ్యాత్మికం దుఃఖం యోగవీర్యేణ యోగబలేన ప్రాణాయామాదినా నిద్రాం సత్త్వనిషేవయా సాత్త్వికాహారసేవనేన జహ్యాత్. ౨౪

రజస్తమశ్చ సత్త్వేన సాత్త్వికాహారాద్యుపజాతసత్త్వగుణవృద్ధ్యా సత్త్వమంతఃకరణ ముపశమేన హర్షాజననముఖేన ఏతదుక్తం కామాదిరూపం సర్వం పురుషో గురౌ భక్త్యా త్వంజసా సుఖేనైవ జయేత్ ౨౫

గురుభక్త్యభావే సర్వం కామాదిజయాత్మకం వ్యర్థ మిత్యాహ (యస్యేతి.) సాక్షా ద్భగవతి "ఆచార్యం మాం విజానీయాత్" ఇత్యుక్తరీత్యా భగవదభిన్నత్వేన దర్శనీయే జ్ఞానమేవ దీపస్తత్ప్రదే మహోపకర్తరి గురౌ యస్య పుంసో మర్త్యబుద్ధిః "సోఽపి మాదృశ ఏవ కశ్చిన్మర్త్యః" ఇతి బుద్ధిస్తస్య శ్రుతమధ్యయనం సర్వం కామాదిజయాదికం చ కుంజరశౌచతుల్యం యథా కుంజరస్య స్నానం పున ర్ధూళిప్రక్షేపేణ కృతమప్యకృతం తద్వదిత్యర్థః ౨౬

ఏష వై భగవాన్ సాక్షాత్ ప్రధానపురుషేశ్వరః,
యోగేశ్వరో విమృగ్యాంఘ్రి ర్లోకో యం మన్యతే నరమ్ ౨౬

షడ్వర్గసంయమైకాంతాః సర్వా నియమచోదనాః,
తదంతా యది నో యోగానావహేయుః శ్రమావహాః ౨౭

యథా వార్తాదయో హ్యర్థా యోగస్యార్థం న బిభ్రతి,
అనర్థాయ భవేయు స్తే పూర్తమిష్టం తథాసతః ౨౮

గురో ర్భగవత్త్వం శ్రీకృష్ణదృష్టాన్తేనాహ (ఏష ఇతి) ఏష శ్రీకృష్ణః సాక్షాత్ ప్రకృతిపురుషయో రీశ్వరో౽త ఏవ యోగేశ్వరై రస్మదాదిభిః విమృగ్యౌ ధ్యేయౌ అంఘ్రీ పాదౌ యస్య స భగవానేవ నాత్ర సందేహః ఏవంభూతమపి యం శ్రీకృష్ణం నరం మన్యతే తత్స్వరూపానభిజ్ఞో లోక స్తథా గురుయాథా౽త్మ్యభిజ్ఞ స్తం నరం మన్యతే, తద్యాథాత్మ్యవి త్తు సాక్షాద్భగవంతం మన్యత ఇత్యర్థః ౨౬

ఏవం గురుభక్త్యభావే సర్వం విఫలమిత్యుక్తమ్ అథావశ్యకానాం సర్వేషాం వర్ణధర్మాణా మాశ్రమధర్మాణాం చేంద్రియజయార్థత్వం తదభావే తద్వైయర్థ్య మింద్రియపర్యంతానా మపి తేషాం భగవదుపాసనాత్మకయోగనిష్పాదకత్వ ఏవ సాఫల్య మన్యథా వైఫల్యం చాహ (షడ్వర్గేతి) సర్వా నియమచోదనాః వర్ణాశ్రమానుగుణా౽౽వశ్యకధర్మనియమవిధయః, చోదనాశబ్దేన చోద్య ముపలక్ష్యతే చోదితా ధర్మా ఇత్యర్థః యద్వా నియమస్య చోదనాః యేషు తే ధర్మాః షడ్వర్గః మనఃపర్యంత షడింద్రియవర్గః తస్య సంయమో నియమః తదైకాంతాః తదేకప్రయోజనా ఇత్యర్థః అన్యథా తేషాం వైఫల్య మేవేతి భావః తదంతాః షడ్వర్గనియమపర్యంతాః అపి యోగాన్ యోగావయవాన్ ధారణాధ్యానసమాధీన్ నావహేయుః న సాధయేయుః తర్హి కేవలం శ్రమావహా ఏవేత్యర్థః ౨౭

ఏవ మావశ్యకధర్మాణా మింద్రియజయద్వారా యోగావహత్వ ఏవ సాఫల్య మన్యథా కేవలశ్రమఫలకత్వం చోక్తమ్ అథ వృత్తిధర్మాణామపి యోగప్రయోజకత్వాభావే వైయర్థ్యం ప్రత్యుతానర్థావహత్వం తైః సహావశ్యకానామపి వైయర్థ్యం చాహ (యథేతి) వార్తాదయో హ్యర్థా వృత్తే ర్జీవనస్యేమే వార్తా అర్థా యాజనాదయః యదా యోగస్యార్థం న బిభ్రతి యోగానుష్ఠానైకప్రయోజనం జీవనం న బిభ్రతి న పుష్ణంతి న కుర్వంతి తదా అనర్థాయ నైరర్థక్యాయ భవేయుః అసదర్థవ్యయరూపానర్థాయ భవేయు రితి వా తథా సత స్తథా వర్తమానస్య వార్తాపరాన్ యోగైకప్రయోజనజీవనమాత్రోపయుక్తా నకుర్వతః పురుషస్య పూర్తం స్మార్తం కర్మ ఇష్టం యాగాదికం వైదికం కర్మ చానర్థక్యాయ భవేతామ్. ౨౮

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

యశ్చిత్తవిజయే యత్తః స్యాన్నిస్సంగోఽపరిగ్రహః,
ఏకో వివిక్తశరణో భిక్షు ర్భైక్షమితాశనః ౩౦

దేశే శుచౌ సమే రాజన్ సంస్థాప్యాసన మాత్మనః,
స్థిరం సమం సుఖం తస్మిన్నాసీతర్జ్వంగ ఓమితి ౩౧

ప్రాణాపానౌ సన్నిరుంధ్యాత్ పూరకుంభకరేచకైః,
యావన్మన స్త్యజేత్ కామాన్ స్వనాసాగ్రనిరీక్షణః ౩౨

యతో యతో నిఃసరతి మనః కామహతం భ్రమత్,

అథేంద్రియజయపర్యంతస్వవర్ణాశ్రమధర్మకామాదిజయనిష్ఠస్య భగవద్భక్తియోగానుష్ఠాన ప్రకారమాహ (య ఇత్యాదినా) యః పుమాన్ చిత్తస్య విజయే యత్తః ఆయత్తో దక్షః స్యాత్ తర్హి నిస్సంగః త్యక్తకళత్రపుత్రాదిసంగోఽపరిగ్రహః శరీరమాత్రావశేషితః భిక్షు స్తుర్యాశ్రమీ భూయాత్ భిక్షు ర్భూత్వా చైకోఽసహాయః వివిక్తశరణః నిర్జనదేశేఽవస్థితః భైక్షం భిక్షయా లబ్ధం మితం వాశన మన్నం యస్య భైక్షం మితం చాశ్నాతీతి వా కర్తరి ల్యుః ౩౦

శుచౌ పరిశుద్ధే సమేఽనిమ్నోన్నతే చ దేశే హేరాజన్ ! ఆత్మనః స్వస్యాసనం "చేలాజిన కుశోత్తరమ్" ఇత్యుక్తవిధ మాస్థాప్య స్థిరం చాంచల్యరహితం సుఖం చ యథా భవతి తథా తస్మిన్నాసనే ఆసీత ఉపవిశేత్, ఋజ్వంగః ఋజ్వవక్ర మంగం యస్య ఋజుకాయః సన్నోమ్ ఇత్యనుసందధదితి శేషః ౩౧

పూరకకుంభకరేచకైః ప్రాణాపానౌ వాయూ సమ్యఙ్నిరుంధ్యాత్ అపానేన ప్రాణాభిభవో రేచకః ప్రాణేనాఽపానాభిభవః పూరకః ఉభయోః సమానః కుంభకః యావన్మనః కామాన్ శబ్దాది విషయాం స్త్యజేత్ నాఽనుసందధీత తావత్ స్వస్య నాసాయా అగ్రం నిరీక్షత ఇతి నిరీక్షణః, కర్తరిల్యుః ౩౨

కామైః శబ్దాదివిషయధ్యానైః హతం విక్షిప్తం సన్మనో భ్రమద్యతో యతః యం యం విషయం నిస్సరతి విషయీకరోతి తత స్తతో విషయాత్ తన్మనః ఉపాహృత్య ప్రత్యాహృత్య బుధః తత్ప్రత్యాహారవిత్ హృది హృదయస్థే శుభాశ్రయే శనై ర్నిరుంధ్యాత్ శుభాశ్రయచింతాప్రవణం కుర్యాత్ అత్ర నియమోఽర్థసిద్ధః చిత్తవిజయ ఇతి నియమ ఉక్తః స్థిరం సుఖ మాసీతేత్యాసనమ్. ప్రాణాపానా

తత స్తత ఉపాహృత్య హృది రుంధ్యాచ్ఛనై ర్బుధః ౩౩

ఏవ మభ్యసత శ్చిత్తం కాలేనాల్పీయసా యతేః,
అనిశం తస్య నిర్వాణం యాత్యనింధనవహ్నివత్ ౩౪

కామాదిభి రనావిద్ధం ప్రశాంతాఖిలవృత్తి యత్,
చిత్తం బ్రహ్మసుఖస్పృష్టం నైవోత్తిష్ఠేత కర్హిచిత్ ౩౫

యః ప్రవ్రజ్య గృహాత్ పూర్వం త్రివర్గావపనాత్ పునః,
యది సేవేత తాన్ భిక్షుః స వై వాంతాశ్యనపత్రపః ౩౬

యైః స్వదేహః స్మృతో నాత్మా మర్త్యో విట్కృమిభస్మసాత్,

విత్యాదినా ప్రాణాయామః యావన్మన ఇత్యాదినా తత స్తత ఉపాహృత్య ఇత్యంతేన ప్రత్యాహారః విరుంధ్యాచ్ఛనై ర్బుధ ఇత్యనేన ధ్యానధారణే చోక్తే ౩౩

అథ సమాధిమాహ (ఏవమితి ద్వాభ్యామ్) ఏవమనిశం అహరహః సర్వదా వాఽభ్యసతః తస్య యతేశ్చిత్త మల్పీయసైవ కాలేన నిర్వాణం యాతి బహిర్వృత్తివినాశం యాతి, అనింధనవహ్నివత్ యథాఽనింధనః జ్వాలాధూమాదిరహితో దాహ్యరహితోఽంగారరూపేణాఽవశేషితోఽగ్ని స్తద్వత్ ఇత్యర్థః. ౩౪

న తు విక్షిప్తం భవతీత్యాహ (కామేతి) యద్యస్మాత్ కామాదిభిః శబ్దాదివిషయానుధ్యానాదిభి రనావిద్ధ మసంక్రాంతం ప్రశాంతా ఉపగతా అఖిలా వృత్తయో వ్యాపారాత్మకా యస్య తాదృశం చిత్త మభూత్ తస్మా త్తచ్చిత్తం బ్రహ్మసుఖస్పృష్టం బ్రహ్మానుభవసుఖావిద్ధం సత్ కర్హిచిదపి నైవోత్తిష్ఠేత శుభాశ్రయా న్నప్రచ్యుతం భవతి అయమేవ సమాధిర్యద్ బ్రహ్మానుభవమగ్నచిత్తతేతి ౩౫

ఏవ మష్టాంగయుక్తభగవద్భక్తియోగనిష్ఠం తత్ఫలత్వేన త్రివర్గం కామయమానం యతిం నిందతి (య ఇతి) త్రివర్గస్య ధర్మార్థకామరూపస్యావపనాత్ క్షేత్రభూతాద్ గృహాత్ ప్రవ్రజ్య పునర్యః పుమాంస్తాన్ ధర్మాదీనేవ సేవేత స వై భిక్షు ర్నిరపత్రపో నిర్లజ్జో వాంతాశీ ఛర్దితాన్నభక్షీ ఉద్గీర్ణాన్నభక్ష యితృతుల్య ఇత్యర్థః యద్వా ప్రవ్రజ్యాపి పున ర్భోగాసక్తం యతిం నిందతి (య ఇతి) ౩౬

న చేద మఘటితం దృష్టత్వా దిత్యాహ (యై రితి) యైః పరివ్రాడ్భిః పూర్వం స్వదేహో

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

త ఏన మాత్మసాత్ కృత్వా శ్లాఘయంతి హ్యసత్తమాః ౩౭

గృహస్థస్య క్రియాత్యాగో వ్రతత్యాగో వటోరపి,
తపస్వినో గ్రామసేవా భిక్షో రింద్రియలోలతా ౩౮

ఆశ్రమాపసదా హ్యేతే ఖల్వాశ్రమవిడంబకాః,
దేవమాయావిమూఢాంస్తా నుపేక్షేతానుకంపయా ౩౯

ఆత్మానం చేద్విజానీయాత్ పరం జ్ఞానధుతాశయః,

నామ్నా స్మృతః ఆత్మత్వేన న నిశ్చితః కింత్వాత్మనః వ్యతిరిక్తో మర్త్యః మరణశీల విట్కృమిభస్మసా చ్ఛాంతతః క్రిమ్యాద్యవస్థా మాపత్స్యమాన శ్చింతితః త ఏవ పునస్తమేనం దేహమేవ ఆత్మసాత్కృత్వాఽఽత్మాఽభిన్నం కృత్వా శ్లాఘయంతి హి కేచిదసత్తమాః పరివ్రాజ ఇత్యర్థః ౩౭

భోగాసక్తయతినిందాప్రసంగాత్ తేన సహాశ్రమాంతరస్థానపి స్వధర్మాదిత్యాగినో నిందతి (గృహస్థస్యేతి) క్రియాత్యాగః స్వవర్ణాశ్రమోచితక్రియాత్యాగః వటో ర్బ్రహ్మచారిణో వ్రతత్యాగః గురుకులవాసాదివ్రతత్యాగః తపస్వినో వానప్రస్థస్య గ్రామసేవా పునర్గ్రామవాసః భిక్షోః సన్న్యాసిన ఇంద్రియలోలతా ౩౮

ఏతే ఆశ్రమాపసదా యేషాం గృహస్థాదీనాం చతుర్ణాం క్రియాత్యాగాదయస్త ఏతే ఆశ్రమేషు ఆశ్రమస్థేషు అపసదా నికృష్టా ఇత్యర్థః ఏతే హ్యాశ్రమాణాం విడంబయం త్యనుకుర్వంతీత్యాశ్రమవిడంబినః విడంబనమాత్రమేవైషాం న త్వాశ్రమసిద్ధి రిత్యర్థః అతస్తాన్ భగవన్మాయయా విమూఢాన్ అనేన నిత్యనిరతిశయానందరూపపరమాత్మప్రాప్తిసాధనభూతతదుపాసనతదంగధర్మానుష్ఠానోపయుక్తమనుష్య జన్మవర్ణాశ్రమాదిరూపసామగ్రీం లబ్ధ్వాఽపి యే స్వధర్మాదిత్యాగినస్తే నూనం దేవమాయామోహితా ఇత్యుక్తం భవతి అనుకంపయా అహో ఇమే ఉచ్చపతితాః కిం విధేయ మిత్యేవ మనుకంపాపూర్వక చింతయా తానుపేక్షేత నానువర్తేతేత్యర్థః. ౩౯

స్వాత్మపరమాత్మతత్త్వజ్ఞస్య బ్రహ్మానుభవసుఖతృప్తస్య తు యతే రింద్రియలౌల్య మేవా సంభావితం తస్య దేవమాయామోహాభావా దిత్యాహ (ఆత్మానమితి) పరం ప్రకృతిపురుషలక్షణ మాత్మానం

కిమిచ్ఛన్ కస్య వా హేతో ర్దేహం పుష్ణాతి లంపటః ౪౦

ఆహుః శరీరం రథమింద్రియాణి హయానభీషూన్ మన ఇంద్రియేశమ్,

వర్త్మాని మాత్రా ధిషణాం చ సూతం సత్త్వం బృహద్ బంధురమీశసృష్టమ్ ౪౧

యద్వా ఆత్మానం పరం పరమపురుషం చ విజానీయా చ్చేత్ తజ్జ్ఞానేన నిర్ధూతవాసనః కస్య కామాయ ఇష్టసంపత్తయే లంపటః కిమిచ్ఛ న్ దేహం పుష్ణాతి దేహపోషణేన స్వాత్మనః పరమపురుషస్య చ నేష్టం సంపద్యతేఽత స్త్యజత్యేవేత్యర్థః యద్వా ఇచ్ఛన్ శబ్దాదివిషయాన్ కామయమానః కస్య స్వపరయో రన్యతరస్య కస్యకామాయేష్టార్థం దేహం పుష్ణాతి కిమ్? న పుష్ణాత్యేవేత్యర్థః కస్య కామాయేత్యనేన దేహపోషణం న స్వాత్మనో నాపి పరమాత్మన శ్చ సుఖాధాయకం తయోః స్వత ఏవ నిరతిశయసుఖ రూపత్వదితి సూచ్యతె నిరతిశయానందపరమాత్మోపాసనాత్మకతదనుభవతృప్తో నిరీహో దేహపోషణజ సుఖార్థం న యతత ఏవ, కింతు పరమాత్మప్రాప్తయి ఏవ యతత ఇతి సూచితమ్ దేవమాయా విమూఢా ఇత్యనేన పరిపూర్ణానందరూపపరమాత్మప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానోపయుక్తశరీరేంద్రియాది సామగ్రీం లబ్ధ్వాపి యే న యతంతే తే దేవమాయావిమూఢా ఇతి చోక్తమ్ ౪౦

న కేవలం మయైవ శరీరేంద్రియాదేః పరమాత్మప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానోపయుక్తసామగ్రీత్వ ముచ్యతే, అపి తూపనిషద్వాక్యాన్యపి-

ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ।
బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ॥
"ఇంద్రియాణి హయా నాహు ర్విషయాం స్తేషు గోచరాన్।
సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్॥

ఇత్యాదీని సంసారాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రేప్సు స్తమాత్మానం రథిత్వేన తచ్ఛరీరాదీని రథరథాంగత్వేన రూపయిత్వా తదాహు రిత్యాహ (ఆహురితి) శరీరాదీన్ రథాదిభావేన రూపయంత స్తేషాం పరమాత్మప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానోపయుక్తసామగ్రీత్వ మభీష్టదేశప్రేప్సో ర్విజిగీషోశ్చ ప్రసిద్ధరథాదీనాం

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

అక్షం దశప్రాణమధర్మధర్మౌ చక్రేఽభిమానం రథినం చ జీవమ్,
ధనుర్హి తస్య ప్రణవం పఠంతి శరం తు జీవం పరమేవ లక్ష్యమ్ ౪౨

రాగో ద్వేషశ్చ లోభశ్చ శోకమోహౌ భయం మదః,
మానోఽవమానోఽసూయా చ మాయా హింసా చ మత్సరః ౪౩

రజః ప్రమాదః క్షున్నిద్రా శత్రవస్త్వేవమాదయః,
రజస్తమః ప్రకృతయః సత్త్వప్రకృతయః క్వచిత్ ౪౪

దశానాం ప్రాణానాం సమాహారో దశప్రాణం ప్రాణాదిపంచక నాగకూర్మకృకలదేవదత్తధనంజయాఖ్యోపప్రాణపంచకాత్మకమ్ అక్ష మక్షస్థానీయమ్ అధర్మధర్మౌ పాపపుణ్యే చక్రే పుణ్యపాపాత్మకయోః కర్మణోరేవ రథిత్వరూపితశరీరప్రవృత్తిహేతుత్వాత్తదాత్మత్వేన చక్రత్వేన రూపణమ్ అభిమానినం దేహాభిమానినం జీవం రథిన మాహుః తస్య రథినః ప్రణవ మోంకారం ధనుః పఠంత్యాహుః శరం తు జీవం పరం పరమాత్మానం తు లక్ష్యం పఠంతి-

"ప్రణవో ధనుః శరో హ్యాత్మా బ్రహ్మ తల్లక్ష్య ముచ్యతే।
అప్రమత్తేన వేద్ధవ్యం శరవత్తన్మయో భవేత్॥" ఇతి హ్యన్యత్రాప్యుక్తం
విప్రకృష్టయోః శరలక్ష్యోరివ జీవపరయోః సంబంధజ్ఞాపనహేతుత్వాత్ ప్రణవో ధనురుక్తమ్ ౪౨

రథిత్వేన రూపితజీవ ఏవ శరత్వేనాపి రూప్యతే తత్ర జేతవ్యానాహ రాగ ఇతి, రాగః బ్ధాపి విషయేఽఽసక్తిః ద్వేషః తద్విరోధివిషయేఽప్రీతిః లోభోఽసంతోషః మోహః కార్యాకార్యావివేకః భయ మాగామిదుఃఖదర్శనజం ప్రతికూలజ్ఞానం మదో గర్వః, మానో బహుమాన అవమాన స్తిరస్కారః అసూయా గుణేషు సత్స్వపి దోషావిష్కారః మాయా వంచనం, హింసా మాత్రద్రోహః మత్సరః పరకృతద్రోహచింతా ౪౩

రజః క్రోధః స చామర్షః ప్రమాదోఽనవధానతా ఏవమాదయః ఏతత్ప్రభృతయః శత్రవో జేతవ్యాస్త ఏతే రజస్తమఃప్రకృతయః క్వచిత్సత్త్వప్రకృతయశ్చ రజస్తమసీ ప్రకృతీ కారణే యేషాం తే సత్త్వం ప్రకృతిః కారణం యేషాం తే చేతి బహువ్రీహిః రజస్తమసో రన్యతరమిశ్రసత్త్వప్రకృతయ ఇత్యర్థః. ౪౪

యావన్నృకాయరథ మాత్మవశోపకల్పం
ధత్తే గరిష్ఠచరణార్చనయా నిశాతమ్,
జ్ఞానాసి మచ్యుతబలోఽధ నిరస్తశత్రుః
స్వారాజ్యతుష్ట ఉపశాంత ఇదం విజహ్యాత్ ౪౬

నోచేత్ ప్రమత్త మసదింద్రియవాజిసూతా
నీత్వోత్పథం విషయదస్యుషు నిక్షిపంతి,
తే దస్యవః సహయసూత మముం తమోఽంధే
సంసారకూప ఉరుమృత్యుభయే క్షిపంతి ౪౭

తదేవం శరీరేంద్రియమనోవిషయబుద్ధిబలప్రాణధర్మాధర్మజీవాః రథరథాంగాది రథ్యాది భావేన పరమాత్మప్రాప్త్యుపాయసాధనానుష్ఠానోపయుక్తత్వజ్ఞాపనాయ రూపితాః ప్రణవజీవేశాస్తు జీవపరయోః సంబంధజ్ఞానజనకత్వపరిమాత్మైకశేషత్వప్రాప్యత్వజ్ఞాపనాయ ధనుఃశరలక్ష్యభావేన రూపితాః హేయత్వజ్ఞాపనాయ రాగాదయః శత్రుత్వేన రూపితాః అథ యస్యైతే రథాదయో వశే తిష్ఠంతి స ఏవాఽధ్వనః పారం వైష్ణవపద మాప్నోతీతి "సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇతి శ్రుతేరర్థ మభిప్రయన్ రథాదికమపి ఉపేక్షేత ఇత్యాహ (యావదితి) యావచ్ఛరీరం సమీహితసాధనే దక్షం స్వవశం చ తావదేవ జ్ఞానాసినా జితరాగాదిశత్రుః ముక్తిసాధన మనుతిష్ఠన్ శరీరాదిషు నిఃస్పృహో భవేదిత్యాహ యావదితి నృకాయరథం నృశరీరరూపం రథం యావదాత్మవశోపక్ల్పప్తం స్వాధీనతయోపక్ల్పప్తం యథా భవతి తథా ధత్తే తావదేవ గరిష్ఠానాం మహతాం చరణార్చనయా లబ్ధం నిశాతం జ్ఞానరూపం ఖడ్గం దధత్ బిభ్రాణః అస్తా నిరస్తాః శత్రవో రాగాదయో యేన అచ్యుతః స్వాశ్రితాన్ న చ్యావయతీత్యుచ్యతే భగవానేవ బలం యస్య తాదృశః ఉపశాంతః రాగాద్యకలుషితచిత్తః స్వారాజ్యతుష్టః స్వరాడకర్మవశ్యః తస్య భావః స్వారాజ్యం ముక్త్యైశ్వర్యం తేన తుష్టః అవశ్య మచ్యుతః స్వారాజ్యం దాస్యతీతి, సంతుష్ట ఇదం నృకాయరథాదికం విజహ్యాదుపేక్షేత తేషు స్పృహారహితో భవేదిత్యర్థః ఇద మేతద్ధి సంసారికం ఫలం వా వివక్షితమ్ ౪౬

యద్యుక్తవిధో న స్యాత్తదా తస్యానర్థమాహ (నేతి) నోచే దుక్తవిధో న భవేత్తదా ప్రమత్తమిమం దేహిన మసంతో బహిర్ముఖా ఇంద్రియవాజిన ఇంద్రియాణ్యేవాశ్వాః సూతో బుద్ధిశ్చైతే ఉత్పథం ప్రవృత్తిమార్గం నీత్వా విషయరూపేషు దస్యుషు నిక్షిపంతి, తే విషయాఖ్యా దస్యవః హయైః సూతేన చ సహ వర్తమానమముం ప్రమత్తం దేహిన మర్వాదికం మృత్యుభయం యస్మిన్నంధే తమస్యంధతామిస్రనరకతుల్యే సంసారకూపే క్షిపంతి ౪౭

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

ప్రవృత్తం చ నివృత్తం చ ద్వివిధం కర్మ వైదికమ్,
ఆవర్తేత ప్రవృత్తేన నివృత్తేనాశ్నుతేఽమృతమ్ ౪౭

హింస్రం ద్రవ్యమయం కామ్య మగ్నిహోత్రాద్యశాంతిదమ్,
దర్శశ్చ పూర్ణమాసశ్చ చాతుర్మాస్యం పశుః సుతః. ౪౮

ఏతదిష్టం ప్రవృత్తాఖ్యం హుతం ప్రహుతమేవ చ,
పూర్తం సురాలయారామకూపాజీవ్యాదిలక్షణమ్ ౪౯

తదేవం వర్ణాశ్రమధర్మాన్ తదనుగ్రాహ్యం భక్తియోగం శరీరేంద్రియాదీనాం తదనుష్ఠానోపయుక్తత్వం తై రనుష్ఠితేన వర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతేన భక్తియోగేన స్వారాజ్యప్రాప్తిం సాంసారికఫలలిప్సయాఽనుష్ఠితానాం తు ధర్మాణాం సంసృతిరూపానర్థావహత్వం చాభిధాయాథ తేషామేవ ధర్మాణామిష్టాపూర్తభేదేన ద్వైవిధ్యం సాంసారికఫలసాధనత్వేన కృతానాం ప్రవృత్తకర్మాఖ్యత్వం పునరావృత్తిహేతుత్వముపాసనానుగ్రాహకతయా కృతానాం తు నివృత్తకర్మాఖ్యత్వం తస్యాఽపునరావృత్తిహేతుత్వం చాహ (ప్రవృత్తమితి) వైదికం వేదవిహితం కర్మ ప్రవృత్తం నివృత్తమితి ద్వివిధం తత్ర తత్ర ప్రవృత్తేన కర్మణా ఆవర్తతే ఫలానుభవాయ లోకాంతరం ప్రాప్య తత్ర తదనుభూయావశిష్టేన కర్మణా తతః పునరిహావర్తతే నివృత్తేన త్వమృత మశ్నుతే తత్ఫలరూప మమృతం. ముక్తిం ప్రాప్య తతః పునర్నావర్తతే ౪౭

ప్రవృత్తనివృత్తభేదభిన్నస్య వైదికస్యైవ కర్మణ స్తత్ స్వరూపమిష్టసంజ్ఞకత్వం చ వక్తుం తద్విశేషం స్తదవాంతరభేదాన్ దర్శయతి (హింస్రమితి) అగ్నిహోత్రనామధేయకం కర్మ ఆదిర్యస్య తదగ్నిహోత్రాది ఆదిశబ్దగ్రాహ్యాన్ దర్శయతి (దర్శశ్చేతి) దర్శాదయః శబ్దాః కర్మనామధేయాని పశుః పశుయాగః సుతః సోమయాగః ౪౮

హుతం వైశ్వదేవం ప్రహుతం బలిహరణం తదేతత్సర్వం వైదికం కర్మ ఇష్టమిష్టాఖ్యం యద్యేతదేవ కర్మ హింస్రద్రవ్యమయం హింసావిషయద్రవ్యప్రచురమ్ హింస్రమితి పాఠే పశ్వాది హింసాగర్భం పురోడాశాదిద్రవ్యప్రచురం చ కామ్యం స్వర్గాదికామార్థ మశాంతిదం పూర్వోక్తరాగాద్యనివృత్తిదం స్యాత్తదా ప్రవృత్తాఖ్యకామ్యం శాంతిదం స్యాత్తదా నివృత్తాఖ్య మిత్యర్థః. అథ పూర్తసంజ్ఞకం కర్మాహ (పూర్తమితి) దేవాలయాదినిర్మాణరూపం కర్మ పూర్తమ్ ఆజీవ్యమాజీవికా ౪౯

ద్రవ్యసూక్ష్మవిపాకశ్చ ధూమో రాత్రి రపక్షయః,
అయనం దక్షిణం సోమో దర్శ ఓషధివీరుధః ౫౮

అన్నం రేత ఇతి క్ష్మేశ పితృయానం పునర్భవః,

తత్ర ప్రవృత్తిధర్మపరాయణస్య త్రైవర్ణికస్య తత్ఫలానుభవాయ లోకాంతరారోహణమార్గం ఫలానుభవావసానే తతః పున రవరోహణమార్గ మేవం సంచరతో భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తత్వం చాహ (ద్రవ్యేత్యాదినా సార్ధద్వయేన) నిషేకాదిశ్మశానాంతైః గర్భాధానాదిశ్మశానాంతైః సంస్కృతో ద్విజ స్త్రైవర్ణికః ఇష్టాపూర్తం దత్తకారీ దేహత్యాగానంతరం ద్రవ్యసూక్ష్మవిపాకః ద్రవ్యాణాం పృథివ్యాది భూతానాం సూక్ష్మ విపాకాః సూక్ష్మావస్థాః యస్య సూక్ష్మావస్థపృథివ్యాదిభూతయుక్తః భూతసూక్ష్మ పరిష్వక్త ఇతి యావత్ హే క్ష్మేశ! పృథివీపతే! ధూమాదయః శబ్దాః తదభిమానిదేవతాపరా తత్ర అపక్షయః అపరపక్షః అయనం దక్షిణం దక్షిణాయనం సోమశ్చంద్ర ఇతి శబ్దః ప్రత్యేకమన్వేతి ధూమ ఇతి రాత్రిరితి తానేకైకశ ఆనుపూర్వ్యేణ భూత్వా భూత్వా భూప్రాప్తా వాత్మనేపదీతి భవతిః త్ర ప్రాప్త్యర్థకః ప్రాప్య ప్రాప్యేత్యర్థః ధూమాదిక్రమేణ చంద్రం ప్రాప్య తత్రామృతమయశరీరయుక్త ఇష్టాదికర్మఫలమనుభూయ తతః దర్శః దర్శస్య చంద్రకళాక్షయహేతుత్వాదినా దర్శశబ్దేన చంద్రం ప్రాప్తస్య౽మృతమయశరీరనాశో లక్ష్యతే వినష్టామృతమయశరీర ఇత్యర్థః చంద్రమసః స్థానాత్ క్రమేణౌషధ్యాదీన్ ప్రాప్యేహ లోకే జాయతే ఏతచ్చ పితృయానం పునర్భవహేతు రిత్యర్థః యద్వా చంద్రపర్యంతం పితృయానం తతో రేతఃపర్యంతం పునర్భవయానమిత్యర్థః అత్ర దక్షిణాయన సోమయోర్మధ్యే పితృలోకః ఆకాశశ్చ ద్రష్టవ్యః ఓషధేః పూర్వం క్రమేణాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘ వర్షాణి ద్రష్టవ్యాని, తత్రారోహణం ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచంద్రక్రమేణ, అవరోహణం తు చంద్రమసః స్థానా దాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘవర్షౌషధి వీరుదన్నరేతః క్రమేణే త్యర్థః యథా చ శ్రూయతే ఛాందోగ్యే "అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసంభవంతి ధూమాద్రాత్రిం రాత్ర్యపరపక్ష మపరపక్షాద్యాన్ షడ్దక్షిణైతి మాసాంస్తాన్నైతే సంవత్సరమభిప్రాప్నువంతి మాసేభ్యః పితృలోకం పితృలోకాదాకాశమాకాశా చ్చంద్రమస మేష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతి తస్మిన్ యావత్సంపాత ముషిత్వాథైత మేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథైతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వా అభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయ స్తిలమాషా జాయంతే౽తో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేతః సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశోహ యత్తే రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా చాండాలయోనిం వా అథ

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

ఏకైకస్యే నానుపూర్వ్యం భూత్వా భూత్వేహ జాయతే. ౫౧

నిషేకాదిశ్మశానాంతైః సంస్కారైః సంస్కృతో ద్విజః,
ఇంద్రియేషు క్రియాయజ్ఞాన్ జ్ఞానదీపేషు జుహ్వతి ౫౨

ఇంద్రియాణి మనస్యూర్మౌ వాచి వైకారికం మనః,
వాచం వర్ణసమామ్నాయే తమోంకారే స్వరే న్యసేత్,
ఓంకారం బిందునాదే తం తం తు ప్రాణే మహత్యముమ్ ౫౩

య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోని మాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చాండాలయోనిం వా" ఇతి, తత్రారోహణదశాయాం ధూమాద్యభిమానిదేవతా లోకగమనమేవ ధూమాదిభావః అవరోహణే త్వాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘవర్షేషు తద్భావో నామ తత్సంసర్గకృత తత్సాదృశ్యాపత్తిరేవ "తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః 3—1—22 ఇతి శారీరకన్యాయాత్ వ్రీహ్యాదిభావో" నామ జీవాంతరాధిష్ఠితవ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రమ్ "అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ 3—1—24 ఇతి న్యాయాత్ ఏవం చాన్వయః ద్రవ్యసూక్ష్మవిపాక ఇతి ద్రవ్యసూక్ష్మవిపాకాదయ ఇత్యేతే సోమపర్యంతాః పితృయానం దర్శాదయో రేతః పర్యంతాః పునర్భవః గర్భాధానాదిశ్మశానాంతైః సంస్కృత ఇష్టాదికారీ ఆనుపూర్వ్యాత్ క్రమేణ భూత్వా భూత్వా రాత్ర్యాదీన్ ప్రాప్య ప్రాప్య పునరిహ జాయతే ఇతి ౫౦—౫౧

అథాపునర్భవం దేవయానం వక్తుం తేన జిగమిషో ర్నివృత్తధర్మనిష్ఠస్య తావత్ కృత్య మనుసంధాన మాహ (ఇంద్రియేష్వితి ద్వాభ్యామ్) జ్ఞానదీపేషు జ్ఞానదీపకేషు చక్షురాదింద్రియేషు క్రియాయజ్ఞాన్ కర్మేంద్రియవ్యాపారాన్ జుహ్వతి దేవయానేన జిగమిషవ ఇతి శేషః చక్షురాదిభిః జ్ఞానేంద్రియైః పాణిపాదాదికర్మేంద్రియాణి నియచ్ఛేయు రిత్యర్థః ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి సంకల్ప వికల్పాదిరూపోర్మిమతి మనసి జుహ్వతి మనసా తాని నియచ్ఛేయు రిత్యర్థః, వైకారికం సత్త్వోత్థం వాచి శాస్త్రాత్మికాయాం మనః మనసః ఉచ్ఛాస్త్రప్రవృత్తిం నిరుంధ్యాదిత్యర్థః వాచం వర్ణసమామ్నాయే పంచాశదక్షరాత్మికా మనుసందధీరన్ వర్ణసమామ్నాయ మోంకారేఽంతర్గతం విదుః తమోంకారం బిందునాదే చతుర్థ్యాం మాత్రాయాం బిందునాదం చ ప్రాణే ప్రాణసహచారిణి మకారవాచ్యే జీవే వాచకత్వే నాంతర్భావయేయుః అముం జీవం మహతి మహదాత్మని పరబ్రహ్మణి సమర్పయేయు రితి ముముక్షో రనుసంధానప్రకార ఉక్తః ౫౨—౫౩

అగ్నిః సూర్యో దివా ప్రాహ్ణః శుక్లో రాకోత్తరం స్వరాట్

అథ తస్య గతిహేతుభూతమర్చిరాదిమార్గ మంశతో దర్శయతి (అగ్నిరితి) అగ్న్యాదిశబ్దాః తదభిమానిదేవతాపరాః అత్ర న క్రమవివక్షా శ్రౌతక్రమవిరోధాత్ నను సూర్యోఽగ్నే రనంతరం దివసాదిభ్యః పూర్వం శ్రూయతే కిం త్వేవమ్ "తద్య ఇత్థం విదు ర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసంభవంతి అర్చిషోఽహరహ ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్య మాదిత్యా చ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవయానః పంథాః" ఇతి అత్ర సంవత్సరాదనంతరం వాయుం విద్యుతోఽనంతరం వరుణేంద్రౌ చ జానీయాత్ కౌషీతకి బ్రాహ్మణే "ఏతం దేవయానం పంథాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకమ్" ఇతి శ్రవణాత్ స్వరా ద్త్రామనవః ప్రజాపతిర్వా అయం చ సకల శ్రుత్యవిరోధేన వి ర్ణితః క్రమో వరదగురుభిరభిహితః—

అగ్నిరహస్సితపక్షానుదగయనాబ్దమరుదర్కేందూన్ ।
అపి వైద్యుతవరుణేంద్రప్రజాపతీనాఽఽతివాహికానాహుః ॥" ఇతి పూర్వాన్

హోరాకాచానధీతశాఖాంతరేష్వాయింతవ్యౌ ఉత్తరం ఉత్తరాయణమ్ ఏవం ముక్తప్రాప్యభగవల్లోక మార్గో దర్శితః తత్ర ప్రాప్యస్య భగవత శ్చతుర్వ్యూహవిశిష్టతా మాహ (విశ్వ ఇతి.) యథా సర్వజ్ఞ సంహితాయామ్—

"సృష్టిస్థిత్యంతకారిణ్యః శక్తయ స్తత్ర ఊర్జితాః" ఇత్యుపక్రమ్య-
"అకారశక్తి ర్విశ్వాఖ్యా ఉకారాఖ్యా తు తైజసీ ।
మకారశక్తిః ప్రజ్ఞాఖ్యా తాసాం రూపం పునః శృణు' ॥

ఇత్యాదినా జాగ్రదాద్యవస్థాన్వయాధిక ముక్త్వా-

ఏతా స్తిస్రో దశా స్తిస్రః శక్తీః సంప్రీణయంతి తాః ।
అవిరుద్ధాదిరూపాస్తాః భోక్తుః శక్తీర్విచింతయేత్ ॥
అర్ధమాత్రాఽధియా దివ్యాఽప్రకాశార్థప్రకాశికా ।
వాసుదేవమయీం శక్తిం విద్ధి తా మనుపస్కృతామ్" ఇత్యుక్తిమ్ అతః

సృష్ట్యధిష్ఠాతా జాగ్రదవస్థానిర్వాహకోఽనిరుద్ధో విశ్వః స్థిత్యధిష్ఠాతా స్వప్ననిర్వాహకః ప్రద్యుమ్న స్తైజసః

జ్ఞానం జ్ఞేయం వచో వాచ్యం తమో జ్యోతి స్త్వయం స్వయమ్ ౨౭

అబాధితోఽపి హ్యాభాసో యథా వస్తుతయా స్మృతః,
దుర్ఘటత్వా దైంద్రియకం తద్వదర్థవికల్పితమ్ ౨౮

క్షిత్యాదీనా మిహార్థానాం ఛాయా న కతమాపి హి,
న సంఘాతో వికారోఽపి న పృథజ్ నాన్వితో మృషా ౨౯

ధాతవోఽవయవిత్వాచ్చ తన్మాత్రావయవై ర్వినా,

మూలప్రకృతిః జ్యోతిః సమష్టిజీవశ్చేత్యేతత్సర్వం సాక్షాదయమేవ పరమాత్మైవ పరమాత్మాత్మక మేవేత్యర్థః. ౨౭

ఏవం సర్వాత్మకత్వ మభిధాయ తస్యైవ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిరతిశయపురుషార్థత్వ జ్ఞాపనాయ ప్రాకృతదేహస్య తదనుభావ్యశబ్దాదివిషయాణాం చాపురుషార్థత్వ మాహ (అబాధిత ఇతి) ఆభాసో దృశ్యో దేహః స అబాధితోఽపి అవినష్టోఽప్యనువర్తమానోఽపి అవస్తుతయా అపురుషార్థ తయా స్మృతః ఏవం శబ్దాద్యర్థరూపేణ వికల్పిత మైంద్రియకవస్తుజాత మప్యవస్తు అపురుషార్థం యద్వా అహంకారగోచరం శరీరం యథానిష్టం హేయం తథా మమకారగోచరః శబ్దాది రప్యపురుషార్థః న స్థిరః తస్యానిత్యపురుషార్థతయా దుర్ఘటత్వా దిత్యర్థః, యద్వా ఆభాసః స్వప్నదేహః స తదానీ మనివృత్తోఽపి ప్రబోధవేళాయా మవస్తుతయాఽనాత్మతయా స్మృతః జాత్యాదివికల్పితజాగ్రచ్ఛరీరమపి తద్వదనాత్మా ఆత్మధర్మాణాం నిత్యత్వాదీనాం తత్ర దుర్ఘటత్వాదిత్యర్థః ౨౮

శరీరస్య సర్వత్ర సర్వకాలే స్వస్మిన్నప్యాత్మనా వినా స్థిత్యభావా చ్ఛరీర మప్యాత్మా స్యాదితి శంకానిరాసార్థ మాహ (క్షిత్యాదీనామితి) క్షిత్యాదీనాం పృథివ్యాదిపరిణామరూపాణాం వృక్షాణాం ఛాయా సంఘాతాదిష్వర్థేషు న కతమోఽపి సంఘాతావికారపృథగ్భూతయా యావద్ద్రవ్యభావిషు న కశ్చిత్త దపీత్యర్థః తదేవ వివృణోతి (న సంఘాత ఇతి) వృక్షసంఘాతో న ఛాయా నాపి వృక్షవికారః నాపి వృక్షాత్ పృథక్ వృక్షం హిత్వా స్థాతుం న యోగ్యః నాన్వితః నావినాభూతః యావద్వృక్షసత్తాకం నాన్వితోఽప్యర్థాభిప్రాయః పుంలింగనిర్దేశః మృషా అనిత్యా ఏవం శరీరకస్యాత్మనా వినా స్థిత్యభావాత్ ప్రతిచ్ఛాయాసదృశం న చాత్మసంఘాతః శరీరం న చాత్మవికారః న చాత్మానం హిత్వా తిష్ఠతి న యావదాత్మభావీ అనిత్యత్వాత్ అతో నాత్మా శరీర మిత్యర్థః ౨౯

శరీరస్యానిత్యత్వా దాత్మప్రతిపత్త్యర్థం తత్తుల్యన్యాయేషు పృథివ్యాది ష్వనిత్యత్వ ముపపాదయతి (ధాతవ ఇతి) పృథివ్యాదయో ధాతవ అవయవిత్వాత్ సంఘాతరూపత్వాత్ తన్మాత్రావయవై ర్వినా న స్యు రవయవినాశే సంఘాతో నశ్యతీత్యర్థః సంఘాతరూపత్వమేవ ప్రతిపాదయతి—అసతీతి, యతోఽవయవసంఘాతరూపోఽవయవీ అత ఏవావయవి న్యసతి వినష్టే అనంతోఽవయవోఽసన్నేవ అవయ

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

న స్యు ర్హ్యసత్యవయవిన్యసన్నవయవోఽంతతః. ౬౦

స్యాత్ సాదృశ్యభ్రమ స్తావత్ వికల్పే సతి వస్తునః,

జాగ్రత్స్వాపౌ యథా స్వప్నే తథా విధినిషేధతా ౬౧

భావాద్వైతం క్రియాద్వైతం ద్రవ్యాద్వైతం తథాత్మనః,

విన్యుపలభ్యమానేఽవయవా ఏవ ధాతవో న హ్యుపలభ్యంతే ఏవ మవయవిత్వా దనిత్యం శరీరం నిత్య మాత్మా న భవతీత్యర్థః ౬౦

తర్హి స్థూలోఽహ మితి ప్రతీతః కథమిత్యపేక్షాయాం భ్రాంతి రిత్యాహ స్యాత్ సాదృశ్యమితి తత్ర సంసర్గనిమిత్తా భ్రాంతిరితి ప్రతిపత్త్యర్థం సాదృశ్యనిమిత్తత్వం ప్రతిక్షిపతి (స్యాదితి) ద్వయోరప్యర్థయో ర్జ్ఞానాదిగుణవికల్పే సతి కస్యచిద్వస్తునః కేనచిత్సాదృశ్యం భ్రమ మభేదనిమిత్తం స్యాత్ దేహాత్మనో స్తు సమానజాతిగుణాద్యభావాత్ సాదృశ్య మనుపపన్నమ్ ఉష్ణం జలమితి సంసర్గభ్రమ ఇత్యర్థసిద్ధమ్ ఏవ మాత్మవిషయకజ్ఞానాభావేఽపి జానామి న జానామీతి విభాగప్రతిపత్తౌ దృష్టాంతమాహ (జాగ్రత్స్వప్నావితి) కశ్చిత్ సుప్తివేలాయామేవ సుప్తం ప్రబుద్ధం చాత్మానం పశ్యతి యదా ప్రబుధ్యతే తదా స్వప్నద్రష్టప్రబోధో న వాస్తవ ఇతి బుధ్యతే, ఏవ మనాత్మవిదాం సంసారిణాం కదాచి దహం జానామితి జ్ఞానం నిషేధశ్చాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానాననువృత్తావేవ భవత ఇతి విధినిషేధతా, విధినిషేధౌ స్వప్నదృష్టస్వాపప్రబోధతుల్యావిత్యర్థః సంసారిణా మాత్మజ్ఞానాభావాద్ బాహ్యార్థవిషయజ్ఞాన మప్య జ్ఞానతుల్య మిత్యుక్తం భవతి యథా "తజ్జ్ఞానమజ్ఞాన మతోఽన్యదుక్తమ్" ఇతి శాస్త్రవిరుద్ధార్థవిషయజ్ఞాన భ్రాంతిరియం జ్ఞానినాం నాస్తీత్యాహ భావాద్వైతమితి యద్వా ఏవం దేహవిలక్షణాత్మజ్ఞానినా మపి యావత్ స్థూలోఽహం బ్రాహ్మణోఽహమితి దేహాత్మభ్రమానువృత్తి రాప్రయాణం తావద్విధినిషేధాత్మక శాస్త్రావశ్యకతేత్యాహ (జాగ్రత్స్వప్నావితి) యథా స్వప్నే జాగ్రత్స్వప్నౌ స్వాప్నజాగ్రత్స్వప్నావస్థే స్వప్నపర్యంతమేవ ప్రబుద్ధస్య తు తే వుభౌ నివర్తతే తద్వదిత్యర్థః. ౬౧

ఏవం యావద్దేహాత్మభ్రమానువృత్తిః, తావద్విధినిషేధతా స్థూలోఽహం బ్రాహ్మణోఽహమితి ప్రతీతే ర్దేహాత్మనోరభేదే భ్రమమూలకత్వేన ప్రతిషిద్ధే కిమేవమేవ సర్వమద్వైతం భ్రమవిషయమ్? ఉత కించిత్ప్రమితివిషయ మస్తీ త్యాశంకాయాం యచ్ఛాస్త్రానుమత మద్వైతం తత్ప్రమావిషయం తన్ముముక్షోరనుసంధేయ మేవేతి వక్తుం తదనుమతం త్రివిధ మద్వైతం దర్శయన్ తదనుసంధానస్య భ్రమమూలకద్వైతత్రయనిరాసకత్వమాహ (భావాద్వైతమితి) యథా దేహాత్మనో ర్భేదః శాస్త్రానుమతోఽనుసంధేయః తథా భావాద్వైతాదిరూపం త్రివిధ మద్వైత మాత్మనః స్వస్య వర్తయన్ యద్వా ఆత్మనో మనసో వర్తయన్ మనసి ప్రతిష్ఠితం కుర్వన్ అధ్యవస్యన్నితి యావత్ ఇహ మునిః పరమాత్మా ౬౨

వర్త్రయన్ స్వానుభూత్యేహ త్రీన్ స్వప్నాన్ ధునుతే మునిః ౬౨

కార్యకారణవస్త్వైక్యమర్శనం పటతంతువత్,
అవస్తుత్వాద్ వికల్పస్య భావాద్వైతం తదుచ్యతే ౬౩

యద్ బ్రహ్మణి పరే సాక్షాత్ సర్వకర్మసమర్పణమ్,
మనోవాక్తనుభిః పార్థ క్రియాద్వైతం తదుచ్యతే ౬౪

ఆత్మజాయాసుతాదీనా మన్యేషాం సర్వదేహినామ్,

స్వానుభూత్యా దేహవిలక్షణబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యానుభవేన త్రీన్ స్వప్నాన్ భావాద్వైతకర్మాద్వైతద్రవ్యాద్వైతజ్ఞానాని భ్రమాత్మకాని ధునుతే నిరస్యతి ౬౨

భావాద్వైతాదిస్వరూపం వివృణ్వన్ త్రివిధభ్రాంతినిరాసం శ్లోకత్రయేణ వివృణోతి (కార్యేతి) తత్రోపాదానస్య కార్యస్య చానన్యత్వపరో భావాద్వైతవిషయః శ్లోకః యత్కార్యకారణయోర్వస్తునో రైక్యదర్శనం తద్భావాద్వైతం కార్యకారణయోరైక్యే పటతంతువదితి దృష్టాంతః యథా తంతూనామేవ వ్యతిషంగవిశేషభాజాం నామరూపాత్మకావస్థాంతరాపత్త్యా పటావస్థత్వమితి పటస్య తేభ్యోఽనన్యత్వం తద్వత్ కృత్స్నం జగచ్చిదచిదీశ్వరాత్మకం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యదిత్యేతద్భావాద్వైతం భావయోః కార్యకారణవస్తునో రద్వైతం భావాద్వైతం అవస్తుత్వాత్ వికల్పస్యేత్యనేన భావాద్వైతం నిరస్యతి వికల్పస్యోపాదానాతిరిక్తద్రవ్యకల్పనరూపాజ్ఞానస్యావస్తుత్వాద్వస్తుశూన్యత్వాన్న భావయో ర్ద్వైతం కిన్త్వద్వైతమేవేత్యర్థః, ఏవమసత్కార్యవాదభ్రమో నిరస్తః ౬౩

క్రియాద్వైతం వివృణోతి (యదితి) హే పార్థ సాక్షాత్ పరే బ్రహ్మణి యత్ కరణత్రయేణ స్వకర్మణాం సమర్పణం తత్క్రియాణా మద్వైతం భగవదారాధనత్వేన సర్వకర్మణా మేకఫలత్వాచ్ఛేదః క్రియాద్వైతం, అనేన కర్మణా మీశ్వరప్రీతి మనపేక్ష్య స్వాతంత్ర్యేణ ఫలవత్త్వభ్రమో నిరస్తః ౬౪

ద్రవ్యాద్వైతం వివృణోతి (ఆత్మేతి) అర్థశబ్దో ధనపరః కామశబ్దః కామస్రక్చందనాది భోగ్యవస్తువిషయః స చ భోగోపకరణభోగస్థానాదిప్రదర్శనార్థః యదర్థకామయో రాత్మజాయాది సర్వదేహినామైక్యం తద్ద్రవ్యాద్వైతం విత్తగృహక్షేత్రపాత్రస్రక్చందనాదీనా మాత్మజాయాద్యనేకభోక్తృవర్గసాధారణత్వం ద్రవ్యాద్వైతమిత్యర్థః, తే ఏతేన గృహాదీనాం స్వాసాధారణత్వభ్రమో నిరస్తః యద్వా ద్రవ్యయోః చిద్ద్రవ్యయో రద్వైతం ద్రవ్యాద్వైతం తత్ర చిదచిద్ద్వైతం దర్శయతి ఆత్మజాయేతి. ఆత్మాదీనాం సర్వదేహినాం జీవానాం జ్ఞానైకాకారత్వే నైకరూపేణ దర్శనం చిదద్వైతం ప్రకారద్వైతం

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ

యత్ స్వార్థకామయోరైక్యం ద్రవ్యాద్వైతం తదుచ్యతే ౬౫

యద్యస్య వానిషిద్ధం స్యాద్ యేన యత్ర యతో నృప,
న తేనేహేత కర్మాణి నరో నాన్యైరనాపది ౬౬

ఏతై రన్యైశ్చ వేదోక్తై ర్వ_ర్తమానః స్వకర్మభిః,
గృహేఽప్యస్య గతిం యాయాద్ రాజం_స్తద్భ_క్తిమా న్నరః. ౬౭

అర్థకామాదీనా మచిదన్యపరిణామరూపత్వభ్రమశ్చ, నిర_స్తః. జ్ఞానాద్వైతమితి పాఠేఽప్యేవంవిధదర్శనం జ్ఞానాద్వైత మిత్యర్థః ౬౫

న కేవలం త్రివిధ మేవాద్వైత మనుసంధేయ మపి తు అన్యదపి శాస్త్రానుమతం చే_త్త దపీత్యాహ (యదితి) నృప! యేన శాస్త్రేణ యస్య పుంసః యస్య వస్తునో యతో యస్మాద్వస్తునః సకాశాద్యదద్వైత మనిషిద్ధం కిం త్వనుమతిం స పుమాన్ తేనాద్వైతేనానుసంధీయమానేనేతి శేషః తదనుసంధానపూర్వకమేవ కర్మాణి క_ర్తవ్యానీహేత కుర్యాదన్యైః శాస్త్రప్రతిషిద్ధై_స్తు న కుర్యాత్ యతోఽయ మనాపది న విద్యతే ఆపత్ సంసారో యత_స్తస్యాం జ్ఞాననిష్ఠాయాం వ_ర్తమానః యథా “వాచారంభణం వికారో నామధేయమ్” “వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిరేకేహ కురునందన!” ఇత్యాదిశాస్త్రైః భావాద్వైతాదికం ప్రతిపాద్యతే న తథా ప్రకారాద్వైతప్రకార్యద్వైతగురుదేవతాద్వైతాన్యేకమపి శాస్త్రైః ప్రతిపాద్య ఇతి తదప్యుపాదేయ మేవేత్యభిప్రాయేణాఽయం శ్లోకః ప్రవృ_త్తః తత్ర ప్రకార్యద్వైతం నామ బ్రహ్మాద్వైతం “సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ” ఇత్యాదిబ్రహ్మప్రకరణే సామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్ సామానాధికరణ్యస్య చ ప్రకారభేదవిశిష్టప్రకారైకత్వపరత్వాచ్చ బ్రహ్మాద్వైతమేవప్రకార్యద్వైతం “నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్” ఇత్యాదిశ్రుతిభిః జీవస్వరూపభేద ప్రతిపాదనేన స్వరూపేణాభేదానుపప_త్తేః బద్ధము_క్తాదివ్యవస్థానుపప_త్తేః సుఖాద్యవ్యవస్థానుపప_త్తేశ్చ క్వచిజ్జీవైకత్వప్రతిపాదనం ప్రకారైక్యాభిప్రాయకమేవేతి తదద్వైతమేవ ప్రకారాద్వైతమ్” ఆచార్యం మాం విజానీయాత్ “ఆచార్యదేవో భవ” “ఆచార్యః స హరిః సాక్షాత్ చరరూపీ న సంశయః” ఇత్యాదిభిః గురుదేవతాదీనా మద్వైతం ప్రతిపాద్యత ఏవ, ౬౬

యత్పృష్టం “గృహస్థ ఏతాం పదవీం విధినా యేన చాంజసా, యాయా ద్దేవఋషే బ్రూహి” ఇతి యస్యో_త్తర ము_క్త ముపసంహరతి (ఏతైరితి) హే రాజన్! వేదోక్తైరితి, వేదశబ్దః తన్మూలకస్మృతి పురాణాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః వేదాదిభి రుక్తైః క_ర్తవ్యత్వేనోక్తై రేతైర్భావాద్వైతానుసంధానాదిభి రిత్యన్యైః దేహాత్మజీవేశ్వరాదిభేదానుసంధానైః స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మభిశ్చ తస్య భగవతో భ_క్తిభాగ్ భ_క్తిం కుర్వన్ గృహేఽపి జనః గృహస్థోఽపి జనోఽస్య శ్రీకృష్ణస్య గతిం ప్రాప్నుయా దిత్యర్థః ౬౭

యథా హి యూయం నృపదేవ దుస్త్యజా దాపద్గణా దుత్తరతాత్మనః ప్రభో,
యత్పాదపంకేరుహసేవయా భవానహార్షీన్నిర్జితదిగ్గజః క్రతూన్. ౬౮

అహం పురాఽభవం కశ్చిద్ గంధర్వ ఉపబర్హణః,
నామ్నాతీతే మహాకల్పే గంధర్వాణాం సుసమ్మతః. ౬౯

రూపపేశలమాధుర్యసౌగంధ్యప్రియదర్శనః,
స్త్రీణాం ప్రియతమో నిత్యం మత్తస్తు పురులంపటః ౭౦

ఏకదా దేవసత్రే తు గంధర్వాప్సరసాం గణాః,
ఉపహూతా విశ్వసృగ్భి ర్హరిగాథోపగాయనే ౭౧

అహం చ గాయంస్తద్విద్వాన్ స్త్రీభిః పరివృతో గతః
జ్ఞాత్వా విశ్వసృజస్తన్మే హేలనం శేపు రోజసా,

"మాదృశో గృహమూఢధీః" ఇత్యనేనాభిప్రేతాం స్వస్య ముక్తిదౌర్లభ్యశంకాం కింపునర్న్యాయేన నిరాకరిష్యమాణః తావత్ శ్రీకృష్ణసేవయైవ తరిష్యసీత్యాహ- (యూయమితి) హే నృపదేవ యథా ప్రభోః సర్వశక్తే రాత్మనోఽంతరాత్మనః శ్రీకృష్ణాదేవ హేతోర్యూయం దుస్త్యజా దాపదాం గణా దుత్తరత అతరత ఉత్తీర్ణాః యథా చ భవాన్ యస్య శ్రీకృష్ణస్య పాదపంకజయోః సేవయా హేతుభూతయా నిర్జితా దిగ్గజా దిక్పాలకాః యేన తాదృశః సన్ మహర్షిభిః స క్రతూనకార్షీదితి శేషః తథా తస్యైవ సేవయా మోక్ష్యస ఇత్యధ్యాహారః ౬౮

లబ్ధతదీయసేవామాత్రేణ హేతునా మాదృశానాం ముక్తిసంభవే కిం పునః సాక్షాల్లబ్ధతత్సేవానాం తాదృశామితి ప్రతిపాదనార్థం స్వపూర్వజన్మవృత్తాంతమాహ (అహమితి) అతీతే బ్రహ్మకల్పే పూర్వజన్మన్యహం నామ్నోపబర్హణ ఇతి ప్రసిద్ధః కశ్చిద్గంధర్వ అభూవమ్ ఆత్మానం విశినష్టి- గంధర్వాణాం సుసమ్మతః ౬౯

రూపాదిభిః ప్రియదర్శనః ప్రియం యథా భవతి తథా దృశ్యత ఇతి తథా రూపం సౌందర్యం పేశలం సౌకుమార్యం దృష్టిచిత్తాపహారిత్వేన రసావహత్వం సౌగంధ్యం స్రక్చందనాదిగంధవత్త్వం రూపాదిభిః ప్రియం దర్శనం యస్యేతి వా. స్త్రీణాం నిత్యం సదా ప్రియతమః మత్తః పుర్వాధికం లంపటః విషయలాలసః ఏవంభూతోఽహం స్థితః ౭౦

తత్రైకదా దేవసత్రే హరిగుణానుభవాత్మకబ్రహ్మసత్రే విశ్వసృగ్భిః ప్రజాపతిభిః హరికథా గాయనే నిమిత్తే తదర్థ మప్సరసాం గణా ఉపహూతాః ౭౧

తథాఽహమపి తద్గంధర్వాహ్వానం జానన్ స్త్రీభిః పరివృతః గాయన్ హరీతరగాథా గాయన్

(గృహస్థానాం కృతే మోక్షధర్మనిరూపణం, నారదస్య స్వప్రాగ్జన్మవృత్తాంతకథనం చ)

యాహి త్వం శూద్రతామాశు నష్టశ్రీః కృతహేలనః ౭౨

తావద్దాస్యామహం జజ్ఞే తత్రాపి బ్రహ్మవాదినామ్,
శుశ్రూషయానుషంగేణ ప్రాప్తోఽహం బ్రహ్మపుత్రతామ్. ౭౩

ధర్మస్తే గృహమేధీయో వర్ణితః పాపనాశనః,
గృహస్థో యేన పదవీ మంజసా న్యాసినా మియాత్ ౭౪

యూయం నృలోకే బత భూరిభాగా లోకం పునానా మునయోఽభియంతి,
యేషాం గృహానావసతీతి సాక్షాద్ గూఢం పరం బ్రహ్మ మనుష్యలింగమ్. ౭౫

స వా అయం బ్రహ్మ మహద్విమృగ్యం కైవల్యనిర్వాణసుఖానుభూతిః,
ప్రియః సుహృద్ వః ఖలు మాతులేయ ఆత్మార్హణీయో విధికృద్ గురుశ్చ ౭౬

న యస్య సాక్షాద్భవపద్మజాదిభీ రూపం ధియా వస్తుతయోపవర్ణితమ్
మౌనేన భక్త్యోపశమేన పూజితః ప్రసీదతామేష స సాత్వతాం పతిః ౭౭

తత్ర గతః అగాయన్నితి పాఠే అగాయన్నేవ గత ఇత్యర్థః తత్ మే మమ హేలన మపరాధం జ్ఞాత్వా విశ్వసృజః ఓజసా తపోబలేన శేపుః ౭౧

శాపమేవాహ (యాహీతి) కృతం హేలనం యేన స త్వం నష్టా శ్రీః గంధర్వశోభా యస్య స తాదృశః ఆశు శూద్రయోనిం ప్రాప్నుహీతి తావత్తదాహం దాస్యాం శూద్ర్యాం జజ్ఞే జాతః తత్రాపి శూద్రజన్మన్యపి బ్రహ్మవాదినాం శుశ్రూషయాఽనుషంగేణ తత్సంగేన చ హేతునాఽస్మిన్ కల్పే బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్య పుత్రతాం ప్రాప్తః ౭౩

అధ్యాయద్వయోక్తార్థ ముపసంహరన్ తచ్ఛ్రవణతదనుష్ఠానఫలమాహ (ధర్మ ఇతి) తే తుభ్యం గృహమేధీయో ధర్మో వర్ణితః కథంభూతః? పాపనాశనః యేన గృహమేధీయేన ధర్మేణ శ్రుతే నానుతిష్ఠితేన చ గృహస్థః సన్న్యాసినాం భగవతి సన్న్యస్తాత్మనాం పదవీం ముక్తిరూపా మియాత్ ప్రాప్నుయా దిత్యర్థః ౭౪

త్వం తు కృతార్థ ఏవ ఇతి హార్దేన పూర్వశ్లోకానేవ పునః పఠతి (యూయమితి) శ్లోకాః పురస్తాదేవ వ్యాఖ్యాతాః, కైవల్యనిర్వాణసుఖానుభూతిః నిశ్శేషనిర్దుఃఖసుఖరూపవిజ్ఞానమయః విధికృ న్నియోగకారీ వస్తుతయా ఇదంతయా ౭౫—౭౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి దేవర్షిణా ప్రోక్తం నిశమ్య భరతర్షభః,
పూజయామాస సుప్రీతః కృష్ణం చ ప్రేమవిహ్వలః 79
కృష్ణపార్థా వుపామంత్ర్య పూజితః ప్రయయౌ మునిః,
శ్రుత్వా కృష్ణం పరం బ్రహ్మ పార్థః పరమవిస్మితః 80
ఇతి దాక్షాయణీనాం తే పృథగ్వంశాః ప్రకీర్తితాః,
దేవాసురమనుష్యాద్యా లోకా యత్ర చరాచరాః 81

ఇతి శ్రీమద్భాగవతె, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, సప్తమస్కంధే, యుధిష్ఠిరనారదసంవాదే సదాచారనిర్ణయో నామ పంచదశోఽధ్యాయః

ఇతి సప్తమస్కంధః సమాప్తః.

స్కంధాదావుపక్రాంతం "అత్రైవోదాహృతః పూర్వమితిహాసః సురర్షిణా" ఇతి నారద యుధిష్ఠిరసంవాద ముపసంహరతి భగవాన్ శుకః (ఇతీతి) ఇత్థం దేవర్షిణా ప్రోక్తం నిశమ్యాకర్ణ్య భరతర్షభో యుధిష్ఠిరః సకాంతః కృష్ణం శ్రవణవేలాయాం పార్శ్వే స్థితం, చశబ్దాద్దేవర్షిం చ ప్రేమ్ణా విహ్వలః పూజయామాస 79

తతః పూజితో దేవర్షిః కృష్ణపార్థా వుపామంత్ర్య అనుజ్ఞాప్య తాభ్యా మనుజ్ఞాతః ప్రయయౌ పార్థో యుధిష్ఠిరః కృష్ణం పరబ్రహ్మాభిజ్ఞం శ్రుత్వా పరమవిస్మితః నిరతిశయాశ్చర్యయుక్తో బభూవ 80

యత్పృష్టం షష్ఠస్య తృతీయాధ్యాయాదౌ 'దేవాసురనృణాం సర్గో నాగానాం మృగపక్షిణామ్' ఇత్యాదినా, తస్యోత్తరం తతః ప్రభృత్యేతావత్పర్యంతేన ఉక్తం ఉత్తరప్రశ్నాంతరావసరప్రదానాయ ఉపసంహరతి (ఇతీతి) ఇత్థం దాక్షాయణీయానాం దిత్యాదీనాం వంశాః పృథక్ తత్తత్పరంపరాపూర్వాః ప్రకీర్తితాః కథంభూతాః యత్ర వంశేషు దేవాదయ శ్చరాచరాత్మకాః జాతా ఇతి శేషః యద్యపి దాక్షాయణీవంశవర్ణనోపసంహారః షష్ఠాంత ఏవ కర్తవ్య స్తత్రైవ సమాప్తేః తథాపి తద్వంశాంతర్భూత దితిజప్రసంగానుప్రసక్తశంకాపరిహారాదిదనుప్రసక్తవర్ణనాత్మకత్వా దస్య స్కంధస్యైతదంత ఏవ దాక్షాయణీవంశవర్ణన ముపసంహృతమిత్యవగంతవ్యమ్ 81

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, సప్తమస్కంధసమాఖ్యాయాం పంచదశోఽధ్యాయః

సప్తమస్కంధః సమాప్తః

సప్తమస్కంధ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	అ — 47		
1,	అకృష్టపచ్యా తస్యాసీత్	4	16
2	అగ్న్యర్థ మేవ శరణ	12	20
3	అగ్ని స్సూర్యో దివా	15	54
4,	అగ్నౌ గురా వాత్మని చ	12	15
5,	అంజనాభ్యంజన్మర్ద	12	12
6,	అత్రాప్యుదాహరంతీమ	2	27
7	అత్రాప్యుదాహరంతీమ	13	11
8	అత్రాపి దంపతీనాం చ	13	25
9	అత్రైవోదాహృతః	1	12
10	అథ తాన్ శ్లక్ష్ణయా వాచా	5	55
11	అథాచార్యసుత స్తేషాం	8	2
12	అథ దేశా న్ప్రవక్ష్యామి	14	27
13	అథ దైత్యసుతాః సర్వే	8	1
14	అథ నిత్యమనిత్యం వా	2	49
15.	అథానుగృహ్య భగవాన్	10	57
16	అథాపి బ్రూమహే ప్రశ్నాన్	13	22
17.	అద్రాక్ష మహ మేత త్తే	3	18
18	అథైతద్ధరినరరూప	8	56
19.	అధోక్షజాలంభమిహా	7	37
20	అనంతావ్యక్తరూపేణ	3	34
21,	అన్నం రేత ఇతి క్ష్మేశ	15	51
22	అన్యథేదం విధాస్యేహ	3	11
23	అన్వయవ్యతిరేకేణ	7	24
24	అన్నాద్యాదేః సంవిభాగో	11	10
25.	అనీహః పరితుష్టాత్మా	13	36
26	అప్సు క్షితితవో జ్యోతి	12	30
27,	అప్రమేయానుభావోఽయ	5	47
28.	అంబాంబ హే వధూః	2	20
29.	అయనే విషువే కుర్యాద్	14	20
30,	అయం నిష్కల్బిషః	7	10
31	అయం మే భ్రాతృహా సోఽయం	5	35
32.	అవ్యక్తలింగో వ్యక్తార్థో	13	10
33.	అశపన్ కుపితా ఏవం	1	37
34.	అష్టౌ ప్రకృతయః ప్రోక్తా	7	22
35	అస్తౌషీ ద్ధరి మేకాగ్ర	9	7
36	అసంకల్పా జ్జయే త్కామం	15	22
37	అసంతుష్టస్య విప్రస్య	15	19
38	అసాధ్వమన్యంత	8	27
39	అహో అకరుణో దేవః	2	53
40	అహో అత్యద్భుతం	1	15
41	అహో అమీషాం వయసా	2	37
42	అహో వయం ధన్యతమా	2	38
43	అహో విధాత్రాఽకరుణేన	2	33
44.	అహం త్వకామ స్త్వద్	10	6

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
45	అహం చ గాయం స్తద్విద్వాన్	15	72
46,	అహం పురాభవం కశ్చిత్	15	69
47	అక్షం దశప్రాణమధర్మధర్మౌ	15	42

అ — 22

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
48	ఆఖ్యాతం సర్వమేతత్తే	10	41
49	ఆత్మజాయాసుతాదీనాం	15	65
50	ఆత్మన్యగ్నీన్ సమారోప్య	15	24
51	ఆత్మనా త్రివృతా చేదం	3	27
52	ఆత్మా నిత్యోఽవ్యయః	7	19
53.	ఆత్మానుభూతౌ తాం మాయాం	13	44
54	ఆత్మనోఽన్యస్య వా దిష్టం	10	65
55	ఆత్మానం చేద్విజానీయాన్	15	40
56	ఆదావంతే జనానాం సత్	15	57
57	అబాధితోఽపి హ్యాభాసో	15	58
58	ఆధ్యాత్మికాదిభి ర్దుఃఖైః	13	30
59	ఆన్వీక్షిక్యా శోకమోహౌ	15	23
60	ఆనీయతామరే వేత్ర	5	16
61	ఆరోప్యాంకమవఘ్రాయ	5	21
62.	ఆశ్వాఘాంతేఽవసాయిభ్యః	11	1[illegible]
63	ఆశ్రమాపసదా హ్యేతే	15	39
64	ఆశాసానో న వై భృత్యః	10	5
65	ఆస్తేఽస్యా జఠరే	7	9
66	ఆసీనః పర్యటన్నశ్నన్	4	38
67	ఆహ చేదం రుషా	2	2
68	ఆహామర్షరుషావిష్ట	5	34
69	ఆహుః శరీరం రథమింద్రియాణి	15	41

ఇ — 23

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
70	ఇతి తే భర్తృనిర్దేశ	2	13
71	ఇతి తే సంయతాత్మానః	4	23
72,	ఇతి తచ్చింతయా కించిత్	5	48
73	ఇతి తం వివిధోపాయై	5	18
74	ఇతి దాక్షాయణీనాంతే	15	80
75	ఇతి దేవర్షిణా ప్రోక్తం	15	78
76	ఇతి దైత్యపతే ర్వాక్యం	2	61
77	ఇతి నః సుమహాభాగ	1	3
78	ఇతి పుంసార్పితా విష్ణౌ	5	24
79	ఇతి విజ్ఞాపితో దేవై	3	14
80	ఇతి శుశ్రుమ నిర్బంధం	3	12
81	ఇత్థం నృతిర్యగృషిదేవ	9	38
82	ఇత్యక్షరతయాఽఽత్మానం	12	31
83	ఇత్యుక్త్వా లోకగురుణా	4	29
84	ఇత్యుక్త్వాదిభవో	3	22
85	ఇత్యుక్త్వా భగవాన్	10	31
86.	ఇత్యుక్త్వోపరతం పుత్రం	5	33
87	ఇత్యుక్తస్తాం విహాయేంద్రో	7	11
88	ఇత్యేతదాత్మనః స్వార్థం	13	27
89	ఇదం శరీరం పురుషస్య	2	42
90	ఇంద్రియాణి మనః ప్రాణ	10	8

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
91	ఇంద్రియాణి మనస్యూర్మౌ	5	53	108	ఏకే కర్మమయాన్ పాకాన్	15	9
92.	ఇమం తు పాశైర్వరుణస్య	5	50	109	ఏతద్ద్వారో హి సంసారో	7	27
				110	ఏతత్ భ్రామ్యతి మే	1	20
	ఉ — 6			111	ఏతద్ య ఆదిపురుషస్య	10	47
				112	ఏతద్ వపుస్తే భగవన్	10	29
93	ఉత్థాయ ప్రాంజలిః ప్రహ్వ	3	25	113	ఏత ద్వేదితు మిచ్ఛామః	1	16
94	ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ భద్రం తే	3	17	114	ఏత దష్టం ప్రవృత్తాఖ్యం	15	49
95	ఉప్యమానం మహా. క్షేత్రే	11	33	115	ఏత త్సర్వం గృహస్థస్య	12	11
96	ఉశీనరేంద్రం విధినా	2	31	116	ఏతావద్ బ్రాహ్మణాయోక్త్వా	5	15
97	ఉశీనరే ష్వభూ ద్రాజా	2	28	117	ఏతావ ద్వర్ణితగుణో	9	41
98	ఉషిత్వైవం గురుకులే	12	13	118.	ఏతావా నేవ లోకే	7	55
				119	ఏతే పుణ్యతమా దేశా	14	33
	ఋ — 4			120	ఏతై రన్యైశ్చ వేదోక్తై	15	67
				121.	ఏతై ర్ద్వాదశభి ర్విద్వాన్	7	20
99	ఋతం ముంఛశిలం ప్రోక్త	11	19	122	ఏనః పూర్వకృతం యత్ తత్	10	39
100	ఋతామృతాభ్యాం జీవేత	11	18	123	ఏభిస్త్రివర్ణైః పర్యస్తై	7	26
101	ఋషిః కారుణిక స్తస్యాః	7	15	124	ఏవం కామాశయం చిత్తం	11	34
102	ఋషిః పర్యచర త్తత్ర	7	14	125	ఏవం కులింగం విలపంత	2	56
				126	ఏవం కృష్ణే భగవతి	1	28
	ఏ — 52			127	ఏవం గుణై ర్భ్రామ్యమాణే	2	24
				128.	ఏవం జనం నిపతితం	9	28
103	ఏక ఏవ చరేద్ భిక్షు	13	3	129	ఏవం తౌ పార్షదౌ విష్ణోః	10	35
104	ఏకదా దేవసత్రే తు	15	71	130	ఏవం దగ్ధ్వా పురస్తిస్రో	10	70
105	ఏకదా బ్రహ్మణః పుత్రా	[illegible]	35	131	ఏవం దురుక్తై ర్ముహు రర్దయన్	8	15
106	ఏకదా సురరాట్ పుత్ర	5	4	132	ఏవం దైత్యసుతైః పృష్టో	7	1
107.	ఏక స్త్వమేవ జగదేత	9	30	133.	ఏవం నిర్జితషడ్వర్గైః	7	33

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
134	ఏవం ప్రలోభ్యమానోపి	9	55
135	ఏవం బ్రువం త్త్వవజ్ఞాయతత్	8	24
136	ఏవ మభ్యసత శ్చిత్తం	15	34
137	ఏవ మైశ్వర్యమత్తస్య	4	20
138.	ఏవం యూయ మపశ్యంత్య	2	57
139.	ఏవం లబ్ధవరో దైత్యో	4	4
140.	ఏవంవిధా న్యస్య హరేః	10	71
141	ఏవంవిధో బ్రహ్మచారీ	12	16
142	ఏవం విప్రకృతే లోకే	2	16
143	ఏవం విలపతీనాం	2	35
144	ఏవం వృతః శతధృతి	4	1
145	ఏవం శప్తౌ స్వభవనాత్	1	38
146	ఏవం సహస్రవదనాంఘ్రి	9	36
147.	ఏవం సురాదయ స్సర్వే	9	1
148	ఏవం స్వకర్మపతితం	9	41
149	ఏవం హి లోకాః క్రతుభిః	7	40
150	ఏష ఆత్మవిపర్యాసో	2	25
151	ఏష మే బ్రహ్మసాలూక్తో	5	45
152	ఏష వై భగవాన్ సాక్షాత్	15	27
153	ఏషా బ్రహ్మణ్యదేవస్య	10	42
154.	ఏష స్నానం జపో హోమో	14	25
	క — 55		
155	కతమోఽపి న వేనః	1	31
156.	కథామదీయాం జుషమాణః	10	2
157	కథం త్వజాతపక్షాం స్తాన్	2	55
158.	కథం తస్మిన్ భగవతి	1	19
159	కథం ప్రియాయా అనుకంపితాయా	6	11
160.	కర్మణా కృతిభి ర్వాచా	13	4
161	కర్మణ్యారభతే దేహీ	7	47
162.	కర్మనిష్ఠా ద్విజాః	15	1
163.	కరాళదంష్ట్రోగ్రదృష్ట్యా	2	3
164	కరాలదంష్ట్రం కరవాల	8	21
165	కలత్రపుత్రమిత్రాప్తాన్	7	5
166	కల్ప స్త్వేవం పరివ్రజ్య	13	1
167	కల్పాంతే కాలసృష్టేన	3	26
168	కల్పయిత్వాఽఽత్మనా యావద్	12	10
169	కవిః కల్ప్యే నిపుణదృక్	13	18
170	కస్మిన్ కర్మణి దేవస్య	10	52
171	క్వచి చ్ఛయే ధరోపస్థే	13	40
172	క్వచి త్స్నాతోఽనులిప్తాంగః	13	41
173	క్వచి దల్పం క్వచి ద్భూరి	13	37
174.	క్వచి దుత్పులకస్య	4	41
175.	క్వచి ద్రుదతి వైకుంఠ	4	39
176.	క్వాహం రజఃప్రభవ ఈశ	9	26
177.	కామస్యాంతం చ క్షుత్తృడ్భ్యాం	15	20
178	కామాద్ ద్వేషాద్ భయాత్	1	29
179	కామాదిభి రనావిద్ధం	15	35
180	కామా న్కామయతే కామ్యై	7	43
181.	కామై రుచ్చావచైః సాధ్వీ	11	27
182	కామం నయతు మాం దేవః	2	54

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్యా	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్యా
183	కార్యకారణవస్త్వైక్య	15	63	209	కౌమార ఆచరేత్ ప్రాజ్ఞో	6	1
184	కాలం చరంతం సృజతీశ	1	11				
185	కిముతానువశాన్ సాధూన్	4	46		ఖ — 1		
186	కిమేతై రాత్మనః తుచ్ఛైః	7	45				
187	కిము వ్యవహితాపత్య	7	44	210	ఖే ఖాని వాయౌ నిఃశ్వాసాన్	12	25
188	కీటః పేశస్కృతా	1	27				
189	కీదృశః కస్య వా	1	33		గ — 10		
190	కుటుంబపోషాయ వియన్	6	14				
191.	కుత్రాశిషః శ్రుతిసుఖా	9	25	211	గీయతే పరమం పుణ్య	1	5
192	క్రుద్ధస్య యస్య కంపంతే	8	7	212	గుణేషు గుణసామ్యే చ	6	21
193	కుర్యా దపరపక్షీయం	14	19	213	గుణై రలమసంఖ్యేయై	4	36
194	కురు త్వం ప్రేతకార్యాణి	10	22	214	గురుణైవం ప్రతిప్రోక్తో	5	29
195	కులింగమిథునం తత్ర	2	51	215	గురుశుశ్రూషయా భక్త్యా	7	30
196.	కూజద్భి ర్న్యూపురై	4	11	216	గృహమానీత మాహూయ	5	8
197	కృపణో భూతజం దుఃఖం	15	24	217	గృహస్థ ఏతాం పదవీం	14	1
198	కృమివిడ్భస్మనిష్ఠాంతం	14	13	218	గృహస్థస్య క్రియాత్యాగో	15	38
199	కృష్ణపార్థావుపామంత్ర్య	14	79	219.	గృహే ష్వవస్థితో రాజన్	14	2
200	కేచిత్ ఖనిత్రై ర్బిభిదుః	2	15	220.	గోప్యః కామాద్ భయాద్	1	30
201	కేవలానుభవానంద	6	23				
202	కేశప్రసాధనోన్మర్ద	12	8		చ — 2, ఛ — 1, జ — 13		
203.	కేశరోమనఖశ్మశ్రు	12	21				
204	కో గృహేషు పుమాన్ సక్త	6	9	221	చరే ద్వనే ద్వాదశాబ్దాన్	12	22
205.	కో౽తిప్రయాసో౽సుర	7	38	222	చక్షుషు ర్నద్యుదన్వంతః	3	5
206	కో న్వర్థతృష్ణాం విసృజేత్	6	10	223	ఛందాంస్యధీయీత	12	3
207	కో న్వత్ర తే౽ఖిలగురో	9	42	224	జగు ర్మహేంద్రాసన	4	14
208	కోపకాలో యుగాంతస్తే	8	41	225.	జఘన్యో నోత్తమాం వృత్తిం	11	17

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
226	జటాదీధితిభి రేజే	3	3	249	తతో విదూరా త్పరిహృత్య	6	18
227.	జన్మాద్యాః షడిమే భావా	7	18	250	తతో హరౌ భగవతి	7	53
228.	జయకాలే తు సత్త్వస్య	1	8	251.	తత స్సంపూజ్య శిరసా	10	32
229	జ్యోతి రాది రివాభాతి	1	9	252	తతః శోచత మాయాయం	2	6
230	జలం తదుద్భవై శ్ఛన్నం	13	28	253	తతః కావ్యాదిభి స్సార్ధం	10	33
231	జహ్యాత్ యదర్థే స్వప్రాణాన్	14	12	254	తత్తు కాలస్య దీర్ఘత్వాత్	7	16
232	జహ్యాసురం భావ మిమం	8	10	255	తత తేఽర్హత్తమ నమః స్తుతి	9	50
233.	జజ్ఞాతే తౌ దితేః	1	39	256.	తత్రోపయానో న కవ్యో	6	4
234	జితం త్వయైకేన జగత్	5	49	257.	తత్సంభవో కవి రతో	9	34
235.	జిహ్వైకతోఽచ్యుత వికర్షతి	9	40	258	తత్సాధు మన్యేఽసుర	5	5
236	జీవరాశిభి రాకీర్ణం	14	36	259	తథేత్యవాత్సీద్	7	13
				260	తదేతి శనకై రాజన్	9	4
	త — 92			261	తద్ యచ్ఛ మన్యు మసురశ్చ	9	14
				262	తదా విమానావలిభి ర్నభస్తలం	8	36
237	త ఏతే శ్రేయసః కాలా	14	24	263	తద్దైవ తస్మి న్నినదో	8	16
238	తం ఏనం గురుర్జ్ఞాత్వా	5	19	264	తదహం వర్ధమానేన	3	10
239	తత స్త ఆశిషః సర్వా	3	21	265	తద్విప్రుమాన్ ముక్త ఉపాస్త	7	36
240	తతో జగాద భగవాన్	4	3	266	తన్మేధయా రుషా భానుం	2	14
241	తదేతి గురుపుత్రోక్త	5	51	267	తపంతం తపసా లోకాన్	3	16
242.	తతః సఖాయో ముపవిష్ట	8	4	268	త మంగమత్తం మధునో	4	13
243.	తత స్తే సేశ్వరా లోకా	10	56	269	త్యజేత్ కోశస్కృదివ	6	13
244	తత స్తౌ రాక్షసౌ	1	43	270	తవాసనం ద్విజగవాం	3	13
245	తతోఽగ్నివర్ణా ఇషవ	10	58	271	త్వత్తః పరం నాపరమ	3	32
246.	తతోఽర్చాయాం హరిం కేచిత్	14	40	272.	త్వమీశిషే జగత స్తస్థు	3	29
247.	తతో నో మాతర మృషిః	7	12	273.	త్వమేవ కాలోఽనిమిషో	3	31
248	తతో యతేతి కుశలః	6	5	274	త్వయా కృతజ్ఞేన వయం	2	34

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
275.	త్వం న స్తపః పరమ మాత్థ	8	43	301	తత్రాసీనం సురఋషిం	1	14
276	త్వం వా ఇదం సదసదీశ	9	31	302.	తత్రోపవ్రజ్య విబుధా	8	37
277.	త్వం వాయు రగ్ని రవని	9	48	303	తత్రోపాయసహస్రాణా	7	29
278	త్వం సప్తతంతూన్	3	30	304.	తాతే మే దుర్లభాః పుంసాం	4	2
279	తస్మాత్ పితా మే పూయేత	10	17	305	తాభి స్తేఽసురసేనాన్యో	10	55
280	తస్మా త్సర్వేషు భూతేషు	6	24	306	తావద్యాత భువం యూయం	2	10
281	తస్మా దర్థా శ్చ కామా శ్చ	7	48	307	తావద్దాస్యా మహం మజ్ఞే	15	73
282	తస్మా ద్దైవోపపన్నేన	15	[illegible]	308.	తా విహత పూర్వ ర్జాతౌ	10	33
283	తస్మాద్ బ్రాహ్మణదైవేషు	14	18	309	తా వేక క్షయయౌ	1	45
284	తస్మాద్ భవద్భిః కర్తవ్యం	7	28	310.	తుష్టే చ తత్ర కి మలభ్య	6	25
285.	తస్మా దమూ స్తనుభృతా	9	24	311.	తృతీయాయాం శుక్లపక్షే	14	21
286	తస్మా దహం విగతవిక్లవ	9	12	312	తృష్ణయా భవవాహిన్యా	13	23
287	తస్మాత్ వైరానుబంధేన	1	25	313	తేతు తద్గౌరవా త్సర్వే	5	56
288	తస్మిన్ కూటేఽహితే	2	9	314	తేన ప్రాప్తా దివం త్యక్త్వా	5	6
289	తస్మిన్ మహాభాగవతే	4	43	315	తే విష్ణుపార్షదా సర్వే	8	39
290	తస్మిన్ మహేంద్రభవనే	4	12	316	తేఽసురా హ్యపి పశ్యంతో	10	63
291	తస్య త్యక్తస్వభావస్య	2	7	317	తేషా మవిబలోద్యోగం	7	4
292	తస్య దైత్యపతేః పుత్రా	4	30	318.	తేషా మపి ర... దాణీ	4	24
293.	తస్మై భవాన్ హయశిరః	9	37	319	తేష్వేవ భగవాన్ ...	14	38
294	తస్య మూర్ధ్నః సముద్భూతః	3	4	320	తైః స్పృష్టా వ్యసవః సర్వే	10	59
295	తస్యాయం కిల సంకల్ప	3	8	321	తౌ రాజ్ఞా ప్రాపితం బాలం	5	2
296.	తస్మై నమోస్తు కాష్ఠాయై	4	22	322	తం నత్వాభ్యర్చ్య విధివత్	13	15
297	తస్యోగ్రదండసంవిగ్నా	4	21	323	తం విక్రమంతం సగదం	3	26
298	తస్యైవ తే వపు రిదం	9	33	324	తం శయానం ధరోపస్థే	13	12
299.	తత్ర హ ప్రేతబంధూనాం	2	36	325.	తం శ్యేనవేగం శతచంద్ర	8	28
300.	తత్రాపి రాఘవో	1	44	326	త్రస్తో స్మ్యహం కృపణ	9	16

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసం:
327	త్రివర్గం నాతికృచ్ఛ్రేణ	14	10
328.	త్రిసప్తభిః పితా పూతః	10	18
	ద — 39, ధ — 10		
329	దత్వా వర మనుజ్ఞాతో	12	14
330	దదర్శ లోకా న్విచరం	13	13
331.	దదాహ తేన దుర్భేద్యా	10	68
332	దమఘోషసుతః పాప	1	17
333	ద్రవ్యయజ్ఞై ర్యక్ష్యమాణం	15	10
334.	ద్రవ్యసూక్ష్మవిపాకశ్చ	15	50
335	దస్యూ న్పురా షణ్ణ విజిత్య	8	11
336.	ద్వాదశ్యా మనురాధా స్యాత్	14	23
337	దానవ త్వంన్నతా ర్యాంఘ్రిః	4	32
338	దిగ్గజై ర్దందశూకై శ్చ	5	43
339	దివిస్పృశత్కాయ మదీర్ఘం	8	22
340.	దివ్యం భౌమం చాంతరిక్షం	14	7
341.	దిష్ట్యాస్య తనయః సాధు	10	28
342	దురాపూరేణ కామేన	6	8
343	దురాసదం సర్వనిజేతరాయుధ	8	23
344	దృష్టా మయా దివి విభౌ	9	23
345	దృష్ట్వా తేషాం మిథో నృణాం	14	39
346	దృష్ట్వా మహాద్భుతం	1	13
347	దేవర్షి పితృసిద్ధేశా	10	69
348.	దేవర్షి పితృభూతేభ్య	15	6
349	దేవర్ష్యర్హత్సు వై సత్సు	14	35
350	దేవర్ష ఏతదిచ్ఛామో	4	44
351	దేవయాన మిదం ప్రాహు	15	55
352	దేవదేవాఖిలాధ్యక్ష	10	26
353.	దేవగుర్వచ్యుతే భక్తి	11	23
354	దేవాన్ ఋషీన్ నృభూతాని	14	15
355	దేవోద్యానశ్రియా జుష్ట	4	8
356	దేవోఽసురో మనుష్యో వా	7	50
357	దేశే కాలే చ సంప్రాప్తే	15	5
358.	దేశకాలోచితశ్రద్ధా	15	4
359	దేశే శుచౌ స మే రాజన్	15	31
360	దేహేంద్రియాసుహీనానాం	1	34
361	దేహస్తు సర్వసంఘాతో	7	[illegible]
362.	దేహాదిభి ర్దైహతంత్రైః	13	29
363	దైతేయచందనవనే	5	17
364	దైతేయా యక్షరక్షాంసి	7	54
365	దైత్యేంద్రతపసా తప్తా	3	7
366	ద్యోస్తత్సటోత్క్షిప్తవిమాన	8	33
367.	ద్వౌ దైవే పితృకార్యే	15	3
368	ధర్మబాధో విధర్మః స్యాత్	15	13
369	ధర్మ మర్థం చ కామం చ	5	52
370.	ధర్మార్థకామ ఇతి	6	26
371.	ధర్మార్థ మపి నేహేత	15	15
372.	ధర్మస్తే గృహమేధీయో	15	74
373.	ధర్మమూలం హి భగవాన్	11	7
374	ధర్మజ్ఞానవిరక్త్యృద్ధిత	10	66
375.	ధాతవో ఽయమవిత్వాచ్చ	15	60

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
376	ధర్మో భాగవతాం చ	10	45
377.	ధర్మం పారమహంస్యం వై	13	46
	న — 62		
378	న కేవలం మే భవత శ్చ	8	8
379	న కృష్టపచ్యమశ్నీయాత్	12	18
380	నఖాంకురోత్పాటితహృత్	8	31
381.	నత్వా భగవతేఽజాయ	11	5
382	న తత్ విచిత్రం ఖలు	8	25
383	న తే విదుః స్వార్థగతిం	5	31
384	న తే శయానస్య నిరుద్యమస్య	13	17
385	నతో స్మ్యనంతాయ	8	40
386	నవతి క్వచి దుత్కంఠో	4	40
387	న దదర్శ ప్రతిచ్ఛన్నం	3	15
388	నదంతో భైరవా న్నాదాన్	5	40
389	న దద్యా దామిషం శ్రాద్ధే	15	7
390.	న దానం న తపో నేజ్యా	7	52
391	నన్వగ్నిః ప్రమదా నామ	12	9
392	నన్వస్య బ్రాహ్మణా రాజన్	14	42
393	నమ ఆద్యాయ బీజాయ	3	28
394	న మత్ప్రణీతం న పర	5	28
395	నమో భగవతే తుభ్యం	10	10
396.	న్యస్తక్రీడనకో బాలో	4	37
397	న యస్య సాక్షా ద్భవపద్మ	10	50
398	న్యస్యేద మాత్మని జగత్	9	32
399.	న యతే రాశ్రమః ప్రాయో	13	9
400	న యస్య సాక్షా ద్భవ	15	77
401.	న శిష్యా ననుబధ్నీత	13	8
402	న శ్రోతా నానువక్తాయం	2	45
403	న హ్యగ్నిముఖతోఽయం వై	14	17
404	న హ్యస్యార్థః సురగణైః	1	2
405	న హ్యచ్యుతం ప్రీణయతో	6	19
406	నాంతర్బహి ర్దివా	3	30
407	నాన్యథా తేఽఖిలగురో	10	4
408	నాభినందేద్ ధ్రువం	13	6
409.	నారాయణపరా విప్రా	11	4
410	నారాయణాశ్రమో నందా	14	32
411	నాలం ద్విజత్వం దేవత్వ	7	51
412	నాస చ్ఛాస్త్రేషు సజ్జేత	13	7
413	నాహం విందే న చ స్తౌమి	13	42
414	నాహం బిభే మ్యజిత తే	9	15
415	నిర్గుణోఽపి హ్యజో	1	6
416	నిర్జితా అసురా దేవై	10	53
417	నిత్య ఆత్మావ్యయ	2	22
418.	నిందన స్తవ సత్కార	1	29
419	నిశమ్య లోకత్రయమస్తక	8	35
420.	నిశమ్య కర్మాణి గుణా	7	34
421	నిశమ్యైత త్సుతవచో	5	25
422	నిర్వైరాయ ప్రశాంతాయ	4	28
423.	నిరూప్యతా మిహ స్వార్థః	7	46
424.	నివేకాదిశ్మశానాంతైః	15	52

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
425.	నీయమానాం భయోద్విగ్నాం	7	7
426.	నృణా మయం పరో ధర్మః	11	12
427	నా చేత్ ప్రమత్తమసదింద్రియ	15	46
428.	నైఋతా స్తే సమాదిష్టా	5	39
429.	నైకాంతినో మే మయి	10	11
430.	నైత త్పూర్వర్షయ శ్చక్రుః	3	19
431.	నైతన్మన స్తవ కథాసు	9	39
432	నైతాదృశః పరో ధర్మో	15	8
433.	నైతే గుణా న గుణినో	9	49
434	నైమిషం ఫాల్గునం సేతుః	14	31
435	నైవాత్మనః ప్రభు రయం	9	11
436	నైవో ద్విజే పరదురత్యయ	9	43
437.	నైషాం పరావరమతి ర్భవతో	9	27
438	నైషాం మతి స్తావ దురు	5	32
439.	నోద్విగ్నచిత్తో వ్యసనేషు	4	33
	ప — 42		
440	పంచషడ్ఢాయనార్భాభాః	1	36
441	పండితా బహవో రాజన్	5	21
442	పథి చ్యుతం తిష్ఠతి	2	40
443	పర్యుపాసత రాజేంద్ర	5	57
444	పరావరేషు భూతేషు	6	20
445.	పరే బ్రహ్మణ్యనిర్దేశ్యే	5	41
446.	పరోప్యపత్యం హితకృత్	5	37
447.	ప్రయాసేఽపహతే తస్మిన్	5	42
448	పశ్యామి ధనినాం క్లేశం	13	31
449	పశ్యే దాత్మన్యదో విశ్వం	13	4
450.	ప్రకీర్ణకేశం ధ్వస్తాక్షం	2	30
451.	ప్రజేశా వయం తే పరేశా	8	49
452.	ప్రత్యగాత్మస్వరూపేణ	6	22
453	ప్రత్యానీతాః పరమ	8	42
454.	ప్రతినంద్య తతో దేవాః	10	34
455.	ప్రవృత్తం చ నివృత్తం చ	15	47
456	ప్రశ్రయావనతం దాంతం	8	5
457.	ప్రసాదసుముఖం దృష్ట్వా	10	25
458	ప్రహ్లాద త్వం వయం చాపి	6	29
459	ప్రహ్లాద భద్ర భద్రం తే	9	52
460	ప్రహ్లాదస్యానుచరితం	10	43
461.	ప్రహ్లాదానూచ్యతాం తాత	5	22
462	ప్రహ్లాదోఽపి తథా చక్రే	10	24
463.	ప్రహ్లాదం ప్రేషయామాస	9	3
464	పాత్రం త్వత్ర నిరుక్తం వై	14	34
465	పాదయోః పతితం బాలం	5	20
466	ప్రాణాపానౌ సన్నిరుంధ్యాత్	15	32
467	ప్రాయః స్వభావవిహితో	11	31
468.	ప్రాయేణ దేవ మునయః	9	44
469	ప్రాహ మైనాం సురపతే	7	8
470	పితరి ప్రస్థితేఽస్మాకం	7	2
471	పిపీలికై రహిరివ	7	3
472	పిత్ర్యం చ స్థాన మాతిష్ఠ	10	23
473	ప్రీణంతి హ్యథ మాం ధీరాః	9	54

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
474	పుత్రాన్ విప్రతికూలాన్	4	45
475	పునశ్చ విప్రతాపేన	10	36
476	పురగ్రామవ్రజోద్యాన	2	14
477	పుత్రాన్ స్మరంస్తా	6	12
478.	పురాణ్యనేన సృష్టాని	14	37
479.	పురుషేష్వపి రాజేంద్ర	14	41
480.	పుంసో వర్షశతం హ్యాయు	6	6
481	పౌరోహిత్యాయ భగవాన్	5	1
	బ — 12		
482	బ్రహ్మచారీ గురుకులే	12	1
483	బ్రహ్మణ్యః శీలసంపన్నః	4	31
484	బ్రహ్మబంధో కి మేతత్తే	5	26
485	బ్రహ్మాదయః సురగణా	9	8
486	బాల ఏవం ప్రవదతి	2	58
487	బాలస్య నేహ శరణం	9	19
488	బాలస్స్యాంతః పురస్థస్య	6	30
489	బిభర్షి కాయం పీవానం	13	16
490	బిభృయాద్ యద్యసౌ వాసః	13	2
491	బింబం భగవతో యత్ర	14	28
492.	బుద్ధిభేదః పరకృత	5	10
493	బుద్ధే ర్జాగరణం స్వప్నః	7	25
	భ — 13		
494.	భక్తియోగస్య తత్	10	1
495	భగవన్ శ్రోతు మిచ్ఛామి	11	2
496	భవతామపి భూయాన్మే	7	17
497	భవంతి పురుషా లోకే	10	21
498	భవాన్ ప్రజాపతేః సాక్షా	11	3
499	భ్రాతర్యేవం వినిహతే	2	1
500.	భూతానా మిహ సంవాసః	2	21
501.	భావాద్వైతం క్రియాద్వైతం	15	62
502	భూతాని తైస్తై	2	41
503	భూతేంద్రియమనో	2	46
504.	భృత్యలక్షణజిజ్ఞాసు	10	3
505	భోగేన పుణ్యం కుశలేన	10	13
506	భో భో దానవదైతేయా	2	4
	మ — 21		
507	మచ్ఛూలభిన్నగ్రీవస్య	2	8
508	మత్ప్రాణరక్షణమనంత	9	29
509.	మతిర్న కృష్ణే పరతః	5	30
510.	మధుకారమహాసర్పా	13	34
511	మన్యే ధనాభిజన	9	9
512	మనవః ప్రజానాం పతయో	8	38
513	మనో మనోరథై శ్చంద్రే	12	29
514	మాఘే చ సితసప్తమ్యాం	14	23
515	మాతృష్వసేయో వశ్చైద్యో	1	32
516	మా భైష్ట విబుధశ్రేష్ఠా	4	25
517	మా మప్రణీత ఆయుష్మన్	9	53
518.	మా మా ప్రలోభయోత్పత్త్యా	10	2

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్యా
519	మా మా మనః సృజతి	9	21
520	మీమాంసమానస్య సముత్థితో	8	20
521	మనవో వయం తవ నిదేశ	3	48
522	ముగ్ధస్య బాల్యే కౌమారే	6	7
523	మృగోష్ట్రఖరమర్కాఖు	14	9
524.	మృత్యో పాయుం విసర్గం చ	12	27
525.	మేఖలాజినవాసాంసి	12	4
526	మైవం వరోఽసురాణాం తే	10	30
527	మౌనవ్రతశ్రుతతపోఽధ్యయన	9	46
	య — 59		
528	య ఇచ్ఛయేశ	2	39
529	య ఏతత్ కీర్తయే న్మహ్యం	10	14
530.	య ఏత త్పుణ్య మాఖ్యానం	10	49
531.	య ఏతే పితృదేవానా	15	56
532	యత్ తత్ర గురుణా ప్రోక్తం	5	3
533	యత్ర చిత్రవితానాని	5	10
534	యత్ర యత్ర చ మద్భక్తాః	10	19
535	యత్ర యత్ర ద్విజా గావో	2	12
536	యత్ర యత్ర హరే రర్చా	14	29
537	యత్ర విద్రుమసోపానా	4	9
538	యతో న కశ్చిత్ క్వ చ	6	17
539	యతో యతో నిఃసరతి	15	33
540.	యథా త్రివర్గం గురుభి	5	53
541	యథానలో దారుషు	2	43
542.	యన్నిబదోఽభిమానో	1	24
543.	యథా పురుషస్యేహ	6	2
544	యథా భ్రామ్యత్యయో బ్రహ్మన్	5	14
545.	యథాంభసా ప్రచలతా	2	23
546	యథా యథా భగవతో	10	40
547	యథా వార్తాదయో హ్యర్థా	15	29
548.	యథా వైరానుబంధేన	1	26
549	యథా హి యూయం నృపదేవ	15	68
550	యద్ బ్రహ్మణి పరే సాక్షాత్	15	64
551	యద్ యస్య వా నిషిద్ధం	15	66
552.	యదా కల్పః స్వక్రియాయాం	12	23
553	యథా గ్రహగ్రస్త ఇవ	7	35
554	యదాఽఽచార్యః పరావృత్తో	5	54
555	యథా దేవేషు వేదేషు	4	27
556	యదర్థ ఇహ కర్మాణి	7	41
557	యదా సిసృక్షుః పుర	1	10
558	యదా దాస్య న్యభిమతాన్	3	35
559	యది రాసీశ మే కామాన్	10	7
560	యదృచ్ఛయా లోక మిమం	13	24
561	యన్మైథునాదిగృహమేధిసుఖం	9	45
562	యమ ఏత ముపాఖ్యాయ	2	58
563	యస్య నారాయణో దేవో	13	21
564	యస్య యల్లక్షణం ప్రోక్తం	11	35
565	యస్య సాక్షాద్ భగవతి	15	26
566.	యస్త్వయా మందభాగ్యోక్తో	8	13
567	యస్మాత్ప్రియాప్రియ	9	17

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
568	యస్మిన్ యతో యర్హి యేన	9	20
569	యశ్చిత్తవిజయే యత్తః	15	20
570,	యస్త్విచ్ఛయా కృతః పుంభి	15	14
571.	యస్మిన్ మహద్గుణా	4	34
572	యదా హ్యాత్మనోధికారాద్యాః	14	16
573,	యావద్ భ్రియేత జఠరం	14	8
574	యావదర్థముపాసీనో	14	5
575	యావ న్నృకాయంథమాత్మ	15	45
576	యా పతిం హరిభావేన	11	29
577	యావల్లింగాన్వితో	2	47
578	యూయం నృలోకే బత భూరి	15	75
579	యూయం నృలోకే బత భూరి	10	48
580	యేన పాపేన రత్నాని	8	47
581	యైః స్వదేహః స్మృతో నాత్మా	15	37
582	యో నో గతిం యోగ	8	45
583	యోఽవతీర్యాత్మనోంశేన	15	6
584	సోఽసౌ లబ్ధవరో మత్తో	10	27
585	గుం సాధు గాథాసదసి	4	35
586	యః ప్రవ్రజ్య గృహాత్	15	36
	ర — 11		
587	రజః తమ శ్చ సత్త్వేన	15	25
588	రజః ప్రమాదః క్షున్నిద్రా	14	44
589	రత్నాకరా శ్చ రత్నౌఘాం	4	17
590	రాగో ద్వేష శ్చ లోభాయ	14	43
591	రాజత శ్చోరత శ్శత్రోః	13	32
592.	రాయః కలత్రం పశవః	7	39
593	రాజ్ఞ స్తద్వచ ఆకర్ణ్య	1	29
594.	రుదత్య ఉచ్చై ర్దయితా	2	32
595	రూపవేశలమాధుర్య	15	70
596.	రూపాణి చక్షుషా రాజన్	12	28
597	రూపే ఇమే సదసతీవ	9	47
	ల — 1		
598	లుబ్ధకో విపినే	2	50
	వ — 41		
599	వ్యక్తం త్వం మర్త్యకామోఽసి	8	12
600	వ్యవసాయేన తేఽనేన	3	20
601	వ్యసుభి ర్వాసుమద్భి ర్వా	3	37
602	వర్జయే త్ప్రమదాగాథా	12	7
603	వత్స ఆశీ స్తదా బ్రహ్మా	10	62
604	వన్యై శ్చరుపురోడాశా	12	19
605	వర్తమానోఽవిదూరే వై	5	46
606,	వయ మనుచరముఖ్యా	8	52
607	వయ మీశ కిన్నరగణా	8	55
608	వయం కిం పురుషా స్త్వం తు	8	53
609	వయం విభో తే నటనాట్య	8	50
610	వ్యలుంపన్ రాజశిబిర	7	6

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
611.	వ్యక్తం విభో స్థూల మిదం	3	33	637	వేదేద మసురశ్రేష్ఠ	13	20
612	వత్స ప్రహ్లాద భద్రం తే	4	9	638	వైరానుబంధతీవ్రేణ	1	46
613	వరం వరయ ఏత త్తే	10	15	639	వైశ్య స్తు వార్తావృత్తి శ్చ	11	15
614	వాచ మగ్నౌ సవక్తవ్యాం	12	26				
615	వార్తా విచిత్రా శాలీన	11	16		శ — 19		
616	వానప్రస్థస్య వక్ష్యామి	12	17				
617.	వికల్పం జుహుయా చ్చిత్తౌ	13	43	640	శకునిం శంబరం ధృష్టం	2	18
618.	విత్తేషు నిత్యాభినివిష్ట	6	15	641.	శపతో రసకృ ద్విష్ణుం	1	18
619	వితతాభినివేశో౽యం	2	48	642.	శమో దమ స్తపః శౌచం	11	21
620,	విద్యాం పృథ గ్ధారణయాను	8	46	643.	శయానౌ యుధి నిర్భిన్న	10	37
621	విద్యామర్షాశయః సాక్షాత్	10	16	644	శ్రద్ధయా తత్కథాయాం చ	7	31
622	విద్వా నపీత్థం దనుజాః	6	16	645	శ్రద్ధయోపాహృతం క్వాపి	13	38
623	విద్వేషో దయితే పుత్రే	1	47	646.	శ్రవణం కీర్తనం చాస్య	11	11
624	విధర్మః పరధర్మ శ్చ	15	12	647,	శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః	5	23
625.	విప్రచి త్తే మమ వచః	2	5	648	శ్రాద్ధాని నో౽ధిబుభుజే	8	44
626	విప్ర స్యాధ్యయనాదీని	11	94	649.	శ్రుత్వా తదప్రియం దైత్యో	8	3
627	విప్రా ద్విషడ్గుణ	9	10	650	శ్రుత్వా పుత్రగిరో దైత్యః	5	6
628.	విముంచతి యదా కామాన్	10	9	651.	శ్రుత్వేహితం సాధుసమా	11	1
629	విరాగః సర్వకామేభ్యః	13	35	652	శ్రుత మేత న్మయా పూర్వం	6	28
630	విలోక్య భగ్నసంకల్పం	10	61	653	శూద్రస్య సన్నతిః శౌచం	11	24
631	విశీర్ణరత్నకవచం	2	29	654	శృణ్వ న్భగవతో౽భీక్ష్ణ	14	3
632,	విష్ణు ర్ద్విజక్రియా	2	11	655	శైలా ద్రోణీభి రాక్రీడం	4	18
633	విష్ణో వా సాధ్వసౌ	5	26	656	శోకమోహభయక్రోధః	13	33
634,	విష్వక్ స్ఫురంతం	8	29	657	శౌర్యం వీర్యం ధృతి స్తేజ	11	22
635.	వృత్త్యా స్వభావకృతయా	11	32	658.	షడ్వర్గసంయమైకాంతాః	15	28
636	వృత్తిః సంకరజాతీనాం	11	30				

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	స — 75		
659.	స ఇత్థం దైత్యపతినా	13	39
660	స ఇత్థం నిర్జిత	4	19
661.	స ఈశ్వరః కాల	8	9
662	స ఉత్తమశ్లోకపదా	4	42
663	స ఏవ వర్ణాశ్రమిభిః	4	15
664	స ఏష ఆత్మా స్వపరే	5	13
665	స ఏష భగవాన్ రాజన్	10	51
666	సటావధూతా జలదా	8	32
667.	స తత్కరస్పర్శధుతా	9	6
668	స తత్కీచకవల్మీకాత్	3	23
669	సత్యం దయా తపః శౌచం	11	8
670	సత్యం విధాతుం నిజభృత్య	8	18
671	సత్యానృతం తు వాణిజ్యం	11	20
672	సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి	1	7
673	సత్త్వం హి నిత్యవిజి	9	22
674	స త్వాత్మయోనిరతి	9	35
675	సత్సంగా చ్ఛనకైః సంగ	14	4
676	స తేపే మందరద్రోణ్యాం	3	2
677	సదా సంతుష్టమనసః	15	17
678	సంతి హ్యసాధవో లోకే	5	27
679	సంతుష్టః కేన వా రాజన్	15	18
680	సంతుష్టాఽలోలుపా దక్షా	11	28
681	సంతుష్టస్య నిరీహస్య	15	16
682.	సంతోషః సమదృక్ సేవా	11	9

శ్లోకసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
683	సన్నద్ధో రథ మాస్థాయ	10	67
684	స నిర్మాయ పుర స్త్రిస్రో	10	54
685	స నిరీక్ష్యాంబరే	3	24
686	స పత్రైః ఖ్యాతితః	2	6
687	సభాసు సత్రేషు తవామలం	8	54
688	సంభవ శ్చ వినాశ శ్చ	2	26
689	సమ్మార్జనోపలేపాభ్యాం	11	26
690	సమః ప్రియః సుహృత్	1	1
69	సమ్యగ్ విధార్యతాం బాలో	5	7
692	సర్గస్థిత్యప్యయేశస్య	10	44
693	సర్వభూతాత్మభూతం	1	42
694	సర్వసత్వపతీన్ జిత్వా	4	7
695	సర్వాత్మనా న హింసంతి	10	20
696	సర్వేషా మపి భూతానాం	7	49
697	సర్వేషాం లోకపాలానాం	3	38
698	సర్వే ష్వమీ విధికరా స్తవ	9	13
699	సరాంసి పుష్కరాదీని	14	30
700	స యదానువ్రతః పుంసాం	5	12
701	స వా అయం బ్రహ్మ మహద్	10	49
702	స వా అయం బ్రహ్మ మహద్	15	76
703	స విత్రమన్యుత్రవదేష్వు	8	17
704	స విజిత్య దిశః	4	5
705	సర్వై రుపపా యైర్హ్లాంతవ్యః	5	38
706	స సత్త్వ మేనం పరితోఽపి	8	19
707.	స్త్రీణాం చ పతిదేవానాం	11	25
708.	స్యాత్ సాదృశ్యభ్రమస్తావద్	15	61

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
709	స్వర్ణం యథా గ్రావసు	7	21
710.	స్వః పరశ్చేత్యసద్గ్రాహః	5	11
711	స్వపాదమూలే పతితం	9	5
712	స్వాత్మవృత్తం మయేత్థం తే	13	45
713	స్వయం విశోకః శోకార్తాన్	10	64
714	సాధు పృష్టం మహారాజ	1	4
715	సాయం ప్రాత శ్చరేద్ భైక్షం	12	5
716	సాయం ప్రాత రుపాసీత	12	[illegible]
717.	సా సజ్జత సిచ స్తంత్యాం	2	52
718	సాక్షా చ్ఛ్రీః ప్రేషితా	9	2
719	సిద్ధచారణవిద్యాధ్రాన్	4	6
720	సిద్ధామృతరసస్పృష్టా	10	60
721	సిద్ధై ర్యజ్ఞావశిష్టార్థైః	14	14
722	సుఖ మస్యాత్మనో రూపం	13	26
723.	సుఖమైంద్రియకం దైత్యా	6	3
724	సుఖాయ దుఃఖమోక్షాయ	7	42
725	సుప్తప్రబోధయోః సంధ్యా	13	5
726	సుయజ్ఞో నన్వయం	2	44
727	సుశీలో మితభుగ్ దక్షః	12	6
728	సృష్ట్వా చరాచర మిదం	3	9
729	సోఽహం ప్రియస్య సుహృదః	9	18
730	సోఽహం వికత్థమానస్య	8	14
731	సంరంభదుష్ప్రేక్ష్యకరాల	8	30
732	సంస్కారకాలో జాయాయా	14	26
733	సంస్కారా యడవిచ్ఛిన్నాః	11	13
	హ — 10. క్ష — 3		
734	హతో హిరణ్యకశిపు	1	40
735	హరిః సర్వేషు భూతేషు	7	32
736	హరే తవాంఘ్రిపంకజం	8	51
737	హిమవాయ్వగ్నిసలిలైః	5	44
738	హిరణ్యకశిపుర్భ్రాతుః	2	17
739.	హిరణ్యకశిపూ రాజన్	3	1
740	హిరణ్యకశిపుః పుత్రం	1	41
741	హింస్రం ద్రవ్యమయం కామ్య	15	48
742	హింసా తదభిమానేన	1	23
743	హే దుర్వినీతమందాత్మన్	8	6
744.	క్షిత్యాదీనా మిహార్థానాం	15	59
745	క్షిప్త్వా పరుషయా వాచా	9	4
746.	క్షౌమం దుకూలమజినం	13	39
	జ్ఞ — 4		
747	జాత మేతస్య దౌరాత్మ్యం	4	6
748	జ్ఞాతయః పితరౌ పుత్రా	14	6
749	జ్ఞాననిష్ఠాయ దేయాని	15	2
750	జ్ఞానం తదేత దమలం	6	27

షష్ఠస్కంధః సమాప్తః

విజయ ముద్రాశాల, చిత్తూరు.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

అష్టమస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే | పృష్ఠాంకాః

అధ్యాయే		పృష్ఠాంకాః
౧	స్వాయంభువాదిచతుర్ణాం మనూనాం నిరూపణమ్	1
౨	గజేంద్రమోక్షః	13
౩	గజేంద్రమోక్షః	21
౪	గజగ్రాహయోః పూర్వజన్మచరితం తయో రుద్ధారశ్చ	35
౫	అసురపరాజితైః దేవైః సహ బ్రహ్మణా కృతభగవత్ స్తవనమ్	42
౬	భగవదాజ్ఞయా దేవానా మసురైః సంధాయ సముద్రమంథనార్థ ముద్యోగః	58
౭	సముద్రమథనం, తత ఉద్భూతవిషభీతదేవస్తుతేశ్వరేణ విషభక్షణమ్	69
౮	సముద్రే లక్ష్మ్యా ఆవిర్భావః, తయా భగవతో వరణం, దైత్యైశ్చ హృతే సుధాకలశే భగవతో మోహినీరూపధారణం చ	81
౯	దేవానా మమృతపానం, దైత్యవంచనం, రాహుశిరశ్ఛేదశ్చ	92
౧౦	దేవాసురసంగ్రామః, తత్ర దైత్యమాయానిర్మాణం ప్రత్యక్షీభూత హరిణా మాయానిరాసశ్చ	100
౧౧	బలేః పరాజయః, దైత్యానాం వినాశః నారదోక్త్యా యుద్ధసమాప్తిః, శుక్రద్వారా బలే స్సంజీవనం చ	112
౧౨	భగవతో మోహినీరూపం దృష్ట్వా మహాదేవస్య మోహః	123
౧౩	భవిష్యమన్వంతరసప్తకవర్ణనమ్	138
౧౪	మన్వాదీనాం పృథక్ పృథక్ కర్మనిరూపణమ్	146
౧౫	బలికర్తృకః స్వర్గవిజయః, దేవానాం పలాయనం చ	149
౧౬	కశ్యపస్య దేవమాత్రేఽదిత్యే పయోవ్రతోపదేశః	158
౧౭	భగవతోఽదిత్యై వరప్రదానమ్	176
౧౮	భగవతో వామనస్య ప్రాదుర్భావః, మునిభి ర్దేవై రుపనీతస్య తస్య బలియజ్ఞశాలాగమనమ్	184
౧౯	బలివామనసంవాదః, పదత్రయభూమియాచనమ్, శుక్రద్వారా దాననిషేధశ్చ	192
౨౦	బలికర్తృకం పదత్రయమితభూమిదానం, భగవతో విరాడ్రూపగ్రహణం చ	204
౨౧	బలిబంధనం, భగవతో వచనం చ	213
౨౨	బలివచనం బ్రహ్మణో వచనం, భగవత్కృతం బలేః ప్రశంసనం తస్మై వరదానం చ	221
౨౩	బలేః సుతలలోకాగమనం, వామనస్యోపేంద్రపదేఽభిషేక శ్చ	231
౨౪	మత్స్యావతారకథా	239
	శ్లోకానుక్రమణికా	257

యత్ర యత్ర హరేర్జన్మ కర్మాణి చ మహీయసః,
గృణంతి కవయో బ్రహ్మం స్తాని నో వద శృణ్వతామ్ ౨

యద్యస్మిన్నంతరే బ్రహ్మన్ భగవాన్ విశ్వభావనః
కృతవాన్ కురుతే కర్తా వ్యతీతేఽనాగతేఽద్య వా ౩

ఋషి రువాచ—

మనవోఽస్మిన్ వ్యతీతాః షట్ కల్పే స్వాయంభువాదయః,
ఆద్యస్తే కథితో యత్ర దేవాదీనాం చ సంభవః ౪

ఆకూత్యాం దేవహూత్యాం చ దుహిత్రో స్తస్య వై మనోః,
ధర్మజ్ఞానోపదేశార్థం భగవాన్ పుత్రతాం గతః ౫

కృతం పురా భగవతః కపిల స్యానువర్ణితమ్,

(యత్ర యత్ర) మన్వంతరె మహీయసః విశ్వమాభ్యధికస్య హరేః జన్మాని అవతారరూపాణి కర్మాణి చేష్టితాని చ కవయో విద్వాంసః గాయంతి తాన్యపి చరిత్రాణి శృణ్వతాం శ్రోతుం ప్రవృత్తానాం నః అస్మాకం వద కథయ ౨

హే బ్రహ్మన్। యస్మిన్ మన్వంతరే మనో రంతర మవస్థానదశా తస్మిన్ విశ్వభావనః విశ్వపాలకో భగవాన్ కృతవాన్, యస్మిన్నతీతే యత్ యస్మిన్ననాగతే కృతవాన్ కరిష్యతి యస్మిన్నద్య వర్తమానే యత్ కరోతి తద్వదేత్యన్వయః, ౩

ఏవ మాపృష్టో ముని రాహ (మనవ ఇతి) అస్మిన్ కల్పే స్వాయంభువాదయః షణ్మనవో వ్యతీతాః తత్రాద్యః స్వాయంభువః మనుః తుభ్యం కథితః సచరిత్రః యత్ర దేవాదీనాం సంభవశ్చ కథితః ౪

తస్య స్వాయంభువస్య మనోర్దుహిత్రో రాకూత్యాం దేవహూత్యాం చ భగవాన్ మహేశ్వరః మూర్తిభ్యాం కపిలయజ్ఞరూపాభ్యాం మూర్తిభ్యాం పుత్రత్వం ప్రాప్తః ౫

తత్ర భగవతః కపిలస్య తృతీయస్కంధే ఇతి శేషః అనువర్ణితం చరిత్రం త్వయా హే భరతర్షభ। శ్రుతమేవ, అధునా యజ్ఞాఖ్యో భగవాన్ యచ్చకార తచ్చేష్టితం హే కురూద్వహ। ఆఖ్యాస్యే

(స్వాయంభువాది చతుర్ణాం మనూనాం నిరూపణం)

ఆఖ్యాస్యే భగవాన్ యజ్ఞో యచ్చకార కురూద్వహ ౬

విరక్తః కామభోగేషు శతరూపాపతిః ప్రభుః,
విసృజ్య రాజ్యం తపసే సభార్యో వన మావిశత్ ౭

సునందాయాం వర్షశతం పదైకేన భువం స్పృశన్,
తప్యమాన స్తపో ఘోర మిద మన్వాహ భారత ౮

మను రువాచ —

యేన చేతయతే విశ్వం విశ్వం చేతయతే న యం

కథయిష్యామి యోఽప్యపి మన్వంతరాన్తరకథనమే తిజ్ఞాతవ్య తేషామేవ ప్రాధాన్యేన పృష్టత్వాల్ తథాపి భావజ్ఞో ముని భగవద్గు కర్మజన్మ కథా యైవా పృష్ట మిత్యాలోచ్యాదౌ మన్వంతరస్థస్య యజ్ఞాఖ్యస్య భగవత శ్చరిత్ర స్యాకథితత్వా త్తదేవ కథయిష్యా మీవ జానీతే అర్ధాత్తత్కథనేన మన్వంతర కథని పి ప్రసక్తమేవ కథయిష్యతీతి మునే రభిప్రాయః, ౬

తత్ర యజ్ఞస భగవతః చరితం వివక్షు స్తగుపోద్ఘాతే స్వాయంభువస్య మనో ర్వృత్తాంత మాహ (విరక్త ఇత్యాది) యద్యపి కపిలోఽపి తన్మన్వంతరావతారరూప ఏవ తథాపి తస్య జిగీషుర్విరుద్ధ వధి కృతత్వాత్ కేవలం జ్ఞానయోగ ప్రవర్తనాధికృతత్వాత్ ఇప రితస్య కథితత్వాచ్చ యద్యజ్ఞో యచ్చకార దాఖ్యస్య, ఇత్యుక్త శతరూపాయాః పతిః భర్తా ప్రభుః స్వాయంభువో మనుః, కామ్యంత ఇతి కామాః శబ్దాదయో విషయా స్తేషాం భోగేషు విరక్తః రాజ్యం విసృజ్య తపః కర్తుం సభార్యో వనం ఆవిశత్ ౭

సునందాయా సునందానదీతీరే పదేనైకేనైవ భువం స్పృశన్ వర్షశతం ఘోరం దుశ్చరం తప స్తప్యమానః కుర్వాణో హే భారత! ఇదం వక్ష్యమాణ మన్వాహ జజాప ౮

తజ్జపితం మంత్రోపనిషదమేవాహ (యేనేతి) విశ్వం జగద్యేన పరమాత్మనా చేతయతే ప్రవృత్తిక్షమం భవతి సత్తాస్ఫూర్తిమద్భవతీత్యర్థః యం పరమాత్మానం విశ్వం కర్తృ న చేతయతే తతోఽతిభయత్ర హేతుమాహ (య ఇతి) అస్మిల్లోకే శయానే సతి స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానాభావేన మాయాపారవశ్యేన దేహాత్మభ్రమాదినా చ శయానతుల్యే సతి యో జాగర్తి సర్వం

యో జాగర్తి శయానేఽస్మిన్నాయం తం వేద వేద సః ౬

యుగపత్ సాక్షాత్కరోతి అయం లోకస్తం పరమాత్మానం న వేద స తు పరమాత్మా లోకం వేద అత్ర విశ్వశబ్దో జీవవర్గపరః అచేతనవర్గస్య పరమాత్మనాపి న చేతనీకర్తు మశక్యత్వాత్ తస్య జ్ఞాతృత్వప్రసక్త్యభావేన నాయం వేదేతి నిషేధాయోగాచ్చ యథా అచేతనం న వేద తద్వత్ చేతనోఽపి న తం వేద వేదేతి దృష్టాంతాభిప్రాయేణ చిదచిదాత్మకజగత్పరో వా చేతయతే ఇత్యత్ర "చితీ సంజ్ఞానే" ఇతి ణ్యంతాత్ స్మిచశ్చేతి కర్తర్యాత్మనేపదం తత్ర శబ్దాదివిషయ సాక్షాత్కారాత్మకం జ్ఞానం ప్రకృత్యర్థః, తదాశ్రయో జీవవర్గః తత్ర కర్తా తదనుకూలవ్యాపారోఽంతః ప్రవిశ్య నియమనాదిరూపో ణ్యంతార్థః తత్ర కర్తా యేనేతి నిర్దిష్టః పరమాత్మా ఏవం చ యదేతత్ సర్వశబ్దాదివిషయసాక్షాత్కారాత్మకం జ్ఞానం తదనుకూలతయాంతఃప్రవిశ్య నియంతుః పరమాత్మన అధీనమితి ఫలితోఽర్థః ఏవం శబ్దతః ప్రవృత్తిస్తదధీనే త్యుక్తమ్ అంతఃప్రవిశ్య నియంతృస్వరూప ప్రయోజకకర్తృత్వకథనేనైవ జీవవర్గస్య తం ప్రతి శరీరత్వప్రతీత్యా శరిరస్యాత్మాయత్తసత్తాస్థితిత్వ లాభాత్ కృత్స్నం తత్తదాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తిమత్ ఇత్యుక్తం భవతి యతో యదధీనసత్తాదిమత్ జగదత ఏవ యం న చేతయతే, నను స్వాత్మాయత్తసత్తాదిమంతం కరోతీతి "విశ్వం చేతయతే న యమ్" ఇత్యస్యార్థః పరమాత్మన శ్చేతయితృత్వే విశ్వస్య తదభావే చ నిత్యం ప్రకృత్యపారవశ్యేన యుగపత్ సర్వసాక్షాత్కర్తృత్వం హేతుతయోచ్యతే, యో జాగర్తి శయానేఽస్మిన్నిత్యనేన యతో జాగర్తి అత ఏవ తం శయానో న వేద కింతు జాగ్రత్ స ఏవ తద్విశ్వం వేదేత్యర్థః యేన చేతయత ఇతి శ్లోకస్య స్థానే క్వచిత్ పుస్తకేషు—

వాసుదేవో వసత్యేష సర్వదేహే ష్వనన్యదృక్ ।
యేనాయం తపతే విశ్వం విశ్వవీర్యం యతస్తపః ॥

ఇతి శ్లోకః పఠ్యతే తత్రాయమర్థః అనన్యదృక్ అన్యానపేక్షః యుగపత్ సర్వం సాక్షాత్కర్తా సర్వేషు చిదచిదాత్మకేషు దేహేషు వసతి యత స్తత ఏవ వాసుదేవః వాసుదేవశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తాశయః తత్రానన్యదృగిత్యనేన దేవశబ్దార్థ ఉక్తః అన్యానపేక్షస్వతేజసా దీప్యమానత్వం హి దేవశబ్దార్థః వసత్యేష సర్వదేహే ష్విత్యనేన వాసుశబ్దార్థ ఉక్తః ఇదిమధికరణవ్యుత్పత్తే రప్యుపలక్షణం వసతీతి వాసుః వసత్యస్మిన్నితి వాసురితి ద్వేధా వ్యుత్పత్తేస్తత్ర తత్ర ప్రదర్శితత్వాత్ అనన్యదర్శనం విశినష్టి-యేనాన్యదర్శనేనాయం వాసుదేవో విశ్వం న తపతే పర్యాలోచయతి విశ్వస్య సృష్టిస్థిత్యాదిక మాలోచయతీ త్యర్థః, యత ఏవంభూత మనన్యదర్శనం తత స్తపః విశ్వపర్యాలోచనాత్మకత్వ మాపన్నం అనన్యదర్శనం విశ్వవీర్యం కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకవిశ్వస్య కారణభూతమితి యేన చేతయత ఇత్యనే నాంతఃప్రవిశ్య నియంతృత్వరూపం ప్రయోజయితృత్వం సూచితమ్

(స్వాయంభువాది చతుర్ణాం మనూనాం నిరూపణం)

ఆత్మావాస్య మిదం విశ్వం యత్కించిజ్జగత్యాం జగత్,
తేన త్యక్తేన భుంజీథా మా గృధః కస్యస్వి ద్ధనమ్. ౧౦

యం న పశ్యతి పశ్యంతం చక్షుర్యస్య న రిష్యతి,
తం భూతనిలయం దేవం సుపర్ణ ముపధావత ౧౧

న యస్యాద్యంతౌ మధ్యం చ స్వః పరో నాంతరం బహిః,

తదేవ వ్యంజయన్ లోకం శిక్షయమాణం "ఈశావాస్య మిదం సర్వమ్" ఇతి మంత్రమేవ శ్లోకరూపేణ దృఢయతి (ఆత్మేతి) ఈశశబ్దస్థానే ఆత్మశబ్దపార ఏవ విశేషః జగత్యాం యజ్జగత్ చేతనాచేతనాత్మకం సర్వమిదం వస్తు ఆత్మనా పరమాత్మనాఽంతఃప్రవిశ్య నియమనపూర్వకం భర్త్రా ఆవాస్యమ్ అధిష్ఠేయం, యతః సర్వ మాత్మావాస్య మతస్తేన పరమాత్మనా త్యక్తేనాఽధిష్ఠితేఽబ్రహ్మాత్మకే స్వతంత్రే వస్తుని న భుంజీధాః నానుభవేః, అబ్రహ్మాత్మకం స్వతంత్రం వస్తు న మన్యస్వేత్యర్థః కిర్మణ ఏవానుభోగవిషయత్వవివక్షయా త్యక్త ఇతి సప్తమీ ప్రయుక్తా మాగృధః తచ్ఛేషభూతం సర్వం దేహతదనుబంధ్యాదికం స్వాత్మశేషత్వేన మా కాంక్షీరిత్యర్థః కృత్స్నస్య తచ్ఛేషత్వమేవ కాక్వా దర్శయతి (కస్యస్విద్ధనమితి) కృత్స్న మాత్మీయాదికం కస్యస్విద్ధనం న కస్యాఽపి స్వం కిం తు తస్యైవేతి భావః ౧౦

యో జాగర్తీతి సర్వసాక్షిత్కర్తృత్వం సూచితమ్ తదేవ వ్యంజయన్ తమేవ భజనీయం భజత హే లోకాః। ఇత్యాహ (యమితి) యస్య చక్షుర్జ్ఞానం న రిష్యతి న క్షయమేష్యతి, జీవస్యేవ న సంకోచం యాస్యతీత్యర్థః అతఏవ నిత్య మసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానేన యుగపత్ సర్వం పశ్యంతం సాక్షాత్కుర్వంతం యం న పశ్యతి కర్మణా సంకుచితజ్ఞానో లోకః న సాక్షాత్కరోతి తం సర్వజ్ఞమిష్టప్రాపణానిష్టనివర్తనక్షమం దేవం స్వతేజసా దీప్యమానం భూతానాం నిలయ మాశ్రయం ధారక మితి యావత్ సుపర్ణం "ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే" ఇతి సుపర్ణత్వేన రూపితమ్ అనేన జీవవినాభావేన తదంతరాత్మతయా తద్ధితకారితయా చావస్థితమితి లభ్యతే ఉపధావత భజత ఇతి, ౧౧

తేన త్యక్తేన భుంజీథా ఇతి సర్వస్య తదాత్మకత్వేన తద్వ్యతిరిక్తం స్వనిష్ఠం వస్తు నాస్తీత్యుక్తమ్. అథ సర్వస్య తత్కారణకత్వాచ్చ తన స్యదిత్యాహ (నేతి) తస్య సర్వకారణత్వం వక్తు,

విశ్వస్యామూని యద్యస్మాద్ విశ్వం చ తదృతం మహత్ ౧౨

స విశ్వకాయః పురుహూత ఈశః సత్యః స్వయంజ్యోతి రజః పురాణః,
ధత్తేఽస్య జన్మాద్యజయాఽఽత్మశక్త్యా తాం విద్యయోదస్య నిరీహ ఆస్తే ౧౩

తస్యాపి కారణాంతరశంకాం వ్యుదస్యతి-న యస్యాద్యంతౌ మధ్యం చేతి కార్యమేవ వస్త్వాద్యంతాది మధ్యవ త్స్వయమాద్యాదివిరహాత్ సర్వకారణమిత్యర్థః కారణత్వం చ నిమిత్తత్వరూప ముపాదానత్వ రూపం చోభయమ ప్యభిప్రేతం తత్ర నిమిత్తత్వప్రయుక్తం వైషమ్యం పరిహరతి-స్వః పరశ్చ యస్య నాస్తీతి దేవమనుష్యాదివైచిత్ర్యస్య తత్తజ్జీవకర్మమూలకత్వా న్న తస్యాఽనుగ్రాహ్యో నిగ్రాహ్యశ్చ స్వతోఽస్తీతి భావః, "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య" ఇత్యాదిశ్రుత్యవగతం సృష్టే రనుప్రవేశపూర్వ కత్వం సూచయన్ జీవానుప్రవేశయోగ్యతా మాహ-యస్య నాంతరం బహిరితి తిలేషు తైలస్యేవ వేద్యా మగ్నేరివ న వ్యవస్థితా వ్యాప్తిః కింతు బహిరంతఃసాధారణ్యేన యస్య జీవాదిషు వ్యాప్తి రిత్యర్థః యస్మా దేవంభూతాత్ పరమాత్మనః విశ్వస్యామూని ఆద్యంతమధ్యాని సృష్టిలయరక్షణాని భవంతి యస్మాదితి హేత్వర్థే పంచమీ యతో హేతుభూతా దుపాదానాత్ విశ్వస్యోపలయః యతో యస్మిన్ హేతుభూతేఽధికరణే విశ్వస్య యజ్ఞః యతో యేన హేతుభూతేన కర్త్రా విశ్వస్య రక్షణం భవతీత్యర్థః, యత్ యత ఏవం విశ్వోపాదానభూతస్వస్మా ద్విశ్వమపి తదేవ తదన్యదేవ జగదాకారేణ పరిణతః స ఏవావతిష్ఠత ఇతి తతోఽనన్యదేవ జగదిత్యర్థః ఉపాదానత్వప్రయుక్తవికారిత్వం పరిహరతి ఋతమితి ఋతం సత్యం స్వరూపతః స్వభావతశ్చ వికారరహిత మిత్యర్థః వికారాణాం స్వశరీరభూత చిదచిద్ద్వారకత్వాత్ స్వతో నిర్వికార మేవ కారణత్వోపయుక్తసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదిగుణయోగమాహ మహదితి గుణైర్మహత్ నిరతిశయబృహదిత్యర్థః ౧౨

శ్లోకచతుష్టయప్రతిపాదితవిశేషణసామర్థ్యలబ్ధగుణవిశేషైః సంభూయ విశినష్టి (స ఇతి) సః శ్లోకచతుష్టయగతయచ్ఛబ్దై ర్నిర్దిష్టస్య ప్రతినిర్దేశపరః తచ్ఛబ్దః విశ్వం కాయః శరీరం యస్య విశ్వకాయ అత ఏవ పురుభిః దేవమనుష్యాదినామభిః శరీరవాచిభి రాత్మపర్యంతబోధకైః శబ్దై ర్హూయతేఽభిధీయత ఇతి పురుహూతః సత్యః నిర్వికారః విశ్వకాయోఽపి విశ్వగతవికారై రస్పృష్ట ఇత్యర్థః. ఈశః సర్వావస్థచేతనాచేతనయో ర్నియంతా స్వయంజ్యోతిః స్వప్రకాశః అనన్యాపేక్షప్రకాశ ఇత్యర్థః అజః జీవవత్ కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితః పురాణః జగత్కారణభూతః పురాపి నవో వా అస్య విశ్వస్య జన్మాదిక మాత్మనః స్వస్య శక్త్యా అంశభూతయా అజయా ప్రకృత్యా కరోతి తాం చ అజాం విద్యయా నిత్యా విర్భూతాపరిచ్ఛిన్నస్వయాథాత్మ్యవిషయకజ్ఞానేనోదస్య పరిహృత్య తదపరవశో భూత్వా నిరీహః జీవవ దీహారహితః స్వానందానుభవపూర్త్యా అవాప్తసమస్తకామోఽనావృతకామః "సర్వమిద మభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః" ఇతి శ్రుతేః, ఆస్తే సర్వాంతరాత్మతయాఽవతిష్ఠతీత్యర్థః ౧౩

(స్వాయంభువాది చతుర్ణాం మనూనాం నిరూపణం)

అథాగ్రే ఋషయః కర్మాణీహంతే కర్మహేతవే,
ఈహమానో హి పురుషః ప్రాయోఽనీహాం ప్రపద్యతే ౧౪

ఈహతే భగవానీశో న హి తత్ర విషజ్జతే,
ఆత్మలాభేన పూర్ణార్థో నావసీదంతి యేఽను తమ్ ౧౫

తమీహమానం నిరహంకృతం బుధం నిరాశిషం పూర్ణ మనన్యచోదితమ్,

నిరీహ ఆస్త ఇత్యేతదేవ వ్యంజయితుం తావజ్జీవస్య తదభావ మాహ (అథేతి) అథ నన్వగ్రే ప్రథమ మృషయో జీవా ద్రష్టృత్వాత్ కర్మహేతవె కర్మ హేతు ర్యస్య తస్మై కర్మసాధ్యసుఖ రూపఫలార్థం కర్మాణీహంతే ఫలసాధనతయా కుర్వంతీత్యర్థః, అనేన జీవస్యాపరిపూర్ణత్వం సూచితం కర్మానుసారివృద్ధ్యాయ తత్ప్రవృత్తిమజ్జీవప్రేరయితృత్వాచ్చ పరమాత్మనః ప్రథమం జీవస్యైవ ప్రవృత్తే రగ్రే ఋషయః కర్మాణీహంతే ఇత్యుక్తమ్ ఏవ మీహమానోఽపి పురుషో జీవః ప్రాయశోఽనీహాం ప్రపద్యతే స్వవిహితకర్మసాధ్యే ఫలే నిస్పృహాం ప్రాయః ప్రపద్యతే, సుఖార్థతయా కృతైః కర్మభిః దుఃఖప్రాప్తౌ తత్ర నిస్పృహా మేవ ప్రాయశః ప్రతిపద్యత ఇత్యర్థః సుఖార్థతయా విహితానాం కర్మణాం ప్రాయశో దుఃఖజనకత్వదర్శనాత్ 'ప్రాయోఽనీహాం ప్రపద్యతే" ఇత్యుక్తమ్ ౧౪

భగవాన్ షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః ఈశః పరమాత్మా తు ఈహతే జీవకర్మానుగుణ మంతరాత్మతయా యద్యపి ప్రేరయతి తథాపి న హి తత్ర విషజ్జతే స్వప్రేర్యజీవకర్మసాధ్యే ఫలే రక్తో న భవతి తత్ర హేతుం వదన్ తం విశినష్టి. ఆత్మలాభేన నిత్యం స్వానందానుభవలాభేనైవ పూర్ణః సమగ్రః అర్థః పురుషార్థో యస్య తాదృశః అతో న విషజ్జతి ఇత్యర్థః న కేవలం స ఏవ న విషజ్జతేఽపితు యేఽను యే తమనువర్తమానా యే జనాస్తేపి నావసీదంతి కర్మఫలేషు సక్తా న ఖిద్యంతి పరమాత్మన ఆత్మలాభ పరిపూర్ణార్థత్వేన కామానాసక్త్యోక్త్యా జీవస్యాపూర్ణత్వమేవ సేహత్వే హేతు రిత్యుక్తం భవతి ఈహమానోఽ ప్యనీహాం ప్రపద్యత ఇత్యనేన జీవస్య సుఖే స్పృహా దుఃఖే తు నిస్పృహేత్యుక్తమ్ ౧౫

ఉక్తవిశేషణసామర్థ్యలబ్ధగుణవిశేషై ర్విశింషన్ శరణం వ్రజతి (తమితి.) తమ్ ఉక్తవిధం ఈహమానం జీవకర్మానుగుణం ప్రేరయంతం నిరహంకృత మహంకారరహితం బుధం సర్వజ్ఞం నిరాశిషం నిరీహం పూర్ణ మాత్మలాభేనైవ పూర్ణం అనన్యచోదిత మనన్యప్రేర్యం స్వాన్ స్వానువర్తినో

నృణాన్ శిక్షయంతం నిజవర్త్మసంస్థితం ప్రభుం ప్రపద్యేఽఖిలధర్మభావనమ్ ౧౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి మంత్రోపనిషదం వ్యాహరంతం సమాహితమ్,
దృష్ట్వా సురా యాతుధానా జగ్ధు మభ్యద్రవన్ క్షుధా ౧౭

తాం స్తథావసితాన్ వీక్ష్య యజ్ఞః సర్వగతో హరిః,
యామైః పరివృతో దేవై ర్హత్వాశాసత్ త్రివిష్టపమ్ ౧౮

స్వారోచిషో ద్వితీయస్తు మను రగ్నేః సుతోఽభవత్
ద్యుమత్సుషేణరోచిష్మత్ప్రముఖా స్తస్య చాత్మజాః ౧౯

భక్తజనాన్ శిక్షయంతం స్వసమానా నాపాదయంతం నిజవర్త్మసంస్థితం స్వస్వభావే స్థితం ప్రభుం సర్వశక్తిం అఖిలాన్ ధర్మాన్ భావయతి పాలయతీతి తమహం ప్రపద్యే శరణం ప్రజామి ౧౬

ఇతి ఇత్థం మంత్రాత్మికా ముపనిషదం వ్యాహరంతం జపంతం సమాహితచిత్తం స్వాయంభువం మనుం దృష్ట్వా అసురా యాతుదానాశ్చ క్షుధా నిమిత్తేన జగ్ధు మత్తు మభ్యద్రవన్ ౧౭

తథావసితాన్ మనుం హంతుం సమున్నద్ధాం స్తానసురాన్ యాతుధానాంశ్చ దృష్ట్వా సర్వగతః సర్వాంతరాత్మా భగవాన్ యజ్ఞాఖ్యః యామైః యుగపత్ ప్రసూతైః స్వపుత్రైర్దేవైః పరివృత స్తాన్ హత్వా త్రివిష్టపం స్వర్గ మశాసత్ అపాలయత్, స్వయ మేవేంద్రో బభూవేత్యర్థః తత్ర ప్రతిమన్వంతరం మన్వాదయః షడన్యే అన్యే భవంతి తథాహి సూతో ద్వాదశే వక్ష్యతి-

"మన్వంతరం మను ర్దేవాః మనుపుత్రాః సురేశ్వరః।
ఋషయోఽంశావతారాశ్చ హరేః షడ్విధ ముచ్యతే॥" ఇతి

తత్రాద్యః స్వాయంభువో మనుః ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ మనుపుత్రౌ తోషప్రతోషసంతోషభద్రశాంతీడస్పతీధ్మకవివిభుస్వహ్నసుదేవరోచనాఖ్యా ద్వాదశ యజ్ఞస్య పుత్రా ఏతత్ప్రభృతయో దేవాః మరీచిప్రముఖాః సప్తర్షయః యజ్ఞో హరే రవతార ఇంద్రశ్చ స ఏవ యద్యపి పృథగింద్రాభావాత్ షాడ్విధ్యం నాస్తి తథాపి అత్ర మన్వంతరే యజ్ఞో భగవానేవ ఇంద్రాధిపత్యే జగద్రక్షణేఽధికృతవానితి తదధికారద్వయ మపేక్ష్య షాడ్విధ్య ముపపాదనీయమ్. ౧౮

ద్వితీయాదిషు త్రిషు మన్వంతరేషు మన్వాదిక మాహ (స్వారోచిష ఇతి యావద్గజేంద్రమోక్షణ ప్రశ్నమ్) అగ్నేః సుతః స్వారోచిషాఖ్యః మనుర్ద్వితీయోఽభవత్ ద్యుమదాదయ స్తస్యాత్మజాః ౧౯

(స్వాయంభువాది చతుర్ణాం మనూనాం విరూపణం)

తత్రేంద్రో రోచన స్త్వాసీద్ దేవాశ్చ తుషితాదయః,
ఊర్జ స్తంభాదయః సప్త ఋషయో బ్రహ్మవాదినః ౨౦

ఋషేస్తు వేదశిరస స్తుషితా నామ పత్న్యభూత్,
తస్యాం జజ్ఞే తతో దేవో విభురి త్యభివిశ్రుతః ౨౧

అష్టాశీతిసహస్రాణి మునయో యే ధృతవ్రతాః,
అన్వశిక్షన్ వ్రతం తస్య కౌమారబ్రహ్మచారిణః ౨౨

తృతీయ ఉత్తమో నామ ప్రియవ్రతసుతో మనుః,
పవనః సృంజయో యజ్ఞహోత్రాద్యా స్తత్సుతా నృప ౨౩

వసిష్ఠతనయాః సప్త ఋషయః ప్రమదాదయః
సత్యావేదశ్రుతా భద్రా దేవా ఇంద్రస్తు సత్యజిత్ ౨౪

తత్ర ద్వితీయే మన్వంతరే రోచనో భగవతో యజ్ఞస్య పుత్ర ఏవేంద్రో బభూవ దేవాస్తు తద్వ్యతిరిక్తా స్తుషితసంజ్ఞా స్తోషాదయ ఏకాదశ ఆదిశబ్దాదన్యే చాభవన్ ఔర్జ స్తంభాదయః సప్త బ్రహ్మవాదినో ఋషయో బభూవుః ఏవం మన్వాదయః పంచోక్తాః ౨౦

అథావతార మాహ (ఋషే రితి) వేదశిరసఋషే స్తుషితేతి ప్రసిద్ధా భార్యా బభూవ తస్యాం తుషితాయాం భగవాన్ దేవైః ప్రార్థిత ఇతి శేషః విభు రితి ప్రసిద్ధో జజ్ఞే ౨౧

విభో ర్భగవతోఽసాధారణం చరిత్ర మాహ (అష్టాశీతీతి) తస్య కౌమారబ్రహ్మచారిణః తస్య విభ్వాఖ్యస్య భగవతో వ్రత మాచార మన్వశిక్ష న్ననుసృతవంతః ౨౨

ప్రియవ్రతస్య సుత ఉత్తమాఖ్య స్తృతీయో మనుః తస్యోత్తమస్య మనోః సుతాః పవనాదయః అభవన్ ౨౩

ప్రమదాదయః వసిష్ఠస్య సుతాః ప్రమదాదయః సప్తర్షయః సత్యాదిసంజ్ఞకా దేవగణా ఇంద్రస్తు సత్యజిదాఖ్యః ౨౪

ధర్మస్య సూనృతాయాం తు భగవాన్ పురుషోత్తమః,
సత్యసేన ఇతి ఖ్యాతో జాతః సత్యవ్రతైః సహ ౨౫

సోఽనృతవ్రతదుశ్శీలా నసతో యక్షరాక్షసాన్,
భూతద్రుహో భూతగణాం స్త్వవధీత్ సత్యజిత్సఖః ౨౬

చతుర్థ ఉత్తమభ్రాతా మను ర్నామ్నా చ తామసః,
పృథుః ఖ్యాతి ర్నరః కేతు రిత్యాద్యా దశ తత్సుతాః ౨౭

సత్యకా హరయో వీరా దేవా స్త్రిశిఖ ఈశ్వరః,
జ్యోతిర్ధామాదయః సప్త ఋషయ స్తామసేఽన్తరే ౨౮

దేవా వైధృతయో నామ విధృతే స్తనయా నృప,
నష్టాః కాలేన యై ర్వేదా విధృతాః స్వేన తేజసా ౨౯

అవతార మాహ-ధర్మస్య సూనృతాఖ్యాయాం భార్యాయాం భగవాన్ పురుషోత్తమః సత్యసేనాఖ్యో జాతః స సత్యవ్రతాదిభిః దేవైః సహితః సత్యజితః ఇంద్రస్య సఖా భూత్వా యక్షరాక్షసానవధీత్ ౨౫

తాన్ విశినష్టి (స ఇతి) అనృతమేవ వ్రతం యేషాం తే దుష్టం శీలం యేషాం తే దుఃశీలాః తే చ తే తాన్ అసతః దురాత్మనః భూతాని ద్రుహ్యంతీతి తథా తాన్ ౨౬

చతుర్థస్తు మను రుత్తమస్య భ్రాతా ప్రియవ్రతసుతః స చ నామ్నా తామస ఇతి ప్రసిద్ధః వృషాదయో దశ తథాఽస్య తామసస్య మనోః సుతాః ౨౭

సత్యకాదిసంజ్ఞా దేవగణాః త్రిశిఖ ఈశ్వర ఇంద్రః ౨౮

అన్యానపి విష్టపరాక్రమాన్ సురా నాహ (దేవా ఇతి) హే నృప! విధృతే స్తనయాః వైధృతయ ఇతి ప్రసిద్ధా స్తామసమన్వంతరే దేవాః బభూవుః తాన్ విశినష్టి-యై ర్విధృతిభిః స్వేన తేజసా స్వబుద్ధిబలేన వేదా విధృతాః కథంభూతాః కాలేన నష్టా విప్లుతా అధ్యేతృపరంపరాద్యభావా దితి భావః ఏవం మన్వాదయః పంచోక్తాః ౨౯

(స్వాయంభువాది చతుర్ణాం మనూనాం నిరూపణం)

తత్రాపి జజ్ఞే భగవాన్ హరిణ్యాం హరిమేధసః,
హరి రిత్యాహృతో యేన గజేంద్రో మోచితో గ్రహాత్ ౩౦

రాజోవాచ—

బాదరాయణ ఏతత్తే శ్రోతు మిచ్ఛామహే వయమ్,
హరిర్యథా గజపతిం గ్రాహగ్రస్త మమూముచత్ ౩౧

తత్కథా సుమహత్ పుణ్యం ధన్యం స్వస్త్యయనం శుభమ్,
యత్ర యత్రోత్తమశ్లోకో భగవాన్ గీయతే హరిః ౩౨

అవతార మాహ (తత్రాపీతి) చతుర్థేఽపి మన్వంతరే హరిమేధసో భర్తు ర్హరిణ్యాం భార్యాయాం భగవాన్ హరి రిత్యాహృతః వ్యాహృతః హర్యాఖ్యో జజ్ఞే ప్రశ్నావసరం ప్రయచ్ఛన్ తం విశినష్టి-యేన హరినామ్నా భగవతా గ్రహాత్ మకరాత్ గజేంద్రో మోచితః ౩౦

లబ్ధావసరః పృచ్ఛతి రాజా (బాదరాయణ ఇతి) హే బాదరాయణేః వయ మేతత్ శ్రోతు మిచ్ఛామహే కింతద్ధర్యాఖ్యో భగవాన్ యథా గ్రాహ గ్రస్తం గజేంద్ర మమూముచత్ మోచయా మాసేత్యేతత్, ౩౧

శ్రవణేచ్ఛాయాం హేతుం వదన్ పృష్టం విశినష్టి (తదితి) తన్మయా పృష్టం గజేంద్రమోక్షణ రూపం హరే శ్చరితం కథాసు మధ్యే మహత్పుణ్యం యద్వా తత్కథా గజేంద్రమోక్షణరూపా మయా పృష్టా కథా సుమహత్పుణ్యం మహాపుణ్యావహం మహచ్ఛబ్దస్యాఽఽత్వాభావః ఆర్షః సామాన్యాభి ప్రాయేణ ప్రతినిర్దేశే నపుంసకనిర్దేశః. ధన్యం ధనావహం కృతార్థత్వావహం వా స్వస్త్యయనం శుభావహ మత ఏవ మహద్గుణవత్తమం పుణ్యత్వాదికం శ్రవణపరనద్వారేత్యవగంతవ్యం పుణ్యత్వాదౌ హేతు మాహ యత్రేతి. యాసు యాసు కథాసు హరి రాశ్రితాఘహరో భగవాన్ గీయతే సా సా కథా పుణ్యాది గుణయుక్తా హీత్యర్థః యద్వా యత్ర యత్ర కథాయాం హరి ర్గీయతే సా సా పుణ్యాదిగుణయుక్తాఽతో గజేంద్రమోక్షకథాయా మపి హరిగాయన ఏవేతి సాఽపి పుణ్యావహాత స్తామపి శుశ్రూషితాం కథయేత్యర్థః ౩౨

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఆసీ ద్గిరివరో రాజంస్త్రికూట ఇతి విశ్రుతః,
క్షీరోదే నావృతః శ్రీమాన్ యోజనాయుత ముచ్ఛ్రితః ౧

తావతా విస్తృతః పర్యక్ త్రిభిః శృంగైః పయోనిధిమ్,
దిశః ఖం రోచయన్నాస్తే రౌప్యాయసహిరణ్మయైః ౨

అన్యైశ్చ కకుభః సర్వా రత్నధాతువిచిత్రితైః,
నానాద్రుమలతాగుల్మై ర్నిర్ఘోషై ర్నిర్ఝరాంభసామ్ ౩

స చావనిజ్యమానాంఘ్రిః సమంతాత్ పయ ఊర్మిభిః,
కరోతి శ్యామలాం భూమిం హరిన్మరకతాశ్మభిః ౪

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఉక్తమేవాహ (ఆసీ దిత్యాదినాఽధ్యాయత్రయేణ) గ్రాహగ్రహణాత్ ప్రాక్తనీం గజేంద్ర స్యావస్థాం వక్తుం తావ త్తదావాసస్థానం త్రికూటాచలం వర్ణయతి (ఆసీదితి) హే రాజన్! త్రికూట ఇతి ప్రసిద్ధః కశ్చిత్ గిరిశ్రేష్ఠః ఆసీత్ స చ క్షీరసముద్రే ణావృతః క్షీరాబ్ధిద్వీపస్థ ఇత్యర్థః. శ్రీమాన్ శోభావాన్ రత్నాదిసమృద్ధిమాన్ వా యోజనాయుతోన్నతః ౧

పరిత స్తావతా యోజనాయుతేన విస్తృతశ్చ త్రికూటసమాఖ్యాబీజ మాహ రౌప్యాయస హిరణ్మయై స్త్రిభిః శృంగైః ముఖ్యైః పయోనిధిం దిశశ్చ రోచయ న్నద్యాప్యాస్తే. ౨

తథా రత్నై ర్ధాతుభిః గైరికాదిభిశ్చ విచిత్రై రన్యైశ్చ శృంగైః కకుభో దిశః రోచయన్ ఆస్త ఇతి పూర్వేణాన్వయః నానావిధైః ద్రుమైః లతానాం గుల్మైః లతాభిః గుల్మైశ్చేతి వా నిర్ఝరాంభసాం గిరినదీజలానాం ఘోషైశ్చ రోచయ న్నాస్త ఇతి పూర్వేణై వాన్వయః. ౩

స చ త్రికూటః పయోధేః క్షీరాబ్ధే రూర్మిభిః పరితః అవనిజ్యమానా విశోధ్యమానా అంఘ్రయః ప్రత్యంతపర్వతా యస్య, సదేతి పాఠే సదా నిత్య మవనిజ్యమానాంఘ్రి రిత్యర్థః హరిద్భిః పలాశవర్ణై ర్మరకతాత్మకై రశ్మభిః పాషాణైః శ్యామలాం భూమిం కరోతి బిభర్తీత్యర్థః. ౪

సిద్ధచారణగంధర్వవిద్యాధరమహోరగైః,
కిన్నరై రప్సరోభిశ్చ క్రీడద్భి ర్జుష్టకందరః ౫

యత్ర సంగీతసన్నాదై ర్నదద్గుహ మమర్షయా,
అభిగర్జంతి హరయః శ్లాఘినః పరశంకయా ౬

నానారణ్యపశువ్రాతసంకులద్రోణ్యలంకృతః,
చిత్రద్రుమసురోద్యానకలకంఠవిహంగమః. ౭

సరిత్సరోభి రచ్ఛోదైః పులినై ర్మణివాలుకైః,
దేవస్త్రీమజ్జనామోదసౌరభాంబ్వనిలై ర్యుతః ౮

తస్య ద్రోణ్యాం భగవతో వరుణస్య మహాత్మనః,
ఉద్యాన మృతుమన్నామ ఆక్రీడం సురయోషితామ్ ౯

క్రీడద్భిః సిద్ధాదిభిః జుష్టా ద్రోణ్యః యస్య కందరేతి పాఠాంతరమ్ తదా సిద్ధాదిభిః జుష్టా సేవితా కందరా శిఖరమూలభూమి ర్యస్యేత్యర్థః. కిన్నరాదీనాం సంగీతసన్నాదై ర్నదంత్యో గుహా యస్మిన్ ప్రదేశే తమభిగర్జంతి ప్రతిగర్జంతి హరయః సింహాః కథంభూతాః పరశక్త్యా సింహాంతరాగమన శంకయా నిమిత్తభూతయా అమర్షయా అసహనేన శ్లాఘినః స్వవీర్యశ్లాఘాయుక్తాః ౫-౬

నానావిధా యే ఆరణ్యాః అరణ్యప్రభవాః పశవో మహిషాదయ స్తేషాం వ్రాతైః సంఘైః సంకులాభిః వ్యాప్తాభిః ద్రోణీభిః అలంకృతోఽస్తి కిం చ చిత్రా ద్రుమా యేషు తేషు దేవోద్యానవనేషు కలకంఠా మధురస్వరాః విహంగమా యస్మిన్ ౭

కించ సరితశ్చ సరాంసి చ తై రచ్ఛోదైః నిర్మలోదకయుక్తై ర్మణయ ఏవ వాలుకా యేషు తైః పులినైశ్చ దేవస్త్రీణాం మజ్జనేన య ఆమోద స్తేన సౌరభేణ యుక్తాన్యంబూ న్యనిలాశ్చ తైశ్చయుక్తః ఆస్తే. ౮

"యే మాం త్వాం చ సరశ్చేదమ్" ఇత్యాదినా గిర్యాదివర్ణనం సర్వం ధ్యేయమితి వక్ష్యతి భగవా నతో గిరి ముపవర్ణ్య వనం వర్ణయతి-తస్యోక్తవిధస్య త్రికూటస్య ద్రోణ్యాం మహాత్మనో వరుణస్య ఋతుమదాఖ్యమ్ ఉద్యానవన మస్తి కథంభూతం? సురయోషితా మాక్రీడం విహారస్థానమ్ ౯

(గజేంద్రమోక్షః)

సర్వతోఽలంకృతం దివ్యై ర్నిత్యం పుష్పఫలద్రుమైః,
మందారైః పారిజాతైశ్చ పాటలాశోకచంపకైః ౧౦

చూతైః ప్రియాలైః పనసైరామ్రైరామ్రాతకైరపి,
క్రముకై ర్నాలికేరైశ్చ ఖర్జూరై ర్బీజపూరకైః ౧౧

మధూకైః సాలతాలైశ్చ తమాలై రసనార్జునైః,
అరిష్టోదుంబరప్లక్షై ర్వటైః కింశుకచందనైః. ౧౨

పిచుమందైః కోవిదారైః సరళైః సురదారుభిః,
ద్రాక్షేక్షురంభాజంబూభిర్బదర్యక్షాభయామలైః ౧౩

బిల్వైః కపిత్థై ర్జంబీరై ర్వృతో భల్లాతకాదిభిః,
తస్మిన్ సరః సువిపులం లసత్కాంచనపంకజమ్ ౧౪

కుముదోత్పలకహ్లారశతపత్రశ్రియోర్జితమ్,
మత్తషట్పదనిర్ఘుష్టం శకుంతైశ్చ కలస్వనైః, ౧౫

హంసకారండవాకీర్ణం చక్రాహ్వైః సారసైరపి,
జలకుక్కుటకోయష్టిదాత్యూహకులకూజితమ్. ౧౬

నిత్యం ఫలాని పుష్పాణి చ యేషాం తైర్ద్రుమైః పరితోఽలంకృతం. ద్రుమానేవ కాంశ్చి ద్దర్శయతి (మందారైరితి) మందారాదిభి ర్వృతః వనప్రదేశాపేక్షయా పుంలింగనిర్దేశః. తస్మి న్నుద్యానే సరోఽస్తి కథంభూతం సువిపులం విస్తృతం లసంతి కాంచనమయాని పద్మాని యస్మిన్. ౧౦—౧౪

కుముదాదీనాం శ్రియోర్జితం సమృద్ధం మత్తైర్మధుపానమత్తైః షట్పదైః భృంగైః కలో మధురః స్వనో యేషాం తైః శకుంతైః పక్షిభిశ్చ నిర్ఘుష్టం ధ్వనితమ్ ౧౫

హంసైః కారండవై శ్చాకీర్ణం సంకులం చక్రవాకైః సారసై రప్యాకీర్ణం సమస్తేనాపాకీర్ణ పదేన ప్రధానత్వాత్ సాపేక్షేణాప్యన్వయః జలకుక్కుటాదీనాం కులైః కూజితం కలేతి పాఠాంతరం తత్ర కలం మధురం భవతి యథా తథా కూజితమ్ ౧౬

మత్స్యకచ్ఛపసంచారచలత్పద్మరజః పయః,
కదంబవేతసనలనీపవంజులకై ర్వృతమ్ ౧౭

కుందైః కురువకాశోకైః శిరీషైః కుటజేంగుదైః,
కుబ్జకైః స్వర్ణయూథీభి ర్నాగపున్నాగజాతిభిః ౧౮

మల్లికాశతపత్రైశ్చ మాధవీజాలకాదిభిః,
శోభితం తీరజైశ్చాన్యై ర్నిత్యర్తుభిరలం ద్రుమైః ౧౯

తత్రైకదా తద్గిరికాననాశ్రయః కరేణుభి ర్వారణయూథప శ్చరన్,
సకంటకాన్ కీచకవేణువేత్రవద్ విశాలగుల్మం ప్రరుజన్ వనస్పతీన్ ౨౦

యద్గంధమాత్రా ద్ధరయో గజేంద్రా వ్యాఘ్రాదయో వ్యాళమృగాః సఖడ్గాః,
మహోరగాశ్చాపి భయాద్ ద్రవంతి సగౌరకృష్ణాః శరభా శ్చమర్యః ౨౧

మత్స్యానాం కచ్ఛపానాం చ సంచారేణ చ చలతాం చలానాం పద్మానాం రజసా యుక్తం పయో జలం యస్మిన్ కదంబాదిభి ర్యుక్తమ్ ౧౭

కుందాదిభిః శోభితం ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ౧౮

నిత్యమృతవః ఫలపుష్పాదిసంపత్తిహేతవో యేషాం తై రన్యైశ్చ తీరజైః ద్రుమైరల మలం కృత మల మత్యర్థం శోభిత మితి వాఽన్వయః ౧౯

తత్రైవం స్థితే ఏకదా తద్గిరికాననాశ్రయః వారణయూథపః గజేంద్రః కరేణుభి ర్గజీభిః చరన్ తృషార్దితేన స్వయూథేన వృత స్తస్య సరోవరస్యాభ్యాశం సమీప మగమదితి పంచమేనాన్వయః కిం కుర్వన్? కంటకైః సహితం కీచకవేణువేత్రవంతం విశాలం గుల్మం లతాదిసందర్భం వనస్పతీంశ్చ ప్రరుజన్ ప్రభంజన్ ౨౦

తమేవ విశినష్టి-యస్య గజేంద్రస్య గంధమాత్రాత్ వాయుప్రసారమాత్రాత్ సింహప్రభృతయః మృగాః ప్రతిపక్షిణో గజాశ్చ భయాత్ పలాయంతే ౨౧

(గజేంద్రమోక్షః)

వృకా వరాహా మహిషర్క్షశల్యా గోపుచ్ఛసాలావృకమర్కటాశ్చ,
అన్యత్ర క్షుద్రా హరిణాః శశాదయ శ్చరంత్యభీతా యదనుగ్రహేణ ౨౧

స ఘర్మతప్తః కరిభిః కరేణుభి ర్వృతో మదచ్యుత్ కలభై రనుద్రుతః,
గిరిం గరిమ్ణా పరితః ప్రకంపయన్ నిషేవ్యమాణోఽలికులై ర్మదాశనైః ౨౨

సరోఽనిలం పంకజరేణురూషితం జిఘ్రన్ విదూరాన్మదవిహ్వలేక్షణః,
వృతః స్వయూథేన తృషార్దితేన తత్ సరోవరాభ్యాశ మథాగమద్ ద్రుతమ్ ౨౩

విగాహ్య తస్మిన్నమృతాంబు నిర్మలం హేమారవిందోత్పలరేణువాసితమ్,
పపౌ నికామం నిజపుష్కరోద్ధృత మాత్మాన మద్భిః స్నపయన్ గతక్లమః ౨౪

స్వపుష్కరేణోద్ధృతశీకరాంబుభి ర్నిపాయయన్ సంస్నపయన్ యథా గృహీ,

అన్యే క్షుద్రా హరిణ్యాదయో మృగాస్తు యస్య గజేంద్రస్యానుగ్రహేణానుజ్ఞానే నాభీతా నిర్భయా శ్చరంతి చేరుః ౨౧

స గజేంద్రో ఘర్మేణాతపేన తప్తః మదస్రావికరిభిః కరేణుభిః కలభైశ్చానుద్రుతః మదస్రావిభిః కలభైశ్చానుద్రుత ఇతి వా గరిమ్ణా స్థౌల్యేన గిరిం ప్రకంపయన్ మద మశ్నంతీతి తథా తైరళికులైర్నిషేవ్యమాణః ౨౨

సరసః సంబంధిన మనిలం వాయుం పంకజరేణుభి రూషితం వ్యాప్తం విదూరాదేవ జిఘ్రన్ మదేన విహ్వలే చలితే ఈక్షణే యస్య తృషయా పిపాసయాఽర్దితేన పీడితేన స్వయూథేన వృతః తత్సరోవరాభ్యాశం ద్రుతం సత్వర మగాత్ ౨౩

తస్మిన్ సరసి విగాహ్య ప్రవేశపూర్వకం విలోక్య కహ్లారాదీనాం రేణుభి ర్వాసితం పరిమళితం నిర్మల మమృతాంబు స్వపుష్కరేణ తుండాగ్రేణోద్ధృతం కామం యథేష్టం పపౌ అపిబత్ అద్భిః సరోజలై రాత్మానం స్నాపయన్ గతశ్రమో బభూవ గతక్లమః పపావితి వాన్వయః ౨౪

ఘ్నుణీ కరేణూః కలభాంశ్చ దుర్మదో నాచష్ట కృచ్ఛ్రం కృపణోఽజమాయయా

తం తత్ర కశ్చిన్నృప దైవచోదితో గ్రాహో బలీయాంశ్చరణే రుషాగ్రహీత్,
యదృచ్ఛయైవం వ్యసనం గతో గజో యథాబలం సోఽతిబలో విచక్రమే ౨౭

తథాఽఽతురం యూథపతిం కరేణవో వికృష్యమాణం తరసా బలీయసా,
విచుక్రుశు ర్దీనధియోఽపరే గజాః పార్ష్ణిగ్రహాస్తారయితుం న చాశకన్ ౨౮

నియుధ్యతో రేవ మిభేంద్రనక్రయో ర్వికర్షతో రంతరతో బహిర్మిథః,
సమాః సహస్రం వ్యగమన్ మహీపతే సప్రాణయో శ్చిత్రమమంసతామరాః ౨౯

తతో గజేంద్రస్య మనోబలౌజసాం కాలేన దీర్ఘేణ మహానభూద్ వ్యయః,

బృంహితం కుర్వన్ అజమాయయా భగవన్మాయయా యదాగతం కృచ్ఛ్రం దుఃఖం తన్నాచష్ట నాలోచితవా నిత్యర్థః, ౨౬

కృచ్ఛ్రమేవ దర్శయన్నాహ (త ఇతి) హే నృప! తత్ర సరసి దైవేన ప్రారబ్ధకర్మాను గుణం ప్రవృత్తే నైశ్వర్యేణ చోదితః కశ్చి ద్బలీయాన్ గ్రాహో మకరః తం గజేంద్రం చరణే పాదే రుషా క్రోధే నాగ్రహీత్ జగ్రాహ యదృచ్ఛయా దైవాత్ ప్రాప్తం వ్యసనం దుఃఖం గతః ప్రాప్తః సోఽతిబలః గజేంద్రో యథాబలం విచక్రమే త్యాజయితుం పరాక్రమ మకరోత్ ౨౭

తదా బలీయసా గ్రాహేణ తరసా బలేన వికృష్యమాణ మత ఏవాతురం దుఃఖితం గజేంద్రం వీక్ష్య దీనధియః కరేణవో విచుక్రుశుః రురుదుః పార్ష్ణిగ్రహాః పృష్ఠత ఉపోద్బలకా అన్యే గజా స్తారయితుం దుఃఖాత్తారయితుం మోచయితుం నాశక్నువన్ ౨౮

హే మహీపతే! ఇత్థం గజేంద్రగ్రాహయో ర్మిథోఽంతరతో బహిశ్చ వికర్షతో స్సతోః సహస్రం సమాః సంవత్సరాః వ్యగమన్ అతిక్రాంతాః బభూవుః సప్రాణయోః తయోః సమానబలయోః తద్వికర్షణరూపం కర్మ తదా సురాః చిత్రం విచిత్రం మేనిరే ౨౯

తతః సహస్రసమానంతరం దీర్ఘేణ భూయసా కాలేన జలే వికృష్యమాణస్య అత ఏవావసీదతః ఖిద్యతః గజేంద్రస్య మన ఆదీనాం వ్యయః క్షయోఽభూత్ తత్ర మనః ఉత్సాహశక్తిః బలం శరీర

వికృష్యమాణస్య జలేఽవసీదతో విపర్యయోఽభూత్ సకలం జలౌకసః ౩౦

ఇత్థం గజేంద్రః స యదాఽఽప సంకటం ప్రాణస్య దేహీ వివశో యదృచ్ఛయా,
అపారయ న్నాత్మవిమోక్షణే చిరం దధ్యావిమాం బుద్ధిమథాభ్యపద్యత ౩౧

న మా మిమే జ్ఞాతయ ఆతురం గజాః కుతః కరిణ్యః ప్రభవంతి మోచితుమ్,
గ్రాహేణ పాశేన విధాతు రావృతోఽప్యహం చ తం యామి పరం పరాయణమ్.

యః కశ్చనేశో బలినోఽంతకోరగాత్ ప్రచండవేగా దభిధావతో భృశమ్

మోజ ఐంద్రియం బలమోజ ఆశ్రయో యస్య తస్య గ్రాహస్య తు ఇదం హేతుగర్భం సకలం మన ఆదికం విపర్యయోఽభూత్ అధికమభూ దిత్యర్థః ౩౦

స గజేంద్ర ఇత్థం ప్రాణస్య సంకటం సంశయం యదా ప్రాప యతః సోఽపి దేహీ దేహభృత్తదా వివశ ఆత్మనః స్వస్య మోక్షణేఽపారయ న్నసమర్థ స్సన్ చిరం దధ్యౌ చింతితవాన్ చింతానంతరం ఇమాం వక్ష్యమాణాం బుద్ధి మన్వపద్యత కృతవాన్ ౩౧

తమేవాహ (నేతి) ఆతురం పీడితం మామిమే జ్ఞాతయో గజా ఏవ మోచితుం న ప్రభవంతి అహం తు ప్రభురేవ న కుతః కరిణ్యః ప్రభవేయుః? అతో విధాతుర్దేవస్య పాశరూపేణ గ్రాహేణాఽఽవృతోఽహం తమేవ విధాతారం కేవలం పరం ఉత్కృష్ట మయనం శరణం రక్షణోపాయం యామ్యధ్యవస్యామీత్యర్థః యత్సంకల్పాన్మమాయం గ్రాహగ్రహ స్తమేవ శరణం వ్రజామీత్యర్థః ౩౨

కోఽసౌ శరణ్యః? విధాతేత్యత ఆహ (య ఇతి) బలినోఽంతం కరోతీత్యంతకః "అన్యేష్వపి దృశ్యతే" ఇతి డః అంతకో మృత్యుః స ఏవ ఉరగః మహాసర్పః తస్మాత్ ప్రచండవేగా దభిధావతో నిమిత్తాదభృశం నితరాం భీతం ప్రపన్నం చ యః కశ్చన ఈశోఽయమీశః పరిపాల యస్య భయాన్మృత్యురపి ప్రధావతి తదాదిష్టస్వవ్యాపారే ప్రవర్తతే తమరణం శరణం ఈమహి ప్రాప్నుయామ యద్వా యః కశ్చనేశః అవశ్యం యః కశ్చిత్ ఈశ్వరో భవతా కోఽసౌ యోఽంతకోరగాద్భీతం ప్రపన్నం పరిపాతి యస్య భయాన్మృత్యుః ప్రధావతి తం శరణం వ్రజేమేత్యర్థః ఈశ బలి

భీతం ప్రపన్నం పరిపాతి యద్భయాన్మృత్యుః ప్రధావత్యరణం తమీమహి ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం అష్టమస్కంధే.
మన్వంతరానువర్ణనే గజేంద్రోపాఖ్యానే ద్వితీయోఽధ్యాయః

సత్త్వమ్యంతపారోఽపి దృశ్యతే తదా యస్యేశే ఈశనే యః కశ్చిన్నాస్తి "న తస్యేశే కశ్చన" ఇతి శ్రుతేః యశ్చ మృత్యుభయాద్భీతం ప్రపన్నం పరిపాతి యస్య చ భయాన్మృత్యుః ప్రధావతి "మృత్యుర్ధావతి పంచమః" ఇతి శ్రుతేః తమరణమీమహీత్యర్థః ఇతి బుద్ధి మభ్యపద్యతే త్యన్వయః ౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రపన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, అష్టమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం వ్యవసితో బుద్ధ్యా సమాధాయ మనో హృది,
జజాప పరమం జప్యం ప్రాగ్జన్మ న్యనుశిక్షితమ్. ౧

గజేంద్ర ఉవాచ—

ఓం నమో భగవతే తస్మై యత ఏతచ్చిదాత్మకమ్,

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

"తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్ ।
యతతే చ తతో భూయః సంసిద్ధౌ కురునందన ।
పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః ।"

ఇతి భగవదుక్తరీత్యా ఏవం కృతనిశ్చయో గజేంద్రః పూర్వజన్మాభ్యస్తం జజాప ఇత్యాహ మునిః (ఏవ మితి) ఏవం నమామీత్యాది శ్లోకద్వయోక్తరీత్యా వ్యవసితః నిశ్చితమనాః మనో హృది సమాధాయ హృదయస్థం కృత్వా విషయాంతరేభ్యః ప్రత్యాహృత్య ప్రాగ్జన్మని ఇంద్రద్యుమ్నాఖ్యజన్మని అనుశిక్షిత మభ్యస్తం పరమం జప్యం స్తోత్రం జజాప ౧

జప్యమేవాహ (ఓం ఇత్యాదినా) తావత్ "కారణం తు ధ్యేయమ్" ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధయా జగత్సృష్ట్యాదికారణం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం నమస్కృత్య శరణం వ్రజతి—ఓమితి

"ఓం తత్స దితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్మృతః"

ఇత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మణో నిర్దేశపరః ఓంకారో బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః ఓంకారాభిప్రేతబ్రహ్మశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తగుణబృహత్త్వం భగవత ఇత్యనేన పూర్ణషాడ్గుణ్యవాచినా స్పష్టీకృతమ్ ఏవం కారణత్వోపయుక్తగుణయోగ ఉక్తః ఏవంవిధాయ తస్మై భగవతే నమః కోఽసౌ భగవాన్ యం నమస్కరోషి ఇత్యత్ర తం లక్షయం స్తద్ధ్యానం ప్రతిజానీతే యతో భగవత ఏత చ్చిదాత్మకం చిత్సంసృష్ట మచేతనాత్మకం చిదచిదాత్మకమితి యావత్ యత ఏవ మత ఆదిబీజాయ పరమకారణాద్యాత ఏవ సర్వేషాం బ్రహ్మాదీనా మపీశాయ పరమపురుషాయాభిధీమహి అభిధ్యాయేమ ధ్యాయతే ర్లిఙి ఆర్షత్వా

పురుషాయాదిబీజాయ పరేశాయాభిధీమహి ౨

యస్మిన్నిదం యతశ్చేదం యేనేదం య ఇదం స్వయమ్,

దాత్మనేపదే వికరణాభావే సంప్రసారణే చ రూపమ్ "క్రియాయా యమభిప్రైతి సోపి సంప్రదానమ్" ఇతి వచనేన పత్యే శేత ఇత్యాదావివ ధ్యానక్రియాయాః సంబధ్యమానవివక్షయా సంప్రదానసంజ్ఞాయాం పురుషాయేతి చతుర్థీ సత్యం పరం ధీమహీత్యాదౌ తు ఆప్యమానత్వవివక్షయా కర్మసంజ్ఞాయాం ద్వితీయా యత ఇతి హేత్వర్థే పంచమీ హేతుత్వం చాధికరణోపాదానకర్త్రాదిసాధారణం తతశ్చ యస్మిన్ యతః యేనేతి వివక్షితం తదన్వయానుగుణాని లీనజాతరక్షితాదిపదాని అధ్యాహర్తవ్యాని ౨

తదేతత్సర్వ మభిప్రేత్య విశదయన్ శరణం వ్రజతి (యస్మిన్నితి) ఇదం చిదచిదాత్మకం జగత్ యస్మిన్ ప్రలీనం సృష్టే రప్యయపూర్వకత్వాత్ లయాధికరణత్వసూచనాయ తావద్యస్మిన్ని త్యుక్తమ్ యతః ఉపాదానభూతాత్ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టాత్ ఏతత్స్థూలచిదచిద్విశిష్టాత్మకం జగజ్జాతం యేన కర్త్రా సృష్టం రక్షితం చ యేనేతి తంత్రేణ స్రష్టృత్వం రక్షితృత్వం చోభయమపి వివక్షితం యద్వా యస్మి న్నిత్యనేన సృజ్యమానచిదచిదధికరణత్వమపి వివక్షితం యత ఇద మిత్యనేన జగద్బ్రహ్మణోః ఉపాదానోపాదేయభావ ఉక్తః తత్కృతం తయో ర్మిథోఽనన్యత్వ మాహ (య ఇదం స్వయమితి) ఇదం సర్వం యదాత్మక మిత్యర్థః ఉపాదానత్వప్రయుక్తం వికారిత్వం పరిహరతి, యోఽస్మాత్ పరస్మాచ్చ పర ఇతి, అస్మాత్ స్వరూపాన్యథాభావ మాపద్యమానాత్ అచేతనజాతాత్ పరో విలక్షణః యః స్వభావాన్యథాభావ మాపద్యమానో జీవః తస్మాచ్చ పరో విలక్షణః స్వరూపేణ స్వభావేన చ వికారరహితః చిదచిద్ద్వారకత్వ ద్వికారాణా మితి భావః తమేవంభూతం స్వయంభువం స్వాభావిక సత్తాదిమంతం నతు జీవవ దన్యాయత్తసత్తాదిమంత మిత్యర్థః ప్రపద్యే శరణం గతోఽస్మీత్యర్థః యద్యపి గత్యర్థేన పద్యతినా బుద్ధ్యర్థేన సతా అధ్యవసాయమాత్ర ముపస్థాప్యతే తథాపి ప్రమాణాను సార శరణం త మీమహి" ఇతి పూర్వత్ర శరణశబ్దపర్యాయస్య శరణశబ్దస్య ప్రయోగాచ్చ ప్రార్థన ద్యన్వితరక్షాభరన్యాసం కరోతీ త్యుచ్యతే తథా చోచ్యతే—

"అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే మహావిశ్వాసపూర్వకమ్।
తదేకోపాయతాయాం చ ప్రపత్తిః శరణాగతిః॥"

ఇతి రక్షాప్రార్థనం తు సమనంతరశ్లోకేషు అవతు మాం పరాత్పర ఇత్యాదిషు స్ఫుటమ్, ఇయం చ గజేంద్రేణ విహితా ప్రపత్తి ర్ముక్త్యర్థైవ నతు ప్రాణసంరక్షణార్థా—

(గజేంద్రమోక్షః)

యోఽస్మాత్ పరస్మాచ్చ పరస్తం ప్రపద్యే స్వయంభువమ్ ౩

యః స్వాత్మనీనం నిజమాయయార్పితం క్వచిద్ విభాతం క్వ చ తత్ తిరోహితమ్,
అవిద్ధదృక్ సాక్ష్యుభయం తదీక్షతే స ఆత్మమూలోఽవతు మాం పరాత్పరః ౪

కాలేన పంచత్వ మితేషు కృత్స్నశో లోకేషు పాలేషు చ సర్వహేతుషు,

"గజేంద్రో భగవత్స్పర్శా ద్విముక్తోఽజ్ఞానబంధనాత్ ।
ప్రాప్తో భగవతో రూపం పీతవాసా శ్చతుర్భుజః ॥"
ఇతి తత్ఫలతయా ముక్తే రేవ వక్ష్యమాణత్వా దితి భావః ౩

యస్మి న్నిదం ఇత్యనే నాభిప్రేతం సృష్టిసంహారవిషయచేతనాచేతనాత్మకజగదధికరణత్వం వివృణ్వన్ సృష్ట్యాద్యుపయుక్తసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తం రక్షాయై ప్రార్థయతే (య ఇతి) ఆత్మని స్వస్మి న్నేవ యః క్వచిత్ కదాచిత్ నిజమాయయాఽఽత్మీయసంకల్పేన విభాతం ప్రకాశితం దేవాది నామరూపవిభాగత్వేన ప్రకాశితం క్వచిచ్చ తిరోహితం నామరూపవిభాగత్యాగేన సూక్ష్మరూపతయా ప్రలీనమిత్యర్థః ఇద ముభయం కార్యావస్థం కారణావస్థం చ చిదచిదాత్మకం జగత్ అవిద్ధదృక్ నిత్యం సంకోచవికాసాదిరహితాపరిచ్ఛిన్నధర్మభూతజ్ఞానాశ్రయః సాక్షీ సర్వజ్ఞశ్చ సన్నీక్షతే స ఆత్మమూలః అనన్యకారణః పరాత్ ప్రధానాత్ పరా జ్జీవాత్ పరో విలక్షణః మా మవతు పరస్మాచ్చ పర ఇత్యుపాదానత్వప్రయుక్తవికారప్రసంగపరిజిహీర్షయోక్తమ్ అత్ర తు జీవాంతరస్యాపి స్వసదృశత్వే స్వరక్షణాసామర్థ్యసూచనాయోక్తమ్ అవత్వితి ప్రార్థితా రక్షాఽత్ర యావదనిష్టపరిహారపూర్వకేష్టప్రాపణరూపా సా చ ముక్తిరేవ బ్రహ్మవిదో గజేంద్రస్య కేవలప్రాణమాత్రరక్షాప్రార్థనానుపపత్తేః "జిజీవిషే నాహమిహ" ఇతి "మాదృక్ప్రపన్నపశుపాశవిమోక్షణాయ" ఇతి స్పష్టం తదుక్తేశ్చ అత ఏవ సర్వజ్ఞో భగవాన్ తదభిప్రాయ మాలోచ్య ముక్తి మేవాదా దితి భావనీయమ్ ౪

క్వచి త్తిరోహితమిద మీక్షతే ఇత్యుక్తం తజ్జగ త్తిరోభాయ కాం దశా మాపద్యతే ఏవ తద్దశాయాం కథంభూతోఽవస్థిత ఈక్షతే? ఇత్యపేక్షాయాం తద్దర్శయతి (కాలేనేతి) కాలేన స్వవ్యాపారావస్థారూపేణ కాలేన నిమిత్తేన సర్వస్య జగతో హేతుషు సర్వేషు హేతుషు వా పృథివ్యాదితత్త్వేషు తత్కార్యేషు లోకేషు తత్పాలకేషు బ్రహ్మాదిషు చ పంచత్వం లయ మితేషు ప్రాప్తేషు సత్సు గహన మతిసూక్ష్మత్వాత్ దుఃఖబోధం గభీరం పరిచ్ఛేత్తు మశక్యమ్ అణుత్వాదినాఽపి పరిచ్ఛేత్తు మశక్యం నిరతిశయసూక్ష్మ

తమః స్తదాఽఽసీద్ గహనం గభీరం యస్తస్య పారేఽభివిరాజతే విభుః

న యస్య దేవా ఋషయః పదం విదు ర్జంతుః పునః కోఽర్హతి గంతుమీరితుమ్,
యథా నటస్యాకృతిభి ర్విచేష్టతో దురత్యయానుక్రమణః స మావతు ౬

దిదృక్షవో యస్య పదం సుమంగళం విముక్తసంగా మునయః సుసాధవః,

దశాఽఽపన్నత్వా దితి భావః ఏవంవిధం తమ ఆసీత్ "నాస దాసీ న్నోసదాసీ త్తదానీం తమ ఆసీత్" ఇతి శ్రుతేః తమఃశబ్దో నిరతిశయసూక్ష్మదశాఽఽపన్నచిద్ద్రవ్యవాచీ "అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతి" ఇతి శ్రుతేః తదేవంభూతస్య తమసః పారే యోఽభివిరాజతే పారోఽత్ర పాలనం నియమనరూపమ్ "పౄపాలన పూరణయోః" ఇతి ధాత్వర్థానురోధాత్ ఉక్తవిధతమోనియమనే కార్యక్షమత్వాపాదనరూపేణ స్థిత ఇతి శేషః విరాజతే ప్రకాశతే న తు జీవవత్ సంకుచితజ్ఞానో భవతీ త్యర్థః ౫

క్వచిత్ విభాత మీక్షత ఇత్యుక్తం కీదృశం తస్యేక్షణమ్? ఇత్యపేక్షాయాం తత్తద్దేవ మనుష్యాద్యవస్థజీవసంబంధినానావిధవిచిత్రకర్మానుగుణనియమనరూపత్వా దిత్థం తయా దురవబోధ మితి వక్తుం తత్ తత్స్వరూపస్య దుర్జ్ఞేయత్వాత్ తదీక్షణమపి దురవబోధమేవేతి దర్శయితుం స్వరూపస్య దుర్జ్ఞేయత్వం వదన్ తం స్వరక్షాయై ప్రార్థయతే (న యస్యేతి) దేవాః సత్త్వప్రచురాః "తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మనామయమ్" ఇత్యుక్తం దియార్థదర్శనయోగ్యత్వం సూచ్యతే, ఋషయో యోగినః అనేనాఽపి తదేవ సూచ్యతే అత ఏవ యస్య పదం పద్యత ఇతి పదం స్వరూపం న విదు రన్యోఽర్వాచీనో జంతుః ప్రాణీ తత్పదం గంతుం యథావద్ బోద్ధుం ఈరితుం వక్తుం చ కః పునః అర్హతి తత్ర దృష్టాంతః-యథా ఆకృతిభి స్స్వైః ర్విచేష్టతో నటస్యాయ మసౌ ఇతి తత్స్వరూప మతజ్ఞాః న విదుః ఇత్యర్థః స ఏవం దురవబోధస్వరూపోఽత ఏవ దురత్యయాఽనుక్రమణః దుర్గ వ్యాపారః ఇత్థం తయా దురవబోధనియమనరూపవ్యాపారయుక్తో మామవతు యద్వా నటస్యే వాకృతిభి ర్దేవాదివిచిత్రశరీరై ర్విచేష్టతో జీవద్వారా విచేష్టతో యస్యేతి వాఽన్వయః ఆకృతిభి రవతారవిశేషైః విచేష్టతో యస్యేతి వార్థః ౬

దురంగమత్వోక్తిప్రసక్తమనుపాస్యత్వశంకాం నిరాచికీర్షు స్తస్య నటస్యేతి దృష్టాంత పాదచిత్సయేత్యర్థం కైశ్చిత్ సుబోధత్వం వదన్ తస్మైవ స్వరక్షోపాయత్వ మధ్యవస్యతి (దిదృక్షవ ఇతి)

(గజేంద్రమోక్షః)

చరం త్యలోకవ్రత మవ్రణం వనే భూతాత్మభూతాః సుహృదః స మే గతిః ౭

న విద్యతే యస్య చ జన్మ కర్మ వా న నామరూపే గుణదోష ఏవ వా,
తథాపి లోకాప్యయసంభవాయ యః స్వమాయయా తాన్యనుకాల మృచ్ఛతి ౮

సుమంగళం నిత్యసుఖరూపం యస్య స్వరూపం దిదృక్షవః సాక్షాత్కర్తు మిచ్ఛవో మునయః విముక్త సంగో దారాగారాదిషు శబ్దాదివిషయేషు వా యైస్తే సుసాధవః అన్యైరపి సాధూనాం ధర్మై ర్యుక్తా భూతేషు ఉచ్చావచే ష్వాత్మభూతా ఆత్మతుల్యతాం ప్రాప్తాః స్వాత్మసమదర్శినః సంతో వనేఽరణ్యేఽవ్రణ మచ్ఛిద్ర మలోకవ్రత మితరై ర్జనైః కర్తు మశక్యం వ్రత ముపాసనాత్మకం చరంతి ఉపాసనాత్మకవ్రత పరిశుద్ధమనసా తత్పదం సాక్షాత్కుర్వం త్యేవేతి భావః తథా చ శ్రుతిః— హృదా మనీషా మనసాభిక్లప్తః దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః"। ఇతి "తం దుర్దర్శం గూఢ మను ప్రవిష్టం యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్యమ్" "న మాంసచక్షు రభివీక్షతే తం. న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్" ఇత్యాద్యదృశ్యత్వశ్రుతయస్తు యోగాపరిశుద్ధమతిభిః అగ్రాహ్యత్వం వదంతీతి భావః స ఏవంభూతో మే గతిః రక్షోపాయ ఇత్యర్థః ౭

ఏవం దృశ్యత్వాదృశ్యత్వశ్రుతీనాం విషయవిభాగోఽర్థాత్ ప్రదర్శితః అథ తుల్యన్యాయతయా "అజాయమానః" నిష్కలం నిష్క్రియం "తదరూప మనామయమ్" ఇత్యాది జన్మాదిప్రతిషేధపరాణాం "బహుధా విజాయతే" "యస్య చైతత్ కర్మ స వై వేదితవ్యః" "సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః" "హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే" ఇత్యాదీనాం జన్మాదిప్రతిపాదనపరాణాం చ శ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయన్ స్తౌతి (నేతి.) యద్యపి యస్య జన్మాదయో న సంతి జీవస్యేవ కర్మాయత్తా న సంతీతి భావః తథాపి లోకానాం దుష్కృతా మప్యయో వినాశః సంభవః సాధూనాం పరిత్రాణం తయోః సమాహారః తస్మై తదర్థం తాని జన్మాదీ న్యనుకాలం "యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి" ఇత్యాద్యుక్తకాలేషు ఇత్యర్థః స్వమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతి స్వీకరోతి అకర్మాయత్తాని జన్మాదీని స్వేచ్ఛయై వోపాదత్తః ఇత్యర్థః తత్ర దోషా వికారః ఏవమేవ విషయ విభాగమభిప్రేత్య వరదగురుభి రయం శ్లోకోఽభిహితః—

"యద్బ్రహ్మణో గుణశరీరవికారభేదకర్మాదిగోచరవిధిప్రతిషేధవాచః।

అన్యోన్యభిన్నవిషయా నవిరోధగంధ మర్హంతి తన్న విధయః ప్రతిషేధవాచ్యాః॥' ఇతి

యస్తాని ఋచ్ఛతి స మే గతి రితి పూర్వేణాన్వయః ౮

తస్మై నమః పరేశాయ బ్రహ్మణేఽనంతశక్తయే,
అరూపా యోరురూపాయ నమ ఆశ్చర్యకర్మణే ౯

నమ ఆత్మప్రదీపాయ సాక్షిణే పరమాత్మనే,
నమో గిరాం విదూరాయ మనస శ్చేతసా మపి ౧౦

సత్త్వేన ప్రతిలభ్యాయ నైష్కర్మ్యేణ విపశ్చితా,
నమః కైవల్యనాథాయ నిర్వాణసుఖసంవిదే. ౧౧

నమః శాంతాయ ఘోరాయ మూఢాయ గుణధర్మిణే,

ఏవం శరణ్యత్వోపయుక్తగుణకథనపూర్వకం స్వరక్షాయై శరణ ముపగమ్యాథ పాత్రపరివేష్టితబహువ్యంజనోపేతాన్నాదిభోజనప్రవృత్తన్యాయేన ఝంఝామారుత విధూత చూతాదిఫలాదాన ప్రవృత్తన్యాయేన చ పౌనరుక్త్యక్రమా వనాదృత్య ఉక్తై రనుక్తైశ్చ గుణై ర్యథామ త్యుపస్థితైః శరణ్యత్వోపయుక్తైః స్తువన్ ప్రణమతి (తస్మా ఇతి) పరేషాం బ్రహ్మాదీనా మపి ఈశాయ అనంతాః శక్తయః సృష్ట్యాదిశక్తయో యస్య న విద్యతే రూపం కర్మాయత్తం శరీరం యస్య ఉరూణి బహూని రూపాణి అకర్మాయత్తాని స్వేచ్ఛోపాత్తాని అప్రాకృతాని రూపాణి యస్య, ఆశ్చర్యం లోకసజాతీయత్వేన అద్భుతం కర్మ జగద్వ్యాపారాద్యాత్మకం యస్య ౯

ఆత్మనైవ దీప్యత ఇత్యాత్మదీపః తస్మై స్వయంప్రకాశాయ సాక్షిణే సర్వస్య యుగపత్ సాక్షాద్ద్రష్ట్రే పరమాత్మనే లోకత్రయ మావిశ్య ప్రశాసనేన భర్త్రే గిరో మనస శ్చేతసా మవిదూరా యావిషయాయ వాఙ్మనసాఽపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావాయ చిత్తావస్థస్య మనసః సత్త్వప్రచురత్వేనాధికార్థవిషయీకరణయోగ్యత్వసూచనాయ మనసః పృథక్ చేతసా మపీత్యుక్తమ్ ౧౦

విపశ్చితా జ్ఞానినా కర్త్రా సత్త్వేన విశుద్ధే నానన్యప్రయోజనేన నైష్కర్మ్యేణ ఉపాసనాత్మకనివృత్తిధర్మేణోపలభ్యాయ, కైవల్యం ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యం మోక్ష ఇతి యావత్ తస్యాధిపతయే నిర్వాణసుఖసంవిదే నిర్దుఃఖానందజ్ఞానస్వరూపాయ ౧౧

శాంతాయ అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యురూపషడూర్మిరహితాయ యద్వా సాధూనాం శాంతాయ ప్రసన్నాయ ఘోరాయ ఖలానా ముగ్రాయ గూఢాయ సంసారిణాం ప్రచ్ఛన్నాయ

(గజేంద్రమోక్షః)

నిర్విశేషాయ సామ్యాయ నమో జ్ఞానఘనాయ చ ౧౨

క్షేత్రజ్ఞాయ నమస్తుభ్యం సర్వాధ్యక్షాయ సాక్షిణే,
పురుషా యాత్మమూలాయ మూలప్రకృతయే నమః ౧౩

సర్వేంద్రియగుణద్రష్ట్రే సర్వప్రత్యయహేతవే,

గుణధర్మిణే సత్త్వాదిగుణానా మాశ్రయాయ నిర్విశేషాయ హేయగుణరహితాయ సత్త్వాదిగుణాశ్రయత్వేఽపి తదవశ్యాయేత్యర్థః సామ్యాయ వైషమ్యాదిరహితాయ జ్ఞానఘనాయ క్వచిదపి జాడ్యరహితాయ యద్వా శాంతాయ అతిసౌమ్యమాధుర్యసౌశీల్యాదిగుణగణలక్షితమధురమూర్తయే ఘోరాయ అతిభయానకా త్యుగ్రశ్రీనృసింహరూపాయ, గూఢాయ అంతర్యామిరూపాయ, ఉత్పాదితాప్రకటితరూపాయేత్యర్థః ౧౨

క్షేత్రజ్ఞశరీరకాయ సర్వాధ్యక్షాయ సర్వభూతాదిపతయే సాక్షిణే సర్వద్రష్ట్రే పురుషాయ అంతఃప్రవిశ్య నియంత్రే ఆత్మమూలాయ స్వయం కారణాంతరరహితాయ మూలప్రకృతయే సర్వోపాదానభూతాయ ౧౩

సర్వేషామింద్రియాణాం తద్గుణానాం శబ్దాదివిషయాణాం చ యుగపత్ సదా ద్రష్ట్రే సర్వప్రత్యయహేతవే సంశయవిపర్యయాదిసర్వధర్మప్రత్యయహేతవే అసతా సతతపరిణామిన్యా ఛాయయా ఛాయావదపృథక్సిద్ధయా మాయయా ఉక్తాయ సూచితాయ జడత్వేన స్వయం ప్రవృత్తిశూన్యయా మాయయా ప్రవర్తయితృత్వేన సూచితాయేత్యర్థః అక్తాయేతి పాఠాంతరమ్ తదా యుక్తాయేత్యర్థః యద్వా గూఢాయ గుణధర్మిణే నిర్విశేషాయ సామ్యాయ జ్ఞానఘనాయే త్యచేతనసమష్టిశరీరకత్వముక్తమ్ తత్ర గూఢాయ తమోమయాయ గుణధర్మిణే సత్త్వాదిగుణానా మాశ్రయాయ నిర్విశేషాయ పృథివ్యాదివిశేషరహితాయ "మహదాద్యావిశేషాంతాః" ఇతి ప్రయోగాత్ సామ్యాయ గుణసామ్యావస్థాయ అజ్ఞానఘనాయేతి వా ఛేదః తదా జాడ్యస్వభావాయే త్యర్థః గూఢత్వాదికం చ "కారిన్యవాన్ యో బిభర్తి" ఇతివత్ ప్రకృతిద్వారకం విశేషణం క్షేత్రజ్ఞాయ సర్వాధ్యక్షాయ సాక్షిణే పురుషాయేతి సమష్టిజీవశరీరకత్వముచ్యతే క్షేత్రజ్ఞాయ "ఏతద్యోవేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః" ఇత్యుక్తవిధక్షేత్రజ్ఞాయ సర్వాధ్యక్షాయ కరణాధిపతయే సాక్షిణే బుద్ధీంద్రియాదీనాం సాక్షాద్ద్రష్ట్రే పురుషాయ సర్వశరీరాంతర్వర్తినే ఏతాన్యపి సద్వారకాణ్యేవ విశేషణాని జ్ఞేయాని. సర్వేంద్రియగుణద్రష్ట్రే ఇతి శ్లోకే తు వ్యష్టిజీవశరీరక

అసతా చ్ఛాయయోక్తాయ సదాభాసాయ తే నమః ౧౪

నమో నమస్తేఽఖిలకారణాయ నిష్కారణాయాద్భుతకారణాయ,
సర్వాగమామ్నాయమహార్ణవాయ నమోఽపవర్గాయ పరాయణాయ ౧౫

గుణారణిచ్ఛన్నచిదూష్మపాయ తత్క్షోభవిస్ఫూర్జితమానసాయ,
నైష్కర్మ్యభావేన వివర్జితాగమస్వయంప్రకాశాయ నమస్కరోమి ౧౬

మాదృక్ప్రపన్నపశుపాశవిమోక్షణాయ
ముక్తాయ భూరికరుణాయ నమోఽలయాయ,

నమస్కారః తత్రాసతాఽనిత్యయా ఛాయయా ఛాయావత్ సానుబంధయా వాసనయా అక్తాయ దూషితాయ ఉక్తాయేతి పాఠే సూచితాయ ఆశ్రయమంతరేణ వాసనాయా అనుపపత్తేః తయా సూచితాయేతి భావః స్వప్రకాశాయ ఇమాన్యపి సద్వారకాణ్యేవ విశేషణాని ఇతరాణి త్వద్వారకాణీతి వివేకః ౧౪

అఖిలకారణాయ సర్వకారకశరీరకాయ నిష్కారణాయ స్వయంకారకాంతరాసాధ్యాయ అద్భుతకారణాయ మృదాదివత్ స్వరూపపరిణామరహితకారణస్వరూపాయ సర్వే ఆగమాః పాంచరాత్రాదయః ఆమ్నాయాః ఋగాదయో వేదాశ్చ తేషాం మహార్ణవాయ స్రోతసామివ పర్యవసానభూమయే అపవర్గాయ మోక్షహేతుభూతాయ పరాయణాయ పరమాశ్రయాయ పరమప్రాప్యాయ తే తుభ్యం నమః ౧౫

గుణారణిచ్ఛన్నచిదూష్మపాయ సత్త్వాదిగుణాత్మికా ప్రకృతిరేవారణిః తత్సంఛన్నం జీవసమష్టిరూప మూష్మాణ మగ్నిం పిబతి సంహారకాలే స్వస్మిన్నుపసంహృత్య యో విదధాతి స తథోక్తః తస్మై తత్క్షోభవిస్ఫూర్జితమానసాయ, మానసశబ్దో మనఃకార్యసంకల్పపరః తత్క్షోభే చిదచితోర్విక్షోభకాలే సృష్టికాలే స్ఫురితసంకల్పాయ నైష్కర్మ్యం మోక్షః స యేన భావ్యతే తస్మై నివర్తితాగమస్వయంప్రకాశాయ "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ" ఇత్యుక్తప్రకారేణ వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యజ్ఞానస్వరూపాయేత్యర్థః నైష్కర్మ్యభావేనేతి పాఠే నైష్కర్మ్యభావేన మోక్షలాభేన నివర్తితః ఆగమః శాస్త్రం యైః తేషాం స్వయమేవ ప్రకాశమానాయ ముక్తిపర్యంతా హి శాస్త్రవశ్యతా ముక్తానాం తు నివర్తితాగమానా మకర్మవశ్యానాం తత్ఫలతయా ప్రకాశమానాయేత్యర్థః. ౧౬

మాదృశో యః ప్రపన్నః పశుశ్చ తస్య యః పాశః కర్మబద్ధస్తస్య విమోక్షణం యస్మాత్ తస్మై తం మోక్షయతీతి వా సః తస్మై ముక్తాయ స్వయం ప్రకృతిపారవశ్యరహితాయ భూరికరుణాయ

(గజేంద్రమోక్షః)

స్వాంశేన సర్వతనుభృన్మనసి ప్రతీత
ప్రత్యగ్దృశే భగవతే బృహతే నమస్తే ౧౭

ఆత్మాత్మజాప్తగృహవిత్తజనేషు సక్తై ర్దుష్ప్రాపణాయ గుణసంగవివర్జితాయ,
ముక్తాత్మభిః స్వహృదయే పరిభావితాయ జ్ఞానాత్మనే భగవతే నమ ఈశ్వరాయ ౧౮

యం ధర్మకామార్థవిముక్తికామా భజంత ఇష్టాం గతి మాప్నువంతి,
కిం త్వాశిషో రాత్యపి దేహ మవ్యయం కరోతు మేఽదభ్రదయో విమోక్షణమ్ ౧౯

ఏకాంతినో యస్య న కంచనార్థం వాంఛంతి యే వై భగవత్ప్రపన్నాః,

దయాసముద్రాయ మనోలయాయ మనసో లయః శబ్దాదివిషయేభ్యో వై ముఖ్యం యత్రావణ్యాత్ తస్మై నమో లయాయేతి పాఠే అలయాయేతి ఛేదః. న విద్యతే లయో నాశో యద్భజనాత్ ఇత్యలయః తస్మై "న మే భక్తః ప్రణశ్యతి" ఇతి భగవదుక్తేః యోగదశాయాం జీవశరీరకతయా గృహ్యమాణత్వ మాహ (స్వాంశేనేతి) ప్రత్యక్‌శబ్దోఽహంబుద్ధిబోధ్యజీవవిషయః స్వాంశేనేతి భావప్రధానో నిర్దేశః స్వాంశేన విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వేన ప్రకారేణ సర్వయోగినాం మనసి ప్రతీతో యః ప్రత్యగహంబుద్ధిబోధ్యో జీవస్తస్య దృక్ తద్విషయకం జ్ఞానం యస్య తస్మై స్వాంశభూతజీవాంతరాత్మత్వేన తద్రూపకతయా ప్రతీయమానాయేత్యర్థః ౧౭

దేహపుత్రమిత్రాదిషు సక్తైః దుఃఖేనాపి ప్రాప్తుమశక్యాయ గుణాః శబ్దాదయో విషయాస్తేషు సంగః తేన వివర్జితః తస్మై శబ్దాదివిషయసంగరహితాయేత్యర్థః ముక్తాత్మభిః రాగాదివిర్ముక్తమనోభిః స్వహృదయే పరిభావితాయ ముహుర్ముహురభ్యస్తాయ జ్ఞానస్వరూపాయేశ్వరాయ సర్వనియంత్రే ౧౮

ధర్మాదిచతుర్విధపురుషార్థాన్ కామయమానా యం భజంతః ఇష్టాం స్వాభిప్రేతాం గతిం ధర్మాదిఫలం ప్రాప్నువంత్యేవ న తు తావదేవ కింతు ఏతై రకామితా అన్యా అప్యాశిషో రాతి దదాత్యవ్యయమక్షరం చ దేహం రాతి స్వదేహతుల్యం దేహం చ దదాతి ముక్తిం చేతి యావత్ సోఽదభ్రదయోఽపారకరుణో మమ విమోక్షణం కరోతు ముక్తిం దదాతు ఇత్యర్థః ౧౯

మూర్ఖత్వా దహం ముక్తిం ప్రార్థయే ఏకాంతినస్తు తామపి న ప్రార్థయంతే ఇత్యాహ (ఏకాంతిన ఇతి.) ఏకాంతినోఽనన్యప్రయోజనా భగవత్ప్రపన్నాః యస్మాత్ కంచనార్థం ముక్తిమపి న

అత్యద్భుతం తచ్చరితం సుమంగళం గాయంత ఆనందసముద్రమగ్నాః. ౨౮

తమక్షరం బ్రహ్మ పరం పరేశ మవ్యక్త మాధ్యాత్మికయోగగమ్యమ్,
అతీంద్రియం సూక్ష్మమివాదిదూర మానందమాద్యం పరిపూర్ణ మీడే ౨౧

యస్య బ్రహ్మాదయో దేవా వేదా లోకా శ్చరాచరాః,
నామరూపవిభేదేన ఫల్గ్వ్యా చ కలయా కృతాః ౨౨

యథార్చిషోఽగ్నేః సవితుర్గభ స్తయో నిర్యాంతి సంయాంత్యసకృత్ స్వరోచిషః,
తథా యతోఽయం గుణసంప్రవాహో బుద్ధిర్మనః ఖాని శరీరసర్గాః ౨౩

వాంఛంతి వై. అనిచ్ఛాయాం హేతుం వదంస్తాన్ విశినష్టి (అత్యద్భుతం) సుమంగళం చ యస్య చరిత్రం గాయంతః తద్గుణానుభవానందసముద్రమగ్నాః ౨౦

తమక్షరం నిత్యం పరం బ్రహ్మ పరేశం ఈశానా మపీశ మవ్యక్తం చక్షురా ద్యగమ్యం ఆధ్యాత్మికయోగేన భక్తియోగేనైవ గమ్య మత ఏవాతీంద్రియం ఇంద్రియావిషయం సూక్ష్మ మణోర ప్యణీయాంసమ్ ఇవశబ్దేన మహతో మహీయాంసమితి లభ్యతే అతిదూరం ఉపాయాంతరాగమ్యత్వాత్ యద్వా సూక్ష్మం అతిదూరం చ యద్వస్తు తదేవాతీంద్రియం త్రివిధపరిచ్ఛేదరహిత మాదౌ భవ మాద్యమ్ పరిపూర్ణ మంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య వర్తమాన మవాప్తసమస్తకామం వా స్తౌమి ౨౧

చతుర్ముఖప్రభృతయో దేవా శ్చరాచరాత్మకా లోకా వేదాశ్చ నామరూపవిభాగేన యస్య ఫల్గ్వ్యా కలయా కృతాః "కస్యాయుతాయుతశతైకకలాంశకాంశే విశ్వం విచిత్రచిదచిత్ప్రవిభాగ వృత్తమ్" ఇత్యుక్తవిధయా నిర్మాయ ధృతా ఇత్యర్థః యస్యేత్యస్య స వై ఇత్యుపరిష్టా దన్వయః ౨౨

కథం కృత ఇత్యపేక్షాయాం దృష్టాంతౌ తత్రాద్యః ప్రవాహే, ద్వితీయ స్త్వానంత్యే దృష్టాంతః యథాగ్నే రర్చిషః యథా చ సవితు ర్గభస్తయో మరీచయోఽసకృన్నిర్యాంతి ఉద్భవంతి సంయాంతి పునస్తత్రైవ లీయంతే స్వరోచిషః స్వాంశభూతా రోచిషః హేతుగర్భమిదం స్వరోచిష్ట్వాన్నిర్యాంతి సంయాంతి చేత్యర్థః తథా బుద్ధి ర్మనః ఖాని ఇంద్రియాణి శరీరపరాః దేవాదిశరీరసంఘాతశ్చే త్యయం గుణసంప్రవాహః గుణపరిణామరూపః ప్రపంచో యతో నిర్యాతి యత్ర సంయాతి యదంశత్వాదితి భావః. ౨౩

విశ్వాత్మాన మజం బ్రహ్మ ప్రణతోఽస్మి పరం పదమ్ ౨౬

యోగరంధితకర్మాణో హృది యోగవిభావితే,
యోగినో యం ప్రపశ్యంతి యోగేశం తం నతోఽస్మ్యహమ్ ౨౭

నమో నమస్తుభ్య మసహ్యవేగ శక్తిత్రయాయాఖిలధీగుణాయ
ప్రపన్నపాలాయ దురంతశక్తయే కదింద్రియాణా మనవాప్యవర్త్మనే ౨౮

నాయం వేద స్వ మాత్మానం యచ్ఛక్త్యాఽహం ధియా హతమ్,
తం దురత్యయమాహాత్మ్యం భగవంత మితోఽస్మ్యహమ్ ౨౯

ప్రవిశ్య భర్తారం అజం కర్మాయత్తోత్పత్త్యాదిరహితం గుణపూర్ణం పరమప్రాప్యం నతోఽస్మి పరమప్రాప్యం పరం కేవలం నతోఽస్మీతి వా ప్రణామ మంతరేణ తత్ప్రసాదనోపాయం న జానామితి భావః ౨౬

యోగే నోపాసనాత్మకేన రంధితాని దగ్ధాని కర్మాణి దర్శనవిరోధీని పుణ్యపాపాత్మకాని యేషాం తే యోగినః యోగేన విభావితే విశోధితే హృది యం ప్రపశ్యంతి సాక్షాత్కుర్వంతి తం యోగినాం ఈశ మహం నతోఽస్మి శక్తాస్త్వేవం యోగవిశుద్ధమనసా సాక్షాత్కుర్వంతి తత్కర్తు మశక్తోఽహం తు కేవలం నతోఽస్మీతి భావః ౨౭

అసహ్యోఽప్రతిహతో వేగో వ్యాపారో యస్య తచ్ఛక్తీనాం సృష్ట్యాదిశక్తీనాం త్రయం యస్య తస్మై శక్తిక్రియాయేతి పాఠాంతరం తదా అప్రతిహతా శక్తిః అఘటితఘటనాత్మికా క్రియా జగత్సృష్ట్యాదిరూపా చ యస్య తస్మై అఖిలాః ధీగుణాః ధీగతసంశయవిపర్యయాద్యవస్థాః యస్మాత్సః తథోక్తస్తస్మై ప్రపన్నానాం పాలాయ రక్షిత్రే దురంతా అపారా శక్తిర్యస్య కదింద్రియాణా మజితేంద్రియాణాం అనవాప్యం దురవగమం వర్త్మ యాథాత్మ్యం యస్య శక్త్యా మాయయా హేతుభూతయా అహం ధియా దేహాత్మాభిమానేన యన్మాయామూలకదేహాత్మాభిమానేన హతం హతప్రాయం స్వ మాత్మానం న వేద తం దురత్యయమాహాత్మ్య మనతిక్రమణీయమహిమానం భగవంత మహం నతోఽస్మీతి పాఠాంతరమ్ తదా ప్రపన్నోఽస్మీత్యర్థః ౨౯

(గజేంద్రమోక్షః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం గజేంద్ర ముపవర్ణితనిర్విశేషం బ్రహ్మాదయో వివిధలింగభిదాభిమానాః,
నైతే యదోపససృపుర్నిఖిలాత్మకత్వాత్ తత్రాఖిలామరమయో హరిరావిరాసీత్ ౩౦

తం తద్వదార్త ముపలభ్య జగన్నివాసః స్తోత్రం నిశమ్య దివిజైః సహ సంస్తువద్భిః,
ఛందోమయేన గరుడేన సముహ్యమాన శ్చక్రాయుధోఽభ్యగమదాశు యతో గజేంద్రః ౩౧

ఏవ మిత్థ ముపవర్ణితం నిర్విశేషం హేయగుణవర్జితభగవత్స్వరూపం యేన తం యద్వా బ్రహ్మాదిషు కస్యచిదసాధారణశబ్దవిశేషరహితత్వం యేన వర్ణితం స తథోక్తస్తం గజేంద్ర మత ఏవైతే బ్రహ్మాదయో యదా నోపససృపుః నోపజగ్ముః కథంభూతాస్సంతః లింగం శరీరం నానావిధ నానారూపాభిమానవంతః యద్వా లింగం చిహ్నం చతుర్ముఖత్వహంసవాహనత్వాదిరూపం తస్య భిదా త్ర్యక్షత్వవృషభవాహనత్వశూలపాణిత్వాదిర్వ్యావృత్తిః తస్యా మభిమానో యేషాం తే పరస్పరా వ్యావృత్తచతుర్ముఖత్వం హంసవాహనత్వత్ర్యక్షత్వవృషభవాహనత్వసహస్రాక్షత్వాదిలింగాభిమానయుక్తాః గజేంద్రోపవర్ణిత చిహ్నేషు అస్మదసాధారణాని చిహ్నాని న విద్యంతే ఇతి మత్వా ఉపసర్పణరహితాః సంత ఇత్యర్థః తత్ర తదా హరిః హస్త్యాక్రోశ భగవాన్ అఖిలామరమయః అఖిలదేవప్రచురః 'స ఆత్మా అంగాన్యన్యా దేవతాః' ఇతి శ్రుతేః నిఖిలాత్మకత్వాత్ నిఖిలానాం గజేంద్రోపవర్ణితానాం గుణానా మాత్మకత్వాత్ ఆశ్రయత్వాద్ధేతో రావిరాసీదావిర్బభూవ స్తోత్రే బ్రహ్మవిష్ణుశివాదిశబ్దరహితాస్వ్యక్తి విశేషణానాం బ్రహ్మాదిష్వసంభవాన్న తే సమాగతాః వస్తుసామర్థ్యాత్పురుషోత్తమ ఏవ విశేషణా న్వితత్వాత్ స ఏవ ఆగత ఇతి భగవతో వాస్తవాసాధారణ్యం మాహాత్మ్యం దర్శితం ౩౦

ఆవిర్భావప్రకారమాహ (తమితి) తద్వత్తథా ఆర్తం గ్రాహేణ పీడితం గజేంద్ర ముపలభ్య జ్ఞాత్వా దృష్ట్వా తత్కృతం స్తోత్రం చ నిశమ్య శ్రుత్వా కుతః యతో జగన్నివాసః జగతి కృత్స్నే అంతరాత్మతయా వసతీతి తథా స ఉపలభ్య నిశమ్య చ ఛందోమయేన వేదమయేన దో రూపత్వే నోపాస్యమానశిరశ్చరణాదిః ఛందోరూపత్వా చ్ఛందఃప్రచురస్తేన గరుడేన సముహ్యమానః వేగేన శైఘ్ర్యాతిశయః సూచితః, చక్రం సుదర్శన మాయుధం యస్య తాదృశః సంస్తువద్భిర్దేవైః సహ యత్ర గజేంద్రః తత్ర ఆశు అభ్యగమ దధిజగామ ౩౧

సోఽంతఃసరస్యురుబలేన గృహీత ఆర్తో దృష్ట్వా గరుత్మతి హరిం ఖ ఉపాత్తచక్రమ్,
ఉత్క్షిప్య సాంబుజకరం గిరమాహ కృచ్ఛ్రాన్నారాయణాఖిలగురో భగవన్ నమస్తే ౩౨

తం వీక్ష్య పీడితమజః సహసావతీర్య సగ్రాహ మాశు సరసః కృపయోజ్జహార,
గ్రాహాద్ విపాటితముఖాదరిణా గజేంద్రం సంపశ్యతాం హరి రమూముచదుస్రియాణామ్ ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం అష్టమస్కంధే,
గజేంద్రమోక్షణే తృతీయోఽధ్యాయః

అంతఃసరస్యురుబలం యస్య తేన గ్రాహేణ గృహీతో అత ఏవార్తః స గజేంద్రో గరుత్మతి గరుడే స్థిత మితి శేషః, ఉపాత్తం ధృతం చక్రం యేన తం హరిం ఖేఽంతరిక్షే దృష్ట్వా సాంబుజకరం శుండాముద్ధృత్య "రిక్తహస్తేన నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమ్" ఇత్యుక్తన్యాయేన గృహీతాంబుజకరమ్ ఉద్ధృత్యేత్యర్థః, కృచ్ఛ్రాత్ కాంచిద్గిరమాహ గిరిమేవ దర్శయతి-నారాయణాయేత్యాది ౩౨

తతః పీడితం గజేంద్రం వీక్ష్యాఽజో హరిః కృపయా సహసా ఆశ్వవతీర్య గరుడోఽపి మందగతిరితి తతోఽవరుహ్యాశు త్వరయా సగ్రాహం గజేంద్రం సరస ఉజ్జహారోద్ధృత్య బహిర్నిక్షిప్తవాన్ తతోఽరిణా చక్రేణ విపాటితం భిన్నం ముఖం యస్య తస్మాత్ గ్రాహాద్గజేంద్రం ఉస్రియాణాం దేవానాం పశ్యతాం అమూముచత్ మోచయామాస ౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, అష్టమస్కంధసమాఖ్యాయాం.
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

తదా దేవర్షిగంధర్వా బ్రహ్మేశానపురోగమాః,
ముముచుః కుసుమాసారం శంసంతః కర్మ తద్ధరేః ౧

నేదు ర్దుందుభయో దివ్యా గంధర్వా ననృతు ర్జగుః,
ఋషయ శ్చారణా స్సిద్ధా స్తుష్టువుః పురుషోత్తమమ్ ౨

యోఽసౌ గ్రాహః స వై సద్యః పరమాశ్చర్యరూపధృక్
ముక్తో దేవలశాపేన హూహూర్గంధర్వసత్తమః ౩

ప్రణమ్య శిరసాధీశ ముత్తమశ్లోక మవ్యయమ్,
అగాయత యశోధామ కీర్తన్యగుణసత్కథమ్

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

తదా కిమభూ త్తదాహ (తదా) గజేంద్రమోచనదశాయాం బ్రహ్మరుద్రముఖ్యా దేవాదయ స్తత్ గజేంద్రమోక్షరూపం హరేః కర్మ అద్భుతం శంసంతః ప్రశంసంతః కుసుమవర్షం ముముచుః ౧

తథా దివ్యాః దుందుభయః నేదుః గంధర్వా ననృతు ర్జగుశ్చ ఋషిప్రభృతయః పురుషోత్తమం హరిం తుష్టువుః ౨

యోఽసౌ గ్రాహః స పూర్వస్మిన్ జన్మని హూహూ ర్నామ గంధర్వశ్రేష్ఠః స దేవలస్య శాపేన నిమిత్తేన గ్రాహో జాతః స వై గ్రాహో దేవలస్య శాపేన ముక్తః సద్యః పరమాశ్చర్య రూపధృత్ ప్రాక్తనాద్భుతతమగంధర్వరూపధృత్ ౩

(ఉత్తమశ్లోక మవ్యయం) యశసో ధామ ఆశ్రయం అతః కీర్తన్యః కీర్తనీయాః గుణాః సత్కథాశ్చ యస్య తమధీశం హరిం శిరసా ప్రణమ్యాగాయదిత్యన్వయః ౪

సో౽నుకంపిత ఈశేన పరిక్రమ్య ప్రణమ్య తమ్
లోకస్య పశ్యతో లోకం స్వమగాన్ముక్తకిల్బిషః, ౫

గజేంద్రో భగవత్స్పర్శాద్ విముక్తో౽జ్ఞానబంధనాత్,
ప్రాప్తో భగవతో రూపం పీతవాసాశ్చతుర్భుజః ౬

స వై పూర్వ మభూద్ రాజా పాండ్యో ద్రవిడసత్తమః
ఇంద్రద్యుమ్న ఇతి ఖ్యాతో విష్ణువ్రతపరాయణః ౭

స ఏకదా౽౽రాధనకాల ఆత్మవాన్ గృహీతమౌనవ్రత ఈశ్వరం హరిమ్
జటాధరస్తాపస ఆప్లుతో౽చ్యుతం సమర్చయామాస కులాచలాశ్రమః ౮

ఏవ మితిహాసోత్తమే కథాసరసి స్త్రీభిస్సహ క్రీడన్నసౌ హూహూః స్నాతుం ప్రవిష్టం దేవలం పగృహ్య వికకర్ష సచ ప్రకుపితో గ్రాహో భవేతి శశాప స చ ప్రసాదితస్సన్నువాచ-ఏవమేవ గజేంద్రం గృహీష్యసి, యశ్చ గజేంద్ర మద్ధరిష్యన్ హరిః త్వామపి మోచయిష్యతీతి ఈశేన హరిణా గానప్రసాదాను కంపితః అనుకంపావిషయీకృతః గంధర్వసత్తమః పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య చ లోకస్య గ్రాహాదిజనస్య పశ్యతః సతః ముక్తం కిల్బిషం దేవాదిగరూపం యస్య తాదృశస్సన్ స్వలోకమగాత్ ॥

గజేంద్రస్తు భగవతో హరేః స్పర్శాద్ధేతోః అజ్ఞానబంధనాత్ కర్మబంధనాత్ విముక్తః భగవతః రూపం ప్రాప్తః భగవతః సారూప్యం ప్రాప్తః ఏదేన గర్భగతి-పీతం పిశంగం వాసో వస్త్రం యస్య చత్వారో భుజా యస్య సః ౬

గజేంద్రపూర్వజన్మవృత్తాంతమాహ (స వా ఇతి) స వై గజేంద్రః పూర్వస్మిన్ జన్మని పాండ్యదేశపతిః ద్రవిడేషు శ్రేష్ఠః ఇంద్రద్యుమ్నాఖ్యః రాజా బభూవ స చ విష్ణువ్రతపరాయణః విష్ణువ్రతం శ్రీవిష్ణుభజనాత్మకం తదేవ పరముత్కృష్ట మయనమనుష్ఠేయం యస్య తాదృశః ఆసీత్ ౭

ఏవం స్థితే జటా బిభర్తీతి తథా తాపసః తపోనిష్ఠః కులాచలే మలయాద్రౌ వాసము ఆశ్రమో యస్య తాదృశః స ఇంద్రద్యుమ్నః ఏకదా భగవదారాధనకాలే సమాహితచిత్తస్సన్ గృహీత మౌనాత్మకం వ్రతం యేన తాదృశ ఈశ్వరం హరిం సమర్చయామాస ౮

(గజగ్రాహయోః పూర్వజన్మచరితం తయో రుద్ధారశ్చ)

యదృచ్ఛయా తత్ర మహాయశా మునిః సమాగమ చ్ఛిష్యగణైః పరిశ్రితః
తం వీక్ష్య తూష్ణీ మకృతార్హణాదికం రహస్యుపాసీన మృషి శ్చుకోప హ. ౯

తస్మా ఇమం శాప మదా దసాధు రయం దురాత్మాఽకృతబుద్ధి రద్య,
విప్రావమంతా విశతాం తమోఽధం యథా గజః స్తబ్ధమతిః స ఏవ ౧౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం శప్త్వా గతోఽగస్త్యో భగవాన్ నృప సానుగః,
ఇంద్రద్యుమ్నోఽపి రాజర్షిర్దిష్టం తదుపధారయన్. ౧౧

ఆపన్నః కౌంజరీం యోని మాత్మస్మృతివినాశినీమ్,
హర్యర్చనానుభావేన యద్గజత్వేఽప్యనుస్మృతిః ౧౨

తదా శిష్యగణైః పరివృతో మహాయశా మని రగస్త్యో యదృచ్ఛయా తత్ర ఇంద్రద్యుమ్నాశ్రమే సమాగతః తం ధ్యానమగ్నం తూష్ణీ మవస్థిత మకృత మనుష్ఠిత మర్ఘ్యాదికం యేన తం ... ఏకాంతే ఉపాసీన మువవిష్టం వీక్ష్య ఋషి రగస్త్యః శ్చుకోప హేతి కష్టే ఈదృశస్యాపి మహాన్ వి గహావిషయతా బభూవేతి ఖిద్యతి మునిః ౯

తస్మై ఇంద్రద్యుమ్నాయ శాప మదా దృషి రిత్యనుషంగః శాప మేవాహ (అసాధు రితి) అయం ఇంద్రద్యుమ్నోఽసాధు ర్దురాత్మా అకృతా అశిక్షితా బుద్ధిర్యస్య తాపసోఽద్యాధునా విప్రావమంతా విప్రానస్మా నవమన్యతే పరిభవతీతి తథా అతో హేతో స్తామిస్ర మజ్ఞానం విశతాం ప్రాప్నోతు యథా గజః స్తబ్ధమతిః తద్వైవాయ మజ్ఞో భవతు స ఏవ గజ ఏవ భవత్వితి శేషః ౧౦

హే నృప। ఇత్థం శప్త్వా భగవా నగస్త్యః సానుగః శిష్యైః గతః యయౌ తత ఇంద్రద్యుమ్నోఽపి రాజర్షి స్తదగస్త్యశాపాత్మకం దిష్టం ప్రారబ్ధమేవ ఉపధారయన్ నిశ్చిన్వన్ ఆత్మనః స్వమాత్మనః స్మృతివినాశినీం కౌంజరీం యోని మాపన్నః ప్రాప్తః ఋషిః పశ్చాత్ కథం స్మృతిర్జాతా తత్రాహ - గజత్వేఽపి ఽనుస్మృతిరితి యత్తద్ధర్యర్చనానుభవేన పూర్వజన్మని భగవదారాధనప్రభావేన అభూదిత్యర్థః ౧౧-౧౨

ఏవం విమోక్ష్య గజయూథప మబ్జనాభ స్తేనాపి పార్షదగతిం గమితేన యుక్తః,
గంధర్వసిద్ధవిబుధై రుపగీయమాన కర్మాద్భుతం స్వభవనం గరుడాసనోఽగాత్. ౧౩

ఏతన్మహారాజ తవేరితో మయా కృష్ణానుభావో గజరాజమోక్షణమ్,
స్వర్గ్యం యశస్యం కలికల్మషాపహం దుస్స్వప్ననాశం కురువర్య శృణ్వతామ్ ౧౪

యథానుకీర్తయంత్యేత చ్ఛ్రేయస్కామా ద్విజాతయః,
శుచయః ప్రాతరుత్థాయ దుఃస్వప్నాద్యుపశాంతయే ౧౫

ఇద మాహ హరిః ప్రీతో గజేంద్రం కురుసత్తమ.
శృణ్వతాం సర్వభూతానాం సర్వభూతమయో విభుః ౧౬

ఏవ మిత్థం గజయూథపం గజేంద్రం విమోక్ష్య పార్షదత్వం ప్రాపితేన తేనాపి గజేంద్రాఖ్య జీవేనాపి అపిశబ్దాత్ స్వపార్షదైశ్చ యుక్తోఽబ్జనాభో హరి ర్గంధర్వాదిభి రుపగీయమానం కర్మ యస్య, గరుడ ఆసనం వాహనం యస్య సః అద్భుతం స్వభవం యయౌ ఇత్యర్థః ౧౩

యత్పృష్టం 'బాదరాయణ ఏత త్తే' ఇత్యాదినా తస్యోత్తరముక్తం ఉపసంహరన్ గజేంద్ర మోక్షకథాశ్రవణఫల మాహ (ఏతదితి) హే మహారాజ। ఏతద్గజేంద్రమోక్షణరూపః కృష్ణానుభావః హరిప్రభావః తవ తుభ్యం మయేరితః కథితః ఇదం గజేంద్రమోక్షణం శృణ్వతాం జనానాం స్వర్గ్యం స్వర్గసాధనం యశస్కరం కలికల్మషాపహం కలౌ యుగే యత్కల్మషం పాపం తదపహంతీతి అథా కలిః కలహః తన్నిమిత్తం పాపం హరతీతి వా హే కురువర్య। దుస్స్వప్ననాశం దుస్స్వప్నం నాశయతీతి తథా ౧౪

అతః శ్రేయస్కామాః ద్విజాతయః త్రైవర్ణికాః ప్రాతరుత్థాయ శుచయః శుచిభూతాః దుఃస్వప్నాద్యుపశాంతయే ఏతద్యథావదనుకీర్తయంతి. ౧౫

అనేన కీర్తితేన దుఃస్వప్నాద్యుపశాంతి ర్భవతి ఇతి కుతో జ్ఞాయతే ఇత్యపేక్షాయాం భగవద్వచనాదేవేత్యాహ (ఇదమితి) హే కురుసత్తమ। సర్వభూతానాం శృణ్వతాం సర్వభూతప్రచురో విభు ర్హరిః ప్రీతో గజేంద్రం ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ ౧౬

(గజగ్రాహయోః పూర్వజన్మచరితం తయో రుద్ధారశ్చ)

శ్రీ భగవానువాచ—

యే మాం త్వాం చ సరశ్చేదం గిరికందరకాననమ్,
వేత్రకీచకవేణూనాం గుల్మాని సురపాదపాన్ ౧౭

శృంగాణీమాని ధిష్ణ్యాని బ్రహ్మణో మే శివస్య చ,
క్షీరోదం మే ప్రియం ధామ శ్వేతద్వీపం చ భాస్వరమ్ ౧౮

శ్రీవత్సం కౌస్తుభం మాలాం గదాం కౌమోదకీం మమ,
సుదర్శనం పాంచజన్యం సుపర్ణం పతగేశ్వరమ్. ౧౯

శేషం చ మత్కలాం సూక్ష్మాం శ్రియం దేవీం మదాశ్రయామ్.
బ్రహ్మాణం నారదమృషిం భవం ప్రహ్లాదమేవ చ ౨౦

భగవదుక్తమేవ దర్శయతి (య ఇత్యాదినా విమలాం మతి మిత్యంతేన) యే జనాః త్వాం మాం చ ఏతత్సరోవరాదీంశ్చ అపరరాత్రాంతే ప్రభాతే ఉత్థాయ స్మరంతి తేఽఖిలాంహసో ముచ్యంత ఇత్యుత్తరత్రాన్వయః గిర్యాదీనాం సమాహారద్వంద్వః వేత్రాదీనాం ఇతరేతరయోగద్వంద్వః తేషాం గుల్మాని సందర్భవిశేషాత్మకాని సురపాదపాన్ మందారాదీన్ ౧౭

ఇమాని త్రికూటస్య శృంగాణి ప్రసంగా దన్యేషామపి ప్రాతః స్మర్తవ్యతా మాహ-బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య మే హరేః శివస్య చ ధిష్ణ్యాని స్థానాని త్రయాణాం త్రికూటగిరిశృంగాణాం బ్రహ్మాది స్థానాభిప్రాయేణ వా ఇమానీత్యుక్తమ్. క్షీరోదం క్షీరసాగరం మమ ప్రియం స్థానం భాస్వరం శ్వేతద్వీపం చ ౧౮

తథా మమ శ్రీవత్సాదీన్ తత్ర మాలాం వనమాలాం కౌమోదకీనామ్నీం గదాం పతగేశ్వరం పతగానాం పక్షిణా మీశ్వరం సుపర్ణం గరుడం. ౧౯

శేష మనంతం కథంభూతం మత్కలాం సూక్ష్మాం దుష్ప్రతర్క్య మత్కలాభూత మిత్యర్థః అహమేవాశ్రయో యస్యా స్తాం దేవీం శ్రియం మహాలక్ష్మీం బ్రహ్మాణం చతుర్ముఖ మృషిం నారదం భవం రుద్రమ్. ౨౦

మత్స్యకూర్మవరాహాద్యై రవతారైః కృతాని మే,
కర్మా ణ్యనంతపుణ్యాని సూర్యం సోమం హుతాశనమ్ ౨౧

ప్రణవం సత్య మవ్యక్తం గోవిప్రాన్ ధర్మ మవ్యయమ్,
దాక్షాయణీ ర్ధర్మపత్నీః సోమకశ్యపయో రపి ౨౨

గంగాం సరస్వతీం నందాం కాళిందీం సితవారణమ్
ధ్రువం బ్రహ్మఋషీన్ సప్త పుణ్యశ్లోకాంశ్చ మానవాన్ ౨౩

ఉత్థాయాపరరాత్రాంతే ప్రయతాః సుసమాహితాః,
స్మరంతి మమ రూపాణి ముచ్యంతే హ్యేనసోఽఖిలాత్ ౨౪

యే మాం స్తువంత్యనేనాంగ ప్రతిబుధ్య నిశాత్యయే
తేషాం ప్రాణాత్యయే చాహం దదామి విమలాం మతిమ్. ౨౫

మమ మత్స్యాద్యవతారైః కృతాన్యనంతపుణ్యాని కృష్ణస్యాద్భుతాని రేశః యాని కర్మాణి చరితాని తాని చ సోమం చంద్రం హుతాశన మగ్నిమ్ ౨౧

ప్రణవ మోంకారం సత్యం భూతహితరూపం ధర్మ మవ్యక్తం ప్రధాన మవ్యయం ధర్మం భగవద్భక్తియోగలక్షణం దాక్షాయణీః దక్షదుహితౄః ధర్మస్య పత్నీః సోమకశ్యపయోరపి పత్నీః ౨౨

నన్దాం అలకనందాం కాళిందీం యమునాం సితవారణం ఐరావతం ధ్రువ మౌత్తానపాదిం సప్త బ్రహ్మఋషీన్ పుణ్యేన శ్లోక్యంతే కథ్యంత ఇతి పుణ్యశ్లోకా స్తాన్ ధార్మికాన్ మానవాంశ్చ ౨౩

ప్రాతరుత్థాయ యే స్మరంతి కథంభూతాః ప్రయతాః సుసమాహితాశ్చ నియమితచిత్తా హ్యేంద్రియాః కథంభూతాని సరఆదీని మమ రూపాణి మచ్ఛరీరభూతాని తే స్మర్తారోఽఖిలాత్ అంహసః పాపా న్ముచ్యంతే దుఃస్వప్నాదిభి స్తేభ్యః సర్వపాపేభ్యో ముచ్యంత ఇత్యర్థః ౨౪

యే చ జనాః నిశాత్యయే నిశాపగమే ప్రభాతే ప్రతిబుద్ధా అనేన త్వత్కృతేన స్తోత్రేణ మాం స్తువంతి తేషాం ప్రాణాత్యయే ప్రయాణకాలే విమలాం మద్విషయాం మతి మహం దదామి ౨౫

(గజగ్రాహయోః పూర్వజన్మచరితం తయో రుద్ధారశ్చ)

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యాదిశ్య హృషీకేశః ప్రధ్మాయ జలజోత్తమమ్,
హర్షాయన్ విబుధానీక మారురోహ ఖగాధిపమ్ ౨౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, అష్టమస్కంధే
గజేంద్రమోక్షణం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఇతీత్థ మాదిశ్యాజ్ఞాప్య హృషీకేశో హరిః జలజోత్తమం శంఖశ్రేష్ఠం ప్రధ్మాయ ధ్వనయిత్వా బ్రహ్మాదిదేవతావర్గం హర్షయన్ ఖగాధిపం గరుడ మారురోహ. కారుహ్య స్వభవన మగాదిత్యర్థః ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, అష్టమస్కంధసమాఖ్యాయాం
చతుర్థోఽధ్యాయః

అథ పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

రాజన్నుదితమేతత్తే హరేః కర్మాఘనాశనమ్,
గజేంద్రమోక్షణం పుణ్యం రైవతం త్వంతరం శృణు. ౧

పంచమో రైవతో నామ మను స్తామససోదరః,
బలివింధ్యాదయ స్తస్య సుతా అర్జునపూర్వకాః ౨

విభురింద్రః సురగణా రాజన్ భూతరయాదయః,
హిరణ్యరోమా వేదశిరా ఊర్ధ్వబాహ్వాదయో ద్విజాః ౩

పత్నీ వికుంఠా శుభ్రస్య వైకుంఠైః సురసత్తమైః,
తయోః స్వకలయా జజ్ఞే వైకుంఠో భగవాన్ స్వయమ్ ౪

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఏవం తామసమన్వంతరకథనప్రసంగానుప్రసక్తం గజేంద్రమోక్షోపవర్ణనమనువదన్ పంచమ మన్వంతరం శ్రోతుం చోదయతి మునిః (రాజన్నితి) హే రాజన్! ఏతత్ పుణ్యతమం గజేంద్ర మోక్షణాత్మకం కర్మ హరేః అఘనాశనం దురితనివర్తకం మే మయా తుభ్యం కథిత మథ పంచమం రైవతం మన్వంతరం శృణు ౧

తత్ర పంచమో మనుః రైవత ఇతి ప్రసిద్ధః స చ తామసస్య ప్రియవ్రతాత్మజస్య సోదరః తస్య రైవతస్య మనోః సుతాః పుత్రాస్తు బలివింధ్యాదయః తే చార్జునః పూర్వో ముఖ్యో యేషాం తాదృశాః ౨

ఇంద్రస్తు విభురితి ప్రసిద్ధః హే రాజన్' భూతదయాదయః భూతదయాప్రభృతయః దేవాః హిరణ్యరోమాదయః సప్తర్షయః ౩

ఏవం మన్వాదయః పంచోక్తాః అథావతార మాహ (పత్నీతి) శుభ్రస్య భర్తుః వికుంఠాఖ్యా పత్నీ తయో ర్వికుంఠాశుభ్రయో ర్భగవాన్ కలయా అంశేన వైకుంఠ ఇతి ప్రసిద్ధోఽన్యైశ్చ వైకుంఠాఖ్యైః సురసత్తమైః సహ జజ్ఞేఽవతీర్ణః ౪

(రైవతచక్షుషమన్వంతరవర్ణనం. చాక్షుషేఽజితావతారవృత్తం)

వైకుంఠః కల్పితో యేన లోకో లోకనమస్కృతః,
రమయా ప్రార్థ్యమానేన దేవ్యా తత్ప్రియకామ్యయా. ౪

తస్యానుభావః కథితో గుణాశ్చ పరమోదయాః,
భౌమాన్ రేణూన్ స విమమే యో విష్ణోర్వర్ణయేద్ గుణాన్ ౫

షష్ఠశ్చ చక్షుషః పుత్రశ్చాక్షుషో నామ వై మనుః,
పూరుపూరుషసుద్యుమ్నప్రముఖాశ్చాక్షుషాత్మజాః ౬

వైకుంఠాఖ్యం భగవంతం విశినష్టి (వైకుంఠ ఇతి) దేవ్యా రమయా లక్ష్మ్యా ప్రార్థ్యమానేన యేన వైకుంఠేన భగవతా తస్యా లక్ష్మ్యాః ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా వైకుంఠః వైకుంఠాఖ్యో లోకః కశ్చి దండాంతర్వర్తీ కల్పితః స చ లోకాలోకపర్వతస్థై ర్జనైః నమస్కృతః లోకాలోకపర్వతోపరి నిర్మిత ఇతి భావః ౪

తస్య వైకుంఠస్య భగవతోఽనుభావః సనకాదిశాపేన దైత్యతాం ప్రాప్తాభ్యాం జయవిజయాభ్యాం వరాహాదిరూపేణ యుద్ధాదిలక్షణః ప్రభావో గుణాశ్చ బ్రహ్మణ్యతాదయః పరమోదయాః మహార్ధయశ్చ కథితాః తృతీయసప్తమస్కంధాదిషు కథితాః కార్త్స్న్యేన నాధునా కథయే త్యత్రాహ (భౌమానితి) యః పుమాన్ విష్ణో ర్గుణాన్ వర్ణయన్ సాకల్యేనేతి శేషః స భౌమాన్ భూసంభవాన్ రేణూన్ విమమే గణయేత్ భౌమానాం రేణూనాం గణనవత్ విష్ణో ర్గుణానాం సాకల్యేన వర్ణన మశక్య మిత్యర్థః యద్యపి వరాహావతారః స్వాయంభువమన్వంతరారంభకాలికః తృతీయస్కంధే ఉక్తః జయవిజయయోః సనకాదిశాపేన దైత్యతాప్రాప్తిస్తు రైవతమన్వంతర ఇతి తస్యానుభావః కథిత ఇత్యేత దసంగతం తథాపి దంష్ట్రాగ్రేణ భూమి ముద్ధృత్య యావద్ధిరణ్యాక్షసమాగమః తావ త్సముద్రే విహరతి సతి వారాహేఽస్మిన్ మన్వంతరే దైత్యతాం ప్రాప్తో జయస్తేన హత ఇత్యవగంతవ్యం న చైవమపి తద్వధస్య వరాహావతారాఽనుభావత్వాత్ వైకుంఠావతారానుభావత్వకథన మసంగతమ్ ఇతి వాచ్యమ్. అవతారాణాం భిన్నత్వేఽప్యవతారిణో భగవత ఏకత్వాత్ పార్షదయో ర్దైవత్వప్రాప్తేః వైకుంఠావతార సమకాలికత్వాత్ తద్ధననస్యా ప్యేతత్సంకల్పమూలకత్వాచ్చేతి విభావనీయమ్ ౫

షష్ఠం మన్వంతరమాహ (షష్ఠస్త్వితి) షష్ఠస్తు మనుః చక్షుషః పుత్రః చాక్షుష ఇతి ప్రసిద్ధః పూర్వాదయ శ్చాక్షుషస్య మనో రాత్మజాః ౬

ఇంద్రో మంత్రద్రుమస్తత్ర దేవా ఆప్యాదయో గణాః
మునయస్తత్ర వై రాజన్ హవిష్మద్వీరకాదయః ౮

తత్రాపి దేవః సంభూత్యాం వైరాజస్యాఽభవత్ సుతః,
అజితో నామ భగవా నంశేన జగతః పతిః ౯

పయోధిం యేన నిర్మథ్య సురాణాం సాధితా సుధా,
భ్రమమాణోఽంభసి ధృతః కూర్మరూపేణ మందరః ౧౦

రాజోవాచ—

యదా భగవతా బ్రహ్మన్ మథితః క్షీరసాగరః
యదర్థం వా యతశ్చాద్రిం దధారాంబుచరాత్మనా. ౧౧

యథామృతం సురైః ప్రాప్తం కించాన్య దభవత్తతః,
ఏతద్భగవతః కర్మ వదస్వ పరమాద్భుతమ్ ౧౨

ఇంద్రస్తు ఇంద్రద్రుమ ఇతి ప్రసిద్ధః తత్ర మన్వంతరే ఆప్యాదయో గణా దేవగణాః హే రాజన్! తత్ర మన్వంతరే హవిష్మదాదయః సప్తర్షయః ఏవం మన్వాదయః పంచోక్తాః ౮

అవతారమాహ (తత్రాపీతి) తత్రాపి షష్ఠే మన్వంతరే వైరాజస్య భర్తుః సంభూత్యాఖ్యాయాం భార్యాయాం జగతీపతి ర్భగవా నంశేనాజిత ఇతి ప్రసిద్ధోఽభవత్ ౯

అవతారప్రశ్నావసరం ప్రయచ్ఛ న్నజితం విశినష్టి (పయోధిమితి) యేనాఽజితేన పయోధిం క్షీరోదధిం నిర్మథ్య సురాణాం సుధాఽమృతం సాధితా సంపాదితా యేన చ కూర్మరూపేణాంభసి భ్రమమాణో మందరోఽద్రిః పృష్ఠే ధృతః ౧౦

లబ్ధావసరః పృచ్ఛతి రాజా (యదేతి త్రిభిః) హే బ్రహ్మన్! భగవతా అజితేన యథా క్షీరసాగరో మథితః యయా రీత్యా మథితః యదర్థం యేషాం ప్రయోజనార్థం మథితః యతశ్చ హేతో రంబుచరాత్మనా కూర్మరూపేణాద్రిం మందరం దధార ౧౧

యేన చ ప్రకారేణ దేవై రమృతం లబ్ధం తతో మంథనాత్ అన్యత్ అమృతా ద్వ్యతిరిక్తమపి వస్తు కిం కి మభవత్ ఏతత్పయోనిధిమథనాత్మకం భగవతోఽద్భుతం కర్మ వదస్వ ౧౨

(అసురపరాజితైః దేవైస్సహ బ్రహ్మణా కృతం భగవత్స్తవనం చ)

త్వయా సంకథ్యమానేన మహిమ్నా సాత్వతాం పతేః,
నాతితృప్యతి మే చిత్తం సుచిరం తాపతాపితమ్ ౧

సూత ఉవాచ—

సంపృష్టో భగవా నేవం ద్వైపాయనసుతో ద్విజాః,
అభినంద్య హరే ర్వీర్య మభ్యాచష్టుం ప్రచక్రమే ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

యదా యుద్ధేఽసురై ర్దేవా బాధ్యమానాః శితాయుధైః,
గతాసవో నిపతితా నోత్తిష్ఠేరన్ స్మ భూయశః ౩

యదా దుర్వాససః శాపాత్ సేంద్రా లోకాస్త్రయో నృప,

స్వస్వశుశ్రూషాం వ్యనక్తి (త్వయేతి) త్వయా సమ్యక్ కీర్త్యమానేన సాత్త్వతాం పతే ర్భగవతో మహిమ్నా మే చిత్తం నైవ తృప్యతి అతృప్తౌ హేతుం వదం శ్చిత్తం విశినష్టి—సుచిరం బహుకాలం తాపేనాధ్యాత్మికాదితాపత్రయేణ తాపితం దుఃఖితమ్ ౧

ఏవ మాపృష్టో భగవాన్ బాదరాయణిః ప్రశ్న మభినంద్య కథయామాసేత్యాహ సూతః (సంపృష్ట ఇతి) హే ద్విజాః! ఇత్థం సంపృష్టో భగవాన్ ద్వైపాయనసుతో ద్విజః శుకః రాజ్ఞః ప్రశ్న మభినంద్య హరే ర్వీర్యం మాహాత్మ్యం అభ్యాచష్టుం కథయితుం ప్రచక్రమే ఆరేభే ౨

తదేవాహ (యదేత్యా ద్యష్టభి రధ్యాయైః) పయోదధినిర్మథనాత్మకం భగవత శ్చరిత్రం వక్తుం తవత్తదుపోద్ఘాతం ప్రపంచయ త్యధ్యాయద్వాభ్యాం యదాఽసురైః కర్తృభిః నిశితాయుధైః సాధనై ర్యుధ్యమానా దేవాః గతప్రాణాః నిపతితాః బహుశః పున ర్నోత్తిష్ఠేరన్ నాజీవన్ స్మ ౩

యదా చ దుర్వాససో మునేః శాపేన ఇంద్రేణ సహితా స్త్రయో లోకాః నిశ్శ్రీకాః నిర్లక్ష్మీకాః నిస్సంపదోఽభవన్ దుర్వాససా హి కదాచిన్మార్గే గచ్ఛంత మింద్రం దృష్ట్వా స్వకంఠమాలా కృపయా తస్మై దత్తా తేన చేంద్రేణ శ్రీమదే నానాదృత్య మాలా ఐరావతస్య కుంభే నిక్షిప్తా స చ మత్తః

నిశ్శ్రీకా శ్చాభవం స్తత్ర నేశు రిజ్యాదయః క్రియాః ౧౬

నిశామ్యైతత్ సురగణా మహేంద్రవరుణాదయః
నాధ్యగచ్ఛన్ స్వయం మంత్రైర్మంత్రయంతో వినిశ్చయమ్ ౧౭

తతో బ్రహ్మసభాం జగ్ముర్మేరో ర్మూర్ధని సర్వశః,
సర్వం విజ్ఞాపయాంచక్రుః ప్రణతాః పరమేష్ఠినే ౧౮

స విలోక్యేంద్రవాయ్వాదీన్ నిస్సత్త్వాన్ విగతప్రభాన్,
లోకా నమంగళప్రాయా నసురా నయథా విభుః ౧౯

సమాహితేన మనసా సంస్మరన్ పురుషం పరమ్,
ఉవాచోత్ఫుల్లవదనో దేవాన్ స భగవాన్ పరః ౨౦

పద్భ్యాం మాలాం చూర్ణీచకార, తతః కుపితో దుర్వాసా స్తం శశాప త్రిభి ర్శ్లోకైః సహ త్వం నిఃశ్రీకో భవేతి తదేతదుక్తం యదా దుర్వాససః శాపేనేతి తత్ర తదా ఇజ్యాదయో యాగాదయః క్రియా నేశు ర్న సమర్థాః శ్రియం వర్ధయితుం నాశక్నువన్నిత్యర్థః ౧౬

తదా సురగణాః ఇంద్రాదిదేవగణాః ఏతత్ త్రైలోక్యస్య నిఃశ్రీకత్వం పతితానాం దేవానా మనుత్థానం చ నిశామ్య దృష్ట్వా స్వయం మంత్రైః మంత్రయంతోఽపి ఆలోచయంతోఽపి వినిశ్చయం సశ్రీకత్వాద్యావహోపాయనిశ్చయం నాధ్యగచ్ఛన్ న ప్రాపు రిత్యర్థః ౧౭

తతో నిశ్చయానధిగమనానంతరం మేరో ర్మూర్ధని స్థితాం బ్రహ్మణః చతుర్ముఖస్య సభాం సర్వేశాః సర్వే జగ్ముః తత్ర గత్వా సర్వే ప్రణతాః కృతప్రణామాః పరమేష్ఠినే బ్రహ్మణే విజ్ఞాపయాంచక్రుః విజ్ఞాపనం చక్రు రిత్యర్థః అతః శ్రుత్వా బ్రహ్మా కిమకరో దిత్యత ఆహ (స ఇతి) తతః స పరమేష్ఠీ విగతప్రభాన్ నిస్తేజస్కాన్ నిస్సత్త్వాన్ బలహీనా నింద్రవాయ్వాదీన్ దేవగణాన్ తథాఽమంగళప్రాయాన్ మంగళరహితానివ స్థితాన్ త్రీన్ లోకాంశ్చ విలోక్య తథాఽసురాన్ దేవగణా ద్విలక్షణాన్ తేజోబలాదియుక్తాంశ్చ విలోక్య సురానాహేత్యుత్తరేణాన్వయః విభు ర్బ్రహ్మ ౧౯

సమాహితే నైకాగ్రేణ మనసా పరమపురుషం సంస్మరన్ పరమపురుషశరణవరణేన యథాపూర్వం సర్వం ప్రాప్స్యామ ఇతి హర్షేణోత్ఫుల్లం వికసితం వదనం యస్య స భగవాన్ బ్రహ్మా హార్దీ నింద్రముఖాన్ సురాన్ దేవానాహ ఉవాచ ౨౦

(అసురపరాజితైః దేవైస్సహ బ్రహ్మణా కృతం భగవత్స్తవనం చ)

అహం భవో యూయమథోఽసురాదయో మనుష్యతిర్యగ్ద్రుమఘర్మజాతయః.
యస్యావతారాంశకలావిసర్జితా వ్రజామ సర్వే శరణం తమవ్యయమ్ ౨౧

న యస్య వధ్యో న చ రక్షణీయో నోపేక్షణీయాదరణీయపక్షః.
అథాపి సర్గస్థితిసంయమార్థం ధత్తే రజస్సత్త్వతమాంసి కాలే ౨౨

అయం చ తస్య స్థితిపాలనక్షణః సత్త్వం జుషాణస్య భవాయ దేహినామ్.
తస్మాద్ వ్రజామః శరణం జగద్గురుం స్వానాం స నో ధాస్యతి శం సురప్రియః ౨౩

తదేవాహ (అహమితి త్రిభిః) అస్మదాదయః సర్వే యస్య భగవతో అవతారః సృష్ట్యధికృతోఽనిరుద్ధః తస్యాంశకలయా అంశాంశేన జ్ఞానశక్త్యాదిగుణలేశేన విసర్జితాః ఉత్పాదితాః తమేవావ్యయం భగవంతం శరణం వ్రజామ గచ్ఛేమ యః స్రష్టా స ఏవాస్మాకం రక్షితా అతస్తమేవ శరణం వ్రజామ ఇతోఽన్యో న కశ్చిదుపాయో అస్తీతి భావః తత్రాహం బ్రహ్మా భవో రుద్రః యూయం దేవాః ద్రుమాః వృక్షాః ఘర్మజాతయః స్వేదజోద్భిజాదయః ౨౧

నను తేన యథా వయం సృష్టాస్తథాఽసురా అపి అతస్తాన్నిగృహ్య వైషమ్యాది ప్రాకృతగుణరహితః కథమస్మాన్ రక్షిష్యతీత్యాశంకాం నిరాహ (న యస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) తత్రార్ధేనాక్షేపః సార్ధేన తు పరిహారః యద్యప్యస్య వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిప్రాకృతగుణరహితస్య వధ్యాదిపక్షో నాస్తి తథాపి జగతః సృష్ట్యాద్యర్థం కాలే సృష్ట్యాద్యుపయుక్తకాలే రజస్సత్త్వతమాంసి ధత్తే బిభర్తి త్రిగుణోన్మేషనిమిత్తకర్మానుగుణం ప్రవర్తత ఇత్యర్థః ౨౨

తర్హి రజ ఆదిధత్తాం నామ తథాపి ప్రకృతే కిమాయాతమితి చేత్ తత్రాహ (అయం త్వితి) దేహినాం భవాయ సత్తాయై స్థితయ ఇత్యర్థః సత్త్వం జుషాణస్య సత్త్వగుణోన్మేషనిమిత్త కర్మానుగుణం ప్రవృత్తస్య తస్య భగవతోఽయం స్థితిపాలనక్షణః స్థిత్యాత్మకపాలనస్య కాలః సత్త్వప్రధానదేవాదిపాలకాలోఽయమితి భావః. యత ఏవం తస్మాత్ సర్వే వయం జగద్ధితకారిణం శరణం వ్రజామః రక్షణోపాయత్వే నాధ్యవస్యామః స్వానాం శరణవ్రజనమాత్రేణ స్వీయత్వేన పరిగృహీతానామస్మాకం శం సుఖం ధాస్యతి దాస్యతి యతోఽయం భగవాన్ స్వస్య ఏవ సురాః ప్రియాః యస్య తాదృశః. ౨౩

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యాభాష్య సురాన్ వేధాః సహ దేవై రరిందమ,
అజితస్య పదం సాక్షా జ్జగామ తమసః పరమ్ ౨౮

తత్రాదృష్టస్వరూపాయ శ్రుతపూర్వాయ వై విభో.
స్తుతి మబ్రూత దైవీభి ర్గీర్భి స్త్వవహితేంద్రియః ౨౯

బ్రహ్మోవాచ —

అవిక్రియం సత్య మనంత మాద్యం గుహాశయం నిష్కల మప్రతర్క్యమ్,

ఏపం బ్రహ్మ సురాన్ ప్రత్యుక్త్వాఽజితస్య భగవతః స్థానం తైస్సురైః సహ జగామేత్యాహ భగవాన్ బాదరాయణిః (ఇతీతి) హే అరిందమ! కామక్రోధాదిదమన! రాజన్। ఇతీత్థం సురాన్ దేవా నాభాష్య వేధాః సర్వం జగ ద్విదధాతి సృజతీతి తథా తాదృశః చతుర్ముఖః దేవైః సహ లోక ద్యత్పర మలోకాఖ్యం తమః తస్మా త్తమసః పరం అజితస్య భగవతః పదం స్థానం జగామ యయౌ ౨౮

తత్ర పదే అదృష్టస్వరూపాయ 'న మాంసచక్షు రభివీక్షతే తమ్' ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా స్వస్య దుర్దర్శనత్వం జ్ఞాపయితు మదృష్టం బ్రహ్మాదిభిః కదాపి న దృష్టం స్వరూపం యస్య తస్మై శ్రుతపూర్వాయ పూర్వం శ్రుతః వేదశాస్త్రాదిభిః ఇతి శ్రుతపూర్వః తస్మై అజితాఖ్యో భగవాన్ అవతీర్ణః ఇత్యేతావన్మాత్రం బ్రహ్మాదిభిః శ్రుతం న తు దృష్ట ఇతి భావః ఏవం విధాయ తస్మై ప్రణతి రితి శేషః స్త్వవహితేంద్రియః స్త్వవాయ హితేంద్రియః స్తోతుం సమాహితేంద్రియో బ్రహ్మా దైవీభి రౌపనిషదర్థానుకారిణీభి ర్గీర్భి శ్శిభిభోః స్వయ మనభిభూతః ఇతరానభిభవతి జయతీ త్యభిభూ రజిత స్తస్య స్తుతం భావేక్తః స్తుతి మబ్రూత ఉవాచ అకరో దిత్యర్థః, ౨౯

స్తుత మేవాహ (అవిక్రియ మిత్యాదినా,) తావత్ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం తత్తదుపనిషత్ప్రతి పాద్యం పరమాత్మస్వరూపం విశోధ్య నమస్కృత్య శరణం వ్రజతి (అవిక్రియమితి ద్వాభ్యామ్) హే దేవ! త్వాం నమామః నమస్కుర్మః బహువచన మింద్రాదిదేవతాభిప్రాయకం కథంభూతం? వరం శ్రేష్ఠం నిస్సమాభ్యధిక మత ఏవ వరణీయం వరమిత్యనేన 'న తత్సమ శ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే' ఇతి శ్రుత్యర్థః సూచితః, దేవవరేణ్యశబ్దాభ్యాం గాయత్ర్యర్థః, వరిత్వే హేతుః మనోఽగ్రయానం వచసా నిరుక్తం మనసోఽగ్రే అవిషయత్వేన యోఽతివర్తత ఇతి తథా వచసా నిర్వక్తు మశక్యం వాఙ్మనసావిషయ

(అసురపరాజితైః దేవైః సహ బ్రహ్మణా కృతం భగవత్ స్తవనం చ)

మనోఽగ్రయానం వచసా నిరుక్తం నమామహే దేవవరం వరేణ్యమ్ ।

విపశ్చితం ప్రాణమనోధియాత్మనా మర్థేంద్రియాభాసమనిద్రమవ్రణమ్ ॥

మిత్యర్థః సర్వం హి చేతనాచేతనాత్మకం జగద్వాఙ్మనసయోర్విషయం అత ఏవాపరం పరమాత్మా తు తదవిషయత్వా ద్వర ఇత్యర్థః యద్యపి పరమాత్మాపి యోగపరిశుద్ధమనోవిషయో వేదాంత వాగ్విషయశ్చ తథాపీయత్తయా తాభ్యామపి పరిచ్ఛేత్తు మశక్యోఽనంతస్వరూపస్వభావత్వా దితి భావః వాఙ్మనసావిషయత్వే హేతు రప్రతర్క్యమితి ప్రకృతిపురుషసజాతీయత్వేన తర్కితు మశక్యం యత్ప్రతర్క్యం తదేవ వాఙ్మనసో రవిషయమితి భావః అప్రతర్క్యే హేతుః నిష్కలమితి కలా అవయవాః నిరవయవం కర్మాయత్తప్రాకృతశరీరరహిత మిత్యర్థః. యత్సకలం తదేవ ప్రతర్క్యమితి భావ ఆకాశాదికమపి సకలమేవేతి త్వర్థ ఉక్తా ఈదృశః కుత్రాస్త ఇత్యత ఆహ-గుహేశయమ్ అస్మదాదిహృదయగుహాయామేవ శయానం వసంత మిత్యర్థః స తర్హి కిం జీవః ? హృచ్ఛయ మాత్మా ప్రతిష్ఠితః ఇతి శ్రవణా న్నేత్యాహ ఆద్యం ఆదౌ భవమాద్యం హృదయావస్థానేఽపి ఉపాదానకారణతయా ఆదౌ వర్తమానం గుహాశయత్వప్రయుక్తం పరిచ్ఛిన్నత్వం వారయతి అనంతమితి ఉపాసకానుగ్రహాయ అంతరాత్మతయా నియమనాయ చ హృదయావచ్ఛిన్నత్వేఽపి స్వరూపతో దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితమ్ ఆద్యత్వప్రయుక్తం స్వరూపతః స్వభావతశ్చ ప్రకృతిపురుషయో రివ ప్రాప్తం వికారం వారయతి (అవిక్రియం సత్యమితి) అవిక్రియం ప్రకృతిరివ స్వరూపాన్యథాభావరూప వికారరహితం సత్యం పురుష ఇవ స్వభావాన్యథాభావరూప వికారరహితం స ద్వార కత్వా ద్వికారస్యాద్యత్వేఽపి స్వరూపతః స్వభావతశ్చ నిర్వికారమేవేతి భావః అత్ర ప్రతిపదం "సత్యం జ్ఞాన మనంతమ్" "నిష్క్రియం నిష్కలం శాంతం నిరవద్యమ్" "తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితమ్" "అనేజదేకం మనసో జవీయో నైనద్దేవా ఆప్నువన్" "యద్వాచాఽనభ్యుదితమ్" ఇత్యాది శ్రుత్యర్థోఽనుసంధేయః ॥

అంధైరపి ప్రకృతిపురుషయో రసంభావితైర్గుణై ర్దేవం శిక్షన్ శరణం ప్రజతి (విపశ్చితమితి) ప్రాణాదీనాం విపశ్చితం సాక్షాత్కర్తారం అత్రాత్మనో జీవాః న హి సర్వప్రకృతి వికారజీవయుగపత్సాక్షాత్కర్తృత్వ మేకస్య జీవస్య సంభావిత మితి భావః అర్థాః శబ్దాదయో విషయాః తద్గ్రాహకాణి శ్రోత్రాదీంద్రియాణి చ తేషా మాభాసం ప్రకాశకం జీవానా మర్థేంద్రియప్రకాశక మిత్యర్థః. అనిద్రం నిద్రాగ్రహణం జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపలక్షణ మవస్థాత్రయరహితాయే త్యర్థః. తత్ర హేతుః

ఛాయాతపౌ యత్ర న గృధ్రపక్షౌ త మక్షరం ఖం త్రియుగం వ్రజామహే ౨౩

అజస్య చక్రం త్వజయేర్యమాణం మనోమయం పంచదశార మాశు.
త్రిణాభి విద్యుచ్చల మష్టనేమి యదక్ష మాహు స్తమృతం ప్రపద్యే ౨౮

య ఏకవర్ణం తమసః పరం తదలోక మవ్యక్త మనంతపారమ్,

అవ్రణం కర్మాయత్తశరీరరహితం. తత్రాపి హేతుః-ఛాయాతపౌ అజ్ఞానం తన్మిశ్రం జ్ఞానం చ గృధ్రపక్షౌ "గృధూ అభికాంక్షాయామ్" రాగాదిమత్ పురుషాశ్రయౌ యత్ర యస్మిన్ న స్తః తాదృశ మక్షరం అశ్నోతేః సరప్రత్యయః సర్వవ్యాపకం తత్ర దృష్టాంతః-ఖ మాకాశ మివ వ్యాప్త మిత్యర్థః త్రియుగం పూర్ణషాడ్గుణ్యం కృతాదియుగత్రయావిర్భావవంతం వా వ్రజామహే శరణమితి శేషః ౨౩

పునర ప్యసాధారణేన ధర్మాంతరేణ విశింషన్ శరణం వ్రజతి (అజస్యేతి) మనోమయం చక్రం యదక్షం యః పరమాత్మా అక్షో యస్య తత్తథోక్తం యచ్ఛబ్దస్య ప్రతినిర్దేశ స్తమితి తం పరమాత్మానం ఋతం సత్యం ప్రపద్యే శరణం వ్రజామీత్యన్వయః మనోవ్యాపారమూలకం సంసార రూపం చక్రమ్ అజస్య భగవతో అజయా మాయయా ఈర్యమాణం ప్రవర్త్యమానం పంచదశారం దశేంద్రియపంచవృత్తిప్రాణారమ్ ఆశుగామీ త్రిణాభి త్రయః సత్త్వాదయో గుణా ఏవ నాభిర్యస్య తత్ అనుకూలప్రతికూలోదాసీనవృత్త్యుపేతం వా అష్టనేమి "భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ అహంకారః" ఇత్యష్టప్రకృతయ ఏవ నేమి ర్యస్య విద్యుదివ చలం యః పరమాత్మా అక్ష మాశ్రయో యస్య తత్ యత్సంకల్పమూలక మిత్యర్థః ఆశు శీఘ్రం గచ్ఛతీతి తథా ౨౮

ఏవం బంధదత్వరూపోఽనితరసాధారణధర్మ ఉక్తః అథ ముక్తిదత్వం సూచన్ ముక్తిగమ్యం లోకం విశినష్టి (యదేకమితి) యదేకవర్ణ మేకప్రకారం కేవలం శుద్ధసత్త్వమయం ఇత్యర్థః తమసః ప్రకృతి మండలాత్ పరం పరస్తా ద్విద్యమానం "క్షయం తమస్యరజసః పరాకే ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్" ఇతి శ్రుతేః స్థానమితి శేషః. అలోకం సంసారిభి ర్ద్రష్టు మశక్యమ్ అవ్యక్తం రాగాదిదోషై ర్విశేషేణోక్తం న భవతీత్యవ్యక్తమ్ ఉపసువర్ణం "యత్ర పూర్వే సాధ్యాః సంతి దేవాః" ఇత్యుక్త నిషిద్ధాత్మకాః సుపర్ణాః హంసాః తేషాం సమీపం సన్నికృష్టం తదధిష్ఠిత మిత్యర్థః. అనంతపారం నిరవధిం "త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి శ్రుతేః ఏవంభూతం పదం య ఆసాంచకార ఉపవివేశ అధిష్ఠితవా నిత్యర్థః. యం చ ధీరాః యోగపథేన యోగమార్గేణ ఉక్తవిధపదప్రాప్తయే ఉపాసతే.

(అసురపరాజితైః దేవైః సహ బ్రహ్మణా కృతం భగవత్ స్తవనం చ)

ఆసాంచకా రోపసుపర్ణమేన ముపాసతే యోగరథేన ధీరాః ౨౯

న యస్య కశ్చాతితితర్తి మాయాం యయా జనో ముహ్యతి వేద నార్థమ్,
తం నిర్జితాత్మాత్మగుణం పరేశం ననామ భూతేషు సమం చరంతమ్ ౩౦

ఇమే వయం యత్ప్రియయైవ తన్వా సత్త్వేన సృష్టా బహిరంతరావిః
గతిం న సూక్ష్మా మృషయశ్చ విద్మహే కుతోఽసురాద్యా ఇతరప్రధానాః ౩౧

యచ్ఛబ్దస్య తమిత్యుత్తరత్రాన్వయః తమృతమితి పూర్వేణ వా ఉపసువర్ణమితి పాఠే ఉపేత్యాసాంచకారే త్యనేన సంబంధః ఉపసర్గస్య వ్యవహితత్వేన ప్రయోగ ఆర్షః సువర్ణవత్ ప్రకాశబహుళం పదం య ఉపాసాంచకార ఉపవిష్టవాన్ ఇత్యర్థః ౨౯

ఏవం ముముక్షుభి రుపాస్యత్వం ముక్తప్రాప్యత్వం నిత్యవిభూత్యధిపతిత్వం చ అనితర సాధారణముక్తమ్ అనేన ముక్తిదత్వమ ప్యనితరసాధారణం సూచితం తదేవ వ్యంజయన్ నమస్కరోతి (నేతి) కశ్చి దప్యయం జనో మత్ప్రభృతిజనో యస్య భగవతో మాయాం నాతితితర్తి నాతిక్రామతి—

"దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా।
మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరంతి తే॥"

ఇతి భగవదుక్తార్థోఽత్రానుసంధేయః నాతితితర్తి కింతు తథా ముహ్యతి అత ఏవ భూతేషు సమం సహ చరంతం అంతరాత్మతయా నియమయంతం అర్థం పరమపురుషార్థస్వరూపం యం పరమాత్మానం న వేద న జానాతి యత్ప్రసాదాత్త్వతితితర్తి న ముహ్యతి వేద చేతి భావః తం భూతేషు సమం చరంతమపి నిర్జితాత్మాత్మగుణం ఏక ఆత్మశబ్దో దేహపరః అపరస్తు జీవపరః చిదచిద్దోషాస్పృష్ట మిత్యర్థః అత ఏవ పరేషా మస్మాక మపీశం నమామః ౩౦

కశ్చి ప్యస్య మాయాం నాతితితర్తి ఇత్యనేనాస్య దురవగమచేష్టితత్వం సూచితం తదేవ వ్యక్తీకరోతి (ఇమ ఇతి) ఇమే వయం దేవా ఋషయశ్చ యస్య ప్రియయా తన్వా శరీరభూతేన సత్త్వేన సృష్టా అపి "తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశకమ్" ఇత్యుక్తవిధసత్త్వగుణప్రధానమ్ అపీతి భావః. అత ఏవ బహిరంతరశ్చ ఆవిః ఆవిర్భూతజ్ఞానా అపి యస్య భగవతో గతిం చేష్టాం సూక్ష్మాం దుర్విభావ్యాం న విద్మహే ఉక్తవిధాం వయమేవ న విద్మహే కుత ఇతరప్రధానాః రజస్తమఃప్రధానా అసురాద్యా జానీయుః ౩౧

పాదౌ మహీయం స్వకృతైవ యస్య చతుర్విధో యత్ర హి భూతసర్గః
స వై మహాపూరుష ఆత్మతంత్రః ప్రసీదతాం బ్రహ్మ మహావిభూతిః ౩౨

అంభస్తు యద్రేత ఉదారవీర్యం సిధ్యంతి జీవంత్యుత వర్ధమానాః
లోకా త్రయోఽథాఖిలలోకపాలాః ప్రసీదతాం బ్రహ్మ మహావిభూతిః ౩౩

సోమం మనో యస్య సమామనంతి దివౌకసాం వై బలమంధ ఆయుః,
ఈశో నగానాం ప్రజనః ప్రజానాం ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః, ౩౪

తదేకవర్ణమితి నిత్యవిభూత్యధిపతిత్వ ముక్తమథ లీలావిభూత్యధిపతిత్వ మనితరసాధారణం వస్తు కృత్స్నజగదంతర్గతానాం పృథివ్యాదీనాం తదవయవత్వేన తచ్ఛరీరకత్వం తత్ప్రభవత్వం చ వదం స్తం పురుషసూక్త ప్రతిపాద్యవిరాడ్రూప ముఖ్యవిభూత్యధిపతిత్వరూపమహావిభూత్యాత్మకానితరసాధారణధర్మయుక్తం వారంవార మనుస్మరం స్తత్ప్రసాదం ప్రార్థయతే (పాదౌ ఇత్యాదిద్వాదశభిః) ఇయం మహీ యస్య స్వకృతైవ స్వేన సృష్టైవ పద్భ్యాం భూమిః" ఇతి శ్రుతేః పాదౌ స మహావిభూతి ర్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యో నః ప్రసీదతా మిత్యన్వయః మహీం విశినష్టి యత్ర మహ్యాం చతుర్విధః జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపో భూతసర్గో భవతి "పుమాన్న దేవో న నరో న పశు ర్న చ పాదపః" ఇత్యుక్తచతుర్విధో వా స భగవా నాత్మతంత్రః స్వతంత్రః మహాపురుషః పరమపురుషో వై రాజపురుషో వా నోఽస్మాకం ప్రసన్నో భవతు ౩౨

తథా అంభో జలం యద్రేతః యత్కారణభూతం త్రయో లోకాః లోకపాలాశ్చ సిద్ధ్యన్తి ఇతి శేషః యస్మా దుత్పద్యంతే జీవంతి యేనేతి శేషః వర్ధమానాః యత్రేతి శేషః స బ్రహ్మశబ్దవాచ్యో మహావిభూతి ర్నః ప్రసీదతామ్ ౩౩

సోమం చంద్రమసం యస్య మనో వదంతి "చంద్రమా మనసో జాతః" ఇతి శ్రుతేః సోమం విశినష్టి యః సోమో దివౌకసాం దేవానాం అంధ మన్నం అమృతకరత్వాదితి భావః అత ఏవ బల మాయుశ్చ నగానాం వృక్షాణాం ప్రజానాం చరాణాం చ ప్రకర్షేణ జనయతి వర్ధయతీతి ప్రజనః అత ఏవ తేషా మీశో యః సోమ స్తం యస్య మనో వదంతి మనసో జాతం విరాడ్రూపస్య మనఃస్థానీయం చ వదంతి స బ్రహ్మ మహావిభూతి ర్నః ప్రసీదతామ్ బలాదీని పరమాత్మవిశేషణాని వా దేవాదీనాం యశ్చ బలాదిహేతుః స ఈశో బ్రహ్మ మహావిభూతి రిత్యన్వయః ౩౪

(అసురపరాజితైః దేవైస్సహ బ్రహ్మణా కృతం భగవత్ స్తవనం చ)

అగ్నిర్ముఖం యస్య తు జాతవేదా జాతః క్రియాకాండనిమిత్తజన్మా.
అంతఃసముద్రేఽనుపచన్ స్వధాతూన్ ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః ౩౫

యచ్చక్షు రాసీత్ తరణి ర్దేవయానం త్రయీమయో బ్రహ్మణ ఏష ధిష్ణ్యమ్,
ద్వారం చ ముక్తే రమృతం చ మృత్యుః ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః ౩౬

ప్రాణా దభూద్యస్య చరాచరాణాం ప్రాణః సహో బల మోజశ్చ వాయుః,

తథా యస్యాగ్నిర్ముఖ ముచ్యతే "ముఖా దింద్రశ్చాగ్నిశ్చ" ఇత్యాది శ్రుతిభి ర్యస్య ముఖ స్థానీయో ముఖాజ్జాత శ్చాగ్నిః స బ్రహ్మా మహావిభూతిః ప్రసీదతా మిత్యన్వయః యస్య ముఖమ్ అగ్ని ర్జాత ఇతి వాన్వయః అగ్నిం విశినష్టి జాతవేదాః జాతం స్వస్మి న్నిహితం చరుపురోడాశాదికమ్ ఇంద్రాదిభ్యో వేదయతి "విద్ లాభే" ప్రాపయతీతి జాతవేదాః తథా క్రియాకాండనిమిత్తజన్మా క్రియాకాండనిమిత్తం యజ్ఞాదిక్రియాకలాపాత్మకవేదపూర్వభాగార్థానుష్ఠాననిమిత్తం జన్మ యస్య సః అంతస్సముద్రే సముద్రో దేహమ్ "త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్" ఇతి న్యాయేన జలాంశ ప్రచురత్వాత్ అంతస్సముద్రే దేహమధ్యే జాఠరరూపేణ స్వధాతూన్ స్వాధిష్ఠితదేహస్థాన్ ధాతూన్ శుక్రశోణితాది సప్తధాతూన్ పచన్ పరిణమయన్ ఏవంభూతోఽగ్ని ర్యస్య ముఖం నః ప్రసీదతామ్. ౩౫

తథా తరణి రాదిత్యో యస్య చక్షురాసీత్ "చక్షుస్సూర్యో అజాయత" ఇతి శ్రుతేః స మహావిభూతి ర్నోఽస్మాకం ప్రసీదతాం తరణిం విశినష్టి దేవయాన మర్చిరాదిమార్గభూతః త్రయీమయః ఋగ్యజుస్సామప్రచురః స ఏష తరణి ర్బ్రహ్మణః పరస్య ధిష్ణ్యం స్థానం "య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే" ఇతి శ్రుతేః బ్రహ్మణ ఉపాసనస్థాన మిత్యర్థః ముక్తే ర్ద్వారం దేవయానత్వాదితి భావః అమృతం వామృతసాధనం పుణ్యానుష్ఠానకాలజ్ఞాపకత్వాదితి భావః మృత్యు రుదయాస్తమయాభ్యా మాయుర్వ్యయకరత్వాత్ ఏవంభూత స్తరణిర్యస్య చక్షుః స మహావిభూతిః ప్రసీదతామ్ ౩౬

తథా యస్య ప్రాణా ద్వాయు రభూత్ "ప్రాణా ద్వాయు రజాయత" ఇతి శ్రుతేః స మహావిభూతిః ప్రసీదతామ్ కథంభూతో వాయు శ్చరాచరాణాం భూతానాం సహః ఆసేః జనయితా తత్ర సహో మనసో బలం దైహికం అజః ఇంద్రియాణాం బలం ప్రాణః పంచవృత్తిమాన్ యం

అన్వాస్మ సమ్రాజ మివానుగా వయం ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః ౩౭

శ్రోత్రాద్ దిశో యస్య హృదశ్చ ఖాని ప్రజజ్ఞిరే ఖం పురుషస్య నాభ్యాః,
ప్రాణేంద్రియాత్మాసు శరీరకేతం ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః ౩౮

బలా న్మహేంద్ర స్త్రిదశాః ప్రసాదా న్మన్యోర్గిరీశో ధిషణాద్ విరించః,
ఖేభ్యశ్చ ఛందాంస్యృషయో మేఢ్రతః కః ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః ౩౯

శ్రీర్వక్షసః పితర శ్ఛాయయాఽఽసన్ ధర్మః స్తనా దితరః పృష్ఠతోఽభూత్,
ద్యౌర్యస్య శీర్ష్ణోఽప్సరసో విహారాత్ ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః ౪౦

విప్రో ముఖం బ్రహ్మ చ యస్య గుహ్యం రాజన్య ఆసీద్ భుజయో ర్బలం చ

పంచవృత్తిం ప్రాణం వయం వృద్ధ్యాద్యధిష్ఠాతృదేవతాః సమ్రాజం సార్వభౌమం భృత్యా ఇవాన్వాస్మానువర్తినః స ఏవంభూతో వాయు ర్యస్య ప్రాణాదభూత్ సః ప్రసీదతామ్ ౩౭

తథా యస్య శ్రోత్రా ద్దిశో జజ్ఞిరే "దిశః శ్రోత్రాత్" ఇతి పురుషసూక్తే శ్రవణాత్ ఖాని దేవగతచ్ఛిద్రాణి హృదా జజ్ఞిరే హృదయా దుద్భభూవుః పురుషస్య వైరాజస్య నాభ్యాః ఖ మంతరిక్షం జజ్ఞే "నాభ్యా ఆసీ దంతరిక్షమ్" ఇతి శ్రుతేః ప్రాణశబ్దః కర్మేంద్రియపరః ఇంద్రియశబ్దో జ్ఞానేంద్రియపరః ఆత్మా మనః అసుశబ్దః పంచవృత్తిప్రాణవాయుపరః శరీరం చేత్యేతేషాం కేతనం ఆశ్రయం ఖం యస్య నాభ్యా జజ్ఞే సః ప్రసీదతామ్ ౩౮

యస్య బలా న్మహేంద్రో జజ్ఞే ప్రసాదాత్ త్రిదశా జజ్ఞిరే మన్యోః క్రోధాత్ గిరిత్రో రుద్రః హర్షా ద్విరించో బ్రహ్మ ఖేభ్య శ్ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని "ఛందాంసి జజ్ఞిరే తస్మాత్"ఇతి శ్రుతేః ఋషయశ్చ ఖేభ్యః వివరేభ్యః జజ్ఞిరె మేఢ్రాత్కః ప్రజాపతి ర్మేఢ్రాధిష్ఠాతా సః ప్రసీదతామ్ ౩౯

తథా యస్య వక్షసః శ్రీః సంబజజ్ఞే ఛాయయా ఛాయాతః పితరః ఆసన్ స్తనాద్ధర్మః పృష్ఠతః ఇతరోఽధర్మః శీర్ష్ణః శిరసః ద్యౌః "శీర్ష్ణో ద్యౌః సమవర్తత" ఇతి శ్రుతేః విహారా దప్సరసః ఆసన్ సః ప్రసీదతామ్ ౪౦

తథా యస్య ముఖా ద్విప్రః విప్రకులం గుహ్య మతీంద్రియార్థావబోధి బ్రహ్మ వేద శ్చాసీత్ "ఋచ స్సామాని జజ్ఞిరే" "బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖ మాసీత్" ఇతి శ్రుతిః భుజయో ర్బాహుభ్యాం

(అసురపరాజితైః దేవైస్సహ బ్రహ్మణా కృతం భగవత్ స్తవనం చ)

ఊర్వో ర్విడోజోఽంఘ్రి రవేదశూద్రౌ ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః ౪౧

లోభోఽధరాత్ ప్రీతి రుపర్యభూద్ ద్యుతి ర్నస్తః పశవ్యః స్పర్శేన కామః,
భ్రువో ర్యమః పక్ష్మభవ స్తు కాలః ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః. ౪౨

ద్రవ్యం వయః కర్మ గుణా న్విశేషం యద్యోగమాయావిహితాన్ వదంతి,
య ద్దుర్విభావ్యం ప్రబుధావబోధం ప్రసీదతాం నః స మహావిభూతిః ౪౩

నమోఽస్తు తస్మా ఉపశాంతశక్తయే స్వారాజ్యలాభప్రతిపూరితాత్మనే,

రాజన్యో బలం చాసీత్ "బాహూ రాజన్యః కృతః" ఇతి శ్రుతేః ఊర్వో ర్విట్ వైశ్యః ఓజః నైపుణ్యం తస్య వృత్తిశ్చ అంఘ్రిః అంఘ్రిజా విత్యర్థః అవేదశూద్రౌ అవేదః వేదవ్యతిరిక్తా శుశ్రూషా వృత్తిః తద్వృత్తిమాన్ శూద్రశ్చ విడంఘ్రి రభవచ్ఛ శూద్ర ఇతి పాఠాంతరం సుగమమ్ "ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః పద్భ్యాం శూద్రోఽజాయత" ఇతి శ్రుతేః ౪౧

అధరా దధరోష్ఠా ల్లోభః ఉపర్యుత్తరోష్ఠాత్ ప్రీతి రభూత్ నస్తః నాసికాతః ద్యుతిః కాంతిః పశవ్యః పశూనాం హితః కామః స్పర్శేనాభూత్ । భ్రువో ర్యమః కాలః పక్ష్మభవః పక్ష్మణో జాతః సః ప్రసీదతామ్ ౪౨

కిం బహునా? ద్రవ్యం భూతపంచకం వయః కాలం కర్మ జీవాదృష్టం గుణాన్ సత్త్వాదీన్ విశేషం బ్రహ్మాండం తదుపలక్షితం కార్యవర్గం చ యస్య యోగమాయయా ఈక్షణాత్మకసంకల్పేన విహితాన్ వదంతి ద్రవ్యాదికారణాత్మకం విశేషం రూపం కార్యాత్మకం చ సర్వం వస్తు యత్సంకల్ప విహితం వదంతీత్యర్థః అత ఏవ యద్యత్ స్వరూపం దుర్విభావ్యం చేతనాచేతనసజాతీయత్వేన చింతయితు మశక్యం ప్రబుధావబోధం ప్రకృష్టవిద్వదవబోధ్యం స మహావిభూతిః ప్రసీదతామ్ ౪౩

ఏవం కార్యావస్థప్రపంచశరీరకం వై రాజపురుషం ప్రసాద్యాథ కారణావస్థం నమస్కరోతి (నమ ఇతి.) ఉపశాంతశక్తయే సర్గాద్యనభిముఖచిదచిత్కాలాదిశక్తయే స్వరాట్ స్వతంత్రం స్వస్వరూపం తస్య భావో యాథాత్మ్యం స్వారాజ్యం తస్య లాభేన స్వానందానుభవేనేత్యర్థః తేన ప్రతిపూరిత ఆత్మా స్వరూపం యస్య తస్మై స్వతంత్రానవధికానందస్వస్వరూపానుభవపూర్త్యవాప్త

గుణేషు మాయారచితేషు వృత్తిభి ర్న సజ్జమానాయ నభస్వదూతయే ౪౬

స త్వం నో దర్శయాత్మాన మస్మత్కరణగోచరమ్,
ప్రపన్నానాం దిదృక్షూణాం సస్మితం తే ముఖాంబుజమ్ ౪౭

తైస్తైః స్వేచ్ఛాధృతై రూపైః కాలే కాలే స్వయం విభో,
కర్మ దుర్విషహం యన్నో భగవాంస్తత్ కరోతి హి ౪౮

క్లేశభూర్య్యల్పసారాణి కర్మాణి విఫలాని వా,
దేహినాం విషయార్త్తానాం న తథైవార్పితం త్వయి ౪౯

సమస్తకామాయేత్యర్థః మాయయా రచితేషు గుణేషు న సజ్జమానాయ లీలారసవిముఖాయ స్వభూతయే స్వాభావికైశ్వర్యాయ తస్మై నమో నమః ౪౬

ఏవం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం విభూతిద్వయాధిపం సర్వకారణం భగవన్తం ప్రసాద్య నమస్కృత్య స్వాభిప్రేతం విజ్ఞాపయితుం తావత్ తద్దర్శనం ప్రార్థయన్తి (స త్వమితి) ఉక్తవిధ స్త్వ మాత్మానం దివ్యమంగళవిగ్రహం దిదృక్షూణాం ప్రపన్నానాం నోఽస్మాక మస్మచ్చక్షురాదికరణగోచరం యథా భవతి తథా సస్మితం తే ముఖాంబుజం దర్శయ ౪౭

నను "న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్" ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధయా చక్షురాద్యగోచరోఽహం కథం త్వచ్చక్షురాదికరణవిషయః స్యామ్? ఇత్యత్రాహ (తైరితి) హే విభో! కాలే కాలే "యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత, అభ్యుత్థాన మధర్మస్య" ఇత్యుక్తకాలే స్వేచ్ఛాధృతైః న తు పుణ్యపాపాత్మకకర్మధృతై రూపై రవతారై ర్భవాన్నోఽస్మాకం దుర్విషహం దురాసదం దుష్కరం కర్మ కరోతి హి అఘటితఘటనాత్మకక్రియాశక్తే స్తవ స్వవిగ్రహదర్శయితృత్వం న దుర్ఘటమితి భావః ౪౮

స త్వ మాత్మానం సకృత్ స్తుతికర్మణా హేతునా కథం దర్శయేయమ్? ఇత్యత్రాహ (క్లేశేతి) విషయార్తానా మననుకూలవిషయలాభదుఃఖపీడితానాం దేహినాం క్లేశో భూరి ర్యేషు అల్పః సారః సుఖం యేషు తతః కర్మధారయః తాని కర్మాణి యథా విఫలాని భవంతి తథా త్వయ్యర్పితం కర్మ న విఫలం భవతి హి ౪౯

(అసురపరాజితైః దేవైస్సహ బ్రహ్మణా కృతం భగవత్ స్తవనం చ)

నావమః కర్మకల్పోఽపి విఫలాయేశ్వరార్పితః,
కల్పతే పురుషస్యైష స హ్యాత్మా దయితో హితః ౪౮

యథా హి స్కంధశాఖానాం తరోర్మూలావసేచనమ్,
ఏవ మారాధనం విష్ణోః సర్వేషా మాత్మన శ్చ హి ౪౯

నమ స్తుభ్య మనంతాయా దుర్వితర్క్యాత్మకర్మణే,
నిర్గుణాయ గుణేశాయ సత్త్వస్థాయ చ సాంప్రతమ్ ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం అష్టమస్కంధే,
అమృతమథనే పంచమోఽధ్యాయః

కర్మకల్పోఽపి కర్మాభాసోఽప్యవమః లౌకికవ్యాపారోపీశ్వరే త్వయ్యర్పితశ్చేత్ విఫలాయ వ కల్పతే న విఫలో భవతి హి యస్మాత్ స ఏవ ఈశ్వరః పురుషస్యాత్మా అత ఏవ దయితః ప్రియః హితశ్చ న హ్యాత్మని దయితె హితే చార్పితే కర్మ నిష్ఫలం స్యాదిత్యర్థః ౪౮

ఈశ్వరార్పితస్య స్వల్పస్యాపి కర్మణోఽనల్పఫలత్వ మాహ (యథేతి) యథా హి తరోః మూలావసేచనం మూలే జలావసేచనం స్కంధానాం శాఖానాం చ భవతి ఏవం ఆత్మనః పరమాత్మనః విష్ణో రారాధనం సర్వేషాం హి సర్వపురుషార్థానాం సాధనం భవతీత్యర్థః ౪౯

స్తుతినమస్కారాదికర్మణా వినా నాన్య స్త్వత్తోషహేతు రస్తీత్యభిప్రాయ న్నాహ (నమ ఇతి) దుర్వితర్క్యాణి ఇతరసజాతీయత్వేన విభావయితు మశక్యా న్యాత్మకర్మాణి స్వచేష్టితాని యస్య తస్మై అనంతాయ త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితాయ నిర్గుణాయ హేయగుణరహితాయ సత్త్వాదిగుణానాం నియంత్రే సత్త్వస్థాయ సత్త్వగుణోన్మేషనిమిత్తకర్మానుగుణమధునా ప్రవర్తమానాయ తుభ్యం నమః సాంప్రతం నమస్కార ఏవ యుజ్యతే ఈదృశం త్వాం ప్రసాదయితుం నమ ఏవ యుజ్యతే నాన్య ఏవోపాయ ఇత్యర్థః యద్వా గుణత్రయోన్మేషనిమిత్తకర్మానుగుణం ప్రవర్తమానాయాపి సాంప్రత మధునా సత్త్వస్థాయేతి వాన్వయః ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, అష్టమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
పంచమోఽధ్యాయః

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం స్తుతః సురగణై ర్భగవాన్ హరి రీశ్వరః,
తేషా మావిరభూద్ రాజన్ సహస్రార్కోదయద్యుతిః ౧

తేనైవ మహసా సర్వే దేవాః ప్రతిహతేక్షణాః,
నాపశ్యన్ ఖం దిశః క్షోణీ మాత్మానం చ కుతో విభుమ్ ౨

విరించో భగవాన్ దృష్ట్వా సహ శర్వేణ తాం తనుమ్
స్వచ్ఛాం మరకతశ్యామాం కంజగర్భారుణేక్షణామ్ ౩

తప్తహేమావదాతేన లసత్కౌశేయవాససా,
ప్రసన్నచారుసర్వాంగీం సుముఖీం సుందరభ్రువమ్ ౪

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏవం సంస్తుతో భగవా నావిర్బభూవేత్యాహ మునిః (ఏవమితి) హే రాజన్। ఇత్థం
సంస్తుతః సమ్యక్ స్తుతః హరి రీశ్వరో భగవాన్ సహస్రాణా మర్కాణాం సూర్యాణా ముదయే ద్యుతి
ర్యస్య సః అభూతోపమేయం తేషాం బ్రహ్మాదీనాం పుర ఇతి శేషః ఆవిర్బభూవ ప్రకటోఽభూత్ ౧

తేన మహసా తేజసా ప్రతిహతానీక్షణాని యేషాం తే సర్వే దేవాః స్వాదీనేవ నాపశ్యన్
కుతోఽపి విభు మావిర్భూతం పశ్యేయు రిత్యర్థః, ౨

భగవాన్ విరించో బ్రహ్మా శర్వేణ రుద్రేణ సహ తాం భగవత స్తనుం దృష్ట్వా తుష్టావేతి
పంచమేనాన్వయః తనుం విశినష్టి నిర్మలా మింద్రనీలవచ్ఛ్యామాం కంజగర్భవదరుణే యస్యా స్తామ్ ౩

తప్తహేమవదవదాతేన విశుద్ధేన పిశంగేన లసతా కౌశేయవాససా యుక్తామితి శేషః.
ప్రసన్నాని చారూణి సుందరాణి చ సర్వాణి అంగాని యస్యాః సుందరం ముఖం యస్యాః సుందరే
భ్రువౌ యస్యామ్ ౪

(భగవదాజ్ఞయా దేవానా మసురైః సంధాయ సముద్రమంథనార్థ ముద్యోగః)

మహామణికిరీటేన కేయూరాభ్యాం చ భూషితామ్.
కర్ణాభరణనిర్భాతకపోలశ్రీముఖాంబుజామ్ ౫

కాంచీకలాపవలయహారనూపురశోభితామ్,
కౌస్తుభాభరణాం లక్ష్మీం బిభ్రతీం వనమాలినీమ్. ౬

సుదర్శనాదిభిః స్వాస్త్రై ర్మూర్తిమద్భి రుపాసితామ్.
తుష్టావ దేవప్రవరః సశర్వః పురుషం పరమ్.
సర్వామరగణైః సాకం సర్వాంగై రవనిం గతైః ౭

బ్రహ్మో ఉవాచ—

అజాతజన్మస్థితిసంయమాయాగుణాయ నిర్వాణసుఖార్ణవాయ,
అణో రణిమ్నేఽపరిగణ్యధామ్నే మహానుభావాయ నమో నమ స్తే ౮

మహాంతో మణయో యస్మిన్ తేన కిరీటేన కేయూరాభ్యాం చ అలంకృతాం కర్ణాభరణే కుండలే తాభ్యాం నితరాం భాతౌ కపోలౌ తాభ్యాం శ్రీః శోభా ముఖాంబుజే యస్యా స్తామ్ ౫
కాంచీకలాపాదిభిః శోభితాం కౌస్తుభ ఆభరణం కంఠే యస్యాస్తాం లక్ష్మీం వక్షసి బిభ్రతీం వనమాలా అస్యామస్తీతి తథా తామ్ ౬

మూర్తిమద్భిః పురుషాకృతిభిః స్వకీయైః సర్వైః సుదర్శనాదిభి రస్త్రై రుపాసితాం సేవ్యమానాం సశర్వః రుద్రేణ సహితః దేవప్రవరో బ్రహ్మ సర్వాంగై రవనీం భూమిం గతైః ప్రాప్తై ర్యుక్తై రేభిః సాష్టాంగప్రణతై ర్దేవైః సహ పరం పురుషం తుష్టావ ౭

తావత్ స్తోతుం ప్రవృత్తః కర్మాయత్తజన్మాదిరహితం నిరస్తనిఖిలదోషం జ్ఞానానందాది కల్యాణగుణోదధిం సర్వాంతరాత్మాన మపరిచ్ఛిన్నస్వరూపం మహాప్రభావం నమస్కరోతి (అజాతేతి) న జాతా జన్మాదయః కర్మాయత్తా యస్య తత్ర హేతు రగుణాయ సత్త్వాదిప్రాకృతగుణవశ్యత్వప్రతిభటాయ నిర్వాణసుఖార్ణవాయ నిర్దుఃఖానందమహోదధయే అణోర్జీవాదప్యణిమ్నే అంతరాత్మతయా తదంతఃప్రవేశయోగ్యాయ అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపాయ మహాప్రభవాయ తుభ్యం నమో నమః. ౮

రూపం తవైతత్ పురుషర్షభేజ్యం శ్రేయోఽర్థిభి ర్వైదికతాంత్రికేణ,
యోగేన ధాతః సహ న స్త్రిలోకాన్ పశ్యామ్యముష్మిన్ ను హ విశ్వమూర్తౌ ౯

త్వయ్యగ్ర ఆసీత్ త్వయి మధ్య ఆసీత్ త్వయ్యంత ఆసీదిద మాత్మతంత్రే
త్వమాదిరంతో జగతోఽస్య మధ్యం ఘటస్య మృత్స్నేవ పరః పరస్మాత్ ౧౦

త్వం మాయయాఽఽత్మాశ్రయయా స్వయేదం నిర్మాయ విశ్వం తదనుప్రవిష్టః,

అజాతజన్మస్థితిసంయమాయేత్యనేన ప్రకృతస్య దర్శితరూపస్య కర్మాయత్తత్వం సూచితం తదేవ రూపం విశింషన్ స్తౌతి (రూపమితి) హే పురుషర్షభ! తవైతద్రూపం శ్రేయోఽర్థిభిః కర్తృభిః వైదికతాంత్రికేణ పంచరాత్రాదితంత్రాఖ్యా మవబోధితేన యోగేన సాధనేన ఇత్థ మారాధనీయం తస్మిన్ రూపం విశ్వం సాక్షాత్కృత్యాహ హే ధాతః! అముష్మిన్నుహ అముష్మిన్ హి రూపే సహ త్రిలోకాన్ త్రిలోకైః సహ నోఽస్మాన్ పశ్యామి. అర్షాత్ సహయోగేపి తృతీయాయా అభావః, త్రిలోకానిత్యత్ర కర్మధారయః దర్శనహేతుం వదన్ రూపం విశినష్టి విశ్వమూర్తౌ విశ్వాశ్రయమూర్తౌ విశ్వమూర్తే ఇతి పాఠాంతరం, తదా హే విశ్వమూర్తే ఇతి సంబోధనమ్ ౯

విశ్వమూర్తిత్వమేవ ప్రపంచయతి (త్వయీతి) ఇదం విశ్వ మగ్రే మధ్యే అంతే చ త్వయ్యే వాశ్రయభూతేఽంతరాత్మన్యాసీ దవినాభూత మాసీత్, అత ఏవాద్యాద్యవస్థం విశ్వం త్వమేవ యద్యదవస్థం యదపృథక్సిద్ధం తత్తతో భిన్నమితి భావః అనేన జగదుపాదానత్వ ముక్తమ్. ఉపాదానోపాదేయయో రభేదప్రసిద్ధం దృష్టాంతమాహ ఘటస్యోపాదేయస్య మృదుపాదానభూతా యథా న తస్మాద్భిన్నా తథేత్యర్థః, ఉపాదానత్వప్రయుక్తం వికారిత్వం వారయతి (పరః పరస్మాదితి) పరస్మాత్ స్వరూపా దన్యథాభావవత్ అచేతనాత్ యః పరో విలక్షణో జీవః తస్మాదపి స్వభావాన్యథా భావవతః పరో విలక్షణః స్వభావతోఽపి వికారరహిత ఇత్యర్థః ఉపాదానత్వేఽపి తస్య సద్వారకత్వా న్నిర్వికారత్వమితి భావః ౧౦

ఏవం విశ్వోపాదానత్వాత్ త్వం విశ్వమూర్తిరిత్యుక్తమ్ అథ విశ్వస్యాంతరాత్మత్వాదపి త్వం విశ్వమూర్తిరితి వక్తుం విశ్వస్య స్రష్టృత్వం తదంతరాత్మతయాఽనుప్రవేశం చాహ (త్వమితి) ఆత్మాశ్రయయా స్వాపృథక్సిద్ధయా స్వయా స్వనియామ్యయా మాయయేదం జగన్నిర్మాయ సృష్ట్వా తదనుప్రవిష్టః "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రానుసంధేయః. అనుప్రవిష్టమ ప్యనుప్రవేష్టవ్యగతదోషాస్పృష్టం "సత్యం చానృతం చ సత్య మభవత్" ఇతి శ్రుత్యర్థయాథాత్మ్యవిదః

(భగవదాజ్ఞయా దేవానామసురైః సంధాయ సముద్రమంథనార్థముద్యోగః).

పశ్యంతి యుక్తా మనసా మనీషిణో గుణవ్యవాయేఽప్యగుణం విపశ్చితః ౧౧

యథాగ్నిమేధస్యమృతం చ గోషు భువ్యన్నమంబూద్యమనే చ వృత్తిమ్,
యోగైర్మనుష్యా అధియంతి హి త్వాం గుణేషు బుద్ధ్యా కవయో వదంతి. ౧౨

తం త్వాం వయం నాథ సముజ్జిహానం సరోజనాభాతి చిరేప్సితార్థమ్,

పశ్యంతీత్యాహ పశ్యంతీతి గుణవ్యవాయేఽపి గుణానాం వ్యవాయోఽన్యథాభావః పరిణామ ఇతి యావత్. గుణానాం పరిణామేఽపి త్వాం తత్ర అనుప్రవిష్టం త్వా మగుణం చేతనాచేతనగతహేయగుణరహితం విపశ్చితః "సత్యం చానృతం చ సత్య మభవత్" ఇత్యాదిశాస్త్రార్థయాథాత్మ్యవిదః మనీషిణః శ్రుతిపాద్యార్థయాథాత్మ్యోపాసనపరాః యుక్తాః సుసమాహితచిత్తాః మనసా యోగపరిశుద్ధేన మనసా సాధనేన పశ్యంతి సాక్షాత్కుర్వంతి "సత్యం చ" ఇత్యాదిశ్రుతే రయమర్థః పరమాత్మనః చిదచిత్సంఘాతరూపజగదాకారపరిణామే చ పరమాత్మశరీరభూతచిదంశగతాః సర్వ ఏవాపురుషార్థాః తథా అచిదంశగతాః సర్వే వికారాః పరమాత్మని కార్యత్వం తదవస్థయోస్తయో ర్నియంతృత్వే నాత్మత్వం పరమాత్మా చ తయోః స్వశరీరభూతయోః నియంతృతయాఽఽత్మభూతః తద్గతాపురుషార్థై ర్వికారైశ్చ న స్పృశ్యతే అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానందమయః సర్వదైకరూప ఏవ జగత్ పరివర్తనలీలయా అవతిష్ఠతే విచిత్రచిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్ నిరస్తనిఖిలదోషగంధ మపరిచ్ఛిన్నం జ్ఞానానందమేక రూపమేవాసీదిత్యర్థః ౧౧

మనసా సాధనేన పశ్యంతీత్యత్ర దృష్టాంతాన్ వదన్ ఉక్తమేవార్థ ముపపాదయతి (యథేతి.) కాష్ఠాది ష్వగ్న్యాదీన్ యథా యోగైరుపాయైః తత్ర యథా అగ్నిమేధసి కాష్ఠే మథనేనోపాయేన యథాచామృతం క్షీరం గోషు దోహనేన యథా భువ్యన్నం కృష్యాద్యుపాయేన యథా వా వృత్తిం జీవనభూత మంబు జలముత్ఖననే నోపాయేన పశ్యంతి ఉద్యమనేతి పాఠే స ఏవార్థః. తథా విపశ్చితో మనీషిణో మనుష్యాః బుద్ధ్యా యోగవిశుద్ధయా గుణేషు గుణపరిణామాత్మకేషు సచేతనేషు పదార్థేషు త్వా మవిక్రియ మేకరూప మధియంతి "ఇక్ స్మరణే" ఇతి ధాతుః విదంతి సాక్షాత్కుర్వంతీత్యర్థః. ౧౨

తద్దర్శనే నాత్మనో నితరాం సుఖితత్వం వదన్ మత్ప్రయోజనం కుర్వితి ప్రార్థయతే (తమితి ద్వాభ్యామ్) హే నాథ! హే సరోజనాభ! అతిచిరాదీప్సితమర్థం పురుషార్థస్వరూపమ్

దృష్ట్వా గతా నిర్వృతి మద్య సర్వే గజా దవార్తా ఇవ గాంగమంభః ౧౩

స త్వం విధత్స్వాఖిలలోకపాలా వయం యదర్థాస్తవ పాదమూలమ్,
సమాగతాస్తే బహిరంతరాత్మన్ కిం వాన్యవిజ్ఞాప్యమశేషసాక్షిణః ౧౪

అహం గిరిత్రశ్చ సురాదయో యే దక్షాదయోఽగ్నేరివ కేతవస్తే,
కిం వా విదామేశ పృథగ్విభాతా విధత్స్వ శం నో ద్విజదేవమంత్రమ్ ౧౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం విరించాదిభి రీడితస్తద్ విజ్ఞాయ తేషాం హృదయం తథైవ,
జగాద జీమూతగభీరయా గిరా బద్ధాంజలీన్ సంభృతసర్వకారకాన్ ౧౬

ఉజ్జీవనావిర్భవంతం తముక్తవిధం త్వాం దృష్ట్వా సర్వే వయం నిర్వృతి మానందం గతాః ప్రాప్తాః యథా దవార్తాః దావాగ్నిపీడితాః గజాః గాంగం జలం ప్రాప్య నిర్వృతిం ప్రాప్నువంతి ౧౩

తథా స త్వం ఉక్తవిధః త్వం హే అఖిలలోకపాలాః యదర్థా యత్ప్రయోజనాః యత్కామయమానా వయం తవ పాదమూలం సమాగతాః శరణం గతాః తత్ప్రయోజనం విధత్స్వ కురు యద్విధేయం తత్కథయేత్యత్రాహ-హే బహిరంతరాత్మన్! బహిరంతశ్చ వ్యాపిన్' అశేషసాక్షిణః సర్వం యుగపత్ సాక్షాత్కుర్వతః తవ సర్వజ్ఞస్య విజ్ఞాప్యం కిం వాస్తి న కిమపీత్యర్థః ౧౪

తర్హి యూయమేవ కించిత్ కురుతే త్యత్రాహ (అహమితి) అహం బ్రహ్మా గిరిత్రో రుద్రః యే చ సురాదయో దక్షాదయశ్చ ప్రజాపతయశ్చ సర్వే వయ మగ్నేః కేతవః విస్ఫులింగా ఇవ తే త్వత్తః పృథగ్భావితా స్సంతః ఆత్మనః స్వానాం శం సుఖం కిం వా విద్మః న కిమ ప్యాత్మసుఖసాధనం న విద్మ ఇత్యర్థః అతస్త్వమేవ హే ఈశ! ద్విజానాం దేవానాం చ మంత్రం సుఖకారిణీ మాలోచనాం విధత్స్వ ఇదం కురుతే త్యుపాయ ముపదిశేత్యర్థః ౧౫

ఏవం స్తుతో విజ్ఞాపితశ్చ లానాహ భగవానిత్యాహ మునిః (ఏవమిత్థం) బ్రహ్మాదిభి రీడితః స్తుతో భగవాంస్తేషాం విరించాదీనాం తద్ధృదయ మభిప్రాయం యథావద్విజ్ఞాయ మేఘనిర్హ్రాదం గభీరయా గిరా బద్ధా అంజలయో యైః సంవృతాని నియమితాని కారకాణింద్రియాణి యైః తాన్ విరించ్యాదీన్ జగాద. ౧౬

(భగవదాజ్ఞయా దేవానామసురైః సంధాయ సముద్రమంథనార్థ ముద్యోగః)

ఏక ఏవేశ్వర స్తస్మిన్ సురకార్యే సురేశ్వరః,
విహర్తుకామ స్తానాహ సముద్రోన్మథనాదిభిః ౧౭

శ్రీ భగవానువాచ—

హంత బ్రహ్మన్నహో శంభో హే దేవా మమ భాషితమ్,
శృణుతావహితాః సర్వే శ్రేయో వః స్యాద్ యథాసురాః ౧౮

యాత దానవదైతేయై స్తావత్ సంధిర్విధీయతామ్.
కాలేనానుగృహీతై స్తైః యావద్వో భవ ఆత్మనః ౧౯

అరయోఽపి హి సంధేయాః సతి కార్యార్థగౌరవే,

సురేశో భగవాన్ స్వయమేక ఏవ సురాణాం కార్యే ఈశ్వరః కర్తుం సమర్థోఽపి సముద్రోన్మథనాదిభి ర్విహర్తుకామః విహర్తుమిచ్ఛుః తానాహ. ౧౭

ఉక్తిమేవాహ (హంతేతి) హంతేతి దుర్లభస్వప్రసాదలాభప్రయుక్తమాశ్చర్యం ద్యోతయతి. హే బ్రహ్మన్! హే శంభో! హే దేవాః! హే సురాః! అవాంతరభేదాభిప్రాయేణ సురాదేవాశ్చేతి సంబోధనద్వయమ్ అన్యే గంధర్వాదయశ్చ సర్వే యూయం నో యుష్మాకం యథా శ్రేయః స్యాత్తథా మమ భాషితమ్ అవహితచిత్తాస్సంతః శృణుత. అమరా ఇతి పాఠాంతరం. తదా శ్రేయో దర్శయతి యథా అమరా మృత్యురహితాః స్యురితి ౧౮

తావ ద్దానవై ర్దైతేయైశ్చ సంధిర్విధీయతాం సఖ్యం క్రియతాం కీదృశైః కాలేనానుగృహీతైః కాలవశా దనుకూలతాం ప్రాప్తైః న తే సంధిం యాస్యంతీతి శంకా న కార్యేతి భావః తైః అసురైర్వా యుష్మాకం ఆత్మనః స్వత ఏవ యావద్భవో వృద్ధిః స్యాత్ తావత్ సంధిర్విధీయతామితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౯

"కార్యార్థినః కుతో గర్వః" ఇతి న్యాయేనారయోఽపి సంధేయా ఏవేత్యాహ (అరయోఽపీతి) కర్తవ్యప్రయోజనస్య గౌరవం భూయస్త్వే సతి తదర్థమరయః శత్రవోఽపి సంధేయా ఏవ హి. హే దేవాః! అర్థస్య ప్రయోజనస్య పదవీం సిద్ధిం గతైః ప్రాప్తైః పశ్చా దహిమూషకవ ద్వధ్యఘాతుక

అహిమూషకవ ద్దేవా హ్యర్థస్య పదవీం గతైః ౨౦

అమృతోత్పాదనే యత్నః క్రియతా మవిలంబితమ్,
యస్య పీతస్య వై జంతు ర్మృత్యుగ్రస్తోఽమరో భవేత్ ౨౧

క్షిప్త్వా క్షీరోదధౌ సర్వా వీరుత్తృణలతౌషధీః,
మంథానం మందరం కృత్వా నేత్రం కృత్వా తు వాసుకిమ్ ౨౨

సహాయేన మయా దేవా నిర్మంథధ్వ మతంద్రితాః,
క్లేశభాజో భవిష్యంతి దైత్యా యూయం ఫలగ్రహాః ౨౩

యూయం తదనుమోదధ్వం యదిచ్ఛంత్యసురాః సురాః,
న సంరంభేణ సిధ్యంతి సర్వేఽర్థాః సాంత్వయా యథా ౨౪

భావేన వర్తితవ్యమ్ ఇతి శేషః యద్వా పేటికాయాం నిరుద్ధోఽహిర్యథా నిర్గమద్వారవిధానార్థే మూషకేణ సహ సంధిం విధత్తే పశ్చాత్తమేవ భక్షయతి తథాఽర్థస్య పదవీం ప్రవృత్తైః ప్రథమం సంధేయా ఇత్యర్థః ౨౦

తతః తైః సహ యత్కార్యం తదాహ (అమృతేతి) స్పష్టోఽర్థః, అమృతం వినష్టి, యస్యాఽమృతస్య పీతస్య సతః మృత్యుగ్రస్తోఽప్యమరో మృత్యురహితో భవేత్ యస్య పీతస్యేతి సంబంధమాత్రే వా షష్ఠీ. యేన పీతేనామృతేన మృత్యుగ్రస్తోఽమరో భవేత్ ఇత్యర్థః ౨౧

అమృతోత్పాదనయత్నం వివృణోతి (క్షిప్త్వేతి) వీరుధః గుల్మాని తృణాని లతాశ్చౌషధయశ్చ ఇమాః సర్వాః క్షీరోదధౌ క్షిప్త్వా మందరం పర్వతం మన్థానం మంథనదండం కృత్వా వాసుకిం నేత్రం రజ్జుం కృత్వా ౨౨

మయా సహాయేన హే దేవాః అతంద్రితాః యూయం నిర్మంథధ్వం నను, తేఽప్యమృతపానే నామరాః స్యుస్తత్రాహ (క్లేశభాజ ఇతి) దైత్యాస్తు కేవలం క్లేశభాజో భవిష్యంతి యూయమేవ ఫలగ్రహాః అమృతపాయినో భవిష్యథేత్యర్థః. ౨౩

బలిభిః సహకారిభిః సాధ్యా అర్థా స్తదనుసరణం వినా న సేత్స్యంతీతి సామాదిక ముపదిశతి (యూయమితి ద్వాభ్యామ్) హే సురాః యదసురా ఇచ్ఛంతి తదేవ యూయ మనుమోదధ్వం సాంత్వయా సాధుమార్గేణ సర్వేఽరా యథా సిధ్యంతి న తథా సంరంభేణ క్రోధేన సిధ్యంతీత్యర్థః ౨౪

(భగవదాజ్ఞయా దేవానా మసురైః సంధాయ సముద్రమంథనార్థ ముద్యోగః)

న భేతవ్యం కాలకూటాత్ విషా జ్జలధిసంభవాత్,
లోభః కార్యో న వో జాతు రోషః కామస్తు వస్తుషు ౨౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి దేవాన్ సమాదిశ్య భగవాన్ పురుషోత్తమః,
తేషా మంతర్దధే రాజన్ స్వచ్ఛందగతి రీశ్వరః ౨౬

అథ తస్మై భగవతే నమస్కృత్య పితామహః,
భవశ్చ జగ్మతుః స్వం స్వం ధామోపేయు ర్బలిం సురాః ౨౭

దృష్ట్వారీ నప్యసంయత్తాన్ జాతక్షోభాన్ స్వనాయకాన్,
న్యషేధత్ దైత్యరాట్ శ్లోక్యః సంధివిగ్రహకాలవిత్ ౨౮

కించ జలధిసంభవాత్ కాలకూటాఖ్యాత్ విషా న్న భేతవ్యం నోద్విజితవ్యం రుద్రో గ్రసిష్యతీతి భావః తథా వస్తుషు మథనా దుత్పన్నేషు లోభః కామః జాతు కదాచిదపి రోషశ్చ న వై కార్యః ౨౫

ఇతీత్థం దేవాన్ సమాదిశ్యాజ్ఞాప్య భగవాన్ పురుషోత్తమః అజితః తేషాం బ్రహ్మాదీనాం పశ్యతాం సతామితి శేషః హే రాజన్! అంతర్దధే ఽంతర్హితవాన్ యతః స్వచ్ఛందగతిః యథేచ్ఛవ్యాపార ఈశ్వరః ౨౬

అథ భగవదంతర్ధానానంతరం తస్మై తిరోహితాయ భగవతే నమస్కృత్య పితామహో బ్రహ్మా భవో రుద్రశ్చ స్వం స్వం స్థానం జగ్మతుః సురా ఇంద్రాదయస్తు బలిం వైరోచని ముపేయు రుపజగ్ముః ౨౭

అరీన్ శత్రూనపి అసంయత్తాన్ యుద్ధాయానుద్యతాన్ దేవాన్ దృష్ట్వా శ్లోక్యః స్తుత్యః దైత్యరాట్ బలిః జాతక్షోభాన్ సురాన్ హంతు ముద్యతాన్ చ స్వనాయకా నసురసేనాముఖ్యాన్ న్యషేధత్ న్యవారయత్ యతః సః సంధివిగ్రహయోః సంధివైరయోః కాల ముచితం వేత్తి ఇతి తథా. ౨౮

తే వైరోచని మాసీనం గుప్తం చాసురయూథపైః,
శ్రియా పరమయా జుష్టం జితాశేష ముపాగమన్ ౨౯

మహేంద్రః శ్లక్ష్ణయా వాచా సాంత్వయిత్వా మహామతిః,
అభ్యభాషత తత్ సర్వం శిక్షితం పురుషోత్తమాత్ ౩౦

తదరోచత దైత్యస్య తత్రాన్యే యేఽసురాధిపాః,
శంబరోఽరిష్టనేమి శ్చ యే చ త్రిపురవాసినః ౩౧

తతో దేవాసురాః కృత్వా సంవిదం కృతసౌహృదాః
ఉద్యమం పరమం చక్రు రమృతార్థే పరంతప ౩౨

తత స్తే మందరగిరి మోజసోత్పాట్య దుర్మదాః,
నదంత ఉదధిం నిన్యుః శక్తాః పరిఘబాహవః ౩౩

తే దేవాః అసురయూథపైః గుప్త మాసీనం పరమయా శ్రియా సంపదా జుష్టం యుక్తం జితా అశేషా దేవాదయో యేన తం వైరోచనిం బలిం ఉపాగమన్ సమీప ముపవివిశుః ౨౯

తత ఇంద్రో మహామతిః శ్లక్ష్ణయా మృద్వ్యా వాచా సాంత్వయిత్వా సామోపాయేన ప్రసన్నం కృత్వా పురుషోత్తమా దజితా ద్యచ్ఛిక్షితం తత్సర్వ మమృతోత్పాదనప్రయత్నరూప మకథయత్ ౩౦

తదింద్రోక్తం దైత్యస్య బలేర్యే చ శంబరాదయోఽసురాధిపాః యే చ త్రిపురవాసినః తేషాం చ అరోచత రుచికర మభూత్ ౩౧

తతో దేవాశ్చాసురాశ్చ తే సర్వే సంవిదం సమయం సంకేతం కృత్వా పరస్పరం కృతం సౌహృదం యైస్తే హే పరంతప! అమృతార్థం పరమ ముద్యమం యత్నం చక్రుః, ౩౨

ఉద్యమ మేవాహ-తత స్తే దేవాసురాః దుర్మదాః పరిఘా ఇవ బాహవో యేషాం తే మందరగిరి మోజసా బలే నోత్పాట్య నదంతః శక్త్యా ధారణశక్త్యా క్షీరోదధిం నిన్యుః ప్రాపయితుం ప్రవృత్తా బభూవుః ౩౩

(భగవదాజ్ఞయా దేవానా మసురైః సంధాయ సముద్రమంథనార్థ ముద్యోగః)

దూరభారోద్వహశ్రాంతాః శక్రవైరోచనాదయః,
అపారయంత స్తం వోఢుం వివశా విజహుః పథి ౩౪

నిపతన్ స గిరి స్తత్ర బహూ నమరదానవాన్,
చూర్ణయామాస మహతా భారేణ కనకాచలః. ౩౫

తాం స్తథా భగ్నమనసో భగ్నబాహూరుకంధరాన్,
విజ్ఞాయ భగవాం స్తత్ర బభూవ గరుడధ్వజః ౩౬

గిరిపాత నిష్పిష్టాన్ విలోక్యామరదానవాన్,
ఈక్షయా జీవయామాస నిర్జరాన్ నిర్వ్రణాన్ యథా ౩౭

గిరిం చారోప్య గరుడే హస్తేనైకేన లీలయా,
ఆరుహ్య ప్రయయావబ్ధిం సురాసురగణై ర్వృతః. ౩౮

శక్రవైరోచనిప్రభృతయః సర్వే దూరభారోద్వహనేన శ్రాంతాః అత ఏవ మందరగిరిం వోఢు మపారయంతోఽశక్నువంతః వివశాః పథి గిరిం విజహుః త్యాజుః న్యపతంశ్చ ౩౪

స చ గిరి స్తత్ర పాత్యమానః బహూ నమరా నసురాం శ్చ చూర్ణయామాస యతః స గిరి ర్మహతా భారేణ కనకాచలః మేరుతుల్యః ౩౫

తదా సురదానవాన్ భగ్నమనసః భగ్నోత్సాహాన్ కాంశ్చిద్భగ్నా బాహవః ఊరవః కంధరాశ్చ యేషాం తాన్ విజ్ఞాయ భగవాన్ గరుడధ్వజో గరుడారూఢః ఆవిర్బభూవ ౩౬

గిరిపాతేన వినిష్పిష్టాం శ్చూర్ణీకృతాన్ సురాన్ దానవాంశ్చ విలోక్య ఈక్షయాఽమృతదృష్ట్యా నిర్జరాన్ దేవాన్ నిర్వ్రణాన్ యథావజ్జీవయామాస అసురాంస్తు నాజీవయదితి భావః. ౩౭

తత ఏకేనైవ హస్తేన లీలయా గిరి ముద్ధృత్య గరుడే ఆరోప్య స్వయ మప్యారుహ్య సురగణై ర్వృతః పయోధిం ప్రయయౌ ౩౮

అవరోప్య గిరిం స్కంధాత్ సుపర్ణః పతతాం వరః
యయౌ జలాంత ఉత్సృజ్య హరిణా స విసర్జితః ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, అష్టమస్కంధే
అమృతమథనే మందరాచలానయనం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః

తతః పతతాం పక్షిణాం వరః శ్రేష్ఠః సుపర్ణో గరుడః స్కంధా ద్గిరి మవరోప్య జలాంతే జలసమీపే ఉత్సృజ్య నిధాయ హరిణాఽనువిసర్జితః ప్రస్థాపితః యయౌ వగాత్ సుపర్ణే తత్ర స్థితే వాసుకే రాగమనాసంభవాత్ తదాగమనాయ విసర్జితో యయావితి భావః ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రపన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీశైలపూర్ణదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం అష్టమస్కంధసమాఖ్యాయాం.
షష్ఠోఽధ్యాయః

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

తే నాగరాజ మామంత్ర్య ఫలభాగేన వాసుకిమ్,
పరివీయ గిరౌ తస్మిన్ నేత్ర మబ్ధిం ముదాన్వితాః ౧

ఆరేభిరే సుసంయత్తా అమృతార్థం కురూద్వహ
హరిః పురస్తా జ్జగృహే పూర్వం దేవా స్తతోఽభవన్ ౨

తన్నైచ్ఛన్ దైత్యపతయో మహాపురుషచేష్టితమ్,
న గృహ్ణీమో వయం పుచ్ఛ మహే రంగ మమంగళమ్, ౩

స్వాధ్యాయశ్రుతసంపన్నాః ప్రఖ్యాతా జన్మకర్మభిః,
ఇతి తూష్ణీం స్థితాన్ దైత్యాన్ విలోక్య పురుషోత్తమః,
స్మయమానో విసృజ్యాగ్రం పుచ్ఛం జగ్రాహ సామరః. ౪

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

తే దేవాసురాః ఫలభాగేన తవాప్యమృతభాగో భవిష్యతీ త్యేవం వాసుకి మామంత్ర్య సంప్రార్థ్య నేత్రీభూతం గిరౌ పరివీయ పరివేష్ట్య ముదా యుక్తాః ౧

అమృతార్థే అబ్ధిం మథితు మారబ్ధాః హే కురూద్వహః వాసుకే స్త్రీవం ముఖం దైత్యాన్ గ్రాహయితు మేవ పూర్వం హరిః పురస్తా న్ముఖం జగృహే తతో దేవా అభవన్ ముఖం జగృహుః ౨

తిన్ముఖగ్రహణరూపం మహాపురుషస్య హరే శ్చేష్టితం దైత్యాధిపా నైచ్ఛన్ స్వాధ్యాయశ్రుత సంపన్నాః వేదశాస్త్రాధ్యయనసంపన్నాః జన్మభిః కర్మభిశ్చ ప్రసిద్ధాః వయ మమంగళం నికృష్టం మహోరగపుచ్ఛం న గృహ్ణీమ ఇత్యభిప్రాయేణ తూష్ణీం స్థితాన్ దైత్యాన్ విలోక్య భగవాన్ పురుషోత్తమః ౩—౪

స్మయమానో ముఖం విసృజ్యాఽమరైః సహితః పుచ్ఛం జగ్రాహ. ఏవం ఇత్థం కృతో గ్రహణస్థానవిభాగో యైస్తే కశ్యపస్య నందనాః దేవాసురాః ౫

కృతస్థానవిభాగా స్త ఏవం కశ్యపనందనాః,
మమంథుః పరమాయత్తా అమృతార్థం పయోనిధిమ్ ౫

మథ్యమానేఽర్ణవే యోఽద్రి రనాధారో హ్యపోఽవిశత్,
ధ్రియమాణోఽపి బలిభి ర్గౌరవాత్ పాండునందన ౬

తే సునిర్విణ్ణమనసః పరిమ్లానముఖశ్రియః,
ఆసన్ స్వపౌరుషే నష్టే దైవేనాతిబలీయసా ౭

విలోక్య విఘ్నేశవిధిం తదేశ్వరో దురంతవీర్యోఽవితథాభిసంధిః,
కృత్వా వపుః కాచ్ఛప మద్భుతం మహత్ ప్రవిశ్య తోయం గిరి ముజ్జహార ౮

త ముత్థితం వీక్ష్య కులాచలం పునః సముత్థితా నిర్మథితుం సురాసురాః,
దధార పృష్ఠేన స లక్షయోజనప్రస్తారిణా ద్వీప ఇవాపరో మహాన్ ౯

పర మధిక మాయత్తాః ఉద్యతాః పయోనిధి మమృతార్థం మమంథుః అర్ణవే పయోదధౌ మథ్యమానే సతి అనాధారోఽద్రిః మందరోఽపోఽవిశదపా మధోభాగం ప్రవిష్టోఽభూత్ ౬

హే కురునందన! బలిష్ఠైః దేవాసురైః ధ్రియమాణోఽప్యద్రిః గౌరవా ద్భారభూయస్త్వా దపోఽవిశదితి పూర్వేణాన్వయః తే దేవాసురాస్తు అతిబలీయసా దైవేన హేతునా స్వపౌరుషే వినష్టే సతి నిర్విణ్ణమనసః అత ఏవ పరిమ్లానముఖశ్రియో బభూవుః ౭

విఘ్నేశస్య విఘ్నాధిదైవతస్య విష్వక్సేనస్య తత్పార్షదస్య వా కస్యచి ద్ద్విరదవక్త్రాదేః విధిం చరితం తద్విఘ్నమపి విలోక్య తథా సత్యసంకల్పః దురంతవీర్యః అపారబలో భగవా నీశ్వరోఽజితః మహత్ బృహ దద్భుతం చ కాచ్ఛపం వపు ర్ధృత్వా తోయం జలం ప్రవిశ్య గిరిం మందర ముజ్జహార ఉద్ధృతవా నిత్యర్థః ౮

తముత్థితం కులాచలం మందరం వీక్ష్య సురా శ్చాసురా శ్చ పున ర్నిర్మథితుం సముత్థితా బభూవుః గిరిం బిభ్రతం కూర్మరూపిణం వర్ణయతి (దధారేతి) లక్షం యోజనాని ప్రస్తారో విస్తారోఽస్యాస్తీతి తథా తేన పృష్ఠేన దధార మందరమితి శేషః కథంభూతః అపరో ద్వీప ఇవ మహాన్ విపులదేహః ౯

(సముద్రమథనం తత ఉద్భూతవిషభీతదేవస్తుతేశ్వరేణ విషభక్షణమ్)

సురాసురేంద్రై ర్భుజవీర్యవేపితం పరిభ్రమంతం గిరి మంగ పృష్ఠతః,
బిభ్రత్ తదావర్తన మాదికచ్ఛపో మేనేంగకండూయన మప్రమేయః. ౧౦

తథా సురా నావిశ దాసురేణ రూపేణ తేషాం బల వీర్య మీరయన్,
ఉద్దీపయన్ దేవగణాంశ్చ విష్ణు ర్దైవేన నాగేంద్ర మబోధరూపః ౧౧

ఉపర్యగేంద్రం గిరిరాడివాన్య ఆక్రమ్య హస్తేన సహస్రబాహుః,
తస్థౌ దివి బ్రహ్మభవేంద్రముఖ్యై రభిష్టువద్భిః సుమనోఽభివృష్టః. ౧౨

ఉప ర్యధశ్చాత్మని గోత్రనేత్రయోః పరేణ తే ప్రావిశతా సమేధితాః,
మమంథు రబ్ధిం తరసా మదోత్కటా మహాద్రిణా క్షోభితనక్రచక్రమ్ ౧౩

సురాసురశ్రేష్ఠైః కర్తృభి ర్భుజానాం వేగేన బలేన వేపితం కంపితం భ్రమంతం గిరిం అంగ హే రాజన్! పృష్ఠే బిభ్ర దప్రమేయోఽపరిచ్ఛిన్నబలశక్త్యాదియుక్త ఆదికచ్ఛపరూప స్తదావర్తనం గిరిభ్రమణం అంగకండూయనం మేనే ౧౦

ఏవం జలే కచ్ఛపవపుషా గిరిం బిభ్రదేవ విష్ణుః పునరసురా నసురరూపేణావిశత్ కథంభూతః తేషా మసురాణాం బలం వీర్యం చ ఈరయన్ ఏధయమానః తథా దైవేన రూపేణ దేవగణాన్ బలవీర్యాదిక ముద్దీపయన్ ఆవిశత్ నాగేంద్రం వాసుకి మబోధరూపః నిద్రారూపః చకారాత్ నాగేంద్ర రూపశ్చేత్యర్థః అజ్ఞః పృథక్స్వరూప ఏవ సర్వబలోత్సాహవీర్యాణి ప్రావర్ధయదితి భావః (ఇంద్రాదిరూపః) ప్రావిశత్ ౧౧

అగేంద్ర ముపరి గిరేరుప ర్యపరో గిరిరాడివ సహస్రబాహూ రేకేన హస్తేన గిరి మాక్రమ్య పున ర్దివ్యభితః స్తువద్భి ర్బ్రహ్మాదిభిః కర్తృభిః సుమనోభిః పుష్పైః కరణై రభివృష్టః తస్థౌ ౧౨

గిరి రుపర్యధ స్తద్గోత్రనేత్రయోః గిరినేత్రయోరాత్మని దేవాసురేషు చ ప్రావిశతా పరేణ పరమాత్మనా సమేధితాః సముపోద్వలితాః అత ఏవ మదోత్కటా దేవాసురా స్తరసా బలేన మహాద్రిణా సుందరేణ క్షోభితం నక్రాణాం చక్రం సమూహో యస్మిన్ తమబ్ధిం మమంథుః ౧౩

అహీంద్రసాహస్రకరోరదృఙ్ముఖశ్వాసాగ్నిధూమాహతవర్చసోఽసురాః,
పౌలోమకాలేయబలీల్వలాదయో దవాగ్నిదగ్ధాః సరళా ఇవాభవన్ ౧౪

దేవాంశ్చ తచ్ఛ్వాసశిఖాహతప్రభాన్ ధూమ్రాంబరస్రగ్వరకంచుకాననాన్,
సమభ్యవర్షన్ భగవద్వశా ఘనా వవుః సముద్రోర్మ్యుపగూఢవాయవః ౧౫

మథ్యమానా త్తథా సింధో ర్దేవాసురవరూథపైః,
యదా సుధా న జాయేత నిర్మమంథాజితః స్వయమ్ ౧౬

మేఘశ్యామః కనకపరిధిః కర్ణవిద్యోతవిద్యు
న్మూర్ధ్ని భ్రాజద్విలులితకచః స్రగ్ధరో రక్తనేత్రః,
జైత్రై ర్దోర్భి ర్జగదభయదై ర్దందశూకం గృహీత్వా
మథ్నన్ మథ్నా ప్రతిగిరిరివాశోభతాథో ధృతాద్రిః ౧౭

తథా దృశః నేత్రాణి చ ముఖాని చ శ్వాసా శ్చాహీంద్రస్య వాసుకేః సహస్ర మపరిమితాః కరోరా యే దృగాదయః తేభ్యో నిర్గతాభ్యా మగ్నిధూమాభ్యాం హతం వర్చో యేషాం తేఽసురాః పౌలోమాదయః దావాగ్నిదగ్ధాః సరళాః ద్రుమవిశేషా స్త ఇవాభవన్ ౧౪

దేవాం స్తు మఘవద్వశా ఇంద్రాధీనాః ఘనాః మేఘాః సమభ్యవర్షన్ కథంభూతాన్? తస్య వాసుకే ర్యః శ్వాస స్తస్య శిఖయా హతా ప్రభా యేషాం ధూమ్రాణి నిశ్వాసధూమాక్తా న్యంబరాణి వస్త్రాణి స్రగ్వరాణి కంచుకా న్యాననాని చ యేషాం తాన్ కించ సముద్రస్యోర్మిభి స్తరంగై రుపగూఢాః సంవృతా వాయవః పవనాశ్చ వవుః ప్రససుః ౧౫

యదా దేవాసురై ర్మథ్యమానా దప్యబ్ధే రమృతం న జాయేత తదా భగవానజితః స్వయమేవ నిర్మమంథ మంథనం చకార ౧౬

మథ్నంత మజితం వర్ణయతి (మేఘశ్యామ ఇతి) మేఘ ఇవ శ్యామః "ఉపమానాని సామాన్యవచనైః" ఇతి సమాసః కనకపరిధిః కనకపరిధానః పీతాంబరః కంఠే ద్యోతమాన విద్యున్నిభాఽఽభరణః వియత్యాకాశే మూర్ధ్నా సకిరీటేనాక్రమన్ చలితాం స్రజం వనమాలాం బిభర్తీతి తాదృశః రక్తే నేత్రే యస్యసః జగతా మభయప్రదైః దోర్భిః భుజైః దందశూకం సర్పం గృహీత్వా మథ్నా గిరిణాఽబ్ధిం మథ్నన్ అథోధృతాద్రిః అజితోఽపరో గిరిరివాశోభత ౧౭

(సముద్రమథనం తత ఉద్భూతవిషభీతదేవస్తుతేశ్వరేణ విషభక్షణమ్)

నిర్మథ్యమానా దుదధే రభూ ద్విషం మహోల్బణం హాలహలాహ్వ మగ్రతః.
సంభ్రాంతమీనోన్మకరాహికచ్ఛపాత్ తిమిద్విపగ్రాహతిమింగిలాకులాత్ ౧౮

తదుగ్రవేగం దిశి దిశ్యుపర్యధో విసర్పదుత్సర్పదసహ్యమప్రతి,
భీతాః ప్రజా దుద్రువు రంగ సేశ్వరా అరక్ష్యమాణాః శరణం సదాశివమ్ ౧౯

విలోక్య తం దేవవరం త్రిలోక్యా భవాయ దేవ్యాభిమతం మునీనామ్.
ఆసీన మద్రా వపవర్గహేతో స్తపో జుషాణం స్తుతిభిః ప్రణేముః ౨౦

ప్రజాపతయ ఊచుః—

దేవదేవ మహాదేవ భూతాత్మన్ భూతభావన,
త్రాహి నః శరణాపన్నాం స్త్రైలోక్యదహనాద్ విషాత్ ౨౧

ఏవం నిర్మథ్యమానా దుదధేః ప్రథమం ఉల్బణం దుస్సహం హాలాహలాఖ్యం విష ముదభూత్ కథంభూతా దుదధేః సంభ్రాంతా మీనా ఉద్గతా మకరాదయశ్చ యస్మిన్ తస్మాత్ తిమ్యాదిభి ర్మత్స్యవిశేషై రాకులాచ్చ ౧౮

విషం విశింషంస్తతో భీతానాం ప్రజానాం సదాశివప్రపత్తిమాహ (తదితి) తద్విషం అప్రతి ప్రతిక్రియాశూన్యం అప్రతిమం వా కుతః ఉగ్రః వేగో యస్య తదేవాహ దిశి దిశి ప్రతిదిశమ్ ఉపర్యధశ్చ విసర్పత్ ఉత్సర్పత్ ఉద్గచ్ఛచ్చ ఏవంవిధం తద్విషం దృష్ట్వేతి శేషః అంగ హే రాజన్, సేశ్వరాః సపాలాః ప్రజాః త్రిలోకస్థాః అరక్ష్యమాణాః సదాశివం శరణం దుద్రువుః జగ్ముః ౧౯

త్రిలోక్యాః భవాయ సమృద్ధ్యై దేవ్యా భవాన్యా సహాద్రౌ కైలాసే ఆసీన మపవర్గహేతో స్తపో జుషాణం మునీనా మభిమతం దేవవరం సదాశివం విలోక్య స్తుతిభిః ప్రణేముః తుష్టువుః ప్రణేముశ్చ ౨౦

స్తుతి మేవాహ (దేవదేవేత్యాదినా అవ్యక్తకర్మణ ఇత్యంతేన) తత్ర పరమకారణభూత భగవదసాధారణైః ధర్మై రారోపితై ర్వా తైః స్తుతిః క్రియాతే ఇతి సర్వ ముపపన్నం రుద్రవాచిశబ్దానాం

త్వమేకః సర్వజగత ఈశ్వరో బంధమోక్షయోః,
తం త్వా మర్చంతి కుశలాః ప్రపన్నార్తిహరం గురుమ్ ౨౨

గుణమయ్యా స్వశక్త్యాస్య సర్గస్థిత్యప్యయాన్ విభో,
ధత్సే యదా స్వదృగ్ భూమన్ బ్రహ్మవిష్ణుశివాభిధామ్ ౨౩

త్వం బ్రహ్మ పరమం గుహ్యం సదసద్భావభావనః,
నానాశక్తిభి రాభాత స్త్వమాత్మా జగదీశ్వరః ౨౪

సర్వస్య జగతో బంధమోక్షయో స్త్వమేక ఏవేశ్వరః త మేవంభూతం ప్రపన్నదుఃఖహరం త్వామేవ కుశలాః సుధియః అర్చంత్యారాధయంతి మోక్షేశ్వరత్వం ఉపాయోపదేశద్వారకం ఇత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి గురుమితి ౨౨

గుణమయ్యా త్రిగుణాత్మికయా స్వశక్త్యా స్వాంశభూతయా మాయయా అస్య జగతః యదా సర్గాదీన్ విధత్సే కరోషి తదా హే విభో! హే స్వదృక్ స్వప్రకాశ హే భూమన్! బ్రహ్మవిష్ణుశివాభిధాం ధత్సే బిభర్షి ౨౩

గుహ్య మౌపనిషదం పరమం సదసద్భావనం చిదచిద్రూపపదార్థభావనం పరం బ్రహ్మ త్వమేవ "బ్రహ్మదృష్టి రుత్కర్షాత్" ఇతి న్యాయేనైవం విషాదీృతాః స్తువంతి అత ఏవ బ్రహ్మత్వేన స్తుత మప్యాత్మాన మబ్రహ్మభూతం జ్ఞాత్వా వక్ష్యతి రుద్రః —

అహో బత భవాన్యేతత్ ప్రజానాం పశ్య వైశసమ్।
పుంసః కృపయతో భద్రే సర్వాత్మా ప్రీయతే హరిః॥

"ప్రీతే హరౌ భగవతి" ఇతి ఆపన్నానా మబ్రహ్మణి మయి బ్రహ్మత్వేన స్తుతిం పశ్యేతి భవాన్యై దర్శయిత్వా అవశ్యం భూతదయయా భగవాన్ సర్వాంతరాత్మా పరబ్రహ్మభూతః తుష్యతీతి వక్ష్యతి త త్తస్మాన్న రుద్రే పరత్వభ్రమః కార్యః తస్మాద్రుద్రశరీరకపరమాత్మగతాః సర్వే చైతత్ప్రకరణోదితా ధర్మాః ఇత్యవగంతవ్యమ్ "భూయసాం స్యాత్సధర్మత్వమ్" ఇతి న్యాయేన భగవత్పారమ్యస్య ప్రాయశోఽస్మిన్ పురాణే ప్రతిపాదనాత్ నానాశక్తిభి రాభాత శ్చిదచిత్కాలాదిశక్తివిశిష్టతయాఽఽభాతః ప్రపంచ స్త్వమేవ జగదీశ్వరః తదంతరాత్మా చ త్వమేవ ౨౪

(సముద్రమథనం, తత ఉద్భూతవిషభీతదేవస్తుతేశ్వరేణ విషభక్షణమ్)

త్వం శబ్దయోని ర్జగదాది రాత్మా ప్రాణేంద్రియద్రవ్యగుణస్వభావః,
కాలః క్రతుః సత్య మృతం చ ధర్మ స్త్వయ్యక్షరం యత్ త్రివృదామనంతి ౨౫

అగ్నిర్ముఖం తేఽఖిలదేవతాత్మా క్షితిం విదు ర్లోకభవాంఘ్రిపంకజమ్,
కాలం గతిం తేఽఖిలదేవతాత్మనో దిశశ్చ కర్ణౌ రసనం జలేశమ్ ౨౬

నాభి ర్నభ స్తే శ్వసనం నభస్వాన్ సూర్యశ్చ చక్షూంషి జలం స్మ రేతః,
పరావరాత్మాశ్రయణం తవాత్మా సోమో మనో ద్యౌ ర్భగవచ్ఛిర స్తే ౨౭

కుక్షిః సముద్రా గిరయోఽస్థిసంఘా రోమాణి సర్వౌషధివీరుధ స్తే

త్వమేవ శబ్దయోనిః శాస్త్రప్రమాణకః జగదాదిః జగత్కారణభూతః ఆత్మా "ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇత్యుక్త స్త్వమేవ ద్రవ్యం భూతపంచకం స్వభావో విశేషణం ప్రాణేంద్రియద్రవ్య గుణస్వభావః ప్రాణాదివిశేషణవా నిత్యర్థః కాలాదిశరీరకం చ త్వమేవ త్వచ్ఛరీరకో యః పరమాత్మా స ఏవ కాలాదిశరీరక ఇతి తాత్పర్యం సత్యమృతం "ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ" ఇత్యుక్తం నిర్వికారం సర్వాంతరాత్మభూతం బ్రహ్మ త్వమేవేత్యర్థః ధర్మః ధర్మశరీరకః తదారాధ్యో వా త్వమేవ. త్రివృ త్త్రియాణాం వృద్వ ర్తనం యస్మిం స్తత్ అకారోకారమకారాత్మక మక్షరం ప్రణవం త్వయ్యేవాఽఽమనంతి త్వద్విషయ మేవామనంతీత్యర్థః ౨౫

విరాడ్రూపం స్తువంతి (అగ్నిరితి) అఖిలదేవతాత్మా "అగ్నిః సర్వా దేవతా" ఇతి సర్వదేవతామయత్వేన శ్రుతోఽగ్ని స్తే తవ ముఖం క్షితిం పృథ్వీం హే లోకభవః తవ అంఘ్రిపంకజం పాదపద్మం విదుః కాలం త్వఖిలదేవతాత్మనః తవ గతిం విదుః తథా దిశ స్తవ కర్ణౌ విదుః జలేశం వరుణం తవ రసనం జిహ్వాం విదుః ౨౬

నభ ఆకాశ స్తవ నాభిః నభస్వాన్ వాయు స్తవ శ్వసనం శ్వాసః సూర్య స్తవ చక్షూంషి నేత్రాణి జలం తవ రేతః తవాత్మా పరేఽపరే చ యే ఆత్మానో జీవాస్తేషా మాశ్రయణ మాశ్రయః ఆధారః సోమః చంద్ర స్తవ మనః హే భగవన్! ద్యౌః స్వర్లోక స్తవ శిరః ౨౭

సముద్రా స్తవ కుక్షిః గిరయః పర్వతా స్త్వస్థిసముదాయాః సర్వా ఓషధయో వీరుధశ్చ తవ

ఛందాంసి సాక్షాత్ తవ సప్తధాతవ స్త్రయీమయాత్మన్ హృదయం సర్వధర్మః ౨౮

ముఖాని పంచోపనిషద స్తవేశ యై స్త్రింశదష్టోత్తరమంత్రవర్గః,
య త్తచ్ఛివాఖ్యం పరమార్థతత్త్వం దేవ స్వయంజ్యోతి రవస్థితి స్తే ౨౯

ఛాయా త్వధర్మోర్మిషు యై ర్విసర్గో నేత్రత్రయం సత్త్వరజస్తమాంసి
సాంఖ్యాత్మనః శాస్త్రకృత స్తవేక్షా ఛందోమయో దేవ ఋషిః పురాణః ౩౦

న తే గిరిత్రాఖిలలోకపాలవిరించవైకుంఠసురేంద్రగమ్యమ్,
జ్యోతిః పరం యత్ర రజ స్తమశ్చ సత్త్వం న యద్ బ్రహ్మ నిరస్తభేదమ్ ౩౧

రోమాణి ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని సాక్షాత్తవ సప్త ధాతవః హే త్రయీమయాత్మన్! వేదప్రచురమూర్తే! స ప్రసిద్ధో వేదోదితో ధర్మః తవ హృదయమ్ ౨౮

హే ఈశ! పంచోపనిషదః తత్పురుషాఘోరసద్యోజాతవామదేవేశానాత్మకపంచానువాకాః తవ ముఖాని ముఖవ్యాపారాత్మకా ఇత్యర్థః ముఖాని విశినష్టి - యైర్ముఖైః త్రింశ దష్టోత్తరమంత్రవర్గః అష్టోత్తరత్రింశన్మంత్రాణాం వర్గాస్తేషామేవ మంత్రాణాం పరిచ్ఛేదేన అష్టోత్తరత్రింశత్కలాత్మకా మంత్రా ఇత్యర్థః హే దేవ! యత్ స్వప్రకాశం శివాఖ్యం 'పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివ మచ్యుతమ్" ఇతి ప్రసిద్ధం పరమార్థతత్త్వం తత్ తే తవావస్థితి రవస్థానం పరమాత్మశరీరత్వేన తదపృథక్ సిద్ధత్వేనావస్థితి స్త్వమితి తాత్పర్యమ్ ౨౯

అధర్మోర్మిషు దంభలోభాదిషు తవ ఛాయా అప్రకాశః అధర్మోర్మయః తవ ఛాయాభూతా ఇత్యర్థః, యైః సత్త్వాదిభి ర్గుణై ర్విసర్గః ప్రపంచసృష్టి స్తాని సత్త్వరజస్తమాంసి తవ నేత్రత్రయమ్ హే దేవ! ఛందోమయః గాయత్ర్యాదిఛందః ప్రచురః పురాతనః ఋషి ర్వేదః సాంఖ్యాత్మనః సర్వజ్ఞస్యాత్మనః శాస్త్రప్రణేతు స్తవ ఈక్షా ఈక్షణం జ్ఞాన మిత్యర్థః ౩౦

హే గిరిత్ర హేఽఖిలలోకపాల! తే తవ పరం జ్యోతిః స్వప్రకాశం స్వరూపం విరించ్యాదిభి ర్గమ్యం వైకుంఠః ఉపేంద్రః సురేం దసమభివ్యాహారాత్ తస్యాప్యగమ్యత్వ మతిస్తుతిః యద్వా అస్య ప్రకరణస్య రుద్రశరీరకపరమాత్మస్తుతిపరత్వాత్ పరమాత్మస్వరూపస్య అపరిచ్ఛిన్నత్వేన తేనాపి ఇయత్తయా అవగంతు మశక్యత్వాత్ వైకుంఠేనా ప్యగమ్యత్వ ముక్తమ్ జ్యోతి ర్విశినష్టి - యత్ర జ్యోతిషి రజఆదయః ప్రాకృతగుణాః న సంతి యద్బ్రహ్మ యచ్చ నిరస్తభేదమనుష్యాదిభేదమ్. ౩౧

ఏతత్పరం ప్రపశ్యామో న పరం తే మహేశ్వర,
మృడనాయ హి లోకస్య వ్యక్తిస్తేఽవ్యక్తకర్మణః ౩౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

తద్వీక్ష్య వ్యసనం తాసాం కృపయా భృశపీడితః,
సర్వభూతసుహృద్ దేవ ఇద మాహ సతీం ప్రియామ్ ౩౬

శివ ఉవాచ—

అహో బత భవాన్యేతత్ ప్రజానాం పశ్య వైశసమ్,
క్షీరోదమథనోద్భూతాత్ కాలకూటాదుపస్థితమ్ ౩౭

ఆసాం ప్రాణపరీప్సూనాం విధేయ మభయం హి మే,
ఏతావాన్ హి ప్రభో రర్థో యద్దీనపరిపాలనమ్ ౩౮

నన్వేతే సర్వే ధర్మాస్త్వదుక్తాః పరమాత్మాసాధారణాః అహం తు పుణ్యోపచితాధికార విశేషభాక్ కశ్చిజ్జీవ ఇత్యత్రాహుః (ఏతదితి) హే పరమేశ్వర! తే త్వత్తః పర ముత్కృష్ట మపర మధమం చ తత్త్వం న పశ్యామః న జానీమః కిం తు లోకస్య మృడనాయ సుఖాపాదనాయ తవావ్యక్త కర్మణో వ్యక్తిరిత్యేతత్తు జానీమ ఇత్యర్థః నూనం భవాన్ పరమాత్మా భవతు మా వా సర్వస్యాపి చిదచిదాత్మకస్య జగత స్తదాత్మకత్వాత్ తదాయత్తసత్తాదిమత్త్వేన వినా స్వనిష్ఠస్వరూపస్వభావయో రభావాత్ తద్దృష్ట్యా తద్ధర్మై రేవ సర్వం వస్తు స్తోతవ్య మిత్యేవ తుష్టువిమేతి ౩౫

ఏవముక్తో దేవః ప్రియా మాహేత్యాహ శుకః (తదితి) ఏవం భృశం అధికం ఈడితః స్వస్మి న్నవిద్యమానై రపి పరమాత్మాసాధారణై ర్గుణై రీడితః స్తుతో దేవో రుద్ర స్తాసాం ప్రజానాం తత్కాల కూటా దుపస్థితం వ్యసనం దుఃఖం వీక్ష్య సర్వభూతసుహృత్ ప్రియాం సతీం భవానీం ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ ౩౬

విషపానే ప్రవృత్తం మాం ఇయం ప్రియా వారయేదితి శంకయా తా మనుజ్ఞాపయ న్నాహ (అహో ఇతి సార్ధై శ్చతుర్భిః) హే భవాని! అహో బత మహత్కష్టమ్ ఏతత్ ప్రజానాం వైశసం దుఃఖం పశ్య, వైశసం విశినష్టి, క్షీరాబ్ధే ర్మథనాత్ యదుద్భూతం కాలకూటాఖ్యం విషం తస్మాత్ సముపస్థితం సంప్రాప్తం ఇత్యర్థః ౩౭

ప్రాణపరీప్సూనాం జిజీవిషూణా మాసాం ప్రజానాం మే మయా అభయం విధేయం హి యస్మాత్ ప్రభోః సమర్థస్యార్థః, కర్తవ్యప్రయోజన మేతావానేవ కియాన్ యద్దీనానాం పరిపాలనమ్ ఇత్యేతావానేవ. ౩౮

(సముద్రమథనం తత ఉద్భూతవిషభీతదేవస్తుతేశ్వరేణ విషభక్షణమ్)

ప్రాణైః స్వైః ప్రాణినః పాంతి సాధవః క్షణభంగురైః,
బద్ధవైరేషు భూతేషు మోహితేష్వాత్మమాయయా. ౩౯

పుంసః కృపయతో భద్రే సర్వాత్మా ప్రీయతే హరిః,
ప్రీతే హరౌ భగవతి ప్రీయేఽహం సచరాచరః,
తస్మాదిదం గరం భుంజే ప్రజానాం స్వస్తిరస్తు మే ౪౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవమామంత్ర్య భగవాన్ భవానీం విశ్వభావనః,
తద్ విషం జగ్ధుమారేభే ప్రభావజ్ఞాన్వమోదత. ౪౧

తతః కరతలీకృత్య వ్యాపి హాలాహలం విషమ్,
అభక్షయన్ మహాదేవః కృపయా భూతభావనః ౪౨

తస్యాపి దర్శయామాస స్వవీర్యం జలకల్మషః

తథాహి, సాధవః క్షణభంగురైః హేతుగర్భమిదం స్వైః స్వకీయైః ప్రాణైః ప్రాణినః పాంతి రక్షంతి కిం ప్రాణిరక్షయేత్యత ఆహ — ఆత్మమాయయా భగవన్మాయయా మోహితేష్వతి ఏవ పరస్పరం బద్ధవైరేషు భూతేషు ౩౯

కృపయతః కృపాం కుర్వతః పుంసః హే భద్రే సర్వాంతరాత్మా భగవాన్ ప్రీయతే కిం తత్ప్రీత్యా? అత ఆహ షాడ్గుణ్యపూర్ణే హరౌ ప్రీతే సతి సచరాచరోఽహమపి ప్రీయే నితరామానందయుక్తో భవామి తస్మాదిదం గరం విషం భుంజే భోక్ష్యే మే మత్తః ప్రజానాం స్వస్తిరస్తు. అయమనవ్యయః స్వస్తిశబ్దః సుఖార్థకః అత ఏవ ప్రయోగాత్ దైవీ స్వస్తిరస్తు నః" ఇత్యాది శ్రుతిప్రయోగాచ్చ ౪౦

ఏవమిత్థం భవానీ మామంత్ర్య అనుజ్ఞాప్య విశ్వసుఖకరో భగవాన్ రుద్రః తద్విషం జగ్ధుమత్తుమారేభే తత్ప్రభావజ్ఞా భవానీ అన్వమోదత అనుమోదితవతీ ౪౧

తతస్త్వనుమోదనానంతరం సర్వతో వ్యాపి హాలాహలాఖ్యం విషం కరతలీకృత్య కరతలమాత్రపరిమితం కృత్వా భూతసుఖకరో మహాదేవః కృపయా అభక్షయత్ ౪౨

జలకల్మషరూపం విషం స్వవీర్యం స్వబలం తస్యాపి రుద్రస్యాపి దర్శయామాస యస్మాత్తం రుద్రం గలే నీలం చకార తచ్చ నైల్యం సాధోః రుద్రస్య విశేషేణ భూషణమేవాభూత్ జలకల్మష ఇతి

యచ్చకార గలే నీలం తచ్చ సాధో ర్విభూషణమ్ ౪౩
తప్యంతె లోకతాపేన సాధవః ప్రాయశో జనాః
పరమారాధనం తద్ధి పురుష స్యాఖిలాత్మనః. ౪౪
నిశమ్య కర్మ తచ్ఛంభో ర్దేవదేవస్య మీఢుషః,
ప్రజా దాక్షాయణీ బ్రహ్మా వైకుంఠశ్చ శశంసిరే ౪౫
ప్రస్కన్నం పిబతః ప్రాణైర్యత్ కించి జ్జగృహుః స్మతత్,
వృశ్చికాహివిషౌషధ్యో దందశూకాశ్చ యేఽపరే ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, అష్టమస్కంధే,
అమృతమధనే సప్తమోఽధ్యాయః

పాఠాంతరమ్ తదా దుస్సహం విషం కథం జరయామాసేత్యత్రాహ - జడకల్మషః జడానా మితరేషా మేవ కల్మషో బాధక మిత్యర్థః ౪౩

కృపాకూపా మియం పరిపాటీ త్యాహ (తప్యంత ఇతి) ప్రాయశః సాధవః సాధు కుర్వంతి పరకార్యమితి సాధవః స్వార్థనిరపేక్షపరకార్యప్రసాధనస్వభావాః జనాః ప్రాయశో లోకతాపేన స్వయమపి తప్యంతె న తద్వ్యర్థమపి త్వఖిలాంతరాత్మనః పరమపురుషస్యారాధనం తోషహేతుః ౪౪

మీఢుషః ఆశ్రితాభీష్టవర్షుకస్య శంభో ర్దేవస్య తద్విషపానరూపం కర్మ శ్రుత్వా ప్రజాః దాక్షాయణీ భవానీ బ్రహ్మా చ వైకుంఠో భగవాంశ్చ శశంసిరె ప్రశంసితవంత ఇత్యర్థః ౪౫

శంభో ర్విషం పిబతస్సతో యత్కించిత్ ప్రస్కన్నం గళితం విషం తత్ వృశ్చికాదయః ప్రాణై ర్జగృహుః విషౌషధ్యః కాకతుండకరవీరాదయః. దందశూకాః దంశనస్వభావాః అన్యే జంతవః సర్పాణా ముక్తత్వాత్ ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, అష్టమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం
సప్తమోఽధ్యాయః

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

పీతే గరే వృషాంకేణ ప్రీతాస్తేఽమరదానవాః,
మమంథు స్తరసా సింధుం హవిర్ధానీ తతోఽభవత్ ౧

తామగ్నిహోత్రీ మృషయో జగృహు ర్బ్రహ్మవాదినః,
యజ్ఞస్య దేవయానస్య మేధ్యాయ హవిషే నృప ౨

తత ఉచ్చైఃశ్రవా నామ హయోఽభూ చ్చంద్రపాండురః,
తస్మిన్ బలిః స్పృహాం చక్రే నేంద్ర ఈశ్వరశిక్షయా ౩

తత ఐరావతో నామ వారణేంద్రో వినిర్గతః,
దంతై శ్చతుర్భిః శ్వేతాద్రే ర్హరన్ భగవతో మహిమ్ ౪

ఇత్థం వృషాంకేణ రుద్రేణ గరే విషే పీతే భక్షితే సతి తే సర్వే సురదానవాశ్చ ఇంద్రాదయో వైరోచనాదయశ్చ తరసా బలేన సింధుం మమంథుః తతస్తస్మిన్ సింధావేవం మథ్యమానే సతి తతో విషా దనంతరం హవిర్ధానీ సురభిః కామధేను రభవత్ ౧

తాం హవిర్ధానీం అగ్నిహోత్రీం దధిపయోఘృతాదిహవిఃప్రదానేనాగ్నిహోత్రాదివైదిక కర్మనిష్పాదినీం బ్రహ్మవాదినః ఋషయో జగృహుః స్వీకృతవంతః కిమర్థమ్? హే నృప! దేవయానస్య దేవా యాంత్యస్మిన్ కర్మణి ఇతి దేవయానం తస్య యజ్ఞస్య సంబంధినే మేధ్యాయ హవిషే పయ ఆదిహవిరర్థమ్ ౨

తతో హవిర్ధాన్యుద్భవానంతరం చంద్రవత్ పాండురః శుభ్రో హయ ఉచ్చైఃశ్రవా ఇతి ప్రసిద్ధ ఉద్భూతః, తస్మిన్ ఉచ్చైఃశ్రవసి హయే ఈశ్వరశిక్షయా లోభః కార్యో న వై జాతు రోషః కామస్తు వస్తుషు" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా శిక్షయా ఇంద్రః స్పృహాం న చక్రే ఉచ్చైఃశ్రవస్యుత్పన్నామపి స్పృహా మభివ్యక్తాం న చక్రే కింతు మనస్యేవాధాదితి భావః బలిః స్పృహాం చక్రే ఇత్యర్థః ౩

తత ఉచ్చైఃశ్రవస ఉదయానంతరం ఐరావతాఖ్యో వారణేంద్రో గజశ్రేష్ఠః వినిర్గతః కథంభూతః భగవతో రుద్రస్య శ్వేతాద్రేః కైలాసస్య మహిం మాహాత్మ్యం శోభాం చతుర్భి ర్దంతైః శిఖరతుల్యై ర్హరన్ చంద్రవత్ పాండుర ఇత్యనుషంగః ౪

కౌస్తుభాఖ్య మభూద్ రత్నం పద్మరాగో మహోదధేః,
తస్మిన్ హరిః స్పృహాం చక్రే వక్షోఽలంకరణే మణౌ ౫

తతోఽభవత్ పారిజాతః సురలోకవిభూషణమ్,
పూరయత్యర్థినో యోఽర్థైః శశ్వద్ భువి యథా భవాన్. ౬

తతశ్చాప్సరసో జాతా నిష్కకంఠ్యః సువాససః,
రమణ్యః స్వర్గిణాం వల్గుగతిలీలావలోకనైః ౭

తతశ్చావిరభూత్ సాక్షా చ్ఛ్రీరమా భగవత్పరా,
రంజయంతీ దిశః కాంత్యా విద్యుత్ సౌదామనీ యథా ౮

తస్యాం చక్రుః స్పృహాం సర్వే ససురాసురమానవాః
రూపౌదార్యవయోవర్ణమహిమాక్షిప్తచేతసః ౯

తతోఽష్టౌ దిగ్గజా అభవన్ తతో హే నృప అభ్రమ్వాదయోఽష్టౌ కరిణ్యోఽభవన్ తతో మహోదధేః కౌస్తుభాఖ్యం రత్న మభూత్ స చ పద్మరాగో మణిః తస్మిన్ మహామణౌ భగవాన్ హరిః వక్షసోఽలంకరణే నిమిత్తే స్పృహాం చక్రే ౫

తతః పారిజాతో వృక్షః సురలోకస్య విభూషణభూతోఽభవత్ కథంభూతః యః శశ్వత్సదాఽర్థినః అర్థైః పూరయతి పూరయన్ అర్థాన్ పూరయన్ భువి భవాన్ యథార్థాన్ పూరయత్యర్థినా మరాం స్తథాభూత ఇత్యర్థః ౬

తతశ్చాప్సరసః ఉద్బభూవుః, కథంభూతాః స్వర్ణాభరణవిశేషకంఠ్యః శోభనాని వాసాంసి యాసాం తాః స్వర్గిణాం స్వర్గతానాం సుందరగతిభిః లీలావలోకనైశ్చ రమణ్యః ప్రియాః స్వర్గిణాం రతికర్త్ర్య ఇత్యర్థః ౭

తతః సాక్షాత్ శ్రీ ర్లక్ష్మీ రావిరభూత్. కథంభూతా భగవత్పరా భగవదనన్యార్హా కాంత్యా దిశో రంజయంతీ ప్రకాశయంతీ యథా సౌదామినీ విద్యుత్తద్వత్ సుదామా పర్వతః తత్రైకస్యాం దిశి జాతా సౌదామినీ స్ఫటికాదిమయగిరిశృంగే ష్వధికం స్ఫురంతీ విద్యుదివ కాంత్యా దిశో రంజయంతీత్యర్థః ౮

తస్యాం రూపాదిమహిమ్నా ఆక్షిప్తం చిత్తం యేషాం తే సర్వే ససురాసురదానవాః స్పృహాం చక్రుః ౯

(సముద్రే లక్ష్మ్యా ఆవిర్భావః, తయా భగవతో వరణం చ.)

తస్యా ఆసన మానిన్యే మహేంద్రో మహదద్భుతమ్,
మూర్తిమత్యః సరిచ్ఛ్రేష్ఠా హేమకుంభై ర్జలం శుచి ౧౦

అభిషేచనికా భూమి రాహరత్ సకలౌషధీః,
గావః పంచ పవిత్రాణి వసంతో మధుమాధవౌ ౧౧

ఋషయః కల్పయాంచక్రు రభిషేకం యథావిధి,
జగు ర్భద్రాణి గంధర్వా నట్యశ్చ ననృతు ర్జగుః ౧౨

మేఘా మృదంగపణవమురజానకగోముఖాన్
వ్యనాదయన్ శంఖవేణువీణా స్తుములనిఃస్వనాన్. ౧౩

భగవద్వక్షఃస్థితయా శ్రియా విలోకితానాం దేవాదీనాం యథాపూర్వం సర్వసంప్రాప్తి మసురాణాం తద్విపర్యయం చ వక్తుం తస్యా అభిషేకాదిమహోత్సవపూర్వకం బ్రహ్మాదిపరిహారేణ భగవత్ప్రాప్తిప్రకార మాహ (తస్యా ఇత్యాదినా అథాసీ ద్వారుణిత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన) తస్యా రమాయాః ఉపవేశనార్థం మహ దద్భుతం మహచ్చ సింహాసనమ్ ఇంద్ర ఆనీయ సమర్పితవాన్ గంగాదయః సరిచ్ఛ్రేష్ఠాః దేహయుక్తాః సత్యః హేమకుంభైః శుద్ధం జల మానిన్యిరే ౧౦

భూమిరపి మూర్తిమతీ సతీ అభిషేచనికా అభిషేకోచితా ఓషధీః సకలా ఆహర దానిన్యే గావస్తు పంచపవిత్రాణి పంచగవ్యా న్యాజహ్రుః వసంతః ఋతుః మూర్తిమాన్ మధుమాధవౌ చైత్రవైశాఖభవఫలపుష్పాణ్యుపాహర దిత్యనుషంగః పాఠాంతరే ద్వంద్వైక్యేఽపి స ఏవార్థః మధుమాసే భవం మధ్వితి వా ౧౧

తత ఋషయోఽభిషేకం యథావిధి అభిషేకోచితవిధిం యథావత్ కల్పయాంచక్రుః గంధర్వా భద్రాణి మంగళాని జగుః నట్యః నటానాం ప్రియః ననృతు ర్జగుశ్చ ౧౨

మేఘా మూర్తిమంతో మృదంగాదీన్ వాద్యవిశేషాన్ శంఖవేణువీణాశ్చ వ్యవాదయన్ తుములో నిస్స్వనో యేషాం తాన్ మృదంగాదీంశ్చ ౧౩

తతోఽభిషిషిచు ర్దేవీం శ్రియం పద్మకరాం సతీం,
దిగిభాః పూర్ణకలశైః సూక్తవాక్యై ర్ద్విజేరితైః ౧౪

సముద్రః పీతకౌశేయవాససీ సముపాహరత్,
వరుణః స్రజం వైజయంతీం మధునా మత్తషట్పదామ్ ౧౫

భూషణాని విచిత్రాణి విశ్వకర్మా ప్రజాపతిః,
హారం సరస్వతీ పద్మ మజో నాగాశ్చ కుండలే ౧౬

తతః కృతస్వస్త్యయనోత్పలస్రజం నదద్ద్విరేఫాం పరిగృహ్య పాణినా,
చచాల వక్త్రం సుకపోలకుండలం సవ్రీడహాసం దధతీ సుశోభనమ్ ౧౭

స్తనద్వయం చాతికృశోదరీ సమం నిరంతరం చందనకుంకుమోక్షితమ్,
తతస్తతో నూపురవల్గుశింజితై ర్విసర్పతీ హేమలతేవ సా బభౌ ౧౮

తతః పద్మకరాం సతీం శ్రియం దిగ్గజాః పూర్ణకలశైః సర్వౌషధీయుక్తైః సరిచ్ఛ్రేష్ఠానీతైః ద్విజేరితైః సూక్తవాక్యైః అభిషేచనికమంత్రైః సహ అభిషిషిచుః అభిషిక్తవంతః ౧౪

తతః సముద్రః పీతకౌశేయవాససీ సమర్పితవాన్ తతః వరుణః మధునా మధుపానేన మత్తాః షట్పదాః భృంగాః యస్యాం తాం వైజయంతీం వనమాలాం సముపాహర దిత్యనుషంగః ౧౫

విశ్వకర్మా ప్రజాపతిః భూషణాని, సరస్వతీ హారం, అజో బ్రహ్మా పద్మం నాగాశ్చ కుండలే సముపాహరన్ ౧౬

తతః కృతస్వస్త్యయనా కృతమంగళాశ్రయా శ్రీర్నదంతో ద్విరేఫా భ్రమరాః యస్యాం తాం ఉత్పలస్రజం పాణినా పరిగృహ్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య స్వాభిమతస్య పుంసః కంఠే నిధాతుం పరిగృహ్యేతి భావః చచాల కథంభూతా సతీ శోభనయోః కపోలయోః కుండలే ప్రచలతీ యస్మిన్ సవ్రీడో హాసః యస్మింస్తత్ సుశోభన మతిసుందరం వక్త్రం దధతీ ౧౭

తథా చందనకుంకుమాభ్యాం ఉక్షితం సిక్తం లిప్తం సమం నిరంతరం చ యత్ స్తనద్వయం తచ్చ చారు సుందరం కృశం చోదరం చ దధతీ తతః సా శ్రీః నూపురాణాం వల్గుభిః మధురైః శింజితై రితస్తతః విసర్పతీ చలంతీ హేమలతేవ బభౌ ౧౮

(సముద్రే లక్ష్మ్యా ఆవిర్భావః, తయా భగవతో వరణం చ.)

విలోకయంతీ నిరవద్య మాత్మనః పదం ధ్రువం చావ్యభిచారిసద్గుణమ్,
గంధర్వయక్షాసురసిద్ధచారణత్రైవిష్టపేయాదిషు నాన్వవిందత ౧౯

నూనం తపో యస్య న మన్యునిర్జయో జ్ఞానం క్వచి త్తచ్చ న సంగవర్జితమ్,
కశ్చి న్మహాం స్తస్య న కామనిర్జయః స ఈశ్వరః కిం పరతో వ్యపాశ్రయః ౨౦

ధర్మః క్వచిత్ తత్ర న భూతసౌహృదం త్యాగః క్వచిత్ తత్ర న ముక్తికారణమ్.
వీర్యం న పుంసోఽ స్త్యజవేగ నిష్కృతం న హి ద్వితీయో గుణసంగవర్జితః ౨౧

క్వచి చ్చిరాయు ర్న హి శీలమంగళం క్వచి త్తదప్యస్తి న వేద్య మాయుషః

తత ఆత్మనః స్వస్యాః పద మాశ్రయం ధ్రువం నిత్య మవ్యభిచారిణో నిత్యాః స్వాభావికాః సంతః కల్యాణగుణాః యస్మిం స్త న్నిరవద్యం నిరస్తహేయగుణం ఏవంభూతం పదం గంధర్వాదిమధ్యే విలోకయంతీ విచారయంతీ నాన్వవిందత నాపశ్యత్ క్వచిత్ కస్యచిద్దోషస్య దర్శనేన నాన్వవిందతేతి భావః ౧౯

తదేవాహ (నూనమితి త్రిభిః) యస్య రుద్రదుర్వాసప్రభృతే స్తప స్త్వస్తి తస్య మన్యునిగ్రహ స్తు నాస్తి నూనమితి నిశ్చయే యస్య తు గురుశుక్రాదే ర్జ్ఞాన మస్తి న తస్య జ్ఞానం సంగవర్జితం కింతు ఫలసంగాదియుక్త మేవ కశ్చి ద్బ్రహ్మాది ర్మహాన్ తథాపి న తస్య కామనిర్జయోఽస్తి దుహితురేవ పత్నీత్వేన గృహీతత్వాదితి భావః. యః పరతో వ్యపాశ్రయః పరాపేక్షైశ్వర్యాశ్రయః ఇంద్రాదిః స కిమీశ్వరః? అనీశ్వర ఏవేతి భావః ౨౦

క్వచిత్ పరశురామాదౌ ధర్మోఽస్తి అథాపి న భూతసౌహృద మస్తి త్యాగః క్వచిచ్ఛిబిప్రభృతిష్వస్తి యస్త్యాగః శిబ్యాదిగతః స న ముక్తికారణం న ముక్తిహేతుః పుంసః కార్తవీర్యాదేః వీర్య మస్తి తథాపి తదజవేగేన కాలవేగేన నిష్కృతం పరిత్యక్తం తు న భవతి ద్వితీయః భగవతోఽన్యః కశ్చిదపి సనకాదిరపి సత్త్వాదిప్రాకృతగుణసంగవర్జితో న భవతి "న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః సత్త్వం ప్రకృతిజై ర్ముక్తం యదేభిః స్యాత్ త్రిభి ర్గుణైః" ఇత్యుక్తరీత్యా గుణత్రయవిర్ముక్తత్వస్య శ్రీభగవదన్యస్య కస్యాపి జంతో రభావాదితి భావః ౨౧

క్వచిన్మార్కండేయాదిషు చిరాయు రస్తి న తు శీలం మంగళం చాస్తి ఇంద్రియదమనధర్మ

యత్రోభయం కుత్ర చ సోఽప్యమంగళః సుమంగళః కశ్చన కాంక్షతే హి మామ్

ఏవం విమృశ్యావ్యభిచారి సద్గుణై ర్వరం నిజైకాశ్రయసద్గుణాశ్రయమ్,
వవ్రే వరం సర్వగుణై రపేక్షితం రమా ముకుందం నిరపేక్ష మీప్సితమ్. ౨౩

తస్యాం సదేశ ఉశతీం నవకంజమాలాం మాద్యన్మధువ్రతవరూథగిరోపఘుష్టామ్,
తస్థౌ నిధాయ నికటే తదురః స్వధామ సవ్రీడహాసవికసన్నయనేన యాతా ౨౪

తస్యాః శ్రియ స్త్రిజగతో జనకో జనన్యా వక్షోనివాస మకరోత్ పరమం విభూతేః,

శీలత్వాదితి భావః, క్వచిత్ తదప్యస్తిచే దాయుషః స్థైర్యం న వేద్యం న నిశ్చేయం కుత్రచిత్ రుద్రాదౌ ఉభయం చిరాయుష్యం శీలం చాస్తే తథాపి స రుద్రాది రమంగళః అమంగళవేషః, శ్రీ భగవంతం లక్ష్యీకృత్యాహ - యశ్చ కార్త్స్న్యేన సద్గుణాశ్రయనిరవద్యనిరతిశయమంగళమూర్తిః భగవాన్ స తు మాం న హి కాంక్షతే స్వత ఏవ పూర్ణత్వాదితి భావః. ౨౨

ఏవ మిత్థం విమృశ్య రమా లక్ష్మీః నిరపేక్షమపి ముకుందమేవ వరం పతిం వవ్రే, తత్ర హేతుం వదన్ ముకుందం విశినష్టి - అవ్యభిచారిభి రనితరసాధారణైః మంగళగుణై ర్నిజైః స్వకీయై ర్నిరుపాధికై రాశ్రయతిః ఆశ్రయణా ద్వరం సర్వోత్కృష్టం అగుణాశ్రయం సత్త్వాదిప్రాకృత గుణానాశ్రయం చ నిజై రాశ్రయతా గుణాశ్రయమ్ ఇతి పాఠాంతరం తదా నిజై రవ్యభిచారిసద్గుణై రాశ్రయతియాఽప్రాకృతగుణాశ్రయం వరం ఉత్కృష్ట మిత్యర్థః సర్వగుణై రాశ్రయణసౌకర్యావహైః ఆశ్రయణీయత్వే నాపేక్షితం అత ఏవేప్సిత మాప్త మిచ్ఛావిషయం ముకుందం వరం వవ్రే ౨౩

ఉక్తవరణప్రకారమేవాహ (తస్యేతి.) తస్య ముకుందస్య అంసదేశే స్కంధప్రదేశే కమనీయాం నవకంజమాలాం నిధాయ తదనుగ్రహం ప్రతీక్షమాణా తూష్ణీం తస్య నికటే తస్థౌ, కథంభూతాం మాలామ్? మాద్యతాం మధుపానమత్తానాం మధువ్రతానాం భ్రమరాణాం వరూథస్య సముదాయస్య గిరోపఘుష్టాం ధ్వనితాం కథంభూతా లక్ష్మీః? సవ్రీడహాసేన వికసత్ యన్నయనం తేన తస్య భగవత ఉరో వక్షః స్వధామ స్వాశ్రయం యాతా తద్వక్షః స్వాశ్రయత్వేన ప్రతీక్షమాణా సతీత్యర్థః ౨౪

త్రిజగతో జనన్యాస్తస్యా అఖిలవిభూత్యాశ్రయభూతాయాః శ్రియః త్రిజగజ్జనకో భగవాన్

(సముద్రే లక్ష్మ్యా ఆవిర్భావః, తయా భగవతో వరణం చ)

శ్రీః స్వాః ప్రజాః సకరుణేన నిరీక్షణేన యత్ర స్థితైధయత సాధిపతీం స్త్రిలోకాన్.

శంఖతూర్యమృదంగానాం వాదిత్రాణాం పృథుః స్వనః,
దేవానుగానాం సస్త్రీణాం నృత్యతాం గాయతా మభూత్ ౨౬

బ్రహ్మరుద్రాంగిరో ముఖ్యాః సర్వే విశ్వసృజో విభుమ్,
ఈడిరేఽవితథై ర్మంత్రై స్తల్లింగై ః పుష్పవర్షిణః ౨౭

శ్రియా విలోకితా దేవాః సప్రజాపతయః ప్రజాః,
శీలాదిగుణసంపన్నా లేభిరే నిర్వృతిం పరామ్ ౨౮

నిస్సత్త్వా లోలుపా రాజన్ నిరుద్యోగా గతత్రపాః,
యదా చోపేక్షితా లక్ష్మ్యా బభూవు ర్దైత్యదానవాః ౨౯

స్వం వక్ష ఏవ పరం నివాసస్థాన మకరోత్ యత్ర వక్షసి స్థితా శ్రీః సకరుణేన నిరీక్షణేన స్వాః ప్రజాః సాధిపతీం స్త్రిలోకాంశ్చ ఐధయత అవర్ధయత్ ౨౫

తదా శంఖాదీనాం వాద్యానాం సస్త్రీణాం దేవానుగానాం గంధర్వాదీనాం నృత్యతాం గాయతాం పృథక్ పృథక్ మహాన్ ధ్వని రభూత్ ౨౬

తదా బ్రహ్మాదయః సర్వే విశ్వస్య స్రష్టారః పుష్పాణి వర్షంతః విభుం భగవంత తల్లి గై ర్భగవద్గుణప్రతిపాదకై రవితథై సత్యైః యథావస్థితార్థప్రతిపాదకై ర్నత్వాఽఽరోపిత గుణప్రతిపాదకై రిత్యర్థః మంత్రై రీడిరే తుష్టువుః ౨౭

దేవాః సప్రజాపతయః ప్రజాశ్చ శ్రియాఽవలోకితాః శీలాదిగుణసంపన్నాః పరాం నిర్వృతి మానందం లేభిరే ౨౮

దైత్యా దానవాశ్చ యదా లక్ష్మ్యా ఉపేక్షితాః తదైవ హే రాజన్। నిస్సత్త్వాః నిర్బలాః అత ఏవ నిరుద్యోగాః త్యక్తలజ్జాః లోలుపాః విమోహశీలా బభూవుః ౨౯

అథాసీత్ వారుణీ దేవీ కన్యా కమలలోచనా.
అసురా జగృహు స్తాం వై హరే రనుమతేన తే ౩౦

అథోదధే ర్మథ్యమానాత్ కాశ్యపై రమృతార్థిభిః
ఉదతిష్ఠ న్మహారాజ పురుషః పరమాద్భుతః ౩౧

దీర్ఘ పీవరదోర్దండః కంబుగ్రీవోఽరుణేక్షణః,
శ్యామల స్తరుణః స్రగ్వీ సర్వాభరణభూషితః ౩౨

పీతవాసా మహోరస్కః సుమృష్టమణికుండలః,
స్నిగ్ధకుంచితకేశాంతః సుభగః సింహవిక్రమః ౩౩

అమృతాపూర్ణకలశం బిభ్రద్వలయభూషితః,
స వై భగవతః సాక్షా ద్విష్ణో రంశాంశసంభవః ౩౪

అథ శ్రియ ఉద్గమనానంతరం వారుణీ దేవీ వరుణదైవత్యా యా తన్మయీ సురాధిదేవతా కన్యా కమలే ఇవ నేత్రే లోచనే యస్యాః సాఽఽసీ దుద్బభూవ తాం చ హరే రనుజ్ఞయా తే అసురా జగృహుః ౩౦

అథామృతార్థిభిః కాశ్యపైర్దేవాసురైర్మథ్యమానా దుదధేః హే రాజన్! పరమాద్భుతః పురుషః ఉదతిష్ఠత్ ఉద్బభూవ ౩౧

తం విశినష్టి — దీర్ఘౌ పీవరౌ చ దోర్దండౌ భుజౌ యస్య కంబువ చ్ఛంఖవత్ త్రిరేఖా వృత్తా చ గ్రీవా యస్య అరుణే ఈక్షణే యస్య మేఘ ఇవ శ్యామః తరుణో యువా స్రగ్వీ వనమాలీ సర్వై రాభరణై రలంకృతః ౩౨

పీతే వాససీ యస్య బృహ ద్విపుల మురో వక్షో యస్య సుమృష్టే నిర్ణిక్తే మణిమయే కుండలే యస్య స్నిగ్ధాః కుంచితాః కుటిలాః కేశానా మంతోఽగ్రభాగో యస్య సః సుభగః సుకుమారః సర్వావయవసుందరో వా సింహస్యేవ విక్రమః పాదవిన్యాసో యస్య ౩౩

అమృతేన పూర్ణం కలశం బిభ్రాణః వలయైః అలంకృత కోఽసౌ ఇత్యత్రాహ (స ఇతి) స వై సాక్షాత్ భగవతో హరే రంశాంశేన సంభవో యస్య ౩౪

(దైత్యైశ్చ హృతే సుధాకలశే భగవతో మోహినీరూపధారణం)

ధన్వంతరిరితి ఖ్యాత ఆయుర్వేదదృ గిజ్యభాక్,
త మాలోక్యాఽసురాః సర్వే కలశం చామృతాభృతమ్. ౩౫

లిప్సంతః సర్వవస్తూని కలశం తరసాఽహరన్,
నీయమానేఽసురై స్తస్మిన్ కలశేఽమృతభాజనే ౩౬

విషణ్ణమనసో దేవా హరిం శరణ మాయయుః,
ఇతి తద్దైన్య మాలోక్య భగవాన్ భృత్యకామకృత్
మా ఖిద్యత మిథోఽర్థం వః సాధయిష్యే స్వమాయయా ౩౭

మిథః కలిరభూ త్తేషాం తదర్థే తర్షచేతసామ్,
అహం పూర్వమహం పూర్వం న త్వం న త్వమితి ప్రభో ౩౮

స తు ధన్వంతరిరితి ప్రసిద్ధః ఆయుర్వేదస్య ద్రష్టా ఇజ్యాభాక్ యామభోక్తా తమమృతకలశం బిభ్రతం ధన్వంతరిమాలోక్య సర్వేఽసురాః సర్వాఃస్తూని మథనా దుత్పన్నాని లిప్సంతోఽమృతేన అభృతం సంపూర్ణం కలశం తరసా బలెనాఽఽశు వా ఆహరన్ ఆహృతవంతః అమృతభాజనే తస్మిన్ కలశే దైత్యై ర్నీయమానే హృతే సతి ౩౫—౩౬

దేవా విషణ్ణమనసః ఖిన్నచిత్తా హరిం శరణ మాయయుః ఇత్థం తేషాం దేవానాం దైన్య మాలోక్య భక్తానాం కామ మిష్ట మభీష్టం కరోతీతి తథా భగవాన్ మిథో దైత్యానాం పరస్పరం కలహోత్పాదనేన యోగమాయయా మోహిన్యా వో యుష్మాక మర్థం సాధయిష్యామి అతో మా ఖిద్యతేత్యాహ ఇతీత్థ ముక్త్వా దేవాన్ సాంత్వయన్ హరిస్తత్రైవాంతర్దధే. ౩౭

మిథః కలహమేవాహ (మిథ ఇతి) మిథః తదర్థేఽమృతనిమిత్తే తర్షః కామ స్తద్యుక్తాని చేతాంసి యేషాం తేషాం దైత్యానాం పరస్పరం కలిః కలహో బభూవ కలహమేవాహ అహమితి)హే ప్రభో, రాజన్! అహం పూర్వ మహమేవ పూర్వం పాస్యామి న త్వమిత్యాది ఏవం కలిరభూదిత్యర్థః. ౩౮

దేవాః స్వం భాగమర్హంతి యే తుల్యాయాసహేతవః,
సత్రయాగ ఇవైతస్మిన్నేష ధర్మః సనాతనః ౩౯

ఇతి స్వాన్ ప్రత్యషేధన్ వై దైతేయా జాతమత్సరాః
దుర్బలాః ప్రబలాన్ రాజన్ గృహీతకలశాన్ ముహుః ౪౦

ఏతస్మిన్నంతరే విష్ణుః సర్వోపాయవిదీశ్వరః,
యోషిద్రూప మనిర్దేశ్యం దధార పరమాద్భుతమ్ ౪౧

ప్రేక్షణీయోత్పలశ్యామం సర్వావయవసుందరమ్,
సమానకర్ణాభరణం సుకపోలోన్నసాననమ్ ౪౨

నవయౌవననిర్వృత్తస్తనభారకృశోదరమ్,
ముఖామోదానురక్తాళిఝంకారోద్విగ్నలోచనమ్ ౪౩

తత్ర దుర్బలానాం దైత్యానా మాక్రోశప్రకారమాహ (దేవా ఇతి) దేవా అపి స్వమమృతభాగ మర్హంతి కుతః యతో యేఽపి దేవాస్తుల్యాయాసహేతవః తుల్యేనాయాసేన హేతవః సాధకాః । యథా సత్రయాగే "య ఏవ యజమానాః త ఏవ ఋత్విజః" ఇతి యజమానాభిన్న ఋత్విక్కర్తృకే బహుయజమానకే చ సర్వేషాం సమం ఫలం తద్వదయమేవ సనాతనో ధర్మః ౩౯

ఇతీత్థం హే రాజన్' స్వాన్ గృహీతకలశాన్ ప్రబలాన్ దైత్యాన్ దుర్బలా దైతేయా జాతమత్సరాస్సంతో ముహుర్ముహుః ప్రత్యషేధన్ న్యవారయన్ ౪౦

ఏతస్మిన్ సమయే సర్వోపాయవిత్ భగవానీశ్వరో విష్ణుః పరమాద్భుతం కేనాప్యదృష్టపూర్వ మనిర్దేశ్యం దేవాదిసజాతీయత్వేన నిర్దేష్టుమశక్యం యోషిద్రూపం దధార ౪౧

తద్రూపం వర్ణయతి పంచభిః ప్రేక్షణీయ ముత్పలవత్ శ్యామం సర్వేష్వవయవేషు సుందరం సమానయోః కర్ణయో రాభరణే యస్మిన్ సుకపోలం చ తదున్నతనాసికం చాననం చ యస్మిన్ ౪౨

నవయౌవనేన నిర్వృత్తయోః ప్రవృత్తయో ర్వర్తులయోశ్చ స్తనయో ర్భారేణ కృశ ముదరం యస్మిన్ ముఖస్యామోదేన అనురక్తానా మళీనాం ఝంకారేణోద్విగ్నే చంచలే లోచనే యస్మిన్ ౪౩

(దైత్యైశ్చ హృతే సుధాకలశే భగవతో మోహినీరూపధారణం)

బిభ్రత్ స్వకేశభారేణ మాలా ముత్ఫుల్లమల్లికామ్
సుగ్రీవకంఠాభరణం సుభుజాంగదభూషితమ్ ౪౪

విరజాంబరసంవీతనితంబద్వీపశోభయా.
కాంచ్యా ప్రవిలసద్వల్గు చలచ్చరణనూపురమ్ ౪౫

సవ్రీడస్మితవిక్షిప్తభ్రూవిలాసావలోకనైః,
దైత్యయూథపచేతస్సు కామ ముద్దీపయన్ ముహుః ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, అష్టమస్కంధే.
భగవన్మాయోపలంభనం నామ అష్టమోఽధ్యాయః

ఉత్ఫుల్లాని మల్లికాకుసుమాని యస్యాం తాం మాలాం స్వకేశభారేణ కేశపాశేన బిభ్రాణం శోభనా గ్రీవా యస్మిన్ తత్ కంఠే ఆభరణాని చ యస్మిన్ తచ్చ శోభనయోః భుజయోః అంగదాభ్యాం భూషితమ్ ౪౪

విరజోంబరేణ సంవీతః నితంబ ఏవ ద్వీపః విశాలత్వా త్తద్వచ్ఛోభా యస్యా స్తథా కాంచ్యా ప్రకరేణ విలసద్వల్గు సుందరం యథా భవత్యేవం చంచలయో శ్చరణయో ర్నూపురే యస్మిన్ ౪౫

సవ్రీడస్మితేన సహ విక్షిప్తా కంపితా యా భ్రూ స్తస్యా విలాసేన సహ యాన్యవలోకనాని తైః దైత్యయూథపానాం చేతస్సు ముహుర్ముహుః కామ ముద్దీపయన్ ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, అష్టమస్కంధసమాఖ్యాయాం
అష్టమోఽధ్యాయః

అథ నవమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

తేఽన్యోన్యతోఽసురాః పాత్రం హరంత స్త్యక్తసౌహృదాః
క్షిపంతో దస్యుధర్మాణః ఆయాంతీం దదృశుః స్త్రియమ్ ౧

అహో రూప మహో ధామ అహో అస్యా నవం వయః,
ఇతి తే తామభిద్రుత్య పప్రచ్ఛు ర్జాతహృచ్ఛయాః ౨

కా త్వం కంజపలాశాక్షి కుతో వా కిం చికీర్షసి,
కస్యాసి వద వామోరు మథ్నంతీవ మనాంసి నః ౩

న వయం త్వామరై ర్దైత్యైః సిద్ధగంధర్వచారణైః,
నాస్పృష్టపూర్వాం జానీమో లోకేశైశ్చ కుతో నృభిః ౪

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవంవిధం రూపం బిభ్రతీ మాయాంతీం తాం స్త్రియ మన్యోన్యం త్యక్తసౌహృదాః అత ఏవ క్షిపంతః సుధాపాత్రం చౌర్యధర్మేణ హరంత స్తే దైత్యా దదృశుః ౧

దృష్ట్వా చాహో రూపం సౌందర్య మహో ధామ ద్యుతి రహో అస్యా యోషితో నవం వయ ఇతి వదంత స్తే దైత్యా స్తాం యోషిత మభిద్రుత్య అభిముఖ మాగత్య జాతహృచ్ఛయాః సంజాతకామాః పప్రచ్ఛుః ౨

ప్రశ్నప్రకారమేవాహ (కేతి) హే కంజపలాశాక్షి! కా త్వమ్? కిం జాతీయా? కుత ఆగతా? త్వం కిం చికీర్షసి కర్తు మిచ్ఛసి? కస్యాసి కస్య సంబంధిన్యసి? వద హే వామోరు! నోఽస్మాకం మనాంసి మథ్నంతీవ క్షోభయంతీవ వర్తసే ౩

కస్యాసి త్వయుక్త మస్మాభిః యత స్త్వం న కేనచిత్ స్పృష్టపూర్వా ఇత్యాహుః (నేతి) త్వా మమరాదిభి రస్పృష్టపూర్వాం న జానీమ ఇతి న కింతు జానీమ ఏవ అమరాదిభిరేవాస్పృష్టపూర్వా, కుతో నృభిః స్పృష్టపూర్వా భవే దిత్యర్థః ౪

తాం శ్రీసఖీం కనకకుండలచారుకర్ణనాసాకపోలవదనాం పరదేవతాఖ్యామ్,
సంవీక్ష్య సంముముహురుత్స్మితవీక్షితేన దేవాసురా విగళితస్తనపట్టికాయామ్ ౧౮

అసురాణాం సుధాదానం సర్పాణామివ దుర్నయమ్,
మత్వా జాతినృశంసానాం న తాం వ్యభజ దచ్యుతః ౧౯

కల్పయిత్వా పృథక్ పంక్తీ రుభయేషాం జగత్పతిః,
తాంశ్చోపవేశయామాస స్వేషు స్వేషు చ పంక్తిషు ౨౦

దైత్యాన్ గృహీతకలశో వంచయన్నుపసంచరైః,
దూరస్థాన్ పాయయామాస జరామృత్యుహరాం సుధామ్ ౨౧

తాం శ్రీసఖీం శ్రియమివ స్థితాం శ్రీసహాయినీం వా భగవద్రూపత్వాత్ కనకమయే కుండలే యస్యాః సా చాసౌ చారవః కర్ణాదయో యస్యాః సా చ తాం విగళితః విస్రస్తః స్తనపట్టికాయాః అంతో యస్యాస్తాం పరదేవతాఖ్యాం పరదేవతారూపాం తాం సంవీక్ష్య దేవాసురాస్తస్యా ఉత్స్మయ వీక్షణేన సంముముహుః
౧౮

ఏవం తాన్ మోహయిత్వా యత్ కృతవాంస్తదాహ (అసురాణామితి త్రిభిః) జాతినృశంసానాం స్వభావతః క్రూరాణా మసురాణాం సుధాదానే సర్పాణాం క్షీరమివ దుర్నయ మన్యాయ్యం మత్వా తాం సుధా మసురేభ్యో న వ్యభజత్ శ్రీమదచ్యుతః యతోఽసావాశ్రితా న్న చ్యావయతీ త్యచ్యుతః అయం భావః - దైత్యైర్మదీయం సాధ్వసాధు వా సర్వ మనుమతమేవ అతో మా మాశ్రితాన్ దేవానేవ సుధాం పాయయిష్యామి కింవ తైః యథాన్యాయం విభజస్వ ఇతి చోక్తం న తేభ్యో జాత్యైవ క్రూరేభ్యోఽమృతదానం న్యాయ్యమ్ అతిస్తైః సురాం న దాస్యామీతి
౧౯

ఉభయేషాం పంక్తీః పృథగ్విభక్తాః కల్పయిత్వా తాన్ దేవా నసురాంశ్చ స్వాసు స్వాసు పంక్తి ష్వుపవేశయామాస.
౨౦

గృహీతకలశః శ్రీభగవాన్ యోషిద్రూపః ఉపసంచరైః సమీపగమనబహుమానేంద్రియ వ్యాపారాదరవాక్యాదిభిః దైత్యాన్ వంచయన్ దూరస్థానపి దేవానేవ సుధాం పాయయామాస ౨౧

(దేవానా మమృతపానం, దైత్యవంచనం రాహుశిరశ్ఛేదశ్చ)

తే పాలయంతః సమయ మసురాః స్వకృతం నృప.
తూష్ణీ మాసన్ కృతస్నేహాః స్త్రీవివాదజుగుప్సయా ౨౨

తస్యాం కృతాతిప్రణయాః ప్రణయాపాయకాతరాః
బహుమానేన చాబద్ధా నోచుః కించన విప్రియమ్. ౨౩

దేవలింగప్రతిచ్ఛన్నః స్వర్భాను ర్దేవసంసది,
ప్రవిష్టః సోమ మపిబ చ్చంద్రార్కాభ్యాం చ సూచితః ౨౪

చక్రేణ క్షురధారేణ జహార పిబతః శిరః,
హరి స్తస్య కబంధస్తు సుధయాప్లావితోఽపతత్ ౨౫

తేఽలబ్ధసుధా అపి దైత్యాః స్వకృతం సమయం సాధ్వసాధు వా త్వత్కృతం మన్యామహే ఇతి పూర్వకృతం సంకేతం పాలయంతః హే నృప, కృతః తస్యాం స్నేహో యైః తాదృశాశ్చ స్త్రీవివాదస్య జుగుప్సితతయా చ తూష్ణీమేవాసన్ ౨౨

తస్యాం కృతః అతిప్రణయః అతిస్నేహో యైః తే ప్రణయాపాయేన కాతరాః భీతాః ఏతే తావత్ కృపణాః పూర్వం కించిత్ పిబంతు యూయం ధీరాః క్షణం ప్రతీక్షధ్వమ్ ఇత్యాదిబహుమానేన చాబద్ధాః నియంత్రితాశ్చ కించిదపి విప్రియం నోచుః సమయపాలనాది షడ్భి రేతైః కారణై రప్రియం కించిదపి నోచుః కింతు తూష్ణీ మాసు రిత్యర్థః ౨౩

దేవలింగేన దేవతావేషేణ ప్రతిచ్ఛన్నః తిరోధాపితాత్మవేషః స్వర్భానుః రాహుః దేవానాం పంక్తౌ ప్రవిష్టః సోమ మమృత మపిబత్ చంద్రార్కాభ్యాం సూచితః ౨౪

హరిః సోమం పిబతః స్వర్భానోః శిరః క్షురస్యేవ ధారా యస్య తేన చక్రేణ జహార చిచ్ఛేద తస్య స్వర్భానోః కబంధః సుధయాఽప్లావితః అసంస్పృష్టోఽపతత్ అమృతస్య కంఠా దధో నిస్సరణాత్ పూర్వమేవాస్య శిరసః ఛిన్నత్వా దమృతసంస్పర్శాభావాత్ కబంధః పతితః ౨౫

శిర స్త్వమరతాం నీత మజో గ్రహ మచీక్లపత్,
యస్తు పర్వణి చంద్రార్కా వభిధావతి వైరధీః ౨౬

పీతప్రాయేఽమృతే దేవై ర్భగవాం ల్లోకభావనః,
పశ్యతా మసురేంద్రాణాం స్వం రూపం జగృహే హరిః ౨౭

ఏవం సురాసురగణాః సమదేశకాలహేత్వర్థకర్మమతయోఽపి ఫలే వికల్పాః,
తత్రామృతం సురగణాః ఫలమంజసాఽఽపుర్యత్పాదపంకజరజఃశ్రయణాన్న దైత్యాః ౨౮

యద్ యుజ్యతేఽసువసుకర్మమనోవచోభిర్దేహాత్మజాదిషు నృభి స్తదసత్ పృథక్త్వాత్

శిరస్తు అమృతసంస్పర్శా దమరత్వం ప్రాప్తమ్ అజో బ్రహ్మా గ్రహమచీక్లపత్ అకల్పయత్ సూర్యాదివత్ వారేణ ప్రాణినాం శుభాశుభసూచకం గ్రహమ్ అచీకరత్ ఇత్యర్థః యస్తు గ్రహత్వం ప్రాపితో రాహో ర్మూర్ధా వైరధీః పర్వసు చంద్రార్కౌ అభిధావతి ౨౬

దేవై రమృతే పీతప్రాయే సతి ప్రాయగ్రహణాత్ అమృత స్యావశేషః సూచ్యతే. లోకభావనః లోకపాలకో భగవాన్ విభుః అసురేంద్రాణాం పశ్యతాం సతాం స్వరూపం స్వకీయం పౌరుషం రూపం జగృహే గృహీతవాన్ ౨౭

శ్రీభగవంత మేవాశ్రితానా మేవోద్యమఫలం నాన్యేషా మిత్యేవ మాఖ్యానతాత్పర్య మాహ (ఏవమితి) ఏవం ఇత్థం సమా స్తుల్యా దేశాదయో యేషాం తాదృశా అపి తత్ర దేశః క్షీరోదధితీరం కాలః మథనసమయః హేతుః మందరాద్రిణా మథనం అర్థః అమృతరూపం ప్రయోజనం కర్మ మథనానుకూలం మతిః అన్యోన్య మేకప్రయోజనవిషయః ఏవంవిధా అపి ఫలే వికల్పాః ఫలవైషమ్యవంతో బభూవుః కేషాంచిత్ ఫల మపరేషాం నేతి వైషమ్య మభవ దిత్యర్థః తదేవాహ తత్ర దేవాసురాణాం మధ్యే దేవగణా ఏవామృతరూపం ఫల మంజసా సుఖేనాపుః ప్రాపుః కుతః? యస్య భగవతః పాదపంకజయో రజస్సమాశ్రయణా ద్ధేతోః తదనాశ్రయణాత్ దైత్యా న ప్రాపుః వైషమ్యం జీవనిష్ఠమేవ న తు పరమాత్మనిష్ఠమితి దిక్ ౨౮

కించ (యదితి) అసుః ప్రాణః వసు ధనం దేహాత్మజాదిషు నిమిత్తేషు దేహాద్యర్థం నృభిః ప్రాణాదిభిః యద్యుజ్యతే యత్క్రియతే ఇత్యర్థః తదేతదసత్ వ్యర్థం శాఖానిషేచనవత్ వ్యర్థం భవేత్

(దేవానామమృతపానం, దైత్యవంచనం, రాహుశిరశ్ఛేదశ్చ)

తైరేవ సద్ భవతి యత్క్రియతేఽపృథక్త్వాత్ సర్వస్య తద్భవతి మూలనిషేచనం యత్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం అష్టమస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః

కుతః? పృథక్త్వాత్ తస్య కర్మణోఽహమ్మమతాదిపృథగభిమానగర్భత్వాత్ తైరేవ ప్రాణాదిభిర్యత్క్రియతే సర్వాంతరాత్మనో భగవతః సర్వకారణస్య ప్రీతయే క్రియతే తత్తు సన్మహాఫలం భవతి కుతోఽపృథక్త్వాత్. సర్వాంతరాత్మతయా సర్వమూలకతయా చ సర్వాత్మానుస్యూతత్వాత్ అత్ర దృష్టాంతః-యత్తరోర్మూలే సేచనం యథా సర్వస్య శాఖాస్కంధాదేరపి భవతి తద్వత్ యద్వా పృథక్త్వాదపృథక్త్వాదితి చ ల్యబ్లోపే పంచమీ, దేహాత్మజాదీనాం పృథక్త్వమాలోచ్య అబ్రహ్మాత్మకత్వం పశ్యన్ కేవలదేహాద్యర్థం ప్రాణాదిభిర్యత్ క్రియతే కర్మ తద్విఫలం బ్రహ్మాత్మకత్వ మాలోచ్య తదారాధనబుద్ధ్యా కృతం లౌకికమపి కర్మ సఫలమేవేత్యర్థః

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, అష్టమస్కంధసమాఖ్యాయాం
నవమోఽధ్యాయః

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి దానవదైతేయా నావిందన్నమృతం నృప,
యుక్తాః కర్మణి యత్తాశ్చ వాసుదేవపరాఙ్ముఖాః ౧

సాధయిత్వామృతం రాజన్ పాయయిత్వా స్వకాన్ సురాన్,
పశ్యతాం సర్వభూతానాం యయౌ గరుడవాహనః ౨

సపత్నానాం పరామృద్ధిం దృష్ట్వా తే దితినందనాః,
అమృష్యమాణా ఉత్పేతు ర్దేవాన్ ప్రత్యుద్యతాయుధాః ౩

తతః సురగణాః సర్వే సుధయా పీతయైధితాః,
ప్రతిసంయుయుధుః శస్త్రై ర్నారాయణపదాశ్రయాః ౪

అథ దశమోఽధ్యాయః

సమదేశకాలహేత్వర్థకర్మమతీనామపి శ్రీభగవంత మనాశ్రితానాం న కేవలం ఫలాప్రాప్తిరేవ, ప్రత్యుత ప్రాణహానిశ్చేతి వక్తు మమృతాలాభప్రయుక్తసంరంభాణాం దైత్యానాం ఆదితేయైః సహ యుద్ధ మాహ అధ్యాయద్వయేన హే నృప! ఇతి ఇత్థం దానవా దైత్యాశ్చ అమృతం నావిందన్ న లబ్ధవంతః [illegible] హేతుం వదన్ విశినష్టి — కర్మణి మథనకర్మణి యుక్తా యత్తాశ్చానుకూలకర్మవంతోఽపి వాసుదేవపరాఙ్ముఖాః అతో నావిందన్నిత్యర్థః ౧

హే రాజన్! ఇత్థం భగవా నమృతం సాధయిత్వా స్వకాన్ స్వాశ్రితాన్ సురాన్ సుధాం పాయయిత్వా సర్వభూతానాం పశ్యతాం సతాం శ్రీగరుడవాహన స్సన్ జగామ ౨

తతః సపత్నానాం దేవానాం పరాం సిద్ధిం ఫలప్రాప్తిం దృష్ట్వా తే దైత్యాః అసహమానాః సంతః ఉద్యతాని ఉద్ధృతాని ఆయుధాని యైస్తే దేవాన్ ప్రతి ఉత్పేతుః అభిదుద్రువుః ౩

తతః సురగణా అపి పీతయా సుధయా ఏధితా ఆహితబలాః నారాయణపదాశ్రయాశ్చ శస్త్రాస్త్రైః ప్రతిసంయుయుధుః ౪

(దేవాసురసంగ్రామస్తత్ర దైత్యమాయానిర్మాణం, ప్రత్యక్షీభూతహరిణా మాయానిరాసః)

తత్ర దేవాసురో నామ రణః పరమదారుణః,
రోధస్యుదన్వతో రాజం స్తుములో రోమహర్షణః 3

తత్రాన్యోన్యం సపత్నాస్తే సంరబ్ధమనసో రణే,
సమాసాద్యాసిభి ర్బాణై ర్నిజఘ్ను ర్వివిధాయుధైః 4

శంఖతూర్యమృదంగానాం భేరీడమరిణాం మహాన్,
హస్త్యశ్వరథపత్తీనాం నదతాం నిస్వనోఽభవత్ 5

రథినో రథిభి స్తత్ర పత్తిభిః సహ పత్తయః,
హయా హయై రిభా శ్చేభైః సమసజ్జంత సంయుగే 6

ఉష్ట్రైః కేచి దిభైః కేచి దపరే యుయుధుః ఖరైః,
కేచిద్ గౌరముఖై ర్ఋక్షై ర్ద్వీపిభి ర్హరిభి ర్భటాః 7

గృధ్రైః కంకై ర్బకై రన్యే శ్యేనభాసై స్తిమింగిలైః,

తత్రోదన్వతః క్షీరాబ్ధేః రోధసి తీరే దేవాసుర ఇతి ప్రసిద్ధః పరమదారుణోఽతిభీషణః తుములః సంకులః పశ్యతాం శృణ్వతాం చ రోమహర్షణో రోమహర్షణజనకో రణః సంగ్రామో బభూవ 3

తమేవానువర్ణయతి (తత్రేతి) తదా సపత్నాః తే దేవాసురాః సంరబ్ధం క్రుద్ధం మనో యేషాం తే రణే అన్యోన్యం సమాసాద్య బాణైః వివిధై రాయుధైశ్చ నిజఘ్నుః 4

భేర్యాదీనాం శంఖాదీనాం చ నదతాం హస్త్యశ్వపదాతీనాం చ మహాన్ నిస్వనో బభూవ 5

తత్ర రథ్యాదయో రథ్యాదిభిరేవ ద్వంద్వసంగరే సమసజ్జంత యుయుత్సయా సంగతా బభూవుః 6

తత్ర దేవేషు అసురేషు చ కేచిత్ కేచిత్ భటా ఉష్ట్రాదిభి ర్వాహనై రభిసంయయుః అభిదుద్రువుః గౌరముఖై రితి ఋక్షై రిత్యస్య విశేషణం రక్తముఖై ర్వానరై రిత్యర్థః. హరిభిః

శరభై ర్మహిషైః ఖడ్గై ర్గోవృషై ర్గవయారుణైః ౧౦

శివాభి రాఖుభిః కేచిత్ కృకలాసైః శశై ర్నరైః,
బస్తై రేకే కృష్ణసారై ర్హంసై రన్యే చ సూకరైః ౧౧

అన్యే జలస్థలఖగైః సత్త్వై ర్వికృతవిగ్రహైః
సేనయో రుభయో రాజన్ వివిశుస్తేఽగ్రతోఽగ్రతః ౧౨

చిత్రధ్వజపటై రాజ న్నాతపత్రైః సితామలైః,
మహాధనై ర్వజ్రదండై ర్వ్యజనై ర్బర్హచామరైః ౧౩

వాతోద్ధూతోత్తరోష్ణీషై రర్చిభి ర్వర్మభూషణైః,
స్ఫురద్భి ర్విశదైః శస్త్రైః సుతరాం సూర్యరశ్మిభిః ౧౪

దేవదానవవీరాణాం ధ్వజిన్యౌ పాండునందన,
రేజతు ర్వీరమాలాభి ర్యాదసామివ సాగరౌ ౧౫

సింహైః తిమింగిలైః మత్స్యవిశేషైః గోభి ర్ధేనుభిః వృషై ర్బలీవర్దై శ్చాత్రైవ గోబలీవర్దన్యాయః ప్రదర్శితః ౯-౧౦

శివాః శృగాలవిశేషా స్తాభిః బస్తై ర్మేషైః ౧౧

జలే స్థలే ఖే ఆకాశే గచ్ఛంతీతి తథా తైః వికృతవిగ్రహైః సత్త్వై ర్జంతుభిః వాహనభూతై రుభయో ర్దేవాసురసంబంధినోః సేనయో రగ్రతః హే రాజన్! వివిశుః ౧౨

హే రాజన్! చిత్రధ్వజపటైః సితైః శుభ్రై రమలై ర్మహాధనై రనర్ఘైః వజ్రదండై రాతపత్రై స్తథా వజ్రదండైః వ్యజనై రనర్ఘై శ్చామరైః ౧౩

వాతేనోద్ధూతై రుత్తరీయై రుష్ణీషై ర్ధ్వనద్భిః కవచై ర్భూషణైశ్చ విశదైః నిఘర్షణేన నిర్మలీకృతైః సూర్యరశ్మిభిః వితరాం స్ఫురద్భిః శస్త్రైశ్చ ౧౪

వీరాణాం మాలాభిశ్చ దేవాసురాణాం ధ్వజిన్యౌ సేనే రేజతుః యథా యాదసాం మాలాభిః సాగరౌ సముద్రౌ తద్వత్ ౧౫

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీరస్తు

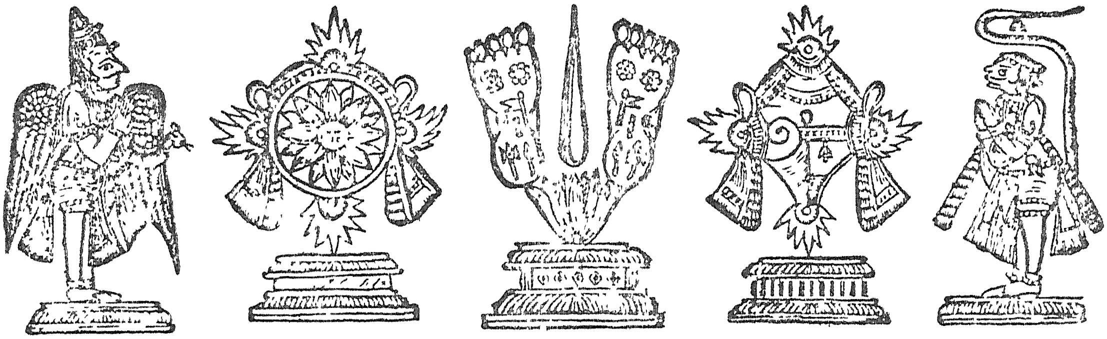

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షి ప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

దశమస్కంధః - పూర్వోత్తరభాగౌచ

శ్రీ పి. రాఘవాచార్యస్వామిచేత

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజ జీయరు స్వామి

ముద్రణము

విజయ ముద్రాక్షరశాలా, చిత్తూరు.

1976

మూల్యం : రూ. [illegible]5-00

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

దశమస్కంధ విషయానుక్రమణికా

దశమస్కంధః

అధ్యాయే, పృష్ఠాంకః.

1 శ్రీకృష్ణావతారః, శ్రీభగవదవతారణప్రవచనఘట్టః, దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశశ్చ. 1

2. శ్రీభగవదాజ్ఞయా దేవ్యాః అవతరణం. బ్రహ్మేశానాదిదేవగణైః కృతపరమపురుషస్తుతిశ్చ 22

3 శ్రీకృష్ణావతారఘట్టః - స్వస్వరూపేణావిర్భూతం శ్రీపరమపురుషం ప్రతి వసుదేవకృతస్తుతిః, భగవతా దేవకీవసుదేవయోః ప్రాగ్జన్మకథనం చ. 35

4. కంసావలోకితయోగమాయాయాః కథనం, కంసకృతదేవకీవసుదేవయోః సాంత్వనం, కంసకృతమంత్రిసమాలోచనం చ. 54

5. గోకులే పుత్రమహోత్సవః, మధురాం ప్రతి వసుదేవగమనం చ. 65

6. పూతనాసంహారఘట్టః, పూతనాయాః ముక్తిశ్చ 73

7. శకటాసురభంజనం, తృణావర్తనిరాకరణవృత్తాంతః, స్తన్యపానసమయే జృమ్భణవ్యాజేన మాత్రే విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టశ్చ. 85

8. గర్గేణ నందపుత్రాణాం జాతకర్మాదికరణం, బాలక్రీడాసు విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టశ్చ. 95

9. యమళార్జునభంజనకథారంభః. 109

10. నళకూబరమణిగ్రీవవృత్తాంతః, శాపవిర్ముక్తనలకూబరమణిగ్రీవకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిశ్చ. 115

11 శ్రీ కృష్ణస్య బాల్యచేష్టాః బృందావనప్రస్థానకథారంభశ్చ. 126

12 అఘాసురవధప్రకారః. 138

13 శ్రీకృష్ణస్య గోపబాలైస్సహ పర్యుషితాన్నభోజనం, వత్సాపహారఘట్టశ్చ. 148

14 వత్సాపహరణే భగవన్మహిమావిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతి. బ్రహ్మణః స్వధామం ప్రతి నిష్క్రమణం, భగవతి ప్రాణినాం స్నేహాధిక్యవివరణం. 166

15. ధేనుకాసురభంజనఘట్టః. 191

16. కాళియమర్దనఘట్టః కాళియపత్నీకృతకృష్ణస్తుతిః, భగవదాజ్ఞయా కాళియేన సముద్రగమనం చ. 203

17. కాళియస్య రమణకద్వీపపరిత్యాగకారణకథనం, దావాగ్నితో గోపసంరక్షణఘట్టశ్చ. 225

18. ప్రలంబాసురవధఘట్టః. 231

19. దవాగ్నిపానవృత్తాంతః. 238

20. వర్షర్తువర్ణనఘట్టః. 242

అధ్యాయే.		పృష్ఠాంకః.
21.	శరదృతువర్ణనం.	257
22.	గోపీవస్త్రాపహరణకథారంభః.	263
23.	విప్రపత్న్యనుగ్రహఘట్టః.	273
24.	ఇంద్రయాగభంజనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః.	286
25.	.. ..	297
26.	.. ..	304
27.	గోవిందపట్టాభిషేకఘట్టః.	310
28.	శ్రీకృష్ణస్య వరుణలోకగమనవృత్తాంతః.	319
29.	రాసక్రీడారంభఘట్టః	324
30.	గోపికానాం విరహవేదనా.	339
31.	గోపికాగీతారంభః	351
32.	.. ..	357
33.	రాసక్రీడారంభః	364
34.	అహిరూపధారిణః సుదర్శనాఖ్యగంధర్వస్య శాపమోక్షణం, శంఖచూడవధశ్చ.	377
35	శ్రీకృష్ణవిరహప్రయుక్తగోపీవిలాపః—ఇయమేవ వేణుగీతా.	385
36.	వృషభాసురవధః - నారదబోధితేన కంసేన రామకృష్ణాహ్వానాయాక్రూరప్రేషణఘట్టశ్చ	393
37.	శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనం	409
38.	రామకృష్ణానయనార్థమక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః	418
39.	.. .. ..	430
40.	అక్రూరకృత శ్రీకృష్ణస్తుతిః	444
41.	కృష్ణరామయోః మధురానగరప్రవేశఘట్టః	455
42.	రజకవధవాయకసుదామత్రివక్రాదీనాం సమ్మానఘట్టః	467
43	కువలయాపీడాఖ్యగజతన్నిషాదివధకథా	476
44.	కంసవధకథా	486
45.	పితృసాంత్వనఘట్టః	497
46.	శ్రీకృష్ణరామయోరుపనయనగురుకులవాసకథారంభఘట్టః. గోకులం ప్రతి ఉద్ధవప్రేషణాదికథారంభఘట్టశ్చ.	508
47.	గోపికానాం విలాపః ఉద్ధవేన శ్రీకృష్ణసందేశకథనం, ఉద్ధవస్య మధురాం ప్రతి గమనం చ	521
48.	సైరంధ్ర్యాః గృహం ప్రతి శ్రీకృష్ణగమనం	543
49.	అక్రూరస్య పాండవానధికృత్య కృష్ణరామాభ్యాం కథనం	566

ఇతి పూర్వార్ధం సమాప్తమ్.

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

కథితో వంశవిస్తారో భవతా సోమసూర్యయోః,
రాజ్ఞాం చోభయవంశ్యానాం చరితం పరమాద్భుతమ్. ౧

యదోశ్చ ధర్మశీలస్య నితరాం మునిసత్తమ,

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

అతిక్రాంతస్కంధాంతే "జాతో గతః పితృగృహాద్వ్రజమేధితార్థో హత్వా రిపూన్ సుతశతాని కృతోరుదారః. ఉత్పాద్య తేషు పురుషః క్రతుభి స్సమీజ ఆత్మాన మాత్మనిగమం ప్రథమం జనే" ష్విత్యాదిశ్లోకద్వయేన సంగృహ్య ప్రదర్శితం కృష్ణావతారచరిత్రం విస్తరేణ శుశ్రూషు రతిక్రాంతస్కంధార్థానువాదపూర్వకం పృచ్ఛతి రాజా కథిత ఇత్యాదినా శ్లోకదశకేన. తత్ర పూర్వస్కందార్థమనువదతి (కథిత ఇతి సార్ధేన.) సోమసూర్యయో స్తదుభయవంశజాతానాం చ రాజ్ఞాం వంశవిస్తార స్తేషాం పరమాద్భుతం చరిత్రం చ కథితం. ౧

హే మునిసత్తమ! నితరాం ధర్మ ఏవ శీలం యస్య తస్య యదో ర్వంశవిస్తారః కథితః. అధునా తత్ర యదో ర్వంశే అంశేన బలరామేణసహావతీర్ణస్య యద్వా సంకల్పరూపజ్ఞానేన వా

తత్రాంశేనావతీర్ణస్య విష్ణోర్వీర్యాణి శంస నః ౨

అవతీర్య యదోర్వంశే భగవాన్భూతభావనః,
కృతవాన్యాని విశ్వాత్మా తాని నో వద విస్తరాత్. ౩

నివృత్తతర్షైరుపగీయమానాద్భవౌషధాచ్ఛ్రోత్రమనోఽభిరామాత్,
క ఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేత వినా పశుఘ్నాత్. ౪

దివ్యవిగ్రహాంశేన వా అన్యథా "ఏతే చాంశకలా విష్ణోః కృష్ణస్తు భగవాన్స్వయ" మితి పూర్వోత్తర వ్యాఘాతాపత్తేః. విష్ణోః శ్రీకృష్ణస్య. వీర్యాణి వీర్యగుణప్రకారకాణి చరిత్రాణి నః శుశ్రూషుభ్యోఽస్మభ్యం. శంస విస్తరతః కథయ. ౨

కాని వీర్యాణీత్యత్రాహ (అవతీర్యేతి.) యద్వా న పరవ్యూహాదిరూపేణావస్థితస్య వీర్యాణి. కింతు యదోర్వంశేఽవతీర్య భగవాన్ యాని కృతవాన్ తాని వీర్యాణి. విస్తరతః, నః అస్మభ్యం. వద శంస, అవతరణప్రభృతీని స్వర్లోకగమనపర్యంతాని వీర్యాణి విస్తరేణ కథయేతి భావః. అత ఏవ పునరవతీర్యేత్యుక్తం. అవతారప్రయోజనం తన్నిమిత్తం చ విస్తరేణ వదేత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి. భూతభావనః భూతాని సాధుభూతాని భావయతి విభావయతి త్రాయత ఇతి తథా విశ్వాత్మా విశ్వస్యాంతరాత్మా విశ్వమాత్మా శరీరం యస్యేతి వా విశ్వాత్మా ౩

నను విష్ణోర్వీర్యాణ్యభీక్ష్ణశ శ్రుతాన్యేవ కిం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ (నివృత్తతర్షైరితి.) క ఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాదిత్యస్యామృతాదితి శేషః. ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతః గుణానువాదరూపాదమృతాత్పశుఘ్నాద్వినా కః పుమాన్ విరజ్యేత. న కోపీత్యర్థః. ప్రసిద్ధామృతవైలక్షణ్యం సూచయితుం విశినష్టి - నివృత్తః తర్షో విషయేష్వనురాగబుద్ధిర్యేషాం తైః వీగతవిషయస్పృహైర్యోగిభిరుపగీయమానాత్ ప్రసిద్ధం త్వమృతం అనివృత్తతర్షోపగీయమానమిత్యర్థః. భవౌషధాత్ భవస్య సంసారస్య రోగరూపస్యౌషధం ఔషధమివ ప్రతీకారరూపాత్. ప్రసిద్ధం తు భవవర్ధనమితి భావః. శ్రోత్రమనోఽభిరామాత్ ప్రసిద్ధం తు రసనేంద్రియమాత్రాభిరామమితి భావః. గుణానువాదో గుణకథా. పశుం హంతీతి పశుఘ్నో గోఘ్నస్తం వినేత్యర్థః. యద్వా పశువద్ధంతి గచ్ఛతి వ్యాప్రియత ఇతి పశుఘ్నః. తం వినేత్యర్థః. పశుతుల్యవృత్తిః. కేవలమూర్ఖ ఇతి యావత్. యద్వా అపశుఘ్నాదితి చ్ఛేదః. పశు ఇతి సమ్యగర్థకమవ్యయం. న పశు అసమ్యక్ హంతి గచ్ఛతి బుధ్యతీతి తథా "హన హింసాగత్యోః. గత్యర్థాస్సర్వే జ్ఞానార్థకాః సమ్యగుపకారజ్ఞః విద్వాన్. కృతఘ్న ఇతి యావత్. ఉత్తమశ్లోకకృతోపకారాభిజ్ఞస్తద్గుణానువాదాత్కః పుమాన్ విరజ్యేతేత్యర్థః. ౪

(శ్రీకృష్ణావతారః)

పితామహా మే సమరేఽమరంజయై ర్దేవవ్రతాద్యాతిరథై స్తిమింగిలైః,
దురత్యయం కౌరవసైన్యసాగరం కృత్వాఽతర న్వత్సపదం స్మ యత్ప్లవాః. ౫

ద్రౌణ్యస్త్రవిప్లుష్ట మిదం మదఙ్గం సన్తానబీజం కురుపాండవానామ్,
జుగోప కుక్షిం గత ఆత్తచక్రో మాతు శ్చ మే యః శ్శరణం గతాయాః. ౬

వీర్యాణి తస్యాఖిలదేహభాజా మంతర్బహిః పూరుషకాలరూపైః,

కోఽసౌ తత్కృతోపకారః, యదభిజ్ఞా న్తద్గుణానువాదా న్న విరజ్యతే. బహుషు భగవదవతారతచ్చరితేషు సత్స్వపి కిం విశేషేణ కృష్ణావతారచరిత్రాదిక మేవ పృచ్ఛసీత్యత్రాహ (పితామహా ఇతి ద్వాభ్యాం.) అమరంజయైః దేవా నపి జేతుం సమర్థైః భీష్మాద్యతిరథరూపైః. తిమింగలైః హేతుభిః దుఃఖేనాప్యత్యేతుం పారం గంతు మశక్యం, కౌరవాణాం, సైన్య మేవ సాగర స్తం యో భగవా న్కృష్ణ ఏవ ప్లవో నౌ ర్యేషాం తే పితామహా యుధిష్ఠిరాదయః, వత్సపదం కృత్వా గోష్పదతుల్యం కృత్వా అతర న్స్మ పారం జగ్ముః కిల. శ్లోకద్వయస్థయచ్ఛబ్దయో ర్వీర్యాణి తస్యే త్యనేనాన్వయః. ౫

(ద్రౌణీతి.) కించ ద్రౌణే రశ్వత్థామ్నోఽస్త్రేణ తత్ప్రయుక్తేన బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రేణ విప్లుష్టం దగ్ధ మిదం మదంగం మచ్ఛరీరం కురూణాం పాండవానాం చ సంతానస్య బీజం ప్రవర్తకం వంశద్వయేఽపి స్వస్యైవావశేషితత్వా త్తదుభయసంతానబీజమిత్యర్థః. యో జుగోప, కథంభూతః శరణం గతాయా మమ మాతు రుత్తరాయాః కుక్షిం ప్రవిష్టః. ఆత్తం ధృతం, చక్రం సుదర్శనం, యేన తథాభూతో మత్పితామహప్రభృతీనా మనిష్టపరిహారేణేష్టప్రాపణదీక్షితస్య మహోపకర్తు ర్గుణానువాదా త్కృతజ్ఞః కథ మహం విరజ్యేయ మితి భావః. ౬

(వీర్యాణీతి.) యస్య ఏవ మతో, హే విద్వ న్నఖిలానాం దేహభాజాం అంతర్బహిః పురుషకాలరూపై రమృతం మృత్యుం చ ప్రయచ్ఛతః క్షేత్రజ్ఞానాం కాలాపయవానాం చ బహుత్వా ద్బహువచనం. క్షేత్రజ్ఞకాలాత్మకైః. రూపైశ్శరీరైః. తత్రాంతః పురుషరూపేణామృత మమరణం స్థితిం ప్రయచ్ఛతః స్థితిహేతో రిత్యర్థః. ఉత అపి చ బహిః కాలరూపేణ. మృత్యుం ప్రయచ్ఛతః, వినాశహేతో రిత్యర్థః. కృత్స్నజగత్కారణస్యేత్యర్థః. "కారణం తు ధ్యేయః" ఇతి కాశిఖణ్డే...

ప్రయచ్ఛతో మృత్యు ముతామృతం చ మాయామనుష్యస్య వదస్వ విద్వన్. ౭

రోహిణ్యా స్తనయః ప్రోక్తో రామ స్సఙ్కర్షణ స్త్వయా,
దేవక్యాగర్భసమ్బన్ధః కుతో దేహా న్తరం వినా. ౮

కస్మా న్ముకుందో భగవా న్పితృగేహా ద్వ్రజఙ్గతః,
క్వ వాసం జ్ఞాతిభి స్సాకం కృతవాన్ సాత్వతాంపతిః. ౯

వ్రజే వస న్కి మకరో న్మధుపూర్యాం చ కేశవః
భ్రాతరం చావధీ త్కంసం మాతురద్ధాఽతదర్హణమ్. ౧౦

దేహం మానుష మాశ్రిత్య కతి వర్షాణి వృష్ణిభిః,

వస్తునో ధ్యేయత్వశ్రవణాద్ధ్యానస్య చ శ్రవణమననాదిపూర్వకత్వా త్తద్విషయకశుశ్రూషా మమా స్తీతి జ్ఞాపనాయాఖిలదేహభాజా మిత్యాద్యమృతం చేత్యంత ముక్తం, తస్యైవంభూతస్య కథం మనుష్యత్వాపత్తి రిత్యతో విశినష్టి. మాయామనుష్యస్య సంకల్పజ్ఞానేన మనుష్యస్య ప్రచ్ఛన్నమనుష్యస్య వా- తస్య కృష్ణస్య. వీర్యాణి. వదస్వ ప్రకాశయ "భాసనోపసంభాషే" రిత్యాదినా వదే స్తఙ్. ౭

అంశేనావతీర్ణ స్య విష్ణో రిత్యంశచరిత్ర మపి కథనీయం సూచితం. తదేవ వ్యంజయ న్పృచ్ఛతి (రోహిణ్యా ఇతి.) సంకర్షణః భగవదంశసంభూతసంకర్షణావతారరూపో బలరామః. రోహిణ్యా స్తనయః ప్రోక్తః. తథా తస్య దేవక్యాగర్భసంబన్ధ శ్చ ప్రోక్తః త్వయా నవమ ఇతి శేషః, తదేత దుభయం దేహాంతరం వినైవ ఏకేన దేహేనైవ తస్య. కుతః కస్మా ద్ధేతో రభవత్. ౮

"కృతవా న్యాని విశ్వాత్మా తాని నో వదే"తి సామాన్యతః పృష్టాని వీర్యాణి విశేషతః పృచ్ఛతి (కస్మా దితి చతుర్భిః.) భగవా న్ముకుందః కస్మా ద్ధేతోః పితు ర్వసుదేవస్య. గేహా ద్వ్రజం గతః, సాత్వతాం భక్తానాం పతి ర్భగవాన్ జ్ఞాతిభి ర్యదుభి స్సహ క్వ వాసం కృతవాన్. ౯

సః వ్రజే మధుపుర్యాం చ వసన్ కిం కి మకరోత్. మాతు ర్దేవక్యాః అద్ధా సాక్షాద్భ్రాతరం అత ఏవాతదర్హణం వధానర్హం. కంసం కుతోఽవధీత్. ౧౦

మానుషం మానుషవ దవభాసమానం దేహం దివ్యమంగళవిగ్రహ మాశ్రిత్య పరిగృహ్య

(శ్రీకృష్ణావతారః)

యదుపుర్యాం సహావాత్సీ త్పత్న్యః కత్యభవ న్విభో. ౧౧

ఏత దన్యచ్చ సర్వం మే మునే కృష్ణవిచేష్టితమ్,
వక్తు మర్హసి సర్వజ్ఞ శ్రద్దధానాయ విస్తృతమ్. ౧౨

నైషాతిదుస్సహా క్షు న్మాం త్యక్తోద మపి బాధతే,
పిబన్తం త్వన్ముఖామ్భోజా చ్చ్యుతం హరికథామృతమ్. ౧౩

శ్రీసూత ఉవాచ—

ఏతన్నిశమ్య భృగునన్దనసాధువాదం వైయాసకి స్స భగవా నథ విష్ణురాతమ్,
ప్రత్యర్చ్య కృష్ణచరితం కలికల్మషఘ్నం వ్యాహర్తు మారభత భాగవతప్రధానః. ౧౪

న ష్షిభి ర్వృష్ణిభి స్సహ యదుపుర్యాం ద్వారకాయాం కతి వర్షా ణ్యవాత్సీ దుషితవాన్, తస్య పత్న్యః కతి బభూవుః, హే విభో. ౧౧

ఏతత్పృష్ట మన్య దపృష్టం చ యద్యత్సర్వం కృష్ణవిచేష్టితం హే మునే, శ్రద్దధానాయ శ్రవణోపయుక్తత్వరాన్వితాయ, మే శుశ్రూషవే, మహ్యం హే సర్వజ్ఞ సాకల్యేన కృష్ణచేష్టితాభిజ్ఞ విస్తృతం యథా తథా, వక్తు మర్హసి. ౧౨

ప్రాయోపవిష్టస్యాశనాద్యపి సంసాధ్యా మర్దితస్య కథం శ్రవణోపయుక్తచిత్తసమాధానసంభవ ఇత్యత్రాహ (నైషేతి.) త్యక్త ముదపానం యేన తథాభూత మపి మాం దుస్సహా సోఢు మశక్యా ఏషా క్షుత్ న బాధతే తత్ర హేతుం సన్తం న్మాత్మానం విశినష్టి. త్వన్ముఖామ్భోజా చ్చ్యుతం గళితం హరికథైవామృతం తత్ పిబంతం మా మిత్యన్వయః. ౧౩

అథ స్వాపృష్టో భగవాన్ శుక శ్శ్రీకృష్ణచరిత్రం విస్తరతః కథయితు మారేభ ఇత్యాహ సూతః (ఏత మితి.) హే భృగునందన శౌనక ఏవ మిత్థం సాధువాదం సాధో ఇతి పరీక్షితో వాద ముక్తిం ప్రశ్నరూపాం, నిశమ్య స భగవాన్ వైయాసకి శ్శుక స్తతో విష్ణురాతం పరీక్షితం ప్రత్యర్చ్య ప్రత్యభినంద్య, కలికల్మషఘ్నం శృణ్వతాం వదతాం చ కలికాలకృతపాపఘ్నం కృష్ణస్య భగవత శ్చరిత్రం వ్యాహర్తుం విస్తరతో వక్తుం దశమైకాదశస్కంధద్వయేన వక్తు మితి యావత్, ఆరభత ప్రారేభే. యుక్తం చైత దిత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి. భాగవతప్రధానః భాగవతం భగవత్స్వరూపగుణాద్యనుసంధాన మేవ ప్రధానం ముఖ్యం ప్రయోజనం యస్య తథాభూతః. ౧౪

శ్రీభగవదవతారకారణప్రవచనఘట్టః

శ్రీశుక ఉవాచ —

సమ్య గ్వ్యవసితా బుద్ధి స్తవ రాజర్షిసత్తమ,
వాసుదేవకథాయాం తే యజ్జాతా నైష్ఠికీ మతిః. ౧౫

వాసుదేవకథాప్రశ్నః పురుషాం స్త్రీన్ పునాతి హి,
వక్తారం పృచ్ఛకం శ్రోతౄం స్తత్పాదసలిలం యథా. ౧౬

భూమి ర్దృప్తనృపవ్యాజదైత్యానీకశతాయుతైః,
ఆక్రాన్తా భూరిభారేణ బ్రహ్మాణం శరణం యయౌ ౧౭

తావ త్ప్రీత్యర్థ్యాహ సమ్య గితి ద్వాభ్యాం. హేరాజర్షిసత్తమ తవ బుద్ధి స్సమ్య గ్వ్యవసితా విశ్చితా హేయోపాదేయవివేకయుక్తేత్యర్థః. కుత ఏత జ్జ్ఞాతవ్య మిత్యత్రాహ యత్ యస్మా ద్వాసుదేవ కథాయా మేవ తవ మతి ర్నైష్ఠికీ నిష్ఠాయుక్తా వాసుదేవకథాశ్రవణ ఏవ పరినిష్ఠితేత్యర్థః ౧౫

కిం తచ్ఛ్రవణనిష్ఠామాత్రేణేత్యత్రాహ (వాసుదేవేతి) వాసుదేవకథాప్రశ్న ఏవ కిం పున స్తచ్ఛ్రవణాదిక మిత్యభిప్రాయేణ ప్రశ్న ఇత్యుక్తం. యద్వా ప్రశ్నప్రతివచనతచ్ఛ్రవణానాం త్రయాణా ముపలక్షణార్థః ప్రశ్నశబ్దః త్రీ న్పురుషా న్పునాతి వక్తారం ప్రతివక్తారం పృచ్ఛకం పృచ్ఛన్తం శ్రోతౄం శ్చేతి త్రీణ వక్తౄ న్ప్రతివక్తౄ న్చ ఏకైకేన భావ్య మిత్యభిప్రాయేణ వక్తారం పృచ్ఛకం చేత్యేకవచననిర్దేశః, శ్రోతృభి స్తు బహుభి రపీతి బహువచననిర్దేశః. యథా తస్య వాసుదేవస్య పాదసలిలం గాఙ్గ మమ్భః, పునాతి. తద్వ దితి పవిత్రీకరణమాత్రే దృష్టాన్తః న తు పురుషత్రయపవిత్రీకరణే త్రయాణాం తత్రాసంభవాత్ యద్వా యథా గాఙ్గం సలిల ముపస్పృశన్తం తస్య పితరం పితామహం చ పునాతి తద్వదితి దృష్టాన్తాభిప్రాయః. యథా తత్పాదసలిల ముపస్పృశన్త మేక మేవ పురుషం పునాతి న తథా తత్కథాప్రశ్నః పునాతి, అపితు త్రీ నితి వ్యతిరేకదృష్టాన్తో వాభిప్రేతః, ౧౬

త మిత్థం ప్రత్యర్థ్యవతారప్రభృతీని వీర్యాణి విస్తరతో వివక్షు స్తావదవతారనిమిత్తభూతాం భూప్రార్థనా ముపపాదయతి (భూమి రిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) దృప్తాః గర్వితాః నృపవ్యాజాః నృపవ దవభాసమానాః యే దైత్యా స్తేషా మనీకానాం శతానా మయుతైః ర్భూరిభారేణ అదూరపనిరవధికభారేణ ఆక్రాన్తా పీడితా భూమిః బ్రహ్మాణం చతుర్ముఖం శరణం యయౌ. ౧౭

(శ్రీభగవదవతారకారణప్రవచనఘట్టః)

గౌ ర్భూత్వాఽశ్రుముఖీ ఖిన్నా రుదంతీ కరుణం విభోః,
ఉపస్థితాఽన్తికే తస్మై వ్యసనం సమవోచత, ౧౮

బ్రహ్మా తదుపధార్యాఽథ సహ దేవై స్తయా సహ,
జగామ సత్రినయన స్తీరం క్షీరపయోనిధేః. ౧౯

తత్ర గత్వా జగన్నాథం దేవదేవం వృషాకపిమ్,
పురుషం పురుషసూక్తేన హ్యుపతస్థే సమాహితః. ౨౦

గిరం సమాధౌ గగనే సమీరితాం నిశమ్య వేధా స్త్రిదశా నువాచ హ,
గాం పౌరుషీం మే శృణుతామరాః పున ర్విధీయతా మాశు తథైవ మా చిరమ్. ౨౧

పురైవ పుంసాఽవధృతో ధరాజ్వరో భవద్భి రంశై ర్యదుషూపజన్యతామ్,

ఇదేవ ప్రపంచయతి- గౌ ర్భూత్వా గోరూపం బిభ్రతీ ఖిన్నా దీనా అశ్రూణి ముఖే యస్యా స్తథా భూతా కరుణం యథా తథా రుదంతీ విభోః. బ్రహ్మణోఽంతికే సమీపే ఉపస్థితా స్తువంతీ వ్యసనం స్వదుఃఖం తస్మై బ్రహ్మణే సమ్య గవోచత విజ్ఞాపయామాస. ౧౮

బ్రహ్మా తద్వ్యసన ముపధార్య జ్ఞాత్వా అథ దేవగణై స్తయా భూమ్యా సహ సత్రినయన స్సరుద్రః క్షీరసాగరస్య తీరం జగామ. ౧౯

తత్ర తీరే గత్వా సమాహితచిత్తో జగన్నాథం పరమపురుషం వృషాకపిం శ్రీమహావిష్ణుం పురుషసూక్తేనోపతస్థే తుష్టావ స్తుతిపూర్వకం నిదధ్యౌ వివిక్తే. ౨౦

తథా గగనే సమీరితాం గిరం అశరీరాం వాణీం సమాధౌ నిశమ్య వేధాః బ్రహ్మా త్రిదశా న్దేవా న్ప్రత్యువాచ. తదేవాహ (గా మిత్యాదిభి స్సార్ధైః పద్యైః.) హే అమరాః సమాధౌ మయా శ్రుతాం పౌరుషీం పరమపురుషసంబంధినీం గాం గిరం మే మత్తః కథయత శృణుత యథా ఈశ్వరేణాఽదిష్టం భవద్భి ర్విధీయతాం క్రియతాం చిరం విలమ్బం మాకార్ష్ట. ౨౧

కా నామ గౌ రిత్యత్రాహ (పురైవేతి.) పురా భవద్విజ్ఞప్తేః పూర్వ మేవ యద్వా పురైవ స్వావతారా త్పూర్వ మేవేత్యర్థః. పుంసా ఈశ్వరేణ ధరాజ్వరో భూక్లేశోఽవధృతః విజ్ఞాతః భవద్భిః

స యావ దుర్వ్యా భర మీశ్వరేశ్వర స్స్వకాలశక్త్యా క్షపయం శ్చరే ద్భువి ౨౨

వసుదేవగృహే సాక్షా ద్భగవాన్ పురుషః పరః,
జనిష్యతే తత్ప్రియార్థం సంభవ న్త్వమరస్త్రియః. ౨౩

ఋషయోఽపి తదాదేశా త్కల్ప్యన్తాం పశురూపిణః,
పయోదానముఖేనాపి విష్ణుం తర్పయితుం సురాః. ౨౪

వాసుదేవకళాఽనన్త స్సహస్రవదన స్స్వరాట్,
అగ్రజో భవితా దేవో హరేః ప్రియచికీర్షయా. ౨౫

ర్యదుష్వంశై రుపజన్యతాం ఉత్పద్యతాం, జీవానా మంశేనోత్పత్తి ర్నామ ధర్మభూతజ్ఞానేన జీవాంతరాధిష్ఠాతృత్వం, స్వరూప స్యాణుత్వే నానేకదేహావృత్త్యసంభవాత్, కదాఽస్మాభి రుత్పత్తవ్య మిత్యత్రాహ. సః ఈశ్వరాణా మస్మాక మపీశ్వరో భగవా న్స్వసంబంధిన్యా కాలాఖ్యయా శక్త్యా కార్యోపయుక్తా పృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా తన్వా ఉర్వ్యా భూమే, ర్భరం క్షపయన్, నిరసితు మితి భావః, భువి యావ చ్చరే దవతరే త్తతః పూర్వ మేవ జన్యతా మిత్యర్థః. ౨౨

తథా, వసుదేవస్య గృహే, భగవా న్పూర్ణషాడ్గుణ్యః, ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః పరమపురుష, స్సాక్షా జ్జనిష్యతే అవతరిష్యతి, న కపిలాదివ జ్జీవాంతరాధిష్ఠాతృత్వే నావతరిష్యతి, కి న్త్వద్వారక మేవేత్యభిప్రాయేణ సాక్షా దిత్యుక్తమ్, తస్య జనిష్యమాణస్య పరమపురుషస్య పూజార్థం పరిచర్యార్థం, క్రీడార్థ మితి యావత్, అమరాణాం, స్త్రియోఽపి, సమ్భవన్తు, స్వాంశై రుత్పద్యంతామ్. ౨౩

తథా, ఋషయోఽపి, తస్య భగవత ఆదేశా దనుశాసనా, త్పశురూపిణః, కల్ప్యంతాం గోరూపిణ స్సమ్భవన్తు, కిమర్థం తత్రాహ, హేసురాః, పయోదానముఖేన క్షీరప్రదోహనద్వారాఽపి విష్ణుం తర్పయితుం, తప ఆదిభి స్తర్పయంత్యేవ అధునా పయోదానముఖేనాపి తర్పయితుం గోరూపిణః కల్ప్యంతా మిత్యపిశబ్దాభిప్రాయః. ౨౪

తథా, యో వాసుదేవస్య, కలా, అంశః, కోఽసౌ, యః అనంతః సహస్రముఖః స్వరాడ కర్మవశ్యః, సోఽపి హరేః ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా, అగ్రజో, భవిష్యతీత్యర్థః. ౨౫

దశమస్కంధే - ప్రథమోఽధ్యాయః

(శ్రీభగవదవతారకారణప్రవచనఘట్టః)

విష్ణో ర్మాయా భగవతీ యయా సమ్మోహితం జగత్,
ఆదిష్టా ప్రభుణాంశేన కార్యార్థే సమ్భవిష్యతి. ౨౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యాదిశ్యామరగణా న్ప్రజాపతిపతి ర్విభుః,
ఆశ్వాస్య చ మహీం గీర్భి స్స్వధామ పరమం యయౌ. ౨౬

శూరసేనో యదుపతి ర్మధురా మావస త్పురీమ్,
మధురాన్ శూరసేనాం శ్చ విషయా న్బుభుజే పురా ౨౭

రాజధానీ తత స్సాఽభూ త్సర్వయాదవభూభుజామ్,
మధురా భగవా న్యత్ర నిత్యం సన్నిహితో హరిః. ౨౮

తథా విష్ణో ర్యా మాయా, సా కా. యయా మాయయా, ఇదం జగ చ్చేతనవర్గః సమ్మోహితమ్, సాఽపి, భగవతీ పూజ్యా. మాయాధిష్ఠాత్రీ దేవతా. ప్రభుణా నియంత్రా భగవతా అధిష్ఠాపితా, తస్య కార్యార్థే ప్రయోజనార్థ మంశేన సమ్భవిష్యతి జనిష్యతే. ౨౫

ఇత్యేవం భగవతోక్త మేవ అమరగణా న్ప్రిత్యాదిశ్య అనుజ్ఞాప్య, ప్రజాపతీనాం దక్షాదీనా మపి పతిః విభుః బ్రహ్మా, గీర్భి, ర్మహీ మాశ్వాస్య సాంత్వయిత్వా పరమం శ్రేష్ఠం, స్వధామ స్వలోకం యయౌ. ౨౬

తదేవ మవతారనిమిత్త ముపపాదితమ్. అథావతారప్రకారం పితు ర్గేహా ద్వ్రజగమనాదికం చ వర్ణయితుం తదుపోద్ఘాతరూప మితిహాస మాహ (శూరసేన ఇత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) పురా పూర్వకాలే యదూనాం పతి శ్శూరసేనో నామ మధురాం పురీ మధివసన్ మధురాన్ శూరసేనాం శ్చ, విషయా న్దేశా న్బుభుజే ఉపభోగో భుజే రర్థః. న తు పాలనమ్, తత్ర "భుజోఽనవనే" ఇత్యాత్మనేపదప్రతిషేధాత్. ౨౭

యత శ్శూరసేనో రాజా, అధ్యవస త్తత స్సా మధురా పురీ సర్వేషాం యాదవభూపాలానాం రాజధానీ బభూవ, తత్ర పుర్యాం హరి ర్భగవా న్నిత్యం సన్నిహిత, ఆవిర్భావస్థానత్వా దితి భావః. ౨౮

తస్యాం తు కర్హిచి చ్ఛౌరి ర్వసుదేవః కృతోద్వహః,
దేవక్యా సూర్యయా సార్ధం ప్రయాణే రథ మారుహత్. ౩౦

ఉగ్రసేనసుతః కంసో భగిన్యాః ప్రియ చికీర్షయా,
రశ్మీ న్హయానాం జగృహే రౌక్మై రథశతై ర్వృతః. ౩౧

చతుశ్శతం పారిబర్హం గజానాం హేమమాలినామ్
అశ్వానా మయుతై స్సార్ధం రథానాం చ త్రిషట్ఛతమ్. ౩౨

దాసీనాం సుకుమారీణాం ద్వే శతే సమలంకృతే,
దుహిత్రే దేవకః ప్రాదా ద్యానై ర్దుహితృవత్సలః. ౩౩

శఙ్ఖతూర్యమృదఙ్గాని నేదు ర్దున్దుభయ స్సమమ్,
ప్రయాణోపక్రమే తాత వరవధ్వో స్సుమఙ్గళమ్. ౩౪

కదాచి త్తస్యాం పుర్యాం శౌరిః శూరస్య సుతో వసుదేవః కృతవివాహః దేవక్యా సూర్యయా భార్యయా నవోఢయా సహ ప్రయాణే స్వగృహం ప్రతి ప్రయాణే నిమిత్తే రథ మారురోహ. ౩౦

తత ఉగ్రసేనస్య సుతః కంసః భగిన్యాః దేవక్యాః, ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా స్వయం రౌక్మైః హేమమయైః రథానాం శతైః పరివృతో భగినీరథవాహానా మశ్వానామ్ ప్రగ్రహా జగృహే. ౩౧

తదా దేవక, ఉగ్రసేనస్య భ్రాతా దుహితృవత్సలః హేతుగర్భ మిదం దుహితృవత్సలత్వా ద్దుహిత్రే దేవక్యై పారిబర్హ ముపాయనం దదౌ. పారిబర్హం దర్శయతి. హేమమాలాలఙ్కృతానాం గజానా మయుతం తథావిధానా మశ్వానాం సార్ధ మర్ధేన పఞ్చసహస్ర్యా సహిత మయుతం రథానాం తు త్రిషట్ఛతం అష్టాదశశతం చ. యానైః గమనసాధనై స్సహ దాసీనాం సుకుమారీణాం సమలఙ్కృతే ద్వే శతే. ౩౨-౩౩

హే తాత వరవధ్వోః ప్రయాణోపక్రమే మఙ్గళార్థమ్ శఙ్ఖాదీని దున్దుభయ శ్చ సమం యుగప న్నేదుః దధ్వనుః. సుమఙ్గళ మితి క్రియావిశేషణం వా. ౩౪

(దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశః)

పథి ప్రగ్రహిణం కంస మాభాష్యాహాశరీరవాక్,
అస్యా స్త్వా మష్టమో గర్భో హన్తా యాం వహసేఽబుధ. ౩౫

ఇత్యుక్త స్స ఖలః పాపో భోజానాం కులపాంసనః,
భగినీం హన్తు మారబ్ధః ఖడ్గపాణిః కచేఽగ్రహీత్. ౩౬

దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశః

తం జుగుప్సితకర్మాణం నృశంసం నిరపత్రపమ్,
వసుదేవో మహాభాగ ఉవాచ పరిసాన్త్వయన్. ౩౭

శ్లాఘనీయగుణశ్శూరై ర్భవా న్భోజయశస్కరః,
స కథం భగినీం హన్యా త్స్త్రియ ముద్వాహకర్మణి. ౩౮

తతో మార్గే ప్రగ్రహిణం హయరశ్మిధరం కంస ముద్దిశ్యాశరీరవా గాహ ఉత్ప్రేక్షా బభూవ తా మేవ దర్శయతి (అస్యా ఇతి.) యాం భగినీం ప్రియచికీర్షయా వహసే భర్తృగృహం ప్రాపయసి అస్యా అష్టమో గర్భః అపత్యపరో గర్భశబ్దః, హంతా హనిష్యతి. ౩౫

ఇత్థ ముక్తో భోజానాం కులపాంసనః కులమలరూపః కులాధమ ఇతి యావత్, ఖలో మూర్ఖః పాపాత్మా కంసః తథాభూతత్వా త్ఖడ్గః. పాణౌ యస్య. తథాభూతో భగినీం స్వప్రాణాపహారనిదాన భూతాం భగినీం హంతు ముద్యుక్తః కచేఽగ్రహీత్ కేశపాశం జగ్రాహేత్యర్థః. ౩౬

జుగుప్సితం నిందితం భగినీవధోద్యోగరూపం కర్మ యస్య తత ఏవ నృశంసం క్రూరం అత ఏవ నిరపత్రపం నిర్లజ్జం తం కంసం పరిసాంత్వయన్ ఉపచ్ఛందయన్ మహాభాగో మహాభాగ్య యుక్తో మహాబుద్ధిమా న్వసుదేవ ఉవాచ. ౩౭

ఉక్తి మేవాహ (శ్లాఘనీయేత్యాదిభి ర్నవభిః.) శూరైః శ్లాఘనీయాః, స్తుత్యాః, గుణా యస్య భోజానాం భోజవంశ్యానాం యశః కీర్తిం కరోత్యావహతీతి తథా స భవా నేవంభూతత్వా త్కథం ప్రియం తత్రాప్యుద్వాహకర్మ ణ్యుద్వాహాఙ్గగృహప్రవేశకర్మణి తత్రాపి భగినీం హన్యాః హంతు ముద్యుక్తోఽపి. ౩౮

మృత్యు ర్జన్మవతాం వీర దేహేన సహ జాయతే,
అద్య వాఽబ్దశతాన్తే వా మృత్యు ర్వై ప్రాణినాం ధ్రువః. ౩౯

దేహ పంచత్వ మాపన్నే దేహీ కర్మవశానుగః,
దేహాన్తర మనుప్రాప్య ప్రాక్తనం త్యజతే వపుః. ౪౦

వ్రజం స్తిష్ఠ న్పదైకేన యథైవైకేన గచ్ఛతి,

మన్మరణనిదానభూతత్వా ద్భగినీ మపి హన్యా మిత్యత్రాహ (మృత్యు రితి.) హేవీర జన్మవతా ముత్పత్తిమతాం దేహేనైవ సహ మృత్యు ర్జాయతే మృత్యుశ్చాయేవ దేహ ముత్పత్తే రారభ్యానువర్తత ఏవ కింతు కాలమాత్ర మపేక్షత ఇతి భావః, అతోఽధునా వా వర్షశతాంతే వా ప్రాణినాం మృత్యుః ధ్రువః, నిశ్చితః అపరిహార్య ఇతి యావత్. ౩౯

నన్వబ్దశతాంతే జరయా జీర్ణం శరీర మస్తు మృత్యుగ్రస్తం, అధునా త్విదం కల్యాణతరం శరీర ముపేతి చేత్పున రేవం విధం దుర్లభ మిత్యత ఆహ (దేహ ఇతి.) దేహే పఞ్చత్వం మరణ మాపన్నే అప్రాప్త ముప్యుక్తే సతి దేహీ తద్దేహస్థో జీవః, కర్మవశానుగః ప్రాచీనకర్మవశ్యతా మనుప్రాప్తః కర్మానుగుణం శరీరాంతరం ప్రాప్యైవ, ప్రాక్తనం వపు స్త్యజతే కర్మానుగుణశరీరాంతర స్యాయత్న లభ్యత్వా దేవంవిధజుగుప్సితకర్మసంపాద్యస్య శరీరస్య విహీన స్యైవాప్త్తే స్తాదాత్వికం మరణభయ మపహాయ భగినీప్రభృతిపరిత్రాణరూపా చ్ఛుభకర్మణః, పునరితోఽపి కల్యాణతరదేహప్రాప్తే ర్నైష న హంతవ్యేతి భావః, ౪౦

"దేహాంతర మనుప్రాప్య ప్రాక్తనం త్యజతే వపు" రిత్యేతదేవ సదృష్టాంత ముపపాదయతి (వ్రజ న్నితి.) ఇయం ప్రసిద్ధా తృణజలూకా తృణగతః కీటవిశేషః స యథా వ్రజన్ గంతు ముద్యుక్తః ఏకేన పాదేన తిష్ఠన్ తృణం సమవష్టభ్య అన్యేన ఏకేన పదేన గచ్ఛతి, ఏవం దేహీ జీవోఽపి పఞ్చత్వ మాపన్నం దేహం త్యజన్ కర్మగతిం కర్మానురూపం శరీరం గతః అధిష్ఠితః, ప్రాక్తనం వపు స్త్యజతీత్యర్థః, అణో ర్జీవస్య కథం పఞ్చతా మాపద్యమానం దేహ మధితిష్ఠత ఏవ పున ర్దేహాంత రాధిష్ఠాతృత్వ మితి న శఙ్కనీయం, దేహా ద్దేహాంతరం ప్రవిశత ఇవ సోపకరణేంద్రియప్రాణాది ప్రాపణపూర్వకత్వా ద్దేహాంతరప్రాప్తేః ధర్మభూతజ్ఞానద్వారా వా దేహాంతరాధిష్ఠాతృత్వ మితి న విరోధః, యద్వా దేహాంతరపరిగ్రహపూర్వక మేవ పూర్వదేహపరిత్యాగే దృష్టాంత స్తృణజలూకా ఛాయమేవ మృత్యునాఽనుగతత్వా జ్జీవదశాయా మపి మృతప్రాయత్వే దృష్టాంతాంతర ముచ్యతే (వ్రజ న్నిత్యాదినా)

(దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశః)

యథా తృణజలూకైవం దేహీ కర్మగతిం గతః. ౪౧

స్వప్నే యథా పశ్యతి దేహ మీదృశం మనోరథే నాభినివిష్టచేతనః.

యథా ఏకేన పదేన వ్రజన్ గచ్ఛన్ పురుషః పున రేకేన పాదేన తిష్ఠ న్నేవ గచ్ఛతి, తద్వ జ్జీవ న్నపి పురుషః మృతప్రాయ ఏవ సన్ జీవతీతి, అత ఏవ వ్రజం స్తిష్ఠ న్నితి పుం స్త్వనిర్దేశః. యథా శబ్ద ద్వయం చ. ౪౧

నను తృణజలూకా విద్యమానశరీరేణైవ గంతవ్యదేశ మవష్టభ్యైవ పూర్వదేశం త్యజతీతి యు క్తం తస్యాః [illegible] ఇతి. దార్ష్టాంతికే తు న తథా న హి ప్రాక్తనవపుర్విశిష్టో వపురంతరం ప్రాప్య ప్రాక్తనం త్యజతి వపు[illegible]వైశిష్ట్యాకారేణ వపురంతరప్రాప్త్యసమ్భవాత్. అపి తు విశేష్యా కారేణై[illegible] ప్రాప్తిః, ప్రాక్తనవపుస్త్యాగ శ్చ, అతః ప్రాక్తనకల్యాణతరవపుస్త్యాగప్రయుక్త [illegible] తదనుభవసిద్ధస్వప్నదృష్టాన్తేన [illegible] తత్ప్రయుక్తభయాద్యభావం చ దార్ష్టాంతికే సఙ్గమయతి (స్వప్నే [illegible]) [illegible] మనసాఽనుచింతయన్ [illegible] దేశాంతర[illegible]మనోరథేన [illegible] చేతనా [illegible] జీవః [illegible] శయానదేహసదృశం త[illegible] తతో విలక్షణం వా [illegible] స్వప్నద్రష్టృకాను[illegible]త్వేన చ స్వాప్నదేహస్య శయానతుల్య దేహ[illegible]యా చింతతు [illegible]మపీత్యుక్తం. [illegible] తత స్తత్ప్రతిపద్యతే అపస్మృతిః. [illegible] భవతి. [illegible] తత్త్యాగప్రయుక్తభయశోకాదిరహితో [illegible] భవతి. [illegible] సిద్ధిం [illegible] ఇత్యనేన [illegible]నుప్రవేశః [illegible] దేశ్యగంతవ్య మితి భావః. న [illegible]దాసీ మస్మదాదీనాం ప్రాక్తన[illegible] [illegible]. న చ స్వప్నేఽపి శయానదేహే [illegible] దేశాంతరగమనా[illegible] యుక్తిమత్, [illegible] శయాన[illegible] దేశాంతరగమనాద్య సంభవాత్ తత్ర [illegible]స్థాయి[illegible]ద్రష్టృమాత్రామభావ్యదేహాంతరేణైవ తదనుభవః. యద్వా. పూర్వార్ధం దృష్టాంత[illegible] ముత్తరార్ధం తు దార్ష్టాంతికపరం. తదయ మర్థః స్వప్నే దేశాంతరగమనాది మనోరథాభినివిష్టచిత్తో జీవః యథా ఈదృశం శయానదేహవ దాత్మాభిమానవిషయం స్వాప్నదృశ్య

దృష్టశ్రుతాభ్యాం మనసాఽనుచిన్తయ న్ప్రపద్యతే తత్కిమపి హ్యపస్మృతిః ౪౨

యతో యతో ధావతి దైవచోదిత మ్మనోవికారాత్మక మాప పంచసు,
గుణేషు మాయారచితేషు దేహ్యసౌ ప్రపద్యమాన స్సహ తేన జాయతే, ౪౩

జ్యోతిర్యథై వోదకపార్థివే ష్వద స్సమీరవేగానుగతం విభావ్యతే.

మాత్రానుభావ్యఫలపుణ్యాపుణ్యకర్మానుగుణపరమపురుషసృష్టం తావత్కాలమాత్రావస్థాయిస్వప్నద్రష్ట్రైకావగమ్యం దేహం పశ్యతి. జ్ఞానద్వారాఽధితిష్ఠతి జ్ఞానద్వారాఽధిష్ఠాయ దేశాంతరగమనరాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదాదీ ననుభవతీతి భావః. అపస్మృతిః అపగతా శయానదేహవిషయా స్మృతి ర్యస్య తథాభూతశ్చ భవతి తద్వధాదిసమ్భావనాప్రయుక్తభయాదిరహిత శ్చ భవతి, ఉత్తరార్ధస్య తథేత్యాదిః, ఏవం దృష్టశ్రుతాభ్యా మితి తాదర్థ్యచతుర్థీ. దృష్ట మైహికం సుఖం, శ్రుత మాయుష్మికం తాభ్యాం తదర్థం మనసాఽనుచింతయన్ కిమపి కర్మానుగుణ మీశ్వరసృష్టం కిమపి శరీరం ప్రతిపద్యతే అపస్మృతి శ్చ భవతి. ప్రథమం జ్ఞానద్వారాఽధిష్ఠాయ ప్రాక్తనవపుర్విషయస్మృతిరహిత స్తత స్స్వరూపేణ ప్రవిశతీత్యర్థః. ౪౨

కిమపి ప్రపద్యత ఇత్యేత దేవ వివృణ్వన్ తదేవ జీవస్యోత్పత్తి ర్నామేత్యాహ (యత ఇతి.) దైవ మ్మత దిష్టం కర్మ వాసనాత్మకం తచ్చోదితం తదనుగుణప్రవృత్తం వికారాత్మకం సఙ్కల్పవికల్పరూపవికారప్రకారం సన్మనో మాయారచితేషు సత్వాదిగుణత్రయాత్మకప్రకృతిపరిణామరూపేషు పఞ్చసు గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు మధ్యే యతో యతో ధావతి యం యం స్మరతి తం తమేవ ప్రపద్యమానః. అనుప్రవిష్టః, తేన సహ జాయతే ఇయ మేవ జీవస్యోత్పత్తి ర్నామేతి భావః. "యం యం వాఽపి స్మర న్భావం త్యజత్యంతే కళేబరమ్, తం త మేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత" ఇతి భగవదుక్తే రితి భావః. ౪౩

తేన సహ జన్మరూపోపాధిప్రయుక్త మేవ జీవస్య దేవమనుష్యత్వాదినానాత్వం వస్తుతస్తు సర్వత్ర శరీరేషు జ్ఞానైకాకారత్వేనావతిష్ఠత ఇతి సదృష్టాంత మాహ (జ్యోతి రితి.) యథా అదః అంతరిక్షస్థ మేకరూప మేవ సూర్యాదిజ్యోతిరుదకేషు పార్థివేషు పృథివీపరిణామరూపేషు దర్పణాదిషు చ ప్రతిబిమ్బితమ్ త త్సమీరస్య వాయో ర్వేగేనానుగత మనువృత్తం సద్విభావ్యతే సమీరవేగశబ్దోఽల్పత్వమహత్త్వాద్యుపాధిగతధర్మోపలక్షకః, వివిధం భావ్యతే వృద్ధిహ్రాసాదిధర్మకత్వేన భావ్యతే దృశ్యతే అస్మదాదిభి రితి శేషః. ఏవ మసౌ పుమాన్ జీవః. స్వతో జీవమనుష్యాదినానాత్వరహితోఽపి స్వమాయారచితేషు స్వదేహారమ్భకప్రకృతిపరిణామరూపభూతసూక్ష్మశబ్దేషు గుణేషు గుణపరిణామాత్మ

(దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశః)

ఏవం స్వమాయారచితే ష్వసౌ పుమాన్ గుణేషు రాగానుగతో విముహ్యతి. ౪౪

తస్మా న్న కస్యచి ద్ద్రోహ మాచరే త్స తథావిధః.
ఆత్మనః క్షేమ మన్విచ్ఛన్ ద్రోగ్ధు ర్వై పరతో భయమ్. ౪౫

ఏషా తవానుజా బాలా కృపణా పుత్రికోపమా,
హన్తుం నార్హసి కల్యాణీ మిమాం త్వం దీనవత్సల. ౪౬

శ్రీశుక ఉవాచ—
ఏవం స సామభి ర్భేదై ర్బోధ్యమానోఽపి దారుణః,

కేషు శరీరేషు రాగానుగతః. రాగేణ శబ్దాదివిషయస్పృహయా హేతుభూతయా అనుగతోఽనుప్రవిష్టః విముహ్యతి దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిత్యేవం నానావిధం మోహం ప్రాప్నోతి. యద్యపి దృష్టాంతే సూర్యాదిజ్యోతిరుదకాద్యుపాధి ష్వనవస్థిత మేవ స్వచ్ఛద్రవ్యప్రతిహతినివృత్తస్వరశ్మిభి ర్నైతుభి ష్సమీపస్థ జనై ర్విభావ్యతే. దార్ష్టాంతికే తు దేహే ష్వవస్థిత ఏవ సన్ పుమాన్ ముహ్యతీతి తయో ర్వైషమ్యమ్. తథాపి వస్తుతో నానాత్వాభావౌపాధికనానాత్వమాత్రేణ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావోఽవగంతవ్యః. ౪౪

(తస్మా దితి.) తస్మా ద్వస్తుస్థితే రేవంవిధత్వా త్తథావిధః వస్తుతత్త్వాభిజ్ఞః. పుమా నాత్మనః స్వస్య క్షేమ మన్విచ్ఛన్ అన్విచ్ఛుః. కస్యచిత్ ద్రోహం నాచరేత్ న కుర్యాత్. ఏవంచే త్తస్య న కుతశ్చి దపి భయ మన్యథా తు భయ మిత్యాహ. ద్రోగ్ధు ర్వై పరతోఽన్యస్మా ద్భయ మిత్యర్థః. యద్వా పరతః పరమేశ్వరా ద్భయం భూతద్రోగ్ధు ర్భయం వై భయ మస్త్యేవేత్యర్థః. ౪౫

ఏవం సామాన్యతో హితాహితం వివిచ్యాథ విశేషేణ వివేచయతి (ఏషేతి.) అనుజాత్వ స్త్రీత్వబాల్యదైన్యపుత్రికాతుల్యత్వకల్యాణత్వాదిధర్మయుక్తేయ మవధ్యా అత ఇమాం త్వం హంతుం నార్హసి. హంతృత్వానర్హతాం సూచయితుం సమ్బోధయతి హే దీనవత్సలేతి. ౪౬

(ఇత్థ మితి.) ఇత్థమ్ సామభిః శ్లాఘనీయేత్యాదిగుణకీర్తనపూర్వక ముపలాలనైః భేదైః. దృష్టాదృష్టభయసూచకవచోభి ర్బోధ్యమానోఽపి వధోద్యోగనివృత్త్యర్థం ప్రేర్యమాణోఽపి స కంసో

న న్యవర్తత కౌరవ్య పురుషాదా ననువ్రతః ౪౬

నిర్బన్ధం తస్య తు జ్ఞాత్వా విచిన్త్యానకదున్దుభిః,
ప్రాప్తకాలం ప్రతివ్యోఢు మిదం తత్రాన్వపద్యత. ౪౭

మృత్యు ర్బుద్ధిమతాఽపోహ్యో యావద్బుద్ధిబలోదయం,
యద్యసౌ న నివర్తేత నాపరాధోఽస్తి దేహినః ౪౮

ప్రదాయ మృత్యవే పుత్రా న్మోచయే కృపణా మిమామ్,
సుతా మే యది జాయేర న్మృత్యు ర్వా న మ్రియేత చేత్. ౪౯

దారుణః క్రూరః హేతుగర్భ మిదం దారుణత్వాత్ తత్ర హేతుః పురుషాదా న్రాక్షసా ననువ్రతః అసురసంపత్యభిజాతః. హేకౌరవ్య న న్యవర్తత వధోద్యోగా దితి శేషః. ౪౬

తస్య కంసస్య సమ్బధినం నిర్బంధ మనివృత్తవధోద్యోగరూపం జ్ఞాత్వా ఆనకదుందుభి ర్వసుదేవః ప్రాప్తం సముపస్థితం కాలం వత్స్యత్ మృత్యుం ప్రతివ్యోఢుం పరిహర్తుం విచింత్య ఉపాయ మితి శేషః. తత్ర కాలపరిహారే ఇదం వక్ష్యమాణం అన్వపద్యత ఉపాయత్వేనాధ్యవస్యత్ ౪౭

విచారపూర్వకం ప్రతిపత్తి మేవ దర్శయతి (మృత్యు రిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) ఉపస్థితో మృత్యుః, బుద్ధిమతా పుంసా యావద్బుద్ధిబలోదయం యథామతి యథాశక్తి చ అపోహ్యః పరిహార్యః ఏవ మపి యద్యసౌ మృత్యు ర్న నివర్తేత తర్హి న దేహినోఽపరాధోస్తి. ౪౮

అతః పుత్రా న్జనిష్యమాణా న్మృత్యురూపేణోపస్థితాయ కంసాయ మృత్యవే ప్రదాయ ప్రదాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ దీనా మిమాం స్త్రియం మోచయే త్యాజయామి. ప్రతిజ్ఞాయాదోషరూపత్వ మాశఙ్క్యాధ్యవస్యతి - యది మే మమ సుతా జాయేరన్ సమ్భావనాయాం లిఙ్. యది మృత్యుః మృత్యుభూతః కంసో వా మత్సుతోత్పత్తేః పూర్వ మేవ న మ్రియేత న మరిష్యతి తర్హి పుత్రా న్దాస్యామి మమ పుత్రోత్పత్తేః కంసావస్థానస్య చ పాక్షికత్వా త్పుత్రార్పణప్రతిజ్ఞా న దోషయతి భావః. ౫౦

(దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశః)

విపర్యయో వా కిం న స్యా ద్గతి ర్ధాతు ర్దురత్యయా,
ఉపస్థితో నివర్తేత నివృత్తః పున రాపతేత్. ౫౧

అగ్నే ర్యథా దారువియోగయోగయో రదృష్టతోఽన్య న్న నిమిత్త మస్తి,
ఏవం హి జన్తో రపి దుర్విభావ్య శ్శరీరసంయోగవియోగహేతుః. ౫౨

ఏవం విమృశ్య తం పాపం యావ దాత్మనిదర్శనమ్,
పూజయామాస వై శౌరి ర్బహుమానపురస్సరమ్. ౫౩

పాక్షికత్వ మేవ సమ్భావయతి (విపర్యయో వేతి.) విపర్యయః మమ పుత్రాః కంసస్య మృత్యు ర్వా తస్యావస్థితౌ మమ పుత్రాభావో వా కిం న స్యాత్ అతోఽపి న దోష ఇతి భావః, నన్వశరీరవాణ్యా ఈశ్వరవచస్త్వా న్నానృతతా అతోఽన్వయ ఏవ నిశ్చితః న విపర్యయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ తత్ర వస్యతి. ధాతు రీశ్వరస్య గతిః, దురత్యయా అర్వాచీనై ర్దుర్జ్ఞేయా భాత్రా తథోక్తత్వేఽపి కదాచి త్తద్విపర్యయోపి స్యా దితి భావః, తత్రోదాహరణ మాలోచ్యాహ వస్యతి (ఉపస్థిత ఇతి.) ఉపస్థితో మృత్యుః. క్వచి న్నివర్తేత, యథా మార్కండేయాదేః, నివృత్తో వరదానాత్ నివృత్తోఽపి మృత్యుః పున రాపతేత్, యథా హిరణ్యకశిపురావణాదేః, అతః ప్రతిజ్ఞాయాం న దోష ఇత్యర్థః. ౫౧

యద్యపి కదాచి దవిపర్యయ ఏవ స్యా త్తథాపీయం ప్రతిజ్ఞా న దుష్యతి నహి మత్పుత్రమృత్యు ర్మత్ప్రతిజ్ఞాపరతంత్రః, తస్య కర్మాధీనత్వేన పురుషాధీనత్వాభావా దితి సదృష్టాంత మర్థ వస్యతి (అగ్నే రితి.) యోగవియోగశబ్దాభ్యాం శిష్ట ఎత్తి విశేషతే, దారుశబ్దేనారణిః, యథా అగ్నేః దారువియోగయోగయోః, హేతు రదృష్టమేః, కర్మణోఽన్యో దుర్విభావ్యః. దురధ్యవస్యః మత్ప్రతిజ్ఞామాత్రం న హేతుః, కింతు తేషాం కర్మైవేతి భావః. ౫౨

యావదాత్మనిదర్శనమ్ ఆత్మాఽత్ర బుద్ధిః, నిదర్శనం తస్యాః ప్రసరః. యావద్బుద్ధిప్రసరం విమృశ్య నిశ్చిత్య శౌరి ర్వసుదేవ స్తం పాపం పాపోద్యుక్తమ్ కంసం బహుమానపురస్సరం బహుమానపూర్వకమ్ పూజయామాస స్వేన విమృష్ట మర్థం తత్ప్రత్యాయితం చకార. ౫౩

ప్రహృష్టవదనామ్భోజో నృశంసం నిరపత్రపమ్,
మనసా దూయమానేన ప్రహస న్నిద మబ్రవీత్. ౫౪

న హ్యస్యా స్తే భయం సౌమ్య యద్వై త్వాఽఽహాశరీరవాక్,
పుత్రా న్సమర్పయిష్యేఽహం యత స్తే భయ ముత్థితమ్. ౫౫

సుహృద్వధా న్నివవృతే కంస స్తద్వాక్య సారవిత్.
వసుదేవోఽపి తం ప్రీతః ప్రశస్య ప్రావిశ ద్గృహమ్. ౫౬

అథ కాల ఉపావృత్తే దేవకీ సర్వదేవతా,
పుత్రా న్ప్రసుషువే చాష్టౌ కన్యాం చై వానువత్సరమ్. ౫౭

కీర్తిమన్తం ప్రథమజం కంసాయానకదున్దుభిః,
అర్పయామాస కృచ్ఛ్రేణ సోఽనృతా దతివిహ్వలః. ౫౮

తదేవ దర్శయితుం పూజోపయుక్తం వాక్య మాహేత్యాహ (ప్రహృష్టేతి.) అంతర్భావితణ్యర్థః. ప్రహృష్టః ప్రహృష్టం వికాసితం బలా ద్వదనామ్భోజం యేన తథాభూతః వసుదేవః దూయమానేన ఉపతప్తేన మనసా ప్రహసన్ బహి ర్హసన్ నిర్లజ్జం కంసం ప్రతీదం వక్ష్యమాణం వాక్య మబ్రవీత్. ౫౪

తదేవాహ (నహీతి.) హేసౌమ్య. తవ అస్యా స్త్రియా స్స్వకాశా ద్భయం మృత్యుభయం నాస్తి. హి కింత్వస్యాః పుత్రా దితి భావః. యత్ యేభ్యోఽస్యాః పుత్రేభ్యో. భయ మశరీరిణీ వాగాహ యతో యేభ్య శ్చ తే భయ ముత్థితం సముపస్థితం, తా న్పుత్రానహం తుభ్యం. సమర్పయిష్యే దాస్యామీతి త్వం తు తాన్ జహి మా వా న తు తత్ర మేఽపరాధ ఇతి భావః. ౫౫

తత స్తస్య వసుదేవస్య వాక్యసారవిత్ వాక్యాభిప్రాయం జానన్ కంస స్సుహృదో భగిన్యాః వధా న్నివవృతే న్యవర్తత. తతో వసుదేవోఽపి. ప్రీత స్తం కంసం. ప్రశస్య స్వగృహం ప్రావిశత్. ౫౬

అథ కాలే గర్భధారణయోగ్యకాలే ఉపావృత్తే సముపస్థితే సతి సా సర్వదేవతాప్రాయా దేవతాంశత్వా త్తత్తుల్యా, దేవకీ, ప్రతివత్సర మష్టౌ, సుతాన్, ఏకాం కన్యాం చ సుషువే. ౫౭

తదా తావ త్స్వప్రతిజ్ఞాం పాలయన్ వసుదేవః. ప్రథమజం, కీర్తిమంతం కీర్తిమన్నామానం పుత్రం కృచ్ఛ్రేణ దుఃఖేన కంసాయార్పయామాస. తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి. అనృతా దనృతభాషణా దతివిహ్వలః భయవిహ్వలః. ౫౮

(దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశః)

కిం దుస్సహం ను సాధూనాం విదుషాం కి మపేక్షితమ్,
కి మకార్యం కదర్యాణాం దు స్త్యజం కిం ధృతాత్మనామ్. ౫౯

దృష్ట్వా సమత్వం తచ్ఛౌరే స్సత్యే చైవ వ్యవస్థితమ్,
కంస స్తుష్టమనా రాజ న్ప్రహస న్నిద మబ్రవీత్. ౬౦

ప్రతియాతు కుమారోఽయం న హ్యస్మా దస్తి మే భయమ్,
అష్టమా ద్యువయోః పుత్రా న్మృత్యు ర్మే విహితః కిల. ౬౧

తథేతి సుత మాదాయ యయా వానకదున్దుభిః,
నాభ్యనన్దత తద్వాక్య మసతోఽవిజితాత్మనః. ౬౨

పుత్రానురాగం విహాయ కథం సమర్పయామాసేత్యత్రాహ (కి మితి.) సాధూనాం, దుస్సహం దుఃఖేనాపి సోఢు మశక్యం కిం న్వస్తి, న కిమపి సర్వ మపి సుసహమేవేత్యర్థః, పుత్రవిపత్తి రపి సుసహైవేతి భావః. తథా విదుషాం స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానినాం పుంసాం, కిం న్వపేక్షితం న కిమపి శరీరతదనుబన్ధ్యాదిక మపేక్షితం నాస్తీతి భావః. కిము పేక్షితమితి మితి పాఠాన్తరం. తదా విదుషా మితి సాధూనాం విశేషణం, కదర్యాణా ముపేక్షితం, అకార్యం చ కిమ స్తీత్యన్వయః. కదర్యశబ్దః క్షుద్రపర్యాయః, ఇద మిదం కంసాభిప్రాయకం ధృతః స్వవశీకృత ఆత్మా మనో యేషాం దుస్త్యజం కిం దేహతదనుబన్ధ్యాదికం సర్వం సుత్యజ మేవేతి భావః. ౫౯

(దృష్ట్వేతి.) వ్యవస్థిత మితి భావే క్తః. శౌరే ర్వసుదేవస్య, తత్సమత్వం సుఖదుఃఖయో స్సామ్యం, సత్యే వ్యవస్థితం నిశ్చలత్వం దృష్ట్వా కంస స్తుష్టం మనో యస్య తథాభూతః, హేరాజన్ ప్రహస న్నిదం వక్ష్యమాణం అబ్రవీత్. ౬౦

తదేవాహ (ప్రతీతి.) అయం కుమారః, ప్రతియాతు గృహం ప్రతి గచ్ఛతు, అస్మాత్కుమారా ద్భయం మృత్యుభయం, నాస్తి హి యువయో రష్టమా త్పుత్రా దేవ హి మమ మృత్యు, ర్విహితః, కిల. ౬౧

తత స్తథేత్యఙ్గీకృత్య ఆనకదున్దుభి ర్వసుదేవః సుత మాదాయ యయౌ కిన్తు అసతః పాపినోఽనవస్థితచిత్తస్య కంసస్య తదుక్తం వాక్యం నాభ్యనందత్ "అవ్యవస్థితచిత్తస్య ప్రసాదోఽపి భయఙ్కర" ఇతి న్యాయా దితి భావః. ౬౨

నన్దాద్యా యే వ్రజే గోపా యా శ్చామీషాం చ యోషితః,
వృష్ణయో వసుదేవాద్యా దేవక్యాద్యా యదుస్త్రియః. ౬౩

సర్వే వై దేవతాప్రాయా ఉభయో రపి భారత,
జ్ఞాతయో బన్ధుసుహృదో యే చ కంస మనువ్రతాః. ౬౪

అసురా స్సర్వ ఏవైతే లోకోపద్రవకారిణః,
ఏతత్కంసాయ భగవా౯ శశంసాభ్యేత్య నారదః,
భూమే ర్భారాయమాణానాం దైత్యానాం చ వధోద్యమమ్. ౬౫

ఋషే ర్వినిర్గమే కంసో యదూ న్మత్వాఽసురా నితి,
దేవక్యా గర్భసమ్భూతం విష్ణుం చ స్వవధం ప్రతి. ౬౬

దేవకీం వసుదేవం చ నిగృహ్య నిగళై ర్గృహే,
జాతం జాత మహా న్పుత్రం తయో రజనశఙ్కయా. ౬౭

నందాద్యా ఇత్యాదిసార్ధశ్లోకత్రయ మేకాన్వయం. హేభారత, ఉభయో ర్నందవసుదేవయోః, జ్ఞాతయః బంధవః సుహృదోఽపి దేవతాప్రాయాః దేవాంశై ర్జాతత్వా ద్దేవతాప్రాయా స్తత్తుల్యా ఇత్యర్థః. యేతు కంస మనువ్రతా స్తే సర్వే అసురా అసురసమ్భూత్యా జాతాః, అత ఏవ లోకోపద్రవకారిణః, ఇత్యేత ద్భూమే ర్భారాయమాణానాం నృపవ్యాజానాం, దైత్యానాం భగవత్కర్తృకం, వధోద్యోగం చ తతో భగవా న్నారదోఽభ్యేత్య ఆగత్య, కంసాయ శశంస కథయామాస. ౬౩-౬౫

తతః ఋషే ర్నారదస్య వినిర్గమానంతరం కంసో యదూన్ సురాంశసమ్భవా౯ స్వవధం ప్రత్యుద్దిశ్య, దేవక్యా గర్భే సంభవిష్యంతం విష్ణుం చ జ్ఞాత్వా. ౬౬

దేవకీం వసుదేవం చ నిగళైః శృఙ్ఖలైః గృహే కారాగృహే నిగృహ్య నిగ్రహపూర్వక మాబధ్య అజనశఙ్కయా అరిష్టశఙ్కయా అర్దనశఙ్కయేతి పాఠే స్వపీడాశఙ్కయా తయోః దేవకీ వసుదేవయోః పుత్రం జాతం జాత మహన్ జఘాన. ౬౭

(దేవకీహననోద్యుక్తం కంసం ప్రతి వసుదేవకృతసామాద్యుపదేశః)

మాతరం పితరం భ్రాతౄన్ పుత్రాంశ్చ సుహృదశ్శిశూన్,
ఘ్నన్తి హ్యసుతృపా లుబ్ధా రాజానః ప్రాయశో భువి. ౬౮

ఆత్మాన మిహ సంజాతం జాన న్ప్రాగ్విష్ణునా హతమ్,
మహాసురం కాలనేమిం యదుభి స్స వ్యరుధ్యత. ౬౯

ఉగ్రసేనం చ పితరం యదుభోజాన్ధకాధిపమ్,
స్వయం నిగృహ్య బుభుజే శూరసేనా న్మహాబలః. ౭౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

నిర్ఘృణాః కథ మహా న్నిత్యత్ర లోకపరిపాటీం దర్శయతి (మాతర మితి) భువి రాజానః ప్రాయోఽసుతృపాః పరప్రాణై రాత్మప్రాణతర్పకాః లుబ్ధాః నిషాదసదృశాః మాత్రాదీ నపి ఘ్నంతి హి. ౬౮

ఆత్మానం, ప్రాక్పూర్వజన్మని విష్ణునా హతం, మహాసురం కాలనేమి, మిహాస్మిన్ జన్మ న్యాత్మరూపేణ జాతం, జానన్ నారదవాక్యా జ్జానన్ స కంసః, యదుభి స్సహ వ్యరుధ్యత విరోధం కృతవాన్. ౬౯

భోజానా మంధకానాం చ యాదవానాం, మధిపం పితర ముగ్రసేనం, నిగృహ్య స్వయం, మహాబలః కంసః, శూరసేనాన్ జనపదాన్ బుభుజే ఉపభుక్తవాన్. ౭౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వాసక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

ప్రలమ్బబకచాణూరతృణావర్తమహాశనైః,
ముష్టికారిష్టద్వివిదపూతనాకేశిధేనుకైః ౧

అన్యైశ్చాసురభూపాలైర్బాణభౌమాదిభిర్యుతః,
యదూనాం కదనం చక్రే బలిమాగధసంశ్రయః ౨

తే పీడితా నివివిశుః కురుపాంచాలకేకయాన్,
సాల్వాన్విదర్భాన్నిషధా విదేహాన్కోసలానపి.
ఏకే త మనురున్ధానా జ్ఞాతయః పర్యుపాసతే. ౩

హతేషు షట్సు బాలేషు దేవక్యా ఔగ్రసేనినా,
సప్తమో వైష్ణవం ధామ య మనన్తం ప్రచక్షతే,
గర్భో బభూవ దేవక్యా హర్షశోకవివర్ధనః. ౪

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

యదుభిస్స వ్యరుధ్యతేత్యేత దేవ ప్రపఞ్చయన్ భగవతో దేవకీజఠరప్రవేశప్రకారం తత్ప్రవేశప్రయుక్తప్రభాతిశయయుక్తదేవకీదర్శనోద్విగ్నస్య కంసస్యావస్థానప్రకారం గర్భస్థం విష్ణుముద్దిశ్య బ్రహ్మాదీనాం స్తుతిప్రకారం చాహ ద్వితీయేన (ప్రలమ్బేతి.) ప్రలమ్బాదిభిరన్యైశ్చ. అసురప్రకృతిభిర్భూపాలైర్బాణాదిభిః పరివృతః, భౌమో నరకాసురః, బలిమాగధౌ సంశ్రయౌ యస్య తథాభూతః, బలీతి మాగధవిశేషణం వా, మాగధో జరాసంధః యదూనాం కదన ముపద్రవం చకార. ౧-౨

తదా, తే యదవః కేచిత్పీడితాః, కుర్వాదీన్జనపదాన్నివివిశుః, ౩

ఏకేతు జ్ఞాతయః తం కంస మనురుంధానా అనువర్తమానాః పర్యుపాసతే, పర్యచరన్ తత ఔగ్రసేనినా కంసేన, షట్సు. దేవక్యా గర్భేషు. అపత్యేషు, హతేషు సత్సు య ద్వైష్ణవం విష్ణోస్సమ్బధి. ధామ తేజోంశ ఇతి యావత్. కోఽసౌ, య మంశ, మనంతం, ప్రచక్షతే స దేవక్యాస్సప్తమో. గర్భో బభూవ, కథమ్భూతః, తస్యాః హర్షశోకౌ వివర్ధయతీతి తథా కంసభయా చ్ఛోక ఇతి భావః. ౪

(భగవదాజ్ఞయా దేవ్యాః అవతరణమ్)

భగవా నపి విశ్వాత్మా విదిత్వా కంసజం భయమ్,
యదూనాం నిజనాథానాం యోగమాయాం సమాదిశత్. ౬

గచ్ఛ దేవి వ్రజం భద్రే గోపగోభి రలఙ్కృతమ్,
రోహిణీ వసుదేవస్య భార్యాఽఽస్తే నన్దగోకులే. ౭

అన్యా శ్చ కంససంవిగ్నా వివరేషు వసన్తి హి.
దేవక్యా జఠరే గర్భం శేషాఖ్యం ధామ మామకమ్.
తత్సన్నికృష్య రోహిణ్యా ఉదరే సన్నివేశయ. ౮

అథాహ మంశభాగేన దేవక్యాః పుత్రతాం శుభే,
ప్రాప్స్యామి త్వం యశోదాయాం నన్దపత్న్యాం భవిష్యసి. ౯

తతో భగవా న్విశ్వాతా హేతుగర్భ మిదం. కంసా జ్జాతం నిజ ఆత్మా నాథో యేషాం తేషాం యదూనాం భయం జ్ఞాత్వా యోగమాయాం స్వమాయాధిష్ఠాత్రీం దేవతా మాదిశత్ ఆజ్ఞాపయామాస. ౬

త దేవాహ (గచ్ఛేత్యాదినా సందిష్టైవ మిత్యతః ప్రాక్తనేన.) హేదేవి హేభద్రే త్వం గోపైః గోభి శ్చాలఙ్కృతమ్ నందవ్రజం గచ్ఛ. తత్ర గత్వా కిం విధేయ మిత్యత్రాహ నందకులే నందస్య గోవ్రజే వసుదేవస్య భార్యా ఆస్తే. ౭

తథా అన్యా శ్చ తస్య భార్యాః కంసా త్సంవిగ్నా భీతాః తత్ర వివరేషు పర్వతబిలాదిషు ప్రచ్ఛన్నా వసంతి. అధునా మామకం మదీయం శేషాఖ్యం ధామాంశం దేవక్యా జఠరే గర్భరూపేణా వస్థితమ్ తస్మా ద్దేవకీజఠరా. త్సన్నికృష్య సమ్య గ్బహి ర్నిష్కాస్య రోహిణ్యా జఠరే సమ్య జ్నివేశయ. అనేన "రోహిణ్యా స్తనయః ప్రోక్త" ఇత్యాదిప్రాక్తనప్రశ్నో త్తర ముక్తం భవతి. ౮

అథాహ మంశభాగేన సదంశాంశభూతేన సఙ్కర్షణేన సహ హేశుభే దేవక్యాః పుత్రత్వం ప్రాప్స్యామి. త్వం తు నందస్య పత్న్యాం యశోదాయాం భవిష్యసి సమ్భవ. ౯

అర్చిష్యన్తి మనుష్యా స్త్వాం సర్వకామప్రదేశ్వరీమ్,
నానోపహారబలిభి స్సర్వకామవరప్రదామ్. ౯

నామధేయాని కుర్వన్తి స్థానాని చ నరా భువి,
దుర్గేతి భద్రకాళీతి విజయా వైష్ణవీతి చ. ౧౦

కుముదా చండికా కృష్ణా మాధవీ కన్యకేతి చ,
మాయా నారాయణీశానా శారదేత్యమ్బికేతి చ ౧౧

గర్భసఙ్కర్షణా త్తం వై ప్రాహు స్సఙ్కర్షణం భువి,
రామేతి లోకరమణా ద్బలభద్రం బలోచ్ఛ్రియాత్. ౧౨

సన్దిష్టైవం భగవతా తథేత్యో మితి తద్వచః,
ప్రతిగృహ్య పరిక్రమ్య గాం గతా త త్తథాఽకరోత్. ౧౩

సర్వేషాం కామానాం ఇష్టార్థానాం వరాణాం చ ప్రదాత్రీం సర్వకామప్రదానా మపి ఈశ్వరీం త్వాం నానావిధై రుపహారై ర్నైవేద్యై రన్యైశ్చ బలిభిః పూజాభి ర్నరా అర్చిష్యంతి ఏవ మనుగృహ్ణామీతి భావః. ౯

తథా భువి తవ స్థానాని మందిరాణి నామధేయాని చ కుర్వంతి. తత్ర నామాని దర్శయతి (దుర్గేతీతి.) ౧౦-౧౧

తథా త్వయా దేవకీజఠరా త్సఙ్కృష్టం శేష మత ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తా త్సఙ్కర్షణాత్ సఙ్కర్షణశబ్దవాచ్యమ్ లోకరమణా ల్లోకరఞ్జనా న్నిమిత్తా ద్రామేతి రామశబ్దవాచ్యం బలాధిక్యా న్నిమిత్తా ద్బలభద్రశబ్దవాచ్యం భువి ప్రాహు ర్వక్ష్యంతి. యద్వా తం తేభ్యో నిమిత్తేభ్య స్తచ్ఛబ్దై ర్వ్యవహరిష్యంతీత్యర్థః. ౧౨

ఏవ మిత్థం భగవతా సందిష్టా ఆదిష్టా యోగమాయా తస్య భగవతో వచ స్తథేత్యో మితి తథైవాస్త్విత్యఙ్గీకారపూర్వకం ప్రతిగృహ్య అభినంద్య తం ప్రదక్షిణీకృత్య గాం భూమిం గతా ప్రవిష్టా సతీ తథైవ యథోక్త మకరోత్. ౧౩

(భగవదాజ్ఞయా దేవ్యాః అవతరణమ్)

గర్భే ప్రణీతే దేవక్యా రోహిణీం యోగనిద్రయా,
అహో విస్రంసితో గర్భ ఇతి పౌరా విచుక్రుశుః. ౧౪

భగవా నపి విశ్వాత్మా భక్తానా మభయంకరః,
ఆవివేశాంశభాగేన మన ఆనకదున్దుభేః. ౧౫

స బిభ్ర త్పౌరుషం ధామ భ్రాజమానో యథా రవిః,
దురాసదోఽతిదుర్ధర్షో భూతానాం సంబభూవ హ. ౧౬

తతో జగన్మఙ్గళ మచ్యుతాంశం సమాహితం శూరసుతేన దేవీ,
దధార సర్వాత్మక మాత్మభూతం కాష్ఠా యథాఽఽనన్దకరం ఘనస్థం, ౧౭

తతో యోగనిద్రయా భగవద్యోగనిద్రాధిష్ఠాత్ర్యా శక్త్యా దేవక్యా గర్భే రోహిణీం ప్రతి ప్రణీతే ప్రాపితే సతి తదా పౌరా జనా అహో దేవక్యా గర్భో విస్రంసితః విస్రస్తః స్రంసు అధః పతన "ఇతి ధాతుః, విచుక్రుశుః రురుదుః. ౧౪

తతో భక్తానా మభయఙ్కరః భక్తాభయచికీర్షుః విశ్వాత్మా భగవాన్ అంశభాగేన జ్ఞానేనేతి శేషః "స ఆత్మా అఙ్గా న్యన్యా దేవతా" ఇతి దేవతానాం భగవదంశత్వశ్రవణా దానకదున్దుభే ర్దేవాంశేన జాతత్వా చ్చేతి భావః. మనః ఆవివేశ సఙ్కల్పజ్ఞానేనావివేశేత్యర్థః. "యో మనసి తిష్ఠ న్నితి పూర్వ మేవావిష్టత్వావగమాత్ అంశభాగేన సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేనావివేశేతి వాఽన్వయః. ౧౫

వసుదేవః పౌరుషం "భగవత్సంబంధి తేజో బిభ్ర ద్బిభ్రాణః తథా రవి స్తథా భ్రాజమానః దురాసదః అత్ర్యం తయాఽభిసంహితు మశక్యేన తేజసా యుక్తః భూతానాం కంసాదీనాం దుర్ధర్షః దుఃఖేనాపి సోఢు మశక్యో బభూవ. ౧౬

తతః శూరసుతేన వసుదేవేన నిహితం జగతాం మఙ్గలం యస్మా త్తం అచ్యుతః అప్రచ్యుతోఽంశః సఙ్కల్పరూపం జ్ఞానం యస్య తం సర్వాత్మకం సర్వశరీరక మాత్మనోఽప్యాత్మభూతం భగవన్తం, దేవకీ దధార జఠర ఇతి శేషః. యథా, కాష్ఠా పూర్వాదిక్ ఘనస్థ మభ్రపిహిత మానందకరం చంద్రం. బిభర్తి తద్వత్ వసుదేవాపత్యత్వసిద్ధయే తావ ద్వసుదేవహృద్గతః పశ్చా ద్దేవకీజఠరం ప్రవివిశేత్యర్థః. పూర్వదిశ శ్చంద్రస్యేవ వసుదేవదేవకీజఠయో ర్భగవత స్సమ్బన్ధ ఇతి భావః. ౧౭

సా దేవకీ సర్వజగన్నివాసనివాసభూతా నితరాం న రేజే,
భోజేన్ద్రగేహేఽగ్నిశిఖేవ రుద్ధా సరస్వతీ జ్ఞానఖలే యథా సతీ. ౧౮

తాం వీక్ష్య కంసః ప్రభయా జితాన్తరాం విరోచయన్తీం భవనం శుచిస్మితామ్,
ఆహైష మే ప్రాణహరో హరి ర్గుహాం ధ్రువం శ్రితో యన్న పురేయ మీదృశీ. ౧౯

కి మద్య తస్మి న్కరణీయ మాశు మే యదర్థతన్త్రో న విహన్తి విక్రమమ్,
స్త్రియా స్స్వసుర్గురుమత్యా వధోఽయం యశశ్శ్రియం హన్త్యనుకాల మాయుః. ౨౦

స ఏష జీవ న్ఖలు సంపరేతో వర్తేత యోఽత్యన్తనృశంసితేన,
దేహే మృతే తం మనుజా శ్శపన్తి గన్తా తమోఽన్ధం తనుమానినో ధ్రువమ్. ౨౧

సా ధృతపరమపురుషా దేవకీ, సర్వజగదాధారభూతస్య భగవతో నివాసభూతా సతీ అతితరాం న రేజే న రరాజ యథా భోజేంద్రస్యోగ్రసేనస్య కంసస్య వా గృహేఽవరుద్ధా అగ్నే శ్శిఖా అభూతోపమేయం, యథా చ జ్ఞానఖలే వేదవిరుద్ధజ్ఞానేన మూర్ఖే పుంసి సతీ నిరుద్ధా సరస్వతీ ఉపనిష న్న రాజతే తద్వత్ పరమాత్మగర్భత్వాదగ్నిశిఖాదృష్టాంతః "తస్యా శ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మావ్యవస్థిత" ఇతి శ్రుతేః. జ్ఞానబల ఇతి పాఠాంతరమ్ తదా వేదావిరుద్ధజ్ఞానవతీత్యర్థః ౧౮

తదా ప్రభయా జితా న్యంతరాణి దిగంతరాణి యస్యాః శుచి విశుద్ధం స్మితం యస్యా స్తామ్ భవనం గృహం విరోచయంతీం దేవకీ మవలోక్య కంస ఆహ. ఉక్తి మేవ దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా ఇతి ఘోరేత్యతః ప్రాక్తనేన.) మే మమ ప్రాణహరః ప్రాణాన్ జిహీర్షు రయ మేష హరిః గుహాం దేవకీజఠరవివరం శ్రితః పురా ఇయం దేవకీ నేదృశీ ఏవంవిధప్రభాన్వితా నాసీత్ అతో నూనం గుహా మాశ్రితః. ౧౯

అర్థతంత్రో దేవకార్యప్రధానోఽయం హరి ర్మమ విక్రమం యథా న విహంతి తథాఽత్ర హరివిషయే మే మయా అధునా ఆశు కిఙ్కరణీయం కిం ఘటనీయం యద్యేవాం హన్మి తర్హ్యేతస్యాః స్త్రియాః తత్రాపి స్వసు ర్భగిన్యాః తత్రాపి గురుమత్యాః గురుతరగర్భిణ్యాః వధోఽయం యశ ఆదీని హంతి క్షపయతి. అనుకాల మిత్యాయు ర్విశేషణమ్ అనుకాయ మితి పాఠాంతరమ్, తదా ప్రతిశరీరం యశ ఆదీని హంతీ త్యన్వయః. ౨౦

స ఏవమతి నృశంసో జీవ న్నపి సంపరేతః మృతప్రాయః ఖలు. యః పుమాన్ అత్యంతనృశంసితేన క్రూరచేష్టితేన వర్తేత తనుమానినో దేహాత్మాభిమానినో దేహే మృతే నష్టే సతి మనుజా స్తం శపంతి. స చాంధంతమో నరకం ధ్రువం నూనం గంతా గమిష్యతి. ౨౧

(బ్రహ్మేశానాదిదేవగణైః కృతపరమపురుషస్తుతిః)

ఇతి ఘోరతమా ద్భావా త్సన్నివృత్త స్స్వయం ప్రభుః.
ఆస్తే ప్రతీక్షం స్తజ్జన్మ హరే ర్వైరానుబన్ధకృత్. ౨౪

ఆసీన స్సంవిశం స్తిష్ఠ న్భుఞ్జానః పర్యట న్పిబన్,
చిన్తయానో హృషీకేశ మపశ్య త్తన్మయం జగత్. ౨౫

బ్రహ్మా భవశ్చ తత్రైత్య మునిభి ర్నారదాదిభిః.
దేవై స్సానుచరై స్సాకం గీర్భి ర్వృషణ మైడయన్. ౨౬

బ్రహ్మేశానాదిదేవగణాః దేవకీగర్భస్థితం పరమపురుషం స్తువన్తి

దేవా ఊచుః —

సత్యవ్రతం సత్యపరం త్రిసత్యం సత్యస్య యోనిం నిహితం చ సత్యే.

ఇతీత్థం ఘోరతమా ద్భావా ద్దురుమతీవధోద్యోగరూపాత్ స్వయం ప్రభు స్తాం హన్తుం సమర్థోఽపి నివృత్తః, హరే ర్జన్మ ప్రతీక్షమాణ స్స్వవైరానుబన్ధం వైరావిచ్ఛేదం కుర్వన్ ఆస్తే ఆస, ౨౪

ఆసనాదిక్రియాస్వపి హరి మేవ చిన్తయమానః జగ త్తన్మయం హృషీకేశమయం తత్పరిచుర మపశ్యత్. ౨౫

తత్ర దేవకీసన్నిధౌ నారదాదిభి ర్మునిభి స్సానుచరైః దేవై శ్చ సహ బ్రహ్మా చతుర్ముఖో భవో రుద్ర శ్చ గీర్భి రౌపనిషదానుకారిణీభి ర్వాగ్భిః ధిషణం ధిషణాయుక్తం సర్వజ్ఞం భగవన్తం ఐడయన్ తుష్టువుః. బ్రహ్మాన్నినివృత్తప్రేరణా దీదే ర్లజ్ నారదాద్యభిప్రాయకం బహువచనమ్. ౨౬

స్తుతి మేవాహ (సత్యవ్రత మిత్యాదినా) ప్రకృతిపురుషానహ్యానితై ర్ధర్మై ర్విశిష్టం స్తువన్తి (సత్యవ్రత మితి.) సత్యవ్రతం సత్యసఙ్కల్పం అనేన ప్రతిజ్ఞాతార్థో యథార్థీకృత ఇతి సూచితం. సత్యపరం చిదచిదాత్మకం జగ త్సత్యం "య దన్య ద్దేవేభ్యః ప్రాణేభ్య శ్చ త త్సత్ అథ య ద్దేవా శ్చ ప్రాణా శ్చ తత్సత్యం తదేకయా వాచా వ్యవహ్రియతే సత్య" మితి శ్రుతేః. తతః పరం విలక్షణం

సత్యస్య సత్య మృతసత్యనేత్రం సత్యాత్మకం త్వాం శరణం ప్రపన్నాః. ౨౬

ఏకాయనోఽసౌ ద్విఫల స్త్రిమూల శ్చతూరసః పంచ శిఫ ష్షడాత్మా,

ఇదం సాధ్య మత్ర సత్యవ్రతత్వాదీని హేతవః కథం సత్యవ్రతత్వం తత్రాహ. త్రిసత్యం త్రయః ప్రకృతిపురుషకాలాః సత్యాః యస్య తం ప్రకృతిపురుషకాలశరీరక మిత్యర్థః. ప్రకృత్యాద్యాత్మకస్య కృత్స్నస్య జగత స్స్వనియామ్యత్వేన స్వసఙ్కల్పప్రతిభటాభావా దవ్యాహతసఙ్కల్ప ఇత్యర్థః. యత స్సత్యవ్రత మత ఏవ సత్యస్య యోనిం సత్యస్య చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య యోనిం కారణం సత్యే నిర్వికారే పరే వ్యోమ్ని నిహితం క ర్తరి క్తః అధితిష్ఠంత మిత్యర్థః. త్రిసత్యం సత్యస్య యోని మితి లీలావిభూతి మ త్త్వ ము క్తం నిహితఞ్చ సత్య ఇతి నిత్యవిభూతిమ త్త్వం ఏతదుభయం సత్యపరత్వహేతుః తథా సత్యస్య సత్యం జీవేభ్యోఽపి సత్యం ధర్మతోఽపి నిర్వికారత్వాత్ "న హ్యేతస్మా దితి నేతి నేత్యన్యత్పర మ స్త్యథ నామధేయం సత్యస్య సత్య మితి ప్రాణా వై సత్యం తేషా మేష సత్య" మితి శ్రుతేః. తదర్థ స్తు ఇతి నేతి యదుప్రిహ్మ ప్రతిపాదితం. తస్మా దేతస్మా ద్వస్తు పరం న హ్యస్తి బ్రహ్మణోఽన్య త్స్వరూపతో గుణత శ్చ పరం నా స్తీత్యర్థః. న త్వన్యమాత్రనిషేధః తథాహి సత్యస్య త్పర మితి వై యర్థ్యాప త్తేః. తదుపపాదయతి (అథేతి) ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్య శ్చేతనేభ్యోఽపి కదాచి దపి జ్ఞానాదిసంకోచాభావా త్పరమాత్మా సత్యం నిర్వికార మిత్యర్థః. "నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా" మితి శ్రుత్యంతరసంవాదాత్. అస్యత్తు ప్రకృతై తావ త్త్వ మితి శారీరకసూత్రభాష్యా దవగంతవ్యం. వి స్తరభయా న్నాత్ర లిఖ్యతే. ఋతసత్య నేత్రం సత్య మాదిత్యః "అసావాదిత్య స్సత్య" మితి శ్రుతేః. తత్సాహచర్యా దృతశబ్ద శ్చంద్రపరః. చంద్రాదిత్యయో ర్నేత్రం ప్రకాసితార మిత్యర్థః "య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ య శ్చంద్రమసి తిష్ఠ" న్నిత్యాదిశ్రుతేః, యద్వా తౌ నేత్రే యస్య తం "చక్షుషీ చంద్రసూర్యా" విति శ్రుతేః "ఏవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరా ద్గంధో వాతీ"తి పుణ్యకర్మప్రతిసంబంధితయా "ఏవ సమృతా దాత్మానం జుగుప్స" దిత్యపుణ్యకర్మణ్యనృతశబ్దప్రయోగా దృతం పుణ్య మనుష్ఠేయం కర్మ సత్య ముచ్యమానధర్మః. తయో ర్నేతారం సత్యాత్మకం స్వరూపేణాపి నిర్వికారం అనేన ప్రధాన వ్యావృత్తిః ఏవంభూతం త్వాం వయం శరణం ప్రపన్నాః అధ్యవస్యామః. ౨౬

అథ త్రిసత్యత్వ మేవోపపాదయితుం కృత్స్నం జగ ద్వృక్షత్వేన రూపయిత్వా తస్య భగవద్దాసత్వ మాహుః (ఏకాయన ఇతి.) ఏకం పరం బ్రహ్మైవ అయన మాశ్రయో యస్య. ద్విఫలః ద్వే సుఖదుఃఖే ఫలే యస్య. త్రయ స్సత్త్వాదయో గుణా మూలం యస్య. చత్వారో రసాః ధర్మాదిపురుషార్థా యస్య. పఞ్చ శిఫా జటాః ఉ త్తరమూలాని భూతసూక్ష్మాత్మకాని యస్య. షడాత్మాన ఊర్మయో మనష్షష్ఠా నీంద్రియాణి వా యస్య. స ప్త త్వక్ వసామాంసరుధిర మేదోమజ్జాస్థిశుక్ల రూపాధాతవ ఏవ త్వ గ్యస్య త్రిష్టు

(బ్రహ్మేశానాదిదేవగణైః కృతపరమపురుషస్తుతిః)

సప్తత్వగేష విటపో నవాక్షో దశచ్ఛదో ద్విఖగో హ్యాదివృక్షః. ౨౭

త్వమేక ఏవాస్య సతః ప్రసూతి స్త్వం సన్నిధానం త్వ మనుగ్రహ శ్చ.
త్వన్మాయయాసంవృతచేతస స్త్వాం పశ్యన్తి నానా న విపశ్చితో యే. ౨౮

బిభర్షి రూపా ణ్యవబోధ ఆత్మా క్షేమాయ లోకస్య చరాచరస్య.

హస్తౌ పాదౌ శిరః కర్ణౌ వక్షో జఠరం శ్చేతి విటపాః శాఖాః యస్య. నవాక్షః ఛిద్రకోటరా యస్య. దశచ్ఛదః దశ శబ్దాదయ ఏవానుకూలాః ప్రతికూలా శ్చ ప్రాణాపానవ్యానోదానసమాననాగకూర్మకృకరదేవదత్త ధనఞ్జయరూపాః ప్రాణో వా చ్ఛదాః పత్రాణి యస్య. ద్వౌ జీవపరమాత్మరూపౌ ఖగౌ పక్షిణౌ యస్మిన్ ఆదివృక్షః ప్రవాహానాదిశరీరాఖ్యవృక్షః. ఏక స్త్వమేవ అముష్య మాశ్రయో ధారణం యస్య తథాభూత ఇతి భావః. ౨౭

అథ సర్వస్య యోనిత్వ ముపపాదయంతి (త్వ మితి.) అస్య పరిదృశ్యమానస్య విశ్వాదాత్మకస్య సతో జగతః. ప్రసూతి ర్జన్మకారణం త్వ మేక ఏవ. అస్య సన్నిధానం స న్నిధీయతే ఉపసంహ్రియతేఽస్మి న్నితి సన్నిధానం ప్రళయాధికరణ మిత్యర్థః. త్వమేక ఏవ అస్యానుగ్రహః. అనుగృహ్ణాతి పదానే సేత్యనుగ్రహః స్థితికారణ మిత్యర్థః. నను నానారూపం పశ్యంతః కేచి త్త్వాం జీవాదభిన్నం పశ్యంతీత్యాశంక్యాహుః త్వన్మాయయా మోహితం చేతో యేషాం త ఏవ న విపశ్చితః అజ్ఞాః స ర్వేషాం విశేషార్థకః. తతో "నకారో నఞ్" ఇతి నకారో నిషేధార్థకః. యే జనా స్తే త్వాం నానాపశ్య న్తి జీవాదభిన్నం పశ్యంతీత్యభిప్రాయః పశ్యంతీత్యుక్తేః. నహి జీవవిలక్షణం పరస్వరూపం దృశ్యతే మహామోహాదజ్ఞానం "మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పర మవ్యయ" మితి వ్యాసోక్తే రితి భావః. యద్వా ఏవం ప్రత్యక్షజగత్కారణత్వ ముపపాద్య కార్యకారణయో రనన్యత్వాదద్వయత్వసూచనాయ తద్విపరీతదర్శనం నిరాకుర్వంతి (త్వన్మాయయేతి.) త్వాం నానాత్వం వినా ఇదం జగ త్పశ్యంతి త్వత్తః పృథక్సిద్ధం జగ త్పశ్యంతీత్యర్థః. ౨౮

త్వ మనుగ్రహ ఇతి స్థితికారణత్వ ముక్తం, తచ్చాంతర్యామిత్వస్యావతారమన్వాదశ్చ విశేషే నేత్యభిప్రాయేణాహుః (బిభర్షీతి.) అవబోధ ఆత్మాజ్ఞానస్వరూపః. అసంధిరార్షః. యద్వా అవబోధః జ్ఞానస్వరూపః ఆత్మా సర్వాంతరాత్మా చ స న్నిత్యసమస్తం పదద్వయం. యద్వా అవబోధ ఇతి

సత్త్వోపపన్నాని సుఖావహాని సతా మభద్రాణి ముహుః ఖలానామ్. ౨౮

త్వయ్యమ్బుజాక్షాఖిలసత్త్వధామ్ని సమాధినాఽఽవేశితచేతసైకే.
త్వత్పాదపోతేన మహత్కృతేన కుర్వన్తి గోవత్సపదం భవాబ్ధిమ్. ౨౯

స్వయం సముత్తీర్య సుదుస్తరం ద్యుమన్ భవార్ణవం భీమ మదభ్రసౌహృదాః,
భవత్పదామ్భోరుహనావ మత్ర తే నిధాయ యాతాః సదనుగ్రహో భవాన్. ౩౦

సప్తమ్యంతం. అవబోధే జ్ఞానస్వరూపే జీవే ఆత్మా అంతరాత్మతయాఽవస్థిత స్త్వ మస్య చరాచరాత్మకస్య లోకస్య క్షేమార్థం రూపాణి అవతారరూపాణి బిభర్షి కథంభూతాని సత్త్వోపపన్నాని శుద్ధసత్త్వమయాని సతాం సాధూనాం సుఖావహాని ఖలానాం దుష్కృతాం ముహు ర్ముహురభద్రాణి ముహు ర్బిభర్షీతి వాఽన్వయః. ౨౮

ఏవం నిఖిలజగదుత్పాదకారణత్వేన స్తుత్వా, అథ "కారణం తు ధ్యేయ ఇతి కారణత్వ సమనియతత్వేన శ్రుత ముపాస్యత్వ మపి త్వన్నిష్ఠ మేవేత్యభిప్రాయేణ స్తువంతి (త్వయీతి.) హేఽమ్బుజాక్ష అఖిలసత్త్వధామ్ని, శుద్ధసత్త్వమయం ధామస్థానం, విగ్రహ ఇతి, యావత్. తద్యస్య తస్మిన్ విశుద్ధసత్త్వమయవిగ్రహయుక్తే త్వయ్యేకే విపశ్చితః, అవతారరూపశ్రవణాదిపరాః పురుషా వా సమాధినా ఆవేశితం చేతః యై స్తథాభూతాః చేతసైక ఇతి సంధి రార్షః. సమాధినా త్వయ్యావేశిత చేతసోఽపలక్షితా ఇతి వా. మహత్కృతేన మహతా సదాచార్యేణ కర్ణధారస్థానీయేన కృతేన సన్నిధాపితేన ప్రదర్శితేన తవ పాదపోతేన పాదకమలరూపప్లవేన భవ స్సంసారః స ఏవాబ్ధి స్తం గోవత్సపదం కుర్వంతి, తదివ సుఖేనాతితరంతీత్యర్థః. ౨౯

న కేవలం తే స్వయ మేవ గోవత్సపదం కుర్వంతి అపి తు అన్యేష్వేవం కుర్వంతీతి ప్రదర్శయంత ఇవ కుర్వన్తీత్యభిప్రాయేణ స్తువంతి (స్వయ మితి.) హేద్యుమన్ నిత్యవిభూతిమన్ ద్యుమ దితి పాఠే ద్యుమద్భవార్ణవ మితి సమస్తం పదం, స్వర్గాదిస్థానోపేతం భవార్ణవం భీమం దుస్తర మపి అదభ్ర మనల్పం సౌహృదం త్వద్భక్తిరూపం యేషాం తథాభూతా స్తే, స్వయం సముత్తీర్య త్వత్పాదపోతేనేత్యనుషఙ్గః, భగవతః పదామ్భోరుహ మేవ నౌ స్తా మత్ర నిధాయ ఇయ మేవ సంసారోత్తారసాధనభూతేతి ప్రదర్శ్య, యాతా స్త్వత్పదం ప్రాప్నువంతి "బిభర్షి రూపాణీ" త్యాదినోప క్రాంత మనుగృహీతృత్వప్రతిపాదన ముపసంహరంతి. ఏవం భవాన్ సదనుగ్రహః సదనుగ్రహశీలః. ౩౦

(బ్రహ్మేశానాదిదేవైః కృతపరమపురుషస్తుతిః)

యేఽన్యేఽరవిన్దాక్షవిముక్తమానిన స్త్వయ్యస్తభావా దవిశుద్ధబుద్ధయః.
ఆరుహ్య కృచ్ఛ్రేణ పరం పదం తతః పతన్త్యధోఽనాదృతయుష్మదఙ్ఘ్రయః ౩౧

తథా న తే మాధవ తావకాః క్వచి ద్భ్రశ్యన్తి మార్గా త్త్వయి బద్ధసౌహృదాః.
త్వయాఽభిగుప్తా విచరన్తి నిర్భయా వినాయకానీకపమూర్ధసు ప్రభో. ౩౨

సత్త్వం విశుద్ధం శ్రయతే భవాన్ స్థితౌ శరీరిణాం శ్రేయ ఉపాయనం వపుః.

తన్నిహితభవత్పదామ్బురుహానావ మననువర్తమానానాం "సమాధినావేశితచేతసైక" ఇత్యుక్తవిపరీతానాం గతిం వదంత స్స్తువంతి (య ఇతి.) హే అరవిందాక్ష యేఽన్యే పూర్వశ్లోకద్వయప్రస్తుతేభ్యోఽన్యే యే జనాః. విముక్తావయ మితి వృథాభిమానినః. త్వయ్యస్తభావాత్ భక్తిశూన్యత్వాద్ధేతోః. అవిశుద్ధా బుద్ధి ర్యేషాం తథాభూతాః. పరం పదం వర్ణాశ్రమాదిరూప ముత్కృష్టం స్థానం. కృచ్ఛ్రేణ ప్రయాసేన. ఆరుహ్యాపి సుకృతవిశేషాద్విప్రాదిరూపం శ్రేష్ఠం జన్మ ప్రాప్యాపీత్యర్థః. అనాదృతయుష్మదంఘ్రయః. అనుపాసితభగవచ్చరణా స్సంతః తతోఽధః పతంత పునర్నిహీనం జన్మ ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౩౧

అదృతయుష్మదంఘ్రీణాం న కర్హిచి దధఃపతనమస్తీతి వదంత స్స్తువంతి (తథేతి.) హే మాధవ. తే తావకా స్త్వద్భక్తాస్తు. తథా త్వద్భక్తిరహితవత్ క్వచి త్కదాచిదపి. న భ్రశ్యంతి నాధః పతంతి. తత్ర హేతుం వదంతస్తాన్విశింషంతి. త్వయ్యేవ బద్ధం సౌహృదం భక్త్యాత్మకం యేషాం తే న భ్రశ్యంతి. కింతు, త్వయాఽభిగుప్తా అభితో రక్షితాః. "తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహ" మితి త్వదుక్తే రితి భావః. హే ప్రభో వినాయకానీకపమూర్ధసు విఘ్నసేనాపతిశిరస్సు. విచరంతి జీవద్దశాయాం విఘ్నానుపహతత్వద్భక్తియోగా సత స్త్వాం ప్రాప్నువంతీతి భావః. ౩౨

యద్యపి సంకల్పమాత్రపరికల్పితనిఖిలప్రపంచ స్త్వం సంకల్పమాత్రేణైవ జగత్పాలనం ప్రభుర్నావతార మపేక్షసే, తథాప్యుపాసకానా ముపాసనాలంబనార్థ మవతరసీతి వదంత స్స్తువంతి (సత్త్వమితి.) స్థితౌ స్థితిః పాలనం, తస్యాం నిమిత్తభూతాయాం స్థిత్యర్థం. భవాన్విశుద్ధం రజస్తమోభ్యా మనసువిద్ధం. సత్త్వం సత్త్వమయం, వపు శ్శరీరం. శ్రయతే బిభర్తి. సంశ్రయణే ముఖ్యం ప్రయోజనం దర్శయంతో వపు ర్విశింషంతి. శరీరిణాం శ్రేయ ఉపాయనం. శ్రేయసే ఉపేయతే. "ఇణ్ గతౌ" గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః, ఉపాస్యత ఇత్యుపాయనం. యేన వపుషా ఆలంబనభూతేన ఉపలక్షితస .

వేదక్రియాయోగతపస్సమాధిభి స్తవార్హణం యేన జన స్సమీహతే. ౩౩
సత్త్వం న చే ద్ధాత రిదం నిజం వపు ర్విజ్ఞాన మజ్ఞాన భిదాపమార్జనమ్,
గుణప్రకాశై రనుమీయతే భవా న్ప్రకాశతే యస్య చ యేన వా గుణః. ౩౪
న నామరూపే గుణకర్మజన్మభి ర్నిరూపితవ్యే తవ తస్య సాక్షిణః.
మనోవచోభ్యా మనుమేయవర్త్మనో దేవక్రియాయాం ప్రతియ న్త్యథాపి హి. ౩౫

తవ జనో వేదక్రియాదిభి రర్హణ మారాధనం, సమీహతే కురుతే. వేదక్రియా వేదపూర్వభాగ చోదితక్రియా యజ్ఞాదిక్రియా, యోగ ఉత్తరభాగచోదిత ముపాసనం, తప స్తదనుగ్రాహకమనశనాది రూపం. సమాధి ర్వేదక్రియా తపోభ్యా మనుగృహీతేన యోగేన నిర్వర్త్యం చిత్తైకాగ్ర్యం యది భవా న్వపుర్న సంశ్రయతే తర్హ్యారాధ్యరూపా పరిజ్ఞానాదారాధకా స్స్వా మారాధితు మప్రభవస్స్యుః, అతో భవానారాధకానుగ్రహార్థం వపు స్సంశ్రయత ఇతి భావః. ౩౩

తదేవ స్పష్టీకుర్వంత స్స్తువంతి (సత్త్వం న చేదితి.) హే ధాతః విశ్వకారణభూత, ఇదం విజ్ఞానం ప్రకాశక మజ్ఞానభిదాపమార్జనం ధ్యాతౄణా మజ్ఞానకృతదేవాదిభేదాభిమానాపమార్జనం శుద్ధ సత్త్వమయం, నిజమసాధారణం వపు ర్నచేత్ న భవా నాశ్రయతే చేత్, తర్హి యస్య పుంసః, యేన కారణేన కాలకర్మాదిరూపేణ, యో గుణస్సత్త్వాద్యన్యతమః ప్రకాశతే ఉన్మిషతి, తస్య త్రైగుణ్యప్రకాశైః గుణో స్మాభి ర్గుణకార్యై ర్భవా ననుమీయతే, కార్యస్య కారణభూతః. దేవమనుష్యాదివిలక్షణః, న జ్ఞాయతే కింతు ఇతరసజాతీయతయాఽనుమీయతే, యది భవాన్వపు రాశ్రయతే తర్హి తద్వపు రసాధారణాని దేవమనుష్యాదిష్వసంభావితాని గుణచేష్టితాని దృష్ట్వా తై ర్దేవాదివిజాతీయం మన్యమానో ధ్యాతృవర్గో ధ్యాయతీతి భావః. ౩౪

నన్వహమపి దేవాదిసజాతీయ ఏవాస్మానేవేత్యత్రాహుః (నేతి.) మనోవచోభ్యాం. వచసా వేదవాక్యేన, తదనుసారేణ మనసా చానుమేయస్వభావస్య, సర్వసాక్షిణ స్తవ గుణకర్మజన్మభి స్సహ నామరూపే న నిరూపితవ్యే గుణకర్మ జన్మనామ రూపాణీతరసజాతీయతయా న నిరూపణీయాని. "య త్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షు శ్శ్రోత్రం, నిష్క్రియం నిష్కలం, అజాయమాన" ఇత్యాదిభిరితరసజాతీయాని గుణాదీని ప్రతిషిధ్య "యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్" పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ యస్య చైతత్కర్మ స వై వేదితవ్యః, "బహుధా విజాయత "ఇత్యాదిభి ర్విలక్షణానామేవ గుణాదీనాం శ్రవణాత్" జన్మ కర్మ చ మే దివ్య" మితి త్వదుక్తేశ్చేతి భావః. యద్యపి దేవాదివిలక్షణగుణకర్మాదియుక్తః, అథాపి త్వాం వేదక్రియాయాం ప్రతియంతి అగ్నీంద్రాదనామరూపాణి తదంతరాత్మభూతస్య తవైవేతి బుద్ధ్వా త్వద్విశిష్ట మపి త్వాం వేదావగతయజ్ఞాదిక్రియాయాం ప్రతియంతి ఆరాధ్యం మన్యంతే. ౩౫

(బ్రహ్మేశానాదిదేవగణైః కృతపరమపురుషస్తుతిః)

శృణ్వన్ గృణన్ సంస్మరయంశ్చ చింతయన్ నామాని రూపాణి చ మంగళాని తే,
క్రియాసు యస్త్వచ్చరణారవిందయో రావిష్టచిత్తో న భవాయ కల్పతే. ౩౭

దిష్ట్యా హరేఽస్యా భవతః పదో భువో భారోఽపనీత స్తవ జన్మనేశితుః,
దిష్ట్యాఽఙ్కితాం త్వత్పదకైః సుశోభనై ర్ద్రక్ష్యామ గాం ద్యాం చ తవానుకమ్పితామ్. ౩౮

న తేఽభవస్యేశ భవస్య కారణం వినా వినోదం బత తర్కయామహే,
భవో నిరోధః స్థితి రప్యవిద్యయా కృతా యత స్త్వయ్యభయాశ్రయాత్మని. ౩౯

ఇంద్రాదనామరూపేభ్యః స్వప్రభావాద్ భగవన్నామరూపాదీనాం శ్రేయస్త్వాధికం దర్శయంతి స్తువంతి (శృణ్వన్నితి.) యః పుమాన్, తే తవ మంగళావహాని నామరూపాణి. శృణ్వన్ వక్తృసన్నిధౌ సతి గృణన్ శ్రోతృసన్నిధౌ. తదుభయాసన్నిధౌ. నామాని స్మరన్, రూపాణి చింతయన్. సంస్మరయన్నితి ణిజర్థ స్త్వవివక్షితః. క్రియాసు వైదికక్రియాసు, అసనాటనభోజనాదిక్రియాస్వపి. త్వచ్చరణారవిందయో రాసక్తా మతి ర్యస్య తథాభూతః స పుమాన్, భవాయ శ్రేయః సమృద్ధ్యై, కల్పతే. నేతిపాఠే భవాయ సంసృతయే, న కల్పతే, కింతు ముక్తయ ఇత్యర్థః. ౩౭

ఆత్మనాం ప్రకృతావతారప్రయుక్త మానంద మావిష్కుర్వంత స్స్తువంతి (దిష్ట్యేతి.) దిష్ట్యేత్యానందద్యోతక మవ్యయం. హే హరే ఆశ్రితార్తిహారిన్. ఈశ్వరస్య జన్మనా భవత స్తవ పదా పాదవిన్యాసేన చ, పద ఇతి పాఠే, పితశ్చ అస్యా, భువో భారోఽపనీతః. అపనీతప్రాయః, ఇదం దిష్ట్యా అస్మాక మానంద ఇత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్రాపి. సుశోభనైః ధ్వజవజ్రాంకుశాదిచిహ్నై శ్చారుభిః, పదకైః పాదవిన్యాసై, రలంకృతాం, తవ త్వయా, అనుకంపితాం చ, గాం భూమిం, ద్యాం ద్రక్ష్యామః. నిత్యవిభూతి మివ ద్రక్ష్యామః. ఏత ద్దిష్ట్యా సంకల్పమాత్రనిర్వర్త్య జగద్రక్షణస్య తవావతార ప్రయోజనం భక్తానుగ్రహ ఏవేత్యుక్తం. ౩౮

అథావతారనిమిత్తమావిష్కుర్వంత స్స్తువంతి (నేతి.) హే ఈశ, అభవస్య కర్మాధీనోత్పత్తి రహితస్య, తవ భవస్య జన్మనః. కారణం నిమిత్తం, వినా వినోదం లీలార్థం సంకల్పం వినా, అన్య న్న తర్కయామహే, బతేత్యాశ్చర్యే. అనితరసాధారణత్వా ద్విస్మయః. యథా సృష్ట్యాదిజగద్వ్యాపారో వినోదమాత్రానుకూలసంకల్పమూలకః, తద్వజ్జన్మాదీ త్యభిప్రాయేణాహుః. (భవ ఇతి.) హే అభయ యతో వినోదాదేవ నిమిత్తాత్ అవిద్యయా సంసారిణాం జ్ఞానవిరోధిన్యా ప్రకృత్యా జగత ఉత్పత్త్యాదయో వికారా స్త్వయ్యాశ్రయే ఆధారభూతే. అంతరాత్మని చ త్వయి కృతాః, త మేవ వినోద మభవస్య, తవ భవకారణం మన్యామహ ఇత్యర్థః. ఆశ్రయాత్మని కృతా ఇత్యనేన ఉత్పత్త్యాదయో వికారాః ప్రకృతిగతాః న స్వరూపగతా ఇతి సూచితమ్. ౩౯

మత్స్యాశ్వకచ్ఛపవరాహనృసింహహంసరాజన్యవిప్రవిబుధేషు కృతావతారః.
త్వం పాహి న స్త్రిభువనం చ యథాఽధునేశ భారం భువో హర యదూత్తమ వన్దనం తే.

దిష్ట్యాఽమ్బ తే కుక్షిగతః పరః పుమా నంశేన సాక్షా ద్భగవా న్భవాయ నః.
మాభూ ద్భయం భోజపతే ర్ముమూర్షో ర్గోప్తా యదూనాం భవితా తవాత్మజః. ౪౦

ఇత్యభిష్టూయ పురుషం యద్రూప మనిదన్యథా.
బ్రహ్మేశానౌ పురోధాయ దేవాః ప్రతి దివం యయుః. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

యథా మత్స్యాద్యవతారపరిగ్రహేణాస్మా న్రక్షితవాన్, ఏవ మధునా భూభారాపహారద్వారాఽస్మాన్పాహీత్యాహుః (మత్స్యేతి.) మత్స్యాదిషు కృతః పరిగృహీతోఽవతారః, యేన తథాభూత, స్త్వమస్మాన్ త్రిలోకీం చ యథా పాసి రక్షితవాన్, తథా అధునాఽపి భువో భారం హర అపనయ, హే యదూత్తమ, తే తుభ్యం వందనం నమ ఇత్యర్థః. ౩౯

దేవకీం ప్రత్యాహుః (దిష్ట్యేతి.) హే అంబ, నోఽస్మాకం, భవాయ సమృద్ధ్యై, అంశేన స్వసంకల్పేన హేతునా, పరమపురుషో, భగవా న్సాక్షా, త్తవ కుక్షిం, ప్రవిష్టః ముమూర్షో ర్భోజపతేః కంసా ద్భయం, తవ మాభూత్, తవాత్మజో యదూనాం గోప్తా, భవితా భవిష్యతి ౪౦
యథా యస్య భగవతో రూప మనిదమ్ తథా స్వమత్యనుసారేణ తం పరమపురుష మభిష్టూయ, బ్రహ్మరుద్రౌ పురస్కృత్య, దేవా స్త్రిదివం ప్రతి యయుః. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాష్యపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణాగమజలనిధిచన్ద్రమసస్సకలశాస్త్రార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా కృతాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథ సర్వగుణోపేతః కాలః పరమశోభనః,
యర్హ్యేవాజనజన్మర్క్షం శాన్తర్క్షగ్రహతారకమ్. ౧

దిశః ప్రసేదుర్గగనం నిర్మలోడుగణోదయమ్,
మహీ మఙ్గళభూయిష్ఠా పురగ్రామవ్రజాకరా. ౨

నద్యః ప్రసన్నసలిలా హ్రదా జలరుహశ్రియః,
వవౌ వాయుస్సుఖస్పర్శః పుణ్యగన్ధవహశ్శుచిః. ౩

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

అథ భగవదవతారం ప్రస్తౌతి (అథేతి.) యర్హ్యేవ, అజనజన్మ. అజనస్య కర్మాయత్తోత్పత్తి రహితస్య భగవతో జన్మ అథ తదా కాలః సర్వైర్గుణైరుపేతః, అత ఏవ పరమశోభనోఽభూదితి శేషః. తదేవ ప్రపంచయతి. శాంతర్క్ష గ్రహతారకం, ఋక్షం భగవజ్జన్మర్క్షం రోహిణ్యాఖ్యం. తస్మిన్. శాంతా అనుకూలాః అన్యేషు చ నక్షత్రేషు గ్రహాః సూర్యాదయః, తారకాః అశ్విన్యాదివ్యతిరిక్తనక్షత్రాణి చ యస్మిన్. యథా భవతి. తథాఽభూదితి క్రియావిశేషణం. యద్వా, అజనాద్భగవతో జన్మ యస్య తస్య ప్రజాపతేర్యదృక్షం రోహిణ్యాఖ్యం, తస్మిన్నిత్యాది పూర్వవత్. ౧

తథా దిశః ప్రసేదుః ప్రసన్నా బభూవుః. గగనం నిర్మలానాం ముడూనాం నక్షత్రాణాం గణో యస్మిన్ తథాభూతం. పురాణాం ప్రాకారోపేతానాం. గ్రామాణాం తద్రహితానాం. వ్రజానాం గోష్ఠానాం చాకరా ఆశ్రయభూతా, మహీ మఙ్గళభూయిష్ఠా బభూవ. ౨

నద్యస్తు ప్రసన్నాని సలిలాని యాసు తథాభూతాః హ్రదాస్తు జలరుహాణాం. శ్రీః, యేషు. తథాభూతాః వనానాం, రాజయః పంక్తయస్తు ద్విజానాం పక్షిణాం, అళీనాం భృఙ్గాణాం చ కులానాం సంఘానాం సన్నాదో యేషు తాని స్తబకాని. యాను. తథాభూతాః, వాయుస్తు శుచిః ధూళిరహితః, పుణ్యగంధవహః సుగంధి స్సుఖస్పర్శ వవౌ ప్రససార. ౩

అగ్నయ శ్చ ద్విజాతీనాం శాన్తా స్తత్ర సమైన్ధత,
మనాంస్యాస న్ప్రసన్నాని సాధూనా మసురద్రుహామ్. ౪

జాయమానే జనే తస్మి న్నేదు ర్దున్దుభయో దివి,
జగుః కిన్నరగన్ధర్వా స్తుష్టువు స్సిద్ధచారణాః. ౫

విద్యాధర్య శ్చ ననృతు రప్సరోభి స్సమం తదా.
ముముచు ర్మునయో దేవా స్సుమనాంసి ముదాన్వితాః. ౬

మన్దం మన్దం జలధరా జగర్జు రనుసాగరమ్,
నిశీథే తమఉద్భూతే జాయమానే జనార్దనే ౭

శ్రీకృష్ణావతారఘట్టః.

దేవక్యాం దేవభూతాయాం విష్ణు స్సర్వగుహాశ్రయః.
ఆవిరాసీ ద్యథా ప్రాచ్యాం దిశీన్దు రివ పుష్కలః. ౮

ద్విజాతీనాం త్రైవర్ణికానా మగ్నయః హుతాశనాః శాన్తా స్తదా సమైంధత "ఞి ఇంధీ దీప్తౌ" జజ్వలుః, సమేధిరే ఇత్యేత దుప ఏవార్థః శాన్తాః అకలుషాః అసురద్రుహాం, దేవానాం సాధూనాం చ మనాంసి ప్రసన్నా న్యాసన్. ౪

తస్మి న్నజనే జాయమానే సతి, దివి దున్దుభయో నేదుః ధ్వనుః. కుసుమాని సమంతతో ముముచు రిత్యన్వయః. ౫-౬

జనార్దనే జాయమానే నిశీథే అర్ధరాత్రే తమసా అంధకారే ఉద్భూతే వ్యాప్తే సతి మేఘాః. మందం మంద మనుసాగరం సాగర మనుసృత్య జగర్జుః, యథా సాగరో ధ్వనతి, తద్వత్. సాగర మితి పాఠే ఆదరయుక్తం యథాతథా, అనుజగర్జు. ౭

తదా దేవభూతాయాం దేవతాంశత్వాత్తుల్యాయాం, సర్వేషాం జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజః ప్రభృతీనాం గుణానా మాశ్రయో విష్ణు, రావిరాసీ దావిర్బభూవ, యథా ప్రాచ్యాం దిశి పుష్కలః షోడశకలాపరిపూర్ణ స్తద్వత్, ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. ౮

(శ్రీకృష్ణావతారఘట్టః)

తమద్భుతం బాలక మమ్బుజేక్షణం చతుర్భుజం శఙ్ఖగదాద్యుదాయుధమ్.
శ్రీవత్సలక్ష్మం గళశోభికౌస్తుభం పీతామ్బరం సాన్ద్రపయోదసౌభగమ్.
మహార్హవైదూర్యకిరీటకుణ్డలత్విషా పరిష్వక్తసహస్రకున్తలమ్.
ఉద్దామకాఞ్చ్యఙ్గదకఙ్కణాదిభి ర్విరోచమానం వసుదేవ ఐక్షత. ౯

స విస్మయోత్ఫుల్లవిలోచనో హరిం సుతం విలోక్యానకదున్దుభి స్తదా.
కృష్ణావతారోత్సవసమ్భ్రమోఽస్పృశ న్ముదా ద్విజేభ్యోఽయుత మాప్లుతో గవామ్. ౧౦

అథైన మస్తౌ దవధార్య పూరుషం పరం నతాఙ్గః కృతధీః కృతాఞ్జలిః.
స్వరోచిషా భారత సూతికాగృహం విరోచయన్తం గతభీః ప్రభావవిత్ ౧౧

తమద్భుతం బాలకం వసుదేవ ఐక్షత అపశ్యదిత్యన్వయః. కథంభూతం అద్భుత మదృష్ట పూర్వం ... అమ్బుజే ఇవ ఈక్షణే నేత్రే యస్య చత్వారో భుజా యస్య శఙ్ఖాదీన్యుద్ధృతాని ఉదాయుధాని యస్య ఆదిశబ్దేన చక్రపద్మసంగ్రహః శ్రీవత్సం లక్ష్మ చిహ్నం యస్య. అష్టావ ష్టిలోకః. యద్వా శ్రీవత్సమేవ లక్ష్మ తదస్యాస్తీతి శ్రీవత్సలక్ష్మః అర్శ ఆద్యచ్ స్వార్థే కృతే అపి "న స్తద్ధితే" ఇతి టిలోపః. శ్రీవత్సం లక్ష్మం వత్సలం సాత్త్వికమని ... అనుకూలా లక్ష్మీ ర్యస్య ... గళే కణ్ఠే శోభమానః కౌస్తుభో యస్య పీతం అమ్బరం యస్య సాన్ద్రనీలాభ్ర ఏవ స్యేవ సౌభగం సౌన్దర్యం వర్ణ ఇతి యావత్ యస్య మహార్హాణి వైదూర్యాదిరత్నాని యస్మిన్ తస్య కిరీటస్య కుణ్డలయో శ్చ త్విషా కాన్త్యా పరిష్వక్తాః అనుశ్లిష్టాః సహస్రకున్తలాః యస్య ఉద్దామై ర్మహాఘ్యైః కాఞ్చ్యాదిభి ర్విరోచమానమ్. ౯

వసుదేవః తం హరిం సుతం విలోక్య. విస్మయేన ఉత్ఫుల్లే వికసితే లోచనే యస్య కృష్ణావతారరూపే ఉత్సవే సమ్భ్రమో యస్య తథాభూత స్తదైవాప్లుతః స్నాతః ద్విజేభ్యో గవా మయుత మస్పృశత్ దాతుం సంకల్పితవా నిత్యర్థః. తదా కంసనిగృహీతస్య దానాసంభవాత్. ౧౦

అథ హే భారత స్వరోచిషా సూతికాగృహం విరోచయంతం ఏనం కుమారం పరమపురుష మవధార్య నిశ్చిత్య నతం ప్రణతం అఙ్గం యస్య కృతో బద్ధోఽఞ్జలి ర్యేన కృతా సమాహితా ధీ ర్యేన గతా భీః కంసజా యస్య తథాభూతో వసుదేవ స్తస్య భగవతః ప్రభావం జానన్నస్తౌత్ తుష్టావ. ౧౧

స్వస్వరూపేణావిర్భూతం భగవంతం ప్రతి వసుదేవకృతస్తుతిః.

వసుదేవ ఉవాచ —

విదితోఽసి భవాన్ సాక్షా త్పురుషః ప్రకృతేః పరః.
కేవలానుభవానన్దస్వరూప స్సర్వబుద్ధిదృక్. ౧౩

స ఏవ స్వప్రకృత్యేదం సృష్ట్వాఽగ్రే త్రిగుణాత్మకమ్,

స్తుతి మేవ దర్శయతి (విదితోఽసీ త్యాదిభి ర్దశభిః.) తావత్ "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ విజ్ఞాన మానందం యతో వా ఇమాని భూతానీ" త్యాదిభి ర్వేదాంతవాక్యై రవగతం స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం బ్రహ్మ తదేవ త్వ మితి స్తౌతి విదితోఽసీతి ద్వాభ్యాం. ప్రకృతిశబ్దే నాత్ర "భూమి రాపోఽనలో వాయుః, అపరేయ మిత స్త్వన్యా" మితి శ్లోకద్వయప్రతిపాదితం చిదచిదాత్మకప్రకృతిద్వయం త న్త్రేణ వివక్షితం, నత్వచేతనప్రకృతిరేవ, సర్వబుద్ధిదృ గితి సర్వసాక్షిత్వో క్తేః జీవా ద్వ్యావృ త్తే రప్యవగమాత్ ము క్తజీవస్వరూపస్య తత్సమ్భవేఽపి "స్వప్రకృత్యేదం సృష్ట్వాఽగ్రే త్రిగుణాత్మక" మిత్యవగతజగద్వ్యాపారాసమ్భవాత్ తదసమ్భవస్య "జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వా చ్చే"తి సూత్రితత్వాత్ యద్వా ప్రకృతేః పర ఇత్యనేన, అచేతనప్రకృతేః పరత్వ ముచ్యతే, సర్వబుద్ధిదృక్ స ఏవేత్యాదినా బద్ధము క్తజీవాభ్యాం పరత్వ ముచ్యతే. యః ప్రకృతేః పరో విలక్షణోఽసౌ కేవల మనుభవః జ్ఞాన మానంద శ్చ స్వరూపం యస్య సః అనుభవస్వరూప ఇత్యేతావదు క్తే దుఃఖస్యాపి జ్ఞానాత్మకత్వేన తత్స్వరూపత్వం ప్రతీయేత. అత స్తద్వ్యావృ త్తయే ఆనంద ఇత్యు క్తం. ఆనందోఽనుకూలం జ్ఞానం స్వరూపం యస్యేత్యర్థః, కేవలశబ్దేన దుఃఖసమ్భిన్నానుభవ వ్యావృ త్తిః సర్వాబుద్ధీ స్తద్వ్యావృ త్తీ ర్యుగప త్పశ్యతీతి తథా, అనేన బద్ధజీవా ద్వ్యావృ త్తి రుక్తా. ౧౩

అథ ము క్తజీవా ద్వ్యావ ర్తయితు మాహ (స ఏవేతి.) యః. ప్రకృతేః పరః సర్వబుద్ధిదృక్ స ఏవ త్వం అగ్రే సృష్టేః ప్రా క్కారణత్వేనావస్థిత ఇతి శేషః. స్వప్రకృత్యా స్వశరీరభూతయా మహదాదిపృథివ్యంతరూపేణ పరిణతయా త్రిగుణాత్మికయా. ఇదం పరిదృశ్యమానం స్థూలచిదచిదాత్మకం సత్వాదిగుణత్రయపరిణామరూపత్వేన తద్వశ్యజీవప్రచురత్వేన చ తదాత్మకం జగ త్సృష్ట్వా. అను పశ్చా త్తజ్జగత్ప్రవిష్టః, స్థిత్యర్థం సఙ్కల్పరూపజ్ఞానే ప్రవిష్టః, సృష్టిదశాయా మపి ప్రవిష్టత్వాత్ తథాప్యప్రవిష్ట ఇవ భావ్యసే ప్రవిష్టజగద్గతవికారై రస్పృష్ట ఇవ భావ్యసే విజ్ఞాయస ఇత్యర్థః. తథా శ్రూయతే "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ సత్యం చానృతం చ సత్య మభవ" దితి విచిత్రచిద

(స్వస్వరూపేణావిర్భూతం శ్రీపరమపురుషం ప్రతి వసుదేవకృతస్తుతిః.)

తదను త్వం హ్యప్రవిష్టః ప్రవిష్ట ఇవ భావ్యసే. ౧౩
యథేమే వికృతా భావా స్తథా తే వికృతైః స్సహ.
నానావీర్యాః పృథగ్భూతా విరాజం జనయన్తి హి. ౧౪
సన్నిపత్య సముత్పాద్య దృశ్యన్తేఽనుగతా ఇవ.

చిద్రూపేణ విక్రియమాణ మపి బ్రహ్మ. సత్య మేవాభవత్ నిరస్తనిఖిలదోషమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానంద మేకస్వరూప మేవాభవ దిత్యర్థః. ఇపశబ్దోఽనతిరిక్తార్థః. అప్రవిష్ట ఇవ తద్గతదోషాస్పృష్ట ఏవ భావ్యస ఇత్యర్థః. ౧౩

నను తాత్త్వానుప్రవిష్టస్య మమ కార్యా త్ప్రాగేవ తత్కారణతయాఽవస్థానం కథంతరాం కార్యగతవికారాస్పృష్టత్వం చేత్యాశఙ్క్య తదుభయం మహదాదిపృథివ్యంతా చేతనదృష్టాంతముఖే నోపపాదయతి। (యథేత్యాదిభి శ్చతుర్భిః.) తావ ద్దృష్టాంతం శిక్షయతి (యథేతి ద్వాభ్యాం) సప్త మహదహఙ్కారతన్మాత్రరూపాః. వికృతాః ప్రకృతివికారాత్మకాః. భావాః పదార్థాః, యే త ఇమే తై ర్వికృతైః తద్వికారరూపైః, ఆకాశాదిస్థూలభూతై రింద్రియై స్సాధిదైవతై శ్చ సహ తథా తై రిప పాఠే యే చ వికృతా మహదాదయో భావాః, తథా యే చ తద్వికారాః. స్థూలభూతరూపా స్తై స్సహోక్తాన్వయః తావ న్నానావీర్యావిభిన్నశక్తయః. బ్రహ్మాండరూపైకకార్యోత్పాదనోపయుక్తైకరూపసామర్థ్యరహితా ఇత్యర్థః. అత్ర హేతుః, పృథగ్భూతాః పరస్పరసమ్మేళనరహితా స్తావ దేవం భూతా స్సంతః. "హంతాహ మిమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకాం కరవాణి నామరూపవ్యాకరోత్ త్రివృతం త్రివృత మేకైకా మకరో" దితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా త్వదనుప్రవేశపూర్వకత్వత్కర్తృకత్రివృత్కరణద్వారా త్రివృత్కరణం పఞ్చీకరణ స్యాప్యుపలక్షణం. సన్నిపత్య సముత్పాద్య సంహతత్వం సమాగతత్వం చేత్యవస్థాద్వయం ప్రాప్య "సమేత్యాన్యోన్యసంయోగపరస్పరసమాశ్రయా" ఇతి వైష్ణవవచనాత్ తత్ర సంహతత్వం నామ పృథక్స్థిత్యనర్హసంయోగమాత్రం సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః. విరాజం బ్రహ్మాండం త్వచ్ఛయనస్థానం జనయంతి. హి శబ్దేన "మహదాద్యా విశేషాంతా హ్యండ ముత్పాదయంతి తే" ఇతి వైష్ణవాదిపురాణాంతరప్రసిద్ధి ర్ద్యోత్యతే. ఏవం సమష్టి గ్విరాజముత్పాద్య అనుగతా ఇవ దృశ్యంతే అండాంతర్గతా ఇవ దృశ్యంతే, ఇవశబ్దోఽనతిరిక్తార్థః. అండాంతర్గతా ఇవ తత్రైవోత్పన్నా ఇవ దృశ్యంతే నత్వండోత్పత్తేః, ప్రాగేవ విద్యమానా ఇవేత్యర్థః. తచ్చైతావతా తేషాం తత్రోత్పత్తి రితి

ప్రాగేవ విద్యమానత్వా న్న తేషా మిహ సమ్భవః, ౧౫

ఏవం భవా న్బుద్ధ్యనుమేయలక్షణై ర్గ్రాహ్యై ర్గుణై స్సన్నపి తద్గుణాగ్రహః,
అనావృతత్వా ద్బహి రన్తరం న తే సర్వస్య సర్వాత్మన ఆత్మవస్తునః ౧౬

శక్య మిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాగేవేతి.) అండోత్పత్తేః ప్రాగేవ విద్యమానత్వా త్పృథివ్యాదీనా మండాన్త ర్నోత్పత్తి రిత్యర్థః. ౧౪-౧౫

దృష్టాన్తాభిహిత మర్థం దార్ష్టాన్తికేఽనుగమయతి (ఏవ మితి.) యథా మహదాది విశేషాంతానా మండోత్పత్తేః ప్రాగేవ తత్కారణతయాఽవస్థాన మండాన్తర్గతదేవమనుష్యాదిభావే ష్వనువృత్తి శ్చ తథా భవా నపి కృత్స్నజగదుత్పత్తేః ప్రాగేవ తత్కారణతయా ఽవస్థిత స్తదను ప్రవిష్టః అథానుప్రవిష్టోఽప్యప్రవిష్ట ఇవ భావ్యస ఇత్యేత దుపపాదయతి (బుద్ధీతి.) సన్నపి దేవమనుష్యాదిపదార్థే ష్వనుప్రవిశ్య విద్యమానోఽపి బుద్ధ్యనుమేయలక్షణైః జ్ఞానవిరూపాద్యస్వభావైః గ్రాహ్యై రైన్ద్రియకైః గుణైః గుణమయై ర్దేవాదిపదార్థై ర్గుణకార్యై ర్విశిష్టోఽపీతి శేషః. తద్గుణాగ్రహః తద్గుణై ర్దేవాదిభావగతివికారై ర్న గృహ్యతే నోపాదీయతే న స్పృశ్యత ఇతి యావత్ తథా తద్గుణమయకార్యసాక్షాత్కర్తా భవా న్బుద్ధ్యనుమేయలక్షణైః గ్రాహ్యై ర్గుణై ర్విశిష్టోఽపి సిద్ధ ఏకరూపో నిర్వికారః నిరస్తనిఖిలదోషః అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దస్వరూపః ఏకరూపత్వేనావతిష్ఠత ఇత్యర్థః. యద్వా బుద్ధ్యనుమేయలక్షణైః గ్రాహ్యై ర్గుణై స్స న్నపి తై స్సహ వర్తమానోఽపి తద్గుణాగ్రహః తద్గతవికారాస్పృష్టః పాఠాన్తరే తత్సాక్షీత్యర్థా నతు తద్గతవికారస్పృష్ట ఇత్యన్వయః. కథం తద్విశిష్టస్యాపి తద్గతవికారాస్పర్శ ఇత్యత్రాహ (అనావృతత్వాది.) అనావృతత్వా దసఙ్కుచితజ్ఞానత్వా న్నిత్యా సఙ్కుచితా-పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానత్వేన జీవస్యేవ కర్మాయత్తజ్ఞానసఙ్కోచవికాసాదివికారాభావాత్. అనేన జీవగతవికారాస్పర్శ ఉక్తః. అనావృతత్వే హేతు మాహ (బహిరన్తరం నత ఇతి.) బహిర్భాగః తత్ప్రతిసమ్బన్ధ్యన్తర్భాగ శ్చ తే తవ నాస్తి వ్యాపిత్వా దపరిచ్ఛిన్న స్యావరణాసమ్భవా దితి భావః. వ్యాపిత్వ మచేతనగతదోషాస్పర్శం చాహ సర్వస్య కృత్స్నజగత్కారణతయా తదనన్యత్వే నావస్థితస్య కిం సర్వత్వం స్వరూపేణ నేత్యాహ సర్వాత్మనః సర్వశరీరకస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధన మేవానన్యత్వం న తు స్వరూపాభేదరూప మితి భావః. శరీరగోచరబుద్ధిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వా త్సర్వశరీరకత్వేఽపి సర్వానన్యత్వ మవిహత మేవేతి భావః. యత స్సర్వాత్మా అత ఏవ న సర్వగతదోషసంస్పర్శప్రసఙ్గః న హి దేహగతా బాల్యాదయో ధర్మా స్తదాత్మని ప్రసజన్తీత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి. (ఆత్మవస్తున ఇతి.) సర్వేషా మాత్మభూతస్య తవ బహిరన్తరం నేత్యన్వయః. యద్యపి బాలోఽహం యువాఽహ మితి దేహధర్మా స్తదాత్మని ప్రతీయన్తే తథాఽపి సా ప్రతీతి ర్జీవానాం దేహాత్మభ్రాన్తిమూలా పరమపురుషస్య త్వనావృతత్వా దావరణమూలక దేహాత్మభ్రాన్త్యదే రభావా దాత్మని న శరీరగతదోషసంస్పర్శ స్తత్ప్రతీతి శ్చాస్తీతి భావః. ౧౬

(స్వస్వరూపేణావిర్భూతం శ్రీపరమపురుషం ప్రతి వసుదేవకృతస్తుతిః)

య ఆత్మనో దృశ్యగుణేషు సన్నితి వ్యవస్యతే స్వవ్యతిరేకతో బుధః,
వినాఽనువాదం చ న తన్మనీషితం సమ్యగ్యతస్త్యక్తముపాదదత్పుమాన్. ౧౮

త్వత్తోఽస్య జన్మస్థితిసంయమాన్విభో వదన్త్యనీహాదగుణాదవిక్రియాత్.

ఏతదేవ విశదయితుం పరమపురుషస్య ప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్యత్వేన దేహాత్మభ్రాంత్యభావం జీవస్య తద్వైపరీత్యం చాహ. (య ఇతి.) యో భగవాన్ బుధస్సర్వజ్ఞః శశ్వత్స్వయాథాత్మ్యజ్ఞ ఆత్మన స్స్వస్మాద్వ్యతిరేకతః భేదాధ్యవసాయాత్ దృశ్యగుణేషు దృశ్యే ష్వైంద్రియకేషు గుణేషు గుణకార్యేషు దేవాదిభావేషు సన్నితి వ్యవస్యతే దేవాదిపదార్థే ష్వంతరాత్మతయాఽవస్థితమప్యాత్మానం సన్నిత్యేవ నిరస్తనిఖిలదోషత్వే నాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానందస్వరూపత్వేన చైకరూపతయా నిర్వికారత్వే నైవ వ్యవస్యతి వివినక్తి. ఆత్మనేపదం త్వార్షం చ స్త్వర్థః. తన్మనీషితం తు తస్య జీవస్య మనీషిత మధ్యవసాయః బాలోఽహం యువాఽహం దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిత్యధ్యవసాయస్తు అనువాదం వినా న సమ్యక్ వివేకిభి ర్నిషేధార్థ మనువాదం వినా న సమ్యక్ వా బాధితః, తన్మనీషితం కేవలనిషేధార్థ మనువాదరూపతయోపయుజ్యతే న త్వబాధిత మిత్యర్థః. కుతః? యతః వివేకిభిస్తత్త్వత్రయయాథాత్మ్య విద్భిస్త్యక్తం పరిహృతం బాధితం మనీషితం పుమాన్ దేహాత్మభ్రాంతిమానుపాదదత్ హితబుద్ధ్యో పాదత్తే ఽతోఽదేవం శశ్వత్ప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్యత్వా ద్దేహాత్మభ్రాంత్యభావా చ్ఛరీరభూతచిదచిద్గత వికారాభావాత్ప్రవిష్టస్యాప్యప్రవిష్టప్రాయత్వా త్కృత్స్నజగదుత్పత్తేః ప్రాక్తత్కారణతయా నిర్వి కారత్వేన చావస్థితో భవా నిదం జగత్ససర్జేతి సముదాయార్థః. ౧౮

నను నిర్వికారస్య మమ కథం వికారాశ్రయత్వరూపం జగత్కారణత్వ మిత్యత్రాహ (త్వత్త ఇతి) హే విభో అనీహాత్ సఙ్కల్పేతరవ్యాపారరహితాత్ అగుణాత్ సత్త్వాదిగుణత్రయరహితా దవిక్రియా దవిక్రియస్వరూపాదపి త్వత్త ఏవ కారణా దస్య జగతో జన్మాదీన్వదంతి సంయమో లయః "నిష్క్రియం నిష్కళం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనమ్. సత్యం జ్ఞాన మనంతం. సదేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇత్యాదయో వేదాంతాః ప్రతిపాదయంతీత్యర్థః. కథ మగ్నినా సిక్తేదితివ దసఙ్గత మర్థం వేదాంతా అపి ప్రతిపాదయేయు రిత్యత్రాహ (త్వయీతి.) త జ్జగత్కారణత్వ మీశ్వరే ప్రకృతిపురుషనియంతరి తచ్ఛరీరకే బ్రహ్మణి నిమిత్తత్వోపాదానత్వోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తి త్వాద్యనంతకల్యాణగుణైః స్వరూపేణ చ బృహత్త్వవతి సర్వశక్తౌ త్వయి న విరుధ్యతే సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టే సర్వశక్తౌ త్వయి కారణత్వమవిరుద్ధ మేవ స్వరూపస్య నిర్వికారత్వేఽపి స్వశరీరభూత

త్వయీశ్వరే బ్రహ్మణి నో విరుధ్యతే తదాశ్రయత్వా దుపచర్యతే గుణైః. ౧౮

స త్వం త్రిలోకస్థితయే స్వమాయయా బిభర్షి శుక్లం ఖలు వర్ణ మాత్మనః,
సర్గాయ రక్తం రజసోపబృంహితం కృష్ణం చ వర్ణం తమసా జనాత్యయే. ౧౯

త్వ మస్య లోకస్య విభో రిరక్షిషు ర్గృహేఽవతీర్ణోఽసి మమాఖిలేశ్వర,
రాజన్యసంజ్ఞాసురకోటియూథపై ర్నిర్వ్యూహ్యమానా నిహనిష్యసే చమూః. ౨౦

చిదచిద్ద్వారా వికారాశ్రయత్వా త్తదాశ్రయత్వరూపం కారణత్వమవిరుద్ధ మేవేత్యర్థః. నను సృజ్యత్వాదే శ్శరీరభూతచిదచిద్గతత్వా త్కథం మమ సాక్షా త్సృజ్యత్వాదివ్యపదేశ ఇత్యత్రాహ (ఆశ్రయత్వాదితి.) స్వశరీరభూతకార్యవర్గ స్యాశ్రయత్వా దంతరాత్మతయా ధారకత్వా చ్ఛరీరగతై రుత్పత్త్యాదిభి ర్విశిష్టే త్వయి త దుపచర్యతే శరీరద్వారక ముచ్యతే న తు సాక్షా దుచ్యత ఇత్యర్థః. ౧౮

నను వాహనం జగజ్జన్మ సంయమకారణ మపి తు బ్రహ్మరుద్రా దీత్యత్రాహ (సత్వ మితి.) స ఉక్తవిధ స్త్వం త్రిలోకస్య. స్థితయే పాలనాయ ఆత్మన స్స్వస్య మాయయా సఙ్కల్పేన శుక్లం విశుద్ధం వర్ణ మాకారం రజ స్తమోభ్యా మననువిద్ధ మప్రాకృతం శుద్ధస త్త్వమయం విగ్రహం బిభర్షి సాక్షా దుపాదత్సే సర్గాయ త్రిలోకసృష్టయే తు రజసా రజోగుణేనోపలక్షితేన చతుర్ముఖాఖ్యజీవేనోప బృంహితం అధిష్ఠితం రక్తం వర్ణం రజోగుణమయం వర్ణం శరీరం బిభర్షి చతుర్ముఖాఖ్యజీవద్వారా బిభర్షీత్యర్థః. తథా జన స్యోత్పత్తిమతః త్రిలోకస్యాత్యయే ప్రళయే నిమిత్తే తమసా గుణే నోపలక్షితేన రుద్రాఖ్యజీవే నోపబృంహితం కృష్ణం తమోగుణమయం వర్ణం శరీరం బిభర్షి బ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవాను ప్రవేశేన జన్మసంయమౌ కరోషి స్థితిం తు సాక్షా త్త్వమేవ కరోషీత్యర్థః. అత్ర శుక్లరక్తకృష్ణశబ్దై స్సత్త్వరజ స్తమోగుణా లక్ష్య న్తే యథా "అజా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణా" మిత్యత్ర తద్వ ద్రజ స్తమ శ్శబ్దాభ్యాం తద్గుణప్రచురౌ బ్రహ్మరుద్రాఖ్యౌ జీవౌ వర్ణశబ్దేన శరీరం సత్వ మిత్యేకం పదం వా శుక్లం రజ స్తమోభ్యా మననువిద్ధసత్వం శుద్ధసత్వమయం వర్ణం శరీరం బిభ ర్షీత్యన్వయః. ౧౯

యద్యపి భవా న్దుష్కృద్వినాశపూర్వకం త్రిలోకపాలనాధికృతత్వా త్తదుపయుక్తయా స్వాసాధారణ్యా తన్వా అవాతర త్తథా ప్యేనాం తిరోధాప్య మనుష్యసజాతీయాం తను మాశ్రయ అన్యథా అధునై వాయం కంసోఽభిద్రవతీత్యత్రాహ (త్వ మస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) హేవిభో అఖిలేశ్వర అస్య లోకస్య రిరక్షిషుః పాలయితు మిచ్ఛుః మమ గృహే కళత్రే అవతీర్ణోఽపి, అస్యేతి కర్మణి షష్ఠీ రాజన్యసంజ్ఞా యే అసురసఙ్ఘా స్తేషాం కోటిభి ర్నిర్వ్యూహ్యమానాః ప్రచోద్యమానా శ్చమూ స్సేనాః నిహనిష్యసి. ౨౦

(స్వస్వరూపేణావిర్భూతం శ్రీపరమపురుషం ప్రతి దేవకీకృతస్తుతిః)

అయం త్వసభ్య స్తవ జన్మనో గృహే శ్రుత్వాగ్రజాం స్తే న్యహన త్సురేశ్వర.

స్వస్వరూపేణావిర్భూతం శ్రీపరమపురుషం ప్రతి దేవకీకృతస్తుతిః.

స తేఽవతారం పురుషైః సమర్పితం శ్రుత్వాఽధునై వాభిసర త్యుదాయుధః. ౨౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథైన మాత్మజం వీక్ష్య మహాపురుషలక్షణమ్.
దేవకీ త ముపాధావ త్కంసా ద్భీతా శుచిస్మితా. ౨౨

దేవ్యువాచ—

రూపం య త్తత్ప్రాహు రవ్యక్త మాద్యం బ్రహ్మ జ్యోతి ర్నిర్గుణం నిర్వికారమ్.

తథా హేసురేశ్వర అసభ్య సత్సభాప్రవేశానర్హః, ఖలేశ్వర ఇతి పాఠే దుష్టాగ్రగణ్యః. అయం కంసో మమ గృహే తవ జన్మ భవిష్యతీతి శ్రుత్వా తన్మాత్రప్యాదేవ హేతో స్తవాగ్రజాన్ న్యహనత్ హతవాన్. కంసోఽధునా పురుషైః స్వభృత్యైః సమర్పితం నివేదితం శ్రావితం యావత్ తవావతారం, శ్రుత్వా అధునై వోద్ధృత మాయుధం ఖడ్గం యేన తథాభూతోఽభిసరతి ఆయాతి అత ఏవ త్వం తిరోధాపయేతి భావః, అధునా అభిసరంత మపి హంతుం ప్రభు రేవ త్వం, తథా ప్యహం తతో బిభేమీతి చ భావః. ౨౧

అథైనం దేవక్యపి స్తుత్వా ప్రార్థయామాసేత్యాహ (అథేతి.) మహాపురుషస్య భగవతోఽసాధారణవిలక్షణాని చతుర్భుజత్వాదీని యస్య త మేనం మాత్మజం వీక్ష్య పరమపురుషం జ్ఞాత్వా, పూర్వం కంసా ద్భీతాఽపి, శుచిస్మితం యస్యా స్తథాభూతా స్వపుత్రరూపభగవద్దర్శనేన నివృత్తభీతిత్వా చ్ఛుచిస్మితా సతీ దేవకీ త ముపాధావత్ తుష్టావ. ౨౨

ఉపాధావన మేవాహ (రూప మిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః.) తత్ప్రసిద్ధం య ద్వేదాన్తైకసమధిగమ్యం పరమాత్మస్వరూపం స ఏవ త్వ మితి స్తౌతి (రూప మితి.) య త్తద్రూపం వేదాంతాః ప్రాహు స్స సాక్షా ద్విష్ణు స్త్వ మిత్యన్వయః. రూప్యతే ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వేన నిరూప్యత ఇతి రూపం పరమాత్మస్వరూపం వై లక్షణ్య మేవ దర్శయితుం విశినష్టి (అవ్యక్త మిత్యాదినా) తత్రావ్యక్తం నిర్గుణం సత్తామాత్రం నిర్విశేష మిత్యేతాని ప్రకృతివ్యావర్తకాని విశేషణాని, ఇతరాణి తు పురుషవ్యావ

సత్తామాత్రం నిర్విశేషం నిరీహం సత్వం సాక్షాద్విష్ణు రధ్యాత్మదీపః. ౨౪

నష్టే లోకే ద్విపరార్ధావసానే మహాభూతే ష్వాదిభూతం గతేషు.

చ్ఛేదకా నీతి వివేకః. అవ్యక్తం వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యతే న విషయీక్రియత ఇత్యవ్యక్త మదృశ్య మతీంద్రియ మిత్యర్థః. ప్రధానం తు పృథివ్యాదిరూపేణ వ్యక్త మితి భావః. అత్ర "యత్త దద్రేశ్య మగ్రాహ్య" మిత్యాదిశ్రుతి రనుసంధేయా, యద్వా తదన్యార్థకో నఞ్ పృథివ్యాదిరూపేణ వ్యక్తా దచిద్ద్రవ్యా దన్య దవ్యక్త మితి సాధ్యధర్మోక్తిః తత్ర హేతుః అద్యం అదౌ భవం ఆద్యం వ్యక్తా దచిద్ద్రవ్యాదాదౌ కారణత్వేనావస్థితం, కిం తర్హి తత్సూక్ష్మావస్థ మచిద్ద్రవ్యం, నేత్యాహ నిర్గుణం సత్త్వాదిగుణరహితం అనేన సూక్ష్మావస్థాచిద్వ్యావృత్తిః సత్తామాత్రం సతో భావ స్సత్తా సైవ సత్తామాత్రం సచ్ఛబ్ద స్సతతైకరూపవస్తువాచీ వృద్ధిక్షయాదిరహిత మిత్యర్థః. నిర్విశేషం విశేషా శ్శబ్దస్పర్శాదయః ఆకాశాదిభూతపఞ్చకగుణా స్తేభ్యో నిర్గతం తద్రహిత మిత్యర్థః. ఏవం కార్య కారణోభయావస్థాచిద్ద్రవ్యవ్యావృత్తయే విశినష్టి. జ్యోతిః స్వయంప్రకాశం కింతర్హి తద్బద్ధజీవః. నేత్యాహ నిర్వికారం శోకమోహాదివికారరహితం నిరీహం పుణ్యపాపరూపవ్యాపారరహితం తర్హి తత్కిం ముక్తజీవః. నేత్యాహ అధ్యాత్మదీపః ఆత్మ న్యధ్యాత్మ మితి విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. ఆత్మని దీపః. దీపవ త్స్వప్రకాశం నిత్య మసఙ్కుచితం ధర్మభూతం జ్ఞానం యస్య సః అనేన ముక్తజీవవ్యావృత్తిః, తేషాం సంసారదశాయాం సఙ్కుచితజ్ఞానత్వాత్ తర్హి కిం నిత్యసిద్ధజీవః నేత్యాహ బ్రహ్మ స్వరూపేణ గుణై శ్చ నిరతిశయబృహత్ అనేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః తత్స్వరూప స్యాప్యణుత్వాత్ స త్వం విష్ణు రధ్యాత్మదీప ఇతి పుంస్త్వనిర్దేశో విధేయప్రాధాన్యాభిప్రాయకః. తత్త్వం సాక్షా దితి పాఠాంతరం తదా తస్య భావ స్తత్త్వ మబాధిత మిత్యర్థః. ఏవం ప్రకృత్యాదివిలక్షణ మబాధితం యద్రూపం తత్త్వ మిత్యధ్యాహారః. యద్వా తత్త్వ మితి పదద్వయం, యత్త దిత్యత్ర తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధిద్యోతకః. యత్ప్రసిద్ధం ప్రకృత్యాదివిలక్షణం రూపం, తత్త్వ మిత్యన్వయః. ప్రకృత్యాదీనా మపి తచ్ఛరీరకత్వేన తదాత్మకత్వా త్తదనన్యదేవేతి తద్వ్యావృత్తయే సాక్షా త్తత్త్వ మిత్యుక్తం ప్రకృత్యాదీనాం తదనన్యత్వం శరీరాత్మభావకార్యకారణభావనిబంధనమ్ తవ తు తద్రూపానన్యత్వం మృదాత్మకో ఘట ఇతివ త్స్వరూపాభేదరూప మితి సాక్షా చ్ఛబ్దాభిప్రేతోఽర్థః. చతుర్ముఖాదిదేవాంతర వ్యుదాసాయ విష్ణు రిత్యుక్తమ్. ౨౪

అద్యత్వమేవ దర్శయితుం ప్రాకృతప్రళయావశిష్టం వస్తుత్వ మేవేత్యాహ (నష్ట ఇతి.) చతుర్ముఖస్య తన్మానేన వర్షశతాత్మక మాయు స్తస్య పఞ్చాశద్వర్షాత్మకం పూర్వార్ధ ముత్తరార్ధం చ పరార్ధ ముచ్యతే తదుక్తం "బ్రహ్మణ స్స్వస్య మానేన ఆయు ర్వర్షశతం స్మృతమ్, తత్పరం వై తదర్ధం

(స్వస్వరూపేణావిర్భూతం శ్రీపరమపురుషం ప్రతి దేవకీకృతస్తుతిః)

వ్యక్తేఽవ్యక్తం కాలవేగేన యాతే భవా నేక శ్శిష్యతే శేషసంజ్ఞః. ౨౫

తు పరార్ధ మభిధీయత" ఇతి ద్విపరార్ధావసానే ద్వయోః పరార్ధయో రవసానే చతుర్ముఖలయ ఇత్యర్థః. కాలస్య, వేగేన హేతునా మహాభూతేషు పృథివ్యాదిషు స్వకారణపరమ్పరయా ఆదిభూతం భూతాది మహఙ్కారం గతేషు తస్మిన్ లీనేషు సత్సు తథావ్యక్తేఽహఙ్కారప్రకృతిభూతే మహత్తత్త్వే అవ్యక్తం సూక్ష్మావస్థ మచి ద్ద్రవ్యం యాతే గతే సతి ఇద "మవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీ భవతీ" తి శ్రుత్యర్థ స్యాప్యుపలక్షణం. ఏవం సతి య శ్శిష్యతే పదార్థః. స ఏకో భవా నేవ యతో భవా నవశిష్యతే అత ఏవ నిమిత్తా చ్ఛేషసంజ్ఞః శేషశబ్దాభిధేయ శ్చ నామరూపవిభాగా నర్హ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టతయాఽవశిష్ట ఏక స్త్వ మేవేత్యేకశబ్దాభిప్రాయః. అనేన "తమః పదేవ ఏకీభవతీ" తి శ్రుత్యుక్తైకీభావశ్చాభిప్రేతః. నామరూపాభ్యా మవిభాజ్యతయా స్వాశ్రయవస్తుసంశ్లేషో హ్యేకీభావః. అనేన ప్రకృతిపురుషయో ర్నిత్యత్వం ఫలితం. ఏతదభిప్రాయేణైవ హి శ్రుతౌ "అక్షరం తమసి లీయత" ఇత్యేతత్పర్యంతం సర్వత్ర లయ ఉక్తః "తమఃపరే దేవ ఏకీభవతీ" త్యత్ర త్వేకీభావః. అయ మర్థః-అత్ర ద్వివిధో హి లయో వివక్షితః. ఏక స్తావ త్స్వావస్థాప్రహాణేన పూర్వావస్థా ప్రాప్తి రూపః. యథా పృథివీత్వావస్థాయాః ప్రహాణేన స్వావస్థాప్రాప్తిః. ఇతర స్తు స్వావస్థాప్రహాణ మంతరేణవ స్త్వంతరవిభాగానర్హ సంసర్గవిశేషప్రాప్తిః యథా ప్రకృతిపురుషయోః పురుషరూపం ప్రకృతిరూపం చ పరిత్యజ్య నిత్యసిద్ధమబాధిత్వా విశేష్యభూతేన భగవతా విభాగానర్హ సంసర్గవిశేషప్రాప్తిః తదేవ "తమ ఏకీభవతీతి" విశిష్టైక్యరూపతయా అభిధీయతే తదేవ చాత్రైకశబ్దేనాప్యభిప్రేతం పూర్వం తు "పృథివ్యప్సు ప్రలీయత" ఇత్యాదినా సాక్షా ల్లయశబ్ద ఏవ ప్రయుజ్యతే "ఉభా వేతౌ లీయేతే పరమాత్మనీతి" వైష్ణవవచన మపి ప్రకృతిపురుషయో ర్పృథక్తా సహ సంశ్లేషమాత్ర మేవ కథయతీతి న విరోధః. సంసర్గవిశేషేఽపి లయశబ్దః ప్రయుజ్యతే యథా "వృక్షేషు పక్షిణో లీయంత" ఇతి అత ఏవ "ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభా వపి అచేతనా పరార్థా చ నిత్యా సతతవిక్రియే" త్యాదిషు "తదేత దక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్" మిత్యాదివేదపారవేదినాం పరాశరాదీనాం వాక్యేషు చ ప్రకృతిపురుషయో రనాదిత్వం ప్రోక్తం తస్మా దపి తయో ర్న సాక్షా ద్విలయః యథా ఆయుధరూపేణ పరిణతే అయసి పరిగృహీతం తోయం తోయరూపేణైవ తిష్ఠతి అన్యథా స్నేహానువృత్త్యాద్యయోగాత్ తద్వ త్ప్రకృతిపురుషా వపి భగవత్యవిభాగార్హ సంసర్గమాత్రేణైకీభావవ్యవహారవిషయమాత్రభూతౌ విశేషణజగత్సృష్ట్యాదా వుపకురుత ఇతి "మహానవ్యక్తే లీయత" ఇత్యాదిశ్రుతా వవ్యక్తశబ్ద శ్చిత్సమష్టి సంసృష్టాచిత్సమష్ట్యవస్థావిశేషపరః. అక్షరశబ్ద స్త్వచిత్సమష్టిపరః. తమశ్శబ్దస్తు సర్వాచిత్ప్రపఞ్చ కారణభూతాజహత్స్వావస్థసూక్ష్మచిత్పరః. ౨౫

యోఽయం కాల స్తస్య తేఽవ్యక్తబన్ధో చేష్టా మాహు శ్చేష్టతే యేన విశ్వమ్
నిమేషాది ర్వత్సరాన్తో మహీయాం స్త్వాం త్వేశానం క్షేమధామ ప్రపద్యే. ౨౫

మర్త్యో మృత్యువ్యాళభీతః పలాయ న్లోకా న్సర్వా న్నిర్భయం నాధ్యగచ్ఛత్,
త్వత్పాదాబ్జం ప్రాప్య యదృచ్ఛయాఽద్య స్వస్థ శ్శేతే మృత్యు రస్మా దపైతి ౨౬

నను కాలవేగేనేతి కాలావశేష స్యాపి సూచితత్వేన కథ మేకస్య మమైవావశేష ఇత్యత్రాహ (యోఽయ మితి.) అవ్యక్తబంధో అవ్యక్తస్య నిరతిశయసూక్ష్మదశా మాపన్నస్య ప్రధానస్య బంధో తదాశ్రయత్వరూపం తద్బంధుత్వ మిహ వివక్షితం ఇదం దృష్టాంతార్థ ముక్తం యథా సూక్ష్మచిద్ద్రవ్యం త్వయి సంశ్లేషమాపన్నం త్వదపృథక్సిద్ధవిశేషణం సత్త్వదేక త్వావిరోధి తద్వ దయం కాలోఽపృథక్సిద్ధవిశేషణభూత స్సన్నేకత్వావిరోధీతి యోఽయం నిమేషాది ర్వత్సరాంతః, కాలస్య సూక్ష్మావస్థా నిమేషః. స్థూలావస్థా తు వత్సరః. మహీయాన్ మహీయ స్త్వమత్ర బ్రహ్మాదీనా మపి ప్రభుత్వరూపం వివక్షితం యేన కాలేన నిమిత్తేన భవా న్విశ్వం, చేష్టతే కరోతి సృజత్యవ త్యత్తి చ, యద్వా విశ్వం కర్తృ చేష్టతే ప్రవర్తతే తం కాలం తథోక్తవిధస్య తే తవ చేష్టా మాహుః. చేష్టాతుల్య మపృథక్సిద్ధవిశేషణ మాహుః, అతో నాయం త్వదేకత్వవిరోధీతి భావః. యం కాలం యస్య తవ చేష్టా మాహు స్త మీశానం కాలస్యాపి నియంతారం క్షేమధామ క్షేమస్యాశ్రయం క్షేమఙ్కరం త్వాం ప్రపద్యే శరణం వ్రజామి హేతుగర్భ మిదం క్షేమధామత్వా త్ప్రపద్య ఇత్యర్థః. ౨౫

కీదృశం తత్క్షేమధామత్వం యతో మాం ప్రపద్యస ఇత్యత్రాహ (మర్త్య ఇతి.) మర్త్యః మరణశీలః జన్మనోఽప్యుపలక్షణమిదం, జన్మమరణాదిరూపసంసృతిభాక్పుమాన్ మృత్యువ్యాళభీతః. మృత్యుః జన్మమరణాదిరూపస్సంసార స్స ఏవ వ్యాళః దుష్టసర్పః తస్మా ద్భీతః ముముక్షు స్సన్నిత్యర్థః. సర్వాన్లోకాన్ ప్రతి పలాయన్ పలామాయనః పరస్మైపద మార్షం, లోక్యంతే ఉపాయత్వేనాధ్యవస్యంత ఇతి లోకా ఉపాయాః. సర్వానుపాయా ననుతిష్ఠన్నిత్యర్థః, నిర్భయం భయస్యాభావో నిర్భయం అర్థాభావేఽవ్యయీభావః. మృత్యువ్యాళభయాభావం నాధ్యగచ్ఛత్ న ప్రాప న ముక్తో బభూవేతి భావః, యదృచ్ఛయా యాదృచ్ఛికసుకృతవిశేషపరిపాకేన త్వత్పాదాబ్జం ప్రాప్య ఉపాయత్వేన ప్రాప్య శరణం ప్రపద్యేతి భావః. స్వస్థః మృత్యువ్యాళభయనివృత్తయే కర్తవ్యోపాయాంతరరహితః. శేతే యావజ్జీవం సుఖం వర్తతే తతోఽస్మాన్మృత్యు రపైతి అపగచ్ఛతి సంసారాన్ముక్తో భవతీత్యర్థః. స్వపదాబ్జశరణవరణ మాత్రేణ నిశ్శ్రేయసప్రదస్య తవ కియదేతల్లౌకికశ్రేయఃప్రదత్వ మితి భావః. ౨౬

(స్వస్వరూపేణావిర్భూతం శ్రీపరమపురుషం ప్రతి దేవకీకృత స్తుతిః)

స త్వం ఘోరా దుగ్రసేనాత్మజా న్న స్త్రాహి త్రస్తా న్భృత్యవిత్రాసహోఽసి,
రూపం చేదం పౌరుషం ధ్యానధిష్ణ్యం మా ప్రత్యక్షం మాంసదృశాం త్వం కృషీష్ఠాః,

జన్మ తే మయ్యసౌ పాపో మా విద్యా న్మధుసూదన,
సముద్విజే భవద్ధేతోః కంసా దహ మధీరధీః. ౨౯

ఉపసంహర విశ్వాత్మ న్నదో రూప మలౌకికమ్,
శఙ్ఖచక్రగదాపద్మశ్రియా జుష్టం చతుర్భుజమ్. ౩౦

విశ్వం య ఏతత్స్వతనౌ నిశాన్తే యథావకాశం పురుషః పరో భవాన్,

ఇత్థ మభిష్టూయాథ హృద్గతం విజ్ఞాపయతి (సత్వ మితి.) సః క్షేమఙ్కర స్త్వం ఘోరాత్ ద్రష్టు మప్యశక్యా దుగ్రసేనస్యాత్మజా త్కంసాత్ త్రస్తాన్ భీతాన్ నోఽస్మాన్ త్రాహి పాహి, యత స్త్వం భృత్యానాం విత్రాసహా భయాపహర్తా భవసి పౌరుషం పరమపురుషాసాధారణం పరమపురుషత్వసూచకం ఇదం రూపం ధ్యానధిష్ణ్యం యోగినాం ధ్యానైకశుభాశ్రయభూతం అత స్త్వం మాదృశాం మాంసచక్షుషాం ప్రత్యక్షం మాకృషీష్ఠాః మాకార్షః. ౨౮

హేమధుసూదన అయం పాపః కంసో మయి తవ జన్మ. మా విద్యాత్ న జానాతు, తత్ర హేతు మాహ భవద్ధేతో స్త్వద్రూపాత్కారణాత్ భవదవతారరూపనిమిత్తా దితి యావత్ కంసా దహం అధీరధీః హేతు గర్భ మిదం, ధైర్యరహితబుద్ధిత్వా త్సముద్విజే బిభేమి. ౨౯

హేవిశ్వాత్మన్ అదో అతః అదఇతి పాఠే అదః ఏతత్ శఙ్ఖాదిభి ర్జుష్టం శ్రీ ర్లక్ష్మీః శఙ్ఖాదీనాం శ్రియా జుష్టం వా చత్వారో భుజా యస్మిన్ అత ఏవ అలౌకికం ప్రాకృతజనేష్వసమ్భావితం రూపం ఉపసంహర తిరోధాపయ. ౩౦

స్వనాభీకమలస్థాఖిలలోకమపరిచ్ఛిన్నమై భవం భగవంతం గర్భే ధృతవత్యస్మీతి విస్మయతే (విశ్వమితి.) నిశా ప్రళయః తస్యా అంతస్సృష్టిదశా తదా స్వతనౌ స్వత న్యేకదేశభూతే నాభీకమలే యః పరమపురుషో భవా నేతత్ కృత్స్నం చిదచిదాత్మకం విశ్వం బిభర్తి సో యం భవాన్ మమ గర్భగః.

బిభర్తి సోఽయం మమ గర్భగోఽభూ దహో నృలోకస్య విడమ్బనం మహత్.

శ్రీభగవా నువాచ—

త్వ మేవ పూర్వసర్గేఽభూః పృశ్నిః స్వాయమ్భువే సతి,
తదాఽయం సుతపా నామ ప్రజాపతి రకల్మషః. ౩౧

యువాం వై బ్రహ్మణాదిష్టౌ ప్రజాసర్గే యదా తతః,
సన్నియ మ్యేన్ద్రియగ్రామం తేపాథే పరమం తపః. ౩౨

వర్షవాతాతపహిమఘర్మకాలగుణా నను,
సహమానౌ శ్వాసరోధవినిర్ధూతమనోమలౌ. ౩౩

శీర్ణపర్ణానిలాహారా వుపశాన్తేన చేతసా,
మత్తః కామా నభీప్సన్తౌ మదారాధన మీహతుః. ౩౪

అభూ దితి య త్తన్నృలోకస్య విడమ్బనం తద్వదనుకరణమాత్రః. అహో అత్యాశ్చర్య మేతస్య భగవతో మహాత్మ్యమితి స్మయః. ౩౦

తదేవం పితృభ్యాం సంస్తుతః, ప్రార్థితశ్చ స్వాసాధారణదివ్యవిగ్రహప్రదర్శననిమిత్తం వివక్షు స్తయో ర్భావితత్వమితిహాస మాహ భగవాన్ (త్వమిత్యాదినా ఏతద్వామిత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన) పూర్వసర్గే ఇత స్తృతీయే జన్మని స్వాయమ్భువే మన్వంతరే త్వమేవ పృశ్నిర్నామ యోషి దభూః తదాఽయం తవ భర్తా వసుదేవస్తు సుతపా నామ ప్రజాపతి రభూత్, కథంభూతః? అకల్మషః శుద్ధః. ౩౧

ఏవంసతి యదా యువాం బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన ప్రజాసర్గే నిమిత్తే ఆదిష్టౌ తత ఇంద్రియ గ్రామం అంతర్బాహ్యేంద్రియగణం సమ్య జ్నియమ్య నిగృహ్య పరమం తపః తేపాథే చక్రాథే పాక మ్పచతీతివ న్నిర్దేశః. ౩౨

తపసః పరత్వ మేవ దర్శయితుం తౌ విశినష్టి వర్షాదీ న్కాలధర్మా నృతుధర్మా నను క్రమేణ ప్రాప్తాన్ సహమానౌ ఘర్మ ఆతపజం స్వేదోదకం "ఘృ క్షరణే" ఇతి ధాతుః, శ్వాసనిరోధేన ప్రాణవాయునిరోధేన నిర్ధూతం మనసో మలం రజ స్తమోభ్యా మభిభవరూపం యయో శ్శీర్ణాని వృక్షేభ్యో గళితాని పర్ణాని అనిల శ్చ ఆహారో యయో స్తథాభూతౌ మత్సకాశా త్కామా నిష్టార్థా నభీప్సన్తౌ ఉపశాంతేన రాగాదిభి రకలుషితేన చేతసా మదారాధన మీహతుః ఈహాఞ్చక్రాతే కృతవంతా విత్యర్థః, ఆర్షత్వా "దిజాదే" రిత్యామభావ స్తజభావ శ్చ, అనుదాత్తేత్త్వలక్షణాత్మనేపదస్య చక్షిఙోఽత్కరణా దనిత్యత్వా ద్వా. ఇ ధిజిహీర్షి శివచ్ఛందసామ నాధికరణ్యాభిప్రాయకః ప్రథమపురుషప్రయోగః. ౩౩-౩౪

(భగవతా దేవకీసుదేవయోః ప్రాగ్జన్మకథనం)

ఏవం వాం తప్యతో ర్భద్రే తపః పరమదుష్కరమ్,
దివ్యవర్షసహస్రాణి ద్వాదశేయు ర్మదాత్మనోః ౩౫

తదా వాం పరితుష్టోఽహ మమునా వపుషాఽనఘే,
తపసా శ్రద్ధయా నిత్యం భక్త్యా చ హృది భావితః. ౩౬

ప్రాదురాసం వరదరా డ్యువయోః కామదిత్సయా,
ప్రియతాం వర ఇత్యు క్తే మాదృశో వాం వృత స్సుతః. ౩౭

అజుష్టగ్రామ్యవిషయా వనపత్యౌ చ దంపతీ,
న వవ్రాథేఽపవర్గ మ్మే మోహితౌ మమ మాయయా. ౩౮

హేభద్రే, ఏవ మిత్థం పరమదుష్కర ఇ్ప తప శ్చరతోః మయ్యేవాత్మా మనో యయో స్తయో ర్యువయోః దివ్యాని దేవమానపరిమితాని వర్షాణాం సహస్రాణి ద్వాదశ ఈయుః వ్యతిక్రాంతాని బభూవుః. ౩౫

తతో హే అనఘే నిత్యం భక్త్యా హృది భావితః అనుధ్యాతః వాం యువయో స్తపసా అనశనాదిరూపేణ శ్రద్ధయా చ పరితుష్ట స్సన్ వరదరాడహం యువయోః కామదిత్సయా వరా న్దాతు మిచ్ఛయా అమునా చతుర్భుజాదిమతా వపుషా ప్రాదురాసం ప్రాదుర్భూతోఽస్మి. తతః ప్రాదుర్భూతేన మయా వరోఽభిమతోర్థః ప్రియతా మిత్యుక్తే సతి వాం యువాభ్యాం శేషపష్ఠియం మాదృశ స్సుతః పుత్రో వృతః. ౩౬-౩౭

నను ముక్తిదం భగవంతం సాక్షాత్కృత్య ముక్తి రేవ న కుతో వృతేత్యత్రాహ (అజుష్టేతి.) అజుష్టాః అసేవితాః గ్రామ్యవిషయా శబ్దాదయో యాభ్యాం న విద్యతే అపత్యం యయోస్తౌ దంపతీ యువాం మమ మాయయా మోహితౌ మే మత్తః అపవర్గం ముక్తిం న వవ్రాథే అననుభూతవిషయత్వా దనపత్యత్వా న్మన్మాయామోహితత్వా చ్చ నాపవర్గం వవ్రాథే ఇత్యర్థః. ౩౮

గతే మయి యువాం లబ్ధ్వా వరం మత్సదృశం సుతమ్,
గ్రామ్యాన్ భోగా నభుఞ్జాథాం యువాం ప్రాప్తమనోరథౌ. ౩౯

అదృష్ట్వాఽన్యతమం లోకే శీలౌదార్యగుణైః సమమ్,
అహం సుతో వా మభవం పృశ్నిగర్భ ఇతి శ్రుతః. ౪౦

తయో ర్వాం పున రేవాహ మదిత్యా మాస కశ్యపాత్,
ఉపేన్ద్ర ఇతి విఖ్యాతో వామనత్వా చ్చ వామనః. ౪౧

తృతీయేఽస్మి న్భవేఽహం వై తేనైవ వపుషా యువామ్,
జాతో భూయ స్తయో రేవ సత్యం మే వ్యాహృతం సతి. ౪౨

ఏత ద్వాం దర్శితం ప్రాగ్జన్మస్మరణాయ మే,

మత్సదృశం సుత మేవ వరం లబ్ధ్వా యువాం, మయి గతే సతి ప్రాప్తః మనోరథో యాభ్యాం, తథాభూతౌ యువాం గ్రామ్యాః భోగాన్ విషయాన్, అభుఞ్జాథాం అన్వభూతమ్. ౩౯

తదా అహం రూపాదిభి ర్గుణైః సమం మత్సదృశం, అన్యతమ మదృష్ట్వా "న తత్సమ శ్చాభ్యధిక శ్చ దృశ్యతే న త్వత్సమో స్త్యభ్యధికః కుతోన్యః" ఇత్యుక్తరీత్యా మత్సదృశపురుషాంతరాభావం దృష్ట్వా, అహ మేవ వాం యువయోః సుతః, అభవం, తథాఽహం పృశ్నిగర్భ ఇతి స్మృతః. పృశ్నే స్తవ గర్భభూతత్వా త్తథా ప్రసిద్ధః. ౪౦

తయోః పృశ్నిసుతపసో రేవానంతరజన్మని కశ్యపాదితిరూపేణ జాతయో ర్వాం యువయో రథ కశ్యపా దదిత్యా మహ మాసం, పుత్రోఽభూవమ్, ఉపేంద్ర ఇతి విఖ్యాతః ప్రసిద్ధః, ఇంద్రానుజత్వా దితి భావః, తథా వామనత్వా ద్ధ్రస్వమూర్తిత్వా ద్వామన శ్చేతి విఖ్యాతోఽభూవమ్. ౪౧

ఏవం జన్మద్వయ ముక్తం, అథ తృతీయం జన్మేద మేవేత్యాహ. అస్మిం స్తృతీయే భవే జన్మని తయో రేవాదితికశ్యపయో రేవైతద్రూపేణ జాతయో ర్యువయో స్తేనైవ చతుర్భుజాదిమతా వపుషా భూయోఽహం జాతః హేసతి మే మమ వ్యాహృతం భాషితం సత్య మేవ హి. ౪౨

వాం యువాభ్యాం ఏతచ్చతుర్భుజాది, మద్రూపం దర్శితం కిమర్థం తే తవ ప్రాగ్జన్మస్మరణాయ పూర్వ మప్యావయో రయ మేవోత్పన్న ఇతి జ్ఞాపనార్థం, అన్యథా ప్రదర్శితే రూపదర్శనాభావే చ

(వసుదేవేన కృష్ణస్య యశోదాప్రాపణం)

నాన్యథా మద్భవజ్ఞానం మర్త్యలిఙ్గేన జాయతే. ౪౩

యువాం మాం పుత్రభావేన బ్రహ్మభావేన వాసకృత్,
చిన్తయన్తౌ కృతస్నేహౌ యాస్యేథే మద్గతిం పరామ్. ౪౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్త్వాఽఽసీద్ధరి స్తూష్ణీం భగవా నాత్మమాయయా,
పిత్రో స్సంపశ్యతో స్సద్యో బభూవ ప్రాకృత శ్శిశుః. ౪౫

తత శ్చ శౌరి ర్భగవత్ప్రచోదిత స్సుతం సమాదాయ స సూతికాగృహాత్,
యదా బహి ర్గన్తు మియేష తర్హ్యజా యా యోగమాయాఽజని నన్దజాయయా.

తయా హృతప్రత్యయసర్వవృత్తిషు ద్వాఃస్థేషు పౌరేషు చ శాయితేష్వథ,

మద్భవజ్ఞానం మదవతారజ్ఞానం మర్త్యానాం యుష్మాకం న జాయతే. మద్భవ మితి పాఠే మద్విషయకం మదవతారవిషయక మితి యావత్, ౪౩

నన్వేవ మపి కథ మావయో ర్ముక్తి స్స్యా దిత్యాహ (యువా మితి.) అసకృ త్పుత్రభావేనాపి సకృదపి వా బ్రహ్మభావేన పరబ్రహ్మత్వేన మాం స్మరన్తౌ యువా ఙ్కృతో మయి విబద్ధః, స్నేహో యయో స్తౌ పరా ముత్కృష్టాం మద్గతిం, యాస్యథే. ౪౪

ఇతీత్థ ముక్త్వా హరి స్తూష్ణీం బభూవ. తతః పిత్రో ర్దేవకీవసుదేవయోః సంపశ్యతో స్సతో రేవ సద్య స్తదైవ ప్రాకృతః మానుషశిశు ర్బభూవ. ౪౫

తతః భగవతా శిశురూపేణ, ప్రచోదిత ఆదిష్టః స్స శౌరి ర్వసుదేవ స్తం సుత మాదాయ సూతికాగృహా ద్బహి ర్యదా గన్తు మియేష, ఐచ్ఛత్ తర్హి తదా వ్రజే నందస్య జాయయా యశోదయా అజా ప్రకృత్యభిమానినీ యోగమాయాశక్తి రజని జనేః కర్మణి చిణః పరస్య తశబ్దస్య లుక్, ౪౬

తయా యోగమాయయా హృతాః ప్రత్యయాః బుద్ధయః సర్వవృత్తయ స్తత్పూర్వాశ్చ

ద్వారస్తు సర్వాః పిహితా దురత్యయా బృహత్కవాటాయసకీలశృఙ్ఖలాః, ౪౭

తాః కృష్ణవాహే వసుదేవ ఆగతే స్వయం వ్యశీర్యన్త యథా తమో రవౌ,
వవర్ష పర్జన్య ఉపాంశుగర్జిత శ్శేషోఽన్వగాద్వారి నివారయన్ ఫణైః. ౪౮

మఘోని వర్షత్యసకృ ద్యమానుజా గమ్భీరతోయౌఘజవోర్మి ఫేనిలా,
భయానకావర్తశతాకులా నదీ మార్గం దదౌ సిన్ధు రివ శ్రియఃపతేః. ౪౯

నన్దవ్రజం శౌరి రుపేత్య తత్ర తా న్గోపా న్ప్రసుప్తా నుపలభ్య నిద్రయా,
సుతం యశోదాశయనే నిధాయ తత్సుతా ముపాదాయ పున ర్గృహా నగాత్. ౫౦

సర్వేన్ద్రియవ్యాపారా శ్చ యేషాం తేషు అత ఏవ సర్వేషు ద్వాస్థేషు ద్వారపాలేషు పౌరేషు జనేషు చ శాయితేషు నిద్రితేషు సత్సు అథ బృహన్తి కవాటేషు ఆయసా న్యయోమయాని కీలాని పరస్పర బన్ధకశఙ్కువిశేషాత్మకాని శృఙ్ఖలా శ్చ యాసు తాః, తృతీయాన్తపాఠే బృహద్భిః కవాటై రాయసకీలైః, శృఙ్ఖలై శ్చ పిహితాః ఛాదితాః బృహత్కవాటేషు ఆయసకీలశృఙ్ఖలైః పిహితాః ఇతి వా. అత ఏవ దురత్యయా దురతిక్రమాః యాః ద్వారః ద్వారాణి. ౪౭

తా స్సర్వాః కృష్ణవాహే కృష్ణం వహతీతి తథా తస్మి న్వసుదేవే ఆగతే సతి స్వయ మేవ వ్యశీర్యంత వివృతా బభూవుః యథా రవౌ సూర్యే ఉదితే సతి తమోఽన్ధకారో విశీర్యతే తద్వత్. రవే రితి పాఠే రవే స్సకాశాత్ తదా పర్జన్య ఉపాంశుగర్జితః మన్దగర్జితో వవర్ష. పౌరాణా మప్రబోధార్థ మితి భావః. శేషః అనన్తః ఫణైః, వారి జలం నివారయ న్నన్వగాత్ అనుయయౌ. ౪౮

అసకృ న్మేఘే నితరాం వర్షతి సతి గమ్భీరస్య జలపూరస్య జవేన యే ఊర్మయః తైః ఫేనిలాః ఫేనా న్యస్యా స్సన్తీతి తథా భయఙ్కరాణా మావర్తానాం శతై రాకులా వ్యాప్తాఽపి యమానుజా యమునానదీ మార్గం దదౌ, యథా సిన్ధు స్సముద్రః, శ్రియఃపతేః సీతాపతేః, దదౌ తద్వత్. ౪౯

తత శ్శౌరి ర్వసుదేవో నందవ్రజ ముపేత్య తత్ర యోగమాయయా హేతుభూతయా నితరాం సుప్తాన్ తా న్నందాదీన్ గోపా నుపలభ్య జ్ఞాత్వా యశోదాయా శ్శయనే శయ్యాయాం స్వసుతం నిధాయ తస్యా యశోదాయా స్సుతాం మాయాత్మికాం, ఆదాయ పునః, గృహా నగాత్. ౫౦

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

బహిరన్తః పురద్వారః సర్వాః పూర్వవ దావృతాః,
తతో బాలధ్వనిం శ్రుత్వా గృహపాలా స్సముత్థితాః. ౧

తే తు తూర్ణ ముపవ్రజ్య దేవక్యా గర్భజన్మ తత్,
ఆచఖ్యు ర్భోజరాజాయ యదుద్విగ్నః ప్రతీక్షతే. ౨

స తల్పా త్తూర్ణ ముత్థాయ కాలోఽయ మితి విహ్వలః.
సూతీగృహ మగా చ్ఛీఘ్రం ప్రస్ఖల న్ముక్తమూర్ధజః. ౩

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః.

ఏవం భగవదవతారం ప్రస్తుత్యాథ తతః ప్రభృతి కంసోద్యోగం ప్రస్తౌతి (బహి రితి.) యదా వసుదేవః పూర్వవ దాస్త తదా బహి రంత శ్చ సర్వాః పురస్య ద్వారః ద్వారాణి పూర్వవ దేవావృతాః పిహితా స్తతో బాలధ్వనిం శిశుధ్వని మాకర్ణ్య గృహపాలాః వసుదేవాధిష్ఠితకారాగృహపాలాః సముత్థితా బభూవుః. ౧

తే చాతితూర్ణ ముపవ్రజ్య కంససమీప మేత్య దేవక్యా గర్భజన్మ గర్భస్థశిశూత్పత్తిం భోజరాజాయ కంసాయాచఖ్యుః, కథమ్భూతం? యద్గర్భజన్మైవ సముద్విగ్నో మృత్యుభయభీతః కంసః ప్రతీక్షతే తథాభూత మిత్యర్థః. ౨

స భోజరాజః కాలోఽయ మితి అయ మేవ తద్వధకాలః. అన్యథా ప్రవర్ధితో మా మేవ హన్యా దితి బుద్ధ్వా తూర్ణం తల్పా చ్ఛయనా దుత్థితో విహ్వలః కాతరః అనవహిత ఇతి యావత్ అత ఏవ ప్రస్ఖలన్ విక్షిప్తగతిః. ముక్తా విక్షిప్తా మూర్ధజాః కేశా యస్య తథాభూత శ్శీఘ్రం సూతికాగృహ మగా ద్యయౌ. ౩

(కంసావలోకితయోగమాయాయాః కథనం)

త మాహ భ్రాతరం దేవీ కృపణా కరుణం సతీ,
స్నుషేయం తవ కల్యాణ స్త్రియం మా హన్తు మర్హసి. ౪

బహవో హింసితా భ్రాత శ్శిశవః పావకోపమాః,
త్వయా దైవనిసృష్టేన పుత్రికైకా ప్రదీయతామ్. ౫

నన్వహం తే హ్యవరజా దీనా హతసుతా ప్రభో!,
దాతు మర్హసి మన్దాయా అఙ్గేమాం చరమాం ప్రజామ్. ౬

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఉపగుహ్యాత్మజా మేవం రుదత్యా దీనదీనవత్,
యాచిత స్తాం వినిర్భర్త్స్య హస్తా దాచిచ్ఛిదే ఖలః, ౭

తాం గృహీత్వా చరణయో ర్జాతమాత్రాం స్వసు స్సుతామ్,
అపోథయ చ్ఛిలాపృష్ఠే స్వార్థోన్మూలితసౌహృదః, ౮

త మాగతం భ్రాతరం కంసం దేవీ సతీ దేవకీ కృపణా దీనా కరుణం యథాతథోవాచ. తదేవాహ స్నుషేయ మితి (సార్ధద్వయేన) హేకల్యాణ తవేయం స్నుషా భగినీసుతా ఏనాం స్త్రియం హంతుం త్వం నార్హసి దైవనిసృష్టేన దైవప్రేరితేన దేవేన మత్పుత్రమృత్యుతయా కల్పితేన బహవః పావకవ త్ప్రకాశమానాః. మమ శిశవో హతాః హేభ్రాతః ఇయ మేకా పుత్రికా ప్రదీయతామ్. ౪-౫

నను హేభ్రాతః అహం తవావరజా కనీయసీ దీనా చ హతా స్సుతా యస్యా స్తథాభూతా చ అతో హేప్రభో అఙ్గ హేభ్రాతః మందభాగ్యాయా మమైకాం చరమాం కన్యకాం దాతు మర్హసీతి. ౬

ఇత్థ మాత్మజా ముపగూహ్య ఉరసి బాహుభ్యాం సంవేష్ట్య దీనదీనవత్ దీనా దపి దీన స్తద్వత్ నితరాం దీనవ దిత్యర్థః. వత్కారణేన స్వసుతస్యాన్యత్ర స్థితత్వా ద్వస్తుతో దైన్యాభావ స్సూచ్యతే. రుదంత్యా తయా యాచితోఽపి ఖలో దురాత్మా కంస స్తాం వినిర్భర్త్స్య హస్తా దాచిచ్ఛిదే హృతవాన్.

తాం జాతమాత్రా మేవ న తు కృతనాళచ్ఛేదా మిత్యర్థః. భగిన్యా స్సుతాం చరణయోః గృహీత్వా స్వప్రయోజనార్థం త్యక్తభగినీతత్సుతాస్నేహ శ్శిలాపృష్ఠే అపోథయత్ అతాడయత్. ౮

సా తద్ధస్తా త్సముత్పత్య సద్యో దేవ్యమ్బరం గతా.
అదృశ్యతానుజా విష్ణో స్సాయుధాష్టమహాభుజా. ౯

దివ్యస్రగమ్బరాలేపరత్నాభరణభూషితా.
ధనుశ్శూలేషుచర్మాసిశఙ్ఖచక్రగదాధరా. ౧౦

సిద్ధచారణగన్ధర్వై రప్సరః కిన్నరోరగైః.
ఉపాహృతోరుబలిభి స్స్తూయమానేద మబ్రవీత్. ౧౧

కిం మయా హతయా మన్ద జాతః ఖలు తవాన్తకృత్.
యత్ర క్వచి త్పూర్వశత్రు ర్మా హింసీః కృపణాన్ వృథా. ౧౨

ఇతి ప్రభాష్య తం దేవీ మాయా భగవతీ భువి.
బహునామనికేతేషు బహునామా బభూవ హ. ౧౩

సా విష్ణో రనుజా కన్యా తస్య కంసస్య హస్తా త్సముత్పత్య ఊర్ధ్వ ముత్పత్య సద్య ఏవ దేవీ స్వస్వరూపం బిభ్రతీ సతీ అమ్బర మాకాశం గతా అధిష్ఠితా అదృశ్యత కంసాదిభి ర్దృష్టా బభూవ, కథంభూతా ఆయుధై స్సహితా అష్టౌ మహాన్తో భుజా యస్యాః. ౯

దివ్యస్రగాదిభి ర్భూషితా అమ్బరం వస్త్రం ఆయుధా న్యేవ దర్శయతి న్యాపదిశతి ధనురాదీ న్బిభ్రతీ తథా ఉపాహృతా స్సమర్పితాః. బలయః ఉపాదానాని యై స్తైః సిద్ధాదిభిః స్తూయమానేదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్. ౧౦-౧౧

తదేవాహ (కిమితి.) హేమన్ద మయా తవ కిం ప్రయోజనమ్ న కిఞ్చి దపి హేమన్ద తవాన్తకృ న్నాశకృత్ పూర్వశత్రుః శరీరవత్త్వా పూర్వ ముక్త శ్శత్రు ర్యత్ర క్వచి త్ప్రదేశే జాత ఏవ ఖలు ఇత ఊర్ధ్వజనిష్యమాణా నపి శిశూన్ హన్యా దితి సమ్భావ్య వారయతి, కృపణాన్ శిశూన్ వృథా మా హింసీః. ౧౨

ఇతీత్థం కంసం ప్రభాష్య సా భగవతీ పూజ్యా మాయా దేవీ భువి బహునామనికేతేషు నానాసంజ్ఞకస్థానేషు బహూని పూర్వం భగవదుక్తాని దుర్గాదీని నామాని యస్యా స్తథాభూతా బభూవ, హేత్యాశ్చర్యే. ౧౩

(కంసకృతదేవకీవసుదేవయోః సాంత్వనమ్)

తయాఽభిహిత మాకర్ణ్య కంసః పరమవిస్మితః,
దేవకీం వసుదేవం చ విముచ్య ప్రశ్రితోఽబ్రవీత్. ౧౪

అహో భగి న్యహో భావ మయా వాం బత పాప్మనా,
పురుషాద ఇవాపేత్య బహవో హింసితాః సుతాః. ౧౫

స త్వహం త్యక్తకారుణ్య స్త్యక్తజ్ఞాతిసుహృ త్ఖలః.
కాంస్తు లోకా న్గమిష్యామి బ్రహ్మహేవ మృత శ్శ్వసన్. ౧౬

దైవ మప్యనృతం వక్తి న మర్త్యా ఏవ కేవలమ్,
యద్విస్రమ్భా దహం పాప స్స్వసు ర్నిహతవాన్ శిశూన్. ౧౭

తత స్తయా మాయయా అభిహిత మాకర్ణ్య కంస స్సుతరాం విస్మితః దేవకీం వసుదేవం చ విముచ్య నిగళా న్నిర్మోచ్య వినీత ఇవ ప్రబ్రవీత్. ౧౪

తదేవాహ (అహో ఇతి సార్ధై రష్టభిః.) భగినీపతి ర్భావః పురుషాద ఇవ రాక్షస ఇవ రాక్షసే నేవేత్యర్థః. విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. ఉపేత్య సమీప మేత్య మయా పాప్మనా పాపాత్మనా వాం యువయోః బహవ స్సుతా హింసితాః. బతేతి ఖేదే. ౧౫

స తు త్వత్పుత్రహంతా అహం తు త్యక్తం కారుణ్యం యేన త్యక్తా జ్ఞాతయ స్సుహృద శ్చ యేన తథాభూతః. అత ఏవ ఖలః. అత ఏవ కాంస్తు లోకాన్ ప్రాప్స్యామి కేవలం స్థావరతాం గమిష్యామీతి భావః. అత ఏవ బ్రహ్మహేవ శ్వసన్ జీవ న్నపి మృతః, మృతతుల్యః. ౧౬

పూర్వం తు "అస్యా స్త్వా మష్టమో గర్భో హంతే" తి దైవ మువాచ. ఇదానీం తు యత్ర క్వచి త్తవ మృత్యు రాత ఏవేతి శ్రుతం, అతో మానుషవ ద్దైవ మప్యనృతం వక్త్యేవ యస్యైవ వచనే విశ్వాసా దహం భగినీసుతాన్ హతవాన్ ఇద మతిజుగుప్సితం కర్మ కృతవా నస్మి కిల. ౧౭

మా శోచతం మహాభాగా వాత్మజా న్స్వకృతంభుజః,
జన్తవో న సదైకత్ర దైవాధీనా స్సహాసతే ౧౮

భువి భౌమాని భూతాని యథా యా న్త్యపయా న్తి చ,
నాయ మాత్మా తథై తేషు విపర్యేతి యథైవ భూః. ౧౯

యదా నైవంవిధో భేదో యత ఆత్మవిపర్యయః
దేహయోగవియోగై శ్చ సంసృతి ర్న నివర్తతే. ౨౦

అథాఽపి మహాభాగౌ వివేకినౌ యువా, మాత్మజా న్ప్రతి మా శోచతం శోకం మాకార్ష్టం తేషా మశోచ్యత్వం సూచయితుం విశినష్టి - స్వకృతంభుజః. స్వకృతకర్మఫలభోక్తారః. జంతవః. దైవాధీనాః. స్వస్వకృతకర్మానుగుణప్రవృత్తదైవవశ్యాః, అత ఏవ సదైకత్ర నాసతే నావతిష్ఠంతే కింతు తత్తత్కర్మానుగుణజన్మమరణాదిభాజో భ్రమంతి. ౧౮

సదా సహానవస్థానే దృష్టాంత మాహ - యథా. భువి భౌమాని రజాంసి యాంత్యపయా న్త్యపగచ్ఛంతి తద్వ ద్భూతా న్యపి కర్మవశా, త్క్వచి త్సంయుజ్య పున ర్వియుజ్యంతే భౌమానాం గమనాగమనాద్యవస్థావ త్త్వేపి యథా న భువ స్తథా త్త్వం తథా శరీరేషు జన్మమరణాదివికారేష్వపి తద్ధారకతయాఽవస్థిత ఆత్మా జీవః, స విపర్యేతి విపర్యయం న ప్రాప్నోతి నాన్యథా భవనం గచ్ఛతి కిం త్వేకరూపతయా నిత్యతయా చావతిష్ఠత ఇత్యర్థః. జన్మమరణాద్యవస్థావత్త్వస్వాభావ్యా ద్దేహా న శోచ్యాః, నాప్యాత్మా విక్రియాభావా న్నిత్యత్వా చ్చేతి భావః. ౧౯

నను జాతోఽహం మృతోఽహం హతోఽహ మహం హన్మీత్యేవ మాత్మనోపి జననమరణ హంతృహంతవ్యభావప్రతీతేః. కథం న స విపర్యేతీత్యత్ర సా ప్రతీతి ర్దేహాత్మభ్రాంతిమూలా, సైవ చ తస్య దేహసంయోగవియోగరూపసంసృతిహేతు శ్చేత్యాహ (యదేతి.) యదైవంవిధో భేదః, దేహాత్మనో ర్వైధర్మ్యరూపో భేదః, న స్యాత్ అనుష్ఠానపర్యంతత్వేన నాధ్యవసిత స్స్యాత్. యతః, అనధ్యవసితా దేవ భేదా దాత్మని విపర్యయః. దేహధర్మప్రతీతి ర్భవతి తథైవ ద్దేహసంయోగవియోగై రుపలక్షితా, సంసృతి ర్న నివర్తతే తత్సంయోగాదిరూపా సంసృతి ర్న నివర్తతే, చశబ్దా ద్ధంతృహంతవ్య ప్రతీతి రపి న నివర్తత ఇత్యర్థః. ౨౦

(కంసకృతదేవకీవసుదేవయోః సాంత్వనమ్)

తస్మాద్భద్రే స్వతనయాన్మయా వ్యాపాదితానపి,
మాఽనుశోచయతం సర్వ స్స్వకృతం విన్దతేఽవశః. ౨౧

యావద్ధతోఽస్మి హన్తాఽస్మీత్యాత్మానం మన్యతే స్వదృక్,
తావత్తదభిమాన్యజ్ఞో బాధ్యబాధకతామియాత్. ౨౨

క్షమధ్వం మమ దౌరాత్మ్యం సాధవో బన్ధువత్సలాః.
ఇత్యుక్త్వాఽశ్రుముఖః పాదౌ స్యాలస్స్వస్రో రథాగ్రహీత్. ౨౩

మోచయామాస నిగళాద్విస్రబ్ధః కన్యకాగిరా.
దేవకీం వసుదేవం చ దర్శయన్నాత్మసౌహృదమ్. ౨౪

తస్మాద్దేహాత్మనోర్విలక్షణస్వభావత్వాదత ఏవాశోచ్యత్వాచ్చ హేభద్రే, మయా వ్యాపాదితానపి వ్యాపత్తిం ప్రాపితానపి హతానపీతి యావత్, స్వసుతాన్ప్రతి యువాం మాఽనుశోచయతం ణిజర్థస్త్వవివక్షితః, యత స్సర్వోఽపి జంతురవశః అస్వతంత్రః కర్మవశ్యః స్వకృతం స్వకృత కర్మరూపఫలం జన్మమరణాదికం విందతే లభతే. ౨౧

కిఞ్చ యావదస్వదృక్ దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యదర్శీ సన్ హతోఽస్మి హనన విషయోఽస్మి హంతాఽస్మి హననకర్తాఽస్మీత్యాత్మానమభిమన్యతే దేహాత్మభ్రాంత్యా దేహగతం హంతృహంతవ్యభావమాత్మన్యనుసంధత్తే తావదేవ తదభిమానీ తన్మూలకహంతృహంతవ్యభావాభిమానీ చ అత ఏవ అజ్ఞస్సన్ బాధ్యబాధకతాం వధ్యఘాతుకభావమితి యావత్, ప్రాప్నుయాత్ తత్ప్రయుక్త శోకపాపాదికం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః. ౨౨

అత స్సాధవో బంధువత్సలాశ్చ యూయం మమ దౌరాత్మ్యం క్షమధ్వమిత్యుక్త్వా అథ అశ్రూణి ముఖే యస్య తథాభూతః, స్యాలస్స్వస్రోర్వసుదేవదేవక్యోః, పాదావగ్రహీత్ పత్నీభ్రాతృ వాచితయా ప్రసిద్ధోఽపి స్యాలశబ్దః. అత ఏవ ప్రయోగాద్భగినీభర్తర్యపి వర్తతే. ౨౩

తతః, కన్యకాయా గిరా విస్రబ్ధః. ఏతావిద్దుష్టావితి విశ్వస్తః, స్వస్య సౌహృదం దర్శయన్, దేవకీం వసుదేవం చ నిగళాన్మోచయామాస. పూర్వోక్తమేవ మోచనం సప్రపఞ్చం స్మారితమితి న పౌనరుక్త్యం. ౨౪

భ్రాతు స్సమనుత ప్తస్య క్షాన్త్వా రోషం చ దేవకీ,
వ్యసృజ ద్వసుదేవ శ్చ ప్రహస్య త మువాచ హ. ౨౪

ఏవ మేత న్మహాభాగ యథా వదసి దేహినామ్,
అజ్ఞానప్రభవాఽహంధీ స్స్వపరేతి భిదా యతః. ౨౫

శోకహర్షభయద్వేషలోభమోహమదాన్వితాః,
మిథో ఘ్నన్తం న పశ్యన్తి భావై ర్భావం పృథగ్దృశః. ౨౬

శ్రీశుక ఉవాచ —

కంస ఏవం ప్రసన్నాభ్యాం విశ్రబ్ధం ప్రతిభాషితః,
దేవకీవసుదేవాభ్యా మనుజ్ఞాతోఽవిశ ద్గృహమ్. ౨౭

తస్యాం రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం కంస ఆహూయ మన్త్రిణః,
తేభ్య ఆచష్ట తత్సర్వం యదుక్తం యోగమాయయా. ౨౮

ఇత్థం భ్రాతుః సమనుతప్తస్య సతః దేవకీ క్షాన్త్వా క్షమాం కృత్వా రోషం వ్యసృజత్. తథా వసుదేవోఽపి క్షాన్త్వా ప్రహస్య తం కంస మువాచ. ౨౪

తదేవాహ (ఏవ మితి ద్వాభ్యామ్.) హేమహాభాగ త్వం యథా వదసి త దేవ మేవ తథైవ కిం మయోక్తం యదనుమన్యస ఇత్యత్రాహ దేహినా మహంధీః రహంతా అహం హత ఇత్యేవంరూపా ధీ రజ్ఞానప్రభవా దేహాత్మభ్రమజా యద్వా అహంధీః దేహాత్మధీః అజ్ఞానప్రభవా ఆత్మయాథాత్మ్యానవభాసమూలా అహంధియం విశినష్టి యతోఽహంధియః. స్వపరేతిభిదా శత్రుమిత్రభిదా భవతి. ౨౫

ఏతదేవోపపాదయతి (శోకేతి.) పృథగ్దృశః ఆత్మనః, పృథగ్భూతే దేహే దృగాత్మాభిమానో యేషాం తథాభూతాః, అత ఏవ శోకాదిభి రన్వితాః. భావై రచేతనైః ఖడ్గాదిభిః భావమచిత్పదార్థం ఘ్నంతం ఈశ్వరం న పశ్యంతి కింతు కేవలం స్వపరభేద మేవ పశ్యంతీతి భావః. తత్తత్కర్మానుగుణప్రవృత్త స్యేశ్వర స్యైవ జన్మమరణాదిహేతుత్వా న్న కేనాప్యపరాద్ధ మితి భావః. ౨౬

ఇత్థం విశ్రబ్ధం విశ్వాసయుక్తం యథాభవతితథా ఆభాషితః. కంసః ప్రసన్నాభ్యాం దేవకీవసుదేవాభ్యాం అనుజ్ఞాతః, స్వగృహం ప్రావిశత్. ౨౭

అథ ప్రభాతే మంత్రిణ ఆహూయ కంస స్తేభ్యో మంత్రిభ్యో యోగమాయోక్త మాహ. ౨౮

(కంసకృతమంత్రిసమాలోచనమ్)

ఆకర్ణ్య భర్తు ర్గదితం త మూచు ర్దేవశత్రవః,
దేవా న్ప్రతికృతామర్షా దైతేయా నాతికోవిదాః. ౩౦

ఏవంచే త్తర్హి భోజేన్ద్ర పురగ్రామవ్రజాదిషు,
అనిర్దశా న్నిర్దశాం శ్చ హనిష్యామోఽద్య వై శిశూన్. ౩౧

కి ముద్యమైః కరిష్యన్తి దేవా స్సమరభీరవః.
నిత్య ముద్విగ్నమనసో జ్యాఘోషై ర్ధనుష స్తవ. ౩౨

అస్యత స్తే శరవ్రాతై ర్హన్యమానా స్సమన్తతః,
జిజీవిషవ ఉత్సృజ్య పలాయనపరా యయుః. ౩౩

కేచి త్ప్రాఞ్జలయో భీతా న్యస్తశస్త్రా దివౌకసః,

తతః కంసోక్త మాకర్ణ్య దేవానాం శత్రవః దైతేయాః మంత్రిణః దేవా నుద్దిశ్య కృతః. అమర్షో యై స్తథాభూతాః. నాతికోవిదాః కార్యాకార్యవివేకరహితాః తం కంస మూచుః. ౩౦

త దేవాహ (ఏవ మిత్యాదినైవం దుర్మంత్రిభి రిత్యతః ప్రాక్తనేన) ఏవం చే న్మాయయైవ ముక్తం చే త్తర్హి హే భోజేంద్ర పురాదిషు అనిర్దశా ననతిక్రాంతదశదినాన్ నిర్దశాం శ్చ శిశూ నద్య హనిష్యామః. ౩౧

ఏవం చే త్సమరభీరవో దేవాః కి మస్మా నుద్యమైః ప్రయత్నైః కరిష్యంతి న కిఞ్చి దపి కింత తే తవ ధనుషో జ్యాఘోషై రేవ నిత్య ముద్విగ్నం భీత మ్మనో యేషాం తథాభూతాః. ౩౨

అన్యతః శరాన్ క్షిపత స్తవ శరసఙ్ఘైః, హన్యమానాః జీవితు మిచ్ఛవః, పలాయన మేవ పరం రక్షణోపాయో యేషాం తథాభూతాః, ఉత్సృజ్య స్వస్థానానీతి శేషః, సమంతతో యయుః. ౩౩

కేచి చ్చ దివౌకసో దేవా భీతాః, త్వ త్త ఇతి శేషః, అత ఏవ త్యక్తాని శస్త్రాణి యై

ముక్తకచ్ఛశిఖాః కేచి ద్భీతా స్మ ఇతి వాదినః. ౩౪
న త్వం విస్మృతశస్త్రాస్త్రా న్విరథా న్భయసన్నతాన్,
హంస్యన్యాసక్తవిముఖాన్ భగ్నచాపా నయుధ్యతః. ౩౫
కిం క్షేమశూరై ర్విబుధై రసంయుగవికత్థనైః.
రహోజుషా కిం హరిణా శమ్భునా వా వనౌకసా. ౩౬
కి మిన్ద్రే ణాల్పవీర్యేణ బ్రహ్మణా వా తపస్యతా,
తథాఽపి దేవా స్సాపత్న్యా న్నోపేక్ష్యా ఇతి మన్మహే.
తత స్తన్మూలఖననే నియుఙ్క్ష్వాస్మా ననువ్రతాన్. ౩౭
యథాఽఽమయోఽఙ్గే సముపేక్షితో నృభి ర్న శక్యతే రూఢపద శ్చికిత్సితుమ్.
యథేన్ద్రియగ్రామ ఉపేక్షిత స్తథా రిపు ర్మహా న్బద్ధబలో న చాల్యతే. ౩౮

స్తథాభూతాః కేచి చ్చ ముక్తాః విశ్లథః, కచ్ఛా శ్శిఖా శ్చ యేషాం ముక్తకక్ష్యశిఖా ఇతి పాఠే ముక్తగ్రంథయ శ్శిఖా యేషాం తథాభూతాః, భీతాః, స్మ ఇతి వదంతః, ప్రాఞ్జలయ స్తస్థు రితి శేషః. ౩౪

అథాపి త్వం విస్మృతాని శస్త్రా ణ్యస్త్రాణి చ యైః. మంత్రశిక్షోపబృంహితా న్యస్త్రాణీ తరాణి తు శస్త్రాణీతి వివేకః. విగతా రథా యేషాం తా న్భయా త్సన్నతా న్కృతప్రణామా న్న హంసి న హతవా న్శరణాగతరక్షకత్వా దితి భావః. తథా అన్యాసక్తా న్యుద్ధం విహాయ ప్రయోజనాంతరాసక్తా న్పరాఙ్ముఖాం శ్చ భగ్నచాపా నత ఏవ అయుధ్యత శ్చ దేవా న్న హంసి. ౩౫

క్షేమే స్వగృహ ఏవ శూరై స్సంయుగా దితరత్ర వికత్థనం ప్రాగల్భ్యవచనం యేషాం తైః విబుధైః కిం న కిఞ్చి దపి కర్తుం శక్య మిత్యర్థః, ఆస్తాం తావ త్సామాన్యదేవానాం వార్తా దేవశ్రేష్ఠైః హరిహరేంద్రహిరణ్యగర్భై రపి న కిఞ్చి దిత్యాహుః (రహ ఇతి.) రహో జుషా త్వద్భయా న్నిర్జన దేశసేవినా యద్యపి తైః కిఞ్చి దపి న కర్తుం శక్యం తథాఽపి సాపత్న్యా చ్ఛత్రుత్వా ద్దేవా నోపేక్షణీయా, ఇతి మన్యామహే తత స్తన్మూలఖననే సపత్నమూలోన్మూలనే నిమిత్తే అనువ్రతా న్భృత్యా నస్మా న్నియుఙ్క్ష్వ ఆజ్ఞాపయ. ౩౬-౩౭

సాపత్న్యా న్నోపేక్ష్యా ఇత్యేత దేవ సదృష్టాంత ముపపాదయంతి (యథేతి.) యథా అఙ్గే శరీరే సముత్పన్న ఆమయో వ్యాధిః, నృభి రుపేక్షితః అత ఏవ రూఢమూలః చికిత్సితుం ప్రతికర్తుం న శక్యతే యథా చ తావ ద్యోగిభి రుపేక్షితః ఇంద్రియగ్రామ స్తతో దుర్నిగ్రహ స్తథా రిపు రపి తావ దుపేక్షిత స్తతో రూఢబల శ్చాలయితు మపి న శక్యతే. ౩౮

(కంసం ప్రతి మంత్రిణా ముక్తిః)

మూలం విష్ణు ర్హి దేవానాం యత్ర ధర్మ స్సనాతనః,
తస్య చ బ్రహ్మగోవిప్రా స్తపోయజ్ఞా స్సదక్షిణాః. ౩౯

తస్మా త్సర్వాత్మనా రాజ న్బ్రాహ్మణా న్బ్రహ్మవాదినః,
తపస్వినో యజ్ఞశీలా న్గాశ్చ హన్మో హవిర్దుహః. ౪౦

విప్రా గావ శ్చ వేదా శ్చ తప స్సత్యం దమ శ్శమః,
శ్రద్ధా దయా తితిక్షా చ క్రతవ శ్చ హరే స్తనూః. ౪౧

స హి సర్వసురాధ్యక్షో హ్యసురద్వి డ్గుహాచరః,
తన్మూలా దేవతా స్సర్వా స్సేశ్వరా స్సచతుర్ముఖాః,
అయం హి తద్వధోపాయో యదృషీణాం విహింసనమ్. ౪౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం దుర్మన్త్రిభిః కంస స్సహ సమ్మన్త్ర్య దుర్మతిః,
బ్రహ్మహింసాం హితం మేనే కాలపాశావృతోఽసురః. ౪౩

తర్హి కిం తత్సపత్నానాం మూలం యద్వినాశితవ్య మిత్యత్రాహుః (మూల మితి.) సనాతనః అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయవేదబోధితో ధర్మః వర్ణాశ్రమానుగుణో యత్ర విష్ణౌ యద్విష్ణ్వధీన స్స విష్ణు ర్దేవానాం మూలం రిహాస్సేవీ స కథం ఛేత్తవ్య ఇత్యత్రాహుః, తస్యచేతి, బ్రహ్మ వేదః గావ శ్చ విప్రాశ్చ గోవిప్రాః, తప ఇతి పృథక్పదం బ్రహ్మాదయః తస్య విష్ణో ర్మూల మిత్యనుషఙ్గః. ౩౯

తస్మాత్ హేరాజన్ సర్వాత్మనా నానోపాయేన బ్రహ్మవాదిత్వాదిగుణయుక్తాన్ బ్రాహ్మణాన్ హవి స్సాన్నాయ్యం దుహంతీతి తథా తా గా శ్చ హన్మః హనిష్యామః. ౪౦

విప్రాదయో హరే స్తనూ శ్శరీరమ్. ౪౧

స హి విష్ణు స్సురాణా మధ్యక్షోఽధిపతి రసురాన్ ద్వేష్టీతి తథాభూత శ్చ హృదయగుహాని గూఢ స్స విష్ణు రేవ మూలం యాసాం తథాభూతా, స్సేశ్వరా ఇంద్రాదిలోకపాలై స్సహితాః చతుర్ముఖరుద్రసహితా శ్చ సర్వా దేవతాః, ఏవం సత్య య మేవ తస్య విష్ణో ర్వధోపాయః కోఽసౌ య దృషీణాం హింసన మిత్యేషః యద్వా తద్వధోపాయః దేవవధోపాయః ఋషివిహింసనేన తచ్ఛరీరే విష్ణౌ నష్టే సతి తన్మూలా దేవా స్స్వయ మేవ నఙ్క్ష్యంతీతి భావః. ౪౨

ఇత్థం దుర్మంత్రిభి స్సహ సమ్మంత్ర్యాలోచ్య స దుర్మతిః అసురః కంసః, కాలపాశేన యమపాశేన ఆవృతః బ్రహ్మహింసా మేవ హితం మేనే అమన్యత. ౪౩

సందిశ్య సాధులోకస్య కదనే కదనప్రియాన్,
కామరూపధరా న్దిక్షు దానవా న్గృహ మావిశత్. ౪౪

తే వై రజఃప్రకృతయ స్తమసా మూఢచేతసః,
సతాం విద్వేష మాచేరు రారా దాగతమృత్యవః. ౪౫

ఆయు శ్శ్రియం యశో ధర్మం లోకా నాశిష ఏవ చ,
హ న్తి శ్రేయాంసి సర్వాణి పుంసాం మహదతిక్రమః. ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

తత స్సాధుజనస్య కదనే ఉపద్రవే నిమి త్తే తత్కదన మేవ ప్రియం యేషాం తాన్, కామరూపధరాన్ దానవాన్ దిక్షు ఆజ్ఞాప్య స్వయం గృహ మావివేశ. ౪౪

తత స్తే దానవాః, రజసా విక్షి ప్తస్వభావా స్తమసా విమూఢ మావృతం, చేతో యేషాం అత ఏవ తే సతామేవ విద్వేషణ మప్రీతిం దుఃఖ మితి యావత్ చేరుః చక్రుః. కథంభూతాః సన్నిహిత మృత్యవః సద్విద్వేషణస్య మృత్యుసాన్నిధ్యావహత్వా దితి భావః ౪౫

న కేవలం మృత్యు మేవావహంతి అపి త్వాయురాదీన్యపి హంతీత్యాహ (ఆయు రితి.) మహదతిక్రమః మహద్విషయాపచారః పుంసా మపచరతాం ఆయురాదీని సర్వాణి శ్రేయాంసి హంతి నాశయతి శ్రీ స్సమ్పత్తిః ధర్మం పుణ్యం లోకాన్ ధర్మకృత్ప్రాప్యఫలాని యద్వా దేహానుబంధినో జనాః, ఆశిషః కామాః. ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య వర్షవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం. చతుర్థోఽధ్యాయః.

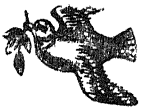

అథ పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

నన్ద స్త్వాత్మజ ఉత్పన్నే జాతాహ్లాదో మహామనాః,
ఆహూయ విప్రా న్వేదజ్ఞా న్స్నాతః శుచి రలఙ్కృతః. ౧

వాచయిత్వా స్వస్త్యయనం జాతకర్మాఽఽత్మజస్య వై,
కారయామాస విధినా పితృదేవార్చనం తథా. ౨

ధేనూనాం నియుతే ప్రాదా ద్విప్రేభ్య స్సమలఙ్కృతే,
తిలాద్రీ న్సప్త రత్నౌఘశాతకుమ్భామ్బరావృతాన్. ౩

కాలేన స్నానశౌచాభ్యాం సంస్కారై స్తపసేజ్యయా,

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః

ఏవం "తస్యాం రాత్ర్యాం వ్యతీతాయా" మిత్యాదినా మధురాయాం ప్రాభాతికవృత్తాన్త ఉక్తః. అథ వ్రజే తద్వృత్తాన్త మాహ (నన్ద స్త్విత్యాదినా తత ఆరభ్యేత్యతః ప్రాక్తనేన.) ఆత్మజే ఉత్పన్నే సతి జాత ఆహ్లాదో యస్య, మహా దౌదార్యప్రధానం మనో యస్య, తథాభూతో నన్దో వేదజ్ఞాన్ బ్రాహ్మణా నాహూయ స్వయం స్నాత్వా శుచి రలఙ్కృతశ్చ స్వస్త్యయనం మాఙ్గళికసూక్తం వాచయిత్వా యథావిధి జాతకర్మ కారయామాస తథా పితౄణాం దేవానాం చార్చనం కారయామాస. ౧-౨

తత స్సమ్యగలఙ్కృతే ద్వే ధేనూనాం నియుతే లక్షే విప్రేభ్యః ప్రాయచ్ఛత్ తథా రత్నౌఘైః శాతకుమ్భామ్బరై స్స్వర్ణగజతజ్కవస్త్రైః సువర్ణనిష్కైః రమ్బరై ర్వా దక్షిణార్థం విహితై రావృతాన్ సప్త తిలపర్వతాన్ ప్రాదాత్. ౩

కిమర్థ మేవం స్నానాదిక మకరో త్కారయామాసాఽదా చ్చేత్యత్రాహ (కాలేనేతి.) ఆత్మాత్మవిద్యయేతి దృష్టాంతార్థం యథా ఆత్మవిద్యయా పరమాత్మోపాసనయా ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా

శుధ్య న్తి దానై స్సంతుష్ట్యా ద్రవ్యా ణ్యాత్మాఽఽత్మవిద్యయా. ౪

సౌమఙ్గల్యగిరో విప్రా స్సూతమాగధవన్దినః,
గాయకా శ్చ జగు ర్నేదు ర్భేర్యో దున్దుభయో ముహుః. ౫

వ్రజ స్సమ్మృష్టసంసిక్తద్వారాజిరగృహా న్తరః,
చిత్రధ్వజపతాకాస్రక్చేలపల్లవతోరణైః. ౬

గావో వృషా శ్చ వత్సా శ్చ హరిద్రాతైలరూషితాః.
విచిత్రధాతుబర్హస్రగ్వస్త్రకాంచనమాలినః. ౭

మహార్హవస్త్రాభరణకంచుకోష్ణీషభూషితాః,
గోపా స్సమాయయూ రాజ న్నానోపాయనపాణయః. ౮

విశుద్ధ్యతి హేయగంధరహితో భవతి. తథా ద్రవ్యాణ్యపి కాలాదిభి రేవ శుధ్యంతీత్యభిప్రాయేణ తద్విశుద్ధ్యర్థ మకరో దిత్యర్థః. ద్రవ్యశబ్దోఽత్ర ఆత్మానుబంధిగేహదేహాపత్యగోనతాపశుహిరణ్యాదివిత్తధాన్యేంద్రియాభిప్రాయకః. తత్ర కాలేన దశదినాత్మకేన గేహస్య శుద్ధిః స్నానశౌచాభ్యాం దేహస్య జాతకర్మాదిసంస్కారై రపత్యస్య తపసా మంత్రజపేనేజ్యయా చ గృహదేవతాయాః దానైః పశుహిరణ్యధనధాన్యానాం సన్తుష్ట్యా మనస ఇతి వివేకః. ౪

తదా విప్రాః సౌమఙ్గళ్యగిరిః స్వస్తివాచకా బభూవుః. సూతాదయో గాయకా శ్చ జగుః, పురాణాదీనితి శేషః, తత్ర సూతాః పౌరాణికాః. మాగధాః వంశావలీపాఠకాః. వందినః స్తుతిపాఠకాః భేర్యో దున్దుభయ శ్చ ముహు ర్ముహు ర్నేదుః. ౫

సమ్మృష్టాని సమ్మార్జన్యా శోధితాని సంసిక్తాని చ గంధోదకాదిభి స్సమ్యక్ స్నపితాని ద్వారాణ్యజిరా ణ్యఙ్గణాని గృహాంతరాణి గృహమధ్యాని చ యస్మిన్ తథాభూతో వ్రజో బభూవ. తథా విచిత్రధ్వజాదిభిః అలఙ్కృత ఇతి శేషః. ధ్వజాదీనా మితరేతరయోగద్వంద్వః చిత్రపదం ప్రత్యేకాన్వయి ద్వంద్వాదౌ శ్రుతత్వాత్. ౬

గవాదయో హరిద్రాతైలాభ్యాం రూషితాః ఉపలిప్తాః విచిత్రాః గైరికాదిధాతవ్యాదయః యేషాం సంతీతి తథాభూతాః బభూవుః. తత్ర బర్హస్రజో మయూరపిఞ్ఛమాలాః, మహార్హా ణ్యనర్ఘ్యాణి వస్త్రాదీన్యేవ భూషణాః స్యలఙ్కారా యేషాం భూషితా ఇతి పాఠే తై ర్భూషితా అలఙ్కృతాః. ఉపాయనాని పాణిషు యేషాం తథాభూతా గోపాః హే రాజన్ సమాయయు రాజగ్ముః. ౭-౮

(గోకులే పుత్రమహోత్సవః)

గోప్యశ్చాకర్ణ్య ముదితా యశోదాయా స్సుతోద్భవమ్,
ఆత్మానం భూషయాంచక్రు ర్వస్త్రాకల్పాఞ్జనాదిభిః. ౯

నవకుఙ్కుమకిఞ్జల్కముఖపఙ్కజభూతయః,
బలిభి స్త్వరితం జగ్ముః పృథుశ్రోణ్య శ్చలత్కుచాః. ౧౦

గోప్య స్సుమృష్టమణికుణ్డలనిష్కకణ్ఠ్య శ్చిత్రామ్బరాః పథి శిఖాచ్యుతమాల్యవర్షాః,
నన్దాలయం సవలయా వ్రజతీ ర్విరేజు ర్వ్యాలోలకున్తలపయోధరహారశోభాః. ౧౧

తా ఆశిషం ప్రయుఞ్జానా శ్చిర మ్పాహీతి బాలకే,
హరిద్రాతైలచూర్ణాద్భి స్సిఞ్చన్త్యో జన ముజ్జగుః. ౧౨

తథా గోపానాం స్త్రియోఽపి యశోదాయా స్సుతోదయ మాకర్ణ్య ముదితా హృష్టా వస్త్రైః రాత్మాన మలఞ్చక్రుః, ఆకల్పా భూషణాని ఆదిశబ్దేన చందనలేపాదిసఙ్గ్రహః, నవాః కుఙ్కుమకిఞ్జల్కా యేషు తేషాం ముఖపఙ్కజానాం భూతిః శ్రీః శోభా యాసాం తాః, కుఙ్కుమానాం కిఞ్జల్కత్వరూపణేన ముఖానాం పఙ్కజత్వరూపణం పుష్కలం పృథుశ్రోణ్యః పృథుజఘనాః చలన్తౌ కుచౌ యాసాం తాః. బలిభి రుపాయనై స్సహితా స్త్వరితం యథాతథా జగ్ముః. ౯-౧౦

సమ్మృష్టాని నిర్మలీకృతాని మణికుండలాని యాసాం తా శ్చ నిష్కాః పదకాఖ్యభూషణాని కంఠే యాసాం తా ఇతి బహువ్రీహిద్వయగర్భకర్మధారయః. చిత్రా ణ్యమ్బరాణి యాసాం పథి శిఖాభ్యః. చ్యుతానాం గళితానాం మాల్యానాం పుష్పాణాం. వృష్టయో, యాసాం వ్యాలోలానాం గతిరభసేన చలతాం కుండలాదీనాం శోభా యాసాం తాః వలయై స్సహితా నందస్యాలయం ప్రతి వ్రజతీః వ్రజన్త్యః విరేజుః. ౧౧

తా గోప్యః పాహీత్యస్మా నితి శేషః. బాలకే ఆశిషః, ప్రయుఞ్జానాః హరిద్రాచూర్ణైః హరిద్రాయా స్తైలమిశ్రై శ్చూర్ణై రద్భిశ్చ యద్వా హరిద్రాతైలేన చూర్ణై స్సుగంధద్రవ్యచూర్ణై రద్భి ర్దధిమిశ్రోదకై శ్చ పరస్పరం జనం సిఞ్చత్య ఉజ్జగుః. ౧౨

అవాద్యన్త విచిత్రాణి వాదిత్రాణి మహోత్సవే,
కృష్ణే విశ్వేశ్వరేంశేన నన్దవ్రజ ముపేయుషి. ౧౩

గోపాః పరస్పరం హృష్టా దధిక్షీరఘృతామ్బుభిః.
ఆసిఞ్చన్తో విలిమ్పన్తో నవనీతై శ్చ చిక్షిపుః. ౧౪

నన్దో మహామనా స్తేభ్యో వాసోఽలఙ్కారగోధనమ్,
సూతమాగధవన్దిభ్యో యేఽన్యే విద్యోపజీవినః,
తై స్తైః కామై రదీనాత్మా యథోచిత మపూజయత్. ౧౫

విష్ణో రారాధనార్థాయ స్వపుత్ర స్యోదయాయ చ.
రోహిణీ చ మహాభాగా నన్దగోపాభినన్దితా,
వ్యచర ద్దివ్యవాసస్స్రక్కణ్ఠాభరణభూషితా. ౧౬

తత ఆరభ్య నన్దస్య వ్రజ స్సర్వసమృద్ధిమాన్,

అంశేన బలరామేణ సహ విశ్వేశ్వరే కృష్ణే నందవ్రజ ముపేయుషి సతి తస్మి న్మహోత్సవే విచిత్రాణి వాద్యాని అవాద్యంత. ౧౩

గోపా స్తు హృష్టాః పరస్పరం దధ్యాదిభి రాసిఞ్చంతో నవనీతై ర్విలిమ్పంత శ్చ తే చిక్షిపుః. ౧౪

నంద స్తు విపులకీర్తి రత ఏవ తేభ్యః సూతాదిభ్యః అన్యే చ యే విద్యోపజీవినః భరతశాస్త్రాదివిద్యయోపజీవంతీతి తథాభూతేభ్య శ్చ వస్త్రాదికం దదౌ, తై స్తై స్తేషా మభీష్టై రుచ్చావచైః కామై ర్యథోచిత మదీనాత్మా ఉదారమనాః నంద స్సమ్య గపూజయత్. ౧౫

విష్ణో స్స్వగృహదైవతస్యారాధనార్థం స్వపుత్ర స్యాభ్యుదయార్థం చ దివ్యైః వాసఃప్రభృతిభి ర్భూషితా సతీ మహాభాగ్యవతీ రోహిణీ నందేనాన్యై ర్గోపై శ్చాభినందితా వ్యచరత్. ౧౬

అథ నందవసుదేవయో ర్యాదృచ్ఛికసమాగమం వివక్షు స్తావ ద్వ్రజస్య సర్వసమ్పత్సమృద్ధత్వ మాహ (తత ఇతి.) ఇ ఆరభ్య భగవత్ప్రవేశా దారభ్య నందస్య వ్రజ స్సర్వా

(మథురాం ప్రతి వసుదేవగమనమ్)

హరే ర్నివాసాత్మగుణై రమాక్రీడ మభూ న్నృప. ౧౭

గోపా న్గోకులరక్షాయాం నిరూప్య మథురాం గతః,
నన్దః కంసస్య వార్షిక్యం కరం దాతుం కురూద్వహ. ౧౮

వసుదేవ ఉపశ్రుత్య భ్రాతరం నన్ద మాగతమ్,
జ్ఞాత్వా దత్తకరం రాజ్ఞే యయౌ తదవమోచనమ్. ౧౯

తం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ దేహః ప్రాణ మివాగతమ్,
ప్రీతః ప్రియతమం దోర్భ్యాం సస్వజే ప్రేమవిహ్వలః. ౨౦

పూజిత స్సుఖ మాసీనః పృష్ట్వాఽనామయ మాదృతః,
ప్రసక్తధీ స్స్వాత్మజయో రిద మాహ విశాంపతే. ౨౧

స్వవృద్ధయో భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధయోఽస్య సన్తీతి తథా హరే ర్నివాసేన హేతునా యే ఆత్మగుణా మహోత్సవాదయ స్తైః రమాక్రీడం లక్ష్మీవిహారస్థానం చాభూత్. హే నృప ఆక్రీడ మితి నపుంసకత్వ మార్షం. సామాన్యే నపుంసకం వా క్రియావిశేషణం వా. ౧౭

ఏవం సంపదాదిసమృద్ధో గోకులరక్షాయాం నివృత్తే వ్రజరక్షార్థం గోపా న్నిరూప్య ఆదిశ్య కంసస్య వార్షిక్యం వర్షే దేయం కరం స్వామిగ్రాహ్యం భాగం దాతుం హే కురూద్వహ మథురాం గతః. ౧౮

తదా వసుదేవో భ్రాతర మాగతం నంద మాకర్ణ్య రాజ్ఞే కంసాయ దత్తః కరో యేన తం చ జ్ఞాత్వా తస్య నందస్య మోచనం యయౌ. అవముచ్యన్తే గమనోపయుక్తపరికరబంధా యస్మిన్నితి తదవమోచనం అవతారణస్థానమ్. ౧౯

తమాగతం వసుదేవం దృష్ట్వా ప్రాణం ప్రతి దేహ ఇవ యథా ప్రాణ ఆగతే సతి దేహ ఉత్తిష్ఠతి తద్వత్ అనేన ప్రాణవ న్నిరతిశయప్రీతివిషయత్వం సూచితం. సహసా అభ్యుత్థాయ వితిరాం ప్రీతః ప్రేమ్ణా విహ్వల శ్చ ప్రియతమం వసుదేవం దోర్భ్యాం సస్వజే ఆలిఙ్గితవాన్. ౨౦

తేన నన్దేన పూజితో వసుదేవ స్సుఖం యథాతథా ఆసీన ముపవిష్టం నంద మనామయం ఆరోగ్య మాధివ్యాధిరాహిత్య మాదరయుక్తః. పృష్ట్వా హే విశాంపతే ఆత్మజయోః ప్రసక్తధీ రాసక్తచిత్త ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ. ౨౧

దిష్ట్యా భ్రాతః ప్రవయస ఇదానీ మప్రజస్య తే,
ప్రజాశాయా నివృత్తస్య ప్రజా య త్సమపద్యత. ౨౨

దిష్ట్యా సంసారచక్రేఽస్మి న్వర్తమానః పునర్భవః,
ఉపలబ్ధో భవా నద్య దుర్లభం ప్రియదర్శనమ్ ౨౩

నైకత్ర ప్రియసంవాస స్సుహృదాం చిత్రకర్మణామ్,
ఓఘేన వ్యూహ్యమానానాం ప్లవానాం స్రోతసో యథా ౨౪

కచ్చి త్పశవ్యం నిరుజం భూర్యమ్బు తృణవీరుధమ్,
బృహద్వనం తదధునా యత్రాస్సే త్వం సుహృద్వృతః. ౨౫

త దేవాహ (దిష్ట్యా భ్రాత రిత్యాదిభిః షడ్భిః.) హేభ్రాతః, అప్రజస్య అనపత్యస్య సతః, ప్రవయసః వృద్ధస్య అత ఏవ ప్రజాశాయా స్సంతానవాఞ్ఛాయాః, నివృత్తస్య తవాధునా ప్రజా పుత్ర స్సమపద్యత జాత ఇతి యదేత ద్దిష్ట్యా దిష్ట్యేత్యానందద్యోతక మవ్యయం అయ మస్మాకం మహానానందో జాత ఇత్యర్థః, ఏవ ముత్తరత్రాపి. ౨౨

అస్మి న్సంసారచక్రే వర్తమానః పుమాన్ పునర్భవతీతి పునర్భవః. పుత్రరూపే జోత్పన్న ఇత్యేతి ద్దిష్ట్యా తదద్య భవా న్మయోపలబ్ధో దృష్ట ఇత్యేత ద్దిష్ట్యా తత్ర హేతుః దుర్లభం హి ప్రియస్య దర్శన మితి. యద్వా అస్మి న్సంసారచక్రే వర్తమాన ఏవాహం పునర్భవః పునర్జాతః, కథంచి దంకుసతయా న్నివృత్తః. పునరాత్మప్రాయ ఇత్యర్థః. యద్వా అస్మి న్నేవ జన్మని మయా పునర్జాతప్రాయేణ త్వ ముపలబ్ధ ఇత్యేత ద్దిష్ట్యా శృఙ్ఖలితస్య మమ ప్రియతమభవద్దర్శనం దుర్లభం హీత్యర్థః. ౨౩

దుర్లభత్వ మేవాహ (నైకత్రేతి) సుహృదా మేకత్ర ప్రియసంవాసః. ప్రియ శ్చాసౌ సంవాస శ్చ ప్రియేణ ప్రియగోష్ఠీపూర్వకం సహవాస ఇతి వా హేప్రియేతి వా న సులభః, కింతు దుర్లభ ఇత్యర్థః యథా స్రోతసః ప్రవాహస్య ఓఘేన పూరేణ వ్యూహ్యమానానా మిత స్తతో విఘటం నీయమానానాం అత ఏవ చిత్రకర్మణాం వివిధకర్మణాం ప్లవానాం ప్లవంతీతి తథా ప్లవానా ముత్ప్లుత్య గచ్ఛతాం కాష్ఠాదీనా మేకత్ర వాసో దుర్లభ స్తద్వత్. ౨౪

య త్పశవ్యం పశుభ్యో హితం నిరుజం నీరోగం భూరి బహుళ మమ్బు జలం తృణాదీని వీరుధో గుల్మాని చ యస్మిన్ యస్మిం శ్చ త్వం సుహృద్భిః వృత ఆస్సే తద్వన మధునా కచ్చి దాస్తే కచ్చి దితీష్టప్రశ్నద్యోతక మవ్యయం కుశల మాస్తే కిం తదస్మాక మిష్ట మిత్యర్థః. ౨౫

(నందాదీనాం గోకులగమనమ్)

భ్రాతర్మమ సుతః కచ్చి న్మాత్రా సహ భవద్వ్రజే,
తాతం భవన్తం మన్వానో భవద్భ్యా ముపలాలితః. ౨౬

పుంస స్త్రివర్గో విహిత స్సుహృదో హ్యనుభావితః.
న తేషు క్లిశ్యమానేషు త్రివర్గోఽర్థాయ కల్పతే. ౨౭

నన్ద ఉవాచ —

అహో తే దేవకీపుత్రాః కంసేన బహవో హతాః,
ఏకావశిష్టాఽవరజా కన్యా సాఽపి దివఙ్గతా. ౨౮

నూనం హ్యదృష్టనిష్ఠోఽయ మదృష్టపరమో జనః.

తథా హేభ్రాతః మమ సుతో బలరామః, మాత్రా రోహిణ్యా సహ భవతో వ్రజే, కచ్చిత్ కథమ్భూతః, భవంత మేవ తాతం పితరం మన్వానః భవద్భ్యాం దమ్పతిభ్యాం పుత్రవ దుపలాలితః౨౬

అథ సత్యపి సంతానే తద్దర్శనస్పర్శనోపలాలనాద్యభావా న్నిర్విణ్ణః కిఞ్చి ల్లోక పరిపాట్యాఽఽహ (పుంస ఇతి) త్రివర్గ స్త్రయాణాం ధర్మార్థకామానాం వర్గ స్స యది సుహృదో దేహాను బంధినః. ప్రతి అనుభావితః, అనుభవం ప్రాపితః తర్హి స పుంసో యుక్తః యద్వా. విహిత శ్శాస్త్రానుమతః అన్యథా త్రివర్గే స్వానుభవమాత్రపర్యవసితే సత్యత ఏవ హేతో స్సుహృత్సు క్లిశ్యమానేషు చ సత్సు త్రివర్గోఽర్థాయ ప్రయోజనాయ న కల్పతే వ్యర్థ ఇత్యర్థః. ౨౭

అథ వసుదేవం సాంత్వయ న్నాహ నందః (అహో ఇతి ద్వాభ్యాం.) అహో ఇతి ఖేదే. క్షేత్రజత్వశఙ్కావ్యావృత్తయే తే ఇత్యుక్తమ్, ౨౮

ఏవ మనుశోచ్యాథ తత్త్వబోధేన సమాధత్తే (నూన మితి.) అయం పరిదృశ్యమానో జనో నూనం ధ్రువ మదృష్టనిష్ఠః. అదృష్ట ఏవ నిష్ఠా సమాప్తి ర్యస్య సః అదృష్టసమాప్త్యనుసమాప్త సుఖదుఃఖాదిక ఇత్యర్థః, పుత్రోత్పత్తివిపత్తిప్రయుక్తసుఖదుఃఖకారణభూతాదృష్టానురోధిత్వాత్తదుత్పత్తి విపత్తిప్రయుక్తే సుఖదుఃఖే న నియతే ఇత్యర్థః. "యం హి న వ్యథయ న్త్యేతే పురుషం పురుషర్షభ. సమదుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే" ఇత్యుక్తరీత్యా సుఖదుఃఖయో రనియతత్వా త్తత్ర సామాన్యేన భవితవ్య మితి భావః. అత ఏవ అదృష్ట మేవ పరమం ప్రభుః వశీ యస్య సః అదృష్టాయత్త ఇత్యర్థః. ఏవ మాత్మన స్స్వస్య తత్త్వం, తస్య సుఖదుఃఖాదిమతో భావ స్తత్త్వం, సుఖదుఃఖాదిమత్త్వం అదృష్టం అదృష్టమూలకం యః పునా స్వేద స న ముహ్యతి సమసుఖదుఃఖో

అదృష్ట మాత్మన స్తత్త్వం యో వేద న స ముహ్యతి. ౨౯

వసుదేవ ఉవాచ—

కరో వై వార్షికో దత్తో రాజ్ఞే దృష్టా వయం చ తే.
నేహ స్థేయం బహుదినం సన్త్యుత్పాతా శ్చ గోకులే ౩౦

ఇతి నన్దాదయో గోపాః ప్రోక్తా స్తే శౌరిణా యయుః,
అనోభి రనడుద్యుక్తై స్త మనుజ్ఞాప్య గోకులమ్. ౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

భవతీత్యర్థః, యద్వా సుఖదుఃఖాదిక మదృష్టాయత్తం మత్వా అదృష్ట మతీంద్రియం స్వసంవేద్య మాత్మన స్తత్త్వం యాథాత్మ్యం యో వేద దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యానుభవపరో భవే త్స న ముహ్యతి దేహ తదనుబంధిప్రయుక్తసుఖదుఃఖవైచిత్ర్యం న ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౨౯

ఏవం వివేకోద్బోధకం నందవచో నిశమ్య నందం ప్రతి ప్రకృతం వక్తవ్య మాహ వసుదేవః (కర ఇతి,) రాజ్ఞే కంసాయ, వార్షికః, కరో దత్తః. అతః ప్రయోజనం నావశేషిత మితి భావః, తే త్వయా వయం, దృష్టా శ్చ అతోఽత్ర త్వయా బహుదినం బహూనాం దినానాం సమాహా స్తి న్న స్థేయం, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. బహుదిన మితి చ హేత్వర్థః. కుతః, గోకులే బహవ ఉత్పాతా స్సన్తి అతో న స్థేయ మిత్యర్థః. ౩౦

ఇత్థం శౌరిణా వసుదేవేన ప్రోక్తా స్తే నందాదయో గోపా స్తం వసుదేవ మనుజ్ఞాప్య ఆపృచ్ఛ్య తం కంసం వా అనడుద్భిః వృషభై ర్యుక్తాని తై రనోభి శ్శకటై ర్గోకులం యయుః. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సునోః తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతదాప్తసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, పఞ్చమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

పూతనాసంహారఘట్టః

శ్రీశుక ఉవాచ—

నన్దః పథి వచ శ్శౌరే ర్న మృషేతి విచిన్తయన్,
హరిం జగామ శరణ ముత్పాతాగమశఙ్కితః. ౧

కంసేన ప్రహితా ఘోరా పూతనా బాలఘాతినీ,
శిశూం శ్చచార నిఘ్నన్తీ పురగ్రామాకరాదిషు. ౨

న యత్ర శ్రవణాదీని రక్షోఘ్నాని స్వకర్మసు,
కుర్వన్తి సాత్వతాం భర్తు ర్యాతుధాన్యశ్చ తత్ర హి. ౩

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ వ్రజం ప్రతి నందగమనా త్పూర్వ మేవ తత్ర వసుదేవసూచితోత్పాతం భగవతా తన్నిరాకరణప్రకారం నిరాకృతవత స్తస్య రక్షావిధానప్రకారం చాహ (నంద ఇత్యాదినా తావ న్నందాదయో గోపా ఇత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన) నంద ఇతి. యదా నందః. పథి గతః న తు వ్రజం గతః. తదా వసుదేవస్య వచో న మృషా కింతు తథ్య మేవ స్యాదితి చింతయ న్నుత్పాతాగమ ముత్పాతోపనిపాతసమ్భావనా మాశఙ్కితః యద్వా పథి ఉత్పాతాగమా ద్వా పక్షిచలనాదిరూపా ద్వ్రజే కశ్చి దుపద్రవం సమ్భావ్య హరిం స్వారాధ్యదైవం శరణం జగామ రక్షోపాయత్వేనాధ్యవస్యత్. ౧

తదా నందగమనా త్పూర్వ మేవ కంసేన ప్రహితా ప్రేషితా బాలఘాతినీ పూతనాఖ్యా రాక్షసీ తత్ర పురాదిషు శిశూ న్నిఘ్నంతీ సతీ చచార. ౨

కృష్ణేపి తత్కృతః కశ్చి దుపద్రవో బభూవ కి మిత్యాశఙ్కాం తావ న్నిరాహ (నేతి) సాత్వతా మేకాంతినాం భక్తానాం భర్తు ర్భగవతః శ్రవణాదీని గుణశ్రవణకీర్తనాదీని కథమ్భూతాపి రక్షోఘ్నాని యత్ర దేశే స్వకర్మసు స్వస్వవ్యాపారేషు సత్స్వపి న కుర్వంతి జనా స్తత్రైవ హి యాతుధాన్యః రాక్షస్యః న తు శ్రవణాదికర్తృజనాధిష్ఠితదేశే కిం పున స్సాక్షా ద్భగవదధిష్ఠితదేశ ఇతి భావః. ౩

సా ఖేచ ర్యేకదోపేత్య పూతనా నన్దగోకులమ్,
గోపిత్వా మాయయాత్మానం ప్రావిశ త్కామచారిణీ ౪

తాం కేశబన్ధవ్యతిషక్తమల్లికాం బృహన్నితమ్బస్తనకృచ్ఛ్రమధ్యమామ్,
సువాససం కల్పితకర్ణభూషణత్విషోల్లసత్కున్తలమణ్డితాననామ్. ౫

వల్గుస్మితాపాఙ్గవిసర్గవీక్షితై ర్మనోహర న్తీం వనితాం వ్రజౌకసామ్,
అమంసతామ్భోజకరేణ రూపిణీం గోప్య శ్శ్రియం ద్రష్టు మివాగతాం పతిమ్. ౬

బాలగ్రహా స్తత్ర విచిన్వతీ శిశూ న్యదృచ్ఛయా నన్దగృహేఽసద న్తకమ్,

---

సా పూతనా ఖేచరీ కదాచి ద్గోకులసమీప మేత్య మాయయా ఆశ్చర్యవేషేణ గోపిత్వా స్వాసా ధారణం రూపం తిరోధాప్య, తత్సామర్థ్యం సూచయ న్విశినష్టి. కామం యథేష్టరూపపరిగ్రహేణ చరతీతి తథా ప్రావిశత్ గోకులం ప్రావిశత్. యోషిత్వామాయయేతి పాఠాంతరం తదా మాయయా అభిమత రూపపరిగ్రహోపయుక్తాశ్చర్యశక్త్యా ఆత్మానం యోషిత్త్వా యోషితం కృత్వేత్యర్థః. ౪

యోషిద్రూపధరాం తాం వర్ణయతి (తా మితి.) తాం గోప్యః శ్రియ మివామంస తేత్యుత్త రేణాన్వయః, కేశబన్ధే వ్యతిషిక్తాః సంసక్తాః మల్లికాః మల్లికాకుసుమాని యస్యాః బృహద్భ్యాం నితమ్బాభ్యాం స్తనాభ్యాం చ కృచ్ఛ్రః కష్టః కృశ్యమాన ఇవావస్థిత ఇతి యావత్. సూక్ష్మత్వా దితి భావః. స మధ్యమః ప్రదేశో యస్యాః, శోభనం వాసో యస్యాః, చలితయోః కర్ణభూషణయో స్త్విషా ఉల్లసద్భిః కున్తలై ర్మండిత మలఙ్కృత మాననం యస్యాః, వల్గు సుందరం స్మితం యేషాం తై స్తత్సహితై రిత్యర్థః. తథాభూతై రపాఙ్గయో ర్నేత్రాంతయో ర్విసర్గః ప్రసరో యేషాం తై శ్చ వీక్షణైః కటాక్షైః వ్రజౌకసాం వ్రజ ఓకః స్థానం యేషాం తేషాం గోపానాం మనో హరంతీం అమ్భోజకరేణ పద్మయుక్త పాణినా ఉపలక్షితాం రూపిణీం ప్రశస్తరూపవతీం పతిం కృష్ణం ద్రష్టు మాగతాం లక్ష్మీ మివ తాం వనితాం గోప్యోఽమంసత అమన్యంత. ౫-౬

స యోషిద్రూపో బాలగ్రహః తత్ర తత్ర వ్రజస్థాన్ శిశూన్ విచిన్వతీ అన్వేషయంతీ యదృచ్ఛయా నందగృహే బాలం దదర్శ. స్వసౌందర్యావలోకనపరవశాభి ర్గోపీభి రనివారితా దదర్శే త్యర్థః. కథంభూతం అసతా మంతకం మృత్యుం తర్హి నిర్భయా కథం దదర్శేత్యతో విశినష్టి

(పూతనాసంహారఘట్టః)

బాలం ప్రతిచ్ఛన్ననిజోరుతేజసం దదర్శ తల్పేఽగ్ని మివాహితం భసి. ౭
విబుధ్య తాం బాలకమారికాగ్రహం చరాచరాత్మా స నిమీలితేక్షణః.
మహేశ్వరత్వేపి చ బాల భావం విభావయ న్కించి దువాచ న ప్రభుః. ౮
అజ్ఞాయ తం సాఽథ నిశాచరీ హరిం నిసర్గవిజ్ఞాతజగద్విచేష్టితమ్.
అన న్త మారోప యదఙ్క మ న్తకం యథోరగం సు ప్త మబుద్ధిరజ్జుధీః. ౯
తాం తీక్ష్ణచి త్తా మతివామచేష్టితాం వీక్ష్యా న్తరాకోశపరిచ్ఛదాసివత్.
వరస్త్రియం తత్ప్రభయా చ ధర్షితే నిరీక్షమాణే జననీ అతిష్ఠతామ్. ౧౦

ప్రతిచ్ఛన్నం తిరోధాపితం నిజం స్వాసాధారణం ఉరు అధికం తేజో యేన భసి భస్మన్యాహితం తిరోహితం, అగ్ని మివ స్థితమ్. ౭

తదా స చరాచరాత్మా సర్వబుద్ధిదృగ్భగవా నత ఏవ తాం బాలకమారికాగ్రహం బాలఘ్నగ్రహం బుద్ధ్వా నిమీలితే ఈక్షణే యేన తథాభూతః స్వయం మహేశ్వరత్వేపి ప్రభు రపి సఙ్కల్పమాత్రేణైవ హన్తుం సమర్థోఽపి బాలభావం బాలత్వం, విభావయ న్ననుకుర్వన్ కిఞ్చి దువాచ. ౮

అథ సా నిశాచరీ, తం బాలం, హరిం దుష్కృత్ప్రాణహరం నిసర్గత స్స్వభావతో, విజ్ఞాతం జగతో విచేష్టితం, యేన తం నిసర్గేతి పదేన తస్య సర్వబుద్ధిద్రష్టృత్వం స్వాభావిక మేవ న తు కర్మాయ త్త మిత్యభిప్రేతం, అంతక మాత్మనో మృత్యుభూత మజ్ఞాత్వా అనన్తం త్రివిధపరిచ్ఛేదరహిత మథాపి మనుష్యచేష్టానుకరణేన పరిచ్ఛిన్నతాం ప్రా ప్త మివ స్థిత మితి భావః. అత ఏవ అఙ్క మారోపయత్ అఙ్కే నిదధ ఇత్యర్థః. యథా అబుద్ధి ర్మూఢః అత ఏవ రజ్జు రితి ధీ ర్యస్య సః. సు ప్త మురగం అఙ్కే నిదధాతి తద్వత్. ౯

రోహిణీయశోదే అపి తాం న న్యవారయతా మిత్యాహ (తా మితి.) కోశపరిచ్ఛదాసివత్ కోశో మృదులచర్మనిర్మితం పరిచ్ఛద మావరణం పిధానం యస్య త మసిం ఖడ్గ మివ అన్తః తీక్ష్ణచిత్తాం క్రూరతరా మపి బహి ర్వామచేష్టితాం శోభనచేష్టితాం అనుకూలచేష్టితా మితి యావత్. తాం వరస్త్రియం శ్రేష్ఠస్త్రియ మివ స్థితాం. వరస్త్రియ మితి పాఠే పరస్యాన్యస్య కస్యచి త్పుంసః స్త్రియ మివ స్థితాం వీక్ష్య తస్యాః ప్రభయా ధర్షితే అభిభూతే జననీజనన్యౌ పూర్వసవర్ణదీర్ఘ ఆర్షః. నిరీక్షమాణే అప్యతిష్ఠతాం తూష్ణీ మాసతాం న తు న్యవారయతా మిత్యర్థః. ౧౦

తస్మి౯ స్తనం దుర్జరవీర్య ముల్బణం ఘోరా త మాదాయ శిశో ర్దదా వథ.
గాఢం కరాభ్యాం భగవా న్ప్రపీడ్య తత్ప్రాణై స్సమం రోషసమన్వితోఽపిబత్. ౧౧

సా ముఞ్చ ముఞ్చాల మితి ప్రభాషిణీ నిష్పీడ్యమానాఽఖిలజీవమర్మసు.
వివృత్య నేత్రే చరణౌ భుజౌ ముహు ర్విస్విన్నగాత్రా క్షిపతీ రురావ హ. ౧౨

తస్యా స్స్వనేనాతిగభీరరంహసా సాద్రి ర్మహీ ద్యౌ శ్చ చచాల సగ్రహా.
రసా దిశ శ్చ ప్రతినేదిరే జనాః పేతుః క్షితౌ వజ్రనిపాతశఙ్కయా. ౧౩

నిశాచరీత్థం వ్యథిత స్తనా వ్యసు ర్వ్యాదాయ కేశాం శ్చరణౌ భుజా వపి.
ప్రసార్య గోష్ఠే నిజరూప మాస్థితా వజ్రాహతో వృత్ర ఇవాపత న్నృప. ౧౪

అథ ఘోరా ఘోరచేష్టితా పూతనా తం శిశుం కృష్ణ మాదాయ శిశో స్తస్మి౯ ముఖే స్తనం దదౌ. కథమ్భూతం. దుర్జరవీర్యం దుఃఖేనాపి జరయితుం జీర్ణయితు మశక్యం వీర్యం విషరూపం యస్మి౯ అత ఏవోల్బణం దుస్సహం వీర్య స్యోల్బణత్వా దుల్బణం అథ భగవా న్రోషసమన్వితః. ప్రపీడ్య స్తన మిత్యనుషఙ్గః. ప్రాణై స్సమం ప్రాణై స్సహ తత్స్తన్య మపిబత్. తస్యాః ప్రాణై స్సహ స్తన మపిబ దితి వా. ౧౧

తదా సా అఖిలజీవమర్మసు సర్వప్రాణమర్మసు పీడ్యమానా అలం ఏతావతా అలం ఇతి ముఞ్చ ముఞ్చేతి ప్రభాషిణీ నేత్రే వివృత్య పరిభ్రామ్య చరణౌ భుజౌ చ ముహు ర్ముహుః ప్రక్షిపతీ స్విన్నాని స్వేదయుక్తాని గాత్రాణి అఙ్గాని. యస్యా స్సా రురావ జుఘోష. ౧౨

అతిగభీరం గమ్భీరం రభసః వేగో వా యస్య తేన తస్యాః. స్వనేన సపర్వతా మహీ భూః సగ్రహా ద్యౌ శ్చ చచాల రసాతలం దిశ శ్చ ప్రతినేదిరే ప్రతిధ్వనుః జనాః వజ్రనిపాతశఙ్కయా క్షితౌ నిపేతుః. ౧౩

వ్యథితా పీడితా స్తనౌ యస్యా స్సా పిశాచరీ వ్యాదాయ ముఖం వివృత్య నిజరూప మాస్థితా మరణస్య స్వాభావికరూపగతత్వా దితి భావః. హే నృప వజ్రేణాహతో వృత్రాసుర ఇవాపతత్. ౧౪

(పూతనాసంహారఘట్టః)

పతమానోఽపి తద్దేహ స్త్రిగవ్యూత్యన్తరద్రుమాన్.
చూర్ణయామాస రాజేన్ద్ర మహదాసీ త్తదద్భుతమ్. ౧౪

ఈషామాత్రోగ్రదంష్ట్రాస్యం గిరికన్దరనాసికమ్
గణ్డశైలస్తనం రౌద్రం ప్రకీర్ణారుణమూర్ధజమ్. ౧౫

అన్ధకూపగభీరాక్షం పులినారోహభీషణమ్.
బద్ధసేతుభుజోర్వఙ్ఘ్రిశూన్యతోయహ్రదోదరమ్. ౧౬

సన్తత్రసు స్తదుద్వీక్ష్య గోపా గోప్యః కళేబరమ్.
పూర్వం తు తన్నిఃశ్వసితభిన్నహృత్కర్ణమస్తకాః. ౧౭

బాల ఇచ్ఛ తస్యా ఉపరి క్రీడన్త మకుతో భయమ్.
గోప్య స్తూర్ణం సమభ్యేత్య జగృహు ర్జాతసమ్భ్రమాః. ౧౮

తస్యా దేహః పతమానః, షట్క్రోశమధ్యవర్తినో ద్రుమాన్ చూర్ణీచకార. హేరాజేంద్ర తచ్ఛరీరం మహ దద్భుత మాసీత్. ౧౪

అద్భుతత్వ మేవ దర్శయితుం విశింషన్ తదుద్వీక్ష్య గోపా గోప్య శ్చాబిభయు రిత్యాహ (ఈషేత్యాది) ఈషా లాఙ్గలదండః, తత్ప్రమాణా ఉగ్రా దంష్ట్రా యస్మిన్ తదాస్యం యస్మిన్ గిరికందరే ఇవ నాసికే యస్మిన్ గండశైలవ దున్నతౌ పృథూ చ స్తనౌ యస్మిన్ రౌద్రం భీమం ప్రకీర్ణా అరుణా శ్చ మూర్ధజాః కేశా యస్మిన్ అంధకూపా వివ గభీరే అక్షిణీ యస్మిన్ పులినవ దారోహౌ జఘనే తాభ్యాం భీషణం బద్ధా స్సేతవ ఇవ భుజా వూరూ అఙ్ఘ్రీ చ యస్మిన్ శూన్యం తోయం యస్మిన్ తథాభూతో హ్రద ఇవ ఉదరం యస్మిన్ తత్కళేబరం వీక్ష్య గోపా గోప్య శ్చ సంత్రేసుః, కథమ్భూతాః, పూర్వం పతనా త్పూర్వం తస్యాః, నిశ్వసితం శబ్దః, నిశ్వాసమారుతో వా తేన భిన్నాని హృదాదీని యేషాం తథాభూతాః. ౧౫-౧౬-౧౭

తథా తస్యోపరి క్రీడంతం న కుతోఽపి భయం యస్య తం బాలం చ వీక్ష్యేతి పూర్వేణాన్వయః. జగృహు రిత్యుత్తరేణ వా తూర్ణం యథాతథా సమభ్యేత్య జాతః. తస్యా మరణా ద్బాలస్య జీవనా చ్చ జాత స్సమ్భ్రమో యాసాం తా గోప్యో జగృహుః అదదుః. ౧౮

యశోదారోహిణీభ్యాం తాః సమం బాలస్య సర్వతః.
రక్షాం విదధిరే సమ్యగ్గోపుచ్ఛభ్రమణాదిభిః. ౨౦

గోమూత్రేణ స్నాపయిత్వా పునర్గోరజసాఽర్భకమ్,
రక్షాం చ చక్రుశ్శకృతా ద్వాదశాఙ్గేషు నామభిః. ౨౧

గోప్యస్సంస్పృష్టసలిలా అఙ్గేషు కరయోః పృథక్,
న్యస్యాత్మన్యథ బాలస్య బీజన్యాసమకుర్వత. ౨౨

అవ్యాదజోఽఙ్ఘ్రి మణిమాంస్తవ జాన్వథోరూ
యజ్ఞోఽచ్యుతః కటితటం జఠరం హయాస్యః,

తత స్తా గోప్యో యశోదారోహిణీభ్యాం బాలస్య ఈశ్వరస్య కృష్ణస్య గోపుచ్ఛభ్రమణాదిభి రుపాయై రక్షాం చక్రుః. ౨౦

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (గోమూత్రేణేత్యాదినా) ఆదిశబ్దగాహ్యాన్వా దర్శయతి (గోమూత్రేణేతి.) తావచ్ఛిశుం గోమూత్రేణ స్నాపయిత్వా తతో గోరజసా చ స్నాపయిత్వా గోశకృతా గోమయేన ద్వాదశ స్వఙ్గేషు స్థానేషు లలాటాదిషు కేశవాదిద్వాదశనామభిః, రక్షాం చక్రుః. ౨౧

ఏవ మనాచాన్తా ఏవ సంభ్రమేణ రక్షాం విధాయాథ లబ్ధాశ్వాసా ఆచాన్తా విశేషతో రక్షాం చక్రు రిత్యాహ (గోప్య ఇతి) సంస్పృష్టసలిలా ఆచాన్తాః గోప్య ఆత్మని స్వశరీరే కరయో రితరే ష్వఙ్గేషు పృథగేకైకశో న్యస్య అకారాదిక్షకారాన్తాని మాతృకాబీజాని న్యస్యాథ బాలస్యాత్మనః కరయో రఙ్గేషు చ బీజన్యాస మకుర్వత అకుర్వన్, చికీర్షితరక్షాదిభగవన్నామఘటితవిష్ణుకవచపఠన యోగ్యతాయై తత్తద్బీజస్ఫూర్తయే చ తావత్స్వాఙ్గేషు బీజన్యాసం విధాయాథ తత్కవచమన్త్రజపపూర్వకరక్షాప్రార్థనాయాః సుప్రతిష్ఠితత్వాయ బాలస్యాఙ్గేషు బీజన్యాసం చక్రు రిత్యర్థః. ౨౨

అథ కవచమన్త్రజపపూర్వకరక్షావిధానం దర్శయతి (అవ్యాదిత్యాదినా ఇతి ప్రణయేత్యతః ప్రాక్తనేన.) అజాదిశబ్దాః యోగరూఢిభ్యాం భగవదసాధారణాః, అజః కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితః సన్ తవాఙ్ఘ్రి మఙ్ఘ్రీ అవ్యాద్రక్షతు, జాను జానునీ అణిమా అణో ర్జీవస్యాప్యన్తరాత్మతయా ప్రవేశయోగ్యః పాతు ఊరూ యజ్ఞః యజ్ఞారాధ్యో యజ్ఞభుక్తత్ఫలదశ్చ కటితటం అచ్యుతః ఆశ్రితాన్నచ్యావయతి న చ్యవత ఇతి వాచ్యుతః, హయాస్యో హయగ్రీవః జఠర మవ్యాత్ హృచ్చ కేశాశ్చ తేషాం సమాహారః తత్ ఈశః.

(పూతనాసంహారఘట్టః)

హృత్కేశవస్త్వదుర మీశ ఇన స్తు కణ్ఠం
విష్ణు ర్భుజం ముఖ మురుక్రమ ఈశ్వరః కమ్. ౨౩

చక్ర్యగ్రతః సహ గదో హరి రస్తు పశ్చా త్త్వత్పార్శ్వయో ర్ధనురసీ మధుహాఽజిత శ్చ.
కోణేషు శఙ్ఖ ఉరుగాయ ఉపర్యుపేన్ద్ర స్తార్క్ష్యః క్షితౌ హలధరః పురుష స్సమన్తాత్. ౨౪

ఇన్ద్రియాణి హృషీకేశః ప్రాణా న్నారాయణోఽవతు,
శ్వేతద్వీపపతి శ్చిత్తం మనో యోగేశ్వరోఽవతు. ౨౫

పృశ్నిగర్భ స్తు తే బుద్ధి మాత్మానం భగవా న్పరః,
క్రీడన్తం పాతు గోవిన్ద శ్శయానం పాతు మాధవః. ౨౬

పాతు [illegible] త్వి [illegible] వస్త్వ [illegible] హృత్కేశ మితి క్రమోఽత్ర వివక్షితః, అవ్యా దజోఽఙ్ఘ్రి మీశ్వరః క [illegible] త్యుపక్రమోపసంహారాభ్యాం పాదాదిశిరఃపర్యన్తావయవక్రమ స్యాత్ర వివక్షితత్వప్రతీతేః. జఠరం నాభే రుపరిభాగః తత ఉపరిభాగ ఉదర మితి వివేకః, కేశశబ్దోఽత్ర లోమపరః కణ్ఠం ఇనః సర్వవ్యాపకః "[illegible]" ఇతి ధాతుః, [illegible] గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః సర్వజ్ఞః అత ఏవ విష్ణు రిత్యనేన న పౌనరుక్త్యం. విష్ణు ర్వ్యాపకః "విషల్ వ్యాప్తౌ" ఇతి ధాతుః. ముఖం ఉగవ త్రిలోకసఙ్గ్రాహకాః క్రమాః పాదవిక్షేపా [illegible] కం మూర్ధానం [illegible] ఈశ్వర స్సర్వాన్తరాత్మా ఈశ స్సర్వాధిపతి రితి న పౌనరుక్త్యం విష్ణుశబ్దేన వ్యాప్తిమాత్రం ఈశ్వరశబ్దేన తు ప్రశాసనపూర్వకవ్యాప్త్యాకారకత్వమ్. ౨౩

ఏవం పాదాదిశిరఃపర్యన్తం రక్షాం విధాయాథ దిక్షు రక్షాం విదధుః. చక్రీ అగ్రతః పూత శ్చక్రధరః పశ్చా త్పృష్ఠతః సహగదో గదాసహితో హరి రాశ్రితార్తిహరః, పార్శ్వయో స్తు ధనురసీ [illegible] బిభ్రాణా వితి శేషః. మధుహా అజిత శ్చ ధనుర్ధరో మధుహా అసిధరోఽజిత శ్చేతి [illegible]. కోణే ష్వాగ్నేయాదిషు శఙ్ఖః శఙ్ఖోఽస్యాస్తీతి అర్శ ఆదిత్వా న్మత్వర్థీయోఽచ్ [illegible] ఉపర్యూర్ధ్వాయాం [illegible] పేన్ద్రః. క్షితౌ అనన్తా ద్ధలధరః సఙ్కర్షణః, సమన్తా త్సర్వతః అనుక్తా దిశ [illegible] చేత్తత్ర సర్వత్ర పురుషః సర్వప్రాణిహృదయగుహావస్థితః, ౨౪

ఏవం బహిరఙ్గరక్షాం సమ్ప్రార్థ్యాథాన్తరరక్షాం ప్రార్థయామాసుః (ఇంద్రియాణీతి) హృషీకాణా మింద్రియాణా [illegible] అన్తఃప్రవిశ్య నియన్తా యోగేశ్వరో యోగనిర్వాహకః. పృశ్నే

వ్రజన్త మవ్యా ద్వైకుణ్ఠ ఆసీనం త్వాం శ్రియఃపతిః,
భుఞ్జానం యజ్ఞభు క్పాతు సర్వగ్రహభయఙ్కరః. ౨౭

ఢాకిన్యో యాతుధాన్య శ్చ కూశ్మాణ్డా యేఽర్భకగ్రహాః
భూతప్రేతపిశాచా శ్చ యక్షరక్షోవినాయకాః, ౨౮

కోటరా రేవతీ జ్యేష్ఠా పూతనా మాతృకాదయః,
ఉన్మాదా యేహ్యపస్మారా దేహప్రాణేన్ద్రియద్రుహః, ౨౯

స్వప్నదృష్టా మహోత్పాతా వృద్ధబాలగ్రహా శ్చ యే,
సర్వే నశ్యంతు తే విష్ణో ర్నామగ్రహణభీరవః. ౩౦

ఇతి ప్రణయబద్ధాభి ర్గోపీభిః కృతరక్షణమ్,
పాయయిత్వా స్తనం మాతా సంన్యవేశయ దాత్మజమ్. ౩౧

తావ న్నన్దాదయో గోపా మధురాయా వ్రజం గతాః.
విలోక్య పూతనాదేహం బభూవు రతివిస్మితాః. ౩౨

గర్భీభూత్వా దపత్యత్వే త్వత్పిత్రోర్గర్భః భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః, పరః ప్రకృతిపురుషలక్షణః.
ఆత్మాన మిత్మనేన చిత్తాహఙ్కారౌ లక్షితౌ సర్వగ్రహభయఙ్కరః ఇత్యేత ద్యజ్ఞభు గ్విశేషణమ్ ౨౬-౨౭

కూశ్మాండాదయో గ్రహాంతరవిశేషాః, దేహాదీని ద్రుహ్యంతీతి తథా వృద్ధగ్రహాః,
బాలగ్రహా శ్చ తే సర్వే విష్ణో ర్నామాని గృహ్ణంతీతి తథా తేభ్యో భీరవః భీతాః నశ్యంతు. ౨౮-౩౦

ఇత్థం ప్రణయేన స్నేహేన బద్ధాభి ర్యంత్రితాభిః కృతం రక్షణం యస్య త మాత్మజం
మాతా యశోదా స్తనం పాయయిత్వా సంన్యవేశయత్ శాయయామాస. ౩౧

తావ త్తదా నందాదయో గోపాః, మధురాయా స్సకాశాత్, వ్రజ మాగతా స్సంతః పూతనాయా
దేహ మవలోక్య అతివిస్మితా బభూవుః. ౩౨

(పూతనాయాః ముక్తిః)

నూనం బత ఋషి ర్జాతో యోగీశో వా సమాగతః,
స ఏవ దృష్టో హ్యుత్పాతో యమాహానకదున్దుభిః. 33

కళేబరం పరశుభి శ్ఛిత్త్వా త_త్తే వ్రజౌకసః,
దూరే క్షిప్త్వాఽవయవశో దదహుః కాష్ఠవేష్టితమ్. 34

దహ్యమానస్య దేహస్య ధూమ శ్చాగరుసౌరభః,
ఉత్థితః కృష్ణనిర్భు_క్తసపద్యాహతపాప్మనః. 35

వసుదేవో_క్తం యథార్థ మేవాభూ దితి సోదాహరణం విస్మయంతే (నూన మితి.) ఆనకదున్దుభి ర్వసుదేవ స్సమాగతోఽయ ముత్పాతం ప్రాహ స ఏవోత్పాతోఽనునాఽస్మాభిః దృష్టః. అత స్స ఆనకదున్దుభిః ఋషి ర్యోగీ వా పూర్వజన్మని స స్స్వధునా ఏవంభూతః నూనం సంజాతః బతేతి విస్మయే. ఋషిత్వ ముత్ప_త్తిసిద్ధాతీంద్రియార్థదర్శిత్వం యోగిత్వం తపఃప్రభావకృతతద్దర్శిత్వ మితి వివేకః. సయద్గత ఇతి పాఠాంతరం తదా వసుదేవ ఋషి ర్యోగీశో వాన స్స్వధు్నైవం సజ్ఞాతః, కుతః యత్ యతః గతః సమాగతః ఆనకదుందుభి ర్య ముత్పాత మాహ సోఽధునాఽస్మాభి ర్దృష్ట ఏవేత్యర్థః. 33

తత స్తే వ్రజౌకస స్తత్పూతనాకళేబరం అవయవశః పరశుభి శ్ఛిత్త్వా దూరే క్షిప్త్వా కాష్ఠై ర్వేష్టితం కృత్వా దదహుః. 34

విస్మయాంతర మాహ (దహ్యమానస్యేతి.) దహ్యమానస్య దేహస్య సమ్బంధీ యో ధూమః సోఽగరుసన్నిభః కృష్ణాగరుతుల్యగంధ స్సముత్థితః సోఽగరుసన్నిభో బభూవేతి శేషేణ వాఽన్వయః, అగరుసౌరభ ఇతి పాఠాంతరం. అగరో స్సౌరభ ఇవ సౌరభో యస్య స ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదన్ దేహం విశినష్టి (కృష్ణేతి.) కృష్ణస్య భగవతో నిర్భు_క్త్యా హేతుభూతయా సపద్యేవ కా_ర్త్స్న్యేన ఆహతం పాపం యస్య తస్య కృష్ణనిర్ము_క్త్యేతి పాఠాంతరం, సదా కృష్ణేన భగవతా. హేతునా నిర్ముక్త్యా హేతుభూతయేత్యర్థః. 35

పూతనా లోకబాలఘ్నీ రాక్షసీ రుధిరాశనా,
జిఘాంసయాఽపి హరయే స్తనం దత్వాఽఽప సద్గతిమ్. ౩౬

కిం పున శ్శ్రద్ధయా భక్త్యా కృష్ణాయ పరమాత్మనే
యచ్ఛ న్ప్రియతమం కించి ద్రక్తా స్తన్మాతరో యథా. ౩౭

పద్భ్యాం భక్తహృదిస్థాభ్యాం వంద్యాభ్యాం లోకవన్దితైః,
అఙ్గం యస్యా స్సమాక్రమ్య భగవా నపిబ త్స్తనమ్. ౩౮

యాతుధా న్యపి సా స్వర్గ మవాప జగతీపతిమ్,
కృష్ణభుక్తస్తనక్షీరాః కిము గావోఽను మాతరః. ౩౯

యతోహత పాప్మాఽత ఏవ ముక్తి మనర్హాఽపి. ప్రాపేత్యాహ (పూతనేతి.) అపిశబ్దస్య లోకబాలఘ్న్యాదిభిః ప్రత్యేకం సమ్బంధః. జిఘాంసయా హంతు మిచ్ఛయా హరయే స్తనం దత్వాఽపి సద్గతిం సతాం ప్రాప్యాం గతిం ముక్తి మవాప. యతోఽప్రియం గరళం యచ్ఛంతీ ముక్త్యనర్హాఽపి కేనచి ద్భగవత్సమ్బంధమాత్రేణైవ సద్గతి మవాప. కింపున ర్భగవత్ప్రభక్త్యా సద్గతిం ప్రాప్నువంతీత్యాహ (కింపున రితి.) శ్రద్ధయా భగవత్ప్రియాచరణోపయుక్తయా త్వరయా భక్త్యా చ పరమాత్మనే. కృష్ణాయ కిఞ్చి త్ప్రియతమం యచ్ఛన్ సమర్పయన్. ప్రాప్నోతీతి కింపున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః. ప్రియం యచ్ఛన్ సద్గతిం ప్రాప్నోతీత్యత్ర దృష్టాంతః, రక్తా స్తన్మాతరో యథేతి రక్తా అనురక్తా స్తస్య కృష్ణస్య మాతరో యశోదాదయో. యథా ప్రియతమం స్తన్యం యచ్ఛంత్య స్సద్గతిం ప్రాపు స్తద్వత్. ౩౬-౩౭

నను మాతౄణాం సద్గతిప్రాప్తి రసిద్ధేతి కథం దృష్టాంత తేత్యాశఙ్కాయాం తామపి కైముత్యన్యాయేన సిద్ధవ త్కరోతి (పద్భ్యా మితి సార్ధై శ్చతుర్భిః.) లోకై ర్వందితా యే బ్రహ్మాదయ స్తై రపి వన్ద్యాభ్యాం భక్తానాం హృదయకమలస్థాభ్యాం పద్భ్యాం భగవా న్యస్యాః పూతనాయా అఙ్గం సమాక్రమ్య స్తనం విషపూర్ణం స్తన మిహాపిబత్. సా యాతుధానీ పూతనా స్వర్గం నిరతిశయానంద రూపం జగతీపతి మవాప కిముత కృష్ణేన భుక్తం స్తనయోః క్షీరం యాసాం తాః మాతరః జగతీపతి మవాపు రితి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః. పౌరవీభద్రామదిరాదిమాత్రంతరాభిప్రాయకం బహువచనం అనుశబ్దోఽత్ర యథాశబ్దార్థకః. యథా గావ స్తద్వ దిత్యర్థః. ౩౮-౩౯

(పూతనాయాః ముక్తిః)

పయాంసి యాసా మపిబ త్పుత్రస్నేహస్నుతా న్యలమ్,
భగవా న్దేవకీపుత్రః కైవల్యా ద్యఖిలార్థదః ౪౦

తాసా మవిరతం కృష్ణే కుర్వతీనాం సుతేక్షణమ్,
న పునః కల్పతే రాజ న్సంసారోఽజ్ఞానసమ్భవః. ౪౧

కటధూమస్య సౌరభ్య మవఘ్రాయ వ్రజౌకసః,
కి మిదం కుత ఏవేతి వదంతో వ్రజ మాయయుః. ౪౨

తే తత్ర వర్ణితం గోపైః పూతనాగమనాదికమ్,
శ్రుత్వా తన్నిధనం స్వస్తి శిశో రాస న్సువిస్మితాః. ౪౩

తాసా మపి ముక్తి రసిద్ధే వేతి దృష్టాంతానుపపత్తి రిత్యత స్తాం విశినష్టి. యాసాం గవాం పుత్రస్నేహేనైవ స్నుతాని పయాంస్యలం నితరాం భగవా నపిబత్ కథంభూతః దేవకీపుత్రః కైవల్యాద్యఖిలార్థదః కైవల్యం ప్రకృతిబంధరాహిత్యం ముక్తి రితి యావత్ తత్ప్రభృతి పురుషార్థ చతుష్టయదః కైవల్యాదిపురుషార్థప్రదానాయ దేవకీపుత్ర త్వేనావతీర్ణ ఇత్యర్థః. ౪౦

కృష్ణే అవిరతం అవిచ్ఛేదం యథాతథా సుతేక్షణం సుతబుద్ధిం, కుర్వతీనాం తాసాం మాతౄణాం హేరాజన్ అజ్ఞానసమ్భవ స్సంసారః, పున ర్న కల్పతే న ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. ౪౧

వ్రజౌకసః, కటధూమస్య శవధూమస్య సౌరభ్య మాఘ్రాయ కి మిద మిత్యాశ్చర్య మిదం కుతో వాఽస్య సౌరభ్య మాగత మిత్యేవం వదంతః, వ్రజం జగ్ముః. ౪౨

తే మధురాయా ఆగతా నందాదయః, గోపై ర్వ్రజస్థై ర్వర్ణితం పూతనాయా. ఆగమనాది ప్రకారం తస్యాః నిధనం మరణం, శిశోః కృష్ణస్య స్వస్తి సుఖేనావస్థానం, శ్రుత్వా సునితరాం విస్మితా, బభూవుః. ౪౩

నన్ద స్స్వపుత్ర మాదాయ ప్రోష్యాగత ఉదారధీః,
మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ పరమాం ముదం లేభే కురూద్వహ. ౪౩

య ఏతత్పూతనా మోక్షం కర్మ కృష్ణస్య చాద్భుతమ్,
నిశమ్య శ్రద్ధయా మర్త్యో గోవిన్దే లభతే గతిమ్. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
షష్ఠోఽధ్యాయః.

ప్రోష్య దేశాంతరం గత్వా పున రాగతో. నంద ఉదారధీః విపులానందయుక్తబుద్ధిః స్వపుత్ర మాదాయ మూర్ధ్న్యవఘ్రాయ హేకురూద్వహ పరమాం. ముదం ప్రాప. ౪౩

ప్రకృతపూతనావృత్తాంతాదిశ్రవణఫల మాహ (య ఇతి.) యః పుమాన్ ఏతత్పూతనామోక్షం ఏతదితి సామాన్యాభిప్రాయకక్లీబత్వం యచ్చ కృష్ణ స్యాద్భుతం కర్మ చేష్టితం తచ్చ యుక్త స్సమాహిత చిత్తో నిశ మ్యాకర్ణ్య గోవిందే గతిం లభతే గత్యర్థాః బుద్ధ్యర్థాః గతిం జ్ఞానం భక్తి మితి యావత్. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం బహూని కర్మాణి గోపానాం శంస యోషితామ్,
నన్దస్య గేహే వవృధే కుర్వ న్విష్ణు ర్జనార్దనః. ౧

రాజోవాచ—

యేన యేనావతారేణ భగవాన్ హరి రీశ్వరః,
కరోతి కర్ణరమ్యాణి మనోజ్ఞాని చ నః ప్రభో. ౨

యచ్ఛృణ్వతోఽపై త్యరతి ర్వితృష్ణా సత్వం చ శుద్ధ్యత్యచిరేణ పుంసః,
భక్తి ర్హరౌ తత్పురుషేషు సఖ్యం తదేవ హారం వద మన్యసే చేత్. ౩

అథ సప్తమోఽధ్యాయః.

ఏతం తావ త్పూతనానిర్హరణతన్ముక్తిప్రదానాదిరూపం భగవద్బాలచేష్టిత మభిధాయాథ చేష్టితాంతరాణి వివక్షుస్తావ ద్రాజ్ఞ స్తత్పిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయతి (ఏవమితి.) ఏవంవిధాని దుష్టనిర్హరణ తన్ముక్తిప్రదానాదిరూపా ణ్యన్యా న్యపి బహూని బాలచేష్టితాని సయోషితాం సస్త్రీకాణాం, గోపానాం శ మానందం చ కుర్వ న్విష్ణు ర్జనార్దనో భగవా న్నందస్య గేహే వవృధే ఏధాంబభూవ. ౧

తర్హి తాని వద యాని భగవా నకరో దితి పిపృచ్ఛిషు స్తావదితరచేష్టితేభ్యః కృష్ణావతారచేష్టితానాం వైలక్షణ్యం వదన్ పృచ్ఛతి. భగవాన్ హరి రీశ్వరో యేన యేన మత్స్యాద్యవతారేణ యాని యాని కర్మాణి కరోతి చకార తాని నోఽస్మాకం కర్ణరమ్యాణి శ్రోత్రసుఖావహాని తథా హే ప్రభో మనోజ్ఞాని మనఃప్రీతికరాణి చ భవంత్యేవ. ౨

తథాపి యత్కృష్ణచేష్టితం శృణ్వతః పుంసః పురుషమాత్ర స్యారతిః మనోగ్లానిః బుద్ధే రస్వాస్థ్యం వా యస్మి న్నపి సుఖహేతవోఽపి న సుఖాయ భవంతి తథావిధం తత్ వివిధా తృష్ణా శబ్దాదివిషయస్పృహా చాపై త్యపగచ్ఛతి. అచిరేణ సత్వ మంతఃకరణం చ శుధ్యతి, హరౌ భగవతి రతి రనురాగ స్తత్పురుషేషు భగవద్భక్తేషు సఖ్యం చ భవతి. తదేవ చరిత్రం భూయః పునః భూయో విపులం యథాతథా వద తదేవ హారం ఇతి పాఠే హారం మనోహారి చేష్టిత మిత్యర్థః. మన్యసే చేత్ వక్తు మిష్టం మన్యసే చేత్ వద స్వతంత్ర స్త్వ మహం త్వాం నియోక్తు మప్రభు రితి భావః. ౩

అథాన్యదపి కృష్ణస్య లోకాచరిత మద్భుతమ్,
మానుషం లోక మాసాద్య తజ్జాతి మనురున్ధతః. ౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

కదాచి దౌత్థానికకౌతుకాప్లవే జన్మర్క్షయోగే సమవేతయోషితామ్,
వాదిత్రగీతద్విజమన్త్రవాచకై శ్చకార సూనో రభిషేచనం సతీ. ౪

నన్దస్య పత్నీ కృతమజ్జనాదికం విప్రైః కృతస్వస్త్యయనం సుపూజితైః,
అన్నాదివాసస్స్రగభీష్టధేనుభి స్సంజాతనిద్రాక్ష మశీశయ చ్ఛనైః. ౫

* శకటాసురభఞ్జనవృత్తాన్తః *

ఔత్థానికౌత్సుక్యమనా మనస్వినీ సమాగతాన్ పూజయతీ వ్రజౌకసః,
నైవాశృణో ద్వై రుదితం సుతస్య సా రుదన్ స్తనార్థీ చరణా వుదక్షిపత్. ౬

కిం త దిత్యత్రాహ (అథేతి.) మానుషం లోక మాసాద్య మానుషావతారం ప్రాప్య తజ్జాతిం మానుషజాతిం అనురుంధతోఽనుకుర్వతః కృష్ణస్య య దన్యదపి పూతనానిర్హరణరూపబాలచేష్టితా దన్య దప్యద్భుతం లోకాచరితం బాలచేష్టితం వదే త్యనుషఙ్గః. ౩

ఏవ మాపృష్టోఽన్యాన్యపి బాలచేష్టితాని వివక్షు స్తావ చ్ఛకటాసురవధాత్మకం చేష్టితం వర్ణయతి, (కదాచి దిత్యాదినా ఏకదేశ్యతః ప్రోక్తనేన.) ఔత్థానికకౌతుకాప్లవే ఉత్థానం గృహా ద్బహి శ్శిశో ర్నిష్క్రమణం తత్సంబన్ధ్యౌత్థానికం తస్మి న్కౌతుకే ఉత్సవే య ఆప్లవః స్నానం యస్మిన్ తస్మి న్దినే జన్మర్క్షేణ రోహిణీనక్షత్రేణాపి యోగే సతి మహోత్సవే సమవేతానాం సముదితానాం యోషితాం మధ్యే వాదిత్రాదిభి స్త మభిషేచనం సూనో స్సతీ యశోదా చకార. ౪

అన్నాద్యై రన్యై ర్వాసోభిః. స్రగ్భి రన్యై శ్చాభీష్టార్థైః ధేనుభి శ్చ సుపూజితై ర్విప్రైః. కృతం స్వస్త్యయనం యస్య కృతం మజ్జనాదికం యస్య ఆదిశబ్దే నాఙ్గరక్షాదికం వివక్షితం. సంజాతనిద్రే అక్షిణీ యస్య తం సుతం నందస్య పత్నీ శనై రశీశయత్ శాయయామాస. ౫

ఔత్థానికే ఉత్సవ ఏవ ఔత్సుక్యయుక్తం మనో యస్యా స్తథా భూతా మనస్వినీ ఔదార్య ప్రవణమనా స్సా యశోదా సమాగతాన్. వ్రజౌకసః పూజయంతీ సుతస్య రుదితం న శుశ్రావ స హి స్తనార్థీ రుదన్ చరణా వుదక్షిపత్ ఊర్ధ్వ మచాలయత్. ౬

(శకటాసురభంజనమ్)

అధశ్శయానస్య శిశో రనల్పకప్రవాళమృద్వఙ్ఘ్రిహతం వ్యవర్తత.
విధ్వస్తనానారసకుప్యభాజనం వ్యత్యస్తచక్రాక్షవిభిన్నకూబరమ్. ౮

దృష్ట్వా యశోదాప్రముఖా వ్రజస్త్రియో హ్యౌత్థానికే కర్మణి యా స్సమాగతాః.
నందాదయ శ్చాద్భుతదర్శనాకులాః కథం స్వయం వై శకటం విపర్యగాత్.
ఇతి బ్రువన్తోఽతివిషాదమోహితా జనా స్సమంతా త్పరివవ్రు రార్తవత్. ౯

తదోచు రవ్యక్తమతీ న్గోపా న్గోపీ శ్చ బాలకాః,
రుదతాఽనేన పాదేన క్షిప్త మేత న్నసంశయః. ౧౦

న తే శ్రద్దధిరే గోపా బాలభాషిత మిత్యుత,
అప్రమేయం బలం తస్య బాలకస్య న వై విదుః. ౧౧

తదా అధః వ్యోమ్న్యాపతతోఽసురాత్మకస్య శకట స్యాధోలమ్బమానప్రేఙ్ఖ ఇత్యర్థః. శయానస్య. శిశోః శ్రీకృష్ణస్య అల్పక శ్చాసౌ ప్రవాళవ న్మృదు శ్చ యోఽఙ్ఘ్రి స్తేన హతం అనః శకటం వ్యవర్తత విపరీత మవర్తత. తదేవ దర్శయితుం విశినష్టి విధ్వస్తాని నానారసవంతి కుప్యభాజనాని స్వర్ణరజితవ్యతిరిక్తకాంస్యాదిమయాని భాజనాని యస్మిన్. వ్యస్తే చక్రే అక్ష శ్చక్రాధారదారువిశేష శ్చ యస్మిన్ విభిన్నః కూబరో యుగంధరో యస్మిన్ త చ్చ. ౮

(దృష్ట్వేతి.) యశోదాప్రభృతయో వ్రజస్త్రియో యా శ్చౌత్థానికే కర్మణి సమాగతా స్తాః నందాదయో గోపా శ్చ దృష్ట్వా అద్భుతదర్శనేనాకులాః సంభ్రాంతాః. కథ మేత చ్ఛకటం స్వయ మేవ విపర్యగాత్ విపరీత మభూ దిత్యేవం బ్రువంతః. బ్రువంత శ్చ బ్రువత్య శ్చ బ్రువంతః. "పుమాన్ స్త్రియే" త్యేకశేషః. అతీవ విషాదేన దుఃఖేన మోహితాః జనా యశోదాదయః. ఆర్తవ త్సమంతా త్సర్వతః పరివవ్రుః. పరివివేష్టిరే. ౯

తదా అవ్యక్తా శకటాగమనతద్విపర్యయాద్యగోచరా. మతి ర్యేషాం తాన్ గోపాన్, గోపీ శ్చ ప్రతి బాలకాః. కృష్ణస్య సమంతతః. క్రీడంతో బాలకాః ఊచుః, కి మితి ఏతచ్ఛకట. మనేన బాలకేన కర్త్రా పాదేన విక్షిప్తం విపర్యయం ప్రాపిత మత్ర న సంశయః. కార్య ఇతి. ౧౦

తే నందాదయో న శ్రద్దధిరే విశ్వాసం న జగ్ముః. బాల స్యైతన్న సమ్భవతి ఏతే చ బాలకాః. కిం జానంతీతి బాలక స్యాప్రమేయ మపారం బలం చ న వై విదుః. ౧౧

రుదన్తం సుత మాదాయ యశోదా గ్రహశఙ్కితా,
కృతస్వస్త్యయనం విప్రై స్సూక్తై స్స్తన్య మపాయయత్. ౧౨

పూర్వవ త్స్థాపితం గోపై ర్బలిభి స్సపరిచ్ఛదమ్,
విప్రా హుత్వాఽర్చయాఞ్చక్రు ర్దధ్యక్షతకుశామ్బుభిః. ౧౩

యేఽసూయానృతదమ్భేర్ష్యాహింసామానవివర్జితాః
న తేషాం సత్యశీలానా మాశిషో విఫలాః కృతాః. ౧౪

ఇతి బాలక మానీయ సామర్గ్యజురుపాకృతైః
జలైః పవిత్రౌషధిభి రభిషిచ్య ద్విజోత్తమైః. ౧౫

వాచయిత్వా స్వస్త్యయనం నన్దగోప స్సమాహితః,
హుత్వా చాగ్నిం ద్విజాతిభ్యః ప్రాదా దన్నం మహాగుణమ్. ౧౬

గావ స్సర్వగుణోపేతా వాసస్స్రగ్రుక్మమాలినీః,

తతో రుదంతం సుత మాదాయ యశోదా బాలగ్రహాశఙ్కితా కర్తరి క్తః, బాలగ్రహా మాశఙ్కమానా అత ఏవ విప్రైః కర్తృభి స్సూక్తైః రక్షోఘ్నమన్త్రైః కరణైః కృతం స్వస్త్యయనం యస్య తం కృతానిష్టపరిహారకకర్మాణం శిశుం స్తన మపాయయత్. ౧౨

తతో బలిభి శ్చక్రై రథవాఽష్టవిధ బలిభిః, గ్రహశాంతిదాయైః పూజాత్మకై స్సహితం సపరికరం యథాపూర్వం స్థాపితం విప్రాః దధ్యాదిభి రర్చయామాసుః. హుత్వా గృహాదిహోమం విధాయ. ౧౩

తతో యేఽసూయాదిదోషవివర్జితా స్తేషాం సత్యశీలానాం అనుసృతపదశీలానా మాశిషః కదా విఫలా న భవన్తీతి బుద్ధ్వా బాలక మాదా యేత్యన్వయః. అసూయా గుణేషు సత్స్వపి దోషావిష్కరణం అనృతం మిథ్యాభాషణం దమ్భో వఞ్చనం ఈర్ష్యాఽత్యక్షమా హింసా భూతద్రోహః మానోఽహంకారః. ద్విజోత్తమైః కర్తృభిః సామర్గ్యజుర్మన్త్రై రుపాకృతైః సంస్కృతైః పవిత్రా ఓషధయో యేషు తై ర్జలై రభిషిచ్య స్నాపయిత్వా స్వస్త్యయనం వాచయిత్వా చ నందాఖ్యో గోప స్సమాహితచిత్తః. హుత్వా హావయిత్వా మహాగుణం షడ్రసోపేత మన్నం ద్విజాతిభ్యః ప్రాదాత్. ౧౪-౧౬

సాధుత్వబహుక్షీరత్వాదిభి స్సర్వై ర్గుణై ర్యుక్తాః వాసాంసి స్రజః హేమమాలా శ్చాసాం

(తృణావర్తనిరాకరణవృత్తాంతః)

ఆత్మజాభ్యుదయార్థాయ ప్రాదాత్తే చాన్వయుఞ్జత. ౧౭

విప్రా మన్త్రవిదో యుక్తాస్తై ర్యాః ప్రోక్తాస్తదాఽఽశిషః.

* తృణావర్తనిరాకరణవృత్తాన్తః *

తా నిష్ఫలా భవిష్యన్తి న కదాచి దపి స్ఫుటమ్. ౧౮

ఏకదాఽఽరోహ మారూఢం లాలయన్తీ సుతం సతీ,
గరిమాణం శిశో ర్వోఢుం న సేహే గిరికూటవత్. ౧౯

భూమౌ నిధాయ తం గోపీ విస్మితా భారపీడితా,
మహాపురుష మాదధ్యౌ జగతా మాస కర్మసు. ౨౦

దైత్యో నామ్నా తృణావర్తః కంసభృత్యః ప్రచోదితః,
చక్రవాతస్వరూపేణ జహారాసీన మర్భకమ్. ౨౧

సంతీతి తథా తాః గా శ్చ ఆత్మజ స్యాభ్యుదయార్థం ద్విజాతిభ్యః ప్రాయచ్ఛత్. తే చ మంత్రవిదో యుక్తాస్సమాహితా ద్విజాతయః అన్వయుఞ్జత ప్రయుయుజిరే ఆశిష ఇతి శేషః. ౧౭

యదభిప్రాయేణాశిషోఽన్వయూయుజన్ తా శ్చ తథైవ బభూవు రిత్యాహ తై ర్విప్రై ర్యా ఆశిష స్తదా ప్రోక్తాస్తాః కదాచి దపి స్ఫుటం నూనం నిష్ఫలాః న భవిష్యంతి. ౧౮

అథ తృణావర్తాసురవధాత్మక మన్య దపి భగవతో బాలచేష్టితం వివక్షు స్తావ దుపోద్ఘాత రూపం చేష్టిత మాహ (ఏకదేతి ద్వాభ్యామ్.) కదాచి త్సతీ యశోదా ఆరోహ ముత్సఙ్గ మారూఢం బాలకం సుతం లాలయంతీ గిరికూటవ ద్గిరిశృఙ్గస్యేవ శిశో ర్గరిమాణం భారం న సేహే నాసహత, తృణావర్తా న్మాతు రపమృత్యుపరిహారాయ చికీర్షితకార్యోపయోగాయ చ తదఙ్కా దవరోఢుం చ భగవతా కృతం భారం న సేహే ఇతి భావః. ౧౯

కదాచి దప్యన్య శిశో రేవంవిధో గరిమా న దృష్ట ఇతి విస్మితా భారేణ పీడితా చ శిశుం భూమౌ నిధాయోత్పాతశఙ్కయా మహాపురుషం భగవంతం ఆదధ్యౌ ధ్యాతవతీ. తతో జగతాం కర్మసు గార్హ్యకర్మసు ఆస ప్రవృత్తా బభూవ, యద్వా శ్రీకృష్ణోదరవర్తినాం జగతాం భారేణ పీడితా సతీ యద్వా జగతాం మధ్యే కర్మసు ఆస న తు జగదుదరం తం వేదేత్యర్థః. ౨౦

గోకులం సర్వ మావృణ్వన్ ముష్ణం శ్చక్షూంషి రేణుభిః,
పూరయ న్సుమహాఘోరశబ్దేన చ దిశో దశ. ౨౨

ముహూర్త మభవ ద్గోష్ఠం రజసా తమసా వృతమ్,
సుతం యశోదా నాపశ్య త్తస్మి న్న్యస్తవతీ యతః. ౨౩

నాపశ్య త్కశ్చి దాత్మానం పరం చాపి విమోహితః,
తృణావర్తవిసృష్టాభి శ్శర్కరాభి రుపద్రుతః. ౨౪

ఇతి ఖరపవనచక్రపాంసువర్షే సుతపదవీ మబలా విలక్ష్య మాతా,
అతికరుణ మనుస్మర న్త్యశోచ ద్భువి పతితా మృతవత్సకా యథా గౌః. ౨౫

రుదిత మను నిశమ్య తత్ర గోప్యో భృశ మనుత ప్తధియోఽశ్రుపూర్ణముఖ్యః,

తదా తృణావర్తాఖ్యో దైత్యః, కంసస్య భృత్య స్తేన ప్రచోదిత శ్చక్రవాతరూపేణాగత్య ఆసీన మర్భకం జహార గృహీతవాన్. ౨౧

కథంభూత స్సన్? కృత్స్నం గోకులం చక్రవాతరూపేణావృణ్వన్ వ్యాప్నువన్ రేణుభిః వ్రజౌకసాం చక్షూంషి పిధాపయన్ మహతా ఘోరేణ చ శబ్దేన దశ చ దిశః పూరయన్, ఈరయ న్నితి పాఠే నాదయన్. ౨౨

తథా గోష్ఠం ముహూర్తం రజసా తమసా చ పరాగాంధకారాభ్యా మావృత మభూత్. తదా చ యశోదా యతో యత్ర న్యస్తవతీ నిహితవతీ తత్ర దేశే తం నాపశ్యత్ న దదర్శ. ౨౩

తథా కోపి జనః, పర మన్య మాత్మానం చ నాపశ్యత్. కుతః యతో విమోహితః తత్ర హేతుః - తృణావర్తేన విసృష్టాభిః ప్రయుక్తాభిః శర్కరాభి స్సికతాభిః ఉపద్రుతః. ౨౪

ఇత్థం ఖరా త్తీవ్రా త్పవనచక్రా త్పాంసువర్షే సతి సుతపదవీ మవిలక్ష్య అదృష్ట్వా అబలా మాతా యశోదా అతికరుణం యథాతథా అనుస్మరంతీ భువి పతితా యథా మృతవత్సా గౌ స్తద్వత్ శుశోచ. ౨

తత స్తస్యా రుదిత మాకర్ణ్య చ నితరాం అనుతప్తాః, ధియో మనాంసి యాసాం అశ్రూణి

(తృణావర్తనిరాకరణవృత్తాంతః)

రురుదు రనుపలభ్య నన్దసూనుం పవన ఉపారత పాంసువర్షవేగే. ౨౬

తృణావర్త శ్శాన్తరయో వాత్యారూపధరో హరన్,
కృష్ణం నభోగతో గన్తుం నాశక్నో ద్భూరిభారభృత్. ౨౭

త మశ్మానం మన్యమాన ఆత్మనో గురుమత్తయా.
గళే గృహీత ఉత్స్రష్టుం నాశక్నో దద్భుతార్భకమ్ ౨౮

గళగ్రహణనిశ్చేష్టో దైత్యో నిర్గతలోచనః,
అవ్యక్తరావో న్యపత త్సహ బాలో వ్యసు ర్వ్రజే. ౨౯

త మన్తరిక్షా త్పతితం శిలాయాం విశీర్ణసర్వావయవం కరాళమ్,
పురం యథా రుద్రశరేణ విద్ధం స్త్రియో రుదన్త్యో దదృశు స్సమేతాః. ౩౦

ముఖేషు యాసాం తథాభూతాః గోప్య స్తత్రాగత్య నన్దసూను మనుపలభ్యాదృష్ట్వా రురుదుః. ఉపారతః పాంసువర్షస్య వేగో యస్మిన్ తథాభూతే సతి పవనే తత్ర తస్యా రుదిత మను నిశమ్యేత్యన్వయః. ౨౬

వాత్యా చక్రవాత స్తద్రూపధర స్తృణావర్తః కృష్ణం హరన్ శాంతవేగః నభోగతః. తతః పరం నభో గంతుం నాశక్నోత్. తత్ర హేతుః, భూరిభారభృత్. ౨౭

తం బాలం గురుమత్తయా ఆత్మన స్స్వస్యాశ్మానం కూపే పిపతిషోః. కంఠలగ్నపాషాణ తుల్యం మన్యమానః యద్వా ఆత్మన స్స్వస్మా దపి గురుమత్తయా అశ్మానం బాలవ్యాజ మశ్మానం మన్యమాన స్తేన దృఢం గళే గృహీతః త ముత్స్రష్టుం త్యాజయితుం నాశక్నోత్. ౨౮

గళే గ్రహణేనైవ నిశ్చేష్టో నిర్గతే ఉద్గతే లోచనే యస్య స దైత్యః అవ్యక్త మస్పష్టం వాక్యం వచో యస్య తథాభూతః నిరుద్ధగళత్వా దితి భావః. బాలేన సహితో వ్యసు ర్గతప్రాణో వ్రజే వ్యపతత్. ౨౯

అంతరిక్షా చ్ఛిలాయాం పతిత మత ఏవ విశీర్ణా స్సర్వావయవా యస్య తం దైత్యం రుద్రశరేణ విద్ధం పుర మివ కరాళం భయఙ్కరం సజ్జీభూతా రుదన్త్య శ్చ స్త్రియో దదృశుః. ౩౦

ఆదాయ మాత్రే ప్రతిగృహ్య విస్మితాః కృష్ణం చ తస్యోపరి లమ్బమానమ్.
తం స్వస్తిమన్తం పురుషాదనీతం విహాయసా మృత్యుముఖాత్ప్రముక్తమ్.
గోప్యశ్చ గోపాః కిల నన్దముఖ్యా లబ్ధ్వా పునః ప్రాపు రతీవ మోదమ్. ౩౧

అహో బతాత్యద్భుత మేష రక్షసా బాలో నివృత్తిం గమితోఽభ్యగా త్పునః,
హింస్ర స్స్వపాపేన విహింసితః ఖల స్సాధు స్సమత్వేన భయా త్ప్రముచ్యతే ౩౨

కిం న స్తప శ్చీర్ణ మధోక్షజార్చనం పూర్తేష్టదత్త ముత భూతసౌహృదమ్,
యత్సంపరేతః పున రేవ బాలకో దిష్ట్యా స్వబంధూ న్ప్రణయ న్నుపస్థితః. ౩౩

దృష్ట్వాఽద్భుతాని బహుశో నన్దగోపో బృహద్వనే,
వసుదేవవచో భూయో మానయామాస విస్మితః. ౩౪

తత స్తస్య దైత్యస్య ఉరసి లమ్బమానం, కృష్ణం ఆదాయ మాత్రే యశోదాయై ప్రతిగృహ్య సమర్ప్య విస్మితాః బభూవుః. విహాయసా గగనమార్గేణ పురుషాదేన దైత్యేన నీత మథాపి మృత్యుముఖా త్ప్రముక్తం స్వస్తిమంతం జీవంతం బాలం నందప్రధానా గోపా గోప్య శ్చ నితరాం మోదం హర్షం, ప్రాపుః, కిల. ౩౧

అథ గోపాదీనాం మిథ స్సంతోషవాద మాహ (అహో ఇతి ద్వాభ్యామ్.) రక్షసా నివృత్తిం గమితో వినాశం ప్రాపితః ఏష బాలః పున రభ్యగాత్, అహో అత్యాశ్చర్య మేతత్ కోఽత్ర విస్మయః యుక్త మేవైత దితి తేష్వేవ కేచి దాహుః (హింస్ర ఇతి.) హింస్రః క్రూరః, ఖలః స్వపాపేనైవ నిహతః, సాధు స్తు సమత్వేన స్వస్మి న్నితరేషు చ సమభావేన, భయా న్ముక్తో భవతీతి ౩౨

(కి మితి.) నోఽస్మాభిః, తప ఆద్యన్యతమం కించి చ్చీర్ణం పూర్వజన్మని సంపాదితం స్యాత్ కుతః, యద్యస్మా త్సంపరేతో మృతోఽపి, బాలకః, పున రపి స్వబంధూ నభి రమయ న్నుపస్థితః దిష్ట్యా అయం మహా నానందో జాత ఇత్యర్థః. అన్యథైత ద్దుర్ఘ ట మితి భావః. తపః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది పూర్తం స్మార్తం కర్మ తటాకాదినిర్మాణం వా ఇష్టం శ్రౌతం దత్తం దానం తేషాం సమాహారద్వన్ద్వః, ప్రణయ న్నితి పాఠే ప్రణయన్ హర్షయన్ ఉపస్థిత ఇత్యర్థః. ౩౩

ఏవం విధాన్యన్యా న్యద్భుతాని బహుశో బృహద్వనే బృహతి వ్రజప్రాంతవనే దృష్ట్వా నందగోపో విస్మితః పున ర్వసుదేవస్య వచో "నేహ స్థేయం బహుదినం సంత్యుత్పాతా శ్చ గోకులే" ఇత్యేతద్వచో మానయామాస, సత్య మేవాభూ దిత్యమన్యత. ౩౪

స్తన్యపానసమయే జృమ్భణవ్యాజేన మాత్రే విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టః)

ఏకదాఽర్భక మాదాయ స్వాఙ్క మారోప్య భామినీ,
ప్రస్నుతం పాయయామాస స్తనం స్నేహపరిప్లుతా. ౩౫

—* స్తన్యపానసమయే జృమ్భణవ్యాజేన మాత్రే విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టః *—

పీతప్రాయస్య జననీ సుతస్య రుచిరస్మితమ్
ముఖం లాలయతీ రాజన్ జృమ్భతో దదృశే జగత్. ౩౬

ఖం రోదసీ జ్యోతి రనీకమాశా స్సూర్యేన్దువహ్నిశ్వసనామ్బుధీం శ్చ,
ద్వీపాన్నగాం స్తద్దుహితౄ ర్వనాని భూతాని యాని స్థిరజఙ్గమాని. ౩౭

సా వీక్ష్య విశ్వం సహసా రాజ న్సంజాతవేపథుః,

అథ భగవాన్ తృణావర్తాగమే ప్రదర్శితస్య గరిమ్ణో మూలం దర్శయామాసేత్యాహ (ఏక దేతి.) ప్రస్నుతం కర్తరి క్తః, స్తనం ప్రస్నువంతం స్తనం, పాయయామాస కథంభూతా స్నేహేన పరిప్లుతా పరితో వ్యాప్తా. ౩౫

హేరాజన్ పీతప్రాయస్య పీతప్రాయ స్తనస్య, కృత స్తన్యపానస్యేత్యర్థః, పీత మితి భావే క్తః, పీతం పాన మస్యాస్తీతి పీతం, అర్శ ఆదిత్వా న్మత్వర్థీయోఽచ్, తత్ప్రాయః, యద్వా భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివ త్కర్తరి క్తః, ప్రాయశబ్దః సదృశవాచీ సన్నప్యత్రానతిరిక్తార్థపరః తస్య సుతస్య రుచిరం సుందరం స్మితం యస్మిన్ తన్ముఖం లాలయంతీ చుమ్బనాదినా లాలనం కుర్వంతీ జృమ్భత ఆస్యం వివృణ్వత స్తస్య ముఖే ఇదం వక్ష్యమాణం ఖాద్యాత్మకం జగ ద్దదర్శ, ముఖే ఇతి పాఠాంతరం, తదా రుచిరస్మితం సుతం లాలయంతీ పీతప్రాయస్య జృమ్భత స్సుతస్య ముఖే ఇదం జగద్దదృశ ఇత్యన్వయః. ౩౬

తద్దృష్టజగదంతర్భూతపదార్థానాహ (ఖ మితి.) ఖ మాకాశం రోదసీ ద్యావాపృథివ్యర్థశ మన్యయం జ్యోతిరనీకం శుక్రాఙ్గారకాదిజ్యోతిశ్చక్రం సూర్యాదీనా మితరేతరయోగద్వంద్వః, నగాన్ గిరీన్ తద్దుహితౄ ర్నదీః యాని స్థావరజఙ్గమాత్మకాని భూతాని తాని చ దదృశ ఇత్యన్వయః. ౩౭

హేరాజన్ సా మృగశాబాక్షీ యశోదా సుతస్య ముఖే ఖాదియుక్తం విశ్వ మవలోక్య

సమ్మీల్య మృగశాబాక్షీ నేత్రే ఆసీ త్సువిస్మితా. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కందే.
సప్తమోఽధ్యాయః.

సంజాతో వేపథు శ్శరీరకమ్పో యస్యా స్తథాభూతా స్వకీయే నేత్రే నిమీల్య విస్మితా బభూవ. ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం.
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

శ్రీబాదరాయణి రువాచ—

గర్గః పురోహితో రాజ న్యదూనాం సుమహాతపాః,
వ్రజం జగామ నన్దస్య వసుదేవప్రచోదితః. ౧

తం దృష్ట్వా పరమప్రీతః ప్రత్యుత్థాయ కృతాఞ్జలిః.
ఆనర్చాధోక్షజధియా ప్రణిపాతపురస్సరమ్. ౨

సూపవిష్టం కృతాతిథ్యం గిరా సూనృతయా మునిమ్,
నన్దయిత్వాఽబ్రవీ ద్బ్రహ్మ న్పూర్ణస్య కరవామ కిమ్. ౩

మహద్విచలనం నౄణాం గృహిణాం దీనచేతసామ్,
నిశ్శ్రేయసాయ భగవ న్కల్పతే నాన్యథా క్వచిత్. ౪

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

అథ గర్గేణ కృతనామకరణసంస్కారస్య తత్సూచితమాహాత్మ్యస్య భగవతో మాత్రే విశ్వరూపప్రదర్శనం తద్విస్మాపనాదిరూపం చ చరిత్ర మాహాష్టమే (గర్గ ఇతి.) గర్గో యదూనాం పురోహితః, అత ఏవ వసుదేవేన ప్రచోదితః. నందస్య వ్రజం జగామ. ౧

అధోక్షజధియా భగవద్బుద్ధ్యా నమస్కారపూర్వకం యథాతథా ఆనర్చ అర్చితవాన్. ౨

అతిథయే నివేదిత మన్నాదిక మాతిథ్యం తత్కృతం భుక్తం యేన తం, సూపవిష్టం గర్గం సూనృతయా మధురయా గిరా నందయిత్వా హర్షయిత్వా అబ్రవీత్. ఉక్తి మేవాహ (బ్రహ్మ నిత్యాదినా యదూనా మహ మిత్యతః ప్రాక్తనేన..) హేబ్రహ్మ న్పూర్ణస్య ఆప్తకామస్య తవ కిం కరవామ న కిమ ప్యపూర్వప్రీతికరం కర్మ కర్తుం ప్రభవామేత్యర్థః. పూర్ణస్య పరబ్రహ్మానందానుభవపూర్ణస్య తవ కింకరా వయ మిత్యర్థః. ౩

పూర్ణ శ్చే దహం కథం ధనినాం గృహ మాగత స్తత్రాహ (మహద్విచలన మితి) హేభగవ న్మహతాం భవతాం విచలనం స్వాశ్రమా దన్యత్ర సంచారః విషయాసక్తదీనచేతసాం మాదృశాం, గృహిణాం నిశ్శ్రేయసాయైవ కల్పతే అన్యథా తు కదాచి దపి న కల్పతే నతు స్వార్థం కింతు మాదృశా మనుగ్రహార్థ మేవేత్యర్థః. ౪

జ్యోతిషా మయనం సాక్షా ద్యత్తజ్జ్ఞాన మతీన్ద్రియమ్,
ప్రణీతం భవతా యేన పుమా న్వేద పరాపరమ్. ౫

త్వం హి బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠ స్సంస్కారాన్ కర్తు మర్హసి,
బాలయో రనయో ర్నౄణాం జన్మనా బ్రాహ్మణో గురుః. ౬

గర్గ ఉవాచ—

యదూనా మహ మాచార్యః ఖ్యాత శ్చ భువి సర్వతః,
సుతం మయా సంస్కృతం తే మన్యతే దేవకీసుతమ్. ౭

కంసః పాపమతి స్సఖ్యం తవ చానకదున్దుభేః,
దేవక్యా అష్టమో గర్భో న స్త్రీ భవితు మర్హతి. ౮

త్వయా బాలయో ర్నామక్రియాకార్యేతి వక్తుం తస్య విజ్ఞానాతిశయ మాహ (జ్యోతిషా మయన మితి.) యజ్జ్ఞాన మతీంద్రియపి అతీంద్రియజ్ఞానసాధనం జ్యోతిషా మయనం గమనప్రతిపాదకం, జ్యోతిశ్శాస్త్ర మిత్యర్థః, తత్సాక్షా ద్భవతా ప్రణీతం, జ్యోతిషా మయనేన అన్యోఽపి పుమాన్ పరాపరమతీతమాగామి చ వేద. ౫

వివక్షిత మాహ (త్వ మితి.) భో బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠ త్వ మనయో ర్బాలకయో స్సంస్కారాదీన్ నామకరణాదీన్ కర్తు మర్హసి దైవజ్ఞత్వా న్మంత్రవిత్త్వా చ్చ త్వమేవ కర్తు మర్హసీతి భావః. నను నాహం త్వద్గురు రిత్యత్రాహ. నృణాం జన్మనా బ్రాహ్మణో గురు రితి సామాన్యనిర్దేశేన బ్రాహ్మణానాం క్షత్రియాదీనాం చ బ్రాహ్మణమాత్రస్స్వభావతో గురు రిత్యభిప్రేతమ్. ౬

అత్యుత్సాహినం నందం ప్రతి గుప్తమేతత్కార్య మిత్యభిప్రాయేణ ప్రత్యాచక్షాణ ఇవాహ (యదూనా మితి.) యదూనా మాచార్యత్వేన భువి ప్రసిద్ధోఽహం యది త్వత్పుత్రం సంస్కుర్యాం తర్హి మయా సంస్కృతం త్వత్పుత్ర మపి దేవకీసుత మేవ పాపమతిః కంసో మన్యతే. మత్కర్తృక సంస్కారేణ లిఙ్గేన దేవకీసుత మేవాధ్యవస్యతీత్యర్థః. నను యదుకులాచార్యేణ త్వయా సంస్కృతం కథంచి ద్యదుకుమారం జానాతు తత్ర వసుదేవస్య పుత్ర స్తత్రాపి దేవక్యాం జాత ఇతి కుతో జానీయా త్తత్రాహ (సఖ్య మిత్యాది.) నందవసుదేవయో స్సఖ్యం ప్రసిద్ధ మేవ వర్తతే, అశరీరవాణ్యాఽభిహితో దేవక్యా అష్టమో గర్భో న స్త్రీ భవితు మర్హతి, కింతు, పుమానేవ. సః మద్భయా ద్వసుదేవేన

(గర్గేణ నందపుత్రాణాం జాతకర్మాదికరణమ్)

ఇతి సంచిన్తయఞ్ఛ్రుత్వా దేవకీ దారికావచః.
అపి హన్తా గతాశఙ్కస్తర్హి తన్నోఽనయో మహాన్. ౯

నన్ద ఉవాచ—

అలక్షితోఽస్మిన్రహసి మామకైరపి గోవ్రజే,
కురు ద్విజాతిసంస్కారం స్వస్తివాచనపూర్వకమ్. ౧౦

ఏవం సంప్రార్థితో విప్రః స్వచికీర్షితమేవ తత్,
చకార నామకరణం గూఢో రహసి బాలయోః. ౧౧

అయం హి రోహిణీపుత్రో రమయన్సుహృదో గుణైః,
ఆఖ్యాస్యతే రామ ఇతి బలాధిక్యాద్బలం విదుః,
యదూనామపృథగ్భావాత్సంకర్షణముశన్త్యుత. ౧౨

సఖ్యు స్సన్నిధౌ నిహిత ఇత్యేవం దేవకీదారికావచ శ్చిన్తయఞ్ఛ గతాశఙ్కః గతసంశయః హంతాఽపి హన్యాత్ తర్హి తన్నోఽస్మాకం మహాననయః అపీతిః అనుచితం స్యాత్. ౭-౮-౯

ఏవ ముక్తవన్తం గర్గం ప్రత్యాహ నందః (అలక్షిత ఇతి.) అస్మిన్గోకులే మామకై ర్మదీయై రవ్యలక్షితః రహసి విర్జనే దేశే స్వస్తివాచనపూర్వకం ద్విజాతిసంస్కారం ద్విజాతీనామవశ్యకర్తవ్యం సంస్కారం తూర్యఘోషాదిరహితం కుర్విత్యర్థః. ౧౦

ఇత్థం సమ్య క్ప్రార్థితో ద్విజో గర్గః. స్వేన కర్తుమిష్టమేవ తద్బాలకయో ర్నామకరణం రహసి గూఢ స్సఞ్ఛ చకార. ౧౧

తదేవ దర్శయతి (అయ మిత్యాదినా) గుణైస్సుహృదో రమయన్నితి తస్మిన్రామశబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తప్రదర్శనం బలాధిక్యాదితి బలశబ్దస్య తథా యదూనామపృథగ్భావాత్కుతశ్చిన్నిమిత్తాద్విప్రతిపద్యమానానాం తేషామన్యోన్యసామరస్య ఘటనే నైకమత్యసంపాదనరూపాత్ప్రవృత్తినిమిత్తాత్సఙ్కర్షణశబ్దాభిధేయ ముశంతీచ్ఛంతి జనా ఇతి శేషః. సమ్యక్కర్షత్యాకర్షతి వైముఖ్యనివర్తనే నైకతాం నయతీతి సంకర్షణ ముశంతీత్యర్థః. గర్భసఙ్కర్షణాత్సఙ్కర్షణః సఙ్కర్షణాఖ్య స్యానంతస్యాంశత్వాద్వా సంకర్షణ ఇతి వ్యుత్పత్తిద్వయమప్యభిప్రేతమ్. ౧౨

ఆస న్వర్ణా స్త్రయో హ్యస్య గృహ్ణతోఽనుయుగం తనూః,
శుక్లో రక్త స్తథా పీత ఇదానీం కృష్ణతాం గతః. ౧౩

ప్రాగయం వసుదేవస్య క్వచి జ్జాత స్తవాత్మజః,
వాసుదేవ ఇతి శ్రీమా నభిజ్ఞాః సంప్రచక్షతే. ౧౪

బహూని స న్తి నామాని రూపాణి చ సుతస్య తే,
గుణకర్మానురూపాణి తాన్యహం వేద నో జనః. ౧౫

ఏష వ శ్శ్రేయ ఆధాస్య ద్గోపగోకులనన్దనః,
అనేన సర్వదుర్గాణి యూయ మఞ్జ స్తరిష్యథ. ౧౬

పరమాత్మత్వం సూచయ న్నివ తిరోధాపయ న్నివ నామాని చకారే త్యభిప్రాయేణాహ (ఆస న్నితి.) ప్రతియుగం తనూ ర్విగ్రహాన్ గృహ్ణతః ఉపాదదతః అస్య తవ పుత్రస్య శుక్లాదయ స్త్రయో వర్ణా ఆసన్. అధునా తు కృష్ణతాం ప్రాప్తః, అతః కృష్ణ ఇత్యేకం నామ భవిష్యతి. అనుయుగం తనూ ర్గృహ్ణత ఇత్యనేన పరమపురుషత్వం సూచితం "కృషి ర్భూవాచక శ్శబ్దో ణశ్చ నిర్వృతివాచకః తయో రైక్యం పరం బ్రహ్మ కృష్ణ ఇత్యభిధీయత" ఇత్యాదివ్యుత్పత్త్యంతరాణి త్వభిప్రేతాని. ౧౩

ఆధునిక మపి వసుదేవాపత్యత్వ మాచ్ఛాదయన్ ప్రాహ (ప్రాగయ మితి.) అయం, శ్రీమాన్ ప్రాగ్వసుదేవాపత్యత్వా ద్వాసుదేవ ఇత్యభిజ్ఞాః సంప్రచక్షతే అనయా సామ్యోక్త్యా ఋషి రయం జన్మాంతరగతం నామ కథయతీతి నందో మన్యతే స్మ "వసంతి యత్ర భూతాని వస త్యత్రేతి వై యతః, తత స్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిగీయత" ఇతి వ్యుత్పత్తి స్త్వభిప్రేతా. శ్రీమా నిత్యనేన శ్రియఃపతిత్వం సూచితమ్. ౧౪

తథా గుణకర్మానురూపాణి బహూ న్యస్య నామాని సంతీత్యాహ (గుణేతి.) యాని గుణాను రూపాణి భగవా న్నారాయణ ఇత్యాదీని కర్మానురూపాణి మధుసూదన ఇత్యాదీని బహూని నామా న్యహం మాదృశో ముని రేవ వేద న తు త్వాదృశ ఇత్యర్థః. అనేనాపి పరమపురుషత్వం సూచితం యద్వా అహ మేవ న వేద కింపున స్త్వాదృశో న వేదేత్యర్థః. ౧౫

జాతకఫల మాహ (ఏష ఇతి.) వః యుష్మాకం మేష శ్రేయ ఐహిక మాముష్మికం చాధాస్యతి. గోపాన్ గోకులం గవాం కులం చ నందయతీతి నందనః. అనేన సుతేన హేతుభూతేన యూయం సర్వాణి దుర్గాణి దుఃఖా న్యఞ్జః ఆశు తరిష్యథ. అఞ్జ ఇతి తత్త్వశీఘ్రార్థక మవ్యయమ్. ౧౬

(గర్గేణ నందపుత్రాణాం జాతకర్మాదికరణమ్)

పురాఽనేన వ్రజపతే సాధవో దస్యుపీడితాః,
అరాజకే రక్ష్యమాణా జిగ్యు ర్దస్యూ న్సమేధితాః. ౧౭

య ఏతస్మి న్మహాభాగ ప్రీతిం కుర్వ న్తి మానవాః.
నారయోఽభిభవ న్త్యేతా న్విష్ణుపక్ష నివాసురాః. ౧౮

తస్మా న్నన్దాత్మజోఽయం తే నారాయణసమో గుణైః.
శ్రియా కీర్త్యాఽనుభావేన గోపాయ సుసమాహితః. ౧౯

ఇత్యాత్మానం సమాదిశ్య గర్గే చ స్వగృహం గతే,
నన్దః ప్రముదితో మేన ఆత్మానం పూర్ణ మాశిషామ్. ౨౦

హే వ్రజపతే అరాజకే సంరక్షకరహితే జగ త్యత ఏవ దస్యుభి ర్దుష్టసత్త్వైః పీడితా స్సాధవో ధర్మానువర్తినః అనేన త్వత్పుత్రేణ పురా పూర్వజన్మని సమేధితా రక్ష్యమాణా శ్చ దస్యూ న్జిగ్యుః జితవంతః అనేన "పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్, ధర్మసంస్థాపనార్థాయేతి" భగవదుక్తి రభిప్రేతా, అధునాఽపి సాధుపరిత్రాణార్థ మేవ జాత ఇతి చ భావః. ౧౭

హే మహాభాగ అస్మి న్త్వత్పుత్రే పురా పూర్వజన్మని సమేధితాః యే మానవాః ప్రీతిం కుర్వంతి తా నరయ శ్శత్రవో నాభిభవంతి యథా విష్ణు రేవ పక్ష ఆశ్రయో యేషాం తా న్దేవా నసురా స్తద్వత్. అత్ర ప్రీతిశబ్దేన ప్రీత్యాత్మికా భక్తి రభిప్రేతా. అరిశబ్దేన ప్రకృతిసంబంధప్రయుక్తకామ క్రోధాదయః. యేఽస్మి న్భక్తిం కుర్వంతి తే ముక్తా భవంతీతి భావః. విష్ణుపక్ష నివాసురా ఇతి దృష్టాంతేనాయం సాక్షా ద్విష్ణుః యూయం తు దేవాద్యంశప్రభవాః. కంసాదయ స్త్వాసురసంపత్త్యాభి జాతా ఇత్యభిప్రేతమ్. ౧౮

తస్మా దేవంభావిగుణత్వాత్ హే నంద శ్రియా కీర్త్యా ప్రభావేన అన్యై శ్చ గుణై ర్నారాయణతుల్యోఽయం భవితా అత ఏనం సమాహిత స్సావధానచిత్త స్త్వం గోపాయ పాలయ. ౧౯

ఇతీత్థ మాత్మానం ప్రతి సమాదిశ్య గర్గే స్వగృహం గతే సతి తతో నందః ప్రముదిత ఆశిషా అభిమతార్థజాతేన పూర్ణప్రాయ మాత్మాన మమన్యత. ౨౦

—* బాలక్రీడాసు విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టః *—

కాలేన వ్రజతా తాత గోకులే రామకేశవౌ,
జానుభ్యాం సహ పాణిభ్యాం రఙ్గమాణౌ విజహ్రతుః ౨౧

తా వఙ్ఘ్రియుగ్మ మనుకృష్య సరీసృపన్తౌ ఘోషప్రఘోషరుచిరం వ్రజకర్దమేషు,
తన్నాదహృష్టమనసా వనుసృత్య లోకం ముగ్ధప్రభీతవ దుపేయతు రన్తి మాత్రోః. ౨౨

తన్మాతరౌ నిజసుతౌ ఘృణయా స్నువన్త్యౌ పఙ్కాఙ్గరాగరుచిరా వుపగూహ్య దోర్భ్యామ్,
దత్వా స్తనం ప్రపిబతో స్మ ముఖం నిరీక్ష్య ముగ్ధస్మితాల్పదశనం యయతుః ప్రమోదమ్.

యర్హ్యఙ్గనాదర్శనీయకుమారలీలా వన్త ర్వ్రజే తదబలాః ప్రగృహీతపుచ్ఛైః.
వత్సై రిత స్తత ఉభా వనుకృష్యమాణౌ ప్రేక్షన్త ఉజ్ఝితగృహా జహృషు ర్హసన్త్యః ౨౪

అథ భగవతః. కాఞ్చి ద్బాలక్రీడా అనువర్ణ్య విశ్వరూపప్రదర్శనాదిక మాహ (కాలేనేతి) గచ్ఛతా అతిక్రమమాణేన కియతా కాలేన వ్రజే రామకేశవౌ సహజానుభ్యాం పాణిభ్యాం చేత్యర్థః. రఙ్గమాణౌ చఙ్క్రమణం కుర్వన్తౌ సరీసృపన్తా వితి యావత్ విజహ్రతుః. ౨౧

విహార మేవ వర్ణయతి (తా వితి) తౌ రామకేశవౌ ఘోషప్రఘోషరుచిరం ఘోషాః పాదభూషణకిఙ్కిణ్యః. తేషాం ఘోషేణ వ్రజగతశ్లాఘ్యధ్వనినా వా రుచిరం యథాతథా వ్రజకర్దమే ష్వఙ్ఘ్రియుగ మనుకృష్య పురః ప్రసారితజాన్వనుగతం యథాతథా పశ్చాద్గతజానుసమాకృష్యేత్యర్థః. సరీసృపన్తౌ పునః పున రతిశయేన వా చరన్తౌ తేషాం ఘోషాణాం నాదేన తస్య ఘోషస్య వ్రజస్య నాదేన వా హృష్టం మనో యయో స్తౌ లోక మిత స్తతః. పర్యటన్తం జన మనుసృత్య త్రిచతురాణి పదా న్యనుగమ్య ముగ్ధవ త్ప్రభీతవ చ్చ మాత్రోః రోహిణీయశోదయోః. అన్తి సమీప ముపేయతు రుపజగ్మతుః. ౨౨

తదా తయో రామకేశవయోః మాతరౌ. ఘృణయా కరుణయా స్నువన్త్యౌ పయః పూర్ణస్తనాభ్యాం పయ స్స్రవన్త్యౌ పఙ్కరూపేణాఙ్గరాగేణ రుచిరౌ సుతౌ బాహుభ్యా ముపగుహ్యోరసి సంవేష్ట్య. స్తనం దత్వా ముఖే విధాయ ప్రపిబతో స్సుతయో ర్ముగ్ధం సుందరం స్మితం అల్పా దశనా స్సూక్ష్మ దంతా శ్చ యస్మిన్ తన్ముఖ మవలోక్య ప్రమోదం ప్రాపతుః. ౨౩

యర్హి యదా అఙ్గనానాం దర్శనీయాః. కుమారలీలా యయో స్తౌ తథాభూతౌ వ్రజమధ్యే. వ్రజస్థా అబలాః ప్రేక్షమాణాః విస్మృతగృహకృత్యాః. హసన్త్యో జహృషుః. కథంభూతౌ తాభ్యాం ప్రగృహీతాని పుచ్ఛాని యేషాం తై ర్వత్సైః. ఇత స్తతో ఽనుకృష్యమాణౌ. జగృహు రితి పాఠే తా గృహీతవత్స్య ఇత్యర్థః. ౨౪

(బాలక్రీడాసు విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టః)

శృఙ్గ్యగ్నిదంష్ట్ర్యసిజలద్విజకణ్టకేభ్యః క్రీడాపరా వతిచలౌ స్వసుతౌ నిషేద్ధుమ్,
గృహ్యాణి కర్తు మపి యత్ర న తజ్జనన్యౌ శేకాత ఆపతు రలం మనసోఽనవస్థామ్, ౨౫

కాలే నాల్పేన రాజర్షే రామః కృష్ణ శ్చ గోవ్రజే,
అకృష్టజానుభిః పద్భి ర్విచక్రమతు రఞ్జసా. ౨౬

తత శ్చ భగవా న్కృష్ణో వయస్యై ర్వ్రజబాలకైః,
సహ రామో వ్రజస్త్రీణాం చిక్రీడే జనయ న్ముదమ్. ౨౭

కృష్ణస్య గోప్యో రుచిరం వీక్ష్య కౌమారచాపలమ్,
శృణ్వత్యాః కిల తన్మాతు రితి హోచు స్సమాగతాః. ౨౮

వత్సా న్ముఞ్చ న్క్వచి దసమయే క్రోశసంజాతహాస
స్తేయం స్వాద్వ త్త్యథ దధిపయఃకల్పితై స్స్తేయయోగైః,

నితరాం క్రీడాసక్తౌ అతిచలా వితి పాఠే క్రీడాపరా వత ఏవాతిచలౌ సర్వత శ్చరన్తౌ అతిబలా విత్యపి పాఠః. శృఙ్గ్యాదిభ్యః. స్వసుతౌ నిషేద్ధుం వారయితుం గృహ్యాణి గృహోచితాని కర్మాణి కర్తుం చ యదా తయో ర్జనన్యౌ న శేకాతే నాశక్నుతాం నిషేధగార్హ్యే యుగపత్కర్తు మసమర్థే అభూతా మిత్యర్థః, శృఙ్గిణో హరిణాదయః దంష్ట్రిణ శ్శునకాదయః. ద్విజా మయూరాదయః పక్షిణః తదా తే మాతరౌ అలం నితరాం మనసోఽనవస్థాం అకుశలతాం ప్రాపతు రితి గృహిణాం సౌఖ్యస్య పరా కాష్ఠా ప్రదర్శితా. ౨౫

హేరాజర్షే అకృష్టజానుభిః పద్భిః. విచక్రమతుః. కదాచి జ్జానుభ్యాం క్రమణం కదాచి త్పద్భ్యాం గమనం చేతి మిశ్రం చక్రతు రిత్యర్థః. ౨౬

తతో వయస్యై స్తుల్యవయస్కైః. వ్రజబాలకై స్సహ రామేణ సహితః. కృష్ణో. వ్రజస్త్రీణాం హర్షం జనయన్ చిక్రీడే. ౨౭

రుచిం సుందరం కౌమారప్రయుక్తం చాపల్య మవలోక్య తస్య కృష్ణస్య మాతుః శృణ్వత్యా స్సత్యాః. ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణోచుః. ౨౮

తదేవాహ (వత్సా నిత్యాదినా సార్ధద్వయేన) అసమయే క్వచి ద్వత్సా న్ముఞ్చన్ క్రోశేన జనానా మాక్రోశేన సంజాతో హాసో యస్య తథాభూతో భవతి, స్తేయం చౌర్యార్జితం నతు దత్తం

మర్కా న్భోక్ష్య న్విభజతి స చె న్నాత్తిభాణ్డం భినత్తి
ద్రవ్యాలాభే స్వగృహకుపితో యాత్యుపక్రోశ్య తోకాన్. ౨౯

హస్తాగ్రాహ్యే రచయతి విధిం పీఠకోలూఖలాద్యై
శ్ఛిద్రం హ్యన్తర్నిహితవయున శ్శిక్యభాణ్డేషు తద్విత్,
ధ్వాంతాగారే ధృతమణిగణం స్వాఙ్గమర్థప్రదీపం
కాలే గోప్యో యర్హి గృహకృత్యేషు సువ్యగ్రచిత్తాః. ౩౦

ఏవం ధార్ష్ట్యా న్యుశతి కురుతే మేహనాదీని వాస్తౌ
స్తేయోపాయై ర్విరచితకృతి స్సుప్రతీకో యథాస్తే.

తత్రాపి స్వాదు నేతరత్ దధిపయశ్చాత్తి ఖాదతి కల్పితైః స్తేయయోగ్యై శ్చౌర్యోపాయైః. స్వయం భోక్ష్యమాణః మర్కా న్ప్రీతి విభజ్య దదాతి. తేషా మపి మధ్యే తృప్తః కోఽపి నాత్తి తర్హి భాండం భినత్తి మర్కం భోక్ష్య న్విభజతి స చేన్నాస్తీతి పాఠే మర్కం నవనీతం. మర్కం తు దధిసార స్స్యాత్. న్నవనీతం ప్రచక్షత ఇత్యభిధానాత్ విభజతి సఖిభ్య ఇతి శేషః. యద్వా సమర్కటో. నాస్తి చేత్ స్వభుక్తావశిష్టనవనీతోపేతం భాండం భినత్తీత్యర్థః, క్వచి న్నవనీతాదిద్రవ్యాలాభే సతి ప్రచ్ఛన్న విహితతయా తదలాభే సతి స్వగృహ కుపితః. అస్మద్గృహేభ్యః కుపితః స గృహేతి పాఠే స కృష్ణః యద్వా సగృహా గృహిణి స్తేభ్యః కుపితః తేషాం తోకాన్ పర్యఙ్కాదిషు సుప్తాన్ ఉపక్రోశ్య రోదయిత్వా యాతి. ౨౯

కల్పితైః స్తేయయోగ్యై రిత్యుక్తం ప్రపఞ్చయతి (హస్తాగ్రాహ్యే ఇతి.) ఉచ్ఛ్రస్థే నవనీతాది భాండే హస్తేన గ్రహీతు మశక్యే సతి పీఠకోలూఖలాద్యైః. ర్విధిం తద్గ్రహణసాధనవిధానం రచయతి శిక్యస్థభాండే ష్వంతర్నిహితేషు దధ్యాదౌ వయునం జ్ఞానం యస్య తథాభూతః ఛిద్రం రచయతి శిలోత్క్షేపణాదిభిః ఛిద్రం కరోతి తద్విత్ ఛిద్రరచనాదివిత్ ధ్వాంతాగారే అంధకారావృతగేహే ధృతమణిగణం దివ్యమణివిభూషిత మత ఏవార్థప్రదీపం తత్తదర్థప్రకాశకం స్వాఙ్గం రచయతి సన్నిధాపయతి యస్మి న్కాలే గోప్యో గృహకర్మసు ప్రవణచిత్తా స్తదైవం కరో తీత్యన్వయః. ౩౦

ఏవం కుర్వన్ చోరోయ మిత్యుక్త శ్చే ద్ధార్ష్ట్యాని ప్రాగల్భ్యా న్యుశతి జల్పతి త్వ మేవ చోరోఽహమేవ గృహస్వామీతి జల్పతీత్యర్థః. వాస్తౌ స్వర్చితే గృహే మేహనాదీని మూత్రోత్సర్జనాదీని కురుతే. స్తేయోపాయై ర్విరచితా కృతిః కర్మ యేన తథాభూతోఽపి త్వత్సమీపే యథా సుప్రతీక స్సాధు

(విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టః)

ఏవం స్త్రీభి స్సభయనయనశ్శ్రీముఖాలోకినీభి
ర్వ్యాఖ్యాతార్థా ప్రహసితముఖీ న హ్యుపాలబ్ధు మైచ్ఛత్. ౩౧

అధికపాఠః—

(గోప్యః కదాచన పృథ క్పృథగూహ్య కృష్ణమైత్యేకదైవ గదితుం ప్రసృతా స్తదాగః.
దృష్ట్వా తద_న్యథ త మేవ నిజా నదృష్ట్వా సర్వా శ్చ తా నివవృతు స్స్వగృహాన్సలజ్జాః

ఏకదా క్రీడమానా స్తే రామాద్యా గోపదారకాః.
కృష్ణో మృదం భక్షితవా నితి మాత్రే న్యవేదయన్. ౩౨

సా గృహీత్వా కరే పుత్ర ముపాలభ్య హితైషిణీ,
యశోదా భయసంభ్రాన్తప్రేక్షణాక్ష మభాషత. ౩౩

యశోదోవాచ —

కస్మా న్మృద మదాంతాత్మన్ భవా న్భక్షితవా న్రహః,
వదన్తి తావకా హ్యేతే కుమారా స్తేఽగ్రజోఽప్యయమ్. ౩౪

స్తద్వదాస్తే. ఏవ మిత్థం సభయే నయనే యస్మిన్ తచ్చ తచ్ఛ్రీయుక్తం ముఖం తత్కృష్ణముఖ మవ లోకినీభిః స్త్రీభిః, వ్యాఖ్యాతాః ప్రఖ్యాపితా అర్థా శ్చౌర్యాదివ్యాపారా యస్యా స్తథాభూతాపి ప్రహసితం ముఖం యస్యా స్సా యశోదా ఉపాలబ్ధుం పుత్ర మాక్షేప్తుం నైచ్ఛత్. ౩౧

కదాచి దపరాధాంతరే సత్యుపాలభత తదా తు మహదాశ్చర్య మభూ దితి కథయ న్నాహ (ఏకదేతి.) శ్లోకార్థః స్పష్టః. ౩౨

సా యశోదా హిత మిచ్ఛంతీ కృష్ణం కరే గృహీత్వా ఉపాలభ్య నిర్భర్త్స్య. భయేన సంభ్రాంతప్రేక్షణే చపలాలోకనే అక్షిణీ యస్య తం కృష్ణ మభాషత. ౩౩

భాషణ మేవాహ (కస్మా దితి.) హేఅదాంతాత్మన్ చపలగాత్ర, ఉద్ధతస్వభావేతి వా, కస్మా ద్ధేతోః భవాన్ రహసి మృదం భక్షితవాన్, నాహం భక్షితవా నిత్యత్రాహ (వదంతీతి) భక్షితవానితి వదంతీత్యర్థః. ౩౪

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ—

నాహం భక్షితవా నమ్బ సర్వే మిథ్యాభిశంసినః,
యది సత్యగిర స్తర్హి సమక్షం పశ్య మే ముఖమ్. ౩౫

యద్యేవం తర్హి వ్యాదేహీ త్యుక్త స్స భగవా న్హరిః.
వ్యాదత్తావ్యాహతైశ్వర్యః క్రీడామనుజబాలకః ౩౬

సా తత్ర దదృశే విశ్వం జగత్ స్థాస్ను చ ఖం దిశః,
సాద్రిద్వీపాబ్ధిభూగోళం సవాయ్వగ్నీన్దుతారకమ్. ౩౭

జ్యోతిశ్చక్రం జలం తేజో నభ స్స్వర్వివరాణి చ,
వైకారికా ణీన్ద్రియాణి మనోమాత్రా గుణా స్త్రయః. ౩౮

ఏవ ముక్తః కృష్ణ ఆహ (నాహ మితి) హే అంబ నాహం భక్షితవాన్ మత్కుక్షే సర్వ మాదావేవా స్తీతి భావః. ఏతే వదంతీత్యత త్ప్రతిక్షిపతి (సర్వ ఇతి) యద్యేతే సత్యా గిరో వాచో యేషాం తథాభూతా స్తర్హి సమక్షం ప్రత్యక్షం మమ ముఖం పశ్య. ౩౫

ఏవ ముక్తయా జనన్యా తర్హి ముఖం ఆస్యం వ్యాదేహి వివృతం కుర్వి త్యుక్తః భగవాన్ హరిః వ్యాదత్త వివృత మకరోత్, వ్యాత్తాననం విశ్వరూపప్రదర్శనోపయుక్తేన ధర్మేణ విశినష్టి. అవ్యాహత మవతారదశాయా మప్రచ్యుత మైశ్వర్య మీశ్వరసాధారణం పరాఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ సత్యకామ స్సత్యసంకల్ప, ఇత్యాదివేదాంతావగతం సర్వశక్తిత్వాదికల్యాణగుణజాతం యస్య సః తర్హ్యేవంభూతస్య జీవవ త్కుతో మనుష్యబాలకత్వాపత్తి స్తత్రాహ క్రీడయా నిమిత్తభూతయా మనుజబాలకః న తు కర్మణేతి భావః. ౩౬

సా యశోదా తత్ర వివృతే ఆస్యే విశ్వం దదర్శ, తదేవ ప్రపఞ్చయతి, జగత్ జఙ్గమం. స్థాస్ను స్థావరం ఖం అంతరిక్షలోకః. పర్వతద్వీపసముద్రసహితః భూలోకః. వాయుః ప్రవహ శ్చ అగ్ని ర్వైద్యుత శ్చ ఇందు శ్చ తారకా శ్చ తత్సహితం. జ్యోతిశ్చక్రం. జలం ఆవరణజలం. తేజః సూర్యాదిజ్యోతిః నభః ఆకాశః. స్వర్ స్వర్గలోకః వివరాణి అతలాదీని వైకారికాణి సాత్త్వికాహంకార కార్యాణి. శ్రోత్రాదీని దశేంద్రియాణి మన శ్చ మాత్రా స్తామసాని శబ్దాదితన్మాత్రాణి పఞ్చ త్రయో గుణాః సత్వరజ స్తమాంసి. ౩౭-౩౮

ఏత ద్విచిత్రం సహ జీవకాలస్వభావకర్మాశయలింగిభేదమ్,
సూనో స్తనౌ వీక్ష్య విదారితాస్యే వ్రజం సహాత్మాన మవాప శఙ్కామ్. ౩౯

కిం స్వప్న ఏత దుత దేవమాయా కిం వా మదీయో బత బుద్ధిమోహః,
అథో అముష్యైవ మమార్భకస్య యః కశ్చ నౌత్పత్తిక ఆత్మయోగః. ౪౦

అథాయథావ న్న వితర్కగోచరం చేతో మనః కర్మవచోభి రఞ్జసా.

ఏవ మేత ద్విచిత్రం విశ్వం సహైకదైవ వీక్ష్య విచిత్రతా మేవ విశినష్టి. జీవాః క్షేత్రజ్ఞాః సర్వోత్పత్తినిమిత్తగుణక్షోభక శ్చ కాలః పరిణామహేతుః స్వభావ శ్చ జన్మహేతుః కర్మ చ ఆశయో వాసనా చ తైః లిఙ్గానాం శరీరాణాం భేదో యస్మిన్ తత్ సహాత్మానం ఆత్మనా యశోదయా కృష్ణేన చ సహితం వ్రజం చ సూనో స్తనౌ తత్రాపి విదారితే వ్యాత్తే ఆస్యే అవలోక్య శఙ్కాం సంశయ మాప. ౩౯

శంకా మేవ దర్శయతి (కి మితి.) ఏషః శ్లోకః, అల్పవదనే విశ్వదర్శనరూపం కిం స్వప్నః జాగరావస్థాయాం న హి స్వప్న స్సమ్భవతీతి విమృశ్య వితర్కయతి. (ఉత దేవమాయేతి.) తథా చేద్ఘటపటాదీనివ సర్వే కిం న పశ్యంతీతి విమృశ్య శఙ్కతే (కిం వేతి.) బుద్ధిమోహో బుద్ధివిపర్యాసః భ్రమ ఇతి యావత్. తథా చేత్పునః పున ర్దర్శనేఽపి యథావ త్కథం ప్రతీతిః అతో న బుద్ధిమోహ ఇతి విమృశ్యాశఙ్కతే (అథో ఇతి.) అథో అథవా మదీయ స్యాముష్యార్భకస్యాపి సతః యః కశ్చన అచింత్యః ఔత్పత్తికః ఉత్పత్తిసిద్ధః స్వాభావిక ఇతి యావత్. ఆత్మయోగః ఆత్మనః పరమాత్మనః స్వస్య యోగః కుక్షిస్థాఖిలవిశ్వత్వాదికల్యాణగుణయోగః తన్మూలక ఇతి. ౪౦

చరమం పక్ష మాశ్రిత్యాయ మీశ్వర ఇతి నిశ్చిత్య తం ప్రణమతి. (అథో ఇతి.) చేతసా బుద్ధ్యా మనః కర్మణా మనోవ్యాపారేణ వచోభి శ్చ అఞ్జసా తత్త్వతః ఆశు వా యథావత్ యాథాత్మ్యేన అథో విశ్వం న వితర్కగోచరం నానావిధతర్కగోచరం యదాశ్రయం యదాధేయం యతః ఉత్పద్యత ఇతి శేషః. యేన జీవతి ప్రమీయతే యస్మిన్ లీయతే "యతో వా ఇమాని భూతానీ"తి శ్రుత్యర్థ ప్రత్యభిజ్ఞానసామర్థ్యా ద్యతో యేన ప్రమీయత ఇతి పదాపేక్షితానాం జాయతే జీవతి యస్మి న్నితి పదానా మధ్యాహారః, త త్పుదిర్విభావ్యం ఇద మిత్థం తయా చేతో మనఃకర్మవచోభి స్తర్కయితు మశక్యం, పదం పద్యతే గమ్యతే ప్రాప్యత ఇతి పదం ముముక్షుప్రాప్యం పరమాత్మస్వరూపం ప్రణతాస్మి

యదాశ్రయం యేన యతః ప్రమీయతే సుదుర్విభావ్యం ప్రణతాఽస్మి తత్పదమ్. ౪౧

అహం మమాసౌ పతి రేష మే సుతో వ్రజేశ్వర స్యాఖిలవిత్తపా సతీ.
గోప్య శ్చ గోపా స్సహ గోధనా శ్చ మే యన్మాయయేత్థం కుమతి స్స మే గతిః. ౪౨

ఇత్థం విదితతత్త్వాయాం గోపికాయాం స ఈశ్వరః,
వైష్ణవీం వ్యతనోన్మాయాం ప్రజాస్నేహమయీం విభుః. ౪౩

సద్యో నష్టమతి ర్గోపీ ఆరోప్యారోహ మాత్మజమ్,
ప్రవృద్ధస్నేహకలితహృదయాఽఽసీ ద్యథా పురా. ౪౪

త్రయ్యా చోపనిషద్భి శ్చ సాంఖ్యయోగై శ్చ సాత్వతైః.

నమస్కృతవ త్యస్మి న వితర్కగోచరమితి. కార్యస్య జగత స్తర్కాగోచరత్వ ముక్తం. తత్కుత ఇత్యపేక్షాయాం కారణస్య తథావిధత్వాదిత్యభిప్రాయేణ సుదుర్విభావ్య మిత్యుక్తం, ప్రతీయత ఇతి పాఠే యతః, ప్రతీయతే వ్యజ్యతే ఉత్పద్యత ఇత్యర్థః. ౪౧

మమాహం మమతే యత్సంకల్పాయత్తే స ఏవ మమ తన్నివృత్త్యుపాయ ఇత్యధ్యవస్యతి (అహ మితి.) మమాసౌ నందః పతిః ఏష మే సుతః సగోపా స్సహ గోధనా శ్చ గోప్యో మే మదీయాః అహం సతీ వ్రజేశ్వరస్య నందస్యాఖిలవిత్తపా సమస్తద్రవ్యగోప్త్రీ అస్మీతి కుమతిరహం మమతాబుద్ధి ర్యన్మాయయా యస్య సంకల్పే నాభూ త్స ఏవ భగవా న్మమ గతి రహంమమతానివృత్త్యుపాయః. ౪౨

ఇత్థం గోపికాయాం యశోదాయాం విదితం తత్త్వం బాలస్య యాథాత్మ్యం యయా తథాభూతాయాం సత్యా మేవ సకృష్ణరూప ఈశ్వరః విభుః విష్ణో స్స్వస్య సంబంధినీం ప్రజాస్నేహమయీం పుత్రస్నేహప్రాచుర్యావహాం మాయాం వ్యతనోత్ విస్తారితవాన్. ౪౩

సద్య స్తదైవ నష్టా స్మృతిః పుత్రే పరమాత్మత్వస్మృతి ర్యస్యా స్సా గోపీ పుత్ర మారోహ మఙ్క మారోప్య పూర్వవ త్ప్రవృద్ధేన స్నేహేన కలితం వ్యాప్తం హృదయం యస్యా స్తథాభూతా బభూవ. ౪౪

మాయావైభవం ప్రకటయితు మాహ (త్రయ్యేతి.) త్రయ్యా వేదపూర్వభాగేన తద్బోధిత తత్తత్కర్మారాధ్యత్వేన ఉపనిషద్భిః వేదోత్తరభాగైః సర్వకారణత్వోపాస్యత్వప్రాప్యత్వాదినా సాంఖ్యై

(విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టః)

ఉపగీయమానమాహాత్మ్యం హరిం సాఽమన్యతాత్మజమ్. ౪౫

రాజో ఉవాచ—

నన్దః కి మకరో ద్బ్రహ్మన్ శ్రేయ ఏవం మహోదయమ్,
యశోదా వా మహాభాగా పపౌ యస్యాః స్తనౌ హరిః. ౪౬

పితరౌ నాన్వవిన్దేతాం కృష్ణోదారార్భకే హితమ్.
గాయ న్త్యద్యాపి కవయో యల్లోకశమలాపహమ్. ౪౭

శ్రీశుక ఉవాచ —

ద్రోణో వసూనాం ప్రవరో ధరయా సహ భార్యయా.
కరిష్యమాణ ఆదేశం బ్రహ్మణ స్త మువాచ హ. ౪౮

ర్యోగై శ్చ జ్ఞానయోగకర్మయోగానుగృహీతభక్తియోగై కప్రాప్యత్వేన సాత్వతైః పఞ్చరాత్రసంహితాభిః పరవ్యూహవిభవార్చారూపత్వేన ఉపగీయమానం మాహాత్మ్యం యస్య తం హరిం సా విదిత్వాపి తథైవ కేవల మాత్మజ మమన్యత. ౪౫

శ్రుత్వై వంవిధయశోదానందభాగ్యాతిశయ స్తత్కారణం పృచ్ఛతి రాజా (నంద ఇతి ద్వాభ్యాం.) హే బ్రహ్మన్నేవ మేవం విధం మహా నుదయ ఉత్తరఫలం యస్య తచ్ఛ్రేయః యతః కారణా దభవత్, తత్కిమకరో న్నందో యశోదా చేతి ప్రశ్నః మహాభాగ్య మేవ సూచయ న్యశోదాం విశినష్టి. యస్యాః స్తనం హరిః, పపా వపిబత్. ౪౬

కుత శ్చ కారణాత్ పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ కృష్ణస్యోదారం విపుల మర్భకే హిత మర్భక చేష్టితం, నాన్వవిందేతాం న ప్రాప్నుతాం, న దృష్టవన్తౌ ఇతి ప్రశ్నాంతరం ఈహితం విశినష్టి. యత్కృష్ణోదారార్భకే హితం లోకస్య శృణ్వతో వదత శ్చ జనస్య దురితాపహం కర్తృ కవయో నారదాదయోఽద్యాపి గాయంతి ఈదృశే హితాదర్శననిమిత్తం కిమితి ప్రశ్నార్థః. ౪౭

ఇత్థ మాపృష్ట ఆహ శుకః (ద్రోణ ఇతి.) వసూనాం, ప్రవరః ప్రకృష్టో ద్రోణః ధరయా ధరాఖ్యయా భార్యయా సహ బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖ స్యాదేశాన్ గోరక్షణాదిరూపా న్కరిష్యమాణ, స్తం బ్రహ్మాణ మువాచ. భూభారావతరణాయ భగవా నవతరిష్యతి పయఃప్రదానే నాపి భగవంత మారాధయితుం గోరూపేణ మునయ శ్చ స్వాంశై ర్భవిష్యంతే త్వం తు గోరక్షణార్థం భార్యయా సహ గోపేషు జనిష్యసే ఇత్యేవం బ్రహ్మణోక్త స్త మాహేత్యర్థః. ౪౮

జాతయో ర్నౌ మహాదేవే భువి విశ్వేశ్వరే హరౌ
భక్తి స్స్యాత్పరమా లోకే యయాఽంహో దుస్తరం తరేత్. ౯
అస్త్విత్యుక్త స్స ఏవేహ ద్రోణ స్స భగవా న్వ్రజే.
జజ్ఞే నన్ద ఇతి ఖ్యాతో యశోదా సా ధరాఽభవత్. ౧౦
తతో భక్తి ర్భగవతి పుత్రభూతే జనార్దనే,
దంపత్యో ర్నితరా మాసీ ద్గోపగోపీషు భారత. ౧౧
కృష్ణో బ్రహ్మణ ఆదేశం సత్యం కర్తుం వ్రజే విభుః.
సహరామో వసం శ్చక్రే తేషాం ప్రీతిం స్వలీలయా. ౧౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
అష్టమోఽధ్యాయః.

ఉక్త మేవాహ (జాతయో రితి,) భువి లోకే జాతయో ర్నౌ ఆవయో ర్భువ్యవతీర్ణే విశ్వేశ్వరే మహాదేవే బ్రహ్మాదీనా మపి దేవే భగవతి పరమా భక్తి స్స్యాత్ యథా భక్తి స్స్యా త్తథాఽను గృహాణేత్యర్థః. తత్ప్రార్థనాయాం హేతుం వద న్తాం విశినష్టి. యయా భక్త్యా దుస్తరం ఉపాయాంతరేణ తరితు మశక్యం, సంసృతినిమిత్తం పాప మంహ ఆశు తరేత్. ౯

(అస్త్వితి.) తథై వాస్త్వితి బ్రహ్మణోక్తః స ఏవ భగవా న్ద్రోణ ఏవేహ లోకే వ్రజే నంద ఇతి ఖ్యాతో జజ్ఞే సైవ ధరా యశోదా అభవత్, యశోదారూపేణ జజ్ఞే. ౧౦

హేభారత గోపగోపీషు మధ్యే దంపత్యో ర్యశోదానందయోః, పుత్రభూతే అపుత్రేఽపి పుత్రతాం ప్రాప్తే జనార్దనే, భగవతి తతో బ్రహ్మవరాత్ భక్తి రాసీత్. ౧౧

కుత స్తయోః పుత్రభూత స్తత్రాహ (కృష్ణ ఇతి.) బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖ స్యాదేశం వరదానాత్మకం సత్యం కర్తుం స్వస్య తయోః పుత్రభూతస్య లీలయా బాలచేష్టయా తేషాం నందాదీనాం ప్రీతిం చ కర్తుం రామేణ సహితో వ్రజే వాసం వసతిం చకార, చతుర్ముఖాదేశ ఏవ నందయశోదయో రుక్తశ్రేయఃప్రాప్తౌ దేవకీవసుదేవయోః కృష్ణోదారార్భకే హితాలబ్ధౌ చ కారణ మిత్యర్థః. ౧౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏకదా గృహదాసీషు యశోదా నన్దగేహినీ,
కర్మాన్తరనియుక్తాసు నిర్మమన్థ స్వయం దధి. ౧

యాని యానీహ గీతాని తద్బాలచరితాని చ,
దధినిర్మన్థనే కాలే స్మరన్తీ తా న్యగాయత. ౨

క్షౌమం వాసః పృథుకటితటే బిభ్రతీ సూత్రనద్ధం
పుత్రస్నేహస్నుతకుచయుగం జాతకమ్పం చ సుభ్రూః
రజ్జ్వాకర్షశ్రమభుజచలత్కఙ్కణౌ కుణ్డలే చ
స్విన్నం వక్త్రం కబరవిగళన్మాలతీ నిర్మమన్థ. ౩

అథ నవమోఽధ్యాయః.

ఇత్థం ప్రదర్శితవిశ్వరూపస్య కృష్ణ స్యాథాపరిమేయతారూపపూర్ణతాప్రదర్శన మాహ నవమేన (ఏకదేతి.) గృహదాసీషు కర్మాంతరనియుక్తాసు వ్యాపారాంతరే ష్వాదిష్టాసు సతీసు అత ఏవ యశోదా స్వయ మేవ దధి నిర్మమంథ. ౧

తస్య శ్రీకృష్ణస్య బాలచేష్టితాని గద్యపద్యాదిరూపేణ కవిభి ర్నిబద్ధాని తాని సర్వాణి తదా దధినిర్మంథనకాలే అగాయత చ. ౨

కథంభూతా మమంథేత్యత్రాహ (క్షౌమ మితి.) వాసః ప్రభృతీనాం ద్వితీయాంతానాం బిభ్రతీత్యనేనాన్వయః, పృథుకటితటే సూత్రనద్ధం కాఞ్చీబద్ధం క్షౌమం, వాసః, వస్త్రం జాతః నిర్మథనానుకూలవ్యాపారజః కమ్పో యస్య తత్పుత్రస్నేహేన స్నుతయోః పయస్స్రావిణోః కుచయో ర్యుగం చ రజ్జ్వాకర్షణే శ్రమో యయో స్తయో ర్భుజయో శ్చలన్తౌ కఙ్కణౌ చ కుండలే చ స్విన్నం ప్రస్వేదభరితం వక్త్రం చ బిభ్రాణా కబరా ద్విగళంత్యో మాలత్యో యస్యా శ్శోభనే భ్రువౌ యస్యా స్తథాభూతా నిర్మమంథ అగాయత చేత్యర్థః. ౩

తాం స్తన్యకామ ఆసాద్య మథ్నతీం జననీం హరిః,
గృహీత్వా దధిమన్థానం న్యషేధ త్ప్రీతి మావహన్. ౪

త మఙ్క మారూఢ మపాయయ త్స్తనం స్నేహస్నుతం సస్మిత మీక్షతీ ముఖమ్,
అతృప్త ముత్సృజ్య జవేన సా యయా వుత్సిచ్యమానే పయసి త్వధిశ్రితే. ౫

స జాతకోపః స్ఫురితారుణాధరం సందశ్య దద్భి ర్దధిమన్థభాజనమ్,
భిత్త్వా మృషాశ్రు ర్దృషదశ్మనా రహో జఘాస హైయ్యఙ్గవ మన్తరం గతః. ౬

ఉత్తీర్య గోపీ సుశృతం పయః పునః ప్రవిశ్య సందృశ్య చ దధ్యమత్రకమ్,
భగ్నం విలోక్య స్వసుతస్య కర్మ తజ్జహాస తం చాపి న తత్ర పశ్యతి. ౭

ఉలూఖలాఙ్ఘ్రే రుపరివ్యవస్థితం మర్కాయ కామం దదతం శుచిస్మితమ్,

తా మేవం నిర్మంథతీం జననీ మాసాద్య సమీప మేత్య స్తన్యం కామయమానో హరిః శ్రీకృష్ణః తస్యాః ప్రీతి మావహన్ దధిమంథనదండం గృహీత్వా న్యషేధత్ వారయామాస. ౪

తం నిషేధంత మఙ్క ముత్సఙ్గ మారూఢం సుతం స్నేహేన స్నుతం స్తన మపాయయత్. కథంభూతా స్మితేన సహితం సుతస్య ముఖ మీక్షతీ తదా అధిశ్రితే చుల్ల్యారోపితే పయసి క్షీరే ఉత్సిచ్యమానే గాఢాగ్నిసంపర్కా త్పాత్రా దుపరి ర్నిర్గచ్ఛతి సతి అతృప్తం స్తన్యపానా దతృప్తం పుత్ర ముత్సృజ్య సా యశోదా జవేన యయౌ, జలప్రక్షేపాదినా క్షీరతాపం శమయితుం జగామ. ౫

స ఉత్సృష్టః కృష్ణః సంజాతకోపః దద్భిః దన్తైః స్ఫురితం చలంత మరుణ మధర మధరోష్ఠం సందశ్య మృషా అశ్రూణి యస్య తథాభూతో దృషదశ్మనా పేషణ్యశ్మనా దధిమంథభాండం నిర్భిద్యాంతరం గృహమధ్యం గతః హైయ్యఙ్గవం నవనీతం జఘాస ఏకాంతే నవనీత మభక్షయ దిత్యర్థః. ౬

తదా గోపీ యశోదా సుశృతం సుపక్వం పయ ఉత్తార్య చుల్ల్యా అవరోప్య పున స్తత్ర ప్రవిశ్య దధ్యమత్రకం దధిమథనభాండం భగ్నం విలోక్య చ తత్సుతస్య కర్మ ప్రతిజహాస హసితవత్ తం సుతం తత్ర న పశ్యతి నాపశ్య చ్చ. ౭

తతః ఉలూఖలాఙ్ఘ్రే రుపరి అధోముఖవిన్యస్తోలూఖలస్యోపరి వ్యవస్థితం మర్కాయ

—* యమళార్జునభఞ్జనకథారమ్భః *—

హయ్యఙ్గవం చౌర్య విశఙ్కితేక్షణం నిరీక్ష్య పశ్చా త్సుత మాగమ చ్ఛనైః. ౮

తా మాత్తయష్టిం ప్రసమీక్ష్య సత్వర స్తతోఽవరుహ్యాపససార భీతవత్.
గోప్య న్వధావ న్న య మాప యోగినాం క్షమం ప్రవేష్టుం తప సేరితం మనః. ౯

అన్వఞ్చమానా జననీ బృహచ్చలచ్ఛ్రోణీభరాక్రాన్తగతి స్సుమధ్యమా,
జవేన విస్రంసితకేశబన్ధనచ్యుతప్రసూనానుగతిః పరామృశత్. ౧౦

కృతాగసం తం ప్రరుద న్త మక్షిణీ కష న్త మఞ్జన్మషిణీ స్వపాణినా.
ఉద్వీక్షమాణం భయవిహ్వలేక్షణం హ స్తే గృహీత్వా భిషయ న్త్యవాగురత్. ౧౧

మర్కటాయ మార్జారాయేతి కేచిత్ నవనీతార్థ మాగతాయ సఖీజనాయ వా హయ్యఙ్గవం నవనీతం కామ మిష్టం యథాతథా దదతం ప్రయచ్ఛన్తం చౌర్యేణ విశఙ్కితే చఞ్చలే ఈక్షణే యస్య తం నిరీక్ష్య పశ్చా త్పృష్ఠత శ్శనై రాజగామ. ౮

తా మాగతాం ఆత్తా ఉద్ధృతా యష్టి ర్యయా తాం ప్రసమీక్ష్య త్వరయా సహిత స్తత ఉలూఖలాఙ్ఘ్రేః అవరుహ్య భీతవ దపససార పలాయితవాన్, తదా సా తమపసరన్తం సుత మన్వధావత్. "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ" ఇత్యుక్తరీత్యావాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యవైభవం పద్మాక్ష మన్వధావ దిత్యేత దహో విచిత్ర మిత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి. యం కృష్ణం యోగినాం మనోఽపి ప్రవేష్టుం న క్షమ మసమర్థ మాస త మన్వధావత్ కథంభూతం మనః తపసా ఈరితం ప్రవణీకృతమ్. ౯

అన్వఞ్చమానా అనుధావన్తీ బృహత్యోః శ్రోణ్యోః భరే ణాక్రాన్తా స్తబ్ధా గతి ర్యస్యాః శోభనో మధ్యమః మధ్యప్రదేశో యస్యాః జవేన హేతునా విస్రంసితా త్కేశబన్ధనాత్ చ్యుతైః ప్రసూనైః అనుగతి రనుగమనం యస్యా స్సా జననీ పరామృశత్ పస్పర్శ జగ్రాహేత్యర్థః. ౧౦

తం హస్తే గృహీత్వా భిషయన్తీ భయం ప్రాపయన్తీ అవాగుర త్తాడయితు ముద్యత హస్తా అభూత్. కథంభూతం కృత మాగోఽపరాధో యేన తం అఞ్జన్తీ సర్వతః ప్రసర న్తీ మషిః కజ్జలం యయో స్తే అక్షిణీ స్వపాణినా కషన్తం మర్దయన్తం భయేన విహ్వలే చకితే ఈక్షణే యస్య. ౧౧

త్యక్త్వా యష్టిం సుతం భీతం విజ్ఞాయార్భకవత్సలా.
ఇయేష కిల తం బద్ధుం దామ్నాఽతద్వీర్యకోవిదా. ౧౨

న చాన్తర్న బహిర్యస్య న పూర్వం నాపి చాపరమ్,
పూర్వాపరం బహిశ్చాన్తర్జగతో యో జగచ్చ యః. ౧౩

తం మత్వాఽఽత్మజమవ్యక్తం మర్త్యలిఙ్గమధోక్షజమ్.
గోపికోలూఖలే దామ్నా బబన్ధ ప్రాకృతం యథా. ౧౪

తద్దామ బధ్యమానస్య స్వార్భకస్య కృతాగసః.
ద్వ్యఙ్గులోనమభూత్తేన సన్దధేఽన్యచ్చ గోపికా. ౧౫

తం తదా అపగురన్త్యపి సా సుతం భీతం విజ్ఞాయార్భకవత్సలా అత ఏవ యష్టిం త్యక్త్వా తత్ప్రభావానభిజ్ఞా దామ్నా రజ్జ్వా బద్ధుమియేషేచ్ఛత్కిలు. ౧౨

కిం తద్వీర్యం యదనభిజ్ఞానాత్ బద్ధుమియేషేత్యత స్తద్దర్శయన్ తదనభిజ్ఞాప్రాకృతమివ బబన్ధేత్యాహ ద్వాభ్యాం - బన్ధో హి బహిరేవ సంవీతేన దామ్నా అన్తరా గృహీతస్య భవతి తథా పూర్వాపరవిభాగవతో వస్తునః పూర్వం దామతో ధృత్వా పరతః పరివేష్టనేన న త్వేత దస్తీత్యాహ (న చాన్తరితి.) కిఞ్చ వ్యాపకేన వ్యాప్యస్య బన్ధో భవతి తచ్చ విపరీతమిత్యాహ. పూర్వాపరమితి. యో జగతః కృత్స్నస్య పూర్వం పూర్వావధిః పరముత్తరావధిశ్చ బహిశ్చాన్తశ్చ వ్యాప్య వర్తతే తస్య జగదన్తర్భూతేన వ్యాప్యేన దామ్నా కథం బన్ధనం భవేదిత్యభిప్రాయః. కిఞ్చ సర్వస్య తత్కారణకతయా తదన్తరాత్మకత్వేన తచ్ఛరీరతయా చ తత్పృథక్సిద్ధవస్త్వన్తరాభావాత్స్వనిష్ఠవస్తుసాధనకం బన్ధనం న సమ్భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (జగచ్చ య ఇతి.) కార్యకారణశరీరాత్మభావనిబన్ధనమిదం సామానాధికరణ్యమ్. ౧౩

మర్త్యస్యేవ లిఙ్గం శరీరం యస్య తముక్తవిధమధోక్షజం మత్వా గోపీ దామ్నా సాధనేనోలూఖలే బబన్ధ బన్ధనోద్యమం చకార, యథా ప్రాకృతం కేవలమర్త్యం తద్వత్. ౧౪

కృతాగసోఽత ఏవ బధ్యమానస్య సతః తద్బన్ధనార్థముపాత్తం దామ ద్వ్యఙ్గులోనం ద్వాభ్యామఙ్గులిభ్యామపూర్ణమభూత్ తేన ద్వ్యఙ్గులోనేన దామ్నా సహాన్యద్దామాన్తరం సన్దధే. ౧౫

(విశ్వరూపప్రదర్శనఘట్టః)

యదాసీ త్తదపి న్యూనం తేనాన్యదపి సందధే.
తదపి ద్వ్యఙ్గుళం న్యూనం యద్యదా దత్తబన్ధనమ్. ౧౬

ఏవం స్వగేహదామాని యశోదా సందధత్యపి,
గోపీనాం విస్మయన్తీనాం స్మయంతీ విస్మితాఽఽభవత్. ౧౭

స మాతు స్స్విన్నగాత్రాయా విస్రస్తకబరస్రజః,
దృష్ట్వా పరిశ్రమం కృష్ణః కృపయాఽఽసీ త్స్వబన్ధనే. ౧౮

ఏవం సందర్శితా హ్యఙ్గ హరిణా భక్తవశ్యతా,
స్వవశేనాఽపి కృష్ణేన యస్యేదం సేశ్వరం వశే. ౧౯

నేమం విరిఞ్చో న భవో న శ్రీ రప్యఙ్గ సంశ్రయా,

యత్సంహితం దామ తదపి న్యూన మభవ దిత్యేవం యద్య దాదత్తం సంధాతుం జగ్రాహ తత్సర్వం న్యూన మేవాభూత్. ౧౬

ఏవం స్వగృహస్థాని సర్వాణి దామాని సందధ త్యపి సందధ త్యేవ న తు తథాపి నివృత్తేత్యర్థః. తద్వీక్ష్య విస్మయన్తీనాం గోపీనాం మధ్యే స్వయం విస్మితా బభూవ. ౧౭

తదా స్విన్నం ప్రస్వేదభరితం గాత్రం యస్యాః విస్రస్తం కబరం స్రజ శ్చ యస్యా స్తస్యాః స్వమాతుః పరిశ్రమం దృష్ట్వా తస్యాం కృపయా స్వబంధనే అనుగుణ ఆసీత్. ౧౮

న చైతావతా స్వాతంత్ర్యభఙ్గ ఇత్యాహ (ఏవ మితి.) స్వవశేన స్వతంత్రేణాపి స్వవశత్వ మేవాహ యస్య వశే అధీనతాయాం బ్రహ్మాదీశ్వరసహిత మిదం జగ ద్వర్తతే తేన కృష్ణేన హరిణైవ మిత్థం అఙ్గ హేరాజన్ భక్తవశ్యతా సందర్శితా సర్వత్ర స్వతంత్రోఽప్యహం భక్తేషు పరతంత్ర ఇతి దర్శయితు మబధ్య తేత్యర్థః. తథా చాహుః శ్రీశ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః. "అనన్యాధీనత్వం తవ కిల జగు ర్వైదికగిరః పరాధీనం త్వాం తు ప్రణతపరతంత్రం మనుమహే" ఇతి తథాచోక్తం భగవతాఽ ప్యష్టమే "అహం భక్తపరాధీనో హ్యస్వతన్త్ర ఇవ ద్విజేతి". ౧౯

నను సత్యం భక్తపరతంత్ర ఇతి గోపీ తు న భక్తేతి కథం తత్పారతంత్ర్య మిత్యాశఙ్క్య తత్రాహ (నేమ మితి.) భక్తిప్రయోజనం హి భగవత్ప్రసాద స్తం చ యాదృశం నిగ్రహానుగ్రహాది పర్యంతవిధేయత్వరూపం విముక్తిదా ద్భగవతో గోపీ లేభే, న తాదృశం బ్రహ్మరుద్రౌ సాక్షా ద్వక్ష

ప్రసాదం లేభిరే గోపీ యత్తం ప్రాప విముక్తిదాత్. ౨౦

నాయం సుబోధో భగవా న్దేహినాం గోపికాసుతః
జ్ఞానినాం చాత్మభూతానాం యథా భక్తిమతా మిహ. ౨౧

కృష్ణ స్తు గృహ్యకృత్యేషు వ్యగ్రాయాం మాతరి ప్రభుః.
అద్రాక్షీ దర్జునౌ పూర్వం గుహ్యకౌ ధనదాత్మజౌ. ౨౨

పురా నారదశాపేన వృక్షతాం ప్రాపితౌ మదాత్.
నళకూబరమణిగ్రీవా విత్యాఖ్యాతౌ శ్రియాన్వితౌ. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

స్థలాశ్రయా లక్ష్మీ రపి లేభిరే ప్రేమపూర్వకానుధ్యానాత్మికా హి భక్తి స్సా గోప్యా మప్యవిశిష్టేతి భావః. ౨౦

తథా చ భక్తానా మేవాయం సులభో నాన్యేషా మిత్యాహ (నాయ మితి.) అయం భగవా న్గోపీసుతో యథేహ భక్తిమతాం ఆత్మా స్వయ మేవ భోగః భవార్ణవతరణే ప్లవస్థానీయో యేషాం తేషాం జ్ఞానినాం, యథా సుఖాపః సుఖప్రాప్యః, న తదేతరేషాం దేహినా మిత్యర్థః, సుబోధ ఇతి పాఠే సుఖేన బోద్ధుం శక్య ఇత్యర్థః. ౨౧

అహో అత్యాశ్చర్య మేతత్ యత్సంసృతిబంధబ్రహ్మశాపాదిమోచనోఽపి భగవాన్ లౌకికేన దామ్నా బద్ధ ఇత్యభిప్రాయేణ యమళార్జునముక్తిప్రభృత్యద్భుతం చరిత్రానంతరం ప్రస్తౌతు మాహ (కృష్ణ స్త్వితి.) మాత ర్యులూఖలే బద్ధవత్యాం యశోదాయాం గృహ్యకృత్యేషు వ్యగ్రాయాం ప్రవణ చిత్తాయాం సత్యాం బద్ధః, కృష్ణః ప్రభుః విప్రశాపాదిమోచనసమర్థః, పూర్వం, ధనదస్య కుబేరస్య ఆత్మజౌ గుహ్యకౌ యక్షౌ నలకూబరమణిగ్రీవాఖ్యౌ శ్రియా యుక్తౌ సన్తౌ పురా మదా చ్ఛ్రీమదా న్నిమిత్తా, న్నారదస్య కుపితస్య శాపేన వృక్షతాం తరుజన్మ ప్రాపితౌ అర్జునౌ అర్జునాఖ్యౌ వృక్షౌ దదర్శ. ౨౨-౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

కథ్యతాం భగవ న్నేత త్తయో శ్శాపస్య కారణమ్,
యత్తద్విగర్హితం కర్మ యేన వా దేవర్షిః కుపితః. ౧

శ్రీబాదరాయణి రువాచ —

రుద్ర స్యానుచరౌ భూత్వా సుదృప్తౌ ధనదాత్మజౌ,
కైలాసోపవనే రమ్యే మన్దాకిన్యాం మదోత్కటౌ. ౨

వారుణీం మదిరాం పీత్వా మదాఘూర్ణితలోచనౌ,
స్త్రీజనై రనుగాయద్భి శ్చేరతుః పుష్పితే వనే. ౩

అన్తః ప్రవిశ్య గఙ్గాయా మమ్భోజవనరాజిని,
చిక్రీడతు ర్యువతిభి ర్గజా వివ కరేణుభిః. ౪

యదృచ్ఛయా చ దేవర్షి ర్భగవాం స్తత్ర కౌరవ,
అపశ్య న్నారదో దేవౌ క్షీబాణౌ సమబుధ్యత. ౫

అథ దశమోఽధ్యాయః.

ఏవ ముక్తే లబ్ధప్రశ్నావసరః, పృచ్ఛతి రాజా (కథ్యతా మితి) యద్విగర్హితం కర్మ యేన వా దేవర్షి ర్భాగవతశ్రేష్ఠః, కుపితః తదేత త్కర్మ తయో శ్శాపస్య కారణం హేభగవన్ కథ్యతాం దేవర్షే ర్యేన వా తమ ఇతి పాఠే దేవర్షే ర్భాగవతోత్తమస్యాపి తమః, క్రోధ ఇత్యన్వయః. ౧

రుద్రస్యేత్యాదిశ్లోకద్వయం స్పష్టార్థమ్. ౨-౩

గంగాయా మంత ర్మధ్యే కథంభూతే అమ్భుజానాం వనాని తేషాం రాజయో యస్మిన్ తస్మిన్ వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః. కరేణుభి రిభీభి ర్గజా నివ యువతిభి స్సహ చిక్రీడతుః. ౪

హేకౌరవ భగవాన్ దేవర్షి ర్యదృచ్ఛయా తత్రాగతో దదర్శ క్షీబాణౌ మదాంధౌ సమబుధ్యత చ. ౫

తం దృష్ట్వా వ్రీడితా దేవ్యో వివస్త్రా శ్శాపశఙ్కితాః,
వాసాంసి పర్యధు శ్శీఘ్రం వివస్త్రౌ నైవ గుహ్యకౌ. ౬

తౌ దృష్ట్వా మదిరామత్తౌ శ్రీమదాన్ధౌ సురాత్మజౌ,
తయో రనుగ్రహార్థాయ శాపం దాస్య న్నిదం జగౌ. ౭

నహ్యన్యో జుషతో జోష్యాన్ బుద్ధిభ్రంశో రజోగుణః,
శ్రీమదా దాభిజాత్యాది ర్యత్ర స్త్రీద్యూతమాసవమ్. ౮

హన్యన్తే పశవో యత్ర నిర్దయై రజితాత్మభిః,
మన్యమానై రిమం దేహ మజరామృత్యు నశ్వరమ్. ౯

దేవసంజ్ఞిత మప్యన్తే క్రిమివిడ్భస్మసంజ్ఞితమ్,
భూతధ్రుక్తత్కృతే స్వార్థం కిం వేద నిరయో యతః. ౧౦

కుత ఇత్యత్రాహ (తం దృష్ట్వేతి.) పర్యధుః పరిహితవత్యః గుహ్యకౌ తు నైవ పర్యధాతాం కిన్తు వివస్త్రౌ నగ్నౌ వేవాసాతామ్. ౬

సురస్య కుబేరస్య ఆత్మజౌ దృష్ట్వా మదిరామత్తౌ తయో రనుగ్రహార్థం శాపం దాస్యన్ తావ దిదం వక్ష్యమాణం జగాద అనుగ్రహార్థాయ భవిష్యద్భగవద్దర్శనయోగ్యతాప్రయోజనాయ చేతి కేచి ద్వ్యాచక్షతే. ౭

జోష్యాన్ ప్రియాన్ జుషతః సేవమానస్య [illegible] శ్రీమదా [illegible] ముత్తమదా [illegible]
ఆభిజాత్యాదిః ఆదిశబ్దేన విద్యాదిసంగ్రహః అభిజాత్యాదిజనితో మద శ్శ్రీమదవ ద్బుద్ధిభ్రంశకః.
రజోగుణకార్యకామక్రోధాదిసర్జకో నహి, కింతు శ్రీ[illegible] బుద్ధిభ్రంశకతో [illegible]
ణేత్యర్థః. తదాహ (యత్రేత్యాదినా) యత్ర [illegible] శ్రీమతే [illegible] ఆసవపానాదిరూప
దుర్వ్యసనాని సంభవంతి. ౮

కించ యత్ర శ్రీమదే [illegible] దేహం [illegible]హితం. మన్యమానై [illegible] రజితేంద్రియై రత ఏవ నిర్దయైః, పశవో హన్యంతే. ౯

ఇమ మిత్యనేనాభిప్రేతం విశదయతి (దేవేతి.) దేవసంజ్ఞిత మపి నరదేవభూదేవస్వామ్యాది సంజ్ఞిత మపి శరీర మంతే తదాత్మ[illegible]ప్రాణాపానే [illegible] క్రిమ్యాదిసంజ్ఞిత మేవ దగ్ధం చేత్ [illegible]సంజ్ఞితం శ్వాభి ర్భక్షితం చేత్ విట్సంజ్ఞితం అన్యథా క్రిమిసంజ్ఞిత మిత్యర్థః. తత్కృతే [illegible] స్వార్థం యో భూతాని ద్రుహ్యతీతి తథా యతో భూతద్రోహా న్నిరయో నరకః స పుమాన్ కిం వేద న కమపి స్వాత్మహితం చ న జానాతీత్యర్థః. ౧౦

(నళకూబరమణిగ్రీవవృత్తాంతః)

దేహః కి మన్నదాతుః స్వం నిషేక్తు ర్మాతు రేవ వా,
మాతుః పితు ర్వా క్రేతు ర్వా బలినోఽగ్నే శ్శునోఽపి వా. ౧౧

ఏవం సాధారణం దేహ మవ్యక్తప్రభవాప్యయమ్.
కో విద్వా నాత్మసా త్కృత్వా హన్తి జన్తూ నృతేఽసతః. ౧౨

అసత శ్శ్రీమదాన్ధస్య దారిద్ర్యం పరమాఞ్జనమ్,
ఆత్మౌపమ్యేన భూతాని దరిద్రః పర మీక్షతే. ౧౩

నన్వంతే యత్కించి త్స జ్జిక మస్తు జీవద్దశాయాం స్వాధీనతయా దేహసుఖార్థం యతితవ్య మేవేత్యత్ర తద్దశాయా మపి నియతం స్వత్వ మస్తీత్యాహ (దేహ ఇతి.) అగ్నే శ్శునోఽపి వేతి దృష్టాంతార్థం. దేహో యథాఽంతే అగ్నే శ్శున శ్చ స్వం తథా జీవద్దశాయా మపి నియమో నాన్నదాత్రాదీనాం స్వం కిం న ... తీత్యర్థః, కిమిత్యనేన లోకే ప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యతే. ...వదన్నపరిణామరూపత్వా ద్యస్యాన్నేన వర్ధతే తస్య స్వం తథా రేతః ప్రభవత్వా న్నిషేక్తుర్గర్భాధాతుః తథా మాతుః పితుః ...త్పితుర్మాతామహస్య చ పుత్రికా...కాలే తథా ... కల్పాత్పితృత్వవన్మాతృత్వసితగం ...పి సా...తన్త్రాచ్చి...దితి భావః. ...క్రేతుః ద్రవ్యదానేన స్వీకర్తుః, బలినో బలాద్గృహీతుః. ౧౧

ఏవం సాధారణం నత్వేక స్యైవ నియతస్వం అవ్యక్తాత్ప్రకృతేః ...భవ ...ప్యత్తిః తస్మిన్నేవా ప్యయోలయశ్చ యస్య తమిమం దేహ మాత్మసాత్కృత్వా ఆత్మీయం మత్వా అసతో మూఢా నృతే వినా విద్వాన్ కః పుమాన్ జంతూన్ హంతి ...నిమానిన శ్చేద్ధన్యు ...ద్వాంస్తు న హన్యా దేవేత్యర్థః. యద్వా ఏవ మిదం దేహం సాధారణ మవ్యక్తప్రభవాప్యయం చ విద్వాన్ ...ం శ్చే ...తో అసాధారణదేహాభిమానినః పురుషా న్వినా కోఽపి పుమా నాత్మసాత్కృత్వా ఆత్మత్వేన మత్వా. ...ంతూన్ హన్యాత్, ఏవం విద్వాంస్తు పునర్దేహాత్మాభిమానేన న హన్యాత్ సాధారణమవిద్వాంసస్తు దేహాత్మాభిమానేన హన్యు రిత్యర్థః. అవిద్వానితి వా చ్ఛేదః, తదా సాధారణ మవ్యక్తప్రభవాప్యయమం ...విద్వా నజానాం శ్చే ...సత స్తజ్జా న్వినా అన్యః కశ్చి ద్దేహాత్మాభిమానేన హన్యా దిత్యన్వయః. ౧౨

ఏవం శ్రీమద ...స్యానర్థమూలతాం ప్రదర్శ్య అథ తత్ప్రతీకారార్థం ...చ్ఛినోతి (అసత ఇతి.) ...తత్కృత ఇత్యత్రాహ (ఆత్మౌపమ్యేనేతి) దరిద్రః. కేవల మాత్మదృష్టాంతేన భూతా నీక్షతే యథా స్వస్యాఘాతాదినా దుఃఖాదికం తథా పర స్యాపీత్యాత్మౌపమ్యేన భూతాని పశ్యన్ న తేభ్యో ద్రుహ్యతీత్యర్థః. ౧౩

యథా కణ్టకవిద్ధాఙ్ఘ్రి ర్జన్తో ర్నేచ్ఛతి తాం వ్యథామ్,
జీవసామ్యం గతో లిఙ్గై ర్న తథాఽవిద్ధకణ్టకః. ౧౪

దరిద్రో నిరహం స్తమ్భో ముక్త స్సర్వమదైరిహ
కృచ్ఛ్రం యదృచ్ఛయాఽఽప్నోతే తద్ధి హ్యస్య పరం తపః. ౧౫

నిత్యం క్షుత్క్షామదేహస్య దరిద్ర స్యాన్నకాఙ్క్షిణః.
ఇన్ద్రియా ణ్యనుశుష్యన్తి హింసాఽపి వినివర్తతే. ౧౬

దరిద్ర స్యైవ యుజ్యన్తే సాధవ స్సమదర్శినః,
సద్భిః క్షిణోతి తత్తర్షం తత ఆరా ద్విశుధ్యతి. ౧౭

ఉక్త మేవార్థం సదృష్టాంత మాహ (యథేతి) యథా కంటవిద్ధాఙ్ఘ్రిః లిఙ్గైరంతర్గతసుఖదుఃఖాది వ్యఞ్జకముఖవికాసమ్లానతాదినిమిత్తై ర్జీవసామ్యం గతః స్వేతరజీవానాం స్వస్య చ తౌల్యం మన్వానః. తాం కంటకవేధజాం వ్యథాం దుఃఖం కంటకవేధం వా నేచ్ఛతి తథైవ మవిద్ధకంటకో న నేచ్ఛతీతి నేత్యర్థః. ౧౪

కించ దారిద్ర్యం పరంపరయా ముక్తిసాధన మపీత్యాహ (దరిద్ర ఇతి చతుర్భిః.) నిరహం స్తమ్భః నిర్గతాహంకారరూపగర్వః, సర్వై రభిజనవిత్తవిద్యాప్రయుక్తై ర్మదై ర్ముక్తః, యదృచ్ఛయా స్వప్రయత్న మంతరేణైవ కృఛ్రం కాయశోషణాదికం ప్రాప్నోతి తత్కృఛ్ర మేవాస్య పరం కేవల ముత్కృష్టం వా తపః. ౧౫

తదేవాహ (నిత్య మితి.) క్షుధా క్షామః, క్షీణో దేహో యస్య తత్ర హేతుః అన్నకాంక్షిణః తత్రాపి హేతుః, దరిద్రస్య ఇంద్రియాణి శుష్యంతి అత ఏవ హింసా చ నివర్తతే. ౧౬

ఏవంవిధస్య దరిద్రస్యైవ సమదర్శినః, సాధవో యుజ్యంతే సంగతా భవంతి, నను పరిశుష్కేంద్రియస్యాపి విషయతృష్ణానపాయా చ్ఛ్రీమదాంధా త్కోఽస్య విశేష ఇత్యత్రాహ సంగతై స్సద్భి ర్హేతుభి స్తత్తర్షం విషయతృష్ణాం క్షిణోతి క్షపయతి యద్వా తత్తర్షం కర్తృక్లిబత్వ మాప్య క్షిణోతి నశ్యతి తత స్తత్తర్షక్షయా దారా త్సమనంతర మేవ విశుధ్యతి ప్రకృతిసంబంధరూపాశుద్ధి రహితో భవతి. విసిధ్యతీతి పాఠే ముక్తో భవతీత్యర్థః. ౧౭

(నళకూబరమణిగ్రీవవృత్తాంతః)

సాధూనాం సమచిత్తానాం ముకున్దచరణైషిణామ్.
ఉపేక్ష్యైః కిం ధనస్తమ్భై రసద్భి రసదాశ్రయైః. ౧౮

తదహం మత్తయో ర్మాధ్వ్యా వారుణ్యా శ్రీమదాన్ధయోః.
తమోమదం హరిష్యామి స్త్రైణయో రజితాత్మనోః. ౧౯

యదిమౌ లోకపాలస్య పుత్రౌ భూత్వా తమఃప్లుతౌ.
న వివాసస మాత్మానం విజానాతే సుదుర్మదౌ. ౨౦

అతోఽర్హతః స్థావరతాం స్యాతాం నైవం యథా పునః,

నను ధన మేవ స్వాపేక్షిత మత ఆహ (సాధూనా మితి.) ముకుందచరణ మేవ నిరతిశయ పురుషార్థరూపం మన్వానానాం సమచిత్తానాం స్వతుల్యభూతాంతరదర్శినాం సాధూనా మత ఏవోపేక్ష్యైః ధనస్తమ్భైః స్తమ్భహేతుభి ర్ధనై రసద్భి రనర్థమూలమదహేతుత్వేన దుష్టైః అత ఏవ అసతా మాశ్రయై స్తే ఆశ్రయో యేషాం తై రితి వా ఏవంవిధై ర్ధనస్తమ్భైః కిం న కించి దపి ప్రయోజన మిత్యర్థః. యద్వా సాధూనా మపి ధనిక ఏవ ప్రియ స్స్యా దిత్యత్రాహ (సాధూనా మితి.) ధనేన స్తమ్భో యేషాం తై రసదాశ్రయై స్సదాశ్రయరహితై స్తత్సమాగమరహితై రిత్యర్థః. అత ఏవ ఉపేక్ష్యై రసద్భిః కి మితి. ౧౮

తత్తస్మాత్ శ్రీమదనివృత్తే రేవ పురుషార్థపర్యవసాయిత్వా ద్వారుణ్యా మాధ్వ్యా సురయా మత్తయోః, శ్రీమదే నాంధయో రజితేంద్రియయోః, స్త్రీవశ్యయోః యువయో స్తమోమద మజ్ఞానకృతం మదం హరిష్యామి అపనేష్యామి, ౧౯

య ద్యస్మా ల్లోకపాలస్య పుత్రౌ భూత్వాపి ఇమౌ భవంతౌ తమసా వ్యాప్తౌ వివాససం నగ్న మాత్మానం న విజానాతే. ౨౦

అతః స్థావరతా మర్హతః వివాసస మాత్మాన మజానతో ర్వస్త్రాచ్ఛాదనరహితతరుజన్మ యుక్త మితి భావః. ఇత్థం శప్త్వాఽనుగృహ్ణాతి (స్యాతా మిత్యాదినా) ఏవ మేవ సర్వదా స్థావరాకృతీ యథా న స్యాతాం తథాఽర్హతః యద్వా కి మర్థ మేవం నిరపరాధయో శ్శాపం ప్రయచ్ఛసీత్యత్రాహ పురా తరుజన్మనః ప్రాక్ యథా స్యాతాం యాదృశౌ శ్రీమదాంధౌ స్యాతా మేవం తరుజన్మనః పశ్చా

స్మృతి స్స్యా న్మత్ప్రసాదేన తత్రాఽపి మదనుగ్రహాత్. ౨౧

వాసుదేవస్య సాన్నిధ్యం లబ్ధ్వా దివ్యశరచ్ఛతే.
వృత్తే స్వర్లోకతాం భూయో లబ్ధభక్తీ భవిష్యతః. ౨౨

ఏవ ముక్త్వా తు దేవర్షి ర్గతో నారాయణాశ్రమమ్,
నళకూబరమణిగ్రీవా వాసతు ర్యమళార్జునౌ. ౨౩

ఋషేర్భాగవతముఖ్యస్య సత్యం కర్తుం వచో హరిః,
జగామ శనకై స్తత్ర యత్రాస్తాం యమళార్జునౌ. ౨౪

దేవర్షి ర్మే ప్రియతమో యదిమౌ ధనదాత్మజౌ,
తత్తథా సాధయిష్యామి యద్గీతం తన్మహాత్మనా. ౨౫

ఇత్యన్తరే ణార్జునయోః కృష్ణ స్తు యమయో ర్యయౌ,
ఆత్మనిర్వేశమాత్రేణ తిర్యగ్గత ములూఖలమ్ ౨౬

న్మా భూతా మిత్యేవ మనుగ్రహార్థం శాప ఇత్యర్థః, ప్రకారాంతరే ణాప్యనుగృహ్ణాతి తత్రాపి స్థావరత్వేఽపి మత్ప్రసాదేన హేతునా స్మృతిః పూర్వజన్మస్మృతిః. స్యాత్. ౨౧

తథా మదనుగ్రహాద్ధేతోః దివ్యవర్షశతాంతే వాసుదేవస్య వసుదేవసూనోః భగవతః సాన్నిధ్యం లబ్ధ్వా వృత్తే తిరుక్త్వే అతీతే సతి పున స్స్వర్లోకతాం దేవత్వం లబ్ధ్వా వాసుదేవే లబ్ధా భక్తి ర్యాభ్యాం తథాభూతౌ భవిష్యతః ౨౨

స దేవర్షి రిత్థ ముక్త్వా బదర్యాశ్రమం గతః నలకూబరమణిగ్రీవౌ సహజాతా వర్జునౌ వృక్షౌ ఆసతుః. ౨౩

భగవతముఖ్యస్య నారదస్య తద్వచః, సత్యం కర్తుం శ్రీకృష్ణ శ్శనై రులూఖల మాకర్షన్ యత్ర యమళార్జునౌ స్థితౌ తత్ర జగామ. ౨౪

తద్వచ స్సత్యం కర్తు మిత్యేత దేవ ప్రపఞ్చయతి-యత్ యతో దేవర్షి ర్మమ ప్రియతమః తత్తస్మా త్తేన మహాత్మనా ధనదాత్మజౌ వుద్దిశ్య యద్గీతం తత్సాధయిష్యామీత్యభిప్రాయేణ యమయో రర్జునయో రంతరేణ మధ్యే యయౌ తదా ఆత్మన స్స్వస్య ప్రవేశమాత్రే ణోలూఖలం తిర్యక్కృతిత మభూత్. ౨౫-౨౬

(శాపవిర్ముక్తనలకూబరమణిగ్రీవకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః)

బాలేన నిష్కర్షయతాఽన్వగులూఖలం త ద్దామోదరేణ తరసోత్కలితాఙ్ఘ్రిబన్ధౌ,
నిష్పేతతుః పరమవిక్రమితాతివేపస్కన్ధప్రవాళవిటపౌ కృతచణ్డశబ్దౌ. ౨౭

తత్ర శ్రియా పరమయా కకుభః స్ఫురన్తౌ సిద్ధా వుపేత్య కుజయో రివ జాతవేదాః.
కృష్ణం ప్రణమ్య శిరసాఽఖిలలో[illegible] ర్బద్ధాఞ్జలీ [illegible] మిద మూచతుః స్మ. ౨౮

—* శాపవినిర్ముక్తనలకూబరమణిగ్రీవకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః. *—

కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగిం స్త్వ మాద్యః పురుషః పరః,
వ్యక్తావ్యక్త మిదం విశ్వం రూపం తే బ్రాహ్మణో విదుః, ౨౯

అన్వఞ్చ తిర్యగ్వక్ అనుసరత్ త ములూఖలం నిష్కర్షయతా దామోదరేణ హేతునా తరసా బలా దుత్కలితౌ వుత్పాటితౌ అఙ్ఘ్రిబంధౌ మూలభాగౌ. యయోః, పరమస్య శ్రీకృష్ణస్య విక్రమితేన అతివేపః కమ్పో యేషు తే స్కంధాగయో యయోః కృత శ్చండ శ్శబ్దో యాభ్యాం తథాభూతౌ నిష్పేతతుః ౨౭

తత్ర తదా తయోః వృక్షయో ర్వా పరమయా శ్రియా శోభయా కకుభో దిశః స్ఫురంతౌ ప్రకాశయంతౌ కుజయోః వృక్షయోః స్థితోఽగ్ని ర్యథా మూర్తిమా న్సహి రుద్గచ్ఛతి తద్వ దుత్థితౌ సిద్ధా భూత్వా ఉపేత్య కృష్ణసమీప మేత్య కుజయో రాతవేదా ఇవ సిద్ధా వుపేత్య ఉత్థాయేతి వా అఖిలలోకానాం నాథ మీశ్వరం కృష్ణం శిరసా ప్రణమ్య బద్ధోఽఞ్జలి ర్యాభ్యాం విగతం రజః రజోగుణకార్యం యయో స్తౌ సాత్వికా విత్యర్థః. నిర్మలా వితి వా తౌ నలకూబరమణిగ్రీవా విదం వక్ష్యమాణ మూచతుః. ౨౮

గోపాలం మాం యువాం దేవౌ కి మితి ప్రణతా విత్యత్రాహతుః. హేకృష్ణ మహాయోగిన్ అచింత్యప్రభావ న కేవలం గోపబాల స్త్వ మపి తు పరమపురుషః కోఽసౌ యః ఆద్యో జగత్కారణ భూతః, నను కార్యకారణయోః ప్రాయశ స్సాలక్షణ్యాదర్శనా త్కథం చిదచిదాత్మకస్య జగత స్తద్విలక్షణోఽహం కారణ మిత్యత్ర హ వ్యక్తం నామరూపాభ్యాం అవ్యక్తం చేదం విశ్వం బ్రహ్మణః సర్వశక్తిత్వాదికల్యాణగుణై ర్బృహత స్తవ రూపం శరీరం వేదాంతా ఆమనంతీత్యర్థః. వేదాంతా శ్చ "యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాత్మా శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీర" మిత్యాద్యాః సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వేన కారణభూతః స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకత్వేన కార్యావస్థ శ్చ త్వ మేవేతి భావః, ౨౯

త్వ మేక స్సర్వభూతానాం దేహాస్వాత్మేన్ద్రియేశ్వరః.
త్వ మేవ కాలో భగవ న్విష్ణు రవ్యయ ఈశ్వరః. ౧౦

త్వం మహా న్ప్రకృతి స్సూక్ష్మా రజస్సత్త్వతమోమయీ,
త్వ మేవ పురుషోఽధ్యక్ష స్సర్వక్షేత్రవికారవిత్. ౧౧

గృహ్యమాణై స్త్వ మగ్రాహ్యో వికారైః ప్రాకృతై ర్గుణైః.

న కేవల ముపాదానకారణ మేవాపి తు నిమిత్తకారణ మపీత్యభిప్రాయేణ తదుపయుక్తగుణవత్తా మాహతుః (త్వ మితి.) ఏకశబ్దేనాధిష్ఠాత్రంతరవ్యావృత్తిః. సర్వభూతానాం యాని దేహాదీని తేషా మీశ్వరః నియంతా అసవః ప్రాణాః, ఆత్మా మనః భవంతి దేవమనుష్యాదిరూపేణ జాయంత ఇతి భూతాని క్షేత్రజ్ఞా స్తేషాం దేహాదిసంబంధోపాదానోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయోగేనాంతఃప్రవిశ్య నియంతేత్యర్థః ఏవం నిఖిలజగత్కారణత్వం తచ్ఛరీరకత్వం చోక్తం. అథ తదుభయనిబంధనం జగదంతర్భూతకాలాదిసామానాధికరణ్య మాహతుః (త్వ మేవ కాల ఇతి.) త్వ మేక ఇతి స్థితికారణత్వ ముక్తం త్వ మేవ కాల ఇతి లయకారణత్వం కాలో మృత్యుః త్వం మహా నిత్యాదినా సామానాధికరణ్య ముచ్యత ఇతి వివేకః. హే భగవన్ అవ్యయ ఇత్యనేన కారణత్వప్రయుక్తదోషపరిహారః. భగవ న్నిత్యనేన అవతారదశాయా మపి షాడ్గుణ్యపూర్తి రుక్తా. విష్ణు రిత్యనేన దేవతావిశేషత్వమ్. ౧౦

త్వం మహాన్ మహత్కారణత్వా త్తచ్ఛరీరకత్వా చ్చ తత్సమానాధికరణః ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం, న కేవలం మహా నేవాపితు తత్తత్కారణభూతా రజఆదిగుణత్రయాత్మికా సూక్ష్మా నామరూపవిభాగానర్హా ప్రకృతి రపి త్వ మేవ, తథా పురుషో జీవ స్త్వ మేవ తదంతర్భూతః, అధ్యక్షః దేహప్రభృతిజీవపర్యంతానా మధిష్ఠాతా క్షేత్రాణి శరీరాణి బుద్ధిపర్యంతేంద్రియసహితాని తాని వేత్తీతి తథా యుగపత్ క్షేత్రేంద్రియవృత్తివి దిత్యర్థః. ౧౧

రూపం తే బ్రహ్మణో విదురిత్యనే నైవంవిధం త్వాం కేవలం వేదాంతా ఏవ విదుః న త్వింద్రియా ణీత్యభిప్రేతం. తదేవ విశద మన్యత్రావుపపాదయతః (గృహ్యమాణై రితి) ప్రాకృతై ర్గుణై ర్వికారైః గుణపరిణామరూపై రింద్రియై స్త్వ మగ్రాహ్యః గ్రహీతుం విషయీకర్తు మశక్యః. తత్ర హేతుం వదన్తౌ గుణా న్విశినష్టి (గృహ్యమాణై రితి.) యథా శ్రోత్రాదిభి ర్గృహ్యమాణా శ్శబ్దాదయో న శ్రోత్రాదీన్ గృహ్ణంతి తథా త్వయా గృహ్యమాణా వికారా స్త్వాం న గృహ్ణంతీతి భావః. నన్వగ్రాహ్యస్య మమ కారణత్వసమవ్యాప్తోపాస్యత్వానుపపత్తి. స్తత శ్చ కారణత్వానుపపత్తి

(శాపనిర్ముక్తనలకూబరమణిగ్రీవకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః)

కో న్విహార్హతి విజ్ఞాతుం ప్రాక్సిద్ధం గుణసంవృతః. ౩౨

తస్మై తుభ్యం భగవతే వాసుదేవాయ వేధసే.
ఆత్మద్యోతగుణైశ్ఛన్నమహిమ్నే బ్రహ్మణే నమః. ౩౩

యస్యావతారా జ్ఞాయన్తే శరీరేష్వశరీరిణః,
తైస్తైరతుల్యాతిశయైర్వీర్యైర్దేహిష్వసంగతైః. ౩౪

స భవాన్సర్వలోకస్య భవాయ విభవాయ చ,
అవతీర్ణోఽంశభాగేన సాంప్రతం పతిరాశిషామ్, ౩౫

రిత్యత్రాహుః (కోన్వితి.) గుణైః గుణకార్యైరింద్రియైః, సంవృత ఆవృత స్సహిత ఇతి యావత్ కోను పుమాన్ ప్రాక్సిద్ధం గుణేభ్యః ప్రాగేవ తత్కారణతయా తత్ప్రకాశతయా చ సిద్ధం త్వా మిహ జ్ఞాతుం విషయీకర్తుం అర్హతి, గుణసంవృతః కోవాఽర్హతీత్యనేన యోగవిశుద్ధమనాస్తు జ్ఞాతుమర్హతీతి సూచితం, అనేనానుపాస్యత్వం పరిహృతం యద్వా సను తర్హి జీవో జానాత్విత్యత ఆహతుః కోన్వితి. ౩౨

ఏవముక్తవిధస్య భగవత స్సర్వజ్ఞత్వం జీవైర్దుర్జ్ఞేయత్వం చానుసందధతౌ నమస్కురుతః. (తస్మా ఇతి.) తస్మై కృష్ణ కృష్ణేత్యాదినోక్తగుణవిశిష్టాయ భగవతే షాడ్గుణ్యపూర్ణాయ సాధుపరిత్రాణార్థం వసుదేవాత్మజత్వేనావతీర్ణాయ సర్వకర్త్రే ఆత్మద్యోతగుణైశ్ఛన్నమహిమ్నే జీవానాం దురవబోధమహిమ్నే ఆత్మజ్యోతిర్గుణచ్ఛన్నమహిమ్న ఇతి పాఠే ఆత్మజ్యోతిః స్వయంప్రకాశశ్చ గుణచ్ఛన్నమహిమా చేత్యర్థః. స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహతే, తుభ్యం నమః. ౩౩

వాసుదేవాయేత్యనేనాభిప్రేతం ఏవమ్భూతావతారయాథాత్మ్య మాహతుః (యస్యేతి.) శరీరిషు మర్త్యాదిశరీరిణాం మధ్యే అశరీరిణః కర్మకృతశరీరరహితస్య యస్య త్వవ అవతారాస్సర్వే విస్మయాభ్యధికైః, కర్మకృతదేహిష్వసంగతైస్తైస్తైస్తత్తదవతారప్రతినియతైరసంభావితైర్వీర్యైః జ్ఞాయంతే ఇత్యర్థః. ౩౪

అంశభాగేన బలరామేణ సహ యద్వా సంకల్పరూపజ్ఞానేన న తు కరణేతి భావః. సాంప్రతమధునా అవతీర్ణః యద్వా సాంప్రతమితి యుజ్యత ఇత్యేతదర్థకో నిపాతః. యతో భవానాశిషాం పతిః ప్రభుః దాతా అతో భవార్థం, విభవార్థం చ అంశేనావతీర్ణ ఇతి యుక్తమేవేత్యర్థః. ౩౫

నమః పరమకల్యాణ నమ స్తే విశ్వమఙ్గళ.
వాసుదేవాయ శాన్తాయ యదూనాం పతయే నమః. ౩౬

అనుజానీహి నౌ భూమం స్తవానుచరకింకరౌ.
దర్శనం నౌ భగవత ఋషే రాసీ దనుగ్రహాత్. ౩౭

వాణీగుణానుకథనే శ్రవణం కథాయాం హస్తౌ చ కర్మసు మన స్తవ పాదయో ర్నః,
స్మృత్యాం శిర స్తవ నివాస జగత్ప్రణామే దృష్టి స్సతాం దర్శనేఽస్తు భవ త్తనూనామ్. ౩౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం సంకీర్తిత స్తాభ్యాం భగవా న్గోకులేశ్వరః.
దామ్నా చోలూఖలే బద్ధః ప్రహస న్నాహ గుహ్యకౌ. ౩౯

ప్రకృతావతారసాధారణగుణా ననుసన్దధతౌ నమస్కురుతః విశ్వమఙ్గళావహత్వ మమఙ్గళతరుజన్మవిమోచనే నాపరోక్ష మేవ ప్రదర్శిత మితి తథా సంబోధనాభిప్రాయః, స్వయ మమఙ్గళస్యాన్యేషాం మఙ్గళావహత్వ మనుపపన్న మితి తదపి సిద్ధ మేవేత్యభిప్రాయేణ పరమకల్యాణేతి సంబోధనమ్, శాన్తాయ ఉర్మిషట్కరహితాయ అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యవ షడూర్మయః ౩౬

ఇత్థం సంస్తుత్యాత్మనోః కృతార్థత్వాయ తద్దాసపర్యన్తదాస్యం ప్రార్థయమానౌ విజ్ఞాపయతః (అనుజానీహీతి.) హే భూమన్ నిరవధికానన్దశాలిన్ తవానుచరకింకరౌ యథా భవావ తథా అనుజానీ హీత్యర్థః. కి మిదం ప్రార్థయేథే ఇత్యత్రోచతుః. ఋషే స్తవానుచరస్య అనుగ్రహా దేవ భగవత ష్షాడ్గుణ్యపూర్ణస్య పురుషార్థవిధే స్తవ దర్శనం నౌ ఆవయో రాసీత్. మహాఫలత్వా త్త్వద్దానదాస్య మేవానుగృహాణేతి భావః. ౩౭

కిం చావయో ర్వాగాదయ స్త్వద్గుణానుకథనాదిప్రవణా యథా స్యు స్తథాఽనుగృహాణేత్యూచతుః (వాణీతి.) శ్రవణే శ్రోత్రే కర్మసు పూజారూపేషు తవ పాదయోః స్మృత్యాం స్మరణే మనోఽస్తు నివాసో జగ ద్యస్య తస్య సంబుద్ధిః జగతో నివాసేతి వా అర్థః పరపాతః, తవ ప్రణామే శిరః, భవ త్తనూనాం భవతో మూర్తీనాం సతాం చ దర్శనే దృష్టి రస్తు, యద్వా తవ సతాం తావకానాం సతాం చ ప్రణామే శిరః అస్తు భవ త్తనూనాం దర్శనే దృష్టి రస్తు. ౩౮

ఇత్థ మిత్యాదిశ్లోకః స్పష్టార్థః. ౩౯

(శాపవిముక్తనలకూబరమణిగ్రీవకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః)

శ్రీభగవానువాచ —

జ్ఞాతం మమ పురైవైత దృషిణా కరుణాత్మనా,
యచ్ఛ్రీమదాన్ధయో ర్వాగ్భి ర్విభ్రంశోఽనుగ్రహః కృతః. ౪౦

సాధూనాం సమచిత్తానాం సుతరాం మత్కృతాత్మనామ్.
దర్శనాన్నో భవే ద్బన్ధః పుంసోఽక్ష్ణో స్సవితు ర్యథా. ౪౧

తద్గచ్ఛతం మత్పరమౌ నళకూబరసాదనమ్,
సంజాతో మయి భావో వా మీప్సితః పరమోఽభవః. ౪౨

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యుక్తౌ తం పరిక్రమ్య ప్రణమ్య చ పునః పునః,
బద్ధోలూఖల మామన్త్ర్య జగ్మతు ర్దిశ ముత్తరామ్. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
దశమోఽధ్యాయః.

తదేవాహ (జ్ఞాత మితి) వాగ్భిః "న హనోత్రి జుషతో జోష్యా" విత్యాదిభిః, శ్రీమదాంధయో ర్యువయోః శ్రీవిభ్రంశరూపోఽనుగ్రహః కృత ఇతి యదేత త్పురైవ మమ మయా జ్ఞాతమ్. ౪౦

యుక్త మేవైత దిత్యాహ (సాధూనా మితి) మత్కృతాత్మనాం మయ్యర్పితచిత్తానాం సాధూనాం దర్శన మంతో యస్య సః దర్శనావధికః పుంసో బంధో భవేత్ యథా సవితు ర్దర్శనాంతోఽక్ష్ణో ర్బంధ స్తమోరూప స్తద్వత్. ౪౧

హేనలకూబర యువాం త త్తస్మాత్ సాదనం సదనం స్వనికేతనం, స్వనికేతనం ప్రతి గచ్ఛతం, కథంభూతౌ అహ మేవ పరో మా యస్మాత్స యయో స్తౌ న విద్యతే భవ స్సంసారో యస్మాత్సోఽభవః మయి భావోఽభిప్రాయవిశేషః. ప్రీత్యాత్మకః వాం యువయోః సంజాత ఏవ. ౪౨

ఇత్థ ముక్తౌ తౌ బద్ధ ములూఖలం యస్మిణ్ తం కృష్ణం పరిక్రమ్య పునః పునః ప్రణమ్య ఆమంత్ర్యపృష్ట్వోత్తరాం దిశం జగ్మతుః. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

ఏ కా ద శో ఽ ధ్యా యః

శ్రీశుక ఉవాచ—

గోపా నన్దాదయ శ్శ్రుత్వా ద్రుమయోః పతతో రవమ్.
తత్రాజగ్ముః కురుశ్రేష్ఠ నిర్ఘాతభయశఙ్కితాః. ౧

భూమ్యాం నిపతితౌ తత్ర దదృశు ర్యమళార్జునౌ,
బభ్రము స్త దవిజ్ఞాయ లక్ష్యం పతనకారణమ్. ౨

ఉలూఖలం వికర్షన్తం దామ్నా బద్ధం చ బాలకమ్.
కస్యేదం కుత ఆశ్చర్య ముత్పాత ఇతి కాతరాః. ౩

బాలా ఊచు రనేనేతి తిరశ్చీన ములూఖలమ్,
వికర్షతా మధ్యగేన పురుషా వప్యచక్ష్మహి. ౪

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

(గోపా ఇతి.) పతతోః ద్రుమయో రర్జునయోః రవం ధ్వనిం శ్రుత్వా హే కురుశ్రేష్ఠ కిం వజ్రపాతోఽభవ దిత్యేవం భయేన వితర్కయంతో నందాదయో గోపా స్తత్రాజగ్ముః. ౧

తల్లక్ష్యం ప్రత్యక్షతః పురతో దృశ్య మపి పతనకారణ మవిజ్ఞాయ బభ్రముః భ్రాంతా బభూవుః. ౨

కిం తల్లక్ష్యం పతనకారణం యదజ్ఞానా ద్బభ్రముః, తత్రాహ (ఉలూఖల మితి.) ఏవంవిధం బాలక మేవ పతనకారణం లక్ష్య మవిజ్ఞాయ బభ్రము రిత్యన్వయః. భ్రమ మేవ దర్శయతి (కస్యేతి.) ఇదం తరునిపాతనరూపం కర్మ కస్య సంబంధి ఇదం కుతః కారణాత్, అహో ఆశ్చర్యం సః ఉత్పాతః ఇత్యేవం కాతరాః భీతా స్సంతో బభ్రము రిత్యర్థః. కస్యేతి కర్తృసందేహః ఉత్పాత ఇతి నిశ్చయః. ౩

ఏవం బభ్రమ్యమాణాన్ ప్రతి తత్రత్యా బాలా ఊచుః, కి మితి. తిరశ్చీనం ఉలూఖలం వికర్షతా వృక్షయో ర్మధ్యగతే నానేన బాలే నేదం కర్మ కృతం న కేవలమేతావత్ వృక్షాభ్యాం నిర్గతౌ దివ్యౌ పురుషా వప్యచక్ష్మహి దృష్టవంతో వయ మితి. ౪

(శ్రీకృష్ణస్య బాల్యచేష్టాః)

న తే తదుక్తం జగృహుర్న ఘటేతేతి తస్య వై,
బాలస్యోత్పాటనం తర్వోః కేచిత్సందిగ్ధచేతసః. ౫

ఉలూఖలం వికర్షన్తం దామ్నా బద్ధం స్వమాత్మజమ్,
విలోక్య నన్దః ప్రహసద్వదనో విముమోచ హ. ౬

క్రీణీహి భోః ఫలానీతి శ్రుత్వా సత్వర మచ్యుతః,
ఫలార్థీ ధాన్య మాదాయ యయౌ సర్వఫలప్రదః. ౭

ఫలవిక్రయిణీ తస్య చ్యుతధాన్యం కరద్వయమ్,
ఫలై రపూరయ ద్రత్నైః ఫలభాణ్డ మపూరి చ. ౮

ఏవ ముక్తాస్తం తేషాం మధ్యే కేచి త్కేవలతార్కికా ఇదం న ఘటతే ఇతి వదంతః త ద్బాలకై ర్భాషితం న జగృహుః, స విశ్వసితవంతః అన్యే తు బాలస్య బాలకర్తృకే తర్వో రుత్పాటనే సందిగ్ధం సంశయయుక్తం చేతో యేషాం తథా బభూవుః. ౫

అథ భగవన్మాయామోహితస్య నందస్యాచరిత మాహ (ఉలూఖల మితి.) ప్రహస ద్వదనం యస్య స నందో విలోక్య తం దామబంధా దమోచయత్. ౬

అత్ర క్వచి త్పుస్తకేషు "క్రీణీహి భోః ఫలానీతి పృష్ట్వా మాతర మచ్యుతః, ఫలార్థీ ధాన్య మాదాయ యయౌ సర్వఫలప్రదః. ఫలవిక్రయిణీ తస్య చ్యుతధాన్యం కరద్వయమ్. ఫలై రపూరయ ద్రత్నైః ఫలభాండ మపూరి చేతి శ్లోకద్వయమధికం దృశ్యతే. తత్ర భోః కృష్ణ ఫలాని విక్రీణీహీతి బంధం మోచితవతా నందేనోక్తః అచ్యుతః స్వయం స్వర్గాపవర్గఫలదోఽపి కేవలం ప్రాకృతబాల ఇవ ఫలార్థీ సన్ మాతరం పృష్ట్వా ధాన్య మఞ్జలినా ఆదాయ యయౌ. ౭

తథా ఫలవిక్రయిణీ స్త్రీ తస్యాచ్యుతస్య చ్యుతం ధాన్యం యస్మాత్తత్కరయోః ద్వయం ఫలై రపూరయత్ ఫలవిక్రయిణ్యాః య త్ఫలభాండం త ద్రత్నై రపూరి పూరిత మభూత్. తత్కరద్వయా చ్చ్యుతేన ధాన్యేన రత్నాత్మకతా మాపన్నేన ఫలభాండం పూరిత మభూ దిత్యర్థః. ౮

గోపీభి స్తోభితో నృత్య ద్భగవా న్బాలవ త్క్వచిత్,
ఉద్గాయతి క్వచి న్ముగ్ధ స్తద్వశో దారుయ న్త్రవత్. ౯

బిభర్తి క్వచి దాజ్ఞప్తః పీఠకోన్మానపాదుకమ్,
బాహుక్షేపం చ కురుతే స్వానాం చ ప్రీతి మావహన్. ౧౦

దర్శయం స్తద్విదాం లోకే హ్యాత్మనో భృత్యవశ్యతామ్,
వ్రజ స్యోవాహ వై హర్షం భగవా న్బాలచేష్టితైః. ౧౧

సరి త్తీరగతం కృష్ణం భగ్నార్జున మథాహ్వయత్,
నోపేయాతాం యదాహూతౌ క్రీడాసఙ్గేన పుత్రకౌ,
యశోదాం ప్రేషయామాస రోహిణీ పుత్రవత్సలా. ౧౨

క్రీడన్తం సా సుతం బాలై రతివేలం సహాగ్రజమ్,
యశోదాఽజోహవీ త్కృష్ణం పుత్రస్నేహస్నుత స్తనీ. ౧౩

అథ భగవతః కాంశ్చి ద్బాల్యానుకారప్రకారాన్ దర్శయతి (గోపీభి రితి.) క్వచిత్ స్తోభితః ఉపచ్ఛందనే నోద్యోగం ప్రాపితః కరతలాదినా ప్రోత్సాహితో వా ఉద్గాయతి సతి గోపీజన ఇతి శేషః. దారుయన్త్రవ ద్దారునిర్మితపాఞ్చాలికావ త్తద్వశగః గోపీవశ్యః ముగ్ధ ఇవానృత్యత్, నృత్య న్నితి పాఠే తద్వశః గోపీజనపరవశ స్సన్ నృత్య న్నుద్గాయతి. ౯

క్వచి దాజ్ఞప్తః ఆనయేతి నియుక్తః, పీఠకాదిక మానేతు మసమర్థ ఇవ బిభర్తి ఉవాహ పీఠకం విష్టరం ఉన్మానం ప్రస్థాది, పీఠభాజనపాదుక మితి పాఠే భాజనం కాంస్యాదిపాత్రం తథా బాహుక్షేపం భుజతాడనం కురుతే కిం కుర్వన్ గోపీనాం ప్రీతి మావహన్. ౧౦

తద్విదాం భగవద్వైభవవేదినాం భక్తవశ్యతాం చ దర్శయన్ ఏవం బాలచేష్టితైః వ్రజస్య వ్రజస్థజనస్య హర్ష మువాహ ఆవహత్. ౧౧

అథ తస్మిన్ రోహిణీయో ర్యశోదారోహిణ్యోః కాంశ్చి దాచరితా న్యాహ (సరిదిత్యాదినా.) భగ్నావర్జునౌ యేన తం సరితో యమునాయాః తీరస్థం కృష్ణ మాహ్వయత్ ఏహీత్యాహూతవతీ యదాఽఽహూతౌ క్రీడాసఙ్గే నాగచ్ఛతాం తదా పుత్రవత్సలా రోహిణీ యశోదాం ప్రేషయామాస. ౧౨

సా రోహిణీప్రేషితా యశోదా అతివేలం వేలాం భోజనాదివేలా మతిక్రాన్తం బాలకై స్సహ క్రీడన్తం తం సరామం సుతం కృష్ణ మవలోక్య స్నేహేన స్నుతౌ స్తనౌ యస్యా స్తథాభూతా అజుహావ. ౧౩

(యశోదయా ఖేలతోః రామకృష్ణయోః ఆనయనమ్)

కృష్ణ కృష్ణారవిన్దాక్ష తాత ఏహి స్తనం పిబ,
అలం విహారైః క్షుద్భ్రాన్త స్తద్భవా న్భోక్తు మర్హతి. ౧౪

హే రామాగచ్ఛ తాతాశు సానుజః కులనన్దన,
ప్రాత రేవ కృతాహారః క్రీడా శ్రాన్తో౽సి పుత్రక ౧౫

ప్రతీక్షతే వాం దాశార్హో భోక్ష్యమాణో వ్రజాధిపః,
ఏహ్యావయోః ప్రియం దేహి స్వగృహా న్యాత బాలకాః. ౧౬

ధూళిధూసరితం తే౽ఽఙ్గం తాత మజ్జన మావహ.
జన్మర్క్షం చాద్య భవతో విప్రేభ్యో దేహి గా శ్శుచిః. ౧౭

పశ్య పశ్య వయస్యాం స్తే మాతృమృష్టా నలంకృతాన్,
త్వం చ స్నాతః కృతాహారో విహరస్వ స్వలంకృతః. ౧౮

ఇత్థం యశోదా త మశేషశేఖరం మత్వా సుతం స్నేహనిబద్ధధీ ర్నృప,
హ స్తే గృహీత్వా సహ రామ మచ్యుతం నీత్వా స్వవాటం కృతవ త్యథోదయమ్. ౧౯

ఆహ్వానప్రకార మేవ దర్శయతి (కృష్ణేతి.) దాశార్హో వ్రజాధిపో నందో భోక్ష్యమాణో వాం భవంతౌ ప్రతీక్షతే, యువయో రాగమనం ప్రతీక్షమాణ ఆస్తే, ఆవయో రోహిణ్యాః స్వస్యా శ్చ ప్రియం దేహి హే బాలకాః రామకృష్ణానుచరాః, స్వగృహాన్ ప్రతి గచ్ఛత. ౧౪-౧౬

మజ్జనం స్నాన మావహ కురు అద్యాస్మిన్ దినే భవతో జన్మర్క్షం జన్మనక్షత్రం, అతః, శుచిః, స్నాతో విప్రేభ్యో గాః. దేహి. ౧౭

మాతృభిః స్నాపితాన్. స్వలంకృతాం శ్చ వయస్యాన్ త్వత్సవయస్కాన్ పశ్య. త్వ మపి స్నాతః స్వలంకృతః. కృతః ఆహారో యేన తథాభూతో విహరస్వ. ౧౮

ఇత్థ మశేషాణాం బాలానాం శేఖరం శ్రేష్ఠం. బ్రహ్మాదిభ్యోపి శ్రేష్ఠ మితి వా. తథాభూత మపి తం కేవలం సుతం మత్వా స్నేహేన నిబద్ధా ధీ ర్యస్యా స్తథాభూతా హే నృప సరామ మచ్యుతం హస్తే గృహీత్వా స్వవాటం స్వగృహం నీత్వా అథోదయం మాంగళికం కర్మ కృతవతీ చకార. ౧౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

గోపవృద్ధా మహోత్పాతా ననుభూయ బృహద్వనే,
నన్దాదయ స్సమాగమ్య వ్రజకార్య మమన్త్రయన్. ౨౦

—* బృన్దావనప్రస్థానకథారమ్భః *—

తత్రోపనన్దనామాఽఽహ గోపో జ్ఞానవయోఽధికః
దేశకాలార్థతత్త్వజ్ఞః ప్రియకృద్రామకృష్ణయోః ౨౧

ఉత్థాతవ్య మితోఽస్మాభి ర్గోకులస్య హితైషిభిః,
ఆయా న్త్యత్ర మహోత్పాతాః ప్రజానాం నాశహేతవః. ౨౨

ముక్తః కథంచి ద్రాక్షస్యా బాలఘ్న్యా బాలకోఽప్యసౌ,
హరే రనుగ్రహా న్నూన మన శ్చోపరి నాపతత్, ౨౩

చక్రవాతేన నీతోఽయం దైత్యేన విపదం వియత్.

ఏవం స్థితే కదాచి ద్గోపవృద్ధాః పూతనాశకటాదికృతా న్మహోత్పాతా ననుభూయ సమాగమ్య సమేత్య వ్రజకార్యం గోకులస్య హితకృత్యం అమంత్రయ న్నాలోచితవంతః బృందావనం గంతు మిచ్ఛతా కృష్ణే నాంతరాత్మనా ప్రేరితా ఆమంత్రయ న్నితి భావః. ౨౦

తత్రోపనందనామా కశ్చి ద్గోప స్స చ గోపానాం మధ్యే జ్ఞానేన వయసా చాధికః దేశకాలానుగుణకర్తవ్యప్రయోజనాభిజ్ఞః రామకృష్ణయోః. ప్రియకృ త్తావ న్నందాదీ నాహ. ౨౧

ఉక్త మేవాహ (ఉత్థాతవ్య మిత్యాదినా ఛచ్ఛ్రితేత్యతః ప్రాక్తనేన) గోకులస్య హిత మిచ్ఛద్భి రస్మాభి రితో వ్రజా దుత్థాతవ్యం, నిర్గంతవ్యం ప్రజానా మత్రత్యానాం నః నాశహేతవో బహవః ఉత్పాతాః, ఆయాంతి ఆయాస్యంతి. ౨౨

అతీతా స్త్వపరోక్షదృష్టా ఏవేత్యాహ (ముక్త ఇతి.) కథంచి ద్దైవవశా న్ముక్తః తథా. భగవదనుగ్రహా దన శ్శకట మపి బాలస్యోపరి నాపతత్. ౨౩

తథా చక్రవాతేన వీనాం పక్షిణాం పదం విహారస్థానం, వియ దాకాశం ప్రత్యయం బాలో

(బృందావనప్రస్థానకథారంభః)

శిలాయాం పతిత స్తత్ర పరిత్రాత స్సురేశ్వరైః. ౨౪

య న్న మ్రియేత ద్రుమయో ర న్తరం ప్రాప్య బాలకః,
అసా వన్యతమో వా௨పి తత్రాప్యచ్యుతరక్షణమ్. ౨౫

యావ దౌత్పాతికో௨రిష్టో వ్రజం నాభిభవే దితః,
తావ ద్బాలా నుపాదాయ యాస్యామో௨న్యత్ర సానుగాః. ౨౬

వనం బృన్దావనం నామ పశవ్యం నవకాననమ్,
గోపగోపీగవాం సేవ్యం పుణ్యాద్రితృణవీరుధమ్. ౨౭

త త్తత్రాద్యైవ యాస్యామః శ్శకటా న్యు క్త మా చిరమ్,
గోధనాన్యగ్రతో యాన్తు భవతాం యది రోచతే. ౨౮

దైత్యేన నీతః వియ దాకాశం తతో విపద హూవదం ప నీచ శిలా యాం సురేశ్వరైః రస్మదిష్టదైవతైః పరిత్రాతః. ౨౪

తతః యత్ యస్మా ద్ద్రుమయో రర్జునయోః, పతితో రంతరం మధ్యం ప్రాప్యాప్యసౌ బాలకః అన్యతమో௨పి, కశ్చిత్ న మృతః తచ్చాప్యచ్యుతేన అస్మదిష్టదైవతేన రక్షణ మాసీత్. ౨౫

యావ దుత్పాతప్రయుక్తో௨రిష్టో௨నర్థో వ్రజం నాభిభవే న్నపీడయే త్తావ దేవ బాలా నాదాయ యాస్యామః. ౨౬

క్వ యాస్యామ ఇత్యత్రాహ (వన మితి.) యద్బృందావనాఖ్యం వనం తత్రాద్యైవ యాస్యామః కథంభూతం? పశవ్యం పశుభ్యో హితం నవాని కాననాని పర్యంతవనాని యస్మిన్ గోపాదీనాం సేవ్యం వాసయోగ్యం పుణ్యా రమణీయా అద్ర్యాదయో యస్మిన్. ౨౭

శకటాన్ యుక్త ప్రస్థానయోగ్యాన్ కురుత, గోధనాని చ అగ్రతో యాంతు యది మదుక్తం భవతాం రోచతే తర్హ్యుత్థాతవ్య మితి శేషః. ౨౮

తచ్ఛ్రుత్వైకధియో గోపా స్సాధు సాధ్వితి వాదినః,
వ్రజా న్స్వాన్ స్వా న్సమాయుజ్య యయూ రూఢపరిచ్ఛదాః. ౨౯

వృద్ధా న్బాలాన్ స్త్రియో రాజ న్సర్వోపకరణాని చ,
అన స్స్వారోప్య గోపాలా యత్తా ఆత్తశరాసనాః. ౩౦

గోధనాని పురస్కృత్య శృఙ్గా ణ్యాపూర్య సర్వతః,
తూర్యఘోషేణ మహతా యయు స్సహ పరిచ్ఛదాః. ౩౧

గోప్యో రూఢరథా నూత్నకుచకుఙ్కుమకాన్తయః,
కృష్ణలీలాం జగుః ప్రీతా నిష్కకణ్ఠ్య స్సువాససః. ౩౨

తథా యశోదా రోహిణ్యా వేకం శకట మాస్థితే,
రేజతుః కృష్ణరామాభ్యాం తత్కథాశ్రవణోత్సవే. ౩౩

తర్హి గోధనాని యాన్త్వితి తాన దుపనన్దవచ, శ్రుత్వా గోపా ఏకధియః. విప్రతిపత్తి రహితాః, వ్రజాన్ శకటవ్యూహాన్ సమానీయ రూఢాః శకటే ష్వారోపితాః, పరిచ్ఛదాః, ఉపకరణాని యై స్తే యయుః జగ్ముః. ౨౯

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (వృద్ధానితి.) హేరాజన్ అనస్సు శకటేషు ఆరోప్య యత్తా స్సన్నద్ధాః, ఆత్తాని గృహీతాని శరాసనాని ధనూంషి యై స్తథాభూతాః, శృఙ్గాణి విషాణాని ఆపూర్య ముఖమారుతై ర్ధ్వనయిత్వా మహతా తూర్యఘోషేణ సహ యయుః. ౩౦-౩౧

రూఢా ఆరూఢాః రథాః యాసాం నూత్నైః కుచగతైః కుఙ్కుమైః కాన్తి ర్యాసాం నూత్నేషు కుచేషు కుఙ్కుమం యేన కాన్తి ర్వా, నిష్కా వా నిష్కాః పదకాభ్యాః. కణ్ఠేషు యాసాం స్నిగ్ధకణ్ఠ్య ఇతి పాఠే మధురస్వనాః ప్రీతాః కృష్ణస్య లీలాం జగుః. ౩౨

ఏకం శకట మాస్థితే ఆరూఢే స్థితే రామకృష్ణాభ్యాం సహ రేజతుః తాభ్యాం సహైకం శకట మాస్థితే రేజతు రితి వాఽన్వయః. కథంభూతే? అస్య కృష్ణస్య కథాయాః. శ్రవణే ఉత్సవః ఔత్సుక్యం యయో స్తే. ౩౩

(బృందావనప్రస్థానకథారంభః)

బృందావనం సమావిశ్య సర్వకాలసుఖావహమ్,
తత్ర చక్రు ర్వ్రజావాసం శకటై రర్ధచన్ద్రవత్. ౩౪

బృందావనం గోవర్ధనం యమునాపులినాని చ,
వీక్ష్యాసీ దుత్తమా ప్రీతీ రామకేశవయో ర్నృప. ౩౫

ఏవం వ్రజౌకసాం ప్రీతిం యచ్ఛన్తౌ బాలచేష్టితైః,
కలవాక్యా స్వకాలేన వత్సపాలౌ బభూవతుః. ౩౬

అవిదూరే వ్రజభువ స్సహ గోపాలబాలకైః,
చారయామాసతు ర్వత్సా న్నానాక్రీడాపరిచ్ఛదౌ. ౩౭

క్వచి ద్వాదయతో వేణుం క్షేపణైః క్షిపతః క్వచిత్,
క్వచి త్పాదైః కిఙ్కిణీభిః క్వచిత్కృత్రిమగోవృషైః. ౩౮

వృషాయమాణౌ నర్దన్తౌ యుయుధాతే పరస్పరమ్,

అర్ధచంద్రవ దర్ధచంద్రతుల్యసన్నివేశం వ్రజావాసం గోకులస్థానం చక్రుః. ౩౪

హేనృప వీక్ష్య సంచరతో రవస్థితయో ర్వేతి శేషః. ౩౫

కలా అవ్యక్తమధురాణి వాక్యాని యయో స్తౌ రామకృష్ణౌ బాలచేష్టితైః వ్రజౌకసాం ప్రీతి మావహంతౌ స్వకాలేన కౌమారప్రాప్తియోగ్యకాలేన వత్సపాలౌ బభూవతుః. ౩౬

అథ కౌమారలీలాం వర్ణయతి (అవిదూర ఇత్యాదినా) వ్రజభువః బృందావనస్థవ్రజభూమే రవిదూరే సమీపే నానావిధాః క్రీడాపరిచ్ఛదాః క్రీడోపకరణాని, యయో స్తౌ వత్సాన్ చారయామాసతుః.

తదేవ ప్రపఞ్చయతి. వాదయతః క్షిపత ఇతి చ లటో ద్వివచనం. క్షేపణైః బిల్వామలకాదిభి స్తాడనసాధనైః, గోపాలకాన్ క్షిపతః తాడయతః. క్వచి చ్చ కిఙ్కిణీయుక్తైః పదై శ్చ క్షిపతః. క్వచి త్కృత్రిమగోవృషైః జానుభ్యాం హస్తాభ్యాం చ భువి చరద్భిః కృష్ణకర్బళానిపిహితాఙ్గైః

అనుకృత్యరుతై ర్జన్తూం శ్చేరతుః ప్రాకృతౌ యథా. ౩౯

కదాచి ద్యమునాతీరే వత్సాం శ్చారయతో స్స్వకైః,
వయస్యైః కృష్ణబలయో ర్జిఘాంసు ర్దైత్య ఆగమత్. ౪౦

తం వత్సరూపిణం వీక్ష్య వత్సయూథగతం హరిః,
దర్శయ న్బలదేవాయ శనై ర్ముగ్ధ ఇవాసదత్. ౪౧

గృహీత్వాఽపరపాదాభ్యాం సహ లాఙ్గూల మచ్యుతః,
భ్రామయిత్వా కపిత్థాగ్రే ప్రాహిణో ద్గతజీవితమ్. ౪౨

స కపిత్థై ర్మహాకాయః పాత్యమానైః పపాత హ,
తం వీక్ష్య విస్మితా బాలా శ్శశంసు స్సాధు సాధ్వితి,
దేవా శ్చ పరిసన్తుష్టా వవర్షుః పుష్పసంతతిమ్. ౪౩

వృషానుకారిభిః, తథైవ నందద్భి ర్గోపై స్సహ స్వయ మపి వృషాయమాణౌ తదనుకారిశబ్దా న్కుర్వాణౌ మిథో యుయుధాతే యుద్ధం కుర్వాతే ఇత్యర్థః. తథా రుతైః శబ్దైః జన్తూన్ హంసమయూరాదీన్ అనుకృత్య యథా ప్రాకృతౌ బాలౌ తద్వ చ్చేరతుః. ౩౮-౩౯

అథ వత్సాసురవధాత్మకం చేష్టిత మనువర్ణయతి (కదాచి దిత్యాదినా.) స్వకై ర్వయస్యై స్సహ కృష్ణబలయో ర్వత్సాన్ చారయతో స్సతోః తౌ హన్తు మిచ్ఛుః దైత్య ఆజగామ. ౪౦

తం దైత్యం వత్సరూపధరం వత్ససమూహాంతఃప్రవిష్టం వీక్ష్య జ్ఞాత్వా బలదేవాయ దర్శయన్ స్వయం శనై ర్ముగ్ధ ఇవ అనభిజ్ఞ ఇవ సమీపే జగామ. ౪౧

అపరపాదాభ్యాం సహ లాఙ్గూలం పుచ్ఛం గృహీత్వా తత ఏవ గతం జీవితం జీవనం యస్య తం కపిత్థస్య వృక్ష స్యాగ్రే ప్రాహిణోత్ ఉదక్షిపత్. ౪౨

మహాకాయత్వేన దుర్భరత్వా త్పోథ్ధు మశక్తైః, పాత్యమానైః కపిత్థాగ్రైః కరణై స్సహ తౌ భువి పాతితం పతిత మవలోక్య సాధు సాధ్వితి శశంసుః. ౪౩

— * బకాసురవధఘట్టః * —

తౌ వత్సపాలకౌ భూత్వా సర్వలోకైకపాలకౌ,
సప్రాతరాశౌ గోవత్సాం శ్చారయన్తౌ విచేరతుః ౪౫

స్వం స్వం వత్సకులం సర్వే పాలయిష్యన్త ఏకదా.
గత్వా జలాశయాభ్యాశం పాయయిత్వా పపు ర్జలమ్. ౪౬

తే తత్ర దదృశు ర్బాలా మహాసత్వ మవస్థితమ్.
తత్రసు ర్వజ్రనిర్భిన్నగిరిశృఙ్గ మివ చ్యుతమ్. ౪౭

స వై బకో నామ మహా నసురో బకరూపధృత్,
ఆగత్య సహసా కృష్ణం తీక్ష్ణతుణ్డోఽగ్రస ద్బలీ ౪౮

కృష్ణం మహాబకగ్రస్తం దృష్ట్వా రామాదయోఽర్భకాః,
బభూవు రిన్ద్రియాణీవ వినా ప్రాణం విచేతసః. ౪౯

తం తాలుమూలం ప్రదహన్త మగ్నివ ద్గోపాలసూనుం పితరం జగద్గురోః.
చచర్ద సద్యోఽతిరుషాక్షతం బక స్తుణ్డేన హన్తుం పున రభ్యపద్యత. ౫౦

అథ బకాసురవధాత్మకం చరిత్ర మాహ (తౌ విత్యాదినా.) సర్వలోకైకపాలకా వపి వత్సపాలౌ భూత్వా ఏకదా ప్రాతర్భోక్తవ్యసపక్షితాన్నసహితౌ గవాం వత్సాన్ చారయన్తౌ విచేరతుః. ౪౫

సర్వే రామకృష్ణప్రధానా గోపాలా స్వ్వం స్వం వత్ససమూహం పాలయిష్యన్తః తావ జ్జలాశయా స్యాభ్యాశం సమీపం గత్వా వత్సాన్ జలం పాయయిత్వా స్వయ మపి పపు రపిబన్. ౪౬

తత్రావస్థితం సత్వం జన్తుం దదృశుః తత్రసుః అబిభయు శ్చ కథంభూతం వజ్రేణ నిర్భిన్న మత ఏవ చ్యుతం గిరేః శృఙ్గ మివ స్థితమ్. ౪౭

స వై సత్వః బకాఖ్యో మహా నసురో బకరూపధరః సహసేత్యాకస్మికావిమర్శ మోద్యోతక మవ్యయం. తీక్ష్ణతుణ్డో నిశితచఞ్చుః బలీ కృష్ణ మగ్రసత్. ౪౮

ప్రాణం వినేంద్రియాణీవ కృష్ణం వినా విచేతసః అచేతనప్రాయా బభూవుః. రామాదయ ఇత్యతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః న తు రామః. ౪౯

జగద్గురోః బ్రహ్మణః పితర మపి లీలయా గోపాలసూనుం అగ్నివ త్తాలుమూలం ప్రదహంతం తం కృష్ణం సద్య ఏవ చచర్ద ఉదగిరత్ త మక్షతం కృష్ణం తుండేన హంతుం రుషా పున రభ్యపద్యత అభిముఖ మాపద్యత. ౫౦

త మాపతన్తం స నిగృహ్య తుణ్డయో ర్దోర్భ్యాం బకం కంససఖం సతాం గతిః.
పశ్యత్సు బాలేషు దదార లీలయా ముదావహో వీరణవ ద్దివౌకసామ్. ౫౦

తదా బకారిం సురలోకవాసిన స్సమాకిర న్నన్దనమల్లికాదిభిః.
సమీడిరే చానకశఙ్ఖసంస్తవై స్తద్వీక్ష్య గోపాలసుతా విసిస్మిరే. ౫౧

ముక్తం బకాస్యా దుపలభ్య దారకా రామాదయః ప్రాణ మివేన్ద్రియో గణః,
స్థానాగతం తం పరిరభ్య నిర్వృతాః ప్రణీయ వత్సాన్ వ్రజ మేత్య తజ్జగుః ౫౨

శ్రుత్వా తద్విస్మితా గోపా గోప్య శ్చాతిప్రియాదృతాః.
ప్రేత్యాగత మివోత్సుక్యా దైక్షన్త తృషితేక్షణాః. ౫౩

అహో బతాస్య బాలస్య బహవో మృత్యవోఽభవన్,
అప్యాసీ ద్విప్రియం తేషాం కృతం పూర్వం యతో భయమ్. ౫౪

స కృష్ణః త మాపతన్తం కంససఖం, బకం నిగృహ్య హుఙ్కారేణ నివార్య బాలేషు పశ్యత్సు సత్సు దోర్భ్యాం లీలయా తుణ్డయో శ్చఞ్చ్వో ర్దదార విదారితవాన్, చఞ్చ్వో ర్నితరాం గృహీత్వా దదారేతి వాఽన్వయః. వీరణవత్ గ్రన్థిరహితతృణవిశేషవత్, కథంభూతః? సతాం గతిః స్వప్రాప్త్యుపాయః దివౌకసాం ముద మావహతీతి తథా. ౫౦

తదా నన్దనజాభిర్మల్లికాభి ర్బకారిం కృష్ణం సమాకిరన్ భేరీశఙ్ఖరవసహితై స్స్తోత్రై స్తుష్టువు శ్చ గోపసుతా స్తు నితరాం విస్మితా బభూవుః. ౫౧

స్వస్థానం ప్రత్యాగతం ప్రాణ మిన్ద్రియాణాం గణ ఇవ బకస్య ముఖా న్ముక్తం కృష్ణం ప్రాప్య ఆలిఙ్గ్య చ సుఖితాః వత్సాన్ ప్రణీయైకీకృత్య వ్రజ మాగత్య తద్బకాసురవధాత్మకం కర్మ గోపేభ్యో జగదుః. ౫౨

తద్గోపబాలగదితం శ్రుత్వా విస్మితాః అతిప్రియేణాదరయుక్తా ఆగత్య ప్రేత్యాగత మివ లోకాన్తరాదాగత మివ తృషితా న్యతృప్తా న్యమృతం పిబన్తీవేక్షణాని యేషాం తథాభూతాః ఔత్సుక్యా దైక్షన్తాపశ్యన్. ౫౩

అహో ఇత్యాదిశ్లోకత్రయస్య ఇతి సంవాదయ ఇత్యుత్తరత్రాన్వయః. అహో ఇత్యాశ్చర్యే బతేతి ఖేదే, తత్ర ఖేదహేతుం విశదయన్తి - అస్య బాలస్య మృత్యుహేతవో బహవోఽభవన్ అపి తథాపి తేషా మేవ విప్రియం దుఃఖ మాసీత్. యుక్త మేవైత దిత్యాహుః పూర్వం జన్మాన్తరే యతో యేభ్యః భయం కృతం తేభ్య ఏవ తేషాం భయ ముపస్థిత మిత్యర్థః. ౫౪

(నందాదిభిః రామకృష్ణయోః చరిత్రప్రశంసనమ్)

అథా ప్యభిభవ న్త్యేనం నైవైతే ఘోరదర్శనాః,
జిఘాంసయైన మాసాద్య నశ్య న్త్యగ్నౌ పతఙ్గవత్. ౫౫

అహో బ్రహ్మవిదాం వాచో నాసత్యా స్సన్తి కర్హిచిత్,
గర్గో యదాహ భగవా నన్వభావి తథైవ తత్. ౫౬

ఇతి నందాదయో గోపాః కృష్ణరామకథాం ముదా,
కుర్వన్తో రమమాణా శ్చ నావిన్ద న్భవవేదనామ్. ౫౭

ఏవం విహారైః కౌమారైః కౌమారం జహతు ర్వ్రజే,
నిలాయనై స్సేతుబన్ధై ర్మర్కటోత్ప్లవనాదిభిః. ౫౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కందే,
ఏకాదశో౽ధ్యాయః.

ఏతే ఘోరదర్శనా అప్యేనం బాలం నాభిభవంతి న ధర్షయంతి కింతు హంతు మిచ్ఛయైనం బాల మాసాద్య స్వయ మేవ నశ్యంతి యథా అగ్నౌ పతఙ్గా శ్శలభా స్తద్వత్. ౫౫

అహో బ్రహ్మవిదాం వాచః కదాచి దప్యసత్యా న సంతి న భవంతి తథాహి భగవా న్గర్గో యదాహ "నారాయణసమో గుణైః" రితి త త్తథైవాస్మాభి రన్వభావి అన్వభూయత. ౫౬

భవవేదనాం సాంసారికక్లేశం నావిందన్ న ప్రాపుః. ౭

ఏవంవిధైః కౌమారచేష్టితైః, తా న్యేవ కానిచి ద్దర్శయతి నిలాయనైః నిలయకరణానుకారిభిః ఏవ ము త్తరత్రాపి వ్రజే కౌమారం కౌమారావస్థాం జహతుః అతిక్రాంతవన్తౌ. ౫౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశో౽ధ్యాయః.

అ థ ద్వా ద శో ఽ ధ్యా య ః

—* అఘాసురవధారమ్భఘట్టః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

క్వచి ద్వనాశాయ మనో దధ ద్వ్రజా త్ప్రాత స్సముత్థాయ వయస్యవత్సపాన్.
ప్రబోధయఞ్ఛృఙ్గరవేణ చారుణా వినిర్గతో వత్సపురస్సరో హరిః. ౧

తేనైవ సాకం పృథుకా స్సహస్రశః స్నిగ్ధా స్సుశిగ్వేత్రవిషాణవేణవః,
స్వా న్స్వా న్సహస్రోపరిసంఖ్యయాఽన్వితా న్వత్సా న్పురస్కృత్య వినిర్యయుర్ముదా. ౨

కృష్ణవత్సైరసంఖ్యేయై ర్యూథీకృత్య స్వకా న్స్వకాన్.
చారయన్తోఽర్భకలీలాభి ర్విజహ్రు స్తత్ర తత్ర హ. ౩

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

ఇతఃప్రభృ త్యధ్యాయత్రయం ప్రక్షిప్త మితి వ్యాసాచార్యై రుపేక్షిత మథాపి ప్రాయశో వ్యవహ్రియమాణత్వాత్ కైశ్చి ద్వ్యాఖ్యాతత్వా చ్చ వ్యాఖ్యాయతే. అత్రాద్యే నాఘాసురవధాత్మకం చరిత్ర మనువర్ణ్యతే (క్వచి దిత్యాదినా.) కదాచి ద్భగవాన్ ప్రాత రుత్థాయ సవయస్కాన్ వత్సపాన్, ప్రబోధయన్ వన ఏవ ప్రథమభోజనాయ మనః కుర్వన్ వత్సాః పురస్సరా యస్మా త్తథాభూతః చారుణా విషాణానాం రవేణ వ్రజా ద్వినిర్జగామ. ౧

తథా శిక్ శిక్యం శోభనా శిక్యాదయో యేషాం తే స్నిగ్ధాః పరస్పరానురాగయుక్తాః పృథుకా బాలకా స్సహస్రశ స్తేనైవ సహ కృష్ణేనైవ సహ సహస్రా దుపరిసంఖ్యయా. అన్వితాన్ పరిచ్ఛన్నాన్ స్వస్వవత్సాన్ పురస్కృత్య ముదా వినిర్యయుః. ౨

తతః స్వస్వవత్సా నసంఖ్యాతైః కృష్ణస్య వత్సై స్సహ సంఘీకృత్య చారయంత స్తత్ర తత్ర అర్భకలీలాభిః విహృతవంతః. ౩

(అఘాసురవధప్రకారః)

ఫలప్రవాళస్తబకసుమనఃపింఛధాతుభిః,
కాచగుఞ్జామణిస్వర్ణభూషితా అప్యభూషయన్. ౪

ముష్ణన్తోఽన్యోన్యశిక్యాదీన్ జ్ఞాతా నారాచ్చ చిక్షిపుః,
తత్రత్యాంశ్చ తతో దూరా ద్ధసన్తః పున రాదదుః. ౫

యది దూరం గతః కృష్ణో వనశోభేక్షణాయ తమ్,
అహం పూర్వ మహం పూర్వ మితి సంస్పృశ్య రేమిరే. ౬

కేచి ద్వేణూ న్వాదయన్తో ధ్మాన్త శ్శృఙ్గాణి కేచన,
కేచి ద్భృఙ్గైః ప్రగాయన్తః కూజన్తః కోకిలైః పరే. ౭

విచ్ఛాయాభిః ప్రధావన్తో గచ్ఛన్త స్సాధుహంసకైః,
బకై రుపవిశన్తోఽన్యే నృత్యన్త శ్చ కలాపిభిః. ౮

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (ఫలేనేతి.) పూర్వం మాతృభిః కాచాదిభి ర్భూషణై ర్భూషితా అపి ఫలాదిభి రాత్మాన మనుభూషయన్ తత్ర ప్రవాళాః పల్లవాః తేషాం స్తబకైః పుష్పస్తబకై శ్చ యుక్తై ర్ధామభిః. ౪

అన్యోన్యేషాం శిక్యాదీన్ ఆదిశబ్దేన వేత్రవిషాణవేణూనాం సంగ్రహః ముష్ణంత శ్చోరయంతః జ్ఞాతాన్ శిక్యాదీ నారా ద్దూరే చిక్షిపుః, తత్రత్యాన్ తాన్ పున స్తత ఆరాత్ క్షిపంతో హసంతః పున రాదదుః. ౫

వనశోభాదర్శనార్థం యర్హి కృష్ణో దూరం గతో భవతి తం కృష్ణ మహ మేవ పూర్వం స్పృశామీత్యేవం వదంత స్తం సంస్పృశ్య రేమిరే. ౬

శృఙ్గాణి ధ్మాన్తః, ముఖవాయుభిః పూరయంతః శృఙ్గై స్సహ ప్రగాయంతః కోకిలై స్సహ కూజంతః. ౭

విచ్ఛాయాభి స్సహ పక్షిచ్ఛాయాభి స్సహ ప్రధావంతః, కలాపిభిః బర్హిభిః స్సహ నృత్యంతః. ౮

వికర్షన్తః కీశవాలా నారోహన్త శ్చ తై ర్ద్రుమాన్,
వికుర్వన్త శ్చ తైః స్సాకం వల్గన్త శ్చ పలాశిషు. ౯

సాకం భేకై ర్విలఙ్ఘన్త స్సరిత్స్రోయపరిప్లుతాః.
విహసన్తః ప్రతిచ్ఛాయా శ్శపన్త శ్చ ప్రతిస్వనాన్. ౧౦

ఇత్థం సతాం బ్రహ్మసుఖానుభూత్యా దాస్యం గతానాం పరదైవతేన,
మాయాశ్రితానాం నరదారకేణ సార్థం విజహ్రుః కృతపుణ్యపుఞ్జాః. ౧౧

యత్పాదపాంసు ర్బహుజన్మకృచ్ఛ్రధౌతాత్మభి ర్యోగిభి రప్యలభ్యః,
స ఏవ యద్దృగ్విషయే స్స్వయం స్థితః కిం వర్ణ్యతే దిష్ట మహో వ్రజౌకసామ్. ౧౨

కీశవాలాన్, వృక్షశాఖా స్వధోలమ్బమానాని వానరాణాం లాఙ్గూలాని ఆకర్షంతః తై ర్వానరై స్సహ పున ర్ద్రుమా నారోహద్భి రారోహంతః తై ర్వానరై స్సాకం దంతవదనభ్రూవిజృమ్భాదిభి ర్వికారాన్ కుర్వంతః పలాశిషు వృక్షేషు వల్గన్తః ప్లవంతః శాఖాయా శ్శాఖాంతరం గచ్ఛంత ఇతి యావత్. ౯

భేకై ర్మండూకై స్సహ విలఙ్ఘంతః లఙ్ఘమానాః సరితో యమునాయా స్స్రోయేన పరిప్లుతా ఆర్ద్రా స్సంతః అన్యోన్యప్రతిబిమ్బాని హసంతః ప్రతిస్వనాన్ శపంతః దూషయంత శ్చ. ౧౦

తద్విహార మభినంద న్నాహ ద్వయేన (ఇత్థ మితి.) బ్రహ్మానందానుభవేన తద్దాస్యం గతానాం బ్రహ్మానందానుభవసంభూతప్రీతికారితదాస్యం గతానా మిత్యర్థః. సతాం సాధూనాం పరమదైవతేనాపి మాయాశ్రితానాం ప్రకృతిబద్ధానాం మనుజబాలభూతేన కృష్ణేన సహేత్థం విజహ్రుః విహృతవంతః. తత్ర హేతుం వదన్ గోపా న్విశినష్టి కృతాః పుణ్యానాం పుఞ్జా రాశయో యై స్తథాభూతాః. ౧౧

కృతపుణ్యపుఞ్జత్వ మేవ ప్రపఞ్చయ న్విస్మయతే (యత్పాదేతి.) బహుషు జన్మసు కృచ్ఛ్రం కాయశోషణాత్మకం యేషాం ధౌతః విశుద్ధ ఆత్మా మనో యేషాం తై ర్యోగిభి రపి యస్య పాదపాంసు రలభ్య స్స ఏవ భగవాన్ స్వయ మేవ యేషాం వ్రజౌకసాం దృగ్విషయే స్థితః దృగ్విషయతాం ప్రాప్తః. తేషాం దిష్ట మదృష్టం కిం కియ దితి వర్ణ్యతే అహో ఆశ్చర్య మేతత్. ౧౨

అథాఘనామాఽభ్యపతన్మహాసుర స్తేషాం సుఖక్రీడనవీక్షణాక్షమః,
నిత్యం యదన్తో నిజజీవితేచ్ఛుభిః పీతామృతై రప్యమరైః ప్రతీక్ష్యతే. ౧౩

దృష్ట్వాఽర్భకా న్కృష్ణముఖా నఘాసురః కంసానుశిష్ట స్స బకీ బకానుజః.
అయం తు సోదర్యవినాశకృ త్తయో ర్ద్వయో ర్మమైనం సబలం హనిష్యే. ౧౪

ఏతే యదా మత్సుహృద స్తిలాపః కృతా స్తదా నష్టసమా వ్రజౌకసః,
ప్రాణే గతే వర్ష్మసు కాను చింతా ప్రజాసవః ప్రాణభృతో హి లోకే. ౧౫

ఇత్థం విహరత్సు అఘాఖ్యో. మహాసుర స్తేషాం సుఖేన యత్క్రీడనం తస్య వీక్షణే న విద్యతే క్షమా యస్య తథాభూతః, అభ్యపతత్ అభిముఖ మాజగామ, తదేవ ప్రపఞ్చయ న్నఘాసురస్య దేవానా మపి మృత్యుభయశఙ్కావహత్వ మభిసంధివిశేషం చాహ (నిత్య మితి సార్ధద్వయేన) పీత మమృతం యై స్తైః. మరణభయరహితై రపీతి భావః. అమరైః నిజజీవితేచ్ఛుభిః మృత్యుభయ రహితా నప్యస్మా న్హంతుం సమర్థ మఘాసురం హత్వా అస్మజ్జీవితం కదా సుప్రతిష్ఠితం కుర్యా దిత్యేవం స్వజీవిత మిచ్ఛద్భిః. నిత్యం యదంతః, యస్యాఘాసుర స్యాంతో నాశః కదావా స్యాదితి ప్రతీక్ష్యతే. ౧౩

స బకీబకయో రనుజః. అఘాసురః, కంసేనానుశిష్టః ఆదిష్టః కృష్ణో. ముఖం ప్రధానం యేషాం తా నర్భకా న్దృష్ట్వా ఇతి వ్యవస్య నిశ్చిత్యాజగరం బృహ ద్వపుః. ధృత్వా తేషాం గ్రసనాయ పథి వ్యశేతే ఇతి తృతీయేనాన్వయః, కథం వ్యవస్యేత్యత ఆహ (అయం త్వితి సార్ధేన) ద్వయో స్తయో రామకృష్ణయో ర్మధ్యే. అయం కృష్ణ స్తు మమ సోదర్యస్య బకాసురస్య వినాశం కృతవానితి తథా అత ఏనం బలరామేణ సహితం హనిష్యామి, బలశబ్దోఽత్రేతరగోపబాలానా ముపలక్షణార్థః. ఏత ఇత్యుత్తరానుగుణ్యాత్, ౧౪

యద్యే తే కృష్ణాదయః మత్సుహృదో మత్సోదరస్య తిలాపఃకృతాః, తిలోదకవ త్తృప్తి హేతుత్వేన ఏతేషాం హనన మేవ మత్సుహృ ద స్తి లాభ ఇతి భావః, తదా సర్వే వ్రజౌకసో నష్టప్రాయాః, తథా హి ప్రాణే గతే నిర్గతే సతి వర్ష్మసు శరీరేషు, కా వానుచింతా న హి ప్రాణే గతే శరీరం క్షణ మవస్థాతుం శక్నోతి కింతు నశ్యత్యేవ. ప్రాణభృతః. ప్రజాః పుత్రా ఏవాసవః ప్రాణా యేషాం తథాభూతా హి ప్రాణస్థానీయేషు పుత్రేషు మయా హతేషు వ్రజౌకస స్సర్వే స్వయ మేవ నఙ్క్ష్యంతీతి తదర్థం న మయా యత్నః. కార్య ఇతి భావః. ౧౫

ఇతి వ్యవ స్యాజగరం బృహద్వపు స్స యోజనాయా మమహాద్రిపీవరమ్,
కృత్వాఽద్భుతం వ్యాత్తగుహాననం తదా పథి వ్యశేత గ్రసనాశయా ఖలః. ౧౬

ధరాధరోష్ఠో జలదోత్తరోష్ఠో దర్యాననాన్తో గిరిశృఙ్గదంష్ట్రః,
ధ్వాంతాన్త రాస్యో వితతాధ్వజిహ్వః పరుషానిలశ్వాసదవేక్షణోష్ణః. ౧౭

దృష్ట్వా తం తాదృశం సర్వే మత్వా బృన్దావనశ్రియమ్,
వ్యాత్తాజగరతుణ్డేన హ్యుత్ప్రేక్షన్తే స్మ లీలయా. ౧౮

అహో విచిత్రం మిత్రాణి సత్వకూటం పురః స్థితమ్,
అస్మత్సఙ్గ్రసనవ్యాత్తవ్యాళతుణ్డాయ తేన వా. ౧౯

ఇతీత్థం నిశ్చిత్య స దురాత్మా అఘాసురో రామకృష్ణాదీన్ గ్రసితు మిచ్ఛయా అజగరం వపుః ధృత్వా పథి వ్యశేత శయితవాన్, వపుః కథంభూతం? బృహ ద్విపులం తదేవాహ యోజన ప్రమాణేన దైర్ఘ్యేణ యుక్తం చ తన్మహాద్రివత్ స్థూలం చ వ్యాత్తం ప్రసారితం గుహాతుల్య మాననం యస్మిన్. ౧౬

అద్భుతత్వ మేవ దర్శయితు మసురం విశినష్టి - ధరాయా మధరోష్ఠో యస్య జలదే షూత్తరోష్ఠో యస్య దర్యో గిరికందరా ఇవ ఆనన స్యాంతౌ సృక్వణీ యస్య గిరేః శృఙ్గాణీవ దంష్ట్రా యస్య ధ్వాంతోఽంధకారోఽస్మి న్నస్తీతి ధ్వాంతవ త్తదంతరాస్యం యస్య దీర్ఘీభూతమహాధ్వవ జ్జిహ్వా యస్య పరుషానిలవ చ్ఛ్వాసో యస్య సః దావాగ్ని రివేక్షణయో రుష్ణః దాహకదృష్టి రిత్యర్థః, విశేషణో భయపదకర్మధారయః. ౧౭

వస్తుతోఽజగర మేవ వ్యాత్తతుండం బృందావనస్య శ్రీః సమ్ప దేషేతి భ్రాంత్యా మత్వా విపరీతం వ్యాత్తాజగరతుండసాదృశ్యేనోత్ప్రేక్షితవంతః. ౧౮

తేషా ముత్ప్రేక్షా మేవ ప్రశ్నోత్తరాభ్యా మాహ (అహో ఇతి) అహో మిత్రాణి సుహృదః పురస్థిత మిదం వస్తు సత్వకూటం సత్వప దవభాసమానం తత్రాప్యస్మాన్ సఙ్గ్రసితుం వ్యాత్తవ్యాళ తుండవ దాచరతి నవా, ౧౯

(అఘాసురవధప్రకారః)

సత్యమర్కకరారక్త ముత్తరాహనువద్ఘనమ్.
అధరాహనువద్రోధ స్తత్ప్రతిచ్ఛాయయాఽరుణమ్. ౨౦

ప్రతిస్పర్ధేతే సృక్కభ్యాం సవ్యాసవ్యే నగోదరే,
తుఙ్గశృఙ్గాలయో ప్యేతా స్తద్దంష్ట్రాభిశ్చ పశ్యత. ౨౧

ఆస్తృతాయా మమార్గోఽయం రసనాం ప్రతిగర్జతి,
ఏషా మన్తర్గతధ్వాన్త మేతదప్యన్తరాననమ్. ౨౨

దావోష్ణఖరవాతోఽయం శ్వాసవ ద్భాతి పశ్యత,
తద్దగ్ధసత్త్వదుర్గంధోఽప్యన్తరామిషగన్ధవత్. ౨౩

విశన్తు సర్వే గ్రసితా కి మస్మా నయం తథా చే ద్బకవ ద్వినఙ్క్ష్యతి.

ఏవ ముక్తాః కేచి త్తత్రైవేత్యాహుః (సత్య మితి.) అర్కకరై రారక్తం ఘనం మేఘ మంతరోష్ఠవ త్పశ్యత తస్య ఘనస్య ప్రతిచ్ఛాయయా అరుణం రోధః కూలం అధరోష్ఠవ త్పశ్యతేతి సర్వత్రాన్వేతి. ౨౦

సవ్యాసవ్యనగయో ర్వామదక్షిణగిర్యో రుదరే దర్యౌ సృక్వభ్యా మోష్ఠప్రాంతాభ్యాం ప్రతిస్పర్ధేతే తుల్యతయా వర్తేతే, సవ్యాసవ్యగిర్యో స్తు శృఙ్గాణాం ఆలయః పఙ్క్తయః తస్య దంష్ట్రాభిః స్పర్ధంత ఇతి వచనవిపరిణా మేనాన్వయః. ౨౧

ఆస్తృతో విస్తృత శ్చాసౌ వాయామమార్గశ్చైర్ఘ్యవా న్మార్గః స తస్య రసనాం జిహ్వాం ప్రతిగర్జతి ప్రతిస్పర్ధతే, ఏషాం శృఙ్గాణా మంతర్గత మేన ధ్వాంత మప్యంతరానన మాస్యమధ్యం ప్రతిగర్జతి. ౨౨

దావాగ్ని నోష్ణః ఖరః కఠిన శ్చ వాతః శ్వాసవ ద్భాతి, తేన దావాగ్నినా దగ్ధానాం సత్వానాం జంతూనాం దుర్గంధ స్సత్వాంతర్గతామిషగంధవ ద్భాతి. ౨౩

ఏవం సత్య మేవాజగర మన్యథోత్ప్రేక్ష్య నిశ్చయా య యు రిత్యాహ (విశంత్వితి.) సర్వే

క్షణాదనేనేతి బకార్యున్ముఖం వీక్ష్యోద్ధసన్తః కరతాడనై ర్యయుః. ౨౪

ఇత్థ మ్మిథోఽతథ్యమతజ్జ్ఞభాషితం శ్రుత్వా విచిన్త్యేత్య మృషా మృషాయితమ్,
రక్షో విదిత్వాఽఖిలభూతహృత్స్థితః స్వానాం నిరోద్ధుం భగవా న్మనో దధే. ౨౫

తావ త్ప్రవిష్టా స్త్వసురాన్తరోదరం పరం న జీర్ణా శ్శిశవ స్సవత్సపాః,
ప్రతీక్షమాణేన బకారివేశనం హతస్వ కాన్తస్మరణేన రక్షసా. ౨౬

తా న్వీక్ష్య కృష్ణ స్సకలాభయప్రదో హ్యనన్యనాథాన్ స్వకరా దవచ్యుతాన్.
దీనాం శ్చ మృత్యో ర్జఠరాగ్నిఘాసాన్ ఘృణార్దితో దిష్టకృతేన విస్మితః, ౨౭

కృత్యం కి మత్రాస్య ఖలస్య జీవనం న వా అమీషాం చ సతాం వినాశనమ్.
ద్వయం కథం స్యాదితి సంవిచిన్త్య తజ్జ్ఞాత్వాఽవిశ త్తుణ్డ మశేషదృ గ్ఘరిః. ౨౮

వత్సా వత్సపా శ్చాత్ర విశన్తు అస్మా న్గ్రసితా కిం గ్రసిష్యతి కిం తథా చే ద్గ్రసిష్యతి బకవ ద్వృకాసురవ దయ మప్యనేన శ్రీకృష్ణేన క్షణా ద్వినఙ్క్ష్యతి నాశ ఙ్గమిష్యతి. ఇత్థం బకారే రుశత్కమనీయం ముఖ మవలోక్యోచ్చైః హసన్తః, కరతాళై రుపలక్షితా యయుః, కరతాడనాని కుర్వన్తో యయు రిత్యర్థః. ౨౪

మిథోఽన్యోన్యం అతజ్జ్ఞానాం యథార్థాజగర మజానతాం భాషితమతథ్య మసత్యం శ్రుత్వా భగవా న్మృషాఽపి సత్య మప్యేతై ర్మృషాయిత మయథార్థీకృత మిత్యేవం విచిన్త్య అఖిలే భూత హృత్స్థితః. హేతుగర్భ మిదం. తత్త్వా ద్రక్షో విదిత్వా రాక్షస ఇతి జ్ఞాత్వా స్వానాం స్వా న్వత్సాన్ వత్సపాం శ్చ నిరోద్ధుం నివారయితుం యావ న్మనో దధే చకార. ౨౫

తావ త్తతః పూర్వ మేవ శిశవో వత్సపా వత్సై స్సహితాః అసుర స్యాంతరోదరం ఉదర మధ్యం ప్రవిష్టాః కేవలం ప్రవిష్టా ఏవ న తు రక్షసా జీర్ణతాం ప్రాపితాః. తత్ర హేతుం వద న్రక్షో విశినష్టి హత స్స్వస్య కాంత స్సుహృ ద్భ్రాతా తస్య స్మరణేన హేతునా బకారేః కృష్ణస్య ప్రవేశనం ప్రతీక్షమాణేన. ౨౬

సర్వేషా మభయప్రదో భగవా న్ప్రవిష్టా నవలోక్య విస్మితః. కరుణయాఽర్దితో వ్యాప్త శ్చాస్య ఖలస్య వినాశన మమీషాం సతాం సాధూనాం జీవనం చేత్యేతద్ద్వయం యుగప త్కథం స్యాత్. అత్రోభయనిమిత్తే కృత్యం కి మితి విచిన్త్యాశేషదృక్ హేతుగర్భ మిదం తత్త్వా త్తత్కృత్యం జ్ఞాత్వా హరి రాశ్రితార్తిహర స్స్వయ మప్యస్య తుండ మవిశ దిత్యన్వయః. కథమ్భూతాం స్తాన్ న విద్యతే స్వవ్యతిరిక్తో నాథో యేషాం స్వకరా త్స్వభుజాశ్రయా ద్భ్రష్టాన్ దిష్టబలేన ప్రారబ్ధబలేన హేతునా మృత్యో ర్జఠరాగ్నేః ఘాసస్థానీయాన్, ౨౭-౨౮

(అఘాసురవధః)

తదా ఘనచ్ఛదా దేవా భయా ద్ధాహేతి చుక్రుశుః,
జహృషు ర్యే చ కంసాద్యాః కౌణపా స్త్వఘబాన్ధవాః. ౨౯

తచ్ఛ్రుత్వా భగవా న్కృష్ణ స్త్వవ్యయ స్సార్భవత్సకమ్,
చూర్ణీచికీర్షో రాత్మానం తరసా వవృధే గళే. ౩౦

తతోఽతికాయస్య నిరుద్ధమార్గిణో హ్యుద్గీర్ణదృష్టే ర్భ్రమత స్త్వితస్తతః,
పూర్ణోఽన్తరఙ్గే పవనో నిరుద్ధో మూర్ధ న్వినిర్భిద్య వినిర్గతో బహిః. ౩౧

తేనైవ సర్వేషు వినిర్గతేషు ప్రాణేషు వత్సా న్సుహృదః పరేతాన్,
దృష్ట్వా స్వయోత్థాప్య తదన్వితః పున ర్వక్త్రా న్ముకుందో భగవా న్వినిర్యయౌ. ౩౨

పీనాహిభోగోత్థిత మద్భుతం మహ జ్జ్యోతి స్స్వధామ్నా జ్వలయ ద్దిశో దశ,

---

తదా మేఘచ్ఛన్నా దేవా భయాత్ హా హేతి చుక్రుశుః. అఘాసురస్య బాంధవాః కంసాద్యాః కౌణపాః కుణపాశినో రాక్షసా స్తు హృష్టవన్తః. ౨౯

తద్దేవానాం హా హేత్యాక్రోశనం శ్రుత్వా భగవా న్కృష్ణః, స్వయ మవ్యయోఽక్షత ఏవ స న్ఆత్మానం చూర్ణీకర్తు మిచ్ఛో రసురస్య గళే తరసా ఆశు వవృధే ఏధాంబభూవ. ౩౦

తత స్తస్యాసుర స్యాంతరఙ్గే దేహాభ్యంతరే పూరితో నిరుద్ధః, పవనోఽత ఏవ పూర్ణోఽత ఏవ బ్రహ్మరంధ్రం భిత్త్వా బహి ర్నిర్గతః కదంభూతస్య విపులకాయస్య నిరుద్ధా మార్గా నాసారంధ్రా వస్య స్త ఇతి తథాభూత స్యాత ఏవోద్గీర్ణే ఉద్గతే దృషీ లోచనే యస్య ఇత స్తతో భ్రమత శ్చ ౩౧

తేన బహిర్గతేన పవనేన సహైవ సర్వేషు ప్రాణేషు బహి ర్గతేషు సత్సు పరేతా న్పరలోకగతప్రాయా న్వత్సా న్సుహృదో వత్సపాం శ్చ స్వయా అమృతవర్షిణ్యా దృష్ట్యా ఉత్థాప్య తై రన్వితో భగవా న్ముకుంద స్తస్య వక్త్రా త్పున ర్నిర్యయౌ. ౩౨

తతోఽసురో ముక్తః కృష్ణ మేవ వివేశేత్యాహ (పీనేతి.) పీనా త్సర్వదేహా దుత్థిత

ప్రతీక్ష్య ఖేఽవస్థిత మీశనిర్గమం వివేశ తస్మి న్మిషతాం దివౌకసామ్. ౩౩

తతోఽతిహృష్టా స్స్వకృతోఽకృతార్హణం పుష్పైః సురా అప్సరస శ్చ నర్తనైః,
గీతైః సురా వాద్యధరా శ్చ వాద్యకైః స్తవై శ్చ విప్రా జయనిస్వనై ర్గణాః.

తదద్భుతస్తోత్రసువాద్యగీతికాజయాద్యనేకోత్సవమఙ్గళస్వనాన్.
శ్రుత్వా స్వధామ్నోఽన్త్యజ ఆగతోఽచిరా ద్దృష్ట్వా మహీశస్య జగామ విస్మయమ్. ౩౫

రాజ న్నాజగరం చర్మ శుష్కం బృన్దావనేఽద్భుతమ్,
వ్రజౌకసాం బహుతిథం బభూవాక్రీడగహ్వరమ్. ౩౬

నైత ద్విచిత్రం మనుజార్భమాయినః పరావరాణాం పరమస్య వేధసః,

మద్భుతం మహద్ధర్మభూతజ్ఞానేన బృహత్ జ్యోతి స్స్వయంప్రకాశం జీవస్వరూపం స్వధామ్నా దశ దిశో జ్వలయ త్తావ త్ఖేఽన్తరిక్షే అవస్థితం స ఈశస్య కృష్ణస్య భగవతో నిర్గమం. ప్రతీక్ష్య తదా ఆశ్చర్యం. దేవానాం పశ్యతాం సతాం తత స్తస్మి న్నిర్గతే కృష్ణే ప్రవివేశ. ౩౩

తతోఽతీవ హృష్టాః దేవాః, స్వకృతః స్వకార్యకర్తుః కృష్ణ స్యార్హణం పుష్పైః. అకృత అకుర్వన్ వ్యత్యయే నైకవచనం, సుష్ఠు గాయంతీతి సుగాః గంధర్వాదయః గీతైః. పూజయామాసుః విప్రా స్తు స్తవైః స్తోత్రైః గణాః భృత్యగణాః. జయశబ్దైః. కిఞ్చ అజో బ్రహ్మా స్వధామ్నః స్వస్థాన స్యాంతి సమీపే తేషాం గంధర్వాదీనా మద్భుతాని స్తోత్రాణి సువాద్యాని వాద్యాదీన్ గీతికాః గీతాని చ జయశబ్దా ఆది ర్యేషాం తా ననేకా నుత్సవా న్మఙ్గళాశాసనధ్వనీం శ్చ శ్రుత్వా, అచిరా దాగతః. ఈశస్య కృష్ణస్య మహిమ మహిమానం దృష్ట్వా విస్మయం జగామ. ౩౪-౩౫

హేరాజన్ ఆజగరం చర్మ శుష్కం స ద్బహుకాల బృందావనే స్థితానాం వ్రజౌకసాం క్రీడాస్థానం బభూవ క్రీడార్థం మహాబిల మాసీ దిత్యర్థః ౩౬

అన్య దతిచిత్రం వృత్త మిత్యాహ (నైత దితి.) ఏత దేవ న చిత్ర మపి తు పరే దేవఋష్యాదయః అపరే అపకృష్టా యేషాం బ్రహ్మాదీనాం తేషా మపి పర మస్య వేధసః సర్వస్రష్టు రపి లీలయా కపటమనుజబాలకస్య స్పర్శనమాత్రేణ విధూతం పాతకం. యస్య తథాభూ ౩౭-

(అ ఘా సు ర వ ధః)

అఘోఽపి యత్స్పర్శనధూతపాతకః ప్రాపాత్మసామ్యం త్వసతాం సుదుర్లభమ్, ౩౭
సకృ ద్యదఙ్గప్రతిమాఽ న్తరాహితా మనోమయీ భాగవతీం దదౌ గతిమ్,
స ఏవ నిత్యాత్మసుఖానుభూతి ర్వ్యుద స్తమాయః పరమోఽఙ్గ కిం పునః. ౩౮
ఏత త్కౌమారజం కర్మ హరే రాత్మా హి మోక్షణమ్,
మృత్యోః పౌగణ్డకే బాలా దృష్ట్వోచు ర్విస్మితా వ్రజే. ౩౯
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అఘాసురోఽపి అసతాం దుష్ప్రాపం ఆత్మసామ్యం భగవత్సామ్యం ప్రాప లేభే ఇతి య త్తదేవ అతిచిత్ర మిత్యర్థః. ౩౭

ఏతస్మాదేవ కిం పునర్న్యాయేన ద్రఢయతి (సకృ దితి.) యస్య భగవతోఽఙ్గప్రతిమా అఙ్గ ప్రతికృతి రర్చామూర్తిః, మనోమయీ మనఃప్రచురా తత్ప్రాచుర్యం చాత్ర తన్నిధాపితభగవచ్ఛక్తి కత్వం అంతరాహితాధ్యానేనాంతర్హృదయే విధాపితా సతీ భాగవతీం గతిం ముక్తిం దదౌ అఙ్గ హేరాజన్ నిత్యనిరతిశయానందరూపః. ప్రాకృతగుణరహితో ఽస్వమాయ్యధిక స్స ఏవ భగవాన్ సాక్షా దంతరాహితో భాగవతీం గతిం ముక్తిం దదాతీతి కింపున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౩౮

అన్య దపి చిత్రం వృత్త మిత్యాహ (ఏత దితి.) కౌమారం పఞ్చ మాబ్దాంతం పౌగండం దశమావధి. కైశోర మాపఞ్చదశా ద్యౌవనం తు తతః పర. మితి తదభిజ్ఞవచనం హరేః రేతత్కౌమారజం పఞ్చమాబ్దకృతం కర్మ తదైవ దృష్ట్వా బాలకాః పౌగండకే షష్ఠేఽబ్దే వ్రజే ఊచుః అద్యైవైత ద్వృత్త మిత్యూచు రిత్యర్థః. అయ మహో భగవన్మహిమాతిశయః య దన్యకాలికకర్మణి స్తాదాత్వి కత్వానుసంధానం గోపానా మితి భావః. ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశో ఽధ్యాయః

శ్రీసూత ఉవాచ—

ఇత్థం ద్విజా యాదవదేవదత్తః శ్రుత్వా స్వభర్తుశ్చరితం విచిత్రమ్,
పప్రచ్ఛ భూయో ఽపి తదేవ పుణ్యం వైయాసకిం యన్నిగృహీతచేతాః. ౧

రాజోవాచ—

బ్రహ్మన్ కాలాన్తరకృతం తత్కాలీనం కథం భవేత్,
యత్కౌమారే హరికృతం విదుః పౌగణ్డకేఽర్భకాః. ౨

తద్బ్రూహి మే మహాయోగిన్ పరం కౌతూహలం గురో,
నూన మేతద్ధరే రేవ మాయా భవతి నాన్యథా. ౩

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

కౌమారకం కర్మ పౌగండకే ప్రోచు రిత్యుక్తం తత్ర కారణబుభుత్సయా ఽపృచ్ఛ ద్రాజేత్యాహ సూతః. (ఇత్థ మితి.) హే ద్విజాః యాదవదేవః శ్రీకృష్ణః తేన దత్తః పరీక్షి దిత్థం విచిత్రం స్వభర్తు శ్చరిత్రం శ్రుత్వా పునః పుణ్యావహం తదేవ పౌగండకే కౌమారజం ప్రోచు రిత్యేత దేవ వైయాసకిం ప్రపచ్ఛ ప్రశ్నే హేతుం వదన్ రాజానం విశినష్టి. యేన భగవతా నితరాం గృహీతం చేతో యస్య తథాభూతః. ౧

ప్రశ్నప్రకార మేవాహ (బ్రహ్మ న్నితి.) హేబ్రహ్మన్ కాలాంతరే కౌమారకాలే కృతం కర్మ తత్కాలీనం పౌగండకాలీనం కథం భవేత్ పౌగండకే కథం జ్ఞాత్వోచు రిత్యర్థః తదాహ (య దితి.) యద్వా తత్కాలీనం పౌగండకకాలే వాచ్యం కథం భవేత్ తత్కాలాపచ్ఛేదేన కృతం తత్తత్కాలే విస్మృతం స త్కాలాంతరే చ స్మృతం న ద్వావస్థం స్యా దేవేత్యాహ (య దితి) యత్ యస్మా త్కారణా త్కౌమారే కృతం పౌగండకే విదుః సన్నికృష్టకాలే స్మృతవానపి. కాలాంతరే స్మరణం చ న వినా కారణేన భవతీతి తత్కారణం వదేతి ప్రశ్నార్థః. ౨

త దేతత్కారణం, బ్రూహి హేమహాయోగిన్ మే మమైతత్కారణం శ్రోతుం పర మధికం కౌతూహలం వర్తతే మమ త్వేవం ప్రతిభాతీ త్యభిప్రాయేణాహ ఏతత్కారణం హరే ర్మాయా ఆశ్చర్య శక్తి రేవ నూనం ధ్రువం. అన్యథా త్వేవం న ఘటతే. ౩

(శ్రీకృష్ణస్యగోపబాలైస్సహ పర్యుషితాన్నభోజనమ్)

వయం ధన్యతమా లోకే గురోఽపి క్షత్రబన్ధవః,
యత్పిబామో ముహు స్త్వత్తః పుణ్యం కృష్ణకథామృతమ్. ౪

శ్రీసూత ఉవాచ—

ఇత్థం స్మ పృష్టస్స తు బాదరాయణి స్తత్స్మారితానన్తహృతాఖిలేన్ద్రియః.
కృచ్ఛ్రాత్పున ర్లబ్ధబహిర్దృశి శ్శనైః ప్రత్యాహ తం భాగవతోత్తమోత్తమమ్. ౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

సాధు పృష్టం మహాభాగ త్వయా భాగవతోత్తమ,
యన్నూతనయసీశస్య శృణ్వన్నపి కథాం ముహుః. ౧

సతా మయం సారభృతాం నిసర్గో యదర్థవాణీ శ్రుతిచేతసా మపి,
ప్రతిక్షణం నవ్యవ దచ్యుతస్య యత్స్త్రియా విటానా మివ సాధువార్తా. ౨

ఆత్మనః కృతార్థతా మావిష్కుర్వన్ భగవత్కథాం స్తౌతి (వయ మితి.) హేగురో క్షత్రబంధవోఽపి వయం లోకే ధన్యతమాః కృతార్థా ఏవ కుతః యతః కృష్ణస్య కథామృతం, ముహుర్ముహు స్త్వత్తః పిబామః, అధన్యానాం నైవం ఘటేతేతి భావః. ౪

ఇత్థ మాపృష్టో భగవాన్ బాదరాయణి స్తదాహేత్యాహ సూతః (ఇతీతి.) స తు బాదరాయణి రిత్థం పృష్టః అత ఏవ తేన త్వంస్మారితేన అపరిచ్ఛిన్నవైభవేన భగవతా హృతా న్యఖిలానీంద్రియాణి యస్య తథాభూతోఽపి పునః శనైః కృచ్ఛ్రాత్కథంచి ల్లబ్ధా బహి ర్దృశి ర్యేన తథాభూత స్తం భాగవతోత్తమోత్తమం రాజానం ప్రత్యాహ, భాగవతోత్తమోత్తమేతి పాఠే హేశౌనక. ౫

ప్రశ్నస్యోత్తరం వివక్షు స్తావ త్ప్రశ్న మభినందతి (సాధ్వితి.) సాధు యథా తథా పృష్టం కుతః యత్ యస్య కథామృతం శృణ్వన్నపి నూతనయసి నూతనం కరోషి. ౧

యుక్త మేవైత దిత్యాహ (సతా మితి.) సారగ్రాహిణాం సాధూనా మయం నిసర్గః స్వభావ ఏవ కోఽసౌ అచ్యుతస్య వార్తా ప్రతిక్షణం సాధు నవ్యవ ద్భవతీతి య దేషః కథం స్త్రైణానాం స్త్రియాః కామిన్యాః వార్తేవ కథమ్భూతానా మపి సతాం, యః అచ్యుత ఏవార్థో విషయో యేషాం తాని వాణీ శ్రుతిచేతాంసి యేషాం తథాభూతానా మపి. ౨

శృణు ష్వావహితో రాజ న్నపి గుహ్యం వదామి తే
బ్రూయు స్స్నిగ్ధస్య శిష్యస్య గురవో గుహ్య మప్యుత. ౮

అథాఘవదనా న్మృత్యో రక్షిత్వా వత్సపాలకాన్,
సరఃపులిన మానీయ భగవా నిద మబ్రవీత్. ౯

అహోఽతిరమ్యం పులినం వయస్యా స్స్వకేళిసమ్పన్మృదులాచ్ఛవాలుకమ్,
స్ఫుటత్సరోగన్ధహృతాళిపత్రికధ్వనిప్రతిధ్వానలసద్ద్రుమాకులమ్. ౧౦

అత్ర భోక్తవ్య మస్మాభి ర్దివారూఢం క్షుధార్దితాః,
వత్సా స్సమీపేఽపః పీత్వా చరన్తు శనకై స్తృణమ్. ౧౧

తథేతి పాయయిత్వాఽర్భా వత్సా నారుధ్య శాద్వలే
ముక్త్వా శిక్యాని బుభుజు స్సమం భగవతా ముదా. ౧౨

శృణు ష్వేత్యభిముఖీకరణం అవహిత ఇతి శ్రవణోద్యుక్తచిత్తసమాధానం గుహ్యం గోప్య మపి. ౮

వివక్షితం వృత్తేన సఙ్గమయతి (అథేతి.) మృత్యుతుల్యా దఘాసురస్య ముఖా ద్వత్సాన్ తత్పాలకాం శ్చ రక్షి త్వేదం వక్ష్యమాణ మువాచ. ౯

పులిన ఏవాశిషా ముత్పాదయితుం తత్ స్తౌతి (అహో ఇతి.) హేవయస్యాః స్వీయానాం కేళీనాం సంపదో యస్మిన్ మృదుళా, అచ్ఛా వాలుకా యస్మిన్ స్వకేళిసమృద్ధ్యర్థం మృదుళా వాలుకా యస్మి న్నితి స్ఫుటత్ వికసత్ సరః సరోరుహబాహుళ్యా దుపచారా త్సర ఏవ వికస దిత్యుక్తం తస్య గంధేన హృతా ఆకృష్టా అళయః పత్రిణ శ్చ తేషాం కే ఉదకే ధ్వనయ స్తేషాం ప్రతిధ్వానా స్తైః లసంతో ద్రుమా స్తై రాకులం వ్యాప్తమ్. ౧౦

అత్ర అత్రైవ దివా దినం రూఢం ప్రవృద్ధం భోజనవేళాఽతీతేత్యర్థః. క్షుధాఽర్దితా వత్సా అపః పీత్వా అత్ర సమీప ఏవ శనకై స్తృణం చరంతు అదంతు. ౧౧

తథైవా స్త్విత్యుక్త్వా అర్భాః బాలాః వత్సా నపః పాయయిత్వా శాద్వలే తృణహరితదేశే వత్సా నారుధ్య భగవతా సహ శిక్యాని పర్యుషితాన్నగ్రంథీ న్ముక్త్వా బుభుజుః. ౧౨

(శ్రీకృష్ణస్యగోపబాలైస్సహ పర్యుషితాన్నభోజనమ్)

కృష్ణస్య విష్వ క్పురురాజిమణ్డలై రభ్యాననాః పుల్లదృశో వ్రజార్భకాః,
సహోపవిష్టా విపినే విరేజు శ్ఛదా ఇవామ్భోరుహకర్ణికాయాః ౧౩

కేచి త్పుష్పై ర్దళైః కేచి త్పల్లవై రఙ్కురైః ఫలైః,
శిగ్భి స్త్వగ్భి ర్దృషద్భిశ్చ బుభుజుః కృతభాజనాః. ౧౪

మిథ స్సర్వే దర్శయన్త స్స్వస్వభోజ్య రుచిం పృథక్,
హసంతో హాసయన్త శ్చాభ్యవజహ్రు స్సహేశ్వరాః. ౧౫

బిభ్ర ద్వేణుం జఠరపటయో శ్శృఙ్గవేత్రే చ కక్షే
వామే పాణౌ మసృణకబలం తత్ఫలాన్యఙ్గుళీషు,
తిష్ఠ న్మధ్యే స్వపరిసుహృదో హాసయ న్నర్మభి స్స్వైః
స్స్వర్గే లోకే మిషతి బుభుజే యజ్ఞభు గ్బాలకేళిః. ౧౬

తదా తే రేజుః కథంభూతాః కృష్ణస్య విష్వ క్పరితః బహుభిః పఙ్క్తిమండలై స్సహ నైరంతర్యేణోపవిష్టాః కృష్ణాభిముఖా న్యాననాని యేషాం తే పుల్లదృశో వికసితనయనాః యథా కమలకర్ణికాయాః పరితః స్థితాని దళాని తద్వత్. ౧౩

పుష్పైః దళైః పుష్పదళైః పుష్పదళాదిభిః కృతాని భాజనాని పాత్రాణి యై స్తథాభూతాః బుభుజుః యద్వా పుష్పైః సఙ్ఘటితపుష్పదళైః దళైః పద్మినీదళై రన్యై ర్వా పత్రైః. పల్లవైః ప్రవృద్ధారుణకోమలపత్రైః రఙ్కురై స్తతోఽపి పూర్వావస్థావిశిష్టై రుభయత్రాపి భూమౌ నీరంధ్రమాస్తీర్ణైః ఫలై రపి తథా భూతైః త్వగ్భిః. భూర్జాదిత్వగ్భిః. ౧౪

(మిథ ఇతి.) సహేశ్వరాః శ్రీకృష్ణసహితాః అభ్యవజహ్రుః బుభుజుః. ౧౫

యజ్ఞభు గపి భగవాన్ లీలయా బాలస్యేవ కేళి ర్యస్య సః స్వర్గే స్వర్గస్థే లోకే దేవజనే మిషతి పశ్యతి సతి బుభుజే కథంభూతః ఉదరవస్త్రయో ర్మధ్యే వేణుం బిభ్రాణః ఇద ముత్తరత్రాప్యన్వేతి. వామ ఇతి కాకాక్షివ త్కక్షపాణ్యో ర్విశేషణం వామే కక్షే శృఙ్గవేత్రే బిభ్రత్ పాణౌ మసృణకబళం స్నిగ్ధదధ్యన్నకబళం తదుచితాని బిల్వామ్రాదిఫలా న్యఙ్గుళిసంధిషు బాలానాం మధ్యే తిష్ఠన్ స్వస్య పరితః ఉపవిష్టాన్ సుహృదో మిత్రాణి నర్మభిః పరిహాసవాక్యైః హాసయన్. ౧౬

భారతైవం వత్సపేషు భుఞ్జానేష్వచ్యుతాత్మసు,
వత్సా స్త్వన్తర్వణే దూరం వివిశు స్తృణలోభితాః. ౧౬

తా నదృష్ట్వా భయత్రస్తా నూచే కృష్ణోఽస్య భీభయమ్.
మిత్రాణ్యాశా న్మావిరమత హ్యానేష్యే వత్సకా నహమ్. ౧౭

ఇత్యుక్త్వాఽద్రిదరీకుఞ్జగహ్వరే ష్వాత్మవత్సకాన్.

—* వత్సాపహారఘట్టః *—

విచిన్వ న్భగవా న్కృష్ణ స్సపాణికబళో యయౌ. ౧౮

అమ్భోజన్మజని స్తద న్తరగతో మాయార్భక స్యేశితు
ర్ద్రష్టుం మఞ్జుమహిత్వ మన్య దపి తద్వత్సా నితో వత్సపాన్,
నీత్వాఽన్యత్ర కురూద్వహా న్తరదధా త్ఖేఽవస్థితో యః పురా
దృష్ట్వాఽఘాసురమోక్షణం భగవతః ప్రాప్తః పరం విస్మయమ్. ౨౦

హేభారత అచ్యుతే కృష్ణ ఏవాత్మా చిత్తం యేషాం తేషు భుఞ్జానేషు సత్సు వత్సాః తృణలోభితాః దూర మంతర్వణే వనమధ్యే వివిశుః. ౧౬

తాన్ వత్సాన్ అదృష్ట్వా అత ఏవ భయత్రస్తాని మిత్రాణి సఖీన్ భీ భయం భయహేతుభ్యో భయం అస్య నిరస్య ఊచే తదేవాహ ఆశాత్ భోజనాత్ మా విరమత విరామం మా కురుత హి యస్మాత్ అహం వత్సాన్ ఆనేష్యే. ౧౭

ఇత్యుక్త్వా పాణౌ కబళేన సహితః అద్రిషు తద్దరీకుఞ్జేషు చ గహ్వరేషు సఙ్కటస్థానేషు చ వత్సా న్విచిన్వ న్యయౌ. ౧౮

తతః అమ్భోజా న్మనఃపద్మా జ్జనిః జననం యస్య స చతుర్ముఖ స్తస్మి న్నంతరే ఆగతః తదేవ చ్ఛిద్రం ప్రాప్తో వా యో బ్రహ్మ పురా భగవతః అఘాసురమోక్షణరూపం కర్మ ఖేఽవస్థితో దృష్ట్వా విస్మయం ప్రాప్త, స్సోఽస్యేశితు రన్య దపి రమణీయం మహిత్వం మహిమానం ద్రష్టుం తద్వత్సాన్ వత్సపాం శ్చ ఇతోఽన్యత్ర నీత్వా అంతరదధా త్తిరోహితో బభూవ. ౨౦

(వత్సాపహారఘట్టః)

తతో వత్సా నదృష్ట్వైత్య పులినేఽపి చ వత్సపాన్,
ఉభా వపి వనే కృష్ణో విచికాయ సమన్తతః. ౨౧

క్వాప్యదృష్ట్వాఽన్తర్విపినే వత్సా న్పాలాం శ్చ విశ్వదృక్,
సర్వం విధికృతం కృష్ణ స్సహసాఽవజగామ హ. ౨౨

తతః కృష్ణో ముదం కర్తుం తన్మాతౄణాం చ కస్య చ,
ఉభయాయిత మాత్మానం చక్రే విశ్వదృ గీశ్వరః. ౨౩

యావద్వత్సపవత్సకాల్పకవపు ర్యావత్కరాఙ్ఘ్ర్యాదికం
యావద్యష్టివిషాణవేణుదళశి గ్యావద్విభూషామ్బరమ్,
యావచ్ఛీలగుణాభిధాకృతివయో యావద్విహారాదికం
సర్వం విష్ణుమయం గిరోఽఙ్గవ దజ స్సర్వస్వరూపో బభౌ. ౨౪

తతో వత్సా నదృష్ట్వా ఆగతః, పులినే వత్సపాం శ్చాదృష్ట్వా పున రుభా వపి వత్సవత్సప సముదాయౌ విచికాయ అన్వేషితవాన్ ౨౧

అన్తర్విపినే వనమధ్యే క్వాప్యదృష్ట్వా విశ్వదృక్ హేతుగర్భ మిదం తత్త్వా త్సర్వం వత్సవత్సపాహరణరూపం కర్మ చతుర్ముఖకృతం, ఆశు అవగతవాన్. ౨౨

తేషాం వత్సానాం వత్సపానాం చ మాతౄణాం కస్య చ బ్రహ్మణ శ్చ ప్రీతిం కర్తుం విశ్వదృ గీశ్వర శ్చేతి హేతుగర్భం విశ్వదృక్త్వాద్యథేష్టపరిణామోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తత్వా దీశ్వరత్వా త్ప్రభుత్వా త్సర్వశక్తిత్వా చ్చ ఆత్మాన మేవోభయాయితం వత్సవత్సపాయితం తదుభయవదాచర న్తం చక్రే.

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (యావ దితి.) యావచ్ఛబ్ద స్సాకల్యార్థః. అజః శ్రీకృష్ణః యావ ద్వత్సానాం వత్సపానాం చ అల్పవపురాదికం, తావ త్స్వరూపో బభౌ. కథం 'విష్ణుమయం సర్వం జగ' దితి యా ప్రసిద్ధా వాణీ తస్యాఙ్గవ త్తదర్థమూర్తివత్. సా గీ రేవార్థస్వరూపేణ ప్రత్యక్షా యథా భవతి. తథా బభా విత్యర్థః. దళాని భూషార్థం శిరస్సు విహితాని కిసలయదళాని శిక్ శిక్యాని శీలాని స్వభావాః అభిధా నామాని ఆకృతి రవయవసంస్థానం గిరోఽర్థవ దితి పాఠే ప్రత్యక్ష స్తదర్థ ఇవేత్యర్థః. ౨౪

స్వయ మాత్మాఽఽత్మగోవత్సా న్పరిపాల్యాత్మవత్సపైః,
క్రీడ న్నాత్మవిహారై శ్చ సర్వాత్మా ప్రావిశ ద్వ్రజమ్. ౨౫

త త్తద్వత్సా న్పృథ ఙ్నీత్వా త త్తద్గోష్ఠే నివేశ్య సః,
త త్తదాత్మాఽభవ ద్రాజం స్త త్తత్సద్మ ప్రవిష్టవాన్. ౨౬

తన్మాతరో వేణురవత్వరోత్థితా ఉత్థాప్య దోర్భిః పరిరభ్య నిర్భరమ్,
స్నేహస్నుత స్తన్యపయస్సుధాసవం మత్వా సుతం బ్రహ్మసుతా నపాయయన్. ౨౭

తతో నృపోన్మర్దనమజ్జలేపనాలఙ్కారరక్షాతిలకాఞ్జనాదిభిః,
సంలాలిత స్స్వాచరితైః ప్రహర్షయన్ సాయం గతో యామయమేన మాధవః. ౨౮

గావ స్తతో గోష్ఠ ముపేత్య సత్వరం హుఙ్కారఘోషైః పరిహూతసఙ్గతాన్
స్వకాన్ స్వకా న్వత్సతరా నపాయయన్ ముహు ర్లిహ న్త్య స్స్రవదౌధసం పయః. ౨౯

ఏవం స్వయ మేవ సర్వాత్మా సన్ ఆత్మాభిన్నై ర్వత్సపైః ఆత్మాభిన్నా న్గవాం వత్సాన్ స్వయ మాత్మైవ ప్రయోజకః పరిపాల్యాత్మవిహారైః క్రీడన్ వ్రజం ప్రావిశత్. ౨౫

పృథఙ్నీత్వా పృథక్కృత్య త త్తద్గోష్ఠే ప్రవేశ్య త త్తదాత్మా త త్తద్బాలకప్రతిరూపో భూత్వా త త్తద్బాలగృహం ప్రవిష్టవాన్. ౨౬

అథ గోపికామోహనప్రకార మాహ (తన్మాతర ఇతి.) వేణురవేణ లిఙ్గేన త్వరయోత్థితా స్తద్వత్సపమాతర స్సుతా న్మత్వా పరం బ్రహ్మైవ దోర్భ్యాం నిర్భరం పూర్ణానందం యథా తథో త్థాప్య ఉపగూహ్య స్నేహస్నుతః స్నేహేన స్నుతపయోధరా స్సత్యః యద్వా స్నేహేన స్నుతం స్తన్యపయ ఏవ సుధావ త్స్వాదు ఆసవవ న్మాదకం పాయయామాసుః. ౨౭

ఏవం మాధవః, యామయమేన తత్కాలనియమేన సాయం గతః ప్రాప్త స్తత శ్శోభనై రాచరితై శ్చేష్టితైః ప్రహర్షయన్ హేనృప ఉన్మర్దనాదిభి స్సంస్కారితో బభూవ. ౨౮

అథ గవాం మోహనప్రకార మాహ (గావ ఇతి.) హుఙ్కారఘోషైః పరిహూతాం శ్చ తా న్వత్సా న్ముహు ర్ముహు ర్విలిహంత్యః స్రవత్ ఔధసం ఆపీనోద్భవం. పయః క్షీరం అపాయయన్. ౨౯

(వత్సాపహారఘట్టః)

గోగోపీనాం మాతృతాఽస్మిన్ సర్వా స్నేహర్ధికాం వినా,
పురావదాస్వపి హరే స్తోకతా మాయయా వినా. ౨౦

వ్రజౌకసాం స్వతోకేషు స్నేహవల్ల్యాబ్ద మన్వహమ్,
శనై ర్నిస్సీమ వవృధే యథా కృష్ణే తు పూర్వవత్. ౨౧

ఇత్థ మాత్మాఽఽత్మనాఽఽత్మానం వత్సపాలమిషేణ సః,
పాలయ న్వత్సపో వర్షం చిక్రీడే వనగోష్ఠయోః. ౨౨

ఏకదా చారయ న్వత్సాన్ సరామో వన మావిశత్.
పఞ్చషట్సు త్రియామాసు హాయనాపూరణీ ష్వజః. ౨౩

ఏతావత్తు వైషమ్యం కృష్ణస్యాపి దుర్నివార మాసీ దిత్యాహ (గోగోపీనా మితి.) గవాం గోపీనాం చ తస్మిన్ వత్సవత్సపాత్మకతా మాపన్నే కృష్ణే స్నేహార్ధికాం స్నేహసమృద్ధిం వినా స్నేహాధిక్యం వినేతి యావత్. మాతృతా ఉపలాలనాదిరూపా సర్వా పూర్వవ దాసీత్. తథా ఆసు గోపీషు హరే స్తోకతా బాలభావః పూర్వవ దేవా సీత్ కింతు మాయయా వినా మమేయం మాతా అహ మస్యాః పుత్ర ఇతి మోహం వినేత్యర్థః. ౨౦

స్నేహర్ధికా మేవ దర్శయతి (వ్రజౌకసా మితి.) వ్రజౌకసాం కృష్ణే యశోదానందనే స్వపుత్రేభ్యోఽపి స్నేహవల్లీ స్నేహసంతతిః పూర్వ మేవ వవృధే ఇదానీం స్వతోకేషు స్వాపత్యే ష్వప్యాబ్దం సంవత్సరపర్యంత మన్వహం నిస్సీమ నిరవధికం యథాతథా తథై వావర్ధ తేత్యర్థః. ౨౧

ఇత్థం వత్సతత్పాలనవ్యాజేన ఆత్మ నైవాత్మానం పాలయన్ వనగోష్ఠయో ర్వర్షం సంవత్సరం చిక్రీడే విహృతవాన్. ౨౨

తావత్పర్యంతం రామస్యాపి మోహ ఏవాసీత్. సంవత్సరాంతే తు కథంచి జ్జ్ఞాతవా నితి దర్శయ న్నాహ (ఏక దేతి.) పఞ్చసు షట్సు వా త్రియామాసు రాత్రిషు హాయనాపూరణీషు సంవత్సర పూరకతయాఽవశిష్టా స్విత్యర్థః. వత్సాం శ్చారయన్ సరామో వన మావివేశ. ౨౩

తతో విదూరా చ్చరతో గావో వత్సా నుపవ్రజమ్,
గోవర్ధనాద్రిశిరసి చరంత్యో దదృశు స్తృణమ్. ౩౪

దృష్ట్వా చ తత్స్నేహవశోఽస్మృతాత్మా స గోవ్రజోఽత్యాత్మపదుర్గమార్గః.
ద్విపాత్కకుద్గ్రీవ ఉదాస్యపుచ్ఛోఽగా ద్ధుంకృతై రాస్రుపయా జవేన. ౩౫

సమేత్య గావో గోవత్సాన్ వత్సవత్యోఽప్యపాయయన్.
గిళన్త్య ఇవ చాఙ్గాని లిహన్త్యః స్వౌధసం పయః ౩౬

గోపా స్తద్రోధనాయాస మౌఘ్యలజ్జోరుమన్యునా,
దుర్గాధ్వకృచ్ఛ్రతోఽన్వేత్య గోవత్సై ర్దదృశుః సుతాన్. ౩౭

తదా గోవర్ధనాద్రే శ్శిఖరే విదూర మేవ తృణం, చరంత్యో గావోఽనువ్రజం వ్రజస్యోపాన్తే చరతో వత్సాన్, దదృశుః. ౩౪

స దృష్టవాన్ గవాం వ్రజ స్సఙ్ఘ స్తేషాం వత్సానాం స్నేహే నాకృష్టః అత ఏవ విస్మృత ఆత్మా యేన సః వ్రజసమీప మగాత్. కథమ్భూతః అతిక్రాంతా ఆత్మపా గోపా యేన తథా దుర్గో మార్గో యస్య సః స చ తథా ద్విపాత్ అత్యంతధావనేన పాశ్చాత్యపాదయోః పూర్వపాదాభ్యాం సఙ్ఘట్టనా త్తథాప్రతీయమాన ఇత్యర్థః. కకుది గ్రీవా యస్య సః తావ దుదఞ్చితగ్రీవ ఇత్యర్థః. ఉన్నమితా న్యాస్యాని పుచ్ఛాని చ యేన సః అస్రు సర్వతః ప్రవత్పయో యస్య సః హుఙ్కృతై రుపలక్షితః. గోవ్రజ ఇత్యనేన వృషభాదయోఽప్యగు రితి సూచితమ్. ౩౫

తత్ర విశేషతో ధేనూనాం చేష్టిత మాహ (సమేత్యేతి.) వత్సవత్యోఽపి పునః ప్రసూతా అపి గావః పూర్వవత్సాన్ స్వౌధసం స్వాపీనోద్భవం పయః అపాయయన్, కథమ్భూతాః వత్సానా మఙ్గాని గిళన్త్య ఇవ లిహంత్యః. ౩౬

ఏవం రామేణ దృష్టం వత్సేషు గవాం స్నేహాతిశయ ముక్త్వా అథ గోపానా మపి దర్శయితు మాహ (గోపా ఇతి.) తాసాం గవాం రోధనేన యశ్చాయాస స్తస్య మౌఘ్యేన వైయర్థ్యేన యా లజ్జా తత్సహితే నోరుణా మన్యునా దుర్గమార్గజనితక్లేశేన చ అన్వే త్యాగత్య గోవత్సైః సహితాన్ సుతాన్ దదృశుః. ౩౭

(వత్సాపహారఘట్టః)

తద్వీక్షణోత్ప్రేమరసాప్లుతాశయా జాతానురాగా గతమన్యవోఽర్భకాన్,
ఉదూహ్య దోర్భిః పరిరభ్య మూర్ధ్ని ఘ్రాణై రవాపుః పరమాం ముదం తే. ౩౩

తత స్సపశవో గోపా స్తోకాశ్లేషసునిర్వృతాః,
కృచ్ఛ్రా చ్ఛనై రపగతా స్తదనుస్మృత్యుదశ్రవః. ౩౪

వ్రజస్య రామః ప్రేమర్ధిం వీక్ష్యౌత్కణ్ఠ్య మనుక్షణమ్,
ముక్త స్తన్యే ష్వపత్యే ష్వప్యహేతువి దచిన్తయత్. ౩౫

కి మేత దద్భుత మివ వాసుదేవేఽఖిలాత్మని,
వ్రజస్య సాత్మన స్తోకే ష్వపూర్వం ప్రేమ వర్ధతే. ౩౬

తత శ్చ తేషా మీక్షణేన ఉద్గతో యః ప్రేమరస, స్తస్మి న్నాప్లుతః విమగ్న ఆశయో యేషాం లజ్జా మన్యుకృచ్ఛ్రా త్తానపి తాడయితు మాగతా స్సంత స్తతో గతమన్యవః ప్రత్యుత జాతోఽనురాగో యేషాం తే దోర్భి రుదూహ్య పరిరభ్య చ మూర్ధ్న్యవఘ్రాణనైః పరమా మదృష్టపూర్వాం ముదం ప్రాపుః. ౩౩

ఏవం పశుభిః గోభి స్సహితా గోపా స్తోకానా మపత్యానా మాలిఙ్గనేన సుఖితా స్తేషాం తోకానా మనుస్మృత్యా ఉద్గచ్ఛ న్త్యశ్రూణి యేషాం తథాభూతా స్సంతః కృచ్ఛ్రా త్కథంచిత్ శనై స్తతోఽపగతా విశ్లిష్య వనం ప్రతిగతా ఇత్యర్థః. ౩౪

ప్రేమాధిక్య మౌత్కంఠ్య మతిశయం ముక్తం స్తన్యం యై స్తేష్వపత్యేషు అనుక్షణం దృష్ట్వా తథావిధ స్యాదృష్టపూర్వస్య స్నేహస్య కారణం చింతితవాన్. ౩౫

చింతా మేవాహ ద్వాభ్యాం (కిమేత దితి.) వాసుదేవే యథా పురా ప్రేమ తథా వ్రజస్య స్వతోకే ష్వప్యపూర్వం ప్రేమ వర్ధత ఇత్యేత దద్భుతం. ఇవశబ్దోఽనతిరిక్తార్థకః. కిం కిమత్ర కారణ మిత్యర్థః. కిం చ. సాత్మనః ఆత్మసహితస్య వ్రజస్య మమ తేషు ప్రేమకారణం కి మితి భావః. వాసుదేవే తు యుక్త మేవేత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి. అఖిలాత్మని ఆత్మా హి నిరతిశయప్రీతివిషయః. తస్మా త్తద్యుక్త మితి భావః. ౩౬

కేయం వా కుత ఆయాతా దైవీ వా నార్యుతాఽసురీ,
ప్రాయో మాయా తు మే భర్తు ర్నాన్యా మమ విమోహినీ, ౪౨

ఇతి సఞ్చిన్త్య దాశార్హో వత్సా న్సవయసా నపి.
సర్వా నచష్ట వైకుణ్ఠం చక్షుషా వయునేన సః. ౪౩

నైతే సురేశా ఋషయో న చైతే త్వ మేవ భాసీశ భిదాశ్రయేఽపి
సర్వం పృథ_క్త్వం నిగమా త్కథం వదేత్యు_క్తేస వృత్తం ప్రభుణా బలోఽవైత్. ౪౪

బ్రహ్మాఽపి స్వాసననేన చతురాస్యేన శౌరిణా,
మోహితై స్స్వపురద్వాస్థైః పరిభూతో న్యవర్తత. ౪౫

కేయం మాయా దైవీ దేవప్రయుక్తా అథవా నరప్రయుక్తా యద్వా అసురీ మమ త్వేవం భాతీత్యాహ ప్రాయశో మద్భర్తుః కృష్ణ స్యైవ తు మాయా అన్యా తు సకలజనవిమోహినీ న స్యాదితి. మాయాశబ్ద ఆశ్చర్యశక్తిపరః. ౪౨

ఏవం సఞ్చిన్త్య దాశార్హో రామః, వయునేన దివ్యజ్ఞానమయేన చక్షుషా సర్వా న్వత్సా న్వత్సపాం శ్చ వైకుణ్ఠం దదర్శ కృష్ణ మేవాపశ్య దిత్యర్థః. ౪౩

ఏవం కృష్ణరూపేణ సామాన్యతో జ్ఞాత్వా కృష్ణం దృష్ట్వా తదుపదేశేన విశేషతో జ్ఞాతవా నిత్యాహ (నైత దితి పదేత్యంతం రామస్య ప్రశ్నప్రకారపరం.) అయ మర్థః. పాల్యమానా వత్సా ఋషీణా మంశాః, వత్సపా శ్చ దేవానా మంశా ఇతి తావ దహం వేద్మి ఇదానీ న్తు న తథా కి న్త్వస్మిన్ భిదాశ్రయే వత్సవత్సపాదిభేదవిషయకే జ్ఞానేఽపి త్వ మేవ విషయతయాఽవభాసి అత స్త్వం సర్వం పృథ గ్వివిచ్య కథం వృత్త మితి వదేత్యుక్తేన ప్రభుణా కృష్ణేన వక్త్రా నిగమా త్సంక్షేపత ఏవో_క్తం బలో రామోఽవైత్ విదితవాన్. ౪౪

తత కిం వృత్త మిత్యపేక్షాయా మాహ (బ్రహ్మా పీతి.) వత్సా న్వత్సపాం శ్చ తిరోధాపయిత్వా బ్రహ్మాఽపి స్వస్థాన ఙ్గతః తత్ర స్వస్యాసనే స్థితేన చతుర్ముఖరూపేణ శౌరిణా మోహితై ర్ద్వారపాలైః పరిభూతః పరమేష్ఠీ స్వాసన మధితిష్ఠ త్యేవ క_స్త్వ మాగతోఽసీత్యేవం పరిభవం ప్రాపితః_తో న్యవర్తత ౪౫

(కృష్ణమాయాకల్పితవత్సవత్సపదర్శనేన బ్రహ్మణః విస్మయః)

తావ దేత్యాఽఽత్మభూ రాత్మమానేన త్రుట్యనేహసా,
పురావ దాబ్దం క్రీడ న్తం దదృశే సకలం హరిమ్. ౪౦

బ్రహ్మోవాచ—

యావన్తో గోకులే బాలా స్సవత్సా స్సర్వ ఏవహి,
మాయాశయే శయానా మే నాద్యాపి పున రుత్థితాః. ౪౧

ఇత ఏతేఽత్ర కుత్రత్యా మన్మాయామోహితేతరే,
తావన్తో యావ దద్యాబ్దం క్రీడన్తో విష్ణునా సమమ్. ౪౨

ఏవ మేతేషు భేదేషు చిరం ధ్యాత్వా స ఆత్మభూః,
సత్యాః కతరే నేతి జ్ఞాతుం నేశే కథంచన. ౪౩

తావద వజ్ఞాతే సతీత్యర్థః. ఆత్మభూః బ్రహ్మా స్వమానేన త్రుట్యనేహసా త్రుటికాలేనాగత్య. పూర్వవ దబ్దపర్యంతం క్రీడంతం సరామం కృష్ణం దదర్శ. ౪౦

దృష్ట్వా చ వ్యతర్కయ దిత్యాహ ద్వాభ్యామ్ (యావంత ఇతి.) గోకులే యావంతో వత్సా వత్సపా శ్చ సర్వే మమ మాయాశయే మాయాతల్పే శయానా స్సంతోఽద్యాపి నోత్థితా ఏవ. ౪౧

ఏతే తు మన్మాయామోహితేభ్య ఇతరే అత్ర దృశ్యమానాః కుత్రత్యాః, తావంతః మయాప హృతా యావంత స్తావంత ఏవ యావదద్యాబ్దం అతీతాబ్దాదారభ్య అద్య ప్రవిష్టాబ్దపర్యంతం కృష్ణేన సమం సహ క్రీడంతో దృశ్యంతే. ౪౨

ఇత్యేవం వితర్కయన్ ముమోహేత్యాహ ద్వాభ్యాం (ఏవ మితి.) ఏవ మేతేషు వత్స వత్సపాదిరూపభేదే ష్వాభయేషు, చిరం ధ్యాత్వా కిం త ఏవైతే ఉత భిన్నా స్తథా చేత్కుత్రత్యాః కుత స్సమాగతాః ఇత్యేవం ధ్యాత్వాఽప్యాత్మభూః బ్రహ్మా సత్యాః కతరే స్సచ్చిదానందవాచ్యపరబ్రహ్మభూత కృష్ణాత్మకా ఇతి జ్ఞాతుం కథంచన నేశే న ప్రబభూవ. మాయా శ్రయా ఏత ఇతి పాఠే భగవత ఆశ్చర్య శక్త్యాఽఽవిర్భావితా ఇతి జ్ఞాతుం న ప్రబభూవేత్యర్థః. ౪౩

ఏవం స మోహయ న్విష్ణుం విమోహం విశ్వమోహనమ్,
స్వయైవ మాయయాఽజోఽపి స్వయ మేవ విమోహితః. ౪౪

తమ్యాం తమోవ న్నైహారం ఖద్యోతార్చి రివాహని,
మహతీతరమాయైశ్యం నిహ న్త్యాత్మని యుఞ్జతః. ౪౫

తావ త్సర్వే వత్సపాలాః పశ్యతోఽజస్య తత్క్షణాత్,
వ్యదృశ్యన్త ఘనశ్యామాః పీతకౌశేయవాససః. ౪౬

చతుర్భుజాః శఙ్ఖచక్రగదారాజీవపాణయః.
కిరీటినః కుణ్డలినో హారిణో వనమాలినః. ౪౭

శ్రీవత్సాఙ్గదదోరత్నకమ్బుకఙ్కణపాణయః,
శ్రీవత్సాఙ్కితవక్షస్కాః కౌస్తుభాముక్తకంధరాః. ౪౮

కిం త్వేవం విష్ణుం విమోహయ న్విమోహయితు ముద్యుక్త శ్చతుర్ముఖః స్వమాయయా స్వయ మేవ మోహితః న తు కృష్ణః. తత్ర హేతుం వదం స్తం విశినష్టి. విమోహం విగతమోహం విశ్వం మోహయతీతి తథా తం స్వయైవ మాయయే త్యనేన స్వశరీరకపరమాత్మమాయయేతి వివక్షితమ్. ౪౪

విశ్వమోహనే భగవతి మాయాన్తరస్యాకిఞ్చిత్కరత్వే దృష్టాంతద్వయ మాహ (తమ్యా మితి.) తమ్యాం తమిస్రాయాం రాత్రౌ నైహారం నీహారకణప్రభవం తమ ఇవ తద్యథా న పృథగాకారకం, కింతు తత్రైవ లీయతే యథా చ ఖద్యోతార్చి రహని న పృథక్ప్రకాశం కరోతి ఏవం మహతి పురుషే యుఞ్జతః మాయాం కర్తు ముద్యుఞ్జానస్య పుంసః, ఇతరా నీచా మాయా తత్ర న కిఞ్చి త్కరోతి కింత్వాత్మని స్వస్మి న్నేవ ఐశ్య మైశ్వర్యం సామర్థ్యం నిహన్తి. ౪౫

అన్య దప్యాశ్చర్య మాహ (తావ దితి.) అజస్య బ్రహ్మణః పశ్యత స్సత స్తావ త్సర్వే వత్సా వత్సపా శ్చ తత్క్షణ ఏవ వ్యదృశ్యన్త కిథమ్భూతాః నీలామ్బుద ఇవ శ్యామాః. ౪౬

చత్వారో భుజా యేషాం శఙ్ఖాదయః పాణిషు యేషాం రాజీవం కమలం కిరీటా న్యేషాం సన్తీతి తథా శ్రీవత్సప్రభాయుక్తా న్యఙ్గదాని దోష్షు భుజేషు యేషాం రత్నమయాని కమ్బువ చ్ఛఙ్ఖవ

(వత్సాపహరణఘట్టః)

నూపురైః కటకై ర్భాజత్ కటిసూత్రాఙ్గుళీయకైః ౪౬

అఙ్ఘ్రిమస్తక మాపూర్ణా స్తులసీనవదామభిః.
కోమలై స్సర్వగాత్రేషు భూరిపుణ్యవ దర్పితైః. ౪౭

చన్ద్రికావిశదస్మేరై స్సారుణాపాఙ్గవీక్షితైః.
స్వకార్థానా మివ రజస్సత్త్వాభ్యాం స్రష్టృపాలకాః. ౪౮

ఆత్మాది స్తమ్బపర్యన్తై ర్మూర్తిమద్భి శ్చరాచరైః,
నృత్తగీతాద్యనేకార్హైః పృథ క్పృథ గుపాసితాః. ౪౯

అణిమాద్యై ర్మహిమభి రజాద్యాభి ర్విభూతిభిః
చతుర్వింశతిభి స్తత్త్వైః పరీతా మహదాదిభిః. ౫౦

ద్వర్తులాని కఙ్కణాని పాణిషు యేషాం తే చ తే తథోక్తాశ్చ శ్రీవత్సై రఙ్కితాని వక్షాంసి యేషాం కౌస్తుభై రాముక్తాస్సంయుక్తాః కంధరా గ్రీవా యేషాం తే బహుజన్మార్జితపుణ్యవ దర్పితై స్తులసీవనదామభి రాపాదమస్తకం సర్వగాత్రేషు ఆపూర్ణాః చంద్రికావ ద్విశదస్మితయుక్తై రారుణ్యసహితాపాఙ్గవీక్షణైః స్వకార్థానాం స్వభక్తమనోరథానాం స్రష్టారః పాలకా శ్చేతి యథా రజస్సత్త్వాభ్యాం స్రష్టృపాలకాః సత్త్వేన ద్విశదస్మితేన పాలకా ఇవ రజోప దరుణగుణేన స్రష్టార ఇవ తాదృక్కటాక్షైః దృశ్యమానా ఇత్యర్థః. ౪౪-౪౫-౪౬-౪౭-౪౮

ఆత్మా చతుర్ముఖ స్తత్ప్రభృతిభిః స్తమ్బపర్యన్తైః, మూర్తిమద్భి శ్చరాచరైః కర్తృభిః నృత్తాద్యనేకార్హై స్సాధనై రుపాసితాః అచిరాదేవ తదుపాసనోచితమూర్తిమత్త్వం తత్తద్విధి మానదేవతాద్వారేణేతి బోధ్యమ్. ౪౯

అజాదిభి ర్విభూతిభిః కార్యోపయోగినీభి శ్శక్తిభి ర్మహదాదిభి శ్చతుర్వింశతిభి స్తత్త్వైః అజాద్యాదిభి రితి ప్రకృతేః పృథగుక్తే స్తత్త్వానాం జీవాత్మనా సహ చతురింశతిత్వమ్. ౫౦

కాలస్వభావసంస్కారకాలకర్మగుణాదిభిః,
స్వమహిధ్వస్తమహిభి ర్మూర్తిమద్భి రుపాసితాః. ౬౦

సత్యజ్ఞానానన్తానన్దమాత్రైకరసమూర్తయః,
అస్పృష్టభూరిమాహాత్మ్యా అపి హ్యుపనిషద్దృశామ్. ౬౧

ఏవం సకృ ద్దదర్శాజః పరబ్రహ్మాత్మనోఽఖిలాన్,
యస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి సచరాచరమ్. ౬౨

తతోఽతికౌతుకోద్వృత్య స్తిమితైకాదశేన్ద్రియః,
తద్ధామ్నాఽభూ దజ స్తూష్ణీం పూ ర్దేవ్యన్తీవ పుత్రికా. ౬౩

కాలో నిమేషాది ర్వత్సరాంతః గుణక్షోభహేతుః స్వభావః. పరిణామహేతుః సంస్కార శ్చేదోద్బోధహేతుః కామః. కర్మహేతుః కర్మ చ తద్దేహోపలబ్ధిహేతుః గుణా స్సత్త్వాదయో జ్ఞానవిక్షేపమోహహేతవః తై రుపాసితాః కథమ్భూతైః స్వస్య భగవతో మహిమ్నా ధ్వస్తమహిభి స్తిరస్కృతస్వాతన్త్ర్యై ర్మూర్తిమద్భి శ్చ. ౬౦

(సత్యేతి.) నిత్యనిర్వికారజ్ఞానానందాపరిచ్ఛిన్నమాత్రస్య పరబ్రహ్మణ ఏకమూర్తయః అసాధారణమూర్తయః మాత్రశబ్దేన వికారజాడ్యదుఃఖపరిచ్ఛేదానాం వ్యావృత్తిః. ఉపనిషదాం దృశాం మనోవృత్తీనా మప్యస్పృష్ట మవిషయభూత మియత్తయా పరిచ్ఛేత్తు మశక్యం అనవధికమాహాత్మ్యం యేషామ్. ౬౧

అఖిలా న్వత్సా న్వత్సపాం శ్చ పరబ్రహ్మభిన్నా నేవ మజ శ్చతుర్ముఖ స్సకృ ద్దదర్శ బ్రహ్మ విశినష్టి. సచరాచర, మిదం జగ ద్యస్య భాసా భాతి తత్పరబ్రహ్మాత్మన ఇత్యన్వయః. తద్ధామ్నా తూష్ణి మభూ దిత్యుత్తరేణ వా. ౬౨

అతికౌతుకే నాత్యాశ్చర్యేణ ఉద్వృత్య దృష్టిం పరావృత్య. హంసపృష్ఠే నిపాత్య కౌతుకశబ్దోత్తరతృతీయాయా శ్ఛాందసో లుక్, అతికౌతుకోద్రిక్తస్తిమితేతి పాఠాంతరం, తదా అతికౌతుకేన ఉద్రిక్తా న్యుత్కటా న్యత ఏవ స్తిమితాని దీనప్రాయాణి పారవశ్యం ప్రాప్తా నీతి యావత్, తా న్యేకాదశేంద్రియాణి యస్య స ఇత్యర్థః. తేషాం ధామ్నా అభిభూత ఇతి శేషః, అజో బ్రహ్మ తూష్ణీం బభూవ నిశ్చలోఽభవత్ యథా పూ ర్దేవీ వ్రజాధిష్ఠాత్రీ కాచి ద్దేవతా తస్యాః అంతి సమీపే పుత్రికా చతుర్ముఖీ కనకప్రతిమా తద్వత్. ౬౩

(వత్సాపహరణఘట్టః)

ఇతీరేశేఽతర్క్యే నిజమహిమని స్వప్రమితికే
పరత్రాజాతోఽతన్నిరసనముఖబ్రహ్మకమితౌ,
అనీశేఽపి ద్రష్టుం కి మిద మితి వా ముహ్యతి సతి
చఛాదాజో జ్ఞాత్వా సపది పరమోఽజా యవనికామ్. ౨౫

తతోఽర్వా క్ప్రతిలబ్ధాక్షః కః పరేతవ దుత్థితః.

ఏవం ముహ్యతే చతుర్ముఖాయ పూర్వవ దాత్మవత్సవత్సపాదీ౯ దర్శయితు మసాధారణ స్వమూర్తిదర్శనాచ్ఛాదకాం మాయా మాచ్ఛాదిత వానిత్యాహ (ఇతీతి.) పరో మా యస్మా త్స పరమః సర్వాభ్యధికః అజః కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితః, శ్రీకృష్ణ స్సపది జ్ఞాత్వా చతుర్ముఖ స్యావస్థాం జ్ఞాత్వా చతుర్ముఖ స్యావస్థాం జ్ఞాత్వా అజాయవనికాం అజారూపాం యవనికాం తిరస్కరణీం, చఛాద అపృతవా౯. కస్మి౯ సతి స్వాసాధారణో మహిమా యస్మి౯ తస్మి న్స్వరూపే విషయభూతే ఇత్థ మిదాయా స్పరస్వత్వా ఈశే బ్రహ్మణి ద్రష్టు మప్యనీశే అసమర్థే ప్రత్యుతేదం కిమితి ముహ్యతి సతి నిజమహిమ్నో దర్శనాశక్యత్వం దర్శయితుం విశినష్టి. అతర్క్యే ఇద మిత్థం తయా కేవలతర్కాగోచరే తత్ర హేతు రజాతః పరత్ర అజాతః అజాయాః ప్రకృతేః పరత్ర విలక్షణే, ప్రాకృత మేవ కథంచి త్తర్కాగోచర మితి భావః. స్వప్రమితి స్వయంప్రకాశం జ్ఞానం కం సుఖం సుఖాత్మకం, యస్మి౯ కశబ్దేనాత్ర సంకోచకాభావా దపరిచ్ఛిన్నసుఖవాచినా పరిమితసుఖస్వరూపజీవవ్యావృత్తిః. ఇతోఽ ప్యతర్క్యత్వ మవగంతవ్యం. అతర్క్యే ఇత్యనేన తన్మూలప్రత్యక్షగోచరత్వ మపి వివక్షితం. ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ప్రమాణాభ్యా మనవగంతవ్య ఇతి ఫలితోఽర్థః. తర్హి కిం శశవిషాణవ త్తుచ్ఛం, నేత్యాహ. (అతన్నిరసనముఖబ్రహ్మకమితౌ) అతదపరమాత్మవస్తుప్రకృతిపురుషాదికం తస్య నిరసన ముఖేన పరమాత్మస్వరూపత్వనిరసనద్వారా బ్రహ్మణో వేదస్య కేన మూర్ధ్నా ఉపనిషద్భాగేనేతి యావత్. మితి రవగతి ర్యస్య తస్మి౯ ప్రత్యక్షాదిమానాంతరానవగమ్యస్వరూపస్వభావస్య పరమాత్మనః కేవలవేదాంతవేద్యస్య ప్రాకృతచక్షుషా ద్రష్టు మయోగ్యత్వాత్తద్దర్శనాశక్తే సతి బ్రహ్మణి తజ్జ్ఞాత్వా యథావస్థితవత్సవత్సపాదిదర్శనార్థం ప్రదర్శితస్వాసాధారణరూపాచ్ఛాదనార్థం చాజాం చఛాదేత్యర్థః. ౨౫

తతః మాయాయవనికాచ్ఛాదనానంతరం అర్వా గ్బహిః ప్రతిలబ్ధా న్యక్షా ణీంద్రియాణి యేన సః కః బ్రహ్మా పరేతవ దుత్థితః మృతో యథా పునః కథంచి దుత్తిష్ఠతి తద్వదుత్థితః సంజ్ఞాం ప్రాప్తః, శనైః కృఛ్రా త్కథంచిత్ దృష్టీః నేత్రాణి మీల్య ఉన్మిమిషితే కృత్వా దృష్టి రితి పాఠే మీల్యే

కృచ్ఛ్రా దున్మీల్య వై దృష్టీ రాచష్టేదం సహాత్మనా. ౬౨

సప ద్యేవాభితః పశ్యన్ దిశోఽపశ్య త్పురః స్థితమ్,
బృన్దావనం జనాజీవ్యద్రుమాకీర్ణం సమాప్రియమ్, ౬౩

యత్ర నైసర్గదుర్వైరా స్సహాసన్ నృమృగాదయః,
మిత్రాణి వాఽజితావాసద్రుతరు ట్తర్షాదికే. ౬౪

తత్రోద్వహ త్పశుపవంశశిశుత్వనాట్యం బ్రహ్మాద్వయం పర మనన్త మగాధబోధమ్.
వత్సా న్సఖీ నివ పురా పరితో విచిన్వ దేకం సపాణికబళం పరమేష్ఠ్యచష్ట. ౬౫

దృష్ట్వా త్వరేణ నిజధోరణతోఽవతీర్య పృథ్వ్యాం వపుః కనకదణ్డ మివాభిపాత్య,
స్పృష్ట్వా చతుర్మకుటకోటిభి రఙ్ఘ్రియుగ్మం నత్వా ముదశ్రుసుజలై రకృతాభిషేకమ్. ౬౬

ఉన్మిషితే దృష్టీ యస్య సః ఆత్మనా సహేదం జగ దపశ్యత్ పూర్వం భగవద్రూపేభ్యోఽన్య దపశ్య న్నిదానీం జగ జ్జగదేవాత్మాన మాత్మాన మేవాచష్టేత్యర్థః ౬౨

తతః, పూర్వస్థితం, బృందావనం చా పశ్యత్ కథంభూతం? జనానా మాజీవ్యై రుపజీవ్యైః ద్రుమై రాకులం వ్యాప్తం సమాప్రియం సమ్యఙ్ప్రియం సమంతా త్ప్రియా యస్మిం స్తత్. ౬౩

తదాహ (యత్రేతి.) యత్ర వనే నైసర్గదుర్వైరాః నైసర్గికం దుర్వైర మపకారం వైరం యేషాం తే నరాః సింహాదయో మృగా శ్చ మిత్రాణి సుహృద స్సంతః, సహైవాసన్. తత్ర హేతుః, అజితస్య భగవత ఆవాసేన ద్రుతాః పలాయితాః రుట్తర్షాదయః క్రోధలోభాదయో యస్మాత్. ౬౪

తత్ర పరమేష్ఠీ బ్రహ్మా పురేవ పూర్వవ త్తథైవ అపశ్యత్, కథంభూతం? గోపాలశిశుత్వనటనా ముద్వహత్, శ్రీకృష్ణాత్మకం పరం బ్రహ్మాద్వయం స్వతుల్యవస్త్వంతరరహితం స్వతుల్యగోప బాలాంతరరహితం వా అపరిచిన్నజ్ఞానస్వరూప మనంతం త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం ఏక మసహాయం పాణౌ కబళేన సహితం సఖీ న్వత్సాం శ్చ విచిన్వత్. ఏవంభూతం కృష్ణాత్మకం బ్రహ్మాచష్టేత్యర్థః ౬౫

ఇత్థం దృష్ట్వా త్వరయా నిజధోరణా త్స్వవాహనా దవతీర్య పృథ్వ్యాం. కనకదండ మివ స్వశరీరం పాతయిత్వా చతుర్ణాం మకుటానాం కిరీటానాం కోటిభి రగ్రై రఙ్ఘ్రియుగ్మం స్పృష్ట్వా ఆనందాశ్రురూపై స్సలిలైః, రభిషేకం, అకృత అకరోత్. ౬౬

(వత్సాపహరణఘట్టః)

ఉత్థాయోత్థాయ కృష్ణస్య చిరస్య పదయోః పతన్,
ఆస్తే మహిత్వం ప్రాగ్దృష్టం స్మృత్వా స్మృత్వా పునః పునః. ౬౦

శనై రథోత్థాయ విమృజ్య లోచనే ముకున్ద ముద్వీక్ష్య వినమ్రకన్ధరః,
కృతాఞ్జలిః ప్రశ్రయవా న్సమాహిత స్సవేపథు ర్గద్గదయైడ తేరయా. ౬౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

చిరస్య చిరం పదయోః పతన్. ప్రాగ్దృష్టం మహిత్వం, పునః పునః, స్మృత్వా ఆస్తే ఆస్త. ౬౦

అథ శనై రుత్థాయ నేత్రే విమృజ్య ముకుంద ముద్వీక్ష్య నమ్రా కంధరా గ్రీవా యస్య సః వినయయుక్తః సవేపథుః సకమ్పః, అత ఏవ గద్గదయా వాచా ఐడత తుష్టావ. ౬౧

ఇతి శ్రీవత్స్యాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తత్పరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్దశో ఽధ్యాయః

—* వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః. *—

బ్రహ్మోవాచ—

నౌమీడ్య తేఽభ్రవపుషే తటిదమ్బరాయ గుఞ్జావతంసపరిపిఞ్ఛలసన్ముఖాయ.
వన్యస్రజే కబళవేత్రవిషాణవేణులక్ష్మశ్రియే మృదుపదే పశుపాఙ్గజాయ. ౧

అస్యాపి దేవవపుషో మదనుగ్రహస్య స్వేచ్ఛామయస్య న తు భూతమయస్య కోఽపి,

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః.

వాత్సల్యసౌశీల్యాదిగుణావిష్కారపూర్వకం స్వాపరాధం క్షమాపయితుకామ స్తావ త్త్వన్మాయాతితరణే త్వత్ప్రపత్తి రేవోపాయో నాన్యోఽస్తీ త్యభిప్రాయేణ ప్రస్తుతరూపయుక్తం భగవంతం శరణం వ్రజతి (నౌమీతి.) హేఈడ్య తే తుభ్యం కేవలం నౌమి "ణు స్తుతౌ" స్తుతి రత్రాపరాధసహన మాయాతరణతదర్థశరణ్యత్వాద్యుపయుక్తవాత్సల్యక్షమాదిగుణావిష్కారపూర్వకోపాయత్వాధ్యవసాయ రూపా వివక్షితా. స్తుతేః గుణినిష్ఠగుణాభిధానరూపత్వా త్తస్యా శ్చోపాయత్వాధ్యవసాయార్థత్వా ద్ధాతో ర్లక్షణయా తత్ర వృత్తిసంభవాత్, త ఇతి కర్మణి ఏవ సంప్రదానత్వవివక్షయా చతుర్థీ. తదతిరేకేణ పృథ క్స్తుతి స్సాధనత్వనిరాసాయ తథా వివక్షా కృతా. ఉపాయత్వాధ్యవసాయాత్మకప్రపదనేఽపి తస్యైవ ప్రయోజకకర్తృత్వేన తస్యా అపి తదధీనత్వేన తస్యా స్స్వతః స్సాధనత్వాభావా దితి భావః. తావ త్సౌశీల్యాద్యనంతకల్యాణగుణనిలయస్య భగవతః. కృష్ణస్య సౌశీల్య మావిష్కుర్వ న్విశినష్టి - పశుపాఙ్గజాయ నందసుతాయ నిస్సీమమహిమ్న స్సౌశీల్య మంతరేణ పశుపాఙ్గజత్వాసమ్భవేన సౌశీల్య మావిష్కృతం. తచ్చ మహతోఽపకృష్టై స్సహ సంశ్లేషస్వభావవత్త్వం మృదూ పాదౌ యస్య కబళాదిభిః లక్ష్మభి శ్చిహ్నై శ్శోభా యస్య వనజానాం పుష్పాణాం స్ర గ్యస్య గుఞ్జాభి రవతంసౌ కర్ణభూషణే పరితః పిఞ్ఛబర్హాపీడం తై ర్లసన్ముఖం యస్య తటిదివామ్బరం యస్య అభ్రవ ద్వపు ర్యస్య తస్మై తే నౌమీత్యన్వయః. ౧

నిస్సీమమహిమత్వ మేవ కైముత్యన్యాయేన దర్శయన్ స్తౌతి (అస్యాపీతి.) అస్య మహ్యం ప్రదర్శితస్య పశుపాఙ్గజరూపస్యాపి వపుషో మహి మహిమాన మంతరేణ మనసా అంతరింద్రియేణ

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

నేశేమహి త్వవసితుం మనసాఽన్తరేణ సాక్షాత్తవైవ కిము తాత్మసుఖానుభూతేః. ౨

జ్ఞానే ప్రయాస ముదపాస్య నమన్త ఏవ జీవన్తి సన్ముఖరితాం భవదీయవార్తామ్,
సానే స్థితా శ్శ్రుతిగతాం తనువాఙ్మనోభి ర్యే ప్రాయశోఽజితజితోప్యసితై స్త్రిలోక్యామ్. ౩

మనసావ్యవసితుం అధ్యవసితుం కోఽపి బ్రహ్మాపి స న్నహ మపి నేశే న ప్రభవామి, కింపున రాత్మనః, పరమాత్మన స్సుఖానుభూతే రనుకూలజ్ఞానస్వరూపస్య తవ మహిమాన మవసితుం నేశ ఇత్యన్వయః. కిం తద్వపుషో మహిత్వం య దవసితుం న ప్రభవ తీత్యపేక్షాయాం తస్యావాచామగోచర మిత్యభిప్రాయే ణాస్మదాదివపుషో వైలక్షణ్యమాత్రం వేద్మీతి తద్వపు ర్విశినష్టి-మదనుగ్రహస్య మయ్యనుగ్రహో యస్య మద్భక్తార్థానాం సఫలీకర్తు ముపాత్త స్యేత్యర్థః. స్వేచ్ఛామయస్య స్వేచ్ఛాత ఆగతః స్వేచ్ఛామయః "తత ఆగత" ఇత్యధికారే "మయట్చేతి" మయట్, స్వేచ్ఛామాత్రపరిగృహీతస్య నత్వస్మదాదిజీవవపుర్వ త్కర్మాయత్తస్యేత్యర్థః. కించ న తు భూతమయస్య అభూతసంఘసంస్థానరూపస్య "న భూతసఙ్ఘ సంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన" ఇతి వచనార్థోఽత్రానుసంధేయః, శుద్ధసత్వమయస్యేతి భావః. ౨

నను మాం మోహయితుం ప్రవృత్తః పరాజిత శ్చ త్వం మచ్ఛరణాగతిమాత్రేణ కథం మా మజితం జేతు ముద్యుఙ్క్షే కిఞ్చ జీవస్వరూప మపి సుఖానుభూతిరూప మేవాతః ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వ రూపావస్థితిరూపకైవల్యాయ తదుపాసన మేవ కురు, కిం మచ్ఛరణవరణే నేత్యత ఆహ (జ్ఞాన ఇతి.) జ్ఞానే జ్ఞానయోగే ప్రకృతివివిక్తప్రత్యగాత్మోపాసనయోగే ప్రయాసం త్యక్త్వా నమంత ఏవ శరణాగతా ఏవ త్వా మేవ త్వన్మాయాతరణసాధనత్వేన అధ్యవస్యంతీతి యావత్ ఉపాయవాచిశరణాదిపదస్థానే నమశ్శబ్దప్రయోగో దృష్టచరః "ద్రౌపద్యా సహితా స్సర్వే నమశ్చక్రు ర్జనార్దన" మితి స్థానే స్వస్వవర్ణా శ్రమానురూపధర్మానుష్ఠానరూపే త్వదాజ్ఞారూపత్వేన ప్రపన్నై రప్యనతిలఙ్ఘ్యే స్థానే స్థితా, స్తన్వాదికరణ త్రయేణ సద్భిః, ప్రకటితాం భవదీయవార్తాం త్వత్కథాం శ్రుతిగతాం శ్రవణపథం ప్రాప్తాం యే జీవ న్త్యుపజీవంతి భవదీయవార్తా మేవ ధారకీకుర్వంతీత్యర్థః. హేఅజిత తై రప్యజితోఽపి త్వ మితి సంబోధనాభిప్రాయః, తై రుక్తవిధై స్త్రైలోక్యాం త్రిలోక్యంతర్భూతైహికాముష్మికవిషయే ష్వసితైః షిఞ్ బంధనే అనాసక్తైః ప్రాయశ స్త్వం జిత ఏవ త్వచ్ఛరణాగతి రేవ త్వద్వశీకారోపాయ ఇతి భావః. జ్ఞానే ప్రయాస ముదపాస్యేత్యనేన జ్ఞానయోగః కేవలప్రయాసమాత్రఫలో న తు పురుషార్థపర్యవ సాయీతి సూచితం "సర్వే చ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధ స్తు మోక్షభాగితి" కేవలినోఽపి చ్యవనధర్మాత్వాభి ధానా దితి భావః. ౩

శ్రేయ స్సృతిం భక్తి ముదస్య తే విభో క్లిశ్యన్తి యే కేవలబోధలబ్ధయే.
తేషా మసౌ క్లేశలవోఽవశిష్యతే నాన్య ద్యథాస్థూలతుషావఘాతినామ్. ౪

పు రేహ భూమ న్బహవోఽపి యోగిన స్త్వదర్పి తేహా నిజకర్మలబ్ధయా,
విబుధ్య భక్త్యైవ కథోపనీతయా ప్రపేదిరేఽఞ్జోఽచ్యుత తే గతిం పరామ్. ౫

తథాఽపి భూమ న్మహిమాగుణస్య తే విబోద్ధు మర్హత్యమలాన్తరాత్మభిః

నను తర్హి జ్ఞానయోగ శ్శాస్త్రైః కర్తవ్యతయా కిమర్థ ముచ్యత ఇత్యపేక్షాయాం కైవల్యార్థ జ్ఞానయోగస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వేఽపి భక్తియోగానుగ్రాహకతయానుష్ఠితస్య తత్పర్యవసాయిత్వ మస్త్యేవేతి సూచయన్ ప్రపత్తియోగవ ద్భక్తియోగ స్యాపి త్వద్వశీకరణోపాయత్వ మస్తీత్యాహ (శ్రేయస్సృతి మితి.) హే విభో శ్రేయస్సృతిం శ్రేయసః స్రుతిః స్రవో యస్యా స్తాం త్వన్మయీకరణద్వారా నిరతిశయాపరిచ్ఛిన్నానందరూపత్వత్ప్రాప్తిరూపశ్రేయసో దోగ్ధ్రీం తే తవ భక్తి ముదస్య త్యక్త్వా కేవలప్రత్యగాత్మానుభూతిలబ్ధయే కైవల్యాయ యే క్లిశ్యంతి సాక్షా న్ముక్తిసాధనభూతాం త్వద్భక్తిం తదనుగ్రాహకం జ్ఞానయోగం చ విహాయ కేవలకైవల్యార్థితయా జ్ఞానే క్లిశ్యంతీత్యర్థః. తేషా మసౌ క్లేశ ఏవావశిష్యతే న త్వన్యత్ఫలం. క్లేశలవేతి పాఠే క్లేశం లాత్యాదత్త ఇతి క్లేశలః. క్లేశావహో వ్యాపార ఇత్యర్థః. అంతస్సారభూతతండులకరణరహితా న్స్థూలధాన్యతుషా నవఘ్నంతీతి తథా తేషాం యథా తద్వత్. ౪

నను భక్త్యా ముక్తః కశ్చి త్క్వచి ద్దృష్టచర ఇత్యపేక్షాయాం న కేవలం కశ్చి దేవ అపి తు బహవ ఇత్యాహ (పురేతి.) హే భూమన్ నిఖిలానందరూప ఇహ లోకే బహవః పురుషాః యోగినః భక్తియోగానుగ్రాహకత్వయా తాదృశకర్మయోగయుక్తాః త్వయ్యర్పితా ఈహా చేష్టా వర్ణాశ్రమానుగుణ ధర్మానుష్ఠానరూపా చేష్టా యై స్తథాభూతాః. నిజకర్మభిః వర్ణాశ్రమానుగుణై స్స్వకర్మభి ర్లబ్ధయా విషణ్ణయా బుద్ధ్యా త్వదర్పితేహాః ఈహా ఫలలిప్సా, ఫలాభిసంధిరహితా ఇత్యర్థః. నిజకర్మభి ర్లబ్ధయా అనేన ఫలాభిసంధిరహితవర్ణాశ్రమధర్మ సంగృహీతత్వ ముక్తం, కథోపనీతయా విష్ణుకథాశ్రవణాదిభిః ప్రత్యక్షరూపతయా ప్రాపితయా భక్త్యైవ విబుధ్య యథావస్థితస్వరూపస్వభావం త్వాం జ్ఞాత్వా దృష్ట్వేతి యావత్ "భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవం విధోఽర్జున జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చేతి" భగవదుక్తేః, హే అచ్యుత భక్తా న్నచ్యావయ తీత్యచ్యుతేతి సంబోధనాభిప్రాయః. పరా ఙ్గతిం ముక్తిం ప్రపేదిరే. ౫

నను నేశే మహిత్వవసితు మితి మన్మహిమా మదనుగ్రహపూర్ణపాత్రభూతేన నాపి త్వయా దురవబోధత్వా దితరై ర్దురవబోధః, కైము త్యన్యాయేనోక్తః. అత్ర తు విబుధ్య భక్త్యేతి సుఖావబోధ్య

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

అవిక్రియాత్స్వానుభవాదరూపతో హ్యనన్యబోధ్యాత్మతయా న చాన్యథా. ౬

గుణాత్మనస్తేఽపి గుణాన్విమాతుం హితావతీర్ణస్య క ఈశిరేఽస్య,

ఉక్తః. కథమేతద్విరుద్ధం వదసీత్యత్రాహ (తథాపీతి.) హేభూమన్ యద్యపి అగుణస్య ప్రాకృతగుణరహితస్య తవ మహిమహత్త్వమమలాంతరాత్మభిస్సనకాదిభిర్మత్ప్రభృతిభిః కర్తృభిర్విబోద్ధుం తేషాం బోధగోచరీభవితుం మార్హతి నార్హతి, తథాప్యవిక్రియత్వాదిరూపేణ బోద్ధుమర్హత్యేవేత్యనుషజ్యతే, న చాన్యథా పరిచ్ఛిన్నత్వాదిరూపేణ నార్హతి అవిక్రియాత్ వికారాభావాత్ అరూపతః. కర్మాయత్తశరీరసంయోగవియోగరహితత్వాత్ స్వయాథాత్మ్యానుభవాదనన్యబోధ్యాత్మతయా స్వేతరాబోధ్యస్వరూపతయా స్వసంవేద్యైకస్వరూపతయేతి యావత్. అవిక్రియాత్స్వానుభవాదరూపత ఇతి నిర్దేశాభావప్రధానాః. తృతీయార్థే పఞ్చమ్యార్షత్వాత్ అవిక్రియత్వాదిరూపేణ బోద్ధుమర్హతి స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ వికారరహితత్వేన ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వేన స్వరూపేణ జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. ప్రకృతే స్స్వరూపతో వికారాత్ పురుషస్య స్వరూపతః, తదభావేఽపి స్వభావత స్తత్సంభవాత్, ఏవం చ జీవవ త్స్వభావతో వికారం వారయితు మరూపత ఇత్యుక్తం. కర్మాయత్తశరీరవియోగసంయోగప్రయుక్తో హి జీవస్య ధర్మభూతజ్ఞానసఙ్కోచవికాసాత్మకో వికారః, అతో రూపాభావాదవిక్రియత్వేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. జీవస్య రూపవత్త్వం చ స్వయాథాత్మ్యాననుభవప్రయుక్తమితి తదననుభవో వార్యతే, స్వానుభవాదిత్యనేన స్వరూప స్యైవంవిధత్వాత్తన్మహిమాఽప్యవితరసాధారణత్వవేషేణ జ్ఞాయత ఇత్యర్థః, యద్వా అవిక్రియాదిత్యనన్యబోధ్యాత్మతాయాం హేతుః. అవిక్రియాదిత్యత్ర హేతు రరూప ఇతి. తత్రాపి హేతు స్స్వానుభవాదితి అయ మర్థః, నిత్యం ప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్యానుభవాద్ధేతోః పరాభిధ్యానమూలకకర్మాయత్తశరీరాభావా త్తత్సంయోగవియోగప్రయుక్తస్వభావవికారాభావాదచేతనవ త్స్వరూపవికారాభావాచ్చ స్వరూపత స్స్వభావతో వా వికృత స్యైవాన్యబోధ్యస్వరూపత్వా త్తదుభయాభావే నానన్యబోధ్యాత్మతయా జ్ఞాయత ఇతి అనన్యబోధ్యాత్మత్వరూపోఽయ మేకో మహిమా అమలాంతరాత్మభిః జ్ఞాయతే న తు స్వరూపస్వభావయో రియత్తా జ్ఞాయత ఇతి సముదాయార్థః. అమలాంతరాత్మభిస్సనకాదిభిస్సహ మా అక్షైరపి మహత్త్వం విబోద్ధుం నార్హతీతి కేచిద్యోజయంతి, తత్ర తథాపీత్యస్యాన్వయాపత్తిః తేనాక్షేపపరిహారయోః ప్రతీతేర్న్యూనాధ్యాహారప్రసఙ్గ శ్చ. ౬

న చాన్యథేత్యనేనాభిప్రేత మేవ వివృణోతి (గుణాత్మన ఇతి.) గుణానాం కల్యాణగుణానాం ఆత్మనః ఆశ్రయస్య తవ గుణాన్ అపిశబ్దాత్స్వరూప మపి విమాతు మియత్తయా పరిచ్ఛేత్తుం క

కాలేన యై ర్వా విమితా స్సుకల్పై ర్భూపాంసవః ఖే మిహికా ద్యుభాసః. ౭

తత్తేఽనుకమ్పాం సుసమీక్షమాణో భుఞ్జాన ఏవాత్మకృతం విపాకమ్,
హృద్వాగ్వపుర్భి ర్విదధ న్నమస్తే జీవేత యో ముక్తిపదే స దాయభాక్. ౮

పశ్యేశ మేఽనార్య మనన్త ఆద్యే పరాత్మని త్వయ్యపి మాయిమాయిని,
మాయాం వితత్యేక్షితు మాత్మవైభవం హ్యహం కియా నైచ్ఛ మివార్చి రగ్నౌ. ౯

ఈశరే కే ప్రభవంతి న కేఽపీత్యర్థః. సత్యం పరత్వే నావస్థితస్య మమ గుణా నపి మాతుం నేశరే నతు విభవస్థితస్యేతి శఙ్కాం వారయ న్విశినష్టి - అస్య జగతో, హితాయావతీర్ణస్య విభవాస్థిత స్యాపి విమాతుం నేశరే, ఇతి భావః, కే ఇత్యనేన బుద్ధికుశలా వివక్షితా స్త దేవ దర్శయితుం కే ఇత్యనేన వివక్షితా న్విశినష్టి (కాలేనేతి.) యై ర్మహతా కాలేనాపి భువః. పాంసవః తథా ఖే మిహికా హిమకణా స్తథా ద్యుభాసః, దివి నక్షత్రాదికిరణపరమాణవో విమితా విశేషేణ గణితా భవేయు స్తేఽపి కే ఈశిర ఇత్యన్వయః. ౭

ఏవం భక్తిప్రపత్త్యో ర్భగవద్వశీకారసాధనత్వ ముక్త్వేదానీం ప్రపత్తే ర్విశేష మాహ (తదితి.) తస్మా ద్దురవబోధనిస్సీమమహిమత్వా త్త్వత్ప్రాప్త్తి మంతరేణ త్వన్మాయాయా దుస్తరత్వా చ్చ కేవలం తన్వాదిభిః కరణైః తుభ్యం నమో విదధత్ శరణం కుర్వన్ తవానుకమ్పా మపరాధా నవేక్షణేన కేవల మనుజిఘృక్షారూపాం కృపాం సుసమీక్షమాణః, కృతాపరాధానా మపి ప్రపన్నానా ముత్తారికాం మన్వానః ఆత్మకృతం స్వకర్మసమ్పాదితం విపాకం సుఖదుఃఖాదిఫలం భుఞ్జాన ఏవ అనేన ప్రపన్నానాం ప్రారబ్ధాను భవమాత్ర మేవ కార్యం న తు భగవత్ప్రాప్త్తయే యత్నాంతర మితి సూచితం, యః పుమాన్ జీవేత స ముక్తిపదే దాయభా గంశభా గ్భవతి "అవిజ్ఞాతాః కుమారకా" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా త్వత్కుమారప్రాయై ర్జీవై ర్నిత్యముక్తై స్సహ త్వదనుభవాత్మకం దాయం రిక్థం విభజ్యానుభవ తీత్యర్థ. ౮

ఇత్థ మభిష్టూయ స్వాపరాధం క్షమాపయితుం తావ న్నిరూపయతి (పశ్యేతి.) హేఈశ మమానార్యం దౌర్జన్యం పశ్య కిం తత్ యదహం మాయినా మాశ్చర్యయుక్తానా మపి మాయి న్యత్యాశ్చర్యశక్తియుక్తే అనంతే అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావే జగత్కారణభూతే పరమాత్మని మాయాం వితత్యాచ్ఛాద్య ఆత్మైశ్వర్య మీక్షితు, మైచ్ఛ మభిలషితవా నిత్యేతత్ అహం ఏవం త్వయి కుర్వ న్నహం కియా న్న కించి దతితుచ్ఛ ఇత్యర్థః, యథాగ్నౌ వృద్ధిశాల్యర్చిః జ్వాలా స్ఫులిఙ్గ స్తద్వత్. ౯

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

అతః క్షమ స్వాచ్యుత మే రజోభువో హ్యజానత స్త్వత్పృథగీశ మానినః।
అజావలేపాన్ధతమోన్ధచక్షుష ఏషోఽనుకమ్ప్యో మయి నాథవానితి. ౧౦

క్వాహం తమో మహ దహం ఖచరాగ్నివార్భూసంవేష్టితాణ్డఘటసప్తవితస్తికాయః.
క్వేదృగ్విధావిగణితాణ్డపరాణుచర్యా వాతాధ్వరోమవివరస్య చ తే మహిత్వమ్ ౧౧

మహ యుక్త మేవైత దితి వద న్నపరాధం క్షమాపయతి (అత ఇతి.) హేఽచ్యుత రజోభువః రజసా జాతస్యాత ఏవాజానత స్త్వన్మహి మితి శేషః, త్వత్తః పృథ గీశ మాత్మానం మాం మన్వానస్య అజో బ్రహ్మేతి యోఽవలేపః గర్వః స ఏవాంధం తమ స్తేనాంధీభూతే చక్షుషి యస్య ఏవంవిధస్య దౌర్జన్యం యుక్త మేవేతి భావః, అతః దౌర్జన్యం క్షమస్వ. క్షమాప్రకార మాహ మయి నాథవాన్ మద్భృత్య ఏవాత ఏషోఽప్యనుకమ్ప్య. ఇతి మత్వా క్షమ స్వేత్యన్వయః. ౧౦

నన్వండాధిపతి స్త్వ మీశ్వర ఏవ న తు పృథ గీశమా న్యతో న మయాఽనుకమ్ప్య స్తత్రాహ (క్వాహ మితి.) తమః ప్రధాన మహ మహఙ్కారో భూతాదిః ఖ మాకాశః తచ్చరో వాయు శ్చ వాః జలం తమ ఆదిభి, ర్వేష్టితే అండఘటే స్వమానేన సప్తవితస్తిపరిమితః కాయో యస్య సోఽహం క్వ ఏవంభూతస్య మమ మహిత్వం కియత్ న కించి దపి అతితుచ్ఛ మితి భావః. క్వచ తవ మహిత్వం కథంభూతస్య ఈదృగ్విధాని యా న్యవిగణితా న్యసఙ్ఖ్యాతా న్యండాని తా న్యేవ పరమాణవ స్తేషాం చర్యా భ్రమణం తదర్థం వాతాధ్వానో గవాక్షా ఇవ రోమవివరాణి యస్య తస్య తవ, అత్ర తమ ఆదిషు పూర్వపూర్వాపేక్ష యోత్తరోత్తరా ణ్యంతరాసరణాని విజ్ఞేయాని, వార్భ్విత్యత్ర భ్వితివారాం విశేషణం వారి చ తాని భూతాని చ వార్భూణి అగ్నే రుత్పన్నాని వారిచేత్యర్థః, బహుళ గ్రహణా ద్విశేష్య స్యాపి పూర్వనిపాతః, తత స్తమ ఆదీనాం ద్వంద్వః, న తు వార్భిః, భువా పృథ్వ్యా చ సంవేష్టిత ఇత్యర్థః. వైష్ణవే పురాణే భువ ఆవరణత్వాను క్తే రావరణానాం సప్తత్వోక్తే శ్చ తథాహి "దశోత్తరేణ పయసా మైత్రేయాండం చ తద్వృతమ్ సర్వోఽమ్బుపరిధానోఽసౌ వహ్నినా వేష్టితో బహిః. వహ్ని శ్చ వాయునా వాయు ర్మైత్రేయ నభసా వృతః, భూతాదినా నభ స్సోఽపి మహతా పరివేష్టితః, దశోత్తరా ణ్యశేషాణి మైత్రేయైతాని సప్త వై మహాంతం చ సమావృత్య ప్రధానం సము పస్థితమ్, అనంతస్య న తస్యాంతం సఙ్ఖ్యానం చాపి విద్యతే, తదనంత మసఙ్ఖ్యాతప్రమాణం చేతి వై యతః, హేతుభూత మశేషస్య ప్రకృతి స్సాపరా మునే" ఇతి దశోత్తరా ణ్యుత్తరోత్తరం దశగుణాధికా నీత్యర్థః, న చ ఖచరో వాయు రేక మావరణం తేన సహ తమ ఆదీని సప్తేతి నిర్వాహః ఆకాశ స్యావరణత్వాభావప్రసఙ్గేన "వాయు ర్మైత్రేయ నభసాఽఽవృత" ఇత్యుదాహృతవచనవిరోధాపత్తేః తస్మా ద్యథోక్త ఏవార్థః. అతోఽతితుచ్ఛత్వా త్త్వయానుకమ్ప్యోఽహ మితి భావః. ౧౧

ఉత్క్షేపణం గర్భగతస్య పాదయోః కిం కల్పతే మాతు రధోక్షజాగసే,
కి మస్తి నాస్తి వ్యపదేశభూషితం తవాస్తి కుక్షేః కియ దప్యనన్తః. ౧౨

జగత్త్రయాన్తోదధిసంప్లవోదే నారాయణ స్యోదరనాభినాళాత్,
వినిర్గతోఽజ స్త్వితి వా జ్న వై మృషా కిం త్వీశ్వరత్వ న్న వినిర్గతోఽస్మి. ౧౩

నారాయణ స్త్వం నహి సర్వదేహినా మాత్మాఽస్యధీశోఽఖిలలోకసాక్షీ,

అపి చ హేఅధోఽక్షజ గర్భగతస్య శిశోః పాదయో రుత్క్షేపణ మాఘాతః కి మ్మాతు రాగసేఽపరాధాయ భవతి న భవత్యేవేత్యర్థః. విషమోఽయం దృష్టాంతః తవ మద్గర్భస్థత్వాభావా దిత్యత్రాహ (కి మితి.) తవ కుక్షే రన్తః బహిః కియ దపి కించి న్మాత్ర మపి అస్తి నాస్తీతి వ్యపదేశ భూషితం. అస్తి నాస్తీతి వ్యవహారచిహ్నితం తద్వ్యవహారవిషయభూత మితి యావత్ చిదచిదాత్మకం జగత్కి మస్తి న కించి దిత్యర్థః. చిద్వస్తున స్సతత మేకరూపత్వా త్సదాఽస్తీత్యేవ వ్యవహార భూషితత్వం అచిద్వస్తున స్తు సతతపరిణామిత్వాత్ పూర్వపూర్వావస్థాం విహాయోత్తరోత్తరావస్థాపత్త్యా సత్త్వం పూర్వపూర్వావస్థానాం నాస్తీతి వ్యపదేశభూషితత్వా త్తత్వ మనగన్తవ్యం. అత స్సర్వస్య తత్కుక్షిగతత్వేన మమాపి తథాత్వా న్మాతృవ న్మదపరాధ స్సోఢవ్య ఇతి భావః ౧౨

కించ విశేషత స్త్వత్త ఏవ మమ జన్మ ప్రసిద్ధ మిత్యాహ (జగదిత్యాది.) జగత్త్రయా న్తే ప్రళయే య ఉదధీనాం సంప్లవ స్సంశ్లేష స్తస్మి న్నుదే ఉదకే నారాయణ స్యోదరే నాభి స్తస్యా నాళా దజో వినిర్గత ఇతి జనవాక్ సా తు మృషా మిథ్యా న భవతి కిం త్వమ్నుష్మైవ వై ప్రతీతం. తథాహి హేఈశ్వర త్వత్ త్వత్తః వినిర్గత ఉత్పన్నో నాస్మి కిం త్వపి తూత్పన్న ఏవేత్యర్థః. ౧౩

తర్హ్యస్తు భవా న్నారాయణపుత్ర స్తథాపి మమ కి మాయాతం తదాహ (నారాయణ స్త్వ మితి.) నహీతి కాక్వా త్వ మేవ నారాయణ ఇత్యుపపాదయతి. కుతోఽహం నారాయణ ఇతి చే త్తత్రాహ యత స్సర్వదేహినా మాత్మాఽసి నారం జీవసమూహః, స్తస్యాయన మాశ్రయ స్సో వా అయనం యస్య సః త్వ మేవ సర్వదేహినా మాశ్రయత్వా త్సర్వశరీరకత్వేన తదాశ్రయకత్వా చ్చ నారాయణ ఇతి భావః. హేఅధీశ త్వం నారాయణో న హీతి పునః కాకుః కుతః యతః అధీశః ప్రవర్తకః నారస్య. అయనం ప్రవృత్తి ర్యస్మా త్స తథేతి కించ. త్వ మఖిలలోకసాక్షీ అఖిలం లోకం సాక్షా త్పశ్యతీతి తథా అతో నార మేషి జానాసీతి నారాయణః "ఇణ్ గతౌ" గత్యర్థా బుధ్యర్థాః నంద్యాదిత్వా త్కర్తరి ల్యుః. నన్వేదం నారాయణపదవ్యుత్పత్త్యా భవే దేవం తత్త్వన్యథాప్రసిద్ధ

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

నారాయణోఽఙ్గం నరభూజలాయనా త్తచ్చాపి సత్యం న తవైవ మాయా. ౧౪
తచ్చే జ్జలస్థం తవ సజ్జగద్వపుః కిం మే న దృష్టం భగవం స్త దేవ.

తథాహి "ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః అయనం తస్య తాః. ప్రోక్తా స్తేన నారాయణ స్స్మృత" ఇత్యత్రాహ (నారాయణోఽఙ్గ మితి.) నరః పరమాత్మా "జహ్ను ర్నారాయణో నర" ఇతి నరశబ్దస్య భగవన్నామసు పాఠాత్ "రిజ్ క్షయే" న రీయతే న క్షీయతే న నశ్యతీతి నర ఇతివ్యుత్పన్ననరశబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తస్య నిత్యత్వస్య భగవ త్యవ్యయగతత్వా చ్చ, తత శ్చ నరా ద్భువాం జాతానాం జలానా మయనా ద్యో నారాయణః ప్రసిద్ధః, సోఽపి తవై వాఙ్గం మూర్తిః రాహో శ్శిర ఇతివ త్తవాఙ్గ మిత్యభేదసంబంధే షష్ఠీ, సోఽపి త్వ మేవేత్యర్థః. నన్వహ మేవ నారాయణ శ్చే "ద్విశ్వం నారాయణం దేవ మక్షరం పర" మిత్యాదిభి ర్వేదాన్తై ర్విశ్వసమానాధికృతత్వేన ప్రతీయమానస్య విశ్వవ్యాపకస్య కథం విశ్వాంతర్భూతజలమాత్రపర్తిత్వ మత ఆహ (తచ్చాపి సత్య మితి.) తవ విభో రపి జలాశ్రయిత్వం తత్సత్య మదాధిత మేవ వ్యతిరేకముఖేనాపి ప్రదర్శయతి (నతు మాయేతి) తజ్జల శాయిత్వం న మాయా న మృషా కింతు సత్య మేవేత్యర్థః. "అణో రణీయా న్మహతో మహీయాన్ ఏష మ ఆత్మాఽంతర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహే ర్వా యవా ద్వా సర్షపా ద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామా కతండులా ద్వా ఏషమ ఆత్మాఽంతర్హృదయే జ్యాయా న్పృథివ్యా జ్యాయా నంతరిక్షా జ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయా నేభ్యో లోకేభ్యః. ఉభేఽస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంత రేవ సమాహితే ఉభా వగ్ని శ్చ వాయు శ్చ సూర్యాచంద్రమసా వుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణి యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహిత" మిత్యాదిభి రవగతం స్వరూపతో రూపత శ్చ అణో రణీయ స్త్వం మహతో మహత్తరత్వం చేత్యుభయం జగన్నిర్మాణోపాసనాద్యుపయుక్తతయా జీవహృదయగుహాది ష్వవస్థితస్య సర్వశక్తే స్తవోపపన్న మితి జలశాయిత్వ మబాధిత మేవేత్యర్థః. ౧౪

ఏవం చతుర్ధా నారాయణశబ్దవ్యుత్పత్తి ర్దర్శితా. నరాణా మాత్మత్వా దధీశత్వా చ్చాఖిలలోక సాక్షిత్వా చ్చ జలాయనత్వా చ్చ నారాయణ ఇతి. అస్త్వేవం న మమైతాని ప్రవృత్తినిమిత్తాని దృష్టానీతి నాహం నారాయణ ఇత్యపేక్షాయాం తత్ప్రవృత్తినిమిత్తచతుష్టయ మపి మయ్యస్తి న్యాయానుభవేన దర్శయతి (తచ్చే దిత్యాదినా) సంతి విద్యమానాని జగంతి యస్మిన్ త త్తవ వపు స్సృష్ట్యాదౌ జలస్థం చేత్ త్వం నారాయణ ఏవేత్యర్థః. సజ్జగదిత్యనేన సర్వజగద్ధారకత్వరూపతదాత్మత్వ మాద్యం ప్రవృత్తినిమిత్తం త్వయ్యస్తి ప్రదర్శితం. జలస్థ మిత్యనేన తురీయం తవే త్యనేన తవాపి కుక్షిస్థాఖిలచిదచిదాత్మకలోకస్య వ్రక్ష్యమాణస్య సర్గోపయుక్తప్రవర్తకత్వం సాక్షిత్వం చేత్యుభయం వివక్షితం. తవ అధీశస్య అఖిలలోక

కింవా సుదృష్టం హృది మే త దేవ కింనో సప ద్యేవ పున ర్వ్యదర్శి. ౧౫

అత్రైవ మాయాదమనావతారే హ్యస్య ప్రపంచస్య బహి స్స్ఫుటస్య
కృత్స్నస్య చా న్తర్జఠరే జనన్యా మాయాత్వ మేవ ప్రకటీకృతం తే. ౧౬

యస్య కుక్షా విదం సర్వం సాత్మం భాతి యథా తథా,
త త్త్వయ్యపి హ త త్సర్వం కి మిదం మాయయా వినా. ౧౭

సాక్షిణ శ్చేత్యర్థః. చే దితి యద్యర్థక మవ్యయం, యదిశబ్ద శ్చ సంభావనాయాం. సా చ క్రియాను యోగ్యతాధ్యవసాయరూపా జలస్థం చేజ్జలావస్థితివిషయక మదధ్యవసాయవిషయం చేదిత్యర్థః. తత్ర స్వానుభవ మేవ కాక్వా విశదయతి - హే భగవ న్ తదేవ జలస్థ మేవ వపు ర్మే మయా న దృష్టం కిం దృష్ట మేవేత్యర్థః. యజ్జలస్థం తదేవ మే హృది నేత్యనుషఙ్గః. న సుదృష్టం కిం సుదృష్ట మేవేత్యర్థః. పున స్సప ద్యేవ తదైవ నో వ్యదర్శి తిరోధాపితం న కిం త్వయేతి శేషః. నో వ్యదర్శీ త్యనేన తత్ర ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రమాణత్వే నోపన్యస్తా. ౧౫

నను యజ్జలస్థం యచ్చ భవతా జలే హృది చ దృష్టం య చ్చ తిరోభూతం తద్వపు రనిరుద్ధమూ ర్తే ర్జగత్కారణభూత స్యైవ న తు మమాతో నాహం నారాయణ ఇత్యపేక్షాయా మేతదవతారదశాయా మపి త చ్చతుష్టయం త్వన్మాత్రాఽపి దృష్ట మేవేత్యాహ (అత్రైవేతి.) హే మాయాదమన అస్మదాదికర్తృకమాయాం మోహనాత్మికాం దమయతి నిరస్యతీతి తథాభూత ప్రపన్నానాం ప్రకృతిసంబంధనివర్తకేతి వా బహిస్స్ఫుట స్యాస్య చిదచిదాత్మకస్య ప్రపఞ్చ స్యాస్మి న్నేవ అవతారే అంతర్జఠరే జనన్యాః ప్రదర్శనేనేతి శేషః, తే త్వయా మాయా త్వం విచిత్రశక్తిత్వం ప్రకటీకృత మేవ విఫలం జగ దల్పీయసి వత్కుక్షౌ జనన్యా దృష్ట మిత్యేతద్వచ స్త్వదీయ మగ్నినా సిఞ్చే దితివ దయోగ్యార్థప్రతిపాదక మితీయమాశఙ్కా, మాయాత్వం ప్రకటీకృత మిత్యనేన వ్యుదస్తా విచిత్రశక్తియుక్తత్వా త్తద్దర్శయితుం ప్రభు రేవ త్వ మితి భావః. ౧౬

తదేవ కాక్వా వివృణోతి (యస్యేతి.) ఇదం పరిదృశ్యమానం చిదచిదాత్మకం సాత్మ మాత్మభ్యా మావాభ్యాం సహితం సర్వం యథా బహి ర్భాతి తథా తత్సర్వం త్వయ్యపి త్వజ్జఠరే భాత మితి శేషః. హేతి తదాశ్చర్యశక్తివిషయకవిస్మయద్యోతకం. ఇదం త్వజ్జఠరే భానం మాయయా త్వదాశ్చర్యశక్త్యా వినా కిం తన్మాత్రం మేవేత్యర్థః. ౧౭

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

అద్యైవ త్వదృతేఽస్య కిం మమ న తే మాయాత్వ మాదర్శితం
మేకోఽసి ప్రథమం తతో వ్రజసుహృద్వత్సా స్సమస్తా అసి,
తావన్తోఽసి చతుర్భుజా స్తదఖిలై స్సాకం మయోపాసితా
స్తావ న్త్యేవ జగ న్త్యభూ స్త దమితం బ్రహ్మాద్వయం శిష్యతే. ౧౮

అజానతాం త్వత్పదవీ మనాత్మ న్యాత్మాత్మనా భాసి వితత్య మాయామ్,
సృష్టా వివాహం జగతో విధాన ఇవ త్వ మేషోఽ న్త ఇవ త్రినేత్రః. ౧౯

న కేవలం జనన్యాః, మమాపి తథైవ విచిత్రశక్తి ర్దర్శితేత్యాహ (అద్యైవేతి.) అద్య త్వదృతే ఆధునికం త్వాం వినా అధునా గోపాలకావస్థావస్థితం త్వాం వినేత్యర్థః. అస్య త్వత్పూర్వో త్తరావస్థాద్వయం పశ్యతో మమ తే త్వయా మాయాత్వం విచిత్రశక్తిత్వం నాదర్శితం కిం దర్శిత మేవేత్యర్థః విచిత్రశక్తి మూలకం కిం కిం తవ దర్శిత మిత్యత్రాహ-ప్రథమం మయా వత్సవత్సపాపహరణదశాయా మేకోఽసి తత స్సమస్తా వ్రజసుహృదో గోపబాలా వత్సా శ్చాపి తత స్తావంతః యావన్తో వ్రజసుహృద్వత్సా స్తావంత శ్చతుర్భుజా అపి, కథంభూతాః మయా సహాఖిలై శ్చరాచరాదిభి రుపాసితాః తత స్తావంతి యావంత శ్చతుర్భుజా స్తావంతి జగ న్త్యభూః. తావంతి విరా ద్రూపా ణ్యాసీ రిత్యర్థః. ఇదం ప్రాగను క్త మపి తదా దృష్ట మ త్రోచ్యత ఇతి జ్ఞేయం. త త్తతోఽమిత మపరిచ్ఛిన్నం అద్వయం తుల్యవ స్త్వంతరరహితం కృష్ణాత్మకం బ్రహ్మ శిష్యతే అవశిష్యతే. ౧౮

మయా సాక మఖిలై రూపాసితా ఇత్యు క్తం తత్ర నన్వహ మేవంవిధ శ్చే త్సర్వేషా మప్యేవం కిం న ప్రతీయే తత్రాహ (అజానతా మితి.) అనాత్మని దేహే ఆత్మాత్మనా ఆత్మభావేన దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానాదిహేతునా త్వత్పదవీం త్వద్యాథాత్మ్య మజానతాం భాసి కిం కృత్వా మాయా వితత్య తేషు మాయాం ప్రసార్య కథం భాసి జగత స్సృష్టౌ వహ మివ సృష్టౌ నిమిత్త భూతాయాం సృష్ట్యర్థ మితి యావత్, ఏవ ము త్తరత్రాపి. అహ మివ చతుర్ముఖ ఇవ విధానే రక్షణే ఏష త్వ మివ విష్ణు రివ అంతే సంహారే, త్రినేత్ర ఇవ రుద్ర ఇవ పృథ క్స్వతంత్ర ఇవ భాసి త్వత్పదవీం జానతాం తు బ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవాంతర్యామితయా తచ్ఛరీరకత్వేన విధానే తు సాక్షా త్స్వావతారరూపత్వేన భాసీత్యర్థః. మాయాశబ్ద స్త్వత్ర ప్రకృతిపరః, ప్రకృతిగుణా న్రజ ఆదీ న్వితత్యేత్యర్థః, న హి మాయా న్తు ప్రకృతిం విద్యా" దితి ప్రమాణవశా త్క్వచి త్ప్రకృతిపరః. "మాయావయునం జ్ఞాన" మితి నిఘంటుపాఠా, న్మాయయా సతతం వే త్తీత్యభియు క్తప్రయోగా చ్చ క్వచి జ్జ్ఞానపరః. క్వచి చ్చ విచిత్రశక్తిపరః. "యోగమాయాం సమాదిశ" దితి భాగవతప్రయోగా దేవ "ఋతే మాయాం విశాలాక్షీ" మితి శ్రీరామాయణప్రయోగా చ్చ "జలం సం స్తభ్య మాయయేతి" జల స్తమ్భనశక్తౌ భారత ప్రయోగా చ్చ, తస్మా త్తత్ర తత్ర యథోచిత స్తదర్థో గ్రాహ్యః. ౧౯

సురే ష్వృషి ష్వీశ తథైవ నృష్వపి తిర్యక్షు యాద స్స్వపి తేఽజనస్య,
జన్మాసతాం దుర్మదనిగ్రహాయ ప్రభో విధాత స్సదనుగ్రహాయ. ౨౦

కో వేత్తి భూమన్ భగవ న్పరాత్మ న్యోగేశ్వరోతీ ర్భవత స్త్రిలోక్యామ్,
క్వవా కథం వా కతి వా కదేతి విస్తారయ న్క్రీడసి యోగమాయామ్. ౨౧

తస్మా దిదం జగ దశేష మసత్స్వరూపం స్వప్నాభ మస్తధిషణం పురుదుఃఖదుఃఖమ్,
త్వయ్యేవ నిత్యసుఖబోధతనా వనన్తే మాయాత ఉద్యదపి య త్స దివావభాతి. ౨౨

విధానే త్వ మిత్యేత దేవోపపాదయతి (సురేష్వితి) హే ఈశ అజనస్య కర్మాయత్తోత్పత్తి రహితస్య తే తవ సురాదిషు జన్మ అవతారః. హే ప్రభో విధాతః, దుష్కృతాం దుర్మదనాశాయ సాధూనా మనుగ్రహాయ చ భవతి, తత్ర సురేషూపేన్ద్రాదిరూపం జన్మ ఋషిషు నరనారాయణాత్మకం నృషు దాశరథ్యాదిరూపం తిర్యక్షు వరాహాదిరూపం యాదస్సు మత్స్యకూర్మాదిరూపమ్. ౨౦

అవతారప్రసఙ్గా త్తేషాం జాతిప్రకారసఙ్ఖ్యా కాలనియమాభావం క్రీడైకప్రయోజనత్వం విచిత్రశక్తిమత్త్వం చాహ (కో వేత్తీతి.) అవతారదశాయా మపి స్వాసాధారణవిపులానన్దరూపత్వ షాడ్గుణ్యపూర్ణత్వప్రకాశిత్వయోగనిర్వాహకత్వాద్యప్రహాణప్రదర్శనార్థం భూమన్నిత్యాదిసమ్బోధన చతుష్టయం, భవత స్తవ ఊతీ ర్గతీ శ్చేష్టా స్త్రిలోక్యాం కః. పుమాన్ క్వవా కస్యాం జాతౌ కథం కేన ప్రకారేణ కతి కియత్సఙ్ఖ్యాకాః కదా కస్మిన్కాలే అవతారా ఇత్యేతచ్చ వేద నకోఽపి జానాతీత్యర్థః. కేవల మాశ్చర్యశక్తిం విస్తారయన్నేవం క్రీడసీతి మమ భాతీతి భావః ౨౧

కిఞ్చాఽజ్ఞానినా మహమాదిరూపేణ కేవలం త్వమేవ భాసి జగదపి విపరీతం భాతీత్యాహ (తస్మాదితి.) తస్మా త్త్వద్వ్యతిరిక్తస్వతన్త్రవస్త్వభావా న్నిత్యసుఖబోధతనౌ నిత్యానుకూలజ్ఞానరూపే త్వయ్యేవానన్తే అపరిచ్ఛేద్యమహిమ్ని యస్మాదుతః త్వత్సఙ్కల్పరూపజ్ఞానా దుద్యత్ ఉత్పద్యమాన మపి యల్లీయమానం, అత స్త్వదపృథక్సిద్ధ మితి భావః. పురుభ్యో దుఃఖేభ్య ఉపరి తథావిధాని దుఃఖాని యస్మి న్స్వప్నాభం స్వప్నతుల్యం, సర్వత్ర దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో స్సాధర్మ్యే సతి వైధర్మ్యేణ భవితవ్య మన్యథా తయో రైక్యమేవ స్యాత్. తత్ర ఉభయానుగతం సాధర్మ్య మనిత్యత్వరూపం స్వప్నే తు తత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వం తద్ద్రష్ట్రైకానుభావ్యత్వరూపం వైధర్మ్యం దార్ష్టాన్తికే తు కాలాన్తరేఽ ప్యవస్థాయిత్వం అనేకానుభావ్యత్వరూపం చేతి వివేకః. ఇదం చిదచిదాత్మక మశేషం జగ దసత్స్వరూప మపి అజానతాం స దివ భాతి సతతవికారవదపి తద్విపరీతవ దాభాతీత్యర్థః. ౨౨

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

ఏక స్త్వ మాత్మా పురుషః పురాణ స్సత్య స్స్వయంజ్యోతి రనన్త ఆద్యః,

---

యద్యపదిదం జగ న్మచ్ఛరీరభూతం మయ్యేవోత్పద్య లీయతే, తర్హి తద్గతదోషజాగహమప్య పన్నే వేత్యత స్తం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వేన బోధయతి (ఏక ఇతి.) సత్య స్స్వయంజ్యోతి రనంత ఇతి పదత్రయేణ "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మితి జగత్కారణత్వేన లక్షితే సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టే వస్తుని విశేష్యాంశబోధకం వాక్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. సత్యః నిర్వికారః. అనేనాచేతనా త్తత్సంసృష్టచేతనా చ్చ వ్యావృత్తిః. స్వయంజ్యోతిః, సఙ్కోచకాభావా న్నిత్యాసఙ్కుచితస్వయంప్రకాశస్వరూప ఇత్యర్థః, అనేన ముక్తజీవానాం వ్యావృత్తిః. తేషాం బద్ధదశాయాం సఙ్కుచితప్రకాశత్వాత్ అనంతః స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితః అనేన నిత్యసిద్ధజీవవ్యావృత్తిః. తేషాం స్వభావత ఆనంత్యేఽపి స్వరూపత స్తదభావాత్ తత్ర సత్యత్వ మేవ వివృణోతి ఉపాధితోఽమృతో నిరఞ్జనోఽక్షరశ్చేతి. అమృత ఇతి చ్ఛేదః. జీవస్యోపాధితో మరణం నామ కర్మాయత్తదేహవియోగాత్మకం తద్రహిత ఇత్యర్థః, అమృత ఇత్యజాతత్వస్యాప్యుపలక్షణం. ఉపాధిత ఇత్యస్య కాకాక్షిన్యాయాన్ముక్త ఇత్యనేనాపి సంబంధః. ఉపాధితో ముక్తః నిత్యం కర్మాయత్తదేహసంబంధాన్ముక్తః. తత్ప్రతిపట ఇత్యయ ముపాధితోఽమృతత్వే హేతుః. నిరఞ్జనః పుణ్యపాపరూపాఞ్జనరహిత స్తత్ప్రతిభటః, అనేన ప్రకృతిసంసృష్టజీవవ్యావృత్తిః స్పష్టీకృతా భవతి. అక్షర ఇత్యనేన షడ్భావవికారాత్మకక్షరణ స్వభావరహితవస్తువాచినా ప్రకృతేర్వ్యావృత్తిః స్పష్టీక్రియతే. ఆనంత్యం వివృణోతి నిత్యః పూర్ణోఽద్వయ శ్చేతి. నిత్య ఇతి కాలపరిచ్ఛేదవ్యావృత్తిః, పూర్ణ ఇతి దేశపరిచ్ఛేదరాహిత్య ముచ్యతే "తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వ" మితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా సర్వవస్తువ్యాపకత్వం తేన వివక్షితం, అతో దేశపరిచ్ఛేద వ్యావృత్తిః, స్పష్టైవ. అద్వయ ఇత్యనేన వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్య ముచ్యతే. అద్వయః అబ్రహ్మాత్మక ద్వితీయవస్తురహితః. సర్వస్య స్వాత్మకత్వేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వరూపం వస్తుపరిచ్ఛేద రాహిత్య ముక్తం భవతి యద్వా అద్వయః స్వస్వరూపగుణాపేక్షయోత్కృష్టగుణయుక్తవ స్త్వంతర రహితః, నిరతిశయగుణయుక్తత్వమపి వ స్త్వపరిచ్ఛేదః. తత్రాద్యకల్పే స్వరూపస్యైవ సర్వశరీరకత్వేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వరూపం వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం న తు గుణానా మిత్యవగంతవ్యం. ద్వితీయే తు నిరతిశయత్వం స్వరూపే గుణేషు చానుగత మిత్యుభయేషా మపి వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్య మితి వివేకః. ఏవం ప్రకృతిపురుషవ్యావృత్తస్య స్వరూపస్య కీర్తన మజస్రసుఖ ఇతి అజస్రం సతత మపరిచ్ఛిన్నం దుఃఖాసంభిన్న మితి యావత్ తత్సుఖం యస్య సః బహువ్రీహిణాఽవగతస్యాజస్ర సుఖస్యాన్యపదార్థసంబంధో రాహో శ్శిర ఇతివదభేదరూపః. కథమేవంవిధస్య మమాసత్స్వరూప

నిత్యోఽక్షరోఽజస్రసుఖో నిరఞ్జనః పూర్ణోఽద్వయో ముక్త ఉపాధితోఽమృతః ౨౩

ఏవంవిధం త్వాం సకలాత్మనా మపి స్వాత్మాన మాత్మాత్మతయా విచక్షతే,
గుర్వర్కలబ్ధోపనిషత్సు చక్షుషా యే తే తరన్త్యేవ భవానృతామ్బుధిమ్. ౨౪

జగత్కారణత్వ మిత్యత ఉక్త మాద్య ఇతి, ఆదౌ భవ ఆద్యః. ఏవం విధోఽపి జగత్కారణభూత ఇతి సాధ్యధర్మనిర్దేశః. అత్రోపపత్తి రుచ్యతే-ఏక ఆత్మా పురుషః పురాణ ఇత "ఏక మేవాద్వితీయ" మితి స్థానప్రమాణేన తత్రేవాత్రాపి సృష్టిదశావస్థనామరూపవిభాగనిబంధనప్రపఞ్చగతబహుప్రతిసంబంధితద విభాగనిబంధనైకత్వ మేకశబ్దేనోచ్యతే. నామరూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టతయైకత్వవ్యపదేశా నర్హః, న విశేష్యాకారేణ కారణభూతః కింతు విశిష్టత్వాకారేణేతి భావః. ఆత్మే త్యనేన స్వశరీరభూత ప్రకృతిపురుషకాలాదిద్రష్టృత్వం వివక్షితం, స్వక్షేత్రస్య ద్రష్టా హ్యాత్మా "ఏత ద్యో వే త్తీతి" భగవదుక్తేః. యద్యపి సా క్షేత్రజ్ఞశబ్దవ్యుత్పత్తి స్తథాపి తత్పర్యాయతయా ప్రయుజ్యమాన స్యాత్మశబ్ద స్యాంతః ప్రవిశ్య ధారకవాచిన స్తత్పర్యంతతాఽత్ర వివక్షితా. అనేన నిమిత్తకారణత్వోపయుక్తం సర్వజ్ఞత్వం వివక్షితం. ఇద ముపాదానకారణత్వోపయుక్తసర్వశక్తిత్వ స్యాప్యుపలక్షణం. ఏక ఇత్యుపాదానాది కారణత్వం ప్రసాధితం. అథ నిమిత్తకారణత్వం సాధయతి - పురుషః పురాణః పురుషశబ్దే నాత్ర కర్తృత్వం వివక్షితం తస్యైవ కర్తృత్వదర్శనాత్ "కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వా" దితి సూత్రస్వారస్యా చ్చ. పురాణః పురా జగత్సృష్టేః పూర్వం వర్తమానః పురుషః జగత్కర్తేత్యర్థః. ౨౩

యత స్త్వ మేవం కారణభూతోఽత ఏవ "కారణం తు ధ్యేయ" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా త్వా మేవంవిధం ధ్యాత్వా ముచ్యంత ఇత్యాహ (ఏవ మితి.) యే జనాః గురు రేవార్క స్సూర్యవ త్తమసోఽజ్ఞానస్య నివర్తకత్వా త్తథా రూపణం తస్మా దుపలబ్ధా యా ఉపనిష ద్వేదాంతః అత్రో పనిషచ్ఛబ్దేన తద్వాక్యార్థజ్ఞానం వివక్షితం, సైవ చక్షు స్తేనైవంవిధం త్వాం విచక్షతే చక్షి ర్దర్శనేఽపి వర్తతే పశ్యంతి గురుముఖా ద్వేదాంతవాక్యార్థం నిశ్చిత్య తన్మననపూర్వకం ప్రత్యక్షతాపత్తిపర్యంత రూపా ముపాసనాం యే కుర్వంతీతి భావః. కథంభూతం? కథం చ తత్రాహ- సకలాత్మనాం సర్వేషా మాత్మనా ముపాసకానాం చాంతరాత్మానం ఆత్మనా ముపాసకానా మాత్మతయా త్వచ్ఛరీరతయా. యద్వా. సకలాత్మనాం సర్వజీవానాం దేవమనుష్యాదీనాం యే ఆత్మనః దేవమనుష్యాదిశరీరాంతర్వర్తినో జీవా స్తేషా మప్యంతరాత్మతయా స్వాత్మాన ముపాసకానా మప్యంతరాత్మానం య ఇహ విచక్షతే త ఏవ భవానృతామ్బుధిం తరన్తీత్యన్వయః భవే. సంసారే యాన్యనృతాని తాన్యేవామ్బుధి స్తం "యథా సంపుష్పితస్య వృక్షస్య దూరా ద్గన్ధోవాతీ" త్యాదినా పుణ్యకర్మప్రస్తుత్య తత్ప్రతిసంబంధిని పాప 'ఏవమనృతా దాత్మానం జుగుప్సే' దిత్యనృతశబ్దః ప్రయోగా దనృతశబ్దః పాపకర్మవాచి, పాపత్వం చానిష్టసాధనత్వం ముముక్షోః స్వర్గాదిఫల స్యాప్యనిష్టత్వేన తత్సాధనకర్మా ప్యనృతశబ్దేన వివక్షితం. ఏవం చ పుణ్యపాపాని తరంతీత్యర్థః. ౨౪

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాఽజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

ఆత్మాన మేవాత్మతయా విజానతాం తేనైవ జాతం నిఖిలం ప్రపఞ్చితమ్,
జ్ఞానేన భూయోఽపి చ తత్ప్రలీయతే రజ్జ్వా మహే ర్భోగభవాభవౌ యథా. ౨౫

అజ్ఞానసంజ్ఞౌ భవబన్ధమోక్షౌ ద్వౌ నామ నాన్యౌ స్త ఋతేఽజ్ఞభావాత్,

యే విచక్షతే తే తరంతీత్యుక్తం అథ ప్రసఙ్గా ద్విపరీతానాం కా గతి ర్యది సంసృతి స్తర్హి క స్తన్నివృత్త్యుపాయ స్తత్రాహ (ఆత్మాన మితి.) అవిజానతా మితి చ్ఛేదః. ఆత్మానం పరమాత్మానం త్వా మాత్మతయైవ సర్వాంతరాత్మతయైవ అవిజానతాం తేనైవ తదవిజ్ఞానే నైవ నిఖిలం ప్రపఞ్చితం జాతం ప్రపఞ్చో జాతః సంసారః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమమూలకపరమాత్మానుపాసనాదినైవ సంసారః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. త త్ప్రపఞ్చితం పునః జ్ఞానేన దేహాత్మాద్యనభిమానపూర్వక పరమాత్మోపాసనాత్మకేన న ప్రతీయతే నశ్యతి నివర్తత ఇతి యావత్. పరమాత్మోపాసనాత్మకజ్ఞానాభావప్రయుక్తసంసారస్య జ్ఞానసద్భావే సతి నివృత్తౌ దృష్టాంత మాహ యథా రజ్జ్వా మధిష్ఠానభూతాయా మహే స్సర్పస్య యో భోగ శ్శరీరం తస్య భవాభవౌ భోగవిషయజ్ఞానోదయతల్లయౌ రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయుక్తౌ తద్వ ద్దేహాత్మాద్యనభిమానపూర్వకప్రత్యక్షతాప త్తిపర్యంతభగవదుపాసనాత్మకజ్ఞానాభావతత్సద్భావప్రయుక్తౌ సంసారతన్మోక్షావిత్యర్థః. మృషావాదిన స్త్వత్ర రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయుక్త సర్పభ్రమ స్తద్యాథాత్మ్యజ్ఞానా న్నివర్తతే. ఏవ మపరమార్థభూతో బంధో బ్రహ్మభిన్నే జీవే తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్మతద్యాథాత్మ్యజ్ఞానమూలక స్తద్యాథాత్మ్యజ్ఞానా న్నివర్తత ఇతి వ్యాచక్షతే. తత్ర వాక్యార్థజ్ఞానస్య నివర్తకత్వానుపపత్తి స్తేన సత్యభూత స్యైవ బంధస్య నివృత్త్యనుపపత్తి శ్చ భాష్యాదిషు సప్తవిధానుపపత్తిప్రతిపాదనప్రకరణే ద్రష్టవ్యా. విస్తరభయా త్త్వత్ర న లిఖ్యతే. ౨౫

ఉక్తదృష్టాన్తే నాభిప్రేత మేవ దార్ష్టాంతికే పున ర్దృష్టాంతాంతరే ణానుగమయతి (అజ్ఞానసంజ్ఞా వితి.) భవ స్సంసార స్తద్రూపో బంధ స్తస్మాన్మోక్ష శ్చేత్యేతౌ ద్వౌ అజ్ఞానసంజ్ఞౌ అజ్ఞాన ముక్తవిధపరమాత్మోపాసనాత్మకజ్ఞానాభావః. సంజ్ఞా తదుపాసనాత్మకం జ్ఞానం తే అనయోః స్త ఇతి తథాభూతౌ అర్శ ఆదిత్వా న్మత్వర్థీయోఽచ్ సంబంధోఽత్ర హేతుహేతుమద్భావరూపః ఉపాసనాత్మకజ్ఞానాభావతత్సద్భావహేతుకౌ భవబంధమోక్షౌ విత్యర్థః. నాన్యౌ స్తః అన్యమూలకౌ న స్త ఇత్యర్థః. నామశబ్ద శ్శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకః. ఏవంస్థితే యథా అహని తరణౌ సూర్యే సతి తమ ఇవేతి శేషః. తదా అజ్ఞభావా దృతే దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమం వినా అజ్ఞభావం విహాయేత్యర్థః. అజస్రచితివిత్యజ్ఞానైకాకారే ప్రత్యగాత్మని కేవలే పరే పరస్మిన్నాత్మని పరమాత్మని విచార్యమాణే ప్రత్యగాత్మాంతరాత్మత్వేన

అజప్రచిత్యాత్మని కేవలే పరే విచార్యమాణే తరణా వివాహనీ. ౨౬

త్వా మాత్మానం పరం మత్వా పరమాత్మాన మేవ చ,
ఆత్మా పున ర్బహి ర్మృగ్య అహో అజ్ఞజనాజ్ఞతా. ౨౭

అన్తర్భవేఽనన్త భవన్త మేవ హ్యతత్త్యజన్తో మృగయన్తి సన్తః,
అసన్త మప్యన్త్యహి మన్తరేణ సన్తం గుణం తం కిము యన్తి సన్తః. ౨౮

వేదాంతవాక్యార్థవిచారపూర్వకం పరమాత్మ న్యుపాస్యమాన ఇత్యర్థః. తత్ప్రలీయత ఇత్యనుషఙ్గః. ప్రపఞ్చితం ప్రలీయత ఇత్యర్థః. ౨౬

అజ్ఞభావా దిత్యనే నోక్త మజ్ఞత్వ మేవ విశదయ న్విస్మయతే (త్వా మితి.) దేహాత్మ భ్రమోఽహ మేవేశ్వర ఇత్యేవం స్వతంత్రాత్మభ్రమ శ్చేతి ద్వివిధోపి భ్రమో అనర్థహేతుతయా త్యాజ్యతయా చ తత్ర తత్రోచ్యతే, అత్రాప్యుభయవిధభ్రమ స్స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానమూలకత్వ ముక్త్వా విస్మయతే, పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం ఆత్మానం ప్రకృతిపురుషాంతఃప్రవేశేన తద్గతదోషా సంస్పర్శేన ప్రశాసనై ర్భర్తృత్వం. యథోక్తం భగవతా "ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమా త్మేత్యుదాహృతః. యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వర" ఇతి ఏవ మత్యంతవిలక్షణ మపి త్వా మిత్యర్థః. ఏవంవిధం త్వా మాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం మత్వా చ త్వర్థః. ఆత్మానం చ ప్రత్యగాత్మానం తు పర మన్యం దేహ మేవ మత్వేత్యర్థః. ఆత్మా పరమాత్మా పున ర్బహి ర్మృగ్యః మృగ్యత ఇత్యర్థః. అహో అజ్ఞజనానాం, ఇయ మజ్ఞతా నహి గృహే నష్టం వనే మృగ్యతా ఇతి భావః. వివేకిన స్తు జీవాంతరాత్మతయైవ త్వా ముపాసతే చ ఇతి భావః. ౨౭

ఇద మేవ దృష్టాంతముఖేన కాక్వా ఉపపాదయతి (అంతర్భవ ఇతి.) హేఽనంత సంతో వివేకినః, అంతర్భవే భవతీతి భవో దేహ స్తన్మధ్యే అతత్ తదన్యార్థకో నఞ్ పరమాత్మనోఽన్య ద్వ్యష్టివపర్యంతం పఞ్చవింశతితత్త్వజాతం, తత్త్యజంతః తస్మి న్పరమాత్మాభిమానం త్యజంత స్తద్విలక్షణ మేవ ముక్తవిధం, భవంతం త్వాం మృగయంతి వివిచ్యోపాసత ఇత్యర్థః. 'సోఽన్వేష్టవ్య స్స విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇతి శ్రుత్యనురోధాత్ సంతః వివేకినః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానవంతః, అంతి సమీపే సంతత త్వేనైవ ప్రతీయమానం గుణం రజ్జు మనంత మప్యహిం సర్పం కిము ప్రతియంతి సన్నిహిత స్యాపి విస్మరణే వ్యవహితాధ్యానే చాయం దృష్టాంతః, యథా వివేకిన స్సంనిహితే గుణేఽహి విలక్షణతయా ప్రతీయమానే న వ్యవహితసర్పబుద్ధిం కుర్వంతి. ఏవం జీవాంతరాత్మతయా సంనిహితే త్వయి జీవపర్యంతతత్త్వవిలక్షణతయా ప్రమితేన జడజీవబుద్ధిం కుర్వంతి కింతు తాం విహాయ స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ తద్విలక్షణం త్వా మధ్యవస్యంత ఉపాసత ఇత్యర్థః. ౨౮

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

అథాఽపి తే దేవ పదామ్బుజద్వయప్రసాదలేశానుగృహీత ఏవ హి,
జానాతి తత్త్వం భగవన్మహిమ్నో న చాన్య ఏకోఽపి చిరం విచిన్వన్. ౨౯

తదస్తు మే నాథ స భూరిభాగో భవేఽత్ర వాఽన్యత్ర తు వా తిరశ్చామ్,
యేనాహ మేకోఽపి భవజ్జనానాం భూత్వా నిషేవే తవ పాదపల్లవమ్. ౩౦

అహోఽతిధన్యా వ్రజగోరమణ్యః స్తన్యామృతం పీత మతీవ తే ముదా,
యాసాం విభో వత్సతరాత్మజాత్మనా యత్తృప్తయేఽద్యాపి చ నాల మధ్వరాః. ౩౧

నను కేచి దజ్ఞా స్సంత స్సంసరంతి, కేచిత్తు వివేకిన స్సంతో మా ముపాస్య తరన్తీత్యుక్తం కస్తర్హి వివేకావివేకహేతు రిత్యత్ర భవదనుగ్రహవిశేషభావాభావా వేవే త్యభిప్రాయేణాహ (తథాపీతి.) యద్యపి కేచి దజ్ఞా స్సంసరంతి కేచి ద్వివేకిన స్సంత స్తరంతి తథాపి హేదేవ తవ, పదామ్బుజస్య ప్రసాదలేశేనాను, గృహీత ఏవ పుమాన్ ప్రణత్యాలమ్బనస్య పదామ్బుజద్వయస్య తత్ప్రాప్తిపాదమూలత్వాదేవ ముక్తిః భగవత స్తవ మహిమ్న స్తత్త్వం యాథాత్మ్యం జానాతి, అన్యోఽననుగృహీత స్తు ఏకోఽపి నిర్జనదేశస్థోఽపి చిర మపి విచిన్వన్, న చ నైవ జానాతి హి. ౨౯

కస్తర్హి మదనుగ్రహహేతు రిత్యత్ర త్వద్భక్తజనసఙ్గతివిశేష ఏవేత్యభిప్రయన్ త మేవాతన్మః ప్రార్థయతే (త దస్త్వితి) తత్తస్మాత్ త్వదనుగ్రహ స్యైవ వివేకహేతుత్వాత్, హేదేవ స భూరిభాగః, మహాభాగ్యః, మహాం స్తు కోసౌ యేన భాగ్యేనాహ మత్ర భవే చతుర్ముఖజన్మని. అన్యత్ర తు వా మనుష్యజన్మని కిం బహునా తిరశ్చాం మధ్యే వా భవజ్జనానాం కేనాపి ప్రకారేణ త్వదాభిముఖ్యార్హాణాం జనానాం మధ్యే ఏకోఽపి యః కశ్చి దపి భూత్వా తవ పాదపల్లవం నిషేవేనితరాం సేవే తావ న్మాం భవజ్జనాంతర్భూతత్వే నానుగృహాణేతి భావః. ౩౦

చతుర్ముఖజన్మతోఽపి యత్ర క్వచి త్త్వజ్జనసఙ్గి జన్మైవ శ్రేయ ఇత్యౌత్సుక్యే నందగోపగోపికాదీ నభినందతి స ప్తభిః (అహో ఇత్యాదిభిః.) వ్రజస్య గావో రమణ్యో గోప్య శ్చ అతిధన్యాః. కుత ఇత్యత్ర తా విశినష్టి. యాసాం వ్రజగోరమణీనాం స్తన్యామృతం వత్సరూపే ణాత్మజరూపేణ చ త్వయా పీతం విభో స్తవ తృప్తయే అధ్వరా స్సర్వే యజ్ఞా శ్చ నాలం న పర్యాప్తా స్తేన త్వయే త్యన్వయః. ౩౧

అహో భాగ్య మహో భాగ్యం నన్దగోపవ్రజౌకసామ్,
యన్మిత్రం పరమానన్దం పూర్ణం బ్రహ్మసనాతనమ్. ౩౨

తేషాం తు భాగ్యమహిమాఽచ్యుత తావ దాస్తా మేకాదశైవ హి వయం బత భూరిభాగాః,
ఏత ద్ధృషీకచషకై రసకృ త్పిబామ శ్శర్వాదయోఽఙ్ఘ్ర్యుదజ మధ్వమృతాసవం తే. ౩౩

త ద్భూరిభాగ్య మిహ జన్మ కి మప్యటవ్యాం యద్గోకులేఽపి కతమాఙ్ఘ్రిరజోఽభిషేకమ్,
యజ్జీవితం తు నిఖిలం భగవా న్ముకున్ద స్త్వద్యాపి యత్పదరజశ్శ్రుతిమృగ్య మేవ. ౩౪

నందాదీనాం భాగ్య మహో కుతః నిరతిశయానందం, సర్వవ్యాపకం, సనాతనం బ్రహ్మ మిత్ర మభూత్. ౩౨

హేఅచ్యుత తేషాం నందాదీనాం భాగ్యస్య మహిమా తావదాస్తాం, క స్త్వ మియ త్తయా వక్తుం శక్నుయా దిత్యర్థః, శర్వోఽహఙ్కారాధిష్ఠాతా. ఆదిర్యేషాం, మనోబుద్ధిచిత్తాధిష్ఠాతౄణాం చంద్రాదీనాం, తే ఽయ మేకాదశ చ స్వస్య చిత్తాధిష్ఠాతృత్వేఽపి మేఢ్రాధిష్ఠాతృత్వా చ్చ ఏకాదశేత్యు క్తం. ఏవం చతుర్దశ వయ మితి భావః. వయం మేఢ్రాదికర్మజ్ఞానేంద్రియోభయాధిష్ఠాతారశ్చ భూరిభాగా మహాభాగ్యవంతః వయ మిత్యాత్మాన మేవ బహుమన్యమాన స్యోక్తిః. ఏవం మనోబుద్ధ్యహఙ్కారోభయాధిష్ఠాతారః త్రయోదశ దేవా వివక్షితాః. కుతః, యస్మా దేషాం హృషీకా ణీంద్రియా ణ్యేవ చషకాణి తై స్తవాఙ్ఘ్రి రేవ ఉదజం కమలం తస్య మధు మకరంద స్తదేవామృతం స్వాదు ఆసవం మాదకం, పిబామః, ఏతదు క్తం భవతి. యథా ప్రత్యేకేంద్రియాభిమానినో వయం కీర్తిసౌగంధ్యా ద్యేకైకదేశ సేవినోఽపి కృతార్థా స్తథా సర్వేంద్రియై స్సర్వసేవినా మేతేషాం కిము వర్ణ్యతే భాగ్య మితి. ౩౩

యన్మయా ప్రార్థనీయం తదేత దేవేత్యాహ (త దితి.) యన్మయా ప్రార్థనీయం భూరిభాగ్యం తదేత దేవేత్యర్థః. కిం తత్ ఇహ మనుష్యలోకే యత్కిమపి మనుష్యజన్మ తత్రాప్యటవ్యాం, యత్ అహో సత్యలోకం విహాయాత్ర జన్మని జాతే కో లాభః. అత ఆహ. గోకులవాసినాం మధ్యేఽపి కతమస్య యస్య కస్యాపి అఙ్ఘ్రిరజసా అభిషేకో యస్మిన్ తత్ కతమం విశినష్టి. యస్య గోకులవాసినః కతమ స్యాపి జీవితం భగవా న్ముకుంద ఏవ ముకుందపర మేవ జీవన మిత్యర్థః. తస్య దుర్లభత్వ మాహ (అద్యాపీతి.) యస్య తవ పదరజః, కేవలం శ్రుతిభి ర్వేదాన్తైః మృగ్యత ఏవ న తు దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౩౪

(వత్సాపహరణే భగవన్మహిమాభిజ్ఞేన బ్రహ్మణా కృతస్తుతిః)

ఏషాం ఘోషనివాసినా ముత భవాన్ కిం దేవ రాతేతి న
శ్చేతో విశ్వఫలా త్ఫలం త్వదపరం కుత్రాప్యయం ముహ్యతి,
సద్వేషా దివ పూతనాఽపి సకులా త్వా మేవ దేవాపితా
యద్ధామార్థసుహృత్ప్రియాత్మతనయప్రాణాశయా స్త్వత్కృతే. 35

తావ ద్రాగాదయ స్తేనా స్తావ త్కారాగృహం గృహమ్,
తావ న్మోహోఙ్ఘ్రినిగళో యావ త్కృష్ణ న తే జనాః. 36

ప్రపఞ్చం నిష్ప్రపంచోఽపి విడమ్బయసి భూతలే,

ఇద మపి న ప్రార్థయే కింతు కమపి త్వత్సంబంధవిశేష మేవే త్యభిప్రయన్ యేన కేనాపి రాగద్వేషాద్యన్యతమేన త్వత్సంబంధమాత్రేణైవ నిరతిశయానందపురుషార్థభూతత్వత్ప్రాప్తౌ సత్యాం తతోఽన్య త్కిం ఫలం దాతుం వ్రజవాసి ష్వవతిష్ఠస ఇతి మన్మనో నితరాం ముహ్య తీత్యాహ (ఏషా మితి.) హేదేవ సకులా బకాసురాదిసహితా పాపిష్ఠాఽపి పూతనా, సద్వేషా దివ సతాం సాధూనాం వేషాదివ, సాధువేషానుకారమాత్రే ణై వేత్యర్థః. వస్తుతో జిఘాంసయాఽపీతి భావః. యం త్వా మేవ ప్రాపితా, యోఽయం భవా నేషాం ఘోషవాసినాం విశ్వస్య పురుషార్థభూతా స్త్వత్తోఽన్య త్పర ముత్కృష్టం ఫలం రాతా దాస్యతీతి నోఽస్మాకం చేతః కుత్రాపి క్వాపి సర్వత్ర ముహ్యతి విశ్వఫలభూత స్త్వం ప్రత్యక్షతోఽవతిష్ఠస ఏవ తత ఉత్కృష్టస్య ఫల స్యాభావా త్కిం దాస్యసీతి మచ్చేతో ముహ్య తీత్యర్థః. ఘోషవాసినో విశినష్టి. యేషాం ఘోషనివాసినాం ధామాదయ స్త్వత్కృతే త్వదర్థా ఏవేత్యర్థః. ధామ గృహం అర్థో ధనం తను ర్దేహః ఆశయో మనః. 35

నను మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకరాగద్వేషాదిమతాపి మత్సంబంధవిశేషమాత్రేణైవ కథం మత్ప్రాప్తి స్తత్రాహ (తావ దితి.) హేకృష్ణ, తావ దేవ రాగాదయః స్తేనా శ్చోరాః భవంతి త్వత్ప్రాప్తి ప్రతిబంధకా భవంతి తథా తావ ద్గృహ మపి కారాగృహం బంధనాగారం మోహోఽపి తావ దేవ పాదశృఙ్ఖలం యావ త్తే తవ జనాః యేన కేనాపి ప్రకారేణ త్వత్సంబంధినో న భవంతి త్వదీయానాం తు రాగాదయోఽపి త్వన్నిష్ఠామోచకా ఏవేతి భావః. 36

ఏవం మోహితచిత్తోఽపి పున రేవ మద్భుత స్వామీ త్యభిప్రయ న్నాహ (ప్రపఞ్చ మితి.) నిష్ప్రపఞ్చోఽపి "నిష్క్రియం నిష్కల" మితి శ్రుత్యు క్తరీత్యా ప్రాకృతశరీరతద్వ్యాపారరూపప్రపఞ్చర హితోఽపి మాయయా సఙ్కల్పేన ప్రపఞ్చం విడమ్బయసి అనుకరోషి. కి మర్థం హేప్రభో ప్రపన్నజన

ప్రపన్నజనతానన్దసన్దోహం ప్రథితుం ప్రభో. ౩౬

జానన్త ఏవ జానన్తు కిం బహూక్త్యా న మే ప్రభో,
మనసో వపుషో వాచో వైభవం తవ గోచరమ్. ౩౭

అనుజానీహి మాం కృష్ణ సర్వం త్వం వేత్సి సర్వదృక్.
త్వ మేవ జగతాం నాథో జగ చ్చైత త్తవార్పితమ్. ౩౮

శ్రీకృష్ణవృష్ణికులపుష్కరజోషదాయిన్ క్ష్మానిర్జరద్విజపశూదధివృద్ధికారిన్
ఉద్ధర్మశార్వరహరక్షితిరాక్షసధ్రు గాకల్ప మార్కమహన్ భగవ న్నమ స్తే. ౪౦

సమూహ స్యానందసంతతిం ప్రథితుం ఆవిష్కర్తుం వర్ధయితు మితి యావత్ మమ త్వేవం నిశ్చయః ఇతి భావః. ౩౬

నను మమ ప్రపఞ్చవిడమ్బనహేతుం తత్త్వ స్త్వం న జానీష ఇత్యత్రాహ (జానన్త ఇతి.) యే జనా స్త్వత్స్వరూపస్వభావాదికం జానంతి త ఏవ విడమ్బనహేతుం జానన్తు. మమ బహుభాషితేన కిం న కిఞ్చి దపి సాధ్య మస్తీత్యర్థః. ఏవ మాత్మనోఽజ్ఞత్వ మావిష్కృతం పున స్సర్వేజనీన మేవ త్తు జానా మీత్యభిప్రాయ న్నాహ (మనస ఇతి.) తవ వైభవం మమ మన ఆదికరణత్రయస్య గోచరం నేతి వర్తతే న గోచరం న విషయ మిత్యర్థః. వపుష ఇతి దృష్టాంతార్థం యథా వపుషో న గోచరం తథా వాఙ్మనసయో రపీతి అథవా తవ వపుషోఽపి వైభవం వాఙ్మనసాగోచర మిత్యేవ సత్తు జానామీత్యర్థః. ౩౭

అథ జిగమిషు రావయో స్తారతమ్యం సర్వజ్ఞ స్త్వ మేవ వేత్సీతి వద న్ననుజ్ఞాం పృచ్ఛతి (అనుజానీహీతి.) హేకృష్ణ సర్వదృక్, హేతుగర్భ మిదం, తత్త్వా త్సర్వం వేత్సి జగతాం నాథ స్త్వం న త్వహ మితి భావః. ఏత త్పరిదృశ్యమానం జగ త్తవ త్వయా అర్పితం ఉత్పాద్య స్వస్మి న్నేవ విహిత మిత్యర్థః. న తు మమేతి భావః. అతో మా మనుజానీహి ఆజ్ఞాపయేత్యర్థః. ౩౮

ఏవ మాత్మ న్యాకిసంకోచనే నైవ తదానుజ్ఞాతః. పున ర్భాషితయా త్వత్కృతావతారా సాధారణధర్మై స్సంబోధయన్ పరిక్రమ్య ప్రణమ్య చ జగామేత్యాహ (శ్రీకృష్ణేతి ద్వాభ్యామ్.) వృష్ణికులపద్మస్య ప్రీతిదాతృత్వేన సూర్యోపమా క్ష్మానిర్జరాః భూదేవాః యే ద్విజా స్తేషాం యద్వా క్ష్మాయాః, నిర్జరాణాం దేవానాం ద్విజానాం పశూనాం చ ఉదధివ ద్విస్తార స్తస్య వృద్ధిం కరోతీతి తథాభూత తత్సముదాయవృద్ధికారిత్వేన చంద్రోపమా దుర్ధర్మః. పాషండధర్మ స్స ఏవ శార్వరం తమః, తద్ధరతీతి తథా అనేన హి ద్వయోపమా హేక్షితిరాక్షసదృక్ క్షితౌ యే రాక్షసాః కంసాదయ ఉద్య న్నేవ తేభ్యో ద్రుహ్యతీతి పున స్సూర్యోపమా సూర్యాద్యుపమాఽపి న్యూనేతి మత్వాఽఽహ అర్కం అర్క మభివ్యాప్య సర్వేషాం సుమహాన్ పూజ్య హేభగవాన్ ఆకల్పం కల్పపర్యంతం తే తుభ్యం నమః. ౪౦

(బ్రహ్మణః స్వధామం ప్రతి నిష్క్రమణమ్)

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యభిష్టూయ భూమానం త్రిః పరిక్రమ్య పాదయోః,
నత్వాఽభీష్టం జగద్ధాతా స్వధామ ప్రత్యపద్యత. ౪౧

తతోఽనుజ్ఞాప్య భగవాన్ స్వభువం ప్రాగవస్థితాన్,
వత్సా న్పులిన మానిన్యే యథాపూర్వసఖం స్వకమ్. ౪౨

ఏకస్మి న్నపి యాతేఽబ్దే ప్రాణేశం చా న్తరాత్మనః,
కృష్ణమాయాహతా రాజన్ క్షణార్ధం మేనిరేఽర్భకాః. ౪౩

కిం కిం న విస్మర న్తీహ మాయామోహితచేతసః,
యన్మోహితం జగత్సర్వ మభీక్ష్ణం విస్మృతాత్మకమ్. ౪౪

ఇతీత్థం సంబోధనైః పూర్వోక్తైశ్చ ధర్మైః రభిష్టూయ జగద్ధాతా బ్రహ్మా భూమాన మపి లీలయా సఙ్కుచితవిగ్రహం భగవంతం పరిక్రమ్య పాదయో ర్నత్వా ప్రణమ్య స్వధామ సత్యలోకం ప్రత్యపద్యత జగామ. ౪౧

(తత ఇతి.) స్వస్మా ద్భువం చతుర్ముఖ మాజ్ఞాప్య అతిసఙ్కోచేనేతి శేషః. యథాపూర్వం, సఖాయో యస్మిన్ తత్స్వకం పూర్వాధిష్ఠితం పులినం ప్రత్యేవ వత్సా నానిన్యే. ౪౨

నన్వేతావంతం కాల మేతే కథం తత్రైవోపవిష్టాః. కథం వా తేషాం క్షుత్పిపాసాది విస్మరణం తత్రాహ (ఏకస్మి న్నితి ద్వాభ్యాం) అబ్దేఽపి యాతే ఆత్మనః ప్రాణేశం కృష్ణ మంతరా వినాఽపి ప్రియవిరహక్షణోఽపి వర్షాధికో భవతి తథాపి హేరాజన్ కృష్ణస్య మాయయా హతాః మోహితాః క్షణార్ధం మేనిరే. ౪౩

భగవన్మాయయా మోహితాని చేతాంసి యేషాం తే అత ఏవ కిం కిం న విస్మరంతి. సర్వం విస్మర న్త్యేవ. యస్య మాయయా మోహితం జగ దభీక్ష్ణం పునః పునః విస్మృత ఆత్మైవ యేన త త్తథా కిముత క్షుత్పిపాసాదిక మితి భావః. ౪౪

ఊచు స్స్వసుహృదం కృష్ణం స్వాగతం తేఽతిరంహసా,
నైకోఽప్యభోజి కబళ ఏహీత స్సాధు భుజ్యతామ్. ౪౫

తతో హసన్ హృషీకేశోఽభ్యవహృత్య సహార్భకైః,
దర్శయం శ్చర్మాజగరం న్యవర్తత వనా ద్వ్రజమ్. ౪౬

బర్హప్రసూనవనధాతువిచిత్రితాఙ్గః ప్రోద్దామవేణుదలశృఙ్గరవోత్సవాఢ్యః,
వత్సా న్గృణ న్ననుగగీతపవిత్రకీర్తి ర్గోపీదృగుత్సవదృశిః ప్రవివేశ గోష్ఠమ్. ౪౭

అద్యానేన మహావ్యాళో యశోదానన్దసూనునా,
హతో వీతా వయం చాస్మా దితి బాలా వ్రజే జగుః. ౪౮

రాజోవాచ—

బ్రహ్మ న్పరోద్భవే కృష్ణ ఇయాన్ ప్రేమా కథం భవేత్,
యోఽభూతపూర్వ స్తోకేషు స్వోద్భవే ష్వపి కథ్యతామ్. ౪౯

అత ఏవైవ మూచు రిత్యాహ (ఊచు శ్చేతి) తే త్వయా అతివేగేన స్వాగతం సమ్య గాగతం ఏకోఽపి గ్రాసః, త్వాం వినా అస్మాభి ర్నాభోజి న భుక్తః అత ఏవ హి సాధు అవిక్షేపేణ భుజ్యతా మితి. ౪౫

తతోఽర్భకసహితోఽభ్యవహృత్య భుక్త్వా వనా ద్వ్రజం ప్రతి, న్యవర్తత ఆజగామ. ౪౬

కథంభూతో న్యవర్తత తత్రాహ (బర్హేతి.) బర్హాణి బర్హిణపిఞ్ఛాని ప్రసూనాని వనధాతవో గైరికాదయః, ప్రోద్దామాః దాద్యమానాః, యే వేణవః దళాని చ తరుపర్ణాని వేష్టనీకృత్య ముఖవాయుపూరితాని శృఙ్గాణి చ తేషాం రవేణ యు. ఉత్సవో హర్ష స్తేనాఢ్యః, వత్సాన్ గృణన్, హుఙ్కారాదిభిః ప్రేరయ న్నిత్యర్థః, అనుగై ర్వత్సపైః గీతా పవిత్రా కీర్తి ర్యస్య, గోపీనాం దృశా ముత్సవరూపా దృశి ర్దర్శనం యస్య తథాభూతో గోష్ఠం ప్రవివేశ. ౪౭

తతో వ్రజే ఆగతా బాలా వత్సపాః జగుః జగదుః. కి మితి అద్యాస్మి న్నహ న్యనేనా, జగరో హతః. అస్మా న్మహావ్యాళముఖా ద్వాయు. మనేన నీతాః. వ్రజం ప్రాపితా శ్చేతి. ౪౮

వ్రజౌకసాం స్వతోకేషు స్నేహవల్ల్యాబ్ద మన్వహ మిత్యుక్తం పురస్తాత్ తత్ర స్నేహాధిక్య కారణం పృచ్ఛతి రాజా (బ్రహ్మ న్నితి.) స్వోద్భవే ష్వప్యపత్యేషు అభూతపూర్వః ప్రేమా న పరోద్భవే కృష్ణే కథ మభూ దితి ప్రశ్నః, కథ్యతాం తత్ర హేతుః, కథ్యతామ్. ౪౯

(భగవతిప్రాణినాం స్నేహాదిక్యవివరణమ్)

శ్రీశుక ఉవాచ—

సర్వేషామేవ జన్తూనాం నృప స్వాత్మైవ వల్లభః,
ఇతరేఽపత్యవిత్తాద్యా స్తద్వల్లభతయైవ హి. ౫౦

తద్రాజేన్ద్ర యథా స్నేహః స్వస్వకాత్మని దేహినామ్,
న తథా మమతాలమ్బి పుత్రవిత్తగృహాదిషు. ౫౧

దేహాత్మవాదినాం పుంసా మపి రాజన్యసత్తమ,
యథా దేహః ప్రియతమ స్తథా న హ్యను యే చ తమ్. ౫౨

దేహోఽపి మమతాభాక్చే త్తర్హ్యసౌ నాత్మవత్ప్రియః,

నవా అరే పత్యుః, కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతీ" త్యాదిశ్రుత్యుక్తరీత్యా పుత్రాదిషు ప్రేమా యత్సఙ్కల్పాయత్తం తస్మిన్నేవ సాక్షాత్పుత్రతా మాపన్నే సతి యుక్త మేవ ప్రేమాధిక్య మిత్యుత్తర మాహ (సర్వేషా మితి.) స్వాత్మా జీవాన్తరాత్మా పరమపురుష ఏవ నిరతిశయప్రియః. ఇతరే తు దేహాదిసమ్బన్ధాద్యయో జీవపర్యన్తా స్తస్య పరమాత్మనో వల్లభతయైవ నిరతిశయప్రియత్వేనైవ హేతునా ప్రియాః. ౫౦

తస్మాత్ హేరాజేన్ద్ర దేహినాం నిరతిశయప్రియస్వరూపపరమాత్మసఙ్కల్పాయత్తప్రీతియుక్తానాం జీవానాం స్వస్వదేహే యా మమతా, తదవలమ్బి ప్రేమా యథా స్వస్వదేహే న తథా పుత్రాదిషు. అయం భావః, సాక్షాన్నిరతిశయప్రియస్వరూపపరమాత్మసంబంధాత్మని యా ప్రీతిర్న సా దేహే జీవేన వ్యవహితత్వాత్ యా చ దేహే ప్రీతిః. న సా పుత్రే దేహాత్మభ్యాం వ్యవధానాత్ యా చ పుత్రే న సా విత్తే యా చ విత్తే న సా గృహాదిష్వితి. ౫౧

ఇదం చ దేహాత్మాభిమానతదనభిమానాని సాధారణ మనుభవసిద్ధ మిత్యాహ (దేహాత్మవాదినా మితి.) హేరాజన్యసత్తమ అపిశబ్దస్య దేహాత్మాభిమానరహితానా మపీతి భావః. తం దేహ మను దేహానుబంధినో యే ఇత్యర్థః. తే న తథా న దేహవత్ప్రియా కింతు తారతమ్యే నేతి భావః. ౫౨

వివేకి ష్వేతావా న్విశేష ఇత్యాహ (దేహోపీతి,) మమతాభాక్ యేషాం దేహోఽపి మమతా

యజ్జీ ర్యత్యపి దేహేస్మిన్ జీవితాశా బలీయసీ ౫౩

తస్మా త్ప్రియతమ స్స్వాత్మా సర్వేషా మపి జన్మినామ్,
తదర్థ మేత త్సకలం జగ దేత చ్చరాచరమ్. ౫౪

కృష్ణ మేన మవేహి త్వ మాత్మాన మఖిలాత్మనామ్,
జగద్ధితాయ సోఽప్యత్ర దేహీవాభాతి మాయయా. ౫౫

విషయః న త్వహంతావిషయ ఇతి భావః. తర్హి తేషా మసౌ మమతాభా గ్దేహః. నాత్మవ త్ప్రియః కింతు తతః కించి దూనప్రియ ఇత్యర్థః. సను వివేకినో దేహే సుతరాం ప్రీత్యభావః. కిం న స్యాత్ తత్రాహ యత్ యస్మా ద్దేహే జీర్య త్యపి విపత్తు ముద్యు క్త వత్యపి జీవితాశా బలీయసీ న జీర్ణతాం యాతి కింతు బలీయ స్యేవావతిష్ఠతే అతః కించి దూనప్రియ ఇతి భావః. ౫౩

అస్తు ప్రకృతే కి మాయాతం తత్రాహ (తస్మా దితి.) తస్మాత్ లోకపరిపాటే రేవం విధత్వాత్ జన్మినాం జననవతాం దేహభృతా మిత్యర్థః. ప్రియతమః కృష్ణ ఇతి శేషః. తత్ర హేతుః. స్వాత్మా స్వేషాం జీవానా మంతరాత్మా అత ఏత చ్చరాచరాత్మకం జగ త్సర్వం తదర్థ మేవ ప్రియం తదిష్టసంపత్త్యయ ఏవ ప్రియ మిత్యర్థః. "ఆత్మన స్తు కామాయే" తి శ్రుత్యనుగుణోఽయం నిర్దేశః. అర్థశబ్దః ప్రయోజనవాచీ ప్రయోజనం చేష్టసంపత్తిః తదిష్టసంపత్త్యయ ఏవ ప్రియ మితి యావత్ "న వా అర" ఇతి శ్రుతే స్త్వయ మర్థః. పతిపుత్రాదీనాం కామాయ కామసిద్ధ్యై తదభీష్టసిద్ధ్యై భార్యా పిత్రాదీ న్ప్రతి పతిపుత్రాదీనా మభీష్టసిద్ధ్యర్థం న పతిపుత్రాదయః, ప్రియా భవంతి అపి త్వాత్మనః త త్తత్పుత్రాదినిమి త్తభోగప్రదాతుః పరమపురుష స్యైవ సఙ్కల్పా త్తేషాం పతిపుత్రాదీనాం భార్యా పుత్రాదీ న్ప్రతి ప్రియత్వం భగవత్సఙ్కల్పాయ త్తం అస్యా భార్యాయా అయం పతిః అస్య పితు రయం పుత్రః ప్రియ స్స్యాదేత్యేవం భగవతా సఙ్కల్పితే సతి త త్తత్ప్రియం భవతీతి, ఏవం చ స్వస్య నిరతిశయ ప్రియరూపత్వాభావే సతీతరేషాం ప్రియాపహత్వాసంభవా త్తస్య త త్త్వం కై ముత్యనయసిద్ధమ్. ౫౪

కృష్ణే పరమాత్మత్వసంశయం నిరాహ (కృష్ణ మితి.) ఏనం కృష్ణం అఖిలాత్మనాం ఆత్మాన మవేహి జానీహి. య ద్యయ మఖిలాత్మనా మాత్మా తర్హి కిమర్థం మానుషతా మాపన్న స్తత్రాహ మాయయా ఆత్మీయసఙ్కల్పేన అత్ర లోకే గోపాదిషు దేహీవ కర్మాయ త్తదేహభృ దివాభాతి అవివేకినా మితి భావః. ౫౫

(భగవతి ప్రాణినాం స్నేహాధిక్యవివరణమ్)

వస్తుతో౽జానతా మత్ర కృత్స్నం స్థాస్ను చరిష్ణు చ,
భగవద్రూప మపరం నాన్య దస్తీహ కించన. ౫౬

సర్వేషా మేవ ధాతూనాం భావార్థో భవతి స్మృతః,
తస్యాపి భగవా న్కృష్ణః కి మేత ద్వస్తు రూప్యతామ్. ౫౭

సమాశ్రితా యే పదపల్లవప్లవం మహత్పదం పుణ్యయశో మురారేః,
భవామ్బుధిర్వత్సపదం పదం పరం పదం పదం యద్విపదాం న తేషామ్. ౫౮

తదేవ విశదయతి- వస్తుతః స్థావరజఙ్గమాత్మకం కృత్స్నం జగత్ భగవతశ్శరీర మన్య త్తత్పృథక్సిద్ధం వస్తుకించి దపి న విద్యత ఇత్యేవం వస్తుతో౽త్రాజానతాం దేహీ వాభాతీత్యన్వయః. ఏవం జానతాం తు దేవమనుష్యాదివిజాతియత్వే నైవ సర్వశరీరకత్వే నైవ చ భాతీత్యర్థః. ౫౬

నాన్య ద్వస్త్వ స్తీత్యేత దేవోపపాదయతి (సర్వేషా మితి.) ధాతుశబ్దో౽త్ర "భూవాదయో ధాతవ" ఇతి సఙ్కేతితధాతుపరః స చ తదుత్తరప్రత్యయానాం తదుభయార్థానాం చోపలక్షకః సర్వేశబ్దా వ్యుత్పన్నా ఇతి వ్యుత్పత్తిపక్ష శ్చాభిప్రేతః భవతి రితి భూధాతుః. "ఇక్ శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే" ఇతి. విహిత శ్తిప్ప్రత్యయాన్తో౽త్ర నిర్దిష్టః. తదయ మర్థః- సర్వేషాం శబ్దానాం చ యో భావ స్సత్తా, స ఏవార్థో౽భిధేయో యస్య తథాభూతో భవతి ర్భూధాతుః స్మృతః "భూ సత్తాయా" మితి స్మృత ఇత్యర్థః, సత్తా చ ప్రమాణసంబన్ధార్హత్వరూపా, ఏవం చ తస్య సర్వశబ్దతదర్థానాం చ యా సత్తా తద్బోధకస్య భూధాతో స్తదర్థితత్ప్రత్యయతదర్థాదే రపిశబ్దా త్సర్వధాతుతత్ప్రత్యయతదుభయార్థానాం చ యో భావ స్సత్తా స భగవాన్ కృష్ణః తత్సత్తానిర్వాహకః కృష్ణ ఇతి ఫలితార్థః. ఏవం చ సత్యన్య త్కృష్ణా త్పృథక్సిద్ధం వస్తు కి మస్తి తన్నిరూప్యతా మితి. కి మేతద్వస్త్వితి పాఠే అకృష్ణాత్మకం వస్తు కి మస్తి యన్నిరూప్యేతేత్యర్థః. ౫౭

ఏవం భగవతః పరత్వం సర్వకారణత్వం చోపపాద్య "బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరం. కారణం తు ధ్యేయ" ఇత్యుక్తరీత్యా తద్వేదన మేవానిష్టపరిహారపూర్వకేష్టప్రాపణక్షమ మితి వద న్నుప సంహరతి (సమాశ్రితా ఇతి.) పుణ్యం యశో యస్య తస్య మురారే ర్మహత్పదం మహతా మాశ్రయం పదపల్లవప్లవం యే సమాశ్రితాః సమాశ్రయణ మత్ర న్యాసోపాసనాన్యతరరూపం తేషా మేవ భవామ్బుధి ర్వత్సపదతుల్యో భవతి కించ పరం పదం వైకుంఠాఖ్యం పదం స్థానం భవతి విపదాం యత్పదం విషయః త త్పునః కదాచి దపి తేషాం న భవతి తతో న నివర్తన్త ఇత్యర్థః. ౫౮

ఏతత్తే సర్వ మాఖ్యాతం యత్పృష్టోఽహ మిహ త్వయా,
యత్కౌమారే హరికృతం పౌగణ్డే కీర్తితం ఖవి. ౫౯

ఏతత్సుహృద్భి శ్చరితం మురారే రఘాత్మన శ్శాద్వలభోజనం చ,
వ్యక్తేతరం రూప మజస్య సంస్తుతిం శృణ్వ న్గృణ న్నరోఽఖిలార్థాన్. ౬౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే,
చతుర్దశోఽధ్యాయః.

ప్రశ్నస్యోత్తరం కథిత మిత్యాహ (ఏత దితి.) యత్పృత్యహం పృష్టః కిం తత్ యత్కౌమారే శ్రీకృష్ణకృతం, తత్కథ మర్భకాః, పౌగండకే విదురిత్యేత దేత దుత్తరం సర్వం తే తుభ్యం మయా అఖ్యాతమ్. ౫౯

అధ్యాయత్రయార్థశ్రవణాదిఫల మాహ (ఏత దితి.) సుహృద్భి శ్చరితం "ముష్ణంతోఽన్యోన్యశిక్యాదీ" నిత్యాదినోక్తం మురారికర్తృక మఘాసురహననం, శాద్వలే భోజనం జీవన మితి పారేఽపి స ఏవార్థః. వ్యక్తా త్ప్రకృతిరూపా దితర ద్రూపం శుద్ధసత్వాత్మకం వత్సవత్సపాదిరూపం అజస్య బ్రహ్మణోఽభీష్టస్తుతం చేత్యేతత్ సర్వం శృణ్వన్ గృణన్ కథయం శ్చ పుమా నఖిలాభీష్టార్థాన్ ప్రాప్నోతి. ౬౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారకలానిధిసకలశాస్త్రపారంగతస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసాదలబ్ధశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాఖ్యాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్దశోఽధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

—* ధేనుకాసురభఞ్జనఘట్టః *—

తత శ్చ పౌగణ్డవయస్సమాశ్రితౌ బభూవతు స్తౌ పశుపాలసమ్మతౌ,
గా శ్చారయన్తౌ సఖిభి స్సమం పదై ర్బృందావనం పుణ్య మతీవ చక్రతుః. ౧

తన్మాధవో వేణు ముదీరయ న్వృతో గోపై ర్గృణద్భి స్స్వయశో బలాన్వితః,
పశూ న్పురస్కృత్య పశవ్య మావిశ ద్విహర్తుకామః కుసుమాకరం వనమ్. ౨

తన్మఞ్జుఘోషాళిమృగద్విజాకులం మహన్మనః ప్రఖ్యపయస్సరస్వతా.
వాతేన జుష్టం శతపత్రగన్ధినా నిరీక్ష్య రన్తుం భగవా న్మనో దధే. ౩

అథ పఞ్చదశోఽధ్యాయః.

అథ పౌగండకానస్థావస్థితయో రామకృష్ణయోః కాంచి త్క్రీడాం వర్ణయన్ రామకర్తృకం ధేనుకాసురభఞ్జనం ఉభయకర్తృకం తదనుచరభఞ్జనం కృష్ణకృతం కాళియహ్రదజలపానమూర్ఛిత గోగోపోత్థాపనం చ వర్ణయతి (పఞ్చదశేన.) తతః కైశోరానంతరం ప్రాప్తపౌగండవయసౌ పశుపాలనే సమ్మతౌ రామకృష్ణౌ సఖిభి స్సహ గా శ్చారయన్తౌ పదైః పాదవిన్యాసైః బృందావన మతీవ పుణ్యం చక్రతుః. ౧

తత్తదా స్వకీర్తిం గృణద్భిః గోపైః పరివృతో బలేన సహ సమన్వితో వేణు ముదీరయన్ నాదయన్ పశూ న్పురస్కృత్య, విహర్తు మిచ్ఛుః, కుసుమానా మాకరం పశుభ్యో హితం వనం ప్రావిశత్. ౨

మఞ్జుః రమణీయో నాదో యేషాం, తై రళిమృగపక్షిభిః వ్యాప్తం మహతాం యోగినాం మనసా తుల్యం స్వచ్ఛం పయో యస్మిన్ తత్సర ఆశయత్వే నాస్తి యస్య తేన ఏవ మతిశైత్య ముక్తం, శతపత్రాణాం గంధో, యస్య తేన వాతేన జుష్టం, ఏవం పరిమళయుక్తత్వ ముక్తం. ఏవంవిధం వనం నిరీక్ష్య రంతుం మన శ్చక్రే. ౩

స తత్ర తత్రారుణపల్లవశ్రియా ఫలప్రసూనోరుభరేణ పాదయోః,
స్పృశచ్ఛిఖా న్వీక్ష్య వనస్పతీ న్ముదా స్మయ న్నివాహాగ్రజ మాదిపూరుషః. ౪

శ్రీభగవా నువాచ

అహో అమీ దేవవరా మరార్చితం పదామ్బుజం తే సుమనఃఫలార్హణమ్,
నమ న్త్యుపాదాయ శిఖాభి రాత్మన స్తమోఽపహత్యై తరుజన్మ యత్కృతమ్. ౫

ఏతేఽళయ స్తవ యశోఽఖిలలోకతీర్థం గాయన్త ఆదిపురుషానుపదం భజన్తే,
ప్రాయో హ్యమీ మునిగణా భవదీయముఖ్యా గూఢం వనేఽపి న జహత్యనఘాత్మదైవమ్.

నృత్య న్త్యమీ శిఖిన ఈడ్య ముదా హరిణ్యః కుర్వన్తి గోప్య ఇవ తే ప్రియ మీక్షణేన,
సూక్తైశ్చ కోకిలగణా గృహ మాగతాయ ధన్యా వనౌకస ఇయాన్ హి సతాం నిసర్గః. ౭

అరుణపల్లవానాం శ్రియా సహ ఫలానాం ప్రసూనానాం చ భరేణ పాదయోః, స్పృశంత్యః శిఖా అగ్రాణి యేషాం తాన్ తరూన్ వీక్ష్య ఆదిపురుషః కృష్ణః ముదా స్మయ న్నివాగ్రజం రామం ప్రతీదం వక్ష్యమాణ మాహ. ౪

త దేవాహ (అహో ఇత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) స్వయ మాదిపురుషోఽపి లోకమర్యాదాస్థాపనార్థ మవతీర్ణత్వా త్స్వశేషభూత మపి శేష మగ్రతోఽవతీర్ణత్వమాత్రేణ స్వతోఽధిక మివ సంభావయ న్నాహ (అహో ఇతి.) హేదేవవర యద్వా దేవవరై రమరై రర్చితం తవ పదామ్బుజం పుష్పఫలాదిరూపం పూజాసాధన ముపాదాయ శిఖాభి ర్నమంతి తరవః కిమర్థం ఆత్మన స్తామసః పాప స్యాపహత్యై యేన తమసా తరుజన్మకృతం సంపాదితం తస్య తమసోఽపహత్యా ఇత్యన్వయః. ౫

హే ఆదిపురుష ఏతే భృఙ్గా స్తవానుపద మఖిలలోకపావనం యశో గాయంతః భజంతే తిరశ్చాం కథ మేవంవిధం జ్ఞానం తత్రాహ అమీ అళయః ప్రాయేణ భవద్భక్తేషు ముఖ్యాః మునిగణా ఏవ అత ఏవ నఘానాం ఆత్మనాం దైవం దైవతం గూఢం గోపవేషేణేతి శేషః, త్వాం న జహతి న త్యజంతి. ౬

హేఈడ్య అమీ శిఖినో మయూరాః నృత్యంతి తథా హరిణ్యో గోప్య ఇవ ఈక్షణేన తే తుభ్యం ప్రియం కుర్వంతి తథా స్వగృహం ప్రత్యాగతాయ తే కోకిలానాం గణా సూక్తైః ప్రియం కుర్వంతి ఏతే కోకిలాదయో వనౌకసోఽపి ధన్యా ఏవ సతాం నిసర్గః. స్వభావః ఇయాన్ హి య న్మృదూక్త్యాదిభి ర్బహుమాన మియా నేవ హి. ౭

(ధేనుకాసురభంజనఘట్టః)

ధన్యేయ మద్య ధరణీతృణవీరుధ
స్త్వత్పాదస్పృశో ద్రుమలతాః కరజాభిమృష్టాః,
నద్యోఽద్రయః ఖగమృగా స్సదయావలోకై
ర్గోప్యోఽన్తరేణ భుజయో రపి యత్స్పృహా శ్రీః. ౮

ఏవం బృన్దావనం శ్రీమ త్పశ్య న్ప్రీతమనాః పశూన్.
రేమే సంచారయ న్నద్రి సరిద్రోధస్సు సానుగః. ౯

క్వచి ద్గాయతి గాయత్సు మదాన్ధాళి ష్వనువ్రతైః,
ఉపగీయమానచరిత స్సఖిసఙ్కర్ష ణాన్వితః ౧౦

క్వచి చ్చ కలహంసానా మనుకూజతి కూజితమ్,
అనునృత్యతి నృత్యన్తం బర్హిణం హాసయ న్సఖీన్. ౧౧

ఇయం ధరణీ తృణవీరుధ శ్చ ధన్యాః. కుతః యతః తవ పాదౌ స్పృశంతీతి తథా తథా ద్రుమలతా శ్చ ధన్యాః కుతః, కరజైః నఖరైః అభిమృష్టాః. తథా అద్ర్యాదయోఽపి ధన్యాః. కుతః సదయై రవలోకనైః, త్వయా వీక్షితా ఇతి శేషః. తథా గోప్యోఽపి ధన్యాః. కుతః భుజయో రంతరేణ వక్షసా ఆలిఙ్గితా ఇతి శేషః. కథంభూతేన యత్ యస్మిన్ స్పృహా యస్యా స్తథావిధా శ్రీః తేన. ౮

ఏవ మగ్రజం వదన్ శోభావ ద్బృందావనం పశ్యన్ అద్రిసరితాం రోధస్సు తటేషు గా శ్చారయన్ సహానుగో రేమే. ౯

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (క్వచి దిత్యాదినా శ్రీదామేత్యతః ప్రాక్తనేన.) మదేన మధుపానమదే నాంధేషు భృఙ్గేషు గాయత్సు సత్సు స్వయం సఖీన్ హాసయన్ క్వచి దనుగాయతి అనుగైః. ఉద్గీయమానం చరితం యస్య సఖిభిః సఙ్కర్షణేన చాన్వితో రేమే. ౧౦

క్వచి త్కలహంసానాం కూజిత మనుసృత్య కూజతి చుకూజ తథా నృత్యంతం బర్హిణ మభినృత్యతి అనునన ర్త. ౧౧

మేఘగమ్భీరయా వాచా నామభి ర్దూరగాన్ పశూన్,
క్వచి దాహ్వయతి ప్రీత్యా గోగోపాలమనోజ్ఞయా. ౧౨

చకోరక్రౌఞ్చచక్రాహ్వభారద్వాజాం శ్చ బర్హిణ
అనురౌతి స్మ సత్త్వానాం భీతవ ద్వ్యాఘ్రసింహయోః. ౧౩

క్వచి త్క్రీడాపరిశ్రాన్తం గోపోత్సఙ్గోపబర్హణమ్,
స్వయం విశ్రామయ త్యార్యం పాదసంవాహనాదిభిః. ౧౪

నృత్యతో గాయతః క్వాపి వల్గతో యుధ్యతో మిథః,
గృహీతహస్తౌ గోపాలాన్ హసన్తౌ ప్రశశంసతుః. ౧౫

క్వచి త్పల్లవతల్పేషు నియుద్ధశ్రమకర్శితః,
వృక్షమూలాశ్రయశ్శేతే గోపోత్సఙ్గోపబర్హణః ౧౬

క్వచి న్మేఘస్యేవ గమ్భీరయా వాచా సఙ్కేతితనామభిః సఖీన్ హాసయన్ దూరగాన్ పశూనాహ్వయతి ఆజుహావ. కయా గవాం గోపానాం చ మనోజ్ఞయా ప్రీత్యా ప్రయోపలక్షితో వా, ౧౨

క్వచి చ్చకోరాదీ ననుసృత్య రౌతి రురావ, సత్త్వానాం మృగాణాం మధ్యే వ్యాఘ్రసింహయోః తాభ్యాం భీతవ ద్రవతి. ౧౩

క్వచి ద్గోపానా ముత్సఙ్గో ఉత్సఙ్గ ఏవోపబర్హణ ముపధానం యస్య తం క్రీడాపరిశ్రాంత మార్య మగ్రజం స్వయం పాదపీడనాదిభి ర్విశ్రామయతి, ౧౪

వల్గతః ఉత్ప్లవతః నృత్యాదీ న్కుర్వతో గోపా న్గృహీతౌ హస్తౌ యాభ్యాం, తథాభూతౌ ప్రశశంసతుః. ౧౫

క్వచి న్నియుద్ధేన బాహుయుద్ధేన యః, శ్రమ స్తేన కర్శితః గ్లానః వృక్షమూలాశ్రయః పల్లవతల్పేషు గోపానాం ఉత్సఙ్గ ఉపధానం యస్య తథాభూతః శేతే శిశ్యే. ౧౬

(ధేనుకాసురభంజనఘట్టః)

పాదసంవాహనం చక్రుః కేచి త్తస్య మహాత్మనః.
పరే తు హతపాప్మానో వ్యజనై స్సమవీజయన్. ౧౬

అన్యే తదనురూపాణి మనోజ్ఞాని మహాత్మనః,
గాయన్తి స్మ మహారాజ స్నేహక్లిన్నధియ శ్శనైః. ౧౭

ఏవం గూఢాత్మరతి స్స్వమాయయా గోపాత్మజత్వం చరితై ర్విడమ్బయన్,
రేమే రమాలాలితపాదపల్లవో గ్రామ్యై స్సమం గ్రామ్య వదీశ చేష్టితః. ౧౮

శ్రీదామనామా గోపాలో రామకేశవయో స్సఖా,
సుబలస్తోకకృష్ణాద్యా గోపాః ప్రేమ్ణేద మబ్రువన్. ౨౦

రామ రామ మహాసత్వ కృష్ణ దుష్టనిబర్హణ,
ఇతోఽవిదూరే సుమహ ద్వనం తాళాళిసఙ్కులమ్. ౨౧

తదా తస్య మహాత్మనః కృష్ణస్య. పాదసంవాహనం కేచి చ్చక్రుః. అపరే అపహతపాప్మానః తత్సేవాలాభా దితి భావః. తరుపల్లవనిర్మితైః వ్యజనైః, సమ్య గవీజయన్. ౧౬

అన్యే తు హే మహారాజ ప్రేమార్ద్రచిత్తాః. హృదయంగమాని తదనురూపాణి చేష్టితాని జగుః. ౧౭

ఇత్థం విగూఢా ఆత్మరతి స్స్వాత్మానుభూతి ర్యేన తథాభూతః. స్వసఙ్కల్పేన చరితై శ్చేష్టితైః గోపాత్మజత్వం అనుకుర్వన్ రమయా లాలితౌ పాదా వేవ పల్లవౌ యస్య తథాభూతోఽపి గ్రామ్యైః ప్రాకృతై స్సహ తద్వ ద్రేమే. కథంభూతః? మధ్యేమధ్యే ఈశ్వరాసాధారణాని చేష్టితాని యస్య తథాభూతః. ౧౮

తదేవ దర్శయతి (శ్రీదామేత్యాదినా) శ్రీదామా సుబలాదయ శ్చ ఇదం వక్ష్యమాణం మబ్రువన్. ౨౦

మహాసత్వ మహాబలేతి రామస్య విశేషణం. దుష్టనిబర్హణ దుష్టఘ్నేతి కృష్ణస్య అవిదూర సమీపే తాళానాం పఙ్క్తిభిః వ్యాప్తం మహ ద్వన మస్తే. ౨౧

ఫలాని తత్ర భూరీణి పతన్తి పతితాని చ,
సన్తి కిం త్వవరుద్ధాని ధేనుకేన దురాత్మనా. ౨౨

సోఽతివీర్యోఽసురో రామ హే కృష్ణ ఖరరూపధృత్,
ఆత్మతుల్యబలై రన్యై ర్జ్ఞాతిభిః పరివారితః. ౨౩

తస్మా త్కృతనరాహారా ద్భీతై ర్నృభి రమిత్రహన్.
విద్యన్తేఽభుక్తపూర్వాణి ఫలాని సురభీణి చ. ౨౪

ఏష వై సురభి ర్గన్ధో విషూచీనోఽనుగృహ్యతే.
ప్రయచ్ఛ తాని నః కృష్ణ గన్ధలోభితచేతసామ్. ౨౫

వాఞ్ఛాస్తి మహతీ రామ గమ్యతాం యది రోచతే. ౨౬

కానిచి త్ఫలాని పతంతి పతితు ముద్యుక్తాని కానిచి త్పతితాని చ సంతి కింతు తాని దురాత్మనా ధేనుకాసురే ణావరుద్ధాని. ౨౨

స చాసురోఽత్యంతం వీర్యం యస్య తథాభూతః. ఖరరూపం బిభ్రాణ శ్చ స్వస్వరూపైః బహుభిః జ్ఞాతిభిః, పరివృత శ్చ కృతః. ౨౩

కృతః, నరా ఏవాహారో యేన తస్మా దసురా ద్భీతైః నృభి రభుక్తపూర్వాణి కదా ప్యననుభూతాని, సురభీణి చ ఫలాని సంతి. ౨౪

ఏషః అత్రాపి సర్వతో వ్యాప్త స్తత్ఫలసురభిః, గంధోఽనుగృహ్యతే అస్మాభిః, హే కృష్ణ, తత్ఫలగంధేన లోభితాని చేతాంసి యేషాం తేషాం నోఽస్మభ్యం తాని ఫలాని ప్రయచ్ఛాదాయ దేహి. ౨౫

హే రామ మహతీ వాఞ్ఛా తత్ఫలానుబుభూషా వర్తతే యది రోచతే తర్హి గమ్యతాం న వయం నియంతుం ప్రభవామ ఇతి భావః. ౨౬

(ధేనుకాసురభంజనఘట్టః)

ఏవం సుహృద్వచ శ్శ్రుత్వా సుహృత్ప్రియచికీర్షయా,
ప్రహస్య జగ్మతు ర్గోపై ర్వృతౌ తాలవనం ప్రభూ. ౨౭

బలః ప్రవిశ్య బాహుభ్యాం తాలా న్సంపరికమ్పయన్,
ఫలాని పాతయామాస మతఙ్గజ ఇవౌజసా. ౨౮

ఫలానాం పతతాం శబ్దం నిశమ్యాసురరాసభః,
అభ్యధావ త్క్షితితలం సనగం పరికమ్పయన్. ౨౯

సమేత్య తరసా ప్రత్య గ్ద్వాభ్యాం పద్భ్యాం బలం బలీ.
నిహత్యోరసి కాశబ్దం ముఞ్చన్ పర్యసర త్ఖరః. ౩౦

పున రాసాద్య సంరబ్ధ ఉపక్రోష్టా పరాక్స్థితః,
చరణా వపరౌ రాజన్ బలాయ ప్రాక్షిప ద్రుషా. ౩౧

ఇత్థం సుహృదాం వచః శ్రుత్వా తేషాం ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా ప్రహస్య గోపైః, వృతౌ ప్రభూ రామకేశవౌ తాలవనం ప్రతి జగ్మతుః. ౨౭

తత్ర బలో రామః ప్రవిశ్య బాహుభ్యాం-తాలా న్వరితః, కమ్పయన్ కథం మత్తగజ ఇవ ఓజసా బలేన ఫలాని పాతయామాస. ౨౮

తదా పతతాం ఫలానాం శబ్ద మాకర్ణ్య రాసభరూపోఽసురః, సవృక్షం క్షితితలం కమ్పయన్ అభ్యధావత్. ౨౯

బలం రామం స బలీ అసురః, సమేత్య పాశ్చాత్యాభ్యాం పాదాభ్యాం తరసా బలేన ఉరసి నిహత్య కాశబ్దం గర్దభధ్వనిం ముఞ్చన్ స ఖరః, పర్యసరత్ పరిత శ్చచార. ౩౦

పున రాళు ఆసాద్య సంరబ్ధః, క్రుద్ధః ఉపక్రోష్టా గర్దభః అనభిముఖం స్థితః, హేరాజన్ రుషా అపరౌ పాశ్చాత్యౌ పాదౌ రామాయ ప్రాక్షిప దుద్యోజయామాస. ౩౧

స తం గృహీత్వా పదయో ర్భ్రామయి త్వైకపాణినా,
చిక్షేప తృణరాజాగ్రే భ్రామణత్యక్తజీవితమ్ ౩౨

తేనాహతో మహాతాళః పతమానో బృహచ్ఛిరాః,
పార్శ్వస్థం కమ్పయ న్భగ్న స్స చాన్యం సోఽపి చాపరమ్. ౩౩

బలస్య లీలయోత్సృష్టఖరదేహహతాహతాః,
తాళా శ్చకమ్పిరే సర్వే మహావాతేరితా ఇవ. ౩౪

నై తచ్చిత్రం భగవతి హ్యనన్తే జగదీశ్వరే,
ఓతం ప్రోత మిదం యస్మిం స్తన్తు ష్వఙ్గ యథా పటః ౩౫

తతః కృష్ణం చ రామం చ జ్ఞాతయో ధేనుకస్య యే,
క్రోష్టారోఽభ్యద్రవ న్సర్వే సంరబ్ధాహతబాన్ధవాః. ౩౬

తదా స రామ స్త మేకేనైవ పాణినా పాదయోః, గృహీత్వా భ్రామయిత్వా చ భ్రామణేనైవ త్యక్తం జీవితం యేన తం తృణరాజాగ్రే తాళాగ్రే చిక్షేప ప్రాక్షిపత్. ౩౨

తేన ప్రక్షిప్తేనాసురేణ హత స్తాడితో మహాం స్తాలః, భగ్నః పతమానో బృహచ్ఛిరోఽగ్రభాగో యస్య అత ఏవ పార్శ్వస్థం తాలం పాతయ న్పపాతేతి శేషః, స చ పార్శ్వస్థః పతమాన స్తథైవాన్యం సోఽపి తథైవాన్యమ్. ౩౩

బలస్య రామస్య లీలయా ఉత్సృష్టేన ఖరదేహేన హతాః యే తైః హతా స్సర్వే తాలా శ్చకమ్పిరే యథా మహావాతేనేరితాః కమ్పన్తే తద్వత్. ౩౪

జగదీశ్వరే అనన్తే ఏత న్న చిత్రం కుతః, అఙ్గ హే రాజన్, తన్తుషు పట ఇవేదం జగ ద్యచ్ఛిర స్యోతం ప్రోతం చ ౩౫

తతో ధేనుకస్య యే జ్ఞాతయః, క్రోష్టారో గర్దభాః ఖరశబ్దం కుర్వన్తో వా హతాః, బాన్ధవా యేషాం తే అత ఏవ సంరబ్ధాః, సర్వే అభ్యద్రవన్ అభిముఖం జగ్ముః. ౩౬

(ధేనుకాసురభంజనఘట్టః)

తాం స్తా నాపతతః కృష్ణో రామ శ్చ నృప లీలయా,
గృహీతపశ్చాచ్చరణా న్ప్రాహిణో త్తృణరాజసు. ౩౬

ఫలప్రకరసంకీర్ణం దైత్యదేహై ర్గతాసుభిః,
రరాజ ఖరతాళాగ్రై ర్ఘనై రివ నభస్థలమ్. ౩౭

తయో స్తు సుమహత్కర్మ నిశామ్య విబుధాదయః,
ముముచుః పుష్పవర్షాణి చక్రు ర్వాద్యాని తుష్టువుః. ౩౮

అథ తాళఫలా న్యాదన్ మనుష్యా గతసాధ్వసాః,
తృణం చ పశవ శ్చేరు ర్హతధేనుకకాననే. ౪౦

కృష్ణః కమలపత్రాక్షః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః,
స్తూయమానోఽనుగై ర్గోపై స్సాగ్రజో వ్రజ మావిశత్. ౪౧

హేనృప గృహీతౌ పశ్చాచ్చరణౌ, యేషాం. తాన్ తాళేషు ప్రాక్షిపత్, ప్రత్యేకాభిప్రాయ మేకవచనమ్. ౩౬

ఫలసమూహై స్సంకీర్ణా ధరా గతప్రాణై ర్దైత్యదేహైః కఠినైః, తాలాగ్రై శ్చ ఘనైః నభస్థల మివ రరాజ ఖరదేహై స్తాలాగ్రై రిత్యరుణశ్వేతపీతఘనసాదృశ్యసంపాదనమ్. ౩౭

నిశామ్య దృష్ట్వా విబుధాదయః పుష్పవర్షాణి ముముచు ర్వవర్షుః వాద్యాని దుందుభీం శ్చక్రుః వాదయామాసుః తుష్టువుః. ౩౮

అథ తతః గతభయాః, మనుష్యా స్తాలఫలా న్యాదన్ భక్షితవంతః. హతో ధేనుకో యస్మిన్ తస్మిన్ కాననే పశవ శ్చ తృణ మచరన్. ౪౦

శ్రోతౄణాం కీర్తయతాం చ పుణ్యావహం యచ్ఛ్రవణం కీర్తనం చ త ద్యస్య సః, కృష్ణః సాగ్రజో వ్రజ మావివేశ. ౪౧

తం గోరజశ్ఛురితకున్తలబద్ధబర్హవన్యప్రసూనరుచిరేక్షణచారుహాసమ్,
వేణుం క్వణన్త మనుగై రుపగీతకీర్తిం గోప్యో దిదృక్షితదృశోఽభ్యగమ న్సమేతాః. ౪౨

పీత్వా ముకున్దముఖసారస మక్షిభృఙ్గై స్తాపం జహు ర్విరహజం వ్రజయోషితోఽహ్ని,
తత్సత్కృతిం సమధిగమ్య వివేశ గోష్ఠం సవ్రీడహాసవినయం యదపాఙ్గమోక్షమ్. ౪౩

తయో ర్యశోదారోహిణ్యౌ పుత్రయోః పుత్రవత్సలే.
యథాకాలం యథాకామం వ్యధత్తాం పరమాశిషః. ౪౪

తతో గతశ్రమౌ తత్ర మర్దనోన్మజ్జనాదిభిః,
వాసో వసిత్వా రుచిరం దివ్యస్రగ్గన్ధమణ్డితౌ. ౪౫

జనన్యుపహృతం ప్రాశ్య స్వాద్వన్న ముపలాలితౌ,
సంవిశ్య వరశయ్యాయాం సుఖం సుషుపతు ర్వ్రజే. ౪౬

త మావిశన్తం దిదృక్షితాః దృశో యాసాం తాః గోప్యః సమేతా స్సముదితాః, అభ్యగమన్
అభిముఖ మాజగ్ముః. కథంభూతం? గోరజోభిః వ్యాప్తేషు కున్తలేషు, బద్ధం బర్హం వన్యాని, ప్రసూనాని
చ యస్య రుచిర మీక్షణం చారుః. హాస శ్చ యస్య అనుగైః. ఉపగీతా కీర్తి ర్యస్య తమ్. ౪౨

ముకుందస్య ముఖసారసం ముఖపద్మం పీత్వా తద్గతం మధు పీత్వేత్యర్థః. అహ్ని యో
విరహ స్తజ్జం తాపం జహుః, తాసాం వ్రజయోషితాం సత్కృతిం బహుమానం సమధిగమ్య. సత్కృతి
స్వరూప మేవాహ - సలజ్జం సహాసం సవినయం చ యథా తథా అపాఙ్గయోః నేత్రాంతయో ర్మోక్షః
ప్రసారణం యస్మిన్ తత్ యత్ తద్రూపాం తాసాం సత్కృతిం ప్రాప్య గోష్ఠం వివేశ. ౪౩

యథా కామ మిచ్ఛానుగుణం కాలానుగుణం చ యథాతథా పరమా ఆశిషః. కామాన్
వ్యధత్తాం అకుర్వాతామ్. ౪౪

తదేవ దర్శయ న్నాహ. తత్ర గృహే అఙ్గమర్దనాదిభిః గతః అధ్వసంబంధీ శ్రమో యయో
స్తౌ. రుచిరం నవం వస్త్రం వసిత్వా దివ్యాభ్యాం స్రగ్గంధాభ్యా మలఙ్కృతౌ. ౪౫

జనన్యా ఉపహృతం పాత్రే దత్తం స్వాదు మృష్ట మన్నం ప్రాశ్య ఉపలాలితౌ సుఖం
యథాతథా సుప్తవన్తౌ. ౪౬

—* కాళియమర్దనఘట్టః *—

ఏవం స భగవా న్కృష్ణో బృందావనచరః క్వచిత్,
యయౌ రామ మృతే రాజా న్కాళిన్దీం సఖిభి ర్వృతః. ౪౭

అథ గాన శ్చ గోపా శ్చ నిదాఘాతపపీడితాః.
దుష్టం జలం పపు స్తస్యా స్తృషార్తా విషదూషితమ్. ౪౮

విషామ్భ స్తదుపస్పృశ్య తద్దైవోపహతచేతసః,
నిపేతు ర్వ్యసవ స్సర్వే మూర్ఛితా వై కురూద్వహ. ౪౯

వీక్ష్య తా న్వై తథాభూతా న్కృష్ణో యోగేశ్వరేశ్వరః,
ఈక్షయాఽమృతవర్షిణ్యా స్స్వనాథా న్సమజీవయత్. ౫౦

తే సంప్రతీతస్స్మృతయ ఉత్థాయ చ జలా న్తికాత్,

కదాచి ద్రామం వినా ఇతరై స్సఖిభిః వృతః హేరాజన్ కాళిందీం యమునాం యయౌ. ౪౭

నిదాఘే గ్రీష్మర్తౌ యు ఆతప స్తేన, పీడితాః అత ఏవ తృషార్తాః తస్యాః కాళింద్యాః కాళియవిషేణ దూషిత మత ఏవ దుష్టం జలం పపుః పీతవంతః, ౪౮

తద్విషోదక ముపస్పృశ్య తద్దైవోపహతచేతసో మూర్ఛితాః, వ్యసవః ప్రాణవ్యాపార రహితాః, హేకురూద్వహ నిపేతుః. ౪౯

తథాభూతా న్మూర్ఛితాన్ పతితాం శ్చ తాన్ దృష్ట్వా మృతసంజీవనాదియోగనిర్వాహకః కృష్ణః స్వ ఆత్మైవ నాథో రక్షకో యేషాం, తాన్ అమృతవర్షి ణ్యేక్షయా దృష్ట్యా సమ్యగజీవయత్. ౫౦

తా శ్చ తే చ తే "పుమాన్ స్త్రియే" త్యేకశేషః, గావో గోపా శ్చ సంప్రతీతాః. సమ్య

ఆస న్సువిస్మితా స్సర్వే వీక్షమాణాః పరస్పరమ్. ౫౧

అన్వమంసత తద్రాజన్ గోవిందానుగ్రహేక్షితమ్.
పీత్వా విషం పరేతస్య పున రుత్థాన మాత్మనః. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, పంచదశోఽధ్యాయః.

క్షాప్రిప్తాః స్మృతయః యై స్తథాభూతాః, జలాంతికా దుత్థాయ పరస్పరం వీక్షమాణా స్సువిస్మితా శ్చాసన్. ౫౧

విషం పీత్వా సంపరేతస్య మృత స్యాత్మనో య త్పున రుత్థానం త ద్గోవింద స్యానుగ్రహేక్షణకృత మమన్యంత. ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పఞ్చదశోఽధ్యాయః.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

శ్రీబాదరాయణి రువాచ—

విలోక్య దూషితాం కృష్ణాం కృష్ణః కృష్ణాహినా విభుః,
తస్యా విశుద్ధి మన్విచ్ఛ న్సర్పం త ముదవాసయత్. ౧

రాజోవాచ—

కథ మన్తర్జలేగాధే న్యగృహ్ణా ద్భగవా నహిమ్,
స వై బహుయుగావాసో యథాసీ త్తత్ర కథ్యతామ్. ౨

బ్రహ్మ న్భగవత స్తస్య భూమ్న స్స్వచ్ఛన్దవర్తినః,
గోప స్యోదారచరితం క స్తృప్యేతామృతం జుషన్. ౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

కాళిన్ద్యాం కాళియ స్యాసీ ద్ధ్రదః కశ్చి ద్విషాగ్నినా,
శ్రప్యమాణపయా యస్మి న్పత న్త్యుపరిగాః ఖగాః. ౪

అథ షోడశోఽధ్యాయః.

అథ కాళియదమనాత్మకం కర్మానువర్ణయితుకామ స్తావ ద్రాజ్ఞః ప్రశ్నావసరప్రదానాయ తత్సఙ్గ్రహ్య దర్శయతి (విలోక్యేతి.) కృష్ణాహినా కాళియేన దూషితాం కృష్ణాం యమునాం విలోక్యాలోచ్య తస్యాః కృష్ణాయాః విశుద్ధి మన్విచ్ఛుః. తం సర్ప ముదవాసయత్ తతో నిష్కాసితవాన్. ౧

తత్ర విస్మితః పృచ్ఛతి రాజా (కథ మితి.) అంతర్జలే తత్రాప్యగాధే తత్రాప్యహిం సర్పం కథం నిగృహీతవాన్? స వై అహిః, బహూని యుగా న్యావసతీతి తథాభూతో యథా యేన ప్రకారే ణాసీ త్తదపి హేవిప్ర కథ్యతామ్. ౨

ఆత్మన శ్శుశ్రూషాధిక్యం వ్యనక్తి (బ్రహ్మ న్నితి.) భూమ్నః. విపులమాహాత్మ్యస్య స్వతంత్ర స్యాపి లీలయా గోపాలస్య సతః, య దుదారం చరితం త దేవామృతం జుషన్ కః పుమాన్ తృప్యేత న కోఽపి. ౩

విషాగ్నినా పచ్యమానం పయో యస్మిం స్తస్య హ్రద స్యోపరి గాః ఉపరి చరంతః, ఖగాః పక్షిణః పతంతి పేతుః. విషజలవాయుప్రసారమాత్రేఽపి మూర్ఛితాః పత న్తీత్యర్థః. ౪

విప్రుష్మతా విషోదోర్మిమారుతే నాభిమర్శితాః,
మ్రియన్తే తీరగా యస్య ప్రాణినః స్థిరజఙ్గమాః, ౫

తం చణ్డవేగవిషవీర్య మవేక్ష్య తేన దుష్టాం నదీం చ ఖలసంయమనావతారః,
కృష్ణః కదమ్బ మధిరుహ్యా తతోఽతితుఙ్గా దాస్ఫోట్య గాఢరశనోఽభ్యపత ద్విషోదే. ౬

సర్పహ్రదః పురుషసార్యనిపాతవేగసంక్షోభితోరగవిషోచ్ఛ్వసితామ్బురాశిః,
పర్యక్ప్లుతో విషకషాయితభీషణోర్మి రధావద్ధనుశ్శతమనన్తబలస్య కిం తత్. ౭

తస్మిన్ హ్రదే విహరతో భుజదణ్డఘూర్ణవార్ఘోష మఙ్గ వరవారణవిక్రమస్య,
ఆశ్రుత్య తం స్వసదనాభిభవం నిరీక్ష్య చక్షుశ్శ్రవా స్సమసర త్త దమృష్యమాణః. ౮

యస్య హ్రదస్య తీరగాః స్థిరజఙ్గమాః వృక్షాదిరూపా మృగాదిరూపా శ్చ ప్రాణినః విప్రుష్మతా శీకరయుక్తేన విషజలతరఙ్గాణాం మారుతే నాభిమర్శితాః. సంస్పృష్టాః మ్రియన్తే తథా విధః కశ్చి ద్ధ్రదః కాళియ స్యావాసభూతః కాళిన్ద్యామాసీ దిత్యన్వయః. ౫

స్పర్శమాత్రే ణైవ వ్యాపనశీలం విష మేవ వీర్యం బలం యస్య తం కాళియం హ్రదం వా తేన దుష్టాం నదీం యమునాం చాలోక్య ఖలానాం సంయమనాయ దమనాయ అవతారో యస్య సః, హేతుగర్భ మిదం. తత్త్వా త్కదమ్బం వృక్ష మధిరుహ్యా గాఢా దృఢీకృతా రశనా కాఞ్చీ యస్య సః. ఆస్ఫోట్య కరతలేన భుజ ముత్సఙ్గం వా ఆహత్య అత్యున్నతా త్తస్మా త్కదమ్బా ద్విషోదే న్యపతత్ అమృత మాహరతా గరుత్మతాఽఽక్రాన్తత్వా త్స కదమ్బో విషజలేనాపి న శుష్క ఇత్యాహుః. ౬

సర్పస్య హ్రదః పురుషవర్యస్య పురుషోత్తమస్య నిపాతవేగేన సంక్షోభితానాం ఉరగాణాం విషై రుచ్ఛ్వసితః ప్రవృద్ధోఽమ్బురాశి ర్వారిపూరో యస్య విషైః. కషాయితాః కషాయీకృతాః క్వథితాః భీషణా ఊర్మయో యస్మిన్ తథాభూతః. పర్యక్పరితోఽధావద్ధనుశ్శతం తత్పరిమాణస్థలం ప్లుత ఆవృతః, నైత చ్చిత్ర మిత్యాహ అనన్తబలస్య త త్కిం కియత్. ౭

తతో హ్రదే విహరతః గజశ్రేష్ఠ స్యేవ విక్రమో యస్య తస్య భగవత, భుజదండాహతోదకఘోష మాకర్ణ్య. అఙ్గ హేరాజన్ స్వనిలయతిరస్కార మసహమాన శ్చక్షుశ్శ్రవాః సర్ప స్స్వపైన్యసహితః సమసర దాజగామ. ౮

(కాళియమర్దనఘట్టః)

తం ప్రేక్షణీయసుకుమారఘనావదాతం శ్రీవత్సపీతవసనం స్మితసున్దరాస్యమ్.
క్రీడన్త మప్రతిభయం కమలోదరాఙ్ఘ్రిం సందశ్య మర్మసు రుషా భుజగ శ్చఛాద. ౯

తం నాగభోగపరివీత మదృష్టచేష్ట మాలోక్య తత్ప్రియసఖాః పశుపా భయార్తాః.
కృష్ణేఽర్పితాత్మసుహృదర్థకళత్రకామా దుఃఖానుశోకభయమూఢధియో నిపేతుః. ౧౦

గావో వృషా వత్సతర్యః క్రన్దమానా స్సుదుఃఖితాః,
కృష్ణన్యస్తేక్షణా భీతా రుదన్త్య ఇవ తస్థిరే, ౧౧

అథ వ్రజే మహోత్పాతా స్త్రివిధా అతిదారుణాః.
ఉత్పేతు ర్భువి దివ్యాత్మ న్యాసన్నభయశంసినః. ౧౨

భుజగః కాళియ స్తం కృష్ణం మర్మసు సందశ్య చఛాద వేష్టితవాన్. కథంభూతం? ప్రేక్షణీయ శ్చ సుకుమార శ్చ ఘనవ న్నిర్మల శ్చ తం శ్రీవత్సశబ్దోఽత్రార్శ ఆద్యజంతః. శ్రీవత్సయుక్తం. పీతం వస్త్రం యస్య తం చ స్మితేన సుందర మాననం యస్య ప్రతిపక్షా ద్భయరహితం. కమలవ దుదరమఙ్ఘ్రి చ యస్య తమ్. ౯

నాగస్య భోగేన దేహేన వేష్టిత మత ఏవాదృష్టా ఇతరై రలక్షితా చేష్టా యస్య తం కృష్ణ మాలోక్య తస్య కృష్ణస్య ప్రియా స్సఖాయః గోపాః భయే నార్తాః. కృష్ణ ఏవార్పితా ఆత్మానో మనాంసి శరీరాణి వా సుహృదాదయ శ్చ యై స్తథాభూతాః అర్థో విత్తం కామాః ఇష్టార్థాః దుఃఖాదిభి ర్మూఢా ధియో యేషాం తే నిపేతుః దుఃఖం మానసికం శోకో రోదనమ్. ౧౦

వత్సత ర్యోదమ్యాః సుతరాం దుఃఖితాః క్రందమానా ఆహ్వాయంత్యః కృష్ణ ఏవ న్యస్తా వీక్షణాని యాభి స్తాః రుదంత్య ఇవ తస్థుః. ౧౧

దివి భువ్యాత్మనీత్యేవం త్రివిధా ఆసన్నభయసూచకాః ఉత్పాతాః బహవః. తత్ర భువ్యుత్పాతా భూకమ్పాదయః దివ్యుల్కాపాతాదయః ఆత్మని వామనేత్రస్ఫురణాదయః. ౧౨

తా నాలక్ష్య భయోద్విగ్నా గోపా నన్దపురోగమాః,
వినా రామేణ గాః కృష్ణం జ్ఞాత్వా చారయితుం గతమ్. ౧౩

తై ర్దుర్నిమిత్తై ర్నిధనం మత్వా ప్రాప్త మతద్విదః,
తత్ప్రాణా స్తన్మనస్కా స్తే దుఃఖశోకభయాతురాః. ౧౪

ఆబాలవృద్ధవనితా స్సర్వేఽఙ్గ పశువత్సలాః,
నిర్జగ్ము ర్గోకులా ద్దీనాః కృష్ణదర్శనలాలసాః. ౧౫

తాం స్తథా కాతరా న్వీక్ష్య భగవా న్మాధవో బలః,
ప్రహస్య కిఞ్చి న్నోవాచ ప్రభావజ్ఞోఽనుజస్య సః. ౧౬

తేఽన్వేషమాణా దయితం కృష్ణం సూచితయా పదైః,
భగవల్లక్షణై ర్జగ్ముః పదవ్యా యమునాతటమ్. ౧౭

తా ముత్పాతా నాలక్ష్య భయేన ఉద్విగ్నాః కమ్పితగాత్రాః నందప్రభృతయో గోపాః రామేణ వినా గా శ్చారయితుం గతం కృష్ణం జ్ఞాత్వా. ౧౩

తన్మాహాత్మ్యానభిజ్ఞా స్తై ర్దుర్నిమిత్తైః నిధనం తద్విపత్తిం ప్రాప్త మివ జ్ఞాత్వా యత స్తస్మి న్నేవ ప్రాణాః తస్మి న్నేవ మనాంసి చ యేషాం మత శ్శోకభయాభ్యా మాతురాః. ౧౪

సర్వే అఙ్గ హేరాజన్ పశువత్సలాః ధేనువ ద్వాత్సల్యయుక్తాః కృష్ణస్య దర్శనే నిమిత్తే లాలసాః నిర్జగ్ముః. ౧౫

తదా తా న్నిర్గచ్ఛతః కాతరాం శ్చావలోక్య మాధవో బలో రామః మధువంశప్రభవత్వా న్మాధవః అనుజస్య ప్రభావాభిజ్ఞోఽత ఏవ ప్రహస్య కించి దపి నోవాచ. ౧౬

తే నందాదయః కృష్ణం మృగయంతః భగవంతం లక్షయ న్తీతి తథా తైః ధ్వజవజ్రాది చిహ్నైతై రితి భావః. పదైః, స్సూచితయా పదవ్యా మార్గేణ యమునాయా స్తటం జగ్ముః. ౧౭

(కాళియమర్దనఘట్టః)

తే తత్ర తత్రాబ్జయవాఙ్కుశాశనిధ్వజోపపన్నాని పదాని విశ్పతేః.
మార్గే గవా మన్యపదాన్తరాన్తరే నిరీక్షమాణా యయు రఙ్గ సత్వరాః. ౧౮

అన్తర్జలే భుజగభోగపరీత మారా త్కృష్ణం నిరీహ ముపలభ్య జలాశయాన్తే,
గోపాం శ్చ మూఢధిషణా న్పరితః పశూం శ్చ సఙ్క్రన్దతః పరమకశ్మల మాపు రార్తాః ౧౯

గోప్యోఽనురక్తమనసో భగవ త్యనన్తే తత్సౌహృదస్మితవిలోకగిర స్స్మరన్త్యః.
గ్రస్తేఽహినా ప్రియతమే భృశదుఃఖతప్తా శ్శూన్యాం ప్రియవ్యతిహృతాం దదృశు స్త్రిలోకీమ్.

తాః కృష్ణమాతర మపత్య మనుప్రతప్తాం తుల్యవ్యథా స్సమనుగృహ్య శుచ స్స్రవన్త్యః.
తస్తాః ప్రియవ్రజకథాః కథయన్త్య ఆసన్ కృష్ణాననేఽర్పితదృశో మృతకప్రతీకాః ౨౧

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (త ఇత్యనేన.) విశ్పతే ర్విశ్వస్య పత్యుః కృష్ణస్య తత్ర తత్ర ధ్వజాదిరేఖాభి రుపపన్నాని యుక్తాని పదాని తత్రాశని ర్వ్రజః, గవాం మార్గే అన్యేషాం పదానా మంతరాంతరే మధ్యే మధ్యే నిరీక్షమాణాః అఙ్గ హేరాజన్ త్వరాయుక్తాః యయుః. ౧౮

జలమధ్యే భుజగభోగేన పరివేష్టిత మదృష్టచేష్టితం కృష్ణం హ్రదస్య తీరే మూర్ఛితా న్గోపాం శ్చ సఙ్క్రందతః, పశూం శ్చారా దేవోపలభ్య జ్ఞాత్వా ఆర్తా స్సంతో మహ త్కశ్మలం మోహం. ప్రాపుః. ౧౯

తస్య కృష్ణస్య సౌహృదేన సౌహార్దేన య త్స్మితం యే చ విలోకాః కటాక్షా స్తా న్గిర శ్చ స్మరంత్యః విరతిశయప్రీతివిషయే తస్మిన్ సర్పేణ గ్రస్తే సతి నితరాం దుఃఖేన తప్తాః ప్రియేణ. రహితాః త్రిలోకీం శూన్యాం దదృశుః. ౨౦

తాం కృష్ణస్య మాతరం యశోదా మపత్య మనూద్దిశ్య ప్రతప్తాం దుఃఖితాం అనుగృహ్య సమ్య గ్గృహీత్వా హ్రదే పతితు ముద్యుక్తాం నివార్యేత్యర్థః. శుచోఽశ్రూణి స్రవంత్యః తయా తుల్యదుఃఖాః ప్రియో వ్రజో యస్య తస్య కృష్ణస్య తా స్తాః పూతనాయమళార్జునభఞ్జనాదిరూపాః కథయంత్యః కృష్ణస్య ఆననే అర్పితాః నిహితాః దృశో యాభి స్తాః మృతకప్రతీకాః మృతకల్పాః ఆసన్, ౨౧

కృష్ణప్రాణా న్నివిశతో నన్దాదీ న్వీక్ష్య తద్ధ్రదమ్.
ప్రత్యషేధ త్స భగవా న్రామః కృష్ణానుభావవిత్. ౨౨

ఇత్థం స గోకుల మనన్యగతిం నిరీక్ష్య సస్త్రీకుమార మతిదుఃఖిత మాత్మహేతోః,
ఆజ్ఞాయ మర్త్యపదవీ మనువర్తమానః స్థిత్వా ముహూర్త ముదతిష్ఠ దురఙ్గబన్ధాత్. ౨౩

తత్ప్రథ్యమానవపుషా వ్యథితాత్మభోగ స్త్యక్త్వోన్నమయ్య కుపితః స్వఫణా న్భుజఙ్గః,
తస్థౌ శ్వసఞ్ ఛ్వసనరన్ధ్రవిషోఽమ్బరీష స్తబ్ధేక్షణోల్ముకముఖో హరి మీక్షమాణః. ౨౪

తం జిహ్వయా ద్విశిఖయా పరిలేలిహానం ద్వే సృక్వణీ అతికరాళవిషాగ్నిదృష్టిమ్,
క్రీడన్నముం పరిససార యథా ఖగేన్ద్రో బభ్రా వసోఽప్యవసరం ప్రసమీక్షమాణః. ౨౫

కృష్ణ ఏవ ప్రాణో యేషాం తాన్ కృష్ణైకజీవనాన్ నందాదీన్ తం హ్రదం విశతః ప్రవేష్టు ముద్యుక్తాన్ రామః, ప్రత్యషేధత్ నివారితవాన్. తత్ర హేతు స్తత్ప్రభావవిత్ తత్రాపి హేతు ర్భగవాన్. ౨౨

న విద్యతేఽన్యా గతిః. రక్షణోపాయో యస్య తత్ ఆత్మనః స్వస్య హేతోః స్త్రీకుమార పర్యంతం దుఃఖితం గోకులం నిరీక్ష్య ఆజ్ఞాయ తద్దుఃఖం జ్ఞాత్వా మర్త్యపదవీ మనువర్తమానోఽత ఏవ ముహూర్తమాత్రం తూష్ణీం స్థిత్వా తత ఉరఙ్గబంధా దుదతిష్ఠత్ త్యాజితోరగబంధో బభూవేత్యర్థః. ౨౩

తస్య కృష్ణస్య ప్రథ్యమానేన భారీక్రియమాణేన పృథుశబ్దా త్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్ "రబుతో హలాదే" రితి కృతరభావాత్ కర్మణి లటః శానచ్. వపుషా వ్యథితస్వశరీరో భుజఙ్గః కృష్ణ మున్ముచ్య కుపితః ఫణా మున్నమయ్య శ్వసన్ కేవలం హరి మీక్షమాణః తస్థౌ, కథంభూతః నాసరంధ్రేషు విషం యస్య అమ్బరీషవ త్సంతప్తాని స్తబ్ధాని చేక్షణాని యస్య అమ్బరీషశబ్దో భ్రాష్ట్రవాచీ "అమ్బరీష షమా న్భ్రాష్ట్రం క్లీబేఽమ్బరీషం భ్రాష్ట్ర" నేత్యాదినామానుశాసనాత్, అమ్బరీష ఇత్యౌణాదికసూత్రేణా "బిశద్ద" ఇత్యస్మా ద్ధాతోః "కృశాత్యాభ్యా మీష" న్నిత్యత ఈష న్నిత్య నువర్తమానే తత్సన్నియోగేన రుడాగమో నిపాత్యతే, సమస్తపాఠే నాసికాచ్ఛిద్ర మేవ విషపాకభ్రాష్ట్రం యస్య స చాసౌ స్తబ్ధేక్షణః, ఉల్ముకా న్యగ్నికణాని ముఖే యస్య ఉల్ముకవ జ్జ్వలన్ముఖో వా. ౨౪

ద్వే శిఖే అగ్రభాగౌ యస్యా స్తయా జిహ్వయా ద్వే సృక్వణీ ఓష్ఠప్రాంతౌ లేలిహానం అతికరాళా విషాగ్నిక్షేపణా దృష్టి ర్యస్య త మముం కాళియం క్రీడ న్నివ పరిత శ్చచార "అభితః పరిత స్సమయే" త్యాదివచనే నాము మితి షష్ఠ్యర్థే ద్వితీయా. అముష్య పరిత స్ససారేత్యర్థః. యథా గరుడ స్తద్వత్ సోఽపి కాళియోఽప్యవసరం దంశనార్థ మంతర మన్వేషయ న్పరిబభ్రామ. ౨౫

(కాళియమర్దనఘట్టః)

ఏవం పరిభ్రమహతౌజస మున్నతాంస మానమ్య తత్పృథుశిర స్స్వధిరూఢ ఆద్యః.
తన్మూర్ధరత్ననికరస్పర్శాతితామ్రపాదామ్బుజోఽఖిలకలాదిగురు ర్ననర్త. ౨౬

తం నర్తు ముద్యత మవేక్ష్య తదా తదీయా గన్ధర్వసిద్ధమునిచారణదేవవధ్వః,
ప్రీత్యామృదఙ్గపణవానకవాద్యగీతపుష్పోపహారనుతిభి స్సహసోపసేదుః. ౨౭

యద్య చ్ఛిరో న నమతేఽఙ్గ శతైకశీర్ష్ణ స్తత్త న్మమర్ద ఖలదణ్డధరోఽఙ్ఘ్రిపాతైః.
క్షీణాయుషో భ్రమత ఉల్బణ మాస్యతోఽసృఙ్నస్తోవమన్ పరమకశ్మల మాప నాగః౨౮

తస్యాక్షిభి ర్గరళ ముద్వమత శ్శిరస్సు యద్యత్సమున్నమతి నిశ్వసతో రుషోచ్చైః,

---

ఏవం పరిభ్రమ ణేనైవ గతబలం ఉన్నతా వంసౌ యస్య తం కాళియ మానమ్య నమ్రం కృత్వా తస్య పృథుషు విపులేషు శిర స్స్వధిరూఢః, ఆద్యః అఖిలవిద్యాకారణభూతః. అఖిలానాం భరతశాస్త్రవిదాం ఆదిగురుః హేతుగర్భ మిదం తత్త్వాత్ చపలే ష్వపి శిరస్సు ననర్త. కథంభూతః, తస్య మూర్ధసు యే రత్నసమూహా స్తేషాం స్పర్శే నాత్యరుణం పదామ్బుజం యస్య తథాభూతః. ౨౬

నృత్యం కర్తు ముద్యుక్తం తం కృష్ణ మవేక్ష్య తదీయా భగవత్సేవకాః గంధర్వాదయః. ప్రీతిపూర్వకం మృదఙ్గాదిభి రుపలక్షితా స్సహసా అతు ఉపసేదు రాజగ్ముః యద్వా తదీయాః కాళియస్య పరిజనాః ఉపసేదుః గంధర్వాదయ శ్చ తథా భగవంతం సేవితుం మృదఙ్గాదిభి స్సహోపసేదు రిత్యన్వయః. ౨౭

శత మేకాని ముఖ్యాని శిరాంసి యస్య తస్య శతైకశీర్ష్ణః కాళియస్య ఆర్షత్వా "ఛీర్షన్ ఛందసీతి" శిరశ్శబ్దస్య శీర్ష న్నాదేశః, య ద్యచ్ఛిరో న నమతే నమ్రం నాభూ దఙ్గ హేరాజన్ త త్తచ్ఛిరః. కర్మ అఙ్ఘ్రిపాతైః, ఖలదండధరః. హేతుగర్భం తత్త్వా న్మమర్ద కథంభూతస్య క్షీణ మాయు ర్బలం వా యస్య భ్రమతః. తదా అస్యతో ముఖేభ్యః, నస్తో నాసికాభ్య శ్చోల్బణ ముష్ణ మధికం వా అస్య గ్రుధిరం వమ న్నుద్గిరన్ స నాగః, కాళియః పర మధికం కశ్మలం మోహం, మూర్ఛాం దుఃఖం వా అవాప లేభే. ౨౮

అక్షిభి ర్నేత్రై ర్విష ముద్వమతః పునః రుషా క్రోధేన ఉచ్చైః నిశ్వసతః శ్వాసం ము ఞ్చత స్తస్య శిరస్సు మధ్యే యద్య చ్ఛిరః కర్తృ సమున్నమతి ఉద్ధృతం బభూవేత్యర్థః, తత్త త్పదా

నృత్యత్పదాఽనునమయ న్దమయాంబభూవ పుష్పైః స్సుపూజిత ఇవేహ పుమాన్ పురాణః
తచ్చిత్రతాణ్డవనిరుగ్ణఫణాసహస్రో రక్తం ముఖై రురు వమన్ నృప భగ్నగాత్రః,
స్మృత్వా చరాచరగురుం పురుషం పురాణం నారాయణం త మరణం మనసా జగామ. ౩౦
కృష్ణస్య గర్భజగతోఽతిభరావసన్నం పార్ష్ణిప్రహారపరిరుగ్ణఫణాతపత్రమ్,
దృష్ట్వాఽహి మాద్య ముపసేదు రముష్య పత్న్య ఆర్తా శ్శ్లథద్వసనభూషణకేశబన్ధాః. ౩౧
తా స్తం సువిగ్నమనసోఽథ పురస్కృతార్భాః కాయా న్నిధాయ భువి భూతపతిం ప్రణేముః
సాధ్వ్యః కృతాఞ్జలిపుటా శ్శమలస్య భర్తు ర్మోక్షేప్సవ శ్శరణదం శరణం ప్రపన్నాః. ౩౨

పాదఘాతేన అనునమయన్ ప్రహ్వీకుర్వన్ ఇత్థం నృత్యన్ దమయాంబభూవ దండయాస శఠంభూతః, పుష్పైః పుష్పవర్షైః సుపూజితః, గంధర్వాదిభి రితి కర్తృపదాధ్యాహారః తాదాత్వికం భగవంతం లక్షయతి ఇహ అస్మి న్నవసరే పురాణః. పుమా నివ శేషాసనో భగవా నివాలక్ష్యతేత్యర్థః. ౨౯

తస్య భగవత శ్చిత్రే ణోద్భటేన తాండవేన నృత్తే నిరుగ్ణం నితరాం పీడితం ఫణానాం సహస్రం యస్య భగ్నం గాత్రం యస్య స కాళియః హేనృప ముఖైః రుధిర మనునమన్ ఉద్గిరన్ తదా తం కృష్ణం చరాచరాత్మకసర్వభూతనియంతారం పురాణం పురుషం శ్రీనారాయణం స్మృత్వా త మేవ మనసా అరణం శరణం జగామ, ౩౦

కృష్ణస్య గర్భే యు జ్జగ త్తస్యాతిభరే ణావసన్నం పీడితం పార్ష్ణిప్రహారైః. పాదపృష్ఠ ఘాతైః, పరితో రుగ్ణాః పీడితాః ఫణా ఏవాతపత్రాణి యస్య త మహిం కాళియం దృష్ట్వా అముష్య కాళియస్య పత్న్యః, ఆర్తా దుఃఖితాః. విస్రంసమానా వసనాదయో యాసాం తాః. ఆద్యం శ్రీకృష్ణ ముపసేదు రుపజగ్ముః. ౩౧

తాః కాళియస్య పత్న్యః. సువిగ్నాని నితరాం భీతాని మనాంసి యాసాం అత ఏవ పురస్కృతాః పురో నిధాపితాః. అర్భాః బాలాః యాభి స్తా స్తథాభూతాః భువి కాయా న్దేహాన్ నిధాయ దండవ త్పాతయిత్వా తం భూతపతి మపరాధానవేక్షణేన శరణాగతభూతమాత్రరక్షితారం కృష్ణం ప్రణేముః నమ శ్చక్రుః, తత స్తా స్సాధ్వ్యః పతివ్రతాః. శమలస్య పాప్మనో భర్తుః బిభ్రతః. మోక్షేప్సవః, భర్తు శ్శమలస్య వా ధృతాఞ్జలిపుటాః, శరణదం శరణం రక్షణోపాయ మాత్మానం దదాతీతి తథా తం "య ఆత్మదా బలదా" ఇతి శ్రుతేః, తం కృష్ణం శరణ ముపాయం ప్రపన్నాః. అధ్యవసితవత్యః, "అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే మహావిశ్వాసపూర్వకమ్, తదేకోపాయతా యాచ్ఞా ప్రపత్తి శ్శరణాగతి" రిత్యుక్తవిధాం ప్రపత్తిం చక్రు రిత్యర్థః. ౩౨

—* కాళియపత్నీకృతకృష్ణస్తుతిః. *—

నాగపత్న్య ఊచుః—

న్యాయ్యో హి దణ్డః కృతకిల్బిషేఽస్మిం స్తవావతారః ఖలనిగ్రహాయ,
రిపోః సుతానా మపి తుల్యదృష్టి ర్ధత్సే దమం ఫల మేవానుశంసన్. 33

అనుగ్రహోఽయం భవతా కృతో హి నో దణ్డోఽసతాం తే ఖలు కల్మషాపహః,

తత్ర భగవత స్తదితరాసాధ్యస్వభర్తృప్రాణసంరక్షణాత్మకస్వాభీష్టోపాయతాం మహావిశ్వాస పూర్వకం యియాచిషవ స్తావ ద్యాచనీయతోపయుక్తగుణవత్తాం స్తుతివ్యాజే నావిష్కుర్వత్య స్తావ ద్రక్షణీయస్య స్వభర్తుః కార్పణ్యం భవాంతరసుకృతవత్త్వం చ సూచయంత్యః. ప్రకృత మేతస్య దమన మహితవ్యాజం హిత మేవ తచ్చ సమదృశా త్వయా కర్తు ముచిత మేవేతి విజ్ఞాపయామాసుః. (న్యాయ్యఇత్యాదినా ద్వయేన) తత శ్చతుర్భిః కార్పణ్యసుకృతవత్త్వే తతో దశభి ర్యాచనీయతోప యుక్తగుణా నావిష్కర్తుం స్తుతిః తతః పఞ్చభి ర్యాచ్ఞేతి వివేకః. కృతం కిల్బిషం హ్రదవిదూష ణాత్మకం త్వద్దంశనాత్మకం వా యేన అస్మిన్ య స్త్వయా ధృతో దండః స న్యాయ్య ఉచిత ఏవ కృతకిల్బిష ఇత్యనేన, తస్య దండ్యత్వం ఆకించన్యం ప్రత్యుత సాపరాధత్వం చ సూచితం అత తద్దండయితృత్వం న్యాయ్య మిత్యభిప్రాయేణాహుః, తవావతారః ఖలనిగ్రహాయ ఖలానాం దుష్కృతాం నిగ్రహార్థం హి తవావతార ఇత్యర్థః. నన్వేవ మపి వాత్సల్యనిధే ర్మమైత దనుచిత మిత్యత్రాహుః రిపో రితి, రిపోః సుతానా మపి విషయే తుల్యా వైషమ్యరహితా దృష్టి ర్యస్య తథాభూత, స్త్వం ఫలం హితాత్మక మేవాను సమనంతర మేవ శంసన్ సూచయన్ తావ ద్దమం దండం ధత్సే కరోషి రిపోః సుతానా మపీత్యనేన మిత్రామిత్రవిభాగానాదరే ణాపరాధినాం సర్వేషా మపి దమం ధత్స ఇతి సూచితం అత ఏవ తుల్యదృష్టిః. యద్వా "హరి ర్దుఃఖాని భక్తానాం హితబుద్ధ్యా కరోతి వై. శస్త్రక్షారాగ్నికర్మాణి స్వపుత్రాయ పితా యథే" త్యుక్తరీత్యా అనుగృహ్యమాణానాం తావ త్పుత్రాదీనా మివ సర్వేషా మపి తాదాత్వికాహితవ్యాజం హిత మేవ కరోషీతి సూచితం. అతోఽయం దండోఽను గ్రహరూప ఏవ అత ఏవ వాత్సల్యనిధే స్తవోచిత శ్చేతి భావః. 33

దండస్యానుగ్రహరూపతా మేవ స్పష్టయంతి (అనుగ్రహ ఇతి.) భవతా యః కృతో దండ స్సోఽయం నోఽస్మాక మస్మద్విషయే అనుగ్రహ ఏవ కుతః, తే దండ స్త్వత్కృతకో దండోఽసతాం నోఽస్మాకం కల్మషాపహః దురితాపహః, కిం తత్కల్మషం యదపహంతా మద్దండ స్తత్రాహుః, అముష్య దేహినః కాళియాఖ్యజీవస్య, యత్ యస్మా త్కల్మషా ద్దండశూకత్వం సర్పత్వం ప్రాప్త

యద్దన్దశూకత్వ మముష్య దేహినః క్రోధోఽపి తేఽనుగ్రహ ఏవ సమ్మతః, ౩౪

తప స్సుతప్తం కి మనేన పూర్వం నిరస్తమానేన చ మానదేన.
ధర్మోఽథవా సర్వజనానుకమ్పయా యతో భవాం స్తుష్యతి సర్వజీవనః. ౩౫

కస్యానుభావోఽస్య న దేవ విద్మహే తవాఙ్ఘ్రిరేణుస్పర్శాధికారః,

మితి శేషః. తత్కల్మషాపహ ఇత్యర్థః. అత స్తవ క్రోధోఽప్యనుగ్రహ ఏవానుగ్రహగర్భ ఏవ సమ్యక్ మతః విజ్ఞాతః. ౩౪

కృతకిల్బిషే దందశూకత్వ మితి పదద్వయేన సాధనాంతరరాహిత్యాత్మక మాకించన్యరూపం కార్పణ్యం సూచితం అథేశ్వరానుగ్రహనిమిత్తం సుకృతవత్త్వ మనుమాంతి (తప ఇతి.) అనేనాస్మ ద్భర్త్రా పూర్వం పూర్వస్మి న్జన్మని నిరస్తాహఙ్కారేణ మానదేన మహద్భ్యః పూజాప్రదేన చ సతా కిం తప స్సుతప్తం సుష్ఠు కృతం పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః. అథవా సర్వభూతానుకమ్పయా కశ్చి ద్ధర్మో వా అనుష్ఠిత స్స్యాత్ కథ మేవం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహుః యత స్సర్వా న్జీవయతి "కో హ్యేవాన్యా త్కః ప్రాణ్యా" దితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా భోగమోక్షప్రదా నేనోజ్జీవయతీతి తథా భవాన్ తుష్యతి తుష్టో భవితుం తావ ద్దండయతీతి భావః. తపోధర్మయో రనిర్వచనీయత్వాభిప్రాయకః కింశబ్దః. అనే నానుష్ఠితౌ తపోధర్మౌ ఇద మిత్థం తయా నాస్మాభి రల్పబుద్ధిభి ర్నిర్వక్తుం శక్యౌ కింతు కేవలం సర్వాంత రాత్మనో భవత స్తోషా ల్లిఙ్గా త్తన్నిమిత్తం కించి త్తప ఆదికం కృత మిత్యనుమాస్యామహ ఇతి భావః. యద్వా తప ఇత్యాదిభి శ్చతుర్భిః. కార్పణ్య మేవావిష్క్రియతే అయ మర్థః. పూర్వ మనుగ్రహరూపా ద్దండా త్ప్రాగనేన నిసర్గతః. క్రూరే ణానేన సర్పేణ కిం తప స్సుతప్తం న కించిత్ అథవా కో ధర్మః. న కశ్చి ద్యతో యేన తపసా ధర్మేణ వా భవాం స్తుష్యతి త న్న కించి దపి కృత మిత్యర్థః. స్వభావతః క్రూరస్య నిరస్తమానత్వా ద్యసంభావనాప్రదర్శనాయ తద్విశేషణాని. ౩౫

కస్యేతి అస్య కాళియస్య త్వత్పాదరజస్స్పర్శాధికారః కస్య పుణ్య స్యానుభావః ప్రభావః. తత్పుణ్య మయం న వేద వయ మపి న విద్మః యద్వా. కస్య న కస్యచి దపి తాదృశం పుణ్య మస్మిన్ సర్పజాతౌ కించి దపి సంభావిత మిత్యయం న వేద వయ మపి న విద్మహ ఇత్యర్థః. తవేత్యనేన త్వదఙ్ఘ్రిరేణో ర్దౌర్లభ్య మభిప్రేతం తదేవావిష్కుర్వంతి (యద్వాఞ్ఛయేతి.) యద్వాఞ్ఛయా యదఙ్ఘ్రి రేణులిప్సయా శ్రీలలనా శ్రీ ర్లక్ష్మీ రేవ లలనా యస్యాః, పాదరజో బ్రహ్మాదయో లిప్సంతి సా శ్రీ రపి కామా నఙ్ఘ్రిరేణువ్యతిరిక్తా న్పురుషార్థాన్ విహాయానిచ్ఛంతీ ధృతవ్రతా ధృతం తపశ్చర్యోప

(కాళియపత్నీకృతకృష్ణస్తుతిః)

యద్వాఞ్ఛయా శ్రీర్లలనాఽచర త్తపో విహాయ కామాన్ సుచిరం ధృతవ్రతా. ౩౬

న నాకపృష్ఠం న చ సార్వభౌమం న పారమేష్ఠ్యం న రసాధిపత్యమ్,
న యోగసిద్ధీ రపునర్భవం వా వాఞ్ఛన్తి యత్పాదరజఃప్రపన్నాః. ౩౭

తదేష నాథాప దురాపమన్యై స్తమోజనిః క్రోధవశోఽప్యహీశః,
సంసారచక్రే భ్రమత శ్శరీరిణో యదృచ్ఛయా స్యా ద్భవత స్సమక్షమ్. ౩౮

యుక్త మింద్రియజయాత్మకం వ్రతం యయా తథాభూతా తపో బహుకాల మచరత్. పురా శ్రీ ర్వేదవతీ రూపేణ తప శ్చచారేతి శ్రీరామాయణకథాఽత్ర సూచ్యతే. ౩౬

నన్వైశ్వర్యకైవల్యాదిషు ప్రార్థనీయపురుషార్థేషు సత్స్వపి తా న్విహాయ కిం విశేషేణ మదఙ్ఘ్రిరేణుం వాఞ్ఛంతీత్యత్రాహుః (నేతి) యే త్వత్పాదరజః ప్రపన్నా స్తే పారమేష్ఠ్యాదికం న వాఞ్ఛంతి పారమేష్ఠ్యాదిభ్యోఽతిశయపురుషార్థరూపం త్వత్పాదరజస్సేవమానా స్తేనైవ తృప్తాః పారమేష్ఠ్యాదికం న వాఞ్ఛంతీత్యర్థః. తత్ర పారమేష్ఠ్యం చతుర్ముఖైశ్వర్యం నాకపృష్ఠం స్వర్లోకం సార్వభౌమం చక్రవర్తిత్వం రసాధిపత్యం భూలోకా దధస్తనలోకాధిపత్యం యోగసిద్ధీ రణిమాదీన్ అపునర్భవం కైవల్యం. ౩౭

తర్హ్యేవం కృపణస్యాపి కథం దుర్లభతమమత్పాదరజస్ప్రాప్త్యధికార స్తత్రాహుః (తదితి) ఏషః. అహీశ స్సర్పాధిప స్తమోజని స్తమఃప్రచురజన్మా అత ఏవ క్రోధవశ స్తదపి తథాపి హే నాథాన్యైః. దుష్ప్రాపం త్వత్పదామ్బుజస్పర్శం ఆప లేభే యద్భవత స్సమక్షం ప్రత్యక్షత్వం త దన్యై ర్దురాప మప్యేష ఆపేతి వాఽన్వయః. యుక్తం చైత దిత్యాహుః సంసారచక్రే స్వకర్మభి ర్భ్రమతో జీవస్య యదృచ్ఛయా భవత స్సమక్షత్వం స్యాత్ "ఏవం సంసృతిచక్రేఽస్మి న్భ్రామ్యమాణే దురత్యయే, జీవే దుఃఖాకులే విష్ణోః కృపా కాప్యుపజాయత" ఇతి స్మరణా దితి భావః. విభవ ఇతి పాఠే విభవ స్త్వదనుగ్రహరూపో విభవ స్సమక్షః ప్రత్యక్ష స్స్యా దేవ యాదృచ్ఛికాదిసుకృతవిశేష రూపవ్యాజమాత్రావలమ్బనే నానుజిఘృక్షో ర్వాత్సల్యనిధే స్తవానుగ్రహరూపో విభవః ప్రత్యక్ష స్స్యాదేవ అన్యథా కస్యాపి చేతనస్య నిర్దుష్ట స్యాసంభవా త్త్వత్కృపా నిర్విషయైవ స్యా దితి భావః. ౩౮

నమ స్తుభ్యం భగవతే పురుషాయ మహాత్మనే,
భూతావాసాయ భూతాయ పరాయ పరమాత్మనే. ౩౯

జ్ఞానవిజ్ఞాననిధయే బ్రహ్మణేనన్తశక్తయే,
అగుణాయావికారాయ నమ స్తే ప్రాకృతాయ చ. ౪౦

త దేవం కార్పణ్య మావిష్కృత్యాథ శరణ్యత్వోపయుక్తగుణై ర్విశిష్య స్తువంతి (నమ ఇత్యాదిభి ర్ద్వాభిః.) చతుర్థ్యంతానాం భగవత ఇత్యాదీనాం తుభ్యం నమ ఇత్యన్వయః, తత్ర ఆశ్రితకార్య నిర్వాహకా ఆశ్రయణసౌకర్యాపాదకా శ్చేతి ద్వివిధా శ్శరణ్యగుణాః, తత్ర జ్ఞానశక్తిపూర్తిప్రాప్త్యాదయ ఆశ్రితకార్యనిర్వాహకాః జ్ఞాన మనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణోపయుక్తరూపం. తచ్చ జ్ఞానవిజ్ఞాననిధయ ఇత్యనేనోక్తం, జ్ఞాన మనిష్టపరిహారోపయుక్తం విజ్ఞాన మిష్టప్రాపణోపయుక్తం. తయో ర్నిధి రాశ్రయ స్తస్మై శక్తి ర్నామాఘటితఘటనసామర్థ్యాద్యాత్మికా సా చానంతశక్తయ ఇత్యనేనోక్తా బ్రహ్మణ ఇత్యనేన సర్వశేషిత్వాదిగుణబృహత్త్వవాచినా భగవత ఇత్యనేన షాడ్గుణ్యపూర్ణత్వవాచినా, పూర్తిప్రాప్తీ వివక్షితే. పూర్తి రవాప్తసమస్తకామత్వం, ప్రాప్తి ర్నిరుపాధికశేషిత్వం, ఆశ్రయణసౌకర్యాపాదకా స్తు గుణాః పరత్వస్వామిత్వసౌశీల్యవాత్సల్యాదయః తత్ర భూతాయ పరాయ పరమాత్మన ఇతి పరత్వ ముక్తం పరత్వం నామ. స్వేతరాపేక్షయోత్కృష్టత్వం "ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః. యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభ ర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః" ఇతి స్వేతరనిఖిలజగదంతః ప్రవేశన ప్రశాసనాభ్యాం వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శేన చ ధారకత్వం హి పరమాత్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త మవగతం. అనేన స్వేతరనియామ్యసర్వవస్త్వపేక్షయోత్కృష్టత్వం స్పష్ట మేవ. పరాయ భూతాయ భూతత్వ మత్ర సర్వేభ్యః కారణతయా ప్రాగవస్థితత్వం పరమకారణాయేత్యర్థః, అనే నాపి పరత్వం స్పష్ట మేవ భూతావాసా యేత్యనేన సౌలభ్య మవగతం పరత్వయుక్తోఽపి న మేర్వాదివ ద్దూరతరోఽపి తు సర్వభూతహృదయగుహావాస ఇతి భావః. అనేన సౌలభ్యం సువ్యక్త మేవ పురుషాయ మహాత్మన ఇత్యనేన సౌశీల్యం వివక్షితం, స్వయం వాచామగోచరమాహాత్మ్యయుక్తోఽపి యాదవానా మన్యతమ పురుషరూపేణ తై స్సహ సంశ్లేషస్వభావ ఇతి భావః, మహతో మన్దై స్సహ సంశ్లేషస్వభావవత్త్వం హి సౌశీల్యం. మహాపరాధినం కాలియ మనుగ్రహీతు ముద్యోగప్రఖ్యాపనపరేణానేన వాత్సల్యం వ్యక్త మేవావగతం. భూతావాసాయ పరమాత్మన ఇతి వ్యాపకత్వోక్త్యా ప్రసక్తం వ్యాప్యగతదోషం పరిజహ్రుః (అగుణాయేతి.) హేయగుణరహితాయ పరాయ భూతాయేతి కారణత్వోక్త్యా ప్రసక్తవికారాశ్రయత్వ పరిహారాభిప్రాయే ణావికారా యేత్యుక్తిః సద్వారకవికారాశ్రయత్వేన కారణత్వేఽపి స్వరూపతః స్వభావత శ్చావికారాయేత్యర్థః, సద్వారకవికారాశ్రయత్వ మేవ స్పష్టయంతి. ప్రాకృతాయ "భూమి రాపోఽనలో వాయుః, అపరేయ మిత స్త్వన్యా" మితి శ్లోకద్వయోక్తప్రధానపురుషాత్మకప్రకృతిద్వయద్వారా తద్గతవికారాశ్రయాయ. ౩౯-౪౦

(కాళియపత్నీకృతకృష్ణస్తుతిః)

కాలాయ కాలనాభాయ కాలావయవసాక్షిణే,
విశ్వాయ విశ్వరూపాయ తత్కర్త్రే విశ్వహేతవే. ౪౧

భూతమాత్రేన్ద్రియప్రాణమనోబుద్ధ్యాశయాత్మనే,

సత్త్వాదిప్రకృతిగుణక్షోభనిమిత్తకాలస్యాపి పృథఙ్నిమిత్తతావ్యుదాసాయ తస్య తత్సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కాలాయేతి కాలాత్మకాయేత్యర్థః. తదాత్మకత్వం న మృదాత్మకో ఘట ఇతివత్స్వరూపాభేదనిబన్ధనమిత్యభిప్రాయేణాహుః కాలనాభాయేతి. కాలో నాభివదఙ్గభూతో, యస్య సః కాలనాభః "అచ్ప్రత్యన్వవపూర్వాత్సామలోమ్నః" ఇత్యత్రేతి యోగవిభాగాశ్రయణాత్సర్వసమాసాన్తోఽచ్ప్రత్యయః యద్వా. కాలస్య నాభిర్నేమ్యరాదీనాం నాభివద్ధారకః, ఆత్మభూత ఇతి యావత్. దేవమనుష్యాదిదేహాపారవశ్యేన తచ్ఛరీరకత్వమపి తు తద్యాథాత్మ్యావలోకనేనేత్యభిప్రాయేణాహుః (కాలావయవసాక్షిణ ఇతి.) కాలావయవానాం నిమేషాదివత్సరాన్తానాం సాక్షిణే సాక్షాద్ద్రష్ట్రే. పరాయ భూతాయేత్యుక్తకారణత్వప్రయుక్తకార్యానన్యత్వాభిప్రాయేణ కార్యసామానాధికరణ్యేన నిర్దిశన్తి (విశ్వాయేతి.) విశ్వాత్మకాయేత్యర్థః తదాత్మకత్వం కిం తత్స్వరూపాభేదనిబన్ధనం విశ్వరూపాయేతి నేత్యాహుః, విశ్వం రూపం శరీరం యస్య తస్మై. శరీరాత్మభావనిబన్ధనం సామానాధికరణ్యమితి భావః. యద్వా, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్తస్య స్థూలచిదచిద్విశిష్టేనాత్మనా సాకమనన్యత్వాభిప్రాయేణ విశ్వాయేత్యుక్తిః. విశేషాంశస్యాపి శరీరాత్మభావనిబన్ధనవిశ్వసామానాధికరణ్యాభిప్రాయేణ విశ్వరూపాయేత్యుక్తిః, న కేవలముపాదానకారణభూతాయ, అపి తు జగన్నిమిత్తభూతాయ చేత్యభిప్రాయేణాహుః, తత్కర్త్రే ఇతి ఉపకరణాధికరణాదికమపి త్వమేవేత్యభిప్రాయేణోక్తం, విశ్వస్య హేతవ ఇతి హేతుత్వం కారకషట్కసాధారణం గోబలీవర్దన్యాయేన తత్కర్త్రే ఇత్యుక్తిః. ౪౧

విశ్వాయ విశ్వరూపాయేత్యుక్తయోః కార్యేణ సహ విశిష్టవిశేష్యాంశసామానాధికరణ్యయోర్నిబన్ధనద్వయమాహుః (భూతేతి.) భూతాదిరూపేణ పరిణతత్వాద్భూతాద్యాత్మనే, అత్ర భూతాదిశబ్దాః భూతాదికార్యరూపేణ పరిణతచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మపరాః ఏవం చ కార్యావస్థబ్రహ్మాభిన్నకారణావస్థబ్రహ్మణ ఇత్యర్థః. భూతాదీనామాత్మనే తదన్తఃప్రవేశప్రశాసనాభ్యాం భర్త్రే ఇత్యప్యర్థస్తన్త్రేణ వివక్షితః. అన్తఃప్రవేశప్రశాసనాభ్యాం భర్తృత్వమేవ హ్యాత్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం, తత్ర భూతాన్యాకాశాదీని. మాత్రాః శబ్దాదయః పఞ్చ ఇన్ద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేన్ద్రియాణి శ్రోత్రాదీని దశ ప్రాణాః పఞ్చ మనో బుద్ధిశ్చ ఆశయో వాసనా ఏవం సూక్ష్మచిద్విశిష్టబ్రహ్మణః స్థూలావస్థాచిద్విశిష్టబ్రహ్మాభేదే

త్రిగుణే నాభిమానేన గూఢస్వాత్మానుభూతయే. ౪౨

నమోఽనన్తాయ సూక్ష్మాయ కూటస్థాయ విపశ్చితే,
నానావాదానురోధాయ వాచ్యవాచకశక్తయే. ౪౩

నమః ప్రమాణమూలాయ కవయే శాస్త్రయోనయే.

తయోః కార్యకారణభావో విశేషణవిశేష్యయో శ్శరీరాత్మభావ శ్చేతి నిబంధనద్వయ ముక్తం. అథ చిత్సామానాధికరణ్యేఽపి నిబంధన మాహుః (త్రిగుణే నేత్యర్ధేన.) త్రిగుణేన గుణత్రయహేతు కేనాభిమానేన దేహాత్మాద్యభిమానేన గూఢా చ్ఛన్నా స్వాత్మానుభూతి ర్జీవానాం, యస్మాత్తస్మై జ్ఞానవికాస రూపజీవగతకార్యం ప్రతి కారణభూతా యేత్యభిప్రేతార్థః. ౪౨

ఏవం జగత్కారణత్వేన పరత్వనిర్వాహణలక్షితస్య పరమాత్మన శ్చిదచిద్విశిష్టస్య స్వరూపం విశేష్యాంశభూతం జగన్నిమిత్తకారణం విశోధయంతి (నమోఽనంతాయేతి.) అత్ర సత్యాదివాక్యం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే అనంతపదేన తస్య కూటస్థపదేన నిర్వికారవాచినా సత్యపదస్య విపశ్చిచ్ఛబ్దేన జ్ఞానపదస్య చ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ వివిధం పశ్యతీతి విపశ్చిత్తస్మై నిత్యాసఙ్కుచితసర్వవస్తువిషయకధర్మభూతజ్ఞానాశ్రయా యేత్యర్థః. పృషోదరాదిత్వా ద్యశబ్దస్య చిభావః, ఏవ మచేతనా త్త్రివిధజీవేభ్య శ్చ వ్యావృత్తా యేత్యుక్తం భవతి. అనంతా యేత్యనేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వరూపవస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్య మప్యుక్తం. సర్వవస్తుసామావాధికరణ్యార్హత్వం చ సర్వాంతఃప్రవేశేన తచ్ఛరీరకత్వేన చ తత్ర కథ మణుస్వరూపజీవాంతఃప్రవేశేన తచ్ఛరీరకత్వం విభోః పరమాత్మన స్సఙ్గచ్ఛత ఇత్యత్రాహుః (సూక్ష్మాయేతి.) "ఆణో రణీయాన్, నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మ" మిత్యాది శ్రుత్యుక్తరీత్యా సూక్ష్మా దపి సూక్ష్మత్వా జ్జీవాంతఃప్రవేశయోగ్యాయేతి భావః. నన్వేవంభూతం మాం కథం కేచి న్నిమిత్తకారణ మేవ వదంతి, కేచి చ్చ జీవాభిన్న మిత్యాదీత్యత్రాహుః నానావాదాః వేదవిరుద్ధాః, తా ననువృత్యావస్థితాయ అనధిగతవేదాంతవాక్యైకవాక్యానాం విప్రతిపన్నబుద్ధీనాం తత్తద్వాదానురూపేణాపి ప్రతీతాయేత్యర్థః. తత్ర హేతుః వాచ్యవాచకశక్తయే వాచకా స్తత్తద్వాదిప్రయుక్తాః వివక్షితార్థవిషయా శ్శబ్దాః, వాచ్యా స్తత్తచ్ఛబ్దవివక్షితా అర్థాః, తత్ర వాచ్యశక్తి రుపస్థాప్యత్వయోగ్యతాలక్షణా వాచకశక్తి రుపస్థాపకత్వలక్షణా తదుభయశక్తినిర్వాహకత్వా న్నానావాదానురోధాయేత్యర్థః. ౪౩

ఏవ మపి కేవలం శాస్త్రయోనయే శాస్త్రం యోనిః కారణం స్వస్వరూపస్వభావప్రమితిజనకం యస్య, తస్మై శాస్త్రస్య భ్రమప్రమాదవిప్రలిప్సాదిపురుషదోషసంభావనాం నిరాకుర్వతో శ్శంసంతి.

(కాళియపత్నీకృతకృష్ణస్తుతిః)

ప్రవృత్తాయ నివృత్తాయ నిగమాయ నమో నమః. ౪౪

నమః కృష్ణాయ రామాయ వసుదేవసుతాయ చ,
ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ సాత్వతాం పతయే నమః. ౪౫

నమో గుణప్రదీపాయ గుణాత్మచ్ఛాదనాయ చ,

ప్రమాణమూలాయ, ప్రమాణం స్వప్రమితిసాధనం శాస్త్రం తస్య మూలాయ తదావిష్కర్తృత్వేన తత్కారణాయ తథా చ స్మర్యతే "అనాదినిధనా హ్యేషా వా గుత్సృష్టా స్వయంభువా. ఆదౌ వేదమయీ నామ్నా యత స్సర్వాః ప్రసూతయ" ఇతి, శ్రూయతే చ "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేత ద్యదృగ్వేద" ఇతి "ఋచ స్సామాని జజ్ఞిరే ఛందాగ్ంసి జజ్ఞిరే తస్మాత్ యజు స్తస్మా దజాయతే"తి చ ప్రమాణమూలత్వసంభావనాం నిరాకుర్వంతి, కవయే పూర్వపూర్వానుపూర్వీవిశిష్టత్వేన శాస్త్రావిష్కారోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యయుక్తాయ న కేవలం ప్రమాణమూలాయ, అపి తు ప్రమేయ నిర్వాహకా యాపీత్యాహుః, ప్రవృత్తాయ నివృత్తాయ చ ఉభయకర్మనిర్వాహకాయ నిగమాయోపనిషజ్జ్ఞానప్రవర్తకాయ. ౪౪

సత్యం పరత్వావస్థితోఽహ ముక్త గుణయుక్తో న తు వ్యూహవిభవాద్యవస్థ ఇత్యత్రాహుః (నమః కృష్ణాయేతి.) రామకృష్ణాదివిభవావస్థాయాం ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాదివ్యూహావస్థాయాం చాహీనస్వస్వభావాయేతి భావః. విభావావస్థాయాం సౌశీల్య మేత మధిక మావిష్కృత మిత్యభిప్రాయేణాహుః వసుదేవసుతాయేతి. యద్వా. శరణ్యత్వోపయుక్త మాశ్రితార్తిపరిజిహీర్షైకశీలత్వ మాహుః (నమః కృష్ణాయేతి) వ్యూహవిభవాదిరూపేణ సాత్వతామాశ్రితానాం పతయే అనిష్టపరిహారపూర్వకం పాలకాయ. ౪౫

పాలకత్వప్రకార మేవాహుః (గుణప్రదీపాయేతి.) సాత్వతా మిత్యనువర్తతే. తేషాం గుణస్య ధర్మభూతజ్ఞానస్య ప్రదీపాయ ప్రదీపవ ద్విషయావారకనివారకాయ సాత్వతాం గుణప్రదీపాయేత్యనేన అసాత్వతాం తద్వైపరీత్యం సూచితం, తదేవ స్పష్టీకుర్వంతి. గుణాత్మచ్ఛాదనాయ గుణేన గుణమయమాయయా, ఆత్మనో జీవా న సాత్వత శ్ఛాదయతి సంకుచితజ్ఞానా న్కరోతీతి తథా తస్మై ఏతద్విశేషణద్వయప్రసక్తవైషమ్యపరిజిహీర్షయా విశింషంతి గుణవృత్త్యుపలభ్యాయ గుణస్య గుణపరిణామాత్మకమనసో వృత్త్యా న్యాసోపాసనాన్యతరరూపయా ఉపలభ్యాయ ఉపలక్ష్యాయ గుణవృత్తి

గుణవృత్త్యుపలభ్యాయ గుణద్రష్ట్రే స్వసంవిదే. ౪౭

అవ్యాకృతవిహారాయ సర్వవ్యాకృతసిద్ధయే,
హృషీకేశ నమ స్తేఽస్తు మునయే మౌనశీలినే. ౪౮

పరావరగతిజ్ఞాయ సర్వాధ్యక్షాయ తే నమః,

రూపవ్యాజమాత్రాపేక్షత్వా ద్వైషమ్యరహితా యేతి భావః. గుణవృత్త్యపరిజ్ఞానాసంభావనాం నిరాకుర్వంతి. గుణద్రష్ట్రే సర్వాంతఃకరణవృత్తీనాం సాక్షా ద్యుగపద్ద్రష్ట్రే. తత్ర హేతుః స్వసంవిదే స్వాసాధారణాపరిచ్ఛిన్న నిరుపాధికనిత్యాసంకుచితధర్మభూతజ్ఞానాశ్రయాయ. ౪౭

యద్యహం గుణద్రష్టా తర్హి తథాత్వేన కిం స జ్ఞాయే ఇత్యత్రాహుః (అవ్యాకృతేతి.) అవ్యాకృతోఽనభివ్యక్తః విహారః గుణద్రష్టృత్వాదిరూపో యస్య తస్మై న కేవలం గుణద్రష్ట్రే అపి తు సర్వవ్యాకృతానాం దేవాదిపదార్థానాం తద్బుద్ధివృత్తీనాం చ సిద్ధయే నిష్పత్తిహేతవే న కేవలం తేషాం సిద్ధిహేతు రేవాపి తు సర్వేంద్రియప్రకాశితా చేత్యభిప్రాయేణ సంబోధయంతి (హృషీకేశేతి) హృషీకాణాం ఇంద్రియాణాం ఈశః నియంతా శరణ్యత్వోపయుక్తం గుణాంతర మాహుః మునయే తావత్ర యాతుక జీవోజ్జీవనాయ యాదృచ్ఛికప్రాసంగికానుషంగికాదన్యతమసుకృతలేశానుచింతనాత్మకమననశీలాయ, మౌనశీలీ అజల్పాకః పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వా ద్బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంతం జగ త్తృణీకృత్య జోషమాసీనాయేత్యర్థః. అయ మపి పరత్వావహో గుణః. ౪౮

పరావరగతిజ్ఞాయ బంధమోక్షాభిజ్ఞాయ ఆశ్రితానాం మోచకా యానాశ్రితానాం బంధకాయ చేత్యర్థః. తథా చోక్తం భగవతైవ "తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరా" దితి "తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్, క్షిపా మ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిష్వి"తి చ ఆశ్రయణసౌకర్యాపాదకోఽయం గుణః కృతాపరాధా నప్యాశ్రయణరూపవ్యాజమాత్రావలంబనేన రక్షితు ముద్యమో హ్యాశ్రయణసౌకర్యాపాదకః, అనేన వైషమ్యరాహిత్యం కారుణికత్వం చాభిప్రేతం. తథా చ స్మర్యతే "సర్వజ్ఞోఽపి హి సర్వేశ స్సదా కారుణికోఽపి సన్, సంసారతంత్రవాహిత్వాద్రక్షాపేక్షా మపేక్షత" ఇతి సర్వాధ్యక్షాయ సర్వపురుషార్థాధిపతయే ఆశ్రితానాం ధర్మాదిస్వాత్మపర్యంతప్రదాతృత్వరూపమహోదాన్యాయేత్యర్థః. అయ మాశ్రితకార్యాపాదకో గుణః పూర్వం పరాయ భూతాయేత్యుక్తపరత్వోపయుక్తజగదుపాదానత్వప్రయుక్తవిశ్వానన్యత్వం విశిష్టస్య తథాత్వేఽపి విశేష్యాంశస్య విశ్వశరీరకత్వేన తద్భిన్నత్వం తన్నిమిత్తత్వం తత్స్రష్టా స్వేతరోపకరణాంతరనిరపేక్షత్వం

(కాళియపత్నీకృతకృష్ణస్తుతిః)

అవిశ్వాయ చ విశ్వాయ తద్ద్రష్ట్రేఽస్య చ హేతవే. ౪౭

త్వం హ్యస్య జన్మస్థితిసంయమా న్విభో గుణై రనీహోఽకృతకాలశక్తిధృత్.

చ "విశ్వాయ విశ్వరూపాయ తత్కర్త్రే విశ్వహేతవ" ఇత్యుక్తం. తదేవ విశ్వాయ తుభ్యం నమ ఇతి యుష్మచ్ఛబ్దవివక్షితషాడ్గుణ్యపూర్ణత్వాభివిశేషణానాం విశ్వశబ్దాద్యభిప్రేతవిశ్వానన్యత్వాదీనాం చైక విశేష్యవృత్తిత్వరూప మర్థసామానాధికరణ్య ముక్తం. అథ భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తవ ద్విశేష్యాభిధాయినాం తత్తచ్ఛబ్దానా మేకవిశేష్యపర్యవసానాత్మకం శబ్దసామానాధికరణ్య మాహుః విశ్వాయ "నతా స్మ సర్వ వచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీ, వచసాం వాచ్య ముత్తమ'' మిత్యుక్తరీత్యా సకలశబ్దవాచ్యాయేత్యర్థః. విశ్వశబ్ద స్యాత్ర పూర్వత్ర చ లాక్షణికత్వా త్సర్వనామకార్యాభావః. సంజ్ఞాపూర్వకవిధే రనిత్యత్వా ద్వా ఏక స్యైవ సర్వశబ్దవాచ్యత్వప్రయుక్తం సర్వేషాం శబ్దానాం పర్యాయత్వం నిరాహుః అవిశ్వాయేతి తదన్యత్వ మత్ర నఞర్థః. న విశ్వః అవిశ్వ స్తస్మై తత్తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తేభ్యో విలక్షణాయే త్యర్థః. న హి స్వస్వప్రవృత్తినిమిత్తవిలక్షణైకవిశేష్యనిష్ఠప్రవృత్తినిమిత్తవిశిష్టైకవిశేష్యాభిధాయినాం శబ్దానాం పర్యాయత్వప్రసంగ ఇతి భావః. కథం జాతిగుణాద్యాశ్రయతత్తద్విశేష్యపర్యవసాయినా మేక విశేష్యాభిధాయిత్వ మిత్యత్రాహుః (విశ్వహేతవ ఇతి) అస్య చ హేతవే ఇతి చ పాఠః. తదా విశ్వపరా మర్శీదంశబ్దః జాతిగుణాద్యాశ్రయనిఖిలవిశేష్యజాతగతసత్తాస్థితిప్రవృత్తిహేతవే తత్సత్తాదిహేతుత్వేన విశ్వస్య తదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వా దపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచినాం మత్వర్థీయప్రత్యయ మంతరేణాపి విశేష్యపర్యవసాయిత్వ మాకృతినయసిద్ధ మితి భావః. విశ్వసత్తాదిహేతుత్వాసంభావనాం నిరాకర్తుం హేతుత్వోపయుక్తజ్ఞానవత్తా మాహుః తద్ద్రష్ట్ర ఇతి. ౪౭

తదేవం శరణ్యత్వోపయుక్తగుణవిశిష్టం స్తుత్వాథా "విజ్ఞాతాః కుమారకా'' ఇతి శ్రుత్యుక్త రీత్యా త్వత్కుమారప్రాయస్య త్వచ్ఛరీరభూత స్యాస్మద్భర్తుః కదాచి దననుకూలస్య స్వశరీర స్యేవ స్వపుత్రస్యేవ వాపరాధః కరణకళేబరాదిప్రదానేనాఖిలజీవోజ్జిజీవయిషయా సర్వజగదుదయవిభవలయ లీలేన సర్వశరీరేణ విపులాపరాధవత్త్వేఽపి కించి దానుకూల్యయుక్తజీవోజ్జిజీవయిషయా కృతావతారేణ త్వయా సోఢు ముచిత ఇతి క్షమాపయంత్య స్తావ దృర్తృప్రాణరక్షాం కైంకర్యం చ ప్రార్థయంతే (త్వ మితి పఞ్చభిః.) హేవిభో త్వం హ్యనాదికాలాఖ్యశక్తియుక్తః అనీహః స్వజ్కల్పేతరవ్యాపార శూన్యః అనేనా "కలితశ్రమ ఏవ సృజ త్యసా'' వితి వచనార్థోఽభిప్రేతః. గుణైః రజస్సత్వతమోభి రస్య జగతో జన్మస్థితిలయాన్ కుర్వ న్నితి శేషః. తత్తత్స్వభావాన్ రజస్తమ స్తదుభయస్వభావా నపి సతో

తత్తత్స్వభావా న్ప్రతిబోధయ న్సత స్సమీక్షయాఽమోఘవిహార ఈహసే. ౪౯

తస్యైవ తేఽమూ స్తనవ స్త్రిలోక్యాం శాన్తా అశాన్తా ఉత మూఢయోనయః,
శాన్తాః ప్రియా స్తే హ్యధునాఽవితుం సతాం స్థాతు శ్చ తే ధర్మపరీప్సయే హతః. ౫౦

అపరాధ స్సకృద్భర్త్రా సోఢవ్య స్స్వప్రజాకృతః,

జీవా న్సమీక్షయా అనుగ్రహగర్భయా దృష్ట్యా ప్రతిబోధయ న్తావ ద్దండనేన ప్రబుద్ధా న్కుర్వ న్అప్రతిహతజగద్వ్యాపారరూపవిహార శ్చేష్టసే యద్వా త్వం సమీక్షయా "బహుస్యాం ప్రజాయేయే" త్యుక్తయా సఙ్కల్పాత్మికయా దృష్ట్యా అనీహ స్తద్వ్యతిరిక్తవ్యాపారశూన్యః ప్రలయదశాయాం తత్తత్స్వభావా న్తత్తత్కర్మవాసనాత్మకస్వభావమాత్రయుక్తా న్సంకుచితజ్ఞానా నసత్ప్రాయా న్సతో జీవా న్ప్రతిబోధయ న్స్వారాధనోపయుక్తకరణకళేబరాదిప్రదానేన వికసితజ్ఞానా న్కుర్వ న్ఏవంవిధం మహోపకారం కర్తు మితి భావః. అప్రతిహతజగద్వ్యాపారాత్మకవిహారోఽస్య జగతో జన్మాదీ నీహసే చేష్టసే కరోషీతి యావత్ తత్తత్స్వభావా న్ప్రతిబోధయ న్నిత్యనేన సర్వజీవసాధారణ్యేన తద్విషయక మహోపకారైకశీలత్వం సూచితం. ఏవ మపరాధానవేక్షణేన కేవల ముపకారైకశీలస్య తవ కియా నయ మపరాధ ఇతి భావః. ౪౯

జన్మాదీ నీహమానస్య తే తవ త్రిలోక్యా మమూ స్సర్వా శ్శాంతా స్సాత్త్వికాః అశాంతాః రాజస్యః మూఢయోనయ స్తామస్య శ్చ ప్రజా స్తనవః దేహాః ఆధేయా విధేయా శ్శేషా శ్చేత్యర్థః. సర్వా అప్యనుగ్రాహ్యా ఏవేతి భావః. నను సర్వాసా మనుగ్రాహ్యత్వే జగద్వ్యాపారోచ్ఛేదప్రసంగ స్తత్రాహ: యద్యప్యేవం తథాపి స్థాతుః స్థితికర్తుః అత ఏవ సతాం ధర్మపరిపాలనేచ్ఛయా ఈహతః ప్రవర్తమానస్య కృతావతారస్యేతి యావత్ తే తవ శాంతా స్తనవః అవితుం రక్షితుం ప్రియా ఇష్టా హి సదా సకలజన్మసు సాపరాధా అప్యధునాఽపరాధవిరతంసవః ప్రియాః అతోఽస్యానుగ్రాహ్యత్వేఽపి న జగద్వ్యాపారోచ్ఛేదప్రసంగ ఇతి భావః. ౫౦

అతోఽయం యావచ్ఛాంతి దండితోఽప్యధునోపశాంతః పుత్రవ త్సోఢవ్య ఏవేత్యాహుః (అపరాధ ఇతి.) భర్త్రు రస్మద్భర్తు రపరాధ స్సకృ త్సోఢవ్యః. ఇతః పరం పున రపరాధః కృత శ్చే న్నసోఢవ్య ఇత్యభిప్రాయేణ సకృ దిత్యుక్తిః. స్వప్రజాకృతః స్వపుత్రకృతత్వా చ్చ సోఢవ్య ఇత్యర్థః. అనేన భగవతః పితృస్థానీయత్వం సర్వజీవానాం పుత్రస్థానీయత్వం చాభిప్రేతం. కించాజ్ఞానకృతోఽపరాధః క్షమాపణేన సహ్య ఏవ సర్వథేతి లోకపరిపాటీ మభిప్రేత్యాహుః క్షంతు మర్హసీతి. అధునా

(భగవదాజ్ఞయా కాళియేన సముద్రగమనం)

క్షన్తు మర్హసి శాంతాత్మ న్మూఢస్య త్వా మజానతః. ౫౧

అనుగృహ్ణీష్వ భగవ న్ప్రాణాం స్త్యక్ష్యతి పన్నగః.
స్త్రీణాం న స్సాధు శోచ్యానాం పతిః ప్రాణః ప్రదీయతామ్. ౫౨

విధేహి తే కిఙ్కరీణా మనుష్ఠేయం తవాజ్ఞయా,
యచ్ఛ్రద్ధయాఽనుతిష్ఠ న్వై ముచ్యతే స పుమా న్భయాత్. ౫౩

శ్రీబాదరాయణి రువాచ—

ఇత్థం స నాగపత్నీభి ర్భగవా న్సమభిష్టుతః,
మూర్ఛితం భగ్నశిరసం విససర్జాఙ్ఘ్రికుట్టనైః. ౫౪

త్వయి శాంత్యా భవితవ్య మిత్యభిప్రాయేణ శాంతాత్మ న్నితి సంబోధనం యద్వా కృతాపరాధే ష్వప్య ధునా శాంతేషు త్వదానుకూల్యోపయుక్తశాంతిమత్సు ఆత్మా అనుగ్రహప్రవణం మనో యస్య తథా భూతేతి సంబోధనం. మూఢ స్యాత ఏవ త్వా మజానతః క్షంతు మర్హసి అపరాధ మితి విభక్తిపరిణా మేనానుషంగః ప్రకృతత్వా చ్ఛేషో వా. ౫౧

హేభగవ న్నయం పన్నగ స్సర్వః ప్రాణా న్త్యక్ష్యతి. అతోఽనుగృహ్ణీష్వ సాధు శోచ్యానాం సాధుభి ర్దయనీయానాం స్త్రీణా మస్మాకం పతి రేవ ప్రాణ స్స న్ప్రదీయతామ్. ౫౨

యుష్మదనుగ్రహోఽన్యేషాం మృత్యు రేవేతి చే త్తత్రాహుః విధేహి త్వదాజ్ఞయా య త్తవ కిఙ్కరీణా మస్మాక మనుష్ఠేయం త ద్విధేహి అనుష్ఠేయం విశింషంతి స పుమా న్కాళియో య దనుష్ఠేయం శ్రద్ధయాఽనుతిష్ఠ న్భయా త్ప్రకృతా న్మృత్యుభయా న్ముచ్యతే యథాఽస్మత్తో లోకా నభీతా స్స్యు ర్యథా చాయం మృత్యుభయా న్ముచ్యేత తాదృశ మనుష్ఠేయం కర్మాజ్ఞాపయేత్యర్థః. ౫౩

ఇత్థం స భగవా న్కృష్ణో నాగపత్నీభి రభిష్టుతః యాచిత శ్చాంఘ్రిసంఘట్టనైః భగ్నశిరసం మూర్ఛితం చ కాళియం విససర్జ. ౫౪

ప్రతిలబ్ధేన్ద్రియప్రాణః కాళియ శ్శనకై ర్హరిమ్.
కృచ్ఛ్రా త్సముచ్ఛ్వస న్దీనః కృష్ణం ప్రాహ కృతాఞ్జలిః. ౫౫

నాగ ఉవాచ—

వయం ఖలాః సహోత్పత్త్యా తామసా దీర్ఘమన్యవః.
స్వభావో దుస్త్యజో నాథ లోకానాం యదసద్గ్రహః. ౫౬

త్వయా సృష్ట మిదం సర్వం ధాత ర్గుణవిసర్జనమ్.
నానాస్వభావవీర్యౌజోయోనిబీజాశయాకృతిః. ౫౭

వయం చ తత్ర భగవ న్సర్పా జాత్యురుమన్యవః.
కథం త్యజామ స్త్వన్మాయాం దుస్త్యజాం మోహితా స్త్వయా. ౫౮

తత శ్శనకైః ప్రతిలబ్ధా నీంద్రియాణి ప్రాణా శ్చ యేన తథాభూతః. కాళియః కృచ్ఛ్రా దత్యాయాసా చ్ఛ్వాసం ముఞ్చ న్కృతాఞ్జలిః హరిం ప్రాహ. ౫౫

ఉక్త మేవాహ (వయ మితి త్రిభిః.) వయ ముత్పత్త్యా సహ ఉత్పత్తిప్రభృతి ఖలాః దుష్టాః తామసాః, దీర్ఘో మన్యు ర్యేషాం తథాభూతా శ్చ వయ మితి తిర్యగభిప్రాయేణ నిర్దేశః. అత ఏవ "వయం చ తత్ర భగవ" న్నిత్యనే నాపౌనరుక్త్యం. హేనాథ భూతానాం స్వభావ ఔత్పత్తికో గుణః దుస్త్యజః యద్యతః స్వభావః అసద్గ్రహః దుష్టపిశాచతుల్యః అతో దుస్త్యజః. ౫౬

(త్వయేతి.) హేధాతః గుణై ర్విసిధతయా సృజ్యత ఇతి గుణవిసర్జన మిదం తిరశ్చాం జాలం త్వయా సృష్టం, కథంభుతం? నానా స్వభావాదయో యస్య తథాభూతం తత్ర వీర్యం బల మోజః ప్రవృత్తిసామర్థ్యం యోని రుత్పత్తిక్షేత్రం బీజం కారణం ఆకృతి స్సంస్థానమ్. ౫౭

తతః కి మత ఆహ (వయం చేతి) హేభగవ న్తత్రాపి తిరశ్చాం మధ్యేఽపి సర్పాః జాత్యా జన్మ నైవోరు ర్మన్యు ర్యేషాం తథాభూతాః దుస్త్యజాం త్వదనుగ్రహ మంతరేణ దుఃఖే నాపి త్యక్తు మశక్యాం త్వన్మాయామోహితాః. వయం కథం త్వన్మాయాం మాయాగుణరజఃకార్యం క్రోధం కథం త్యజామః. ౫౮

(భగవదాజ్ఞయా కాళియేన సముద్రగమనం)

భవాన్హి కారణం తత్ర సర్వజ్ఞో జగదీశ్వరః,
అనుగ్రహం నిగ్రహం వా మన్యసే తద్విధేహి నః. ౫౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యాకర్ణ్య వచః ప్రాహ భగవాన్ కార్యమానుషః,
నాత్ర స్థేయం త్వయా సర్ప సముద్రం యాహి మా చిరమ్.
స్వజ్ఞాత్యపత్యదారాద్యై ర్భుజ్యతాం గోనృభి ర్నదీ ౬౦

య ఏత త్సంస్మరే న్మర్త్య స్తుభ్యం మదనుశాసనమ్.
కీర్తయ న్నుభయో స్సంధ్యో ర్న యుష్మద్భయ మాప్నుయాత్, ౬౧

యోఽస్మి న్స్నాత్వా హ్రదే మర్త్యో దేవాదీం స్తర్పయే జ్జలైః,
ఉపోష్య వా స్మర న్నర్చే త్సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౬౨

హే యస్మా త్తత్ర స్వస్మాయాత్యాగే భవా నేవ కారణం త్వం తు సర్వజ్ఞో నిగ్రహానుగ్రహోచితజ్ఞానవా న్జగదీశ్వరః తదుచితసామర్థ్యయుక్తః. అత స్త్వ మనుగ్రహం నిగ్రహం వా మన్యసే జ్ఞాతు మేవం కుర్వితి నియంతుం చాహం న ప్రభు రితి భావః. త త్త్వదభిమతం నోఽస్మభ్యం విధేహి ఆజ్ఞాపయ. ౫౯

కార్యమానుషః దుష్టదమనసాధుపరిత్రాణాత్మకకార్యార్థం మానుషః స్వేచ్ఛోపాత్తమనుష్యాకృతిః ఇత్థం కాళియస్య వచ ఆకర్ణ్య ప్రాహ. ఉక్తి మేవాహ (నాత్రేత్యాదిభి శ్చతుర్భిః.) హేసర్ప అత్ర హ్రదే త్వయా న స్థేయం కింతు స్వజ్ఞాత్యాదిభి స్సహ మా చిర మచిరా త్సముద్రం యాహి నదీ యమునా గోభి ర్నృభి శ్చ భుజ్యతాం పీయతామ్. ౬౦

తుభ్యం మత్కర్తృకదండనాత్మకం ఏతచ్చరిత్రం యః పుమా నుభయో స్సంధ్యయో స్సంస్మరన్ కీర్తయం శ్చ స్యా త్స యుష్మత్తో భయం సర్వేభ్యో మృత్యుభయం నాప్నుయాదిత్యాజ్ఞాంతరమ్. ౬౧

మద్విహారస్థానేస్మిన్ హ్రదే యః పుమాన్ స్నాత్వా జలైః, దేవా నాదిశబ్దా త్పితౄన్ ఋషీం శ్చ తర్పయే దుపోష్య మాం స్మరన్ అర్చే చ్చ స సర్వైః పాపై ర్ముచ్యత ఇత్యాజ్ఞాంతరమ్. ౬౨

ద్వీపం రమణకం హిత్వా హ్రద మేత దుపాశ్రితః,
యద్భయా త్స సుపర్ణ స్త్వాం నాద్యా న్మత్పాదలాఞ్ఛనమ్. ౬౩

ఉక్తో భగవతా రాజ న్కృష్ణే నాద్భుతకర్మణా.
తం పూజయామాస తదా నాగపత్న్య శ్చ సాదరమ్ ౬౪

దివ్యామ్బరస్రజ్మణిభిః పరార్ధ్యై రపి భూషణైః,
దివ్యగన్ధానులేపై శ్చ మహత్యోత్పలమాలయా. ౬౫

పూజయిత్వా జగన్నాథం ప్రసాద్య గరుడధ్వజమ్,
నాగరాజోఽభ్యనుజ్ఞాతః పరిక్రమ్యాభివన్ద్య తమ్,
సకళత్రసుహృత్పుత్రో ద్వీపమబ్ధే ర్జగామ హ. ౬౬

తదైవ సాఽమృతజలా యమునా నిర్విషాఽభవత్.
అనుగ్రహా ద్భగవతః క్రీడామానుషరూపిణః. ౬౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. దశమస్కంధే
షోడశోఽధ్యాయః.

నను సుపర్ణభయా ద్రమణకాఖ్యం సాముద్రద్వీపం హిత్వాఽస్మిన్ హ్రదే ప్రవిష్టః పున రిత
స్తత్ర గతం మాం గరుడోఽద్యా త్తత్రాహ (ద్వీప మితి,) యస్య సుపర్ణస్య భయా దేనం హ్రదం త్వ
మాశ్రిత స్స సుపర్ణ స్త్వాం నాద్యాత్ తత్ర హేతుః. మత్పాదలాఞ్ఛన మితి. ౬౩

హేరాజ న్నిత్థ ముక్తో నాగ స్తం కృష్ణం పూజయామాస తథా నాగస్య పత్న్య శ్చ సాదరం
దివ్యామ్బరాదిభిః. పూజయామాసుః. ౬౪

పరార్ధ్యై రనర్ఘైః స్తైః స్తం పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృ త్యాభివాద్య చ కళత్రాదిభిః, సహితః
అబ్ధేః ద్వీపం రమణకాఖ్యం జగామ. ౬౫-౬౬

క్రీడార్థం న తు కర్మఫలభోగార్థం మానుషం రూప మస్యా స్తీతి తథా తస్య భగవతోఽను
గ్రహా త్తదైవ సా యమునా నిర్విషా అమృతతుల్యజలా చాభవత్. ౬౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం. షోడశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

శ్రీరాజోవాచ—

నాగాలయం రమణకం కస్మాత్తత్యాజ కాళియః,
కృతం కిం వా సుపర్ణస్య తేనైకేనాసమఞ్జసమ్. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఉపహార్యైస్సర్పజనైర్మాసి మాసీహ యో బలిః,
వానస్పత్యో మహాబాహో నాగానాం ప్రాఙ్నిరూపితః. ౨

స్వం స్వం భాగం ప్రయచ్ఛన్తి నాగాః పర్వణి కల్పితే,
గోపీథాయాత్మనాం సర్వే సుపర్ణాయ మహాత్మనే. ౩

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః.

యదుక్తం "ద్వీపం రమణకం హిత్వా హ్రద మేత ముపాశ్రితః యద్భయా" దితి తత్ర కాళియస్య ద్వీపత్యాగనిమిత్తస్య సుపర్ణా ద్భయస్య నిమిత్తం బుభుత్సుః పృచ్ఛతి రాజా (నాగాలయ మితి.) నాగాలయ మిత్యనేన తద్ద్వీపస్థానాం నాగానాం న సుపర్ణా ద్భయ మస్తీతి సూచితం. అత ఏవ పృచ్ఛతి కృత మితి. తేనైకేన కాళియేన స్వస్య భయనిమిత్తం సుపర్ణ స్యాసమఞ్జస మప్రియం కిం కృతం అన్యేషు విద్యమానేషు సత్స్వప్యనేన స్వభయనిమిత్తం కి మప్రియం కృత మన్యేషాం వా భయా భావనిమిత్తం చ కి మితి ప్రశ్నార్థః. ౧

తావ త్తత్రత్యానాం నాగానాం సుపర్ణా ద్భయాభావనిమిత్త మాహ (ఉపహార్యై రితి) హేమహాబాహో ప్రాక్పురా కాలే సర్వై ర్జనైః సర్పా నో మాదశంత్వితి తేషాం యో బలి రుపహార్యైర్భక్ష్యైః మాసి మాసి వానస్పత్యః. వనస్పతి రపుష్పఫలవృక్షః తన్మూలే దేయో వానస్పత్యః వనస్పతిగతే చంద్రే అమావాస్యాయాం ప్రవర్తమానో వా నిరూపితః కల్పితః. ౨

తత్ర సర్వే నాగా జనైః పర్వణి కల్పితే బలౌ స్వం స్వం భాగ మాత్మనాం గోపీథాయ రక్షణార్థం మహాత్మనే సుపర్ణాయ ప్రయచ్ఛంతి అత స్తత్రత్యానాం న గరుడా ద్భయ మస్తీత్యుక్తమ్. ౩

విషవీర్యమదావిష్టః కాద్రవేయ స్తు కాళియః,
కదర్థీకృత్య గరుడం స్వయం తం బుభుజే బలిమ్.

తచ్ఛ్రుత్వా కుపితో రాజన్ భగవా న్భగవత్ప్రియః,
విజిఘాంసు ర్మహావేగః కాళియం సముపాద్రవత్. ౫

త మాపత న్తం తరసా విషాయుధః ప్రత్యభ్యయా దుచ్ఛ్రితనై కమ స్తకః,
దద్భి స్సుపర్ణం వ్యదశ ద్దదాయుధః కరాళజిహ్వోచ్ఛ్వసి తోగ్రలోచనః. ౬

తం తార్క్ష్యపుత్ర స్స నిరస్య మన్యుమా న్ప్రచణ్డవేగో మధుసూదనాసనః.
పక్షేణ సవ్యేన హిరణ్యరోచిషా జఘాన కద్రూసుత ముగ్రవిక్రమః. ౭

సుపర్ణపక్షాభిహతః కాళియోఽతీవ విహ్వలః,
హ్రదం వివేశ కాళింద్యా స్తదగమ్యం దురాసదమ్. ౮

ఏవం సర్వేషు నాగేషు ప్రయచ్ఛ త్స్వేష కాద్రవేయః కద్ర్వాః ప్రుతః కాళియ స్తు విషవీర్యాభ్యాం యో మద స్తేనావిష్ట స్సువర్ణం కదర్థీకృత్య తుచ్ఛీకృత్యావిగణయ్యేతి యావత్ తం గరుడాయ దేయం బలిం స్వబలిభాగం స్వయ మేవ బుభుజే. ౪

హేరాజన్ తత్కాళియస్య కర్మాకర్ణ్య భగవతః, ప్రియో భగవా న్గరుడః కాళియం హంతు మిచ్ఛు ర్మహావేగ స్సముపాద్రవత్. ౫

తమాపతంతం గరుడం విష మేవాయుధం యస్య స కాళియ స్తరసా బలేన ప్రత్యభ్యపతత్. దద్భి ర్దన్తైః వ్యదశ ర్దష్టవాం శ్చ. కథంభూతః? ఉచ్ఛ్రితాన్యుద్ధృతాని నైకా న్యనేకాని మ స్తకాని ఫణా యేన దంతా ఏవాయుధాని యస్య కరాళజిహ్వ శ్చోచ్ఛ్వసితోగ్రలోచన శ్చ ఉచ్ఛ్వసితా న్యుచ్ఛ్రితాని ఉగ్రాణి లోచనాని యస్య సః. ౬

మధుసూదన స్యాసన ముపవేశనం యస్మిన్ సః ఉగ్రః విక్రమో యస్య ప్రచండః వేగో యస్య సః, తార్క్ష్యపుత్రో గరుడో మన్యుమాన్ తం కద్రూసుతం విరస్య ఇత స్తతః ప్రక్షిప్య హిరణ్య రోచిషా సవ్యేన వామేన పక్షేణ జఘాన తాడితవాన్. ౭

సుపర్ణస్య పక్షే ణాభిహతః కాళియః. అతీవ విహ్వల ఉద్విగ్న స్తేన సువర్ణే నాగమ్యం గంతు మశక్యం దురాసద మగాధతయాఽన్యై శ్చ దుష్ప్రవేశం యమునాయాః, హ్రదం వివేశ. ౮

(కాళియస్య రమణకద్వీపపరిత్యాగకారణకథనం)

తత్రైకదా జలచరం గరుడో భక్ష్య మీప్సితమ్,
నివారిత స్సౌభరిణా ప్రసహ్య క్షుధితోఽహరత్. ౯

మీనా న్సుదుఃఖితా న్దృష్ట్వా దీనా న్మీనపతౌ హతే,
కృపయా సౌభరిః ప్రాహ తత్రత్యక్షేమమాచరన్. ౧౦

అత్ర ప్రవిశ్య గరుడో యది మత్స్యా న్స ఖాదతి,
సద్యః ప్రాణై ర్వియుచ్యేత సత్య మేతద్బ్రవీ మ్యహమ్. ౧౧

తత్కాళియః పరం వేద నాన్యః కశ్చన లేలిహః.
అవాత్సీ ద్గరుడా ద్భీతః కృష్ణేన చ వివాసితః, ౧౨

కృష్ణం హ్రదా ద్వినిష్క్రాన్తం దివ్యస్రగ్గన్ధవాససం,

ఇత స్తదగమ్య మిత్యత్ర తత్కారణ మాహ (తత్రేత్యాదిభి స్త్రిభిః.) తత్ర హ్రదే కదాచిద్గరుడ స్స్వాభీష్టం భక్ష్యం జలచరం మీనపతిం క్షుధితః, ప్రసహ్య బలా దహర జ్జహార కథంభూతః, సౌభరిణా ఋషిణా నివారితోఽపి. ౯

ఏవం మీనపతౌ గరుడేన హృతే సతి సుతరాం దుఃఖితా న్దీనా న్మీనాన్ దృష్ట్వా సౌభరిః కృపయా తత్రత్యానాం హ్రదస్థానాం జంతూనాం క్షేమం గరుడా ద్భయాభావరూప మాచరన్ కుర్వన్ ప్రాహ. ౧౦

కిం? అత్ర హ్రదే ప్రవిశ్య యది గరుడో మత్స్యాన్ ఖాదతి తర్హి స గరుడః, సద్య ఏవ ప్రాణై ర్వియుజ్యేత ఏత దహం సత్యం బ్రవీమీతి బ్రాహ్మణవాక్యస్య మాననీయత్వా త్పరమపురుషేవ గరుత్మతా తత్ప్రతిఘాతశక్తిమతాఽపి తస్యానురోధ ఉపపద్యతే. ౧౧

తచ్ఛాపాత్మకం సౌభరే ర్వచః కేవలం కాళియ ఏవ వేద తదన్యః కోఽపి, లేలిహ స్సర్పో న వేద. అతోఽయం గరుడా, ద్భీత స్తత్ర హ్రదే అవాత్సీత్. తతః కృష్ణేన వివాసితః నిష్కాసిత శ్చేతి కాళియదమనాత్మకవృత్తాంతోపసంహారః. ౧౨

అథ తత ఉపరితనం వృత్తాంత మాహ (కృష్ణ మితి యావదధ్యాయసమాప్తి.) దివ్యాని స్రగ్గంధవాసాంసి నాగపత్నీభి స్సమర్పితాని యస్య మహతా మనర్ఘాణాం మణీనాం గణై రాకీర్ణం సర్వతః

మహామణిగణాకీర్ణం జామ్బూనదపరిష్కృతమ్. ౧౩

ఉపలభ్యోత్థితా స్సర్వే లబ్ధప్రాణా ఇవాసవః,
ప్రమోదనిభృతాత్మానో గోపాః ప్రీత్యాఽభిరేభిరే. ౧౪

యశోదా రోహిణీ నన్దో గోప్యో గోపా శ్చ కౌరవ,
కృష్ణం సమేత్య లబ్ధేహా ఆస న్లబ్ధమనోరథాః. ౧౫

రామ శ్చాచ్యుత మాలిఙ్గ్య జహాసాస్యానుభావవిత్,
ప్రేమ్ణా త మఙ్క మారోప్య పునః పున రుదైక్షత,
నగా గావో వృషా వత్సా లేభిరే పరమాం ముదమ్. ౧౬

నన్దం విప్రా స్సమాసాద్య గురవ స్సకళత్రకాః,
ఊచు స్తే కాళియగ్రస్తో దిష్ట్యా ముక్త స్తవాత్మజః. ౧౭

యశోదా చ మహాభాగా నష్టలబ్ధప్రజా సతీ,
పరిష్వజ్యాఙ్క మారోప్య ముమోచాశ్రుకణా న్ముహుః. ౧౮

పరిష్కృతం జామ్బూనదేన సువర్ణేన అలఙ్కృతం హ్రదా ద్వినిర్గచ్ఛంతం కృష్ణ ముపలభ్యాలక్ష్య లబ్ధప్రాణా అసవ ఇంద్రియాణీవ సర్వే గోపాదయ ఉత్థితాః. తతః ప్రమోదేన నిభృతాః పూర్ణా ఆత్మానో దేహాః మనాంసి వా యేషాం తథాభూతా గోపాః ప్రీత్యా కృష్ణ మభిరేభిరే ఆలిఙ్గితవంతః. ౧౩-౧౪

యశోదాదయో గోప్యో నందాదయో గోపా శ్చ హేకౌరవ కృష్ణం సమేత్య సఙ్గత్య లబ్ధచేష్టా లబ్ధమనోరథా శ్చ బభూవుః. ౧౫

రామ స్తు కృష్ణ మాలిఙ్గ్య అస్య కృష్ణస్య ప్రభావం జానన్ కేవలం జహాస హసితవాన్. తత స్తం కృష్ణ మఙ్క మారోప్య పునః ప్రీత్యా సమవైక్షత. నగాదయః పరమాం ముదం లేభిరే. తత్ర నగా వృక్షాః పుష్పా అపి పూర్వశుష్కా స్సంతః పునః ఫలపుష్పాదిభి ర్విరూఢా ఇత్యర్థః. ౧౬

సభార్యా విప్రా నందం సమేత్య కాళియేన గ్రస్త స్తవాత్మజో ముక్తః తస్మా ద్విముక్తః కిల దిష్ట్యా అయం మహా నానందః. ౧౭

నష్టప్రాయా పున ర్లబ్ధా ప్రజా పుత్రో యయా సా సతీ యశోదా సుతం పరిష్వజ్య అఙ్క మారోప్య బహూ నానందాశ్రుకణా న్ముమోచ. ౧౮

(దావాగ్నితో గోపసంరక్షణఘట్టః)

(తత శ్చాస్తంగతే భానౌ కృష్ణో వాస మకల్పయత్.
సరామ స్సహ గోపాలై ర్మాత్రా పిత్రా సగోధనః) ౧౯

తాం రాత్రిం తత్ర రాజేన్ద్ర క్షుత్తృడ్భ్యాం శ్రమకర్శితాః,
ఊషు ర్వ్రజౌకసో గావః కాళింద్యా ఉపకూలతః. ౨౦

తదాఽఽశు విపినోద్భూతో దవాగ్నిః పరితో వ్రజమ్,
సుప్తా న్నిశీథ ఆసాద్య ప్రదగ్ధు ముపచక్రమే. ౨౧

—* దావాగ్నితో గోపసంరక్షణఘట్టః *—

తత ఉత్థాయ సంభ్రాంతా దహ్యమానా వ్రజౌకసః,
కృష్ణం యయు స్తే శరణం మాయామనుష మీశ్వరమ్. ౨౨

కృష్ణ కృష్ణ మహాభాగ హేరామామితవిక్రమ.
ఏష ఘోరతమో వహ్ని స్తావకా న్గ్రసతే హి నః. ౨౩

తత స్తాం రాత్రిం తత్ర యమునాయా స్తీర ఏవ వ్రజౌకసః ఊషుః ఉషితవంతః. కథంభూతాః క్షుత్తృడ్భ్యాం శ్రమేణ చ కర్శితాః. ౧౯-౨౦

తదా రాత్రౌ వనజ్యప్రభవో దవాగ్ని ర్నిశీథే సుప్తం వ్రజం వ్రజస్య పరిత ఆవృత్య ప్రదగ్ధు ముపక్రాంతవాన్. ౨౧

తతో దవాగ్నినా దహ్యమానా వ్రజౌకస ఉత్థాయ సంభ్రాంతాః వ్యాకులచిత్తాః మాయయా ఆత్మీయసఙ్కల్పేన మనుజం సాక్షా దీశ్వరం కృష్ణం శరణం యయుః. రక్షణోపాయ త్వేనాధ్య వసితవంతః. ౨౨

శరణయానప్రకార మేవాహ (కృష్ణ కృష్ణేతి.) తావకాన్ త్వదేకరక్షాన్ నః అస్మాన్ ఏష వహ్నిః గ్రసతే. ౨౩

సుదుస్తరా త్పాహి న్నః పాహి కాలాగ్నేః సుహృదః ప్రభో.
న శక్నుమ స్త్వచ్చరణం సంత్యక్తు మకుతోభయమ్. ౨౪

ఇత్థం స్వజనవైక్లబ్యం నిరీక్ష్య జగదీశ్వరః.
త మగ్ని మపిబ త్తీవ్ర మనన్తోఽన న్తశక్తిధృత్. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
సప్తదశోఽధ్యాయః.

స్వాః స్వకాః సుహృదో నః అస్మాన్ సుదుస్తరా త్కాలాగ్నేః ప్రళయాగ్నితుల్యా ద్దవాగ్నేః పాహి హేప్రభో నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్మా త్తం తవ చరణం సంత్యక్తుం న శక్నుమః న వయం మృత్యో ర్బిభీమః అపి తు త్వచ్చరణవియోగా దితి భావః. ౨౪

స్వజనానాం వైక్లబ్యం నిరీక్ష్య, అనంతశక్తిధృత్ హేతుగర్భ మిదం తత్త్వా చ్ఛీఘ్రం త మగ్ని మపిబత్. ౨౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తదశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

—* గ్రీష్మర్తువర్ణనప్రారంభః *—

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథ కృష్ణః పరివృతో జ్ఞాతిభి ర్ముదితాత్మభిః,
అనుగీయమానో న్యవిశ ద్వ్రజం గోకులమణ్డితమ్. ౧

వ్రజే విక్రీడతో రేవం గోపాలచ్ఛద్మమాయయా,
గ్రీష్మో నామ ర్తు రభవ న్నాతిప్రేయా న్శరీరిణామ్. ౨

స చ బృందావనగుణై ర్వసన్త ఇవ లక్షితః,
యత్రాస్తే భగవా స్సాక్షా ద్రామేణ సహ కేశవః. ౩

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథ బలదేవకృతం కృష్ణకారితం ప్రలమ్బాసురవధాత్మకం కర్మానువర్ణయ త్యష్టాదశేన, తావ త్తదుపోద్ఘాతత్వేన కాశ్చి త్పౌగండక్రీడాః తదుపయుక్తం వనం కాలం చానువర్ణయితుం తావ ద్వృత్తేన సఙ్గమయితుం వృత్తశేష మాహ (అథేతి.) అథ తద్రాత్రివ్యతిక్రమానంతరం ముదితా ఆత్మానో మనాంసి యేషాం తే జ్ఞాతిభిః గోపై రనుగీయమానో భగవా౯ గవాం సమూహేన మణ్డితం వ్రజం ప్రావిశత్. ౧

గోపాలచ్ఛద్మ గోపాల ఇతి వ్యాజో యత స్తయా మాయయా ఆత్మసఙ్కల్పేన ఇత్థం వ్రజే సమ్య క్క్రీడతో స్సతోః రామకృష్ణయో రితి శేషః. గ్రీష్మాఖ్యః ఋతుః. ప్రవృత్తః అనేనోక్తాః క్రీడావాసంతికా ఇతి సూచితమ్. ౨

స చ యద్యపి శరీరిణాం నాతీవ సుఖకర స్తథాఽపి బృందావనస్య గుణైః వసంతర్తుతుల్యో బభూవ. కే తే గుణాః? యై ర్వసంత ఇవ లక్షితః ఋతుధర్మ మతిక్రమ్యాపి కుత స్తస్య తే గుణా ఇత్యత్రాహ (యత్రేతి.) భగవదావాసప్రభావేన గుణవ్యత్యయ ఇతి భావః. యత్ర బృందావనే భగవా నవస త్తస్య గుణై రిత్యన్వయః. ౩

యత్ర నిర్ఝరనిర్హ్రాదనివృత్తస్వనఝిల్లికమ్.
శశ్వత్తచ్ఛీకరై ర్జుష్టద్రుమమణ్డలమణ్డితమ్. ౪

సరిత్సరః ప్రస్రవణోర్మివాయునా కహ్లారకఞ్జోత్పలరేణుహారిణా,
న విద్యతే యత్ర వనౌకసాం దవో నిదాఘవహ్న్యర్కభవోఽతిశాద్వలే. ౫

అగాధతోయహ్రదినీతటోర్మిభి ర్ద్రవత్పురీష్యాః పులినైః సమన్తతః,
న యత్ర చణ్డాంశుకరా విషోల్బణా భువో రసం శాద్వలితం విగృహ్ణతే. ౬

వనం కుసుమితం శ్రీమ న్నదచ్చిత్రమృగద్విజమ్,
గాయ న్మయూరభ్రమరం కూజత్కోకిలసారసమ్. ౭

గ్రీష్మస్య వసన్తతుల్యతాం ఖ్యాపయితుం బృన్దావనగుణా ననువర్ణయతి (యత్రేతి.) యత్ర శబ్దానాం బృన్దావనసహచరితే గ్రీష్మఋతా విత్యర్థః. నిర్ఝరాణాం ఘోషేణ నివృత్తస్వనాః ఛన్నధ్వనయః ఝిల్లికాః కఠోరధ్వనయః సూక్ష్మకీటవిశేషాః, యస్మిన్ తథాభూతం బృన్దావనం అభవ దిత్యర్థః. కించ శశ్వత్సదా తేషాం నిర్ఝరాణాం శీకరై రమ్బుకణై ర్జుష్టాః స్నిగ్ధా యే ద్రుమా స్తేషాం మణ్డలై ర్మణ్డితమ్. ౪

(సరిదిత్యాది.) సరితాం సరసాం ప్రస్రవణానాం నిర్ఝరాణాం చ యే ఊర్మయః తేషాం సంబన్ధినా వాయునా, కహ్లారాదీనాం రేణూన్ హరతీతి తథాభూతేన యత్రాతిశాద్వలే అతిహరితతృణాకీర్ణే అతిక్రాన్తశాద్వలేపి వా నిదాఘో గ్రీష్మ స్తేన తత్కాలికవహ్న్యర్కాభ్యాం చ భవతి యో దవ స్తాపః స వనౌకసాం న విద్యతే ౫

నను శాద్వల మేవ కుత స్తత్రాహ (అగాధేతి.) అగాధాని తోయాని యాసాం తాసాం హ్రదినీనాం తటస్పర్శిభి రూర్మిభి ర్హేతుభిః పులినైః సర్వతః ద్రవ త్పురీషం పఙ్కో యస్యా స్తస్యాః భువః రసం శాద్వలితం శాద్వలరూపతాం చ విషవదుల్బణా అపి సూర్యస్య రశ్మయో యత్ర న విగృహ్ణతే న హరన్తి అతితరవ్యాప్తా విషదృష్టాంతః, తద్వన మావిశ దిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౬

శ్రీమ త్పులకిసలయాదిసమృద్ధిమత్ భగవదావాసత్వా ల్లక్ష్మీవ ద్వా నదన్త శ్చిత్రా మృగా ద్విజాః పక్షిణ శ్చ యస్మిన్ గాయన్తో మయూరాః భ్రమరా శ్చ యస్మిన్ కూజన్తః కోకిలాః సారసా శ్చ యస్మిన్ తత్ ౭

(ప్రలమ్బాసురవధఘట్టః)

క్రీడిష్యమాణ స్తత్కృష్ణో భగవా న్బలసంయుతః,
వేణుం విరణయ న్గోపై ర్గోధనై స్సంవృతోఽవిశత్. ౮

ప్రవాలబర్హ స్తబకస్రగ్ధాతుకృతభూషణాః.
రామకృష్ణాదయో గోపాః ననృతు ర్యుయుధు ర్జగుః. ౯

కృష్ణస్య నృత్యతః కేచి జ్జగుః కేచి దవాదయన్,
వేణుపాణితలైః శృఙ్గైః ప్రశశంసు రథాపరే. ౧౦

గోపజాతిప్రతిచ్ఛన్నా దేవా గోపాలరూపిణః,
ఈడిరే కృష్ణరామౌ చ నటా ఇవ నటం నృప. ౧౧

భ్రామణై ర్లఙ్ఘనైః క్షేపై రాస్ఫోటనవికర్షణైః.
చిక్రీడతు ర్నియుద్ధేన కాకపక్షధరౌ క్వచిత్. ౧౨

ఏవంభూతం భగవాన్ కృష్ణః క్రీడిష్యమాణో బలదేవేన సంయుతః వేణుం విశేషేణ రణయన్ నాదయన్ గోపై ర్గోధనై శ్చ సంవృతః ప్రావిశత్. ౮

తతః ప్రవాలాదిభిః కృతాని, భూషణాని యై స్తథాభూతాః రామకృష్ణాదయో గోపాః ననృతుః యుయుధుః, మిథో బాహుభిః జగు శ్చ. ౯

తత్ర కృష్ణస్య నృత్యత స్సతః కేచి ద్గోపాః జగుః, కేచి చ్చ వేణ్వాదిభి రవాదయన్, కేచి చ్చ ప్రశశంసుః. ౧౦

గోపజాతిప్రతిచ్ఛన్నా సాక్షా దీశ్వరావతారభూతౌ రామకృష్ణౌ గోపాలరూపిణో దేవా ఈడిరే తుష్టువుః హేనృప నటం నటా ఇవ. ౧౧

భ్రామణాదిభిః నియుద్ధేన బాహుయుద్ధేన చ కాకపక్షధరౌ రామకృష్ణౌ క్వచి చ్చిక్రీడతుః. కాకపక్షౌ చూడాకర్మణః ప్రాక్తనకేశాః తత్ర భ్రామణం నామ జిఘృక్షతః ప్రతిద్వంద్విజనా దాత్మానం కౌశలేన వఞ్చయతా పరిత స్తత్సంచారణం లఙ్ఘన మాసన్నస్య ప్రాప్తస్వగ్రహణస్య వఞ్చనార్థం లాఘవేనేత స్తతో వల్గనం స్వగృహీతస్య భూమౌ పాతనం క్షేపః కరతలై ర్భుజై ర్వ్యాఘాత ఆస్ఫోటనం బలపరీక్షార్థ మన్యోన్యమాకర్షణం వికర్షణమ్. ౧౨

క్వచి న్నృత్యత్సు చాన్యేషు గాయకౌ వాదకౌ స్వయమ్.
శశంసతు ర్మహారాజ సాధు సాధ్వితి వాదినౌ. ౧౩

క్వచి ద్బిల్వైః క్వచి త్కుమ్భైః క్వ చామలకముక్తిభిః,
అస్పృశ్యనేత్రబన్ధాద్యైః క్వచి న్మృగఖగేహయా. ౧౪

క్వచిచ్చ దర్దురప్లావై ర్వివిధై రుపహాసకైః,
కదాచి దాన్దోళికయా కర్హిచి న్నృపచేష్టయా. ౧౫

ఏవం తౌ లోకసిద్ధాభిః క్రీడాభి శ్చేరతు ర్వనే,
నద్యద్రిద్రోణికుఞ్జేషు కాననేషు సరిత్సు చ.
పశూం శ్చారయతో ర్గోపై స్తద్వనే రామకృష్ణయోః.
గోపరూపీ ప్రలమ్బోఽగా దసుర స్తజ్జిఘాంసయా. ౧౬

—* ప్రలమ్బవధఘట్టః *—

తం విద్వా నపి దాశార్హో భగవా న్సర్వదర్శనః,
అన్వమోదత తత్సఖ్యం వధం తస్య విచిన్తయన్. ౧౭

క్వచి దన్యేషు గోపేషు నృత్యత్సు సత్సు స్వయం గాయకౌ వాదకౌ చ భూత్వా హేమహారాజ సాధు సాధ్వితి వదంతౌ ప్రశశంసతుః. ౧౩

క్వచి ద్బిల్వాదిభి రిత్యేవం లోకప్రసిద్ధాభిః, బాలక్రీడాభీ రామకృష్ణౌ విచేరతుః సఞ్చరితవన్తౌ. కుమ్భో నామ వృక్షవిశేషః తస్య ఫలైః గుచ్ఛై రితి పాఠాంతరం. ఆమలకైః ముక్తిభిః కాలిందీపులినగతముక్తాస్ఫోటైశ్చ అస్పృశ్యం అవాం మిథో న స్పృశ్యా వితి భాషాబంధనేన తదనుకూలం కర్మ నేత్రబంధ ఆగమిష్యతో నామకథనార్థం పాణిభ్యాం కస్యచి న్నేత్రప్రచ్ఛాదనం మృగాణాం ఖగానాం చేహయా తత్సజాతీయచేష్టయా దర్దురప్లావై ర్మండూకప్లుతిభిః. ఉపహాసకైః పరిహాసవాక్యైః ఆందోళికయా తదాకారదోలాలమ్బనేన నృపాణా మివ లీలయా చ నద్యాదిషు రామకృష్ణయో ర్గోపైస్సహ పశూం శ్చారయతోః గోపరూపీ ప్రలమ్బోఽగా దిత్యుత్తరేణాన్వయః. ద్రోణః పర్వతసంధిప్రదేశః తజ్జిఘాంసయా రామకృష్ణహననేచ్ఛయా. ౧౪-౧౬

సర్వదర్శనః హేతుగర్భ మిదం. సర్వజ్ఞత్వా త్తం జిఘాంసు మాగతం గోపరూపిణం ప్రలమ్బాసురం విద్వా నపి సద్యో న తం జఘానేతి వాక్యశేషః కిం. తూపాయాంతరేణ తస్య వధం విచింతయన్ తేన సహ సఖ్య మేవాన్వమోదత అన్వమన్యత. ౧౭

(ప్రలమ్బవధఘట్టః)

తత్రోఽపాహూయ గోపాలాన్ కృష్ణః ప్రాహ విహారవిత్,
హేగోపా విహరిష్యామో ద్వన్ద్వీభూయ యథాయథమ్. ౧౮

తత్ర చక్రుః పరిబృఢా గోపా రామజనార్దనౌ,
కృష్ణసంఘట్టినః కేచి దాసన్ రామస్య చాపరే. ౧౯

ఆచేరు ర్వివిధాః క్రీడా వాహ్యవాహకలక్షణాః.
యత్ర రోహన్తి జేతారో వహన్తి చ పరాజితాః. ౨౦

వహన్తో వాహ్యమానా శ్చ చారయన్త శ్చ గోధనమ్.
భాణ్డీరకం నామ వటం జగ్ముః కృష్ణపురోగమాః. ౨౧

రామసంఘట్టినో యర్హి శ్రీదామవృషభాదయః.
క్రీడాయాం జయిన స్తాం స్తా మూహుః కృష్ణాదయో నృప. ౨౨

తత్ర గోపా నాహూయ తద్వధోచితవిహారక్రమాభిజ్ఞః ప్రాహ. ఉక్తి మేవాహ (హేగోపా ఇతి.) యథాయథ మాకృతివయోబలానురూపం ద్వంద్వీభూయ సంఘద్వయం భూత్వా విహరిష్యామ ఇతి. ౧౮

తత్రైవం భగవతోక్తే సతి గోపాః రామకృష్ణౌ పరిబృఢౌ. సఙ్ఘయో ర్నాయకౌ చక్రుః తతః కేచి ద్గోపాః కృష్ణసఙ్ఘట్టినః కృష్ణపక్షీయా బభూవుః అపరే తు రామస్య సఙ్ఘట్టినః. ౧౯

ఇత్థంభూత్వా వాహ్యవాహకేతి భావప్రధానో నిర్దేశః. వాహ్యత్వవాహకత్వే లక్షణే ఫలే యాసు తాః వాహ్య వాహకా శ్చ జయపరాజయకృతా యాస్వితి వా తథాభూతా వివిధాః. క్రీడా శ్చేరుః. వాహ్యవాహకలక్షణా ఇత్యేతదేవ విశదయతి (యత్రేతి) యత్ర యాసు క్రీడాసు జేతార ఆరోహంతి పరాజితా స్తు వహంతీతి. ౨౦

ఏవం క్రీడాయాం జయేన వాహ్యమానాః, పరాజయేన హేతునా, వహంత శ్చ గోధనం చారయంత శ్చ కృష్ట ప్రభృతయో గోపా శ్శనై ర్భాండీరాఖ్యం వటం వృక్షం జగ్ముః. ౨౧

తత్ర యర్హి యదా శ్రీదామాదయో, రామసంఘట్టినః. క్రీడాయాం జిగ్యు స్తదా తాన్ హేనృప కృష్ణాదయః, ఊహుః ఊఢవంతః. ౨౨

ఉవాహ కృష్ణో భగవాన్ శ్రీదామానం పరాజితః,
వృషభం భద్రసేనస్తు ప్రలమ్బో రోహిణీసుతమ్. ౨౩

అవిషహ్యం మన్యమానః కృష్ణం దానవపుఙ్గవః,
వహన్ ద్రుతతరం ప్రాగా దవరోహణతః పరమ్, ౨౪

త ముద్వహ న్ధరణిధరేన్ద్రగౌరవం మహాసురో నిహతరయో నిజం వపుః,
స ఆస్థితః పురటపరిచ్ఛదో బభౌ తటిద్ద్యుమా నుడుపతివా నివామ్బుదః. ౨౫

నిరీక్ష్య తద్వపు రల మమ్బరే చర త్ప్రదీప్తదృగ్భ్రుకుటితటోగ్రదంష్ట్రకమ్.
జ్వలచ్ఛిఖం కటకకిరీటకుణ్డలత్విషాఽద్భుతం హలధర ఈష దత్రసత్. ౨౬

తత్ర భగవాన్ శ్రీకృష్ణః, పరాజితః శ్రీదామాన మువాహ భద్రసేనస్తు వృషభం తథా శ్రీకృష్ణసఙ్ఘట్టీ ప్రలమ్బాసురో రోహిణీసుతం బలదేవ మువాహ. ౨౩

తావ ద్రామసంఘట్టీ కిం న బభూవ ప్రలమ్బ ఇతీమా మాశఙ్కాం నిరాకుర్వన్ తం విశినష్టి కృష్ణ మవిషహ్యం సోఢు మశక్యం వ్యోమాసురవృత్తాన్తస్మరణేన దుర్వహం మన్యమానః, శ్రీకృష్ణ సఙ్ఘట్టీ భూత్వా రామేణ పరాజిత స్త మేవోవాహేత్యర్థః. యద్యహం రామసంఘట్టీ భవేయం తర్హి యదా కృష్ణేన పరాజిత స్తం వహేయం తర్హి వ్యోమాసురవ న్మ్రియేయే త్యభిప్రాయేణ కృష్ణసఙ్ఘట్టీ బభూవేత్యభిప్రాయః. రోహిణీసుతం వహన్ అవరుహ్యతేఽస్మి న్నిత్యవరోహణం మర్యాదాస్థానం తతః, పరం దూరం ద్రుతతరం యథాతథా ప్రాగాత్. ౨౪

ధరణీధరేంద్రవ త్పర్వతవ ద్గౌరవం యస్య తం బలదేవం వహన్ స మహాసురః, ప్రలమ్బః నిహతరయో నష్టవేగః నిజం స్వాసాధారణం వపు రాస్థిత స్సన్ స్వర్ణాలఙ్కారః బభౌ. తటిద్ద్యుమా నిత్యలఙ్కారోపమా ఉడుపతిమా నివేతి రామోపమా. యది యథోచితస్థానేషు విద్యుతో భాంతి ఉపరి చోడుపతి స్తదా సోఽమ్బుదో యథా భవతి తద్వ ద్బభా విత్యర్థః. ౨౫

(నిరీక్ష్యేతి.) హలధర స్తద్వపు ర్నిరీక్ష్య కించి దబిభేత్, కథంభూతం? అమ్బరే చరత్ ఆకాశస్పర్శి అత్యున్నత మిత్యర్థః. అల మతివేగేన ప్రదీప్తే దృశౌ యస్మిన్ భ్రుకుటితటలగ్నా ఉగ్రదంష్ట్రా యస్మిన్ తచ్చ తచ్చేతి వా జ్వలంత్యః, శిఖాః కేశాః యస్మిన్ కటకాదీనాం త్విషా అద్భుతం చిత్రమ్. ౨౬

(ప్ర లమ్బ వ ధ ఘట్టః)

అథాగతస్మృతి రభయో రిపుం బలో విహాయ సార్థ మపహర న్త మాత్మనః,
రుషాఽహర చ్ఛిరసి దృఢేన ముష్టినా సురాధిపో గిరి మివ వజ్రరంహసా. ౨౭
స ఆహత స్సపది విశీర్ణమ స్తకో ముఖా ద్వమ న్రుధిర మపస్మృతోఽసురః.
మహారవం వ్యసు రపత త్సమీరయ న్గిరి ర్యథా మఘవత ఆయుధాహతః. ౨౮
దృష్ట్వా ప్రలమ్బం నిహతం బలేన బలశాలినా,
గోపా స్సువిస్మితా ఆసన్ సాధు సాధ్వితి వాదినః ౨౯
ఆశిషోఽభిగృణ న్త స్తం ప్రశశంసు స్తదర్హణమ్,
ప్రేత్యాగత మివాలిఙ్గ్య ప్రేమవిహ్వలచేతసః. ౩౦
పాపే ప్రలమ్బే నిహతే దేవాః పరమనిర్వృతాః,
అభ్యవర్ష న్బలం మాల్యై శ్శశంసు స్సాధు సాధ్వితి. ౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథాగతస్మృతి ర్లబ్ధాసురస్వశక్త్యాదిజ్ఞానః అత ఏవాభయః బలదేవః ఆత్మన స్సార్థం సహాయం గోపసమూహం విహాయ దూరతో హరంతం రిపుం రుషా శిరసి దృఢేన ముష్టినా జఘాన యథా సురాధిప ఇంద్రో వజ్రరంహసా వజ్రవేగేన గిరిం తద్వత్. ౨౭

సోఽసురః ప్రలమ్బః ఆహతః తాడితః సపద్యేవ భగ్నశిరాః ముఖా ద్రుధిరం వమ న్నుద్గిర న్నపస్మృతః, అపగతం స్మృతం స్మృతి ర్యస్య సః. మహారవ ముచ్చైః స్వర మీరయన్ వ్యసుర్గత ప్రాణో న్యపతత్ యథా మఘవత ఇంద్ర స్యాయుధేన ఆహతో గిరి స్తద్వత్. ౨౮

బలశాలినా బలదేవేన హత మసురం దృష్ట్వా విస్మితా బభూవుః. ౨౯

ఆశిషః ప్రయుఞ్జానాః, ప్రశంసార్హం తం బలదేవం ప్రశశంసుః మృతిం ప్రాప్య పున రాగత మివాలిఙ్గ్య ప్రేమ్ణా విక్లబా న్యధృష్టాని చేతాంసి యేషాం తే ప్రశశంసు రిత్యన్వయః. ౩౦

పరమనిర్వృతాః నితరాం హృష్టాః మాల్యైః పుష్పై ర్బలదేవ మభ్యవర్షన్ సాధు సాధ్వితి ప్రశశంసు శ్చ. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

—* దవాగ్నిపానవృత్తాన్తః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

క్రీడాసక్తేషు గోపేషు తద్గావో దూరచారిణీః,
స్వైరం చరన్త్యో వివిశు స్తృణలోభేన గహ్వరమ్. ౧

అజా గావో మనుష్యా శ్చ నివిశన్త్యో వనా ద్వనమ్
ఇషీకాటవీం వివిశుః క్రందంత్యో దావతర్షితాః. ౨

తేఽపశ్యన్తః పశూ న్గోపాః కృష్ణరామాదయ స్తదా,
జాతానుకమ్పా న విదు ర్విచిన్వన్తో గవాం గతిమ్. ౩

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

అథ దవాగ్నిపానానంతరం కర్మానువర్ణయితుం తావ త్తత్ప్రాక్తనం వృత్తాంత మాహ (క్రీడేతి.) ప్రలమ్బవధానంతర మపీత్యాదిః గోపేషు క్రీడాసక్తేషు సత్సు తేషాం గావో దూరచారిణ్యో యథేచ్ఛం చరంత్యః తృణలోభేన గహ్వరం వివిశుః. ౧

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (అజా ఇతి.) అజాదయో. వనా ద్వనం విశంత్యః. దావేన తాపేన తర్షితాః తృషితాః. ఆక్రోశంత్యః. ఇషీకాటవీ మత్యుచ్ఛ్రితసాంద్రతృణవిశేషారణ్యం వివిశుః. ఇషీకాటవ్యేవ పూర్వత్ర గహనశబ్దవివక్షితా. ౨

తత స్తే క్రీడాసక్తాః. కృష్ణాదయో గోపా స్తదా పశూ నపశ్యంతోఽత ఏవ జాతా అనుకమ్పా యేషాం తథాభూతాః గవాం గతిం గతికృతం ఖురవిన్యాసాత్మకం చిహ్నం విచిన్వంతోఽపి న విదుః. న లక్షితవంతః. ౩

(దవాగ్నిపానవృత్తాంతః)

తృణై స్తత్ఖురదచ్ఛిన్నై ర్గోష్పదై రఙ్కితై ర్గవామ్,
మార్గ మన్వగమ న్సర్వే నష్టాజీవ్యా విచేతసః. ౪

ముఞ్జాటవ్యాం భ్రష్టమార్గం క్రన్దమానం స్వగోధనమ్.
అప్రాప్య తృషితాః శ్రాన్తా స్తత స్తే సన్న్యవర్తయన్. ౫

(కృష్ణః ప్రోత్తుఙ్గ మారుహ్యా వృక్షం మేఘనిభచ్ఛవిమ్.
ఆర్తా స్తా ఆహ్వాయామాస దర్శయ న్గా స్స్వనామభిః.) ౬

తా ఆహూతా భగవతా మేఘగమ్భీరయా గిరా,
స్వనామ్నాం నినదం శ్రుత్వా ప్రతినేదుః ప్రహర్షితాః, ౭

తత స్సమన్తా ద్వనధూమకేతు ర్యదృచ్ఛయాఽభూ త్క్షయకృ ద్వనౌకసామ్,
సమీరణ స్సారథి నోల్బణోల్ముకై ర్విలేలిహానస్స్థిరజఙ్గమం మహాన్. ౮

తతః కథంచి ల్లబ్ధై స్తాసాం గవాం ఖురైః దద్భిః దన్తైశ్చ ఛిన్నైః తృణైః గోష్పదైశ్చ అఙ్కితం గవాం మార్గం అన్వగమన్ అనుసృత్య జగ్ముః. తతః పున రపి నష్టాజీవ్యాః నష్టః లీనః ఆజీవ్యః జీవనసాధనమార్గో యేషాం తే అత ఏవ విచేతసః విచారాక్రాంతచిత్తాః ౪

ముఞ్జాటవ్యాం భ్రష్టో లీనః, మార్గో యస్య త త్క్రందమానం గోరూపధన మప్రాప్య తృషితాః, అత ఏవ శ్రాంతా స్తే గోపా స్సంన్యవర్తయన్ ప్రత్యాజగ్ముః అన్వేషణా ద్విరేమిరే, ౫-౬

తదా భగవతా కర్త్రా మేఘస్యేవ గమ్భీరయా గిరా ఆహూతా స్తా గావః, స్వస్వనామ్నాం ధ్వని మాకర్ణ్య ప్రహర్షితాః ప్రతిదధ్వనుః, తతః ప్రతినాదేన గోధనాని సంజగ్ము రిత్యరతోఽత్ర వివక్షితమ్. ౭

తత స్తదా యదృచ్ఛయా మహా న్ధూమకేతు ర్దవాగ్ని రభూ దుదభవత్. కథంభూతః? వనౌకసాం క్షయం నాశం కరోతీతి తథా సారథినా వాయునా సమీరితః ఉద్దీపితః ఉల్బణై రుల్ముకై ర్జ్వాలాయుక్తై స్తృణకాష్ఠాదిభిః స్థావరజఙ్గమాత్మకం భూతజాతం విలేలిహానః పురః పుర స్సంస్పృశన్. ౮

త మాపతన్తం పరితో దవాగ్నిం గోపా స్సగావః ప్రసమీక్ష్య భీతాః,
ఊచు శ్చ కృష్ణం సబలం ప్రపన్నా యథా హరిం మృత్యుభయార్దితో జనః. ౯

కృష్ణ కృష్ణ మహావీర్య హేరామామితవిక్రమ,
దవాగ్నినా దహ్యమానాన్ ప్రపన్నాం స్త్రాతు మర్హథః. ౧౦

నూనం త్వద్బాన్ధవాః కృష్ణ న చార్హా స్త్వవసాదితుమ్,
వయం హి సర్వధర్మజ్ఞ త్వన్నాథా స్త్వత్పరాయణాః. ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ.—

వచో నిశమ్య కృపణం బన్ధూనాం భగవాన్ హరిః
నిమీలయత మాభైష్ట లోచనా నీత్యభాషత. ౧౨

తథేతి మీలితాక్షేషు భగవా నగ్ని ముల్బణం,
పీత్వా ముఖేన తా న్కృచ్ఛ్రా ద్యోగాధీశో వ్యమోచయత్. ౧౩

పరితః ఆపతంతం వ్యాప్యాగచ్ఛంతం దవాగ్ని మవలోక్య భీతా స్సగావో గోపాః సరామం కృష్ణం ప్రపన్నా శ్శరణం గతా ఊచుః యథా మృత్యుభయే నార్దితాః పీడితాః జనాః హరి మాశ్రితబంధ హరం భగవంతం ప్రపన్నాః స్వదైన్యం విజ్ఞాపయంతి తద్వత్. ౯

ఉక్తి మేవాహ (కృష్ణేతి ద్వాభ్యాం.) త్వ మేవ బాంధవో యేషాం తే అవసాదితుం దుఃఖితుం నార్హా స్త్వేవ నూనం ధ్రువం హేధర్మజ్ఞ ప్రపన్నపరిపాలనాత్మకధర్మజ్ఞ వయం త్వ మేవ నాథో రక్షకో యేషాం త్వ మేవ పర మయనం రక్షణోపాయో యేషాం తథాభూతా శ్చ. ౧౦-౧౧

హరి రాశ్రితా ర్తిహరో భగవాన్, కృపణం బంధూనాం వచో నిశ మ్యాకర్ణ్య మాభైష్ట భయం మా కురుత లోచనాని, నిమీలయత పిహితాని కురు తేత్యువాచ. ౧౨

తథేత్యఙ్గీకృత్య సర్వేషు, గోపేషు, మీలితా న్యక్షీణి యై స్తథాభూతేషు సత్సు భగవాన్, ఉల్బణ ముత్కట మగ్నిం ముఖేన పీత్వా తత్ర హేతుః, యోగాధీశః ఆశ్చర్యశక్త్యాత్మకయోగవతా మధీశః ముఖేన పీత్వేత్యస్య ఉత్పత్తిస్థానే లీనం కృత్వేత్యర్థః. ముఖా దింద్ర శ్చాగ్ని శ్చే"తి శ్రుతిః కృచ్ఛ్రాత్ దవాగ్నిజా ద్దుఃఖాత్, సగోధనా న్గోపా నమోచయత్. ౧౩

(దవాగ్నిపానవృత్తాంతః)

తత శ్చ తేఽక్షీ ణ్యున్మీల్య పున ర్భాణ్డీర మాగతాః,
నిశామ్య విస్మితా ఆస న్నాత్మానం గా శ్చ మోచితాః. ౧౪
కృష్ణస్య యోగవీర్యం తద్యోగమాయానుభావితాః,
దవాగ్నే రాత్మనాం క్షేమం వీక్ష్య తం మేనిరేఽమరమ్. ౧౫
గా స్సన్నివత్య సాయాహ్నే సహ రామో జనార్దనః,
వేణుం విరణయ న్గోష్ఠం ప్రాగా ద్గోపై రభిష్టుతః. ౧౬
గోపీనాం పరమానన్ద మాసీ ద్గోవిన్దదర్శనమ్.
క్షణం యుగశతానీవ యాసాం యేన వినాఽభవత్. ౧౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

తత స్తే గోపా లోచనా న్యున్మీల్య పున ర్భాణ్డీరం ప్రత్యాగతాః ఆత్మానం ఆత్మనః ప్రత్యేకాభిప్రాయ మేకవచనం తథా మోచితా గా శ్చాలోక్య విస్మితా ఆసన్. ౧౪

తత స్తస్య కృష్ణస్య యోగమాయయా ఆశ్చర్యశక్తిరూపయా అనుభావితా స్తత్ప్రభావవిషయీకృతాః కృష్ణస్య యోగాత్మకం వీర్యం దవాగ్నే రాత్మనాం క్షేమం చ వీక్ష్య తం కృష్ణ మమరం దైవతం మేనిరే. ౧౫

తత స్సాయాహ్నే గా స్స న్నివత్య సజ్జీకృత్య సరామః కృష్ణో వేణుం వాదయన్ గోపై రభిష్టుతో గోష్ఠం ప్రాగాత్. ౧౬

తదా గోవిందస్య దర్శనం గోపీనాం యశోదాదీనాం పరమానందకర మాసీత్. తత్ర హేతుం వదన్విశినష్టి. యాసాం గోపీనాం యేన కృష్ణేన వినా క్షణ మపి యుగశత మివాభవత్. అత స్తద్దర్శనం పరమానందకరం బభూవ. ౧౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

అథ వింశోఽధ్యాయః

—* వర్షర్తువర్ణనఘట్టః. *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

తయో స్తదద్భుతం కర్మ దవాగ్నే ర్మోక్ష మాత్మనః,
గోపా స్త్రీభ్య స్సమాచఖ్యుః ప్రలమ్బవధ మేవ చ. ౧

గోపవృద్ధా శ్చ గోప్య శ్చ తదుపాకర్ణ్య విస్మితాః,
మేనిరే దేవప్రవరౌ కృష్ణరామౌ వ్రజం గతౌ. ౨

తతః ప్రావర్తత ప్రావృ ట్సర్వసత్త్వసముద్భవా,
విద్యోతమానపరిధి ర్విష్ఫూర్జితనభస్తలా. ౩

అథ వింశోఽధ్యాయః.

ఏవం వసంతగ్రీష్మయో ర్భగవతః క్రీడా అనువర్ణితాః. అథ ప్రావృట్ఛరదో స్తా అను వర్ణయితుం దృష్టాన్తై స్తావద్ధేయోపాదేయవిభాగం ప్రదర్శయ న్నేవ ప్రావృషం తాత్కాలికా న్కాంశ్చి ద్విహారాం శ్చానువర్ణయతి వింశేన. తావ ద్వృత్తశేష మాహ (తయో రితి ద్వాభ్యాం.) ఆత్మనః ఆత్మనాం దవాగ్నే ర్మోక్షణాత్మకం త ద్రామకృష్ణయో రద్భుతం కర్మ ప్రలమ్బవధం చ గోపాః స్త్రీభ్యో యశోదాదిభ్యః కథయామాసుః. ౧

తద్గోపబాలై రుక్త మాకర్ణ్య విస్మితా గోపవృద్ధా గోప్య శ్చ రామకృష్ణౌ వ్రజం గతౌ దేవశ్రేష్ఠౌ మేనిరే, దేవశ్రేష్ఠా వేవ రామకృష్ణరూపేణ వ్రజే జనితా విత్యమన్య న్తేత్యర్థః. ౨

తతః ప్రావృ ట్వర్షఋతుః ప్రావర్తత, ప్రావృషం విశినష్టి. సర్వేషాం ప్రాణినాం సముద్భవః ఉత్పత్తితో జీవనత శ్చ యస్యాం విద్యోతమానాః పరిధయో దిశో యస్యాం విస్ఫూర్జితం వజ్రనిర్ఘుష్టం నభస్తలం యస్యాం, సా ప్రావృట్ప్రావర్తతేత్యన్వయః. ౩

(వర్షర్తువర్ణనఘట్టః)

సాన్ద్రనీలామ్బుదై ర్వ్యోమ సవిద్యుత్స్తనయిత్నుభిః,
అస్పష్టజ్యోతి రాచ్ఛన్నం బ్రహ్మేవ సగుణం బభౌ. ౪

అష్టౌ మాసా న్నిపీతం య ద్భూమ్యా ముదమయం వసు,
స్వగోభి ర్మోక్తు మారేభే పర్జన్యః కాల ఆగతే. ౫

తటిత్వంతో మహామేఘా శ్చణ్డశ్వసనవేపితాః,
ప్రాణినాం జీవనం హ్యమ్బు ముముచుః కరుణా ఇవ. ౬

(సాంద్రేతి.) సాన్ద్రై ర్నిబిడై ర్నీలామ్బుదై స్సవిద్యుద్గర్జితసహితై రాచ్ఛన్న మత ఏవ అస్పష్టాని జ్యోతీంషి సూర్యచంద్రాదీని యస్మిన్ తద్వ్యోమ సగుణం బ్రహ్మేవ బభౌ యథా ప్రకృత్యా తిరోహితం జ్యోతిః జ్ఞానరూపత్వా ద్విషయప్రకాశకధర్మభూతజ్ఞానం యస్య త త్సగుణం బ్రహ్మ గుణత్రయవశ్యం బ్రహ్మ గుణతో బృహత్త్వార్హం జీవస్వరూపం భాతి తద్వ దిత్యర్థః. అనేన ఆకాశస్య యావ చ్ఛరదం నీలామ్బుదవిద్యుత్స్తనయిత్నుసంబంధవ జ్జీవస్య యావన్ముక్తిగుణవశ్యత్వం సూర్యాదిజ్యోతిస్స్థానీయధర్మభూతజ్ఞానస్య సఙ్కోచేన ప్రసరాభావః. వ్యోమవ త్స్వతో నిర్మల స్యాగంతుకమాలిన్యం చేతి తదపనోదకమోక్షోపాయే యతితవ్య మిత్యభిప్రేతం. బ్రహ్మశబ్దేన ముక్తిదశాయాం జ్ఞానద్వారా బృహత్త్వ మస్తీతి సూచితమ్. ౪

(అష్టా వితి) య దష్టౌ మాసాన్ అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, కార్తికాదారభ్య యావజ్జ్యేష్ఠం స్వగోభిః స్వకిరణైః నితరాం పీతం గృహీతం ఉదకాత్మకం వసు ధనం త త్స్వగోభి రేవ పున రుచితకాలే ఆగతే ప్రాప్తే సతి మోక్తుం పర్జన్యో వర్షాధిదేవః సూర్యః. ప్రారేభే. అనేన రాజ్యాధికృతః శిక్షితః పర్జన్యవ ద్యథోచితకాలే ప్రజాభ్యో ధనాని గృహీత్వా పున రర్థిభ్యో దద్యాదితి యావజ్జ్ఞానోదయం గృహీతా న్కామా న్సతి జ్ఞానోదయే జహ్యా దితి ముముక్షుశిక్షా వా. ౫

(తటిత్వంత ఇతి.) చండశ్వసనేన తీవ్రవాయునా కమ్పితాః మేఘాః ప్రాణినాం జీవనం జీవనసాధన మమ్బు జలం కరుణా ఇత్యర్శఆద్యజంతః కరుణావంత ఇవ ముముచుః. ప్రాణిసంజీవనం హ్యస్య ముముచు రితి పాఠాంతరం. తదా అస్య విశ్వస్య ప్రాణసంజీవనకరం జీవనం జలం, కరుణా ఇవ ముముచు రిత్యర్థః. అనేన దుఃఖితం జన మవలోక్య మేఘవ చ్ఛ్వాసేన కమ్పితగాత్రాః కరుణావంత శ్చ స్వజీవనపర్యంతదానే నోపకుర్యు రితి శిక్షా కృతా. ౬

తపఃకృశా దేవమీఢా ఆసీ ద్వర్షీయసీ మహీ,
యథైవ కామ్యతపస స్తను స్సంప్రాప్య తత్ఫలమ్. ౭

నిశాముఖేషు ఖద్యోతా స్తమసా భాన్తి న గ్రహాః,
యథా పాపేన పాషణ్డా న హి వేదాః కలౌ యుగే. ౮

శ్రుత్వా పర్జన్యనినదం మణ్డూకా వ్యసృజ న్గిరః,
తూష్ణీం శయానాః ప్రాగ్యద్వ ద్బ్రాహ్మణా నియమాత్యయే ౯

ఆస న్నుత్పథవాహిన్యః క్షుద్రనద్యోఽనుశుష్యతీః,

(తపః కృశేతి.) తపసా గ్రీష్మేణ కృశా శుష్కా దేవేన పర్జన్యేన మీఢా సిక్తా భూమిః వర్షీయసీ ప్రవృద్ధా బభూవ. సస్యాదిసంబభూవేత్యర్థః, యథా కామ్యం తపో యస్య తస్య పుంస స్తను స్తావ త్తపోదశాయాం కృశా సతీ తత్ఫలం కామ్యతపఃఫలం ప్రాప్య పరిపుష్టా భవతి. అనేన కామ్యస్య తపసః కేవలం దేవసుఖసాధనత్వ మేవ న త్వాత్మసుఖసాధనత్వ మితి శిక్షితమ్. ౭

(నిశాముఖేష్వితి.) నిశాముఖేషు ఖద్యోతా ఏవ భాంతి న తు గ్రహా శ్చంద్రగురుశుక్రాదయః మేఘకృతతమోవృతత్వా ద్గగన స్యేత్యర్థః. యథా కలౌ యుగే, పాపేన పాషండా వేదవిరుద్ధా ఆగమా ఏవ భాంతి న తు వేదాః అనేన వైదికధర్మాభాసరుచిః పాపహేతుకేతి సూచితమ్. ౮

(శ్రుత్వేతి.) పర్జన్యస్య వినదం గర్జితం, ఆకర్ణ్య మణ్డూకాః గిరం వ్యసృజన్ ధ్వనిం చక్రుః, యథా బ్రాహ్మణాః శిష్యాః ఆచార్యస్య నిత్యకర్మణః ప్రాక్ తూష్ణీం శయానాః, తస్య నియమాత్యయే నిత్యకర్మావసానే, తస్య ధ్వనిం శ్రుత్వా అధీయతే, తద్వత్, అనేనాచార్యసన్నిధా వధ్యయనావసరం ప్రతీక్షమాణ ఆసీతేతి సూచితమ్ ౯

(ఆసన్నితి.) అమ్బుభిః వర్షజలైః పూరితాః క్షుద్రనద్యః, ఉత్పథవాహిన్య ఆసన్ "క్షుద్రనద్యో న శుష్యతీ" రితిపాఠే శోషరహితా స్సత్యః ఉత్పథవాహిన్య ఆసన్నిత్యర్థః. అనుశుష్యతీ రిత్యపి పాఠః తదా ఆసన్నశోషా ఇత్యర్థః. ఉభయత్రాపి విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. యథా అస్వతంత్ర స్యేంద్రియః పరవశస్య పుంసో గేహద్రవ్యసమృద్ధయః, న శుష్యంత్యః దానభోగయో రభావాత్ యద్వా అనుశుష్యంత్యః ధర్మానుపయుక్తత్వేనేతి భావః. జితేంద్రియస్య తు దానభోగాభ్యాం శుష్యంతః ధర్మోపయోగద్వారాఽ

పుంసో యథాఽస్వత న్త్రస్య గేహద్రవిణసంపదః. ౧౦

హరితో హరిభి శ్శష్పై రిన్ద్రగోపై శ్చ లోహితా.
ఉచ్ఛిలీన్ధ్రకృతచ్ఛాయా నృణాం శ్రీ రివ భూ రభూత్. ౧౧

క్షేత్రాణి సస్యసంపద్భిః కర్షకాణాం ముదం దదుః,
మానినా మనుతాపం చ దైవాధీన మజానతామ్. ౧౨

జలస్థలౌకస స్సర్వే నవవారినిషేవయా,

సన్నశోషా శ్చ ద్రవ్యసంపదాం శోషో నామ తద్వ్యయ ఏవ అమ్బుపూరితా ఇతి పాఠే తు అజితేంద్రియస్య యథా ద్రవ్యసంపదః వరాటికాపర్యన్తై రప్యార్జనైః, పూరితాః తతః పునః, వృద్ధ్యాదిభి ర్నిందితై ర్వ్యర్థం త ఏవ అపాత్రగామిన్యో వా తద్వ దిత్యర్థః. అనే నైవాస్వతంత్రేంద్రియసంపద శ్చలా వ్యర్థా శ్చేతి సూచితమ్. ౧౦

(హరితేతి.) భూమిః, హరిభిః హరితవర్ణైః శష్పైః, బాలతృణైః హరితవర్ణాః ఇంద్రగోపైః కీటవిశేషై ర్లోహితా ఉద్గతైః శిలీంధ్రకుసుమైః కృతచ్ఛాయా, లోహితపీతవర్ణా చ బభూవ. నృణాం శ్రీ రివ యథా నృణాం రాజ్ఞాం శ్రీః సేనాసంప ద్ధరితలోహితపీతవర్ణపటై ర్విచిత్రవర్ణా భవతి తద్వత్ ఇదం వా స్తవార్థకథనం యద్వా నృణాం స్వదేహాలఙ్కారమాత్రపరాణాం, శ్రీ ర్వస్త్రాభరణాదిసంప త్తథేత్యర్థః అనేన మూర్ఖాణాం సంప త్స్వోపకారమాత్రపర్యవసన్నా న తు పరోపకారార్థేతి సూచితమ్. ౧౧

(క్షేత్రాణీతి.) క్షేత్రాణి సస్యసమృద్ధిభిః, కృషీవలానాం ముదం ఫల మదృష్టాధీన మిత్యజానతాం మానినాం ఫలసమృద్ధిద్వేషిణాం అనుతాపం చ దదుః. అనేన పరసమృద్ధిమతా భవితవ్య మితి శిక్షితమ్. ౧౨

(జలస్థలౌకస ఇతి.) జలౌకసః స్థలౌకస శ్చ సర్వే నవస్య వారిణో నిషేవయా రుచిరం రూపం అబిభ్రన్ అభిభరుః. సంజ్ఞాపూర్వకవిధే రనిత్యత్వా దార్షత్వా ద్వాభ్య స్తలక్షణజుసభావః, యథా హృదయకమలస్థహరినిషేవయా రుచిరం రూపం బిభ్రతి తద్వత్ "వసతి హృది సనాతనే చ తస్మిన్

అబిభ్ర ద్రుచిరం రూపం యథా హరినిషేవయా. ౧౩

సరిద్భి స్సంశ్రిత స్సింధు శ్చుక్షోభ శ్వసనోర్మిమాన్,
అపక్వయోగిన శ్చిత్తం కామార్తం గుణయు గ్యథా. ౧౪

గిరయో వర్షధారాభి ర్హన్యమానా న వివ్యథుః,
అభిభూయమానా వ్యసనై ర్యథాఽధోక్షజచేతసః. ౧౫

మార్గా బభూవు స్సందిగ్ధా స్తృణై శ్ఛన్నా అసంస్కృతాః.
నాభ్యస్యమానా శ్శ్రుతయో ద్విజైః కాలాహతా ఇవ. ౧౬

భవతి పుమాన్ జగతోఽస్య సౌమ్యరూప" ఇతి వచనార్థోఽత్రోక్తః. హరిశేవయా వినా న సౌమ్యతేతి సూచితమ్. ౧౩

(సరిద్భి రితి.) సింధు స్సముద్రః స్సరిద్భి స్సఙ్గతో వాతోద్ధూతతరఙ్గ శ్చ. చుక్షోభ సంచచాల యథా అపక్వయోగినః అనిష్పన్నసమాధేః పుంసః. చిత్తం విషయస్పృహాయుక్తం గుణయుక్చ గుణై ర్విషయై ర్యుజ్యత ఇతి తథాభూతం చ సత్, క్షుభ్యతి తద్వత్ కామాసక్త మితి శ్వసనోర్మిసామ్యం, గుణయు గితి శ్వసనోర్మిసరిత్సఙ్గసామ్యం. చిత్తచాఞ్చల్యనిమిత్తకామాఞ్జనగుణయోగనివర్తకభగవత్స మాధివిపాకార్థం యతితవ్య మితి సూచితమ్. ౧౪

(గిరయ ఇతి.) వర్షధారాభి రభిహన్యమానా గిరియో న వివ్యథుః. యథా అధోఽక్షజ ఏవ చేతాంసి యేషాం తే వ్యసనై రాధ్యాత్మికాదితాపైః. పీడ్యమానా అపి. న వ్యథంతి తద్వత్ భగవద్భక్తి రేవ తాపత్రయవిఘాతినీత్యుక్తం భవతి, ౧౫

(మార్గా ఇతి.) తృణై శ్ఛన్నా అసంస్కృతా అక్షుణ్ణాః వర్షాసు పథికానాం ప్రాయశో గమనాభావా దితి భావః, అత ఏవ సందిగ్ధా బభూవుః యథా శ్రుతయో వేదాః ద్విజైః. నాభ్యస్యమానా అనావర్త్యమానా ఇత్యసంస్కృతసామ్యం యతో నాభ్యస్యమానాః అత ఏవ కాలేన కేనచిత్కాలేన ఆహతా విస్మృతా శ్చ భవంతి కాలేన చాహతా ఇతి తృణాచ్ఛాదనసామ్యం. అనేనాధీతానాం వేదానా మావృత్తిం కుర్వతైవ స్థేయం అన్యథా తు ప్రత్యవాయ ఇతి సూచితం. తథా చ స్మర్యతే "అధీత మపి యద్వేదం నానుపాలయతి ద్విజః, స జీవ న్నేవ శూద్రత్వ మాశు గచ్ఛతి సాన్వయః" ఇతి. ౧౬

(వర్షర్తువర్ణనపట్టః)

లోకబన్ధుషు మేఘేషు విద్యుత శ్చలసౌహృదాః,
స్థైర్యం న చక్రుః కామిన్యః పురుషేషు గుణిష్వివ. ౧౭

ధను ర్వియతి మాహేన్ద్రం నిర్గుణం చ గుణి న్యభాత్,
వ్యక్తే గుణవ్యతికరే గుణవా న్పురుషో యథా. ౧౮

న రరాజోడుప శ్ఛన్న స్స్వజ్యోత్స్నారాజితై ర్ఘనైః,
అహంమత్యా భాసితయా స్వభాసా పురుషో యథా. ౧౯

మేఘాగమోత్సవా హృష్టాః ప్రత్యానదన్ శిఖణ్డినః,

లోకబంధు ష్వితి సర్వప్రాణిజీవనభూతజలప్రదానేన మహోపకర్తృత్వా ల్లోకానాం బంధుషు మేఘేషు విద్యుత స్తటితః, చలం సౌహృదం యాసాం తథాభూతా బభూవుః, అనియతదేశ మల్పకాలం చ సఙ్గం చక్రు రిత్యర్థః. యద్వా స్థైర్యం న చక్రు రిత్యపి దార్ష్టాంతికాన్వయి చలసౌహృదా స్సత్యః, స్థైర్యం న చక్రుః, యథా కామిన్యః పుంశ్చల్యః గుణిషు సౌందర్యసౌశీల్యాదిగుణాశ్రయే ష్వపి నిర్ధనేషు పురుషేషు చలసౌహృదాః, స్థైర్యం న కుర్వంతి తథా అనేన యత్నతః. కామినీసఙ్గః పరిహార్య ఇతి సూచితమ్. ౧౭

(ధను రితి.) గుణిని శబ్దగుణకే వియ త్యాకాశే మాహేంద్రం ధను ర్గుణం మౌర్వీరహిత మథా ద్వభౌ యథా గుణవ్యతికరే గుణత్రయపరిణామాత్మకే వ్యక్తే దేహే అగుణవాన్ గుణత్రయ రహితః పురుషః జీవో భాతి తద్వత్ వియద్ధనుషో రివ దేహాత్మనో ర్విలక్షణస్వరూపస్వభావత్వ ముక్తమ్. ౧౮

(నేతి.) ఉడుపః చంద్రః స్వజ్యోత్స్నయా రాజితైః. ప్రకాశితై ర్ఘనై ర్మేఘైః ఛన్నో౽ న రరాజ. ఘనేభ్యో విలక్షణతయా న రరాజేత్యర్థః. యథా పురుషః ప్రత్యగాత్మా స్వభాసా స్వాపృథక్సిద్ధ ధర్మభూతజ్ఞానేన భాసితయా సమున్నతయా అహంమత్యా దేహాత్మభ్రాంత్యా దేహా త్పృథ గ్జ్ఞ ప్రకాశతే తద్వత్ దేహాత్మభ్రాంతి రాత్మస్వరూపాపహ్నవహేతు రితి సా యత్నేన పరిహార్యేత్యుక్తమ్. ౧౯

(మేఘేతి.) మేఘాగమే ఉత్సవః యేషా మతో హృష్టాః శిఖండినః మయూరాః. ప్రత్యనందన్

గృహేషు త_ప్తనిర్విణ్ణా యథాఽచ్యుతజనాగమే. ౨౦

పీత్వాఽఽపః పాదపాః పద్భి రాసన్నానాత్మమూ_ర్తయః,
ప్రా క్షామా _స్తపసా శ్రా న్తా యథాకామానుసేవయా. ౨౧

సర స్స్వశా_న్తతోయేషు న్యూషు రజాపి సారసాః,
గృహే ష్వశా_న్తకృత్యేషు గ్రామ్యా ఇవ దురాశయాః. ౨౨

యథా గృహేషు తప్తాః త్రిభి స్తాపై రితి శేషః. అత ఏవ నిర్విణ్ణాః జనాః అచ్యుతభక్తానాం ఆగమనే సతి ప్రతినందంతి తద్వత్ తాపత్రయాభితప్తైరవశ్య మచ్యుతజనసఙ్గతిః కార్యేత్యు_క్తమ్. ౨౦

(పీత్వేతి.) పాదపా వృక్షాః పద్భిః మూలైః ఆపో జలాని పీత్వా నానాత్మమూ_ర్తయః. నానావిధా ఆత్మనాం మూ_ర్తయః శాఖాపల్లవపుష్పఫలాదిరూపాః. యేషాం తథాభూతా బభూవుః యథా ప్రా క్క్షామ్యతపఃఫలరూపకామానుసేవాతః, ప్రా_క్తపశ్చర్యాదశాయాం తపసా శ్రాంతాః క్షామాః, కృశా శ్చ జనాః కామానుసేవయా నానాత్మమూ_ర్తయో భవంతి తద్వత్ అనేన కామ్యతపస శ్శరీరాయవ పుష్టిఫలకత్వమాత్రం సూచితం. యద్వా ఫలాభిసంధిరహితభగవదారాధనాత్మకతపశ్చర్యాదశాయాం తపసా శ్రాంతాః. కృశా శ్చ తత్ఫలానుభవాత్మకము_క్తిదశాయాం కామ్యంత ఇతి కామాః భగవతః కల్యాణగుణా _స్తేషా మనుసేవయా "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" ఇత్యాదిశ్రుత్యు_క్తరీత్యా నానాత్మ మూ_ర్తిమంతో భవంతి తద్వత్ అనేన భగవదారాధనాత్మకతపస స్స్వేచ్ఛానురూపాప్రాకృతానేకశరీర పరిగ్రహేణ భగవతా భోగసామ్యసాధనత్వ ము_క్తమ్. ౨౧

(సరస్స్వితి) అఙ్గ హేరాజన్ అశాంతా న్యనిర్మలాని కలుషితానీతి యావత్ తాని తోయాని యేషు తథాభూతే ష్వపి సరస్సు సారసాః చక్రవాకాః, గోనర్దాఖ్యపక్షివిశేషా వా న్యూషుః నితరా ముషితవంతః. "అశాంతరోధ స్స్వితి" పాఠే అశాంతాని సలిలాకులాని పఙ్కకంటకాదియుక్తాని రోధాంసి తటాని యేషాం తేష్వపి సరస్స్విత్యర్థః. అశాంతాన్యనుపరతాని కృత్యాని యేషు, తేష్వపి గృహేషు దురాశయాః, వైషయికసుఖాభాసలేశలిప్సవో గ్రామ్యాః పామరా ఇవ తే యథా నివసంతి తద్వత్ అనేన గ్రామ్యాణాం విషయా దుఃఖప్రచురా అల్పసుఖా శ్చేత్యు_క్తం భవతి. ౨౨

(వర్షర్తువర్ణనఘట్టః)

జలౌఘై ర్నిరభిద్యన్త సేతవో వర్షతీశ్వరే,
పాషణ్డినా మసద్వాదై ర్వేదమార్గాః కలౌ యథా. ౨౩

వ్యముఞ్చ న్వాయుభి ర్నున్నా భూతేభ్యో హ్యమృతం ఘనాః,
యథాఽఽశిషో విశ్పతయః కాలే కాలే ద్విజేరితాః. ౨౪

ఏవం వనం తద్వర్షిష్ఠం పక్వఖర్జూరజమ్బుమత్,
గోగోపాలై ర్వృతో రన్తుం సబలః ప్రావిశ ద్ధరిః. ౨౫

ధేనవో మన్దగామిన్య ఊధోభారేణ భూయసా,
యయు ర్భగవతా సార్ధం ద్రుతం భీత్యా స్నుత స్తనీః. ౨౬

(జలౌఘై రితి) ఈశ్వరే పర్జన్యే వర్షతి సతి జలపూరైః. ఉత్కూలైః సేతవః జలనిరోధార్థా మృత్పాషాణనిర్మితాః నిరభిద్యంత త్రుటితా బభూవుః. యథా కలౌ యుగే ప్రవృత్తే సతి పాషండానాం వేదబాహ్యానాం అసద్వాదైః వేదమార్గా వర్ణాశ్రమధర్మాణి భిద్యంతే తద్వత్ అనేన పాషండవాదానా మశ్రోతవ్యత్వ ముక్తమ్. ౨౩

(వ్యము ఞ్చ న్నితి.) వాయునా నున్నాః ప్రేరితా స్సంతో ఘనా మేఘా భూతేభ్యోఽమృతవ జ్జీవనహేతుం జలం వ్యముఞ్చన్ యథా ద్విజైః పురోహితాదిభిః, ఈరితాః ప్రేరితాః విశ్పతయో జనాధ్యక్షా రాజానః ఉచితకాలే ష్వాశిషః కామా నర్థిభ్యో విముఞ్చంతి తద్వత్ రాజభి రేవం భవితవ్య మిత్యుక్తం భవతి. ౨౪

తదేవం వర్షర్తు మనువర్ణ్యాథ తదా కృతాని కానిచి ద్భగవత శ్చేష్టితాని వర్ణయతి (ఏవ మిత్యాదిభి స్సప్తభిః.) ఇత్థం పక్వాని ఖర్జూరాదిఫలా న్యస్మిన్ సంతీతి తద్వత్ తద్వర్షిష్ఠం వృద్ధం ప్రభూత మితి యావత్ వనం హరిః సబలదేవో గోపాలై స్సహ రంతుం ప్రావిశత్. ౨౫

భూయసా ఊధసః పయఃకోశస్య భారేణ మందగామిన్యోఽపి ధేనవో భగవతా ఆహూతాః స్నుత స్తన్య స్సత్యో ద్రుత మేవ యయుః. ౨౬

వనౌకసః ప్రముదితా వనరాజీ ర్మధుచ్యుతః,
జలధారా గిరే ర్నాదా నాసన్నా దదృశే గుహాః. ౨౭

క్వచి ద్వనస్పతిక్రోడే గుహాయాం చాభివర్షతి,
నిర్విశ్య భగవా న్రేమే కన్దమూలఫలాశనః. ౨౮

దధ్యోదన ముపానీతం శిలాయాం సలిలాన్తికే,
సంభోజనీయై ర్బుభుజే గోపై స్సఙ్కర్షణాన్వితః. ౨౯

శాద్వలోపరి సంవిశ్య చర్వతో మీలితేక్షణాన్,
దృప్తా న్వృషా న్వత్సతరా న్గా శ్చ స్వోధోభరశ్రమాః ౩౦

ప్రావృట్ప్రియం చ తాం వీక్ష్య సర్వభూతముదావహామ్,
భగవా న్పూజయాంచక్రే ఆత్మశక్త్యుపబృంహితామ్. ౩౧

వనౌకఃప్రభృతీన్ దదర్శేత్యన్వయః. ప్రముదితాః మధుచ్యుత ఇతి చ వనరాజీ రిత్యస్య విశేషణం. మధుచ్యుతః మధూని స్రవంత్యః. ప్రముదితాః ఫలపుష్పసమృద్ధిభి ర్ముది ఇవ స్థితాః వనౌకస పుళిందీ రితి వా గిరే స్సకాశా జ్జలధారా స్తాసాం నాదా నాసన్నా నికటవర్తినీః. గుహా శ్చ దదృశు రిత్యర్థః. ౨౭

కదాచి త్పర్జన్యే అభితో వర్షతి సతి వనస్పతిక్రోడే వృక్షమూలే గుహాయాం వా ప్రవిశ్య కందాని మూలాని ఫలా న్యేవ అశనం యస్య తథాభూతో రేమే. ౨౮

కదాచి ద్గృహా దానీతం దధ్యన్నం సలిలసమీపే స్థితాయాం శిలాయాం పాత్రభూతాయాం సహభోజనీయైః. గోపైః సహ బుభుజే, ౨౯

క్వచి చ్ఛాద్వలోపరి హరితతృణాకీర్ణప్రదేశే ఉపవిశ్య వృషాదీ న్వీక్ష్య భగవా న్సర్వభూతానాం ముద మావహతీతి తథా తా మాత్మశక్త్యా స్వసఙ్కల్పాత్మికయా ఉపబృంహితాం ప్రవర్ధితాం తాం ప్రావృట్ప్రియం పూజయాంచక్రే బహ్వామన్యతేత్యన్వయః. చర్వతో మీలితేక్షణాన్ దృప్తా వితి చ వృషా విత్యస్య విశేషణం. చర్వతః తృణాని ఖాదతః. మీలితా నీక్షణాని యై స్తాన్ దృప్తా న్గర్వితాన్ స్వోధసాం భరేణ శ్రమో యాసాం తాః గా శ్చ. ౩౦-౩౧

—* శరదృతువర్ణనమ్ *—

ఏవం నివసతో స్తస్మి న్రామకేశవయో ర్వ్రజే,
శర త్సమభవ ద్వ్యభ్రస్వచ్ఛామ్బ్వపరుషానిలా. ౩౨

శారదాని రజోత్పత్త్యా నీరాణి ప్రకృతిం యయుః,
భ్రష్టానా మివ చేతాంసి పున ర్యోగనిషేవయా. ౩౩

వ్యోమ్నోఽబ్దం భూతశాబల్యం భువః పఙ్క మపాం మలమ్.
శర జ్జహారాశ్రమిణాం కృష్ణభక్తి ర్యథాఽశుభమ్. ౩౪

అథ శరదాగమ మాహ (ఏవ మితి.) తస్మిన్ వ్రజే ఇత్థం నివసతో శ్శరత్ సమ్యక్ప్రావర్తత. కథంభూతాః విగతా న్యభ్రాణి యస్యాం స్వచ్ఛా న్యమ్బూని యస్యాం అపరుష స్సుఖ స్పర్శోఽనిలో యస్యాం తత స్త్రయాణాం కర్మధారయః. ౩౨

అథ ముముక్షూణాం హితం దర్శయ న్నివ సమీచీనై ర్దృష్టాన్తై శ్శారదా న్ధర్మా ననువర్ణయతి (శారదా నీత్యాదినా యావ దధ్యాయసమాప్తి) పూర్వం శారదాని నీరాణి జలాని నిర్మలా న్యవస్థితాని అంతరా ప్రావృషి రజోత్పత్త్యా పఙ్కప్రాదుర్భావేన భ్రష్టా నీత్యుత్తరస్వారస్యా దధ్యాహర్తవ్యం. పునః ప్రకృతిం స్వస్వభావం యయుః యథా యోగినాం చిత్తాని నిర్మలా న్యేవ క్వచి ద్యోగభ్రష్టా న్యపి పున రపి పున ర్యోగనిషేవయా ప్రకృతిం యాంతి తద్వత్ యోగభ్రంశేన చిత్తకాలుష్యే సతి పున ర్యోగ మేవ సేవతేతి శిక్షితం "శరదా నీరజోత్పత్త్యేతి" పాఠాంతరం. నీరజానా ముత్పత్తి ర్యస్యాం తయా శరదా హేతుభూతయా నీరాణి ప్రకృతిం స్వచ్ఛత్వావికారత్వశాంతత్వాదిరూపాం యయుః. ఉత్తరార్ధం తు పూర్వవత్, ౩౩

(వ్యోమ్న ఇతి.) క్రమేణ వ్యోమభూతపృథ్వీజలానాం చతుర్ణాం అభ్రశాబల్యపఙ్కమలాని చత్వారి శర దహరత్ యథా చతుర్ణా మాశ్రమిణా మశుభం కృష్ణభక్తిః హరతి తద్వత్ తత్రాబ్దం మేఘం భూతానాం జ్యోతిస్సలిలమరుతాం శాబల్యం సంపర్కం వర్షాసు తేషాం మిథ స్సంపర్కా చ్ఛరది తన్నివృత్తే రితి భావః. యథా కృష్ణభక్తి ర్బ్రహ్మచారిణో గురూపదిష్టార్థగ్రహణప్రతిబంధక మజ్ఞానాత్మక మశుభం హరతి యథా చ గృహస్థస్య విషయసఙ్గదోషం యథా వనస్థస్య కదాచి దశక్త్యా స్వాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానప్రయుక్తప్రత్యవాయం యథా చ యతినః కృష్ణప్రాప్తిప్రతిబంధకం పుణ్య పాపాత్మక మశుభం హరతి తథేత్యర్థః, అనేనావశ్యం చతుర్భి రప్యాశ్రమభిః కృష్ణభక్తిః కార్యేత్యుక్తమ్. ౩౪

సర్వస్వం జలదా హిత్వా విరేజు శ్శుభ్రవర్చసః,
యథా త్యక్తైషణా శ్శాంతా మునయో ముక్తకల్మషాః, ౩౫

గిరయో ముముచు స్తోయం క్వచి న్న ముముచు శ్శివమ్,
యథా జ్ఞానామృతం కాలే జ్ఞానినో దదతే సదా. ౩౬

నైవావిన్దన్ క్షీయమాణం జలం గాధజలే చరాః,
యథాఽఽయు రన్వహం క్షీణం నరా మూఢాః కుటుమ్బినః. ౩౭

గాధవారిచరా స్తాప మవిన్దన్ శరదర్కజమ్
యథా దరిద్రః కృపణః కుటు మ్బ్యవిజితేంద్రియః. ౩౮

(సర్వస్వ మితి,) జలదా మేఘాః సర్వస్వత్వభూతం జలం హిత్వా శుభ్రం వర్చో యేషాం తథాభూతా విరేజిరే యథా మునయో భగవన్మననశీలాః త్యక్తా దారధనపుత్రాణాం ఈషణాః యై స్తథాభూతాః, నివృత్తపాపా విరాజంతే తద్వత్ అవశ్యం మునిభి రీషణా స్త్యాజ్యా ఇత్యుక్తమ్. ౩౫

(గిరయ ఇతి.) పర్వతాః క్వచి న్నిర్మలం జలం ముముచుః క్వచి న్న ముముచు శ్చ జ్ఞానినో యథా క్వచి త్తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యైక మమృతం కేభ్య శ్చి చ్ఛుశ్రూషుభ్యో దదతే. అనేన సర్వేభ్యోఽపి ప్రష్టృభ్యో నోపదేష్టవ్యం జ్ఞానిభి ర్జ్ఞాన మిత్యుక్తమ్ తథా చోక్తం భగవతా "తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా ఉపదేక్ష్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శిన" ఇతి. ౩౬

(నైవేతి) గాధజలేచరాః అల్పజలచారిణః క్షీయమాణం జలం నైవావిందన్ నైవ జ్ఞాతవంతః యథా మూఢా అజ్ఞాః కుటుమ్బపోషణరతా నరా అల్పాయుష స్తథాఽప్యన్వహం క్షీయమాణ మాయుర్న జానంతి తద్వత్ అనేన కుటుమ్బిభి రపి దేహాత్మనో ర్యాథాత్మ్యం పరిశీలయద్భి రన్వహ మాయుఃక్షయాను సంధాననిమిత్తపరితాపవద్భి శ్చ భవితవ్య మిత్యుక్తం భవతి. ౩౭

(గాధేతి.) గాధవారిచరాః క్షుద్రజలచరాః, శరది యోఽర్క స్తజ్జం తాప మవిందన్ లేభిరే యథా అజితేంద్రియః ఇంద్రియపరతంత్రః కుటుమ్బీ దరిద్రః ధనధాన్యహీనః, కృపణః దీనః క్షుత్ప్రయుక్తం తాపం జానాతి తద్వత్ జితేంద్రియేణ భవితవ్య మితి సూచితమ్. ౩౮

(శరదృతువర్ణనమ్)

శనై శ్శనై ర్జహుః పఙ్కం స్థలా న్యామం చ వీరుధః,
యథాఽహంమమతాం ధీరా శ్శరీరాది ష్వనాత్మసు. ౩౯

నిశ్చలామ్బుధర స్తూష్ణీం సముద్ర శ్శరదాగమే,
ఆత్మ న్యుపరతే యద్వ న్ముని ర్వ్యుపరతాగమః. ౪౦

కేదారేభ్య స్త్వపోఽగృహ్ణన్ కర్షకా దృఢసేతుభిః,
యథా ప్రాణై స్స్రవజ్ఞానం తన్నిరోధేన యోగినః. ౪౧

శరదర్కాంశుజం తాపం భూతానా ముడుపోఽహరత్,
దేహాభిమానజం బోధో ముకున్దో వ్రజయోషితామ్. ౪౨

(శనై శ్శనై రితి.) స్థలాని శనై శ్శనైః పఙ్కం జహుః వీరుధ స్త్వామ మపక్వతాం యథా ధీరా జ్ఞానినః, శరీరాదిషు దేహేంద్రియాదిషు అనాత్మ స్వాత్మవ్యతిరిక్తేషు అహమ్మమతాం అహంతాం మమతాం చ జహతి తద్వత్ తత్రాహంతాసామ్యం పఙ్కస్య మమతాసామ్య మామస్యేతి వివేకః, అవశ్యం జ్ఞానిభి రహఙ్కారమమకారౌ యత్నేన పరిహర్తవ్యా విత్యుక్తం భవతి ౩౯

(నిశ్చలామ్బుధర ఇతి.) శరదాగమే శరదః ప్రవృత్తౌ సత్యాం సముద్రో నిశ్చలామ్బుధర స్తూష్ణీం బభూవ యథా ముని ర్భుక్తాశ్రయమననశీలః వ్యుపరతః ఆగమః అన్నపానాద్యాగమో యస్య సః అనుపనతాన్నపానోఽపి ఆత్మని శరీరే ఉపరతేఽపి అధికర్మణీ క్తః ఉపరస్తు మారబ్ధవత్యపి దేహవిపత్తి పర్యంతదశాయా మపి నిశ్చల స్తూష్ణీ మాస్తే తద్వత్ మునినైవం భవితవ్య మితి శిక్షా. ౪౦

కేదారేభ్య ఇతి పఞ్చమీ, కృషీవలాః శాలిక్షేత్రేభ్యః ప్రవహంతీః అపః జలాని దృఢై స్సేతుభి ర్బంధనై రగృహ్ణన్ నిరుద్ధవంతః తతః పరం వృష్ట్యభావా దితి భావః. యథా యోగినః ప్రాణై రింద్రియై స్తద్ద్వారా స్రవత్ బాహ్యవిషయగ్రహణప్రవణీభవత్ జ్ఞానం ధర్మభూతజ్ఞానం తన్నిరోధేన ప్రాణనిరోధేన ఆత్మస్వరూపగోచరం కుర్వంతి తద్వత్ ఇంద్రియనిరోధపరే ణాత్మస్వరూపపరిశీలన పరేణ చ భవితవ్య మితి సూచితమ్. ౪౧

(శరదర్కాంశుజ మితి.) ఉడుప శ్చంద్రః భూతానాం శరది యోఽర్కః తస్యాంశుభ్యో జాతాన్ తాపాన్ జహార ఉత్తరార్ధస్య యథేత్యాదిః, యథా దేహాభిమానేన జాతం తాపం పరకృతనిందాది ప్రయుక్తం దేహయాథాత్మ్యగోచరో బోధో హరతి. యథా చ వ్రజయోషితాం తాపం మన్మథప్రయుక్తం ముకుందో జహార తద్వత్ "దేహాభిమానజం తాప" మితి పాఠే బోధ ఇతి కర్తృపద మధ్యాహర్తవ్యం. యథోక్త ఏవార్థః. అనేన హేయత్వజ్ఞానార్థం దేహయాథాత్మ్యపరిశీలన మపి కర్తవ్య మిత్యుక్తం భవతి. ౪౨

ఖ మశోభత నిర్మేఘం శరద్విమలతారకమ్,
సత్త్వయుక్తం యథాచిత్తం శబ్దబ్రహ్మార్థదర్శనమ్. ౪౩
అఖణ్డమణ్డలో వ్యోమ్ని రరాజోడుగణై శ్శశీ.
యథా యదుపతిః కృష్ణో వృష్ణిచక్రావృతో భువి. ౪౪
ఆశ్లిష్య సమశీతోష్ణం ప్రసూనవనమారుతమ్,
జనాస్తాపం జహు ర్గోప్యో న కృష్ణహృతచేతసః. ౪౫
గావో మృగాః ఖగా నార్యః పుష్పిణ్య శ్శరదాగమే,
అన్వీయమానా స్స్వవృషైః ఫలై రీశక్రియా ఇవ. ౪౬

(ఖ మితి.) నిర్మేఘం మేఘరహితం శరది విమలా స్తారకా యస్మిన్ తథాభూతం స త్సమశోభత యథా సత్త్వయుక్తం సత్త్వగుణయుక్తం సత్త్వప్రచుర మితి యావత్ త చ్చిత్తం శబ్దబ్రహ్మణో వేదస్య యోఽర్థో అర్థపఞ్చకరూపః తం పశ్యతీతి తథా నంద్యాదిత్వా త్కర్తరి ల్యుః. యద్వా శబ్దబ్రహ్మార్థో దృశ్యతేఽనేనేతి తథా కరణే ల్యుట్ సత్త్వప్రవణం చేతో రాగాద్యకలుషితం స న్నిర్మల మతీంద్రియవేదార్థప్రకాశకం భవతి తద్వ దిత్యర్థః, సత్త్వప్రాచుర్యా యాహారశుద్ధ్యా భవితవ్య మితి సూచితం, అత్ర తారకాస్థానీయాః వేదార్థాః పరమాత్మతదారాధనారాధకాదిస్వరూపాత్మకాః ఆకాశ స్థానీయం చేతః. మేఘస్థానీయం రజః తమ శ్చేతి వివేకః. ౪౩

(అఖండమండల ఇతి.) శశీ చంద్రో వ్యోమ్న్యాకాశే నిర్మేఘే అఖండం పూర్ణం మండలం యస్య తథాభూతో నక్షత్రసమూహై స్సహ రరాజ యథా యదుపతిః శ్రీకృష్ణో భువి వృష్ణీనాం సమూహేనావృతో రరాజ తద్వత్, అనేన యదుపతే శ్చంద్రవ త్సర్వలోకాహ్లాదకరత్వ మభిప్రేతమ్, ౪౪

(ఆశ్లిష్యేతి.) జనాః సమం మితం శీతం ఉష్ణం చ యస్య తం ప్రకృష్టాని సూనాని కుసుమాని యస్య తస్య వనస్య మారుత మాశ్లిష్య అనుభావ్య తాపం జహుః గ్రీష్మకాలిత్యప్రయుక్తం దుఃఖం జహు రిత్యర్థః. గోప్యస్తు తాపం మన్మథతాపం న జహుః, తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి కృష్ణేన హృతాని చేతాంసి యాసాం తథాభూతాః, అనేన కృష్ణస్య యౌవనావస్థా గోపీచిత్తసమాకృష్టి శ్చ సూచితా, ౪౫

(గావ ఇతి.) గవాదయ, స్స్వవృషైః స్వస్వప్రియై రన్వీయమానా శ్శరదా నిమిత్తభూతయా పుష్పిణ్యో గర్భిణ్యో బభూవుః, యథా ఈశ్వరారాధకాత్మికాః క్రమాః, స్వసాధ్యైః ఫలైః ధర్మాది పురుషార్థైః అన్వీయమానా, స్సమస్తభోగగర్భా భవంతి తద్వత్ అనే నేశ్వరక్రియాణాం ఫలావినాభావిత్వ ముక్తమ్. ౪౬

(శరదృతువర్ణనమ్)

ఉదహృష్య న్వారిజాని సూర్యేణ కుముదం వినా
రాజ్ఞా తు నిర్భయా లోకా యథా దస్యూ న్వినా నృప. ౪౬

పురగ్రామే ష్వాగ్రయణై రైన్ద్రియై శ్చ మహోత్సవైః.
బభౌ భూః పక్వసస్యాఢ్యా కలాభ్యాం నితరాం హరేః. ౪౭

వణిగ్యతినృపస్నాతా నిర్గమ్యార్థా న్ప్రపేదిరే,
వర్షరుద్ధా యథా సిద్ధా స్వపిణ్డా న్కాల ఆగతే. ౪౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

(ఉదహృష్య న్నితి.) కుముద మితి జాత్యభిప్రాయ మేకవచనం, కుముదా న్యుత్పలాని వినా సర్వాణి, వారిజాని సూర్యేణో దహృష్యన్ వికాసేన హృష్టా ఇవ లక్షితా బభూవుః యథా హేనృప దస్యూం శ్చోరవ్యాఘ్రాదీ న్వినేతరే సర్వే జనాః రాజ్ఞా హేతునా నిర్భయా హృష్యంతి తద్వత్, అనేన రాజ్ఞా దస్యూ నుద్వేజయతా భవితవ్య మిత్యుక్తమ్. ౪౬

(పురగ్రామేష్వితి.) పురేషు గ్రామేషు చాగ్రయణై ర్నూతనవ్రీహ్యాదిభక్షణాభ్యనుజ్ఞానార్థై రాగ్రయణాఖ్యయాగరూపై రైంద్రియై రింద్రియప్రీత్యర్థై రన్నై శ్చ మహద్భి రుత్సవైః సర్వసస్యాఢ్యా భూః, బభౌ, హరేః, కలాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం తు నితరాం, బభౌ ఛత్రిన్యాయేన కలాభ్యా మిత్యుక్తిః. ౪౭

(వణి గిత్యాది.) వణిగాదయః. తావ ద్వర్షేణ రుద్ధాః, శరది నిర్గ మ్యార్థా న్ప్రయోజనాని. ప్రపేదిరే. తత్ర వణిజః క్రయవిక్రయాదివ్యాపారిణః, మునయః సంన్యాసినః, నృపాః జయినః, స్నాతాః తీర్థయాత్రపరాః ఏతే, వాణిజ్యస్వచ్ఛందసంచారవిజయతీర్థస్నానాదిరూపా. నర్థాన్ ప్రపేదిర, ఇత్యర్థః. యథా సిద్ధా స్తపస్సిద్ధాః ఫలకాలే ఆగతే సత్యస్మాల్లోకా న్నిర్గత్య స్వపిండాన్ స్వస్వతపస్సాధ్యభోగ్య జాతం ప్రతిపద్యంతే తద్వత్ అనేన తపసః ఫలావినాభావిత్వ ముక్తమ్. ౪౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, వింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం శర త్స్వచ్ఛజలం పద్మాకరసుగన్ధినా,
న్యవిశ ద్వాయునా వాతం సహ గోపాలకోఽచ్యుతః. ౧

కుసుమితవనరాజిశుష్మిభృఙ్గద్విజకులఘుష్టసరస్సరిన్మహీధ్రమ్,
యదుపతి రవగాహ్య చారయ న్గా స్సహ పశుపాలబల శ్చుకూజ వేణుమ్. ౨

తద్వ్రజస్త్రియ ఆశ్రుత్య వేణుగీతం స్మరోదయమ్,
కాశ్చి త్పరోక్షం కృష్ణస్య స్వసఖీభ్యోఽన్వవర్ణయన్. ౩

తద్వర్ణయితు మారబ్ధాః స్మర న్త్యః కృష్ణచేష్టితమ్,
నాశక న్స్మరవేగేన విక్షి ప్తమనసో నృప. ౪

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

ఇత్థం శరద మనువర్ణ్యాథ తదా బృందావనే క్రీడతో వేణుం రణయతో భగవతో గోపీచిత్తాపహారిణః కాంశ్చి ద్విహారా న్స్వవేణుగీతాన్ గోపీభి ర్మిథోఽనువర్ణితా నాహైకవింశేన (ఇత్థ మితి) ఇత్థమేవం భూతం శారదగుణసంపన్నం, వన మితి విశేష్య మధ్యాహ ర్తవ్యం ఇత్థ మిత్యనేనాభిప్రేతం ప్రకాశయ న్విశినష్టి. శరదా, స్వచ్ఛాని జలాని, యస్మిన్. పద్మాకరైః, శోభనో గంధో, యస్య తేన వాయునా వాతం వ్యాప్తం వనం గోభి రోపాలై శ్చ సహితోఽచ్యుతో న్యవిశత్. ౧

తత శ్చ కుసుమితవనరాజిషు, శుష్మిణాం మత్తానాం భృఙ్గాణాం ద్విజానాం పక్షిణాం చ కులైర్ఘుష్టా సరాంసి సరితః, మహీధ్రాః పర్వతా శ్చ యస్మి న్తద్వనం విగాహ్య ప్రవిశ్య, యదుపతిః కృష్ణః, పశుపాలైః బలదేవేన చ సహితః గా శ్చారయ న్వేణుం చుకూజ అవాదయత్. ౨

స్మర స్యోదయో యస్మా త్త త్కృష్ణస్య వేణుగీత మాకర్ణ్య కాశ్చి ద్వ్రజస్త్రియః తస్య పరోక్ష మసమక్షం స్వసఖీభ్యోఽన్వవర్ణయన్. ౩

తత్కృష్ణస్య వేణుగీతం చేష్టితం వర్ణయితుం ఆరబ్ధాః ఆరబ్ధవత్యః తత్స్మరంత్యో హే నృప స్మరవేగేన వ్యాకులితచిత్తా స్తావ ద్వర్ణయితు మేవ నాశక్నువన్ శక్తా న బభూవుః, కృష్ణ శ్చ తచ్చేష్టితం చ తయో స్సమాహారః కృష్ణచేష్టితం చ తదుభయం స్మరంత్యో నాశక్నువ న్నిత్యర్థః. ౪

(శరదృతువర్ణనమ్)

బర్హాపీడం నటవరవపుః కర్ణయోః కర్ణికారం
బిభ్ర ద్వాసః కనకకపిశం వైజయన్తీం చ మాలామ్,
రన్ధ్రాన్ వేణో రధరసుధయా పూరయ న్గోపబృన్దైః
బృందారణ్యం స్వపదరమణం ప్రావిశ ద్గీతకీర్తిః. ౫

ఇతి వేణు రవం రాజ న్సర్వభూతమనోహరమ్,
శ్రుత్వా వ్రజస్త్రియ స్సర్వా వర్ణ యంత్యోఽభిరేమిరే. ౬

గోప్య ఊచుః —

అక్షణ్వతాం ఫల మిదం న పరం విదామ స్సఖ్యః పశూ ననువివేశయతో ర్వయస్యైః.

కీదృశం కృష్ణచేష్టిత మిత్యత్రాహ (బర్హాపీడ మితి.) బర్హాత్మక మాపీడం శిరోభూషణం ద్వితీయాంతానాం బిభ్ర దిత్యన్వయః. కర్ణయోః శ్రోత్రసంధ్యోః, కర్ణికారం లాఙ్గలీకుసుమాత్మకం కర్ణపూరం కనకవ, త్కపిశం పిశఙ్గం వాసః వైజయంతీం మాలాం నటాత్మకవర స్యేవ వపుశ్చ బిభ్రత్ నటవరవపు రితి బహువ్రీహిణా కృష్ణవిశేషణం వా, తస్య తత్పురుషపక్షే తద్విశేషణత్వ మపి బర్హాపీడ మిత్యస్య బహువ్రీహిణా సంభవతి, అధరస్య సుధయా వేణో రంధ్రా న్పూరయన్ సాధరసుధేన ముఖవాయునా వేణుం నాదయ న్నిత్యర్థః. గోపానాం బృన్దైః గీతా కీర్తి ర్యస్య తథాభూతః స్వపదైః రఙ్కితైః రమణం రతిజనకం బృందావనం ప్రావిశత్, ఉక్తవేషం కృష్ణం బర్హాపీడాదిధారణవేణురంధ్ర పూరణబృందారణ్యప్రవేశనాత్మకం చేష్టితం చ స్మరంత్యో నాశక్నువ న్నితి భావః. ౫

ఏవం తావ ద్వర్ణయితు మశక్తా స్తత శ్శనై ర్లబ్ధావకాశా వర్ణయామాసు రిత్యాహ (ఇతీతి.) హేరాజన్ ఇతి ఇత్థం తావ దేవంభూతా వ్రజస్త్రియః సర్వభూతానాం మనోహరం వేణురవ మాకర్ణ్య త మేవ సచేష్టితం వర్ణయంత్యః అభిరేమిరే తద్వర్ణనాత్మకం విహారం చక్రుః. అభిరేభిర ఇతి పాఠే వర్ణయితుం బుద్ధౌ సన్నిధాపితం మన్మథమన్మథం భగవంతం పరిరేభిర ఇత్యర్థః. ౬

వర్ణనా మేవాహ (అక్షణ్వతా మిత్యాదినా యావదధ్యాయపరిసమాప్తి.) ఇతీత్యస్య వక్ష్యమాణ ప్రకారేణేతి అర్థః. తదా త మేవ ప్రకార మక్షణ్వతా మిత్యాదినా దర్శయతి. హేసఖ్యః చక్షుష్మతాం

వక్త్రం వ్రజేశసుతయో రనువేణుజుష్టం యై స్తై ర్నిపీత మనురక్తకటాక్షమోక్షమ్. ౭

చూతప్రవాళబర్హస్తబకోత్పలాబ్జమాలానుయుక్తపరిధానవిచిత్రవేషౌ,
మధ్యే విరేజతు రలం పశుపాలగోష్ఠ్యాం రఙ్గే యథా నటవరౌ క్వ చ గాయమానౌ. ౮

గోప్యః కి మాచర దయం కుశలం స్మ వేణు ర్దామోదరాధరసుధా మపి గోపికానామ్,
భుఙ్క్తే స్వయం యదవశిష్టరసం హ్రదిన్యో హృష్యత్త్వచోఽశ్రు ముముచు స్తరవో యథార్యాః

జనానాం చక్షుషా మిద మేవ ఫల మన్య త్తు న విద్మః. కిం తత్? య ద్వ్రజేశస్య నన్దస్య సుతయోః రామకృష్ణయో ర్వక్త్రం ముఖం యైః నితరాం పీత మనుధ్యాతం దృష్ట మితి యావత్. తదేతత్ యై ర్వా నిపీత మితి పాఠః. యై స్తై ర్నిపీత మితి పాఠో దృశ్యతే, తదా యై శ్చక్షుర్భి స్సాధనై స్తై శ్చక్షుష్మద్భిః కర్తృభిః నిపీత మిత్యేత దిత్యర్థః. కథంభూతయోః? వయస్యైః స్వవయస్యైః గోపైః సహ పశూ ననువివేశయతో ర్వనం ప్రతి ప్రవేశయతోః కథంభూతం వక్త్రం, అనువేణు వేణు మనువర్తమానం వేణుం వాదయ దిత్యర్థః, జుష్టం పశ్యతాం నిరతిశయప్రీతివిషయం అనురక్తానాం స్నిగ్ధానాం కటాక్షాణాం మోక్షో విసర్గో యస్మిం స్తథాభూతమ్. ౭

అన్యా స్త్వాహుః (చూతేతి.) ఏవ ముత్తరత్రాపి. అత ఏవ సర్వత్ర వక్తృభేదా న్నాతీవ సఙ్గతి రపేక్షితా. చూతపల్లవాదీనాం మాలాభి రనుయుక్తే ఈషదన్తరాన్తరా సంయుక్తే అనుపృక్తేతి పాఠే స ఏవార్థః. పరిధానే నీలపీతామ్బరే తాభ్యాం విచిత్రౌ వేషౌ యయోః తౌ క్వచ కదాచి ద్గాయమానౌ గోపసభాయాం మధ్యే నితరాం విరేజతుః యథా రఙ్గే నటశ్రేష్ఠౌ తథాఽహో పశ్యతాం భాగ్య మితి భావః. ౮

(గోప్య ఇతి) హేగోప్యః అయం కృష్ణకరస్థః వేణుః కిం స్మ కుశలం పుణ్య మాచర చ్చకార. కుతః? యత్ యస్మాత్ గోపికానా మపి, అపిశబ్దో దౌర్లభ్యద్యోతకః. గోపికానాం అస్మాక మపి దుర్లభాం దామోదర స్యాధరసుధాం స్వయం భుఙ్క్తే అనేకోపభోగ్యాం స్వయ మేక ఏవ భుఙ్క్తే అవశిష్టరసం తు హ్రదిన్యో నద్య స్తరవ శ్చ భుఞ్జతే, కృత్స్నాయా మధరసుధాయాం వేణు నైకేన పీయ్యమానాయాం యద్గళితమధరసుధాత్మకరసకణజాలం హ్రదిన్య స్తరవ శ్చ భుఞ్జతే. అశ్రు ఇతి జాత్యభిప్రాయక మేకవచనం. అవశిష్టరసభోగప్రయుక్తహర్షాశ్రూణి ముముచుః హృష్యత్త్వచ శ్చ. తత్ర హ్రదిన్యో వికసితకమలవ్యాజేన హృష్యత్త్వచ ఉదఞ్చితరోమాణ ఇవ లక్ష్యన్తే. తరవ స్తు మధుమిషే ణానన్దాశ్రూణి ముముచు రివేతి భావః. యథా ఆర్యా భాగవతశేషరసాభిజ్ఞా స్తద్భుక్తావశిష్ట ముపభుజ్య హృష్య త్త్వచోఽశ్రూణి ముఞ్చన్త శ్చ భవన్తి తద్వత్. ౯

(వర్షర్తువర్ణనఘటః)

బృందావనం సఖి భువో వితనోతి కీర్తిం యద్దేవకీసుతపదామ్బుజలబ్ధలక్ష్మిః,
గోవిన్దవేణు మనుమత్తమయూరనృత్తం ప్రేక్ష్యాద్రిసాన్వపరతాన్యసమస్తసత్త్వమ్. ౧౦

ధన్యాశ్చ మూఢగతయోఽపి హరిణ్య ఏతా యా నన్దనన్దన ముపాత్తవిచిత్రవేషమ్,
ఆకర్ణ్య వేణురణితం సహ కృష్ణసారైః పూజాం దధు ర్విరచితాం ప్రణయావలోకైః. ౧౧

కృష్ణం నిరీక్ష్య వనితోత్సవరూపశీలం శ్రుత్వా చ తత్క్వణితవేణువివిక్తగీతమ్,
దేవ్యో విమానగతయ స్మరనున్నసారా భ్రశ్యత్ప్రసూనకబరా ముముహు ర్వినీవ్యః. ౧౨

(బృందావన మితి) హేసఖి బృందావనం భువః కీర్తిం వితనోతి అనితరలోకసాధారణీం కీర్తిం జనయ తీత్యర్థః. అత్ర హేతుం వదంత్యో విశింషంతి. యద్బృందావనం దేవకీసుతస్య పదామ్బుజాభ్యాం లబ్ధా లక్ష్మీ స్సౌందర్యసంప ద్యేన కిం చ గోవిందస్య వేణు మను వేణుగీతమనుసృత్య మందగర్జిత నీలమేఘభ్రాంత్యా మత్తా యే మయూరా స్తేషాం నృత్త మచలో త్యాద్రిసాను షూపరతాని వేణుగీత తదనురూపమయూరనృత్తదిదృక్షయా నివృత్తస్వస్వవ్యాపారాణి అన్యాని మయూరవ్యతిరిక్తాని సమస్తాని సత్వాని జంతవో యస్మిన్ తథాభూతం న హ్యన్యోఽస్త్యేవం విధో లోక ఇతి భావః. ౧౦

(ధన్యా ఇతి.) మూఢగతయః తిర్యగ్గతయోఽపి మతయ ఇతి పాఠే సుందరాసుందరవస్తు వివేకరహితా అపి గతయ ఇతి పాఠేఽప్యయ మప్యర్థ స్సంభవతి. "గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థా"ఇతి న్యాయాత్ ఏతా హరిణ్యో ధన్యాః కృతార్థాః. ఏవం కుత ఇత్యత్ర విశింషంతి- యాః హరిణ్యః వేణుగీత మాకర్ణ్య ఉపాత్త స్స్వీకృతో బర్హాదిభి ర్విచిత్రో వేషో యేన తం నందస్య నందనం ప్రతి ప్రణయసహితైః అవలోకైః పూజాం సమ్మానం దదుః కృతవత్యః. కించ కృష్ణసారై స్స్వపతిభి స్సహితా ఏవ దదుః అస్మత్పతయ స్తు గోపాః క్షుద్రా స్తన్న సహంతే సమక్ష మితి భావః. ౧౧

అన్యా స్తు హేగోప్య ఇద మప్యద్భుతం శృణుతే త్యాహుః (కృష్ణ మితి.) వనితానా ముత్సవో యస్మాత్ త చ్ఛీలం యస్య తం కృష్ణం నిరీక్ష్య తేన వాదితస్య వేణో రనజ్క్వర్ణం గీత మాకర్ణ్య విమానైః గచ్ఛంత్యో దేవానాం అజ్కేషు స్థితాః స్మరాపహృతధైర్యా ముముహుః భ్రశ్యత్ప్రసూనాః కబరా శ్చూడాః యాసాం తాః విగతా నీవ్యో యాసాం తాః శిథిలనీవీబంధనాః. ౧౨

గావ శ్చ కృష్ణముఖనిర్గతవేణుగీతపీయూష ముత్తభితకర్ణపుటైః పిబన్త్యః,
శాబా స్స్నుతస్తనపయఃకబళా స్మ తస్థు ర్గోవిన్ద మాత్మని దృశాఽశ్రుకలా స్స్పృశ న్త్యః

ప్రాయో బతామ్బ మునయో విహగావనేఽస్మిన్ కృష్ణేక్షితం తదుదితం కలవేణుగీతమ్,
ఆరుహ్య యే ద్రుమభుజాన్ రుచిరప్రవాలాన్ శృణ్వన్తి మీలితదృశో విగతాన్యవాచః ౧౪

నద్య స్తదా తదుపధార్య ముకున్దగీత మావర్తలక్షితమనోభవభగ్నవేగాః,
ఆలిఙ్గనస్థగిత మూర్మిభుజై ర్మురారే ర్గృహ్ణన్తి పాదయుగళం కమలోపహారాః. ౧౫

(గావ ఇతి.) కృష్ణముఖా న్నిర్గతం వేణుగీత మేవ పీయూష మమృతం ఉత్తమ్భితై రవనమనే క్షరణశఙ్కయే వోన్నమితైః కర్ణపుటైః పిబంత్య స్తస్థుః, తదా శాబా వత్సా శ్చ స్తన్యపాన ప్రవృత్తాః గీతం శ్రుత్వా తదేవ పీయూష ముత్తభితకర్ణపుటైః పిబంతః స్నుతపయః కబళాః కేవలం స్తనేభ్యో గళితక్షీరగ్రాసాః, ముఖేషు యేషాం తే తస్థుః విస్మృతస్వవ్యాపారా బభూవు రిత్యర్థః. అత్ర హేతుః గోవిందం దృశా దృష్టిమార్గే ణాత్మని చిత్తే స్పృశంత్యః ఆలిఙ్గంత్యః అత ఏవాశ్రూణాం కలా లేశాః లోచనయోః యాసాం తాః గావ స్తే చ శాబాః. ౧౩

(ప్రాయ ఇతి.) అమ్బ హేమాతః అమాతర మపి పూజార్థం సంబోధయ న్త్యమ్బేతి. అస్మి న్వనే విహగాః పక్షిణః, ప్రాయశో మునయో భవితు మర్హంతి. కుతః? యే విహగాః పక్షిణః ప్రాయశో మునయో భవితుమర్హంతి, కుతః? యే విహగాః రుచిరాః ప్రవాలాః పల్లవాః యేషాం తాన్ ద్రుమభుజాన్ తరుశాఖాః ఆరుహ్య స్వభోజ్యం ఫలాదికం విహాయ కేవలం కృష్ణ స్యేక్షితం దర్శనం యస్మిన్ త ద్యథా భవతి తథా. తేనోదితం ప్రకటితం మధురం వేణుగీతం కేనాపి సుఖేన మీలితదృశః త్యక్తాన్యవాచ స్సంతః శృణ్వంతి తథాహి మునయః వేదద్రుమశాఖాశ్రితాః కృష్ణదర్శనం యథా భవతి తథా వేదోక్తకామ్యకర్మఫలపరిత్యాగేన భగవదేకదృష్టయః సుఖిన స్తన్మహిమాన మేవ శృణ్వంతి అత స్త ఏవైతే భవితు మర్హంతి. ౧౪

ఆస్తాం చేతనానాం కథేత్యభిప్రాయేణ కాశ్చి దాహుః (నద్య ఇతి.) తథా యథా చేతనా స్తద్వ దచేతనా నద్యోఽపి తన్ముకుందస్య వేణుగీత ముపధార్య శ్రుత్వా ఉత్ప్రేక్షామాత్రాభిప్రాయక మిదం ఆవర్తైః పరిభ్రమైః లక్షితేన సూచితేన మనోభవేన కామేన భగ్నో వేగో యాసాం తాః ఆలిఙ్గనేవ స్థగిత మాచ్ఛాదితం యథా భవతి తథా ఊర్మయ ఏవ భుజా స్తైః కమలా న్యుపహరంత్యః మురారేః పాదయుగళం గృహ్ణంతి ధారయంతి. ౧౫

(వర్షర్తువర్ణనఘట్టః)

దృష్ట్వాఽతపే వ్రజపశూన్ సహ రామగోపైః సంచారయన్తమను వేణుముదీరయన్తమ్,
ప్రేమప్రవృద్ధ ఉదితః కుసుమావలీభిః సఖ్యుర్వ్యధాత్ స్వవపుషాఽమ్బుద ఆతపత్రమ్.

పూర్ణాః పులిన్ద్య ఉరుగాయపదాబ్జరాగశ్రీకుఙ్కుమేన దయితాస్తనమణ్డితేన,
తద్దర్శనస్మరరుజస్తృణరూషితేన లిమ్పన్త్య ఆననకుచేషు జహుస్తదాధిమ్. ౧౭

హన్తాయమద్రిరబలా హరిదాసవర్యో యద్రామకృష్ణచరణస్పర్శప్రమోదః,
మానం తనోతి సహ గోగణయోస్తయోర్యత్పానీయసూయవసకన్దరకన్దమూలైః. ౧౮

(దృష్ట్వేతి.) ఆతపే యమునాతీరే ఆతప ఇతి పాఠాంతరం. తదా తస్మిన్ రామేణ గోపైశ్చ సహ వ్రజపశూన్ సంచారయంతం అనుగవాం పశ్చాద్భాగే వేణుముదీరయంతం కృష్ణం దృష్ట్వా అమ్బుదః ఉదితః పునః ప్రేమ్ణా ప్రవృద్ధః. సఖ్యుః కృష్ణస్య లోకార్తిహరత్వనీలవర్ణత్వాదిసామ్యాత్సఖిత్వవ్యపదేశః ఉపరీతి శేషః. కుసుమసమూహతుల్యైః తుషారైః సహ స్వవపుషా ఆతపత్రం వ్యధాత్ చకార. ౧౬

శబరాఙ్గనానామపి భాగ్యం వయం న లేభిమహ ఇతి ససీత్కారమాహుః (పూర్ణా ఇతి.) పుళింద్యశ్శబరాఙ్గనాః పుణ్యాః కృతార్థాః కుతస్తత్రాహుః ఉరు అధికం గీయతే మునిభిరిత్యురుగాయః కృష్ణః తస్య పదామ్బుజయోః రాగే ఆరుణ్యేన శ్రీరౌజ్వల్యం యస్య తేన కుఙ్కుమేన కథంభూతేన దయితాయాః మహాలక్ష్మ్యాః స్తనయోర్మణ్డితేన అలంకృతేన, సమయే లక్ష్మ్యాః స్తనయోర్నిహితత్వాదురుగాయపదాబ్జయోః కుఙ్కుమసంబంధః. ఉరుగాయపదాబ్జాభ్యాం వనసంచారదశాయాం, తృణేషు రూషితేన లిప్తేన ఆననేషు కుచేషు లిమ్పంత్యః కథమ్భూతాః సత్యః తస్య కుఙ్కుమస్య దర్శనేన స్మరకృతారుగ్వ్యాపాం తథాభూతాః సత్యః ఆననేషు కుచేషు లిమ్పంత్యః తదాధిం కామవ్యథాం జహుః అతస్తాః పూర్ణా ఇతి భావః. ౧౭

(హంతేతి.) హేఽబలాః, అయమద్రిః హరిదాసశ్రేష్ఠః అహో అచరాణామపి హరిదాస్యాభిరుచిరితి విస్మియతే హంతేతి. కుతః? యత్ యస్మాత్ రామకృష్ణయోః చరణస్పర్శేన ప్రమోదో యస్య సః ఉదఞ్చితైస్తృణైః రోమహర్షమాలక్ష్య తేన రామకృష్ణచరణస్పర్శప్రమోద ఆలక్ష్యతే కించ గోభిస్సఖిగణైస్సహితయోస్తయో రామకృష్ణయోర్యః గోవర్ధనాద్రిః పానీయాదిభిర్యదోచితం మానం, పూజామాతిథ్యాత్మకాం కరోతి తత్ర సూయవసాని శోభనాని తృణాని సుశబ్దే దీర్ఘ ఆర్షః. సంయవసేతి పాఠాంతరం. తదాపి స ఏవార్థః. కందరేషు కందాః మూలాని చ తైః. ౧౮

గా గోపకై రనువనం నయతో రుదారవేణుస్వనైః కలపదై స్తనుభృత్సు సఖ్యః,
అస్పన్దనం గతిమతాం పులక స్తరూణాం నిర్యోగపాశకృతలక్షణయో ర్విచిత్రమ్. ౧౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవంవిధా భగవతో యా బృందావనచారిణః,
వర్ణయన్త్యో మిథో గోప్యః క్రీడా స్తన్మయతాం యయుః. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే ఏకవింశోఽధ్యాయః.

హే గోప్యః, ఇదం త్వతిచిత్ర మితి కాశ్చి దాహుః (గా ఇతి.) హేసఖ్యః, గోపైః స్సహ ప్రతివనం, గా శ్చారయంతో నిర్యోగాః, నిర్యుజంతే గావ ఏభి రితి నిర్యోగాః దోహనవేళాయాం గవాం పాదబంధనార్థం రజ్జవః, పాశా స్తు దుష్టగవాకర్షణార్థాః. తైః కృతం చిహ్నం లక్షణం యయోః, శిరసి నిర్యోగవేష్టనస్కంధయోః పాశధరణేన చ గోపశ్రియా విరాజమానయో రిత్యర్థః. ఏవంభూతయో, స్తయో రామకృష్ణయోః, కలా న్యవ్యక్తమధురాణి పదాని శబ్దాః యేషు తైః మహావేణురవైః హేతుభిః దేహినాం మధ్యే చరాణా మస్పందన మీష దప్యచలనం, తరూణాం స్థావరాణాం, పులకో రోమాఞ్చ శ్చేతి చిత్రం జఙ్గమానాం స్థావరధర్మః స్థావరాణాం జఙ్గమధర్మ శ్చేత్యేత దతిచిత్ర మిత్యర్థః. ౧౯

క్రీడానువర్ణనా ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) బృందావనచారిణో, భగవత ఇత్థంభూతా అన్యా శ్చ యాః క్రీడాః తా శ్చ మిథో వర్ణయంత్యో గోప్య స్తన్మయతాం కృష్ణప్రచురతాం కృష్ణవిషయ బుద్ధిప్రాచుర్యం యయు రిత్యర్థః. ౨౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకవింశోఽధ్యాయః.

—*గోపీవస్త్రాపహరణకథారమ్భః*—

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

హేమన్తే ప్రథమే మాసి నన్దవ్రజకుమారికాః,
చేరు ర్హవిష్యం భుఞ్జానా వ్రతం కాత్యాయనీవ్రతమ్. ౧

ఆప్లుత్యామ్భసి కాళిన్ద్యా జలాన్తే చోదితేఽరుణే,
కృత్వా ప్రతికృతిం దేవీ మానర్చు ర్నృప సైకతీమ్. ౨

గన్థై ర్మాల్యై స్సురభిభి ర్బలిభి ర్ధూపదీపకైః,
ఉచ్చావచై శ్చోపహారైః ప్రవాలఫలతణ్డులైః ౩

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః.

ఏవం గోపీభి ర్మిథో వర్ణితాని శారత్కాలికాని కానిచి ద్భగవత శ్చేష్టితా న్యుక్త్వా అథ కానిచి ద్వివక్షు స్తావ దంతరా సింహావలోకితన్యాయేన పౌగండవయసో భగవతః కానిచి చ్చేష్టితాని హైమంత కాలికా న్యమవర్ణయతి సప్తభి రధ్యాయైః. తత్ర కించి చ్చేష్టితం వక్తు ముపోద్ఘాత మాహ (హేమంత ఇతి.) హేమంతే ఋతౌ తత్రాపి ప్రథమే మాసే మార్గశీర్షే నందవ్రజస్థాః గోపకుమారికాః కాత్యాయన్యాః దుర్గాయాః అర్చనాత్మకం వ్రతం. చేరు రనుష్ఠితవత్యః కథమ్భూతాః, హవిష్యం భుఞ్జానాః, నియతాహారా ఇతి భావః. ౧

కథం చేరు రిత్యత్రాహ (ఆప్లుత్యేతి.) అరుణే ఉదితే అరుణోదయవేళాయాం, యమునాయా అమ్భసి స్నాత్వా జలాంతే తటే ప్రతికృతిం వాలుకామయీం కాత్యాయనీప్రతిమాం విధాయ, హేనృప. ౨

గంధాదిభి స్సమ్య గానర్చుః సురభిభిః, గన్ధైః మాల్యైః పుష్పై శ్చ ధూపై ర్దీపై శ్చానైశ్చ నానావిధైః బలిభిః పూజాసాధనైః నానావిధై రుపహారైః నైవేద్యైః పల్లవాదిభి శ్చ. ౩

కాత్యాయని మహామాయే మహాయోగి న్యధీశ్వరి,
నన్దగోపసుతం దేవి పతిం మే కురు తే నమః. ౪

ఇతి మన్త్రం జపన్త్య స్తాః పూజాం చక్రుః కుమారికాః
ఏవం మాసం వ్రతం చేరుః కుమార్యః కృష్ణచేతసః
భద్రకాళీం సమానర్చు ర్భూయా న్నన్దసుతః పతిః. ౫

ఉషస్యుత్థాయ తా గోత్రై రన్యోన్యాసక్తబాహవః,
కృష్ణ ముచ్చై ర్జగు ర్యాన్త్యః కాళిన్ద్యాం స్నాతు ముద్యతాః.

నద్యాం కదాచి దాగత్య తీరే నిక్షిప్య పూర్వవత్.
వాసాంసి కృష్ణం గాయన్త్యో విజహ్రుః స్సలిలే ముదా. ౭

భగవాం స్తదభిప్రేత్య కృష్ణో యోగీశ్వరేశ్వరః,
వయస్యై రావృత స్తత్ర గత స్తత్కర్మసిద్ధయే. ౮

తథా, కాత్యాయనీత్యాదిమన్త్రం జపంత్య, స్తాః కుమారికాః పూజాం చక్రుః. హేమహామాయే ఆశ్చర్యశక్తిశాలిని మహాయోగిని స్వారాధనాత్మకమహాయోగనిష్ఠాహితే, అధీశ్వరి ఆరాధకసమీహితఫలదానసమర్థే హేదేవి నందగోపసుతం మమ పతిం కురు నమ ఇతి ప్రత్యేకాభిప్రాయమేకవచనం. ఏవంభూతాయా స్తవ న కించి దశక్య మితి సంబోధనానా మభిప్రాయః. ౪

ఇత్థం మాసం, వ్రతం చేరు శ్చక్రుః, మాస మిత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, కృష్ణచేత స్త్వమేవాహ భూయా న్నందసుతః పతి రిత్యానర్చు రితి. ౫

ఇత్థం మాసం వ్రతం చరిత్వాథ కాదాచి దుషసి నామభి ర్గోత్రై శ్చ ప్రబోధ్య పరస్పరం గృహీతాః పాణయో యాభి స్తాః. కాళింద్యాం, స్నాతు ముద్యతాః, ౬

ఆగత్య పూర్వవ న్నద్యాః. తీరే వాసాంసి నిక్షిప్య కృష్ణ మేవ గాయంత్య స్సలిలే ముదా విజహ్రుః. ౭

తదా సర్వజ్ఞో భగవాన్ తత్కర్మ తాసాం విహరణం చ జ్ఞాత్వా తాసాం కర్మణో వ్రతస్య సిద్ధయే తత్కర్మ సఫలీకర్తుం వయస్యై స్సహ తత్రాగత స్సన్. ౮

(గోపీవస్త్రాపహరణకథారమ్భః)

తాసాం వాసాం స్యుపాదాయ నీప మారుహ్య సత్వరః,
హసద్భిః ప్రహస న్బాలైః పరిహాస మువాచ హ. ౯

అత్రాగత్యాబలాః కామం స్వం స్వం వాసః ప్రగృహ్యతామ్.
సత్యం బ్రువాణి నో నర్మ యద్యూయం వ్రతకర్శితాః. ౧౦

న మయోదితపూర్వం వా అనృతం త దిమే విదుః,
ఏకైకశః ప్రతీచ్ఛధ్వం సహైవోత సుమధ్యమాః. ౧౧

తస్య తత్క్ష్వేళితం దృష్ట్వా గోప్యః ప్రేమపరిప్లుతాః.
వ్రీడితాః ప్రేక్ష్య చాన్యోన్యం జాతహాసా న నిర్యయుః. ౧౨

ఏవం బ్రువతి గోవిన్దే నర్మణాఽఽక్షిప్తచేతసః,
ఆకణ్ఠమగ్నా శ్శీతోదే వేపమానా స్త మబ్రువన్. ౧౩

తాసాం వాసాంసి గృహీత్వా సత్వరో నీపం కదమ్బ మారుహ్య హసద్భి ర్బాలైః స్సహితః ప్రహసన్ పరిహాసవాక్య మువాచ. ౯

తదేవ దర్శయతి (అత్రేతి.) హేఽబలాః. ఇదం సత్య మేవ బ్రువాణి నో నర్మ న పరిహాసం య ద్యస్మా ద్యూయం వ్రతేన కర్శితాః శ్రాంతాః. ౧౦

స్వవచనప్రామాణ్యం ససాక్షిక మాహ (నేతి.) మయా అనృతం నోదితపూర్వం నోక్తపూర్వం కదాప్యనృతం మయా నోక్త మిత్యర్థః. తదనృత స్యానుక్తపూర్వత్వ మిమే గోపా విదుః. అతో హేసుమధ్యమాః. ఏకైకశో వా ఆగత్య స్వీకురుత సహ వా నాస్మాక మాగ్రహః. ౧౧

ఏవం కృష్ణస్య క్ష్వేళితం పరిహాసం దృష్ట్వా ప్రేమ్ణా పరితో వ్యాప్తాః. అన్యోన్యం ప్రేక్ష్య వ్రీడితా శ్చ హసంత్యో న నిర్యయుః. ౧౨

ఏవం బ్రువతి సతి నర్మణా పరిహాసే నాక్షిప్తం గృహీతం చేతో యాసాం తాః. శీతోదకే ఆకంఠమగ్నాః అత ఏవ కమ్పమానాః. కృష్ణ మబ్రువన్. ౧౩

మాऽనయం భోః కృథా స్త్వాంతు నన్దగోపసుతం ప్రియం.
జానీమోऽఙ్గ వ్రజశ్లాఘ్యం దేహి వాసాంసి వేపితాః. ౧౪

శ్యామసున్దర తే దాస్యః కరవామ తవోదితమ్,
దేహి వాసాంసి ధర్మజ్ఞ నో చే ద్రాజ్ఞే బ్రువామహే. ౧౫

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ—

భవత్యో యది మే దాస్యో మయోక్తం వా కరిష్యథ,
అత్రాగత్య స్వవాసాంసి ప్రతీచ్ఛత శుచిస్మితాః. ౧౬

భోః కృష్ణ అనయ మన్యాయం మాకృధాః. త్వాం నందరాజస్య సుత మత ఏవ తస్య ప్రియం చ జానీమః నందరాజోऽసి ప్రేమ్ణా త్వా మనయకారిణ మపి న శిక్షయతీతి భావః. నవనీత చౌర్యాదిషు ధౌర్త్యం ప్రసిద్ధ మేవేత్యభిప్రాయేణ విశింషంతి (శ్లాఘ్య మితి.) యద్వా అస్మదనుష్ఠిత వ్రతేన నందరాజసుతం త్వాం శ్లాఘ్యం ప్రియం భవిష్యంతం జానీమ ఏవ కింత్వధునై వానయం మా కృథాః వయం తు శీతోదకవేపితాః అతో వాసాంసి ప్రయచ్ఛ. ౧౪

హే శ్యామ సుందర తే తవ దాస్యో వయం తవోదితం త్వయోక్త మన్య ద్యత్కించి త్కరవామ, భావగర్భమిదం. నిరతిశయత్వత్సౌందర్యాదిభి స్త్వద్దాస్య స్సత్యః, త్వదభిప్రేతం కరవామైవేత్యభిప్రాయః. హేధర్మజ్ఞ అనేకాంతే నగ్నస్త్రీదర్శనాకరణరూపధర్మజ్ఞ స్త్రీణాం లజ్జాస్వభావరూప ధర్మం జానాతి తథేతి వా వాసాంసి ప్రయచ్ఛ ముగ్ధభావా దనుపపన్నమపి త్రాసయంత్య ఇవాహుః నో చే న్న ప్రయచ్ఛసి చే ద్రాజ్ఞే నందాయ కంసాయ వా బ్రువామహే. ౧౫

ఏవముక్తో భగవాన్ యదుక్తం "నోచే ద్రాజ్ఞే బ్రువామహే" ఇతి తదిదమనుపపన్నం నహి జలా న్నిర్గత్య వాసాంసి గ్రహీతు మేవ లజ్జంతీనాం రాజ్ఞే బ్రువామహ ఇత్యుక్తి రుపపన్నా. నగ్నానాం రాజసన్నిధౌ గమనాసమ్భవాత్ న చాన్యప్రేషణయా నివేదనసమ్భవః. ప్రేషణీయస్య జన స్యాత్రాభావా దితి తదుక్తే రుత్తరం న దేయ మేవేత్యభిప్రేత్య "తే దాస్యః కరవామ తవోదిత" మిత్య స్యోత్తరమాహ (భవత్య ఇతి.) హేశుచిస్మితాః, నహి స్వామినోక్తం కించి దేవ స్వసమ్మతం దాసీభిః, కర్తవ్య మితి నియమః, కింతు సర్వ మపి తదభిమతం కర్తవ్య మేవేతి భావః. ౧౬

(గోపీవస్త్రాపహరణకథారమ్భః)

తతో జలాశయాత్సర్వా దారికాశ్శీతవేపితాః,
పాణిభ్యాం యోని మాచ్ఛాద్య ప్రోత్తేరు స్తీర మజ్జనాః. ౧౭

భగవా నాహ తా వీక్ష్య శుద్ధభావప్రసాదితః,
స్కన్ధే నిధాయ వాసాంసి ప్రీతః ప్రోవాచ సస్మితమ్. ౧౮

యూయం వివస్త్రా యదపో ధృతవ్రతా వ్యగాహతైత దుత దేవహేళనమ్,
బద్ధ్వాఽఞ్జలిం మూర్ధ్న్యపనుత్తయేఽంహసః కృత్వా నమోఽధో వసనం ప్రగృహ్యతామ్.

ఇత్యేతద్వచనం శ్రుత్వా ధర్మయుక్తం మహాత్మనః,
ఏకేన పాణినా నేము రేకేనాచ్ఛాద్య చాఙ్గనాః. ౨౦

తా వీక్ష్యోవాచ భగవా న్భూయో ధర్మ్య మిదం వచః,

స్వామ్యభిమతకరణం దాసీనా ముచిత మేవేత్యభిప్రేత్య శీతేన కమ్పితాః. కుమారికాః కాళిన్దీహ్రదా త్ప్రోత్తేరుః నిర్జగ్ముః. ౧౭

తతో భగవా నాహ తాః, ఈషదక్షతయోనీః. బాల్యయౌవనసన్ధిస్థా స్తాః కుమారికా అవలోక్య శుద్ధభావేన నిష్కపటభావేన యథోక్తానతిక్రమశీలేన భావేన హేతునా ప్రసాదితః ప్రసాదో అనుగ్రహః అస్య సంజాత ఇతి తథా అనుగ్రహయుక్తః, ప్రీత స్సస్మిత శ్చ పున రువాచ. ౧౮

తదేవాహ (యూయ మితి) ధృతవ్రతా స్సత్యో వివస్త్రాః, యూయ మపో వ్యగాహత అప్సు స్నాతా ఇతి య త్తదేత, ద్దేవహేలన ముత అపరాధ ఏవేత్యర్థః. వ్రతవైగుణ్యభీతానాం ప్రాయశ్చిత్త విధాన మాహ-అస్యాంహసః పాపస్య అపనుత్తయే అపనోదనాయ మూర్ధ్న్యఞ్జలిం బధ్వా నమస్కృత్య వసనం ప్రగృహ్యతామ్. ౧౯

ఇత్థ మచ్యుతేన అభిహితాః అఙ్గనాః ఏకేన వామేన పాణినా యోని మాచ్ఛాద్యేతరేణ పాణినా నేముః. ౨౦

పున రపి భగవాం స్తా వీక్ష్య ఇదం వక్ష్యమాణం ధర్మ్యం ధర్మా దనపేతం వాక్య మాహ

ఏకేన పాణినా యో వై ప్రణమేద్దేవ మచ్యుతమ్,
తస్య దణ్డః కరచ్ఛేద ఇతి వేదవిదో విదుః. ౨౧

తస్మా దుభాభ్యాం పాణిభ్యాం ప్రణమే త్స్వామినం నరః,
తథా చ యూయం కురుత తన్మే ప్రియతరం భవేత్. ౨౨

ఇత్యచ్యుతే నాభిహితా వ్రజాబలా మత్వా వివస్త్రాప్లవనం వ్రతచ్యుతిమ్.
తత్పూర్తికామా స్తదశేషకర్మణాం సాక్షాత్కృతం నేము రవద్యము గ్యతః. ౨౩

తా స్తథాఽవనతా దృష్ట్వా భగవా న్దేవకీసుతః
వాసాంసి తాభ్యః ప్రాయచ్ఛ త్తరుణస్స్నేహతోషితః. ౨౪

ఇత్థం ప్రలబ్ధా స్త్రపయా చ హాపితాః ప్రస్తోభితాః క్రీడనవ చ్చ కారితాః,
వస్త్రాణి చైవాపహృతా న్యథా ప్యమూ స్తం నాభ్యసూయ న్ప్రియసఙ్గనిర్వృతాః.

తదేవాహ (ఏకే నేతి సార్ధేన) ఏకేన పాణినా నేము రిత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయం క్వచి న్న దృశ్యతే తస్మా దితి. హస్తద్వయసంపుట స్యైవాఞ్జలిశబ్దార్థత్వా దితి భావః. ౨౧-౨౨

ఇత్థ మచ్యుతే నాభిహితాః వ్రజకుమారికాః, వివస్త్రస్నానప్రయుక్తాం వ్రతచ్యుతిం వ్రతభ్రంశం మత్వా తస్య వ్రతస్య పూర్తి మవైగుణ్యం కామయమానా స్తస్య వ్రత స్యాన్యేషాం కర్మణాం చ సాక్షాత్కర్తార మచ్యుతం నేముః. హస్తద్వయేన మూర్ధ్న్యఞ్జలిం బధ్వా నేము రిత్యర్థః. కుతః, యతః కేవల మశేషకర్మణాం న సాక్షి త్కృదేవాపి తు అవద్యముక్ అవద్యం కర్మవైగుణ్యాపాదకం పాపం తస్మా న్మోచయతీతి తథా ఙ్యర్ధగర్భోఽత్ర ముచిః అతః ప్రణేము రిత్యర్థః. ౨౩

అథ భగవాం స్తదా అవనతా స్తా దృష్ట్వా తేన ప్రణామేన తోషిత స్తరుణ శ్చ కరుణ ఇతి పాఠే కరుణావా న్తాభ్యః, కుమారికాభ్యో వాసాంసి ప్రదదౌ. ౨౪

(ఇత్థ మితి.) యద్యపీత్థం ప్రలబ్ధా "యూయం వివస్త్రా" ఇత్యాదినాఽధిక్షిప్తాః, త్రపయా లజ్జయా హాపితాః. "బధ్వాఽఞ్జలీ నిత్యాదినా ప్రాయశ్చిత్తవ్యాజేన యన్త్రపాఞ్చాలికావ త్ప్రవర్తితాః వాసాంసి చాపహృతాని తథా ప్యమూః కుమారికాః తం కృష్ణం నాభ్యసూయ న్గుణేషు సత్స్వపి ఉక్తా న్దోషా న్నావిశ్చక్రుః. తత్ర హేతుః - నిరతిశయప్రియస్య కృష్ణస్య సఙ్గేన నిర్వృతాః సుఖితాః తత్సఙ్గనిర్వృత్యా విస్మృతదోషా ఇతి భావః. నాభ్యసూయన్, ౨౫

(గోపీవస్త్రాపహరణకథారమ్భః)

పరిధాయ స్వవాసాంసి ప్రేష్ఠసఙ్గమసజ్జితాః.
గృహీతచిత్తా నోచ్చేలు స్తస్మి న్లజ్జాయితేక్షణాః. ౨౪

తాసాం విజ్ఞాయ భగవాన్ స్వపాదస్పర్శకామ్యయా.
ధృతవ్రతానాం సఙ్కల్పం ప్రాహ దామోదరోఽబలాః. ౨౫

సఙ్కల్పో విదిత స్సాధ్వ్యో భవతీనాం మదర్చనే.
మయానుమోదిత స్సోఽసౌ సత్యో భవితు మర్హతి. ౨౬

న మయ్యావేశితధియాం కామః కామాయ కల్పతే.

కింతు స్వవాసాంపి పరిధాయ ధృత్వా ప్రేష్ఠస్య సఙ్గమేన వశీకృతాః అత ఏవ తదపహృతచిత్తా నోచ్చేలుః న చలితవత్యః, గృహీతచిత్తత్వ మేవాహ తస్మి న్కృష్ణే లజ్జాయితం లజ్జావిలసితం ఈక్షణం యాసాం తాః. ౨౪

తతో భగవాన్ దామోదరః స్వపాదస్పర్శకామ్యయా స్వపాదస్పర్శశబ్దేనాత్ర తాత్పర్యతః స్వేన సహ క్రీడా వివక్షితా. తత్కామ్యయా ధృత మనుష్ఠితం వ్రతం కాత్యాయన్యర్చనాత్మకం యాభి, స్తాసాం సఙ్కల్ప మభిసంధివిశేషం విజ్ఞాయ ప్రాహ తదేవాహ (అబలా ఇత్యాదినా) హేఽబలాః హేసాధ్వ్యః మదర్చనే మయా సహ క్రీడాత్మకే అర్చనే నిమిత్తే యో భవతీనాం సఙ్కల్పః, స మయా విజ్ఞాతః, అనుమోదితోఽభ్యనుజ్ఞాత శ్చేత్యర్థః, సోఽసౌ సఙ్కల్పః సత్య ఏవ భవితు మర్హతి. ౨౫-౨౬

కేనాపి వ్యాజమాత్రేణానుజిఘృక్షైకశీలత్వా చ్చ దేహాంతే తాసాం ముక్తి మపి సఙ్కల్పయతి మయ్యావేశితా ధీః, యాభి స్తాసాం భవతీనాం కామః మద్విషయకోభిలాషః, కామాయ కేవలం విషయభోగాయైవ న కల్పతే న భవతి కింతు ముక్తయేఽపీత్యర్థతోఽత్ర వివక్షితః, విషయవైలక్షణ్య మహిమ్నా మద్విషయకకామస్యాపి సంసృతిబీజభర్జనద్వారా ముక్తిహేతుత్వా దితి భావః. యద్వా మయ్యావేశితాయా ధియో విషయవైలక్షణ్యా దవిప్లుతత్వేన యావ ద్దేహపాతానువర్తిత్వా త్తదా సంసృతిబీజభర్జనద్వారా ముక్తిహేతుత్వా న్మద్విషయకః కామః కేవలం న కామాయైవ కల్పత ఇతి భావః. నిర్వీర్యం సంసృతిబీజం న పున స్సంసృతయే భవ తీత్యత్ర దృష్టాంత మాహ - ప్రాయో భర్జితాః

భర్జితాః క్వథితా ధానాః ప్రాయో బీజాయ నేష్యతే. ౨౯

యాతాబలా వ్రజం సిద్ధా మయేమా రంస్యథ క్షపాః,
యదుద్దిశ్య వ్రతమిదం చేరు రార్యార్చనం సతీః. ౩౦

ఇత్యాదిష్టా భగవతా లబ్ధకామాః కుమారికాః,
ధ్యాయన్త్య స్తత్పదామ్భోజం కృచ్ఛ్రా న్నిర్వివిశు ర్వ్రజమ్. ౩౧

అథ గోపైః పరివృతో భగవా న్దేవకీసుతః,
బృన్దావనా ద్గతో దూరం చారయ న్గాః సహాగ్రజః. ౩౨

నిదాఘార్కాతపే గ్రీష్మే ఛాయాభి స్స్వాభి రాత్మనః,
ఆతపత్రాయితా న్వీక్ష్య ద్రుమా నాహ వ్రజౌకసః. ౩౩

భ్రాష్ట్రే నిష్టప్తాః క్వథితాః, నిష్పక్వా శ్చ ధానాః, బీజాయ నేష్యతే అఙ్కురోద్గమాయ నేష్యంతే వచనవ్యత్యయ ఆర్షః, ప్రాయ ఇత్యస్య భర్జితాః క్వథితా ఇత్యాభ్యా మన్వయః, ౨౯

యత ఏవ మత్తో హేబాలాః యూయం సిద్ధాః, పూర్ణమనోరథాః వ్రజం యాత గచ్ఛత. సిద్ధత్వ మేవాహ మయా సహ ఇమాః ఆగామినీః రాత్రీ శ్శారదీః, రంస్యథ దేవతారాధనం న ముధా భవితు మర్హ తీత్యభిప్రాయేణాహ (యదీతి) సతీః హేసత్యః, యన్మయా సహ క్రీడనాత్మకం ప్రయోజన ముద్దిశ్య భవత్యః ఇద మార్యాయాః కాత్యాయన్యాః వ్రతం చేరుః చక్రుః, ౩౦

ఇత్థం కృష్ణే నాదిష్టాః కుమారికాః లబ్ధప్రాయాః, కామా ఇష్టార్థా యాభి స్తథాభూతా స్తస్య భగవతః, పదామ్భోజం ధ్యాయంత్య స్త మేవానుచింతయ న్త్య ఇత్యర్థః. కృచ్ఛ్రా త్కథంచిత్ వ్రజం నిర్వివిశుః తద్విశ్లేషాసహిష్ణుత్వా దితి భావః. ౩౧

చరిత్రాంతర మాహ (అథేతి.) కదాచి ద్బృందావనా ద్దూరం గతః సాగ్రజో గా శ్చారయన్ తీక్ష్ణే నిదాఘార్కస్య గ్రైష్మార్క స్యాతపే ఆత్మన స్స్వస్య స్వాభి శ్ఛాయాభి రాతపత్రవ దాచరితాన్ ద్రుమా నవలోక్య వ్రజౌకసో గోపా నాహ. ౩౨-౩౩

(గోపీవస్త్రాపహరణకథారమ్భః)

హే స్తోకకృష్ణ హే అంశో శ్రీదామ న్సుబలార్జున.
విశాలవృషభౌ జస్విన్ దేవప్రేష్ఠ వరూథప. ౩౪

పశ్యతైతా న్మహాభాగా న్పరార్థైకా న్తజీవితాన్.
వాతవర్షాతపహిమాన్ సహన్తో వారయ న్తి నః. ౩౫

అహో హ్యేషాం పరం జన్మ సర్వప్రాణ్యుపజీవనమ్,
సుజన్య స్యేవ యేషాం వై విముఖా యాన్తి నార్థినః, ౩౬

పత్రపుష్పఫలచ్ఛాయామూలవల్కలదారుభిః.
గన్ధనిర్యాసభస్మాస్థితోక్మైః కామా న్వితన్వతే. ౩౭

ఏతావ జ్జన్మ సాఫల్యం దేహినా మిహ దేహిషు.
ప్రాణై రర్థై ర్ధియా వాచా శ్రేయ ఆచరణం సదా. ౩౮

తదేవాహ (హేస్తోకకృష్ణేత్యాదిః.) స్తోకకృష్ణాఖ్యః కశ్చి ద్గోపబాలః ఏతాన్ ద్రుమాన్ పశ్యత కథంభూతాన్ పరార్థం పరోపకారార్థం ఐకాంతం నియతం జీవితం యేషాం తదేవాహ (పశ్య తేతి.) స్వయం వాతాదీన్ సహమానాః నోఽస్మాకం తా న్వారయంతి హిమా నితి పుంస్త్వ మార్షమ్. ౩౪-౩౫

అహో సర్వప్రాణిన ఉపజీవయతీతి తథా తదేషాం ద్రుమాణాం జన్మ పరం మనుష్యజన్మనః, శ్రేష్ఠం కించ సుజనస్య వదాన్య స్యేవ యేషా మర్థినో విముఖా న యాంతి కింతు ఛాయాఫలాదిభి స్సత్కృతా ఏవ భవంతి. ౩౬

తదేవాహ (పత్రేతి.) పత్రాదిభిః. అర్థినాం కామా న్వితన్వతే విస్తరేణ దదత ఇత్యర్థః. నిర్యాసః ఘనీభూతరసః అస్థీని శాంతాగ్నయోఽఙ్గారాః, తోక్మాః పల్లవాద్యఙ్కురాః, ౩౭

అనుపకారిణాం జన్మ వృథేత్యభిప్రయ న్నాహ (ఏతావ దితి) ఇహ లోకే దేహిషు మధ్యే దేహినాం జన్మనః సాఫల్య మేతావ దేవ కియత్ ప్రాణాదిభిః శ్రేయ ఆచరణం భూతహితకరణ మిత్యే తావత్. ౩౮

ఇతి ప్రవాళ స్తబకఫలపుష్పఫలోత్కరైః,
తరూణాం నమ్రశాఖానాం మధ్యేన యమునాం గతాః. ౩౯

తత్ర గాః పాయయిత్వాప స్సుమృష్టా శ్శీతలా శ్శివాః,
తతో నృప స్వయం గోపాః కామం స్వాదు పపు ర్జలమ్. ౪౦

తస్యా ఉపవనే కామం చారయన్తః పశూ న్నృప.
కృష్ణరామా వుపాగమ్య క్షుధాఽఽర్తా ఇద మబ్రువన్. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ద్వావింశోఽధ్యాయః.

ఇతీత్థ మభినందన్ ప్రవాళాదీనా ముత్కరైః సమూహైః, రమ్యా శ్శాఖా యేషాం తేషాం తరూణాం మధ్యేన, యమునాం గతాః. ౩౯

తత్ర యమునాయాం మధురా శ్శీతలా నిర్మలా శ్చాపః జలాని గాః పాయయిత్వా హేనృప గోపాః కృష్ణాదయః స్వయ మపి మృష్టం జలం పపుః. ౪౦

తత స్తస్యా యమునాయాః, సమీపే వనే పశూం శ్చారయంతో గోపాః హేనృప కృష్ణ రామా వుపామంత్ర్య ఆహూయ సంబోధ్య వా ఉపగమ్యేతి పాఠే సమీప మేత్య ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రువన్ కథంభూతాః? క్షుధాఽఽర్తాః ప్రాత ర్భుక్తవంతోఽపి విప్రపత్నీ రనుజిఘృక్షతా భగవతోత్పాది తయా క్షుధా పీడితా ఇతి భావః. ౪౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

—* విప్రపత్న్యనుగ్రహఘట్టః *—

గోపా ఊచుః

రామ రామ మహావీర్య కృష్ణ దుష్టనిబర్హణ,
ఏషా వై బాధతే క్షున్న స్తచ్ఛాన్తిం కర్తు మర్హథః. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి విజ్ఞాపితో గోపై ర్భగవా న్జగదీశ్వరః,
భక్తాయా విప్రభార్యాయాః ప్రసీద న్నిద మబ్రవీత్. ౨

ప్రయాత దేవయజనం బ్రాహ్మణా బ్రహ్మవాదినః,
సత్ర మాఙ్గిరసం నామ హ్యాసతే స్వర్గకామ్యయా. ౩

తత్ర గత్వౌదనం గోపా యాచతాస్మద్విసర్జితాః.
కీర్తయన్తో భగవత ఆర్యస్య మమ చాభిధామ్. ౪

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

ఇత్థ మబ్రువ న్నిత్యుక్తం కిం తదిత్యత్రాహ (రామ రామేతి.) నోఽస్మాన్ ఏషా క్షు ద్బాధతే, తస్యాః క్షుధః శాంతిం, కర్తు మర్హథః. ౧

విప్రభార్యాయా ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం. విప్రభార్యాణాం ప్రసీదన్ ఉ అనుజిఘృక్షు రిద మబ్రవీత్. ౨

తదేవాహ (ప్రయాతేతి.) బ్రహ్మవాదినో బ్రాహ్మణాః దేవా ఇజ్యంతేఽస్మి న్నితి దేవయజన మాఙ్గిరసాఖ్యం సత్ర మాసతే అనుతిష్ఠంతి. ౩

హేగోపా స్తత్ర సత్రవాటే గత్వా అస్మద్విసర్జితాః ఆవాభ్యాం ప్రేషితాః వయ మిల వదంతోఽన్నం యాచత యాచధ్వమ్. అస్మద్విసర్జితా ఇత్యేత దేవోపపాదయతి. భగవత ఆర్యస్య అగ్రజస్య రామస్య మమ చాభిధాం నామధేయం కథయంతో యాచతే త్యన్వయః. ౪

ఇత్యాదిష్టా భగవతా గత్వాఽయాచన్త తే తథా,
కృతాఞ్జలిపుటా విప్రా న్దణ్డవ త్పతితా భువి. ౫

హే భూమిదేవాః శృణుత కృష్ణ స్యాదేశకారిణః.
ప్రాప్తా ఞ్జానీత భద్రం వో గోపాన్నో రామచోదితాన్. ౬

గా శ్చారయన్తా వవిదూర ఓదనం రామాచ్యుతౌ వో లషతో బుభుక్షితౌ,
తయో ర్ద్విజా ఓదన మర్థినో ర్యది శ్రద్ధా చ వో యచ్ఛత ధర్మవిత్తమాః. ౭

దీక్షాయాః పశుసంస్థాయాః సౌత్రామణ్యా శ్చ సత్తమాః,
అన్యత్ర దీక్షితస్యాపి నాన్న మశ్న న్హి దూష్యతి. ౮

భగవ తేత్థ మాదిష్టా స్తే గోపా స్తత్ర గత్వా యథోక్త మయాచన్త. యాఞ్చాప్రకార మేవ దర్శయతి (కృతాఞ్జలిపుటా ఇతి.) తాన విప్రా నుద్దిశ్య భువి దండవ త్పతితాః. కృతా న్యఞ్జలిపుటాని యై స్తథాభూతా. స్తే గోపాః. ౫

హే భూమిదేవాః శృణుత కిం కృష్ణస్యాజ్ఞాకరణశీలాన్, రామేణ చోదితా నిహ ప్రాప్తాన్ అస్మాన్ గోపాలాన్, జానీత వో యుష్మభ్యం భద్ర మస్తు. ౬

కిమర్థం చోదితా ఇహ ప్రాప్తా శ్చేత్యత్రాహ (గా ఇతి.) ఇతోఽవిదూరే సమీపే గా శ్చారయన్తౌ రామకృష్ణౌ బుభుక్షితౌ వః యుష్మాక, మోదనం లషతః అభిలషతః యల్లషత ఇతి పాఠే యత్ యస్మా ల్లషతః అతో హేద్విజాః వః యుష్మాకం శ్రద్ధా వర్తతే చేత్ అర్థినోః తయోః ఓదనం. యచ్ఛత దీక్షితానా మస్మాక మన్నం న భోజ్య మితి శఙ్కాం నిరాకుర్వన్త స్సంబోధయన్తి హేధర్మవిత్తమా ఇతి. ౭

తదేవోపపాదయన్తి (దీక్షాయా ఇతి.) హేసత్తమాః, దీక్షాయాః దీక్షాపూర్వికాయాః అగ్నిషోమీయపశుసంస్థాయాః, ఊర్ధ్వం సౌత్రామణ్యా అన్యత్రానన్తరే చ దీక్షితస్య యజమానస్య అన్న మశ్నన్, న దుష్యతి, బుభుక్షు రితి కర్తృపద మధ్యాహర్తవ్యం దీక్షితశబ్దో యజమానపరః సౌత్రామణ్యాం దీక్షణీయేష్టిపూర్వకసఙ్కల్పాభావాత్. ౮

(విప్రపత్న్యనుగ్రహఘట్టః)

ఇతి తే భగవద్యాచ్ఞాం శృణ్వంతోపి న శుశ్రువుః,
క్షుద్రాశా భూరికర్మాణో బాలిశా వృద్ధమానినః. ౯

దేశః కాలః పృథ గ్ద్రవ్యం మన్త్రతన్త్రర్త్విగగ్నయః,
దేవతా యజమాన శ్చ క్రతు ర్ధర్మ శ్చ యన్మయః. ౧౦

తద్బ్రహ్మ పరమం సాక్షా ద్భగవన్త మధోక్షజమ్,
మనుష్యదృష్ట్యా దుష్ప్రజ్ఞా మర్త్యాత్మానో న తే విదుః. ౧౧

న తే తదో మితి ప్రోచు ర్న నేతి చ పరంతప,
గోపా నిరాశాః ప్రత్యేత్య తదూచూ రామకృష్ణయోః. ౧౨

తదుపాకర్ణ్య భగవా న్ప్రహస జ్జగదీశ్వరః,

ఇత్థం భగవతో , యాచ్ఞాం బ్రాహ్మణాః, శృణ్వంతోఽపి నాద్రియంత. తత్ర హేతుం వదన్విశినష్టి. క్షుద్రే స్వర్గాదా వాశామాత్రం యేషాం తదర్థం, భూరీణి క్లేశావహాని కర్మాణి యేషాం తే స్వయం బాలిశా మూర్ఖా అపి వృద్ధం జ్ఞానాధిక మాత్మానం మన్యన్త ఇతి తథా. ౯

దేశాది ర్యన్మయః యత్ప్రచురః తం కృష్ణం సాక్షాత్పరబ్రహ్మభూతం షాడ్గుణ్యపూర్ణ మధోక్షజం న మేనిరే కింతు కేవలం ప్రాకృతం, మనుష్య మేవామన్యత తత్ర హేతుః దుష్ప్రజ్ఞాః కర్మమీమాంసోపచితజ్ఞానాః, మర్త్యాత్మనః మర్త్యే మరణశీలే దేహే ఆత్మా ఆత్మబుద్ధి ర్యేషాం. తత్ర దేశ "సమేయతే" త్యాద్యుక్తః, కాలో వసంతాదిః పృథగ్ద్రవ్యం చరుపురోడాశాదికం దర్మోఽపూర్వం. ఏతేషాం భగవత్ప్రచుర్యం తచ్ఛరీరత్వేన తన్నిర్వాహ్యత్వేన చేతి జ్ఞేయమ్. ౧౦-౧౧

శృణ్వంతోఽపి న శుశ్రువు రిత్యేతదేవ విశదయతి (నేతి.) తే బ్రాహ్మణాః, హేపరంతప, ఓమితి న ప్రోచుః, నాపి నేతి ఓ మిత్యఙ్గీకారద్యోతక మవ్యయం. తతో గోపాః నిరాశాః ప్రత్యాగత్య తద్విప్రాణా మనాదరణం రామకృష్ణయో రూచుః. ౧౨

తతో భగవాన్ లౌకికీం గతిం "న హి కార్యార్థినో నిర్విద్యంతే, తృణా దపి లఘుస్తూల

వ్యాజహార పున ర్గోపా న్దర్శయ ల్లౌకికీం గతిమ్. ౧౩

మాం జ్ఞాపయత పత్నీభ్య స్ససఙ్కర్షణ మాగతమ్,
దాస్య న్తి కామ మన్నం వ స్స్నిగ్ధా మయ్యుషితా ధియా. ౧౪

గత్వా చ పత్నీశాలాయాం దృష్ట్వాఽఽసీనా స్స్వలఙ్కృతాః,
నత్వా ద్విజవధూ ర్గోపాః ప్రశ్రితా ఇద మబ్రువన్. ౧౫

నమో వో ద్విజపత్నీభ్యో నిబోధత వచాంసి నః,
ఇతోఽవిదూరే చరతా కృష్ణేన ప్రేషితా వయమ్. ౧౬

గా శ్చారయ న్స గోపాలై స్సరామో దూర మాగతః,
బుభుక్షితస్య తస్యాన్నం సానుగస్య ప్రదీయతామ్. ౧౭

స్తూలా దపి చ యాచక, ఇత్యుక్తరూపాం లోకపరిపాటీం దర్శయ న్నేవ పున ర్గోపా న్వ్యాజహా రోవాచ. ౧౩

తదేవాహ (మా మితి.) సఙ్కర్షణేన సహితం, మా మాగతం పత్నీభ్యః, ద్విజానా మితి శేషః. జ్ఞాపయత తా శ్చ కేవలం దేహేన గృహే వసంతి, ధియా తు మయ్యేవోషితాః, మయి స్నిగ్ధాః, అతః, కామం యదేష్ట మన్నం దాస్యంతి. ౧౪

అథ గోపాః, పత్నీశాలాయాం గత్వా స్వలఙ్కృతా ఆసీనా శ్చ ద్విజసతీః దృష్ట్వా ప్రశ్రితా విన్రమా స్సంత ఇదం వక్ష్యమాణ, మబ్రువన్. ౧౫

విప్రపత్నీభ్యో వో యుష్మభ్యం నమః నోఽస్మాకం వచాంసి నిబోధత శృణుత. కిం? ఇతః సమీపే సంచరతా కృష్ణేన వయం ప్రేషితాః. ౧౬

సరామో గోపైః స్సహ దూరం ఆగతః వ్రజా దితి శేషః. అధునా బుభుక్షితస్య సానుచరస్య తస్యాన్నం, ప్రదీయతామ్. ౧౭

(విప్రపత్న్యనుగ్రహఘట్టః)

శ్రుత్వాఽచ్యుత ముపాయాతం తా స్తు తద్దర్శనోత్సుకాః,
తత్కథాక్షిప్తమనసో బభూవు ర్జాతసంభ్రమాః. ౧౮

చతుర్విధం బహుగుణ మన్న మాదాయ భాజనైః,
అభిసస్రుః ప్రియం సర్వా స్సముద్ర మివ నిమ్నగాః. ౧౯

నిషిధ్యమానాః పతిభి ర్భ్రాతృభిః పితృభి స్సుతైః,
భగవ త్యుత్తమశ్లోకే దీర్ఘ శ్రుతధృతాశయాః. ౨౦

యమునోపవనేఽశోకనవపల్లవమణ్డితే,
విచర న్తం వృతం గోపై ర్దదృశు స్సాగ్రజం స్త్రియః. ౨౧

శ్యామం హిరణ్యపరిధిం వనమాల్యబర్హధాతుప్రవాళనటవేష మనువ్రతాంసే.

పూర్వ మేవ శ్రీకృష్ణస్య కథయా ఆక్షిప్తా న్యాహృతాని మనాంసి యాసాం తాః అత ఏవ తద్దర్శనతత్పరా స్తదా తమాగతం శ్రుత్వా జాతసంభ్రమా బభూవుః. ౧౮

చతుర్విధం భక్ష్యభోజ్యలేహ్యపేయాత్మకం బహుగుణం రససౌరభ్యాదిబహుగుణక మన్నం పాత్రై రాదాయ సత్వరాః విప్రపత్న్యః ప్రియం నిరతిశయప్రీతివిషయం భగవంత మభిజగ్ముః. కథంభూతాః? పత్యాదిభిః నిషిధ్యమానా అపి భగవతి దీర్ఘం బహుకాలం శ్రవణేన ధృత ఆశయో యాసాం తాః అత ఏవ నద్యః సముద్రం ప్రతీవాప్రతిబంధాః ప్రియం అభిసస్రు రిత్యన్వయః. ౧౯-౨౦

యమునాసమీపవనే కథంభూతే అశోకానాం తరూణాం నవైః పల్లవైః మండితే విచరంతం అగ్రజేన సహితం గోపై శ్చావృతం కృష్ణం స్త్రియో ద్విజపత్న్యః దదృశుః. ౨౧

కథంభూతం, శ్యామం హిరణ్యవ త్పరిధిః పరిధానం, యస్య తం పీతాంబర మిత్యర్థః. వనమాల్యైః వన్యైః పుష్పైః బర్హై ర్ధాతుభిః గైరికాదిభిః ప్రవాళైః పల్లవై శ్చ నటవ ద్వేషో యస్య అనువ్రతస్య సఖ్యు రంసే స్కంధే విన్యస్తో హస్తో వామకరో యేన ఇతరేణాబ్జం ధునానం లీలయా

విన్యస్తహస్త మితరేణ ధునాన మబ్జం కర్ణోత్పలాలకకపోలముఖాబ్జహాసమ్, ౨౨

ప్రాయ శ్శ్రుతప్రియతమోదయకర్ణపూరై ర్యస్మి న్నిమగ్నమనస స్త మథాక్షిరన్ధ్రైః,
అన్తః ప్రవేశ్య సుచిరం పరిరభ్య తాపం ప్రాజ్ఞం యథాఽభిమతయో విజహు ర్నరేన్ద్ర.

తా స్తదా త్యక్తసర్వాశాః ప్రాప్తా ఆత్మదిదృక్షయా,
విజ్ఞాయాఖిలదృ గ్ద్రష్టా ప్రాహ ప్రహసితాననః. ౨౪

శ్రీభగవా నువాచ—

స్వాగతం వో మహాభాగా ఆస్యతాం కరవామ కిమ్,
య న్నో దిదృక్షయాఽఽయాతా ఉపపన్న మిదం హి వః. ౨౫

భ్రామయంతం. కర్ణయోః ఉత్పలే యస్య అలకాః కపోలయో ర్యస్య ముఖాబ్జే హాసో యస్య తం తథావిధం దదృశు రిత్యన్వయః. ౨౨

బహుశః ఆకర్ణితాః ప్రియతమ స్యోదయా ఉత్కర్షా స్త ఏవ కర్ణౌ పూరయంతి కృతార్థౌ కుర్వంతి తథా తైః, కర్ణాభరణై రితి వా యస్మి న్కృష్ణే నిమగ్నమనస ఆదిష్టచిత్తా స్తం కృష్ణం అథ దర్శనానంతరం అక్షిరన్ధ్రైః లోచనద్వారైః, అంతః ప్రవేశ్య సుచిరం పరిరభ్య ఉపగూహ్య తాపం తద్దర్శనాభావజం జహుః హేనరేంద్ర అభిమతయః భగవద్భక్త్యాదిం తద్దిదృక్షాత్మికాబుద్ధయః ప్రాజ్ఞం పరమాత్మానం "ప్రాజ్ఞే నాత్మనా సంపరిష్వక్తః ప్రాజ్ఞే నాన్వారూఢ" ఇతి శ్రుతేః తం దృష్ట్వా యథా తద్దర్శనాభావజం తాప మాధ్యాత్మికాదికం వా జహాతి తద్వత్. అతిమతయ ఇతి పాఠే జ్ఞానాధికాః ౨౩

తదా భగవా నాత్మనః స్వస్య దిదృక్షయా ప్రాప్తా స్తా దృష్ట్వా త్యక్తాః ఆశాః పత్యాదివిషయాః యాభి స్తథాభూతాః విజ్ఞాయ తత్ర హేతుః అఖిలం పశ్యతీతి తథా ప్రహసిత మాననం యస్య సః ప్రాహ. ౨౪

తదేవాహ (స్వాగత మిత్యాదిభిః పఞ్చభిః.) హేమహాభాగాః అస్మదనుగ్రహవిషయతారూప మహాభాగ్యశాలిన్యః వః స్వాగతం శోభన మాగమనం భర్త్రాదిభి రనిర్బద్ధాః కుశల మాగతాః ఆస్యతాం ఉపవిశ్యతాం, వో యుష్మాకం కిం కార్యం అత్రాగమనప్రయోజనం కి మితి ప్రశ్నః, యది కించి దస్తి త దవశ్యం వయం కరవామ, సర్వజ్ఞత్వా త్తదభిప్రేతం విజ్ఞాయ తస్యౌచిత్య మావిష్కరోతి (య దితి.) నోఽస్మాకం దిదృక్షయా అభ్యాగతా ఇతి. య త్తదిదం వో యుష్మాకం ఉపపన్నం ఉచిత మేవ. ౨౫

(విప్రపత్న్యనుగ్రహఘట్టః)

నన్వద్ధా మయి కుర్వన్తి కుశలా స్వార్థదర్శనాః,
అహైతుక్యవ్యవహితాం భక్తిమాత్మప్రియే యథా. ౨౬

ప్రాణబుద్ధిమనస్స్వాత్మదారాపత్యధనాదయః,
యత్సంపర్కాత్ప్రియా ఆసం స్తతః కో న్వపర స్ప్రియః. ౨౭

తద్యాత దేవయజనం పతయో వో ద్విజాతయః,
స్వసత్రం పారయిష్యన్తి యుష్మాభి ర్గృహమేధినః. ౨౮

విప్రపత్న్య ఊచుః—

మైవం విభోఽర్హతి భగవాన్ గదితుం నృశంసం
సత్యం కురుష్వ నిగమం తవ పాదమూలం,

ఔచిత్య మేవోపపాదయతి (నన్వితి.) నను హేద్విజపత్న్యః కుశలా ఆత్మహితాహితవివేకినః స్వార్థం దర్శనాః స్వప్రయోజనాభిజ్ఞా జనాః ఆత్మనః స్వస్మాదపి ప్రియే మయ్యద్ధా మయ్యేవ అద్ధేతి స్ఫుటావధారణయోః అహైతుకీం ఫలాభిసంధిరహితా మవ్యవహితా మవిచ్ఛిన్నాం భక్తిం యథావత్కుర్వంతి. ౨౬

ఆత్మప్రియ ఇత్యేత దేవ తర్కోపపాదయతి (ప్రాణేతి.) స్వాత్మా స్వదేహః స్వో జీవః ఆత్మా దేహో వా ప్రాణాదయో యత్సంపర్కా ద్యత్సంబంధా త్ప్రియా భవంతి. తతో మత్తః ప్రియోఽన్యః కోను న కోఽపి నిరతిశయప్రియోఽహ మేవ ఇత్థంభూతే మయ్య హైతుక్యవ్యవహితా భక్తి ర్భవతీనా ముచితైవేతి తత్కారితా మద్దిదృక్షోచితైవేతి భావః. యత్సంపర్కా త్ప్రియా ఇత్యనేన "న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవ త్యాత్మన స్తు కామాయే" త్యాదిశ్రుత్యర్థో వివక్షితః తదర్థస్తూక్తః పురస్తాత్. ౨౭

తస్మా దాగమనప్రయోజనస్య మద్దర్శనస్య జాతత్వా ద్దేవయజనం సత్రవాటం గచ్ఛత. వో యుష్మాకం పతయో బ్రాహ్మణాః గృహమేధినః గార్హస్థ్యధర్మపరాయణాః యుష్మాభి రేవ సహాయభూతాభిః స్వసత్రం పారయిష్యంతి దంపత్యో స్సహాధికారా దితి భావః. ౨౮

స్వమనోరథాననుగుణోక్తిశ్రవణా న్నిర్విణ్ణా ఆహుః (మైవ మితి.) హేవిభో భవా నేవం "తద్యాత దేవయజన" మిత్యేవం నృశంసం పరుషం వచో వక్తుం నార్హతి. కిన్తు యో నిగమః "ప్రియో

ప్రాప్తా వయం తులసి దామపదాఽవసృష్టం
కేశై ర్నివోఢు మతిలజ్ఘ్య సమ స్తబన్ధూ౯. ౨౯

గృహ్ణన్తి నో న పతయః పితరౌ సుతా వా న భ్రాతృబన్ధుసుహృదః కుత ఏవ చాన్యే,
తస్మా ద్భవత్ప్రపదయోః పతితాత్మనాం వో నాన్యా భవేద్గతి రరిన్దమ తద్విధేహి. ౩౦

శ్రీభగవా నువాచ—

పతయో నాభ్యసూయేర న్పితృభ్రాతృసుతాదయః,
లోకా శ్చ వో మయోపేతా దేవా అప్యనుమన్వతే. ౩౧
న ప్రీతయేఽనురాగాయ హ్యఙ్గ సఙ్గో నృణా మివ,
తన్మనో మయి యుఞ్జానా అచిరా న్మా మవాప్స్యథ. ౩౨

హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః, న మే భక్తః ప్రణశ్యతీ" త్యాదివచనరూప స్త్వం సత్యం కురుష్వ విత్య ఖితి పాఠేఽపి స ఏవార్థః. వయ న్తు సమ స్తబన్ధూ నతిలఙ్ఘ్య పదావసృష్ట మవజ్ఞయాపి దత్త మితి భావః. త త్తులసీదామకేశైః జుహూమానేన వోఢుం ప్రాప్తాః దాసా భవితుం ప్రాప్తా ఇతి భావః. ౨౯

కించ అతిలఙ్ఘితబన్ధూ నస్మా న్న పత్యాదయ ఏవ పరిగృహ్ణంతి కుతోఽపరే గృహ్ణీయుః తస్మాత్ హేఽరిందమ భవతః ప్రపదయోః పాదాగ్రయోః, పతితా ఆత్మానో దేహా యాసాం తాః పతితా స్సమర్పితాః ఆత్మానః ప్రత్యగాత్మానః యాభిః స్తాసాం వా నోఽస్మాకం, నాన్యా గతిః అస్మత్సమీహితోపాయో ఽన్యో నాస్తి, అత స్త మేవ అస్మదభిమతం విధేహి. యద్వా. అన్యాగతి స్స్వర్గాది రపి మాభూత్. కింతు త్వదవిశ్లేషేణ త్వద్దాసత్వ మేవాస్మాకం సంపాదయ. ౩౦

ఏవ ముక్తో భగవాం స్తావ ద్యదుక్తం పత్యాదయః కేపి నాస్మాన్గృహ్ణంతీతి తత్రోత్తర మాహ (పతయ ఇతి.) వో యుష్మా న్పత్యాదయః అన్యే లోకా జనాః కిముత, మయోపేతా మత్ప్రాప్తా యో, దేవా శ్చ నాభ్యసూయేర౯ న దోషదృష్ట్యా ప్రక్ష్యంతి కి న్త్వనుమన్వతే అనుమోదంతే. ౩౧

యదుక్తం తద్విధేహీతి తత్రోత్తర మాహ (నేతి.) ఇహ లోకే నృణాం, మత్సఙ్గః దేహయోగ స్సప్రీతయే న వైషయికసుఖాయ అపి తు మయ్యనురాగాయ జన్మనః ఫలం మద్భక్తి రేవేత్యర్థః. యద్వా నృణాం చేతనానాం అఙ్గసఙ్గ స్తాదాత్మ్యరాగాయ న తు కాలాంతరప్రీతయే, విశ్లేష స్తు కాలాంతరేఽపి ప్రీతివర్ధక ఇత్యభిప్రాయః. తస్మా త్పరోక్ష మపి మయి మనో యుఞ్జానాః అచిరా దేవ మా మవాప్స్యథ సంస్మృతిబంధా న్ముక్తా నిత్యం మద్దాస్యం కరిష్యథేతి భావః. ౩౨

(విప్రపత్న్యనుగ్రహఘట్టః)

(శ్రవణా ద్దర్శనా ద్ధ్యానా న్మయి భావోఽనుకీర్తనాత్.
న తథా సన్నికర్షేణ ప్రతియాత తతో గృహాన్.)

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్తా ద్విజపత్న్య స్తా యజ్ఞవాటం పున ర్గతాః,
తే చానసూయవ స్తాభి స్త్రీభి స్సత్ర మపారయన్. 33

తత్రైకా విధృతా భర్త్రా భగవ న్తం యథాశ్రుతమ్.
హృదోపగుహ్య విజహౌ దేహం కర్మానుబన్ధనమ్. 34

భగవా నపి గోవిన్ద స్తేనైవాన్నేన గోపకాన్.
చతుర్విధేనాశయిత్వా స్వయం చ బుభుజే ప్రభుః. 35

ఏవం లీలానరవపు ర్నృలోక మనుశీలయన్,
రేమే గోగోపగోపీనాం రమయ న్రూపవాక్కృతైః. 36

ఇత్థం భగవతోక్తా స్తా ద్విజపత్న్యో యజ్ఞవాటం జగ్ముః, తత స్తే ద్విజాః అసూయవ ఏవ తాభి స్సహ సత్ర మపారయన్ సమాపితవంతః. 33

తత్ర ద్విజపత్నీనాం మధ్యే కాచి ద్భర్త్రా. విధృతా నివారితా సతీ యథాశ్రుతం భగవంతం హృదోపగూహ్య సంశ్లిష్య కర్మానుబంధనం కర్మాయత్తం స్వదేహం తత్యాజ. 34

అథ భగవాన్ తేనైవ ద్విజపత్నీసమర్పితేనైవ అన్నేన గోపకాన్ భోజయిత్వా తచ్చతుర్విధ మన్నం స్వయ మపి బుభుజే. 35

లీలయా న తు కర్మణా నరస్యేవ వపుః యస్య స భగవాన్ ఇత్థం రూపాదిభిః కృతాని చేష్టితాని తై శ్చ నృలోక మనుశీలయన్ అనుకుర్వన్ గోగోపగోపీనా మితి కర్మణి షష్ఠీ, గవాదీ న్రమయన్ స్వయ మపి రేమే యద్వా నృలోక మనుశీలయన్ అనురఞ్జయం శ్చ గోగోపగోపీనాం మధ్యే రేమే. 36

తదనుస్మృత్య విప్రా స్తే అన్వతప్య న్కృతాగసః,
యద్విశ్వేశ్వరయో ర్యాఞ్చా మహ న్మర్త్యవిడమ్బయోః. ౩౭

దృష్ట్వా స్త్రీణాం భగవతి కృష్ణే భక్తి మలౌకికీమ్,
ఆత్మానం చ తయా హీన మనుతప్య వ్యగర్హయన్. ౩౮

ధి గ్జన్మన స్త్రివృద్విద్యాం ధి గ్వ్రతం ధి గ్బహుజ్ఞతామ్,
ధి క్కులం ధి క్క్రియాదాక్ష్యం విముఖా యే త్వధోఽక్షజే. ౩౯

నూనం భగవతో మాయా యోగినా మపి మోహినీ,
యద్వయం గురవో నృణాం స్వార్థే ముహ్యామహే ద్విజాః. ౪౦

(అథేతి.) అథ విప్రాః అనుస్మృత్య భగవా న్యదు ష్వవతీర్ణ ఇతి శ్రుతత్వా దనుస్మృ త్యేత్యర్థః, కృతాగసః హేతుగర్భ మిదం. తత్త్వా దన్వతప్యన్ కిం తదాగః యతోఽన్వతప్యన్ తత్రాహ యత్ యస్మాత్ మర్త్య మనుకుర్వతో ర్విశ్వేశ్వరయో ర్యాఞ్చా మహన్ బభఞ్జుః, తతః కృతాగసః, అహ న్నితి య త్తదేవాగ ఇతి వా. ౩౭

తదా భార్యా మానయంతో భగవద్భక్తిరహిత మాత్మానం వ్యనింద న్నిత్యాహ (దృష్ట్వేతి.) అలౌకికీ మనితరజనసాధారణీం తయా కృష్ణభక్త్యా హీనం రహితమ్. ౩౮

గర్హాప్రకార మేవాహ (ధి గితి.) నోఽస్మాకం జన్మ ధిక్ "ఉభసర్వతసోః కార్యా ధి" గిత్యాదివచనేన శేషష్ఠ్యపవాదకత్వేన జన్మాదీనాం ద్వితీయా, ధిక్ఛబ్దో నిందాద్యోతకః, అస్మాకం జన్మాదయో నింద్యా దిత్యర్థః. క్రియా యజ్ఞాదిరూపా దాక్ష్యం తనుష్ఠానసామర్థ్యం తత్ర హేతుం వదంతో విశింషంతి-యే వయ మధోఽక్షజే విముఖాః, త్రివృ దితి పాఠే తజ్జన్మనో విశేషణం శౌక్లం సావిత్రం దైక్ష మితి త్రిగుణీకృతం జన్మేత్యర్థః. న స్తు ధి గ్బుద్ధి మితి పాఠే స్పష్టోఽర్థః. వ్రతం బ్రహ్మచర్యమ్. ౩౯

భగవన్మాయాతరణహేతు స్తద్భక్తి రేవ న తూక్తజన్మాదయ ఇత్యభిప్రాయేణాహుః (నూన మితి ద్వాభ్యాం) నూనం మాయినా మపి మోహినీ యత్ యస్మా ద్వయం ద్విజా అపి ఉక్తజన్మాది మంతోఽపి తత్రాపి నృణాం గురవోఽపి స్వార్థేన స్వహితే విషయే ముహ్యామహే భగవన్మాయయా మోహితా ఏవేత్యర్థః. ౪౦

(విప్రపత్న్యనుగ్రహఘట్టః)

అహో పశ్యత నారీణా మపి కృష్ణే జగద్గురౌ,
దురన్తభావం యోఽవిధ్య న్మృత్యుపాశా న్గృహాభిధాన్. ౪౧

నాసాం ద్విజాతిసంస్కారో న నివాసో గురా వపి,
న తపో నాత్మమీమాంసా న శౌచం న క్రియా శ్శుభాః, ౪౨

తథాపి హ్యుత్తమశ్లోకే కృష్ణే యోగీశ్వరేశ్వరే,
భక్తి ర్దృఢా న చాస్మాకం సంస్కారాదిమతా మపి. ౪౩

సహి స్వార్థవిమూఢానాం ప్రమత్తానాం గృహేహయా,
అహో న స్స్మారయామాస గోపవాక్యై స్సతాం గతిః. ౪౪

అహో నారీణా మపి ఉక్తజన్మాదిమధ్యే కేనాపి రహితానా మపీతి భావః. కృష్ణే దురంతభావ మనవధికభక్తిం పశ్యత యో దురంతభావః. గృహాభిదా న్మృత్యుపాశాన్ భగవన్మాయా ప్రయుక్తా నవిధ్యత్ అచ్ఛినత్ తం దురంతభావం పశ్యతే త్యన్వయః. ౪౧

ద్విజా అపి నారీణా మపీత్యనేనాభిప్రేతం స్పష్టయంతి (నాసా మితి ద్వాభ్యాం, ఆసాం నారీణాం న ద్విజాతిసంస్కారః. నోపనయనాంతసంస్కారః, న చ గురుకులవాసః, నాపి తప ఆదయః అత్మమీమాంసా దేహవిలక్షణప్రత్యగాత్మవిచారః. క్రియా స్సంధ్యోపాసనాదిరూపాః అథా ప్యేషా మభావేఽపి కృష్ణే ధృఢా భక్తి ర్విద్యతే ద్విజాతిసంస్కారాదిమతా మప్యస్మాకం సా న విద్యతే. ౪౨-౪౩

అస్మాకం వివేకోదయార్థ మేవ భగవతో యాచ్ఞా అన్యథా సాఽవాప్తసమస్తకామ స్యాసజ్గతేత్యాహుః (స ఇత్యాదిభి స్త్రిభిః.) గృహేహయా గృహవ్యాపారేణ ప్రమత్తానా మత ఏవ స్వహితేఽపి విమూఢానా మప్యస్మాక మహో సతాం గతిః, హేతుగర్భ మిదం. సతాం గతిత్వా ద్గోపవాక్యైః స్మారయామాస సాధుపరిత్రాణార్థ మవతీర్ణం నిరతిశయపురుషార్థస్వరూప మాత్మానం యాచ్ఞావ్యాజేన స్మారయామాసేత్యర్థః. ౪౪

అన్యథా పూర్ణ కామస్య కైవల్యాద్యాశిషాం పతేః.
ఈశితవ్యైః కి మస్మాభి రీశ స్త్యైత ద్విడమ్బనమ్. ४७

హిత్వాఽన్యా న్భజతే యం శ్రీః పాదస్పర్శాశయా సకృత్.
స్వాత్మదోషాపవర్గేణ తద్యాచ్ఞా జనమోహినీ. ४८

దేశః కాలః పృథ గ్ద్రవ్యం మన్త్రత న్త్ర ర్త్విజోఽగ్నయః,
దేవతా యజమాన శ్చ క్రతుధర్మశ్చ యన్మయః. ४९

స ఏవ భగవా న్సాక్షా ద్విష్ణు ర్యోగీశ్వరేశ్వరః,
జాతో యదు ష్విత్యాశ్రుత్య అపి మూఢా న విద్మహే. ५०

నమ స్తుభ్యం భగవతే కృష్ణా యాకుణ్ఠమేధసే,

కైవల్యాదీత్యాదిశబ్దో భోగమోక్షసఙ్గ్రాహకః కైవల్యాదిపురుషార్థదస్య ఈశస్య సర్వనియంతు రీశితవ్యై రస్మాభిః, కింన కించి త్ప్రయోజన మిత్యర్థః, అత ఏవ తద్యాచనం విడమ్బన మనుకరణ మాత్రం తాత్పర్యం త్వస్మదనుజిఘృక్షయా మితి భావః. ४७

పూర్ణకామత్వ మేవ వ్యఞ్జయితు మాహుః, (హిత్వేతి.) శ్రీ ర్మహాలక్ష్మీః అన్యాన్ బ్రహ్మాదీన్ హిత్వా యం కృష్ణం సకృ దపి పాదస్పర్శేచ్ఛయా స్వాత్మదోషాపవర్గేణ చఞ్చలత్వరూప స్వదోషప్రహాణేన భజతే. ఏవం శ్రియా ప్యనువ ర్త్యస్య పూర్ణకామత్వం కిము వ క్తవ్య మితి భావః, అత స్తస్యైవంభూతస్య యాచ్ఞా కేవలం జనమోహినీ జనానా మశ్రుతావతారణా మాత్మమహిమాచ్ఛాదనీ శ్రుతావతారణా మస్మాకం తు తత్ప్రకాశిన్ రిణీతి భావః. ४८

శ్రుతావతారాణా మస్మాకం తావ ద్విమోహి న్యేవాభూ త్కి-ముతాశ్రుతావతారాణా మిత్యభి ప్రాయేణాహుః, (దేశ ఇతి ద్వాభ్యాం) దేశాదయో యన్మయ స్స ఏవ భగవాన్ సాక్షా ద్యదుషు జాతోఽవతీర్ణ ఇత్యాశ్రుత్యాపి తావ న్న విద్మహే న విజ్ఞాతవంతః స్మః. ४९-५०

ఇత్థ మనుతప్తాః ప్రణామ మంతరేణ స్వాపరాధక్షమానిమి త్త మనుపలభమానా నమస్కుర్వాణాః, క్షమాపయంతి (నమ ఇతి ద్వాభ్యాం) అజ్ఞానకృత మపరాధం జానా త్వేవేత్యభిప్రాయేణ విశింషంతి (అకుంఠమేధస ఇతి.) ప్రతిహతా మేధా ధిషణా యస్య తస్మై "నిత్య మసిచ్ప్రజా

(విప్రపత్న్యనుగ్రహఘట్టః)

యన్మాయామోహితధియో భ్రమామః కర్మవర్త్మసు. ४८

స వై న ఆద్యః పురుషః స్వమాయామోహితాత్మనామ్,
అవిజ్ఞాతానుభావానాం క్షన్తు మర్హ త్యతిక్రమమ్. ५०

ఇతి స్వాఘ మనుస్మృత్య కృష్ణే తే కృతహేళనాః,
దిదృక్షవోఽప్యచ్యుతయోః కంసా ద్భీతా న చాచలన్,

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయః

మేధయో" రిత్యసిచ్. స్వయం త్వకుంఠమేధాః. వయం తన్మాయామోహితధియః, అతః క్షంతు మర్హ త్యేవేత్యభిప్రాయేణాహుః (యన్మాయేతి.) కర్మవర్త్మసు తద్భక్తివిధురేషు కేవలం యజ్ఞాదికర్మమార్గేషు భ్రమామః పురుషార్థసాధనబుద్ధిం కుర్మః యద్వా "తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాల" మిత్యాద్యుక్త విధగమనాగమనమార్గేషు పుణ్యపాపాత్మకకర్మాయత్తస్వర్గనరకాదిమార్గేషు వా భ్రమామః. ४८

అత స్స్వమాయయా మోహితచిత్తానా మత ఏవావిజ్ఞాతోఽనుభావో మహిమా యై స్తేషాం నోఽస్మాకం వ్యతిక్రమ మపరాధం క్షంతు మర్హతి. ५०

ఇత్థం తావ త్కృష్ణే విషయే కృతం హేళన మపరాధో యై స్తథాభూతా శ్శనైః, స్వకృత మపరాధ మనుస్మృత్య తత స్తం ద్రష్టు మిచ్ఛవోఽపి కంసా ద్భీతాః స్వస్థానా న్న చలితవంతః ద్రష్టుం న జగ్ముః కింతు తం ధ్యాయంతః స్వస్థాన ఏవ తస్థుః, ५२

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

—* ఇన్ద్రియాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః. *—

శ్రీశుక ఉవాచ.—

భగవా నపి తత్రైవ బలదేవేన సంయుతః,
అపశ్య న్నివస న్గోపా నింద్రయాగకృతోద్యమాన్. ౧

తదభిజ్ఞోఽపి భగవా న్సర్వాత్మా సర్వదర్శనః,
ప్రశ్రయావనతోఽపృచ్ఛ ద్వృద్ధా న్నన్దపురోగమాన్. ౨

కథ్యతాం మే పితః కోఽయం సంభ్రమో వ ఉపాగతః.
కిం ఫలం కస్య చోద్దేశః కేన వా సాధ్యతే మఖః. ౩

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

అథేంద్రప్రీతికరయాగభఞ్జనం తత స్సంక్రుద్ధేంద్రచోదితమహావాతవర్షపీడితశరణాగతవ్రజవాసిరక్షిషోపయుక్తగోవర్ధనాచలోద్ధరణాత్మకం చేష్టిత మనువర్ణయతి ద్వాభ్యా మధ్యాయాభ్యాం (భగవా నితి.) తత్రైవ బృందావన ఏవ నివస న్నింద్రయాగార్థం, కృత ఉద్యమః, ప్రయత్నో యై స్తా న్గోపా నపశ్యత్. ౧

సర్వాత్మా సర్వదర్శన శ్చేతి చ హేతుగర్భం, అత స్తదభిజ్ఞోఽపి ఉద్యమస్య ఇంద్రయాగార్థత్వం జాన న్నపి అజ్ఞ ఇవావనతో నమ్రః నందప్రభృతీ న్వృద్ధా నపృచ్ఛత్. ౨

ప్రశ్నప్రకార మేవాహ (కథ్యతా మితి.) హే పితః, వో యుష్మాకం కః, సంభ్రమః ఉపస్థితః, సంభ్రమో న భవతి మఖోఽయ మిత్యత్రాహ (కిం ఫల మితి.) మఖ శ్చే త్కిమత్రఫలం కస్య సంబంధీ ఉద్దేశః కా దేవతేతి ప్రశ్నః, కేన సాధనేన సాధ్యత ఇతి సాధనప్రశ్నః. ౩

(ఇన్ద్రయాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

ఏత ద్బ్రూహి మహా న్కామో మహ్యం శుశ్రూషవే పితః,
నహి గోప్యం హి సాధూనాం కృత్యం సర్వాత్మనా మిహ. ౪

అస్తస్వపరదృష్టీనా మమిత్రోదాస్తవిద్విషామ్,
ఉదాసీనోఽరివ ద్వర్జ్య ఆత్మవ త్సుహృ దుచ్యతే. ౫

జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వా హి కర్మాణి జనోఽయ మనుతిష్ఠతి,
విదుషః కర్మసిద్ధి స్స్యా ద్యథా నావిదుషో భవేత్. ౬

తత్ర తావత్క్రియా యోగో భవతాం కిం విచారితః,
అథ వా లౌకిక స్తన్మే పృచ్ఛత స్సాధు భణ్యతామ్. ౭

హేపితః, శ్రోతు మిచ్ఛవే మహ్య మేత న్మత్పృష్టం బ్రూహి అత్ర మహా న్కామః. శుశ్రూషా వర్తతే గోప్యత్వా ద్వక్తుం శ్రోతుం చ న యోగ్య మిత్యాశఙ్కాం నిరాకరోతి (నహీతి) సాధూనాం కృత్యం నహి గోప్యం తత్ర హేతుం వదన్విశినష్టి. సర్వాత్మనాం సర్వేప్యాత్మాన ఆత్మతుల్యా యేషాం జ్ఞానైకాకారత్వేన సర్వేఽప్యాత్మాన ఏకరూపా ఏవేతి జానతా మిత్యర్థః. ౪

అస్తస్వపరదృష్టీనాం అస్తా రహితా స్వపరేషు స్వపరాభిమతదేహేషు దృష్టి ర్యుష్మదస్మ ద్దర్శనం, యేషాం దేహాత్మనో ర్యాథాత్మ్యజ్ఞానా మిత్యర్థః. అత ఏవ మిత్రోదాసీనశత్రురహితానాం నహి సమదర్శినాం గోప్య మస్తీతి భావః. విషమదర్శినా మపి సుహృద్విషయే న గోప్య మస్తీత్యాహ (ఉదాసీన ఇతి,) అరివ దుదాసీనోఽపి వర్జ్య ఏవ. అనేనోదాసీనామిత్రయో ర్గోప్యశ్రవణనిషేధ ఉక్తః. సుహృత్తు ఆత్మవత్ స్వతుల్య ఉచ్యతే, అతస్సుహృ దహం శ్రోతుం యోగ్య ఏవేతి భావః, ౫

కిఞ్చ సుహృద్భి స్సహ జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వా పునః పున ర్విచార్యై వాయం లౌకికో జనః కర్మా ణ్యనుతిష్ఠతీతి లోకపరిపాటీ ప్రదృశ్యతే. గతానుగతమాత్రేణానుష్ఠానే త్వంధపరంపరాప్రసఙ్గ ఇతి భావః. కించ. యథా విదుషః కర్మసిద్ధిః నావిదుష స్తథా భవేత్. ౬

తత్రైవం సతి భవతా మయం క్రియాయోగః సుహృద్భిః శాస్త్రతః కిం విచారిత ఇత్యర్థః. ఆహోస్వి త్కేవలం లౌకిక ఏవ ఆచారప్రాప్త ఏవ భ్రాంతుమూలకోఽప్యాచారోఽస్తీతి భావః. తదేత త్పృష్టం సాధు యథాతథా పృచ్ఛతో మమ భణ్యతాం కథ్యతామ్. ౭

నంద ఉవాచ—

పర్జన్యో భగవా నిన్ద్రో మేఘా స్తస్యాత్మమూర్తయః,
అభివర్షన్తి భూతానాం జీవనం ప్రాణనం పయః. ౮

తం తథా వయ మన్యే చ వార్ముచాం పతి మీశ్వరమ్.
ద్రవ్యై స్తద్రేతసా సిద్ధై ర్యజన్తే క్రతుభి ర్నరాః. ౯

తచ్ఛేషే ణోపజీవన్తి త్రివర్గఫలహేతవః,
పుంసాం పురుషకారాణాం పర్జన్యః ఫలభావనః. ౧౦

ఆచారప్రాప్త ఏవేతి వదణా తస్య కర్తవ్యత్వం సహేతుక మాహ నందః (పర్జన్య ఇతి.) పర్జన్యో వర్షాధిదేవతా, సా చ ఇంద్ర ఏవ యద్యపి "అష్టౌ మాసా న్నిపీతం య ద్భూమ్యాం ఉదమయం వసు, స్వగోభి ర్మోక్తు మారేభే పర్జన్యః కాల ఆగత" ఇత్యాదిషు పర్జన్య స్సూర్య ఇతి ప్రతీయతే తథాపీంద్ర శాసనానువర్తి మేఘద్వారకం తస్య వర్షకత్వ మిత్యవిరోధః. అస్త్వింద్రః పర్జన్యః తతః కిమత ఆహ మేఘా స్తస్యేంద్ర స్యాత్మమూర్తయః స్వశరీరతుల్యాః, తద్వన్నియామ్యా ఇత్యర్థః. తే చ మేఘాః భూతానాం జీవానాం జీవనం ప్రాణధారణసాధనభూతం, ప్రాణన మాప్యాయకం ప్రాణాప్యాయన ద్వారా తద్ధారణసాధనం పయః జలం వర్షంతి, ౮

తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ (త మితి.) హేతాత తం వార్ముచాం మేఘానాం పతిం పాలక, మీశ్వరం నియంతారం చేంద్రం అస్మత్ప్రభృతయః సర్వే నరాః తస్య ఇంద్రస్య రేతసా రేతస్థానీయే న జలేన సిద్ధైః, నానావిధైః ద్రవ్యైః ద్రవ్యసాధనకైః క్రతుభి ర్యజంతే. ౯

ఏవ మిష్ట్వా తచ్ఛేషేణ యాగవిశిష్టేన ద్రవ్యేణోపజీవంతి జీవికాం కల్పయంతి కి మర్థం త్రివర్గఫలహేతవే ధర్మార్థఫలహేతవే తం యజ న్తీత్యన్వయః. త్రివర్గఫలహేతవే ఉపజీవంతీతి వా. ఏవ మింద్రయాగావశిష్టేన జీవనం తత స్త్రివర్గసిద్ధి రిత్యుక్తమ్. నను వృష్ట్యాదిభి రుపజీవనం తత స్త్రివర్గసిద్ధిః రితి కి మింద్రేణేత్యత ఆహ (పుంసా మితి.) పురుషం కుర్వంతి త్రివర్గఫలయుక్తం కుర్వంతీతి పురుషకారా స్త్రివర్గప్రాపకా ఇతి యావత్. తేషాం మధ్యే పర్జన్య ఇంద్ర ఏవ పుంసాం ఫలభావనః ఫలప్రాపకః స్వాయత్తవృష్ట్యాదిద్వారేతి భావః. ౧౦

(ఇన్ద్రియాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

యఏనం విసృజే ద్ధర్మం పారంపర్యాగతం నరః.
కామా ల్లోభా ద్భయా ద్ద్వేషా త్స వై నాప్నోతి శోభనమ్. ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

వచో నిశమ్య నన్దస్య తథాఽన్యేషాం వనౌకసామ్,
ఇన్ద్రాయ మన్యుం జనయ న్పితరం ప్రాహ కేశవః. ౧౨

శ్రీభగవా నువాచ—

కర్మణా జాయతే జన్తుః కర్మణైవ ప్రలీయతే,
సుఖం దుఃఖం భయం క్షేమం కర్మణైవాభిపద్యతే. ౧౩

అస్తి చే దీశ్వరః కశ్చి త్ఫలరూ ప్యన్యకర్మణామ్,

అత స్తదారాధనాత్మక మిదం వృద్ధాచారపరంపరాప్రాప్తం. యః పుమాన్ కామాద్యన్యతమా ద్ధేతోః త్యజే త్స శోభనం సుఖం నాప్నోతి కింతు దుఃఖమేవేతి భావః. ౧౧

ఇత్థం వచో, నిశమ్య భగవా నిన్ద్రాయ మన్యుం జనయన్ క్రోధజననద్వారా గర్వం వారయితుం నందం ప్రాహ. ౧౨

యదుక్తం "పర్జన్యః ఫలభావనః" ఇతి తత్ప్రతిక్షేప్తుకామ స్తావదీశ్వరారాధనభూతకర్మణా మవశ్యకర్తవ్యతాం వక్తుకామః ఫలసాధనత్వవ్యుదాసాయ ప్రాధాన్యేన పుణ్యపాపకర్మణాం సుఖదుఃఖాది హేతుత్వ మాహ (కర్మణేతి) సుఖం ఐహికం క్షేమం పారలౌకికం. జాయతే ప్రలీయత ఇతి దృష్టా న్తార్థః. యథా కర్మణైవ హేతునా జాయతే ప్రలీయతే చ తథా సుఖం దుఃఖం చ కర్మణైవ ప్రాప్నోతి ఏవకారేణ కేవలదేవతానిరాసో గూఢ మభిసంహితః. ౧౩

నను క్షణికస్య జడస్య చ కర్మణః కథం కాలాంతరభావివిచిత్రఫలహేతుత్వం న త్వపూర్వ ద్వారా తస్య స్థిరత్వేఽపి జడత్వావిశేషా ఽత "తృప్త ఏవైన మింద్రః ప్రజయా పశుభి స్తర్పయతీ" త్యాద్యుక్తరీత్యా కర్మజనితప్రగహానుగ్రహవతీ దేవతైవ సుఖదుఃఖాదిహేతు స్తత్రాహ (అస్తి చే దితి.) అస్య కర్తుః, కర్మణాం, ఫలం రూపయతి కల్పయతీతి, తథా ఫలదాతా కశ్చి దీశ్వరోఽస్తి చే త్తర్హి

కర్తారం భజతే సోఽపి నర్తే కర్తుః ప్రభుర్హి సః. ౧౪
కి మిన్ద్రేణేహ భూతానాం స్వస్వకర్మానువర్తినామ్,

హేపితః, కర్తార మేవ భజతే. యస్త్వారాధనరూపం కర్మానుతిష్ఠతి త మేవానువర్తతే తస్మా ఏవ ఫలం దదాతి. న హ్యకర్తుః, ప్రభుః ఫలదః ఏవ మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కర్మణ ఏవ ఫలసాధనత్వం ఈశ్వరస్య తత్తత్కర్మానువర్తిత్వేన తత్పారతంత్ర్యం చోక్తం. కశ్చి దీశ్వరోఽస్తి చే దిత్యనేన ఇంద్ర స్యానీశ్వరత మభిప్రేతం, సంభావిత స్యేశ్వర స్యైకత్వం హి వివక్షితం. అయం భావః. క్షణికత్వా జ్జడత్వా చ్చ కేవలకర్మణః ఫలదత్వం న సమ్భవతీతి దేవతైవ ఫలదేతి బ్రూషే తర్హి సా కి మింద్రవాయ్వాదిరూపే ణానైకా ఉతైకా ఇంద్రాదీనాం కార్యత్వకర్మవశ్యత్వదుఃఖిత్వాదేః ప్రతిపన్నత్వేన ఫలదత్వాసంభవాత్ నహి స్వదుఃఖనిరాకరణేష్టసాధనాసమర్థ స్యాన్యేష్టానిష్టప్రాపణపరిహారసామర్థ్యం, అత ఇంద్రాద్యంతర్యామ్య కర్మవశ్యో నిస్సమాభ్యధికః కశ్చి దీశ్వర ఏకః ఫలదః సోఽప్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కర్మానువర్తిత్వేన తత్పరతంత్ర ఇతి న చైవ మీశ్వరస్య స్వాతంత్ర్యాదిభఙ్గః జన్మమరణసుఖదుఃఖాదేః కర్మానువృత్తత్వేఽపీశ్వరస్య పూర్వపూర్వకర్మవాసనానురోధేన జీవప్రేరకత్వా త్తస్య మూలకారణత్వాత్. ఈశ్వరస్య హి స్వకే ష్వపి వ్యాపారేషు స్వయం జ్ఞానచికీర్షాప్రయత్నవత్త్వా త్తత్కర్తృత్వం చేతన ప్రవృత్తిహేతుత్వా త్కారయితృత్వం, స్వయంసర్వకార్యహేతుత్వేన సామాన్యకారణత్వా దుదాసీనత్వం, ప్రవృత్తస్య చేతన స్యోత్తరోత్తరం ప్రవర్తకత్వా దనుమంతృత్వం, సర్వవ్యాపారసాక్షిత్కర్తృత్వా త్సాక్షిత్వం విశేషకారణ భూతత త్తత్కర్మసాహిత్యేనైవ విశేషకార్యహేతుత్వా త్సహకారిత్వం కర్మభి రారాధిత స్యైవ ఫలహేతుత్వా త్ఫలదత్వం చేతనశేషిత్వా త్తత్తచ్చేతనఫలోపభోగ స్యాపి స్వోపభోగశేషత్వా త్ఫలిత్వం కర్మానురోధేనైవ ఫలప్రదానా దవిషమత్వం. సహకారిసన్నిధిక్రమానురోధేనైవ పరదుఃఖనిరాచికీర్షా శాలిత్వా దనైర్ఘృణ్యం తత్తత్కర్మానురోధేన నిగ్రహానుగ్రహసద్భావేఽపి కించి దానుకూల్య మవలోక్య నిశ్శేషనిగ్రహప్రణాశేన యావదాత్మభావి మోక్షప్రదానా దనుగ్రహప్రాబల్యం అత ఏవ పరమోదారత్వం చేత్యాదిసర్వ ముపపన్న మేవ. తస్మా దీశ్వరస్య కర్మపారతంత్ర్యకథన మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కర్మణః ఫలసాధనత్వాభావవ్యుదాసార్థం న చైతావతా "ఈశ్వరస్య ఫలదత్వవ్యుదాసః" కర్తారం భజతే సోఽపీత్యనేన తస్యాపి ఫలదత్వావగమాత్. న చాన్యతరసాధనత్వ మన్యతరేణ ప్రతిబధ్యతే కర్మణా మీశ్వరానుగ్రహవిగ్రహద్వారా సుఖదుఃఖాదిఫలసాధనత్వా దీశ్వరస్య తు సాక్షా దితి విరోధాభావాత్ చేదితి సంభావనయా ఈశ్వరాస్తిత్వే వాదివిప్రతిపత్తి స్సూచితా. అస్తీతి తదభ్యుపగమేన తస్య కర్మానువర్తిత్వకథనేన చేశ్వరానభ్యుపగమవాదో ధర్మిగ్రాహకమానవిరుద్ధ ఇతి దర్శితమ్. ౧౪

తదేవ మీశ్వరారాధనభూతకర్మణోఽవశ్యానుష్ఠేయత్వం ఫలితం. ఈశ్వర ఇత్యేకవచనే నేంద్రవహ్న్యాదీనా మనీశ్వరత్వ మవగతం. తదేవ వ్యఞ్జయ న్నాహ (కి మితి.) స్వస్వకర్మానువర్తినాం

(ఇన్ద్రయాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

అనీశేనాన్యథాకర్తుం స్వభావవిహితం నృణామ్. ౧౫

స్వభావతన్త్రో హి జన స్స్వభావ మనువర్తతే,
స్వభావస్థ మిదం సర్వం సదేవాసురమానుషమ్. ౧౬

దేహా నుచ్చావచాన్ జన్తుః ప్రాప్యోత్సృజతి కర్మణా,
శత్రుర్మిత్ర ఉదాసీనః కర్మైవ గురు రీశ్వరః. ౧౭

రాజసాదిస్వస్వభావానుగుణపుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మానువర్తినాం భూతానాం ఇంద్రేణ కిం స్వభావానుగుణకర్మణామేవ సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వే సతీంద్రస్య న తద్ధేతుత్వ మితి భావః, స్వస్వకర్మానువర్తినా మిత్యనేన కర్మవైచిత్ర్యే తత్తత్కర్తృస్వభావవైచిత్ర్య మేవ నిమిత్త మిత్యభిప్రేతం. నను భూతానాం స్వస్వకర్మానువర్తిత్వేఽపి స్వస్వకర్మజనితనిగ్రహానుగ్రహా వానీశ్వర ఏవ ఫలద ఇతి చేత్ అస్త్వేవ మీశ్వరః కి మిందేణానీశేనేత్యాహ (అనీశేనేతి.) నృణాం స్వభావవిహితం స్వభావానుగుణకర్మవిహితం సుఖదుఃఖాదిక మన్యథా కర్తుం అప్రభుణా ఇంద్రేణ కిం న కించి దపీత్యర్థః. అన్యథా కర్తు మనీశే నేత్యనేన సర్వేశ్వరస్తు సాధ్వసాధుకర్మకారయితృత్వద్వారాఽన్యథా చ కర్తుం ప్రభు రితి సూచితమ్ ౧౫

(స్వస్వకర్మానువర్తినా మితి.) స్వభావవిహిత మితి చ భూతానాం స్వస్వభావానువర్తిత్వం సూచితం. త దుపపాదయతి (స్వభావతంత్ర ఇతి) స్వభావస్థం సర్వం, జగత్ స్వభావానుగుణప్రవృత్తిమ దిత్యర్థః. అథవా జగదంతర్భూతం దేవాదివస్తు నిస్స్వభావం నాస్తీత్యర్థః. తథా చ గీతం భగవతా "న త దస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః స త్వం ప్రకృతిజై ర్ముక్తం యదేభి స్స్యా త్త్రిభిర్గుణై" రితి. ౧౬

స్వభావ మనువర్తత ఇత్యనేన ప్రవృత్త్యాఖ్యకర్మణి స్స్వభావానువర్తిత్వ ముక్తం, కర్మణా జాయత ఇత్యనేన కర్మణోఽపి జన్మాదినిమిత్తత్వ ముక్తం. తదుభయ ముపపాదయన్ కర్మైవ బహు మంతవ్య మిత్యాహ (దేహా నీతి.) జంతుః జీవః కర్మణా స్వభావానుగుణే నేతి శేషః, నానావిధాన్ కర్మానురూపాన్. దేహా న్ప్రాప్య త్యజతి అరిమిత్రాదికం చ కర్మైవ కర్మకృత మేవేత్యర్థః. ఈశ్వరః ఇంద్రాదిగతం సావధిక మీశ్వరత్వ మపి కర్మకృత మేవేతి భావః. ౧౭

తస్మా త్సంపూజయే త్కర్మ స్వభావస్థ స్స్వకర్మకృత్,
అఞ్జసా యేన వర్తేత తదేవాస్య హి దైవతమ్, ౧౮

ఆజీవ్యైకతరం భావం యస్త్వన్య ముపజీవతి,
న తస్మా ద్విన్దతే క్షేమం జారా న్నార్యసతీ యథా. ౧౯

వర్తేత బ్రహ్మణా విప్రో రాజన్యో రక్షయా భువః,
వైశ్య స్తు వార్తయా జీవే చ్ఛూద్ర స్తు ద్విజసేవయా. ౨౦

కృషివాణిజ్యగోరక్షాః కుసీదం తుర్య ముచ్యతే,
వార్తా చతుర్విధా తత్ర వయం గోవృత్తయోఽనిశమ్. ౨౧

యతః కర్మైవ సుఖదుఃఖాదిహేతుః తస్మాత్ స్వభావస్థః పుమాన్ స్వకర్మకృత్ స్వస్వభావానురూపకర్మశీలః కర్మ పూజయేత్ బహుమన్యేత కర్మేతి ద్వితీయాంతం. అహో కర్మణో వైభవ మితి శ్లాఘేతేత్యర్థః. కించ వయం కేవలం వనౌకసః ద్విజా మాశిషో గాః పర్వతం చోపజీవామః తత స్త ఏవారాధ్యా ఇత్యభిప్రాయ స్సాన్వయా సదృష్టాంత మనర్థ మాహ (అఞ్జసేతి సార్ధేన) యేన అఞ్జసా సుఖం వర్తేత జీవేత తదే వాస్య జిజీవిషో ర్దైవతం దైవతత్వేన ద్రష్టవ్యం తద్వదారాధనీయ మితి యావత్. ౧౮

య స్త్వేకతర మన్యతరం భావం పదార్థ ముపజీవ్యాన్యతర ముపధావతి అనువర్తతే భజత ఇతి యావత్ న తస్మా దుపజీవ్యబుద్ధ్యాఽఽరాధ్యమానాత్ క్షేమం న విందతే అసతీ పుంశ్చలీ, నారీ పతి ముపజీవ్య మనారాధ్య జార మనువృత్య యథా న తస్మా త్క్షేమం విందతే తద్వత్. ౧౯

కిం చాస్మద్వృత్తి రింద్రయాగానపేక్షా చేతి వివక్షు స్తావ త్స్వవృత్తిం వక్తుం దృష్టాంతత్వేన వర్ణానాం వృత్తిభేద మాహ (వర్తేతేతి.) విప్రో బ్రహ్మణా వేదేన వర్తేత వేదాధ్యాపనాదినోపజీవే దిత్యర్థః. వార్తయా వైశ్యో వర్తేత ద్విజసేవయా త్రైవర్ణికసేవయా. ౨౦

వర్ణాంతరాణా మపి ప్రతినియతస్వస్వవృత్త్యలాభే వార్తైవ వృత్తి రిత్యభిప్రాయ స్తస్యాః స్వరూపం దర్శయితుం తస్యా శ్చాతుర్విధ్య మాహ (కృషీతి) కృష్యాదీనాం ద్వంద్వః కృష్యాదయ స్త్రయః కుసీదం వృద్ధిజీవనం తురీయం చతుర్థ మేవం వార్తా చతుర్విధోచ్యతే కృషిగోరక్షవాణిజ్యా ఇతి త్వపపాఠః, రక్షాశబ్దస్య స్త్రీలిఙ్గత్వాత్ ఇత్థం వృత్తీ రభిధాయాథ స్వవృత్తి మాహ (తత్రేతి.) తత్ర వార్తాభేదానాం చతుర్ణాం మధ్యే గోవృత్తయః గోరక్షావృత్తి ర్యేషాం తథాభూతాః, వయమ్. ౨౧

(ఇన్ద్రయాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి స్థిత్యుత్పత్త్యన్తహేతవః,
రజసో త్పద్యతే విశ్వ మన్యోన్యం వివిధం జగత్. ౨౨

రజసా చోదితా మేఘా వర్ష న్త్యమ్బూని సర్వతః,
ప్రజా స్తై రేవ సిధ్య న్తి మహేన్ద్రః కిం కరిష్యతి. ౨౩

న నః పురో జనపదా న గ్రామా న గృహా వయమ్,
వనౌకస స్తాత నిత్యం వనశైలనివాసినః. ౨౪

తస్మా ద్గవాం బ్రాహ్మణానా మద్రే శ్చారభ్యతాం మఖః,
య ఇన్ద్రయాగసమ్భారా స్తై రయం సాధ్యతాం మఖః. ౨౫

అథ స్వవృత్తే రింద్రారాధనానపేక్షత్వ మాహ (సత్త్వ మితి.) త్రిభిః. తత్ర తావ ద్గవాం వృత్తే ర్మహేంద్రాధీనత్వాజ్ఞానం నిరాకుర్వ న్నాహ ద్వాభ్యాం. సత్త్వాదయో జగతః స్థితిసృష్ట్యంతహేతవః తత్ర రజసా హేతుమాత్రేణ అన్యోన్యం స్త్రీపురుషయోగేన జగ దుత్పద్యతే. ౨౨

తతః కి మత ఆహ (రజసేతి.) రజసా రజఃప్రభావేన ప్రేరితాః సర్వత్ర నదీసముద్రపర్వతాదిషు వర్షంతి సముద్రే ష్వపి వృష్టివర్షణా న్న ప్రేక్షావత్పూర్వకత్వం వృష్టే రితి భావః. ప్రజాః గవాదయః ప్రజాః, తై రేవ మేఘై రేవ సిధ్యంతి. జీవంతి ప్రజా ఇతి పాఠే గోసమూహా ఇత్యర్థః. ఏవం సతి మహేంద్రః కి మప్యనిష్టం న కరిష్యతి కిఞ్చి దపి నోపకరిష్యతి చేత్యర్థః. ౨౩

నోఽస్మాకం పురః పత్తనాని జనపదా దేశాః, గ్రామా గృహా శ్చ న సంతి న పురాదయో వాసస్థానానీత్యర్థః, కింతు హే తాత వయం నిత్యం వనాదినివాసినః. ౨౪

తస్మా దస్మజ్జీవనహేతూనాం గవాం బ్రాహ్మణానా మస్మత్కులమాశ్రితానాం అద్రే స్తృణజలాదిభిః, నిత్యం గోవర్ధన స్యాద్రే శ్చ తుష్ట్యర్థో మఖో యాగ ఆరభ్యతామ్, అనేన అజ్ఞాతో యేన వర్తేత త దేవాస్య హి దైవత మిత్యభిప్రేతం, స్పష్టీకృతం కథమారభ్యణీయ ఇత్యత్రాహ (య ఇతి) సంభారా స్సాధనాని తై రయం వక్ష్యమాణవిధిః సాధ్యతామ్. ౨౫

పచ్యన్తాం వివిధాః పాకా స్సూపాన్తాః పాయసాదయః,
సంయావాపూపశష్కుల్య స్సర్వదోహ శ్చ గృహ్యతామ్. ౨౬

హూయన్తా మగ్నయ స్సమ్య గ్బ్రాహ్మణై ర్బ్రహ్మవాదిభిః,
అన్నం బహుగుణం తేభ్యో దేయం వో ధేనుదక్షిణాః. ౨౭

అన్యేభ్యశ్చ శ్వచణ్డాలపతితేభ్యో యథార్హతః
యవసం చ గవాం దత్వా గిరయే దీయతాం బలిః, ౨౮

స్వలఙ్కృతా భుక్తవన్త స్స్వనులిప్తా స్సువాససః,
ప్రదక్షిణం చ కురుత గోవిప్రానలపర్వతాన్. ౨౯

ఏత న్మమ మతం తాత క్రియతాం యది రోచతే.

అథ మిత్యనే నాభిప్రేతం ప్రకారం దర్శయతి పచ్యంతా మిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః. పాకాః, పచ్యంతాం క్రియంతాం సూపపాయసాదిశబ్దా స్తత్పాకపరాః, యద్వా పాకశబ్దోఽత్ర బాహులగ్రహణా దసంజ్ఞాయా మప్య"కర్తరి చకారకే సంజ్ఞాయా" మితి కర్మణి ఘఞంతః, పక్తవ్యాః. పచ్యంతా మిత్యర్థః సూపాంతాః పాయసాదయ ఇతి పిత్రర్థపాకక్రమవిపర్యయద్యోతనార్థ ముక్తం, తత్ర సూపాదయః, పాయసాంతా హి పచ్యంతే. సంయావాదయో గోధూమాదివిక్రియాః, సర్వదోహః వ్రజే కృత్స్నం క్షీరం గృహ్యతాం పాయసాద్యర్థ మేకత్ర సముద్ధ్రియతా మిత్యర్థః. ౨౬

యాగశోభార్థం శ్రద్ధోత్పాదనార్థం చాహ (హూయంతా మితి.) బ్రహ్మవాదిభిః, బ్రాహ్మణైః, సమ్యక్ యథావత్ అగ్నయః హూయంతాం తేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో బహుగుణం షడ్రసోపేత మన్నం వః యుష్మాభిః, దేయం ధేనుసహితా దక్షిణా స్తా ఏవ దక్షిణా వా దేయాః. ౨౭

శ్వాదిభ్యోఽపి యథాయోగ్య మన్నాదికం దేయం, శ్వపర్యంతా అన్నాదిభి స్తర్పణీయా ఇత్యర్థః. తథా గవాం యవసం తృణం దత్వా గవా మితి సంప్రదానస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ గిరయే గోవర్ధనాయ బలిః, దీయతామ్, ౨౮

శోభనాని వాసాంసి యేషాం తథాభూతాః గవాదీ న్ప్రదక్షిణం కురుత హే తాతైత దేవం-విధం కర్మ అస్మాభిః. కర్తవ్యత్వేన మమ సమ్మతం యదీదం రోచతే తర్హి క్రియతాం అయం మదుక్తో

(ఇన్ద్రయాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

అయం గోబ్రాహ్మణాద్రీణాం మహ్యం చ దయితో మఖః. ౩౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

కాలాత్మనా భగవతా శక్రదర్పం జిఘాంసతా,
ప్రోక్తం నిశమ్య నన్దాద్యా స్సాధ్వగృహ్ణ న్నతద్విదః. ౩౧

తథా చ వ్యదధు స్సర్వం యథాహ మధుసూదనః,
వాచయిత్వా స్వస్త్యయనం తద్ద్రవ్యేణ గిరిద్విజాన్. ౩౨

ఉపహృత్య బలీ న్సర్వా నాదృతా యవసం గవామ్.
గోధనాని పురస్కృత్య గిరిం చక్రుః ప్రదక్షిణమ్ ౩౩

అనాం స్యనడుద్యుక్తాని తే చారుహ్య స్వలంకృతాః,
గోప్య శ్చ కృష్ణవీర్యాణి గాయన్త్య స్సద్విజాశిషః. ౩౪

మఖో గవాదీనాం మహ్యం మమ చైవాఽఽప్రియః. గవాద్యంతరాత్మనో మమ ప్రీతికర ఇతి గూఢాభిసంధిః. ౨౯-౩౦

శక్రస్య దర్పం నిరాచికీర్షతా కాలాత్మనా కాలరూపేణ బహిఃకాలాత్మనా అంతఃపురుషరూపేణ చ నియమయతేతి భావః. తేన భగవతా ప్రోక్తం నిశమ్య అతద్విదః శక్రదర్పజిఘాంసా మజానానా అపి నందాద్యాః, తత్సాధ్వగృహ్ణన్ అభ్యుపజగ్ముః. ౩౧

తతో యథోక్తం చక్రుః తదేవాహ (వాచయిత్వేతి.) స్వస్త్యయనం పుణ్యాహం తద్ద్రవ్యేణ ఇంద్రయాగార్థద్రవ్యేణ గిరిం ద్విజాం శ్చోద్దిశ్య. ౩౨

బలిం గవాం యవసం చోపహృత్య సమర్ప్య సర్వే నందాదయ ఆదరయుక్తా గోధనా న్యగ్రతః, కృత్వా ప్రదక్షిణం చక్రుః. ౩౩

అనడుద్భ్యుక్తాని వృషభయుక్తా న్యనాంసి శకటా న్యారుహ్య తే నన్దాదయ స్తథా స్వలఙ్కృతాః గోప్య శ్చ ద్విజానా మాశీర్వాదసహితాః. కృష్ణస్య చేష్టితాని గాయంత్యో గిరిం ప్రదక్షిణం చక్రు రిత్యన్వయః. ౩౪

కృష్ణ స్త్వన్యతమం రూపం గోపవిస్రమ్భణం గతః,
శైలోఽస్మీతి బ్రువ న్భూరి బలి మాద న్బృహద్వపుః. ౩౫
తస్మై నమో వ్రజజనై స్సహ చక్రేత్మనాఽఽత్మనే,
అహో పశ్యత శైలోఽయం రూపీ నోఽనుగ్రహం వ్యధాత్. ౩౬
ఏషోఽవజానతో మర్త్యా న్కామరూపీ వనౌకసః.
హ న్తి హ్యస్మై నమస్యామ శ్శర్మణే హ్యాత్మనో గవామ్. ౩౭
ఇత్యద్రిగోద్విజమఖం వాసుదేవప్రచోదితాః.
యథావిధాయ తే గోపా స్సహకృష్ణా వ్రజం యయుః. ౩౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే. పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

కథ మయ మచేతనో గిరి ర్బలిం గృహ్ణాతి కథంతరా మస్మా ననుగృహ్ణాతి చేత్యాదిరూపాం నందాదీనా మాశఙ్కా మపనుద న్కృష్ణః స్వయం గోపానాం విశ్వాసకరం తన్మధ్యగత మేక మన్య చ్చ రూపం ప్రాప్తః, తత్ర బృహద్వపుష్మా న్గిరే ర్మూర్ధ్ని స్థిత్వా శైలోఽస్మీతి బ్రువ న్బలిం స్వీకుర్వ న్పున ర్గోపమధ్యగతరూపేణ, అహో ఇత్యాదిసార్ధశ్లోకం పఠ న్గోపజనై స్సహ మహాత్మనే బృహద్వపుషే స్వస్మా ఏవ తస్మై గిరిరూపాయ నమ శ్చక్రే ఇత్యన్వయః (అహో ఇతి,) అహో హేగోపాః, పశ్యత అసౌ శైలః రూపీ అస్మదుపహృతబల్యాదానోపయుక్తరూపధరః, నోఽస్మాక మనుగ్రహ మధా దకరోత్ ఏష కామరూపీ యథేష్టరూపగ్రహణసమర్థః, గిరి రవజానతః అవహేళనం కుర్వాణా న్వనౌకసో మర్త్యా న్హ న్తి, అత ఆత్మనోఽస్మాకం గవాం శర్మణే క్షేమాయాస్మై గిరయే నమస్యామః నమః కరవామ ౩౫-౩౭

ఇతీత్థం వాసుదేవేన చోదితా గోపాలా అద్ర్యాదీనాం మఖం యథాన ద్విధాయ కృష్ణేన సహితా వ్రజం ప్రతి జగ్ముః. ౩౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాఖ్యాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇన్ద్ర స్తదాఽఽత్మనః పూజాం విజ్ఞాయ విహతాం నృప,
గోపేభ్యః కృష్ణనాథేభ్యో నన్దాదిభ్య శ్చుకోప హ. ౧

గణం సాంవ ర్తకం నామ మేఘానాం చా న్తకారిణామ్,
ఇన్ద్రః ప్రాచోదయ త్క్రుద్ధో వాక్యం చా హేశమా న్యుత. ౨

అహో శ్రీమదమాహాత్మ్యం గోపానాం కాననౌకసామ్,
కృష్ణం మ ర్త్య ముపాశ్రిత్య యే చక్రు ర్దేవహేళనమ్. ౩

యథా దృఢైః కర్మమయైః క్రతుభి ర్నామ నౌనిభైః,
విద్యామాన్వీక్షికీం హిత్వా తితీ ర్షన్తి భవార్ణవమ్. ౪

అథ పఞ్చవింశోఽధ్యాయః.

ఇంద్ర ఇతి హేనృప తదా ఇంద్రః, స్వస్య పూజాం కృష్ణేన విహతాం జ్ఞాత్వా కృష్ణో నాథో రక్షితా యేషాం తేభ్యో గోపేభ్య శ్చుకోప క్రుద్ధవాన్. ౧

తదా క్రుద్ధః, అంతకారిణాం మేఘానాం సాంవ ర్తకాఖ్యం గణం ప్రాచోదయత్ ఇదం వక్ష్యమాణం వాక్యం చాహ. ౨

తదేవాహ (అహో ఇత్యాదిభిః పఞ్చభిః) కాననౌకసాం గోపానాం శ్రీమదస్య ధనసంప త్తి కృతస్య మదస్య మాహాత్మ్యం వై భవం అహో ఆశ్చర్యకరం. తదేవ దర్శయతి యే - గోపాః కృష్ణం, మ ర్త్యం మరణశీల ముపాశ్రిత్య దేవస్య మమ హేళనం అపరాధం చక్రుః, మద్యాగం బభఞ్జు రిత్యర్థః. ౩

కిం త్వద్యాగమాత్రే ణేత్యత ఆహ. ఆత్మ విద్యాం హిత్వా కై వలం, దృఢైః, నౌకాతుల్యైః కర్మాత్మకైః. క్రతుభి రస్మదారాధనాత్మకై రేవ సాధనైః, భవార్ణవం యథావ త్తితీర్షంతి తరితు మిచ్ఛంతి వివేకిన ఇతి శేషః. అహ మేవ ముక్తిదోఽపి మద్యాగ ఏవ తత్సాధన మపీతి భావః. ౪

వాచాలం బాలిశం స్తబ్ధ మజ్ఞం పణ్డితమానినమ్,
కృష్ణం మర్త్య ముపాశ్రిత్య గోపా మే చక్రు రప్రియమ్. ౫

యేషాం శ్రియాఽవలిప్తానాం కృష్ణే నాధ్మాయితాత్మనామ్.
ధునుత శ్రీమద స్తమ్భం పశూ న్నయత సంక్షయమ్. ౬

అహం చైరావతం నాగ మారుహ్యానువ్రజే వ్రజమ్,
మరుద్గణై ర్మహావేగై ర్నన్దగోపజిఘాంసయా. ౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం మఘవతాఽఽజ్ఞప్తా మేఘా నిర్ముక్తబన్ధనాః,
నన్దగోకుల మాసారైః పీడయామాసు రోజసా. ౮

విద్యోతమానా విద్యుద్భి స్స్తనన్త స్స్తనయిత్నుభిః,
తీవ్రై ర్మరుద్గణై ర్నున్నా వవృషు ర్జలశర్కరాః. ౯

ఏవం సతి కేవలం వాచాలం కుత్సితం బహు చ వదన్తం బాలిశం మూర్ఖం స్తబ్ధ మవినీతం అజ్ఞం పణ్డిత మాత్మానం మన్యమానం మర్త్యం మన్నిగ్రహే స్మరిష్యమాణం చ కృష్ణ మాశ్రిత్య. యే గోపాః మమాప్రియం చక్రుః. ౫

శ్రియా సంపదా గర్వితానాం కృష్ణేనాధ్మాయితాః వర్ధితాః ఆత్మానో దేహాః యేషాం తేషాం గోపానాం శ్రీమదప్రయుక్త. మవినయం ధునుత అపాకురుత తథా పశూన్ సంక్షయం నాశం నయత. ౬

బిభ్యత స్తా న్ప్రత్యాహ. అహ మప్యైరావతం గజ మారుహ్య మహావేగైః, మరుద్భి స్సహ వ్రజం ప్రత్యనువ్రజే యుష్మత్పృష్ఠత ఏవాగమిష్యామి. కిమర్థం? నందాదయో యే గోపా స్తేషాం జిఘాంసయా హేత్వర్థే తృతీయా, సనర్థ స్త్వశ్వేన జిగమిషతీతివదవివక్షితః హననార్థ మిత్యర్థః. ౭

ఇత్థ మింద్రేణాదిష్టాః, మేఘాః ముక్తాని బంధనాని శృఙ్ఖలాని యేషాం తథాభూతాః. ఆగత్యాసారైః జలధారాసంపాతైః, యావద్బలం నందవ్రజం పీడయామాసుః. ౮

పీడా మేవ ప్రపఞ్చయతి. తటిద్భి ర్విద్యోతమానాః స్తనయిత్నుభిః అశనిభిః, గర్జన్తః. యద్యపి స్తనయిత్నుశబ్దో గర్జన్మేఘపరః, తథాప్యౌచిత్యా దేవం వ్యాఖ్యాతం, చండవాతసఙ్ఘాతైః ప్రేరితా స్సన్తో జలశర్కరాః వర్షోపలా న్వవర్షుః. ౯

(ఇన్ద్రియాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

స్థూణా స్థూలా వర్షధారా ముఞ్చత్స్వభ్రే ష్వభీక్ష్ణశః,
జలౌఘైః ప్లావ్యమానా భూ ర్నాదృశ్యత నతోన్నతమ్. ౧౦

అత్యాసారాతివాతేన పశవో జాతవేపనాః,
గోపా గోప్య శ్చ శీతా ర్తా గోవిన్దం శరణం యయుః. ౧౧

శిరస్సుతాం శ్చ కాయేన ప్రచ్ఛాద్యాసారపీడితాః.
వేపమానా భగవతః పాదమూల ముపాయయుః. ౧౨

కృష్ణ కృష్ణ మహాభాగ త్వన్నాథం గోకులం ప్రభో,
త్రాతు మర్హసి దేవా న్నః కుపితా ద్భక్తవత్సల. ౧౩

శిలావర్షనిపాతేన హన్యమాన మచేతనమ్,
నిరీక్ష్య భగవా న్మేనే కుపితేన్ద్రకృతం హరిః. ౧౪

అభీక్ష్ణశోఽవిచ్ఛేదేన స్తంభవత్ స్థూలా. వర్షధారా. మేఘేషు ముఞ్చత్సు సత్సు. జలప్రవాహైః. ప్లావ్యమానా సతీ, పృథివీ నిమ్నోన్నతా నాదృశ్యత. నతోన్నత మితి పాఠే తద్యథాతథాఽదృశ్యత. ౧౦

అత్యాసారై. రత్యంతవాతేన చ అత్యాసారా నిపాతేనేతి పాఠే అత్యాసార స్యాత్యంతపాతెన విస్ఫురపాతేన జాతకమ్పనాః పశవో గోపా గోప్య శ్చ శీతేనార్తాః పీడితాః భగవంతం శరణం ప్రాపుః. పరీతా ఇతి పాఠే పరితో వ్యాప్తా ఇత్యర్థః. ౧౧

శరణయాచనప్రకార మేవాహ ద్వాభ్యాం (శిర ఇతి.) జాతా వేకవచనం. శిరాంసి స్వస్వసుతాం శ్చ కాయేన ప్రచ్ఛాద్య. ఆసారపీడితాః కమ్పమానాః భగవతః పాదమూల ముపాయయుః. ౧౨

హేమహాభాగ అస్మద్రక్షోపయుక్తజ్ఞానరూపమహాభాగ్యశాలిన్ త్వ మేవ నాథో యస్య తద్గోకులం. కుపితా ద్దేవా త్పర్జన్యా త్త్రాతు మర్హసి భక్తవత్సల స్యాధునోపేక్షా నోచితేతి తత్సంబోధనాభిప్రాయః. ౧౩

శిలావర్షస్య. విస్ఫురపాతేన పీడ్యమాన మత ఏవ జడీభూతం గోకుల మవలోక్య. ఆశ్రితార్తిహరో భగవాన్ కుపితేనేంద్రేణ కృత మేత త్కర్మ. ఇతి మేనే. ౧౪

అప_ర్త్వ త్యల్పణం వర్ష మతివాతం శిలామయమ్,
స్వయాగే విహతేఽస్మాభి రిన్ద్రో నాశాయ వర్షతి. ౧౫

తత్ర ప్రతివిధిం సమ్య గాత్మయోగేన సాధయే,
లోకేశమానినాం మౌఢ్యా ద్ధరిష్యే శ్రీమదం తమః. ౧౬

న హి మద్భావయుక్తానాం సురాణా మీశ విస్మయః.
మత్తోఽసతాం మానభఙ్గః ప్రశమాయోపకల్పతే. ౧౭

తస్మా న్మచ్ఛరణం గోష్ఠం మన్నాథం మత్పరిగ్రహమ్.
గోపాయే స్వాత్మయోగేన సోఽయం మే వ్రత ఆహితః. ౧౮

మననప్రకార మేవాహ. అపగతో వర్షఋతు ర్యస్య అత్యంతో వాతో యస్య తచ్ఛిలామయ మత్యల్పణం వర్షం అస్మాభిః స్వయాగే విహతే సత్యస్మన్నాశాయ వర్షతి. ౧౫

అథ భగవతః ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం గోవర్ధనోద్ధరణ మాహ (తత్రేతి.) తత్రైవం సతి ప్రతివిధిం వర్షప్రయుక్తపీడాప్రతీకారం స్వసామర్థ్యేన సాధయిష్యామి, మౌఢ్యా ల్లోకేశ మాత్మానం మన్యమానస్య శ్రీమదాత్మకం తమః అజ్ఞానం తమోగుణకార్యం శ్రీమదం హరిష్యామి. ౧౬

ననూపేంద్రాదిరూపేణ తద్రక్షణశీలః కథం తదనర్థోద్యుక్త ఇత్యపవాదశఙ్కయా స్వయమేవ సోపపత్తికం తత్సమాధాన మాహ (నహీతి.) మద్భావయుక్తానాం మయి భక్త్యాత్మకభావబంధ యుక్తానాం సురాణాం సత్త్వప్రచురాణాం ఈశా వయ మితి విస్మయో గర్వో నహి నాస్త్యేవ, అథాపి ప్రకృతివశాత్ కదాచి దసతా మీశ విస్మయవతాం తేషాం మానభఙ్గ ఈశవిస్మయభఙ్గః ప్రశమా యైవోపకల్పతే తద్రక్షైకశీలస్య మమ తన్మానభఙ్గద్వారా తదుపశాంత్యుపయుక్తోద్యోగ ఉచిత ఏవేతి భావః. ౧౭

తస్మా త్తదుద్యోగస్య సూచితత్వాత్ గోకులస్య శరణాగతత్వా చ్చాహ మేవ నాథో రక్షితా యస్యాహ మేవ రక్షణోపాయో యస్య అహ మేవ పరిగ్రహః శరణ్యః ప్రాప్యో యస్య త ద్గోష్ఠం స్వాత్మయోగేన స్వసామర్థ్యేన గోపాయే రక్షేయం, సోఽయం శరణాగతరక్షణ మద్భక్తవిస్మయభఙ్గరూపో వ్రతో మయా ఆహితః ధృతః. ౧౮

(ఇన్ద్రయాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

ఇత్యుక్త్వైకేన హస్తేన కృత్వా గోవర్ధనాచలమ్.
దధార లీలయా విష్ణు శ్ఛత్రాక మివ బాలకః. ౧౯

అథాహ భగవా న్గోపా న్హేఽమ్బ తాత వ్రజౌకసః,
యథోపజోషం విశత గిరిగర్తం సగోధనాః. ౨౦

న త్రాస ఇహ వః కార్యో మద్ధస్తాద్రినిపాతనాత్.
వాతవర్షభయే నాలం తత్త్రాణం విహితం మయా. ౨౧

తథా నివివిశు ర్గర్తం కృష్ణాశ్వాసితమానసాః,
యథావకాశం సధనా స్సవ్రజా స్సోపజీవినః. ౨౨

క్షుత్తృడ్వ్యథాం సుఖాపేక్షాం హిత్వా తై ర్వ్రజవాసిభిః,
వీక్ష్యమాణో దధారాద్రిం సప్తాహం నాచల త్పదాత్. ౨౩

ఇతీత్థ ముక్త్వా ఏకేనైవ హస్తేన గోవర్ధనాచలం కృత్వా ఉత్కృత్యోత్పాట్యేతి యావత్. సప్తహాయనో విష్ణుః శ్రీకృష్ణః లీలయా శిలీంధ్ర మివ దధార. వామకరకనిష్ఠికానఖాగ్రేణ దధారే త్యర్థః. ౧౯

అథ ధారణానంతరం భగవా న్గోపా నాహ. ఉక్తి మేవాహ (అమ్బేత్యాదినా తథేత్యతః ప్రాక్తనేన.) హే అమ్బ హే తాత హే వ్రజౌకసః యథాసుఖం గోధనాః సర్వే [యూయం] గిరిగర్తం. విశత. ౨౦

మద్ధస్తా ద్యోఽద్రేః పాత స్తస్మా దిహాధునా త్రాసో భయం న కర్తవ్యః, వాతవర్షాభ్యాం యద్భయం తేనాలం సన్న కర్తవ్య మిత్యర్థః. తత్త్రాణం వాతవర్షభయాత్త్రాణం మయా విహితమ్. ౨౧

తథా కృష్ణేన సమాధాపితచిత్తా స్సగోధనా స్సపుత్రపౌత్రాః భృత్యపురోహితాదివరసహితా శ్చ సర్వే వ్రజౌకసో యథావకాశ మసంకీర్ణం యథాతథా గిరిగర్తం వివిశుః. ౨౨

స్వావలోకనజానందపూర్త్యైవ తేషాం క్షుత్తృట్కృతపీడాం వారయన్ సప్తాహం తథా దధారేత్యాహ. క్షుత్తృడ్వ్యథాం సుఖాపేక్షాం చ హిత్వా కేవల మీక్షమాణో భగవాన్ సప్తాహ మద్రిం దధార పదా న్న చచాల యత్రోద్ధారసమయే పదం విన్యస్తం న తత శ్చచాలేత్యర్థః. ౨౩

కృష్ణయోగానుభావం తం నిశామ్యేన్ద్రోఽతివిస్మితః
నిస్తమ్భో భ్రష్టసఙ్కల్ప స్స్వాన్మేఘా న్సంన్యవారయత్. ౨౪

ఖం వ్యభ్రముదితాదిత్యం వాతవర్షం చ దారుణమ్,
నిశామ్యోపరతం గోపాన్ గోవర్ధనధరోఽబ్రవీత్. ౨౫

నిర్యాత త్యజత త్రాసం గోపా స్స్త్రీధనార్భకాః.
ఉపారతం వాతవర్షం వ్యుదప్రాయాశ్చ నిమ్నగాః. ౨౬

తత స్తే నిర్యయు ర్గోపా స్స్వస్వ మాదాయ గోధనమ్,
శకటోఢోపకరణం స్త్రీబాలస్థవిరా శ్శనైః. ౨౭

భగవా నపి తం శైలం స్వస్థానే పూర్వవ త్ప్రభుః.
పశ్యతాం సర్వభూతానాం స్థాపయామాస లీలయా. ౨౮

తం ప్రేమవేగా న్నిభృతా వనౌకసో యథా సమీయుః పరిరమ్భణాదిభిః,

తత స్తం కృష్ణస్య యోగానుభావం సామర్థ్యప్రభావం దృష్ట్వా ఇంద్రోఽతీవ, విస్మితః భ్రష్టసఙ్కల్పోఽత ఏవ నిస్తమ్భః నిర్గర్వః మేఘా న్యవర్తయత్. ౨౪

తత ఉపరతం వాతవర్షం, అత ఏవ విగతాన్యభ్రాణి యస్మా దత ఏవ ఉదితః ప్రకాశమాన ఆదిత్యో యస్మిన్, తదాకాశం చ దృష్ట్వా గోవర్ధనధరో భగవాన్, గోపా నాహ. ౨౫

ఉక్త మేవాహ (నిర్యాతేతి.) హేగోపాః స్త్రీభి ర్ధనైః అర్భకైశ్చ సహితా నిర్గచ్ఛత, త్రాసం భయం త్యజత, వాతవర్ష ముపారతం నివృత్తం నిమ్నగాః వ్యుదప్రాయాః నిరుదకప్రాయా శ్చ స్వల్పజలా శ్చేత్యర్థః. ౨౬

తతో భగవదుక్త్యనంతరం సర్వే గోపాః, స్త్రియో బాలాః స్థవిరా వృద్ధా శ్చ శనైః శకటై రూఢాని గృహోపకరణాని యస్మిన్ తద్యథా భవతి తథా స్వం స్వం గోధన మాదాయ నిర్యయుః గర్తా న్నిర్జగ్ముః. ౨౭

అథ భగవా నపి సర్వభూతానాం పశ్యతాం సతాం లీలయా పర్వతం స్వస్థానే స్థాపయామాస. ౨౮

తం స్థాపితవంతం భగవంతం ప్రేమాతిశయా త్పరిరమ్భణాదిభిః యథార్హం సంజగ్ముః

(ఇన్ద్రయాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

గోప్య శ్చ సస్నేహ మపూజయ న్ముదా దధ్యక్షతాద్భి ర్య్యయుజు స్సదాశిషః, ౨౯

యశోదా రోహిణీ నన్దో రామ శ్చ బలినాం వరః.
కృష్ణ మాలిఙ్గ్య యుయుజు రాశిష స్స్నేహకాతరాః. ౩౦

దివి దేవగణా స్సాధ్యా స్సిద్ధగన్ధర్వచారణాః.
తుష్టువు ర్ముముచు స్సర్వే పుష్పవర్షాణి పార్థివ. ౩౧

శఙ్ఖదున్దుభయో నేదు ర్దివి దేవప్రచోదితాః,
జగు ర్గన్ధర్వపతయ స్తుమ్బురుప్రముఖా నృప. ౩౨

తతోఽనురక్తైః పశుపైః పరిశ్రితో రాజ న్స్వగోష్ఠం సబలోఽవిశ ద్ధరిః.
తథావిధా న్యస్య కృతాని గోపికా గాయన్త్యః ఈయు ర్ముదితా హృదిస్పృశః. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
పంచవింశోఽధ్యాయః.

నిభృతా స్సుఖితా శ్చ బభూవుః తథా గోప్య శ్చ దధ్యాదిభిః సస్నేహం యథా భవతి. తథా ముదా హర్షేణాపూజయన్ సదాశిషః శ్రేష్ఠాశీర్వాదాన్ ప్రయుయుజుః. ౨౯

(యశోదేతి.) స్నేహకాతరాః స్నేహేన వ్యాకులితచిత్తాః. ౩౦

(దివీతి) దేవగణాదయః. తుష్టాః తుష్టువుః పుష్పాణి ముముచుః వవర్షు శ్చ హే పార్థివ. ౩౧

(శఙ్ఖేతి,) నేదుః దధ్వనుః, హేనృప. ౩౨

తతో రాజన్ అనురక్తైః పశుపాలైః పరివృతో బలదేవేన సహితో హరిః స్వగోష్ఠం జగామ గోపికా శ్చ తథావిధాని గోవర్ధనోద్ధరణతుల్యాని అమానుషాణి అస్య భగవతః. కృతాని కర్మాణి గాయన్త్యః, హృది స్పృశః, శ్రీకృష్ణహృదయంగమా స్సత్యః. హృదిస్పృశ ఇతి భగవద్విశేషణం వా ముదితా స్సత్యః ఈయుః వ్రజం జగ్ముః. ౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, పఞ్చవింశోఽధ్యాయః.

అథ షడ్వింశో ఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవంవిధాని కర్మాణి గోపాః కృష్ణస్య వీక్ష్య తే,
న తద్వీర్యవిదః ప్రోచు ర్నన్ద మభ్యేత్య విస్మితాః. ౧

బాలకస్య యదేతాని కర్మా ణ్యత్యద్భుతాని వై,
కథ మర్హ త్యసౌ జన్మ గ్రామ్యే ష్వాత్మజుగుప్సితమ్. ౨

య స్స ప్తహాయనో బాలః కరే ణైకేన లీలయా,
కథం బిభ్ర ద్గిరివరం పుష్కరం గజరా డివ. ౩

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః.

అథామానుషగోవర్ధనోద్ధరణాత్మకచేష్టితస్మారితపూతనాశకటాసురవధాదివృత్తాన్తై రతిమానుషైః కృష్ణ మమానుషం శఙ్కమానైః గోపైః పృష్టో నందో గర్గగీతానువాదేన సాక్షా దయం నారాయణో న కేవలం మర్త్య ఇత్యాహేత్యాహ మునిః షడ్వింశేన (ఏవ మితి.) తే గోపాః, కృష్ణ స్యైవంవిధాని గోవర్ధనోద్ధరణాదివ దమానుషాణి పూతనాదివధాత్మకాని కర్మాణి వీక్ష్యానుస్మృత్య న తద్వీర్యవిదః కృష్ణాసాధారణజగద్వ్యాపారాదిరూపాపారమహిమాన మజానన్తః, కేవల మేతై రేవ కర్మభి స్తం విస్మయపూర్వక మాశఙ్కమానాః విస్మయప్రయుక్తముఖవికాసయుక్తాః, నంద మభిగమ్యోచుః. ౧

ఉక్త మేవాహ (బాలక స్యేత్యాదిభి స్త్రయోదశభిః.) య ద్యస్మా దేతాని బాలకస్య కర్మా ణ్యద్భుతాని తస్మా ద్గ్రామ్యేషు గోపేషు కథ మసా వాత్మనః స్వస్య జుగుప్సిత మననురూపం జన్మా ర్హతి. ౨

అద్భుతాని కర్మా ణ్యేవాహు ర్ద్వాదశభిః, (య ఇతి.) కృష్ణః, కథం బిభ్రత్ స్థితః పుష్కరం పద్మం మహాగజ ఇవ ధారణాయోగ్యత్వసూచకం బాల స్సప్తహాయన ఇతి చ విశేషణద్వయం సాధనత్వా యోగ్యత్వసూచనాయ కరేణైకేనేత్యుక్తమ్ ధార్యత్వానర్హత్వసూచనాయ గిరివర మిత్యుక్తం, ఏవ ముత్తర త్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. ౩

(ఇన్ద్రియాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

తోకేన మీలితాక్షేణ పూతనాయా మహౌజసః,
పీత స్స్తన స్సహ ప్రాణైః కాలేనేవ వయ స్తనోః. ౪

హిన్వతోఽధ శ్శయానస్య మాస్యస్య చరణా వుదక్,
అనోఽపత ద్విపర్య స్తం రుదతః ప్రపదాహతమ్. ౫

ఏకహాయన ఆసీనో హ్రియమాణో విహాయసా,
దైత్యేన య స్తృణావర్త మహ న్కణ్ఠగ్రహాతురమ్. ౬

క్వచి ద్ధైయ్యఙ్గవస్తైన్యే మాత్రా బద్ధ ఉలూఖలే,
గచ్ఛ న్నర్జునయో ర్మధ్యే బాహుభ్యాం తా వపాతయత్. ౭

వనే సఞ్చారయ న్వత్సా న్సరామో బాలకై ర్వృతః,
హన్తు కామం బకం దోర్భ్యాం ముఖతోఽరి మపాతయత్. ౮

(తోకేనేతి.) మహౌజసో మహాబలాయాః పూతనాయాః, ప్రాణై స్సహ స్తనః తోకేన శిశునా తత్రాపి మీలితాక్షేణ నేత్రోన్మీలనేఽప్యసమర్థవయసేతి భావః. కథం పీతః యథా తనోః శరీరస్య వయో యౌవనం కాలేన పీయతే తద్వత్. ౪

(హిన్వత ఇతి,) శకట స్యాధశ్శయానస్య బాలస్య మాస్య స్యేతి పాఠే మాసాస్త్రయః పరిచ్ఛేదకా యస్య తస్య ఉద గూర్ధ్వం చరణౌ హిన్వత శ్చాలయతః రుదత శ్చ ప్రపదా పాదాగ్రే ణాహత మన శ్శకటం విపర్య స్తం స త్కథ మపతత్ సర్వత్ర కథంశబ్దోఽనువర్తతే. ౫

(ఏకహాయన ఇతి.) యః కృష్ణః ఏకాబ్దవయస్కో భువి నిషణ్ణో దైత్యేన తృణావర్తేన ఆకాశమార్గేణ నీయమాన స్తం కంఠగ్రహణేనాతురం పీడితం తృణావర్తం కథ మహన్. ౬

(క్వచి దితి.) కదాచి న్నవనీతచౌర్యే సతి క్రుద్ధయా మాత్రా ఉలూఖలే బద్ధో బాహుభ్యాం అర్జునయో ర్మధ్యే గచ్ఛన్ రిఙ్గన్ తా వర్జునౌ కథ మపాతయత్. ౭

(వన ఇతి.) రామేణ సహితో బాలకై శ్చ వృతో వత్సాన్ వనే చారయన్ జిఘాంసుం బకాసుర మరిం ముఖే భుజాభ్యాం కథం విదారితవాన్. ౮

వత్సేషు వత్సరూపేణ ప్రవిశన్తం జిఘాంసయా,
హత్వా న్యపాతయ త్తేన కపిత్థాని చ లీలయా. ౯

హత్వా రాసభదైతేయం తద్బంధూ శ్చ బలాన్వితః.
చక్రే తాళవనం క్షేమం పరిపక్వఫలాన్వితమ్. ౧౦

ప్రలమ్బం ఘాతయిత్వోగ్రం బలేన బలశాలినా,
అమోచయ ద్వ్రజపశూన్ గోపాం శ్చారణ్యవహ్నితః. ౧౧

ఆశీవిషతమాహీన్ద్రం దమిత్వా విమదం హ్రదాత్,
ప్రసహ్యోద్వాస్య యమునాం చక్రేఽసౌ నిర్విషోదకామ్. ౧౨

దుస్త్యజ శ్చానురాగోఽస్మి న్సర్వేషాం నో వ్రజౌకసామ్,
నన్ద తే తనయేఽస్మాసు తస్యాప్యౌత్పత్తికః కథమ్. ౧౩

(వత్సేష్వితి.) హంతు మిచ్ఛయా వత్సరూపేణ వత్సేషు ప్రవిష్టం వత్సాసురం హత్వా లీలయా న్యపాతయత్, తేన పాలితేన దైత్యకళేబరేణ కపిత్థాని చ న్యపాతయత్. ౯

(హత్వేతి.) బలదేవేన సహితో రాసభాసురం తద్బంధూం శ్చ హత్వా పరిపక్వైః ఫలై రన్వితం తాలవనం క్షేమం చక్రే. సర్వైః ప్రవేష్టుం క్షేమం చక్ర ఇత్యర్థః. ౧౦

(ప్రలమ్బ మితి.) బలశాలినా బలదేవేనోగ్రం ప్రలమ్బ మసురం ఘాతయిత్వా స్వయం వ్రజపశూన్ గోపాం శ్చ దవాగ్నే రమోచయత్. ౧౧

(ఆశీవిషేత్యాది) ఆశీవిషతమః అతిక్రూరవిష స్సచాసౌ వహీంద్రః, తం బలా ద్దమిత్వా తతో విగతమదం తం హ్రదా దుద్వాస్య నిష్కాస్య యమునాం నిర్విషోదకాం చక్రే. ౧౨

(దుస్త్యజ ఇతి.) హేనంద తే తవ తనయేఽస్మిన్ కృష్ణే నోఽస్మాకం సర్వేషాం వ్రజౌకసాం అనురాగః, దుస్త్యజః కథం తస్యైవంవిధాతిమానుషచేష్టితస్య అస్మాసు ఔత్పత్తికః, జన్మసిద్ధోనురాగః కథం అత స్సర్వశక్తి స్సర్వేషా మాత్మా చ కిం తవాత్మజ ఇత్యాశఙ్కామహ ఇతి భావః. ౧౩

(ఇన్ద్రియాగళఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

క్వ సప్తహాయనో బాలః క్వ మహాద్రివిధారణమ్.
తతో నో జాయతే శఙ్కా వ్రజనాథ తవాత్మజే. ౧౪

నన్ద ఉవాచ—

శ్రూయతాం మే వచో గోపా వ్యేతు శఙ్కా చ వోఽర్భకే,
ఏనం కుమార ముద్దిశ్య గర్గో మే య దువాచ హ. ౧౫

వర్ణా స్త్రయః కిలాస్యాస న్గృహ్ణతోఽనుయుగం తనూః,
శుక్లో రక్త స్తథా పీత ఇదానీం కృష్ణతాం గతః. ౧౬

ప్రాగ గయం వసుదేవస్య క్వచి జ్జాత స్తవాత్మజః.
వాసుదేవ ఇతి శ్రీమ న్నభిజ్ఞా స్సంప్రచక్షతే. ౧౭

బహూని స న్తి నామాని రూపాణి చ సుతస్య తే,
గుణకర్మానురూపాణి తాన్యహం వేద నో జనాః. ౧౮

ఏష వ శ్శ్రేయ ఆధాస్య ద్గోపగోకులనన్దనః,
అనేన సర్వదుర్గాణి యూయ మఞ్జ స్తరిష్యథ. ౧౯

అన్య త్త్వేత న్న ఘటత ఇత్యాశఙ్కా మేవావిష్కుర్వంతి (క్వేతి.) హేవ్రజనాథ తతోఽద్రి ధారణాదేః, తవాత్మజే శఙ్కా సర్వశక్తిపరమాత్మశఙ్కా జాయతే. ౧౪

ఏవ మాపృష్టః ప్రా క్ఛ్రుతశ్రీకృష్ణజాతకాత్మకగర్గవాక్యో నిత్యం తచ్చరిత్రపరశీలనవివృత్తే శ్వరాసంభావనో నంద స్తేనైవ గర్గవాక్యేన గోపానా మాశఙ్కా మపనుదతి. హేగోపాః, ఏనం కృష్ణ ముద్దిశ్య గర్గో యదువాచ తచ్ఛ్రూయతాం తచ్ఛ్రుత్వ జేనైవాస్మి న్నర్భకే విషయే భవతాం శఙ్కా వ్యేతు విగచ్ఛతామ్. ౧౫

కిం తద్గర్గోక్తం యేన శఙ్కా వ్యేతీ త్యత్ర తదేవాహ (వర్ణ ఇత్యాదిభిః ఇత్యర్ధేత్యతః.

పురాఽనేన వ్రజపతే సాధవో దస్యుపీడితాః,
అరాజకే రక్ష్యమాణా జిగ్యు ర్దస్యూ న్సమేధితాః. ౨౦

య ఏతస్మి న్మహాభాగే ప్రీతిం కుర్వన్తి మానవాః.
నారయోఽభిభవ న్త్యేతా న్విష్ణుపక్షా నివాసురాః. ౨౧

తస్మా న్నన్దకుమారోఽయం నారాయణసమో గుణైః,
శ్రియా కీర్త్యాఽనుభావేన తత్కర్మసు న విస్మయః. ౨౨

ఇత్యద్ధా మాం సమాదిశ్య గర్గే చ స్వగృహం గతే,
మన్యే నారాయణం సాక్షా త్కృష్ణ మక్లిష్టకారిణమ్. ౨౩

ఇతి నన్దవచ శ్శ్రుత్వా గర్గగీతం వ్రజౌకసః,
ముదితానన్ద మానర్చుః కృష్ణం చ విగతస్మయాః. ౨౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

దేవే వర్షతి యజ్ఞవిప్లవరుషా వజ్రాశ్మవర్షానిలై
స్సీదద్బాలపశుస్త్రియాత్మశరణం దృష్ట్వాఽనుకమ్ప్యుత్స్మయన్,

(ప్రాక్తనైః,) ఇమే శ్లోకాః పురస్తా దేవ వ్యాఖ్యాతాః. ౧౬-౨౨

ఇత్యద్ధేతి నన్దోక్తిః, ఇతి నందవచ ఇత్యాది స్తు శుకోక్తిః. ఇతీత్థ మద్ధా స్ఫుటం మాం సమాదిశ్య సమ్యక్ జ్ఞాపయిత్వా గర్గే స్వగృహం గతే సత్యహం కృష్ణం సాక్షా న్నారాయణం మన్యే, తత్ర హేతుం వద న్విశినష్టి-అక్లిష్టకారిణం అక్లిష్టాని క్లేశరహితా న్యతిమానుషచేష్టితాని కరోతీతి తథా తం అతో నారాయణం మన్య ఇత్యర్థః. ౨౩

ఇత్యేవంవిధం గర్గగీతం నందవచ శ్శ్రుత్వా సర్వే వ్రజౌకసో విగతాశ్చర్యా ముదితా శ్చ నందం కృష్ణం చ ఆనర్చుః, కృష్ణం ప్రతి గతవిస్మయానంద మానర్చుః. బహ్వామన్యన్తేతి వా. ౨౪

గోవర్ధనోద్ధరణం సపరికర మనుస్మరన్ ప్రకటితైశ్వర్యస్య భగవతః స్వవిషయప్రీతిం ప్రార్థయతే శుకమునిః. (దేవ ఇతి.) యజ్ఞవిఘాతేన హేతునా యా రుట్ తయా హేతుభూతయా

(ఇన్ద్రయాగభఞ్జనగోవర్ధనాచలోద్ధరణఘట్టః)

ఉత్పాట్యైకకరేణ శైల మబలో లీలోచ్ఛిలీన్ధ్రం యథా
బిభ్రద్గోష్ఠ మపా న్మహేన్ద్ర మదభి త్ప్రీయా న్న ఇన్ద్రో గవామ్. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

దేవే ఇంద్రే వర్షతి సత్యశనిశిలావర్షవాతైః స్సీదంతః క్లిశ్యంతో బాలాః పశవః స్త్రియ శ్చ యస్మి న్తథా స్వయ మేవ శరణం రక్షితా రక్షణో య శ్చ యస్య తద్గోష్ఠం దృష్ట్వా స్త్రీయాత్మేతీయ జార్షః అనుకమ్పాయు క్తః ఉత్స్మయణా స్వమహాత్మ్య మావిశ్చికీర్షు స్తావ ద్ధసణా అబలః బాలోఽపి శైలం లీలార్ధ ముత్పాటితం ఛత్రాక మివైకేన కరేణోత్పాట్య బిభ్రాణో గోష్ఠం యో రరక్ష స మహేంద్ర మదభి ద్గవా మింద్రో నోఽస్మాకం ప్రీయాత్ ప్రీయతాం, యదు త్తరాధ్యాయస్థం సురభివాక్యాది త్వం న ఇంద్రో జగత్పతి రిత్యాది తదప్యనుసందధానః శుకేన విశేషితో గవా మింద్ర ఇతి. ౨౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షడ్వింశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

—* గోవిన్దపట్టాభిషేకఘట్టః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

గోవర్ధనే ధృతే శైల ఆసారాద్రక్షితే వ్రజే,
గోలోకాదావ్రజత్కృష్ణం సురభి శ్శక్ర ఏవ చ. ౧

వివిక్త ఉపసఙ్గమ్య వ్రీడితః కృతహేళనః,
పస్పర్శ పాదయో రేనం కిరీటే నార్కవర్చసా. ౨

దృష్టశ్రుతానుభావోఽస్య కృష్ణ స్యామితతేజసః,
నష్టత్రిలోకేశ మద ఇద మాహ కృతాఞ్జలిః.

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః.

అథ కృతాపరాధే నేన్ద్రేణ స్తుతిపూర్వకం క్షమాపితస్య తదనుగ్రహప్రకారం సురభీన్ద్రాదికృతక్షీరగఙ్గాజలాద్యభిషేకప్రకారం తన్నిమిత్తం గోవిందనామధేయం తదాత్మకం తుమ్బురునారదహర్షప్రయుక్తగానాదిప్రకారం చాహ సప్తవింశేన (గోవర్ధన ఇతి.) సురభిః కామధేనుః గోవర్ధనే ధృత ఇతీన్ద్రస్య సభయాగమనే హేతుః ఆసారాద్రక్షితే వ్రజ ఇతి సురభే స్సహర్షాగమనే హేతుః. ౧

తత్రేన్ద్ర ఆగత్య కిం కృతవాన్? తత్రాహ (వివిక్త ఇత్యాదినా అథాహ సురభి రిత్యన్తః) ప్రాక్తనేన (గన్ధేన.) కృతం హేలన మపరాధో యేన అత ఏవ వ్రీడితో లజ్జితోఽత ఏవ ఏకాన్తే సమీప మేత్య అర్క స్యేవ వర్చో యస్య తేన కిరీటే నైనం కృష్ణం పాదయోః పస్పర్శ నమశ్చకార. ౨

(దృష్టేతి.) అమితం తేజః ప్రభావో యస్య తస్య కృష్ణస్య దృష్టః శ్రుత శ్చానుభావో యేన తథాభూతః. అత ఏవ నష్టోఽపగతః త్రిలోకేశోఽహ మితి మదో యస్య కృతః అఞ్జలి ర్యేన తథాభూత ఇదం వక్ష్యమాణం స్తుత్యాత్మకం క్షమాపణాత్మకం చ వాక్య మాహ. ౩

(గోవిన్దపట్టాభిషేకఘట్టః)

ఇన్ద్ర ఉవాచ —

విశుద్ధసత్త్వం తవ ధామ శాన్తం తపోమయం ధ్వస్తరజస్తమస్కమ్,
మాయామయోఽయం గుణసంప్రవాహో న విద్యతే తే గ్రహణానుబన్ధః. ౪

కుతో ను తద్ధేతవ ఈశ తత్కృతా లోభాదయో యేఽబుధలిఙ్గభావాః,

తత్ర స్తుత్యాత్మకం వాక్యం తావ ద్దర్శయతి (విశుద్ధసత్త్వ మిత్యాదినా) తత్రేతః ప్రాక్ త్రిలోకేశమదావిష్టోఽహ మధునా యథా శ్రుతాదైవమానుషత్వన్మాహాత్మ్యావలోకనాధ్యవసితనిత్య నిరుపాధికత్రిలోకేశత్వం తదసాధారణ మితి మత్వా త్యక్తత్రిలోకేశమదోఽభవ మిత్యభిప్రాయే ణాకర్మాయత్తవిభూతిద్వయసంబంధవిశిష్టం స్తౌతీంద్రః (విశుద్ధసత్త్వమితి,) తవ ధామ స్థానం పరమవ్యోమేతి యావత్ విశుద్ధం రజస్తమోభ్యా మననువిద్ధం సత్త్వం సత్త్వమయం అత ఏవ ధ్వస్తరజస్తమస్కం నిర్ధూతరజస్తమోగంధం అత ఏవ శాంతం రాగద్వేషాదిరహితం కేవలత్వదుపాసనాత్మకతపస ఆగతం తతోఽగమ్య మిత్యర్థః. తవేతి స్వస్వామిభావరూపసంబంధే షష్ఠీ ఏవం నిత్యవిభూతినాయకత్వ ముక్తం. అథ తదేవ ధామ విశింషన్ లీలావిభూతినాయకత్వ మాహ తే తవాయం మాయామయః మాయాయాః ఆగతః పూర్వత్రాత్ర చ "తత ఆగత" ఇత్యధికారే "మయట్చే"తి మయట్. సఙ్కల్పమాత్రపరిక్లప్త ఇత్యర్థః. సత్త్వాదిగుణకార్యరూప స్సంసార స్తన్మూలకః గ్రహణానుబంధః. శరీరగ్రహణకారణభూతః. కర్మానుబంధ శ్చ న విద్యతే యత్రేతి శేషః. యత్ర గుణసంప్రవాహః గ్రహణానుబంధ శ్చ న విద్యతే తథాభూతం త్వద్ధామేత్యర్థః. తవ మాయామయ ఇతి గుణసంప్రవాహస్య భగవత్సఙ్కల్పాయత్తత్వోక్త్యా తస్య తావదధీనత్వలాభా ల్లీలావిభూతినాయకత్వ ముక్తం భవతి. ౪

నన్వహ మేవంవిధ శ్చే త్కథం రాగాదయః కథం తన్మూలా దండాదిప్రవృత్తి రిత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (కుత ఇతి.) యద్యపి త్వద్ధామైవ గుణసంప్రవాహగ్రహణానుబంధాదిరహితం అతో హే ఈశ నిరుపాధిక సర్వేశ్వర తత్కృతా స్తేన శరీరగ్రహణేన కృతా స్తత్ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః. తద్ధేతవః పున రన్యస్య శరీరగ్రహణస్య హేతవో యే రాగాదయ స్తే కుతో ను తవ న సంత్యేవేత్యర్థః, అత్యంతాసంభావనాయాం హేతుం వదన్ రాగాదీ న్విశినష్టి అబుధలిఙ్గభావాః. అబుధానాం దేహాత్మభ్రమవతాం లిఙ్గభావాః. చిహ్నభూతపదార్థభూతాః, రాగాదిభి రేవ హ్యబుధత్వం వ్యజ్యతే, నిత్యం స్వయాథాత్మ్యానుభవస్వరూపస్య తవ కథం రాగాదిసంభావనాఽపీతి భావః. తథాపి హే భగవన్ పూర్ణషాడ్గుణ్య భవాన్

అథాపి దణ్డం భగవా న్బిభర్తి ధర్మస్య గుప్త్యై ఖలనిగ్రహాయ. ౫
పితా గురు స్త్వం జగతా మధీశో దురత్యయః కాల ఉపాత్తదణ్డః.
హితాయ చేచ్ఛాతనుభి స్సమీహసే మానం విధున్వ ఞ్జగదీశమానినామ్. ౬
యే మద్విధాజ్ఞా జగదీశమానిన స్త్వాం వీక్ష్య కాలే భయ మాశు తన్మదమ్.
హిత్వాఽఽర్యమార్గం ప్రభజ న్త్యపస్మయా ఈహా ఖలానా మపి తేఽనుశాసనమ్ ౭
సత్వం మదైశ్వర్యమదాప్లుతస్య కృతాగస స్తేఽవిదుషః ప్రభావమ్.
క్షన్తుం ప్రభోఽథార్హసి మూఢచేతసో మైవం పునర్భూ న్మతి రీశ్వరేఽసతీ. ౮

ధర్మసంస్థాపనాయ ఖలానాం నిగ్రహాయ చ దండం బిభర్తి భగవా నితి పాఠే షాడ్గుణ్యపూర్ణో భవా నిత్యర్థః. ౫

న చ ఖలనిగ్రహేణ తవ వైషమ్యప్రసఙ్గః తన్నిగ్రహ స్యాపి తద్దమనద్వారా తదనుగ్రహహేతుత్వా దిత్యభిప్రాయేణ ఖలనిగ్రహ స్యౌచిత్యం ద్యోతయితుం విశింషన్ వైషమ్యాభావ మాహ (పితేతి.) సర్వజగతాం పితా జనకః. గురుః హితోపదేష్టా అధీశో నియంతా దురత్యయః న తు లౌకికనియంతృవ త్కథంచి దత్యేతుం శక్యః కాలే ఉచితకాలే ఉపాత్తో దండో యేన తథా నహి లోకే పిత్రాదయః ఉత్పథగామినః పుత్రాదీన్ శిక్షయా సన్మార్గే ప్రవర్తయితుం ప్రభవోఽప్యుపేక్షంతే న చైతావతా తేషాం వైషమ్యం చేతి భావః. అత స్సర్వజగత్పితృత్వాదిసంబంధవిశిష్టస్య ప్రభో స్తవోచిత ఏవ ఖలనిగ్రహార్థో దండ ఇత్యర్థః. అత స్త్వం జగదీశ మాత్మానం మన్యమానానాం మాదృశాం మానం గర్వం విధున్వన్ అస్మాకం హితార్థ మేవ స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యతనుభి రుపలక్షితః, ఈహసే చేష్టసే అతో న వైషమ్య మితి భావః. ౬

దండస్య హితార్థత్వ మేవోపపాదయతి (య ఇతి.) యే మాదృశా శ్చ తే అజ్ఞా శ్చ జగదీశ మాత్మానం మన్యమానా స్తే ఉచితకాలే భయం భయఙ్కరం దండధరం త్వాం వీక్ష్య తన్మదం జగదీశాభిమానప్రయుక్తం మద మాశు హిత్వా అపస్మయాః అపగతగర్వాః ఆర్యమార్గం సతాం వర్త్మ ప్రభజంతి అనువర్తంతే అత స్తవేహా చేష్టాఽపి ఖలానా మనుశాసనం శిక్షైవ. ౭

తదేవం భగవతః కేవలం లోకహితార్థైకప్రవృత్తత్వ మభిధాయాథ క్షమాపయతి (సత్వ మితి) మదైశ్వర్యే ఐంద్రాధిపత్యేన యో మద స్తేన ప్లుతస్య వ్యాప్తస్య ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య వా మమైశ్వర్యేతి పాఠాంతరం తదా ఐశ్వర్య ఐంద్రాధిపత్యే నేత్యేవార్థః. అత ఏవ తే తవ ప్రభావ మవిదుషః అత ఏవ కృత మాగోఽపరాధో యేన తస్య మమ అపరాధ మితి శేషః. ఏవంభూత స్త్వం క్షంతు మర్హసి హేప్రభో నిగ్రహీతు మనుగ్రహీతుం చ సమర్థ అథ పున ర్మూఢచేతసో మమాసతీ దుష్టా ఏవం విధా మతిః మాభూత్ తథాఽనుగృహాణేతి ప్రార్థనా. ౮

(గోవిన్దపట్టాభిషేకఘట్టః)

తవావతారోఽయ మధోక్షజేహ భువో భరాణా మురుభారజన్మనామ్,
చమూపతీనా మభవాయ దేవ భవాయ యుష్మచ్చరణానువర్తినామ్. ౯

నమ స్తుభ్యం భగవతే పురుషాయ మహాత్మనే,
వాసుదేవాయ కృష్ణాయ సాత్వతాంపతయే నమః. ౧౦

స్వచ్ఛన్దోపాత్తదేహాయ విశుద్ధజ్ఞానమూర్తయే,

లోకహితార్థైకప్రవృత్తత్వ మేవోపపాదయతి (తవేతి.) హేఽధోక్షజ భువః ఉరుభారస్య జన్మ యేభ్య స్తేషాం భువో భరాణాం భూభృతాం చమూపతీనాం అభవాయ సంసారాభావాయ దండద్వారా ముక్తిప్రదానాయేతి భావః, హేదేవ యుష్మచ్చరణానువర్తినాం భవాయ విభవాయ ఉత్తరోత్తర మనువృత్త్యభివృద్ధయే చేహ లోకే తవావతారః. ౯

క్షంతు మర్హసీత్యుక్తః తత్రా "ఞ్జలిః పరమా ముద్రా క్షిప్రం దేవప్రసాదనీ"త్యుక్తరీత్యాఽఞ్జలిబంధనమస్కృతిపూర్వకతచ్చరణాగతి మంతరేణ నాన్యోప్తి క్షమాహేతు రిత్యభిప్రయన్ శరణ్యగుణా నావిష్కుర్వ న్నఞ్జలిబంధేన నమస్కుర్వన్ స్వాపరాధ మావేదయన్ కార్పణ్యం చ ప్రకాశయన్ శరణం వ్రజతి (నమ స్తుభ్య మితి చతుర్భిః) భగవతే ఇత్యాదిభి శ్శరణ్యగుణావిష్కారః పూర్ణషాడ్గుణ్య మూర్తయే మహాత్మనే శరణాగతశబ్దభాజ మవలోక్యాపరాధవిస్మరణేన కేవల మనుజిఘృక్షైకప్రవణచిత్తాయ వాసుదేవాయ వసుదేవపుత్రాయ, అనేన సౌలభ్యం సౌశీల్యం చాభిప్రేతం, కృష్ణా యేత్యనేన కేవలం క్షేమంకరత్వం సాత్వతాం భక్తానాం పతయే ఇత్యనేన కృతాగసా మపి భక్తానాం మాదృశాం పున శ్శిక్షయా పాలకాయేతి పురుషాయ మహాత్మన ఇతి పదద్వయేన "మహా న్ప్రభు ర్వై పురుష స్సత్వ స్యైష ప్రవర్తక" ఇత్యుక్తసత్వప్రవర్తకత్వమ్. ౧౦

స్వచ్ఛందేన స్వేచ్ఛయైవ న తు కర్మణా ఉపాత్తః పరిగృహీతో దేహో యస్య తస్మై ఇత్యనేకకర్మోపాత్తదేహానాం బ్రహ్మాదీనాం ప్రపితృతుల్యత్వం భగవత ఏవాశ్రితకార్యావహనక్షమత్వం చ విశుద్ధం నిత్యం సఙ్కోచవికాసాదివికారరహితం జ్ఞానం మూర్తిరాకారః ప్రకాశ ఇతి యావత్ సా యస్య తస్మై అనేన "బ్రహ్మవి దాప్నోతి పర" మితి ప్రక్రమ్య "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మిత్యుక్తజ్ఞానశబ్దార్థప్రత్యభిజ్ఞానా త్పరత్వ ముక్తం భవతి. (తదేవ ప్రపఞ్చయతి) సర్వపదార్థానన్యస్మై అనన్యత్వం చ

సర్వస్మై సర్వబీజాయ సర్వభూతాత్మనే నమః. ౧౧

మయేదం భగవ న్గోష్ఠనాశాయాసారవాయుభిః,
చేష్టితం విహతే యజ్ఞే మానినా తీవ్రమన్యునా. ౧౨

త్వయేశానుగృహీతోఽస్మి ధ్వస్తదమ్భో హతోద్యమః,
ఈశ్వరం గురు మాత్మానం త్వా మహం శరణం గతః. ౧౩

ఇత్థం సఙ్కీర్తితః కృష్ణో మఘోనా భగవా నముమ్,
మేఘగమ్భీరయా వాచా ప్రహస న్నిద మబ్రవీత్. ౧౪

మృదదనన్యోఘట ఇతివ న్న స్వరూపాభేదనిబంధన మపి తు కారణత్వాంతరాత్మత్వనిబంధన మిత్యభిప్రాయేణోక్తం సర్వబీజాయ సర్వకారణాయ సర్వభూతానాత్మన ఇతి. ౧౧

స్వాపరాధ మావేదయతి (మయేతి) యజ్ఞే విహతే సతి తన్నిమిత్త స్తీవ్రో మన్యు ర్యస్య తేన మానినా దేహాత్మాభిమానినా మయా హేభగవన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యేన త్వయా అనుగృహీతస్య గోష్ఠస్య నాశాయ ఆసారవాయుభిః ఇద మకృత్యం చేష్టితం కృతమ్. ౧౨

తథాప్యహం హే ఈశ త్వయా ధ్వస్తః అవినయో యస్య సః మదాపనయనయనద్వారా అనుగృహీత ఏవాస్మి సంప్రతి హతః ఉద్యమః, అపచికీర్షాత్మకో యస్య సః అనేనాధునాఽపరాధ చికీర్షాభిసంధిరాహిత్య మావేదితం, అనేనైవ కార్పణ్యంచ ప్రకాశితం, ఏవంభూతోఽహం అధునా త్వాం శరణం గతః శరణాగతా వపి త్వ మేవ ప్రయోజకకర్తేత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి (ఈశ్వర మితి.) శరణాగతయే మాం నియమయంత మిత్యర్థః, ఆచార్యసన్నిధ్యాభావశఙ్కాప్రయుక్తశరణాగతివైయర్థ్యాశంకా పరిహారాయ విశినష్టి (గురుమితి.) దేహాత్మాభిమానక్రోధాదిదుర్గుణాపనయనద్వారా హితప్రవర్తకత్వే నాచార్యకృత్య మపి ప్రాప్త మిత్యర్థః. నను న తవేదం శరణం గతోఽస్మీతి వచో నిర్వ్యళీక మితి శంకాం నిరాచికీర్షు ర్విశినష్టి (ఆత్మాన మితి.) అంతరాత్మన స్తవావిదితం కి మస్తీతి భావః. ౧౩

(ఇత్థ మితి.) ఇత్థం మఘోనేంద్రేణ సఙ్కీర్తితః కృష్ణోఽముం మఘవాన మువాచ. ౧౪

(గోవిన్దపట్టాభిషేకఘట్టః)

శ్రీభగవా నువాచ —

మయా తేఽకారి మఘవ న్మఖభఙ్గోఽనుగృహ్ణతా,
మదనుస్మృతయే నిత్యం మ త్త స్యేన్ద్రశ్రియా భృశమ్. ౧౫

మామైశ్వర్యశ్రీమదాన్ధో దణ్డపాణిం న పశ్యతి,
తం భ్రంశయామి సంపద్భ్యో యస్య చేచ్ఛా మ్యనుగ్రహమ్. ౧౬

గమ్యతాం శక్ర భద్రం వః క్రియతాం మేఽనుశాసనమ్,
స్థీయతాం స్వాధికారేషు యుక్తై ర్వ స్స్తమ్భవర్జితైః. ౧౭

అథాహ సురభిః కృష్ణ మభివాద్య మనస్వినీ,

తదేవాహ (మయేతి త్రిభిః,) హేమఘవన్ అనుజిఘృక్షతా మయా త్వద్యజ్ఞభఙ్గః కృతః కోఽసా వనుగ్రహ ఇత్యత్ర తద్దర్శయతి, ఇంద్రశ్రియా ఇంద్రాధిపత్యేన ఇంద్రేతి సంబోధనం వా నితరాం మ త్తస్య తవ నిత్యం, మద్విషయకానుస్మృతయే మఖభంగోఽకారీత్యన్వయః, మదనుస్మృత్యాపాదన మేవానుగ్రహ ఇతి భావః. ౧౫

మ త్తస్య మదనుస్మృతయ ఇత్యనేన మదన్యస్య స్వానుస్మృతిప్రతిబంధకత్వ మత ఏవ తదపనయనస్య హితత్వం సూచితం, తదేవ వ్యన క్తి (మా మితి.) ఐశ్వర్యశ్రీమదాభ్యాం ఆధిపత్య సంపన్మదాభ్యాం, అంధో వివేకశూన్యో, జనః దండధరం మాం న పశ్యతి అతో "యస్యానుగ్రహమిచ్ఛామి, తం సంపద్భ్యో, భ్రంశయామి తస్య సంపదభిలాషం నివ ర్తయామీత్యర్థః. ౧౬

హేశక్ర వో యుష్మాక, మితః పరం మదనుస్మృత్యాత్మకం భద్ర మేవ భవేత్. బహువచనం వరుణాద్యభిప్రాయకం, కింతు మమానుశాసనం క్రియతాం కిం తదనుశాసనం యదస్మాభిః క ర్తవ్యం తత్రాహ. అవినయరహితై, ర్యు క్తై స్సావధానైః వో యుష్మాభిః విభ క్తివ్యత్యయ ఆర్షః, స్వాధికారేష్వేవ స్థీయతామ్. ౧౭

సురభి రప్యాగ్రవజ దిత్యు క్తం సాఽఽగతా కిం చకారేత్యత్రాహ (అథేతి.) మనస్వినీ త త్తద్వాఞ్ఛితార్థప్రదానప్రవణరూపప్రశ స్తమనస్కా, పయస్వినీతి పాఠాంతరం, తదా ప్రభూతపయస్కా

స్వసన్తానై రుపాగత్య గోపరూపిణ మీశ్వరమ్. ౧౮

కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగి న్విశ్వాత్మ న్విశ్వసంభవ,
భవతా లోకనాథేన సనాథా వయ మచ్యుత. ౧౯

త్వం నః పరమకం దైవం త్వం న ఇన్ద్రో జగత్పతే,
భవాయ భవగోవిప్రదేవానాం యే చ సాధవః. ౨౦

ఇన్ద్రం న స్త్వాఽభిషేక్ష్యామో బ్రహ్మణా చోదితా వయమ్,
అవతీర్ణోసి విశ్వాత్మ న్భూమే ర్భారాపనుత్తయే. ౨౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం కృష్ణ ముపామన్త్ర్య సురభిః పయసాఽఽత్మనః,

సురభిః స్వసంతానైః స్వాపత్యైః స్సహాగత్య గోపస్యేవ రూప మస్యాస్తీతి తథా తం సాక్షా దీశ్వరం, కృష్ణ మభివాద్యోవాచ. ౧౮

తదేవాహ (కృష్ణ కృష్ణేతి త్రిభిః.) హేవిశ్వ స్యాంతరాత్మన్ విశ్వస్య సంభవో యస్మా త్తథాభూత, హేమహాయోగిన్, యుజ్యత ఇతి యోగో ధర్మః సోఽస్యాస్తీతి తథా స్వాసాధారణ కల్యాణగుణశాలిన్, వయం లోకనాథేన సాక్షా ద్భవతైవ, సనాథాః కృతాః, నాథాభాసే నేంద్రేణ హతా అపి త్వయా రక్షితత్వా త్త్వ మేవ నో నాథ ఇత్యర్థః. ౧౯

త్వ మేవ నోఽస్మాకం పరో మా న విద్యతే యస్మా త్తథాభూతం దైవతం, హేజగత్పాలక గవాం, విప్రాణాం, దేవానాం, యే సాధవః తేషాం చ నోఽస్మాకం చాభ్యుదయాయ, త్వ మేవేంద్రో, భవ. ౨౦

నను గవాదీనా మయ మింద్రోఽస్త్యే వేత్యత్రాహ (ఇంద్ర మితి.) తత్తదధికారప్రదేన బ్రహ్మణా, చోదితా వయం త్వా మేవ ఇంద్రం, అభిషేక్ష్యామః పురందరస్యాల మింద్రతయేతి భావః. నను దేవ ఇంద్రో భవితు మర్హతి. న త్వహం మర్త్య స్తత్రాహ (అవతీర్ణ ఇతి.) భారావతరణాయ, దేవానా మపి దేవ స్త్వ మితి భావః. ౨౧

ఇత్థం, సురభిః కృష్ణం సంప్రార్థ్య, ఆత్మనః, పయోభిః క్షీరైః అభ్యషిఞ్చత తథేంద్రోపి.

(గోవిన్దపట్టాభిషేకఘట్టః)

జలై రాకాశగఙ్గాయా ఐరావతకరోద్ధృతైః. ౨౨

ఇన్ద్రః సురర్షిభి స్సాకం చోదితో దేవమాతృభిః,
అభిషిఞ్చత దాశార్హం గోవిన్ద ఇతి చాభ్యధాత్. ౨౩

తత్రాగతా స్తుమ్బురునారదాదయో గన్ధర్వవిద్యాధరసిద్ధచారణాః,
జగు ర్యశో లోకమలాపహం హరే స్సురాఙ్గనా స్సంననృతు ర్ముదాన్వితాః. ౨౪

తం తుష్టువు ర్దేవనికాయకేతవో హ్యవాకిరం శ్చాద్భుతపుష్పవృష్టిభిః,
లోకాః పరాం నిర్వృతి మాప్నువం స్త్రయో గావ స్తదా గా మనయ\న్ పయః ప్లుతామ్. ౨౫

నానారసౌఘా స్సరితో వృక్షా ఆసన్ మధుస్రవాః,

దేవమాతృభిః ఆదిత్యాదిభి శ్చోదితః, దేవై ర్మాతృభి శ్చేతి వా సురైః ఋషిభిః సహిత శ్చ ఐరావతకరోద్ధృతై రైరావతకరగతఘటసమాహృతైః ప్రమాణాన్తరావిరోధా దేవం వ్యాఖ్యాతం, ఆకాశగంగాయాః, జలైః దాశార్హం కృష్ణం అభిషిక్తవాన్, గోవింద ఇత్యభ్యధాత్ అభిధాం చకార, గాః పశుధనం విందతి లభత ఇతి వా గాం స్వర్గ మింద్రత్వేన విందతీతి వా ఉభయవిధశబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తాశ్రయత్వా దన్వర్థసంజ్ఞా మకరో దిత్యర్థః, గాం భువం విందతీతి సంజ్ఞా తు స్వాభావికీత్యభిప్రాయః. ౨౨-౨౩

(తత్రేతి.) తత్రేత్యాదిగ్రంథస్య కృష్ణేఽభిషిక్త ఇత్యాదిః తుమ్బురుప్రభృతయో హరేః, లోకస్య శృణ్వతః సంస్మరత శ్చ మల మపహంతీతి తథా తద్యశో జగుః. సురాణా మఙ్గనా రమ్భాదయః సమ్యక్ ననృతుః. ౨౪

(త మితి.) దేవసఙ్ఘేషు కేతువ ద్దర్శనీయాః ముఖ్యా ఇత్యర్థః, అద్భుతాభిః పుష్పవృష్టిభిః అభితోఽవాకిరన్, త్రయో లోకాః పరాం నిర్వృతిం ఆనందం ప్రాపుః. గావో గాం పృథ్వీం, పయోభిః క్షీరైః ప్లుతాం సిక్తా మనయన్ చక్రుః. ౨౫

సరితో నానారసౌఘాః క్షీరాదివాహిన్యో బభూవుః. వృక్షా స్తు మధూని స్రవంతీతి. తథాభూతాః

అకృష్టపచ్యౌషధయో గిరయోఽబిభ్ర దున్మణీన్. ౨౬

కృష్ణేఽభిషిక్త ఏతాని సత్వాని కురునన్దన.
నిర్వైరా ణ్యభవం స్తాత క్రూరా ణ్యపి నిసర్గతః. ౨౭

ఇతి గోగోకులపతిం గోవిన్దమభిషిచ్య సః,
అనుజ్ఞాయతో యయౌ శక్రో వృతో దేవాదిభి ర్దివమ్. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
సప్తవింశోఽధ్యాయః

ఓషధయోఽకృష్టపచ్యాః కృషిం వినైవ వ్రీహ్యాదయః ఫలితా ఆస న్నిత్యర్థః. సంధి రార్షః. యద్వా అకృష్టపచ్యా ఓషధయో యేషు తే గిరయః ఉన్మణీన్ ఉద్గతా న్మహీః ప్రకటాన్ మణీన్ అబిభ్రత్ అబిభరుః. ౨౬

తదా హే కురునందన కృష్ణేఽభిషిక్తే సతి, ఇంద్రే సతీతి భావః. ఏతాని స్వభావతః క్రూరా ణ్యపి సర్వాణి భూతాని సర్పవ్యాఘ్రాదీని, హే తాత నిర్వైరా ణ్యభవన్. ౨౭

స ఇంద్ర, ఇత్థం గవాం గోకులస్య పతిం గోవిందం అభిషి చ్యేత్యుక్తార్థోపసంహారః తేనాభ్యనుజ్ఞాతః కృష్ణాధీనస్వాధికారో భూత్వేతి తాత్పర్యం, దేవాదిభిః, పరివృతో దివం స్వర్గలోకం యయౌ. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తవింశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

—* శ్రీకృష్ణస్య వరుణలోకగమనవృత్తాన్తః *—

శ్రీశుక ఉవాచ.—

ఏకాదశ్యాం నిరాహార స్సమభ్యర్చ్య జనార్దనమ్,
స్నాతుం నన్ద స్తు కాళిన్ద్యాం ద్వాదశ్యాం జల మావిశత్. ౧

తం గృహీత్వాఽనయ ద్భృత్యో వరుణ స్యాసురో౽న్తికమ్,
అవిజ్ఞాయాసురీం వేళాం ప్రవిష్ట ముదకం నిశి. ౨

చుక్రుశు స్త మపశ్యన్తః కృష్ణ రామేతి గోపకాః,
భగవాం స్తదుపశ్రుత్య పితరం వరుణాహృతమ్. ౩

తదన్తికం గతో రాజ న్స్వానా మభయదో విభుః,

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః.

అథ వరుణదూతాహృతనందానయనస్వలోకప్రదర్శనాత్మకం కర్మానువర్ణయ త్యష్టావింశేవ (ఏకాదశ్యా మితి.) కదాచి, న్నందః ఏకాదశ్యాం నిరాహారో జనార్దనం సమ్య గభ్యర్చ్య కలామాత్రా వశిష్టాయాం ద్వాదశ్యాం, పారణాభినివేశేనాసురీ మసురసంచారసహచరితాం, వేళా మర్ధరాత్రరూపా మవిజ్ఞాయైవ తదా స్నాతుం. కాళింద్యాం, జల మావివేశ. ౧

తం విశ్యుదకం ప్రవిష్టం నందం వరుణస్య. భృత్యోఽసురో, గృహీత్వా వరుణస్య సమీప మనయత్. ౨

తతః ప్రభాతే నంద మపశ్యంతో గోపాః, హేకృష్ణ హేరామేతి, రురుదుః ఆజుహావు ర్వా. ౩

తదా భగవాన్ తదాక్రోశనం వరుణాహృతం పితరం చ శ్రుత్వా జ్ఞాత్వా చేతి శేషః. హేరాజన్ స్వానా మభయదః విభు స్సమర్థః. హేతుగర్భ మిదం. ఏవంవిధత్వా త్తస్య వరుణ స్యాంతికం గతః, తదా లోకపాలో వరుణః, స్వాంతికం, ప్రాప్తం, కృష్ణ మవలోక్య తస్య దర్శన

ప్రాప్తం వీక్ష్య హృషీకేశం లోకపాల స్సపర్యయా. ౪

మహత్యా పూజయిత్వాఽఽహ త్వద్దర్శనమహోత్సవః,
అద్య మే నిభృతో దేహ అప్యార్థోఽధిగతః ప్రభో. ౫

అక్ష్ణో ర్వాచ శ్చ సాఫల్యం తవ మే దర్శనా ద్విభో,
త్వత్పాదభాజో భగవ న్నవాపుః పార మధ్వనః. ౬

నమ స్తుభ్యం భగవతే బ్రహ్మణే పరమాత్మనే
న యత్ర శ్రూయతే మాయా లోకసృష్టివికల్పనా. ౭

మేవ మహా నుత్సవో యస్య తథాభూతో మహత్యా సపర్యయా పూజయా సాధనేన పూజయిత్వాఽబ్రవీత్ (తదేవాహ అద్యేతి ద్వాభ్యాం.) హేప్రభో, అద్య అధునా మే మయా దేహో, నిభృతః ధృతః యదా త్వద్దర్శనం జాతం తదైవ దేహసాఫల్యం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. యద్వా నిభృతః పూర్ణమనోరథ ఇత్యర్థః, కిం చా ర్థోఽప్యద్యైవాధిగతః సకలరత్నాకరపతినా పీతః పూర్వం నైవంవిధః పురుషార్థః. ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ౪-౫

తథా మమాక్ష్ణోః, సాఫల్యం దర్శనా జ్జాతం త్వద్దర్శనా న్మమ ముక్తి రపి కరస్థేత్యభి ప్రాయేణాహ . హేభగవన్, త్వత్పాదం భజంతీతి తథా తేఽపి సంసారాధ్వనః, పారం త్వా మాపుః కిము త త్వద్దర్శనభాగహ మితి భావః. ౬

ఏవం కృతార్థతా మావిష్కృత్యాథ క్షమాపయితుకామః క్షమాహేతుః కేవల మఞ్జలి ముద్రై వేత్యభిప్రయ న్నసాధారణగుణై ర్విశింష న్నమస్కరోతి (నమ ఇతి.) పూర్ణషాడ్గుణ్యాయ స్వరూపేణ గుణై శ్చ నిరతిశయబృహతే, లోకత్రయాంతఃప్రవేశవ్యాప్యగతధర్మాస్పర్శాభ్యాం నియంత్రే భర్త్రే చ తుభ్యం నమః యత్ర త్వయి లోకస్య జీవలోకస్య దృష్టిం జ్ఞానం వికల్పయతి వివిధం కల్పయతి, గుణత్రయోన్మేషానుగుణకర్మరుచిజననద్వారా జ్ఞానసంకోచవికాసాదిహేతు, ర్మాయా న శ్రూయతే నామ్నాఽపి న శ్రూయతే న సుతరాం స్వకార్యక్షమేతి భావః. లోకసృష్టీతి పాఠే లోకసృష్టిం దేవమనుష్యాదిశరీరసృష్టిం నానావిధాం కల్పయతీతి తథా దేవమనుష్యాదిశరీరరూపేణ విక్రియమాణా యత్ర త్వయి న శ్రూయతే తస్మై అప్రాకృతస్వేచ్ఛోపాత్తదేహాయ తుభ్య మిత్యన్వయః. ౭

అజానతా త్వత్పితరం మూఢే నాకార్యవేదినా.
ఆనీతోఽయం తవ పితా తత్ప్రభో క్షన్తు మర్హసి. ౮

పితైష తే మయాఽఽనీతో యన్న స్త్వత్పాదదర్శనమ్,
గోవిన్ద నీయతా మేష పితా తే పితృవత్సల,
ప్రజా వయ మనుగ్రాహ్యా స్సాపరాధా అపి ప్రభో. ౯

ఏవం ప్రసాదితః కృష్ణో భగవా నఖిలేశ్వరః,
ఆదాయాగా త్స్వపితరం బన్ధూనాం చావహ న్ముదమ్. ౧౦

నన్ద స్త్వతీన్ద్రియం దృష్ట్వా లోకపాలమహోదయమ్,
కృష్ణే చ సన్నతిం తేషాం జ్ఞాతిభ్యో విస్మితోఽబ్రవీత్. ౧౧

అథ స్వాపరాధం నివేదయన్ క్షమాపయతి (అజానతేతి.) అకార్యవేదినా కార్యావేదినా వివేకశూన్యేనేతి యావత్. మూఢే నాజ్ఞేన త్వత్పితర మజానానేన త్వత్ప్రభావానభిజ్ఞేన మామకేన మద్భృత్యేన తవ పితా ఆనీత ఇతి య త్తదిదం క్షంతుం త్వ మర్హసి హేప్రభో నిగ్రహాను గ్రహసమర్థ. ౮

య ద్యస్మా దేష తవ పితా మయా ఆనీతః అత ఏవ హి దుర్లభ మపి త్వద్దర్శనం నోఽస్మాకం జాతం భృత్యకృతాపరాధోఽపి మహాఫలాయ బభూవేతి భావః. నందం సమర్పయతి (గోవిందేతి.) హేగోవింద హేపితృవత్సల, కృతాపరాధేన స్వస్మి న్ననుగ్రహం ప్రార్థయతే (ప్రజాః ఇతి.) ప్రజాః పుత్రప్రాయాః వయ మత ఏవ హేప్రభో సాపరాధా అప్యనుగ్రాహ్యా ఏవ. ౯

ఇత్థం ప్రసాదితః ప్రసన్నీకృతః కృష్ణః పితర మాదాయ బంధూనాం ముదం ఆవహన్ జగామ. ౧౦

నంద స్త్వతీంద్రియ మదృష్టపూర్వం వరుణస్య మహోదయ మైశ్వర్యం తేషాం వరుణాదీనాం కృష్ణే సన్నతిం నమ్రతాం భృత్యతా మితి యావత్. దృష్ట్వా అతీవ విస్మితః తత్ జ్ఞాతిభ్యోఽన్వ వర్ణయత్. ౧౧

తే చౌత్సుక్యధియో రాజ న్మత్వా గోపా స్త మీశ్వరమ్,
అపి న స్స్వగతిం సూక్ష్మా ముపాధాస్య త్యధీశ్వరః. ౧౨

ఇతి స్వానాం స భగవా న్విజ్ఞాయాఖిలదృ క్స్వయమ్.
సఙ్కల్పసిద్ధయే తేషాం కృప యైత దచి న్తయత్. ౧౩

జనో౽యం లోక ఏతస్మి న్న విద్యాకామకర్మభిః,
ఉచ్చావచాసు గతిషు న వేద స్వాం గతిం భ్రమన్. ౧౪

ఇతి సంచిత్య భగవా న్మహాకారుణికో హరిః.
దర్శయామాస లోకం స్వం గోపానాం తమసః పరమ్. ౧౫

తత స్తే నందస్య జ్ఞాతయో గోపాః హేరాజన్ తం కృష్ణం సాక్షా దీశ్వరం పరమపురుషం మత్వా ఔత్సుక్యయుక్తా ధీ ర్యేషాం తథాభూతాః అయ మీశ్వరః కృష్ణః సూక్ష్మాం అతీంద్రియాం స్వగతిం స్వస్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రకారం నో౽స్మాక ముపాధాస్య త్యపి దర్శయిష్యతి కి మితి సఙ్కల్పితవంతః. ఉపాధాన మత్ర దర్శనం, ధాతూనా మనేకార్థకత్వా దు త్తరానుగుణ్యా చ్చ. ౧౨

ఇత్థం స్వానాం అభిప్రాయ మితి శేషః, అఖిలదృక్ హేతుగర్భ మిదం. తత్త్వా త్స్వయ మేవ విజ్ఞాయ తేషాం మనోరథసిద్ధయే కృపయైత ద్వక్ష్యమాణ మచింతయత్. ౧౩

చింతిత మేవాహ (జన ఇతి.) జనో౽యం గోపజన్మభృత్ జీవలోకో౽స్మి న్లోకే విద్యాదిభి రు త్తమమధ్యమాధమాసు దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిదేహప్రవేశరూపాసు గతిషు భ్రమన్ స్వాం మదసాధారణాం గతిం న వేద బత తత్రావిద్యాదేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానమూల మజ్ఞానం కామ శ్శబ్దాది విషయాభిలాషః. కర్మ తదనుగుణా చేష్టా. ౧౪

ఇత్థం సంచింత్య మహాకారుణికో విభుః హేతుగర్భ మిదం. తత్త్వాత్ గోపానాం స్వం లోకం దర్శయామాస. స్వం స్వరూపం లోకం నిత్యవిభూతిం చ దర్శయామాసేత్యర్థః. తత్రి సత్యం జ్ఞాన మిత్యర్థేన స్వం విశినష్టి. తమసః పర మిత్యనేన యద్ధీత్యర్థేన చ లోక మితి వివేకః. తమసః పరం ప్రకృతిమండలా ద్బహిర్భూతం, క్షయం తమస్య రజసః పరాకే ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తా దిత్యాదిశ్రుతేః. ౧౫

(శ్రీకృష్ణస్య వరుణలోకగమనవృత్తాన్తః)

సత్యం జ్ఞాన మనన్తం య ద్బ్రహ్మ జ్యోతి స్సనాతనమ్,
యద్ధి పశ్య న్తి మునయో గుణాపాయే సమాహితాః. ౧౬

తే తు బ్రహ్మహ్రదం నీతా మగ్నాః కృష్ణేన చోద్ధృతాః,
దదృశు ర్బ్రహ్మణో లోకం యత్రాక్రూరోఽధ్యగా త్పురా. ౧౭

నన్దాదయ స్తు తం దృష్ట్వా పరమానన్దనిర్వృతాః,
కృష్ణం చ సమభిష్టూయ మానయ న్త స్సువిస్మితాః. ౧౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, అష్టావింశోఽధ్యాయః.

సత్యం నిర్వికారం నిత్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానాశ్రయం జ్ఞానాత్మకం చ త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపేణ గుణై శ్చ నిరతిశయబృహ త్స్వయంప్రకాశ మనాదినిధనం సమాధినిష్ఠా మునయో గుణాపాయే త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంబంధనివృత్తౌ సత్యాం య త్పశ్యంతి తదతిస్థానకటాక్షేణ నపుంసకనిర్దేశః. ౧౬

స్వలోకయో రతీంద్రియత్వ మాలోచ్య భగవతా ప్రకారాంతరేణ దర్శితౌ దదృశు రిత్యాహ (త ఇతి.) తే గోపాః బ్రహ్మహ్రదం ప్రతి భగవతా ప్రాపితాః తదాజ్ఞయా తత్ర మగ్నాః ఉద్ధృతా స్సమాధియుక్తాః బ్రహ్మణో లోకం దదృశుః. కోఽసౌ బ్రహ్మహ్రదే అక్రూరః. పురాధ్యగాత్ బ్రహ్మలోక మిత్యనువర్తతే దృష్టవాన్ స ఏవ బ్రహ్మహ్రదాఖ్యః పురేతి కథాప్రవృత్తేః పూర్వకాలో వివక్షితః. ౧౭

నందాదయః, తం లోకం దృష్ట్వా పరమానందభరితాః కృష్ణం సమ్య గభిష్టూయ బహు మన్వానాః సుతరాం విస్మితా శ్చాభవన్. ౧౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టావింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

—* రాసక్రీడారమ్భఘట్టః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

భగవా నపి తా రాత్రీ శ్శరదోత్ఫుల్లమల్లికాః,
వీక్ష్య రన్తుం మన శ్చక్రే యోగమాయా ముపాశ్రితః. ౧

తదోడురాజః కకుభః కరై ర్ముఖం ప్రాచ్యా విలిమ్ప న్నరుణేన శంతమైః,
స చర్షణీనా ముదగా చ్ఛుచో మృజ న్ప్రియః ప్రియాయా ఇవ దీర్ఘదర్శనః. ౨

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ వివక్షితాని యానో భగవత శ్శారదాని చేష్టితా న్యనువర్ణయతి పఞ్చభి రధ్యాయైః. యదుక్తం భగవతా "మయేమా రంస్యథ క్షపా" ఇతి తత్ప్రత్యాయయితు మనుజిఘృక్షైకశీలత్వా త్కేనాపి వ్యాజేన గోపీః కృతార్థయితుం చ తాభి స్సహ చిక్రీడిషు స్తావ ద్వేణుగీతే నైవ తా స్సమాహూయ తన్మనః పరీక్షాపూర్వకం తాభి స్సహ విజహారేత్యాహైకోనత్రింశేన (భగవా నపీతి.) "నందాదయ స్తు తం దృష్ట్వా పరమానందనిర్వృతా" ఇత్యుక్తభగవల్లోకదర్శనజానందపారవశ్యప్రయుక్తాత్మా రామనందాది సముచ్చయార్థోఽపిశబ్దః. తాః యాః 'మయే మా రంస్యథ క్షపా' ఇతి ప్రతిజ్ఞాతా స్తా ఇత్యర్థః. శరదా హేతుభూతయా, ఉత్ఫుల్లా మల్లికా యాసు తాః రాత్రీ రవలోక్య రంతుం మన శ్చక్రే చిక్రీడిషాయాః ప్రసక్తం కర్మమూలత్వం నిరాచికీర్షు ర్విశినష్టి. యోగమాయా ముపాశ్రితః యుజ్యత ఇతి యోగా తాం మాయా మాత్మీయం సఙ్కల్ప మాశ్రితః స్వసఙ్కల్ప ఏవ కేవలం తన్మూలం న తు కర్మేతి భావః. ౧

తదా యదా రంతుం మన శ్చక్రే తదైవ తత్ప్రీతయే సశారద ఉడురాజ శ్చంద్రః ఉదగా దుదితః కిం కుర్వ న్దీర్ఘేణ కాలేన దర్శనం యస్య సః చిరం ప్రోష్యాగతః ప్రియః స్వప్రియాయాః ముఖ మరుణేన కుఙ్కుమేన యథా విలిమ్పతి. తథా ప్రాచ్యాః కకుభో దిశః ముఖం శంతమై స్సుఖతమైః కరైః రశ్మిభిః, అరుణే నోదయరాగేణ విలిమ్ప న్నరుణీకుర్వ న్నిత్యర్థః. తథా చర్షణీనాం ఓషధీనాం మనుష్యాణాం చ శుచ స్తాపగ్లానీః మృజ న్నపనయన్ చేతనాచేతనతాపం నిరాకుర్వ న్నిత్యర్థః. ౨

(రాసక్రీడారమ్భఘట్టః)

దృష్ట్వా కుముద్వన్తమఖణ్డమణ్డలం రామాననాభం నవకుఙ్కుమారుణమ్.
వనం చ తత్కోమలగోభి రఞ్జితం జగౌ కలం వామదృశాం మనోహరమ్. 3

నిశమ్య గీతం తదనఙ్గవర్ధనం వ్రజస్త్రియః కృష్ణగృహీతమానసాః
ఆజగ్ము రన్యోన్య మలక్షితోద్యమా స్స యత్ర కాంతో జవలోలకుణ్డలాః. 4

దుహంత్యోఽభియయుః కాశ్చి ద్దోహం హిత్వా సముత్సుకాః,
పయోఽధిశ్రిత్య సంయావ మనుద్వాస్యా పరా యయుః. 5

పరివేషయ న్త్స్య స్తద్ధిత్వా పాయయన్త్స్య శ్శిశూ న్పయః.

(దృష్ట్వేతి.) కుముత్కుముదం వికసనీయం విద్యతే యస్య తం యద్వా కోః, పృథివ్యాః, ముదస్యాస్తీతి తం భూమే రానందకరం చంద్రం, తస్య కుముద్వతః, కోమలైః గోభిః కిరణైః రఞ్జితం రమణీయం వనం చ దృష్ట్వా, వామదృశాం కామినీనాం, మనోహరం మధురం చ యథాతథా భగవాఞ్జగౌ వేణు మవాదయ దిత్యర్థః. కుముద్వంతం కథంభూతం, అఖండం సంపూర్ణం, మండలం యస్య తం, నవకుఙ్కుమ మివ అరుణం అతః కుఙ్కుమారుణకాంతాముఖసదృశమ్. 3

(నిశమ్యేతి.) తత్ మన్మథోద్దీపకం గీత మాకర్ణ్య వ్రజస్త్రియః స కృష్ణో యత్ర తత్రాజగ్ముః, కథంభూతాః? కృష్ణేన గృహీతం ఆకృష్టం కృష్ణే నివేశితం వా మానసం యాసాం, పరస్పరమలక్షితో న జ్ఞాపిత ఉద్యమః కృష్ణం ప్రతి గమనోద్యోగః యాసాం జవేన వేగేన లోలాని చఞ్చలాని కుండలాని యాసాం తాః. 4

కృష్ణగృహీతమానసత్వ మేవ తచ్చేష్టాభిః ప్రపఞ్చయతి (దుహంత్య ఇత్యాదినా) కాశ్చిద్వ్రజస్త్రియో గాః పయో దుహంత్య స్తతో దోహం హిత్వా అభియయుః అపరా స్తు స్థాలీస్థం క్షీరం చుల్ల్యా మధిరోప్య తత్క్వాథ మప్రతీక్షమాణాః యయుః, కాశ్చి త్తు సంయావం గోధూమకణాన్నం, పక్వమనుద్వాస్య అనవరోప్య. 5

కాశ్చి త్పరివేషయంత్యః పత్యపత్యాదీన్ భోజనార్థం నివేశ్య అన్నాదికం పాత్రేషు దదత్యః.

శుశ్రూషన్త్యః పతీ న్కాశ్చి దశ్నన్త్యోఽపాస్య భోజనమ్. ౬

లిమ్పన్త్యః ప్రమృజన్త్యోఽన్యా అఞ్జన్త్యః కా శ్చ లోచనే,
వ్యత్యస్తవస్త్రాభరణాః కాశ్చి త్కృష్ణాన్తికం యయుః. ౭

తా వార్యమాణాః పతిభిః పితృభి ర్భ్రాతృబన్ధుభిః,
గోవిందాపహృతాత్మనో ఽనన్యవ ర్తన్త కాశ్చన. ౮

అన్తర్గృహగతాః కాశ్చి ద్గోప్యోఽలబ్ధవినిర్గమాః,
కృష్ణం తద్భావనాయు క్తా దధ్యు ర్మీలితలోచనాః. ౯

దుస్సహప్రేష్ఠవిరహతీవ్రతాపధుతాశుభాః,

తత్పరివేషణం హిత్వా పరా స్తు శిశూ న్పయ పాయయన్త్యః త ద్ధిత్వా అన్యా స్తు పతీన్ శుశ్రూషన్త్యః ఉపచరన్త్యః శుశ్రూషాం హిత్వా పరా స్తు అశ్నన్త్యో భాజనం పాత్ర మపాస్య హిత్వా. ౬

ఏవ మన్యా లేపనమార్జనాఞ్జనాదీ న్కుర్వాణా లేపనాదీ న్విహాయ లోచనే అఞ్జన్త్య ఇత్యన్వయః, కాశ్చి త్తు వ్యత్యస్తాని విపరీతస్థానాని వస్త్రాభరణాని యాసాం తథాభూతాః కృష్ణసమీప మాయయుః. ౭

ఏవం గచ్ఛన్త్యః, పిత్రాదిభి ర్వార్యమాణా అపి కృష్ణగృహీతమానసత్వా త్కాశ్చి న్న న్యవర్తన్త న గృహే నాజగ్ముః. ౮

కాశ్చి ద్గోప్య స్త్వన్తర్గృహగతాః పతిభి రన్తర్గృహనిరుద్ధా ఇత్యర్థః, అత ఏవ న లబ్ధో నిర్గమో యాసాం తాః ప్రాగపి కృష్ణభావనాయుక్తాః స్తదా నితరాం కృష్ణం దధ్యుః ధ్యాతవత్యః, కథంభూతాః? మీలితే లోచనే యాభి స్తథాభూతాః. ౯

ఏవం ధ్యాతవతీనాం ప్రారబ్ధకర్మక్షయపూర్వకభగవత్ప్రాప్తి మాహ (దుస్సహేతి ద్వాభ్యాం) దుఃఖేనాపి సోఢు మశక్యో యః ప్రియతమస్య కృష్ణస్య విరహ స్తేన య స్తీవ్రతాపః. తేన ధుతాః.

(రాసక్రీడారమ్భఘట్టః)

ధ్యానప్రాప్తాచ్యుతాశ్లేషనిర్వృత్యా క్షీణమఙ్గళాః. ౧౦

త మేవ పరమాత్మానం జారబుద్ధ్యాఽపి సఙ్గతాః
జహు ర్గుణమయం దేహం సద్యః ప్రక్షీణబన్ధనాః. ౧౧

రాజోవాచ—

కృష్ణం విదుః పరం కాన్తం న తు బ్రహ్మతయా మునే,
గుణప్రవాహో పరమ స్తాసాం గుణధియాం కథమ్. ౧౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఉక్తం పురస్తా దేత త్తే చైద్య స్సిద్ధిం యథాగతః
ద్విష న్నపి హృషీకేశం కి ముతాధోఽక్షజప్రియాః. ౧౩

విరస్తాః అశుభాః ప్రారబ్ధపాపకర్మాణి యాసాం ధ్యానేన ప్రాప్తో యః, అచ్యుత స్యాశ్లేష స్తేన యా నిర్వృతి రానందః, తయా క్షీణాని మఙ్గళాని ప్రారబ్ధపుణ్యాని యాసాం తాః, ౧౦

ఏవం సద్య ఏవ ప్రక్షీణాని బంధనాని సంసృతిబంధనిమిత్తాని పుణ్యపాపాత్మకాని యాసాం తాః పరమాత్మానం కృష్ణ మేవ జారబుద్ధ్యాఽపి సఙ్గతాః సత్వాదిగుణప్రచురం దేహం తత్యజుః, ఏవకారాపిశబ్దాభ్యాం కోఽపి భావో భగవదనన్యవిషయో ముక్తయేఽవకల్పత ఇత్యభిప్రేతమ్ ౧౧

తదేవ తన్ముఖేన విశదయితుం పృచ్ఛతి రాజా (కృష్ణమితి.) హేమునే కృష్ణం పరం కేవలం కాంత మేవ విదుః, న తు పరబ్రహ్మత్వేన తాసాం ఏవంభూతానాం గుణధియాం విషయాసక్తధియాం గోపీనాం కథం, గుణప్రవాహస్య సత్వాదిగుణమయదేహపరంపరాయాః. ఉపరమో విశ్లేషణయః. ౧౨

అస్య ప్రశ్న స్యోత్తరం సప్తమ ఏవాభిహిత మిత్యాహ (ఉక్తం పురస్తా దేత త్త ఇతి) ఏత దత్ర వక్తవ్య ముత్తరం తుభ్యం పురస్తా త్సప్తమస్కంధ ఏవోక్తం "గోప్యః కామా ద్భయా త్కంస" ఇత్యాదినా, కోఽపి భగవ త్యనన్యభావో ముక్తిహేతు రేవేత్యుక్త మేవేత్యర్థః. ఉక్తేప్యుత్తరే కైముత్య నయేనోపపత్తి మాహ చైద్య ఇత్యాదినా. చైద్య శ్శిశుపాలో హృషీకేశం ద్విష న్నపి యథా సిద్ధిం పున ర్ద్వాస్థతాం గతః, యథేతి నిదర్శనం వా, ద్విషన్నపి సిద్ధిం గతః కిము తస్య ప్రియా గోప్య స్సిద్ధిం యాయు రితి. ౧౩

నృణాం నిశ్శ్రేయసార్థాయ వ్యక్తి ర్భగవతో నృప
అవ్యక్త స్యాప్రమేయస్య నిర్గుణస్య గుణాత్మనః, ౧౪

కామం క్రోధం భయం స్నేహ మైక్యం సౌహృద మేవ చ,
నిత్యం హరౌ విదధతో యాన్తి తన్మయతాం హి తే ౧౫

కించ కేనాపి స్వావనన్యవిషయకనిరంతరభావేన భావితమానసానుగ్రహీతు మవతీర్ణే కామాద్యన్యతమం భావం యే కుర్వంతి న తేషాం ముక్తౌ విస్మయః కార్య ఇత్యాహ (నృణా మితి.) అవ్యయస్య జీవవ త్కర్మాయత్తోత్పత్త్యాదిపికారరహితస్య అప్రమేయస్య అపరిచ్ఛిన్నస్య వాఙ్మనసాగోచరస్య వా సత్త్వాదిప్రాకృతగుణరహిత స్యానంతకల్యాణగుణాశ్రయస్య భగవతో భువి లోకే వ్యక్తిః నృణాం నిశ్శ్రేయసార్థాయైవ అవ్యయ స్యేత్యాదివిశేషణై రేవంభూత స్యాప్యుత్పత్త్యాదివికారాశ్రయత్వాది వద్భావం కేవలం లోకానుగ్రహార్థ మేవేత్యుక్తం తద్వ్యక్తే ర్జీవవ్యక్తివైలక్షణ్యం చ. ౧౪

నిత్యం కామాద్యన్యతమం భావం యే హరౌ విదధతః, కుర్వాణాః వర్తంత ఇతి శేషః. కామాదివిదధజ్జనసంసృతిబంధహారిణి కుర్వంతీత్యర్థః. తే తన్మయతాం యాంతి, స్వార్థేఽత్ర మయట్, తత్ప్రకారతాం తత్సాధర్మ్యం యాంతీత్యర్థః. హీతిప్రసిద్ధి శ్చైద్యాదిషు ద్యోత్యతే. ప్రాచుర్యేవాఽత్ర మయట్, యే కామాద్యన్యతమం కుర్వంతి తే తత స్సజ్జనప్రచురతాం యాంతి తద్ద్వారా ముక్తా భవంతీత్యర్థః. కామాదీ న్కుర్వాణా నిత్యం తత్సౌందర్యచింతాప్రాచుర్యేణ కామాదీ నపి విస్మృత్య ముక్తా భవంతీతి భావః. శిశుపాలో హి కృష్ణసౌందర్యచింతాప్రాచుర్యేణ ద్వేషం విస్మృతవాన్ తత్ర కామో మన్మథప్రయుక్తాభిలాషవిశేషః. ఐక్య మేకకులప్రసూతత్వానుసంధానం స్నేహ స్సఖ్యం సౌహృదం భక్తిః. "గోప్యః కామా" దిత్యాదిస్థానప్రామాణ్యాత్. హరా విత్యనేన కామాద్యన్యతమభావవిధాయిజనబంధహరత్వరూపవస్తుస్వభావోఽభిప్రేతః. అజానేనాపి స్పృష్ట స్యాగ్నే ర్దాహకత్వవత్ తత్ర వస్తుస్వభావా న్ముక్తిప్రతిబంధకప్రారబ్ధకర్మక్షయాభావః ఉద్దేశాంతరప్రతిపత్తి శ్చ, అత ఏవ ఉద్దేశాంతరప్రతిపత్తే ర్ధ్యానవస్య మోక్షాభావః, గోపీనాం తు "దుస్సహే" త్యాదినా ప్రారబ్ధకర్మక్షయో క్తే ర్భగవద్వ్యతిరేకే ణోద్దేశ్యాంతరాభావేన తత్ప్రతిపత్త్యభావా చ్చ వస్తుస్వభావాయత్తో మోక్ష ఉపపన్నః వస్తుతస్తు గోపీనా మపి గోవర్ధనోద్ధరణాదిభి రీశ్వరత్వజ్ఞాన మస్త్యేవ. ౧౫

(రా స క్రీ డా ర మ్భ ఘ ట్ట ః)

న చైవం విస్మయః కార్యో ఽధోక్షజే భగవ త్యజే.
యోగేశ్వరేశ్వరే కృష్ణే యత ఏత ద్విముచ్యతే. ౧౬

తా దృష్ట్వాఽన్తిక మాయాతా భగవా న్వ్రజయోషితః,
అవద ద్వదతాం శ్రేష్ఠో వాచః పేశై ర్విమోహయ౯. ౧౭

శ్రీభగవా నువాచ—

స్వాగతం వో మహాభాగాః ప్రియం కిం కరవామ వః,
వ్రజ స్యానామయం కచ్చి ద్బ్రూతాగమనకారణమ్. ౧౮

రజ న్యేషా ఘోరరూపా ఘోరసత్త్వనిషేవితా,
ప్రతియాత వ్రజం నేహ స్థేయం స్త్రీభి స్సుమధ్యమాః. ౧౯

(న చేతి.) ఏవ మేవం సతి కృష్ణే విషయే న భవతా విస్మయః కార్యః. విస్మయాసంభావనాం ద్యోతయితుం విశినష్టి-అధోఽక్షజే అధఃకృతా అనివర్తవిషయా అక్షజా ఇంద్రియవృత్తయో యస్మాత్ తస్మి౯ స్వవిషయకకామక్రోధాదిమజ్జనేంద్రియాణాం అన్యవిషయా నభిముఖ్యావహే తథా కర్తుం సమర్థానా మపీశ్వరే నియంతరి కామాదిప్రయుక్తసమాధినిర్వాహకజనేశ్వరే వా భగవతి తదుపయుక్తజ్ఞానాదిగుణాశ్రయే యతః కృష్ణా ద్ధేతో రేతత్స్థావరాదిక మపి విముచ్యతే తస్మి౯. ౧౬

ప్రస్తుత మాహ (తా దృష్ట్వేతి) తాః ఆగతాః గోపీః దృష్ట్వా వదతాం నిపుణవాదినాం మధ్యే శ్రేష్ఠో భగవా౯ వాగ్విలాసైః విమోహయ౯ ఉవాచ తన్మనః పరీక్షార్థ మాహేత్యర్థః. ౧౭

ఉక్త మేవాహ (స్వాగత మిత్యాదినా) మత్ప్రీత్యర్థం వో భాగ్యం వాచామగోచర మిత్యభిప్రాయేణ సంబోధయతి (మహాభాగా ఇతి.) వో యుష్మాక మాగత మాగమనం శోభనం జాతం కింతు వ్రజస్యానామయ మాధివ్యాధిరాహిత్య మితి ప్రశ్నః, తత్కచ్చి దస్మదిష్ట మిత్యర్థః. యద్యనామయం తర్హ్యాగమనకారణం బ్రూత తదనామయాపాదనా దన్య ద్వః కిం ప్రియం కరవామ. ౧౮

లజ్జాప్రయుక్తమందహాస మాలక్ష్యాహ (రజనీతి) ఏషా రాత్రిః స్వయం భయఙ్కరా భయఙ్కరై స్సత్త్వైః వ్యాళవ్యాఘ్రాదిభిః. నిషేవితా సహచరితా చ, అతో వ్రజం ప్రతి గచ్ఛత. హే సుమధ్యమాః, ఇహాస్మి న్వనే రాత్రౌ స్త్రీభిః న స్థాతుం యుక్తమ్. ౧౯

మాతరః పితరః పుత్రా భ్రాతరః పతయ శ్చ వః,
విచిన్వన్తి హ్యాపశ్యంతో మాకృధ్వం బన్ధుసాధ్వసమ్. ౨౦

దృష్టం వనం కుసుమితం రాకేశకరరఞ్జితమ్,
యమునానిలలీలైజ త్తరుపల్లవశోభితమ్. ౨౧

తద్యాత మా చిరం ఘోషం శుశ్రూషధ్వం పతీ న్సతీః,
క్రన్దన్తి బాలా వత్సా శ్చ తా న్పాయయత దుహ్యాత. ౨౨

అథ వా మదభిస్నేహా ద్భవత్యో యన్త్రితాశయాః,
ఆగతా హ్యుపపన్నం త త్ప్రియన్తే మయి జన్తవః. ౨౩

కించ మాత్రాదయో యుష్మా నపశ్యంతో మృగయేయుః, అతో బంధూనాం మాత్రాదీనాం సాధ్వసం భయం మాకృధ్వం నోత్పాదయత, ౨౦

ఏవం ప్రత్యాచక్షణ ఈషత్ప్రణయకోపాన్వితా విలోకయంతీః ప్రత్యాహ (దృష్ట మితి.) రాకేశస్య పూర్ణచంద్రస్య కరైః, రఞ్జితం యమునాస్పర్శినోఽనిలస్య లీలయా మందగత్యా కమ్పమానైః తరూణాం పల్లవైః, శోభితం వనం దృష్టం హి. ౨౧

అతోఽత్రాగమనప్రయోజనం జాత మితి యాత చిరం విలమ్బం మా కురుత గత్వా కిం విధేయం తత్రాహ సతీః హేసత్యః. విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః, పతివ్రతానా మేవంవిధ మాగమన మనుచిత మితి సాక్షేపం సంబోధనం పతీన్ శుశ్రూషధ్వం పరిచరత కించ వత్సాః, గవా మితి శేషః, బాలా శ్చ క్రందంతి క్రందేయుః, అతః తా న్వత్సాన్ బాలాం శ్చ పాయయత క్షీర మితి శేషః. దుహ్యాత గా ఇతి శేషః, తదర్థం గా దుహ్యాతేత్యర్థః ౨౨

నను త్వయి స్నేహా ద్వయ మాగతాః అతః కథ మేవం వక్తుమర్హసీత్యత్రాహ (అథ వేతి) మయి ప్రేమప్రకర్షా ద్వశీకృతచిత్తా యది యూయ మాగతా స్తర్హీద మాగమన ముపపన్నం యుక్త మేవ. కుతః హి యస్మా జ్జంతవో మయి ప్రియన్తే మయి ప్రీతియుక్తా భవంతి సర్వాంతర్యామిణి సర్వసుహృది మయి సర్వజంతుసాధారణం ప్రీతిమాత్రం భవతీనా మప్యవిరుద్ధమ్. ౨౩

(రాసక్రీడారమ్భఘట్టః)

భర్తృశుశ్రూషణం స్త్రీణాం పరమో ధర్మో హ్యమాయయా,
తద్బంధూనాం చ కల్యాణ్యః ప్రజానాం చానుపోషణమ్. ౨౪

దుశ్శీలో దుర్భగో వృద్ధో జడో రోగ్యధనోపి వా,
పతి స్త్రీభి ర్న హాతవ్యో లోకేప్సుభి రపాతకీ. ౨౫

అస్వర్గ్య మయశస్యం చ ఫల్గు కృచ్ఛ్రం భయావహమ్.
జుగుప్సితం హి సర్వత్ర హ్యౌపపత్యం కులస్త్రియాః. ౨౬

శ్రవణా ద్దర్శనా ద్ధ్యానా న్మయి భావోఽనుకీర్తనాత్,

న కేవలం త్వదభిస్నేహమాత్రా దాగతాః కింతు త్వయా సహ రంతు మిచ్ఛయేత్యత్ర దృష్టాదృష్టభయప్రదర్శనేన ప్రత్యాచష్టే (భర్తృశుశ్రూషణ మితి త్రిభిః.) య దమాయయా నిష్కాపట్యేన భర్తుః శుశ్రూషణం పరిచరణం తదేవ స్త్రీణాం పరో మా యస్మా త్తథా విధః ధర్మః తథా హేకల్యాణ్యః తస్య భర్తుః బంధూనాం పితృభ్రాత్రాదీనాం ప్రజానాం స్వాపత్యానాం చ యథార్హం శుశ్రూషణం అనుపోషణం చ పరమో ధర్మః. ౨౪

(దుశ్శీల ఇతి.) దుశ్శీలో దురాచారరతః, దుర్భగః కురూపః వృద్ధో జరితో రోగోఽస్యాస్తీతి తథా న విద్యతే ధనం విత్తం యస్య తథాభూతోఽపి పతిః లోకేప్సుభిః పుణ్యలోకా నిచ్ఛంతీభిః, న త్యాజ్యః మహాపాతకసంయుక్త స్తు హాతవ్య ఇత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి (అపాతకీతి.) యద్వా ఏవం విధోఽపి పతి రపాతకీ స్త్రీణాం విరుద్ధ ఏవ అత స్స న హాతవ్య ఇత్యర్థః. లోప్సుభి రిత్యనేన అదృష్టం భయం ప్రదర్శితమ్, ౨౫

అథ దృష్టభయప్రదర్శనేన ప్రత్యాచష్టే (అస్వర్గ్య మితి.) కులస్త్రియాః, ఔపపత్యం భర్తరి సత్యసతి వా యోఽన్యః సజ్గమ్యతే స ఉపపతిః తస్య కర్మ ఔపపత్యం తత్సజ్గమనం "పత్యంత పురోహితాదిభ్యో యగి"తి కర్మణి యక్ అథవా భావేయక్ ఉపపతిమత్త్వం త దస్వర్గ్య మసుఖకర మయశస్కరం తుచ్ఛం దుఃఖావహం భయావహం చ సర్వత్ర నిందితం చ. ౨౬

"పతిం విశ్వస్య ఏష భూతాధిపతిః, మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణసుహృద్గతి శ

న తథా సన్నికర్షేణ ప్రతియాత తతో గృహాన్. ౨౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి విప్రియ మాకర్ణ్య గోప్యో గోవిన్దభాషితమ్,
విషణ్ణా భగ్నసఙ్కల్పా శ్చిన్తా మాపు ర్దురత్యయామ్. ౨౮

కృత్వా ముఖా న్యవశుచ శ్శ్వసనేన శుష్యద్బిమ్బాధరాణి చరణేన భువం లిఖన్త్యః,
అస్రై రుపాత్తమషిభిః కుచకుఙ్కుమాని తస్థు ర్మృజన్త్య ఉరుదుఃఖభరా శ్చ తూష్ణీమ్.

ప్రేష్ఠం ప్రియేతర మివ ప్రతిభాషమాణం కృష్ణం తదర్థవినివర్తితసర్వకామాః,

---

వారాయణి" ఇత్యుక్తరీత్యా నిత్యో నిరుపాధిక శ్చ పతి ర్బంధు శ్చ త్వ మే వేత్యాశయవతీ రాలక్ష్యాహ (శ్రవణా దితి.) న చ గోపీనా మేవంవిధాభిప్రాయసఙ్గతి స్తస్మిన్ తాసాం పరబ్రహ్మత్వజ్ఞానాభావా దితి శఙ్క్యం అనుపదం వక్ష్యమాణై రేవ తాసాం వచోభిః "శ్రేష్ఠో భవాం స్తనుభృతాం కిల బంధు రాత్మా యర్హ్యమ్బుజాక్ష తవ పాదతలం రమాయాః. శ్రీ ర్యత్పదామ్బుజరజ శ్చకమే" ఇత్యాదిభి రేవ తజ్జ్ఞానావిష్కారాత్ మయి నిత్యే నిరుపాధికే పత్యౌ బంధౌ చ మయి శ్రవణాదిభి ర్యాదృశో భావో భవతి న తథా సన్నికర్షే ణాఙ్గసఙ్గేన ఇతి తతో గృహా న్ప్రతి యాత గచ్ఛత, భావః ప్రీత్యాత్మకో ఽభిప్రాయ విశేషః. తత్ర శ్రవణం మత్స్వరూపగుణశ్రవణం కీర్తనం గుణనామకీర్తనం ధ్యానం తత్పూర్వక మనుచిన్తనం, తద్దర్శనం తత్పూర్వకసాక్షాత్కారః. ౨౭

ఇత్థం స్వమనోఽభిభాసనగుణం గోవిందస్య వచో నిశమ్య గోప్యో భగ్నః సఙ్కల్పో యాసాం తాః, అత ఏవ విషణ్ణా దుఃఖితాః అత ఏవ అనవధికాం చింతాం ప్రాపుః. ౨౮

చింతాప్రాప్తానాం స్థితి మాహ (కృత్వేతి.) అవ అవాక్ ముఖాని కృత్వా కథంభూతాని శుచః శోకా ద్యః శ్వసనః సోష్ణో నిశ్వాసమారుతః, తేన శుష్యంతో బిమ్బఫలవ దధరా యేషు తథాభూతాని తథా వామచరణాఙ్గుష్ఠేన మహీం లిఖంత్యః, తథా గృహీతాని కజ్జలాని యై స్తై రస్రుభిః కుచయోః కుఙ్కుమాని శోధయంత్యః, ఉరుః దుఃఖభారో యాసాం తథాభూతా స్తూష్ణీం స్థితా బభూవుః. ౨౯

కించ (ప్రేష్ఠ మితి.) తత శ్శనైః రుదితేన రోదనే నోపహతే శోకాశ్రుపూర్ణతయా లుప్తదర్శనే నేత్రే విమృజ్య కించి త్కోపవశేన గద్గదాః గిరో యాసాం తథాభూతాః అనురక్తా స్తస్మి

నేత్రే విమృజ్య రుదితోపహతే స్మ కిఞ్చి త్సంరమ్భగద్గదగిరోఽబ్రువతానురక్తాః. ౩౦

గోప్య ఊచుః —

మైవం విభోఽర్హతి భవా న్గదితుం నృశంసం సన్త్యజ్య సర్వవిషయాం స్తవ పాదమూలమ్.
ప్రాప్తా భజస్వ దురవగ్రహ మాత్యజాస్మా న్దేవో యథాఽఽదిపురుషో భజతే ముముక్షూ న్

యత్పత్యపత్యసుహృదా మనువృత్తి రఙ్గ స్త్రీణాం స్వధర్మ ఇతి ధర్మవిదా త్వయోక్తమ్.
అస్త్వేవ మేత దుపదేశపదే త్వయీశ ప్రేష్ఠో భవాం స్తనుభృతాం కిల బన్ధు రాత్మా. ౩౨

న్ననురాగయుక్తాః, అత ఏవ తదర్థం, త్యక్తా స్సర్వే మనోరథా యాభి స్తథాభూతాః గోప్యః, కృష్ణ మూచుః. కథంభూతం ప్రేష్ఠం తథాఽపి ప్రియేశ్వరం వైరిణ మివ భాషమాణం ఇదం విశేషణద్వయం సంరమ్భకారణమ్ ౩౦

ఉక్తి మేవాహ (మైవ మిత్యేకాదశభిః.) హే విభో ఇత్థం క్రూరం యథాతథా వక్తుం భవా న్నార్హతి హే దురవగ్రహ స్వచ్ఛన్ద త్వ మిప విషయాన్ త్యక్త్వా పత్యపత్యాదీ న్విహాయ సర్వనిగమ మితి పాఠే సర్వేషాం పత్యాదీనాం నిగమం మార్గాణాం సన్త్యజ్య తవ పాదమూలం ప్రాప్తాః భక్తా ఇతి పాఠే భజమానాః, అతోఽస్మా న్మా త్యజ కింతు భజస్వ అనుకూలో భవ ముముక్షూ న్భజమానా న్భక్తా నాదిపురుషో భగవా న్యథా న త్యజతి తద్వత్. ౩౧

యదుక్తం భర్తు శ్శుశ్రూషణ మిత్యాది తదనూద్య తత్రోత్తర మాహుః. (యదితి.) అఙ్గ హే కృష్ణ ధర్మవిదా త్వయా పత్యాదీనా మనువృత్తి రేవ స్త్రీణాం స్వధర్మః. స్వానురూపో ధర్మ ఇత్యుక్తం. తదేత త్త్వయ్యుపదేశపదే సతి పద్యతే గచ్ఛతి ఇతి పదం త్వయ్యుపదేశార్థం గన్తవ్యే సతి ఏవ మేవాస్తు ఉపదేశపదత్వాభిప్రాయేణ సమ్బోధయన్తి (ఈశేతి.) ఈశ ఇతి ప్రస్తుత్యాతోఽపి పాఠః. న వయ ముపదేశార్థం ప్రాప్తాః కింతు త్వత్సఙ్గతయ ఇతి భావః. త దేవాభివ్యఞ్జయన్తి భవా న్ప్రేష్ఠః ప్రియతమ ఇతి బుద్ధ్యా ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. ప్రేష్ఠత్వే హేతుః తనుభృతా మాత్మా నిరుపాధికబన్ధు శ్చ కిలేతి శ్రౌతీం ప్రసిద్ధిం ద్యోతయన్తి యద్వా య త్పత్యాద్యనువృత్తి రేవ స్త్రీణాం స్వధర్మ ఇత్యుక్తం తదేత త్పత్యాదిషు కర్తవ్య మనువర్తన ముపదేశపదే ఉపదిశ్యత ఇత్యుపదేశః, అనువర్తనీయ త్వేనోపదేష్టవ్యపత్యాదిరూపే త్వా యస్థితే నిరుపాధికపత్యాదిరూపే సర్వవిధబన్ధౌ త్వయ్యేవ తేషు కర్తవ్య త్వేనోపదిష్టానువృత్తి ర స్త్విత్యర్థః. తదేవాభిప్రేత్య విశింషన్తి (ప్రేష్ఠ ఇత్యాదినా.) ౩౨

కుర్వన్తి హి త్వయి రతిం కుశలా స్స్వ ఆత్మ న్నిత్యప్రియే పతిసుతాదిభి రార్తిదైః కిమ్
త న్నః ప్రసీద వరదేశ్వర మా స్మ ఛిన్ద్యా ఆశాం ధృతాం త్వయి చిరా దరవిన్దనేత్ర. ౩౩

చిత్తం సుఖేన భవతాఽపహృతం గృహేషు యన్నిర్విశ త్యుత కరా వపి గృహ్య కృత్యే
పాదౌ పదం న చలత స్తవ పాదమూలా ద్యామః కథం వ్రజ మహో కరవామ కిం వా.

సిఞ్చాఙ్గ న స్త్వదధరామృతపూరకేణ హాసావలోకకలగీతజహృచ్ఛయాగ్నిమ్.

అత్ర సదాచారం ప్రమాణయంత్యో విజ్ఞాపయంతి (కుర్వంతీతి.) కుశలా శ్శాస్త్రనిపుణాః ఆత్మ న్నాత్మని అత ఏవ నిత్యప్రియే, త్వయ్యేవ రతిం కుర్వంతి, నిత్యప్రియ ఇత్యనేన సోపాధిక పత్యాదీనా మనిత్యప్రియత్వం సూచితం తథా చోక్తం "తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పున ర్దుఃఖాయ జాయతే తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే. తస్మా ద్దుఃఖాత్మకం నా స్తి న చ కించి త్సుఖాత్మక" మితి కుశలా ఇత్యనేన న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మన స్తు కామాయే" త్యాదిశాస్త్రార్థాభిజ్ఞత్వ మభిప్రేతం. యత ఏవ మతోఽంతతో దుఃఖదై స్సోపాధికైః పత్యాదిభిః కిం, న కించి త్సాధ్య మస్తీతి భావః, త త్తస్మా న్నోఽస్మాకం, ప్రసీద త్వయి చిరం ధృతాం బద్ధా మస్మాక మాశాం మాస్మ చ్ఛింద్యాః విఫలాం న కుర్యాః ఆత్మపర్యంతపదాన్వయస్య తవేద మాశాచ్ఛేదన మనుచిత మిత్యభిప్రాయేణ వరదేశ్వరేతి సంబోధనం త్వత్సౌందర్యావలోకనేన త్వయ్యేవాశా ధృతేత్యభిప్రాయేణ సంబోధయ న్త్యరవిందనేత్రేతి. ౩౩

యదుక్తం "తద్యాత మా చిరం గోష్ఠ" మిత్యాది తత్రోత్తర మాహుః (చిత్త మితి.) య చ్చిత్తం గృహేషు నిర్విశతి నిర్వివేశ గృహాభినివిష్టం య చ్చిత్త మిత్యర్థః. త త్సుఖేన అనాయాసేన భవతా అపహృతం తథా ఉతాపి చ యౌ గృహకృత్యే గృహకార్యే అనివిష్టౌ కరౌ తౌ వపి భవతా అపహృతౌ వ్యాపారరహితౌ కృతా విత్యర్థః. తథా పాదా వపి, తవ పాదమూలా త్పదమాత్ర మపి న చలతః కథం, వ్రజం యాస్యామః అథో అనంతరం వా కింకరవామ. ౩౪

తర్హి కిం మయా విధేయ మిత్యత్రాహుః (సిఞ్చేతి.) అఙ్గ హేకృష్ణ తవ అధరామృతస్య పూరకేణ ప్రవాహేన నోఽస్మాకం హాసయుక్తేన తవావలోకనమధురవేణునాదేన చ జాతం హృచ్ఛయాగ్నిం కామాగ్నిం సిఞ్చ శమయ నో చే ద్యద్యేవం న కరోషి తర్హి హేసఖే వయం భవద్వియోగజాగ్నినా దగ్ధదేహాః స్సత్యః త్వద్ధ్యానేన సాధనేన తవ పదయోః పదవీం యామ ప్రాప్నవామ

నో చే ద్వయం విరహజాగ్న్యుపయుక్తదేహాధ్యానేన యామ పదయోః పదవీం సఖే తే. ౩౫

యర్హ్యమ్బుజాక్ష తవ పాదతలం రమాయా దత్తక్షణం క్వచి దరణ్యజనప్రియస్య.
అస్ప్రాక్ష్మ తత్ప్రభృతి నాన్యసమక్ష మఙ్గ స్థాతుం త్వయాఽభిరమితా బత పారయామః.

శ్రీ ర్యత్పదామ్బుజరజ శ్చకమే తులస్యా లబ్ధ్వాఽపి వక్షసి పదం కిల భృత్యజుష్టమ్.
యస్యా స్స్వవీక్షణకృతేఽన్యసురప్రయాస స్తద్వ ద్వయం చ తవ పాదరజః ప్రపన్నాః.

త న్నః ప్రసీద వృజినార్దన తేఽఙ్ఘ్రిమూలం ప్రాప్తా విసృజ్య వసతీ స్త్వదుపాసనాశాః.

త్వయాఽనుపభుక్తం వ్యర్థ మిదం శరీరం త్వద్విరహాగ్నినా దగ్ధ్వా త్వద్ధ్యానేన త్వత్సన్నిధి మేవ ప్రాప్స్యామః మృత్వాపి త్వాం న త్యజేమేతి భావః. ౩౫

నను స్వపతయ ఏవాధరామృతం సిఞ్చేయు స్తత్రాహుః (యర్హీతి.) హేఅమ్బుజాక్ష అరణ్యజనానాం మునీనాం ప్రియస్య తవ రమాయాః లక్ష్మ్యాః, దత్తక్షణం దత్తోత్సవం దత్తావసరం వా తదపి, కదాచి దేవ న సర్వదా అరణ్యజనప్రియత్వా దితి భావః. ఏవంవిధం. పాదతలం యర్హి యదా, వయ మస్ప్రాక్ష్మ స్పృష్టవత్యః. అరణ్యజనప్రియత్వా దరణ్యే క్వచి ద్యదా స్పృష్టవత్యః తత్ర చ త్వయా అభిరమితా అభినందితా స్సత్యః తత ఆరభ్య అఙ్గ హేకృష్ణ, అన్యసమక్షం, స్థాతు మపి న పారయామః పురుషాంతరసమక్ష మవస్థాతుం న శక్నుమః, తుచ్ఛాస్తే న రోచంత ఇత్యర్థః. ౩౬

త్వత్పాదసౌరభ్యం త్వతివిచిత్ర మిత్యాహుః. (శ్రీ రితి.) శ్రీః లక్ష్మీః తవ వక్ష స్యసాపత్న్యం ఉన్నతం చ పదం స్థానం లబ్ధ్వాఽపి తులస్యా సపత్న్యా సహ య త్తవ పదామ్బుజరజః కామయతే స్మ కథంభూతం భృత్యై స్సర్వై ర్జుష్ట మితి సౌభాగ్యాతిశయోక్తిః. కథంభూతా శ్రీః యస్యాః శ్రియః స్వవీక్షణకృతే స్వావలోకనార్థం శ్రీ రస్మా నవలోకయ త్వితీత్యేతదర్థం అన్యేషాం సురాణాం బ్రహ్మాదీనాం అన్యతపఃప్రయాస ఇతి పాఠే అన్యేషాం బ్రహ్మాదీనాం తపఃక్లేశ ఇత్యర్థః. సా శ్రీ శ్చకమ ఇత్యన్వయః. తద్వత్ శ్రీవత్ వయ మపి తవ పాదరజః ప్రపన్నాః. ౩౭

హేవృజినార్దన దుఃఖహంతః త్వదుపాసనే త్వద్భజన ఏవాశా యాసాం తాః, వయం వసతీః గృహాణ్ విసృజ్య యోగిన ఇవ, తవాఙ్ఘ్రిమూలం ప్రాప్తాః, త త్తస్మా న్నోఽస్మాకం ప్రసన్నో భవ

త్వత్సున్దరస్మితనిరీక్షణతీవ్రకామతప్తాత్మనాం పురుషభూషణ దేహి దాస్యమ్. ౩౮
వీక్ష్యాలకావృతముఖం తవ కుణ్డలశ్రీగణ్డస్థలాధరసుధం హసితావలోకమ్,
దత్తాభయం చ భుజదణ్డయుగం విలోక్య వక్షశ్శ్రియైకరమణం చ భవామ దాస్యః. ౩౯
కా స్త్ర్యఙ్గ తే కలపదాయతమూర్ఛితేన సమ్మోహితాఽఽర్యచరితా న్న చలే త్త్రిలోక్యామ్,
త్రైలోక్యసౌభగ మిదం చ నిరీక్ష్య రూపం యద్గోద్విజద్రుమమృగాః పులకా న్యబిభ్రన్.
వ్యక్తం భవాన్ వ్రజజనార్తిహరో హి జాతో దేవో యథాఽఽదిపురుష స్సురలోకగోప్తా
తన్నో నిధేహి కరపఙ్కజ మార్తబన్ధో తప్తస్తనేషు చ శిరస్సు చ కింకరీణామ్. ౪౧

కీదృశః ప్రసాదః కార్య ఇత్యత్రాహ తవ సుందరం స్మితం యస్మిన్ తేన నిరీక్షణేన య స్తీవ్రః స్మరతాప స్తేన తప్తా ఆత్మానో దేహాః యాసాం తాః తాసా మస్మాకం హేపురుషరత్న త్వద్దాస్యం దేహి. ౩౮

నను భోగ్యం గృహాదికం విహాయ కిమితి మద్దాస్యం ప్రార్థ్యత ఇత్యత్రాహుః (వీక్ష్యేతి.) కుండలయోః శ్రీ ర్యయో స్తే గండస్థలే యస్మిన్ అధరే సుధా యస్మిన్. హసితయుక్తోఽవలోకో యస్మిన్, తథాలకై శ్చూర్ణకుంతలై రావృతం. ముఖం ఆశ్రితానా మభయప్రదం భుజదండయో ర్యుగ్మం శ్రియో లక్ష్మ్యా ఏకం ముఖ్యం రతిజనకం క్రీడాయోగ్యం వా వక్ష శ్చావలోక్య తవైవ దాస్యో భవామ త్వద్రూపస్య నిరతిశయభోగ్యత్వా దితి భావః. ౩౯

యదుక్తం "జుగుప్సితం చ సర్వత్ర హ్యౌపపత్య" మితి తస్యోత్తర మాహుః (కా స్త్రీతి.) అఙ్గ హే, స్పష్ట కలాని మధురాణి పదాని యస్మిన్ త దాయతం దీర్ఘం మూర్ఛితం స్వరాలాపభేద స్తేన సమ్మోహితా సతీ కలపదామృతవేణుగీతసమ్మోహితేతి పాఠే స్పష్టోఽర్థః. లోకత్రయసుందర మిదం రూపం నిరీక్ష్య చ త్రిలోక్యా మపి కావా స్త్రీ ఆర్యచరితా త్వదాదానా న్నిజధర్మా న్న చలేత్. సర్వాపి చలే దేవేత్యర్థః. యద్యతో గావో ద్విజాః పక్షిణో మృగా శ్చాపి పులకాని రోమాఞ్చా న బిభ్ర ఘ్నబిభరుః త్వద్ద్యోతకశబ్దశ్రవణమాత్రేణాపి తిరశ్చా మపి నిజధర్మత్యాగో దృష్టః కింపున రస్మాదృశా మితి భావః. ౪౦

వ్రజజనార్త్యపాకరణా యావతీర్ణస్య పున స్తదార్త్యపాదన మనుచిత మిత్యభిప్రాయే ణాహుః (వ్యక్త మితి.) యథా ఆదిపురుష ఉపేంద్రాదిరూపేణ సురలోకార్తినిరసనేన, తద్రక్షణార్థ మవతీర్ణ స్తథా త్వమపి వ్రజజన స్యార్తిహరో, నూనం జాతః, త త్తస్మాత్ హేఆర్తబంధో కిఙ్కరీణాం నోఽస్మాకం, తప్తేషు స్మరతాపతప్తేషు స్తనేషు శిరస్సు చ పఙ్కజవ చ్ఛీతలం కోమలం కరం నిధేహి నిధాయార్తిం శమయేతి భావః. ఆర్తబంధో ఇతి తదనుగుణం సంబోధనం కిఙ్కరీణా మిత్యపేక్షణీయ సంబంధావిష్కారః. ౪౧

(రాసక్రీడారమ్భఘట్టః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి విక్లబితం తాసాం శ్రుత్వా యోగేశ్వరేశ్వరః,
ప్రహస్య సదయం గోపీ రాత్మారామోఽప్యరీరమత్. ४२

తాభి స్సమేతాభి రుదారచేష్టితః ప్రియేక్షణోత్ఫుల్లముఖీభి రచ్యుతః,
ఉదారహాసద్విజకున్దదీధితి ర్వ్యరోచ తైణాఙ్క ఇవోడుభి ర్వృతః. ४३

ఉపగీయమాన ఉద్గాయ న్వనితాశతయూథపః,
మాలాం బిభ్ర ద్వైజయన్తీం వ్యచర న్మణ్డయ న్వనమ్. ४४

నద్యాః పులిన మాసాద్య గోపీభి ర్హైమవాలుకమ్,
జుష్టం త త్తరళానన్ది కుముదామోదవాయునా. ४५

ఇత్థం తాసాం విక్లబితం పారవశ్యప్రలపిత మాకర్ణ్య యోగీశ్వరేశ్వరోప్యాత్మారామో గోపీ రరీరమత్ రమయామాస ఆత్మారామత్వా ద్విషయవిముఖోఽప్యార్తిహరస్వభావత్వా త్తాభి స్సహ రేమే ఇత్యర్థః ४२

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (తాభి రిత్యాదినా.) ప్రియస్య స్వస్యేక్షణేన ఉత్ఫుల్లాని ముఖాని యాసాం తాభి స్సఙ్గతాభిః గోపీభి స్సహాచ్యుతః ఉదారహాస శ్చ ద్విజా దంతా శ్చ తేషు కుందకుసుమవ ద్దీధితి ర్యస్య తథాభూతో వ్యరోచత రరాజ ఉడుభిః వృత శ్చంద్ర ఇవ. ४३

గోపీభి రుద్గీయమానః స్వయం చోద్గాయన్ వనితాశతానాం యూథపః కరియూథప ఇవేతి భావః. వైజయంతీం, మాలాం బిభ్రాణో వన మలఙ్కుర్వన్ వ్యచరత్. ४४

హేమమయ్యో వాలుకా స్సికతా యస్మిన్ త న్నద్యా యమునాయాః పులినం కథంభూతం తస్యా యమునాయా స్తరళానాం తరఙ్గాణాం సంబంధినాం కుముదానా మామోదో యస్య తేన వాయునా జుష్ట మాసాద్య అధిష్ఠాయ రమయాంబభూ వేత్యు త్తరేణాన్వయః. ४५

బాహుప్రసారపరిరమ్భకరాలకోరునీవీస్తనాలభననర్మనఖాగ్రపాతైః,
క్ష్వేళ్యాఽవలోకహసితై ర్వ్రజసున్దరీణా ముత్తమ్భయ న్రతిపతిం రమయాంచకార. ౪౬

ఏవం భగవతః కృష్ణా ల్లబ్ధమానా మహాత్మనః,
ఆత్మానం మేనిరే స్త్రీణాం మానిన్యోఽభ్యధికం భువి. ౪౭

తాసాం తత్సౌభగమదం వీక్ష్య మానం చ కేశవః,
ప్రశమాయ ప్రసాదాయ తత్రైవా న్తరధీయత. ౪౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే.
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

కిం కుర్వన్, బాహుప్రసారః స్కన్ధయో్యపరిబాహుప్రసారణం. పరిరమ్భః ఆలిఙ్గనం, కరేణా లకాదీనా, మాలభనం సంస్పర్శ శ్చ నర్మపరిహాస శ్చ నఖాగ్రపాతాః నఖక్షతా శ్చ తైః క్ష్వేళ్యా క్రీడయా చావలోకనై శ్చ హసితై శ్చ మన్మథం తాసా ముద్దీపయన్. ౪౬

ఇత్థం మహాత్మనః ఆసక్తచిత్తా ద్భగవతో హేతోః, లబ్ధో మానో గర్వో, యాభి స్తాః మానిన్యో గోప్యః, ఆత్మానం భువి స్త్రీణాం మధ్యే అభ్యధికం సర్వోత్కృష్టం మేనిరే. ౪౭

తతః కి మత ఆహ (తాసా మితి.) తాసాం గోపీనాం, స చాసౌ సౌభగేన సౌన్దర్యాభిమానేన యో మదః తం మానం చిత్తసమున్నతి మస్వాధీనతా మితి యావత్. తం చ వీక్ష్య కేశవః బ్రహ్మ రుద్రయో రపి నియన్తా, భగవాన్, ప్రశమాయ, తాసాం మదమానయోః ప్రశాన్తయే ప్రసాదాయ, ఉత్తరోత్తరాభివివేశాపాదనరూపానుగ్రహాయ చ తత్రైవ పుళినే అన్తర్హితవాన్. ౪౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్ధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అన్తర్హితే భగవతి సహసైవ వ్రజాఙ్గనాః,
అతప్యంస్త మచక్షాణాః కరిణ్య ఇవ యూథపమ్, ౧

గత్యానురాగస్మితవిభ్రమేక్షితై ర్మనోరమాలాపవిహారవిభ్రమైః,
ఆక్షిప్తచిత్తాః ప్రమదా రమాపతే స్తా స్తా విచేష్టా జగృహు స్తదాత్మికాః. ౨

గతిస్మితప్రేక్షణభాషణాదిషు ప్రియాః ప్రియస్య ప్రతిరూఢమూర్తయః.
అసా వహం త్విత్యబలా స్తదాత్మికా న్యవేదిషుః కృష్ణవిహారవిభ్రమాః. ౩

అథ త్రింశోఽధ్యాయః.

అథాన్తర్హితభగవద్దర్శనజతాపతప్తానాం భగవతో గత్యనురాగస్మితవిభ్రమేక్షితాలాపవిహార విభ్రమాపహృతచిత్తానా మున్మత్తాయితానాం గోపీనాం తచ్చేష్టానుకరణం తావ చ్చేతనాచేతనావిభాగేన ప్రశ్నపూర్వక మన్వేషణప్రకార ముపలక్షణత స్త్రింశేనాహ, త్వద్వ్యవసాయప్రకారం స్త్వేకత్రింశతర స్యాపి తద్వ్యక్తదమానప్రశమనార్థ మంతర్ధానం తయా సహ పున రన్వేషణప్రకారం చాహ త్రింశేన (అన్తర్హిత ఇతి.) భగవ త్యన్తర్హితే సతి త మవీక్షమాణాః యూథప మపశ్యంత్యః కరిణ్య ఇవ సహసా అవిమర్శేనైవ అన్వతప్యన్. ౧

(గత్యేతి.) రమాపతేః గత్యా అనురాగస్మితాభ్యాం యాని విలాసనిరీక్షణాని తై శ్చ మనోర మాలాపా శ్చ విహారాః క్రీడా శ్చ విభ్రమా అన్యే చ విలాసా శ్చ తైః ఆక్షిప్తా న్యాకృష్టాని చిత్తాని యాసాం, తాః అత ఏవ తదాత్మికాః, తస్మి న్నేవ ఆత్మా చిత్తం యాసాం తాః, తజ్జ్ఞానప్రచురా ఇత్యర్థః. అత ఏవ భగవత స్తా స్తా వివిధాశ్చేష్టాః జగృహుః అనుచక్రుః. ౨

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (గతీతి.) తదాత్మికాః అత ఏవ ప్రియస్య కృష్ణస్య గత్యాదిషు ప్రతిరూఢమూర్తయః భగవద్గత్యాద్యనుకారేషు చికీర్షితేషు సత్సు హృదయారూఢా స్తస్య మూర్తయో యాసాం తాః, అతః కృష్ణవిహారా ఇవ విభ్రమాః క్రీడా యాసాం తాః తస్య ప్రియాః, అబలా గోప్యః, అసా వహం కృష్ణోఽహ మితి మిథో నివేదితవత్యః. ౩

గాయన్త్య ఉచ్చై రము మేవ సంహతా విచిక్యు రున్మత్తకవ ద్వనా ద్వనమ్,
పప్రచ్ఛు రాకాశవ దన్తరం బహి ర్భూతేషు సన్తం పురుషం వనస్పతీన్. ౪

దృష్టో వః కచ్చి దశ్వత్థప్లక్షన్యగ్రోధనోమనః,
నన్దసూను ర్గతో హృత్వా ప్రేమహాసావలోకనైః. ౫

కచ్చి త్కురవకాశోకనీపోదుమ్బరచన్దనాః,
రామానుజో మానినీనాం గతో దర్పహరస్మితః. ౬

కచ్చి త్తులసి కల్యాణి గోవిన్దచరణప్రియే,
సహ త్వాఽళికులై ర్బిభ్ర ద్దృష్ట స్తేఽతిప్రియోఽచ్యుతః. ౭

కిం చ (గాయంత్య ఇతి.) సంహతా స్సముదితా, స్సంఘీభూతా ఇతి యావత్. అముం కృష్ణ మేవ గాయంత్యో వనా ద్వనం గచ్ఛంత్యః, ఉన్మత్తవ ద్విచిక్యు రమృగయన్, వనస్పతీ న్పప్రిత, పప్రచ్ఛు శ్చ. కథంభూతం? ఆకాశవ. ద్భూతేషు చరాచరాత్మకే ష్వంత, ర్బహి శ్చ వ్యాప్య వసంతం, పురుషం పురుషాకారం, పురుషశబ్దవాచ్యం వా, పరమపురుషం వా ఏవంభూత మపి ప్రాకృత మివ పప్రచ్ఛు రిత్యర్థః. వనస్పతీ న్పప్రచ్ఛు రిత్యనే నోన్మత్తతుల్యత్వం దర్శితమ్. ౪

భగవద్విరహవ్యథాముషితచేతనాచేతనతిర్యగతిర్యగ్వివేకానాం ప్రశ్నప్రకార మేవాహ (పవభిః.) అశ్వత్థాదీనాం ప్రత్యేకసంబోధనేన ప్రశ్నోఽపి ప్రత్యేకమవగంతవ్యః. ప్రేమహాసవిలోకనై రస్మాకం, మనో హృత్వా చోర ఇవ నందసూను ర్గతః వో యుష్మాభిః కిం దృష్టః అశ్వత్థాదీనాం మహత్త్వా ద్యజ్ఞాంగత్వా త్తత్రాశ్వత్థస్య భగవద్విభూతిత్వా చ్చ తే పశ్యేయు రిత్యాదావశ్వత్థాదీన్ పృచ్ఛంతి, తతో మహాంతః పుష్పై ర్బహూపకారిణ శ్చేతి కురవకాదీన్ పృచ్ఛ న్తీత్యేవం యథాసంభవం కేచి ద్వ్యాచక్షతే. ౫

(కచ్చిదితి.) హేకురవకాదయః, మానినీనాం, దర్పహరం స్మితం యస్య స రామానుజః ఇహాగతః, కచ్చి దితీష్టప్రశ్నద్యోతక మవ్యయం, దృష్టః ఆగత శ్చ కిం తదస్మదిష్ట మిత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్రాపి. ౬

హేతులసి హేగోవిందచరణప్రియే, అత ఏవ హేకల్యాణి. అళికులై స్సహ, త్వాం, బిభ్రాణః తవాతిప్రియ శ్చాచ్యుత స్త్వయా, దృష్టః కచ్చిత్. ౭

(గోపికానాం విరహవేదనా)

మాలత్యదర్శి వః కచ్చి న్మల్లికే జాతియూథికే,
ప్రీతిం వో జనయ న్యాతః కరస్పర్శేన మాధవః. ౮

చూతప్రియాళపనసాసనకోవిదారజమ్బ్వర్కబిల్వవకుళామ్రకపారిజాతాః,
యేఽన్యే పరార్థభవికా యమునోపకూలా శ్శంసన్తు కృష్ణపదవీం రహితాత్మనాం నః. ౯

కిం తే కృతం క్షితితపో బత కేశవాఙ్ఘ్రిస్పర్శోత్సవోత్పులకితాఙ్గరుహై ర్విభాసి,
అప్యఙ్ఘ్రిసంభవ ఉరుక్రమవిక్రమా ద్వా ఆహో వరాహవపుషః పరిరమ్భణేన. ౧౦

అప్యేణ పత్న్యుపగతః ప్రియయేహ గాత్రై స్తన్వ న్దృశాం సఖి సునిర్వృతి మచ్యుతో వః

గుణాతిరేకేఽపి నమ్రా ఇతీమాః పశ్యేయు రితి పృచ్ఛంతి (మాలతీతి.) హేమాలతి హేమల్లికే హేజాతి, హేయూథికే, వో యుష్మాభిః అదర్శి కచ్చి ద్దృష్టః కిం, మాధవః కరస్పర్శేన యుష్మాకం ప్రీతిం జనయన్ కిం యాతః, అత్ర మాలతీజాత్యో రవాంతరవిశేషో ద్రష్టవ్యః. ౮

ఫలాదిభి స్సర్వప్రాణిసంతర్పకా ఇమే పశ్యేయు రితి పృచ్ఛంతి (చూతేతి) చూతామ్రయోః కదమ్బనీపయో శ్చావాంతరభేదో ద్రష్టవ్యః. హేచూతాదయః, భవంతః, యే చాన్యే పరార్థమేవ భవికా జన్మ యేషాం తే యమునాకూలసమీపే వర్తమానాః, తీర్థవాసిన ఇత్యర్థః, రహితాత్మనాం శూన్యచేతసా మస్మాకం కృష్ణపదవీం శంసంతు కథయంతు. ౯

(హేక్షితి) త్వయా కిం తపః, కృతం అన్యథేదం న ఘటత ఇత్యాహుః, యా త్వం కేశవ స్యాఙ్ఘ్రిస్పర్శే నోత్సవో యస్యా స్తథాభూతా కుతః, అఙ్గరుహైః ఉత్పులకితా రోమాఞ్చితా విభాసి శోభసే ఉదఞ్చితాని తృణా న్యాలక్ష్య జేన రోమాఞ్చః, తత్ర హేతుః కేశవాఙ్ఘ్రిస్పర్శః, తత్ర చ హేతుః ప్రాక్తనం తప శ్చేతి, సంభావ్యాథోత్సవే హేత్వంతరా ణ్యపి సంభావయంతి అపి కిమయ ముత్సవోఽఙ్ఘ్రిసంభవః, అధు నైకదేశే భగవదఙ్ఘ్రిస్పర్శసంభవః. కిం వా పూర్వ మేవ ఉరుక్రమస్య త్రివిక్రమస్య విక్రమా త్పదా సత్వాక్రమణా జ్జాతః. అథవా తతోఽపి పూర్వం వరాహవపుషః, భగవతః పరిరమ్భ ణేనాలిఙ్గనేన జాతః. ౧౦

హరణ్యాదృష్టిలాలితస్య శ్రీకృష్ణదర్శనజహర్షయు క్తతాం సంభావ్య పృచ్ఛంతి (అపీతి.) హే ఏణపత్ని. వో యుష్మాకం దృశాం సునిర్వృతిం నిరతిశయానందం గాత్రై స్సుందరైః పాణి

కాన్త్యాఙ్గసఙ్గకుచకుఙ్కుమరఞ్జితాయాః కున్దస్రజః కులపతే రిహ వాతి గన్ధః. ౧౧

బాహుం ప్రియాం స ఉపధాయ గృహీతపద్మో రామానుజ స్తులసికాలికులై ర్మదాన్ధైః.
అన్వీయమాన ఇహ వ స్తరవః ప్రణామం కిం వాభినన్దతి చర న్ప్రణయావలోకైః. ౧౨

పశ్యతేమా లతాబాహూ నప్యాశ్లిష్టా వనస్పతేః
నూనం తత్కరజస్పృష్టా బిభ్ర త్యుత్పులకా న్యహో. ౧౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యున్మత్తవచో గోప్యః కృష్ణాన్వేషణకాతరాః,

పాదాదిభి రవయవైః, వితన్వ న్విస్తారేణ జనయ న్నచ్యుతః, ప్రియయా సహ ఇహోపగతః. అపి కిం ఆగతః కి మిత్యర్థః. నోపగత ఇతి మావోచ ఇత్యభిప్రేత్య తత్ర లిఙ్గ మాహుః, కాపత్యేన న బూయు రితి సఖ్య మాపాదయన్తీభి స్సంబోధ్యతే (హేసఖీతి,) కాన్తాయా అఙ్గసఙ్గేన ఆలిఙ్గనేన యత్కుచకుఙ్కుమం తేన రఞ్జితాయాః కులపతేః గోకులనాథస్య కృష్ణస్య కుందస్రజో గంధ ఇహ వాతి ప్రసరతి. అనేన కాంతయా సహోపగతత్వే లిఙ్గ ముక్తం భవతి. ౧౧

ఫలభారేణ నతాం స్తరూన్ కృష్ణదర్శనా త్ప్రణతా న్మత్వా ప్రియయా సహితస్య గతివిలాసం సమ్భావయన్త్యః పృచ్ఛంతి (బాహు మితి.) హేతరవః. రామానుజో గృహీతం దక్షిణపాణినా ధృతం పద్మం యేన తథాభూతః, ప్రియాయాః స్కంధే బాహుం వామబాహుం విధాయ తులసికాయా ఆళికులై స్తదామోదమదాంధై రన్వీయమానోఽనుగమ్యమాన ఇహ చర న్ప్రణయసహితై రవలోకై ర్వో యుష్మాకం ప్రణామ మభినందతి కిమ్. ౧౨

తత్ర కాశ్చి త్కాశ్చి ద్గోపీ రాహుః (పశ్యతేతి,) హేసఖ్యః ఇమా లతాః, కృష్ణేన నూనం సంగతాః పశ్యత పృచ్ఛతేతి పాఠాంతరం. తదా ఇమాః. పృచ్ఛతేత్యర్థః, నను స్వపతిసఙ్గతా తత్సఙ్గతి ర్దుర్ఘటా తత్రాహుః. వనస్పతేః పత్యుః బాహూ న్స్కంధాన్ ఆశ్లిష్టా అపి కర్తరి క్తః, ఆశ్లిష్యేతి పాఠాంతరం. తదా ఆశ్లిష్యాపి నూనం తస్య కృష్ణస్య కరజైః నఖైః స్పృష్టాః కుతః యత ఉత్పులకాని బిభ్రతి నహి స్వపతిసఙ్గతానా మపీదృక్పులకసంభవ ఇతి భావః. ఉదఞ్చితకోరకాణి పులకత్వేన సంభావయంతీనా మియ ముక్తిః. ౧౩

ఉన్మత్తకవత్ పప్రచ్ఛు రిత్యేతత్ప్రపఞ్చితమ్. అథ "రమాపతే స్తా స్తా విచేష్టా జగృహు

(గోపికానాం విరహవ్యథా)

లీలా భగవత స్తా స్తా హ్యనుచక్రు స్తదాత్మికాః. ౧౪

కస్యా శ్చి త్పూతనాయన్త్యాః కృష్ణాయ న్త్యపిబ త్స్తనమ్,
తోకయిత్వా రుద త్యన్యా పదాహన్ శకటాయతీమ్. ౧౫

దైత్యయిత్వా జహారాన్యా మేకా కృష్ణార్భభావనామ్.
రిఙ్గయామాస కా ప్యఙ్ఘ్రీ కర్ష న్తీ ఘోషనస్వనా. ౧౬

కృష్ణరామాయితే ద్వే తు గోపవత్సాయితాః పరాః,
వత్సాయితాం గృహీత్వాన్యా భ్రామయిత్వా న్యపాతయత్,
కృషాయితా ఘ్నతీ చాన్యా తత్రైకా తు బకాయతీమ్. ౧౭

స్తదాత్మికా" ఇతి యదుక్తం తత్ప్రపఞ్చయతి (ఇతీతి.) ఇతి ఉన్మత్త స్యేవ వచాంసి యాసాం తాః గోప్యః కృష్ణాన్వేషణే నాతికాతరాః అతివిహ్వలాః తదాత్మకా శ్చ భగవత స్తా స్తాః లీలా అనుచక్రుః. అనుకృతవత్యః. ౧౪

కస్యాశ్చి దిత్యాదిభి శ్చతుర్భి రనుకరణం ప్రపఞ్చ్యతే తత శ్చతుర్భి స్తన్మయత్వం పున రేకేనానుకరణ మితి వివేకః, కస్యాశ్చి ద్గోపికాయాః పూతనావ దాచరంత్యాః, కాచి త్కృష్ణవ దాచరంతీ స్తన మచుమ్బత్ అన్యా తు తోకయిత్వా శిశువ దాత్మానం కృత్వా రుదంతీ శకటాసురవ దాచరంతీం కాంచి త్పదాచరణే నాహత్య తాడయామాస, ౧౫

కాచిత్తు దైత్య ఇత్వా తృణావర్తవ దాత్మానం కృత్వా అన్యాం కాఞ్చి త్కృష్ణ స్యార్భం బాల్యం భావయంతీం జహార హృతవతీ, కాచిత్తు ఘోషాణాం ధ్వనతాం భూషణానాం నిస్స్వనో యయో స్తౌ భూషణనిస్స్వనా వితి పాఠాంతరం. తా వఙ్ఘ్రీ చరణౌ కర్షంతీ రిఙ్గయామాస జానుచఙ్క్రమణం చకార. ౧౬

ద్వే గోప్యౌ కృష్ణరామౌ వివాచేరతుః కాశ్చన గోపా వత్సా శ్చ తద్వ దాచేరుః, తత్ర కాచి ద్వత్సాసురవ దాచరంతీం కాంచిత్ గృహీత్వా భ్రామయిత్వా న్యపాతయత్ కాచి ద్బకాసురవద దాచరంతీం ఘ్నతీవ బభూవ. ౧౭

ఆహ్వయ దూరగా యద్వ త్కృష్ణ స్త మనుకుర్వతీమ్,
వేణుం క్వణ న్తీం క్రీడ న్తీ మన్యా శ్శంస న్తి సాధ్వితి, ౧౮

కస్యాఞ్చి త్స్వభుజం న్యస్య చల న్త్యాహాపరా అను;
కృష్ణోఽహం పశ్యత గతిం లలితా మితి తన్మనాః. ౧౯

మాభైష్ట వాతవర్షాభ్యాం త త్త్రాణం విహితం మయా,
ఇత్యుక్త్వైకేన హ స్తేన వితత్యోన్నిదధేఽమ్బరమ్. ౨౦

ఆరుహ్యైకా పదాఽఽక్రమ్య శిర స్యాహాపరాం నృప.
దుష్టాహే గచ్ఛ జాతోఽహం ఖలానాం నను దణ్డధృక్. ౨౧

తదా దూరగాః దూరే వ ర్తమానాః, గోవ దాచరంతీః, కాశ్చిత్ యద్వ త్కృష్ణః తద్వ దాహ్వయత్ ఆజుహావ. ఆహూయేతి పాఠే యద్వత్కృష్ణః తద్వ ద్దూరగా ఆహూయ పున స్త మను కుర్వతీం కృష్ణత్వ మితి పాఠే కృష్ణభావమనుకుర్వతీం, తదేవ దర్శయతి వేణుం క్వణయంతీం కేవలం ముఖేన గాయంతీం క్రీడంతీ మితి పాఠాంతరం కాచి త్సాధు సాధ్వితి, శంసంతి ప్రశశంసుః. ౧౮

కాచిత్తు తన్మనాః కృష్ణేభేదాకమానయు క్తమనాః, కస్యాంచి త్స్వభుజం న్యస్య కస్యాశ్చి దంసే స్వభుజం నిధాయేత్యర్థః, చలంతీ పాదవిన్యాసాన్కుర్వతీ అపరాః ప్రత్యాహ కిమితి నను హేసఖ్యః అహం కృష్ణః మమ లలితాం సుందరతరాం గతిం పశ్యతేతి. ౧౯

తథా కాచి త్కృష్ణోఽహ మితి వదంతీ వర్షవాతాభ్యాం మాభైష్ట భయం మాకార్ష్ట తాభ్యాం వర్షవాతాభ్యాం త్రాణం రక్షణం మయా విహిత మిత్యుక్త్వా అమ్బర ము త్తరీయ మేకేన హ స్తేన వితత్య వి స్తృ త్యోన్నిదధే ఊర్ధ్వం ధృతవతీ, ౨౦

హేనృప కాంచి త్కాళీయాయంతీం శిరసి పదా ఆక్రమ్య అపరా కాచి దువాచ, కిమితి? హేదుష్టసర్ప గచ్ఛ యితో హ్రదా దపసర నను. హేఅహే అహం ఖలానాం దండధృక్ దండయితా జాతః అవతీర్ణ ఇతి. ౨౧

(గోపికానాం విరహవ్యథా)

తత్రైకా చాహ హే గోపా దావాగ్నిం పశ్యతోల్బణమ్,
చక్షూం ష్యాశు పిదధ్వం వో విధాస్యే క్షేమ మఞ్జసా. ౨౨

బధ్నాన్యేకా స్రజా కాంచి త్త్వా మద్యోలూఖలే హరే,
బధ్నామి భాణ్డభేత్తారం హయ్యఙ్గవ ముషం త్వితి,
భీతా సుదృ క్పిధాయాస్యం భేజే భీతివిడమ్బనమ్. ౨౩

ఏవం కృష్ణం పృచ్ఛమానా బృన్దావనలతా స్తరూన్,
వ్యచక్షత వనోద్దేశే పదాని పరమాత్మనః. ౨౪

పదాని వ్యక్త మేతాని నన్దసూనో ర్మహాత్మనః
లక్ష్య న్తే హి ధ్వజామ్భోజవజ్రాఙ్కుశలతాదిభిః. ౨౫

తథా తత్ర గోపీనాం మధ్యే కాచి దువాచ (కి మితి.) హేగోపాః ఉల్బణం దుస్సహం ప్రభూతం వా దవాగ్నిం పశ్యత చక్షూంషి పిదధ్వం నిమీలయత, వో యుష్మాక మాశు క్షేమ మఞ్జసా సుఖేన విధాస్యే కరిష్యామీతి. ౨౨

ఏకా తు స్రజా కాంచి ద్బధ్నంతీ ప్రోవాచ కిమితి హేహరే అధునా త్వాం హయ్యఙ్గవముషం నవనీతచోరం తద్భాండభేత్తారం చాతః, ఉలూఖలే బధ్నామీతి తథైవం బద్ధోక్తా చ సా భీతేవ శోభనే దృశౌ యస్మిన్ త దాస్యం పిధాయ హస్తాభ్యా మాచ్ఛాద్య సుదృక్ వరాక్షీ వా సతీ ముఖం పిధాయ భీతివిడమ్బనం భయానుకరణం భేజే చకార. ౨౩

ఇత్థం పున రపి బృందావనే లతా స్తరూం శ్చ కృష్ణం పృచ్ఛమానాః, వనప్రదేశే పరమాత్మనః కృష్ణస్య పదాని వ్యచక్షత అపశ్యన్. ౨౪

తదా దృష్టభగవత్పదానాం తాసా ముక్తి మాహ (పదానీతి.) ఇమాని మహాత్మనో నందసూనోః పదాని వ్యక్తం నూనం కుతః హి యస్మాత్ ధ్వజాదిభీ రేఖాత్మకైః లక్ష్యంత ఇతి. ౨౫

తైస్తైః పదైస్తత్పదవీ మన్విచ్ఛన్త్యోఽగ్రతో బలాః.
వధ్వాః పదైస్సంపృక్తాని విలోక్యార్తా స్సమబ్రువన్. ౨౬

తస్యాః పదాని చైతాని యాతా యా నన్దసూనునా,
అంసన్యస్తప్రకోష్ఠాయాః కరేణోః కరిణా యథా. ౨౭

అనయాఽఽరాధితో నూనం భగవా న్హరి రీశ్వరః,
య న్నో విహాయ గోవిన్దః ప్రీతో యా మనయ ద్రహః. ౨౮

ధన్యా అహో అమీ ఆళ్యో గోవిన్దాఙ్ఘ్ర్యబ్జరేణవః
యద్బ్రహ్మేశాదయో దేవాః దధు ర్మూర్ధ్న్యఘనుత్తయే. ౨౯

తతః తైస్తైః ధ్వజాదిచిహ్నైస్తైః పదైః తస్య కృష్ణస్య పదవీం పురః పురోఽన్విచ్ఛంత్యః అన్వేషయంత్యః అబలా గోప్యః తదా కస్యాశ్చి ద్వధ్వాః, పదైః సంపృక్తాని అంతరాంతరాయుక్తాని భగవతః పదాని విలోక్యార్తా దుఃఖితా ఊచుః. ౨౬

త దేవాహ (కస్యా ఇత్యాదిభి స్సార్ధై రష్టభిః,) కరిణా సహ కరిణ్యా ఇవ నందసూనునా గచ్ఛంత్యాః. కస్యాశ్చి ద్వధ్వాః పదాని హేగోప్యః పశ్యత. కథంభూతాయాః. అంసే స్కంధే న్యస్తః ప్రకోష్ఠో యస్యాః. తస్యాః అన్యథైవంవిధః పదానాం సంపర్కో న స్యా దితి భావః. ౨౭

అనయా కృష్ణేన సహ యాతయా భగవాన్ హరి రీశ్వరో నూనం ఆరాధితః పూర్వజన్మనీతి శేషః. కుతః యద్యస్మా న్నోఽస్మాన్ సర్వాః, విహాయ గోవిందః ప్రీతియుక్తో రహః ఏకాంతం యామనయత్ న హ్యనారాధితేశ్వరాణాం రహసి గోవిందసఙ్గ స్సులభ ఇతి భావః. ౨౮

కాశ్చి దాహు ర్ధన్యా ఇతి. హేఆళ్యః సఖ్యః అమీ గోవిందస్య, పాదాబ్జరేణవః, ధన్యాః. అహో. తత్ర హేతుః (యా నితి.) యాన్ గోవిందాఙ్ఘ్ర్యబ్జరేణూన్ బ్రహ్మాదయో దేవాః అఘనుత్తయే గోవిందప్రాప్తిప్రతిబంధకపాపానుత్తయే । మూర్ధ్ని ధృతవంతః అస్మాభి రన్యైత ద్రేణ్వభిషేకేణ తథైవ కృష్ణః ప్రాప్తుం శక్య ఇతి భావః. ౨౯

(గోపికానాం విరహవ్యథా)

తస్యా అమూని నః క్షోభం కుర్వ న్త్యుచ్చైః పదాని యత్.
ఏకాఽపహృత్య గోపీనాం ధనం భుఙ్క్తేఽచ్యుతాధరమ్. ౩౦

న లక్ష్యన్తే పదాన్యత్ర తస్యా నూనం తృణాఙ్కురైః.
ఖిద్య త్సుజాతాఙ్ఘ్రితలా మున్నిన్యే ప్రేయసీం ప్రియః. ౩౧

ఇమా న్యధికలగ్నాని పదాని వహతో వధూమ్,
గోప్యః పశ్యత కృష్ణస్య భారాక్రాంతాని కామినః. ౩౨

అత్రావరోపితా కాంతా పుష్పహేతో ర్మహాత్మనా,
అత్ర ప్రసూనాపచయః ప్రియార్థే ప్రేయసా కృతః. ౩౩

అన్యా స్త్వాహుః (తస్యా ఇతి.) తస్యాః గోవిందేన సహ యాతాయాః, అమూని పదాని నోఽస్మాకం ఉచ్చైః భృశం క్షోభం చిత్తక్షోభం, కుర్వంతి. తత్ర హేతుః యా స్వయ మేకైవ సర్వాసాం గోపీనాం, సంబంధి సర్వస్వభూత మచ్యుత స్యాధర, మధరామృత మపహృత్య, రహసి భుఙ్క్తే. ౩౦

అన్యా తు కేవల మసంపృక్తాని కృష్ణ స్యైవ పదాని దృష్ట్వా సామర్ష మాహ (న లక్ష్యంత ఇతి.) తస్యాః వధ్వాః, పదా న్యత్ర న దృశ్యంతే, కుతః? యతో నూనం తృణాఙ్కురైః ఖిద్యంతీ సుజాతే సుకుమారే అఙ్ఘ్రితలే, యస్యా స్తాం ప్రేయసీం, ప్రియః శ్రీకృష్ణః ఉన్నిన్యే స్కంధ మారోపితవాన్. ౩౧

అపరా స్తు పశ్య మత ఏవాధికలగ్నాని పదాని పశ్యతేత్యాహుః (ఇమా నీతి.) హేగోప్యః, వధూం వహతో గామినో గచ్ఛతః, కామిన ఇతి పాఠే కామినః అత ఏవ వధూం, వహతః, కృష్ణ స్యాత ఏవ భారాక్రాంతా న్యత ఏవ అధికలగ్నా నీమాని పదా న్యత్ర పశ్యత. ౩౨

కాశ్చిత్ క్షోణీసమ్మర్ద మాలక్ష్యాహుః (అత్రేతి.) మహాత్మనా, కామినా అత్ర పుష్పహేతోః పుష్పావచయార్థం కాంతా అవరోపితా, అత్ర తు ప్రియార్థే ప్రియా మలంకర్తుం, ప్రేయసా కృష్ణేన ప్రసూనానా మవచయః పుష్పలవనం కృతః. ౩౩

తయా కథిత మాకర్ణ్య మానప్రాప్తిం చ మాధవాత్,
అవమానం చ దౌరాత్మ్యా ద్విస్మయం పరమం యయుః. ౪౨
తతోఽవిశ న్వనం చన్ద్రజ్యోత్స్నా యావ ద్విభావ్యతే.
తమః ప్రవిష్ట మాలక్ష్య తతో నివవృతు స్స్త్రియః. ౪౩
తన్మనస్కా స్తదాలాపా స్తద్విచేష్టా స్తదాత్మికాః,
తద్గుణా నేవ గాయన్త్యో నాత్మాగారాణి సస్మరుః. ౪౪
పునః పులిన మాగత్య కాళిన్ద్యాః కృష్ణభావనాః,
సమవేతా జగుః కృష్ణం తదాగమనకాఙ్క్షితాః. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే
త్రింశోఽధ్యాయః.

తత స్తయా స్వస్యాః మాధవా న్మానప్రాప్తిం సమ్మానప్రాప్తిం. తథా ఆత్మనో దౌరాత్మ్యా ద్ధేతోః. అవమానం చ కథిత మాకర్ణ్య సర్వా గోప్యః. పరమం విస్మయం ప్రాపుః. ౪౨

తత స్తయా సహితాః కృష్ణాన్వేషణాయ యావ చ్చంద్రికా ప్రకాశతే తావ ద్వనం చేరుః తత స్తమసా సాంద్రతరుచ్ఛాయాకృతేన ప్రవిష్టం వ్యాప్తం వన మాలక్ష్య తతో నివృత్తాః. ౪౩

ఏవం తమః ప్రాప్తా అపి స్వగృహా న్నైవ స్మృతవత్యః, తత్ర హేతుం వద న్విశినష్టి తస్మి న్కృష్ణ ఏవ మనో యాసాం అత ఏవ తదాత్మికాః తద్భావప్రచురాః, అత ఏవ తస్యైవాలాపో యాసాం తస్యైవ వివిధా చేష్టా యాసాం తా స్తస్యైవ గుణా న్గాయంత్యః. ౪౪

కింతు పూర్వం కృష్ణేన యత్ర సఙ్గతా స్తదేవ కాళింద్యాః, పులిన మాగత్య సమవేతా స్సముదితాః, కృష్ణభావనాయుక్తాః. కృష్ణ స్యాగమనే కాఙ్క్షితం కాఙ్క్షా యాసాం తాః కృష్ణ మేవ జగుః. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

—* గోపికాగీతారమ్భః *—

గోప్య ఊచుః —

జయతి తేఽధికం జన్మనా వ్రజ శ్శ్రయత ఇన్దిరా శశ్వ దత్ర హి
దయిత దృశ్యతాం దిక్షు తావకా స్త్వయి ధృతాసవ స్త్వాం విచిన్వతే. ౧

శరదుదాశయే సాధుజాత సత్సరసిజోదరశ్రీముషా దృశా.
సురతనాథ తేఽశుల్కదాసికా వరద నిఘ్నతో నేహ కిం వధః. ౨

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

"తద్గుణానేవ గాయన్త్యః కృష్ణం జగు" రితి చోక్తం తదేవ గానం ప్రపఞ్చయ త్యేకత్రింశేన (జయతీతి.) వ్రజ స్తే తవ జన్మనా హేతునా నితరాం జయ త్యుత్కర్షం ప్రాప్నోతి కిఞ్చ తవ జన్మనా ఇందిరా లక్ష్మీ రపి నిత్య మత్ర వ్రజే శ్రయతే వ్రజ మలఙ్కుర్వ త్యస్మాభి రలక్ష్యమాణా చాత్రైవ వర్తత ఇత్యర్థః. యద్వా అత్ర వ్రజే శ్రయతే త్వా మితి శేషః. నిత్యానపాయిత్వా దితి భావః. ఇందిరా మహతీ సమృద్ధి ర్వా ఏవం సర్వస్మి న్వ్రజే మోదమానేఽత్ర త్వదీయా వయం తు త్వయి నిమిత్తే త్వదర్థ మేవేత్యర్థః. కథంచి ద్ధృతా అసవః ప్రాణాః. యాభి స్తథాభూతా స్త్వా మేవ మృగయన్తే అత స్త్వయా దృశ్యతాం ప్రత్యక్షీభూయతా మస్మాక మితి శేషః. అత్ర వక్తృబాహుళ్యా త్ప్రతిశ్లోక మపరా ఆహు రిత్యవతారణా ద్రష్టవ్యా తత్ర యథాసంభవం పూర్వోత్తరవచసాం సఙ్గతి రుచ్యతే. ౧

తత్ర విచిన్వంతు మమ కిం తత్రాహుః. (శర దితి.) శరత్కాలికే సరసి సమ్యక్ జాతస్య. అనేన గమ్భీరామ్బుస్సముద్భూతత్వ మభిప్రేతం సత్సరసిజస్య సత్త్వ మత్ర సుమృష్టనాళత్వరవికరవికసితత్వాదికం వివక్షితం ఉదరే గర్భే యా శ్రీ స్తాం ముష్ణాతి హరతి తిరస్కరోతీతి యావత్ తథా తయా దృశా నేత్రేణ హేసురతనాథ సంభోగవర్ధక తదర్థం యాచనీయేతి వా హేఆత్మపర్యంతాభీష్టప్రద తవా శుల్కదాసికాః మూల్యరహితాః దాసీః మూల్యం వినాఽపి దాస్యం ప్రాప్తాః. శుల్కదాసికా ఇతి చ్ఛేదే తవ సంబంధినా శుల్కేన సౌందర్యాత్మకేన మూల్యేన దాసీ రస్మా న్నిఘ్నతో మారయత స్తే తవ త్వయా క్రియమాణః. ఇహ లోకే అయం వధో న భవతి కిం శస్త్రైరేవ వధో వధః దృశా వధో వధః. కిం న భవతీతి భావః. దృశా నిఘ్నత ఇత్యనేన దృశా నః ప్రాణా నపహృతవత ఇత్యభిప్రేతం అత స్త్వద్దృశాఽపహృతప్రాణప్రత్యర్పణాయ త్వయా దృశ్యతా మితి యథాసంభవం సర్వత్ర వాక్యశేషః. ౨

విషజలాప్యయా ద్వ్యాళరాక్షసా ద్వర్షమారుతా ద్వైద్యుతానలాత్,
వృషమయాత్మజా ద్విశ్వతోభయా ద్వృషభ తే వయం రక్షితా ముహుః. ౩

న ఖలు గోపికానన్దనో భవా నఖిలదేహినా మన్తరాత్మదృక్,
విఖనసాఽర్థితో విశ్వగుప్తయే సఖ ఉదేయివాౝ సాత్వతాం కులే. ౪

విరచితాభయం వృష్ణిధుర్య తే చరణ మీయుషాం సంసృతే ర్భయాత్.
కరసరోరుహం కాన్త కామదం శిరసి ధేహి న శ్శ్రీకరగ్రహమ్. ౫

కించ కృపయా బహుభ్యో మృత్యుభ్యో రక్షితవతోఽధునా, దృశైవ ఘాతోనుఽచిత ఇత్యభిప్రేత్యాహుః (విషేతి.) హేఋషభశ్రేష్ఠ విషమయా త్కాళియహ్రదజలా ద్యోఽప్యయో నాశః, తస్మాత్తథ వ్యాళరాక్షసా దఘాసురాత్ వర్షా న్మారుతా ద్వైద్యుతానలా దశనిపాతజా దగ్నేః. వృషోరిష్ట స్తస్మా న్మయాత్మజా ద్వ్యోమాసురా ద్విశ్వతః అన్యస్మా దపి సర్వతో భయా చ్చ కాళియమదదమనాదిభిః, పునః పునః రక్షితాః కి మిదానీం కేవలదృశా ఘాతయసీతి భావః. ౩

కించ నిఖిలజగత్పాలనార్థ మవతీర్ణస్య తత్రాపి స్వాశ్రితపక్షపాతిన స్తవాశ్రితోపేక్షాఽనుచితేత్యభిప్రేత్యాహుః (న ఖల్వితి.) హేసఖే భవాౝ ఖలు నూనం యశోదాసుతో న భవతి, ప్రాకృతః కేవలం యశోదాసుతో న భవతి కింతు అఖిలదేహినా మంతరాత్మా అతో దృక్ పశ్యతి సర్వ మితి దృక్ కర్తరి క్విప్ అంతఃప్రవిష్ట శ్శుభాశుభసాక్షీ పరమాత్మేత్యర్థః, స కిం కర్మాయత్తదేహభాగ్భవతి నేత్యాహుః విఖనసా విరిఞ్చినా విశ్వపాలనాయ ప్రార్థితః, సాత్వతాం భక్తానాం యదూనాం కులే ఉదేయివాౝ స్వేచ్ఛయాఽవతీర్ణః, న తు ప్రాకృతవ త్కర్మణా జాత ఇత్యర్థః. ౪

తస్మా త్తావకానా మస్మాక మభిమత మేతచ్చతుష్టయం సంపాదయేత్యాహు శ్చతుర్భిః హేవృష్ణివర్య సంసృతే ర్భయా త్తవ చరణ మీయుషాం శరణం గతానాం జనానాం విరచితం దత్త మభయం యేన తత్ కామద మభీష్టదం తథా శ్రియో లక్ష్మ్యాః కరం గృహ్ణాతీతి తథా తత్కరసరోరుహం హేకాంత నోఽస్మాకం శిరసి విధేహి, ౫

(గోపికాగీతారమ్భః)

వ్రజజనార్తిహ న్వీరయోషితాం నిజజనస్మయధ్వంసనస్మిత.
భజ సఖే భవత్కింకరీ స్మనో జలరుహాననం చారుదర్శయ. ౬

ప్రణత దేహినాం పాపకర్శనం తృణచరానుగం శ్రీనికేతనమ్.
ఫణిఫణార్పితం తే పదామ్బుజం కృణు కుచేషు నః కృన్ధి హృచ్ఛయమ్. ౭

మధురయా గిరా వల్గువాక్యయా బుధమనోజ్ఞయా పుష్కరేక్షణ.
విధికరీరిమా వీరముహ్యతీ రధరసీధునాఽఽప్యాయయస్వ నః. ౮

తవ కథామృతం తప్తజీవనం కవిభి రీడితం కల్మషాపహమ్,

హేవ్రజజనార్తిహన్ హేవీర నిజజనానాం యః, స్మయో గర్వః. తం ధ్వంసయతీతి తథా సంద్యాదే రాకృతిగణత్వా త్కర్తరి ల్యుః, తథాభూతం స్మితం యస్య హేతథాభూత హేసఖే భవత్కింకరీః నోఽస్మాన్ భజానువర్తస్వ స్మ విశ్చితం అద్భుతం వా సుందరం జలరుహాననం తావ ద్యోషితా మస్మాకం దర్శయ. ౬

అవిశేషేణ ప్రణతానాం దేహినాం పాపహంతృతృణచరా గావ స్తా ననుసృత్య గచ్ఛతీతి తథా సౌభాగ్యేవ శ్రియో నికేతనం ఆశ్రయభూతం వీర్యాతిరేకేణ ఫణినః కాళీయస్య ఫణే ష్వర్పితం తవ పదామ్బుజం నోఽస్మాకం కుచేషు కృణు నిధేహి హృచ్ఛయం కామం కృంధి ఛింది. ౭

హేపుష్కరేక్షణ బుధానాం హృద్యయా వల్గూని వాక్యాని యస్యాం తయా అత ఏవ మధురయా కోకిలాదిశబ్దస్య వ్యావృత్తయా ఏవ గిరా ముహ్యతీ ర్విధికరీః, కింకరీ శ్చ మాః, నోఽస్మా నధరామృతేనా ప్యాయయస్వ సంజీవయ. ౮

కిం వాస్మాకం త్వద్విరహేణ మరణం ప్రాప్తప్రాయ మేవ కింతు త్వత్కథామృతం మిథః యే పాయయంతి తై ర్వఞ్చిత మిత్యభిప్రేత్యాహుః (తవేతి,) తవ కథైవ అమృతం తత్ర హేతుః తప్తానాం తాపత్రయతప్తానాం జీవనం ప్రసిద్ధామృతా దుత్కృష్టతా మాహుః కవిభి ర్బ్రహ్మాదిభిః, ఈడితం స్తుతం దేవభోగ్యం త్వమృతం తైః తుచ్ఛీకృత మితి భావః. కించ కల్మషాపహం శ్రోతౄణాం వదతాం స్మరతాం చ పాపహరం ప్రసిద్ధం తు నైవంవిధ మితి భావః. కించ శ్రవణమాత్రే ణైవ మఙ్గళం

శ్రవణమఙ్గళం శ్రీమదాతతం భువి గృణన్తి యే భూరిదా జనాః. ౯

ప్రహసితం ప్రియప్రేమవీక్షితం విహరణం చ తే ధ్యానమఙ్గళమ్,
రహసి సంవిదో యా హృదిస్పృశః కుహక నో మనః క్షోభయన్తి హి. ౧౦

చలసి యద్వ్రజాచ్చారయన్పశూన్నళినసున్దరం నాథ తే పదమ్,
శిలతృణాఙ్కురైస్సీదతీతి నః కలిలతాం మనఃకాన్త గచ్ఛతి. ౧౧

దినపరిక్షయే నీలకున్తలైర్వనరుహాననం బిభ్రదావృతమ్,
వనరజస్వలం దర్శయన్ముహుర్మనసి నస్స్మరం వీర యచ్ఛతి ౧౨

నిశ్రేయసరూపం యస్మాత్తథాభూతం త్వత్కథామృతం ఆతతం విస్తృతం యథా తథా భువి యే గృణంతి నిరూపయంతి తే జనాః భూరిదాః, బహువదాన్యాః, జీవితం దదతీత్యర్థః. పూర్వజన్మ సుబహుదత్తవంత స్సుకృతిన ఇతి యావదితి వా. ౯

తర్హి మత్కథామృతశ్రవణే నైవ తృప్తా భవథేత్యత్ర తథాఽపి త్వద్విలాసక్షుభితచిత్తా వయం న శాంతి మాప్నుమ ఇత్యభిప్రేత్యాహుః (ప్రహసిత మితి.) హేప్రియ హేకుహక వఞ్చక తవ ప్రహసితం చ ప్రేమ్ణా వీక్షితం చ ధ్యానమఙ్గళం సుఖం యస్మాత్తద్విహరణం చ యాశ్చ రహసి సంవిదః సఙ్కేతచేష్టాః కథంభూతాః హృదిస్పృశో హృదయారూఢాః తాశ్చ నోఽస్మాకం మనః క్షోభయంతి హి, ౧౦

కించ త్వయి వయ మతీవ ప్రేమార్ద్రచిత్తాస్త్వం తు కుతోఽస్మాన్వఞ్చయసీత్యభిప్రేత్యాహుః ద్వాభ్యాం. హేనాథ హేకాంత యద్యదా పశూఞ్చారయఞ్వ్రజాచ్చలసి తదా నళినవత్సుందరం కోమలం తే తవ పదం శిలైః కఠినైస్తృణైః రఙ్కురైశ్చ సీదతీతి నోఽస్మాకం మనః కలిలతా మస్వాస్థ్యం గచ్ఛతి యాతి. ౧౧

ఏవంభూతాస్త్వత్క్లేశశఙ్కితచిత్తా వయం త్వం తు దినపరిక్షయే సాయంకాలే నీలకుంతలైరావృతం వనరజస్వలం గోరజశ్ఛురితం వనరుహాననం అళిమాలాకులపరాగచ్ఛురితపద్మతుల్య మాననం ముహుర్ముహుః దర్శయన్నోఽస్మాకం మనసి కేవలం హేవీర స్మరం యచ్ఛసి కామ ముద్దీపయసి న తు సఙ్గం దదాసి తతః కపటస్త్వ మితి భావః. ౧౨

(గోపికాగీతారమ్భః)

ప్రణతకామదం పద్మజార్చితం ధరణిమణ్డనం ధ్యేయ మాపది.
చరణపఙ్కజం శన్తమం చ తే రమణ న స్తనే ష్వర్పయాధిహన్. ౧౩
సురతవర్ధనం శోకనాశనం స్వరితవేణునా సుష్ఠు చుమ్బితమ్,
ఇతరరాగవిస్మారణం నృణాం వితర వీర న స్తేఽధరామృతమ్. ౧౪
అటతి య ద్భవా నహ్ని కాననం త్రుటియుగాయతే త్వా మపశ్యతామ్.
కుటిలకున్తలం శ్రీముఖం చ తే జడ ఉదీక్షతాం పక్ష్మకృ ద్దృశామ్. ౧౫
పతిసుతాన్వయభ్రాతృబాన్ధవా నతివిలఙ్ఘ్య తేఽన్త్యచ్యుతాగతాః,
గతివిద స్తవోద్గీతమోహితాః కితవ యోషితః క స్త్యజే న్నిశి. ౧౬

అతోఽధునా కపటం విహాయ సఙ్గతో భవేతి ప్రార్థయంతే ద్వాభ్యాం. హేమరణ తవ చరణ పఙ్కజం అస్మాకం స్తనే ష్వర్పయ విధాయ కామాగ్నిం శమయేతి భావః. తదనుగుణం సమ్బోధయంతి హే ఆధిహ న్నితి. ఆధి ర్మనఃపీడా కథంభూతం శంతమం సేవాసమయే సుఖతమం ఆపది ధ్యేయం చ ధరణ్యా మండన మలఙ్కారభూతం పద్మజేన బ్రహ్మణా అర్చితం ప్రణతాభీష్టదం చ, ౧౩

తథా హేవీర తవాధరామృతం వితర దేహి కథంభూతం నృణా మితరేషు సార్వభౌమాది సుఖేషు రాగ మిచ్ఛాం విస్మారయతి లోపయతీతి త త్తథా స్వరితేన నాదితేన వేణునా స్వరయు క్తేన వేణునా సుష్ఠు యథాతథా చుమ్బితం నాదామృతవాసిత మితి భావః. శోకనాశనం తాపత్రయజ దుఃఖనాశక ముత్తరోత్తరం రతివర్ధకం చ. ౧౪

కించ క్షణ మపి త్వద్విశ్లేష మసహమానా స్సర్వసఙ్గపరిత్యాగేన వయం యతయ ఇవ త్వా ముపాగతాః, త్వం తు కథ మస్మాన్ త్యక్తు ముత్సహస ఇత్యభిప్రేత్యాహుః ద్వాభ్యాం. య ద్యదా అహ్ని బృందావనం ప్రత్యటతి గచ్ఛతి తదా త్వా మపశ్యతాం ప్రాణినాం త్రుటిః క్షణార్ధమపి యుగవద్భవతి ఏవ మదర్శనే దుఃఖముక్తం పున శ్చ కథంచిద్దినాంతే తవ కుటిలాః కుంతలాః యస్మిన్ తత్ శ్రీమత్ ముఖం ఉ దుచ్చై రీక్షమాణానాం తేషాం దృశాం పక్ష్మకృ ద్బ్రహ్మా జడో మంద ఏవ నిమేష మాత్ర మప్యసహ్య మితి దర్శనసుఖ ముక్తమ్. ౧౫

అస్మా ద్ధే అచ్యుత పతీన్ సుతా నన్వయాం స్తత్సంబంధినః, భ్రాతౄ న్బాంధవాం శ్చ అత్యంతం విలఙ్ఘ్య తే తవాంతి సమీప మాగతా వయం, కథంభూతస్య? గతివిదః అస్మదాగమనం జానతః గతివిదో వయం తవోద్గీతేన మోహితాః, హేకితవ ధూర్త ఏవంభూతా యోషితో నిశి స్వయ మాగతా స్త్వాం వినా క స్త్యజే న్న కోఽపీత్యర్థః. ౧౬

రహసి సంవిదం హృచ్ఛయోదయం ప్రహసితాననం ప్రేమవీక్షణమ్,
బృహదురః శ్రియో ధామ వీక్ష్య తే ముహు రతిస్పృహా ముహ్యతే మనః. ౧౭

వ్రజవనౌకసాం వ్యక్తి రఙ్గ తే వృజినహం త్ర్యలం విశ్వమఙ్గళమ్,
త్యజ మనాక్ చ న స్త్వత్స్పృహాత్మనాం స్వజనహృద్రుజాం యన్నిషూదనమ్. ౧౮

య త్తే సుజాతచరణామ్బురుహం స్తనేషు భీతాః శనైః ప్రియ దధీమహి కర్కశేషు,
తేనాటవీ మటసి తద్వ్యథతే న కింస్విత్ కూర్పాదిభి ర్భ్రమతి ధీ ర్భవదాయుషాం నః. ౧౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

అత స్త్వయా త్యక్తానా మస్మాకం ప్రాక్తనత్వద్దర్శననిదానహృద్రోగస్య త్వత్సఙ్గత్యైవ చికిత్సాం కుర్వి త్యాహు ర్ద్వాభ్యాం (రహసీతి.) తవ రహసి సంవిదం సాఙ్కేత్యం కర్మ హృచ్ఛయోదయం కామజనకం ప్రేమ్ణా వీక్షణం చ ప్రహసిత మాననం చ శ్రియో లక్ష్మ్యాః స్థానభూతం బృహద్విశాల మురో వక్ష శ్చ వీక్ష్యాస్మాక మతీవ స్పృహా భవతి, తయా చ ముహు ర్ముహు ర్మనో ముహ్యతే మోహం ప్రాప్నోతి. ౧౭

అఙ్గ హేకృష్ణ తవాభివ్యక్తి రవతారో వ్రజజనౌకసాం గోపానాం మునీనాం చ వృజినహంత్రీ పాపనిరసనీ దుఃఖనిరసనీ వా విశ్వస్య మఙ్గళావహా చ అత స్త్వత్స్పృహాత్మనాం త్వత్స్పృహారుగ్ణ మనసాం నోఽస్మాకం మనా గీషత్ త్యజ ముఞ్చ కించి ద్దేహీత్యర్థః, కింతత్ యత్స్వజనస్య హృద్రోగాణాం నిషూదనం నివర్తకం ఔషధం తత్తు త్వ మేవ వేత్సీతి గూఢాఽభిప్రాయః. ౧౮

అతి ప్రేమదర్శితా రుదంత్య ఆహుః (య దితి.) హేప్రియ య త్తవ సుకుమారం పదాబ్జం తన్నః, కఠినేషు స్తనేషు సమ్మర్దశఙ్కితాః శనై శ్శనైః ధారయామ తేన పదాబ్జేనాధునా అటవీం అటసి చరసి, నయసీతి పాఠే అటవీం ప్రతి పశూ నాత్మానం వా నయసి ప్రాపయసి, తత్పదాబ్జం కూర్పాదిభి స్తీక్ష్ణసూక్ష్మశిలాదిభిః. కింస్వి న్నవ్యథతే కథం ను నామ న వ్యథతే వ్యథత ఏవేతి నోఽస్మాకం ధీః, భ్రమతి న స్వస్థా భవతి, కథంభూతానాం? భవా నేవాయుః జీవితం యాసాం తథాభూతానాం త్వదధీన జీవితానా మిత్యర్థః. ౧౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

అథ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి గోప్యః ప్రగాయన్త్యః ప్రలపన్త్య శ్చ చిత్రధా,
రురుదు స్సుస్వరం రాజ న్కృష్ణదర్శనలాలసాః. ౧

తాసా మావిరభూ చ్ఛౌరి స్స్మయమానముఖామ్బుజః,
పీతామ్బరధర స్స్రగ్వీ సాక్షా న్మన్మథమన్మథః. ౨

తం విలోక్యాగతం ప్రేష్ఠం ప్రీత్యుత్ఫుల్లదృశోఽబలాః,
ఉత్తస్థు ర్యుగప త్సర్వా స్తన్వః ప్రాణ మివాగతమ్. ౩

కృష్ణస్య ముఖలావణ్యసుధాం నయనభాజనైః,
ఆపీయాపీయ నా తృప్య న్సన్త స్తచ్చరణం యథా. ౪

అథ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

ఇత్థం గోపీనాం గానముపవర్ణిత మథేత్థం గాయతీ ర్గోపీ రనుజిఘృక్షో రావిర్భూతస్య భగవతో దర్శనహర్షజాం తాసాం, విక్రియాం సరససాక్షేపసల్లాపాంతాం క్రీడాం చానువర్ణయతి ద్వాత్రింశేన (ఇతీతి.) ఇత్థం భగవతో, గుణా న్స్రగాయంత్యః, చిత్రధా, అనేకధా ప్రలపంత్య శ్చ హేరాజన్ కృష్ణదర్శనే లాలసా అతిస్పృహా యాసాం తాః, సుస్వరం యథా తథా, ఉచ్చైః, రురుదుః. ౧

తాసాం రుదంతీనాం అగ్రే, శౌరి రావిర్బభూవ. కథంభూతః? స్మయమానం ముఖామ్బురుహం యస్య సః జగన్మోహకస్య కామస్యాపి మోహకః. ౨

త మాగతం ప్రేష్ఠం కృష్ణ మవలోక్యాబలాః గోప్యః ప్రీత్యా ఉత్ఫుల్లా వికసితా, దృశో యాసాం తథాభూతాః, యుగప, త్సర్వా ఉత్తస్థుః. యథా ఆగతం, ప్రాణం తన్వః శరీరాణి, తద్వత్. వియుక్తే ప్రాణే పున రాగత్య సుస్థే సతి యథా తను రుత్తిష్ఠతే తద్వ దిత్యర్థః. ౩

ఆగతాః, కృష్ణముఖే యల్లావణ్యం తదేవ సుధా, తాం నయనరూపై ర్భాజనైః పానపాత్రైః పునః పున రాపీయాపి పీత్వాపి నాతృప్యన్ న తృప్తా బభూవుః, యథా సంతః భక్తా స్త చ్చరణం భగవత్పాదాబ్జలావణ్యం పునః పున రనుభూయాపి న తృప్యంతి తద్వత్. ౪

కాచి త్కరామ్బుజం శౌరే ర్జగృహేఽఞ్జలినా ముదా,
కాచి ద్దధార తద్బాహు మంసే చన్దనరూషితమ్. ౫

కాచి దఞ్జలినాఽగృహ్ణా త్తన్వీ తామ్బూలచర్వితమ్.
ఏకా తదఙ్ఘ్రియుగళం సంత ప్త స్తనయో రధాత్. ౬

ఏకా భ్రుకుటి మాబధ్య ప్రేమసంరమ్భవిహ్వలా,
ఘ్నతీవై క్ష త్కటాక్షేణ నిర్దష్టదశనచ్ఛదా. ౭

అపరాఽనిమిషద్దృగ్భ్యాం జుషాణా తన్ముఖామ్బుజమ్,
ఆపీత మపి నాతృప్య త్సంత స్తచ్చరణం యథా. ౮

తం కాచి న్నేత్రరన్ధ్రేణ హృది కృత్య నిమీల్య చ,

కాచి దోపీ, హరేః కరామ్బుజం హర్షేణాఞ్జలినా జగ్రాహ, కాచిత్తు చందనేన, లిప్తం రూషితం తస్య బాహుం అంసే ఆత్మనః స్కంధే బభార. ౫

కాచి త్తన్వీ యోషి దఞ్జలినా సంహతహ స్తద్వయేన తస్య తామ్బూలచర్వితం తామ్బూలం జగ్రాహ. ఏకా తు విరహతాపేన త ప్తయో స్తనయో స్తస్య భగవతోఽఙ్ఘ్రికమలం కమలవచ్ఛీతల మఙ్ఘ్రిం మధాత్. ౬

ఏకా తు భ్రుకుటిం భ్రువ మాబధ్య కుటిలీకృత్య ప్రేమసంరమ్భేణ ప్రేమగర్భక్రోధేన విహ్వలా విదష్టో దశనచ్ఛదోఽధరోష్ఠో యయా తథాభూతా కటాక్షేణ ఘ్నంతీవ తాడయంతీవ ఐక్షత కటాక్షైః రితి పాఠే, కటాక్షపాతై రిత్యర్థః. ౭

అపరాతు నిమేష మకుర్వతీభ్యాం దృగ్భ్యాం తస్య ముఖామ్భోజ మాపీత మపి పునఃపున ర్జుషాణా సేవమానా నాతృప్యత్ నతృప్తా బభూవ. యథా సంతో భక్తా స్తచ్చరణం పునఃపున రనుభూయాపి న తృప్యంతి తద్వత్. ౮

కాచిత్తు నేత్రరంధ్రద్వారేణ తం కృష్ణం హృది విధాయోపగూహ్యాలిఙ్గ్య చ నిమీల్య నేత్రే

పులకా ఙ్గ్యుపగూహ్యాస్తే యోగీ వానన్దసంప్లుతా. ౯

సర్వా స్తాః కేశవాలోకపరమోత్సవనిర్వృతాః,
జహు ర్విరహజం తాపం ప్రాజ్ఞం ప్రాప్య యథా జనాః. ౧౦

తాభి ర్విధూతశోకాభి ర్భగవా నచ్యుతో వృతః,
వ్యరోచతాధికం తాత పురుష శ్శక్తిభి ర్యథా. ౧౧

తా స్సమాదాయ కాళిన్ద్యా నిర్విశ్య పుళినం విభుః,
వికచత్కున్దమన్దారసురభ్యనిలషట్పదమ్. ౧౨

ఇతి శేషః. పులకాని పులకితాని అఙ్గాన్యస్యా స్సన్తీతి తథాభూతా ఆనన్దేన సంప్లుతా ఆనన్దమగ్నా యోగీవా స్తేఆస్త. ౯

తా స్సర్వా గోప్యః కేశవ స్యావలోకన మేవ పరమ ఉత్సవ, స్తేన సుఖితాః విరహజం తద్విశ్లేషజం తాపం విజహుః తత్యజుః యథా జనా యోగిజనాః ప్రాజ్ఞం పరమాత్మానం ప్రాప్య సాక్షాత్కృత్య ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయం జహతి తద్వత్, యద్వా "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేదనాన్తరం ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ" ఇత్యుక్తరీత్యా యథా సుషుప్తిదశాయాం పరమాత్మనా సంపరిష్వక్తా జాగ్రత్కాలికబాహ్యాభ్యన్తరక్లేశాన్ జహతి తద్వ దిత్యర్థః. ౧౦

తత్ర తదా తాభి ర్విగతవిరహజశోకాభిః పరివృతః నితరాం వ్యరోచత హే తాత యథా పురుషో జీవ శ్శక్తిభి శ్చతుర్వింశతితత్త్వాత్మకాభిః, వృతో రోచతే యద్వా పురుషః పరమపురుషః శక్తిభి ర్విమలాదికాభిః పరివృత స్తద్వత్. ౧౧

తతో విభుః కృష్ణః తా స్సమాదాయ కాళిన్ద్యాః పుళినం నిర్విశ్య తత్ర తాభిః పరివృతో వ్యరోచతేతి పూర్వేణాన్వయః. పుళినం కథంభూతం వికసద్భిః కున్దైః మన్దారైః సురభి ర్యో మన్దానిలః తస్మాత్ షట్పదా భృంగా యస్మిన్. ౧౨

శరచ్చన్ద్రాంశుసన్దోహధ్వస్తదోషా తమ శ్శివమ్,
కృష్ణాయాహస్తతరళాచితకోమలవాలుకమ్. ౧౩

తద్దర్శనాహ్లాదవిధూతహృద్రుజో మనోరథాన్తం శ్రుతయో యథా యయుః,
స్వైరుత్తరీయైః కుచకుఙ్కుమాఙ్కితై రచిక్లిపన్నాసన మాత్మబన్ధవే. ౧౪

తత్రోపవిష్టో భగవా న్స ఈశ్వరో యోగీశ్వరాన్తర్హృది కల్పితాసనః,
చకాస గోపీపరిషద్గతోఽర్చిత స్త్రైలోక్యలక్ష్మ్యేకపదం వపు రదధత్. ౧౫

సభాజయిత్వా త మనఙ్గదీపనం సహాసలీలేక్షణవిభ్రమభ్రువా,
సంస్పర్శనేనాఙ్కకృతాఙ్ఘ్రిహస్తయో స్సంస్తుత్య ఈష త్కుపితా బభాషిరే. ౧౬

శరచ్చన్ద్రాంశూనాం సన్దోహై స్సమూహైః ధ్వస్తం దోషాతమో రాత్రితమో యస్మిన్ అత శ్శివంకరం కృష్ణాయా యమునాయాః హస్తరూపై స్తరళై స్తరఙ్గై రారచితా ఆస్తృతాః కోమలా వాలుకా, యస్మిన్ తథాభూతమ్. ౧౩

తస్య భగవతో దర్శనేన య ఆహ్లాద స్తేన, విధూతా నిరస్తా, హృద్రుజ స్తద్విశ్లేషజా మనఃపీడాః యాసాం తాః గోప్యో మనోరథాన్తం మనోరథప్రతిపాదనాకాఙ్క్షాపర్యవసానం ప్రాపుః, యథా శ్రుతయ స్తద్వత్ భాగద్వయాత్మికాశ్శ్రుతయ స్తాత్పర్యవృత్త్యాఽభిధయా చ ప్రతిపిపాదయిషితం పరమాత్మానం ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదనాకాఙ్క్షాపర్యవసానం ప్రాప్నువన్తి తద్వదిత్యర్థః, ఇత్థం పూర్ణమనోరథాః ప్రేమ్ణా తమభజ న్నిత్యాహ. కుచకుఙ్కుమేనాఙ్కితైః స్వైః స్వకీయై రుత్తరీయైః ఆత్మబంధవే ఆసనం రచయామాసుః. ౧౪

యోగీశ్వరాణా మన్తర్హృది హృదయకమలమధ్యే కల్పిత మాసనం యస్య తథాభూతోఽపీశ్వరో భగవాన్ తత్ర గోప్యుత్తరీయరచితాసనే సమాసీనః గోపీసముదాయమధ్యగత స్త్రైలోక్యసౌన్దర్యైకాశ్రయం వపు ర్దధత్ బిభ్రాణ శ్చకాస దర్శయన్ శుశుభే. ౧౫

అనఙ్గం కామం దీపయత్యుద్దీపయతీతి తథా తం భగవన్తం సహాసలీలేక్షణేన విభ్రమో యస్యాం తయా భ్రువా సభాజయిత్వా రంజయిత్వా యద్వా ఆత్మభిః సహ క్రీడయిత్వా ఉక్తవిధయా భ్రువోపలక్షితాః, గోప్యః, అఙ్కేష్వాత్మనా మూరుషు "యా" కృతౌ నిహితౌ భగవత శ్చరణౌ, తయోః యా వాత్మనాం హస్తౌ తయోః సంస్పర్శనేన, కరణస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. తాభ్యాం, మర్దనేన తత్పూర్వకం సంస్తుత్య దృఢ మఙ్ఘ్రీ గృహీత్వేత్యర్థః, ఈషత్కుపితాస్సత్యో బభాషిరే. ౧౬

గోప్య ఊచుః —

భజతోఽనుభజన్త్యేక ఏక ఏతద్విపర్యయమ్,
నోభయాంశ్చ భజన్త్యన్య ఏతన్నో బ్రూహి సాధు భోః. ౧౬

శ్రీభగవానువాచ—

మిథో భజన్తి యే సఖ్యః స్వార్థైకాన్తోద్యమా హి తే,
న తత్ర సౌహృదం ధర్మః స్వార్థార్థం తద్ధి నాన్యథా. ౧౭

భజన్త్యభజతో యే వై కరుణాః పితరో యథా,
ధర్మో నిరపవాదోఽత్ర సౌహృదం చ సుమధ్యమాః. ౧౮

భజతోఽపి న వై కేచిద్భజన్త్యభజతః కుతః,

భాషణమేవాహ కేచిద్భజతోఽనువర్తమానాన్భజంత్యనువర్తన్తే ఏకే. కేచిత్తద్విపర్యయం కుర్వంతి అభజతో భజంతీత్యర్థః. అన్యే తూభయాన్ భజతశ్చాభజతశ్చ న భజంతి భో కృష్ణ ఏత దస్మభ్యం, బ్రూహి ఉక్తవిధాంస్తత్ర ప్రవర్తకం సాధ్యం గుణదోషతారతమ్యం చ బ్రూహీత్యర్థః. తృతీయ కోట్యంతర్భూతస్త్వ మితి భావః. ౧౬

విదితాభిప్రాయ ఉత్తర మాహ (మిథ ఇతి.) హేసఖ్యః, యే మిథో భజంతి పరస్పర ముపకుర్వంతోఽనువర్తంతే తే స్వార్థే స్వప్రయోజన ఏవ నిమిత్తే ఏకాంతః నియత ఉద్యమో యేషాం తథాభూతాః స్వప్రయోజనమాత్రపరాస్తేహీత్యర్థః, యస్మాదేవ మత ఏవ తత్ర మిథో భజనే న సౌహృదం మిథోభజనప్రవర్తకం న సౌహృద మిత్యర్థః. కింతూపచికీర్షాప్రత్యుపచికీర్షే ఏవ తత్ర కారణ మితి భావః, అత ఏవ న తత్ర ధర్మః న తత్సాధ్యో ధర్మ ఇత్యర్థః, కింతు కేవలం దృష్టమేవ తత్సాధ్యం ప్రయోజన మితి భావః, తదేవాహ తన్మిథోభజనం స్వార్థార్థం స్వార్థస్స్వప్రయోజనం యస్య తథాభూతం హి న త్వన్యథా స్వార్థనిరపేక్షపరోపకారార్థద్వారా ధర్మార్థం న భవతీత్యర్థః. ౧౭

ద్వితీయకోట్యంతర్గతా నాహ (భజంతీతి.) హేసుమధ్యమాః అభజతః యే భజంతి తే కరుణాః కరుణావంతః అర్హా ఆద్యచ్ స్వార్థనిపేక్షపరోపచికీర్షా కరుణా సా చ పిత్రాదిష్వతీవ ప్రసిద్ధేతి ఆహ

ఆత్మారామా హ్యాప్తకామా హ్యకృతజ్ఞా గురుద్రుహః. ౨౦

నాహం తు సఖ్యో భజతోఽపి జన్తూ న్భజా మ్యమీషా మనువృత్తివృత్తయే,
యథాఽధనో లబ్ధధనో వినష్టే తచ్చి న్తయాఽన్య న్నిభృతో న వేద. ౨౧

ఏవం మదర్థోజ్ఝితలోకవేదస్వానాం హి వో మయ్యనువృత్తయేఽబలాః,

విదర్శయతి (పితరో యథేతి.) అత్రాభజద్భజనే సౌహృదం సర్వభూతసుహృత్త్వం ప్రవర్తకం. తత్సాధ్యస్తు నిరపవాదో విర్వ్యాధో ధర్మః అక్షయ్యో భగవదనుగ్రహరూపధర్మ ఇత్యర్థః. అథ తృతీయాన్ త్రేధా విభజ్య దర్శయతి (భజతోఽపీతి.) యే భజతోఽపి, న వై భజంతి కుతోఽభజతో భజేయుః తే తు ఆత్మారామాదయః అత్రాత్మారామాః కేవలం స్వదేహమాత్రపోషణపరాయణాః, న తు జ్ఞానినః తేషాం సర్వభూతసుహృత్త్వేన ద్వితీయకోట్యంతర్గతత్వాత్. ఆప్తకామాః శబ్దాదివిషయభోగ తదుపకరణత్త్వానసమృద్ధి[illegible]ంతః. అకృతజ్ఞాః కృతఘ్నాః అకృతజ్ఞానా మేవ పరాం కాష్ఠాం దర్శయతి (గురుద్రుహ ఇతి,) యద్వా, అకృతజ్ఞత్వకార్యం దర్శయతి గురుద్రుహ ఇతి గురుభిః కృతం మహోపకారమననుస్మృత్య తేభ్యోఽపి ద్రుహ్యంతీతి తథాభూతాః ఏతేషాం త్రయాణా మితరభజనాభావాత్. ప్రవర్తకసాధ్యగుణదోషా నోక్తాః. ౧౯-౨౦

ఇత్థం భగవతోక్తాః గోపీ స్తావ దనువర్తమానా అస్మా న్న భజ న్నయం తృతీయకోట్యంత ర్భూత స్తత్రాపి నాత్మారామో నాప్యాప్తకామశ్చ తథా చేదస్మాభి స్సహ వనే విహారాసంభవాత్ అతోఽయం నూన మకృతజ్ఞ ఇత్యక్షిసంకోచైః పరస్పరం సూచయంతీ ర్దృష్ట్వా ప్రత్యాహ (నాహం త్వితి.) హేసఖ్యః భజతోఽపి జంతూ న్నాహం భజామి న తేషాం దృష్టిగోచరో భవామీత్యర్థః. తథాఽపి నాకృతజ్ఞ ఇతి భావః. తర్హి కిమర్థం న భజసీత్యత ఆహ అమీషాం మాం భజతాం జంతూనాం అనువృత్తివృత్తయే అనువర్తనస్య మదనుధ్యానరూపస్యావిచ్ఛేదాయ అనేనాత్మనః కృతజ్ఞత్వం పరమ కారుణికత్వం చోక్తం ప్రియ స్యాదృశ్యమాన స్యాత్యంతాభినివేశ విషయత్వే దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) అధనో నిర్ధనః పుమాన్ కదాచిత్ దైవా ల్లబ్ధే ధనే వినష్టే సతి తచ్చింతయా వినష్టధనచింతయా నిభృతో వ్యాప్తః అన్య న్న వేద నాన్య త్స్మరతి కింతు తదేవ నష్టం ధన మవిచ్ఛేదేనానుస్మర న్న వతిష్ఠతే అవి నష్ట ఇతి వా చ్ఛేదః. తస్మి న్న వినష్టే సతి చింతయా విషయచింతయా నిభృతః పూర్ణః తద్ధన మన్యచ్చ న వేద నానుస్మరతి కింతు ప్రమత్తో భవతీతి భావః. అస్మి న్పక్షే వ్యతిరేకే దృష్టాంతః. ౨౧

ఆత్మనః కృతజ్ఞతా మావిష్కుర్వన్ కారుణికత్వ మేవాహ (ఏవ మితి.) హే అబలాః మదర్థ ముజ్ఝితా స్త్యక్తాః లోకః యుక్తా యుక్తాప్రతీక్షణాత్ వేదః ధర్మాధర్మానపేక్షణాత్ స్వాజ్ఞాతయశ్చ

మాయాపరోక్షం భజతా తిరోహితం మాసూయితుం మార్హథ తత్ప్రియం ప్రియాః ౨౨

న పారయేఽహం నిరవద్యసంయుజా సుసాధుకృత్యం విబుధాయుషాపి వః,
యా మా భజ న్దుర్జరగేహశృఙ్ఖలాం సఞ్ఛిద్య తన్వః ప్రతియాతు సాధునా. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

స్నేహత్యాగా ద్యాభి స్తాపాం వః యుష్మాకం అనేన కృతజ్ఞత్వ మావిష్కృతం మయ్యనువృత్తయే పరోక్షం భజతా పరోక్ష ముపకుర్వతా మయా తిరోహితం అనేన కారుణికత్వ ముక్తం తత్తస్మాత్ హే ప్రియాః, ప్రియతమం మా మసూయితుం దోషదృష్ట్యా ద్రష్టుం నార్హథ. ౨౨

ఆత్మనః, కృతజ్ఞతాకాష్ఠా మాహ (న పారయ ఇతి.) నిరవద్యం నిష్కపటం యథా తథా సంయుజ్యంతే భజంత ఇతి తథా తాసాం వో యుష్మాకం సుసాధు యథా తథా కర్తుం ప్రత్యుపకర్తుం అహం విబుధాయుషాఽపి న పారయే న శక్నోమి మనుష్యాయుషా న శక్నోమ్యేవ బ్రహ్మాయుషాఽపి న శక్నోమీతి భావః. యా భవత్యః. దుర్జరగేహశృఙ్ఖలా ముచ్ఛేద్య గృహరూపశృఙ్ఖలాం సమ్యక్ ఛిత్వా మా మభజన్ తత్తస్మా త్తాసాం వః, సా శృఙ్ఖలా అధునా ప్రతియాతు భూయో వినివర్తతా మిత్యర్థః. మయా కార్యః. ప్రత్యుపకారో ముక్తిప్రదాన మేవ తత్తు సదృశం భవేదితి భావః. యద్వా తస్మా ద్యుష్మాక మేవ సాధునా సాధుకృత్యేన తద్యుష్మ త్సాధుకృత్యం ప్రతియాతు ప్రతికృతం భవతు "మయ్యేవ జీర్ణతాం యాతు యత్త్వయోపకృతం హరే, నరః ప్రత్యుపకారార్థీ విపత్తి మభికాఙ్క్షతి" త్యుక్తరీత్యా యుష్మత్సాధుకృతం తేనైవ జీర్యత్వితి భావః. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః

—* రాసక్రీడారమ్భః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం భగవతో గోప్య శ్శ్రుత్వా వాచ స్సుపేశలాః.
జహు ర్విరహజం తాపం తదఙ్గోపచితాశిషః. ౧

తత్రారభత గోవిన్దో రాసక్రీడా మనువ్రతైః,
స్త్రీరత్నై రన్వితః ప్రీతై రన్యోన్యాబద్ధబాహుభిః. ౨

రాసోత్సవ స్సంప్రవృత్తో గోపీమణ్డలమణ్డితః.
యోగేశ్వరేణ కృష్ణేన తాసాం మధ్యే ద్వయో ర్ద్వయోః. ౩

ప్రవిష్టేన గృహీతానాం కణ్ఠే స్వనికటం స్త్రియః,
యం మన్యేర న్నభ స్తావ ద్విమానశతసఙ్కులమ్.

అథ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

అథైవం సూక్తాభి ర్గోపీభి స్సహ భగవతో రాసక్రీడా మనువర్ణయతి త్రయస్త్రింశేన. ఇత్థం భగవత స్సుతరాం పేశలా మృదులా వాచ శ్శ్రుత్వా గోప్య స్తస్యా ఙ్గేనాఙ్గసఙ్గేనో పచితా స్సమృద్ధా ఆశిషో యాసాం తథాభూతాః. విరహజం తాపం జహుః. ౧

అథ తత్ర పులినే భగవాన్ స్త్రియ ఏవ రత్నాని తై స్సహితో రాసక్రీడా మారబ్ధవాన్ కథం భూతైః అనువ్రతై రన్యోన్య మాబద్ధా స్సఙ్గ్రథితా బాహవో యై స్తథాభూతైః రాసో నామానేకనర్తక నర్తకీయుక్తో నృత్తవిశేషః. ౨

అనేకనర్తకనర్తకీసాహిత్య మేవాభినయేన దర్శయతి (రాసోత్సవ ఇత్యాదినా నభస్తావ దిత్యతః ప్రాక్తనేన) తాసాం మండలరూపేణ స్థితానాం ద్వయో ర్ద్వయో ర్మధ్యే ప్రవిష్టేన కృష్ణేన గోపీమండలమండితో రాసోత్సవ స్సంప్రవృత్త ఇత్యన్వయః. కథంభూతానాం తేనైవ కంఠే గృహీతానాం

(రాసక్రీడారమ్భః)

దివౌకసాం సదారాణా మౌత్సుక్యాపహృతాత్మనామ్. ౪

తతో దున్దుభయో నేదు ర్నిపేతుః పుష్పవృష్టయః,
జగు ర్గన్ధర్వపతయ స్సస్త్రీకా స్తద్యశోఽమలమ్. ౫

వలయానాం నూపురాణాం కిఙ్కిణీనాం చ యోషితామ్,
సప్రియాణా మభూ చ్ఛబ్ద స్తుములో రాసమణ్డలే. ౬

తత్రాపి శుశుభే తాభి ర్భగవా న్దేవకీసుతః.
మధ్యే మణీనాం హైమానాం మహామరకతో యథా ౭

ఉభయత ఆలింగితానాం కథంభూతేన యం కృష్ణం సర్వాః స్త్రియః స్వనికటస్థం మన్యేరన్ మా మేవాశ్లిష్టవా నితి మన్యేరన్ తథాభూతేన తదర్థం ద్వయో ర్ద్వయో ర్మధ్యే ప్రవిష్టే నేత్యర్థః. నన్వేకస్య కథం తథా ప్రవేశః సర్వసన్నిహితే తస్మి న్వా కథం తాసాం స్వనికటవర్తిత్వమాత్రాభిమాన ఇత్యతో విశినష్టి (యోగీశ్వరేణేతి.) అచింత్యవివిధవిచిత్రశక్తినేతి భావః. బహురూపతా మాపన్నేన తాసాం స్వస్వనికటవర్తిత్వమాత్రాభిమానం జనయతా చేతి గూఢాభిసంధిః తథా చ వక్ష్యతి "కృత్వా తావంత మాత్మానం యావతీ ర్వ్రజయోషిత" ఇతి అత ఏవా "చిక్లృపన్నాసన మాత్మబంధవ" ఇత్యుక్త ముపపన్నం నభ ఇతి యథా రాసోత్సవ స్సంప్రవర్తితః తావ త్తత్క్షణ మేవ ఔత్సుక్యావ్యాప్తమనసాం సస్త్రీకాణాం దేవానాం విమానశతై స్సంకీర్ణం నభో బభూవ. ౩—౪

(తత ఇతి.) సస్త్రీకా గంధర్వశ్రేష్ఠా అమలం శృణ్వతాం వదతాం చ పాపహరం తస్య భగవతో యశో జగుః. ౫

(వలయానా మితి.) సప్రియాణాం కృష్ణసహితానాం యోషితాం యే వలయాదయ స్తేషాం శబ్ద స్తుముల స్సంకీర్ణో బభూవ. ౬

(తత్రాపీతి.) హైమానాం మణీనాం మధ్యే మహామరకతః నీలమణి రివ తాభి స్స్వర్ణవర్ణాభి రాశ్లిష్ట స్తత్రాతీవ శుశుభే గోపీదృష్ట్యభిప్రాయేణైకవచనం ఏవ ముత్తరత్రాప్యవగంతవ్యమ్. ౭

పాదన్యాసై ర్భుజవిధుతిభి స్సస్మితై ర్భ్రూవిలాసై
ర్భజ్యన్మధ్యై శ్చలకుచపటైః కుణ్డలై ర్గణ్డలోలైః
స్విద్యన్ముఖ్యః కబరరశనాగ్రన్థయః కృష్ణవధ్వో
గాయన్త్య స్తం తటిత ఇవ తా మేఘచక్రే విరేజుః. ౮

ఉచ్చై ర్జగు ర్నృత్యమానా రక్తకణ్ఠ్యో రతిప్రియాః,
కృష్ణాభిమర్శముదితా యద్గీతేనేద మావృతమ్. ౯

కాచి త్సమం ముకున్దేన స్వరజాతీ రమిశ్రితాః.
ఉన్నిన్యే పూజితా తేన ప్రీయతా సాధు సాధ్వితి,
తదేవ ధ్రువ మున్నిన్యే తస్యై మానం చ బహ్వదాత్. ౧౦

యథా తాభి ర్భగవా& శుశుభే తథా తేన తా శ్చ విరేజురిత్యాహ (పాదన్యాసై రితి.) పాదవిక్షేపై ర్భుజవిధుతిభిః కరచాలనైః. స్మితేన సహితైః, భ్రువాం విలాసై శ్చ భజ్యమానై ర్మధ్యై శ్చలద్భిః, కుచై శ్చ పటై శ్చ గండేషు చలైః కుండలై శ్చ ఉపలక్షితా స్స్విద్యంతి స్వేద ముద్గిరంతి ముఖాని యాసాం తాః, కబరేషు రశనాసు చ గ్రంథయో యాసాం యద్వా తేషు తాసు చ న విద్యంతే గ్రంథయో యాసాం తాః, శిథిలకబరాదిగ్రంథిమత్య ఇత్యర్థః, ఏవంభూతాః కృష్ణస్య వధ్వ స్తం కృష్ణం గాయంత్య స్తేన విరేజుః, యథా మేఘచక్రే తటిత స్తద్వత్ తత్ర కృష్ణో మేఘచక్ర మివ తా స్తు బహువిధా స్తటిత ఇవ స్వేద స్తుషార ఇవ గానం గర్జిత మిత్యేతి యథాసమ్భవ మూహ్యం. ౮

(ఉచ్చై రితి.) నృత్యంత్యో నానారాగై రనురక్తశితకంఠ్యః కృష్ణ స్యాభిమర్శేన ముదితా ఉచ్చై ర్జగుః యద్గీతేన యాసాం యస్య చ గీతేన ఇదం విశ్వ మావృతం వ్యాప్తం కృత్స్నం జగ త్తద్గీతై కదేశవ దితి భావః. ౯

తత్ర కాచి దఙ్గనా ముకుందేన సహ స్వర జాతీ స్స్వరభేదా& షడ్జఋషభగాంధారమధ్యమధైవతనిషాదాఖ్యా& అమిశ్రితాః కృష్ణోన్నీతాభిః అసఙ్కీర్ణాః, ఉన్నిన్యే అమూర్ఛయత్ కథంభూతా ప్రీయతా ప్రియమాణేనానేన కృష్ణేన సాధు సాధ్వితి పూజితా సమ్మానితా జాత్యున్నయ మేవ ధ్రువం ధ్రువాఖ్యం తానవిశేషం కృత్వోన్నిన్యే ఉన్నీతవతీ, ఇత్థ మున్నీతవత్యై బహుమానం సంమానం అదా చ్చకార కృష్ణ ఇతి శేషః. ౧౦

(రాసక్రీడారమ్భః)

కాచి ద్రాసపరిశ్రాన్తా పార్శ్వస్థస్య గదాభృతః.
జగ్రాహ పాణినా స్కన్ధం శ్లథద్వలయమల్లికా. ౧౧

తత్రైకాంసగతం బాహుం కృష్ణస్యోత్పలసౌరభం,
చన్దనాలిప్త మాఘ్రాయ హృష్టరోమా చుచుమ్బ హ. ౧౨

కస్యాశ్చి న్నాట్యవిక్షిప్తకుణ్డలత్విషమణ్డితమ్,
గణ్డం గణ్డే సందధత్యా అదా త్తామ్బూలచర్వితమ్. ౧౩

నృత్యన్తీ గాయతీ కాచి త్కూజన్నూపురమేఖలా
పార్శ్వస్థాఽచ్యుతహస్తాబ్జం శ్రాన్తాఽధా త్స్తనయోః శివమ్. ౧౪

ఏవం నృత్తగీతవాద్యాదినా కృష్ణసంమానితానాం తాసా మతిప్రేమవిలసితం వృత్త మాహ (కాచి దిత్యాదినా) రాసేన పరిశ్రాంతా శ్లథంతి వలయాని మల్లికా శ్చ యస్యా స్తథాభూతా ఆత్మనో బాహునా పార్శ్వస్థస్య భగవతోఽంసం జగ్రాహ. ౧౧

తత్ర తాసాం మధ్యే ఏకా త్వాత్మనోఽంసగతం స్కంధే నిహిత ముత్పలసౌరభ మివ సౌరభం యస్య తం చందనేన సమంతా ల్లిప్తం కృష్ణస్య బాహు మాఘ్రాయ హృష్టాని పులకితాని రోమాణి యస్యా స్తథా భూతా బాహు మధరం వా చుచుమ్బ. ౧౨

నాట్యేన నృత్యేన, విక్షిప్తయో శ్చఞ్చలయోః కుండయో స్త్విషేణ త్విషా. అదంతత్వ మార్షం, మణ్డితం కపోలం తథాభూతే స్వగణ్డే సందధత్యాః స్సంయోజయంత్యాః కస్యాశ్చి త్కస్యైచి త్తామ్బూలచర్వితం దదౌ. ౧౩

కాచిత్తు నృత్యంతీ గాయంతీ చ కూజంతీ నూపురే మేఖలా చ యస్యా స్తథాభూత్వా శ్రాంతా శివం శాంతం పార్శ్వస్థ స్యాచ్యుతస్య హస్తాబ్జం అబ్జవ చ్ఛీతలం హస్తం స్తనయో రధాత్ విదధే. ౧౪

గోప్యో లబ్ధ్వాఽచ్యుతం కాన్తం శ్రియ ఏకాన్తవల్లభమ్,
గృహీతకణ్ఠ్య స్తద్దోర్భ్యాం గాయన్త్య స్తం విజహ్రిరే. ౧౫

కర్ణోత్పలాలకవిటఙ్కకపోలఘర్మవక్త్రశ్రియో వలయనూపురఘోషవాద్యైః.
గోప్య స్సమం భగవతా ననృతు స్స్వకేశస్రస్తస్రజో భ్రమరగాయకరాసగోష్ఠ్యామ్. ౧౬

ఏవం పరిష్వఙ్గకరాభిమర్శస్నిగ్ధేక్షణోద్దామవిలాసహాసైః,
రేమే రమేశో వ్రజసున్దరీభి ర్యథాఽర్భక స్స్వప్రతిబిమ్బవిభ్రమైః. ౧౭

ఇత్థమన్యా అపి గోప్యో యథాయథం నానావిధై ర్విభ్రమై ర్విజహ్రు రిత్యాహ (గోప్య ఇతి.) శ్రియో లక్ష్మ్యాః ఏకాంతవల్లభ మనన్యపతిం లబ్ధ్వా తస్యాచ్యుతస్య దోర్భ్యాం గృహీతాః కంఠా యాసాం తా స్త మచ్యుతం గాయంత్యో విజహ్రిరే. ౧౫

తత్ర వాదకేషు గాయకేషు చ సత్త్రీకేషు గంధర్వకిన్నరాదిషు రసావేశేన ముహ్యత్సు నృత్యత్సు చాన్యా మేవ వాద్యాదిసంపత్తిం దర్శయ న్రాససంభ్రమ మాహ (కర్ణోత్పలేతి.) కర్ణోత్పలైః కర్ణావతంసై రుత్పలై శ్చ అలకవిటఙ్కైః అలకాలఙ్కృతైః కపోలై శ్చ ఘర్మైః స్వేదబిందుభి శ్చ వక్త్రేషు శ్రీః శోభా యాసాం తాః గోప్యః, ఘోషాః కిఙ్కిణ్యః, వలయాదిభి ర్వాద్యైః వాదిత్రై శ్చ భగవతా సహ భ్రమరా ఏవ గాయకా యస్యాం తస్యాం రాససభాయాం ననృతుః. కథమ్భూతాః? స్వకేశేభ్యః స్రస్తాః స్రజో యాసాం తథాభూతాః, ఏతేన తాళగతిసంతుష్టాః కేశా స్వశిరఃకమ్పాః పాదేషు పుష్పవృష్టి మివాకుర్వ న్నిత్యుత్ప్రేక్షితమ్. ౧౬

ఇత్థం గోప్యో నానావిభ్రమై ర్భగవతా సహ విజహ్రుః తథా భగవా నపి స్వవిలాసై స్తాభి స్సహ రేమ ఇత్యాహ (ఏవ మితి.) ఇత్థం రమేశః శ్రియఃపతిః భగవా నపి వ్రజసుందరీభి స్సహ పరిష్వఙ్గాదిభిః రేమే తత్ర, పరిష్వఙ్గః పరిరమ్భః కరాభిమర్శః కరేణ స్తనయోః బాహ్వాదీనాం సంస్పర్శః స్నిగ్ధేక్షణం సానురాగావలోకనం ఉద్దామవిలాస ఉదారలీలా పరిష్వఙ్గాదిరూపం విహారం కృతవా నిత్యర్థః. రమేశః రేమ ఇత్యనే నావాప్తసమస్తకామత్వా దనపేక్షితవిహారోఽపి సర్వకారణత్వా దస్వాత్మకవస్త్వంతర రహితోఽపి కేవలం రేమ ఇతి సూచితం. కథ మేవంభూతస్య క్రీడా సఙ్ఘటత ఇత్యతో దృష్టాంత మాహ (యథేతి.)అర్భకో యథా స్వప్రతిబిమ్బై ర్విభ్రమః క్రీడా, యస్య తథాభూతో భవతి తద్వత్, స యథా స్వప్రతిబిమ్బైః స్వానన్యై రేవ రమతే తథా రమేశోఽపి స్వాత్మికాభిః వ్రజసుందరీభిః కామినాం స్త్రీపారవశ్యం దర్శయ న్నివ రేమ ఇత్యర్థః. అత్ర బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రివ స్వాత్మికానాం వ్రజసున్దరీణాం స్వశరీరత్వేన స్వకార్యత్వేన చ స్వానన్యత్వమాత్రేఽర్భకదృష్టాంతః. న త్వఙ్గత్వాదా వపీతి ద్రష్టవ్యమ్. ౧౭

(రాసక్రీడారమ్భః)

తదఙ్గసఙ్గప్రముదాకులేన్ద్రియాః కేశాన్దుకూలం కుచపట్టికాం వా,
నాఞ్జః ప్రతివ్యోఢు మలం వ్రజస్త్రియో విస్రస్తమాల్యాభరణాః కురూద్వహ ౧౮

కృష్ణవిక్రీడితం వీక్ష్య ముముహుః ఖేచరస్త్రియః.
కామార్దితా శ్శశాఙ్క శ్చ సగణో విస్మితోఽభవత్. ౧౯

కృత్వా తావన్త మాత్మానం యావతీ ర్గోపయోషితః,
రరామ భగవాం స్తాభి రాత్మారామోఽపి లీలయా, ౨౦

తాసాం రతివిహారేణ శ్రాన్తానాం వదనాని సః,
ప్రామృజ త్కరుణః ప్రేమ్ణా శన్తమే నాఙ్గపాణినా. ౨౧

తా స్తు భగవత స్తస్యైవ లాసై రనభిభూతస్వవిలాసై రాకులా బభూవు రిత్యాహ (తదఙ్గసఙ్గేతి.) తస్య భగవతోఽఙ్గసఙ్గేన ప్రకృష్టా ముత్ప్రీతి స్తయా ఆకులా న్యవశా నీన్ద్రియాణి, యాసాం విస్రస్తా విశ్లథా మాలా ఆభరణాని చ యాసాం తథాభూతాః, విశ్లథబన్ధనాన్ కేశాదీన్ అఞ్జసా ఆశు ప్రతివ్యోఢుం యథాపూర్వం ధర్తుం, నాలం న ప్రబభూవుః. ౧౮

న కేవలం తా ఏవాకులేన్ద్రియాః కిన్తు పశ్యన్త్యో దేవానాం స్త్రియోఽపీత్యాహ (కృష్ణవిక్రీడిత మితి.) ఖేచరాణాం దేవానాం, స్త్రియః కించ శశాఙ్క శ్చన్ద్రః, స్వగణ శ్శుక్రాఙ్గారకగుర్వాదిగణసహితః విస్మితో బభూవ. అనే నైత త్సూచితం, విస్మితేన శశాఙ్కేన స్వగతౌ విస్మృతాయా మితరేఽపి గ్రహాః స్వస్వగతిం విస్మృత్య తత్ర తత్రైవ తస్థు రతో రాత్రి ర్దీర్ఘా చ బభూవేతి. ౧౯

కథ మేకోఽనేకాభి ర్భగవ ద్రేమ ఇత్యత ఆహ (కృత్వేతి.) గోపయోషితః యావతీ ర్యావత్య స్తావన్త మాత్మానం, కృత్వా తాభి స్సహ లీలయా రేమే. అధ్యయనేన వసతీతివ ల్లీలయేతి హేతౌ తృతీయా, ఆత్మారామోఽపి షాడ్గుణ్యపూర్ణోఽపి కేవలం, లీలార్థ మేవ రేమ ఇత్యర్థః. ౨౦

తస్య తాసు కృపాతిశయ మాహ (తాసా మితి.) స భగవా న్రతివిహారేణ రతివిహారాభ్యాం శ్రాన్తానాం తాసాం గోపానాం, వదనాని ప్రస్విన్నాని అఙ్గహారాజ్ఞ కరుణః కరుణావాన్ శన్తమేన నిరతిశయసుఖకరేణ పాణినా, ప్రామృజత్ పరిమృష్టవాన్. ౨౧

గోప్య స్స్ఫురత్కనకకుణ్డలకున్తలత్విడ్గణ్డశ్రియా సుధితహాసనిరీక్షణేన,
మానం దధత్య ఋషభస్య జగుః కృతాని పుణ్యాని తత్కరరుహస్పర్శప్రమోదాః. ౨౨

తాభి ర్యుత శ్శ్రమ మపోహితు మఙ్గసఙ్గఘృష్టస్రజ స్స్వకుచకుఙ్కుమరఞ్జితాయాః.
గన్ధర్వపాళిభి రనుద్రుత ఆవిశ ద్వా శ్శ్రాన్తో గజీభి రిభరాడివ భిన్నసేతుః. ౨౩

—* జలవనక్రీడావర్ణనఘట్టః *—

సోఽమ్భ స్యలం యువతిభిః పరిషిచ్యమానః ప్రేమ్ణేక్షితః ప్రహసతీభి రిత స్తతోఽఙ్గ,
వైమానికైః కుసుమవర్షిభి రీడ్యమానో రేమే స్వయం స్వరతి రత్ర గజేన్ద్రలీలః. ౨౪

తతోఽతిహృష్టానాం గోపీనాం చరిత మాహ (గోప్య ఇతి.) తస్య భగవతః కరరుహై ర్నఖైః స్పర్శేన ప్రమోదో యాసాం తా గోప్యః స్ఫురతాం స్వర్ణకుండలానాం కుంతలానాం చ త్విషాం గండేషు యా శ్రీ స్తయా సుధితే నామృతాయితేన హాసయుక్తనిరీక్షణేన చ ఋషభస్య భర్తుః కృష్ణస్య మానం దధత్యః పూజాం కుర్వత్యః, పురటకుండలాదిత్విడాదిభి స్తస్య హర్షం జనయంత్య ఇత్యర్థః. తస్య కర్మాణి చేష్టితాని జగుః. ౨౨

అథ తస్య తాభి స్సహ జలక్రీడా మాహ (తాభి రితి ద్వాభ్యాం.) తాసా మఙ్గసఙ్గేన ఘృష్టా సమ్మర్దితా యా స్రక్ తస్యాః, అత ఏవ తాసాం కుచకుఙ్కుమేన రఞ్జితాయా, స్సంబంధిభి ర్గంధర్వపాళిభిః గంధర్వపాః గంధర్వపతయ ఇవ గాయంతో యేఽళయో భృఙ్గా స్తై రనుద్రుతః అనుగతః, స కృష్ణ స్తాభి స్సహ శ్రమం రతివిహారజ మపోహితుం అపాకర్తుం వా ర్జల మావిశత్. యథేభరా డ్గజపతిః శ్రాంతో గజీభి స్సహ జలం ప్రవిశతి తద్వత్ భిన్నసేతు ర్విదారితతటః దార్ష్టాంతికే త్వతీతలోకవేదమర్యాదః. ౨౩

(స ఇతి.) స భగవాన్, స్వయ మాత్మనా స్వరతి రాత్మారామోఽపి గజేంద్ర స్యేవ లీలా యస్య తథాభూతః తదేవాహ, అమ్భ స్యలం నితరాం ప్రహసతీభి ర్యువతీభిః ప్రేమ్ణా ఉక్షిత స్సిక్తః. స్వయ మపి తా స్సిచ్యమానః భ్వాదివ ద్దివాదే రాకృతిగణత్వా త్కర్తరి శ్యన్, సేచయ న్నిత్యర్థః. యద్వా తాభి స్తావ త్కించి దుక్షితః, ప్రత్యుక్షణేన పునః, పరిత స్సిచ్యమానః, అఙ్గ హేరాజన్ కుసుమాని వర్షతీతి తథా తై ర్వైమానికై ర్విమానారూఢై ర్దేవై రీడ్యమాన స్స్తూయమానః రేమే. ౨౪

(జలవనక్రీడావర్ణనఘట్టః)

తత శ్చ కృష్ణోపవనే జలస్థలప్రసూనగన్ధానిలజుష్టదిక్తటే,
చచార భృఙ్గప్రమదాగణావృతో యథా మదచ్యుద్ద్విరదః కరేణుభిః. ౨౪

ఏవం శశాఙ్కాంశువిరాజితా నిశా స సత్యకామో౽నురతాబలాగణః,
సిషేవ ఆత్మ న్యవరుద్ధసౌరత స్సర్వా శ్శరత్కావ్యకథారసాశ్రయాః. ౨౫

రాజోవాచ—

సంస్థాపనాయ ధర్మస్య ప్రశమాయేతరస్య చ.
అవతీర్ణో హి భగవా నంశేన జగదీశ్వరః. ౨౬

స కథం ధర్మసేతూనాం వక్తా కర్తా౽భిరక్షితా.
ప్రతీప మాచర ద్బ్రహ్మ న్పరదారాభిమర్శనమ్. ౨౭

ఏవం స్థలజలక్రీడే వర్ణితే అథ వనక్రీడాం వర్ణయతి (తత శ్చేతి.) జలస్థలప్రసూనానాం గన్ధో యస్మిన్ తేనానిలేన జుష్టాని దిశాం తటాని అంతాః. యస్మిన్ యద్వా దిశ శ్చ తటం స్థలం చ యస్మిన్ కృష్ణాయా యమునాయా ఉపవనే ప్రాంతవనే భృంగాణాం, ప్రమదానాం చ గణై రావృత శ్చచార, యథా మదచ్యుత్ మదధారా స్స్రవన్ ద్విరదః మత్తగజః కరేణుభిః ఇభీభి స్తద్వత్. ౨౪

రాసక్రీడాం నిగమయతి (ఏవ మితి.) ఏవ మిత్థం స భగవాన్, సత్యసంకల్పో౽నురతో౽నురాగీ స్త్రీణాం గణో యస్య తథాభూతో౽ప్యాత్మ న్యేవావరుద్ధః సౌరత శ్చరమధాతుః న తు స్ఖలితో యస్య తథాభూత ఇతి కామజయ స్సూచ్యతే. చంద్రాంశుభి ర్విరాజితా స్సర్వా శ్శరది కావ్యేషు కథ్యమానాః యే కథారసా స్తేషాం ఆశ్రయభూతా, నిశా స్సిషేవే. ౨౫

ఉపదేశానుష్ఠానవిరోధినిరసనాదిభిః కేవలం ధర్మపరిత్రాణార్థ మవతీర్ణస్య భగవతః కథం పరదారపరిగ్రహరూపాధర్మాచరణ మితి పృచ్ఛతి రాజా (సంస్థాపనాయేతి.) ఇతర స్యాధర్మస్య ప్రశమనార్థం చాంశేన బలరామేణ సహ స్వసఙ్కల్పాత్మకజ్ఞానేనైవ న తు కర్మణేతి వా అవతీర్ణః. ౨౬

(స) ఏవంభూతః ధర్మమర్యాదానాం, స్వయం కర్తా అనుష్ఠాతా వక్తా ఉపదేష్టా చ విరోధినిరసనేనాభితో రక్షితా చ సన్ హే బ్రహ్మన్ పరదారాభిమర్శనాత్మకం ప్రతీపం ప్రతికూల మధర్మ మితి యావత్, కథ మాచరత్ కృతవాన్. ౨౭

ఆప్తకామో యదుపతిః కృతవా న్వై జుగుప్సితమ్,
కి మభిప్రాయ ఏత న్న స్సంశయం ఛిన్ధి సువ్రత, ౨౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

ధర్మవ్యతిక్రమో దృష్ట ఈశ్వరాణాం చ సాహసమ్,
తేజీయసాం న దోషాయ వహ్నే స్సర్వభుజో యథా. ౩౦

నై త త్సమాచరే జ్జాతు మనసాఽపి హ్యనీశ్వరః,

కించ స్వయ మవాప్తసమస్తకామోఽపి యదుపతిః జుగుప్సితం నిన్దితం కర్మ కృతవా న్ అనవాప్తకామ స్యేంద్రియపరవశస్య జుగుప్సితాచరణం దృష్టం న త్వాప్తకామస్య స్వతన్త్ర స్యేతి భావః. అతః కేనాభిప్రాయేణ కృతవా నితి పృచ్ఛతి (కి మభిప్రాయ ఇతి,) ఏతత్ ఏతస్మి న్విషయే నోఽస్మాకం సంశయః తం హేసువ్రత ఛిన్ధి నిరాకురు. ౨౯

కైముత్యనయే నోత్తరం వివక్షుః కర్మవశ్యస్యాప్రయుక్తశాస్త్రవశ్యానవశా మేవ శాస్త్రవిరుద్ధం కర్మప్రత్యవాయజనకం న త్వకర్మవశ్యానా మశాస్త్రవశ్యానా మితి నావ దుత్తర మాహ (ధర్మవ్యతిక్రమ ఇతి.) యద్యపీశ్వరాణా మశాస్త్రవశ్యానాం ధర్మవ్యతిక్రమః. శాస్త్రోక్తధర్మాతిలఙ్ఘిత్వం సాహసం సహసా శాస్త్రార్థావిమర్శేన కృతం సాహసం కామచార ఇతి యావత్ ఉభయమపి దృష్టం తథాపి త త్తేజీయసాం న దోషాయ న ప్రత్యవాయావహం స్వర్గిణాం ముక్తానాం చ వ్యాపారేషు వ్యభిచారా దితి భావః. నహి స్వర్గిముక్తవ్యాపార శ్శాస్త్రానువర్తిన వా ప్రత్యవాయావహః తేజీయస్త్వ మత్ర శాస్త్రవశ్యతానాపాదకసామర్థ్యాన త్తద్రూపం వివక్షితం. పదార్థానాం విలక్షణశక్తికత్వా దితి తాత్పర్యం తత్ర దృష్టాంత మాహ (వహ్నే రితి.) యథా సర్వభుజః సర్వదాహకస్య వహ్నేః. దాహమాత్రేణ దాహ్యపటాదిగతమాలిన్యసంబన్ధో న విద్యతే తద్వత్ న హ్యబాదిషు స్వసంబన్ధిపృథివ్యాదిగతలౌహిత్యాదికం దృష్ట మితి వహ్ని వపి తద్వ త్ప్రసజ్య ఇతి భావః. ౩౦

తర్హి "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ" ఇతి న్యాయే నాన్యోఽప్యేవం కుర్యా దిత్యాశఙ్క్యాహ (నైత దితి) ఏతదశాస్త్రవశ్య త్వేనాచరిత మనీశ్వర శ్శాస్త్రవశ్యః, కదాచి దపి మనసాఽపి నాచరేత్ చికీర్షామపి న కుర్యా దిత్యర్థః. విపర్యయే బాధక మాహ (నశ్యతీతి,) మౌఢ్యాత్ స్వస్య శాస్త్రవశ్యత్వాజ్ఞానా త్తత్ప్రతిషిద్ధ మాచర న్నాశు నశ్యతి నాశోఽత్ర నిరయప్రాప్తిః, తత్ర దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) రుద్రో యథాఽబ్ధిజం విషం ఆచర దభక్షయత్ తథా తదన్యో భక్షయ న్నాశు నశ్యతి రుద్రస్య విషపాన

నశ్యత్యాశ్వాచరన్మౌఢ్యాద్యథా రుద్రోఽబ్ధిజం విషమ్. ౩౦

ఈశ్వరాణాం వచస్సత్యం తథైవాచరితం క్వచిత్,
తేషాం యత్స్వవచోయుక్తం బుద్ధిమాన్ తత్సమాచరేత్. ౩౧

కుశలాచరితే నైషా మిహ స్వార్థో న విద్యతే,
విపర్యయేణ వానర్థో నిరహఙ్కారిణాం ప్రభో. ౩౨

ప్రయుక్తప్రాణివిపత్త్యాపాదకశక్తిమత్త్వం స్వస్య తదభావం చాజ్ఞాన న్నైరన్తర్యం రుద్రో భక్షితవాం స్తథాఽహ మపి భక్షయిష్యామీతి యో మౌఢ్యాద్భక్షయతి స నశ్యత్యే వేత్యర్థః. ౩౦

కథం తర్హి శిష్టాచారస్య ప్రామాణ్య మిత్యాశఙ్క్య న కార్త్స్న్యేన శిష్టాచారః ప్రమాణం కింతు శాస్త్రావిరోధేన శిష్టవచ స్తు కార్త్స్న్యేన ప్రమాణ మిత్యాహ (ఈశ్వరాణా మితి.) ఈశ్వరాణాం కర్మపరశ్యత్వాభావ ప్రయుక్తశాస్త్రవశ్య త్వాభావవతా మేవం కుర్వేవం మా కుర్వితీ త్యేవంరూపం వచః కార్త్స్న్యేన సత్యం సర్వేషాం ప్రమాణ మితి యావత్. ఆచరితం తు క్వచిదేవ కిఞ్చిదేవ ప్రమాణ మిత్యర్థః. కిం తదాచరితం యత్ప్రమాణ మిత్యాహ తేషా మీశ్వరాణాం యదాచరితం వచోస్స్వ యుక్తం స్వవచసా సమాయుక్తం స్వవచసోఽవిరుద్ధం తత్సర్వ మిత్యర్థః. తత్తస్మా ద్బుద్ధిమా నపీశ్వరవచసోఽనుకూల మేవేశ్వరాచరిత మాచరేత్. బుద్ధిమాన్న తదాచరే దితి పాఠాంతరం, తదా అయుక్త మితి చ్ఛేదః. స్వవచసః ఈశ్వరవచసః, అయుక్తం విరుద్ధం ఈశ్వరాణా మాచరితం, నాచరే దిత్యర్థః. ౩౧

తేజీయసాం న దోషాయే త్యత్ర దేవ స్పష్టయతి (కుశలాచరితేనేతి.) యేషాం తేజీయసా మీశ్వరాణాం ఇహ లోకే కుశలాచరితేన సాధనేన అర్థ స్స్వార్థం ప్రయోజనం న విద్యతే నాపి విపర్యయేణాకుశలాచరితే నానర్థోఽపి న విద్యతే. తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి (నిరహఙ్కారిణా మితి.) అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానరహితానా మిత్యర్థః. హే ప్రభో దేహాత్మాభిమానో హి పూర్వపూర్వకర్మ మూలకః పున రుత్తరోత్తరకర్మమూలం చ, తదభావా త్కర్మవశ్యత్వాభావ స్తదభావా చ్చ శాస్త్రవశ్య త్వాభావ స్తదభావా చ్చ ధర్మాధర్మమూలకా వర్థానర్థౌ న స్త ఇతి భావః. ౩౨

కిము తాఖిలసత్త్వానాం తిర్యఙ్మర్త్యదివౌకసామ్,
ఈశితు శ్చేశితవ్యానాం కుశలాకుశలాన్వయః. ౩౪

యత్పాదపఙ్కజపరాగనిషేవతృప్తా యోగప్రభావవిధుతాఖిలకర్మబన్ధాః,
స్వైరం చరన్తి మునయోఽపి న నహ్యమానా స్తస్యేచ్ఛయాఽత్తవపుషః కుత ఏవ బన్ధః. ౩౫

గోపీనాం తత్పతీనాం చ సర్వేషాం చాపి దేహినామ్,
యోఽన్త శ్చరతి సోఽధ్యక్ష ఏష క్రీడనదేహభాక్. ౩౬

యతోఽకర్మవశ్యానాం జీవానా మేవ కుశలాకుశలాచారనిమిత్తకా వర్థానర్థౌ న స్తః కిం పున స్తేషా మపి నియంతు రపహతపాప్మనో భగవత ఇత్యాహ (కిము తేతి) తిర్యగాదిరూపేణావస్థితానాం అఖిలానాం సత్త్వానాం నియామ్యానాం నియంతు స్సర్వేశ్వరస్య కుశలాకుశలాన్వయో నాస్తీతి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః, కుశలాకుశలకర్మప్రయుక్తసుఖదుఃఖాదిసంబంధోఽత్ర కుశలాకుశలాన్వయశబ్దవివక్షితః, సత్త్వశబ్దో జీవపరః. "సత్త్వ మస్త్రీ తు జంతుష్వి"తి కోశాత్ జంతుశబ్దః జీవపర్యాయః, "ప్రాణీ తు చేతనో జన్మీ జంతు జన్య శరీరిణ" ఇతి నామపాఠాత్, సత్త్వం ప్రకృతిజై ర్ముక్త మితి భగవదుక్తే శ్చ. ౩౪

కైముత్యనయేనోక్త మేవ ప్రపఞ్చయతి (యత్పాదేతి.) యత్పాదపఙ్కజపరాగస్య నిషేవణేన తృప్తాః నివృత్తశబ్దాదివిషయాభిలాషాః, యోగప్రభావేన యస్య పాదపఙ్కజానుధ్యానాత్మకయోగసామర్థ్యేన విధుతా అఖిలాః కర్మాత్మకా బంధా యేషాం తే మునయ స్సనకాదయోఽపి న నహ్యమానాః. అనహ్యమానాః, అనాబధ్యమానా శ్శాస్త్రావశ్యా ఇతి యావత్. స్వైరం యథేచ్ఛం చరంతి కిముతేచ్ఛయా న తు కర్మణేతి భావః, ఆత్తం పరిగృహీతం వపు రప్రాకృతం శుద్ధసత్త్వమయం యేన తస్యాపహతపాప్మనో భగవతః కుత ఏవ బంధః. కుతశ్చి దప్యాచరితా త్స్వైరా ద్బంధో నాస్త్యే వేత్యర్థః. ౩౫

యత్స్పష్ట మాప్తకామో యదుపతి రిత్యాదినాఽవాప్తసమస్తకామస్య స్వతో నిరతిశయానందస్య గ్రామ్యచేష్టాన్వయః, కథ మితి తస్యోత్తర మాహ ద్వాభ్యాం - గోపీనాం తాసాం పతీనాం చ తథాఽన్యేషాం దేహినాం జీవానాం చ యోఽంతశ్చరతి అంతరాత్మతయా వ్యాప్నువ న్నియమయతి యశ్చాధ్యక్షః, తత్తత్కర్మానుగుణసుఖదుఃఖాదిఫలద శ్చ స ఏష భగవాన్ కృష్ణః క్రీడనదేహభాక్ న త్వస్మదాదివ త్సుఖదుఃఖాదిభోగాయ కర్మాధీనదేహభా గిత్యర్థః. క్రీడాన్నృదేహభా గితి పాఠాంతరం. తదా నరాకృతిభా గిత్యర్థః. ౩౬

(జలవనక్రీడావర్ణనఘట్టః)

అనుగ్రహాయ భక్తానాం మానుషం దేహ మాస్థితః,
భజతే తాదృశీః క్రీడాః యాః శ్రుత్వా తత్పరో భవేత్. ౩౬

నాసూయ న్ఖలు కృష్ణాయ మోహితా స్తస్య మాయయా,
మన్యమానా స్స్వపార్శ్వస్థా న్స్వాన్స్వా న్దారా న్వ్రజౌకసః. ౩౭

బ్రహ్మరాత్ర ఉపావృత్తే వాసుదేవానుమోదితాః.
అనిచ్ఛన్త్యో యయు ర్గోప్య స్స్వగృహా న్భగవత్ప్రియాః. ౩౮

అవాప్తసమస్తకామస్య కిం క్రీడాజన్యసుఖ లేశే నేతి శఙ్కాం నిరాహ (అనుగ్రహాయేతి.) భూతానా మనుగ్రహాయ అస్మదాదిభూతా న్యనుగ్రహీతుం మానుషం మనుష్య స్యేవ సన్నివేశవిశిష్టం దేహ మాస్థితః తాదృశీ రుక్తవిధాః క్రీడాః భజతే కరోతి క్రీడా త్వవాంతరప్రయోజనం భూతానుగ్రహ స్తు భగవదవతారస్య ప్రయోజన మితి భావః. అవతారస్య క్రీడార్థత్వం క్రీడాయా స్త్వనుగ్రహార్థత్వం చోక్తం. కథం క్రీడాయా అనుగ్రహార్థత్వ మిత్యత ఆహ (యా శ్శ్రుత్వేతి.) యాః క్రీడాః శ్రుత్వా తత్పరః భగవత్పరో భవేత్, జన ఇతి కర్తృపదాధ్యాహారః. మత్క్రీడా శ్శృణ్వతో లోకస్య నిరతిశయ పురుషార్థభూతే మయీష్టానిష్టప్రాపణపరిహారదక్షే నితరా మాసక్తి ర్యథా స్యా దిత్యేవ మనుగ్రహాయ క్రీడా భజతే న తు స్వయ మపరిపూర్ణో భజత ఇతి భావః. ౩౬

నన్వేవ మప్యుక్తాభిప్రాయేణ క్రీడాభజనంతం తదభిప్రాయానభిజ్ఞా గోపీనాం పతయః కిం నాభ్యసూయ న్నిత్యత ఆహ (నాసూయ న్నితి.) వ్రజౌకసాం పతయ స్తస్య కృష్ణస్య మాయయా మోహితాః స్వస్వదారాన్ స్వపార్శ్వస్థా నేవ మన్యమానాః, కృష్ణాయ నాసూయన్ దోషబుద్ధ్యా న దదృశుః. కృష్ణా యేత్యత్ర "క్రుధద్రుహే"త్యాదినా చతుర్థీ. ౩౭

ప్రకృత మాహ (బ్రహ్మరాత్ర ఇతి.) బ్రహ్మరాత్రే బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉపావృత్తే ప్రాప్తే సతి వాసుదేవే నానుమోదితాః, అనుమోదనపూర్వక మాజ్ఞాపితా అపి గోప్యః, భగవా నేవ నిరతిశయ ప్రియో యాసాం తథాభూతాః అత ఎవ అనిచ్ఛంత్యః. గంతు మితి శేషః. కథంచి త్స్వగృహా న్ప్రతి యయుః. ౩౮

విక్రీడితం వ్రజవధూభి రిదం చ విష్ణో శ్శ్రద్ధాన్వితోఽనుశృణుయా దథ వర్ణయే ద్యః.
భక్తిం పరాం భగవతి ప్రతిలభ్య కామం హృద్రోగ మాశు విధునో త్యచిరేణ ధీరః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

ప్రకృతరాసక్రీడాశ్రవణాదిఫల మాహ (విక్రీడిత మితి.) వ్రజవధూభి స్సాక మిదం విష్ణోః కృష్ణస్య విక్రీడితం, భావేక్తః, యః పుమాన్ శ్రద్ధాన్వితోఽనుక్రమేణ శృణుయా, దథవా వర్ణయే చ్ఛ్రావయే చ్చ స భగవతి పరా ముత్కృష్టాం భక్తిం ప్రాప్య ధీరః జీవద్దశాయాం జితేంద్రియః కామం నితరాం హృద్రోగం రోగవదనర్థకరం హృత్స్థ మజ్ఞానం ఆశ్వచిరేణ విధునోతి నిరస్యతి, శ్రోతా ఆశు ధునోతి తథా వర్ణయితా త్వచిరేణ ధునోతీతి ప్రత్యేకాభిప్రాయకోఽచిరేణాశుశబ్దయోః ప్రయోగః, అతో న పౌనరుక్త్యం యద్వా హృద్రోగనాశోపక్రమణయోర్మధ్యే కాలవిలమ్బాభావాభిప్రాయక ఆశుశబ్దః శ్రవణోన్ముఖస్య రోగాదే రివ చిరేణ నిశ్శేషశాంతిశఙ్కావ్యుదాసాయాచిరేణశబ్దః, అచిరేణ ధీరః. ఆశు విధునోతీతి వాఽన్వయః, హృద్రోగరూపం కామం మదన మాశు విధునోతి విజయతే, ఇత్యర్థో వా. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః

—* అహిరూపధారిణ స్సుదర్శనాఖ్యగన్ధర్వస్య శాపమోక్షణమ్. *—

ఏకదా దేవయాత్రాయాం గోపాలా జాతకౌతుకాః,
అనోభి రనడుద్యుక్తైః ప్రయయు స్తేఽమ్బికావనమ్. ౧

తత్ర స్నాత్వా సరస్వత్యాం దేవం పశుపతిం ప్రభుమ్.
ఆనర్చు రర్హణై ర్భక్త్యా దేవీం చ నృపతేఽమ్బికామ్. ౨

గావో హిరణ్యం వాసాంసి మధు మధ్వన్న మాదృతాః,
బ్రాహ్మణేభ్యో దదు స్సర్వే దేవో నః ప్రీయతా మితి. ౩

ఊషు స్సరస్వతీతీరే జలం ప్రాశ్య యతవ్రతాః,
రజనీం తాం మహాభాగా స్సనందా నందకాదయః. ౪

అథ చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ సుదర్శనాఖ్యవిద్యాధరస్య బ్రాహ్మణశాపా త్సర్పత్వం గతస్య శాపవిమోచనాత్మకం సప్రస్తావం తథా శఙ్ఖచూడాఖ్యయక్షవధతచ్ఛిరోమణ్యుపహారాత్మకం చ భగవతః కర్మానువర్ణయతి చతుస్త్రింశేన (ఏకదేత్యాదినా) కదాచి ద్దేవయాత్రాయాం సామ్బం పశుపతిం ప్రతిగమనతత్పూజాధ్యాత్మికాయాం నిమిత్తభూతాయాం అనడుద్భిః వృషై ర్యుక్తై రనోభి శ్శకటై రమ్బికావనం యయుః దేవయాత్రాయాం విషయభూతాయాం జాతం కౌతుకం యేషాం తే తథాభూతా యయు రితి వా. ౧

తత్ర తద్వనసమీపస్థాయాం సరస్వత్యాఖ్యాయాం నద్యాం స్నాత్వా హేనృప తే అర్హణైః పూజాసాధనైః. గంధాదిభిః, దేవం పశుపతిం దేవీ మమ్బికాం చ భక్త్యా పూజయామాసుః, ౨

తతో గావః గాః హిరణ్యం వాసాంసి మధు మధురం మధుసహితం అన్నం చ బ్రాహ్మణేభ్యో దదుః, కథమ్భూతాః? దేవః పశుపతిః నోఽస్మాకం ప్రీతో భవ త్విత్యభిప్రాయవంతః. ౩

తతో జలమాత్రం ప్రాశ్య యతవ్రతాః యతం నియతం వ్రతం బ్రహ్మచర్యాత్మకం యేషాం తే తథాభూతాః తస్యై వ సరస్వత్యా స్తీరే నందప్రభృతయో గోపా స్తాం రాత్రి మూషితవంతః. ౪

కశ్చి న్మహా నహి స్తస్మి న్విపినేఽతిబుభుక్షితః,
యదృచ్ఛయాఽఽగతో నన్దం శయాన మురగోఽగ్రసీత్. ౫

స చుక్రోశాహినా గ్రస్తః కృష్ణ కృష్ణ మహా నయమ్,
సర్పో మాం గ్రసతే తాత ప్రపన్నం పరిమోచయ. ౬

తస్య చాక్రన్దితం శ్రుత్వా గోపాలా స్సహసోత్థితాః,
గ్రస్తం చ దృష్ట్వా సంభ్రాన్తా స్సర్పం వివ్యధు రుల్ముకైః. ౭

అలాతై ర్దహ్యమానోఽపి నాముఞ్చ త్త ముదగ్గమః,
త మస్పృశ త్పదాఽభ్యేత్య భగవా న్సాత్వతాం పతిః. ౮

స వై భగవత శ్శ్రీమత్పాదస్పర్శహతాశుభః,
భేజే సర్పవపు ర్హిత్వా రూపం విద్యాధరార్చితమ్. ౯

తస్మి న్విపినే అమ్బికావనే కశ్చి న్మహా న్విపులకాయోఽహి స్సర్పః, అతీవ బుభుక్షితో న్యవస దితి శేషః. స చోరగః యదృచ్ఛయాఽఽగతః తత్ర సఞ్చర న్నందం ప్రాప్తః, త మగ్రసీత్. ౫

స చ గ్రస్యమానో నందః చుక్రోశ కృష్ణ మహా చ (కి మితి.) హేతాత పుత్ర మహా నయం సర్పో మాం గ్రసతే ప్రపన్నం శరణం గతం మాం సర్పా న్మోచయేతి, ౬

అస్య నంద స్యాక్రందితం రోదన మాహ్వానం వా శ్రుత్వా గోపా స్సర్వే ఆశూత్థితాః సర్పేణ గ్రస్తం నందం దృష్ట్వా చ భ్రాంతా వ్యాకులచిత్తాః సర్ప ముల్ముకై స్స్వాఙ్గారకాష్ఠై ర్వివ్యధుః తాడయామాసుః ౭

సోఽహి రలాతై రుల్ముకైః తాడ్యమానోఽపి తం నందం, న తత్యాజ. తతః ప్రపన్నానాం పాలకో భగవా నాగత్య పదా తం సర్పం పస్పర్శ. ౮

స చ సర్పో భగవతః శ్రీమతః పాదస్య స్పర్శేన హత మశుభం సర్పతాపాదకం యస్య తథాభూతః. సర్పశరీరం త్యక్త్వా విద్యాధరై స్సమ్మాననీయం రూపం విద్యాధరరూపం, ప్రాప. ౯

(అహిరూపధారిణః సుదర్శనాఖ్యగన్ధర్వస్య శాపమోక్షణమ్)

తమపృచ్ఛద్ధృషీకేశః ప్రణతం సముపస్థితమ్,
దీప్యమానేన వపుషా పురుషం హేమమాలినమ్. ౧౦

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ—

కో భవాన్పరయా లక్ష్మ్యా రోచతే శుభదర్శన,
కథం జుగుప్సితామేతాం గతిం వా ప్రాపితోఽవశః. ౧౧

సర్ప ఉవాచ—

అహం విద్యాధరః కశ్చిత్సుదర్శన ఇతి శ్రుతః,
శ్రియా సురూపసంపత్త్యా విమానేన చరన్ దిశః. ౧౨

ఋషీన్విరూపానఙ్గిరసః ప్రహసన్రూపదర్పితః,
తైరిమాం ప్రాపితో యోనిం ప్రలబ్ధైః స్వేన పాప్మనా. ౧౩

తతః, ప్రణతం కృతప్రణామం పురతః దీప్యమానేన వపుషా తిష్ఠంతం, హేమమాలాధరం తం పురుషం భగవానపృచ్ఛత్. ౧౦

ప్రశ్నమేవాహ (కో భవానితి.) అధునా యః, పరయా లక్ష్మ్యా కాంత్యా రోచతే ప్రకాశతే స భవాన్కః, అహం విద్యాధర ఇతి చేత్తర్హి హే శుభదర్శన కథం నిందితామేతాం, గతిం సర్పతాం ప్రాపితః, విప్రశాపాదితి చేత్తత్రాహ, అవశః కథం శాపనిమిత్తాపచారనిమిత్తదేహపారవశ్యమితి భావః. యద్యపి సర్వజ్ఞస్య ప్రశ్నానుపపత్తిస్తథాప్యాత్మనః ప్రభావం ప్రకాశయితుమవిదుష ఇవ ప్రశ్నోపపత్తిః, అత ఏవ సుదర్శనపదపర్యాయేణ శుభదర్శనపదేన సంబోధనం కృతమ్. ౧౧

ఇత్థమాపృష్టస్స్వపూర్వవృత్తం విజ్ఞాపయన్నాత్మనః కృతార్థతామావిష్కరోతి (అహమితి.) అహం తావత్కశ్చిత్ విద్యాధరస్సుదర్శన ఇతి స్మృతః ప్రసిద్ధః, సోఽహం, శ్రియా కాంత్యా, సురూపసంపత్త్యా సౌందర్యసమృద్ధ్యా చ ఉపలక్షితః కదాచిద్విమానేన సాధనేన సర్వా దిశస్సంచరన్ సౌందర్యేణ గర్వితో విరూపానఙ్గిరసః, ఋషీన్ దృష్ట్వా హసితవానస్మి. తదా మదీయేనైవ పాప్మనా పాపేన హేతునా ప్రలబ్ధైరుపహసితైస్తైరఙ్గిరోభిః ఋషిభిః, ఇమాం యోనిం సర్పజన్మ ప్రాపితః. ౧౨-౧౩

శాపో మేఽనుగ్రహాయైవ కృత స్తైః కరుణాత్మభిః,
య దహం లోకగురుణా పదా స్పృష్టో గతాశుభః. ౧౪

తం త్వాఽహం భవభీతానాం ప్రపన్నానాం భయాపహమ్,
ఆపృచ్ఛే శాపనిర్ముక్తః పాదస్పర్శా దమీవహన్. ౧౫

ప్రపన్నోఽస్మి మహాయోగిన్ మహాపురుష సత్పతే,
అనుజానీహి మాం కృష్ణ సర్వలోకేశ్వరేశ్వర.
బ్రహ్మదణ్డా ద్విముక్తోఽహం సద్య స్తేఽచ్యుత దర్శనాత్. ౧౬

యన్నామ గృహ్ణ న్నఖిలాన్ శ్రోతౄ నాత్మాన మేవ చ.
సద్యః పునాతి కిం భూయ స్తస్య స్పృష్టః పదా హి తే. ౧౭

ప్రలబ్ధై రపి తై రఙ్గిరోభిః కరుణాత్మభిః, హేతుగర్భ మిదం, కారుణ్యస్వభావత్వా న్మదనుగ్రహార్థ మేవ శాపః కృతః కుతః, యత్ యస్మా దహం త్రిలోకగురుణా త్వయా కర్త్రా పదా స్పృష్టః. అన్యథై త న్న సంభావ్యత ఇతి భావః. గత మశుభం పాపం యస్య తథాభూత శ్చాహం పాదస్పర్శా ద్ధేతోః శాపేన విముక్తః. ౧౪

హే అమీవహన్, అమీవం పాపం దుఃఖం వా తద్ధంతీతి తథాభూతం తం, త్రిలోకగురుం భవా త్సంసారాత్ భీతానాం, భయ మపహంతీతి తథాభూతం, త్వా మాపృచ్ఛే స్వర్లోకం గంతు మనుజ్ఞాం యాచే. ౧౫

హే మహాయోగి న్నచింత్యవివిధవిచిత్రశక్తే, హేమహాపురుష హేసతాంపతే త్వాం ప్రపన్నోఽస్మి, మా మనుజానీహి ఆజ్ఞాపయ, హేఅచ్యుత తవ దర్శనా దేవ హేతో స్సద్యః, బ్రహ్మశాపా ద్విముక్తోఽహ మిత్యేత న్న చిత్ర మితి వాక్యశేషః. ౧౬

ఏత దేవ కైముత్యనయేన స్పష్టయతి (య న్నామేతి.) యస్య తవ నామమాత్ర మేవ గృహ్ణ న్నుచ్చరన్ పుమాన్, నాత్మానం శ్రోతౄం శ్చ సర్వా న్జనాన్ సద్యః, పునాతి కిం పున, స్సాక్షా త్త్వాదృశప్రభావ న్నామ్న స్తవ పదా సంస్పృష్టః, శాపా ద్విముక్త ఇతి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౧౭

—* శఙ్ఖచూడవధఘట్టః *—

ఇత్యనుజ్ఞాప్య దాశార్హం పరిక్ర మ్యాభివాద్య చ,
సుదర్శనో దివం యాతః కృచ్ఛ్రా న్నన్ద స్తు మోచితః. ౧౮

నిశామ్య కృష్ణస్య తదాత్మవైభవం వ్రజౌకసో విస్మితచేతస స్తతః,
సమాప్య తస్మి న్నియమం పున ర్వ్రజం నృపాయయు స్త త్కథయన్త ఆదృతాః. ౧౯

కదాచి దథ గోవిన్దో రామ శ్చాద్భుతవిక్రమః.
విజహ్రతు ర్వనే రాత్ర్యాం మధ్యే గోవ్రజయోషితామ్. ౨౦

ఉపగీయమానౌ లలితం స్త్రీజనై ర్బద్ధసౌహృదైః,
స్వలంకృతానులిప్తాఙ్గౌ స్రగ్విణౌ విరజోఽమ్బరౌ. ౨౧

నిశాముఖం మానయన్తా వుదితోడుపతారకమ్,

ఇత్థ మనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం గృహీత్వా దాశార్హం కృష్ణం ప్రదక్షిణీకృత్యాభివాద్య చ సుదర్శన స్స్వర్గం ప్రతి యయౌ. నందోఽపి, కృచ్ఛ్రా త్సర్పగ్రాసా న్మోచితః. ౧౮

తతో వ్రజౌకసో గోపాః, కృష్ణ స్యాత్మవైభవ మనితరసాధారణం ప్రభావం, నిశామ్య దృష్ట్వా విస్మితం చేతో యేషాం తథాభూతా స్తస్మి న్నమ్బికావనే నియమవ్రతం, సమా ప్యాదరయుక్తాః కృష్ణ స్యాత్మవైభవ మేవ కథయంతో హేనృప పునః, వ్రజం ప్రత్యాజగ్ముః. ౧౯

అథ శఙ్ఖచూడవధతచ్ఛిరోమణ్యాదానాత్మకకర్మ ప్రస్తౌతి (కదాచి దిత్యాదినా యావ దధ్యాయ పరిసమాప్తిః) అద్భుతవిక్రమ ఇతి రామకృష్ణయో రుభయో రపి విశేషణం, తా వుభౌ వనే గవాం వ్రజస్త్రీణాం చ మధ్యే విజహ్రతుః. ౨౦

కథంభూతౌ? బద్ధం నిశ్చలం సౌహృదం యేషాం తైః స్త్రీజనైః, లలితం యథా తథోపగీయ మానౌ స్వలఙ్కృతా న్యనులిప్తాని చాంగాని యయోః, స్రజౌ అనయో స్త ఇతి తథాభూతౌ, విరజసీ నిర్మలే అమ్బరే వాససీ, యయో స్తౌ. ౨౧

ఉదిత ఉడుప శ్చంద్రి స్తారకా శ్చ యస్మిన్ తత్ మల్లికానాం గన్ధేన మత్తై రళిభి ర్జుష్టం

మల్లికాగన్ధమత్తాలి ర్జుష్టం కుముదవాయునా. ౨౨

జగతు స్సర్వభూతానాం మనశ్శ్రవణమఙ్గళమ్,
తౌ కల్పయన్తౌ యుగప త్స్వరమణ్డలమూర్ఛితమ్. ౨౩

గోప్య స్తద్గీత మాకర్ణ్య మూర్ఛితా నావిద న్నృప,
స్రంసద్దుకూల మాత్మానం స్రస్తకేశస్రజం తతః. ౨౪

ఏవం విక్రీడతో స్స్వైరం గాయతో స్సంప్రమత్తవత్,
శఙ్ఖచూడ ఇతి ఖ్యాతో ధనదానుచరోఽభ్యగాత్. ౨౫

తయో ర్నిరీక్షతో రాజం స్తంన్నాథం ప్రమదాజనమ్,
క్రోశన్తం కాలయామాస దిశ్యుదీచ్యా మశఙ్కితః. ౨౬

సేవితం సహచరిత మిత్యర్థః. కుముదవాయునా కుముదగంధయుక్తేన వాయునా చ జుష్టం నిశాముఖం మానయంతౌ ప్రశంసంతౌ. ౨౨

జగతు రితి తౌ రామకేశవౌ అనిబద్ధత్వా దన్యై ర్యుగప త్కల్పయితు మశక్య మపి స్వరమండలస్య మూర్ఛనం యుగప త్కల్పయంతౌ మనశ్శ్రవణయో ర్మఙ్గళం యథాతథా జగతుః గీతవంతౌ స్వరమండలమూర్ఛనం షడ్జాదిస్వరసముదాయస్య మూర్ఛనమారోహావరోహణప్రకారః. ౨౩

(గోప్య ఇతి.) తయో ర్గీత మాకర్ణ్య మూర్ఛితాః పరవశాః తతః హేనృప ఆత్మానం దేహం న విదుః నానుసమదధత కథంభూతం. స్రంస ద్విశ్లిష్య ద్దుకూలం యస్మాత్ స్రస్తాః కేశేభ్యః, స్రజో యస్య తం చ. ౨౪

ఏవం స్వైరం యథేష్టం, సంప్రమత్తవ ద్రామగోవిందయో ర్విహరతోః గాయతో శ్చ సతోః కుబేర స్యానుచరః శఙ్ఖచూడాఖ్య ఆజగామ. ౨౫

స చ శఙ్కారహితః తయో రామకృష్ణయోః నిరీక్షమాణయో స్సతోః తౌ రామకృష్ణౌ నాథౌ యస్య తం స్త్రీజన ముదీచ్యాం దిశి కాలయామాస. హఠా త్ప్రేరయామాస. తత స్తతో నిస్సారయామా సేత్యర్థః. ౨౬

(శఙ్ఖచూడవధఘట్టః)

క్రోశన్తం కృష్ణ రామేతి విలోక్య స్వపరిగ్రహమ్,
యథాగా దస్యునా గ్రస్తా భ్రాతరా వన్వధావతామ్. ౨౭

మాభైష్టేత్యభయారావౌ సాలహస్తౌ తరస్వినౌ,
ఆసేదతు స్తం తరసా త్వరితం గుహ్యకాధమమ్. ౨౮

స వీక్ష్య తా వనుప్రాప్తౌ కాలమృత్యూ ఇవో ద్విజన్.
విసృజ్య స్త్రీజనం మూఢః ప్రాద్రవ జ్జీవితేచ్ఛయా. ౨౯

త మన్వధావ ద్గోవిన్దో యత్ర యత్ర స ధావతి,
జిహీర్షు స్తచ్ఛిరోరత్నం తస్థౌ రక్షన్ స్త్రియో బలః. ౩౦

కథంభూతం క్రోశన్తం హేకృష్ణ హేరామేతి సరోదన మాహ్వయన్తం, తద్దైవం దస్యునా వ్యాఘ్రేణ గ్రస్తా గావ ఇవ క్రోశన్తం తేనోదీచీం దిశం ప్రతి కృష్యమాణం స్వపరిగృహీతం స్త్రీజన మవలోక్య భ్రాతరౌ రామకృష్ణౌ అన్వధావతామ్. ౨౭

సాలవృక్షౌ హస్తయో ర్యయో స్తౌ భయం మాకార్ష్టేత్యేవంవిధో రవ శ్శబ్దః యయో స్తథాభూతౌ మహాబలినౌ రామకృష్ణౌ త్వరితం యథాతథా గుహ్యకాధమం శఙ్ఖచూడ మాసేదతుః. ౨౮

గుహ్యకాధమః కాలమృత్యూ ఇవ ప్రాప్తౌ తౌ రామకృష్ణా వాలోక్య ఉద్విజన్ స్త్రీజనం విహాయ జీవితు మిచ్ఛయా ప్రాద్రవత్ మూఢ స్తచ్ఛరణాగత్యాత్మకజీవనోపాయానభిజ్ఞః, కేవలం ప్రాద్రవత్. ౨౯

స శఙ్ఖచూడో యత్ర యత్ర ధావతి తత్ర తత్ర శఙ్ఖచూడం కృష్ణోఽన్వధావత్ కించికీర్షుః తస్య శిరోరత్నం హర్తు మిచ్ఛుః, బలరామ స్తు స్త్రియో రక్షన్ తత్రైవ తస్థౌ. ౩౦

అవిదూర ఇవాభ్యేత్య శిర స్తస్య దురాత్మనః,
జహార ముష్టి నైవాఙ్గ సహ చూడామణిం విభుః. ౩౧

శఙ్ఖచూడం నిహత్యైవం మణి మాదాయ భాస్వరమ్,
అగ్రజాయ దదౌ ప్రీత్యా పశ్య న్తీనాం చ యోషితామ్. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే,
చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః.

తతోఽవిదూరే సమీప ఏవ అభ్యేత్య తదభిముఖం గత్వా విభు ర్భగవాన్ ముష్టినైవ హే రాజన్ చూడామణిసహితం దురాత్మన స్తస్య శఙ్ఖచూడస్య శిరో మూర్ధానం జహార తాడయామాస. ౩౧

ఇత్థం శఙ్ఖచూడం హత్వా భాస్వరం తేజోయుక్తం మణి మాదా యాగత్య యోషితాం పశ్యన్తీనాం సతీనాం ప్రీత్యా అగ్రజాయ రామాయ దదౌ దత్తవాన్. ౩౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తినమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్ధసమాఖ్యాయాం,
చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచత్రింశోఽధ్యాయః

—* దివాకాలే శ్రీకృష్ణవిరహప్రయుక్తగోపీవిలాపః ఇయమేవ వేణుగీతా *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

గోప్యః కృష్ణే వనం యాతే త మనుద్రుతచేతసః,
కృష్ణలీలాం ప్రగాయన్త్యో నిన్యు ర్దుఃఖేన వాసరాన్. ౧

గోప్య ఊచుః—

వామబాహుకృతవామకపోలో వల్గితభ్రు రధరార్పితవేణుమ్,
కోమలాంగులిభి రాశ్రితమార్గం గోప్య ఈరయతి యత్ర ముకున్దః. ౨

వ్యోమయానవనితా స్సహ సిద్ధై ర్విస్మితా స్తదుపధార్య సలజ్జాః.

అథ పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః

అథేత్థం నిశాసు భగవతా సహ విహరంతీనాం మహస్సు తేన విశ్లిష్టానాం గోపీనాం తల్లీలాను వర్ణనేన కాలనిర్యాపణప్రకార మాహ పఞ్చత్రింశేన (గోప్య ఇత్యాదినా) కృష్ణే వనం యాతే సతీత్య స్యాహస్స్విత్యాదిః, తం కృష్ణ మనుద్రుతం అనువృత్తం తదాసక్త మితి యావత్ తచ్చేతో యాసాం తాః, గోప్యః. కృష్ణలీలా గాయంత్యః వాసరా నహాని దుఃఖేన కృచ్ఛ్రేణ కథంచి న్నిన్యుః నిర్యాపయామాసుః. ౧

కీదృశం తల్లీలాప్రగానం యేన వాసరా న్నిన్యు రిత్యత స్తద్దర్శయతి (వామబాహుకృత వామకపోల ఇత్యాదినా) అత్ర ద్వౌ ద్వౌ శ్లోకా వేకవాక్యతయాఽన్వేతవ్యౌ. హేగోప్యః. కృష్ణో యత్ర యదా వామబాహౌ తన్మూలే కృతః అర్పితః, వామః కపోలో యేన వల్గితే నర్తితే భ్రువౌ యేన తథాభూతః, కోమలాభి రఙ్గులిభి రాశ్రితా మార్గా స్స్వస్వరచ్ఛిద్రాణి యస్య త మధరే అర్పితం వేణు మీరయతి వాదయతి. ౨

తదా వ్యోమయానానాం వనితాః, కశ్మలం మోహం యయు రిత్యన్వయః. వ్యోమ్ని యానం గమనం యేషాం తే వ్యోమయానాః. వ్యోమ్ని యాంతీతి వా వ్యోమయానా స్సిద్ధాః, నంద్యాదే రాకృతి

కామమార్గణసమర్పితచిత్తాః కశ్మలం యయు రపస్మృతనీవ్యః. ౩

హన్త చిత్ర మబలా శ్శృణుతేదం హారహాస ఉరసి స్థితవిద్యుత్,
నన్దసూను రయ మార్తజనానాం నర్మదో యర్హి కూజితవేణుః. ౪

బృన్దశో వ్రజవృషామృగ గావో వేణువాద్యహృతచేతస ఆరాత్.
దన్తదష్టకబళా ధృతకర్ణా నిద్రితా లిఖితచిత్ర మివాసన్. ౫

బర్హిణ స్తబకధాతుపలాశై ర్బద్ధమల్లపరిబర్హవిడమ్బః,

గణత్వా త్కర్తరి ల్యప్, తేషాం, వనితాః, సిద్ధై స్స్వపతిభి స్సహ వర్తమానా అపి తద్వేణుగీత ముపధా ర్యాకర్ణ్య ప్రథమం విస్మితాః. తతః కామస్య మదనస్య మార్గణే సమర్పితాని చిత్తాని యాభి స్తా స్తత్పరవశా ఇత్యర్థః. సలజ్జా స్సత్యః కశ్మలం మోహం యయుః తత్ర లిఙ్గం వదన్త్య స్తా విశింషంతి. అపస్మృ తనీవ్యః. అపస్మృతా నిస్సృతాః, నీవ్యః ప్రథిత్యద్దుకూలబంధా యాభి స్తథాభూతాః ఏవంవిధస్య కృష్ణస్య విశ్లేషం కథం సహేమేతి సర్వత్ర వాక్యశేషః. ౩

(హన్తేతి.) హే అబలాః, ఇదం చిత్రం శ్శృణుత హన్తాశ్చర్య మేతత్. అయం నందసూనుః హారవద్విశదో హాసో యస్య యద్వా హారేషు స్ఫురన్ హాసో యస్య ఉరస్థితా విద్యుదివ లక్ష్మీ ర్యస్య తథాభూతః. ఆర్తజనానాం తద్విశ్లేషజదుఃఖపీడితానా మాదృశానాం నర్మదో నితరాం దుఃఖకారక స్స యర్హి యదా కూజితో వాదితో వేణు ర్యేన తథాభూతో భవతి. ౪

తదా వ్రజే యే వృషాః మృగా గావశ్చ వేణునాదేన హృతాని చేతాంసి యేషాం తే ఆరా ద్దూరాదేవ దన్తైర్దష్టా ఏవ న తు చర్వితాః కబళా స్తృణగ్రాసా యై స్తే ధృతాః ఉత్తమ్భితాః, కర్ణాః యై స్తే నిద్రితా స్సఞ్జాతనిద్రా ఇవ లిఖితచిత్ర మివ చిత్రితవృషాది రివ చ ఆసన్ తస్థుః. అవిదుషాం తిరశ్చా మపీద మానందపారవశ్యజనకం వేణుగీత మతో౽తిచిత్ర మితి భావః. ౫

ఇతో౽ప్యతిచిత్రం శ్శృణుతేతి కాశ్చి దాహుః (బర్హిణేతి.) హేఆళి సఖి బర్హిణస్య మయూరస్య స్తబకో బర్హః యద్వా బర్హిణశబ్దేన తత్పిఞ్ఛో లక్ష్యతే స చ స్తబకా గుచ్ఛాః, ధాతవో గైరికాదయ శ్చ పలాశాని పల్లవా శ్చ తై ర్బద్ధ శ్చాసౌ మల్లానాం పరిబర్హః. పరికర శ్చ తేన

(దివాకాలే శ్రీకృష్ణవిరహప్రయుక్తగోపీవిలాపః ఇయమేవ వేణుగీతా)

కర్హిచిత్త్వబల ఆలి సగోపైర్గాః సమాహ్వయతి యత్ర ముకున్దః. ౬

తర్హి భగ్నగతయః సరితో వై తత్పదామ్బుజరజోఽనిలనీతమ్,
స్పృహయతీర్వయమివాబహుపుణ్యాః ప్రేమవేపితభుజాః స్తిమితాపః. ౭

అనుచరైః సమనువర్ణితవీర్య ఆదిపూరుష ఇవాచలభూతిః,
వనచరో గిరితటేషు చరన్తీర్వేణునాహ్వయతి గాః స యదా హి. ౮

వనలతాస్తరవ ఆత్మని విష్ణుం వ్యఞ్జయన్త్య ఇవ పుష్పఫలాఢ్యాః,
ప్రణతభారవిటపా మధుధారాః ప్రేమహృష్టతనవః ససృజుః స్మ. ౯

విడమ్బయత్యనుకరోతీతి తథా స ముకున్దో బలరామేణ సహితః కర్హిచిత్ యత్ర దేశే గోపైః గాః సమాహ్వయతి అస్య వేణుగీతేనేత్యాదిః, వేణుగీతేన గోపాన్ గాశ్చ సమాహ్వయతి. ౬

తర్హి తదా అచేతనాః సరితోఽపి అనిలేన నీతం ప్రాపితం తస్య పదామ్బుజరజః స్పృహయతీః, స్పృహయన్త్య ఇవ భగ్నా గతిర్యాసాం తథాభూతాః, వై నిశ్చయే. భుగ్నగతయ ఇతి పాఠే కుటిలగతయః. తథాఽపి తాః, వయమివాబహుపుణ్యాః, యతో న ప్రాప్నువన్తి కేవలం ప్రేమ్ణా వేపితాః, కమ్పితాః భుజాస్తరఙ్గా యాసాం స్తిమితా నిశ్చలా ఆపో యాసాం తథాభూతాశ్చ గోప్యోఽపి లోచనయోః స్తిమితజలా భవన్తీతి వయమివేతి దృష్టాన్తాభిప్రాయః. ౭

స్థావరేష్వప్యతిచిత్రం దృశ్యత ఇత్యాహుః, (అనుచరైరితి.) స కృష్ణో యదా హి వనే చరన్ గిరేస్తటేషు చరన్తీర్గాః, వేణునా తత్తన్నామ్నోపేతేన వేణుగీతేన నామాని పరికథయన్నాహ్వయతి. అనుచరైర్గోపైర్దేవాదిభిర్వా సమ్యగనువర్ణితం వీర్యం యస్య తథాభూతః, ముగ్ధానాం వచనమాదిపూరుష ఇవేతి అచలా విభూతిర్లక్ష్మీర్యస్య స చేతి ఇతరేషు చలాఽపి లక్ష్మీరస్మిన్ తస్మిన్నచలేతి భావః. ౮

తదా ప్రణతాః, భారేణ విటపాః, యాసాం తాః పుష్పైః, ఫలైశ్చాఢ్యాః, ప్రేమ్ణా హృష్టా ఉదఞ్చితాస్తనవో యాసాం తా వనగతా లతాః స్వస్మిన్ విష్ణోః ప్రకాశమానం సూచయన్త్య ఇవ మధుధారా వవృషుః తథా తరవశ్చ తత్ప్రతీనామపి తథైవానన్ద ఇతి భావః, స్మ విస్మయే. ౯

దర్శనీయతిలకో వనమాలాదివ్యగన్ధతులసీమధుమత్తైః,
అళికులై రలఘుగీత మభీష్ట మాద్రియన్ యర్హి సన్ధితవేణుః. ౧౦

సరసి సారసహంసవిహఙ్గా శ్చారుగీతహృతచేతస ఏత్య,
హరి ముపాసత తే యతచిత్తా హన్త మీలితదృశో యతమౌనాః. ౧౧

సహ బల స్స్రగవతంసవిలాసః సానుషు క్షితిభృతో వ్రజదేవ్యః,
హర్షయ న్యర్హి వేణురవేణ జాతహర్ష ఉపరఞ్జతి విశ్వమ్. ౧౨

మహదతిక్రమణశఙ్కితచేతా మన్దమన్ద మనుగర్జతి మేఘః.

కమలవనేషు విహరతాం పక్షిణా మపి చిత్తాకర్షకం తద్గీతం కిఞ్చన దర్శయన్త్యః స్త్రీ మిత్యభిప్రాయే ణాహుః. (సరసీతి.) దర్శనీయతిలక ఇతి దర్శనీయానాం సుందరాణాం మధ్యే శ్రేష్ఠః కృష్ణః వనమాలాయాం యా దివ్యగంధతులసీ తస్యా మధునా మత్తై రళికులైః, క్రియమాణ మలఘూచ్చై రభీష్ట మాద్రియన్ ఆదరేణ గృహ్ణన్ యర్హి అధరే సంహితవేణు ర్భవతి. ౧౦

తదా యే సరసి సారసా శ్చ హంసాశ్చాన్యే విహఙ్గమా స్తే చారుణా గీతేన హృతం చేతో యేషాం తథాభూతా ఏత్యాగత్య హరిం కృష్ణ ముపాసత అభజన్త తత్సమీపే నిమీలితనేత్రా స్థితవన్తః. యతం విషయాంతరేభ్య ఆహృతం చిత్తం యైః, యతం నియతం మౌనం సంశీలనం యేషాం తథాభూతా శ్చ హంతేతి భగవద్విరహజఖేదే. ౧౧

మేఘో హరి ముపాస్త ఇత్యాహుః. (సహ బల ఇతి.) హేవ్రజదేవ్యః గోప్యః సహబలః సరామః కృష్ణః, స్రగ్భి ర్నిర్మితాభ్యా మవతంసాభ్యాం విలాసో యస్య యద్వా ముక్తాస్రగాపీడేన విలాసో యస్య క్షితిభృతో గిరే స్తటేషు వర్తమానః స్వయం జాతహర్షః విశ్వం హర్షయన్ యదా వేణురవేణ ఉపరమ్భితవిశ్వః. ఉపగ్రథితవిశ్వః అనురక్తలోకో భవతీత్యర్థః, ఉపరఞ్జతి విశ్వమితి పాఠాంతరం తదా ఉపరఞ్జనా దయతి నాదేన పూరయతీత్యర్థః ౧౨

తదా స్వతుల్యత్వాయత్వేన విశ్వార్తిహరణాదినా చ సామ్యా త్సఖో మేఘః, మహతః, కృష్ణస్యాతిక్రమేణ శఙ్కితం చేతో యస్య తథాభూతః. పురతో న యాతి న చోచ్చై ర్గర్జతి కింతు తత్రైవ స్థితస్సన్ వేణురవమను, మందం మందం గర్జతి సుహృదం కృష్ణం సుమనోభి

(దివాకాలే శ్రీకృష్ణవిరహప్రయుక్తగోపీవిలాపః ఇయ మేవ వేణుగీతా)

సుహృద మభ్యవర్ష త్సుమనోభి శ్ఛాయయా చ విదధత్ప్రీత పత్రమ్. ౧౩

వివిధగోపచరణేషు విదగ్ధో వేణువాద్య ఉరుధా నిజశిక్షాః,
తవ సుత స్సతి యదాఽధరబిమ్బే దత్తవేణు రనయ త్స్వరజాతీః. ౧౪

సవనశ స్తదుపధార్య సురేశా శ్శక్రశర్వపరమేష్ఠిపురోగాః,
కవయ ఆనమిత కన్ధరచిత్తాః కశ్మలం యయు రనిశ్చితతత్త్వాః. ౧౫

నిజపదాబ్జదలై ర్ధ్వజవజ్రై రీరజాఙ్కుశవిచిత్రలలామైః,
వ్రజభువః ప్రశమయ న్ఖురతోదం వర్ష్మ ధుర్యగతి రీరితవేణుః. ౧౬

వ్రజతి తేన వయం సవిలాసప్రేక్షణార్పితమనోభవవేగాః,

రభ్యవర్షత్ ఛాయయా ప్రతపత్రం ఆతపత్రం వ్యదధత్ ఆకరోచ్చ, విదధదితి పాఠే త్వద భావ ఆర్షం శత్రంతం వా ప్రతపత్రం కుర్వన్ సుమనోభి రభ్యవర్షచ్చేత్యర్థః. అవృశ్యై రేవైః క్రియమాణం కుసుమవర్షం మేఘకర్తృకం కల్పయిత్వేత్థ ముక్తం తుషారో వా కుసుమతయా కల్పితః. ౧౩

బ్రహ్మాదీనా మపి పారవశ్యజనకం త్వత్సుతవేణుక్వణిత మితి యశోదాం ప్రత్యాహుః (వివిధగోపచరణేష్వితి.) హేసతి యశోదే యదా తవ సుతో నానాగోపక్రీడాసు విపుణః అధరబిమ్బే బిమ్బతుల్యేఽధరే, విహితో రేణు ర్యేన సః వేణువాద్యవిషయే, ఉరుధా బహుప్రకారా నిజైవ శిక్షా యాసు తాః న త్వన్యత శ్శిక్షితా ఇత్యర్థః. స్వరజాతీః నిషాదర్షభాదిస్వరాలాపభేదాన్ అనయత్ ఉన్నీతవాన్. ౧౪

తదా శక్రప్రభృతయః తత్ తాః స్వరజాతీః సవనశః వారం వారం మన్ద్రమధ్యమతారభేదేన వా యుతో గీతధ్వని రాగత స్తత ఆనతా కంధరా చిత్తం చ యేషాం, తే ఉపధార్య సమ్య గాకర్ణ్య కవయః కోవిదా అపి అనిశ్చితం తత్త్వం తద్భేదో యై స్తథాభూతాః కశ్మలం మోహం ప్రాపుః. ౧౫

అస్మాకం తు మోహం కిం బ్రూమ ఇత్యాహుః (నిజపదాబ్జదలై రితి.) ధ్వజాదీని విచిత్రాణి లలామాని చిహ్నాని యేషాం తైః నిజాని పదా న్యేవాబ్జదలాని తైః వ్రజభువః ఖురతోదం ఖురాక్రమణ

కుజగతిం గమితా న విదామః కశ్మలేన కబరం వసనం వా. ౧౩

మణిధరః క్వచి దాగణయ న్గా మాలయా దయితగన్ధతులస్యాః.
ప్రణయినోఽనుచరస్య యదాంసే ప్రక్షిప న్భుజ మగాయత యత్ర ౧౮

క్వణితవేణురవవఞ్చితచిత్తాః కృష్ణమన్వసత కృష్ణగృహిణ్యః.
గుణగణార్ణవ మనుగత్య హరిణ్యో గోపికా ఇవ విముక్తగృహాశాః. ౧౯

కున్దదామకృతకౌతుకవేషో గోపగోధనవృతో యమునాయామ్,

వ్యథాం శమయన్ ఉర్వ్యా శరీరేణ ధుర్యః ధురం వహతీతి తథా స చ గజరాజ స్తద్వత్ గతి ర్యస్య సః కృష్ణః వాదితవేణు స్సన్ వ్రజతీతి యు త్తేన నిమిత్తేన సవిలాసవీక్షణేన చ అర్పితో మనోభవవేగో యాసు తాః వయం కుజా వృక్షా స్తేషాం గతం ప్రకారం నిశ్చేష్టతా మితి యావత్, గమితాః. ప్రాపితా స్సత్యో మోహేన కబరం వసనం వా న విదామః. ౧౨-౧౩

కిం చ మణిధరః మణీ న్గ్రథితాన్ గోగణనార్థం ధరతీతి మణిధరః క్వచి ద్దేశే తైః మణిభిః గాః ఆసమంతా ద్గణయన్ తథా దయితగంధా ఇష్టగంధా యా తులసీ తస్యా మాలయోపలక్షితః ప్రణయినః ప్రియస్య అనుచర స్యాంసే స్కంధే భుజం ప్రక్షిప న్నిదధత్ యత్ర యదా కదాచి దగాయత. ౧౮

తదా తత్ర క్వణితస్య వాదితస్య వేణో ర్రవేణ వఞ్చితా న్యపహృతాని చిత్తాని యాసాం తాః యంత్రితచిత్తా ఇతిపాఠే పరవశీకృతాని చిత్తాని యాసాం తాః, కృష్ణస్య హరిణస్య గృహిణ్యో భార్యా హరిణ్యః గుణగణార్ణవం గుణసముద్రం కృష్ణ మనుగత్య ప్రాప్య తం కృష్ణ మేవాన్వసత న వ్యవర్తంతేత్యర్థః. కుతః, యతో విముక్తాః త్యక్తాః గృహాశాః, యాభిః కథం గోపికా ఇవ తా అపి హ్యేవ మేవ త మన్వాసతేతి. ౧౯

ఏవం బృందావనప్రదేశేషు క్రీడతో లీలాః ప్రగీతాః. అథ సాయాహ్నే గోధనాని పరావృత్త్య యమునాయాం క్రీడత స్సౌభాగ్య మనువర్ణయంతి (కుందదామకృతకౌతుకవేష ఇతి.) కుందదామభిః కుందకుసుమస్రగ్భిః, కృతః కౌతుకేన ఉత్సవేన వేషోఽలఙ్కారో యేన సః హేఽనవద్యే యశోదే తవ వత్సః పుత్రః నందసూనుః శ్రీకృష్ణః యద్వా సహైవ బహ్వ్యః కథయంత్యః కాశ్చి త్తవ వత్స

(దివాకాలే శ్రీకృష్ణవిరహప్రయుక్తగోపీవిలాపః ఇయ మేవ వేణుగీతా)

నన్దసూను రనఘే తవ వత్సో శర్మదః ప్రణయినాం విజహార. ౨౦

మన్దవాయు రనువా త్యనుకూలం మానయ న్మలయజస్పర్శేన,
వన్దిన స్త ముపదేవగణా యే వాద్యగీతబలిభిః పరివవ్రుః. ౨౧

వత్సలో వ్రజభువాం యదగధ్రో వన్ద్యమానచరణః పథి వృద్ధైః,
కృత్స్నగోధన ముపోహ్య దినాన్తే గీతవేణు రనుగేడితకీర్తిః. ౨౨

ఉత్సవం స్మరరుజాఽస్తదృశీనా మున్నయ న్ఖురరజశ్ఛురితస్రక్,
దిత్సయైతి సుహృదాశిష ఏష దేవకీజఠరభూ రుడురాజః. ౨౩

ఇతి, హే నన్దసూను రితి నామ్నః, ప్రణయినాం సఖీనాం శర్మదః హర్షదః గోపైః గోపకులేన చ వృతో యమునాయాం విజహార యదేతి శేషః. ౨౦

(మందవాయు రిత్యస్య తు యదేత్యాదిః.) యదా మందవాయు ర్మలయజ స్యేవ సురభి శ్శీతస్పర్శ స్తేన కృష్ణం సమ్మానయన్ అనుకూలం యథా భవతి తథా ఉపవాతి వీజయతి యద్వా మలయజస్య కృష్ణే సానులిప్తస్య స్పర్శేన మానయ న్నితి వా. కించ యే. వందినః స్తావకాః ఉపదేవగణాః సిద్ధవిద్యాధరాదయః తే వాద్యగీతపుష్పవర్షాదిభిః తం కృష్ణం పరివవ్రుః పరిత ఉపాసత. ౨౧

అథాయాన్త మవలోక్య హృష్యన్త్యః పరస్పర మూచుః (వత్సల ఇతి.) వ్రజస్య గవాం చ వత్సలః యద్వా వ్రజనిబద్ధానాం గవా మనుకమ్పాయా మస్మాకం చ వత్సలో హితకృత్. కుతః యత్ యస్మాత్ అగధ్రః అగం గోవర్ధనం ధరతి తథా ఇదం బహుశో రక్షణ మ్పోషణం వృద్ధైః బ్రహ్మాదిభిః పథి వన్ద్యమానౌ చరణౌ యస్య సః దినాన్తే సాయంకాలే కృత్స్నం గోధనం ఉపోహ్య ఏకీకృత్య గీతయుక్తో వేణు ర్యస్య సః అనుగైః అనుచరైః ఈడితా కీర్తి ర్యస్య స స్మరరుజా స్మరరోగేణ అస్తాః నష్టప్రాయాః దృశో దృష్టయో, యాసాం తాసా మస్మాకం, నేత్రాణాం, ముత్సవం హర్ష మున్నయన్ ఉచ్చైః ప్రాపయన్ ఖురరజోభిః, వ్యాప్తాః స్రజో, యస్య సః, సుహృదా మస్మాకం ఆశిషః మనోరథస్య దిత్సయా దాతు మిచ్ఛయా, దేవక్యాః జఠరే భవతీతి దేవకీజఠరభూ స్స ఏష ఉడురాజ శ్చంద్ర ఏవ ఏతి ఆగచ్ఛతి నిర్వృతిహేతుత్వేన స ఏష ఏవేత్యుక్తమ్. ౨౨-౨౩

మదవిఘూర్ణితలోచన ఈష న్మానద స్స్వసుహృదాం వనమాలీ,
బదరపాణ్డువదనో మృదుగణ్డం మణ్డయ న్కనకకుణ్డలలక్ష్మ్యా ౨౪
యదుపతి ర్ద్విరదరాజవిహారో యామినీపతి రివైష దినాన్తే,
ముదితవక్త్ర ఉపయాతి దురన్తం మోచయ న్వ్రజగవాం దినతాపమ్. ౨౫

శ్రీశుక ఉవాచ—
ఏవం వ్రజస్త్రియో రాజన్ కృష్ణలీలానుగాయతీః,
రేమిరేఽహస్సు తచ్చిత్తా స్తన్మనస్కా మహోదయాః. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
పంచత్రింశోఽధ్యాయః.

కాశ్చి దతిసంభ్రమేణ సమీప మాయాంతం బలరామం కథయంతి (మదవిఘూర్ణితలోచన ఇతి.) ఈషత్ మదేన వారుణీమదేన విఘూర్ణితే లోచనే యస్య సః స్వసుహృదాం మానదః ఈషత్పక్వబదరవ, త్పాణ్డు వదనం, యస్య సః అత్ర హేతుః కనకకుండలయోః లక్ష్మ్యా మృదూ గణ్డౌ యస్మిన్. త ద్వదనం, మండయన్ కోమలం గండస్థలం మండయ న్నితి వా ద్విరదరాజ స్యైరావతస్యేవ విహారో యస్య సః, బలభద్రస్య శ్వేతవర్ణత్వాత్ దినాంతే చంద్ర ఇవ ముదితం ప్రసన్నం వక్త్రం యస్య సః వ్రజభువా మస్మదాదీనాం దురంత మపారం దినే స్వవిశ్లేషజం తాపం మోచయన్ త్యాజయన్ ఉపయాతి ఏష సమీప మాయాతి. యద్వా. ఇదం శ్లోకద్వయం కృష్ణపర మేవ యోజ్యం, తదా మదేన మన్మథేన విఘూర్ణితే, లోచనే యస్య సః ద్విరదరాజవిహారో గజేంద్రగతిః. ౨౪-౨౫

ఉపసంహరతి శుకః. హేరాజన్. ఇత్థం కృష్ణస్య లీలా, అనుగాయంత్యో గోప్యః అహస్స్వపి తస్మిన్. చిత్తం చేతనా జీవితం. యాసాం తస్మి న్నేవ మనస్సఙ్కల్పవికల్పరూపం యాసాం, తాః అత ఏవ మహా నుదయ ఉత్సవో యాసాం తథాభూతాః రేమిరే. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః

అథ షట్త్రింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ.—

అథ తర్హ్యాగతో గోష్ఠ మరిష్టో వృషభాసురః,
మహీం మహాకకుత్కాయః కమ్పయ న్ఖురవిక్షతామ్. ౧

రమ్భమాణః ఖరతరం పదా చ విలిఖ న్మహీమ్,
ఉద్యమ్య పుచ్ఛం వప్రాణి విషాణాగ్రేణ చోద్ధరన్,
కించి త్కించి చ్ఛకృ న్ముఞ్చ న్మూత్రయ న్స్తబ్ధలోచనః. ౨

యస్య నిర్హ్రాదితే నాఙ్గ నిష్ఠురేణ గవాం నృణామ్,
పత న్త్యకాలికా గర్భా స్స్రవన్తి చ భయేన వై. ౩

అథ షట్త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ వృషభాసురవధాత్మకం భగవతః కర్మానువర్ణయ న్నారదముఖా త్తదా శ్రుతవతః కంసస్య భగవద్ధననోద్యోగ మనువర్ణయతి (అథేత్యాదినా.) ఇత్థం శ్రీకృష్ణేన వ్రజే హర్ష్యమాణే సతి తర్హ్యథారిష్టాఖ్యో వృషభాసురో, గోష్ఠం ప్రత్యాగతః. తం వర్ణయతి సార్ధత్రయేణ (మహీ మిత్యాదినా.) మహాంతౌ కకుత్కాయౌ, యస్య సః, ఖురైః నితరాం, క్షతాం విదారితాం మహీం, కమ్పయన్. ౧

ఖరతరం యథా తథా రమ్భమాణః వృషభజాతిశబ్దం కుర్వన్, పదా మహీం విలిఖం శ్చ పుచ్ఛ ముద్యమ్య ఉన్నమయ్య శృఙ్గాగ్రేణ వప్రాణి ఉన్నతస్థలాని ఉద్ధర న్నుత్క్షిపన్ మధ్యే మధ్యే కించి త్కించి చ్ఛకృత్పురీషం ముఞ్చన్ మూత్రయన్ మూత్రం ముఞ్చన్, స్తబ్ధే అనిమిషే లోచనే యస్య సః. ౨

అఙ్గ హేరాజన్ యస్యారిష్టస్య నిష్ఠురేణ కఠినేన నిర్హ్రాదేన గవాం నారీణాం చ గర్భాః, అకాలికాః అప్రాప్తప్రసవకాలా అపి భయేన పతంతి స్రవంతి చ "ఆచతుర్థా ద్భవే త్స్రావః పాతః పఞ్చమషష్ఠయోః. అత ఊర్ధ్వం తు నారీణాం ప్రసవః పరికీర్తితః." ౩

నివిశన్తి ఘనా యస్య కకుద్యచలశఙ్కయా,
తం తీక్ష్ణశృఙ్గ ముద్వీక్ష్య గోప్యో గోపా శ్చ తత్రసుః. ౪

పశవో దుద్రువు ర్భీతా రాజ న్సంత్యజ్య గోకులమ్,
కృష్ణ కృష్ణేతి తే సర్వే గోవిన్దం శరణం యయుః. ౫

భగవా నపి తద్వీక్ష్య గోకులం భయవిహ్వలమ్,
మాభైష్టేతి గిరాఽఽశ్వాస్య వృషాసుర ముపాహ్వయత్. ౬

సబాలైః పశుభి ర్మన్ద త్రాసితైః కి మసత్తమ,
బలదర్పహోఽహం దుష్టానాం త్వద్విధానాం దురాత్మనామ్. ౭

ఇత్యాస్ఫో ట్యాచ్యుతోఽరిష్టం తలశబ్దేన కోపయన్,
సఖ్యు రంసే భుజాభోగం ప్రసా ర్యావస్థితో హరిః. ౮

యస్య అరిష్టస్య కకుది గళపృష్ఠే, అచలశఙ్కయా పర్వతశృఙ్గభ్రాంత్యా, మేఘాని విశంతి విపులకకుద్మా నిత్యర్థః. తీక్ష్ణశృఙ్గం త మరిష్ట, మవలోక్య గోప్యో గోపా శ్చ తత్ర సురభిభయుః. ౪

హేరాజన్ పశవ స్తు భీతాః గోకులం సంత్యజ్య దుద్రువుః, తే గోపా గోప్య శ్చ కృష్ణ కృష్ణేతి వదంత స్తం శరణం. ప్రాపుః. ౫

అథ భగవాన్ భయేన విహ్వలం తద్గోకుల మవలోక్య మాభైష్ట భయం మాకార్ష్టేతి గిరా, ఆశ్వాస్య, సాంత్వయిత్వా వృషాసుర ముపాహ్వయత్ ఆజుహావ. ౬

ఆహ్వానప్రకార మేవాహ (సబాలై రితి,) హేమంద, సబాలైః సవత్సైః. పశుభిః తేభ్యో భయజననేన తవ కిం ప్రయోజన మిత్యర్థః. హే అసత్తమ త్వద్విధానాం దురాత్మనాం బలం దర్పం చ హరతీతి తథాభూతోఽహ మవస్థితః ౭

ఇతీత్థ, మాహ్వాయ న్నాశ్రితార్తిహర ఆశ్రితా న్న చ్యావయతే న త్యజ తీత్యచ్యుతః ఆస్ఫోట్య కరతలేన బాహు మాహత్య తలశబ్దేన అరిష్టం కోపయన్ కోపయుక్తం కుర్వన్ సఖ్యు రంసే స్కంధే భుజ ఏవాభోగః సర్పదేహ, స్తం ప్రసా ర్యావస్థితః. ౮

(వృషభాసురవధః)

సోఽప్యేవం కోపితోఽరిష్టః ఖురేణావని ముల్లిఖన్,
ఉద్యత్పుచ్ఛభ్రమన్మేఘః క్రుద్ధః కృష్ణ ముపాద్రవత్. ౯

అగ్రన్యస్తవిషాణాగ్ర స్తబ్ధాసృగ్లోచనోఽచ్యుతమ్
కటాక్షిప్యాద్రవ త్తూర్ణ మిన్ద్రముక్తోఽశని ర్యథా. ౧౦

గృహీత్వా శృఙ్గయో స్తస్య హ్యష్టాదశపదాని సః,
ప్రత్యపోవాహ భగవాన్ గజః ప్రతిగజం యథా. ౧౧

సోఽపవిద్ధో భగవతా పున రుత్థాయ సత్వరమ్,
ఆద్రవ త్స్విన్నసర్వాఙ్గో నిశ్వస న్క్రోధమూర్ఛితః. ౧౨

త మాపత న్తం స విగృహ్య శృఙ్గయోః పదా సమాక్రమ్య నిపాత్య భూతలే,
నిష్పీడయామాస యథాఽఽర్ద్ర మమ్బరం కృత్వా విషాణేన జఘాన సోఽపతత్.

తత స్సోఽరిష్టోఽపీత్థం కుపితః ఖురేణ భూమి ముల్లిఖన్ ఉద్యతా ఊర్ధ్వం గచ్ఛతా పుచ్ఛేన భ్రమంతో మేఘా యస్య సః క్రుద్ధ స్సన్ కృష్ణ ముపాద్రవత్, ౯

తదేవాహ - అగ్రే న్యస్తే విషాణాగ్రే యేన స్తబ్ధే అసృగ్లోచనే రక్తనేత్రే యస్య సోఽపి కృష్ణం కటాక్షిప్య కటాక్షేణ తిర్య జ్నిరీక్ష్య యథేంద్రేణ ముక్తోఽశనిః, తద్వ త్తూర్ణ మాద్రవత్. ౧౦

తదా సోఽచ్యుతః. అరిష్టం శృఙ్గయోః గృహీత్వా అష్టాదశ పదాని ప్రత్యపోవాహ ప్రత్యగనయత్. యథా గజః ప్రతిగజం తద్వత్, ౧౧

సోఽరిష్టో భగవతా అపవిద్ధః, అవక్షిప్తః ప్రతిగమనేన పాతితః పున రుత్థాయ సత్వర స్స్విన్నాని ప్రస్వేదయుక్తాని సర్వాణ్యఙ్గాని యస్య సః, క్రోధేన మూర్ఛితః పరవశ్యః నిశ్వసన్ శ్వాసం ముఞ్చన్ పున రాద్రవత్. ౧౨

స భగవాన్ పునరాపతంతం అరిష్టం శృఙ్గయోః గృహీత్వా స్వచరణేన సమాక్రమ్య అవష్టభ్య భూతలే నిపాత్య యథా ఆర్ద్ర మమ్బరం వస్త్రం తద్వ న్నిపీడ్య నిష్పీడయామాస, తతః కృత్వా "కృతీ చ్ఛేదనే" ఉత్పాట్య విషాణమితి శేషః. తేన విషాణేన జఘాన తాడయామాస, స చ తాడితోఽరిష్ట అపతత్, ౧౩

అసృ గ్వమ న్మూత్రశకృత్సముత్సృజ న్ క్షిపం శ్చ పాదా ననవస్థితేక్షణః,
జగామ కృచ్ఛ్రం నిఋతే రథ క్షయం పుష్పైః కిరన్తో హరి మీడిరే౽సురాః. ౧౪

—* నారదబోధితేన కంసేన రామకృష్ణాహ్వానాయాక్రూరప్రేషణఘట్టః *—

ఏవం కకుద్మినం హత్వా స్తూయమాన స్స్వజాతిభిః.
వివేశ గోష్ఠం సబలో గోపీనాం నయనోత్సవః. ౧౫

అరిష్టే నిహతే గోష్ఠే కృష్ణే నాద్భుతకర్మణా.
కంసాయాథాహ భగవా న్నారదో దేవదర్శనః. ౧౬

యశోదాయా స్సుతాం కన్యాం దేవక్యాః కృష్ణ మేవ చ,
రామం చ రోహిణీపుత్రం వసుదేవేన బిభ్యతా,

మూత్రం శకృ చ్చ తయో స్సమాహారః, త దుత్సృజన్ అసృ గ్రుధిరం వమ న్ ఉద్గిరన్ పాదా న్ క్షిప న్నిత స్తత శ్చాలయన్ అనవస్థితేక్షణః ప్రచలితనేత్రః, కృచ్ఛ్రం కష్టం ప్రాణోత్క్రమణాత్మకం జగామ, అథ నిరృతేః మృత్యోః క్షయం నివాసం జగామ, తత స్సురా అపి పుష్పైః కిరంతో హరిం తుష్టువుః. ౧౪

ఇత్థం కకుద్మినం అరిష్టం హత్వా భగవా న్స్వజాతిభి ర్గోపై స్తూయమానః, గోపానాం నయనానాం మూర్తిమా న్ ఉత్సవః, సరామో గోష్ఠం వివేశ. ౧౫

ఇత్థం గోష్ఠే అద్భుతకర్మణా కృష్ణే నారిష్టే హతే సతి దేవదర్శనో దేవర్షిః నారదో యద్వా ఏవం కథితే ఏవం భవిష్యతీతి సాక్షా ద్దేవచేష్టితాభిజ్ఞః కంసాలయం గత స్తం ప్రాహ. ౧౬

కి మాహేత్యత్రాహ (యశోదాయా ఇతి.) దేవక్యాః, కన్యా మష్టమగర్భత్వేన ప్రసిద్ధాం యశోదాయా స్సుతా మాహ, తథా యశోదాయాః, పుత్రత్వేన ప్రసిద్ధం కృష్ణం దేవక్యా అష్టమం గర్భ మాహ తథా రోహిణీపుత్రత్వేన ప్రసిద్ధం రామం చ దేవక్యాః, సప్తమం గర్భ మాహేతి సంబంధః. దేవకీసుతౌ చేత్ కథం వ్రజం గతౌ తత్రాహ వసుదేవేన కంసా ద్బిభ్యతా స్వమిత్రే నందే న్యస్తౌ

(నారదబోధితేన కంసేన రామకృష్ణాహ్వానాయాక్రూరప్రేషణఘట్టః)

న్యస్తౌ స్వమిత్రే నందేస్మిన్ యాభ్యాం తే పురుషాహతాః. ౧౬

నిశమ్యైత ద్భోజపతిః కోపా త్ప్రచలితేన్ద్రియః.
నిశాత మసి మాదత్త వసుదేవజిఘాంసయా ౧౭

నివారితో నారదేన తత్సుతౌ హన్తు మాత్మనః,
జ్ఞాత్వా లోహమయైః పాశై ర్బబన్ధ సహ భార్యయా. ౧౮

ప్రతియాతే తు దేవర్షౌ కంస ఆహూయ కేశినమ్.
ప్రేషయామాస హన్యేతాం భవతా రామకేశవౌ. ౨౦

తతో ముష్టికచాణూరశ్ఛలతోసనకాదికాన్.
అమాత్యా న్హస్తిపాం శ్చైవ సమాహూయాహ భోజరాట్. ౨౧

భో భో నిశమ్యతా మేత ద్వీరచాణూరముష్టికాః.
నన్దవ్రజే కిలాసాతే సుతా వానకదున్దుభేః ౨౨

న్యాసరూపేణ నిహితౌ యాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం తవ పురుషా భృత్యా అరిష్టాదయో హతాః, వసుదేవే హతే తు తౌ పలాయేతా మత స్స న వధ్య ఇత్యర్థోత్ర ద్రష్టవ్యమ్. ౧౬

త న్నారదోక్తం నిశ మ్యాకర్ణ్య భోజపతిః, కంసః కోపా త్ప్రచలితా నీంద్రియాణి యస్య సః వసుదేవం హంతు మిచ్ఛయా తీక్ష్ణం ఖడ్గ మాదదే. ౧౭

తతో నారదేన నివారితః. తస్య వసుదేవస్య సుత మేవాత్మనః, స్వస్య మృత్యుం హంతారం జ్ఞాత్వా నారదోపదేశా దితి శేషః, లోహమయైః పాశైః భార్యయా దేవక్యా సహ వసుదేవం బబంధ. ౧౮

తతో నారదే గతే సతి కంసః కేశినం నామ రాక్షస మాహూయ ప్రేషయామాస, కి మితి భవతా రామకేశవౌ హన్యేతా మితి. ౨౦

తతో ముష్టికాదీన్ అమాత్యాం శ్చ హస్తిపాం శ్చ సామోక్త్యా ఆహూయోవాచ. ౨౧

ఉక్తి మేవాహ (భోభో ఇత్యాదిభిః పఞ్చభిః,) భో భో ఇతి ద్విర్వచనం ప్రత్యేకాభిప్రాయకం, వీరచాణూరేతి కర్మధారయః, ఆనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య సుతౌ రామకృష్ణౌ నందవ్రజే వర్తేతే ఖలు. ౨౨

రామకృష్ణౌ తు తౌ మహ్యం మృత్యూ కాలనిదర్శితౌ,
భవద్భ్యా మిహ సంప్రాప్తౌ హన్యేతాం మల్లలీలయా. ౨౩

మఞ్చాః క్రియన్తాం వివిధా మల్లరఙ్గపరిశ్రితాః,
పౌరజానపదా స్సర్వే పశ్యన్తు స్వైరసంయుగమ్. ౨౪

మహామాత్ర నిబోధేదం వచో మమ మహామతే,
గజః కువలయాపీడః ప్రభిన్నకరభాముఖః, ౨౫

సంస్థాప్యో ద్వారి రఙ్గస్య కరారోపితముద్గరః,
తేన తౌ తత్ర హన్తవ్యౌ సుతా వానకదున్దుభేః. ౨౬

అథ సోఽపి మహామాత్రః ప్రాహ వ్యాకులమానసః,
కథం మయా నిహన్తవ్యౌ స్వస్రీయౌ పృథివీపతేః. ౨౭

తౌ తు మమ మృత్యూ హంతారౌ కాలేన దైవేన నిదర్శితౌ జ్ఞాపితౌ, అతః కథంచి దుపాయేనే హానీతౌ భవద్భ్యాం మల్లలీలయా హంతవ్యౌ. ౨౩

మఞ్చా ఉత్తుఙ్గస్తమ్భాదిరచితస్థానాం, క్రియంతాం, కథమ్భూతాః, మల్లరఙ్గపరిశ్రితాః, మల్లయుద్ధస్థానపర్యంతస్థానవిశిష్టాః, కిమర్థం? తత్రాహ - పౌరాః పురవాసినో జానపదా దేశవాసినశ్చ సర్వే మఞ్చేషూపవిశ్య స్వైరం యథేష్టం సంయుగం యుద్ధం పశ్యంతు. ౨౪

హేమహామాత్ర హస్తిపక తస్యైవ సంబోధనం. మహామతే ఇతి ఇదం వక్ష్యమాణం మమ వచ శ్శృణు, కువలయాపీడాఖ్యో ద్విపో గజో రఙ్గస్య యుద్ధస్థానస్య ద్వారి సంస్థాప్యః, కథం భూతః, ప్రభిన్నే వికపితాగ్రే కరేభాః. కాంతి ర్యస్య తన్ముఖం యస్య. ౨౫

కరే ఆరోపితో గ్రాహితో ముద్గరో యస్య సః, తేన కువలయాపీడేన తా వానకదుందుభేః సుతౌ తత్రైవ ద్వార్యేవ హంతవ్యౌ. ౨౬

అథ సః మహామాత్రః, వ్యాకులచిత్తః ప్రాహ (కి మితి.) పృథ్వీపతేః, భోజరాజస్య కంసస్య తవ భగినీపుత్రౌ రామకృష్ణౌ కథం మయా హంతవ్యా వితి అయోగ్యతాసూచనాయ స్వస్రీయా విత్యాద్యుక్తిః. ౨౭

(నారదబోధితేన కంసేన రామకృష్ణాహ్వానాయాక్రూరప్రేషణఘట్టః)

మహామాత్రేణైవ ముక్తః కంసస్తత్రైవ దుర్మతిః,
ఉవాచ భూయో వచనం సమేతాన్ శ్రావయన్నృపః. ౨౮

కంస ఉవాచ —

శృణుధ్వ మేతద్వచనం మయోదితం నిశమ్య సర్వం హృది ధారయన్తు తత్.
యేనాహ మేతేష్వసుహృత్త్వ మాదిత శ్చరామి బన్ధు ష్వపి తత్ర కారణమ్. ౨౯

మాతా మమ మహాభాగా కదాచి త్కమలేక్షణా,
విచరన్తీ గృహోద్యానే మన్దమారుతవీజితే. ౩౦

ప్రోత్ఫుల్లాశోకవకుళపూగపున్నాగశోభితే,
భ్రమద్భ్రమరసఙ్ఘాతే కూజత్కోకిలసంయుతే. ౩౧

తేన మహామాత్రేణేత్థ ముక్తః. సకంసో దుర్మతిః, నృపః సముదితాన్ సర్వాన్ శ్రావయన్ పున రాహ. ౨౮

కంసవచన మేవాహ ("శృణుధ్వ మిత్యాదినా భూతరాజాయ మీఢుష" ఇత్యంతేన) ఏతద్వచనం శృణుధ్వ మితి శ్రవణాభిముఖ్యప్రార్థనా, మయోదిత మాకర్ణ్య తత్సర్వే భవంతో హృది ధారయ న్త్వితి శ్రుతస్య చిత్తే స్థిరీకరణప్రార్థనా. కిం త దిత్యపేక్షాయాం తావ దాత్మనో బంధుషు విద్వేషకారణపర మితిహాసం ప్రతిజానీతే (యేనేతి.) యేన హేతునా అహం బంధుషు అసుహృత్త్వం విద్వేష మాశ్రిత స్తేష్వేవ చరామి తస్య విద్వేషపూర్వకచరణస్య కారణం బ్రవీమీతి శేషః. ౨౯

తత్పర మితిహాస మాహ (మాతేత్యాదినా) మహాభాగా సుందరీ భాగ్యశాలినీ వా మమ మాతా మహ త్యుద్యానే వనే కదాచి ద్విచరంతీ బభూవ. కథమ్భూతే? వనే మందేన మారుతేన వీజితే సంచలితే. ౩౦

ప్రోత్ఫుల్లైః అశోకాదిభిః, భ్రమతాం భ్రమరాణాం సఙ్ఘాత స్సఙ్ఘో యస్మిన్ కూజద్భిః, కోకిలైః వ్యాప్తే. ౩౧

నృత్యచ్ఛిఖణ్డినివహమర్కటాటోపసున్దరే,
వసన్తసమయే రమ్యే సాలమణ్డలమణ్డితే. ౧౦

చరంతీ తత్ర మే మాతా చిన్తయామాస సువ్రతా
భర్తారం కామసన్తప్తా ఋతుస్నాతా స్వలఙ్కృతా. ౧౧

తదైవ కశ్చి ద్గన్ధర్వో ద్రమిళో నామ నామతః,
చర న్నన్తర్హితః కాలే దృష్ట్వా తా మేకచారిణీమ్. ౧౨

విజ్ఞాయ చిన్తితం తస్యా స్సర్వతత్త్వాశయార్థవిత్,
ఔగ్రసేనం వపు ర్బిభ్ర త్సస్మితాలాపవీక్షితమ్. ౧౩

తా మాససాద కామార్తః కామయానాం పతివ్రతామ్,
అజానమానా సాఽభ్యేత్య రేమే తేన సమం వనే. ౧౪

నృత్యతాం శిఖండినాం మయూరాణాం నివహ స్సఙ్ఘో యస్మిన్ మర్కటానాం ఆటోపేన సంభ్రమేణ సుందరే వసంతకాలసహచరితే రమ్యే సాలానాం వృక్షాణాం మండలేన, మండితే. ౧౦

తత్రైవంభూతే మహోద్యానే చరంతీ సువ్రతా పతివ్రతా ఋతుస్నాతా స్వలఙ్కృతా చ మమ మాతా భర్తారం చింతయామాస. ౧౧

తదైవ కశ్చి న్నామ్నా ద్రమిళ ఇతి ప్రసిద్ధః, గంధర్వః, ఇతరై రలక్ష్యమాణ శ్చరన్ తాం మమ మాతర మసహాయచారిణీం దృష్ట్వా తస్యా శ్చిత్తం విజ్ఞాయ సర్వేషాం తత్వతోఽభిప్రేత మర్థం వేత్తీతి తథాభూతః, హేతుగర్భ మిదం, తత్త్వా ద్విజ్ఞాయ సస్మితే ఆలాపవీక్షితే యస్య త దౌగ్రసేనం ఉగ్రసేనసదృశం వపుః, బిభ్రాణః, కామార్త స్తాం పతివ్రతాం కామయానా మిచ్ఛానురూపం వనే చరంతీ మాససాద, సస్మితాలాపవీక్షిత మితి క్రియావిశేషణం వా. సా త్వజానంతీ అభ్యేత్య తేన సహ రేమే. ౧౨-౧౪

(నారదబోధితేన కంసేన రామకృష్ణాహ్వానాయాక్రూరప్రేషణఘట్టః)

సా తం విదిత్వా రమణేతరం సతీ నితాన్తఖేదావిలలోచనాశయా,
ఉవాచ కస్త్వం కితవార్యగర్హితం దురాత్మనా యేన కృతం త్వయేదృశమ్. ౩౬

ఇతి బ్రువన్తీం పరిసాన్త్వయన్ శనైస్స దీర్ఘబాహుర్ద్రమిళోఽభ్యభాషత.
వయం హి గన్ధర్వకులోద్భవా బలే గీర్వాణతుల్యామరవల్లభానుగాః. ౩౭

భవాదృశీనాం మనుజాశనానాం జానీహి భద్రే సులభా వయం న చ,
జనుర్వినాశాద్యఖిలాధిభాగినాం నృణాం సురాణాం మహదన్తరం శుభే. ౩౯

ఇతి బ్రువన్తం సా భూయః ప్రాహ క్రోధాకులేన్ద్రియా,
కిం మాం సాన్త్వయసే భూయః కృత్వేదం దుష్టచేష్టితమ్. ४०

తదిఙ్గితాభిః, కథంచి త్పత్యు రన్యం విదిత్వా సతీ పతివ్రతా హేతు గర్భమిదం అతో నితాంతః అపారః ఖేదో, యస్యాః, ఆవిలే వ్యాకులే లోచనే ఆశయో మన శ్చ యస్యా స్తథాభూతా ప్రాహ హేకితవ ధూర్త యేన దురాత్మనా త్వయేదృశం ఆర్యై ర్గర్హితం నిందితం కృతం స త్వం కః. ౩౬

ఇతీత్థం బ్రువంతీం తాం శనైః, పరిసాంత్వయన్ స దీర్ఘబాహుః ద్రమిళః, ప్రాహ తదేవాహ (వయ మితి.) వయం తావ ద్గంధర్వదేహజా గంధర్వాః, గీర్వాణై ర్దేవై స్తుల్యాః అమర వల్లభస్య అనుచర శ్చ తుల్యామరేత్యత్ర సంధి రార్షః. కర్మధారయో వా. ౩౭

హేభద్రే వయం భవాదృశీనాం మనుజాశనానాం మనుజోపభోగ్యానాం మానుషీణా మితి యావత్. న చ సులభాః కిం తు దుర్లభాః, వయ మిత్యర్థః, తత్ర హేతు మాహ (జను రితి.) జను ర్వినాశౌ జన్మమరణే ఆదీ యేషాం తా నాధీ న్మనఃపీడాః, ఇదం వ్యాధీనా మప్యుపలక్షణం, తా న్భజంతీతి తథా తేషాం నృణాం, తద్విపరీతానాం సురాణాం, మహ త్తారతమ్య మస్తి తస్మా ద్వయం దుర్లభా ఇత్యర్థః. ౩౯

ఇత్థం బ్రువంతం ద్రమిళం ప్రతి సా క్రోధా దాకులా నీంద్రియాణి, యస్యా స్సా పునః ప్రాహ తదేవాహ (కి మితి.) ఇత్థం, దుష్టచేష్టితం కృత్వా భూయః కిమర్థం మాం సాంత్వయసే. ४०

ఇమా నతిక్రమ్య మహీజలాగ్నిసమీరణాకాశనిశేశసూర్యాన్,
దిక్కాలధర్మాంశ్చ ఉభే చ సన్ధ్యే దురాత్మనేత్థం మలినీకృతాఽహమ్. ౪౧

గజే నేవ మదాన్ధేన పద్మినీ వనమధ్యగా,
విశృఙ్ఖలేన విమలా యేనాహం మలినీకృతా. ౪౨

స త్వం కిమితి మాం భూయ స్సాన్త్వయ స్యమరాధమ,
ఇతి బ్రువంతీం ప్రోవాచ సభయ శ్శాపశఙ్కితః. ౪౩

అనులోమ స్తు కఞ్జాక్షి మనుష్యాసు దివౌకసామ్,
నరాణాం దేవకాంతాసు ప్రతిలోమో హి సఙ్గమః. ౪౪

జానీహి మా మనాగస్కం తేన పఙ్కజగన్ధిని,
తస్మా త్తే జాయతాం పుత్రో మద్వీర్యం న వృథా భవేత్.
శ్రీమా న్ధీమా న్మహోత్సాహో న మే వా గ్జాయతే మృషా. ౪౫

ఇమాన్ జలాదీన్ ద్వాదశ పుణ్యపాపసాక్షిణః, అతిక్ర మ్యానధీర్య తిరస్కృత్య చ యేన త్వయేత్థ మహం, మలినీకృతా, నిశేశ శ్చంద్రః. ౪౧

యథా మదాంధేన గజేంద్రేన. పద్మనీ తద్వత్ వనమధ్యస్థా నిర్మలా చాహం విశృఙ్ఖలేన లోకవేదమర్యాదాతిలఙ్ఘినా, యేన త్వయా మలినీకృతా. ౪౨

స త్వం మాం మలినీకృతాం హేఽమరాధమ కి మితి సాంత్వయసే ఇత్థం, బ్రువంతీం, తాం స పునః శాపశఙ్కితః ప్రోవాచ. ౪౩

త దేవాహ (అనులోమ ఇతి.) హేసరోజాక్షి మనుష్యాసు దివౌకసాం సంగమోఽనులోమః క్రమప్రాప్తః. న్యాయ్య ఏవేతి భావః, దేవకాంతాసు, నరాణాం తు ప్రతిలోమః, అన్యాయ్య ఇతి జానీహి. ౪౪

తేన కారణేన హేపఙ్కజగంధిని, నాహ మపరాధకృత్ కిఞ్చ తస్మా దనులోమా త్సఙ్గమా చ్ఛ్రీమాన్ ధీమాన్ న్మహోత్సాహ శ్చ పుత్రో జాయతాం సర్వథా మద్వీర్య మన్యథా న భవేత్ నాపి మే వా ఙ్మృషా, భవేత్. ౪౫

(నారదబోధితేన కంసేన రామకృష్ణాహ్వానాయాక్రూరప్రేషణఘట్టః)

ఇత్యేవం వాదినం క్రుద్ధా మమ మాతా యశస్వినీ,
ప్రాహ సంత్యజ్య సన్తప్తా పాతివ్రత్యం సుదుర్లభమ్. ౪౬

నిస్సేతో ర్భిన్నవృత్తస్య పాప స్యోన్మార్గవర్తినః,
క్రూరస్తే తనయో భూయా త్సాహసాదిగుణోఽగుణః,
నానుగ్రాహ్యో దేవతానాం ద్విజానాం చ తపస్వినామ్. ౪౭

ఇత్థం వదన్త్యాం తస్యాం స క్రుద్ధాయాం శాపశఙ్కితః.
తావకానాం భవే చ్ఛత్రు రిత్యుక్త్వాఽన్తరధీయత, ౪౮

గతే తస్మి న్గృహోద్యానా న్మాతా మమ యశస్వినీ,
కేనాప్యజ్ఞాతవృత్తాన్తా గృహే నేవాభ్యపద్యత. ౪౯

తత స్సా గర్భిణీ కాలే కాలేనైవ సుషావ మామ్,
ఇతి మే నారదః ప్రాహ కదాచి ద్భగనా నృషిః. ౫౦

ఇత్థం వాదినం ప్రతి క్రుద్ధా మమ మాతా సుదుర్లభం, పాతివ్రత్యం సంత్యజ్యాత ఏవ సంతప్తా పరితప్తా ప్రాహ. ౪౬

తదేవాహ (నిస్సేతో రితి) మర్యాదాతిలఙ్ఘినః భిన్నం నిరస్తం వృత్తం సదాచారో యేన తస్య, పాపాత్మనః లోకవేదప్రతిషిద్ధాచారవర్తినః, తవ జనిష్యమాణ స్తనయః, క్రౌర్యాదిగుణకో భూయాత్, అగుణః అక్రోధాద్యాత్మగుణరహితః. దేవతానాం తపస్వినాం నిగ్రాహ్యః. ౪౭

ఇతీత్థం తస్యాం మన్మాతరి బ్రువత్యాం క్రుద్ధాయాం చ సత్యాం స ద్రమిళ శ్శాపశఙ్కితః, మహ్య మియం శపేతేతి శఙ్కిత స్సన్, తావకానాం త్వద్బంధూనా మేవ శత్రుః భవే దిత్యుక్త్వాఽన్తర్హితవాన్. ౪౮

తస్మి న్ద్రమిళే, మహోద్యానా ద్గతే సతి మమ మాతా గృహోద్యానే, కేనాప్యజ్ఞాతః స్వవృత్తాంతో యస్యా స్తథాభూతా గృహే నేవాభ్యపద్యత, ౪౯

తత స్సా గర్భం ధృత్వా ప్రసవకాలేనైవ మాం సుషావ ప్రసూతవతీ. కథ మయం వృత్తాంత స్త్వయా విజ్ఞాత ఇత్యత్రాహ (ఇతీతి.) ౫౦

తతః ప్రభృత్యహం ద్వేష్మి తౌ నేతౌ న్బన్ధుదుర్జనాన్,
యూయ మత్ర ప్రమాణం హి ద్విషన్తే తేఽపి మాం సదా. ౨౧

ఉగ్రసేనం చ దుర్బుద్ధిం దేవకం చ దురాశయమ్,
వసుదేవం చ కితవ మన్యాం శ్చ తదుపాశ్రయాన్. ౨౨

హత్వా న జాయతే దోషో మమ గన్ధర్వజన్మనః,
తేనాదేక్ష్యామి పరుషం హన్యేతా మితి తౌ వహమ్. ౨౩

తాభ్యాం హతాభ్యాం బాలాభ్యాం కుఞ్జరేణ బలీయసా,
కృత్వా పారత్రికీం పూజాం యాన్తు తత్పదవీ మిమే. ౨౪

వసుదేవోగ్రసేనౌ చ తథా తౌ నన్దదేవకౌ,
గోపాలా యాదవా శ్చైవ యే చాన్యే తా ననువ్రతాః. ౨౫

పశ్యంతు విభృతై ర్నేత్రై ర్హన్యమానౌ స్వదారకౌ,
ఆహూయన్తాం జానపదాః పశ్యంతు స్వైరసంయుగమ్. ౨౬

యదా నారద ఆహ తత, ఆరభ్య అహం బంధుషు తాం స్తా న్దుర్జనాన్ మత్ప్రతికూలాన్ ద్వేష్మి ఏతేఽపి మాం సదా ద్విషంతి తత్ర యూయం ప్రమాణం ఖలు భవంతో జానంతి ఖల్విత్యర్థః. ౨౧-౨౨

అత ఉగ్రసేనాదీన్ హత్వా వర్తమాన స్యాపి మమ దోషో న జాయతే - తత్ర హేతుః గంధర్వజన్మనః, గంధర్వా న్మ తూగ్రసేనా జ్జన్మ ఉత్పత్తి ర్యస్య తస్య మమేతి యతో న దోష స్తేన కారణేనాహం, ఆదేక్ష్యామి ఆజ్ఞాపయామి కి మితి తౌ రామకృష్ణౌ పరుషం యథా తథా హన్యేతా మితి. ౨౩

తావ ద్బలీయసా కుఞ్జరేణ కువలయాపీడేన హతాభ్యాం బాలాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం పూజోపకరణభూతాభ్యాం పారత్రికీం పరలోకస్థవైవస్వతాద్యుద్దేశ్యకపూజాం కృత్వా ఇమే వసుదేవాదయోఽపి తయోః, పదవీం యాంతు తయో స్తావ ల్లోకాంతరప్రాప్తి రేవ వసుదేవాదిభిః పరత్ర కర్తవ్యా పూజేతి భావః. ౨౪

అతో వసుదేవాదయ స్తదనువ్రతా శ్చ సర్వే హన్యమానౌ దారకౌ బాలౌ విభృతైః పూర్ణైః నేత్రైః పశ్యంతు జానపదా దేశవాసినః ఆహూయంతాం, కి మర్థం స్వైరసంయుగం పశ్యంతు. ౨౫-౨౬

(నారదబోధితేన కంసేన రామకృష్ణాహ్వానాయాక్రూరప్రేషణమ్)

మహామాత్ర త్వయా భద్ర రఙ్గద్వా ర్యుపనీయతామ్,
ద్విపః కువలయాపీడో జహి తేన మమాహితౌ. ౨౭

ఆరభ్యతాం ధనుర్యాగ శ్చతుర్దశ్యాం యథావిధి,
విశసంతు పశూ న్మేధ్యా న్భూతరాజాయ మీఢుషే. ౨౮

ఇత్యాజ్ఞాప్యార్థత న్త్రజ్ఞ ఆహూయ యదుపుఙ్గవమ్,
గృహీత్వా పాణినా పాణిం తతోఽక్రూర మువాచ హ. ౨౯

భో భో దానపతే మహ్యం క్రియతాం మైత్ర మాదృతః,
నాన్య స్త్వత్తో హి తతమో విద్యతే భోజవృష్ణిషు. ౩౦

అత స్త్వా మాశ్రిత స్సౌమ్య కార్యగౌరవసాధనమ్,
యథేన్ద్రో విష్ణు మాశ్రిత్య స్వార్థ మధ్యగమ ద్విభుః. ౩౧

హేమహామాత్ర హేభద్ర త్వయా కువలయాపీడాఖ్యో రఙ్గద్వా ర్యుపనీయతాం ప్రాప్యతాం. తేన కువలయాపీడేన మమ శత్రూ న్జహి ఘాతయ. ౨౭

చతుర్దశ్యాం యథావిధి ధనుర్యాగ ఆరభ్యతాం. మీఢుషే ఇష్టవర్షిణే భూతరాజాయ రుద్రాయ మేధ్యాన్ పశూన్ విశసంతు. ౨౮

ఇత్థ మాజ్ఞాప్యార్థతంత్రజ్ఞ శ్శాస్త్రప్రసిద్ధాంతాభిజ్ఞః కంసః యదుశ్రేష్ఠం అక్రూర మాహూయ తస్య పాణిం స్వపాణినా గృహీత్వా అక్రూరం యథా తథా ఉవాచ. ౨౯

త దేవాహ (భో భో ఇతి.) ఆదరా త్సంబోధనద్వయం. దానపతే మహోదార మహ్యం కించిత్ త్వయా మైత్రం మిత్రకృత్యం క్రియతామ్ యత స్త్వత్తోఽన్యః. హితతమః భోజేషు వృష్ణిషు చ న విద్యతే. ౩౦

అత స్త్వా మేవ హేసౌమ్యాహ మాశ్రితః కథంభూతం గురుతరకార్యసాధకం యథా విష్ణు మాశ్రిత్యేన్ద్రః స్వార్థం స్వాభీష్ట మధ్యగమత్ ప్రాప్తవాన్, తథాఽహ మపి త్వా మాశ్రితః ప్రాప్నువాని. ౩౧

గచ్ఛ నన్దవ్రజం తత్ర సుతా వానకదుందుభేః.
ఆసాతే తా విహానేన రథే నానయ మా చిరమ్. ౬౨

నిసృష్టః ఖలు మే మృత్యు ర్దేవై ర్వైకుణ్ఠసంశ్రయైః,
తా వానయ సమం గోపై ర్నన్దాద్యై స్సాభ్యుపాయనైః. ౬౩

ఘాతయిష్య ఇహానీతౌ కాలకల్పేన హస్తినా,
యది ముక్తౌ తతో మల్లై ర్ఘాతయే వైద్యుతోపమైః. ౬౪

తయో ర్నిహతయో ర్దృప్తా న్వసుదేవపురోగమాన్,
తద్బన్ధూ న్నిహనిష్యామి వృష్ణిభోజదశార్హకాన్. ౬౫

ఉగ్రసేనం మత్పితరం స్థవిరం రాజ్యకాముకమ్,
తద్భ్రాతరం దేవకం చ యే చాన్యే విద్విషో మమ,
తత శ్చైషా మహీ మిత్ర భవిత్రీ నష్టకణ్టకా. ౬౬

అత స్త్వం నందవ్రజం గచ్ఛ. కిమర్థం? తత్ర నందవ్రజే వసుదేవస్య పుత్రా వాసాతే తా వనేన రథేనేహానయ ప్రాపయ. చిరం విలమ్బం మాకార్షీః, ౬౨

కి మర్థం తత్రాహ (విసృష్టా వితి.) సంశ్రీయత ఇతి సంశ్రయః వైకుంఠో విష్ణుః సంశ్రయో యేషాం తైః దేవై స్తౌ మమ మృత్యూ విసృష్టౌ కల్పితౌ ఖలు అత స్సాభ్యుపాయనైః నందాదిభి ర్గోపై స్సహ తా విహానయ. ౬౩

ఆనీతౌ చ తా వనేన మృత్యుతుల్యేన హస్తినా ఘాతయిష్యే, యది తతో హస్తినా ముక్తౌ భవిష్యత స్తర్హి అశనితుల్యైః మల్లై శ్చాణూరాదిభిః ఘాతయే. ౬౪

తత స్తయోః, విహతయోః, స్తప్తా న్దుఃఖితాన్, వసుదేవప్రభృతీన్ తద్బంధూం శ్చ వృష్ణ్యాదీన్ హనిష్యామి తథా స్థవిర మప్యధునాఽపి రాజ్య మేవ కామయమానం మత్పితరం ఉగ్రసేనం, తస్య భ్రాతరం దేవకం చ తథా యేఽన్యే చ మమ విద్విష స్తాన్ సర్వాన్ హనిష్యామి తత శ్చైవం సతి హేమిత్ర ఇయం పృథ్వీ నష్టకంటకా నష్టశత్రు ర్భవిష్యతి. ౬౫-౬౬

(నారదబోధితేన కంసేన రామకృష్ణాహ్వానాయాక్రూరప్రేషణఘట్టః)

జరాసన్ధో మమ గురు ర్ద్వివిదో దయిత స్సఖా,
శమ్బరో నరకో బాణో మయ్యేవ కృతసౌహృదాః,
తై రహం సురపక్షీయాన్ హత్వా భోక్ష్యే మహీం నృపాన్. ౩౬

ఏత జ్జ్ఞాత్వాఽఽనయ క్షిప్రం రామకృష్ణౌ విహార్భకౌ.
ధనుర్మఖనిరీక్షార్థం ద్రష్టుం మధుపురశ్రియమ్ ౩౭

అక్రూర ఉవాచ—

రాజ న్మనీషితం సమ్య క్తవ స్వావద్యమార్జనమ్,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యో స్సమో భూయా ద్దైవం హి ఫలభావనమ్. ౩౮

మనోరథా న్కరో త్యుచ్చై ర్జనో దైవహతా నపి,

కుత స్త్వం సర్వా న్హంతుం ప్రభు స్తత్రాహ (జరాసంధ ఇతి.) ద్వివిదో వానరః ప్రియసఖః శమ్బరాదయోఽసురాః మయ్యేవ సహ కృతం సౌహృదం యై స్తథాభూతాః తై ర్జరాసన్ధాదిభిః సహితోఽహం సురపక్షీయాన్ నృపాన్ హత్వా మహీం భోక్ష్యే అనుభవిష్యామి. ౩౬

ఏతత్సర్వం మయా చికీర్షితం జ్ఞాత్వా త్వం రామకృష్ణౌ వర్భకౌ విహ ఆనయ. నను వాం హంతుం కంస ఆహూతవా నిత్యు క్తే సతి తౌ పలాయేతాం తత్రాహ (ధను రితి.) ధనుర్మఖవీక్షణార్థం మధుపురశ్రియం ద్రష్టు మాహూతవా నితి త్వయా వాచ్య మిత్యర్థః. ౩౭

ఇత్థ ముక్తః ప్రాహాక్రూరః (రాజ న్నితి.) స్వావద్యం స్వమరణం, తస్య మార్జనం పరిహార ఇతి య త్తవ మనీషితం విచారితం త త్సమ్యగేవ తథాప్యత్రాభినివేశో న కార్య ఇతి. భవిష్యత్సూచయ న్నాహ (సిద్ధ్యసిద్ధ్యో రితి.) హి యస్మా ద్దైవం ఫలభావనం ఫలదం అతః సిద్ధ్యసిద్ధ్యో స్సమః కర్మ కుర్యాత్. ౩౮

పురుషకారస్య వ్యభిచార మాహ (మనోరథా నితి.) దైవహతా నప్యుచ్చైః మనోరథా

యుజ్యతే శోకహర్షాభ్యాం తథాప్యాజ్ఞాం కరోమి తే. ౪౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్తవన్త మామన్త్ర్య మన్త్రిణ శ్చ విసృజ్య సః,
ప్రవివేశ గృహం కంస స్తథాఽక్రూర స్స్వ మాలయమ్. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
షట్త్రింశోఽధ్యాయః.

న్కరోతి జన స్స్వసుఖార్థకర్మణా దుఃఖేన యుజ్యతే కదాచి త్సుఖేన తథా పరదుఃఖార్థేన స్వయ మేవ దుఃఖేన యుజ్యతే పర స్తు సుఖే నై వేతి యద్యప్యేవం తథాఽపి తవ ఆజ్ఞాం కరోమి. ౪౦

ఇత్యుక్తవంతం అక్రూర మామంత్ర్య పృష్ట్వా అనుజ్ఞాప్య వా మంత్రిణో విసృజ్య ఆజ్ఞాప్య కంసః స్వగృహం ప్రవివేశ తథాఽక్రూర శ్చ స్వగృహం ప్రవివేశ. ౪౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షట్త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తత్రింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

కేశీ తు కంసప్రహితః ఖురై ర్మహీం మహాహయో నిర్జరయ న్మనోజవః,
సటావధూతాభ్రవిమానసంకులం కుర్వ న్నభో హేషితభీషితాఖిలః. ౧

విశాలనేత్రో వికటాస్యకోటరో బృహద్గలో నీలమహాంబుదోపమః,
దురాశయః కంసహితం చికీర్షు ర్వ్రజం స నన్దస్య జగామ కమ్పయన్. ౨

తం త్రాసయన్తం భగవాన్ స గోకులం తద్ధేషితై ర్వాలవిఘూర్ణితామ్బుదమ్,
ఆత్మాన మాజౌ మృగయన్త మగ్రణీ రుపాహ్వయ త్స వ్యనద న్మృగేన్ద్రవత్. ౩

అథ సప్తత్రింశోఽధ్యాయః.

"ప్రతియాతే తు దేవర్షౌ కంస ఆహూయ కేశినమ్, ప్రేషయామాస" ఇత్యుక్తం ప్రేషిత స్స కిమకరో దిత్యత్రాహ (కేశీత్యాదినా.) కేశీ నామాసురః, తేన ప్రేషితః మహాశ్వ స్సన్ మనస ఇవ వేగో యస్య సః ఖురై ర్మహీం పృథ్వీం నిర్జరయన్ విదారయన్ సటాభిః కేసరై రవధూతానీత స్తతః క్షిప్తాని, అభ్రాణి విమానాని చ తై స్సంకీర్ణం, నభః కుర్వ న్హేషితైః అశ్వజాతిశబ్దైః భీషిత మఖిలం విశ్వం యేన ౧

విశాలే నేత్రే యస్య వికటం విశాల మాస్యబిలం యస్య బృహన్ పీనో దీర్ఘ శ్చ గలో యస్య నీలో మహాం శ్చ ఘనో మేఘ ఉపమా యస్య దురాశయః దుష్ట ఆశయః కృష్ణవిఘాంసాత్మకా భిప్రాయో యస్య సః ప్రసిద్ధః కంసస్య హితం కర్తు మిచ్ఛుః నందస్య వ్రజం కమ్పయన్ జగామ. ౨

హేషితైః తత్ స్వస్థం గోకులం త్రాసయంతం వాలైః పుచ్ఛరోమభిః విఘూర్ణితాః పరిభ్రామితాః అమ్బుదా యేన తం ఆజౌ యుద్ధే నిమిత్తే ఆత్మానం కృష్ణం మృగయంతం అన్వేషయంతం తం కేశిన మగ్రే పురతో నిర్గత స్సన్ భగవాన్ ఆహ్వాయ దాజుహావ, స కేశీ రుషా మృగేంద్రవ న్నాద మకరోత్. ౩

స తం నిశామ్యాభిముఖో ముఖేన ఖం పిబ న్నివాభ్యద్రవ దత్యమర్షణః,
జఘాన పద్భ్యా మరవిన్దలోచనం దురాసద శ్చణ్డరవో దురత్యయః. ౪

త ద్వఞ్చయిత్వా త మధోఽక్షజో రుషా ప్రగృహ్య దోర్భ్యాం పరివిధ్య పాదయోః,
సావజ్ఞ ముత్సృజ్య ధనుశ్శతాన్తరే యథోరగం తార్క్ష్యసుతో వ్యవస్థితః. ౫

స లబ్ధసంజ్ఞః పున రుత్థితో రుషా వ్యాదాయ కేశీ తరసాఽఽపత ద్ధరిమ్,
సోఽప్యస్య వక్త్రే భుజ ముత్తరం స్మయ న్ప్రవేశయామాస యథోరగం బిలే. ౬

దన్తా నిపేతు ర్భగవద్భుజస్పృశ స్తే కేశిన స్తప్తమయ స్పృశో యథా,
బాహుశ్చ తద్దేహగతో మహాత్మనో యథాఽఽమయ స్సంవవృధే హ్యుపేక్షితః.

తత స్స కేశీ త మాహ్వయంతం కృష్ణం నిశామ్య అవలోక్యాభిముఖ స్సన్ ముఖే నాకాశం పిబ న్నివాత్యమర్షణః అత్యంతక్రోధయుక్తః, అభ్యద్రవత్ అభ్యపతత్. కిం చ. ప్రత్యక్పద్భ్యాం, అరవిందలోచనం కృష్ణం జఘాన తాడితవాన్. కథంభూతః? దురాసదః అన్యై రభిభవితు మశక్యః చండః దురతిక్రమో జవో వేగో యస్య సః. ౪

తద్ధననం వఞ్చయిత్వా తం కేశినం హననాయ ప్రసారితయోః పాదయోః హస్తాభ్యాం గృహీత్వా పరివిధ్య భ్రామయిత్వా ధనుశ్శతాంతరే ధనుశ్శతపరిమితదూరే సావహేళనం యథాతథా ఉత్సృజ్య పాతయిత్వా వ్యవస్థితః యథా తార్క్ష్యసుతో గరుత్మా నురగ ముత్సృజ్య వ్యవతిష్ఠతే తద్వత్. ౫

స కేశీ లబ్ధా సంజ్ఞా చేతనా యేన సః మూర్ఛితః పున ర్లబ్ధస్మృతి రిత్యర్థః. పున రుత్థితః రుషా వ్యాదాయ వక్త్ర మిత్యర్థః. బలేన పునః హరిం ప్రత్యభ్యద్రవత్. తదా హసన్ నిర్భయః సోఽపి హరి రప్యస్య కేశినో వక్త్రే సవ్యభుజం ప్రవేశయామాస నిర్భయత్వే దృష్టాంతః యథోరగం బిల ఇతి యథా, సర్పవిద్యావి త్సర్పం బిలే ప్రవేశయతి తద్వత్. యద్వా సర్పభోగవ ద్దీర్ఘం భుజం బిలవ ద్దుష్ప్రవేశే తదాస్యకుహరే ప్రవేశయామాసేతి దృష్టాంతార్థః. ౬

తతః కిం తదాహ (దంతా ఇతి) భగవద్భుజం సంస్పృశంతీతి తథా తే తస్య కేశినో దంతా నిపేతుః యథా తప్తమయః తప్తం లోహపిండం స్పృశంతో నిపతంతి తద్వత్ తస్య కేశినో దేహే ప్రవిష్టో మహాత్మనో భగవతో భుజ స్తు వవృధే ఏధాంబభూవ, యథా ఉపేక్షితః అచికిత్సితః ఆమయో జలోదరో వర్ధతే తద్వత్. ౭

సమేధమానేన స కృష్ణబాహునా నిరుద్ధవాయు శ్చరణాం శ్చ విక్షిపన్,
ప్రస్విన్నగాత్రః పరివృత్తలోచనః పపాత లణ్డం వ్యసృజన్ క్షితౌ వ్యసుః. ౭

తద్దేహతః కర్కటికాఫలోపమా ద్వ్యసో రపాకృష్య భుజం మహాభుజః.
అప స్మితోఽయత్నహతారి రుత్స్మయైః ప్రసూనవర్షై రమరై స్స ఈడితః. ౮

—* శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనమ్. *—

దేవర్షి రుపసఙ్గమ్య భాగవతప్రవరో నృప,
కృష్ణ మక్లిష్టకర్మాణం రహ స్యేత దువాచ హ. ౧౦

శ్రీనారద ఉవాచ—

కృష్ణ కృష్ణాప్రమేయాత్మన్ యోగీశ జగదీశ్వర,

స కేశీ సమ్య గేధమానేన కృష్ణస్య బాహునా నిరుద్ధః వాయు శ్శ్వాసో యస్య సః చరణా న్విక్షిప న్నిత స్తత శ్చాలయన్ స్విన్నం ప్రస్వేదయుక్తం, శరీరం, యస్య పరివృత్తే పరిభ్రమమాణే లోచనే యస్య సః విగతప్రాణో లండం పురీషం విసృజన్ భూమ్యాం పపాత. ౭

కర్కటికాఫలం హి పక్వం స దాద్యంతవిదీర్ణం భవతి తద్వ ద్విదీర్ణా త్తస్య కేశినో దేహా ద్వ్యసో ర్గతప్రాణాత్ మహాభుజో భగవాన్ భుజ మాకృష్టవాన్ అపస్మితో గర్వరహితః అయత్నేన హతోఽరి శ్శత్రు ర్యేన సః. ప్రసూనవర్షాణి వర్షద్భి రుత్స్మయై ర్దేవై రీడితః స్తుతః బభూవ. ౮

అథేత్థం హతకేశినే భగవతేఽనంతరం కర్తవ్య మావేదయుద్దేవర్షి రిత్యాహ (దేవర్షి రితి.) హేనృప భాగవతశ్రేష్ఠో దేవర్షి ర్నారదః ఉదారచేష్టితం, కృష్ణ ముపసఙ్గమ్య రహసి ఏత ద్వక్ష్య మాణం, మువాచ. ౧౦

తదేవాహ (కృష్ణేతి.) సర్వజ్ఞం కర్తవ్యాభిజ్ఞ మపి భగవంతం త్వరయ న్నివేదయితుం తావ త్కృతం కేశివధమభినందితుకామ స్తావత్స్వసంకల్పమాత్రపరిక్లృప్తజగత్పాలనార్థ మవతీర్ణస్య తవ దుష్కృద్వినాశన ముచితమేవేత్యభిప్రయన్ స్తౌతి (కృష్ణేతి ద్వాభ్యాం.) యతోఽప్రమేయాత్మత్వాది

వాసుదేవాఖిలావాస సాత్వతాం ప్రవర ప్రభో. ౧౧

త్వ మాత్మా సర్వభూతానా మేకో జ్యోతి రివైధసామ్,

గుణక ర్తర ఆత్మ నైవాత్మాశ్రయ స్సృజసీతి హేతుహేతుమద్భావపరతయా వ్యాఖ్యేయం. కర్త్రాద్యనేకకారకసాధ్యా హి సర్వా క్రియా లోకే దృష్టా జగత్సృష్ట్యాదిక్రియా తు కర్త్రాదికారకషడ్భావాపన్నత్వ శేకసాధ్యేత్యుచ్యతే. పూర్వం సృష్టేః ప్రాక్ త్వ మాత్మనా స్వేనైవ కర్త్రా ఆత్మా స్వయ మేవ ఆశ్రయ ఆధారో యస్య తథాభూతః మాయయా స్వసంకల్పే నైవ గుణాన్ స్వశరీరభూత ప్రధానగుణకార్యభూతాన్ మహదాదీన్ సృజసీతి హి తదర్థః, "తదాత్మా నగ్గ్స్వయ మకురుత బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ సవృక్ష ఆసీత్, ఆత్మని ఆకాశ స్సమ్భూత" ఇత్యాదిశ్రుతే రితి భావః. తత్రైక స్యైవానేకకారకభావోపయు క్తగుణవత్త్వం వదన్ సంబోధయతి (అప్రమేయాత్మ న్నిత్యాదిభిః.) కథ మేక స్యానేకకారకభావాప త్తి రిత్యత స్సంబోధయతి (యోగేశేతి.) వివిధవిచిత్రానంతశ క్తే ఇత్యర్థః. నను మహదాదయ ఏవ సృజ్యా న త్వహం. తత్రాహ అప్రమేయాత్మన్ అపరిచ్ఛేద్యస్వరూప అనేన సర్వస్సృజ్యశరీరకత్వేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వా త్త్వయ మేవ సృజ్య ఇతి భావః. నను. చతుర్ముఖాదయ స్సృష్ట్యాదికర్తారో న త్వహం తత్రాహ. జగదీశ్వర జగన్నియంతః కార్యభూత జగదంతర్భూతచతుర్ముఖాదినియంతృత్వేన తద్గతం క ర్తృత్వం త్వయ్యేవ పర్యవసన్న మితి త్వ మేవ క ర్తేతి భావః. నను బ్రహ్మాండాది రాధారో న త్వహ మిత్యత ఆహ (వాసుదేవేతి) వాసుదేవశబ్దార్థం వదన్ సంబోధయతి (అఖిలాధారేతి.) అఖిలస్య బ్రహ్మాండతదంతర్గతాదివస్తునః, ఆధారభూత అఖిల మాధారో వాసస్థానం యస్య తథాభూతేతి వార్థః. నన్వేవంభూతః. పరమాత్మా న త్వహ మిత్యత ఆహ. సాత్వతాం ప్రవర, సాత్వతా మితి క ర్తరి షష్ఠీ. సాత్వద్భిః భక్తైః ప్రకర్షేణ ప్రియమాణేత్యర్థః. పరమాత్మైవ సన్ భక్తై స్సమాశ్రయణీయత్వాయైవంభూతే ఇవావతీర్ణ ఇత్యర్థః. ప్రభో అకర్మవశ్య. ౧౧

పరమాత్మత్వ మేవోపపాదయతి (త్వ మితి.) సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదిస్థావరాంతానాం మహదాదిపృథివ్యంతానాం చైక స్త్వ మేవ, ఆత్మా అంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః ఏక స్సర్వత్రైకరూపః వ్యాప్యవస్తుగతవికారరహిత ఇత్యర్థః. ఇద మేవ హి పరమాత్మత్వం యత్సర్వాను ప్రవేశతద్గతధర్మాస్పర్శనియమనై ర్భర్తృత్వం ఏకత్వే దృష్టాంత మాహ. యథై ధసాం కాష్ఠానాం అంత ర్జ్యోతి రేధోగతవక్రత్వాదిభి ర్న స్పృశ్యతే తద్వ దిత్యర్థః, యద్యహం సర్వభూతానా మాత్మా తర్హి తై ర్దృశ్యేయేత్యత ఆహ (గూఢ ఇతి.) అత్రాపి జ్యోతి రివై ధసా మిత్యేత ద్దృష్టాంతతయా యోజ్యం. యథైధస్సు జ్యోతి రంతర్గత మపి గూఢం మథనాద్యుపాయ మంతరేణ న తేభ్యో వివిచ్య దృశ్యతే తథా యోగవిశుద్ధమనసా వినా న దృశ్యత ఇత్యర్థః, క్వ గూఢ ఇత్యత ఆహ. గుహాశయః గుహాయాం

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనమ్)

గూఢో గుహాశయ స్సాక్షీ మహాపురుష ఈశ్వరః. ౧౨

ఆత్మనాఽఽత్మాశ్రయః పూర్వం మాయయా సృజసే గుణాన్,
తై రిదం సత్యసఙ్కల్పస్సృజ స్యత్స్యవసీశ్వర. ౧౩

స త్వం భూభారభూతానాం దైత్యప్రమథరక్షసామ్.
అవతీర్ణో వినాశాయ సాధూనాం రక్షణాయ చ ౧౪

దిష్ట్యాఽద్య నిహతో దైత్యో లీలయాఽయం హయాకృతిః,
యస్య హేషితసంత్రస్తా స్త్యజ న్త్యనిమిషా దివమ్. ౧౫

హృదయకుహరే జీవే వా శేత ఇతి తథా కారణత్వోపయుక్తం సార్వజ్ఞ్య మాహ (సాక్షీతి.) సర్వస్య సాక్షా ద్రష్టా సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. అత ఏవ మహాపురుషః బ్రహ్మాదిజీవవిలక్షణః పురుషః ఈశ్వర స్తేషాం అధిపతి శ్చ. ౧౨

యస్మా దేవమాత్మాశ్రయో హే ఈశ్వర సత్యసఙ్కల్ప స్త్వం, సకలకారకభావ మాపన్న స్త్వం స్వసంకల్పేన మాయయా గుణాన్ స్వశరీరభూతా న్మహదాదిపృథివ్యంతాన్ సృజసి తత స్తై ర్గుణై రిదం త్రివృత్కృత నామరూప విచిత్రచిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యంతం జగ త్సృజసి అవసి పాలయసి అత్సి సంహరసి. ౧౩

తత్ర పాలనం స్వావతారైః మన్వాదిరూపేణ చేత్యనేకవిధం తత్ర స్వావతారేణ పాలనం దుష్కృద్వినాశపూర్వక మిత్యభిప్రేత్యాహ (సత్వ మితి.) స ఉక్తవిధ స్త్వం, భువో భారభూతానాం దైత్యాదీనాం వినాశాయ సాధూనాం రక్షణాయ చ అవతీర్ణః ప్రమథాః రుద్రభూతాని రక్షణాయ చేతి చశబ్దో వినాశాయేత్యత్ర నాన్వేతవ్యః, స చాన్వాచయద్యోతకః, దుష్కృద్వినాశన మానుషఙ్గిక మవతారప్రయోజనం సఙ్కల్పమాత్రేణాపి తత్సిద్ధేః సాధుపరిత్రాణ మేవ పరమమవతారప్రయోజన మితి బోధ్యమ్. ౧౪

ఏవం దుష్కృద్వినాశనేదం కేశిహనన ముచిత మేవేత్యభినందతి (దిష్ట్యేతి) అయ మశ్వాకృతి ర్దైత్యః కేశీ లీలయైవ దేవత్వయా హతః దిష్ట్యా అద్య మస్మాకం మహా నానంద ఇత్యర్థః. లీలయా హత ఇత్యనేన దుర్వధోఽపి లీలయా హత ఇత్యేత దద్భుత మిత్యభిప్రేతం. దుర్వధత్వ మేవ వ్యనక్తి-యస్య కేశినో హేషితేన సంత్రస్తా నితరాం భీతా స్సంతః అనిమిషా ఇంద్రాదయో దివం త్యజంతీతి. ౧౫

చాణూరం ముష్టికం చైవ మల్లా నన్యాం శ్చ హ స్తినమ్,
కంసం చ నిహతం ద్రక్ష్యే పరశ్వోఽహని తే విభో. ౧౬

తస్యానుశఙ్ఖయవనమురాణాం నరకస్య చ,
పారిజాతాపహరణ మిన్ద్రస్య చ పరాభవమ్. ౧౭

ఉద్వాహం వీరకన్యానాం వీర్యశుల్కాదిలక్షణమ్,
నృగస్య మోక్షణం శాపా ద్ద్వారకాయాం జగత్పతే. ౧౮

శ్యమ న్తకస్య చ మణే రాదానం సహ భార్యయా,
మృతపుత్రప్రదానం చ బ్రాహ్మణస్య స్వధామతః. ౧౯

పౌణ్డ్రకస్య వధం పశ్చా త్కాశిపుర్యా శ్చ దీపనమ్,
ద న్తవ క్త్రస్య నిధనం చై ద్యస్య చ మహాక్రతౌ. ౨౦

యాని చాన్యాని వీర్యాణి ద్వారకా మావస న్భవాన్,
క ర్తా ద్రక్ష్య మ్యహం తాని గేయాని కవిభి ర్భువి. ౨౧

క ర్తవ్యమావేదయతి (చాణూర మిత్యాదినా.) అద్యైవాహ న్యక్రూర ఏష్యతి శ్వో మథురాం గంతాపి పరశ్వ శ్చాణూరాదీన్ త్వయా నిహతాన్ ద్రక్ష్య మీతి సిద్ధవ న్నిర్దేశో విజ్ఞాపనప్రకారవిశేషః. ౧౬

తస్యాను తదనంతరం, శఙ్ఖాదీనాం నరకస్య చ వధ మితి శేషః. ద్రక్ష్యే ఇత్యనుషఙ్గః. శఙ్ఖః పఞ్చజనః భావినిర్దేశమాత్ర మేవైతత్ న త్వానంతర్యం వివక్షితం, పారిజాతాపహరణాదీని యాని ద్వారకా, మధివసన్, భవా న్వీర్యాణి చేష్టితాని కర్తా కరిష్యతి తాని సర్వాణి కవిభిః అస్మదాదిభిః గేయా న్యహం ద్రక్ష్య మీతి సంబంధః. ౧౭

వీర్య మేవ శుల్కాదిలక్షణం ప్రదేయద్రవ్యస్వరూపం యస్మిన్ తం వీరాణాం భీష్మకాదీనాం యాః కన్యాః రుక్మిణ్యాదయః, తాసాం వివాహ మిత్యర్థః. నృగస్య శాపా న్మోక్షణం త్యాజన మితి సంబంధః, హేజగత్పతే భార్యయా జామ్బవత్యా సత్యభామయా చ సహ ద్వారకాయాం శ్యమంతకాఖ్యస్య మణే రాదానం బ్రాహ్మణస్య బ్రాహ్మణాయ స్వధామతః స్వస్థానా త్సంకర్షణలోకా దిత్యర్థః, ఆనీయేతి శేషః, మృతానాం పుత్రాణాం ప్రదానమ్. ౧౮-౧౯

దీపనం దాహనం మహాక్రతౌ యుధిష్ఠిరరాజసూయే చైద్యస్య శిశుపాలస్య చ నిధనం వధం. ౨౦-౨౧

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనమ్)

అథ తే కాలరూపస్య క్షపయిష్ణోరముష్య వై,
అక్షౌహిణీనాం నిధనం ద్రక్ష్యా మ్యర్జునసారథే. ౨౨

విశుద్ధవిజ్ఞానఘనం స్వసంస్థయా సమాప్తసర్వార్థ మమోఘవాఞ్ఛితమ్,
స్వతేజసా నిత్యనివృత్తమాయా గుణప్రవాహం భగవన్త మీమహే. ౨౩

త్వా మీశ్వరం స్వాశ్రయ మాత్మమాయయా వినిర్మితా శేషవిశేషకల్పనమ్,
క్రీడార్థ మద్యాప్తమనుష్యవిగ్రహం నతోఽస్మి ధుర్యం యదువృష్ణిసాత్వతామ్. ౨౪

అథ నను అముష్య భూభారస్య కర్మణి షష్ఠీ క్షపయిష్ణో రపచికీర్షోః కాలశరీరస్య తే త్వయా అక్షౌహిణీనాం సేనానాం నిధనం ద్రక్ష్యామి. హేఽర్జునసారథే అర్జునాదిప్రయోజ్యకర్తృభిః క్షపయిష్ణో రిత్యభిప్రాయే ణార్జునసారథే ఇతి సంబోధనమ్. ౨౨

ఏవం విజ్ఞాప్య కృతాభినందనం భగవంతం ప్రపద్య నమస్కరోతి (విశుద్ధేతి ద్వాభ్యాం.) విశుద్ధవిజ్ఞానఘనం అపహతపాప్మత్వాదిగుణక కేవలజ్ఞానైకస్వరూపం స్వసంస్థయా స్వనిష్ఠయా నిరతిశయానందస్వాత్మానుభవనిష్ఠయా సమాప్తాః సర్వే అర్థాః కామాః, యస్య తం ప్రయోజనాంతరానపేక్ష మిత్యర్థః. యద్వా. సమ్యగాప్తా స్సర్వే అర్థా యస్య తం అవాప్తసమస్తకామ మిత్యర్థః. సత్యసంకల్పతా మాహ (అమోఘవాఞ్ఛిత మితి.) అమోఘవర్తిన మితి పాఠే అమోఘం యథా భవతి తథా కార్యే ప్రవర్తమానం స్వతేజసా పరాభిభవసామర్థ్యేన నిత్యం నివృత్తాః మాయాగుణా స్తేషాం, ప్రవాహో యస్య తం భగవంతం షాడ్గుణ్యపూర్ణ మీశ్వరం, త్వా మీమహే ప్రపద్యేమహి. ౨౩

స్వఏవ మేవాశ్రయో యస్య తం "స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యాఽనన్యాధార మిత్యర్థః. ఆత్మమాయయా స్వసఙ్కల్పేన వినిర్మితాః అశేషా స్సర్వే విశేషాః పృథివ్యాదయ స్తేషాం కల్పనా దేవాదిరూపా సృష్టి ర్యేన తం అద్యాధునా క్రీడార్థ మాప్తః మనుష్య స్యేవ విగ్రహో, యేన తం యద్వాదీనాం ధుర్యం శ్రేష్ఠం త్వాం నతోఽస్మి యద్యపి సాత్వచ్ఛబ్దో భాగవతపరః తథాపి సాత్వతే ష్వపి భక్తత్వయోగా త్ప్రవర్తతే, ఏవ మన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. ౨౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం యదుపతిం కృష్ణం భాగవతప్రవరో మునిః,
ప్రణిప త్యాభ్యనుజ్ఞాతో యయౌ తద్దర్శనోత్సుకః. ౨౫
భగవా నపి గోవిన్దో హత్వా కేశిన మాహవే,
పశూ నపాలయ ద్పాలైః ప్రీతై ర్వ్రజసుఖావహః. ౨౬

—* వ్యోమాసురవధఘట్టః *—

ఏకదా తే పశూ న్పాలాం శ్చారయన్తోఽద్రిసానుషు.
చక్రు ర్నిలాయనక్రీడాం చోరపాలాపదేశతః. ౨౭
తత్రాస న్కతిచి చ్చోరాః పాలా శ్చ కతిచి న్నృప,
మేషాయితా శ్చ తత్రైకే విజహ్రు రకుతోభయాః. ౨౮
మయపుత్రో మహామాయో వ్యోమో గోపాలవేషధృక్,
మేషాయితా నపోవాహ ప్రాయ శ్చోరాయితో బహూన్. ౨౯

(ఏవ మితి.) తస్య దర్శనా దుత్సుకః హృష్టమనాః ప్రయయౌ. ౨౫

అథ భగవా నాహవే యుద్ధే కేశినం హత్వా నారదేన విజ్ఞాపిత శ్చ వ్రజస్య సుఖ మావహతీతి తథాభూతః గోపై స్సహ పశూ నపాలయత్. ౨౬

ప్రాత రేవ కేశివధానంతరం నారదోక్త మఙ్గీకృతస్య పున స్తథైవ పశూ న్పాలయతా వ్యోమాసురో హతః. యద్వా. వ్యోమవధః పూర్వ మేవ వృత్తోఽపి వేషధారివధప్రసఙ్గా దత్రోచ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం, కేచిత్పున శ్శఙ్ఖచూడవధా త్పూర్వ మేవ పఠంతి. చ. త మనువర్ణయతి (ఏకదేతి.) కదాచి త్తే గోపాః పశూ నద్రే స్సానుషు చారయంతః చోరపాలవ్యవహారేణ నిలాయనాఖ్యాం క్రీడాం చక్రుః. ౨౭

తా మేవ దర్శయతి (తత్రేతి.) తత్ర గోపానాం మధ్యే కతిచి ద్గోపా, శ్చోరవ్యపదేశ్యా బభూవుః. హేనృప కేచిత్తు పాలా శ్చోరేభ్యో రక్షకాః అవశిష్టా స్తు కేచి న్మేషవ దాచేరుః ఏవం నిర్భయా విజహ్రుః. ౨౮

ఏవంసతి తదా మయస్య పుత్రో వ్యోమః మహామాయః అత ఏవ గోపాల స్యేవ రూపం బిభ్రాణః స్వయం ప్రాయశః, చోరవ దాచరన్ మేషవ దాచరితాన్ బహూ న్గోపా నపోవాహ అపకృష్య నినాయ. ౨౯

(వ్యోమాసురవధఘట్టః)

గిరిదర్యాం వినిక్షిప్య నీతం నీతం మహాసురః.
శిలయా పిదధే ద్వారం చతుః పఞ్చావశేషితాః ౩౦
తస్య తత్కర్మ విజ్ఞాయ కృష్ణ శ్శరణద స్సతామ్.
గోపా న్నయన్తం జగ్రాహ వృకం హరి రివౌజసా. ౩౧
స నిజం రూప మాస్థాయ గిరీన్ద్రసదృశం బలీ.
ఇచ్ఛ న్విమోక్తు మాత్మానం నాశక్నో ద్గ్రహణాతురః. ౩౨
తం నిగృహ్య తతో దోర్భ్యాం పాతయిత్వా మహీతలే,
పశ్యతాం దివి దేవానాం పశుమార మమారయత్. ౩౩
గుహాపిధానం నిర్భిద్య గోపా న్నిస్సార్య కృచ్ఛ్రతః.
స్తూయమాన స్సురై ర్గోపైః ప్రవివేశ స్వగోకులమ్. ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం,దశమస్కంధే,
సప్తత్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం నీతా న్నీతా న్గోపాన్ గిరిదర్యాం గిరిగుహాయాం వినిక్షిప్య తస్యాః ద్వారం శిలయా పిదధే ఛాదితవాన్. క్రీడాయాం తు చత్వారః పఞ్చ వా గోపా అవశేషితాః. ౩౦

తదా తస్య వ్యోమస్య కర్మ చేష్టితం విజ్ఞాయ సతాం శరణదః ఆశ్రయప్రదః హేతుగర్భం గోపా న్నయంతం వ్యోమం సింహో వృక మివౌజసా బలేన జగ్రాహ. ౩౧

తదా స వ్యోమః పర్వతశ్రేష్ఠతుల్యం స్వాసాధారణరూపం బిభ్రత్ బలీ గ్రహణా త్పీడితః. ఆత్మానం విమోక్తుం ఇచ్ఛు రపి నాశక్నోత్. ౩౨

తథా తం వ్యోమం వితరాం గృహీత్వా భూతలే పాతయిత్వా చ దివి దేవానాం పశ్యతాం సతాం పశుమారో యథా భవతి తథా యజ్ఞియపశు మివేతి యావత్ మారయామాస. ౩౩

తతో గుహాయాః పిధానం నిర్భిద్య కృచ్ఛ్రతో దుర్గా ద్గిరిదరీపతనజా న్నిస్సార్య గోపైః స్తూయమాన శ్చ స్వగోకులం వివేశ. ౩౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థ్యసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీ వీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,సప్తత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టత్రింశో ఽధ్యాయః

—* రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

అక్రూరో ఽపి చ తాం రాత్రిం మధుపుర్యాం మహామతిః,
ఉషిత్వా రథ మాస్థాయ ప్రయయౌ నన్దగోకులం. ౧

గచ్ఛ న్పథి మహాభాగో భగవ త్యమ్బుజేక్షణే,
భక్తిం పరా ముపగత ఏవ మేత దచి న్తయత్. ౨

కిం మయా చరితం భద్రం కిం త ప్తం పరమం తపః,
కిం వా ఽప్యథార్హతే ద త్తం య ద్ద్రక్ష్యా మ్యద్య కేశవమ్. ౩

మమైత ద్దుర్లభం మన్య ఉ త్తమశ్లోకదర్శనమ్,

అథ అష్టత్రింశో ఽధ్యాయః.

"అథాక్రూర స్స్వమాలయ" మిత్యు క్తం తత స్స కిమరో దిత్యత్రాహ అక్రూరో ఽపీతి మహతీ భగవద్విషయా మతి ర్యస్య సః, ఉషిత్వా స్థిత్వా ప్రభాతే రథ మధిరుహ్య నందగోకులం ప్రతి యయౌ ప్రతస్థే. ౧

మహాభాగః, దుర్లభతరభవిష్యద్భగవద్దర్శనాత్మకమహాభాగ్యవాన్ భగవతి పరాం భక్తిం ప్రాప్తః. ఇతీత్థం వక్ష్యమాణప్రకారే ణాచింతయత్. ౨

కంసకృతనిర్బంధా దలబ్ధభగవద్దర్శన స్సంప్రతి తత్ప్రేషణా న్మా భగవంతం దిదృక్షు స్తావ దాత్మన స్తద్దర్శనవిదానం బహుధా తర్కయతి కిం మయేతి అర్హతే యోగ్యాయ సత్పాత్రభూతాయ ద త్తం కి మిత్యూహః కుతః యత్ యస్మా దద్య కేశవం ద్రక్ష్యామి అన్యథైత న్న సంభావ్యత ఇతి భావః. ౩

పున "శ్రేయాంసి బహువిఘ్నా" నీతి న్యాయేన దర్శనాసంభవ మాశఙ్క్య పున స్సంభావ

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

విషయాత్మనో యథా బ్రహ్మకీర్తనం శూద్రజన్మనః. ౪

మైవం మమాధమ స్యాపి స్యా దేవాచ్యుతదర్శనమ్,
హ్రియమాణః కాలనద్యా క్వచి త్తరతి కశ్చన. ౫

మమాద్యామఙ్గళం నష్టం ఫలవాం శ్చైవ మే భవః,
య న్నమస్యే భగవతో యోగిధ్యేయాఙ్ఘ్రిపఙ్కజమ్. ౬

కంసో బతాద్యాకృత మేఽత్యనుగ్రహం ద్రక్ష్యేఽఙ్ఘ్రిపద్మం ప్రహితో మురారేః,
కృతావతారస్య దురత్యయం తమః పూర్వేఽతరన్యన్నఖమణ్డలత్విషా. ౭

యతి (మమైత దితి ద్వాభ్యాం) విషయాత్మనః, విషయావిష్టచిత్తస్య "మమైత దుత్తమై ర్బ్రహ్మాదిభి కేవలం శ్లోతస్య వితర్క్య స్యేతి యావత్ న తు దృశ్యస్యేతి భావః. తస్య దర్శనం దుర్లభం మన్యే యథా శూద్రా జ్జన్మ యస్య తస్య బ్రహ్మకీర్తనం వేద ప్రవచనం దుర్లభం తద్వత్. ౪

యద్వా మైవం కిం త్వధమస్య నీచస్యాపి మమాచ్యుతదర్శనం స్యా దేవ కుత ఇత్యత ఆహ (హ్రియమాణ ఇతి.) అయం భావః. యథా నద్యా హ్రియమాణానాం తృణాదీనాం మధ్యే కించి త్కదా చిత్తరతి తథా కర్మవశేన కాలే హ్రియమాణానాం జీవానా మపి మధ్యే కశ్చి త్తరేదితి సంభవతీతి. ౫

అనయా ప్రవృత్త్యైవ మమామఙ్గళం నూనం నష్టం మమ భవో జన్మాపి సఫలం జాతం కుత, య ద్యతో భగవతో యోగిభిః. కేవలం ధ్యేయ మేవ న తు దృశ్య మఙ్ఘ్రిపఙ్కజం నమస్కరిష్యే. ౬

అద్యాధునా కంసో మహ్యం అత్యర్థ మనుగ్రహ మేవాకృత అకరోత్. బతేత్యాశ్చర్యే కుతః యతః ప్రహితః ప్రేషితోఽహం మురారే రఙ్ఘ్రిపఙ్కజం ద్రక్ష్యామి కథంభూతస్య కృతః అవతారో యేన తస్య కథంభూతం యస్యాఙ్ఘ్రిపఙ్కజస్య నఖమండలత్విషా హృది భావ్యమానయా సాధనభూతయా పూర్వే ప్రహ్లాదాదయో దురత్యయం తమఃకార్యం సంసార మతరన్ తమః పాపం "పాప్మా వై తమః" ఇతి శ్రుతేః. ౭

యదర్చితం బ్రహ్మభవాదిభి స్సురై శ్శ్రియా చ దేవ్యా మునిభి స్ససాత్వతైః.
గోచారణా యానుచరై శ్చరద్వనే యద్గోపికానాం కుచకుఙ్కుమాఙ్కితమ్. ౮

ద్రక్ష్యామి నూనం సుకపోలనాసికం స్మితావలోకారుణకఞ్జలోచనమ్,
ముఖం ముకున్దస్య గుడాలకావృతం ప్రదక్షిణం మే ప్రచర న్త్యమీ మృగాః. ౯

అప్యద్య విష్ణో ర్మనుజత్వ మీయుషో భారావతారాయ భువో నిజేచ్ఛయా,
లావణ్యధామ్నో భవితోపలమ్భనం మహ్యం న న స్యా త్ఫల మఞ్జసా దృశః. ౧౦

య ఈక్షితాఽహం రహితోఽప్యసత్సతో స్స్వతేజసాపాస్తతమోభిదాభ్రమః.

అఙ్ఘ్రిపద్మం విభావయతి (యదితి.) యదర్చితం తదఙ్ఘ్రిపద్మం ద్రక్ష్యామీతి పూర్వేణ సంబంధః. బ్రహ్మరుద్రౌ ఆది ర్యేషాం తై స్సురై రర్చితం అనేన పరత్వ ముక్తం దేవ్యా దేవస్య విష్ణో స్సంబంధిన్యా శ్రియా లక్ష్మ్యా అర్చితం అనేన సౌందర్యైశ్వర్య ముక్తం శ్రియా బ్రహ్మాదిభి రాశ్రీయమాణయా లక్ష్మ్యాప్యర్చితత్వోక్తేః. సాత్వతైః భక్తై స్సహ మునిభి రప్యర్చిత మిత్యనేన సౌభాగ్యాతిశయ ఉక్తః సాత్వంత ఏవ సాత్వతాః ప్రజ్ఞాదిత్వా త్స్వార్థేఽణ్ అనుచరై స్సహ వనే గోచారణార్థ మనుచర దిత్యనేన వాత్సల్యం సౌలభ్యం చోక్తం గోపికానాం కుచకుఙ్కుమై రఙ్కిత మిత్యనేన కమనీయత్వ ముక్తమ్. ౮

(ద్రక్ష్యామీతి) నూన మహం ముకుందస్య ముఖం ద్రక్ష్యామి తత్సూచకశుభం దృష్ట్వా హృష్యన్నాహ అమీ మృగాః మే మమ ప్రదక్షిణం యథా తథా చరంతి గచ్ఛంతి కథంభూతం ముఖం శోభనౌ కపోలౌ నాసికా చ యస్మిన్ స్మితసహితః. అవలోకో యస్మిన్ తచ్చ అరుణే పఙ్కజవల్లోచనే యస్మిన్ తచ్చ గుడాలకై ర్వక్రకేశై రావృతమ్. ౯

పున రప్యన్య చ్చింతయతి (అప్యద్యేతి.) భువో భారావతారాయ భారాపనోదనాయ నిజేచ్ఛయా న తు కర్మణా మనుజత్వ మీయుషః ప్రాప్తవతో నిరతిశయలావణ్యాశ్రయస్య విష్ణో రుపలమ్భనం దర్శనం భవిష్యతి అప్యద్య యద్యథ నైవం స్యా త్తర్హి మహ్యం మమ దృశో లోచనస్య అఞ్జసా అతి అవ్యవహితం ఫలం న స్యా దితి న అపి తు స్యా దేవేత్యర్థః. ౧౦

నను కోఽసా వస్మదాదివిలక్షణో విష్ణు ర్యో మనుజత్వ మీయివాన్ యస్య చ దర్శనం బహుమన్యస ఇత్యాశఙ్క్యాహ (చతుర్భి ర్య ఇత్యాదిభిః.) యచ్ఛబ్దయో స్స చావతీర్ణ ఇత్యుక్తేన

(రామపృష్టానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

స్వమాయయాఽఽత్మ నచితై స్తదీక్షయా ప్రాణాక్షధీభి స్సదనే ష్వభీయతే. ౧౦

యస్యాఖిలామీవహాభి స్సుమఙ్గలై ర్వచోవిమిశ్రాగుణకర్మజన్మభిః,

సంబంధః, అహంరహిత ఇత్యత్రాహంశబ్దే నానాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతు రహఙ్కారో లక్ష్యతే అస త్వతో స్వశరీరభూతయోః, ప్రకృతిపురుషయో రీక్షితా ద్రష్టా జ్ఞాతాఽపి అహంరహితః, జీవవ త్స్వభేదభ్రమరహితః జీవో హి దేహ్యం పశ్యన్ స్వాభిన్న మనుసంధత్తే తద్వ ద్యః ప్రకృతిపురుషౌ పశ్య న్నపి న స్వాభిన్నా వనుసంధత్తే కింతు స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ స్వస్మా దత్యంతవిలక్షణా వేవ పశ్యతీత్యర్థః. అనేన బద్ధజీవవైలక్షణ్య ముక్తం తత్ర హేతుం వదన్ ముక్తవైలక్షణ్య మాహ (స్వతేజసేతి) స్వతేజసా స్వాసాధారణనిత్యాసఙ్కుచితాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానేన అపాస్తం నిరస్తం ప్రతిక్షిప్తం తమోఽజ్ఞానం తన్మూలకో భిదా భ్రమః భేదభ్రమః, అస్వాత్మకస్వతంత్రవస్తుభ్రమ శ్చ యస్య సః, ముక్తో హి బద్ధదశాయాం సఙ్కుచితజ్ఞానే నావిస్తాజ్ఞానతన్మూలకా బ్రహ్మాత్మకస్వతంత్ర వస్తు భ్రమయుక్తః, యద్వా స్వతేజసా స్వసంబంధినా పరాభిభవసామర్థ్యేన నిరస్తం తమోఽజ్ఞానం తన్మూలకో భిదా భ్రమః స్వస్మి న్నద్వారకదేవత్వమనుష్యత్వాదిభేదభ్రమ శ్చ యస్య సః కథ మేవం భూతో విజ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ స్వమాయయా స్వశరీరభూతయా ప్రకృత్యా కారణభూతయా తదీక్షయా తద్విషయకేన కరణభూతేన స్వసంకల్పేన ఆత్మని స్వస్మి న్నాధారభూతే రచితైః ప్రాణేంద్రియ బుద్ధిభిః లిఙ్గవ్యత్యయ ఆర్షః రచితాభిః ప్రాణేంద్రియబుద్ధిభిః, కార్యభూతాభిః సదనేషు భోగాయతనేషు దేహేషు అభీయతే అభిగమ్యతే బుధ్యతే ప్రాణాదీనాం కారణతయా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణాదిభి ర్జంతుషు భాతి చిత్రధేతి పాఠే ప్రాణాదీనా మపి పరమాత్మశరీరత్వా త్తై ర్విశిష్ట శ్చిత్రధా భాతీతి శాస్త్రవశా దవగ మ్యాహ న చ ప్రాణాదిసృష్టిః జీవకర్తృకైవేతి తత్కారణతయా జ్ఞాయమానో జీవా న్నాతిరిచ్యత ఇతి వక్తుం యుక్తం స్వస్వప్రాణాదిసృష్టేః స్వస్వకర్తృకత్వాసంభవాత్ న హి ప్రబుద్ధః స్వదుఃఖసాధనాని స్వయం సృజతి నాపి సర్వప్రాణాదిసృష్టి రేకజీవకర్తృకేతి యుక్తిమత్ తస్యాపి స్వయం ప్రాణాదిరహితస్య కర్తృత్వాసంభవాత్ ప్రాణాది మత ఏవ కర్తృత్వదర్శనాత్ ప్రాణాది మత్త్వే తు తత్సృష్టేః, కర్త్రన్తరసాపేక్షత్వాత్ న చ తావ త్స్వస్య ప్రాణాదీ న్సృష్ట్వా తతోఽన్యేషా మపి సృజతీతి వక్తుం యుక్తం తావ త్ప్రాణాదిరహితస్య ప్రాణాదిసృష్టికర్తృత్వాసంభవా దన్యోన్యాశ్రయా చ్చ పరమాత్మా తు కరణాయత్తజ్ఞాననిరపేక్ష స్సఙ్కల్పమాత్రేణైవ ప్రాణాదీ న్స్రష్టుం శక్నోతీతి తత్కారణతయా జ్ఞాయత ఇతి సుష్ఠూక్తమ్, ౧౦

(యస్యేతి.) అఖిలానాం వదతాం శృణ్వతాం చ అమీవం పాపం ఘ్నంతీతి తథా

ప్రాణన్తి శుంభన్తి పునన్తి వై జగ ద్యాస్తద్విరక్తా శ్శవశోభనా మతాః. ౧౨

స చావతీర్ణః కిల సాత్వతాన్వయే స్వసేతుపాలామరవర్యశర్మకృత్.
యశో వితన్వ న్వ్రజ ఆస్త ఈశ్వరో గాయన్తి దేవా యదశేషమఙ్గళమ్. ౧౩

తం త్వద్య నూనం మహతాం గతిం గురుం త్రైలోక్యకాన్తం దృశిమన్మహోత్సవమ్,
రూపం దధానం శ్రియ ఈప్సితాస్పదం ద్రక్ష్యే మమాసన్నుషస స్సుదర్శనాః, ౧౪

అథావరూఢ స్సపదీశయో రథా త్ప్రధానపుంసో శ్చరణం స్వలబ్ధయే,

తై ర్యస్య గుణకర్మజన్మభిః, సమఙ్గళైః నిరతిశయశ్రేయస్కరైః, విమిశ్రాః వాచో గిరః ప్రాణంతి శుమ్భ న్తీత్యంతర్భావితణ్యర్థనిర్దేశః. జగ జ్జీవయంతి శోభయంతి పునంతి చేత్యర్థః. తత్ర గుణాః వాత్సల్యసౌశీల్యసౌలభ్యాదయః, కర్మాణి జగద్వ్యాపారప్రభృతీని చేష్టితాని జన్మాని రామకృష్ణాదీని యా వాచ స్తద్విరక్తాః భగవద్గుణాదిప్రతిపాదనరహితా స్తాః పదలావణ్యార్థలావణ్యయుక్తా అపి శవశోభనాః వస్త్రాద్యలఙ్కృత శవవ చ్ఛోభనాః మతాః జ్ఞాతాః, శవకల్పా నాభిమతా ఇతి భావః. ౧౨

(స చేతి.) య ఏవంవిధో విష్ణు రీశ్వరః స ఏవ సాత్వతాన్వయే యాదవకులే శ్రీకృష్ణరూపేణావతీర్ణః కిల, స్వసేతుః స్వకృతమర్యాదా తం పాలయతీతి తథా తేషా మమరవర్యాణాం దైవసంపత్తి మభిజాతానాం శర్మ సుఖం కరోతీతి తథాభూతః, యశః కీర్తిం వితన్వ న్వ్రజే ఆస్తే. యశో విశినష్టి అశేషా ణ్యఖిలాని మఙ్గళాని యస్మా త్తత్ య చ్చ దేవా గాయంతి. ౧౩

(త మితి.) తం సాత్వతానాం కులే అవతీర్ణ ముక్తవిధ మహ మద్య నూనం ద్రక్ష్యామి యతో మమ ఉషసః, లిఙ్గవ్యత్యయ ఆర్షః, ఉషాంసి ప్రభాతసమయాః, సుదర్శనాః ప్రసన్నాః, సుప్రభాతా రజన్యః, శుభసూచకా బభూవు రిత్యర్థః. కథంభూతం? మహతాం సాధూనాం గతిం స్వప్రాప్త్యుపాయం గురుం హితకారిణం కిం చ రూపం విగ్రహం దధానం బిభ్రాణం, కథంభూతం రూపం? త్రైలోక్యకాంతం త్రిలోకసుందరం దృశిమతాం చక్షుష్మతాం మహా నుత్సవో హర్షో యస్మా త్తత్ శ్రియో లక్ష్మ్యాః ఈప్సిత మాస్పదం ఆశ్రయభూతమ్, ౧౪

కిం చ (అథేతి.) అథాస్య దర్శనానంతరం సపది రథావరూఢోఽహ మీశ్వరయోః, ప్రధాన పుంసోః పురుషోత్తమయోః, రామకృష్ణయో శ్చరణం నూనం ధ్రువం నమస్యే, చరణం కథంభూతం?

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

ధియా ధృతం యోగిభి రప్యహం ధ్రువం నమస్య ఆభ్యాం చ సఖీ న్వనౌకసః. ౧౫

అప్యఙ్ఘ్రిమూలే పతితస్య మే విభు శ్శిర స్యధాస్య న్నిజహ స్తపఙ్కజమ్,
దత్తాభయం కాలభుజఙ్గరంహసా ప్రోద్వేజితానాం శరణైషిణాం నృణామ్. ౧౬

స మర్హణం యత్ర నిధాయ కౌశిక స్తథా బలి శ్చాప జగ త్త్రయేన్ద్రతామ్,
యద్వా విహారే వ్రజయోషితాం శ్రమం స్పర్శేన సౌగన్ధికగన్ధ్యపానుదత్. ౧౭

న మయ్యుపైష్య త్యరిబుద్ధి మచ్యుతః కంసస్య భృత్యః ప్రహితోఽపి విశ్వదృక్.

యోగిభి రప్యాత్మలబ్ధయే స్వసత్తాసిద్ధ్యై ధియా కేవలం ధృతం భావితం న తు దృష్ట మితి భావః. తథా ఆభ్యాం ప్రధానపుంభ్యాం సహ అనయోః సఖీ న్వనౌకసో గోపా న్నమస్యే ౧౫

కిం చాథానంతర మఙ్ఘ్రిమూలే పతితస్య మమ శిరసి విభుః శ్రీకృష్ణః, స్వయం హస్తపఙ్కజం అధాస్యత్. అథాస్య హస్తపఙ్కజం విభావయతి (దత్తాభయ మిత్యాదినా సార్ధేన) కాల ఏవ భుజఙ్గ స్తస్య రంహసా వేగేన ప్రోద్వేజితానాం సంసారభీరూణాం శరణైషిణాం రక్షణోపాయత్వేనాన్వష్యతాం జనానాం దత్త మభయం యేన తత్. ౧౬

కిఞ్చ యత్ర యస్మిన్ హస్తపఙ్కజే బలి ర్వైరోచనిః పదత్రయపరిమితభూదానసమయే అర్హణ మర్ఘ్యం విధాయ జగత్త్రయేంద్రతాం ప్రాప్తవా నితి ప్రసిద్ధి ముపజీవ్యేత్థ ముక్తం. ఏవం ముముక్షూణాం మోక్షదం సకామానా మభ్యుదయప్రదం చేత్యుక్తం అనురక్తానాం పరమసుఖకరం చేత్యాహ (యద్వేతి.) వాశబ్దో వితర్కే ఉక్తసముచ్చయద్యోతకో వా, నిపాతానా మనేకార్థత్వాత్ యచ్చేత్యర్థః. వ్రజయోషితాం విహారే యః. శ్రమ స్తం సౌగంధికగంధి యద్ధస్తపఙ్కజం కర్తృ అపానుదత్ దూరీచకార. సౌగంధికం కమలజాతివిశేషః. ౧౭

ఏవం పరమానుగ్రహం సంభావ్య పున రప్యసంభవ మాశఙ్క్య పరిహరతి (న మయీతి.) యద్యప్యహం కంసేన ప్రహితః ప్రేషితః, తద్భృత్య శ్చ తథాఽపి మయి అరిబుద్ధిం అరే రయ మితి బుద్ధిం నోపైష్యతి న కరిష్యతీత్యర్థః. యత స్స విశ్వదృక్ సర్వసాక్షీ. విశ్వదృక్త్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి క్షేత్రజ్ఞః యుగప త్సర్వాణి క్షేత్రాణి జాన న్నీశ్వరః నియంతా చ సన్ ఏత దస్మచ్చేతస ఈహితం వ్యాపారం చేతసోఽంతర్బహి శ్చ సన్ "యో మనసి తిష్ఠ" న్నితి శ్రుతేః యః అమలేన సంకోచ

యోఽన్తర్బహి శ్చేతస ఏతదీహితం క్షేత్రజ్ఞ ఈక్ష త్యమలేన చక్షుషా. ౧౮

అప్యఙ్ఘ్రిమూలేఽవహితం కృతాఞ్జలిం మా మీక్షితా సస్మిత మార్ద్రయా దృశా,
సప ద్యపధ్వ_స్తసమ_స్తకిల్బిషో వోఢా ముదం వీతవిశఙ్క ఊర్జితామ్. ౧౯

సుహృత్తమం జ్ఞాతి మనన్యదైవతం దోర్భ్యాం బృహద్భ్యాం పరిరప్స్యతేఽథ మామ్,
ఆత్మా హి తీర్థీక్రియతే తదైవ మే బన్ధ శ్చ కర్మాత్మక ఉచ్ఛ్వసిత్యతః. ౨౦

లబ్ధాఙ్గసఙ్గం ప్రణతం కృతాఞ్జలిం మాం వక్ష్యతేఽక్రూర తతేత్యురుశ్రవాః,
తదా వయం జన్మభృతో మహీయసా నైవాదృతో యో ధి గముష్య జన్మ తత్. ౨౧

న తస్య కశ్చి ద్దయిత స్సుహృత్తమో న చాప్రియో ద్వేష్య ఉపేక్ష ఏవ వా,
తథాఽపి భక్తా న్భజతే యథా తథా సురద్రుమో యద్వ దుపాశ్రితార్థదః. ౨౨

రూపవికారరహితేన చక్షుషా ధర్మజ్ఞానేన ఈక్షతే సర్వం యుగప త్సాక్షాత్కరోతి. అయం భావః, బహి రేవాహం కంస మనువర్తే అంత స్తు శ్రీకృష్ణ మేవ, తదేత దసౌ హృదిస్థో జానాతీతి. ౧౮

అపి తచ్చరణోపాంతే అవహితం సంయతం బద్ధాఞ్జలిం చ మాం స్మితేన సహితం యథా తథా కృపామృతే నార్ద్రయా దృశా దృష్ట్వా ద్రక్ష్యతి తర్హి సప ద్యేవ వినష్టాఖిలకల్మషః, విగతశఙ్క శ్చోర్జితాం ముదం వోఢా ప్రాప్స్యామి. ౧౯

కిఞ్చ సుహృత్తమం జ్ఞాతిం న విద్యతే తస్మా దన్య ద్దైవతం యస్య తం మాం పృథుభ్యాం దీర్ఘాభ్యాం భుజాభ్యాం పరిరప్స్యతే ఆలిఙ్గిష్యతి యదా తదైవ మమ ఆత్మా దేహః, తీర్థీక్రియతే పవిత్రీకరిష్యతే, అతో హేతోః, మమ కర్మాత్మకః. బంధ శ్చ ఉచ్ఛ్వసితి శిథిలీభవిష్యతి. ౨౦

కిం చ ఉరుశ్రవాః శ్రీకృష్ణః లబ్ధో అఙ్గసఙ్గః. పరిరమ్భో, యేన తం బద్ధాఞ్జలిం చ మాం హేఅక్రూర హేతత హేతాతేతి చ వక్ష్యతి సమ్బోధయతి తదా వయం జన్మభృతః సఫలజన్మానః భవిష్యామః య స్తు పుమా న్మహీయసా భగవతా నైవాదృతః ఆదృతో న భవతి అము ష్యానాదృతస్య తజ్జన్మ ధిక్ నింద్య మిత్యర్థః. ౨౧

పున రపి సుహృత్తమత్వజ్ఞాతిత్వాదిప్రయుక్తపరిరమ్భాదే రసమ్భవ మాశ ఙ్క్యానన్య దైవతత్వప్రయుక్తస్య తస్య సంభవ మాహ (న తస్యేతి,) యద్యపి సమస్య తస్య న దయితాదయః. సంతి న విషమా బుద్ధి ర స్తీత్యర్థః. తథాఽపి యథా భక్తా ఆత్మానం భజంతే తథా భక్తా న్భజత ఏవ "యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజా మ్యహం, ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ" ఇతి తదుక్తే రితి భావః. అవైషమ్యేఽపి భక్తా నేవానుభజత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః, సురద్రుమః కల్పతరుః యద్వ ద్యథా ఉపాశ్రితానాం భజతా మేవార్థదః. కామద స్తద్వత్ న హ్యేతావతా తస్య వైషమ్య మస్తీతి భావః, ౨౨

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

కిఞ్చాగ్రజో మాఽవనతం యదూత్తమ స్స్మయ న్పరిష్వజ్య గృహీత మఞ్జలౌ,
గృహం ప్రవేశ్యాప్తసమస్తసత్కృతం సంప్రక్ష్యతే కంసకృతం స్వబంధుషు. ౨౩

ఇతి సఞ్చిన్తయ న్కృష్ణం శ్వఫల్కతనయోఽధ్వని,
రథేన గోకులం ప్రాప్త స్సూర్య శ్చాస్తగిరిం నృప. ౨౪

పదాని తస్యాఖిలలోకపాలకిరీటజుష్టామలపాదరేణోః,
దదర్శ గోష్ఠే క్షితికౌతుకాని విలక్షితా న్యబ్జయవాఙ్కుశాద్యైః. ౨౫

తద్దర్శనాహ్లాదవివృద్ధసంభ్రమః ప్రేమ్ణోర్ధ్వరోమాఽశ్రుకలాకులేక్షణః,
రథా దవప్లుత్య స తేష్వవేష్టత ప్రభో రమూ న్యఙ్ఘ్రిరజాం స్యహో ఇతి. ౨౬

కిఞ్చ యదూత్తమోఽగ్రజో రామః, అవనతం ప్రణతం మాం స్మయన్ పరిష్వజ్య యో మయాఽఞ్జలిః, క్రియతే తస్మి న్నేవ గృహీతం మాం గృహం ప్రవేశ్యాప్తాని లబ్ధాని సమస్తసత్కృతా న్యర్ఘ్యాదీని యేన తం మాం ప్రతి స్వబంధుషు విషయభూతేషు కంసకృతం ద్రోహం సంప్రక్ష్యతే, ప్రక్ష్యతే, ప్రచ్ఛ జ్ఞీప్సాయాం వాచి, ౨౩

ఇత్థం శ్వఫల్కతనయోఽక్రూరః పథి క్రమేణానుచింతయన్ రథేన గమనసాధనేన గోకులం, ప్రాప్తః, హేనృప సూర్య శ్చ అస్తగిరిం ప్రాప్తః, అస్తమితో, బభూవ. యద్యపి గోకుల మధుపుర్యో రంతరా క్రోశత్రయ మేవ అక్రూర స్తు ప్రభాతసమయ ఏవ రథామాఢో మధుపుర్యాః ప్రతస్థే, తథాఽపి కృష్ణానుచింతయా పరవశ స్తత్ర తత్ర విలమ్బయన్ సాయంతనవేలాయాం గోకులం ప్రాప్త ఇతి భావః. ౨౪

(పదానీతి.) అఖిలైః, లోకపాలైః, కిరీటేషు జుష్టాః, అమలాః పాదరేణవో యస్య తస్య భగవత, స్సంబంధీని క్షితే రలఙ్కారరూపాణి, అబ్జాదిరేఖాభి ర్విలక్షితాని చిహ్నితాని పదాని గోష్ఠే దదర్శ. ౨౫

తేషాం పదానాం దర్శనేన య ఆహ్లాద స్తేన వివృద్ధ స్సమ్భ్రమో యస్య ప్రేమ్ణో ర్ధ్వా న్యుదఞ్చితాని రోమాణి యస్య అశ్రూణాం హర్షజానాం. కలాభి ర్లేశైః, రాకులే, ఈక్షణే యస్య సోఽక్రూరః రథా దవప్లుత్య తేషు పదేషు అవేష్టత వ్యలుఠత్, అహో ప్రభోః కృష్ణ స్యామూ న్యఙ్ఘ్రి రజాంసి బ్రహ్మాదీనా మపి దుర్లభా నీతి భావయ న్నవేష్టతేత్యన్వయః. ౨౬

దేహంభృతా మియా నర్థో హిత్వా దమ్భం భియం శుచమ్.
సన్దేశా ద్యో హరే ర్లిఙ్గదర్శనశ్రవణాదిభిః. ౨౭

చిర మావేష్ట్య చోత్థాయ రథ మారుహ్య వేగతః.
క్వ తిష్ఠతి గవేశానః కృష్ణో రామ ఇతి బ్రువన్
దదర్శ రామం కృష్ణం చ గోష్ఠే గోదోహనం గతౌ
(పీతనీలామ్బరధరౌ శారదామ్బురుహేక్షణౌ)
కిశోరౌశ్యామలశ్వేతౌ శ్రీనికేతౌ బృహద్భుజౌ,
సుముఖౌ సున్దరవరౌ బాలద్విరదవిక్రమౌ. ౨౮

ధ్వజవజ్రాఙ్కుశామ్భోజై శ్చిహ్నితై రఙ్ఘ్రిభి ర్వ్రజమ్,
శోభయంతౌ మహాత్మానౌ సానుక్రోశస్మితేక్షణౌ. ౨౯

ఉదారరుచిరక్రీడౌ స్రగ్విణౌ వనమాలినౌ,
పుణ్యగన్ధానులిప్తాఙ్గౌ స్నాతౌ విరజవాససౌ. ౩౦

నన్వవసాదవ దుర్ధర్షోఽపి భక్తియోగవిరోధీ, అతః కి మిత్యేవ మవేష్టతేత్యాహ (దేహంభృతా మితి.) దేహభాజా మేతావా నేవ పురుషార్థః. కోఽసౌ దమ్భాదీన్ త్యక్త్వా, హరేః సందేశా ద్వృత్తాన్తా ద్గుణానుకథనా ల్లిఙ్గానాం విగ్రహాణాం చిహ్నానాం చ దర్శనశ్రవణాదిభి శ్చ యోఽవస్థావిశేషః, స ఏవేతి ప్రదర్శయితు మిత్యర్థః. భక్తేః పరాం కాష్ఠాం దర్శయితు మవేష్టతేతి భావః. ౨౭

తతో వ్రజే, కృష్ణం రామం చ దదర్శ కథంభూతౌ గావో దుహ్యంతేఽస్మి న్నితి గోదోహనం తత్స్థానం, గతౌ ప్రాప్తౌ, శ్యామల శ్చ శ్వేత శ్చ తౌ శ్రియో లక్ష్మ్యాః, శోభాయా శ్చాశ్రయభూతౌ బృహద్భుజౌ పీనవర్తులదీర్ఘభుజయుక్తౌ శోభనే ప్రసన్నే ముఖే యయో స్తౌ, బాలద్విరదస్య కలభ స్యేవ పదవిన్యాసౌ యయోః. ౨౮

ధ్వజాదిరేఖాభిః, చిహ్నితై రఙ్ఘ్రిపఙ్కజైః వ్రజ మలఙ్కుర్వంతౌ మహాత్మానౌ సుశీలౌ, అనుక్రోశోఽనుకమ్పా తద్విలసితం స్మితయుక్త మీక్షణం యయోః. ౨౯

ఉదారా రుచిరా క్రీడా యయోః, స్రజా వనయో స్త ఇతి తౌ పుణ్యేన చందనే నానులిప్తా న్యఙ్గాని యయోః విరజే నిర్మలే వాససీ యయోః. ౩౦

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

ప్రధానపురుషా వాద్యౌ జగద్ధేతూ జగన్మయౌ.
అవతీర్ణౌ జగత్యర్థే స్వాంశేన బలకేశవౌ. ౩౧

దిశో వితిమిరా రాజ న్కుర్వాణౌ ప్రభయా స్వయా,
యథా మరకత శ్శైలో రౌప్య శ్చ కనకాచితః. ౩౨

రథా త్తూర్ణ మవప్లుత్య సోఽక్రూర స్స్నేహవిహ్వలః,
పపాత చరణోపాంతే దణ్డవ ద్రామకృష్ణయోః. ౩౩

భగవద్దర్శనాహ్లాదబాష్పపర్యాకులేక్షణః.
పులకాఞ్చిత ఔత్సుక్యా త్స్వాఖ్యానే నాశక న్నృప. ౩౪

ప్రధానపురుషౌ శ్రేష్ఠపురుషౌ ఆద్యౌ సృష్టేః పూర్వం విద్యమానౌ జగత్కారణభూతౌ జగన్మయౌ జగచ్ఛరీరకత్వేన తత్ప్రచురౌ జగత్యర్థే జగత్పరిపాలనార్థ మంశేన ససఙ్కల్పే నావతీర్ణౌ బలాధిక్యా ద్బలః కేశౌ బ్రహ్మరుద్రౌ వాతి ఉత్పాదయతీతి కేశవః "క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోఽహం సర్వదేహినామ్. ఆవాం తవాఙ్గే సమ్భూతౌ తస్మా త్కేశవనామవా" నితి రుద్రేణైవ కేశవశబ్దార్థస్య నిరుక్తేః, బలశ్చ కేశవ శ్చ బలకేశవౌ. ౩౧

హేరాజన్ స్వయా ప్రభయా దిశో వితిమిరాః కుర్వాణౌ యథా కనకే నాచితః, మధ్యే ఉపచితః. మరకత శ్శైలః ఇంద్రనీలపర్వత ఇతి యావత్. ఇయం కృష్ణ స్యోపమా, రౌప్య ఇత్యే స్వాఙ్గనాచిత ఇతి శేషః, ఇయం రామ స్యోపమా, ఏవంభూతౌ దదర్శేతి సంబంధః. ౩౨

తదా సోఽక్రూరః తత్క్షణ మేవ రథా దవప్లుత్య ప్రేమ్ణా, విహ్వలః రామకృష్ణయో శ్చరణో పాంతే దండవ త్పపాత. ౩౩

భగవద్దర్శనజాహ్లాదేన యద్బాష్పం తేన పరిత ఆకులే వ్యాప్తే ఈక్షణే యస్య సః పులకై రాచితం వ్యాప్తం అఙ్గం యస్య తథాభూతః హేనృప. ఔత్కంఠ్యాత్ స్వాఖ్యానే అక్రూరోఽహం నమస్కరోమీతి కథనే, నాశకత్ న ప్రబభూవ. ౩౪

భగవాం స్తదభిప్రేత్య రథాఙ్గాఙ్కితపాణినా,
పరిరేభేఽభ్యుపాకృష్య ప్రీతః ప్రణతవత్సలః. ౩౫

సఙ్కర్షణ శ్చ ప్రణత ముపగూహ్య మహామనాః,
గృహీత్వా పాణినా పాణి మనయ త్సానుజో గృహమ్. ౩౬

పృష్ట్వా చ స్వాగతం తస్మై నివేద్య చ వరాసనమ్,
ప్రక్షాళ్య విధివ త్పాదౌ మధుపర్క ముపాహరత్. ౩౭

నివేద్య గాం చాతిథయే సంవాహ్య శ్రాన్త మాదృతః,
అన్నం బహుగుణం మేధ్యం శ్రద్ధ యోపాహర ద్విభుః. ౩౮

తస్మై భుక్తవతే ప్రీత్యా రామః పరమధర్మవిత్.
ముఖవాసై ర్గన్ధమాల్యైః పరాం ప్రీతిం వ్యధా త్పునః. ౩౯

భగవా న్కృష్ణః త దక్రూరోఽయ మేతదర్థ మిహాగత ఇత్యేత జ్జ్ఞాత్వా ప్రణతవత్సలత్వాత్, రథాఙ్గేన చక్రేణాఙ్కితో యః పాణిః తేన త మభిముఖం సమీపే ఆకృష్య ప్రీతః పరిరేభే ఆలిఙ్గితవాన్. ౩౫

తత స్సఙ్కర్షణోఽపి, ప్రణత మక్రూర, ముపగూ హ్యాశ్లిష్య ప్రీతమనాః స్వపాణినా తస్య పాణిం గృహీత్వా సానుజో గృహ మనయత్. ౩౬

తత స్స్వాగతం పృష్ట్వా తస్మై అక్రూరాయ శ్రేష్ఠ మాసనం సమర్ప్య యథావిధి పాదౌ ప్రక్షాళ్య మధుపర్క, ముపాహృ త్యానీయ సమర్పితవాన్. ౩౭

తత ఆదృతోఽతిథయేఽక్రూరాయ గాం సమర్ప్య శ్రాంతం తం సంవాహ్య పాదసంవాహనాదికం కారయిత్వా మేధ్యం విశుద్ధం బహుగుణోపేతం షడ్రససంయుక్త మన్నం శ్రద్ధయా సమర్పయామాస. ౩౮

(తస్మా ఇతి.) ముఖవాసైః కర్పూరాదిభిః, గంధమాల్యతామ్బూలై శ్చ తస్మై తస్య పరాం ప్రీతిం వ్యధా దుపాపాదయత్. ౩౯

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

పప్రచ్ఛ సత్కృతం నన్దః కథం స్థ నిరనుగ్రహే,
కంసే జీవతి దాశార్హే సౌనపాలా ఇవావయః. ౪౦

యోఽవధీ త్స్వస్వసు స్తోకా న్క్రోశన్త్యా అసుతృప్ఖలః.
కిన్ను స్వి త్తత్ప్రజానాం వః కుశలం విమృశామహే. ౪౧

ఇత్థం మధురయా వాచా నన్దేన సుసభాజితః,
అక్రూరః పరిపృష్టేన జహా వధ్వపరిశ్రమమ్. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, అష్టత్రింశోఽధ్యాయః.

తతో నంద స్తం కుశలం పప్రచ్ఛ ప్రశ్న మేవాహ (కథ మిత్యాదినా విమృశామ ఇత్యంతేన) నిరనుగ్రహే ప్రత్యుత క్రూరే చ దాశార్హే కంసే జీవతి సతి కథం కేన ప్రకారేణ స్థ జీవతేత్యర్థః. సౌనాః పశుఘాతినః పాలకాః యేషాం తే అవయో మేషా ఇవ తత్తుల్యా యూయ మిత్యర్థః. ౪౦

నిరనుగ్రహతా మేవాహ (యోఽవధీ దితి.) స్వసు ర్భగిన్యాః క్రోశంత్యాః స్వస్యాః తోకా న్యపత్యా న్యవధీత్ అసుతృప్ అసూ న్ తర్పయతీతి తథా అతః ఖలః తస్యైవంవిధస్య కంసస్య ప్రజానాం వో యుష్మాకం కుశలం కీదృశ మితి విమృశామహే యేషాం జీవనమాత్ర మపి దుర్లభం తేషాం వః కుశలం కి మితి విచారయామేత్యర్థః. ౪౧

ఇత్థం నందేన సూనృతయా మధురయా, వాచా పరిపృష్ట స్సత్కృత శ్చాక్రూరః, అధ్వశ్రమం జహౌ, ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య, సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, అష్టత్రింశోఽధ్యాయః.

అ థ ఏ కో న చ త్వా రిం శో ఽ ధ్యా యః

శ్రీశుక ఉవాచ—

సుఖోపవిష్టః పర్యఙ్కే రామకృష్ణోరుమానితః.
లేభే మనోరథా న్సర్వా న్పథి యా న్స చకార హ. ౧

కి మలభ్యం భగవతి ప్రసన్నే శ్రీనికేతనే,
తథాఽపి తత్పరా రాజ న్న హి వాఞ్ఛన్తి కిఞ్చన. ౨

సాయ న్తనాశనం కృత్వా భగవా న్దేవకీసుతః,
సుహృత్సువృత్తిం కంసస్య పప్రచ్ఛాన్యచ్చికీర్షితమ్. ౩

అథ ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః

అథ సమవాప్తమనోరథే నాక్రూరేణ విజ్ఞాపితకంసచికీర్షస్య భగవతః ప్రస్థానసముద్యోగసమవలోకనతః విషణ్ణద్భగవద్విశ్లేషజతాపతప్తగోపీజనమిథస్సంభాషణం మధ్యేమార్గ మక్రూరాయ స్వాసాధారణదివ్య విగ్రహప్రదర్శనప్రకారం చానువర్ణయ త్యేకోనచత్వారింశేన (సుఖోపవిష్ట ఇత్యాదినా.) భక్తానాం మనోరథా స్సత్యా భవంతీతి దర్శయ న్నాహ (సుఖోపవిష్ట ఇతి.) రామకృష్ణాభ్యా మత్యధికం సమ్మానితః. పర్యఙ్కే, సుఖం యథా తథోపవిష్టోఽక్రూరః పథి యా న్మనోరథాన్, చకార తా న్సర్వాన్ లేభే ప్రాప. ౧

తథా హి. భగవతి షాడ్గుణ్యపూర్ణే శ్రీనికేతనే శ్రీనివాసే, ప్రసన్నే సతి కి మలభ్యం సర్వం సులభ మేవేత్యర్థః, తర్హ్యైశ్వర్యకైవల్యభగవత్ప్రాప్త్యాద్యన్యతమం స్వసమీహితం కి మితి న వృణ్వత ఇత్యత్రాహ తథాఽపి యద్యపి సర్వం సులభ మేవ తథాపి హే రాజన్ తత్పరాః భగవత్పరాః, కిఞ్చి దపి న వాఞ్ఛంతి హి తదనుభవాపేక్షయా సర్వస్య తుచ్ఛత్వా దితి భావః. ౨

తదా భగవాన్, దేవకీసుతః సాయఙ్కాలభోజనం కృత్వా. స్వసుహృత్సు వసుదేవాదిషు, కంసస్య వృత్తి మన్య చ్చ తస్య చికీర్షితం పప్రచ్ఛ. ౩

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

శ్రీభగవా నువాచ —

తాత సౌమ్యాగతః కచ్చి త్స్వాగతం భద్ర మస్తు వః
అపి స్వజాతిబంధూనా మనమీవ మనామయమ్. ౪

కిం ను నః కుశలం పృచ్ఛే ఏధమానే కులామయే,
కంసే మాతులనామ్న్యఙ్గ స్వానాం న స్తత్ప్రజాసు చ. ౫

అహో అస్మ దభూద్భూరి పిత్రో ర్వృజిన మార్యయోః,
యద్ధేతోః పుత్రమరణం యద్ధేతో ర్బన్ధనం తయోః. ౬

దిష్ట్యాఽద్య దర్శనం స్వానాం మహ్యం వ స్సౌమ్య కాఙ్క్షితమ్.
సంజాతం వర్ణ్యతాం తాత తవాగమనకారణమ్. ౭

ప్రశ్న మేవాహ (తాతేత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) హేతాత సౌమ్య ఆగతః త్వం కచ్చిత్ ఇద మస్మ దిష్టం స్వాగతం నిర్విఘ్న మాగమనం జాతం కిల వో యుష్మాకం భద్ర మస్తు సర్వత్ర సర్వదా కుశల మేవ భూయాత్. స్వేషా మాత్మీయానాం జ్ఞాతీనాం సపిండానాం బంధూనాం అసపిండానాం చ అనమీవం అశుభరహితం అనామయం ఆరోగ్య మపి అస్తి కచ్చిత్. ౪

ఏవం ప్రశ్నేఽపి మమ త్వనాతీవ సఙ్గచ్ఛత ఇత్యాహ (కిం న్వితి.) అఙ్గ హేతాత మాతులనామ్ని నామమాత్రేణ మాతులే న తు వృత్త్యేతి భావః. అస్మాకం కులామయే కులస్య రోగతుల్యే కంసే వర్ధమానే సతి నోఽస్మాకం స్వానాం జ్ఞాతీనాం తత్ప్రజాసు తదపత్యేషు చ కుశలం కిన్ను కిమితి పృచ్ఛే. ౫

అహో అస్మత్ అస్మత్తో నిమిత్తా దార్యయోః పూజ్యయోః నిరపరాధయో ర్వా మాతాపిత్రో ర్భూరి వృజినం దుఃఖం ప్రాప్తం. తదేవ ప్రపఞ్చయతి. యత్ యస్మాత్ అస్మత్తో హేతోః నిమిత్తా త్పుత్రాణాం అస్మదగ్రజానాం మరణం, య దస్మన్నిమిత్తా త్తయోః పిత్రోః బంధనం చ ప్రాప్తమ్. ౬

అస్తు తావత్ హేసౌమ్య స్త్విరం వాఞ్ఛితం స్వానాం వో యుష్మాకం దర్శనం త్వద్య సంజాతం ఏత దిష్ట్యా ఆనందజనకం అస్మాకం హేతాత తవాగమనకారణం వర్ణ్యతాం కథ్యతామ్. ౭

శ్రీశుక ఉవాచ.—

పృష్టో భగవతా సర్వం వర్ణయామాస మాధవః,
వైరానుబన్ధం యదుషు వసుదేవవధోద్యమమ్. ౮

యత్సన్దేశో యదర్థం వా దూత స్సంప్రేషిత స్స్వయమ్,
యదుక్తం నారదే నాస్య స్వజన్మానకదున్దుభేః. ౯

శ్రుత్వాఽక్రూరవచః కృష్ణో బల శ్చ పరవీరహా,
ప్రహస్య నన్దం పితరం రాజ్ఞాఽఽదిష్టం విజజ్ఞతుః. ౧౦

గోపా న్సమాదిశ త్సోఽపి గృహ్యతాం సర్వగోరసః,
ఉపాయనాని గృహ్ణీధ్వం యుజ్యన్తాం శకటాని చ. ౧౧

ఇతీత్థం భగవతా పృష్టో మాధవో మధువంశప్రభవోఽక్రూర స్సర్వం, వర్ణయామాస. సర్వశబ్దవివక్షిత మేవ ప్రపఞ్చయతి (వైరానుబంధ మితి సార్ధేన.) యదుషు విషయభూతేషు కంసస్య వైరానుబంధవైరప్రీతిః తదనుబధ్యత ఇత్యనుబంధః తత్కార్యక్లేశాపాదనం చ తథా వసుదేవస్య వధోద్యమం వధార్థయత్నమ్. ౮

యః ధనుర్యాగచ్ఛద్మనా సందేశో యస్య సః స్వయ మాత్మా దూతః దూతీకృతః, యదర్థం సోపాయం సమానయనేన చాణూరాదిభి ర్ఘాతనార్థం ప్రేషితః ఆనకదుందుభేః వసుదేవా త్సకాశా. త్స్వజన్మ కృష్ణజన్మ చ య న్నారదే నాస్య కంస స్యోక్తం తచ్చేత్యేత త్సర్వం వర్ణయామాసేతి. సంబంధః. ౯

ఇత్థం వర్ణిత మక్రూరస్య వచ ఆకర్ణ్య కృష్ణః పరాన్ శత్రూ న్వీరాన్ హంతీతి తథా బలో రామ శ్చ ప్రహస్య రాజ్ఞా కంసేన ఆదిష్టం సర్వం నందం ప్రతి విజజ్ఞతుః. విజ్ఞాపయామాసుః. ౧౦

సోఽపి నందోఽపి గోపా న్సమాదిశ దాజ్ఞాపయామాస సమాదేశప్రకార మేవాహ గృహ్యతా మిత్యాదినా కిలేత్యంతేన గోరసః క్షీరాదిః గృహ్యతాం తథోపాయనా న్యుత్తమవస్తూని గృహ్ణీధ్వం శకటాని యుజ్యంతాం వృషభై రితి శేషః. ౧౧

(రామకృష్ణానయనార్థమక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

యాస్యామ శ్శ్వో మధుపురీం దాస్యామో నృపతే రసాన్,
ద్రక్ష్యామోఽత్ర మహాసత్రం యాన్తి జానపదాః కిల,
ఏవ మాఘోషయ త్క్షత్త్రా నన్దగోప స్స్వగోకులే. ౧౨

గోప్య స్తా స్తదుపశ్రుత్య బభూవు ర్వ్యథితా నృప,
రామకృష్ణౌ పురీం నేతు మక్రూరం వ్రజ మాగతమ్. ౧౩

కాశ్చి త్తత్కృతహృత్తాపశ్వాసమ్లానముఖశ్రియః,
స్రంసద్దుకూలవలయకేశగ్రన్థ్య శ్చ కాశ్చన. ౧౪

అన్యా శ్చ తదనుధ్యాననివృత్తాశేషవృత్తయః,
నాభ్యజాన న్నిమం లోక మాత్మలోకం గతా ఇవ. ౧౫

స్మర న్త్య శ్చాపరా శ్శౌరే రనురాగస్మితేరితాః,
హృదిస్పృశ శ్చిత్రపదా గిర స్సమ్ముముహు స్స్త్రియః. ౧౬

శ్వ స్సమనంతరేఽహ్ని. మధుపురీం ప్రతి గమిష్యామః, నృపతేః కంసాయ సంప్రదానస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ, రసాన్ క్షీరఘృతాదీన్ దాస్యామః. అత్ర మధుపుర్యాం మహాసత్రం ధనుర్యాగం ద్రక్ష్యామః, జానపదా దేశవాసిన స్తత్ర యాంతి కిల తాం శ్చ ద్రక్ష్యామ ఇత్యర్థః. ౧౨

ఇత్థం నందగోపః, స్వస్య గోకులే క్షత్త్రా సూతేన ప్రయోజ్యకర్త్రా అఘోషయత్ హేనృప తాః గోకులస్థాః గోప్యః తదా అక్రూరం రామకృష్ణా వానేతు మాగత ముపశ్రుత్య వ్యథితా బభూవుః. ౧౩

వ్యథాలిఙ్గా న్యాహ పఞ్చభిః (కాశ్చి దితి.) కాశ్చి ద్గోప్యః తేన శ్రవణేన కృతో హృత్తాప స్తేన య శ్శ్వాసః కోష్ణో నిశ్శ్వాసమారుత స్తేన మ్లానా ముఖశ్రీ ర్యాసాం తాః శ్లథాని దుకూలాని వలయాని కేశగ్రంథయ శ్చ యాసాం తథాభూతాః కాశ్చన బభూవుః. ౧౪

అన్యా స్తు తస్య భగవతోఽనుధ్యానేన నివృత్తా అశేషా శ్చక్షురాదివృత్తయో యాసాం తాః ఇమం లోకం దేహ మపి నాభ్యజానన్ నానుసమదధత. ఆత్మైవ లోక స్తం గతా ఆత్మసాక్షాత్కారిణః యోగారూఢా ఇవేత్యర్థః. ౧౫

అపరాః స్త్రియః, శౌరేః గిరః, స్మరన్త్యః సమ్ముముహుః. కథంభూతా గిరః. అనురాగేణ యత్స్మితం తేనేరితాః హృది స్పృశంతీతి తథా మనోజ్ఞాః విచిత్రాణి పదాని యాసు తాః. ౧౬

గతిం సులలితాం శ్చేష్టాం స్నిగ్ధహాసావలోకనమ్,
శోకాపహాని నర్మాణి ప్రోద్దామచరితాని చ. ౧౭

చిన్తయన్త్యో ముకున్దస్య ఏతా విరహకాతరాః,
సమేతా స్సఙ్ఘశః ప్రోచు రశ్రుముఖ్యోఽచ్యుతాశయాః. ౧౮

గోప్య ఊచుః—

అహో విధాత స్తవ న క్వచి ద్దయా సంయోజ్య మైత్ర్యా ప్రణయేన దేహినః
తాం శ్చాకృతార్థా న్వియునఙ్క్ష్య సార్థం విచేష్టితం తేఽర్భకచేష్టితం యథా. ౧౯

య స్త్వం ప్రదర్శ్యాసితకున్తలావృతం ముకున్దవక్త్రం సుకపోల మున్నసమ్,
శోకాపనోదస్మితలేశసున్దరం కరోషి పారోక్ష్య మసాధు తే కృతమ్. ౨౦

కాశ్చిత్తు విరహేణ భావినా కాతరా విహ్వలాః ముకుందస్య సుందరతరాం గతిం తథాభూతాం చేష్టాం రాసక్రీడాద్యాత్మికాం స్నిగ్ధో యో హాస స్తద్యుక్త మవలోకనం చ శోక మపఘ్నంతీతి తథా తాని కర్మాణి పూతనాశకటాసురాదివధాత్మకాని కర్మాణి చ ప్రోద్దామాని గమ్భీరాణి చరితాని శయనాసన భోజనాదీని చ స్మరంత్యః, అచ్యుత ఏవ ఆశయః చిత్తం యాసాం తాః. అశ్రూణి ముఖేషు యాసాం తాః సఙ్ఘశ స్సమేత్య తత్ర తత్ర సఙ్ఘశో భూత్వా ప్రోచుః. ౧౭-౧౮

ఉక్తి మేవాహ (అహో ఇత్యాదిభిః.) తావ చ్ఛ్రీకృష్ణసఙ్గతిం విధాయ విఫలయతీతి విధాతారం ప్రత్యేవాక్రోశంత్య ఆహుః అహో ఇతి త్రిభిః. హే విధాతః, తవ క్వచి దపి దయా నాస్త్యహో తథాహి మైత్ర్యా హితాచరణేన ప్రణయేన స్నేహేన విశ్వాసేన చ దేహినో జనాన్ తావ న్మిథః సంయోజ్య అకృతార్థా నప్రాప్తభోగా నేవ తాన్ వియునఙ్క్షి వియోజయసి తస్మా న్న తవ దయాఽస్తి అత స్తవ చేష్టిత మపార్థకం ప్రయోజనశూన్యం యథా బాలకచేష్టితం తద్వత్ మూర్ఖ స్త్వ మితి భావః. ౧౯

విగర్హితం చ తవ కర్మేత్యాహుః (య స్త్వ మితి.) అసితైః కుంతలై రావృతం తద్వత్ శోభనౌ కపోలౌ యస్మిన్ ఉన్నతా నాసికా యస్మిన్ తత్ శోక మపనుదతీతి శోకాపనోదః. స చాసౌ స్మితలేశ స్తేన సుందరం ముకుందస్య వక్త్ర మస్మాకం ప్రదర్శ్య య స్త్వం పున స్తస్య పరోక్ష మదృశ్యతాం కరోషి అత స్తే తవ కృతం కర్మ అసాధు నింద్య మిత్యర్థః. ౨౦

(రామకృష్ణానయనార్థమక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశనఘట్టః)

క్రూర స్త్వ మక్రూరసమాఖ్యయా స్మ న శ్చక్షు ర్హి దత్తం హరసే బతాజ్ఞవత్.
యేనైకదేశేఽఖిలసర్గసౌష్ఠవం త్వదీయ మద్రాక్ష్మ వయం మధుద్విషః. ౨౧

న నన్దసూనుః క్షణభఙ్గసౌహృద స్సమీక్షితా న స్స్వకృతాతురా బత,
విహాయ గేహాన్ స్వజనా న్సుతా న్పతీ స్స్వదాస్య మద్ధోపగతా నవప్రియః. ౨౨

సుఖం ప్రభాతా రజనీయ మాశిష స్స త్యా బభూవుః పురయోషితాం ధ్రువమ్,
యా స్సంప్రవిష్టస్య ముఖం వ్రజస్పతేః పాస్య న్త్యపాఙ్గోత్కలితస్మితాసవమ్ ౨౩

నన్వక్రూర స్తస్య పారోక్ష్యం కరోతి న త్వహ మిత్యాశఙ్క్యాహుః (క్రూర స్త్వ మితి.) యేన త్వయా నోఽస్మభ్యం చక్షుః దత్తం తత్పున స్త్వ మేవాజ్ఞవ ద్దుఃఖానభిజ్ఞవ న్మూర్ఖవ దక్రూర సమాఖ్యయా హరసే అక్రూర ఇతి వ్యాజమాత్ర మేవ న స త్వత్తోఽన్యః, న హ్యేవం కర్త మన్యః ప్రభవ తీత్యభిప్రాయే ణాక్రూరసమాఖ్య యేత్యుక్తం, అతో నామాంతరేణ ధ్రువం త్వ మేవాగతో దత్త మపహరన్ క్రూర ఇత్యర్థః. నను కృష్ణం హరామి న తు యుష్మచ్చక్షు రిత్యాశఙ్క్యాహుః. యేన త్వద్దత్తేన చక్షుషా మధుద్విషః, శ్రీకృష్ణ స్యైకదేశే నేత్రవక్త్రాదౌ త్వదీయం సమగ్రసృష్టినైపుణ్య మద్రాక్ష్మ దృష్టవత్యో వయం, అయం భావః, తవ సర్వం రహస్య మస్మాభి ర్జ్ఞాత మిత్యమర్షేణ కృష్ణం వియోజయ న్నస్మా నంధీకరోషీతి ౨౧

విధాతారం విహాయ పరస్పర మాహుః (న నందసూను రితి.) బతేతి ఖేదే. క్షణభఙ్గం అస్థిరం సౌహృదం యస్య స నందసూను ర్గేహాదీన్ విహాయ అద్ధా సాక్షా త్స్వస్య తస్యైవ దాస్య ముపగతాః, స్వకృతేనైవ స్మితాదినా ఆతురాః, పరవశా అపి నోఽస్మా న్న సమీక్షితా న సమీక్షిష్యతే తత్ర హేతుం సేర్ష్య మాహుః-నవప్రియః నవః పురస్త్రీజనః ప్రియో యస్య తథాభూతః అ. ఏవం విచారయామ ఇతి భావః. ౨౨

పున స్సేర్ష్య మాహుః, (సుఖప్రభాతేతి.) పురయోషితాం మధురాపురస్థయోషితాం ఇయం రాత్రిః సుఖప్రభాతా తథా తాసాం ఆశిషః కామా శ్చ సత్యా బభూవుః, అత్ర హేతుం వదంత్య స్తా విశింషంతి-యాః పురయోషితః పుర్యాం ప్రవిష్టస్య వ్రజస్పతేః శ్రీకృష్ణస్య సుదాగమ అర్షః, పారస్కరాదే రాకృతిగణత్వా ద్వా. అపాఙ్గేన నేత్రాంతేన ఉత్కలిత ముజ్జృమ్భితం స్మిత మేవ ఆసవో రసో యస్య తన్ముఖం పాస్యంతి ముఖకమలస్య స్మితాసవం పాస్యంతీతి భావః. ౨౩

తాసాం ముకున్దో మధుమఞ్జుభాషితై ర్గృహీతచిత్తః పరవా న్మనస్వ్యపి,
కథం పున ర్నః ప్రతియాస్యతేఽబలా గ్రామ్యా స్సలజ్జస్మితవిభ్రమై ర్భ్రమన్. ౨౪

అద్య ధ్రువం తత్ర దృశో భవిష్యతే దాశార్హ భోజాన్ధకవృష్ణిసాత్వతామ్,
మహోత్సవ శ్శ్రీరమణం గుణాస్పదం ద్రక్ష్యన్తి యే చాధ్వని దేవకీసుతమ్. ౨౫

మైవంవిధ స్యాకరుణస్య నామ భూ దక్రూర ఇత్యేత దతీవ దారుణః,
యోఽసా వనాశ్వాస్య సుదుఃఖితం జనం ప్రియా త్ప్రియం నేష్యతి పార మధ్వనః. ౨౬

అనార్ద్రధీ రేష సమాస్థితో రథం త మన్వమీ చ త్వరయన్తి దుర్మదాః.

మధురాం గతోఽపి పునరాయాస్యతీత్యుద్భావయంతీః, కాశ్చి త్ప్రత్యాహుః (తాసా మితి.) హేఅబలాః. తాసాం పురస్త్రీణాం మధువ న్మఞ్జుభిః, భాషితైః, వశీకృతచిత్తః తథా తాసాం సలజ్జితై ర్విభ్రమైః, భ్రమన్ ముకుందః స్వతో మనస్వ్యపి ధీరోఽపి పరవాన్ పురస్త్రీపరతంత్ర స్సన్ గ్రామ్యా అవిదగ్ధాః నోఽస్మాన్ ప్రతి కథం యాస్యతే న కథంచి దిత్యర్థః. ౨౪

కిం చాస్మదుత్సవభాజోఽన్య ఏవాద్య భవిష్యంతీత్యాహుః (అద్యేతి) తత్ర పురే దాశార్హాదీనాం దృశో దృష్టే రద్య మహా నుత్సవః, భవిష్యతే భవిష్యతి, ఆత్మనేపద మార్షం. తథా యే చ జనాః అధ్వని శ్రీరమణం లక్ష్మీకాంతం గుణానాం కల్యాణానా మాశ్రయం దేవకీసుతం ద్రక్ష్యంతి తేషాం చ దృశః నూన ముత్సవో భవిష్యతి యద్వా దృశ ఇతి ద్వితీయాబహువచనాంతం, తేషాం దృశో నేత్రాణి మహోత్సవో భవిష్యతే ప్రాప్స్యతే ప్రాప్త్యర్థస్య భవతే రాత్మనేపదత్వాత్. ౨౫

అక్రూరాయ్య శపన్త్య ఆహుః, (మైవంవిధస్యేతి.) ఏవంవిధా విధానం కర్మ యస్య ఏతద్విధ స్యేతి పాఠే ఏషా విధా యస్య తస్య అత ఏవ నిష్కృపస్య అక్రూర ఇతీదం నామ మా భూత్. తత్ర హేతు రతీవ దారుణ ఇత్యాది. దారుణః క్రూరః అతః క్రూర ఇత్యేవ వ్యపదేష్టవ్య ఇతి భావః. యోఽసా వక్రూరః సుతరాం దుఃఖితం జన మస్మత్సముదాయాత్మక మనాశ్వాస్య అసాంత్వయిత్వా ప్రియాత్ ప్రాణా దపి ప్రియం కృష్ణం అధ్వనః పారం నేష్యతి అస్మదగోచర మతిదూరదేశం నేష్యతీత్యర్థః. ౨౬

ఇత్థం బ్రువతీనాం సతీనాం ప్రభాతే రథారూఢం కృష్ణ మాలక్ష్య శపంత్య ఆహుః (అనార్ద్రధీ రితి.) అనార్ద్రాక్షీ ధీ ర్యస్య స ఏవ కృష్ణో రథ మవరూఢః, త మనుసృత్యైవామీ దుర్మదా గోపా శ్చ అనోభి శ్శకటై ర్గమనసాధనైః స్థవిరైః వృద్ధైః ఉపేక్షితం మూర్ఖత్వా త్తై రప్యుపేక్షితం తేన నివారితవంత

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

గోపా అనోభి స్థ్సవిరై రుపేక్షితం దైవం చ నోఽద్య ప్రతికూల మీహతే, ౨౭

నివారయామ స్సముపేత్య మాధవం కిం నోఽకరిష్య న్కులవృద్ధబాన్ధవాః.
ముకున్దసఙ్గా న్నిమిషార్ధదు స్త్యజా ద్దైవేన విధ్వంసితదీనచేతసామ్. ౨౮

యస్యానురాగలలితస్మితవల్గుమ న్త్రలీలావలోకపరిరమ్భణరాసగోష్ఠ్యామ్.
నీతా స్స్మ నః క్షణ మివ క్షణదా వినా తం గోప్యః కథం న్వతితరేమ తమో దురన్తమ్.

యోఽహ్నః క్షయే వ్రజ మనన్తసఖః పరీతో గోపై ర్గవాం ఖురరజశ్ఛురితాలకస్రక్,

---

ఇతి భావః, తం కృష్ణం త్వరయంతి కించ దైవ మప్యద్య నోఽస్మాకం ప్రతికూలం యథా తథా ఈహతే. చేష్టతే అయం భావః - యది దైవ మస్మాక మనుకూలం భవేత్, విఘ్నై రయం విహన్యేత ఆకస్మా దధునైవ వ్రజే కించి దరిష్టం వా స్యాత్. న తు తత్కించి దస్త్యతో దైవ మపి ప్రతికూల మితి. ౨౭

పరస్పరం సమ్మంత్య్ర సాహస మధిరుహ్యాహుః (నివారయామ ఇతి) తం మాధవ ముపేత్య వయం నివారయేమ. వ్రజే వృద్ధా బాంధవా శ్చ నోఽస్మాకం కి మకరిష్యన్ న కిఞ్చి దపి కరిష్యంతి. తత్ర హేతుం వదంత్య ఆత్మనో విశింషంతి - నిమిషార్ధ మపి దుస్త్యజా న్ముకుందస్య సఙ్గా ద్దైవేన విధ్వంసితాని వియోజితాని అత ఏవ దీనాని చేతాంసి యాసాం న ఇతి సంబంధః. ఏవంభూతానా మస్మాకం న మృత్యో రపి భయ మస్తీత్యర్థః. ౨౮

ఇతోఽప్యవశ్యం సాహస మేవావలమ్బనీయ మిత్యాహుః (యస్యేతి.) యస్య అనురాగేణ లలితం చ వల్గు మంత్రః సుందరతరరహస్సల్లాప శ్చ లీలావలోక శ్చ పరిరమ్భణం చ ఏతాని యస్యాం రాసగోష్ఠ్యాం రాసక్రీడాసభాయాం నోఽస్మాభిః క్షణదాః రాత్రయః క్షణ మివ నీతాః క్రమితాః. త మముం కృష్ణం వినా తం తమోవిరహజం దుఃఖం కథం న్వతితరేమ కథంచి దిత్యర్థః. ౨౯

ఆస్తాం తావ త్తమోఽతితరణం జీవన మేవ కథం స్యా దిత్యాహుః (య ఇతి.) యోఽనంతస్య రామస్య సఖా తత్సఖ ఇత్యర్థః. గోపై శ్చ పరివృతః అహ్నః క్షయే దినావసానే గవాం ఖురరజోభిః ఛురితా ధూసరితా అలకాః స్రజ శ్చ యస్య సః, వ్రజం విశన్ వేణుం వాదయన్ స్మితేన

వేణుం క్వణ న్మ్సితకటాక్షనిరీక్షణేన చిత్తం క్షిణోతిత మృతే ను కథం భవేమ. ౩౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం బ్రువాణా విరహాతురా భృశం వ్రజస్త్రియః కృష్ణవిషక్తమానసాః,
విసృజ్య లజ్జాం రురుదు స్మ సుస్వరం గోవిన్ద దామోదర మాధవేతి. ౩౧

స్త్రీణా మేవం రుదన్తీనా ముదితే సవిత ర్యథ,
అక్రూర శ్చోదయామాస కృతమైత్రాదికో రథమ్. ౩౨

గోపా స్త మన్వసజ్జన్త నన్దాద్యా శ్శకటై స్తతః,
ఆదాయోపాయనం భూరి కుమ్భా న్గోరససమ్భృతాన్. ౩౩

గోప్య స్స్వదయితం కృష్ణ మనువ్రజ్యానురఞ్జితాః,
ప్రత్యాదేశం భగవతః కాఙ్క్షన్త్య శ్చావతస్థిరే. ౩౪

యత్కటాక్షవీక్షణం తేన నోఽస్మాకం చిత్తం క్షిణోతి హరతి త మముం కృష్ణం వినా కథం భవేమ జీవేమ. ౩౦

ఇతీత్థం బ్రువాణాః భృశం నితరాం కృష్ణనిషక్తాని మానసాని యాసాం తాః, అత ఏవ తద్విరహేణ భావినా ఆతురాః వ్రజస్త్రియః లజ్జాం విసృజ్య సుస్వర ముచ్చైః హేగోవింద దామోదర హేమాధవేతి చ రురుదు స్స్మ. ౩౧

ఇత్థం స్త్రీణాం రుదంతీనాం సతీనాం సవితిరి సూర్యే ఉదితే సతి అనంతర మక్రూరః కృతం మైత్రం మిత్రస్య కృత్యం తదాది ర్యస్య తద్యేన సః గోపేషు ప్రదర్శితసౌహృద ఇత్యర్థః. రథం, చోదయామాస. మైత్రం మిత్ర స్సూర్య స్తద్దైవత్యం ప్రాత స్సంధ్యోపాసనం తదాదికర్మ కృతం యేనేతి వా. ౩౨

గోరసపూర్ణకుమ్భాన్, భూరి ప్రభూత ముపాయనం చాదాయ తతో నందాద్యాః, గోపాః, తం రథం, మను పృష్ఠతః సమసజ్జంత సజ్జతా యయుః. ౩౩

తదా గోప్యః శ్రీకృష్ణ మనువ్రజ్య తేనానురఞ్జితాః ఆశ్వాసితాః భగవతః ప్రత్యాదేశం ప్రత్యుత్తరం, కాఙ్క్షంత్యః తత్రైవావతస్థిరే. ౩౪

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

తా స్తథా తప్యతీ ర్వీక్ష్య స్వప్రస్థానే యదూత్తమః.
సాన్త్వయామాస సప్రేమై రాయాస్య ఇతి దౌత్యకైః. ३५

యావ దాలక్ష్యతే కేతు ర్యావ ద్రేణూ రథస్య చ.
అనుప్రస్థాపితాత్మానో లేఖ్యా నీవోపలక్షితాః. ३६

తా నిరాశా నివవృతు ర్గోవిన్దవినివర్తనే,
విశోకా అహనీ నిన్యు ర్గాయన్త్యః ప్రియచేష్టితమ్. ३७

భగవా నపి సంప్రాప్తో రామాక్రూరయుతో నృప.
రథేన వాయువేగేన కాళిన్దీ మఘనాశినీమ్. ३८

తత్రోపస్పృశ్య పానీయం పీత్వా మృష్టమణిప్రభమ్.
వృక్షషణ్డ ముపవ్రజ్య సరామో రథ మావిశత్. ३९

తదా యదూత్తమో భగవాన్ స్వస్య ప్రస్థానే నిమిత్తే తప్యతీః పరితపంతీ స్తాః ప్రత్యాదేశాకాఙ్క్షిణీః గోపీ స్సప్రేమావలోక్య శీఘ్ర మాగమిష్యామీతి దౌత్యకైః దూతద్వారా ప్రేషితైః వాక్యై స్సాంత్వయామాస. ३५

తదా శ్రీకృష్ణ మను ప్రస్థాపితాః ఆత్మాన శ్చిత్తాని యాభి స్తాః గోప్యః యావ త్కేతుః పతాకా లక్ష్యతే యావ చ్చ రథస్య, రేణుః దృశ్యతే తావ త్తత్రైవ లేఖ్యాని చిత్రస్థప్రతిమా ఇవ ఉపతస్థిరే. ३६

తతో గోవిందస్య నివర్తనే దూరగమనే సతి నిరాశాః, తాః గోప్యో నివవృతుః న్యవర్తంత. తతః, ప్రియస్య కృష్ణస్య చేష్టితం గాయంత్యః, తేనైవ విగతశోకాః అహాని నిన్యుః క్రమితవత్యః. ३७

హేనృప రామాక్రూరాభ్యాం యుక్తో భగవా నపి వాయో రివ వేగో యస్య తేన రథేన గమనసాధనేన అఘం నాశయతీతి తథా తాం కాళిందీం కాళిందీగతం తీర్థవిశేషం, ప్రాప్తః. ३८

మృష్టస్య నిఘర్షణేన నిర్మలీకృతస్య మణే రింద్రనీల స్యైవ ప్రభా యస్య త త్పానీయం జలం పీత్వా ఉపస్పృశ్యాచమ్య చ వృక్షాణాం షండం సమూహ ముపవ్రజ్య సరామో రథ మావిశత్ ఆరూఢవాన్. ३९

అక్రూ రస్తా వుపామన్త్ర్య నివేశ్య చ రథోపరి,
కాళిన్ద్యా హ్రద మాగత్య స్నానం విధివ దాచరత్. ౪౦

నిమజ్య తస్మి న్సలిలే జప న్బ్రహ్మ సనాతనమ్,
తా వేవ దదృశేఽక్రూరో రామకృష్ణౌ సమన్వితౌ. ౪౧

తౌ రథస్థౌ కథ మిహ సుతా వానకదున్దుభేః,
తర్హి స్వి త్స్యన్దనే న స్త ఇత్యున్మజ్య వ్యచష్ట సః. ౪౨

తత్రాపి చ యథాపూర్వ మాసీనౌ పున రేవ సః,
న్యమజ్జ ద్దర్శనం య న్మే మృషా కిం సలిలే తయోః. ౪౩

భూయ స్తత్రాపి సోఽద్రాక్షీ త్స్తూయమాన మహీశ్వరమ్,
సిద్ధై ర్భుజఙ్గపతిభి రసురై ర్నతకన్ధరైః. ౪౪

సహస్రశిరసం దేవం సహస్రఫణమౌళినమ్,
నీలామ్బరం బిసశ్వేతం శృఙ్గై శ్శ్వేత మవస్థితమ్. ౪౫

తదా అక్రూర, శ్శత్రుభ్య శ్శఙ్కితః తౌ రామకృష్ణౌ రథోపరి నివేశ్య ఆమన్త్ర్య పృష్ట్వా మాధ్యన్హికార్థం, కాలిన్ద్యా హ్రద మాగత్య తత్ర యథావిధి స్నాన మాచరత్ కర్తు మారేభే. ౪౦

తత్ర జలే సనాతనం బ్రహ్మ నిత్యబ్రహ్మస్వరూపావేదకం ప్రణవం జపన్ నిమజ్య సమన్వితౌ సహభూతౌ తా వేవ రామకృష్ణౌ దదర్శ. ౪౧

ఏవం దృష్ట్వా సోఽక్రూరః తౌ ఆనకదుందుభేః సుతౌ రథస్థౌ కథ మిహ స్తః, యది రథా దవరుహ్యాహాగతౌ తర్హి రథే న స్త. ఇతి వితర్క్య ఉన్మజ్య దదర్శ. ౪౨

తత్రాపి రథేఽపి పూర్వవ దాసీనౌ. దృష్ట్వా తయోః, సలిలే, మమ దర్శనం మత్కర్తృక దర్శనం కిం మృషా ఉత సత్యం యది తర్హి పున ర్ద్రక్ష్యామీతి చింతయన్ పున ర్న్యమజ్జత్ పున ర్నిమగ్నః. ౪౩

తత్రాపి జలే తావ దహీశ్వరం శేషం, దదర్శ. కథమ్భూతం? నతా కంధరా గ్రీవా యేషాం తైః సిద్ధాదిభిః స్తూయమానమ్. ౪౪

సహస్రం, శిరాంసి ఫణా యస్య తం దేవం దీప్యమానం, సహస్రఫణేషు, మౌళయః కిరీటా న్యస్య సంతి, సహస్రఫణమౌళినః, పామాదే రాకృతిగణత్వా న్మత్వర్థీయో నప్రత్యయః, తం నీలం అమ్బరం యస్య తం బిసవ త్పద్మతంతువ, చ్ఛ్వేతం, హిరణ్మయై శృఙ్గైః రజితగిరి మివ స్థితమ్. ౪౫

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

తస్యోత్సఙ్గే ఘనశ్యామం పీతకౌశేయవాససమ్,
పురుషం చతుర్భుజం శాన్తం పద్మపత్రాయతేక్షణమ్. ౪౬

చారుప్రసన్నవదనం చారుహాసనిరీక్షణమ్,
సుభ్రూన్నసం చారుకర్ణం సుకపోలారుణాధరమ్. ౪౭

ప్రలమ్బపీవరభుజం తుఙ్గాంసోరస్థలశ్రియమ్,
కమ్బుకణ్ఠం నిమ్ననాభిం వళిమత్పల్లవోదరమ్. ౪౮

బృహత్కటితటశ్రోణికరభోరుద్వయాన్వితమ్,
చారుజానుయుగం దీర్ఘజఙ్ఘాయుగళసంయుతమ్. ౪౯

తస్య అహీశ్వర స్యోత్సఙ్గే ఫణప్రాంతభోగే పురుష మద్రాక్షీత్. క్వేమౌ బాలౌ క్వ మల్లా విత్యాశఙ్కాపజిహీర్షయా ప్రదర్శిత మాత్మాన మద్రాక్షీ దితి భావః. కథమ్భూతం నీలమేఘవ చ్ఛ్యామం పీతకౌశేయే వాససీ యస్య. చత్వారో భుజా యస్య. శాంతం ప్రసన్నం. పద్మపత్రే ఇవ ఆయతే ఈక్షణే నేత్రే యస్య. ౪౬

చారు సుందరం. ప్రసన్నం చ వదనం యస్య చారుహాసేన యుక్తం నిరీక్షణం యస్య శోభనే భ్రువౌ ఉన్నతా నాసికా చ యస్య చారూ కర్ణౌ శ్రోత్రే యస్య శోభనౌ కపోలౌ యస్య అరుణః అధరో యస్య. తమ్. ౪౭

ప్రలమ్బౌ ఆజానులమ్బినౌ, పీవరౌ శ్చ భుజౌ యస్య తుంగౌ ఉన్నతౌ స్కంధౌ యస్య స చాసౌ ఉరసి శ్రీ ర్యస్య స చ తం కమ్బువ చ్ఛఙ్ఖవత్ రేఖాత్రయోపేతః, నాతిదీర్ఘో నాతిహ్రస్వ శ్చ పీన శ్చ కంఠో యస్య నిమ్నా నాభి ర్యస్య వళిమ ద్వళిత్రయోపేత మశ్వత్థపల్లవవ దుదరం యస్య. ౪౮

బృహతా కటితటేన, శ్రోణ్యా చ కరభసదృశోరుద్వయేన చ అన్వితం చారు జాన్వో ర్యుగం యస్య. దీర్ఘయో ర్జఙ్ఘయో ర్యుగళేన సంయుతమ్. ౪౯

తుఙ్గగుల్ఫారుణనఖవ్రాతదీధితిభి ర్నృప,
నవాఙ్గుళ్యఙ్గుష్ఠదలై ర్విలసత్పాదపఙ్కజమ్. ౨౦

మహార్హమణిభిర్యుక్తకిరీటమకుటాఙ్గదైః,
కటిసూత్రబ్రహ్మసూత్రహారనూపురకుణ్డలైః. ౨౧

భ్రాజమానం పద్మకరం శఙ్ఖచక్రగదాధరమ్,
శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభం వనమాలినమ్. ౨౨

సునన్దనన్దప్రముఖైః పార్షదై స్సనకాదిభిః,
సురేశై ర్బ్రహ్మరుద్రాద్యైః కవిభి శ్చ ద్విజోత్తమైః, ౨౩

ప్రహ్లాదనారదవసుప్రముఖై ర్భాగవతోత్తమైః,
స్తూయమానం పృథగ్భావై ర్వచోభి రమలాత్మభిః. ౨౪

శ్రియా పుష్ట్యా గిరా కాన్త్యా కీర్త్యా తుష్ట్యేలయోర్జయా
విద్యాయా ఽవిద్యయా శక్త్యా మాయయా చ నిషేవితమ్. ౨౫

తుంగావీషదున్నతౌ గుల్ఫౌ అరుణనఖవ్రాత శ్చ తేషాం. దీధితిభిః. హేనృప తథా నవాఙ్గుల్యః నవాఙ్గుష్ఠౌ చ తా న్యేవ దలాని తై శ్చ శోభమానే పాదపఙ్కజే యస్య తమ్. ౨౦

మహార్హా మణివ్రాతా యేషు తైః కిరీటాదిభిః. భ్రాజమానం పద్మం కరే దక్షిణే యస్య తం అవశిష్టైః. త్రిభిః కరైః శఙ్ఖచక్రగదాః, ధరతీతి తథా తం శ్రీవత్సో వక్షసి యస్య భ్రాజత్ భ్రాజమానః కౌస్తుభో యస్య తం వనమాలాస్యాస్తీతి తథా. ౨౧-౨౨

సునందాదిభిః, పార్షదై స్సనకాదిభి శ్చ సురశ్రేష్ఠైః, బ్రహ్మరుద్రాదిభి శ్చ కవిభిః, ద్విజోత్తమై ర్మరీచ్యాదిభి శ్చ విశుద్ధమానసైః క్రమేణ సర్వశేషీతి పరబ్రహ్మేతి సర్వకారణ మితి ప్రజాపతి రితి. ఏవం పృథ క్పృథగభిప్రాయవద్భిః వచోభి స్తూయమానం శక్త్యాదిభిః మూర్తివిశిష్టై శ్శక్తిభిః, ద్వాదశభిః నిషేవితమ్. ౨౩-౨౪-౨౫

(రామకృష్ణానయనార్థ మక్రూరస్య నందగోకులప్రవేశఘట్టః)

విలోక్య సుభృశం ప్రీతో భక్త్యా పరమయా యుతః.
హృష్య త్తనూరుహో భావపరిక్లిన్నాత్మలోచనః. ౫౬

గిరా గద్గదయాఽస్తౌషీ త్సత్త్వమాలమ్బ్య సాత్వతః.
ప్రణమ్య మూర్ధ్నాఽవహితః కృతాఞ్జలిపుట శ్శనైః. ౫౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

ఏవంభూతం విలోక్య నితరాం ప్రీతః, ఉత్కృష్టయా భక్త్యా చ యుక్తః, అత ఏవ హృష్యంతి ఉదఞ్చితాని, తనూరుహాణి లోమాని యస్య భావేన ప్రీత్యతిశయేన పరిక్లిన్నౌ ఆర్ద్రౌ ఆత్మా చిత్తం లోచనే చ యస్య సః సాత్వతోఽక్రూరః సత్త్వం ధైర్య మవలమ్బ్య మూర్ధ్నా ప్రణమ్యావనతః ప్రహ్వః, కృత మఞ్జలిపుటం యేన సః గద్గదయా వాచా శనై స్తుష్టావ. ౫౬-౫౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అ థ చ త్వా రిం శో ఽ ధ్యా యః

—* అక్రూరకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః. *—

అక్రూర ఉవాచ—

నతోఽస్మ్యహం త్వాఽఖిలహేతుహేతుం నారాయణం పూరుష మాది మవ్యయమ్.
యన్నాభిజాతా దరవిన్దకోశా ద్బ్రహ్మాఽఽవిరాసీ ద్యత ఏష లోకః. ౧

భూ స్తోయ మగ్నిః పవనః ఖ మాది ర్మహా నజాది ర్మన ఇన్ద్రియాణి.

అథ చత్వారింశోఽధ్యాయః.

అస్తౌషీ దిత్యుక్తం. తాం స్తుతి మేవ దర్శయతి చత్వారింశేన (నతోఽస్మీత్యాదినా.) తావ త్సర్వజగత్కారణత్వసర్వాన్తరాత్మత్వాదిభి స్తువ న్నమస్కరోతి (నతోఽస్మీత్యాదినా ద్వాభ్యాం.) అఖిలహేతుహేతుం త్వా మహం నతోఽస్మి. అఖిలస్య వ్యష్టిప్రపఞ్చస్య యే హేతవో మహదాదయ, స్తేషా మపి హేతుం కారణ మిత్యర్థః. నన్వఖిలహేతుహేతుః సప్రకృతిపురుషకాలప్రాణాది ష్వన్యతమో, న త్వహ మిత్యత్రాహ (నారాయణ మితి.) కృత్స్నకారణత్వ స్యానేకనిష్ఠత్వే "న తత్సమ శ్చాభ్యధిక శ్చ దృశ్యతే" ఇత్యుక్తరీత్యా నిస్సమాభ్యధికాద్వితీయవ స్త్వసిద్ధ్యా తస్యైకనిష్ఠత్వస్య వాచ్యత్వా త్సదాదిసామాన్యశబ్దఘటితకారణవాక్యాని ప్రేవకారణవస్తువిశేషాకాఙ్క్షామకేన విశేషశబ్దాత్మకనారాయణపరఘటితైః "కోహ వై నారాయణ ఆసీ" దితి వాక్యేన నారాయణేతరస్య నిషేధపూర్వకం తస్యైవ కారణత్వం శ్రావయతా కారణత్వే నావగతో నారాయణ ఏవ స చ త్వ మేవేతి భావః. నన్వస్త్వహం నారాయణ ఇతి స ఏవాఖిలహేతు రితి చ తథాపి మమాపి కారణాంతరం స్యా త్తత్రాహ. పూరుష మాదిం ఆదిపూరుషం కారణత్వేనరాజ్ఞాపితం స్వయం కారణాంతరరహిత మిత్యర్థః. ఏవ మవ్యయం నిర్వికారం వికారాణాం శరీరభూతచిదచిద్గతత్వా దితి భావః. అఖిలహేతు హేతుత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (యన్నాభీతి.) ఏష దృశ్యమానో వ్యష్టిప్రపఞ్చః యతో బభూవ. బ్రహ్మా చతుర్ముఖః యస్య తవ నాభేః, జాతా దరవిందకోశా దావిరాసీత్ ఉదభవత్. అనేన వ్యష్టిసృష్టి శ్చతుర్ముఖద్వారికా సమష్టిసృష్టి స్త్వద్వారికేతి దర్శితా. ౧

నను కిమిద మఖిలహేతుత్వం నిమిత్తత్వరూప ముతోపాదానత్వరూప మిత్యాశఙ్కాయా ముభయరూపం చేత్యభిప్రేత్యాహ (భూ రితి.) పృథివ్యాదీ న్యాకాశాంతాని పఞ్చభూతాని తేషా మాదిః

(అక్రూరకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః)

సర్వేన్ద్రియార్థా విబుధా శ్చ సర్వే యే హేతవ స్తే జగతోఽఙ్గభూతాః. ౨

నైతే స్వరూపం విదు రాత్మన స్తే హ్యజాదయోఽనాత్మతయా గృహీతాః,
అజోఽనుబద్ధ స్స్వగుణై రజాయా గుణా త్పరం వేద న తే స్వరూపమ్. ౩

కారణ మహఙ్కారః, తథా తస్యాపి కారణం మహాన్ తస్యాప్యాదిః, కారణ మజా మూలప్రకృతిః, సా హి సర్వకార్యాణా మాదిభూతా తథా సాత్త్వికాహఙ్కారకార్యభూతా నీంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి మన శ్చ తేషా మధిష్ఠాతారో విబుధా దేవాః. దిగ్వాతార్కప్రచేతోశ్వివహ్నీంద్రోపేంద్రమిత్రప్రజాపతిచంద్రమసః, ఇంద్రియాణా మర్థా విషయాః, శబ్దాదయ శ్చేతి యే జగతో హేతవః. తే సర్వే తే తవాఙ్గభూతాః, శరీరభూతాః. అనేన మూలప్రకృతివిశిష్టో మహదాదిశరీరకతయా తత్తద్రూపేణ పరిణత ఇత్యుపాదానత్వ ముక్తం. మూలప్రకృతే ర్మహదాదీనాం చ శరీరత్వకథనేన నియంతృనియామ్యభావసిద్ధే ర్నిమిత్తత్వ మప్యుక్తం. జగతో యే హేతవ ఇతి జగదంత ర్భూతజ్ఞానవికాసాత్మకకార్యావస్థజీవకారణభూతజ్ఞానసఙ్కోచరూపకారణావస్థజీవానా మపి తదఙ్గత్వప్రతీత్యా జీవా న్ప్రత్యుపాదాననిమిత్తత్వరూపోభయవిధకారణత్వసిద్ధిః ౨

నను త్వ మివ సర్వే ప్యేవంవిధం సర్వకారణం సర్వాంతరాత్మానం సర్వశరీరకం చ మాం కిం న జానీయు స్తత్రాహ (నైతే ఇతి.) ఏతే త్వచ్ఛరీరభూతా అజాదయః అంతరాత్మనః తవ స్వరూపం న విదుః. అజాదయ ఇత్యత్రాదిశబ్దః, ప్రకృతితత్కార్యసఙ్గ్రాహకః. న చ దృష్టాంతార్థః. జడాః ప్రకృత్యాదయో యథా న తవ స్వరూపం విదుః, ఏవం జీవా అపి న విదు రిత్యర్థః. నను. జడత్వా త్ప్రకృత్యాదయో న విదు రితి యుక్త మజడా జీవా స్తు కుతో న విదు రిత్యత్రాహ (అన్యాత్మతయా గృహీతా ఇతి.) అన్యస్మి న్స్వస్మాద్భిన్నే దేహే ఆత్మతయా ఆత్మాభిమానేన తథా అన్యస్మిన్ స్వతంత్రా త్త్వత్తోఽన్యస్మిన్ స్వాత్మని ఆత్మతయా స్వాతంత్ర్యాభిమానేన చ గృహీతాః గ్రస్తాః దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానాభ్యాం గ్రస్తాః స్వాత్మాన మేవ దేహవిలక్షణ మీశ్వరపరతంత్రం చ న జానంతి కిథ స్తు త్వాం విదు రిత్యర్థః. కిఞ్చ మేవ బ్రహ్మాపి న వేద కిముత తత్సృజ్యా స్తదర్వాచీనా ఇతి కైముత్యన్యాయేనాహ (అజ ఇతి) అజో బ్రహ్మాఽపి స్వగుణైః స్వశరీరారమ్భకసత్త్వరజస్తమోగుణైః, అనుబద్ధః. తత్పరవశ ఇతి యావత్. అజాయాః ప్రకృతేః గుణాత్ జాతా వేకవచనం గుణేభ్య స్సత్త్వాదిభ్యః. పరం విలక్షణం తన్నియంతృ తవ స్వరూపం న వేద కిము తాన్యే న విదు రితి భావః, అనాత్మతయేతి పాఠే జడత్వేన దృష్టాః అజాదయః ప్రకృత్యాదయః. యథా న విదు రేవ మజో బ్రహ్మాఽపి న వేద కిము తాన్యే న విదు రితి యోజనీయమ్. ౩

త్వాం యోగినో యజ న్త్యద్ధా మహాపురుష మీశ్వరమ్,
సాధ్యాత్మం సాధిదైవం చ సాధిభూతం చ సాధవః. ౭

త్రయ్యా చ విద్యయా కేచి త్త్వాం వై వైతానికా ద్విజాః,
యజ న్తే వివిధై ర్యజ్ఞై ర్నానారూపామరాఖ్యయా. ౮

నను సర్వై రవేద్యం మత్స్వరూపం కథ విషాణప్రాయం స్యా దితి మా శఙ్క్యాః, దేహాత్మాద్యభిమానినాం మాంసచక్షురా ద్యవేద్య మపి యోగవిశుద్ధ మనోవేద్య మేవే త్యభిప్రాయేణ తదేవ నానావిధబ్రహ్మవిద్యాభిః జ్ఞానయోగినః, కర్మయోగిన శ్చ యజంతీత్యాహ (త్వా మితి.) యోగిన ఇత్యస్య కేచి దిత్యాదిః. కేచి ద్యోగినః ఆనందవల్ల్యాదివిహితోపాసనానిష్ఠాః, మహాపురుషం ప్రకృతేః, తత్సంసృష్టా చ్చేతనా న్ముక్తా న్నిత్యా చ్చ విలక్షణ మీశ్వరం త్వా మద్ధా త్వా మేవ అద్వైత్యవధారణే సాక్షా త్త్వా మేవ "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మిత్యు క్తవిధం యజంతి ఆధారయంతి ఉపాసత ఇతి యావత్ కేచి త్సాధవ స్తు అంతరాదిత్యప్రతర్దనాదివిద్యానిష్ఠా స్తు సాధిదైవం ఆదిత్యాంతస్థ మింద్రాదిదేవతాంతర్యామిణ మింద్రాదిశరీరకం త్వాం యజ న్త్యుపాసనాం కుర్వంతీత్యర్థః. కేచిత్తు సాధ్యాత్మం ఆత్మని శరీరే అధ్యాత్మం తేన సహితం సాధ్యాత్మం శరీరావయవాక్షిహృదయాదిషు వసంతం త్వాం యజంతి తథాహి ఛాందోగ్యే "య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యత" ఇత్యుపక్రమ్య "తస్య యథా కప్యాసం పుండరీక మేవ మక్షిణీ" "తస్యోదితి నామ" "య ఏషోఽంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే" ఇత్యుక్తం అపరే తు యోగినః, సాధిభూతం సర్వభూతస్థం సర్వశరీరకం త్వాం భజంతి "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాని" త్యుక్తవిధ ముపాసనం కుర్వంతీత్యర్థః, తదేవ ముపాసనానాం అద్వారక సద్వారకభేదేన ద్వైవిధ్యం దర్శితమ్. ౭

అథ కర్మణా మపి తదారాధనాత్మకానాం ద్వైవిధ్య మభిప్రయన్ తావ త్సద్వారకకర్మారాధ్యత్వ మాహ (త్రయ్యా చేతి.) కేచి ద్వైతానికాః, కర్మయోగినో ద్విజాః నానారూపామరాః నానావిధ త్వచ్ఛరీరభూతా ఇంద్రాదయో దేవా స్తేషా మాఖ్యాః, నామాని యస్యాం తయా త్రయ్యా విద్యయా వేదపూర్వభాగాత్మికయా విద్యయా బోధితై ర్వివిధై ర్యజ్ఞై ర్యజంతే ఇంద్రాదిదేవతాంతరాత్మానం తచ్ఛరీరకం త్వా మారాధయంతీత్యర్థః. (యద్వా) నానావిధాని రూపాణి వజ్రహ స్తత్వాదీని యేషాం తేషాం ఇంద్రాదీనాం ఆఖ్యయా అభిధేయ మితి శేషః, ఆకృత్యధికరణన్యాయేన ఇంద్రాద్యంతరాత్మభూ తత్వాత్పర్యంతాభిధాయిభిః, ఇంద్రాదినామభి రభిధేయం తచ్ఛరీరకం త్వాం యజంతీత్యర్థః. ౮

(అక్రూరకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః)

కేచి త్త్వాఽఖిలకర్మాణి సంన్యస్యోపశమం గతాః,
జ్ఞానినో జ్ఞానయజ్ఞేన యజన్తే జ్ఞానవిగ్రహమ్. ౫

అన్యే చ సంస్కృతాత్మానో విధినాఽభిహితేన చ,
యజన్తి త్వన్మయా స్త్వాం వై బహుమూర్త్యేకమూర్తికమ్. ౬

త్వా మేవాన్యే శివోక్తేన మార్గేణ శివరూపిణమ్,

సింహావలోకనన్యాయేన పున స్సాక్షా జ్జ్ఞానయోగవిశేషారాధ్య మాహ (కేచి త్త్వితి) కేచిత్తు త్వా ఇతి చ్ఛేదః. త్వా త్వాం యజంతీతి సంబంధః, కేచిత్తు జ్ఞానినః. భగవచ్ఛేషత్వై కరసాత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానినః, భగవచ్ఛేషత్వై కరసోఽహం తదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి శ్చ భగవాం స్త్వసఙ్ఖ్యేయైః కల్యాణగుణైః, పరతర ఇత్యేవం జ్ఞానవంత ఇత్యర్థః. అఖిలకర్మాణి ఉక్తవిధస్వస్వరూపవిరుద్ధా న్యహఙ్కారమమకారగర్భాణి కామ్యాని కర్మాణి వా సంన్యస్య త్యక్త్వా యద్వా "మయి సర్వాణి కర్మాణి"త్యుక్తరీత్యా క్రియమాణానాం నిత్యనైమిత్తికాదీనాం ఫలసాధనతాకారపరిత్యాగపూర్వకం భగవదారాధనరూపతా ఽనుసంధాయేత్యర్థః. ఇద మేవ హి భగవతి కర్మణాం యత్తత్కైఙ్కర్య రూపత్వానుసంధాన మితి ఉపశమం శబ్దాదివిషయేషు భోగ్యతాబుద్ధిరాహిత్యం గతాః ప్రాప్తాః జ్ఞానయజ్ఞేన ప్రాప్యం ప్రాపకం చాన్య దపి యన్మనోరథవిషయభూతం తత్సర్వం పరమపురుష ఏవేత్యేవం విధజ్ఞానయోగేన జ్ఞానస్వరూపం త్వాం యజంతి యద్వా జ్ఞానవిగ్రహం ఏవంవిధజ్ఞానేన యజతా మనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణోపయుక్తజ్ఞానాశ్రయం త్వాం యజంతీత్యర్థః. ౫

అథాద్వారకకర్మారాధ్యత్వ మాహ (అన్యేచేతి,) తే త్వయా అభిహితేన విధినా పఞ్చరాత్రాత్మకేన త్వదుక్తశ్రీమత్పఞ్చరాత్రోక్తప్రకారేణేత్యర్థః, సంస్కృతాత్మానః, తాపాదిభిః, పఞ్చభి స్సంస్కారై స్సంస్కృతా ఆత్మానః దేహా యేషాం తథాభూతా స్త్వన్మయా స్త్వజ్జ్ఞానప్రచురాః అన్యే భగవచ్ఛాస్త్రనిష్ఠాః, సాక్షా త్త్వా మేవ వ్యూహవిభవరూపేణ బహుమూర్తికం పరమరూపేణైకమూర్తికం చ యజంతి పాఞ్చకాలికై ర్ధర్మై రారాధయంతి. ౬

అథ "యేఽప్యన్యదేవతాభక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాన్వితాః. తేఽపి మా మేవ కౌంతేయ యజ న్త్యవిధిపూర్వక" మిత్యుక్తరీత్యా తత్తద్దేవతామాత్రపర్యవసితబుద్ధియుక్తకృతయజనస్య తత్తద్దేవతా

బహ్వాచార్యవిభేదేన భగవ న్సముపాసతే. ౮

సర్వ ఏవ యజన్తి త్వాం సర్వదేవమయేశ్వరమ్,
యే నానాదేవతా భక్తా యద్య ప్యన్యధియః ప్రభో. ౯

యథాఽద్రిప్రభవా నద్యః పర్జన్యాపూరితాః ప్రభో,
విశన్తి సర్వత స్సిన్ధుం తద్వ త్త్వాం గతయోఽన్తతః. ౧౦

శరీరకతదంతరాత్మభూతపరమపురుషారాధనతాం వక్తుం తావత్ప్రదర్శనార్థ మాహ (త్వా మేవాన్య ఇతి.) హేభగవన్, బహూనా మాచార్యాణాం కాపాలికకాలాముఖశైవపాశుపతాదిరూపాణాం భేద ఆచారభేదో, యస్మిన్ తేన శివోపదిష్టమార్గేణ శైవద్యాగమోక్త ప్రకారేణ, త్వా మేవ శివరూపిణ ముపాసతే ఉపాసకానాం తద్బుద్ధ్యభావేఽప్యుపాసనా తత్త్రైవ పర్యవస్య త్యేవ కింతు తదుపాసన మవిధిపూర్వక మత ఏవాంతవ త్ఫలసాధన మితి భావః. ౮

కథ మతద్విషయకోపాసనానాం తత్పర్యవసాన మిత్యత స్సదృష్టాంతం తదుపపాదయతి (సర్వ ఏవేతి ద్వాభ్యాం.) హేప్రభో నానాదేవతాభక్తా స్తే యద్యప్యన్యధియః పరమాత్మేతరవిషయోపాసనాత్మకధీమంత స్తథాఽపి తే సర్వే త్వా మేవ యజంతే. తత్ర హేతుం వద న్విశినష్టి. సర్వదేవమయేశ్వరం "స ఆత్మా అంగా న్యన్యా దేవతా" ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వదేవతాశరీరకత్వేన తత్ప్రచురత్వాత్ సర్వదేవమయః, స చాసౌ తేషా మీశ్వరోఽంతః ప్రవిశ్య నియంతా చ తం సర్వదేవానాం త్వదాయత్తసత్తాదిమత్త్వేన త్వదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వేన త్వత్తోవ్యతిరేకాభావా త్తద్విషయకోపాసనాః త్వద్విషయికా ఏవేతి భావః. ౯

త్వయ్యేవ పర్యవస్యం తీత్యత్ర దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) అద్రే స్సకాశా త్ప్రభవ స్త్యుత్పద్యంత ఇతి తథా నద్యః పర్జన్యేనాపూరితాః బహుస్రోతస స్సత్యః సర్వత స్సింధుం సముద్ర మేవ విశంతి తద్వత్ గతయో బుద్ధయోఽప్యంతతః పర్యవసానతః త్వా,మేవ విశేష్యభూతం విశంతి విషయీకుర్వంతి. ౧౦

(అక్రూరకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః)

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి భవతః ప్రకృతే ర్గుణాః,
తేషు హి ప్రాకృతాః ప్రోతా ఆబ్రహ్మస్థావరాదయః. ౧౧

తుభ్యం నమ స్తేఽ స్త్వవిష క్తదృష్టయే సర్వాత్మనే సర్వధియాం చ సాక్షిణే,
గుణప్రవాహో ౽య మవిద్యయాఽఽకృ త్ప్రివ ర్తతే దేవనృతిర్యగాత్మసు. ౧౨

అగ్నిర్ముఖం తేఽవని రఙ్ఘ్రి రీక్షణం సూర్యో నభో నాభి రథో దిశ శ్ర్శుతిః.

గతయః ఇత్యనేన జ్ఞానమాత్రస్య విశేషణభూతప్రపఞ్చవిషయకస్య విశేష్యభూతపరమాత్మ పర్యంతత్వం సూచితం. తదేవ వ్యఞ్జయితుం సర్వస్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య తద్విశేషణతా మాహ (సత్త్వ మితి.) భవతః ప్రకృతేః త్వచ్ఛరీరభూత [illegible]ప్రధాన స్యేత్యర్థః. "యస్యావ్య క్తం శరీర" మితి శ్రుతేః యే సత్త్వాదయో గుణాః తేష్వేవ ఆబ్రహ్మస్థావ[illegible]న్తాః కృ[illegible]ః ప్రకృతిపరిణామాత్మకాః తంతుషు పటవ త్ప్రోతాః ప్రవిష్టాః [illegible] జ్ఞాదిస్థితా దే[illegible] [illegible] విశేషి[illegible] గుణమయప్రకృతికార్య[illegible] త్వదాయ త్తసత్తాదిమ [illegible] స్తద్విశేషణ [illegible] ౧౧

[illegible] మచేతనప్రపఞ్చస్య తద్విశే[illegible] [illegible] క్తం అ[illegible] బ్రహ్మాదిక్షే[illegible]జ్ఞానా[illegible] తచ్ఛరీ[illegible]న తద్విశేషణ[illegible] [illegible] త్త[illegible] మస్త్వం [illegible] ఎం [illegible] న్నమస్కరోతి (తుభ్య మితి.) [illegible] సర్వే[illegible] బ్రహ్మాదిక్షేత్రజ్ఞానాం ఆత్మనే అనేన క్షేత్రజ్ఞానాం తచ్ఛరీరత్వేన తద్విశేషణ[illegible] ఫలి[illegible] [illegible] [illegible] దేహాత్మ[illegible] నేత్యాహ అవిష క్త[illegible]దృష్టయే. [illegible] దేహాభిమానరహితా[illegible]. తత్ర హేతుః- సర్వధియాం సాక్షిణే సర్వాసాం బుద్ధీనాం సాక్షి ద్రష్ట్రే సర్వబుద్ధిసాక్షిత్వా న్న క్వాపి దేహాత్మ[illegible]వలేప [illegible] [illegible] ప్రకృత్యా [illegible] దేవనృ[illegible] ఆత్మనో దేహ[illegible] తేషు క్షేత్రజ్ఞేషు అయం పరిదృశ్యమానో. [illegible]ప్రవా[illegible]ః. గుణై స్సత్త్వాదిభి ర్నిమిత్తభూతైః ప్రవహతే ప్రాప్నోతీతి తథా సంసారః అసకృ ద్విహాంకృత్వః ప్రవర్తతే తస్మై తుభ్యం తే నమః. అస్తు. [illegible]దవిద్యయేత్యనేన "దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమే" త్యాదివచనార్థోఽభిప్రేతః. ౧౨

ఉక్తం చిదచిచ్ఛరీరకత్వ మేవ ప్రపఞ్చయితుం విశ్వరూపం, స్తౌతి (అగ్ని రిత్యాదినా.) అత్ర అగ్న్యాద్యనువాదేన ఈశ్వరముఖాద్యవయవతా విధీయతే, యోఽయ మగ్ని స్స తవ ముఖ

ద్యౌః కం సురేన్ద్రా స్తవ బాహవోఽర్ణవాః కుక్షి ర్మరు త్ప్రాణబలం ప్రకల్పితమ్. ౧౩

రోమాణి వృక్షౌషధయ శ్శిరోరుహా మేఘాః పరస్యాస్థినఖాని తేఽద్రయః,
నిమేషణం రాత్ర్యహనీ ప్రజాపతి ర్మేఢ్ర స్తు వృష్టి స్తవ వీర్య మిష్యతే. ౧౪

త్వయ్యవ్యయాత్మ న్పురుషే ప్రకల్పితా లోకా స్సపాలా బహుజీవసఙ్కులాః,
యథా జలే సంజిహతే జలౌకసోఽప్యుదుమ్బరే వా మశకా మనోమయే. ౧౫

యాని యానీహ రూపాణి క్రీడార్థం త్వం బిభర్షి హి,
తై రామృష్టశుచో లోకా ముదా గాయన్తి తే యశః. ౧౬

మిత్యాది. అవని స్త్వఙ్ఘ్రిః అవనిశబ్దః పాతాళప్రభృతిమహీతలపర్యంతసంగ్రాహకః అఙ్ఘ్రిశబ్ద స్తు పాదమూలప్రభృతిజఘనపర్యంతావయవసంగ్రాహకః, నాభిశబ్దస్తు తత్ప్రభృతీనా ముదరోగ్రీవావదనలలాటానాం, దిశ స్తవ శ్రుతి శ్శ్రోత్రం ద్యౌ స్సత్యలోకః, తవ కం శిరః సురేశా ఇంద్రాదయః, తవ బాహవః, అర్ణవా స్సముద్రా స్తవ కుక్షిః, మరు ద్వాయుః తవ ప్రాణ శ్చ బలం చ తయో స్సమాహారః, తత్కల్పితం రచితం, త్వయేతి శేషః, యద్వా ఉపాసకై రితి శేషః కల్పితం ధ్యాత మిత్యర్థః. ౧౩

వృక్షౌషధయ శ్చ తవ రోమాణి మేఘా స్తు శిరోరుహాః, కేశాః, అద్రయో గిరయః పరస్య తే తవ అస్థీని నఖాని చ రాత్రి శ్చ అహ శ్చ తే తవ నిమేషణం ప్రజాపతి ర్మేఢ్రః వృష్టి స్తవ వీర్యం ఇష్యతే ఉపాసనాయా మితి శేషః, ౧౪

న కేవల మేతావ దేవ కింతు సర్వోఽప్యయం ప్రపఞ్చ స్త్వదవయవభూత ఏవేత్యాహ (త్వయీతి.) హేఅవ్యయాత్మన్ అవికృతస్వరూప-విశ్వశరీరకత్వేఽపి తద్గతవికారై రస్పృష్టేతి సంబోధనాభిప్రాయః, బహుభి ర్జీవై స్సఙ్కులాః వ్యాప్తాః పాలకై స్సహితాః, సర్వే లోకాః మనోమయే విశుద్ధమనోగ్రాహ్యే పరమపురుషే త్వయి కల్పితాః, సంజిహతే చరంతి జలే యథా జలౌకసః, సూక్ష్మప్రాణిరాశయః. యథా వా ఉదుమ్బరాంతఃకేసరేషు మశకాః, పరస్పరవార్తానభిజ్ఞాః, ఏవ మనంతాని బ్రహ్మాండాని త్వయి సఞ్జిహతే చరంతీత్యర్థః. ౧౫

తస్మా దేవంభూతం తవ స్వరూపం దురవగాహ మితి త్వదవతారకథామృత మేవ సేవంత ఇత్యాహ (యానీతి.) త్వం క్రీడార్థం యాని యాని రూపాణి బిభర్షి తై రనుసంహితై రామృష్టాః పరిమార్జితాః శుచః ఆధ్యాత్మికాదితాపాః యేషాం తే లోకాః రసజ్ఞాః జనాః ముదా తవ యశో గాయంతి. ౧౬

(అక్రూరకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః)

నమః కారణమత్స్యాయ ప్రలయాబ్ధిచరాయ చ.
హయశీర్ష్ణే నమ స్తుభ్యం మధుకైటభమృత్యవే. ౧౭

అకూపారాయ బృహతే నమో మన్దరధారిణే,
క్షిత్యుద్ధారవిహారాయ నమ స్సూకరమూర్తయే. ౧౮

నమ స్తేఽద్భుతసింహాయ సాధులోకభయాపహ.
వామనాయ నమ స్తుభ్యం క్రాన్తత్రిభువనాయ చ. ౧౯

నమో భృగూణాం పతయే దృప్తక్షత్రవనచ్ఛిదే,
నమ స్తే రఘువర్యాయ రావణాన్తకరాయ చ. ౨౦

నమ స్తే వాసుదేవాయ నమ స్సఙ్కర్షణాయ చ,
ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ సాత్వతాం పతయే నమః. ౨౧

కాని తాని రూపాణి యై రామ్నష్టుతవ ఇత్యత్ర కతిచి త్తాని దర్శయ న్నమస్కరోతి (నమ ఇత్యాదినా.) కారణమత్స్యాయ కారణపదే నావతారప్రయోజనం సూచ్యతే. ఏవం మధుకైటభమృత్యవ ఇత్యనేన ఏవ ము త్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. ౧౭

అకూపారాయ కూర్మాయ క్షిత్యుద్ధార ఏవ విహారో యస్య తస్మై ఇతి ప్రయోజన ముచ్యతే. ౧౮

హేసాధులోకభయాపహేతి సంబోధనం. ప్రయోజనకథనాభిప్రాయకం క్రాంతం త్రిభువనం యేన తస్మై ఇత్యవతారప్రయోజన ముచ్యతే. ౧౯

దృప్తం గర్వితం ప్రభూతం వా క్షత్రకుల మేవ వనం తస్య ఛేత్రే ఇతి ప్రయోజనమ్ ౨౦

రామకృష్ణౌ విభవౌ వాసుదేవసఙ్కర్షణౌ వ్యూహౌ చ తంత్రేణాభిప్రేత్య నమస్కరోతి. నమ స్తే వాసుదేవాయేత్యర్థేన ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధౌ వ్యూహౌ నమస్కరోతి (ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయేతి.) సర్వేషాం ప్రయోజనాభిప్రాయేణ విశినష్టి సాత్వతాం పతయ ఇతి. సాధుపరిత్రాత్రే ఇత్యర్థః, యద్వా వాసుదేవాయేత్యాదిభి శ్చతుర్భి ర్వ్యూహచతుష్టయం నమస్క్రియతే, సాత్వతాం పతయ ఇత్యనేన రామకృష్ణనమస్కృతిః. తేనైవ ప్రయోజనం చాభిప్రేతమ్. ౨౧

నమో బుద్ధాయ శుద్ధాయ దైత్యదానవమోహినే,
మ్లేచ్ఛప్రాయక్షత్రహన్త్రే నమ స్తే కల్కిరూపిణే. ౨౨

భగవ న్జీవలోకోఽయం మోహిత స్తవ మాయయా.
అహం మమేత్యసద్గ్రాహో భ్రామ్యతే కర్మవర్త్మసు. ౨౩

అహం చాత్మాత్మజాగారదారార్థస్వజనాదిషు,
భ్రమామి స్వప్నకల్పేషు మూఢ స్సత్యధియా విభో ౨౪

అనిత్యానాత్మదుఃఖేషు విపర్యాసమతి ర్హ్యహమ్.

వేదాప్రామాణ్యాద్యుపదేష్టృత్వేఽపి శుద్ధాయ విశుద్ధలక్షణే తస్య దుష్కృన్నిరసనార్థత్వా దిత్యభిప్రేత్య ప్రయోజనం చ వదన్ విశినష్టి. (దైత్యదానవమోహిన ఇతి.) దైత్యాన్ దానవాంశ్చ మోహయతీతి తథా తస్మై మ్లేచ్ఛప్రాయం మ్లేచ్ఛతుల్యం యత్క్షత్రకులం తస్య హన్త్రే ఇతి ప్రయోజన ముక్తం ౨౨

ఏవం స్తుత్వా బన్ధమోక్షం ప్రార్థయ న్నాహ (భగవ న్నితి.) హే భగవన్ సర్వో జనః తవ మాయయా మోహితః అత ఏవానాత్మన్యాత్మాభిమానరూపా దస్వస్మిన్ స్వత్వాభిమానరూపా చ్చాసతో దుష్టా దనర్థకరా ద్గ్రాహా ద్భ్రమాత్మకజ్ఞానా త్కర్మసు కర్మమార్గేషు శబ్దాదివిషయసాధనభూతేషు భ్రామ్యతే. యద్వా అహం మమేత్యసన్ ప్రకృతిపరిణామరూపదేహాతదనుబన్ధ్యాదౌ గ్రాహః అభినివేశో యస్య తథాభూత ఇత్యర్థః. ౨౩

భ్రామ్యత్వేవం లోక స్తవ కిం కృతాహం (అహం చేతి.) అహ మిత్యాదిభి శ్చతుర్భి స్స్వ స్యాత్మనః కార్పణ్య మావేద్య సోఽహ మిదానీం కేవ ప్రపద్యే తస్యానిష్టనివారణపూర్వకం గోప్తా భవేతి ప్రార్థయతే. యథా సర్వలోక స్తథా తదన్తర్గతోఽహ మపి గేహాపత్యాదిషు స్వప్నపదార్థతుల్యేషు అనిత్యేష్విత్యర్థః. సత్యధియా నిత్యబుద్ధ్యా భ్రమామి అతోఽహం మూఢః. ౨౪

మూఢత్వ మేవావిష్కరోతి (అనిత్యేతి.) అహ మనిత్యా నాత్మదుఃఖేషు విపర్యస్తా మతి ర్యస్య సః అనిత్యేషు వస్తుషు నిత్యమతిమాన్, అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానీ అన్తతో దుఃఖాత్మకేషు శబ్దాదివిషయేషు దుఃఖాభిమానీ చేత్యర్థః. ద్వంద్వేషు సుఖదుఃఖాదిషు ఆరమతే క్రీడతీతి తథా సః

ద్వన్ద్వారామ స్తమోవిష్టో న జానే త్వాఽఽత్మనః ప్రియమ్. ౨౪
యథాఽబుధో జలం హిత్వా ప్రతిచ్ఛన్నం తదుద్భవైః,
అభ్యేతి మృగతృష్ణాం వై హిత్వా త్వాఽహం పరాఙ్ముఖః. ౨౫
నోత్సహేఽహం కృపణధీః కామకర్మహతం మనః,
రోద్ధుం ప్రమాథిభి శ్చాక్షై ర్హ్రియమాణ మిత స్తతః. ౨౬
సోఽహం తవాఙ్ఘ్ర్యుపగతోఽస్మ్యసతాం దురాపం తచ్చాప్యహం భవదనుగ్రహమీశ మన్యే,

---

వైషయికసుఖానుబంధితయా ప్రాప్తం దుఃఖ మపి సుఖవన్మన్యమాన ఇత్యభిప్రాయః. తత్ర హేతుః తమసా గుణేన వ్యాప్తం ఆత్మనః ప్రియం న జానే నిరతిశయానిత్యనిరుపాధికప్రీతివిషయం త్వాం న జానామీత్యర్థః. ౨౪

ఉక్తమేవ దృష్టాన్తేనాహ (యథేతి.) తస్మా జ్జలా దుద్భవన్తీతి తదుద్భవా స్తృణాదిభి శ్ఛన్నం జలం, హిత్వా యథా అబుధో, మృగతృష్ణాం, జలవ దవభాసమానాం మరీచికా మభ్యేతి తథాహ మపి త్వాం నిరతిశయపురుషార్థభూతం తత్సాధనభూతం చ త్వాం త్యక్త్వా పరాఙ్ముఖః దేహాద్యభిముఖో, వర్తే, ఇత్యర్థః. ౨౫

నన్వేవం జానతః కుత స్తవ విషయాభిముఖ్యం తత్రాహ (నోత్సహేతి.) కృపణా విషయవాసనాయుక్తా ధీ ర్యస్య సః తథా ఏవాన్తః కామకర్మభ్యాం హతం క్షుభితం ఇన్ద్రియైః ప్రమాథిభి ర్బలిభి ర్విషయసంయుక్తై రిత స్తతః ఆకృష్యమాణం మనో రోద్ధుం నియన్తుం నోత్సహే న శక్నోమి. ౨౬

తదేవం విషయపరవశ స్సాధనాన్తరరహితోఽహం తవాఙ్ఘ్ర్యుపగతః అఙ్ఘ్రి ముపగతః శరణం ప్రాప్తః. కథమ్భూత మఙ్ఘ్రిం అసతాం దుష్ప్రాపం. నన్విన్ద్రియపరవశస్యైత దపి కుత స్తత్రాహ (తచ్చాపీతి.) తదఙ్ఘ్ర్యుపగమనం భవదనుగ్రహం త్వదనుగ్రహమూలకం మన్యే అన్తరాత్మతయాఽనుజిఘృక్షో స్తవానుగ్రహకారితం మన్య ఇత్యభిప్రాయేణే శేతి సమ్బోధయతి. అనేన శరణవరణే స్వస్వాతన్త్ర్యనివృత్తి స్సూచితా నను ప్రపిత్సా సత్త్వైవామూలికా న తు మదనుగ్రహమూలికే త్యత్రాహ, యదా పుంసః సంసారిణః సంసరణ స్యాపవర్గః సమాప్తి, ర్యస్మా త్సః, అనుగ్రహ ఇతి విశేష్యాధ్యాహారః తథాభూత స్త్వదనుగ్రహో భవే త్తదా హేఽబ్జనాభ సతా ముపాసనయా త్వయి మతి స్స్యాత్ త్వత్ప్రపిత్సాత్మికా మతి స్స్యా దిత్యర్థః. "ఈశ్వరస్య చ సౌహార్దం

పుంసో భవే ద్యర్హి సంసరణాపవర్గ స్త్వయ్యబ్జనాభ సదుపాసనయా మతి స్స్యాత్. ౨౮

నమో విజ్ఞానమాత్రాయ సర్వప్రత్యయహేతవే,
పురుషేశప్రధానాయ బ్రహ్మణేఽనన్తశక్తయే. ౨౯

నమ స్తే వాసుదేవాయ సర్వభూతక్షయాయ చ,
హృషీకేశ నమ స్తుభ్యం ప్రపన్నం పాహి మాం ప్రభో. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే, చత్వారింశోఽధ్యాయః.

యదృచ్ఛాసుకృతం తదా విష్ణోః కటాక్ష" ఇత్యుద్యుక్తరీత్యా సత్సఙ్గాదిప్రదానాద్యా మపి త్వదనుగ్రహ ఏవ నిదాన మితి భావః. ౨౮

విజ్ఞానమాత్రాయ అనుకూలాత్మకజ్ఞానస్వరూపాయ మాత్రశబ్దేన స్వరూపే క్వచి దపి జడత్వాశఙ్కావ్యుదాసః సర్వప్రత్యయహేతవే సర్వేషాం జ్ఞానప్రదాయ. పురుషో జీవః తస్యేశః స చాసౌ, ప్రధాన శ్చ ప్రధానశబ్ద స్తచ్ఛరీరవాచకః ప్రధానపురుషేశ్వరాయేత్యర్థః. యద్వా. పురుషస్య ఈశాః సుఖదుఃఖాదిప్రాపకాః, కాలకర్మాదిస్వభావాదయః, తేషాం ప్రధానాయ నియన్త్రే, యద్వా ఈశః ఈశ్వరో హరిః, ప్రధానో యస్య పురుషస్య సాపీశప్రధాన శ్చ తస్మై. హరిప్రధానభూతేన పురుషేణ రూపేణ స్వరూపేణ చావస్థితాయేత్యర్థః. బ్రహ్మణే స్వరూపేణ గుణై శ్చ నిరతిశయబృహతే, అనన్తా శ్శక్తయః జగత్సర్గాద్యుపయుక్తసామర్థ్యవిశేషాః యస్య తస్మై. ౨౯

వాసుదేవశబ్దార్థ మాహ. సర్వభూతక్షయాయ సర్వభూతనివాసాయ హేహృషీకేశ తుభ్యం నమః. అహం త్వచ్ఛేషభూతః మమ, న నాహం మచ్ఛేషభూతః, ఏవం ప్రపన్నం, మాం పాహి త్రాయస్వ. అత్ర విజ్ఞానమాత్రాయేత్యనేన ప్రాప్యత్వోపయుక్తం, నిరతిశయానందస్వరూపం వివక్షితం. సర్వప్రత్యయహేతవ ఇత్యనేన ప్రపిత్సాహేతుత్వం, పురుషేశప్రధానాయేత్యనేన సర్వశేషిత్వం, బ్రహ్మణ ఇత్యనేన వాత్సల్యసౌశీల్యసౌలభ్యాదిగుణపూర్ణత్వం అనన్తశక్తయ ఇత్యనేన బన్ధమోక్షాద్యాపాదనోపయుక్త సామర్థ్యవత్వం, వాసుదేవాయేత్యనేన ధారకత్వం, హృషీకేశేత్యనేన నియన్తృత్వమ్. ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్ధసమాఖ్యాయాం, చత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

స్తువత స్తస్య భగవా న్దర్శయిత్వా జలే వపుః,
భూయ స్సమాహర త్కృష్ణో నటో నాట్య మివాత్మనః. ౧

సోఽపి చా న్తర్హితం వీక్ష్య జలా దున్మజ్య సత్వరః,
కృత్వా చావశ్యకం సర్వం విస్మితో రథ మావిశత్. ౨

త మపృచ్ఛ ద్ధృషీకేశః కిం తే దృష్ట మిహాద్భుతమ్,
భూమౌ వియతి తోయే వా తథా త్వాం లక్షయామహే. ౩

అక్రూర ఉవాచ—

యత్రాద్భుతాని సర్వాణి భూమౌ వియతి వా జలే,
త్వయి విశ్వాత్మకే స న్తి కిం మే దృష్టం విపశ్యతః. ౪

అథ ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రదర్శితాక్రూరసంస్తుతస్వాసాధారణరూపో భగవా నథ ప్రాప్తమధురోపవనోఽఙ్గీకృతాక్రూరప్రార్థనః ప్రేషితాక్రూరః శ్వః ప్రవిష్టమధురో నిగృహీతరజక స్తన్తువాయమాలాకారౌ పరమభాగవతా వకరో దిత్యాహైకచత్వారింశేన (స్తువత ఇత్యాదినా.) భగవా న్కృష్ణః ఆత్మన స్స్వస్య వపుః స్తువత స్తస్యాక్రూరస్య దర్శయిత్వాఽన్తర్ధాపయతి, తథా. ౧

సోఽప్యక్రూరోఽపి, అన్తర్హితం వీక్ష్య జ్ఞాత్వా జలా దున్మజ్య త్వరయా యుక్తః ఆవశ్యకం మాధ్యాహ్నికం నిత్యకర్మ సర్వం కృత్వా విస్మిత స్స న్రథ మావిశత్. ౨

త మావిష్టవన్త మక్రూరం కృష్ణః పప్రచ్ఛ. ప్రశ్న మేవాహ (కి న్త ఇత్యాదినా,) ఇహ రథే భూమౌ వియ త్యాకాశే జలే వా కి మద్భుతం త్వయా దృష్టం న కి మపి దృష్ట మితి మా వోచ ఇత్యభిప్రేత్యాహ, తథా దృష్టాద్భుతం త్వాం లక్షయామహే చిహ్నై రనుమినుమః. ౩

ఇత్థ మాపృష్టః ప్రాహాక్రూరః (అద్భుతానీతి.) భూమ్యాదిషు యావన్త్యద్భుతాని తాని విశ్వశరీరకే, త్వయ్యేవ సన్తి తం చ త్వాం పశ్యతో మే మయా కిం దృష్టం న కి మప్యద్భుతం త్వయ్యవిద్యమానం దృష్ట మితి కాక్వభిప్రేతోఽర్థః. ౪

యత్రాద్భుతాని సర్వాణి భూమౌ వియతి వా జలే,
తం త్వాఽనుపశ్యతో బ్రహ్మ న్కి మ్మే దృష్ట మిహాద్భుతమ్. ౫

ఇత్యుక్త్వా చోదయామాస స్యన్దనం గాన్దినీసుతః,
మధురా మనయ ద్రామం కృష్ణం చైవ దినాత్యయే. ౬

మార్గే గ్రామజనా రాజం స్తత్ర తత్రోపసఙ్గతాః,
వసుదేవసుతౌ వీక్ష్య ప్రీతా దృష్టిం న చాదదుః. ౭

తావ ద్వ్రజౌకస స్తత్ర నన్దగోపాదయోఽగ్రతః.
పురోపవన మాసాద్య ప్రతీక్షన్తోఽవతస్థిరే. ౮

తా న్సమేత్యాహ భగవా నక్రూరం జగదీశ్వరః,
గృహీత్వా పాణినా పాణిం ప్రశ్రితం ప్రహస న్నివ. ౯

దృష్టం వదేత్యత ఆహ (యత్రేతి.) హే బ్రహ్మన్ "సంబుద్ధౌ నపుంసకానాం వే"తి వికల్పా న్నలోపాభావః. యత్ర త్వయి సర్వాణ్యద్భుతాని, తం త్వా మిహ పశ్యతో మే అన్యత్ర కి మద్భుతం దృష్టం త్వాం వినా న కించి దద్భుత మిత్యర్థః. ౫

ఇతీత్థ ముక్త్వా గాందినీసుతః అక్రూరః స్యందనం రథం చోదయామాస తతో రామం కృష్ణం చ దినాత్యయే దినావసానే మధురాం, ప్రాపయామాస. ౬

తదా తత్ర తత్ర మార్గే గ్రామేషు జనాః వసుదేవస్య, సుతౌ రామకృష్ణా వుపసఙ్గతా స్సంత స్తౌ దృష్ట్వా ప్రీతాః దృష్టిం, నాదదుః న ప్రత్యాజహ్రుః, పశ్యంత ఏవ స్థితా ఇత్యర్థః. ౭

(తావ దితి.) యావ ద్రామకృష్ణౌ మధురా మనయ త్తావ దేవ తతః పూర్వ మేవ నందాదయో గోపా ఉపవనం, ప్రాప్య శ్రీరామకృష్ణాగమనం ప్రతీక్షమాణాః, స్థితాః. ౮

తా న్నందాదీన్ సమేత్య జగదీశ్వరో భగవా న్స్వపాణినా వినీత మక్రూరం పాణిం, గృహీత్వా ప్రహస, న్వక్ష్యమాణం ఉవాచ. ఇవశబ్దేన హాస్యే ఈషత్త్వం ద్యోత్యతే. ౯

(అక్రూరకృతశ్రీకృష్ణస్తుతిః)

భవా న్ప్రవిశతా మగ్రే సహయానః పురీం గృహమ్,
వయం త్విహావముచ్యాథ ప్రాత ర్ద్రక్ష్యామహే పురీమ్. ౧౦

అక్రూర ఉవాచ—

నాహం భవద్భ్యాం రహితః ప్రవేక్ష్యే మధురాపురీమ్.
త్యక్తుం నార్హసి మాం నాథ భక్తం తే భక్తవత్సల. ౧౧

ఆగచ్ఛ యామ గేహా న్న స్సనాథా న్కుర్వధోక్షజ.
సాగ్రజ స్సహ గోపాలై స్సుహృద్భి శ్చ సురోత్తమ. ౧౨

పునీహి పాదరజసా గృహం నో గృహమేధినామ్.
యచ్ఛౌచే నానుతృప్యన్తి పితర స్సాగ్నయ స్సురాః. ౧౩

ఉక్తిమేవాహ (భవా నితి.) భవాన్ సహయాన స్సరథః పురీం, తత్ర స్వగృహ మగ్రే విశతాం వయం తు ఇహోపవనే అవముచ్య ఉత్తార్య విశ్రామ్యేత్యర్థః అథ ప్రాతః, వో యుష్మాకం పురీం మధురాం ద్రక్ష్యామః. ౧౦

ఏవ ముక్తః ప్రాహాక్రూరః. (నాహ మితి షడ్భిః.) హేవిభో భవద్భ్యాం రహితో వియుక్తోఽహం పురీం న ప్రవేక్ష్యే. హేనాథ భక్తం మాం త్యక్తుం నార్హసి తత్ర హేతుం వద న్సంబోధయతి హేభక్తవత్సలేతి. ౧౧

అతో హేఅధోఽక్షజ త్వ మాగచ్ఛ, యామః, త్వయైవ సహ వయం గమిష్యామః నోఽస్మాన్ సనాథాన్ సేశ్వరాన్ కురు సాగ్రజః సరామః గోపాలై శ్చ సుహృద్భి స్సహ హేసురోత్తమ. ౧౨

పాదరజసా గృహమేధినాం అస్మాకం గృహం పునీహి పవిత్రీకురు. యస్య పాదరజస శ్శౌచేన క్షాళనోదకేన పీతేన శిరసి ధృతేన చాస్మాకం పితరో అగ్నయః, సురా శ్చ తృప్యంతి తృప్తా భవంతి తేన పాదరజసేత్యన్వయః. ౧౩

అవనిజ్యాఙ్ఘ్రియుగళ మాసీ చ్ఛ్లోక్యో బలి ర్మహాన్,
ఐశ్వర్య మతులం లేభే గతిం చైకాన్తినాం తు యా. ౧౪

ఆప స్తేఽఙ్ఘ్ర్యవనేజన్య స్త్రీ ల్లోకాన్ శుచయోఽపునన్
శిరసాఽధత్త యాః శర్వ స్స్వర్యాతా స్సగరాత్మజాః. ౧౫

దేవదేవ జగన్నాథ పుణ్యశ్రవణకీర్తన,
యదూత్తమోత్తమశ్లోక నారాయణ నమోస్తు తే. ౧౬

శ్రీభగవా నువాచ—
ఆయాస్యే భవతో గేహ మహ మార్యసమన్వితః,
యదుచక్రద్రుహం హత్వా వితరిష్యే సుహృత్ప్రియమ్. ౧౭

కిఞ్చ తవాఙ్ఘ్రియుగళ మవనిజ్య ప్రక్షాళ్య, బలి ర్వైరోచనిః శ్లోక్యః విపులకీర్త్యర్హః మహాన్గుణై రితి శేషః, ఆసీ ర్బభూవ. త్వత్పఙ్కల్పా ల్లబ్ధప్రాయ మైశ్వర్యం, లేభే ప్రాప్తవాన్, తథైకాంతినాం అనన్యప్రయోజనానాం ప్రపన్నానాం యా గతిః త్వత్ప్రాప్తిరూపా, తాం చ లేభే లబ్ధవత్ప్రియో బభూవ. ౧౪

కిఞ్చ తవాఙ్ఘ్ర్యో రవనేజన్యః క్షాళనాః, అపః, గాంగాః, శుచయః పవిత్రాః త్రీ ల్లోకాన్ అపునన్ పవిత్రితవత్యః, కిఞ్చ యా అపః, శర్వో రుద్రః శిరసా ధృతవాన్. కిఞ్చ యాభి రద్భిః సగరాత్మజాః స్స్వర్గం గతా బభూవుః, ఏవంవిధమహామహిమశాలిపవిత్రతమగంగాదిరూపతీర్థాశ్రయ పాదరజసా పునీహీత్యన్వయః. ౧౫

ఏవం ప్రార్థయమానోఽవితరసాధారణధర్మయుక్తం సంబోధయ న్నమస్కరోతి (దేవదేవేతి.) బ్రహ్మాదీనా మపి దేవ జగతో నాథ పుణ్యం శృణ్వతాం వదతాం పుణ్యావహం, యస్య శ్రవణం కీర్తనం చ త ద్యస్య సః, పుణ్యశ్రవణకీర్తనః తస్య సమ్బోధనం, ఉత్తమైః బ్రహ్మాదిభిః శ్లోక్యతే ఈడ్యత ఇతి తథా ఉత్తమః శ్లోకో యశో యస్యేతి వా. ౧౬

ఇత్థం ప్రార్థితః ప్రాహ భగవాన్, (ఆయాస్యే ఇతి.) యదుచక్రాయ యదువంశజసమూహాయ ద్రుహ్యతీతి, యదుచక్రద్రుహం, కంసం, హత్వా తతోఽగ్రజసమన్వితోఽహం, భవతో గృహం ప్రత్యాయాస్యే ఆగమిష్యామి, తథాఽన్యేషాం చ సుహృదాం, ప్రియం, వితరిష్యే కరిష్యామి. ౧౭

—* కృష్ణరామయో ర్మధురానగరప్రవేశఘట్టః. *—

శ్రీశుక ఉవాచ.—

ఏవ ముక్తో భగవతా సోఽక్రూరో విమనా ఇవ,
పురీం ప్రవిష్టః కంసాయ కర్మావేద్య గృహం యయౌ. ౧౮

అథాపరాహ్ణే భగవా న్కృష్ణ స్సఙ్కర్షణాన్వితః,
మధురాం ప్రావిశ ద్గోపై ర్దిదృక్షుః పరివారితః. ౧౯

దదర్శ తాం స్ఫాటికతుఙ్గగోపురద్వారాం బృహద్ధేమకవాటతోరణామ్,
తామ్రారకోష్ఠాం పరిఖాదురాసదా ముద్యానరమ్యోపవనోపశోభితామ్. ౨౦

సౌవర్ణశృఙ్గాటకహర్మ్యనిష్కుటై శ్శ్రేణీసభాభి ర్భవనై రుపస్కృతామ్,
వైదూర్యవజ్రామలనీలవిద్రుమై ర్ముక్తాహరిద్భి ర్వలభీషు వేదిషు. ౨౧

జుష్టేషు జాలాముఖరన్ధ్రకుట్టిమే ష్వావిష్టపారావతబర్హినాదితామ్,

ఇత్థం, భగవతోక్తోఽక్రూరః విమనా ఇవ కిఞ్చిదసన్తుష్టమనా ఇవ భూత్వా పురీం ప్రవిష్టః కర్మ రామకృష్ణావానీతా వితి స్వకృతం కర్మావేద్య స్వగృహం యయౌ. ౧౮

అథ శ్వోఽపరాహ్ణే భగవా న్కృష్ణః సఙ్కర్షణేనాన్వితో గోపైః పరివృతో ద్రష్టు మిచ్ఛుః మధురాం ప్రావిశత్. ౧౯

తాం మధురాం దదర్శ, కథమ్భూతాం? స్ఫాటికాని స్ఫటికమయాని తుఙ్గా న్యుచ్ఛ్రితాని గోపురాణి పురద్వారాణి అన్యాని చ ద్వారాణి యస్యాః తామ్రం ఆరం ఆరకూటశ్చ తన్మయాః ప్రకోష్ఠాః ధాన్యాదిశాలాదయో యస్యాం తాం పరిఖాభిః పరితః ఖాతాభిః దుర్గమాం ఉద్యానాని దూరస్థాని వనాని రమ్యా ణ్యుపవనాని చ నికటాని తై రుపశోభితాం సౌవర్ణాః శృఙ్గాటకా శ్చతుష్పథాః హర్మ్యాణి ధనినాం గృహాణి చ తేషు నిష్కుటాః గృహోచితా ఆరామా స్తైః శ్రేణీనా మేకరూపశిల్పోపజీవినాం సభాభి రుపవేశస్థానైః అన్యైశ్చ భవనైః గృహై రుపస్కృతా మలఙ్కృతాం అమలైః స్ఫటికైః హరిత్ మరకతైః వైదూర్యాదిరత్నైః జుష్టేషు సంయుక్తేషు వలభ్యాదిషు ఆవిష్టైః పారావతై ర్మయూరై శ్చ నాదితాం తత్ర వలభ్యః గృహపురోభాగస్తమ్భ

సంసిక్తరథ్యాపణమార్గచత్వరాం ప్రకీర్ణ మాల్యాఙ్కురలాజతణ్డులామ్. ౨౨

ఆపూర్ణకుమ్భై ర్దధిచన్దనోక్షితైః ప్రసూనదీపావలిభి స్సపల్లవైః,
సవృన్తరమ్భాక్రముకై స్సకేతుభి స్స్వలఙ్కృతద్వారగృహాం సపట్టికైః. ౨౩

తాం సంప్రవిష్టౌ వసుదేవనన్దనౌ వృతౌ వయస్యై ర్నరదేవవర్త్మనా.
ద్రష్టుం సమీయు స్త్వరితాః పురస్త్రియో హర్మ్యాణి చైవారురుహు ర్నృపోత్సుకాః. ౨౪

కాశ్చి ద్విపర్యగ్ధృతవస్త్రభూషణా విస్మృత్య చైకం యుగళేష్వథాపరాః,
కృతైకపత్రశ్రవణైకనూపురా నాఙ్క్త్వా ద్వితీయం త్వపరా స్స్వలోచనమ్.

విహితాచ్ఛాదనోపష్టమ్భనక్రదామానీ వేదయః వలభీనా మర్ధదేశే విరచితావష్టమ్భవేదికాః జాలాముఖరంధ్రాణి గవాక్షచ్ఛిద్రాణి కుట్టిమాని మణిబద్ధా రథ్యాభూమయః రథ్యా రాజమార్గాః ఆపణాః పణ్యవీథయః, మార్గా అన్యే చత్వరా శ్శృఙ్గాటాని సంసిక్తాని రథ్యాదీని యస్యాం వికీర్ణా స్తత్ర తత్రావకీర్ణా మాల్యాదయో యస్యాం, తత్ర మాల్యాని మాలార్హాణి పుష్పాణి ఆపూర్ణైః కుమ్భైః దధ్నా చందనేన చోక్షితై స్సిక్తైః ప్రసూనానాం దీపానాం చావలయో యేషు తైః సంవృతాః ఫలగుచ్ఛైః సహితాః రమ్భాః కదళ్యః క్రముకా శ్చ తైః కేతుభి శ్చ సహితైః పట్టికాః చిత్రవిస్తారపట్టవస్త్రాణి తల్పహి తై శ్చ స్వలఙ్కృతాని ద్వారాణి యేషాం తే గృహా యస్యాం తాం తత్రేయం రీతిః ద్వార్షూభయత స్తణ్డులానా ముపరి కుమ్భాః తత్పరితః ప్రసూనావళయః కంఠే సపట్టికాః ముఖే చూతాదిపల్లవాః తదుపరి పత్రాంతరే దీపావళయః తత్సన్నిధౌ రమ్భాః క్రముకాః, కేతవః తోరణాని చేతి. ౨౦—౨౩

తా మేవంభూతాం పురీం వయస్యై స్సఖిభి స్సహితౌ నరదేవవర్త్మనా రాజవీథ్యా ప్రవిష్టౌ వసుదేవనందనౌ ద్రష్టుం పురస్త్రియః త్వరితా స్సమీయుః తత్ర తత్ర సముదితా బభూవుః తథా హేన్యేవ ఉత్సుకా స్సత్యో హర్మ్యా ణ్యారురుహుః. ౨౪

త్వరా మౌత్సుక్యం చాహ ద్వయేన (కాశ్చి దితి.) విపర్యగ్విపరీత మయథాయథం ధృతాని వస్త్రాణి భూషణాని చ యాభి స్తాః కాశ్చి దేవంభూతాః అపరా స్తు యుగళేషు ధార్యేషు కుండలకంకణాదిషు ఏకం విస్మృత్యైవ సమీయు రిత్యనుషంగః. అన్యా స్తు కృతం విహితం ఏక మేవ పత్రం తాటంకః యయో స్తే శ్రవణే శ్రోత్రే యాసాం తాః ఏక మేవ నూపురం చరణాభరణం యాసాం తా శ్చ స్వకీయ మేకం లోచనం నాంక్త్వా ఏకస్మి న్నేవ లోచనే కజ్జలం విధాయేత్యర్థః. ౨౫

(కృష్ణరామయో ర్మధురానగరప్రవేశఘట్టః)

అశ్నన్త్య ఏకా స్తదపాస్య సోత్సవా అభ్యజ్యమానా అకృతోపమార్జనాః.
స్వపన్త్య ఉత్థాయ నిశమ్య నిస్స్వనం నిపాయయన్త్యోऽర్భ మపోహ్య మాతరః. ౨౬

మనాంసి తాసా మరవిన్దలోచనః ప్రగల్భలీలాహసితావలోకనైః,
జహార మత్తద్విరదేన్ద్రవిక్రమో దృశాం దదచ్ఛ్రీరమణో మహోత్సవమ్. ౨౭

దృష్ట్వా ముహుః శ్రుత మనుద్రుతచేతస స్తం తత్ప్రేక్షణస్మితసుధోక్షణలబ్ధమానాః.
ఆనన్దమూర్తి ముపగుహ్య దృశాऽత్మలబ్ధం హృష్యత్త్వచో జహు రనన్తమరిన్దమాధిమ్

ప్రాసాదశిఖరారూఢాః ప్రీత్యుత్ఫుల్లముఖామ్బుజాః,
అభ్యవర్ష న్సౌమనస్యైః ప్రమదా బలకేశవౌ. ౨౯

ఏకా స్తు అశ్నంత్యః తద్భోజనం విహాయ కాశ్చి త్తు అభ్యజ్యమానాః సఖీభిః క్రియమాణా ఉద్వర్తనాః అకృతస్నానా ఏవ కాశ్చి త్తు స్వపంత్యో నిస్స్వనం నిశమ్యోత్థాయ అపరా స్తు మాతరః అర్భకం అపాయయంత్యః స్తన్య మితి శేషః. త మర్భకం విహాయ ఆయయు రితి సర్వత్ర సంబంధః. ౨౬

మత్తగజేంద్రస్యేవ విక్రమః పాదవిక్షేపో యస్య సః శ్రియః కాంతో భగవాన్ ప్రగల్భాః యా లీలా స్తాభిః హసితానీక్షణాని చ తై స్తాసాం పురస్త్రీణాం దృశా మహోత్సవం మహాహర్షం విదధాన స్తాసాం మనాంసి చిత్తాన్యపహృతవాన్. ౨౭

ముహు శ్శ్రుతత్వా త్తద్గతచేతస స్తం దృష్ట్వా హేఽరిందమ తస్య ప్రేక్షణం చ స్మితం చ తదేవ సుధా తయోః ఉక్షణం సేచనం తేన లబ్ధో మానో యాభి స్తాః దృశా ఉద్ఘాటితనేత్రద్వారా ఆత్మని మనసి లబ్ధం ప్రాప్తం ఆనందమూర్తిం పరిష్వజ్య పులకితత్వచః తదప్రాప్తిజ మనవధిక మాధిం వ్యథాం జహుః. ౨౮

ప్రీత్యోత్ఫుల్లాని ముఖామ్బుజాని యాసాం తాః ప్రమదాః స్త్రియః సౌమనస్యైః కుసుమసమూహైః రామకృష్ణా వభ్యవర్షన్. ౨౯

దధ్యక్షతై స్సోదపాత్రై స్స్రగ్గన్ధై రభ్యుపాయనైః.
తా వానర్చుః ప్రముదితా స్తత్ర తత్ర ద్విజాతయః. ౩౦

—* రజకవధవాయకసుదామత్రివక్రాదీనాం సమ్మానఘట్టః *—

ఊచుః పౌరా అహో గోప్య స్తపః కి మచర న్మహత్.
యర్హ్యేతా వనుపశ్య న్తి నరలోకమహోత్సవౌ. ౩౧

రజకం కఞ్చి దాయాన్తం రఙ్గకారం గదాగ్రజః,
దృష్ట్వాఽయాచత వాసాంసి ధౌతా న్యత్యుత్తమాని చ. ౩౨

దేహ్యావయో స్సముదితా న్యఙ్గ వాసాంసి చార్హతోః.
భవిష్యతి పరం శ్రేయో దాతు స్తే నాత్ర సంశయః. ౩౩

స యాచితో భగవతా పరిపూర్ణేన సర్వతః.
సాక్షేపం రుషితః ప్రాహ భృత్యో రాజ్ఞ స్సుదుర్మదః. ౩౪

ద్విజాతయో బ్రాహ్మణ్య స్తత్ర తత్ర ప్రముదితా స్సత్యః దధ్యాదిభిః రామకృష్ణా వానర్చుః ౩౦

పౌరాః స్త్రియః పరస్పర మూచుః ఉక్తి మేవాహ (అహో ఇత్యాదినా.) గోప్యః కిం మహ త్తప శ్చేరుః అన్యథైత న్న సంభావ్యత ఇత్యభిప్రేత్యాహుః. యాః గోప్యః నరలోకస్య మహా నుత్సవో యాభ్యాం తా వేతౌ రామకృష్ణా వనుపశ్యంతి. ౩౧

ఇత్థం తాసు కథయంతీషు తదా గదాగ్రజో భగవాన్ కంచి దాయాంతం రజకః వస్త్రనిర్ణేజకః స ఏవ వస్త్రాణాం రంగ మపి కుర్వన్ రంగకార స్తం దృష్ట్వా ధౌతాని నిర్ణిక్తాని అద్భుతాని చ వస్త్రాణ్యయాచత. ౩౨

యాచ్ఞాప్రకార మేవాహ (దేహీతి.) హేఽంగ హేరజక యోగ్యయో రావయో స్సముచితాని వాసాంసి దేహి దాతు స్తవ పర ముత్కృష్టం శ్రేయో భవిష్యతి నాస్మి న్నర్థే సంశయోఽస్తి. ౩౩

ఇత్థం భగవతా సర్వతః పరిపూర్ణేన పూర్ణకామేన యాచిత స్స రజకః రాజ్ఞః కంసస్య భృత్యః దుర్మద శ్చ హేతుగర్భ మిదం విశేషణద్వయం అతో రుషితః క్రుద్ధః సాక్షేపం హేతుగర్భం యథా తథా ప్రాహ. ౩౪

(రజకవధవాయకసుదామత్రివక్రాదీనాం సమ్మానఘట్టః)

ఈదృశాన్యేవ వాసాంసి నిత్యం గిరివనేచరాః,
పరిధత్త కిముద్వృత్తా రాజద్రవ్యాణ్యభీప్సథ. ౩౫

యాతాశు బాలిశా మైవం ప్రార్థ్యం యది జిజీవిషా,
బధ్నన్తి ఘ్నన్తి లుమ్పన్తి దృప్తా రాజకులాని హి. ౩౬

ఇత్థం వికత్థమానస్య కుపితో దేవకీసుతః,
రజకస్య కరాగ్రేణ శిరః కాయాదపాతయత్. ౩౭

తస్యానుజీవినస్సర్వే వాసఃకోశాన్విసృజ్య వై,
దుద్రువుస్సర్వతో మార్గం వాసాంసి జగృహేఽచ్యుతః. ౩౮

వసిత్వాఽఽత్మప్రియే వస్త్రే కృష్ణస్సఙ్కర్షణస్తదా,
శేషాణ్యదత్త గోపేభ్యో విసృజ్య భువి కానిచిత్. ౩౯

ఉక్తిమేవాహ (ఈదృశానీతి ద్వాభ్యాం) హేఉద్వృత్తాః ఉత్పథాః గిరౌ వనే చ చరంతి యే తే యూయ మీదృశా న్యేవ వాసాంసి పరిధత్త కిం? సంభావనాయాం లోట్. రాజద్రవ్యా ణ్యభీప్సథ స్వాధికార మనాలోచ్యేతి శేషః. ౩౫

హేబాలిశాః ఆశు యాత యది జీవితు మిచ్ఛా తర్హి మైవం ప్రార్థనీయం యద్యేవం ప్రార్థ్యతే తర్హి రాజకులాని రాజకీయాః దృప్తా న్యస్మా న్బధ్నంతి బధ్నీయుః, ఘ్నంతి హన్యుః. లుంపంతి నిస్స్వం కుర్యుః. ౩౬

ఇత్థం రజకస్య వికత్థమానస్య సతః భగవా న్క్రుద్ధః కరాగ్రేణ తస్య శిరః కాయా దపాతయత్. ౩౭

తత స్తస్య రజక స్యానుజీవినః సర్వే వాసఃకోశా న్వస్త్రపుటకా న్విసృజ్య సర్వతో మార్గ మ్ప్రతి దుద్రువుః పలాయితవంతః తతో భగవా న్వాసాంస్యాదత్త. ౩౮

తదా సంకర్షణః కృష్ణ శ్చ ఆత్మప్రియే స్వాభీష్టవస్త్రే వసిత్వా పరిధాయ శేషాణి గోపేభ్యః అదత్త ఆదాత్. కానిచి ద్వాసాంసి భువి విసృజ్య త్యక్త్వా అగా దితి శేషః. ౩౯

తతస్తు వాయకః ప్రీత స్తయో ర్వేష మకల్పయత్,
విచిత్రవర్ణై శ్చేలేయై రాకల్పై రనురూపతః. ౪౦

నానాలక్షణవేషాభ్యాం రామకృష్ణౌ విరేజతుః,
స్వలఙ్కృతౌ బాలగజౌ పర్వణీవ సితేతరౌ. ౪౧

తస్య ప్రసన్నో భగవా న్ప్రాదా త్సారూప్య మాత్మనః,
శ్రియం చ పరమాం లోకే బలై శ్వర్యస్మృతీన్ద్రియమ్. ౪౨

తత స్సుదామ్నో భవనం మాలాకారస్య జగ్మతుః,
తౌ దృష్ట్వా సహసోత్థాయ ననామ శిరసా భువి, ౪౩

తయో రాసన మానీయ పాద్యం చార్ఘ్యార్హణాదిభిః
పూజాం సానుగయో శ్చక్రే స్ర క్తామ్బూలానులేపనైః. ౪౪

తతః కశ్చి ద్వాయక స్తంతువాయకః ప్రీతః ప్రీతియుక్తో విచిత్రవర్ణై శ్చేలేయైః వస్త్రమయై రాకల్పైః భూషణై ర్యథానురూపం తయోః రామకృష్ణయోః వేషం అలంకార మకల్పయత్ విదధే. ౪౦

తదా తౌ రామకృష్ణౌ నానావిధవేషాభ్యాం విరేజతుః యథా పర్వణ్యుత్సవే స్వలంకృతౌ సితేతరౌ శ్వేతవర్ణకృష్ణవర్ణౌ బాలగజౌ తద్వత్. ౪౧

తతః భగవాన్ ప్రసన్నః తస్య వాయకస్య స్వసారూప్యం స్వసాధర్మ్యం ముక్తి మితి యావత్ ప్రాదాత్ దేహావసానే దాస్యామీతి సంకల్పితవానిత్యర్థః. శ్రియ మిత్యాది అస్య జీవద్దశాయా మితి శేషః. ఇహ లోకే పరమాం శ్రియం బలం చైశ్వర్యం చ స్వవిషయకస్మృతిం చేంద్రియం తత్పాటవం చాదాత్, ౪౨

తత స్సుదామ్నః సుదామ్న్యస్య మాలాకారస్య గృహం జగ్మతుః గతవంతౌ. స చ తౌ రామకృష్ణౌ దూరా దేవ దృష్ట్వోత్థాయ ఝట్యిత్య శిరసా భువి ననామ నమ శ్చక్రే. ౪౩

తయో రాసన మానీయ దయ సమర్ప్య పాద్యం చ సమర్ప్యేతి శేషః, అర్ఘ్యార్హణాదిభి స్స్రగాదిభి శ్చ సానుగయో స్తయోః పూజాం చక్రే అర్హణశబ్ద ఉపా త్తేతరపూజాసాధనసంగ్రహార్థః. ౪౪

(రజకవధవాయకసుదామత్రివక్రాదీనాం సమ్మానఘట్టః)

ప్రాహ న స్సార్థకం జన్మ పావితం చ కులం ప్రభో,
పితృదేవర్షయో మహ్యం తుష్టా హ్యాగమనేన వామ్. ౪౫

భవన్తౌ కిల విశ్వస్య జగతః కారణం పరమ్.
అవతీర్ణా విహాంశేన క్షేమాయ చ భవాయ చ. ౪౬

నహి వాం విషమా దృష్టి స్సుహృదో ర్జగదాత్మనోః.
సమయో స్సర్వభూతేషు భజన్తం భజతో రపి. ౪౭

మా మాజ్ఞాపయతం భృత్యం కి మహం కరవాణి వామ్.
పుంసో హ్యనుగ్రహో హ్యేష భవద్భి ర్య న్నియుజ్యతే, ౪౮

తత స్తౌ ప్రాహ చ ఉక్తిమేవాహ (న స్సార్థక మిత్యాదినా ఇత్యభిప్రేత్యేత్యతః ప్రాక్తనేన) వాం యువయోః ఆగమనేన నోఽస్మాకం జన్మ సార్థకం జాతం నః కులం చ పావితం పవిత్రీకృతం పిత్రాదయ శ్చ మహ్యం తుష్టా బభూవుః, ౪౫

కథం యాదవయో రావయో రాగమనమాత్రేణ సర్వ మేతత్సంపన్నం తత్రాహ (భవంతా వితి.) విశ్వస్య ప్రపంచస్య భవంతౌ పరం కారణం మూలకారణభూతా విత్యర్థః. కథ మేవం భూతయోః కర్మకృతం ప్రాకృతం జన్మేత్యత ఆహ (అవతీర్ణా వితి.) అంశేన సంకల్పరూపజ్ఞానేన న తు కర్మణేతి భావః. ఇహ లోకే అవతీర్ణౌ జన్మన స్సుఖదుఃఖానుభవార్థత్వం వారయన్ ప్రయోజన మాహ క్షేమాయ సాధూనా మితి శేషః క్షేమః ప్రాప్తశ్రియఃపాలనం భవో లబ్ధసుఖప్రాపణమ్. ౪౬

నను కంచి దనుగృహ్ణంతౌ యువాం నేశ్వరౌ కింతు ప్రాకృతౌ జీవా విత్యత ఆహ (నహీతి.) జగత ఆత్మనోః అత ఏవ సుహృదోః నహి స్వశరీరే కస్యచి దప్యసౌహార్దం దృష్ట మితి భావః. యువయోః విషమా దృష్టిః న విద్యతే తత్ర హేతుం పద ద్విశినష్టి. భజంతం భజతో రనుగృహ్ణతో రపి సమయోః నహి భక్తే ష్వనుగ్రహో వైషమ్యమూలకః న హ్యాపాశ్రితార్థదస్య సురద్రుమస్య వైషమ్య మస్తి వైషమ్యపరిహారార్థ మేవ భజనాత్మకం వ్యాజ మపేక్షేతే ఇతి భావః. ౪౭

స్వస్మి న్నత్యంతపారతంత్ర్య మావేదయితుం కైంకర్యానుశాసనం ప్రార్థయతే సాధ్వితి వాం యువయో రహం కింకరవాణి కింకరోస్మీత్యర్థః. అతో భృత్యం మాం సాధు యథా తథా ఆజ్ఞాపయతం ఏతావతైవాహ మనుగృహీతో భవిష్యామీత్యభిప్రేత్యాహ (పుంస స్త్వితి.) భవద్భిః వియుజ్యతే అనుశిష్యతే ఇత్యనేనైవ పుంసో జీవస్యా నుగ్రహ స్త్వత్కృతానుగ్రహః. ౪౮

ఇత్యభిప్రేత్య రాజేన్ద్రి సుదామా ప్రీతమానసః,
శస్తై స్సుగన్ధైః కుసుమై ర్మాలాం విరచితాం దదౌ. ౪౯

తాభి స్స్వలఙ్కృతౌ ప్రీతౌ రామకృష్ణౌ సహానుగౌ,
ప్రణతాయ ప్రపన్నాయ దదతు ర్వరదౌ వరాన్. ౫౦

సోపి వవ్రేఽచలాం భక్తిం తస్మి న్నేవాఖిలాత్మని,
తద్భక్తేషు చ సౌహార్దం భూతేషు చ దయాం పరామ్. ౫౧

ఇతి తస్మై వరం దత్వా శ్రియం చాన్వయవర్ధినీమ్,
బల మాయు ర్యశః కాన్తిం నిర్జగామ సహాగ్రజః. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కందే
ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః

ఇతీత్థం విజ్ఞాపయ న్నితి శేషః. హేరాజేంద్ర అభిప్రేత్య తయో రభిమతం జ్ఞాత్వా ప్రీతమానసః సుదామా ప్రశస్తైః సుగంధిభిః కుసుమై ర్విరచితాం మాలాం తాభ్యాం దదౌ. ౪౯

తాభి ర్మాలాభి రలంకృతౌ వరదౌ తస్మై ప్రపన్నాయ శరణాగతాయ వరా నిష్టార్థాన్ దదతుః. ౫౦

కే తే వరాః తేన వృతాః యాన్ దదతు రిత్యత ఆహ (సోఽపీతి.) అఖిలస్య చిదచిదాత్మకస్య జగత ఆత్మని తస్మి న్భగవతి అచలాం భక్తిం భాగవతేషు సౌహార్దం ఆనుకూల్యం భూతేషు భగవచ్ఛరీరచేతనాచేతనాత్మకేషు దయాం స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వరూపాం వృతవాన్.

ఇతీత్థం యథావృతం తస్మై వరం దత్వా తేనావృతా మన్వయవృద్ధినీం వంశవృద్ధిమతీం శ్రియం తథా బలాదీం శ్చ దత్వా సహాగ్రజః తతో నిర్జగామ తత్ర బలం దేహధారణసామర్థ్యమ్. ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ వ్రజ న్రాజపథేన మాధవ స్స్త్రియం గృహీతాఙ్గవిలేపభాజనామ్,
విలోక్య కుబ్జాం యువతీం వరాననాం పప్రచ్ఛ యాన్తీం ప్రహస న్రసప్రదః. ౧

కా త్వం వరోర్వేతదిహానులేపనం కస్యాఙ్గనే వా కథయస్వ సాధు నః,
దేహ్యావయో రఙ్గవిలేప ముత్తమం శ్రేయ స్తత స్తేన చిరా ద్భవిష్యతి. ౨

సైరన్ధ్ర్యువాచ—

దాస్యస్మ్యహం సున్దర కంససమ్మతా త్రివక్రనామా హ్యనులేపకర్మణి.
మద్భావితం భోజపతే రతిప్రియం వినా యువాం కోఽన్యతమ స్తదర్హతి. ౩

అథ ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రివక్రాసమర్పితాఙ్గరాగానులిప్తాఙ్గః ఋజ్వీకృతత్రివక్రో విభిన్నచాప శ్చాపరక్షకఘాతిత తత్పాలక స్సముత్పాదితకంసభయః పున స్స్వనివేశ మావివేశేత్యాహ. ద్విచత్వారింశేన (అథేత్యాదినా) అథ మాలాకారానుగ్రహానన్తరం రాజమార్గేణ వ్రజన్ గృహీతాని అఙ్గవిలేపానాం భాజనాని పాత్రాణి యయా వరం సుందర మాననం యస్యా స్తాం కుబ్జాం విలోక్య సుఖప్రదో భగవాన్ ప్రహసన్ తాం యువతీం పప్రచ్ఛ. ౧

ప్రశ్నప్రకార మేవాహ (కా త్వ మితి.) హేఅఙ్గనే హేవరోరు, ఇతి సోపహాసం సంబోధనం. త్వం కా ఇహాస్యాం పుర్యాం ఏత దనులేపనం కస్య వా కస్మై నయసీత్యర్థః. సాధు యథార్థం నోఽస్మభ్యం కథయస్వ కస్మైచి ద్భవతు కింతు ఉత్తమ మిమ మఙ్గలేప మావయో రావాభ్యాం దేహి. తతోఽనులేపనదానేన హేతునా తవాచిరాదేవ శ్రేయో భవిష్యతి. ౨

ఇత్థ మాపృష్టా యాచితా చ సా ప్రాహ (దాసీతి.) హేసుందర అహం కంసస్య సమ్మతా తస్య దాసీ త్రివక్రనామ్నీ నిత్య మనులేపకర్మణి తేన నియుక్తాఽస్మి. త్రయో గ్రీవోరుకటయః. వక్రాః, యస్యా స్సా త్రివక్రేత్యన్వర్థం నామ. కంససమ్మతత్వే హేతు మాహ. మద్భావితం మయా సాధితం అనులేపనం భోజపతేః కంస స్యాతీవ ప్రియం అతోఽహం తత్సమ్మతేతి భావః. అత స్తద్రాజ్ఞః ప్రియ మనులేపనం వాం వినా భవంతౌ వినా అన్యః కో వా పుమా, నర్హతి యువా మేవార్హౌ ఇత్యర్థః. ౩

రూపపేశలమాధుర్యహసితాలాపవీక్షితైః,
ధర్షితాత్మా దదౌ సాన్ద్ర ముభయో రనులేపనమ్. ౪

తత స్తా వఙ్గరాగేణ స్వవర్ణేతరశోభినా,
సంప్రాప్తపరభాగేన శుశుభాతేఽనురఞ్జితౌ. ౫

ప్రసన్నో భగవా న్కుబ్జాం త్రివక్రాం రుచిరాననామ్.
ఋజ్వీం కర్తుం మన శ్చక్రే దర్శయ న్దర్శనే ఫలమ్. ౬

పద్భ్యా మాక్రమ్య ప్రపదే ద్వ్యఙ్గుళ్యుత్తానపాణినా,
ప్రగృహ్య చిబుకేఽధ్యాత్మ ముదనీనమ దచ్యుతః. ౭

(రూపేతి,) భగవత ఇత్యాదిః, భగవతో, రూపాదిభిః, మోహిత ఆత్మా చిత్తం యస్యా స్సా సాన్ద్రం తదనులేపన ముభయోః దదౌ. తత్ర రూప మఙ్గసౌష్ఠవం, పేశలం సౌకుమార్యం మాధుర్యం రసికత్వమ్. ౪

(తత ఇతి.) స్వవర్ణేతరశోభినా స్వస్యాఙ్గరాగస్య యో వర్ణః వరాహరుధిరవ ల్లోహితవర్ణః తస్మా దితరౌ యౌ వర్ణౌ తయో శ్శరీరగతౌ, విశుద్ధౌ, పీతాసితవర్ణౌ, తాభ్యాం శోభినా అత ఏవ ప్రాప్తః, పరభాగో మహాతిశయో, యేన తేనానురఞ్జితౌ తౌ రామకృష్ణౌ, శుశుభాతే, యద్వా తౌ రామకృష్ణౌ స్వదేహగతవిశుద్ధపీతాసితవర్ణాభ్యాం, ఇతరేణేతరవర్ణేనాత ఏవ శోభినా అత ఏవ చ సంప్రాప్తమహాతిశయేన యద్వా సంప్రాప్తః పర ఉత్కృష్టః భాగ శ్శరీరైకదేశో, యేన తేనానురఞ్జితావిత్యర్థః. ౫

"శేయ స్తత స్తేన చిరా ద్భవిష్యతీ" త్యుక్తం శ్రేయ శ్చకారేత్యాహ (ప్రసన్న ఇతి.) స్వదర్శనఫలం తస్యాః, దర్శయన్, తాం త్రివక్రా మృజ్వీం కర్తుం అవక్రాం కర్తుం మన శ్చక్రే మనస్కారపూర్వక మృజ్వీచకారేత్యర్థః. ౬

తత్ప్రకార మేవాహ (పద్భ్యా మితి.) తస్యాః. ప్రపదే పాదాగ్రద్వయం, స పద్భ్యా మాపీడ్య ఆక్రమణే నావష్టభ్య ద్వే అఙ్గుళీ ఉత్తానే ఉన్నతే యస్మిన్ తథాభూతేన పాణినా తస్యా శ్చిబుకే ముఖ స్యాధోభాగే గృహీత్వా అధ్యాత్మం దేహం ఉదనీనమత్ ఉన్నమయామాస. ౭

(రజకవధవాయకసుదామత్రివక్రాదీనాం సమ్మానఘట్టః)

సా తదృజుసమానాఙ్గీ బృహచ్ఛ్రోణిపయోధరా,
ముకున్దస్పర్శనా త్సద్యో బభూవ ప్రమదోత్తమా. ౮

తతో రూపగుణౌదార్యసంపన్నా ప్రాహ కేశవమ్,
ఉత్తరీయం సమాకృష్య స్మయన్తీ జాతహృచ్ఛయా. ౯

ఏహి వీర గృహం యామో న త్వాం త్యక్తు మిహోత్సహే,
త్వయోన్మథితచిత్తాయాః ప్రసీద పురుషర్షభ. ౧౦

ఏవం స్త్రియా యాచ్యమానః కృష్ణో రామస్య పశ్యతః,
ముఖం వీక్ష్యానుగానాం చ ప్రహసం స్తా మువాచ హ. ౧౧

ఏష్యామి తే గృహం సుభ్రు పుంసా మాధివికర్శనమ్,

సా తదైవ ఋజు సమానం అనురూపం చాఙ్గం యస్యాః బృహత్యౌ శ్రోణీ, పయోధరౌ చ యస్యా స్తథాభూతౌ, ముకుందస్పర్శనా న్నిదానాత్. సద్య ఏవ ప్రమదోత్తమా బభూవ. ౮

కిఞ్చ రూపాదిసమ్పన్నా సతీ జాతః హృచ్ఛయః కామో యస్యా స్సా అత ఏవ స్మయంతీ ముకుంద ముత్తరీయాగ్ర మాకృష్య ప్రాహ-తత్ర రూపం సౌందర్యం గుణా యౌవ్వనాదయః ఔదార్యం గత్యవలోకనాదిశైఘ్ర్యమ్ ౯

ఉక్తి మేవాహ (ఏహీతి) హేవీర అస్మద్గృహం ప్రత్యాగచ్ఛ యామః ఇహ త్వాం త్యక్తుం నోత్సహే న శక్నోమి, త్వయో న్మథితం క్షోభితం చిత్తం యస్యాః తస్యా మమ ప్రసీద హేపురుషర్షభ.

ఇత్థం తయా స్త్రియా రామస్య పశ్యత స్సతః యాచ్యమానో భగవా ననుగానాం గోపానాం. చశబ్దా ద్ద్రామస్య చ ముఖ మవలోక్య ప్రహసం స్తా మువాచ. ౧౧

ఉక్తి మేవాహ (ఏష్యామీతి.) హేసుభ్రు సాధితః కంసవధరూపోఽర్థః ప్రయోజనం. యేన తథాభూతః పుంసా మాధివికర్షణం కామప్రయుక్తమనఃపీడాశమనం తవ గృహం ప్రత్యాగమిష్యామి.

(రజకవధవాయకసుదామత్రివక్రాదీనాం పమ్మానఘట్టః)

కరేణ వామేన సలీల ముద్ధృతం పజ్యం చ కృత్వా నిమిషేణ పశ్యతామ్,
నృణాం ప్రకృష్య ప్రబభఞ్జ మధ్యతో యథేక్షుదణ్డం మదకర్యురుక్రమః. ౧౭

ధనుషో భజ్యమానస్య శబ్దః ఖం రోదసీ దిశః.
పూరయామాస యం శ్రుత్వా కంస స్త్రాసం జగామ హ. ౧౮

తం రక్షిణ స్సానుచరా రుషితా ఆతతాయినః,
గ్రహీతుకామా ఆవవ్రు గృహ్యతాం బధ్యతా మితి. ౧౯

అథ తా న్దురభిప్రాయా న్విలోక్య బలకేశవౌ.
క్రుద్ధౌ ధనుష ఆదాయ శకలే తా న్విజఘ్నతుః. ౨౦

బలం చ కంసప్రహితం హత్వా శాలా ముఖా త్తతః.
నిష్క్రమ్య చేరతు ర్హృష్టౌ నిరీక్ష్య పురసంపదః. ౨౧

ఉరుక్రమో భగవాన్, సలీలం యథా తథా వామేన కరేణోద్ధృతం, ధను స్సజ్యం సమారోపితజ్యాకం కృత్వా నిమేషేణాఖ నృణాం పశ్యతాం సతాం వికృష్య మధ్యతో బభఞ్జ భగ్న మకరోత్, యథా మత్తగజః ఇక్షుదండం, తద్వత్. ౧౭

తదా భజ్యమానస్య ధనుషో, ధ్వనిః ఖ మాకాశం రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ దిశ శ్చ పూరయామాస, యం శబ్దం శ్రుత్వా కంస స్త్రాసం భయం ప్రాప్తవాన్. ౧౮

తస్య ధనుషో, రక్షిణః పాలకా స్సానుచరాః, ఆతతాయినః జిఘాంసయా గృహీతశస్త్రాః, జిఘృక్షవః, గృహ్యతాం బధ్యతాం ఇతి బ్రువాణాః, ఆవవ్రుః ఆవృతవంతః. ౧౯

తా నాగతాన్ దురభిప్రాయాన్ జిఘాంసూ, నవలోక్య, రామకృష్ణౌ ధనుషః, శకలే, ఆదాయ తాభ్యాం, తాన్ జఘ్నతుః. ౨౦

తదా కంసేన ప్రేషితం సైన్యం, హత్వా తతః, శాలాద్వారా న్నిర్గత్య తత్ర తత్ర పురసంపదో నిరీక్ష్య హృష్టౌ చేరతుః. ౨౧

తయో స్తదద్భుతం వీర్యం నిశామ్య పురవాసినః,
తేజః ప్రాగల్భ్యరూపం చ మేనిరే విబుధోత్తమౌ, ౨౨

తయో ర్విచరతో స్స్వైర మాదిత్యోఽస్త ముపేయివాన్,
కృష్ణరామౌ వృతౌ గోపైః పురా చ్ఛకట మీయతుః. ౨౩

గోప్యో ముకున్దవిగమే విరహాతురా యా ఆశాసతాశిష ఋతా మధుపుర్యభూవన్,
సంపశ్యతాం పురుషభూషణగాత్రలక్ష్మీం హిత్వేతరాం స్తు భజత శ్చకమే న యం శ్రీః. ౨౪

అవసిక్తాఙ్ఘ్రియుగళౌ భుక్త్వా క్షీరోపసేచనమ్,
ఊషతు స్తాం సుఖం రాత్రిం జ్ఞాత్వా కంసచికీర్షితమ్. ౨౫

తయోః రామకృష్ణయో స్తద్ధనుర్భఞ్జనాద్యాత్మకం కర్మ నిశామ్య దృష్ట్వా శ్రుత్వా చ తేజః పరాభిభవనసామర్థ్యం, ప్రాగల్భ్యం ధృష్టతా రూపం, తేషాం సమూహ స్తేనానితరసాధారణేన తౌ దేవోత్తమౌ మేనిరే అమన్యంత. ౨౨

స్వైరం యథా తథా తయోః విచరతో స్సతోః సూర్యోఽస్తం ప్రాప్తః, తతః తౌ గోపై స్సహ పురా చ్ఛకటం శకటావమోచనస్థాన మితి యావత్, ఈయతు రాజగ్మతుః. ౨౩

ముకున్దస్య విగమే వ్రజా న్నిర్గమనవేళాయాం, విరహేణాతురా గోప్యః, యా యా ఆశిషః ఆశాసత "సుఖం ప్రభాతా రజనీయం "అద్య ధ్రువం తత్ర దృశో భవిష్యత" ఇత్యాదిక ముక్తవత్యః తా స్సర్వా ఆశిషో మధుపుర్యాం, పురుషభూషణస్య గాత్రలక్ష్మీం, పశ్యతాం జనానాం ఋతా స్సత్యా, బభూవుః. కథంభూతస్య గాత్రస్య భజత స్సేవమానా నితరా న్బ్రహ్మాదీ న్హిత్వా శ్రీః మహాలక్ష్మీః యద్గాత్ర మాశ్రయం, చకమే అచీకమత. యా మితి పాఠే, యాం గాత్రలక్ష్మీ మిత్యర్థః, య మితి పాఠే యం పురుషభూషణ మితి సంబంధః. ౨౪

అవసిక్తం క్షాళిత మఙ్ఘ్రియుగళం, యయో స్తౌ క్షీర మవసేచనం యస్య త దన్నం క్షీరవిమిశ్రాన్న మిత్యర్థః. భుక్త్వా అపరేద్యుః కంసచికీర్షితం జ్ఞాత్వా చ సుఖం యథా తాం రాత్రి మూషతుః ఉషితవంతౌ. ౨౫

(రజకవధవాయకసుదామత్రివక్రాదీనాం సమ్మానఘట్టః)

కంస స్తు ధనుషో భఙ్గం రక్షిణాం స్వబలస్య చ.
వధం నిశమ్య గోవిన్దరామవిక్రీడితం పరమ్. ౨౬

దీర్ఘప్రజాగరో భీతో దుర్నిమిత్తాని దుర్మతిః,
బహూ న్యచష్టోభయథా మృత్యో ర్దౌత్యకరాణి చ. ౨౭

అదర్శనం స్వశిరసః ప్రతిరూపేషు సత్స్వపి,
అసత్యపి ద్వితీయే చ ద్వైరూప్యం జ్యోతిషా మపి. ౨౮

ఛిద్రప్రతీతి శ్ఛాయాయాం ప్రాణఘోషా నుపశ్రుతిః.
స్వర్ణప్రతీతి ర్వృక్షేషు స్వపదానా మదర్శనమ్. ౨౯

స్వప్నే ప్రేతపరిష్వఙ్గః ఖరయానం విషాదనమ్,
యాయా న్నలదమాల్యేక స్తైలాభ్యక్తో దిగమ్బరః. ౩౦

కంస స్తు రామకృష్ణయోః క్రీడితం ధనుర్భఙ్గం రక్షిణాం స్వబలస్య చ వధం
నిశమ్యాకర్ణ్య భీతో దీర్ఘప్రజాగరః అతిదీర్ఘజాగరణో దుర్నిమిత్తాని బహూని, ఉభయథా స్వాప్నజాగరితభేదేన,
స్వాప్నాని జాగరితాని చ మృత్యోః దౌత్యకర్మాణి దృష్టవాన్, నిమిత్తా న్యచష్ట దదర్శ. ౨౬-౨౭

తాన్యేవ కానిచి దాహ త్రిభిః. తత్ర జాగరితాని ప్యాహ (అదర్శన మితి ద్వాభ్యాం.)
వియజ్జలాదౌ ప్రతిరూపే దృశ్యమానే సతి స్వశిరసః, తత్రాదర్శనం అసత్యపి ద్వితీయే, జ్యోతిషాం
చంద్రాదీనాం ద్విత్వమ్. ౨౮

ఛాయాయాం ఛిద్రప్రతీతిః కర్ణరంధ్రయోః పిహితయో స్సతో రంతశ్శ్రూయమాణో యో
ధ్వని స్స ప్రాణఘోషః తస్యాశ్రవణం, వృక్షేషు స్వర్ణవర్ణప్రతీతిః రజఃకర్దమాదిషు, స్వపదానా మదర్శన
మిత్యాదీని జాగరితాని దుర్నిమిత్తాని. ౨౯

అథ స్వాప్నాన్యాహ (స్వప్న ఇతి.) ప్రేతానాం మృతానాం. పరిష్వంగః ఆలింగనం ఖర
మారుహ్య యానం, విషభక్షణం, నలదమాలీ జపాకుసుమమాలీ తైలేన అభ్యక్తః దిగమ్బర శ్చైకో౽స
హాయో, యాయా ద్గచ్ఛే దితి య త్తదేకం, దుర్నిమిత్త మితి. ౩౦

అన్యాని చేత్థంభూతాని స్వాప్నజాగరితాని చ,
పశ్యన్ మరణసంత్రస్తో నిద్రాం లేభే న చిన్తయా. ౩౧

వ్యుష్టాయాం నిశి కౌరవ్య సూర్యే చాద్భ్య స్సముత్థితే.
కారయామాస వై కంసో మల్లక్రీడామహోత్సవమ్. ౩౨

ఆనర్చుః పురుషా రఙ్గం తూర్యభేర్య శ్చ జఘ్నిరే,
మఞ్చా స్స్వలఙ్కృతా స్స్రగ్భిః పతాకాచేలతోరణైః. ౩౩

తేషు పౌరా జానపదా బ్రహ్మక్షత్రపురోగమాః,
యథోపజోషం వివిశూ రాజాన శ్చ కృతాసనాః. ౩౪

అన్యాన్యపీత్థంభూతాని. స్వాప్నాని జాగరితాని చ దుష్టాని. నిమిత్తాని పశ్యన్ తత్సూచిత మరణా, దతీవ భీతః శ్చింతయా, నిద్రాం న లేభే న ప్రాప్తవాన్. ౩౧

హేకౌరవ్య కథఞ్చి న్నిశి వ్యుష్టాయాం ప్రభాతాయాం సత్యాం అద్భ్య స్సకాశాత్ సూర్యే సముత్థితే సతి "య ఉదగా న్మహతోఽర్ణవాత్ విభ్రాజమాన స్సరిరస్య మధ్యా త్స మా బుషభో లోహితాక్షః, సూర్యో విపశ్చి న్మనసా పునాత్వి" తి శ్రౌతీం ప్రసిద్ధి ముపజీవ్యాద్భ్య స్సూర్యే సముత్థిత ఇత్యుక్తం మల్లానాం క్రీడైవ మహా నుత్సవః, తం యద్వా మల్లానాం క్రీడార్థం, య స్తేషా ముత్సవః మఙ్గళస్నానాదిరూపః తం కంసః, కారయామాస. ౩౨

పురుషా భృత్యాః రఙ్గం మల్లక్రీడాస్థాన మానర్చుః, మార్జనచందనామ్బుసేచనాదిభి రితి శేషః, తూర్యాణి భేర్యో భేరీ శ్చ జఘ్నిరే తాడితవంతః, స్రగ్భిః పతాకాభి శ్చేలై శ్చిత్రపటై స్తోరణై శ్చ మఞ్చాః దిదృక్షూణా ముపవేశస్థానా న్యుచ్చాని స్వలంకృతాః. ౩౩

తత స్తేషు మఞ్చేషు బ్రాహ్మణక్షత్రియాదయః, పౌరాః పురవాసినః జానపదా దేశవాసిన శ్చ జనాః. యథోపవేశం రాజాజ్ఞా మనతిక్రమ్య యథోపజోష మితి పాఠే యథా సుఖం వివిశుః, తథా రాజానః దేశాంతరేభ్య స్సమాహూతాః, తే రాజానః. కృతాని పరిగృహీతా న్యాసనాని సింహాసనాని యై స్తథాభూతాః. ౩౪

(రజకవధవాయకసుదామత్రివక్రాదీనాం సమ్మానఘట్టః)

కంసః పరివృతోఽమాత్యై రాజమఞ్చ ముపావిశత్.
మణ్డలేశ్వరమధ్యస్థో హృదయేన విదూయతా. ౩౫
వాద్యమానేషు తూర్యేషు మల్లతాలోత్తరేషు చ,
మల్లా స్స్వలఙ్కృతా దృప్తా స్సోపాధ్యాయా ఉపావిశన్. ౩౬
చాణూరో ముష్టికః కూట శ్శల స్తోసల ఏవ చ,
తదాసేదు రుపస్థానం వల్గువాద్యప్రహర్షితాః. ౩౭
నన్దగోపాదయో గోపా భోజరాజసమాహూతాః,
నివేదితోపాయనా స్త ఏకస్మి న్మఞ్చ ఆవిశన్. ౩౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః.

కంస స్తు మండలేశ్వరమధ్యస్థః, విదూయతా తప్యమానేన హృదయేన సహిత ఇతి శేషః. అమాత్యై ర్మంత్రిభిః, పరివృతో రాజమఞ్చ మఖండమండలేశ్వరోపయోజ్యం మఞ్చ ముపావిశత్. ౩౫

తదా మల్లానాం తాలైః కరతలై ర్భుజాస్ఫాలనై, ముత్తరైః ఉచ్చై ర్ధ్వ్రియమాణో యేషు తేషు తూర్యేషు వాద్యమానేషు సత్సు ఉపాధ్యాయా మల్లాచార్యా స్తై స్సహితా స్సర్వే మల్లా స్స్వలఙ్కృతా స్సమావిశన్. ౩౬

తథా చాణూరాదయో మల్లాః, వల్గువాద్యైః మధురవాద్యైః, ప్రహర్షితాః తదుపస్థానం మల్లరఙ్గ మాసేదుః ఆజగ్ముః. ౩౭

తదా నందాదయో గోపా శ్చ భోజరాజేన కంసేన ఆహూతాః నివేదితా న్యుపాయనాని యై స్తే ఏకస్మి న్మఞ్చే ఆవివిశుః. ౩౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ కృష్ణశ్చ రామశ్చ కృతశౌచౌ పరన్తప,
మల్లదున్దుభినిర్ఘోషం శ్రుత్వా ద్రష్టుముపేయతుః. ౧

—* కువలయాపీడాఖ్యగజనిషాదివధకథా *—

రఙ్గద్వారం సమాసాద్య తస్మిన్నాగమవస్థితమ్,
అపశ్యత్కువలయాపీడం కృష్ణోఽమ్బష్ఠప్రచోదితమ్. ౨

బద్ధ్వా పరికరం శౌరిః సమూహ్య కుటిలాలకాన్,
ఉవాచ హస్తిపం వాచా మేఘనాదగభీరయా. ౩

అమ్బష్ఠామ్బష్ఠ మార్గం నో దేహ్యపక్రమ మా చిరమ్,
నోచేత్సకుఞ్జరం త్వాద్య నయామి యమసాదనమ్. ౪

అథ త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః.

"ఉషతుస్తాం సుఖం రాత్రిం జ్ఞాత్వా కంసచికీర్షితమ్" ఇత్యుక్తమ్. అథ కిం పరేద్యుః కంసచికీర్షితం కిం వా తాభ్యాం కృతమిత్యత్రాహ (అథేత్యాదినా) హే పరన్తప అథ పరేద్యుః ప్రాతః రామః కృష్ణశ్చ కృతశౌచౌ కృతం శౌచం స్నానాదికర్మ యాభ్యాం తౌ మల్లానాం చ దుందుభీనాం చ నిర్ఘోషం శ్రుత్వా ద్రష్టుం ఆజగ్మతుః. ౧

రఙ్గస్య మల్లక్రీడాస్థానస్య ద్వారం సమాసాద్య తస్మిన్ ద్వారే అవస్థితం అమ్బష్ఠేన హస్తిపేన ప్రచోదితం కువలయాపీడాఖ్యం గజం భగవానపశ్యత్. ౨

పరికరం పరిధానం యథోచితం బద్ధ్వా కుటిలాలకాన్ సమూహ్య గర్జితవద్గభీరయా వాచా హస్తిపమువాచ. ౩

ఉక్తిమేవాహ (అమ్బష్ఠేతి.) అపక్రమ మార్గం పరిత్యజ మా చిరం విలమ్బం మాకార్షీః నో చేత్ మార్గం న దాస్యసి చేత్ అద్య సకుఞ్జరం త్వాం హత్వా యమలోకం ప్రాపయామి. ౪

(కువలయాపీడాఖ్యగజతన్నిషాదివధకథా)

ఏవం నిర్భర్త్సితోఽమ్బష్ఠః కుపితః కోపితం గజమ్,
చోదయామాస కృష్ణాయ కాలాన్తకయమోపమమ్. ౫

కరీన్ద్ర స్తమభిద్రుత్య కరేణ తరసాఽగ్రహీత్,
కరా ద్విగళిత స్సోఽముం నిహత్యాఙ్ఘ్రి ష్వలీయత. ౬

సఙ్క్రుద్ధ స్తమచక్షాణో ఘ్రాణదృష్టి స్స కేశవమ్,
పరామృశ త్పుష్కరేణ స ప్రసహ్య వినిర్గతః. ౭

పుచ్ఛే ప్రగృహ్యాతిబలం ధనుషః పఞ్చవింశతిమ్,
విచకర్ష యథా నాగం సుపర్ణ ఇవ లీలయా. ౮

సపర్యావర్తమానేన సవ్యదక్షిణతోఽచ్యుతః,

ఇత్థం భర్త్సితో హస్తిపః క్రుద్ధః, కోపితం అంతకో మృత్యుః కాల స్తన్నిమిత్తం యమ స్తు తన్నియంతా ఉపమా యస్య తం గజం కృష్ణాయ చోదయామాస కృష్ణం ప్రతి ప్రధావయామాసేత్యర్థః. ౫

కరీంద్రః తం కృష్ణం అభిద్రుత్య బలాత్కారేణాగ్రహీత్. స కృష్ణః కరా ద్విగళితః విచ్యుతః అముం కరీంద్రం నిహత్య ముష్టినా ప్రతాడ్య తస్యాఽఙ్ఘ్రిషు చరణానాం మధ్యే అలీయత తస్యాదృశ్యో బభూవేత్యర్థః. ౬

తం కృష్ణ మచక్షాణోఽపశ్యన్ అత ఏవ సఙ్క్రుద్ధః. కరీంద్రః ఘ్రాణదృష్టిః, హస్తాగ్రే దృష్టి ర్యస్య తథాభూతః, కేశవం పుష్కరేణ తుండాగ్రేణ పరామృశన్ అన్వేషయామాస స కృష్ణః ప్రసహ్య బలాత్కారే ణాఙ్ఘ్రిమధ్యా ద్వినిర్గతః. ౭

త మతిబలం పుచ్ఛే ప్రగృహ్య ధనుషః పఞ్చవింశతి ర్యావ త్తావంతం దేశం విచకర్ష ఆకృష్టవాన్ యథా సుపర్ణః గరుడః లీలయా నాగం సర్పం కర్షతి తద్వత్. ౮

(స ఇతి.) స భగవాన్ పుచ్ఛగ్రాహిణ మాత్మానం గ్రహీతుం యది గజో దక్షిణతః,

బభ్రామ భ్రామ్యమాణేన గోవత్సేనేవ బాలకః. ౯

తతోఽభిముఖ మభ్యేత్య పాణినాఽఽహత్య వారణమ్.
ప్రద్రవ న్పాతయామాస స్పృశ్యమానః పదే పదే. ౧౦

స ధావ న్క్రీడయా భూమౌ పతిత్వా సహసోత్థితః,
తం మత్వా పతితం క్రుద్ధో దన్తాభ్యాం సోఽహన క్షితిమ్. ౧౧

స్వవిక్రమే ప్రతిహతే కుఞ్జరేన్ద్రోఽత్యమర్షితః.
చోద్యమానో మహామాత్రైః కృష్ణ మభ్యద్రవ ద్రుషా. ౧౨

త మాపత న్త మాసాద్య భగవా న్మధుసూదనః,
ప్రగృహ్య పాణినా హస్తం పాతయామాస భూతలే. ౧౩

పరివర్తతే తర్హి సవ్యతో భ్రామయన్ యదాఽపసవ్యః, పరివర్తతే తదా దక్షిణతో భ్రామయన్ ఏవం పర్యావర్తమానేన కరిణా సహ స్వయం బభ్రామ యథా బాలో భ్రామ్యమాణేన గోవత్సేన సహ భ్రామ్యతి తద్వత్, అత్ర బాలకః కృష్ణ ఏవ బాల్యదశాపన్నో దృష్టాంతతయా వివక్షితః. ౯

తతో వారణం గజ మభిముఖ మభ్యేత్య పాణినా ఆహత్య ప్రద్రవన్ పదే పదే వారణేన స్పృశ్యమానః, పాతయామాస స యథా భ్రమతి తథా తం వఞ్చయన్ ప్రాద్రవ దిత్యర్థః. ౧౦

యదా చ గజః పతతి తదా స భగవా నపి క్రీడయా ధావన్ భూమౌ పతతి పతితం దృష్ట్వా స యదాఽభిధావతి తదా భగవా నుత్థితో ధావత గజస్తు పతితం స్థిత మేవ మత్వా క్రుద్ధః. కేవలం దంతాభ్యాం క్షితితల మహనత్. ౧౧

ఇత్యేవం స్వస్య గజస్య విక్రమే ప్రతిహతే క్షీయమాణే సతి కుఞ్జరేంద్రః. కేవల మత్యంతం క్రోధమాత్రయుక్తః, హస్తిపై ర్బలా చ్చోద్యమానః, ప్రేర్యమాణః. కృష్ణం రుషాఽభ్యద్రవత్ అభ్యధావత్. ౧౨

తదా భగవా నాపతంతం గజ మాసాద్య స్వపాణినా హస్తం తస్య తుండం ప్రగృహ్య భూతలే పాతయామాస. ౧౩

(కువలయాపీడాఖ్యగజతన్నిషాదివధకథా)

పతితస్య పదాఽఽక్రమ్య మృగేన్ద్ర ఇవ లీలయా,
దన్త ముత్పాట్య తేనాఽఽ హస్తిపం చాహన ద్ధరిః. ౧౪

మృతకం ద్విప ముత్సృజ్య దన్తపాణి స్సమావిశత్,
అంసన్యస్తవిషాణోఽసృఙ్మదబిన్దుభి రఙ్కితః,
విరూఢస్వేదకణికవదనామ్బురుహో బభౌ, ౧౫

వృతౌ గోపైః కతిపయై ర్బలదేవజనార్దనౌ.
రఙ్గం వివిశతూ రాజ న్గజదన్తవరాయుధౌ. ౧౬

మల్లానా మశని ర్నృణాం నరవర స్స్త్రీణాం స్మరో మూర్తిమా
న్గోపానాం స్వజనోఽసతాం క్షితిభుజాం శాస్తా స్వపిత్రో శ్శిశుః,

పతితం గజేంద్రం పదా పాదేనాక్రమ్య అవష్టభ్య సింహ ఇవ దంత ముత్పాట్య తేనైవ దంతేనైవ హస్తిప మహనత్. ౧౪

మృతం గజ ముత్సృజ్య దంతః పాణౌ యస్య తథాభూతః తకః. అంసే న్యస్తః విహితో విషాణో గజదంతో యేన సః అసృజః రుధిరస్య మదోదకస్య చ బిందుభిః, అఙ్కితః విరూఢా ఉద్గతాః స్వేదకణికా యస్మిన్ తద్వదనామ్బురుహం యస్య తథాభూతో బభౌ. ౧౫

రామకృష్ణౌ కతిపయై ర్గోపైః, పరివృతౌ గజదంతా వేవ వరే శ్రేష్ఠే ఆయుధే యయో స్తౌ హేరాజన్ రఙ్గం మల్లక్రీడాస్థానం వివిశతుః ౧౬

తత్ర శృఙ్గారాదిసర్వరసకదమ్బైకమూర్తి ర్భగవాం స్తత్తదభిప్రాయానుసారేణ బభౌ న సాకల్యేన సర్వేషా మిత్యాహ (మల్లానా మితి.) మల్లాదీనాం ద్రష్టౄణాం మశన్యాదిరూపేణ దశధా విదిత స్సన్ సాగ్రజో రఙ్గస్థానం గత ఇత్యన్వయః. అశని రశనివ ద్రౌద్రః స్త్రీణాం మూర్తిమా న్స్మరః విదితః అసతాం దుష్టానాం క్షితిభృతాం శాస్తా స్వపిత్రో శ్శిశుః. అనేన కరుణరసః ప్రదర్శితో భవతి. భోజపతేః కంసస్య మృత్యుః. అనేన భయానకరసః, అవిదుషాం దేహాత్మాభిమానినాం విరాట్

మృత్యు ర్భోజపతే ర్విరా డవిదుషాం త త్త్వం పరం యోగినాం
వృష్ణీనాం పరదేవతేతి విదితో రఙ్గం గత స్సాగ్రజః. ౧౭

హతం కువలయాపీడం దృష్ట్వా తా వతిదుర్జయౌ,
కంసో మనస్వ్యపి తదా భృశ ముద్విజతే నృప. ౧౮

—* చాణూరముష్టికాదిమల్లవధకథా. *—

తౌ రేజతూ రఙ్గగతౌ మహాభుజౌ విచిత్రవేషాభరణస్రగమ్బరౌ,
యథా నటా వుత్తమవేషధారిణౌ మనః క్షిపన్తౌ ప్రభయా నిరీక్షతామ్. ౧౯

నిరీక్ష్య తా వుత్తమపూరుషౌ జనా మఞ్చస్థితా నాగరరాష్ట్రికా నృపాః.
ప్రహర్షవేగోత్కలితేక్షణాననాః పపు ర్న తృప్తా నయనై స్తదాననమ్. ౨౦

దేహమాత్రబుద్ధివిషయః, యోగినాం పరమాత్మోపాసనాత్మకయోగనిష్ఠానాం పరం తత్త్వ మితి విదితః, వృష్ణీనాం పరదేవతేతి విదితః. ... స్త్వేన విదిత ఇత్యర్థః. ౧౭

(హత మితి.) హతం కువలయాపీడం దృష్ట్వా తతః, తౌ రామకృష్ణౌ అతిదుర్జయా వితి జ్ఞాత్వా మనస్వీ ధీరోఽపి కంసః, హేనృప నితరాం ఉద్విజతే భీతో బభూవ. ౧౮

(తా వితి.) విచిత్రో వేషః తథా ఆభరణాని, స్రజ శ్చ యయో స్తౌ రామకృష్ణౌ పశ్యతాం జనానాం మనః క్షిపన్తౌ క్షోభయన్తౌ అపహరన్తౌ వా రేజతుః, యథోత్తమవేషధారిణౌ నటౌ తద్వత్. ౧౯

(నిరీక్ష్యేతి.) హేనృప పౌరా జానపదా శ్చ జనాః తౌ ఉత్తమపూరుషౌ నిరీక్ష్యావస్థితాశ్చలాః ప్రహర్షవేగేన ఉత్కలితాని ఉజ్జృమ్భితాని ఈక్షణా న్యాననాని చ యేషాం తే నయనైః లావణ్యపానపాత్రభూతై స్తయో రాననం పపుః ఆననగతం లావణ్యరసం పీతవన్త ఇత్యర్థః. పరం తు న తృప్తాః నిరాకాంక్షా న బభూవు రిత్యర్థః. ౨౦

(కువలయాపీడాఖ్యగజతన్నిషాదివధకథా)

పిబన్త ఇవ చక్షుర్భ్యాం లిహన్త ఇవ జిహ్వయా,
జిఘ్రన్త ఇవ నాసాభ్యాం శ్లిష్యన్త ఇవ బాహుభిః. ౨౧

ఊచుః పరస్పరం తే వై యథాదృష్టం యథాశ్రుతమ్,
తద్రూపగుణమాధుర్యప్రాగల్భ్యస్మారితా ఇవ. ౨౨

ఏతౌ భగవత స్సాక్షా ద్ధరే ర్నారాయణస్య హి,
అవతీర్ణా విహాంశేన వసుదేవస్య వేశ్మని. ౨౩

స ఏష కిల దేవక్యాం జాతో నీత శ్చ గోకులమ్.
కాల మేతం వస న్గూఢో వవృధే నన్దవేశ్మని. ౨౪

త దేవాహ (పిబంత ఇవేతి.) శ్లిష్యంతః పరిష్వంగం కుర్వంత ఇవ ఇత్థం లక్షితా ఇత్యర్థః. ౨౧

(ఊచు రితి.) యథాదృష్టం ధనుర్భంగాది యథాశ్రుతం గోవర్ధనోద్ధరణాది తదనతిక్రమ్య తదనురూప మిత్యర్థః. తే నాగరరాష్ట్రికాః పరస్పర మూచుః. కథమ్భూతాః? తయోః రూపం గజదంతాది యుక్తం గుణాః శౌర్యాదయః మాధుర్యం హసితాలాపాదిగతం ప్రాగల్భ్యం ధార్ష్ట్యం తైః స్మారితా ఇవ స్మరణం ప్రాపితా ఇవ అనితరసాధారణతద్రూపగుణాదియాథాత్మ్యవేదిన ఇవ, ఇవశబ్దోఽనతిరిక్తద్యోతకః. ౨౨

తదేవ దర్శయన్ తేషా ముక్తి మాహ (ఏతా విత్యాదిభి రష్టభిః.) ఏతౌ రామకృష్ణౌ నారాయణ స్యాంశే నావతీర్ణౌ నారాయణ ఏవ స్వసఙ్కల్పరూపే ణాంశేన రామకృష్ణరూపే ణావతీర్ణ ఇత్యర్థః. యద్వా ఛత్రిన్యాయే నాంశే నావతీర్ణా విత్యుక్తం శ్రీకృష్ణస్య సాక్షా న్నారాయణావతారత్వాత్ రామస్య తదంశభూతసఙ్కర్షణావతారత్వాత్. ౨౩

తత్ర కృష్ణస్య చరిత్రం జన్మన ఆరభ్య సంగృహ్ణంతి (స ఏష ఇతి.) దేవక్యాం జాతః వసుదేవా దిత్యధ్యాహారః. గోకులం ప్రతి నీతః వసుదేవేనేతి శేషః. కిలేత్యాశ్చర్యే ప్రసిద్ధౌ వా. ఏతావంతం కాలం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. నందగేహే గూఢ ఇతరై రవిజ్ఞాతో వసన్ వవృధే ఏధాఞ్చక్రే. ౨౪

పూతనాఽనేన నిహతా చక్రవాతశ్చ దానవః,
అర్జునౌ ధేనుకః కేశీ గుహ్యకోఽన్యే చ తద్విధాః. ౨౫

గావ స్సపాలా ఏతేన దవాగ్నేః పరిమోచితాః.
కాళియో దమిత స్సర్ప ఇన్ద్రశ్చ విమదః కృతః. ౨౬

సప్తాహ మేకహస్తేన ధృతోఽద్రిప్రవరోఽమునా,
వర్షవాతాశనిభ్యశ్చ పరిత్రాతం చ గోకులమ్. ౨౭

గోప్యోఽస్య నిత్య ముదితహసితప్రేక్షణం ముఖమ్,
పశ్యన్త్యో వివిధాం స్తాపాం స్తరన్తి స్మాశ్రమం ముదా. ౨౮

వదన్త్యనేన వంశోఽయం యదో స్సు బహువిశ్రుతః,
శ్రియం యశో మహత్త్వం చ లప్స్యతే పరిరక్షితః ౨౯

అనేన శ్రీకృష్ణేన పూతనా నిహతా తథా చక్రవాత స్తృణావర్త శ్చ దానవో నిహతః (అర్జునౌ, ఇతి,) పాతితావితి శేషః. అనేనేత్యనుషంగః. ధేనుకాదయ శ్చ తథావిధా అన్యే చ బకాసురాదయో నిహతాః తత్ర గుహ్యక శ్శంఖచూడః. ౨౫

ఏతేనైవ గోపాలై స్సహితా గావశ్చ అగ్నే స్సకాశా ద్విమోచితాః కాళియాఖ్య స్సర్ప శ్చ అనేనైవ దమితః విగతః మదో యస్య తథాభూతః ఇంద్రః కృతః. ౨౬

అద్రిప్రవరో గోవర్ధనః అమునా కృష్ణేన సప్తాహ మేకేన హస్తేన ధృతః వర్షధారాభ్యోఽశని భ్యశ్చ గోకులం పరిత్రాతమ్. ౨౭

నిత్య ముదితం హసిత మీక్షణం చ యస్మిం స్త దస్య ముఖం పశ్యంత్యః యద్వా నిత్యవిక సితం హసితే నేక్షణాభ్యాం చ యుక్తం అస్య ముఖం ముదా పశ్యంత్యః వివిధాన్ తాపాన్ ఆధ్యాత్మి కాదీ నశ్రమం న విద్యతే శ్రమో యస్మిం స్త ద్యథా భవతి తథా తరంతి స్మ అతివర్తంతే స్మ. ౨౮

అనేన పరిరక్షితో యదో ర్వంశ స్సుబహు విస్తర స్సన్ విశ్రుత ఇతి పాఠే ప్రసిద్ధ స్సన్ శ్రియం కీర్తిం మహత్తాం పూజ్యతాం చ లప్స్యతే. ౨౯

(కువలయాపీడాఖ్యగజతన్నిషాదివధకథా)

అయం చాస్యాగ్రజ శ్శ్రీమా న్రామః కమలోచనః.
ప్రలమ్బో నిహతో యేన వత్సగోధేనుకాదయః. ౩౦

జనేష్వేవం బ్రువాణేషు తూర్యేషు నినదత్సు చ,
కృష్ణరామౌ సమాభాష్య చాణూరో వాక్య మబ్రవీత్. ౩౧

హే నన్దసూనో హే రామ భవన్తౌ వీరసమ్మతౌ.
నియుద్ధకుశలౌ శ్రుత్వా రాజ్ఞాఽఽహూతౌ దిదృక్షయా. ౩౨

ప్రియం రాజ్ఞః ప్రకుర్వత్య శ్శ్రేయో విన్దన్తి హి ప్రజాః,
మనసా కర్మణా వాచా విపరీత మతోఽన్యథా. ౩౩

నిత్యం ప్రముదితా గోపా వత్సపాలా స్తథా స్ఫుటమ్,
వనేషు మల్లయుద్ధేన క్రీడన్త శ్చారయన్తి గాః. ౩౪

అథ రామస్య గుణాన్ సంగ్రహేణాహుః (అయం చేతి) అస్య శ్రీకృష్ణస్యాగ్రజోఽయం రామః కమలలోచనః శ్రీమాన్ కల్యాణగుణసమృద్ధిమాన్ అనేన ప్రలమ్బాదయో నిహతాః. ౩౦

ఇత్థం బ్రువాణేషు జనేషు తూర్యేషు వాద్యేషు వాద్యమానేషు సత్సు చాణూరః కృష్ణరామౌ సమాభాష్య సంబోధ్య వాక్య మువాచ. ౩౧

తదేవాహ (హేనన్దసూనో ఇతి త్రిభిః.) భవంతౌ వీరాణాం సమ్మతౌ మల్లయుద్ధే ప్రవీణా వితి శ్రుత్వా దిదృక్షుణా యుద్ధం ద్రష్టుమిచ్ఛునా రాజ్ఞా ఆహూతౌ. ౩౨

మనఃప్రభృతిభిః ప్రకారైః రాజ్ఞః ప్రియం కుర్వతః ప్రజాః శ్రేయః సుఖం లభంతే అన్యథా అప్రియం కుర్వత్య స్తు విపరీత మశ్రేయో దుఃఖం విందంతి. ౩౩

నావాం నియుద్ధే కుశలా విత్యత ఆహ (నిత్య మితి.) వత్సపాలాః వత్సపాలనయోగ్యా ద్వయస ఆరభ్యేతి భావః. గోపాః యథాపి ద్గోపాలనయోగ్యవయసః భవంతః వనే మల్లయుద్ధేన క్రీడంత ఏవ గా శ్చారయంతి అతో నియుద్ధకుశలా వేవేతి భావః. ౩౪

తస్మా ద్రాజ్ఞః ప్రియం యూయం వయం చ కరవామహే,
భూతాని నః ప్రసీదన్తి సర్వభూతమయో నృపః. ౩౫

తన్నిశమ్యాబ్రవీ త్కృష్ణో దేశకాలోచితం వచః
నియుద్ధ మాత్మనోఽభీష్టం మన్యమానోఽభినన్ద్య చ. ౩౬

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ—

ప్రజా భోజపతే రస్య వయం చాపి వనేచరాః,
కరవామ ప్రియం నిత్యం త న్నః పర మనుగ్రహః. ౩౭

బాలా వయం తుల్యబలైః క్రీడిష్యామో యథోచితమ్,
భవే న్నియుద్ధం మాఽధర్మః స్పృశే న్మల్లసభాసదః. ౩౮

చాణూర ఉవాచ—

న బాలో న కిశోర స్త్వం బల శ్చ బలినాం వరః,

తస్మా ద్యూయం వయం చ రాజ్ఞః ప్రియం కరవామహే. ఏవం రాజ్ఞి ప్రీతే సర్వాణి భూతాని నోఽస్మాకం ప్రసీదంతి కుతః యతో రాజా సర్వభూతమయః సర్వభూతాత్మకః. ౩౫

తచ్చాణూరవాక్యం నిశమ్యాకర్ణ్య భగవా న్నియుద్ధం స్వస్యాభిమత మేవ మన్యమానోఽత ఏవ తద్వచోఽభినంద్య దేశకాలోచితం వచోఽబ్రవీత్. ౩౬

త దేవాహ (ప్రజా ఇతి.) అస్య భోజపతేః కంసస్య వనేచరా వయ మపి ప్రజా ఏవ తద్దేశవనోపజీవిత్వా ద్వయ మపి కథంచిత్ ప్రజా ఏవేత్యర్థః. న తు యుష్మద్విధా ఇతి భావః. అతః తస్య ప్రియం కరవామ పరం కేవలం త త్కథంచి త్తత్ప్రీతి రిత్యేత న్నోఽస్మాకం అస్మద్విషయో అనుగ్రహః. ౩౭

వయం తు బాలాః అత స్తుల్యబలైః సహ క్రీడిష్యామః న త్వధికబలై ర్భవద్భి రితి భావః. యథోచితం నియుద్ధం భవేత్ మల్లసభాసదః మల్లసభాధికృతా నధర్మో మా స్పృశేత్ హేమల్లేతి సంబోధనం వా. ౩౮

ఏవ ముక్తః ప్రాహ చాణూరః (న బాల ఇతి.) బాలశబ్దోఽత్యంతశైశవపరః, తచ్చ దృష్టాంతార్థం యథా నాత్యంతశిశు స్తథా న కిశోరోఽపి కింతు యువేతి భావః. అథాపి బలహీన ఇత్యత

(కువలయాపీడాఖ్యగజతన్నిషాదివధకథా)

లీలయేభో హతో యేన సహస్రద్విపసత్వభృత్. ౩౯

తస్మా ద్బలిభ్యాం బలిభి ర్యోద్ధవ్యం నానయోఽత్ర వై,
మయా విక్రమ వార్ష్ణేయ బలేన సహ ముష్టికః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే. త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః.

ఆహ. బలినాం వరః యాదృశ స్త్వం తాదృశ ఏవ రామోఽపీత్యాహ (బల శ్చేతి.) బలినాం వరత్వే లింగం వదన్ విశినష్టి - యేన త్వయా లీలయైవ సహస్రద్విపానాం బలం సత్వం బిభర్తీతి తథా ఇభో గజః కువలయాపీడో హతః. ౩౯

తస్మా ద్బలిభ్యాం యువాభ్యాం బలవద్భి ర్మాదృశైః యోద్ధవ్యం. అత్ర యుద్ధే అనయోః అధర్మో న విద్యతే వై నూనం. హేవార్ష్ణేయ మయా సహ విక్రమం పరాక్రమం కురు యుధ్యస్వేతి మానత్. బలేన రామేణ సహ ముష్టికో విక్రమిష్యతే. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అ థ చ తు శ్చ త్వా రిం శో ఽ ధ్యా యః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం చర్చితసఙ్కల్పో భగవా న్మధుసూదనః,
ఆససాదాథ చాణూరం ముష్టికం రోహిణీసుతః. ౧

హస్తాభ్యాం హస్తయో ర్బద్ధ్వా పద్భ్యా మేవ చ పాదయోః,
విచకర్షతు రన్యోన్యం ప్రసహ్య విజిగీషయా. ౨

అరత్నీ ద్వే అరత్నిభ్యాం జానుభ్యాం చైవ జానునీ,
శిర శ్శీర్ష్ణోరసోర స్తా వన్యోన్య మభిజఘ్నతుః. ౩

పరిభ్రమణవిక్షేపపరిరమ్భావపాతనైః,
ఉత్సర్పణాపసర్పణై శ్చ హ్యన్యోన్యం ప్రత్యరున్ధతామ్. ౪

అథ చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః

అథ చాణూరముష్టికకూటశలతోసలకంసవధాత్మకం కర్మానువర్ణయతి చతుశ్చత్వారింశేన. ఇత్థం చర్చితః నిశ్చితః స్వసఙ్కల్ప ఏవ యస్య సః చాణూర మాససాద అభ్యపతత్. అథ రోహిణీ సుతో రామః ముష్టిక మాససాద. ౧

తదా తౌ కృష్ణచాణూరౌ రామముష్టికౌ చ హస్తయోః హస్తాభ్యాం పాదయోః పాదాభ్యాం చ బద్ధ్వా పరస్పరం జేతు మిచ్ఛయా అన్యోన్యం విచకర్షతుః వికృష్టవంతౌ. ౨

కృతముష్టి ర్హస్తోఽరత్నిః. అరత్నిభ్యాం ద్వే అరత్నీ మిథోఽభిజఘ్నతుః తథా జానుభ్యాం జానునీ శిరసా శిరః ఉరసోర శ్చ అభిజఘ్నతుః. ౩

పరిభ్రమణం హస్తాదిషు గృహీత్వా పరిత శ్చాలనం విక్షేపో నోదనం పరిరమ్భో బాహుభ్యాం పీడనం అవపాతన మధఃపాతనం ఉత్సర్పణం ఉత్సృజ్య పురతో గమనం అప సర్పణం పృష్ఠతో గమనం ఏతై స్తౌ కృష్ణచాణూరౌ రామముష్టికౌ చాన్యోన్యం ప్రత్యరుంధతాం ప్రత్యావృతవంతౌ. ౪

(కువలయాపీడాఖ్యగజచాణూరముష్టికాదివధకథా)

ఉత్థాపనై రున్నయనై శ్చాలనై స్థాపనై రపి,
పరస్పరం జిగీషన్తా వపచక్రతు రాత్మనః. ౫

తద్బలాబలవద్యుద్ధం సమేతా స్సర్వయోషితః,
ఊచుః పరస్పరం రాజ న్సానుకమ్పా వరూథశః. ౬

మహా నయం బతాధర్మ ఏషాం రాజసభాసదామ్,
యే బాలబలవద్యుద్ధం రాజ్ఞోఽన్విచ్ఛన్తి పశ్యతః. ౭

క్వ వజ్రసారసర్వాఙ్గౌ మల్లౌ శైలేన్ద్రసన్నిభౌ,
క్వ చాతిసుకుమారాఙ్గౌ కిశోరౌ నాప్తయౌవనౌ. ౮

ఉత్థాపనపాదౌ జానునీ చ పిండీకృత్య పతిత స్యోత్థాపనం ఉన్నయనం హస్తాభ్యా ముద్ధృత్య నయనం చాలనం కట్యాదిషు భగ్నస్య విస్తరణం స్థాపనం పాణిపాదాదేః పిండీకరణం ఏభిః పరస్పర మాత్మనో దేహస్యాపచక్రతు రపకృ వంతౌ. ౫

తదా హే రాజన్ సర్వా యోషితః, సఙ్ఘశ స్సమేతా స్సహితా స్సానుకమ్పా రామకృష్ణవిషయ కానుకమ్పాయుక్తాః, అత ఏవ పరస్పరం బలాబలవ దూచుః ఏతౌ బల మన్తౌఽబలం తద్యుక్తం విషమ మిత్యూచు రిత్యర్థః. ౬

తదేవ విస్మయితుం తాసా ముక్తి మాహ (మహా నయ మితి) ఏషాం రాజసభాసదాం రాజసభాధికృతానా మయం మహా న ధర్మః. బతేతి ఖేదే శోఽసా వధర్మ ఇత్యత్ర విశేషణ ముఖేనాహ్యా (య ఇతి.) యే రాజసభాసదః, బాలయో శ్చ బలవతో శ్చ యుద్ధ మన్విచ్ఛంతి రాజా చే త్సశేః స్వవశం వారణీయః, ఏతే తు రాజ్ఞః, పశ్యత స్స్వయ మప్యన్విచ్ఛంతి అనుమన్యంత ఇత్యయం మహా నధర్మ ఇత్యర్థః. ౭

బాలబలవద్యుద్ధ మేవ దర్శయంతి పఞ్చభిః, (క్వేతి) వజ్రవ త్కఠినాని సర్వాఙ్గాని యయో స్తౌ శైలేంద్రతుల్యౌ మల్లౌ క్వ? అతిసుకుమారాణ్యఙ్గాని యయో రనాప్త మప్రాప్తం యౌవనం యాభ్యాం తా వేతౌ కిశోరౌ క్వ? ౮

ధర్మవ్యతిక్రమో హ్యస్య సమాజస్య ధ్రువం భవేత్,
యత్రాధర్మ స్సము త్తిష్ఠే న్న స్థేయం తత్ర కర్హిచిత్. ౯

న సభాం ప్రవిశే త్ప్రాజ్ఞ స్సభ్యదోషా ననుస్మరన్,
అబ్రువ న్విబ్రువ న్నజ్ఞో నరః కిల్బిష మశ్నుతే. ౧౦

వల్గత శ్శత్రు మభితః కృష్ణస్య వదనామ్బుజమ్,
వీక్ష్యతాం శ్రమవార్యు ప్తం పద్మకోశ మివామ్బుభిః. ౧౧

కిం న పశ్యత రామస్య ముఖ మాతామ్రలోచనమ్.
ముష్టికం ప్రతి సామర్షం హాససమ్భ్రమశోభనమ్. ౧౨

పుణ్యా బత వ్రజభువో యదయం నృలిఙ్గగూఢః పురాణపురుషో వనచిత్రమాలీ.
గాః పాలయ న్సహ బలః క్వణయన్ స్మ వేణుం విక్రీడయాఞ్చతి గిరిత్రరమార్చితాఙ్ఘ్రిః

అతోఽస్య సమాజస్య సభాయాః మహాన్ ధర్మవ్యతిక్రమః, ధర్మవిపర్యయః. అధర్మో భవేత్, కిం విధేయ మితి కాభిశ్చి దుక్తే కాశ్చి దాహుః (యత్రాధర్మ ఇతి.) సముత్తిష్ఠే త్ప్రవర్తేత తత్ర కర్హిచిత్ క్షణ మపి న స్థేయ మితి ౯

అపరా ఆహుః. న సభా మితి సభ్యానాం, దోషా ననుస్మరన్ ప్రాజ్ఞ శ్చే త్సభాం న ప్రవిశేత్, అబ్రువన్ జ్ఞాత్వాఽపి తూష్ణీం తిష్ఠన్ విబ్రువన్ విపరీతం బ్రువ న్నజ్ఞః అజ్ఞ ఇవ తిష్ఠన్ జ్ఞాత్వాఽపి న జానామీతి బ్రువ న్నిత్యర్థః. ఏవంవిధో యో నరః స కిల్బిషం అశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ౧౦

అన్యా స్త్వాహుః, (వల్గత ఇతి.) శత్రుః మథితః, శత్రో స్సర్వతః వల్గతో ధావతః కృష్ణస్య అమ్బుకణైః పద్మకోశ మివ శ్రమవారిణా ప్తం వ్యాప్త వదనామ్బుజం దృశ్యతామ్. ౧౧

అపరా ఊచుః, కిం న పశ్యతేతి, ఈష త్సమంతా ద్వా తామ్రే లోచనే యస్మిం స్తత్ ముష్టికం ప్రతి సామర్షం సక్రోధం హాసేన సంరమ్భ ఆవేశ స్తేన శోభనం రామస్య ముఖం కిం న పశ్యత. ౧౨

అన్యా ఊచుః. (పుణ్యా బతేతి.) స్వయం పురాణపురుషః. శ్రీమన్నారాయణ స్సన్ నృలిఙ్గేన మనుష్యస్యేవ శరీరేణ గూఢః. తిరోధాపితస్వస్వరూపగుణః. వనస్థాని విచిత్రాణి మాల్యాని యస్య సః గిరిత్రరమాభ్యాం రుద్రమహాలక్ష్మీభ్యాం అర్చితా వఙ్ఘ్రీ యస్య సః గిరిత్రగ్రహణం చతుర్ముఖాదీనా మప్యుపలక్షణం. సహబలః, బలరామేణ సహితః వేణుం వాదయన్ గా శ్చ పాలయన్ విక్రీడయా అఞ్చతి అటతి. అయం భావః ధిగిమాం సభాం యస్యా మయం పరిభూయతే తా స్తు వ్రజభువో ధన్యాః. యతోఽయం స్వయం కృష్ణో వివిధక్రీడయా చరతీతి. ౧౩

(కువలయాపీడాఖ్యగజతన్నిషాదివధకథా)

గోప్య స్తపః కి మచర దముష్య రూపం లావణ్యసార మసమోర్ధ్వమనన్యసిద్ధమ్.
దృగ్భిః పిబ న్త్యనుసవాభినవం దురాప మేకాన్తధామ యశస శ్శ్రియ ఈశ్వరస్య. ౧౪

యా దోహనే దవహనే మథనోపలేప ప్రేఙ్ఖేఙ్ఖనార్భరుదితోక్షణమార్జనాదౌ.
గాయన్తి చైన మనురక్తధియోఽశ్రుకణ్ఠ్యో ధన్యా వ్రజస్త్రియ ఉరుక్రమచిత్తయానాః. ౧౫

ప్రాత ర్వ్రజా ద్వ్రజత ఆవిశత శ్చ సాయం గోభి స్సమం క్వణయతోఽస్య నిశమ్య వేణుమ్.
నిర్గమ్య తూర్ణ మబలాః పథి భూరిపుణ్యాః పశ్య న్తి సస్మితముఖం సదయావలోకమ్. ౧౬

అహో అల్పపుణ్యా వయం యతోఽస్మాభి రనవసరేఽయం దృష్టః. గోప్య స్తు బహుపుణ్యా ఇత్యాహ త్రిభిః (గోప్య ఇతి) గోప్యః. కిం నామ స్వర్గాపవర్గాది రాచరితం తపోఽనిర్వచనీయ మిత్యర్థః. కుతః? యత్ యస్మా దముష్య శ్రీకృష్ణస్య రూపం పఙ్క్తి లావణ్యేన సారం శ్రేష్ఠం కిం చాసమోర్ధ్వం సమమూర్ధ్వ మధికం వా యస్య తత్ నిత్యమాత్మసిద్ధ మిత్యర్థః. తదపి నాన్యేన భూషణాదినా సిద్ధం కిం తు స్వతః ఏవాకర్ణాయత్తం వా కిం చ యశసః శ్రియ ఐశ్వర్యస్య ఈశ్వరస్య చ ఏకాన్తధామ ఏకాన్తం ధామ ఏకమ్ అనుక్షణం సదా నవాభినవం దురాప మకృతపుణ్యానాం ఏతేషాం ప్రాప్తు మశక్యం ఏవంభూతం రూపం యాః నేత్రైః అనుపిబంతి పశ్యంతీతి. ౧౪

కించ యాః దోహనాదిషు ఏనం గాయంతి తాః, వ్రజస్త్రియో ధన్యాః, కథమ్భూతాః? ఉరుక్రమే చిత్తం ఉరుక్రమచిత్తం తదేవ యానం సర్వపురుషార్థప్రాప్తిసాధనం యాసాం తాః పాఠాంతరే ఉరుక్రమం చిత్తేన యానా ఇత్యర్థః. కుతః అనురక్తధియః తత్ర లిఙ్గ మశ్రుకంఠ్యః ఆనందాశ్రువిరుద్ధకంఠ్యః. తత్ర దోహనం గవాం ఉపవహనం జలాసయనం మథనం దధ్నః, ఉపలేపో గృహాణాం ప్రేఙ్ఖణం దోలాందోలనం ఇఙ్ఖనం రుదితం రుదదర్భకసాంత్వనం ఉక్షణం సేచనం మార్జనం గృహసమ్మార్జనమ్. ౧౫

అపి చ (ప్రాత రితి) యా అబలా గోభి స్సహ ప్రాతః వ్రజా ద్విర్గత్య తత స్సాయం ఆవిశత శ్చ వేణుం క్వణయతః అస్య వేణునాద మాకర్ణ్య గృహా త్తూర్ణం నిర్గత్య పథి తస్య సదయోఽవలోకో యస్మిన్ స్మిత యుక్తం ముఖం పశ్యంతి తా భూరిపుణ్యాః. ౧౬

ఏవం ప్రభాషమాణాసు స్త్రీషు యోగేశ్వరో హరిః,
శత్రుం హన్తుం మన శ్చక్రే భగవా న్భరతర్షభ. ౧౭

ఉపశ్రుత్య గిర స్త్రీణాం పుత్రస్నేహశుచాతురౌ.
పితరా వన్వతప్యేతా మజానన్తౌ తయో ర్బలమ్. ౧౮

తై స్తై ర్నియుద్ధవిధిభి ర్వివిధై రచ్యుతేతరౌ,
యుయుధాతే యథాఽన్యోన్యం తథైవ బలముష్టికౌ. ౧౯

భగవద్గాత్రనిష్పాతై ర్వజ్రనిష్పేషనిష్ఠురైః,
చాణూరో భజ్యమానాఙ్గో ముహు ర్గ్లాని మవాప హ. ౨౦

స శ్యేనవేగ ఉత్పత్య ముష్టీకృతకరా వుభౌ.
భగవన్తం వాసుదేవం క్రుద్ధో వక్ష స్యబాధత. ౨౧

ఇత్థం స్త్రీషు ప్రభాషమాణాసు సతీషు హేభరతర్షభ యోగీశ్వరో భగవాన్ హరిః శ్రీకృష్ణః శత్రుం హంతుం మన శ్చక్రే, ౧౭

తదా పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ నందవసుదేవౌ వా పుత్రయోః రామకృష్ణయో ర్బల మజానంతౌ కేవలం స్త్రీణా ముక్తరీత్యా ప్రభాషమాణానాం గిరో వచాంస్యాకర్ణ్య అన్వతప్యేతాం అనుతప్తవంతౌ. ౧౮

అచ్యుతేతరౌ కృష్ణచాణూరౌ అన్యోన్యం నానావిధై స్తై స్తై ర్నియుద్ధవిధిభిః పూర్వోక్త పరిభ్రమణవిక్షేపాదిభిః, యథా యుయుధాతే తథైవ బలముష్టికౌ రామముష్టికౌ చ యుయుధాతే ౧౯

తదా భగవతో గాత్రస్య నిష్పాతైః అరత్నిజాన్వాదిప్రహారైః. వజ్రస్య నిష్పేషః తీవ్రప్రహారః తద్వ న్నిష్ఠురై ర్భజ్యమానాఙ్గ శ్చాణూరో ముహుః గ్లానిం ప్రాప్తవాన్. ౨౦

స చాణూరః శ్యేనస్యేవ వేగో యస్య ఉత్పత్య క్రుద్ధః. ఉభౌ ముష్టీకృతకరౌ వాసుదేవం వక్ష స్యతాడయత్ ముష్టీకృతకరాభ్యాం వాసుదేవస్య వక్ష స్యతాడయ దిత్యర్థః. ముష్టీకృత్యేతి పాఠే ఉభౌ కరౌ ముష్టీకృత్య. ౨౧

(కువలయాపీడాఖ్యగజతన్నిషాదివధకథా)

నాచల త్తత్ప్రహారేణ స్రగ్భి ర్హత ఇవ ద్విపః,
బాహ్వో ర్నిగృహ్య చాణూరం బహుశోఽభ్రామయన్ హరిః. ౨౨

భూపృష్ఠే పోథయామాస తరసా త్యక్తజీవితమ్.
విస్రస్తాకల్పకేశస్ర గిన్ద్రధ్వజ ఇవాపతత్. ౨౩

తథైవ ముష్టికః పూర్వం స్వముష్ట్యాఽభిహతేన వై.
బలభద్రేణ బలినా తలే నాభిహతో భృశమ్. ౨౪

ప్రవేపిత స్సరుధిర ముద్వమ న్ముఖతోఽర్దితః,
వ్యసుః పపాతోర్వ్యుపస్థే వాతాహత ఇవాఙ్ఘ్రిపః. ౨౫

తతః కూట మనుప్రాప్తం రామః ప్రహరతాంవరః,
అవధీ ల్లీలయా రాజ న్సావజ్ఞం వామముష్టినా. ౨౬

భగవాన్ తత్ప్రహారేణ నాచలత్ యథా స్రగ్భిః. హత స్తాడితో ద్విపో గజో న చలతి తద్వత్ కింతు తరసా చాణూరం బాహ్వోః, గృహీత్వా బహూకృత్వో భ్రామయన్ తేనైవ త్యక్తం జీవితం యేన తం గతప్రాణం భూపృష్ఠే పోథయామాస ఆస్ఫోటయత్. తేనైవంపాతితః చాణూరః విస్రస్తా విక్షిప్తాః కేశాః ఆకల్పా ఆభరణాని స్రజ శ్చ తథాభూతో న్యపతత్ ఇంద్రధ్వజో నామ గౌడ దేశేషు ప్రసిద్ధః, కస్మింశ్చి దుత్సవే మహాన్ స్తమ్భో ధ్వజపతాకాద్యలంకృతః పురుషాకృతి రుచ్ఛ్రియతే స యథా పతతి తద్వ దితి. ౨౨-౨౩

తథా ముష్టికోఽపి తావ త్స్వముష్టినా తాడితేన రామేణ కర్త్రా భృశం కరతలే నాభితాడితః, ప్రవేపితః కమ్పితః, అర్దితః, పీడితః, ముఖతో రుధిర ముద్వమన్ ఉద్గిరన్ గతప్రాణో వాతేన చండమారుతే నాహత ఉన్మూలితమూలోఽఙ్ఘ్రిపో వృక్ష ఇవ ఉర్వ్యుపస్థే భూపృష్ఠే పపాత. ౨౪-౨౫

తతో రామ స్తమను సమనంతరం ప్రాప్తం కూటాఖ్యం మల్లం సావజ్ఞం సావహేళనం యథా తథా లీలయా వామముష్టినా అవధీత్. ౨౬

తత్రైవ హా శలః కృష్ణపాదా పహతశీర్షకః,
ద్విధా విశీర్ణ స్తోసలక ఉభా వపి నిపేతతుః. ౨౭

చాణూరే ముష్టికే కూటే శలే తోసలకే హతే,
శేషాః ప్రదుద్రువు ర్మల్లా స్సర్వే ప్రాణపరీప్సవః. ౨౮

గోపా న్వయస్యా నాకృష్య తై స్సంసృజ్య విజహ్రతుః,
వాద్యమానేషు తూర్యేషు వల్గన్తౌ చారునూపురౌ ౨౯

జనాః ప్రజహృషు స్సర్వే కర్మణా రామకృష్ణయోః,
ఋతే కంసం విప్రముఖ్యా స్సాధవ స్సాధు సాధ్వితి. ౩౦

హతేషు మల్లవర్యేషు విద్రుతేషు చ భోజరాట్,
న్యవారయ త్స్వతూర్యాణి వాక్యం చేద మువాచ హ. ౩౧

తత్రైవ కృష్ణస్య ప్రపదా పాదాగ్రేణ తాడితశిరాః శలాఖ్యో మల్లః, తోసల స్తు ద్విధా విదీర్ణః విదారితః, ఉభౌ తా వేతౌ శలతోసలకౌ నిపేతతుః ౨౭

ఇత్థం చాణూరాదిషు హతేషు అవశిష్టా స్సర్వే మల్లాః, ప్రాణపరీప్సవః ప్రాణా నాప్తు మిచ్ఛవః జీవితు మిచ్ఛవ ఇతి యావత్ ప్రదుద్రువుః పలాయితవన్తః. ప్రాణపరీప్సవ ఇతి పాఠే జీవితు మిచ్ఛవ ఇత్యర్థః. ౨౮

తతో రామకృష్ణౌ వయస్యా న్సఖీ న్గోపా నాకృష్య ఆహూయ తై స్సంసృజ్య సఙ్గమ్య తూర్యేషు వాద్యేషు వాద్యమానేషు సత్సు చారుణీ నూపురే యయో స్తౌ వల్గన్తౌ నృత్యాదికం కుర్వన్తౌ విహృతవన్తౌ. ౨౯

తదా కంసం వినా సర్వే జనాః రామకృష్ణయోః కర్మణా నియుద్ధాత్మకేన వికర్మణా హృష్టవన్తః తథా సాధవో విప్రశ్రేష్ఠా శ్చ సాధు సాధ్వి త్యూచుః. ౩౦

ఇత్థం మల్లవర్యేషు హతేష్వ వశిష్టేషు చ సత్సు స భోజరాట్ కంసః తూర్యాణి. న్యవారయత్ ఇత్థం వక్ష్యమాణం వాక్య మువాచ చ. ౩౧

—* కంసవధఘట్టః *—

నిస్సారయత దుర్వృత్తౌ వసుదేవసుతౌ పురాత్,
ధనం హరత గోపానాం నన్దం బధ్నీత దుర్మతిమ్. ౩౨

వసుదేవస్తు దుర్మేధా హన్యతా మాశ్వసత్తమః,
ఉగ్రసేనః పితా చాపి సానుగః పరపక్షగః. ౩౩

ఏవం వికత్థమానే వై కంసే ప్రకుపితోఽవ్యయః,
లఘిమ్నోత్పత్య తరసా మఞ్చ ముత్తుఙ్గ మారుహత్, ౩౪

త మాపతన్త మాలోక్య మృత్యు మాత్మన ఆసనాత్,
మనస్వీ సహసోత్థాయ జగృహే సోఽసిచర్మణీ ౩౫

తం ఖడ్గపాణిం విచరన్త మాశు శ్యేనం యథా దక్షిణసవ్య మమ్బరే,
సమగ్రహీ ద్దుర్విషహోగ్రతేజా యథోరగం తార్క్ష్యసుతః ప్రసహ్య. ౩౬

వసుదేవాహ (నిస్సారయతేతి వ్యాఖ్యానం.) దుర్వృత్తౌ వసుదేవ స్యాత్మజౌ ప్రతీయమాన మిదం పురా న్నిస్సారయత నిష్కాసయత స్వభృత్యాన్ ప్రతీదు ముక్తిః గోపానాం ధనం హరత గృహీత తథా దుష్టా బుద్ధి ర్యస్య తం నందం బధ్నీత బద్ధం కురుత. ౩౨

అసత్తమో దురాత్మా వసుదేవః, అయ హన్యతాం తథా నోఽస్మాకం, పితా ఉగ్రసేన శ్చ పరపక్షగః శత్రుపక్షపాతీ హేతుగర్భ మిదం తత్త్వా త్సానుగో హన్యతామ్. ౩౩

ఇత్యేవం కంసే వికత్థమానే విరుద్ధం యథా తథా కథయతి సత్యవ్యయో భగవాన్ ప్రకుపితో లఘిమ్నా లాఘవేన ఉత్ప్లుత్య తరసా బలేనోత్తుఙ్గ మున్నతం మఞ్చం కంసాధిష్ఠితం పీఠ మారురోహ. ౩౪

తదా తాత్కాలికకర్తవ్యాభిజ్ఞః, కంసః, స్వమృత్యు మివాపతన్తం కృష్ణ మాలోక్య సహసా త్వరయా ఆసనా దుత్థాయ ఖడ్గఖేటౌ జగృహే. ౩౫

అవిషహ్య ముగ్రం తేజో యస్య స భగవాన్ ఖడ్గః పాణౌ యస్య తం దక్షిణతో వామతో అమ్బరే ఊర్ధ్వం చ శ్యేనం యథా శ్యేన మివ చరంతం కంసం సమగ్రహీత్ యథా తార్క్ష్యసుతః కశ్యపపుత్రో గరుడః, ప్రసహ్య బలా దురగం సర్పం గృహ్ణాతి తద్వత్. ౩౬

ప్రగృహ్య కేశేషు చలత్కిరీటం నిపాత్య రఙ్గోపరి తుఙ్గమఞ్చాత్,
తస్యోపరిష్టా త్స్వయ మబ్జనాభః పపాత విశ్వాశ్రయ ఆత్మతన్త్రః. ౩౬

కంసం పరేతం విచకర్ష భూమౌ హరి ర్యథేభం జగతో విపశ్యతః,
హా హేతిశబ్ద స్సుమహాం స్తదాఽభూ దుదీరిత స్సర్వజనై ర్నరేన్ద్ర. ౩౭

స నిత్యదోద్విగ్నధియా త మీశ్వరం పిబ న్నద న్వాపి చర స్స్వపఞ్ శ్వసన్.
దదర్శ చక్రాయుధ మగ్రతో యత స్తదేవ రూపం దురవాప మాప. ౩౯

తస్యానుగా భ్రాతరోఽష్టౌ కఙ్కన్యగ్రోధకాదయః,
అభ్యధావ న్నతిక్రుద్ధా భ్రాతు ర్నిర్వేశకారిణః. ౪౦

తదాఽతిరభసాం స్తాం స్తు సంయత్తా న్రోహిణీసుతః,
అహ న్పరిఘ ముద్యమ్య పశూ నివ మృగాధిపః. ౪౧

తతః కేశేషు ప్రగృహ్య దృఢం గృహీత్వా చల ద్విక్షిప్తం కిరీటం యస్య తం కంసం ఉన్నతా న్మఞ్చా ద్రఙ్గోపరి నిపాత్య తస్య కంసస్యోపరిష్టాత్ స్వయ మబ్జనాభో భగవా న్పపాత కథం భూతః విశ్వాధారః, అనేనగరిష్ఠత్వ ముక్తం ఆత్మతంత్ర స్వతంత్రస్పంహా ర్తేత్యర్థః. ౩౬

తతః జగతో జనస్య పశ్యత స్సతః పరేతం గతప్రాణం కంసం భూమౌ విచకర్ష యథా హరిః సింహః ఇభం గజం తద్వత్ తదా హేనరేంద్ర సర్వై ర్జనైః సుమహా నత్యుచ్చైః హాహేతిశబ్దః ఉదీరితః ఉద్ఘోషితోఽభూత్. ౩౭

యత స్సదా ఉద్విగ్నయా భీతయా ధియా త మీశ్వరం కృష్ణ మేవ పానభోజనాద్యవస్థాస్వ గ్రత శ్చక్రాయుధం దదర్శ. తత స్స కంసో దురాసద మపి తదేవరూపం ప్రాప్తవాన్ తత్సారూప్యల క్షణాం ముక్తి మవాపేత్యర్థః. ౩౯

తత స్తస్య కంసస్య భ్రాతరః కఙ్కాదయోఽష్టౌ భ్రాతు ర్నిర్వేశం నిష్కృతి మానృణ్యం తత్కారిణః అతిక్రుద్ధాః అభ్యధావన్. ౪౦

తదా అతిమాత్రో రభసో వేగో యేషాం తాన్ సంయత్తాన్ ఉద్యుక్తాన్ రామః పరిఘ ముద్యమ్య అహన్ జఘాన మృగాధిపః, సింహః పశూనివ. ౪౧

(కంసవధఘట్టః)

నేదు ర్దున్దుభయో వ్యోమ్ని బ్రహ్మేశాద్యాదిభూతయః,
పుష్పైః కిరన్త స్తం ప్రీతా శ్శశంసు ర్ననృతుః స్త్రియః. ౪౨

తేషాం స్త్రియో మహారాజ సుహృన్మరణదుఃఖితాః,
తత్రాభ్యయు ర్వినిఘ్నన్త్యశ్శీర్షా ణ్యశ్రువిలోచనాః. ౪౩

శయానా న్వీరశయ్యాయాం పతీ నాలిఙ్గ్య శోచతీః,
విలేపు స్సుస్వరం నార్యో విసృజన్త్యో ముహు శ్శుచః. ౪౪

హానాథ ప్రియధర్మజ్ఞ కరుణానాథవత్సల,
త్వయా హతేన నిహతా వయం తే సగృహప్రజాః. ౪౫

త్వయా విరహితా పత్యా పురీయం పురుషర్షభ,
న శోభతే వయ మివ నివృత్తోత్సవమఙ్గళా. ౪౬

అనాగసాం త్వం భూతానాం కృతవా న్ద్రోహ ముల్బణమ్.

తదా స్వవిభూతిభూతా బ్రహ్మరుద్రాదయః పుష్పైః కిరన్తః శశంసుః తుష్టువుః, స్త్రియోఽప్సరసో ననృతుః. ౪౨

(తేషా మితి.) హేమహారాజ తేషాం కంసకంకాదీనాం, స్త్రియః పత్న్యః భర్తృమరణేన హేతునా దుఃఖితాః స్వశిరాంసి నిఘ్నంత్యః, అశ్రూణి లోచనయోః యాసాం తాః తత్ర భర్తృసన్నిధా వాజగ్ముః. ౪౩

వీరశయ్యాయాం యుద్ధభూమౌ శయానాన్ స్వభర్తౄ నాలిఙ్గ్య శోచంత్యః ముహుః శుచోఽశ్రూణి విసృజంత్యః సుస్వరం యథా తథా విలేపుః విలాపం చక్రుః ౪౪

విలాపప్రకార మేవాహ (హానాథేతి.) నాథేత్యాదీని విలాపే ప్రేమసమ్బోధనాని. హతేన త్వయా సహైవ తే త్వదీయా స్సగృహాః, ప్రజా శ్చ వయ మపి విహతప్రాయాః. ౪౫

పత్యా ప్రభుణా త్వయా విరహితేయం పురీ హేపురుషర్షభ యథా వయం తద్వ న్నివృత్తా ఉత్సవా, మంగళాని సుఖాని చ యస్యాం తథా భూతాః పూర్వవ న్న శోభత ఇతి తుదృష్ట్యోమః. ౪౬

అథ పరమాత్మదృష్ట్యోమః (అనాగసా మితి.) త్వం నిరపరాధానాం భూతానాం దుస్సహం

తేనేమాం భో దశాం నీతో భూతధ్రుక్కో లభేత శమ్. ౪౭
సర్వేషా మేవ భూతానా మేష హి ప్రభవాప్యయః.
గోప్తా చ తదవధ్యాయీ న క్వచి త్సుఖ మేధతే. ౪౮
రాజయోషిత ఆశ్వాస్య భగవా న్లోకభావనః.
యా మాహు ర్లౌకికీం సంస్థాం హతానాం తా మకారయత్. ౪౯
మాతరం పితరం చైవ మోచయిత్వాఽథ బన్ధనాత్,
రామకృష్ణౌ వవన్దాతే శిరసాఽఽస్పృశ్య పాదయోః. ౫౦
దేవకీ వసుదేవ శ్చ విజ్ఞాయ జగదీశ్వరౌ,
కృతసంవన్దనౌ పుత్రౌ సస్వజాతే న శఙ్కితౌ. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

ద్రోహం కృతవాన్ తేన కారణేన భో భర్తః ఇమాం దశాం ప్రాప్తః. భూతాని ద్రుహ్యతీతి తథా సః కో వా శం సుఖం లభేత కింతు దుఃఖ మేవేతి భావః. ౪౭

కిఞ్చైషః శ్రీకృష్ణః సర్వేషాం భూతానాం, ప్రభవః ప్రభవ త్యస్మా దితి ప్రభవః స్రష్టేత్యర్థః. అపియంతి లీయంతేఽస్మి న్నిత్యప్యయః సంహర్తేత్యర్థః, గోప్తా రక్షితా చ అత స్తదవసవధ్యాయీ తస్మి న్విషయే అవధ్యాన మవజ్ఞాతిక్రాన్తం శీలం యస్య సః క్వచి దపి సుఖం యథా తథా నైధతే న వర్ధతే కింతు దుఃఖ మేవాశ్నువ న్నశ్యతీత్యర్థః. ౪౮

ఇత్థం శోచతీః రాజయోషితః సాంత్వయిత్వా లోకభావనః, లోకం భావయతి శ్రేయోయుక్తం కరోతీతి తథా తత్వాత్ హతానాం యాం లౌకికీం స్మార్తీం సంస్థాం దాహాదిక్రియా మాహుః మనుయాజ్ఞవల్క్యాదయః. తా మకారయత్. ౪౯

తతో రామకృష్ణౌ మాతరం పితరం దేవకీం వసుదేవం చ బంధనా న్మోచయిత్వా తయోః పాదయోః శిరసా ఈష త్స్పృష్ట్వా వవందాతే. ౫౦

కృతం సంవందనం యాభ్యాం తౌ పుత్రౌ జగదీశ్వరౌ విజ్ఞాయ న శఙ్కితౌ కంసభయశఙ్కా రహితౌ సస్వజాతే ఆలిఙ్గితవంతౌ. ౫౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచచత్వారింశో ఽధ్యాయః

—* పితృసాన్త్వనఘట్టః *—

బాదరాయణి రువాచ—

పితరా వుపలబ్ధార్థౌ విదిత్వా పురుషోత్తమః,
మాభూ దితి నిజాం మాయాం తతాన జనమోహినీమ్. ౧

ఉవాచ పితరా వేత్య సాగ్రజ స్సాత్వతర్షభః,
ప్రశ్రయావనతః ప్రీణ న్నమ్బ తాతేతి సాదరమ్. ౨

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ—

నాస్మత్తో యువయో స్తాత నిత్యోత్కణ్ఠితయో రపి,
బాల్యపౌగణ్డకైశోరాః పుత్రాభ్యా మభవ న్క్వచిత్. ౩

అథ పఞ్చచత్వారింశో ఽధ్యాయః.

అథ పితృసాన్త్వనోగ్రసేనరాజ్యాభిషేచనోపనయనసాన్దీపనిగమనవిద్యాగ్రహణగురుదక్షిణా
ప్రదానాత్మకం చరిత్రం పఞ్చచత్వారింశే "విజ్ఞాయ జగదీశ్వరౌ" ఇత్యుక్తం తత్ర భగవా
న్మయి పుత్రే సత్యేన మే ... కం జ్ఞానం న ద్యుత్పత్తి కిం ... మద్భ్రాతాత్మా ... దపి మయి
పుత్ర ప్రేమ ... తో ... ఇత్యాలోచ్య ... జ్ఞానతిరోధాపినీం మాయా
మాతతానేత్యాహ (పితరా విటి.) ఉపలబ్ధః విజ్ఞాతః అర్థః నిరతిశయపురుషార్థః. ఆత్మా యాభ్యాం.
తథాభూతౌ పితరౌ విదిత్వా పురుషోత్తమో భగవా న్మా భూదితి అవిచ్ఛిన్నం స్వమాహాత్మ్యజ్ఞానం
మాభూ దితి జనమోహినీం మాయాం తతాన విస్తృతవాన్ ఆచ్ఛాదితవా నిత్యర్థః. ౧

తత స్సాగ్రజ స్సరామ స్సాత్వతర్షభో భగవా నాత్మమాయయా, ఆత్మానం కేవలం పుత్ర
మేవ మత్వా పితరా వుపేత్య ప్రశ్రయేణ వినయేన, అవనతో నమ్రః సాదరం యథా తథా హే అంబ
హే తాతేతి సమ్బోధనేన ప్రీణన్ ప్రీతిం జనయ న్నువాచ. ౨

ఉక్తి మేవాహ (నాస్మత్త ఇతి సప్తభిః.) హే తాత అస్మత్తో అస్మన్నిమిత్తం నిత్య
ముత్కణ్ఠితయో రపి యువయోః పుత్రాభ్యాం పుత్రయో రావయోః బాల్యాద్యవస్థాః క్వచి ద్భవంతి
కేనాపి ... న్యాలో గతః న తు యుష్మదంతిక ఇత్యర్థః. ౩

న లబ్ధో దైవహతయో ర్వాసో నౌ భవదన్తికే
యాం బాలాః పితృగేహస్థా విన్దన్తే లాలితా ముదమ్. ౪

సర్వార్థసమ్భవో దేహో జనితః పోషితో యతః,
న తయో ర్యాతి నిర్వేశం పిత్రో ర్మర్త్య శ్శతాయుషా. ౫

య స్తయో రాత్మజః కల్ప ఆత్మనా చ ధనేన చ,
వృత్తిం న దద్యా త్తం ప్రేత్య స్వమాంసం ఖాదయన్తి హి. ౬

మాతరం పితరం వృద్ధం భార్యాం సాధ్వీం సుతం శిశుమ్,
గురుం విప్రం ప్రపన్నం చ కల్పోఽబిభ్ర చ్ఛ్వసన్మృతః. ౭

త న్నావకల్పయోః కంసా న్నిత్య ముద్విగ్నచేతసోః,

తదేవాహ (న లబ్ధ ఇతి.) దైవేన హతయోః, హతభాగ్యయోః నౌ ఆవయోః భవదంతికే వాసో న లబ్ధః. ఆవా మేవ భాగ్యహీనా విత్యర్థః. పితృగేహస్థా బాలాః యాం ముదం విందంతి సా చ న లబ్ధేతి. ౪

ఏవం యువయో రావయో శ్చ కామహాని ర్జాతేత్యుక్తం. అధునావయోః యుష్మత్పరిచర్యా లోపేన ధర్మహాని రపి జాతేత్యాహ (సర్వార్థసంభవ ఇతి.) సర్వేషాం పురుషార్థానాం ధర్మాదీనాం సంభవో యస్మి న్స దేహో యతో యాభ్యాం జనితః పోషిత శ్చ తయో ర్నిర్వేశం నిష్కృతి మానృణ్యం మర్త్యః. శతవత్సరమాత్రేణాపి నైతి న ప్రాప్నోతి. ౫

[illegible] పితు ర్యః పుత్రః కల్ప స్సమర్థ స్స న్నాత్మనా దేహేన ధనేన చ పిత్రోః. వృత్తిం జీవికాం న దద్యా త్స కల్పమేత్, తం ప్రేత్య లోకాంతరే యమదూతాః స్వస్యైవ మాంసం ఖాదయంతి హి. ౬

కించ సమర్థోఽపి మాత్రాదీ న్యథోచిత మబిభ్రత్ అపుష్ణన్ శ్వసన్మృతః జీవన్నపి మృతప్రాయః. ౭

త త్తస్మా దుద్విగ్నం భీతం చేతో యయో స్తయో ర్వాం యువయోః అనర్చయతో రపూజయతోః, వా మితి కర్మణి సంబంధ వివక్షయా షష్ఠీ. అకల్పయో రసమర్థయో రావయో ర్మోఘం వృథా

(పితృసాన్త్వనఘట్టః)

మేఘ మేతే వ్యతిక్రాన్తా దివసా వా మనర్చతోః. ౮

తత్షన్తు మర్హథ స్తత్ర మాత ర్నౌ పరతన్త్రయోః.
అకుర్వతో ర్వాం శుశ్రూషాం క్లిష్టయో ర్దుర్హృదో ర్భృశమ్. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి మాయామనుష్యస్య హరే ర్విశ్వాత్మనో గిరా,
మోహితా వఙ్క మారోప్య పరిష్వజ్యాపతు ర్ముదమ్. ౧౦

సిఞ్చన్తా వశ్రుధారాభిః స్నేహపాశేన సంవృతౌ,
న కిఞ్చి దూచతూ రాజ న్బాష్పకణ్ఠౌ విమోహితౌ. ౧౧

ఏవ మాశ్వాస్య పితరౌ భగవా న్దేవకీసుతః.
మాతామహం తూగ్రసేనం యదూనా మకరో న్నృపమ్. ౧౨

బహవ ఏతే దివసా వ్యతిక్రాన్తాః యువ్వా వా మిత ద్వితీయా. యువా మనర్చ్యమానతోః తత్ర తాతు రికల్యయో రనపర్థయో స్తత్రాపి హేతు ర్నిత్యం కంసా దుద్విగ్న చేతసో ర్నౌ అవయో ర్నామ మేతే వ్యతిక్రాన్తా ఇత్యన్వయః. కంసా దుద్విగ్నచేతసో రిత్యనైశ్వర్యే ఉభియుక్తో దుక్తిః. ౮

హేమాతః పరతన్త్రయో రావయో స్తత్ర యుష్మదనర్చ్యాయాం నిమిత్తభూతాయాం తదాగః క్షన్తు మర్హథః. కథంభూతయోః భృశం నితరాం క్లిష్టయో ర్వాం యువయో శ్శుశ్రూషా మకుర్వతో రత ఏవ దుర్హృదో ర్దురాత్మనోః. ౯

ఇతీత్థం మాయయా స్వసఙ్కల్పేన మనుష్యస్య హరే ర్గిరా మోహితౌ దేవకీవసుదేవౌ పుత్రా వఙ్క మారోప్య పరిష్వజ్య చ ముదం ప్రాపతుః. ౧౦

హేరాజ న్విమోహితౌ వత ఏవ స్నేహ ఏవ పాశ స్తేన యన్త్రితౌ బద్ధౌ అశ్రూణాం ధారాభిః. పుత్రౌ అభిషిఞ్చన్తౌ బాష్పః కణ్ఠయో ర్యయో స్తౌ కిఞ్చి దపి నోచతుః. ౧౧

ఇత్థం భగవా న్దేవకీసుతః పితరౌ వాశ్వాస్య సాన్త్వయిత్వా మాతామహ ముగ్రసేనం యదూనా మధిపతి మకరోత్. ౧౨

ఆహ చాస్మా న్మహాభాగ ప్రజా స్త్వ మాజ్ఞప్తు మర్హసి,
యయాతిశాపా ద్యదుభి ర్నాసితవ్యం నృపాసనే. ౧౩

మయి భృత్య ఉపాసీనే భవతో విబుధాదయః,
బలిం హర న్త్యవనతాః కిముతాన్యే నరాధిపాః. ౧౪

సర్వా న్స్వ జ్ఞాతిసంబన్ధా న్దిగ్భ్యః కంసభయా ద్గతాన్,
యదువృష్ణ్యన్ధకమధుదాశార్హ కుకురాదికాన్. ౧౫

సభాజితా న్సమాశ్వాస్య విదేశావాసకర్శితాన్,
న్యవాసయ త్స్వగేహేషు విత్తై స్సన్తర్ప్య విశ్వదృక్. ౧౬

కృష్ణసఙ్కర్షణభుజై ర్గుప్తా లబ్ధమనోరథాః,
గృహేషు రేమిరే సిద్ధాః కృష్ణరామగతజ్వరాః. ౧౭

తమువాచ. ఉక్తి మేవాహ (అస్మా న్మహాభాగేత్యాది నరాధిపా ఇత్యన్తేన) హే మహాభాగ త్వ మస్మాన్ త్వత్ప్రజాభూతా నాజ్ఞప్తు మర్హసి ఏధేమా న్కర్తు మర్హసి అధిపతి ర్భవితు మర్హసీత్యర్థః. నను త్వ మేవ రాజా భవితు మర్హసీత్యత ఆహ యయాతిశాపా దితి.) నృపాసనే నాసితవ్య [illegible] పేష్టవ్యం ఏవ తు [illegible] దర్భ్యోఽపి మదాజ్ఞయా న దోష ఇతి భావః. ౧౩

నన్వహం నామమాత్రః. కథ మధిపతి ర్భవితు మర్హామీత్యత ఆహ (మయీతి) త్వద్భృత్యే మయి త్వాం సేవమానే సతి విబుధశ్రేష్ఠా అప్యవనతా నమ్రా స్సన్తో భవతే బలిం హరన్తి సమర్పయన్తి కిముత అన్యే నరాధిపా అర్పయన్తీతి కిముత వాచ్యం భవిష్యతీత్యర్థః. ౧౪

తతో విప్రవాస్య నృపగణా న్సర్వా న్స్వజ్ఞాతీన్ సంబన్ధినశ్చ యదువాదీన్ కంసభయా త్పలాయితాన్ సాన్త్వయిత్వా సభాజితాన్ సమ్మానితాన్ కృత్వా పరదేశావాసేన కృశీకృతాన్ విత్తై స్సన్తర్ప్య స్వస్వగేహేషు న్యవాసయత్. ౧౫-౧౬

తతః కృష్ణరామాభ్యాం గతో నివృత్తో జ్వర స్తాపో యేషాం లబ్ధః మనోరథః యై స్తే సిద్ధాః పూర్ణకామాః, కృష్ణసఙ్కర్షణయోః భుజై ర్గుప్తాః పాలితాః గృహేషు రేమిరే. ౧౭

(పితృసాన్త్వనఘట్టః)

విశన్తోఽహరహః ప్రీతా ముకున్దవదనామ్బుజమ్,
నిత్యం ప్రముదితం శ్రీమత్సదయస్మితవీక్షణమ్. ౧౮

తత్ర ప్రవయసోఽప్యాస న్యువానోఽతిబలౌజసః,
పిబన్తోఽక్షై ర్ముకున్దస్య ముఖామ్బుజసుధాం ముహుః. ౧౯

అథ నన్దం సమాసాద్య భగవా న్దేవకీసుతః.
సఙ్కర్షణ శ్చ రాజేన్ద్ర పరిష్వజ్యేద మూచతుః. ౨౦

పిత ర్యువాభ్యాం స్నిగ్ధాభ్యాం పోషితౌ లాలితౌ భృశమ్,
పిత్రో రభ్యధికా ప్రీతి రాత్మజే ష్వాత్మనోఽపి హి. ౨౧

స పితా సా చ జననీ యౌ పుష్ణీతాం స్వపుత్రవత్,
శిశూ న్బన్ధుభి రుత్సృష్టా నకల్పైః పోషరక్షణే ౨౨

[illegible]మాస్మి[illegible]ం స[illegible]తే వీక్షణే [illegible]స్మితా శ్రీమ త్సౌందర్యవ న్నిత్యం ప్రముదితం [illegible] ముకుందస్య ముఖాంబురుహం [illegible]. [illegible]తో రేమిర [illegible]త్యనుషఙ్గః. ౧౮

తత్ర గదా ప్రవయసో [illegible] అపి [illegible] ర్ముకుందస్య ముఖామ్బుజసుధాం నేత్రైః [illegible] తో యువానో నితరాం బలిష్ఠాంస శ్చ [illegible] అతిబలౌజస ఇతి పాఠే అతిశయితం బల మోజ శ్చ యేషాం తే ఆసన్. ౧౯

(అథేతి.) [illegible] సమాసాద్య సమీప మేత్య [illegible] రాజేంద్ర త మాలిఙ్గ్యేదం వక్ష్యమాణ మూచతుః. ౨౦

ఉక్తి [illegible] హేపితః స్నిగ్ధాభ్యాం అనురక్తాభ్యాం యువాభ్యాం భృశ మాత్మనో [illegible] పోషితౌ [illegible] పిత్రో రితి.) మాతాపిత్రోః. ఆత్మన స్వ[illegible]రీరా [illegible]జే [illegible] హి ప్రీతి రితి. ౨౧

నను యుపయోః పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ నావా మిత్యత్రాహతుః. (స పితేతి.) పోషణే రక్షణే చాకల్పై రసమర్థైః బన్ధుభిః ఉత్సృష్టాన్ [illegible] శిశూన్ యౌ పుత్రవత్ పుష్ణీతాం పోషితవంతౌ తా వేవ పితరా విత్యర్థః. ౨౨

యాత యూయం వ్రజం తాత వయం చ స్నేహదుఃఖితాః,
జ్ఞాతీ న్వో ద్రష్టు మేష్యామో విధాయ సుహృదాం ప్రియమ్. ౨౩

ఏవం సాన్త్వయ్య భగవా న్నన్దం సవ్రజ మచ్యుతః,
వాసోఽలఙ్కారకుప్యాద్యై రర్హయామాస సాదరమ్. ౨౪

ఇత్యుక్త స్తౌ పరిష్వజ్య నన్దః ప్రణయవిహ్వలః,
పూరయ న్నశ్రుభి ర్నేత్రే సగోపో వ్రజ మాయయౌ. ౨౫

—* శ్రీరామకృష్ణయో రుపనయనగురుకులవాసాదికథాసమ్ప్రఘట్టః *—

అథ శూరసుతో రాజన్ పుత్రయో స్సమకారయత్,
పురోధసా బ్రాహ్మణై శ్చ యథావ ద్ద్విజసంస్కృతిమ్. ౨౬

తేభ్యోఽదా ద్దక్షిణాం గావో రుక్మమాలా స్స్వలఙ్కృతాః.

అస్తు ప్రకృతే కిం తత్రాహతుః, (యాతేతి.) హే తాత యూయం వ్రజం ప్రతి గచ్ఛత వయం త్వత్రత్యానాం సుహృదాం ప్రియం విధాయ అస్మత్స్నేహేన దుఃఖితాన్ యుష్మాకం జ్ఞాతీన్ ద్రష్టు మేష్యామ ఆగమిష్యామః. ౨౩

ఇత్థం సభాయాం వ్రజం ప్రవాసి. స్వహితం నందం సాన్త్వయిత్వా వస్త్రాదిభి స్సాదరం యథా తథా అర్హయామాస. తత్ర కుప్యాని స్వర్ణ రజతాద్యతిరిక్తాని తామ్రకాంస్యాదిపాత్రాణి తత్ప్రభృతిభి ౨౪

ఇత్థ ముక్తో నన్ద స్తౌ రామకృష్ణా వాలిఙ్గ్య ప్రణయే నానురాగేణ విహ్వలః అశ్రుభిః, నేత్రే పూరయన్ గోపై స్సహ వ్రజం ప్రతి యయౌ. ౨౫

అథానంతరం శూరసుతో వసుదేవః, పురోధసా గర్గాచార్యేణ బ్రాహ్మణై శ్చ యథావిధి ఉభయోః రామకృష్ణయోః, ద్విజన్మసంస్కృతిం ద్విజత్వాపాదకసంస్కారం, ఉపనయనం సమ్యగకారయత్. ౨౬

తతః స్వలఙ్కృతేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్య సంపూజ్య దక్షిణాం గావో గా శ్చ అదాత్

(శ్రీకృష్ణరామయోరుపనయనగురుకులవాసాదికథారంభఘట్టః.)

స్వలఙ్కృతేభ్య స్సంపూజ్య సవత్సాః క్షౌమమాలినీః. ౨౭

యాః కృష్ణరామజన్మర్క్షే మనోదత్తా మహామతిః,
తా శ్చాదదా దనుస్మృత్య కంసే నాధర్మతో హృతాః. ౨౮

తత శ్చ లబ్ధసంస్కారౌ ద్విజత్వం ప్రాప్య సువ్రతౌ,
గర్గాద్యదుకులాచార్యా ద్గాయత్రం వ్రత మాస్థితౌ. ౨౯

ప్రభవౌ సర్వవిద్యానాం సర్వజ్ఞౌ జగదీశ్వరౌ,
నాన్యసిద్ధామలం జ్ఞానం గూహమానౌ నరేహితైః ౩౦

అథో గురుకులే వాస మిచ్ఛన్తా వుపజగ్మతుః,
కాశ్యం సాన్దీపనం నామ అవన్తీపురవాసినమ్. ౩౧

యథోపసాద్య తౌ దాన్తౌ గురౌ వృత్తి మనిన్దితామ్
గ్రాహయన్తా వుపేతౌ స్మ భక్త్యాదేవ మివాదృతౌ. ౩౨

కథంభూతాః? రుక్మైః సువర్ణస్య మాలా యాసాం తాః పునః అలఙ్కృతాః, వత్సైః సహితాః. క్షౌమవస్త్రమాలావతీః. ౨౭

రామకృష్ణజన్మనక్షత్రే యా గావో మనోదత్తాః, తా శ్చానుస్మృత్య అదదాత్. నను తాః కంసేనాపహృతాః, సత్యం రాజగోష్ఠా దాచ్ఛిద్య దత్తా ఇత్యాహ (కంసేనాధర్మత ఇతి.) ౨౮

(తత ఇతి.) లబ్ధ స్సంస్కార ఉపనయనాఖ్యో యాభ్యాం తౌ ద్విజత్వం ప్రాప్య యదుకులస్యాచార్యా ద్గర్గా ద్గాయత్రం గర్గోపదిష్టం బ్రహ్మచర్యం ఆస్థితౌ ఆశ్రితౌ. ౨౯

అథో ఇతి. సర్వవిద్యానాం ప్రభవౌ ప్రకర్షేణ ఉత్పత్తిస్థాన మితి ప్రభవావత ఏవ సర్వజ్ఞౌ స్వతస్సిద్ధమమలం జ్ఞానం నరచేష్టాభిః ప్రచ్ఛాదయన్తౌ గురుకులే వాస మిచ్ఛన్తౌ కాశ్యం కాశ్యగోత్రజ మవన్తీపురవాసినం సాందీపనాఖ్యం గురు ముపజగ్మతుః. ౩౦-౩౧

తౌ రామకృష్ణౌ యథావ త్త ముపసాద్య దాన్తౌ జితేంద్రియౌ సన్తౌ అనిన్దితాం గురౌ వృత్తి మన్యానపి గ్రాహయన్తౌ శిక్షయన్తౌ ఆదరయుక్తౌ దేవ మివ భక్త్యా గురు ముపేతౌ సేవితవన్తా విత్యర్థః. ౩౨

తయో ర్ద్విజవర స్తుష్ట శ్శుద్ధభావానువృత్తిభిః,
ప్రోవాచ వేదా నఖిలా న్సాఙ్గోపనిషదో గురుః. ౩౩

సరహస్యం ధనుర్వేదం ధర్మాన్న్యాయపథాం స్తథా,
తథా చాన్వీక్షకీం విద్యాం రాజనీతిం చ షడ్విధామ్. ౩౪

సర్వం తదమరశ్రేష్ఠౌ సర్వవిద్యాప్రవర్తకౌ.
సకృ న్నిగదమాత్రేణ తౌ సంజగృహతు ర్నృప. ౩౫

అహోరాత్రై శ్చతుష్షష్ట్యా సంయత్తౌ తావతీః కలాః,
గురుదక్షిణయాఽఽచార్యం ఛన్దయామాసతు ర్నృప. ౩౬

శుద్ధః భావో యాసు తాభి రనువృత్తిభి స్తుష్టో ద్విజవరో గురు రఙ్గైః శిక్షాకల్పాదిభి ష్షడ్భిః, ఉపనిషద్భి శ్చ సహితా, నఖిలాన్ వేదాన్ తయోః, ప్రోవాచ. ౩౩

తథా సరహస్యం మన్త్రదేవతాజ్ఞానసహితం, ధనుర్వేదం ధర్మాన్న్యాయపథాన్, మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణి మీమాంసాన్యాయాదీం శ్చ, ఆన్వీక్షకీం తర్కవిద్యాం, షడ్విధాం సన్ధివిగ్రహయానాసనద్వైధీభావసమాశ్రయరూపాం రాజనీతిం చ ప్రోవాచేత్యన్వయః. ౩౪

(సర్వమితి) హే నృప తౌ నరశ్రేష్ఠౌ పరమపురుషావత ఏవ సర్వవిద్యాప్రవర్తకా వపి సకృ న్నిగదమాత్రేణ ఉక్తిమాత్రేణైవ తద్గురూపదిష్టం సర్వం సంజగృహతుః. సమ్య గ్గృహీతవంతౌ. ౩౫

కియతా కాలేన కతి విద్యా స్సంజగృహతు రిత్యత్రాహ (అహోరాత్రేతి.) అహోరాత్రాణాం చతుష్షష్ట్యా చతుష్షష్టిసఙ్ఖ్యాకై ర్దివసైః చతుష్షష్టివిద్యా స్సంజగృహతు రిత్యన్వయః. తతో హే నృప గురుదక్షిణయేతి హేత్వర్థే తృతీయా, గురవే దేయదక్షిణార్థ మాచార్యం ఛందయామాసతుః. ౩౬

(శ్రీకృష్ణరామయోరుపనయనగురుకులవాసాదికథారంభఘట్టః)

ద్విజ స్తయో స్తం మహిమాన మద్భుతం సంవీక్ష్య రాజ న్నతిమానుషీం గతిమ్,
సమ్మన్త్ర్య పత్న్యా స మహార్ణవే మృతం బాలం ప్రభాసే వరయాంబభూవ హ. ౩౬

తథేత్యథారుహ్య మహారథౌ రథం ప్రభాస మాసాద్య దురన్తవిక్రమౌ,
వేలా ముపవ్రజ్య నిషేదతుః క్షణం సిన్ధు ర్విదిత్వాఽర్హణ మాహర త్తయోః, ౩౭

త మాహ భగవా నాశు గురుపుత్రః ప్రదీయతామ్,
యోఽసా విహ త్వయా గ్రస్తో బాలకో మహతోర్మిణా. ౩౮

సముద్ర ఉవాచ—

నాహార్షం త మహం దేవ దైత్యః పంచజనో మహాన్,
అన్తర్జలచరః కృష్ణ శఙ్ఖరూపధరోఽసురః. ౪౦

ఆస్తే తేనాహృతో నూనం తచ్ఛ్రుత్వా సత్వరం ప్రభుః,

(ద్విజ ఇతి.) హేరాజన్ ద్విజః సాందీపన స్తయో రామకృష్ణయోః తం చతుష్షష్టిదివసైః ప్రావ త్కాలాగ్రహత్మక మద్భుతం మహిమాన, మమానుషీం మనుష్యే ష్వసంభావితాం చేష్టాగతిం చావలోక్య మహాపురుషా విమా వితి నిశ్చిత్యేతి శేషః, పత్న్యా సహాలోచ్య ప్రభాసే క్షేత్రే మహార్ణవే మృతం, బాలం స్వపుత్ర మయాచత, హేతి విస్మయే. మృతప్రత్యాదానమసమ్భావిత మితి విస్మేయతే. ౩౬

తదా తథేత్యఙ్గీకృత్య మహారథౌ రామకృష్ణౌ రథ మారుహ్య దురంతోఽపారో, విక్రమో యయో స్తౌ ప్రభాసం ప్రాప్య తత్ర వేలాం తీరం సముద్రస్యేతి శేషః. ఉపవ్రజ్య క్షణం నిషేదతుః ఉపవిష్టవంతౌ. తదా సింధుః సముద్రో విదిత్వా ఈశ్వరా విమా వితి జ్ఞాత్వా తయో రర్హణం పూజా మాజహార సమర్పయామాస చకారేతి యావత్. ౩౭

భగవా న్సింధు మాహ (కి మితి.) ఇహ యో బాలకో ద్విజపుత్ర స్త్వయా కర్త్రా మహతోర్మిణా తరంగేణ గ్రస్తః అంతర్ధాపితః, సోఽస్మద్గురుపుత్రః ఆశు ప్రదీయతా మితి. ౩౮

ఇత్థ ముక్తః ప్రాహ సింధుః (నాహార్ష మితి.) హేదేవ తం ద్విజపుత్ర మహం, నాహార్షం నాపహృతవాన్, కింతు హేకృష్ణ, పఞ్చజనాఖ్యో దైత్యోఽహార్షీత్, స చ మహాన్ మమాసాద్య ఇత్యర్థః,

జల మావిశ్య తం హత్వా నాపశ్య దుదరేఽర్భకమ్.
తదఙ్గప్రభవం శఙ్ఖ మాదాయ రథ మారుహత్. ౪౧
తత స్సంయమనీం నామ యమస్య దయితాం పురీమ్.
గత్వా జనార్దన శ్శఙ్ఖం ప్రదధ్మౌ స హలాయుధః. ౪౨
శఙ్ఖనిర్హ్రాద మాకర్ణ్య ప్రజాసంయమనో యమః,
తయో స్సపర్యాం మహతీం చక్రే భక్త్యుపబృంహితామ్. ౪౩
ఉవాచావనతః కృష్ణం సర్వభూతాశయాలయమ్,
లీలామానుష హే విష్ణో యువయోః కరవామ కిమ్. ౪౪

శ్రీభగవా నువాచ—

గురుపుత్ర మిహానీతం నిజకర్మనిబన్ధనమ్,
ఆనయస్వ మహారాజ మచ్ఛాసనపురస్కృతః. ౪౫

తదేవాహ. సోఽసురః అంతర్జలచరః, శఙ్ఖాకృతిధర శ్చాస్తే వివేశ్య మాశక్య ఇతి భావః. తేన పఞ్చజనేన నూన మపహృత ఇతి సింధో ర్వచః, శ్రుత్వా ప్రభుః శ్రీకృష్ణ స్సత్వరం యథా జల మావిశ్య పఞ్చజనం, హత్వా తస్యోదరే బాలం నాపశ్యత్ కింతు తస్య శఙ్ఖాకార స్యాఙ్గా జ్జాతం శఙ్ఖం పాఞ్చజన్యాఖ్య మాదాయ రథ మారురోహ. ౪౦-౪౧

తతో యమస్య ప్రియాం సంయమనీం నామ పురీం గత్వా శఙ్ఖం పాఞ్చజన్యం దధ్మౌ ధ్వనయామాస. ౪౨

తదా ప్రజానాం శాస్త్రాశిలజ్జీనీనాం, శాస్తా యమ శ్శఙ్ఖనిర్హ్రాదం, శ్రుత్వా ఆగత్య భక్త్యుత్కలితాం తయోః పూజాం చక్రే. ౪౩

సర్వేషాం భూతానాం ఆశయా హృదయాని, తా న్యాలయాః యస్య తం కృష్ణం ఉవనతః ప్రాహ (కి మితి.) హేలీలామానుష లీలార్థం పరిగృహీతమనుష్యసంస్థాన, హేవిష్ణో యువయోః, కింకరవామ కిఙ్కరా వయ మిత్యర్థః, ౪౪

ఇత్థ ముక్తః ప్రాహ భగవాన్ (గురుపుత్ర మితి.) ఇహ త్వత్సన్నిధా వానీతం, త్వద్భృతై రితి శేషః, నిజకర్మనిబంధనం స్వకర్మాధీనం స్వకర్మణేహ ప్రాపిత మస్మద్గురుపుత్రం, హేమహారాజ యమ మచ్ఛాసనపురస్కృత, స్త్వ మానయస్వ మదాజ్ఞాపురస్కారేణానయ, అత స్తవ న దోష ఇతి భావః. ౪౫

(శ్రీకృష్ణరామయోరుపనయనగురుకులవాసాదికథారంభఘట్టః)

తథేతి తేనోపనీతం గురుపుత్రం యదూత్తమౌ,
దత్వా స్వగురవే భూయో వృణీష్వేతి త మూచతుః. ౪౬
సమ్య క్సంపాదితో వత్స భవద్భ్యాం గురునిష్క్రియః
కోను యుష్మద్విధగురోః కామానా మవశిష్యతే.
గచ్ఛతం స్వగృహం వీరౌ కీర్తి ర్వామస్తు పావనీ. ౪౭
గురుణైవ మనుజ్ఞాతౌ రథేనానిలరంహసా,
ఆయాతౌ స్వపురం తాత పర్జన్యనినదేన వై. ౪౮
సమనన్ద న్ప్రజాః సర్వా దృష్ట్వా రామజనార్దనౌ,
అపశ్యన్త్యో బహ్వహాని నష్టలబ్ధధనా ఇవ. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం,దశమస్కంధే
పంచచత్వారింశోఽధ్యాయః.

తథేత్యంగీకృత్య తేన యమేన నోపనీతం, గురుపుత్ర మాదాయాగత్య స్వగురవే దత్వా
పునః, వరాంతరం వృణీష్వేత్యూచతుః. ౪౬

ఏవ ముక్తః గురు రాహ వత్సేతి (సమ్య గితి,) హేవత్సౌ భవద్భ్యాం, గురునిష్క్రియః గురుదక్షిణా
సమ్య క్సంపాదితః, యుష్మద్విధయో ర్గురో ర్మమ కామానాం మధ్యే కోను కామోఽవశిష్యతే న కోఽపి.
అతో హేవీరౌ స్వగృహం గచ్ఛతం వాం యువయోః కీర్తి ర్లోకం పునానా అస్తు విపులా భవతు. ౪౭

ఇత్థం గురుణా అనుజ్ఞాతౌ. హేతాత అనిలవ ద్రంహో వేగో యస్య పర్జన్యో మేఘః తద్వ
న్నినదో యస్య తేన రథేన గృహ మాజగ్మతుః. ౪౮

తావ ద్బహూని అహాని, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, అపశ్యంత్యః ప్రజాః మధురాస్థాః తదా
రామజనార్దనౌ నష్ట మదృష్టం పునః, లబ్ధం ధనం యాభి స్తాదృశా ఇవ సమనందన్ సంజహృషుః. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతజ్జ్ఞాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన. శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, పఞ్చచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అ థ ష ట్చ త్వా రిం శో౽ ధ్యా యః

బాదరాయణి రువాచ—

వృష్ణీనాం ప్రవరో మన్త్రీ కృష్ణస్య దయిత స్సఖా,
శిష్యో బృహస్పతే స్సాక్షా దుద్ధవో బుద్ధిసత్తమః. ౧

త మాహ భగవాన్ శ్రేష్ఠం భక్త మేకాన్తినం క్వచిత్.
గృహీత్వా పాణినా పాణిం ప్రపన్నార్తిహరో హరిః. ౨

గచ్ఛోద్ధవ వ్రజం సౌమ్య పిత్రో ర్నః ప్రీతి మావహ,
గోపీనాం మద్వియోగార్తిం మత్సన్దేశై ర్విమోచయ. ౩

తా మన్మనస్కా మత్ప్రాణా మదర్థే త్యక్తదైహికాః,

షట్చత్వారింశో౽ధ్యాయః.

అథాధ్యాయత్రయేణ భగవత స్స్వసఖోద్ధవముఖేన గోపీసాంత్వనాత్మకం చరిత్ర మనువర్ణ్యతే, గోపీసాంత్వన మతిరహస్యం సన్మిత్రసాధ్య మిత్యేతదర్థ ముద్ధవం విశినష్టి (వృష్ణీనా మితి.) దయిత స్సఖా ప్రియసఖః సాక్షా ద్బృహస్పతేః శిష్యః, అనేన బుద్ధికౌశలం సూచితం, బుద్ధిసత్తమః నిసర్గతో౽పి బుద్ధ్యా శ్రేష్ఠః. ౧

(త మితి.) క్వచి న్నిర్జనే దేశే ప్రపన్నార్తిహరః హేతుగర్భ మిదం, తస్మాత్సందేశప్రేషణ ముచిత మితి భావః. ౨

(గచ్ఛేతి.) హే ఉద్ధవ హేసౌమ్య నో౽స్మాకం పిత్రోః నందయశోదయోః, ప్రీతి మావహ హర్షం జనయ. మత్సన్దేశై రిత్యుపకర్షః మద్వియోగా ద్ధేతోః, యా ఆధి ర్మనఃపీడా తాం మోచయ త్యాజయ. ౩

గోపీనాం విశేషత స్సందేశనయనకారణ మాహ (తా ఇతి.) మయ్యేవ సఙ్కల్పాత్మకం మనో యాసాం అహ మేవ ప్రాణో యాసాం తాః మదర్థే త్యక్తదైహికాః త్యక్తదేహపోషణాః

(శ్రీకృష్ణరామయోరుపనయనగురుకులవాసాదికథారంభఘట్టః)

మా మేవ దయితం శ్రేష్ఠ మాత్మానం మనసాఽగమన్,
యే త్యక్తలోకధర్మాశ్చ మదర్థే తాన్బిభర్మ్యహమ్. ౪

మయి తాః ప్రేయసాం శ్రేష్ఠే దూరస్థే గోకులస్త్రియః,
స్మరన్త్యోఽఙ్గ విముహ్యన్తి విరహౌత్కణ్ఠ్యవిక్లవాః. ౫

ధారయన్త్యతికృచ్ఛ్రేణ ప్రాయః ప్రాణాన్కథంచన,
ప్రత్యాగమనసందేశై ర్వల్లవ్యో మే మదాత్మికాః. ౬

ఇత్యుక్త ఉద్ధవో రాజ న్సన్దేశం భర్తు రాదృతః.
ఆదాయ రథ మారుహ్య ప్రయయౌ నన్దగోకులమ్. ౭

మా మేవ దయితం, దయాఽస్య సంజాతేతి దయితః, తం దయావంతం ప్రియతమం తత్ర హేతు రాత్మానం మనసా అగమన్ గత్యర్థాః బుద్ధ్యర్థాః అధ్యవసితవత్యః సంత్యేవంవిధా స్తాః కిం తవేత్యత ఆహ - యే జనాః మదర్థే త్యక్తా లోకధర్మాః యై స్తే తాన్ బిభర్మి సంవర్ధయామి సుఖయామీతి యావత్. ౪

తాసాం వియోగాదిం దర్శయతి ద్వయేన (మయి తా ఇతి.) ప్రేయసాం ప్రీతివిషయాణాం మధ్యే నిరతిశయప్రీతివిషయే దూరస్థేపి, మయి విషయభూతే స్మరంత్యః, తాః గోకులస్థాః స్త్రియః అఙ్గ హేఉద్ధవ విరహేణ యదౌత్కంఠ్యం తేన విహ్వలాః పరవశాః ముహ్యంతి దేహధర్మా న్విస్మరంతి. ౫

కిఞ్చ గోకులా న్నిర్గమనసమయే శీఘ్ర మాగమిష్యామీతి యే ప్రత్యాగమనసందేశా స్తై ర్మదీయా వల్లవ్యో గోప్యః, మచ్చిత్తాః కథంచి త్కృచ్ఛ్రేణ క్లేశేన ప్రాణాన్, ధారయంతి విరహతాపేన దహ్యంత ఏవ మచ్చిత్తత్వా త్కథంచి జ్జీవంతీతి భావః. ౬

ఇత్థం ఉక్త, ఉద్ధవః హేరాజన్ ఆదృతః భర్తు ర్భగవత స్సందేశం "భవతీనాం వియోగో మే న హి సర్వాత్మనా క్వచి" దిత్యాదినా వక్ష్యమాణ మాదాయ, రథ మారుహ్య నందగోకులం, జగామ. ౭

ప్రాప్తో నన్దవ్రజం శ్రీమ న్నిమ్లోచతి విభావసౌ,
ఛన్నయానః ప్రవిశతాం పశూనాం ఖురరేణుభిః. ౮

వాసితార్థే నియుధ్యద్భి ర్నాదితం శుష్మిభి ర్వృషైః,
ధావన్తీభి శ్చ వాస్రాభి రూధోభారై శ్చ వత్సకాన్. ౯

ఇత స్తతో విలఙ్ఘద్భి ర్గోవత్సై ర్మణ్డితం సితైః,
గోదోహశబ్దాభిరవై ర్వేణూనాం నిస్వనేన చ. ౧౦

గాయన్తీభి శ్చ కర్మాణి శుద్ధాని బలకృష్ణయోః,
స్వలఙ్కృతాభి ర్గోపీభి ర్గోపై శ్చ సువిరాజితమ్. ౧౧

అగ్న్యర్కాతిథిగోవిప్రపితృదేవార్చనాన్వితైః,
ధూపదీపై శ్చ మాల్యై శ్చ గోపావాసై ర్మనోరమమ్. ౧౨

(ప్రాప్త ఇతి.) విభావసౌ సూర్యే నిమ్లోచతి అస్తం గచ్ఛతి సతి శ్రీమ త్సంప త్తిమ న్నందవ్రజం ప్రాప్తః, అక్రూరవ ద్భృత్యుద్రేకా న్మధ్యే విలమ్బ్యాస్తమయవేళాయాం వ్రజం ప్రాప్త ఇతి భావః. కథం భూతః, ప్రవిశతాం పశూనాం ఖురరేణుభిః ఛన్నం యానం రథో యస్య సః అనేన గోపీభి రజ్ఞాత స్స స్వాంగసంగమం లబ్ధవా నితి సూచ్యతే. ౮

వ్రజం వర్ణయతి పఞ్చభిః. వాసితాః పుష్పిణ్యో గావః, తదర్థం సంయోగార్థ మితి యావత్ పరస్పరం నియుధ్యద్భిః. శుష్మిభి ర్మత్తైః. వృషైః నాదితం తథా వాస్రాదిభి ర్ధేనుభిః, ఊధోభారైః ఉపలక్షితాభి రితి శేషః. వత్సాన్ ప్రతిధావంతీభి ర్మండితమ్. ౯

తథా ఇత స్తతః. విలఙ్ఘద్భిః సితైః, బద్ధై శ్చ గోవత్సై శ్చ మండితం గోదోహశబ్దై స్సహ అభిరవాః, పిత్సం మా ఙ్చా మా ముఙ్చ నయ మానయేత్యాదివిధా స్తై ర్వేణూనాం స్వనేన చ. ౧౦
రామకృష్ణయో శ్చేష్టితాని గాయంతీభిః, గోపీభి ర్గోపై శ్చ స్వలఙ్కృతై రితి లిఙ్గవ్యత్యయేన సంబంధః. సువిరాజితమ్. ౧౧

అగ్న్యాద్యర్చనాన్వితైః, గోపగృహైః, ధూపాదిభి శ్చ మనోరమం మనోరమై రితి పాఠే తై ర్గోపావాసై ర్ధూపాదిభి శ్చ సువిరాజిత మితి సంబంధః. ౧౨

(శ్రీకృష్ణరామయోరుపనయనగురుకులవాసాదికథారంభఘట్టః)

సర్వతః పుష్పితవనం ద్విజాళికులనాదితమ్,
హంసకారణ్డవాకీర్ణం పద్మషణ్డైశ్చ మణ్డితమ్. ౧౩

త మాగతం సమాకర్ణ్య కృష్ణస్యానుచరం ప్రియమ్,
నన్దః ప్రీతః పరిష్వజ్య వాసుదేవధియాఽర్చయత్. ౧౪

భోజితం పరమాన్నేన సంవిష్టం కశిపౌ సుఖమ్,
గతశ్రమం పర్యపృచ్ఛ త్పాదసంవాహనాదిభిః. ౧౫

నన్ద ఉవాచ—

కచ్చిదఙ్గ మహాభాగ సఖా న శ్శూరనన్దనః,
ఆస్తే కుశల్యపత్యాద్యై ర్యుక్తో ముక్త సుహృద్వ్రతః. ౧౬

సర్వతః, పుష్పితాని వనాని యస్మిన్ ద్విజానాం పక్షిణాం భృఙ్గాణాం చ సమూహై ర్నాదితం హంసైః. కారండవై ర్జలకుక్కుటైశ్చ మండితం హంసకారండవాద్యాకీర్ణపద్మషండమండితసరః. ప్రాంతవర్తిద్విజాళికులనాదితపుష్పితవనమండిత మిత్యర్థః. ౧౩

తావత్కాంచి త్సమాగతం తత స్తం కృష్ణ స్యానుచరం ప్రియం చోద్ధవ మాకర్ణ్య అభ్యేత్యేతి శేషః. ప్రీతః పరిష్వజ్య భగవద్బుద్ధ్యా పూజయామాస, ౧౪

తతః పరమేణోత్కృష్టేన అన్నేన భోజితం పరమాన్నేనేతి కర్మణః, కరణత్వవివక్షయా తృతీయా, పరమాన్నం భోజిత మిత్యర్థః. కశిపౌ పర్యఙ్కే సుఖం యథాతథా సంవిష్టం గతోఽధ్వశ్రమో యస్య త ముద్ధవం పాదసంవాహనాదిభిః. పరిచర న్నితి శేషః, పర్యపృచ్ఛత్. ౧౫

ప్రశ్న మేవాహ (కచ్చి దిత్యాదినా) అఙ్గ హేమహాభాగతోఽస్మాకం సఖా శూరనందనో వసుదేవః, ముక్తః బంధనా దితి శేషః, సుహృద్భిః వృతః. అపత్యాద్యై స్సహ కుశలీ సుఖీ ఆస్తే కచ్చిత్. ౧౬

దిష్ట్యా కంసో హతః పాప స్సానుగ స్స్వేన పాప్మనా,
యదూనాం ధర్మశీలానాం సాధూనాం ద్వేష్టి య స్సదా. ౧౭

అపి స్మరతి నః కృష్ణో మాతరం సుహృద స్సఖీన్,
గోపా న్వ్రజం చాత్మనాథం గావో బృన్దావనం గిరిమ్. ౧౮

అప్యాయాస్యతి గోవిన్ద స్స్వజనా న్సకృ దీక్షితుమ్.
తర్హి ద్రక్ష్యామి తద్వక్త్రం సునాసం సుస్మితేక్షణమ్. ౧౯

దవాగ్నే ర్వాతవర్షా చ్చ వృషా త్సర్పా చ్చ రక్షితాః,
దురత్యయేభ్యో మృత్యుభ్యః కృష్ణేన సుమహాత్మనా. ౨౦

స్మరతాం కృష్ణవీర్యాణి లీలాపాఙ్గనిరీక్షణమ్,
హసితం భాషితం చాఙ్గ సర్వా న శ్శిథిలాః క్రియాః. ౨౧

పాపః కంసః సానుగః స్వకీయేన దుష్టేన కర్మణా నిదానేన హతః దిష్ట్యా అయం నో మహా నానంద ఇత్యర్థః. పాప మేవ వ్యనక్తి (సాధూనా మితి.) కర్మణి షష్ఠీ. యః కంసః, సాధూన్ ధర్మ ఏవ శీలం యేషాం తా న్యదూన్ ద్వేష్టి అద్వేక్ష దిత్యర్థః, ౧౭

పిత్రాదిరూపా న్నోఽస్మాన్ ఆత్మా స్వయం నాథో యస్య త ద్వ్రజం గావో గాః బృందావనం గిరిం గోవర్ధనం చ అపి స్మరతి కి మిత్యర్థః. ౧౮

అప్యాయాస్యతి ఆగమిష్యతి కిం తర్హి యదా ఆయాస్యతి తదా తస్య ముకుందస్య వక్త్రం ద్రక్ష్యామి కథంభూతం శోభనా నాసికా యస్మిన్ సుస్మితే శోభనస్మితయుక్తే ఈక్షణే యస్మిన్ తత్. ౧౯

భగవత్కృతా నుపకారా ననుస్మరతి (దవాగ్నే రితి.) వాతా ద్వర్షా చ్చ వృషా త్సర్పా చ్చ అన్యేభ్య శ్చ దురతిక్రమేభ్యో, మృత్యుభ్యః కృష్ణేన వయం రక్షితాః, కథంభూతేన సుమహాత్మనా ఆశ్రితార్తిహరస్వభావేన. ౨౦

ఆత్మనా మవస్థానప్రకార మేవాహ. అఙ్గ హేఉద్ధవ భగవతో, వీర్యాణి చేష్టితాని, లీలయా అపాఙ్గేన నిరీక్షణం చ హసితం చ భాషితం చ నోఽస్మాకం సర్వాః, క్రియా వ్యాపారా శ్శిథిలాః ౨౧

(గోకులం ప్రతి ఉద్ధవప్రేషణాదికథాప్రారంభఘట్టః)

సరిచ్ఛైలవనోద్దేశా న్ముకున్దపదభూషితాన్,
ఆక్రీడా నీక్షమాణానాం మనో యాతి తదాత్మతామ్. ౨౨

మన్యే కృష్ణం చ రామం చ ప్రాప్తా విహ సురోత్తమౌ,
సురాణాం మహతేఽర్థాయ గర్గస్య వచనం యథా. ౨౩

కంసం నాగాయుతప్రాణం మల్లా న్గజపతిం తథా,
అవధిష్టాం లీలయైవ పశూనివ మృగాధిపః. ౨౪

తాలత్రయం మహాసారం ధనుర్యష్టి మివేభరాట్,
బభఞ్జైకేన హస్తేన సప్తాహ మదధా ద్గిరిమ్. ౨౫

న కేవలం శిథిలా ఏవ. కిన్తు శనై రుపరమన్తీత్యాహ (సరిదితి.) సరిత శ్చ శైలా శ్చ వనోద్దేశా శ్చ తా నాక్రీడా న్క్రీడాస్థానాని వీక్షమాణానాం నో మన స్తదాత్మతాం కృష్ణాత్మతాం కృష్ణానన్యవిషయకతాం, ప్రాప్నోతి. ౨౨

అవితరసాధారణచేష్టితై ర్లిఙ్గై రామకృష్ణౌ భగవదవతారా విత్యధ్యవస్యతి, రామం కృష్ణం చ సురోత్తమౌ సఙ్కర్షణనారాయణా విహ లోకే ప్రాప్తా అవతీర్ణౌ మన్యే కిమర్థం సురాణాం మహతే అర్థాయ ప్రయోజనాయ తత్ర శిష్టసంవాదం ప్రమాణయతి గర్గస్య వచనం యథేతి. ౨౩

తత్ర లిఙ్గా న్యాహ (కంస మితి త్రిభిః.) నాగాయుతస్య గజాయుతస్య ప్రాణో బలం యస్య తం కంసం బహువచనాంతపాఠే తాన్ మల్లా న్గజపతిం గజేంద్రం కువలయాపీడం, లీలయైవా వధిష్టాం హతవన్తౌ, యథా సింహః, పశూన్ తద్వత్. ౨౪

తాలం పరిమాణవిశేషః, తత్ర అపరిమితం మహాసారం అయోవ ద్దృఢం ధను ర్బభఞ్జ, యథా గజేంద్రో, యష్టిం ఇక్షుదండం, తద్వత్ తథైకేన హస్తేన గిరిం గోవర్ధనం సప్తాహ మత్యంతసంయోగే ద్వితీయా అదధా ద్దధార. ౨౫

ప్రలమ్బో ధేనుకోఽరిష్ట స్తృణావర్తబకాదయః,
దైత్యా స్సురాసురజితో హతా యేనేహ లీలయా. ౨౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి సంస్మృత్య సంస్మృత్య నన్దః కృష్ణానురక్తధీః.
అత్యుత్కణ్ఠోఽభవ త్తూష్ణీం ప్రేమప్రసరవిహ్వలః. ౨౭

యశోదా వర్ణ్యమానాని పుత్రస్య చరితాని చ,
శృణ్వన్త్యశ్రూణ్యవాస్రాక్షీ త్స్నేహస్నుతపయోధరా. ౨౮

తయో రిత్థం భగవతి కృష్ణే నన్దయశోదయోః,
వీక్ష్యానురాగం పరమం నన్ద మాహోద్ధవం ముదా. ౨౯

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యువాం శ్లాఘ్యతమౌ నూనం దేహినా మిహ మానద,
నారాయణేఽఖిలగురౌ యత్కృతా మతి రీదృశీ. ౩౦

తథా దేవదానవజయినః ప్రలమ్బాదయో దైత్యాః, యే కృష్ణేన హతాః ఏతా న్యమామపాణి చేష్టితాని పరత్వలింగానీతి భావః. యేనేతి ప్రయోజ్యప్రయోజకకర్త్రో స్తంత్రేణ నిర్దేశః. అతః ప్రలమ్బో హత ఇత్యస్యావిరోధః. ౨౬

(ఇతీతి.) కృష్ణే అనురక్తా అనురాగయుక్తా ధీ ర్యస్య అత్యుత్కణ్ఠ ఉత్కంఠతే యస్య ప్రేమసంరమ్భేణ ప్రేమోద్రేకేణ విహ్వలః పరవశః తూష్ణీం బభూవ న కించి దువాచ. ౨౭

తదా యశోదా చ వర్ణ్యమానాని భర్త్రేతి శేషః. పుత్రాచరితాని శృణ్వతీ స్నేహేన స్నుతౌ ప్రస్రుత స్తన్యౌ పయోధరౌ యస్యాః సా అశ్రూణ్యవాస్రాక్షీత్ ఆనందజనేత్రజలబిందూన్ వవర్ష. ౨౮

ఇత్థం నందయశోదయోః, భగవతి పరమ మనురాగం అవలోక్యోద్ధవః ముదా నన్ద మాహ. ౨౯

ఉక్తి మేవాహ (యువా మిత్యాదినా ఏవం వినాపేత్యతః ప్రాక్తనేన.) హేమానద యువాం దంపతీ దేహినా మపి శ్లాఘ్యతమౌ పూజ్యతమా విత్యర్థః. కుతః యత్ యస్మాత్ అఖిలగురౌ నారాయణే కృష్ణే భగవతి ఏవం విధానురాగయుక్తా మతిః కృతా అనేన కృతకృత్యత్వం సూచితం. హితకృత్త్వేన నియంతృత్వేన జనకత్వేన చాఖిలగురుత్వం వివక్షితమ్. ౩౦

(గోకులం ప్రతి ఉద్ధవప్రేషణాదికథాప్రారంభఘట్టః)

ఏతౌ హి విశ్వస్య చ బీజయోనీ రామో ముకున్దః పురుషః ప్రధానమ్,
అన్వీయభూతేషు విలక్షణస్య జ్ఞానస్య చేశాత ఇమౌ పురాణౌ. ౩౧

యస్మి న్జగత్ప్రాణవియోగకాలే క్షణం సమావేశ్య మనో విశుద్ధమ్,
నిర్హృత్య కర్మాశయ మాశు యాతి పరాం గతిం బ్రహ్మమయోఽర్కవర్ణః. ౩౨

తస్మిన్భవన్తా వఖిలాత్మయోనౌ నారాయణే కారణమర్త్యమూర్తౌ,
భావం వ్యధత్తాం నితరాం మహాత్మ న్కింవాఽవశిష్టం యువయో స్తు కృత్యమ్. ౩౩

తదేవోపపాదయతి (ఏతా వితి.) రామో ముకుంద శ్చేత్యేతౌ విశ్వస్య బీజయోనీ బీజభూతానాం పృథివ్యాదీనాం కారణభూతౌ నను విశ్వసజాతీయౌ ప్రకృతిపురుషౌ తస్య బీజయోనీ నైతౌ విత్యత ఆహ-పురుషః ప్రధానం, ప్రధానపురుషశరీరకా వేతావేవ బీజయోనీ ఇత్యర్థః. అనేన జనకత్వం సృష్టికృత్వం ఇమౌ పురాణౌ పురుషౌ విలక్షణేషు దేవమనుష్యాదిరూపేణ నానావిధేషు భూతేషు అన్వీయాంతః ప్రవిశ్య జ్ఞానస్య ఈశాతే. విలక్షణ స్యేతి పాఠే శబ్దాదివిషయగోచరస్య జ్ఞానస్య ఈశాతే నియన్తారౌ ప్రవర్తకౌ భగవత ఇతి యావత్. అనేన నియంతృత్వముక్తం యద్వా విలక్షణస్య జ్ఞానస్యేతి సమ్యక్జ్ఞానస్య ప్రవర్తకత్వేన హితకృత్త్వం, ఈశాతే ఇతి నియంతృత్వం చోక్తమ్. ౩౧

యత్కృతా మతి రీదృశీత్యనేన సూచితాం కృతకృత్యతా మేవోపపాదయతి (యస్మి న్నితి ద్వాభ్యాం.) యస్మి న్నిత్యస్య తస్మి న్నిత్యుత్తరేణ సంబంధః. క్షణం క్షణమాత్ర మపి విశుద్ధం విషయాంతరవిముఖం మనో యస్మిన్ నిధాయ కర్మాశయం కర్మవాసనాం నిర్హృత్య దగ్ధ్వా. బ్రహ్మమయః జ్ఞానప్రచురః అర్కవర్ణోఽప్రాకృతరూపః పరాం గతిం తత్పదం, యాతి, ౩౨

తస్మి న్నారాయణే కారణమర్త్యమూర్తౌ సాధుపరిత్రాణరూపనిమిత్తాత్ స్వసఙ్కల్పోపాత్త మనుష్యవిగ్రహే మహాత్మని అఖిలస్య చిదచిదాత్మకస్య జగత ఆత్మని కారణభూతే చ భవంతా వత్యంతం భావ మనురాగం వ్యధత్తాం అకురుతాం. అతో యువయోః కిం కృత్య మవశిష్టం న కించి దిత్యర్థః. ౩౩

ఆగమిష్య త్యదీర్ఘేణ కాలేన వ్రజ మచ్యుతః,
ప్రియం విధాస్యతే పిత్రో ర్భగవా న్సాత్వతాంపతిః. ౩౪

హత్వా కంసం రఙ్గమధ్యే ప్రతీపం సర్వసాత్వతామ్,
యదాహ వ స్సమాగత్య కృష్ణ స్సత్యం కరోతి తత్. ౩౫

మా ఖిద్యతం మహాభాగౌ ద్రక్ష్యథః కృష్ణ మన్తికే,
అన్తర్హృది సభూతానా మాస్తే జ్యోతి రివైధసి. ౩౬

న హ్యస్యాతిప్రియః కశ్చి న్నాప్రియో హ్యస్య మానినః.
నోత్తమో హ్యధమో వాపి సమానస్య సమోపి వా. ౩౭

ప్రస్తుత మాహ (ఆగమిష్యతీతి.) అదీర్ఘే ణాల్పేన కాలేన అచ్యుతో వ్రజం ప్రత్యా గమిష్యతి తదా భగవా న్పిత్రో ర్యువయోః, ప్రియం విధాస్యతే కరిష్యతి. ౩౪

సర్వేషాం సాత్వతానాం యాదవానాం భగవద్భక్తానాం వా ప్రతీపం ప్రతికూలం కంసం రఙ్గమధ్యే హత్వా భగవా న్కృష్ణః వో యుష్మా న్ప్రతి యదాహ "యాత యూయం వ్రజం తాత వయం చ స్నేహదుఃఖితా న్జ్ఞాతీ న్వో ద్రష్టు మేష్యామో విధాయ సుహృదాం ప్రియ" మితి యదాహ తత్సత్యం కరిష్యతి. ౩౫

విలమ్బ మసహమానౌ ప్రత్యాహ (మా ఖిద్యత మితి.) హే మహాభాగౌ మా ఖిద్యతం ఖేదం మా కురుతం. అంతికే అనతివిప్రకృష్టకాలే కృష్ణం ద్రక్ష్యథః, కించ న భగవా న్మధురాయా మేవాస్తే కిం త్వత్రాపీత్యాశయేనాహ (అంతర్హృదీతి.) తర్హి సర్వైః కి మితి న దృశ్యతే తత్రాహ (జ్యోతి రివైధసీతి,) యథైధపి దారుణి జ్యోతి రగ్నిః, మథనాద్యుపాయ మంతరేణ న దృశ్యతే తద్వ ద్భగవా న్కృష్ణో భక్తిం వినా న దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౩౬

అస్మత్తోపి ప్రియతమా న్వసుదేవాదీ న్విహాయాత్రాగమిష్యతీత్యేతదసంభావిత మిత్యత్రాహ (న హ్యస్యేతి.) అస్య భగవతః, ప్రియాదయో న సంతి తత్ర హేతు రమానినః సమానస్యేతి చ అమానినః మమతాభిమానరహితస్య సర్వసమానస్య. ౩౭

(గోకులం ప్రతి ఉద్ధవప్రేషణాదికథాప్రారంభఘట్టః)

న మాతా న పితా తస్య న భార్యా న సుతాదయః,
నాత్మీయో న పర శ్చాపి న దేహః కర్మ చైవ వా. ౩౮

న చాస్య జన్మ వా లోకే సదసన్మిశ్రయోనిషు,
క్రీడార్థం సోఽపి సాధూనాం పరిత్రాణాయ కల్పతే. ౩౯

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి భజతే నిర్గుణో గుణాన్,
క్రీడ న్నతీతోఽపి గుణై స్సృజ త్యవతి హ న్త్యజః, ౪౦

మాత్రాదయ స్సంత్యేవేత్యత్రాహ (న మాతేతి.) తత్ర హేతు ర్న దేహ ఇతి దేహ స్యైవాభావే కుత స్తత్సంబంధినో మాత్రాదయ ఇతి భావః. నమూపలభ్యతే తస్యాపి దేహ స్తత్కథం న చాస్య దేహ ఇతి బ్రూషే, అత ఆహ (కర్మ చైవ వేతి.) పుణ్యపాపాత్మకకర్మారబ్ధదేహో వా స్తీత్యర్థః. ౩౮

ననూపలబ్ధా తస్యాపి దేహోత్పత్తి స్తత్రాహ (న చాస్య జన్మేతి.) తస్యోత్పత్తి రవతార రూపేతి భావః. కిమర్థ మవతార స్తత్రాహ (లోక ఇతి.) సోఽపి జన్మకర్మాదిరహితోఽపి క్రీడార్థం సాధూనాం పరిత్రాణరూపపరమప్రయోజనాయ చ సదసన్మిశ్రయోనిషు ఉత్తమాధమమధ్యమయోనిషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యయోనిషు కల్పతే ఆవిర్బభూవ, అనేన విలక్షణజన్మకర్మాదిభి ర్జీవవైలక్షణ్యం సూచితమ్. ౩౯

తదేవ విశదయతి (సత్త్వమితి.) నిర్గుణ స్సత్త్వాదిప్రాకృతగుణేభ్యో నిర్గతః, గుణపారవశ్య రహిత ఇత్యర్థః. జీవ స్తు సత్త్వాదిగుణవశ్య ఇతి భావః. సత్త్వాదీ న్గుణా న్భజతే స్వలీలోపకరణ తయా నియామ్యతయా చ తా న్పరిగృహ్ణాతి. జీవ స్తు భోగ్యతయా నియమనాశక్త్యా చ తా ననువర్తత ఇతి భావః, గుణై రుపకరణభూతైః, క్రీడ న్నపి తా నతీతః అతిక్రాంతః స్వభావత స్స్వభావత శ్చ గుణై రనభిభూత ఇత్యర్థః. జీవ స్తు తై స్స్వభావతోఽభిభూత ఇతి భావః. క్రీడ న్నిత్యనేన జీవస్య గుణకార్యశబ్దాదివిషయభోగ స్సూచితః. కాఽసౌ క్రీడేత్యత స్తాం దర్శయతి (సృజతీతి.) విశ్వమితి కర్మపద మధ్యాహార్యం. అజః స్వయం విశ్వగతోత్పత్త్యాదిరహితః, సృజతి అవతి రక్షతి సంహరతి చ, జగద్వ్యాపార స్తస్య క్రీడేతి దర్శితం భవతి. అనేన జీవ స్తు సుఖదుఃఖాద్యనుభవాయ పుణ్యపాపాత్మకకర్మాణి కరోతీతి సూచితం. అజ ఇత్యనేన విశ్వగతో త్పత్త్యాదిభా గ్భవతి. జీవః జాతోఽహం మృతోఽహ మితి దేహధర్మా నాత్మని మన్యత ఇతి చ. ౪౦

యథా భ్రమరికా దృష్ట్యా భ్రామ్యతీవ మహీయతే.
చిత్తే కర్తరి తత్రాత్మా కర్తేవాహం ధియా స్మృతః. ౪౧

యువయో రేవ నైవాయ మాత్మజో భగవా న్హరిః
సర్వేషా మాత్మజో హ్యాత్మా పితా మాతా స ఈశ్వరః. ౪౨

దృష్టం శ్రుతం భూతభవద్భవిష్యత్స్థాస్ను శ్చరిష్ణు ర్మహ దల్పకం చ.

ఏత దేవ దృష్టాంతముఖేనోపపాదయతి - భ్రమరికా అతివేగభ్రమణక్రియా తయోపలక్షితయా దృష్ట్యా యథా భూ రపి భ్రామ్యతీవ బంభ్రమ్యమాణేవ ఈయతే ప్రతీయతే తథా ఆత్మా కర్తా చ సన్నేవ జీవ స్తత్రానాత్మ న్యకర్తరి చ చిత్తే చిత్తశబ్దోపలక్షితదేహే అహంధియా స్వాభేదాభిమానేన స్మృతః మతః స్వగతకర్తృత్వాత్మత్వజాతృత్వాదీ న్విస్మృత్య దేహ మేవ తథావిధం మన్యత ఇత్యర్థః. యద్వా ఏవం జీవవిలక్షణో భగవా న్కృష్ణ స్తద్యాథాత్మ్యవిద్భిః స్వతుల్యతయా దృశ్యత ఇతి సదృష్టాంత మాహ (యథేతి) స్వయం భ్రమరికారహితాపి భూ ర్యథా భ్రమరికా దృష్ట్యా భ్రామ్యతీవ ప్రతీయతే తథాఽయం కృష్ణః అహంధియా స్వతుల్యబుద్ధ్యా కర్తా పుణ్యపాపాత్మకకర్మకర్తా య ఆత్మా జీవః స ఇవ చిత్తే అకర్తరి స్మృతః కరణభూతే చిత్తేఽనుసంధీయత ఇత్యర్థః, యద్వా కర్తరీత్యేవ చ్ఛేదః. కర్తరి జీవే య చ్చిత్తం తస్మి న్నహంధియా తా మేవ ప్రపఞ్చయతి, తత్ర చిత్తే ఆత్మా కర్తేవ పుణ్యపాపాదికర్తా తదాయత్తదేహభాగ్జీవ ఇవ స్మృతః మతః, ౪౧

ఏవం జీవవైలక్షణ్య ముపపాద్య తయో స్తస్మి న్కేవలం పుత్రత్వాభిమానం వారయన్ తదనవగతసమ్బన్ధాంతరా ణ్యుపదిశ న్తాని చ సర్వసాధారణానీత్యాహ (యువయో రితి.) అయం జ్ఞానాదికల్యాణగుణాకరః. నిరస్తనిఖిలదోషః ఆశ్రితబంధహరః శ్రీకృష్ణః యువయో రేవాత్మజ ఏవ న భవతి కింతు సర్వేషా మప్యాత్మజః, కుతః య ద్యస్మా దాత్మా సర్వాంతరాత్మా తత్తదాత్మజాద్యంతరాత్మతయా తచ్ఛరీరకత్వేన తద్రూపత్వా దితి భావః. న కేవల మాత్మజ ఏవ అపి తు పితా సర్వకారణత్వా దితి భావః, మాతా చ హితైకకారిత్వా దితి భావః. యద్వా సర్వాత్మకత్వా న్మాత్రాదిరూపోపి స ఏవేతి భావః. ఈశ్వరః. స్వామీ చ అనేన "మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణం సుహృ ద్గతి శ్చ నారాయణః" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽభిసంహితః. ౪౨

సర్వేషా మాత్మేత్యనేనోక్తం సర్వాత్మ్య మేవ ప్రపఞ్చయతి (దృష్ట మితి.) దృష్టా ద్యస్య
తమం యత్కించి ద్వస్త్వచ్యుతం వినా నాస్తి సర్వ మచ్యుతాయత్తసత్తాదిమత్త్వేన తచ్ఛరీరత్వేన చ

(గోకులం ప్రతి ఉద్ధవప్రేషణాదికథాప్రారంభఘట్టః)

వినాఽచ్యుతా ద్వస్త్వితర న్న కించి త్స ఏవ సర్వం పరమాత్మభూతః. ౪౩

ఏవం నిశా సా బ్రువతో ర్వ్యతీతా నన్దస్య కృష్ణానుచరస్య రాజన్,
గోప్యః సముత్థాయ నిరూప్య దీపా న్వాస్తూ న్సమభ్యర్చ్య దధీ న్యమన్థన్. ౪౪

తా దీపదీప్తై ర్మణిభి ర్విరేజూ రజ్జూర్వికర్షద్భుజకఙ్కణస్రజః,
చలన్నితమ్బస్తనహారకుణ్డలత్విషత్కపోలారుణకుఙ్కుమాననాః. ౪౫

ఉద్గాయతీనా మరవిన్దలోచనం వ్రజాఙ్గనానాం దివ మస్పృశ ద్ధ్వనిః,
దధ్నశ్చ నిర్మన్థనశబ్దమిశ్రితో నిరస్యతే యేన దిశా మమఙ్గళమ్. ౪౬

తదాత్మక మేవేత్యర్థః. కుతః యతః, పరమాత్మభూతః లోకత్రయ మప్యంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన తస్య భర్తా వ్యాప్యగతదోషాస్పృష్ట శ్చ అత స్సర్వం జగ త్స ఏవ విశేషణబుద్ధిశబ్దయో రాకృత్యధికరణ న్యాయేన విశేష్యపర్యంతత్వస్వాభావ్యా ద్విశేషణస్య చ విశిష్టవస్త్వంతర్భూతత్వేన విశిష్టా త్పృథగవస్తుత్వా చ్చ జగద్రూపేణ స ఏవానుసంధేయ ఇత్యర్థః. ౪౩

(ఏవ మితి.) హేరాజ న్నిత్థం కృష్ణానుచర స్యోద్ధవస్య నందస్య చ మిథో బ్రువత స్సతః సా నిశా వ్యతిక్రాంతా బభూవ. తదా నిశాయాః పశ్చిమే యామే గోప్య స్సముత్థాయ దీపా న్నిరూప్య ప్రజ్వాల్య వాస్తూన్ దేహల్యాదీన్ సమభ్యర్చ్య గంధాదిభి రితి శేషః. దధీ న్యమన్థన్ మమంథుః. ౪౪

మథ్నతీ స్తావర్ణయతి (తా ఇతి.) తాః, మథ్నత్యో గోప్యో దీప్తై ర్దీప్తాః, యే కాఞ్చ్యాది స్థితా మణయః తై ర్విరేజుః, కథంభూతాః? మంథనదండరజ్జూః, వికర్షత్సు భుజేషు కఙ్కణానాం స్రజో యాసాం తాః చలంతో నితమ్బాః స్తనహారా శ్చ యాసాం కుండలైః, త్విషంతః స్ఫురంతః కపోలాః యాసాం అరుణాని కుఙ్కుమాని యేషు తా న్యాననాని యాసాం తా శ్చ. ౪౫

తాదాత్వికధ్వనిం లక్షయతి (ఉద్గాయతీనా మితి) అరవిందలోచనం కృష్ణం ఉచ్చై ర్గాయంతీనాం గోపీనాం ధ్వనిః దధ్నో నిర్మథనజశబ్దేన మిశ్రితో దివ మస్పృశత్ వ్యాప్తవాన్ యేన ధ్వనినా దిశా మమఙ్గళం నిరస్యతే అపనుద్యతే. ౪౬

భగవత్యుదితే సూర్యే వ్రజద్వారి వ్రజౌకసః,
దృష్ట్వా రథం శాతకౌమ్భం కస్యాయ మితి చాబ్రువన్. ౪౭

అక్రూర ఆగతః కిం వా యః కంసస్యార్థసాధకః,
యేన నీతో మధుపురీం కృష్ణః కమలలోచనః. ౪౮

కిం సాధయిష్య త్యస్మాభి ర్భర్తుః ప్రేతస్య నిష్కృతిమ్,
ఇతి స్త్రీణాం వద న్తీనా ముద్ధవోఽగా త్కృతాహ్నికః. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే.
షట్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

తదా భగవత్యాదిత్యే ఉదితే సతి వ్రజౌకసో గోప్యః ద్వారి శాతకౌమ్భం సువర్ణాలఙ్కృతం రథం దృష్ట్వా కస్యాయ మిత్యూచుః సక్రోధ మితి శేషః. ౪౭

(అక్రూర ఇతి.) కింవా సోఽక్రూర ఆగతః కోఽసౌ యః కంస స్యార్థః ప్రయోజనం సాధితవాన్ తదాహుః యేన చ కృష్ణో మధుపురం ప్రాపితః. ౪౮

కంసం ఘాతయిత్వా పునః కిమర్థ మాగత ఇత్యాశఙ్క్య కార్యం సంభావయతి (కి మితి.) తథా సాధితేన కార్యేణ ప్రేతస్య మృతస్య భర్తుః కంసస్య నిష్కృతిం ఔర్ధ్వదైహికం అస్మాభిః కృత్వా సాధయిష్యతి కిం? అస్మన్మాంసైః పిండా న్కృత్వా దాస్యతి కి మిత్యర్థః. ఇత్థం స్త్రీణాం వదన్తీనాం సతీనాం తస్మి న్నేవావసరే కృతస్నానాదినియమ ఉద్ధవ ఆజగామ. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షట్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

తం వీక్ష్య కృష్ణానుచరం వ్రజస్త్రియః ప్రలమ్బబాహుం నవకఞ్జలోచనమ్,
పీతామ్బరం పుష్కరమాలినం లసన్ముఖారవిన్దం పరిమృష్టకుణ్డలమ్. ౧

శుచిస్మితాః కోఽయ మపీచ్యదర్శనః కుత శ్చ కస్యాచ్యుతవేషభూషణః,
ఇతి స్మ సర్వాః పరివవ్రు రుత్సుకా స్త ముత్తమశ్లోకపదామ్బుజాశ్రయమ్. ౨

తం ప్రశ్రయే ణావనతా స్సుసత్కృతం సవ్రీళహాసేక్షణసూనృతాదిభిః,
రహస్యపృచ్ఛ న్నుపవిష్ట మాసనే విజ్ఞాయ సందేశహరం రమాపతేః. ౩

అథ సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథ తాసాం తేన సహ సంవాదప్రకారం భగవత్ప్రేమాతిశయం చానువర్ణయతి సప్తచత్వారింశేన (తమితి.) కృష్ణస్యానుచరం భృత్యం, ప్రలమ్బౌ ఆజానులమ్బినౌ బాహూ యస్య, నవకఞ్జే సద్యోవికసితపద్మకోశే ఇవ లోచనే యస్య పీతే పీతవర్ణే అమ్బరే యస్య పుష్కరమాలా పద్మమాలా అస్యాస్తీతి తథా వ్రీహ్యాదిత్వా న్మత్వర్థీయ ఇనిః, ముఖ మరవిన్ద మివ ముఖారవిన్దం "ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభి" రితి సమాసః. లసన్ముఖారవిందం యస్య పరిమృష్టే నిర్మలీకృతే కుండలే యస్య త ముద్ధవం వీక్ష్య వ్రజస్త్రియ స్సర్వా ఉత్సుకా స్సత్యః ఉత్తమశ్లోకస్య పదామ్బుజ మేవాశ్రయో యస్య త ముద్ధవం పరివవ్రుః పరివేష్టితవత్య ఇత్యన్వయః. కిం కుర్వత్యః? అపీచ్యం సుందరం దర్శనం యస్య అచ్యుతస్యేవ వేషో భూషణాని చ యస్య సః కోఽయం కుతో వా కస్య వేతి వదంత్య ఇతి శేషః. స్మేతి విస్మయే. ౧-౨

(తమితి.) సవ్రీడేన హాసేన, ఈక్షణేన సూనృతేన మధురభాషణేన ఆదిశబ్దే నార్ఘ్యాదిభి శ్చ సత్కృతం రహ స్యేకాంతే, ఆసనే ఉపవిష్టం తం రమాపతేః కృష్ణస్య సంఁదేశహరం వార్తాహర్తారం విజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా అవనతాః నమ్రాః ప్రణతా ఇతి యావత్. ప్రశ్రయేణ వినయేన అపృచ్ఛన్ పప్రచ్ఛుః. ౩

జానీమ స్త్వాం యదుపతేః పార్షదం సముపస్థితమ్,
భర్త్రేహ ప్రేషితః పిత్రో ర్భవా న్ప్రియచికీర్షయా. ౪

అన్యథా గోవ్రజే తస్య స్మరణీయం న చక్ష్మహే
స్నేహానుబన్ధో బన్ధూనాం మునే రపి సుదుస్త్యజః. ౫

అన్యేష్వర్థకృతా మైత్రీ యావ దర్థవిడమ్బనా,
పుమ్భి స్స్త్రీషు కృతా యద్వ త్సుమన స్స్వివ షట్పదైః. ౬

నిస్స్వం త్యజన్తి గణికా అకల్యం నృపతిం ప్రజాః,
అధీతవిద్యా ఆచార్య మృత్విజో దత్తదక్షిణమ్. ౭

ఖగా వీతఫలం వృక్షం భుక్త్వా చాతిథయో గృహాత్,

ప్రశ్న మేవాహ (జానీమ ఇతి) త్వాం, యదుపతే ర్భగవతః పార్షదం భృత్య మత్ర సముపస్థితం సమాగతం జానీమః, కిమర్థం సముపస్థితోఽహ మిత్యత్రాహుః (భర్త్రేతి.) భర్త్రా యదుపతినా పిత్రో ర్నందయశోదయోః ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా అత్ర భవా న్ప్రేషితః. ౪

కుతోఽయం నిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (అన్యథేతి.) అన్యథా పిత్రోః ప్రియచికీర్షా మంతరేణేత్యర్థః. తస్యావాప్తసమస్తకామ స్యేతి భావః. గోవ్రజే విహీన ఇతి భావః. స్మరణీయం స్మర్తుం యోగ్యం వస్తు న చక్ష్మహే న పశ్యామః. ప్రియచికీర్షయేత్యత్ర హేతుః (స్నేహానుబంధ ఇతి.) బంధూనాం పిత్రాదీనాం సమ్బంధీ స్నేహరూపోఽనుబంధః పాశః మునే రపి త్యక్తు మశక్యః. ౫

అన్యేషు అబంధిషు తు మైత్రీ అర్థకృతా స్వప్రయోజనప్రయుక్తా. అత స్సా యావదర్థనిబన్ధనా యావ త్ప్రయోజనం నిబంధనం కారణం యస్యా స్తథాభూతేత్యర్థః, యావదర్థం విడమ్బనేతి పాఠే యావత్ప్రయోజనం విడమ్బ్యతే అనుక్రియతే తథాభూతేత్యర్థః, న తు సా తాత్త్వికమైత్రీతి భావః. కిం క్వచి దేవం దృష్ట మిత్యత్రాహుః (పుంభి రితి.) యద్వ ద్యథా స్త్రీషు పుంశ్చలీషు పుమ్భిః కృతా మైత్రీ యథా చ సుమస్సు మధుభరితేషు కుసుమేషు షట్పదైః భృఙ్గైః, కృతా ఏతే ఉదాహరణే న తు దృష్టాంతౌ. ౬

ఉదాహరణాంతరముఖేన యావదర్థనిబంధనత్వ మేవ స్పష్టయంత్యః ప్రాహుః (నిస్స్వ మితి ద్వాభ్యాం.) నిస్స్వం నిర్ధనం గణికా వేశ్యా స్త్యజంతి యావ త్స్వమనువృత్య తత స్తం త్యజంతీత్యర్థః.

దగ్ధం మృగా స్తథాఽరణ్యం జారో భుక్త్వా రతాం స్త్రియమ్. ౮

శ్రీబాదరాయణి రువాచ—

ఇతి గోప్యో హి గోవిన్దే గతవాక్కాయమానసాః,
కృష్ణదూతే వ్రజం యాత ఉద్ధవే త్యక్తలౌకికాః. ౯

గాయన్త్యః ప్రియకర్మాణి రుదన్త్య శ్చ గతహ్రియః,
తస్య సంస్మృత్య సంస్మృత్య యాని కైశోరబాల్యయోః. ౧౦

కాచి న్మధుకరం దృష్ట్వా ధ్యాయన్తీ కృష్ణసఙ్గమమ్,
ప్రియప్రస్థాపితం దూతం కల్పయిత్వేద మబ్రవీత్. ౧౧

గోప్యువాచ—

మధుప కితవ బన్ధో మా స్పృశాఙ్ఘ్రిం సపత్న్యాః
కుచవిలులితమాలాకుఙ్కుమశ్మశ్రుభి ర్నః,

ఏవ ముత్తరత్రాపి. అకల్యం ప్రజాపాలనాసమర్థం నృపం అధీతా విద్యా యై స్తే శిష్యా ఇత్యధ్యాహారః. దత్తా దక్షిణా యేన తం యజమాన మృత్విజ స్త్యజంతి, వీతాని విగతాని ఫలాని యస్మా త్తం వృక్షం ఖగాః పక్షిణః, తథా దగ్ధ మరణ్యం మృగా స్త్యజంతి తథా జారః. స్త్రియం. భుక్త్వా రతా మత్యృప్తా మేవ త్యజంతి. ౭-౮

(ఇతీతి.) ఇత్థం కృష్ణస్య దూతే ఉద్ధవే వ్రజం గతే సతి గోప్యో గోవిందం గతాని వివిష్టాని వాగాదీని తద్వ్యాపారా యాసాం తాః తస్య కృష్ణస్య భగవతో యాని కైశోరబాల్యయోః కర్మాణి తాని పునః పున స్సంస్మృత్య త్యక్తలౌకికవ్యవహారా అప్యభ్య న్నితి పూర్వేణ సంబంధః. ౯-౧౦

తత్ర కాచి ద్గోపీ కృష్ణస్య సఙ్గమం ధ్యాయంతీ మధుకరం భ్రమరం దృష్ట్వా తం ప్రియేణ ప్రేషితం ప్రస్థాపితం దూతం కల్పయిత్వా కృష్ణేన మాం ప్రసాదయితుం ప్రేషితోఽయం దూత ఇత్యభిమత్యేత్యర్థః. ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీ జ్జగౌ యద్వా తస్మిన్భ్రమరే ప్రియప్రస్థాపితోద్ధవదృష్టిం కృత్వా మధుకరాపదేశేన, ఉద్ధవ మేవాబ్రవీ దిత్యర్థః. ౧౧

(మధుపేతి.) హేమధుప భ్రమర కితవస్య ధూర్తస్య బంధో నోఽస్మాకం అఙ్ఘ్రిం చరణం మా స్పృశ మా మాం నమస్కురు మా ప్రార్థయస్వేత్యర్థః. తత్కి మిత్యపేక్షాయాం కృష్ణవర్ణస్య

వహతు యదుపతి స్తం మానినీనాం ప్రసాదం
యదుసదసి విడమ్బ్యం యస్య దూత స్త్వ మీదృక్. ౧౨

సకృ దధరసుధాం స్వాం మోహినీం పాయయిత్వా
సుమనస ఇవ సద్య స్తత్యజేఽస్మాన్ భవాదృక్,
పరిచరతి కథం తత్పాదపద్మం ను పద్మా
హ్యపి బత హృతచేతా ఉత్తమశ్లోకజల్పైః ౧౩

కి మిహ బహు షడఙ్ఘ్రే గాయసి త్వం యదూనా
మధిపతి మగృహాణా మగ్రతో నః పురాణమ్,

తస్య శ్మశ్రూణాం లోహితత్వే కారణ ముత్ప్రేక్షమాణా సాసూయం ప్రాహ. సపత్న్యాః కుచాభ్యాం విలుళితా సమ్మర్దితా యా మాలా అత ఏవ చ తస్యాః కుఙ్కుమం యేషు తైః శ్మశ్రుభిః ఉపలక్షితః త్వం మా స్పృశేతి సమ్బన్ధః. కిం తు యదుపతిః మధుపతి రితి పాఠే మధూనాం యాదవవిశేషాణాం పతిః. అసౌ మస్మత్సపత్నీనాం మానినీనాం ప్రసాదం వహతు ప్రసాదపాత్రం భవతు న వయం ప్రసాదనీయా ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత ఆహ. య ద్యస్మాత్ ఉ ఇత్యవధారణే. విడమ్బ్యం ప్రణయిత్వ మితి శేషః, యస్మా దప్రణయిత్వం సదసి విడమ్బ్యం అపహాస్యం కృష్ణస్య ప్రణయిత్వం సభాయా మధిక్షేప్య మిత్యర్థః. యస్మా చ్చ యస్య భగవతో భుక్తపూర్వయోషిత్త్యాగినః ఈదృగ్భుక్తపూర్వపుష్పత్యాగశీలో దూత స్త్వ మాగత ఇత్యర్థః. ౧౨

నను కి మిత్యేన ముపడాసీథ కిం వ స్తేనాపకృత మిత్యత్రాహ (సకృ దితి.) మోహినీం తాపత్రయవిస్మారిణీం, స్వాం స్వసాధారణీ మధరస్య సుధాం సకృ త్పాయయిత్వా అస్మాన్ తత్యజే త్యక్తవాన్ యథా త్వం సుమనసః పుష్పాణి పీతసుధాని త్యజసి తద్వత్ అత స్స భవాదృక్ త్వ మివ గిత్యుక్తం. అత్ర తు స భవా దృగితి అయం భావః త్వం తాదృశః అహో యువయో రేష స్వామిభృత్యభావో విధాత్రా నిర్మిత ఇతి అహో బత కృష్ణస్య పాదపద్మం కథం శ్రీ స్సేవతే విదిత మప్యయేత్యాహ (అపీతి.) ఉత్తమశ్లోకస్య జల్పైః మిథ్యాకథాభిః హృతం చేతో యస్యాః తథాభూతా తత్పాదపద్మం పరిచరతి బతేతి ఖేదే వయం తు న లక్ష్మీవ దవిచక్షణా ఇతి భావః. ౧౩

యుష్మా దాదృశహాధా కుర్వాణం త మస్మత్ప్రసాదలాభాయ శ్రీకృష్ణం గాయతీతి మత్వాహ (కి మిహేతి.) హే షడఙ్ఘ్రే ఇహ అగృహాణాం వనచారిణీనాం నోఽస్మాక మగ్రతః పురతః పురాణం

(గోపికానాం విలాపః)

విజయసఖ సఖీనాం గీయతాం తత్ప్రసఙ్గః
క్షపితకుచరుజ స్తే కల్పయ న్తీష్ట మిష్టాః. ౧౪

దివి భువి చ రసాయాం కా స్త్రియ స్తద్దురాపాః
కపటరుచిరహాసభ్రూవిజృమ్భస్య యాః స్యుః.
చరణరజ ఉపా స్తే యస్య భూతి ర్వయం
కా అపి చ కృపణపక్షే హ్యుత్తమశ్లోకశబ్దః. ౧౫

విసృజ శిరసి పాదం వేద్మ్యహం చాటుకారై
రనునయ విదుష స్తే౽భ్యేత్య దౌత్యై ర్ముకున్దాత్.

బహుశో౽నుభూతం యదుపతేః కిం కిమర్థం గాయసి న తేన తవ కాచి దిష్టసిద్ధిరితి భావః. కింతు విజయసఖస్య శ్రీకృష్ణస్య సఖీనాం పౌరస్త్రీణాం అగ్రత స్తస్య విజయసఖస్య ప్రసఙ్గో గీయతాం ఏవం చే త్తస్యేష్టా స్తా స్తవేష్టం కల్పయిష్యన్తి అపేక్షితం దాస్యంతి తత్ర హేతుం వదంతీ తా విశినష్టి క్షపితా విజయసఖాలిఙ్గనేన నిర్గతా కుచరుగ్ యాసాం తాః. ౧౪

నను లోకత్రయే స్త్రియ స్సన్తి సంగతా స్తాభిరాలిఙ్గనక్షపితకుచరుజో భవేయు స్తదా మదిష్టం కల్పయేయు స్తస్య తా ఏవ సంప్రాప్తా ఇత్యత ఆహ (దివీతి.) దివి భువి రసాయాం పాతాళే చ యాః స్త్రియ స్సన్తి తాసాం మధ్యే కాః స్త్రియః, తదితి పృథక్పద మవ్యయం, తస్య కృష్ణస్య దురాపాః దుష్ప్రాపాః సర్వా అపి స్త్రియ స్సులభా ఏవేత్యర్థః. తత్ర హేతుం బ్రువతీ విశినష్టి. కపటో రుచిర స్సుందర శ్చ హాసో భ్రూవిక్షేప శ్చ యస్య తస్య అత ఏవ మనస్వి భగవత శ్చరణరేణుం భూతి ర్లక్ష్మీ రప్యుపాస్తే కపటరుచిరహాసభ్రూవిజృమ్భాభ్యాం తద్వశగా తచ్చరణరజస్సేవత ఇత్యర్థః. వయంతు విచక్షణాః తాభ్యాం న తద్వశగా ఇతి భావః. తదాహ (వయం కా ఇతి.) వయం తద్వశగానాం న కాశ్చిత్ స్త్రియః. కించ కృపణపక్షే కృపణానాం దీనానాం జనానాం పక్షే కోట్యా మేవ హ్యుత్తమశ్లోకశబ్దః ఉత్తమశ్లోక ఇత్యయం శబ్దో గేయ ఇతి శేషః. న త్వదీనపక్షేస్మత్పముదాయు ఇతి భావః. ౧౫

ఏవం భ్రమణశీలం భ్రమరం స్వపాదమూలే చరన్త మాత్మానం ప్రసాదయితు మివాలక్ష్య తం ప్రత్యుక్త్వా అథ స్వశిరసి భ్రామ్యంతం తం శ్రోత్రాంత్యపాంశుప్రియోక్తి రభిధాతుం చరంత

స్వకృత ఇహ విసృష్టాపత్యపత్యన్యలోకా
వ్యసృజదకృతచేతాః కిం ను సన్ధేయ యస్మిన్. ౧౮

మృగయు రివ కపీన్ద్రం వివ్యధే లుబ్ధధర్మా
స్త్రియమకృతవిరూపాం స్త్రీజితః కామయానామ్.
బలి మపి బలిమత్త్వాఽవేష్టయ ద్ధ్వాఙ్క్షవ ద్య
స్తదల మసితసఖ్యై ర్దు స్త్యజ స్తత్కథార్థః. ౧౯

మివాలక్ష్యాహ (విసృజేతి.) శిరసి పాదం న్యస్త మితి శేషః. విసృజ పాదేన మచ్ఛిరో మా స్పృశేత్యర్థః. దౌత్యైః దూతకర్మభిః, చాటుకారైః ప్రియవచనై శ్చాలం అనునయవిదుషః ప్రార్థనాచతురస్య తే వేద్మి సర్వం వివక్షితం వేద్మీత్యర్థః. ముకుందవ త్త్వ మపి న విశ్వసనీయ ఇతి భావః. నను తేన కి మపరాద్ధం తత్రాహ (స్వకృత ఇతి.) స్వకృతే తదర్థ మేవ విసృష్టా న్యపత్యాని పతయోఽన్యే లోకా ధర్మసాధ్యా యాభి స్తాః అస్మా న్వ్యసృజత్ క స్తతోఽన్యోఽపరాధ ఇతి భావః. అతోఽసా వకృతచేతాః అకృతజ్ఞః కృతఘ్న ఇతి యావత్. అతోఽస్మిన్, సంధేయం సంధినా సాధ్యం కిమ స్తీత్యర్థః, నహి కృతఘ్నేన సంధి రుచితః న వా కృతోఽపీష్టసాధన మితి భావః. ౧౮

న కేవల మయ మకృతజ్ఞ ఏవ అపి తు క్రౌర్యకాఠిన్యాదియు క్త శ్చేత్యాహ (మృగయు రివేతి) మృగయు రివ వ్యాధ ఇవ వఞ్చిత్వా కపీంద్రం నిరపరాధం వాలినం వివ్యధే జఘాన అతోఽయం లుబ్ధధర్మా లుబ్ధస్య యే ధర్మాః క్రౌర్యకాఠిన్యాదయః తద్యు క్త ఇత్యర్థః, యద్వా అలుబ్ధధర్మేతి చ్ఛేదః. మృగయు రివేత్యనే నైవ తత్సాదృశ్యలాభాత్ అలుబ్ధధర్మా లుబ్ధేఽప్యసంభావితా యే ధర్మా స్తద్యు క్త ఇత్యర్థః. లుబ్ధకో హి మాంస మత్తుం మృగాన్ హంతి అయం తు న తథేతి వృథా కాఠిన్యాదిమా నితి భావః. తథా స్త్రీజితః, స్త్రియా వై దేహ్యా జితః, తద్వశంగత ఇత్యర్థః. కామయానాం కామ ఏవ యానం ప్రా ప్తిసాధనం యస్యా స్తాం కామేన యాతీతి స్వేచ్ఛయా చరతీతి తథా తా మితి వా, నంద్యాదిత్వా త్క ర్తరి ల్యుః. స్త్రియం శూర్పణఖాం విరూపాం అకృతచ్ఛిన్ననాసికా మకరో దిత్యర్థః. ఏవం దాశరథిరామరూపేణ తథా వామనరూపేణ యో ధ్వాఙ్క్షవ ద్వాయసవత్ బలిం పూజాం వై రోచనిసమర్పితాం అత్వా భుక్త్వా పరిగృహ్యేత్యర్థః. బలిం వై రోచనిం అవేష్టయత్ పాశై రితి శేషః, బబంధేత్యర్థః, త త్తస్మా దపి తస్య శ్రీకృష్ణస్య సఖ్యై రలం, అసితేత్యనేన నై ల్యం దుషంహీతి పామరన్యాయోఽభిప్రేతః, ఏవం చే న్నిత్యం కిం గాయథేత్యత్రాహ (దు స్త్యజ ఇతి.) తస్యాసితస్య కథారూపోఽర్థో దు స్త్యజః త్యక్తు మశక్యః. ౧౯

(గోపికానాం విలాపః)

యదనుచరితలీలాకర్ణపీయూషవిప్రుట్సకృదదనవిధూతద్వన్ద్వధర్మా వినష్టాః.
సపది గృహకుటుమ్బం దీనముత్సృజ్య దీనా బహవ ఇవ విహఙ్గా భిక్షుచర్యాం చరన్తి ౧౮

వయ మృత మితి జిహ్మవ్యాహృతం శ్రద్దధానాః కులికరుత మివాజ్ఞాః కృష్ణవధ్వో హరిణ్యః
దదృశు రసకృ దేత త్తన్నఖస్పర్శతీవ్రస్మరరుజ ఉపమన్త్రి న్భణ్యతా మన్యవార్తా.

ప్రియసఖ పునరాగాః ప్రేయసా ప్రేషితః కిం వరయ కిమనురున్ధే మాననీయోఽసి మేఽఙ్గ
నయసి కథ మిహాస్మా న్దుస్త్యజద్వన్ద్వపార్శ్వం సతత మురసి సౌమ్య శ్రీర్వధూ స్సాక మాస్తే

న కేవల మస్మాక మేవ తత్కథార్థో దుస్త్యజః కి న్త్వన్యేషా మపి వయ మేవ తదర్థే విసృష్టాపత్యాదయః అపి త్వన్యేఽపీతి స్తుతిగర్భం నిందంత్యాహ (యదనుచరితేతి.) ఇహ లోకే బహవో జనాః, యస్యాసితస్యానుచరిత మేవ లీలా తదేవ కర్ణయోః, పీయూషం అమృతం తస్య విప్రుట్కణికా తస్యాః సకృ దదనం సేవనం తేన విధూతా నిరస్తా ద్వంద్వధర్మా రాగద్వేషాదయో యేషాం తే అత ఏవ వినష్టాః, అసత్తుల్యా అచేతనప్రాయా ఇతి యావత్ లబ్ధాత్మస్వరూపసత్తాకా ఇతి స్తుతి రప్యభిప్రేతా, సమస్తత్వే అవినష్టా ఇతి చ్ఛేదాత్ సపది తదైవ దీనం దుఃఖితం గృహకుటుమ్బం విహాయ దీనా విహఙ్గా ఇవ భిక్షుచర్యాం చరంతి సన్న్యాసివ త్ప్రాణధారణమాత్రం కుర్వంతి. ౧౮

తర్హ్యేవం విచక్షణా స్తావ ద్యూయం కథం తద్వశం గతా ఇత్యత్రాహ (వయ మితి) కృష్ణస్య హరిణవధ్వో హరిణ్యః, అజ్ఞాః కులికరుత మివ మృగవిశ్వాసకర్తు ర్గానరూపశబ్ద మివ వయం జిహ్మస్య కుటిలస్య తస్య వ్యాహృతం భాషణం ఋత మితి సత్య మితి శ్రద్దధానాః, తస్య నఖస్పర్శైః నఖక్షతైః తీవ్రా స్మరరు గ్యాసాం తథాభూతాః సకృ దేత త్ప్రణయిత్వం దదృశిమ అద్రాక్ష్మ అతో హేఉపమంత్రిన్ దూత అన్యవార్తా, భణ్యతాం కథ్యతాం తద్వార్తయా త్వల మితి భావః. ౧౯

పరావృత్య పునరాగతం ప్రత్యాహ (ప్రియసఖేతి.) ప్రియస్య సఖే పునః, ప్రేయసా ప్రియతమేన కృష్ణేన ప్రేషిత స్త్వ మాగాః. కి మాగతోఽపి కిం తర్హి అఙ్గ హేభ్రమర మమ త్వం మాననీయోఽపి పూజ్యోఽపి అతః, కిం యత్కించి దనురుంధే భవా న్ప్రాప్తు మిచ్ఛతి తద్వరయ వృణీహి ఇహ స్థితా ఇతి శేషః, అస్మా న్కథం దుస్త్యజం ద్వంద్వం మిథునీభావో యస్య తస్య భగవతః, పార్శ్వం సమీపం నయసి నేష్యసి తథాహి హేసౌమ్య శ్రీః లక్ష్మీ ర్నామ వధూః, సాకం సహైవ తత్రాప్యురసి వక్షస్యేవ సతత మాస్తే. ౨౦

అపి బత మధుపుర్యామార్యపుత్రోఽధునాస్తే స్మరతి
స పితృగేహాన్ సౌమ్య బన్ధూంశ్చ గోపాన్,
క్వచిదపి స కథాం నః కిఙ్కరీణాం గృణీతే
భుజమగరుసుగన్ధం మూర్ధ్న్యధాస్యత్కదాను.

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథోద్ధవో నిశమ్యైవం కృష్ణదర్శనలాలసాః,
సాన్త్వయన్ ప్రియసన్దేశై ర్గోపీ రిద మభాషత. ౨౨

ఉద్ధవ ఉవాచ—

అహో యూయం స్మ పూర్ణార్థా భవత్యో లోకపూజితాః,
వాసుదేవే భగవతి యాసా మిత్యర్పితం మనః. ౨౩

దానవ్రతతపోహోమజపస్వాధ్యాయసంయమైః
శ్రేయోవిధిభి రన్యైశ్చ కృష్ణే భక్తిర్హి సాధ్యతే. ౨౪

భగవత్యుత్తమశ్లోకే భవతీభి రనుత్తమా,

అపి బతేతి హర్షే. హేసౌమ్య ఆర్యపుత్రః శ్రీకృష్ణః, అధునా మధుపుర్యాం ఆస్తే కిం పితృభ్యాం గేహైశ్చ సహితాన్ బంధూన్ గోపాన్ స్మరతి కిం క్వచిదపి కదాచిదపి కిఙ్కరీణాం నోఽస్మాకం కథాం వార్తాం గృణీతే కిం కదాను కదావా అగరువత్సుగన్ధిం భుజం నో మూర్ధ్ని అధాస్యత్ నిధాస్యతి. ౨౧

(అథేతి.) కృష్ణదర్శనోత్సుకాః, గోపీ ర్నిశామ్య దృష్ట్వా ప్రియప్రేషితైః సన్దేశైః సాన్త్వయిష్యన్ తావ దిదం వక్ష్యమాణం అభాషత. ౨౨

తదేవాహ (అహో ఇత్యాదిభి ష్షడ్భిః,) నూనం యూయం పూర్ణార్థాః కృతార్థాః, భవత్యో యూయం లోకేషు పూజితాః, ఉభయత్ర హేతుం వదం స్తా విశినష్టి - యాసాం యుష్మాకం ఇతీత్థం భగవతి వాసుదేవే మనోఽర్పితం నిహితమ్. ౨౩

కథం తదర్పణమాత్రేణ పూర్ణార్థతా పూజితతా చేత్యత్రాహ (దానేతి.) దానాదిభి రన్యైశ్చ శ్రేయస్సాధనైః నానావిధై, ర్యా భగవతి భక్తిః, న సాధ్యతే న సాధయితుం శక్యతే సా భక్తి రనుత్తమోత్కృష్టా మునీనా మపి దుర్లభా యుష్మాభిః, దిష్ట్యా సుఖేనైవ భగవతి ప్రవర్తితా దిష్ట్యా

(ఉద్ధవేన శ్రీకృష్ణసందేశకథనం)

భక్తిః ప్రవర్తితా సాధ్వీ మునీనా మపి దుర్లభా. ౨౫

దిష్ట్యా పుత్రా న్పతీ న్దేహాన్ స్వజనా న్భవనాని చ,
హిత్వా వృణీత యూయం య త్కృష్ణాఖ్యం పురుషం పరమ్. ౨౬

సర్వాత్మభావోఽధికృతో భవతీనా మధోఽక్షజే,
విరహేణ మహాభాగా మహా న్మేఽనుగ్రహః కృతః. ౨౭

శ్రూయతాం ప్రియసందేశో భవతీనాం సుఖావహః,
య మాదాయాగతో భద్రా అహం భర్తూ రహస్కరః. ౨౮

అయ మస్మాకం మహా నానంద ఇత్యర్థః. తత్ర దానం సత్పాత్రే విత్తత్యాగః, తపోఽనశనాది, స్వాధ్యాయో వేదాధ్యయనం సంయమ ఇంద్రియనిగ్రహః, అత్ర "నాహం వేదై ర్న తపసా" ఇత్యాది భగవద్వచనార్థోఽభిప్రేతః "నాన్యః పంథా" ఇతి శ్రుత్యర్థ శ్చ. పుత్రాదీన్ త్యక్త్వా యద్యస్మా ద్యూయం కృష్ణాఖ్యం, పరమపురుషం, వృణీత వృతవత్యః, అతః పూర్ణార్థా లోకపూజితా శ్చేతి సంబంధః. ౨౪-౨౫-౨౬

భవతీభి రహ మపి కృతార్థీకృత ఇత్యాహ (సర్వాత్మభావ ఇతి.) హేమహాభాగాః, విరహేణ హేతునా, అధునా అధోఽక్షజే భవతీనాం. కర్తరిషష్ఠీ. యుష్మాభిః య స్సర్వాత్మభావోఽధికృతః ప్రస్తుతః, సర్వాత్మనా కరణత్రయేణ భావో భక్తిః సర్వోఽప్యాత్మనో మనసః భావోఽభిప్రాయవిశేషః, అధికృతః ప్రస్తుతః ప్రకాశిత ఇతి వా, ఏష మే మహ్యం, మహా ననుగ్రహః కృతః తత్ప్రకరణే నాహ మపి కృతార్థీకృత ఇత్యర్థః ౨౭

ఏవం తాః ప్రశస్యాథ ప్రియసందేశ శ్శ్రూయతా మిత్యాహ (శ్రూయతా మితి.) హేభద్రాః భవతీనాం సుఖకరః ప్రియస్య సందేశః శ్రూయతాం, సందేశం విశినష్టి - భర్తుః భగవతః రహస్కరః రహస్యప్రకాశకః. అహం యం సందేశ మాదాయాగతః, ౨౮

శ్రీభగవా నువాచ—

భవతీనాం వియోగో మే నహి సర్వాత్మనా క్వచిత్,
యథా భూతాని భూతేషు ఖం వాయ్వగ్ని జలం మహీ.
తథాహ్యహం మనః ప్రాణబుద్ధీన్ద్రియగుణాశ్రయః. ౨౯

ఆత్మ న్యేవాత్మనాఽఽత్మానం సృజే హన్మ్యనుపాలయే.

స్వతంత్రాత్మభ్రమదేహాత్మభ్రమరూపమోహశాంతయే చిదచిదీశ్వరతత్త్వోపదేశపరాణి ప్రియ సందేశవచనా న్యేవ సాంత్వనరూపా ణ్యాహ (భవతీనా మితి.) మే మమ సర్వాత్మనా భావప్రధానో నిర్దేశః. సర్వేషామంతరాత్మతయా, భవతీనాం వియోగో మద్విశ్లేషో నా స్తి నహ్యాత్మానం విహాయ శరీరం తిష్ఠతీతి భావః, సర్వకారణతయాఽపి న వియోగ ఇతి దృష్టాంతముఖేనాహ (యథేతి.) యథా భూతేషు దేవమనుష్యాదిషు శరీరేషు. కార్యేషు ఆకాశాదీని మహాభూతాని. వర్తంత ఇతి శేషః. వాయ్వగ్నిజల మితి సమాహారత్వేనైకవచననిర్దేశః యథా మహాభూతానాం తత్కార్యాణాం చ మిథో వియోగో నా స్తి కారణతయా తేషాం తేషు సమన్వయా దిత్యర్థః. తథాఽహ మపి మన ఆదీనా మాశ్రయః ఆధారః సన్నిశిష్ట ఇతి యావత్, కృత్స్నజగదంతర్భూతచిదచిదాత్మకపదార్థేషు కారణతయా సమన్వితః అత్ర ప్రాణో జీవః, ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని గుణా శ్శబ్దాదయ స్తాన్ముఖ్యాః గుణపదేన ముఖ్య ప్రాణోఽపి సఙ్గృహ్యతే వాయు పరిణామవిశేషరూపత్వాత్. అయం భావః. మహదాదిపృథివ్యంతా చేతనవర్గశరీరకః కృత్స్నజగద్రూపేణ పరిణతోఽహ మతో న వియోగః న హి కారణం విహాయ కార్యం తిష్ఠతి కారణ స్యైవో త్తరో త్తరావస్థావిశిష్టస్య కార్యత్వాదితి. ౨౯

సత్యం కార్యం న కారణా ద్వియుజ్యతే మన ఆదిశరీరకత్వరూపవిశిష్టవేషేణ త్వం కృత్స్న జగదుపాదానకారణం, తథాఽపి మన ఆదీనా మన్యకారణకత్వే తు న తవ కృత్స్నజగదుపాదానత్వసిద్ధిః తథాఽఽధారోపకరణకర్మహేతుస్థితిలయకారణానా మన్యత్వేఽపి చేత్యత ఆహ (ఆత్మన్యేవేతి,) ఆత్మ న్యేవేత్యనేనాధారాంతరస్య వ్యావృత్తిః, ఆత్మనేత్యనేనోపకరణాంతరస్య ఆత్మాన మితి సృజ్యాంతరస్య సృజే ఇత్యనేన నిమిత్తాంతరస్య అనుపాలయే హన్మీతి పదాభ్యాం స్థితిలయకారణాంతరయోః ఏవం న కేవలం వ్యష్టిరూపేణైవ సృజామి, అపితు సమష్టిరూపేణాపీత్యభిప్రాయేణ భూతేంద్రియగుణాత్మనే త్యుక్తం అనేన మహదాదిపృథివ్యంతానా మపి స్వోపాదనకత్వసిద్ధిః ఆత్మమాయాస్వసంకల్పః బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యవంరూపః తస్యానుభావేన ప్రభావేన హేతునా, అనేన హేత్వంతరవ్యావృత్తిః కారణత్వోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణయుక్త త్వాభిప్రేతా. అత్ర "బ్రహ్మ న వృక్ష ఆసీత్.

(ఉద్ధవేన శ్రీకృష్ణసందేశకథనం)

ఆత్మమాయానుభావేన భూతేన్ద్రియగుణాత్మనా. ౩౮
ఆత్మజ్ఞానమయశ్శుద్ధో వ్యతిరిక్తో గుణాన్వయః,
సుషుప్తిస్వప్నజాగ్రద్భిర్మాయావృత్తిభి రీయతే. ౩౯

తదాఽఽత్మానగ్గ్ స్వయ మకురుతే" త్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః, తత్రాధారత్వనిమిత్తత్వస్థితికారణత్వాన్యవిశిష్టబ్రహ్మగతాని ఉపాదానత్వోపకరణత్వసృజ్యత్వవ్యష్టిసృష్టిసంహారకారణత్వాని తు చిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మగతానీతి వివేకః. ౩౮

తదేవ పరబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుత్వభ్రమో నిరస్తః, అథ దేహాత్మభ్రమం నిరస్యతి (ఆత్మేతి.) ఆత్మా జీవః. వ్యతిరిక్తః. దేహేంద్రియమనఃప్రాణాదిభ్య ఇతి శేషః. అత ఏవాఽగుణాన్వయః. వస్తుతః, ప్రాకృతసత్త్వాదిగుణరహితః. యద్వా గుణాన్వయ ఇతి చ్ఛేదః, వ్యతిరిక్తోఽపి కర్మనిమిత్తో గుణానా మన్వయో యస్మి న్నితి తథాభూతః అత ఏవ స్వతః స్వరూపతః శుద్ధః నిర్మలః అస్తు కిం తత్స్వరూపం తత్రాహ జ్ఞానమయః, "అన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయ" ఇత్యత్రేవ స్వార్థికో మయట్ జ్ఞానస్వరూప ఇత్యర్థః. యద్వా ప్రాచుర్యే మయట్ న చ జ్ఞానప్రాచుర్య మజ్ఞానాల్పత్వమవగమయతీతి శక్యం, తత్ప్రాచుర్యస్య తదల్పత్వ స్యైవ వ్యావర్తకత్వాత్ వ్యతిరిక్తస్య కథం న తథా ప్రతీతిః, కథం వా దేవోఽహం మనుష్యోఽహం సుప్తోఽహం కిల విలలాప సుఖమహ మస్వాప్స మిత్యాదిరూపేణ ప్రతీతి స్తత్రాహ (సుషుప్తీతి.) మాయావృత్తిభిః, ప్రకృతిపరిణామభూతమనోవ్యాపారవిశేషాత్మికాభిః, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిభిః, దేవాదిశరీరాత్మతాదాత్మ్యవిషయాభిః. దేవాదిరూపేణ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. తత్ర జాగ్రన్మాయావృత్తిః బాహ్యేంద్రియద్వారా బాహ్యవిషయగోచరాఽఽన్తరసుఖదుఃఖాదిగోచరా చ న తు వ్యతిరిక్తాత్మత్వస్వరూపగోచరా, అతో దేవోఽహం ఇచ్ఛామి ద్వేష్మి సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మితి ప్రతీతిః, స్వప్నవృత్తి స్తు తద్దశాయాం తత్తత్స్వప్నద్రష్టృకర్మానుగుణం తదేకకరణతయా తత్కాలమాత్రావస్థాయితయా చ పరమపురుషసృష్టచక్షురాదీంద్రియద్వారికా అద్వారికా వా తదేకానుభావ్యతత్కాలమాత్రావస్థాయిపరమపురుషసృష్టవిషయదేహాదిగోచరా న తు వ్యతిరిక్తాత్మగోచరేతి తదా న తథా ప్రతీతిః, సుషుప్తౌ తు యద్యపి న మనసోఽపి వ్యాపారః, అత ఏవ న దేవాద్యాకారప్రతీతిః, ఏవం చ వ్యతిరిక్తాత్మస్వరూపప్రతీతి రపి సులభా తథాఽప్యప్రబోధ మహ మిత్యేవ ప్రకాశతే న తు దేహేంద్రియాదిభ్యో వ్యతిరిక్తోఽహ మితి ప్రతియోగిగ్రాహకమనోవ్యాపారాభావా త్ప్రతియోగిన ఏవాప్రతీతేః. యద్యపి సుషుప్తా వహ మితి ప్రతీతి ర్న మాయావృత్తి స్తథాఽపి ఛత్రిన్యాయేన మాయావృత్తి రిత్యుక్తమ్. ౩౯

యేనేంద్రియార్థాన్ధ్యాయేత మృషా స్వప్నవ దుత్థితః,
తన్నిరున్ధ్యాదిన్ద్రియాణి వినిద్రః ప్రత్యపద్యత, ౩౨
ఏతద న్త స్సమామ్నాయో యోగస్సాఙ్ఖ్యో మనీషిణామ్,
త్యాగ స్తపో దమ స్సత్యం సముద్రాన్తా ఇవాపగాః. ౩౩

తదేవం సంసృతిహేతుభూతదేహాత్మభ్రమాది ర్మనఃపారవశ్యకృత ఇత్యుక్తం భవతి. కథం తర్హి తత్పారవశ్యనివృత్తి రిత్యపేక్షాయాం తన్నియమనే నైవేత్యాహ (యేనేతి) ఉత్థితః, స్వప్నా దితి విభక్తిపరిణామేన సన్నిహితత్వా త్సంబంధ్యతే, ప్రబుద్ధః, స్వప్నవత్ స్వాప్నార్థానివ యేన మాయా పరిణామరూపేణ మనసా ఇంద్రియార్థాన్ శబ్దాదివిషయాన్ మృషా సంప్ర త్యవిద్యమానానపి పూర్వాను భూతా ననను భూతా నప్యనుభూతసజాతీయాన్ దుర్లభాన్ ధ్యాయేత తన్మనో నిరుంధ్యా న్నియచ్ఛే దితి సంబంధః. "ధ్యాయతో విషయాన్ పుంస స్సఙ్గ స్తేషూపజాయతే సఙ్గా త్సంజాయతే కామ" ఇత్యుక్త రీత్యా విషయధ్యానస్య సఙ్గాద్యాపాదనద్వారా మనసో బంధకత్వ మితి, యేనేంద్రియార్థా నిత్యనేనోక్తం యేనేత్యుపాత్తం మనో విశినష్టి-యేన చేంద్రియాణి బాహ్యా నీంద్రియాణి ప్రత్యపద్యత ప్రాప, కథంభూతః వినిద్రః అనలసః, నిరుంధ్యాత్ యద్వా తన్మన ఇంద్రియాణి చేతి శేషః. వినిద్రః, దేహాత్మభ్రమరహితః అంతర్బాహ్యేంద్రియాణి నిరుంధ్యాత్ ప్రత్యపద్యతే త్యస్య మామిత్యాది, యేన నిరుద్ధేన మనసా మాం యథావ జ్జానీయా దిత్యర్థః, యద్వా తదిత్యవ్యయం. తత్ తతః తేభ్యో విషయేభ్యో ధ్యాతేభ్యః. ఇంద్రియాణి నిరుంధ్యాత్ యథేంద్రియాణి తత్ప్రావణ్యరహితాని భవేయుః, తథా నిరుంధ్యాదిత్యర్థః. అనేన మనసో బాహ్యేంద్రియనియమ ఉక్తః. కథంభూతః, వినిద్రః పూర్వవదర్థః. అనేన మనో నియమనోపయుక్తం దేహాత్మభ్రమరాహిత్య ముక్తం, ఏవ మంతరింద్రియనియమ ఉక్తః, కథ మేత దుభయం లభ్యం తత్రాహ ప్రత్యపద్యత మా మితి పూర్వవచ్ఛేషః. మాం ప్రత్యపద్యేతేత్యర్థః. మద్విషయజ్ఞానేన తత్ఫలభ మితి భావః. ౩౨

కిం మనోనియమనే నేత్యత్రాహ (ఏతదంత ఇతి.) సమామ్నాయాదయః సర్వ్యాంతాః. ఏతదంతాః మనోనియమనాంతాః, అంత ఫలం మనోనియమనఫలా ఇత్యర్థః. ఏతదంత ఇత్యేక వచనం సమామ్నాయాదిప్రత్యేకాభిప్రాయకం, నియమితే చ మనసి మత్ప్రాప్తిః సులభేతి భావః. తత్ర దృష్టాన్తమాహ (సముద్రాంతా ఇవాపగా ఇతి) సముద్రపర్యంతగమన మేవ నదీభిః. కార్యం తత స్తత్ప్రాప్తి ర్యథా సులభా తద్వ ద్విషయాంతరేభ్యో మన ఆకృష్య మయి నియంతవ్యం. తతో మత్ప్రాప్తి రయత్నలభ్యేతి తాత్పర్యం (యద్వా) ప్రత్యపద్యతేతీంద్రియనియమస్య యథావ త్స్వవిషయకజ్ఞానం ఫల మితి సూచితం. తదేవ సదృష్టాన్తం వివృణోతి ఏతదంత ఇతి, సమామ్నాయ ఉపదేశః. వేదార్థః జ్ఞానానుష్ఠానే వా యోగః వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతః సాఙ్ఖ్యప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యావ లోకనం త్యాగో దానం తపోఽనశనాది దమ ఇంద్రియనిగ్రహః సత్యం సత్యవదనమ్. ౩౩

(ఉద్ధవేన శ్రీకృష్ణసందేశకథనం)

యత్త్వహం భవతీనాం వై దూరే వర్తే ప్రియాదృశామ్,
మనస స్సన్నికర్షార్థం మదనుధ్యానకామ్యయా. ౩౪

యథా దూరచరే ప్రేష్ఠే మన ఆవిశ్య వర్తతే,
స్త్రీణాం చ న తథా చేత స్సన్నికృష్టేఽక్షిగోచరే. ౩౫

మయ్యావేశ్య మనః కృత్స్నం విముక్తాశేషవృత్తయః,
అనుస్మరన్త్యో మాం నిత్య మచిరా న్మా ముపైష్యథ. ౩౬

యా మయా క్రీడతా రాత్ర్యాం వనేఽస్మిన్ వ్రజ ఆస్థితాః,
అలబ్ధరాసాః కల్యాణ్యో మాఽఽపు ర్మద్వీర్యచిన్తయా. ౩౭

యద్యప్యుక్తరీత్యా త్వద్వియోగో నాస్తి తథాపి నిరతిశయసుఖాత్మకం రూపం కిం న దర్శయసీత్యత్రాహ (యత్త్వితి.) హే ప్రియాః అహం భవతీనాం దృశాం దూరే వర్తే ఇతి యత్ తత్తు మదనుధ్యానకామ్యయా మదనుధ్యానార్థం తచ్చ మనసః సన్నికర్షార్థమ్. ౩౪

కిం చక్షుర్గోచరే త్వయ్యనుధ్యానం మనస్సన్నికర్ష శ్చ న భవత ఇత్యతో నేత్యాహ (యథేతి.) ప్రేష్ఠే ప్రియతమే దూరచరే సతి తస్మి న్యథా స్త్రీణాం మన ఆవిశ్య వర్తతే స్థిరతయేతి శేషః, తథా తాసాం చేత స్సన్నికృష్టేఽక్షిగోచరే చ ప్రియతమే న వర్తతే. ౩౫

కిం త్వదనుధ్యానేన మనస్సన్నికర్షేణ చ సాధ్య మిత్యత ఆహ (మయీతి.) విముక్తా అశేషా వృత్తయః, వ్యాపారాః యస్మా త్తద్యన్మన స్తన్మయి కృత్స్నం కార్త్స్న్యేన వివేశ్య మామేవ నిత్య మనుస్మరంత్యోఽచిరాదేవ మా ముపైష్యథ ప్రాప్స్యథ. ౩౬

వ్యామోహనమాత్రమేతదిత్యతో విదర్శయతి (యా ఇతి.) హే కల్యాణ్యః యాః స్త్రియో వ్రజ ఏవాస్థితాః భర్త్రాదిప్రతిబంధా దితి భావః. వనే క్రీడతా మయా సహ న లబ్ధః రాసః క్రీడా యాభిః, తథాభూతాః మద్వీర్యాణాం మచ్చేష్టితానాం అనుచింతయా మా మేవాపుః, ఖలు. ౩౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం ప్రియతమాదిష్ట మాకర్ణ్య వ్రజయోషితః.
త మూచు రుద్ధవం ప్రీతా స్తత్సన్దేశాగతస్మృతీః. ౩౮

గోప్య ఊచుః—

దిష్ట్యా కిల హతః కంసో యదూనా మహితోఽఘకృత్,
దిష్ట్యాఽఽప్తై ర్లబ్ధసర్వార్థైః కుశల్యా స్తేఽచ్యుతోఽధునా. ౩౯

కచ్చి ద్గదాగ్రజ స్సౌమ్య కరోతి పురయోషితామ్.
ప్రీతిం న స్స్నిగ్ధసవ్రీడహాసోదారేక్షణార్చితః. ౪౦

కథం రతివిశేషజ్ఞః ప్రియ శ్చ పురయోషితామ్,
నానుబధ్యేత తద్వాక్యై ర్విభ్రమై శ్చానుభావితః. ౪౧

అపి స్మరతి న స్సాధో గోవిన్దః ప్రస్తుతే క్వచిత్,

(ఏవ మితి.) ఇత్థం ప్రియతమేన భగవతా ఆదిష్టం శ్రుత్వా తస్య సందేశే నాగతా స్మృతి ర్యాసాం తాః, వ్యత్యయేన ద్వితీయా. ప్రీతా హృష్టాః, ఉద్ధవ మూచుః. ౩౮

(దిష్టేతి.) యదూనా మహిత శ్శత్రు రఘకృ ద్దుఃఖకృ త్కంసః హతః కిల, ఏతద్దిష్ట్యా అయ మస్మాకం మహా నానంద ఇత్యర్థః. లబ్ధా స్సర్వే అర్థాః, పురుషార్థా యై స్తై రాప్తై ర్మిత్రై స్సహాచ్యుతోఽధునా కుశల్యాస్తే కిల. ౩౯

(కచ్చి దితి.) హేసౌమ్య, గదాగ్రజః కృష్ణః పురయోషితాం స్నిగ్ధం చ తత్సవ్రీడహాసే నోదారం ఈక్షణం తేనార్చితో బహుమతో వశీకృత ఇతి భావః. తాసాం ప్రీతి మస్మాసు కర్తవ్యాం కరోతి కచ్చి దితీష్టప్రశ్నే. ౪౦

నను స్వతంత్ర స్స కథం తద్వశ స్స్యా దత ఆహుః, (కథ మితి.) తద్వాక్యైః తద్విభ్రమై శ్చానుభావితః వశీకృతః కథం నానుబధ్యేత అనుబధ్యేతై వేత్యర్థః. ౪౧

(అపీతి.) హేసాధో పురస్త్రీణాం గోష్ఠీమధ్యే తత్రాపి గ్రామ్యస్వైరకథాంతరే గ్రామేషు

(ఉద్ధవేన శ్రీకృష్ణసందేశకథనం)

గోష్ఠీమధ్యే పురస్త్రీణాం గ్రామ్యాస్స్వైరకథాన్తరే. ౪౨

తాః కిం నిశా స్స్మరతి యాసు తదా ప్రియాభి ర్బృందావనే కుముదకున్దశశాఙ్కరమ్యే,
రేమే క్వణచ్చరణనూపురరాసగోష్ఠ్యా మస్మాభి రీడితమనోజ్ఞకథః కదాచిత్. ౪౩

అప్యేష్యతీహ దాశార్హ స్తప్తా స్స్వకృతయా౽శుచా,
సఞ్జీవయిష్య న్నో గాత్రై రిన్ద్రో వన మివామ్బుదైః. ౪౪

కస్మా త్కృష్ణ ఇహాయాతి ప్రాప్తరాజ్యో హతాహితః,
నరేన్ద్రకన్యా ఉద్వాహ్య ప్రీత స్సర్వసుహృద్వృతః. ౪౫

కి మస్మాభి ర్వనౌకోభి రన్యాభి ర్వా మహాత్మనః,
శ్రీపతే రాప్తకామస్య క్రియతే౽ర్థో మహాత్మనః. ౪౬

భవా గ్రామ్యా జనా స్తేషాం సమ్బంధి యా స్వైరచ్ఛికకథాంతరం తస్మి న్ప్రస్తుతే అధికృతే సతి తథా నో౽స్మాన్ స్మరతి కిం ప్రాధాన్యేన నాస్మాన్ స్మర త్యేవ యదృచ్ఛయా౽పి స్మరతి కిమిత్యర్థః. ౪౨

పున రన్యా ఊచుః (తాః కి మితి.) కుముదైః కుందైః, శశాఙ్కేన చ రమ్యే బృందావనే క్వణంతి చరణనూపురాణి యస్యాం రాసగోష్ఠ్యాం అస్మాభి. ప్రియాభిః రీడితాః, మనోజ్ఞాః కథాః, యస్య తథా యాసు నిశాసు, రేమే తాః కదాచిత్ కిన్ను స్మరతి. ౪౩

(అప్యేష్యతీతి.) ఆగమిష్యతి కిం స్వనిమిత్తేన శోకేన సంతప్తాః. నో౽స్మాన్ దాశార్హః కృష్ణః, దాశార్హేతి పాఠే హేఉద్ధవ స్వకరస్పర్శాదిభిః. సంజీవయిష్యతి కిం యథా వన మింద్రో౽మ్బుదైః, సఞ్జీవయతి తద్వత్. ౪౪

అన్యా ఊచుః (కస్మా దితి.) అనన్యగతిత్వేన పూర్వమత్రోషితవా నధునా తు ప్రాప్తం రాజ్యం యేన హతా అహితా శ్శత్రవో యేన తథాభూతః నరేంద్రకన్యా ఉద్వాహ్య ప్రీతః సుహృద్భి శ్చ వృతః, కస్మాద్ధేతోః ఇహాగమిష్యతి. ౪౫

అన్యా స్తు పరమార్థమూచుః. (కిమస్మాభి రితి) వనవాసినీభిః, పురయోషిద్భి ర్వా మహాత్మనః కృష్ణస్య కిం కో వా౽ర్థః ప్రయోజనం క్రియతే న కించి త్ప్రయోజన మిత్యర్థః. తత్ర హేతుం బ్రువంత్యో విశిషంతి - మహాత్మనః, శ్రియః పతేః తదప్యాప్తాం స్వతఏవ అవాప్తసమస్తకామస్య. ౪౬

పరం సౌఖ్యం హి నైరాశ్యం స్వైరిణ్యప్యాహ పింగళా,
తజ్జానతీనాం నః కృష్ణే తథాప్యాశా దురత్యయా. ౪౭

క ఉత్సహేత సంత్యక్తు ముత్తమశ్లోకసంవిదమ్,
అనిచ్ఛతోఽపి యస్య శ్రీ రంగా న్న చ్యవతే క్వచిత్. ౪౮

సరిచ్ఛైలవనోద్దేశా గావో వేణురవా ఇమే,
సంకర్షణసహాయేన కృష్ణే నాచరితాః ప్రభో. ౪౯

పునః పున స్స్మారయంతి నందగోపసుతం బత,
శ్రీనికేతై స్తత్పదకై ర్విస్మర్తుం నైవ శక్నుమః. ౫౦

అన్యాః పునరాహుః (పరం సౌఖ్య మితి.) య త్పింగళాఖ్యా వేశ్యా ప్రాహ నైరాశ్యం పరమం సౌఖ్యం హీతి తజ్జానతీనా మపి నోఽస్మాకం తథాఽపి నైరాశ్యస్య సుఖహేతుత్వదర్శనేఽపి కృష్ణే విషయే ఆశా దురత్యయా అపరిహార్యా. ౪౭

యుక్తం చైత దితి కాశ్చి దాహుః (క ఇతి.) ఉత్తమశ్లోకస్య సంవిదమేకాంతవార్తాం త్యక్తుం కో జన ఉత్సహేత న కో ప్యుత్సహేతేత్యర్థః. తత్సంవిత్త్యాగానుత్సాహమేవ దృష్టాంత ముఖేన దర్శయంత్య స్తం విశింషంతి-శ్రీః లక్ష్మీః అనిచ్ఛతోఽకామయమానస్యాఽపి అస్యోత్తమశ్లోక స్యాంగా దురస్థలా త్క్వచి త్కదాచి దపి న చ్యవతే. ౪౮

కిం చ తద్విస్మృతౌ తు నాస్మాకం దుఃఖమస్తి సాపి న సంభవతీత్యాహు స్త్రిభిః (సరిచ్ఛైలేతి.) ప్రభో హేఉద్ధవ సంకర్షణసహితేన కృష్ణేన సరిదాదయ ఆచరితా స్సేవితాః. ౪౯

తతః కిమిత్యత ఆహుః పునః పున ర్నందగోపసుతం స్మారయంతి, బత కై ర్లింగై రిత్యత ఆహుః శ్రీనికేతైః శ్రియ స్సౌందర్యసంపదో నికేతైః ఆశ్రయైః తస్య భగవతః పదకైః పదానీవ పదకాని "ఇవే ప్రకృతికృతా" వితి కప్రత్యయః, తైః స్మారయంతీతి పూర్వేణ సంబంధః. అత స్తం విస్మర్తుం నైవ శక్నుమః. ౫౦

(ఉద్ధవేన శ్రీకృష్ణసందేశకథనం)

గత్యా లలితయోదారహాసలీలావలోకనైః,
మాధ్వ్యా గిరా హృతధియః కథం తద్విస్మరామహే. ౫౧

హే నాథ హే రమానాథ వ్రజనాథార్తినాశన.
మగ్న ముద్ధర గోవింద గోకులం వృజినార్ణవే. ౫౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

తత స్తాః కృష్ణసందేశై ర్వ్యపేతవిరహజ్వరాః,
ఉద్ధవం పూజయామాసు ర్జ్ఞాత్వాఽఽత్మాన మధోఽక్షజమ్. ౫౩

కిం చ గత్యాదిభిః హృతా ధీః యాసాం తా వయం కథం తం కృష్ణం విస్మరామహే తత శ్చ స్మారకై ర్లింగై స్తత్స్మృతి రవర్జనీయా తత శ్చ దుఃఖమపీతి భావః. ౫౧

తత శ్చేదం దుఃఖం స ఏవ భగవానపనుదత్వితి ప్రార్థయంతే (హే నాథేతి.) బుద్ధ్యా సన్నిధాపితస్య భగవత స్సంబోధనాని హే నాథేత్యాదీని వృజినార్ణవే దు ఖాబ్ధౌ మగ్నం గోకుల ముద్ధర నాహం శ క్త ఇత్యత్ర సంబోధయంతి హే నాథేతి. ఈశ్వరస్య తవ కి మశక్య మితి భావః. న స్వీశ్వరో నిగృహ్ణాత్యపీత్యత ఆహుః (హే రమానాథేతి.) "లక్ష్మ్యా సహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా రక్షక స్సర్వసిద్ధాంత" ఇత్యుక్తరీత్యా కేవలకారుణ్యమూర్త్యా పురుషకారభూతయా లక్ష్మ్యా నిత్య యుక్తస్య తవానుగ్రహ ఏవోచిత ఇతి భావః. నన్వేవ మపి కాంశ్చి న్నిగృహ్ణన్నేవ దృశ్యే ఇత్య త్రాహుః (వ్రజనాథేతి.) వ్రజం త్వనుగృహ్ణన్నేవ దృశ్యస ఇత్యభిప్రాయః. తమేవావిష్కుర్వంతి (హే ఆర్తినాశనేతి.) విషజలాశయవ్యాళరాక్షసవర్షమారుతప్రయుక్తపీడాహారిత్వం బహుశో దృష్ట మితి భావః. ౫౨

(తత ఇతి.) తా గోప్యః. శ్రీకృష్ణస్య సందేశైః వాచికైః వ్యపేతో విరహజ్వరో యాసాం తాః అధోఽక్షజం కృష్ణ మాత్మానం సర్వాంతరాత్మానం, జ్ఞాత్వా కృష్ణసందేశై రధోక్షజ మాత్మానం జ్ఞాత్వా వ్యపేతో విరహజ్వరో యాభి స్తా ఇతి వా ఉద్ధవం పూజయామాసుః. ౫౩

ఉవాస కతిచి న్మాసా న్గోపీనాం వినుదన్ శుచః,
కృష్ణలీలాకథాం గాయ న్రమయామాస గోకులమ్. ౫౪

యావంత్యహాని నందస్య వ్రజేఽవాత్సీ త్స ఉద్ధవః,
వ్రజౌకసాం క్షణప్రాయా హ్యాస న్కృష్ణస్య వార్తయా. ౫౫

సరిద్వనగిరిద్రోణీర్వీక్ష న్కుసుమితద్రుమాన్,
కృష్ణం సంస్మారయ న్రేమే హరిదాసో వ్రజౌకసామ్. ౫౬

దృష్ట్వైవ మాదిగోపీనాం కృష్ణావేశితకిల్బిషమ్,
ఉద్ధవః పరమప్రీత స్తానమస్య న్నిదం జగౌ ౫౭

ఏతాః పరం తనుభృతో నను గోపవధ్వో గోవింద ఏవ మఖిలాత్మని రూఢభావాః,

(ఉవాసేతి.) శుచః దుఃఖాని వినుద న్నపనయన్ రమయామాస సుఖయామాస, ౫౪

(యావంతీతి.) ఉద్ధవో నందస్వామికే వ్రజే యావంత్యహాని దినాన్యవాత్సీత్ ఉవాస తావంత్యహాని శ్రీకృష్ణస్య వార్తయా క్షణతుల్యాని బభూవుః. ౫౫

(సరిదితి.) సరిదాదీ న్పశ్యన్ తేషు ప్రత్యేకం కృష్ణలీలాప్రశ్నాదిభిః తం వ్రజౌకసాం స్మారయ న్రేమే. ౫౬

(దృష్ట్వేతి) ఏవం ప్రదర్శిత మాది ర్యస్య తద్గోపీనాం కృష్ణావేశేన ఆత్మనో మనసో విక్లబం వైక్లబ్య మథార్ష్యం నితరాం ప్రీతః ఉద్ధవ స్తా గోపీ ర్నమస్యన్ నమస్కరిష్యన్ ఇదం వక్ష్యమాణం జగౌ ఉత్తమస్యాత్మనో గోపస్త్రీనమస్కృతిరన్యాయ్యా న భవతీతి దర్శయితుం తాసాం మహత్త్వం పఠ్చ్భిర్జగావిత్యర్థః. ౫౭

(ఏతా ఇతి.) ఏతాః గోపవధ్వః పరం కేవలం తనుభృతః, సఫలజన్మానః, తత్ర హేతుం వదన్ గోపవధూ ర్విశినష్టి- ఏవ మిత్థ మాత్మని సర్వాంతరాత్మని గోవింద ఏవ రూఢః భావః ప్రేమాత్మకో యాసాం తాః కుత స్తావతైవ తనుభృత్త్వమిత్యత ఆహ యత్ యస్మా ద్భవభియో

(ఉద్ధవేన శ్రీకృష్ణసందేశకథనం)

వాఞ్ఛన్తి యద్భవభియో వయం చ కిం బ్రహ్మజన్మభి రనన్తకథారసస్య. ౫౮
క్వేమాః స్త్రియో వనచరా వ్యభిచారశీలాః కృష్ణే క్వ చైష పరమాత్మనిరూఢభావః,
న నీశ్వరోఽనుభజతోఽవిదుషోఽపి సాక్ష చ్ఛ్రేయ స్తనోత్యగదరాజ ఇవోపయుక్తః. ౫౯
నాయం శ్రియోఽఙ్గ ఉ నితాన్తరతేః ప్రసాదస్స్వర్యోషితాం నలినగన్ధరుచాం కుతోఽన్యాః,
రాసోత్సవేఽస్య భుజదణ్డగృహీతకణ్ఠలబ్ధాశిషాం య ఉదగా ద్వ్రజవల్లవీనామ్. ౬౦

ముముక్షవః మునయః, భవాశ్రయమననశీలాః, వయ మద్భక్తా శ్చాస్మదాదయః వాఞ్ఛంతి రూఢభావమితి విభక్తివిపరిణామేన సంబంధః. యద్రూఢభావత్వ మితి వా యత ఏవ మతః అనంతస్య గోవిందస్య కథాసు రసోఽనురాగో యస్య తస్య బ్రహ్మజన్మభిః. శౌక్లసావిత్రయాజ్ఞికై స్త్రిభిః, కిం కోఽతిశయః, అనంత కథాసు రసోఽనురాగో యస్య రసవ త్త్వమేవాతిశయావహం న తు బ్రహ్మజన్మనేతి భావః. యద్వా అనంతకథారసస్య బ్రహ్మజన్మభి శ్చతుర్ముఖజన్మభి రపీత్యర్థః. ౫౮

నను వర్ణాశ్రమధర్మానుగ్రాహ్యో నిరూఢభావ స్తదభావేఽపి కథ మాభిర్లబ్ధ ఇత్యఘటిత ఘటనదర్శనేనేశ్వరః స్వయమేవ స్వప్రాప్తౌ కేనాపి వ్యాజేన హేతురితిసంభావయన్నాహ (క్వేమా ఇతి) ఇమాః స్త్రియః జాత్యాపి నిహీనా ఇతి భావః వనచరా ఇత్యనేన సత్సఙ్గాదిసాధనాద్యభావోఽభి ప్రేతః. వ్యభిచారశీలా ఇత్యనేన పాతకసద్భావః, ఏవంవిధానాం సర్వథాఽధికారరహితానాం పరమాత్మని కృష్ణే నిరూఢభావః. క్వ దుర్ఘట మేతదితి భావః. యద్యప్యేవం తథాపీశ్వరః, స్వాత్మయాథాత్మ్య మజానతోఽప్యనుభజతః కేనాపి భావేన అనువర్తమానస్య సాక్షా త్స్వయమేవ శ్రేయ స్తనోతి నను ఖలు అవిదుషామపి శ్రేయః, కార్యకరత్వే దృష్టాంతమాహ (అగదేతి) యథా అగదరాజ ఔషధశ్రేష్ఠం ఉపయుక్తః భుక్తః ఆరోగ్యం తనోతి తద్వత్. ౫౯

అత్యంతాపూర్వశ్చాయం గోపీషు భగవతః. ప్రసాద ఇత్యాహ (నాయమితి.) అఙ్గే వక్షసి అహో నితాంతరతేః నితాంతా ఏకాంతా రతి ర్యస్యా స్తస్యాః, శ్రియః లక్ష్మ్యాః, నాయం ప్రసాదోఽను గ్రహోఽస్తి నళినస్యేవ గంధో రుక్కాంతి శ్చ యాసాం స్వర్యోషితాం స్వర్గాఙ్గనానాం అప్సరసామపి నాస్తి అన్యా ఇతరస్త్రియస్తు కుతః. ప్రసాదవిషయా ఇతి శేషః. దూరతో నిరస్తా ఇతి భావః. కోఽసౌ ప్రసాదః, యః, శ్రియా స్వర్యోషిద్భి శ్చ న లబ్ధ ఇత్యత్రాహ (రాసోత్సవ ఇతి.) రాసక్రీడాయాం కృష్ణస్య భుజదండాభ్యాం గృహీత ఆలిఙ్గితః, కంఠ స్తేన లబ్ధా ఆశిషో యాభి స్తాసాం గోపీనా ముదగా దావిర్బభూవ, వల్లవీనాం మధ్యే ఉదగాఙ్గావిశేషః. ౬౦

ఆసా మహో చరణరేణుజుషా మహం స్యాం బృందావనే కిమపి గుల్మలతౌషధీనామ్,
యా దుస్త్యజం స్వజనమార్యపథం చ హిత్వా భేజు ర్ముకున్దపదవీం శ్రుతిభి ర్విమృగ్యామ్

యా వై శ్రియాఽర్చితమజాదిభి రాప్తకామై ర్యోగీశ్వరై రపి యదాత్మనిరాసగోష్ఠ్యామ్,
కృష్ణస్య తద్భగవత శ్చరణారవిన్దం న్యస్తం స్తనేషు విజహుః పరిరభ్య తాపమ్. ౬౨

వన్దే నన్దవ్రజస్త్రీణాం పాదరేణు మభీక్ష్ణశః,
యాసాం హరికథోద్గీతం పునాతి భువనత్రయమ్. ౬౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ గోపీరనుజ్ఞాప్య యశోదాం నన్ద మేవ చ,
గోపా నామన్త్ర్య దాశార్హో యాస్య న్నారురుహే రథమ్. ౬౪

కిం చాసాం భాగ్యం సర్వేషాం దుర్లభమేవ మమత్వేతావ త్ప్రార్థ్య మిత్యాహ (ఆసామితి.) ఆసాం గోపీనాం చరణరేణుజుషాం, గుల్మలతౌషధీనాం మధ్యే అహం కమపి స్యాం కేనాపి తృణకీటాదిరూపేణ తచ్చరణరేణుసంస్పర్శయోగ్యేనోద్భవేయమితి. తత్ర హేతుం వద న్తా విశినష్టి (యా ఇతి.) యాః గోప్యః, స్వజన మార్యాణాం పంథానం ధర్మం హిత్వా శ్రుతిభిః, విమృగ్యాం ముకుందస్య పదవీం భేజుః ముకుందస్వరూపగుణానుచింతనపరా బభూవురిత్యర్థః. ౬౧

పునస్తా విశినష్టి (యా వా ఇతి.) యద్భగవతః కృష్ణస్య చరణారవిందం రాసగోష్ఠ్యాం స్తనేషు న్యస్తం విహితం త ద్యా గోప్యః పరిరభ్య తాప మాంతరం బాహ్యం చ జహురితి సంబంధః. చరణారవిందం విశినష్టి- శ్రియా లక్ష్మ్యా అర్చితం తథా ఆప్తకామై రజాదిభి శ్చతుర్ముఖాదిభిశ్చ తథా యోగీశ్వరై రాత్మని చిత్తే చార్చితమ్. ౬౨

ఇత్థం వ్రజౌకసాం నమస్కారార్హతాం ప్రతిపాద్య నమస్కరోతి (వంద ఇతి) అభీక్ష్ణశః పునః పునః నందవ్రజస్థానాం నందవ్రజస్త్రీణాం హరికథోద్గీతం, ఉద్గీత మితి భావే క్తః, హరికథోద్గానం లోకత్రయం పునాతి తథాభూతానామ్. ౬౩

(అథేతి) అనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం యాచిత్వా ఆమంత్ర్య పృష్ట్వా దాశార్హ ఉద్ధవః. యాస్యన్ "లక్షణహేత్వో" రితి శత్రాదేశః, యాతుం రథ మారురోహ. ౬౪

(ఉద్ధవస్య మధురాం ప్రతి గమనమ్)

తం నిర్గతం సమాసాద్య నానోపాయనపాణయః,
నందాదయోఽనురాగేణ ప్రావోచ న్నశ్రులోచనాః. ౬౫

మనసో వృత్తయో న స్స్యుః కృష్ణపాదామ్బుజాశ్రయాః,
వాచోఽభిధాయినీ ర్నామ్నాం కాయ స్తత్ప్రహ్వణాదిషు. ౬౬

కర్మభి ర్భ్రామ్యమాణానాం యత్ర క్వాపీశ్వరేచ్ఛయా.
మఙ్గళాచరితై ర్దానై రతి ర్నః కృష్ణ ఈశ్వరే. ౬౭

ఏవం సభాజితో గోపైః కృష్ణభక్త్యా నరాధిప,
ఉద్ధవః పున రాగచ్ఛ న్మధురాం కృష్ణపాలితామ్. ౬౮

(తమితి) నిర్గతం వ్రజాన్నిష్క్రాంత ముద్ధవం సమాసాద్య అనురాగేణ ప్రోచుః. కథం భూతాః నానావిధాన్యుపాయనాని అర్హణవస్తూని పాణిషు యేషాం అశ్రూణి లోచనయో ర్యేషాం తథాభూతాః. ౬౫

ఉక్తిమేవాహ (మనస ఇతి.) నోఽస్మాకం మనసో వృత్తయః, కృష్ణపాదామ్బుజవిషయా స్స్యుః, వాచస్తు తన్నామ్నా మభిధాయిన్య స్స్యుః, కాయా దేహాస్తు తన్నమస్కారాదిషు ప్రవణా స్స్యుః. ౬౬

(కర్మభిరితి.) యత్ర క్వచిదీశ్వరేచ్ఛయా కర్మానుగుణయా కర్మభిః పుణ్యాపుణ్యానాం సంసరతా మస్మాకం యది మంగళాచరితాని శుభకర్మాణి దానాని చ సంతి, తర్హి, తైర్హేతుభిః కృష్ణే భగవతి రతి రనురాగ స్స్యాదితి మంగళాని చరిత ప్రదర్శనార్థం దానై రిత్యుక్తమ్. ౬౭

(ఏవమితి.) హేనరాధిప రాజన్. ఇత్థం గోపైః కర్తృభిః కృష్ణభక్త్యాకరణభూతయా సభాజితః సమ్మానితః, స ఇతి పృథక్పదం వా, ఉద్ధవః కృష్ణేన పాలితాం, లాలితామితి పాఠే అనురఞ్జితాం మధురాం పునరాజగామ. ౬౮

కృష్ణాయ ప్రణిపత్యాహ భక్త్యుద్రేకం వ్రజౌకసామ్,
వాసుదేవాయ రామాయ రాజ్ఞే చోపాయనాన్యదాత్. ౬౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం,దశమస్కంధే సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః.

తతః కృష్ణాయ నమస్కృత్య, ప్రీత్యా హర్షేణ వ్రజౌకసాం భక్త్యుత్కర్షం ప్రాహ. వాసుదేవాయ కృష్ణాయ రామాయ రాజ్ఞే ఉగ్రసేనాయ చోపాయనాని నందాదిభిస్సమర్పితాన్యర్ఘ్యవస్తూన్యదాత్సమర్పితవాన్. ౬౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః

అథ అష్టచత్వారింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ విజ్ఞాయ భగవా న్సర్వాత్మా సర్వదర్శనః,
సైరన్ధ్ర్యాః కామతప్తాయాః ప్రియమిచ్ఛ న్గృహం యయౌ. ౧

మహార్హోపస్కరోపేతం కామోపాయోపబృంహితమ్,
ముక్తాదామపతాకాభి ర్వితానశయనాసనైః. ౨

ధూపై స్సురభిభి ర్దీపై స్స్రగ్గన్ధై రపి మణ్డితమ్,
కామశాస్త్రశ్రుతాలేఖ్యై ర్నానావర్ణై స్సుశోభనైః. ౩

గృహం త మాయాన్త ముపేక్ష్య చాసనా త్సద్య స్సముత్థాయ సుజాతసమ్భ్రమా,

---

అథ అష్టచత్వారింశోఽధ్యాయః.

పూర్వం త్రివక్రయాఽక్రూరేణ చ ప్రార్థితో భగవా న్తయోః గృహాన్పశ్చాత్ ఏష్యామీత్యుక్తవా నిత్యుక్తం. అధునా స్వవచస్సత్యాపయితుం భగవాం స్తద్గృహం గత్వా తదిష్టం చకారేత్యనువర్ణయత్యష్టచత్వారింశేన (అథేత్యాదినా.) అతోద్ధవాగమనానంతరం విజ్ఞాయ ఆగమిష్యామీత్యుక్తం త్రివక్రాక్రూరయో రభిప్రేతం చానుస్మృత్య తత్ర హేతు స్సర్వాంతరాత్మా అత ఏవ సర్వదర్శనః యుగపత్సర్వార్థ సాక్షిత్కర్తా తావ త్కామేన తప్తాయాః సైరంధ్ర్యాః ప్రియ మిచ్ఛ న్కర్తుమితి శేషః. ౧

గృహమనువర్ణయతి ద్వాభ్యాం-మహార్హై రనర్ఘ్యైర్గృహోపకరణై రాఢ్యమన్వితం కామోపాయైః క్రీడోపకరణై రుపబృంహితం సమృద్ధం వితానై ర్విపులై శ్శయనాసనై శ్చ ధ్యాదిభిః వితానైః గృహోపరిగృహై శ్శయనాదిభిశ్చేతి వా, సురభిభి ర్దీపైః స్రగ్భిర్గన్ధై శ్చ మణ్డితమలంకృతం తథా నానావర్ణై స్సుశోభనై స్సుందరై శ్చ కామశాస్త్రశ్రుతాలేఖ్యైః కామశాస్త్రోపదిష్టైః రతిబంధాదిభిరాలేఖ్యై రభిమణ్డితమ్. ౨-౩

గృహ మిత్యుక్తవిధం గృహం ప్రత్యాయాంతం, కృష్ణ మవలోక్య సుజాతస్సమ్భ్రమో

యథోపసఙ్గమ్య సఖీభి రచ్యుతం సభాజయామాస సదాసనాదిభిః. ౪

అథోద్ధవ స్సాధుతయాఽభిపూజితో న్యషీద దుర్వ్యా మభిమృశ్య చాసనమ్,
కృష్ణోఽపి నూత్నం శయనం మహాధనం వివేశ లోకాచరితాన్యనువ్రతః. ౫

సా మజ్జనాలేపదుకూలభూషణస్రగ్గన్ధతామ్బూలసుధాసవాదిభిః.
ప్రసాధితాత్మోపససార మాధవం సవ్రీళలీలాస్మితవిభ్రమేక్షితైః. ౬

ఆహూయ కాన్తాం నవసఙ్గమహ్రియా విశఙ్కితాం కఙ్కణభూషితే కరే,
ప్రగృహ్య శయ్యా మధివేశ్య రామయా రేమేఽనులేపార్పణపుణ్యలేశయా. ౭

యస్యాస్సా సైరంధ్రీ సద్యః తద్దైవసనా త్ప్రత్యుత్థాయ సఖీభిస్సహ యథా యథోచితం ఉపసంగమ్య అభినివేశ్య సమీచీనై రాసనాదిభిః అదిశబ్దాదర్ఘ్యాదిభిశ్చ, సభాజయామాస పూజయామాస. ౪

(అథేతి.) అథోద్ధవ స్తయా సైరంధ్ర్యా సాధు యథా తథా అభిపూజిత స్తయా సమర్పిత మాసనం అభిమృశ్య సంస్పృశ్య ఉర్వ్యామేవ న్యషీదత్ ఉపవివేశ నత్వాసనే, భగవతా సామ్య మనుచితం మన్వానః కేవలముర్వ్యామేవ ఉపవిష్టవానిత్యర్థః. కృష్ణస్తు, లోకానాం కాముకానాం చరితాని చేష్టితా న్యనువ్రతః అనుసరన్ నూత్నం నవీనం కైశ్చిదప్యనధిరూఢం మహాధన మహార్ఘం శయనం పర్యఙ్క మావివేశ. ౫

(సేతి.) సా సైరంధ్రీ మజ్జనాదిభిః ప్రసాధితో యోగ్యతామాపాదిత ఆత్మా దేహో యయా సవ్రీడం యల్లీలయా ఉద్గతం స్మితం త ద్యేషు విభ్రమేషు తద్యుక్తై రీక్షితై రుపలక్షితా మాధవ ముపససారోపజగామ. ౬

(ఆహూయేతి.) నవసంగమే విషయే యా హ్రీర్లజ్జా తయా విశఙ్కితాం సంగంతుం లజ్జమానా మిత్యర్థః. తాం కాంతాం ఆహూయ, కఙ్కణేన భూషితే హస్తే గృహీత్వా శయ్యామధివేశ్య విలేపార్పణ మేవ పుణ్యలేశో యస్యా స్తయా రామయా సహ రేమే. అనులేపార్పణాదన్య త్తస్యాః పుణ్యం నాస్తీతి ద్యోతయితుం తద్విశేషణమ్. ౭

(సైరంధ్ర్యాః గృహం ప్రతి శ్రీకృష్ణగమనం)

సాఽనఙ్గతప్తకుచయోరురస స్తథాఽక్ష్ణో ర్జిఘ్రన్త్యనన్తచరణేన రుజో మృజన్తీ,
దోర్భ్యాం స్తనాన్తరగతం పరిరభ్య కాన్త మానన్దమూర్తి మజహా దతిదీర్ఘతాపమ్. ౮

సైవం కైవల్యనాథం తం ప్రాప్య దుష్ప్రాప మీశ్వరమ్,
అఙ్గరాగార్పణేనాహో దుర్భగేద మయాచత. ౯

ఆహోష్యతా మిహ ప్రేష్ఠ దినాని కతిచిన్మయా,
రమస్వ నోత్సహే త్యక్తుం సఙ్గం తేఽమ్బురుహేక్షణ. ౧౦

తస్యై కామవరం దత్త్వా మానయిత్వా చ మానదః,
సహోద్ధవేన సర్వేశ స్స్వధామాగా త్సమృద్ధిమత్. ౧౧

(సేతి.) జిఘ్రంతీ సన్నిహితత్వాదనంతచరణమితి విభక్తిపరిణామేన సంబంధః. అనంతస్య భగవత శ్చరణం జిఘ్రంతీ తేనానంతచరణేన హేతునా అనఙ్గేన కామేన తప్తయోః, స్తనయోః, రురసోఽక్ష్ణోశ్చ రుజః పీడాః మృజంతీ అపనయంతీ కుచాదిషు నిధాపనేన వర్ధితాః పీడాః వినాశయంతీ త్యర్థః. స్తనాంతరగతం కుచమధ్యగతం యథా తథా కాంతం ప్రియతమం ఆనందఘనం భగవంతం దోర్భ్యా మాలింగ్య, అతిదీర్ఘం బహుకాలానువృత్తం తాపమనంగతాప మజహా త్తత్యాజ. ౮

(సైవమితి.) సా సైరంధ్రీ కైవల్యం ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యం, తస్య నాథం మోక్షదం యోగిభిరపి దుష్ప్రాపం తం భగవంత మేవ మిత్థం కేవలమంగరాగార్పణేనైవ హేతుభూతేనానుభూయేతి శేషః. దుర్భగా భాగ్యహీనా ఇదం వక్ష్యమాణ మయాచత. (ఆహో ఇతి.) ఖేదే సాక్షాన్నిరతిశయ పురుషార్థభూతమోక్షదం ప్రాప్యాపి కేవలం తుచ్ఛమేవాయాచత దుర్భగేతి మునిః ఖిద్యతే. ౯

యాచ్ఞామేవాహ (ఆహేతి.) హేఽమ్బురుహేక్షణ తవ సంగం త్యక్తుం, నోత్సహే న ప్రభవామి హే ప్రేష్ఠ మయా సహ, కతిచి ద్దినాని రమస్వ. అత ఇహ మద్గృహే ఉష్యతాం త్వయేతి శేషః. ఏవ మాహ. ౧౦

తస్యై ఇత్థం యాచమానాయై సైరన్ధ్ర్యై మానయిత్వా మధురభాషణాదిభిస్సమ్మాన్య కామ ఏవ వర స్తం దత్త్వా యాచితం సఫలీకర్తుం పునరేష్యామీత్యుక్త్వేత్యర్థః. సర్వేశః స్వోపదిష్టహిత గ్రహణోపయుక్తతన్మనోవియమనశక్తః, మానదః సమ్మానాచరణశీలః అత స్తస్యైవం సమ్మానం కామ వరదానం చ యుక్త మితి భావః. ఉద్ధవేన సహ, సర్వసంపత్సమృద్ధం స్వగృహ మాజగామ. ౧౧

దురారాధ్యం సమారాధ్య విష్ణుం సర్వేశ్వరేశ్వరమ్.
యా వృణీతే మనోగ్రాహ్య మసత్త్వా త్కుమనీష్యసౌ. ౧౨

అక్రూరభవనం కృష్ణ స్సహ రామోద్ధవః ప్రభుః,
కించి చ్చికీర్షయా ప్రాగా దక్రూరప్రియకామ్యయా. ౧౩

స తా న్నరవరశ్రేష్ఠా నారాద్వీక్ష్య స్వబాన్ధవాన్,
ప్రత్యుత్థాయ ప్రముదితః పరిష్వజ్యాభ్యనన్దత. ౧౪

ననామ కృష్ణం రామం చ స తాభ్యా మభివాదితః,
పూజయామాస విధివత్కృతాసనపరిగ్రహాన్. ౧౫

పాదవనేజనీరాపో ధారయఞ్ చ్ఛిరసా నృప,

దుర్భగేత్యుక్తం, తస్యా దౌర్భాగ్యమేవ స్పష్టయతి (దురారాధ్యమితి.) దురారాధ్యం భక్తిప్రపత్తివ్యతిరిక్తోపాయేన దుష్ప్రసాద్యం సర్వేశ్వరో బ్రహ్మా తస్యాపీశ్వరం భగవన్తం, సమారాధ్య కేవలమఙ్గరాగదానేనైవ ప్రసాద్య యా సైరంధ్రీ మనోగ్రాహ్యం శబ్దాదివిషయసుఖం. అసత్త్వాదసాధుత్వాత్తుచ్ఛత్వా త ద్వృణీతే ఽయాచత తతోఽసౌ సైరంధ్రీ కుమనీషీ కుబుద్ధి ర్మూర్ఖా దుర్భగేతి భావః. ౧౨

ఏవం సైరంధ్రీమనోరథం సఫలీచకారేత్యుక్తం, అథాక్రూరాభిమతం సఫలీకర్తుం తద్గృహం జగామేత్యాహ (అక్రూరభవన మితి.) కించిద్ధస్తినాపురప్రస్థానం కారయితుమిచ్ఛయా తావ ద్రామోద్ధవాభ్యాం సహితో, భగవాన్ కృష్ణః అక్రూరస్య ప్రియం కర్తుమిచ్ఛయా తస్య భవనం ప్రతి ప్రాగాత్. ౧౩

(స ఇతి.) సోఽక్రూరః తావ న్నరవరేభ్యోఽపి శ్రేష్ఠాన్ రామకృష్ణోద్ధవాన్ ఆరా ద్దూరత ఏవోద్వీక్ష్య ప్రత్యుత్థాయ నితరాం ముదితః పరిష్వజ్యాభ్యనందత అభినందితవాన్. ౧౪

(ననామేతి.) సోఽక్రూరః కృష్ణం రామఞ్చ ననామ వవన్దే, చకారా దుద్ధవం చ. తథా తైః రామకృష్ణోద్ధవైరభ్యభివాదితః కృత ఆసనపరిగ్రహో యైస్తా న్విధివ త్పూజయామాస. ౧౫

(పాదేతి.) హే నృప సోఽక్రూరః పాదా అవనిజ్యేతే ప్రక్షాళ్యేతే యాభి స్తథా తా ఆ అప ఇతి చ్ఛేదః. విశేషణస్య ద్వితీయాంతత్వాత్ ఆసక్వత శ్శిరసా ధారయన్ అర్హణేనార్ఘ్యాదినా అమ్బరదిభి

(అక్రూరగృహం ప్రతి శ్రీకృష్ణగమనం)

అర్హణేనామ్బరై ర్దివ్యై ర్గన్ధస్రగ్భూషణోత్తమైః. ౧౬
అర్చిత్వా శిరసాఽఽనమ్య పాదావఙ్కగతౌ మృజన్.
ప్రశ్రయావనతోఽక్రూరః కృష్ణరామా వభాషత. ౧౭
దిష్ట్యా పాపో హతః కంస స్సానుగో వా మిదం కులమ్,
భవద్భ్యా ముద్ధృతం కృచ్ఛ్రా ద్దురన్తా చ్చ సమేధితమ్ ౧౮
యువాం ప్రధానపురుషౌ జగద్ధేతూ జగన్మయౌ,
భవద్భ్యాం న వినా కించి త్పరమస్తి న చాపరమ్. ౧౯

శ్చార్చిత్వా దివ్యైరితి పూర్వోత్తరాన్వయః. అఙ్కగతౌ ఉత్సఙ్గే నిధాపితౌ పాదౌ శిరసా ప్రణమ్య మృజన్ ప్రోత్తరీయేణేతి శేషః. యద్వా సంవహన్ ప్రశ్రయేణ వినయేన నమ్రః కృష్ణరామౌ ప్రత్యభాషత. ౧౬-౧౭

భాషితమేవాహ (దిష్ట్యేత్యాదినా.) దిష్ట్యా అయ మానంద ఇత్యర్థః. కిం సానుగః సానుచరః. పాపాత్మా కంసో హతః వాం యువయో రిదం కులం దురన్తాదపారాత్కృచ్ఛ్రాద్దుఃఖా దుద్ధృతం సమేధితం సమ్యగ్వివర్ధితం చేతి. ౧౮

యుక్తం చైతద్యువయోరిత్యాహ (యువామితి.) ప్రధానపురుషౌ శ్రేష్ఠపురుషౌ పురుషోత్తమావిత్యర్థః. జగతో హేతూ కారణభూతౌ అత ఏవ జగన్మయౌ స్వాత్మైకస్థిత జగద్రూపౌ ప్రధానపురుషావితి విశేషణవ్యావర్త్యం దర్శయతి. భవద్భ్యాం వినా పర ముత్కృష్టం కించిదపి నాస్తీతి భవన్తావేవ సర్వోత్కృష్టా విత్యర్థః. జగన్మయావిత్యస్య వ్యావర్త్యమాహ (న చాపర మితి) అపరమపకృష్ట మతదాత్మకం నాస్తీత్యర్థః, యద్వా ప్రధానపురుషావిత్యనేన ప్రకృతిపురుషశరీరకత్వం వివక్షితం "యస్యాఽవ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీర" మితి ప్రకృతిపురుషయోః పరమాత్మశరీరత్వ శ్రవణాత్ ప్రకృత్యాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యంతబోధకత్వవదాత్మపర్యంతబోధకత్వాత్ తత్సామానాధికరణ్యోపపత్తేః పృథక్సిద్ధవిశేషణవాచినాం గవాదిశబ్దానాం జగద్ధేతూ ఇత్యనేన ప్రకృతిపురుషశరీరకత్వవేషేణ జగదుపాదానత్వం విశిష్టాకారేణ తన్నిమిత్తత్వం చాభిప్రేతం, యతో విశిష్టాకారేణోపాదానత్వ మత ఏవ కార్యస్య కారణా దభిన్నత్వాత్తద్వ్యతిరిక్తం నాస్తీత్యభిప్రాయేణోక్తం (జగన్మయావితి చాపరమితి) జగన్మయావిత్యన్వయ ముఖేన జగత్తాదాత్మ్యోక్తిః న చాపరమితి వ్యతిరేకముఖేనేతి వివేకః. న చాస్తి పర మిత్యనేన నిమిత్త కారణాంతరవ్యుదాసః. యువయో ర్జగదుదయ విభవలయైకకారణత్వాద్యువయోరాత్మసంకల్పం కింసాదనం సారస్వ్వకులోద్ధారశ్చోచిత ఏవేతి భావః. ౧౯

ఆత్మసృష్ట మిదం విశ్వ మన్వావిశ్య స్వశక్తిభిః,
ఈయసే బహుధా బ్రహ్మన్ శ్రుతిప్రత్యక్షగోచరః. ౨౦

యథా హి భూతేషు చరాచరేషు మహ్యాదయో యోనిషు భాన్తి నానా,

నను లోకే వివిధకార్యవర్గాణాం వివిధోపాదానకత్వదర్శనా త్కథం జగతో౽న్యదేక కారణత్వం కథం వై కస్య మమానేకదేవమనుష్యాదిపదార్థాత్మకత్వ మత ఆహ (ఆత్మసృష్టమితి.) స్వశక్తిభిః స్వవిశేషణభూతైః ప్రకృతిపురుషకాలైః ఆత్మసృష్టం ఆత్మనః ప్రకృతిపురుషశరీరకాత్వస్మాదుపాదానభూతా త్సృష్టం ఆత్మనా ప్రకృతిపురుషయో ర్నియంత్రా స్వేన సృష్ట మిత్యర్థద్వయ మత్ర తంత్రేణ వివక్షితం. అనేనోపాదానాంతరస్య నిమిత్తాంతరస్య చ వ్యావృత్తిః ఇదం నామరూపవిభాగ విభక్తం చిదచిదాత్మక విశ్వ మన్వావిశ్య నియంతృతయా౽ంతరాత్మతయా చానుప్రవిశ్య హేబ్రహ్మన్ బహుధా ఈయసే ప్రతీయసే, ఈయత ఇతి పాఠే భవానిత్యధ్యాహారః. స్వాత్మన్యాధారభూతేస్వే నైవ కర్త్రా స్వాత్మానం ప్రకృతిపురుషశరీరకం జగద్రూపేణ పరిణమయ్య తత్తన్నియంతృతయా౽౽త్మత్వేన చానుప్రవిశ్య స్వపర్యంతదేవమనుష్యాదిశబ్దబుద్ధివిషయతయా నానా ప్రతీయస ఇత్యర్థః. అనేన కృత్స్నం విశ్వం ప్రతి పరమపురుషస్యైకస్యైవ ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకత్వవేషేణోపాదానత్వం స్వస్వరూపేణ నిమిత్తత్వం తదుభయకారణత్వోపయుక్తసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదిగుణయుక్తత్వం దేవాదిబుద్ధిశబ్దయోరాత్మభూతతత్పర్యంతత్వం చోక్తం భవతి. నను లౌకికానాం దేవాదిబుద్ధిశబ్దయోః దేవాదిమాత్రవిషయత్వే నానుభవసిద్ధత్వా త్కథం తయోర్మత్పర్యంతతా విశ్వస్య మదేకోభయ కారణత్వే చ కిం ప్రమాణ మిత్యత స్తం విశినష్టి (శ్రుతిప్రత్యక్షగోచర ఇతి.) శ్రుతిప్రత్యక్షయోః గోచరో విషయః "తద్ధైతత్పశ్యన్నృషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్య శ్చ కక్షీ వా నృషిరస్మి విప్ర" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధానాం సాక్షాత్కృతబ్రహ్మపర్యంతస్వాత్మయాథాత్మ్యానాం తత్పర్యంతత్వేన గృహీతచిదచిద్వాచిశబ్దశక్తీనాం వామదేవాదీనాం ప్రత్యక్షస్య "అయ మాత్మా బ్రహ్మ తత్త్వమసి ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" త్యాదిశ్రుతీనాం చోక్తవిధత్వేన విషయ ఇత్యర్థః. న హి దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమయుక్తలౌకికానుభవమాత్రేణ దేవాదిబుద్ధిశబ్దానాం తత్పర్యంతత్వహాని రితి భావః. శ్రుతిప్రత్యక్షగోచరమితి పాఠే క్రియావిశేషణమ్. ౨౦

ఉక్తమేవోపాదానకారణత్వం కారణస్య తదవస్థామేకత్వేనావస్థితస్యాపి కార్యావస్థాయాం నానాత్వేన భానం చ సదృష్టాంత ముపపాదయతి (యథా హీతి.) దృష్టాంతే యోనిష్విత్య స్యేత్యాదిః దార్ష్టాంతికే ఆత్మయోనిష్విత్యాత్మశబ్దప్రయోగాత్ స్వే మహ్యాదయో యోనయః ఉపాదానకారణాని యేషాం

(అక్రూరగృహం ప్రతి శ్రీకృష్ణగమనం)

ఏవం భవా న్కేవల ఆత్మయోని ష్వాత్మాఽఽత్మతన్త్రో బహుధా విభాతి ౨౧

సృజస్యథో లుమ్పసి పాసి విశ్వం రజ స్తమస్సత్త్వగుణై స్స్వశక్తిభిః.

న బధ్యసే తద్గుణకర్మభి ర్వా జ్ఞానాత్మన స్తే క్వ చ బన్ధహేతుః. ౨౨

తేషు చరాచరాత్మకేషు భూతేషు వ్యష్టిభూతేషు, మహాదయః సమష్టయః నానా భాంతి కారణాని సమష్టిభూతాన్యేవై కైకశోఽవస్థితాన్యనేకకార్యాత్మనా భాంతీతి దృష్టాంతార్థః. ఏవం భవాన్కేవలః ఏకరూపః, అవిభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషకాలశరీరకః, ఆత్మా యోనిః కారణం, యేషాం తేషు వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకసర్వపదార్థేషు, బహుధా విభాతి, యోనిష్వాత్మయోనిష్విత్యుభయత్ర సప్తమీనిర్దేశస్యాయమభిప్రాయః, అవస్థాభేదమాత్రమేవ, న తు కార్యం నామ కారణాదతిరిక్తం వస్త్వస్తీతి కార్యావస్థాపన్నాయాం కారణమేవ తత్తత్కార్యాఖ్యావస్థావిశేషవిశిష్టతయా బహుధా ప్రతిభాతీతి న కేవలం తవ కారణతయైవ కార్యతాయాం బహుధా భానమపిత్వంతరాత్మతయాఽపీత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి (ఆత్మేతి.) అయంభావః. యథై కస్య జీవస్య క్రమేణ దేవమనుష్యా ద్యనేకశరీరవిశిష్టత్వాకారేణ బహుధా ప్రతీతిః యథా చ సౌభర్యాదే ర్యుగపదనేకశరీరవిశిష్టతాకారేణభానం తర్హి తద్వదేవ కర్మవశ్యతాపత్తి రిత్యతో విశినష్టి. (ఆత్మతంత్ర ఇతి) స్వతంత్రః అకర్మవశ్య ఇత్యర్థః న హ్యేకస్యానేకధాఽవస్థాన మేవ కర్మవశ్యత్వాపాదకమపి తు సుఖదుఃఖాదిభోక్తృత్వం తత్తు న తవాస్తి. తథా చ శ్రూయతే "అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ"తి భావః. అనేన జీవవైలక్షణ్యం సూచితమ్. ౨౧

తదేవోపపాదయతి (సృజసీతి.) స్వశక్తిభిః కార్యోపయుక్తస్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణాత్మకైః రజ ఆద్యాఖ్యైః ప్రకృతిగుణై ర్విశ్వం సృజసి లుమ్పసి హరసి పాసి రక్షసి రజః ప్రచురచతుర్ముఖాఖ్యజీవశరీరకత్వవేషేణ సృజసి తమః ప్రచురరుద్రాఖ్యజీవశరీరకత్వవేషేణ లుమ్పసి సత్త్వప్రవర్తకస్వావతారేణ పాసీత్యర్థః. యద్యప్యేవ, మథాఽపి తై ర్గుణైః, కర్మభిః రజ ఆదిగుణమూలకసృష్ట్యాదివ్యాపారై శ్చ. న చ బధ్యసే గుణపారవశ్యాభావాత్సృష్ట్యాదికర్మణాం పుణ్యాపుణ్యమూలకత్వాభావాచ్చ సుఖదుఃఖాదిభోక్తృత్వాపాదకకర్మబంధో నాస్తీత్యర్థః. బంధాభావహేతూపన్యాసేన బంధహేతుం విరాకుర్వ న్విశినష్టి. (జ్ఞానాత్మన ఇతి.) జ్ఞానాత్మనః స్వస్వరూపేణావస్థితస్య స్వత ఏవ నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణస్య గుణపారవశ్య పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మాన్వయరహితస్య తవ బంధహేత్వభావాత్ప్రత్యుత బంధప్రతిభటధర్మయోగాచ్చ న బంధశంకాహేతుసంభావనాపీత్యర్థః. జీవస్తూక్తవిధత్వద్విపరీత ఇతి భావః. ౨౨

దేహాద్యుపాధే రనిరూపితత్వా ద్భవో న సాక్షా చ్చ తదాత్మన స్స్యాత్,
అతో న బన్ధ స్తవ నైవ మోక్ష స్స్యాతాం నికామం త్వయి నో వివేకః. ౨౨

త్వయోదితోఽయం జగతో హితాయ యదా యదా వేద పథః పురాణః

తదేవం స్వేన రూపేణావస్థితస్య జీవవైలక్షణ్యాపాదకగుణధర్మాన్వయాభావ స్తత ఏవ బంధాభావ శ్చోక్తః, అథ జీవశరీరకస్యాపి జీవగతబంధమోక్షాద్యస్పర్శమాహ (దేహాద్యుపాధేరితి) దేవమనుష్యాది దేహాదిరూపోపాధే రనిరూపితత్వాత్ భోగార్థతయా నిరూపితత్వాభావాత్ తదాత్మనః జీవాంతరాత్మనః తవ భవస్సంసారః, సాక్షా న్నాస్తి శరీరభూతజీవస్యైవేతి భావః, యథా నృసింహశ్శ్వేత ఇత్యత్ర శ్వైత్యం దేహగతం నత్వాత్మగతం, తద్వత్ చిదాత్మనస్స్యాదితి పాఠాంతరం తదా చిదాత్మన ఇత్యనేన దృష్టాంతోఽభిప్రేతః యథా శరీరగతా దేవత్వమనుష్యత్వాదిభిదా, న తదాత్మనస్సాక్షాత్స్యా, దపి తుశరీరద్వారా తథా జీవగతోభవోఽపి న సాక్షాద్భవత స్స్యా, దపి తు జీవద్వారా స్వరూపత స్తు భవాన్వయ రహిత ఏవ భవానిత్యర్థః. యద్వా. ఆత్మన ఇతి హేతుగర్భమిదం విశేషణం, ఆత్మన శ్చిదచిదంతరాత్మత్వా త్తవ న శరీరభూత చిదచిద్గతాభిదాఽస్తి, న హి శరీరగతబాల్యాదిభి దాశరీరిణి ప్రసజతీతి భావః. నను శరీరగతధర్మాన్వయరహితేఽపి జీవ ఇవ భవాన్వయో దుర్వార ఇత్యత ఆహ. దేహాద్యుపాధేరనిరూపితత్వాద్భవో నేతి, జీవస్య కర్మమూలకసుఖదుఃఖాదిభోగార్థతయా కరణకళేబరాద్యుపాధేర్నిరూపితత్వాద్భవోఽస్తి, తవ తు క్రీడార్థతయేతి న భవో స్తీతి భావః. అతః యతో నభవోఽ స్త్యతః, బంధః భవనిదానభూతః కర్మబంధః, నాస్తి, తస్మా న్మోక్షశ్చ నాస్తి, బంధాభావా త్తదవధిక మోక్షశ్చనాస్తి, అత స్తావభౌ న స్యాతామితి సఙ్ఖ్యావృత్త్యా వాక్యభేదేనాన్వయః, అతో బంధో మోక్షశ్చ న స్యాతామితి. అన్వయే తు నఞంతరవైయర్థ్యం ప్రత్యే కాన్వయే తు స్యాతా మిత ద్వివచనాన్వయానుపపత్తిః యద్వా నఞ్ద్వయం బంధమోక్షయోః ప్రత్యేకమేపి నిషేధ్యత్వావగతే ర్బన్ధో శ్చ ప్రత్యేకమేవ క్రియాన్వయిత్వావగమస్సారిస్యా చ్చ స్యాతామితి ద్వివచనమతంత్రం స్యాదిత్యర్థః. నన్వహమపి రామకృష్ణాదిమనుష్యాదిరూపభాగతః కర్మవశ్య ఇత్యత ఆహ (నికామ స్త్వయీతి.) సః రామకృష్ణాదిరూపదేహాద్యుపాధిః, కామ్యత ఇతి కామః కేవలం స్వేచ్ఛామూలకో న తు కర్మమూలక ఇత్యర్థః, తర్హి తథాసర్వైః కిం నావసీయత ఇత్యత ఆహ (నో వివేక ఇతి.) నోఽస్మాక మితి వివేకః జీవేశ్వరయాథాత్మ్యవివేకాభావప్రయుక్తత్వ ద్దేహాద్యుపాధేః కర్మమూలత్వోద్భావన మిత్యర్థః. ౨౨

నను దేహాద్యుపాధేః కర్మమూలత్వ మత ఏవ తత్ఫలమూలసుఖదుఃఖాద్యఖిలభోగార్థత్వం చ జీవేషు నిశ్చితం మద్దేహాద్యుపాధేర్మదిచ్ఛైకమూలత్వే కిం తత్ప్రయోజన మిత్యత ఆహ (త్వయోదిత ఇతి ద్వాభ్యాం.) జగతో హితార్థత్వం య స్త్వయోపదిష్టః పురాణో వేదమార్గః త్వన్నిశ్వసితభూత

(అక్రూరగృహం ప్రతి శ్రీకృష్ణగమనం)

బాధ్యేత పాషణ్డపథై రసద్భి స్తదా భవా న్సత్త్వగుణం బిభర్తి. ౨౩
సత్వం ప్రభో౽ద్య వసుదేవగృహే౽వతీర్ణ స్స్వాంశేన భార మపనేతు మిహాసి భూమేః,
అక్షౌహిణీ శతవధేన సురేతరాణాం రాజ్ఞా మముష్య చ కులస్య యశో వితన్వన్. ౨౪
అద్యేశ నో వసత యః ఖలు భూరిభాగ్యా య స్సర్వదేవపితృభూతనృదేవమూర్తిః.
యత్పాదశౌచసలిలం త్రిజగత్పునాతి సత్వం జగద్గురురధో౽క్షజయాః ప్రవిష్టః. ౨౫
కః పణ్డిత స్త్వదపరం శరణం సమీయా ద్భక్తప్రియా దృతగిర స్సుహృదః కృతజ్ఞాత్.

వేదబోధితో ధర్మమార్గః స యథా అసద్భిః సమీహితాసాధనైః ప్రత్యుతానర్థావహైః పాషండపథైః వేదపథవిరోధిభిః. బాధ్యేత తదా భవాన్ సత్వగుణం శుద్ధసత్వమయం విగ్రహం బిభర్తి "యదా యదాహి ధర్మస్య, పరిత్రాణాయ సాధూనా" మితి శ్లోకద్వయోక్తప్రయోజనార్థ మవతరసి న తు కర్మ ఫలభోగార్థం జీవవజ్జన్మ సురజాదిమచ్ఛరీరద్వారా జాయస ఇతి భావః. ౨౩

(స ఇతి.) యో రామాదిరూపేణావతీర్ణ స్స త్వం హే ప్రభో అధునా ఇహలోకే వసుదేవ గృహే స్వాంశేన బలరామేణ సహ సఙ్కల్పమాత్రేణ జ్ఞానేన వా అవతీర్ణో౽పి కి కర్తుం, సురేతరాణా మసురప్రకృతీనాం రాజ్ఞాం కంసాదీనాం అక్షౌహిణీనాం యాని శతాని తేషాం వధేన భూమే ర్భార మపనేతుం పరాకర్తుం అముష్య యాదవస్య యశో వితన్వన్ "లక్షణహేత్వో" రితి శత్రాదేశః, విస్తారయితుం చేత్యర్థః. ౨౪

ఇత్థం భగవంతం స్తుత్వా సంప్రతి తదాగమనేనాత్మతదనుబంధినాం కృతార్థతా మావిష్కరోతి (అద్యేతి.) హే ఈశ అధునా నో౽స్మాకం వసతయః గృహాః, భూరిభాగాః బహుభాగ్యవత్యః తత్ర హేతుం వదన్ భగవంతం వసతీశ్చ విశినష్టి-హే౽ధోక్షజ జగద్గురు స్త్వం యాః వసతీః ప్రవిష్టః కథంభూతః? యో భవాన్ సర్వే దేవా బ్రహ్మరుద్రేంద్రాశ్చ పితర శ్చ భూతాని చ నృదేవా శ్చ మూర్తి శ్శరీరం యస్య తథాభూతః, ఆత్మా "అజ్ఞాన్యన్యాదేవతా" ఇత్యాది శ్రుత్యర్థో౽త్రానుసంహితః, యస్య చ తవ పాదయోః, శౌచేన క్షాళనేన పవిత్రం సలిలం గఙ్గాత్మకం కర్తృ త్రిలోకీం పునాతి సర్వదేవ పితృభూతనృదేవమూర్తి రితి దేవాదీనాం శరీరత్వకథనేన పారతంత్ర్య ముక్తమ్. ౨౫

అత ఏవ "కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానంద యాతీభి" శ్రుత్యుక్తరీత్యా కామమోక్షప్రదః తదుపాయభూతా శ్చ త్వ మేవేతి వక్తు ముపాయత్వేన ముక్తగుణై స్త్వమేవ విశింషన్ తదన్యం శరణ మిచ్ఛుర్యాచ్ఛ ఇత్యాహ (క ఇతి.)

సర్వాన్దదాతి హి భవా న్భజతోఽభికామా నాత్మాన మప్యుపచయాపచయౌ న యస్య. ౨౭

దిష్ట్యా జనార్దన భవా నిహ నః ప్రతీతో యోగేశ్వరై రపి దురాపగతి స్సురేశైః,
ఛిన్ధ్యాశు న స్సుతకళత్రధనాప్తగేహ దేహాదిమోహరశనాం భవదీయమాయామ్. ౨౮

పండిత ఇత్యస్య చేదితి శేషః. పండిత శ్చేత్కోఽవా, త్వత్ త్వత్తోఽన్యం శరణం సమీయాద్వ్రజేత్ సమీహితసాధనత్వే నాధ్యవస్యే దిత్యర్థః. యోఽన్యం శరణం సమీయాత్స, మూర్ఖ ఇతి భావః. కథంభూతాత్ భక్తప్రియాత్ భక్తాః ప్రియా యస్య భక్తానాం ప్రియ శ్చ తస్మాత్ "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ" ఇతి త్వదుక్తే రితి భావః తత్ర బహువ్రీహిపక్షే భక్తానాం ప్రీతివిషయత్వోక్త్యా తత్ప్రతిపక్షిక్షపణపూర్వకం తత్సుఖాపాదకత్వలాభాచ్ఛరణ్యత్వోపయుక్తగుణవత్త్వ మభిప్రేతం, తత్పురుషపక్షే తు భక్తప్రీతివిషయతోక్త్యా ప్రాప్యత్వోపయుక్తగుణవత్త్వం ఋతా సత్యా గీర్వాక్ యస్య తస్మాత్ "పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశ స్తస్య విద్యతే. అనృతం నోక్తపూర్వం మే న చ వక్ష్యే కదాచనేతి" స్వప్రతిజ్ఞం సత్యమేవ బ్రువత ఇత్యర్థః. అయమపి శరణ్యత్వోపయుక్తగుణః. కృతజ్ఞాత్ కృతం యాదృచ్ఛికప్రాసఙ్గికానుషఙ్గికాద్యన్యతమం తత్కర్త్రవిజ్ఞాతం సత్వ స్స్వకృతమపి సుకృతత్వేన జానాతీతి తథా తస్మాత్ రక్షణే వ్యాజమాత్రాపేక్షిణో న తు పుష్కలకారణాపేక్షిణ ఇతి భావః అనేన దయాళుత్వం ఫలితం, సుహృదః హితైకాచరణశీలాత్ అనేన కంసాదిశిక్షాప్యంత స్తద్ధితార్థైవేతి భావః, కుతః? యతో భవాన్ సుహృదః భవతోస్యైకకరవర్ణాశ్రమోచిత ధర్మానుష్ఠాననిష్ఠస్య, భజతో భక్తిం కుర్వతః పురుషస్యాభికామాన్ సర్వాన్ సమీహితాన్ దదాతి కియదేత దభికామాన్ దదాతీతి యతో నిరతిశయానందరూప మత ఏవ నిరతిశయపురుషార్థరూపం చాత్మానమపి దదాతి, అనేన మోక్షప్రదత్వ ముక్తం భవతి, కథంభూత మాత్మానం యస్యాత్మన స్స్వస్య ఉపచయాపచయౌ వృద్ధిహ్రాసౌ న భవత స్తం అనేన నిర్వికారత్వం తత ఏవ చిదచిద్వైలక్షణ్యం చ ఫలితమ్. ౨౭

అథైవంభూతస్య దుర్దర్శస్య తస్య కేవలం స్వమాంసచక్షు ర్విషయతాపత్త్యా తస్మిన్ సౌలభ్యం, తయా స్వస్యాలభ్యలాభరూపమహానందప్రాప్తిం చ వదం స్తన్మాయానివృత్తయే త మేవోపాయత్వేన ప్రార్థయతే (దిష్టేతి.) హేజనార్దన సర్వాంతరాత్మన్ సురేశై ర్బ్రహ్మాదిభి ర్యోగీశ్వరై స్సనకాదిభిశ్చ దురాపా దుష్ప్రాపా గంతు మశక్యా గతిః ప్రకారో యాథాత్మ్య మితి యావత్ సా యస్య స భవానిహ మనుష్యలోకే నోఽస్మాకం కేవల మజ్ఞానాం ప్రతీతః చాక్షుషసాక్షాత్కారాత్మక ప్రతీతివిషయో జాతః, దిష్ట్యా అయం మహానానందోఽస్మాక మిత్యర్థః. ఇహేత్య స్యాస్మిన్ గృహ ఏవేతి వేత్యర్థః. నమ మద్దర్శన మేవ కిం బహుమన్యసే న తు సమీహితం యాచ ఇతి చేదిదం యాచ స ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఛింధీతి.) నోఽస్మాకం భవదీయమాయా కార్యభూతాసు సుతాషు మోహ ఏవ రశనాపాశ స్తా మాశు ఛింధి ఇద మేవ మమ ప్రార్థనీయ మిత్యర్థః. ౨౮

(అక్రూరగృహం ప్రతి శ్రీకృష్ణగమనం)

శ్రీశుక ఉవాచ.—

ఇత్యర్చిత స్సంస్తుతశ్చ భక్తేన భగవా న్హరిః,
అక్రూరం సస్మితం ప్రాహ గీర్భి స్సమ్మోహయన్నివ. ౯

త్వం నో గురుః పితృవ్యశ్చ శ్లాఘ్యో బన్ధుశ్చ నిత్యదా,
వయం తు రక్ష్యాః పోష్యాశ్చ అనుకమ్ప్యాః ప్రజా హి వః. ౧౦

భవద్విధా భాగవతా నిషేవ్యా అర్హసత్తమాః,
శ్రేయస్కామై ర్నృభి ర్నిత్యం దేవా స్స్వార్థా న సాధవః. ౧౧

(ఇతీతి) భక్తేనాక్రూరేణార్చితః స్తుత శ్చ హరిః సస్మితం స్మితేన సహితం యథా తథా అక్రూరం ప్రాహ. కథంభూతో ? వాగ్భిరేవ సమ్మోహయన్నివ స్వయాథాత్మ్యవిషయకమోహం జనయన్నివ. ఇవశబ్దే నైవ సోఽపి న తస్య నిత్యయుక్తస్య మోహ ఇతి సూచ్యతే. ౯

ఉక్తి మేవాహ (త్వ మితి సప్తభిః) త్వం నోఽస్మాకం గురుః హితకృత్ పితృవ్యః పితృభ్రాతా చ. అనేన పూజ్యత్వ ముక్తం, శ్లాఘ్యో బంధు శ్చ న తు కంసాదివన్నింద్యబంధుః. నాపు పేక్ష్యః అపితు ప్రశస్యబంధుః. అనేనాన్యోన్యప్రీతివిషయత్వ ముక్తం, త్వ మేవం విధః. వయం తు రక్ష్యా స్త్వయేతి శేషః. గురుత్వాద్ధితోపదేశేనాహితా ద్రక్ష్యాః పోష్యాః పితృవ్యత్వాద్వర్ధనీయాః. అనుకమ్ప్యాః మద్విషయకప్రీత్యాశ్రయత్వాద్దయనీయాః. వో యుష్మాకం ప్రజాః పుత్రా వయ మిత్యర్థః. అతో న వయం పూజ్యాః. కిం తు త్వ మేవ ఇతి భావః. ౧౦

న కేవల మస్మాక మేవ యూయం పూజ్యాః, అపితు సర్వేషా మపీతి సహేతుక మాహ (భవద్విధా ఇతి.) భవాదృశా భాగవతాః, అత ఏవ అర్హసత్తమాః ఉత్కృష్టతమాః, అత ఏవ ఆత్మవిశుద్ధిరూపశ్రేయస్కామై ర్నరై ర్మానవైః నిత్యం సన్నిషేవ్యాః. నను ఆత్మవిశుద్ధయే నృభిరేవా స్సన్నిషేవ్యా ఇతి ప్రసిద్ధం తత్రాహ (దేవా ఇతి.) దేవా ఇంద్రాదయః స్వార్థాః స్వప్రయోజనపరాః న సాధవః న తే పరోపకారిణః. యూయం తు, న స్వార్థాః, కిం తు పరోపకారిణ ఏవేత్యర్థః. తస్మా ద్యూయ మేవ సన్నిషేవ్యాః. ౧౧

న హ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా మృచ్ఛిలామయాః,
తే పునన్త్యురుకాలేన దర్శనాదేవ సాధవః. ౩౨

న భవాన్ సుహృదాం వై నః శ్రేయాన్ శ్రేయశ్చికీర్షయా,
జిజ్ఞాసార్థం పాణ్డవానాం గచ్ఛస్వ గజసాహ్వయమ్. ౩౩

పితర్యుపరతే బాలాః సహ మాత్రా ఽతిదుఃఖితాః.
ఆనీతాః స్వపురం రాజ్ఞా వసన్త ఇతి శుశ్రుమ. ౩౪

నన్వేవ మపి శ్రేయస్కామై ర్గఙ్గాదిపుణ్య సరితాం మృచ్ఛిలామయభగవత్ప్రతిమానా మేవ నిషేవ్యతా పావిత్ర్యవహత్వా దిత్యత ఆహ (నహీతి.) అమ్మయాని జలమయాని గఙ్గాదీని న తీర్థాని న భవద్విధా ఇవ పావనకరాణి పునంతీత్యస్యాపకర్షో వా న తథా పునంతీత్యర్థః. తథా మృచ్ఛిలామయాః, దేవాః, భగవత్ప్రతిమా శ్చ న యథా భవద్విధాః పునంతి న తథా పునంతి కిం తు ప్రకారాంతరేణ పునంతీత్యర్థః. అపి ప్రేత, వైషమ్యం విశదయతి (త ఇతి.) తాని చ తే పుంశేష ఆర్షః. అమ్మయాని దేవా శ్చ ఉరుకాలేన స్నానపానపరిచర్యాదిసహచరితేన దీర్ఘేణ కాలేన పునంతి సాధవో భవద్విధాస్తు దర్శనాదేవ పునంతి, అత్ర కేచి దేవం వ్యాచక్షతే, కిం దేవాదయో న సేవ్యా ఇత్యత ఆహ (నహీతి) అమ్మయాని తీర్థాని మృచ్ఛిలామయా శ్చ దేవా న భవంతీతి న అపితు భవంత్యేవ. తథాఽపి సాధూనాం చ తేషాంచ మహదంతర మిత్యాహ-తే పున తీతి. తచ్చింత్యం. దేవా స్సార్థా న సాధవ ఇత్యనేనైవా సేవ్యత్వ స్యోక్తత్వాత్ పునః సేవ్యత్వాశఙ్కాపరిహార రయుక్తత్వాత్ సేవ్యత్వాపాదకపవిత్రత్వా పాదకత్వతదభావయో రేవ సంశయోదయాత్ అత ఏవ తే పున న్త్యురుకాలేనేతి పవిత్రతాతారత్వ తారతమ్యోక్తి స్సఙ్గచ్ఛతే, కిం చామ్మయానాం మృచ్ఛిలామయానాం చాతీర్థత్వా దేవత్వాదిశఙ్కాయాం హి "న చ ద్వ్యఙ్గం ప్రకృతమర్థం సూచయతి" న్యాయేన తీర్థత్వదేవత్వస్థిరీకరణోపపత్తిః. తదా హ్యేవ మాశఙ్కనీయం తర్హి కిం అమ్మయాని న తీర్థాన్యేవ మృచ్ఛిలామయః కిం న దేవా ఏవేతి న చ పూర్వగ్రంథాదియం శఙ్కోదేతి, అతో యథోక్త ఏవార్థః. ౩౨

కిం చికీర్షయా ప్రాగాదితి యదుక్తం తత్కార్య మాదిశతి (స ఇతి.) ఉక్తవిధో భవా న్నోఽస్మాకం యే సుహృద స్తేషాం మధ్యే శ్రేయాన్ అతో నః. శ్రేయః కర్తు మిచ్ఛయా పాండవానాం జిజ్ఞాసార్థం సుఖదుఃఖవిచారార్థం, హస్తినాపురం గచ్ఛ. ౩౩

పితరి పాండౌ ఉపరతే స్వర్గతే సతి బాలాః. అత ఏవ అతిదుఃఖితాః రాజ్ఞా ధృతరాష్ట్రేణ స్వపురం ప్రత్యానీతాః తత్రాధునా వసంతీతి శుశ్రుమ. ౩౪

(అక్రూరగృహం ప్రతి శ్రీకృష్ణగమనం)

తేషు రాజాఽమ్బికాపుత్రో భ్రాతృపుత్రేషు దీనధీః,
సమో న వర్తతే నూనం దుష్పుత్రవశగోఽన్ధదృక్. ౩౪

గచ్ఛ జానీహి తద్వృత్త మధునా సాధ్వసాధు వా.
విజ్ఞాయ తద్విధాస్యామో యథా శం సుహృదాం భవేత్. ౩౫

ఇత్యక్రూరం సమాదిశ్య భగవా న్హరిరీశ్వరః,
సఙ్కర్షణోద్ధవాభ్యాం వై తత స్స్వభవనం యయౌ. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే అష్టచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అమ్బికాపుత్రో ధృతరాష్ట్రః, రాజా భ్రాతృపుత్రేషు విషయభూతేషు దీనా కృపణా ధీ ర్యస్య తథాభూతః, సమో నవర్తతే, నూనం నిశ్చితం, తత్ర హేతుః దుష్పుత్రో దుర్యోధనః, తద్వశగః, తత్ర హేతు, రంధదృక్ అజ్ఞః, ౩౪

అత స్త్వం గచ్ఛ సాధ్వసాధు వా తేషాం పాండవానాం వృత్తం వర్తన మవస్థాన మితి యావత్ త జ్జానీహి తద్వృత్తం విజ్ఞాయ తత స్సుహృదాం పాండవానాం శం సుఖం యథా భవేత్తథా విధాస్యామః కరిష్యామః. ౩౫

(ఇతీతి.) సమాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య తత స్సఙ్కర్షణోద్ధవాభ్యాం సహ స్వగృహం గతవాన్. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నలత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

స గత్వా హాస్తినపురం కౌరవేన్ద్రియశోఽఙ్కితమ్,
దదర్శ తత్రామ్బికేయం సభీష్మం విదురం పృథామ్. ౧

సహపుత్రం బాహ్లీకం చ భారద్వాజం సగౌతమమ్,
కర్ణం దుర్యోధనం ద్రౌణిం పాణ్డవాన్సుహృదోఽపరాన్. ౨

యథావ దుపసఙ్గమ్య బన్ధుభి ర్గాన్దినీసుతః,
సంపృష్ట స్తైః సుహృద్వార్తాం స్వయం చాపృచ్ఛ దవ్యయమ్. ౩

ఉవాస కతిచి న్మాసా న్రాజ్ఞో వృత్తవివిత్సయా,
దుష్ప్రజస్యాల్పసారస్య ఖలచ్ఛన్దానువర్తినః. ౪

అథ ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అథైవం ప్రేరితోఽక్రూర స్సంవిజ్ఞాతసుహృద్వృత్తాంతః పునరాగత్య తద్భగవతే న్యవేదయ దిత్యాహైకోనపఞ్చాశత్తమేన (స గత్వేత్యాదినా.) సోఽక్రూరః, కౌరవేంద్రాణాం యశోభిః యశస్సూచక దేవబ్రాహ్మణాద్యాయతనాదిభి రఙ్కితం హాస్తినపురం గత్వా తత్ర భీష్మేణ సహిత మామ్బికేయం ధృతరాష్ట్రం విదురాదీం శ్చ దదర్శేతి సంబంధః, తత్ర పృథా కుంతీ బాహ్లీకపుత్రః సోమదత్తః. గౌతమః కృపాచార్యః, భారద్వాజో ద్రోణః, ద్రౌణి రశ్వత్థామా. ౧-౨

(యథావదితి.) గాందినీసుతోఽక్రూరః, యథావద్యథాయోగ్యం బంధుభి స్సహ సముపేత్య తై ర్బంధుభి స్సంపృష్ట స్స్వకుశల స్స్వయమపి సుహృదా మవ్యయం కుశలం పప్రచ్ఛ. ౩

తతో రాజ్ఞో ధృతరాష్ట్రస్య వృత్తపరిశీలనార్థం కతిచి న్మాసా నుషితవాన్, కథంభూతస్య? దుష్టాః ప్రజాః పుత్రా యస్య, అపిజభావ ఆర్షః, అల్పః మందః సారో ధృతి ర్యస్య ఖలానాం కర్ణాదీ ననువర్తితుం శీల మస్యేతి తథా. ౪

(అక్రూరస్య పాండవానధికృత్య కృష్ణరామాభ్యాం కథనం)

తేజ ఓజో బలం వీర్యం ప్రశ్రయాదీంశ్చ సద్గుణాన్,
ప్రజానురాగం పార్థేషు నసహద్భిశ్చికీర్షితమ్. ౫

కృతం చ ధార్తరాష్ట్రైర్యద్గరదానాద్యపేశలమ్,
ఆచఖ్యౌ సర్వమేతస్మై పృథా విదుర ఏవ చ. ౬

పృథా తు భ్రాతరం ప్రాప్త మక్రూర ముపసృత్య తమ్,
ఉవాచ జన్మనిలయం స్మరన్త్యశ్రుకలేక్షణా. ౭

అపి స్మరతి నస్సౌమ్య పితరౌ భ్రాతరశ్చ మే,
భగిన్యౌ భ్రాతృపుత్రాశ్చ జామయస్సఖ్య ఏవ చ. ౮

భ్రాత్రేయో భగవాన్కృష్ణ శ్శరణ్యో భక్తవత్సలః,

(తేజ ఇత్యాది.) పార్థేషు ప్రజానా మనురాగం తేషాం తేజ ఆదిగుణాం శ్చాసహమానైః ధార్తరాష్ట్రైః దుర్యోధనాదిభిః, య త్కృతం విషప్రదానాదిక మపేశలం కఠినం దుష్టం కర్మ యచ్చ చికీర్షితం తత్సర్వ మస్మై అక్రూరాయ పృథా విదురశ్చాచఖ్యౌ, తత్ర తేజః పరాభిభవః ఓజః పరై రనభిభూతత్వం బలం శారీరం ధానుషం చ వీర్యం శౌర్యం తచ్చ యుద్ధే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశ సామర్థ్యమ్. ౫-౬

(పృథాత్వితి.) తత్ర పృథాతు తదాఖ్యానాత్పూర్వమేవ సమాగతం భ్రాతరం అక్రూర ముపసృత్య సముపేత్య జన్మనిలయం జనకభవనం స్మరంతీ అశ్రూణాం కలాః లేశాః యయోస్తే ఈక్షణే యస్యాస్సా త మక్రూర మువాచ. ౭

ఉక్తిమేవాహ (అపీతి షడ్భిః.) హే సౌమ్య మే పిత్రాదయో నోఽస్మాన్ స్మరంత్యపి స్మరంతి కిం, తత్ర జామయః కులస్త్రియః. ౮

(భ్రాత్రేయ ఇతి.) దేహసంబంధేనాప్యాత్మనాం రక్షకత్వఖ్యాపనాయ భ్రాత్రేయ ఇత్యుక్తిః. భ్రాతుః పుత్రో భ్రాత్రేయః, శరణ ముపాయతా మర్హతీతి శరణ్యః, అనేన దేహసంబంధాదిక

పైతృష్వసేయాన్ స్మరతి రామ శ్చామ్బురుహేక్షణః. ౯

సపత్నమధ్యే శోచన్తీం వృకాణాం హరిణామివ,
సాన్త్వయిష్యతి మాం వాక్యైః పితృహీనాం శ్చ బాలకాన్. ౧౦

కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగి న్సర్వాత్మ న్విశ్వభావన,
ప్రపన్నాం పాహి గోవిన్ద శిశుభి శ్చావసీదతీమ్. ౧౧

నాన్య త్తవ పదాంభోజా త్పశ్యామి శరణం నృణామ్,
బిభ్యతాం మృత్యుసంసారా దీశ్వరస్యాపవర్గికాత్. ౧౨

మనాదృత్య శరణాగతరక్షాశీలత్వ ముక్తం, తదుపయుక్తగుణపూర్తి రుచ్యతే (భగవా నితి.) శరణాగత నపి కదాచి దోషాన్వేషణేన న రక్షే దిత్యాశఙ్కాం నిరాకుర్వ న్వ్యాచష్టే భక్తవత్సల ఇతి. భక్తేషు దోషాదర్శీ పితృష్వసుః పితృభగిన్యా మమాపత్యరూపాన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ స్మరతి అపీతి శేషః, అనుషఙ్గో వా, స్మరతి కి మిత్యర్థః, తథా అమ్బురుహే ఇవ ఈక్షణే యస్య స రామోఽపి స్మరతి కిం తదీక్షణప్రసారమాత్రేణైవ విస్తాపా వయం భవిష్యామ ఇత్యభిప్రాయేణ తదీక్షణయో రమ్బురుహోపమా. ౯

(సపత్నమధ్యే ఇతి) వృకాణాం మధ్యే హరిణీ మివ శత్రూణాంమధ్యే శోచంతీం మాం పితృహీనాన్ బాలకాన్ పుత్రాం శ్చ వాక్యైః సాంత్వయిష్యతి కిమ్. ౧౦

ఏవ మక్రూరం ప్రతి పరోక్ష ముక్త్వాఽథ సర్వాంతరాత్మనం భగవంతం బుద్ధ్యా సన్నిధాప్య కార్పణ్యావేదనపూర్వక మాత్మాత్మీయరక్షాం ప్రార్థయతే (కృష్ణ కృష్ణేతి.) హే మహాయోగిన్ హే సర్వజ్ఞ సర్వాంతరాత్మన్ విశ్వం భావయతి స్వభక్తజనం సుఖయుక్తం కరోతీతి తథా శిశుభిః పుత్రైస్సహ అవసీదంతీం క్లిశ్యంతీ మధునా ప్రపన్నాం శరణాగతాం చ మాం పాహి. ౧౧

నను బ్రహ్మరుద్రాదిషు సత్సు కిం మామేవ శరణం గచ్ఛసీత్యత్రాహ (నాన్యదితి) మృత్యురూపాత్సంసారా ద్బిభ్యతాం బ్రహ్మాదీనామప్యపవర్గప్రదా దీశ్వరస్య తవ పదామ్భోజా దన్య న్నృణాం శరణ మిష్టసాధనం న పశ్యామః. బ్రహ్మాదీనామపి ప్రపత్తృతుల్యయోగక్షేమత్వా న్నప్రపత్తవ్యతేతి భావః. ౧౨

(అక్రూరస్య పాంటవానధికృత్య కృష్ణరామాభ్యాం కథనం)

నమః కృష్ణాయ శుద్ధాయ బ్రహ్మణే పరమాత్మనే,
యోగేశ్వరాయ యోగాయ త్వా మహం శరణం గతా. ౧౩

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యనుస్మృత్య స్వజనం కృష్ణం చ జగదీశ్వరమ్,
ప్రారుద ద్దుఃఖితా రాజ న్భవతః ప్రపితామహీ. ౧౪

సమదుఃఖసుఖోఽక్రూరో విదురశ్చ మహాయశాః,
సాన్త్వయామాసతుః కున్తీం తత్పుత్రోత్పత్తిహేతుభిః. ౧౫

ప్రపత్తిమపి యథావ త్కర్తు మశక్నువంత్యా మమ భగవత్ప్రసాదీ అఞ్జలి రేవేత్యభిప్రాయేణ ప్రణమతి (నమ ఇతి) శుద్ధాయ రాగద్వేషాదివిరహితాయ కించి త్స్వానుకూల్యమాత్రాపేక్షయేతి యావత్. అఞ్జలిరేవ తం ప్రసాదయితు మలమితి భావః. బ్రహ్మణే స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయ బృహతే. అనేన పరిపూర్ణస్య నాస్మాభి ర్విధేయ మన్యదపేక్షిత మిత్యభిప్రేతం. పరమాత్మనే అంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన భర్త్రే త్వత్ప్రశాసనానురూపమేవాస్య త్ప్రవృత్తి రిత్యభిప్రేతం. యోగేశ్వరాయ తత్తదధికార్యనురూప మనేకవిధవస్థితన్యాసాత్మకాయ యోగాయ యుజ్యతే సర్వాత్మభి రితి యోగ స్తస్మై నిరుపాధికసర్వవిధబంధవే ఏవంభూతాయ కృష్ణాయ స్వర్గాపవర్గసుఖహేతవే నమః, త్వా ముక్తవిధ మహం కృపణా శరణంగతా శరణాగతశబ్దభాగస్మీతి భావః. ౧౩

(ఇతీతి,) ఇదం శ్రీమచ్ఛుకవచనం, హేరాజన్ భవతాం ప్రపితామహః పాండుః తస్య స్త్రీ కుంతీ ఇతీత్థం కృష్ణం స్వజనం చానుస్మృత్య దుఃఖితా సతీ ఉపారుదత్ రురోద. ౧౪

తదా సమం దుఃఖం చ యస్య సః, కుంత్యా సహేతి శేషః యద్వా బంధుజనసుఖదుఃఖ దర్శనజమనోవికారరహితః, జ్ఞానన్విత్వాత్ అక్రూరో విదుర శ్చ తస్యాః పుత్రాణా ముత్పత్తిహేతుభిః జనకైః ధర్మానిలేంద్రాదిభిః, తత్కథనై రిత్యర్థః, సత్పుత్రేతి పాఠాంతరం, తత్ర సద్భిః, ధర్మానువర్తిభిః, పుత్రైః తదుత్పత్తిహేతుభి శ్చ పూర్వోక్తైః, కుంతీం సాంత్వయామాసతుః. ధర్మానువర్తిత్వా ద్దిక్పాలాద్యంశజత్వా ద్భగవదభిమానవిషయత్వా చ్చ న తేషా మశుభమస్తీత్యేవంవిధై రుపదేశై రిత్యర్థః. ౧౫

యాస్య న్రాజాన మభ్యేత్య విషమం పుత్రలాలసమ్,
అవద త్సుహృదాం మధ్యే బన్ధుభి స్సౌహృదోదితమ్. ౧౬

అక్రూర ఉవాచ—

భో భో వైచిత్రవీర్య త్వం కురూణాం కీర్తివర్ధన,
భ్రాతర్యుపరతే పాణ్డావధునాఽఽసన మాస్థితః. ౧౭

ధర్మేణ పాలయ న్నుర్వీం ప్రజా శ్శీలేన రఞ్జయన్,
వర్తమాన స్సమస్స్వేషు శ్రేయః కీర్తి మవాప్స్యసి. ౧౮

అన్యథా త్వాచరన్లోకే గర్హితో యాస్యసే తమః,
తస్మాత్సమత్వే వర్తస్వ పాణ్డవే ష్వాత్మజేషు చ. ౧౯

నేహ చాత్యన్తసంవాసః కస్యచి త్కేన చి త్సహ,

(యా స్యన్నితి.) యాస్యన్ గమిష్యన్ మథురాంప్రతీతి శేషః. పుత్రలాలసం పుత్రేష్వాసక్త బుద్ధిం అత ఏవ విషమం భ్రాతృపుత్రేష్వితి శేషః. విషమబుద్ధిం రాజానం ధృతరాష్ట్రం అభ్యేత్య బంధుభిః, కృష్ణాదిభి ర్యత్సౌహృదేన సౌహార్దేన కథితం త త్సుహృదాం మధ్యే అవోచత్, ౧౬

ఉక్తమేవాహ (భో భో ఇతి నవభిః.) హే వైచిత్రవీర్య హే కురూణాం కీర్తివర్ధన ఏవం విధస్య తవేయం విషమా బుద్ధి రనుచితేతి సంబోధనద్వయాభిప్రాయః, భ్రాతరి పాండౌ ఉపరతే స్వర్గతే సత్యధునా త్వం నృపాసన మధిష్ఠితవాన్, ఇతోఽప్యనుచితం నేతి భావః, ౧౭

తదాహ (ధర్మేణేతి.) శీలేనావైషమ్యాదిస్వభావేన రఞ్జయన్ స్వస్మిన్ తాసా మనురాగం జనయన్ స్వేష్వాత్మీయేషు సమో వర్తమానః అవిషమస్సన్ శ్రేయః, కీర్తిం చ ప్రాప్స్యసి, ౧౮

అన్యథా వైషమ్య మాచరన్ జనై ర్నిందితః తత స్తమో నరకం యాస్యసి ప్రాప్స్యసి తస్మాత్పాండవేష్వాత్మజేషు చ విషయే సమత్వేన వర్తస్వ. ౧౯

నన్వనపాయిష్వాత్మజేషు యావత్సార్థమనువర్తమానేషు భ్రాతృపుత్రాదిషు చ కథం సామ్యం స్యా దిత్యత్రాహ (నేహేతి.) ఇహలోకే కస్యచి త్కేనచిత్సాక మత్యన్తసంవాసః నిత్యం సమ్యక్స్థితి

(అక్రూరస్య పాండవానధికృత్య కృష్ణరామాభ్యాం కథనం)

రాజన్స్వేనాపి దేహేన కిము జాయాత్మజాదిషు. ౨౦

ఏకః ప్రసూయతే జన్తు రేక ఏవ ప్రమీయతే,
ఏకోఽనుభు ఙ్క్తే సుకృత మేక ఏవ చ దుష్కృతమ్. ౨౧

అధర్మోపచితం విత్తం హర న్త్యన్యేఽల్పమేధసః,
సమ్భోజనీయాపదేశై ర్జలానీవ జలౌకసః. ౨౨

పుష్ణాతి యా న ధర్మేణ స్వబుద్ధ్యా త మపణ్డితమ్,
తేఽకృతార్థం ప్రహిణ్వ న్తి ప్రాణా రాయ స్సుతాదయః. ౨౩

ర్నాస్తి సంయోగవియోగయోః కర్మమూలత్వేన యావత్కర్మైవ తావిత్యర్థః. తదేవ కైముత్య న్యాయేనాహ-హే రాజన్ ధృతరాష్ట్ర, స్వేన స్వకీయేన దేహేన సహాపి నాత్యంతసంవాసః, భార్యా పుత్రాదిభిస్సహాత్యంతసంవాసో నాస్తీతి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౨౦

ఏతదేవ విదర్శయతి - జంతుశ్శరీరీ ఏక ఏవ ప్రసూయతే న తు జాయాత్మజాదిభి స్సహేతి భావః. తథా ఏక ఏవ ప్రలీయతే న హి మ్రియమాణేన సహ తజ్జాయాదయో మ్రియంత ఇతి భావః. సుకృతదుష్కృతశబ్దౌ తత్ఫలభూతస్వర్గైహికసుఖదుఃఖపరౌ న తద్భోగేఽపి కేనచి త్సాహిత్య మితి భావః. ౨౧

కించ యదా చ సహ సంవసంతి తదా క్లేశోపార్జితవిత్తాపహారితయా పుత్రానామ శత్రవ ఏవ జ్ఞేయా ఇత్యాహ (అధర్మోపచితమితి.) సంభోజనీయాః పోష్యాః పుత్రాదయ, ఇతి వ్యపదేశై రల్పమేధసః మూఢస్యాధర్మేణార్జితం విత్తం హరంతి యథా జలౌకసో మత్స్యస్య జీవనభూతాని జలాని తత్పుత్రా హరంతి తద్వత్. ౨౨

కించ (పుష్ణాతీతి.) స్వబుద్ధ్యా ఆత్మాత్మీయబుద్ధ్యా యో యాన్ పుష్ణాతి తే ప్రాణాః రాయో ధనాని సుతాదయః, ఆదిశబ్దగ్రాహ్యా భార్యాదయః ప్రాణశబ్దశ్శరీరోపలక్షకః, తం పుష్ణంత మకృతార్థం అప్రాప్తభోగం కామానభుక్త్వైవ మృతం, ప్రహిణ్వంతి త్యజంతి. ౨౩

స్వయం కిల్బిష మాదాయ తై స్త్యక్తో నర్థకోవిదః,
అసిద్ధార్థో విశత్యన్ధం స్వధర్మవిముఖ స్తమః. ౨౪

తస్మా ల్లోక మిమం రాజ న్స్వప్నమాయామనోరథమ్,
వీక్ష్యాఽఽయ మ్యాత్మనాఽఽత్మానం సమశ్శాన్తో భవ ప్రభో. ౨౫

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ——

యదా వదతి కల్యాణీం వాచం దానపతే భవాన్,
తదాఽనయా న తృప్యామి మర్త్యః ప్రాప్య యథామృతమ్. ౨౬

తథాఽపి సూనృతా సౌమ్య హృది న స్థీయతే చలే,

స్వయం త్వనర్థకోవిదః స్వానర్థేష్వేవ కుశలో న తు స్వహిత ఇతి భావః. తైః ప్రాణాదిభి స్త్యక్తః కిల్బిషం తత్పోషణార్థం కృతం పాప మాదాయ అసిద్ధార్థః అపరిపూర్ణమనోరథః, స్వధర్మ విముఖః, హేతుగర్భమిదం. తస్మాత్ అంధం తమోఽంధతామిస్రాఖ్యం నరకం ప్రవిశతి. ౨౪

ఉపదేశ ముపసంహరతి (తస్మాదితి,) హేరాజన్. తస్మా త్త త్త్వస్థితేరేవంవిధత్వా దిమం దేహాతదనుబంధ్యాదికం దేహసర్వం లోకం, స్వప్నమాయామనోరథం అస్పష్టమనోరథ మివ అనిత్యం వీక్ష్య జ్ఞాత్వా ఆత్మనా బుద్ధ్యా ఆత్మానం మాయమ్య నియమ్య హేప్రభో సమః సర్వత్ర సమబుద్ధి స్సన్ శాంతః రాగద్వేషాదివినిర్ముక్తో భవ. ౨౫

ఇత్థ ముపదిష్టః ప్రాహ ధృతరాష్ట్రః (యదేతి) హే దానపతే దానాధిప. అత్యుదార మూఢమప్యేనం జ్ఞానప్రదానేన సంజిజీవయిషోః తవౌదార్య మనితరసాధారణమితి సంబోధనాభిప్రాయః. యదా భవాన్ కల్యాణీం కల్యాణావహాం వాచం వదతి తదా అనయా వాచా న తృప్యామి న తస్యామలం బుద్ధిం కరోమీత్యర్థః. ఇదానీం న తృప్యామ్యేవ శృణ్వన్నపి న తృప్యామీత్యభిప్రాయేణ యదా తదా శబ్దయోః ప్రయోగః. యథా మర్త్యో మరణశీలః అమృతం ప్రాప్య పీత్వా న తృప్యతి తద్వత్ నిరతిశయ హితా త్వద్వాగితి భావః. ౨౬

(తథాపీతి,) హేసౌమ్య యద్యపి భవతో వాక్సూనృతా మధురాహితా చ తథాపి తద్వచః హృది న స్థీయతే న ప్రతిష్ఠితం భవతి. తత్ర హేతుం వదన్ హృద్విశినష్టి. పుత్రానురాగేణ విషమే యథా

(అక్రూరస్య పాండవానధికృత్య కృష్ణరామాఖ్యం కథనం)

పుత్రానురాగవిషమే విద్యుత్సౌదామనీ యథా. ౨౭

ఈశ్వరస్య విధిం కోను విధునోత్యన్యథా పుమాన్,
భూమే ర్భారావతారాయ యోఽవతీర్ణో యదోః కులే. ౨౮

యో దుర్విమర్శపథయా నిజమాయయేదం సృష్ట్వా గుణాన్విభజతే తదనుప్రవిష్టః,
తస్మై నమో దురవబోధవిహారతన్త్రసంసారచక్రగతయే పరమేశ్వరాయ. ౨౯

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యభిప్రేత్య నృపతే రభిప్రాయం స యాదవః,
సుహృద్భిః సమనుజ్ఞాతః పున ర్యదుపురీ మగాత్. ౩౦

సౌదామనీవిద్యు [illegible] సుదామాఖ్యః తేనైకదిక్ సౌదామనీ యత్ర భవేతి యావత్. సుదామ్ని హి [illegible] దిక్షు. సుదామా అచలః తన్మయీ సౌదామనీ. ౨౭

[illegible] మోహ ఇత్యత ఆహ (ఈశ్వరస్యేతి.) కోవా పుమాన్ [illegible] అన్యథా కరోతి [illegible] ఆహ (భూమేరితి.) [illegible] కులే [illegible] భారస్య సత్పుత్రతదనుబంధిరూపస్య అవతారా [illegible] అవతీర్ణః [illegible] మోహో [illegible] ప్రవర్తత ఇతి భావః. ౨౮

యదుక్తం [illegible] త్సర్వవిషయం [illegible] కేవలం తమేవేశ్వరం [illegible] (యో ఇతి) [illegible] దుర్విమర్శపథయా [illegible] జ్ఞాన [illegible] ప్రకారయా స్వశక్త్యా [illegible] చతుర్ముఖాదిలక్షణం ప్రవిష్టః [illegible] తరాత్మతయా [illegible] తిత్ [illegible] గుణా [illegible] విషయా [illegible] శబ్దాదీన్ [illegible] అన్యైః దురవబోధః ఈశ్వరస్య [illegible] క్రీడా [illegible] విహారతంత్రాత్మికా సంసారచక్రగతి [illegible] తస్మై సర్వోత్కృష్టాయేశ్వరాయ నమః. ౨౯

(ఇతీతి.) స యాదవోఽక్రూరః నృపతేః ధృతరాష్ట్రస్యాభిప్రాయం అభిప్రేత్య జ్ఞాత్వా సుహృద్భిః పాండవాదిభిః సమ్యగనుజ్ఞాతః పున ర్మథురా మాజగామ. ౩౦

శశంస రామకృష్ణాభ్యాం ధృతరాష్ట్రవిచేష్టితమ్,
పాణ్డవా న్ప్రతి కౌరవ్య యదర్థం ప్రేషితస్స్వయమ్, ౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కన్ధే, పూర్వార్ధం సమాప్తి మగమత్.

తతో హేకౌరవ్య పాండవా న్ప్రతి యద్ధృతరాష్ట్రస్య విచేష్టితం కృతం విషప్రదానాది యస్య చేష్టితస్య విజ్ఞానార్థమేవ స్వయం భగవతా ప్రేషిత స్తత్సర్వం కృష్ణరామాభ్యాం శశంస కథయామాస. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షట్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కన్ధే, పూర్వార్ధం సమాప్తి మగమత్.

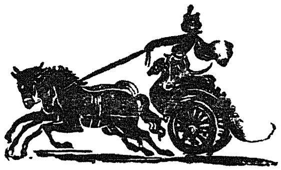

శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతమ్

శ్రీమద్భాగవతమ్

(దశమస్కన్ధః - ఉత్తరార్ధభాగః)

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతమ్

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్:

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

1977] ★ [మూల్యం : 15 రూ.

ప్రథమ ముద్రణము: 2000 కాపీలు

గ్రంథ ప్రాప్తిస్థానములు :

1. శ్రీమదుభయ వేదాంతాచార్యపీఠ కార్యాలయము,
294, సతారా వీధి,
శ్రీరంగమ్. (తిరుచ్చి జిల్లా)

2. శ్రీ విశిష్టాద్వైతప్రచారకసంఘ కార్యాలయము,
నడిగడ్డపాలెం, తెనాలి తాలూకా,
గుంటూరు జిల్లా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

దశమస్కంధ విషయానుక్రమణికా

దశమస్కంధః - ఉత్తరార్ధమ్

అధ్యాయే. పృష్ఠాంకః.

50.	జరాసంధయవనాగమనాదికథా	565
51.	ముచుకుందస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారంభఘట్టః	580
52.	రుక్మిణీ వివాహకథారంభఘట్టః	597
53.	రుక్మిణీ వివాహకథారంభఘట్టః	605
54.	రుక్మిణీ వివాహకథారంభఘట్టః	622
55.	ప్రద్యుమ్నజననశంబరవధాదివృత్తాంతః	636
56.	స్యమంతోపాఖ్యానారంభః	645
57.	స్యమంతోపాఖ్యానారంభః	656
58.	కాళిందీమిత్రవిందాప్రభృతీనాం వివాహఘట్టః	667
59.	నరకాసురవధారంభః	680
60.	శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః	693
61.	శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః	714
62.	అనిరుద్ధవివాహే బలరామకృతరుక్మివధకథారంభః	723
63.	బాణాసురయుద్ధకథారంభః	731
64.	నృగోపాఖ్యానారంభః	745
65.	బలరామస్య పునర్నందవ్రజాగమనకథా	756
66.	శ్రీకృష్ణకృతపౌండ్రకకాశిరాజవధాదికథారంభః	764
67.	బలరామకృత ద్వివిదకథారంభఘట్టః	774
68.	బలరామకృతహాస్తినపురాకర్షణాదిఘట్టః	780
69.	శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా	792
70.	శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా	803
71.	యుధిష్ఠిరానుష్ఠీయమానరాజసూయార్థం శ్రీకృష్ణప్రస్థానఘట్టః	816

అధ్యాయే పృష్ఠాంకః

72. దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః 837
73. దిగ్విజయ జరాసంధవధాదిఘట్టః 838
74. శిశుపాలవధఘట్టః 846
75. శిశుపాలవధఘట్టః 858
76. సాల్వవధకథారంభఘట్టః 867
77. సాల్వవధకథారంభఘట్టః 874
78. బలరామకృతసూతవధాదికథారంభఘట్టః 884
79. బలరామకృతసూతవధాదికథారంభఘట్టః 893
80. కుచేలోపాఖ్యానం 900
81. కుచేలోపాఖ్యానం 912
82. సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారంభఘట్టః 922
83. సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారంభఘట్టః 934
84. సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారంభఘట్టః, 945
85. స్మరోద్గీథాదినామకదేవకీషడ్గర్భానయనకథారంభఘట్టః 962
86. సుభద్రాహరణ కథారంభః 978
87. నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానారంభః 993
88. విష్ణుసేనాప్రాశస్త్యప్రతిపాదనఘట్టః. వృకాసురవృత్తాంతః, శివద్రోహకర్తుః వృకాసురస్య విష్ణుమాయాప్రభావేన వినాశప్రాప్తిఘట్టశ్చ 1030
89. మృతకపుత్రస్య చితాపనోదనకథా 1040
90. శ్రీకృష్ణస్య వంశానుక్రమాభివర్ణనఘట్టః. 1055

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే, దశమస్కంధే ఉత్తరార్ధారమ్భః

అథ పఞ్చాశోఽధ్యాయః

—* జరాసంధయవనాగమనాదికథా. *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

అస్తిః ప్రాప్తిశ్చ కంసస్య మహిష్యౌ భరతర్షభ,
హతే భర్తరి దుఃఖార్తే ఈయతు స్స్వపితు ర్గృహమ్. ౧

పిత్రే మగధరాజాయ జరాసన్ధాయ దుఃఖితే,
వేదయాంచక్రతు స్సర్వ మాత్మవైధవ్యకారణమ్. ౨

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

వ్యాఖ్యాతం దశమస్కంధపూర్వార్ధం మే యథా శ్రుతమ్. యథామతీత స్తుష్యంతు క్షామ్యంతు గుణవత్తమాః. అథ జరాసంధజయాత్మకం భగవచ్చేష్టితం వర్ణయిషుకామః తావ జ్జరాసంధస్య భగవతా సహ యుద్ధోత్పత్తికారణం ప్రస్తౌతి (అస్తిః ప్రాప్తిశ్చేతి సార్ధద్వయేన.) హేభరతసత్తమ అస్తిః ప్రాప్తిశ్చేతి ద్వే కంసస్య భార్యే భర్తరి కంసే హతే సతి భగవతేతి శేషః. దుఃఖార్తే దుఃఖపీడితే భూత్వా పితు ర్జరాసంధస్య గృహా వీయతుః జగ్మతుః. ౧

తతో మగధదేశాధిపతయే జరాసంధాయ స్వపిత్రే దుఃఖితే అస్తిప్రాప్తీ, సర్వ మాత్మనో వైధవ్యకారణం నివేదయాంచక్రతుః జ్ఞాపితవత్యౌ. ౨

స తదప్రియ మాకర్ణ్య శోకామర్షయుతో నృపః.
అయాదవాం మహీం కర్తుం చక్రే పరమ ముద్యమమ్. ౩

అక్షౌహిణీభి ర్వింశత్యా తిసృభి శ్చాపి సంయుతః,
యదురాజధానీం మధురాం న్యరుణ త్సర్వతో దిశమ్. ౪

నిరీక్ష్య తద్బలం కృష్ణ ఉద్వేల మివ సాగరమ్,
స్వపురం తేన సంరుద్ధం స్వజనం చ భయాకులమ్. ౫

చిన్తయామాస భగవా న్స హరిః కార్యమానుషః.
తద్దేశకాలానుగుణం స్వావతారప్రయోజనమ్. ౬

హనిష్యామి బలం హ్యేత ద్భువి భారం సమాహితమ్,
మాగధేన సమానీతం వశ్యతాం సర్వభూభుజామ్. ౭

స జరాసంధః త ద్దుహితృభ్యా మావేదితం అప్రియ మాకర్ణ్య, శోకామర్షాభ్యాం, యుతః. మహీం యాదవాఖ్యారరహితాం కర్తుం పరమ ముద్యమం ప్రయత్నం చక్రే. ౩

తదేవాహ (అక్షౌహిణీతి.) త్రయోవింశత్యక్షౌహిణీబలపరివేష్టిత ఇత్యర్థః. యదురాజానా మాశ్రయభూతాం మధురాం చతుర్దిక్షు నిరుద్ధవాన్. ౪

శ్రీకృష్ణః ఉద్వేలం ఉజ్ఝితమర్యాదం సాగర మివ స్థితం తస్య జరాసంధస్య బలం తేన బలేన సంరుద్ధం స్వపురం భయేన వ్యాకులం స్వజనం చ నిరీక్ష్య చింతయామాసేతి సంబంధః. హరిః కారణమానుష ఇతి హేతుగర్భం, యద్యపి న తస్యోపద్రవః సర్వకారణత్వేన న తద్బలసంహారే ప్రయాస శ్చ తథాఽప్యాశ్రితార్తిహరత్వా త్సర్వకారణత్వేఽపి మానుషత్వాత్ గృహీతమనుష్యరూపత్వ జాతీయచేష్టితత్వాన్మనుష్యవ చ్చింతయామాస చింతయిత్వా నిశ్చితవానిత్యర్థః. కిం కథమిత్యత్రాహ (తద్దేశేతి.) తద్దేశకాలానుగుణం యథా భవతి తథా స్వావతారప్రయోజనం విచార్య అధ్యవాస్యత్. ౫-౬

విచార్య నిశ్చిత మేవ దర్శయతి (హనిష్యామీతి చతుర్భిః.) వంశే భవాః వంశ్యాః తేషాం సర్వేషాం భూభృతాం రాజ్ఞా మేతత్ భూమే ర్భారరూపం సమాహితం సముదితం మాగధేన జరాసంధేనానీతం అత్ర ప్రాపితమ్. ౭

(జరాసంధయవనాగమనాదికథా)

అక్షౌహిణీభి స్సఙ్ఖ్యాతం భటాశ్వరథసంకులమ్,
మాగధ స్తు న హన్తవ్యో భూయః కర్తా బలోద్యమమ్. ౮

ఏతదర్థోఽవతారోఽయం భూభారహరణాయ మే,
సంరక్షణాయ సాధూనాం కృతోఽన్యేషాం వధాయ చ ౯

అన్యోఽపి ధర్మరక్షాయై దేహ స్సంభ్రియతే మయా,
విరామాయా ప్యధర్మస్య కాలే ప్రభవతః క్వచిత్. ౧౦

ఏవం ధ్యాయతి గోవిన్ద ఆకాశా త్సూర్యవర్చసౌ,

పదాతిభి రశ్వైః రథైశ్చ సఙ్కులం వ్యాప్తం అక్షౌహిణీభి స్త్రయోవింశతిసఙ్ఖ్యాకాభిరితి శేషః. సఙ్ఖ్యాతం బలం హనిష్యామి మాగధస్తు మయా న హంతవ్యః కింతు పునస్త్వాః తత్ర కారణ మావిష్కరోతి భూయః పున బలానా ముద్యమం కర్తా కరిష్యతి యద్యధునైవ ఏవ హతః భూయో బలస్యానేతా న స్యాత్ యది న హతః తదా పునః బలం సమానయిష్యతి. ఏవం చేత్కృత్స్నం బలం హతం స్యాత్ అత స్సోఽధునా న హంతవ్య ఇతి. ౮

నను కిం వృథా బలహననేన మమార్థః, యో ద్వేష్టి స ఏవ హంతవ్య ఇత్యాశఙ్క్య తర్హ్యవతరణం వ్యర్థం స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏతదర్థ ఇతి.) మే మమావతార ఏతదర్థః. ఏషః అర్థః ప్రయోజనం యస్య తథాభూతః కోఽసావర్థ ఇత్యపేక్షాయాం భూభారేత్యాదిభి శ్చతుర్థ్యన్తైః ప్రయోజన విశేషా న్నిర్దిశతి. భూభారహరణాద్యర్థ మయ మవతారః కృత ఇత్యన్వయః, అన్యేషాం అసాధూనాం వధాయ చ. ౯

నేదం ప్రయోజనవిశేషపరిగణన మపితు ప్రదర్శనమాత్ర మిత్యభిప్రేత్యాహ (అన్యో అపీతి.) అన్యోఽప్యవతారో స్యార్థః, ప్రయోజనం కోఽసావత స్తం దర్శయతి (ధర్మరక్షాయా ఇతి.) అన్యోఽపీత్యేకవచనం సామాన్యాభిప్రాయకం. కాలే కదాచి త్క్వాచి త్ప్రభవతః ప్రకర్షేణ భవతో వర్ధమానస్య, ధర్మస్య విరామాయ విధ్వంసనాయ చ మయా దేహః సంభ్రియతే పరిగృహ్యతే. ౧౦

(ఏవ మితి.) ధ్యాయతి విచార్య నిశ్చినవతి సతి తదైవ ద్వౌ రథౌ ఆకాశా దుపస్థితౌ స్తః.

రథా వుపస్థితౌ సద్య స్ససూతౌ సపరిచ్ఛదౌ. ౧౧

ఆయుధాని చ దివ్యాని పురాణాని యదృచ్ఛయా,
దృష్ట్వా తాని హృషీకేశ స్సఙ్కర్షణ మథా౽బ్రవీత్. ౧౨

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ—

పశ్యార్య వ్యసనం ప్రాప్తం యదూనాం సాత్వతాం ప్రభో,
ఏష తే రథ ఆయాతో దయితా న్యాయుధాని చ. ౧౩

ఏన మాస్థాయ జహ్యా తద్వ్యసనాత్స్వా న్సముద్ధర.
ఏతదర్థం హి నౌ జన్మ సాధూనా మిహ శర్మకృత్.
త్రయోవింశత్యనీకాఖ్యం భూమే ర్భార మపాకురు. ౧౪

కథంభూతౌ? సూర్యస్యేవ వర్చో యయో స్తౌ సారథిసహితౌ. పరిచ్ఛదః పరికరః ధ్వజకవచాదిః తత్సహితౌ. ౧౧

అథ హృషీకేశః పురాణాని పురాతనాని దివ్యా న్యమానుషాణ్యాయుధాని చకారాత్, తైస్సహితౌ రథౌ చ దృష్ట్వా సఙ్కర్షణం ప్రత్యువాచ. ౧౨

ఉక్తిమేవాహ (సార్ధద్వయేన) హేఆర్య హేప్రభో యదూనాం, వ్యసనం, ప్రాప్త మేతత్పశ్య నైతే యదవ ఉపేక్ష్యా ఇత్యభిప్రాయేణ తా న్విశినష్టి. సాత్వతామితి. సాత్వతాం భక్తానాం భృత్యానా మితి యావత్ న హి స్వామీ భృత్యానుపేక్షితు మర్హతీతి భావః. తర్హి కిం విధేయ మిత్యత్రాహ (ఏష ఇతి.) దయితాని ప్రియా ణ్యాయుధాని చకారా త్కవచాదీని చాయాతానీతి. లింగవచనవిపరిణామః. ౧౩

ఏనం రథమాస్థాయాధిష్ఠాయ. ఏతత్పరబలం జహి నాశయ స్వాన్ స్వకీయాన్ వ్యసనాదాపద ఉద్ధర. ఏత దర్థం ప్రతిపక్షనిరసనార్థం హి ఇహ లోకే నౌ ఆవయోః జన్మ అవతారః యద్వా నౌ జన్మ ఏతత్ప్రతిపక్షనిరసన మర్థః ప్రయోజనం యస్య త త్తథా సాధూనాం శర్మకృత్సుఖకారి చ అత త్రయోవింశత్యనీకాఖ్యం త్రయోవింశత్యక్షౌహిణీసైన్యవ్యపదేశం కేవలం భూమే ర్భార మపాకురు అపనయ. ౧౪

(జరాసంధయవనాగమనాదికథా)

ఏవం సమ్మన్త్ర్య దాశార్హౌ దంశితౌ రథినౌ పురాత్,
నిర్జగ్మతు స్స్వాయుధాఢ్యౌ బలేనాల్పీయసా వృతౌ. ౧౫

శఙ్ఖం దధ్మౌ వినిర్గత్య హరి ర్దారుకసారథిః,
తతోఽభూ త్పరసైన్యానాం హృది విత్రాసవేపథుః. ౧౬

తావాహ మాగధో వీక్ష్య హే కృష్ణ పురుషాధమ.
గుప్తేన హి త్వయా మన్ద న యోత్స్యే యాహి బన్ధుహన్,
న త్వయా యోద్ధు మిచ్ఛామి బాలకేనేవ లజ్జయా. ౧౭

త్వం తు రామ యది శ్రద్ధా యుధ్యస్వ ధైర్య ముద్వహ,
ఛిత్వా వామచ్ఛరై ర్భిన్నం దేహం స్వర్యాహి మాం జహి. ౧౮

(ఏవమితి.) ఇత్థం మిథః సమ్మన్త్ర్యాలోచ్య దాశార్హౌ రామకృష్ణౌ దంశితౌ కవచితౌ రథినౌ రథారూఢౌ స్వాసాధారణై రాయుధై రాఢ్యౌ యుక్తౌ చాల్పీయసా కతిపయేన బలేన చావృతౌ భూత్వా పురా న్మధురాయాః నిష్క్రాన్తౌ. ౧౫

తతో హరిః దారుకాఖ్య స్సారథి ర్యస్య తథాభూతః శంఖం పాఞ్చజన్యం, దధ్మౌ ధ్వనయామాస, తత శ్శంఖధ్వానాత్ పరసైన్యానాం హృది విత్రాసో భయం, తేన వేపథు ర్గాత్రకమ్పో బభూవ. ౧౬

(తావితి.) తౌ రామకృష్ణౌ అవలోక్యాహ, ఉక్తమేవాహ (కృష్ణేత్యాదినా.) గుప్తేన కర్తరి క్తః, గోపయతా ఆత్మాన మితి శేషః, స్వజనేనేతి వా, త్వయా సహ న యోత్స్యే న యుద్ధం కరోమి యాహి గచ్ఛ, తత్ర కారణం వదన్ సంబోధయతి హేమందమూఢ తత్ర హేతుః హేబంధుహన్ అత ఏవ హేపురుషాధమ బంధుర్మాతుల స్తస్య హంతః న కేవలం యోత్స్యామ్యేవ అపి తు త్వయా యోద్ధుం నేచ్ఛామ్యపి యథా బాలకేన సహ లజ్జయా న యుయుత్సే తద్వత్. ౧౭

అథ రామ మాహ (త్వమితి.) యది శ్రద్ధా యుద్ధార్థమ స్తీతి శేషః, తర్హి. యుధ్యస్వ ధైర్య మావహ న తు ప్రారభ్య పలాయస్వేతి భావః. ఏవం చే న్మచ్ఛరైః భిన్నం దేహం త్యక్త్వా స్వర్ స్వర్గం యాహి యాస్యసీత్యర్థః. యద్వా సమర్థశ్చే త్త్వం మామేవ జహి. ౧౮

శ్రీభగవా నువాచ—

న హి శూరా వికత్థన్తే దర్శయన్త్యేవ పౌరుషమ్,
న గృహ్ణీమో వచో రాజ న్నాతురస్య ముమూర్షతః. ౧౯

శ్రీశుక శ్రీఉవాచ—

జరాసుత స్తావభిగమ్య మాధవౌ మహాబలౌ ఘేనబలీయసాఽఽవృణోత్,
ససైన్యయానధ్వజవాజిసారథీ సూర్యానలౌ వాయురివాభ్రరేణుభిః. ౨౦

సుపర్ణతాలధ్వజచిహ్నితౌ రథౌ విలోకయన్త్యో హరిరామయో ర్మృధే.
స్త్రియః పురాట్టాలకహర్మ్యగోపురం సమాశ్రితా స్సమ్ముముహు శ్శుచాఽర్పితాః ౨౧

హరిః పరానీకపయోముచాం ముహు శ్శిలీముఖాత్యుల్బణవర్షపీడితమ్,

ఏవ ముక్తః ప్రాహ భగవాన్ (నహీతి.) వికత్థంతే వివిధ మాత్మానం న శ్లాఘంతే. శూరాః కింతు పౌరుష మేవ దర్శయంతి అత స్తవాశూరస్య మర్తు మాశంసమానస్యాత ఏవ ఆతురస్య వచో వయం న గృహ్ణీమః న బహుమన్యామహే. ౧౯

(జరాసుత ఇతి.) తౌ సైన్యాదిభి స్సహితౌ మధువంశజత్వా ద్ద్వయోరపి మాధవావితి విశేషః. రామస్య మాధవాంశత్వా ద్వా మాధవవ్యపదేశః, అభిమ్యత్య అభిముఖమాగత్య బలీయసా మహతా సైన్యసమూహేన, ఆవృణోత్ ఆవృతవాన్, ససైన్యేత్యస్య ప్రథమైకవచనాంతపాఠే జరాసుత విశేషణత్వం యథా వాయు రభ్రై స్సూర్యం రేణుభిశ్చాగ్నిం ఆవృణోతి. తథేతి దృష్టాంతార్థః. అనేనాదర్శనమాత్ర మేవ నావరణ మితి సూచితమ్ ౨౦

(సుపర్ణేతి.) తథా పురస్త్రియః పురస్యాట్టాలకాదీనాం చ సమాహారః, త త్సమాశ్రితా అధిరూఢాః అట్టాలకా ఉపరిభూమికాః మృధే యుద్ధే సుపర్ణధ్వజతాలధ్వజాభ్యాం, చిహ్నితౌ సంజాతచిహ్నౌ, హరిరామయోః రథౌ పశ్యంత్యః, అత ఏవ శుచా అర్పితాః వ్యాప్తాః సమ్ముముహుః విచిత్తా బభూవుః ౨౧

(హరి రితి) పరస్యానీకాని సైన్యాని తాన్యేవ పయోముచో మేఘాః శిలీముఖాః బాణా స్తేషాం అత్యుల్బణం దుస్సహం వర్షం తేన పీడితం స్వసైన్య మాలోక్య సురై రసురై శ్చ

(జరాసంధయవనాగమనాదికథా)

స్వసైన్యమాలోక్య సురాసురార్చితం వ్యస్ఫూర్జయ చ్ఛార్ఙ్గశరాసనోత్తమమ్. ౨౨

గృహ్ణన్నిషఙ్గాదథ సందధచ్ఛరాన్వికృష్య ముఞ్చన్ శితబాణపూగాన్,
నిఘ్నన్రథాన్కుఞ్జరవాజిపత్తీన్నిరన్తరం యద్వదలాతచక్రమ్. ౨౩

నిర్భిన్నకుమ్భాః కరిణో నిపేతురనేకశోఽశ్వాః శరవృక్ణకన్ధరాః,
రథాహతాశ్వధ్వజసూతనాయకాః పదాతయశ్ఛిన్నభుజోరుకన్ధరాః ౨౪

సఞ్ఛిద్యమానద్విపదేభవాజినామఙ్గప్రసూతాః శతశోఽసృగాపగాః.

బహుమతం అన్వర్థశార్ఙ్గాఖ్యం శరాసనోత్తమం ధనుశ్శ్రేష్ఠం వ్యస్ఫూర్జయ దుజ్జృమ్భితవాన్ సఘోష జ్యాయుక్తమకరోదితి వా. ౨౨

(గృహ్ణన్నితి.) నిషంగాత్తూణా చ్ఛరాన్ గృహ్ణన్ ధనుషీతి శేషః. వికృష్య సన్నిహితత్వా చ్ఛరా నాకృష్య నిశితబాణసమూహా న్ముంచన్ రథాదీ న్నిఘ్నన్ ధ్వంసయన్ అవతస్థ ఇతి శేషః. పత్తయః పదాతయ న విద్యతే అంతరం విచ్ఛేదో యస్యాం గృహణాదిక్రియాయాం తద్యథా భవతి తథా అవతస్థ ఇత్యర్థః. తాదాత్వికభగవచ్ఛార్ఙ్గస్య దృష్టాంతమాహ (యద్వదలాతచక్ర మితి.) యద్వద్యథా జ్వలత్కాష్ఠభ్రమణం చక్రవద్భాతి తద్వ ద్ధనురాసీదిత్యర్థః. నిరంతరమిత్యలాతచక్రస్యైవ వా విశేషణం. విచ్ఛేదరహితమలాతచక్రం యథా తద్వత్ తద్ధనుర్వ్యస్ఫూర్జయ ఇతి పూర్వేణ సంబంధో వా. ౨౩

తాదాత్వికం భగవచ్ఛరపీడితం పరసైన్య మనువర్ణయతి (నిర్భిన్నేతి) నిర్భిన్నాని కుంభాని కుమ్భస్థలాని యేషాం తే కరిణో గజాః నిపేతుః తథా అశ్వాశ్చానేకశః శరై ర్భగ్నాః కంధరా గ్రీవాః యేషాం తథాభూతాః నిపేతు రిత్యనుషజ్యతే. హతాః అశ్వాః ధ్వజాః సూతా నాయకారథినశ్చ యేషు తే రథా స్తథా పదాతయశ్చ ఛిన్నా భుజా ఊరవః కంధరాశ్చ యేషాం తథాభూతాః నిపేతు . ౨౪

అథ భగవచ్ఛరనిర్భిన్నపరసైన్యతనుభవరుధిరనదీః ప్రసిద్ధనదీత్వేన నిరూపయతి (సఞ్ఛిద్యేతి.) సఞ్ఛిద్యమానేభ్యః పదాతిగజాశ్వానా మంగేభ్యః ప్రసూతా అసృగాపగాః రుధిరనద్యః

భుజా హయః పూరుషశీర్షకచ్ఛపాః హతద్విపద్వీపహయగ్రహాకులాః. ౨౫

కరోరుమీనానరకేశశైవలాధనుస్తరఙ్గాయుధగుల్మసఙ్కులాః,
అస్థూరికావర్తభయానకామహామణిప్రవేకాభరణాశ్మశర్కరాః,
ప్రవర్తితాభీరుభయావహా మృధే మనస్వినాం హర్షకరీ పరస్పరమ్. ౨౬

వినిఘ్నతాఽరీ న్ముసలేన దుర్మదాన్ సఙ్కర్షణేనాపరిమేయతేజసా,
బలం తదఙ్గార్ణవదుర్గభైరవం దురన్తపారం మగధేన్ద్రపాలితమ్,
క్షయం ప్రణీతం వసుదేవపుత్రయో ర్విక్రీడితం తజ్జగదీశయోః పరమ్. ౨౭

స్థిత్యుద్భవాన్తం భువనత్రయస్య య స్సమీహతేఽనన్తగుణస్స్వలీలయా,

శతశః ప్రవర్తితా ఇతి తృతీయశ్లోకేనాన్వయః. కథమ్భూతాః? భుజా ఏవ అహయః సర్పా యాసు పూరుషాణాం శీర్షాణ్యేవ కచ్ఛపాః యాసు తథాభూతాః హతాః ద్విపా గజా ఏవ ద్వీపాః అంతరీపభూమయః హయా అశ్వా ఏవ గ్రహాః తైశ్చాకులాః వ్యాప్తాః. ౨౫

కరా ఊరవ శ్చైవ మీనా యాసు నరాణాం కేశా ఏవ శైవలం యాసు తాః ధనూంష్యేవ తరంగా ఆయుధాన్యేవ గుల్మాని చ తైః శ్చ సఙ్కులాః అస్థూరికాశ్చక్రాణి తా ఏవావర్తాః తైః ర్భయానకాః మహామణీనాం ప్రవేకాః శ్రేష్ఠాః ఉత్తమాభరణాని చ యథాయథం శిలా శ్శర్కరాశ్చ యాసు తాః. ౨౬

భీరూణాం భయావహాః మనస్వినాం ధీరాణాం మిథో హర్షకారిణ్యః (వినిఘ్నతేతి.) కించ అంగ హేరాజన్ అపరిమేయ మపరిచ్ఛేద్యం తేజః పరాభిభవసామర్థ్యం యస్య తేనారీన్ శత్రూన్ముసలే నాయుధేన వినిఘ్నతా తాడయతా సఙ్కర్షణేన కర్త్రా తన్నిహతావశిష్టం మగధేంద్రేణ పాలితం అర్ణవవ ద్దుర్గమం భైరవం చ బలం క్షయం ప్రణీతం నాశిత మిత్యర్థః. అద్భుతమేతద్వ్యాఖ్యామేవ త్రయోవింశత్యనీకాత్మకం బలం హత మితి విస్మయమానం రాజానం ప్రత్యాహ (వసుదేవపుత్రయో రితి) య దుక్తం రామకృష్ణయోః కర్మ కేవలం జగదీశ్వరయోః తయోః క్రీడితం క్రీడామాత్రమేవ న తు పరాక్రమ ఇతి భావః. ౨౭

న చాత్ర విస్మయః కార్య ఇత్యాహ (స్థితీతి.) స్థిత్యాదీనాం సమాహారద్వంద్వః యో భగవా నసంఖ్యేయకల్యాణగుణః స్వలీలయైవ త్రిలోక్యాః స్థిత్యాదిక మేవేహతే కరోతి తస్య శత్రు

(జరాసంధయవనాగమనాదికథా)

న తస్య చిత్రం పరపక్షనిగ్రహ స్తథాఽపి మర్త్యానువిధస్య వర్ణ్యతే. ౨౮

జగ్రాహ విరథం రామో జరాసన్ధం మహాబలమ్,
హతానీకావశిష్టాసుం సింహః క్షుద్రమృగం యథా. ౨౯

బధ్యమానం హతారాతిం పాశై ర్వారుణమానుషైః,
వారయామాస గోవిన్ద స్తేన కార్యచికీర్షయా. ౩౦

స ముక్తో లోకనాథాభ్యాం వ్రీడితో వీరసమ్మతః,
వనం వివక్షు స్తపసే వారితః పథిరాజభిః. ౩౧

వాక్యై ర్విచిత్రార్థపదైః న్యాయై శ్చ ప్రాకృతై రపి

పక్షనిగ్రహో న చిత్రం నాశ్చర్యవిషయః తర్హి కి మితి వైచిత్ర్యేణోపవర్ణ్యత ఇత్యత ఆహ (తథాఽపీతి.) చిత్రత్వాభావేఽపి మర్త్యా ననువిధ త్తే అనుకరోతీతి తథా తస్య వర్ణ్యతే కర్మేతి శేషః. మర్త్యానువిధస్యామానుషం కర్మ చిత్ర మేవేత్యభిప్రాయేణ వర్ణ్యత ఇతి భావః. ౨౮

(జగ్రాహేతి.) హతాన్యనీకాని సైన్యాని యస్య అవశిష్టా అసవః ప్రాణా ఏవ యస్య స చాసౌ స చ తం విరథం జరాసంధం జగ్రాహ గృహీతవాన్ యథా సింహః క్షుద్రమృగం గృహ్ణాతి తద్వత్. ౨౯

(బధ్యమాన మితి.) హతా అరాతయో యేన తం వారుణైః మానుషై శ్చ పాశైః సాధనైః బధ్యమానం జరాసంధం రామేణేతి శేషః. గోవింద దృష్ట్వేతి శేషః. వారయామాస రామ మితి శేషః. తత్ర హేతుః తేన జరాసంధేన సహ య త్కార్యం పునర్యుద్ధాత్మకం త త్కర్తు మిచ్ఛయా హేతుభూతయా న్యవారయ దితి సంబంధః ౩౦

(స ఇతి.) లోకనాథాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం విముక్త స్స వీరశ్రేష్ఠో జరాసంధః తావ త్తపసే తప శ్చరితుం వనం ప్రవేష్టు మిచ్ఛుః పథి రాజభిః శిశుపాలాదిభిః కర్తృభిః విచిత్రాః అర్థాః పదాని శబ్దాశ్చ యేషు తై ర్వాక్యైః ప్రాకృతై ర్న్యాయై శ్చ సాధనై ర్వారితః. అత్ర లౌకిక

స్వకర్మబన్ధనప్రాప్తో యదుభిస్తే పరాభవః. ౩౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

హతేషు సర్వానీకేషు నృపో బార్హద్రథస్తదా,
ఉపేక్షితో భగవతా మగధాన్దుర్మనా యయౌ. ౩౩

ముకున్దోఽప్యక్షతబలో నిస్తీర్ణారిబలార్ణవః,
వికీర్యమాణః కుసుమైస్త్రిదశైరనుమోదితః. ౩౪

మధురైరుపసఙ్గమ్య విజ్వరైర్ముదితాత్మభిః,
ఉపగీయమానవిజయః సూతమాగధవన్దిభిః. ౩౫

శఙ్ఖదున్దుభయో నేదుర్భేరీతూర్యాణ్యనేకశః,
వీణావేణుమృదఙ్గాని పురం ప్రవిశతి ప్రభౌ. ౩౬

న్యాయమాహుః (స్వకర్మేతి.) యదుభిరల్పకైర్మహతః తే పరాభవః కేవలం స్వకర్మబంధప్రాప్త ఇత్యేవం విధైర్న్యాయై రితి సంబంధః. ౩౧-౩౨

(హతేష్వితి.) సర్వేష్వనీకేషు హతేషు సత్సు బార్హద్రథో జరాసంధః రాజా భగవతోపేక్షితో దుఃఖితచిత్తో మగధాన్ జనపదాన్ యయౌ. ౩౩

(ముకుంద ఇతి.) అక్షతమవిహతం బలం స్వీయం యస్య నిస్తీర్ణః అరీణాం బలమేవార్ణవో యేన తథాభూతః ముకుందః అపిః త్వర్థః ముకుందస్త్విత్యర్థః. సాధు సాధ్వితి దేవైరనుమోదితః కుసుమైర్వికీర్యమాణశ్చ విగతః జ్వరః శత్రుపీడాత్మకో యేభ్యస్తై రత ఏవ ముదితచిత్తైర్మాధురైర్జనైరుపసంగమ్య మిళిత్వా సూతాదిభిః ఉపగీయమానో విజయో యస్య తథాభూతో యయావితి సంబంధః. తత్ర సూతాః పౌరుషప్రకాశకాః మాగధాః గాయకాః వందినః స్తుతిపాఠకా ఇతి వివేకః. ౩౪-౩౫

(శంఖేతి.) ప్రభౌ భగవతి పురం ప్రవిశతి సతి శంఖాదయో వినేదుః దధ్వనుః భేర్యశ్చ తూర్యాణి చ తాని పరవల్లింగతా తథా వీణావేణుమృదంగానీతి చ. ౩౬

(జరాసంధయవనాగమనాదికథా)

సిక్తమార్గాం హృష్టజనాం పతాకాభి రలఙ్కృతామ్,
నిర్ఘుష్టాం బ్రహ్మఘోషేణ కౌతుకాబద్ధతోరణామ్. ౩౭

నిచీయమానో నారీభి ర్మాల్యదధ్యక్షతాఙ్కురైః.
నిరీక్ష్యమాణ స్సస్నేహం ప్రీత్యుత్కళితలోచనైః. ౩౮

ఆయోధనాగతం విత్త మనన్తం వీరభూషణమ్,
యదురాజాయ తత్సర్వ మాహృతం ప్రాదిశ త్ప్రభుః. ౩౯

ఏవం సప్తదశ కృత్వస్తావత్యక్షౌహిణీబలః,
యుయుధే మాగధో రాజా యదుభిః కృష్ణపాలితైః. ౪౦

అక్షిణ్వం స్తద్బలం సర్వం వృష్ణయః కృష్ణతేజసా.
హతేషు స్వేష్వనీకేషు త్యక్తోఽయాదరిభి ర్నృప. ౪౧

పురం విశినష్టి (సిక్తమార్గా మితి.) సిక్తా శ్చందనాంబుభిః మార్గాః యస్యాం హృష్టా జనా యస్యాం బ్రహ్మఘోషేణ నినాదితాం కౌతుకేనోత్సవేన ఆసర్వతో బద్ధాని తోరణాని యస్యాం. ౩౭

(నిచీయమాన ఇతి.) మాలా మర్హంతీతి మాల్యాని కుసుమాని తత్ప్రభృతిభిః నిచీయమానః కీర్యమాణః ప్రీత్యా ఉత్కంఠితాని భరితాని లోచనాని యేషాం తైః జనైః రితి శేషః. స్నేహేన సహితం యథా తథా నిరీక్ష్యమాణో ముకుందః ప్రవివేశేతి విపరిణతేనాన్వయః. ౩౮

(ఆయోధనేతి.) ఆయోధనం రణభూమిః తత్ర ఆసమంతా ద్గతం స్థితం య త్సర్వ మనంతం అపీతం వీరాణాం భూషణం యదురాజాయోగ్రసేనాయ ప్రాదిశత్సమర్పితవాన్. ౩౯

(ఏవ మితి.) ఇత్థం పునః పునః తావత్యస్త్రయోవింశతిసంఖ్యాకా అక్షౌహిణ్యో బలం యస్య తథాభూతః సప్తదశవారం కృష్ణపాలితై ర్యదుభి స్సహ యుయుధే. ౪౦

(అక్షిణ్వ న్నితి.) కృష్ణతేజసా హేతుభూతేన వృష్ణయో యదవ స్తస్య జరాసంధస్య బలం సర్వ మక్షిణ్వన్ నాశితవంతః. ఇత్థం సర్వేష్వనీకేషు హతేషు సత్సు నృపో జరాసుతో అరిభిః రామాదిభి స్త్యక్తో జగామ. ౪౧

అష్టాదశమసఙ్గ్రామ ఆగామిని తదన్తరా,
నారదప్రేషితో వీరో యవనః ప్రత్యదృశ్యత. ४२

రురోధ మధురా మేత్య తిసృభి ర్మ్లేచ్ఛకోటిభిః,
నృలోకే చాప్రతిద్వన్ద్వో వృష్ణీన్ శ్రుత్వాఽఽత్మసమ్మితాన్. ४३

తం దృష్ట్వాఽచింతయ త్కృష్ణ స్సఙ్కర్షణసహాయవాన్,
అహో యదూనాం వృజినం ప్రాప్తం హ్యుభయతో మహత్. ४४

యవనోఽయం నిరుంధేఽస్మా నద్య తావ న్మహాబలః,
మాగధోఽప్యద్య వా శ్వో వా పరశ్వో వాఽఽగమిష్యతి. ४५

ఆవయో ర్యుధ్యతో రద్య యద్యాగంతా జరాసుతః,
బంధూ న్హనిష్యత్యథ వా నేష్యతే స్వపురం బలీ. ४६

అథాష్టాదశమే యుద్ధే ఆగామిని భావిని సతి తదంతరా తన్మధ్యే అష్టాదశసంగ్రామాత్పూర్వ మిత్యర్థః. నారదేన ప్రేషితః కాలయవనాఖ్యో వీరః ప్రత్యదృశ్యత మాధురై ర్జనై రితి శేషః. ४२

(రురోధేతి.) మనుష్యలోకే న విద్యతే ప్రతిద్వంద్వః తుల్యబలో యస్య తథాభూతః కాలయవనః యదూం స్త్వాత్మనా తుల్యబలాన్ శ్రుత్వా నారదముఖా దితి శేషః. తిసృభిః మ్లేచ్ఛానాం కోటిభి స్సహాగత్య మధురాం సర్వతో నిరుద్ధవాన్. ४३

(తమితి.) తం కాలయవనం దృష్ట్వా చింతయామాస. చింతామేవాహ (అహో ఇతి సార్ధద్వయేన) ఉభయతో యవనాజ్జరాసంధా చ్చ వృజినం దుఃఖం మహ ద్యదూనాం ప్రాప్తమ్. ४४

తదేవాహ- మహద్బలం యస్య స యవనోఽధునా అస్మా న్నిరుంధే నిరుణద్ధి. అద్యాస్మి న్నహని వా పరశ్వః, పరస్మిన్నహని వా తదంతరేఽహని వా మాగధోఽప్యాగమిష్యతి. ४५

ఆవయో ర్యవనస్య చ మమ చ మిథో యుధ్యతో స్సతోః, జరాసుతో యద్యాగమిష్యతి స తర్హ్యస్మద్బంధూన్ యదూన్ హనిష్యతి, అథవా తాన్ స్వపురం ప్రతి నేష్యతి ప్రాపయిష్యతి యతః, స బలీ ४६

(జరాసంధయవనాగమనాదికథా)

తస్మా దద్య విధాస్యామో దుర్గం ద్విపదదుర్గమమ్,
తత్ర జ్ఞాతీ న్సమాధాయ యవనం ఘాతయామహే. ౪౬

ఇతి సమ్మంత్ర్య భగవా న్దుర్గం ద్వాదశయోజనమ్,
అంత స్సముద్రే నగరం కృత్స్నాద్భుత మచీకరత్. ౪౭

దృశ్యతే యత్ర హి త్వాష్ట్రం విజ్ఞానం శిల్పనైపుణమ్. ౪౮

రథ్యా చత్వరవీథీభి ర్యథా వాస్తువినిర్మితమ్. ౫౦

సురద్రుమలతోద్యానవిచిత్రోపవనాన్వితమ్,
హేమశృఙ్గై ర్దివి స్పృగ్భిః స్ఫాటికాట్టాలగోపురైః. ౫౧

అథ విచార్య నిశ్చిత మాహ- ద్విపదై ర్మనుష్యైః, దుఃఖేనాపి గంతు మశక్యం దుర్గం జలదుర్గం విధాస్యామః కరిష్యామః, తత్ర దుర్గే జ్ఞాతీ న్యదూ న్సమాధాయ నిధాయ యవనం మారయామహే ఘాతయామహే. ౪౬

ఇత్థం, సమ్మంత్ర్య విచార్య నిశ్చిత్య భగవా న్సముద్రమధ్యే దుర్గం తత్ర నగరం చ అచీకర త్కారయామాస విశ్వకర్మణేతి శేషః. నగరం విశినష్టి- ద్వాదశయోజనవిస్తీర్ణం కృత్స్నా ద్దద్భుతం సర్వాశ్చర్యమయమ్. ౪౭

యత్ర నగరే త్వాష్ట్రం విశ్వకర్మణ స్సంబంధి, విజ్ఞానసూచకం క్రియాకౌశలం దృశ్యతే, ౪౮

తదాహ సార్ధైస్త్రిభిః (రథ్యేతి) రథ్యా రాజమార్గాః, పురతః, వీథ్యః ఉపమార్గాః, పురతః పశ్చిమతః. ఉభయతోఽపి చత్వరాణి అఙ్గణాని తన్మధ్యే కోష్ఠాః తతోఽభ్యంత స్సువర్ణభవనాని తదుపరి స్ఫటికాట్టాలికాః తదుపరి హేమకుమ్భా ఇతి బహుభూమికం యథా వాస్తుగృహాదినిర్మాణశాస్త్రం త దనతిక్రమ్య నిర్మితమ్. ౫౦

సురాణాం ద్రుమాః, లతా శ్చ యేషు తాని ఉద్యానాని విచిత్రాణి ఉపవనాని చ తై రన్వితం హేమమయాని శృఙ్గాణి, యేషాం తైః దివిస్పృగ్భి రత్యుచ్చైః. స్ఫాటికాట్టాలకా ఉపరిభూమికాః. గోపురాణి చత్వరాణి తైః, ౫౧

రాజతారకుమ్భైః కోష్ఠైర్హైమకుమ్భైః స్వలఙ్కృతైః,
రత్నకూటైర్గృహైర్హైమైర్మహామరకతస్థలైః. ౫౨

వాస్తోష్పతీనాం చ గృహైర్వలభీభిశ్చ నిర్మితమ్,
చాతుర్వర్ణ్యజనాకీర్ణం యదుదేవగృహోల్లసత్. ౫౩

సుధర్మాం పారిజాతం చ మహేన్ద్రః ప్రాహిణోద్ధరేః,
యత్ర చావస్థితో మర్త్యో మర్త్యధర్మైర్వియుజ్యతే. ౫౪

శ్యామైకకర్ణాన్వరుణో హయాఞ్ఛుక్లాన్మనోజవాన్,
అష్టౌ నిధిపతిః కోశాన్ లోకపాలానిజోదయాన్. ౫౫

రాజతారకుమ్భైః రజతం చారకుటం చ పీతలోహం పిత్తళ మితి యావత్ తాభ్యాం నిర్మితైః కోష్ఠైః అశ్వశాలాన్నశాలాదిభిః, కళశమ్బూషితైః, హైమైః కుమ్భైః, స్వలఙ్కృతైః తథా రత్నకూటైః పద్మరాగాదిశిఖరైః సౌవర్ణైః, మహాంతి మరకతస్థలాని, యేషు తైః గృహైశ్చ జుష్టం సేవితమ్, ౫౨

కించ నగరగృహాదౌ వాస్తోష్పతీనాం దేవానాం చ గృహైః, వలభీభిశ్చంద్రశాలికాభిశ్చ నిర్మితం యదుదేవగృహై రుల్లసత్ శోభమానమ్. ౫౩

సుధర్మాం నామ సభాం పారిజాతం చ మహేంద్రో హరయే ప్రాహిణోత్ ప్రస్థాపయామాసేతి శుకపరీక్షిత్సంవాదాత్ పూర్వాఖ్యాయికావ్యాద్భూతనిర్దేశః, సుధర్మాం విశినష్టి (యత్రేతి.) మర్త్యోఽపి యత్ర సుధర్మాయాం స్థితో మర్త్యధర్మైః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామరణాదిభి ర్వియుజ్యతే, ౫౪

వరుణస్తు శ్యామః ఏకకర్ణః యేషాం తాన్ సర్వతః శుక్లాన్ మనోజవాన్ అశ్వాన్ప్రాహిణో దిత్యనుషఙ్గః. (నిధిపతిః) కుబేరస్తు అష్టౌ కోశాన్ నిధీన్ "పద్మశ్చైవ మహాపద్మో మత్స్యః, కూర్మ స్తథాపరః, నీలో ముకుంద శ్శఙ్ఖశ్చ నిధయోఽష్టౌ ప్రకీర్తితాః" ఇత్యుక్తాన్ ప్రాహిణోత్. ౫౫

(జరాసంధయవనాగమనాదికథా)

యద్య ద్భగవతా దత్త మాధిపత్యం స్వసిద్ధయే,
సర్వం ప్రత్యర్పయామాసు ర్హరౌ భూమిగతే నృప. ౫౬

తత్ర యోగప్రభావేన నీత్వా స్వాన్ భగవా న్హరిః,
మథురా మేత్య రామేణ కృష్ణ స్సమనుమన్త్రితః,
నిర్జగామ పురద్వారా త్పద్మమాలీ నిరాయుధః. ౫౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం,దశమస్కంధే
పఞ్చాశోఽధ్యాయః.

తథా అన్యే చ లోకపాలాః, నిజోదయాన్ నిజవిభూతీః, తథా అన్యే చ సిద్ధాదయో యద్య త్స్వాధికారసిద్ధయే భగవతా। దత్త మాధిపత్యం త త్సర్వం భగవతి భూమిగతే భూమావవతీర్ణే సతి తస్మై ప్రత్యర్పయామాసుః. ౫౬

(తత్రేతి,) యథా కాలయవనో మాథురాశ్చ జనా న జానీయుః, తథా యోగప్రభావేన యోగమాయాత్మకాశ్చర్యశక్తిప్రభావేన మాథురం సర్వం జనం తత్ర దుర్గే నీత్వా ప్రాపయ్య పున రాగత్య రామేణాఽఽమంత్రితః ఆలోచితో భగవాన్ పద్మమాలాధరో నిరాయుధశ్చ భూత్వా పురద్వారాత్ నిష్క్రాంతవాన్. ౫౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం.
పఞ్చాశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకపఞ్చాశోఽధ్యాయః

—* ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్భఘట్టః. *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

తం విలోక్య వినిష్క్రాన్త ముజ్జిహాన మివోడుపమ్,
దర్శనీయతమం శ్యామం పీతకౌశేయవాససమ్. ౧

శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజ త్కౌస్తుభాముక్తకన్ధరమ్,
పృథుదీర్ఘచతుర్బాహుం నవకంజారుణేక్షణమ్. ౨

నిత్యప్రముదితశ్రీమత్సుకపోలం శుచిస్మితమ్.
ముఖారవిన్దం బిభ్రాణం స్ఫురన్మకరకుణ్డలమ్. ౩

వాసుదేవో హ్యయ మితి పుమాన్ శ్రీవత్సలాఞ్ఛనః,
చతుర్భుజోఽరవిన్దాక్షో వనమాల్యతిసున్దరః. ౪

లక్షణై ర్నారదప్రోక్తై ర్నాన్యో భవితు మర్హతి,
నిరాయుధశ్చలన్పద్భ్యాం యోత్స్యేఽనేన నిరాయుధః. ౫

అథ ఏకపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

దుష్కృన్నిగ్రహసాధ్వనుగ్రహ వ్యేకేన భగవచ్చేష్టితేన దర్శయన్ కథాశేషమాహ (తమిత్యాదినా.) పురద్వారా న్నిష్క్రాన్తం తం కృష్ణ మవలోక్య నారదోక్తై రేతై ర్లక్షణైః అయం పుమా న్వాసుదేవో నాన్యో భవితు మర్హతి అయం చ నిరాయుధః, అనేన పద్భ్యామేవ చలన్ నిరాయుధశ్చాహం యోత్స్యామీతి నిశ్చిత్య పరాఙ్ముఖం ప్రాద్రవన్తం అన్వధావ దిత్యన్వయః, తం కథమ్భూతః? ముజ్జిహాన ముద్గచ్ఛన్తం ఉడుపం చన్ద్రమివ స్థితం అతీవ దర్శనీయం పీతేకౌశేయే వాససీ యస్య శ్రీవత్సో వక్షసి యస్య భ్రాజతా కౌస్తుభేనాముక్తా బద్ధా అలఙ్కృతేతి యావత్ సా గ్రీవా యస్య పృథవః, పీనాః, దీర్ఘా శ్చత్వారో బాహవో యస్య నవకఞ్జే ఇవారుణే ఈక్షణే యస్య తం నిత్యప్రముదితే త్యాదిముఖారవిన్దవిశేషణం. శ్రీమత్ సౌన్దర్యసమ్పద్వత్ శోభనౌ కపోలౌ యస్మిన్ శుచి విశుద్ధం స్మితం యస్మిన్ స్ఫురన్తీ మకరాకారే కుండలే యస్మిన్ తథాభూతం ముఖారవిందం బిభ్రాణం శ్రీవత్సో లాఞ్ఛనం చిహ్నం యస్య చత్వారో భుజా యస్య అరవిందే ఇవాక్షిణీ యస్య వనమాలాఽస్యాస్తీతి తథా వ్రీహ్యాదిత్వాన్మత్వర్థీయ ఇనిః, ఏవంవిధై ర్నారదప్రోక్తైః లిఙ్గై ర్వాసుదేవ ఏవాయ మిత్యన్వయః. ౧-౫

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్భఘట్టః)

ఇతి నిశ్చిత్య యవనః ప్రాద్రవన్తం పరాఙ్ముఖమ్,
అన్వధావ జ్జిఘృక్షు స్తం దురాపమపి యోగినామ్. ౭

హస్తప్రాప్త మివాత్మానం హరిణా సపదే పదే,
నీతో దర్శయతా దూరం యవనేశోఽద్రికన్దరమ్. ౮

పలాయనం యదుకులే జాతస్య తవ నోచితమ్,
ఇతి క్షిపన్ననుగతో నైనం ప్రాపాహతాశుభః. ౯

ఏవం క్షిప్తోఽపి భగవా న్ప్రావిశ ద్గిరికన్దరమ్,
సోఽపి ప్రవిష్ట స్తత్రాన్యం శయానం దదృశే నరమ్. ౧౦

నన్వసౌ దూర మానీయ శేతే మామిహ సాధువత్,
ఇతి మత్వాఽచ్యుతం మూఢ స్తం పదా సమతాడయత్. ౧౧

(ఇతీతి.) ఇత్థం విశ్చిత్య యవనః, పలాయమానం పరాఙ్ముఖం చ భగవంతం గ్రహీతు మిచ్ఛుః, అన్వధావత్. తస్య దుష్ప్రాప్యతాం వక్తుం విశినష్టి- యోగినామపి దురాపం యోగవిశుద్ధమనసాపి దుర్గ్రహమ్. ౭

(హస్తేతి.) ప్రతిపదం ఆత్మానం హస్తప్రాప్తమివ దర్శయతా భగవతా దూరం నీత స్స యవనాధీశోఽంతతోఽద్రికందరం ప్రాపితః. ౮

యదుకులే జాతస్య తవ పలాయన మనుచితమిత్యేవం క్షిపన్నభివ న్నాను గతోఽపి యవన ఏనం భగవంతం న ప్రాప. తత్ర హేతుం వదవ్విశినష్టి-అహతాశుభః అక్షీణదుష్కృతః. ౯

భగవాం స్త్విత్థం క్షిప్తోఽపి తూష్ణీం గిరికందరం ప్రావిశత్ స తు యవన స్తత్ర గిరికందరే ప్రవిష్ట స్తత్రాన్యం శయానం కఞ్చి త్పురుష మద్రాక్షీత్. ౧౦

శయానం పురుష మసౌ వాసుదేవో మామిత్థం దూర మానీయ సాధువ దధునా తూష్ణీం శేతే, నూన మసౌ కృష్ణ ఏవేతి మూఢస్స న్నచ్యుత మేవ మత్వా తం పదా పాదేనాతాడయత్. ౧౧

స ఉత్థాయ చిరం సుప్త శ్శనై రున్మీల్య లోచనే,
దిశో విలోకయ న్పార్శ్వే త మద్రాక్షీ దవస్థితమ్. ౧౧

స తావ త్తస్య రుష్టస్య దృష్టిపాతేన భారత,
దేహజేనాగ్నినా దగ్ధో భస్మసా దభవ త్క్షణాత్. ౧౨

రాజోవాచ—

కో నామ స పుమా న్బ్రహ్మ న్కస్య కిం వీర్య ఏవ చ,
కస్మా ద్గుహాం గత శ్శిశ్యే కిం తేజో యవనార్దనః. ౧౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

స ఇక్ష్వాకుకులే జాతో మాంధాతృతనయో మహాన్,
ముచుకుంద ఇతి ఖ్యాతో బ్రహ్మణ్య స్సత్యసఙ్గరః. ౧౪

స యాచిత స్సురగణై రింద్రాద్యై రాత్మరక్షణే,
అసురేభ్యః పరిత్రస్తై స్తద్రక్షాం సోఽకరో చ్చిరమ్. ౧౫

తాడితః పురుషః ఉత్థాయ చిరం సుప్తః, హేతుగర్భ మిదం, తత్త్వా చ్ఛనై ర్లోచనే ఉన్మీల్య దిశోఽవలోకయన్ పార్శ్వే స్థితం తం యవనం దదర్శ. ౧౧

హేభారత స యవనః, రుష్టస్య క్రుద్ధస్య తస్య పుంసః, దృష్టిపాతేన సందీప్తో య స్స్వదేహజోఽగ్నిః, తేన తావ త్తదైవ క్షణా ద్భస్మీబభూవ. ౧౨

తత్ర శయానస్య పురుషస్య కులనామవీర్యశయనకారణాదిబుభుత్సయా పృచ్ఛతి రాజా (కో నామేతి.) హేబ్రహ్మన్ స యవనార్దనో యవనస్య హంతా శయానః, కో వా కో నామ కిం తస్య నామధేయ మిత్యర్థః. కస్య సంబంధీ కస్య కులే జాతః, కిం కీదృశం వీర్యం యస్య సః కస్మాత్కారణా ద్గుహాం ప్రాప్త శ్శేతే స్మ కిం కీదృశం తేజో యస్య తథాభూతః. ౧౩

తత్రోత్తర మాహ మునిః, (స ఇతి.) బ్రహ్మణి బ్రహ్మకులే సాధుః, బ్రహ్మణ్యః సత్యో ధర్మ్యః, సఙ్గరో యుద్ధం యస్య సః. ౧౪

(స ఇతి.) స చ ముచుకుందః, అసురేభ్యః, భీతై రింద్రాద్యైః దేవై రాత్మనః, రక్షణే నిమిత్తే సహాయత్వేన యాచిత శ్చిరం తేషాం రక్షా మకరోత్. ౧౫

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్భఘట్టః)

లబ్ధ్వా గుహం తే స్వఃపాలం ముచుకుంద మథాబ్రువన్,
రాజ న్విరమతాం కృచ్ఛ్రాద్భవా న్నః పరిపాలనాత్. ౧౬

నరలోకం పరిత్యజ్య రాజ్యం చ హతకణ్టకమ్,
అస్మా న్పాలయతో వీర కామస్తే సర్వ ఉజ్ఝితాః. ౧౭

సుతా మహిష్యో భవతో జ్ఞాతయోఽమాత్యమంత్రిణః,
ప్రజా శ్చ తుల్యకాలీయాః నాధునా సంతి కాలితాః. ౧౮

కాలో బలీయా న్బలినాం భగవానీశ్వరోఽవ్యయః,
ప్రజాః కాలయతే క్రీడ న్పశుపాలో యథా పశూన్. ౧౯

తదా తే దేవాః, గుహం కార్తికేయం స్వః. పాలం స్వర్గపాలకం సేనాన్యం లబ్ధ్వా అథ
ముచుకుంద మబ్రువన్. ౧౬

ఉక్తిమేవాహ (రాజన్నితి సార్ధై శ్చతుర్భిః.) హేరాజన్ వోఽస్మాకం పరిపాలనాత్మకా
త్కృచ్ఛ్రాద్భవా న్విరమ విరామం ప్రాప్నోతు. హేవీర శత్రురహితం, రాజ్యం నరలోకం చ
త్యక్త్వా కేవల మస్మాన్పాలయత స్తే, కర్తరి శేషే షష్ఠీ. త్వయా సర్వే కామాభోగాః,ఉజ్ఝితా స్త్యక్తాః. ౧౭

కించ తవ సుతాదయః, త్వత్తుల్యకాలీనాః ప్రజా శ్చ కాలితాః, కాలవశీకృతాః, అధునా న
సంతి, కింతు కాలవశం గతాః, మృతా ఇతి యావత్, ౧౮

కోఽసౌ మత్తో బలీయాన్ కాలో నామేతి శఙ్కాయా మాబ్రహ్మస్తమ్బపర్యంతకృత్స్న
జగతః కాలవశ్యతాం కాలస్య బలీయస్త్వం చ వక్తుం కాలో నామ నేశ్వరా త్పృథగ్భూతః, కింతు
కాలశరీరక ఈశ్వర ఏవ కలయతీత్యాహ, (కాల ఇతి.) కాలః కాలశరీరకః, అవ్యయః కాలకృత
నాశాదివికారరహితః, ఈశ్వరస్సర్వనియంతా భగవా న్స్వయం క్రీడ న్ప్రజాః, కాలయతే వశీకరోతి
యథా పశుపాలః, పశూ న్వశీకరోతి తద్వత్. ౧౯

వరం వృణీష్వ భద్రం తే ఋతే కైవల్య మద్య నః.
ఏక ఏవేశ్వర స్తస్య భగవా న్విష్ణు రవ్యయః. ౨౦

ఏవ ముక్త స్స వై దేవా నభివాద్య మహాయశాః.
అశయిష్ట గుహావిష్టో నిద్రయా దేవదత్తయా. ౨౧

ప్రతిబోధయతి త్వాం వై స్వప న్తం య స్త్వచేతనః
స త్వయా దృష్టిమాత్రేణ భస్మీభవతు తత్క్షణాత్. ౨౨

యవనే భస్మతాం నీతే భగవా న్సాత్వతర్షభః,
ఆత్మానం దర్శయామాస ముచుకున్దాయ ధీమతే. ౨౩

అత స్త్వ మద్య నోఽస్మాన్ ప్రతి వర మభిమతం వరయ, తర్హి ముక్తిం ప్రయచ్ఛతే త్యత్రాహుః (ఋతే కైవల్యమితి.) కైవలం ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యం ముక్తి మితి యావత్ తతోఽన్యం వరం వరయేత్యర్థః కైవల్య స్యావరణీయత్వే హేతుమాహుః. (ఏక ఏవేతి.) తస్య కైవల్యస్య ఈశ్వరః అధిపతిః దాతేతి యావత్ భగవా న్విష్ణు రేక ఏవ అతో న వయం కైవల్యం దాతుం ప్రభవ ఇతి భావః. ౨౦

(ఏవ మితి.) దేవై స్తర్హి బహుకాల మనిద్రస్య మమ శయనార్థం విర్జనం ప్రదేశం ప్రదర్శయతే త్యుక్తై రిత్యర్థసామర్థ్యాదత్ర శేషో బోద్ధవ్యః, ఏవం స్వపంతం య స్త్వితి వక్ష్యమాణ ప్రకారేణోక్తో మహాయశాః, స చ ముచుకుందో దేవైః, ప్రదర్శితాయాం తస్యాం గుహాయాం ప్రవిష్టః దేవైః దత్తయా విఘ్నానుపహతీకృతయా నిద్రయా అధ్యయనేన వసతీతివ ద్ధేత్వర్థే తృతీయా, అశయిష్ట శయితవాన్ నిమిత్తభూతయా వా. ౨౧

ఏవం శబ్దవివక్షితం ప్రకారమాహ (స్వపంతం తమితి.) అచేతనోఽజానన్యః కశ్చిత్స్వపంతం శయానం ప్రతిబోధయతి జాగ్రదవస్థాం ప్రాపయిష్యతి సపుమాన్ త్వయా కర్త్రా దృష్టిమాత్రేణ కరణేన త్వద్దృష్టిప్రసరమాత్రేణేతి పదద్వయఫలితోర్థః, తత్క్షణా ద్భస్మీభవతు. ౨౨

ఇతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్త్వా ప్రకృతాం కథామాహ (యవన ఇత్యాదినా.) భస్మతాం నీతే భస్మతాం ప్రాపితే సతి సాత్వతర్షభః భగవా న్కృష్ణః ధీమతే ముచుకుందాయాత్మానం దర్శయామాస. ౨౩

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్భఘట్టః)

తమాలోక్య ఘనశ్యామం పీతకౌశేయవాససమ్,
శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభేన విరాజితమ్. ౨౪

చతుర్భుజం రోచమానం వైజయన్త్యా చ మాలయా,
చారుప్రసన్నవదనం స్ఫురన్మకరకుణ్డలమ్. ౨౫

ప్రేక్షణీయం త్రిలోకస్య సానురాగస్మితేక్షణమ్,
అపీచ్యవయసం మత్తమృగేన్ద్రోదారవిక్రమమ్. ౨౬

పర్యపృచ్ఛన్మహాబుద్ధి స్తేజసా తస్య ధర్షితః,
శఙ్కితః శనకై రాజా దుర్ధర్ష మివ తేజసా. ౨౭

ముచుకున్ద ఉవాచ—

కో భవా నిహ సంప్రాప్తో విపినే గిరిగహ్వరే,
పద్భ్యాం పద్మపలాశాభ్యాం విచరస్యురుకణ్టకే. ౨౮

(తమితి.) తస్య భగవత స్తేజసా ధర్షితః అభిభూతోఽత ఏవ శఙ్కితః. కస్యేదం తేజ ఇత్యాదిశఙ్కమాన స్తేజసా దుర్ధర్షం అధృష్య మివ స్థితం తం భగవంతం శనకై రవలోక్య మహతీ విశాలా బుద్ధి ర్యస్య స రాజా ముచుకుందః. పర్యపృచ్ఛ దితి సంబంధః. తం కథంభూతం ఘన మివ శ్యామం పీతకౌశేయే వాససీ యస్య శ్రీవత్సో వక్షసి యస్య తథాభూతం భ్రాజతా కౌస్తుభేన విరాజితం వైజయంత్యా వనమాలయా శోభమానం చ. విరాజితమిత్యుక్తసముచ్చయార్థ శ్చశబ్దః. అనుక్తాభరణాంతరసముచ్చయార్థో వా. సుందరం ప్రసన్నం చ వదనం యస్య తం త్రిలోకస్య ప్రేక్షణీయం దర్శనీయం సుందరతమ మితి యావత్ అపీచ్యం సుందరం వయో యస్య తం ప్రాదుర్భూతవయస మితి భావః. మత్తస్య సింహస్యేవ ఉదారో విక్రమః పరాక్రమః, పాదవిక్షేపో వా, యస్య. ౨౪-౨౭

తం ప్రశ్నమేవాహ (కో భవా నిత్యాదినా వయం త్విత్యతః ప్రాక్తనేన) ఇహ సంప్రాప్తో భవా న్కః, కిం దేవః, ఉత మానుషః, ఇహేతి వివక్షిత మాహ-విపినే అరణ్యే తత్రాపి గిరిగహ్వరే దుష్ప్రవేశస్థానే తత్రాప్యురూణి కంటకాని యస్మిన్ తస్మి న్పద్మపలాశసదృశాభ్యాం విచరసి. ౨౮

కిం స్వి త్తేజస్వినాం తేజో భగవాం స్త్వం విభావసుః
సూర్య స్సోమో మహేన్ద్రో వా లోకపాలోఽపరోపి వా. ౨౯

మన్యే త్వాం దేవదేవానాం త్రయాణాం పురుషర్షభమ్,
యద్బాధసే గుహాధ్వాన్తం ప్రదీపః ప్రభయా యథా. ౩౦

శుశ్రూషతా మవ్యళీక మస్మాకం నరపుఙ్గవ.
స్వజన్మకర్మగోత్రం వా కథ్యతాం యది రోచతే. ౩౧

వయం తు పురుషవ్యాఘ్ర ఐక్ష్వాకాః క్షత్రబన్ధవః,
ముచుకున్ద ఇతి ఖ్యాతో యౌవనాశ్వాత్మజః ప్రభో. ౩౨

కిం స్విత్ కిం వా త్వం తేజస్వినాం య త్తేజః, తదేవ మూర్తీభూతః, కిం వా భగవా న్విభావసు రగ్నిః, అథవా సూర్యః, యద్వా సోమేంద్రయో రన్యతమః, ఉత వరుణాద్యన్యో లోకపాలః. ౨౯

సర్వత్రాపరితోషాదాహ (మన్యే ఇతి.) దేవానామింద్రాదీనామపి దేవా యే బ్రహ్మవిష్ణురుద్రా స్తేషాం మధ్యే యః పురుషోత్తమో భగవాం స్తం త్వా మహం మన్యే కుతః, యత్ యస్మాత్ గుహాధ్వాంతం హృదయగుహాస్థ మపి ధ్వాంత మజ్ఞానం చ బాధసే విధునోషి, యథా దీప స్స్వ ప్రభయా అంధం తమ స్తద్వత్. ౩౦

(శుశ్రూషతా మితి.) యద్యపి చతుర్భుజత్వాదిలిఙ్గైః పరమాత్మాసాధారణైః పురుషర్షభం మన్యే ఇతి పురుషోత్తమత్వం నిశ్చిత్య నరపుఙ్గవేతి సంబోధనానుపపత్తిః, తథాఽపి పున స్తథైవ ద్విభుజత్వాదివిశిష్టరూపేణావస్థితం త మవలోక్య తథా సంబోధితం. నరశబ్దస్య పురుషమాత్రపరత్వం వా జన్మ కర్మ గోత్రం వాశబ్ద శ్చార్థకః, శ్రోతు మిచ్ఛతా మస్మాకం అవ్యళీకం నిష్కపటకం యథా తథా కథ్యతాం యది రోచతే న వయం విధాతుం ప్రభవ ఇతి భావః. ౩౧

తర్హి తవ జన్మాదికం కథయేత్యత ఆహ (వయంత్వితి) వయమితి వంశ్యాభిప్రాయకం బహువచనం, హేపురుషవ్యాఘ్ర తావ ద్వయం క్షత్రబంధవః, క్షత్రేణ వర్ణేన బధ్యంత ఇతి క్షత్రబంధవః, క్షత్రియా ఇత్యర్థః. తత్రాప్యైక్ష్వాకాః ఇక్ష్వాకువంశ్యాః. దాండినాయనసూత్రే నిపాతనాత్సాధుః, బహుషు లుగభావ ఆర్షః, తత్రాప్యహం యౌవనాశ్వాత్మజః, యువనాశ్వస్యాపత్యం యౌవనాశ్వో మాంధాతా తస్యాత్మజః పుత్రః ముచుకుంద ఇతి ఖ్యాతః. ౩౨

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్యఘట్టః)

చిరప్రజాగరశ్రాన్తో నిద్రయాఽపహృతేన్ద్రియః,
శయేఽస్మి న్విపినే కామం కేనా ప్యుత్థాపితోఽధునా. ౫౩

సోఽపి భస్మీకృతో నూన మాత్మీయేనైవ పాప్మనా,
అనన్తరం భవాన్ శ్రీమాన్లక్షితోఽమిత్రశాసనః. ౫౪

తేజసా తేఽవిషహ్యేన భూరి ద్రష్టుం న శక్నుమః,
హతౌజసో మహాభాగ మాననీయోఽసి దేహినామ్. ౫౫

ఏవం సభాజితో రాజ్ఞా భగవా న్భూతభావనః,
ప్రత్యాహ ప్రహస న్వాణ్యా మేఘనాదగభీరయా. ౫౬

శ్రీభగవా నువాచ—

జన్మకర్మాభిధానాని సంతి మేఽఙ్గ సహస్రశః,

చిరం బహుకాలం ప్రజాగరేణ శ్రాంతః, అత ఏవ నిద్రయోపహతాన్యభిభూతానీన్ద్రియాణి యస్య సోఽహమస్మి న్నిర్జనే దేశే కామం యథేచ్ఛం శయే శయితవానస్మి. అధునా కేనాపి కేనచి దుత్థాపిత శ్చ. ౫౩

యో మా ముత్థాపితవాన్ సోఽపి స్వీయేనైవ పాపేన హేతునా నూనం భస్మీకృతః అస్మద్దృష్టిప్రసారస్తు నిమిత్తమాత్రమితి భావః, అనంతరం భస్మీభవనానంతరం అమిత్రశాసన శ్శత్రూణాం శాస్తా శ్రీమాన్ భవాన్ లక్షితః దృష్టః, మయేతి శేషః. సోఢుమశక్యేన త్వత్తేజసా అభిభూతదృష్టయో వయం త్వాం భూరి చిరం ద్రష్టుం న శక్నుమః. మహాభాగ హే భగవాన్ హత మోజస్సామర్థ్యం యేషాం తేషాం కర్మసఙ్కుచితజ్ఞానాత్మకసామర్థ్యానాం అజ్ఞానాం మాదృశాం దేహినాం మాననీయోఽపి పూజ్యోఽపి భజనీయోఽసీతి యావత్. ౫౪-౫౫

(ఏవ మితి.) రాజ్ఞా ముచుకుందేనేత్థం ఉక్తో భగవాన్ ప్రహస న్మేఘఘర్జితవ ద్గమ్భీరయా గిరా ప్రత్యువాచ. ౫౬

ఉక్తి మేవాహ (జన్మకర్మేత్యాదినా ఇత్యుక్త ఇత్యతః ప్రాక్తనేన) యత్తావత్పృష్టం స్వజన్మ కర్మేత్యాదితస్యోత్తర మాహ జన్మేతి. అఙ్గ హేముచుకుంద మమ జన్మాదీని సహస్రశః బహూని సన్తి

న శక్యం తేనుసఙ్ఖ్యాతు మనన్తత్వా న్మయాఽపి హి. ౩౭

క్వచి ద్రజాంసి విమమే పార్థివా న్యురుజన్మభిః,
గుణకర్మాభిధానాని న మే జన్మాని కర్హిచిత్. ౩౮

కాలత్రయోపపన్నాని జన్మకర్మాణి మే నృప,
అనుక్రమన్తో నైవాన్తం గచ్ఛన్తి పరమర్షయః. ౩౯

తథాఽప్యద్యతనా న్యంగ శృణుష్వ గదతో మమ,
విజ్ఞాపితో విరిఞ్చేన పురాఽహం ధర్మగుప్తయే. ౪౦

భూమే ర్భారాయమాణానా మసురాణాం క్షయాయ చ,
అవతీర్ణో యదుకులే గృహ ఆనకదుందుభేః. ౪౧

అత స్త్వన్మత్రాధునా మయాఽపి సఙ్ఖ్యాతుం ఏతావన్తీతి పరిచ్ఛిద్య వక్తుం న శక్యన్తే, మమ కిమునాదిసంసరణశీలై రస్మదాదిభిరివ విస్మృతత్వా న్న శక్యన్త ఇత్యాశఙ్కావారణాయానన్తత్వా న్మయాపీత్యుక్తం. అయం భావః - యద్యపి భవ జ్జన్మాదీని కర్మసఙ్కుచితజ్ఞానై ర్భవద్భి ర్విస్మృతత్వా ద్బహుత్వా చ్చ న సఙ్ఖ్యాతుం శక్యన్తే తథాఽపి సర్వజ్ఞేన మయా తు శక్యన్త ఏవ, అస్మజ్జన్మాదీని త్వానన్త్యా న్నైవ శక్యన్తే న చైవం సర్వజ్ఞత్వహానిః ఆనన్త్యానా మానన్త్యజ్ఞాన మేవ హి సర్వజ్ఞత్వావహం న తు తేషాం పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానం తస్యా యథార్థత్వే నాజ్ఞత్వావహత్వాత్, ౩౭

సఙ్ఖ్యేయత్వ మేవోపపాదయతి (క్వచి దితి.) యద్యపి క్వచి త్కదాచి త్కశ్చి త్పూరుష బుద్ధిమా న్బహుభిః జన్మభిః పృథివ్యా స్సంబంధీని రజాంసి విమమే గణయే త్తథాఽపి మమ గుణకర్మాభిధానాని న విమమే గణయితుం న శక్నుయాదిత్యర్థః. "విష్ణో ర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాగ్ంసీ"తి శ్రుత్యర్థోఽత్రానుసంహితః. ౩౮

తథాహి పరమర్షయః పరాశరవైశంపాయనశౌనకాదయః కాలత్రయోపపన్నాని కాలత్రయోపయుక్తాని కాలత్రయగోచరాణీతి యావత్, జన్మాని కర్మాణి చ అనుక్రమన్తోఽనువర్ణయన్తోఽద్యాప్యన్తం పారం నైవ గచ్ఛన్తి. ౩౯

యద్యప్యేవం తథాప్యంగ హే ముచుకుంద అద్యతనాన్యాధునికాని మమ జన్మాని గదతో మత్తః శృణు ధర్మపరిత్రాణార్థం భూమే ర్భారభూతానాం అసురాణాం అసురసంపత్త్యాఽభిజాతానాం క్షయాయ చ బ్రహ్మణా ప్రార్థితోఽహం యదుకులే తత్రాప్యానకదుందుభేః వసుదేవస్య గృహే గృహిణ్యా మితి భావః. అవతీర్ణవా నస్మి జ్ఞానశక్త్యాదిస్వస్వభావ మజహదేవ జాత ఇత్యవతీర్ణశబ్ద ప్రయోగాభిప్రాయః. ౪౦—౪౧

(ముచుకుందస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్యఘట్టః)

వదంతి వాసుదేవేతి వసుదేవసుతం హి మామ్,
కాలనేమి ర్హతః కంసః ప్రలమ్బాద్యా శ్చ విద్విషః. ౪౨

అయం చ యవనో దగ్ధో రాజం స్తే తిగ్మచక్షుషా,
సోఽహం తవానుగ్రహార్థం గుహా మేతా ముపాగతః. ౪౩

ప్రార్థితః ప్రచురం పూర్వం త్వయాఽహం భక్తవత్సలః,
వరా న్వృణీష్వ రాజర్షే సర్వా న్కామా న్దదామి తే,
మాం ప్రపన్నో జనః కశ్చి ద్భూయో నార్హతి శోచితుమ్. ౪౪

ఏవ మాధునికం జన్మోక్తం, అథ నామధేయమాహ (వదంతీతి.) వసుదేవసుత ఇత్యన్య హేతుత్వద్యోతకో హిశబ్దః, వసుదేవసుతత్వా ద్వాసుదేవ ఇతి వదంతి, సంధిరార్షః. ప్రాతిపదికమాత్రాను వాదో వా తస్యైవ వాసుదేవశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వా త్స్వభక్తే ష్వాధిక్యద్యోతకత్వాద్వా. ౪౨

అథ ఉపాధివీర్యాణి విభజ్యాహ (కాలనేమి రితి.) హే రాజన్ తవ అగ్నేః తీక్ష్ణేన చక్షుషా నిమిత్తేన వస్తుతో మయైవాయం యవనో దగ్ధః శక్యత్వాత్ స్వార్థప్రార్థితత్వా ద్యుక్త్యైవ తదుపయుక్త పార్శ్వజ్ఞానసర్వశక్తిమద్గుణేన ముక్తహేతుత్వాత్ పృథగ్గుణోక్తిః ఉక్తిర్హి కిమర్థ మాగత ఇత్యత ఆహ (సోఽహ మితి.) స భక్తవత్సలోఽహం త్వా మనుగ్రహీతుం ఇమాం గుహాం ప్రతి సముపాగతః. ౪౩

సర్వేఽపి జనా స్త్వాం నానుగృహ్ణాసీత్యత ఆత్మానం విశినష్టి (భక్తవత్సల ఇతి.) నాహం భక్త ఇత్యతో విశినష్టి-పురా జన్మని త్వయా అహం ప్రచురం యథాతథా ప్రార్థిత ఆరాధితః. కోఽసా వనుగ్రహ ఇత్యత ఆహ (వరా నితి.) హే రాజర్షే తే తుభ్యం సర్వాన్ కామ్యంత ఇతి కామాః తా న్విష్టాన్ దదామి నన్విత్థం ప్రచోదితేన మయా వరాః ప్రత్యాఖ్యాతా ఇతి సర్వజ్ఞ స్త్వం కిం న జానాసీ త్యత్రాహ (మా మితి.) భూయః పున శ్శోచితుం సంసర్తుం నార్హతి కిం తు ముక్తిమేవార్హతీతి భావః. ముక్తిం దాస్యామ్యేవ కిం తు తతోఽన్యేఽపి యది కామాః ప్రార్థ్యా స్తా నపి ప్రార్థయస్వేతి భావః. ౪౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్త స్తం ప్రణమ్యాహ ముచుకుందో ముదాఽన్వితః,
జ్ఞాత్వా నారాయణం దేవం గర్గవాక్య మనుస్మరన్. ౪౫

ముచుకుంద ఉవాచ—

విమోహితోఽయం జన ఈశ మాయయా త్వదీయయా త్వాం న భజత్యనర్థదృక్,
సుఖాయ దుఃఖప్రభవేషు సజ్జతే గృహేషు యోషిత్పురుషశ్చ వఞ్చితః. ౪౬

లబ్ధ్వా జనో దుర్లభ మత్ర మానుషం కథం చి దవ్యంగ మయత్నత స్తవ,

(ఇతీతి.) ఇత్థం భగవతోక్తో ముచుకుంద స్తం శ్రీకృష్ణం దేవం తత్రాపి నారాయణం జ్ఞాత్వా తదుక్తిభి రితి శేషః. గర్గస్య వృద్ధగర్గస్య ఋషే ర్వాక్యం అష్టావింశతితమే యుగే భగవాన్వసుదేవగృహేఽవతరిష్యతీ త్యేవంవిధ మనుస్మరం శ్చ ముదా హర్షేణ యుతః ప్రణమ్యోవాచ. ౪౫

ఉక్తి మేవాహ (విమోహిత ఇత్యాది) త్రయోదశశ్లోకాత్మికాం యదుక్తం "వరా న్వృణీష్వ రాజర్షే సర్వా న్కామా న్దదామి తే" ఇతి తస్యోత్తరోపయుక్తమాహ (విమోహిత ఇతి.) విషయాభిలాషే ణైవ నిదానే నేదృశసంసృతిరూపానర్థం ప్రాప్తోఽహం భూయో విషయానేవ వరయేతి చోదయతా త్వయా వంచిత స్స్యా మతో భక్తవంచనం తవానుచిత మితి మైవం వాదీ రిత్యభిప్రాయః. హే ఈశ త్వదీయయా మాయయా మోహితో యోఽయం మత్ప్రభృతి ర్యోషిచ్చ పురుషశ్చ యోషిదాత్మకః పురుషాత్మక శ్చేత్యర్థః. జన స్త్వాం నిరతిశయపురుషార్థభూతం న భజతి కింతు స్వానర్థవిషయే దృగ్బుద్ధి ర్యస్య తథాభూతః వస్తుతోఽనర్థహేతు మప్యర్థవన్మన్యమానః ప్రభవంత్యేభ్య ఇతి ప్రభవాః దుఃఖస్య ప్రభవా స్తేషు దుఃఖైకవిధానేషు గృహేషు సుఖలేశాభాసప్రభవేషు సుఖాయ సజ్జతే సక్తో భవతి స జనః పూర్వ మేవ త్వయా వంచిత ఇత్యర్థః. ౪౬

నన్విత్థం జనం వంచయ న్నహం నిర్ఘృణో విషమశ్చ కి మిత్యత ఆహ (లబ్ధ్వేతి.) హే అనఘ న విద్యతే య ద్వృజినా దఘం తథాభూతేత్యర్థః. అయత్నత స్స్వప్రయత్న మంతరేణాపి కేవల మనుజిఘృక్షైకస్వభావత్వత్సంకల్పాదేవ హేతోః అత్ర కర్మక్షేత్రే దుర్లభ మపి మానుష మంగం శరీరం త్వదారాధనోపయుక్తం ప్రాప్యా ప్యయం జన స్త్వత్పాదారవిందం నిరతిశయపురుషార్థరూపం తత్ప్రాప్త్యుపాయభూతం చ న భజతి కింతు అసన్మతిః ప్రకృతిపరిణామాత్మకదేహ ఏవ మతి రాత్మాభిమానో యస్య తథాభూతః కేవలం గృహమేవాన్ధకూపః తస్మి న్పతితో భవతి యథా పశు రజానం స్తృణావృతే కూపే జిఘత్సయా గత స్తత్ర పతితో భవతి తద్వత్ న హ్యేతావతా తవ వైషమ్యాదిక

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్యఘట్టః)

పాదారవిందం న భజత్యసన్మతి ర్గృహాంధకూపే పతితో యథా పశుః. ౪౬

మమైషకాలోఽజితనిష్ఫలో గతో రాజ్యశ్రియోన్నద్ధమదస్య భూపతేః,
మర్త్యాత్మబుద్ధే స్సుతదారకోశభూష్వాసజ్జమానస్య దురంతచింతయా. ౪౭

కళేబరేఽస్మి న్ఘటకుడ్యసన్నిభే నిరూఢమానో నరదేవ ఇత్యహమ్,
వృతో రథేభాశ్వపదాత్యనీకపై ర్గాం పర్యటం స్త్వా మగణయ్య దుర్మదః. ౪౮

ప్రమత్తముచ్చై రితి కృత్యచింతయా ప్రవృద్ధలోభం విషయేషు లాలసమ్,

మాపాదయితు ముచితం కేవల మనుజిఘృక్షయైవ స్వారాధనోపయుక్తకరణకళేబరాదిప్రదానా దితి భావః. ౪౬

జనసామాన్యోద్దేశేనో క్త మర్థం స్వస్మి న్పర్యవసాయయతి (మమేతి.) హేఅజిత ఏష భూతః కాలో మమ నిష్ఫలో గతః మయా నిష్ఫలో నీత ఇత్యర్థః. కథమ్భూతస్యః రాజ్యశ్రియో న్నద్ధః ప్రభూతో మదో యస్య దుష్టా విషయాభిలాషిణీ మతి ర్యస్య తత్ర హేతుః మర్త్యే మరణశీలే దేహే ఆత్మబుద్ధి ర్యస్య న కేవలం మర్త్యాత్మబుద్ధే రేవ కింతు సుతాదిషు తద్రక్షణపోషణాదివిషయయా అపారచింతయా ఆసజ్జమానస్య ఆసక్తస్య అహంకారమమకారయుక్తస్యేతి పదద్వయఫలితోఽర్థః. తత్ర కోశో ధనాగారమ్. ౪౭

ఉన్నద్ధమదత్వమేవ ప్రపంచయతి (కళేబర ఇతి.) ఘటకుడ్యసదృశే జడే అస్మి న్కళేబరే రూఢమూలః మానః ఆత్మాభిమానో యస్య సోఽహం నరదేవ ఇత్యభిమన్యమాన ఇతి శేషః. రథా శ్చ ఇభా గజా శ్చ పదాతయ శ్చ తేషా మనీకాని సైన్యాని తాని పాంతీతి తథా తైః పరివృతో గాం భూమిం పర్యటం స్త్వా మవిగణయ్య తుచ్ఛీకృత్య దుర్మద ఆస మితి శేషః. ౪౮

త్వా మగణయంత మిత్థం దుర్మదం మాం త్వం కాలరూపేణాక్రమసీత్యాహ (ప్రమత్త మితి.) ఇతి కృత్యచింతయా ఏవ మేవం కర్తవ్య మితి మనోరథపరంపరయా నితరాం ప్రవృద్ధః లోభో యస్య తం విషయేషు శబ్దాదిషు లాలసం ఆసక్తచిత్తం ప్రమత్తం స్వహితానభిజ్ఞం మాం త్వ మప్రమత్తః అంతం కరోతీత్యంతకః వినాశహేతుః కాలరూపో భూత్వా అభిపద్యసే ఆకర్షసి గ్రసతీతి

త్వ మప్రమత్త స్సహసాఽభిపద్యసే క్షుల్లేలిహానోఽహి రివాఖు మంతకః ౨౦

పురా రథై ర్హేమపరిష్కృతై శ్చరన్మతంగజై ర్వా నరదేవసంజ్ఞితః,
స ఏవ కాలేన దురత్యయేన తే కళేబరో విట్క్రిమిభస్మసంజ్ఞితః. ౨౧

నిర్జిత్య దిక్చక్రమభూతవిగ్రహో వరాసనస్థ స్సమరాజవందితః,
గృహేషు మైథున్యసుఖేషు యోషితాం క్రీడామృగః పూరుష ఈశ నీయతే. ౨౨

కరోతి కర్మాణి తపస్సునిష్ఠితో నివృత్తభోగ స్తదపేక్షయా దదత్,

యావత్ యథా క్షుధా బుభుక్షయా లేలిహానః అస్వాదమానః. క్షుధా లోలజిహ్వ ఇతి యావత్ యద్వా క్షుల్లగంతా లిహః క ర్తరిలట శ్శానజాదేశః, అహి స్సర్పః ఆఖుం మూషికం అపద్యతే తద్వత్. ౨౦

నన్వతిదుర్లభకల్యాణతరనరదేవశరీరం ప్రాప్యాపి కిమితి నిన్దసీత్యాశంకాయా మంతతః కాలాభిపన్నస్య తస్య గతిం పశ్యేత్యభిప్రాయేణాహ (పురేతి.) పురా నానా స్వర్ణాలంకారాలంకృతైః రథై ర్గజై ర్వా సంచరన్త్యో నరదేవసంజ్ఞితః నరదేవసంజ్ఞాఽస్య న జాతేతి యథా కారకాదిత్యాది తత్ స ఏవ దేహః దురతిక్రమేణ కాలేనాభిపన్నశ్చే త్తాన ద్భక్ష్యశృగాలాదిభిః భక్షితో విట్సంజ్ఞితః తైరభక్షిత శ్చే త్క్రిమిసంజ్ఞితః దగ్ధశ్చే ద్భస్మసంజ్ఞితః భవతీత్యర్థః. ౨౧

"సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన" ఇతి శ్రుత్యుక్తప్రకారస్వస్వరూపేక్షయా స్వతంత్రం త్వా మవిగణయ్య స్వతంత్రం మన్యస్య మమ నిహీనప్రతియోగిస్వాతంత్ర్యం మన్యసే మమేతి నిన్దన్నాహ (నిర్జిత్యేతి.) దిక్చక్రం దిఙ్మండలం నిర్జిత్య అభూతవిగ్రహః అభూతః విగ్రహో యస్య తథాభూతః అసంభావితప్రతిపక్ష ఇత్యర్థః. వరాసనస్థః సార్వభౌమసింహాసనాధిష్ఠితః యే పూర్వం సమా స్తుల్యా రాజాన స్తైరపి వందితః పురుషః హే ఈశ మైథున్యమేవ సుఖం యేషు తేషు గృహేషు యోషితాం స్త్రీణాం కేవలం క్రీడామృగః క్రీడార్థం పోషితో వానరాది రివ నీయతే ఇతస్తతః ప్రాప్యత ఇత్యర్థః. పూరుష ఇతి పారోక్ష్యనిర్దేశ స్సర్వసిగ్గ్విజయపురుషాభిప్రాయకః. ౨౨

నను భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధానాం రాజగృహాదిమాత్రనిభోగేషు మైథున్యసుఖేష్వితి చ కథం నిందసీ త్యత స్తత్ర సుఖాభావమాహ (కరోతీతి.) పునశ్చ ఇహామ్లేకరో(?)పి స్వరా ట్సార్వభౌమో భూయాస మిత్యర్థం ప్రవృద్ధః తర్షః తృష్ణా యస్య కథాభూత స్తపస్సు జన్మాంతరీయసార్వభౌమ

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్భఘట్టః)

పునశ్చ భూయాస మహం స్వరాడితి ప్రవృద్ధతర్షో న సుఖాయ కల్పతే. ౫౩
భవాపవర్గో భ్రమతో యదా భవే జ్జనస్య తర్హ్యచ్యుత సత్సమాగమః,
సత్సంగమో యర్హి తదైవ సద్గతౌ పరావరేశే త్వయి జాయతే మతిః. ౫౪
మన్యే మమానుగ్రహ ఈశ తే కృతో రాజ్యానుబంధాపగమో యదృచ్ఛయా.
యః ప్రార్థ్యతే సాధుభి రేకచర్యయా వనం వివిక్షద్భి రఖండభూమిపైః. ౫౫

సాధనేషు తపస్సు అధశ్శయన బ్రహ్మచర్యాదిషు నిష్ఠితః సంజాతనిష్ఠః అత ఏవ నివృత్తో భోగో యస్య తథాభూతః తదపేక్షయా భావిజన్మభోగాపేక్షయా దధత్ బిభ్రాణః తపాంసీతి విపరిణతేనాన్వయః, కర్మాణి వర్తమానదేహభోగార్థాని భోజనాదికర్మాణి కరోతి. ఇత్థంభూతోఽసౌ న సుఖాయ కల్పతే న సుఖీ భవతి కింతు దుఃఖ్యేవేతి భావః. ఉదాహ్రియతే, ఏవ మన్యోఽపి రాజశరీరప్రాప్తిసాధనాని కర్మాణి కరోతి తతో దధత్ రాజశరీర మితి శేషః. నివృత్తభోగః తపస్సు నిష్ఠితః తదపేక్షయా తద్ధేతు భూతః స్వరాట్స్యా మితి ప్రవృద్ధతర్షో ఽస్య సంసారతో న సుఖాయ కల్పత ఇతి. ౫౩

తర్హి కదా సుఖాయ కల్పత ఇత్యాహ (భవాపవర్గ ఇతి.) ఏవం సంసృతౌ భ్రమతః పుంసో భవాపవర్గః సంసారాంతః సంసారనివృత్తి ర్ముక్తి రితి యావత్ స యదా భవేదాగన్తు స్స్యాత్ తదైవాయం సుఖాయ కల్పతే ఇతి పూర్వేణ సంబంధః, కదా తర్హి భవాపవర్గో భవే దిత్యత ఆహ (తర్హీతి.) హే అచ్యుత! అస్య సంసరతో జనస్య యర్హి యదా యుష్మి న్ముక్తాని సత్సమాగమః సద్భిః భాగవతైః సహ సంగమః సంగతి స్సహవాస ఇతి యావత్, తదా భవాపవర్గః హి సత్సమాగమ స్స్యాదిత్యపవర్గ సాధనమాహ కింతు త్వద్భక్తిద్వారేత్యభిప్రాయేణాహ (సత్సంగమ ఇతి.) యదాహి సత్సంగమ స్తర్హ్యేవ పరే ఇంద్రాదయః అవరే అవమా యస్మా త్తస్మిన్ చతుర్ముఖస్యాపీశే నియంతరి సతాం గతౌ సద్భిః ప్రాప్యత్వాయ మాత్రే త్వయి మతి ర్భక్త్యాత్మికా బుద్ధి ర్జాయతే ఉత్పద్యతే. ౫౪

యదుక్తం "సోఽహం తవానుగ్రహార్థం గుహా మేతా ముపాగతః" ఇతి తత్సత్యమేవ కింతు పూర్వమేవ దేహానుబంధ్యపనయనేన లింగేన త్వయాఽనుగృహీతోఽహ మితి మన్యే ఇత్యభిప్రేత్యాహ (మన్యే ఇతి.) హే ఈశ! యదృచ్ఛయా త్రిదశసాహాయ్యకవ్యాజేన రాజ్య భావో యోఽనుబంధః పాశ స్తస్యాపగమోఽపాయః కృత ఇత్యేష మహాం స్త్వయైవానుగ్రహః కృత ఇతి మన్యే. తస్యానుగ్రహ పదయుక్తత్వే హేతుం వదన్ తమేవ రాజ్యానుబంధాపగమం విశినష్టి (య ఇతి) యో రాజ్యానుబంధాపగమః స్వామిభి ర్వివేకిభి స్తపసే వనం ప్రవేష్టు మిచ్ఛద్భి స్సార్వభౌమై రేకచర్యయా ఏకచర్యార్థం ఏకాకిత్వేన సంచారార్థం ప్రార్థ్యతే. ౫౫

న కామయేఽన్యం తవ పాదసేవనా దకిఞ్చనప్రార్థ్యతమా ద్వరం విభో,
ఆరాధ్య క స్త్వామపవర్గదం హరే వృణీత ఆర్యో వరమాత్మబంధనమ్. ౨౬

తస్మా ద్విసృజ్యాశిష ఈశ సర్వతో రజ స్తమస్సత్త్వగుణానుబంధనాః,
నిరఞ్జనం నిర్గుణ మద్వయం పరం త్వాం జ్ఞప్తిమాత్రం పురుషం వ్రజామ్యహమ్. ౨౭

చిర మిహ వృజినా ర్త స్తప్యమానోఽనుతాపై
రవిజితషడమిత్రో లబ్ధశాంతిః కథంచిత్,

తదేవం ప్రతివచనోపయుక్తార్థ ఉక్తః, అథ సాక్షాత్ప్రతివచన మాహ (న కామయ ఇతి) హే విభో అకించనై రనన్యప్రయోజనై రేకాంతిభి రతితరాం ప్రార్థనీయా త్తవ పాదసేవనా దన్యం వరం న కామయే అన్యో మదిష్టో వరణీయోఽర్థ ఏవ నాస్తీత్యభిప్రాయః, ఆర్యః శ్రేష్ఠో వివేకీ చేత్కో వా పుమా నపవర్గం మోక్షప్రదం త్వా మారాధ్య ఆరాధనేన ప్రసన్నీకృత్య కేవల మాత్మా బధ్యతే యేన తదాత్మబంధనం శబ్దాదివిషయజాలం వృణీత వృణుయాత్ మూర్ఖ శ్చే ద్వృణీత ఇత్యర్థః. ౨౬

యస్మా త్వత్పాదారవిందసేవన మేవ ప్రార్థనీయం తస్మాత్ హే ఈశ సర్వతః సర్వాః రజ స్తమస్సత్త్వగుణైః రజ ఆదిగుణకార్యైః కామక్రోధాదిభిః అనుబధ్యన్తే పృష్ఠత స్సంబధ్యంత ఇతి తథా కామక్రోధాద్యుత్తరఫలకా ఇత్యర్థః, ఆశిషః కామా న్విసృజ్యాహం త్వాం వ్రజామి "వ్రజగతౌ" గత్యర్థాః బుద్ధ్యర్థాః త్వత్ప్రాప్త్యుపాయత్వేన త్వా మధ్యవస్యామీత్యర్థః, శరణ్యస్య తస్య జీవతుల్యత్వ వారణాయ తం విశినష్టి-నిరంజనం పుణ్యపాపసంబంధరహితం ప్రకృతిపారవశ్యరూపాం, జనరహితం వా. నను కి మయం ముక్తజీవః నేత్యాహ నిర్గుణం కదాపి గుణత్రయసంబంధరహితం అనేన బద్ధదశాయాం గుణత్రయతత్కార్యరాగాదిసంబంధవన్ముక్తవ్యావృత్తిః తర్హి కిం నిత్యసిద్ధః నేత్యాహ-అద్వయం ద్విత్వ రహితం సమాభ్యధికరహితం తత్ప్రత్త్వేహీశ్వరద్విత్వప్రసంగః అత స్సమాభ్యధికరాహిత్యాదీశ్వర ద్విత్వం నాస్తి నిత్యసిద్ధస్తు సమాభ్యధికవా నితి తద్వ్యావృత్తిః అతః పరం సర్వోత్కృష్టం సౌలభ్యాభావే కేవలం పరత్వం న శరణ్యత్వప్రయోజక మత స్సౌలభ్య మాహ పురుషం-పురుషరూపేణ యదుషు వర్తమాన మితి భావః. దివ్యాత్మస్వరూపం నిర్దిశతి (జ్ఞప్తిమాత్ర మితి,) మాత్రశబ్దేన క్వచిదపి జడత్వవ్యావృత్తిః జ్ఞానైకస్వరూపమిత్యర్థః, అత్ర పురుషపదసౌలభ్య మన్యేషా మపి వాత్సల్యాది శరణ్యత్వోపయుక్తగుణానా ముపలక్షణమ్. ౨౭

ఇత్థం శరణం ప్రతిపద్యాత్మనః కార్పణ్యనివేదనపూర్వకం రక్షాం ప్రార్థయతే (చిర మితి.) ఇహ సంసారే ఉరుభి ర్విపులై స్తాపై రాధ్యాత్మికాదిభిః తప్యమానోఽత ఏవ చిరం వృజినేన దుఃఖేనా ర్తః పీడితః అవిజితా షడమిత్రా శ్శత్రవో మనష్షష్ఠానీంద్రియాణి యేన సః అవిజితషడమిత్ర

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్భఘట్టః)

శరణదసముపేత స్త్వత్పదాబ్జం పరాత్మన్న
భయమృత మశోకం పాహి మాஉஉపన్నమీశ. ౫౮

శ్రీభగవానువాచ —

సార్వభౌమ మహారాజ మతి స్తే విమలోర్జితా,
వరైః ప్రలోభితస్యాపి న కామై ర్విహతాయతః. ౫౯

ప్రలోభితో వరై ర్య త్త్వ మప్రమాదాయ విద్ధి తత్,
న ధీ ర్మయ్యేకభక్తానా మాశీ ర్భిద్యతే క్వచిత్. ౬౦

యుఞ్జానానా మభక్తానాం ప్రాణాయామాదిభి ర్మనః,
అక్షీణవాసనం రాజ న్దృశ్యతే క్వచి దుత్థితమ్. ౬౧

ఇతి పాఠే విగతా తృషా యేషాం తే వితృషాః అవితృషా ష్షట్ అమిత్రా యస్యేత్యర్థః. అత ఏవా లబ్ధా శాంతి ర్మనఃప్రసాదో యేన తథాభూతోஉహం హే శరణద కథంచి త్త్వత్సంకల్పాదివశేన త్వత్పదాబ్జం సముపేతః శరణం గతవాన్. పదాబ్జం కథంభూతం? న విద్యతే భయం సంసారో యస్మాత్ అత ఏవ న విద్యతే శోకో యస్మాత్ ఋతం సత్యం నిత్యం వా. అనేన స్వర్గయాగాదిసాధ్యసాధన వైలక్షణ్య ముక్తం. హే పరాత్మన్ పరమాత్మన్ హే సర్వనియంతః ఇత్థ మాపన్న మాపదా వ్యాప్తం అధునా ప్రపన్నం మాం పాహి సంసృతిభయా త్త్రాయస్వ. ౫౮

ఏవం విజ్ఞాపితః ప్రాహ భగవా న్యావ త్సమాప్తి (సార్వభౌమేతి) తవ మతిః విమలా రాగాదిమలరహితా ఊర్జితా బలవతీ నివృత్తిధర్మ ఏవ దృఢేత్యర్థః. కుతః, యతః వరై ర్హేతుభిః ప్రలోభం ప్రాపితస్యాపి తవ మతిః కామైః విషయైః న విహతా న విహన్యతే. ౫౯

వరైః ప్రలోభిత ఇతి య త్త ద ప్రమాదాయ విద్ధి బుద్ధే రప్రమాదార్థం విజానీహి. నను ప్రలోభనా త్కదాచి ద్బుద్ధిప్రమాదోஉపి స్యా త్తత శ్చ భ్రశ్యే దత ఆహ (న ధీ రితి.) మయ్యేక భక్తానాం అనన్యప్రయోజనభక్తానాం మతిః క్వచి త్కదాచి దప్యాశీర్భిః కామైః న భిద్యతే న విహన్యతే. ౬౦

అభక్తానాం తు భిద్యత ఏవేత్యాహ (యుంజానానా మితి.) ప్రాణాయామాదిభిః ఉపాయైః యుంజానానాం నియుంజానానాం మనోనియమనం కుర్వతాం తు మనః అక్షీణవాసనం అక్షీణా వాసనా యస్య తత్ హేతుగర్భమిదం తత్త్వాత్ క్వచి ద్విషయే కదాచి ద్వా ఉత్థితం విషయప్రవణం దృశ్యతే. ౬౧

విచరస్వ మహీం కామం మయ్యావేశితమానసః,
అస్త్వేవ నిత్యదా తుభ్యం భక్తి ర్మయ్యనపాయినీ. ౬౨

క్షత్రధర్మే స్థితో జన్తూ నవధీ ర్మృగయాదిభిః,
సమాహిత స్తత్తపసా జహ్యఘం మదుపాశ్రయః. ౬౩

జన్మన్యనంతరే రాజ న్సర్వభూతసుహృత్తమః,
భూత్వా ద్విజవర స్త్వం వై మా ముపైష్యసి కేవలమ్. ౬౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే ఏకపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

(విచరస్వేతి.) మయి ఆవేశితం మానసం యేన తథాభూత స్త్వం మహీం కామం యథేష్టం విచరస్వ. మయి నిత్య మనపాయినీ భక్తిస్తు అస్త్వేవ తథాఽనుగృహ్ణామీతి భావః. ౬౨

నను భక్తైకలభ్యో భవా న్మామంతరేణాప్యధునా ప్రత్యక్షితః కి మితి ముక్తిం విలంబయసీతి విదితతదభిప్రాయః ప్రాహ (క్షత్రేతి.) క్షత్రవర్ణోచితధర్మనిష్ఠో మృగయాదిభిః లోకరక్షాఽనుపయుక్తమృగయాదివ్యాపారైః జంతూ న్హతవా నసి. తతః త్వ మహ మేవోపాశ్రయ స్సంశ్రయో యస్య సః మద్భక్తినిష్ఠ స్సన్ తపసా మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకనివర్తకేన భక్తియోగోత్పత్తిప్రతిబంధకనివర్తకేన వా తపసా జంతువధప్రయుక్తం పాపం జహి అపనయ. ప్రత్యక్షితపరమాత్మనా మయ్యఘే ప్రారబ్ధే తపసాఽనుభవేన వా వినాశితే సత్యేవ పరమాత్మప్రాప్తి రితి భావః, ౬౩

కదా తర్హ్యఘక్షయ స్త్వత్ప్రాప్తిశ్చే త్యత ఆహ (జన్మనీతి.) అనంతరే ఏత జ్జన్మావ్యవహితోత్తరజన్మని త్వం ద్విజశ్రేష్ఠో భూత్వా సర్వభూతసౌహార్దవాన్ సమః కృత్స్నం జగ ద్బ్రహ్మాత్మకం పశ్యం స్స న్కేవలం ప్రకృతిమండలా త్పరతః స్థితం మా ముపైష్యసి ప్రాప్స్యసి. వై మానమ్. ౬౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకపంచాశోఽధ్యాయః.

అథ ద్విపఞ్చాశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ.—

ఇత్థం సోఽనుగృహీతోఽంగ కృష్ణే నేక్ష్వాకునందనః,
తం పరిక్రమ్య సన్నమ్య నిశ్చక్రామ గుహాముఖాత్. ౧

స వీక్ష్య క్షుల్లకా న్మర్త్యా న్పశూ న్వీరుద్వనస్పతీన్,
మత్వా కలియుగం ప్రాప్తం జగామ దిశ ముత్తరామ్. ౨

తప శ్శ్రద్ధాయుతో ధీరో నిర్మలో ముక్తసంశయః,
సమాధాయ మనః కృష్ణే ప్రావిశ ద్గన్ధమాదనమ్. ౩

బదర్యాశ్రమ మాసాద్య నరనారాయణాలయమ్,
సర్వద్వన్ద్వసహశ్శాన్తో తపసాఽఽరాధయ ద్ధరిమ్. ౪

అథ ద్విపఞ్చాశోఽధ్యాయః

అనావిష్టం ముచుకుందవృత్తాంత … ముచుకుంద … శ్రీకృష్ణానుగృహీతస్య ము … తతోఽనంతరచేష్టితం చాహ (ఇత్థ మితి.) అంగ హే రాజన్ శ్రీకృష్ణేనేత్థ మనుగృహీతో ముచుకుంద స్తం శ్రీకృష్ణం ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య చ గుహాద్వారా న్నిర్గతవాన్. ౧

స ముచుకుందః క్షుల్లకా నల్పశరీరాదీ న్మర్త్యాదీ న్వీక్ష్య కలియుగం ప్రాప్తం విజ్ఞాయోత్తరాం దిశం ప్రతి జగామ తపసే ఇతి శేషః. ౨

ధీరో జితేంద్రియః, దేహాదనుబంధ్యాదిష్వాసక్తిరహితః. ముక్తః సంశయ స్సిధ్యామి వా న వేత్యేవంవిధో యేన సః శ్రద్ధాయుతః కృష్ణే భగవతి స్వమన స్సమ్యగ్గాఢాయ స్థిరీకృత్య గంధమాదనం పర్వతం ప్రావిశత్. ౩

తత్రాపి బదర్యాశ్రమం నరనారాయణయో రాశ్రమం, ప్రాప్య సర్వాణి ద్వంద్వాని శీతోష్ణాదీని సహత ఇతి తథా శాంతః జితమనాః, హరి మాశ్రితబంధహరం భగవంతం తపసా ఆరాధయామాస. ౪

విచరస్వ మహీం కామం మయ్యావేశితమానసః,
అస్త్వేవ నిత్యదా తుభ్యం భక్తి ర్మయ్యనపాయినీ. ౬౨
క్షాత్రధర్మే స్థితో జన్తూ నవధీ ర్మృగయాదిభిః,
సమాహిత స్తత్తపసా జహ్యఘం మదుపాశ్రయః. ౬౩
జన్మన్యనంతరే రాజ న్సర్వభూతసుహృత్తమః,
భూత్వా ద్విజవర స్త్వం వై మా ముపైష్యసి కేవలమ్. ౬౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే
ఏకపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

(విచరస్వేతి.) మయి ఆవేశితం మానసం యేన తథాభూత స్త్వం మహీం కామం యథేష్టం విచరస్వ. మయి నిత్య మనపాయినీ భక్తిస్తు అస్త్వేవ తథాఽనుగృహ్ణామీతి భావః. ౬౨

నను భక్త్యేకలభ్యో భవా న్కాలాంతరేణాప్యధునా ప్రత్యక్షితః కి మితి ముక్తిం విలంబయసీతి విదితతదభిప్రాయః ప్రాహ (క్షాత్రేతి.) క్షత్రవర్ణోచితధర్మనిష్ఠో మృగయాదిభిః లోకరక్షాఽనుపయుక్తమృగయాదివ్యాపారైః జంతూన్ హతవా నసి. తతః త్వం మహా మేవాశ్రయ స్వం శ్రయో యస్య సః మదేకశరణ స్సన్ తపసా మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకనివర్తకేన భక్తియోగోత్పత్తిప్రతిబంధకనివర్తకేన వా తపసా జంతువధప్రయుక్తం పాపం జహి అపనయ. ప్రత్యక్షితపరమాత్మనా మయ్యఘే ప్రారబ్ధే తపసాఽనుభవేన వా వినాశితే సత్యేవ పరమాత్మప్రాప్తి రితి భావః. ౬౩

కదా తర్హ్యనఘస్య త్వత్ప్రాప్తిశ్చే త్యత ఆహ (జన్మనీతి.) అనంతరే ఏత జ్జన్మావ్యవహితోత్తరజన్మని త్వం ద్విజశ్రేష్ఠో భూత్వా సర్వభూతసౌహార్దవాన్ సమః కృత్స్నం జగ ద్బ్రహ్మాత్మకం పశ్యం స్త్వం కేవలం ప్రకృతిమండలా త్పరతః స్థితం మా ముపైష్యసి ప్రాప్స్యసి. వై మానమ్. ౬౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకపంచాశోఽధ్యాయః.

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్భఘట్టః)

ప్రద్రుత్య దూరం సంశ్రాన్తౌ తుఙ్గ మారుహతాం గిరిమ్,
ప్రవర్షణాఖ్యం భగవా న్నిత్యదా యత్ర వర్షతి. ౧౦

గిరౌ నిలీనా వాజ్ఞాయ చాధిగమ్య పదం నృప,
దదాహ గిరిమేధోభి స్సమన్తా దగ్ని ముత్సృజన్. ౧౧

తత ఉత్ప్లుత్య తరసా దహ్యమానతటా దుభౌ,
దశైకయోజనోత్తుఙ్గా న్నిపేతతు రధో భువి. ౧౨

అలక్ష్యమాణౌ రిపుణా సానుగేన యదూత్తమౌ,
స్వపురం పున రాయాతౌ సముద్రపరిఘాం నృప. ౧౩

సో౽పి దగ్ధా విత మృషా మత్వా తౌ బలకేశవౌ,
బల మాకృష్య సుమహ న్మగధా న్మాగధో యయౌ. ౧౪

తౌ రామకృష్ణౌ ప్రద్రుత్య పలాయ్య శ్రాంతౌ సంతౌ తుఙ్గ మత్యున్నతం ప్రవర్షణాఖ్యం గిరి మారూఢవంతౌ, ఆఖ్యయా అన్వర్థతా మాహ (భగవానితి,) భగవా న్పర్జన్యో యత్ర గిరౌ నిత్యదా వర్షతి ప్రకృష్టం నిత్య మస్మిన్ వర్షతీతి ప్రవర్షణః, అధికరణే ల్యుట్. ౧౦

హే నృప స జరాసంధః, పదం రామకృష్ణయోః పదాఙ్కితం తత్ర తత్ర భూప్రదేశం అధిగమ్యావలోక్య తేన లిఙ్గేన గిరౌ విలీనౌ అంతర్హితౌ. అజ్ఞాయానుమాయ నాధిగమ్యేతి పాఠే తత్ర విచిన్వన్నపి తయోః పదం నియతస్థాన మజ్ఞాత్వా కేవలం తత్ర విలీనౌ జ్ఞాత్వా తం గిరిం పర్వతో దశయోజనం ఏధోభిః కాష్ఠైః, చితిం కారయిత్వేతి శేషః, తత్రాగ్ని ముత్సృజన్ దదాహ. ౧౧

తదా దహ్యమానాని తటాని యస్య తస్మా ద్గిరే రుత్ప్లుత్య దశైకం చ యోజనాని యాని తావదుత్తుఙ్గా ద్గిరే ర్మాగధసంరోధదేశ మతిక్రమ్య పరతః, అధో నిపేతుః. ౧౨

తతో రిపుణా మాగధేనాదృశ్యమానౌ రామకృష్ణౌ సముద్ర ఏవ పరిఘా యస్యా స్తాం స్వపురీం ద్వారకాం ప్రతి పున రాజగ్మతుః. ౧౩

సో౽పి మాగధో౽పి రామకృష్ణౌ దగ్ధావితి మృషా యథా తథా మన్వానః, బలం సైన్య మాకృష్యాదాయ మాగధాన్ దేశా న్ప్రతియాజగామ. ౧౪

ఆనర్తాధిపతి శ్శ్రీమా న్రైవతో రేవతీం సుతామ్,
బ్రహ్మణా చోదితః ప్రాదా ద్బలాయేతి పురోదితమ్. ౧౫

భగవా నపి గోవింద ఉపయేమే కురూద్వహ,
వైదర్భీం భీష్మకసుతాం శ్రియోమాత్రాం స్వయంవరే. ౧౬

ప్రమథ్య తరసా రాజ్ఞ శ్సాల్వాదీం శ్చైద్యపక్షగాన్,
పశ్యతాం సర్వలోకానాం తార్క్ష్యపుత్ర స్సుధామివ. ౧౭

రాజోవాచ—

భగవా న్భీష్మకసుతాం రుక్మిణీం రుచిరాననామ్,
రాక్షసేన విధానేన ఉపయేమ ఇతి శ్రుతమ్. ౧౮

అథ శ్రీకృష్ణస్య వివాహా న్నిరూపయితుకామః, తావద్బలభద్రవివాహం నవమస్కంధోక్త మనుస్మరతి (ఆనర్తేతి.) స్పష్టోర్థః. ౧౫

అథ భగవద్వివాహా న్నిరూపయితుకామః, తావద్రుక్మిణీకల్యాణం తద్విస్తరబుభుత్సా ముత్పాదయన్ సంగృహ్ణాతి (భగవానపీతి ద్వాభ్యాం.) హేకురూద్వహ శ్రియో లక్ష్మ్యాః మాత్రా మంశభూతాం భీష్మకస్య రాజ్ఞః, సుతాం వైదర్భీం యథా తార్క్ష్యపుత్రో గరుడః, సుధా మాజహార తద్వత్స్వయంవరే సమాహూతానాం పశ్యతాం సతాం చైద్యపక్షపాతిన శ్శాల్వాదీన్ రాజ్ఞః క్షత్రియాన్, తరసా బలేన ప్రమథ్య బలాదాక్రమ్య అభిగామినీ మాకృష్య హృతా మితి శేషః, ఉపయేమే ఇత్యన్వయః. ౧౬-౧౭

తత్ర పరీక్షిద్రాజః పృచ్ఛతి (భగవానితి) రుచిరం సుందర మాననం యస్యాస్తాం ఉపయేమే వివాహితవా నితి శ్రుతం మయేతి శేషః. త్వన్ముఖా దధునా శ్రుత మితి భావః. నియుధ్యానీతయా వివాహో రాక్షసవివాహః. "రాక్షసో యుద్ధహరణా" దితి స్మృతేః. యద్వా యుద్ధేహరణమేవ రాక్షసో వివాహః. తథా చ రాక్షసేన వివాహేన హేతుభూతేన పశ్చా ద్భావా దుపయేమే ఇత్యర్థః. ౧౮

(ముచుకున్దస్య శ్రీకృష్ణదర్శనాదికథారమ్భఘట్టః)

భగవన్ శ్రోతు మిచ్ఛామి కృష్ణస్యామితతేజసః,
యథా మాగధసాల్వాదీ న్నిర్జిత్యైకః పున రాగమత్. ౧౯

బ్రహ్మన్ కృష్ణకథాః పుణ్యా మాధ్వీ ర్లోకమలాపహాః,
కో ను తృప్యేత శృణ్వానః శ్రుతజ్ఞో నిత్యనూతనాః. ౨౦

—* రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

రాజాఽఽసీ ద్భీష్మకో నామ విదర్భాధిపతి ర్మహాన్,
తస్య పఞ్చాభవ న్పుత్రాః కన్యైకా చ వరాననా. ౨౧

రుక్మ్యగ్రజో రుక్మరథో రుక్మబాహు రనన్తరః,
రుక్మకేశో రుక్మమాలీ రుక్మిణ్యేషాం స్వసా సతీ. ౨౨

(మాగధసాల్వాదీన్ ... ప్రకారేణ మాగధాదీనేక ఏవ సన్ జిత్వా పున రాగమత్ వై దర్భీమానయత్ ... శ్రీకృష్ణస్య ... శ్రోతు మిచ్ఛామి. ౧౯

అత్యన్తం ... (బ్రహ్మన్నితి) హే బ్రహ్మన్ శ్రీకృష్ణస్య కథాః ... శృణ్వతాం ... పుణ్యాః ... మాధ్వీః ... లోకమలాపహాః, న కేవలం పుణ్యా ఏవ ... శృణ్వతో జగతశ్చ ... పాపఘ్న్యః. అత స్తాః శ్రుతజ్ఞః, శ్రోత్రేంద్రియ ... సారాసారవివేకీ ... శృణ్వాన్ ... తృప్యేత్ ... శ్రుతజ్ఞ ... సత్యం ... ప్రతి ... విశిష్టా (నిత్యనూతనా ఇతి,) ౨౦

... (రాజాఽఽసీదితి. విదర్భాణాం దేశానా మధిపతిః ... తస్య భీష్మకస్య ... కన్యకా త్వేకైవ సా వరాననా ... సర్వావయవానా ముపలక్షణం. సర్వాఙ్గసౌందర్యవతీత్యర్థః, ౨౧

పుత్రా న్కన్యాంశ్చ ... కన్యకాఖ్యామాహ (రుక్మీతి.) అగ్రజో రుక్మీ. తతః క్రమేణ రుక్మరథాదయః, ఏషాం రుక్మ్యాదీనాం స్వసా భగినీ రుక్మిణీ సతీ సుశీలా. ౨౨

సా పశ్యన్తీ ముకున్దస్య రూపవీర్యగుణశ్రియః,
గృహాగతై ర్గీయమానా స్తం మేనే సదృశం పతిమ్. ౨౩

తాం బుద్ధిలక్షణౌదార్యరూపశీలగుణాశ్రయామ్,
కృష్ణ స్స్వసదృశీం భార్యాం సముద్వోఢుం మనో దధే. ౨౪

బన్ధూనా మిచ్ఛతాం దాతుం కృష్ణాయ భగినీం నృప,
తతో నివార్య కృష్ణద్విడ్రుక్మీ చైద్య మమన్యత. ౨౫

తదవేత్యాసితాపాఙ్గీ వైదర్భీ దుర్మనా భృశమ్,
విచిన్త్యా_ప్తం ద్విజం కంచి త్కృష్ణాయ ప్రాహిణో ద్ద్రుతమ్. ౨౬

ద్వారకాం స సమభ్యేత్య ప్రతీహారైః ప్రవేశితః,
అపశ్య దాద్యం పురుష మాసీనం కాఞ్చనాసనే. ౨౭

సా రుక్మిణీ స్వగృహాన్ ప్రత్యాగతైః జనైః, గీయమానాః, శ్రీ కృష్ణస్య రూపసౌందర్య వీర్యగుణాః, అన్యే గామ్భీర్యౌదార్యాదయః. శ్రీ ర్భోగ్యభోగోపకరణాదిసంపత్తిః, ఏతాః పశ్యంతి శృణ్వతీ తం ముకుంద మేవాత్మనః, సదృశ మనురూపం పతిం మేనే. ౨౩

తథా కృష్ణోఽపి గృహాగతజనముఖాద్బుద్ధ్యాదిగుణైకతానాం తాం రుక్మిణీం శ్రుత్వా ఆత్మనోఽనురూపాం భార్యాం సముద్వోఢుం ఉపయంతుం మనశ్చక్రే. ౨౪

ఏవం స్థితే రుక్మీ బంధూనాం రుక్మిత దేషామితి శేషః, కృష్ణాయైవ భగినీం దాతు మిచ్ఛతాం సతాం హే నృప తత స్తాన్నివార్య శ్రీకృష్ణం ద్వేష్టీతి తథాభూత స్సన్ చైద్యం శిశుపాలమేవ భగిన్యాః. పతి మమన్యత చైద్యాయైవ దాతుం నిశ్చికాయేత్యర్థః. ౨౫

త ద్బుద్ధ్వా, నిశ్చిత మాలక్ష్యాసితౌ అపాఙ్గౌ యస్యాః సా వైదర్భీ దుఃఖితచిత్తా తతో విచిన్త్యాప్తం కంచి ద్విప్రశ్రేష్ఠం ద్రుతం త్వరితం యథా తథా శ్రీకృష్ణాయ ప్రాహిణోత్ శ్రీకృష్ణ మానేతుం ప్రేషయామాసేత్యర్థః. క్రియార్థోపపదస్యేతి చతుర్థీ, ౨౬

స ద్విజః ద్వారకాం ప్రతి గత్వా తత్ర ద్వారపాలై రంతః ప్రవేశితః, కాఞ్చనమయే సింహాసనే స్థితం జగత్కారణం పురుషం శ్రీకృష్ణం దదర్శ. ౨౭

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

దృష్ట్వా బ్రహ్మణ్యదేవ స్త మవరుహ్య నిజాసనాత్,
ఉపవేశ్యార్హయాంచక్రే యథాఽఽత్మానం దివౌకసః. ౨౮

తం భుక్తవన్తం విశ్రాన్త ముపగమ్య సతాంగతిః,
పాణినాఽభిమృశ న్పాదా వవ్యగ్ర స్త మపృచ్ఛత. ౨౯

శ్రీభగవానువాచ —

కచ్చి ద్ద్విజవరశ్రేష్ఠ ధర్మ స్తే వృద్ధసమ్మతః,
వర్తతే నాతికృచ్ఛ్రేణ సన్తుష్టమనస స్సదా. ౩౦

సన్తుష్టో యర్హి వర్తేత బ్రాహ్మణో యేన కేనచిత్,

తం దృష్టవంతం ద్విజ మవలోక్య బ్రహ్మణికులే సాధవో బ్రహ్మణ్యాః. తేషాం మధ్యే దేవః, దీవ్యమానః, శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. స భగవాన్నిజాసనా దవరుహ్య ద్విజ ముపవేశ్య అర్హయాం చక్రే పూజయామాస, యథా దేవా ఆత్మానః పూజయంతి తద్వత్. ౨౮

(తమితి.) విశ్రాంతం విగతాధ్వశ్రమం తం ద్విజం ఉపగమ్య స్వయం సతాం గతిః, శ్రేయః ప్రాప్త్యుపాయ స్త్వా త్వద్విధ్యేవ మనుషేయమితి ప్రదర్శయన్నివేతి భావః. అభిమృశన్ శనై స్సమ్మర్దయన్ అవ్యగ్రః. అవహితచిత్త స్తం ద్విజ మపృచ్ఛత. ౨౯

ప్రశ్నమేవ వర్ణయతి (కచ్చిదితి.) హేద్విజశ్రేష్ఠానామపి శ్రేష్ఠ తవ ధర్మః. ఆర్యసమ్మతో వర్తతే కచ్చిత్ మవిష్ట ఇతి భావః. కోఽసావార్యసమ్మతః, త్వదిష్టశ్చే త్యతో విశినష్టి- నాతికృచ్ఛ్రేణ అనతిక్లేశేన అయత్నలబ్ధేన సదా సంతుష్టం మనో యస్య తవ ధర్మ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. సంతోష ఏవ బ్రాహ్మణస్య పరమో ధర్మ ఆర్యసమ్మతో మదిష్టశ్చేతి భావః. ౩౦

ఏతదేవోపపాదయతి (సంతుష్ట ఇతి.) యర్హి యదా యేన కేనచిత్ అయత్నలబ్ధేనైవ దేహ ధారణోపయుక్తేన సంతుష్టః, స్వాత్ స్వస్మాత్ ధర్మా ద్వర్ణాశ్రమోచితా ద్ధర్మా దహీయమానః. వర్తేత స హి నిత్యసంతోషరూపో ధర్మః. అన్య నిత్య సంతుష్టస్య స్వధర్మా దనపేతస్య చ పుంసః. అఖిలా న్కామానిష్టార్థాన్ దోగ్ధీతి తథా, స్వాదిత్యత్ర "పూర్వాదిభ్యో నవభ్యోవే"తి వికల్పాత్స్మాదాదేశాభావః.

అహీయమానస్స్వాద్ధర్మాత్ స హ్యస్యాఖిలకామధుక్. ౩౧

అసన్తుష్టోఽసకృల్లోకా నాప్నోత్యపి సురేశ్వరః,
అకిఞ్చనోఽపి సన్తుష్టశ్శేతే సర్వాఙ్గవిజ్వరః. ౩౨

విప్రాన్ స్వలాభసన్తుష్టాన్ సాధూన్ భూతసుహృత్తమాన్,
నిరహఙ్కారిణశ్శాన్తాన్ నమస్యే శిరసాఽసకృత్. ౩౩

కచ్చిద్వః కుశలం బ్రహ్మన్ రాజతో యస్య హి ప్రజాః,
సుఖం వసన్తి విషయే పాల్యమానాస్స మే ప్రియః. ౩౪

అభీక్ష్ణమధర్మనాశనేన వృద్ధసమ్మతత్వం ఫలితం. శిష్టసమ్మతస్యైవ ధర్మస్య ఫలసాధనత్వావ్యభిచారాత్ ఫలసాధనత్వాద్యవసాయినామేవ శిష్టత్వాత్. ౩౧

ఏవం సన్తోషస్య పారలౌకికసుఖసాధనత్వముక్తం. అథేహలోకేఽపి సుఖహేతుత్వం వక్తుమసన్తోషస్యోభయత్ర దుఃఖహేతుతామాహ (అసన్తుష్ట ఇత్యర్ధేన.) సర్వేశ్వరోఽప్యసన్తుష్టశ్చేల్లోకాన్ అనుకూలతయా లోక్యత ఇతి లోకా ఆనన్దాః, సుఖానీతి యావత్ తాన్ ఐహికాన్ ఆముష్మికాంశ్చ న ప్రాప్నోతి అకిఞ్చనోఽపి సన్తుష్టశ్చేత్ సర్వాఙ్గవిజ్వరః, కస్మింశ్చిదఙ్గేఽపి తాపరహితశ్శేతే. ౩౨

అథ సన్తోషస్య స్వాశ్రితత్వమాహ (విప్రానితి.) స్వలాభేన స్వసత్తాలాభేన "స్వోజ్జీవనేచ్ఛా యది తే స్వసత్తాయాం స్పృహా యది ఆత్మదాస్యం హరేస్స్వామ్యం స్వభావం చ సదా స్మరే"త్యుక్తప్రకారదాస్యాద్యనుసన్ధానప్రయుక్తాత్మలాభేనేత్యర్థః. తేనైవ సన్తుష్టాన్ సాధూన్ పరోపకారిణః నిరహఙ్కారిణః దేహాత్మాభిమానరహితాన్ శాన్తాన్ జితేన్ద్రియాన్ ద్విజానహం అసకృచ్ఛిరసా నమస్యే నమస్కరోమి, అతీవ మదిష్టం కుర్వద్భ్య స్తేభ్యః, ప్రత్యుపకర్తుమశక్తః కేవలం నమస్కరోమీత్యభిప్రాయః, ౩౩

హే బ్రహ్మన్ వో యుష్మాకం, రాజతః, రాజ్ఞస్సకాశాత్ కుశలం కచ్చిత్ యస్య రాజ్ఞో విషయే దేశే ప్రజాః, పాల్యమానాః, సుఖం యథా తథా వసన్తి స రాజా మమ ప్రియః, ౩౪

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

యత స్త్వ మాగతో దుర్గం వి స్తీర్యేహ యదిచ్ఛయా,
సర్వం మే బ్రూహ్యగుహ్యం చే ద్వయం కింకరవామహే. ३५

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం సంపృష్టసంప్రశ్నో బ్రాహ్మణః పరమేష్ఠినా,
లీలాగృహీతదేహేన తస్మై సర్వ మవర్ణయత్. ३६

రుక్మిణ్యా ప్రేషిత స్తేఽహం సకాశం పురుషో త్తమ,
తస్యా స్సన్దేశ మాకర్ణ్య క్రియతాం తదన న్తరమ్. ३८

నిధాయ లిఖితం పత్రం పాదయోః ప్రణనామ తమ్,
తదాదాయ జగన్నాథ స్స్మితసున్దరలోచనః,

యతో యస్మాద్దేశాత్ ఇహ దుర్గం సాముద్రజలాత్మకం వి స్తీర్య యదిచ్ఛయా యత్ప్రయోజనేచ్ఛయా హేతుభూతయా ఆగతః త త్సర్వ మగుహ్యం చే న్నోఽస్మభ్యం బ్రూహి, వయం కింకరవామహే కిఙ్కరా వయ మిత్యర్థః, ३५

(ఏవమితి.) లీలయా హేతుభూతయా గృహీతో దేహో యేన పరో మా యస్మా త్తస్మి న్మహిమ్ని తిష్ఠతీతి తథా "స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠత" ఇతి శ్రుతేః, తేన భగవతేత్థం సంపృష్టః ప్రశ్నః ప్రశ్నవిషయో యస్య స బ్రాహ్మణ స్తస్మై శ్రీకృష్ణాయ సర్వం పృష్టం వర్ణయామాస, ३६

(రుక్మిణ్యేతి) తవ సకాశం సమీపం ప్రతి ప్రేషితః తస్యా రుక్మిణ్యాః, సందేశం వాచిక మాకర్ణ్య అనంతరం త ద్రుక్మిణ్యు క్తం క్రియతాం యద్వా తదనంతరం శ్రవణానంతరం క్రియతాం యథోచిత మితి శేషః. ३८

ఏవ ముక్త్వా లిఖితం రుక్మిణ్యేతి శేషః. పత్రం పాదయోః భగవత ఇతి శేషః, నిధాయ తం కృష్ణం ప్రణనామ నమస్కృతవాన్, తత్పత్ర మాదాయ సాదరం యథా తథా వాచయామాస బ్రాహ్మణముఖేనై వేతిశేషః, కథమ్భూతః స్మితేన సుందరే లోచనే యస్య సః ధర్మాత్మా యా చితార్థప్రదానరూప

వాచయామాస ధర్మాత్మా సాదరం స్పృహయన్నివ. ౩౮

శ్రీరుక్మిణ్యువాచ—

శ్రుత్వా గుణా న్భువనసున్దర శృణ్వతాం తే నిర్విశ్య కర్ణవివరై ర్హరతోఽఙ్గతాపమ్
రూపం దృశాం దృశిమతా మఖిలార్థలాభం త్వయ్యచ్యుతా విశతి చిత్త మపత్రపం మే. ౩౯
కా త్వా ముకున్ద మహతీ గుణరూపశీలవిద్యావయోద్రవిణధామభి రాత్మతుల్యమ్,
ధీరా పతిం కులవతీ న వృణీత కన్యా కాలే నృసింహ నరలోక మనోఽభిరామమ్ ౪౦
తన్మే భవా న్ఖలు వృతః పతి రఙ్గజాయా మాత్మాఽర్పితశ్చ భవతోఽత్ర విభో విధేహి,
మా వీర భాగమభిమర్శతు చైద్య ఆరా ద్గోమాయువ న్మృగపతే ర్బలి మమ్బుజాక్ష. ౪౧

ధర్మప్రవణబుద్ధిమాన్ స్పృహయన్నివ వాచనేనైవ లిఙ్గేన తద్విషయకస్పృహాం వ్యఞ్జయన్నివే త్యర్థః. ౩౮

బ్రాహ్మణః కృష్ణానుజ్ఞయా వాచికం వక్తి (శ్రుత్వేతి) హేభువనసుందర. అనేన ఔత్సుక్యం ద్యోతయతి. త్వద్గుణాన్ శృణ్వతాం జనానాం కర్ణరన్ధ్రై రన్త ప్రవిశ్యాఙ్గతాపం ఆధ్యాత్మికం తాపం హరతః తే తవ గుణాన్ తథా దృశిమతాం చక్షుష్మతాం దృశా మఖిలార్థానాం అనుకూలవిషయాణాం లాభో యస్మాత్ తథాభూతం చ తవ రూపం చ శ్రుత్వా హే అచ్యుత మమ చిత్తం నిర్లజ్జం యథా తథా చిత్తవిశేషణం వా త్వయ్యేవావిశతి ఆసజ్జతే, క్వ తవ మహిమా క్వ చాహం రూపశీలాదివియుక్తా తథా వ్యపత్రపం నిర్విశతీత్యభిప్రాయేణాపత్రప ఇత్యుక్తమ్, ౩౯

అహో కులకన్యానా మిద మతిధార్ష్ట్య మితి మాశఙ్కిష్టా ఇత్యాహ (కా త్వేతి.) హే ముకుంద హే నృసింహ నరశ్రేష్ఠ కా నామ కన్యా కులవతీ తథా మహతీ గుణోదారా తథా ధీరా స్థిరచిత్తా చే త్త్వా త్వాం పతిం న వృణీత, తేన న మయ్యేవ కేవలం దోషశఙ్కేతి భావః, కథమ్భూతం? గుణశీలాదిభి రాత్మనైవ తుల్యం నిరుపమ మిత్యర్థః. ద్రవిణం ద్రవ్యసంపత్ ధామ తేజః. ప్రభావ ఇతి యావత్, తథా నరలోకస్య మనసః, అభిరామ మతీవానుకూలవిషయభూతం కించ కాలే వివాహావసరే. ౪౦

(తన్మన ఇతి.) హే విభో తత్తస్మాన్మే మయా భవాన్ ఖలు పతిః. వృతః, ఆత్మా చ భవతే తుభ్యం అర్పితః, అతః అఙ్గ హే కృష్ణ జాయాం భార్యాం విధేహి త్వ మాగత్య మామితి శేషః, విపక్షే బాధకం ద్యోతయన్నాహ (మావీరభాగమితి.) హే అమ్బుజాక్ష మృగపతేః సింహస్య బలిం గోమాయుః, సృగాల ఇవ వీరస్య తవ భాగభూతాం మాం చైద్యః, శిశుపాలః ఆరాచ్ఛీఘ్ర మాగత్య మాభిమర్శతు మా స్పృశతు, ౪౧

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

పూర్తేష్టదత్తనియమవ్రతదేవవిప్రగుర్వర్చనాదిభి రలం భగవా ...
ఆరాధితో యది గదాగ్రజ ఏత్య పాణిం గృహ్ణాతు మే న దమఘోషసుతాదయోఽన్యే. ४०

శ్వో భావిని త్వ మజితోద్వహనే విదర్భా న్గుప్తః సమేత్య పృతనా ...
నిర్మథ్య చైద్యమగధేన్ద్రబలం ప్రసహ్య మాం రాక్షసేన విధినోద్వహ వీర్యశుల్కామ్. ४१

అన్తఃపురాన్తరచరీ మనిహత్య బన్ధూం స్త్వా ముద్వహే కథమితి ప్రవదామ్యుపాయమ్,
పూర్వేద్యు రస్తి మహతీ కులదేవయాత్రా యస్యాం బహి ర్నవవధూ గ్గిరిజా ముపేయాత్.

అనేకజన్మార్జితసుకృతై రిద మేవ మే భూయాదితి ప్రార్థయతే (పూర్తేతి.) పూర్తం స్మార్తం కర్మ వాపీకూపతటాకాదినిర్మాణం వా ఇష్టం వైదికం యాగాదికర్మ, దత్తాదయః ప్రదర్శనార్థాః, తత్ర దత్తం దానం సత్పాత్రద్రవ్యత్యాగాత్మకం, నియమ స్తీర్థస్నానాది వ్రతం కృచ్ఛ్రాదిదేవాదీనాం ద్వంద్వః తేషా మర్చనం, ఆదిశబ్దేన భూతహితత్వదమాదిసంగ్రహః, ఏభిః యది నూనం భగవా నారాధితః. స్యా త్తర్హి గదాగ్రజః శ్రీకృష్ణః శ్వః ఆగత్య మమ పాణిం గృహ్ణాతు నత్వన్యే దమఘోషసుతాదయః శిశుపాలాదయః. ४०

నను బన్ధుభి శ్చైద్యాయార్పితాయాం త్వయి కిమధునా విధేయ మిత్యత్రాహ (శ్వో భావినీతి) హే అజిత శ్వో భావి న్యుద్వహనే వివాహే త్వం గూఢస్సన్ అలక్షిత ఏవాగత్య తత స్సేనాపతిభిః పరివృత స్సన్ చైద్యాదిబలం నిర్మథ్య పరాభూయ ప్రసహ్య హఠాద్వీర్యం ప్రభావదర్శన మేవ శుల్కం వైవాహికం దేయం యస్యా స్తాం మాం రాక్షసేన విధినా ఉద్వహత్యుపదేశరణ స్యమ్. ४१

నను భవతు శిశుపాలాదిబలప్రమథన మంతఃపురగతాయా స్తవ హరణే త్వ ద్బంధువధోఽపి ప్రసజ్యేతే త్యత ఆహ (అంతఃపురేతి.) అంతఃపురమధ్యచరీం మాం బంధూ నహత్వా కథ ముద్వహే ఇతిచే త్తత్రోపాయం వదామి పూర్వేద్యుః వివాహదినాదితి శేషః, మహతీ కులదేవయాత్రా అస్తి, యస్యాం యాత్రాయాం బహిః, పురాదితి శేషః. నవవధూ రహం గిరిజామమ్బికా ముపేయాం గచ్ఛేయం, దర్శనార్థమితి శేషః. అమ్బికాగృహాదేవ మమ హరణం సుకరమితి భావః. ४४

యస్యాఙ్ఘ్రిపఙ్కజరజస్స్నపనం మహాన్తో
వాఞ్ఛన్త్యుమాపతి రివాత్మతమోఽపహత్యై।
యర్హ్యమ్బుజాక్ష న లభేయ తవ ప్రసాదం
జహ్యా మసూన్వ్రతకృశాన్ శతజన్మభి స్స్యాత్। ౪౩

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

ఇత్యేతే గుహ్యసన్దేశా యదుదేవ మయాఽఽహృతాః।
విమృశ్య కర్తుం య చ్చాత్ర క్రియతాం తదనన్తరమ్। ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే
ద్విపఞ్చాశోఽధ్యాయః।

నను కిమనేనార్థకారిణా నిర్బంధేన చైద్యోఽపి తావత్ప్రఖ్యాతగుణకర్మా యోగ్య ఏవ వర ఇత్యత ఆహ (యస్యేతి.) హేఅమ్బుజాక్ష యస్య తవ భవతోఽఙ్ఘ్రిరజోభిః, స్నపన మాత్మనః, తమసోఽపహత్యై అజ్ఞాననివృత్త్యై ఉమాపతి రివ అన్యేఽపి మహాంతో వాఞ్ఛంతి తస్య భవతః ప్రసాదం యర్హ్యహం న లభేయ న ప్రాప్నుయాం తర్హి వ్రతై రుపవాసాదిభిః కృశా నసూన్ ప్రాణాన్ జహ్యాం త్యజేయమ్, తతః కిమిత్యత ఆహ-శతజన్మభిరపి స్యాం తవాహం భార్యా స్యామిత్యర్థః। ౪౩

ఇత్థం వాచికం, పఠిత్వాఽఽహ ద్విజః హేయదుదేవ ఇత్యేవంవిధా గుహ్యతమాః సందేశా మయా ఆహృతాః। అత్ర యత్కర్తవ్యం త ద్విమృశ్య క్రియతాం తచ్చ సమనంతర మేవ క్రియతా మితి। ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్విపఞ్చాశోఽధ్యాయః।

అథ త్రిపఞ్చాశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

వైదర్భ్యా స్స తు సందేశం నిశమ్య యదునందనః,
ప్రగృహ్య పాణినా పాణౌ ప్రహస న్ద్విజ మబ్రవీత్. ౧

శ్రీభగవానువాచ—

యథా సా రుక్మిణీ నిత్యం మచ్చిత్తాఽఽస్తే సుశోభనా,
తథాఽహ మపి తచ్చిత్తో నిద్రాం చ న లభే నిశి. ౨

వేదాహం రుక్మిణో ద్వేషా న్మమోద్వాహో నివారితః,
తా మానయిష్య ఉన్మథ్య రాజన్యాపశదా న్మృధే,
మత్పరా మనవద్యాఙ్గీ మేధసోఽగ్నిశిఖామివ. ౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఉద్వాహర్క్షం స విజ్ఞాయ రుక్మిణ్యా మధుసూదనః,

అథ త్రిపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

(వైదర్భ్యా ఇతి.) తత స్స భగవాన్ యదునన్దన స్తు వైదర్భ్యా స్సందేశ మాకర్ణ్య స్వపాణినా ద్విజం పాణౌ గృహీత్వా ప్రహస న్నువాచ. ౧

ఉక్తిమేవాహ (యథేతి.) మచ్చిత్తేతి నిద్రాయ అలాభే హేతుః తథా తచ్చిత్త ఇత్యపి. ౨

శోత్వంకరం చాహ (వేదేతి.) మయి ద్వేషా ద్ధేతోః రుక్మిణా మదుద్వాహో నివారిత ఇత్యహం వేద్మి, అత శ్చాహం నిద్రాం న లభ ఇత్యర్థః. అధునా తు రాజన్యాధమా న్యుద్ధే ఉన్మథ్య అనవద్యాని నిర్దుష్టాని శోభనాన్యఙ్గాని యస్యాః అహ మేవ పరో యస్యా స్తాం మచ్చిత్తాం వా తాం రుక్మిణీం ఆనయిష్యామి. ఉన్మథ్యానయనే దృష్టాంతః (ఏధసో దారుణోఽగ్నిశిఖామివేతి.) ౩

ఇతి బ్రాహ్మణ ముక్త్వాఽథ సూత మాహేత్యాహ (ఉద్వాహేతి.) మధుసూదనో రుక్మిణ్యా

రథ స్సంయుజ్యతా మాశు దారుకేత్యాహ సారధిమ్. ४

స చాశ్వై స్సైన్యసుగ్రీవమేఘపుష్పబలాహకైః,
యుక్తం రథ ముపానీయ తస్థౌ ప్రాఞ్జలి రగ్రతః. ౫

ఆరుహ్య స్యన్దనం శౌరి ర్ద్విజ మారోప్య తూర్ణగైః,
ఆనర్తాదేకరాత్రేణ విదర్భానగమ ద్ధయైః. ౬

రాజా స కుండినపతిః పుత్రస్నేహవశంగతః,
స్వాం కన్యాం శిశుపాలాయ దాస్య న్కర్మాణ్యకారయత్. ౭

పురం సమ్మృష్టసంసిక్తమార్గరథ్యా చతుష్పథమ్,
చిత్రధ్వజపతాకాభి స్తోరణై స్సమలఙ్కృతమ్. ౮

ఉద్వాహర్క్షం పరశ్వో రాత్రౌ విహహనక్షత్ర మితి విజ్ఞాయ సాంధి, మాహ (కిమితి,) హేదారుక, రథ, స్సంయుజ్యతా మశ్వైస్సంయుక్తః క్రియతామ్. ४

తతో దారుకః సైన్యాద్యాఖ్యైః చతుర్భిః, శ్రేష్ఠైః, అశ్వై ర్యుక్తం రథ ముప సమీప మానీయా గ్రతః పురతః బద్ధాఞ్జలి స్తస్థౌ. ౫

(ఆరుహ్యేతి.) తావత్ ద్విజ మారోప్య తత స్స్వయమపి స్యందనం రథ మారుహ్య అనర్తాత్స్వదేశా ద్విదర్భాన్ దేశాన్ హయై స్తురగై రేకరాత్రేణాగమత్, తస్యాం రాత్ర్యాం ప్రస్థాయ ప్రాతర్విదర్భదేశా నగమ దిత్యర్థః, “శ్వో భావిని త్వ మజితోద్వహన” ఇతి రుక్మిణీసందేశాత్. ౬

(రాజేతి.) కుణ్డినపతి ర్భీష్మకః పుత్రస్య రుక్మిణః స్నేహవశంగతః పుత్రస్నేహేన తత్పరతంత్రీభూత ఇత్యర్థః. దాస్యన్ “లక్షణహేత్వో” రితి శత్రాదేశః, దాతు మిత్యర్థః, కర్మాణి పునరాలఙ్కారపితృదేవార్చనాదీని, కారయామాస. ౭

కర్మాణ్యేవాహ (పురమితి చతుర్భిః.) సమ్మృష్టా స్సంసిక్తాశ్చ, మార్గాదయో యస్మిన్ తత్ చిత్రధ్వజేషు పతాకాస్తాభి స్తోరణైశ్చ సమ్య గలఙ్కృత మకారయత్. ౮

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

స్రగ్గన్ధమాల్యాభరణై ర్విరజోఽమ్బరభూషితైః,
జుష్టం స్త్రీపురుషై శ్శ్రీమ ద్గృహై రగరుధూపితైః. ౯

పితౄ న్దేవా న్సమభ్యర్చ్య విప్రాం శ్చ విధివ న్నృప,
భోజయిత్వా యథాన్యాయం వాచయామాస మఙ్గలమ్. ౧౦

సుస్నాతాం సుదతీం కన్యాం కృతకౌతుకమఙ్గళామ్,
అహతాంశుకయుగ్మేన భూషితాం భూషణో త్తమైః. ౧౧

చక్రు స్సామర్గ్యజుర్మన్త్రైర్వధ్వారక్షాం ద్విజో త్తమాః,
పురోహితోఽథర్వమన్త్రై ర్జుహావ గ్రహశాన్తయే. ౧౨

హిరణ్యరూప్యవాసాంసి తిలాంశ్చ గుడమిశ్రితాన్,
ప్రాదా ద్ధేనూశ్చ విప్రేభ్యో రాజా విధివిదాం వరః. ౧౩

స్రగ్గంధమాల్యాభరణై రిత్యత్ర మత్వర్థీయ అద్యచ్ ద్రష్టవ్యః, స్రగాదిమద్భిః తథా విరజోఽమ్బరైశ్చ, భూషితై స్త్రీపురుషై ర్జుష్టం తథా శ్రీమద్భిః, అగరుణా, ధూపితై ర్గృహైశ్చ జుష్టమ్. ౯

పితౄ న్దేవాంశ్చ సమ్య గభ్యర్చ్య హేనృప సవిసర్గపాఠే భీష్మకః విప్రా న్యథావిధి భోజయిత్వా విధవత్సమభ్యర్చ్చేతి వా, రుక్మిణీం ప్రతి, మంగళం వాచయామాస, యథాన్యాయ మన్యాశ్చ కన్యాః ప్రతి మంగళం వాచయామాసేతి, వార్థః. ౧౦

కథమ్భూతాం? కృతః, కౌతుకేన వివాహసూత్రేణ మంగళం, యస్యా స్తాం అహతయో స్నవీనయో రంశుకయో. ర్యుగ్మేన భూషణో త్తమై శ్చాలఙ్కృతాం, చక్రు రితి. ౧౧

వధ్వా స్తస్యాః కన్యాయాః, సామాదిభిర్మన్త్రైః రక్షాం చ చక్రుః, అథర్వమంత్రవి. త్పురోహితః ప్రతికూలగ్రహశాంత్యర్థం, జుహావ. ౧౨

(హిరణ్యేతి.) విధివిదాం విధిజ్ఞానాం వరో రాజా భీష్మకః, హిరణ్యాదీన్ ధేనూశ్చ విప్రేభ్యః ప్రాదాత్. ౧౩

ఏవం యథా రుక్మిణ్యై తథా దమఘోష సుతాయ శిశుపాలాయ చ సర్వ మభ్యుదయోచితం కర్మ మన్త్రజ్ఞైః, ద్విజైః కారయామాస. ౧౪

ఏవం చేదిపతీ రాజా దమఘోష స్సుతాయ వై.
కారయామాస మన్త్రిజ్ఞై స్సర్వమభ్యుదయోచితమ్. ౧౪

మదచ్యుద్భి ర్గజానీకై స్స్యన్దనై ర్హేమమాలిభిః,
పత్త్యశ్వసఙ్కులై స్సైన్యైః పరీతః కుణ్డినం యయౌ. ౧౫

తం వై విదర్భాధిపతి స్సమభ్యేత్యాభిపూజ్య చ.
నివేశయామాస ముదా కల్పితా న్యనివేశనే. ౧౬

తత్ర సాల్వో జరాసన్ధో దన్తవక్త్రో విడూరథః.
ఆజగ్ము శ్చైద్యపక్షీయాః పౌణ్డ్రికాద్యా స్సహస్రశః.
కృష్ణరామద్విషో యత్తాః కన్యాం చైద్యాయ సాధితుమ్. ౧౭

యద్యాగత్య హరే త్కృష్ణో రామాద్యై ర్యదుభి ర్వృతః.
యోత్స్యామ సహితా స్తేన ఇతి నిశ్చితమానసాః,
ఆజగ్ము ర్భూభుజా శ్చాన్యే సమగ్రబలవాహనాః. ౧౮

తతో మదజలాని, స్రవద్భి ర్గజానాం, అనీకైః. హేమ్నో మాలా యేషాం సంతీతి తథా తైః రథైః పదాతిభి రశ్వైశ్చ సంకులై ర్వ్యాప్తైస్సైన్యైశ్చ పరివృత శ్చైద్య ఇతి శేషః. కుణ్డినం పురం యయౌ. ౧౫

తం చైద్యం సమభ్యేత్యాభిపూజ్య చ కల్పితం నిర్మితం. య దన్య న్నివేశనం తస్మి న్ముదా నివేశయామాస. ౧౬

(తత్రేతి.) కృష్ణరామౌ ద్విషంతీతి తథా తే చైద్యపక్షానువర్తినః. సాల్వాదయః. పౌండ్రికాద్యాశ్చ సహస్రశః యత్తాస్సంతః చైద్యాయ కన్యాం సాధయితు మాజగ్ముః. ౧౭

కథంభూతాః? రామాద్యైః, ర్యదుభిః పరివృతః కృష్ణః ఆగత్య యది కన్యాం హరే త్తర్హి సర్వే వయం సజ్జీభూతా స్తేన కృష్ణేన సహ యోత్స్యామః చైద్యాయ కన్యాం సాధయిష్యామః, ఇతీత్థం కృతః నిశ్చయో యై. స్తథాభూతాః. తథా అన్యే చ భూభుజో రాజాన స్సమగ్రాణి బలాని వాహనాని యేషాం తథాభూతాః ఆజగ్ముః. ౧౮

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

శ్రుత్వైత ద్బలవా న్రామో విపక్షీయనృపోద్యమమ్,
కృష్ణం చైకం గతం హర్తుం కన్యాం కలహశఙ్కితః. ౧౯

బలేన మహతా సార్ధం భ్రాతృస్నేహపరిప్లుతః,
త్వరితః కుణ్డినం ప్రాగా ద్గజాశ్వరథపత్తిభిః, ౨౦

భీష్మకన్యా వరారోహా కాఙ్క్షన్త్యాగమనం హరేః,
ప్రత్యాపత్తిమపశ్యన్తీ ద్విజస్యాచిన్తయ త్తదా. ౨౧

అహో త్రియామాన్తరితా ఉద్వాహో మేఽల్పరాధసః,
నాగచ్ఛత్యరవిన్దాక్షో నాహం వేద్మ్యత్ర కారణమ్. ౨౨

సోఽపి నావర్తతేఽద్యాపి మత్సన్దేశహరో ద్విజః,

బలవాన్ప్రశస్తబలసంపన్నః రామః విపక్షీయానాం శత్రుపక్షీయానాం రాజ్ఞా ముద్యమం ప్రయత్నం శ్రుత్వా కన్యా మాహర్తుం గతః మేక మసహాయం కృష్ణం జ్ఞాత్వా. నూనం తత్ర కలహో భవిష్యతీతి శఙ్కాఽస్య సంజాతేతి తథాభూతః భ్రాతరి కృష్ణే స్నేహేన వ్యాప్తః మహతా విపులేన బలేన సైన్యేన సహ. బలమేవ ప్రపఞ్చయతి (గజాశ్వరథపత్తిభిరితి.) త్వరితః సంజాతత్వరః. కుణ్డినం పురం ప్రతి ప్రాగాత్. ౧౯-౨౦

తతః పూర్వమేవ రుక్మిణీ ఔత్సుక్యాదచింతయదిత్యాహ (భీష్మకన్యేతి.) హరే రాగమన మాకాఙ్క్షంతీ ద్విజస్య ప్రేషితస్య ప్రత్యాపత్తిం ప్రత్యాగమన మపశ్యంతీ చాచింతయత్. ౨౧

చింతాప్రకారమేవాహ (అహో ఇతి చతుర్భిః.) త్రియామా రాత్రిః తావన్మాత్రాంతరితో మందభాగ్యాయా మమ వివాహః అరవిందాక్షః కృష్ణోఽధునాపి నాగచ్ఛతి అత్ర అనాగమనే కారణం న వేద్మి. ౨౨

యశ్చ మత్సందేశహరో ద్విజస్సోఽప్యద్యాపి, నావర్తతే నాగచ్ఛతి. అపి కిం వా అనవద్యాత్మా

అపి మయ్యనవద్యాత్మా దృష్ట్వా కిఞ్చి జ్జుగుప్సితమ్,
మత్పాణిగ్రహణే నూనం నాయాతి హి కృతోద్యమః. ౨౩

దుర్భగాయా న మే ధాతా నానుకూలో మహేశ్వరః,
దేవీ వా విముఖీ గౌరీ రుద్రాణీ గిరిజా సతీ ౨౪

ఏవం చిన్తయతీ బాలా గోవిన్దహృతమానసా,
న్యమీలయత కాలజ్ఞా నేత్రే అశ్రుకలాకులే. ౨౫

ఏవం వధ్వాః ప్రతీక్షన్త్యాః గోవిన్దాగమనం నృప.
వామ ఊరు ర్భుజో నేత్ర మస్ఫురన్ ప్రియశంసినః, ౨౬

అథ కృష్ణవినిర్దిష్ట స్స ఏవ ద్విజసత్తమః,
అన్తఃపురచరీం దేవీం రాజపుత్రీం దదర్శ హ, ౨౭

ముకుందః కిఞ్చి న్మయి జుగుప్సితం ధార్ష్ట్యాదికం దృష్ట్వా మత్పాణిగ్రహణే నిమిత్తే కృతః, ఉద్యమః ప్రయత్నో యేన తథాభూతః, నూనం నాయాతి నాగచ్ఛత్యేవ కి మిత్యర్థః. ౨౩

కింవా ధాతా విశ్వకృ న్మహేశ్వరో దుర్భగాయా మమాననుకూల ఏవ కింవా రుద్రస్య స్త్రీ మమ విముఖీ ప్రతికూలా. ౨౪

(ఏవ మితి.) ఇత్థం చింతయంతీ బాలా రుక్మిణీ గోవిందేన హృతం మానసం యస్యాస్సా కాలజ్ఞాఽధునాఽపి గోవిందాగమనకాల ఇతి మన్వానా అశ్రుబిందుభి రాకులే స్తబ్ధే లోచనే న్యమీలయత నిమీలితవతీ, ౨౫

హేనృప ఇత్థం గోవిందాగమనం గోవిందాగమనవార్తాహరం ద్విజం, తదాగమనద్వారం చ, ప్రతీక్షంత్యాః, రుక్మిణ్యాః, ఊర్వాదయః ప్రియశంసినః కృష్ణాగమనరూపప్రియసూచకాః. అస్ఫురన్ సఞ్చలితవంతః. ౨౬

అథ తతః యః, పూర్వం. ఆత్మనా ప్రేషితః, స ఏవ ద్విజః కృష్ణేనాదిష్టోఽంతఃపురచరీం రుక్మిణీం దదర్శ హ. ౨౭

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

సా తం ప్రహృష్టవదన మవ్యగ్రాత్మగతిం సతీ,
ఆలక్ష్య లక్షణాభిజ్ఞా త మపృచ్ఛ చ్ఛుచిస్మితా. ౨౮

ఆవేదయామాస తస్యై తం ప్రాప్తం యదునన్దనమ్,
ఉక్తం చ సత్యవచన మాత్మోపనయనం ప్రతి. ౨౯

త మాగతం సమాజ్ఞాయ వైదర్భీ హృష్టమానసా,
న పశ్యన్తీ బ్రాహ్మణాయ ప్రియ మన్య న్ననామ సా. ౩౦

ప్రాప్తౌ శ్రుత్వా స్వదుహితు రుద్వాహప్రేక్షణోత్సుకౌ,
అభ్యయా త్తూర్యఘోషేణ రామకృష్ణౌ సమర్హణైః. ౩౧

మధుపర్క ముపానీయ వాసాంసి రుచిరాణి సః,
ఉపాయనా న్యభీష్టాని విధివ త్సమపూజయత్. ౩౨

సా రుక్మిణీ, అవ్యగ్రా, ఆత్మనో దేహస్య గతి ర్యస్య ప్రహృష్టం వదనం యస్య తం ద్విజ మాలక్ష్య లక్షణాభిజ్ఞా దూతలక్షణజ్ఞా కార్యాభిజ్ఞా అత ఏవ శుచిస్మితా సతీ సమ్య గపృచ్ఛత్. ౨౮

తస్యై పృచ్ఛన్త్యై రుక్మిణ్యై, రామేణ సహితం కృష్ణం ప్రాప్త మాగత మావేదయత్ కథంచ (ఆత్మోపనయనం ప్రతి.) ఆత్మనో రుక్మిణ్యాః, ఉపనయనం స్వసమీపప్రాపణం ప్రతి భగవతా, య త్సత్యం, వచన ముక్తం "తా మానయిష్య ఉన్మథ్య రాజన్యాపసదాన్మృధే. మత్పరా మనవద్యాఙ్గీ మేధసోఽగ్నిశిఖామివే" త్యుక్తం సత్యవచనం కథంచేత్యర్థః. ౨౯

తత స్తం కృష్ణ మాగతం, జ్ఞాత్వా హృష్టం మానసం యస్యా స్సా రుక్మిణీ, బ్రాహ్మణాయ ప్రత్యుపకర్తుం ప్రియం యోగ్యం, న త్వపశ్యన్తీ కేవలం ననామ. ౩౦

(ప్రాప్తావితి.) స్వదుహితు రుద్వాహప్రేక్షణే నిమిత్తే ఉత్సుకౌ ప్రాప్తౌ ఉద్వాహదిదృక్షయాఽఽగతావిత్యర్థః. శ్రుత్వా తూర్యఘోషేణ, సమర్హణైః పూజాసాధనైశ్చ సహ అభ్యాజగామ. ౩౧

తత స్స భీష్మకో మధుపర్కాదీని సమర్ప్య యథావిధి సమ్య గపూజయత్. తత్రోపాయనాని శ్రేష్ఠవస్తూని. ౩౨

తయో ర్నివేశనం శ్రీమదుపకల్ప్య మహామతిః,
ససైన్యయో స్సానుగయో రాతిథ్యం విదధే యథా. ౩౩

ఏవం రాజ్ఞాం సమేతానాం యథావీర్యం యథా వయః,
యథా బలం యథా విత్తం సర్వైః కామై స్సమర్హయత్, ౩౪

కృష్ణ మాగత మాకర్ణ్య విదర్భపురవాసినః,
ఆగత్య నేత్రాంజలిభిః పపు స్తన్ముఖపంకజమ్. ౩౫

అస్యైవ భార్యా భవితుం రుక్మిణ్యర్హతి నాపరా,
అసావప్యనవద్యాత్మా భైష్మ్యాః సముచితః పతిః. ౩౬

కించి త్సుచరితం యన్న స్తేన తుష్ట స్త్రిలోకకృత్,
అనుగృహ్ణాతు గృహ్ణాతు వైదర్భ్యాః పాణి మచ్యుతః.
ఏవం ప్రేమకలాబద్ధా వదంతి స్మ పురౌకసః. ౩౭

మహామతి ర్భీష్మక స్తయోః రామకృష్ణయోః, శ్రీమత్ భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధిమత్, నివేశనం గృహ ముపకల్ప్య, సభృత్యయో స్ససైన్యయో ర్యథావ దాతిథ్యం, చక్రే. ౩౩

ఇత్థ మన్యేషామపి సర్వేషాం సముదితానాం రాజ్ఞాం తత్తద్వీర్యవయఃప్రభృత్యనురూపం సర్వైః కామైః, అపూజయత్. ౩౪

(కృష్ణమితి.) విదర్భపురవాసినః కుండినపురవాసినో జనాః కృష్ణ మాగతం, శ్రుత్వా ఇత స్తతః స్థిత్వేతి శేషః, తస్య కృష్ణస్య ముఖపఙ్కజం ముఖపంకజస్థలావణ్యసుధాం. నేత్రరూపై రఞ్జలిభిః, పపుః పీతవంతః. ౩౫

కిం చ. ఏవ మిత్థం ప్రేమకలాబద్ధాః ప్రేమాశ్రుగద్గదస్వరాస్సంతః పురౌకసః పురవాసినో జనాః ఊచుః (కిమితి.) అసౌ కృష్ణః అనవద్యాత్మా సుందరతరతమః, అపిశబ్దో భైష్మ్యఅప్యనవద్యాత్మత్వ సముచ్చయార్థః. సముచితోఽనురూపః పతిః అత్రాస్యైవ రుక్మిణ్యేవార్హత్యేవ అసా వేవ భైష్మ్యా ఏవ సముచిత ఏవేతి. షడవధారణాని. నోఽస్మాభిః కించి త్సుచరితం స్వనుష్ఠితం. యద్యస్మాకం ప్రాచీనం పుణ్య మస్తీత్యర్థః. తేన సుచరితేన తుష్టః ప్రీతః త్రిలోకకృత్ బ్రహ్మా, వైదర్భ్యాః పాణి మచ్యుతో గృహ్ణాత్వితి అనుగృహ్ణాత్వితి. ౩౬-౩౭

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

కన్యా చాంతఃపురాత్ప్రాగాద్భటై ర్గుప్తాఽమ్బికాలయమ్,
పద్భ్యాం వినిర్యయౌ ద్రష్టుం భవాన్యాః పాదపల్లవమ్. ౪౮

సా చానుధ్యాయతీ సమ్య ఙ్ముకుందవదనాంబుజమ్,
యతవా ఙ్మాతృభి స్సార్థం సఖీభిః పరివారితా. ౪౯

గుప్తా రాజభటై శ్శూరై స్సన్నద్ధై రుద్యతాయుధైః,
మృదంగశంఖపణవా స్తూర్యభేర్యశ్చ జఘ్నిరే. ౫౦

నానోపహారబలిభి ర్వారముఖ్యా స్సహస్రశః,
స్రగ్గంధవస్త్రాభరణై ర్ద్విజపత్న్య స్స్వలంకృతాః. ౫౧

గాయంత శ్చ స్తువంత శ్చ గాయకా వాద్యవాదకాః,
పరివార్య వధూం జగ్ము స్సూతమాగధవందినః. ౫౨

ఏవం స్థితే తదా భైష్మీ కన్యా భటై ర్గుప్తా సతీ అంతఃపురా, దమ్బికాగృహం ప్రతి భవాన్యాః, పాదపఙ్కజం ద్రష్టుం పద్భ్యా మేవ నిర్జగామ. ౪౮

కథంభూతాః సా రుక్మిణీ ముకుందవదనామ్బుజం సమ్య గ్ధ్యాయంతీ యతవాక్ మౌనినీ మాతృభి స్సఖీభిశ్చ పరివారితా ఉద్ధృతాన్యాయుధాని యై స్తై స్సన్నద్ధై రాయత్తైః శూరైః రాజభటైః గుప్తా. ౪౯

తదా మృదంగాదయో జఘ్నిరే వాదితా ఇత్యర్థః. ౫౦

నానావిధై రుపహారైః నైవేద్యైః బలిభిః పూజాసాధనైశ్చ సహ సుష్ఠ్వలఙ్కృతాః ద్విజపత్న్యః గణికోత్తమాశ్చ తథా గాయకా గాయంతః స్తువంతః, సూతాదయః వాద్యాదీనాం తూర్యాదీనాం వాదకాః వాదయంతశ్చేతి శేషః. వధూం కన్యాం, పరివార్య పరివేష్ట్య, జగ్ముః. ౫౧-౫౨

ఆసాద్య దేవసదనం ధౌతపాదకరాంబుజా,
ఉపస్పృశ్య శుచిశ్శాంతా ప్రవివేశాంబికాంతికమ్. ౪౩

తాం వై ప్రవయసో బాలాం విధిజ్ఞా విప్రయోషితః,
భవానీం వందయాంచక్రు ర్భవపత్నీం భవాన్వితామ్. ౪౪

నమస్యే త్వాఽమ్బికేఽభీక్ష్ణం స్వసంతానయుతాం శివామ్,
భూయా త్పతి ర్మే భగవాన్ కృష్ణ స్తదనుమోదతామ్. ౪౫

ఇతి సంప్రార్థయంతీ సా దేవీం దేవ ముమాం శివమ్,
పూజయామాస విధివ ద్ద్విజపత్నీపురస్కృతా. ౪౬

(ఆసాద్యేతి.) దేవసదన మమ్బికాపతిగృహం ఉపగమ్య తత్ర ధౌతే ప్రక్షాళితే పాదామ్బుజే కరామ్బుజే చ యస్యాః సా ఉపస్పృశ్యాచమ్యాత ఏవ శుచిః శాంతా సమాహితచిత్తా చామ్బికాగృహం ప్రవివేశ. ౪౩

తతః ప్రవయసో వృద్ధాః విధిజ్ఞాశ్చ విప్రయోషితః భవస్య పత్నీం భవేనాన్వితాం భవానీం ప్రతి బాలాం కన్యాం వందయాంచక్రుః. యద్యపి భవానీ మితి పుంయోగలక్షణజీపైవ భవసంబంధలాభః, తథాఽపి సాహిత్యలాభార్థం తత్రాపి భవస్యాప్రాధాన్యసూచనార్థం భవాన్వితా మిత్యుక్తం. పుంయోగ శ్చాత్ర భర్తృభార్యాసంబంధవిశేషరూప ఇతి ద్యోతయితుం భవపత్నీమితి. ౪౪

తథా రుక్మిణీ నమస్య ఇత్యాది మంత్రమపూర్వమేవ పఠ్యంతీ తన్ముఖేన స్వమనీషితం చ ప్రార్థయంతీ యథావ త్పూజయామాసేత్యాహ (నమస్య ఇతి త్రిభిః.) హేఅమ్బికే స్వసంతానయుతాం గణేశాదిసహితాం, శివాం మంగళరూపాం త్వా మభీక్ష్ణం పునః పునః నమస్యే నమస్కరోమి. భగవాన్ కృష్ణః మమ పతి ర్భూయా దితి య త్త దనుమోదతాం అనుగృహ్ణాతు, భవతీతి కర్తృపదాధ్యాహారః. యద్వా. కృష్ణో మమ పతి ర్భూయాత్ కృష్ణ ఏవ తదనుమోదతా మితి త్వ మనుగృహాణేత్యర్థః. ౪౫

ఇత్థం, ప్రార్థయంతీ సా రుక్మిణీ ద్విజపత్నీభిః పురస్కృతా పురోఽవస్థాపితా. అథావిధి ర్యథావిధి దేవీం ఉమాం, దేవం శివం చ పూజయామాసేత్యర్థః. ౪౬

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్యఘట్టః)

అద్భిర్గంధాక్షతైర్ధూపై ర్వాసస్స్రఙ్మాల్యభూషణైః,
నానోపహారబలిభిః ప్రదీపావలిభిః పృథక్. ౪౭

విప్రస్త్రియః పతిమతీస్తథా తైస్సమపూజయత్,
లవణాపూపతాంబూలకంఠసూత్రఫలేక్షుభిః. ౪౮

తస్యై స్త్రియస్తాః ప్రదదుశ్శేషాం యుయుజు రాశిషః,
తాభ్యో దేవ్యై నమశ్చక్రే శేషాం చ జగృహే వధూః. ౪౯

మౌనవ్రత మథ త్యక్త్వా నిశ్చక్రామాంబికాగృహాత్,
ప్రగృహ్య పాణినా భృత్యాం రత్నముద్రోపశోభితామ్. ౫౦

అద్భిశ్శుద్ధోదకైః గన్ధైశ్చందనైః, రక్షతైశ్చ వాసోభిః దివ్యామ్బరైః స్రగ్భిర్మాల్యైర్భూషణైశ్చ నానావిధైః, రుపహారై ర్నైవేద్యైః, ర్బలిభిశ్చ 'యద్యపి వైదర్భీం భీష్మకసుతాం శ్రియోమాత్రా' మితి లక్ష్మ్యవతారత్వేనోక్తాయా భగవన్నిత్యానపాయిన్యా స్సర్వోత్తమాయా రుక్మిణ్యాః కేవలప్రాకృతస్త్రియా ఇవామ్బికావందనాదిక మనుచితం, తథాఽపి భగవత ఇవ త మనువ్రతాయా అస్యా మానవ్యవతారత్వాత్ "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ" ఇతి న్యాయేన లోకానుగ్రహశీలత్వాచ్చ తథా కృతమిత్యవగంతవ్యమ్. ౪౭

తత స్తథా లవణాపూపాదిభి స్తైరబాదిభిశ్చ పతిమతీః జీవద్భర్తృకాః విప్రస్త్రీశ్చ సమ్యగపూజయత్. ౪౮

తతస్తాః ద్విజపత్న్యః శేషాం స్వపూజోపయుక్తావశిష్టాం సామగ్రీం యద్వా శేషాశబ్దస్త్రీలిఙ్గో దేవతోపభుక్తస్రగాదినిర్మాల్యవాచీ, తదా శేషాం గౌర్యుపభుక్తనిర్మాల్యమిత్యర్థః. తస్యై రుక్మిణ్యై ప్రదదుః అలఙ్కారాద్యర్థ మితి శేషః. తథా ఆశిషో యుయుజుః పేఠుః, తదా వధూః రుక్మిణీ తాభ్యో ద్విజపత్నీభ్యో దేవ్యై చ నమశ్చక్రే శేషాం జగృహే చ. ౪౯

తతో మౌనవ్రతం విహాయ రత్నముద్రికాభి రుపశోభితాం భృత్యాం సఖీం గృహీత్వా రత్నముద్రికోపశోభితం సఖీపాణిం స్వపాణినా గృహీత్వేత్యర్థః. అమ్బికాగృహా న్నిర్గతవతీ. ౫౦

తాం దేవమాయామివ వీరమోహినీం సుమధ్యమాం కుండలమండితాననామ్,
శ్యామాం నితంబార్పితరత్నమేఖలాం వ్యంజత్స్తనీం కుంతలశంకితేక్షణామ్. ౫౧

శుచిస్మితాం బింబఫలాధరద్యుతిశోణాయమానద్విజకుందకుట్మలామ్,
పదా చరంతీం కలహంసగామినీం శింజత్కలానూపురధామశోభినా.
విలోక్య వీరా ముముహుః సమాగతా యశస్వినస్తత్కృతహృచ్ఛయార్దితాః. ౫౨

యాం వీక్ష్య తే నృపతయస్తదుదారహాసవ్రీడావలోకహృతచేతస ఉజ్ఝితాస్త్రాః,
పేతుః క్షితౌ గజరథాశ్వగతా విమూఢా యాత్రాచ్ఛలేన హరయేఽర్పయతీం స్వశోభామ్.

సైవం శనైశ్చలయతీ పదపద్మకోశౌ ప్రాప్తిం తదా భగవతః ప్రసమీక్షమాణా,
ఉత్సార్య వామకరజైరలకానపాంగైః ప్రాప్తాన్ హ్రియైక్షత నృపాన్ దదృశేఽచ్యుతం చ.

తదా తాం విలోక్య సమాగతాస్సర్వే ప్రసిద్ధా వీరాస్తద్దర్శనోదితకామాతురా ముముహురితి తృతీయశ్లోకేనాన్వయః. కథంభూతాం? దేవమాయామివ సర్వాశ్చర్యకరీం మూర్తిభూతాం దేవమాయామివ స్థితామిత్యర్థః. వీరాన్మోహయంతీతి తథా తాం శోభనః కృశో మధ్యప్రదేశో యస్యాః. కుండలాభ్యాం మండితమాననం. యస్యాః. తాం శ్యామాం అజాతరజస్కాం, నితమ్బయోః శ్రోణ్యోరర్పితా నిబద్ధా రత్నమయీ, మేఖలా యస్యాః. వ్యఞ్జంతౌ యౌవనప్రాదుర్భావసూచకౌ స్తనౌ యస్యాః కుంతలేభ్యశ్శఙ్కితే ఇవ చపలే ఈక్షణే. యస్యాః. ౫౧

శుచి స్మితం, యస్యాః బిమ్బఫలమివ, యోఽధరోష్ఠస్తస్య ద్యుతిః కాంతిభిః శోణాయమానా ద్విజా దంతా ఏవ కుందానాం, కుట్మలాని ముకులాని, యస్యాస్తాం, కలహంసవద్గచ్ఛతీతి తథా. తథా తాం కలాశోభా తద్వతీ నూపురే శిఞ్జంతీ కూజంతీ చ తే కలనూపురే చ తయోః, ధామ దీప్తిస్తేన, శోభత ఇతి తథోక్తేన పదా పాదేన పద్భ్యామిత్యర్థః. చలంతీమ్. ౫౨

న కేవలం ముముహురపి తు పేతుశ్చేత్యాహ (యామితి.) రథాద్యారూఢాస్తే నృపతయో యాత్రామిషేణ హరయే స్వలావణ్యమర్పయంతీం, యాం వీక్ష్య తస్యా ఉదారహాసేన, వ్రీడావలోకనేన చ హృతాని చేతాంసి. యేషాం తే అత ఏవ మూఢాః, అత ఏవ చ ఉజ్ఝితాని త్యక్తాన్యస్త్రాణి యైస్తే భూమౌ నిపేతుః. ౫౩

(సైవ మితి.) సా రుక్మిణీ ఇత్థం, పద్మకోశతుల్యౌ చరణౌ శనైశ్శనైశ్చలయంతీ తత్ర హేతుర్భగవతః శ్రీకృష్ణస్య ప్రాప్తిం ప్రసమీక్షమాణా వామకరనఖైః, అలకానుత్సార్య అపాకృత్య అపాఙ్గైస్తాన్ప్రాప్తాన్ నృపాన్ హ్రియా అవైక్షత. తదైవాచ్యుతం చ దదర్శ. ౫౪

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్యఘట్టః)

తాం రాజకన్యాం రథ మారురుక్షతీం జహార కృష్ణో ద్విషతాం సమీక్షతామ్.
రథం సమారోప్య సుపర్ణలక్షణం రాజన్యచక్రం పరిభూయ మాధవః.
తతో యయౌ రామపురోగమ శ్శనై స్సృగాలమధ్యాదివ భాగహృద్ధరిః. ౫౫

తన్మానినః స్వాభిభవం యశః క్షయం పరే జరాసంధముఖా న సేహిరే.
అహో ధిగస్మాన్యశ ఆత్తధన్వనాం గోపైర్హృతం కేసరిణాం మృగై రివ. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే
త్రిపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

(తామితి.) తదా కృష్ణః రథ మారోఢు మిచ్ఛంతీం తాం రాజపుత్రీం ద్విషతాం చైద్యాదీనాం సమీక్షతాం సతాం జహార. తతో మాధవః, సుపర్ణలక్షణం గరుడధ్వజం రథ మారోప్య రథోపస్థే ఆరోప్యేత్యర్థః. రాజన్యమండలం పరిభూయ తుచ్ఛీకృత్య రామః పురోగమః అగ్రయాయీ యస్య తథాభూత శ్శనై ర్యయౌ. శనై రిత్యనేన నిర్భయత్వం సూచ్యతే. హరిస్సింహః సృగాలమధ్యా ద్యథా స్వభాగహృ చ్ఛనై ర్యాతి తద్వత్. ౫౫

(త దితి.) మానినః కేవలం దురహఙ్కారిణ శ్శత్రవో జరాసంధాదయః. త త్కన్యాహరణం స్వాభిభవం, యశః క్షయం చ న సేహిరే. అసహమానానాం తేషా మాక్రోశ మాహ (అహో ఇతి) అస్మత్కీర్తిం ధిక్ కుతః, యతః, ఆత్తధన్వనాం ధనుర్ధారిణాం అస్మాకం స్వమితి శేషః. గోపై రుపహృతం కేసరిణాం సింహానాం భాగో మృగై రివేతి. ౫౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్స్వామిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రిపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

అ థ చ తు ః ప ఞ్చా శో ఽ ధ్యా య ః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి సర్వే సుసంరబ్ధా వాహా నారుహ్య దంశితాః,
స్వైస్స్వైర్బలైః పరిక్రాంతా అన్వీయు ర్ధృతకార్ముకాః. ౧

తా నాపతత ఆలోక్య యాదవానీకయూథపాః,
తస్థు స్తత్సంముఖా రాజ న్విస్ఫూర్జ్య స్వధనూంషి తే. ౨

అశ్వపృష్ఠే గజస్కంధే రథోపస్థే చ కోవిదాః,
ముముచు శ్శరవర్షాణి మేఘా అద్రిష్వపో యథా. ౩

పత్యుర్బలం శరాసారై శ్ఛన్నం వీక్ష్య సుమధ్యమా,
సవ్రీడ మైక్షత్త ద్వక్త్రం భయవిహ్వలలోచనా. ౪

అథ చతుఃపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

అథాసహమానానాం యోదుభి స్సహ సంగ్రామం పరాజయం చానువర్ణయతి చతుఃపఞ్చాశత్తమేన (ఇతీతి.) ఇతి అహో ధిగిత్యేవం బ్రువాణా స్సర్వే సుతరాం క్రోధావిష్టా దంశితాః కవచితాశ్చ వాహానశ్వాదీ నారుహ్య స్వస్వైర్బలైః పరిక్రాంతాః పరివృతాః ధృతాని కార్ముకాణి ధనూంషి యై స్తే అన్వీయురన్వధావన్. ౧

తా నాపతత శ్శత్రూన్ అవలోక్య తే యాదవసైన్యాధిపతయః. హేరాజన్ స్వధనూంషి విస్ఫూర్జ్య టఙ్కారయిత్వా సమ్ముఖా ఉత్తస్థుః. ౨

పరేషాం శరాణాం బాహుళ్యే యాదవానామల్పత్వే చ దృష్టాంతః. (మేఘా ఇత్యాది.) మేఘా యథా అద్రిషు అపో జలధారా ముఞ్చంతి తద్వదశ్వపృష్ఠాదిషు కోవిదా శ్శత్రవో యాదవసైన్యేషు శరవర్షాణి ముముచుః. ౩

తదా సుమధ్యమా రుక్మిణీ శరాసారై శ్ఛన్నం భర్తు ర్బల మవలోక్య భయేన కాతరే లోచనే యస్యా స్సా సవ్రీడం యథా తథా తస్య పత్యుర్వక్త్రం ముఖ మైక్షత.

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

ప్రహస్య భగవానాహ మా స్మ భై ర్వామలోచనే,
వినఙ్క్ష్యత్యధునైవైత త్తావకై శ్శాత్రవం బలమ్. ౨

తేషాం తద్విక్రమం వీరా గదసఙ్కర్షణాదయః,
అమృష్యమాణా నారాచై ర్జఘ్ను ర్హయగజాన్రథాన్. ౩

పేతు శ్శిరాంసి రథినా మశ్వినాం గజినాం భువి,
సకుణ్డలకిరీటాని సోష్ణీషాణి చ కోటిశః. ౪

హస్తా స్సాసిగదేష్వాసాః కరభోరుభుజాఙ్ఘ్రియః,
అశ్వాశ్వతరనాగోష్ట్రఖరమ ర్త్యశిరాంసి చ. ౫

హన్యమానబలానీకా వృష్ణిభి ర్జయకాఙ్క్షిభిః,
రాజానో విముఖా జగ్ము ర్జరాసన్ధపురస్సరాః. ౬

తదా భగవాన్ ప్రహస్య తా మాహ, ఉక్తిమేవాహ (మాస్మేతి.) హేవామలోచనే త్వం మా స్మ భైః భయం మాకృథాః, అధునైవ త్వదీయైః సైన్యైః శ్శాత్రవం బలం వినఙ్క్ష్యతి నాశమేష్యతి. ౨

ఇతి తేషాం చైద్యాదీనాం తథావిధవిక్రమ మసహమానా వీరా గదాదయో యాదవాః నారాచై ర్హయాన్ జఘ్నుః. ౩

తదా అశ్వినాం అశ్వా యేషాం సన్తీతి తేషాం అశ్వారూఢానాం రథినాం గజానాం చ కోటిశః శిరాంసి కుండలకిరీటసహితాని ఉష్ణీషసహితాని చ భువి నిపేతుః. ఖడ్గగదాధనుర్భిః సహితా హస్తాశ్చ కరభాః, ప్రకోష్ఠాశ్చ ఊరవశ్చాఙ్ఘ్రియశ్చ నిపేతుః. కరభా స్తత్సదృశా ఊరవ ఇత్యూరువిశేషణం, తథా అశ్వాదీనాం శిరాంసి చ నిపేతుః, తత్ర నాగా గజాః. ౪-౫

ఇత్థం జయకాఙ్క్షిభి ర్యదుభి ర్హన్యమానాని బలానీకాని సైన్యసమూహాః, యేషాం తే జరాసంధాదయో రాజానో విముఖాః పరాఙ్ముఖా స్సన్తో జగ్ముః. ౬

శిశుపాలం సమేత్యాథ హృతదారమివాతురమ్,
నష్టత్విషం గతోత్సాహం శుష్యద్వదన మబ్రువన్. ౧౦

భో భోపురుషశార్దూల దౌర్మనస్య మిదం త్యజ.
న ప్రియా ప్రియయో రాజన్నిష్ఠా దేహిషు దృశ్యతే. ౧౧

యథా దారుమయీ యోషి న్నృత్యతే కుహకేచ్ఛయా,
ఏవ మీశ్వరతన్త్రోఽయ మీహతే సుఖదుఃఖయోః. ౧౨

జరాసన్ధ ఉవాచ—

శౌరే స్సప్తదశాహం వై సంయుగాని పరాజితః,
త్రయోవింశతిభిస్సైన్యైర్జిగ్య ఏక మహం పరమ్. ౧౩

తత స్తే సర్వే శిశుపాల మభ్యేత్యాబ్రువన్. కథంభూతం? అప్రాప్తిదారమేవ హృతదారమివాతురం నష్టత్విషం విస్తేజస్కం గత ఉత్సాహో యస్మా చ్ఛుష్యద్వదనం యస్య తమ్. ౧౦

ఉక్తిమేవాహ (భో భో ఇతి.) హేపురుషశ్రేష్ఠ దౌర్మనస్యం విషాదం త్యజ. నహి సుఖదుఃఖయోః. దేహిషు స్థైర్యం దృశ్యతే కింతు తే క్షణికే ఆగమాపాయినీ ఇతి భావః ౧౧

నన్వప్రతిహతపౌరుషాణా మస్మాక మయం పరాభవోఽవిషహ్య ఇత్యత ఆహుః (యథేతి.) కుహకో నర్తక స్తస్యేచ్ఛయా ఇచ్ఛానుసార మిత్యర్థః. దారుమయీ యోషి త్పుత్రికా నృత్యతే తథా అయం దేహివర్గ ఈశ్వరపరతంత్రః, సుఖదుఃఖయోరీహతే సుఖదుఃఖయోర్నిమిత్తభూతయో శ్చేష్టతే సుఖదుఃఖార్థకర్మాణి కరోతీత్యర్థః. నహి సుఖదుఃఖప్రాపణే స్వాత్మన స్స్వాతంత్ర్య మస్తి అపితు సుఖాయైవేహమానోఽయం జనః స్వస్వకర్మానుగుణేశ్వరేచ్ఛయా సుఖదుఃఖే ప్రాప్నోతి. అతః కిం విధేయ మిత్యర్థః. ౧౨

ఏవ మీశ్వరపారతంత్ర్యముక్తం. తత్ర చాహ మేవ దృష్టాంత ఇత్యాహ. జరాసంధః (శౌరేరితి.) సప్తదశసంయుగాని యుద్ధాని కృత్వేతి శేషః. త్రయోవింశత్యక్షౌహిణీకై స్సైన్యై స్సహితోఽప్యహం శౌరేః శ్రీకృష్ణసకాశా త్పరాజితః. సప్తదశకృత్వ ఇతి శేషః. ఏకసంయుగం త్వహం పరం కేవలం జిగ్యే జితవానస్మి. ౧౩

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

తథాఽప్యహం న శోచామి న ప్రహృష్యామి కర్హిచిత్,
కాలేన దైవయుక్తేన జానన్విద్రావితం జగత్. ౧౪

అధునాఽపి వయం సర్వే వీరయూథపయూథపాః,
పరాజితాః ఫల్గుతన్త్రై ర్యదుభిః కృష్ణపాలితైః ౧౫

రిపవో జిగ్యు రధునా కాల ఆత్మానుసారిణి,
తదా వయం విజేష్యామో యదా కాలః ప్రదక్షిణః. ౧౬

శ్రీశుక ఉవాచ—
ఏవం ప్రబోధితో మిత్రై శ్చైద్యోఽగా త్సానుగః పురమ్,
హతశేషాః పున స్తేఽపి యయు స్స్వం స్వం పురం నృపాః. ౧౭

రుక్మీ తు రాక్షసోద్వాహం కృష్ణద్విడసహన్స్వసుః,
పృష్ఠతోఽన్వగమ త్కృష్ణ మక్షౌహిణ్యా వృతో బలీ. ౧౮

తథాఽపి స ప్తదశకృత్వః, పరాజయకాలే హ్యహం కర్హచి న్నిరి శోచామి నాపి జయకాలే హృష్యామి చ, కిం కుర్వన్? దైవ మదృష్టం తద్యుక్తేన కాలేన కాలశరీరేణేశ్వరేణ దైవమీశ్వర స్తద్యుక్తేన తదాత్మకేన కాలేనేతి వా కృత్స్నం జగ ద్విద్రావితం ఉపద్రుతం జానన్. ౧౪

అతోఽధునాఽపి వయం సర్వే వీరయూథపా అపి ఫల్గుతన్త్రైరపి అల్పబలైరపి పరాజితాః. ౧౫

రిపవస్తు ఆత్మానుసారిణి స్వానుకూలే కాలే ప్రాప్తే సతి జిగ్యుః, యదా చ ప్రదక్షిణోఽస్మ దనుకూలః, కాలో భావీ తథా వయమపి జేష్యామ ఏవ. ౧౬

ఇత్థం మిత్రైర్జరాసంధాదిభి ర్బోధితః, సాంత్విత శ్చైద్య స్స్వపురం ప్రతి జగామ. తతో హతశేషా స్తే జరాసంధాదయోఽపి నృపా స్స్వం స్వం గృహం ప్రతి జగ్ముః. ౧౭

తతః కృష్ణద్విట్ రుక్మీ తు స్వసు ర్భగిన్యాః. రాక్షసోద్వాహ మసహమానః, అక్షౌహిణ్యా సైన్యేన పరివృతః, కృష్ణం పృష్ఠతోఽన్వధావత్. ౧౮

రుక్మ్యమర్షీ సుసంరబ్ధ శ్శృణ్వతాం సర్వభూభుజామ్,
ప్రతిజజ్ఞే మహాబాహు ర్దంశిత స్సశరాసనః. ౧౯

అహత్వా సమరే కృష్ణ మప్రత్యూహ్య చ రుక్మిణీమ్,
కుణ్డినం న ప్రవేక్ష్యామి సత్య మేత ద్బ్రవీమి వః. ౨౦

ఇత్యుక్త్వా రథ మారుహ్య సారథిం ప్రాహ సత్వరః,
చోదయాశ్వాన్యతః కృష్ణ స్తేన మే సంయుగో భవేత్. ౨౧

అద్యాహం నిశితై ర్బాణై ర్గోపాలస్య సుదుర్మతేః,
నేష్యే వీరమదం యేన స్వసా మే ప్రసభం హృతా. ౨౨

వికత్థమానః కుమతి రీశ్వరస్యాప్రమాణవిత్,
రథేనైకేన గోవిన్దం తిష్ఠతిష్ఠే త్యుపాద్రవత్. ౨౩

అనుధావనాత్పూర్వం తస్య సంరమ్భమాహ (రుక్మీతి.) అమర్షీ క్రుద్ధః సుసంరబ్ధ స్సన్నద్ధః, తదేవ ప్రపఞ్చయతి - దంశితః కవచితః శరాసనేన ధనుషా సహిత స్సర్వభూభుజాం శృణ్వతాం సతాం ప్రతిజజ్ఞే. ౧౯

ప్రతిజ్ఞామేవాహ (అహత్వేతి) అప్రత్యూహ్య అనావర్త్య. ౨౦

(ఇతీతి.) సత్వర స్త్వరయా సహితః, ఉక్తిమేవాహ (చోదయేతి సార్ధేన,) యతో యత్ర కృష్ణ స్తత్రాశ్వాన్ చోదయ గమయేత్యర్థః. తేన కృష్ణేన సహ మమ సంయుగః సఙ్గ్రామో భవేత్ భవితవ్యః, ౨౧

సుతరాం దుర్బుద్ధే ర్గోపాలస్య వీరమదం వీరోఽహమేవేత్యేవంవిధం మదం నేష్యే, తతో నయామి, త్యాజయామీత్యర్థః అత్ర హేతుం వదన్విశినష్టి - యేన కృష్ణేన మమ భగినీ ప్రసహ్య నీతా అపహృతా. ౨౨

(వికత్థమాన ఇతి.) ఈశ్వరస్య కృష్ణస్య ప్రమాణం జ్ఞానశక్తిబలాదీనా మనన్తపరిమాణ మజానన్ అత ఏవ కుమతి రత ఏవ చైవం వికత్థమానః ప్రగల్భం భాషమాణః, తిష్ఠ తిష్ఠేతి, వదన్నితి శేషః, ఉపాద్రవ దన్వధావత్. ౨౩

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

ధను ర్వికృష్య సుదృఢం జఘ్నే కృష్ణం త్రిభి శ్శరైః,
ఆహ చోరః క్షణం తిష్ఠ యదూనాం కులపాంసన,
కుత్ర యాసి స్వసారం మే ముషిత్వా ధ్వాఙ్క్షవద్ధవిః. ౨౪

హనిష్యేఽద్య మదం మన్ద మాయినః కూటయోధినః,
యావ న్మ మే హతో బాణై శ్శయితా ముఞ్చ దారికామ్. ౨౫

స్మయన్కృష్ణో ధను శ్ఛిత్త్వా షడ్భి ర్వివ్యాధ రుక్మిణమ్,
అష్టభి శ్చతురో వాహా న్ద్వాభ్యాం సూతం త్రిభి ర్ధ్వజమ్. ౨౬

స చాన్య ద్ధను రాదాయ కృష్ణం వివ్యాధ పఞ్చభిః,
తై స్తాడిత శ్శరౌఘై స్త చ్చిచ్ఛేద ధనురచ్యుతః,
పున రన్య దుపాదత్త తదప్యచ్ఛిన దవ్యయః. ౨౭

పరిఘం పట్టిశం శూలం చర్మాసీ శక్తితోమరౌ,
యద్య దాయుధ మాధత్త తత్సర్వం సోఽచ్ఛిన ద్ధరిః. ౨౮

(ధనురితి.) దృఢం, ధను ర్వికృష్య శరాన్ప్రయోజ్యేతి శేషః, కృష్ణ మురో వక్షస్థలం. జఘ్నే. ఆహ చ, క్షణమిత్యాది, నా స్వయమ్మి ఇతః [illegible].) హే యదుకులదూషక క్షణం తిష్ఠ. మహాగత ఇతి శేషః. ధ్వాఙ్క్షః కాకః, స యథా హవిః హృత్వా యాతి తథా మమ స్వసారం ముషిత్వా క్వ యాస్యపి నైల మయోగ్యత్వం చ గృష్టాంతాభిప్రేతమ్. ౨౪

హే మన్ద కూటయోధినః కూటప్రముదితో [illegible] తత్ప్రేవికః తథా తస్య ఏకాకితయా యోద్ధుమసమర్థస్యే త్యర్థః. తవ మదం హరిష్యే మమ బాణై ర్యావ ద్ధతో న శయీత భవా తత్ర పూర్వమేవ దారికాం కన్యాం, ముఞ్చ. ౨౫

(స్మయన్నితి.) షడ్భి ర్బాణై రితి శేషః, తథోత్తరత్రాపి. ౨౬

(స చేతి.) సః రుక్మీ తైః రుక్మిప్రయుక్తై శ్శరౌఘై స్తాడితః కృష్ణ స్తదపి ధను శ్చిచ్ఛేద. ఏవం పునః పున, ర్య ద్ధను రాదదే తదప్యవ్యయో భగవా ఞ్చిచ్ఛేద. ౨౭

తతః పరిఘాదికమపి యద్య దాదదే తత్సర్వమప్యచ్ఛినత్. ౨౮

తతో రథా దవప్లుత్య గృహీత్వా ఖడ్గచర్మణీ,
కృష్ణ మభ్యద్రవ త్కృద్ధః పతఙ్గ ఇవ పావకమ్. ౨౯

తస్య చాపతతః ఖడ్గం తిలశ శ్చర్మచేషుభిః,
ఛిత్వాఽసి మాదదే తీక్ష్ణం రుక్మిణం హన్తు ముద్యతః. ౩౦

దృష్ట్వా భ్రాతృవధోద్యోగం రుక్మిణీ భయవిహ్వలా,
పతిత్వా పాదయోః పత్యు రువాచ కరుణం సతీ. ౩౧

రుక్మిణ్యువాచ—

యోగేశ్వరాప్రమేయాత్మ న్దేవదేవ జగత్పతే,
హన్తుం నార్హసి కల్యాణ భ్రాతరం మే మహాభుజ. ౩౨

(తత ఇతి) ఖడ్గః పాణౌ యస్య స రుక్మీ రథా దవప్లుత్య హంతు మిచ్ఛయా పతంగః శలభః పావక మివ కృష్ణ మభ్యపతత్. ౨౯

ఆపతిత స్తస్య రుక్మిణః ఖడ్గం చర్మఖేటం చేషుభి స్తిలప్రమాణైః, శ్చిచ్ఛేద. ఏవం ఛిత్వా రుక్మిణం హంతుం నిశితం ఖడ్గ మాదత్త. ౩౦

తదా భ్రాతృవధార్థ ముద్యోగం ప్రయత్నం, దృష్ట్వా భయకమ్పితా సతీ రుక్మిణీ భర్తుః, పాదయోః, పతిత్వా కరుణం యథాతథోవాచ. ౩౧

ఉక్తి మేవాహ (యోగేశ్వరేతి.) హేయోగేశ్వర యోగనిర్వాహక, యోగీశ్వరేతిపాఠే యోగిహృత్కమలాభివ్యక్త తన్నియంతశ్చేత్యర్థః. యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యస్య తవ స్వరూపస్వభావాదికం కథమయం దేహాభిమానీ విద్యాత్తతోఽయం మూఢః కేవలమనుగ్రాహ్య ఏవేతి తత్సంబోధనాభిప్రాయః. నన్వసాధులోకదమనార్థమవతీర్ణోఽహ మేనం నిగృహ్ణామ్యేవేత్యతస్సంబోధయతి హేజగత్పతే శరణాగత జగత్పాలక, నాయిం శరణాగతోఽపి తు కృతాపరాధ ఏవేత్యత ఆహ. శరణాగతాయా మమ భ్రాతరం హంతుం నార్హసీతి శరణ్యత్వోపయుక్తం వీరత్వవాత్సల్యసౌశీల్యాదికమపి సంబోధనేనైవాహ. దేవానాం బ్రహ్మాదీనా మపి దేవ అప్రమేయాత్మన్ అపారవాత్సల్యసౌశీల్యాదిస్వభావస్వరూప, లోకదృష్ట్యాధునా తవైత ద్వధో నోచిత ఇతి సంబోధయతి. (కల్యాణేతి.) ఆరబ్ధే వివాహరూపకల్యాణేఽపరిసమాప్త ఏవాంతరా మద్భ్రాతృవధోఽనుచిత ఇత్యర్థః. అహో దృష్టం సఖడ్గస్య త్వద్భుజస్య సౌందర్య మితి సాక్షేపం సంబోధయతి మహాభుజేతి. ౩౨

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

తయా పరిత్రాసవికమ్పితాఙ్గయా శుచాఽవశుష్య న్ముఖరుద్ధకణ్ఠయా,
కాతర్యవిస్రంసితహేమమాలయా గృహీతపాదః కరుణో న్యవర్తత. ౩౩

చేలేన బద్ధ్వా త మసాధుకారిణం సశ్మశ్రుకేశం ప్రవపన్వ్యరూపయత్,
తావన్మమర్దుః పరసైన్య ముద్ధతం యదుప్రవీరా నలినీం యథా గజాః. ౩౪

కృష్ణాన్తిక ముపవ్రజ్య దదృశు స్తత్ర రుక్మిణమ్,
తథాభూతం హతప్రాయం దృష్ట్వా సఙ్కర్షణో విభుః,
విముచ్య బద్ధం కరుణో భగవాన్కృష్ణ మబ్రవీత్. ౩౫

అసాధ్విదం త్వయా కృష్ణ కృత మస్మ జ్జుగుప్సితమ్,
వపనం శ్మశ్రుకేశానాం వైరూప్యం సుహృదో వధః. ౩౬

(తయేతి.) పరిత్రాసేన పరితో భయేన విశేషతః కమ్పితాన్యఙ్గాన్యస్యాః శుచా శోకేన అవశుష్య న్ముఖం యస్యాః రుద్ధః కంఠో యస్యాస్సా చ సా కాతర్యేణ వైక్లబ్యేన విస్రంసితా హేమమయీ మాలా యస్యా స్తయా రుక్మిణ్యా గృహీతౌ పాదౌ యస్య సః కరుణః కరుణవాన్ న్యవర్తత రుక్మివధాదితి శేషః. ౩౩

(చేలేనేతి.) తత స్త మసాధుకారిణం రుక్మిణం చేలేన తద్వస్త్రేణ బద్ధ్వా సశ్మశ్రుకేశం సహితాని స్థానే స్థానే అవశిష్టాని శ్మశ్రూణి కేశాశ్చ యథా భవంతి తథా తేనైవాసినా ప్రవపన్ ముణ్డయన్ విరూప మకరోత్. నళినీం యథా గజా ఇతి దృష్టాంతేనానాయాసేన ఖేలనమాత్రం వాభిప్రేతమ్. ౩౪

(కృష్ణాంతికమితి.) దదృశుః యదుప్రవీరా ఇతి కర్తృపదానుషంగః. భగవాన్ సఙ్కర్షణః తథాభూతం విరూపతామాపన్నం హతప్రాయం హతతుల్యం రుక్మిణం దృష్ట్వా సకరుణో బంధం విముచ్య కృష్ణ మబ్రవీత్. ౩౫

ఉక్తిమేవాహ (అసాధ్వితి.) హేకృష్ణ అసాధ్వసమఞ్జసం నిందితం చేదం కర్మ కృతం, నను బంధు వధ ఏవాసాధుః జుగుప్సిత శ్చేత్యత ఆహ (వపనమితి.) సుహృదో బంధోః వధో నామ శ్మశ్రుకేశవపనం వైరూప్యకరణం చేత్యేష ఏవ. ౩౬

మైవాస్మాన్ సాధ్వ్యసూయేథా భ్రాతు ర్వైరూప్యచిన్తయా,
సుఖదో దుఃఖదో నాన్యో యత స్స్వకృతభుక్పుమాన్. ౩౭

బన్ధు ర్వధార్హదోషోఽపి న బన్ధో వధ మర్హతి,
త్యాజ్య స్స్వేనైవ రూపేణ హతః కిం హన్యతే పునః. ౩౮

క్షత్రియాణా మయం ధర్మః ప్రజాపతివినిర్మితః,
భ్రాతాఽపి భ్రాతరం హన్యా ద్యేన ఘోరతర స్తతః. ౩౯

రాజస్య భూమే ర్విత్తస్య స్త్రియో మానస్య తేజసః,
మానినోఽన్యస్య వా హేతో శ్శ్రీమదాన్ధాః క్షిపన్తి హి. ౪౦

అథ రుక్మిణీం సాంత్వయతి (మైవాస్మానితి.) హేసాధ్వి భ్రాతృవైరూప్యప్రయుక్తయా చింతయా అస్మా న్మాసూయేథాః. నను దుఃఖప్రదా యూయ మసూయితవ్యా ఏవేత్యత ఆహ (సుఖేతి.) సుఖప్రదః దుఃఖప్రదశ్చ అన్యో నాస్తి యతః పుమాన్ స్వకృతభుక్ స్వకృతకుశలాకుశలకర్మాపాదిత సుఖదుఃఖభుక్ సుఖగ్రహణం దృష్టాంతార్థమ్. ౩౭

పునః కృష్ణ మాక్షిపతి (బంధురితి.) హేబంధో వధాయార్హ ఉచితః దోషో యస్య సోఽపి బంధుర్వధం నార్హతి, కిన్తు త్యాజ్య ఏవ. సహి తేన వధార్హేణ దోషేణ హత ఏవ హతప్రాయ ఏవ హతోఽపి పునర్హన్యతే కిమితి. ౩౮

భూయో రుక్మిణీం ప్రత్యాహ (క్షత్రియాణామితి.) ప్రజాపతినా బ్రహ్మణా నిర్మితోఽయం పరో ధర్మః, కోఽసౌ? యేన ధర్మేణ భ్రాతాఽపి భ్రాతరం హన్యాత్ యశ్చ ఘోరతరః అతిదారుణః అతః కో నామాస్మాక మపరాధ ఇతి భావః. ౩౯

పునః కృష్ణం ప్రత్యాహ (రాజ్యస్యేతి.) శ్రీమదేనైశ్వర్యమదేనాన్ధాః వివేకరహితాః, మానినో దురహఙ్కారిణో జనాః రాజ్యాదేః అన్యస్య వా హేతోః కారణాత్ రాజ్యాద్యర్థం వేత్యర్థః. క్షిపంతి హి విరస్యంతి బంధూనితి శేషః. అస్మాకం త్వేత దనుచితమితి భావః. తత్ర మానస్య వయమేవ వీరా ఇత్యభిమానస్య తేజసః పరాభిభవనసామర్థ్యస్య. ౪౦

(రుక్మిణీవివాహకథారమ్భఘట్టః)

తవేయం విషమా బుద్ధి స్సర్వభూతేషు దుర్హృదామ్,
యన్మన్యసే సదాఽభద్రం సుహృదాం భద్రమజ్ఞవత్. ౪౧

ఆత్మమోహో నృణా మేష కల్ప్యతే దేవమాయయా,
సుహృచ్ఛత్రురుదాసీన ఇతి దేహాత్మమానినామ్. ౪౨

ఏక ఏవ పరో హ్యాత్మా సర్వేషా మపి దేహినామ్,
నానేవ గృహ్యతే మూఢై ర్యథా జ్యోతి ర్యథా నభః. ౪౩

దేహ ఆద్యన్తవానేష ద్రవ్యప్రాణగుణాత్మకః,

సాంత్వితా మపి విషణ్ణామేవ తా మాలక్ష్యాంతరేణ తత్త్వోపదేశమస్యా విషాదో న శామ్యతీతి మత్వా తత్త్వ ముపదిదిక్షుః తావద్దేహానుబంధిషు సౌహార్దస్య తదభద్రప్రయుక్తచిత్తవికారస్య చాజ్ఞాన ప్రయుక్తత్వమాహ (తవేతి.) ద్వాభ్యాం అజ్ఞవత్ దేహాత్మస్వతంత్రాత్మాభిమానివత్ సదా సుహృదాం భద్రం దుర్హృదా మహితానా మభద్రం చ మన్యస ఇతి యత్ తవేయం బుద్ధి స్సర్వేషు భూతేషు విషయభూతేషు విషమా అసమా ఏకరూపా న భవతీత్యర్థః. ౪౧

కుత ఇత్యత ఆహ (ఆత్మమోహ ఇతి.) నృణా మేషః ఆత్మమోహో బుద్ధిమోహో భగవన్మాయయా, అనాత్మన్యాత్మబుద్ధి మస్వతన్త్రే స్వాతంత్ర్యబుద్ధిం చ కల్పయంత్యా, కల్పితః కోఽసౌ యో దేహాత్మవాదినాం సుహృ దిత్యాదిరూపః. ౪౨

సుహృదాదివిభాగస్యాజ్ఞానకల్పితత్వమేవోపపాదయతి (ఏక ఏవేతి.) సర్వేషామపి దేహినాం జీవాత్మనా మాత్మా అంతరాత్మా ఏక ఏవ పరః, గూఢతయాఽవస్థానే దృష్టాంతమాహ (యథా జ్యోతి రితి.) యథా, జ్యోతిరగ్నిః కాష్ఠే గూఢతయాఽవతిష్ఠతే తథా పరమాత్మాపీత్యర్థః. అవస్థితస్యాపి పరస్య తత్తద్వస్తుగతదోషాస్పర్శే దృష్టాంతమాహ (యథా నభ ఇతి.) యథా సర్వత్ర వ్యాప్నువత ఆకాశస్య వ్యాప్యగతదోషస్పర్శ స్తథేత్యర్థః. ఏవం స్థితే ఏకస్య పరమాత్మనః కృత్స్నం జగచ్ఛరీరభూతమిత్యేక శరీరభూతపాణిపాదాదిషు శత్రుమిత్రాదివిభాగోఽనుపపన్నః మూఢైః పరమాత్మశరీరత్వానభిజ్ఞైస్తు నానేవ శత్రుమిత్రాదివిభాగయుక్తమివ, జగ ద్విజ్ఞాయత ఇత్యర్థః. ౪౩

కోఽసౌ దేహాతిరిక్తో జీవో నామ కీదృశశ్చ దేహశ్చ కీదృశః కథం చ దేహాతిరిక్తస్యాత్మన

ఆత్మన్యవిద్యయా క్లృప్త స్సంసారయతి దేహినమ్. ౪౪
నాత్మనోఽన్యేన సంయోగో వియోగ శ్చాసతా సతి,
తద్ధేతుత్వా త్తత్ప్రసిద్ధే ర్దృగ్రూపాభ్యాం యథా రవేః. ౪౫
జన్మాదయస్తు దేహస్య విక్రియా నాత్మనః క్వచిత్,
కళానా మేవ నైవేన్దో ర్మృతిహ్యస్య కుహూరివ. ౪౬

స్సుఖదుఃఖాదిభో క్తృత్వ మిత్యత ఆహ (దేహ ఇతి.) దేహస్తావద్ద్రవ్యప్రాణగుణాత్మకః ద్రవ్యం పృథివ్యాదిభూతపఞ్చకం ప్రాణా ఇంద్రియాణి, గుణాః పృథివ్యాదిభూతపఞ్చకగుణాః గంధాదయః సత్వాదిప్రకృతిగుణారబ్ధద్రవ్యాదిత్ర్యాంతరసముదాయరూపః ఆత్మా తు జ్ఞానాత్మక ఇతి భావః, స చ ఆద్యంతవాన్, ఉత్పత్తివినాశవాన్ ఆత్మా తు నిత్య ఇతి భావః. స చావిద్యయా ప్రకృత్యా ఆత్మని క్లృప్త స్సన్, దేహినం జీవాత్మానం, సంసారయతి. తస్య జన్మజరామరణాది దుఃఖం జనయతీత్యర్థః. ౪౪

నను యది దేహస్స్వసంబంధమాత్రేణ జీవాత్మానం సంసారయే త్తర్హి పరమాత్మాన మపి స్వసంబంధాదేవ సంసారయత్విత్యత ఆహ (నాత్మన ఇతి.) హే సతి ఆత్మనః పరమాత్మనః. అసతా దేహేన జీవపరాభ్యా మన్యేన సహ జీవస్యేవ సంయోగవియోగా వుత్పత్తిమరణాత్మకౌ న భవతః. అనేన జీవస్యోత్పత్తివినాశౌ నామ దేహసంయోగవియోగాత్మకావే వేత్యుక్తం. కుతః తత్ప్రసిద్ధేః. దేహోత్పత్తేః సంయోగవియోగోత్పత్తే ర్వా, తద్ధేతుత్వా త్పరమాత్మసఙ్కల్పహేతుత్వా త్పరమాత్మాధీనత్వా ద్దేహః, పరమాత్మనో న బంధక ఇత్యర్థః. తదధీనేన తస్య బంధాభావే దృష్టాంతమాహ (దృగ్రూపాభ్యాం యథా రవే రితి.) ఆదిత్యే నానుగ్రాహ్యం చక్షుస్తేన ప్రకాశ్యశ్యాది మరూపం చేత్యుభాభ్యాం ఆదిత్యస్య న సంసర్గః, దూరస్థత్వాత్. ఏవం పరమాత్మాధీనేన దేహేనాంతఃస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దూరస్థస్యేవ న తత్కృతదోషాశ్రయత్వ మిత్యర్థః. ౪౫

ఆద్యంతవానిత్యనేన సూచిత మాత్మనో జన్మాద్యభావ ముపపాదయతి (జన్మాదయస్త్వితి.) జన్మాదయో విక్రియా వికారా దేహస్యైవ క్వచిదపి శరీరే స్థితస్యాపి ఆత్మనో న సంతి యథా కలానా మేవ న చంద్రస్య తద్వత్ పృథివ్యాదిసంఘాతాత్మకదేహానా మేవ న జీవస్యే త్యర్థః, జన్మాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన బాల్యాదివికారసంగ్రహః, తర్హి "విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవాను వినశ్యతీ"తి జీవవినాశవాదినీ శ్రుతిర్విరుధ్యేతేత్యత ఆహ (మృతిహ్యస్య కుహూరివేతి.) అస్య జీవస్య మరణం చంద్రస్య కుహూరివే త్యన్వయః, నష్టేందుకలాపఞ్చదశీకుహూః, యథా చంద్రస్య కలానాశా దేవామావాస్యా కుహూ రిందుక్షయ ఇతి వ్యపదిశ్యతే, తద్వ దస్యాత్మనో దేహనాశాదేవ మృతిరితి వ్యవహార ఇత్యర్థః. ౪౬

యథా శయాన మాత్మానం విషయా న్ఫలమేవ చ,
అనుభుఙ్క్తేఽప్యసత్యర్థే తథాఽఽప్నోత్యబుధో భవమ్. ४६

తస్మాదజ్ఞానజం శోక మాత్మశోషవిమోహనమ్,
తత్త్వజ్ఞానేన నిర్హృత్య స్వస్థా భవ శుచిస్మితే. ४७

శ్రీశుక ఉవాచ—
ఏవం భగవతా తన్వీ రామేణ ప్రతిబోధితా,
వైమనస్యం పరిత్యజ్య మనోబుద్ధ్యా సమాదధే. ४८

ప్రాణావశేష ఉత్సృష్టో ద్విడ్భి ర్హతబలప్రభః,

దేహో దేహినం సంసారయతీత్యుక్తం తత్ర యావదయం సంసరతి కిం వా తత్రకారణం దేహసంబంధ ఏవేతి చేన్న పరమాత్మనోఽపి తదవిశేషాత్సంసారాపత్తే రిత్యత స్వదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) అర్థే స్వాప్నే అసత్యపి అస్థిరేఽపి శయానః పురుషః స్థిరబుద్ధ్యా యావ దాత్మానం భోక్తారం విషయాన్ స్వాప్నవిషయా న్ఫలం తద్భోగం చానుభుఙ్క్తే తద్వ ద్విషయధ్రువబుద్ధ్యా విషయాన్యావదను భవతి, తావ దయమబుద్ధోఽజ్ఞ స్సన్, భవం సంసారం ప్రాప్నోతి నతు తతో ముచ్యతే ప్రబుద్ధస్తు ముచ్యత ఇతి భావః. స్వరూపేణాత్మనో నిత్యత్వేఽపి స్వప్నావస్థావైశిష్ట్య స్యానిత్యత్వా త్తద్విశిష్టే ఽనిత్యత్వబుద్ధిస్తదనుభవనిమిత్తేత్యభిప్రాయేణాత్మాన మిత్యుక్తమ్ ४६

ఉపసంహరతి (తస్మా దితి) తస్మాత్తత్త్వస్థితేరీదృశత్వా దాత్మానం మానసం శోషయత్య భావ్వరయతి విమోహయతి చేతి తథా త మజ్ఞానప్రభవం సుహృద్దుర్హృ దుదాసీన ఇత్యేవంవిధం మోహం తత్త్వజ్ఞానేన కృత్స్నస్య జగతః పరమాత్మశరీరకత్వజ్ఞానేన నిర్హృత్య అపాకృత్య హే శుచిస్మితే స్వస్థా స్వస్మిన్స్థితా జ్ఞానానందస్వరూపాత్మవిమర్శనపరా భవ, సుస్థేతి పాఠే నిర్విషాదా భవేత్యర్థః. ४७

(ఏవ మితి.) తన్వీ రుక్మిణ్యేవం ప్రతిబోధితా వైమనస్యం త్యక్త్వా బుద్ధ్యా తత్త్వనిర్ణయాత్మికయా మనః సఙ్కల్పవికల్పాత్మకం సమాహితవతీ. ४८

రుక్మిణస్త్వేవం శ్రుతవతోఽపి నాజ్ఞానం నివృత్తమితి సూచయన్నాహ (ప్రాణేతి) రుక్మీతు

స్మర న్విరూపకరణం వితథాత్మమనోరథః,
చక్రే భోజకటం నామ నివాసాయ మహత్పురమ్ ౨౦

అహత్వా దుర్మతిః కృష్ణ మప్రత్యూహ్యా యవీయసీమ్.
కుణ్డినం న ప్రవేక్ష్యామీత్యుక్త్వా తత్రావసద్రుషా. ౨౧

రుక్మిణీవివాహోద్ఘట్టః.

భగవాన్భీష్మకసుతా మేవం నిర్జిత్య భూమిపాన్,
పుర మానీయ విధివ దుపయేమే యదూద్వహః. ౨౨

తదా మహోత్సవో నృణాం యదుపుర్యాం గృహే గృహే,
అభూదనన్యభావానాం కృష్ణే యదుపతౌ నృప. ౨౩

నరా నార్య శ్చ ముదితాః ప్రమృష్టమణికుణ్డలాః.
పారిబర్హ ముపాజహ్ను ర్వరయో శ్చిత్రవాససోః. ౨౪

సా వృష్ణి పుర్యుత్తంభితేన్ద్రకేతుభి ర్విచిత్రమాల్యామ్బరరత్నతోరణైః.

ద్విడ్భిః శత్రుభిః, హతం బలం ప్రభా తేజశ్చ యస్య సః అత ఏవ ప్రాణమాత్రావశిష్ట స్త్యక్తః వితథో వ్యర్థః. స్వమనోరథో యస్య సః ఆత్మన స్స్వస్య విరూపకరణం కృష్ణకర్తృకమితి శేషః, స్మరన్ భోజకటాఖ్యం విపులం పురం చక్రే. ౨౦

తత్రేత్థం సఙ్కల్ప్యావసచ్ఛేత్యాహ (అహత్వేతి) దుర్మతిః, రుక్మీ యవీయసీం కనీయసీం కన్యాం రుక్మిణీం అప్రత్యూహ్య అనావర్త్య కుండినం పురం న ప్రవేక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ రుషా క్రోధేన తత్ర భోజకటే న్యవసత్. ౨౧

(భగవానితి.) పురం ప్రతి ప్రాపయ్య యదూద్వహో భగవాన్ యథావిధి వివాహితవాన్. ౨౨

(తదేతి.) తదా ఉద్వాహదినేష్వితర్థః. నృణాం ఉత్సవో బభూవ, కథంభూతానాం? యదుపతౌ కృష్ణే అనన్యభావానాం ఏకాంతస్నేహానామ్. ౨౩

(నరా ఇతి.) ప్రమృష్టాని విమలీకృతాని మణిమయకుండలాని యేషాం యాసాం చ తే తాశ్చ వరయోర్వరవధ్వోః, దేయం పారిబర్హ ముపస్కారం అజహ్నుః ౨౪

తాత్కాలికం పురమాలక్షయతి (సేతి) ఉత్తంభితైరుద్ధృత్య ప్రతిబద్ధై రింద్రకేతుభిః ధ్వజకేతు విశేషైః విచిత్రైర్మాల్యాదిభిశ్చ గృహాణాం ద్వారేద్వారే ఉపక్లృప్తాని మఙ్గళాని లాజాఙ్కురపుష్పప్రకరాదీని

(రుక్మిణీవివాహఘట్టః)

బభౌ ప్రతిద్వార్యుపక్లృప్తమఙ్గళై రాపూర్ణకుమ్భాగరుధూపదీపైః. ౫౫
సిక్తమార్గామదచ్యుద్భి రాహూతప్రేష్ఠభూభుజామ్,
గజై ర్ద్వార్షు పరామృష్టరమ్భాపూగోపశోభితా. ౫౬
కురుసృఞ్జయకైకేయవిదర్భయదుకున్తయః.
మిథో ముముదిరే తస్మి న్సంభ్రమాత్పరిధావతామ్. ౫౭
రుక్మిణ్యాహరణం శ్రుత్వా గీయమానమిత స్తతః,
రాజానో రాజకన్యా శ్చ బభూవు ర్భృశవిస్మితాః. ౫౮
ద్వారకాయా మభూ ద్రాజ న్మహామోదః పురౌకసామ్,
రుక్మిణ్యా రమయోపేతం దృష్ట్వా కృష్ణం శ్రియఃపతిమ్. ౫౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే చతుఃపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

తై శ్చ సమంతా త్ప్రాప్తైః కుమ్భై రగరుధూపైః, దీపై శ్చ సా వృష్ణీనాం పురీ ద్వారకా బభౌ. ౫౫

(సిక్తేతి.) ఆహూతాః, యే శ్రేష్ఠా భూభుజో నృపా స్తేషాం సంబంధిభి ర్మదోదకం స్రవద్భి ర్గజైః సిక్తాః గజమదోదకై స్సిక్తా ఇత్యర్థః. తే మార్గా వీథయో యస్యాం సా తథా ద్వార్షు పరామృష్టా ఉచ్ఛ్రితాః రమ్భా కదళ్యః, తాభిః పూగై శ్చోపశోభితా అలఙ్కృతా చ బభౌ. ౫౬

(కుర్వితి.) సంభ్రమాదౌత్సుక్యాత్ పరితో వీధిషు ధావతాం సఞ్చరతాం బన్ధూనాం మధ్యే కుర్వాదయో మిథ స్సమేత్య ముదం ప్రాపుః. ౫౭

(రుక్మిణ్యాహరణ మితి.) తత స్తత్ర తత్ర దేశేషు గీయమానం రుక్మిణ్యానయనాత్మకం భగవచ్చేష్టితం శ్రుత్వా నితరాం విస్మితా బభూవుః. ౫౮

(ద్వారకాయా మితి.) హేరాజన్! రమయా లక్ష్మ్యవతారరూపయా రుక్మిణ్యా సహితం శ్రీకృష్ణం దృష్ట్వా పురవాసినాం మహా న్మోదో బభూవ. ౫౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్కృపాసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థవ్యాఖ్యానేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుఃపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

అథ పఞ్చపఞ్చాశోఽధ్యాయః

ప్రద్యుమ్నజననశమ్బరవధాదివృత్తాన్తః.

శ్రీశుక ఉవాచ —

కామ స్తు వాసుదేవాంశో దగ్ధః ప్రాగ్రుద్రమన్యునా,
దేహోపపత్తయే భూయ స్తమేవ ప్రత్యపద్యత. ౧

స ఏవ జాతో వైదర్భ్యాం కృష్ణవీర్యసముద్భవః.
ప్రద్యుమ్న ఇతి విఖ్యాత స్సర్వతోఽనవమః పితుః. ౨

తం శమ్బరః కామరూపీ హృత్వా తోక మనిర్దశమ్,
స విదిత్వాఽఽత్మన శ్శత్రుం ప్రాస్యోదన్వత్యగాద్గృహమ్. ౩

అథ పఞ్చపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

ఇత్థం భగవతో రుక్మిణీవివాహ స్సవి స్తరమనువర్ణితః. అథ జామ్బవత్యాదివివాహాన్ వివక్షు స్తేభ్యః ప్రాగేవ ప్రద్యుమ్నజన్మేతి తదనువర్ణయతి పఞ్చపఞ్చాశ త్తమేన (కామ ఇత్యాదినా) యద్యపి శమ్బరాగారాత్ప్రత్యాగమనాదికం తు వివాహేభ్యః పాశ్చాత్యం తథాఽపి కథాపర్యవసానాయాత్రోక్తమితి ద్రష్టవ్యం. (కామ స్త్వితి.) కామో మన్మథ స్తస్య చ వాసుదేవాంశ ఇతి విశేషణేన భావిజన్మప్రభృతిసంబంధః కీర్తితః. వాసుదేవవిభూతిత్వాద్వాసుదేవాంశః. అత ఏవ పునర్దేహోపపత్తయే దేహసంయోగాయ తమేవ వాసుదేవమేవ ప్రత్యపద్యతేత్యుక్తం. ప్రత్యపద్యత భగవ త్తను మాశ్రిత్యావతస్థ ఇత్యర్థః. అనేన చతుర్వ్యూహేషు తృతీయవ్యూహవిభూతిత్వ ముచ్యతే. నామసామ్యం చ తద్విభూతిత్వనిబంధన మేవ. ౧

స ఏవ కామ ఏవ కృష్ణస్య భగవతో వీర్యాత్సఙ్కల్పరూపజ్ఞానాత్మకా త్సముద్భవో యస్య సః వైదర్భ్యాం రుక్మిణ్యా జాతః. ప్రద్యుమ్న ఇతి ఖ్యాతః. అభిహితః సర్వతః సర్వప్రకారేణ పితు రనవమః అన్యూనస్తుల్య ఇత్యర్థః. ౨

(తమితి.) సప్రసిద్ధః. కామశత్రు శ్శమ్బరస్తు ప్రద్యుమ్నం ఆత్మన స్స్వస్య శత్రుం విదిత్వా నారదముఖాదితి శేషః. అనిర్దశం అనతీతదశాహం తోకం శిశుం కామరూపీ సన్ హృత్వా ఉదన్వతి సముద్రే ప్రాస్య క్షిప్త్వా గృహం ప్రత్యగాత్. ౩

(ప్రద్యుమ్నజననశమ్బరవధాదివృత్తాన్తః)

తం నిర్జగార బలవాన్మీన స్సోఽప్యపరై స్సహ,
వృతో జాలేన మహతా గృహీతో మత్స్యజీవిభిః. ౪

తం శమ్బరాయ కైవర్తా ఉపాజహ్రు రుపాయనమ్,
సూదా మహానసం నీత్వాఽవద్య స్స్వధితి నాఽద్భుతమ్. ౫

దృష్ట్వా తదుదరే బాలం మాయావత్యై న్యవేదయన్,
నారదోఽకథయ త్సర్వం తస్యా శ్శఙ్కితచేతసః,
బాలస్య తత్త్వ ముత్పత్తిం మత్స్యోదరనివేశనమ్. ౬

సా చ కామస్య వై పత్నీ రతి ర్నామ యశస్వినీ,
పత్యు ర్నిర్దగ్ధదేహస్య దేహోత్పత్తిం ప్రతీక్షతీ. ౭

నిరూపితా శమ్బరేణ సా సూదౌదనసాధనే,

తం శిశుం కశ్చి ద్బలవా న్మీనో మత్స్యో నిర్జగార నిగీర్ణవాన్. తతః కదాచిన్మత్స్యజీవిభి ర్దాశై స్సోఽపి మీనో వ్యపరై ర్మీనై స్సహ మహతా జాలేన వృతః ఆవృతో గృహీతశ్చ. ౪

కైవర్తా దాశా స్తం మహామీనం శమ్బరాయోపాయన ముపాజహ్రుః సమర్పయామాసుః. తత స్సూదాః పాచకాః ఛేత్తారో వా మహానసం పాకగృహం ప్రతి తం మీనం ప్రాపయ్య స్వధితినా శస్త్రవిశేషేణ అవద్యన్ ఖణ్డితవన్తః. ౫

తదా తస్య మత్స్యస్యోదరే అద్భుతం బాలం దృష్ట్వా తం మాయావత్యై మన్మథపత్న్యై రత్యాఖ్యాయై శమ్బరేణ ప్రసహ్యాపహృత్య మహానసే స్థాపితాయై న్యవేదయన్, కో వాఽయం బాల ఇతి మమ భర్తేవస్థితః, కిం వా స ఏవాయ మిత్యేవం శఙ్కితం చేతో యస్యా స్తస్యా మాయావత్యాః నారదః తత్సర్వం కథయామాస, కిం తత్సర్వం య దకథయ త్తత్రాహ (బాలస్యేతి.) తత్త్వం యాథార్థ్యం కామ ఏవాయ మిత్యేవంవిధం మత్స్యోదరనివేశనాదికం చేతి సర్వ మకథయత్. ౬

(సా చేతి.) సా శమ్బరేణ సూదైస్సహ ఓదనసాధనే పాకగృహే నిరూపితా సూదానాం

కామదేవం శిశుం మత్వా చక్రే స్నేహం తదాఽర్భకే. ౮

నాతిదీర్ఘేణ కాలేన స కార్ష్ణీ రూఢయౌవనః,
జనయామాస నారీణాం వీక్షన్తీనాం చ విభ్రమమ్. ౯

సా తం పతిం పద్మదళాయతేక్షణం ప్రలమ్బబాహుం నరలోకసున్దరమ్,
సవ్రీళహాసోత్తభితభ్రువేక్షతీ ప్రీత్యోపతస్థే రతి రఙ్గసౌరతైః. ౧౦

తా మహ భగవాన్ కార్ష్ణి ర్మాత స్తే మతి రన్యథా,
మాతృభావ మతిక్రమ్య వర్తసే కామినీ యథా. ౧౧

రతి రువాచ—

భవా న్నారయణసుత శ్శమ్బరేణాహృతో గృహాత్,
అహం తే దయితా పత్నీ రతిః కామో భవా న్ప్రభో. ౧౨

పరిచారకతయా స్థాపితా మాయావతీ పత్యుః కామస్య దేహోత్పత్తిం ప్రతీక్షమాణా స్థితా సతీ తం శిశుం నారదముఖా త్కామదేవం జ్ఞాత్వా తస్మి న్నర్భకే అవిచ్ఛిన్నం స్నేహం చక్రే. ౭-౮

కార్ష్ణిః కృష్ణస్యాపత్యం ప్రద్యుమ్నః, నాతిదీర్ఘేణాల్పేనైవ కాలేన రూఢం ప్రాప్తం యౌవనం యస్య సః విభ్రమం సమ్మోహం జనయామాస. ౯

(సేతి.) అఙ్గ హే రాజన్ సా మాయావతీ తం ప్రద్యుమ్నం రూఢయౌవనం ప్రీత్యా సౌరతైః ర్భావైః, ఉపతస్థే అభజత్. కథంభూతా? వ్రీడయా సహితో యో హాస స్తేన ఉత్తంభితే భ్రువౌ యస్యాః తయా దృశేతి విశేషావ్యాహారః, ఈక్షతి ఈక్షమాణా. ౧౦

తదా భగవాన్ కార్ష్ణి స్తాం మాయావతీ మాహ. ఉక్తిమేవాహ (మాతరితి) హేమాత స్తవ మతిరన్యథా విపరీతా బభూవ, అన్యథాత్వ మేవ దర్శయతి (మాతృభావ మితి.) కామినీ పుంశ్చలీ యథా తద్వత్. ౧౧

ఏవముక్తా ప్రాహ రతిః (భవానితి.) నారాయణస్య కృష్ణస్య, సుతః, ఏవం చేత్తద్గృహ ఏవ కిం న్న వసామీత్యత ఆహ (శమ్బరేణేతి.) గృహా న్నారాయణస్య గృహాత్ తవాహం దయితా ప్రియతమా పత్నీ. ౧౨

(ప్రద్యుమ్నజననశమ్బరవధాదివృత్తాన్తః)

ఏష త్వాఽనిర్దశం సిన్ధౌ ప్రాక్షిప చ్ఛమ్బరోఽసురః,
మత్స్యోఽగ్రసీ త్తదుదరా దిహ ప్రాప్తో భవా న్ప్రభో. ౧౩

తమిమం జహి దుర్ధర్షం దుర్జయం శత్రు మాత్మనః,
మాయాశతవిదం త్వం చ మాయాభి ర్మోహనాదిభిః. ౧౪

పరిశోచతి తే మాతా కురఙ్గీవ హతప్రజా,
పుత్రస్నేహాకులా దీనా వివత్సా గౌ ర్యథాఽఽతురా. ౧౫

ప్రభాష్యైవం దదౌ విద్యాం ప్రద్యుమ్నాయ మహాత్మనే,
మాయావతీ మహామాయాం సర్వమాయావినాశనీమ్. ౧౬

స చ శమ్బర మభ్యేత్య సంయుగాయ సమాహ్వయత్,
అవిషహ్యై స్త మాక్షేపైః క్షిప న్సంజనయ న్కలిమ్. ౧౭

ఏష శమ్బరోఽసురః అనతీతదశాహమేవ త్వాం సముద్రే పాతయామాస. హేప్రభో సమర్థ. ౧౩

త మాత్మన శ్శత్రుం శమ్బరం జహి. దుర్జయత్వే హేతుః. (మాయాశతవిదమితి.) కథం తర్హి హంతవ్య స్తత్రాహ (మాయాభిరితి.) మోహన మాది ర్యాసాం తాభి ర్మాయాభిః. మయోపదేక్ష్య మాణాభి రితి శేషః. ౧౪

న చాత్ర విలమ్బః కార్య ఇత్యాహ (పరిశోచతీతి.) తవ మాతా రుక్మిణీ హతా వినష్టా అదృష్టేతి యావత్, ప్రజా పుత్రో యస్యా స్సా. కురఙ్గీవ హరిణీవ పరిశోచతి కిం చ పుత్రస్నేహాతురా వివత్సా వినష్టవత్సా. అత ఏవ ఆతురా గౌ ర్యథా తద్వత్. ౧౫

(ప్రభాష్యేతి.) సర్వా శ్శత్రో స్సంబంధినీ ర్మాయాః. వినాశయతీతి తథా తాం మాయాం మోహనాదిమాయాత్మికాం, విద్యాం దదౌ. ౧౬

తత స్స చ ప్రద్యుమ్నః, సంయుగాయ యుద్ధార్థం సమాహూతవాన్. కిం కుర్వన్? సోఢు మశక్యైః. అధిక్షేపైః. తం శమ్బరం, క్షిపన్ పరిభవన్ కలిం కలహం జనయం శ్చ. ౧౭

సోఽధిక్షిప్తో దుర్వచోభిః పాదాహత ఇవోరగః,
నిశ్చక్రామ గదాపాణి రమర్షా త్తామ్రలోచనః. ౧౮

గదా మావిధ్య తరసా ప్రద్యుమ్నాయ మహాత్మనే,
ప్రక్షిప్య వ్యనద న్నాదం వజ్రనిష్పేషనిష్ఠురమ్. ౧౯

తా మాపత న్తీం గదయా ప్రద్యుమ్న స్తరసా గదామ్,
అపాస్య శత్రవే క్రుద్ధః ప్రాహిణో త్స్వగదాం నదన్. ౨౦

స చ మాయాం సమాశ్రిత్య దైతేయీం మయదర్శితామ్.
ముముచేఽశ్మమయం వర్షం కార్ష్ణౌ వైహాయసోఽసురః. ౨౧

బాధ్యమానోఽశ్మవర్షేణ రౌక్మిణేయో మహాబలః,
సత్త్వాత్మికాం మహావిద్యాం సర్వమాయోపమర్దినీమ్. ౨౨

(స ఇతి.) సః శమ్బరః, పాదేన, తాడితః, సర్ప ఇవ దుర్వచోభి రధిక్షేపై రధిక్షి ప్తః అత ఏవ క్రోధాత్తామ్రే లోచనే యస్య గదాపాణౌ యస్య సః, నిశ్చక్రామ, ౧౮

(తరసా) బలేన గదా మావిధ్య భ్రామయిత్వా ప్రక్షిప్య ప్రయుజ్య వజ్రస్యాకాశే ర్నిష్పేషే నిర్ఘాతే యథా నిష్ఠుర స్తీవ్రో నాదో భవతి తథాభూతం నాదం వ్యనదచ్చకార. పాఠం వపతీతివ దయం నిర్దేశః, ౧౯

(తా మితి.) ప్రద్యుమ్నః, స్వగదయా, తాం శమ్బరప్రయుక్తాం, ఆకాశే ఆపతంతీం, గదా మపాస్య నిరస్య స ఇవ స్వయమపి నదన్, శత్రవే శమ్బరాయ, స్వగదాం, ప్రాయుంక్త. ౨౦

స చ శమ్బరః, మయేన దైత్యదానవాచార్యేణ దర్శితా ముపదిష్టాం, మాయా మాంతర్ధానాద్యాత్మికాం, మాశ్రిత్య, వైహాయసః ఆకాశే స్థితః, కార్ష్ణౌ ప్రద్యుమ్నే శిలామయం, వర్షం ముముచే. ౨౧

తదా రౌక్మిణేయః ప్రద్యుమ్నః, శిలావర్షేణ పద్యమానః బాధ్యమానః, సత్త్వాత్మికాం సత్త్వగుణమయీం, సర్వాసురమాయోపఘాతినీం, ప్రాయుఙ్క్తే త్యుత్తరస్యాపకర్షః. ౨౨

(ప్రద్యుమ్నజననశమ్బరవధాదివృత్తాన్తః)

తతో గౌహ్యకగాన్ధర్వపైశాచోరగరాక్షసీః,
ప్రాయుఙ్క్త శతశో దైత్యః కార్ష్ణిర్వ్యధమయ త్స తాః. ౨౩

నిశాత మసి ముద్యమ్య సకిరీటం సకుణ్డలమ్,
శమ్బరస్య శిరః కాయా త్తామ్రశ్మశ్రో ర్జహార తత్. ౨౪

ఆకీర్యమాణో విబుధైః స్తువద్భిః కుసుమోత్కరైః,
భార్యయాఽమ్బరచారిణ్యా పురీం నీతో విహాయసా. ౨౫

అన్తఃపురవరం రాజ న్లలనారత్నసఙ్కులమ్,
వివేశ పత్న్యా గగనా ద్విద్యుతేవ బలాహకః. ౨౬

తం దృష్ట్వా జలదశ్యామం పీతకౌశేయవాససమ్,

(తత.) పున ర్దైత్యో గుహ్యకానాం సంబంధినీం తథా గన్ధర్వాదిసంబంధినీం చ మాయాం ప్రాయుంక్త. కార్ష్ణిస్తు తాః సర్వా మాయాః. వ్యధమయత్ వ్యనాశయత్. ౨౩

తతః నిశితం ఖడ్గం ఉద్ధృత్య. తామ్రాణి శ్మశ్రూణి యస్య తస్య శమ్బరస్య కాయాత్ సకిరీటం సకుండలం చ శిరో. జహార పాతయామాసేత్యర్థః. ౨౪

(ఆకీర్యమాణేతి.) స్తువద్భిః విబుధైః దేవైః కర్తృభిః కుసుమోత్కరైః కుసుమాఞ్జలిభిః కుసుమజాలైర్వా. ఆకీర్యమాణః ప్రద్యుమ్నః, అమ్బరే, స్వయం చరతి అన్యాంశ్చ చారయతి తచ్ఛీలా తథా తయా భార్యయా కర్త్ర్యా విహాయసా ఆకాశమార్గేణ పురీం ద్వారకాం ప్రతి నీతః. ౨౫

తత్ర హే రాజన్ లలనాః స్త్రియ ఏవ రత్నాని తైః సఙ్కులం అంతఃపురశ్రేష్ఠం పత్న్యా సహ ప్రవివేశ. యథా విద్యుతా సహ బలాహకో నీలమేఘః తద్వత్. ౨౬

(తమితి.) తం ప్రవిష్టం ప్రద్యుమ్నం, దృష్ట్వా స్త్రియః కృష్ణమేవ మత్వా లజ్జితాస్తత్ర తత్ర విలిల్యుః. కృష్ణం మత్వేత్యత్ర హేతుం వదన్ కృష్ణసాధారణై ర్ధర్మై ర్విశినష్టి- (జలదశ్యామమిత్యాది)

ప్రలమ్బబాహుం తామ్రాక్షం సుస్మితం రుచిరాననమ్. ౨౭

అలఙ్కృతముఖామ్భోజం నీలవక్రాలకాళిభిః,
కృష్ణం మత్వా స్త్రియో హ్రీతా నిలిల్యు స్తత్ర తత్రహ. ౨౮

అవధార్య శనై రీష ద్వైలక్షణ్యేన యోషితః,
ఉపజగ్ముః ప్రముదితా స్సస్త్రీరత్నం శుచిస్మితాః. ౨౯

అథ తత్రాసితాపాఙ్గీ వైదర్భీ వల్గుభాషిణీ.
అస్మర త్స్వసుతం నష్టం స్నేహా త్స్నుతపయోధరా. ౩౦

కో న్వయం నరవైదూర్యః కస్య వా కమలేక్షణః,
ధృతః కయా వా జఠరే క్వేయం లబ్ధా త్వనేన వా. ౩౧

మమ చాప్యాత్మజో నష్టో నీతో యః సూతికాగృహాత్,
ఏత త్తుల్యవయోరూపో యది జీవతి కుత్రచిత్. ౩౨

ప్రలమ్బౌ దీర్ఘౌ, బాహూ యస్య తం నీలా వక్రాశ్చ, యే అలకా స్తా ఏవ అళయః తై రలఙ్కృతం ముఖామ్బుజం, యస్య, తమ్. ౨౭-౨౮

తత స్తా యోషిత శ్శనై రీష ద్వైలక్షణ్యేన శ్రీవత్సాద్యభావరూపేణేతి భావః. అవధార్య కృష్ణో న భవత్యయమితి నిశ్చిత్య స్త్రీరత్నేన సహితం ప్రద్యుమ్న ముపజగ్ముః. ౨౯

(అథ తత్రేతి.) వల్గు సుందరం యథా తథా భాషత ఇతి తథా సా వైదర్భీ రుక్మిణీ నష్టం సుతం అస్మరత్, స్నేహేన సుతస్నేహేన స్నుతౌ క్షరంతౌ పయోధరౌ యస్యా స్సా, ఇత్థం ప్రాహేతి శేషః. ౩౦

ఉక్తిమేవాహ (కోన్వితి పఞ్చభిః.) అయం నర ఏవ వైదూర్యః పురుషరత్నమిత్యర్థః, కో వా కస్య సంబంధీ, పుత్ర ఇతి యావత్. కయా స్త్రియా జఠరే ధృతః కస్యాః పుత్ర ఇత్యర్థః, అనేనేయం స్త్రీ క్వ లబ్ధా. ౩౧

యోఽసౌ మమాత్మజః సూతికాగృహా, న్నీతో నష్టోఽదృష్టశ్చ స ఏవాయం కిం వేత్యర్థః. ఏతేవ తుల్యం, వయో రూపం చ యస్య సోఽస్మత్పుత్రః క్వచి ద్యది జీవతి కిం వా జీవతి. ౩౨

(ప్రద్యుమ్నజననశమ్బరవధాదివృత్తాన్తః)

కథం త్వనేన సంప్రాప్తం సారూప్యం శార్ఙ్గధన్వనః,
ఆకృత్యాఽవయవైర్గత్యా స్వరహాసావలోకనైః. ౩౩

స ఏవ భగవాన్నూనం యో మే గర్భగతోఽర్భకః,
అముష్మిన్ప్రీతి రధికా వామస్స్ఫురతి మే భుజః. ౩౪

ఏవం మీమాంసమానాయాం వైదర్భ్యాం దేవకీసుతః,
దేవక్యానకదున్దుభ్యా ముత్తమశ్లోక ఆగమత్. ౩౫

విజ్ఞాతార్థోఽపి భగవాం స్తూష్ణీమాస జనార్దనః,
నారదోఽకథయత్సర్వం శమ్బరాహరణాదికమ్. ౩౬

తచ్ఛ్రుత్వా మహదాశ్చర్యం కృష్ణాన్తఃపురయోషితః,
అభ్యనన్దన్బహూనబ్దా న్నష్టం పునరివాగతమ్. ౩౭

తస్య స్వపుత్రత్వం సంభావయంత్యాహ (కథమితి.) ౩౩

విశ్చినోతి (స ఏవేతి.) యో భగవాన్ కృష్ణాంశభూతో మమ గర్భగతః స ఏవాయం. నూనం ధ్రువం. స ఏవాయం భవేదితి పాఠాంతరం. తత్ర హేతుః, అముష్మిన్, అస్మిన్, మమ ప్రీతి రధికా భవతి మమ వామో భుజశ్చ స్ఫురతి సఞ్చలతి అన్యథైతన్న ఘటేతేతి భావః. ౩౪

ఇత్థం వైదర్భ్యాం మీమాంసమానాయాం తర్కయంత్యాం సత్యాం ఉత్తమశ్లోకో భగవా న్దేవకీవసుదేవాభ్యాం సహ తత్రాజగామ. ౩౫

విజ్ఞాతోఽధ్యవసితః అర్థః ఇతరసంశయవిషయభూతోఽర్థో, యేన తథాభూతోఽపి తూష్ణీ మాస తదా నారదః శమ్బరాహరణాదికం సర్వ మకథయత్. ౩౬

తన్నారదకథితం మహ దాశ్చర్యం శ్రుత్వా కృష్ణాంతఃపురస్త్రియో దేవక్యాదయశ్చ మృతం పుత్రం పున రాగతమివ బహూ నబ్దా న్వత్సరాన్ నష్ట మదృష్టం దృష్ట్వేతి శేషః, అభ్యనందన్. ౩౭

దేవకీవసుదేవశ్చ కృష్ణరామౌ తథా ప్రియః,
దంపతీ తౌ పరిష్వజ్య రుక్మిణీ చ యయు ర్ముదమ్. ౩౮

నష్టం ప్రద్యుమ్నమాయాత మాకర్ణ్య ద్వారకౌకసః,
అహో మృత ఇహాయాతో బాలో దిష్ట్యేతి చాబ్రువన్. ౩౯

యం వై ముహుః పితృసరూపనిజేశభావా స్తన్మాతరో యదభజన్రహ ఊఢభావాః,
చిత్రం న త త్ఖలు రమాస్పదబిమ్బబిమ్బే కామే స్మరేఽక్షివిషయే కిముతాన్యనార్యః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే.
పఞ్చపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

తౌ దమ్పతీ దేవకీవసుదేవౌ రుక్మిణీ చ పరిష్వజ్య ప్రద్యుమ్న మితి శేషః. నష్టం ప్రద్యుమ్నమాయాతమిత్యస్యానుకర్షో వా. ముదం యయుః. ౩౮

(నష్టమితి.) ద్వారకౌకసో ద్వారకావస్థాయినో జనా ఇత్థం అబ్రువన్ (కిమితి) అహో మృతో బాలః పున రిహాయాతః దిష్ట్యా అయ మానన్ద ఇతి. ౩౯

సౌన్దర్యాతిశయేన ప్రద్యుమ్నం వర్ణయతి (యమితి.) పితా శ్రీకృష్ణః తత్సరూపతయా నిజ ఆత్మీయః ఈశః భర్తేతి, భావో భావనా యాసాం తాః పితృసారూప్యాన్నిజభర్తృబుద్ధిసహితా ఇత్యర్థః. తన్మాతరః శ్రీకృష్ణపత్న్యః రహసి నిరూఢభావా స్సత్యః, య మభజ న్నితి య త్త న్నఖలు చిత్రం "తన్మాతరో మనసి కార్ష్ణిదృశో బభూవు రితి" పాఠే తాః కృష్ణపత్న్యః. యం ప్రద్యుమ్నం దృష్ట్వేతి శేషః. కామవశాత్ స్నిగ్ధదృష్టయోఽభవ న్నితి య న్నైవ ఆశ్చర్య మితి సమ్బన్ధః. స్మరే స్మర్యమాణస్త్వేనైవ క్షోభకే కామే అక్షివిషయే సతి కించ రమాయా ఆస్పదం శ్రీకృష్ణ స్తస్య బిమ్బం మూర్తి స్తస్య బిమ్బే ప్రతిబిమ్బే భగవద్విగ్రహసదృశే పుత్రే సతీత్యర్థః. తత్కిము వక్తవ్యం య దన్యా నార్యో భజేయు రితి. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్ధవ్యాఖ్యాయాం,
పఞ్చపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

అథ షట్పఞ్చాశోఽధ్యాయః

—* స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

సత్రాజిత స్స్వతనయాం కృష్ణాయ కృతకిల్బిషః,
స్యమన్తకేన మణినా స్వయ ముద్యమ్య దత్తవాన్. ౧

రాజోవాచ—

సత్రాజితః కిమకరో ద్బ్రహ్మ న్కృష్ణస్య కిల్బిషమ్,
స్యమన్తకః కుత స్తస్య కస్మా ద్దత్తా సుతా హరేః. ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఆసీ త్సత్రాజిత స్సూర్యభక్తశ్చ పరమ స్సదా,
ప్రీత స్తస్మై మణిం ప్రాదా త్సూర్య స్తుష్ట స్స్యమన్తకమ్. ౩

అథ షట్పఞ్చాశోఽధ్యాయః

అథ సత్యభామాజామ్బవత్యో ర్వివాహం వర్ణయితుకామ స్తద్వి స్తరపిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయితు మాహ (సత్రాజిత ఇతి.) సత్రాజిత ఇత్యకారాంతః, క్వచి త్తకారాంతోఽప్యన్వయానుసారేణ ద్రష్టవ్యః. తత్రాకారాంతః కర్తరి క్తాంతః, సత్రేణ అనమంతా జ్జితః జితవాన్ సర్వోత్కర్షేణ వర్తితవానితి తథా వ చ తావ త్కృతం కిల్బిష మపరాధో యేన తథాభూతః, స్యమంతకాఖ్యేన మణినా సహ స్వతనయాం సత్యభామాం కృష్ణయోద్యమ్యోద్ధృత్య దదౌ. ౧

తత్ర లబ్ధప్రశ్నావసరః పృచ్ఛతి రాజా (సత్రాజిత ఇతి.) హేబ్రహ్మన్ తావ త్సత్రాజిత్కిం కిల్బిష మపరాధ మకరోత్ తస్య సత్రాజితస్య స్యమంతకః కుతః కస్మాల్లబ్ధః కస్మాద్ధేతోః సుతా చ హరేః హరయే దత్తా. ౨

ఇతి పృష్ట స్సవి స్తర మనువర్ణయితుం తావ దుపోద్ఘాత మాహ (ఆసీదితి.) సత్రాజితాఖ్యః కశ్చి ద్రాజా సదా పరమ స్సూర్యభక్తః ఆసీత్, సూర్య స్తుష్టః, భక్త్యేతి శేషః. తస్మై సత్రాజితాయ స్యమంతకాఖ్యం మణిం దదౌ. ౩

స తం బిభ్ర న్మణిం కణ్ఠే భ్రాజమానో యథా రవిః,
ప్రవిష్టో ద్వారకాం రాజం స్తేజసా నోపలక్షితః. ౪

తం విలోక్య జనా దూరా త్తేజసాముష్టదృష్టయః,
దీవ్యతేఽక్షై ర్భగవతే శశంసు స్సూర్యశఙ్కితాః. ౫

నారాయణ నమ స్తే స్తు శఙ్ఖచక్రగదాధర,
దామోదరారవిన్దాక్ష గోవిన్ద యదునన్దన. ౬

ఏష ఆయాతి సవితా త్వాం దిదృక్షు ర్జగత్పతే,
ముష్ణన్ గభస్తిచక్రేణ నృణాం చక్షూంషి తిగ్మగుః. ౭

అన్విచ్ఛన్తి హి తే మార్గం త్రిలోక్యాం విబుధర్షభాః,
జ్ఞాత్వాఽద్య గూఢం యదుషు ద్రష్టుం త్వాఽఽయాత్యజః ప్రభో. ౮

సత్రాజి త్తం మణిం బిభ్రాణః రవిరివ భ్రాజమానః హేరాజన్ మణితేజసా అనుపలక్షిత శరీరో,ద్వారకాం ప్రవిష్టః. ౪

తం ప్రవిష్టం విలోక్య జనాః దూరాదేవ తస్య తేజసా ముష్టా అపహృతాః అభిభూతాః దృష్టయో యేషాం తే సూర్యోఽయమితి శఙ్కితాస్సన్తః అక్షైః దీవ్యతే క్రీడాం కుర్వాణాయ భగవతే శ్రీకృష్ణాయ శశంసుః కథయామాసుః. ౫

నమస్కృత్య ఆగతం సూర్యం సంభావ్య భక్త్యుద్రేకేణ భగవన్తం సంబోధయన్తి (నారాయణేతి.) ౬

(ఏష ఇతి,) ఏష ఇత్యఙ్గుళ్యా నిర్దేశః ప్రత్యక్షవర్ణనపరం, సూర్యః త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛుః హే జగత్పతే ఆయాతి. కథంభూతః తిగ్మాస్తీక్ష్ణా గావో రశ్మయో యస్య సః గభస్తిచక్రేణ రశ్మిజాలేన నృణాం చక్షూంషి ముష్ణన్ ప్రతిఘ్నన్. ౭

న చైతదఘటమాన మిత్యాహుః. (అన్విచ్ఛన్తి హీతి.) విబుధర్షభాః దేవశ్రేష్ఠాః త్రిలోక్యాం తవ మార్గ మన్విచ్ఛన్తి అన్వేషయన్తి త్వం యద్రూపగుణకర్మక స్తథాభూతం త్వాం ద్రష్టు మిచ్ఛన్తీత్యర్థః. అతోఽధునా యదుషు గూఢం గృహీతయదువేషం త్వాం జ్ఞాత్వా హే ప్రభో అజస్సూర్య ఆయాతి. ౮

(స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

నిశమ్య బాలవచనం ప్రహస్యామ్బుజలోచనః
ప్రాహ నాసౌ రవి ర్దేవ స్సత్రాజి న్మణినా జ్వలన్. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

సత్రాజి త్స్వగృహం శ్రీమాన్ కృతకౌతుకమఙ్గళమ్,
ప్రవిశ్య దేవసదనే మణిం విప్రై ర్న్యవేశయత్. ౧౦

దినే దినే స్వర్ణభారా నష్టౌ స సృజతి ప్రభో. ౧౧

దుర్భిక్ష మార్యరిష్టాని సర్వాధివ్యాధయోఽశుభాః,
న సన్తి మాయిన స్తత్ర యత్రాస్తేఽభ్యర్చితో మణిః. ౧౨

(నిశమ్యేతి.) బాలానా మాగచ్ఛతో యాదవాన్ ప్రత్యభిజ్ఞానాం వచన మాకర్ణ్య ప్రహస్యాహ (నాసావితి) అసావాగచ్ఛ న్న దేవో రవిస్సూర్యః. కింతు సత్రాజిత్ ప్రత్యేవదృశం తేజ ఇత్యతో విశినష్టి- మణినా స్యమంతకేన జ్వలన్ దీప్యమాన ఆయాతి. ౯

కీదృశ స్తస్య మణేః ప్రభావ ఇతి జిజ్ఞాసుం రాజానం ప్రత్యాహ ముని. (సత్రాజిదితి.) అస్య "సూర్యాల్లబ్ధమణి" రిత్యాదిః. శ్రీమాన్ భాగ్యవాన్ సత్రాజిత్ కృతాని కౌతుకేనోత్సవేన మఙ్గళాని యస్మిన్ త త్స్వగృహం ప్రవిశ్య దేవసదనే విప్రైః ప్రమాణ్యకర్తృభిః మణిం న్యవేశయత్. ౧౦

స చ మణిః హేప్రభో రాజ న్ప్రతిదిన మష్టౌ స్వర్ణభారాన్ సృజతి అహో భారః ప్రమాణ విశేషః, తథాహి "చతుర్భి ర్వ్రీహిభి ర్గుఞ్జం గుఞ్జాన్ పఞ్చపణం పణాన్, అష్టౌ ధరాన్ కర్షంతాం శ్చతురః పలమ్ తులాం పలశతం ప్రాహు ర్భారస్స్యా ద్వింశతిస్తులా" ఇతి ౧౧

కిఞ్చ (దుర్భిక్షేతి.) మారీనామా కాలమృత్యుః, అరిష్ట మభద్రం అశుభాః దుఃఖహేతవః ఆధిర్మనః పీడా వ్యాధయో రోగాః, మాయినో వఞ్చకా శ్చోరా ఇతియావత్ యస్మిన్దేశే స మణి రర్చితః స్యాత్తత్ర కదాచిదపి దుర్భిక్షాదయో న సంతి స్మ. ౧౨

స తం బిభ్ర న్మణిం కణ్ఠే భ్రాజమానో యథా రవిః,
ప్రవిష్టో ద్వారకాం రాజం స్తేజసా నోపలక్షితః. ౪

తం విలోక్య జనా దూరా త్తేజసాముష్టదృష్టయః,
దీవ్యతేఽక్షై ర్భగవతే శశంసు స్సూర్యశఙ్కితాః. ౫

నారాయణ నమ స్తే స్తు శఙ్ఖచక్రగదాధర,
దామోదరారవిన్దాక్ష గోవిన్ద యదునన్దన. ౬

ఏష ఆయాతి సవితా త్వాం దిదృక్షు ర్జగత్పతే,
ముష్ణన్ గభస్తిచక్రేణ నృణాం చక్షూంషి తిగ్మగుః. ౭

అన్విచ్ఛన్తి హి తే మార్గం త్రిలోక్యాం విబుధర్షభాః,
జ్ఞాత్వాఽద్య గూఢం యదుషు ద్రష్టుం త్వాఽఽయాత్యజః ప్రభో. ౮

సత్రాజిత్ తం మణిం బిభ్రాణః రవిరివ భ్రాజమానః హే రాజన్ మణితేజసా అనుపలక్షిత శరీరో ద్వారకాం ప్రవిష్టః. ౪

తం ప్రవిష్టం విలోక్య జనాః దూరాదేవ తస్య తేజసా ముష్టా అపహృతాః అభిభూతాః దృష్టయో యేషాం తే సూర్యోఽయమితి శఙ్కితాస్సన్తః అక్షైః దీవ్యతే క్రీడాం కుర్వాణాయ భగవతే శ్రీకృష్ణాయ శశంసుః కథయామాసుః. ౫

నమస్కుర్వన్తు ఆగతం సూర్యం సంభావ్య భక్త్యుద్రేకేణ భగవన్తం సంబోధయన్తి (నారాయణేతి.) ౬

(ఏష ఇతి.) ఏష ఇత్యాగన్తృప్రత్యక్షప్రదర్శనపరం, సూర్యః త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛుః హే జగత్పతే ఆయాతి. కథంభూతః. తిగ్మాస్తీక్ష్ణాః గావో రశ్మయో యస్య సః గభస్తిచక్రేణ రశ్మిజాలేన నృణాం చక్షూంషి ముష్ణన్ ప్రతిఘ్నన్. ౭

న చైతదఘటమాన మిత్యాహుః. (అన్విచ్ఛన్తి హీతి.) విబుధర్షభాః దేవశ్రేష్ఠాః త్రిలోక్యాం తవ మార్గ మన్విచ్ఛన్తి అన్వేషయన్తి త్వం యద్రూపగుణకర్మక స్తథాభూతం త్వాం ద్రష్టు మిచ్ఛన్తీత్యర్థః. అతోఽధునా యదుషు గూఢం గృహీతయదువేషం త్వాం జ్ఞాత్వా హే ప్రభో అజః పూర్వ్య ఆయాతి. ౮

(స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

నిశమ్య బాలవచనం ప్రహస్యామ్బుజలోచనః,
ప్రాహ నాసౌ రవి ర్దేవ స్సత్రాజి న్మణినా జ్వలన్. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

సత్రాజి త్స్వగృహం శ్రీమాన్ కృతకౌతుకమఙ్గళమ్,
ప్రవిశ్య దేవసదనే మణిం విప్రై ర్న్యవేశయత్. ౧౦

దినే దినే స్వర్ణభారా నష్టౌ స సృజతి ప్రభో. ౧౧

దుర్భిక్ష మార్యరిష్టాని సర్పాధివ్యాధయోఽశుభాః,
న సన్తి మాయిన స్తత్ర యత్రా స్తేఽభ్యర్చితో మణిః. ౧౨

(నిశమ్యేతి.) బాలానా మాగచ్ఛతో యాదవాత్మ్యనభిజ్ఞానాం వచన మాకర్ణ్య ప్రహస్యాహ (నాసావితి) అసావాగచ్ఛ న్న దేవో రవిస్సూర్యః. కింతు సత్రాజిత్ తు తస్యైవాదృశం తేజ ఇత్యతో విశినష్టి- మణినా స్యమంతకేన జ్వల న్విద్యోతమాన ఆయాతి. ౯

కీదృశ స్తస్య మణేః ప్రభావ ఇతి జిజ్ఞాసుం రాజానం ప్రత్యాహ ముని. (సత్రాజిదితి.) అస్య "సూర్యాల్లబ్ధమణి" రిత్యాదిః. శ్రీమాన్ భాగ్యవాన్ సత్రాజి త్కృతాని కౌతుకేనోత్సవేన మఙ్గళాని యస్మిన్ త త్స్వగృహం ప్రవిశ్య దేవసదనే విప్రైః ప్రయోజ్యకర్తృభిః మణిం న్యవేశయత్. ౧౦

స చ మణిః హేప్రభో రాజ న్ప్రతిదిన మష్టౌ స్వర్ణభారాన్ సృజతి అహూత భారః ప్రమాణ విశేషః, తథాహి "చతుర్భి ర్వ్రీహిభి ర్గుఞ్జం గుఞ్జాన్ పఞ్చపణం పణాన్, అష్టౌ ధారాన్ కర్షంతాం శ్చతురః పలమ్ తులాం పలశతం ప్రాహు ర్భారస్యా ద్వింశతిస్తులా" ఇతి ౧౧

కిఞ్చ (దుర్భిక్షేతి.) మారీనామా కాలమృత్యుః, అరిష్ట మభద్రం అశుభాః దుఃఖహేతవః ఆధిర్మనః పీడా వ్యాధయో రోగాః, మాయినో వఞ్చకా శ్చోరా ఇతియావత్ యస్మిన్రాజ్యే స మణి రర్చితః స్యాత్తత్ర కదాచిదపి దుర్భిక్షాదయో న సంతి స్మ. ౧౨

స యాచితో మణిం క్వాపి యదురాజాయ శౌరిణా,
నైవార్థకాముకః ప్రాదా ద్యాచ్ఞాభఙ్గ మతర్కయన్. ౧౩

త మేకదా మణిం కణ్ఠే ప్రతిముచ్య మహాప్రభమ్,
ప్రసేనో హయ మారుహ్య మృగయాం వ్యచర ద్వనే, ౧౪

ప్రసేనం సహయం హత్వా మణి మాచ్ఛిద్య కేసరీ,
గిరిం విశ జ్జామ్బవతా నిహతో మణి మిచ్ఛతా. ౧౫

సోఽపి చక్రే కుమారస్య మణిం క్రీడనకం బిలే,
అపశ్య న్భ్రాతరం భ్రాతా సత్రాజి త్పర్యతప్యత. ౧౬

ప్రాయః కృష్ణేన నిహతో మణిగ్రీవో వనం గతః,
భ్రాతా మమేతి తచ్ఛ్రుత్వా కర్ణే కర్ణేఽజప జ్జనః. ౧౭

క్వాపి కదాచిత్ యదురాజా యోగ్రసేనార్థం శౌరిణా మణిం యాచితోఽపి స సత్రాజిత్ అర్థకాముకః హేతుగర్భమిదం తత్త్వాత్ యాచ్ఞాభఙ్గం యాచ్ఞా వైయర్థ్యం అవిచారయన్నేవ నైవ దదౌ, ౧౩

ఏవం స్థితే మహతీ ప్రభా దీప్తి ర్యస్య తం మణిం ఏకదా ప్రసేనః సత్రాజిద్భ్రాతా కంఠే ప్రతిముచ్య బధ్వా అశ్వ మారుహ్య వనే మృగయాం వ్యచరత్, ౧౪

తదా కశ్చి త్కేసరీ సింహః సాశ్వం ప్రసేనం హత్వా మణి మాచ్ఛిద్య ఆకృష్య గృహీత్వా గిరిం ప్రవిశ్య ఆత్మానం దృష్టవతా మణిమిచ్ఛతా జామ్బవతా ఋక్షరాజేన హతః, ౧౫

సోఽపి జామ్బవానపి బిలే స్వనివాసభూతే గిరిబిలే తం మణిం స్వకుమారస్య క్రీడనకం క్రీడాసాధనం చక్రే భ్రాతా సత్రాజి త్భ్రాతరం ప్రసేనం మణిం చాపశ్యన్ పర్యతప్యత పరితప్తో హేత్యర్థః. ౧౬

ఉక్తి మేవాహ (ప్రాయ ఇతి.) మణిః గ్రీవాయాం యస్య సః మమ భ్రాతా వనం ప్రతి గత స్తత్ర ప్రాయో బహుధా ధ్రువమితి యావత్, శ్రీకృష్ణేనైవ హత ఇత్యేత ద్వచో జనః శ్రుత్వా కర్ణేకర్ణే అజపదుపాంశ్వవోచత్. ౧౭

(స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః)

భగవాం స్తదుపశ్రుత్య దుర్యశోలి ప్తమాత్మని,
మార్ష్టుం ప్రసేనపదవీ మన్వపద్యత నాగరైః. ౧౮

హతం ప్రసేన మశ్వం చ వీక్ష్య కేసరిణా వనే,
తం చాద్రిపృష్ఠే నిహత మృక్షేణ దదృశు ర్జనాః. ౧౯

ఋక్షరాజబిలం భీమ మన్ధేన తమసా వృతమ్,
ఏకో వివేశ భగవా నవస్థాప్య బహిః ప్రజాః ౨౦

తత్ర దృష్ట్వా మణిశ్రేష్ఠం బాలక్రీడనకం కృతమ్,
హర్తుం కృతమతి స్తస్మి న్నవతస్థేర్భకాన్తికే. ౨౧

త మపూర్వం నరం దృష్ట్వా ధాత్రీ చుక్రోశ భీతవత్,
తచ్ఛ్రుత్వాఽభ్యద్రవ త్క్రుద్ధో జామ్బవా న్బలినాంవరః. ౨౨

క్రమేణ భగవానపి తద్వచ ఆకర్ణ్య ఆత్మని స్వస్మిన్ దుర్యశోలిప్తం భావేత్తః దుర్యశోలేపం ప్రమార్ష్టుం అపోహితుం నాగరైర్జనైస్సహ ప్రసేనపదవీం అన్వపద్యత అన్వగచ్ఛత్. ౧౮

(హత మితి.) తం కేసరిణం చాద్రిపృష్ఠే ఋక్షేణ జామ్బవతా నిహతం దదృశుః. ౧౯

(ఋక్షరాజబిలమితి.) తత స్తత్ర బిలద్వారే ప్రజాః నాగరాన్ జనానవస్థాప్య భగవానేకోఽసహాయ ఏవ తద్బిలం ప్రవివేశ. ౨౦

(తత్రేతి.) తత్ర బిలే, క్రీడనకం క్రీడాసాధనం యథా తథా కృతం మణిశ్రేష్ఠం దృష్ట్వా హర్తుం కృతా నిశ్చితా మతి ర్యేన సః తస్మి న్నర్భకసమీపే అవతస్థే. ౨౧

(త మితి.) త ముపస్థిత మదృష్టపూర్వం నరం దృష్ట్వా భీతవత్, ధాత్రీ ఉపమాతా చుక్రోశ (తచ్ఛ్రుత్వేతి.) తదా క్రోశనం అభ్యద్రవ దభ్యధావత్. ౨౨

స వై భగవతా తేన యుయుధే స్వామినాత్మనః,
పురుషం ప్రాకృతం మత్వా కుపితో నానుభావవిత్. ౨౩

ద్వంద్వయుద్ధం సుతుముల ముభయో ర్విజిగీషతోః,
ఆయుధాశ్మద్రుమై ర్దోర్భి క్రవ్యార్థే శ్యేనయో రివ. ౨౪

ఆసీ త్తదష్టావింశాహ మితరేతరముష్టిభిః,
వజ్రనిష్పేషపరుషై రవిశ్రమ మహర్నిశమ్. ౨౫

శ్రీకృష్ణముష్టినిర్ఘాతనిష్పిష్టాఙ్గోరుబన్ధనః,
క్షీణసత్త్వ స్స్విన్నగాత్ర స్త మాహాతీవ విస్మితః. ౨౬

జానే త్వాం సర్వభూతానాం ప్రాణ ఓజ స్సహో బలమ్,

స వై జామ్బవా న్ననుభావవిత్ భగవత్ప్రభావ మజానన్, అత ఏవ తం కేవలం ప్రాకృతం లౌకికం, పురుషమేవ మత్వా ఆత్మనః స్వస్య స్వామినాఽపి తేన భగవతా సహ యుయుధే అయుధ్యత. ౨౩

(ద్వంద్వయుద్ధ మితి.) విజిగీషతోః జేతుమిచ్ఛతోః దోర్భి ర్భుజైశ్చ యథా క్రవ్యార్థే ఆమిషార్థే శ్యేనయో ర్యుద్ధం భవతి తద్వత్. ౨౪

(ఆసీదితి.) ఇతరేతరయో రన్యోన్యయో ర్ముష్టిభిః వజ్రనిష్పేషః వజ్రనిర్ఘాతైః, తద్యుద్ధ మస్త్రై ర్న ద్వంద్వయుద్ధ. న విద్యతే విశ్రమో యస్మిన్ తద్యథా తథా అహర్నిశ మష్టావింశతిదినా న్యాసీత్. ౨౫

(శ్రీకృష్ణేతి.) శ్రీకృష్ణస్య ముష్టీనాం నిర్ఘాతైః నిపాతైః నిష్పిష్టాని విశ్లథాన్యంగా న్యూరూణి బద్ధాని సంధిస్థానాని యస్య సః, అత ఏవ స్విన్నం ప్రస్వేదయుక్తం గాత్రం యస్య సః. కదాఽపి మద్బలవినాశో న దృష్టః అహో అధునా మృతప్రాయోఽభవ మిత్యేవ మతీవ విస్మితః సన్ విమృశం స్తం కృష్ణ మాహ. ౨౬

ఉక్తి మేవాహ (జానే ఇతి త్రిభిః.) జానే త్వాం కథంభూతం?, ఓజః ప్రవృత్తిసామర్థ్యం సహో వేగః, బలం ధారణసామర్థ్యం, ప్రాణాదీనాం నిర్వాహకమిత్యర్థః. పురాణపురుషం జగత్కారణ

(స్యమన్తకోపాఖ్యానమ్)

విష్ణుం పురాణపురుషం ప్రభవిష్ణు మధీశ్వరమ్. ౨౭

త్వం హి విశ్వసృజాం స్రష్టా సృష్టానా మపి యచ్చ సత్,
కాలః కలయతా మీశః పరమాత్మా తథాఽఽత్మనామ్. ౨౮

యస్యేష దుత్కలితరోషకటాక్షమోక్షై ర్వర్త్మాదిశ త్క్షుభితనక్రతిమిఙ్గిలోఽబ్ధిః,
సేతుః కృత స్స్వయశసో జ్వలితా చ లఙ్కా రక్ష శ్శిరాంసి భువి పేతు రిషుక్షతాని. ౨౯

ఇతి విజ్ఞాత విజ్ఞాన మృక్షరాజాన మచ్యుతః,
వ్యాజహార మహారాజ భగవా న్దేవకీసుతః. ౩౦

పురుషం. ప్రభవిష్ణుం జగ[త్ప్ర]భవ[న]ప్రభవనశీలం, సమర్థీభవనశీలం వా [తదు]క్తో[క్తిర]ముక్తసార్వజ్ఞ్యసార్వ[భౌమ]త్వాదియుక్త[మి]త్యర్థః. [అ]ధీశ్వరం సర్వాం[త]ర్యామినం తత్ర దేహ[వి]శేషనిర్ధార[ణ]ాయ విష్ణుమితి. ౨౭

[పు]రాణ[పు]రుషత్వే హేతుం వదన్విశినష్టి. (త్వం హీతి.) వి[శ్వ]సృజాం మహదాదిప్రభృతి[త]త్త్వా[భిమా]నినాం తత్త్వా[నాం] [స్ర]ష్టా, అనేన ని[మి]త్తకారణముక్తం. ఉపాదానత్వమాహ-సృష్టానాం మహదాదీనాం [య]త్తు దుపాదాన[కారణ]ం, [సో]ఽపి [త్వమే]వ. [...] సామ్యావస్థ[...]మాహ (కాల ఇతి.) కలయతాం పరిచ్ఛిం[ద]తాం [...] కాలః సోఽపి త్వమేవ [...]ర్థం. [...] జీవానాం పరమాత్మా అం[త]ః[ప్ర]విశ్య ప్రశాసనేన ధర్తా [...]గతదోషై రస్పృష్టశ్చ జీవశరీరకశ్చేత్యర్థః. ౨౮

యస్య ఏవం[భూ]త స్త్వత్తో మమేష్టదైవతం శ్రీరఘు[నా]థ ఏవ త్వ మిత్యాహ (యస్యేతి.) యస్య రఘుపతేః ఈషదుత్కలిత ఉద్దీపి[తో] యో రోషః తేన యే కటాక్షమోక్షా స్తైః క్షుభితాః నక్రా [గ్రా]హాః, తిమిఙ్గిలా మహామత్స్యాశ్చ యస్మిన్ సోఽబ్ధిః వర్త్మ మార్గ మదిశత్ దత్తవాన్. యేన స్వయశసా "అధ్యయనేన వసతి" ఇవ ద్ధేత్వర్థే తృతీయా. స్వకీర్త్యర్థం సేతుః కృతో నిర్మితః యేన చ లఙ్కా ఉజ్జ్వలితా దగ్ధా, యస్య చేషుభిః క్షతాని ఛిన్నాని రక్షసో దశకంఠస్య శిరాంసి భువి పేతుః స త్వమితి జాన ఇత్యన్వయః. ౨౯

(ఇతీతి.) ఇత్థం విజ్ఞాతం విజ్ఞేయం, యేన త మృక్షరాజానాం అత్యన్తాద్వా "రాజాహ" రితి సమాసాంతాభావః వ్యాజహారోవాచ. ౩౦

అభిమృశ్యారవిన్దాక్షః పాణినా శఙ్కరేణ తమ్,
కృపయా పరయా భక్తం మేఘగమ్భీరయా గిరా ३०

మణిహేతో రిహ ప్రాప్తా వయ మృక్షపతే బిలమ్,
మిథ్యాభిశాపం ప్రమృజ న్నాత్మనో మణినాఽమునా. ३१

ఇత్యుక్త స్స్వాం దుహితరం కన్యాం జామ్బవతీం ముదా,
అర్హణార్థం స మణినా కృష్ణాయోపజహార సః. ३३

తతోఽన్యైశ్చ మణిశ్రేష్ఠైః పూజితో భక్తవత్సలః,
తస్మై దదౌ పరాం ముక్తిం పునరావృత్తివర్జితామ్ ३४

అదృష్ట్వా నిర్గమం శౌరేః ప్రవిష్టస్య బిలం జనాః,
ప్రతీక్ష్య ద్వాదశాహాని దుఃఖితా స్తే పురం యయుః. ३५

కథమిత్యత ఆహ (అభిమృశ్యేతి.) శంకరేణ పాణినా భక్తం త మృక్షరాజ మభిత స్సంస్పృశ్య పరయా నిరతిశయయా కృపయోపలక్షితః మేఘధ్వనివ ద్గమ్భీరయా గిరా ప్రాహ. ३०

(మణిహేతో రితి) హేఋక్షపతే మణ్యర్థ మిహ బిలం ప్రతి వయ మాగతాః, అవాప్తసమస్త కామస్య తవ కిం మణినేత్యాహ. (మిథ్యేతి.) అమునా హేతునా, ఆత్మనో యో మమ మిథ్యాపవాదః ప్రసక్త స్త మమునా మణినైవ విమృజన్ "లక్షణహేత్వో" రితి శత్రాదేశః విమార్ష్టు మపనేతు మితి యావత్. విమృజ న్నిహ మాగత ఇతి శాబ్దయోజనా. ३१

(ఇతీతి.) ఇత్థ ముక్తః స జామ్బవాన్ మణినా సహ స ప్రసిద్ధః, జామ్బవాన్ జామ్బవతీ ముపాయనార్థం శ్రీకృష్ణాయ సమర్పయామాస. ३३

తతో ఽన్యైశ్చ మణిశ్రేష్ఠైః పూజితో భక్తవత్సలో భగవాన్ తస్మై జామ్బవతే, పరా ముత్కృష్టాం. పునరావృత్తిరహితాం ముక్తిం దదౌ దాస్యామీతి సఙ్కల్పితవానిత్యర్థః. తదైవ దదావితి వా. ३४

(అదృష్ట్వేతి.) బిలం ప్రవిష్టస్య శౌరేః పునః నిర్గమ మదృష్ట్వా ద్వాస్థాః జనాః ద్వాదశదినాని ప్రతీక్ష్య దుఃఖితాః పురం ద్వారకాం జగ్ముః. ३५

(స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః)

నిశమ్య దేవకీదేవీ రుక్మిణ్యానకదున్దుభిః,
సుహృదో జ్ఞాతయోఽశోచ న్బిలా త్కృష్ణ మనిర్గతమ్. ౩౬

సత్రాజితం శపన్త స్తే దుఃఖితా ద్వారకౌకసః,
ఉపతస్థు ర్మహామాయాం దుర్గాం కృష్ణోపలబ్ధయే. ౩౭

తేషాం తు దేవ్యుపస్థానా త్ప్రత్యాదిష్టాశిషాం స చ,
ప్రాదుర్బభూవ సిద్ధార్థ స్సదారో హర్షయన్ హరిః. ౩౮

ఉపలభ్య హృషీకేశం మృతం పున రివాగతమ్,
సహపత్న్యా మణిగ్రీవం సర్వే జాతమహోత్సవాః. ౩౯

సత్రాజితం సమాహూయ సభాయాం రాజసన్నిధౌ,
ప్రాప్తిం చాఖ్యాయ భగవాన్ మణిం తస్మై న్యవేదయత్. ౪౦

(నిశమ్యేతి.) దేవక్యాదయో బిలా దనిర్గతం కృష్ణం శ్రుత్వా అశోచన్. ౩౬

తే దుఃఖితా స్సన్తః సత్రాజితం శపన్తః కృష్ణప్రాప్తయే మహామాయాం దుర్గాం ఉపతస్థుః అభజన్. ౩౭

(తేషామితి.) స చ కృష్ణ స్తేషాం ప్రాదుర్బభూవ. కదా? తస్యా దేవ్యా ఉపస్థానా త్తయా తాన్ప్రతి ఆదిష్టా, ఆశిషః శ్రీకృష్ణం ద్రక్ష్యథేత్యేవంవిధాః యేషాం తేషాం సతాం, కథమ్భూతః సిద్ధ స్సాధితోఽర్థః మణ్యానయనరూపప్రయోజనం యస్య సః, సదారః జామ్బవతీసహితః, అత ఏవ హర్షయన్. ౩౮

(ఉపలభ్యేతి.) యథా లోకే జనాః, మృతం బన్ధుం పున రాగత ముపలభన్తే తద్వద్ధృషీకేశం తత్రాపి, పత్న్యా సహితం మణిః గ్రీవాయాం యస్య త ముపలభ్య సర్వే జాతమహోత్సవా ఆసన్. ౩౯

(సత్రాజితమితి.) రాజ్ఞః ఉగ్రసేనస్య సన్నిధౌ ప్రాప్తిం మణిలాభప్రకార మాఖ్యాయ, తస్మై సత్రాజితే, మణిం, న్యవేదయత్ అర్పయామాస. ౪౦

స చాతివ్రీళితో రత్నం గృహీత్వాఽవాఙ్ముఖ స్తతః,
అనుతప్యమానో భవన మగమ త్స్వేన పాప్మనా. ౪౧

సోఽనుధ్యాయం స్త మేవార్థం బలవ ద్విగ్రహాకులః,
కథం మృజామ్యాత్మరజః ప్రసీదే ద్వాఽచ్యుతః కథమ్. ౪౨

కిం కృత్వా సాధు మహ్యం స్యా న్న శపే ద్వా జనో యథా,
అదీర్ఘదర్శనం మూఢం మాం ధిగ్ద్రవిణలోలుపమ్. ౪౩

దాస్యే దుహితరం తస్మై స్త్రీరత్నం రత్న మేవ చ,
ఉపాయోఽయం సమీచీన స్తస్య శాన్తి ర్న చాన్యథా. ౪౪

ఏవం వ్యవసితో బుద్ధ్యా సత్రాజిత్స్వసుతాం శుభామ్,
మణిం చ స్వయ ముద్యమ్య కృష్ణాయోపజహార హ. ౪౫

(స చేతి.) స్వేన పాప్మనా యాచ్ఞావైఫల్యకరణమిథ్యాపవాదాపాదనాదిరూపేణానుతప్యమానః స్వగృహం, జగామ. ౪౧

స సత్రాజి త్తమేహార్థమపరాధరూప మనుచింతయన్, అఘమితి చ పాఠః. బలవతా భగవతా యో విగ్రహో విరోధ స్తేన ఆకులశ్చ చింతయామాసేతి శేషః. చింతాప్రకారమేవాహ (కథ మితి సార్ధేన.) ఆత్మరజః స్వాపరాధం మృజామ్యపనయామి, కథం వా అచ్యుతః ప్రసన్నో భవేత్. ౪౨

కిం కృత్వా కస్మిన్కర్మణి కృత ఇత్యర్థః. సాధు భద్రం స్యాత్, కథం చ మాం జనో న శపేత మాం, ధిక్ అహం నింద్య ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదన్నాత్మానం విశినష్టి. అదీర్ఘదర్శనం దూరవిచారానభిజ్ఞం మూఢం మందమతిం విత్తైకాసక్తమ్. ౪౩

ఇత్థం విచార్య నిశ్చినోతి (దాస్య ఇతి.) స్త్రీరత్నం దుహితరం, రత్నం స్యమంతకం చ కృష్ణాయ దాస్యామి అన్యథా యది న దాస్యే ఇత్యర్థః. తస్య కృష్ణస్య శాంతి శ్చిత్తసమాధి ర్న భవేత్. ౪౪

(ఏవమితి.) బుద్ధ్యా వ్యవసితః నిశ్చిన్వన్, శుభాం శుభలక్షణాం స్వసుతాం సత్యభామాం మణిం స్యమంతకం చ, ఉద్యమ్య ఉద్ధృత్యాదాయ వా, కృష్ణాయ, సమర్పయామాస. ౪౫

(స్యమన్తకోపాఖ్యానరమ్భః)

తాం సత్యభామాం భగవా నుపయేమే యథావిధి,
బహుభి ర్యాచితాం శీలరూపౌదార్యగుణాన్వితామ్. ౪౪

భగవా నాహ న మణిం ప్రతీచ్ఛామో వయం నృప,
తవా స్తాం దేవభక్తస్య వయం తు ఫలభాగినః. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే
షట్పఞ్చాశోఽధ్యాయః.

(తామితి.) ఉపయేమే వివాహితవాన్. కథంభూతాం? బహుభిః, కృతవర్మ శతధన్వాదిభిః, యాచితాం రూపాదిభిరన్వితాం చ. తత్ర రూపం సౌష్ఠవం శీలం సుస్వభావః గుణాః ప్రమదిమకరుణాదయః. ౪౪

(భగవానితి,) ఉక్తమేవాహ (న మణిమితి,) హేనృప సత్రాజిత మణిం ప్రతీచ్ఛామః న ప్రతిగృహ్ణీమః కింతు స్త్రీరత్నమేవ ప్రతీచ్ఛామః, దేవభక్తస్య తవైవ మణి రాస్తాం తిష్ఠతు వయం తు కేవలం ఫలభాగినః, దుర్భిక్షాదిశాంతిరూపఫలభాగినః. యద్వా తవాపుత్రత్వా త్త్వదీయం ధన మస్మాక మేవేత్యంతతః, ఫలభాగిన ఇత్యర్థః. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, షట్పఞ్చాశోఽధ్యాయః.

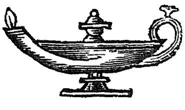

అథ సప్తపఞ్చాశో౽ధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

విజ్ఞాతార్థో౽పి భగవా న్దగ్ధా నాకర్ణ్య పాణ్డవాన్,
కున్తీం చ కుల్యకరణే సహరామో యయౌ కురూన్. ౧

భీష్మం కృపం సవిదురం గాన్ధారీం ద్రోణ మేవ చ,
తుల్యకష్టా న్సమాగమ్య హా కష్ట మితి హోచతుః. ౨

జ్ఞాత్వా తదన్తరం రాజన్ శతధన్వాన మూచతుః,
అక్రూరకృతవర్మాణౌ మణిః కస్మా న్న గృహ్యతే. ౩

యో౽స్మభ్యం సంప్రతిశ్రుత్య కన్యారత్నం విగృహ్య నః.

అథ సప్తపఞ్చాశో౽ధ్యాయః.

ఫలభాగిన ఇత్యుక్తం తదేవ దర్శయితుం మణికథాశేషమాహ సప్తపఞ్చాశత్తమేన (విజ్ఞాతార్థ ఇత్యాదినా) విజ్ఞాతః విదితః, అర్థః పాండవాః బిలద్వారేణ జతుగృహా న్నిర్గతా ఇత్యేవంవిధో౽ర్థో యేన తథాభూతో౽పి కేవలం ప్రాకృతలోక ఇవ పాండవాన్ కుంతీం చ దగ్ధాన్ జతుగృహేష్వితి శేషః. ఆకర్ణ్య కుల్యకరణే కులోచితసంవ్యవహారార్థం, రామేణ సహితః కురూన్ దేశాన్ యయౌ, ౧

(భీష్మం కృపమితి.) పాండవేతరేషాం జతుగృహదుఃఖభావా ద్భీష్మాదీన్ సమాగమ్యేత్యుక్తం, తుల్యకష్టా నాత్మనా తుల్యదుఃఖాన్ హా కష్టం దుఃఖం ప్రాప్త మిత్యేవం తాన్ప్రత్యూచతుః సాంత్వయామాసతుః, ౨

(జ్ఞాత్వేతి.) తదా అక్రూరకృతవర్మాణౌ, భగవా నధునా అత్ర నాస్తే అయమేవావసర ఇత్యేవమంతరం సమయం జ్ఞాత్వా హేరాజన్ శతధన్వాన మూచతుః, ఉక్తిమేవాహ (మణిరిత్యాదినా సపాదేన) న గృహ్యతే త్వయేతి శేషః, ౩

గ్రాహ్యత్వే హేతుః (య ఇతి.) యస్సత్రాజిత్ కన్యారత్నం సత్యభామా మస్మభ్యం ప్రతి

(స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః)

కృష్ణాయాదాన్నసత్రాజి త్కస్మా ద్భ్రాతర మన్వియాత్. ౪

ఏవం భిన్నమతి స్తాభ్యాం సత్రాజిత మసత్తమః,
శయాన మవధీ ల్లోభా త్సపాపః క్షీణజీవితః. ౫

స్త్రీణాం విక్రోశమానానాం క్రన్దన్తీనా మనాథవత్,
హత్వా పశుం సౌనికవ న్మణి మాదాయ జగ్మివాన్. ౬

సత్యభామా చ పితరం హతం వీక్ష్య శుచాఽర్పితా,
వ్యలప త్తాత తాతేతి హా హతా స్మీతి ముహ్యతీ. ౭

తైలద్రోణ్యాం మృతం ప్రాస్య జగామ గజసాహ్వయమ్,
కృష్ణాయ విదితార్థాయ తప్తాచఖ్యౌ పితు ర్వధమ్. ౮

ప్రసేనం హత్వా జాంబవతా నీతం మణిం కృష్ణాయ దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ నోఽస్మా న్విగృహ్య అనాదృత్య కృష్ణాయాదా ద్దదౌ. అతః మణిర్గ్రాహ్య ఇతి భావః. నను జీవ న్సత్రాజి త్కథం మణిం దాస్యతీత్యత్రోచతుః. (నేత్యాది.) సత్రాజి త్కస్మాద్ధేతోః, భ్రాతరం ప్రసేనం నాన్వియా న్నానుగచ్ఛేత్. హంతవ్య ఏవ స ఇత్యర్థః. ౪

(ఏవ మితి.) ఇత్థం తాభ్యాం అక్రూరకృతవర్మభ్యాం భిన్నా భేదితా మతి ర్యస్య సోఽసత్తమ పాపాత్మా శతధన్వా క్షీణజీవితః హేతుగర్భమిదం, తస్మాత్ లోభాన్మణిలోభా చ్ఛయానం సత్రాజితం, హతవాన్. ౫

(స్త్రీణామితి.) యథా సౌనికః, పశుహింసకః పశుం హంతి తద్వ ద్దత్వా అనాథవత్ స్త్రీణాం సత్రాజి న్నారీణాం విక్రోశంతీనా మాక్రోశంతీనాం రుదంతీనాం సతీనామేవ మణి మాదాయ జగామ. ౬

(సత్యభామేతి.) శుచా శోకేనార్పితా వ్యాప్తా ముహ్యతీ మధ్యే మధ్యే మూర్ఛాం ప్రాప్నువతీ వ్యలపత్. విలాపనప్రకారమేవాహ (తాత తాతేతి.) హా హతాస్మీతి. ౭

తతో మృతం పితరం తైలద్రోణ్యాం తైలకటాహే ప్రాస్య నిధాయ హాస్తినపురం జగామ తత్రాగత్య విజ్ఞాతపితృమరణరూపార్థాయ అజానత ఇవ స్థితాయ కృష్ణాయ పితు ర్వధం శతధన్వకృత మాచఖ్యౌ. ౮

తదాకర్ణ్యేశ్వరౌ రాజ న్ననుసృత్య నృలోకతామ్.
అహో నః పరమం కష్ట మిత్యస్రాక్షౌ విలేపతుః. ౯

ఆగత్య భగవాం స్తస్మా త్సభార్య స్సాగ్రజః పురం,
శతధన్వాన మారేభే హన్తుం హర్తుం మణిం తతః. ౧౦

సోఽపి కృష్ణోద్యమం జ్ఞాత్వా భీతః ప్రాణపరీప్సయా,
సాహాయ్యం కృతవర్మాణ మయాచత స చాబ్రవీత్. ౧౧

నాహ మీశ్వరయోః కుర్యాం హేళనం రామకృష్ణయోః,
కో ను క్షేమాయ కల్పేత తయో ర్వృజిన మాచరన్. ౧౨

కంస స్సహానుగో పేతో యద్ద్వేషా త్త్యాజిత శ్శ్రియా,
జరాసన్ధ స్సప్తదశసంయుగాద్విరథో గతః. ౧౩

త ద్వధాఖ్యానం శ్రుత్వా హేరాజన్ ఈశ్వరౌ రామకృష్ణౌ, నృలోకతా మనుసృత్య నరచేష్టా మభినయంతా విత్యర్థః. అస్రాక్షౌ అశ్రుపూర్ణనేత్రౌ అహో నోఽస్మాకం పరమ మనవధికం కష్టం దుఃఖం ప్రాప్తం ఇత్యేవం విలేపతుః విలపితవంతౌ. ౯

తత స్ససత్యభామ స్సాగ్రజ స్స భగవాన్ పురం ద్వారకా మాగత్య శతధన్వానం హంతుం తత శ్శతధన్వనో మణిం హర్తుం చారేభే ఉద్యుక్తవాన్. ౧౦

సోఽపి శతధన్వాపి కృష్ణస్యోద్యమ ముద్యోగ మాకర్ణ్య, ప్రాణపరీప్సయా ప్రాణరిరక్షిషయా, కృతవర్మాణం సాహాయ్యం సహాయార్థం, అయాచత స చ కృతవర్మా అబ్రవీత్. ౧౧

ఉక్తిమేవాహ (నాహమితి.) ద్వాభ్యాం హేలనం ప్రాతికూల్యం న కుర్యాం తత్ర హేతు మాహ (కోన్వితి.) తయోః రామకృష్ణయోః, వృజిన మపరాధం కుర్వన్ కో ను పుమాన్ క్షేమాయ కల్పేత క్షేమం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః. న కోపీతి భావః, ౧౨

కిం త్వయేత్థం దృష్ట మిత్యత్రోదాహరణమాత్రమాహ (కంస ఇతి,) యస్మిన్ శ్రీకృష్ణే ద్వేషాద్ధేతోః శ్రియా రాజ్యశ్రియా ప్రాణైశ్చేతి శేషః, త్యాజితః తథా జరాసంధోఽపి సప్తదశసఙ్ఖ్యాకాత్సంయుగా ద్విరథః, శరీరమాత్రావశిష్టో గతః. ౧౩

(స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః)

ప్రత్యాఖ్యాత స్సచాక్రూరం పార్ష్ణిగ్రాహ మయాచత,
సోఽప్యాహ కో విరుధ్యేత విద్వా నీశ్వరయో ర్బలమ్. ౧౪

య ఇదం లీలయా విశ్వం సృజత్యవతి హన్త్యజః,
చేష్టాం విశ్వసృజో యస్య న విదు ర్మోహితాఽజయా. ౧౫

యస్సప్తహాయన శ్శైల ముత్పాట్యైకేన పాణినా,
దధార లీలయా బాల ఉచ్ఛిలీన్ధ్ర మివార్భకః. ౧౬

నమ స్తస్మై భగవతే కృష్ణాయాద్భుతకర్మణే,
అనన్తాయాదిభూతాయ కూటస్థాయాత్మనే నమః. ౧౭

ఇత్థం తేన ప్రత్యాఖ్యాతః, అక్రూరం సహాయ్య మయాచత (సోపీతి.) సోఽప్యక్రూరోఽపి ఉక్తిమేవాహ (క ఇత్యాదినా ఆత్మనే నమ ఇత్యంతేన) ఈశ్వరయోః రామకృష్ణయోః, బలం జానన్ కః, పుమా న్విరుధ్యేత ఈశ్వరాభ్యామితి శేషః, ౧౪

భవతో బలం వక్తుం తావ త్తస్య కృత్స్నజగదుదయవిభవలయలీలత్వ మాహ (య ఇతి.) అవతి రక్షతి, అజః సృజ్యగతజన్మాదిస్పర్శరహితః, తేన కో విరుధ్యేతేతి భావః, సర్వేప్యేవం కిం న విదురిత్యత ఆహ (చేష్టా మితి,) యస్య భగవతః, అజయా మాయయా మోహితా స్తస్య చేష్టాం విశ్వసృష్ట్యాదిరూపాం న విదుః. మోహితా జయేత్యత్రసంధిరార్షః. ౧౫

బలం ప్రపఞ్చయతి (య ఇతి.) యో భగవాన్ బాల స్తత్రాపి సప్తవర్షవయా స్సన్నేవ, శైలం గోవర్ధన మేకేనైవ పాణినోత్పాట్య లీలయా దధార యథా అర్భక శ్శిలీంధ్ర ముత్పాట్య ధరతి తద్వత్. శిలీంధ్రం భూతాళకుసుమమ్, ౧౬

అత స్స కేవలం నమస్కార్య ఏవేత్యభిప్రయన్నమస్కరోతి (నమ ఇతి.) భగవతే షాడ్గుణ్యపూర్ణాయ అత ఏవ అద్భుత మమానుష మదైవం చ కర్మ యస్య తస్మై అనంతాయ అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావాయ ఆదిభూతాయ జగత్కారణభూతాయ, కూటస్థాయ స్వరూపతస్స్వభావత శ్చ నిర్వికారాయ, ఆత్మనే సర్వాంతరాత్మనే కృష్ణాయ తస్మై నమో నమః, ౧౭

ప్రత్యాఖ్యాత స్స తేనాపి శతధన్వా మహామణిమ్,
తస్మి న్న్యస్యాశ్వ మారుహ్య శతయోజనగం యయౌ. ౧౮

గరుడధ్వజ మారుహ్య రథం రామజనార్దనౌ,
అన్వయాతాం మహావేగై రశ్వై రాజన్గురుద్రుహమ్. ౧౯

మిథిలాయా ఉపవనే విసృజ్య పతితం హయమ్,
పద్భ్యా మధావ త్సన్త్రస్తః కృష్ణోఽప్యన్వద్రవద్రుషా. ౨౦

పదాతే ర్ధావత స్తస్య పదాతి స్తిగ్మనేమినా,
చక్రేణ శిర ఉత్కృత్య వాససో ర్వ్యచినోన్మణిమ్. ౨౧

అలబ్ధమణి రాగత్య కృష్ణ ఆహాగ్రజా న్తికమ్,
వృథా హత శ్శతధను ర్మణి స్తత్ర న విద్యతే. ౨౨

(ప్రత్యాఖ్యాత ఇతి.) తేన అక్రూరేణాప్యేవం, ప్రత్యాఖ్యాతః, స శతధన్వా మహామణిం తస్మిన్నక్రూరే న్యస్య నిధాయ అక్రూరాధీనం కృత్వేత్యర్థః, శతయోజనగం శతయోజనైర్గంతవ్యం దేశం యయౌ. ౧౮

తదా గరుడో ధ్వజే యస్మిన్ తం రథ మారుహ్య హేరాజన్ మహావేగైః, అశ్వైర్గమన సాధనైః, గురుద్రుహం శ్వశురహంతారం శతధన్వాన, మన్వయాతాం అన్వగచ్ఛతామ్. ౧౯

(మిథిలాయా ఇతి.) శతయోజనమాత్రగామిత్వా త్తతఃపరం గన్తు మశక్తం పతితం. హయ మశ్వం, విసృజ్య, స న్త్రస్తః, పద్భ్యాం మధావత్, ఏవం ధావన్తం, శతధన్వానం. రుషా, భగవానప్య, న్వధావత్. ౨౦

(పదాతే రితి.) తిగ్మనేమినా తీక్ష్ణధారేణ, చక్రేణ, తస్య, శిర. ఉత్కృత్య ఛిత్వా, తస్య వాససోర న్తరీయో త్తరీయయో ర్మణిం, వ్యచినోత్ మృగయామాస. అక్రూరే మణిర స్తీతి సర్వజ్ఞతయా విదిత్వాఽపి రామవచనార్థం తథా కృతవానిత్యర్థః. ౨౧

తదాహ (అలబ్ధమణి రితి.) న లబ్ధో మణి, ర్యేన. తథాభూతః, అగ్రజా న్తిక, మాగత్య. వాచ ఉక్తిమేవాహ (వృథేతి) తత్ర, శతధన్వని. ౨౨

(స్యమన్తకోపాఖ్యానరమ్భః)

తత ఆహ బలో నూనం స మణి శ్శతధన్వనా,
కస్మింశ్చి త్పురుషే న్యస్త స్తమన్వేష్టుం పురం వ్రజ. ౨౽

అహం వైదేహ మిచ్ఛామి ద్రష్టుం ప్రియతమం మమ,
ఇత్యుక్త్వా మిథిలాం రాజన్ వివేశ యదునన్దనః. ౨౬

తం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ మైథిలః ప్రీతమానసః,
అర్హయామాస విధివ దర్హణీయం వై సమర్హణైః,
ఉవాస తస్యాం కతిచి న్మిథిలాయాం సమా విభుః. ౨౭

తతో௨శిక్షద్గదాం కాలే ధార్తరాష్ట్ర స్సుయోధనః,
మానితః ప్రీతియుక్తేన జనకేన మహాత్మనా. ౨౮

ఏవం వఞ్చితో௨పి, స బలో బలభద్రః, సర్వజ్ఞత్వాత్, తం కృష్ణ, మాహ (నూన మితి) నూనం కస్మింశ్చి, త్పురుషే, మణిః న్యస్తః, అతః స్త, మన్వేష్టుం స్వపురం, ద్వారకాం, గచ్ఛేతి. ౨౫

తతః పునః, సర్వజ్ఞే నైవం చేష్టితం మద్వఞ్చనాయేతి గూఢమన్యురాహ (అహ మితి.) వైదేహం జనకం (ఇతీతి.) హే రాజన్, యదునన్దనో బలభద్రః. ౨౬

మైథిలో జనకః, తం రామం, దృష్ట్వా, ప్రీతమానస, స్సహసా, ఉత్థాయ, పూజార్హం, రామం అర్హణైః పూజాసాధనై ర్యథావిధి పూజయామాస (ఉవాసేతి.) విభూ రామః, కతిచి, త్సమాః వత్సరా నుషితవాన్. ౨౭

ప్రాసఙ్గికమాహ (తత ఇతి.) ధృతరాష్ట్రస్యాపత్యం, సుయోధన స్తదా, కాలే లబ్ధావసరే తతో రామా, ద్గదా, మశిక్షత్, గదాధారణవిద్యాం గృహీతవానిత్యర్థః. సుయోధనం విశినష్టి (మానిత ఇతి.) ౨౮

కేశవో ద్వారకా మేత్య నిధనం శతధన్వనః,
అప్రాప్తిం చ మణేః ప్రాహ ప్రియాయాః ప్రియకృద్విభుః. ౨౭

తత స్స కారయామాస క్రియాం బన్ధో ర్హతస్య వై,
సాకం సుహృద్భి ర్భగవా న్యాయాస్స్యు స్సాంపరాయికాః. ౨౮

అక్రూరః కృతవర్మా చ శ్రుత్వా శతధనో ర్వధమ్,
వ్యూషతు ర్భయవిత్రస్తౌ ద్వారకాయాః ప్రయోజకౌ. ౨౯

అక్రూరే ప్రోషితేఽరిష్టా ఆసన్వై ద్వారకౌకసామ్,
శారీరా మానసా స్తాపా ముహుర్దైవికభౌతికాః. ౩౦

సత్యభామా మప్యవఞ్చయదిత్యాహ (కేశవ ఇతి.) ఏత్యాగత్య. శతధన్వనో. నిధనం వధం. మణే, రలాభం చ ప్రియాయాస్సత్యభామాయాః. ప్రాహ. ప్రియకృత్ప్రియం కుర్వన్నివ. ౨౭

(తత ఇతి.) సుహృద్భి. స్సహితో, భగవాన్, హతస్య బన్ధోః శ్వశురస్య సత్రాజితస్య. క్రియా ఉత్తరక్రియాః, కారయామాస, కాస్తాః యాః. కారయామాసే, త్యత్రాహ - యాయాః క్రియాః. సాంపరాయికాః పరలోకహేతవః తా ఇత్యర్థః. ౨౮

(అక్రూర ఇతి.) ప్రయోజకౌ మణిహరణార్థం శతధన్వనః ప్రవర్తకౌ. హేతుగర్భ మిదం. తత్త్వాత్ భయేన విత్రస్తౌ కృతవేపథూ ద్వారకాయా స్సకాశా. ద్వ్యూషతుః ప్రోషితవన్తౌ. తత్రాక్రూరః కృష్ణానుమత ఏవ గతః కృతవర్మాతు భక్తపక్షపాతప్రాకట్యభయాదేవోపేక్షిత ఇతి గమ్యతే. కథ మన్యథా సర్వజ్ఞేశ్వరవఞ్చనం తయో స్సంభవతి. ౨౯

తదేవం వారాణస్యాం దానపతి సమాఖ్యయా మణిహస్తేఽక్రూరే రుక్మవేదికై ర్మహాధ్వరై ర్యజమానే నివసతి సతి కృష్ణేనైవ ప్రస్థాపితోఽక్రూర ఇతి కర్ణే కర్ణే జపతి సతి జనే సత్యభామారామాదీనా మప్యవిశ్వాసే జనసఙ్గ్రహాయాక్రూర మాహూయ సాక్షేపం కృష్ణః ప్రాహ ఇదం చ భగవన్మతం సంగోప్య కేచన ఋషయః అక్రూరానయనే కారణాన్తర మనువర్ణయన్తి. తద్ద్యోషయితుమనువదతి మునిః - అక్రూరే ప్రోషిత ఇతి - ప్రోషితే దేశాంతరఙ్గతే సతి ద్వారకాస్థానాం జనానాం శారీరా మానసా ఇత్యాధ్యాత్మికతాపకీర్తనం, తత్ర శారీరా వ్యాధయః, మానసా ఆధయః, దైవికా ఇత్యాధి దైవికతాపోక్తిః, భౌతికా ఇత్యాది భౌతికస్య. ౩౦

(స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః)

ఇత్యఙ్గోపదిశన్త్యేకే విస్మృత్య ప్రాగుదాహృతమ్,
మునివాసనివాసే కిం ఘటేతారిష్టదర్శనమ్. ३१

దేవేఽవర్షతి కాశీశః శ్వఫల్కాయాగతాయ వై.
స్వసుతాం గాన్దినీం ప్రాదాత్తతోఽవర్షత్స్వకాశిషు. ३२

తత్సుతస్తత్ప్రభావోఽసావక్రూరో యత్ర యత్ర హ,
దేవోఽభివర్షతే తత్ర నోపతాపా న మారికాః. ३३

ఇతి వృద్ధవచః శ్రుత్వా నైతావదిహ కారణమ్,

(ఇతీతి.) అస్మాతోఽక్రూరమానయామాసేత్యాదిః. ఏవ మన్యే ఋషయః, ఉపదిశన్తీత్యనువాదః. అథ తద్దూషయతి (అఙ్గేతి.) అఙ్గ హే రాజన్ ప్రాగుదాహృతం. శ్రీకృష్ణమాహాత్మ్యం. యత్ర యత్ర భగవానవసన్నః తత్ర తాపత్రయసంభావనానేత్యేవంవిధం విస్మృత్యేత్థ ముపదిశంతీత్యర్థః. తదేవాహ (మునివాసనివాస ఇతి.) మునీనాం స్వనివాసదేశేషు తాపత్రయనివర్తకానాం, వాసస్యాశ్రయభూతస్య శ్రీకృష్ణస్య, నివాసే సత్యనిష్టదర్శనం దుఃఖోత్ప్రేక్షణం, దుఃఖసంభావనాఽపీతి యావత్, కిం ఘటేత న ఘటత ఏవేత్యర్థః. ३१

అథాన్యదపి ఋషిమతం దూషయితు మనువదతి (దేవ ఇత్యాదినా శ్రుత్వేత్యంతేన.) శ్రుత్వేత్యనంతర మతోఽక్రూర మానయామాసేతి శేషః. వృద్ధవచః ప్రదర్శనమేవ దేవ ఇత్యాదినా ఇతీత్యన్తేన. పురా కిల కాశిషు కాశీదేశేషు, దేవే పర్జన్యే, అవర్షతి సతి. తద్దేశాధిపతిస్తత్రాగతాయ శ్వఫల్కాయ స్వసుతాం గాన్దినీం దదౌ. తత స్సపర్జన్యస్తద్దేశేష్వవర్షత్. ३२

తత్సుతః శ్వఫల్కస్య సుత స్తత్ప్రభావః పితృతుల్యప్రభావోఽక్రూరో యత్ర యత్ర వసతి తత్రతత్ర దేవోఽభివర్షతే న తత్రోపతాపామారికా అపమృత్యుహేతవశ్చ సన్తి. ३३

ఇత్యేవంవిధం వృద్ధానాం వచ ఆకర్ణ్య అక్రూర మానయామాసేతి. తద్దూషయతి-సత్య మేవం తథాఽప్యేతావదేవ అక్రూరానవస్థానమాత్రమేవ, తత్ర వృష్ట్యా ఉపతాపాద్యభావే చ నకారణం కింతు పుణ్యావస్థానంచేతి (ఇతి దూతై రితి.) ఇతి ఏవం సత్యక్రూరే దేశాంతరస్థే సతీత్యర్థః. దూతై రక్రూరం

ఇతి దూతై స్త మానీయ ప్రాహాక్రూరం జనార్దనః. ౩౪

పూజయిత్వాఽభిభాష్యైనం కథయిత్వా ప్రియాః కథాః,
విజ్ఞాతాఖిలచిత్తజ్ఞః స్మయమాన ఉవాచ హ. ౩౫

నను దానపతే న్యస్త స్త్వయ్యాస్తే శతధన్వనా,
స్యమన్తకో మణి శ్శ్రీమా న్విదితః పూర్వమేవ నః. ౩౬

సమ్య గాపీయ ప్రాహ - స్వాభిమతానయనకారణం తు వక్ష్యమాణేన "కిన్తు మా మగ్రజ స్సమ్యఙ్న ప్రత్యేతి మణిం ప్రతి" తి భగవద్వచనేనైవ స్ఫుటీ భవిష్యతీ త్యత్ర నోక్తం. యద్వా అద్భుతచేష్టితో భగవాన్ అక్రూరానయనార్థవ్యాజేన స్వనివాసభూతాయామపి ద్వారకాయాం తాపత్రయ ముత్పాద్య అజ్ఞ హే ఆర్య హేసత్యభామే, అహో అక్రూరే ప్రోషితే సత్యత్ర తాపా ఉపస్థితాః, తథాహ్యన్యే జనాః, ప్రాజ్ఞయోదాహృతం మణిప్రభావ, మవిస్మృత్యైవ ముపదిశన్తి. మునిర్మననశీలోఽక్రూర, స్తస్య మణియుక్తస్య నివాస స్తన్నివాసే తత్సమీపనివాసదేశేఽపి మణియుక్తాక్రూరనివాససమీపదేశే వ్యతిష్ట దర్శనం న ఘటత ఏవేత్యుక్త్వా తదైవ దేవ ఇత్యాదిరూపం, వృద్ధవచ శ్శ్రుత్వా అక్రూరావస్థానమాత్ర మేవ న కారణం కిన్తు మణేరపీ త్యేవం రామాదివిశ్వాసార్థం వృద్ధవచశ్చ విమృశ్య దూతై రక్రూర మానయామాసేత్యాహ (అక్రూర ఇత్యాదిభిః.) అస్మిన్పక్షే అవిస్మృత్యేతి చ్ఛేదః. అరిష్టదర్శనమిత్య స్యాన న్తర మిత్యుక్త్వేతి శేషః. దేవోఽభివర్షతే తత్రేత్యస్య కాశిదేశేష్వితయర్థః. ౩౪

కథ మిత్యత ఆహ (పూజయిత్వేతి.) ఏన మక్రూర మభిభాష్య సంబోధ్య విజ్ఞాతాఖిల చిత్తజ్ఞః సర్వాభిప్రాయజ్ఞః, యే పురుషాః తే యేన విజ్ఞాతాః న తథా బుద్ధిమత్పురుషా న్తర్గతవేదీ మహాభాగవతస్యాస్య మయా దత్తేఽపి మణా వపేక్షా నాస్త్యేవ. తస్మాదాహూతో మణినా సహైవాగత ఇతి జానన్నిత్యర్థః. ౩౫

ఉక్తిమేవాహ (నన్వితి చతుర్భిః.) హే దానపతే అక్రూరస్యైవేదం నామాన్తరం, శ్యమన్తక మణిః శతధన్వనా త్వయి నిహితః. అధునా ఆస్తే చ. నోఽస్మాకం పూర్వమేవ శతధన్వనో వధాత్ప్రాగేవ విదితః. ౩౬

(స్యమన్తకోపాఖ్యానారమ్భః)

సత్రాజితో౽నపత్యత్వా ద్గృహ్ణీయు ర్దుహితు స్సుతాః,
దానం నినీయాపః పిండా న్విముచ్యర్ణం చ శేషితమ్. 39

తథా౽పి దుర్ధర స్త్వన్యై స్త్వయ్యాస్తాం సువ్రతే మణిః,
కింతు మామగ్రజ స్సమ్యఙ్నప్రత్యేతి మణిం ప్రతి. 40

దర్శయస్వ మహాభాగ బన్ధూనాం శాన్తి మావహ,
అవిచ్ఛిన్నా మఖా స్తే౽ద్య వర్తన్తే రుక్మవేదయః. 41

ఏవం సామభి రాలబ్ధ శ్శ్వఫల్కతనయో మణిమ్,
ఆదాయ వాససాచ్ఛన్నం దదౌ సూర్యసమప్రభమ్. 42

తతః కిం, మత ఆహ (సత్రాజిత ఇతి.) అనపత్యత్వా దపుత్రకత్వా త్తస్య దుహితుః సుతా దౌహిత్రా స్తస్య అపస్తిలోదకాని పిణ్డాంశ్చ నినీయ దత్వా, ఋణం విముచ్యాపాకృత్య, అవశేషితం సర్వం దాయం రిక్థం, గృహ్ణీయుః, ఋణాపాకరణే యావదపేక్షితం తదతిరిక్తం సర్వ మపుత్రస్య ధనం దౌహిత్రా గృహ్ణీయురితి శాస్త్రార్థ ఇత్యర్థః. 39

(తథా౽పీతి.) తథా౽పి ఏవం శాస్త్రార్థే౽పి మణి స్త్వయ్యేవాస్తాం తథైవ తిష్ఠతు నతు తద్దౌహిత్రైః గృహ్యేత ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుం వద న్మణి మప్రహారం చ నిశినష్టి - అన్యై ర్ధర్తు మశక్యః, సువ్రతే శోభనం వ్రత మాచారో యస్మిన్ తస్మిన్ త్వయి కిన్త్వ గ్రజో రామః మణిం ప్రతి సమ్యఙ్నప్రత్యేతి న విశ్వసితి. మణి మహం తిరోధాపితవా నితిశఙ్కత ఇతి భావః. అతో హే మహాభాగ్యవన్ దర్శయస్వ మణిమితి శేషః. శాన్తిం చిత్తసమాధి మావహ సంపాదయ. నాస్తీతి మావోచ ఇత్యాహ (అవిచ్ఛిన్నా ఇతి.) యత స్తే స్వర్ణవేదయః సంతతా మఖా యజ్ఞాశ్చ వర్తన్తే ప్రవర్తన్తే. అతో౽స్త్యేవేత్యనుమినోమీత్యర్థః. 41

(ఏవ మితి.) ఇత్థం సామోక్తిభి రాలబ్ధః హృది స్పృష్టః దదౌ కృష్ణాయేతి శేషః. 42

స్యమన్తకం దర్శయిత్వా జ్ఞాతిభ్యో రజ ఆత్మనః,
ప్రమృజ్య పాణినా భూయ స్తస్మై ప్రత్యర్పయత్ప్రభుః. ౪౧

య స్త్వేత ద్భగవత ఈశ్వరస్య విష్ణో ర్వీర్యాఢ్యం వృజినహరం సుమఙ్గళం చ,
ఆఖ్యానం పఠతి శృణో త్యనుస్మరే ద్వా దుష్కీర్తిం దురిత మపోహ్య యాతి శాన్తిమ్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, సప్తపంచాశోఽధ్యాయః.

(స్యమన్తక మితి.) విభుః శ్రీకృష్ణః జ్ఞాతిభ్యో రామాదిభ్యః ఆత్మనః స్వస్య రజః మిథ్యాభిశాపం ప్రమృజ్య అపాస్య పాణినా స్వహస్తేనైవ పునః తస్మై అక్రూరాయ మణిం ప్రత్యర్ప్య దదౌ. ౪౧

ఉక్తాఖ్యానకథనశ్రవణస్మరణాదిఫలం వద న్నిగమయతి (య స్త్వితి.) విష్ణో ర్వీర్యేణ ప్రభావప్రకాశనేనాఢ్యం యుక్తం వదతాం, శృణ్వతాం స్మరతాం చ పాపహరం అనేనానిష్టనివృత్తికత్వ ముక్తం, సుమఙ్గళం మఙ్గళావహం చేత్యనేన ఇష్టప్రాపకత్వం, యః పుమానేవంవిధ మాఖ్యానం వదే చ్ఛృణుయా దనుస్మరే ద్వా స దుష్కీర్తిం దురితం చ నిరస్య మనశ్శాన్తిం ముక్తిసాధనభూతాం యాతి ప్రాప్నోతి. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, సప్తపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టపఞ్చాశత్తమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏకదా పాణ్డవా న్ద్రష్టుం ప్రతీతా న్పురుషోత్తమః,
ఇన్ద్రప్రస్థం గత శ్శ్రీమా న్యుయుధానాదిభి ర్వృతః. ౧

దృష్ట్వా త మాగతం పార్థా ముకున్ద మఖిలేశ్వరమ్,
ఉత్తస్థు ర్యుగప ద్వీరాః ప్రాణా ముఖ్య మివాగతమ్. ౨

పరిష్వజ్యాచ్యుతం వీరా అఙ్గసఙ్గహతైైనసః.
సానురాగస్మితం వక్త్రం వీక్ష్య తస్య ముదం యయుః. ౩

యుధిష్ఠిరస్య భీమస్య కృత్వా పాదాభివన్దనమ్,
ఫల్గునం పరిరభ్యాథ యమాభ్యా మభివాదితః. ౪

అథ అష్టపఞ్చాశత్తమోఽధ్యాయః.

అథ భగవతః కాళిన్దీమిత్రవిన్దాసత్యాజితీభద్రాలక్ష్మణానాం వివాహం వర్ణయత్యష్టపఞ్చాశత్తమేన, తావత్కాళిన్దీవివాహోపోద్ఘాతమాహ (ఏకదేత్యాదినా అథోపయేమ ఇత్యతః ప్రాక్తనేన.) ప్రతీతాన్నష్టా ఇతి శ్రుతానపి పున ర్ద్రుపదగృహే సజ్జీవా న్దృష్టాన్ పాణ్డవాన్ ద్రష్టుం యుయుధాన స్సాత్యకిరాది ర్యేషాం, తైః యదుభిః పరివృతః ఇన్ద్రప్రస్థం యయౌ. ౧

(దృష్ట్వేతి.) పృథాయాః కున్త్యాః అపత్యాని వీరాః యుధిష్ఠిరాదయః, త మాగతం కృష్ణం దృష్ట్వా యుగప దుత్తస్థుః. యథా ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి ఆగతం ముఖ్యం పఞ్చవృత్తిప్రాణ మనూత్తిష్ఠన్తి, తద్వత్. ౨

(పరిష్వజ్యేతి.) ప్రీతా స్త మచ్యుత మాలిఙ్గ్య అచ్యుతస్యాఙ్గసఙ్గేన హతాన్యేనాంసి పాపాని యేషాం తే, పార్థా స్తస్యానురాగేణ సహితం స్మితం యస్మిన్ త న్ముఖ మవలోక్య ముదం హర్షం ప్రాపుః. ౩

(యుధిష్ఠిరస్యేతి,) పాదాభివన్దనం కృత్వా తయో రధికవయస్త్వాదితి భావః. ఫల్గుణం అర్జునం పరిరభ్యాలిఙ్గ్య, తస్య తుల్యవయస్త్వాత్, యమాభ్యాం యమళాభ్యాం నకులసహదేవాభ్యాం అభివాదితః నమస్కృతః, తయో ర్న్యూనవయస్త్వాదితి భావః. ౪

పరమాసన మాసీనం కృష్ణా కృష్ణ మనిన్దితా,
నవోఢా వ్రీడితా కించి చ్ఛనై రేత్యాభ్యవన్దత. ౫

తత్రైవ సాత్యకిః పార్థైః పూజిత శ్చాభివన్దితః,
నిషసాదాసనేఽన్యే చ పూజితాః పర్యుపాసత. ౬

పృథాం సమాగత్య కృతాభివన్దన స్తయాఽతిహార్దార్ద్రదృశాఽభిరమ్భితః,
ఆపృష్టవాం స్తాం కుశలం సహస్నుషాం పితృష్వసారం పరిపృష్టబాన్ధవః. ౭

త మాహ ప్రేమవైక్లబ్యరుద్ధకంఠాఽశ్రులోచనా,
స్మరన్తీ తా న్బహూ న్క్లేశా న్క్లేశాపాయాత్మదర్శనమ్. ౮

తదైవ కుశలం నోఽభూ త్సనాథా స్తే కృతా వయమ్,
జ్ఞాతీ న్నః స్మరతా కృష్ణ భ్రాతా మే ప్రేషిత స్త్వయా. ౯

(పరమాసనమితి.) కృష్ణా ద్రౌపదీ, నవోఢా నవ మచిర మూఢా వివాహితా, అత ఏవ కించి ద్వ్రీడితా సతీ, శనైః, ఆగత్య కృష్ణ మభ్యవన్దత ననామ. ౫

(తత్రైవేతి.) యథా కృష్ణ స్తథా సాత్యకిశ్చ యథాయోగ్యం పూజితః బహుమతః, అభివన్దితశ్చ నిషసాదోపవిష్టవాన్. తథాఽన్యే చ యదవః పార్థైః పూజితాః. కృష్ణం పరిత ఉపాసత, ౬

(పృథామితి.) పృథాం కుంతీం సమభ్యేత్య, కృత మభివన్దనం యేన సః. అతిస్నేహేనార్ద్రే సజలే. దృశౌ యస్యా స్తయా, పృథయా, అభిరమ్భితః పరిష్వక్తః. పితృభగిన్యా పృథయా పరిపృష్టాః కుశలప్రశ్నవిషయాః. బాన్ధవా వసుదేవాదయో. యస్య సః. సస్నుషాం పుత్రభార్యాసహితాం, తాం పృథా మాపృష్టవాన్ కుశలం పప్రచ్ఛ. ౭

(త మితి.) ప్రేమ్ణా వైక్లబ్య మధార్ష్ట్యం తేన, రుద్ధః, కణ్ఠో, యస్యా స్సా అశ్రులోచనయోః, యస్యాస్సా పృథా తాన్ భూతపూర్వాన్ క్లేశాపాయాయాత్మానం దర్శయతీతి తథా, తం కృష్ణం ఆహ, ౮

ఉక్తిమేవాహ (తదైవేతి.) నోఽస్మాకం కుశల మభూత్ తథా వయం. తే త్వయా, సనాథాశ్చ కృతాః, కదా? యదా, జ్ఞాతీన్ బన్ధూన్, నోఽస్మాన్, స్మరతా, త్వయా మమ భ్రాతా అక్రూరః, ప్రేషితః. ౯

(కాళిందీమిత్రవిందాప్రభృతీనాం వివాహఘట్టః)

న తేఽస్తి స్వః పర ఇతి విశ్వస్య సుహృదాత్మనః,
తథాఽపి స్మరతాం సర్వా న్ల్కేశా న్హంసి హృది స్థితః. ౧౦

యుధిష్ఠిర ఉవాచ—

కిం న ఆచరితం శ్రేయో న వేదాహ మధీశ్వర,
యోగేశ్వరాణాం దుర్దర్శో య న్నో దృష్టః కుమేధసామ్. ౧౧

ఇతి వై వార్షికా న్మాసా న్రాజ్ఞా సోఽభ్యర్థిత స్సుఖమ్,
జనయ న్నయనానన్ద మిన్ద్రప్రస్థౌకసాం విభుః, ౧౨

ఏకదా రథ మారుహ్య విజయో వానరధ్వజమ్,
గాణ్డీవం ధనురాదాయ తూణీచాక్షయసాయకౌ. ౧౩

సాకం కృష్ణేన సన్నద్ధో విహర్తుం విజనం వనమ్.

జ్ఞాతి విత్యసేన ప్రాప్తాం షమతాం వారయితుమాహ (నేతి.) తే తవ స్వః, పర ఇతి చ భ్రాంతి ర్నాస్తి. తత్ర హేతుః. విశ్వస్యేతి జగత స్సుహృచ్చ ఆత్మా అంతరాత్మా చ, తస్య కథం తర్హి యుష్మాన్ స్మరామీత్యత ఆహ (తథాపీతి.) స్వపరభ్రాంత్యభావేఽపి స్మరతాం భక్తానాం హృది. స్థిత స్త్వం శశ్వత్సదా క్లేశాన్ హంసి నాశయసి. ౧౦

అథ యుధిష్ఠిరః ప్రాహ (కిమితి.) హేఅధీశ్వర అస్మాభిః, కిం పుణ్యం చరితం కృత మితి, న వేద్మి, కృతం పుణ్యమీదృశమితి న వేద్మి. కింతు సామాన్యతో మహత్పుణ్యం కృత మేవేతి వేద్మీతి భావః. కుతః? యత్ యస్మాత్. యోగీశ్వరాణా మపి ద్రష్టు. మశక్యో భవాన్, కుమేధసాం విషయాసక్తచిత్తానా మస్మాకం దృష్టః. ౧౧

(ఇతీతి.) ఇత్థం రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణాభ్యర్థితో బహూమతః, స భగవాన్, వార్షికాన్మాసాన్, సుఖం యథా తథా, న్యవసదితి శేషః. ౧౨

కాళిందీదర్శనప్రసఙ్గమాహ (ఏకదేతి.) తదైకదా. విజయోఽర్జునః. వానరో హనూమత్ప్రతికృతిః, ధ్వజే యస్మిన్ తం, రథ మారుహ్య అక్షయా అక్షీణా, సాయకా, యయో.

బహువ్యాళమృగాకీర్ణం ప్రావిశ త్పరవీరహా. ౧౪

తత్రావిధ్యచ్ఛరై ర్వ్యాఘ్రాన్సూకరా న్మహిషా న్రురూన్,
శరభా న్గవయా న్ఖడ్గా న్హరిణాన్ శశశల్యకాన్. ౧౫

తాన్నిన్యుః కింకరా రాజ్ఞే మేధ్యా న్పర్వణ్యుపాగతే,
తతః క్షు త్తృట్పరిశ్రాన్తో బీభత్సు ర్యమునా మగాత్. ౧౬

తత్రోపస్పృశ్య విశదం పీత్వా వారి మహారథౌ,
కృష్ణౌ దదృశతుః కన్యాం చరంతీం చారులోచనామ్. ౧౭

తా మాసాద్య వరారోహాం సుద్విజాం రుచిరాననామ్,
పప్రచ్ఛ ప్రేషిత స్సఖ్యా ఫల్గునః ప్రమదో త్తమామ్. ౧౮

స్తౌ తూణౌ ఇషుధీ బా, ఏష సన్నద్ధః కవచితః, కృష్ణేన సహితో, విహర్తుం విర్జనం వనం ప్రావిశత్ వ్యాళా స్సర్పాః. గజా వా, ఇదం వక్ష్యమాణకథాయాః "యదా చ కృష్ణ స్సందిష్ట" ఇత్యాదికాయాః పాశ్చాత్త్యవృత్తాంతః. ఖాణ్డవదహనాత్పూర్వం గాణ్డీవప్రా ప్త్యనుపప త్తేః. ౧౩-౧౪

(తత్రేతి.) తత్ర వనే. శరైః. వ్యాఘ్రాదీ నవిధ్య జఘాన. ౧౫

(తానితి.) తాన్, మేధ్యా న్పార్హా న్మృగా. రాజ్ఞే యుధిష్ఠిరాయ. కింకరాః, నిన్యుః ప్రాపయామాసుః. భక్షణార్థత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి పర్వణ్యుపాగత ఇతి. సర్వప్రయు క్తకర్మణ్యుపస్థితే సతీత్యర్థః. తతః. క్షు తృడ్భ్యాం అశనాయాపిపాసాభ్యాం. పరిశ్రాంతో బీభత్సుః అర్జునః, యమునాం జగామ. ౧౬

ఉపస్పృశ్య స్నాత్వా, మహారథౌ కృష్ణార్జునౌ. విశదం విర్మలం, వారి జలం పీత్వా. చారు సున్దరం దృశ్యత ఇతి తథా, తాం, చర న్తీం, కాంచి, త్కన్యాం, దదృశతుః. ౧౭

(తామితి.) సఖ్యా కృష్ణేన, ప్రేషితః, ఫల్గునోఽర్జునః శోభనా ద్విజాః దన్తాః, యస్యాః, రుచిర మాననం యస్యా. స్తాం. వర మాకాఙ్క్ష న్తీ మివ స్థితాం ప్రమదో త్తమాం, పప్రచ్ఛ. ౧౮

(కాళిందీమిత్రవిందాప్రభృతీనాం వివాహఘట్టః)

కా త్వం కస్యాసి సుశ్రోణి కుతో వా కిం చికీర్షసి,
మన్యే త్వాం పతి మిచ్ఛంతీం కన్యే కథయ శోభనే. ౧౯

కాళింద్యువాచ—

అహం దేవస్య సవితు ర్దుహితా పతి మిచ్ఛతీ,
విష్ణుం వరేణ్యం వరదం తపః పరమ మాస్థితా. ౨౦

నాన్యం వృణే పతిం వీర త మృతే శ్రీనికేతనమ్,
తుష్యతాం మే స భగవాన్ ముకున్దోఽనాథసంశ్రయః. ౨౧

కాళిందీతి సమాఖ్యాతా వసామి యమునాజలే
నిర్మితే భవనే పిత్రా యావదచ్యుతదర్శనమ్. ౨౨

ప్రశ్నమేవాహ (కా త్వ మితి.) కస్యాసి కస్య సంబన్ధిన్యసి. కిం కర్తు మిచ్ఛసి, అహం తు పతి మిచ్ఛన్తీం కన్యాం త్వాం. మన్యే. హే శోభనే కథయ. ౧౯

(అహ మితి.) సవితు రాదిత్యస్య. దుహితేతి కస్యాసీత్యస్యోత్తరం, కిఞ్చికీర్షసీత్యస్యోత్తరమాహ (పతిమిచ్ఛతీ.) వరేణ్యం వరణీయం, విష్ణుం పతిం కామయమానా పరమం తప ఆస్థితా. ౨౦

బహుషు సత్సు కిం విశేషేణ విష్ణుమేవ కామయ ఇత్యత ఆహ (నాన్య మితి.) హే వీర, తం విష్ణుం, ఋతే వినా, అన్యం న వృణే. అత్ర హేతుః వదన్తీ తం విశినష్టి శ్రియో నికేతనం ఆశ్రయం, శ్రీ ర్హి సర్వోత్తమం విష్ణుం వృణీతే, అతోఽహమపి తమేవ వృణే, ఇతి భావః. మర్త్యస్య కథం త్వదిచ్ఛామాత్రేణ లభ్యః ఇత్యత ఆహ (తుష్యతా మితి.) తత్ర హేతుః, అనాథానామనన్యనాథానాం సంశ్రయః. ౨౧

అథ కా త్వమిత్యస్యోత్తరమాహ (కాళిన్దీతి.) పిత్రా సవిత్రా. యావదచ్యుతస్య శ్రీకృష్ణస్య, దర్శనం తావ న్నివసామి. ౨౨

తథాఽవదద్గుడాకేశో వాసుదేవాయ సోఽపి తామ్,
రథ మారోప్య తద్విద్వా న్ధర్మరాజ ముపాగమత్. ౨౩

యదా చ కృష్ణ స్సందిష్టః పార్థానాం పరమాద్భుతమ్.
కారయామాస నగరం విచిత్రం విశ్వకర్మణా. ౨౪

భగవాం స్తత్ర నివస న్స్వానాం ప్రియచికీర్షయా,
అగ్నయే ఖాండవం దాతు మర్జునస్యాస సారథిః. ౨౫

సోఽగ్ని స్తుష్టో ధను శ్చాదా ద్ధయాన్ శ్వేతా న్రథం నృప,
అర్జునాయాక్షయౌ తూణీ వర్మచాభేద్య మస్త్రిభిః. ౨౬

మయశ్చ మోచితో వహ్నే స్సభాం సఖ్య ఉపాహరత్,
యస్మిన్ దుర్యోధనస్యాసీ జ్జలస్థలమతిభ్రమః. ౨౭

(తథేతి.) గుడాకేశోఽర్జునః, వాసుదేవార్థం, తాం కన్యాం, రథ మారోప్య తద్భగవదభిప్రేతం జానన్. ౨౩

అథార్జునాయ గాణ్డీవాదిప్రదానాత్మకం భగవచ్చేష్టితమాహ (యదా చేతి.) సన్దిష్టః, పార్థైరితి విభక్తివిపరిణామః. కృష్ణః ప్రయోజకకర్తా విచిత్రం నానావిధశిల్పోపేతం, అత్యాశ్చర్యం, నగరం పార్థానా మావాసార్థం, కారయామాస. ౨౪

తదా స్వానాం, ప్రియం కర్తుమిచ్ఛయా, తత్ర నగరే నివసన్. అగ్నయే ఖాణ్డవం నామ వనం దాతు మర్జునస్య సారథి ర్బభూవ. ౨౫

(స ఇతి.) స దగ్ధఖాణ్డవోఽగ్నిః, రత ఏవ తుష్టః, హేనృప, అర్జునాయ ధనురాదీన్ దదౌ, అస్త్రిభిశ్శస్త్రధారిభి రభేద్యం, వర్మ కవచమ్. ౨౬

(మయశ్చేతి.) మయః ఖాణ్డవవనవాసీ వహ్నేస్సకాశా న్మోచితః సఖ్యే అర్జునాయ సభా ముపాహర ద్దదౌ. తాం విశినష్టి (యస్యా మితి.) యస్యాం సభాయాం జలస్థలమతిభ్రమః జలే స్థలబుద్ధిః, స్థలే జలబుద్ధిః, ఇత్యేవంవిధో యో భ్రమః స బభూవ. ౨౭

(కాళిందీమిత్రవిందాప్రభృతీనాం వివాహఘట్టః)

స తేన సమనుజ్ఞాత స్సుహృద్భి శ్చానుమోదితః,
ఆయయౌ ద్వారకాం భూయ స్సాత్యకిప్రముఖై ర్వృతః. ౨౮

అథోపయేమే కాళిందీం సుపుణ్య ర్త్వృక్ష ఊర్జితే,
వితన్వ న్పరమానన్దం స్వానాం పరమమఙ్గళమ్. ౨౯

విన్దానువిన్దా వావన్త్యౌ దుర్యోధనవశానుగౌ,
స్వయంవరే స్వభగినీం కృష్ణే సక్తాం న్యషేధతామ్. ౩౦

రాజాధిదేవ్యా స్తనయాం మిత్రవిన్దాం పితృష్వసుః,
ప్రసహ్య హృతవా న్కృష్ణో రాజన్రాజ్ఞాం ప్రపశ్యతామ్. ౩౧

నగ్నజి న్నామ కౌసల్య ఆసీ ద్రాజాఽతిధార్మికః,
తస్య సత్యాఽభవ త్కన్యా దేవీ నాగ్నజితీ నృప. ౩౨

(స ఇతి) స కృష్ణః తేనార్జునేన, సమనుజ్ఞాతః, సుహృద్భిర్యుధిష్ఠిరాదిభిః, అనుమోదితశ్చ, భూయః పునః. ౨౮

(అథేతి.) ఊర్జితే గ్రహబలవతి సుపుణ్య మనుకూల మృక్షం నక్షత్రం యస్మిన్ తస్మిన్ సుముహూర్తే, స్వానాం ద్వారకౌకసాం పరమానన్దం విస్తారయన్ పరమం మఙ్గళం, యస్య, సః వివాహితవాన్. ౨౯

అథ పఞ్చమం మిత్రవిన్దావివాహం ప్రస్తౌతి (విన్దానువిన్దావితి.) ఆవన్త్యౌ అవన్తిరాజౌ, దుర్యోధనవశం దుర్యోధనాధీనతాం, అనుగచ్ఛత ఇతి తథా, తౌ, న్యషేధతాం న్యవారయతామ్. ౩౦

(రాజాధిదేవ్యా ఇతి.) తథా భగవాన్ పితృష్వసుః స్వపితృభగిన్యాః రాజాధిదేవ్యాః, తనయాం రాజ్ఞాం, పశ్యతాం సతా మేవ, హే రాజన్, ప్రసహ్య, హృతవాన్. ౩౧

అథ షష్ఠం నాగ్నజితీవివాహ మనువర్ణయతి - కౌసల్యః కోసలదేశాధిపతిః, అయోధ్యాధిపతి రిత్యర్థః, తస్య, దేవీ కాన్తిమతీ, సత్యా నామ కన్యా అభూత్, అన్వర్థం నామాన్తరమప్యాహ (నాగ్నజితీతి.) నగ్నజితోఽపత్యం స్త్రీ, తథా హే నృప. ౩౨

తాం న శేకు ర్నృపా వోఢు మజిత్వా సప్తగోవృషాన్,
తీక్ష్ణశృఙ్గా న్సుదుర్ధర్షా న్వీరగన్ధాసహా న్ఖలాన్. ౩౩
తాం శ్రుత్వా వృషజిల్లభ్యాం భగవాన్ సాత్వతాంపతిః,
జగామ కౌసల్యపురం సైన్యేన మహతా వృతః. ౩౪
స కోసలపతిః ప్రీతః ప్రత్యుత్థానాసనాదిభిః,
అర్హణేనాపి గురుణా పూజయన్ప్రతినన్దితః. ౩౫
వరం విలోక్యాభిమతం సమాగతం నరేన్ద్రకన్యా చకమే రమాపతిమ్,
భూయా దయం మే పతి రాశిషోఽనలాః కరోతు సత్యా యదహం ధృతవ్రతా. ౩౬
అర్చితః పునరిత్యాహ నారాయణ జగత్పతే,

(నేతి.) ఖలాన్ దుర్వృత్తాన్ వీరాణాం, గన్ధమపి న సహన్త ఇతి తథా, తాన్ సోఢు మశక్యాన్ గోవృషాన్, యో జయతి తేన లభ్యాం. తాం నాగ్నజితీం తాన్గోవృషాన్, అజిత్వా గా అనధావమానానితి గోశబ్దాభిప్రాయః, వోఢు ముద్వోఢుం, న శేకుః న ప్రబభూవుః. ౩౩

(తామితి.) ఏవం స్థితే భగవాన్ తాం, వృషజితైవ లభ్యాం, శ్రుత్వా కౌసల్యపుర మయోధ్యాం, జగామ. ౩౪

(స ఇతి.) ప్రత్యుత్థానాసనాదిభిః, మహతా, అర్హణేన పూజాసాధనేన, పూజయన్ ప్రీతః అనుమోదితశ్చ భగవన్తం, స హ ౩౫

ఉక్తిం వివక్షు స్తావ న్నాగ్నజిత్యుత్పాహ మనువర్ణయతి (వర మితి) నరేన్ద్రకన్యా. చకమే అకామయత. కిమితి? అయమేవ మమ పతి ర్భూయాత్, ఏవం హరేర్న్యామాత్రేణ భూయాదితి స్వయమేవాశఙ్క్య ... మే మమాశిషః కామాః అనలాః, విష్ణ్వగ్న్యాః సత్యాః స్వశ్రీ ప్రయుక్తాశ్చ కరోతు భగవా నితి శేషః. తత్ర హేతు ముద్భావయతి - యద్యహం ధృతం వ్రతం యయా సా కృతపుణ్యా యదీ మిత్యర్థః. ౩౬

అథోక్తిమాహ (అర్చిత మితి.) యద్యపి కోసలపతిః ప్రీత ఇత్యనేనైవాస్య రాజోక్తిత్వ లాభ స్తథాఽపి వరమిత్యాదినా వ్యవహితత్వా దత్రార్చిత మాహేత్యుక్తం. పునశ్శబ్దో వాక్యాలఙ్కారే. హే నారాయణ హే జగత్పతే స్వానన్దేనైవ పూర్ణస్య తవ అల్పకః క్షుద్రోఽహం కిం కరవాణి నకిమపి ప్రియం కర్తుం శక్త ఇత్యర్థః. యద్వా కింకరవాణి కింకరోఽహం అత ఆజ్ఞాపయేత్యర్థః. ఆత్మన

(కాళిందీమిత్రవిందాప్రభృతీనాం వివాహవృత్తః)

ఆత్మానన్దేన పూర్ణస్య కరవాణి కిమల్పకః. ౩౭

యత్పాదపఙ్కజరజశ్శిరసా బిభర్తి శ్రీరబ్జజశ్చ గిరిశస్సహ లోకపాలైః,
లీలాతనుస్స్వకృతసేతుపరీప్సయా యః కాలేఽదధత్స భగవాన్మమ కేన తుష్యేత్. ౩౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

తమాహ భగవాన్కృష్ణః కృతాసనపరిగ్రహః,
మేఘగమ్భీరయా వాచా సస్మితం కురునన్దన. ౩౯

శ్రీభగవానువాచ—

నరేన్ద్ర యాచ్ఞా కవిభిర్విగర్హితా రాజన్యబన్ధోర్నిజధర్మవర్తినః,
తథాఽపి యాచే తవ సౌహృదేచ్ఛయా కన్యాం త్వదీయాం న హి శుల్కదా వయమ్. ౪౦

స్వాప్రాకృతిక...దాం ద్యోతయితుం నారాయణేత్యాది సంబోధనం. ఆత్మానన్దేన పూర్ణస్యేతి విశేషణం చేత్యవగన్తవ్యం. ౩౭

అథ సౌశీల్యం వ్యనక్తి (యత్పాదేతి) అబ్జజో బ్రహ్మా స గిరిశః లోకపాలైశ్చ సహితః శ్రీః లక్ష్మీశ్చ. శిరసా ... పాదపఙ్కజరజో బిభర్తి. ఏతేన ... ... కం. ... నారా... కిం తు యదుష్వవతరణ ... ఆహ (లీలాతనురితి.) స్వేన త్వయా కృతాః యే ధర్మసేతవో ధర్మమర్యాదాః తేషాం పరిత్రాణేచ్ఛయా, కాలే దుష్టజనవినాశే లీలాతనుః లీలావిగ్రహః, అనేనాస్మద్వశ్యత్వముక్తం. ... ... ధర్మపరిత్రాణాయ ...మమ ... ... ఇత్యర్థః. ఏవంవిధో భగవాన్మమ కేన కైంకర్యేణ తుష్టో భవేత్. ౩౮

(తమితి.) కృతః ఆసనపరిగ్రహో యేన స కృష్ణః తం కౌసల్యం హే కురునన్దన స్మితేన సహితం యథా తథా ప్రాహ. ౩౯

ఉక్తిమేవాహ (నరేన్ద్రేతి.) హే నరేన్ద్ర యద్యపి స్వధర్మనిరతస్య రాజన్యబన్ధోః క్షత్రియస్య యాచ్ఞా విగర్హితా నిన్దితా ప్రతిషిద్ధేతి యావత్, తథాపి సౌహృదేచ్ఛయా త్వత్సఖ్యేచ్ఛయా. త్వదీయాం కన్యాం, యాచే శుల్కాద్రవ్యాదిప్రదాః న భవామః. ౪౦

రాజోవాచ—

కోఽన్య స్తేఽభ్యధికో నాథ కన్యాయా ఇప్సితో వరః,
గుణైకధామ్నో యస్యాఙ్గే శ్రీ ర్వస త్యనపాయినీ. ౪౦

కి న్త్వస్మాభిః కృతః పూర్వం సమయ స్సాత్వతర్షభ,
పుంసాం వీర్యపరీక్షార్థం కన్యా వరపరీప్సయా, ౪౧

సప్తైతే గోవృషా వీర దుర్దాన్తా దురవగ్రహాః,
ఏతై ర్భగ్నా స్సుబహవో భిన్నగాత్రా నృపాత్మజాః. ౪౨

యదీమే నిగృహీతా స్స్యు స్త్వయైవ యదునన్దన,
వరో భవా నభిమతో దుహితు ర్మే శ్రియఃపతే. ౪౩

ఏవం సమయ మాకర్ణ్య బద్ధ్వా పరికరం విభుః,
ఆత్మానం సప్తధా కృత్వా న్యగృహ్ణా ల్లీలయైవ తాన్. ౪౪

ఇత్థ ముక్త ఆహ (నగ్నజిత్కఇతి) హేనాథ. తే త్వత్తః, అభ్యధికః కన్యాయా ఈప్సితో వరః కోవాఽస్తి? నాస్తి ఏవ ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః (గుణైక ఇతి.) గుణానాం కల్యాణానా మేక మేవ ధామ స్థానం. తథాభూతత్ యస్యే త్యపేతయా షష్ఠ్యన్తం వా. యస్య తివాఙ్గే వక్షసి. శ్రీ ర్లక్ష్మీ రనపాయనీ నివసతి. ౪౦

(కి న్త్వితి.) హే సాత్వతర్షభ, సమయః భాషాబన్ధనం కిమర్థం. పుంసాం వరత్వేనాగతానాం సాఽపి కిమర్థేత్యత్రాహ-కన్యాయా వరః అనురూప స్తత్పరీప్సయా హేతుభూతయా. ౪౧

కోఽసౌ సమయ ఇత్యత్ర తం వక్తుం తావ త్తత్రాన్యేషా మసమర్థతామాహ (సప్తేతి.) హేవీర దుర్దాన్తాః అశిక్షితాః దురవగ్రహాః అపరాయత్తాః, తత్ర నిదర్శనమాహ (ఏతైరితి.) ఏతైః గోవృషైః భిన్నాని గాత్రాణి యేషాం తథా బహవః. ఏతా న్యో గృహ్ణాతి తస్యేయం కన్యేతి భావః. ౪౨

(యదీతి.) అతో యదీమే వృషా స్త్వయా నిగృహీతా స్స్యు స్తర్హి భవానేవ మమ దుహితు రభిమతో వరః. ౪౩

(ఏవ మితి.) పరికర ముత్తరీయాదికం. లీలయై వేత్యనేన శ్రమాభావ ఉక్తః. తాన్వృషాన్ న్యగృహ్ణాత్. ౪౪

(కాళిందీమిత్రవిందాప్రభృతీనాం వివాహఘట్టః)

బద్ధ్వా తా న్దామభి శ్శౌరి ర్భగ్నద న్తా న్హతౌజసః,
వ్యచకర్ష తథా బద్ధ్వా బాలో దారుమయా న్యథా. ౪౬

తతః ప్రీత స్సుతాం రాజా దదౌ కృష్ణాయ విస్మితః,
తాం ప్రత్యగృహ్ణా ద్భగవా న్విధివ త్సదృశీం ప్రభుః. ౪౭

రాజపత్న్య స్స్వదుహితుః కృష్ణం లబ్ధ్వా ప్రియం పతిమ్,
లేభిరే పరమానన్దం జాతశ్చ పరమోత్సవః. ౪౮

శఙ్ఖభే ర్యానకా నేదు ర్గీతవాద్యద్విజాశిషః,
నరా నార్యః ప్రముదితా స్సువాస స్స్రిగలఙ్కృతాః. ౪౯

దశధేనుసహస్రాణి పారిబర్హ మదా ద్విభుః,
యువతీనాం త్రిసాహస్రం నిష్కగ్రీవసువాససామ్. ౫౦

(బద్ధ్వేతి.) దామభీ రజ్జుభిః, భగ్నాః దన్తా యేషాం అత ఏవ హతం ఓజో బలం యేషాం, తాన్ వృషాన్ బద్ధ్వా వ్యచకర్ష ఆకృష్టవాన్ యథా బాలో బద్ధాన్ దారుమయాన్, వృషాన్, వికర్షతి తద్వత్. ౪౬

(తత ఇతి.) తతో వృషగ్రహణాత్ ప్రీతః పూర్వమేవ ప్రీతః తతస్సుతరాం ప్రీత ఇత్యర్థః. విస్మితశ్చ రాజా నాగ్నజిత్ ప్రభుః శ్రీకృష్ణః సదృశీం అనురూపాం తాం కన్యాం యథావిధి ప్రత్యగృహ్ణా దుపయేమ ఇత్యర్థః. ౪౭

(రాజపత్న్య ఇతి.) దుహితుః ప్రియం పతిం లబ్ధ్వా రాజపత్న్యః పరమానన్దం ప్రాపుః. తదా మహా నుత్సవ శ్చాసీత్. ౪౮

ఉత్సవమేవ ప్రపఞ్చయతి (శఙ్ఖేతి.) నేదుః దధ్వనుః, తదా గీతయుక్తాని వాద్యాని, ద్విజానాం ఆశిష ఆశీర్వాదాశ్చ. నేదుః. కోఽసై ర్వాసోభిః స్రగ్భి శ్చాలఙ్కృతా ఆసన్నితి శేషః. ౪౯

విభు ర్నగ్నజిత్, దశధేనూనాం, సహస్రాణి, పారిబర్హ ముపాయన మదాత్, నిష్కగ్రీవా స్సువాససశ్చ తాసాం యువతీనాం దాసీనాం త్రిసహస్ర మదా దిత్యనుషఙ్గః. ౫౦

నవనాగసహస్రాణి నాగాచ్ఛతగుణా న్రథాన్,
రథాచ్ఛతగుణా నశ్వా నశ్వాచ్ఛతగుణా న్నరాన్. ౫౧

దంపతీ రథమారోప్య మహత్యా సేనయా వృతౌ,
స్నేహప్రక్లిన్నహృదయో యాపయామాస కోసలః. ౫౨

శ్రుత్వైత ద్రురుధు ర్భూపా నయన్తం పథి కన్యకామ్,
భగ్నవీర్యా స్సుదుర్ధర్షా యదుభి ర్గోవృషైః పురా. ౫౩

తానస్యతశ్శరవ్రాతా న్బన్ధుప్రియకృదర్జునః,
గాణ్డీవీ కాలయామాస సింహః క్షుద్రమృగా నివ. ౫౪

పారిబర్హ ముపానీయ ద్వారకామేత్య సత్యయా,
రేమే యదూనా మృషభో భగవా న్దేవకీసుతః. ౫౫

నాగానాం గజానాం సహస్రాణి నాగాత్ నాగేభ్యః శతగుణం శతగుణా న్నవలక్షాణి, రథాన్ రథా ద్రథేభ్యః, శతగుణా న్నవపద్మాన్, అశ్వాన్ నరా న్భృత్యాన్. ౫౧

(దంపతీ ఇతి) దంపతీ నగ్నజిద్భార్యే తదా. రథ మారోప్య. సభార్యం కృష్ణ మితి శేషః. స్నేహేన ప్రక్లిన్న మార్ద్రిం హృదయం. యయో స్తౌ యాపయామాసతుః గమయామాసతుః. యాపయామాస కోసల ఇతి పాఠే స్నేహప్రక్లిన్నహృదయ ఇతి పాఠ్యం. దంపతీ నాగ్నజితీశ్రీకృష్ణౌ. ౫౨

(శ్రుత్వేతి.) ఏత ద్భగవతో యానం శ్రుత్వా యదుభి ర్గోవృషైశ్చ స ప్తభి ర్భగ్నం వీర్యం యేషాం తథాభూతా అపి దుర్ధర్షాః కన్యకాం నయన్తం కృష్ణం పథి రురుధుః. ౫౩

(తానితి.) శరసమూహా నస్యతః క్షిపతః, ప్రయుఞ్జానానితి యావత్, తాన్ భూపాన్ బన్ధూనాం కృష్ణాదీనాం, ప్రీతికృ దర్జునః, గాణ్డీవీ ధృతగాణ్డీవః, కాలయామాస పలాయయాంచక్రే. యథా, క్షుద్రమృగాన్. సింహ స్తద్వత్. ౫౪

పారిబర్హం శ్వశురద త్త మేత్య ఆగత్య. సత్యయా నాగ్నజిత్యా సహ. ౫౫

(కాళిందీమిత్రవిందాప్రభృతీనాం వివాహవృత్తః)

శ్రుతకీర్తే స్సుతాం భద్రా ముపయేమే పితృష్వసుః,
కైకయీం భ్రాతృభి ర్దత్తాం కృష్ణ స్సన్తర్దనాదిభిః. ౫౬
సుతాం చ మద్రాధిపతే ర్లక్ష్మణాం లక్షణై ర్యుతామ్,
స్వయంవరే జహారైక స్ససుపర్ణ స్సుధా మివ. ౫౭
అన్యాశ్చైవంవిధా భార్యాః కృష్ణస్యాసన్ సహస్రశః,
భౌమం హత్వా తన్నిరోధాదాహృతా శ్చారుదర్శనాః. ౫౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
అష్టపఞ్చాశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమం వివాహ మాహ (శ్రుతకీర్తే రితి.) సన్తర్దన ఆదిర్యేషాం, తైః భ్రాతృభిః దత్తాం కైకయస్యాపత్యభూతాం, స్వపితృష్వసుః శ్రుతకీర్తే స్సుతాం భద్రాం నామ కన్యా ముపయేమే. ౫౬

అష్టమం వివాహ మాహ (సుతా మితి.) మద్రదేశాధిపతేః, సుతాం శుభైః లక్షణై ర్యుక్తాం, లక్ష్మణాం నామ కన్యాం, స్వయంవరే, అసహాయ ఏవ సన్ జహార, యథా, సుపర్ణో గరుత్మాన్, సుధాం, తద్వత్. ౫౭

ఇత్థం ప్రధానపత్నీ రుక్త్వా అథాన్యా అప్యాహ (అన్యాశ్చేతి.) కా స్తా ఇత్యత ఆహ (భౌమ మితి.) భౌమం నరకాసురం, హత్వా, తన్నిరోధా, దానీతాః. ౫౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టపఞ్చాశత్తమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనషష్టితమోఽధ్యాయః

— నరకాసురవధారమ్భః —

రాజోవాచ—

యథా హతో భగవతా భౌమో యేన చ తాః స్త్రియః,
నిరుద్ధా ఏత దాచక్ష్వ విక్రమం శార్ఙ్గధన్వనః. ౧

ఇంద్రేణ హృతఛత్రేణ హృతకుండలబన్ధునా,
హృతామరాద్రిస్థానేన జ్ఞాపితో భౌమచేష్టితమ్. ౨

సభార్యో గరుడారూఢః ప్రాగ్జోతిషపురం యయౌ.
గిరిదుర్గై శ్శస్త్రదుర్గై ర్జలాగ్న్యనిలదుర్గమమ్,

అథ ఏకోనషష్టితమోఽధ్యాయః.

భౌమం హత్వా తన్నిరోధా దాహృతా ఇత్యుక్తం. తద్విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి రాజా (యథేతి.) యేన భౌమేన, తాః స్త్రియో నిరుద్ధాః. స భౌమః యథా యేన ప్రకారేణ. హతః. చకారాద్యేనకారణేనేత్యపి బోద్ధవ్యం. త దాచక్ష్వాఖ్యాహి. ౧

ఆచష్టే (ఇన్ద్రేణేతి.) ఇన్ద్రేణ భౌమచేష్టితం. జ్ఞాపిత స్సన్, ప్రాగ్జ్యోతిషపురం. యయా విత్తి సంబన్ధః. కథంభూతేన? హృతం భౌమేన హృతం ఛత్రం యస్య తేన లోకపాల ప్రధానత్వా దిన్ద్రస్య వరుణచ్ఛత్రహరణేఽపి తస్యైవ మానభఙ్గ ఇతి తథోక్తం. హృతే కుణ్డలే యస్యా స్సా బన్ధు ర్మాతా అదితి ర్యస్య తేన హృత మమరాద్రిస్థానం మణిపర్వతాత్మకం యస్య తేన సత్యభామాగృహే భగవన్త మిన్ద్ర ఆగత్య విజ్ఞాపితవాన్. ౧

తదా తస్యాః కౌతుకాయత్తయా భార్యయా సహ యయావితి, యద్వా త్వదనుజ్ఞయైవ త్వత్సుతం హనిష్యామీతి హాసేనోక్తం, భూమ్యై వరం దత్తం సత్యాపయితుం సత్యభామాయా భూమ్యంశత్వా త్తయా సహ యయావితి, యద్వా నారదానీతపారిజాతైకకుసుమే రుక్మిణ్యై దత్తే సతి కుపితాం సత్యభామాం సాన్త్వయితుం తుభ్యం పారిజాతతరుమేవ దాస్యామీతి ప్రతిశ్రుత మితి

(నరకాసురవధారమ్భః)

మురపాశాయుతై ర్ఘోరై ర్దృఢై స్సర్వత ఆవృతమ్. ౨
గదయా నిర్బిభేదాద్రీన్ శస్త్రదుర్గాణి సాయకైః,
చక్రేణాగ్నిం జలం వాయుం మురపాశాం స్తథాసినా. ౩
శఙ్ఖనాదేన యన్త్రాణి హృదయాని మనస్వినామ్,
ప్రాకారం గదయా గుర్వ్యా నిర్బిభేద గదాధరః. ౪
పాఞ్చజన్యధ్వనిం శ్రుత్వా యుగాన్తాశనిభీషణమ్,
మురశ్శయాన ఉత్తస్థౌ దైత్యః పఞ్చశిరా జలాత్. ౫
త్రిశూల ముద్యమ్య సుదుర్నిరీక్షణో యుగాన్తసూర్యానలరోచి రుల్బణః,
గ్రసం స్త్రిలోకీ మివ పఞ్చభి ర్ముఖై రభ్యద్రవ త్తార్క్ష్యసుతం యథోరగః, ౬
అవిధ్య శూలం తరసా గరుత్మతే నిరస్య వక్త్రై ర్వ్యనద త్స పఞ్చభిః,
ఖం రోదసీ సర్వదిశోఽమ్బరం మహా నాపూరయ న్నణ్డకటాహ మావృణోత్. ౭

హరివంశే ప్రసిద్ధం. తదర్థం తాం నీతవానితి. గరుడారూఢ ఇత్యత్ర హేతుం వదన్ పురం విశినష్టి (గిరీతి) గిరిదుర్గై శ్శస్త్రదుర్గైశ్చోపలక్షితం జలాగ్న్యనిలైశ్చ పరితో వర్తమానైశ్చ దుర్గమం ఘోరైః దృఢైశ్చ మురస్య పాశైః పరిత ఆవృతమ్. ౨

(గదయేతి) చక్రేణ సుదర్శనేన, అగ్నిజలవాయూ న్నిర్బిభేద అసినా ఖడ్గేన. ౩

మనస్వినాం స్వైరిణాం మురాదీనాం హృదయాని యన్త్రాణి శఙ్ఖనాదేన. ౪

(పాఞ్చజన్యేతి.) యుగాన్తాశనేః, ధ్వనివ ద్భీషణం, పాఞ్చజన్యధ్వని మాకర్ణ్య. ౫

(త్రిశూల మితి.) యుగాన్తే, సూర్యాగ్న్యోరివ, రోచి ర్దీప్తి ర్యస్య స మురాసురః అత ఏవోల్బణో దుర్నిరీక్ష స్సన్, త్రిశూల ముద్ధృత్య పఞ్చభిర్ముఖై స్త్రిలోకీం గ్రస న్నివాభ్యధావత్ యథోరగ స్సర్పః తార్క్ష్యసుతం గరుడం తద్వత్. ౬

(అవిధ్యేతి.) స మురః శూల మావిధ్యాలోల్య. తరసా బలేన గరుడాయ ప్రయుజ్య పఞ్చభిర్వక్త్రైః వ్యనదన్ననాద, కిం కుర్వన్? రోదసీద్యావాపృథివ్యౌ, ఖ మన్తరిక్షం లోకోపరితన మాకాశం, సర్వేషాం శ్రోత్రబిలం వా. దిగన్తరం చాపూరయన్. నాదేనేతి శేషః. కృత్స్న మప్య ణ్డకటాహ మావృణోత్. ౭

తదాపతద్వై త్రిశిఖం గరుత్మతే హరిశ్శరాభ్యా మహనత్త్రిధౌజసా,
ముఖేషు తం చాపి శరై రతాడయ త్తస్మై గదాం సోఽపి రుషా వ్యముఞ్చత. ౯

తా మాపతన్తీం గదయా మృధే గదాం గదాగ్రజో నిర్బిభిదే సహస్రధా.
ఉద్యమ్య బాహూ నభిధావతోఽజిత శ్శిరాంసి చక్రేణ జహార లీలయా. ౧౦

వ్యసుః పపాతామ్భసి కృత్తశీర్షో నికృత్తశృఙ్గోఽద్రిరివేన్ద్రతేజసా,
తస్యాత్మజా స్సప్తపితు ర్వధాతురాః ప్రతిక్రియామర్షజుష స్సముద్యతాః. ౧౧

తామ్రోఽన్తరిక్షశ్శ్రవణో విభావసు ర్వసు ర్నభస్వా నరుణశ్చ సప్తమః,
పీఠం పురస్కృత్య చమూపతిం మృధే భౌమప్రయుక్తా నిరగుర్ధృతాయుధాః. ౧౨

ప్రాయుఞ్జతాసాద్య శరానసీన్గదా శ్శక్త్యృష్టి శూలాన్యజితేరుషోల్బణాః,
తచ్ఛస్త్రకూటం భగవా న్స్వమార్గణై రమోఘవీర్య స్తిలశ శ్చకర్త హ. ౧౩

(తదేతి.) తిస్ర శ్శిఖా యస్య త ద్గరుడాయ గచ్ఛ త్త్రిశూలం ఓజసా బలేన శరాభ్యాం త్రిధా చిచ్ఛేద. తం మురం చ ముఖేషు తాడయామాస, సోఽపి మురోఽపి రుషా తస్మై కృష్ణాయ గదాం వ్యముఞ్చత ప్రాయుఙ్క్త. ౯

(తా మితి.) గదాగ్రజో భగవాన్, స్వగదయా తాం మురప్రయుక్తాం, ఆపతన్తీం గదాం, మృధే యుద్ధే, సహస్రధా నిర్బిభేద. తతో బాహూ ఉద్ధృత్యాభిధావతో మురస్య పఞ్చ శిరాంస్యజితో భగవాన్ చక్రేణ చిచ్ఛేద. ౧౦

(వ్యసు రితి.) నికృత్తాని శీర్షాణి శిరాంసి యస్య సః, అత ఏవ వ్యసుర్గతప్రాణోఽమ్భసి జలే పపాత యథేన్ద్రతేజసోపలక్షితేన వజ్రేణ నికృత్తశృఙ్గో గిరి స్తద్వత్ (తస్యేతి.) తస్య మురస్యాత్మజా స్సప్త పితు, ర్వధా ద్దుఃఖితాః ప్రతిక్రియాయై, అమర్షజుషః క్రోధావిష్టాః భౌమేన, ప్రేషితాః. ధృతాన్యాయుధాని యై స్తే చ, మృధే యుద్ధే, నిమిత్తే, పీఠనామానం, చమూపతిం, పురస్కృత్య, సముద్యతా ఆయత్తాః, నిరగమన్ నిర్గతా బభూవు రితి సంబన్ధః. తానేవ సప్త నిర్దిశతి(తామ్ర ఇతి.) ౧౨

(ప్రాయుఞ్జతేతి.) ఉల్బణా, స్తే తామ్రాదయ ఆసాద్య అభ్యేత్య రుషా క్రోధేనాజితే కృష్ణే, శరాదీ. న్ప్రయుక్తవన్తః, తథా భగవాన్ స్వమార్గణైస్స్వశరై స్తచ్ఛస్త్రజాలం తిలప్రమాణశ శ్చిచ్ఛేద, హేతి విస్మయే ౧౩

(నరకాసురవధారమ్భః)

తా న్స్విరముఖ్యా ననయ ద్యమక్షయం నికృత్తశీర్ష్ణోరుభుజఙ్ఘ్రివర్ష్మణః. ౧౪

స్వానీకపానచ్యుతచక్రసాయకై స్తథా నిరస్తా న్నరకో ధరాసుతః.
నిరీక్ష్య దుర్ధర్షణ ఆస్రవన్మదై ర్గజైః పయోధిప్రభవై ర్నిరాక్రమత్. ౧౫

దృష్ట్వా సభార్యం గరుడోపరి స్థితం సూర్యోపరిష్టా త్సతటిద్ఘనం యథా,
కృష్ణం స తస్మై వ్యసృజ చ్ఛతఘ్నీం యోధాశ్చ సర్వే యుగపత్ప్రివివ్యధుః.౧౬

తద్భౌమసైన్యం భగవా న్గదాగ్రజో విచిత్రవాజై ర్నిశితై శ్శిలీముఖైః,
నికృత్తిబాహూరుశిరోఽఙ్ఘ్రివిగ్రహం చకార తర్హ్యేవ హతాశ్వకుఞ్జరమ్. ౧౭

(తా నితి.) నికృత్తాని ఛిన్నాని, శీర్షాదీని, యేషాం తాం స్త్రామాదీ న్యమసదన మనయత్ వర్ష్మ శరీరం, తచ్ఛోపాత్తాతిరిక్తప్రదేశపరం, ఇద మర్థం పృథగన్వేతవ్యమ్. ౧౪

(స్వానీకపానితి.) స్వాన్ కాంశ్చి దనీకపాన్ సేనాపతీన్, అచ్యుతస్య సాయకైః హతా నితి శేషః. తథా కాంశ్చి న్నిరస్తాన్ దూరతః పాతితాంశ్చ దృష్ట్వా, ధరాసుతో నరకః. దుస్సహః స్రవ న్మదో యేషాం తైః, పయోధిప్రభవైః పయోధ్యన్తర్ద్వీపజై, ర్గజై స్సహ నిరాక్రమత్ నిర్గతవాన్. ౧౫

(దృష్ట్వేతి.) యథా సూర్యస్యోపరిష్టాత్, తటితా సహితం, ఘనం నీలమేఘం తద్వ త్సభార్యం గరుడోపరి స్థితం కృష్ణం తత్ర సూర్యస్థానీయో గరుడః, తటిత్స్థానీయా భార్యా. ఘనస్థానీయ స్తు కృష్ణః, ఇతి వివేకః. స భౌమ స్తస్మై కృష్ణాయ శతఘ్నీం శక్తివిశేషం. వ్యసృజ త్ప్రయుక్త, తథా. యోధాశ్చ. భౌమసంబన్ధినః, యుగప త్ప్రివివ్యధుః తాడయామాసుః స్వస్వాయుధైరితి శేషః. ౧౬

(త దితి.) విచిత్రా వాజాః పత్రాణి యేషాం, తై ర్నిశితై ర్బాణైః నికృత్తా. బాహవ ఊరవ, శ్శిరోధరా. విగ్రహా దేహాశ్చ యస్య హతా అశ్వాః, కుఞ్జరా శ్చ, యస్మిన్, తథాభూతం తర్హ్యేవ యదా వివ్యధుః, తస్మిన్నేవ క్షణే చకార. ౧౭

యాని యోధైః ప్రయుక్తాని శస్త్రాస్త్రాణి కురూద్వహ,
హరి స్తాన్యచ్ఛిన త్తీక్ష్ణై శ్శరై రేకైకశ స్త్రిభిః,
ఉహ్యమాన స్సుపర్ణేన పక్షాభ్యాం నిఘ్నతా గజాన్. ౧౮

గరుత్మతా హన్యమాన స్తుణ్డపక్షనఖై ర్గజాః,
పురమేవావిశన్నార్తా నరకో యుధ్యయుధ్యత. ౧౯

దృష్ట్వా విద్రావితం సైన్యం గరుడేనార్దితం స్వకమ్,
తం భౌమః ప్రాహరచ్ఛక్త్యా వజ్రః ప్రతిహతో యతః. ౨౦

నాకమ్పత తయా విద్ధో మాలాహత ఇవ ద్విపః,
శూలం భౌమోఽచ్యుతం హన్తు మాదదే వితథోద్యమః. ౨౧

తద్విసర్గా త్పూర్వమేవ నరకస్య శిరో హరిః,
అపాహర ద్గజస్థస్య చక్రేణ క్షురనేమినా. ౨౨

(యానీతి.) హేకురూద్వహేత్యత్యాశ్చర్యే సంబోధనం. తథాహి. తై ర్యోధై ర్యాని శస్త్రాణి ప్రయుక్తాని బభూవుః, తత్ప్రాప్తేః పూర్వమేవ తత్సైన్యం. సర్వం. హత్వా. పశ్చా త్తాని శస్త్రాణి. చిచ్ఛేద తత్రాప్యేకైకం శస్త్రం. త్రిభి శ్శరై రితి. కథంభూతః? పక్షాభ్యాం. గజా న్నిఘ్నతా గరుత్మతో హ్యమానః. ౧౮

కించ (గరుత్మతేతి.) గరుత్మతా కర్త్రా. తుణ్డాదిభిః సాధనైః హతాః తాడితాః అతఏవార్తా గజాః పురం ప్రాగ్జ్యోతిషపురం. వివిశుః. నరకస్తు యుద్ధే అయుధ్యత. ౧౯

(దృష్ట్వేతి.) విద్రావితం పలాయితం, గరుడేన, పీడితం, స్వకీయం బల మాలోక్య భౌమ, స్తం గరుడం శక్త్యా ప్రాహరత్. తాం విశినష్టి-యతః యయా శక్త్యా. వజ్రః ప్రతిహతః. ౨౦

(నేతి.) తయా శక్త్యా తాడితోఽపి గరుడో నాకమ్పత యథా మాలయా గజో హత స్తద్వత్. గరుడే వ్యర్థోద్యమ స్సన్. శూల మాదదే స్వీకృతవాన్. ౨౧

తద్విసర్గా త్ప్రయోగా త్పూర్వమేవ హరిః, నరకస్య శిర శ్చక్రేణ చిచ్ఛేద. కథంభూతేన? క్షురస్యేవ నేమిః ధారా యస్య తేన. ౨౨

(నరకాసురవధారమ్భః)

సకుణ్డలం చారుకిరీటభూషితం శిరః పృథివ్యాం పతితం సముజ్జ్వలత్,
హా హేతి సాధ్వీత్యృషయ స్సురేశ్వరా మాల్యై ర్ముకున్దం వికిర న్త ఈడిరే. ౨౨

తతశ్చ భూః కృష్ణ ముపేత్య కుణ్డలే ప్రత ప్తజామ్బూనదరత్నభాస్వరే,
సా వైజయన్త్యా వనమాలయా ఽర్పయత్ప్రాచేతసం ఛత్ర మథో మహామణిమ్. ౨౩

అస్తౌషీ దథ విశ్వేశం దేవదేవవరార్చితమ్,
ప్రాఞ్జలిః ప్రణతా రాజన్ భ క్తిప్రవణయా ధియా. ౨౪

ధరోవాచ.—

నమ స్తే దేవదేవేశ శఙ్ఖచక్రగదాధర,
భ క్తేచ్ఛోపా త్తరూపాయ పరమాత్మన్నమోస్తు తే. ౨౫

(సకుణ్డల మితి.) కుణ్డలాభ్యాం సహితం సున్దరేణ కిరీటేన భూషితం శిరః, పృథివ్యాం పతితం స త్సమ్యగ్జ్వలత్ నరకసంబంధినో హాహేతి, ఋషయస్తు సాధుసాధ్వీత్యూచుః, సురేశ్వరాస్తు కుసుమై ర్వికిరంతో ముకున్దం తుష్టువుః. ౨౨

(తతశ్చేతి.) భూః భూమి ర్నరకస్య మాతా, ప్రత ప్తే జామ్బూనదే యాని రత్నాని, తై ర్భాస్వరే కుణ్డలే తథా వైజయన్త్యా, వనమాలయా సహ ప్రాచేతసం వారుణం ఛత్రం. మేర్వంశభూతం మందరశిఖరం మహామణిం చ కృష్ణాయార్పయామాస. ౨౩

(అస్తౌషీదితి.) హేరాజన్ దేవో దేవవరై రర్చితశ్చ తం కృష్ణం భక్త్యా ప్రవణాయా ధీ ర్వయోపలక్షితా తుష్టావ. ౨౪

స్తుతిమేవాహ (నమ స్త ఇతి.) తావ త్పరత్వభ క్తానుగ్రహశీలత్వసర్వాంతరాత్మత్వాది విశిష్టం స్తువంతీ నమస్కరోతి, దేవానా మిన్ద్రాదీనాం దేవో బ్రహ్మా తస్యేశ, భ క్తేచ్ఛయా భక్తాను గ్రహేచ్ఛయా ఉపా త్తరూపాయ గృహీతవిగ్రహాయ తుభ్యం హే పరమాత్మన్ నమః. ౨౫

నమః పంకజనాభాయ నమః పంకజమాలినే,
నమః పఙ్కజనేత్రాయ నమస్తే పఙ్కజాఙ్ఘ్రయే. ౨౩

నమో భగవతే తుభ్యం వాసుదేవాయ విష్ణవే.
పురుషాయాదిబీజాయ పూర్ణబోధాయ తే నమః. ౨౪

అజాయ జనయిత్రేఽస్య బ్రహ్మణేఽనన్తశక్తయే,

పఙ్కజనాభాయేతి మంత్రవిశేషేణ నమస్కరోతి (నమ ఇతి.) పఙ్కజం చతుర్ముఖో త్పత్తిస్థానభూతం నాభిర్యస్య తస్మై జగత్కారణభూతాయేతి భావః, అత ఏవ, సత్కీర్తిమయీ. పఙ్కజమాలా యస్య తస్మై పఙ్కజనేత్రాయ పఙ్కజవత్ప్రపన్నజనతాపత్రయోపశమననేత్రాయ. పఙ్కజవత్సౌగంధ్యసౌకుమార్యాదియుక్తాఙ్ఘ్రయే అనేక భక్తైశ్వర్యత్వ ముక్తమ్. ౨౩

అథ ధ్యేయత్వసమవియతకారణత్వవిశిష్టం నమస్కరోతి (నమో భగవత ఇతి.) భగవత ఇతి కారణత్వోపయుక్తగుణపూర్తి రుచ్యతే, ఆదిబీజాయ కారణాయ అనేన సృష్టికారణత్వముక్తం, అథ స్థితికారణత్వమాహ వాసుదేవాయ విష్ణవే పురుషాయేతి. స్థితి ర్హి మన్వాద్యంతఃప్రవేశస్వావతారాదిభిః. తత్ర వాసుదేవా యేత్యనేన వసుదేవపుత్రత్వాదిరూపస్వావతారేణ స్థితి రభిప్రేతా, పురుషాయేత్యనేన మన్వాదిపురుషశరీరాంతఃప్రవేశేన, విష్ణవ ఇత్యనేన కృత్స్నజగదంతరాత్మతా చాభిప్రేతా. పూర్ణ బోధాయేత్యనేన లయకారణత్వం సూచితం, ప్రళయదశాయాం స్వానందానుభవపూర్ణాయాసహాయత్వేన స్థితాయేత్యర్థః. ౨౪

అథ కారణత్వప్రయుక్తవికారాదిదోషప్రసఙ్గం వారయంతీ నమస్కరోతి (అజాయేతి.) అస్య జగతో జనయిత్రే అనేన నిమిత్తకారణత్వ ముక్తం. ఉపాదానకారణత్వం త్వాదిబీజాయేతి పురస్తాదేవోక్తం, తథాఽస్య, అజాయ కార్యగతోత్పత్త్యాదివికారరహితాయ, వికారాణాం స్వశరీరభూత ప్రకృతిపురుషగతత్వా దితి భావః, నహి లోకే కించిదేవం దృష్టమిత్యేవంవిధదుర్ఘటత్వశఙ్కాం వ్యావర్తయతి (అనంతశక్తయ ఇతి.) అనంతా అపరిమితాః, శక్తయః స్వాసాధారణాః. అగ్నేర్యథా దాహకత్వాదయ ఇవ యస్య తస్మై బ్రహ్మణ ఇతి దృష్టాంతార్థం యథా స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వం త్వసాధారణం, తథా కారణత్వ మజత్వం చేతి తర్హి జగదుపాదానత్వం కేనాకారేణేత్యపేక్షాయాం "నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదంతరాతద్బ్రహ్మ" తిశ్రుత్యుక్తవిధయా చిద చిద్గతనామరూపనిర్వాహకత్వోపయుక్తాంతరాత్మత్వేనేత్యభిప్రేత్య సంబోధయతి-పరావరాత్మన్ ఉచ్చావచ

(నరకాసురవధాకథనమ్)

పరావరాత్మన్భూతాత్మన్పరమాత్మన్నమోస్తు తే. ౨౯

త్వం వై సిసృక్షూ రజ ఉత్కటం ప్రభో తమోనిరోధాయ బిభర్ష్యసంవృతః,
స్థానాయ సత్త్వం జగతో జగత్పతే కాలః ప్రధానం పురుషో భవాన్పరః. ౩౦

అహం పయో జ్యోతి రథానలోఽనిలో మాత్రాణి దేవా మన ఇన్ద్రియాణి,

జీవాంతరాత్మన్, భూతాత్మన్ అచిదంతరాత్మన్ అచిదంతరాత్మత్వం జీవసాధారణ మితి తద్విశేషే పర్యవసాయయతి పరమాత్మన్నితి పరమాత్మశబ్దశ్చ గీతాచార్యేణ నిరుక్తః. "యో లోకత్రయ ఈశ్వర" ఇతి జీవ ఆత్మాపి స్వభావేన వ్యయః, త్వంతు స్వరూపతస్స్వభావత శ్చావ్యయ ఇత్యభిప్రేతమ్. ౨౯

ఉక్తనామభి రభిప్రేతమేవ కారణత్వం సువ్యక్తమాహ (త్వం వా ఇతి.) హేవిభో, తావ త్త్వం స్రష్టు మిచ్ఛుః, ఉత్కటం రజో బిభర్షి రజోగుణప్రధానచతుర్ముఖాఖ్యదేహానుప్రవేశేన సృజసీత్యర్థః, జగతాం వినాశాయ సంహారాయ తమః. ప్రధానకాగ్నిరుద్రాదీ ననుప్రవిశసి తథాత్వేన వినాశయసీత్యర్థః. స్థానాయ స్థితయే తు, హే జగత్పతే, ఉత్కటం సత్త్వం బిభర్షి సత్త్వప్రధాన మన్వాదిశరీరకో భూత్వా పాలయసీత్యర్థః. న కేవలం సృష్ట్యాదిషు త్వాలన మపి సద్వారక మేవ అపి త్వద్వారకమ పీత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి-అసంవృతః, అసంవృతోఽపి జీవాదిసంవరణరహితోఽపి కేవల స్వావతారరూపేణాపి పాలయసీత్యర్థః, ఉపాదానకారణత్వప్రయుక్తం కార్యానన్యత్వం వక్తుం కారణత్వం న స్వరూపేణాపి తు ప్రకృతిపురుషకాలవైశిష్ట్యరూపేణేత్యభిప్రేత్య కారణత్వావస్థాయాం ప్రకృత్యాదిశరీరకత్వమాహ (కాల ఇత్యాది.) ఇదం సామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబంధనం అత ఏవ స్వరూపతాదాత్మ్యనిబంధనత్వ శఙ్కానిరాసాయ విశినష్టి (పర ఇతి.) పరోఽన్యః, సన్నిహితత్వా త్కాలాదే రన్య ఇత్యర్థః. "ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మే"తి వ దయం నిర్దేశః. ౩౦

అథ కార్యానన్యత్వమాహ (అహ మితి.) అహం పృథివీ, పయో జలం జ్యోతిష ఏవ ప్రదర్శనార్థమనల ఇత్యుక్తం. అనిల ఇతి తత్కారణస్యాకాశస్యాప్యుపలక్షణం. మాత్రాణి గంధాది తన్మాత్రాణి, దేవా ఇంద్రియాధిష్ఠాతారః దిగ్వాతాదయః. ఇంద్రియాణి జ్ఞానేంద్రియాణి కర్మేంద్రియాణి చ దశ కర్తా దేహేఽహం బుద్ధిహేతుత్వాత్కర్తేత్యహంకారో వివక్షితః. యద్వా మహానితి తత్కార్య స్యాహఙ్కారస్యాప్యుపలక్షణం. కర్తా జీవః. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వా" దితి సూత్రాత్, ఇత్యేవంవిధ

కర్తా మహానిత్యఖిలం చరాచరం త్వయ్యద్వితీయే భగవన్నయం భ్రమః. ౨౧

తస్యాత్మజోఽయం తవ పాదపఙ్కజం భీతః ప్రపన్నార్తిహరోపసాదితః,
తం పాలయైనం కురు హస్తపఙ్కజం శిరస్యముష్యాఖిలకల్మషాపహమ్. ౩౨

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి భూమ్యార్చితో వాగ్భి ర్భగవా న్భక్తినమ్రయా,
దత్త్వాఽభయం భౌమగృహం ప్రావిశ త్సకలర్ధిమత్. ౩౩

తత్ర రాజన్యకన్యానాం షట్సహస్రాధికాయుతమ్,
భౌమాహృతానాం విక్రమ్య రాజభ్యో దదృశే హరిః. ౩౪

మఖిలం చరాచరాత్మకం జగత్ అద్వితీయే స్వతుల్యవస్త్వంతరరహితే త్వయ్యేవ ప్రకృతిపురుషకాల శరీరకే త్వయ్యేవ మృది ఘట ఇవ వర్తత ఇతి శేషః. అతో మృదయం ఘట ఇతివత్త్వదభిన్న మేవేత్యర్థః. యద్వా ఉపాదానత్వం కాలాదివైశిష్ట్యరూపేణేత్యభిప్రాయేణ కాలాదితాదాత్మ్యమాహ (కాల ఇతి.) తచ్చ తాదాత్మ్యం న స్వరూపాభేదనిబంధన మిత్యభిప్రాయేణ తేభ్యోఽన్యత్వమాహ (పర ఇతి.) తర్హి కిం నిబంధన మితి జిజ్ఞాసాయాం శరీరాత్మనిబంధనమిత్యుపపాదయతి (అహ మితి.) త్వయ్యేవాంతః ప్రవిశ్య ధారకే ఆత్మన్యవతిష్ఠత ఇత్యర్థః, పృథివ్యాదిషు స్వతంత్రబుద్ధిస్తు భ్రమాత్మి కేత్యాహ (అయం భ్రమ ఇతి.) అయం పృథివ్యాదిషు స్వతంత్రపస్తుత్వప్రత్యయో భ్రమః భ్రమాత్మక ఇత్యర్థః. వ్యాసార్యైస్తు "దేహానాం జీవాభిమానభ్రమహేతుత్వాత్పృథివ్యాదిష్వజాతం భ్రమ ఇత్యుచ్యత" ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. ౩౧

ఏవం స్తుత్వా కిఞ్చి త్ప్రార్థయతే (తస్యేతి.) అయం భగదత్తనామా, తస్య భౌమస్యాత్మజః, భీత స్సన్ హేప్రపన్నార్తిహర తవ పాదపఙ్కజ ముపసాదితః. తం ప్రపన్న మేనం పాలయ, అముష్య భగదత్తస్య శిరసి అఖిలాఘహ న్స్వ త్వత్కరపఙ్కజం కురు నిధేహి. ౩౨

(ఇతీతి.) భక్త్యా ప్రణమ్రా ప్రహ్వా తయా భూమ్యా కర్త్ర్యా. వాగ్భిః సాధనభూతాభిరర్చితః. సకలా ఋద్ధయః భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధయో, యస్మిన్ సంతీతి త ద్భౌమస్య గృహం ప్రావిశత్. ౩౩

(తత్రేతి.) పరాక్రమ్య రాజభ్యో భౌమేనాహృతానాం రాజకన్యానాం షట్సహస్రాణ్యధికాని యస్మిన్, త దయుతం దశసహస్రాణి, షోడశసహస్రాణీత్యర్థః దదర్శ. ౩౪

(నరకాసురవధారమ్భః)

తం ప్రవిష్టం స్త్రియో వీక్ష్య నరవర్యం విమోహితాః,
మనసా వవ్రిరేఽభీష్టం పతిం దైవోపపాదితమ్. ౩౫

భూయా త్పతిరయం మహ్యం ధాతా తదనుమోదతామ్,
ఇతి సర్వాః పృథక్కృష్ణే భావేన హృదయం దధుః. ౩౬

తాః ప్రాహిణో ద్ద్వారవతీం సుమృష్టవిరజోఽమ్బరాః,
నరయానై ర్మహాకోశా న్రథాంశ్చ ద్రవిణం మహత్. ౩౭

ఐరావతకులేభాంశ్చ చతుర్దన్తాం స్తరస్వినః,
పాణ్డురాంశ్చ చతుష్షష్టిం ప్రేషయామాస కేశవః. ౩౮

గత్వా సురేన్ద్రభవనం దత్వాఽదిత్యై చ కుణ్డలే,

(తమితి.) నరవర్యం నరశ్రేష్ఠం, తం కృష్ణం దైవేన ప్రాపితం భాగ్యలబ్ధం అభీష్టం పతిం మేనిరే. ౩౫

మనసప్రకారమేవ దర్శయతి (భూయాదితి.) మహ్యం మమ తు అస్మదభిమతం. ధాతా బ్రహ్మా అనుమోదతాం అనుగృహ్ణాతు ఇత్యేవ మత్వేత్యర్థః. (ఇతీతి.) పృథక్ప్రత్యేకం భావేనోక్తాభిసంధినా. కృష్ణే హృదయం చిత్తం. దధుః. నిదధుః. ౩౬

(తా ఇతి.) విగతమాలిన్యాన్యమ్బరాణి యాసాం తా సుమృష్టాశ్చ స్నాపితాః ధౌతవస్త్రాద్యలఙ్కారతాశ్చేత్యర్థః. నరయానై రాందోళికాభిః. ద్వారకాం ప్రతి ప్రేషయామాస మహాకోశాన్ యేషాం ధనస్థానభూతాదీ న్విపులం [illegible] చ. ప్రాహిణోత్ ప్రేషయామాస. ౩౭

(ఐరావతేతి.) చత్వారో దన్తా యేషాం తాన్ తరస్వినః బలీయసః. ఐరావతకులోద్భవా నత ఏవ పాణ్డురాం శ్చతుష్షష్టిసఙ్ఖ్యాకాన్ ప్రేషయామాస. ౩౮

(గత్వేతి.) సప్రియ స్సత్యభామః ఇన్ద్రాణ్యా శచ్యా పూజితః భార్యయా సత్యభామయా

పూజిత స్త్రిదశేన్ద్రేణ మహేన్ద్ర్యా చ సప్రియః. ౩౯

చోదితో భార్యయోత్పాట్య పారిజాతం గరుత్మతి,
ఆరోప్య సేన్ద్రాన్విబుధాన్నిర్జిత్యోపానయ త్పురమ్. ౪౦

స్థాపిత స్సత్యభామాయా గృహోద్యానోపశోభనః,
అన్వగు ర్భ్రమరా స్స్వర్గాద్యద్గన్ధాస్వాదలంపటాః. ౪౧

యయాచ ఆనమ్య కిరీటకోటిభిః పాదౌ స్పృశన్నచ్యుత మర్థసాధనమ్,
సిద్ధార్థ ఏతేన విగృహ్యతే మహా నహో సురాణాం చ తమోధిగాఢ్యతామ్. ౪౨

అతో ముహూర్త ఏకస్మి న్నానాగారేషు తాః స్త్రియః,
యథోపయేమే భగవాం స్తావద్రూపధరోఽవ్యయః. ౪౩

చోదితః ప్రేరితః, పారిజాతం తరు ముత్పాట్య, గరుత్మత్యారోప్య, సేంద్రా, న్దేవా న్యుద్ధే విర్జిత్య పురం ద్వారకాం ప్రతి ప్రాపయామాస. ౩౯-౪౦

స చ తరుః, స్థాపితః, ఆలవాల, ఇతి శేషః, సత్యభామాయా గృహారామే, శోభావహో బభూవ. తస్య, సౌరభమకరన్దయోః, లోలుపాః, భ్రమరాః స్వరా దన్వగచ్ఛన్, సేన్ద్రా న్విబుధా న్నిర్జిత్యేతీన్ద్రకృష్ణయోః పారిజాతార్థస్సఙ్గ్రామ ఉక్తః. ౪౧

స త్విన్ద్రః పరాజితః కిమకరోదత ఆహ (యయాచ ఇతి.) ఆనమ్య, ఇన్ద్రో మూర్ధాన మితి కర్తృకర్మపదాధ్యాహారః, కిరీటాగ్రైః, పాదౌ స్పృశన్, అర్థసాధనమాశ్రితజనాభిమతప్రయోజన నిష్పాదకం కల్పతరుం యయాచే, తమేవం కృతవన్త మిన్ద్రం నిన్దతి (సిద్ధార్థ ఇతి) తావ, న్నిష్పన్నస్వప్రయోజన స్సమనన్తర, మేతేన స్వప్రయోజనసాధకేన భగవతా, విగృహ్యతే, విరుధ్యతే, తత్సమనన్తరమేవ, మహాన్, యాచ్ఞయా ప్రాప్తకల్పతరుత్వేనాఢ్యో, బభూవ తస్మా, దహో, సురాణాం, తమః అహఙ్కార, మాఢ్యతాం చ ధిక్, తదుభయం, నిన్ద్య మిత్యర్థః. ౪౨

(అత ఇతి.) అత స్తతః, ఏకస్మిన్నేవ ముహూర్తే, నానాబహుష్వగారేషు యావత్యః స్త్రియస్తావత్సుగృహేష్వి త్యర్థః తథా తావన్తి రూపాణి శరీరాణి, ధరతీతి తథాభూతః షోడశ సహస్రసఙ్ఖ్యాకాః స్త్రియః స్త్రీ రుపయేమే ఉదవోఢేతి భగవన్మహిమాతిశయోక్తిః. ౪౩

(నరకాసురవధారమ్భః)

గృహేషు తాసా మనపాయ్యతర్క్యకృ న్నిరస్తసామ్యాతిశయేష్వవస్థితః,
రేమే రమాభిర్నిజధామసంప్లుతో యథేతరో గార్హకమేధికాంశ్చరన్. ४४

స్వదారేషు పృథగ్భావో భక్తచిత్తానువర్తినః,
అనంతస్యాద్వితీయస్య కిం ను చిత్రం మురద్విషః. ४२

యోగేశ్వరేశ్వరః కృష్ణో భక్తైరద్యాపి లక్ష్యతే,
అన్తర్బహి స్సమన్తాచ్చ శతధా చ సహస్రధా. ४౬

ఇత్థం రమాపతి మవాప్య పతిం స్త్రియ స్తా బ్రహ్మాదయోఽపి న విదుః పదవీం యదీయామ్

అహో తాసాం భాగ్యమిత్యాహ (గృహేష్వితి.) అతర్క్యాణ్యచిన్త్యాని చేష్టితాని కరోతీతి తథా స భగవా న్నిజధామ్నా స్వతేజసా ఉపాత్తమనుజరూపత్వేఽప్యపరిత్యక్తస్వాసాధారణ ప్రభావేనే త్యర్థః. సంప్లుతో వ్యాప్తోఽపి, స్వానన్దానుభవపూర్ణోఽపి వా నిరస్త సామ్యాతిశయేషు భోగ్యాదిసమృద్ధ్యాసమానాధిక్యరహితేషు తాసాం గృహేషు అనపాయీ విశ్లేషరహితోఽవస్థితః ప్రాకృతజనవత్ గార్హ్యధర్మవా న్ గృహస్థధర్మవా న్ చరన్ అనుతిష్ఠన్ రమాభిః రమణీయాభిః స్త్రీభి స్సహ రేమే. ४४

అతిచిత్రమేతదేకస్యానేకభావన మితి విస్మయమానం ప్రత్యాహ (స్వదారేష్వితి.) అపరిచ్ఛిన్నస్య సమాభ్యధికరహితస్య స్వభక్తచిత్తానువర్తినో మురారేః స్వదారేషు పృథగ్భావః ఏకదైవ తత్తదభిమతరూపధారణం కిం చిత్రం తదద్భుతచేష్టితేషు నేదం చిత్రమిత్యర్థః. ४२

భక్తచిత్తానువర్తిన ఇతి విశేషణాభిప్రేతం వ్యనక్తి. అద్యాపి న కేవలం తదైవ అపిత్వధునాఽపి యోగేశ్వరేశ్వరో యోగనిర్వాహకః కృష్ణోఽన్తర్హృది, బహి స్తత్రాపి సమన్తాచ్చ భక్తైః పరిపూర్ణభక్తియోగైః, శతధా, సహస్రధా చ లక్ష్యతే. ४౬

అథాహరహస్తాసాం వృత్తిక్రమమాహ (ఇత్థ మితి ద్వాభ్యాం.) రమాపతిం శ్రీకృష్ణం, తం విశినష్టి - యస్య శ్రీకృష్ణస్య సంబన్ధినీం మహిమానం బ్రహ్మాదయోఽపి న విదు స్తం పతి

భేజు ర్ముదాఽవిరహమేధితయాఽనురాగహాసావలోకనవసఙ్గమజల్పలజ్జాః. ౪౪

ప్రత్యుద్గమాసనవరార్హణపాదశౌచతామ్బూలవిశ్రమణవీజనగన్ధమాల్యైః,
కేశప్రసాధశయనస్నపనోపహార్యై ర్దాసీశతా అపి విభో ర్విదధు స్స్మ దాస్యమ్ . ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే,
ఏకోనషష్టితమోఽధ్యాయః.

మవాప్య అవిరహ మవిచ్ఛిన్నం, సంతతమితియావ త్తదృశాతథా వర్ధితయా ముదా అనురాగసహితో హాస స్తత్పూర్వకావలోకశ్చ తత్పూర్వకోనవసఙ్గమశ్చ, తత్ర జల్పాః నర్మవచనాని, శేష లజ్జాం భేజుః ప్రాపుః. ౪౪

కించ (ప్రత్యుద్గమేతి.) దాస్య శ్శతాని యాసాం, తథాభూతా అపి, స్వయమేవ విభో ర్భర్తుః. ప్రత్యుద్గమాదిభిః దాస్యం విదధుః చక్రుః, తత్ర ప్రత్యుద్గమః ప్రత్యుత్థానం, ఆసనవరార్హణ మాసనశ్రేష్ఠసమర్పణం, పాదశౌచం పాదప్రక్షాళనం, విశ్రమణం పాదసంవాహనాదినా శ్రమాపహరణమ్. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకోనషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ షష్టితమోఽధ్యాయః

* శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః *

శ్రీశుక ఉవాచ—

కర్హిచి త్సుఖమాసీనం స్వతల్పస్థం జగద్గురుమ్,
పతిం పర్యచర ద్భైష్మీ వ్యజనేన సఖీజనైః. ౧

య స్త్వేతల్లీలయా విశ్వం సృజత్యత్త్యవతీశ్వరః,
స హి జాత స్స్వసేతూనాం గోపీథాయ యదుష్వజః. ౨

తస్మి న్నన్తర్గృహే భ్రాజన్ముక్తాదామవిలమ్బినా,
విరాజితే వితానేన దీపై ర్మణిమయై రపి. ౩

అథ షష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ భగవతో రుక్మిణ్యా సహ ప్రేమకలహం వర్ణయతి షష్టితమేన (కర్హిచిదితి.) భైష్మీ రుక్మిణీ. జగద్గురుం స్వపర్యఙ్కస్థం. తత్రాపి సుఖం యథా తథా ఆసీనం సఖీజనై స్సహితా. వ్యజనేన చామరేణ పర్యచర దుపచచార. ౧

ఏతదేవ ప్రపఞ్చయతి (య స్త్విత్యాదినా ఉపాసాంచక్రే ఈశ్వరమిత్య న్తేన.) తావజ్జగద్గురుత్వం ప్రపఞ్చయతి (య స్త్వితి.) సృజతి స్వారాధనోపయుక్తకరణకళేబరాదిప్రదానేన హితం కరోతి. అత్తి సంహరతి. సంసరతాం జీవానాం ప్రళయముఖేన విశ్రాన్తిరూపహితం కరోతి. అవతి పాలయతి. అనిష్టనిరసనేష్టప్రాపణరూపహితం కరోతీతి భావః. కించ సేతూనాం స్వకృతధర్మమర్యాదానాం గోపీథాయ రక్షణాయ, యదుషు జాతః. కథంభూతోఽపి అజోఽపి కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితోఽపి, స్వేచ్ఛయా యదుష్వవతీర్ణ ఇత్యర్థః. గురుత్వం హితైకకారిత్వం. ఏవం జగద్గురు రితి భావః. య ఏవంవిధ స్త మీశ్వర ముపతస్థ ఇతి యచ్ఛబ్దస్య సంబన్ధః. ౨

అథ స్వతల్పస్థ మిత్యుక్తతల్పం వర్ణయితుం తావత్తల్పాశ్రయ మన్తర్గృహం వర్ణయతి (తస్మిన్నితి త్రిభిః.) తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధిపరః. తృతీయాంతానాం విరాజిత ఇత్యనేనాన్వయః. భ్రాజమానాని ముక్తాదామాని, తేషాం విలమ్బో యస్మిన్ తేన వితానేన ఉల్లోచేన. మణిమయై రపి, దీపై రిత్యర్థః. ౩

మల్లికాదామభి ర్దిప్యైర్ద్వి ద్విరేఫకులనాదితైః,
జాలరన్ధ్రప్రవిష్టైశ్చ గోభిశ్చన్ద్రమసోఽమలైః. ౪

పారిజాతవనామోదవాయునోద్యానశోభినా,
ధూపై రగరుజై రాజ న్జాలరన్ధ్రవినిర్గతైః. ౫

పయఃఫేననిభే శుభ్రే పర్యఙ్కే కశిపూత్తమే,
ఉపతస్థే సుఖాసీనం జగతా మీశ్వరం పతిం. ౬

వాలవ్యజనమాదాయ రత్నదణ్డం సఖీకరాత్,
తేన వీజయతీ దేవీ ఉపాసాంచక్ర ఈశ్వరమ్. ౭

ద్విరేఫాణాం భ్రమరాణాం, కులేన సమూహేన, నాదితైః మల్లికాదామభిశ్చ, విరాజిత ఇత్యన్వయః. నాదిత ఇతి పాఠాంతరం, తదా సౌరభలోభభ్రమద్భ్రమరకులైః నాదితే తత్ర హేతుర్మల్లికాదామభిర్ధూపైశ్చ విరాజిత ఇతి, అరుణైః ఔదయకాలికత్వాదితి భావః జాలరన్ధ్రద్వారా అన్తఃప్రవిష్టైః చన్ద్రమసో గోభిః కిరణైశ్చ. ౪

ఉద్యానవనే శోభతే రోచతే ఇతి తథా తేన పారిజాతవనామోదేన యుక్తేన వాయునా అగరుజైరగరుకాష్ఠజైః గవాక్షరన్ధ్రవినిర్గతైః ధూపైశ్చ, హేరాజన్. ౫

అథ తల్పం వర్ణయతి (పయఃఫేనేతి.) దుగ్ధఫేనవన్మృదులే ధవళే చ పర్యఙ్కే యత్కశిపూత్తమ మాస్తరణశ్రేష్ఠం తస్మిన్, సుఖం యథా తథా, ఆసీనం, పతిం ఉపతస్థే సన్నిధిమవాపేత్యర్థః. ౬

రత్నమేవ దణ్డస్థానీయం తదాకారం చ యస్య త ద్వాలవ్యజనం చామరం సఖ్యాః, కరాద్ధస్తా దాదాయ తేన వాలవ్యజనేన వీజయన్తీ దేవీ రుక్మిణీ ఉపాసాంచక్రే తమేవ పర్యన్త్యవతస్థ ఇత్యర్థః. ౭

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః)

సోపాచ్యుతం క్వణయతీ మణినూపురాభ్యాం రేజేఽఙ్గులీయవలయవ్యజనాగ్రహస్తా.
వస్త్రాన్తగూఢకుచకుఙ్కుమశోణహారభాసా నితమ్బధృతయా చ పరార్ధ్యకాఞ్చ్యా. ౮

తాం రూపిణీం శ్రియ మనన్యగతిం నిరీక్ష్య యా లీలయా ధృతతనోరనురూపరూపా,
ప్రీత స్స్మయన్నలకకుణ్డలనిష్కకణ్ఠవక్త్రోల్లసత్స్మితసుధాం హరి రాబభాషే. ౯

శ్రీభగవానువాచ—

రాజపుత్రీప్సితా భూపై ర్లోకపాలవిభూతిభిః,
మహానుభావై శ్శ్రీమద్భి రూపౌదార్యబలోచ్ఛ్రితైః. ౧౦

తాదాత్వికీం తా మనువర్ణయతి (సేతి.) సా రుక్మిణీ, ఉపాచ్యుతం అచ్యుతసమీపే. మణిమయనూపురాభ్యాం. క్వణయతీ ధ్వని ముత్పాదయన్తీ అఙ్గులీయాదయోఽగ్రహస్తే హస్తాగ్రే యస్యా స్సా వస్త్రాఞ్చలేన గూఢయోః స్థగితయోః కుచయోః కుఙ్కుమేన శోణో యో హారః తస్య భాసా దీప్త్యా. నితమ్బయోః, ధృతయా పరార్ధ్యయా అనర్ఘ్యయా కాఞ్చ్యా చ రేజే. ౮

(తా మితి.) తాం రుక్మిణీం, నిరీక్ష్య ప్రీతో, హరిః స్మయన్నీషద్ధసన్, ఆబభాషే ఉవాచేతి సంబన్ధః. కథంభూతాం? రూపిణీం మనుష్యరూపధారిణీం శ్రియం మహాలక్ష్మీం న విద్యతే అన్యః పతిః ప్రత్యవతారం యస్యా స్తాం, అనన్యగతి మితి పాఠాన్తరం. తదా న విద్యతే అన్యా గతిః ప్రాప్తిః యస్యాస్తాం, అనన్యప్రాప్యా మిత్యర్థః. ధృతతనోః ఉపాత్తమనుష్య రూపస్య. హరే ర్యా అనురూపా తాం అలకైః కున్తలైః కుణ్డలాభ్యాం నిష్కేణ పతకాఖ్యభూషణేన, అలఙ్కృతేన కణ్ఠేన చతుర్భిః శోభితే వక్త్రే ఉల్లసన్తీ స్మితమేవ సుధా, యస్యాస్తాం. యద్వా. అలకకుణ్డలనిష్కాణి యథాస్థానం కణ్ఠవక్త్రే యోః, యస్యా స్తాం. అనేన అనపాయినోః శ్రీశ్రీపత్యో ర్వక్ష్యమాణో వివాదః కేవలం నృలోకవిడమ్బనాయేతి సూచ్యతే. ౯

భాషణమేవాహ (రాజపుత్రీత్యాదిభి రేకాదశభిః.) తాత్పర్యతస్తాముపచరన్తీ మభినన్దయన్నేవ శాబ్దవృత్త్యా కోపయన్నివ కూటవచాంసి ప్రయుఙ్క్తే హే రాజపుత్రి, లోకపాలానామివ విభూతి రైశ్వర్యం. యేషాం మహా న్ప్రభావో, యేషాం భోగ్యాదిసమృద్ధిమద్భిః లోకపాలవిభూతిభిరిత్యస్యైవ ప్రపఞ్చః, శ్రీమద్భిః రూపాదిభి రుచ్ఛ్రితైః ఉత్కృష్టైః భూపైః. త్వ మీప్సితా రూపం సౌన్దర్య మౌదార్యం వదాన్యత్వం బలం శత్రుపరిభవసామర్థ్యం, ఇత్థం సర్వం వస్తుగత్యా ఆత్మనిష్ఠ మిత్యభిప్రేతం. శబ్దత స్త్వపరిత్యాజ్యత్వే తాత్పర్యమ్. ౧౦

తాన్ప్రాప్తా నర్థినో భూపాన్ చైద్యాదీ న్స్మరదుర్మదాన్,
దత్తా భ్రాత్రా స్వపిత్రా చ కస్మా న్నో వవృషే సమాన్, ౧౦

రాజభ్యో బిభ్యత స్సుభ్రు సముద్రం శరణం గతాన్,
బలవద్భిః కృతద్వేషా న్ప్రాయ స్త్యక్తనృపాసనాన్. ౧౨

(తా నితి.) తానేవంవిధా, నర్థినో యాచమానాన్ ప్రాప్తా నాగతాన్, స్మరేణ కామేన, దుష్టో మదో యేషాం తాన్, చైద్యాదీన్, త్వం, పిత్రా, భ్రాత్రా చ దత్తా సతీ, సమాననురూపాన్, కస్మాద్ధేతోః, న వవృషే న వృతవత్యసి, నో వవృష ఇతి పాఠే, అర్థినో హిత్వేతి పాఠ్యం, తాన్, హిత్వా, నోఽస్మాన్. కస్మాద్ధేతోః. వృతవత్యసీ త్యర్థః. అత స్త్వం మన్దేతి భావః. తత్ర హేతుం వదన్నాత్మానం విశినష్టి (అసమానితి.) అననురూపా నిత్యర్థః. బహువచనం కోపాపాదనార్థం అస్మాసు త్వదనురూపః కోఽధునా వా వరణీయోఽస్తీతి "న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" ఇతి ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధయా సర్వోత్తమం మాం కస్మాద్ధేతోః వృతవత్యసి. తం హేతుం ఆవయోః లక్ష్మీనారాయణయో రనపాయిత్వరూపం జానాస్యేవేతి హార్దో భావః. ౧౧

అసమత్వమేవ ప్రపఞ్చయితుం విశినష్టి (రాజభ్య ఇతి.) హేసుభ్రు, రాజభ్యో జరాసంధాదిభ్యో, బిభ్యతః, భీతా, నతఏవ. సముద్రం. శరణం గృహం, ప్రాప్తాన్, సముద్రా న్తర్ద్వీప మావాసస్థానత్వే నాశ్రితా నిత్యర్థః. హార్దభావపక్షేతు అబిభ్యత ఇతి చ్ఛేదః. మమాభీతత్వం త్వదానయన కాలే కిం త్వయా న దృష్ట మితి భావః. సముద్రం శరణంగతా నిత్యస్యాయమ్భావః. స్వత్ప్రకృతిసాగర గతిసముద్రత్వపర్యవసాయిత్వమాత్రప్రయుక్తే ప్రేమాతిశయేన లవణార్ణవా న్తర్ద్వీపమాశ్రితానాం కిం పునః స్సాక్షాత్త్వత్పితరి దుగ్ధార్ణవే సాక్షా చ్ఛ్వశురే అస్మాకం ప్రీతిః కియత్తరాం సాక్షాత్త్వయీతి. బలవద్భిరితి బలశాలిభిః జరాసన్ధాదిభి స్సహ. కృతః ఉత్పాదితో, ద్వేషో, యైస్తానితి శాబ్దోఽర్థః. పక్షాన్తరేతు. బలవద్భి రితి నిన్దాయాం మతుప్ "భూమనిందాప్రశంసాసు" ఇత్యనుశాసనాత్. బలం ధారణసామర్థ్యం, తథాచ, బలవద్భిః నిన్దితబలైః, ఇన్ద్రియాణామాత్మవశ్యతయా ధర్తు మసమర్థైః అజితేన్ద్రియై రిత్యావత్, కృతః ద్వేషో యేషు తాన్ అజితేన్ద్రియాణామేక మాతృప్రసూతానామపి త్వద్భ్రాతౄణాం మయి ద్వేషః తవ తు జితేన్ద్రియాయాః అత ఏవ మద్యాథాత్మ్యాభిజ్ఞాయా స్త్వయి మమేవ మయి ప్రీతి రభ్యధికైవేతి ప్రకృతోపచారప్రశంసాయాం తాత్పర్యం. ప్రాయః ప్రాయశః, త్యక్తం నృపాసనం యై స్తాన్, శాపవశాత్ సింహాసనాన్వాసంగప్రసవత్వా దితి భావః. పక్షాన్తరే తూభయవిభూతినాయకస్య పరమేష్ఠినో మమ కేవలప్రాకృతజనాధిష్ఠేయనృపాసనస్యాయోగ్యత్వా దితి భావః. మమ భర్తా నాహ మరుణశ్చే దయ మస్పృష్టశాపదోషో నృపాసన మధితిష్ఠేదేవేత్య నారాయణత్వ సంభావనానిరాసాయైవ ముక్తం, నృపాసనపరిత్యాగస్యాభినయమాత్రత్వాచ్చేత్యపి తాత్పర్యమ్. ౧౨

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః)

అస్పష్టవర్త్మనాం పుంసా మలోకపథ మీయుషామ్,
ఆస్థితాః పదవీం సుభ్రు ప్రాయ స్సీదన్తి యోషితః. ౧౩

నిష్కిఞ్చనా వయం శశ్వ న్నిష్కించనజనప్రియాః,
తస్మా త్ప్రాయేణ నహ్యాఢ్యా మాం భజన్తి సుమధ్యమే. ౧౪

కించ, సత్కులప్రసూతానాం త్వాదృశీనా మనిర్ధారితకులోత్పత్తవఞ్చకమాదృశానువర్తనం దుఃఖహేతురిత్యాహ (అస్పష్టేతి.) వర్త్మ గతిః ప్రకారః జాతిరితి యావత్, కిమయం వసుదేవసుతః క్షత్రియః ఉత నన్దాత్మజ స్తస్మాత్ వైశ్యవర్ణప్రసూత ఇత్యేవ మస్పష్టం సంశయవిషయం వర్త్మ యేషాం తేషాం అలోకపథం లోకవిరుద్ధపథం, ఉత్పథ మిత్యర్థః. ఈయుషా మున్మర్యాదానా మిత్యర్థః. ఏవం విధానాం మాదృశాం పుంసాం పదవీ మాస్థితా అనువృత్తాః స్త్రియః త్వద్విధాః హేసుభ్రు ప్రాయశః సీదన్తి క్లిశ్యన్తి. పక్షాన్తరే తు అస్పష్టవర్త్మనాం దుర్జ్ఞేయస్వరూపస్వభావానామపి అలౌకికసకలకర్మస్వభావానాం ఆచారం చేష్టిత మితి యావత్. ప్రాప్తానాం కుర్వతా మపీత్యర్థః. పుంసా మస్మాకం, పదవీం యాథాత్మ్య మాస్థితాః మా మనువర్తమానా ఏవ స్త్రియః ప్రాయశ స్సీదన్తి "షద్లృ గతౌ" గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః. విదన్త్యేతే వేత్యర్థః. మా మననువర్తమానాస్తు ఏవంవిధానా మప్యస్మాకం పదవీం న విదురేవ, అతః మా మనువర్తమానాయాః మద్యాథాత్మ్యాభిజ్ఞాయా స్తవ మదుపచరణం యుక్తమేవ. ౧౩

కించ లోకే కురూపోఽప్యాఢ్య ఏవ స్త్రీణా మభిమతః అహం త్వనాఢ్యః న త్వాదృశ్యా పరిణేయ ఇత్యాహ (నిష్కిఞ్చనా ఇతి.) నాస్తి కించన స్వం యేషాం తే నిష్కిఞ్చనాః నిర్ధనా ఇతి యావత్, పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః. తర్హి యాదవాః కేషాం ప్రియాః కేవ మస్మాకం ప్రియా ఇత్యత్రాహ (నిష్కించనేతి.) మాదృశామేవ జనానాం, వయం ప్రియా స్తేచ ప్రియా యేషాం కథా ... తథాచ తస్మాదేవ హేతోః, హే సుమధ్యమే, నోఽస్మా న్ప్రాయశ ఆఢ్యా స్సంపన్నా న భజన్తి నానువర్తన్తే, పక్షాన్తరే తు నాస్తి కించనానవాప్యం యేషాం నిష్కిఞ్చనాః ఆప్తసమస్తకామా ఇత్యర్థః. నిష్కించనానా మనన్యప్రయోజనానా మేకాన్తిజనానాం. ప్రియాః తస్మా దాఢ్యాః అభిజనాదిమదైః ఆఢ్యం మన్యా జనా న మాం భజన్తే. అనన్యార్హ శేషత్వానన్యశరణత్వానన్య భోగ్యత్వరూపాకారత్రయశాలినీ త్వం మామేవ భజస ఇత్యుచిత మేవేత్యభిప్రేతమ్. ౧౪

యయో రాత్మసమం విత్తం జన్మైశ్వర్యాకృతిర్భవేత్,
తయో ర్వివాహో మైత్రీ చ నోత్తమాధమయోః క్వచిత్. ౧౫
వైదర్భ్యే తదవిజ్ఞాయ త్వయా దీర్ఘసమీక్షయా,
వృతా వయం గుణై ర్హీనా భిక్షుభి శ్లాఘితా ముధా. ౧౬
అథాత్మనోఽనురూపం వై భజస్వ క్షత్రియర్షభమ్,
యేన త్వమాశిష స్సత్యా ఇహాముత్ర చ లప్స్యసే. ౧౭

కిఞ్చ "వివాహ శ్చ తథా మైత్రీ సమయో రేవ శోభతే" ఇతి న్యాయేనాసమయో రావయో స్సంబన్ధో న శోభత ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (యయో రితి.) ఐశ్వర్యేణ సహితా ఆకృతి రైశ్వర్యాకృతిః, ఐశ్వర్యమాకృతిశ్చేత్యర్థః. తత్ర జన్మ కులం, ఆకృతిస్సౌన్దర్యం. యయో రాత్మసమం పరస్పరానురూపం విత్తాదికం భవేదస్తి తయోరేవ వివాహో మైత్రీ చ ఉత్తమాధమయో రస్మాదృశయో స్తు క్వచిత్కదాచిదపి న నోచిత ఇత్యర్థః. పక్షాన్తరేతు విత్తాదిభి రసమయో రపి స్వభావత శ్శేషశేషిణో రావయో స్సంబన్ధోఽనురూపః న తు విషమయో స్త్వచ్చైద్యయో రితి. ౧౫

సర్వ మేత ద్వైషమ్య మవిచార్యైవ త్వయా వృతా వయ మిత్యాహ (వైదర్భీతి.) హే వైదర్భి, అదీర్ఘా అదూరా సమీక్షా విచారో యస్యా స్తయా త్వయా ఏతన్మదుపస్యాస్తమననురూప్య మవిదిత్వా త్వయా వయం వృతాః కథంభూతాః? గుణై ర్వరణీయతా హేతుభూతైః శ్లాఘ్యై ర్గుణైః రహితాః, అత ఏవ భిక్షుభిః ముధా మిథ్యా, అసద్గుణారోపేణేతి భావః. శ్లాఘితాః నత్వాద్యైః. పక్షాన్తరేతు దీర్ఘసమీక్షయేతి చ్ఛేదః. అవిజ్ఞాయ అవిచార్య, జగన్మాతు ర్మమ, చైద్యాదయః పుత్రస్థానీయా ఇతి తద్గతం విత్తజన్మాదిసామ్య మవిచార్యేతి యావత్. దీర్ఘా భగవదసాధారణగుణాన్వేషణపరా సమీక్షా విచారో యస్యా స్తయా త్వయా గుణైః పరమాత్మసాధారణైః కల్యాణగుణై ర్హీనా "ఓహాజగతౌ" సజ్గతా ఇత్యర్థః. అత ఏవ భిక్షుభిః నారదాదిభిః, ముధా వ్యర్థం ప్రయోజనాన్తరనిరపేక్షం శ్లాఘితాః వయం వృతాః. ౧౬

కిమత ఇత్యత ఆహ (అథేతి.) అథ అధునే త్యర్థః. క్షత్రియర్షభం చైద్యాద్యన్యతమం భజస్వ. తం విశినష్టి-యేన సేవ్యమానేన క్షత్రియర్షభేణ హేతునా, ఇహాముత్ర చ లోకే సత్యాః సతీ రాశిషః కామ స్లప్స్యసే. పక్షాన్తరే క్షత్రియర్షభం క్షత్రియశ్రేష్ఠత్వేనావతీర్ణం మా మిత్థం భజస్వ ఇహ లీలావిభూతౌ అముత్ర నిత్యవిభూతౌ చ యేన మయా సేవ్యమానేన సహ సత్యా ఆశిషః కామాన్ మదనుభవాత్మకాన్ లప్స్యస ఇత్యర్థః. ౧౭

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిప్రవృత్తిః)

చైద్యసాల్వజరాసన్ధదన్తవక్త్రాదయో నృపాః.
మమ ద్విషన్తి వామోరు రుక్మీ చాపి తవాగ్రజః. ౧౮

తేషాం వీర్యమదాన్ధానాం దృప్తానాం స్మయనుత్తయే,
ఆనీతాసి మయా తన్వి తేజసాం హరతాఽసతామ్. ౧౯

ఉదాసీనా వయం నూనం నస్త్ర్యపత్యార్థకాముకాః
ఆత్మలబ్ధ్యాఽఽస్మహే పూర్ణా గేహయో ర్జ్యోతి రక్రియాః. ౨౦

తర్హి మాం కిమర్థ మానీతవా నసీత్యత ఆహ (చైద్యేతి.) హే వామోరు శోభనోరు మమ ద్విషన్తి మాం ద్విషన్తీ త్యర్థః. ౧౮

తతః కిమత ఆహ (తేషా మితి.) వీర్యమదేనాన్ధానాం వివేకశూన్యానాం గర్వితానాం చ తేషాం చైద్యాదీనాం చ స్మయనుత్తయే గర్వాపాకరణాయ మయా త్వ మానీతా. కథంభూతేన? అసతాం ఖలానాం తేజసా మితి కర్మణి షష్ఠీ. తేజాంసి హరతా పక్షాన్తరే యద్యపి మదనపాయినీ త్వం కేనాప్యుపాయేన మామేవ ప్రాప్తవత్యసి తథాపి తేషాం స్మయనుత్తయే మయాఽఽనీతాసీతి ప్రాసఙ్గికోక్తిః. యుక్తం చైతదిత్యభిప్రాయేణాత్మానం విశినష్టి-అసతాం తేజాంసీతి పూర్వవత్. హరతా "లక్షణహేత్వో" రితి శతృప్రత్యయాదేశః. హర్తుం అవతీర్ణేనేతి శేషః. ౧౯

స్త్రీణా మతిదుస్సహ మౌదాసీన్యమకాముకత్వం చాత్మన్యాహ (ఉదాసీనా ఇతి.) గేహయో రుదాసీనాః గృహశబ్దపర్యాయో గేహశబ్దోఽప్యత్ర కళత్రవేశ్మోభయపరః, అత ఏవ ద్వివచనాన్తనిర్దేశః. అత ఏవ న స్త్ర్యపత్యార్థకాముకాః దారేషణా పుత్రేషణా ధనేషణా రహితాః, తత్ర హేతుః ఆత్మలబ్ధ్యా స్వాత్మానుభవలాభేనైవ పూర్ణాః అలంపటాః జ్యోతిషా స్వయంప్రకాశస్వాత్మస్వరూపస్ఫురణేన హేతునా అక్రియాః ప్రాకృతచేష్టారహితాః, ఆస్మహే గృహే వర్తామహ ఇత్యర్థః. పక్షాన్తరేఽర్థస్తు యథోక్త ఏవ తాత్పర్యం త్వసతాం స్మయనుత్తయే అవతీర్ణస్య మమ గృహమేధిధర్మానువర్తనం విడమ్బనమాత్ర మన్యథైవంవిధస్యైత న్న ఘటత ఇతి. ౨౦

బాదరాయణిరువాచ—

ఏతవదుక్త్వా భగవా నాత్మానం వల్లభా మివ,
మన్యమానా మవిశ్లేషా త్తద్దర్పఘ్న ఉపారమత్. ౨౦

ఇతి త్రిలోకాధిపతే స్తదాత్మనః ప్రియస్య దేవ్యశ్రుతపూర్వ మప్రియమ్,
ఆశ్రుత్య భీతా హృది జాతవేపథు శ్చిన్తాం దురన్తాం రుదతీ జగామ హ. ౨౧

పదాసు జాతేన నఖారుణశ్రియా భువం లిఖ న్త్యశ్రుభి రఞ్జనాసితైః,
ఆసిఞ్చతీ కుఙ్కుమరూషితౌ స్తనౌ తస్థావధో ముఖ్యతి దుఃఖరుద్ధవాక్. ౨౨

(ఏతావదితి.) అవిశ్లేషా ద్విశ్లేషాభావా ద్ధేతో రాత్మాన మేవ వల్లభా మితరపత్న్యపేక్షయా భగవతో విరతిశయప్రీతివిషయాం మన్యమానాం రుక్మిణీం తద్దర్పఘ్న ఇవ తస్యా దర్ప ఘవనేతుకామ ఇవేత్యర్థః. ఏతావ దుక్త్వా ఉపారమ తూష్ణీమాస, ఇవశబ్దస్య వ్యవహితేనాపి దర్పఘ్న ఇత్యనేన సంబంధః స్వారస్యాత్, దర్పఘ్న ఇవేత్యనేన వస్తుత స్తా ముపచరంతీ మభినందితు ముక్త్వేతి సూచ్యతే. ౨౦

తతః కి మాసీదిత్యత్రాహ (ఇతీతి.) దేవీ రుక్మిణీ ఆత్మనః, స్వస్యాః. ప్రియస్య త్రిలోకాధిపతేః, త దశ్రుతపూర్వం కదాప్యశ్రుతం ఇతి ఏవంవిధ మప్రియం వచ ఆకర్ణ్య భీతా త్యాగసంభావనా భీతా, అత ఏవ హృది జాతవేపథుః సంజాతకమ్పా రుదతీ చాపారాం చింతాం అవాప. యద్యప్యభిప్రాయాంతరేణైవ ప్రయుక్తాని వచాంసి యద్యపి చ సాక్షా ల్లక్ష్మ్యవతారభూతా సాపి తదభిప్రాయం జానాత్యేవ, తథాఽపి కి మయం రామావతార ఇవాత్రాపి కేనాపి వ్యాజేన మాం జిహాసతి కింవాఽభినందతీ త్యేవం పూర్వకోటిసంభావనామాత్రేణైవ జాతవేపథుః. రుదతీ చ చింతా మవాపేతి తాత్పర్యమ్. ౨౧

చింతాలక్షణమాహ (పదేతి.) నఖైః, అరుణా శ్రీః కాంతి ర్యస్య తేన సుకోమలేన పాదేన వామపాదాఙ్గుష్ఠేన భువం లిఖంతీ అఞ్జనేనాసితైః, వ్యాప్తై రశ్రుభి శ్చన్దనచర్చితౌ స్తనౌ సిఞ్చతీ దుఃఖేన రుద్ధా వాగ్యస్యా స్సా అధోముఖీ చావతస్థే. ౨౨

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః)

తస్యా స్సుదుఃఖభయశోకవినష్టబుద్ధే ర్హస్తాచ్ఛ్లథద్వలయతో వ్యజనం పపాత,
దేహ శ్చ విక్లవధియా సహసైవ ముహ్యన్ రమ్భేవ వాతవిహతా ప్రవికీర్య కేశాన్. ౨౪

తద్దృష్ట్వా భగవాన్కృష్ణః ప్రియాయాః ప్రేమబన్ధనమ్
హాస్యప్రౌఢిమజానన్త్యాః కరుణ స్సోఽన్వకమ్పత. ౨౫

పర్యఙ్కా దవరుహ్యాశు తా ముత్థాప్య చతుర్భుజః,
కేశా న్సముహ్య తద్వక్త్రం ప్రామృజ త్పద్మపాణినా. ౨౬

ప్రమృజ్యాశ్రుకలే నేత్రే స్తనౌ చోపహతౌ శుచా,
ఆశ్లిష్య బాహునా రాజ న్ననన్యవిషయాం సతీమ్. ౨౭

సాన్త్వయామాస సాన్త్వజ్ఞః కృపయా కృపణాం ప్రభుః,

(తస్యా ఇతి.) సుదుఃఖం అప్రియశ్రవణజన్యం భయం త్యాగసంభావనాజన్యం శోకశ్చ తై ర్వినష్టా స్ఫురణరహితా బుద్ధి ర్యస్యా స్తస్యాః. రుక్మిణ్యాః. శ్లథం తాత్కాలికదుఃఖప్రయుక్తకార్శ్యేన భ్రశ్యంతి వలయాని యస్మా త్తస్మా ద్ధస్తా ద్వ్యజనం పపాత భూమావితి శేషః, తథా విక్లవా అధృష్టా ధీ ర్యస్యా స్తస్యాః. హేతుగర్భమిదం. తత్త్వాత్ తస్యాః. దేహః. ముహ్యన్ మోహం ప్రాప్నువన్ కేశా న్వికీర్య పపాత కేశపాశవిశ్లథనపూర్వకం పపాతేత్యర్థః. యథా వాతేన చణ్డమారుతేన. విహతా. రమ్భా కదళీ. పతతి. తద్వత్. ౨౪

(తదితి.) స భగవాన్కృష్ణః. హాస్యప్రౌఢిం. అజానన్త్యా ఇవ లక్షితాయాః. ప్రియాయా స్త త్ప్రేమబంధనం ప్రేమపాశ మవలోక్య కరుణావా నన్వకమ్పత అనుపదమేవ భీత ఇవ అకమ్పతేత్యర్థః. ౨౫

తతః కిమకరోదిత్యత్రాహ (పర్యఙ్కాదితి.) చతుర్భుజః. ఉత్థాపనాశ్లేషణవక్త్రపరిమార్జనార్థ మావిష్కృత చతుర్భుజ ఇత్యర్థః. కేశా న్సముహ్య విబధ్య పద్మతుల్యేన పాణినా వక్త్రం ప్రామృజత్. ౨౬

కిం చ (ప్రమృజ్యేతి.) అశ్రూణాం కలాః బిన్దవో యయో స్తే నేత్రే తథా శుచా శోకాశ్రుణా ఉపహతౌ స్తనౌ చ పరిమృజ్య హే రాజన్ బాహునా ఆలిఙ్గ్య సాన్త్వజ్ఞః. సతాం గతిః. ప్రాప్యః.

హాస్యప్రౌఢే ర్భ్రమచ్చిత్తా మతదర్హాం సతాంగతిః. ౨౮

మా మా వైదర్భ్యసూయేథా జానే త్వాం మత్పరాయణామ్,
త్వద్వచ శ్శ్రోతుకామేన క్ష్వేళ్యాచరిత మఙ్గనే. ౨౯

ముఖం చ ప్రేమసంరమ్భస్ఫురితాధరమీక్షితుమ్,
కటాక్షేపారుణాపాఙ్గం సున్దరభ్రుకుటీతటమ్. ౩౦

అయం హి పరమో లాభో గృహేషు గృహమేధినామ్,
యన్నర్మై ర్నీయతే యామః ప్రియయా భీరుభామిని. ౩౧

శ్రేయః, ప్రాప్త్యుపాయభూతో వా విభుర్భగవాన్, హాస్యప్రౌఢేః, భ్రమచ్చిత్తం యస్యాస్తాం అతదర్హాం ఇత్థముపహాసితు మనర్హాం, తత్ర హేతు రనన్యవిషయాం న విద్యతే అన్యః, పురుషాంతరం విషయః. జ్ఞానవిషయో యస్యా స్తాం దీనాం సతీం రుక్మిణీం సాంత్వయామాస. ౨౬-౨౮

సాంత్వనప్రకారమేవాహ (మామేతి.) హే వైదర్భి, మాం మాసూయేథాః మహ్యమసూయాం మాకృథా ఇత్యర్థః. త్వా మహమేవ పరాయణం పరమప్రాప్యం యస్యాః, తథాభూతాం, జానే. తర్హి కిమర్థమిత్థముక్త మిత్యత ఆహ (త్వద్వచ ఇతి.) తవ వచః శ్రోతుమిచ్ఛతా కిన్ను వదిష్యతి తచ్ఛృణోమీత్యేవం కామయమానేన; మయా హే అఙ్గనే క్ష్వేళ్యా నర్మణా, ఏవ మాచరితం కృతముక్తమితి యావత్. ౨౯

కించ (ముఖంచేతి.) ప్రేమసంరమ్భేణ ప్రణయకోపేన, స్ఫురితః, కమ్పితోఽధరో, యస్మిన్, కటశబ్దోఽత్రాపాఙ్గసామీప్యాద్గణ్డస్థలపరః. కటయోః, గణ్డస్థలయోః, అధికరణయోః. ఆక్షేపాః, కోపావేశేన చఞ్చలనేత్రాఘాతాస్తై రరుణౌ, వపాఙ్గౌ నేత్రాంతౌ యస్మిన్ త త్సుందరం కుటిలం భ్రుకుటీతటం యస్మిన్ త త్తవ ముఖం చేక్షితుం ద్రష్టు మాచరిత మితి పూర్వేణ సంబంధః. ౩౦

నను కలహే కిం కౌతుకం సుఖం వా? అతఆహ (అయంహీతి.) కో సౌ? హేభీరు, హేభామిని కోపిని ప్రియయా సహ, నర్మైః ప్రణయకలహైః, యామో నీయత ఇతి య దేష. పరమో లాభ ఇత్యర్థః. సుఖమేవేతి భావః, యామగ్రహణం ఘటికాద్యుపలక్షణమ్. ౩౧

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరసరసోక్తిఘట్టః)

సైవం భగవతా రాజన్ వైదర్భీ పరిసాన్త్వితా.
జ్ఞాత్వా తత్పరిహాసోక్తిం ప్రియత్యాగభయం జహౌ. ३२

బభాషే ఋషభం పుంసా మీక్షతీ భగవన్ముఖమ్,
సవ్రీడహాసరుచిరస్నిగ్ధాపాఙ్గేన భారత. ३३

వైదర్భ్యువాచ—
నన్వేత దేవ మరవిన్దవిలోచనాహం యద్వై భవా న్న భవత స్సదృశీ విభూమ్నః,

---

(సైవ మితి.) తద్భగవదుక్తం, పరిహాసార్థోక్తిరూపమేవ, జ్ఞాత్వా ప్రియకర్తృకత్యాగ సంభావనాప్రయుక్తం, భయం తత్యాజ. ३२

కిం చ (బభాష ఇతి.) హే భారత, సవ్రీడహాసేన రుచిరేణ స్నిగ్ధేనాపాఙ్గేన, భగవతో ముఖం వీక్షమాణా తం పుంసా మృషభం పురుషోత్తమ మాబభాషే ఉవాచ. ३३

భాషణమేవాహ (నన్వితి పఞ్చదశభిః.) తత్ర తావద్యదుక్తం కస్మాన్నో వవృషే సమానితి తదనుభాష్య ప్రతిభాషతే (నన్వితి.) హే అరవిందవిలోచన, తిష్ఠన్తు తావదసామ్యం గుణాంతరైః, లోచనసౌందర్యేణైవ త్వం స్వతుల్యరహిత ఇతి తత్సంబోధనాభిప్రాయః, అహం భవతో అసదృశీ అసమానేతి యద్భవా నవాచే త్యనువాదః, యద్యప్యసమానితి భగవదుక్త్యా భవత్యా అహ మసమ ఇతి ప్రతీయతే ఏవం చ మమ భవానసమ ఇతి యదిత్యేవమేవానువదితవ్యం, తథాపి భగవదభిప్రాయ క్రోడీకారేణానూదితం అనువాదముఖేనాపి మయా సహ భవానసమ ఇతి వక్తు మనుచిత మిత్యభిప్రాయేణ చ యద్భవా నువాచ, తత్సాత్త్విక మేవేతి వాక్యశేషః. తదేవోపపాదయతి - భూమ్నః, స్వరూప స్వభావాభ్యాం అపరిచ్ఛిన్నస్య, హేతుగర్భమిదం, క్వేత్యాది, భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః, త్ర్యధీశః, త్రిలోకనాయకః, స్వేమహిమ్ని స్వాపాధారణాయాం నిత్యవిభూతావభిరత స్త్వం క్వ గుణప్రకృతిః త్వద్గుణానువర్తిస్వభావా త్వచ్ఛందానువర్తినీ త్వత్పరతన్త్రేతి యావత్, వమ త్వమపి స్వతంత్రా బ్రహ్మాదిభి రుపాస్యమానా తదభిమతఫలప్రదా చేత్యత ఆత్మానం విశినష్టి (అజ్ఞగృహీతపాదేతి) అజ్ఞైః మమ త్వత్పారతంత్ర్య మజానద్భిః, గృహీతౌ ఉపాసితౌ, పాదౌ, యస్యాః స్సాఽహం క్వ అభిజ్ఞాస్తు

క్వ స్వేమహిమ్న్యభిరతో భగవాం స్త్ర్యధీశః క్వాహం గుణప్రకృతిరజ్ఞగృహీతపాదా.

సత్యం భయాదివ గుణేభ్య ఉరుక్రమాన్త శ్శేతే సముద్ర ముపలమ్భనమాత్ర ఆత్మా.
నిత్యం కదిన్ద్రియగుణైః కృతవిగ్రహ స్త్వం త్వత్సేవకై ర్నృపపదం విధుతం తమోఽన్ధమ్

న మాం స్వతంత్రా ముపాసతే, కింతు, మాం త్వత్పరతంత్రాం పురుషకారమాత్రం కృత్వా మద్విశిష్టం త్వామేవోపాస ఇతి భావః. ౨౪

యదుక్తం "రాజభ్యో బిభ్యత సుభ్రు సముద్రం శరణం గతా" ఇతి తత్ర ప్రతిభాషతే (సత్యమితి.) హే ఉరుక్రమ, ఉరవః విపులా స్త్రిలోకీసఙ్గ్రాహకాః, క్రమాః, పాదవిన్యాసాః, యస్య తథాభూత పాదక్రమైరేవ త్రిలోకీం సంగృహ్ణత స్తవ కథం రాజభ్యో భయ మితి తదభిప్రాయః. భయాదివేతి భగవదుక్త్యనువాదః. రాజభ్యో భయా త్సముద్రం శరణం గత ఇత్యేత త్సత్యమేవేత్యర్థః. వస్తుతో భయాభావసూచకేనేవ శబ్దేన రాజభ్యో బిభ్యత ఇతి త్వదుక్తావబిభ్యత ఇతి చ్ఛేదో భవదభిమత ఇతి సూచ్యతే. తర్హి కుత శ్శరణం గత ఇత్యత్రాహ (గుణేభ్య ఇతి.) మత్పితృదుగ్ధాబ్ధిగతసముద్రత్వా దగాధత్వాదిధర్మేభ్యః. సముద్రత్వాదిధర్మయోగాల్లవణార్ణవం శరణం గత ఇత్యర్థః. తదపి కిమర్థ మిత్యత ఆహ (ఉపలమ్భనమాత్ర ఇతి.) సప్తమ్యంతమిదం. ఉపలమ్భనమాత్రే నిమిత్తే, మయి, ప్రీత్యతిశయప్రదర్శనార్థం శరణం గత ఇత్యర్థః. మాత్రశబ్దేన న తు స్వపరిత్రాణాద్యర్థమితి సూచ్యతే. అంతశ్శేతే సముద్ర ఇతి దృష్టాంతార్థం, అంతరిత్యవ్యయం. మధ్యే వర్తతే యథోపలమ్భనమాత్రే నిమిత్తే భవానంతస్సముద్రే క్షీరాబ్ధిమధ్యే శేతే తద్వల్లవణార్ణవం శరణం గత ఇత్యర్థః. యుక్తం చైతదిత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి (ఆత్మేతి.) మమేతి శేషః. ఆత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయః. యో యస్య ప్రియతమః, స తస్యాపి తథా. తథా చోక్తం భగవతా - ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః, జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత మితి చ ఏవం చ త్వత్ప్రియతమాయా మమ ప్రియతమత్వాన్మత్సంబంధి గుణాశ్రయే తవ ప్రీతిరుచితైవేతి భావః. బలవద్భిః, కృతద్వేషా నిత్యత్ర ప్రతిభాషతే. నిత్యం కదింద్రియగుణైః, కృతవిగ్రహ స్త్వమితి; కచ్ఛబ్దేన బలవద్భిరిత్యత్ర మతుప్, నిందార్థకత్వేన వ్యాఖ్యాతః. కదింద్రియాణాం గుణా విషయాః, శబ్దాదయో యేషాం తైః. కుత్సితానీంద్రియాణి గుణా స్తద్విషయాః, శబ్దాదయశ్చ, యేషాం, తై రితి వా. త్వం నిత్యం కృతో విగ్రహః, యస్య సః కృతద్వేషః. కృతా ప్రీతి రితి యావత్, ప్రాయ స్త్వత్కన్యుపాసనా నిత్యత్ర ప్రతిభాషతే. త్వత్సేవకై రితి నృపాణాం పద మాసనం అంధం గాఢం తమ ఏవ, తమశ్శబ్దోఽత్ర నరకపర్యాయ స్తద్ధేతుపరః. నరకావహమిత్యర్థః హేతుగర్భమిదం. అత ఏవ త్వ న్నృపపదం త్వత్సేవకైరేవ విధుతం తుచ్ఛీకృత్య త్యక్తం. కిం పున స్త్వ మోభయవిభూతినాయకేన త్యక్తమితి. ౨౫

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః)

త్వత్పాదపద్మమకరన్దజుషాం మునీనాం వర్త్మాస్ఫుటం నృపశుభి ర్నను దుర్విభావ్యమ్,
యస్మా దలౌకిక మివేహిత మీశ్వరస్య భూమ్న స్తవేహిత మథో అను యే భవన్తమ్. ॥ ౩౬ ॥

నిష్కిఞ్చనో నను భవా న్న యతోఽస్తి కిఞ్చిద్యస్మై బలిం బలిభుజోఽపి హరన్త్యజాద్యాః
న త్వా విదన్త్యసుతృపోఽన్తకమాఢ్యతాన్ధాః ప్రేష్ఠో భవా న్బలిభుజా మపి తేపి తుభ్యమ్. ॥ ౩౭ ॥

అస్పృష్టవర్త్మనా మిత్యత్ర ప్రతిభాషతే (త్వత్పాదేతి) తవ పాదపద్మయోర్యో మకరన్దః. అనుభవరసాత్మకః, తం సేవమానానాం, మునీనా మేవ, తవ, వర్త్మ యాథాత్మ్యం అస్ఫుటం కిం పున రితరేషా మితి భావః. తదేవాహ (నృపశుభిరితి.) నను హే భగవన్ నృపశుభిః, నరా ఏవ పశవ స్తైః. పశుతుల్యై ర్నృభిః, పశువ జ్జిహ్వోపస్థసుఖమాత్రాభిజ్ఞైః నృభి రిత్యర్థః. దుర్విభావ్యం దుఃఖేనాపి భావయితుం చింతయితు మశక్యమితి. అలోకపథమీయుషా మిత్యత్ర ప్రభాషతే (యస్మాదితి) యస్మాద్యే త్వా మనువర్తంతే, తేషా మపి, హితం చేష్టితం అలౌకిక మేవ. అథో అతః, కిము వక్తవ్యం. భూమ్న స్సర్వేశ్వరస్య, ఈహితమలౌకిక మిత్యర్థః. ॥ ౩౬ ॥

ఆస్థితాః పదవీ మిత్యాదౌ ప్రతిభాషిష్యతే యద్వ్యాఖ్యాయేత్యుక్తమేవ. తావన్నిష్కిఞ్చనా ఇత్యత్ర ప్రతిభాషతే (నిష్కిఞ్చన ఇతి,) నను హే విభో. త్వం. నిష్కించన ఇతి సత్యమేవ. కుతః? యతః కించి దప్యనవాప్యం నాస్తి యస్య తథాభూత స్త్వం నిష్కిఞ్చన ఇత్యర్థః. దరిద్రతాలక్షణనిష్కిఞ్చనత్వం తు న ఘటత ఇత్యాహ (యస్మాదితి.) బలిభుజః బలిం పూజాం భుఞ్జంత ఇతి తథా అన్యేభ్యః. పూజార్హా అపి బ్రహ్మాదయః, యస్మై తుభ్యం. బలిం పూజాం, హరంత్యర్పయంతి, సమర్పయంతీత్యర్థః. తస్య సర్వేశ్వరస్య దరిద్రతా న ఘటత ఇత్యర్థః. నిష్కిఞ్చనజనప్రియా ఇత్యస్యోత్తరం (ప్రేష్ఠో భవానిత్యాది) నిష్కిఞ్చనజనప్రియా ఇత్యత్ర బహువ్రీహితత్పురుషాన్యతరత్, ఉభావపి వా, సర్వథా చేదృశ ఏవ భవానిత్యాహ (ప్రేష్ఠ ఇతి.) బలిభుజాం పూజార్హాణాం నారదాదీనాం. అకించనానాం ప్రేష్ఠో భవాన్. తథా. తేఽపి బలిభుజోఽపి. తుభ్యం తవ ప్రేష్ఠాః. తస్మాత్ప్రాయేణేత్యస్యోత్తరమాహ (న త్వేతి.) ఆఢ్యతయా అభిజనాదిభి రాఢ్యత్వాభిమానేనాంధాః వివేకశూన్యాః. అంతకం అంతం కరోతీత్యంతకః, తథావిధం, త్వా త్వాం. న విదంతి న భజంతే, అసుతృపః, అసూనింద్రియాణ్యేవ తర్పయంతి తథా. అంతకమిత్యస్య కాలరూపేణాయుర్హరంతమిత్యాశయః. ॥ ౩౭ ॥

త్వం వై సమస్తపురుషార్థమయః ఫలాత్మా యద్వాఞ్ఛయా సుమతయో విసృజన్తి కృత్స్నమ్.
తేషాం విభో సముచితో భవతః సమాజః పుంసః స్త్రియాశ్చ రతయోః సుఖదుఃఖినోర్న ౩౭

త్వం న్యస్తదణ్డమునిభి ర్గదితానుభావ ఆత్మాఽఽత్మదశ్చ జగతా మితి మే వృతోఽసి.

ప్రేష్ఠమిత్యత్ర హేతుం వదంతీ "యస్యా రాత్మసమం విత్త" మిత్యాద్యుక్త మనౌచిత్యం పరిహరతి-సమస్తపురుషార్థస్వరూపః, ఫలాత్మా అభీప్సితఫలరూపః, ఆత్మా చ. యద్వా అభీష్టతమః, ఫలరూపః, సర్వేషా మిష్టతమం హి ఫలం సుఖం త్వం తు నిరవధికానందరూపః. చతుర్విధపురుషార్థనిర్వాహకస్వరూపస్య నిరతిశయానందరూపస్య చ తవ సుఖలేశసాధనభూతవిత్తాదిమద్భి స్సామ్యం దూరాపాస్త మేవేతి భావః. తర్హి విసమత్వాదేవ మమ త్వయా సహ వివాహోఽనుచిత ఏవ జాత ఇత్యత ఆహ (యద్వాఞ్ఛయేతి.) యస్మిన్ త్వద్దాస్యే వాఞ్ఛయా కృత్స్నం త్వద్దాస్యవ్యతిరిక్తం సర్వం. విసృజంతి త్యజంతి. నేచ్ఛంతీతి యావత్. అత ఏవ తే జనాః. సుమతయ స్తేషాం. తవ చ సమాజ స్సఙ్గతి రుచిత ఏవ సహి తారతమ్యేఽపి స్వభావతః. శేషశేషిణో స్సంబంధో నోచితః, అత స్త్వద్దాస్యమాత్రాకాఙ్క్షిణ్యాః. మమ తవ చ సంబంధ స్సూచిత ఏవేతి భావః. సమాన్యేనతు సంబంధోనుచిత ఇత్యభిప్రేత్యాహ (పుంస ఇతి.) రతయోర్మిథో, రతయో, రత ఏవ తత్కృత సుఖదుఃఖినోః పుంసః, స్త్రియాశ్చ సమాజో. నోచిత ఇత్యర్థః. యః. కేవలమైథునవ్రతప్రియుక్త సుఖదుఃఖానుభవార్థ స్సమాజః, స తు నోచితః. యస్త్వావయో శ్శేషశేషిలక్షణ స్సమాజః, స ఉచిత ఏవేతి భావః.
౩౭

భిక్షుభిః శ్లాఘితో ముధేత్యస్యోత్తరమాహ (త్వమితి.) భిక్షుపదవ్యాఖ్యానం న్యస్తదణ్డైరితి భిక్షుభిః, సర్వభూతసుహృత్త్వం ప్రార్థయమానైః, న్యస్తదణ్డై రిత్యస్యాప్యయమేవార్థః. గదితః శ్లాఘితః, ప్రభావో యస్య. తథాభూతః. తత్ర హేతుం వదంతీ ముధేత్యస్యోత్తరమాహ (ఆత్మేతి.) త్రిజగతా మాత్మా ఆత్మదః, ఆత్మపర్యంతప్రదః. "య ఆత్మదా బలదా" ఇతి శ్రుతేః. ఆత్మత్వాదాత్మపర్యంతపదాన్యత్వాచ్చ గదిత ఇత్యర్థః, ఆత్మద ఇత్యనేన ముక్తప్రాప్యత్వం వివక్షితం, న హ్యాత్మనః, ప్రాప్యస్య చ శ్లాఘా ప్రయోజనాంతరాపేక్షా కింతు స్వసత్తాలాభార్థా ప్రాప్యప్రాప్త్యర్థా చేతి. ముధైవేతి సత్య ముక్త మిత్యర్థః. ఆత్మన శ్శరీరాదవిలక్షణతయా స్తుతౌ హి శరీరసత్తాసిద్ధిం, అథ "వై దర్భ్యే తదవిజ్ఞాయ త్వయా దీర్ఘసమీక్షయే" త్యస్యోత్తరమాహ (ఇతీతి.) ఇతీత్థం భూతం భగవంతం జ్ఞాత్వేతి శేషః. అజ్జభవనాకపతీన్ బ్రహ్మేంద్రాదీన్ భవతో భ్రువ స్సకాశా దుదీరితో యః, కాల స్తస్య.

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తివృత్తిః)

హిత్వా భవ ద్భ్రువ ఉదీరితకాలవేగ ధ్వస్తాశిషోఽబ్జభవనాకపతీ న్కుతోఽన్యే. ౩౯

జాడ్యం వచ స్తవ గదాగ్రజ యస్తు భూపా న్విద్రావ్య శార్ఙ్గనినదేన జహర్థ మాం త్వమ్,
సింహో యథా స్వబలి మాశు పశూ న్స్వభాగం తేభ్యో భయాద్యదుదధిం శరణం ప్రపన్నః

యద్వాఞ్ఛయా నృపశిఖామణయోఽఙ్గ వైన్యజాయన్తనాహుషగయాదయ ఐకపత్యమ్,
రాజ్యం విసృజ్య వివిశు ర్వనమమ్బుజాక్ష సీదన్తి తేనుపదవీం త ఇహాస్థితాః కిమ్. ౪౧

వేగేన ధ్వస్తా ఆశిషో యేషాం తథాభూతాన్, హిత్వా విహాయ ఏవంవిధత్వా చ్చ తద్గతవిత్తాది ప్రయుక్తసామ్య మవిచార్యైవేతి భావః. ఏవం హిత్వే త్యనేన అవిజ్ఞాయేతి వ్యాఖ్యాతం. మే మయా త్వం. వృతోఽసి అబ్జయోన్యాదయ ఏవావివాహ్యాః. కుతోఽన్యే చైద్యాదయో వివాహ్యా స్యు రిత్యర్థః. ౩౯

పున స్సింహావలోకితన్యాయేన "రాజభ్యో బిభ్యత" ఇత్యస్యోత్తరం వక్తు మాత్మానయన దృష్టాంతేన నిర్భయత్వం స్థాపయంతీ స్పష్టమబిభ్యత ఇత్యేవ ప్రయోక్తవ్యే సంశయాపాదకేవ రాజభ్యో బిభ్యత ఇతి పూర్వరూపాత్మకసంధినా ప్రయుక్తం వచశ్శృణ్వతాం జాడ్యావహ మిత్యాహ (జాడ్య మితి.) హే గదాగ్రజ, య స్త్వం శార్ఙ్గనినదేన శత్రూ న్భూపాన్, విద్రావ్య పలాయయిత్వా, మాం జహర్థ హృతవానసి, తస్యేదం వచో జాడ్యం శృణ్వతాం సంధివిశేషమజానతాం. త్వయి, భయసంభవనాత్మకే జ్ఞానరూపజాడ్యావహ మిత్యర్థః. హరణే దృష్టాంతః - యథా సింహః, పశూన్ మహిషాదీ న్విద్రావ్య స్వభాగం హరతి తద్వదితి, కిం తద్వచో, యజ్జాడ్యం, తదాహ (తేభ్య ఇత్యాది.) తేభ్యః శత్రుభూతేభ్యో భయా దుదధిం సముద్రం శరణం. ప్రపన్న ఇతి యత్తత్. ౪౦

"అస్థితాః పదవీం సుభ్రుప్రాయ స్సీదంతి యోషితః" ఇత్యస్యోత్తరమాహ (యద్వాఞ్ఛయేతి.) యస్మిన్ త్వద్దాస్యే, వాఞ్ఛయా. యే అఙ్గానయో, నృపోత్తమాః, ఐకపత్యం, తతో మత్సార్వభౌమోఽచ్, తద్రాజ్యం త్యక్త్వా. వనం వివిశుః, తత్రాఙ్గో వేనస్య పితా, వైన్యః. పృథుః, జాయంతో భరతో నాహుషో యయాతిః, తే నృపశిఖామణయో, హే అమ్బుజాక్ష తవ, పదవీం. ఆస్థితాః, ఇహ సీదంతి క్లిశ్యంతి, కిం అపిత్విహ పదవీం యాథాత్మ్యం. సీదంతి ఉపాసిషత, ఉపాసనాదశాయామపి త్వదనుభవాత్మకం సుఖం అనుబభూవుః, ఇహలోకే ఆస్థితాః, అనస్థితాః, కిం కింతు త్వత్పాదస్థ్యం అవాప్యరిత్యా వృత్త్యాఽన్వయః, ౪౧

కాఽన్యం వృణీత తవ పాదసరోజగన్ధ మాఘ్రాయ సన్ముఖరితం జనతాపవర్గమ్,
లక్ష్మ్యాలయం త్వవిగణయ్య గుణాలయస్య మర్త్యం సదోరుభయ మర్థవివిక్తదృష్టిః ౪౨
తం త్వాఽనురూప మభజం జగతా మధీశ మాత్మాన మత్ర చ పరత్ర చ కామపూర్ణమ్.
స్యా న్మే తవాఙ్ఘ్రి రరణం సృతిభి ర్భ్రమన్త్యా యో వై భజన్త ముపయాత్యనృతాపవర్గః.
తస్యా స్స్యు రచ్యుతనృపా భవతోపదిష్టాః స్త్రీణాం గృహేషు ఖరగోశ్వబిడాలభృత్యాః,
యత్కర్ణమూలమరికర్శన నోపయాయా ద్యుష్మత్కథా మృడవిరిఞ్చిసభాసు గీతాః. ౪౪

"అథాత్మనోఽనురూప" మిత్యస్యోత్తరమాహ (కాఽన్య మితి శ్లోకద్వయేన.) గుణానాం కల్యాణానా, మాశ్రయస్య తవ పాదసరోజయోః, గన్ధః, కథంభూతం? జనతాయా జనసమూహస్యా పవర్గం నిరతిశయఫలరూపం, లక్ష్మ్యాః, మమాలయం ఆశ్రయం సేవ్య మితి యావత్, సద్భిః ర్ముఖరిత మాఘ్రాతం అవిగణయ్యానాదృత్య, మర్త్యం మరణశీలం, సదా ఉరుభయం, అన్య మన్యం పురుషం, కా వా స్త్రీ, అర్థవివేకదృష్టిః, స్వహితాహితవిభాగపరిశీలనపరా చే దాశ్రయేత, గుణాశ్రయ స్యేత్యనేన గుణైర్హీనా ఇత్యేత త్పూర్వోక్తవిధయా వ్యాఖ్యేయ మిత్యభిప్రేతం, ౪౨

అత స్త్వా మేవాహ మభజమిత్యాహ (తమితి.) త ముక్తవిధం, కిం చానురూపం శేషిత్వాదితి భావః, ఏవంవిధం. త్వా త్వామేవ అభజం. కించిత్ప్రార్థయతే స్యాదితి. సృతిభిః గతిభి ర్జన్మభిరితి యావత్ "రాఘవత్వేఽభవే త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని. దేవత్వే దేవదేహేయం మనుష్యత్వే చ మానుషీ" త్యుక్త్యావతారవిశేషైరిత్యర్థః, భ్రమన్త్యా శ్చరన్త్యా, స్తత్సహచారిణ్యాః. మమ. తవాఙ్ఘ్రిరేవ. అరణం శరణం. గృహ మాశ్రయ ఇతి యావత్ స్యాత్, కథంభూతస్య? యోఽనృతస్య పాపస్య తన్మూలసంసారస్య వా, అపవర్గోఽవసానం, యస్మా త్తథాభూతః, భజన్త ముపయాతి అనుభజతే, తస్య తవేతి సంబన్ధః. ౪౩

యే రాజ్ఞాం గుణా "రాజపుత్రీప్సితా భూపై" రిత్యాదినోక్తా స్తత్ర సేర్ష్యం సభావం సాఙ్గుళిభఙ్గం చాహ ద్వాభ్యాం (తస్యాస్స్యురితి.) హే అచ్యుత, యే నృపాః, స్త్రీణాం గృహేషు స్త్రీప్రధానకేషు గృహేషు ఖరా ఇవ కేవలం భారవాహాః గావో బలీవర్దా ఇవ నిత్యం వ్యాపారక్లిష్టాః శ్వాన ఇవావమతాః, గృహపాలనాద్యర్థం ద్వారస్థా శ్చ, బిడాలా ఇవ కృపణాః, సదా తాడ్యమానా అపి పునః పునరనువర్తమానాశ్చ. భృత్యా ఆజ్ఞాధారకాశ్చ. తే, తస్యా దుర్భగాయాః, పతయః, స్యుః. తామేవ విశినష్టి (యదిత్యాదినా) హే అరికర్శన శత్రుహన్, త్వం యస్యాః, కర్ణమూలం కర్ణపథం, నోపయాయాః నోపగతవాన్. తథా మృడవిరిఞ్చ్యాదిభిః, సభాయాం, తేషాం సభాసు, వా. గీతా స్తవ కథాశ్చ, నోపాయయుః, యాః, త్వాం త్వత్కథాశ్చ కదాఽపి. న శ్రుతవతీ, తస్యాః, పతయ స్స్యురితి సంబన్ధః. ౪౪

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః)

త్వక్శ్మశ్రురోమనఖకేశపినద్ధమన్తర్మాంసాస్థిరక్తకృమివిట్కఫవాతపిత్తమ్,
జీవచ్ఛవం భజతి కాన్తమతిర్విమూఢా యా తే పదాబ్జమకరన్దమజిఘ్రతీ స్త్రీ. ౪౫

అస్త్వమ్బుజాక్ష మమ తే చరణానురాగ ఆత్మన్రతస్య మయి చానతిరిక్తదృష్టేః,
యర్హ్యస్య వృద్ధయ ఉపాత్తరజోఽతిమాత్రో మామీక్షసే తదుహ నః పరమానుకమ్పా.

నైవాలీకమహం మన్యే వచస్తే మధుసూదన,
అమ్బాయా ఇవ హి ప్రాయః కన్యాయాః స్యాద్రతిః క్వచిత్. ౪౭

తథాహీత్యాహ (త్వగితి.) యా స్త్రీ. తవ పదాబ్జమకరన్దం అజిఘ్రతీ నాఘ్రాతవతీ కదాప్యశ్రుతత్వత్కథా అత ఏవ విమూఢా. అత ఏవ. కాన్తః ప్రియతమో మమేతి మతిర్యస్యాస్సా బహిః. త్వగాదిభిః. పినద్ధం ఛన్నం. మన్తః మాంసాదయో. యస్మిన్. తం. జీవితశవతుల్యం కళేబరం యస్య. తం. పురుషాధమం. భజతే విస్మలం. త్వగాదయః ప్రసిద్ధాః. ౪౫

యదుక్తముదాసీనా వయమిత్యాది తత్రాహ (అస్త్వితి) హేఅమ్బుజాక్ష. ఆత్మన్ ఆత్మని. రతస్య. ఆత్మారామస్యేత్యర్థః. అనేన విరహేఽపి మయాసీనత్వం మమాదితం. మయ్యనతిరిక్తా అనళయితా దృష్టిః ర్యస్య అనేనాకాముకత్వం. తస్య తవ. చరణయోః అనురాగః ప్రేమా. అస్తు. మమేతి శేషః. యద్యప్యుదాసీనోఽకాముకశ్చ సన్గృహమేధిధర్మానభిగయపి తథాఽపి మయాఽపి త్వచ్చరణానురాగమాత్రమేవ ప్రార్థనీయం న తు రతో... మితి భావః. సన్తు వా అస్య వచాంస్యాపాతప్రతీతనిష్ఠురార్థపరాణి, తథాపి, కదాచి త్వమయి విశేషే తవ మయ్యనుకమ్పా దున్నివారైవేత్యభిప్రేత్యాహ (యర్హీత్యాదినా) యర్హి యదా. అస్య విశ్వస్య. వృద్ధయే సమృద్ధయే. ఉపాత్తా రజసః సృష్ట్యుపయుక్తరజోగుణస్యాతిమాత్రా ఔత్కట్యం. యేన. తథాభూతః సన్. మా. మీక్షస ఇతి యావత్. తదుహత దేవ పరమా నిరతిశయా. అనుకమ్పా కృపా. విచిత్రం జగత్స్రష్ట్వా తత్ర మదనుమోదనార్థం మామీక్షస ఇత్యేషైవ మహతీ కృపేత్యర్థః. ౪౬

తదేవం సర్వం తదుక్తం ప్రతిభాష్య ప్రసన్నచిత్తా మన్త్రిముపదిశన్తీ ప్రాహ (నైవేతి ద్వాభ్యాం.) హే మధుసూదన. తవ. యం. ద్వచః "అథాత్మనోఽనురూపం వా" ఇత్యాది తదళీకమనృతం. న మన్యే. నాసత్యమిత్యర్థః. కుతః? యతో లోకే కన్యాయా ఏవ క్వచిత్పురుషవిశేషే. రతిర్భవతి. యథా. అమ్బాయాః కాశిరాజపుత్రికాయాః అమ్బాఖ్యాయాః తద్వత్. అమ్బాయాః కన్యాయా ఏవ సాల్వే రతిర్భభూ వేతీతిహాసోఽత్ర వివక్షితః. ౪౭

ఊఢాయా శ్చాపి పుంశ్చల్యా మనోఽభ్యేతి నవం నవమ్.
బుధోఽసతీం న బిభృయా త్తాం బిభ్రి దుభయచ్యుతః. ౪౮

శ్రీభగవానువాచ—

సాధ్వ్యేత చ్ఛ్రోతుకామేన రాజపుత్రి ప్రలమ్భితా.
మయోదితం యదన్వాత్థ సర్వం తత్సత్యమేవ హి. ౪౯

యాన్యాన్కామయసే కామా న్మయ్యకామాయ కామిని.
స న్తి హ్యేకా న్తభక్తాయా స్తవ కల్యాణి నిత్యదా. ౫౦

ఉపలబ్ధం పతిప్రేమ పాతివ్రత్యం చ తేఽనఘే.
యద్వాక్యై శ్చాల్యమానాయా న ధీ ర్మయ్యపకర్షితా. ౫౧

తథా ఊఢాయాః పరిణీతాయా అపి పుంశ్చల్యా మనో నవం నవం పురుష మభ్యేతి తతః కిమత ఆహ (బుధ ఇతి.) బుధో బుద్ధిమాన్, అసతీ ముక్తవిధాం స్త్రియం న బిభృయాత్. విపర్యయే అనర్థమాహ బిభ్ర త్పురుషః ఉభయచ్యుతః ఉభయస్మా ద్దేహల్లోకా త్పరలోకా చ్చ ప్రచ్యుతో భవతి ఇహాముత్ర చ న సుఖీ కింతు దుఃఖీ భవతీత్యర్థః. ౪౮

అథై వం కోడీకృతస్వాభిప్రాయో భగవా నిదమేవ మదభిప్రేతం కూటవచాంసి తు త్వద్వచ శ్శుశ్రూషయా ప్రయుక్తానీత్యాహ (సాధ్వీతి.) హే సాధ్వి హేరాజపుత్రి శ్రోతుకామేన మయా ఏత త్త్వద్వచ ఇతి శేషః. ప్రలమ్భితా ఇత్థ ముపహాసితే త్యర్థః. యన్మయోదితం సర్వ మన్వాత్థ తాత్పర్యతోఙ్గీకారేణ ప్రతిభాషితవత్యపి తత్సర్వం సత్యమేవ మదభిప్రేతమేవ. ౪౯

అతిసంతుష్టోఽనుగృహ్ణాతి (యాన్యానితి.) హే మానిని, యా న్యా న్కామాన్. స్వా న్మే తవాఙ్ఘ్రిశరణం, "అస్త్వమ్బుజాక్ష మమ తే చరణానురాగ" ఇత్యేవం కామ్యమానాన్. అకామాయ కామాన్నివృత్తాయ మదనపాయిత్వవ్యతిరిక్తనివృత్తయే కామయసే తే కామా మయ్యే కా న్తభక్తాయా అనన్యప్రయోజనభక్తియుక్తాయాః తవ హేకల్యాణి నిత్యదా స న్త్యేవ న త్వయా ప్రార్థ్యా మయా దేయా శ్చేత్యర్థః. ౫౦

అభినన్దతి (ఉపలబ్ధ మితి.) హేఽనఘే, పత్యౌ కృష్ణే. యా ప్రీతిః ప్రత్యం పతిపారార్థ్యం. తదుపలబ్ధం దృష్టం. మయేతి శేషః. కుతః ? యద్యతో వాక్యైః ఉక్తవిధై ర్దుర్వాక్యైః. చాల్యమానాయా అపి తవ ధీ ర్బుద్ధి ర్మయి నాపకర్షితా నాపనీతా నాన్యవిషయా జాతా. ౫౧

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః)

యే మాం భజన్తి దాంపత్యే తపసా వ్రతచర్యయా,
కామాత్మానోఽపవర్గేశం మోహితా మమ మాయయా. ౩౨

మాం ప్రాప్య మానిన్యపవర్గసంపదం వాఞ్ఛన్తి యే సంపద ఏవ తత్పతిమ్ ,
తే మన్దభాగ్యా నిరయేఽపి యే నృణాం మాత్రాత్మకత్వాన్నిరయః సుసఙ్గమః. ౩౩

దిష్ట్యా గృహేశ్వర్యసకృన్మయి త్వయా కృతాఽనువృత్తిర్భవమోచనీ ఖలైః.
సుదుష్కరాఽసౌ సుతరాం దురాశిషో హ్యసుంభరాయా నికృతిం జుషస్స్త్రియాః. ౩౪

ఏకాన్తభక్తి మభినన్ద్య తామేవ దృఢీకర్తుం సకామాన్భక్తాన్నిన్దతి (యే మా మితి) యే జనాః కామాత్మానః క్షుద్రమనోరథా విలచిత్తాః మోక్షాధిపతి మపి మాం దాంపత్యే దంపత్యోః కర్మణి దంపత్యుపభోగసుఖార్థ మిత్యర్థః. తపసా మనః ప్రణిధానాత్మకేన, వ్రతచర్యయా అనశనాదివ్రతానుష్ఠానేన చ, భజన్తి తే మమ మాయయా మోహితాః. ౩౨

త దేవోపపాదయతి (మా మితి.) అపవర్గః మోక్షః, స ఏవ సంపల్లక్ష్మీ ర్యస్మాత్తం తాసామపవర్గేతరసంపదామపి పతిం మాం ప్రాప్య ప్రసాద్య తం ఆదిభి రితి శేషః. సంపదః అపవర్గేతరకామానేవ వాఞ్ఛన్తి తే జనాః, మన్దభాగ్యాః. కుతః? యద్యస్మాత్యే నృణాం విషయాః తే నిరయే నరకేఽపి స్యుః, కుతశ్శబ్దాదివిషయసుఖానాం. కేవలదుఃఖాత్మకనరకే సంభవ స్తత్రాహ మాత్రాత్మకత్వాత్తేషాం సుఖలేశాత్మకత్వా న్నరకే సంభవ ఇతి భావః. అతో విషయః సుసఙ్గమః శోభనరూపతయా ప్రతీయమానో దంపత్యో స్సఙ్గమః నిరయో నరకప్రాయ ఏవ అత స్తే మన్దభాగ్యా ఇత్యర్థః. ౩౩

పునరప్యభినన్దతి (దిష్ట్యేతి.) హే గృహేశ్వరి త్వయా మయి భవమోచనీ నిష్కామా అనువృత్తిః కృతా ఏతత్ దిష్ట్యా ఆనన్దః. వృత్తిం విశినష్టి - అసావనువృత్తిః ఖలైః దుర్జనైః దుఃఖేనాపికర్తు మశక్యా దురాశిషో దురభిప్రాయాః అత ఏవాసుంభరాయాః ఇన్ద్రియతర్పణపరాయాః, నికృతిజుషః వఞ్చనపరాయాః స్త్రియాస్తు సుతరాం దుష్కరా. ౩౪

న త్వాదృశీం ప్రణయినీం గృహిణీం గృహేషు పశ్యామి మానిని యయా స్వవివాహకాలే,
ప్రాప్తాన్నృపానవగణయ్య రహస్కరో మే ప్రస్థాపితో ద్విజ ఉపశ్రుతసత్కథస్య. ౫౫

భ్రాతుర్విరూపకరణం యుధి నిర్జితస్య ప్రోద్వాహ పర్వణి చ తద్వధమక్షగోష్ఠ్యామ్.
దుఃఖం సముత్థమసహోఽస్మ దయోగభీత్యా నైవాబ్రవీః కిమపి తేన వయం జితాస్మ. ౫౬

దూత స్త్వయాఽఽత్మలభనే సువివిక్తమన్త్రః ప్రస్థాపితో మయి చిరాతిశూన్యమేతత్,
మత్వా జిహాస ఇద మఙ్గమనన్యయోగ్యం తిష్ఠేత తత్త్వయి వయం ప్రతినన్దయామః. ౫౭

(న త్వామితి.) హే మానిని ప్రణయినీం ప్రేమవతీం న పశ్యామి, తత్ర నిదర్శనం వదం స్తాం విశినష్టి (యయేతి.) యయా త్వయా అవగణయ్య నాదృత్య శ్రుతా సత్కథా స్త్వదీయాః యేన తస్య మే మహ్యం రహస్కరః రహస్యవార్తా హర్తా ద్విజః ప్రేషితః, అత స్త్వాదృశీం భార్యాం న పశ్యామీత్యర్థః. ౫౫

కించ త్వద్గుణై రేవాహం వశీకృత ఇత్యాహ (భ్రాతు రితి.) యుద్ధే మయా నిర్జితస్య భ్రాతుః రుక్మిణో విరూపకరణం తథా ప్రోద్వాహపర్వణ్యనిరుద్ధవివాహోత్సవే తత్రాప్యక్షగోష్ఠ్యాం ద్యూతే తస్య రుక్మిణో వధం ఇదం సమనన్తరాధ్యాయే స్ఫుటీభవిష్యతి. సముత్థం తద్వధ శ్రవణజం దుఃఖం చ అస్మదయోగభీత్యా అస్మద్విశ్లేషభీత్యా హేతుభూతయా, అసహాః సోఢవత్యపి కిమపి నాబ్రవీః నోక్తవత్యపి, తేనైవంవిధగుణజాతేన వయం జితా స్త్వద్వశీకృతా బభూవిమ, యద్య ప్యస్య ప్రణయకలహస్యానిరుద్ధవివాహానన్తర్య మతో జ్ఞాయతే తథా ప్యత్ర వ్యుత్క్రమణోక్తిః ప్రశ్నామగుణ్యేనేత్యవగన్తవ్యమ్. ౫౬

కించ (దూత ఇతి.) ఆత్మలభనే మత్ప్రాప్త్యర్థం సువివిక్తః "యర్హ్యమ్బుజాక్ష న లభేయ తవ ప్రసాదం జహ్యామసూన్ వ్రతకృశాన్ శతజన్మభిః స్యాత్" మిత్యేవం వివిక్తః జ్ఞాపితః మన్త్రో యస్య సః దూతః ప్రేషితః తదా మయి చిరాయతి ఈషద్విలమ్బం కుర్వతి సతి ఏత ద్విశ్వం శూన్యం, మత్వా. ఇదమనన్యార్హం మదఙ్గం శరీరం జిహాసే హాతు మిచ్ఛామి. త్వేవం భవతీ తిష్ఠేత స్థితవతీతి యత్ త్వయి వయం కేవలం ప్రతినన్దయామః ప్రతికర్తు మశక్నువన్తః కేవలం హర్షయామ ఇత్యర్థః. యద్వా జిహాసే ఇత్యేవం వివిక్తమన్త్రో దూతః ప్రస్థాపిత ఇతి సంబన్ధః ౫౭

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిపట్టః)

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం సౌరతసల్లాపైర్భగవాన్దేవకీసుతః,
స్వరతో రమయా రేమే నరలోకం విడమ్బయన్. ౫౮

తథాన్యాసామపి స్త్రీణాం గృహేషు గృహవానివ,
ఆస్థితో గృహమేధీయాన్ధర్మాన్లోకగురుర్హరిః. ౫౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే. షష్టితమోఽధ్యాయః.

(ఏవ మితి.) నరలోకం విడమ్బయ న్ననుకుర్వన్, హేతు గర్భమిదం, తత్త్వా దిత్థం సౌరతసల్లాపైః సురతనర్మగోష్ఠీభిః. స్వరతః, ఆత్మారామోఽపి రమయా లక్ష్మ్యవతారభూతయా రుక్మిణ్యా సహ, రేమే. ౫౮

(తథేతి) అన్యాసామపి పత్నీనాం గృహేషు గృహాశ్రమీవ గృహస్థాశ్రమయుక్తాన్, ధర్మా, నాస్థితస్సన్నేవ రేమే. ౫౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రచంద్రికాయాం, దశమస్కన్ధే, షష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకషష్టితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏకైకశస్తాః కృష్ణస్య పుత్రాన్దశ దశాఽబలాః,
అజీజనన్ననవమాన్పితు స్సర్వాత్మసంపదా. ౧

గృహాదనపగం వీక్ష్య రాజపుత్ర్యోఽచ్యుతం స్థితమ్,
ప్రేష్ఠం న్యమంస తాత్మన మతత్త్వవిదః స్త్రియః. ౨

చార్వబ్జకోశవదనాయతబాహునేత్రసప్రేమహాసరసవీక్షితవల్గుజల్పైః,
సమ్మోహితా భగవతో న మనో విజేతుం స్వైర్విభ్రమైః సమశకన్వనితా విభూమ్నః. ౩

అథ ఏకషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ భగవతస్తాసు పత్నీషు పుత్రాదిపరంపరా అనువర్ణయతి ద్విషష్టితమేన (ఏకైకశ ఇతి.) తాః కృష్ణస్యాఽబలాః స్త్రియః, సర్వాః, యా ఆత్మసంపత్తయా పితుస్సకాశా దనవహీనమ్యూనాన్ తుల్యా నేకైకశో దశదశ పుత్రాన్ జనయామాసుః. ౧

తదేవ విస్తరేణ వక్తుం తావత్తాసాం భగవన్మాయామోహితత్వం భగవత స్తదవశ్యత్వం చాహ ద్వాభ్యాం (గృహాదితి) గృహాత్ అనపగం నాపగచ్ఛతి న విష్క్రామతీతి తథా తం స్థితం గృహేష్వేవస్థిత మచ్యుత మాలోక్య సర్వా స్తా రాజపుత్ర్యః, అత త్త్వవిదః భగవద్యాథాత్మ్యానభిజ్ఞాః హేతుగర్భమిదం, తత్త్వాన్ ప్రత్యేకం స్వం స్వం ఆత్మానం ప్రియతమం, భగవత ఇతి శేషః, న్యమంసత అమన్యంత. ౨

(చార్వితి.) చార్వబ్జకోశవ ద్వదనం ఆయతాని బాహూః నేత్రాణి చ సప్రేమ్ణా హాస్యరసేన వీక్షితాని చ వల్గు జల్పాశ్చ ఏతైస్సాధనై ర్భగవతా కర్త్రా సంమోహితాః, వనితాస్స్వై రసేకై ర్విభ్రమై ర్విభూమ్నః, పరిపూర్ణస్య భగవతః, మనో మానసం జేతుం వశీకర్తుం న సమశకన్ న సమర్థా బభూవుః, తస్యాత్మారామత్వా దితి భావః. ౩

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః)

స్మేరావలోకలవదర్శితభావహారిభ్రూమణ్డలప్రహితసౌరతమన్త్రశౌణ్డైః,
పత్న్యస్తు షోడశసహస్ర మనఙ్గబాణై ర్యస్యేన్ద్రియం విమథితుం కరణై ర్న శేకుః. ౩

ఇత్థం రమాపతిమవాప్య పతిం స్త్రియ స్తా బ్రహ్మాదయోఽపి న విదుః పదవీం యదీయామ్
భేజుర్ముదాఽవిరతమేధితయాఽనురాగహాసావలోకనవసఙ్గమలాలసాద్యమ్. ౪

ప్రత్యుద్గమాసనవరార్హణపాదశౌచతామ్బూలవిశ్రమణవీజనగన్ధమాల్యైః,
కేశప్రసాదశయనస్నపనోపహార్యైర్దాసీశతా అపి విభో ర్విదధుస్స్మ దాస్యమ్. ౫

తాసాం యా దశపుత్రాణాం కృష్ణస్త్రీణాం పురోదితాః
అష్టౌ మహిష్య స్తత్పుత్రాన్ప్రద్యుమ్నాదీ న్గృణామి తే. ౬

తాసాం విభ్రమాన్వర్ణయన్నేవ తద్వివృణోతి (స్మేరేతి) స్మేరో గూఢహసితం తద్యుక్తోఽవలోకలవః కటాక్షః, తేన రచితస్సూచితో, భావోఽభిప్రాయ స్తేన హారి మనోహరణశీలం, యద్భ్రూమణ్డలం, తేన ప్రహితాః ప్రస్థాపితాః, యే సౌరతమంత్రాః స్తేషు ప్రగల్భైః రనఙ్గస్య బాణైః రన్యైశ్చ కరణైః, కామశాస్త్రప్రసిద్ధైః యస్య భగవతః, ఇంద్రియం మనః, మథితుం క్షోభయితుం షోడశసహస్రమపి పత్న్యః, న శేకుః నాశక్నువన్. ౩

(ఇత్థ మితి.) కింతు తదీయాం పదవీం యాథాత్మ్యం, బ్రహ్మాద యోఽపి న విదుః తమిత్థంభూతం శ్రియఃపతి మవాప్య తాః స్త్రియః, అవిరతం సతతం యథా తథా ఏధితయా వృద్ధితయా ముదా నవసఙ్గమే లాలసౌత్సుక్య మాద్యో యస్య విభ్రమకదమ్బస్య తం భేజుః. నవసఙ్గమలాలసా ద్యం భేజుః తస్య మనో విజేతుం న శేకు రితివా. ౪

కింతు ప్రత్యుద్గమాదిభిః, విభో స్తస్య దాస్యం విదధురితి ప్రౌఢభావేఽపి నవసఙ్గమాద్యభిధానమగత సాంక్యేనౌత్సుక్యేన చ తథా ప్రతీతేః, తేషామేవ శ్లోకానాం ప్రస్తావాంతరే పునః పునరావృత్తిరపి సౌందర్యాత్. ౫

ప్రాసఙ్గిక ముక్త్వా ప్రకృతమాహ (తాసా మితి.) దశదశ పుత్రా యాసాం తాసాం కృష్ణస్త్రీణాం మధ్యే యా అష్టౌ రుక్మిణ్యాదయః పూర్వం కథితా స్తాసాం పుత్రాన్ ప్రద్యుమ్నాదీన్ తుభ్యం కథయామి. ౬

చారుదేష్ణ స్సుదేష్ణశ్చ చారుదేహశ్చ వీర్యవాన్,
సుచారుశ్చారుగు ప్తశ్చ భద్రచారు స్తథాఽపరః. ౯

చారుచన్ద్రోఽతిచారుశ్చ చారుమా న్దశమో హరేః.
ప్రద్యుమ్నప్రముఖా జాతా రుక్మిణ్యాం సదృశా బభుః. ౯

భానుస్సుభానుః స్స్వర్భానుః ప్రభానుర్భానుమాం స్తథా.
చన్ద్రభానుర్బృహద్భానూ రతిభాను స్తథాఽష్టమః.
శ్రీభానుః ప్రతిభానుశ్చ సత్యభామాత్మజా దశ. ౧౦

సామ్బస్సుమిత్రః పురుజిచ్ఛతజిచ్చ సహస్రజిత్,
విజయశ్చిత్రకేతుశ్చ వసుమాన్ద్రమిణః క్రతుః.
జామ్బవత్యా స్సుతా హ్యేతే సామ్బాద్యాః పితృసన్నిభాః. ౧౧

భాను శ్చన్ద్రోఽశ్వసేన శ్చ చిత్రగుర్వే గవాన్వృషః,
ఆమశ్శఙ్కుర్వసుశ్శ్రీమాన్ధృతిర్నాగ్నజితే స్సుతాః. ౧౨

శ్రుతిః కవిర్వృషో వీరస్సుబాహు ర్భద్ర ఏకలః,
శా న్తిర్దర్శః పూర్ణమాసః కాళిన్ద్యా స్సోమకో వరః. ౧౩

(చారుదేష్ణ.) ఇతి ప్రద్యుమ్నః, ప్రముఖ ఆదిర్యేషా మితి తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః. తే దశ పితుర్హరే రనవమా స్తుల్యా రుక్మిణ్యాః, పుత్రా ఇతి శేషః, ప్రద్యుమ్నవ్యతిరిక్తా న్నవపుత్రాన్నిర్దిశతి (చారుదేష్ణ ఇతి.) వీర్యవానితి చారుదేష్ణవిశేషణమ్. ౮-౯

అథ సత్యభామాసుతానాహ (భాను రితి.) భాన్వాదయో దశ సత్యభామాయా స్సుతా ఇత్యన్వయః. ౧౦

జామ్బవతీసుతానాహ (సామ్బ ఇతి.) ఏతే సామ్బాదయః. పితృతుల్యాః, జామ్బవత్యా స్సుతాః. ౧౧

నాగ్నజితీసుతానాహ (భాను రితి.) శ్రీమానితి వసోః ధృతేర్వా విశేషణమ్. ౧౨

కాళిన్ద్యా స్సుతానాహ (శ్రుతి రితి.) భద్రస్యైవ ఏకల ఇతి నామాంతరం, సోమకోఽవర స్తేషాం సర్వేషాం కనీయాన్. ఏతే దశ కాళిన్ద్యా స్సుతా ఇతి శేషః. ౧౩

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరసర్మోక్తిఘట్టః)

ప్రఘోషో గాత్రవా న్సింహో బలః ప్రబల ఊర్ధ్వగః,
మాద్ర్యాస్సుతా మహాశ క్తిస్సహ ఓజోఽపరాజితః. ౧౫

వృకో హర్షోఽనిలో గృధ్రో బర్ధనోఽన్నాద ఏవ చ,
మహాశః పవనో వహ్నిర్మిత్రవిన్దాత్మజాః క్షుధిః. ౧౬

సఙ్గ్రామజి ద్బృహత్సేన శ్శూరః ప్రహరణోఽరిజిత్,
జయ స్సుభద్రో భద్రాయా వామ ఆయుశ్చ సత్యకః.
దీప్తిమాం స్తామ్రపత్రాద్యా రోహిణ్యా స్తనయా హరేః. ౧౭

ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధోఽభూద్రుక్మవత్యాం మహాబలః,
పుత్ర్యాం చ రుక్మిణో రాజ న్నామ్నా భోజకటే పురే. ౧౮

అథ లక్ష్మణాయాస్సుతా నాహ (ప్రఘ ఇతి.) మాద్ర్యాః లక్ష్మణాయాః, సుతాః, ప్రఘోషాదయ ఇత్యన్వయః. ౧౫

మిత్రవిందాయా స్సుతానాహ (వృక ఇతి,) క్షుధిః దశమః. ఏతే మిత్రవిందాత్మజాః. ౧౬

అథ భద్రాయాస్సుతానాహ (సఙ్గ్రామజి దితి.) భద్రాయా ఇత్యస్య సుతా ఇతి శేషః. ఏవ మన్యాసామపి షోడశసహస్రపత్నీనాం దశదశ పుత్రాః. తత్రైవ రోహిణ్యా స్సుతానా ముక్తిరన్యాసా మపి సుతప్రదర్శనార్థం (దీప్తిమానితి.) హరేరాశ్రితా ర్తిహరస్య బలభద్రస్య రోహిణ్యాశ్చ జాతాః పుత్రా ఇత్యర్థః. ౧౭

అథ వివక్షిష్యమాణకథావిషయకపిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయన్ భగవతః పౌత్రాదీనాహ (ప్రద్యుమ్నాదితి ద్వాభ్యాం) హేరాజన్ నామ్నా భోజకటమితి ప్రసిద్ధే పురే వసత ఇతి శేషః. తస్య రుక్మిణః. పుత్ర్యాం రుక్మవత్యాఖ్యాయాం భార్యాయాం ప్రద్యుమ్నా దనిరుద్ధో బభూవ. ౧౮

తేషాం చ పుత్రపౌత్రాశ్చ బభూవుః కోటిశో నృప,
మాతరః కృష్ణజాతానాం సహస్రాణి చ షోడశ. ౧౮

రాజోవాచ—

కథం రుక్మ్యరిపుత్రాయ ప్రాదా ద్దుహితరం యుధి,
కృష్ణేన పరిభూత స్తం హన్తుం రన్ధ్రం ప్రతీక్షతే. ౧౯

ఏత దాఖ్యాహి మే బ్రహ్మన్ద్విష్ణో ర్వైవాహికం మిథః,
అనాగత మతీతం చ వర్తమానమతీన్ద్రియమ్,
విప్రకృష్టం వ్యవహితం సమ్యక్పశ్యన్తి యోగినః. ౨౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

యద్యప్యనుస్మరన్వైరం రుక్మీ కృష్ణావమానితః,
వ్యతరద్భాగినేయాయ సుతాం కుర్వన్స్వసుః ప్రియమ్. ౨౧

(తేషాం చేతి) తేషాం ప్రద్యుమ్నవ్యతిరిక్తానాం కృష్ణపుత్రాణామపి పుత్రాః పౌత్రాశ్చ కోటిశో బభూవుః. తత్ర హేతుత్వేన శ్రీకృష్ణపత్నీనాం బాహుళ్య మనుస్మారయతి (మాతర ఇతి.) కృష్ణజాతానాం మాతరః. షోడశసహస్రాణి చ శబ్దాత్తతో ప్యాధిక్యం సూచ్యతే. ౧౮

రుక్మిణః పుత్ర్యామిత్యుక్తం. తత్ర పృచ్ఛతి రాజా (కథ మితి.) అరేః, కృష్ణస్య పుత్రాయ ప్రద్యుమ్నాయ కథం దుహితరం దదౌ, కిం చ స హి రుక్మీ యుద్ధే కృష్ణేన పరిభూతోఽవమానితః, తం కృష్ణం హంతుం రన్ధ్రమంతరం ప్రతీక్షతే స కథం ప్రాదా దితి భావః. ౧౯

(ఏత దితి) హే విద్వన్ ద్విషోః కృష్ణరుక్మిణోః, మిథో య ద్వైవాహికం వివాహనిమిత్త మేత న్మహ్య మాఖ్యాహి, న జానామీతి మావోచ ఇత్యాహ (అనాగత మితి.) అతీంద్రియ మస్మదింద్రియాగోచరం విప్రకృష్టం దూరస్థం వ్యవహిత మీషదంతరితం చేత్యేత త్సర్వం. యోగినో భవంతం సమ్యగ్యథావ, త్పశ్యంతి సాక్షాత్కుర్వంతి అతో జానాస్యేవేతి భావః. ౨౦

ఇత్థ మాపృష్టః ప్రాహ శ్రీశుకః, (యద్యపీతి.) యద్యపి రుక్మీ కృష్ణేనావమానితః, తథాపి వైర మనుస్మర న్నపి స్వసుః రుక్మిణ్యాః, ప్రియం కుర్వన్ "లక్షణహేత్వోః" రితి శత్రాదేశః, కర్తుమిత్యర్థః. వ్యతరద్దదౌ అన్వమోదతేతి భావః. న స్వాహూయ కన్యాం దదౌ అపితు స్వయంవరే ప్రద్యుమ్నేన హృతా మన్వమోదతేత్యుత్తర మభిప్రేతమ్. ౨౧

(శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయోః పరస్పరనర్మోక్తిఘట్టః)

వృత స్స్వయంవరే సాక్షా దనఙ్గోఽఙ్గవృత స్తయా.
రాజ్ఞస్సమేతా న్నిర్జిత్య జహారైకరథో యుధి. ౨౨

రుక్మిణ్యా స్తనయాం రాజ న్కృతవర్మసుతో బలీ,
ఉపయేమే విశాలాక్షః కన్యాం చారుమతీం కిల. ౨౩

దౌహిత్రాయాఽనిరుద్ధాయ పౌత్రీం రుక్మ్యదదాద్ధరేః,
రోచనాం బద్ధవైరోఽపి స్వసుః ప్రియచికీర్షయా,

—* అనిరుద్ధవివాహే బలరామకృతరుక్మివధకథారమ్భః. *—

జాన న్నధర్మ్యం తద్యౌనం స్నేహపాశానుబన్ధనః. ౨౪

ఏతదేవ స్పష్టయితుం తావత్స్వయంవరే తద్దుహితా ప్రద్యుమ్నేన హృతేత్యాహ (వృత ఇతి.) ఏక ఏవ రథో యస్య సః అసహాయః. ప్రద్యుమ్నః స్వయంవరే తయా రుక్మిపుత్ర్యా. వృతః. స్వయం చ తస్యా మనురాగయుక్తః, సమేతా న్యుయుత్సయా ప్రాప్తా న్, రాజ్ఞో నృపా న్ యుద్ధే నిర్జిత్య, తాం జహార. ౨౨

రుక్మితనయాప్రసఙ్గా త్కిం భగవతోఽపి దుహితర స్సంతి, యది సంతి తర్హి కస్యాం కస్యాం భార్యాయాం కతి కతి కన్య అజీజనదితి రాజ్ఞో బుభుత్సాంశమయన్నాహ (రుక్మిణ్యా ఇతి.) తనయా మిత్యేకవచనేనాన్యాసామప్యే కైకైవకన్యేతి దర్శితం, చారుమతీం నామ కన్యాం కృతవర్మణః సుతః ఉపయేమే. ౨౩

న కేవలం రుక్మీ ప్రద్యుమ్నగృహీతాం స్వసుతామేవాన్వమోదత, అపితు ప్రద్యుమ్నసుతాయా నిరుద్ధాయ స్వదౌహిత్రాయ స్వపౌత్రీమపి భగినీప్రియచికీర్షయా దదావిత్యాహ (దౌహిత్రాయేతి.) హరేరిత్యస్య పౌత్రాయేతి శేషః, రోచనాం నామ పౌత్రీం దదావిత్యర్థః. న కేవలం, బద్ధవైరోప్యేవ అపితు తద్యౌనమధర్మ్యం జానన్నపి "యుమిశ్రణే" యోనిర్మిశ్రణం వైవాహికసంబంధః. తత్ప్రియుక్తం భోజనప్రతిభోజనాదికం త దధర్మ్యం అస్వర్గ్యం లోకవిరుద్ధం, జానన్నపీత్యర్థః. "ద్విషదన్నం న భోక్తవ్యం ద్విషంతం నైవ భోజయేత్" ఇతి శాస్త్రాదితి భావః. ఏవంభూతోఽప్యదాత్. తత్ర హేతుం వద న్విశినష్టి—స్నేహపాశేన స్వసరి యః స్నేహ ఏవ పాశ స్తేనానుబధ్యత ఇతి తథా. అత ఏవ తస్యాః, ప్రియం కర్తుమిచ్ఛయా దదా విత్యర్థః. ౨౪

తస్మిన్నభ్యుదయే రాజన్రుక్మిణీ రామకేశవౌ,
పురం భోజకటం జగ్ముః ప్రద్యుమ్నాద్యా స్తథాపరే. ౨౫

తస్మిన్నివృత్త ఉద్వాహే కళిఙ్గప్రముఖా నృపాః,
దృప్తా స్తే రుక్మిణం ప్రోచు ర్బలమక్షై ర్వినిర్జయ,
అనక్షజ్ఞో బలో రాజ న్నపి తద్వ్యసనం మహత్. ౨౬

ఇత్యుక్తో బల మాహూయ తేనాక్షై రుక్మ్యదీవ్యత,
శతం సహస్ర మయుతం రామ స్తత్రాదదే పణమ్. ౨౭

తం తు రుక్మ్యజయ త్తత్ర కళిఙ్గః ప్రాహస ద్బలమ్,
దన్తాన్ సందర్శయ న్నుచ్చై ర్నామృష్య త్తద్ధలాయుధః. ౨౮

తతో లక్షం రుక్మ్యగృహ్ణా ద్గ్లహం తం చాజయ ద్బలః,
జితవానహ మిత్యాహ రుక్మీ కైతవ మాశ్రితః. ౨౯

లోకవిరుద్ధాచరణఫలం వక్తుమాహ (తస్మిన్నితి.) తస్మిన్నభ్యుదయే అనిరుద్ధవివాహోత్సవ రూపనిమిత్తే. ౨౫

(తస్మిన్నితి.) తస్మిన్నుద్వాహే నివృత్తే జాతే సతి యే కళిఙ్గప్రముఖా స్తే రాజానః రుక్మిణం ప్రోచుః. కిమితి? బలం బలభద్రం, అక్షైః దేవనాక్షైః, తద్వ్యాపారైః, ద్యూతై రితి యావత్. హే రాజన్ రుక్మిన్. అయం బలరామః. అనక్షజ్ఞః ద్యూతానభిజ్ఞః, అపి తథాపి తద్వ్యసనం ద్యూతవ్యసనం మహ దస్య వర్తత ఇతి. ౨౬

ఇత్థ ముక్తో, రుక్మీ బలభద్ర మాహూయ తేన సహ, అక్షైః, అదీవ్యత క్రీడితవాన్ (శత మితి.) నిష్కాణా మిత్యాదిః. తత్ర ద్యూతే రామః తావ న్నిష్కాణాం శతం, తతః, సహస్రం, తతోఽయుతం చ, పణం జిత్వా స్వీకృతవాన్. పున స్తం రామ మపి, రుక్మీ. జితవాన్. తదా. బలం రామం, కళిఙ్గః, దన్తాన్ ప్రహసత్ అపహసితవాన్ రామః. సందర్శయన్ తద్ధసనం, నామృష్యత్ న సేహే. ౨౭-౨౮

(తతో) రుక్మీ లక్షం గ్లహం పణ మాదదే, తం చ బలః అజయత్, కైతవం వఞ్చన మాశ్రితో రుక్మీ అహం జితవా నిత్యాహ. ౨౯

(అనిరుద్ధవివాహే బలరామకృతరుక్మివధకథారమ్భః)

మన్యునా క్షుభిత శ్శ్రీమా న్సముద్ర ఇవ పర్వణి,
జాతారుణాక్షోఽతిరుషా పూర్వవద్గ్లహ మాదదే. ౩౦

తం చాపి జితవా న్రామో ధర్మేణ చ్ఛల మాశ్రితః,
రుక్మీ జితం మయాత్రేమే వదన్తి ప్రాశ్నికా ఇతి. ౩౧

అథాబ్రవీన్నభో వాణీ బలేనైవ జితో గ్లహః,
ధర్మతో వఞ్చనేనైవం రుక్మీ వదతి వై మృషా. ౩౨

తా మనాదృత్య వైదర్భో దుష్టరాజన్యచోదితః,
సఙ్కర్షణం పరిహస న్బభాషే కాలచోదితః. ౩౩

నైవాక్షకోవిదా యూయం గోపాలా వనగోచరాః,
అక్షై ర్దీవ్యన్తి రాజానో బాణైశ్చ న భవాదృశాః. ౩౪

రుక్మిణైవ మధిక్షిప్తో రాజభి శ్చోపహాసితః.
క్రుద్ధః పరిఘ ముద్యమ్య జఘ్నే తం నృపసంసది. ౩౫

(మన్యునేతి) యథా పర్వణి సముద్రః, తద్వ న్మన్యునా క్షుభితోఽత ఏవ జాతే అరుణే అక్షిణీ యస్య తథాభూతో రామః. రుషా పూర్వవల్లక్షం గ్లహ మాదదే. ౩౦

(తం) రుక్మిణం చ ధర్మేణైవ అజయచ్చ రుక్మీతు ఛల మాశ్రితః. మయా జితం అత్రాస్మి న్విషయే ప్రాశ్నికాః పృష్టవ్యాః. కళిఙ్గాదయో వదంతి మయా జిత మిత్యేవ వదంతి, అత స్తే పృష్టవ్యా ఇత్యాహేత్యర్థః. ౩౧

(అథేతి.) ధర్మతో బలేన రామేణైవ గ్లహో జితః. రుక్మీతు వఞ్చనేనైవం వదతి, అత స్తదుక్తి ర్మృషేత్యశరీరవాణీ ప్రాహేత్యర్థః. ౩౨

(తాం) నభోవాణీ మనాదృత్య దుష్టరాజన్యైః కళిఙ్గాదిభి శ్చోదితో వైదర్భ్యః రుక్మీ కాలచోదితోఽత ఏవ పరిహసన్ బభాషే. ౩౩

భాషణమేవాహ (నైవేతి.) అక్షకోవిదా న ద్యూతకుశలాః. తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి-గోపాలా వనగోచరా శ్చేతి రాజాన ఏవాక్షై ర్బాణైశ్చ దీవ్యంతి నతు భవాదృశాః. పశుపాలకాః. ౩౪

(రుక్మిణేతి.) రుక్మిణైవ మధిక్షిప్తో రామః. హేనృప సంసది సభాయాం, నృపాణాం సంసది వా, తం జఘ్నే. ౩౫

కళిఙ్గరాజం తరసా గృహీత్వా దశమే పదే,
దన్తా నపాతయ త్క్రుద్ధో యోఽహస ద్వివృతై ర్ద్విజైః. ౩౬

అన్యే నిర్భిన్నబాహూరుశిరసో రుధిరోక్షితాః,
రాజానో దుద్రువు ర్భీతాః బలేన పరిఘార్దితాః. ౩౭

నిహతే రుక్మిణిస్యాలే నాబ్రవీత్సాధ్వసాధు వా,
రుక్మిణీబలయో రాజన్ స్నేహభఙ్గభయాద్ధరేః. ౩౮

తతోఽనిరుద్ధం సహ సూర్యయా వరం రథం సమారోప్య యయుః కుశస్థలీమ్.
రామాదయో భోజకటాద్దశార్హకా స్సిద్ధాఖిలార్థా మధుసూదనాశ్రయాః. ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే,
ఏకషష్టితమోఽధ్యాయః.

కళిఙ్గరాజం తు తరసా ప్రసహ్య దశమే పదే పాదవిన్యాసే గృహీత్వా. క్రుద్ధ స్సన్ దంతా నపాతయత్ భగ్నా నకరోదిత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదన్విశినష్టి-యః కళిఙ్గః వివృతైః ప్రకాశితైః ద్విజైః దన్తైః, అహసత్ అతో దంతానేవాపాతయ దిత్యర్థః. ౩౬

అన్యేతు రాజానః. బలేన కర్త్రా పరిఘేన సాధనేనార్దితాః తాడితాః. అత ఏవ నిర్భిన్నాని బాహ్వాదీని యేషాం తే, అత ఏవ రుధిరేణోక్షితాః సిక్తాః, భీతాశ్చ దుద్రువుః పలాయితవంతః ౩౭

(నిహత ఇతి.) హరేః కృష్ణస్య స్యాలే రుక్మిణి నిహతే సతి సాధ్వసాధ్వితి వా నాబ్రవీత్, కుతః? బలయో రామకృష్ణయో ర్విషయే యః. స్నేహ స్తస్య భఙ్గభయాత్, బలయో రిత్యత్ర ద్వివచన బలేన కృష్ణపరిగ్రహః, హరి రితి ప్రథమాంతపాఠే స్యాలే రుక్మిణి నిహతే సతి హరిః, భగవాన్ రుక్మిణీబలయోః రుక్మిణీబలరామయోః, స్నేహభఙ్గభయాత్, సాధ్వసాధు వా నాబ్రవీదిత్యర్థః. ౩౮

(తత ఇతి.) తతో రామాదయో దాశార్హకాః, సూర్యయా నవోఢయా సహానిరుద్ధం శ్రేష్ఠం రథ మారోప్య ఆరోహ్యేత్యర్థః. మధుసూదన ఆశ్రయో యేషాం తే అత ఏవ సిద్ధాః. సకలాః, అర్థాః ప్రయోజనాని యేషాం తే కుశస్థలీం ద్వారకాం ప్రతి జగ్ముః. ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావార రాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్ధవ్యాఖ్యాయాం, ఏకషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ ద్విషష్టితమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ.—

బాణస్య తనయా మూషా ముపయేమే యదూత్తమః,
తత్ర యుద్ధమభూద్ఘోరం హరశంకరయో ర్మహత్,
ఏతత్సర్వం మహాయోగిన్సమాఖ్యాతుం త్వ మర్హసి. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

బాణః పుత్రశతజ్యేష్ఠో బలేరాసీన్మహాత్మనః,
అదాయి మేదినీ యేన వామనాయ మహాత్మనే. ౨

తస్యౌరస స్సుతో బాణ శ్శివభక్తిరతస్సదా,
మాన్యో వదాన్యో ధీమాంశ్చ సత్యసంధో దృఢవ్రతః. ౩

శోణితాఖ్యపురే రమ్యే స రాజ్య మకరో త్పురా,
తస్య శంభోః ప్రసాదేవ కింకరా ఇవ తేఽమరాః ౪

అథ ద్విషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథానిరుద్ధవివాహానన్తరం తదీయమేవ వివాహానన్తరం సమాసతశ్శ్రుతపూర్వం విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి రాజా (బాణస్యేతి.) ఉషాం ఉషాం నామ తనయాం, యదూత్తమోఽనిరుద్ధః. తత్ర నిమిత్తే, హరిశఙ్కరయోః కృష్ణశివయోః మహద్ఘోరం యుద్ధ మభూ దిత్యేతత్సర్వం మహ్యం మాఖ్యాతు మర్హసి. ౧

అచష్టే (బాణ ఇత్యాదినా) బలేః పుత్రాణాం శతస్య జ్యేష్ఠః బాణో నామాసీత్, కోఽసౌ బలి రిత్యత ఆహ యేన బలినా మేదినీ భూమి రదాయి దత్తా. ౨

బాణం విశినష్టి (తస్యేతి.) తస్య బలే రౌరసః ఉరసా నిర్మితః సుతః సత్యే సన్ధా అభిసన్ధి ర్యస్య ధృతం రుద్రోపాసనాత్మకం వ్రతం యేన సః. ౩

(శోణితాఖ్య ఇతి.) సబాణః తస్య బాణస్య శంభోః ప్రసాదేనస్థిరేణ హేతునా అమరా దేవాః కిఙ్కరా ఇవ. ౪

సహస్రబాహుర్వాద్యేన తాణ్డవేఽతోషయ న్మృడమ్,
భగవాన్ సర్వభూతేశ శ్శరణ్యో భక్తవత్సలః,
వరేణ ఛన్దయామాస స చ వవ్రే పురాధిపమ్. ౫

స ఏకదాఽఽహ గిరిశం పార్శ్వస్థం వీర్యదుర్మదః.
కిరీటేనార్కవర్ణేన సంస్పృశం స్తత్పదామ్బుజమ్. ౬

నమస్యే త్వాం మహాదేవ లోకానాం గురుమీశ్వరమ్.
పుంసా మపూర్ణకామానాం కామపూరామరాఙ్ఘ్రిపమ్. ౭

దోస్సహస్రం త్వయా దత్తం పరం భారాయ మేఽభవత్,
త్రిలోక్యాం ప్రతియోద్ధారం న లేభే త్వదృతే సమమ్. ౮

కిం బహునేత్యాహ (సహస్రబాహు రితి.) సహస్రం బాహవో యస్య స బాణః సహస్ర బాహువాద్యేనేతి సమస్తపాఠే తు సహస్రబాహుభి ర్య ద్వాద్యం వాద్యవాదనం తేన మృడం రుద్రం తాణ్డవే నృత్యే అతోషయత్, మృడే తాణ్డవం కుర్వతి సతి సహస్రబాహుభిః పఞ్చశతవాద్యాని వాదయన్ త మతోషయ దిత్యర్థః. ఇత్థం తోషితః స భగవాన్రుద్ర స్తం బాణం వరేణ అధ్యయనేన వసతీతివ త్తృతీయా వరార్థం ఛన్దయామాస చోదయామాస, బాణ స్తం రుద్రం పురాధిపం పురపాలకం వవ్రే, త్వం మత్పురీం పాలయన్నాస్స్వేతి వవ్ర ఇత్యర్థః. ౫

(స ఇతి.)స బాణః వీర్యేణ దుష్టో మదో యస్య సః అర్క ఇవ వర్ణో యస్య, తేన కిరీటేన తస్య రుద్రస్య పాదామ్బుజం స్పృశన్ గిరిశ మువాచ. ౬

ఉక్తిమేవాహ (నమస్య ఇతి.) హే మహాదేవ. త్వాం నమస్కరోమి, కథంభూతం, న పూర్ణః కామో యేషాం తేషాం, పుంసాం కామాన్పూరయతీతి తథా స చాసౌ వమరాఙ్ఘ్రిపః కల్పతరుః తమ్. ౭

(త్వయా) దత్తం భుజసహస్రం, కేవలం, మమ భారాయ భారార్థమేవాభవత్ త్వదృతే త్వాం వినా మయా ప్రతియోద్ధారం తుల్యం, పురుషం, న పశ్యామి మదిష్టదైవేన త్వయా తు సమేనాపి, న యోత్స్యామీతి భావః. ౮

(అనిరుద్ధవివాహే బలరామకృతరుక్మివధకథారమ్భః)

కణ్డూత్యా నిభృతైర్దోర్భిర్యుయుత్సుర్దిగ్గజానహమ్,
అభ్యయాం చూర్ణయన్నద్రీన్భీతాస్తేఽపి ప్రదుద్రువుః. ౯

తచ్ఛ్రుత్వా భగవాన్క్రుద్ధః కేతుస్తే భజ్యతే యదా,
త్వద్దర్పఘ్నో భవేన్మూఢ సంయుగోఽమత్సమేన తే. ౧౦

ఇత్యుక్తః కుమతిర్హృష్టః స్వగృహం ప్రావిశన్నృప,
ప్రతీక్షన్గిరిశాదేశం స్వవీర్యభ్రంశనం కుధీః. ౧౧

తస్యోషా నామ దుహితా స్వప్నే ప్రాద్యుమ్నినా రతిమ్,
కన్యాఽలభత కాన్తేన ప్రాగదృష్టశ్రుతేన చ. ౧౨

(కణ్డూత్యేతి.) నిభృతైర్భరితైర్భుజైర్యోద్ధుమిచ్ఛుః అద్రీన్, చూర్ణయన్, దిగ్గజాన్ అభ్యయాం అభిద్రుతవానస్మి తేఽపి దిగ్గజా అపి దుద్రువుః. ౯

(తదితి.) తద్బాణవచః శ్రుత్వా భగవాన్రుద్రః ప్రాహేతి శేషః, ఉక్తిమేవాహ (కేతురితి.) తవ, కేతుః ధ్వజో యదా, భజ్యతే స్వయమేవ భగ్నః పతేదిత్యర్థః. తదా హే మూఢ తవ దర్పం హన్తీతి తథాభూతః సంయుగో భవేత్, తేన అమత్సమేనేతి చ్ఛేదః. నాహం సమో యస్య సః. తేన మత్తోఽప్యధికేన త్వద్దర్పఘ్నస్సంయుగశ్చ భవేత్. ౧౦

(ఇతీతి.) హే నృప కుబుద్ధిర్బాణః స్వవీర్యభ్రంశయతీతి తథా తం గిరిశస్యాదేశం కేతుభఙ్గాత్మకం ప్రతీక్షమాణో గృహం ప్రావిశత్. ౧౧

ఏవం స్థితే రుద్రాదిష్టసఙ్గ్రామప్రసఙ్గమాహ (తస్యేత్యాదినా.) తస్య బాణస్య దుహితా, ఉషా నామ కన్యా, ప్రాగదృష్టః శ్రుతశ్చ తేన ప్రాద్యుమ్నినా అనిరుద్ధేన సహ రతిం లేభే. ౧౨

—* ఉషాపరిణయకథా *—

సా తత్ర త మపశ్యన్తీ క్వాసి కాన్తేతి వాదినీ,
సఖీనాం మధ్య ఉత్తస్థౌ విహ్వలా వ్రీడితా భృశమ్. ౧౩

బాణస్య మన్త్రీ కుమ్భాణ్డ శ్చిత్రలేఖా చ తత్సుతా,
సఖ్యపృచ్ఛత్సఖీం చోషాం కౌతూహలసమన్వితా. ౧౪

కాన్తం మృగయసే సుభ్రు కీదృశ స్తే మనోరథః,
హస్తగ్రాహం న తేఽద్యాపి రాజపుత్త్ర్యుపలక్షయే. ౧౫

ఉషోవాచ—

దృష్టః కశ్చిన్నరస్స్వప్నే శ్యామః కమలలోచనః,
పీతవాసా బృహద్బాహుర్యోషితాం హృదయంగమః. ౧౬

తమహం మృగయే కాన్తం పాయయిత్వాఽధరం మధు.
క్వాపి యాత స్స్పృహయతీం క్షిప్త్వా మాం వ్యసనార్ణవే. ౧౭

(సేతి.) సా స్వప్నోత్థితా, ఉషా, తం కాన్తం, అపశ్యన్తీ, క్వాసి క్వాసీ, త్యేవం వదన్తీ తత్తదా, వితరాం వ్రీడితా లజ్జితా చ. ౧౩

తతః కిమాసీ త్తత్రాహ (బాణస్యేతి.) తస్య కుమ్భాణ్డస్య సుతా, చిత్రలేఖా, ఇద మన్వర్థం నామ, సా, కౌతూహలేన యుక్తా, సఖీ ముషా మపృచ్ఛత్. ౧౪

ప్రశ్న మేవాహ (కాన్త మితి.) హే సుభ్రు మనోరథవిషయః కీదృశః హే రాజపుత్త్రి తే తవ హస్తగ్రాహం హస్తం గృహ్ణాతీతి తథా, తం భర్తారం అద్యాపి నోపలక్షయే ఇత్థం త్వేవ న నిశ్చినోమీత్యర్థః. ౧౫

ఏవ ముక్తా ప్రాహోషా (దృష్ట మితి.) హృదయంగమః మనోహరః. ౧౬

(త మితి.) మృగయే విచినోమి స్పృహయతీం కాంక్షన్తీం మాం దుఃఖార్ణవే, క్షిప్త్వా క్వాపి, నూనం యాతః. ౧౭

(ఉషాపరిణయకథా)

చిత్రలేఖోవాచ—

వ్యసనం తేఽపకర్షామి త్రిలోక్యాం యది భావ్యతే,
తమానేష్యే నరం యస్తే మనోహర్తా తమాదిశ. ౧౮

ఇత్యుక్త్వా దేవగన్ధర్వసిద్ధచారణపన్నగాన్,
దైత్యవిద్యాధరాన్యక్షాన్ మనుజాంశ్చ యథాఽలిఖత్. ౧౯

మనుజేషు చ సా వృష్ణీన్ శూరమానకదున్దుభిమ్,
వ్యలిఖద్రామకృష్ణౌ చ ప్రద్యుమ్నం వీక్ష్య లజ్జితా. ౨౦

అనిరుద్ధం విలిఖితం వీక్ష్యోషాఽవాఙ్ముఖీ స్థితా,
సోఽసావసావితి ప్రాహ స్మయమానా మహీపతే, ౨౧

చిత్రలేఖా తమాజ్ఞాయ పౌత్రం కృష్ణస్య యోగినీ,
యయౌ విహాయసా రాజన్ ద్వారకాం కృష్ణపాలితామ్. ౨౨

ఇత్యేవముక్త్వా ప్రాహ చిత్రలేఖా (వ్యసన మితి.) తవ వ్యసనం దుఃఖం అపనయామి. కథం. త్వయా యది, త్రిలోక్యాం కశ్చిత్, ద్భావ్యతే అయ మేవేతి నిశ్చీయతే తర్హి తం నరం పురుష మానేష్యే. అతో యస్తే, మనోహర్తా తం ప్రతిమా, మాదిశ ఆజ్ఞాపయ. ౧౮

(ఇతీతి.) ఇత్థ ముక్త్వా దేవాదీన్ పటే యథావ దలిఖత్. ౧౯

యదా చ మనుష్యేష్వపి వృష్ణీన్ తత్రాపి శూరాదీ నలిఖత్ తదా ప్రద్యుమ్నం వీక్ష్య లజ్జితా పుత్రతుల్యరూపత్వా దితి భావః. ౨౦

తతోఽనిరుద్ధ మవలోక్య హ్రియా లజ్జయా అవాఙ్ముఖీ బభూవ, స స్వప్నదృష్టః, అసావేవ అసావేవేతి ప్రాహ హే మహీపతే. ౨౧

త ముషయా నిశ్చితం కృష్ణస్య పౌత్ర మనిరుద్ధం విజ్ఞాయ యోగినీ వైహాయసగమనాన్తర్ధాన పూర్ణగతినాద్యవహ యోగశాలినీ ఆకాశమార్గేణ ద్వారకాం యయౌ. ౨౨

తత్ర సుప్తం సుపర్యఙ్కే ప్రాద్యుమ్నిం యోగమాశ్రితా,
గృహీత్వా శోణితపురం సఖ్యై ప్రియమదర్శయత్. ౨౩

సా చ తం సున్దరవరం విలోక్య ముదితాననా,
దుష్ప్రేక్షే స్వగృహే పుమ్భి రేమే ప్రాద్యుమ్నినా సహ. ౨౪

పరార్ధ్యవాస స్స్రగ్గన్ధధూపదీపాసనాదిభిః,
పానభోజనభక్ష్యైశ్చ వాక్యైశ్శుశ్రూషయాఽర్చితః. ౨౫

గూఢః కన్యాన్తఃపురే శశ్వత్ప్రవృద్ధస్నేహయా తయా,
నాహర్గణాన్స బుబుధే హ్యుషయాఽపహృతేన్ద్రియః. ౨౬

తాం తథా యదువీరేణ భుజ్యమానాం క్షతవ్రతామ్,
హేతుభిర్లక్షయాంచక్రు ర్దూషితాం దురవచ్ఛదైః. ౨౭

తత్ర ద్వారకాయాం శోభనే పర్యఙ్కే సుప్తం ప్రాద్యుమ్నిమనిరుద్ధం గృహీత్వా శోణితపురమాగత్యేతి శేషః. సఖ్యై ఉషాయై. ౨౩

(సా చేతి.) సా ఉషా. పుంభిరీక్షితు మశక్యే స్వగృహే ప్రాద్యుమ్నినా సహ అనిరుద్ధేన సమం రేమే. ౨౪

(పరార్ధ్యేతి.) పరార్ధ్యైః వాసః ప్రభృతిభిః శుశ్రూషయా అర్చితో బహుమతః, సోఽనిరుద్ధః ఉషాయా గృహే, గూఢః శశ్వన్నిత్యం, ప్రవృద్ధ స్నేహో యస్యా స్తయా ఉషయా అపహృతం ఇన్ద్రియం మనో యస్య సః అహర్గణాన్న బుబుధే న జ్ఞాతవాన్. ౨౫-౨౬

(తా మితి.) యదువీరేణానిరుద్ధేన భుజ్యమానా మత ఏవ క్షతం విహతం వ్రతం కన్యాయా విహితం యస్యాస్తథాభూతాం వీక్ష; దురవచ్ఛదైః ఛాదయితు మశక్యైః హేతుభిః చిహ్నైః దూషితాం లక్షయాంచక్రుః. ౨౭

(ఉషాపరిణయకథా)

భటా వివేదయామాసూ రాజం స్తే దుహితుర్వయమ్,
విచేష్టితం లక్షయామః కన్యాయాః కులదూషణమ్. ౨౮

అనపాయిభి రస్మాభి ర్గుప్తాయా స్స్వగృహే ప్రభో,
కన్యాయా దూషణం పుమ్భి ర్దుష్ప్రేక్ష్యాయా న విద్మహే. ౨౯

తతః ప్రవ్యథితో బాణో దుహితుః శ్రుతదూషణః,
త్వరితః కన్యకాగారం ప్రాప్తోఽద్రాక్షీ ద్యదూద్వహమ్, ౩౦

కామాత్మజాతం భువనైకసున్దరం శ్యామం పిశఙ్గామ్బరమమ్బుజేక్షణమ్,
బృహద్భుజం కుణ్డలకున్తలత్విషా స్మితావలోకేన చ మణ్డితాననమ్. ౩౧

దీవ్యన్తమక్షైః ప్రియయాఽభినృమ్ణయా తదఙ్గసఙ్గస్తనకుఙ్కుమస్రజమ్,
బాహ్వోర్దధానం మధుమల్లికాశ్రితాం తస్యాగ్ర ఆసీనమవేక్ష్య విస్మితః. ౩౨

(భటా.) తత స్తే భటా బాణాయావేదయాఞ్చక్రుః. ఆవేదన ప్రకారమేవాహ (రాజన్నిత్యాదినా న విద్మహ ఇత్యన్తేన.) హే రాజన్ కులం దూషయతీతి తథా తద్విచేష్టితం లక్షయామః. ౨౮

(అనపాయిభిః) అనపసరద్భిః అప్రమాదై రస్మాభిః స్వగృహే గుప్తాయా అపి దూషణం న విద్మహే. ౨౯

(తత ఇతి.) దుహితు ర్యద్దూషణం తచ్ఛ్రుతం యేన స బాణః అత ఏవ వ్యథితః త్వరాయుక్తః కన్యకాగృహం ప్రాప్య యదూద్వహ మనిరుద్ధం దదర్శ. ౩౦

కథంభూతం? కామస్య ప్రద్యుమ్నస్యాత్మనో దేహా జ్జాతం. అత ఏవ భువనైకసున్దరం ణ్డయోః కున్తలానాం త్విషా స్మితయుక్తేన అవలోకేన చ మణ్డితం ఆననం యస్య తమ్, ౩౧

అభినృమ్ణయా సర్వతోమఙ్గళయా ప్రియయా సహ అక్షైర్దీవ్యన్తం క్రీడన్తం తస్యా అఙ్గసఙ్గేన స్తనకుఙ్కుమం యస్యాం మధుమల్లికాః వసన్తకాలమల్లికాః తాభిః ఆశ్రితాం స్రజం బాహ్వోర్మధ్యే వక్షసి దధానం తస్యాగ్రే పురతః. అత్ర సన్ధిరార్షః. ఆసీనమవలోక్య విస్మితో బభూవ. ౩౨

స తం ప్రవిష్టం వృతమాతతాయిభి ర్భటై రనేకై రవలోక్య మాధవః,
ఉద్యమ్య మౌర్వం పరిఘం వ్యవస్థితో యథాఽన్తకో దణ్డధరో జిఘాంసయా. ౩౩
జిఘృక్షయా తాన్పరితః ప్రసర్పత శ్శునో యథా సూకరయూథపోఽహనత్,
తే హన్యమానా భవనా ద్వినిర్గతా విభిన్నమూర్ధోరుభుజాః ప్రదుద్రువుః. ౩౪
తం నాగపాశై ర్బలినన్దనో బలీ ఘ్నన్తం స్వసైన్యం కుపితో బబన్ధ హ.
ఉషా భృశం శోకవిషాదవిహ్వలా బద్ధం నిశమ్యాశ్రుకలాక్ష్యరోదీత్. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
ద్విషష్టితమోఽధ్యాయః.

(స ఇత్యాది సార్ధ మేకాన్వయి.) స మాధవో మధువంశప్రభవోఽనిరుద్ధః, అత ఏవ ఆతతాయిభిః ఉద్యతాయుధైః భటైః పరివృతం బాణ మవలోక్య యథా దణ్డధరోఽన్తకః తద్వత్ జిఘాంసయా తత్ర వ్యవస్థితం లోహమయం పరిఘ ముద్యమ్య గ్రహీతు మిచ్ఛయా పరితః పరిసర్పతః తానాతతాయినః అహనత్ జఘాన, యథా సూకరాణాం యూథం పాతీతి తథా సూకరశ్రేష్ఠః శునోఽన్తి తద్వత్ (త ఇతి.) తే ఆతతాయినః విభిన్నాః మూరాదయో యేషాం తే అత ఏవ గృహాన్, న్నిర్గతాః దుద్రువుః. ౩౩-౩౪

(త మితి.) బలీ బలవాన్, బలినన్దనో బాణః స్వసైన్యం ఘ్నన్తం అనిరుద్ధం కుపితో నాగపాశైర్బబన్ధ, శోకవిషాదాభ్యాం బాహ్యాభ్యన్తరదుఃఖాభ్యాం, విహ్వలా అవశా అశ్రూణాం, కలా బిన్దవో యయో స్తే అక్షిణీ, యస్యాః సా రురోద. ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కన్ధే, ద్విషష్టితమోఽధ్యాయః,

అథ త్రిషష్టితమోఽధ్యాయః

—*బాణాసురయుద్ధకథారమ్భః*—

శ్రీశుక ఉవాచ —

అపశ్యతాం చానిరుద్ధం తద్బన్ధూనాం చ భారత,
చత్వారో వార్షికా మాసా వ్యతీయు రనుశోచతామ్. ౧

నారదా త్త దుపాకర్ణ్య వా ర్తాం బద్ధస్య కర్మ చ,
ప్రయయు శ్శోణితపురం వృష్ణయః కృష్ణపాలితాః. ౨

ప్రద్యుమ్నో యుయుధానశ్చ గదస్సామ్బోఽథ సారణః,
నన్దోపనన్దభద్రాభ్యాం రామకృష్ణానువ ర్తినః. ౩

అక్షౌహిణీభి ర్ద్వాదశభి స్సమేతా స్సర్వతో దిశమ్,
రురుధు ర్బాణనగరం సమన్తా త్సాత్వతర్షభాః. ౪

అథ త్రిషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథానిరుద్ధాదర్శనజవ్యథానాం క్రమేణ నారదాచ్ఛ్రుతతద్వార్తానాం ప్రాప్తశోణితపురాణాం యదూనాం బాణేన సహ సంగ్రామం వర్ణయతి త్రిషష్టితమేన। (అపశ్యతా మితి.) అనిరుద్ధమపశ్యతాం తస్యానిరుద్ధస్య బన్ధూనాం అనుశోచతాం వార్షికాః అషాఢాద్యాశ్వినాన్తాః, చత్వారో మాసాః వ్యతీయుః అతిక్రాన్తాః. ౧

(నారదా దితి.) బద్ధస్యానిరుద్ధస్య వార్తాం బన్ధనాత్పూర్వం తస్య కర్మ చ శ్రుత్వా కృష్ణేన పాలితాః, కృష్ణసహితా ఇత్యర్థః. వృష్ణయో యదవః. ౨

వృష్ణిప్రధానానాహ (ప్రద్యుమ్న ఇతి.) ఏతే సర్వే రామకృష్ణా వనువర్తన్త ఇతి తథాభూతాః యయుః. ౩

(అక్షౌహిణీభి రితి.) సమేతా స్సహితాః. ౪

భజ్యమానపురోద్యానప్రాకారాట్టాదిగోపురమ్,
ప్రేక్షమాణో రుషావిష్ట స్తుల్యసైన్యో వినిర్యయౌ.

బాణార్థం భగవాన్రుద్ర ససుతః ప్రమథై ర్వృతః,
ఆరుహ్య నన్దివృషభం యుయుధే రామకృష్ణయోః. ౬

ఆసీ త్సుతుములం యుద్ధ మద్భుతం రోమహర్షణమ్,
కృష్ణశఙ్కరయో రాజ న్ప్రద్యుమ్నగుహయో రపి. ౭

కుమ్భాణ్డకూపకర్ణాభ్యాం బలేన సహ సంయుగః,
సామ్బస్య బాణపుత్రేణ బాణేన సహ సాత్యకేః. ౮

బ్రహ్మాదయ స్సురాధీశా మునయ స్సిద్ధచారణాః,
గన్ధర్వాప్సరసో యక్షా విమానై ర్ద్రష్టు మాగమన్. ౯

శఙ్కరానుచరా ఞ్శౌరి ర్భూతప్రేతా న్సగుహ్యకాన్,
ఢాకినీర్యాతుధానాం శ్చ యక్షరక్షోవినాయకాన్. ౧౦

భూతమాతృపిశాచాం శ్చ కూశ్మాణ్డా న్బ్రహ్మరాక్షసాన్,
ద్రావయామాస తీక్ష్ణాగ్రై శ్శరై శ్శార్ఙ్గధను శ్చ్యుతైః. ౧౧

(భజ్యమానేతి.) భజ్యమానానాం పురాదీనాం. ద్వన్ద్వైకవద్భావో యద్వా బహువ్రీహి రేవ. పుర మితి విశేష్యాధ్యాహారః. రుషా, ఆవిష్టో వ్యాప్తో బాణః, తుల్యసైన్యః ద్వాదశాక్షౌహిణీసైన్యయుక్తః, వినిర్గతః పురా దితి శేషః. అట్టాలాః ప్రాకారా దుపరితనాన్యుచ్ఛ్రితస్థానాని. ౫

(బాణార్థ మితి.) బాణస్య సహాయార్థం సముత్సుకః స్వ ప్రేన సహి తః, నన్దినామ వృషభ మారుహ్య, రామకృష్ణాభ్యాం యుయుధే అయుధ్యత. ౬

(ఆసీ దితి.) తుములం సఙ్కులం, రోమహర్షణం శ్రోతౄణాం చ రోమోద్గమావహమ్, కస్య కేన సహేత్యత ఆహ (కృష్ణశఙ్కరయో రితి సా ర్ధేన.) హే రాజన్, బలేన బలభద్రేణ సహ. ౮

(బ్రహ్మాదయ ఇతి.) సిద్ధచారణానాం ఇతరేతరయోగద్వన్ద్వః, తదా గన్ధర్వాదయోఽపి ఆగమ న్నాజగ్ముః. ౯

(శఙ్కరానుచరానితి.) శౌరిః కృష్ణః, శార్ఙ్గాఖ్యా, ద్ధనుషః, చ్యుతైః తీక్ష్ణమగ్రం యేషాం, శరైః భూతాదీన్, శఙ్కరస్య, అనుచరాన్, ద్రావయామాసేతి సంబన్ధః. ౧౦-౧౧

(బాణాసురయుద్ధకథారమ్భః)

పృథగ్విధాని ప్రాయుఙ్క్త పినాక్యస్త్రాణి శార్ఙ్గిణి.
ప్రత్యస్త్రైః శమయామాస శార్ఙ్గపాణి రవిస్మితః. ౧౨

బ్రహ్మాస్త్రస్య తు బ్రహ్మాస్త్రం వాయవ్యస్య చ పార్వతమ్,
ఆగ్నేయస్య చ పార్జన్యం నైజం పాశుపతస్య చ. ౧౩

మోహయిత్వా తు గిరిజం జృమ్భణాస్త్రేణ జృమ్భితమ్.
బాణస్య పృతనాం శౌరి ర్జఘానాసిగదేషుభిః. ౧౪

స్కన్దః ప్రద్యుమ్నబాణౌఘై రర్ద్యమాన స్సమన్తతః,
అసృగ్విముఞ్చన్గాత్రేభ్య శ్శిఖినా ప్రాద్రవ ద్రణాత్. ౧౫

కుమ్భాణ్డకూపకర్ణౌ తు పేతతు ర్ముసలార్దితౌ,
దుద్రువు స్తదనీకాని హతనాథాని సర్వతః. ౧౬

(పృథగ్విధానీతి.) పినాకీ రుద్రః, శార్ఙ్గిణి కృష్ణే, పృథగ్విధాని నానావిధాన్యస్త్రాణి, ప్రయుక్తవాన్, శార్ఙ్గపాణిః కృష్ణః, అవిస్మిత ఏవ, తా, న్ప్రత్యస్త్రైః శమయామాస. ౧౨

తదేవాహ (బ్రహ్మాస్త్రస్యేతి.) నైజం నారాయణాస్త్రం, శాఙ్కరం ప్రాయుఙ్క్తే త్యర్థః. ౧౩

(మోహయిత్వేతి.) జృమ్భణాఖ్యే నాస్త్రేణ గిరిశం, జృమ్భితం జృమ్భణయుక్తం యథా తథా, మోహయిత్వా. ౧౪

(స్కన్ద ఇతి.) స్కన్దః షణ్ముఖః, అసృగ్రుధిరం, విముఞ్చన్, శిఖినా మయూరవాహనేన సహ, రణస్థానా, త్ప్రాద్రవత్. ౧౫

(కుమ్భాణ్డ ఇతి.) ముసలేన, బలభద్రప్రయుక్తేన, అర్దితౌ పీడితౌ, పేతతుః, హతా నాథా యేషాం తాని, తయో, రనీకాని, సర్వతో, దిక్షు, దుద్రువుః. ౧౬

విశీర్యమాణం స్వబలం దృష్ట్వా బాణోఽత్యమర్షితః.
కృష్ణ మభ్యద్రవ త్సఙ్ఖ్యే రథీ హిత్వైవ సాత్యకిమ్. ౧౭

ధనూంష్యాకృష్య యుగపద్బాణః పఞ్చశతాని వై.
ఏకైకస్మిఞ్ శరౌ ద్వౌ ద్వౌ సన్దధే రణదుర్మదః. ౧౮

తాని చిచ్ఛేద భగవా న్ధనూంషి యుగపద్ధరిః,
సారథిం రథ మశ్వాం శ్చ హత్వా శఙ్ఖ మపూరయత్. ౧౯

తన్మాతా కోటరా నామ నగ్నా ముక్తశిరోరుహా,
పురోఽవతస్థే కృష్ణస్య పుత్రప్రాణరిరక్షయా. ౨౦

తత స్తిర్యఙ్ముఖో నగ్నా మనిరీక్ష న్గదాగ్రజః,
బాణశ్చ తావద్విరథ శ్ఛిన్నధన్వాఽవిశత్పురమ్. ౨౧

(విశీర్యమాణ మితి.) విశీర్యమాణం హన్యమానం. దృష్ట్వా. అతీవ న మృష్యతీతి తథా సబాణః సాత్యకిం ప్రతియోద్ధారం హిత్వా అనాదృత్య. సఙ్ఖ్యే యుద్ధే రథీ సన్ కృష్ణ మభ్యద్రవత్. ౧౭

(ధనూంషీతి.) రణే, దుష్టో మదో యస్య స బాణః. ఏకైకస్మిన్ ధనుషి ద్వౌద్వౌ శరౌ సన్దధే తాని సంహితమాత్రశరాణ్యేవ. న తు ప్రయుక్తబాణాని. ధనూంషి. చిచ్ఛేద సాయకై రితి శేషః. తత, స్సారథిరథాశ్వాన్, హతాం నాశయిత్వా, శఙ్ఖం పాఞ్చజన్య మపూరయత్. ౧౮-౧౯

(తన్మాతేతి.) తస్య బాణస్య. మాతా, కోటరా నామ, నగ్నా. ముక్తా విస్రస్తాః, కేశాః, యస్యా స్తథాభూతా చ పుత్రస్య. ప్రాణా, న్రక్షితు మిచ్ఛయా, కృష్ణస్య. పురత, ఉపతస్థే అవస్థితవతీ. ౨౦

(తత ఇతి.) నగ్నాం. మనీక్షమాణః, తిర్యఙ్ముఖో. బభూవ. తావ, త్తద న్తరం అభ్యేత్యర్థః. ౨౧

(బాణాసురయుద్ధకథారమ్భః)

విద్రావితే భూతగణే జ్వరస్తు త్రిశిరా స్త్రిపాత్,
మహాదేవప్రయుక్తోఽసౌ ఘోరరూపో విభీషణః,
అభ్యపద్యత దాశార్హం దహన్నివ దిశో దశ. ౨౨

ఆవిర్బభూవ పురత స్సమరే శార్ఙ్గధన్వనః,
అథ నారాయణో దేవ స్తం దృష్ట్వా వ్యసృజ జ్జ్వరమ్. ౨౩

మాహేశ్వరో వైష్ణవశ్చ యుయుధాతే జ్వరావుభౌ.
మాహేశ్వర స్సమాక్రన్దద్వైష్ణవేన బలార్దితః. ౨౪

అలబ్ధ్వాఽభయ మన్యత్ర భీతో మాహేశ్వరజ్వరః,
శరణార్థీ హృషీకేశం తుష్టావ ప్రయతాఞ్జలిః. ౨౫

(విద్రావిత ఇతి.) భూతగణే విద్రావితే పలాయితే సతి శఙ్కరేణ ప్రయుక్తః ఘోరం రూపం యస్య సః విశేషేణ భీషయతీతి తథా త్రీణి శిరాంసి యస్య త్రయః పాదాశ్చ యస్య స, తాపజ్వరః దశ దిశో దహన్నివ, దాశార్హం కృష్ణం మభ్యపద్యత అభ్యాజగామ. ౨౨

సమరే, శార్ఙ్గధన్వనః కృష్ణస్యాగ్రే ఆవిర్బభూవ చ (అథేతి.) దేవః కృష్ణః, తం జ్వరం దృష్ట్వా జ్వరం వైష్ణవం శీతజ్వరం వ్యసృజత్ ప్రాయుఙ్క్త. ౨౩

(మాహేశ్వరో) వైష్ణవశ్చే త్యుభౌ యుయుధాతే యుద్ధం కృతవన్తౌ తదా వైష్ణవేన జ్వరేణ కర్త్రా బలేన సాధనేనార్దితః విహతః, మాహేశ్వరో జ్వరః సమాక్రన్దత్ రురోద. ౨౪

(అలబ్ధ్వేతి.) అన్యత్ర అన్యతః. అభయ మలబ్ధ్వా. అత ఏవ నితరాం భీతః శరణం రక్షితారం తదుపాయం వా. అర్థయత ఇతి తథా బద్ధాఞ్జలిః, కృష్ణం, తుష్టావ. ౨౫

జ్వర ఉవాచ—

నమామి త్వాఽనన్తశక్తిం పరేశం సర్వాత్మానం కేవలం జ్ఞప్తిమాత్రమ్,
విశ్వోత్పత్తిస్థానసంరోధహేతుం యత్తద్బ్రహ్మ బ్రహ్మలిఙ్గం ప్రశాన్తమ్. ౨౬

కాలో దైవం కర్మ జీవస్స్వభావో ద్రవ్యం క్షేత్రం ప్రాణ ఆత్మా వికారః,
తత్సఙ్ఘాతో బీజరోహప్రవాహస్త్వన్మాయైషా తం నిషేధం ప్రపద్యే. ౨౭

స్తుతిమేవాహ (నమామీతి చతుర్భిః.) తావత్స్వరక్షణోపయుక్తపరతత్త్వవిశిష్టం ప్రైతి ద్వాభ్యాం - పరేశం త్వాం, నమామి, పరేషాం బ్రహ్మాదీనామపీశం నియన్తారం కిం ప్రాకృతరాజాదివత్ నేత్యాహ (సర్వాత్మాన మితి.) సర్వేషాం బ్రహ్మాదీనా మాత్మానం అన్తఃప్రవిశ్య ధారకత్వేన నియన్తార మిత్యర్థః. కథమణుస్వరూపబ్రహ్మాదిజీవవర్గాన్తఃప్రవేశ ఇత్యతో విశినష్టి కేవలం నిరవయవం జ్ఞానమాత్రస్వరూపం సాక్షాత్వాద న్తఃప్రవేశోపపత్తి రితి భావః. మాత్రశబ్దేన క్వచిదపి జాడ్యరాహిత్యం వివక్షితం. నను పరేశస్తర్హి కోఽసౌ జగత్కర్తే త్యత్ర త్వమేవేతి వక్తుం కారణత్వో పయుక్తసర్వశక్తిత్వాదిగుణయోగమాహ అనన్తశక్తిమితి. కారణత్వమాహ విశ్వోత్పత్తీతి స్థానం స్థితిః విశ్వస్యోత్పత్త్యాదిహేతు మిత్యర్థః. మమైవంవిధత్వే కిం ప్రమాణ మత ఆహ బ్రహ్మలిఙ్గం వేదప్రమాణకం ననూక్తవిధం బ్రహ్మ న త్వహం తత్రాహ యత్తద్బ్రహ్మేతి. యద్వేదాన్తప్రసిద్ధం బ్రహ్మ తదభిన్నం త్వాం నన్వహమపి కదాచి చ్ఛోచామి నేత్యాహ, ప్రశాన్తం అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యురూపోర్మిషట్కరహితమ్. ౨౬

కాలకర్మస్వభావాదీనామేవ జగద్ధేతుత్వం న మమేత్యత ఆహ (కాల ఇతి.) దైవం కాలాద్యభిమానిదేవతా, కర్మ జీవాదృష్టం, స్వభావః జడత్వాజడత్వపరిణామిత్వాదిత త్తద్వస్తుస్వభావః, ద్రవ్యం పృథివ్యాదిభూతపఞ్చకం, క్షేత్రం పృథివ్యాద్యుత్పత్తిభూమిః, ప్రకృతిః ప్రాణః పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః, ఆత్మా మతిః వికారః, అవస్థాభేదః తత్సఙ్ఘాతశ్శరీరం, బీజరోహప్రవాహః కార్యకారణప్రవాహః, ఏషా ఏతత్సర్వం త్వన్మాయా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానాధీన మిత్యర్థః. ఏషేతి సర్వనామత్వాత్ప్రాధాన్యేనోద్దేశ్యవిధేయలిఙ్గభాక్త్వాత్ ప్రతినిర్దిశ్యమానమాయాపేక్షయా స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః, తం త్వాం నిషేధం నేతి నేతీతి ప్రకృతిప్రాకృతసమస్తవస్తుగతప్రకారో యస్మి న్నిషిధ్యతే, తం త్వాం, ప్రపద్యే ఇత్యర్థః నిషేధ మిత్యత్రాధి కరణఘఞ్. ౨౭

(బాణాసురయుద్ధకథారమ్భః)

నానాభావై ర్లీలయైవోపపన్నై ర్దేవాన్ సాధూన్ లోకసేతూన్బిభర్షి,
హంస్యున్మార్గా న్హింసయా వర్తమానాన్జన్మైతత్తే భారహారాయ భూమేః. ౨౮

తప్తోఽహం తే తేజసా దుస్సహేన శాన్తోగ్రేణాత్యుల్బణేన జ్వరేణ,
తావత్తాపో దేహినాం తేఽఙ్ఘ్రిమూలం నో సేవేర న్యావదాశానుబద్ధాః. ౨౯

శ్రీభగవానువాచ—

త్రిశిరస్తే ప్రసన్నోఽహం వ్యేతు తే మజ్జ్వరాద్భయమ్,
యో నౌ స్మరతి సంవాదం తస్య త్వన్న భవే ద్భయమ్. ౩౦

ననూక్తవిధః పరేశోఽ[illegible] ఏవ అహం తు యదుష్వన్యతమ ఇత్యత ఆహ(నానాభావై రితి.) లీ[illegible]యైవ [illegible] ఉపపన్నై[illegible] [illegible] త్వ[illegible]కర్మవశ్యే [illegible] మనుపపన్నత్వా దితి భావః. తై[illegible] ప్ర[illegible]తై ర్మత్స్యా[illegible] [illegible] మానత్, ధర్మసేతూన్ ధర్మమర్యాదాశ్చ బిభర్షి పుష్ణాపి. ఉన్మార్గానుత్పథాన్ [illegible] హింసయాపి, [illegible]గ్గానిత్యస్యైవ వివరణం హింసయా వర్తమానావితి యథా. మత్స్య[illegible] [illegible] దేహేఽపి, శివ జన్మావతారః. భూమే ర్భారహారాయ భారాపనయనార్థం అనేన వాత్సల్యసౌశీల్యసౌలభ్యాదీని సూచితాని. ౨౮

ఇత్థం శరణ్యత్వ మావిష్కృత్య స్వకీయా మార్తిమావేదయతి (తప్త ఇతి.) తావద్భాన్తే నాప్యన్తత [illegible]గ్రేణా[illegible]ల్బణేన [illegible] [illegible] బోధుమశక్యేన త్వత్తేజసా ఉపబృంహితేన. జ్వరేణాహం తప్త స్తతో[illegible] ప్రసన్నం పాహీతి భావః. పునస్తాపకస్య యుక్త [illegible] [illegible] ఇత్యత ఆహ(తావ దితి.) యావ దాశయా [illegible]క్షణా న్తర[illegible] [illegible]యాఽనుబద్ధాః తవాఙ్ఘ్రిమూలం న సేవేరన్. [illegible]దేవ దేహినాం, [illegible] సేవాయాం [illegible]ం త్వనుచిత ఇతి భావః. ౨౯

[illegible] సంస్తుతః [illegible] భగవాన్ [illegible]నుగృహ్ణన్నాహ (త్రిశిర ఇతి.) హేత్రిశిరః తే తుభ్యం, అహం, ప్రసన్నః, [illegible], మజ్జ్వరాత్, భయం వ్యేతు వ్యపైతు, యః, పుమాన్, నావయో రిమం సంవాదం, స్మరతి, తస్య త్వత్ త్వత్తః, భయం, న భవేత్ తం త్వం మాభీషయే త్యర్థః. ౩౦

ఇత్యుక్తోఽచ్యుత మానమ్య గతో మాహేశ్వరజ్వరః,
బాణస్తు రథమారూఢః ప్రాయాద్యోత్స్యఞ్జనార్దనమ్. ౩౧

తతో బాహుసహస్రేణ నానాయుధధరోఽసురః,
ముమోచ పరిఘం క్రుద్ధో బాణ శ్చక్రాయుధే నృప. ౩౨

తస్యాస్యతోస్త్రాణ్యసకృ చ్చక్రేణ క్షురనేమినా,
చిచ్ఛేద భగవా న్బాహూన్ శాఖా మివ వనస్పతేః, ౩౩

బాహుషు చ్ఛిద్యమానేషు బాణస్య భగవాన్భవః,
భక్తానుకమ్ప్యుపవ్రజ్య చక్రాయుధ మభాషత. ౩౪

రుద్ర ఉవాచ—

త్వం హి బ్రహ్మపరం జ్యోతిర్గూఢం బ్రహ్మణి వాఙ్మయే,
యం పశ్య న్త్యమలాత్మాన మాకాశమివ కేవలమ్. ౩౫

(ఇతీతి.) ఆనమ్య ప్రణమ్య యోత్స్యన్ యోద్ధుం జనార్దనం కృష్ణం ప్రాగాదభ్యాపతత్, ౩౧

(తత ఇతి.) నానావిధాన్యాయుధాని ధరతీతి తథా భూతోఽసురో, బాణః క్రుద్ధో హేనృప. చక్రాయుధే కృష్ణే. పరిఘం ముమోచ ప్రాయుఙ్క్త. ౩౨

(తస్యేతి.) అస్యతః క్షిపతః. ప్రయుఞ్జానస్యేతి యావత్, తస్య బాణస్యాస్త్రాణి బాహూంశ్చ, సకృద్భగవత్ క్షురస్యేవ నేమిర్యస్య తేన చక్రేణ సుదర్శనేన చిచ్ఛేద, వనస్పతేః వృక్షస్య, శాఖా ఇవ. ౩౩

(బాహుష్వితి.) ఛిద్యమానేషు సత్సు. భగవాన్భవో రుద్రః, భక్తానుకమ్పీ. హేతుగర్భమిదం తత్త్వదభాషత. ౩౪

భాషణమేవాహ (త్వం హిత్యాదిభిర్ద్వాదశభిః.) కేవలం వేదా న్తైకవేద్యం యోగపరిశుద్ధ మనోగ్రాహ్యం. త్వత్స్వరూపస్వభావాదికం కథమయం జానీయాదిత్యభిప్రయన్ స్తౌతి (త్వం హీతి.) వాఙ్మయే బ్రహ్మణి వేదే ఉపనిషదీతి యావత్, గూఢం, యత్, తత్పరంబ్రహ్మ. త త్త్వం, కింతద్బ్రహ్మ స్వరూపమత ఆహ (జ్యోతి రితి,) స్వప్రకాశం జ్ఞానస్వరూపమిత్యర్థః. అమలాత్మానః యోగవిశుద్ధాంతః కరణాః. యం పశ్యంతి స త్వమితి సంబంధః. అథ శరణ్యత్వోపయు క్తకల్యాణగుణాన్వివక్షుః, తావద్దృష్టాంతముఖేన నిర్దోషత్వమాహ ఆకాశమివ కేవలం నిర స్తనిఖిలదోషం. ౩౫

(బాణాసురయుద్ధకథారమ్భః)

నాభిర్నభోఽగ్నిర్ముఖమమ్బురేతో ద్యౌశ్శీర్షమాశాశ్శ్రుతిరంఘ్రిరుర్వీ,
చన్ద్రో మనో యస్య దృగర్క ఆత్మా అహం సముద్రో జఠరం భుజేన్ద్రః. ౩౬

రోమాణి యస్యౌషధయోఽమ్బువాహాః కేశావిరిఞ్చో ధిషణా విసర్గః.
ప్రజాపతి ర్హృదయం యస్య ధర్మ స్స వై భవాన్పురుషో లోకకల్పః, ౩౭

తవావతారోఽయ మకుణ్ఠధామన్ధర్మస్య గుప్త్యై జగతో భవాయ,
వయం చ సర్వే భవతానుభావితా విభావయామో భువనాని సప్త. ౩౮

న హి శరీరమాత్మనోఽపి ప్రియ మత స్త్వచ్ఛరీరభూతకృత్స్నజగదంతర్గతోఽయం మూర్ఖోఽపి తవానుకమ్ప్య ఏవేత్యభిప్రయన్విరాడ్రూపత్వేన స్తౌతి.(నాభిరితి ద్వాభ్యాం,)నభోఽగ్న్యమ్బుద్యు దిక్పృథివ్యో యథాక్రమం తవ నాభిముఖరేత శ్శిరశ్శ్రోత్రపాదాః. చంద్రో మన ఇతి, కార్యకారణభావేన సామానాధికరణ్యం, "చంద్రమా మనసో జాత" ఇతి శ్రుతేః, భగవన్మనసాత్ప్రసూతస్య చంద్రస్య సర్వదేహిమనోఽభిమానదేవతాత్వాచ్చ. ఏవం దృగర్క ఇత్యపి "చక్షోస్సూర్యోఽజాయతేతి" శ్రుతేః. దృగభిమానిదేవతాత్వాచ్చ యస్య తవేతి సర్వత్ర యోజ్యమ్, అహం రుద్రః. ఆత్మా అంతఃకరణభేదోఽహంకారః. అత్రాపి పూర్వవదేవ సామానాధికరణ్యం ద్రష్టవ్యం. జఠరం, భుజాత్మక ఇంద్రః, ఇంద్రాదయ స్తవ భుజా ఇత్యర్థః. యచ్ఛబ్దానాం స వై భవానిత్యనేన సంబంధః. ౩౬

(రోమాణీతి.) ఓషధయో యస్య రోమాణి అమ్బువాహాః మేఘాః. కేశాః విరిఞ్చో ధిషణా బుద్ధిః, ప్రజాపతిః, విసర్గః మేఢ్రం, ధర్మో హృదయం స వై, భవాన్, ఇత్థం లోకైః, కల్ప్యతే అవయవత్వేనేతి లోకకల్పః. ౩౭

నన్వేవమప్యయం దురాత్మా నిగ్రాహ్య ఏవేతి చేత్, యద్యప్యేవం, తథాప్యధునా శరణంగతోఽనుగ్రాహ్య ఏవ. యుక్తం చైతత్, తవావతారస్య ప్రపన్నలోకాభ్యుదయహేతుత్వా దిత్యభిప్రయన్నాహ (తవేతి.)హే అకుణ్ఠధామన్ తేజస్స్వభావేతి యావత్, అవతారదశాయామప్యచ్యుతసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాది స్వభావేత్యర్థః. జగతః ప్రపన్నలోకస్య. భవాయాభ్యుదయాయ. అభవాయేతి వా చ్ఛేదః, అభవాయ, భవప్రయుక్తతాపత్రయనివృత్తయే ఇత్యర్థః. అనుగ్రాహ్య శ్చేత్తర్హి త్వమేవైన మనుగృహ్ణీష్వేత్యత ఆహ (వయమితి.) సర్వే, వయం, లోకపాలాస్తావత్త్వయా, సృష్టాః, అను తతః. భావితాః పాలితాః సప్త భువనాని, విభావయామః పాలయామః, వయం తత్పరతంత్రా ఇతి భావః. ౩౮

త్వ మేక ఆద్యః పురుషోఽద్వితీయ స్తుర్యస్స్వదృగ్ఘేతు రహేతురీశః,
ప్రతీయసేఽథాపి యథా వికారం స్వమాయయా సర్వగుణప్రసిద్ధ్యై. ౩౯

యథైవ సూర్యోఽపిహిత స్స్వఛాయయా ఛాయాం చ రూపాణి చ సంచకాస్తి.

ఆకాశమివకేవల మితి విర స్తనిఖిలదోషత్వముక్తం. విరాట్ఛరీరకత్వోక్త్యా సర్వాంతరాత్మకత్వం ఫలితం. తవావతారోఽయమిత్యనేన నిరుపాధికరక్షకత్వవాత్సల్యసౌశీల్యాదిక మావిష్కృతం. అథ పరత్వోపయుక్తకారణత్వాదిక మాహ (త్వమేక ఇతి.) త్వం. మస్య జగతో హేతుకారణం. కిం చతుర్ముఖాదివ న్నేత్యాహ (అహేతు రితి.)స్వయం కారణాంతరరహితః. కిం నిమిత్తకారణం, నేత్యాహ (ఏక ఇతి.) అవిభక్తనామరూపసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వే నైకత్వవ్యపదేశార్హః. ఆద్యః పురుషః జగదుపాదానకారణభూతపురుష శ్చేత్యర్థః. కిముపాదానకారణమేవ నేత్యాహ అద్వితీయ ఇతి. అధిష్ఠాత్రంతరరహితః, నిమిత్తకారణం చేత్యర్థః. అత ఏవ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణ ఇత్యాహ స్వదృక్ తుర్య శ్చేతి. స్వదృక్ స్వయంప్రకాశజ్ఞానస్వరూపః. అనేన ప్రకృతివైలక్షణ్యముక్తం, జడత్వాత్తస్యాః తుర్యః, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయసంబన్ధరహితః. అనేన జీవవైలక్షణ్యముక్తం. ఆకాశమివ కేవల మిత్యనేన చ నిర్వికారత్వముక్తం. ఏక ఆద్యః పురుష ఇత్యనేన వికారాశ్రయత్వరూపోపాదానత్వం, కథ మేత దుభయం మిథో విరుద్ధమేకస్మిన్నుపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యా పరిహరతి (ప్రతీయస ఇతి.) యద్యపీదం పరస్పరవిరుద్ధం, తథాపి సర్వగుణప్రసిద్ధ్యై సర్వేషాం గుణానాం స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణానాం ప్రకృతిపురుషాదీనాం ప్రసిద్ధ్యై దేవమనుష్యాద్యాకారసిద్ధయే స్వమాయయా ఆత్మీయసఙ్కల్పేన, యథావికారం ప్రకృతిపురుషగతస్వరూపాన్యథాభావస్వభావాన్యథాభావరూపవికారానుగుణం, ప్రతీయసే తత్తదంతరాత్మతయా తత్తన్నామరూపనిర్వాహకత్వేన ప్రతీయసే ప్రమీయసే, వేదాంతజన్యప్రమా విషయో భవసీత్యర్థః. అస్మిన్విషయే వేదాంతానామేవ ప్రామాణ్యమితి భావః. ౩౯

సర్వగుణేత్యనేన ప్రకృతిసంబంధస్సూచితః. తర్హి జీవస్యేవ ప్రకృత్యా తిరోహితస్య యథా వికారమంతరాత్మతయా ప్రకాశో న స్యాదిత్యాశఙ్కాం దృష్టాంతేన నిరాకరోతి (యథైవేతి.) అపిహిత ఇతి చ్ఛేదః, దార్ష్టాంతికే గుణేనాపిహిత ఇతి దర్శనాత్ అన్యథోపధ్మానీయప్రసఙ్గాచ్చ. అపిహిత ఇతి నఞ్సమాసః. నతు "వష్టిభాగురి"రితి వ చ నవిహిత కారలోపాభావపక్షే రూపం. స్వయా స్వప్రకాశ్యయా. ఛాయయా మేఘాదిరూపయా. అపిహితోఽతిరోహితస్వరూపస్వభావ ఏవ సన్.

ఏవం గుణేనాపిహితో గుణాం స్త్వమాత్మప్రదీపో గుణినశ్చ భూమన్. ౪౦

యన్మాయయా మోహితధియః పుత్రదారగృహాదిషు,
ఉన్మజ్జన్తి నిమజ్జన్తి ప్రసక్తా వృజినార్ణవే. ౪౧

దేవదత్త మిమం లబ్ధ్వా నృలోకమజితేన్ద్రియః,
యో నాద్రియేత త్వత్పాదౌ స శోచ్యో హ్యాత్మవఞ్చకః ౪౨

న హి మేఘాదినా సూర్యతత్ప్రభయో స్తిరోధిః. మేఘాదీన్భిత్త్వా తదంతర్బహిశ్చ ప్రసరణాత్ అన్యథా తద్వ్యవహితరూపాగ్రహణప్రసఙ్గాత్. యథైవంభూతః సూర్యః ఛాయాం మేఘాదీన్ రూపాణి తద్వ్యవహితానిరూపాణి చ సంచకాస్తి సమ్యక్ప్రకాశయతి ఏవం హే భూమన్ గుణేన సత్త్వాదిగుణేన గుణమయ్యాః ప్రకృత్యేతి యావత్, అపిహితః. అతిరోహితస్వరూపస్వభావ ఏవ త్వం. గుణాన్ ప్రకృతి తత్కార్యగతధర్మాన్గుణినః ప్రకృత్యాదీంశ్చ ప్రకాశయసి అత్స్వప్రదీపః స్వప్రకాశశ్చ ... దృష్టాంతే ఛాయా సూర్యయోర్న సంబంధః. మిథస్తయోః విప్రకృష్టత్వాత్ దార్ష్టాంతికే ... భావస్సంబంధ ఇతి దృష్టాంతో విషమ స్తథాఽపి విప్రకృష్టస్యేవాపృథక్సిద్ధాయా ... తిరోధాయ కత్వమస్యాపకాశ్యత్వం ... దృష్టాంతోక్తమ్. ౪౦

న కేవలమయమేవాజ్ఞః, కింతు సర్వేఽపి ... మోహితాః ... న్నాహ (యన్మాయేతి.) యస్య తవ ... మోహితా ధీర్యేషాం తే. పుత్రాదిషు సక్తాః. వృజినార్ణవే దుఃఖార్ణవే ఉన్మజ్జంతి ఉత్ప్లవంతే పునర్నిమజ్జంతి చ ౪౧

నను మోహం ... వృజినార్ణవే పాతయం ... కిం ... (దేవదత్తమితి) దేవేన ... దారాదినా ... దేవం మనుష్యదేహం, లబ్ధ్వా ... జితేంద్రియః, పరివశస్సన్, యః పుమాన్, త్వచ్చరణౌ నాద్రియతే న సేవతే స శోచ్యః, అహో ... దౌర్భాగ్యమిత్యేవం శోచనీయః. కుతః? హి యస్మాత్ ... ఆత్మాపహారీ "యోఽన్యథా సంతమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే. కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా" ఇతి వచనార్థోఽత్రానుసంధేయః. స్వదోషేణైవ స్వయం దుఃఖ్యతీతి న తవ దోషప్రసఙ్గ ఇతి భావః. ౪౨

యస్త్వాం విసృజతే మర్త్య ఆత్మానం ప్రియమీశ్వరమ్,
విపర్యయేన్ద్రియార్థార్తో విష మిత్యమృతం త్యజన్. ౪౩

అహం బ్రహ్మా చ విబుధా మునయశ్చామలాశయాః,
సర్వాత్మనా ప్రపన్నాస్త్వా మాత్మానం ప్రేష్ఠ మీశ్వరమ్. ౪౪

తం త్వా జగత్స్థిత్యుదయా న్తహేతుం సమం ప్రశాన్తం సుహృదాత్మనాయకమ్.
అనన్య మేకం జగదాత్మకేతం భవాపవర్గాయ భజామ దేవ. ౪౫

అయం మమేష్టో దయితేఽనువర్తీ మయాఽభయం దత్తమముష్య దేవ.

ఇతోఽపి శోచ్య ఇత్యాహ (యస్త్వా మితి.) స్వయం మరణశీల స్సన్ ఆత్మానం. ప్రియం. మీశ్వరం చ త్వాం విసృజతే త్యజతి న సేవతే. కింతు. విపర్యయేషు అనాత్మస్వప్రియేష్వనీశ్వరేషు ఇంద్రియార్థేషు శబ్దాదిషు ఆర్తః దీనః. అమృతమపి. త్వాం అమృతతుల్యాం త్వత్సేవాం వా విషబుద్ధ్యా త్యజన్ ఆస్తే, స శోచ్య ఇతి సంబంధః, ౪౩

యత స్త్వత్సేవాఽమృతతుల్యా అత ఏవ వయం త్వామేవ ప్రపన్నా ఇత్యాహ (అహ మితి.) అహం రుద్రః, త్వామేవోక్తవిధం, సర్వభావేన ఉపాయోపేయభావేన, శరణం. గతాః, ౪౪

న కేవలమాత్మత్వానుగుణమాత్రయుక్తమేవ త్వాం ప్రపన్నాః. కింతు. శరణ్యత్వోప యుక్తాసఙ్ఖ్యేయగుణాంతరయుక్తం చేత్యభిప్రయన్నాహ (తమితి.) హేదేవ తముక్తవిధం కించ జగదుత్పత్తిస్థితికారణం, సమం వైషమ్యరహితం, ప్రశాంతమూర్మిషట్కరహితం భజతా మపి శాంత్యావహం చ సుహృచ్చాసావాత్మనాయకశ్చ తం. అనన్యం స్వతుల్యసేవ్యాంతరహితం ఏకం స్వాధికప్రపదనీయాంతరరహితం, ఆత్మకేతం, ఆత్మనాం అస్మాకం, కేతం ఆశ్రయమాధారమితి యావత్, ఆత్మైవ కేతం యస్య తమితి వా "స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతేః. భవాభ్యుదయాయైహిక సుఖాయ అపవర్గాయ మోక్షాయ చ భజామః, ౪౫

ప్రకృతం విజ్ఞాపయతి(అయ మితి.)అయం బాణః. మే త్వాం ప్రపన్నస్య మమ ఇష్టో భక్తః. అనేన "మమ మద్భక్తభక్తేషు ప్రీతిరభ్యధికా భవే" దితి భగవద్వచనం స్మారితం, అత ఏవ దయితః ప్రియః అనువర్తత ఇతి తథా చ హే దేవ. అముష్య బాణస్య. మయా, అభయం దత్తం

(బాణాసురయుద్ధకథారమ్భః)

సంపాద్యతాం తద్భవతః ప్రసాదో యథా హితే దైత్యపతౌ ప్రసాదః. ౪౬

శ్రీభగవానువాచ—

యదాత్థ భగవం స్త్వం న్నః కరవామ ప్రియం తవ,
భవతో యద్వ్యవసితం తన్మే సాధ్వనుమోదితమ్. ౪౭

అవధ్యోఽయం మయాఽప్యేష వైరోచనసుతోఽసురః,
ప్రహ్లాదాయ వరో దత్తో న వధ్యో మే త్వదన్వయః. ౪౮

దర్పోపశమనాయాస్య ప్రవృక్ణా బాహవో మయా,
నాశితం చ బలం భూరి యచ్చ భారాయితం భువః. ౪౯

చత్వారోఽస్య భుజాః శిష్టా భవిష్యత్యజరామరః,
పార్షదముఖ్యో భవతో న కుతశ్చిద్భయోఽసురః. ౫౦

(కిమత ఇత్యత ఆహ.) తన్మయా దత్తమభయం, సంపాద్యతాం సఫలీక్రియతాం, అయమేవ భవతోఽనుగ్రహః, యథాహి తే త్వయా, దైత్యపతౌ ప్రహ్లాదే ప్రసాదః, కృత ఇతి శేషః. త్వద్వంశజం న హనిష్యామీతి ప్రహ్లాదమనుగృహీతవా నిత్యర్థః. ౪౬

ఇత్థం సంస్తుతః ప్రసన్నః ప్రాహ భగవాన్(యదాత్థేతి.)హే భగవన్ రుద్ర, నః అస్మాన్ప్రతి యదాత్థ అవోచః, యచ్చ, తవ, ప్రియం తత్కరవామ యద్వా. య, త్తవ, ప్రియంత న్నోఽస్మాకమపి. అత, స్త త్కరవామ, భవతా య న్నిశ్చిత మేతత్ప్రాణసంరక్షణాత్మకం తన్మయాఽప్యనుమోదితమ్. ౪౭

విరోచనసుత ఇతి హేతుగర్భం, తత్త్వా, దవధ్యః, తత్రాపి హేత్వన్తరమాహ (ప్రహ్లాదాయేతి.) అన్వయః వంశజః. ౪౮

తర్హి కిమర్థం బాహూనచ్ఛిన స్తత్రాహ(దర్ప ఇతి.) ప్రవృక్ణా శ్ఛిన్నాః. కిమర్థం. బహుసైన్యం హతవానసీత్యత ఆహ నాశిత మితి. భూభారాపనయనార్థ మితి భావః. ౪౯

రుద్రముఖేన బాణమనుగృహ్ణాతి (చత్వార ఇతి.) అస్య బాణస్య చత్వారః భుజాః శిష్టాః అవశిష్టాః అనుగృహ్య అవశేషితా ఇత్యర్థః. అయం, జరామరణరహితః, భవిష్యతి, న, కుతశ్చిద్భయం, యస్య, తథాభూతశ్చ, భవిష్యతీతి సంబన్ధః. ౫౦

ఇతి లబ్ధ్వాఽభయం కృష్ణం ప్రణమ్య శిరసాఽసురః.
ప్రాద్యుమ్నిం రథమారోప్యవధ్వా సముపానయత్. ౨౧
అక్షౌహిణ్యా పరివృతం సువాసస మలఙ్కృతమ్.
సపత్నీకం పురస్కృత్య యయౌ రుద్రానుమోదితః. ౨౨
స రాజధానీం సమలఙ్కృతాం ధ్వజైస్సతోరణై రుక్షితమార్గచత్వరామ్.
వివేశ శఙ్ఖానకదున్దుభిస్స్వనై రభ్యుద్యతః పౌరసుహృద్ద్విజాతిభిః. ౨౩
య ఏతత్కృష్ణవిజయం శఙ్కరేణ చ సంయుగమ్.
సంస్మరేత్ప్రాతరుత్థాయ న తస్య స్యా త్పరాజయః. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే.
త్రిషష్టితమోఽధ్యాయః.

(ఇతీతి.) అభయ మితి చ్ఛేదః. వధ్వా ఉషయా సహ, ప్రాద్యుమ్నిమనిరుద్ధం. సమానయత్ ద్వారకాం ప్రాపయామాసే త్యర్థః. ౨౧

తదేవాహ (అక్షౌహిణ్యేతి.) శోభనే వాససీ యస్య తం పత్న్యా సహితం, అనిరుద్ధం. పురస్కృత్య పురతో గమయిత్వా రుద్రానుమోదితః స్వయమప్యనుయయౌ. ౨౨

(స ఇతి.) స బాణః కృష్ణో వా, అన్యతరసహితోఽన్యతరో వా, పౌరాదిభి, రభ్యుద్యతః అభిముఖమాగత్య సత్కృతః, శఙ్ఖాదిధ్వనిభిః, రాజధానీం ద్వారకాం. వివేశ, కథంభూతాం ఉక్షితాః సిక్తాః, మార్గాః వీథయః చత్వరాణ్యఙ్గణాని చ యస్యాం, తామ్. ౨౩

ఉక్తకథానుస్మరణఫలమాహ (య ఇతి) యః పుమాన్ సంస్మరే దితి శ్రవణాఖ్యానాదీనా మప్యుపలక్షణం. తస్య స్మరతః పరాజయో న స్యాత్. ౨౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం. దశమస్కన్ధసమాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే. త్రిషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ చతుష్షష్టితమోఽధ్యాయః

* నృగోపాఖ్యానారమ్భః *

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏకదోపవనం రాజన్జగ్ము ర్యదుకుమారకాః,
విహర్తుం సామ్బప్రద్యుమ్నచారుభానుగదాదయః. ౧

క్రీడిత్వా సుచిరం తత్ర విచిన్వన్తః పిపాసితాః,
స్థితం నిరుదకే కూపే దదృశు స్సత్త్వ మద్భుతమ్. ౨

కృకలాసం గిరినిభం వీక్ష్య విస్మితచేతసః,
తస్య చోద్ధరణే యత్నం చక్రు స్తే కృపయాన్వితాః. ౩

చార్మభి స్తాన్తవైః పాశై ర్బద్ధ్వా పతిత మర్భకాః,
నాశక్నువ న్సముద్ధర్తుం కృష్ణాయాచఖ్యు రుత్సుకాః. ౪

అథ చతుష్షష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ దత్తాపహారప్రయుక్తపరిణతనిమిత్తకృకలాసత్వస్య నృగస్య తజ్జన్మవిమోచనాత్మకం భగవచ్చేష్టితమనువర్ణ్యతే చతుష్షష్టితమేన (ఏకదేత్యాదినా.) తావదుపోద్ఘాతమాహ హే రాజన్ సామ్బాదయో యదుకుమారకాః. ౧

(క్రీడిత్వేతి.) తత్రోపవనే పిపాసితా స్తృషితాః జల మన్వేషయన్తః, క్వచి న్నిరుదకే నిర్జలే కూపే మహదున్నతం అద్భుతం చ సత్త్వం జన్తుం దదృశుః. ౨

(కృకలాసేతి నామ.) గిరినిభం గిరితుల్యం విస్మితం చేతో యేషాం తే, తస్య కృకలాసస్యోద్ధరణే నిమిత్తే, యత్నం చ చక్రుః. ౩

(చార్మభి రితి.) చర్మమయైః తన్తుమయైః పాశై రజ్జుభిః, బద్ధ్వా పతితం, తం, ముద్ధర్తుం న ప్రబభూవుః. ౪

తత్ర గత్వాఽరవిన్దాక్షో భగవాన్విశ్వభావనః,
వీక్ష్యోజ్జహార వామేన తం కరేణ సలీలయా.

స ఉత్తమశ్లోకకరాభిమృష్టో విహాయ సద్యః కృకలాసరూపమ్,
సన్తప్తచామీకరచారువర్ణస్స్వర్గ్యద్భుతాలఙ్కరణామ్బరస్రక్. ౬

పప్రచ్ఛ విద్వానపి తస్య దానం జనేషు విఖ్యాపయితుం ముకున్దః,
కస్త్వం మహాభాగవరేణ్యరూపో దేవోత్తమం గణయామ నూనమ్. ౭

దశామిమాం వా కతమేన కర్మణా సంప్రాపితో హ్యతదర్హస్సుభద్ర,
ఆత్మానమాఖ్యాహి వివిత్సతాం నో యన్మన్యసే నః క్షమమత్ర వక్తుమ్. ౮

(తత్రేతి.) విశ్వం భావయతి అభ్యుదికం కరోతీతి తథా వామేన కరేణ లీలయైవ, తముజ్జహార బహిర్నిష్కాసితవాన్. ౫

(స ఇతి.) స ఉద్ధృతః ఉత్తమశ్లోకస్య కరేణాభిమృష్ట ఇతి హేతుగర్భమిదం. సన్తప్తం చామీకరం సువర్ణం తద్వద్వర్ణో యస్య సః అద్భుతా అలఙ్కరణాదయో యస్య సః, స్వర్గీ దేవో బభూవ. ౬

(పప్రచ్ఛేతి.) తస్య కృకలాసస్య జన్మనో నిదానం కారణం జానన్నపి ముకున్దః తజ్జనేషు ఖ్యాపయితుం ప్రసిద్ధీకర్తుం. పప్రచ్ఛ. ప్రశ్నమేవాహ (కస్త్వమితి.) హే మహాభాగ వయం త్వాం ధ్రువం దేవశ్రేష్ఠం గణయామ. ౭

కతమేన కేన వా కర్మణా ఇమాం కృకలాసత్వరూపాం దశాం అవస్థాం ప్రాపితోఽపి తత్ర హేతుః అతదర్హః ఏతదవస్థానర్హః. శోభనా దీప్తిర్యస్య సః (ఆత్మానమితి.) వివిత్సతాం వేత్తుమిచ్ఛతాం నోఽస్మభ్యం, మాత్మానమాఖ్యాహి యది తద్వక్తుం క్షమం యోగ్యం తర్హ్యాఖ్యాహీతి సంబన్ధః. ౮

(నృగోపాఖ్యానారమ్భః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి స్మ రాజా సంపృష్టః కృష్ణే నానన్తమూర్తినా.
మానుషః ప్రణిపత్యాహ కిరీటేనార్కవర్చసా. ౯

నృగ ఉవాచ—

నృగో నామ నరేన్ద్రోఽహ మిక్ష్వాకుతనయః ప్రభో.
దానేష్వాఖ్యాయమానేషు యది తే కర మస్పృశమ్. ౧౦

కిం ను తేఽవిదితం నాథ సర్వభూతాత్మసాక్షిణః,
కాలేనావ్యాహతదృశో వక్ష్యేఽథాపి తవాజ్ఞయా. ౧౧

యావత్య స్సికతా భూమౌ యావత్యో దివి తారకాః,
యావత్యో వర్షధారాశ్చ తావతీ రదదాం స్మ గాః. ౧౨

(ఇతీతి.) అనన్తమూర్తినా హృద్యమూర్తినా సంపృష్టో రాజా మానుష ఇతి చ పూర్వ జన్మాభిప్రాయేణోక్తం. అర్కస్యేవ వర్ణో యస్య తత్తేన కిరీటేన నమస్కృత్యాహ. ౯

ఉక్తిమేవాహ (నృగ ఇత్యాదినా ఇత్యుక్త్వాత మిత్యతః ప్రాక్తనేన.) అహం నృగో నామ నరేన్ద్రః రాజశ్రేష్ఠః హే ప్రభో దానేష్వాఖ్యాయమానేషు దానప్రశంసాసు వక్తవ్యాస్వి త్యర్థః. దానేషు దానశీలేషు వా యది తవ కర్ణస్పృశ మిత్యసందేహే సన్దేహవచనం యది వేదాః ప్రమాణం స్యు రితివత్, కర్ణపథం నూనం ప్రాప్తస్స్యా మిత్యర్థః. ౧౦

కించ (కిన్న్వితి.) తే త్వయా న విదితం కిన్ను విదితమేవేత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి- సర్వభూతానా మాత్మనో బుద్ధేః సాక్షిణః సాక్షాద్ద్రష్టుః కాలేనావ్యాహత మవిప్లుతం దృక్ జ్ఞానం యస్య తస్య అథాపి యద్యప్యేవం తథాపి. ౧౧

(యావత్య ఇతి.) సికతాదయో యావత్య స్తావతీః, ధేనూః, రదదాం దత్తవానస్మి మయా దత్తానాం గవాం సఙ్ఖ్యా న విద్యత ఇత్యర్థః. ౧౨

పయస్వినీ స్తరుణీ రూపశీలగుణోపపన్నాః కపిలా హేమశృఙ్గీః,
న్యాయార్జితా రూప్యఖురాస్సవత్సాః దుకూలమాల్యాభరణా దదామ్యహమ్. ౧౩

స్వలఙ్కృతేభ్యో గుణశీలవద్భ్య స్సీదత్కుటుమ్బేభ్య ఋతవ్రతేభ్యః,
తపశ్శ్రుతబ్రహ్మవదాన్యసద్భ్యః ప్రాదాం యువభ్యో ద్విజపుఙ్గవేభ్యః. ౧౪

గోభూహిరణ్యాయతనాశ్వహస్తినః కన్యాస్సదాసీ స్తిలరూప్యశయ్యాః,
వాసాంసి రత్నాని పరిచ్ఛదాన్రథా నిష్టం చ యజ్ఞైశ్చరితం చ పూర్తమ్. ౧౫

కస్యచి ద్ద్విజముఖ్యస్య భ్రష్టా గౌ ర్మమ గోధనే,
సంపృక్తాఽవిదుషా సా చ మయా దత్తా ద్విజాతయే. ౧౬

తా ఏవ విశినష్టి (పయస్వినీ రితి.) అత్ర రూపిణ్య ఇత్యర్థః, శీల ఇతి ర్యుక్తాః కపిలవర్ణాః హేమస్వర్ణాలఙ్కారౌ శృఙ్గయో ర్యాసాం తాః న్యాయత స్సంపాదితాః రౌప్యం రజతాలఙ్కారం ఖురేషు యాసాం తాః వత్సై స్సహితాః దుకూలాదీనాం ద్వన్ద్వః, తతో మత్వర్థీయోఽచ్, దదామి అదా మిత్యర్థః. ౧౩

అథ సత్పాత్రాణి విశినష్టి (స్వలంకృతేభ్య ఇతి.) సీదన్ క్లిశ్యన్ కుటుమ్బో యేషాం తేభ్యః. ఋతవ్రతేభ్యః అదమ్భాచారేభ్యః తపసా, శ్రుతాః ప్రఖ్యాతాః, స్తే బ్రహ్మణి వదాన్యాః బ్రహ్మవాదినః తే చ తే సన్త స్తేభ్యః వదాన్యవద్భ్య ఇతి పాఠే తప ఆది విశిష్టేభ్యః ఏవంవిధేభ్యో బ్రాహ్మణోత్తమేభ్యోఽదామ్. ౧౪

న కేవలం గా ఏవాదాం, అన్యదపీత్యాహ (గోభ్వితి.) పునర్గ్రహణ మితరాపేక్షయా తద్భూయస్త్వఖ్యాపనార్థం గవాదీనా మితరేతరయోగద్వన్ద్వః. తత్రాయతనాని గృహాః దాసీభి స్సహితాః కన్యాః తిలాదీనాం ద్వన్ద్వః, తత్ర రూప్యం రజితం పరిచ్ఛదాన్ గృహోపకరణాని, న కేవలం ప్రాదామేవ కిన్తు యజ్ఞై రిష్టం చ పూర్తం స్మార్తం కర్మ చరితం కృతం చ. ౧౫

ఏవం వర్తమానస్య మమ కించిత్పాతకమభూ దిత్యాహ (కస్యచి దితి.) ద్విజముఖ్యస్య గౌః ప్రతిగృహీతా సతీ గౌ, ర్భ్రష్టా బలా త్తద్గృహా ద్విమోచితా సతీ మమ గోధనే సంపృక్తా మిళితా, సా చ అవిదుషా పూర్వమేవ కస్మైచిద్దత్తేత్యేవ మజానతా మయా ద్విజాతయే అన్యస్మై బ్రాహ్మణాయ దత్తా. ౧౬

(నృగోపాఖ్యానారమ్భః)

తాం నీయమానాం తత్స్వామీ దృష్ట్వోవాచ మమేతి తమ్,
మమేతి ప్రతిగ్రాహ్యాహ నృగో మే దత్తవానితి. ౧౭

విప్రౌ వివదమానౌ మా మూచతు స్స్వార్థసాధకౌ,
భవాన్దాతాఽపహర్తేతి తచ్ఛ్రుత్వా మేఽభవద్భ్రమః. ౧౮

అనునీతా వుభౌ విప్రౌ ధర్మకృచ్ఛ్రం గతేన మే.
గవాం లక్షం ప్రకృష్టానాం దాస్యామ్యేషా ప్రదీయతామ్. ౧౯

భవన్తా వనుగృహీతాం కిఙ్కరస్యావిజానతః,
సముద్ధరత మాం కృచ్ఛ్రాత్పతన్తం నిరయేఽశుచౌ. ౨౦

నాహం ప్రతీచ్ఛే వై రాజన్నిత్యుక్త్వా స్వామ్యపాక్రమత్.

(తామితి.) తామన్యస్మై దత్తాం గాం దృష్ట్వా తస్యాః గోః స్వామీ పూర్వప్రతిగృహీతాం తాం గాం మమ మదీయేత్యాహ ప్రతిగ్రాహీ పశ్చాత్ప్రతిగ్రహీతా మదీయైవ అధునైవ మహ్యం నృగో దత్తవానిత్యాహ. ౧౭

(విప్రావితి.) భవాన్ దాతా తతోఽపహర్తా చేత్యేవ మూచతుః, యత స్తౌ స్వార్థసాధకౌ స్వార్థపరా వత ఏవ మూచతు రిత్యర్థః. తద్విప్రయోః వచ శ్శ్రుత్వా మమాపి భ్రమో జాతః. ౧౮
తదా ధర్మకృచ్ఛ్రం ధర్మసఙ్కటం ప్రాప్తేన మయా అనునీతౌ, అనునయప్రకార మేవాహ (గవామితి సార్ధేన.) ప్రకృష్టానాం శ్రేష్ఠానాం గవాం లక్ష మన్యతరస్మై ప్రదీయతాం యువయోరన్యతరేణేత్యర్థః. ౧౯

కించ (భవన్తావితి.) కిఙ్కరస్య మమ కర్మణః, శేషత్వవివక్షయేయం షష్ఠీ. కిఙ్కరం మామనుగృహ్ణీతా మిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి (అవిజానత ఇతి.) కృచ్ఛ్రాద్ధర్మసఙ్కటా దశుచౌ నిరయే పతన్తం మాం సముద్ధరతేతి పూజార్థబహువచనమ్. ౨౦

ఏవ ముక్తయో స్తయో రన్యతరః గోస్వామీ హే రాజన్ అహం గవాం లక్షమపి

నాన్యద్గవామప్యయుత మిచ్ఛామీత్యపరో యయా. ౨౧

తత శ్చ కాలయోగేన మృతః పరమమాయయా,
దేవ దైవవశాన్నీత స్తద్వదామి తవాగ్రతః. ౨౨

ఏతస్మిన్నన్తరే యామ్యైర్దూతైర్నీతో యమక్షయమ్,
యమేన పృష్ట స్తత్రాహం దేవదేవ జగత్పతే. ౨౩

పూర్వం త్వ మశుభం భుఙ్క్షే ఉతాహో నృపతే శుభమ్,
నాన్తం దానస్య భవతః పశ్యే లోకస్య భాస్వతః. ౨౪

పూర్వమేవాశుభం భుఞ్జ ఇతి ప్రాహ పతేతి సః,
తావదద్రాక్ష మాత్మానం కృకలాసం పతన్ప్రభో. ౨౫

స ప్రతీచ్ఛేన ప్రతిగృహ్ణామి కిన్తు దత్తా మేనామేవ నయామీ త్యుక్త్వా అపాక్రమత్ యయౌ. తథా అవరోపి ప్రతిగ్రాహీ దురాగ్రహః య ల్లక్షం త్వయా ప్రతిశ్రుతం అన్యదపి గవామయుతం దత్తం యది తథాప్యేనాం విహాయ నేచ్ఛామీ త్యుక్త్వా గాం త్యక్త్వా యయా విత్యర్థః. ౨౧

(తత ఇతి.) హే పరమ మాయయా పరమస్య తవ మాయయా వా, హేతుభూతేన సఙ్కల్పేన కాలయోగేన నిమిత్తేన మృతః హే దేవ దైవవశాదదృష్టవశా ద్యత్ర నీత, స్త త్తవాగ్రతో వదామి. ౨౨

(ఏతస్మిన్నితి.) హే దేవదేవ జగత్పతే ఏతస్మిన్నన్తరే ఇతఃపూర్వం పాపాభావాన్నేతు మసమర్థై రితి భావః, యమసంబన్ధిభిః యమసదనం ప్రాపితః తత్ర యమసదనే యమేనాహం పృష్టశ్చ. ౨౩

ప్రశ్నమేవాహ (పూర్వ మితి.) కిం పూర్వం పాపఫలం భుఙ్క్తే ఉతాహో కిం, శుభం పుణ్య ఫలం భోక్ష్యసే భవతో దానస్య యో లోకః లోక్యత ఇతి లోకః ఫలం తస్య భాస్వతః ప్రకాశమానస్య ఉపస్థితస్యేతి యావత్ అన్తం అవధిం న పశ్యామి. ౨౪

పూర్వమేవాశుభం పాపఫలం భుఞ్జే తస్యాల్పీయస్త్వా దితి భావః, ఇతి మయోక్తే పతవిరయ ఇతి శేషః, ఇతీత్థం స యమః మాం ప్రాహ (తావ దితి.) తావత్తదైవ హే ప్రభో పతన్నహ మాత్మానం కృకలాస మద్రాక్షం దృష్టవానస్మి. ౨౫

(నృగోపాఖ్యానారమ్భః)

బ్రహ్మణ్యస్య వదాన్యస్య తవ దాసస్య కేశవ,
స్మృతిర్నాద్యాపి విధ్వస్తా భవత్సన్దర్శనార్థినః. ౨౬

స త్వం కథం మమ విభోఽక్షిగతః పరాత్మా యోగేశ్వరైః శ్రుతిదృశాఽమలహృద్విభావ్యః
సాక్షాదధోక్షజ ఉరువ్యసనాన్ధబుద్ధేః స్యాన్మేఽనుదృశ్య ఇహ యస్య భవాపవర్గః. ౨౭

దేవదేవ జగన్నాథ గోవిన్ద పురుషోత్తమ,
నారాయణ హృషీకేశ పుణ్యశ్లోకాచ్యుతావ్యయ. ౨౮

అనుజానీహి మాం కృష్ణ యాతుం దేవగతిం ప్రభో,
యత్ర క్వాపి సతశ్చేతో భూయాన్మే త్వత్పదాశ్రయమ్. ౨౯

(బ్రహ్మణ్యస్యేతి.) హే కేశవ బ్రహ్మణ్యస్యేత్యాది విశేషణచతుష్టయం. పూర్వజన్మస్మృత్యనపాయే హేతుతయోపాత్తం బ్రహ్మణి బ్రాహ్మణకులే సాధు బ్రహ్మణ్యః. ౨౬

అలభ్యలాభేనాధునా కృతార్థోఽభూవమిత్యాహ (స త్వ మితి) హే విభో సః యస్యాహం సన్దర్శనార్థీ స త్వం కథం మమాక్షిగతః లోచనగోచరః. కథ మిత్యనేన దౌర్లభ్యం సూచితం. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి, పరమాత్మా. న హి పరమాత్మా కేవలం మాంస చక్షుషా వీక్ష్య ఇతి భావః. కించ యోగేశ్వరైః శ్రుతిదృశా ఉపనిషచ్చక్షుర్ద్వారేణ, నిర్మలే హృదయే విభావ్యః కేవలం చిన్త్యః యద్యప్యేవ మథాపి హే అధోఽక్షజ అక్ష కేన్ద్రియజన్యజ్ఞానాయ విషయస్య భవాపవర్గః సంసారనాశ స్తస్యోరుణా వ్యసనేనాన్ధా బుద్ధి ర్యస్య తథాభూతస్యాపి శాన్తే సతి హృదయే త్వం దృశ్య ఏవే త్యర్థః. ౨౭

హర్షాతిశయేన బహుధా సంబోధయన్ కించి త్ప్రార్థయమాన శ్చానుజ్ఞాం పృచ్ఛతి (దేవ దేవేతి ద్వాభ్యాం.) దేవగతిం స్వర్గలోకం ప్రతి యాతుం గన్తు ముద్యతం మా మనుజానీహి ఆజ్ఞాపయ, యత్ర క్వాపి సతో వర్తమానస్య మమ చేతః త్వదాస్పదం త్వత్పాదారవిన్దసంశ్రయం భూయాత్ తథానుగృహాణే త్యర్థః. ౨౮-౨౯

నమస్తే సర్వభావాయ బ్రహ్మణేఽనన్తశక్తయే,
కృష్ణాయ వాసుదేవాయ యోగానాం పతయే నమః. ౩౦

ఇత్యుక్త్వా తం పరిక్రమ్య పాదౌ స్పృష్ట్వా స్వమౌళినా,
అనుజ్ఞాతో విమానాగ్ర్యమారుహత్పశ్యతాం నృణామ్. ౩౧

కృష్ణః పరిజనం ప్రాహ భగవాన్దేవకీసుతః,
బ్రహ్మణ్యదేవో ధర్మాత్మా రాజన్యా ననుశిక్షయన్. ౩౨

దుర్జరం బత బ్రహ్మస్వం భుక్తమగ్నేర్మనాగపి,
తేజీయసోఽపి కిముత రాజ్ఞా మీశ్వరమానినామ్. ౩౩

నాహం హాలాహలం మన్యే విషం యస్య ప్రతిక్రియా,

యాస్య న్నమస్కరోతి (నమస్త ఇతి.) తే తుభ్యం సర్వభావాయ సర్వః భావః పదార్థో యస్య శరీరత్వేనేతి స తథా తస్మై తత్ర హేతుః. బ్రహ్మణే స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయ బృహత్త్వాయ అనన్తాశ్శక్తయః కార్యోపయుక్తాప్పృథక్సిద్ధప్రకృతిపురుషకాలసార్వజ్ఞసర్వశక్తిత్వాదయో యస్య తస్మై యోగానాం పతయే నిర్వాహకాయ. ౩౦

(ఇతీతి.) స్వమౌళినా స్వకిరీటేన విమానాగ్ర్యం విమానశ్రేష్ఠం ఆరురోహ నృణాం పశ్యతాం సతాం. ౩౧

(కృష్ణ ఇతి.) బ్రహణ్యదేవో ధర్మాత్మేతి చ హేతుగర్భం, తత్వా ద్రాజన్యాననుశిక్షయన్నిత్యత్ర "లక్షణ హేత్వో" రితి శత్రాదేశః, అనుశిక్షయితు మిత్యర్థః. పరిజనం పరితో విద్యమానం ప్రతి ప్రాహ. ౩౨

ఉక్తిమేవాహ (దుర్జర మిత్యాది నైతద్విశాఖ్యేత్యతః ప్రాక్తనేన.) బతేత్యాశ్చర్యే. బ్రహ్మస్వం మనాగీషదపి భుక్తం సత్ అగ్నే గ్నిసదృశస్య అతితేజస్వినోఽపి దుర్జరం దుఃఖేనాపి న జీర్యతీతి తథా కిం వక్తవ్యం ఈశ్వరం మన్యానాం రాజ్ఞాం దుర్జర మితి. ౩౩

కించ (నాహ మితి.) హాలాహలం న విషం మన్యే. కుతః? యస్య హాలాహలస్య

(నృగోపాఖ్యానారమ్భః)

బ్రహ్మస్వం హి విషం ప్రోక్తం నాస్య ప్రతివిధిర్భువి. ౩౪

హినస్తి విషమత్తారం అగ్నిరద్భిః ప్రశామ్యతి,
కులం సమూలం దహతి బ్రహ్మస్వారణి పావకః. ౩౫

బ్రహ్మస్వం దురనుజ్ఞానం భుక్తం హన్తి త్రిపూరుషమ్,
ప్రసహ్యతు బలాద్భుక్తం దశపూర్వాన్దశాపరాన్. ౩౬

రాజానో రాజ్యలక్ష్మ్యా చ నాత్మపాతం ప్రచక్షతే,
నిరయం యోఽభిమన్యన్తే బ్రహ్మస్వం సాధు బాలిశాః. ౩౭

గృహ్ణన్తి యావతః పాంసూన్ రుదతామశ్రుబిన్దవః,

ప్రతిక్రియా ప్రతీకారః వర్తత ఇతి శేషః. కిన్తు బ్రహ్మస్వమేవ విషం ప్రోక్తం. హి యస్మా దస్య బ్రహ్మస్వస్య భూమౌ ప్రతిక్రియా నాస్తి. ౩౪

కించ (హినస్తీతి) విషం త్వత్తారం భక్షయితార మేవ హన్తి అగ్నిస్త్వద్భిర్జలైః ప్రశామ్యతి అనేన సంసర్గిసంసర్గేణ మారకత్వాదగ్నితుల్యతాస్యాదిత్యేతదపి నాస్తీత్యుక్తం (అపి చ సమూల మితి.) వహ్నిర్హి మూలాన్యవిశేషయతి, బ్రహ్మస్వలక్షణారణిజః పావకస్తు కులం తదపి సమూలం దహతి. ౩౫

కించ (బ్రహ్మస్వ మితి.) దురనుజ్ఞాతం సమ్యగననుజ్ఞాతం సద్భుక్తం స్వం పుత్రం పౌత్రం చేతి త్రీన్ పురుషాన్ దహతి బలాద్రాజాద్యాశ్రయబలాత్ ప్రసహ్య బలాత్కృత్య భుక్తంతు దశ పూర్వాన్ పితృపితామహాదీన్ హన్తి నరకే పాతయతి అపరాన్ పుత్రపౌత్రాదీన్ దశ నాశయతి. ౩౬

తర్హి రాజానః కి మితి బ్రహ్మస్వం భుఞ్జత ఇత్యత్రాహ (రాజాన ఇతి.) యే రాజాన స్సాధు యథా తథా బ్రహ్మస్వ మభిమన్యన్తే ఆకాఙ్క్షన్తి తే రాజ్యలక్ష్మ్యా అన్ధా ఇతి శేషః. ఆత్మా పతత్యస్మిన్నితి తథా తన్నిరయం స ప్రతీక్షన్తే న విచారయన్తి అత స్తే కేవలం బాలిశాః మూఢాః. ౩౭

(గృహ్ణన్తీత్యాది శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం.) హృతం విత్తం యేషాం తేషాం అత ఏవ

విప్రాణాం హృతవిత్తానాం వదాన్యానాం కుటుమ్బినామ్. ౩౮

రాజానో రాజకుల్యాశ్చ తావతోఽబ్దాన్నిరఙ్కుశాః,
కుమ్భీపాకేన పచ్యన్తే బ్రహ్మదాయాపహారిణః. ౩౯

స్వదత్తాం పరదత్తాం వా బ్రహ్మవృత్తిం హరేత యః,
షష్టివర్షసహస్రాణి విష్ఠాయాం జాయతే క్రిమిః. ౪౦

న మే బ్రహ్మధనం భూయాద్గృధ్వా చాల్పాయుషో నృపాః,
పరాజితాశ్చ్యుతా స్థానాద్భవన్త్యుద్వేజినో వయమ్. ౪౧

విప్రం కృతాగస మపి నైవ ద్రుహ్యత మామకాః,
ఘ్నన్తం బహుశపన్తం వా నమస్కురుత నిత్యశః. ౪౨

యథాఽహం ప్రణమే విప్రా ననుకాలం సమాహితః,
తథా నమత యూయం చ యోఽన్యథా మే స దణ్డభాక్. ౪౩

రుదతాం విప్రాణాం అశ్రుబిన్దవః యావతః పాంసూన్ గృహ్ణన్తి ఆర్ద్రీకుర్వన్తి తావతోఽబ్దాన్వత్సరాన్ కుమ్భీపాకేన నిరయేణ పచ్యన్తే బ్రహ్మదాయాపహారిణః బ్రహ్మస్వాపహారిణః నిరఙ్కుశాః దుర్నివారాః రాజాదివిశేషణ మిదం ద్వయమ్. ౩౮-౩౯

(స్వదత్తా మితి.) బ్రహ్మవృత్తిం బ్రాహ్మణస్యాజీవికాం. ౪౦

బ్రహ్మస్వం న మాం స్పృశేదిత్యాశాస్తే (నమ ఇతి.) విపర్యయేఽనర్థమాహ య దితి. య ద్బ్రహ్మధనం, గృధ్వా అభికాఙ్క్ష్య అల్పాయుషః పరాజితాశ్చ రాజ్యా ద్భ్రష్టాశ్చ భవన్తి అతో వయ ముద్వేజినః భీతిమన్తో భవేమ. ౪౧

(విప్ర మితి.) మామకా యది యూయం మదీయా స్తర్హి కృతాపరాధమపి విప్రం నైవ ద్రుహ్యత. ఆర్షత్వా"త్క్రుధద్రుహే" తి చతుర్థ్యభావః. కిన్తు బహు యథా తథా శపన్తమపి నిత్యం, నమస్కురుత. ౪౨

ఇద మేవ దృష్టాన్తే ద్రఢయతి (యథేతి.) అనుకాలం త్రిసన్ధ్యం ప్రణమే నమస్కరోమి -యోఽన్యథా న నమే త్స దణ్డభాక్ మే మత్తః. ౪౩

(నృగోపాఖ్యానరమ్భః)

బ్రాహ్మణార్థో హ్యపహృతో హర్తారం పాతయత్యధః,
అజానన్తమపి హ్యేనం నృగం బ్రాహ్మణగౌరివ. ౪౪

ఏతద్విశ్రావ్య భగవాన్ముకున్దో ద్వారకౌకసః,
పావనస్సర్వభూతానాం వివేశ నిజమన్దిరమ్, ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, చతుష్షష్టితమోఽధ్యాయః.

న కేవల మర్థవాద ఇతి బిభీషికేయం కింతు ప్రత్యక్ష మిత్యాహ (**బ్రాహ్మణార్థ ఇతి.**) బ్రాహ్మణార్థో విప్రధనం హర్తారం అధోనరకే పాతయతి యథా అజానన్తమేనం నృగం బ్రాహ్మణస్య గౌరపాతయత్, అజానన్తమపీత్యనేన కిము వక్తవ్యం జానన్తం పాతయతీతి కైముత్య న్యాయోఽభిప్రేతః. ౪౪

(ఏత దితి.) ద్వారకౌకసః ప్రతి ఏతదుక్తం శ్రావయిత్వా తత్ర హేతుః సర్వలోకానాం పావనః. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, చతుష్షష్టితమోఽధ్యాయః.

అ థ ప ఞ్చ ష ష్టి త మో ఽ ధ్యా య ః

—* బలరామస్య పునర్నన్దవ్రజాగమనకథా. *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

బలభద్రః కురుశ్రేష్ఠ భగవాన్రథ మాస్థితః,
సుహృద్దిదృక్షు రుత్కణ్ఠః ప్రయయౌ నన్దగోకులమ్. ౧

పరిష్వక్త శ్చిరోత్కణ్ఠై ర్గోపైర్గోపీభి రేవ చ,
రామోఽభివాద్య పితరా వాశీర్భి రభినన్దితః. ౨

చిరం నః పాహి దాశార్హ సానుజో జగదీశ్వర,
ఇత్యారోప్యాఙ్క మాలిఙ్గ్య నేత్రైస్సిషిచతుర్జలైః. ౩

అథ పఞ్చషష్టితమోఽధ్యాయః,

అథ ప్రత్యేకం రామకృష్ణయో శ్చేష్టితాని వర్ణయతి (బలభద్ర ఇతి.) హే కురుశ్రేష్ఠ సుహృద్దిదృక్షు రితి సమస్తం పదం, సుహృదో బన్ధూన్ ద్రష్టుమిచ్ఛుః, తత్ర హేతు రుత్కణ్ఠః ప్రేమయుతః తద్విషయాభిలాషయుతో వా. ౧

(పరిష్వక్త ఇతి.) ఆలిఙ్గితః పితరౌ యశోదానన్దగోపౌ వభివాద్య ప్రణమ్య తాభ్యా మాశీర్భి రభినన్దితశ్చ. ౨

తదేవాహ (చిర మితి.) హే దాశార్హ హే జగదీశ్వర ఇదం సంబోధనద్వయం హేతుగర్భం, జగదీశ్వరత్వా త్త్వాశ్రితసంరక్షణార్థం దాశార్హేష్వవతీర్ణత్వాచ్చ సానుజ స్త్వం నోఽస్మాన్ చిరం పాహి చిరమాత్మరక్షాప్రార్థనయైవ తయోర్దీర్ఘాయుష్ట్వాదికం సర్వం ప్రార్థితప్రాయమేవ తేన వినా తదనుపపత్తే రిత్యాశయేన చిరం పాహీత్యుక్తం (ఇతీతి,) అఙ్కమారోప్యేత్యన్వయః, నేత్రైః నేత్రజై ర్జలైః హర్షజలై స్సిషిచతుః స్నపయామాసతుః.

(బలరామస్య పునర్నన్దవ్రజాగమనకథా)

గోపవృద్ధాంశ్చ విధివద్యవిష్ఠైరభివాదితః,
యథా వయో యథా సఖ్యం యథా సంబంధ మాత్మనః,
సముపేత్యాథ గోపాలాన్హాస్యహస్తగ్రహాదిభిః. ౪

విశ్రాన్తం సుఖమాసీనం పప్రచ్ఛుః పర్యుపాగతాః,
పృష్ట్వా చానామయం స్వేషు ప్రేమగద్గదయా గిరా,
కృష్ణే కమలపత్రాక్షే సంన్యస్తాఖిలరాధసః. ౫

కచ్చి న్నో బాన్ధవా రామ సర్వే కుశల మాసతే,
కచ్చిత్ స్మరథ నో రామ యూయం దారసుతాన్వితాః. ౬

దిష్ట్యా కంసో హతః పాపో దిష్ట్యా ముక్తా స్సుహృజ్జనాః,
నిహత్య నిర్జిత్య రిపూ న్దిష్ట్యా దుర్గం సమాశ్రితాః, ౭

(గోపవృద్ధానితి.) తతో గోపవృద్ధాం శ్చాభివాద్యేతి శేషః. యవిష్ఠైః న్యూనవయస్కైః అభివన్దితః కించ (యథా వయ ఇతి.) అథ తతో హాస్యాదిభిః ఆదిశబ్దేన ఆలిఙ్గనాదిపఙ్గ్రిహః, ఆత్మనస్స్వస్య. వయస్సఖ్యసంబన్ధానురూపం గోపాన్ సముపేత్య ఉపవివేశేతి శేషః. ౪

(విశ్రాన్త మితి సార్ధమేకాన్వయం.) అనామయమారోగ్యం పృష్ట్వా కమలపత్రాక్షే కృష్ణే. సంన్యస్తాః సమ్యక్తైహితాః సకలా రాధసః బుద్ధయో యై స్తే కృష్ణైకప్రవణచిత్తా ఇత్యర్థః. ప్రేమ్ణా గద్గదయా గిరా. పరిపప్రచ్ఛుః. ౫

ప్రశ్నమేవాహ (కచ్చి దిత్యాదినా.) హే రామ నోఽస్మాకం సర్వే. బాన్ధవాః, కుశలం. మాసతే కచ్చి ద్దారై స్సుతై రన్వితాః ఇదం విస్మృత్య భావసూచకం విశేషణం, యూయం నోఽస్మాన్, స్మరథ కచ్చిత్. ౬

(దిష్ట్యే) త్యానన్దే. అయ మస్మాకమానన్ద ఇత్యర్థః, సుహృజ్జనాః వసుదేవదేవక్యాదయః ముక్తాః కంసనిర్బన్ధాత్ మోచితాః, కాంశ్చిద్రిపూ న్నిహత్య కాంశ్చి న్నిర్జిత్య చ దుర్గం జలదుర్గం ద్వారకా మిత్యర్థః. ౭

గోప్యో హసన్త్యః పప్రచ్ఛూ రామసన్దర్శనాదృతాః.
కచ్చిదాస్తే సుఖం కృష్ణః పురస్త్రీజనవల్లభః. ౮

కచ్చిత్స్మరతి వా బన్ధూన్ పితరం మాతరం చ సః.
అపి వా స్మరతేఽస్మాక మను సేవాం మహాభుజః. ౯

మాతరం పితరం భ్రాతౄ న్పతీన్పుత్రాన్స్వసౄరపి.
యదర్థేఽత్యాక్ష్మ దాశార్హ దుస్త్యజా న్స్వజనా న్ప్రభో. ౧౦

తాన స్సద్యః పరిత్యజ్య గతస్సఞ్ఛిన్నసౌహృదః.
కథన్ను తాదృశం స్త్రీభి ర్న శ్రద్ధీయేత భాషితమ్. ౧౧

(గోప్య ఇతి.) రామస్య దర్శనే పునః పునర్వీక్షణే ఆదృతాః పప్రచ్ఛుః. ప్రశ్న మేవాహ కచ్చిదాస్త ఇతి. పురస్త్రీజనవల్లభ ఇత్యనేన గ్రామ్యస్త్రీష్వాత్మసు తస్య ప్రీత్యభావో హేతుగర్భితః. ౮

స కృష్ణః పితరం నన్దం మాతరం యశోదాం చ స్మరతి కచ్చిత్ (అపి వేతి.) అస్మాక మనుసేవా మనువర్తనం స్మరతే కిం వా న స్మరత్యేవేతి భావః. ౯

ఏత దేవ స్పష్టయితుం తస్య సౌహార్దాభావ మాహుః (మాతర మితి సార్ధేన.) హే దాశార్హ హే ప్రభో మాత్రాదీ న్యాంశ్చ స్వజనాన్ యదర్థే యన్నిమిత్త మత్యాక్ష్మ త్యక్తవత్యః, తా నోఽస్మాన్ సద్య ఏవ పరిత్యజ్య గతః అత ఏవ సంఛిన్నం సౌహృదం యేన. తథాభూతః తర్హి తద్గమనే యుష్మాభిః ప్రతిబన్ధః కిం న కృతః, తద్వాక్యవిశ్వాసా దితి చేత్ విశ్వాసః కి మితి కృత స్తత్రాహుః కథన్న్వితి. తాదృశ మిత్యనేన వఞ్చనశీలత్వం వివక్షితం. స్త్రీభిరిత్యనేన మౌఢ్యమభిప్రేతం. కథం న శ్రద్ధీయేత న విశ్వస్యేత. అజ్ఞత్వాద్విశ్వసితవత్యస్స్మేతి భావః. ౧౦-౧౧

వక్తృబహుత్వాన్నానావిధాని వాక్యాని తత్రాన్యా ఊచుః (కథ మితి.) అనవస్థితః చఞ్చలః ఆత్మా మనో యస్య తస్య కృతఘ్నస్య చ కథమ్ బుధాః కుశలాః పురస్త్రియో గృహ్ణన్తి విశ్వసన్తి. అన్యా ఊచుః గృహ్ణన్తి వా ఇతి విచిత్రాః కథాః భాషణాని యస్య తస్య హేతుగర్భమిదం. భాషణేనైవ వ్యామోహయితు రిత్యర్థః, సున్దరం స్మితం యస్మిన్ తేనావలోకనేన ఉచ్ఛ్వసిత ఉద్దీపితో యః స్మరః కామః తేనాతురాః ఆకులాః. ఇదమపి హేతుగర్భం, తత్త్వా. తాః గృహ్ణన్తి. వై ఇతి నిశ్చయే. ౧౨

(బలరామస్య పునర్నన్దవ్రజాగమనకథా)

కథన్ను గృహ్ణ న్త్యనవస్థితాత్మనో వాచః కృతఘ్నస్య బుధాః పురస్త్రియః,
గృహ్ణన్తి వై చిత్రకథస్య సున్దరస్మితావలోకోచ్ఛ్వసితస్మరాతురాః. ౧౨

కిం న స్తత్కథయా గోప్యః కథాః కథయతాఽపరాః,
యాత్యస్మాభి ర్వినా కాలో యది తస్య తథైవ నః. ౧౩

ఇతి ప్రహసితం శౌరే ర్జల్పితం చారువీక్షితమ్,
గతిం ప్రేమపరిష్వఙ్గం స్మరన్త్యో రురుదుః స్త్రియః. ౧౪

సఙ్కర్షణ స్తాః కృష్ణస్య సన్దేశై ర్హృదయఙ్గమైః.
సాన్త్వయామాస భగవా న్నానాఽనునయకోవిదః. ౧౫

ద్వౌ మాసౌ తత్ర చావాత్సీ న్మధుం మాధవ మేవ చ,
రామః క్షపాసు భగవాన్ గోపీనాం ముద మావహన్. ౧౬

అపరా ఊచుః (కిం న ఇతి.) హే గోప్యః, తస్య కథయా వార్తయా నోఽస్మాకం కిం కో వా పుమ్పురుషార్థః, అతోఽన్యాః కథాః కథయత తస్య కృష్ణస్యాస్మా భిర్వినా, యది. కాలో యాతి తర్హి, తథైవ నోఽస్మాకమపి యాత్యేవ, కిన్తు, తస్య సుఖేన, అస్మాకం తు దుఃఖేనేత్యేతావానేవ విశేష ఇత్యనేన ధ్వనితమ్. ౧౩

(ఇతీతి.) ప్రేమ్ణా పరిష్వఙ్గ మాలిఙ్గనం చ, స్మరన్త్యః. ౧౪

(సఙ్కర్షణ ఇతి.) నానావిధేష్వ, నునయేషు కోవిదో నిపుణః తాః గోపీ స్సాన్త్వయా మాస. ౧౫

(ద్వావితి.) మధుం చైత్రం మాధవం వైశాఖం చే, త్యేతౌ ద్వౌ, మాసౌ వవాత్సీ దుషితవాన్, అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా. కథంభూతస్సన్, తాసు మధుమాధవయోస్సంబన్ధినీషు క్షపాసు రాత్రిషు గోపీనాం పూర్వం, స్వపరిగృహీతగోపీనాం ప్రజాన్నిష్క్రమణానన్తరముత్పన్నానాం వా రతిమనురాగం, మావహన్ ఉద్రేచయన్. ౧౬

కించ (పూర్ణేతి.) పూర్ణచన్ద్రస్య, కలాభిః మరీచిభిః, అమృష్టే ఉజ్వలే కౌముదీగన్ధ

పూర్ణచన్ద్రకలామృష్టే కౌముదీగన్ధవాయునా.
యమునోపవనే రేమే సేవితే స్త్రీగణైర్వృతః. ౧౭

వరుణప్రేషితా దేవీ వారుణీ వృక్షకోటరాత్,
పతన్తీ తద్వనం సర్వం స్వగన్ధే నాధ్యవాసయత్. ౧౮

తం గన్ధం మధుధారాయా వాయునోపహృతం బలః.
ఆఘ్రాయోపగత స్తత్ర లలనాభిః పపౌ సమమ్. ౧౯

ఉపగీయమాన ఉద్గాయ న్వనితాశోభిమణ్డలే,
రేమే కరేణుయూథేషు మహేన్ద్ర ఇవ వారణః. ౨౦

నేదు ర్దుందుభయో వ్యోమ్ని వవృషుః కుసుమై ర్ముదా.
గన్ధర్వా మునయో రామం తద్వీర్యై రీడిరే ముదా. ౨౧

వాయునా కుముద్వతీనాం గన్ధవాతేన, సేవితే యద్వా కౌముదీశబ్దేన తద్వికాసితాని కుముదాని లక్ష్యన్తే, కుముదగన్ధవాయునే త్యర్థః. యమునాయాః ఉపవనే, స్త్రీసమూహైః, పరివృతో, రేమే. ౧౭

(వరుణేతి.) వారుణీ సుధయా సహోత్పన్నా మదిరా, సా, వరుణప్రేరితా సతీ, ఇదమేవ తస్యాం వారుణీశబ్దప్రవృత్తౌనిమిత్తం, వృక్షకోటరా, దాపతన్తీం, అథ స్రవన్తీ, స్వగన్ధేవ, త, ద్వన, మధ్యవాసయత్ పరిమళయాం చకార. ౧౮

(త మితి.) తం వాయునోపహృతం, ఘ్రాణం ప్రత్యానీతం మధురాయాః, గన్ధ మాఘ్రాయ, తత్రాగతో బలో రామః, స్త్రీభిస్సహ, పపౌ పీతవాన్. ౧౯

వనితానాం, శోభిని మణ్డలే ఉపగీయమానః, స్వయం చోద్గాయన్, రేమే, యథా కరేణూనాం ఇభీనాం, యూథేషు మాహేన్ద్రో, వారణో గజః ఐరావత స్తద్వత్. ౨౦

(నేదు రితి) వవృషుః, దేవా ఇత్యధ్యాహారః, ముదా హర్షేణ, తస్య రామస్య, వీర్యైః వీర్యప్రకాశకైః వచోభిః, ఈడిరే తుష్టువుః. ౨౧

(బలరామస్య పునర్నన్దవ్రజాగమనకథా)

ఉపగీయమానచరితో వనితాభిర్హలాయుధః,
వనేషు వ్యచరత్క్షీబో మదవిహ్వలలోచనః. ౨౨

స్రగ్వ్యేకకుణ్డలో మత్తో వైజయన్త్యా చ మాలయా,
బిభ్రత్స్మితముఖామ్భోజం స్వేదప్రాలేయభూషితమ్ ౨౩

స ఆజుహావ యమునాం జలక్రీడార్థ మీశ్వరః,
నిజవాక్య మనాదృత్య మత్త ఇత్యాపగాం బలః,
అనాగతాం హలాగ్రేణ కుపితో విచకర్ష హ. ౨౪

పాపే త్వం మామవజ్ఞాయ యన్నాయాసి మయాఽఽహుతా,
నేష్యే త్వాం లాఙ్గలాగ్రేణ శతధా కామచారిణీమ్. ౨౫

ఇత్థ, ముపగీయమానాని చరితాని యస్య సః. క్షీబో మత్తః. మదేన విహ్వలే చఞ్చలే లోచనే యస్య సః, వనితాభి స్సహ వనే, చచార. ౨౨

తమేవ విశినష్టి (స్రగ్వీతి.) స్రగస్యాస్తీతి తథా, ఏకం కుణ్డలం యస్య సః. వనమాలయా అలఙ్కృత ఇతి శేషః, స్వేద ఏవ, ప్రాలేయం హిమం తేన, భూషితం స్మితయుక్తం, ముఖామ్భోజం, బిభ్రాణః. ౨౩

తస్యైవ చరిత్రాన్తరమాహ (స ఇత్యాదినా.) ఈశ్వరః ప్రభుః, సరామః, ఆజుహావ ఆహూతవాన్, తతో, మత్తోఽయ, మిత్యాత్మవాక్య, మనాదృత్య, నాగతా మాపగాం యమునాం. కుపితో బలరామః, హలాగ్రేణ, విచకర్ష ఆకృష్టవాన్, హేతి విస్మయే. ౨౪

(పాపే ఇతి.) ఆహుతేతి చ్ఛేదః, పాపే యద్యతో మయా, త్వ, మాహూతా, మా, మవజ్ఞాయ అవహేళ్య, నాగతాఽసి, అత, స్త్వాం, స్వైరచారిణీం, శతధా నేష్యామి శతకుల్యావతీం కరిష్యే. ౨౫

ఇత్యేవం, నిర్భర్త్సితా, అత ఏవ, భీతా, యమునా, తథైవ కర్తుం, అయం ప్రభు రితి, శఙ్కితా. హే నృప, పాదయోః, పతిత్వా, యదునన్దనం రామం ప్రతి, ఉవాచ. ౨౬

ఏవం నిర్భర్త్సితా భీతా యమునా యదునన్దనమ్,
ఉవాచ చకితా వాచం పతితా పాదయోర్నృప. ౨౫

రామ రామ మహాబాహో న జానే తవ విక్రమమ్,
యస్యైకాంశేన విధృతా జగతీ జగతఃపతే. ౨౬

పరం భావం భగవతో భగవన్మామజానతీమ్,
మోక్తుమర్హసి విశ్వాత్మన్ ప్రపన్నాం భక్తవత్సల. ౨౭

తతో వ్యముఞ్చద్యమునాం యాచితో భగవాన్బలః,
విజగాహే జలం స్త్రీభిః కరేణుభి రివేభరాట్. ౨౮

వాచ మేవాహ (రామేతి.) తవ విక్రమం మహిమానం న జానే, అపారత్వా దితి భావః. తదేవ స్పష్టయితు మాహ యస్యేతి. హే జగతాంపతే, షష్ఠ్యన్తపాఠే, తస్య యస్య. ఏకాంశేన, సహస్రతమమూర్ధైకదేశేన, జగతీ పృథ్వీ. విధృతా విశేషేణ ధృతా, తస్య తవేతి సంబన్ధః. ౨౫

భగవత స్తవ పరం నిరపధికం భావం ప్రభావం హే భగవన్ అజానతీం అధునా ప్రపన్నాం చ మాం మోక్తు మర్హసి తదుపయుక్తం సంబోధయతి భక్తవత్సలేతి. ముఞ్చేత్యపస్య యథాపూర్వం గమయే త్యర్థః. ౨౬

(తత ఇతి.) బలో రామః ఇత్థం యాచితః తాం యమునాం వ్యముఞ్చత్. తత స్త్రీభిస్సహ జలం విజగాహే చ యథా కరేణుభి స్సహేభరాట్ తద్వత్. ౨౭

(కామ మితి.) కామం యథేచ్ఛం విహృత్యోత్తీర్ణాయ నిర్గతాయ రామాయ అపితామ్బరే నీలామ్బరే మహార్హాణి అనర్ఘాణి భూషణాని కాన్తిమతీమమ్లానశ్రియం స్రజం మాలాం చ దదౌ, యమునేతి కర్తృపదాధ్యాహారః. యత్తు "వరుణప్రహితాం చాస్మై మాలా మమ్లానపఙ్కజామ్. సముద్రాభే తథా వస్త్రే నీలే లక్ష్మీరయచ్ఛ తే" తి వైష్ణవం వచనం, తత్రాపి లక్ష్మీః దర్శనీయరూపా మూర్తిధరా యమునేతి వ్యాఖ్యేయమ్. ౨౮

(బలరామస్య పునర్నన్దవ్రజాగమనకథా)

కామం విహృత్య సలిలాదుత్తీర్ణాయాసితామ్బరే.
భూషణాని మహార్హాణి దదౌ కాన్తిమతీం స్రజమ్. ౩౦
వసిత్వా వాససీ నీలే మాలా మాముచ్య కాఞ్చనీమ్.
అద్యాపి దృశ్యతే రాజ న్యమునాకృష్టవర్త్మనా.
బలస్యానన్తవీర్యస్య వీర్యం సూచయతీవ హి. ౩౨
ఏవం సర్వా నిశా యాతా ఏకేవ రమతో వ్రజే.
రామస్యాక్షిప్తచిత్తస్య మాధుర్యైర్వ్రజయోషితామ్. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, పఞ్చషష్టితమోఽధ్యాయః.

(వసిత్వేతి.) వసిత్వా పరిధాయ కాఞ్చనీం స్వర్ణమయీం మాలా మాబధ్య కణ్ఠే నిధాయ కాఞ్చనీం మాలా మిత్యనుక్తభూషణోపలక్షణం. ఇత్థం సుష్ఠ్వలఙ్కృతః, శ్రీభిస్సహ రేజే యథా మాహేన్ద్రో వారణ స్తద్వత్. ౩౦

హలేన కృష్టా యమునే త్యేవదసంభావితం మన్వానస్య రాజ్ఞస్సంశయం విరాచికీర్షయాఽఽహ (అద్యాపీతి.) హే రాజ న్ననన్తం వీర్యం యస్య తస్య బలస్య రామస్య వీర్యం సూచయన్తీ లక్షణహేత్వో రితి శతృప్రత్యయాన్తాత్ జీప్, సూచయతు మిత్యర్థః. ఆకృష్టవర్త్మనా హలాకృష్టమార్గేణ యమునా స్యన్దమానేతి శేషః. ౩౧

(ఏవ మితి.) ఆక్షిప్తం రిరంసా ప్రవణం చిత్తం యస్య తస్య వ్రజే రమతో రామస్య మాధుర్యైః విలాసై స్సర్వా నిశాః రాత్రయః యోషితా మేకేవ నిశా యాతా ఏకనిశాప్రాయా బభూవు రిత్యర్థః ౩౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలంగుర్యోః సుతేన వత్సర ... పరిపయప్రసన్న ... కీర్తినమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవ ... వ శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, పఞ్చషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ షట్షష్టితమోఽధ్యాయః

—* శ్రీకృష్ణకృతపౌణ్డ్రికకాశిరాజవధాదికథారమ్భః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

నన్దవ్రజం గతే రామే కరూషాధిపతి ర్నృప,
వాసుదేవోఽహ మిత్యజ్ఞో దూతం కృష్ణాయ ప్రాహిణోత్. ౧

త్వం వాసుదేవో భగవా నవతీర్ణో జగత్పతిః,
ఇతి ప్రస్తోభితో బాలై ర్మేనే స్వాత్మాన మచ్యుతమ్. ౨

దూతం చ ప్రాహిణోన్మన్దః కృష్ణాయావ్యక్తవర్త్మనే,
ద్వారకాయాం యథా బాలో నృపో బాలకృతోద్యమః. ౩

అథ షట్షష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ కృష్ణచరితం పౌణ్డ్రికవధకాశీపురదహనాత్మక మనువర్ణయతి (నందవ్రజమిత్యాదినా) హేనృప కరూషాణాం దేశానా మధిపతి రహమేవ వాసుదేవ ఇత్యభిమన్యమానః. అత ఏవ అజ్ఞః. శ్రీకృష్ణాయ దూతం ప్రాహిణోత్ ప్రేషయామాస, దూతముఖేన వక్ష్యమాణం వచః, ప్రాహిణో దిత్యర్థః. ౧

తదేవాహ (త్వమితి.) ఇతీత్థం, బాలై రజ్ఞైస్త్వం. ప్రస్తోభితః. స్తుత్యా ముఖా ప్రోత్సాహితః. అహంతు ఆత్మానమేవాచ్యుతం వాసుదేవం, మేనే మనవై. ౨

(దూత మితి.) అస్మై తద్వక్తుమిత్యాదిః, న వ్యక్తం వర్త్మ యాథాత్మ్యం యస్య తస్మై, కిం వక్తుమిత్యత ఆహ ద్వారకాయామితి, బాలై రజ్ఞైః. యథా బాలః, క్రీడాయాం నృపః కృతః, నృపత్వేన కల్ప్యతే తథా త్వమప్యబుధోఽజ్ఞో ద్వారకాయాం నృపత్వేన కల్పిత ఇత్యేత త్త్వం వాసుదేవ ఇతి పూర్వోక్తం చ, వక్తు మిత్యర్థః. ౩

(శ్రీకృష్ణకృతపౌణ్డ్రికకాశిరాజవధాదికథారమ్భః)

దూత స్తద్ద్వారకా మేత్య సభాయా మాస్థితం ప్రభుమ్,
కృష్ణం కమలపత్రాక్షం రాజసన్దేశ మబ్రవీత్. ౪

వాసుదేవోఽవతీర్ణోఽహ మేక ఏవ న చాపరః,
భూతానా మనుకమ్పార్థం త్వం తు మిథ్యాభిధాం త్యజ. ౫

యాని త్వమస్మచ్చిహ్నాని మౌఢ్యా ద్బిభర్షి సాత్వత,
త్యక్త్వైహి మాం త్వం శరణం నో చే దేహి మమాహవమ్. ౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

వికత్థనం తదాకర్ణ్య పౌణ్డ్రికస్యాల్పమేధసః,
ఉగ్రసేనాదయ స్సభ్యా ఉచ్చకై ర్జహసు స్తదా. ౭

ఉవాచ దూతం భగవా న్పరిహాసకథా మను,

(దూత ఇతి) తత్ తతః. రాజసందేశం రాజ్ఞః, పౌణ్డ్రికస్య, సందేశమ్. ౪

తదేవాహ (వాసుదేవ ఇతి.) న చాపరః, న త్వం వాసుదేవ ఇతి భావః. కింతు త్వం భూతానాం స్వసంబంధవిషయభూతానా మనుకమ్పార్థం. మిథ్యా వాసుదేవః, అత స్తాం, మభిధా మాఖ్యాం త్యజ. ౫

(యానీతి.) హే సాత్వత అస్మదసాధారణాని యాని చిహ్నాని శఙ్ఖచక్రాదీని త్వం మౌఢ్యా ద్బిభర్షి తానీత్యక్త్వా మాం శరణమేహ్యాగచ్ఛ నో చే చ్ఛరణం నాభ్యేషి తర్హి ఆహవం యుద్ధం దేహి యుధ్యస్వేత్యర్థః. ౬

(వికత్థన మితి.) తద్దూతోక్త మల్పబుద్ధేః పౌణ్డ్రికస్య వికత్థన, మాకర్ణ్య సభ్యా స్సభాయాం స్థితాః. జహసుః హసితవంతః. ౭

(ఉవాచేతి,) పరిహాసకథా మను, ఉగ్రసేనాదీనాం పరిహాసకథనానంతరం ప్రాహ, తదేవాహ

ఉత్స్రక్ష్యే మూఢచిహ్నాని యైస్త్వ మేవం వికత్థసే. ౮

ముఖం తదపిధాయాజ్ఞకఙ్కగృధ్రవటైర్వృతః,
శయిష్యసే హతస్తత్ర భవితా శరణం శునామ్. ౯

ఇతి దూతస్త మాక్షేపం స్వామినే సర్వమాహరత్,
కృష్ణోఽపి రథ మాస్థాయ కాశీ ముపజగామ హ. ౧౦

పౌణ్డ్రకోఽపి త దుద్యోగ ముపలభ్య మహారథః,
అక్షౌహిణీభి స్సహితో నిశ్చక్రామ పురాద్బహిః. ౧౧

తస్య కాశీపతిర్మిత్రం పార్ష్ణిగ్రాహోఽన్వయాన్నృప,
అక్షౌహిణీభి స్తిసృభి రపశ్యత్పౌణ్డ్రకం హరిః. ౧౨

ఉత్స్రక్ష్య ఇతి. హే మూఢ చిహ్నాని త్వయా ధృతాని. ఉత్స్రక్ష్యే త్యాజయిష్యామి, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి(యైశ్చిహ్నైః) త్వ మేవం వికత్థసే. ౮

మాం శరణమేహీత్యస్యోత్తరమాహ(ముఖమితి.)హే అజ్ఞ తత్ యేనేత్థం వికత్థితం తన్ముఖ మపి పిధాయాచ్ఛాద్య కఙ్కాదిభిః వృతః శయిష్యసే వటాః కఙ్కాదివత్ పక్షివిశేషాః. తత స్తత్ర శయనస్థలే భవాన్ శునాం శరణం. భవితా భవిష్యతి. మయా హతం శయితం చ త్వాం శ్వసృగాలాదయః ఖాదిష్యంతీతి భావః. ౯

(ఇతీతి.) ఆక్షేప మధిక్షేపం స్వామినే పౌణ్డ్రకాయ సమాహరత్ ఆగత్య న్యవేదయదిత్యర్థః. కృష్ణోఽపీతి. ఆస్థాయ అధిష్ఠాయ కాశీ ముపజగామ, తత్సమీపముపజగామే త్యర్థః. ౧౦

(పౌణ్డ్రకోఽపీతి) తస్య కృష్ణస్యో. ద్యోగ ముపగమ్య ఉపలభ్య జ్ఞాత్వా. ద్రుతం శీఘ్రం. పురాత్కారూషపురా న్నిశ్చక్రామ(యద్వా)పౌణ్డ్రకస్య తదా మిత్రపురేఽవస్థానా త్కాశీపురాదిత్యర్థః. ౧౧

(తస్యేతి.) తస్య పౌణ్డ్రకస్య మిత్రం సఖా కాశీపతిః కాశిరాజః. పార్ష్ణిగ్రాహః, పృష్ఠతో రక్షకః, సహాయభూతస్సన్ తిసృభి. రక్షౌహిణీభి స్సహ అన్వయాత్ అనుజగామ, తదా హరిః కృష్ణః. పౌణ్డ్రకం దదర్శ. ౧౨

(శ్రీకృష్ణకృతపౌణ్డ్రికకాశిరాజవధాదికథారమ్భః)

తమాయాన్తం రథోపస్థే శఙ్ఖార్యసిగదాశార్ఙ్గశ్రీవత్సాద్యుపలక్షితమ్,
బిభ్రాణం కౌస్తుభమణిం వనమాలావిభూషితమ్. ౧౩

కౌశేయవాససీ పీతే వసానం గరుడధ్వజమ్,
అమూల్యమౌళ్యాభరణం స్ఫురన్మకరకుణ్డలమ్. ౧౪

దృష్ట్వా త మాత్మనాతుల్యవేషం కృత్రిమమాస్థితమ్,
యథానటం రఙ్గగతం విజహాస భృశం హరిః. ౧౫

శూలైర్గదాభిః పరిఘైశ్శక్త్యృష్టిభిః ప్రాసతోమరైః,
అసిభిః పట్టిసైర్బాణైః ప్రాహర న్నరయో హరిమ్. ౧౬

కృష్ణస్తు తత్పౌణ్డ్రికకాశిరాజయో ర్బలం గజస్యన్దనవాజిపత్తిమత్,
గదాసిచక్రేషుభి రార్దయద్భృశం యథా యుగాన్తే హుతభుక్పృథక్ప్రజాః. ౧౭

కథంభూతం? శఙ్ఖాదిభి రుపలక్షితం తత్ర అరి అరయుక్తం చక్రం కౌస్తుభమణిం బిభ్రాణం, వనమాలయా విరాజితమ్. ౧౩

పీతే పిశఙ్గే. కౌశేయవస్త్రే. వసానం పరిదధానం గరుడః, కృత్రిమో. ధ్వజే యస్య అమూల్య మనర్ఘం మౌళ్యాభరణం. యస్య స్ఫురంతీ మకరాకారే కుణ్డలే యస్య. ౧౪

ఆత్మనా కృష్ణేన తుల్యో వేషో యస్య తం. అథాపి కృత్రిమం వేష మాస్థితమాశ్రితం. తత్ర దృష్టాంతః. యథా నటం రఙ్గగతమితి, రఙ్గే నృత్యస్థలే గతం నటమివ స్థిత మిత్యర్థః. తమేవంవిధం దృష్ట్వా హృది భృశం, ప్రహసితవాన్. ౧౫

(శూలై రితి.) తదా. అరయః శత్రవః, కృష్ణం శూలాదిభిః, ప్రాహరన్ ప్రత్యాహత వంతః. ౧౬

(కృష్ణస్త్వితి.) గజాదయోఽస్య సంతీతి తథా చతురఙ్గమిత్యర్థః, త, త్పౌణ్డ్రికకాశిరాజయోః, బలం గదాదిభిః, భృశం. అర్దయత్ పీడమామాస, ఆజఘ్న ఇతియావత్. యథా యుగాంతాగ్నిః, పృథ క్ప్రజాః చతుర్విధభూతగ్రామా నర్దయిష్యతి తద్వత్. ౧౭

ఆయోధనం తద్రథవాజికుఞ్జరద్విపత్ఖరోష్ట్రైరరిణా చ ఖణ్డితైః,
బభౌ చిరం మోదవహం మనస్వినా మాక్రీడనం భూతపతే రివోల్బణమ్. ౧౮

అథాహ పౌణ్డ్రకం శౌరి ర్భోభోః పౌణ్డ్రక యద్భవాన్,
దూతవాక్యేన మా మాహ తాన్యస్త్రాణ్యుత్సృజామి తే. ౧౯

త్యాజయిష్యేఽభిధానం మే యత్త్వయాఽజ్ఞ మృషా ధృతమ్,
వ్రజామి శరణం తేఽద్య యది నేచ్ఛామి సంయుగమ్. ౨౦

ఇతి క్షిప్త్వా శితై ర్బాణై ర్విరథీకృత్య పౌణ్డ్రకమ్,
శిరోఽవృశ్చ ద్రథాఙ్గేన వజ్రేణేన్ద్రో యథా గిరేః. ౨౧

తథా కాశిపతేః కాయాచ్ఛిర ఉత్కృత్య పత్రిభిః,
న్యపాతయత్కాశిపుర్యాం పద్మకోశ మివానిలః. ౨౨

(ఆయోధన మితి.) అరిణా చక్రేణ, చకారాద్గదాదిభిశ్చ ఖణ్డితైః రథాదిభిః, త దాయోధనం యుద్ధస్థలం మనస్వినాం శూరాణాం చిరం సంతోషావహం స్త ద్రేజే, భూతపతేః ఆక్రీడన మివ కల్పాంతే రుద్రస్య క్రీడాస్థానమివ ఉల్బణం దారుణం స ద్బభావితి సంబంధః. ౧౮

(అథేతి ఉక్తిమేవాహ భోభో ఇత్యాదినా సంయుగ మిత్యంతేన.) భోభోః పౌణ్డ్రక దూత వాక్యముఖేన భవాన్మాం ప్రతి య దాహ "యాని త్వమస్మచ్చిహ్నానీ" త్యాది తాన్యేవాస్త్రాణ్యు త్సృజామి ప్రతియోక్ష్యామి. ౧౯

హే అజ్ఞ, మే మత్సంబంధి మదసాధారణ మిత్యర్థః. అభిధానం నామ తే త్వయా మృషా ధృతం త త్త్యాజయిష్యే, యది సంయుగం నేచ్ఛామి. సంయుగాద్భీతోఽస్మి చేత్ త్వాం శరణం వ్రజామి నాహం భీత ఇత్యర్థః. ౨౦

(ఇతీతి.) ఉక్త్వేతి శేషః. రథాఙ్గేన చక్రేణ, శిరోఽవృశ్చ్యత్ చిచ్ఛేద, యథేంద్రో వజ్రేణ గిరే శ్శృఙ్గం తద్వత్. ౨౧

(తథేతి.) పత్రిభిః బాణైః కాశిపతేః కాయా చ్ఛిరః, ఉత్కృత్య, ఉత్ప్లుతం యథా తథా ఛిత్త్వా కాశిపుర్యాం న్యపాతయత్, అనిలో వాయుః పద్మకోశమివ. ౨౨

(శ్రీకృష్ణకృతపౌణ్డ్రికకాశిరాజవధాదికథారమ్భః)

ఏవం మత్సరిణం హత్వా పౌణ్డ్రికం ససఖం హరిః,
ద్వారకా మావిశ త్సిద్ధైర్గీయమానకథామృతః. ౨౩

స నిత్యం భగవద్ధ్యానప్రధ్వస్తాఖిలబన్ధనః,
బిభ్రాణశ్చ హరే రాజన్స్వరూపం తన్మయోఽభవత్. ౨౪

శిరః పతిత మాలోక్య రాజద్వారి సకుణ్డలమ్,
కి మిదం కస్య వా వక్త్ర మితి సంశిశ్యిరే జనాః. ౨౫

రాజ్ఞః కాశిపతేర్జ్ఞాత్వా మహిష్యః పుత్రబాన్ధవాః,
పౌరాశ్చ హతరాజానో నాథ నాథేతి ప్రారుదన్. ౨౬

(ఏవ మితి.) ససఖం సకాశిరాజం మత్సరిణం శత్రుం పౌణ్డ్రికం హత్వా సిద్ధై ర్గీయమానా కథై వామృతం, యస్య స హరిః ద్వారకాం వివేశ. ౨౩

(స ఇతి.) స పౌణ్డ్రికః, భగవతః, శ్రీకృష్ణస్య ధ్యానేన ధ్వస్తాన్యఖిలాని బంధనాని కర్మబంధనాని యస్య సః, హేతుగర్భమిదం. తథా హరేః, కృష్ణస్య రూపం రూపతుల్యం రూపం స్వవేషం. బిభ్రాణ ఇత్యపి. తత్త్వా త్తన్మయ స్తదీయవేషప్రచురో బభూవ, సాధర్మ్యం గత ఇత్యర్థః. శిరశ్ఛేదేన దోషస్య ప్రాయశ్చిత్తం కృతం. అత భగవద్ధ్యానస్య ఫలం త త్సాధర్మ్యం లబ్ధమితి భావః. ౨౪

(శిర ఇతి.) ప్రథమం కిమిదమితి పశ్చాత్సకుణ్డలత్వా చ్ఛిర ఇతి. తతః కస్యేదం ముఖమితి సంశిశ్యిరే సంశయం చక్రుః. ౨౫

(రాజ్ఞ ఇతి.) తతః క్రమేణ కాశిపతేః, రాజ్ఞ ఏవేదం శిరః, ఇతి జ్ఞాత్వా నిశ్చిత్య మహిష్య స్తస్య భార్యాః, పుత్రాదయ శ్చేత్థం రురుదుః. ౨౬

సుదక్షిణ స్తస్య సుతః కృత్వా సంస్థావిధిం పితుః,
నిహత్య పితృహన్తారం యాస్యామ్యపచితిం పితుః. ౨౭

ఇత్యాత్మనాభిసన్ధాయ సోపాధ్యాయో మహేశ్వరమ్,
సుదక్షిణోఽర్చయామాస పరమేణ సమాధినా. ౨౮

పితృహన్తృవధోపాయం స వవ్రే వరమీప్సితమ్,
ప్రీతో వివిక్తే భగవాం స్తస్మై వర మదా ద్భవః. ౨౯

రుద్రః—

త్వం దక్షిణాగ్నిం పరిచర బ్రాహ్మణై స్సమమృత్విజమ్,
అభిచారవిధానేన స చాగ్నిః ప్రమథై ర్వృతః. ౩౦

సాధయిష్యతి సఙ్కల్పమ బ్రహ్మణ్యే ప్రయోజితః,
ఇత్యాదిష్ట స్తథా చక్రే కృష్ణాయాభిచరన్కుధీః. ౩౧

(పుత్ర ఇతి.) తస్య కాశిరాజస్య సుదక్షిణో నామ పుత్ర ఆసీ దితి కావ్యాంతరం, స చ సుదక్షిణః పితు స్సంస్థావిధి ముత్తరక్రియాం కృత్వా మత్పితృహంతారం హత్వా పితు రపచితిం ఋణాపనయనాత్మికాం నిష్కృతిం యాస్యామి. ౨౭

(ఇతీత్థం) అభిసంధానయోపాధ్యాయేన సహితః, పరమేణ సమాధినా ధ్యానయోగేన మహేశ్వరం రుద్ర మారాధయామాసేతి సంబంధః. ౨౮

(పితృహంతు రితి.) సుదక్షిణః, ప్రసన్నం పరమేశ్వరం రుద్రం ప్రతి వధోపాయమేవ వరం వవ్రే "శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవ" దితి న్యాయేన మహేశ్వరపరమేశ్వరమితి చ మునిప్రయోగః, (ప్రీత ఇతి.) వివిక్తే ఏకాంతే ప్రీతః ప్రసన్నో. రుద్రః, తస్మై వరం దదౌ. ౨౯

వరమేవాహ (త్వ మితి.) సమ్య గృత్విజో యస్య తం దక్షిణాగ్ని మభిచారహోమేన పరిచర ఆరాధయ, స చ పరిచరతోఽగ్నిః, ప్రమథైః పరివృతః, అబ్రహ్మణ్యే ప్రయుక్తః సఙ్కల్పం త్వదభిసంధిం సాధయిష్యతి బ్రహ్మణ్యే ప్రయోజితస్తు స్వయమేవ హన్యత ఇతి భావః, (ఇతీతి.) ఇతీత్థం ఆదిష్టః కుబుద్ధిః సుదక్షిణః, తథా యథోక్తం కృష్ణాయాభిచరణం చక్రే. ౩౦-౩౧

(శ్రీకృష్ణకృతపౌణ్డ్రకకాశిరాజవధాదికథారమ్భః)

తతోఽగ్ని రుత్థితః కుణ్డాన్మూర్తిమానతిభీషణః,
తప్తతామ్రశిఖాశ్మశ్రురఙ్గారోద్గారిలోచనః. ౩౨

దంష్ట్రోగ్రభ్రుకుటీదన్తకఠోరాస్య స్స్వజిహ్వయా,
ఆలిహన్సృక్వణీం నగ్నో విధున్వం స్త్రిశిఖం జ్వలత్. ౩౩

పద్భ్యాం తాలప్రమాణాభ్యాం కమ్పయన్ధరణీతలమ్,
సోఽభ్యధావద్వృతో భూతైర్ద్వారకాం ప్రదహ న్దిశః. ౩౪

తమాభిచారదహన మాయాన్తం ద్వారకౌకసః,
విలోక్య తత్రసు స్సర్వే వనదాహే యథా మృగాః, ౩౫

అక్షైః సభాయాం క్రీడన్తం భగవన్తం భయాతురాః.
త్రాహి త్రాహి త్రిలోకేశ వహ్నేః ప్రదహతః పురమ్. ౩౬

(తత ఇతి.) కథమ్భూతః? మూర్తిమాన్ విగ్రహధారీ అతిదారుణః. తప్తం య త్తామ్రం తద్వ చ్ఛిఖా శ్మశ్రూణి చ యస్య అఙ్గారోద్గారిణీ లోచనే యస్య దంష్ట్రాభి రుగ్రైశ్చ భ్రుకుట్యాదన్తైః. కఠోరం ఆస్యం యస్య సః. సృక్వణీముత్తరోష్ఠోర్ధ్వదేశ మాలిహన్ ఆస్వాదయమాన స్త్రిస్రః శిఖాః యస్య తం శూలం. ధున్వన్ కమ్పయన్. ౩౨-౩౩

(స ఇతి.) సోఽగ్నిః భూతైః ప్రమథైః, వృతః. ౩౪

(తమితి.) ఆయాంతం ఆగచ్ఛంతం విలోక్య, తత్రసుః, వనదాహే సతి యథా మృగా త్రస్యంతి తద్వత్. ౩౫

(అక్షైరితి.) పురం ద్వారకాం ప్రదహతో వహ్నే స్సకాశా దస్మాన్ త్రాహీ త్యాహురితి శేషః. ౩౬

శ్రుత్వా తజ్జనవైక్లబ్యం దృష్ట్వా స్వానాం చ సాధ్వసమ్,
శరణ్య స్సంప్రహస్యాహ మాభైష్టేత్యవితాస్మ్యహమ్. ౩౭

సర్వస్యాన్తర్బహిస్సాక్షీ కృత్యాం మాహేశ్వరీం విభుః,
విజ్ఞాయ తద్విఘాతార్థం పార్శ్వస్థం చక్ర మాదిశత్, ౩౮

తత్సూర్యకోటిప్రతిమం సుదర్శనం జాజ్వల్యమానం ప్రళయానలప్రభమ్.
స్వతేజసా ఖం కకుభోఽథ రోదసీ చగస న్ముకున్దాస్త్ర మథాగ్ని మార్దయత్. ౩౯

కృత్యానలః ప్రతిహత స్స రథాఙ్గపాణే స్తత్తేజసా నృప విభగ్నముఖో నివృత్తః,
వారాణసీం ప్రతిసమేత్య సుదక్షిణ స్తం సర్త్విగ్జనం సమదహత్స్వకృతోఽభిచారః. ౪౦

(శ్రుత్వేతి.) త జ్జనానాం వైక్లబ్య మధైర్యం శ్రుత్వా స్వానాం. సాధ్వసం భయం, దృష్ట్వా ప్రహస్యోవాచ (తదేవాహ.) శరణ్యోఽహ మవితాచాస్మి భయం, మాకురుత దుష్టజనా త్సంహారాచ్చ సంభవద్భయం వో నద్యత ఇతి. ౩౭

(సర్వస్యేతి) సర్వస్య లోకస్యాన్తర్బహిశ్చ సాక్షిద్ద్రష్టా. హేతుగర్భ మిదం. అతో మాహేశ్వరీం కృత్యాం, విజ్ఞాయ తద్విఘాతార్థం కృత్యానాశనార్థం పార్శ్వస్థం చక్రం సుదర్శన మాజ్ఞాపయామాస. ౩౮

(తదితి.) త ద్భగవతా ఆదిష్టం చక్రం కర్తృ అగ్నిం ఆర్దయత్, చక్రం, కథంభూతం? సూర్యాణాం కోటిః, ప్రతిమా తులా యస్య తత్ సుదర్శనాఖ్యం అతిశయేన జ్వలత్ ప్రళయాగ్నేరివ ప్రభా యస్య తత్ స్వతేజసా ఖ మంతరిక్షం రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ కకుభో దిశశ్చ ప్రకాశయ దితి శేషః. ముకున్దస్యైవ అసాధారణ, మస్త్రమ్. ౩౯

అర్దితస్సన్ కిమకరోదిత్యత ఆహ (కృత్యానల ఇతి.) రథాఙ్గపాణేః, తేన ప్రసిద్ధేన తేజసా తేజఃప్రసరేణ సుదర్శనేన భగ్నం ముఖం యస్య సః. ప్రతిహతశ్చ అత ఏవ నివృత్తః, సః ప్రసిద్ధః కృత్యానలో హేనృప వారాణసీం ప్రత్యాగత్య స్వేన కృతః. అభిచారో యేన తం ఋత్విగ్జనై స్సహితం, ప్రథమాంతపాఠే ఋత్విగ్భిః జనైశ్చ వర్తమానం అభిచరతి మారయతీతి తథా న కృత్యానలః, తం సుదక్షిణ మదహత్, ౪౦

(శ్రీకృష్ణకృతపౌణ్డ్రకకాశిరాజవధాదికథారమ్భః)

చక్రం చ విష్ణోస్తదనుప్రవిష్టం వారాణసీం సాట్టసభాలయాపణామ్,
సగోపురాట్టాలకకోష్ఠసంకులాం సకోశహస్త్యశ్వరథాన్నశాలామ్. ౪౧

దగ్ధ్వా వారాణసీం సర్వాం విష్ణుచక్రం సుదర్శనమ్,
భూయః పార్శ్వముపాతిష్ఠ త్కృష్ణస్యాక్లిష్టకర్మణః. ౪౨

య ఏతచ్ఛ్రావయేన్మర్త్య ఉత్తమశ్లోకవిక్రమమ్
సమాహితోఽనుశృణుయా త్సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. దశమస్కందే.
షట్షష్టితమోఽధ్యాయః.

కించ (చక్రమితి.) తద్విష్ణో శ్చక్రం. వారాణసీం అనుకృత్యానల మనుసృత్య ప్రవిష్టం స దదహాదితి పూర్వేణ సంబంధః. కథంభూతాం? అట్టాదిభి స్సహితాం తత్ర సభాలయాః సభాగృహాణి సభా ఆలయాశ్చేతి వా. అట్టాలకాః ఉపరితనప్రదేశాః గోపురాదిసహితైః, కోష్ఠైః. సంకులాం వ్యాప్తాం కోశాదీనాం శాలాభి. స్సహితాం. తత్ర కోశో ధనమ్. ౪౧

(దగ్ధ్వేతి.) భూయః పునః, అక్లిష్టకర్మణః ఉదారచేష్టితస్య శ్రీకృష్ణస్య పార్శ్వం ఉపాతిష్ఠత్ పార్శ్వసమీపే తస్థావిత్యర్థః. ౪౨

ఉక్తకథాశ్రవణాదిఫలమాహ (య ఇతి.) యః, పుమాన్. ఏతదుత్తమశ్లోకస్య చేష్టితం మర్త్యాన్ప్రతి. శ్రావయేత్ యద్వా సమాహితః. శృణుయా త్సర్వైః, పాపైః ముక్తో భ. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా. లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే. షట్షష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ సప్తషష్టితమోఽధ్యాయః

బలరామకృతద్వివిదవధకథారమ్భఘట్టః

రాజోవాచ.—

భూయోఽహం శ్రోతు మిచ్ఛామి రామస్యాద్భుతకర్మణః.
అనన్తస్యాప్రమేయస్య యదన్యత్కృతవాన్విభుః. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

నరకస్య సఖా కశ్చిద్ద్వివిదో నామ వానరః,
సుగ్రీవసచివస్సోఽథ భ్రాతా మైన్దస్య వీర్యవాన్. ౨

సఖ్యుస్సోఽపచితిం కుర్వన్వానరో రాష్ట్రవిప్లవమ్,
పురగ్రామాకరాన్ఘోషానదహ ద్వహ్ని ముత్సృజన్. ౩

అథ సప్తషష్టితమోఽధ్యాయః.

ఏవ మన్తరాగర్భిణీతి న్యాయేన శ్రుతకృష్ణచరిత్రః పునర్బలభద్రచేషితబుభుత్సయా పృచ్ఛతి రాజా (భూయ ఇతి.) అద్భుతం కర్మ చేష్టితం యస్య తస్యాన న్తస్య అనన్తావతారరూపస్య. అప్రమేయస్య అపారమహిమ్నః. రామస్య చేష్టితం శ్రోతు మిచ్ఛామి. కిం పూర్వోక్తం నేత్యాహ (యదన్య దితి.) విభుః రామః య, దన్య. త్కృతవాన్ త చ్చేష్టితమ్. ౧

ద్వివిదవధాత్మకం కర్మాఖ్యాతుం, తావద్ద్వివిదస్య దుశ్చేష్టిత మాచష్టే (నరకస్యే త్యాదినా.) ద్వివిదో నామ కశ్చి ద్వానరః స చ, నరకస్య. సఖా. సుగ్రీవస్య. సచివో మన్త్రీ. మైన్దస్య భ్రాతా చ, వీర్యవాం శ్చేతి రామాయణాదౌ ప్రసిద్ధ ఇతి తాత్పర్యమ్. ౨

(సఖ్యు రితి.) స ద్వివిదః సఖ్యుర్నరకస్యాపచితి మానృణ్యం, కుర్వన్ "లక్షణహేత్వో" రితి శతా కర్తుం, రాష్ట్రస్య. విప్లవో నాశో యథా తథా పురాదీ న్వహ్ని ముత్సృజన్, దదాహ. ౩

(బలరామకృతద్వివిదవధకథారమ్భఘట్టః)

క్వచిచ్చ శైలానుత్పాట్య దేశాన్సమచూర్ణయత్,
ఆనర్తాన్సుతరా మేవం యత్రాస్తే మిత్రహా హరిః. ౪

క్వచి త్సముద్రమధ్యస్థో దోర్భ్యా ముద్ధృత్య తజ్జలమ్,
దేశాన్నాగాయుతప్రాణో వేలాకూలే న్యమజ్జయత్. ౫

ఆశ్రయానృషిముఖ్యానాం కృత్వా భగ్నవనస్పతీన్,
అదూషయచ్ఛకృన్మూత్రై రగ్నీన్వైతానికా న్ఖలః. ౬

పురుషా న్యోషితో దృప్తః క్ష్మాభృద్ద్రోణీగుహాసు సః,
నిక్షిప్య చాప్యధాచ్ఛైలైః పేశస్కారీవ కీటకమ్. ౭

(క్వచి దితి.) స ద్వివిదః తై రుత్పాటితైశ్శైలైః దేశాన్ తత్రాప్యానర్తాన్, సుతరా, మచూర్ణయత్, తత్ర హేతుత్వేన తాన్విశినష్టి - యత్ర యేష్వానర్తేషు, మిత్రహా నరకఘ్నో, హరి రాస్తే. ౪

(క్వచి దితి.) దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం, తత్సాముద్రం జలం, ఉద్ధృత్యోత్క్షిప్య వేలాయాం, కూలే, వర్తమానాన్, దేశాన్, న్యమజ్జయత్, తత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి - నాగాయుతప్రాణః, నాగానాం గజానాం, అయుతస్య దశసహస్రస్య ప్రాణో బలం, యస్య సః. ౫

(ఆశ్రమా వితి.) ఋషిముఖ్యానా, మాశ్రయభూతాన్, వనస్పతీన్, భస్మకృత్వా, దగ్ధ్వే త్యర్థః. భగ్నవనస్పతీ వితి పాఠే భగ్నాః వనస్పతయో యేషు తథా భూతాన్ కృత్వా. శకృన్మూత్రై ర్మలమూత్రైః, వైతానికాన్ యజ్ఞియా, నాహవనీయాదీ, నగ్నీ, నదూషయత్, యతః, ఖలః దురాత్మా. ౬

(పురుషా వితి.) దుష్టో ద్వివిదో, గిరేః, కన్దరేషు, గుహాసు చ నిక్షిప్య, శృఙ్గైః, అప్యధాత్ పిహితవాన్, పేశస్కారీ భ్రమరః కీట మివ. ౭

ఏవం దేశాన్విప్రకుర్వన్దూషయం శ్చ కులస్త్రియః.
శ్రుత్వా సులలితం గీతం గిరిం రైవతకం యయౌ. ౯

తత్రాపశ్య ద్యదుపతిం రామం పుష్కరమాలినమ్.
సుదర్శనీయసర్వాఙ్గం లలనాయూథమధ్యగమ్.

గాయన్తం వారుణీం పీత్వా మదవిహ్వలలోచనమ్.
విభ్రాజమానం వపుషా ప్రభిన్నమివ వారణమ్. ౧౦

దుష్టశ్శాఖామృగ శ్శాఖా మారూఢః కమ్పయన్ద్రుమాన్.
చక్రే కిలకిలాశబ్ద మాత్మానం సమ్ప్రదర్శయన్. ౧౧

తస్య ధార్ష్ట్యం కపే ర్వీక్ష్య తరుణ్యో జాతిచాపలాః.
హాస్యప్రియా విజహసు ర్బలదేవపరిగ్రహాః. ౧౨

(ఏవ మితి.) విప్రకుర్వన్ పీడయన్, తత్ర తత్ర. కులస్త్రీః, దూషయం శ్చ. సులలితం మధురం గీతం. శ్రుత్వా. రైవతకం పర్వతం. యయౌ. ౯

(తత్రేతి.) తత్ర రైవతకోపవనే పుష్కరమాలా పద్మమాలాఽస్యాస్తీతి తథా వ్రీహ్యాదిత్వాన్మత్వర్థీయ ఇనిః, సుష్ఠు దర్శనీయాని సర్వాణ్యఙ్గాని యస్య తం. యోషిత్సమూహమధ్య గతం. వారుణీం మదిరాం. పీత్వా. మదేన విహ్వలే ఘూర్ణితే లోచనే. యస్య తం. ప్రభిన్నం మత్తం. వారణ మైరావతమివ, స్థితం రామ, మపశ్య దితి సంబన్ధః. ౯-౧౦

(దుష్ట ఇతి) దుష్టశ్చాసౌ శాఖామృగశ్చ. శాఖామృగ ఇత్యనేన స్వభావత ఏవ దౌష్ట్యం వ్యజ్యతే. దుష్ట ఇత్యనేన తత్రాపి కిల కిలేత్యనుకరణం. ఆత్మానం స్వశరీరం. దర్శయన్. చక్రే. ౧౧

(తస్యేతి.) తస్య ద్వివిదస్య. ధార్ష్ట్యం దౌష్ట్యం. ప్రాగల్భ్యం దృష్ట్వా. జాత్యా స్వభావేనైవ. చాపలం. యాసాం. హాస్యం ప్రియం యాసాం. తాః పరిగృహ్ణన్త ఇతి పరిగ్రహాః బలదేవస్య పరిగ్రహాః తత్పరిగృహీతా ఇత్యర్థః. హేతుగర్భాణ్యేతాని. అతో విజహసుః ప్రహసితవత్యః. ౧౨

(బలరామకృతద్వివిదవధకథారమ్భఘట్టః)

తా హేలయామాస కపి ర్భ్రూక్షేపై స్సమ్ముఖాదిభిః,
దర్శయన్స్వగుదం తాసాం రామస్య చ నిరీక్షతః. ౧౩

తం గ్రావ్ణా ప్రాహర త్క్రుద్ధో బలః ప్రహరతాం వరః,
స వఞ్చయిత్వా గ్రావాణం మదిరాకలశం కపిః. ౧౪

గృహీత్వా హేలయామాస ధూర్త స్తం కోపయ న్హసన్,
నిర్భిద్య కలశం దుష్టో వాసాంస్యాస్ఫాలయ ద్బలమ్,
కదర్థీకృత్య బలవా న్విప్రచక్రే మదోద్ధతః. ౧౫

తం తస్యావినయం దృష్ట్వా దేశాంశ్చ తదుపద్రుతాన్,
క్రుద్ధో ముసల మాదత్త హలం చారిజిఘాంసయా. ౧౬

ద్వివిదోఽపి మహావీర్య స్సాల ముత్పాట్య పాణినా,
అభ్యేత్య తరసా తేన బలం మూర్ధన్యతాడయత్. ౧౭

(తా ఇతి.) కపిః ద్వివిదః, భ్రూవిక్షేపైః సమ్ముఖాగమనాదిభిః, ఆదిశబ్దేన దన్తప్రదర్శనాది సఙ్గ్రహః స్వగుదం, తాసాం, దర్శయన్, రామస్య, పశ్యతస్సత ఏవ, తాః, హేలయామాస అవజజ్ఞే. ౧౩

(త మితి.) గ్రావ్ణా పాషాణేన, తం కపిం, ప్రాహరత్. స కపిః, తం రామం, కోపయన్, హసంశ్చ, హేలయామాస అవమతవాన్, కిఞ్చ నిర్భిద్యేతి. ధృష్టో గర్వితః, కలశం, నిర్భిద్య, యోషితాం, వాసాం స్యాకృష్యాత్మానం ప్రాపితవాన్, మదేనోద్ధతో, బలవాంశ్చ, కపి, రేవం, బలం రామం, కదర్థీకృత్య, విప్రచక్రే అపచకార. ౧౪-౧౫

(త మితి.) తం కపిం, తస్యావినయం ధార్ష్ట్యం తేనోపద్రుతాన్, దేశాంశ్చావలోక్య, క్రుద్ధో, రామః, హలం, ముసలం చాదదే. ౧౬

(ద్వివిదోపీతి.) మహద్వీర్యం యస్య సః, ద్వివిదోఽపి సాలవృక్షం, ఉత్పాట్య, బలమూర్ధని రామమూర్ధని తేన సాలేనాతాడయత్. ౧౭

తం తు సఙ్కర్షణో మూర్ధ్ని పతన్త మచలో యథా,
ప్రతిజగ్రాహ భగవాన్సునన్దే నాహన ద్ధరిమ్. ౧౮

ముసలాహతమస్తిష్కో విరేజే రక్తధారయా,
గిరిర్యథా గైరికయా ప్రహారం నానుచిన్తయన్. ౧౯

పునరన్యం సముత్క్షిప్య కృత్వా నిష్పత్ర మోజసా.
తే నాహనత్సుసంక్రుద్ధ స్తం బల శ్శతధాఽచ్ఛినత్. ౨౦

తతోఽన్యం తరు ముత్పాట్య జఘ్నే తం శతధాచ్ఛినత్. ౨౧

ఏవం యుధ్య న్భగవతా భగ్నే భగ్నే పునః పునః,
ఆకృష్య సర్వతో వృక్షాన్నిర్వృక్ష మకరోద్వనమ్, ౨౨

తతోఽముఞ్చ చ్ఛిలావర్షం బలస్యో పర్యమర్షితః,
తత్సర్వం చూర్ణయామాస లీలయా ముసలాయుధః. ౨౩

(త మితి.) పతన్తం తం సాలం. ప్రతిజగ్రాహ, తత్ప్రహారమఙ్గీకృతవా నిత్యర్థః. యథా పర్వత స్తద్వత్. తత, స్సునన్దేన ముసలేన. హరిం కపి మహన్త త్తాడయామాస. ౧౮

(ముసలేతి.) ముసలేనాహతో. మస్తిష్కో మస్తకావయవవిశేషో యస్య సః అత ఏవ రక్తధారయా రేజే యథా గిరి గైరికధారయా రాజతే తద్వత్ తత. స్తం ప్రహార మనమచిన్తయన్ పున, రన్యం రసాల, మోజసా బలేనోత్పాట్యపర్ణరహితం కృత్వా తేన సాలేనాహనత్ తం సాలం, బలో రామః శతధా చిచ్ఛేద. ౧౯-౨౦

(తతోఽన్య) ముత్పాట్య ప్రయుక్తం తథా చిచ్ఛేద. ౨౧

(ఏవ మితి.) ప్రయుక్తే సాలే భగ్నే సతి సర్వతో వృక్షా నాకృష్య తద్వనం వృక్షరహితం. చకార. ౨౨

(తత ఇతి.) బలస్య రామస్యోపరి తచ్ఛిలాజాలం సర్వమ్. ౨౩

(బలరామకృతద్వివిదవధకథారమ్భఘట్టః)

స్వబాహూ తాళసఙ్కాశౌ ముష్టీకృత్య కపీశ్వరః,
ఆసాద్య రోహిణీపుత్రం దోర్భ్యాం వక్షస్యరూరుజత్. ౨౪

యాదవేన్ద్రోఽపి తం దోర్భ్యాం త్యక్త్వా ముసలలాఙ్గలే,
జత్రావభ్యర్దయ త్క్రుద్ధ స్సోఽపత ద్రుధిరం వమన్. ౨౫

చకమ్పే తేన పతతా సకణ్టకవనస్పతిః
సర్వతః కురుశార్దూల వాయునా నౌ రివామ్భసి. ౨౬

జయశబ్దో నమశ్శబ్ద సాధుసాధ్వితి చామ్బరే,
సురసిద్ధమునీన్ద్రాణా మాసీత్కుసుమవర్షిణామ్. ౨౭

ఏవం నిహత్య ద్వివిదం జగద్వ్యతికరావహమ్,
సంస్తూయమానో భగవాఞ్జనై స్స్వపురమావిశత్. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కందే.
సప్తషష్టితమోఽధ్యాయః.

(స్వబాహూ ఇతి) తాభ్యాం ముష్టీకృతాభ్యాం బాహుభ్యాం అరూరుజత్ అతాడయత్. ౨౪

యాదవేన్ద్రో రామోఽపి ముసలలాఙ్గలే త్యక్త్వా దోర్భ్యా మేవ తం కపిం జత్రౌ కణ్ఠబాహుమూలే అభ్యర్దయ దతాడయత్, స కపీ రుధిరం వమన్ ఉద్గిరన్ పపాత. ౨౫

(చకమ్ప ఇతి.) పతతా తేన ద్వివిదేన కణ్టకాదిసహితో గిరి శ్చకమ్పే చచాల, హే కురుశార్దూల యథా వాయునా నౌ, రమ్భసి కమ్పతే తద్వత్. ౨౬

(జయశబ్దః.) కుసుమాని వర్షన్త ఇతి తథా తేషాం సురాదీనాం యథాయోగ్యం జయశబ్దాదిరాసీత్. ౨౭

(ఏవ మితి.) జగతో వ్యతికరం నాశ మావహత్యాపాదయతీతి తథా తం ద్వివిద మేవం నిహత్య జనై స్సంస్తూయమానో భగవాన్ రామః, పురం ద్వారకాం ప్రవివేశ. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన, శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, సప్తషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టషష్టితమోఽధ్యాయః

* బలరామకృతహస్తినపురాకర్షణాదిఘట్టః *

శ్రీశుక ఉవాచ—

దుర్యోధనసుతాం రాజన్లక్ష్మణాం సమితింజయః,
స్వయంవరే జహారైకస్సామ్బో జామ్బవతీసుతః. ౧

కౌరవాః కుపితా ఊచు ర్దుర్వినీతోఽయ మర్భకః,
కదర్థీకృత్య నః కన్యా మకామా మహర ద్బలాత్. ౨

బధ్నీతైనం దుర్వినీతం కిం కరిష్యన్తి వృష్ణయః,
యేఽస్మత్ప్రసాదోపచితాం దత్తాం నో భుఞ్జతే మహీమ్. ౩

నిగృహీతం సుతం శ్రుత్వా యద్యేష్యన్తీహ వృష్ణయః,
భగ్నదర్పాశ్శమం యాన్తి ప్రాణా ఇవ సుసంయతాః. ౪

అథ అష్టషష్టితమోఽధ్యాయః.

రామస్యైవ చేష్టితాన్తర మనువర్ణయితు ముపోద్ఘాతమాహ (దుర్యోధనసుతా మిత్యాదినా. సమితౌ సఙ్గ్రామే జయతీతి తథా సమితి శ్శత్రుస్తం జయతీతి వా, స జామ్బవత్యా స్సుతః సామ్బః లక్ష్మణాం నామ దుర్యోధనస్య సుతాం స్వయంవరస్థాం హృతవాన్. ౧

(కౌరవా ఇతి.) ఉక్తిమేవాహ దుర్వినీతోఽయ మిత్యాదినా సుసంయతా ఇత్యన్తేన. నోఽస్మాన్కదర్థీకృత్య బలా దకామయమానా మపి కన్యాం మహరత్. ౨

అత ఏవ దుర్వినీతం మూర్ఖం బధ్నీత బన్ధయత వృష్ణయః కిఙ్కరిష్యన్తి న కిమపీత్యర్థః. తత్ర హేతు (ర్య ఇతి.) యే వృష్ణయః అస్మాకం ప్రసాదేనోపచితా మేధితాం సమృద్ధా మితి యావత్, నోఽస్మాభిః దత్తాం చ మహీం భుఞ్జతే అనుభవన్తి తేన భూమిపతయో బభూవు రితి భావః. ౩

(నిగృహీత మితి.) నిగృహీతం బద్ధం సుతం యది వృష్ణయః ఆగమిష్యన్తి తర్హి భగ్నో గర్వో యేషాం తథాభూతాః శమం శాన్తిం యాస్యన్తి సుసంయతాః ప్రాణాయామాదిభిర్నియమితాః, ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీవ. ౪

(బలరామకృతహాస్తినపురాకర్షణాదిఘట్టః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి కర్ణశ్శలో భూరిర్యజ్ఞకేతు స్సుయోధనః,
సామ్బ మారేభిరే బద్ధుం కురువృద్ధానుమోదితాః. ౫

దృష్ట్వాఽనుధావత స్సామ్బో ధార్తరాష్ట్రాన్మహారథాన్,
ప్రగృహ్య రుచిరం చాపం తస్థౌ సింహ ఇవైకలః. ౬

తే తం జిఘృక్షవః క్రుద్ధా స్తిష్ఠ తిష్ఠేతి వాదినః,
అసాద్య ధన్వినో బాణైః కర్ణాగ్రణ్య స్సమాకిరన్. ౭

సోఽభివిద్ధః కురుశ్రేష్ఠ కురుభిర్యదునన్దనః,
నామృష్య త్తదచిన్త్యార్భో దణ్డాహత ఇవోరగః. ౮

విష్ఫూర్జ్య సుమహచ్చాపం సర్వాన్వివ్యాధ సాయకైః,
కర్ణాదీన్షడ్రథాన్వీర స్తావద్భి ర్యుగపత్పృథక్ ౯

(ఇతీతి.) ఇత్థం నిశ్చిత్య కర్ణాదయః, కురువృద్ధై ర్ధృతరాష్ట్రాదిభిః అనుమోదితాః సామ్బం బద్ధు మారేభిరే ఆరబ్ధవన్తః ౫

(దృష్ట్వేతి.) అనుధావతః పృష్ఠత ఆగచ్ఛతః దృష్ట్వా. ఏకలోఽసహాయః సింహ ఇవ తస్థౌ. ౬

(తత ఇతి.) తే ధార్తరాష్ట్రాః. తం సామ్బం జిఘృక్షవః గ్రహీతు మిచ్ఛవః కర్ణోఽగ్రణీః పురతో నాయకో యేషాం తథాభూతాః ఆసాద్య సమీపమేత్య బాణైః స్సమాకిరన్ పిదధుః ౭

(స ఇతి.) హే కురుశ్రేష్ఠ. కురుభి రభితో విద్ధః తాడిత స్స యదునన్దనః సామ్బః అచిన్త్యస్య భగవతోఽర్భకః. హేతుగర్భమిదం. అత స్తద్వేధనం నామృష్య న్న సేహే క్షుద్రమృగై ర్విద్ధ స్సింహ ఇవ. ౮

(విష్ఫూర్జ్యేతి.) ఆరోపితజ్యం చాపం విష్ఫూర్జ్య వజ్రనిర్ఘోషవద్ధ్వనయిత్వా వీరస్సామ్బః కర్ణాదీన్సర్వాన్ షట్సఙ్ఖ్యకాన్ తావతో రథాంశ్చ తావద్భిః సాయకైః యుగప త్పృథక్ప్రత్యేకం వివ్యాధ. ౯

చతుర్భి శ్చతురో వాహా నేకై కేన చ సారథీన్.
రథిన శ్చ మహేష్వాసా స్తస్య తత్తేఽభ్యపూజయన్. ౧౦

తం తు తే విరథం చక్రు శ్చత్వార శ్చతురో హయాన్,
ఏకస్తు సారథిం జఘ్నే చిచ్ఛేదాన్య శ్శరాసనమ్ ౧౧

తం తథా విరథం చక్రుః కృచ్ఛ్రేణ కురవో యుధి,
కుమారం స్వస్య కన్యాం చ స్వపురం జయినోఽవిశన్. ౧౨

తచ్ఛ్రుత్వా నారదో క్తేన రాజ న్సంజాతమన్యవః,
కురూన్ప్రత్యుద్యమం చక్రు రుగ్రసేనప్రచోదితాః. ౧౩

సాన్త్వయిత్వా తు తా న్రామ స్సంక్రుద్ధా న్వృష్ణిపుఙ్గవాన్,
నైచ్ఛత్కురూణాం వృష్ణీనాం కలిం కలిమలాపహః. ౧౪

తథా చతుర్భిశ్చతుర్భి స్సాయకై శ్చతురో వాహా నశ్వాన్ ఏకై కేన సారథిం చ వివ్యాధ, (రథినశ్చేతి.) తే రథినః కర్ణాదయః తస్య సామ్బస్య తత్కర్మ అపూజయన్. ౧౦

(త మితి.) ఏవం యుద్ధే సామ్బం కృచ్ఛ్రేణ ప్రయాసేన విరథీకృత్య జయినః ప్రాప్తజయాః కుమారం సామ్బం స్వస్య దుర్యోధనస్య కన్యాం చాదాయేతి శేషః పురం హాస్తినపురం అవిశన్. ౧౧-౧౨

(త దితి.) నారదోక్త్యా హే రాజన్ తద్వృత్తాన్తం శ్రుత్వా సంజాతో మన్యు ర్యేషాం తే ఉగ్రసేనేనప్రచోదితాశ్చ కురూన్ప్రత్యుద్యమం ప్రతిచికీర్షాం చక్రుః. ౧౩

(సాన్త్వయిత్వేతి.) సన్నద్ధాన్సముద్యతా న్ అత సాన్త్వయిత్వా రామః కురూణాం వృష్ణీనాం చ మిథః కలిం కలహం నైచ్ఛత్ యత స్స కలిమలం కలహాత్మకం మల మపహన్తీతి తథా ౧౪

(బలరామకృతహాస్తినపురాకర్షణాదిఘట్టః)

జగామ హాస్తినపురం రథేనాదిత్యవర్చసా,
బ్రాహ్మణైః కులవృద్ధైశ్చ వృతశ్చన్ద్ర ఇవ గ్రహైః. ౧౫

గత్వా గజాహ్వయం రామో బాహ్యోపవనమాశ్రితః,
ఉద్ధవం ప్రేషయామాస రాజంస్తేషాం బుభుత్సయా. ౧౬

సోఽభివాద్యామ్బికాపుత్రం భీష్మం ద్రోణం చ బాహ్లికమ్,
దుర్యోధనం చ విధివద్రబ్రవీద్రామ మాగతమ్. ౧౭

తేఽతిప్రీతా స్సమాకర్ణ్య ప్రాప్తం రామం సుహృత్తమమ్,
త మర్చయిత్వాఽభియయు స్సర్వే మఙ్గళపాణయః. ౧౮

తం సఙ్గమ్య యథాన్యాయం గా మర్ఘ్యం చ న్యవేదయన్,
తేషాం యే తత్ప్రభావజ్ఞాః ప్రణేము శ్శిరసా బలమ్. ౧౯

కిన్తు ఆదిత్యస్యేవ వర్చో యస్య తేన రథేన గమనసాధనేన గ్రహైః గురుశుక్రాదిభి శ్చన్ద్ర ఇవ బ్రాహ్మణాదిభిః పరివృతో హాస్తినపురం జగామ. ౧౫

(గత్వేతి.) గజాహ్వయం హాస్తినపురం హే రాజన్ తేషాం కురూణాం బుభుత్సయా జిజ్ఞాసయా ఉద్ధవం ప్రేషయామాస. ౧౬

(స ఇతి.) ఉద్ధవః. అమ్బికాయాః పుత్రం భీష్మం బాహ్లికసహితం దుర్యోధనం చ విధివదభివన్ద్య. ౧౭

(తేఽపీతి.) తేఽపి భీష్మాదయోఽపి రామ, మాగతం శ్రుత్వా ప్రీతా స్తముద్ధవం సుహృద్భిః వృత మర్చయిత్వా సర్వే మఙ్గళద్రవ్యాణి పాణిషు యేషాం తథాభూతాః రామ మభిజగ్ముః. ౧౮

(త మితి.) తం రామం యథాన్యాయం స్వస్వవయస్థానాద్యనురూపమాలిఙ్గనాదిభిరాలిఙ్గ్య. సఙ్గమ్య. గ్గాం ధేనుం అర్ఘ్యం చ తస్మై న్యవేదయన్, తేషాం మధ్యే. యే, తత్ప్రభావజ్ఞా రామప్రభావ విద స్తే బలం రామం, శిరసా, ప్రణేముః. ౧౯

బన్ధూన్కుశలిన శ్శ్రుత్వా పృష్ట్వా శివ మనామయమ్,
పరస్పర మథో రామో బభాషేఽవిక్లబం వచః.

ఉగ్రసేనః క్షితీశేశో యద్వ ఆజ్ఞాపయ త్ప్రభుః,
తదవ్యగ్రధియ శ్శ్రుత్వా కురుధ్వ మవిలమ్బితమ్. ౨౧

యద్యూయం బహవస్త్వేకం జిత్వాఽధర్మేణ ధార్మికమ్,
అబధ్నీతాథ తన్మృష్యే బన్ధూనామైక్యకామ్యయా. ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

వీర్యశౌర్యబలోన్నద్ధమాత్మశక్తిసమం వచః,
కురవో బలదేవస్య నిశమ్యోచుః ప్రకోపితాః. ౨౩

అహోమహచ్చిత్రమిదం కాలగత్యా దురత్యయమ్,

(బన్ధూ నితి.) రామః, పరస్పరం, బన్ధూ, న్కుశలిన శ్శ్రుత్వా, అనామయ మారోగ్యం శివం శుభం చ పృష్ట్వా చ అవిక్లబ మితి ఛేదః, అదీనం వచో, బభాషే. ౨౦

తదేవాహ (ఉగ్రసేన ఇతి.) తదాజ్ఞాపిత, మవ్యగ్రధియః అవహితచిత్తాస్సన్తః, శ్రుత్వా, కురుధ్వం, తన్మావిలమ్బితం న విలమ్బితవ్య మిత్యర్థః. ౨౧

కించ (య దితి.) ఏక మసహాయం, ధార్మికం చ, బాలం, బహవో, యూయం, మధర్మేణ, జిత్వా, అబధ్నీత బద్ధవన్త ఇతి య, త్త దహం, మృష్యే సోఢవానస్మి, కుతః, బన్ధూనా మైక్యకామ్యయా మిథస్సౌహార్దకామ్యయా, అథాతు, త మానీయ సమర్పయతేతి శేషః. ౨౨

(వీర్య మితి.) వీర్యం యుద్ధే గ్లాన్యభావః శౌర్యం తత్ర స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం, బలం ధారణసామర్థ్యం, ఏభి, రున్నద్ధ ముచ్ఛ్రుఙ్ఖలం బలదేవస్య, వచో, నిశమ్యాకర్ణ్య, కురవః ప్రకోపితాః, ప్రోచుః. ౨౩

ఉక్తిమేవాహ (అహో ఇతి షడ్భిః.) దురత్యయయా దురతిక్రమయా, కాలగత్యా, అహో మహదిదం చిత్రం జాతం, కిం తదిత్యత ఆహుః (అరుహక్షతీతి.) ఉపానత్పాదరక్షా ముకుటేన

(బలరామకృతహాస్తినపురాకర్షణాదిఘట్టః)

ఆరురుక్ష త్యుపానద్వై శిరో మకుటసేవితమ్. ౨౪

ఏతే యౌనేనసమ్బన్ధా స్సహశయ్యాసనాశనాః,
వృష్ణయ స్తుల్యతాం నీతా అస్మద్దత్తనృపాసనాః. ౨౫

చామరవ్యజనే శఙ్ఖ మాతపత్రం చ పాణ్డురమ్,
కిరీటమాసనం శయ్యాం భుఞ్జ న్త్యస్మదుపేక్షయా. ౨౬

అలం యదూనాం నరదేవలాఞ్ఛనై ర్దాతుః ప్రతీపైః ఫణినామివామృతమ్.
యే నః ప్రసాదోపచితా హి యాదవా ఆజ్ఞాపయ న్త్యద్య గతత్రపా బత. ౨౭

భూషితం శిరోమూర్ధాన మారోఢుమిచ్ఛతి ఉపానత్ స్థానీయా యదవః కిరీటాలఙ్కృతశిరస్థానీయా నస్మానాజ్ఞాపయన్తీత్యేత దతిచిత్ర మితి భావః. ౨౪

ఏతదేవ ప్రపఞ్చయతి చతుర్భిః - ఏతే వృష్ణయః యౌనేన పృథావివాహేన సమ్బన్ధాః సంబంధినః, సమ్బన్ధశబ్దోఽత్ర అర్శాఆద్యజన్తః. అత స్సహాస్మాభి స్సహ శయ్యాసనభోజనాని యేషాం తే అస్మాభి, ర్దత్తం నృపాసనం యేషాం తే అత ఏవ తుల్యతాం అస్మాభిస్సామ్యం, ప్రాపితాః వస్తుతో న సమా ఇతి భావః. ౨౫

కించ అస్మదుపేక్షయా హేతుభూతయా చామరాదీ న్భుఞ్జతే ఉపయుఞ్జత ఇత్యర్థః. తత్రాసనం నృపాసనమ్. ౨౬

(అల మితి.) యదూనాం నరదేవలాఞ్ఛనైః చామరాదిభి రలం అతః పరం తాన్యపహరిష్యామ ఇతి భావః, అత్ర హేతుత్వేన తాని విశింషన్తి దాతుః ప్రతీపై రితి, దాతౄణామస్మాకమేవ ప్రతికూలైః తత్ర దృష్టాన్తః ఫణినామివామృత మితి. సర్పాణాం పోషణాయ దత్త మమృతం క్షీరం దాతురేవ ప్రతీపం, తద్వత్ ఎత దేవ దార్ష్టాన్తికే అనుగమయతి (య ఇతి.) యే యాదవాః అస్మదనుగ్రహేణో పచితా ఏధితా నోఽస్మానేవామునా ఆజ్ఞాపయన్తి. అహో బతైతే విర్లజ్జాః ఖలు యద్వా గతత్రపాస్సన్త ఆజ్ఞాపయన్తి. బతేత్యాశ్చర్యే. ౨౭

కథ మిన్ద్రోఽపి కురుభి ర్భీష్మద్రోణార్జునాదిభిః,
అదత్త ముపయుఞ్జీత సింహగ్రస్త మివోరణః. ౨౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

జన్మబన్ధుశ్రియోన్నద్ధమదా స్తే భరతర్షభ,
అశ్రావ్య రామం దుర్వాచ్య మసభ్యాః పురమావిశన్. ౨౯

దృష్ట్వా కురూణాం దౌశ్శీల్యం శ్రుత్వాఽవాచ్యాని చాచ్యుతః.
అవోచత్కోపసంరబ్ధో దుష్ప్రేక్ష్యః ప్రహసన్ముహుః. ౩౦

నూనం నానామదోన్నద్ధాః శాన్తిం నేచ్ఛన్త్యసాధవః,
తేషాం హి ప్రశమో దణ్డః పశూనాం లగుడో యథా. ౩౧

అహో యదూ న్సుసంరబ్ధా న్కృష్ణం చ కుపితం శనైః,
సాన్త్వయిత్వాఽహ మేతేషాం శమ మిచ్ఛన్నిహాగతః. ౩౨

(కథ మితి.) ఇన్ద్రోఽపి భీష్మాదిభిః కురుభి రదత్తం కథ ముపయుఞ్జీత సింహగ్రస్త మురణో మేష ఇవ. ౨౮

(జన్మేతి.) హే భరతర్షభ అభిజనబన్ధుసమృద్ధిభిః ప్రాప్తః మదో యేషాం తే అత ఏవా సభ్యాః కురవః ఇత్థం రామం ప్రతి దుర్వాచ్యం పరుషం వాక్యం శ్రావయిత్వా పురం హాస్తినం వివిశుః. ౨౯

(దృష్ట్వేతి.) దౌశ్శీల్యం దౌర్జన్యం. దృష్ట్వా. అవాచ్యాని వచాంసి. శ్రుత్వా చ, అచ్యుతః స్వాసాధారణకల్యాణగుణజాతాన్న చ్యవత ఇత్యచ్యుతః రామః కోపేన సంరబ్ధోఽత ఏవ దుష్ప్రేక్షః పునః పునః ప్రహస న్నువాచ. ౩౦

ఉక్తిమేవాహ (నూన మితి.) నానాధనాదిమదై రున్నద్ధాః అసాధవో దురాత్మాన. ఏతే నూనం శాన్తిం నేచ్ఛన్తి. అత స్తేషాం దణ్డ ఏవ ప్రశమశ్శాన్తికరః. యథా పశూనాం ఉద్వృత్తానాం లగుడో యష్టివిశేష శ్శమ స్తద్వత్. ౩౧

(అహో ఇతి.) సుసంరబ్ధాన్ క్రుద్ధాన్ హరిం కృష్ణం చ సాన్త్వయిత్వా శమం శాన్తి పూర్వకం సన్ధి మిచ్ఛన్ ఇహాగతోఽస్మి. ౩౨

(బలరామకృతహాస్తినపురాకర్షణాదిఘట్టః)

త ఇమే మన్దమతయః కలహాభిరతాః ఖలాః,
తస్మాత్తం మామవజ్ఞాయ దుర్భాషాన్నానినోఽబ్రువన్. 33

నోగ్రసేనః కిల విభు ర్భోజవృష్ణ్యన్ధకేశ్వరః,
శక్రాదయో లోకపాలా యస్యాదేశానువర్తినః 34

సుధర్మాఽఽక్రమ్యతే యేన పారిజాతోఽమరాఙ్ఘ్రిపః,
ఆనీయ భుజ్యతే సోఽసౌ న కిలాధ్యాసనార్హణః. 35

యస్య పాదయుగం సాక్షాచ్ఛ్రీరూపాస్తేఽఖిలేశ్వరీ,
స నార్హతి కిల శ్రీశో నరదేవపరిచ్ఛదాన్. 36

యస్యాఙ్ఘ్రిపఙ్కజరజోఽఖిలలోకపాలమౌళ్యుత్తమైర్ధృత ముపాసితతీర్థతీర్థమ్,

---

(త ఇమ ఇతి.) ఖలాః మూర్ఖాశ్చ మా మవజ్ఞాయ అవహేళ్య మానినో దురహఙ్కారిణో దుర్భాషాన్దుర్వాక్యాన్యూచుః. 33

దుర్భాషణ మేవానుస్మరతి (నోగ్రసేన ఇతి.) ఉగ్రసేనో విభుః న ప్రభుః కిలేతి కాకుః కాక్వాసూచితమమర్షయ మేవ వ్యఞ్జయితుం విశినష్టి-భోజవృష్ణ్యన్ధకేశ్వర ఇతి, ఏవ మగ్రేఽపి శక్రాదయో యస్య యదురాజస్యాజ్ఞానువర్తినః పూర్వవద్విశినష్టి లోకపాలా ఇతి. 34

(సుధర్మేతి.) సుధర్మా నామ సభా, యేనాక్రమ్యతే అధిష్ఠీయతే సోఽసౌ కృష్ణః సింహాసనార్హో న కిల. 35

పున స్తమేవ విశింషన్నేత దేవాహ (యస్యేతి ద్వాభ్యాం.) అఖిలానాం బ్రహ్మాదీనా మీశ్వరీ శ్రీర్లక్ష్మీః సాక్షా, ద్యస్య పాదయుగ్మ ముపాస్తే, సోఽసౌ భగవాన్ శ్రియఃపతిః నరదేవ చిహ్నాని నార్హతి కిల, త్రీశ ఇతి పాఠే త్రిలోకేశః. 36

(యస్యేతి.) అఖిలై ర్లోకపాలైః కర్తృభిః మౌళ్యుత్తమైః ఉత్తమాఙ్గైశ్శిరోభిర్యస్యా

బ్రహ్మా భవోఽహ మపి యస్య కలాః కలాయాః శ్రీశ్చోద్వహేమ చిరమస్య నృపాసనం క్వ.

భుజ్యతే కురుభిర్దత్తం భూఖణ్డం వృష్ణిభిః కిల,
ఉపానహః కిల వయం స్వయం తు కురవశ్శిరః. ౩౯

అహో ఐశ్వర్యమత్తానాం మత్తానామివ మానినామ్,
అసంబద్ధా గిరో రూక్షాః కస్సహేతానుశాసితా. ౪౦

అద్య నిష్కౌరవాం పృథ్వీం కరిష్యామీత్యమర్షితః,
గృహీత్వా హలముత్తస్థౌ దహన్నివ జగత్త్రయమ్. ౪౧

లాఙ్గలాగ్రేణ నగర ముద్విదార్య గజాహ్వయమ్,
విచకర్ష సగఙ్గాయాం ప్రహరిష్యన్నమర్షితః. ౪౨

ఙ్ఘ్రిరజో ధృతం, శిరస్యూఢః ముపాసితతీర్థతీర్థం ఉపాసితాని తీర్థాని గఙ్గాదీని యై ర్యోగిభిః తేషామపి తీర్థం పావనం యద్వా ఉపాసితగురూణాం, సతా మపి పావనం ఉపాసితానాం గఙ్గాదితీర్థానామపి పావనం వా. యస్య చ కలాయాః కలాః అంశాంశభూతాః అహ మనన్తః శ్రీః లక్ష్మీః. ఉద్వహేమ బిభృమః. అఙ్ఘ్రిరజ ఇత్యనుషజ్య అస్యైవంభూతస్య నృపాసనం క్వ కథం వా తదధికార ఇతి కాకుః. ౩౮

(భుఞ్జత ఇతి.) భుఞ్జతే కిల ౩౯

(అహో ఇతి.) మత్తానాం మద్యాదినా మత్తానాం మానినాం స్వైరిణా మివైషాం ఐశ్వర్యేణ మత్తానా మసంబద్ధాః రూక్షాః పరుషాశ్చ గిరః కోవా అనుశాసితా దణ్డయితుం సమర్థశ్చేత్ సహేత. ౪౦

అతోఽద్య భూమిం నిష్కౌరవాం కరిష్యామీ త్యభిసన్ధాయేతి శేషః. అతిక్రుద్ధో జగత్త్రియం దహన్నివ హలం గృహీత్వోదతిష్ఠత్. ౪౧

(లాఙ్గలాగ్రేణేతి.) స రామః గజాహ్వయం నగర ముద్విదార్య దక్షిణతః ప్రాకార మూలే విఖాతేనోత్పాట్య గఙ్గాయాం ప్రహరిష్యన్ పాతయితు మిత్యర్థః, విచకర్ష ఆకృష్టవాన్ యతోఽమర్షితః. ౪౨

(బలరామకృతహాస్తినపురాకర్షణాదిఘట్టః)

జలయాన మివాఘూర్ణం గఙ్గాయాం నగరం పతత్,
ఆకృష్యమాణ మాలోక్య కౌరవా జాతసంభ్రమాః. ౪౨

తమేవ శరణం జగ్ము స్సకుటుమ్బా జిజీవిషవః,
సలక్ష్మణం పురస్కృత్య సామ్బం ప్రాఞ్జలయోఽబ్రువన్. ౪౩

రామ రామాఖిలాధార ప్రభావం న విదామ తే,
మూఢానాం నః కుబుద్ధీనాం క్షన్తుమ ర్హస్యధీశ్వర. ౪౪

స్థిత్యుత్పత్త్యప్యయానాం త్వ మేకో హేతు ర్నిజాశ్రయః,
లోకాన్క్రీడనకా నీశ క్రీడత స్తే వదన్తి హి. ౪౫

త్వమేవ మూర్ధ్నీదమనన్తలీలయా భూమణ్డలం బిభర్షి సహస్రమూర్ధన్,
అన్తే చ యస్స్వాత్మనిరుద్ధవిశ్వ శ్శేషేఽద్వితీయః పరిశిష్యమాణః. ౪౬

(జలయాన మివేతి.) ఆకృష్యమాణ మత ఏవ. జలయానం ప్లవ మివాఘూర్ణం భ్రమ ద్గఙ్గాయాం పతచ్చ నగర మాలోక్య జాత స్సంభ్రమస్సమ్యగ్భ్రమః కమ్పో యేషాం తే జిజీషవః జీవితుమిచ్ఛవః కుటుమ్బైః సహితాః తమేవ రామమేవ శరణం ప్రాపుః. సలక్ష్మణం లక్ష్మణయా సహితం సామ్బం పురస్కృత్య పురతో విధాయ బద్ధాఞ్జలయః ప్రోచుః. ౪౨-౪౩

ఉక్త మేవాహ (రామ రామేతి.) కుబుద్ధీనాం నోఽస్మాకం అపరాధ మితి శేషః. ౪౪

(స్థితీతి.) అప్యయః ప్రళయః తేషాం త్వ మేక ఏవ హేతుః. ఆధారతయేతి భావః. తర్హి మమ హేతు స్తత్రాహః (నిజాశ్రయ ఇతి.) నిజ ఆత్మా ఆధారో యస్య సః హే ఈశ క్రీడత స్తే తవ క్రీడోపకరణభూతాన్ వదన్తి త్వద్యాథాత్మ్యవిదః. ౪౫

త్వమేకో హేతురిత్యేతదేవ ప్రపఞ్చయతి (త్వ మితి.) హే అనన్త, మూర్ధ్నీత్యస్య సహస్రేత్యాదిః. సహస్రమూర్ధా త్వ మేక ఏవేదం కృత్స్నం భూమణ్డలం మూర్ధ్ని లీలయైవ బిభర్షి. అన్తే ప్రళయే స్వాత్మని రుద్ధం లీనం విశ్వం యస్య సః. అత ఏవావశిష్యమాణోఽత ఏవ చాద్వితీయః సమాభ్యధికరహిత శ్శేషే శయిష్యసే పరమాత్మదృష్ట్యేద ముక్తమ్. ౪౬

కోప స్తే బలశిక్షార్థం న ద్వేషా న్న చ మత్సరాత్,
బిభ్రతో భగవన్ సత్త్వం క్షితిపాలనతత్పర. ౪౭

నమ స్తే సర్వభూతాత్మ న్సర్వశక్తిధరావ్యయ,
విశ్వకర్మ న్నమ స్తేఽస్తు త్వాం వయం శరణం గతాః. ౪౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం ప్రపన్నై స్సంవిగ్నై ర్వేపమానై ర్హలాయుధః,
ప్రసాదిత స్సంప్రసన్నో మాభైష్టేత్యభయం దదౌ. ౪౯

దుర్యోధనః పారిబర్హం కుఞ్జరాన్షష్టిహాయనాన్,
దదౌ ద్వాదశసాహస్రం నియుతాని తురఙ్గమాన్. ౫౦

(కోప ఇతి.) హే క్షితిపాలనతత్పర హే భగవన్ హే బల సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం శరీరం బిభ్రతః తవ, కోపః కేవలం శిక్షార్థమేవ, నతు ద్వేషా న్నాపి మత్సరాచ్చ. ద్వేషః అప్రీతిః మత్సరః కౌటిల్యమ్. ౪౭

శరణ్యత్వోపయుక్తగుణై స్సంబోధయ న్శరణం ప్రజన్తి (సర్వభూతాత్మన్నిత్యనేన.) సార్వజ్ఞం సర్వశక్తిధరేత్యనేన స్వశక్తిత్వం, అవ్యయేత్యనేన రాగద్వేషాదివికారరాహిత్యం అత ఏవ సర్వసుహృత్త్వం, విశ్వకర్మన్నిత్యనేన పరత్వం చోక్తం భవతి, క్రియత ఇతి కర్మ, కార్యం విశ్వం, యస్య కార్యం తథాభూతేత్యర్థః. సర్వమిదం పరమాత్మదృష్ట్యోక్తమ్. ౪౮

(ఏవ మితి.) సంవిగ్నైర్భీతైః, అత ఏవ కమ్పమానైః అత ఏవ చ ప్రపన్నైః ప్రసాదితః ప్రసన్న శ్చ అసౌ హలాయుధః భయం మాకార్షేత్యేవ మభయం దదౌ. ౪౯

(దుర్యోధన ఇతి.) పారిబర్హ ముపాయనం దదౌ ఇతి సంబన్ధః, తదేవ ప్రపఞ్చయతి ద్వితీయాన్తైః షష్టిః హాయనాః వత్సరాః యేషాం, తాన్, ద్విశతం చ సాహస్రం చ తయో స్సమాహార స్త, త్తావతో గజాన్ దదౌ ద్వాదశసహస్ర మితి పాఠాన్తరేతు స్పష్టోఽర్థః, తురఙ్గమాం శ్చ, ద్వాదశ నియుతాని. ౫౦

(బలరామకృతహాస్తినపురాకర్షణాదిఘట్టః)

రథానాం షట్సహస్రాణి రౌక్మాణాం సూర్యవర్చసామ్,
దాసీనాం నిష్కకణ్ఠీనాం సహస్రం దుహితృవత్సలః. ౫౧

ప్రతిగృహ్య తు తత్సర్వం భగవాన్ సాత్వతర్షభః,
ససుత స్సస్నుషః ప్రాగా త్సుహృద్భి రభినన్దితః. ౫౨

తతః ప్రవిష్ట స్స్వపురీం హలాయుధస్సమేత్య బన్ధూ ననురక్తచేతసః.
శశంస సర్వం యదుపుఙ్గవానాం మధ్యే సభాయాం కురుషు స్వచేష్టితమ్. ౫౩

అద్యాపి వః పురం హ్యేత త్సూచయ ద్రామవిక్రమమ్,
సమున్నతం దక్షిణతో గఙ్గాయాం సను దృశ్యతే. ౫౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్దే,
అష్టషష్టితమోఽధ్యాయః.

రౌక్మాణాం స్వర్ణాలఙ్కృతానాం సూర్యస్యేవ వర్చో యేషాం తేషాం రథానాం పతాకాఖ్య భూషణం. కణ్ఠే, యాసాం తాసాం, దాసీనాం సహస్రం దదౌ. తత్ర హేతుః. దుహితృవత్సల ఇతి. ౫౧

(ప్రతిగృహ్యేతి.) తత్సర్వ. ముపాయనం ప్రతిగృహ్య. సాత్వతర్షభో రామః సుతేన స్నుషయా చ సహితః సుహృద్భిః కౌరవైః. అభినన్దితో యయౌ. ౫౨

(తత ఇతి.) స్వపురీం ద్వారకాం, అనురక్తం చేతో యేషాం. తాన్ బన్ధూన్, యదూ న్సమేత్య యదుపుఙ్గవానాం మధ్యే. సభాయాం సభాయాః మధ్యే. య, త్కురుషు స్వచేష్టితం, తత్సర్వం, శశంస కథయామాస. ౫౩

యద్బలేన గఙ్గాయాం పురపాతనం తదసమ్భావితం మన్వానం రాజానం ప్రత్యాహ మునిః, (అద్యాపీతి) వో యుష్మాకం పురం హాస్తిన మద్యాపి రామవిక్రమం సూచయ, ద్వర్తతే, తత్ర లిఙ్గమాహ (సమున్నత మితి.) గఙ్గాయాం, దక్షిణతః సమున్నతం స, ద్దృశ్యతే సను. ౫౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్దే, అష్టషష్టితమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనసప్తతితమోఽధ్యాయః

శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా

శ్రీశుక ఉవాచ—

నరకం నిహతం శ్రుత్వా తథోద్వాహం చ యోషితామ్,
కృష్ణేనైకేన బహ్వీనాం తం దిదృక్షుః స్మ నారదః. ౧

చిత్రం బతైతదేకేన వపుషా యుగపత్పృథక్,
గృహేషు ద్వ్యష్టసాహస్రం స్త్రియ ఏక ఉదావహత్, ౨

ఇత్యుత్సుకో ద్వారవతీం దేవర్షి ర్ద్రష్టు మాగమత్.
పుష్పితోపవనారామద్విజాళికులనాదితామ్. ౩

అథ ఏకోనసప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథైకో భగవానష్టాధికషోడశసహస్రపత్నీభి స్స కథం రమత ఇతి దిదృక్షయాఽఽగతాయ నారదాయ ప్రదర్శితం భగవతశ్చేష్టిత మనువర్ణయతి (నరక మిత్యాదినా) ఏకేన కృష్ణేన సహ కర్త్రా వా బహ్వీనాం యోషితాం వివాహం చ శ్రుత్వా నారద స్తం కృష్ణం దిదృక్షురాసీ దితి శేషః. అత్రో ద్వాహశబ్దేన తత్పూర్వకక్రీడా చ వివక్షితా. ౧

దిదృక్షామేవాభినయతి (చిత్ర మితి.) ఏత చ్చిత్రం బత అతిచిత్ర మిత్యర్థః. కిం తత్ యః, దేకేన వపుషా విగ్రహేణ యుగపదేవ పృథ గ్గృహేషు బహుషు గృహేషు యోషిత్సమానసఙ్ఖ్యాక గృహేష్విత్యర్థః. ద్వ్యష్టసాహస్రం షోడశసహస్రసఙ్ఖ్యాకాః, స్త్రియః స్త్రీః ఏక ఉపయేమే, ఇత్యేతత్. ౨

(ఇతీతి.) ఇత్థం, ద్రష్టు, ముత్సుకో దేవర్షిర్నారదః, ద్వారకాం యయౌ. సార్ధత్రయేణ తామేవ వర్ణయతి (పుష్పితేతి.) పుష్పితే షూపవనేష్వారామేషు ఉద్యానవనేషు చ ద్విజానాం పక్షిణాం, అళీనాం చ కులై, ర్నాదితామ్. ౩

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

ఉత్ఫుల్లేన్దీవరామ్భోజకహ్లారకుముదోత్పలైః.
చ్ఛురితేషు సరస్సూచ్చైః కూజితాం హంససారసైః. ౧

ప్రాసాదలక్షైర్నవభి ర్జుష్టాం స్ఫాటికరాజతైః,
మహామరకతప్రఖ్యైస్స్వర్ణరత్నపరిచ్ఛదైః. ౨

విభక్తరథ్యాపథ చత్వరాపణైశ్శాలాసభాభీరుచిరాం సురాలయైః.
సంసిక్తమార్గాఙ్గణవీథిదేహళీం పతత్పతాకాధ్వజవారితాతపామ్. ౩

తస్యా మన్తఃపురం శ్రీమదర్చితం సర్వధిష్ణ్యపైః,
హరేః స్వకౌశలం యత్ర త్వష్ట్రా కార్త్స్న్యేన దర్శితమ్. ౪

తత్ర షోడశభిస్సద్మసహస్రైః సమలఙ్కృతమ్,
వివేశైకతమం శౌరేః పత్నీనాం భవనం మహత్. ౫

ఉత్ఫుల్లైరిన్దీవరాదిభిః, చ్ఛురితేషు సరస్సు హంసైః సారసైశ్చోచ్చైః ర్నాదితామ్. ౧

నవభిః ప్రాసాదానాం, లక్షైః జుష్టాం యుక్తామిత్యర్థః. కథమ్భూతైః. రజతమయైశ్చ. మహామరకతస్యేంద్రనీలస్య శ్రేష్ఠస్వర్ణస్య రత్నానాం చ పరిచ్ఛదా స్తన్మయాః పరిచ్ఛదాః ఉపకరణాని యేషు తైః, మహామరకతప్రఖ్యైరితి పాఠే మహామరకతైః ప్రఖ్యాన్తి ప్రకాశన్త ఇతి తథా తైః. స్వర్ణరత్నమయాః, పరికరా యేషు తైః. ౨

(విభక్తేతి) విభక్తైః, రథ్యా పథాదిభిః, శాలాభిః సభాభి స్సురాణాం దేవతాప్రతిమానాం ఆలయైశ్చ రుచిరాం శోభమానాం రథ్యాః రథాః రాజవీథయః సంసిక్తాః, మార్గాదయో యస్యాం తాం, పతన్తీభి శ్చలన్తీభిః. పతాకాదిభిః ధ్వజైశ్చ వారిత ఆతపో యస్యాం తామ్. ౩

(తస్యా మితి.) తస్యాం ద్వారకాయాం అన్తఃపురం. తత్రాపి, శౌరే రేకతమం భవనం గృహం వివేశేతి సంబన్ధః. అన్తఃపురం విశినష్టి-శ్రీమద్భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధిమత్ సర్వైః, ధిష్ణ్యపైః లోకాధిపతిభిః అర్చితం బహుమతం, కిం బహునా? యత్ర యస్మిన్నన్తఃపురే హరేః హరయే త్వష్ట్రా, స్వకౌశలం స్వశిల్పనైపుణ్యం. కార్త్స్న్యేన ప్రదర్శితమ్, కిం చ షోడశభిః శౌరేః పత్నీనాం గృహసహస్రైః, సమలఙ్కృతమ్. ౪-౫

విష్టబ్ధం విద్రుమస్తమ్భైర్వైదూర్యఫలకోత్తమైః.
ఇన్ద్రనీలమయైర్జాలైస్సమ్భైర్మరకతోత్తమైః. ౯

వితానైర్నిర్మితైస్త్వష్ట్రా ముక్తాదామవిలమ్బిభిః,
దాన్తైరాసనపర్యఙ్కైర్మణ్యుత్తమపరిష్కృతైః. ౧౦

దాసీభిర్నిష్కకణ్ఠీభి స్సువాసోభి రలఙ్కృతమ్,
పుమ్భి స్సకఞ్చుకోష్ణీషై స్సువస్త్రమణికుణ్డలైః. ౧౧

రత్నప్రదీపనికరద్యుతిభి ర్నిరస్తధ్వాన్తం విచిత్రవలభీషు శిఖణ్డినోఽఙ్గ,
నృత్యన్తి యత్ర విహితాగరుధూపమక్షై ర్నిర్యాన్త మీక్ష్య ఘనబుద్ధయ ఉన్నదన్తః. ౧౨

తస్మిన్సమానగుణరూపవయస్సువేషదాసీసహస్రయుతయాఽనుసవం గృహిణ్యా.
విప్రో దదర్శ చమరవ్యజనేన రుక్మదణ్డేన సాత్వతపతిం పరివీజయన్త్యా. ౧౩

పురం భవనం చైవ విశినష్టి (విష్టబ్ధమితి చతుర్భిః.) విద్రుమస్తమ్భైః వైడూర్యమయాని ఫలకోత్తమాని స్తమ్భాశ్రయాణి చ్ఛాదనాని తైశ్చ విష్టబ్ధం ప్రతిబద్ధం ఇంద్రనీలమయైః జాలైః. గవాక్షైః, మరకతమయై రుత్తమైశ్చ స్తమ్భై, ర్విష్టబ్ధం త్వష్ట్రా విశ్వకర్మణా నిర్మితైః, ముక్తాదామాని విలమ్బయంతీతి తథా, తైః వితానైః ఉల్లోచైః దాంతైః నిర్మలైః మణిశ్రేష్ఠాలఙ్కృతైశ్చ ఆసనైః పర్యఙ్కైశ్చ ఉపలక్షిత మితి శేషః, అలఙ్కృత మిత్యుపవిష్టా త్సమ్బంధో వా. ౯-౧౦

శోభనాని వాసాంసి యాభిస్తాభి ర్దాసీభిః. శోభనాని కఞ్చుకాదీని యేషాం తైః. పుమ్భిశ్చా. లఙ్కృతమ్. ౧౧

రత్నప్రదీపానాం యే నికరా స్సమూహా స్తేషాం ద్యుతిభిః. నిరస్తం తమో యస్మిన్ తత్ కిఞ్చ. యత్రాంతఃపురే, భవనే, వలభీషు స్తమ్భాగ్రప్రసారితవక్రదారువిశేషేషు శిఖణ్డినో మయూరాః, గవాక్షమార్గై ర్నిర్యాంతం కృత అగరుధూపం వీక్ష్య ఘనో నీలామ్బుదోఽయమితి బుద్ధి ర్యేషాం తథా భూతాః, అత ఏవ, ఉన్నదంతః ఉచ్చైర్నదంతః, నృత్యంతి తథాభూతం చ. ౧౨

(తస్మిన్నితి.) తస్మిన్నేవ భవనే గృహిణ్యా భార్యయా రుక్మిణ్యేతి భావః. సమం సహిత మిత్యర్థః, సాత్వతపతిం శ్రీకృష్ణం, విప్రో నారదో దదర్శ కథమ్భూతయా. అనుసవం సర్వకాలం ఆత్మనా సమానాని, గుణరూపవయాంసి, సువేషః, అలఙ్కారశ్చ యస్య తేన దాసీనాం. సహస్రేణ యుతయా రుక్మమయో దణ్డో యస్య తేన, చామరవ్యజనేన వీజయంత్యా చ. ౧౩

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

తం సంనిరీక్ష్య భగవాన్సహసోత్థిత శ్శ్రీపర్యఙ్కాత స్సకలధర్మభృతాం వరిష్ఠః.
ఆనమ్య పాదయుగళే శిరసా కిరీటజుష్టేన సాఞ్జలిరవీవిశదాసనే స్వే. ౧౪

తస్యావనిజ్య చరణౌ తదపస్స్వమూర్ధ్నా బిభ్రజ్జగద్గురుతరోఽపి సతాం పతిర్హి.
బ్రహ్మణ్యదేవ ఇతి యద్గుణనామయుక్తం తస్యైవ యచ్చరణశౌచమశేషతీర్థమ్. ౧౫

సంపూజ్య దేవఋషివర్య మృషిః పురాణో నారాయణో నరసఖో విధినోదితేన.
వాణ్యాఽభిభాష్య మితయాఽమృతజుష్టయా చ ప్రాహ ప్రభో భగవతే కరవామ తే కిమ్.

(త మితి) తం దృష్టవంతం, నారదం సమ్యక్ విరీక్ష్య భగవాౝ శ్రియో రుక్మిణ్యాః. పర్యఙ్కా దాఋత్థితః. తదిష్టదైవతభూతః కిమిత్యుత్థిత ఇత్యతో విశినష్టి - సకలధర్మభృతాం వరిష్ఠః ధర్మాత్మభిః మహాత్స్వేవం వర్తితవ్య మితి ప్రదర్శనార్థ మితి భావః. అత ఏవ కిరీటాలఙ్కృతేన శిరసా, తస్య పాదయుగళం ప్రణమ్యాఞ్జలినా సహితః, స్వకీయే, ఆసనే ఆవీవిశ దుపవేశయామాస. ౧౪

(తస్యేతి.) స భగవాౝ. జగతాం సాధుజనానాం గురుతరోఽపి పరమగురురపి హి యత స్సతాం పతిరపి తస్య నారదస్య చరణా వవనిజ్య ప్రక్షాళ్య తదపః అవనేజనజలాని మూర్ధ్ని బిభ్రత్ బిభ్రాణః, ఆసేతి శేషః, దధారేత్యర్థః. అబిభ్ర దితి వా ఛేదః, అబిభ్రత్ అబిభరత్ దధారేత్యర్థః. యుక్తం చైతదిత్యాహ (బ్రహ్మణ్యేతి.) బ్రహ్మణి బ్రాహ్మణకులే సాధవో బ్రహ్మణ్యా స్తేషాం, దేవ ఇతి, య, ద్గుణనామ అన్వర్థంనామ తస్యైవ యతో భగవత ఏవాసాధారణ మిత్యర్థః. అతః, యుక్తం, బ్రహ్మణ్య దేవత్వాద్విప్రాఙ్ఘ్రిజలధారణ మిత్యేతదుచితమేవేత్యర్థః. అన్యథా తు న ఘటత ఇత్యభిప్రయన్ విశినష్టి యచ్చరణశౌచం యస్య భగవతః, చరణసమ్బంధా చ్ఛౌచం పవిత్రతా, యస్య తథాభూతం అశేషం గఙ్గాది తీర్థం, తస్యైవంవిధస్యోక్తాదేవ హేతో స్తదుచిత మిత్యర్థః. ౧౫

(సంపూజ్యేతి.) నరకస్య సఖా నారాయణః, పురాణః, ఋషిరప్యుక్తాదేవ హేతోః దేవఋషివర్యం నారదం, శాస్త్రోక్తేన విధినా సంపూజ్య అమృతేన జుష్టయా అమృతవర్షిణ్యేత్యర్థః, మితయా చ వాణ్యా అభిభాష్య సంబోధ్య ప్రాహ (ఉక్తిమేవాహ,) ప్రభో భగవతే కరవామ కిం తే హేప్రభో భగవతే తుభ్యం కిఙ్కరవామ కిఙ్కరా వయ మిత్యర్థః. కిమిష్టం కరవామేతి వా, కిం యత్కించిదిష్టమస్తి తత్కరవామేతి వా. ౧౬

నారద ఉవాచ—

నైవాద్భుతం త్వయి విభోఽఖిలలోకనాథ మైత్రీజనేషు సకలేషు దమః ఖలానామ్,
నిశ్శ్రేయసాయ జగతస్స్థితిరక్షణాభ్యాం స్వైరావతార ఉరుగాయ విదామ సుష్ఠు. ౧౭

దృష్టం తవాఙ్ఘ్రియుగళం జనతాపవర్గం బ్రహ్మాదిభి ర్హృది విచిన్త్య మగాధబోధమ్,
సంసారకూపపతితో త్తరణావలమ్బం ధ్యాయం శ్చరామ్యనుగృహాణ యథాస్మృతి స్స్యాత్.

తతోఽన్య దవిశద్గేహం కృష్ణపత్న్యా స్స నారదః,
యోగేశ్వరేశ్వరస్యాఙ్గ యోగమాయావివిత్సయా. ౧౯

దీవ్యన్త మక్షై స్తత్రాపి ప్రియయా చోద్ధవేన చ,
పూజితః పరయా భక్త్యా ప్రత్యుత్థానాసనాదిభిః. ౨౦

ఇత్థముక్తః ప్రాహ నారదః. (నైవేతి ద్వాభ్యాం.) తావదాత్మార్హణమనర్హణం మన్యమాన స్తత్పం తావయన్నాహ (నైవేతి.) సర్వేషు జనేషు విషయభూతేషు మైత్రీత్యేతి ల్లోకనాథే త్వయి నైవ చిత్రం సర్వమిత్రత్వాదేవమర్హణం, నతు గౌరవా దితి భావః. కథం తర్హి కంసాదిష్వమైత్రీ తత్రాహ దమ ఇత్యాది ఖలానాం దమశ్చ నైవాద్భుత మితి భావః. కుతః హి యస్మాత్ ఉరుగాయ జగతః స్థితిః ధారణం, రక్షణం పాలనం తాభ్యాం చతుర్థ్యంతమిదం, నిశ్శ్రేయసాయ మోక్షప్రదానాయ చ తాభ్యాం సహమోక్షప్రదానాయేతి స్వైరావతారస్వేచ్ఛావతార ఇతి వయం, సుష్ఠు సమ్యక్ విద్మః. అతః ఖలదమస్సాధు సమ్మాననం చయుక్తమితి భావః. ౧౭

యదుక్తం ప్రభో భగవతే కరవామ కిం త ఇతి తత్రాహ (దృష్టమితి.) తావ త్తవాఙ్ఘ్రియుగళం దృష్టం మయేతి శేషః. కథంభూతం, జనతాయాః ప్రపన్నజనసమూహస్య, అపవర్గం అపవర్గ సాధనం, ఫలభూతం వా, కిం చాతిదుర్లభతయా బ్రహ్మాదిభి ర్యోగీశ్వరైరపి హృది విచింత్యః, అగాధః, బోధో విజ్ఞానం, యస్మా త్తథాభూతం సంసారకూపే పతితానాం ఉత్తారణాయ అవలమ్బ మాశ్రయం ఏవంభూతం దృష్ట్వా కృతార్థోఽస్మీతి భావః. అత స్తదేవ ధ్యాయఞ్చరామి, కింతు తద్విషయా, స్మృతి ర్యథా స్యాత్తథా అనుగృహాణ. ౧౮

(తత ఇతి.) సః నారదః అన్యత్కృష్ణపత్న్యాః, గృహ మావిశత్ కిం కర్తుమిచ్ఛయా అఙ్గ హే రాజన్ యోగీశ్వరేశ్వరస్య భగవతో యోగమాయా మాశ్చర్యశక్తిం వేత్తు మిచ్ఛయా. ౧౯

(దీవ్యన్త మితి.) తత్రాపి గృహే ప్రియయోద్ధవేన చ సహాక్షైః దేవనాక్షై దీవ్యన్తం క్రీడన్తం దదర్శేతి శేషః. అసౌనారదః ప్రత్యుత్థానాదిభి, రుత్కృష్టయా, భక్త్యా, తత్పూర్వకం పూజితః. ౨౦

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

పృష్టశ్చావిదుషే వాసౌ కదాఽఽయాతో భవా నితి,
క్రియతే కిన్ను పూర్ణానా మపూర్ణై రస్మదాదిభిః. ౨౧

అథాఽపి బ్రూహి నో బ్రహ్మ న్జన్మైత చ్ఛోభనం కురు,
స తు విస్మిత ఉత్థాయ తూష్ణీ మన్యదగాద్గృహమ్. ౨౨

తత్రాప్యచష్ట గోవిన్దం లాలయన్తం శిశూన్సుతాన్,
తతోఽన్యస్మిన్గృహేఽపశ్యన్మజ్జనాయ కృతోద్యమమ్. ౨౩

జుహ్వన్తం చ వితానాగ్నీన్యజన్తం పఞ్చభిర్మఖైః,
భోజయన్తం ద్విజాన్క్వాపి భుఞ్జానపి విశేషితమ్. ౨౪

అవిదుషా అజానతేవ, భగవతా, పృష్టశ్చ ప్రశ్న మేవాహ (కదేత్యాదినా కుర్విత్యన్తేన) ఇతిశబ్దః కుర్విత్యనన్తరం యోజ్యః. ఇతి పృష్టశ్చేత్యన్వయః. ఆయా ఇతి చ్ఛేదః. అపూర్ణైః అగమ్తకపూర్తిరహితైః, స్వత ఏవ పరిపూర్ణైః అవాప్తసమస్తకామై రితి యావత్ తై రప్యస్మ దాదిభిః, పూర్ణానాం యుష్మాకం కిం క్రియతే నిరపేక్షాః వత్కించమపి న క్రియత ఏవేతి భావః. ౨౧

(యద్యప్యేవ) మథాపి హే బ్రహ్మన్ బ్రూహి మమైత జ్జన్మ శోభనం కురు సఫలం కుర్వి త్యర్థః. భాగవతకైఙ్కర్య మకుర్వతః శరీరమశుభ మితి భావః. (సత్వితి.) స తు నారదో, విస్మిత, స్తూష్ణీ ముత్థాయాన్యదపి గృహం మాజగామ. ౨౨

తత్రాపి గృహే. గోవిన్ద మాచష్ట దదర్శ, కథంభూతం? లాలయన్తం ఉపచ్ఛన్దయన్తమ్ (తత ఇతి.) మజ్జనాయ స్నానాయ కృతః ఉద్యమో యత్నో యేన తథాభూతమ్. ౨౩

(జుహ్వన్త మిత్యాది) ద్వితీయాన్తానాం క్వచి దిత్యాదిః, దదర్శేత్యన్తః. వితానాగ్నీన్ యజ్ఞియాన్ ఆహవనీయాద్యగ్నీన్, పఞ్చభి ర్మఖైః మహాయజ్ఞైః అవశేషితం పరివేషణావ శేషితమ్. ౨౪

క్వాపి సన్ధ్యా ముపాసీనం జపన్తం బ్రహ్మవాగ్యతమ్,
ఏకస్మి న్నసిచర్మభ్యాం చరన్త మపి వర్త్మసు. ౨౫

అశ్వైరథైర్గజైః క్వాపి విచరన్తం గదాగ్రజమ్,
క్వచిచ్ఛయానం పర్యఙ్కే స్తూయమానం చ వన్దిభిః. ౨౬

మన్త్రయన్తం చ కస్మింశ్చిన్మన్త్రిభి శ్చోద్ధవాదిభిః,
జలక్రీడారతం క్వాపి వారముఖ్యాబలావృతమ్ ౨౭

కుత్రచి ద్ద్విజముఖ్యేభ్యో దదతం గాస్స్వలఙ్కృతాః,
ఇతిహాసపురాణాని శృణ్వన్తం మఙ్గళాని చ. ౨౮

హసన్తం హాస్యకథయా కదాచిత్ప్రియయా గృహే,
క్వాపి ధర్మం సేవమాన మర్థకామౌ చ కుత్రచిత్. ౨౯

ధ్యాయన్త మేక మాత్మానం పురుషం ప్రకృతేః పరమ్,
శుశ్రూషన్తం గురూన్క్వాపి కామై ర్భోగై స్సపర్యయా. ౩౦

క్వచి ద్బ్రహ్మస్వాత్మానం జపన్తం అవలోకయన్త మిత్యర్థః. బ్రహ్మప్రణవం వా. యద్వా, బ్రహ్మవేదం జపన్తం "వేద మేవ జపేన్నిత్య" మితి శాస్త్రాత్ క్వచిద్వాగ్యతం మౌనీభూతం. ఏకస్మిన్క్వచిత్, అసిచర్మభ్యాం ఖడ్గఖేటాభ్యాం సహాసి వర్త్మసు ఖడ్గభ్రామణగతిషు, చరన్తం, గదాగ్రజం కృష్ణం క్వచిచ్ఛయాన మితి. వన్దిభిః స్తుతిపాఠకైః స్తూయమానం చ. ౨౫-౨౬

క్వచి దుద్ధవాదిభిః మన్త్రియన్తం, వారముఖ్యాభిర్గణికాశ్రేష్ఠాభిరబలాభిః స్త్రీః, పరివృతమ్. ౨౭

(సుష్ఠ్వలఙ్కృతాః) గాః ధేనూః. దదతం ప్రయచ్ఛన్తం. మఙ్గళాని మఙ్గళస్తుతీశ్చ శృణ్వన్తమ్. ౨౮

(కదాచిత్క్వచిద్గృహే) ప్రియయా సహ, హాస్యకథయా, హసన్తమ్. ౨౯

(ప్రకృతేః) భూమిరాపోఽనలో వాయుః. ఇత్యాదిశ్లోకద్వయోక్తప్రకృతిద్వయా, త్పరం విలక్షణం, పరమపురుషభూతం, స్వాత్మానం, ధ్యాయన్తం, సపర్యయా పూజయా గురూన్, శుశ్రూషన్తం పరిచరన్తమ్. ౩౦

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

కుర్వన్తం విగ్రహం కైశ్చి త్సన్ధిం చాన్యత్ర కేశవమ్,
కుత్రాపి సహ రామేణ చిన్తయన్తం సతాం శివమ్. ౩౧

పుత్రాణాం దుహితౄణాం చ కాలే విధ్యుపయాపనమ్,
దారై ర్వరై స్తత్సదృశైః కల్పయన్తం విభూతిభిః. ౩౨

ప్రస్థాపనోపానయనై రపత్యానాం మహోత్సవాన్,
వీక్ష్య యోగేశ్వరేశస్య యేషాం లోకా విసిస్మిరే. ౩౩

యజన్తం సకలా న్దేవా న్క్వచిత్క్రతుభిరూర్జితైః,
పూర్తయన్తం క్వచిద్ధర్మం కూపారామాలయాదిభిః. ౩౪

(కైశ్చి) ద్విగ్రహం విరోధం. కుర్వన్తం. అన్యత్ర గృహే. సన్ధిం. కుర్వన్తం. కేశవం. సతాం సాధూనాం. శివం యోగక్షేమం చిన్తయన్తమ్. ౩౧

(పుత్రాణా మితి) కాలే తత్తత్సమయే పుత్రాణాం, తత్సదృశైః, ర్దారైః దుహితౄణాం తు. తత్సదృశైః, విధినా శాస్త్రోక్తేన ఉపయాపనం ప్రాపణం. వివాహ మిత్యర్థః. తద్విశిష్టైః. కల్పయన్తం ఘటయన్తమ్. ౩౨

(ప్రస్థాపనేతి.) ప్రస్థాపనం దుహితృస్నుషా జామాత్రాదీనాం స్వగృహా త్తద్గృహం ప్రతినయనం. తద్గృహాత్పున రానయనముపానయనం తైః. రపత్యానాం పుత్రాణాం దుహితౄణాం చ. మహోత్సవా న్కల్పయన్తం. తాన్వీక్షిస్వి-యోగేశ్వరేశస్య భగవతః యేషాం అపత్యాదీనాం మహోత్సవాన్, వీక్ష్య. లోకా, సర్వే. విసిస్మిరే విస్మయం చక్రుః. తథాభూతాన్. ఉత్సవాదీ న్కల్పయన్త మితి సంబన్ధః. ౩౩

స్వకలాన్స్వాంశభూతాన్ దేవానిన్ద్రాదీన్. ఊర్జితైర్బహుదక్షిణైః. క్రతుభిః యజన్తం. కూపాదినిర్మాణైః ధర్మం. పూర్తయన్తం. పూర్తం స్మార్తం ధర్మం కుర్వన్త మిత్యర్థః. పూర్తశబ్దా "త్తత్కరోతి" తిణిజన్తాచ్ఛతా "సవిశేషణానాం వృత్తిర్నే" త్యాదినిషేధస్య విశేష్యవిషయత్వా దత్ర పూర్తస్య ధర్మం ప్రతివిశేషణత్వాత్. సాపేక్షస్యాపి నామధాతువృత్తిరవగన్తవ్యా. ౩౪

చరన్తం మృగయాం క్వాపి హయ మారుహ్య సైన్ధవమ్,
ఘ్నన్తం తీర్థే పశూన్మేధ్యాన్పరీతం యదుపుఙ్గవైః. ౩౫

అవ్యక్తలిఙ్గం ప్రకృతిష్వన్తఃపురచరాదిషు,
క్వచిచ్చరన్తం యోగేశం తత్తద్భావబుభుత్సయా. ౩౬

అథోవాచ హృషీకేశం నారదః ప్రహసన్నివ,
యోగమాయోదయం వీక్ష్య మానుషీ మీయుషో గతిమ్. ౩౭

నారద ఉవాచ—

విదామ యోగమాయాం తే దుర్దర్శా మపి యోగినామ్,
యోగేశ్వరాత్మ న్నిర్భాతాం భవత్పాదనిషేవయా. ౩౮

అనుజానీహి మాం దేవ లోకాం స్తే యశసాఽఽప్లుతాన్,
పర్యటామి తవోద్గాయ న్లీలాభువనపావనీః. ౩౯

సైన్ధవం సిన్ధుదేశోద్భవం హయ మశ్వ మారుహ్య మృగయాం చరన్తం మేధ్యాన్యాగార్హాన్పశూ న్విశసన్తం క్వచి ద్యదుశ్రేష్ఠైః పరివృతమ్. ౩౫

ప్రకృతిష్వమాత్యాదిష్వన్తః పురచరాదిషు తత్తదభిప్రాయం బోద్ధుమిచ్ఛయా అవ్యక్తం వేషాన్తరేణ ఛన్నం, లిఙ్గం స్వాసాధారణచిహ్నం యస్య తం చరన్తం. దదర్శ. ౩౬

(అథేతి.) మానుషీం గతిం చేష్టాం తనుం వా ఈయుషః ప్రాప్తవతః పరిగృహీతవత ఇతి యావత్. తస్య. భగవతః, యోగమాయోదయం ఆశ్చర్యశక్తివైభవ, మవలోక్య ప్రహసన్నివ, ప్రాహ అచిన్త్యవివిధవిచిత్రశక్తా వస్మిన్నైతచ్చిత్ర మితీవ శబ్దాభిప్రాయః. ౩౭

ఉక్తిమేవాహ (విదామ ఇతి ద్వాభ్యాం.) హే యోగేశ్వర, యోగినాం, దుర్దర్శా మపి, తే తవ యోగమాయా మాశ్చర్యశక్తిం, భవత్పాదనిషేవాప్రభావేన, త్మన్యాత్మని మనసి, నిర్భాతాం నితరాం భాతాం, విదామః జానీమః. ౩౮

కిన్తు హే దేవ, మా, మనుజానీహి ఆజ్ఞాపయ, తవ యశసా, వ్యాప్తాన్ లోకాన్, భువనపావనీం తవ, లీలా, ముద్గాయన్, పరిత, శ్చరామి. ౩౯

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

శ్రీభగవానువాచ—

బ్రహ్మన్ధర్మస్య వక్తాఽహం కర్తా తదనుమోదితా,
తం శిక్షయన్లోకమిమ మాస్థితః పుత్ర మా ఖిదః. ४०

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యాచరన్తం సద్ధర్మాన్పావనాన్గృహమేధినామ్,
తమేవ సర్వగేహేషు సన్తమేకం దదర్శ హ. ४१

కృష్ణస్యానన్తవీర్యస్య యోగమాయామహోదయమ్,
ముహుర్దృష్ట్వా ఋషిరభూ ద్విస్మితో జాతకౌతుకః. ४२

ఇత్యర్థకామధర్మేషు కృష్ణేన శ్రద్ధితాత్మనా,
సమ్యక్సభాజితః ప్రీత స్త మేవానుస్మరన్ యయౌ. ४३

ఇత్థముక్తః ప్రాహ భగవాన్ (బ్రహ్మన్నితి.) హే బ్రహ్మన్, వక్తా ఉపదేష్టా, తద్ధర్మోప దేశతదనుష్ఠానతదనుమోదనాదికం, శిక్షయన్ శిక్షయితుం, జనాన్పాతీతి శేషః, ఇమం లోకం మనుష్యదేహ మాస్థితః పరిగృహీతవా నస్మి, ప్రాకృతచేష్టామనువర్త ఇతి భావః. అతో, హే పుత్ర మా ఖిద్య స్వమ మీశ్వరోఽప్యధునా ప్రాకృతో బభూవేత్యేవంవిధం మోహం న ప్రాప్నుహీ త్యర్థః. ४०

కదాచిదపి మోహసంభావనామపి నివర్తయితుం భగవతా ప్రదర్శితం సార్వాత్మ్యం దదర్శ విస్మితశ్చ బభూవ ముని రిత్యాహ (ఇతీతి ద్వాభ్యాం.) గృహమేధినా మాపేక్షితాన్ విహితాన్ ధర్మా నేవ మాచరన్తం తదైవ పున స్సర్వగేహేషు ఏకరూపేణాత్మతయా సన్తం వర్తమానం దదర్శ. ४१

(కృష్ణస్యేతి.) అనన్తవీర్యస్య అపరిచ్ఛిన్నకల్యాణగుణస్య, కృష్ణస్యైశ్వర్యశక్తేః, ర్మాహాత్మ్యం వైభవం ఉత్పాదకస్య మూహుర్ముహుః దృష్ట్వా ఋషిర్నారదో విస్మితో బభూవ. ४२

(ఇతీతి.) అర్థాదిషు, శ్రద్ధితః లోకశిక్షార్థం సఞ్జాతశ్రద్ధః ఆత్మా మనో యస్య, తేన కృష్ణేన సభాజితో బహుమతః, ప్రీతశ్చ, తం కృష్ణ మేవానుస్మరన్ యయౌ. ४३

ఏవం మనుష్యపదవీ మనువర్తమానో నారాయణోఽఖిలభవాయ గృహీతశక్తిః,
రేమేఽఙ్గ షోడశసహస్రవరాఙ్గనానాం సవ్రీడసౌహృదనిరీక్షణహాసజుష్టః. ౪౪

యానీహ విశ్వవిలయోద్భవవృత్తిహేతుః కర్మాణ్యనన్యవిషయాణి హరి శ్చకార,
యస్త్వఙ్గ గాయతి శృణోత్యనుమోదతే వా భక్తిర్భవే ద్భగవతి హ్యపవర్గమార్గే.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే.
ఏకోనసప్తతితమోఽధ్యాయః.

నారదాయ దర్శితం యోగమాయోదయం నిగమయతి (ఏవ మితి) స్వయం నారాయణస్సన్ అఖిలానాం, భవాయాభ్యుదయాయ గృహీతా ఉపాత్తా శక్తిః దివ్యతను ర్యేన సః, మనుష్యచేష్టాం, మనువర్తమానః, అఙ్గ హే రాజన్ సవ్రీడం చ త త్సౌహృదం చ, తేన నిరీక్షణం హాసశ్చ తాభ్యాం, జుష్టః. ౪౪

ఉక్తవిధభగవచ్చేష్టితగానాదిఫలమాహ (యానీతి.) విశ్వస్య విలయః, ఉద్భవః ఉత్పత్తిః స్థితిః, ఆసాం హేతుః హరిః యాని ఈదృశేష్వవతారేషు, ఇహలోకే వా, అనన్యసాధారణాని కర్మాణి చకార, తాన్యఙ్గ హే రాజన్ యః పుమాన్ గాయతి తస్యాపవర్గమార్గే మోక్షప్రాపకే "అమృతస్యైష సేతు" రితి శ్రుతేర్మార్గశబ్దః ప్రాపకపరః భగవతి భక్తి ర్భవేత్. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రికాయాం,
దశమస్కన్ధసమాఖ్యాయాం దశమస్కన్ధే, ఏకోనసప్తతితమోఽధ్యాయః

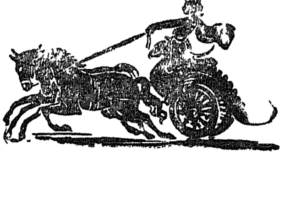

అథ సప్తతితమోఽధ్యాయః

అథోషస్యుపవృత్తాయాం కుక్కుటాన్కూజతోఽశపన్,
గృహీతకణ్ఠ్యః పతిభి ర్మాధవ్యో విరహాతురాః. ౧

వయాంస్యరూరువన్కృష్ణం బోధయన్తీవ వన్దినః,
గాయత్స్వలిష్వనిద్రేషు మన్దారవనవాయుభిః. ౨

ముహూర్తం తం తు వైదర్భీ నామృష్యదపి శోభనమ్.
పరిరమ్భణవిశ్లేషాత్ప్రియబాహ్వన్తరం గతా. ౩

బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్థాయ వార్యుపస్పృశ్య మాధవః,
దధ్యౌ ప్రసన్నకరణ ఆత్మానం తమసః పరమ్. ౪

అథ సప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ భగవతో దినచర్యాత్మకం చేష్టిత మనువర్ణయ న్మాగధనిరుద్ధరాజసందేశాహర్తృ సంనివేదితవృత్తాంతయుధిష్ఠిరాభిప్రాయాభిజ్ఞనారదనివేదితతద్వృత్తాంతాన్యతరనిశ్చికీర్షాప్రయుక్త ముద్ధవో ద్దేశ్యకం భగవత్ప్రశ్నమాహ (అథేత్యాదినా) అథ నను హే రాజన్. యన్వా. ప్రాథశబ్దో భగవద్దిన చర్యాప్రస్తావద్యోతకః. అథ భగవద్దినచర్యా ప్రారభ్యత ఇత్యర్థః. ఉషసి ప్రభాతవేలాయాం. ఉపవృత్తాయా మాసన్నాయాం సత్యాం పతిభిః కృష్ణైః గృహీతాః. కణ్ఠాః యాసాం తాః. మాధవ్యః శ్రీకృష్ణస్య ప్రియః, విరహేణ భావినా, ఆతురాః కూజతః శబ్దా నుమానాన్ కుక్కుటా నశపన్. ౧

(వయాంసీతి) వందిన ఇవ శ్రీకృష్ణం బోధయంతి సంతి వయాంసి పక్షిణః మన్దారవనవాయుభిః అనిద్రేష్వలిషు, గాయత్సు సత్సు అరూరువన్ పునః, పునరకూజన్. ౨

(ముహూర్త మితి.) ప్రియస్య బాహ్వోరంతరం గతా వైదర్భీత్యన్యాసామప్యుపలక్షణం. పరిరమ్భవిశ్లేషాద్ధేతోః. తం ముహూర్త మతిశోభనమపి నామృష్య న్నసేహే, అసమీచీనమమన్యతేత్యర్థః. ౩

(బ్రాహ్మ ఇతి.) వారి శుద్ధం జలం ఉపస్పృశ్య ఆచమ్య ప్రసన్నాని కరణానీంద్రియాణి యస్య సః, తమసః ప్రకృతేః, పరం విలక్షణ మాత్మానం దధ్యౌ ధ్యాతవాన్, స్వాత్మావలోకనపరో బభూవేత్యర్థః. ౪

ఏకం స్వయం జ్యోతిరనన్యమవ్యయం స్వసంస్థయా నిత్యనిరస్తకల్మషమ్.
బ్రహ్మాఖ్య మస్యోద్భవనాదిహేతుభిస్స్వశక్తిభిర్లక్షితభావనిర్వృతిమ్. ౪

అథాప్లుతోమ్భస్య మలే యథావిధి క్రియాకలాపం పరిధాయ వాససీ.
చకార సన్ధ్యోపమాదిసత్తమో హుతానలో బ్రహ్మజజాపవాగ్యతః ౫

స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశస్వరూపం. అనన్యం న విద్యత అన్యదశరీరభూతం వస్తు యస్య తం అవ్యయం జాత్యాదికల్పనారహితం స్వస్మి న్సంస్థా సమ్యగవికృతత్వేనావస్థితి స్తయా నిత్యం నిరస్తం ప్రతిక్షిప్తం కల్మషం పుణ్యపాపాత్మకం హేయం యస్య తం బ్రహ్మేత్యాఖ్యా "బృహతి బృంహయతి" ఇతినిరుక్తా యస్య తం అస్య జగతః ఉత్పత్తినాశహేతుభిః స్వశక్తిభిః ఉద్భవనాశగ్రహణం స్థితేరిత్యుపలక్షణమ్ శక్తిరపృథక్సిద్ధవిశేషణం తతశ్చ ఉత్పత్త్యాదికారణత్వలయకారణత్వరూపైర్ధర్మై రిత్యర్థః. భావస్సత్తా సా చ మానసంబంధార్హత్వరూపా భావశబ్దశ్చాత్ర ధర్మిపరః. లక్షితో భావః. సత్తావిశిష్టం స్వరూపం నిర్వృతిరానందాత్మకం యస్య. తథాభూతం అత్ర అస్యేత్యాదినా భావేత్యంతేన ప్రకృతేః, పరస్యాత్మనో లక్షణమభిప్రేతం జగజ్జన్మాదికారణత్వం హి బ్రహ్మణో లక్షణం. నిర్వృతిపదే నానందవాచినా "సత్యం జ్ఞాన మనంతం విజ్ఞానమానంద" మితి స్వరూపశోధకవాక్యార్థః స్మారితః. అత్ర కోఽసౌ ప్రకృతిః పర ఆత్మేత్యతో బ్రహ్మాఖ్యమిత్యుక్తం, బ్రహ్మశబ్దస్యానేకార్థసాధారణ్యాత్ కారణబ్రహ్మేత్యపేక్షాయాం అస్యేత్యాదినా జగత్కారణత్వం లక్షిత మితి కారణత్వం ఓదచిద్విశిష్టగత మితి విశేష్యభూతబ్రహ్మస్వరూపజిజ్ఞాసాయాం నిర్వృతిపదం ప్రయుక్తం, జగత్కారణత్వస్య హిరణ్యగర్భాదేరివ సుకృతవిశేషప్రయుక్తత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ స్వసంస్థయా నిత్యనిరస్తకల్మష మిత్యుక్తం, కారణత్వప్రయుక్తవికారాశ్రయత్వశఙ్కావ్యుదాసాయావ్యయ మితి. అధిష్ఠాత్రంతరశఙ్కావ్యుదాసాయైకమితి కారణత్వప్రయుక్తకార్యానన్యత్వం వక్తుం అనన్యమిత్యుక్త మితి ద్రష్టవ్యం. సచ్ఛబ్దాపరపర్యాయ భావశబ్దేనోక్తార్థే వేదాంతానాం ప్రమాపకత్వం సూచితమ్. ౪

(అథేతి.) అథ సత్తమో భగవాన్. అమ్భసి అప్లుతః స్నాతః. వాససీ ఉపధాయ క్రియాకలాపం చకారేతి సంబంధః. కోఽసౌ క్రియాకలాప ఇత్యత స్తం ప్రపఞ్చయతి సంధ్యేత్యాదినా. యత్సంధ్యోపగమాదిక్రియాకలాప మిత్యర్థః. సంధ్యోపగమస్సంధ్యోపాసనం ఆదిశబ్దసఙ్గృహీతమాహ హుతానల ఇత్యాదినా. హుతః అనలః ఆహవనీయో యేన సః వాగ్యతః వాచయం యచ్ఛతీతి తథా మౌనీ భూత్వేత్యర్థః. బ్రహ్మ గాయత్రీమ్. ౫

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

ఉపస్థాయార్కముద్యన్తం తర్పయిత్వాఽఽత్మనః కలాః,
దేవా నృషీన్పితౄన్వృద్ధాన్విప్రా నభ్యర్చ్య చాత్మవాన్. ౭

ధేనూనాం రుక్మశృఙ్గాణాం సాధ్వీనాం మౌక్తికస్రజామ్.
పయస్వినీనాం గృష్టీనాం సవత్సానాం సువాససామ్. ౮

దదౌ రౌప్యఖురాగ్రాణాం క్షౌమాజినతిలైస్సహ,
అలఙ్కృతేభ్యో విప్రేభ్యః పద్మం పద్మం దినే దినే. ౯

గోవిప్రదేవతావృద్ధాన్గురూ న్భూతాని సర్వశః,
నమస్కృత్యాత్మసమ్భూతీర్మఙ్గళాని సమస్పృశత్. ౧౦

ఆత్మానం భూషయామాస నరలోకవిభూషణమ్,
వాసో విభూషణైస్స్వీయైర్దివ్యస్రగనులేపనైః. ౧౧

(ఉపస్థాయేత్యాది) శ్లోకత్రయమేకాన్వయమ్. ఆత్మనః స్వస్య కలాః అంశభూతాన్, దేవాదీన్ తర్పయిత్వా వృద్ధాన్ కులవృద్ధాన్ విప్రాంశ్చ ఆత్మవాన్ శ్రద్ధాయుక్తస్సన్ అభ్యర్చ్య దినే దినే అలఙ్కృతేభ్యో విప్రేభ్యః క్షౌమకృష్ణాజినతిలైస్సహ ధేనూనాం పద్మం పద్మం దదౌ. పద్మ మితి మహాసఙ్ఖ్యాయుక్తసఙ్ఖ్యాభిధానం. కథమ్భూతానాం? రుక్మ స్స్వర్ణాలఙ్కారః, శృఙ్గయోః యాసాం మౌక్తికానాం స్రజో యాసాం బహుక్షీరాణాం గృష్టీనాం ప్రథమప్రసూతానాం శోభనో వత్సో యాసాం శోభనం వాసో యాసాం, తాసాం రౌప్యం రజతాలఙ్కారః, ఖురాగ్రేషు యాసాం తాసామ్. ౭-౮-౯

(గోవిప్రేతి) గవాదీనాం ద్వన్ద్వః, తత్ర వృద్ధాః కులవృద్ధాః, తా నాత్మనస్స్వస్య, సంభూతీః విభూతిభూతా న్నమస్కృత్య మఙ్గళాని కపిలాదీని మఙ్గళద్రవ్యాణి సమస్పృశత్. ౧౦

(ఆత్మాన మితి,) నరలోకస్య భూషణరూపమాత్మానం కౌస్తుభపీతామ్బరాదిభిః భూషయామాస. ౧౧

కామాంశ్చ సర్వవర్ణానాం పౌరాన్తఃపురచారిణామ్,
ప్రదాప్య ప్రకృతీః కామైః ప్రతోష్య ప్రత్యనన్దత. ౧౨

సంవిభజ్యాగ్రతో విప్రా న్స్రక్తామ్బూలానులేపనైః,
అవేక్ష్యాజ్యం తథాఽఽదర్శం గోవృషద్విజదేవతాః,
సుహృదః ప్రకృతీర్దారానుపాయుఙ్క్త తతస్స్వయమ్. ౧౩

తావత్సూత ఉపానీయ స్యన్దనం పరమాద్భుతమ్.
సుగ్రీవాద్యైర్హయైర్యుక్తం ప్రణమ్యావస్థితోఽగ్రతః. ౧౪

గృహీత్వా పాణినా పాణిం సారథే రథ మావిశత్,
సాత్యక్యుద్ధవసంయుక్తః పూర్వాద్రి మివ భాస్కరః. ౧౫

ఈక్షితోఽన్తఃపురస్త్రీణాం సవ్రీడప్రేమవీక్షితైః,
కృచ్ఛ్రాద్విసృష్టో నిరగా జ్జాతహాసో హరన్మనః. ౧౬

కామానభిలషితార్థాన్ ప్రదాప్య ప్రకృతీరమాత్యాదీన్, ప్రతోష్య తోషయిత్వా. ప్రతి నన్దితవాన్. ౧౨

(సంవిభజ్యేతి) అగ్రతః పురతః ఉపవేశితానితి శేషః. విప్రాన్ స్రగాదిభిః, సంవిభజ్య సమ్యగ్విభాగేన ప్రీణయిత్వా ఆజ్యాదీ నవలోక్య తత్రాదర్శో దర్పణం, సుహృదో మిత్రాణి దారా పత్నీశ్చ, ఉపాయుఙ్క్త యథాయోగ్య మన్వవర్తతేత్యర్థః. ౧౩

(తావ దితి.) సుగ్రీవాద్యైః, ఆదిశబ్దేన మేఘపుష్పబలాహకసఙ్గ్రహః, తై ర్హయై ర్యుక్తం, స్యందనం రథ మానీయ, ప్రణమ్య అవతస్థే. ౧౪

(గృహీత్వేతి.) సారథేః, పాణిం స్వపాణినా గృహీత్వా పూర్వాద్రి ముదయాద్రిం భాస్కర స్సూర్య ఇవ ఆరురోహ (ఈక్షిత ఇతి.) వ్రీడాప్రేమభ్యాం యుక్తైః, వీక్షితైః, ఈక్ష్యమాణః, తాభి స్తై రేవ వీక్షితైః. కృచ్ఛ్రేణ కథంచి ద్విసృష్టస్తాసాం మనో, హరన్. సంజాతః హాసో యస్య, తథా భూతో, నిర్జగామ. ౧౫-౧౬

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

సుధర్మాఖ్యాం సభాం సర్వైర్వృష్ణిభిః పరివారితః,
ప్రావిశ ద్యన్నివిష్టానాం న సన్త్యఙ్గ షడూర్మయః. ౧౭

తత్రోపవిష్టః పరమాసనే విభుర్బభౌ స్వభాసా కకుభోఽవభాసయన్,
వృతో నృసింహైర్యదుభిర్యదూత్తమో యథోడురాజో దివి తారకాగణైః. ౧౮

తత్రోపమన్త్రిణో రాజ న్నానాహాస్యరసై ర్విభుమ్,
ఉపతస్థుర్నటాచార్యా నర్తక్య స్తాణ్డవైః పృథక్. ౧౯

మృదఙ్గవీణామురజవేణుతాళదరస్వనైః,
ననృతు ర్జగుస్తుష్టువుశ్చ సూతమాగధవన్దినః. ౨౦

తత్రోపవిష్టా బ్రాహ్మణాః కేచిదాసీనా బ్రహ్మవాదినః,
పూర్వేషాం పుణ్యయశసాం రాజ్ఞాం చాకథయ న్కథాః. ౨౧

(సుధర్మా మితి) తాం విశినష్టి-యద్యత్ర సభయా ముపవిష్టానాం షడూర్మయః అశనాయా పిపాసాశోకమోహజరామృత్యవో న సంతి తథాభూతా మిత్యర్థః. ౧౭

(తత్రేతి.) తత్ర సుధర్మాయాం, స్వభాసా స్వదీప్త్యా, కకుభో దిశః, భాసయన్, నృసింహైర్నరశ్రేష్ఠై ర్యదుభిః పరివృతః, బభౌ, యథా దివ్యాకాశే, నక్షత్రగణైః, శ్చంద్రో, భాతి, తద్వత్, ౧౮

(తత్రేతి.) తత్ర తదా, హేరాజన్, ఉపమంత్రిణః పరిహాసకాః, హాస్యరసై ర్విభుం శ్రీకృష్ణ ముపతస్థుః, తథా, పృథక్ స్వసముదాయై, ర్నటాచార్యాస్తాండవాదిభిః. ౧౯

(మృదఙ్గాదయః) ప్రసిద్ధాః, దరశ్శఙ్ఖః, తేషాం, స్వనైః, ననృతుః, జగుశ్చ సూతాదయ స్తుష్టువుః, తత్ర మాగధాః వంశావళిపాఠకాః, స్తుతిపాఠకాః. ౨౦

(తత్రస్థాః) సభాయాం స్థితాః, పుణ్యం యశో యేషాం తేషాం, పూర్వేషాం, రాజ్ఞాం కథాః, కథయామాసుః. ౨౧

తత్రైకః పురుషో రాజన్నాగతోఽపూర్వదర్శనః.
విజ్ఞాపితో భగవతే ప్రతిహారైః ప్రవేశితః. ౨౨

స నమస్కృత్య కృష్ణాయ పరేశాయ కృతాఞ్జలిః,
రాజ్ఞా మావేదయద్దుఃఖం జరాసన్ధనిరోధజమ్. ౨౩

యే తు దిగ్విజయే తస్య సంనతిం నయయు ర్నృపాః,
ప్రసహ్య రుద్ధా స్తేనాస న్నయుతే ద్వే గిరివ్రజే. ౨౪

రాజాన ఊచుః—

కృష్ణ కృష్ణాఽప్రమేయాత్మన్ప్రపన్నభయభఞ్జన,

ఏవ మాహ్నిక మనువర్ణితం. అథ జరాసంధనిరుద్ధరాజసందేశహరాగమనం ప్రస్తౌతి. (తత్రేతి.) ఇత్థం వీయమానదినానా మేకస్మిన్ దినే. హేరాజన్, అపూర్వదర్శనః న పూర్వం దర్శనం యస్య సః, యః కశ్చి, త్పురుష, ఆగతః, ప్రతిహారైః ద్వారపాలై ర్భగవతే. విజ్ఞాపితః, తతః. ప్రవేశితశ్చ. ౨౨

(స ఇతి.) ఆగతః, కృతాఞ్జలిః బద్ధాఽఞ్జలిర్యేన సః, జరాసన్ధేన, యో, విరోధః, తత్ప్రభవం రాజ్ఞాం. దుఃఖ. మావేదయత్. ౨౩

(యే చేతి.) తస్య జరాసన్ధస్య. దిగ్విజయే యే నృపాః సన్నతిం నమ్రతాం. న ప్రాపుః తే, ద్వే. అయుతే. నృపాః గిరివ్రజసంజ్ఞి కే. దుర్గే తేన జరాసన్ధేన, బలా, న్నిరుద్ధా ఆసన్. తేషాం రాజ్ఞా మితి పూర్వేణ సంబన్ధః. ౨౪

తేషాం విజ్ఞప్తి మేవాహ షడ్భిః - తావచ్ఛరణ్యత్వోపయుక్తగుణవిశిష్టం సంబోధయన్త శ్శరణం వ్రజన్తి (కృష్ణ కృష్ణేతి.) కృషిర్భూవాచకశ్శబ్ద ఇత్యాదినా నిరుక్తేన కృష్ణశబ్దేన నిమ్నోన్నతానాదరేణ సర్వలోకానన్దకరత్వం, మత ఏవ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిరాహిత్యం చ. వివక్షితం. అప్రమేయాత్మన్నపరిచ్ఛేద్యస్వరూప, అనేనా, నన్దసుతాత్మతయా. అస్మద్దుఃఖం జానాస్యేవేతి వివక్షితం, అత ఏవ సర్వజ్ఞత్వం చ ప్రపన్నభయభఞ్జనేత్యనేన వాత్సల్యం వివక్షితం. త్వాం. శరణం రక్షణోపాయం, యామః వ్రజామః. అధ్యవస్యామః, యాతిరత్రగత్యర్థః. ప్రావణ్యస్య

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

వయం త్వాం శరణం యామో భవభీతాః పృథగ్ధియః. ౨౫

లోకోఽపి కర్మనిరతః కుశలే ప్రమత్తః కర్మణ్యయా త్వదుదితే భవదర్చనే స్వే.
యస్తావదస్య బలవా నిహ జీవితాశా సద్యశ్ఛినత్త్యనిమిషాయ నమోఽస్తు తస్మై. ౨౬

లోకే త్వమీశ జగతః కలాయాఽవతీర్ణ స్సద్రక్షణాయ ఖలనిగ్రహణాయ చాద్యః.
కశ్చిత్త్వదీయమతియాతి నిదేశమీశ కిం వా జనస్స్వకృతమృచ్ఛతి త న్న విద్మః. ౨౭

గతిపూర్వకత్వాత్ గత్యర్థానాం బుద్ధ్యర్థత్వాత్. కార్పణ్యద్యోతనాయాత్మనో విశంషన్తి. భవభీతాః. భవశబ్దోఽత్ర సాంసారికమరణదుఃఖపరః. భవా, ద్భీతాః. పృథగ్దర్శినః భిన్నమతయః. అజ్ఞాస్తద్భయ నివర్తనోపాయానభిజ్ఞా ఇతి యావత్. ౨౫

ప్రపన్నభయభఞ్జనేత్యనేన అప్రపన్నజనమరణభయాభఞ్జనత్వం సూచితమ్. తదేవ వివృణ్వన్తః ప్రణమన్తి (లోక ఇతి.) తృతీయే బ్రహ్మస్తుతౌ. పఠితోఽప్యయం శ్లోకః విజ్ఞప్తి సామ్యాదర్థసౌష్ఠవాచ్చాత్ర విపఠ్యతే, యో, లోకో జనః, వికర్మణి వివిధే కర్మణి, వైషయికసుఖార్థే కర్మణీతి యావత్, నిరతః, త్వదుదితే పఞ్చరాత్రగీతాదిముఖేన భవతోపదిష్టే. భగవదారాధనాత్మకే, కుశలే శ్రేయస్సాధనే. స్వానురూపే చ. శరణవరణాదిరూపధర్మే. యావ. ప్రమత్తః అనవహిత. స్తావ, త్తస్య. యో. జీవితాశాం. సద్యః. ఛినత్తి. తస్మై. అనిమిషాయ కాలాత్మనే, తుభ్యం. నమోఽస్తు. ౨౬

న హ్యేతావతా లోకహితావరణైకశీలస్య తవ వైషమ్యమస్తీత్యాహుః (లోక ఇతి.) భో జగతఈశ్వర, త్వం, సతాం, రక్షణాయ, ఖలానాం దుష్టానాం, విగ్రహాయ చ, కలయా అంశేన బలభద్రేణ సహావతీర్ణః. జగత, ఆద్యః ఆదౌ భవః, కారణభూత ఇతి వా సంబన్ధః. ఖలనిగ్రహేణ వినా సద్రక్షణా సంభవాత్తస్యాపి తాదర్థ్యాత్కేవలహితైకకారిత్వ మితి భావః, యద్వా ఖలానాం విగ్రహస్యాపి తేషామన్తతో హితత్వే పర్యవసానాత్సోఽపి హితమేవేతి భావః. తర్హ్యేవం భూతే సతి మయి కుతః కశ్చిద్దుఃఖ్యతీశ్చాత్ర కారణద్వయం సంభావయన్తోఽన్యన్న విద్మ ఇత్యాహుః. హే ఈశ కశ్చిజ్జన స్త్వదీయాం ఆజ్ఞాం నిదేశ, మతియాతి అతిక్రామతి. కిం వా, స్వకృతం స్వకృత పాపఫలం ప్రాప్నోతి ఇతి ఉభయవ్యతిరిక్తం కారణాన్తరం న విద్మః అన్యతరన్నిశ్చేతుం న శక్నుమ ఇతి వా కర్మానుగుణమీశ్వరో నియచ్ఛతీత్యవిరోధః. ౨౭

స్వప్నాయితం నృపసుఖం పరతన్త్ర మీశ శశ్వద్భయేన మృతకేన ధురం వహామః,
హిత్వా తదాత్మని సుఖం త్వదనీహలభ్యం క్లిశ్యామహేఽతికృపణా స్తవ మాయయేహ. ౨౮

తన్నో భవాన్ప్రణత శోకహరాఙ్ఘ్రియుగ్మబద్ధాన్వియుఙ్క్ష్వమగధాహ్వయకర్మపాశాత్,
యో భూభుజోఽయుత మతఙ్గవీర్యమేకో బిభ్ర ద్రురోధ భవనే మృగరాడివావీః. ౨౯

యో వై త్వయా ద్వినవకృత్వ ఉదాత్తచక్రభగ్నో మృధే ఖలు భవన్త మనన్తవీర్యమ్

ప్రకృతం స్వదుఃఖం నివేదయిష్యన్తావదధునైవ న క్లిశ్యామః కింతు సదాపీత్యభి ప్రయన్త ఆహుః (స్వప్నాయిత మితి.) హే ఈశ నృప సుఖం. యా. న్నృపాణాం సుఖం, తత్ స్వప్నాయితం స్వాప్నసుఖతుల్యం క్షణికమతితుచ్ఛం చేత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశింషన్తి (పరతన్త్ర మితి.) కర్మాయత్త మిత్యర్థః. అతోఽస్మాకం బన్ధనాత్పూర్వమపి న సుఖ మితి భావః. నను కల్యాణతరనృపదేహసంబన్ధ ఏవ సుఖరూప ఇత్యత ఆహుః (శశ్వ దితి.) శశ్వత్సదా భయ మమిత్రేభ్యో యస్య, తేన మృతకేన శవతుల్యేన దేహేన ధురం వహామః మృతకతుల్యశరీరాఖ్యభారం వహామ ఇత్యర్థః. మృతకేనేతి కర్మణః కరణత్వవివక్షయా తృతీయా. యద్వా లోకే మృతకేనోహ్యమానేన యా, ధూర్భారః, తాదృశీం ధురం భారం వహామ ఇత్యర్థః. న హి శవం హతాం తత్స బన్ధః సుఖరూపః కిన్తు భారాపాదకతయా దుఃఖరూప ఏవ తథా నృపదేహసంబన్ధోఽపీతి భావః. అతో హే ఈశ, త్వత్ త్వత్తః త్వదనుగ్రహా దిత్యర్థః. యత్, అనీహైః నిష్కామైః, లభ్యం. ఆత్మని త్వయి విషయే, సుఖం త ద్ధిత్వా, అత ఏవ, నితరాం, కృపణా, స్తవ, మాయామోహితా, ఇతి శేషః. ఇహలోకే క్లిశ్యామహే. ౨౮

ప్రకృతమాత్మదుఃఖం నివేదయన్త స్తన్నిరాకరణం ప్రార్థయన్తే (తన్న ఇతి.) ప్రణతానాం శోకహర మఙ్ఘ్రియుగ్మం యస్య తథాభూతేతి సంబోధనం. తాను క్తప్రకా విధయా బద్ధాం శ్చ నోఽస్మాన్ మగధాహ్వయః జరాసన్ధవ్యాజరూపో, యః కర్మపాశః తస్మా ద్వియుఙ్క్ష్వ వియోజయ, భవద్భిరేవ విక్రమ్య తతో నిష్క్రామ్యతా మిత్యతో మగధం విశంషన్తి (య ఇతి.) యః అయుతసఙ్ఖ్యానాం మతఙ్గజానాం వీర్యం బల మేక ఏవ బిభ్రాణః భూభుజోఽస్మాన్ సింహః, అవీః మేషీరివ భవనే రురోధ నిరుద్ధవాన్ తథాభూతమగధాహ్వయకర్మపాశా దితి సంబన్ధః. న వయం విర్గన్తుం శక్నుమ ఇతి భావః. ౨౯

కించ భవదీయా వయ మిత్యస్మాన్ భృశం బాధత ఇత్యాహుః (యో వా ఇతి.) భో ఉదాత్త చక్ర ఉద్యతసుదర్శన ద్వినవకృత్వః అష్టాదశవారం త్వయా సహ మృధే యుద్ధే ప్రవృత్తే సతి

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

జిత్వా నృలోకనిరతం సకృదూఢదర్పో యుష్మత్ప్రజా రుజతి నోఽజిత శం విధేహి. ౩౦

ఇతి మాగధసంరుద్ధా భవద్దర్శనకాఙ్క్షిణః,
ప్రపన్నాః పాదమూలం తే దీనానాం శం విధీయతామ్. ౩౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

రాజదూతే బ్రువత్యేవం దేవర్షిః పరమద్యుతిః,
బిభ్రత్పిఙ్గజటాభారం ప్రాదురాసీద్యథారవిః. ౩౨

ప్రియస్య తస్య కృష్ణస్య గాయన్కర్మాణి జన్మ చ,
కృష్ణం సంఘాంశ్చ లోకాంశ్చ ద్రావయ న్రమయన్ భృశమ్. ౩౩

తం దృష్ట్వా భగవాన్కృష్ణ స్సర్వలోకేశ్వరేశ్వరః,
వవన్ద ఉత్థితశ్శీర్ష్ణా ససభ్య స్సానుగో ముదా. ౩౪

తత్ర సప్తదశకృత్వో భగ్నః పరాజితః ఖలు పశ్చాదనన్తం వీర్యం యస్య తమపి నృలోకనిరతం మనుష్యచేష్టామనువర్తమాన మిత్యర్థః. హేతుగర్భమిదం. అత స్త్వాం సకృజ్జిత్వా ప్రాప్తదర్పః యుష్మత్ప్రజాః భవదీయా న్నోఽస్మాన్ రుజతి పీడయతి అతః శం సుఖం విధేహి కురు. ౩౦

(ఇతీతి) శ్లోకో దూతవచనం. దీనానాం తేషాం రాజ్ఞాం శం విధీయతాం క్రియతామ్. ౩౧

అథ నారదాగమనాదికం ప్రస్తౌతి (రాజదూత ఇత్యాది.) రాజ్ఞాం దూతే బ్రువతి సతి పరమా ద్యుతిర్యస్య సః బిభ్రద్బిభ్రాణః ప్రియస్య భగవతః కర్మాణి జన్మ చ గాయన్ తం కృష్ణం సంఘాన్ సభ్యసంఘాంశ్చ ద్రావయన్ ఆర్ద్రచిత్తాన్ కుర్వన్ భృశ మితర లోకాన్ రమయంశ్చాం విరాసీ దితి సంబన్ధః. ౩౨-౩౩

(త మితి.) తం నారదం ముదా హర్షేణ వవన్దే. ౩౪

సభాజయిత్వా విధివత్కృతాసనపరిగ్రహమ్,
బభాషే మధురైర్వాక్యైశ్శ్రద్ధయా తర్పయన్మునిమ్. ౩౫

అపిస్విదద్య లోకానాం త్రయాణా మకుతోభయమ్,
నను భూయాన్ భగవతో లోకాన్పర్యటతో గుణః. ౩౬

న హి తేఽవిదితం కించిల్లోకేష్వీశ్వరకర్తృషు,
అథపృచ్ఛామహే యుష్మాన్పాణ్డవానాం చికీర్షితమ్. ౩౭

శ్రీనారద ఉవాచ—

దృష్టా మయా తే బహుశో దురత్యయా మాయా విభో విశ్వసృజశ్చ మాయినః,
భూతేషు భూమం శ్చరతస్స్వశక్తిభిర్వహ్నేరివ చ్ఛన్నరుచో న్న మేఽద్భుతమ్. ౩౮

(సభాజయిత్వేతి) యథావిధి. సభాజయిత్వా. కృత ఆసనపరిగ్రహో యేన తం మునిం. శ్రద్ధయా మధురై. ర్వాక్యైశ్చ. తర్పయన్ బభాషే. ౩౫

తదేవాహ (అపి స్వితి ద్వాభ్యామ్.) అధునా లోకానాం అకుతోభయం న కుతశ్చిదపి భయం తదపి స్విత్ అభయం కచ్చిదితీష్టప్రశ్నః. నను హే బ్రహ్మన్, లోకా న్పర్యటతో భగవత స్తవ త్తః. అస్మాక మయం భూయాన్ మహాన్ గుణః లాభః యత్సర్వలోకవృత్తాన్తజ్ఞాన మితి వాక్యశేషః. ౩౬

(నహీతి.) ఈశ్వరకర్తృషు స్వకర్తృకేషు కించిదపి తవావిదితం న కింతు. సర్వం విదితమేవేత్యర్థః. అథాతః యుష్మాన్ ప్రతి పృచ్ఛామహే. ౩౭

ఇత్థం సర్వజ్ఞేనాప్యవిదుషేవ జరాసన్ధవధార్థ మేవ పాణ్డవచికీర్షితం పృష్టో నారదః కేవలమిదం జనవ్యామోహన మితి జ్ఞాత్వాఽఽహ (దృష్టేతి త్రిభిః.) హే విభో హే భూమన్ స్వశక్తితః సర్వజ్ఞత్వాదిస్వశక్తిభి రేవ సహభూతేష్వన్తరాత్మతయా చరత స్తవ. అనేన పాణ్డవాది చికీర్షితం తవ విదిత మేవేత్యభిప్రేతం. విశ్వసృజో బ్రహ్మణోఽపి మాయినః వ్యామోహకస్య తవ పాణ్డవానాం చికీర్షితం పృచ్ఛామ ఇత్యేత ద్దురతిక్రమణీయా మయా దృష్టా వ్యామోహనమాత్రమేత దితి నిశ్చిత మిత్యర్థః. బహుశో దురత్యయేత్యనేన త్వత్ప్రపన్నైస్సుప్రత్యయైవేతి సూచితం (యద్వా.) బహుశో దృష్టేతి సంబన్ధః, యథా సుహ్యాం యోగమాయా దయః ప్రదర్శితః తద్వదయం ప్రశ్నోఽపీతి భావః. నను భూతేషు చరామి తైః కిం న దృశ్య ఇత్యతో విశినష్టి (భస్మనా వహ్నే రితి.) వహ్నేః చ్ఛన్నా గూఢా రుక్ప్రకాశో యస్య తవేతి సంబన్ధః, అత స్తవేదం ప్రశ్నాదికం మమ నాద్భుత మిత్యర్థః. ౩౮

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

తవేహితం కోఽర్హతి సాధు వేదితం స్వమాయయేదం సృజతో నియచ్ఛతః,
యద్విద్యమానాత్మతయాఽవసీయతే తస్మై నమస్తే స్వవిలక్షణాత్మనే. ౩౯

జీవస్య యస్సంసరతో విమోక్షణం న జానతోఽనర్థవహా చ్ఛరీరితః,
లీలావతారైస్స్వయశః ప్రదీపకం ప్రాజ్వాలయత్త్వా తమహం ప్రపద్యే. ౪౦

అథాప్యాశ్రావయే బ్రహ్మన్నరలోకవిడమ్బనమ్,
రాజ్ఞః పైతృష్వసేయస్య భక్తస్య చ చికీర్షితమ్. ౪౧

పాణ్డవవృత్తాన్తప్రశ్నవ్యాజేన మాగధజిఘాంసైవాభిప్రేతేత్యపి న విశ్చేతుం శక్నుమ ఇత్యభిప్రయన్నాహ (తవేతి.) ఈహిత మభిప్రేతం, సాధు యథావ ద్వేదితుం కోవాఽర్హతి న కోఽపీ త్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి - స్వమాయయా స్వసఙ్కల్పేన ఇదం జగత్సృజతః నియచ్ఛతోఽన్తరాత్మతయా ప్రశాసితుశ్చ తవేతి సంబన్ధః. త్వత్సృష్ట స్త్వన్నియామ్యశ్చ అయం జనః కథం వేత్తుమర్హతీతి భావః. కింతు యద్విద్యమానాత్మతయా యస్మిన్ త్వయి విద్యమాన ఆత్మాభావోఽభిప్రాయ ఇతి యావత్, తత్త్వేనాధ్యవసీయతే నిశ్చీయతె మమేతి శేషః. యస్య తవాయ మేవాభిప్రాయ ఇతి మయా న నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. స్వేన స్వాధారణస్వభావేన సర్వస్మాద్విలక్షణ ఆత్మా స్వరూపం యస్య తస్మై తుభ్యం నమః కేవలం నమస్కరోమి నత్వీహితం నిశ్చేతుం. శక్నోమీతి భావః. ౩౯

యద్యప్యేవ మథాపి త్వదవతారః కేవలం సాధుపరిత్రాణాయ దుష్కృద్వినాశాయ చేత్యే తత్తు నిశ్చినోమీత్యభిప్రయన్ ప్రపద్యతే (జీవస్యేతి.) యో, భవాన్ సంసరతః అనర్థా ద్దుఃఖావహా చ్ఛరీరా న్మోక్షణం మోక్షణోపాయ మజానతశ్చ జీవస్య స్వయశ ఏవ ప్రదీపస్తం లీలావతారైః ప్రజ్వాలయన్ సన్దీపితవాన్, తం త్వా మహాం శరణం ప్రపద్యే ముక్త్యుపాయ మజానతస్సంసరతో జీవస్య యథాఽన్ధతమసావృతఘటపటాదీ న జానతి స్తజ్జ్ఞానోపాయభూతప్రదీప ప్రజ్వలనం తద్వచ్ఛృణ్వతోఽనుస్మరతః కథయతశ్చ ముక్త్యుపాయభూతం యశో విస్తృతవా నిత్యర్థః. ౪౦

(అథాపీతి.) యద్యప్యేవ మథాపి నరలోకం విడమ్బ య్యనువర్తత ఇతి తథా తం త్వాం ప్రతి రాజ్ఞో యుధిష్ఠిరస్య చికీర్షితం శ్రావయే. ౪౧

యక్ష్యతి త్వాం మఖేన్ద్రేణ రాజసూయేన పాణ్డవః,
నృపతిః పారమేష్ఠ్యేప్సుస్తద్భవా ననుమోదతామ్,
దిదృక్షవ స్సమేష్యన్తి రాజాన శ్చ యశస్వినః. ౪౨

శ్రవణాత్కీర్తనా ద్ధ్యానా త్పూయన్తేఽన్తేఽవసాయినః,
తవ బ్రహ్మమయస్యేశ కిముతేక్షాభిమర్శనః. ౪౩

యస్యామలం దివి యశః ప్రథితం రసాయాం భూమౌ చ తే భువనమఙ్గళదిగ్వితానమ్,
మన్దాకినీతి దివి భోగవతీతి చాధో గఙ్గేతి చేహ చరణామ్బు పునాతి విశ్వమ్. ౪౪

తత్ర తేష్వాత్మపక్షేషు నిగృహ్ణత్సు జిగీషయా,
వాచః పేశైః స్మయన్భృత్య ముద్ధవం ప్రాహ కేశవః. ౪౫

కిం తదిత్యత ఆహ (యక్ష్యతీతి.) పాణ్డవో యుధిష్ఠిరః రాజసూయాఖ్యేన మఖశ్రేష్ఠేన త్వా మారాధయిష్యతి త త్తదభిప్రేతం భవా ననుమోదతాం త్వయా నిర్వర్త్యతా మిత్యర్థః. అత స్తత్ర గమ్యతా మితి భావః. తద్వ్యాజేన శిశుపాలాదివధోఽపి భవిష్యతీత్యభిప్రయన్నాహ (దిదృక్షవ ఇతి.) యశస్వినః ప్రసిద్ధా రాజానశ్చైద్యాదయో దిదృక్షవో రాజసూయ మితి శేషః. సమేష్యన్తి ఆగమిష్యన్తి. ౪౨

తతః కి మత ఆహ (శ్రవణా దితి.) అన్తేవసాయినశ్చణ్డాలాదయోఽపి సాక్షాత్పరబ్రహ్మభూతస్య తవ నామశ్రవణాదిభిరపి కామక్రోధభయాదికృతైః పూయన్తే కిముత అక్ష్ణా అభిమృశన్తి విషయీకుర్వన్తీతి తథా, తే. శిశుపాలాదయః పూయన్త ఇతి కిము వక్తవ్యం. త్వాం పశ్యన్తో హఠాచ్చ ముక్తా భవన్తీతి భావః. ౪౩

కైముత్యనయేన భఙ్గ్యన్తరేణాహ (యస్యేతి.) హే భువనానాం మఙ్గళరూప దివి పాతాళే భూమౌ చ ప్రథితం ప్రఖ్యాతం యస్య తవ యశో విశ్వం పునాతి. కథం ప్రథితం దిగ్వితానం, దిశాం వితానం ఉల్లోచవదలఙ్కరణం, తథా చరణామ్బు ప్రథితం పునాతి. కథం ప్రథితం దివి మన్దాకినీతి అధః పాతాళే భోగవతీతి ఇహలోకే గఙ్గేతి. ౪౪

(తత్రతేష్వితి) ఇత్థం శ్రుతరాజవృత్తాన్తయుధిష్ఠిరవృత్తాన్తేషు సభాస్థేష్వాత్మపక్షేషు యదుషు జిగీషయా ప్రగృణత్సు మాగధజిగీషా ముత్పాదయితుం ప్రగృణత్సు తావ న్మాగధం ప్రత్యేవ గన్తవ్యమిత్యేవం వదత్సు సత్స్విత్యర్థః. వాచః పేశైః మృదువచోభిః ఉద్ధవం ప్రాహ. ౪౫

(శ్రీకృష్ణం ప్రతి నారదాగమనకథా)

త్వం హి నః పరమం చక్షు స్సుహృ న్మన్త్రార్థతత్త్వవిత్,
అథాత్ర బ్రూహ్యనుష్ఠేయం శ్రద్దధ్మః కరవామ తత్. ౪౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుపామన్త్రితో భర్త్రా సర్వజ్ఞేనాపి ముగ్ధవత్,
నిదేశం శిరసాఽఽధాయ ఉద్ధవః ప్రత్యభాషత. ౪౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, సప్తతితమోఽధ్యాయః.

తదేవాహ (త్వం హీతి.) హి యస్మాత్, త్వం, నోఽస్మాకం, చక్షుః, ప్రత్యాసనీయ ఇత్యర్థః, సుహృత్, మన్త్రార్థానా మాలోచనసాధ్యానా మర్థానాం, తత్త్వం యాథాత్మ్యం, వేత్తీతి తథా చ, అతోఽత్రాధునా య దనుష్ఠేయం కర్తవ్యం త ద్బ్రూహి తత్ భవదుపదిష్టం కర్తవ్యమర్థం శ్రద్దధ్మః విశ్వసిమః కరవామ చ. ౪౬

(ఇతీతి.) ఇత్థం సర్వజ్ఞేనాపి భర్త్రా భగవతా ముగ్ధవదజ్ఞేనేవ, ఉపామన్త్రితః మన్త్రార్థం ప్రచోదితః, ఉద్ధవః సందేశమాజ్ఞాం, శిరసా, ఆధాయ ఊఢ్వా, ప్రత్యభాషత ప్రత్యుత్తరం దదా విత్యర్థః. ౪౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం,
దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, సప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకసప్తతితమోఽధ్యాయః

—* యుధిష్ఠిరానుష్ఠీయమానరాజసూయార్థం శ్రీకృష్ణప్రస్థానఘట్టః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుదీరిత మాకర్ణ్య దేవర్షే రుద్ధవోఽబ్రవీత్,
సభ్యానాం మత మాజ్ఞాయ కృష్ణస్య చ మహామతిః. ౧

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యదుక్తమృషిణా దేవ సాచివ్యం యక్ష్యత స్త్వయా,
కార్యం పైతృష్వసేయస్య రక్షా చ శరణైషిణామ్. ౨

యష్టవ్యం రాజసూయేన దిశశ్చ జయినా విభో.
పూర్వం గన్తవ్య మస్మాభి రిన్ద్రప్రస్థ మితః ప్రభో. ౩

అథ ఏకసప్తతితమోఽధ్యాయః.

అనాత్మపక్షవద్భగవదభిప్రాయానభిజ్ఞః ప్రాహ, కింతు తదభిప్రాయం జానన్నేవ ప్రత్యభాషతే త్యాహ (ఇతీతి.) తావత్సభ్యానాం మతం, జరాసంధవధార్థమేవ గంతవ్యమిత్యేవంవిధ మభిమతం జ్ఞాత్వా. తతః కృష్ణస్య మతం రాజసూయయాజనార్థమేవ గన్తవ్యమిత్యేవం మతం, జ్ఞాత్వా ప్రాహ, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి-మహతీ శ్రేష్ఠా సూక్ష్మా మతి ర్యస్య సః. ౧

ఉక్తి మేవాహ (యదిత్యాదినా) ఋషిణా నారదేన యదుక్తం, యాగం కరిష్యతః, పైతృష్వసేయస్య పితృష్వసుః పుత్రస్య సాచివ్యం సాహాయ్యం, కర్తవ్య మితి తదపి, కార్యం కర్తవ్యమేవ తథా శరణార్థినాం, రాజ్ఞాం చ రక్షా కర్తవ్యా. ౨

తత్ర తావద్రాజసూయార్థం గంతవ్యం తతో రాజరక్షా కర్తవ్యేత్యాహ యష్టవ్యమిత్యాద్యష్టభిః, దిశశ్చ జయినా చశబ్దేన యుష్మాభిరపి... చేత్యస్య సఙ్గ్రహః, తేన యుధిష్ఠిరేణ కర్త్రా రాజసూయేన యష్టవ్యం తావ త్తత్సాచివ్యమేవ కార్య మితి భావః, దిశశ్చ జయినేత్యనేన రాజసూయస్య దిగ్విజయపూర్వకత్వం తద్దశయామేవ రాజరక్షా చ కృతా భవతీ త్యుభయమభిప్రేతమ్, పూర్వం ప్రథమ మస్మాభి రితో ద్వారకాతః. ఇంద్రప్రస్థం ప్రతి గంతవ్యమ్. ౩

(యుధిష్ఠిరానుష్ఠీయమానరాజసూయార్థం శ్రీకృష్ణప్రస్థానఘట్టః)

తత్రైవ తదనుజ్ఞాతస్తదర్థం జహి మాగధమ్,
అతో జరాసుతజయ ఉభయార్థో మతో హి మే. ౪

అస్మాకం చ మహానర్థో హ్యేతేనైవ భవిష్యతి,
యశశ్చ తవ గోవిన్ద రాజ్ఞాం బద్ధాద్విముఞ్చతః. ౫

స వై దుర్విషహో రాజా నాగాయుతసమో బలే,
బలినామపి చాన్యేషాం భీమం సమబలం వినా. ౬

ద్వైరథేన తు జేతవ్యో న తథాఽక్షౌహిణీశతైః.
బ్రహ్మణ్యోఽభ్యర్థితో విప్రైర్న ప్రత్యాఖ్యాతి కర్హిచిత్. ౭

బ్రహ్మవేషధరో గత్వా తం భిక్షేత వృకోదరః,

దిశశ్చ జయినేత్యనేనాభిప్రేతం విశదయతి (తత్రైవేతి.) తత్రేంద్రప్రస్థే యుధిష్ఠిరేణానుజ్ఞాత ఏవ తదర్థం యుధిష్ఠిరప్రయోజనాయ మాగధం. జహి ఘాతయ. తతో దిగ్విజయహేతోర్జరాసుతజయః ఉభయార్థః రాజసూయార్థః, శరణాగతరక్షార్థశ్చేతి మయా మతః బుద్ధః. ౪

అనేనైవ రాజసూయార్థగమనేనైవ మహాన్ సర్వోఽపి పిషాధయిషతోఽర్థో భవిష్యతి హే గోవింద, రాజ్ఞో నృపాన్ బంధాత్ విముఞ్చతః విమోచయతః తవ. యశశ్చ భవిష్యతి. ౫

అత్యుత్సుకతయా ప్రథమ మేవ జరాసంధేన సహ యుయుత్సూన్ యదూ నాలక్ష్యాహ (స వా ఇతి) స వై జరాసుతః, గజానా మయుతేన, తుల్యం బలం యస్య సః ఉగ్రం బలం యస్య తం భీమం వినా, అన్యేషా మపి బలినాం దుఃఖేనాపి సోఢు మశక్యః, భీమాదేవ తస్య మృత్యుర్విహిత ఇతి భావః. ౬

కిఞ్చ ద్వైరథేన ద్వంద్వయుద్ధేనైవ స జేతవ్యః, న తథా అక్షౌహిణీనాం శతైరపి సస్వపరితపైర్వ్యపరిష్కృతేన సహ భీమస్య కథం ద్వంద్వయుద్ధం భవిష్యతీత్యత ఆహ (బ్రహ్మణ్య ఇతి.) పశ్చాత్యనుషజ్యతే. స జరాసంధః బ్రహ్మణ్యః. అతో విప్రై ర్యాచితో న ప్రత్యాఖ్యాతి. ౭

తత్ర కి మత ఆహ-బ్రహ్మవేషధరః. వృకోదరో భీమః విప్రవేషం దధత్ గత్వా. తం జరాసుతం భిక్షేత ద్వంద్వయుద్ధమితి శేషః, తతోఽపి కి మత ఆహ (హనిష్యతీతి.) ద్వైరథం ద్వంద్వ

హనిష్యతి న సందేహో ద్వైరథం తవ సంనిధౌ. ౮

నిమిత్తం పరమీశ_స్త్వం విశ్వసర్గనిరోధయోః,
హిరణ్యగర్భశ్శర్వశ్చ కాలస్యారూపిణ_స్తవ. ౯

గాయ_న్తి తే విశదకర్మగృహేషు దేవ్యో రాజ్ఞాం స్వశత్రువధమాత్మవిమోక్షణం చ,
గోప్యశ్చ కుఞ్జరపతే ర్జనకాత్మజాయాః పిత్రోశ్చ లబ్ధశరణా మునయో వయం చ. ౧౦

జరాసంధవధః కృష్ణ భూర్యర్థాయోపకల్పతే,

యోధినం మాగధం హనిష్యతి. సోఽప్యతిబల_స్తం కథం హనిష్యతీత్యత ఉక్తం తవ సంనిధావితి. సాంనిధ్యప్రభావా ద్ధనిష్యతీతి భావః. ౮

నన్వకించిత్కుర్వతో మమ సంనిధినా కిం స్యాదత ఆహ (నిమి_త్త మితి.) విశ్వస్య, సర్గనిరోధయోః ఉత్ప_త్తిప్రళయయోః త్వం పరం నిమి_త్తం, ఆదికారణం. అతో భీమరూపేణ త్వమేవ హనిష్యసీతి భావః. యద్యహం పరం నిమి_త్తం కిం తర్హ్యవాంతరం నిమి_త్తమత ఆహ (హిరణ్యగర్భ ఇతి.) కాలస్య కాలశరీరకస్య అరూపిణః ప్రాకృతరూపరహితస్య సర్వస్రష్టు స్సర్వ సంహ_ర్తుశ్చ తవ హిరణ్యగర్భః, శర్వశ్చ తవేత్యంశాంశిభావసంబంధే షష్ఠీ. విశ్వసర్గనిరోధయో, రవాంతరకారణ మితి శేషః. ౯

కోఽసౌ తద్వధాదస్మాకం లాభ_స్తత్రాహ (గాయంతీతి.) రాజ్ఞాం మగధరుద్ధానాం దేవ్యః పత్న్యయః. స్వగృహేషు బాలకలాలనాదౌ స్వశత్రోః జరాసంధస్య వధః, ఆత్మనాం ఆత్మసజ్జీవన హేతుభూతానాం పతీనాం విమోక్షణం చేత్యేవంవిధం తవ విశదం నిర్మలం కర్మ చేష్టితం గాయంతి గాస్యంతి. తత్ర దృష్టాంతమాహ (గోప్యశ్చేతి.) అస్య యథేత్యాదిః. యథా గోప్యః శఙ్ఖచూడవధం స్వమోక్షణం చ గాయంతి యథా చావతారాంతరగతం, నక్రాత్కుఞ్జరపతేర్గజేంద్రస్య విమోక్షణం యథా వా రావణా జ్జనకాత్మజాయాః విమోక్షణం యథా చ, పిత్రోః దేవకీవసుదేవయోః, కంసాద్విమోక్షణం లబ్ధశరణాః ప్రపన్నాః మునయః అస్మదాదయశ్చ. గాయంతి తద్వదిత్యర్థః. ౧౦

కిం చ (జరాసంధవధ ఇతి.) హేకృష్ణ భూర్యర్థాయ అనేకప్రయోజనాయ కల్పతే తతశ్చై ద్యాదయోఽపి సుఖసాధ్యా భవిష్యంతీతి భావః. తతశ్చ రాజసూయార్థగమనేనైవ సర్వం సంపత్స్యత ఇత్యభిప్రయన్నాహ (ప్రాయ ఇత్యాది.) కర్మవిపాకేనే త్యస్య రాజ్ఞామిత్యాదిః, విపచ్యత ఇతి విపాకః

(యుధిష్ఠిరానుష్ఠీయమానరాజసూయార్థం శ్రీకృష్ణప్రస్థానఘట్టః)

ప్రాయః కర్మవిపాకేన తవ చాభిమతః క్రతుః. ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుద్ధవవచో రాజన్సర్వతో భద్ర మచ్యుతః,
దేవర్షిర్యదువృద్ధాశ్చ రామశ్చ ప్రత్యపూజయన్. ౧౨

అథాదిశ త్ప్రయాణాయ భగవాన్దేవకీసుతః,
భృత్యాన్దారుకజైత్రాదీ ననుజ్ఞాప్య గురూ న్విభుః ౧౩

నిర్గమయ్యావరోధాన్ తాన్స్వపరిచ్ఛదాన్,
సఙ్కర్షణ మనుజ్ఞాప్య యదురాజం చ శత్రుహన్,
సూతోపనీతం స్వరథ మారోహద్గరుడధ్వజమ్. ౧౪

తతో రథద్విపభటసాదినాయకైః కరాళయా పరివృత ఆత్మసేనయా,
మృదఙ్గభేర్యానకశఙ్ఖగోముఖైః ప్రఘోషఘోషః కకుభో నిరాక్రమత్. ౧౫

ఫలం, ప్రాయశో జరాసంధవిరుద్ధానాం రాజ్ఞాం కర్మణః పుణ్యస్య ఫలేన హేతునా. క్రతుః రాజసూయ స్తవ చ శబ్దాద్యుధిష్ఠిరస్యాప్యభిమతః, అతస్తావ త్తత్రైవ గంతవ్య మితి భావః. ౧౧

(ఇతీతి.) సర్వతః, భద్రం శుభావహం, ఉద్ధవస్య, వచః, శ్రుత్వా, అచ్యుతాదయస్సర్వే, ప్రత్యపూజయన్ అన్వమోదంత. ౧౨

(అథేతి.) దారుకః, జైత్ర ఏవాదిః యేషాం తా న్భృత్యాన్, నాదిశదాజ్ఞాపయామాస, గురూన్వసుదేవాదీన్ ప్రతి, అనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం ప్రార్థ్య నిర్గమయ్యేత్యుత్తరేణ సంబంధః. ౧౩

(నిర్గమయ్యేతి.) సుతైస్సహితాన్, స్వాన్, అవరోధాన్ దారాన్ నిర్గమయ్య పురాద్బహిర్గమయిత్వా హే శత్రుహన్ సూతేనోపనీత మానీతం, రథ మారురోహ. ౧౪

(తత ఇతి.) ద్విపా గజాః భటాః పదాతయః సాదినః అశ్వారూఢాః, తేషాం నాయకైః, కరాళయా పరభయంకరయా స్వస్య సేనయా పరివృతః మృదఙ్గాదిభిః వాద్యైః. యః ప్రఘోషః తేన ఘోషితాః కకుభః కుర్వన్నిత్యధ్యాహారః. నిరాక్రమత్ నిష్క్రాంతవాన్, ప్రఘోషఘోషీతి పాఠే దిశః, మృదఙ్గాదిభిః యో, ఘోషః, తేన ఘోషయన్. ౧౫

స్ववాజికాఞ్చనశిబికాభి రచ్యుతం సహాత్మజాః పతి మను సువ్రతా యయుః,
వరామ్బరాభరణవిలేపనస్రజ స్సుసంవృతా నృభి రసిచర్మపాణిభిః. ౧౬

నరోష్ట్రగోమహిషఖరాశ్వతర్యవః కరేణుభిః పరిజనవారయోషితః,
స్వలఙ్కృతాః కటకుటికమ్బళామ్బరాద్యుపస్కరా యయు రధియుజ్య సర్వశః. ౧౭

బలం బృహద్ధ్వజపటఛత్రచామరై ర్వరాయుధాభరణకిరీటవర్మభిః,
దివాఽంశుభి స్తుములరవం బభౌ రవే ర్యథాఽర్ణవః క్షుభితతిమిఙ్గిలోర్మిభిః. ౧౮

అథో ముని ర్యదుపతినా సభాజితః ప్రణమ్య తం హృది నిరగా ద్విహాయసా,
నిశమ్య తద్వ్యవసితమాహృతార్హణో ముకున్దసంస్పర్శననిర్వృతేన్ద్రియః. ౧౯

(స్వవాజీతి.) సువ్రతాః పతివ్రతాః, వై దర్భ్యాదయః పతి మచ్యుతం, యాంతం స్వస్వవాజి కాఞ్చనశిబికాదిభిః, అనుయయుః కథంభూతాః, అసిచర్మాణి ఖడ్గఖేటౌ, పాణ్యో, ర్యేషాం తైః నృభిః భృత్యైః, సంవృతాః, వరాః శ్రేష్ఠాః, అమ్బరాదయో, యాసాం తాః. ౧౬

(నరేతి) తథా, పరిజనయోషితః. వారయోషితశ్చ కటకుట్యాదయః ఉపస్కరాః, కుటీశిబిరాదిసాధనభూతాః. యాసాం తాః, అధియుజ్య బలీవర్దాదిషూపస్కరాన్ దృఢం సన్నహ్య నరాదిభి, ర్యానైః, యయు రితి సంబంధః తత్ర నరో నరవాహ్యం యానం గర్దభ్యా మశ్వాజ్జాతా అశ్వతరీ అనశ్చ తటం కరేణుర్గజీ కటకుటయః, ఉశీరాదితృణనిర్మితాః గృహాః, ౧౭

(బల మితి.) తద్బలం ధ్వజాదిభిః దివా బభావితి సంబంధః. కథంభూతం? తుములో రవ స్స్వనో యస్మిన్ తత్ యథా రవేస్సూర్యస్యాంశుభిః. క్షుభితా స్తిమిఙ్గిలాదయః లై ర్యే మహాంతః ఊర్మయ స్తై రర్ణవో భాతి తద్వత్. ౧౮

(అథో ఇతి.) యదుపతినా కృష్ణేన సభాజితో బహుమతో మునిర్నారద స్తం హృది ప్రణమ్య మనసా ప్రణమ్యేత్యర్థః. తస్య కృష్ణస్య వ్యవసితం వచో నిశమ్య ఆహృతం సమర్పిత మర్హణం యస్య ముకుందస్య సందర్శనేన నిర్వృతాని సుఖితానీంద్రియాణి యస్య సః విహాయసా ఆకాశమార్గేణ నిరగాద్యయౌ. ౧౯

(యుధిష్ఠిరానుష్ఠీయమానరాజసూయార్థం శ్రీకృష్ణప్రస్థానఘట్టః)

రాజదూతమువాచేదం భగవాన్దేవకీసుతః.
మా భైష్ట దూత భద్రం వో ఘాతయిష్యామి మాగధమ్. ౨౦

ఇత్యుక్తః ప్రహితో దూతో యథావ దవద న్నృపాన్.
తేఽపి సన్దర్శనం శౌరేః ప్రత్యైక్షన్త ముముక్షవః. ౨౧

ఆనర్తసౌవీరకురూం స్తీర్త్వా వినశనం హరిః.
గిరీన్నదీరతీయాయ పురగ్రామవ్రజాకరాన్. ౨౨

తతో వృషద్వతీం తీర్త్వా ముకున్దోఽథ సరస్వతీమ్.
పఞ్చాలానథ మత్స్యాం శ్చ శక్రప్రస్థ ముపాగమత్. ౨౩

తముపాగత మాకర్ణ్య ప్రీతో దుర్దర్శనం నృణామ్.
అజాతశత్రుర్నిరగాత్సోపాధ్యాయ స్సుహృద్వృతః. ౨౪

(రాజేతి.) భగవాన్ రాజదూతం ఉవాచ. ఉక్తిమేవాహ మాభైష్టేతి. ౨౦

(ఇతీతి.) ప్రహితః ప్రేషితః నృపాన్ప్రతి యథావ ద్భగవదుక్తం సర్వ మవదత్ ఉవాచ. తేఽపి నృపా అపి శౌరేః దర్శనం ప్రతీక్షితవంతః, కథంభూతాః, ముముక్షవః మాగధబంధనా దితి శేషః ౨౧

(ఆనర్తేతి.) ఆనర్తాదయో మార్గస్థాః దేశాః తాన్ తీర్త్వా అతిక్రమ్య వినశనం కురుక్షేత్ర మతీయాయాతిచక్రామ. ౨౨

(వృషద్వతీం) నదీం తథా సరస్వతీం చ తీర్త్వా మత్స్యాం శ్చ, దేశా నతిక్రమ్య శక్రప్రస్థ మింద్రప్రస్థ ముపసమీపం జగామ, తత్ర పురం ప్రాకారయుక్తం, గ్రామస్తు ద్రహితః వ్రజః ఆభీరాణా మావాసః ఆకరః ఖనిః, మత్స్యాం శ్చేత్యనంతర మనుషక్తస్య తీర్త్వేత్యస్యాతిక్రమ్యేత్యర్థః. యోగ్యత్వాత్. ౨౩

(తమితి.) నృణాం దుర్లభం, దర్శనం యస్య తం కృష్ణ మాగతం శ్రుత్వా అజాత శత్రుర్యుధిష్ఠిరః. నిరగాత్ పురాదితి శేషః. ౨౪

గీతవాదిత్రఘోషేణ బ్రహ్మఘోషేణ భూయసా,
ప్రత్యయాత్స హృషీకేశం ప్రాణాః ప్రాణమివాగతమ్. ౨౫

దృష్ట్వా విక్లిన్నహృదయః కృష్ణస్నేహేన పాణ్డవః,
చిరాద్దృష్టం ప్రియతమం సస్వజే స్మ పునః పునః. ౨౬

దోర్భ్యాం పరిష్వజ్య రమామలాలయం ముకున్దగాత్రం నృపతిర్హతాశుభః.
లేభే పరాం నిర్వృతి మశ్రులోచనో హృష్యత్తను ర్విస్మృతలోకవిభ్రమః. ౨౭

తం మాతులేయం పరిరభ్య నిర్వృతో భీమ స్స్మయ న్ప్రేమజలాకులేన్ద్రియః,
యమౌ కిరీటీ చ సుహృత్తమం ముదా ప్రవృద్ధబాష్పాః పరిరేభిరేఽచ్యుతమ్. ౨౮

యుధిష్ఠిరస్య భీమస్య కృత్వా పాదాభివన్దనమ్,
అర్జునేన పరిష్వక్తో యమాభ్యాం చాభివాదితః. ౨౯

బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్కృత్య వృద్ధేభ్య శ్చ యథార్హతః,
మానితో మానయామాస కురుసృఞ్జయకేకయాన్. ౩౦

(గీతేతి.) వాదిత్రాణి వాద్యాని తద్ఘోషేణ బ్రహ్మఘోషేణ చ స యుధిష్ఠిరః. కృష్ణమభ్యగాత్. ప్రాణాః ఇంద్రియగణః. ఆగతం ప్రాణం పఞ్చవృత్తిప్రాణమివేత్యాభిముఖ్యే దృష్టాంతః. ౨౫

(దృష్ట్వేతి.) కృష్ణే యః స్నేహః, తేన విక్లిన్నం ఆర్ద్రం హృదయం యస్య సః, సస్వజే. ౨౬

ముకుందస్య గాత్రం భుజాభ్యా మాలిఙ్గ్య హత మశుభం యస్య సః. పరాం నిర్వృతి మానందం, ప్రాప. తదేవ వక్తుం విశినష్టి - అశ్రూణ్యానందజాని లోచనయో ర్యస్య హృష్యంత్యు దఞ్చితరోమా తను ర్యస్య విస్మృతః లోకవిభ్రమో లోకవ్యాపారో యేన సః. ౨౭

(త మితి.) మాతులస్యాపత్యం కృష్ణం పరిరభ్య ప్రేమజలైః ఆనందాశ్రుభి రాకులే వ్యాప్తే, పిహితే ఇంద్రియే లోచనే యస్య సః బభూవేతి శేషః. యమౌ నకులసహదేవౌ కిరీటీ అర్జునశ్చ ముదా హర్షేణ ప్రవృద్ధాని బాష్పాణి అశ్రూణి యేషాం తే పరిరేభిరే పరిష్వక్తవంతః. ౨౮

అర్జునేన కేవలం పరిష్వక్త ఏవ సమవయస్కత్వాత్ యమాభ్యాం త్వభివాదితశ్చ భగవా న్బ్రాహ్మణేభ్యో, వయోవృద్ధేభ్యో యుధిష్ఠిరాదిభ్యః. యథాయోగ్యం నమస్కృత్య స్వయం బహుమతః, కుర్వాదీ న్బహ్వమన్యత. ౨౯-౩౦

(యుధిష్ఠిరానుష్ఠీయమానరాజసూయార్థం శ్రీకృష్ణప్రస్థానఘట్టః)

సూతమాగధగన్ధర్వా వన్దిన శ్చోపమన్త్రిణః,
మృదఙ్గశఙ్ఖపటహవీణాపణవవేణుభిః. 30

బ్రాహ్మణా శ్చారవిన్దాక్షం తుష్టువు ర్ననృతు ర్జగుః,
ఏవం సుహృద్భిః పర్యస్తః పుణ్యశ్లోకశిఖామణిః.
సంస్తూయమానో భగవాన్వివేశాలఙ్కృతం పురమ్. 31

సంసిక్తవర్త్మకరిణాం మదగన్ధతోయై శ్చిత్రధ్వజైః కనకతోరణపూర్ణకుమ్భైః,
మృష్టాత్మభిర్నవదుకూలవిభూషణస్రగ్గన్ధై ర్నృభిర్యువతిభి శ్చ విరాజమానమ్. 32

ఉద్దీప్తదీపబలిభిః ప్రతిసద్మజాలనిర్యాతధూపరుచిరం విలసత్పతాకమ్,
మూర్ధన్యహేమకలశై రజతోరుశృఙ్గైర్జుష్టం దదర్శ భవనైః కురురాజధామ. 34

ప్రాప్తం నిశమ్య నరలోచనపానపాత్రమౌత్సుక్యవిశ్లథితకేశదుకూలబన్ధాః,

---

(సూతేతి.) సూతాదయో బ్రాహ్మణాశ్చ మృదఙ్గాదిభిః తుష్టువుః. ననృతుః జగుశ్చ. తత్ర సూతా మాగధాః, బ్రాహ్మణాశ్చ ఉపమంత్రిణశ్చ తుష్టువుః. ఇతరే ననృతు ర్జగుశ్చ. ఉపమంత్రిణః పరిహాసకాః. ఏవ మితి పర్యస్తః పరివృత్తః, పుణ్యశ్లోకశ్రేష్ఠః, పురం ఇంద్రప్రస్థం వివేశ. 30-31

తద్వివిశినష్టి (సంసిక్తవర్త్మేతి) కరిణాం మదగంధజలైః. సంసిక్తాని వర్త్మాని పురవీధయో యస్మిన్ తత్ కనకతోరణైః. పూర్ణకుంభైశ్చ మృష్టః స్నాపితః. ఆత్మా శరీరం యైః నవాః, దుకూలాదయో, యేషాం తైః, నృభిః పుంభిః తథాభూతాభి ర్యువతీభిః స్త్రీభిశ్చ విరాజమానమ్. 33

కిం చ (ఉద్దీప్తేతి.) ప్రతిగృహ ముద్దీప్తైః దీపైః బలిభిః పుష్పాదిభిశ్చ జుష్టం జాలేభ్యో గవాక్షేభ్యో నిర్యాతైః, ధూపైః, రుచిరం విలసంత్యః పతాకాః యస్మిన్ తత్ మూర్ధన్యాః మూర్ధని భవాస్తే హేమకలశాః, యేషాం, తైః రజతమయాన్యురూణి స్థూలాని శృఙ్గాణి కలధౌతస్తమ్భభూమికాః యేషాం తైశ్చ గృహైః జుష్టం ఏవంభూతం, కురురాజధామ ఇంద్రప్రస్థపురం, దదర్శ 34

(ప్రాప్త మితి,) నరాణాం లోచనాని తేషాం పానస్య సాదరవీక్షణస్య. పాత్రం విషయం. కిం పునర్నారీణా మిత్యర్థః. తం కృష్ణం ప్రాప్తమాగతం శ్రుత్వా. యువతయః, పౌరస్త్రియః సద్య

సద్యో విసృజ్య గృహకర్మ పతీంశ్చ తల్పే ద్రష్టుం యయు ర్యువతయశ్చ నరేన్ద్రమార్గమ్.

తస్మిన్నృపసంకులఇభాశ్వరథద్విపద్భిః కృష్ణం సభార్య ముపలభ్య గృహాధిరూఢాః.
నార్యో వికీర్య కుసుమైర్మనసోపగూహ్య సుస్వాగతం విదధు రుత్స్మయవీక్షితేన. ౩౮

ఊచుః స్త్రియః పథి నిరీక్ష్య ముకున్దపత్నీ స్తారా యథోడుపసహాః కిమకా ర్యమూభిః.
యచ్చక్షుషాం పురుషమౌళిరుదారహాసలీలావలోకకలయోత్సవ మాతనోతి. ౩౯

తత్ర తత్రోపసఙ్గమ్య పౌరా మఙ్గళపాణయః,
చక్రుః సపర్యాం కృష్ణాయ శ్రేణిముఖ్యాహతైనసః. ౪౦

ఏవ గృహవ్యాపారం తల్పే పర్యఙ్కే. పతీం. శ్చ విసృజ్యోత్సృజ్య. ద్విశ్లథితాః. కేశానాం దుకూలానాం చ. బంధాః గ్రంథయో. యాసాం తాః. ద్రష్టుం, నరేంద్రమార్గం రాజవీథీం. యయుః. ౩౭

(తస్మిన్నితి.) గృహేషు ప్రాసాదేష్వధిరూఢాః, యువతయః, ఇభాదిభి, శ్చతుర్భి, స్సైన్యాఙ్గైస్సఙ్కులే సఙ్కీర్ణే తస్మి న్నరేంద్రమార్గే సభార్యం, శ్రీకృష్ణ ముపలభ్య దృష్ట్వా కుసుమై ర్వికీర్య మనసా ఉపగూహ్యాలిఙ్గ్య స్మయయుక్తవీక్షితేనైవ సుస్వాగతప్రశ్నం, విదధు శ్చక్రుః, తాసాముత్స్మయవీక్షితం స్వాగతప్రశ్నం విదధదివాసేత్యర్థః. ౩౮

(ఊచు రితి.) ఉడుపేన చన్ద్రేణ సహితా స్తారా ఇవ స్థితాః, కృష్ణపత్నీః నిరీక్ష్య, స్త్రియః, ప్రోచుః. ఉక్తిమేవాహ (కి మిత్యాదినా.) అమూభిః కృష్ణపత్నీభిః కి మకారి కిం సుకృత మాచరితం, తత్ర హేతుత్వేన విశింషంతి - యద్యాసాం చక్షుషః, పురుషమౌళిః పురుషోత్తమః. ఉదారో గమ్భీరో, యో హాస స్తద్యుక్తో లీలయా, అవలోక, స్తస్య కలయా లేశేనైవ సుఖం. వితనోతి తథాభూతాభి రమూభి రితి సంబంధః. ౩౯

(తత్ర తత్రేతి) ఉపసఙ్గమ్య సమీప మాగత్య, పౌరాః శ్రేణయః ఏకశిల్పోపజీవినాం సఙ్ఘా స్తేషు ముఖ్యాశ్చ, మఙ్గళాని గంధపుష్పతామ్బూలాదిశుభద్రవ్యాణి పాణ్యో ర్యేషాం, తే కృష్ణాయ, పూజాం చక్రుః, అతో హతం నిరస్తం, మేనః పాపం యేషాం తథాభూతాః బభూవు రితి శేషః. ౪౦

(యుధిష్ఠిరానుష్ఠీయమానరాజసూయార్థం శ్రీకృష్ణప్రస్థానఘట్టః)

అన్తఃపురజనైః ప్రీత్యా ముకున్దః ఫుల్లలోచనైః,
ససంభ్రమైరభ్యుపేతః ప్రావిశద్రాజమన్దిరమ్. ౩౯

పృథా విలోక్య భ్రాత్రేయం కృష్ణం త్రిభువనేశ్వరమ్,
ప్రీతాత్మోత్థాయ పర్యఙ్కాత్సస్నుషా పరిషస్వజే. ౪౦

గోవిన్దం గృహమానీయ దేవదేవేశ మాదృతః,
పూజాయాం నావిదత్కృత్యం ప్రమోదోపహతో నృపః. ౪౧

పితృష్వసుర్గురుస్త్రీణాం కృష్ణ శ్చక్రేఽభివాదనమ్,
స్వయం చ కృష్ణయా రాజన్భగిన్యా చాభివాదితః. ౪౨

శ్వశ్ర్వా సంచోదితా కృష్ణా కృష్ణపత్నీ శ్చ సర్వశః,
ఆనర్చ రుక్మిణీం సత్యాం భద్రాం జామ్బవతీం తథా. ౪౩

కాళిన్దీం మిత్రవిన్దాం చ శైబ్యాం నాగ్నజితీం సతీమ్,

సంభ్రమేణ సహితైః, రత ఏవ ఫుల్లే వికసితే, లోచనే, యేషాం తై రంతఃపురజనైః, రభ్యుపేతః అభిసఙ్గతః, రాజమందిరం, ప్రవివేశ. ౩౯

(పృథేతి.) పృథా కుంతీ భ్రాత్రేయం భ్రాతృపుత్రం శ్రీకృష్ణ మవలోక్య. ప్రీతః ఆత్మా మనో, యస్యాః, సా పర్యఙ్కా, దుత్థాయ, స్నుషయా ద్రౌపద్యా సహ, పరిషస్వజే ఆలిఙ్గితవతీ. ౪౦

(గోవింద మితి.) దేవానాం దేవో బ్రహ్మ తస్యాపీశం, గోవిందం గృహం ప్రత్యానీయ, నృపః యుధిష్ఠిరః ప్రమోదేనోపహతః అభిభూతః పరవశ ఇతి యావత్, పూజాయాం కృత్యం క్రమవిశేషం, నావిదత్. ౪౧

(పితృష్వసు రితి.) శ్రీకృష్ణో భగవాన్, పితృష్వసుః పృథాయాః, గురుస్త్రీణాం చాభివాదనం చక్రే, స్వయం, కృష్ణయా ద్రౌపద్యా, భగిన్యా సుభద్రయా చాభివాదితశ్చ. ౪౨

(శ్వశ్ర్వేతి.) శ్వశ్ర్వా శ్వశురస్య స్త్రియా, పృథయా, సంచోదితా, కృష్ణా ద్రౌపదీ కృష్ణస్య పత్నీః, సర్వప్రకారైః, ఆనర్చ పూజితవతీ, కృష్ణపత్నీ రేవ నిర్దిశతి రుక్మిణీ మిత్యాదినా. శైబ్యాం

అన్యాశ్చాభ్యాగతా యాః స్త్రీ వాసస్స్రగ్జ్మణ్డనాదిభిః. ౪౪
సుఖం నివాసయామాస ధర్మరాజో జనార్దనమ్.
ససైన్యం సానుగామాత్యం సభార్యం చ నవం నవమ్. ౪౫

తర్పయిత్వా ఖాణ్డవేన వహ్నిం ఫల్గునసంయుతః,
మోచయిత్వా మయం యేన రాజ్ఞే దివ్యాసభాఽఽహృతా. ౪౬

ఉవాస కతిచిన్మాసాన్రాజ్ఞః ప్రియచికీర్షయా.
విహరన్రథమారుహ్య ఫల్గునేన భటైర్వృతః. ౪౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, ఏకసప్తతితమోఽధ్యాయః.

లక్ష్మణాం, అన్యాశ్చేతి. ఏతా, అన్యాశ్చాగతాః, స్త్రియః, వస్త్రాదిభి రానర్చేతి సంబంధః, మణ్డన మలఙ్కారః. ౪౩-౪౪

(సుఖమితి.) ప్రత్యహం, నవం నవం యథా భవతి తథా, సుఖం, నివాసయామాస, ౪౫

కథంభూతం, యః, ప్రేమ్ణా, నిత్యం ఫల్గునేన అర్జునేన సంయుతః, అత ఏవ, తస్య, సాహాయ్యేన ఖాణ్డవేనాగ్నిం, ప్రీణయిత్వా తత్ర, మయం, మోచయిత్వా, తం మయం ప్రయుజ్య, రాజ్ఞే యుధిష్ఠిరాయ, దివ్యా, సభా ఆహృతా ఆనీతా, యేన తథాభూతం జనార్దన మితి సంబంధః, ౪౬

(ఉవాసేతి.) మాసాన్, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, రాజ్ఞో యుధిష్ఠిరస్య ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా, ఫల్గునేన సహ, రథ, మారుహ్య, రథైః పరివృతో, విహరన్కతిచి, న్మాసా నువాస ఉషితవాన్. ౪౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన, శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, ఏకసప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ ద్విసప్తతితమోఽధ్యాయః

—* దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏకదా తు సభామధ్య ఆస్థితో మునిభిర్వృతః,
బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైర్భ్రాతృభి శ్చ యుధిష్ఠిరః. ౧
ఆచార్యైః కులవృద్ధై శ్చ జ్ఞాతిసంబన్ధబాన్ధవైః,
శృణ్వతా మేవ చై తేషా మాభాష్యేద మువాచ హ. ౨

యుధిష్ఠిర ఉవాచ—

క్రతురాజేన గోవిన్ద రాజసూయేన పావనీః,
యక్ష్యే విభూతీర్భవత స్తత్సంపాదయ నః ప్రభో. ౩

త్వత్పాదుకే అవిరతం యే పరిచర న్తి ధ్యాయ న్త్యభద్రశమనే సుధియో గృణ న్తి,
విన్ద న్తి తే కమలనాభ భవాపవర్గ మాశాసతే యది ఆశిష ఈశ నాన్యే. ౪

అథ ద్విసప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ జరాసన్ధవధాత్మకం భగవతశ్చేష్టితం వక్తుం ప్రస్తౌతి (ఏకదేతి.) తృతీయాన్తానాం వృత ఇత్యనేనాన్వయః. ఏతేషాం మునిప్రభృతీనాం శృణ్వతాం సతా మేవాభాష్య సంబోధ్య. కృష్ణ మితి శేషః. ఇదం వక్ష్యమాణ మువాచ. ౧-౨

తదేవాహ (క్రతురాజేనేత్యాదినా.) పావనీః త్వవ విభూతీర్విభూతిభూతాన్దేవా న్యక్ష్యే ఆరాధయిష్యామి తత్ మదభిప్రేతం యజనం. నోఽస్మాకం సంపాదయ నిర్వ ర్తయ ౩

నన్వయం చక్రవ ర్తినాం మనోరథః కథం త్వయా క్రియత ఇత్యత ఆహ (త్వత్పాదుకే ఇతి) అభద్రం శమయతీతి తథా తే తవ, పాదుకే యే జనాః పరిచర న్తి దేహేన ధ్యాయ న్తి మనసా గృణ న్తి వాచా తే శుచయః పరిశుద్ధాన్తఃకరణాః భవస్యాపవర్గం నాశం మోక్ష మితి యావత్ విన్ద న్తి హే ఈశ హే కమలనాభ, తే యద్యాశిషః కామా, నాశంసతే, తర్హి తా అప విన్ద న్తి అన్యే పరిచర్యాదిరహితా శ్చక్రవ ర్తినోఽపి న విన్ద న్తి త్వర్థః. అతో భ క్తపక్షపాతిన స్తవ చరణార విన్దం సమాశ్రితానాం న స్సర్వమనోరథపూ ర్తిస్సుకరై వేతి భావః. ౪

త ద్దేవదేవ భవత శ్చరణారవిన్దసేవానుభావ మిహ పశ్యతు లోక ఏషః,
యే త్వాం భజన్తి న భజన్త్యుత చోభయేషాం నిష్ఠాః ప్రదర్శయ విభో కురుసృఞ్జయానామ్. ౫

న బ్రహ్మణస్స్వపరభేదమతి స్తవ స్యాత్సర్వాత్మన స్సమదృశ స్స్వసుఖానుభూతేః,
సంసేవతాం సురతరో రివ తే ప్రసాద స్సేవానురూప ముదయో న విపర్యయోఽత్ర. ౬

శ్రీభగవానువాచ—

సమ్యగ్వ్యవసితం రాజన్భవతా శత్రుకర్శన,
కల్యాణీ యేన తే కీ_ర్తిర్లోకానను చరిష్యతి. ౭

ఏతి దేవ విదర్శయేత్యాహ (త దితి.) త_త్తస్మాత్ దేవానామపి దేవ ఏష లోక స్తవ చరణారవిన్దసేవాప్రభావం పశ్యతు భవతశ్చరణారవిన్దసేవాప్రభావం పశ్యతు భవతశ్చరణారవిన్దసేవాప్రభావం దృష్ట్వా త్వత్పాదుకే ఇత్యాది నోక్త మర్థం నిశ్చినోత్విత్యర్థః. తన్నిశ్చేతుం భక్తానా మభక్తానాం చ స్థితిం లోకస్య దర్శయేత్యాహ (యే త్వితి.) కురూణాం సృఞ్జయానాం చ, మధ్యే యేఽస్మదాదయ స్త్వాం, భజ_న్తి యే ఉతవా యే వా దుర్యోధనాదయ స్త్వాం న భజ_న్తి తేషా ముభయేషాం నిష్ఠాం స్థితిం ప్రదర్శయ అభ్యుదయ తదభావౌ దర్శయే త్యర్థః ౫

నను వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిరహితం మాం కి మితి విషమకృత్యే చోదయసీత్యత ఆహ (నేతి.) బ్రహ్మణః హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణగణపరిపూర్ణస్య తవ స్వః పర ఇతి చ భేదమతిః న స్యాత్ యద్యపి నాస్త్యేవ, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి-సర్వాత్మనః, సర్వేషామ_న్తరాత్మనః స్వశరీరేష్వేవ కేషుచిదవయవేషు స్వీయమతిః కేషుచి త్పరకీయమతి ర్న దృష్టేతి భావః. అత ఏవ సమదృశః సమా దృక్ స్వశరీరేషు సర్వేష్వాత్మీయత్వబుద్ధిర్యస్య తస్య కించ వైషమ్యనిమి_త్తం రాగద్వేషాదికం తదపి తవ నా_స్తీత్యభిప్రయన్విశినష్టి (స్వసుఖానుభూతే రితి.) స్వసుఖస్య స్వాసాధారణాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్యానుభూతిః అనుభవో యస్య తస్య కేవలం స్వానన్దజుషో న తు రాగాదిజుష ఇత్యర్థః. తథాపి సంసేవమానానా మేవ విషయభూతానాం తవ ప్రసాదోఽనుగ్రహః తత్రాపి సేవానురూప మేవ ఉదయః ఫలం యథా సురతరోః కల్పద్రుమస్య, సంసేవమానేష్వేవ ఫలప్రదత్వం, నహ్యేతావతాత్ర కల్పతరౌ విపర్యయో వైషమ్య, మ_స్తి తద్వత్. ౬

ఏవ ము_క్త_స్తద్వచోఽనుమోదమానః ప్రాహ శ్రీభగవాన్ (సమ్యగితి.) హే రాజన్ హే శత్రుకర్శన సమ్యగ్వ్యవసితం నిశ్చితం, యతః ఏవం వ్యవసితవిధానేన కల్యాణీ తవ కీ_ర్తిః లోకా ననుచరిష్యతి. ౭

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

ఋషీణాం పితృదేవానాం సుహృదామపి నః ప్రభో,
సర్వేషామపి భూతానా మీప్సితః క్రతురా డయమ్. ౮

నిర్జిత్య నృపతీ న్సర్వా న్కృత్వా చ జగతీం వశే,
సంభృత్య సర్వసంభారా నాహరస్వ మహాక్రతుమ్. ౯

ఏతే తే భ్రాతరో రాజన్లోకపాలాంశసంభవాః,
జితోఽస్మ్యాత్మవతా తేఽహం దుర్జయో యోఽకృతాత్మభిః. ౧౦

న కశ్చిన్మత్పరం లోకే తేజసా యశసా శ్రియా,
విభూతిభి ర్వాఽభిభవే ద్దేవోఽపి కిము పార్థివాః. ౧౧

(ఋషీణా మితి.) పితౄణాం దేవానాం చ సుహృదాం, నోఽస్మాకం. కిం బహునా, సర్వేషా మపి, భూతానా మయం క్రతు శ్రేష్ఠ ఈప్సితః ఇష్టః. ౮

(నిర్జిత్యేతి.) జగతీం సర్వాం పృథ్వీం, వశీకృత్వా స్వాధీనాం కృత్వే త్యర్థః. సర్వాన్ నృపా న్పరాజి యాగార్థపదార్థాన్ సంభృత్య సంపాద్య మహాక్రతుం రాజసూయ మాహరస్వ అనుతిష్ఠస్వేత్యర్థః. ౯

కథ మహం జేతుం ప్రభురిత్యాశ ఆహ (ఏతే ఇతి.) ఏతే తవ భ్రాతరో భీమాదయః, లోకపాలానాం వాయ్వింద్రాదీనాం అంశసంభవాః, అత ఏభి స్సర్వే నృపా స్సుజయా ఇతి భావః. కింవాకృతాత్మభిః అజితేన్ద్రియైః దుఃఖేనాపి జేతుం వశీకర్తు మశక్యోఽహం, ఆత్మవతా మద్భక్తిప్రవణచిత్తవతా తే త్వయా, జితోఽస్మి వశీకృతోఽస్మి, అతః కిం ఉవ దుస్సాధ్య మితి భావః. ౧౦

ఆస్తాం తావ దేవంభూతస్య పరైరభిభవశఙ్కా అకిఞ్చనమపి మత్పరం కోఽపి నాభిభవితుం ప్రభురిత్యాహ (న కశ్చి దితి.) మత్పరం, అహ మేవ పరో యస్య తం మయ్యాసక్తచిత్త మిత్యర్థః. దేవోఽపి తేజ ఆదిభి ర్నాభిభవేత్, కిముత పార్థివా నాభిభవేయు రితి, తత్ర తేజః ప్రభావః శ్రీస్సంపత్, విభూతయః పైన్యాదిసమృద్ధయః. ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

నిశమ్య భగవద్గీతం ప్రీతః పుల్లముఖామ్బుజః,
భ్రాతౄన్దిగ్విజయేఽయుఙ్క్త విష్ణుతేజోపబృంహితాన్. ౧౨

సహదేవం దక్షిణస్యా మాదిశత్సహసృఞ్జయైః,
దిశి ప్రతీచ్యాం నకుల ముదీచ్యాం సవ్యసాచినమ్,
ప్రాచ్యాం వృకోదరం మత్స్యైః కేకయైః స్సహమద్రకైః. ౧౩

తే విజిత్య నృపాన్వీరా ఆజహ్రు ర్దిగ్భ్య ఓజసా,
అజాతశత్రవే భూరి ద్రవిణం నృప యక్ష్యతే. ౧౪

శ్రుత్వాఽజితం జరాసన్ధం నృపతేర్ధ్యాయతో హరిః,
ఆహోపాయం తమేవాద్య ఉద్ధవోయ మువాచ హ. ౧౫

భీమసేనోఽర్జునః కృష్ణో బ్రహ్మలిఙ్గధరాస్తు తమ్,
జగ్ముర్గిరివరం తాత బృహద్రథసుతో యతః. ౧౬

(నిశమ్యేతి.) ప్రీతః, అత ఏవ, పుల్లం వికసితం, ముఖామ్బుజం, యస్య సః యుధిష్ఠిరః దిగ్విజయే నిమిత్తే విష్ణో, స్తేజసా, ఉపబృంహితాన్ వర్ధితాన్, భ్రాతౄన్ భీమాదీన్, ప్రాయుఙ్క్త. ౧౨

(సహదేవ మితి.) సృఞ్జయైస్సహ దక్షిణస్యాం దిశ్యాజ్ఞాపయామాస. సవ్యసాచి మర్జునం వృకోదరం భీమం మత్స్యాదిభి స్సహ. ౧౩

(త ఇతి.) హే నృప, యక్ష్యతే యాగం కరిష్యమాణాయాజాతశత్రవే ధర్మరాజాయ. తే భ్రాతరః భూరి బహు. ద్రవిణం విత్త మాజహ్రుః ఆహృత్య సమర్పయామాసుః. ౧౪

(శ్రుత్వేతి.) జరాసన్ధ మజితం శ్రుత్వా. నృపతే ర్యుధిష్ఠిరస్య ధ్యాయత శ్చిన్తయత స్సతః హరిః శ్రీకృష్ణో య ముపాయ ముద్ధవో "బలినామపి చాన్యేషా" మిత్యాదినా, ప్రాహ తమేవో పాయం ప్రాహ. ౧౫

(భీమసేన ఇతి.) బ్రహ్మరూపధరా, స్త్రయః, ఇన్ద్రప్రస్థా, ద్గిరివ్రజం జగ్ముః, హే తాత యతో యత్ర బృహద్రథసుతో జరాసన్ధ ఆస్తే, తద్గిరివ్రజ మితి సంబన్ధః. ౧౬

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

తం గత్వాఽఽతిథ్యవేలాయాం గృహేషు గృహమేధినమ్,
బ్రహ్మణ్యం సమయాచన్త రాజన్యా బ్రహ్మలిఙ్గినః. ౧౭

రాజన్విద్ధ్యతిథీనస్మా నర్థినో దూర మాగతాన్,
తన్నః ప్రయచ్ఛ భద్రం తే యద్వయం కామయామహే. ౧౮

కిం దుర్మర్షం తితిక్షూణాం కిమకార్య మసాధుభిః,
కిమదేయం వదాన్యానాం కః పర స్సమదర్శినామ్. ౧౯

యోఽనిత్యేన శరీరేణ సతాం గేయం యశో ధ్రువమ్,
నచినోతి స్వయం కల్య స్సవాచ్య శ్శోచ్య ఏవ హి. ౨౦

(త మితి.) బ్రహలిఙ్గినః విప్రవేషిణః, రాజన్యాః భీమాదయో గృహేషు వర్తమానం తం జరాసన్ధం మయాచన్త ౧౭

యాచ్ఞాప్రకార మేవాహ (రాజ న్నితి.) గృహం ప్రత్యాగతా నస్మా నర్థినో విద్ధి జానీహి, తత్ నః అస్మభ్యం, యచ్ఛ దేహి కిం తత్ య ద్వయం కామయామహే తుభ్యం, భద్రం మఙ్గళ మస్తు. ౧౮

నను యత్కామయామహ ఇతి సామాన్యతో నిర్దిష్టం న విశేషత స్తద్యది దుస్పృహ మదేయం చేత్కథం కామయధ్వ మిత్యత ఆహుః (కి మితి.) దుర్మర్షం దుస్సహం కిం న కిమపీత్యర్థః. కి మకార్యం, మసాధుభిః కః పరః సమదర్శినా మితి చ దృష్టాన్తార్థం, యథా అసాధూనా మకార్యం నాస్తి, తథా తితిక్షూణాం దుర్మర్షం నాస్తి. యథా సమదర్శినాం సర్వం బ్రహ్మాత్మకం పశ్యతాం పరోఽన్యః అబ్రహ్మాత్మకస్వత స్త్రపదార్థో, నాస్తి, తథా, అత్యుదారాణా మదేయం నాస్తీ త్యర్థః. కిం విశేషనిర్దేశేనేతి భావః. వదాన్యానా మర్థినే దేహోఽపి దేయ ఏవేత్యభిప్రేతమ్. ౧౯

తదేవ సహేతుకం వ్యఞ్జయన్తో విపర్యయే నిన్దతా మాహుః (య ఇతి.) సతా మితి కర్తరి షష్ఠీ. సద్భిః, గేయం ధ్రువం శాశ్వతం యశో య స్స్వయం సమర్థస్సన్నచినోతి న సంపాదయతి స వాచ్యః నిన్ద్య ఏవ, అత ఏవ, శోచ్యః అహో కిమస్య దౌర్భాగ్య మితి కృపాళుభి శ్శోచ్య ఇత్యర్థః. ౨౦

హరిశ్చన్ద్రో రన్తిదేవ ఉఞ్ఛవృత్తి శ్శిబిర్బలిః.
వ్యాధః కపోతో బహవో హ్యధ్రువేణ ధ్రువం గతాః. ౨౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

స్వరై రాకృతిభి స్తాం స్తు ప్రకోష్ఠై ర్జ్యాహతై రపి.
రాజన్యబన్ధూ న్విజ్ఞాయ దృష్టపూర్వా నచిన్తయత్. ౨౨

రాజన్యబన్ధవో హ్యేతే బ్రహ్మలిఙ్గాని బిభ్రతి.
దదామి భిక్షితం తేభ్య ఆత్మాన మపి దుస్త్యజమ్. ౨౩

బలే ర్ను శ్రూయతే కీర్తి ర్వితతాదిక్ష్వకల్మషా.

అనిత్యశరీరేణ నిత్యయశస్సమ్పాదనం కిం క్వచిత్ప్రసిద్ధం తత్రాహ (హరిశ్చన్ద్ర ఇతి.) విశ్వామిత్రానృణ్యాయ హరిశ్చన్ద్రో భార్యాత్మజాది సర్వం విక్రీయ స్వయం చణ్డాలతాం ప్రాప్తోఽపి అనిర్విణ్ణస్సహాయోధ్యావాసిభి ర్జనై స్స్వర్గం గతః. రన్తిదేవ స్సకుటుమ్బోఽష్టచత్వారింశదహాన్యన్నా న్నోదకోఽపి కథంచి ల్లబ్ధాన్నోదకాద్యర్థిభ్యో దత్వా బ్రహ్మలోకం గతః. ఉఞ్ఛవృత్తిర్ముద్గలష్షణ్మాసం పీసీదత్కుటుమ్బోప్యాతిథ్యదానేన బ్రహ్మలోకం గతః. శిబిః శరణాగతకపోతరక్షణార్థం స్వమాంసం శ్యేనాయ దత్వా దివం గతః. బలి ర్విప్రవేషాయ విష్ణవే సర్వస్వం దత్వా త మేవాత్మసా చ్చకార. కపోతశ్చాతిథయే వ్యాధాయ కపోత్యా సహాత్మమాంసం దత్వా విమానేన దివం గతః. వ్యాధ స్తయో స్సత్త్వం వీక్ష్య స్వయ మతినిర్విణ్ణో మహాప్రస్థానే వనాగ్నినిర్దగ్ధదేహో నిష్కల్మషో దివ మారురోహ. ఏవ మన్యే చ బహవోఽధ్రువేణ శరీరేణ ధ్రువం యశస్సమ్ప్రాప్తవన్తః. ౨౧

(స్వరై రితి.) ఇత్థముక్తో జరాసుతః, జ్యాహతైః జ్యాఘాతకిణాఙ్కితైః ప్రకోష్ఠైః స్వ రైః ర్లిఙ్గై ఆకృతిభిశ్చతా నర్థినః రాజన్యబన్ధూన్ విజ్ఞాయ అనుమాయ దృష్టపూర్వాన్ పూర్వం ద్రౌపదీస్వయంవరాదిషు దృష్టా న్విజ్ఞాయాచిన్తయత్. ౨౨

చిన్తాప్రకారమేవాహ (రాజన్యబన్ధవ ఇతి చతుర్భిః.) బ్రహ్మలిఙ్గాని విప్రవేషాన్ బిభ్రతి దధతి తథాప్యేతేభ్యః దుస్త్యజ మాత్మానం దేహమపి భిక్షితం యాచితం దదామి. ౨౩

(బలే రితి.) ఇన్ద్రస్యేన్ద్రార్థః శ్రియం హర్తుమిచ్ఛతా విప్రవ్యాజేన విష్ణునై శ్వా

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

ఐశ్వర్యాద్భ్రంశితస్యాపి విప్రవ్యాజేన విష్ణునా. ౨౪

శ్రియం జిహీర్షతేన్ద్రస్య విష్ణవే ద్విజరూపిణే,
జానన్నపి మహీం ప్రాదా ద్వార్యమాణోఽపి దైత్యరాట్. ౨౫

జీవతా బ్రాహ్మణార్థాయ కోన్వర్థః క్షత్రబన్ధునా,
దేహేన పతమానేన నేహతా విపులం యశః. ౨౬

ఇత్యుదారమతిః ప్రాహ కృష్ణార్జునవృకోదరాన్,
హే విప్రాః క్రియతాం కామో దదామ్యస్మ చ్ఛిరోఽపి వః. ౨౭

శ్రీభగవానువాచ—

యుద్ధం నో దేహి రాజేన్ద్ర ద్వన్ద్వశో యది మన్యసే,
యుద్ధార్థినో వయం ప్రాప్తా రాజన్యా నాన్నకాఙ్క్షిణః. ౨౮

దృప్తింశితస్య త్యాజితస్యాపి బలేర్వైరోచనస్య కీర్తిర్నిర్దుష్టా దిక్షు వ్యాప్తా న న శ్రూయతే కి మధునాఽపి శ్రూయత ఏవే త్యర్థః. తం శ్లాఘతే (విష్ణవ ఇతి.) జానన్నపి వార్యమాణోఽపి శుక్రేణేతి శేషః. దైత్యరాడ్బలిః మహీం దదౌ. ౨౪-౨౫

(జీవ తేతి.) పతమానేన వినశ్యతా నక్షత్రబన్ధునా దేహేన బ్రాహ్మణార్థాయ విమలం విపుల మితి పాఠాన్తరం - యశః కీర్తిం నేహతా నేహమానేన అసంపాదయతా కోన్వర్థః కిం ప్రయోజనం న కిమపీ త్యర్థః. ౨౬

(ఇతీతి.) ఉక్తిమేవాహ హే విప్రా ఇతి. వః యుష్మభ్య మాత్మనో మమ శిరోఽపి దదామి. ౨౭

ఇత్థముక్తః ప్రాహ (శ్రీభగవాన్.) ద్వన్ద్వశో యుద్ధం ద్వన్ద్వయుద్ధం దేహి యది మన్యసే ఇచ్ఛసి తర్హి దేహీతి సంబన్ధః. వయం రాజన్యాః యుద్ధార్థినః న త్వన్నకాఙ్క్షిణో బ్రాహ్మణాః. ౨౮

అసౌ వృకోదరః పార్థ స్తస్య భ్రాతాఽర్జునో హ్యయమ్,
అనయో ర్మాతులేయం మాం కృష్ణం జానీహి తే రిపుమ్. ౨౯

ఏవ మావేదితో రాజా జహాసోచ్చైః స్మ మాగధః,
అహ చామర్షితో మన్దా యుద్ధం తర్హి దదామి వః. ౩౦

న త్వయా భీరుణా యోత్స్యే యుధి విక్లబచేతసా,
మథురాం స్వపురీం త్యక్త్వా సముద్రం శరణం గతః. ౩౧

అయం తు వయసాఽతుల్యో నాతిసత్త్వో న మే సమః,
అర్జునో న భవే ద్యోద్ధా భీమ స్తుల్యబలో మమ. ౩౨

ఇత్యుక్త్వా భీమసేనాయ ప్రదాయ మహతీం గదామ్,
ద్వితీయాం స్వయ మాదాయ నిర్జగామ పురాద్బహిః. ౩౩

తత స్సమస్థలే వీరౌ సంయుక్తా వితరేతరమ్,
జఘ్నతు ర్వజ్రకల్పాభ్యాం గదాభ్యాం రణదుర్మదౌ. ౩౪

(అసావితి.) పార్థః పృథాయాః పుత్ర స్తస్య వృకోదరస్య అనయోః భీమార్జునయోః మాతులస్యాపత్యం మాం, కృష్ణం, తవ రిపుం జానీహి. ౨౯

(ఏవ మితి.) ఉచ్చై ర్జహాస అమర్షితః క్రుద్ధః ప్రాహ చ, ఉక్తిమేవాహ-మన్దేత్యాదినా. హే మన్ద తర్హి యుద్ధం వాఞ్ఛథ తర్హీత్యర్థః. వో యుష్మభ్యమ్. ౩౦

(త్వయా) సహ, న యోత్స్యే, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి-భీరుణా, యుధి యుద్ధే విక్లబం అధృష్టం, చేతో యస్య తేన, ఏతదేవ స్మారయతి (మథురా మితి.) ౩౧

(అయం,) వయసా, అతుల్య ఇతి చ్ఛేదః. అయ, మర్జునస్తు, వయసా న తుల్యః కిన్త్వ వమః, నాతిసత్త్వః అనతిబలశ్చ, అతో న మమ, సమః, అతశ్చ, యోద్ధా న భవేత్, భీమస్తు మమ తుల్యబలః. అత స్తేనైవ సహ యోత్స్య ఇతి భావః. ౩౨

(ఇతీతి.) మహతీం గుర్వీం గదాం ప్రదాయ దత్త్వా పురాద్బహి, ర్నిర్జగామ. ౩౩

(తత ఇతి.) సమే నిమ్నోన్నత్యరహితే స్థలే యుద్ధాఙ్గణే సంయుక్తావాయత్తౌ వీరౌ మాగధభీమసేనౌ రణే దుష్టో మదో యయో స్తౌ జఘ్నతుః. ౩౪

మణ్డలాని విచిత్రాణి సవ్యం దక్షిణమేవ చ,
చరతో శ్శుశుభే యుద్ధం నటయో రివ రఙ్గిణోః. ౩౫

తత శ్చటచటాశబ్దో వజ్రనిష్పేషసన్నిభః.
గదయోః క్షిప్తయో రాజ న్దన్తయో రివ దన్తినోః. ౩౬

తే వై గదే భుజబలేన నిపాత్యమానే అన్యోన్యతోఽంసకటిపాదకరోరుజత్రూన్,
చూర్ణీ బభూవతు రుపేత్య యథార్కశాఖే సంయుధ్యతో ర్ద్విరదయో రివ దీప్తమన్వ్యోః. ౩౭
ఇత్థం తయోః ప్రహరతో ర్గదయోర్నృవీరౌ క్రుద్ధౌ స్వముష్టిభి రయస్పదృశై రపిష్టామ్,
శబ్ద స్తయోః ప్రహరతో రిభయో రివాసీ న్నిర్ఘాతవజ్రపరుష స్తలతాడనోత్థః. ౩౮

తయోరేవం ప్రహరతో స్సమశిక్షా బలౌజసోః,
నిర్విశేషమభూద్యుద్ధ మక్షీణబలయోర్నృప. ౩౯

సవ్యం దక్షిణం చ యథా భవతి తథా మణ్డలాని గదాయుద్ధభేదా ననుచరతో ర్యుద్ధం. శుశుభే. రఙ్గిణోః రఙ్గగతయో. ర్గజయో రివేతి, నటయో రితి పాఠే నిర్భయత్వే దృష్టాన్తః. ౩౫

(తత శ్చేతి.) చటచటేతి గదయోః పరస్పరాఘాతశబ్దానుకరణం. వజ్రస్యాశనే. ర్నిష్పేష, విష్పాత స్తత్సదృశః యుధ్యతో, దన్తినోః గజయోః దన్తాఘాతశబ్ద ఇవ శుశుభే. ౩౬

(తే వా ఇతి.) అన్యోన్యతః పరస్పరం భుజబలేన విహన్యమానే. తే, గదే అంసాదీ నుపేత్య చూర్ణీబభూవతుః తత్రాంసః స్కన్ధః దీప్తో మన్యు ర్యయో స్తయోః గజయో రర్కశాఖాభ్యాం సంయుధ్యతో స్తే యథా చూర్ణీభవతః, తద్వత్. ౩౭

(ఇత్థ మితి.) అయస్పదృశైః కృష్ణాయసవన్నిష్ఠురైః ముష్టిభిః. గదయో రపిష్టాం చూర్ణీచక్రతుః. గదయో రితి కర్మణి శ్శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. ప్రహరతోరిత్యత్ర కరణస్య కర్తృత్వ వివక్షాయాం లటశ్శత్రాదేశః ఉగితశ్చేతి జీబభావ ఆర్షః. ప్రహరతో ర్భీమమాగధయోః యే గదే తయో రితి గజయోరివ ముష్టిభిః ప్రహరతో స్తయోః భీమమాగధయోః. కరతలతాడనా దుత్థ ఉత్పన్న శ్శబ్దః, నిర్ఘాతవ జపరుషః వజ్రనిర్ఘాతవ, త్పరుష ఆసీత్, నిర్ఘాతశబ్దస్య పూర్వనిపాత ఆర్షః. ౩౮

(తయో రితి.) శిక్షా అభ్యాసః బలం సత్వం. ఓజః ప్రభావః సమాన్యే, తాని యయో. స్తయోః. అక్షీణబలయోః యుద్ధం నిర్విశేషం నిరుపమమాసీత్. ౩౯

శత్రోర్జన్మమృతీవిద్వాన్జీవితం చ జరాకృతమ్,
పార్థమాప్యాయయన్ స్వేన తేజసాఽచిన్తయద్ధరిః. ౪౦

సంచిన్త్యారివధోపాయం భీమస్యామోఘదర్శనః,
దర్శయామాస విటపం పాటయన్నివ సంజ్ఞయా. ౪౧

తద్విజ్ఞాయ మహాసత్త్వో భీమః ప్రహరతాం వరః,
గృహీత్వా పాదయో శ్శత్రుం పాతయామాస భూతలే. ౪౨

ఏకం పాదం పదాఽఽక్రమ్య దోర్భ్యా మన్యం ప్రగృహ్య సః,
గుదతః పాటయామాస శాఖా మివ మతఙ్గజః. ౪౩

ఏకపాదోరువృషణకటిపృష్ఠస్తనాంసకే.
ఏకబాహ్వక్షిభ్రూకర్ణే శకలే దదృశుః ప్రజాః. ౪౪

హాహాకారో మహానాసీ న్నిహతే మగధేశ్వరే,
పూజయామాసతు ర్భీమం పరిరభ్య జయాచ్యుతౌ,
కృష్ణేన చ పరిరబ్ధో విరుజోఽభూద్వృకోదరః. ౪౫

(శత్రో రితి.) హరిః శత్రోః జరాసన్ధస్య జన్మ శకలరూపం, మృతిః పునః శకలీభావః తే జరా నామ రాక్షసీ తత్కృతం జీవితం చ, విద్వాన్ జానన్. స్వేన తేజసా పార్థం భీమ మాప్యాయయన్ ఉపబృంహయన్, అచిన్తయత్ కథ మసౌ శకలీభవే దితి. ౪౦

(సంచిన్త్యేతి.) విటపం శాఖాన్తరే గృహీత్వా హరి ర్భీమస్య యథా విటపం పాటయామి తథా త్వమేనం పాటయేతి సంజ్ఞయా సఙ్కేతేన, అరివధోపాయం దర్శయామాసే త్యర్థః. ౪౧

(త దితి.) త త్సఙ్కేతత్వం విదిత్వా ౪౨

(ఏక మితి.) పదా పాదేన ఆక్రమ్య దృఢమవష్టభ్య అన్యం పాదం దోర్భ్యాం హస్తాభ్యాం ప్రగృహ్య, మహాగజః శాఖామివ గుదత ఆరభ్య పాటయామాస విదారయామాస. ౪౩

(ఏకేతి.) ఏకైకః పాదాదిర్యయో స్తయో స్తే శకలే దదృశుః. ౪౪

(హాహాకార ఇతి.) మగధేశ్వరే నిహతే సతి విజయాచ్యుతౌ భీమం పరిరభ్యాలిఙ్గ్య పూజయామాసతుః బహ్వమన్యేతాం శ్రీకృష్ణేన పరిరబ్ధః ఆలిఙ్గితః. హేతుగర్భమిదం. విరుజః విగతగ్లానిః బభూవ. ౪౫

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

సహదేవం తత్తనయం భగవాన్భూతభావనః,
అభ్యషిఞ్చదమేయాత్మా మగధానాం పతిం ప్రభుః. ౪౬

మోచయామాస రాజన్యా న్సంరుద్ధా న్మాగధేన యే. ౪౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే, ద్విసప్తతితమోఽధ్యాయః.

దుర్వృత్తత్వాదసౌ మాగధో హతః, న రాజ్యాభిలాషేణేతి దర్శయన్నాహ (సహదేవ మితి.) అమేయాత్మా అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావః. భూతాని లోకాన్ భావయతి అభ్యుదాయయతీతి తథా, హేతుగర్భమిదం, అత స్తత్తనయం, జరాసన్ధతనయం సహదేవాఖ్యం మగధానాం దేశానాం పతి, మభ్యషిఞ్చత్ తేషామధిపతిం చకారేత్యర్థః. ౪౬

తతో మాగధేన విరుద్ధాన్ రాజన్యాన్ మోచయామాస. ౪౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన, శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్ధే, ద్విసప్తతితమోఽధ్యాయః.

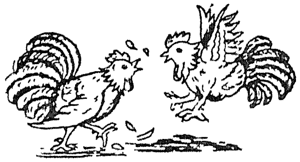

అథ త్రిసప్తతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అయుతే ద్వే శతాన్యష్టౌ లీలయా యుధి నిర్జితాః,
తే నిర్గతా గిరిద్రోణ్యాం మలినామలవాససః,
క్షుత్క్షామాశ్శుష్కవదనా స్సంరోధపరికర్శితాః. ౧

దదృశుస్తే ఘనశ్యామం పీతకౌశేయవాససమ్,
శ్రీవత్సాఙ్కం చతుర్బాహుం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్. ౨

చారుప్రసన్నవదనం స్ఫురన్మకరకుణ్డలమ్,
పద్మహస్తం గదాశఙ్ఖరథాఙ్గైరుపలక్షితమ్. ౩

కిరీటహారకటకకటిసూత్రాఙ్గదాన్వితమ్,
భ్రాజద్వరమణిగ్రీవం నివీతం వనమాలయా. ౪

అథ త్రిసప్తతితమోఽధ్యాయః.

న కేవలం మోచయామాస తైస్స్తుత స్సన్ తా న్స్వపురమానయామాస చేత్యాహ త్రిసప్తతితమేన (అయుతే ఇత్యాదినా.) ద్వే అయుతే అష్టౌ శతాని చ యే రాజన్యాః. యుద్ధే జరాసంధేన నిర్జితాః గిరిద్రోణ్యాం సన్నిరుద్ధా శ్చ. తే తతో నిర్గతా స్సంతో ఘన ఇవ శ్యామం శ్రీకృష్ణం దదృశురిత్యుత్తరేణాన్వయః. కథంభూతాః? మలినాః అభ్యఙ్గోన్మర్దనస్నానాద్యభావాన్మలినాని వాసాంసి యేషాం తే క్షుధా క్షామాః కృశాః శుష్కాణి, వదనాని యేషాం తే సంరోధేన పరికర్శితాః క్లేశితాః. కథంభూతం? శ్రీవత్సాఙ్కః చిహ్నం యస్య, చారు సుందరం ప్రసన్నం చ వదనం యస్య స్ఫురంతీ మకరాకారే కుండలే యస్య పద్మం రేఖాత్మకం హస్తే యస్య తం తథా గదాదిభి రుపలక్షితం భ్రాజమానో వరమణిః కౌస్తుభో గ్రీవాయాం యస్య తం వనమాలయా నివీతం కణ్ఠలమ్బితయా వ్యాప్తమ్. ౧-౪

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

పిబన్త ఇవ చక్షుర్భ్యాం లిహన్త ఇవ జిహ్వయా,
జిఘ్రన్త ఇవ నాసాభ్యాం రమ్భన్త ఇవ బాహుభిః.
ప్రణేము ర్హతపాప్మానో మూర్ధభిః పాదయో ర్హరేః. ౨౪

కృష్ణసన్దర్శనాహ్లాదధ్వస్తసంరోధనక్లమాః,
ప్రశశంసు ర్హృషీకేశం గీర్భిః ప్రాఞ్జలయో నృపాః. ౨౫

రాజాన ఊచుః—
నమస్తే దేవ దేవేశ ప్రపన్నార్తిహరావ్యయ,
ప్రపన్నా న్పాహి నః కృష్ణ నిర్విణ్ణా న్ఘోరసంసృతేః. ౨౬

నైనం నాథాభ్యసూయామో మాగధం మధుసూదన,

(పిబంత) ఇవేత్యాదీనాం హరేః పాదయోః, ప్రణేమురిత్యుత్తరేణాన్వయః, చేతసా రమ్భంత ఇవ పరిరమ్భమాణా ఇవ హరంత ఇవేతి పాఠాంతరం. ఇత్థం తేషాం భగవతి ప్రేమాతిశయః ప్రదర్శితః. ౨౪

కృష్ణసందర్శనాద్య ఆహ్లాదః తేన ధ్వస్తః సంరోధనజః క్లమో యేషాం తే నృపాః బద్ధాఞ్జలయః, ప్రశశంసుః తుష్టువుః. ౨౫

ప్రశంసా మేవాహ (నమస్త ఇత్యాదిభి ర్నవభిః) దేవానాం దేవో బ్రహ్మ తస్యాపీశ అనేన పరత్వముక్తం, ప్రపన్నార్తిహరేత్యనేన వాత్సల్యం అవ్యయవికారరహితేత్యనేన రాగద్వేషాది రాహిత్యం సమత్వం సర్వభూతసుహృత్త్వం చ కృష్ణేత్యనేన భక్తానాం సుఖాపాదనాయావతీర్ణత్వం ప్రపన్నాన్పాహీత్యనేన గోప్తృత్వవరణమ్ నను భవంతో బంధాద్విమోచితాః స్వభ్యంతు కిమర్థమధునా, మాం ప్రపద్యంత ఇత్యత ఆత్మనో విశింషంతి ఘోరసంసృతే ర్నిర్విణ్ణాః అతః, సంసృతేరపి భవానపాత్వి త్యేతదర్థం ప్రపన్నా ఇత్యర్థః. ౨౬

నను భవంతో జరాసంధాసూయావిష్టాః విషయభోగలాలసాశ్చ కథం సంసృతేర్నిర్విణ్ణా ఇత్యాశఙ్క్యాధునా న వయం తథాభూతా ఇత్యాహుః (నైన మిత్యష్టభిః,) హే నాథ హే మధుసూదన, ఏనం మాగధం నాభ్యసూయామః, అస్మిన్ దోషా న్నావిష్కుర్మః, కింతు గుణానేవేతి భావః. కుత

అనుగ్రహో యద్భవతా రాజ్ఞాం రాజ్యచ్యుతిః ప్రభో. ౮

రాజ్యైశ్వర్యమదోన్నద్ధో న శ్రేయో విన్దతే నృపః,
త్వన్మాయామోహితోఽనిత్యా మన్యతే సంపదోఽచలాః. ౯

మృగతృష్ణాం యథా బాలా మన్యన్త ఉదకాశయమ్,
ఏవం వైకారికీం మాయా మయుక్తా వస్తు చక్షతే. ౧౦

వయం పురా శ్రీమదనష్టదృష్టయో జిగీషయాస్యా ఇతరేతరస్పృధః,
ఘ్నన్తః ప్రజాస్స్వా అతినిర్ఘృణాః ప్రభో మృత్యుం పురస్త్వావిగణయ్య దుర్మదాః. ౧౧

త ఏవ కృష్ణాద్యగభీరరంహసా దురన్తవీర్యేణ విచాలితశ్శ్రియః,

ఇత్యత ఆహుః (అనుగ్రహ ఇతి.) హే విభో యద్యస్మాత్ రాజ్ఞామస్మాకం రాజ్యాచ్చ్యుతిః భ్రంశః భవతా అనుగ్రహః జరాసంధముఖేన భవతా కారితోఽనుగ్రహ ఇత్యర్థః. ౮

కథం రాజ్యచ్యుతేరనుగ్రహరూపతేత్యత ఆహుః. (రాజ్యేతి.) రాజ్యైశ్వర్యాభ్యాం. యో. మదః తేన, ఉన్నద్ధః ఉచ్ఛృఙ్ఖలః, శ్రేయో న విందతే న లభతే కింతు తవ మాయయా మోహితః అనిత్యాశ్చలా అపి సంపదః, భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధీః అచలాః శాశ్వతీ ర్మన్యతే ఏవం మన్యమానోఽంతత స్థావరతామేతీతి భావః. ౯

త్వన్మాయామోహితశ్శాశ్వతీర్మన్యత ఇత్యేత దేవ సదృష్టాంత ముపపాదయంతి (మృగతృష్ణా మితి.) మృగతృష్ణా మరీచికా తా ముదకాశయం జలాశ్రయం నదీతటాకాదిరూపం మన్యంతే తథా అయుక్తాః అవివేకినః నృపాః వైకారికీం మాయాం శబ్దాదివికారాత్మికాం మాయాం ప్రకృతిం వస్తు చక్షతే ప్రకృతిపరిణామరూపం భోగ్యం నిత్యం మన్యంత ఇత్యర్థః. అతథాభూతాయా స్తథాత్వావభాసే దృష్టాంతః. ౧౦

తదేవం రాజ్యాదియోగవియోగాదనర్థావహత్వ ముక్తం. తదేత దస్మాస్వేవ దృష్ట మిత్యాహుః (వయ మితి ద్వాభ్యాం.) అస్యాః భూమేః, జిగీషయా పరస్పరం, స్పర్ధమానాః అతి నిర్ఘృణాః నితరాం నిష్కృపాః వయం పురస్తాత్పురోవర్తినమిత్యర్థః. మృత్యు మవిగణయ్య ప్రజాః

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

కాలేన తన్వా భవతోఽనుకమ్పయా వినష్టదర్పా శ్చరణౌ నమామి తే. ౧౨

అతో న రాజ్యం మృగతృష్ణరూపితం దేహేన శశ్వత్పతతారుజాం భువా.
ఉపాసితవ్యం స్పృహయామహే విభో క్రియాఫలం ప్రేత్య చ కర్ణరోచనమ్. ౧౩

తన్నస్సమాదిశోపాయం యేన తే చరణాబ్జయోః.
స్మృతిర్యథా న విరమేదపి సంసరతా మిహ. ౧౪

కృష్ణాయ వాసుదేవాయ హరయే పరమాత్మనే.
ప్రణతక్లేశనాశాయ గోవిన్దాయ నమో నమః. ౧౫

ఘ్నంతః. పురా యే దుర్మదా స్తే. వయ మద్య హే కృష్ణ గభీరం రంహః వేగో యస్య దురంత మపారం వీర్యం ప్రభావో. యస్య తేన భవతః. తన్వా. శరీరభూతేన కాలేన విచాలితా భ్రంశితా శ్రీ రేషాం తే తథాభూతాః భవతోఽనుకమ్పయా హేతుభూతయా వినష్టో దర్పో యేషాం తే తవ చరణం విరతిశయపురుషార్థభూతౌ నమామ నతిపూర్వకం శరణం ప్రాప్తాః స్మేత్యర్థః. ౧౧-౧౨

(అత ఇతి.) రాజ్యాదియోగాయోగయో రేవంవిధత్వా చ్ఛశ్వత్పదా. రుజాం రోగాణాం. భువా ఉత్పత్తిస్థానభూతేన. పతతా పతిష్యతా దేహేన. మృగతృష్ణాత్వేన నిరూపితం తత్తుల్య మిత్యర్థః. రాజ్యం. నోపాసితవ్యం న సేవితవ్యం. అనేనాత్మనో మైహికవిషయవిరాగ ఆవిష్కృతః తథా హే విభో. కర్ణయోః శ్రోత్రయో రేవ రోచనం ప్రీత్యావహం "అపామ సోమమమృతా అభూమ న ఏవైనం భూతిం గమయతీ" త్యాద్యర్థవాదైః శ్రుతిసుఖమాత్రావహం నత్వనుభవదశాయాం. పతనభయశఙ్కాస్పదత్వేన దుఃఖమిశ్రత్వా దితి భావః. ప్రేత్య లోకాంతరం ప్రాప్యానుభూయేతి శేషః. క్రియాయాః శ్రౌతస్మార్తరూపాయాః. ఫలం స్వర్గాదిరూపం. న స్పృహయామహే. ౧౩

తర్హి కిం స్పృహయధ్వే ఇత్యత్ర తదావిష్కుర్వంతః. తదనుగృహాణేతి విజ్ఞాపయంతి (త దితి.) తత్తస్మా త్సకలవిషయవిరక్తత్వా న్నోఽస్మాకం. తమితి చ్ఛేదే. తముపాయం. స ఋాదిశ దేహి. కోఽసౌ యేనోపాయేన. అస్మాక మిహ ప్రకృతమణ్డలే. సంసరతామపి సుధా. తవ చరణాబ్జయో ర్విషయభూతయోః స్మృతి ర్నవిరమేత్ న విచ్ఛిన్నా భవతి. తథానుగృహాణేత్యర్థః. ౧౪

ఏవం స్వాభిప్రాయ మావిష్కృత్య తన్నిష్పత్తినిదానభగవత్ప్రసాదనోపాయోఽఞ్జలి రేవేత్యభిప్రయంతో మంత్రవిశేషేణ నమస్కుర్వంతి (కృష్ణాయేతి.) ప్రణతానాం ప్రణతిమాత్రం కుర్వతాం క్లేశం నాశయతీతి తథా తస్మై. ౧౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

సంస్తూయమానో భగవాన్రాజభి ర్ముక్తబన్ధనైః,
తానాహ కరుణ స్తాత శరణ్య శ్శ్లక్ష్ణయా గిరా, ౧౬

శ్రీభగవానువాచ—

అద్యప్రభృతి వో భూపా మయ్యాత్మన్యఖిలేశ్వరే,
సుదృఢా జాయతే భక్తి ర్బాఢ మాశంసితం యథా. ౧౭

దిష్ట్యా వ్యవసితం భూపా భవన్తో భూతభాషిణః,
శ్రియైశ్వర్యమదోన్నాహం పశ్య ఉన్మాదకం నృణామ్. ౧౮

హైహయో నహుషో వేనో రావణో నరకోఽపరే,

(సంస్తూయమాన ఇతి.) ముక్తం బంధనం మాగధకృతం యైః యేషాం తైః. రాజభిః సంస్తుతః కరుణః కరుణాయుక్తః, అత ఏవ శరణ్యః, శ్లక్ష్ణయా మృద్వ్యా. గిరా, తాన్రాజ్ఞః ప్రాహ. ౧౬

తదేవాహ (అద్యేత్యాదినా.) ఆత్మని అంతఃప్రవిశ్యధారకే. అఖిలానా మీశ్వరే ప్రశాసితరి మయి వో యుష్మాక మద్యప్రభృతి సుదృఢా భక్తిర్జాయతే భవిష్యతి. కథం? యథా బాఢం సాధు యథా తథా ఆశంసితం సమీహితం తథా సుదృఢేతి సంబంధః. ౧౭

తం నిశ్చిత మభినందతి (దిష్ట్యేతి.) హే భూపాః, భూతం యథాస్థితం, తాత్త్వికమితి యావత్, తద్భాషంత ఇతి తథా తైః. భవద్భిః, వ్యవసితం నిశ్చితం త ద్దిష్ట్యా ఆనందః, సమ్యగితి యావత్, తదేవోపపాదయితు మాహ-శ్రియైశ్వర్యాఖ్యాం యః, మదోన్నాహః, మదేనో, ద్బంధనముద్వృత్తిస్తం నృణా, మున్మాదనం పశ్యే పశ్యామి. ౧౮

తదేవాహ (హైహయ ఇతి.) హైహయః కార్తవీర్యః. నహుషః నరేశ్వరశ్చక్రవర్తీ ఏతే. మదాద్ధేతోః, స్థానాద్రాజ్యాద్భ్రంశితాః తావద్దైహయః పితుః కామధేనుహరణాత్పరశురామేణ సపుత్రో హతః, నహుషో దేవేంద్రతాం ప్రాప్త ఉద్వృత్త శ్శచీవఙ్గాయ బ్రాహ్మణాన్ శిబికాం వాహయన్ తై రేవ తతో భ్రంశితోఽజగరత్వ మవాప, వేనోఽప్యున్మత్తో బ్రాహ్మణానధిక్షిపన్ తై రేవ

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

శ్రీమదాద్భ్రంశితా స్థానా ద్దేవ దైత్యవరేశ్వరాః. ౧౯

భవన్త ఏత ద్విజ్ఞాయ దేహాద్యుత్పాద్య మన్తవత్,
మాం యజన్తోఽధ్వరై ర్యుక్తాః ప్రజా ధర్మేణ రక్షథ. ౨౦

సన్తన్వన్తః ప్రజాతన్తూ న్సుఖం దుఃఖం భవాభవమ్,
ప్రాప్తం ప్రాప్తం చ సేవన్తో మచ్చిత్తా విచరిష్యథ. ౨౧

ఉదాసీనా శ్చ దేహాదా వాత్మారామా దృఢవ్రతాః,
మయ్యావేశ్య మనస్సమ్య జ్మా మన్తే బ్రహ్మ యాస్యథ. ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యాదిశ్య నృపా న్కృష్ణో భగవాన్భువనేశ్వరః,
తేషాం న్యయుఙ్క్త పురుషాన్ స్త్రియో మజ్జనకర్మణి ౨౩

హంసకృత్తైర్హతః, రావణో రాక్షసేశ్వరస్సీతామభిలషన్ రాఘవేణ హతః. నరకో దైత్యశ్చాదితేః కుణ్డలాద్యాహరణాత్ మయైవ హతః. ఏవ మపరే శ్రీమదాత్ స్థానాద్భ్రంశితా ఇత్యర్థః. ౧౯

అతో, భవంతో యు దుత్పాద్యం దేహాది త, దంతవ ద్విజ్ఞాయ. యుక్తాః అవహితచేతసో యజ్ఞైః మామారాధయంతః, ధర్మేణ ప్రజాః రక్షథ రక్షంత్వేత్యర్థః. మధ్యమపురుష ఆర్షః. ౨౦

(సంతన్వంత ఇతి.) ప్రజాతంతూన్ పుత్రపౌత్రాదిసంతతీః సంతన్వంతః విస్తారయంతః భవ ఉత్పత్తిః, అభవః భవేతరః తదన్యార్థోఽత్ర నఞ్, మరణ మిత్యర్థః. సుఖాదికం ప్రాప్తం ప్రాప్తం సేవంతః సమత్వేన సేవమానాః మయి విషయభూతే చిత్తం యేషాం తే విచరిష్యథ కాలం నయతేత్యర్థః. ౨౧

దేహాదావిత్యాది శబ్దేన తదనుబంధినాం సఙ్గ్రహః. ఉదాసీనాః అహంమమకారరహితా ఇత్యర్థః. ఆత్మారామాః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యావలోకనపరాః. మయి సమ్యఙ్మన ఆవేశ్య అంతే ప్రారబ్ధావసానే బ్రహ్మ పరబ్రహ్మభూతం మాం యాస్యథ. ౨౨

(ఇతీతి.) ఆదిశ్యానుశిష్య. తేషాం నృపాణాం మజ్జనకర్మణి అభ్యఙ్గస్నానాదౌ నిమిత్తే పురుషాన్ స్త్రియః స్త్రీశ్చ. న్యయుఙ్క్త. ౨౩

సపర్యాం కారయామాస సహదేవేన భారత,
నరదేవోచితై ర్వస్త్రైర్భూషణై స్స్రగ్విలేపనైః. ౨౪

భోజయిత్వా వరాన్నేన సుస్నాతాన్ సమలఙ్కృతాన్,
భోగైశ్చ వివిధై ర్యుక్తాం స్తామ్బూలాద్యైర్నృపోచితైః. ౨౫

తే పూజితా ముకున్దేన రాజానో మృష్టకుణ్డలాః,
విరేజు ర్మోచితాః క్లేశాత్ప్రావృడన్తే యథా గ్రహాః. ౨౬

రథాన్సదశ్వా నారోప్య మణికాఞ్చనభూషితాన్,
ప్రీణయ్య సూనృతై ర్వాక్యైస్స్వదేశాన్ప్రత్యయాపయత్. ౨౭

త ఏవం మోచితాః కృచ్ఛ్రాత్కృష్ణేన సుమహాత్మనా,
యయు స్త మేవ ధ్యాయన్తః కృతాని చ జగత్పతేః. ౨౮

జగదుః ప్రకృతిభ్య స్తే మహాపురుషచేష్టితమ్,
యథాఽన్వశాస ద్భగవాం స్తథా చక్రు రతన్ద్రితాః. ౨౯

(సపర్యామితి.) హే భారత సహదేవేన జరాసంధసుతేన ప్రయోజ్యకర్త్రా నరదేవార్హై ర్వస్త్రాదిభిః సాధనైః, సపర్యాం కారయామాస. ౨౪

(భోజయిత్వేతి.) వరాన్నేన శ్రేష్ఠాన్నేన భుజికర్మణోఽన్నస్య తత్కరణత్వవివక్షాయాం తృతీయా, తతః పునః తామ్బూలాద్యైః. వివిధై ర్యుక్తాన్, కారయామాసేత్యర్థః. ౨౫

(త ఇతి,) తే రాజానః విరేజుః యథా ప్రావృడంతే శరది గ్రహాః చంద్రాదయః తద్వత్. ౨౬

(రథానితి.) సంతః సమీచీనాః అశ్వాః, యేషాం తాన్, రథా నారోప్య రథేషూపవేశ్య సూనృతైః, మధురైః వాక్యైః ప్రీణయ్య హర్షయిత్వా. దేశాన్ ప్రత్యయాపయత్ ప్రస్థాపయామాస. ౨౭

(త ఇతి.) కృచ్ఛ్రాత్క్లేశా న్మోచితాః, తమేవ కృష్ణమేవ జగత్పతేః కృష్ణస్య, చేష్టితాని చ, ధ్యాయంతః, జగ్ముః. ౨౮

(జగదు రితి.) తే నృపాః. మహాపురుషస్య, చేష్టితం ప్రకృతిభ్యః అమాత్యాదిభ్యః, జగదుః ఊచుః. యథా భగవాన్, అన్వశాసదనుశిక్షితవాన్ తథా నిరవధ్యా శ్చక్రుః. ౨౯

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

జరాసన్ధం ఘాతయిత్వా భీమసేనేన కేశవః,
పార్థాభ్యాం సంయుతః ప్రాయా త్సహదేవేన పూజితః. ౩౦
తే గత్వాఽఽఖణ్డలప్రస్థం శఙ్ఖా న్దధ్ము ర్జితారయః,
హర్షయ న్త స్స్వసుహృదో దుర్హృదాం చాసుఖావహాః. ౩౧
తచ్ఛ్రుత్వా ప్రీతమన ఇన్ద్రప్రస్థనివాసినః,
మేనిరే మాగధం శా న్తం రాజా చా ప్తమనోరథః. ౩౨
అభివాద్యాథ రాజానం భీమార్జునజనార్దనాః,
సర్వమాశ్రావయాం చక్రు రాత్మనా యదనుష్ఠితమ్. ౩౩
నిశమ్య ధర్మరాజస్తు కేశవేనానుకమ్పితః,
ఆనన్దాశ్రుకణాన్ముఞ్చన్ప్రేమ్ణా నోవాచ కించన. ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, త్రిసప్తతితమోఽధ్యాయః.

(జరాసంధ మితి.) భీమసేనేన ప్రయోజ్యకర్త్రా. ఘాతయిత్వా. సహదేవేన జరాసంధసుతేన పూజితః పార్థాభ్యాం భీమార్జునాభ్యాం చ. సంయుతః ప్రాయాద్యయౌ. ౩౦

(తత ఇతి.) తే కృష్ణభీమార్జునాః ఆఖణ్డలప్రస్థ మింద్రప్రస్థం గత్వా శఙ్ఖాన్ దధ్ముః. ధ్వనయామాసుః. తత్ర హేతుః. జితః అరిః యై స్తే దుర్హృదా సుమిత్రాణా మసుఖం దుఃఖ మావహంతీతి తథా సుహృదో మిత్రాణి. హర్షయంత శ్చ. ౩౧

(త దితి.) తచ్ఛఙ్ఖధ్వనం శ్రుత్వా. మాగధం. శాంతం హతం. మేనిరే అమన్యంత. రాజా యుధిష్ఠిర స్తు. ఆప్తః సవోరథో. తథాభూతశ్చాసీత్. ౩౨

అపి చ (అభివంద్యేతి.) ఆత్మనా ఆత్మభిః. య దనుష్ఠితం కృతం త. త ర్వం. ఆశ్రావయామాసుః. ౩౩

(నిశమ్యేతి.) ఆనందాశ్రుకలాః ఆనందాశ్రుబిన్దూకా. ముఞ్చకా. కిఞ్చిదపి. నోవాచ తూష్ణీ మాస్యేత్యర్థః. ౩౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం. దశమస్కన్దే. త్రిసప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ చతుస్సప్తతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం యుధిష్ఠిరో రాజా జరాసన్ధవధం ప్రభో,
కృష్ణస్య చానుభావం తం శ్రుత్వా ప్రీత స్త మబ్రవీత్. ౧

యుధిష్ఠిర ఉవాచ—

యే స్యు స్త్రైలోక్యగురవ స్సర్వే లోకా స్సహేశ్వరాః,
వహన్తి దుర్లభం లబ్ధ్వా శిరసై వానుశాసనమ్. ౨

స భవా నరవిన్దాక్ష దీనానా మీశమానినామ్,
ధత్తేఽనుశాసనం భూమం స్తదత్య న్తవిడమ్బనమ్. ౩

అథ చతుస్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ రాజసూయయాజనశిశుపాలవధాత్మకం భగవత శ్చేష్టిత మనువర్ణయతి చతుస్సప్తతిత మేన (ఏవ మిత్యాదినా) యుధిష్ఠిరో రాజా తం జరాసంధఘాతనాత్మకం కృష్ణస్యానుభావం ప్రభావం చ. శ్రుత్వా. తం కృష్ణ మబ్రవీత్. ౧

ఉక్తి మేవాహ (య ఇతి,) యే త్రైలోక్యస్యాపి గురవః స్యుః. సనకాదయః యే చ సర్వే లోకాః జనాః తత్పరాశ్చ. తే యస్యానుశాసనం దుర్లభం లబ్ధ్వా భాగ్యై రేవ తల్లబ్ధ మితి బహుమానేనేత్యర్థః. శిరసా వహంతి. ౨

స భవాన్ హే అరవిందాక్ష ఈశమాత్మానం మన్యంత ఇతి తథా తేషాం జనానాం అనుశాసనం ధత్తే కరోతీతి యత్ తదత్యంతవిడమ్బనం మనుష్యచేష్టాభినయమాత్ర మన్యథా సర్వనియంతు స్సఙ్కల్పమాత్రక్లృప్తజగదుత్పత్తిస్థితిలయస్య తవైత త్పాతకచ్ఛత్రు[illegible]జయాదిరూపం కర్మ న ఘటత ఇతి భావః. ౩

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

నహ్యేకస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనః
కర్మభి ర్వర్ధతే తేజో హ్రసతే చ యథా రవేః. ౪

న చ తేఽజితభక్తానాం మమాహ మితి మాధవ,
త్వం తవేతి చ నానాధీః పశూనామివ వైకృతః. ౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్త్వా యజ్ఞియే కాలే వవ్రే యుక్తాం త్సుఋత్విజః.
కృష్ణానుమోదితః పార్థో బ్రాహ్మణా న్బ్రహ్మవాదినః. ౬

నను ప్రభావాతిశయార్థ మేవాహ మపి తవానుశాసన మధ ఇత్యాహ (నహీతి.) ఏకస్యావిభక్తనామరూపచిదచిద్విశిష్టతయా జగదుపాదానకారణస్య అద్వితీయస్య నిమిత్తకారణస్య చ. బ్రహ్మణః తదుభయకారణత్వోపయుక్తస్వాభావికసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికల్యాణగుణబృహత్త్వశాలినః. ఏవం లీలావిభూతినాయకత్వ ముక్తం, పరమే నిత్యవిభూత్యాఖ్యే తిష్ఠతీతి తథా తస్య తవ కర్మభిః ప్రాకృతశత్రుజయాదిరూపైః తేజఃప్రభావో న వర్ధతే నాపి హ్రసతే యథా రవే రుదయాస్తమయాదికర్మభిః. న వర్ధతే న క్షీయతే చ తద్వత్. ౪

ఉక్తమేవ సహేతుకం కైముత్యన్యాయప్రాయేణాహ (న చేతి.) హే మాధవ, హే అజిత, తే తవ భక్తానా మేవ పశూనా మివ పశుతుల్యానాం, దేహాత్మాభిమానినా మహమాహ మితి త్వం తవేతి చ నానాధీః స్వదేహ తత్సంబంధిష్వనాత్మభూతేష్వాత్మీయేష్వాత్మాభిమానాత్మీయత్వాభిమానరూపా నానాధీః న చ నాస్తి. కుతః? తద్ధేతుకతేజోవృద్ధిహ్రాసౌ కిం పునస్త్వయి తౌ న స్త ఇతీతి భావః. ౫

(ఇతీతి.) యజ్ఞియే యజ్ఞార్హే వసంతాదిరూపే కాలే సపార్థో యుధిష్ఠిరః కృష్ణేనానుమోదితః, యుక్తానభియుక్తాన్ బ్రహ్మవాదినః బ్రాహ్మణాన్ ఋత్విజో వృతవాన్. ౬

ద్వైపాయనో భరద్వాజస్సుమన్తుర్గౌతమోఽసితః,
వసిష్ఠశ్చ్యవనః కణ్వో మైత్రేయః కవషస్త్రితః. ౭

విశ్వామిత్రో వామదేవ స్సుమతి ర్జైమినిః క్రతుః,
పైలః పరాశరోఽగస్త్యో వైశమ్పాయన ఏవ చ. ౮

అథర్వా కశ్యపో ధౌమ్యో రామో భార్గవ ఆసురిః,
వీతిహోత్రో మధుచ్ఛన్దో వీరసేనోఽకృతవ్రణః. ౯

ఉపహూతా స్తథైవాన్యే భీష్మద్రోణకృపాదయః,
ధృతరాష్ట్ర స్సహసుతో విదుర శ్చ మహామతిః. ౧౦

బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా వైశ్యా శ్శూద్రా యజ్ఞదిదృక్షవః,
తత్రేయు స్సర్వరాజానో రాజ్ఞాం ప్రకృతయో నృప. ౧౧

తత స్తే దేవయజనం బ్రాహ్మణా స్స్వర్ణలాఙ్గలైః,
కృష్ట్వా తత్ర యథాన్యాయం దీక్షయాం చక్రిరే నృపమ్. ౧౨

హైమాః కిలోపకరణాః వరుణస్య యథా పురా. ౧౩

తానేవ నిర్దిశతి. (ద్వైపాయన ఇతి త్రిభిః.) ఆకృతవ్రణాంతా నేతా౯ ఋత్విగుపద్రష్ట్రాదిభేదేన వవ్ర ఇతి సంబంధః. ౭-౯

(ఉపహూతా ఇతి.) అన్యే చ ద్రోణాదయః ఉపహూతాస్సంతో యజ్ఞం ద్రష్టుమిచ్ఛవః తత్రేయు రాజగృహ మిత్యన్వయః. ౧౦-౧౧

(తత ఇతి.) దేవయజనం దేవా ఇజ్యంతేఽస్మిన్నితి త ద్యజ్ఞభూమిం స్వర్ణమయైః లాఙ్గలైః హలైః కృష్ట్వా కర్షణాదిభి స్సంశోధ్య నృపం యుధిష్ఠిరం దీక్షయాం చక్రిరే దీక్షాసంస్కారయుక్త మకుర్వ౯. ౧౨

పురా పూర్వకాలే యథా వరుణస్య తద్వత్ అస్యాప్యుపకరణాః హైమాః హేమమయాః, ఆసన్నితి శేషః. తృతీయాంతపాఠే హైమై ర్యజ్ఞః ప్రావర్తతేతి శేషః. ౧౩

(దిగ్విజయజరాసంధవధాదిఘట్టః)

ఇన్ద్రాదయో లోకపాలాః విరిఞ్చిభవసంయుతాః,
సగణాస్సిద్ధగన్ధర్వవిద్యాధరమహోరగాః. ౧౪

మునయో యక్షరక్షాంసి ఖగకిన్నరచారణాః.
రాజానశ్చ సమాహూతా రాజపత్న్యశ్చ సర్వశః. ౧౫

రాజసూయం సమీయుస్స్మ రాజ్ఞః పాణ్డుసుతస్య వై.
మేనిరే కృష్ణభక్తస్య సూపపన్న మవిస్మితాః. ౧౬

అయాజయ న్మహారాజం యాజకా దేవవర్చసః,
రాజసూయేన విధివ త్ప్రాచేతస మివామరాః. ౧౭

సౌత్యేఽహన్యవనీపాలో యాజకా న్సదసస్పతీన్,
అపూజయ న్మహాభాగాన్ యథావత్సుసమాహితః. ౧౮

—* శిశుపాలవధఘట్టః *—

సదస్యాగ్ర్యార్హణార్హం వై విమృశన్త స్సభాసదః,
నాధ్యగచ్ఛ న్ననైకాన్త్యా త్సహదేవ స్తదాఽబ్రవీత్. ౧౯

(ఇంద్రాదయ ఇతి.) విరిఞ్చిభవాభ్యాం సహ ఇంద్రాదయో దేవగణాః యే చ సమాహూతాః రాజానః తేషాం పత్న్యశ్చ తత్ర సమీయుస్స్మ. సర్వే శ్రీకృష్ణభక్తస్య పాణ్డుసుతస్య రాజ్ఞో రాజసూయ మవిస్మితాస్సన్తః సూపపన్నం సుసంపన్నం మేనిర ఇత్యన్వయః. ౧౪-౧౬

(అయాజయన్నితి.) దేవానామివ వర్చో యేషాం తే యాజకాః ఋత్విజః అమరాః ప్రాచేతసం వరుణమివ మహారాజం యుధిష్ఠిరం యథావిధి రాజసూయేనాయాజయన్. ౧౭

(సౌత్య ఇతి.) సౌత్యేఽహని సోమాభిషవదినే అవనీపాలో యుధిష్ఠిరః. అపూజయత్ పూజయితు ముద్యుక్తవా నిత్యర్థః. ౧౮

(సదసీతి.) సదసి సభాయా మగ్ర్యార్హణార్హ మగ్రపూజార్హం విమృశన్నపి నాధ్యగచ్ఛత్ న నిశ్చితవాన్. కుతః. అనైకాన్త్యాత్ యోగ్యానాం బహూనామైకమత్యాభావవిశేషాత్. ఏవం సతి సహదేవో మాద్రీసుతః సభాసదః, సభ్యా నబ్రవీత్. ౧౯

అర్హతి హ్యచ్యుత శ్శ్రైష్ఠ్యం భగవాం త్సాత్వతాం పతిః,
ఏష వై దేవతా స్సర్వా దేశకాలధనాదయః. ౨౦

యదాత్మక మిదం విశ్వం క్రతవశ్చ యదాత్మకాః,
అగ్నిరాహుతయో మన్త్రా స్సాఙ్ఖ్యం యోగశ్చ యత్పరః. ౨౧

ఏక ఏవాద్వితీయోఽసౌ వై తదాత్మ్య మిదం జగత్,
ఆత్మనాఽఽత్మాశ్రయస్సర్వాన్సృజత్యవతి హన్త్యజః. ౨౨

తదేవాహ (అర్హతీతి,) శ్రైష్ఠ్యం శ్రేష్ఠస్యోచిత మర్హణ మర్హతి. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి- సాత్వతాం బ్రహ్మవిదాం పురోక్తద్వైపాయనాదీనాం పతిః స్వామీ కించ ఏషవా ఇత్యాది. ఏష భగవాన్ ఇజ్యాః సర్వదేవతాః, శరీరాత్మభావనిబంధనమిదం సామానాధికరణ్యం "స ఆత్మా అఙ్గాన్యన్యాదేవతాః" ఇతి శ్రుతే రితి భావః, దేశః. "సమే యజేత" ఇత్యుక్తవిధః కాలో వసంతాదిః ధనాని యజ్ఞోపయుక్తాని ఆదిశబ్దో యజమానర్త్విగాదిసఙ్గ్రహార్థః. ౨౦

(యదాత్మక మితి.) దేశాదయో విశ్రాంతా ఇత్యేత ద్విశ్వం సర్వం యదాత్మకం యో భగవా నాత్మా యస్య తథాభూతం క్రతవశ్చ సాఙ్ఖ్యం ప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యానుచింతనం యోగః పరమాత్మోపాసనా తత్సర్వం స భగవా న్పరః నిర్వాహకో యస్య తథాభూతం. ౨౧

కిం బహునేత్యాహ ఇదం చిదచిదాత్మకం జగద్వై తదాత్మ్యం ఏష భగవా నాత్మా అంతరాత్మా యస్య తథాభూతం. సృష్ట్యేః ప్రాక్ ఏక ఏవాద్వితీయోఽసౌ ఆసీదితి శేషః. స దేవేద మగ్ర ఆసీదేక ఏవా ద్వితీయమితిపదయో ర్నిర్దేశః అవిభక్తనామరూపచిదచిద్విశిష్టపరమాత్మ నిమిత్తాంతరవ్యుదాసార్థోఽ ద్వితీయశబ్దః. ఏక ఇత్యనేన కారణావస్థచిదచిత్ప్రదాత్మనిర్దేశ ఉక్తః. తదాత్మ్య మిత్యనేన కార్యావస్థయోః ఏవంభూతోఽసావాత్మా స్వాశ్రయ ఆధారో యస్య సః ఆత్మనా ఉపకరణభూతేన సర్వాన్ సమష్టివ్యష్టిపదార్థాన్ సృజతి అవతి రక్షతి హంతి సంహరతి ఏవ మప్యజః స్వశరీరభూత చిదచిద్గతోత్పత్త్యాదివికారరహితః. "బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్ష ఆసీ" దితి శ్రుత్యర్థోఽత్రాను సన్ధేయః. ౨౨

(శిశుపాలవధఘట్టః)

వివిధానీహ కర్మాణి జనయన్యదపేక్షయా,
ఈహతే యదయం సర్వం శ్రేయో ధర్మాదిలక్షణమ్. ౨౩

తస్మా త్కృష్ణాయ మహతే దీయతాం పరమార్హణమ్,
ఏవం చేత్సర్వభూతానా మాత్మన శ్చార్హణం భవేత్. ౨౪

సర్వభూతాత్మభూతాయ కృష్ణాయాఽనన్యదర్శినే,
దేయం దాన్తాయ పూర్ణాయ దత్తస్యానన్త్య మిచ్ఛతా. ౨౫

ఇత్యుక్త్వా సహదేవోఽభూత్తూష్ణీం కృష్ణానుభావవిత్,
తచ్ఛ్రుత్వా తుష్టువు స్సర్వే సాధు సాధ్వితి సత్తమాః. ౨౬

ఏవంభూతశ్చేదసౌ కిమిత్యస్మదాదివ చేష్టత ఇతి అత ఆహ (వివిధానీతి.) యదపేక్షయా యస్య లోకస్యాపేక్షయా ధర్మాదిలక్షణం ధర్మాదిరూపం ఆదిశబ్దః. కామమోక్షసంగ్రాహకః. సర్వం శ్రేయః జనయన్ "లక్షణ హేత్వో" రితి శత్రాదేశః. సంపాదయితుమిత్యర్థః. వివిధాని కర్మాణి ఈహతే చేష్టతే యత్ యస్మా దేవం తస్మా దిత్యుత్తరేణ సంబంధః. ౨౩

(తస్మాదితి.) మహతే సర్వోత్కృష్టాయ కృష్ణాయ దీయతాం క్రియతాం. ఏవం చేత్కృష్ణాయ దీయతే చేత్ సర్వభూతానాం ఆత్మనో దాతుశ్చార్హణం బహుమానం, కృతం భవేత్ సర్వాంతరాత్మత్వాదితి భావః. ౨౪

ఏతదేవ వ్యంజయన్ పునర్హేతుతయా విశింషన్నాహ (సర్వభూతేతి.) సర్వభూతానామంతరాత్మభూతాయ అత ఏవానన్యదర్శినే అన్యస్యాప్రసిద్ధత్వాదాత్మత్వేన సర్వత్ర స్వాత్మదర్శీ తతో నహి సత్రాసః. తస్మై సర్వశరీరకాయేత్యర్థః. ఇతరేత్వన్యదర్శినః నహి తేషా మన్యతమాయ దత్త మితరేభ్యో దత్తం భవతీతి భావః. దాంతాయ రాగద్వేషాదిరహితాయ. ఇతరే త్వశాంతాః. నహి తేషా మన్యతమాయ దత్తమితరే సహంత ఇతి భావః. పూర్ణాయ స్వభావతోఽవాప్తసర్వకామాయ నిత్యసంతోషిణ ఇతి యావత్. నిత్యసంతోషిణే దత్తమనంతం భవతీతి భావః. అతో దత్తస్య దానస్యానంత్యం ఫలానంత్య మిచ్ఛతా కామయమానేన, ఉక్తవిధాయ కృష్ణాయైవ దేయమ్. ౨౫

(ఇతీతి) కృష్ణానుభావవిత్ శ్రీకృష్ణప్రభావవిత్ సహదేవ స్తూష్ణీంబభూవ, తత్సహదేవోక్తం శ్రుత్వా సర్వే సత్తమాః ద్వైపాయనాదయః సాధుసాధ్వీతి తుష్టువుః. ౨౬

శ్రుత్వా ద్విజేరితం రాజా జాతహార్దం సభాసదామ్,
సమర్హయ ద్ధృషీకేశం ప్రీతః ప్రణయవిహ్వలః. ౨౭

తత్పాదావవనిజ్యాప శ్శిరసా లోకపావనీః,
సభార్య స్సానుజామాత్య స్సకుటుమ్బో వహ న్ముదా. ౨౮

వాసోభిః పీతకౌశేయైర్భూషణైశ్చ మహాధనైః,
అర్హయిత్వాశ్రుపూర్ణాక్షో నాశకత్సమవేక్షితుమ్. ౨౯

ఇత్థం సభాజితం వీక్ష్య సర్వే ప్రాఞ్జలయో జనాః,
నమో జయేతి నేము స్తం నిపేతుః పుష్పవృష్టయః. ౩౦

ఇత్థం నిశమ్య దమఘోషసుత స్స్వపీఠాదుత్థాయ కృష్ణగుణవర్ణనజాతమన్యుః,
ఉత్క్షిప్య బాహు మిదమాహ సదస్యమర్షీ సంశ్రావయ న్భగవతే పరుషాణ్యభీతః. ౩౧

(శ్రుత్వేతి) ద్విజేరితం సాధుసాధ్వితిఘోషం శ్రుత్వా, సభాసదాం సభ్యానాం జాతం హార్దమభిప్రాయం జ్ఞాత్వా చేతి శేషః, యద్వా జాతమభివ్యక్తం హార్దమభిప్రాయో యస్మా త్త ద్ద్విజేరితం శ్రుత్వేత్యర్థః, రాజా యుధిష్ఠిరః, ప్రీతః ప్రీతియుక్తః, ప్రణయేన స్నేహేన విహ్వలః పరవశః సమార్చయత్. ౨౭

అర్చనప్రకారమేవాహ (తత్పాదావితి.) తస్య భగవతః, పాదా వవనిజ్య ప్రక్షాళ్య లోకా న్పావయన్తీతి తథా తాః అపః, భార్యాదిసహితః, శిరసా వహన్, పీతైః, కౌశేయైశ్చ, వాసోభిః మహాధనైః బహుమూల్యైః, అనర్ఘైరితియావత్, భూషణైశ్చార్హయిత్వా, అశ్రుభిరానన్దాశ్రుభిః పూర్ణే, అక్షిణీ యస్య సః తం భగవన్తం, అపేక్షితుం నాలం న ప్రబభూవ. ౨౮-౨౯

(ఇత్థమితి) సభాజితం సంపూజితం భగవన్త మవలోక్య నమో జయేతి, వదన్త ఇతి శేషః, తం కృష్ణం నేముః నమశ్చక్రుః. ౩౦

(ఇత్థమితి) ఇత్థమేవంభూతం, కృష్ణస్య గుణవర్ణనం శ్రుత్వా దమఘోషసుతః శిశుపాలః జాతో మన్యుః యస్య సః, స్వాసనా దుత్థాయ బాహు ముత్క్షిప్యోద్ధృత్య, అమర్షీ క్రుద్ధః అభీతశ్చ భగవతే పరుషాణి వచాంసి సంశ్రావయన్ సంశ్రావయితు మిత్యర్థః, ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ. ౩౧

(శిశుపాలవధఘట్టః)

ఈశో దురత్యయః కాల ఇతి సత్యవతీ శ్రుతిః,
వృద్ధానామపి యద్బుద్ధి ర్బాలవాక్యైర్విభిద్యతే. ౩౨

యూయం పాత్రవిదాం శ్రేష్ఠామామన్ధ్వం బాలభాషితమ్,
సదసస్పతయ స్సర్వే కృష్ణో యత్సమ్మతోఽర్హణే. ౩౩

తపోవిద్యావ్రతపరాన్ జ్ఞానవిధ్వస్తకల్మషాన్,
పరమర్షీన్బ్రహ్మనిష్ఠాన్లోకపాలైశ్చ పూజితాన్. ౩౪

సదసస్పతీనతిక్రమ్య గోపోఽయం కులపాంసనః,
యథా కాకః పురోడాశం సపర్యాం కథమర్హతి. ౩౫

వర్ణాశ్రమకులాపేతస్సర్వధర్మబహిష్కృతః,
స్వైరవర్తీ గుణైర్హీన స్సపర్యాం కథమర్హతి. ౩౬

తదేవాహ (ఈశ ఇత్యాదినా) ఈశః బ్రహ్మాదీనామపి ప్రభుః కాలో దురత్యయః దురతిక్రమణీయ ఇత్యేవంవిధా. శ్రుతిః కింవదన్తీ, సత్యవతీ యథార్థా శ్రుతః యత్ యస్మాత్, వృద్ధానామపి బుద్ధిః బాలస్య సహదేవస్య వాక్యైః, భిద్యతే విపరీతా క్రియత ఇత్యర్థః. ౩౨

(యూయమితి) హే సదసస్పతయః, బాలాభాషితం, మామన్ధ్వం మాగృహ్ణీత, కిం తత్ యదర్హణే కృష్ణః సమ్మత, ఇతి తత్. ౩౩

(తప ఇత్యాది) తపోఽనశనాది, విద్యా శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం. వ్రతం కృచ్ఛ్రాది, ఏతాని ధరన్తీతి తథా తాన్. జ్ఞానం పరమాత్మోపాసనాత్మకం, తేన విధ్వస్తం, కల్మషం పాపం, యేషాం తాన్. బ్రహ్మణి పరస్మిన్నిష్ఠా యేషాం తాన్, సాక్షాత్కృతబ్రహ్మస్వరూపానితి యావత్, ఏవంభూతాన్ పరమర్షీన్. అతిక్రమ్య అనాదృత్య కులాధమోఽసౌ గోపాలః కాకః పురోడాశమివ సపర్యాం కథమర్హతి. ౩౪-౩౫

కించ (వర్ణేతి) వర్ణాదిభ్యోఽపేతః భ్రష్టః సర్వస్మాద్వర్ణాదిప్రయుక్తధర్మాద్బహిష్కృతశ్చ స్వైరం స్వచ్ఛన్దం వర్తత ఇతి తథా గుణైః వినయాద్యైః, హీనో రహితః. ౩౬

యయాతి నైషాం చ కులం శప్తం సద్భిర్బహిష్కృతమ్,
వృథా పాపరతో మత్త స్సపర్యాం కథమర్హతి. ౩౬

బ్రహ్మర్షి సేవితా న్దేశాన్హిత్వా తద్బ్రహ్మవర్చసమ్,
సముద్రం దుర్గ మాశ్రిత్య బాధన్తే దస్యువత్ప్రజాః. ౩౭

ఏవమాదీన్యభద్రాణి బభాషే నష్టమఙ్గళః,
నోవాచ భగవాన్కిఞ్చిద్యథా సింహ శ్శివారుతమ్. ౩౮

భగవన్నిన్దనం శ్రుత్వా దుస్సహం తే సభాసదః,
కర్ణౌ పిధాయ నిర్జగ్ము శ్శపన్త శ్చేదిపం రుషా. ౪౦

నిన్దాం భగవతశ్శృణ్వం స్తత్పరస్య జనస్య వా,
తతో నాపైతి యస్సోఽపి యాత్యధస్సుకృతాచ్చ్యుతః. ౪౧

(యయాతి నేతి) ఏషాం యదూనాం కులం యయాతినా తత్కాలస్థేన శప్తం, సద్భిః కులీనైః బహిష్కృతం. శశ్వత్సదా వృథా పాపే రతః. ౩౬

బ్రహ్మర్షిసేవితా నార్యావర్తాన్ దేశాన్ తత్ తథా బ్రహ్మవర్చసం చ, త్యక్త్వా సముద్రం సముద్రమధ్యస్థం దుర్గం నిషిద్ధం దేశ, మాశ్రిత్య, దస్యువద్దుష్టసత్త్వవ త్ప్రజాః జనా న్బాధన్తే. ౩౭

(ఏవమాదీనీతి) నష్టం మఙ్గళం యస్య సః, హేతుగర్భమిదం, మత ఏవ మాదీన్యభద్రాణి పరుషాణి బభాషే. భగవాంస్తు యథా సింహ శ్శివారుతం, శివా ఫేరు స్తస్యా రుతం ధ్వనిం శ్రుత్వా తూష్ణీ మాస్తే తథా కిఞ్చిదపి నోవాచ తూష్ణీం బభూవేత్యర్థః ౩౮

(భగవన్నిన్దనమితి) కర్ణౌ పిధాయాచ్ఛాద్య రుషా చేదిపం చైద్యం, శపన్తో జగ్ముః. ౪౦

కుతో నిర్జగ్ము రిత్యత్రానిర్గమనే ప్రత్యవాయమాహ (నిన్దామితి) తత్పరస్య భగవత్పరస్య జనస్య చ నిన్దాం శ్రుత్వా, యః తతో నాపైతి న నిర్గచ్ఛతి, సోఽపి శ్రోతాఽప్యపి శబ్దాన్నిన్దకోఽపి సుకృతా చ్చ్యుతో భ్రష్టః, అధః నరకే పతతి. ౪౧

(శిశుపాలవధఘట్టః)

తతః పాణ్డుసుతాః క్రుద్ధా మత్స్యాః కైకయసృఞ్జయాః,
ఉదాయుధా స్సము త్తస్థు శ్శిశుపాలజిఘాంసవః. ౪౨

తత శ్చైద్య స్త్వసంభ్రాన్తో జగృహే ఖడ్గచర్మణీ,
భర్త్సయ న్కృష్ణపక్షీయా న్రాజ్ఞస్సదసి భారత. ౪౩

తావదుత్థాయ భగవాం స్తాన్నివార్య స్వయం రుషా,
శిరః క్షురాన్తచక్రేణ జహారాపతతో రిపోః. ౪౪

శబ్దః కోలాహలో హ్యాసీ చ్ఛిశుపాలే హతే మహాన్,
తస్యానుయాయినో భూపా దుద్రువు ర్జీవితైషిణః. ౪౫

చైద్యదేహోత్థితం జ్యోతి ర్వాసుదేవ ముపావిశత్,
పశ్యతాం సర్వభూతానా ముల్కేవ భువి ఖాచ్చ్యుతా. ౪౬

(తత ఇతి) సభాసదాం నిర్గమనానన్తరం, మత్స్యాదయ శ్చోత్థాయ శిశుపాలం హన్తు మిచ్ఛవః. ఉదాయుధాః, ఉద్ధృతాన్యాయుధాని యై స్తే ఉ త్తస్థుః. ౪౨

(తత ఇతి) అసంభ్రాన్తః అవహితః హే భారత, కృష్ణపక్షీయాన్ రాజ్ఞః భూపాన్ భర్త్సయన్ ఖడ్గఖేటౌ జగ్రాహ ౪౩

(తావదితి) తావ త్తత్క్షణమేవోత్థాయ స్వాన్ స్వపక్షీయాన్ నివార్య రుషా క్షురస్యైవాన్తో ధారా యస్య తేన చక్రేణ, పతతో రిపో శ్శిరో జహార చిచ్ఛేద. ౪౪

(శబ్ద ఇతి) శిశుపాలే హతే సతి మహానుచ్చైః కోలాహలః కలకలశబ్ద ఆసీత్. తస్య చైద్యస్యానుయాయినోఽనువర్తినో భూపాః జీవితేచ్ఛవః దుద్రువుః. ౪౫

(చైద్యేతి) సర్వభూతానాం పశ్యతాం సతాం ఖా దాకాశా చ్చ్యుతోల్కా భువీవ చైద్యస్య దేహా దుత్థితం తేజో జీవాత్మకం వాసుదేవం శ్రీకృష్ణ ముపావిశత్, తత్ప్రవిశ్య తత స్తత్సాధర్మ్య మా పేత్యర్థః. ౪౬

జన్మత్రయానుగుణితవైరసంరబ్ధయా ధియా.
ధ్యాయం స్తన్మయతాం యాతో భావో హి భవకారణమ్. ౪౭

ఋత్విగ్భ్యస్స దస్యేభ్యో దక్షిణాం విపులామదాత్,
సర్వాన్ సంపూజ్య విధివ చ్చక్రేఽవభృథమేకరాట్. ౪౮

సాధయిత్వా క్రతుం రాజ్ఞః కృష్ణో యోగీశ్వరేశ్వరః,
ఉవాస కతిచిన్మాసాన్ సుహృద్భిరనుయాచితః. ౪౯

తతోఽనుజ్ఞాప్య రాజాన మనిచ్ఛన్త మపీశ్వరః,
యయౌ సభార్య స్సామాత్య స్స్వపురం దేవకీసుతః. ౫౦

వర్ణితం తదుపాఖ్యానం మయా తే బహు విస్తరమ్,
వైకుణ్ఠవాసినో ర్జన్మ విప్రశాపాత్పునః పునః. ౫౧

తదేవ వ్యఞ్జయన్ కథం తన్నిన్దకస్య తత్సాధర్మ్యప్రాప్తిరితి శఙ్కాం చ నిరాకుర్వన్నాహ (జన్మత్రయేతి) జన్మత్రయేణానుగుణితమనువర్తితం, యద్వైరం తేన సంరబ్ధయా ఆవిష్టయా ధియా ధ్యాయన్ తన్మయతాం తత్ప్రచురతాం తత్సాధర్మ్యమితి యావత్. యాతః ప్రాప్తః. పార్షదో బభూవేత్యర్థః. హి యస్మాత్, భావః చిత్తవృత్తిః భవకారణం శుభాశుభజన్మనోర్నిదానం. అతః శుభాశ్రయవిషయో భావ శ్శుభభవకారణం బభూవేత్యర్థః. ౪౭

(ఋత్విగ్భ్య ఇతి) ఏకరాట్ యుధిష్ఠిరః, సదపి భవా స్సదస్యాః తై స్సహితేభ్యః విపులాం మహతీం దక్షిణాం దదౌ, తతో విధివ దవభృథం నామ స్నానం చక్రే. ౪౮

(సాధయిత్వేతి) రాజ్ఞో యుధిష్ఠిరస్య, క్రతుం రాజసూయం సాధయిత్వా సుహృద్భిః పృథాదిభి ర్యాచితః ప్రార్థితః కతిచి న్మాసా నువాస ఉషితవాన్. మాసానిత్యత్ర నిత్యసంయోగే ద్వితీయా. ౪౯

(తత ఇతి) ఈశ్వరో భగవాన్ స్వగమన మనిచ్ఛన్తమపి రాజానం యుధిష్ఠిర మనుజ్ఞాప్య స్వపురం ద్వారకాం ప్రతి యయౌ. ౫౦

జన్మత్రయానుగుణితవైరవిస్తరబుభుత్సు మాలక్ష్యాహ (వర్ణితమితి) వైకుణ్ఠవాసినో ర్జయవిజయయోః విప్రాణాం సనకాదీనాం శాపాద్ధేతోః పునః పునః, జన్మ తద్విషయం య దుపాఖ్యానం త న్మయా తుభ్యం బహువిస్తరం యథా తథా వర్ణితమ్. ౫౧

(శిశుపాలవధఘట్టః)

రాజసూయావభృథ్యేన స్నాతో రాజా యుధిష్ఠిరః,
బ్రహ్మక్షత్రసభామధ్యే శుశుభే సురరాడివ. ౫౨

రాజ్ఞా సభాజితా స్సర్వే సురమానవఖేచరాః,
కృష్ణం క్రతుం చ శంసన్త స్స్వధామాని ముదా యయుః. ౫౩

దుర్యోధనమృతే పాపం కలిం కురుకులామయమ్,
యో న సేహే శ్రియం స్ఫీతాం దృష్ట్వా పాణ్డుసుతస్య తామ్. ౫౪

య ఇదం కీర్తయే ద్విష్ణోః కర్మ చైద్యవధాదికమ్,
రాజ్ఞాం మోక్షం వితానం చ సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౫౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. దశమస్కంధే.
చతుస్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

(రాజసూయేతి) రాజసూయసంబన్ధినా. అవభృథేన స్నాతః. సురరాడిన్ద్ర ఇవ శుశుభే. ౫౨

(రాజ్ఞేతి) రాజ్ఞా యుధిష్ఠిరేణ సంపూజితా. స్సర్వే సురా మానవాః ఖేచరా అమరాశ్చ. శంసన్తః స్తువన్తః ముదా హర్షేణ స్వధామాని స్వస్వస్థానాని, యయుః. ౫౩

కిం సర్వే ముదా యయు ర్నేత్యాహ (దుర్యోధనమితి) దుర్యోధన మేకం వినా సర్వే ముదా యయుః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి-పాపం అత ఏవ కలిం ధర్మద్వేషం కురుకులస్యామయం రోగవన్నాశ విదానం. కించ యో దుర్యోధనః సమృద్ధాం. పాణ్డుసుతస్య శ్రియం సంపదం దృష్ట్వా న సేహే న సోఢవాన్. ౫౪

ఉపవర్ణితోపాఖ్యానకీర్తనఫలమాహ (య ఇతి) రాజ్ఞాం జరాసన్ధబన్దీకృతానాం మోక్షణం ...రస్త్యాజనం వితానం యజ్ఞం చ యః కీర్తయే దనువర్ణయే, త్స సర్వైః పాపైః ప్రముచ్యతే. ౫౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్ధే, చతుస్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ పఞ్చసప్తతితమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ.—

అజాతశత్రోస్తం దృష్ట్వా రాజసూయమహోదయమ్,
సర్వే ముముదిరే బ్రహ్మన్నృదేవా యే సమాగతాః. ౧

దుర్యోధనం వర్జయిత్వా రాజాన స్సర్షయ స్సురాః,
ఇతి శ్రుతం నో భగవం స్తత్ర కారణ ముచ్యతామ్. ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

పితామహస్య తే యజ్ఞే రాజసూయే మహాత్మనః,
బాన్ధవాః పరిచర్యాయాం తస్యాసన్ప్రేమబన్ధనాః. ౩

భీమో మహానసాధ్యక్షో ధనాధ్యక్ష స్సుయోధనః,
సహదేవస్తు పూజాయాం నకులో ద్రవ్యసాధనే. ౪

అథ పఞ్చసప్తతితమోఽధ్యాయః.

“దుర్యోధనమృతే పాపః” ఇత్యుక్తమేవ విస్తరబుభుత్సయా ప్రష్టుముక్తమనువదతి రాజా (అజాతశత్రోరితి) రాజసూయమహోత్సవం దృష్ట్వా ముముదిరే సన్తుష్టువురితి, నోఽస్మాభిః శ్రుతం త్వన్ముఖాదేవేత్యర్థః. హే భగవన్ తత్ర దుర్యోధనాసన్తోషే కారణముచ్యతామ్, ౧-౨

తద్వృత్తం ప్రస్తౌతి (పితామహస్యేతి, తే తవ పితామహస్య మహాత్మనో, రాజ్ఞో యుధిష్ఠిరస్య రాజసూయే తస్య రాజ్ఞో బాన్ధవాః ప్రేమబన్ధనాః ప్రేమయన్త్రితాః పరిచర్యాయామాసన్ పరిచేరురిత్యర్థః. ౩

తదేవ ప్రపఞ్చయతి – మహానసాధ్యక్షః పాకశాలాధ్యక్షో బభూవ. సుయోధనో దుర్యోధనః ధనాధ్యక్షః. ఆస, పూజాయాం సమ్మాననే, ద్రవ్యసాధనే నానావస్తుసంపాదనే, ౪

(శిశుపాలవధఘట్టః)

సతాం శుశ్రూషణే జిష్ణుః కృష్ణః పాదావనేజనే,
పరివేషణే ద్రుపదజః కర్ణో దానేన మహామనాః. ౫

యుయుధానో వికర్ణశ్చ హార్దిక్యవిదురాదయః,
బాహ్లీకపుత్రా భూర్యాద్యా యే చ సన్తర్దనాదయః. ౬

నిరూపితా మహాయజ్ఞే నానాకర్మసు తే తదా,
ప్రవర్తన్తే స్మ రాజేన్ద్ర రాజ్ఞః ప్రియచికీర్షవః. ౭

ఋత్విక్సదస్యబహువిత్సు సుహృత్తమేషు స్విష్టేషు సూనృతసమర్హణదక్షిణాభిః,
చైద్యే చ సాత్వతపతేశ్చరణం ప్రవిష్టే చక్రుస్త్వవభృథస్నపనం ద్యునద్యామ్. ౮

మృదఙ్గశఙ్ఖపణవధున్ధుర్యానకగోముఖాః,
వాదిత్రాణి విచిత్రాణి నేదురావభృథోత్సవే. ౯

జిష్ణురర్జునః సతాం శుశ్రూషణే చన్దనలేపనాదౌ కృష్ణః పాదావనేజనే పాదప్రక్షాళనే ద్రుపదజః ధృష్టద్యుమ్నః పరివేషణే భక్ష్యభోజ్యాదివినియోగే కర్ణస్తు దానే నిరూపిత ఇతి వచనపరిణామేన ఉత్తరత్ర సంబన్ధః. ౫

యుయుధానప్రాభృతికాః తత్ప్రభృతయః మహాయజ్ఞే నానాకర్మసు నిరూపితాస్సన్తః రాజ్ఞో యుధిష్ఠిరస్య ప్రియం కర్తుమిచ్ఛవః యథానియోగం ప్రవర్తన్తే స్మ ప్రావర్తన్త. ౬-౭

(ఋత్విగితి.) ఋత్విజశ్చ సదస్యాశ్చ. బహువిదశ్చ తేషు సుహృత్తమేషు చ సూనృతాదిభిః స్విష్టేషు సమ్యక్పూజితేషు సత్సు తత్ర సూనృతం ప్రియవాక్యం అర్హణమలఙ్కారాని సాత్వతపతేః శ్రీకృష్ణస్య చరణం ప్రవిష్టే సతి చ ద్యునద్యాం గఙ్గాయామవభృథస్నపనం చక్రుః. ౮

తదేవ ప్రపఞ్చయితుం తదఙ్గాని ప్రతిగమనాద్యుపం ప్రస్తౌతి (మృదఙ్గేతి.) అవభృథే అవభృథసంబన్ధి మహోత్సవే మృదఙ్గాదయః. అన్యాని వాద్రాణి వాద్యాని చ విచిత్రాణి నేదుః దధ్వనుః. ౯

నర్తక్యో ననృతు ర్హృష్టా గాయకా యూథశో జగుః,
వీణావేణుతలోన్నాద స్తేషాం స దివ మస్పృశత్. ౧౦

చిత్రధ్వజపతాకాగ్రై రిభేన్ద్రస్యన్దనార్వభిః,
స్వలఙ్కృతై ర్భటై ర్భూపా నిర్యయూ రుక్మమాలినః. ౧౧

యదుసృఞ్జయకామ్భోజాః కురుకోసలకైకయాః,
కమ్పయన్తో భువం సైన్యై ర్యజమానపురస్సరాః. ౧౨

సదస్యర్త్విగ్ద్విజశ్రేష్ఠా బ్రహ్మఘోషేణ భూయసా,
దేవర్షిపితృగన్ధర్వా స్తుష్టువుః పుష్పవర్షిణః. ౧౩

స్వలఙ్కృతా నరా నార్యో గన్ధస్రగ్భూషణామ్బరైః,
విలిమ్పన్తోఽభిషిఞ్చన్తో విజహ్రు ర్వివిధై రసైః. ౧౪

(నర్తక్య ఇతి.) తేషాం చ తాసాం చ తేషాం "పుమాన్ స్త్రియా" ఇత్యేకశేషః. గాయకానాం నర్తకీనాం చేత్యర్థః. వీణాదీనాం నాదః యద్వా తేషాం మృదఙ్గాదీనాం వీణాదీనాం చ స ప్రసిద్ధో నాదః దివమన్తరిక్ష మస్పృశత్ వ్యాప్తమ్. ౧౦

(చిత్రేతి.) రుక్మమాలాః స్వర్ణమాలాః ఏషాం సన్తీతి తథా. వ్రీహ్యాదిత్వాన్మత్వర్థీయ ఇనిః. తే భూపాః, చిత్రధ్వజాదయో యేషాం తై రిభేన్ద్రాదిభిః, స్వలఙ్కృతై ర్భటైశ్చ సహ నిర్జగ్ముః. ౧౧

(యద్వితి.) యజమానో యుధిష్ఠిరః. పురస్సరః పురోయాయీ యేషాం తే యద్వాదయః సైన్యైః, భువం కమ్పయన్తో నిర్యయు రితి పూర్వేణ సమ్బన్ధః. ౧౨

(సదస్యేతి.) సదస్యాదయో భూయసా బ్రహ్మఘోషేణ, నిర్యయుః తదా, దేవాదయః పుష్పవర్షిణః తుష్టువుః. ౧౩

కిం చ గన్ధాదిభిః స్వలఙ్కృతాః, నరాః నార్యశ్చ వివిధై రసైః, విలిమ్పన్తోఽభిషిఞ్చన్తశ్చ మిథో విజహ్రుః. ౧౪

(శిశుపాలవధఘట్టః)

తైలగోరసగన్ధోదహరిద్రాసాన్ద్రకుఙ్కుమైః,
పుమ్భిర్లిప్తాః ప్రలిమ్పన్త్యో విజహ్రుర్వారయోషితః. ౧౫

గుప్తా నృభి ర్నిరగమన్నుపలబ్ధుమేత ద్దేవ్యో యథా దివి విమానవరైర్నృదేవ్యః.
తా మాతులేయసఖిభిః పరిషిచ్యమానా స్సవ్రీడహాసవికసద్వదనా విరేజుః. ౧౬

తా దేవరానుత సఖీన్సిషిచు ర్దృతీభిః క్లిన్నామ్బరావివృతగాత్రకుచోరుమధ్యాః,
ఔత్సుక్యముక్తకబరచ్యవమానమాల్యాః క్షోభం దధుర్ఖలధియాం రుచిరై ర్విహారైః. ౧౭

స సమ్రాడ్రథ మారూఢ స్సదశ్వం రుక్మమాలినమ్,
వ్యరోచత స్వపత్నీభిః క్రియాభిః క్రతురాడివ. ౧౮

రసానేవాహ (తైలేతి.) పుమ్భిః కర్తృభిః తైలాదిభిః లిప్తాః వారయోషితః పునస్తై ర్విలిమ్పన్త్యః విజహ్రుః, గోరసో దధిక్షీరాదిః, గంధోదకం చందనోదకమ్. ౧౫

(గుప్తా ఇతి.) దివి యథా విమానశ్రేష్ఠైః దేవ్యో దేవస్త్రియః తథా నృదేవ్యః రాజ్ఞాం స్త్రియః నృభిః భటై ర్గుప్తాః రథాదియానై రేతత్ అవభృథస్నపన ముపలబ్ధుం ద్రష్టుం నిరగమ న్నిర్జగ్ముః. తాః నృదేవ్యః మాతులేయైః సఖిభిశ్చ సిచ్యమానాః సవ్రీడేన హాసేన వికసంతి వదనాని యాసాం తాః రేజుః. ౧౬

(తా ఇతి.) తాః నృదేవ్యః దృతీభిః ఉదకనోదనచర్మయన్త్రైః. దేవరాన్ పతిభ్రాతౄన్ ఉత సఖీన్ సఖీనపి సిషిచుః, స్వయం చ తైః సిక్తాః క్లిన్నాని సిక్తాని అమ్బరాణి యాసాం తాః అత ఏవ వివృతం వ్యక్తం గాత్రం శరీరం, కుచౌ ఊరూ మధ్యప్రదేశశ్చ యాసాం తాః, ఔత్సుక్యాత్తత్ప్రయుక్త జలక్రీడాతిశయా న్ముక్తేభ్యః శ్లథేభ్యః కబరేభ్యః, కేశబంధేభ్యః, చ్యవమానాని గళంతి మాల్యాని పుష్పాణి యాసాం తాః రుచిరై ర్విహారైః, ఖలధియాం కామినాం క్షోభం చిత్తచాఞ్చల్యం కామోద్రేక మితి యావత్ దధుశ్చక్రుః. ౧౭

(స ఇతి.) సంతస్సమీచీనాః అశ్వాః, యస్య రుక్మమాలా అస్య సంతీతి తథా తం రథ మారూఢః, సమ్రాడ్యుధిష్ఠిరః క్రియాభిః ప్రయాజాదిభిః క్రతురాట్ రాజసూయ ఇవ స్వపత్నీభిః వ్యరోచత రరాజ. ౧౮

పత్నీసంయాజావభృథ్యై శ్చరిత్వా తే త మృత్విజః.
ఆచాన్తం స్నాపయాం చక్రు ర్గఙ్గాయాం సహకృష్ణయా.

దేవదున్దుభయో నేదు ర్నరదున్దుభిభి స్సమమ్,
ముముచుః పుష్పవర్షాణి దేవర్షిపితృమానవాః. ౨౦

సస్నుస్తత్ర తత స్సర్వే వర్ణాశ్రమయుతా జనాః,
మహాపాతక్యపి యత స్సద్యో ముచ్యేత కిల్బిషాత్. ౨౧

అథ రాజాఽహతే క్షౌమే పరిధాయ స్వలఙ్కృతః,
ఋత్విక్సదస్య విప్రాదీ నానర్చాభరణామ్బరైః. ౨౨

బన్ధూ న్జ్ఞాతీన్నృపాన్మిత్రాన్ సుహృదోఽన్యాం శ్చ సర్వశః,
అభీక్ష్ణం పూజయామాస నారాయణపరో నృపః. ౨౩

(పత్నీతి.) పత్నీసంయాజాః యాగవిశేషాః అవభృథస్య సంబంధి అవభృథ్యం. తచ్చ కర్మ చరిత్వా అనుష్ఠాయ, ఋత్విజః తం సమ్రాజ మాచాంతం కృతాచమనం కృష్ణయా ద్రౌపద్యా చ సహితం స్నాపయాంచక్రుః. ౧౯

(దేవదుందుభయ ఇతి.) నరాణాం దుందుభిభిః స్సమం సహ. దేవానాం. దుందుభయో, నేదుః, దేవాదయః. పుష్పవరాణి, ముముచుః. ౨౦

(సస్ను రితి.) తతః స్నాపనానంతరం చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితా స్సర్వే జనా స్సస్నుః. స్నానం చక్రుః. తత్ర కారణమాహ (మహాపాతకీతి) యతః స్నానాత్. మహాపాతక్యపి కిల్బిషాద్బ్రహ్మహత్యాదిపాతకా న్ముచ్యేత. కిముపపాతకిన స్తతో ముచ్యేరన్నితి కైముత్యన్యాయద్యోతనార్థోఽపిశబ్దః. పాపనివృత్తయే సస్ను రితి భావః. ౨౧

(అథేతి.) రాజా యుధిష్ఠిరః, అహతే నూతనే క్షౌమే వస్త్రే. పరిధాయాభరణాదిభిః, ఋత్విగాదీ నానర్చ అర్చితవాన్. ౨౨

(బంధూనితి.) మిత్రానితి పుంస్త్వ మార్షం. తత్ నృపానిత్యస్య విశేషణం. అభీక్ష్ణం పునః పునః పూజయామాస. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి, నారాయణః, పరో యస్య స తథోక్తః. నారాయణాత్మకత్వబుద్ధియుక్త ఇత్యర్థః. ౨౩

(శిశుపాలవధఘట్టః)

సర్వే జనాస్సురరుచో మణికుణ్డలస్రగుష్ణీషకఞ్చుకదుకూలమహార్ఘహారాః,
నార్యశ్చ కుణ్డలయుగాలకబృన్దజుష్టవక్త్రశ్రియః కనకమేఖలయా విరేజుః. ౨౦

అథర్త్విజో మహాశీలాస్సదస్యా బ్రహ్మవాదినః,
విప్రక్షత్రియవిట్ఛూద్రా రాజానో యే సమాగతాః. ౨౧

దేవర్షిపితృభూతాని లోకపాలాస్సహానుగాః,
పూజితాస్తమనుజ్ఞాప్య స్వధామాని యయుర్నృప. ౨౨

హరిదాసస్య రాజర్షే రాజసూయమహోదయమ్,
నైవాతృప్యన్ప్రశంసన్తః పిబన్మర్త్యోఽమృతం యథా. ౨౩

తతో యుధిష్ఠిరో రాజా సుహృత్సమ్బన్ధిబాన్ధవాన్
ప్రేమ్ణా నివారయామాస కృష్ణం చ త్యాగకాతరః. ౨౪

(సర్వ ఇతి.) సర్వే జనాః నరాః సురాణామివ రుచః కాన్తయో యేషాం తే మణికుండలాదీనాం ద్వన్ద్వః. తతో మత్వర్థీయోఽచ్. మణికుండలాభ్యాం సహితాః స్రగాదయో యేషాం ఇతి వా తథాభూతాః. విరేజుః. నార్యస్తు కుండలయుగేనాలకబృందేన చ జుష్టా వక్త్రస్య శ్రీర్యాసాం తథాభూతాః కనకమేఖలయోపలక్షితాశ్చ. విరేజుః. ౨౦

(అథేతి.) మహచ్ఛీలం సుస్వభావ స్సద్వృత్తిర్వా యేషాం తే ఋత్విగాదయః పూజితాస్సంతః. హే నృప తమనుజ్ఞాప్య తదనుజ్ఞాముపాదాయేత్యర్థః. స్వధామాని స్వగృహాణి యయుః. ౨౧-౨౨

(హరిదాసస్యేతి.) రాజసూయమహోత్సవం ప్రశంసంతో నాతృప్యన్ యథా మర్త్యః. అమృతం పిబన్నతృప్యతి తద్వత్. ౨౩

(తత ఇతి.) సుహృదశ్చ సంబంధినో జ్ఞాతీంశ్చ బాంధవాంశ్చ జిగమిషూన్ ప్రేమ్ణా నివారయామాస త్యాగాద్విశ్లేషాత్కాతరః ప్రేమ్ణా చ కృష్ణం వారయామాస. ౨౪

భగవానపి తత్రాఙ్గ న్యవాత్సీత్తత్ప్రియఙ్కరః,
ప్రస్థాప్య యదువీరాంశ్చ సామ్బాదీ న్ద్వా కుశస్థలీమ్. ౨౯

ఇత్థం రాజా ధర్మసుతో మనోరథమహార్ణవమ్,
సుదుస్తరం సముత్తీర్య కృష్ణేనాసీద్గతజ్వరః. ౩౦

ఏకదాఽన్తఃపురే తస్య వీక్ష్య దుర్యోధనశ్శ్రియమ్,
అతప్యద్రాజసూయస్య మహత్త్వం చాచ్యుతాత్మనః. ౩౧

యస్మిన్నరేన్ద్రదితిజేన్ద్రసురేన్ద్రలక్ష్మీ ర్నానావిభాన్తి కిల విశ్వసృజోపక్లృప్తాః,
తాభిః పతిం ద్రుపదరాజసుతోపతస్థే యస్యాం విషక్తహృదయః కురురాడతప్యత్. ౩౨

యస్మింస్తదా మధుపతే ర్మహిషీసహస్రం శ్రోణీభరేణ శనకైః క్వణదఙ్ఘ్రిశోభమ్,

---

(భగవానితి.) తస్య యుధిష్ఠిరస్య ప్రియఙ్కరః ప్రియం చికీర్షురితి యావత్. కుశస్థలీం ద్వారకాం ప్రతి సామ్బాదీన్. యదువీరాన్ప్రస్థాప్య ప్రయాప్య స్వయం తత్రైవ అన్యాని కతిచిద్దినాన్యవాత్సీ దుషితవాన్. ౨౯

(ఇత్థమితి.) సుదుస్తరం మనోరథం రాజసూయచికీర్షారూపం మహార్ణవం. కృష్ణేన కర్ణధారస్థానీయేన. సముత్తీర్య. గతజ్వరో నిశ్చింత. ఆసీత్. ౩౦

(ఏకదేతి.) అచ్యుతే భగవత్యాత్మా మనో. యస్య తస్య యుధిష్ఠిరస్యాంతఃపురే శ్రియం సంపదం రాజసూయస్య మహత్త్వం చా. వలోక్యాతప్యత్. ౩౧

శ్రియ మేవ ప్రపఞ్చయం స్తత్పరితాపమాహ (యస్మిన్నితి ద్వాభ్యామ్.) యస్మిన్నంతఃపురే విశ్వసృజా విశ్వకర్మణా ఉపక్లృప్తాః రచితాః నానావిధాః, నరేంద్రాదీనాం లక్ష్మ్యః భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానాదిలక్ష్మ్యః, భాంతి ద్రుపదరాజసుతా ద్రౌపదీ తాభిః లక్ష్మీభిః పతి ముపతస్థే పర్యచరత్ యస్యాం ద్రుపదరాజసుతాయాం విషక్తం ఆసక్తం. హృదయం. యస్య సః కురురాడ్దుర్యోధనః అతప్యత్. ౩౨

(యస్మిన్నితి) తదా దుర్యోధనపరితాపకాలే యస్మిన్నంతఃపురే మధుపతేః కృష్ణస్య మహిషీసహస్రం పత్నీసహస్రం పరిపాదహత్వేనాసేతి శేషః. సహస్రమితి బహుత్వోపలక్షణం. కథంభూతం

(శిశుపాలవధఘట్టః)

మధ్యే సుచారుకుచకుఙ్కుమశోణహారం శ్రీమన్ముఖం చపలకుణ్డలకుంతలాఢ్యమ్. ౩౩

సభాయాం మయక్లృప్తాయాం క్వాపి ధర్మసుతోఽధిరాట్,
వృతోఽనుజై ర్బన్ధుభిశ్చ కృష్ణేనాపి స్వచక్షుషా. ౩౪

ఆసీనః కాఞ్చనే సాక్షా దాసనే మఘవానివ,
పారమేష్ఠ్యశ్రియా జుష్ట స్స్తూయమానశ్చ వన్దిభిః. ౩౫

తత్ర దుర్యోధనో మానీ పరీతో భ్రాతృభిర్నృప,
కిరీటమాలీ న్యవిశదసిహస్తః క్షిపన్రుషా. ౩౬

స్థలేఽభ్యగృహ్ణా ద్వస్త్రాన్తం జలం మత్వా స్థలేఽపతత్,
జలే చ స్థలవద్భ్రాన్త్యా మయమాయావిమోహితః. ౩౭

శ్రోణీభరేణ వితమ్బభరేణ శనకైః క్వణద్భిః. చరణాభరణధ్వనపూర్వకం చలద్భిః. అఙ్ఘ్రిభిః. శోభితా. యస్య తత్ మధ్యే సుచారు చారుమధ్యమిత్యర్థః. కుచకుఙ్కుమైః. శోణాః హారాః. యస్య తత్ శ్రీమన్తి ముఖాని. యస్య తత్. చపలైః. కుండలైః కుంతలైశ్చ ఆఢ్యం సంపన్నమ్. ౩౩

(సభాయామితి) క్వాపి కదాచిత్ మయేన దత్తాయాం మయవిద్యాయామితి పాఠే విద్యాప్రభావ రచితాయా మిత్యర్థః. స్వచక్షుషా హితాహితజ్ఞాపకేన కృష్ణేన. పరివృతో. రేజే ఇతి శేషః. ౩౪

(కిం చ ఆసీన ఇతి) పారమేష్ఠ్యశ్రియా చతుర్ముఖసంపత్సదృశా శ్రియా. జుష్టః సేవితః ఇన్ద్ర ఇవాసీన ఉపవిష్టవాన్. ౩౫

(తత్రేతి) కిరీటమాలే. అస్యాస్త ఇతి తథా. మానీ సాహంకారః అసిః ఖడ్గో. హస్తే. యస్య. సః భ్రాతృభిః దుశ్శాసనాదిభిః పరివృతః నృపాన్ క్షిపన్ నిన్దన్. తత్ర సభాయాం న్యవిశత్ వివేశ. రుషేతి పాఠే ద్వారపాలాన్ క్షిపన్నిత్యర్థః. ౩౬

(స్థల ఇతి) శ్వతూనాం. జలస్థలబుద్ధివిపర్యాసకారిణాం సభా మావిశన్ దుర్యోధనస్తాన. త్స్థలే. జలభ్రాన్త్యేతి శేషః. వస్త్రాన్త మభ్యగృహ్ణాత్. ఉద్ధృతవాన్ తథా. క్వచిత్ స్థలే జలం మత్వా. న్యపతత్. తథా. జలే చ స్థలవద్భ్రాన్త్యా న్యపతత్. జలవిషయకజ్ఞానస్య స్థలవిషయకజ్ఞానసారూప్య జ్ఞాపనాయవత్కారణమ్. తదాత్మకయా భ్రాన్త్యేత్యర్థః. భ్రాన్తౌ కారణం వదన్విశినష్టి. మయస్య మాయయా విమోహిత ఇతి. ౩౭

జహాస భీమస్తం దృష్ట్వా స్త్రియో నృపతయోఽపరే,
నివార్యమాణా అప్యఙ్గ రాజ్ఞా కృష్ణానుమోదితాః. ౩౮

సవ్రీడితోఽవాగ్వదనో రుషా జ్వలన్నిష్క్రమ్య తూష్ణీం ప్రయయౌ గజాహ్వయమ్,
హాహేతి శబ్దస్సుమహానభూత్తదా అజాతశత్రుర్విమనా ఇవాఽభవత్. ౩౯

ఏతత్తేఽభిహితం రాజన్యత్పృష్టోఽహ మిహ త్వయా,
దుర్యోధనస్య దౌరాత్మ్యం రాజసూయే మహాక్రతౌ. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
పఞ్చసప్తతితమోఽధ్యాయః.

(జహాసేతి) తం ఏవంభూతం దుర్యోధనం దృష్ట్వా. భీమః జహాస హసితవాన్. తథా అన్యే నృపాశ్చ, రాజ్ఞా. యుధిష్ఠిరేణ. నివార్యమాణా అపి భాగవతా అనుమోదితాః. తం పశ్యతేత్యేవం ప్రబోధితాః. జహసుః. ౩౮

(స ఇతి) స దుర్యోధనః, లజ్జితోఽధోముఖః, గజాహ్వయం హాస్తినపురం యయౌ. తదా, సుమహానుచ్చైః, హాహా, దుర్యోధనోఽవమానిత ఇతి శేషః, ఇత్యేవంవిధః, శబ్దో, బభూవ, విమనా ఇవ అభవత్, ఇవశబ్దో ఽనర్థకః. ౩౯

ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం నిగమయతి (తదితి) హే రాజన్. యత్ అహం. త్వయా. పృష్టః తస్మై. త. దుత్తరం. తుభ్యం. మిత్థం. అభిహితం. కిం తత్? యద్దుర్యోధనస్య. దౌరాత్మ్యం. యుధిష్ఠిరసంపదమవలోకనజపరతాపరూపం దౌర్జన్యమ్. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, పఞ్చసప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ షట్సప్తతితమోఽధ్యాయః

—* సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః. *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథాన్యదపి కృష్ణస్య శృణు కర్మాద్భుతం నృప.
క్రీడానరశరీరస్య యథా సౌభపతి ర్హతః. ౧

శిశుపాలసఖ స్సాల్వో రుక్మిణ్యుద్వాహ ఆగతః.
యదుభి ర్నిర్జితస్సఙ్ఖ్యే జరాసన్ధాదయ స్తదా. ౨

సాల్వః ప్రతిజ్ఞా మకరో చ్ఛృణ్వతాం సర్వభూభుజామ్.
అయాదవాం క్ష్మాం కరోమి పౌరుషం మమ పశ్యత. ౩

ఇతి మూఢః ప్రతిజ్ఞాయ దేవం పశుపతిం ప్రభుమ్.
ఆరాధయామాస నృప పాంసుముష్టిం సకృద్గ్రసన్. ౪

అథ షట్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ సాల్వవధాత్మకం భగవతశ్చేష్టిత మనువర్ణయితుం ప్రస్తౌతి షట్సప్తతితమేన (అథేతి) క్రీడార్థం నరస్యేవ శరీరం యస్య తస్య కృష్ణస్యాద్భుత మన్యదపి చేష్టితం శృణు కిం తత్ యథా. సౌభపతిః సౌభం నామ పురం, తస్య పతిః సాల్వః. యథా యేన ప్రకారేణ. హతః తథా తద్వ్యాపాదన మిత్యర్థః. ౧

(శిశుపాలసఖ ఇతి) యదా. సాల్వః. రుక్మిణీవివాహే. ఆగతః సఙ్ఖ్యే యుద్ధే. నిర్జితః జరాసన్ధాదయశ్చ. జితా స్తదా. సర్వభూభుజాం శృణ్వతాం సతాం. ప్రతిజ్ఞా. మకరోదితి సంబన్ధః. ప్రతిజ్ఞామేవ దర్శయతి అయాదవామితి. యాదవరహితాం క్ష్మాం భూమిమ్. ౨-౩

(ఇతీతి) ఇత్థం. ప్రతిజ్ఞాయ. అసావేవ. మూఢః. పశుపతిం రుద్రం ఆరాధయామాస. ప్రత్యహం సకృత్. పాంసుముష్టి మేకం గ్రసన్ భక్షయన్ ఆరాధయామాసేతి సంబన్ధః. ౪

సంవత్సరాన్తే భగవానాశుతోష ఉమాపతిః,
వరేణ చ్ఛన్దయామాస స సాల్వం శరణాగతమ్. ౫

దేవాసురమనుష్యాణాం గన్ధర్వోరగరక్షసామ్,
అభేద్యం కామగం వవ్రే స యానం వృష్ణిభీషణమ్. ౬

తథేతి గిరిశాదిష్టో మయః పరపురఞ్జయః,
పురం నిర్మాయ సాల్వాయ ప్రాదాత్సౌభమయోమయమ్. ౭

స లబ్ధ్వా కామగం యానం తమోధామ దురాసదమ్,
యయౌ ద్వారవతీం సాల్వో వైరం కృష్ణకృతం స్మరన్. ౮

నిరుధ్య సేనయా సాల్వో మహత్యా భరతర్షభ,
పురం బభఞ్జోపవనాన్యుద్యానాని చ సర్వశః. ౯

సగోపురాణి ద్వారాణి ప్రాసాదాట్టాలతోళికాః,
విహారాన్ స విమానాగ్ర్యాన్నిపేతుశ్శస్త్రవృష్టయః. ౧౦

(సంవత్సరాన్త ఇతి) ఆశుతోషః ఈషత్ప్రసన్నః భగవద్ద్వేషిత్వాదితి భావః. వరేణేతి హేత్వర్థే తృతీయా. వరార్థం ఛన్దయామాస వరం వరయేత్యువాచేత్యర్థః. ౫

(దేవేతి) స సాల్వః యానం వవ్రే వృతవాన్, కథంభూతం? దేవాదీనాం భేత్తుమశక్యం, కామం యథేష్టం గచ్ఛతీతి తథా తద్వృష్ణీనాం యదూనాం భీషణం భయంకరమ్. ౬

(తథేతీతి) తథేత్యఙ్గీకృత్య గిరిశేనాదిష్టో మయః సౌభం నామాయోమయం లోహమయం పురం నిర్మాయ దదౌ. ౭

(స లబ్ధ్వేతి) స సాల్వః తమసోఽన్ధకారస్య ధామాశ్రయం యానం లబ్ధ్వా అధిష్ఠాయేత్యర్థః. వృష్ణికృతం వైరం స్మరన్ ద్వారవతీం యయౌ ౮

(నిరుధ్యేతి) హే భరతర్షభ. పురీం ద్వారవతీం. నిరుధ్య. ఉపవనాదీన్, బభఞ్జ. ౯

తత్రాట్టాలాః ప్రాకారోపరిగృహాః, తోరణాః బహిర్ద్వారాణి విహారాః క్రీడాస్థానాని. కిం చ విమానాగ్ర్యాత్తస్మాత్సౌభాత్ శస్త్రవృష్టయః శిలాదయశ్చ నిపేతుః. ౧౦

(సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః)

శిలాద్రుమాశ్చాశనయ స్సర్పా ఆసారశర్కరాః.
ప్రచణ్డ శ్చక్రవాతోఽభూద్రజసాచ్ఛాదితా దిశః. ౧౧

ఇత్యర్ద్యమానా సౌభేన కృష్ణస్య నగరీ భృశమ్,
నాభ్యపద్యత శం రాజం స్త్రిపురేణ యథా మహీ. ౧౨

ప్రద్యుమ్నో భగవాన్వీక్ష్య వధ్యమానా నిజాః ప్రజాః,
మాభైష్టేత్యభ్యయా ద్వీరో రథారూఢో మహారథః. ౧౩

సాత్యకిశ్చారుదేష్ణశ్చ సామ్బోఽక్రూరస్సహానుజైః.
హార్దిక్యో భానువిన్దశ్చ గదశ్చ శుకసారణౌ. ౧౪

అపరే చ మహేష్వాసా రథయూథపయూథపాః,
నిర్యయు ర్దంశితా గుప్తా రథేభాశ్వపదాతిభిః. ౧౫

తతః ప్రవవృతే యుద్ధం సాల్వానాం యదుభిస్సహ,
యథాఽసురాణాం విబుధై స్తుములం రోమహర్షణమ్. ౧౬

తత్రాసారో ధారాసంపాతః శర్కరాః సూక్ష్మశిలాః ప్రచణ్డో నిష్ఠురశ్చక్రవాతో బభూవ, దిశశ్చ రజసా రేణునాచ్ఛాదితాః బభూవుః. ౧౧

(ఇత్థమితి) ఇత్థం. సౌభేన భృశం మర్ద్యమానా పీడ్యమానా కృష్ణస్య నగరీ ద్వారకా, హే రాజన్. శం సుఖం నాభ్యపద్యత న ప్రాప. యథా త్రిపురేణ మహీ శం నాభ్యపద్యత తద్వత్. ౧౨

(ప్రద్యుమ్న ఇతి) మర్ద్యమానాః పీడ్యమానాః ప్రజాః ప్రేక్ష్య. ఇతీత్యనన్తర ముక్త్వేతి శేషః. అభ్యయా దభ్యద్రవత్. ౧౩

తథా సాత్యకిప్రభృతయోఽపరే చ యదువీరాః, మహాన్త ఇష్వాసాః ధనూంషి. యేషాం తే రథయూథపానామపి యూథపాః దంశితాః కవచితాః, రథాదిభిశ్చతురఙ్గైర్గుప్తాశ్చ నిర్యయుః ౧౪-౧౫

(తత ఇతి) యుద్ధం. ప్రవృత్తమభూత్ యథా విబుధైః దేవైస్సహ. అసురాణాం తద్వత్ తథాభూతం తుములం వ్యాకులం రోమహర్షణం శృణ్వతామపి రోమోద్గమకమ్. ౧౬

తాశ్చ సౌభపతే ర్మాయాదివ్యాస్త్రై రుక్మిణీసుతః,
క్షణేన నాశయామాస నైశం తమ ఇవోష్ణగుః. ౧౭

వివ్యాధ పఞ్చవింశత్యా స్వర్ణపుఙ్ఖైరయోముఖైః,
సాల్వస్య ధ్వజినీపాలం శరైస్సన్నతపర్వభిః. ౧౮

శతేనాతాడయత్సాల్వమేకైకేనాస్య సాయకాన్,
దశభిర్దశభిర్నేతౄన్వాహనాని త్రిభి స్త్రిభిః. ౧౯

తదద్భుతం మహత్కర్మ ప్రద్యుమ్నస్య మహాత్మనః,
దృష్ట్వా తం పూజయామాసు స్సర్వే స్వపరసైనికాః. ౨౦

బహురూపైకరూపం తద్దృశ్యతే న చ దృశ్యతే,
మాయామయం మయకృతం దుర్విభావ్యం పరైరభూత్. ౨౧

(తాశ్చేతి) యా శ్శస్త్రవృష్ట్యాదయో మాయా స్తాః క్షణేన నాశయామాస. ఉష్ణాః గావః కిరణాః యస్య సః, సూర్యో నైశం నిశాసంబన్ధి తమోఽన్ధకారం నాశయతి తద్వత్. ౧౭

(వివ్యాధేతి) స్వర్ణమయాః, పుఙ్ఖాః పృష్ఠప్రాన్తాః. యేషాం తైః అయోలోహం. తన్మయాని ముఖాన్యగ్రాణి యేషాం తైః సన్నతాని నిమగ్నాని పర్వాణి యేషాం తైః పఞ్చవింశత్యా శరైః. సాల్వస్య ధ్వజినీపాలం సేనాన్యం వివ్యాధ. ౧౮

(సాల్వం తు శతేన శరాణామితి శేషః) అతాడయత్ సైనికాన్ప్రతి నేకైకేన శరేణా తాడయత్, నేతౄనవాన్తరసేనానాయకాన్ సారథీన్ వా దశభిర్దశభిః శరైః వాహనాని గజాశ్వరథాదీని త్రిభిస్త్రిభిః శరైః అతాడయత్, ౧౯

(తదితి) తత్ప్రద్యుమ్నవిక్రమాత్మకం మహదతికౌశలం కర్మ దృష్ట్వా స్వపరసేనయో ర్వర్తమానా స్సర్వే తం ప్రద్యుమ్నం పూజయామాసుః బహుమేనిరే. ౨౦

(బహ్వితి) త న్మయకృతం సౌభం, క్వచి ద్బహురూపం క్వచిచ్చైకరూపం క్వచి చ్చ దృశ్యతే క్వచిత్తు న దృశ్యతే. ఏవం పరైః దుర్విభావ్యమవితర్క్య మభవత్. ౨౧

(సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః)

క్వచిద్భూమౌ క్వచిద్వ్యోమ్ని గిరిమూర్ధ్ని జలే క్వచిత్,
అలాతచక్రవద్భ్రామ్యత్సౌభం తద్దురవస్థితమ్. ౨౨

యత్ర యత్రోపలక్ష్యేత ససౌభ స్సహసైనికః,
సాల్వ స్తత స్తతోఽముఞ్చన్ శరా న్సాత్వతయూథపాః. ౨౩

శరైరగ్న్యర్కసంస్పర్శైరాశీవిషదురాసదైః,
పాట్యమానపురానీకస్సాల్వోఽముహ్యత్పరేరితైః. ౨౪

సాల్వానీకపశస్త్రౌఘైర్వృష్ణివీరా భృశార్దితాః,
నతత్యజూరణం స్వం స్వం లోకత్రయజిగీషవః. ౨౫

సాల్వామాత్యో ద్యుమాన్నామ ప్రద్యుమ్నం ప్రాక్ప్రపీడితః,
ఆసాద్య గదయా మౌర్వ్యా వ్యాహత్య వ్యనదద్బలీ. ౨౬

కిం చ (క్వచిదితి) ఏవం దురవస్థితం అనవస్థితం చాభూత్. ౨౨

(యత్ర యత్రేతి) ఉపలక్ష్యేత దృశ్యేత. యూథపాః యదువీరాః. ౨౩

(శరైరితి) అగ్నివద్దాహకో అర్కవత్సంశోషకః. యుగపత్ సర్వత స్సంస్పర్శో, యేషాం తైః, ఆశీవిషవదేకస్పర్శమాత్రేణ మారకత్వా ద్దురాసదైః దుస్సహైః, పరేరితైః యదువీరప్రయుక్తైః శరైః పాట్యమానం, పుర మనీకాని చ యస్య, సః, సాల్వోఽముహ్యత్ ముమోహ. ౨౪

(సాల్వేతి) సాల్వసైన్యపానాం, శస్త్రౌఘైః, భృశం పీడితా అపి యదువీరాః, స్వం స్వం తణం రణభూమిం న తత్యజుః న త్యక్తవన్తః, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి. లోకత్రయమపి జేతు మిచ్ఛవః. ౨౫

(సాల్వామాత్య ఇతి.) ద్యుమాన్నామ ద్యుమదాఖ్యః బలీ మౌర్వ్యా కార్ష్ణాయసమయ్యా గుర్వ్యేతి పాఠాన్తరం, వ్యాహత్య ప్రతాడ్య వ్యనదత్, ౨౬

ప్రద్యుమ్నం గదయా శీర్ణవక్షస్థల మరిన్దమమ్,
అపోవాహ రణాత్సూతో ధర్మవిద్దారుకాత్మజః. ౨౭

లబ్ధసంజ్ఞో ముహూర్తేన కార్ష్ణిస్సారథి మబ్రవీత్,
అహో అసాధ్విదం సూత యద్రణాన్మేఽపసర్పణమ్. ౨౮

న యదూనాం కులే జాతశ్శ్రూయతే రణవిచ్యుతః,
వినామత్క్లీబచిత్తేన సూతేన ప్రాప్తకల్మషాత్. ౨౯

కిం ను వక్ష్యేఽభిసఙ్గమ్య పితరౌ రామకేశవౌ,
యుద్ధాద్ధర్మా దపక్రాన్తః పృష్టస్తత్రాత్మనః క్షమమ్. ౩౦

వ్యక్తం మే కథయిష్యన్తి హసన్త్యో భ్రాతృజామయః,

(ప్రద్యుమ్నమితి) గదయా తత్ప్రహారేణ విశీర్ణం వక్షస్థలం యస్య తం ప్రద్యుమ్నం రణాద్రణస్థానా దపోవాహ అపసారయామాస. తత్ర హేతుత్వేన సూతం విశినష్టి "ధర్మవిత్ సూతః కృచ్ఛ్రగతం రక్షేద్రథిన" మిత్యేవంవిధధర్మవిత్, దారుకస్య కృష్ణసారథేః, ఆత్మజశ్చ. ౨౭

(లబ్ధసంజ్ఞ ఇతి) తావన్మూర్ఛితః తతో ముహూర్తేన లబ్ధా, సంజ్ఞా చేతనా యేన సః, కార్ష్ణిః ప్రద్యుమ్నః, సారథి, మువాచ. ఉక్తిమేవాహ అహో ఇతి సార్ధైశ్చతుర్భిః, హేసూత, ఇద మసాధు కిం తత్ మమ రణా దపసర్పణమితి. ౨౮

కుతస్తస్యాసాధుత్వ మత ఆహ (నేతి) యదూనాం కులే జాతః కోఽపి రణా ద్విచ్యుతః పలాయితో న శ్రూయతే, కింపునర్ద్రక్ష్యత ఇతి భావః. క్లీబమస్పష్టం చిత్తం యస్య తేన త్వయా సూతేన హేతునా, ప్రాప్తం కల్మష మయశో యేన తస్మాత్ మత్ మత్తః, వినా, అన్యః కోఽపి రణవిచ్యుతో న శ్రూయత ఇతి సంబన్ధః. ౨౯

కించ (కిన్న్వితి) రామకేశవా వభిసఙ్గమ్య తత్సామీప్యం గత్వేత్యర్థః. తాభ్యాం. పృష్టః న్యాయ్యాం. ద్యుద్ధా దపక్రాన్తః పలాయితోఽహం, ఆత్మనః క్షమం యోగ్యం. కిన్ను వక్ష్యామి. ౩౦

కించ (వ్యక్తమితి) మే మమ, భ్రాతృజాయా భ్రాతృభార్యాః. మృధే యుద్ధే. ప్రాప్తం

(సాల్వవధకథారమ్భపట్టః)

క్లైబ్యం కథం కథం వీర తథాఽన్యైః కథ్యతాం మృధే. ౩౧

సారథిరువాచ—

ధర్మం విజానతాఽఽయుష్మన్ కృత మేత న్మయా విభో.
సూతః కృచ్ఛ్రగతిం రక్షే ద్రథినం సారథిం రథీ ౩౨

ఏతద్విదిత్వా తు భవాన్మయాఽపోవాహితో రణాత్,
ఉపసృష్టః పరేణేతి మూర్ఛితో గదయాఽఽహతః, ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కందే.
షట్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

క్లైబ్యం. హసన్త్యః. కథయిష్యన్తి. వ్యక్తం నూనం హే వీర తథా, అన్యైరపి. కథం కథం కథ్యతాం సంభావనాయాం లోట్. ౩౧

ఇత్థ ముక్తః ప్రాహ సూతః (ధర్మమితి) హే ప్రభో. ధర్మం విజానతేతి హేతుగర్భం. అతో మయా ఏత దపసారణం కృతం. కోఽసౌ ధర్మ. స్తత్రాహ (సూత ఇతి) కృచ్ఛ్రగతిం విపత్తిం గతం రథినం రక్షే ద్రథీతు తథాభూతం. సారథి మితి. ౩౨

అస్త్వయం ధర్మః. కిమ్మయాఽధునా ప్రాప్తం కృచ్ఛ్రం యతో మామపోహితవాన్. తత్రాహ (ఏతదితి) పరేణ శత్రుణా కర్త్రా. గదయా. ఆహత స్త్వమితి. ఉపసృష్టః పీడాం ప్రాప్తః. మూర్ఛితశ్చేత్యేత ద్విదిత్వా. ఉపసృష్ట ఇతి పాఠే పరేణాపహ్రియమేతేత్యేత ద్విదిత్వేత్యర్థః. మయా భవా న్రణా దపోవాహితః. ౩౩

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తత్పారణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థవ్యాఖ్యానేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం.
దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే. షట్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ సప్తసప్తతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

సతూపస్పృశ్య సలిలం దంశితో ధృతకార్ముకః,
నయ మాం ద్యుమతః పార్శ్వం వీరస్యేత్యాహ సారథిమ్. ౧

విధమన్తం స్వసైన్యాని ద్యుమన్తం రుక్మిణీసుతః,
ప్రతిహత్య ప్రత్యవిధ్య న్నారాచై రష్టభిః స్స్మయన్. ౨

చతుర్భిశ్చతురోవాహా న్సూత మేకేన చాహనత్,
ద్వాభ్యాం ధనుశ్చ కేతుం చ ద్యుమతోఽన్యేన వై శిరః. ౩

గదసాత్యకిసామ్బాద్యా జఘ్ను స్సౌభపతే ర్బలమ్,
పేతుస్సముద్రే సౌభేయా స్సర్వే సంఛిన్నకన్ధరాః. ౪

అథ సప్తసప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ పునస్సన్నద్ధేన ప్రద్యుమ్నేన ద్యుమతి హతే సతి యదుషు చ యుధ్యమానేషు భగవా నాగత్య సాల్వం జఘానేత్యాహాష్టసప్తతిమేన (సత్వితి) స తు ప్రద్యుమ్నః. సలిల ముపస్పృశ్య ఆచమ్య. మూర్ఛాత ఉత్థితత్వాదితి భావః. దంశితః సన్నద్ధః ధృతం కార్ముకం ధను ర్యేన సః, సారథిమాహ (కిమితి) వీరస్య ద్యుమతః. పార్శ్వం సమీపం నయ మాం ప్రాపయేతి.

రుక్మిణీసుత ఇత్యస్య ద్యుమత్పార్శ్వంగత ఇత్యాదిః స్వసైన్యాని విధమన్తం, ద్యుమన్తం, ప్రతిరుధ్య సన్నిరుధ్య స్మయన్ అనేవాయాస స్సూచ్యతే. అష్టభి శ్శరైః ప్రత్యవిధ్యత్ ప్రత్యతాడయత్. ౨

తత్రాష్టానాం వినియోగమాహ (చతుర్భిరితి) వాహానశ్వాన్. ఏకేన తు సూతం, ఏకేన కార్ముకం. ఏకేన ధ్వజ మేకేన తు ద్యుమత శ్శిరోఽహనత్. ౩

(గదేతి) గదప్రభృతయః, యదవః సౌభపతేః బలం, జఘ్నుః, సౌభేయాః సౌభస్థాః, సర్వే, సంఛిన్నాః కన్ధరా యేషాం తే సముద్రే పేతుః పతితవన్తః. ౪

(సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః)

ఏవం యదూనాం సాల్వానాం నిఘ్నతా మితరేతరమ్,
యుద్ధం త్రినవరాత్రం తదభూ త్తుములముల్బణమ్. ౧

ఇన్ద్రప్రస్థగతః కృష్ణః ఆహూతో ధర్మసూనునా,
రాజసూయే చ నిర్వృత్తే శిశుపాలే చ సంస్థితే. ౨

కురువృద్ధానుపామన్త్ర్య మునీం శ్చ ససుతాం పృథామ్,
నిమిత్తాన్యతిఘోరాణి పశ్యన్ద్వారవతీం యయౌ. ౩

ఆహ చాహ మిహాయాత ఆర్యమిశ్రాభిసంహితః,
రాజన్యా శ్చైద్యపక్షీయా నూనం హన్యుః పురీం మమ. ౪

వీక్ష్య తత్కదనం రామం నిరూప్య పురరక్షణే,
సౌభం చ సాల్వరాజం చ దారుకం ప్రాహ కేశవః. ౫

(ఏవ మితి.) ఇతరేతరం పరస్పరం నిఘ్నతాం సంబన్ధి తద్యుద్ధం త్రినవరాత్ర మభూత్ నవానాం రాత్రీణాం సమాహారః నవరాత్రం. త్రయాణాం సమాహార స్త్రినవరాత్రం. సప్తవింశత్యహోరాత్రాణీ త్యర్థః. తుములమాకులం. ఉల్బణమ్. ౧

అత్ర కైశ్చి ద్ఋషిభి రుక్తం దూషయితు మనువదతి శుకః (ఇన్ద్రప్రస్థగత ఇత్యాదినా ఏవం వదన్తి రాజఋషయ ఇత్యతః ప్రాక్తనేన.) ధర్మసూనునా యుధిష్ఠిరేణాహూతః. కృష్ణః రాజసూయే సంవృత్తే పరిసమాప్తే సతి శిశుపాలే. సంస్థితే చ సతి తత్రైవ కతిచి. ద్దినాని. స్థితః. అతిఘోరాణి నిమిత్తాని పశ్యన్ కురువృద్ధాదీన్ భీష్మాదీన్ ససుతాం కున్తీం. మునీం శ్చామన్త్ర్య పృష్ట్వా. ద్వారవతీం యయౌ ఇతి సంబన్ధః. ౨-౩

ఉక్తిమేవాహ (ఆహ చాహ మిహేత్యాదినా.) ఆర్యమిశ్రో బలభద్ర. స్తేనాభిగతః సహితో౽హ మిహాగతః. చైద్యపక్షీయా రాజన్యాః. మమ పురీం హన్యుర్నాశయేయు రతో౽హం గమిష్యామీతి శేషః. ౪

(వీక్ష్యేతి.) అస్యాగమనానన్తరం ఇత్యాదిః. స్వానాం. త. త్కదనం యుద్ధం సౌభం సాల్వం చ. వీక్ష్య. రామం. పురరక్షణం ప్రతి నిరూప్య నియుజ్య. దారుకం. ప్రాహేత్యన్వయః. ౫

రథం ప్రాపయ మే సూత సాల్వస్యాన్తిక మాశు వై,
సఙ్గ్రామ స్తేన కర్తవ్యో మాయావీ సౌభరాడయమ్. ౧౦

ఇత్యుక్తశ్చోదయామాస రథ మాస్థాయ దారుకః,
విశన్తం దదృశుః సర్వే స్వేపరే చారుణానుజమ్. ౧౧

సాల్వశ్చ కృష్ణ మాలోక్య హతప్రాయబలేశ్వరః,
ప్రాహరత్కృష్ణసూతాయ శక్తిం భీమరవాం మృధే. ౧౨

తామాపతన్తీం నభసి మహోల్కామివ రంహసా,
భాసయన్తీం దిశ శ్శౌరి స్సాయకై శ్శతధాఽచ్ఛినత్. ౧౩

తం చ షోడశభి ర్బాణై ర్విద్ధ్వా సౌభం చ ఖే భ్రమత్
ఆవిధ్య చ్ఛరసందోహైః ఖం సూర్య ఇవ రశ్మిభిః. ౧౪

ఉక్తమేవాహ (రథ మితి.) హేసూత. సాల్వస్య. అన్తికం ప్రత్యాశు రథం ప్రాపయ. తేన సాల్వేన సహ, సంగ్రామః కర్తవ్యః. అయం సాల్వో. మాయావీ సౌభరాట్చ. ౧౦

(ఇతీతి.) ఆస్థాయ సమ్యగధిష్ఠాయ. చోదయామాస, గమయామాస అశ్వావితి శేషః. (విశన్త మితి.) అరుణస్యానుజో యస్మిన్ తం గరుడధ్వజం రథం, విశన్తం, రణభూమా వితి శేషః. స్వే యాదవాః, పరే సాల్వపక్షీయాశ్చ. దదృశుః. ౧౧

(హతప్రాయస్య) బలస్యేశ్వరః. సాల్వః. యుద్ధే. కృష్ణ. మవలోక్య. భీమో. రవో ధ్వనిః యస్యాః, తాం శక్తిం, కృష్ణస్య. సూతాయ. ప్రాహరత్ప్రాయుఙ్క్త. ౧౨

(తా మితి.) రంహసా వేగేన నభస్యాపతన్తీం. ఉల్కామివ సర్వాః. దిశో. భాసయన్తీం. తాం శక్తిం. శతధా, చిచ్ఛేద. ౧౩

(త మితి.) ఖే ఆకాశే భ్రమద్భ్రామ్యమాణం సౌభపతిం చావిధ్య. ఖ మాకాశం. రశ్మిభిః. సూర్య ఇవ, శరజాలైః. పున స్సౌభ మావిధ్యత్. మనీలత్వవిపులత్వాదిభి రాకాశోపమా సౌభస్య. అచిన్త్యవేగత్వబాహుళ్యాదిభి శ్శరాణాం రశ్మిసాదృశ్యం, అయత్నేనైవ రశ్మివచ్ఛరజాలప్రసారాత్సూర్య తుల్య శ్శ్రీకృష్ణ ఇత్యవగన్తవ్యమ్. ౧౪

(సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః)

సాల్వ శ్శౌరే స్తు దోస్సవ్యం సశార్ఙ్గం శార్ఙ్గధన్వనః,
బిభేద న్యపత ద్ధస్తాచ్ఛార్ఙ్గమాసీ త్తదద్భుతమ్. ౧౫

హాహాకారో మహానాసీ ద్భూతానాం తత్ర పశ్యతామ్,
వినద్య సౌభరాడుచ్చై రిద మాహ జనార్దనమ్. ౧౬

య త్త్వయా మూఢ నస్సఖ్యు ర్భార్యా చాపహృతేక్షతామ్,
ప్రమత్త స్స సభామధ్యే త్వయా వ్యాపాదిత స్సఖా. ౧

తం త్వాఽద్య నిశితై ర్బాణై రపరాజితమానినమ్,
నయామ్యపునరావృత్తిం యది తిష్ఠే న్మమాగ్రతః. ౧౮

(సాల్వ ఇతి.) శార్ఙ్గధన్వనః కృష్ణస్య. శార్ఙ్గసహితం. దోర్భుజం బిభేద వివ్యాధ. హస్తాచ్ఛార్ఙ్గం న్యపతత్. త దద్భుత. మభూతపూర్వత్వాదితి భావః. ౧౫

అత ఏవాహ (హాహాకార ఇతి.) మహానుచ్చైః. వినద్యేతి. అస్య శార్ఙ్గపాతజనసంతోషాతిశయాదిత్యాదిః. ఉచ్చైః. వినద్య. ఇదం వక్ష్యమాణ. మాహ. ౧౬

తదేవాహ (యదితి ద్వాభ్యాం) యత్. హే మూఢ నోఽస్మాకం. సఖ్యుశ్చైద్యస్య భార్యాత్వేన సఙ్కల్పితా. రుక్మిణీ. త్వయా. అస్మాక మీక్షతాం పశ్యతాం సతాం. అపహృతా. తథా న స్సఖా సభామధ్యే. వ్యాపాదితః. హతః తత్ర హేతుత్వేన సఖాయం విశినష్టి - ప్రమత్తః. తదాఽనవహిత ఇత్యర్థః. ౧౭

(తమితి.) తుశబ్దోఽత్ర హేత్వర్థః. తస్మా. త్త్వం సఖ్యుర్భార్యాపహర్తారం. హంతారం చ. అపరాజితమాత్మానం మన్యమానం త్వా. మపునరావృత్తం మృత్యుం నయామి. అతో యుద్ధే. మమా. గ్రత స్తిష్ఠ. ౧౮

శ్రీభగవానువాచ—

వృథా త్వం కత్థసే మన్ద న పశ్యస్యన్తికేఽన్తకమ్,
పౌరుషం దర్శయన్తి స్మ శూరాః న బహుభాషిణః. ౧౯

ఇత్యుక్త్వా గదయా సాల్వం భగవాన్భీమవేగయా,
తతాడ జత్రౌ సంక్రుద్ధస్స చకమ్పే వమన్నసృక్.
గదాయాం సన్నివృత్తాయాం సాల్వస్త్వన్తరధీయత. ౨౦

తతో ముహూర్త ఆగత్య పురుషశ్శిరసాఽచ్యుతమ్,
దేవక్యా ప్రహితోఽస్మీతి నత్వా ప్రాహ వచో రుదన్. ౨౧

కృష్ణ కృష్ణ మహాబాహో పితా పితృవత్సల,
బద్ధ్వాఽపనీత స్సాల్వేన సౌనికేన యథా పశుః. ౨౨

నిశమ్య విప్రియం కృష్ణో మానుషీం ప్రకృతిం గతః,
విమనస్కో ఘృణీ స్నేహా ద్బభాషే ప్రాకృతో యథా. ౨౩

ఇత్థముక్తః ప్రాహ శ్రీభగవాన్ (వృథేతి.) హేమంద. వికత్థసే ప్రగల్భం భాషసే, అంతికే సమనంతరే, ప్రాప్తం, మృత్యుం, న పశ్యసి. నాలోకయసీత్యర్థః, కిం చ శూరాః, కేవలం, పౌరుషమేవ, దర్శయంతి, నతు, బహు యథాతథా భాషంత ఇతి తథా. ౧౯

(ఇతీతి.) భీమో భయంకరో, వేగః యస్యాః స్తయా, గదయా, జత్రౌ స్కంధమూలే తతాడ స చ సాల్వః, అసృగ్రుధిరం వమన్ ఉద్గిరన్, చకమ్పే కమ్పితవాన్ (గదాయామితి.) సన్నివృత్తాయాం కృష్ణేనాపనీతాయాం సత్యామిత్యర్థః. అంతరధీయత అంతర్హితవాన్. ౨౦

అంతరానానంతరం, కశ్చిత్సాల్వప్రేషితః పురుష ఆగత్యా, చ్యుతం శిరసా నత్వా ప్రణమ్య, రుదన్వచో వాక్యం, ప్రాహ (కి మితి.) దేవక్యా, ప్రహితః ప్రేషితోఽస్మీతి. ౨౧

(కిం చ) హేపితృవత్సల, తే తవ పితా వసుదేవః, సాల్వేన బద్ధ్వా ఆనీతః, యథా సౌనికేన పశుమారకేణ పశు రపనీయతే తద్వత్. ౨౨

(నిశమ్యేతి.) మానుషీం ప్రకృతిం స్వభావం అనుగతః ఘృణీ దయావాన్, నత ఏవ విమనస్కో, దుఃఖితమనాః, స్నేహాత్పితృవిషయకాత్, ద్బభాషే, యథా ప్రాకృతః పురుషః తద్వత్. ౨౩

(సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః)

కథం రామ మసంభ్రాన్తం జిత్వాఽజేయం సురాసురైః,
సాల్వేనాల్పీయసాఽఽనీతః పితా మే బలవాన్విధిః. ౨౪

ఇతి బ్రువాణే గోవిన్దే సౌభరాడ్ప్రత్యుపస్థితః,
వసుదేవ మివానీయ కృష్ణం చేద ముద్వాచ హ. ౨౫

ఏష తే జనితా తాతో యదర్థ మిహ జీవసి,
వధిష్యే వీక్షత స్తేఽము మీశ శ్చేత్పాహి బాలిశ. ౨౬

ఏవం నిర్భర్త్స్య మాయావీ ఖడ్గేనానకదున్దుభేః,
ఉత్కృత్య శిర ఆదాయ ఖస్థం సౌభం సమావిశత్. ౨౭

తతో ముహూర్తం ప్రకృతావుపప్లుతస్స్వబోధ ఆస్తే స్వజనానుషఙ్గతః,
మహానుభావ స్తదబుధ్యతాసురీం మాయాం స సాల్వప్రహితాం మయోదితామ్. ౨౮

భాషణ మేవాహ (కథమితి.) సురాసురై రపి జేతుమశక్యం ప్రసిద్ధం రామం కథం జిత్వా క్షుద్రేణ సాల్వేన మమ పితా ఆనీతః. విధిః దైవం. బలవా నహో. ౨౪

ఇతి బ్రువాణే సతి వసుదేవ మివేతీవశబ్దేన వస్తుతోఽవసుదేవ మితి సూచ్యతే. ౨౫

ఉక్తిమేవాహ (ఏష ఇతి.) తే తవైష జనితా జనకః తాతః. పాలకవ్యావృత్తయే జనితే త్యుక్తం. యదర్థం కిమర్థ మిత్యర్థః. తే తవ వీక్షతః, పశ్యతస్సతః. అముం చ వసుదేవం, వధిష్యే. హే బాలిశ మూఢ ఈశస్సమర్థశ్చే దముం పాహి. ౨౬

(ఏవ మితి.) ఆనకదున్దుభేః శిర ఉత్కృత్య ఛిత్వా ఆదాయ. ఖస్థ మాకాశే స్థితం, సౌభ మావిశత్. ౨౭

(తత ఇతి.) ప్రకృతౌ మానుషస్వభావే, ఉపప్లుతో మగ్నః. స్వబోధః స్వాసాధారణం సార్వజ్ఞ్యం యస్య సః, తత్ర హేతుః స్వజనానుషఙ్గతః స్వజనాసక్తః మహానుభావః. హేతుగర్భమిదం, తత్త్వా. త్వ భగవాన్ మయోదితాం సాల్వం ప్రతిమయేనైవం కుర్వీత్యుపదిష్టామిత్యర్థః. సాల్వేన ప్రేషితాం. ఆసురీం. మాయా మబుధ్యత జ్ఞాతవాన్. ౨౮

న తత్ర దూతం న పితుః కళేబరం ప్రబుద్ధ ఆజౌ సమపశ్యదచ్యుతః,
స్వాప్నం యథాచామ్బరచారిణం రిపుం సౌభస్థ మాలోక్య నిహన్తు ముద్యతః. ౨౯

ఏవం వదన్తి రాజర్షే ఋషయః కేచనాన్వితాః,
యత్స్వవాచో విరుధ్యేర న్న నూనం తే స్మరన్త్యుత. ३०

క్వ శోకమోహౌ స్నేహో వా భయం వాఽజ్ఞానసంభవమ్,
క్వచాఽఖణ్డితవిజ్ఞానజ్ఞానైశ్వర్యస్త్వహోఽఽత్మనః. ३౧

(నైతి.) యదైవం ప్రబుద్ధోఽబుధ్యత, తత్ర తదైవ, ఆజౌ యుద్ధాజణే దూతం నాపశ్యత్ నాపి, పితుః, కళేబరం యథా స్వప్నా దుద్బుద్ధస్స్వాప్నమర్థం న పశ్యతి తద్వత్, కిం తు అమ్బర చారిణం సౌభే స్థితం రిపుం సాల్వ మవలోక్య నిహంతు ముద్యుక్తో బభూవ. ౨౯

ఇతీత్థ ముపన్యస్తం పరమతం నిరాకరోతి (ఏవ మితి.) హే రాజర్షే కేచిదృషయః నాన్వితాః పూర్వాపరానుసంధానరహితాః ఇత్థం వదంతి, తదాహ (యత్స్వవాచ ఇతి.) స్వవాచో. విరుధ్యేరన్ విరోధం ప్రాప్నుయు రితి యత్ తన్నానుస్మరంతి నానుసందధతే, నూనం ధ్రువం, అయ మభిప్రాయః న తావద్రాజసూయార్థం రామేణ సహాగతః శ్రీకృష్ణః సఙ్కర్షణ మనుజ్ఞాప్యేతి పూర్వముక్తత్వాత్ నచేంద్ర ప్రస్థంగతే కృష్ణే సాల్వాగమనం సాల్వసఙ్గ్రామవ్యాసక్తేన మయా యుష్మద్వృత్తం న జ్ఞాతమితి కామ్యక వనస్థా న్పాండవాన్ సాంత్వయతా కృష్ణేనోక్తమితి వ్యాసోక్తేరితి. ३०

అసంభావితం చైతదిత్యాహ (క్వ శోకమోహా వితి.) విమనస్క ఇత్యనేనోక్తః శోకః మానుషీం ప్రకృతిం గత ఇత్యనేనోక్తః మోహః ఘృణీ స్నేహ దిత్యనేనోక్తః స్నేహః, భయం వా దుర్నిమిత్తదర్శనజం నూనం హన్యుః, పురీ మమేత్యుక్తం, యచ్చ హస్తాచ్ఛార్ఙ్గం స్రపతదితి తచ్చా. జ్ఞానసంభవం న విద్యతే జ్ఞానం యేషాం తేషు, సంభవం సంభవత్ భయం వా, క్వేత్యసంభావనా ద్యోత్యతే, తద్ధేతుత్వేన భగవంతం విశినష్టి (అఖండితేతి) జ్ఞానవిజ్ఞానశబ్దౌ ప్రకారివిషయజ్ఞానపరౌ అఖండితే జ్ఞానవిజ్ఞానే సర్వపదార్థతద్యాథాత్మ్యవిషయకే ఐశ్వర్యం చ యస్య తస్యేశ్వరస్య సర్వాంతర్యామినః, శోకాదిః క్వేతిసంబంధః, హేత్యేవంవిధస్య భగవత శ్శోకాదికం వదంతో విస్మయంతే. ३౧

(సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః)

యత్పాదసేవోర్జితయాఽఽత్మవిద్యయా హిన్వన్త్యనాద్యాత్మవిపర్యయగ్రహమ్,
లభన్త ఆత్మీయమనన్తమైశ్వరం కుతోను మోహః పరమస్య సద్గతేః. ౩౨

తం శస్త్రపూగైః ప్రహరన్త మోజసా సాల్వం శరైశ్శౌరి రమోఘవిక్రమః,

శోకాద్యభావం కైముత్యనయాభిప్రాయేణాహ (యత్పాదేతి) యస్య భగవతః. పాదయోః సేవయా పరిచర్యాదిరూపసేవయా, శ్రవణకీర్తనాదిరూపయా ఊర్జితా పుష్కలా పరినిష్పన్నేతి యావత్, తయా ఆత్మవిద్యయా, ఆత్మన స్తస్య పరమాత్మనః విద్యయా ఉపాసనయా అనాద్యాత్మవిపర్యయగ్రహం హిన్వంతి అపనయంతి, అనాదిశ్చాసా వాత్మనో విపర్యయః దేహాద్విలక్షణస్యాత్మనో దేహతాదాత్మ్యభ్రమః అస్వతంత్ర స్యాత్మనః స్వాతంత్ర్యభ్రమశ్చేత్యేవం విపర్యయః. స ఏవ గ్రహః పిశాచ స్తం కించానంతమసఙ్కుచితమాత్మీయ మైశ్వర్యం అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణం లభంతే. విరక్తవిశ్లేషా జ్ఞానతత్కార్యాః గుణాష్టకప్రాదుర్భావరూపముక్తిం లభంత ఇత్యర్థః. సతాం గతేః పరమపురుషస్య, మోహః, కుతోను తత్పాదసేవకానామేవ న మోహః, కింపునస్తస్య మోహాభావ ఇతి వక్తవ్యమిత్యర్థః. ౩౨

ఇత్థం పరమత నిరస్తే కిం తర్హి తాత్త్వికమిత్యత ఆహ (తమితి.) శౌరి రిత్యస్యేంద్రప్రస్థా దాగత ఇత్యాదిః. యద్వా. భగవతః శోకమోహాదిప్రతిపాదకమిన స్థితమనూదితం పరమతముద్ధరతి, ఏవం వదంతి త్రిభిః ఋషయ యుక్తా ఇతి యావత్, కేచనైవం వదంతీత్యర్థః. నను, విరక్తనిఖిలదోషస్య, భగవతోఽనుజ్ఞానరోషాదిదోషాన్వదంతః కథమభియుక్తా ఇత్యత ఆహ (య దితి.) యత్ యస్మాత్, స్వవాచ ఇతి షష్ఠ్యంతం స్వవాచః. "వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున, తాన్యహం వేద సర్వాణీతి" సార్వజ్ఞవిషయభగవద్వచసః యే విరుద్ధ్యేర న్నజ్ఞానాదయో, దోషాస్తాన్ తే ఋషయః నానుస్మరంత్యేవ, కింతు, మనుష్యభావానుకారమాత్రతాత్పర్యకత్వేన అభోచురితి భావః. ఇతి బహువచనం. ఆదరార్థప్రాయికం. ఏవం చ మానుషీం ప్రకృతిం గత ఇత్యస్య ప్రకృతిం స్వభావం, గతోఽనుగతః అనుకుర్వన్నిత్యర్థః అన్యథా ప్రాకృతో యథేతి దృష్టాంతాసఙ్గతిః, హస్తాచ్చార్ఙ్గం న్యపతదిత్యుక్తై రపి మనుష్యభావానుకారే తాత్పర్యం. అన్యథా విరక్తనిఖిలదోషస్య క్వాపద్యసంభావనీత్యభిప్రాయేణాహ (క్వశోకేతి ద్వాభ్యాం) అనయోర్యథోక్త ఏవార్థః. అస్మిన్పక్షే ఆర్యమిశ్రాభిసఙ్గత ఇత్యస్యాయమర్థః. ఆర్యమిశ్రాః వృద్ధాః. భీష్మాదయ స్తై రభిసఙ్గతః అభిత స్సంగతః సుబహుమానమితి. ఆర్యమిశ్రైశ్చ సఙ్గత ఇతి పాఠాన్తరమపి క్వచిద్దృశ్యతే ఆర్యైర్మునిభి, ర్మిశ్రైశ్చ బంధుభిశ్చ

యద్వాఽచ్ఛినద్వర్మధనుశ్శిరోమణిం సౌభం చ శత్రోర్గదయా రురోధ హ. ౩౩

తత్కృష్ణహస్తేరితయా విచూర్ణితం పపాత తోయే గదయా సహస్రధా,
విసృజ్య తద్భూతల మాస్థితో గదా ముద్యమ్య సాల్వోఽచ్యుత మభ్యగా ద్ద్రుతమ్. ౩౪

అథావతస్సాఙ్గదమస్య బాహుం భల్లేన ఛిత్త్వాఽథ రథాఙ్గమద్భుతమ్,
వధాయ సాల్వస్య లయార్కసన్నిభం బిభ్రద్బభౌ సార్క ఇవోదయాచలః. ౩౫

పఙ్గత ఇత్యర్థః. నతు బలభద్రసహితత్వమనే నోచ్యతే. అస్మిన్పక్షే కామ్యకవనస్థపాణ్డవసాన్త్వన ముపపన్న మేవ. అన్యథా పరమతం దూషయన్ భగవాన్బాదరాయణః స్వవచసోః పూర్వపరయోః విరోధం పరమతే నాపాదయితు మర్హతి. తతో ముహూర్త మిత్యాదే స్త్వయ మర్థః. ఉపప్లుత స్వబోధ ఇత్యసమస్తం. పదద్వయం స్వబోధః స్వః స్వాభావికః స్వాసాధారణశ్చ బోధస్సార్వజ్ఞరూపో యస్య. తథాభూతోఽపి ప్రకృతా, ఉపప్లుతో మగ్నః. ప్రకృతివశ్యాజ్ఞసంసారీవ ఆస ఆస్త ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః, స్వజనస్నేహాననుసజ్గతః అనువర్తమానః స్వయమపి కశ్చిద్యాదవ ఇవామతుర్వా ఇత్యర్థః, తత్తతోఽబుధ్యత ప్రబుద్ధవానభూత్. నిత్యసర్వజ్ఞోపి ప్రాకృతవత్క్రిమేణాబుధ్యతేతి కిం చాద్య వ్యాఖ్యానే ఇన్ద్రప్రస్థాద్భగవదాగమనస్యానుక్తత్వాత్ తం శస్త్రపూగై రిత్యాదేః పూర్వగ్రన్థ సందర్భవైఘట్యం, శౌరిత్యస్యేన్ద్రప్రస్థాదాగత ఇత్యాది పూరణత్వే స్వారస్య మిత్యవగన్తవ్య మిత్యలం విస్తరేణ. అమోఘోఽప్రతిహతో, విక్రమో యస్య. స శౌరిః ఓజసా బలేన శస్త్రజాతైః ప్రహరన్తం సాల్వం. శరై ర్విద్ధ్వా తాడయిత్వా. వర్మ కవచం ధనుశ్చ. శిరోమణిం చాచ్ఛినత్. సౌభం తు. గదయా రురోధ బభఞ్జ. హేత్యాశ్చర్యే. ౩౩

(తదితి.) కృష్ణహస్తేనేరితయా ప్రయుక్తయా. సహస్రధా. విచూర్ణితం తత్సౌభం తోయే సముద్రజలే పపాత. తత. స్సాల్వః. తత్సౌభం. త్యక్త్వా. భూతలం. మాస్థితః గదా. ముద్యమ్య ద్రుతం యథా తథా తం కృష్ణం అభ్యద్రవత్. ౩౪

(అథావత ఇతి.) అభ్యాపతతోఽస్య సాల్వస్యాఙ్గదేన సహితం బాహుం భల్లేన బాణవిశేషేణ. ఛిత్త్వా. అథ సాల్వస్య. వధార్థం ప్రళయాతుల్యం, రథాఙ్గం చక్రం బిభ్రాణో బభౌ యథా సార్కస్సూర్యసహిత ఉదయాచల స్తద్వత్. ౩౫

(సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః)

జహార తేనైవ శిర స్సకుణ్డలం కిరీటయుక్తం పురుమాయినో హరిః,
వజ్రేణ వృత్రస్య యథా పురన్దరో బభూవ హాహేతి వచ స్తదా నృణామ్. ౩౬

తస్మిన్నిపతితే పాపే సౌభే చ గదయా హతే,
దేవదున్దుభయో నేదు స్తథా దేవగణేరితాః,
సఖీనా మపచితిం కుర్వ న్దన్తవక్త్రో రుషాఽభ్యగాత్. ౩౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. దశమస్కంధే.
సప్తసప్తతితమోఽధ్యాయః.

(జహారేతి.) పురుమాయినః బహువిధమాయినః సాల్వస్య. శిర స్తేనైవ చక్రేణైవ జహార హృతవాన్. యథేన్ద్రో వజ్రేణ వృత్రస్య శిరః. తద్వత్ తదా నృణాం హాహేతి. శబ్దో బభూవ. ౩౬

అథ సానుజదన్తవక్త్రవధాత్మకం హరేశ్చేష్టితం వక్తుం తావత్ప్రస్తౌతి (తస్మిన్నితి.) తస్మిన్ సాల్వే పతితే సతి సఖీనాం సాల్వాదీనాం అపచితిం పారలౌకికోపకృతిం కుర్వన్ కర్తు మిత్యర్థః. వర్ణాదిత్య మార్షమ్. ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వాసక్తినమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన.
శ్రీవైష్ణవదాసేన. శ్రీవీరరాఘవవిదుషా. లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే. సప్తసప్తతితమోఽధ్యాయః.

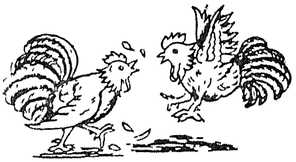

అథ అష్టసప్తతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

శిశుపాలస్య సాల్వస్య పౌణ్డ్రికస్యాపి దుర్మతేః.
పరలోకగతానాం కుర్వ న్పారోక్ష్యసౌహృదమ్. ౧

ఏకః పదాతి స్సంక్రుద్ధో గదాపాణిః ప్రకమ్పయన్,
పద్భ్యాం మహీం మహారాజ మహాసత్త్వోఽభ్యవర్తత. ౨

తం తథాఽఽయాన్త మాలోక్య గదా మాదాయ సత్వరః,
అవప్లుత్య రథాత్కృష్ణం సిన్ధుం వేలేవ ప్రత్యధాత్. ౩

గదా ముద్యమ్య కారూషో ముకున్దం ప్రాహ దుర్మదః,
దిష్ట్యా దిష్ట్యా భవా నద్య మమ దృష్టిపథం గతః. ౪

త్వం మాతులేయో నః కృష్ణ మిత్రధ్రుఙ్మాం జిఘాంససి,
అతస్త్వాం గదయా మన్ద హనిష్యే వజ్రకల్పయా. ౫

అథ అష్టసప్తతితమోఽధ్యాయః.

సఖీనా మపచితిం కుర్వ న్నిత్యుక్తం విస్తరేణాహ (శిశుపాలస్యేత్యాదినా.) పారోక్ష్య సౌహృదం పరోక్షేణ కర్తవ్యం సుహృత్కృత్యం కుర్వన్ "లక్షణహేత్వో" రితి శతా, కర్తు మిత్యర్థః. వ్యదృశ్యతేత్యుత్తరత్ర సంబన్ధః, కథంభూతః, ఏకః అసహాయః గదా, పాణౌ యస్య సః పద్భ్యాం మహీం ప్రకమ్పయన్ మహత్ సత్త్వం బలం యస్య సః హే మహారాజ. ౧-౨

(త మితి.) తం దన్తవక్త్రం అవలోక్య త్వరయా సహితః సిన్ధుం సముద్రం, వేలేవ తం ప్రత్యధాత్ ప్రతిరురోధ. ౩

(గదా మితి.) కారూషో దన్తవక్త్రః ప్రాహ, తదేవాహ దిష్ట్యేతి, దిష్ట్యా అయమానన్దో జాత ఇత్యర్థః. కోఽసౌ? అద్య దృష్టిపథం భవా న్ప్రాప్త ఇత్యేషః, హే కృష్ణ త్వ మస్మాకం మాతులేయః మాతులస్య పుత్రః సహాఽమిత్ర మితి తాత్పర్యం, తథాఽపి మిత్రేభ్యోఽపి ద్రుహ్యతీతి తథా మాం చ, హన్తుమిచ్ఛసి యత ఏవం భూత, స్తత స్త్వాం, వజ్రతుల్యయా బృహత్యా గదయా హనిష్యే తాడయిష్యామీత్యర్థః. ౪-౫

(సాల్వవధకథారమ్భఘట్టః)

తర్హ్యానృణ్య ముపైమ్యద్య మిత్రాణాం మిత్రవత్సల,
బన్ధురూప మరిం హత్వా వ్యాధిం దేహచరం యథా. ౫

ఏవం రూక్షై స్తుదన్వాక్యైః కృష్ణం తోత్త్రైరివ ద్విపమ్,
గదాయాఽతాడయ న్మూర్ధ్ని సింహవ ద్వ్యనద చ్చ సః. ౬

గదయాఽభిహతోఽప్యాజౌ న చచాల యదూద్వహః,
కృష్ణోఽపి తం మహాగుర్వ్యా కౌమోదక్యా స్తనాన్తరే. ౭

గాఢనిర్భిన్నహృదయ ఉద్వమ న్రుధిరం ముఖాత్,
ప్రసార్య కేశబాహ్వఙ్ఘ్రీ న్ధరణ్యాం న్యపతద్వ్యసుః. ౮

తత స్సూక్ష్మతరం జ్యోతిః కృష్ణ మావిశ దద్భుతమ్,

తర్హి ఏవం చే న్మిత్రవత్సలోఽహం దేహగతం, వ్యాధిమివ మృత్యుసంపాదకం బన్ధురూప మరిం, త్వాం, హత్వా, మిత్రాణా మానృణ్యమృణాభావం, ప్రాప్స్యామి. ౫

(ఏవ మితి.) తోత్త్రై రఙ్కుశైః ద్విపం గజ మివేత్థం రూక్షైః పరుషైః వాక్యైః కృష్ణం తుదన్ వ్యథయన్నివ మూర్ధ్ని గదయా అతాడయత్, తత స్సదన్తవక్త్రి స్సింహవ ద్వ్యనదత్. ౬

(గదయేతి.) యదూద్వహః కృష్ణః ఆజౌ యుద్ధే గదయా తాడితో న చచాల అపి తు, కృష్ణః తం దన్తవక్త్రిం స్తనాన్తరే స్తనమధ్యే కౌమోదక్యా గదయా గాఢం యథా తథా అతాడయ దిత్యనుషఙ్గః. ౭

(ఏవం) తాడితో నిర్భిన్నం హృదయం యస్య సః. ముఖాద్రుధిరం, ఉద్వమన్, కేశాదీ న్ప్రసార్య వ్యసుర్గతప్రాణో ధరణ్యాం, న్యపతత్. ౮

(తతో) దన్తవక్త్రశరీరా త్సూక్ష్మ మణుస్వరూపం పరిత్యక్తప్రకృతిసంబన్ధం జ్యోతిః స్వప్రకాశం జీవస్వరూపం, కృష్ణ మావిశత్, తావదావిశ్య తత స్తత్సాధర్మ్యయుక్తః తత్సార్షదతాం

పశ్యతాం సర్వభూతానాం యథా చైద్యవధే నృప. ౧౦

విదూరథస్తు తద్భ్రాతా భ్రాతృశోకపరిప్లుతః,
ఆగచ్ఛ దసిచర్మభ్యాం నిశ్వసం స్తజ్జిఘాంసయా. ౧౧

తస్య చాపతతః కృష్ణ శ్చక్రేణ క్షురనేమినా,
శిరో జహార రాజేన్ద్ర సకిరీటం సకుణ్డలమ్. ౧౨

ఏవం సౌభం చ సాల్వం చ దన్తవక్త్రం సహానుజమ్,
హత్వా దుర్విషహా నన్యా నీడితస్సురమానవైః. ౧౩

మునిభిస్సిద్ధగన్ధర్వై ర్విద్యాధరమహోరగైః,
అప్సరోభిః పితృగణై ర్యక్షైః కిన్నరచారణైః. ౧౪

ఉద్గీయమానవిజయః కుసుమైరభివర్షితః,
వృతశ్చ వృష్ణిప్రవరై ర్వివేశాలఙ్కృతాం పురీమ్. ౧౫

ప్రాప్త ఇత్యర్థః. యథా సర్వభూతానాం పశ్యతాం సతాం హేనృప చైద్యవధే కృతే, తద్దేహాదావిశత్, తద్వత్. యద్యప్యాత్మజ్యోతిషోఽతిసూక్ష్మత్వాత్సర్వభూతైర్ద్రష్టుం అశక్యం అతీన్ద్రియం చ తథాఽపి స్వస్య పరమపురుషత్వం తయోస్తు శాపాన్తే స్వస్మిన్ప్రవేశం చ సర్వభూతేభ్యః ప్రఖ్యాపయితుం శక్తో భగవాన్ తథా ప్రవేశయామాపేతి విభావయన్తు. ౧౦

(విదూరథ ఇతి.) తస్య దన్తవక్త్రస్య. భ్రాతా. విదూరథః. భ్రాతృవిషయకశోకేన. వ్యాప్తః. ఉచ్ఛ్వసన్. తజ్జిఘాంసయా కృష్ణజిఘాంసయా అసిచర్మభ్యాం ఖడ్గఖేటాభ్యాం. యుక్త ఇతి శేషః. ఆగచ్ఛదభ్యపతత్. ౧౧

క్షురస్యేవ నేమి ర్ధారా. యస్య. తేన చక్రేణ. హే రాజేన్ద్ర. కిరీటాదిసహిత. మాపతత స్తస్య విదూరథస్య. శిరో. జహార చిచ్ఛేదే త్యర్థః. ౧౨

(ఏవ మితి.) అన్యానపి దుర్విషహాన్ సోఢుమశక్యాన్. శత్రూన్ హత్వా. సురాదిభి రీడితః. ఉపగీయమానో. విజయో యస్య సః. వృష్ణిప్రవరైః యదూత్తమైః పరివృతశ్చ. పురీం ద్వారకాం. వివేశ. ౧౩-౧౫

—* బలరామకృతతీర్థయాత్రాసూతవధాదికథారంభఘట్టః *—

ఏవం యోగేశ్వరః కృష్ణో భగవాన్జగదీశ్వరః,
ఈయతే పశుదృష్టీనాం నిర్జితో జయతీతి సః. ౧౬

శ్రుత్వా యుద్ధోద్యమం రామః కురూణాం సహ పాణ్డవైః,
తీర్థాభిషేకవ్యాజేన మధ్యస్థః ప్రయయౌ కిల. ౧౭

స్నాత్వా ప్రభాసే సంతర్ప్య దేవర్షిపితృమానవాన్,
సరస్వతీం ప్రతిస్రోతాం యయౌ బ్రాహ్మణసంవృతః. ౧౮

పృథూదకం బిన్దుసరః త్రికూటం చ సుదర్శనమ్,
విశాలం బ్రహ్మతీర్థం చ చక్రం ప్రాచీం సరస్వతీమ్. ౧౯

ఇత్థం సర్వత్ర విజయినో భగవతః, క్వచిత్పరాజయం వదన్తో మూఢా ఇత్యాహ(ఏవ మితి.) భగవాన్షాడ్గుణ్యపూర్ణః జగతః కృత్స్నస్యే. శ్వరః ప్రశాపితా చ. అనేన పరాజయసంభావనా దూరత ఏవాపాస్తేతి సూచితం, నిర్జితః జరాసన్ధాదిభి రితి శేషః. క్వచిచ్చ జయతీ త్యేవం, పశుదృష్టీనాం మూఢానా, మీయతే. నిర్జితో జయతీతి భ్రాన్తిః రజిత ఏవ జయతీ త్యర్థః. ౧౬

అథ పునః కానిచిద్బలభద్రచేష్టితాన్యనువర్ణయతి (శ్రుత్వేత్యాదినా యావదేకోనాశీతి సమాప్తి) కురూణాం, పాణ్డవైస్సహ యుద్ధోద్యమం యుద్ధాయ యత్నం శ్రుత్వా మధ్యస్థః ఉభయేషా మపి బాన్ధవత్వాఽవిశేషాదుభయమధ్యస్థస్తటస్థ ఇతి యావత్. హేతుగర్భమిదం, అతః, పుణ్యతీరస్నాన యాత్రావ్యాజేన ప్రయయౌ. ౧౭

(స్నాత్వేతి.) ప్రతి ప్రత్యక్ స్రోతః ప్రవాహో యస్యాః. స్తాం. సరస్వతీం ప్రత్యక్సరస్వతీం, యయౌ ఇత్యర్థః. ౧౮

తతః పృథూదకాదీని తీర్థవిశేషాణి యయౌ ఇతి సంబన్ధః, తత్ర చక్రం చక్రతీర్థం ప్రాచీం సరస్వతీం త్రివేణీ మిత్యర్థః. ౧౯

యమునామనుయాన్యేవం గఙ్గామను చ భారత,
జగామ నైమిశం యత్ర ఋషయ స్సత్ర మాసతే. ౨౦

త మాగత మభిప్రేత్య మునయో దీర్ఘసత్రిణః,
అభినన్ద్య యథాన్యాయం ప్రణమ్యోత్థాయ చార్చయన్. ౨౧

సోఽర్చిత స్సపరీవారః కృతాసనపరిగ్రహః,
రోమహర్షణ మాసీనం మహర్షే శ్శిష్యమైక్షత. ౨౨

అప్రత్యుత్థాయినం సూతమకృతప్రహ్వాణాఞ్జలిమ్,
అధ్యాసీనం చ తా న్విప్రాం శ్చుకోపోద్వీక్ష్య మాధవః. ౨౩

కస్మా దసా విమా న్విప్రా నధ్యా స్తే ప్రతిలోమజః,
ధర్మపాలాం స్తథైవాస్మా న్వధ మర్హతి దుర్మతిః. ౨౪

తతో యమునా మను యాని తీర్థాని గఙ్గామను చ యాని, తాని సర్వాణి సాదరం యథా తథా, నారద మితి పాఠే తదాఖ్యతీర్థం నైమిశం చ జగామేతి సంబన్ధః. నైమిశం విశినష్టి యత్రేతి. యత్ర నైమిశే, సత్ర, మాసతే అనుతిష్ఠన్తి ఋషయః శౌనకాదయః. ౨౦

(త మితి.) తం బలభద్ర మాగత మభిప్రేత్య దృష్ట్వేత్యర్థః. దీర్ఘం సహస్రసమం సత్ర మేషామస్తీతి తథా తే, మునయః యథాన్యాయమ్, మర్చయన్నర్చితవన్తః. ౨౧

(స ఇతి.) కృతః ఆసనపరిగ్రహో యేన స రామః, రోమహర్షణ మైక్షత, ఇతి సంబన్ధః, కథంభూతః మాసీన ముపవిష్టం మహామునే ర్బాదరాయణస్య, శిష్యమ్. ౨౨

అప్రత్యుత్థాయినం ప్రత్యుత్థాన మకృతవన్తం, తం సూతం, ప్రతిలోమజం, న కృతం ప్రహ్వాణం ప్రణామః అఞ్జలిశ్చ యేన తం, తాన్ విప్రాన్, అధ్యాసీనం విప్రేభ్యోప్యుచ్చాసనాసీన మిత్యర్థః, మాధవో రామః చుకోప సకోపం ప్రాహేత్యర్థః. ౨౩

తదేవాహ (కస్మా దితి.) విప్రా నధ్యాస్తే విప్రేభ్యోప్యుచ్చాసన మధితిష్ఠతీత్యర్థః. ప్రతిలోమజ ఇత్యనేన తదనర్హత్వముపపాదితమ్. తథా ధర్మం పాలయన్తీతి తథా, తాన్, అస్మానప్యధ్యాస్తే. అతోఽయం, దుర్మతిః వధమర్హతి. ౨౪

(బలరామకృతతీర్థయాత్రాసూతవధాదికథారంభఘట్టః)

ఋషే ర్భగవతో భూత్వా శిష్యోఽధీత్య బహూని చ,
సేతిహాసపురాణాని ధర్మశాస్త్రాణి సర్వశః. ౨౧

అదాన్తస్యావినీతస్య వృథా పణ్డితమానినః,
న గుణాయ భవన్తి స్మ నటస్యేవాజితాత్మనః. ౨౨

ఏతదర్థో హి లోకేఽస్మిన్నవతారో మయా కృతః,
వధ్యా హి ధర్మధ్వజిన స్తే హి పాతకినోఽధికాః. ౨౩

ఏతావ దుక్త్వా భగవా న్నివృత్తోఽసద్వధాదపి,
భావిత్వాత్తం కుశాగ్రేణ కరస్థే నాహన త్ప్రభుః. ౨౪

హా హేతి వాదిన స్సర్వే మునయః ఖిన్నమానసాః,
ఊచు స్సఙ్కర్షణం దేవ మధర్మ స్తే కృతః ప్రభో. ౨౫

అజానన్నధ్యాస్త ఇత్యత ఆహ (ఋషే రితి) ఋషేర్భగవతో బాదరాయణస్య శిష్యో భూత్వా బహూనీతిహాసాదీని. సర్వశః కార్త్స్న్యేనాధీత్య చ దమవినయాదిరహితస్య వృథా. పణ్డిత మాత్మానం మన్యమానస్య గుణాయ. న భవన్తి ఇతిహాసాద్యధ్యయనాదీనీతి శేషః. కిన్తు దోషాయైవేతి భావః. అదాన్తస్యేత్యాదివిశేషణైః నాస్యాజ్ఞానకృతమన్యాసనాదిస్థానం. అపి త్వహంకారప్రయుక్త మితి సూచ్యతే. ౨౧-౨౨

విప్రానధ్యాస్తామన్యద్వా కరోతు కిం తవేత్యత ఆహ (ఏతదర్థ ఇతి.) కోఽసావర్థః ధర్మధ్వజినః ఉత్తమవేషధారిణో వధ్యా, ఇత్యేషః. కుతః? హి యస్మా త్తే ధర్మధ్వజినః అధికాః. పాతకినః, అతో దుష్కృద్వినాశార్థ మవతీర్ణేన మయైవంవిధా అవశ్యం వధ్యా ఇత్యర్థః. ౨౩

(ఏతావ దితి.) అసతాం, వధా, న్నివృత్తోఽపి. భగవాన్రామః. భావిత్వాత్ భవితవ్యస్య కేనాప్యపరిహార్యత్వాత్. తం రోమహర్షణం కుశాగ్రేణా. హనత్. ౨౪

(హా హేతి) ఖిన్నం మానసం యేషాం తే, ఊచుః. ఉక్తిమేవాహ అధర్మ ఇత్యాదినా పాదత్రయేణ. తే త్వయా అధర్మః, కృతః. ౨౫

అస్య బ్రహ్మాసనం దత్తమస్మాభిర్యదునన్దన,
ఆయుశ్చాత్మాక్లమం తావద్యావత్సత్రం సమాప్యతే. ౩౦

అజానతో వా చరితస్త్వయా బ్రహ్మవధో యథా,
యోగేశ్వరస్య భవతో నామ్నాయోఽపి నియామకః. ౩౧

యద్యేతద్బ్రహ్మహత్యాయాః పావనం లోకపావన,
చరిష్యతి భవాన్లోకసఙ్గ్రహో నాన్యచోదితః. ౩౨

శ్రీరామ ఉవాచ—

చరిష్యే వధనిర్వేశం లోకానుగ్రహకామ్యయా,
నియమః ప్రథమే కల్పే యావాన్స తు విధీయతామ్. ౩౩

అధార్మికప్రతిలోమజవధః కోఽయ మధర్మ ఇత్యత ఆహుః (అస్యేతి.) హే యదునన్దన, అస్య రోమహర్షణ స్యాస్మాభిః బ్రహ్మాసనం, యావద్యావతా కాలేన, సత్రం, సమాప్యతే, తావ, దాత్మనో దేహస్య, న క్లమః శ్రమో యస్మిన్ తదాయుశ్చ, దత్తం. పురాణవక్త్రే బ్రాహ్మణాయ దేయం యస్మాన్న ప్రత్యర్థ్యతే తద్బ్రహ్మాసనమ్. ౩౦

(అజానతేతి.) అత త్వయా అజానతేవ ఆచరితం కృతం యథా బ్రహ్మవధో బ్రహ్మహత్యా తద్వత్ బ్రహ్మహత్యాసదృశం పాపం కృత మిత్యర్థః. నను బ్రహ్మవధాదపి కిం మమేశ్వరస్యే త్యత ఆహ యోగేశ్వరస్యేతి సార్ధేన. యద్యపి యోగేశ్వరస్యావద్యాస్పర్శోపయుక్తయోగ నిర్వాహకస్య అకర్మవశ్యస్య తవ "బ్రాహ్మణో న హన్తవ్య" ఇత్యాదిలక్షణ ఆమ్నాయోఽపి న నియామకః యద్యపి త్వం న విధివశ్య ఇత్యర్థః. ౩౧

తథాపి హే లోకపావన, బ్రహ్మహత్యాయాః పావనం ప్రాయశ్చిత్తం చరిష్యతి చరత్యను తిష్ఠత్వి త్యర్థః. కిమర్థ మిత్యతఆహ—న, అన్యైర్నోచితః స్వయమేవ యది భవాన్ చరిష్యతి తర్హి లోకసంగ్రహః స్యా దిత్యర్థః. "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ" ఇత్యుక్తరీత్యా లోకా నమశిక్షితుం చరేతి భావః. ౩౨

ఏవ ముక్తః ప్రాహ రామః (చరిష్య ఇతి.) లోకానుగ్రహకామ్యయా లోకానుజిఘృక్షయా, వధస్య నిర్వేశం ప్రాయశ్చిత్తం చరిష్యే. ప్రథమే కల్పే ముఖ్యపక్షే యావాన్నియమః సతు విధీయతాం ముఖ్యప్రాయశ్చిత్త ముపదిశతా మిత్యర్థః. ౩౩

(బలరామకృతతీర్థయాత్రాసూతవధాదికథాసంఘట్టః)

దీర్ఘమాయుః కిలైతస్య సత్వమిన్ద్రియ మేవ చ.
ఆశాసితం యద్యుగపత్సాధయే యోగమాయయా. ౩౪

ఋషయ ఊచుః—

శస్త్రస్య తవ వీర్యస్య మృత్యో రస్మాక మేవ చ,
యథా భవే ద్వచ స్సత్యం తథా రామ విధీయతామ్. ౩౫

రామ ఉవాచ—

ఆత్మా వై పుత్ర ఉత్పన్న ఇతి వేదానుశాసనమ్,
తస్మాదస్య భవే ద్వక్తా ఆయురిన్ద్రియసత్వవాన్. ౩౬

కిం వః కామో మునిశ్రేష్ఠా బ్రూతాహం కరవాణ్యథ,

కించ (దీర్ఘ మితి.) అస్య రోమహర్షణస్య దీర్ఘ మాయు స్సత్వం బలమిన్ద్రియ పాటవాత్మకం అన్యచ్చ యద్భవద్భి రాశాసితం అపేక్షితం తత్సర్వం. బ్రూత యోగమాయయా ఆశ్చర్యశక్త్యా అహం తత్సర్వం సాధయే. ౩౪

ఇత్థముక్తాః ప్రాహు ర్మునయః (శస్త్రస్యేతి.) శస్త్రస్య త్వత్ప్రియుక్తకుశాగ్రరూపస్య తవ వీర్యస్య చ మృత్యోః రోమహర్షణమరణస్య చ యథా సత్యత్వం యథా చాస్మాకం వచః యావత్సత్రం త్వం దీర్ఘాయుష్మాన్ పురాణవక్తా భవేత్యేవంవిధం వచః సత్యం భవే త్తథా, హే రామ, విధీయతాం క్రియతా మిత్యర్థః. ౩౫

శస్త్రాదీనాం సత్యత్వం సంపాదయన్నాహ రామః (ఆత్మావా ఇతి.) "అఙ్గాదఙ్గాత్సం భవసి హృదయాదధిజాయసే ఆత్మా వై పుత్రనామాఽసి సజీవ శరదశ్శతం" ఇత్యాది, వేదానుశాసనం వేదవాక్యం. తస్మాదస్య పుత్ర ఉగ్రశ్రవాః భవతాం పురాణవక్తా భవేత్ ఆయురాదిమాంశ్చ భవేత్ అతస్సాక్షాద్రోమహర్షణస్యాజీవనాదస్త్రస్య మృత్యోశ్చ సత్యతా పుత్రరూపేణ చాయురాదిసిద్ధే ర్భవద్వచనస్యాపి సత్యతాస్యా దితి భావః. ౩౬

కించ బ్రహ్మదణ్డార్థం యుష్మదపేక్షితం కథయత, తదహం కరిష్యామీత్యత ఆహ (కిం వః కామ ఇతి.) హే మునిశ్రేష్ఠాః వో యుష్మాకం కిం కామః యద్విషయః కామో వర్తతే, తం.

అజానత స్త్వపచితిం యథావచ్ఛి న్త్యతాం బుధాః. ౩౭

ఇల్వలస్య సుతో ఘోరః బల్వలో నామ దానవః,
స దూషయతి న స్సత్ర మేత్య పర్వణి పర్వణి. ౩౮

తం పాపం జహి దాశార్హ తన్నశ్శుశ్రూషణం పరమ్,
పూయశోణితవిణ్మూత్రసురామాంసాభివర్షిణమ్. ౩౯

తతశ్చ భారతం వర్షం పరీత్య సుసమాహితః,
చరిత్వా ద్వాదశాన్మాసాం స్తీర్థస్నాయీ విశుధ్యసే. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
అష్టసప్తతితమోఽధ్యాయః.

త్రాత అథానన్తరం, బ్రహ్మదణ్డం గృహీత్వా, అపచితిం నిష్కృతిం అజానతో, మమ హే బుధాః, యథావ దపచితి శ్చిన్త్యతాం విధీయతామ్. ౩౭

ఇత్థముక్త్వాస్త్వాపదపేక్షితం కథయన్తి (ఇల్వలస్యేతి.) దానవో, వర్తత ఇతి శేషః. స బల్వలః ప్రతిపర్వాగత్య, సత్రం, దూషయతి. ౩౮

తం బల్వలం, జహి మారయ, తదేవ, నోఽస్మాకం, పరముత్కృష్టం, శుశ్రూషణం, తం కథంభూతం?, పూయాదీ న్యభివర్షతీతి తథా, తం తత్ర, పూయం హేయమ్. ౩౯

తత స్తద్వధానన్తరం, భారతం, వర్షం, పరీత్య ప్రదక్షిణీకృత్య, సుసమాహితో రాగద్వేషాదిరహితః, తీర్థస్నాయీ సన్, ద్వాదశ మాసాం, శ్చరిత్వా, విశుధ్యసే శుద్ధో భవిష్యసి, చరిత్వేత్యస్య కృచ్ఛ్రాణీత్యాది ర్వా. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం,
దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే, అష్టసప్తతితమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనాశీతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ పర్వణ్యుపావృత్తే ప్రచణ్డః పాంసువర్షణః,
భీమో వాయు రభూ ద్దాజ న్పూయగన్ధశ్చ సర్వశః. ౧

తతోఽమేధ్యమయం వర్షం పల్వలేన వినిర్మితం,
అభవద్యజ్ఞశాలాయాం సోఽన్వదృశ్యత శూలధృత్. ౨

తం విలోక్య బృహత్కాయం భిన్నాఞ్జనచయోపమమ్,
తప్తతామ్రశిఖాశ్మశ్రుం దంష్ట్రోగ్రభ్రుకుటీముఖమ్. ౩

సస్మార ముసలం రామః పరసైన్యవిదారణమ్,
హలం చ దైత్యదమనం తే తూర్ణ ముపతస్థతుః. ౪

అథ ఏకోనాశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ పల్వలవధం వక్తుం తద్దుశ్చేష్టితం ప్రస్తౌతి (తత ఇతి.) పర్వణ్యుపావృత్తే ప్రాప్తే సతి, ప్రచణ్డో విష్ణుః, పాంసూ న్వర్షతీతి తథా, భయఙ్కరో, దుర్గన్ధో, వాయు రభూత్ ఉదభూత్. ౧

తతః అమేధ్యమయు మితి చ్ఛేదః. స పల్వలః శూలం ధరతీతి తథా, అన్వదృశ్యత. ౨

(త మితి.) తం పల్వల మవలోక్య రామః పరసైన్యం విదారయతీతి తథా తం ముసలం దైత్యాన్ దమయతి నాశయతీతి తథా తద్ధలం చ సస్మారేతి సంబన్ధః. తం కథంభూతం? బృహత్ కాయశ్శరీరం యస్య భిన్నో విదీర్ణోఽఞ్జనచయః ఉపమా యస్య త మతికృష్ణ మిత్యర్థః. తప్తతామ్రవచ్ఛిఖాశ్మశ్రూణి చ, యస్య తం దంష్ట్రాభి రుగ్రం భ్రుకుటీయుతం ముఖం యస్య తం తౌ హలముసలౌ తూర్ణం తదైవోపతస్థతుః సన్నిహితౌ బభూవతుః. ౩—౪

(113)

తమాకృష్య హలాగ్రేణ బల్వలం గగనే చరం,
ముసలేనాహనత్క్రుద్ధో మూర్ధ్ని బ్రహ్మద్రుహం బలః. ౬

సోఽపతద్భువి నిర్భిన్నలలాటోఽసృక్సముత్సృజన్,
ముఞ్చన్నార్తస్వరం శైలో యథా వజ్రహతోఽరుణః. ౭

సంస్తుత్య మునయో రామం ప్రయుజ్యావితథాశిషః,
అభ్యషిఞ్చన్మహాభాగ వృత్రఘ్నం విబుధా యథా. ౮

వైజయన్తీం దదుర్మాలాం శ్రీధామామ్లానపఙ్కజామ్,
రామాయ వాససీ దివ్యే దివ్యాన్యాభరణాని చ. ౯

అథ తైరభ్యనుజ్ఞాతః కౌశికీమేత్య బ్రాహ్మణైః,
స్నాత్వా సరోవరమగాద్యతః సరయురాస్రవత్. ౧౦

(తమితి.) గగనే చరన్తం బల్వలం, హలాగ్రేణాకృష్య బలో రామః క్రుద్ధో మూర్ధ్ని ముసలేనాహనత్ తాడయామాస. తత్ర హేతుత్వేన బల్వలం విశినష్టి - బ్రహ్మద్రుహం బ్రహ్మ బ్రాహ్మణకులం తస్మై ద్రుహ్యతీతి తథా తమ్. ౬

(స ఇతి.) నిర్భిన్నం లలాటం యస్య సః బల్వలః అసృగ్రుధిర ముత్సృజన్ ఆర్తస్వరం ముఞ్చంశ్చ భూమావపతత్ యథా అరుణః గైరికాదిధాతుభి రితి శేషః. ఉపమేయే తు రుధిరేణారుణః వజ్రేణాహతః పర్వతః పపాత తద్వత్. ౭

(సంస్తుత్యేతి.) అవితథాః తాః ఆశిషః ప్రయుజ్య ఆశీర్వాదాన్ కృత్వే త్యర్థః. హేమహాభాగ అభ్యషిఞ్చన్ స్నాపయామాసుః, యథా విబుధాః దేవాః వృత్రఘ్నమిన్ద్రం తద్వత్. ౮

(వైజయన్తీమితి.) శ్రియో ధామాస్య మ్లానాని పఙ్కజాని యస్యాం తాం వైజయన్తీం నామ మాలాం దివ్యే వస్త్రే దివ్యాన్యాభరణాని చ దదుః. ౯

(అథేతి.) తైర్మునిభిః బ్రాహ్మణైస్సహ కౌశికీం నదీ మాగత్య తత్ర స్నాత్వా తత స్సరోవర మగాత్ కిం తత్సర స్తత్రాహ యతస్సరసః సరయూ రాస్రవత్ ఉదగాత్. ౧౦

(బలరామకృతతీర్థయాత్రాసూతవధాదికథారంభఘట్టః)

అనుస్రోతేన సరయూం ప్రయాగముపగమ్య సః,
స్నాత్వా సన్తర్ప్య దేవాదీ న్జగామ పులహాశ్రమమ్. ౧౦

గోమతీం గణ్డకీం స్నాత్వా విపాశాం శోణ ఆప్లుతః.
గయాం గత్వా పితౄనిష్ట్వా గఙ్గాసాగరసఙ్గమమ్. ౧౧

ఉపస్పృశ్య మహేన్ద్రాద్రౌ రామం దృష్ట్వాఽభివాద్య చ.
సప్త గోదావరీం వేణీం పమ్పాం భీమరథీం తతః. ౧౨

స్కన్దం దృష్ట్వా యయౌ రామ శ్శ్రీశైలం గిరిశాలయమ్. ౧౩

ద్రవిడేషు మహాపుణ్యం దృష్ట్వాద్రిం వెంకటాచలమ్,
కామకోటిం పురీం కాఞ్చీం కావేరీం చ సరిద్వరామ్. ౧౪

శ్రీరఙ్గాఖ్యం మహాపుణ్యం యత్ర సన్నిహితో హరిః,
ఋషభాద్రిం హరేః క్షేత్రం దక్షిణాం మధురాం తథా. ౧౫

సముద్రసేతుమగమన్మహాపాతకనాశనమ్.
తత్రాయుతమదాద్ధేనూర్బ్రాహ్మణేభ్యో హలాయుధః. ౧౬

సరయూమనుస్రోతేన అనులోమేన సబలభద్రః పులహాశ్రమం సాలగ్రామక్షేత్రం గోమత్యాం గణ్డక్యాం విపాశాయాం చ స్నాత్వా శోణేచ నదే ఆప్లుతః స్నాతః, పితౄన్ పితామహాదీ నిష్ట్వా సంపూజ్య మనసా ఆరాధ్యే త్యర్థః. జీవత్పితృకత్వాచ్ఛ్రాద్ధాదికాభావాత్ యద్యపి జీవత్పితృకైః గయా న గన్తవ్యేతి వదన్తి తథాప్యత ఏవ వచనాత్తీర్థయాత్రావ్యాజేన గన్తవ్యా న తు శ్రాద్ధార్థ మిత్యవగమ్యతే. గఙ్గాసాగరసఙ్గమం గత్వా ఉపస్పృశ్య తత్ర స్నాత్వా. క్త్వాప్రత్యయాన్తానాం సముద్రసేతుమగమదిత్యుపరిష్టా దన్వయః. గిరిశస్య రుద్రస్యాలయం శ్రీశైలం శ్రీపర్వతం కాఞ్చీపురీం సరిద్వరాం కావేరీం యత్ర హరి స్సన్నిహిత స్తచ్ఛ్రీరఙ్గాఖ్యం మహాపుణ్యావహం క్షేత్రం ఋషభాద్రిం వనగిరిం. తద్విశేషణం హరేః క్షేత్ర మితి (తత్రేతి.) తత్ర సముద్రసేతౌ అయుతం ధేనూః దదౌ. ౧౦—౧౬

కృతమాలాం తామ్రపర్ణీం మలయం చ కులాచలమ్,
తత్రాగస్త్యం సమాసీనం నమస్కృత్యాభివాద్య చ.

యోజితస్తేన చాశీర్భిరనుజ్ఞాతో గతోఽర్ణవమ్,
దక్షిణం తత్ర కన్యాఖ్యాం దుర్గాం దేవీం దదర్శ సః. ౧౮

తతః ఫల్గున మాసాద్య పఞ్చాప్సరసముత్తమమ్,
విష్ణుస్సన్నిహితో యత్ర స్నాత్వాఽస్పర్శ ద్గవాం శతమ్. ౧౯

తతోఽభివ్రజ్య భగవాన్ కేరళాన్ చ త్రిగర్తకాన్,
గోకర్ణాఖ్యం శివక్షేత్రం సాన్నిధ్యం యత్ర ధూర్జటేః. ౨౦

ఆర్యాం ద్వైపాయనీం దృష్ట్వా శూర్పారక మగాద్బలః,
తాపీం పయోష్ణీం నిర్విన్ధ్యా ముపస్పృశ్యాథ దణ్డకాన్. ౨౧

ప్రవిశ్య రేవా మగమ ద్యత్ర మాహిష్మతీ పురీ,
మనుతీర్థ ముపస్పృశ్య ప్రభాసం పునరాగమత్. ౨౨

(కృతమాలా మితి.) అగమదిత్యనుషఙ్గః. శేషో వా తత్ర మలయపర్వతే తేనాగస్త్యేన ఆశీర్భి ర్యోజితః దక్షిణ మర్ణవం గతః, తత్రార్ణవసమీపే. కన్యాఖ్యాం కన్యాకుమార్యాఖ్యాం దుర్గాం దేవీం దదర్శ, స బలరామః. ౧౭—౧౮

(తత ఇతి.) ఫల్గునమనన్తపురం ప్రాప్య ఉత్తమం, పఞ్చాప్సరసం నామ సరః సమాసాద్య. తద్విశినష్టి - యత్ర పఞ్చాప్సరసే విష్ణు స్సన్నిహితః తత్ర స్నాత్వా గవా మయుత మస్పర్శ దదా వీత్యర్థః. ౧౯

భగవాన్రామః కేరళాదీన్ దేశాన్ యత్ర ధూర్జటే శ్శివస్య సాన్నిధ్యం తద్గోకర్ణాఖ్యం శివాభిమానిక్షేత్రమ్. ౨౦

ద్వీపమయనం యస్యాస్తా మార్యా మమ్బికాం దృష్ట్వా శూర్పారకం క్షేత్రం జగామ (తాపీ మితి.) ఉపస్పృశ్య తాప్యాదిషు స్నాత్వా. అథ దణ్డకాఖ్యమరణ్యం ప్రవిశ్య. తతో రేవాం నర్మదా మగమత్, యత్ర రేవాతీరే మాహిష్మతీపురీ వర్తతే, తాం రేవా మిత్యర్థః. ౨౧—౨౨

(బలరామకృతతీర్థయాత్రాసూతవధాదికథారంభఘట్టః)

శ్రుత్వా ద్విజైః కథ్యమానం కురుపాణ్డవసంయుగే,
సర్వరాజన్యనిధనం భారం మేనే హృతం భువః. ౨౩

సభీమదుర్యోధనయో ర్గదాభ్యాం యుధ్యతో ర్మృధే,
వారయిష్యన్వినశనం జగామ యదునన్దనః. ౨౪

యుధిష్ఠిరస్తు తం దృష్ట్వా యమౌ కృష్ణార్జునావపి,
అభివాద్యాభవం స్తూష్ణీం కిం వివక్షురిహాఽఽగతః. ౨౫

గదాపాణీ ఉభౌ దృష్ట్వా సంరబ్ధౌ విజయైషిణౌ,
మణ్డలాని విచిత్రాణి చరన్తావిద మబ్రవీత్. ౨౬

యువాం తుల్యబలౌ వీరౌ హే రాజన్ హే వృకోదర,
ఏకం ప్రాణాధికం మన్య ఉతైకం శిక్షయాఽధికమ్. ౨౭

(శ్రుత్వేతి.) తత్ర ద్విజైః కథ్యమానం సర్వేషాం బహూనాం రాజ్ఞాం నిధనం నాశం శ్రుత్వా భువో భారం హృతం భగవతేతి శేషః, మేనే అమన్యత. ౨౩

(స ఇతి.) స యదునన్దనో రామః మృధే యుద్ధే యుధ్యతో స్సతోః, తౌ, వారయిష్యన్ వారయితుం వినశనం కురుక్షేత్రం జగామ. ౨౪

(యుధిష్ఠిర ఇతి.) తం రామం దృష్ట్వా యమౌ తత్సమీప మితి శేషః. తథా కృష్ణార్జునావపి యయతుః. తే త మభివాద్య కిం వక్తుమిచ్ఛు రిహాగత ఇతి సంశయానాః తూష్ణీమభవన్. ౨౫

ఉభౌ భీమదుర్యోధనౌ దృష్ట్వా ఇత్థం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్, కథంభూతౌ? క్రుద్ధౌ సంరబ్ధౌ విజయమాకాంక్షన్తౌ విచిత్రాణి మణ్డలాని గతిభేదాన్ చరన్తౌ కుర్వన్తౌ. ౨౬

ఉక్తిమేవాహ (యువా మితి.) హే రాజన్ దుర్యోధన, ఏకం భీమం, ప్రాణాధికం మన్యే. ఉతైకమేకం తు దుర్యోధనం శిక్షయాఽధికం మన్యే. ౨౭

తస్మా దేకతరస్యేహ యువయో స్సమవీర్యయోః,
న లక్ష్యతే జయోఽన్యో వా విరమత్వఫలో రణః. ౨౮

న తద్వాక్యం జగృహతు ర్బద్ధవైరౌ నృపాత్మజౌ,
అనుస్మరన్తా వన్యోన్యం దురుక్తం దుష్కృతాని చ. ౨౯

దిష్టం తదనుమన్వానో రామో ద్వారవతీం యయౌ.
ఉగ్రసేనాదిభి స్ప్రీతైర్జ్ఞాతిభి స్సముపాగతః. ౩౦

తం పున ర్నైమిశం ప్రాప్త మృషయోఽయాజయన్ముదా.
క్రత్వఙ్గం క్రతుభి స్సర్వై నివృత్తాఖిలవిగ్రహమ్. ౩౧

తేభ్యో విశుద్ధవిజ్ఞానం భగవాన్వ్యతర ద్విభుః,
యేనైవాత్మన్యదో విశ్వ మాత్మానం విశ్వగం విదుః. ౩౨

తస్మా త్తుల్యవీర్యయోః యువయో రన్యతరస్య విజయః అన్యః పరాజయో భవిష్యతీతి న లక్ష్యతే, అతో నిష్ఫలో రణః సంగ్రామః, విరమతు శామ్యతు. ౨౮

(నేతి.) నృపాత్మజౌ భీమదుర్యోధనౌ ఇత్థ ముక్తావపి తస్య రామస్య వాక్యం, న జగ్రాహతుః, తత్ర హేతు ర్బద్ధవైరౌ. తత్రాపి హేతు రన్యోన్యం, దురుక్తం దుశ్చేష్టితాని చ స్మరన్తౌ. ౨౯

(దిష్ట మితి.) రామః తత్స్వవాక్యాగ్రహణం దిష్టం తయోః ప్రాచీనకర్మప్రయుక్తం మన్వాన స్తూష్ణీం ద్వారవతీం పురీం యయౌ. ప్రీతై స్సర్వసంపత్సమృద్ధై రుగ్రసేనాదిభి స్సఙ్గతో, బభూవ. ౩౦

(త మితి.) తం బలభద్రం నివృత్తాఖిలవిరోధం క్రత్వఙ్గైస్సహ క్రతుభిః అయాజయన్, క్రత్వఙ్గ మితి పాఠే యజ్ఞశరీరకం పరమాత్మానమ్. ౩౧

(తేభ్య ఇతి.) భగవాన్రామ, స్తేభ్యః ఋషిభ్యః విశుద్ధం విపర్యయసంశయాదిరహితం, విజ్ఞానం వ్యతరత్, అదాత్, ఉపదిదేశేత్యర్థః. కిం తజ్జ్ఞానం? యద్వ్యతర దిత్యత ఆహ యేనైవేతి, యేన జ్ఞానేన, ఆత్మని పరమాత్మన్యాధారభూతే, విశ్వ మాత్మానం చ విశ్వగం విశ్వం గచ్ఛతి వ్యాప్య తిష్ఠతీతి తథాభూతం, విదు స్సాక్షాత్కుర్యు, స్తథావిధం జ్ఞానం వ్యతర దిత్యర్థః. ౩౨

(బలరామకృతతీర్థయాత్రాసూతవధాదికథారంభఘట్టః)

సపత్న్యవభృథస్నాతో జ్ఞాతిబన్ధుసుహృద్వృతః,
రేజే స్వజ్యోత్స్నయేవేన్దు స్సువాసా స్సుష్ఠ్వలఙ్కృతః. ౩౩

ఈదృగ్విధాన్యనేకాని బలస్య బలశాలినః,
అనన్తస్యాప్రమేయస్య మాయా మర్త్యస్య సన్తి హి. ౩౪

యోఽనుస్మరేత రామస్య కర్మాణ్యద్భుతకర్మణః,
శృణ్వన్ గృణన్ననన్తస్య విష్ణో స్స దయితో భవేత్. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే,
ఏకోనాశీతితమోఽధ్యాయః.

స్వజ్యోత్స్నయా చన్ద్ర ఇవ రేజే జ్యోత్స్నాస్థానీయా స్వపత్నీ. చన్ద్రస్థానీయ స్తు రామః. అనపాయిత్వా చ్ఛుభ్రవర్ణత్వాచ్చ. ౩౩

రామస్య చేష్టితాని సాకల్యేన వక్తుం న శక్యానీత్యభిప్రయన్నాహ (ఈదృగ్విధానీతి.) అనన్తస్యానన్తావతారరూపస్యాప్రమేయస్య అనఙ్ఖ్యాతకల్యాణగుణస్య మాయామర్త్యస్య స్వసంకల్పపరిగృహీతమనుష్యజన్మనః. ౩౪

ఉపవర్ణితబలభద్రచేష్టితశ్రవణాదిఫలమాహ - అద్భుతాని కర్మాణి యస్య తస్యానన్తస్య తదవతారరూపస్య, బలదేవస్య కర్మాణి యః పుమాన్ శృణ్వన్ సతి వక్తరి గృణన్ కథయన్ సతి శ్రోతరి కీర్తయన్, ఉభయో రభావే అనుస్మరేచ్చ స విష్ణో ర్దయితో విరతిశయప్రియో భవేత్. ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వాప్త్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, ఏకోనాశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ అశీతితమోఽధ్యాయః

—— * కుచేలోపాఖ్యానమ్ * ——

రాజోవాచ.—

భగవన్యాని చాన్యాని ముకున్దస్య మహాత్మనః,
వీర్యాణ్యనన్తవీర్యస్య శ్రోతు మిచ్ఛామహే ప్రభో. ౧

కోను శ్రుత్వాఽసకృద్బ్రహ్మ న్నుత్తమశ్లోకసత్కథాః,
విరమేత విశేషజ్ఞోఽవిషణ్ణః కామమార్గణైః. ౨

సా వాగ్యయా తస్య గుణా న్గృణీతే కరౌ చ తత్కర్మకరౌ మనశ్చ,
స్మరేద్వసన్తం స్థిరజఙ్గమేషు శృణోతి తత్పుణ్యకథా స్సకర్ణః. ౩

అథ అశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ భగవతో భక్తానుగ్రహం బ్రహ్మణ్యత్వాద్యాత్మకం కుచేలవృత్తాన్తం ప్రవక్ష్యన్ తావ త్తద్విషయకం రాజ్ఞః ప్రశ్నమాహ సూతః (భగవన్నితి.) హే భగవన్ శుక, అనన్తస్యా పరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్య మహాత్మనో భక్తానుకమ్పినో ముకున్దస్య, యాని వీర్యాణి ప్రభావ సూచకాని కర్మాణి తాని, శ్రోతుమిచ్ఛామహే ప్రభో వక్తుం సమర్థేతి భావః. ౧

బహుధా శ్రుతవతోఽపి కుత స్తవ న విరక్తి రుదేతీత్యత ఆహ (కోన్వితి.) హే బ్రహ్మన్ ఉత్తమశ్లోకస్య, సత్కథాః, అసకృదపి శ్రుత్వా, కామమార్గణై ర్విషయాన్వేషణైః, అవిషణ్ణః విషాదమప్రాప్తః విశేషజ్ఞో రసజ్ఞశ్చ చేత్కోవా పుమా న్విరమేత, భగవత్కథాశ్రవణా దితి శేషః. సారజ్ఞశ్చే న్నకోపి విరమేతేత్యర్థః, యద్వా కామమార్గణై ర్విషణ్ణః, నిర్వేదం ప్రాప్తః. ౨

భగవద్గుణవర్ణనాదిరూపయుక్తానా మేవ వాగాదీన్ద్రియాణాం సాఫల్య మన్యథా వైయర్థ్య మేవేత్యాహ (నేతి.) యా, అనన్తస్య, గుణాన్ గృణీతే వర్ణయతి, సైవ వా క్సఫలేత్యర్థః, విపర్యయే "జిహ్వాఽసతీదార్దురికేవ" త్యాది ద్వితీయస్కన్ధోక్తోఽనుసన్ధేయః, తస్య భగవతః, కర్మా రాధనాత్మకం కురుత ఇతి తథా తావేవ కరౌ హస్తౌ, స్థావరేషు జఙ్గమేషు చ అన్తరాత్మతయా వసన్తం భగవన్తం య త్స్మరే త్తదేవ మనః య, స్తస్య పుణ్యాః కథాః, శృణోతి స ఏవ కర్ణః శ్రోత్రమ్. ౩

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

శిరస్తు తస్యోభయలిఙ్గమానమేత్తదేవ యత్పశ్యతి తద్ధి చక్షుః,
అఙ్గాని విష్ణోరథ తజ్జనానాం పాదోదకం యాని భజన్తి తాని. ౪

శ్రీసూత ఉవాచ—

విష్ణురాతేన సంపృష్టో భగవాన్బాదరాయణిః,
వాసుదేవే భగవతి నిమగ్నహృదయోఽబ్రవీత్. ౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

కృష్ణస్యాసీత్సఖా కశ్చిద్బ్రాహ్మణో బ్రహ్మవిత్తమః,
విరక్త ఇన్ద్రియార్థేషు ప్రశాన్తాత్మా జితేన్ద్రియః.
యదృచ్ఛయోపపన్నేన వర్తమానో గృహాశ్రమీ. ౬

తస్య భార్యా కుచేలస్య క్షుత్క్షామా చ తథావిధా,
పతివ్రతా పతిం ప్రాహ మ్లాయతా వదనేన సా. ౭

ఉభయం చరాచరాత్మకం జగత్, లిఙ్గం శరీరం యస్య తం. విభవావతారరూప మర్చావతారరూపం చేతి వా యః, దానమేత్ప్రణమే త్తదేవ శిరః యః, త్తం. పశ్యతి తదేవ చక్షుః. విష్ణోః, తజ్జనానాం తద్భక్తానాం వా పాదోదకం నిత్యం, భజన్తి సేవన్తే, తాన్యేవాఙ్గాని గాత్రాణి. ౪

ఇత్థమాపృష్టః ప్రాహ మునిరిత్యాహ సూతః (విష్ణురాతేనేతి.) విష్ణురాతేన పరీక్షితా నిమగ్నమాసక్తం, హృదయం, యస్య సః. ౫

ఉక్తిమేవాహ (కృష్ణస్యాసీ దిత్యాదినా.) బ్రహ్మవిత్తమః బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠః ఇన్ద్రియార్థేషు ఇన్ద్రియాదివిషయేషు విరక్తః, తత్ర హేతుః, ప్రశాన్త, ఆత్మా మనో యస్య సః జితానీన్ద్రియాణి బాహ్యాని యేన సః. యదృచ్ఛయోపపన్నేన దైవాల్లబ్ధేనాన్నాదినా, వర్తమానః జీవన్, ఏవంభూతః కృష్ణస్య సఖా ఆసీ దితి సంబన్ధః. ౬

(తస్యేతి.) తస్య బ్రాహ్మణస్య కుచేలాఖ్యస్య. కుత్సితం చేలమస్యేతిదమన్వర్థం నామ భార్యా క్షుత్ క్షామా యదృచ్ఛా లబ్ధం తస్మై పరివిష్య స్వయం క్షుధా జీర్ణా, తత్ర హేతుః, తథావిధా పతివ జ్జితేన్ద్రియా, అత ఏవ పతివ్రతా, ఏవంభూతా సా, మ్లాయతా శుష్యతా, వదనేన పతిం ప్రాహ. ౭

(దారిద్ర్యా త్సీదమానా సా వేపమానాభిగమ్య చ.)
నను బ్రహ్మ న్భగవత స్సఖా సాక్షాచ్ఛ్రియఃపతేః,
బ్రహ్మణ్యశ్చ శరణ్యశ్చ భగవా న్సాత్వతాం పతిః. ౮

త ముపైహి మహాభాగ సాధూనాం చ పరాయణమ్,
దాస్యతి ద్రవిణం భూరి సీదతే తే కుటుమ్బినే.
(ఆస్తేఽధునా ద్వారవత్యాం భోజవృష్ణ్యన్ధకేశ్వరః.) ౯

స్మరతః పాదకమల మాత్మాన మపి యచ్ఛతి,
కిమ్వర్థకామాన్భజతో నాత్యభీష్టాన్జగద్గురుః. ౧౦

తదేవాహ (నన్వితి.) హే బ్రహ్మన్ భగవతః పూజ్యస్య తవ యస్సఖా కృష్ణః త ముపైహి సమీపం గచ్ఛ, కథంభూతః. సాక్షాచ్ఛ్రియో లక్ష్మ్యాః, పతిః తవ దారిద్ర్యాపనయనం తస్య కియ దితి భావః. నను శ్రియఃపతి శ్చేన్మాం నావలోకయేదపీత్యత ఆహ (బ్రహ్మణ్య ఇతి.) బ్రహ్మణి బ్రాహ్మణకులే సాధుః తస్మాత్త్వామాదరిష్యత ఇతి భావః, అథాపి, శ్రియఃపతి శ్చే న్మోక్షదో న తు విత్తద ఇత్యత ఆహ, శరణ్యః చతుర్విధపురుషార్థార్థినాం శరణార్హః. అథాపి న మదభిప్రేతం జానీయా దిత్యత ఆహ, భగవాన్ జ్ఞానశక్త్యాదిషాడ్గుణ్యపూర్ణః. అథాపి పరత్వేన న మామాద్రియేతేత్యత ఆహ, సాత్వతర్షభః. నిరతిశయసౌశీల్యాదేవ సాత్వతశ్రేష్ఠతయాఽవతీర్ణ ఇతి భావః, తమేవ కిం విశిష్యోపైహీతి బ్రూష ఇత్యత ఆహ - సాధూనాం భవాదృశాం, పర మయనం ప్రాప్యం ఉపేతాయ కిం దాస్యతీత్యత ఆహ దాస్యతీతి భూరి పుష్కలం, ద్రవిణం ధనం సీదతే దారిద్ర్యేణ క్లిశ్యతే కుటుమ్బినే చ తుభ్యం, దాస్యతి క్వాస్త ఇత్యత ఆహ ఆస్త ఇతి. ద్వారకాయా మేవాధునా, ఆస్తే, న తు శత్రువిజయార్థం క్వాపి గత ఇతి భావః. ౮-౯

దాస్యతి వా నవేతి సంశయానం ప్రత్యాహ (స్మరత ఇతి.) స్మరత ఏవ ఆత్మానమపి యచ్ఛతి దదాతి, కిం పునః, సుదూరం గత్వా భజతో యాచమానస్యార్థకామాన్ దదాతీతి వక్తవ్య మిత్యర్థః. తాన్విశినష్టి - నాత్యభీష్టానితి పరిపాకవిరసత్వా దితి భావః, భర్తుర్భోగసంపాదనార్థమేవం ప్రచోదిత మితి న పూర్వోక్తజితేన్ద్రియత్వసాత్త్వికత్వాదివిరోధః. ౧౦

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

స ఏవం భార్యయా విప్రో బహుశః ప్రార్థితో మృదుః,
అయం హి పరమో లాభ ఉత్తమశ్లోకదర్శనమ్,
ఇతి సఞ్చిన్త్య మనసా గమనాయ మతిం దధే. ౧౧

అప్యస్త్యుపాయనం కించిద్గృహే కల్యాణి దీయతామ్,
యాచిత్వా చతురో ముష్టీన్విప్రా న్పృథుకతణ్డులాన్, ౧౨

చేలఖణ్డేన తాన్బద్ధ్వా భర్త్రే ప్రాదాదుపాయనమ్,
స తా నాదాయ విప్రాగ్ర్యః ప్రయయౌ ద్వారకాం కిల, ౧౩

కృష్ణసన్దర్శనం మహ్యం కథం స్యాదితి చిన్తయన్,
త్రీణి గుల్మాన్యతీయాయ తిస్రః కక్ష్యాశ్చ స ద్విజః. ౧౪

(స ఇతి.) స విప్రః కుచేలః, మృదుః మృదుస్వభావత్వాత్ ఓ మితి వదన్నితి భావః, ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో. దర్శన మిత్య. యం. పరమో లాభ ఇతి మనసా సఞ్చిన్త్య చిన్తాపూర్వకం నిశ్చిత్యే త్యర్థః. విత్తలాభస్తానుషఙ్గిక ఇత్యభిప్రేత్యేతి భావః, మతిం బుద్ధిం, దధే చక్రే విధాయ ప్రాహే త్యర్థః. ౧౧

తదేవాహ (ఉపాయన మితి.) హే కల్యాణి, ఉపాయనం భగవతే సమర్పణీయం యోగ్యవస్తు, గృహే కిమస్తీతి ప్రశ్నః, ఇత్థమాపృష్టా సా పృథుకతణ్డులాన్ తానపి చతురో ముష్టీన్, గ్రామస్థాన్ యాచిత్వా. చేలఖణ్డేన ఛిద్రపటశకలేన. బద్ధ్వా భగవత ఉపాయనం. భర్త్రే దదౌ తద్ధస్తే దదా విత్యర్థః. ౧౨

(స ఇతి.) స విప్రాగ్ర్యః కుచేలః, తాన్ పృథుకతణ్డులాన్, ౧౩

(త్రీణీతి.) సద్విజః కుచేలః గుల్మాని రక్షార్థసైన్యస్థానాని, తతః, కక్ష్యాః ప్రతోళయశ్చ తాశ్చాతీయాయాతిక్రాన్తవా నిత్యర్థస్యాన్వయః. ౧౪

విప్రోఽగమ్యాన్ధవృష్ణీనాం గృహేష్వచ్యుతధర్మిణామ్,
గృహాన్ ద్వ్యష్టసహస్రాణి మహిషీణాం హరేర్ద్విజః,
వివేశైకతమం శ్రీమద్బ్రహ్మానన్దగతో యథా. ౧౫

తం విలోక్యాచ్యుతో దూరాత్ప్రియాపర్యఙ్క ఆస్థితః,
సహసోత్థాయ చాభ్యేత్య దోర్భ్యాం పర్యగ్రహీన్ముదా. ౧౬

సఖ్యుః ప్రియస్య విప్రర్షేరఙ్గసఙ్గాతినిర్వృతః,
ప్రీతోఽభ్యముఞ్చ త్తబ్బిన్దూ న్నేత్రాభ్యాం పుష్కరేక్షణః. ౧౭

అథోపవేశ్య పర్యఙ్కే స్వయం సఖ్యుస్సమర్హణమ్,
ఉపహృత్యావనిజ్యాస్య పాదౌ పాదావనేజనీః. ౧౮

అగ్రహీచ్ఛిరసా రాజన్భగవాన్లోకపావనః,
వ్యలిమ్పద్దివ్యగన్ధేన చన్దనాగరుకుఙ్కుమైః. ౧౯

ధూపైస్సురభిభి ర్మిత్రం ప్రదీపై ర్వలిభిర్ముదా,

(విప్ర ఇతి.) అచ్యుతస్యేవ ధర్మాస్సమ్పత్త్యాదిగుణాః యేషాం తేషా మగమ్యానాం దుర్గమానా మన్ధకానాం, వృష్ణీనాం చ గృహేషు మధ్యే ద్వ్యష్టసహస్రాణి హరే ర్మహిషీణాం గృహాణ తత్రాపి శ్రీమదేకతమం గృహం, వివేశేతి సంబన్ధః. ద్విజశబ్దస్య త్రైవర్ణికసాధారణత్వాదగ్రజాత్వ వగమాయ విప్ర ఇతి చోక్త మిత్యతో న పౌనరుక్త్యం. యథా, బ్రహ్మానన్దం మోక్షసుఖం ప్రాప్తో వైకుణ్ఠే హరే ర్మన్దిరం విశతి, తద్వత్. ౧౫

(త మితి.) ప్రియాయాః రుక్మిణ్యాః. పర్యఙ్కే, ఆస్థితో భగవాన్, తం కుచేలం దూరాదేవ దృష్ట్వా దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం, పర్యగ్రహీ దాలిఙ్గితవాన్. ౧౬

(సఖ్యు రితి.) అఙ్గసఙ్గేనాలిఙ్గనే నాతీవ నిర్వృతః సుఖితః ప్రీతశ్చ. పుష్కరేక్షణో భగవాన్, నేత్రాభ్యాం, ఆనన్దాశ్రుబిన్దూన్, అభ్యముఞ్చత్. ౧౭

అథేతి ఉపవిష్టం కృత్వా తస్య సఖ్యుః స్వయమేవ. ఉపాయనముపహృత్య సమర్ప్య. పాదావవనిజ్య ప్రక్షాళ్య పాదావనేజనీ రపః శిరసా, అగ్రహీద్ధార. (వ్యలిమ్ప దితి.) చన్దనాదిభిః

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

అర్చిత్వాఽఽవేద్య తామ్బూలం గాం చ స్వాగత మబ్రవీత్. ౨౦

కుచేలం మలినం క్షామం మద్విజం ధమనిసన్తతం.
దేవీ పర్యచర ద్భైష్మీ చామరవ్యజనాదిభిః. ౨౧

అన్తఃపురజనో దృష్ట్వా కృష్ణేనామలకీర్తినా,
విస్మితోఽభూదతిప్రీత్యా అవధూతం సభాజితమ్. ౨౨

కిమనేన కృతం పుణ్య మవధూతేన భిక్షుణా,
శ్రియాహీనేన లోకేఽస్మిన్గర్హితే నాధమేన చ. ౨౩

యోఽసౌ త్రిలోకగురుణా శ్రీనివాసేన సంభృతః,
పర్యఙ్కస్థాం శ్రియం హిత్వా పరిష్వక్తోఽగ్రజో యథా ౨౪

సాధితేన దివ్యగన్ధేన మిశ్రం కషాయం, వ్యలిమ్పత్ సురభిభిః ధూపైః దీపై ర్బలిభిః అన్యైశ్చ పూజాకాసాధనై రర్చిత్వా. గాం ధేనుం తామ్బూలం చ నివేద్య. స్వాగత మబ్రవీత్ పప్రచ్ఛ. ౧౯-౨౦

(కుచేల మితి.) మలినమ, భ్యఙ్గోన్మర్దనాద్యభావాత్, ధమనిభి స్సిరాభిః సన్తతం వ్యాప్తం మేదోమాంసాదిరహితకేవలత్వఙ్మాత్రావశిష్టశరీర మిత్యర్థః. తత్ర హేతుః - క్షామం క్షుధాకర్శితం భైష్మీ రుక్మిణీ చామరవ్యజనేన, పర్యచరత్ వీజయామాసే త్యర్థః. ౨౧

(అన్తఃపురజన ఇతి.) అమలా నిర్మలా, కీర్తి ర్యస్య తేన కృష్ణేన ప్రీత్యా, సభాజితం సమ్యక్పూజితం త. మవధూతం మలినం దృష్ట్వా. విస్మితో, బభూవ. ౨౨

విస్మయమేవాహ (కిమనేనేతి ద్వాభ్యాం.) పూర్వం కిం పుణ్య మనేన కృత, మిత్యర్థః. అస్యైవం పూజితో న స్యా దిత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి - అవధూతేన మలినేన, శ్రియాహీనేన దరిద్రేణ ఇత ఏవా, స్మిన్లోకే గర్హితేన అనాదరణీయేన అస్మిన్లోక ఇత్యనేనాముష్మిం స్తు ఆదరణీయ ఏవేతి సూచ్యతే. అధమేన న [illegible] ధనః పూజ్యతే కిన్తు పూజకాపేక్షయా తమ ఏవ పూజ్యత ఇతి. ౨౩

యోఽసావుక్తవిధో స్య [illegible], ద్విజ స్త్రిలోకగురుణా శ్రీనివాసేన సంభృతః సమ్మానితః పరిష్వక్త ఆలిఙ్గితశ్చ యథా అగ్రజ స్తద్వత్. ౨౪

కథయాంచక్రతు ర్గాథాః పురా గురుకులే సతోః,
ఆత్మనోర్లలితా రాజ న్కరౌ గృహ్య పరస్పరమ్. ౨౭

శ్రీభగవానువాచ—

అపి బ్రహ్మన్గురుకులా ద్భవతా లబ్ధదక్షిణాత్.
సమావృత్తేన ధర్మజ్ఞ భార్యోఢా సదృశీ న వా. ౨౮

ప్రాయో గృహేషు తే చిత్త మకామవిహతం యథా,
నైవాతిప్రీయసే విద్వన్ ధనేషు విదితం హి మే. ౨౯

కే చిత్కుర్వన్తి కర్మాణి కామైరహతచేతసః,

(కథయాంచక్రతు రితి.) అస్య కృష్ణకుచేలావిత్యాదిః. పురా గురుకులే సతోర్వర్తమానయోః, ఆత్మనోః యాః, సున్దరాః గాథాః కథాః. పరస్పరం కరౌ హస్తౌ గృహ్య గృహీత్వా ల్యబార్షః, హే రాజన్ కథయాంచక్రతుః ౨౭

తదేవాహ (అపీతి.) హే బ్రహ్మన్, లబ్ధా దక్షిణా యేన తస్మా ద్గురుకులా త్సమావృత్తేన కృతసమావర్తనాఖ్యకర్మణా. భవతా "వేదమధీత్యాభి సమావృత్యే" త్యధీతసాఙ్గవేదస్యాస్వాధ్యాయైరనుష్ఠేయం సమావర్తనాఖ్యం కర్మ విహితం, హే ధర్మజ్ఞ సదృశీ అనురూపా భార్యా ఊఢా పరిణీతా. న వా. అపిశబ్దః ప్రశ్నద్యోతకః. ౨౮

నోఢైవేత్యహం తు సంభావయామీత్యభిప్రయన్నాహ (ప్రాయ ఇతి.) అకామవిహతం కామైరవిహతం తవ చిత్తం ప్రాయశో గృహేషు గృహాశ్రమేషు న రమత ఇత్యధ్యాహారః. యద్వా. తవ చిత్తం, గృహేషు కామై రవిహతం. విహతం న భవతి తథా హే విద్వన్ త్వత్త్రయ యథాత్మజ్ఞానిన్ ధనేష్వపి విషయభూతేషు నాతీవ. ప్రీయసే ప్రీతియుక్తో భవసీతి మే మయా, విదితమ్. ౨౯

గృహస్థలిఙ్గదర్శనాదూఢైవేతి పునర్నిశ్చిత్య కామహతత్వాభావే కిం గృహాశ్రమేణేతాశఙ్కామపనుదన్ తత్ప్రయోజనమాహ (కేచి దితి.) కామై రహతం, చేతో యేషాం తథా భూతా అపి కేచిన్ముముక్షవః దైవీం దేవస్య విష్ణోస్సంబన్ధినీం ప్రకృతిం మాయాం "దైవీహ్యేషా గుణమయీ

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

త్యజన్తః ప్రకృతీం దైవీం యథాఽహం లోకసఙ్గ్రహః. ౨౮
కచ్చిద్గురుకులే వాసం బ్రహ్మన్ స్మరసి నౌ యతః,
ద్విజో విజ్ఞాయ విజ్ఞేయం మనసః పారమశ్నుతే. ౨౯
స వై సత్కర్మణాం సాక్షాద్ద్విజాతే రిహ సమ్భవః,
ఆద్యోఽఙ్గ యత్రాశ్రమిణాం యథాఽహం జ్ఞానదో గురుః. ౩౦

మమ మాయా దురత్యయే" త్యుక్తవిధాం త్యజన్తః "లక్షణ హేత్వో" రితి శత్రాదేశః. త్యక్తుం ప్రకృతిసంబన్ధాన్మోక్తుమితి యావత్. కర్మాణి గృహస్థాశ్రమప్రయుక్తాన్యనభిసంహితఫలాని, నిత్యనైమిత్తికాదిరూపాణి కుర్వన్తి. బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేనానుతిష్ఠన్తీత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాఙ్గతయా కర్మణా మనుష్ఠానార్థం గృహాశ్రమపరిగ్రహ ఇతి భావః. నను కామైశ్చేతసోఽవిహతయ ఏవ హి కర్మాణి కర్తవ్యాని. కర్మణాం విద్యాఙ్గత్వమపి చిత్తశుద్ధిజననద్వారైవ. తథా చ సతి కామైరవిహతచేతసాం కిం కర్మానుష్ఠానే నేత్యత ఆహ యథాఽహం లోక మితి. లోకస్య సఙ్గ్రహో యస్మిన్ తద్యథా భవతి తథా, అహం, కరోమి, తద్వత్, అయం భావః. కామైర్విహతచేతోభిస్తద్విహతిద్వారావిద్యానివృత్తయే కర్మాణి కర్తవ్యాని అవిహతచేతోభిస్తు లోకసఙ్గ్రహార్థ మితి భావః. ౨౮

(కచ్చి దితి.) హే బ్రహ్మన్, నౌ ఆవయోః, గురుకులే, వాసం స్మరసి కచ్చిత్, తం విశినష్టి. యతో గురుకులవాసాత్, ద్విజ్ఞేయం స్వపరాత్మ యాథాత్మ్యం. విజ్ఞాయ, మనసః, పరమజ్ఞానస్య పారం. ముక్తి మితి యావత్. అశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ౨౯

కించ (స వా ఇతి.) స వై గురుకులవాసః ద్విజాతే స్త్రైవర్ణికస్య సతాం. కర్మణాం. సమ్భవః అనుష్ఠానహేతుః. తద్ధేతుభూతజ్ఞానోత్పాదకత్వా దిత్యభిప్రాయః. యద్వా సత్కర్మణాం పుంసాం ద్వితీయజన్మసమ్భవేన గురుకులావాసరూపో హ్యాశ్రమ ఇత్యర్థః. యస్మిన్నాశ్రమే గురు. రహమివ జ్ఞానద స్స ఇత్యన్వయః. యద్వా జ్ఞానప్రదస్య గురో రత్యన్తపూజ్యతాం వక్తుం పురుషస్య త్రీన్గురూనాహ (స వా ఇతి.) అఙ్గ హే బ్రహ్మన్ ఇహ సంసారే, యత స్సంభవో జన్మమాత్రం. స పితా, తాప బాద్యః ప్రథమః. గురుః ద్విజాతే స్సతః పుంసః సత్కర్మణాం యత్ర సంభవః ఉపనీయవేదాధ్యాపక స్స. ద్వితీయో గురుః, యథాఽహ, మీశ్వర స్తథా, ప్రథమావపి పూజ్య ఇత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాప్రదం గురుమాహ - ఆశ్రమిణాం సర్వేషామపి జ్ఞానదో యో గురు, స్సతు, సాక్షాదహమేవేతి. ౩౦

సన్త్వర్థకోవిదా బ్రహ్మన్వర్ణాశ్రమవతామిహ,
యే మయా గురుణా వాచా తరన్త్యఞ్జో మహార్ణవమ్. ౩౩

నాహమిజ్యా ప్రజాతిభ్యాం తపసోపశమేన వా,
తుష్యేయం సర్వభూతాత్మా గురుశుశ్రూషయా యథా. ౩౪

అపి న స్మర్యతే బ్రహ్మ న్వృత్తం నివసతాం గురౌ,
గురుదారై శ్చోదితానా మిన్ధనానయనే క్వచిత్. ౩౫

ప్రవిష్టానాం మహారణ్య మపర్తౌ సుమహద్ద్విజ,
వాతవర్షమభూ త్తీవ్రం నిష్ఠురా స్తనయిత్నవః. ౩౬

అతో జ్ఞానప్రదం గురుమాశ్రిత్య యే సంసారం తరన్తి తే బుద్ధిమన్త ఇత్యాహ (సన్త్వితి.) నను హే బ్రహ్మన్, ఇహ లోకే సర్వేషాం వర్ణానా మాశ్రమిణాం చ మధ్యే, త ఏవార్థకోవిదాః పరమార్థకుశలాః యే మయా గురుణా గురురూపేణ వక్త్రా వాచా ఉపదేశమాత్రేణ, అఞ్జస్సుఖేన సంసారరూపం మహార్ణవం తరన్తి. ౩౩

ఏవం మహోపకర్తు ర్గురోః అధికస్సేవ్యో నాస్తీత్యుక్తం, అత ఏవ తద్భజనాదధికో ధర్మశ్చ నాస్తీత్యాహ (నాహ మితి.) ఇజ్యా మహాయజ్ఞపఞ్చకం ప్రజాతిః ప్రకృష్టం జన్మ తపోఽనాశకాదిరూపం శమ ఇన్ద్రియనిగ్రహః, యథాఽహం గురుశుశ్రూషయా తుష్యేయం ప్రీతస్స్యాం, న తథేజ్యాదిభిస్తుష్యేయమ్, ఆత్మానం విశినష్టి-సర్వభూతానా, మన్తరాత్మా. ౩౪

కిం చాస్మాకం గురుశుశ్రూషణే కిమపి దైవాదేవ సంపన్నం తత్కిం త్వయా న స్మర్యత ఇతి పృచ్ఛతి (అపి న ఇతి.) గురౌ తత్సన్నిధౌ, నివసతాం అస్మాకం వృత్తం న స్మర్యతే కిం, కిం త దిత్యత ఆహ - గురుదారై రిత్యాదినా. ఇన్ధనానయనే నిమిత్తే, చోదితానా, మస్మాకం క్వచిత్కాదాచిత్. ౩౫

(అపర్తౌ) అపగతే ఋతౌ, అకాల ఇత్యర్థః. మహారణ్యం ప్రవిష్టానాం నక్తం వాతో, వర్షం చ తయో స్సమాహార స్తదభూత్, తథా నిష్ఠురాః స్తనయిత్నవః స్తనయిత్నుశబ్దోఽత్ర తద్గర్జితే లాక్షణికః గర్జితాని చాభవన్. ౩౬

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

సూర్యశ్చాస్తంగత స్తావ త్తమసాచ్ఛాదితా దిశః,
నిమ్నం కూలం జలమయం న ప్రాజ్ఞాయత కిఞ్చన. ౩౫

వయం భృశం తత్ర మహానిలామ్బునా నిహన్యమానా ముహురమ్బు సంప్లవే,
దిశోఽవిదన్తోఽథ పరస్పరం వనే గృహీతహస్తాః పరిబభ్రిమాతురాః. ౩౬

ఏతద్విదిత్వాఽభ్యుదితే రవౌ సాన్దీపనిర్గురుః,
అన్వేషమాణో నః శిష్యా నాచార్యోఽపశ్యదాతురాన్. ౩౭

అహో మే పుత్రకా యూయ మస్మదర్థేఽతిదుఃఖితాః,
ఆత్మా వై ప్రాణినాం ప్రేష్ఠస్త మనాదృత్య మత్పరాః. ౩౮

తావ త్తథైవ సూర్యః, స్తంగతశ్చ అత ఏవ దిశ, స్తమసా, వ్యాప్తాః, నిమ్నోన్నతం కూలమున్నతం చ స్థలం జలమయం హేతుగర్భ మతో న ప్రాజ్ఞాయతజ్ఞా తమభూత్. ౩౫

(వయ మితి) అమ్బూనాం సంప్లవే ప్రవాహే మహానిలైః అమ్బుభిశ్చ, హన్యమానాః పీడ్యమానాః, దిశోఽవిద న్తః అజానన్తః, అత ఏవాతురాః పరస్పరం గృహీతాః హస్తాయైస్తే, వయం, వనే, పరిబభ్రిమ పరితో బభ్రమ, ఇన్ధనభారాన్ ధృతవ న్త ఇత్యర్థః. పర్యచరామేతి వా ఉపసర్గవశాత్ భృఞశ్చరత్యర్థత్వాత్ ఇడార్షః. ౩౬

(ఏత దితి.) ఏతదస్మాకం వృత్తాన్తం విదిత్వా, సూర్యే, ఉదితే సతి, న్వేషమాణో, నోఽస్మా నపశ్యత్ దృష్ట్వా అబ్రవీ దిత్యర్థః. ౩౭

తదేవాహ (అహో ఇతి త్రిభిః.) హేపుత్రకాః, దేహినాం, మాత్మా దేహః, ప్రేష్ఠః ప్రియతమః, తథాఽపి తమాత్మానం, అనాదృత్య, మత్పరాః మత్సేవాపరాః మత్ప్రియోజనాయాతీవ దుఃఖితాః. ౩౮

ఇయదేవ హి సచ్ఛిష్యైః కర్తవ్యం గురునిష్కృతియమ్,
యద్వై విశుద్ధభావేన సర్వార్థాఽఽత్మార్పణం గురౌ. ౩౯

తుష్టోఽహం వో ద్విజశ్రేష్ఠా స్సత్యా స్సన్తు మనోరథాః,
ఛన్దాం స్యయాతయామాని భవన్త్విహ పరత్ర చ. ౪౦

ఇత్థంవిధాన్యనేకాని వసతాం గురువేశ్మని,
గురోరనుగ్రహేణైవ పుమాన్పూర్ణః ప్రశాన్తయే. ౪౧

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

కిం న్వస్మాభిరనిర్వృత్తం దేవదేవ జగద్గురో,
భవతా సత్యకామేన యేషాం వాసో గురావభూత్. ౪౨

(ఇయదేవేతి) సచ్ఛిష్యై. ర్గురోః కర్తవ్యం నిష్కృతియం ప్రత్యుపకారః ఇయదేవైతావదేవ కియత్ యద్విశుద్ధభావేన నిష్కపటభావేన సర్వథా సర్వప్రకారేణ, ఆత్మార్పణం దేహసమర్పణ. మిత్యేతావత్ "శరీరమర్థం ప్రాణాం శ్చ సద్గురుభ్యో నివేదయే" దిత్యుక్తే రితి భావః. ౩౯

(తుష్ట ఇతి.) హేద్విజశ్రేష్ఠాః ద్విజశబ్దస్య త్రైవర్ణికపరత్వాదేవం సంబోధనం, వో యుష్మభ్యం అహం గురు. స్తుష్టః అతో. యుష్మాకం, మనోరథా అపేక్షా, స్సత్యా స్సఫలా స్సన్తు కించ ఛన్దాంసి మత్తోఽధీతా వేదాః ఇహ పరత్ర చ, లోకే, అయాతయామా మాన్యగతసారాణి, సఫలాని ఐహికాముష్మికాపేక్షితఫలజననసమర్థాని, భవన్త్విత్యర్థః. ౪౦

(ఇత్థ మితి.) గురువేశ్మని స్వాచార్యగృహేషు, వసతా, మస్మాకం, ఏవంవిధాన్యనేకాని వృత్తాని కిం త్వయా న స్మర్యన్త ఇతి శేషః, ఫలితమాహ (గురో రితి.) అనుగ్రహేణైవేత్యేవ కారేణోపాయాన్తరవ్యావృత్తిః. పూర్ణః పూర్ణమనోరథస్స్యా దితి అక్షయ దిత్యర్థః. ౪౧

ఇత్థముక్తః ప్రాహ కుచేలః (కింన్వితి.) హే దేవదేవ జగద్గురో అస్మాభి. రనిర్వృత్త మసంపన్నం, మస్మాకం దుర్లభం, కిం న్వస్తి. కిమపి నేత్యర్థః. తత్ర హేతుం వదన్నాత్మనో విశినష్టి- యేషామస్మాకం, సత్యకామేన, భవతా సహ గురుకులే, వాసో, బభూవ, తైరస్మాభి రితి సంబన్ధః- సత్యకామస్య తవ గురుకులవాసః కేవలమస్మన్మనోరథపూరణార్థ ఏవేతి భావః. ౪౨

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

యస్య చ్ఛన్దోమయం బ్రహ్మ దేహ ఆవపనం విభో,
శ్రేయసాం తస్య గురుషు వాసోఽత్యన్తవిడమ్బనమ్. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే.
అశీతితమోఽధ్యాయః.

అన్యథా న ఘటత ఇత్యభిప్రయన్నాహ (యస్యేతి.) ఛన్దోమయం వేదరూపం, బ్రహ్మ. యస్య, దేహః విగ్రహః యస్య చ, దేహః శ్రేయసాం పురుషార్థానా, మావపన, ముత్పత్తిభూమి, స్తస్య తవ, గురుషు, వాసోఽత్యన్తవిడమ్బనం అభినయమాత్రం విడమ్బనే సొస్మన్మనోరథ పూరణార్థః అన్యథా సర్వవిద్యాస్థానతదవబోధ్యపురుషార్థచతుష్టయావర్షుకశీలశరీరస్య తవ న ఘటత ఇత్యర్థః. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్ధే, అశీతితమోఽధ్యాయః,

అథ ఏకాశీతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

స ఇత్థం ద్విజముఖ్యేన సహ సంకథయ న్హరిః,
సర్వభూతమనోఽభిజ్ఞః స్మయమాన ఉవాచ తమ్. ౧

శ్రీభగవానువాచ—

కి ముపాయన మానీతం బ్రహ్మన్మే భగవతో గృహాత్,
అణ్వప్యుపాహృతం భక్తైః ప్రేమ్ణా భూర్యేవ మే భవేత్,
భూర్యప్యభక్తోపహృతం న మే తోషాయ కల్పతే. ౨

పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయాతాత్మనః. ౩

అథ ఏకాశీతితమోఽధ్యాయః.

(స ఇతి.) హరిః ఇత్థం ద్విజముఖ్యేన సహ, సంకథయన్ సుఖగోష్ఠీం కుర్వన్ సర్వభూతానాం మనసోఽభిజ్ఞః మదర్థం పృథుకానానీయ దాతుం లజ్జిత ఇతి జానన్నిత్యర్థః. తం విప్రం, ఉవాచ ౧

తదేవాహ (కి మితి సార్ధద్వయేన) హే బ్రహ్మన్, భవతా, గృహాత్ మే మహ్యం, ముపాయనం, కిం, మానీతం, లజ్జయా తూష్ణీం స్థితస్య తామపనుదన్నాహ (అణ్వపీతి ద్వాభ్యాం.) య ద్భక్తైః ప్రేమ్ణా ఉపహృతం సమర్పితం త దణు అత్యల్పమపి మే, భూర్యేవ, భవేత్, యత్, భూర్యప్య, భక్తేనో, పహృతం మమ, సంతోషాయ న కల్పతే. ౨

అతః, పత్రాదీనామన్యతమం యః పుమాన్, మహ్యం, ప్రయచ్ఛతి దదాతి, సమర్పయతి యావత్ ప్రయతః, నియతః విశుద్ధ ఆత్మా మనో, యస్య, తస్య సంబన్ధి భక్త్యా, సమర్పిత మహం, మశ్నామి. ౩

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

ఇత్యుక్తోఽపి ద్విజ స్తస్మై వ్రీడితః పతయే శ్రియః,
పృథుకప్రసృతిం రాజ న్న ప్రాయచ్ఛ దవాఙ్ముఖః. ౪

సర్వభూతాత్మదృ క్సాక్షీ తస్యాగమనకారణమ్,
విజ్ఞాయాచిన్తయ దయం శ్రీకామో నాభజత్పురా. ౫

పత్న్యాః పతివ్రతాయాస్తు సఖా ప్రియచికీర్షయా,
ప్రాప్తో మా మస్య దాస్యామి సమ్పదోఽమర్త్యదుర్లభాః. ౬

ఇత్థం విచిన్త్య వసనాచ్చీరబద్ధా న్ద్విజన్మనః,
స్వయం జహార కిమిద మితి పృథుకతణ్డులాన్. ౭

నన్వేత దుపనీతం మే పరమప్రీణనం సఖే,
తర్పయన్త్యఙ్గ మాం విశ్వ మేతే పృథుకతణ్డులాః. ౮

(ఇతీతి.) వ్రీడాస్య సంజాత ఇతి తథా అత ఏవ, వాఙ్ముఖః, హే రాజన్, తస్మై శ్రియఃపతయే భగవతే, పృథుకప్రసృతిం, న ప్రాయచ్ఛత్ న దదౌ. ౪

సర్వభూతానా, మాత్మానమన్తఃకరణం, పశ్యతీతి తథా. అత ఏవ, సాక్షీ సాక్షిద్ద్రష్టా. భగవాన్, సర్వభూతమనోఽభిప్రాయసాక్షాత్కర్తా వా తస్య ద్విజస్య, గమనకారణం, విజ్ఞాయ, కార్యమాత్మనా కర్తవ్యం, మచిన్తయత్, కి మితిః విజ్ఞాయేత్యత్రాహ (శ్రీకామ ఇత్యాదినా మామిత్యన్తేన) శ్రీకామో నాభజత్ మా మితి శేషః. కిన్తు మోక్షార్థకామ ఇత్యర్థః. ౫

అధునా తు, పతివ్రతాయాః పత్న్యాః ప్రియం కర్తుమిచ్ఛయా మాం ప్రాప్త ఇతి కార్యచిన్తా ప్రకారమేవాహ అస్యేత్యాదినా. అమర్త్యానాం దేవానా మపి దుర్లభాః సంపదః భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాదిసమృద్ధీ రస్య ద్విజస్య దాస్యామి. ౬

(ఇత్థ మితి.) అతిజీర్ణత్వాద్వస్త్రస్య పున స్తన్మధ్యే చీరేణ, బద్ధాన్ పృథుకతణ్డులాన్ కి మిద మితి, పృచ్ఛన్, స్వయమేవ జహార ఆదదే ఆదాయ వాచేత్యర్థః. ౭

ఉక్తిమేవాహ (నన్వితి.) నను హే సఖే, మహ్యం, మేకత్ పృథుకతణ్డుల రూపముపాయన మానీత, మేతదేవ మమ పరమప్రీణనం నితరాం ప్రీతికృత్, అఙ్గ హే సఖే, ఏతే, పృథుకతణ్డులాః, విశ్వశరీరకం మాం తర్పయన్తి తృప్తిం కుర్వన్తి. ౮

ఇతి ముష్టిం సకృజ్జగ్ధ్వా ద్వితీయం ముష్టిమాదదే,
తావచ్ఛ్రీర్జగృహే హస్తం సత్వరా పరమేష్ఠినః.

శ్రీరువాచ—

ఏతావతాఽలం విశ్వాత్మ న్సర్వసంపత్సమృద్ధయే.
అస్మిన్లోకేఽథవాముష్మి న్పుంస స్త్వత్తోషకారణమ్. ౧౦

బ్రాహ్మణ స్తాన్తు రజనీ ముషిత్వాఽచ్యుతమన్దిరే,
భుక్త్వా పీత్వా సుఖం మేన ఆత్మానం స్వర్గతం యథా. ౧౧

శ్వో భూతే విశ్వభావేన స్వసఖేనాభినన్దితః,
జగామ స్వాలయం తాత పథ్యనువ్రజ్య వన్దితః. ౧౨

స చాలబ్ధ్వాధనం కృష్ణా ర్నతు యాచితవా న్స్వయమ్,

ఇతీత్యనన్తర ముక్త్వేతి శేషః. ఏకం ముష్టిం, జగ్ధ్వా, ద్వితీయం ముష్టిం, జగ్ధుమత్తు మాదదే, తావదదనాత్పూర్వ మేవ రుక్మిణీ, సత్వరా త్వరయా యుక్తా పరమేష్ఠినః కృష్ణస్య, హస్తం, జగృహే గృహీత్వా వారయ న్తీ ప్రాహేత్యర్థః.

తదేవాహ (ఏతావతేతి.) హే విశ్వాత్మన్, విశ్వాత్మనా త్వయైక ముష్ట్యదనేనైవ కృత్స్నం విశ్వం తర్పిత మితి సంబోధనాభిప్రాయః. ఏతావతా ఏకముష్ట్యదనమాత్రేణైవ పుంసోఽస్మి, న్నముష్మిన్వా. లోకే. సర్వసంపదాం సమృద్ధయే, అలం పర్యాప్తం ఇతః పరం, ద్వితీయ ముష్ట్యదనేన, కిం మాం ద్విజాధీనాం కర్తుముద్యుఙ్క్ష ఇతి భావః. తవ తోషస్య కారణం, యథా భవే, త్తథా సర్వసంపత్సమృద్ధయ ఇతి సంబన్ధః. ౧౦

(బ్రాహ్మణ ఇతి.) అచ్యుతస్య మన్దిరే భుక్త్వా, పీత్వా, తాం రాత్రిం, సుఖం యథా తథా, ఉషిత్వా, చా, త్మానం, స్వర్గసజ్గతం స్వర్గవాసినమివ, అమన్యతేత్యర్థః. ౧౧

తతః, శ్వో భూతే, ఉదితే, రవౌ, విశ్వం భావయత్యభ్యుదయయుక్తం కరోతీతి తథా, తేన, స్వసఖేన కృష్ణేనాభినన్దితః అభినన్దనపూర్వకమనుజ్ఞాత ఇత్యర్థః. అథ, హే తాత, తేన పథి, అనువ్రజ్య అనుగమ్య, వన్దితశ్చ, స్వాలయం స్వగృహం ప్రజగామ. ౧౨

(స చేతి.) సబ్రాహ్మణ స్సఖ్యు స్సకాశా ద్ధనం, అలబ్ధ్వా, స్వయం, వ్రీడితః కార్పణ్యే

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

స్వగృహాన్ వ్రీడితోఽగచ్ఛ న్మహద్దర్శననిర్వృతః. ౧౩

అహో బ్రహ్మణ్యదేవస్య దృష్టా బ్రహ్మణ్యతా మయా,
యద్దరిద్రతమో లక్ష్మీ మాశ్లిష్టో బిభ్రతోరసి. ౧౪

క్వాహం దరిద్రః పాపీయాన్క్వ కృష్ణ శ్శ్రీనికేతనః.
బ్రహ్మబన్ధు రితి స్మాహం బాహుభ్యాం పరిరమ్భితః. ౧౫

నివేశితః ప్రియాజుష్టే పర్యఙ్కే భ్రాతరో యథా,
మహిష్యా వీజిత శ్శ్రాన్తో వాలవ్యజనహస్తయా. ౧౬

శుశ్రూషయా పరమయా పాదసంవాహనాదిభిః,
పూజితో దేవదేవేన విప్రదేవేన దేవవత్. ౧౭

లజ్జితః, న యాచితవాన్, భగవానయాచితో నదదౌ. స్వయం తు న యాచిత్వాఽపి అర్థవానిత్యర్థః. కింతు మహతో భగవతో దర్శనేనైవ నిర్వృతః సుఖితః, స్వగృహాన్ప్రతి జగామ. ౧౩

నిర్వృతి మేవాహ (అహో ఇతి చతుర్భిః.) బ్రహ్మణ్యదేవస్య బ్రహ్మణ్యశ్రేష్ఠస్య. బ్రహ్మణ్యతా బ్రహ్మకులే సాధుతా. దృష్టా. కా౽సౌ. ఉరసి వక్షసి. లక్ష్మీం. బిభ్రతా. భగవతాఽహం. దరిద్రోఽపి. ఆశ్లిష్ట ఆలిఙ్గితః. ఇతి యా. దేషా. ౧౪

అయ మత్యన్తలాభ ఇత్యాహ (క్వాహ మితి.) పాపీయా న్నీచః. అథాఽపి బ్రహ్మబన్ధు రయ మిత్యభిప్రేత్య. బాహుభ్యాం. మాలిఙ్గితః. ౧౫

కించ. శ్రియా లక్ష్మ్యవతారరూపయా రుక్మిణ్యా. జుష్టే సేవితే పర్యఙ్కే. అహం నివాసితః ఉపవేశితః. గురుతా ప్రాకార స్తద్వత్ కించాధ్వని. శ్రాన్తోఽహం. వాలవ్యజనం హస్తే యస్యాః. స్తయా మహిష్యా భార్యయా వీజితశ్చ. ౧౬

కించ (శుశ్రూషయేతి.) పాదసంవాహనం పాదపీడనం. ఆదిశబ్దేన చన్దనలేపనాదిసఙ్గ్రహః. దేవానాం బ్రహ్మాదీనాం దేవేన తథాపి సౌశీల్యాతిశయేన విప్రాణాం దేవేన. కర్త్రా దేవవ దహం పూజితః. ౧౭

స్వర్గాపవర్గయోః పుంసాం రసాయాం భువి సంపదామ్,
సర్వాసామపి సిద్ధీనాం మూలం తచ్చరణార్చనమ్. ౧౮

అధనోఽయం ధనం ప్రాప్య మాద్యన్నుచ్చైర్న మాం స్మరేత్.
ఇతి కారుణికో నూనం ధనం మే భూరినాదదాత్. ౧౯

ఇతి తచ్చిన్తయా హృష్టః ప్రాప్తో నిజగృహాన్తికమ్,
సూర్యానలేన్దుసఙ్కాశైర్విమానైస్సర్వతో వృతమ్. ౨౦

విచిత్రోపవనోద్యానైః కూజద్ద్విజసమాకులైః,
ప్రోత్ఫుల్లకుముదామ్భోజకహ్లారోత్పలవారిభిః,
జుష్టం స్వలఙ్కృతైః పుమ్భిః స్త్రీభిశ్చ హరిణాక్షిభిః. ౨౧

ఇత్థం సంపూజ్యాపి ధనస్యాదానే కారణం కల్పయతి (స్వర్గాపవర్గయో రితి ద్వాభ్యాం) యద్యపి రసాయాం పాతాళే భువి చ, సంపదాం సర్వాసాం సిద్ధీనాం చ స్వర్గాపవర్గయోః స్వర్గమోక్షయోశ్చ. కారణం. తస్య భగవతః శ్చరణార్చన మేవ. ౧౮

తథాఽప్యయం భగవా న్కారుణికః. హేతుగర్భమిదం, మత్తో నిర్ధనో మాదృశో ధనం. లబ్ధ్వా. నితరాం. మద్యన్ గర్వితో మాం. న స్మరే దిత్యభిప్రేత్య మే మహ్యం. భూరి బహు ధనం నాదదాత్ న దదౌ. ౧౯

(ఇతీతి.) తచ్చిన్తయా భగవద్గుణానుచిన్తయైవ. హృష్టః స్వగృహసమీపం ప్రాప్తః. తస్య విశేషణం సూర్యేతి. సూర్యాదివ ద్దీప్యమానై రిత్యర్థః. సర్వతః పరితః. ౨౦

కించ (విచిత్రేతి) కూజతాం ద్విజానాం పక్షిణాం కులాని తై రాకులైః వ్యాప్తైః. విచిత్రైః. ఉపవనైశ్చ. వృతం. తథా. ప్రోత్ఫుల్లాని కుసుమాదీని. యేషు. తాని వారీణి యేషు తైః. సరోభి రితి విశేష్యమధ్యాహార్యం. జుష్టం యుక్త మిత్యర్థః. పుంభిః. హరిణానా మివాక్షీణి యాసాం తాభిః. స్త్రీభిశ్చ. జుష్టమ్. ౨౧

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

కి మిదం కస్య వా స్థానం కథం తదిద మిత్యభూత్.
ఏవం మిమాంసమాన స్తం నరా నార్యోఽమరప్రభాః,
ప్రత్యగృహ్ణన్మహాత్మానం గీతవాద్యేన భూయసా. ౨౨

పతిమాగత మాకర్ణ్య ప్రీత్యుద్ధర్షాతిసంభ్రమా.
నిశ్చక్రామ గృహాత్తూర్ణం రూపిణీ శ్రీరివాలయాత్. ౨౩

పతివ్రతా పతిం దృష్ట్వా ప్రేమోత్కంఠాశ్రులోచనా,
మీలితాక్ష్యనమ ద్బుద్ధ్యా మనసా పరిషస్వజే. ౨౪

పత్నీం వీక్ష్య ప్రస్ఫుర న్తీం దైవీం వైమానికీ మివ,
దాసీనాం నిష్కకణ్ఠీనాం మధ్యే భా న్తీం సవిస్మితః. ౨౫

తదాశ్చర్యం దృష్ట్వా వితర్కిత వానిత్యాహ (కిమిది మితి.) ప్రథమం తేజః పుఞ్జం దృష్ట్వా కిమిద మితి. పశ్చాద్విమానాని దృష్ట్వా కస్య వేదం స్థాన మితి, స్వీయ మితి జ్ఞాత్వా. కథం తదిదం స్థానం. ఇతి. ఏవం రూప. మభూ దిత్థం మీమాంసమానం వితర్కయన్తం. త్వాం. నరాః, నార్యశ్చ. హే మహాభాగ భూయసా ఉచ్చైః గీతవాద్యేన. ప్రత్యగృహ్ణాన్ సమానాయ రాదృత వన్త ఇతి సంబన్ధః. అమరప్రభాః అమరతుల్యకాన్తయ ఇతి నరనారీవిశేషణమ్. ౨౨

(పతి మితి.) ఆలయా త్కమలవనా చ్ఛ్రీ ర్లక్ష్మీరివ. స్వగృహాత్. తూర్ణం నిశ్చక్రామ నిర్గతవతీ. ౨౩

(పతివ్రతేతి.) ఉత్కణ్ఠయా ప్రేమపూర్వకానుధ్యానేన. అశ్రూణి ఆనన్దాద్భిన్దవో లోచనయో ర్యస్యాః సా. ప్రేమ్ణా పతిం దృష్ట్వా. మీలితే అక్షిణీ యయా సా. బుద్ధ్యా. అనమ న్నమశ్చక్రే. మనసా పరిషస్వజే ఆలిఙ్గితవతీ చ. ౨౪

(పత్నీ మితి.) స బ్రాహ్మణః. వైమానికీం విమానారూఢాం దైవీం దేవస్త్రియ మివ. ప్రస్ఫుర న్తీం నిష్కః పదకాఖ్యభూషణం కణ్ఠే యాసాం తాసాం దాసీనాం మధ్యే భా న్తీం దీవ్యమానాం పత్నీం. వీక్ష్య విస్మితో బభూవ. ౨౫

ప్రీత స్స్వయం తయా యుక్తః ప్రవిష్టో నిజమన్దిరమ్,
మణిస్తమ్భశతోపేతం మహేన్ద్రభవనం యథా. ౨౬

పయఃఫేననిభా శ్శయ్యా దాన్తా రుక్మపరిచ్ఛదాః,
పర్యఙ్కా హేమదణ్డాని చామరవ్యజనాని చ. ౨౭

ఆసనాని చ హైమాని మృదూపస్తరణాని చ,
ముక్తాదామవిలమ్బీని వితానాని ద్యుమన్తి చ. ౨౮

స్వచ్ఛస్ఫటికకుడ్యేషు మహామరకతేషు చ,
రత్నదీపాన్భ్రాజమానాన్లలనారత్నసంయుతాన్. ౨౯

విలోక్య బ్రాహ్మణస్తత్ర సమృద్ధీస్సర్వసమ్పదామ్,
తర్కయామాస నిర్వ్యగ్రస్స్వసమృద్ధి మహైతుకీమ్. ౩౦

(ప్రీత ఇతి.) తయా పత్న్యా. యుక్తస్సహితః, నిజమన్దిరం విశినష్టి - మణిస్తంభేత్యాదినా యథా మహేన్ద్రభవనం తద్వత్ స్థితమ్. ౨౬

(పయః ఫేనేత్యాదే.) యత్ర మన్దిర ఇత్యాదిః పయఃఫేననిభాః దుగ్ధఫేనవన్మృదులాః శుభ్రాశ్చ దాన్తాః ధౌతాః, రుక్మమయాః పరిచ్ఛదాః పరికరాః యాసాం తాః శయ్యా ఇతి ద్వితీయాన్తానాం విలోక్యేత్యుపరిష్టాత్సంబన్ధః. ప్రథమాన్తపాఠే తు యత్ర మన్దిరే పయఃఫేననిభా శ్శయ్యాదయ స్తత్ర సర్వసంపదాం సమృద్ధి మవలోక్య తర్కయామాసేతి సంబన్ధః. అస్మిన్పక్షే దాన్తాః దన్తమయా రుక్మపరిచ్ఛదా ఇతి చ, పర్యఙ్కవిశేషణం. హేమమయో దణ్డో యేషాం తాని చామరవ్యజనాని. ౨౭

మృదూన్యుపస్తరణాని తూలాదిమయాని యేషు తాన్యాసనాని ముక్తాదామ్నాం ముక్తాసరాణాం విలమ్బాః యేషు సన్తీతి తథా తాని వితానాన్యుల్లోచాః ద్యుమన్తి కాన్తియుక్తాని చ. ౨౮

మహాన్తో మరకతా ఇన్ద్రనీలమణయో యేషు తేషు. స్వచ్ఛేషు స్ఫటికమయకుడ్యేషు రత్నాన్యేవ దీపాః, స్త్రీరత్నైః సంవృతాః భ్రాజమానాః ఔజ్జ్వల్యాతిశయా ద్రత్నానాం దీపత్వరూపణమ్. ౨౯

(విలోక్యేతి.) నిర్వ్యగ్రః నిశ్చలః స్థితస్సన్ అహైతుకీం ఆకస్మికీం స్వస్య సమృద్ధిం, తర్కయామాస, కుత ఏషా సమృద్ధిరాగతేతి చావచ్చిన్తితవా నిత్యర్థః. ౩౦

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

నూనం బతేదం మమ దుర్భగస్య శశ్వద్దరిద్రస్య సమృద్ధిహేతుః,
మహావిభూతే రవలోకతోఽన్యో నైవోపపద్యేత యదూత్తమస్య. ౩౩

నన్వబ్రువాణో దిశతే సమక్షం యాచిష్ణవే భూర్యపి భూరి భోగః,
పర్జన్యవత్తత్స్వయ మీక్షమాణో దాశార్హకాణా మృషభస్సకామేః. ౩౪

కిఞ్చిత్కరోత్యుర్వపి యత్స్వదత్తం సుహృత్కృతం ఫల్గ్వపి భూరికారి,
మయోపనీతం పృథుకైకముష్టిం ప్రత్యగ్రహీత్ప్రీతియుతో మహాత్మా. ౩౫

విశ్వనాథః (నూన మితి.) దుర్భగస్యాప్యస్మిన్జన్మని నిర్భాగ్యస్య శశ్వత్సదా జన్మాన్తరేష్వ పీత్యర్థః. దరిద్రస్య మమ సమృద్ధిహేతు స్సంపద్ధేతుః మహావిభూతిద్వయనాయకస్య. యదూత్తమస్య భగవతోఽవలోకనా. దన్యో నైవోపపద్యేత. న సంభావ్యేత నూనం ధ్రువం. అహో బతేతి దాశ్చర్య మిత్యర్థః. ౩౩

ఏవం తర్హి సమక్ష మేవ మహ్యం దాస్యామీతి బ్రువన్కింన దదా విత్యాశఙ్క్యాహ (నన్వితి.) భూరి భోగః బహుభోగో భగవాన్. హేతుగర్భమిదం. అతః యాచిష్ణవే యాచకాయ భూర్యపి బహు భాగ్య మపి అబ్రువాణో దాస్యామి ప్రతిగృహాణేత్యేవ మవద న్న సమక్షమేవ దిశతే యచ్ఛతి విరిఞ్చిభోగపర్యన్త మపి యాచకాయ దీయమానం స్వభోగాపేక్షయాఽతితుచ్ఛ మేవేత్యభిప్రేత్య లజ్జయా తత్సమక్షం న యచ్ఛతి కిన్త్వసమక్ష మేవేత్యర్థః. ఏతదేవ దృష్టాన్త ముఖేన వదన్కృతజ్ఞతా మప్యాహ (పర్జన్యవ దితి.) యథా పర్జన్యః, కదాచిద్బహ్వపి వర్షమల్ప మేవ మన్యమాన శ్శయానే సతి జనే రాత్రావగర్జన్న సమక్షమేవ వర్షతి తద్వ దయం దాశార్హకాణా మృషభో యదుపతిః త త్సేవకసమర్పిత మత్యల్ప మపి సమీక్షమాణో బహుమన్యమానః స కామే కామనయా యుక్తే పుంస్యభిలషితానర్థాన సమక్షం వర్షతీత్యర్థః. ౩౪

తత్స్వయ మీక్షమాణ ఇత్యేత దేవ స్వదృష్టాన్తేన ద్రఢయతి (కిఞ్చి దితి.) యత్స్వదత్త మాత్మనా దత్త మైశ్వర్య మురుభూర్యపి తత్కించిత్కరోతి అత్యల్పం మన్యత ఇత్యర్థః. యత్సుహృదా భక్తేన, కృతం సమర్పితం ఫల్గు అల్ప మపి తద్భూరి బహు కరోతీతి తథా హి మయోపనీతం సమీప మానీతం పృథుకానా మేకం ముష్టిం స్వయం మహాత్మా ఉభయవిభూత్యధిపతిరపి ప్రీతియుక్తః ప్రత్యగ్రహీత్ మహాత్మేత్యస్య సర్వభూతాభిప్రాయజ్ఞ ఇతి వాఽర్థః. ౩౫

తస్యైవ మే సౌహృదసఖ్యమైత్రీ దాస్యం పునర్జన్మని జన్మని స్యాత్,
మహానుభావేన గుణాలయేన విషజ్జత స్తత్పురుషప్రసఙ్గః. ౩౪

భక్తాయ చిత్రం భగవాన్హి సంపదో రాజ్యం విభూతీ ర్న సమర్థయత్యజః.
అదీర్ఘబోధాయ విచక్షణస్స్వయం పశ్యన్నిపాతం ధనినాం మదోద్భవమ్. ౩౫

ఇత్థం వ్యవస్థితో బుద్ధ్యా భక్తోఽతీవ జనార్దనే,
విషయాన్జాయయా త్యక్ష్యన్బుభుజే నాతిలమ్పటః. ౩౬

అతః భక్తిజ్ఞానమస్య భగవతః స్వభావికమేవ మమ ప్రతిజన్మని స్యా దితి ప్రార్థయతే (తస్యైవేతి.) భగవత ఏవ సౌహృదం హితైషిత్వం ప్రేమ వా సఖ్యం ప్రియత్వం హితాశంసనం వా మిత్రత్రాయకత్వం వా మైత్రీ ఉపకారస్మరణేన కిఙ్కరత్వం దాస్యం భృత్యత్వం తేషాం ద్వన్ద్వైకవద్భావః. పునర్జన్మని జన్మని వీప్సాయాం ద్విర్భావః, స్యాదస్తు న తు విభూతి రితి భావః. కిఞ్చ గుణాలయే సమస్తకల్యాణగుణాశ్రయేణ మహానుభావేన భగవతా విషజ్జతః విశేషేణ సఙ్గతిం ప్రాప్నువతో మమ తత్పురుషాణాం భక్తానాం ప్రసఙ్గః ప్రకృష్టః సఙ్గస్స్యాత్. ౩౪

నను భక్తస్సన్నేవ కి మితి పున స్తద్భక్తిం ప్రార్థయసి ఇత్యత ఆహ (భక్తాయేతి.) చిత్రం యద్యహం భక్త స్తర్హి మహ్య మైశ్వర్య ప్రదానమపి చిత్ర మిత్యర్థః. ఇత్థ మైశ్వర్యదానేన మా మభక్తమేవ మన్యమానో మీతి భావః. తత్రాహ హి యస్మాత్, అజో భగవాన్ భక్తాయ సంపదో రాజ్యం విభూతీశ్చ న సమర్థయతి న వర్ధయతి న యచ్ఛతీత్యర్థః. సంపదో భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానాదిసమృద్ధయః విభూతయః పుత్రపశ్వాదిసమృద్ధయః తదానే హేతుం వదన్ భగవన్తం విశినష్టి - ధనినాం మదస్యోద్భవో యస్మాత్ తదైశ్వర్యం నిపాతం నిపాత స్యైవ న నరక ఇతి తథాభూతం అదీర్ఘబోధాయ అవివేకాయ భవేదితి పశ్యన్ జానన్ విచక్షణః. హేతుగర్భమిదం అత స్తావన్న సమర్థయత్యేవేతి సంబన్ధః అతః కిం మహేహమపి భక్తస్స్యాం తద్భక్తిం ప్రార్థయ ఇతి భావః. ౩౫

(ఇత్థ మితి.) బుద్ధ్యా వివేకాత్మికయా వ్యవసితః నిశ్చితవాన్ విరాగం భగవతి భక్తి యుక్తస్సన్ విషయాన్ త్యక్ష్యన్ శనైశ్శనైః విషయత్యాగ మభ్యస్యన్ నాతిలమ్పటః తేష్వతి వాదరరహిత స్తాన్ జాయయా సహ బుభుజే, అనుబభూవ. ౩౬

(కుచేలోపాఖ్యానమ్)

తస్యైవ దేవదేవస్య హరే ర్యజ్ఞపతేః ప్రభోః,
బ్రాహ్మణాః ప్రభవో దైవం న తేభ్యో విద్యతే పరమ్. ౩౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం స విప్రో భగవత్సుహృ త్తదా దృష్ట్వా స్వభృత్యై రజితం పరాజితమ్,
తద్ధ్యానవేగోద్గ్రథితాత్మబన్ధన స్తద్ధామ లేభేఽచిరతః సతాం గతిమ్. ౪౦

ఏతద్బ్రహ్మణ్యదేవస్య శ్రుత్వా బ్రహ్మణ్యతాం నరః,
లబ్ధభావో భగవతి కర్మబన్ధాద్విముచ్యతే. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే. ఏకాశీతితమోఽధ్యాయః.

స్వయం విప్రమాహాత్మ్యదర్శకో భగవాన్ కథ మేవ మకించనం ద్విజమాదృతవా నితి స్మయమానం రాజాన మాలక్ష్యాహ (తస్యైవేతి.) హే ప్రభో, యజ్ఞపతే ర్యజ్ఞనిర్వాహకస్య దేవానాం బ్రహ్మాదీనా మపి దేవస్య హరేః ప్రభవో దైవం చ బ్రాహ్మణా ఏవ తేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః పరమన్య ద్దైవం న తస్య విద్యత ఇత్యర్థః. ౩౯

తతో [illegible] కి [illegible] ఆహ (ఏవ మితి.) [illegible] ఏవం స [illegible] అన్యై రజిత [illegible] భృత్యై [illegible] వశీకృతం దృష్ట్వా [illegible] ధ్యానవేగ [illegible] ద్గ్రథిత [illegible] మహ్మేచిత, [illegible] బన్ధనం [illegible] స [illegible] స్తద్ధామ [illegible] సుషితై ర్వర్ణా [illegible] గుణై [illegible] ధ్యాన [illegible] ప్రాప్యం [illegible] భగవతో ధామ స్థానం వైకుణ్ఠాఖ్యం లేభే [illegible] భృత్యై [illegible] రజిత [illegible] ఉపాయమూర్తిం దృష్ట్వేతి వా సంబన్ధః. ౪౦

[illegible] తో [illegible] భగవన్మాహాత్మ్య [illegible] మాహ (ఏత దితి.) బ్రహ్మణ్యశ్రేష్ఠస్య భగవ [illegible] బ్రహ్మణ్యతాం [illegible] శ్రుత్వా లబ్ధః [illegible] భావో భక్తి ర్యేన స కర్మబన్ధా త్సృతిరూపాత్కర్మరూపాద్బన్ధాత్ ముక్తో భవేత్. ౪౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణ [illegible] ప్రసన్న [illegible] శ్రీమద్భాగవతార్యాహ్వయ [illegible]
శ్రీవైష్ణవదాసేన. శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితా యాం శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాఖ్యాయాం.
దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే. ఏకాశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వ్యశీతితమోఽధ్యాయః

—* సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః *—

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథైకదా ద్వారకాయాం వసతో రామకృష్ణయోః,
సూర్యోపరాగస్సుమహా నాసీత్కల్పక్షయే యథా, ౧

తం జ్ఞాత్వా సత్తమా రాజన్పురస్తాదేవ సర్వశః,
స్యమన్తపఞ్చకం క్షేత్రం యయు శ్శ్రేయోవిధిత్సయా. ౨

నిఃక్షత్రియాం మహీం కుర్వన్రామ శ్శస్త్రభృతాం వరః
నృపాణాం రుధిరౌఘేణ యత్ర చక్రే మహాహ్రదాన్. ౩

అథ ద్వ్యశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ భగవత స్సబాన్ధవస్య తీర్థయాత్రావ్యాజేన సుహృత్సఙ్గమకల్పల్లావాద్యాత్మకం చేష్టిత మనువర్ణయతి త్రిభి రధ్యాయైః (అథేతి.) రామకృష్ణయోః ద్వారకాయాం వసతో స్సతో స్సుమహాన్ సర్వగ్రాసః, తత్ర దృష్టాన్తః - కల్పక్షయే యథేతి యథా కల్పావసానే సూర్యో న దృశ్యతే తద్వ దిత్యర్థః. ౧

(తం జ్ఞాత్వేతి.) హే రాజన్ తం సూర్యోపరాగం జ్యోతిర్విద్భిః కథ్యమాన మాదావేవ జ్ఞాత్వా సత్తమాః శిష్టా స్సర్వే శ్రేయోవిధిత్సయా పుణ్యార్జనేచ్ఛయా స్యమన్తపఞ్చకం నామ క్షేత్రం కురుక్షేత్ర మిత్యర్థః యయుర్జగ్ముః. ౨

అత్ర బ్రహ్మణ్యక్షత్రియవధస్థానత్వేన పరశురామస్యాఘాపనుత్తిస్థానత్వేన చ క్షేత్రస్య పాపవినాశకత్వమాహ (నిఃక్షత్రియా మితి ద్వాభ్యాం.) రామో భార్గవః రుధిరౌఘేణ రుధిరధారయా యత్ర క్షేత్రే మహాహ్రదాన్ పఞ్చ చక్రే. ౩

(సూర్యోపరాగేకురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

ఈజే చ భగవాన్రామో యత్రాస్పృష్టోఽపి కర్మణా,
లోకస్య గ్రాహయన్నార్యో యథాఽన్యోఽఘాపనుత్తయే. ౭

మహత్యాం తీర్థయాత్రాయాం తత్రాగన్భారతీః ప్రజాః,
వృష్ణయశ్చ తథాఽక్రూరవసుదేవాహుకాదయః
యయు ర్భారత తత్క్షేత్రం స్వమఘం క్షపయిష్ణవః. ౮

గదప్రద్యుమ్నసామ్బాశ్చ సుచన్ద్రశుకసారణైః,
ఆస్తేఽనిరుద్ధో రక్షాయాం కృతవర్మా చ యూథపః. ౯

తే రథై ర్దేవధిష్ణ్యాభై ర్హయైశ్చ తరళప్లవైః,
గజై ర్నదద్భి రభ్రాభై ర్నృభి ర్విద్యాధరద్యుభిః. ౧౦

వ్యరోచన్త మహాభాగాః పథి కాఞ్చనమాలినః,

కర్మణా నృపవధప్రయుక్తపాపేన అస్పృష్టోఽపి రామో భార్గవః లోకస్య గ్రాహయన్ అన్యోఽపి మత్తోఽర్వాచీనా శ్శిష్టా ఏవం కుర్యు రితి జ్ఞాపయితు మిత్యర్థః. తథా అన్యేషా మవిదుషా మఘాపనుత్తయే పాపాపనోదనాయ చ యత్ర క్షేత్రే ఈజే ఇయాజ తత్క్షేత్రం యయు రితి పూర్వేణ సంబన్ధః. ౭

మహత్యా మతిశయితపుణ్యావహాయాం. భారతీః భారత్యః భరతవర్షస్థాః ప్రజాః. తత్ర క్షేత్రే అగమన్ ఆజగ్ముః, తథా అక్రూరాదయో వృష్ణయ శ్చాగమన్. కిమర్థ మిత్యత ఆహ (యయు రితి) హే భారత స్వం స్వకీయం, మఘం, క్షపయిష్ణవః నిరసితు మిచ్ఛన ఇత్యర్థః. ౮

(గదేతి.) గదాదిభిస్సహానిరుద్ధః రక్షాయాం నిమిత్తభూతాయాం ద్వారకారక్షణార్థ మిత్యర్థః. తత్రైవాస్తే స్థితవా నిత్యర్థః. తథా యూథపః సేనానీః కృతవర్మాఽపి తత్రైవాస్తే. ౯

(తే ఇతి.) తే అక్రూరాదయః దేవధిష్ణ్యాభైః దేవవిమానసదృశైః, ఇతి రథవిశేషణం. తరళా స్తరఙ్గాః తద్వ త్ప్లవో గతి ర్యేషాం తైః. రితి హయవిశేషణం, నదద్భి రభ్రాభైః నీలమేఘ

దివ్యస్రగ్వస్త్రసన్నాహాః కళత్రైః ఖేచరా ఇవ. ౮

తత్ర స్నాత్వా మహాభాగా ఉపోష్య సుసమాహితాః,
బ్రాహ్మణేభ్యో దదు ర్ధేనూ ర్వాసస్స్రగ్రుక్మమాలినీః. ౯

రామహ్రదేషు విధివ త్పున రాప్లుత్య వృష్ణయః,
దదు స్స్వన్నం ద్విజాగ్రేభ్యః కృష్ణే నో భక్తి రస్త్వితి. ౧౦

స్వయం చ తదనుజ్ఞాతా వృష్ణయః కృష్ణదేవతాః,
భుక్త్వోపవివిశుః కామం స్నిగ్ధచ్ఛాయాఙ్ఘ్రిపాఙ్ఘ్రిషు. ౧౧

తత్రాగతాం స్తే దదృశు స్సుహృత్సమ్బన్ధినో నృపాన్,
మత్స్యోశీనరకౌశల్యవిదర్భకురుసృఞ్జయాన్. ౧౨

కామ్బోజకేకయాన్ మద్రాన్కున్తీనానర్తకేరళాన్,
అన్యాంశ్చైవాత్మపక్షీయాన్ పరాంశ్చ శతశో నృప.
నన్దాదీన్సుహృదో గోపాన్ గోపీశ్చోత్కణ్ఠితా శ్చిరమ్. ౧౩

పద్మ్యాకై రితి చ గణవిశేషణం, విద్యాధరాణా మివ ద్యుతిర్యేషాం తైః స్వభిస్సురైః ప్రభాపన్న ఇతి సంబన్ధః. మహాభాగా మహాభాగ్యవన్త స్సర్వే తత్ర స్నాన మాచరన్ని. దివ్యస్స్రగాదయః. ఏషాం తే సన్నాహాః కవచాదిపరిచ్ఛేదాః, ఖేచరా దేవా ఇవ కళత్రైస్సహ వ్యరోచన్త. ౬—౮

(తత్రేతి.) వాసస్స్రగాదయో యాసాం సన్తీతి తథా, తాః, ధేనూ ర్దదుః. ౯

రామహ్రదేషు భార్గవరామనిర్మితేషు హ్రదేషు అప్లుత్య స్నాత్వా కృష్ణే భగవతి, నోఽస్మాకం భక్తి రస్త్వితి ప్రార్థయమానాః, దదుః. ౧౦

తథా స్వయం భగవతాప్యనుజ్ఞాతాః తదా వివృత్తాః. కృష్ణో దేవతా యేషాం తే తథా ఏవ తేన కృష్ణేన అనుజ్ఞాతాః వృష్ణయః, కామం యథేష్టం భుక్త్వా స్నిగ్ధా సాన్ద్రా ఛాయా యేషాం తేషా మఙ్ఘ్రిపాణాం వృక్షాణాం అఙ్ఘ్రిషు మూలేషూపవివిశుః. ౧౧

(తత్రేతి.) తే వృష్ణయః తత్ర స్యమన్తపఞ్చకే ఆగతాన్ సుహృదాదీన్ దదృశుః సుహృదశ్చ సమ్బన్ధినశ్చ తాన్ మత్స్యాదయ శ్శబ్దా జనపదతద్రాజసామాన్యాః అన్యాన్మత్స్యాదిభ్యోఽన్యా నాత్మపక్షీయాన్ స్వపక్షపాతిన స్తథా పరాన్ శత్రూంశ్చ సుహృదో నన్దాదీన్ గోపాన్ చిర ముత్కణ్ఠా ప్రీతిపూర్వకానుధ్యానం యాసాం సఞ్జాతేతి తథా, తాః గోపీశ్చ, దదృశు రితి పూర్వేణ సంబన్ధః. ౧౨—౧౩

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

అన్యోన్యసన్దర్శనహర్షరంహసా ప్రోత్ఫుల్లహృద్వక్త్రసరోరుహశ్రియః,
ఆశ్లిష్య గాఢం నయనైస్స్రవజ్జలాహృష్యత్త్వచో రుద్ధగిరో యయు ర్ముదమ్. ౧౪

స్త్రియశ్చ సంవీక్ష్య మిథోఽతిసౌహృదస్మితామలాపాఙ్గదృశోఽభిరేమిరే,
స్తనైస్స్తనాన్కుఙ్కుమపఙ్కరూషితాన్నిహత్య దోర్భ్యాం ప్రణయాశ్రులోచనాః. ౧౫

తతోఽభివాద్య తే వృద్ధా న్యవిష్ఠై రభివాదితాః,
స్వాగతం కుశలం పృష్ట్వా చక్రుః కృష్ణకథామిథః. ౧౬

పృథా భ్రాతౄన్స్వసౄర్వీక్ష్య తత్పుత్రాన్పితరావపి,
భ్రాతృపత్నీం ముకున్దఞ్చ జహౌ సఙ్కథయా శుచః. ౧౭

(అన్యోన్యేతి.) అన్యోన్యస్య. సన్దర్శనేన. యో. హర్ష. స్తస్య. రంహసా వేగేన. అతిశయేనేతి యావత్. ప్రోత్ఫుల్లైః హృద్వక్త్రాణ్యేవ సరోరుహాణి తైః. శ్రీః శోభా యేషాం తే. గాఢం యథా తథా. ఆలిఙ్గ్య. నయనైః. స్రవన్తి జలాని యేషాం తే. హృష్యన్త్యః ఉదఞ్చితలోమానః త్వచో. యేషాం తే రుద్ధాః గిరో యేషాం తే. ముదం హర్షం యయుః ప్రాపుః. ౧౪

(స్త్రియశ్చేతి.) అతిసౌహృదేన స్మితం. తేన. అమలాః అపాఙ్గైః నేత్రాన్తైః దృశో దృష్టయో యాసాం తాః. కుఙ్కుమపఙ్కేన. రూషితాన్ లిప్తాన్ తాదృశైః స్తనైః. నిహత్య సంపీడ్య మిథోఽభిరేమిరే పరిషస్వజిరే. ప్రణయేన ప్రీత్యా. అశ్రూణి. లోచనయోః యాసాం. తాః. ౧౫

(తత ఇతి.) తే యదవో. మత్స్యాదయశ్చ వృద్ధాన్ వయసా అధికాన్, అభివన్ద్య యవిష్ఠైః న్యూనవయస్కైః రభివన్దితాశ్చ స్వాగతం కుశలం చ పృష్ట్వా. తత్ర పరస్పరం కథాశ్చక్రుః కథయామాసుః. ౧౬

తావ. త్పృథా కున్తీ. భ్రాతౄన్ స్వసౄః భగినీశ్చ. తత్పుత్రాన్ భ్రాతృపుత్రాన్ స్వసృపుత్రాంశ్చ. వీక్ష్య. సఙ్కథయా మిథస్సప్రేమగోష్ఠ్యా. శుచః క్లేశాన్, జహౌ తత్యాజ. ౧౭

కున్త్యువాచ—

ఆర్య భ్రాతరహం మన్యే ఆత్మాన మకృతాశిషమ్.
యత ఆపత్సు మద్వార్తాం నానుస్మరత సత్తమాః. ౧౮

సుహృదో జ్ఞాతయః పుత్రా భ్రాతరః పితరోఽపి వా.
నానుస్మరన్తి స్వజనం యస్య దైవమదక్షిణమ్. ౧౯

శ్రీవసుదేవ ఉవాచ—

అమ్బ మా స్మా నసూయేథాః దైవక్రీడనకా న్నరాన్.
ఈశస్య హి వశే లోకః క్రియతే కార్యతే యథా. ౨౦

కంసప్రతాపితా స్సర్వే వయం యాతా దిశం దిశమ్,
ఏతర్హ్యేవ పున స్స్థానం దైవేనాసాదితా స్స్వసః. ౨౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

వసుదేవోగ్రసేనాద్యై ర్యదుభి స్తేఽర్చితా నృపాః,

తావత్ పృథావసుదేవయోః సఙ్కథా మాహ (ఆర్యేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః.) హే ఆర్య హే భ్రాతః, అహమాత్మానం, అకృతాశిష మప్రాప్తమనోరథం. మన్యే. మమ మనోరథపూర్తిరజాతే త్యర్థః. కుతః? యత్ యస్మాత్, హే సత్తమాః. మద్వార్తాం. నానుస్మరత స్మృతవన్తః. అటభావ ఆర్షః. ౧౮

యుక్తం చైత దిత్యాహ (సుహృద ఇతి.) యస్య దైవ మదక్షిణం ప్రతికూలం తం. స్వజన మపి, సుహృదో, నానుస్మరన్త్యేవ. అతో, మమ దైవం ప్రతికూల మితి భవతాం కోఽపరాధ ఇతి భావః. ౧౯

ఏవ ముక్తః ప్రాహ వసుదేవః (అమ్బేతి.) హే అమ్బ దైవస్య. క్రీడనకాన్ క్రీడాసాధన భూతాన్, నరా, నస్మాన్ప్రతి, మాసూయేథాః అసూయాం మాకార్షీః. కుతః? హి యస్మా ల్లోకః జనః ఈశస్య ఈశ్వరేణేత్యర్థః. వశీక్రియతే వశీకృత ఇత్యర్థః. యథా. యథారుచి కార్యతే వ్యాపార్యతే చ. ౨౦

ఈశవశత్వ మేవాహ (కంసప్రతాపితా ఇతి.) కంసేన ప్రతాపితాః క్లేశితా స్సర్వే

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

ఆసన్నచ్యుతసన్దర్శపరమానన్దనిర్వృతాః. ౨౨

భీష్మో ద్రోణోఽమ్బికాపుత్రో గాన్ధారీ తత్సుతా స్తథా,
సదారాః పాణ్డవాః కున్తీ సఞ్జయో విదురః కృపః. ౨౩

కున్తిభోజో విరాటశ్చ భీష్మకో నగ్నజిన్మహాన్,
పురుజి ద్ద్రుపద శ్శైబ్యో ధృష్టకేతు శ్చ కాశిరాట్. ౨౪

దమఘోషో విశాలాక్షో మైథిలో మద్రకేకయౌ,
యుధామన్యు స్సుశర్మా చ ససుతా బాహ్లికాదయః. ౨౫

రాజానోఽన్యే చ రాజేన్ద్ర యుధిష్ఠిరమనువ్రతాః,
శ్రీనికేతం వపు శ్శౌరే స్సస్త్రీకా వీక్ష్య విస్మితాః. ౨౬

అథ తే కృష్ణరామాభ్యాం సమ్యక్ప్రాప్తసమర్హణాః,
ప్రశశంసు ర్ముదా యుక్తా వృష్ణీన్కృష్ణపరిగ్రహాన్. ౨౭

వయం. దిశం యాతాః గతాః, హే స్వసః ఏతర్హ్యేవ సంప్రత్యేవ దైవేన స్థాన మాసాదితా ప్రాపితాః. ౨౧

(వసుదేవేతి.) తే మత్స్యాదయో నృపాః వసుదేవాదిభి ర్యదుభి రర్చితాః అచ్యుత సందర్శనజపరమానన్దేన సుఖితాశ్చ ఆసన్ బభూవుః. ౨౨

భీష్మాదయః అన్యే చ యే, యుధిష్ఠిర మనువ్రతా స్తే సర్వే సస్త్రీకాః శ్రియో లక్ష్మ్యాః నికేతన మాశ్రయం శౌరే ర్వపు శ్శరీర మవలోక్య విస్మితా బభూవు రితి సంబన్ధః. ౨౩—౨౬

(అథేతి.) తే భీష్మాదయః కృష్ణరామాభ్యాం కర్తృభ్యాం సమ్యగ్యథా తథా ప్రాప్తం సమర్హణం యైస్తే కృష్ణేన పరిగృహ్యన్త ఇతి తథా తాన్ వృష్ణీన్ ప్రశశంసుః. ౨౭

అహో భోజపతే యూయం జన్మభాజో నృణా మిహ,
యత్పశ్యథాసకృత్కృష్ణం దుర్దర్శమపి యోగినామ్. ౨౮

యద్విశ్రుతిశ్శ్రుతినుతేదమలం పునాతి పాదావనేజనపయశ్చ వచశ్చ శాస్త్రమ్,
భూః కాలభర్జితగుణాఽపి యదఙ్ఘ్రిపద్మస్పర్శోత్థశక్తిరభివర్షతి నోఽఖిలార్థాన్. ౨౯

యద్దర్శనస్పర్శనానుపథప్రజల్పశయ్యాసనాశనసయౌనసపిణ్డబన్ధః,
యేషాం గృహే నిరయవర్త్మని వర్తతాం వస్స్వర్గాపవర్గవిరమస్స్వయమాస విష్ణుః. ౩౦

ప్రశంసా మేవాహ (అహో ఇతి (త్రిభిః.) భోజపతిః ఉగ్రసేనః హే భోజపతే ఇహలోకే నృణాం మధ్యే యూయ మేవ జన్మభాజః సఫలజన్మానః. కుతః? యద్యస్మాత్ యోగినా మపి దుర్దర్శం కృష్ణ మసకృ త్పశ్యథ. ౨౮

కిఞ్చ. న కేవలం తస్య దర్శన మేవ అపిత్వత్యన్తదుర్లభం బహు యుష్మాకం సంపన్న మిత్యాహుః (యద్విశ్రుతి రితి ద్వాభ్యాం.) యదితి పృథక్పదమవ్యయం. యస్యేత్యర్థకం విశ్రుతిపాదావనేజనపయోభ్యాం పృథక్సంబధ్యతే. (యద్వా.) పాదేత్యస్య యస్యేత్యాదిః. యస్య భగవతో విశ్రుతిః కీర్తిః శ్రుతిభిర్వేదైః నుతా ఇదం కథయత్సర్వమాశ్వపాకం జగ త్పునాతి యస్య పాదావనే జనపయఃపాదక్షాళనజలం తదాత్మికా గఙ్గా చ జగత్పునాతీత్యర్థః. వచః కావ్య పురాణాదిరూపం శాస్త్రం శాసనాత్మకవేదాశ్చ విశ్వం పునాతి కించ కాలేన భర్జితం దగ్ధం భగవన్మాహాత్మ్యం యస్యా స్తథావిధాఽపి భూః పృథ్వీ యస్యాఙ్ఘ్రిపద్మస్పర్శేనోత్థా ఆవిర్భూతా శక్తి ర్మాహాత్మ్య మైశ్వర్య మితి యావత్. సా యస్యాః తథాభూతా నోఽస్మాక మఖిలార్థాన్ సర్వాభీష్టానర్థాన్ అభివర్షతీతి. విశ్రుత మితి పాఠే "ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతీ" త్యాదిషు వివిధశ్రుతిషు శ్రుత మితి పయోవిశేషణం. వచః గీతాత్మకం శాస్త్రం యత్కీర్తనం జగదలం సకల మితి పాఠే అలం పునాతీత్యన్వయః. జగదమీవమలం పునాతీతి పాఠే అమీవం పాపం తదేవ మలం. యస్య త జ్జగ త్పునాతీత్యర్థః. గఙ్గాజలం గీతాశాస్త్రం చేదం జగత్సకలం పునాతీత్యర్థః. ౨౯

కిఞ్చ (యద్దర్శనేతి.) యస్య దర్శనం చ అనుపథః అనుగతిశ్చ ప్రజల్పో గోష్ఠీ చ శయ్యా శయనం ఆసనం చ అశనం భోజనం చేతీతరేతరయోగద్వన్ద్వః. సయౌనసపిణ్డాభ్యాం వివాహైకగోత్రత్వాభ్యాం బన్ధః సంబన్ధః దర్శనాదిభి స్సహితస్సయౌనసపిణ్డబన్ధః స యేషాం భవతామ స్తి కించ యేషాం గృహే శ్రీకృష్ణః స్వయ మాస ఆవిర్బభూవ. యేషాం వో నిరయవర్త్మని ప్రవృత్తిమార్గే వర్తనం వర్తమానానామపి స్వర్గాపవర్గవిరమః భగవత్సఙ్గాత్స్వర్గాపవర్గవైతృష్ణ్యం చాస అభూత్. ౩౦

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

నన్ద స్తత్ర యదూన్ప్రాప్తాన్ జ్ఞాత్వా కృష్ణపురోగమాన్.
తత్రాగమ ద్వృతో గోపైరనస్స్థార్థైర్దిదృక్షయా. ౩౧

తం దృష్ట్వా వృష్ణయో హృష్టా స్తన్వః ప్రాణ మివోత్థితాః,
పరిషస్వజిరే గాఢం చిరదర్శనకాతరాః. ౩౨

వసుదేవః పరిష్వజ్య సంప్రీతః ప్రేమవిహ్వలః,
స్మర న్కంసకృతాన్క్లేశా న్పుత్రన్యాసం చ గోకులే. ౩౩

కృష్ణరామౌ పరిష్వజ్య పితరావభివాద్య చ,
న కిఞ్చనోచతుః ప్రేమ్ణా సాశ్రుకణ్ఠౌ కురూద్వహ. ౩౪

తావుత్సఙ్గం సమారోప్య బాహుభ్యాం పరిరభ్య చ,
యశోదా చ మహాభాగా సుతౌ విజహతుశ్శుచః. ౩౫

(నన్ద ఇతి) కృష్ణపురోగమాన్ కృష్ణప్రభృతీన్ జ్ఞాత్వా ఆకర్ణ్య తద్దిదృక్షయా కృష్ణాదిదర్శనేచ్ఛయా గోపైః పరివృతః అనోభి శ్శకటైః గమనసాధనైః తత్ర కృష్ణసన్నిధా వాజగామ. ౩౧

(త మితి.) తం నన్దం ప్రాణం ముఖ్యప్రాణం ప్రతి తన్వః శరీరాణీవ. తావద్వినిర్గతే పునరాగతే సతి ముఖ్యప్రాణే యథా శరీరాణ్యుత్తిష్ఠన్తే తద్వ దిత్యర్థః. ఉత్థితాస్సన్తః చిరం. దర్శనే నిమిత్తే కాతరాః లమ్పటాః అతో గాఢం యథా తథా. పరిషస్వజిరే ఆలిఙ్గితవన్తః. ౩౨

(వసుదేవ ఇతి.) పరిష్వజ్య నన్ద మితి శేషః. ప్రణయేన స్నేహాతిశయేన విహ్వలః పరవశః. గోకులే. పుత్రయోః రామకృష్ణయోః న్యాస మవస్థానం చ స్మరన్, స్నాపేత్యధ్యాహారః. ౩౩

(కృష్ణ రామావితి) ప్రథమాన్తం. పితా చ మాతా చ పితరౌ "పితామాత్రే" త్యేకశేషః. తౌ. యశోదానన్దా వభివాద్యాలిఙ్గ్య చ. హే కురుద్వహ. ప్రేమ్ణా సాశ్రుః కణ్ఠో యయో స్తౌ కిఞ్చి దపి, నోచతుః తూష్ణీమాసతు రిత్యర్థః. ౩౪

(తా వితి.) యశోదాపేతి చశబ్దాన్నన్దః. తౌ సుతౌ రామకృష్ణౌ ఆత్మన ఉత్సఙ్గమారోప్య తస్మిన్నుపవేశ్యేత్యర్థః. బాహుభ్యాం. పరిరభ్య చ. శుచః పుత్రవిశ్లేషజశోకాన్, న్విజహతుః. ౩౫

రోహిణీ దేవకీ చాథ పరిష్వజ్య వ్రజేశ్వరీమ్,
స్మరన్త్యౌ తత్కృతాం మైత్రీం బాష్పకణ్ఠ్యౌ సమూచతుః. ౩౬

కా విస్మరేత వాం మైత్రీ మనివృత్తాం వ్రజేశ్వరి,
అవాప్యాప్యైన్ద్రి మైశ్వర్యం యస్యా నేహ ప్రతిక్రియా. ౩౭

ఏతావదృష్టపితరౌ యువయో స్స్మ పిత్రో స్సమ్ప్రీణనాభ్యుదయపోషణపాలనాని,
ప్రాప్యోషతు ర్భవతి పక్ష్మహి యద్వదక్ష్ణో ర్న్యస్తావకుత్ర చ భయౌ నసతాం పరస్స్వః. ౩౮

శ్రీశుక ఉవాచ—
గోప్యశ్చ కృష్ణముపలభ్య చిరాదభీష్టం తత్ప్రేక్షణే దృశిషు పక్ష్మకృతం శపన్త్యః,
దృగ్భిర్హృదీకృతమలం పరిరభ్య సద్య స్తద్భావమాపు రపి నిత్యయుజాం దురాపమ్. ౩౯

(దేవకీతి.) వ్రజేశ్వరీం యశోదాం. పరిష్వజ్య తత్కృతాం వ్రజేశ్వరీకృతాం, స్మరన్త్యౌ బాష్పమానన్దాశ్రుకణ్ఠే, యయో స్తే సమూచతుః. ౩౬

ఉక్తిమేవాహ (కేతి.) హే వ్రజేశ్వరి, వాం యువయోః మైత్రీం అనివృత్తాం యావద్దేహ మనువృత్తా మిత్యర్థః, కా వా స్త్రీ విస్మరేత న కాపీత్యర్థః. అత్ర హేతుత్వేన తాం విశినష్టి. ఐన్ద్రి మైశ్వర్యం దత్వాఽపి యస్యా మైత్ర్యాః ప్రతిక్రియా ప్రత్యుపకృతిః, ఇహలోకే, నాస్తి. ౩౭

మైత్రీం ప్రపఞ్చయతః (ఏతా వితి.) న దృష్టౌ పితరౌ యాభ్యాం తౌ హే భవతి యువయోః పిత్రోః న్యస్తౌ వేతౌ సంప్రీణనాదీని, ప్రాప్య అకుత్ర చ భయౌ క్వచిదపి భయరహితౌ భూత్వా ఊషతుః వాసం చక్రతుః, కథమ్భూతయోః? అక్ష్ణో ర్నేత్రయోః పక్షకం పక్ష్మ యద్వత్ తథా రక్షకయో ర్యువయో రితి సంబన్ధః. రక్షకయో రిత్యస్యాధ్యాహారః. సంప్రీణనమపేక్షితప్రదానేన తర్పణం అభ్యుదయమహోత్సవః, యుక్తం చైతదిత్యాహ భవతః సతాం పరోస్మీతి పరః స్వ ఇతి పాఠే పర స్స్వక ఇతి చ న వైషమ్య మస్తీత్యర్థః. ౩౮

(గోప్యశ్చేతి.) అభీష్టం ప్రియతమం కృష్ణ, ముపలభ్య దృష్ట్వా యస్య శ్రీకృష్ణస్య ప్రేక్షణే ప్రవృత్తాసు, దృశిషు నేత్రేషు వ్యవధాయకపక్ష్మకృతం విధాతారం, శపన్త్యః, దృగ్భి ర్నేత్రద్వారైః హృదీకృతం హృదయే ప్రవేశిత మాశ్లిష్య నిత్యయుజాం నిత్యం మనోయుఞ్జానానాం యోగినా మపి దురాపం దుర్లభం తద్భావం కార్త్స్న్యేన తద్విగ్రహావగాహనాత్మక మభిప్రాయం, ప్రాపుః. ౩౯

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

భగవాంస్తాస్తథాభూతా వివిక్త ఉపసఙ్గతః,
ఆశ్లిష్యానామయం పృష్ట్వా ప్రహసన్నిదమబ్రవీత్. ౪౦

అపిస్మరథ నస్సఖ్యః స్వానామర్థచికీర్షయా,
గతాంశ్చిరాయితాఞ్ఛత్రుపక్షక్షపణచేతసః. ౪౧

అప్యవధ్యాయథాస్మాన్స్విదకృతజ్ఞవిశఙ్కయా,
నూనం భూతాని భగవాన్యునక్తి వియునక్తి చ. ౪౨

వాయుర్యథా ఘనానీకం తృణతూలరజాంసి చ,
సంయోజ్యాక్షిపతే భూయస్తథాభూతాని భూతకృత్. ౪౩

(భగవానితి.) తథాభూతాః ఆత్మభావ మాపన్నా స్తా గోపీః వివిక్తే ఏకాన్తే ఉపసఙ్గతః అనామయ మారోగ్యం, పృష్ట్వా, ఇదం వక్ష్యమాణమ్. ౪౦

తదేవాహ (అపీతి.) హే సఖ్యః, నోఽస్మానపి స్మరథ స్మరథ కి మిత్యర్థ క్షణ సౌహృదాన్యస్మాన్నానుస్మరామ ఇత్యత ఆత్మనో విశినష్టి-స్వానాం సతాం సాధూనా మర్థం ప్రయోజనం కర్తుమిచ్ఛయా చిరాయితా న్విలమ్బితాఞ్, తత్ర హేతుః శత్రుపక్షక్షపణే చేతో యేషాం తా నస్మాన్. ౪౧

అకృతజ్ఞవిశఙ్కయా, అకృతజ్ఞః కృతజ్ఞాదన్యః స్తద్విశఙ్కయా కృతఘ్నా ఏవైత ఇతి బుద్ధ్యేత్యర్థః అవధ్యా యథాపిస్విత్, అవజానీథ కి మిత్యర్థః. అవపూర్వాద్ధ్యాయతే ర్లోణ్మధ్యమ బహువచనం. న శఙ్కామాత్రం విశ్చితమేత త్పరిత్యజ్య గతత్వా దిత్యత ఆహ (నూన మితి.) భూతానీతి ద్వితీయాన్తం. ౪౨

ఏతత్పదృష్టాన్తమాహ (వాయు రితి.) ఘనానీకం మేఘసముదాయం, తృణాదీని చ వాయు ర్యథా యునక్తి వియునక్తి వియోజయతి చ తద్వత్ భూతకృద్భూతస్రష్టా భగవా న్క్వచి ద్భూతాని సంయోజ్య, పున రాక్షిపతే వియోజయతి చ. ౪౩

మయి భక్తిర్హి భూతానా మమృతత్వాయ కల్పతే,
దిష్ట్యా యదాసీ న్మత్స్నేహో భవతీనాం మదాపనః. ౪౪

అహం హి సర్వభూతానా మాదిరన్తోఽన్తరం బహిః,
భౌతికానాం యథా ఖం వార్భూర్వాయుర్జ్యోతిరఙ్గనాః. ౪౫

ఏవం హ్యేతాని భూతాని భూతేష్వాత్మాఽఽత్మనా తతః,
ఉభయం మయ్యథపరే పశ్యతాభాత మక్షరే. ౪౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

అధ్యాత్మశిక్షయా గోప్య ఏవం కృష్ణేన శిక్షితాః,

కిఞ్చ అతి భద్రమిదం యద్భవతీనాం మద్వియోగేన మత్ప్రేమాతిశయోఽభూ దిత్యాహ (మయీతి) మయి భక్తిమాత్రమేవ తావ, దమృతత్వాయ ముక్తయే, కల్పతే యత్తు, భవతీనాం మయి స్నేహః, ఆసీత్ తద్దిష్ట్యా అతి భద్రం కుతః, మదాపనః మత్ప్రాపణః. ౪౪

కీదృశ స్త్వం యం వయం స్నేహేన ప్రాప్స్య మహత్యపేక్షాయాం ఆత్మనో యాథాత్మ్య మాహ (అహ మితి.) ఆదిః సృష్టికారణం, అన్తః లయకారణం, అన్తరం అన్తరాత్మా, బహిశ్చ వ్యాప్య స్థిత ఇత్యర్థః. అన్తర్బహిశ్చ సద్భావే దృష్టాన్తమాహ (భౌతికానా మితి.) హే అఙ్గనాః ఖమాకాశః, వాః జలం, భూః పృథ్వీ ఖాదీని యథా భౌతికానాం భూతపరిణామాత్మకానాం దేవమను ష్యాదిశరీరాణా మన్తర్బహిశ్చ, వర్తన్తే. ౪౫

ఏవం దృష్టాన్తముఖేన శిక్షిత మర్థం దార్ష్టాన్తికే సఙ్గమయతి (ఏవ మితి) ఏతాని ఆకాశాదీని తత్కార్యరూపాణి, దేవాదిశరీరాత్మకాని చ భూతాని, భూతేష్వాత్మా తేషు భూతేషు స్థిత ఆత్మా, జీవాత్మా చ, ఆత్మనా మయా, అన్తర్బహిశ్చ, వ్యాప్యన్త ఇతి శేషః. తత స్తస్మా దుభయం చేతనమచేతనం చ వస్తుజాతం. అక్షరే అన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్య వర్తమానేఽపి వ్యాప్య గతవికార రహితే, మయ్యాభాతం ప్రమితం పశ్యత, మయీత్యనేన ధారకత్వ ముక్తం, ఆత్మనేత్యనేనా న్తః ప్రవిశ్య ప్రకాశితృత్వం, అన్తఃప్రవిశ్య నియమనం హ్యాత్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్ ౪౬

(అధ్యాత్మశిక్షయేతి) ఆత్మని అధ్యాత్మం, విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, స్వాత్మపరమాత్మ యాథాత్మ్యవిషయజ్ఞాన మిత్యర్థః, తస్య, శిక్షయా సమ్య గుపదేశేన సాధనేన, ఇత్థం, కృష్ణేన కర్త్రా

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

తదనుస్మరణధ్వస్తజీవకోశాస్తమధ్యగన్. ౪౮

ఆహుశ్చ తే నళిననాభపదారవిన్దం యోగీశ్వరైర్హృది విచిన్త్యమగాధబోధైః,
సంసారకూపపతితోత్తరణావలమ్బం గేహం జుషామపి మనస్యుదియాత్సదానః. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే.
ద్వ్యశీతితమోఽధ్యాయః.

శిక్షితాః గోప్యః, తస్య భగవదుపదిష్టాత్మయాథాత్మ్యస్యానుస్మరణేన మననపూర్వకనిదిధ్యాసనేన. ధ్వస్తః జీవకోశః కోశవదావరకం కర్మమూలమజ్ఞానం యాసాం తాః, తం భగవన్తం, మధ్యగన్ ప్రాపుః. క్రమేణ ముక్తా బభూవు రిత్యర్థః. ౪౮

తదా తదుపదిష్టాధ్యాత్మానుస్మరణవిరోధిమోహోపశమనాయ మనసస్తదఙ్ఘ్రిప్రావణ్యం ప్రార్థయమానాః ప్రాహుశ్చేత్యాహ (ఆహుశ్చేతి.) ఉక్తిమేవాహ (త ఇత్యాదినా.) హే నళిననాభ, అగాధః, అపారో బోధో జ్ఞానం యేషాం తైః యోగీశ్వరైః హృది చిన్త్యమేవ న తు దృశ్యం సంసారకూపే పతితానాం ఉత్తరణాయావలమ్బం ఆలమ్బనభూతం తే, పదామ్బుజం దేహధారిణాం నోఽస్మాకం మనసి సదా ఉదయాత్ ఆవిర్భవేత్ యథావద్విషయీభవే దిత్యర్థః. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. దశమస్కన్ధే. ద్వ్యశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ త్ర్యశీతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథానుగృహ్య భగవా న్గోపీనాం సజ్జతిం గురుః,
యుధిష్ఠిరమథాపృచ్ఛత్సర్వాం శ్చ సుహృదోఽవ్యయమ్. ౧

త ఏవం లోకనాథేన పరిపృష్టా స్సుసత్కృతాః,
ప్రోచుః ప్రహృష్టమనస స్తత్పాదేక్షాహతాంహసః. ౨

కుతోఽశివం త్వచ్చరణామ్బుజాసవం మహాత్మనాం సముఖనిర్వృతం క్వచిత్,
పిబన్తి యే కర్ణపుటై రలం ప్రభో దేహభృతాం దేహకృదస్మృతిచ్ఛిదమ్. ౩

అథ త్ర్యశీతితమోఽధ్యాయః.

(అథేతి) గురు స్తత్త్వోపదేష్టా భగవా, న్గోపీనాం సజ్జతిం స్వపాదారవిన్దాసక్తిం, తథా స్త్వీత్యను గృహ్య, అథ యుధిష్ఠిరం, సర్వా, న్సుహృదశ్చ అవ్యయ మారోగ్య, మపృచ్ఛత్. ౧

(త ఇతి.) తే యుధిష్ఠిరాదయః తస్య భగవతః పాదయో రీక్షయా దర్శనేన హతం నిరస్త మంహః పాప మమఙ్గళం వా యేషాం, తే, ప్రత్యూచుః. ౨

ఉక్తిమేవాహ (కుత ఇతి ద్వాభ్యాం.) త్వచ్చరణామ్బుజాసవం త్వత్పాదాబ్జకథామృత మిత్యర్థః. ఆసవ న్మధురం విషయవిస్మాపనం చ యే కర్ణపుటైః శ్రోత్రచషకైః పిబన్తి త్వచ్చరణామ్బుజం యే ధ్యాయన్తీ త్యర్థః. తేషా మశివ మమఙ్గళం కుతః నాస్త్యేవేత్యర్థః. అపరత్వ రూపణాత్పిబ న్తీత్యుక్తం. ప్రసిద్ధాసవాదుత్కృష్టత్వం వక్తుం విశిషన్ష్టి. మహాత్మనాం సతః పరిశుద్ధా న్ముఖమేవ పద్మం తస్మా న్నిస్సృతం నిర్గళితం, దేహధారిణాం, దేహకృచ్చాసావస్మృతిః దేహ కృదస్మృతిః, దేహసంపాదకమనాద్యజ్ఞానం తాం ఛినత్తీతి తథా తం ప్రసిద్ధామృతం తు నైవం విధ మితి భావః. ౩

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

హిత్వాఽఽత్మధామవిధుతాత్మకృతత్ర్యవస్థమానన్దసంప్లవమఖణ్డమకుణ్ఠబోధమ్,
కాలోపసృష్టనిగమావన ఆత్తయోగ మాయాకృతిం పరమహంసగతిం నతాస్స్మః. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుత్తమశ్లోకశిఖామణిం జనేష్వభిష్టువత్స్వన్ధకకౌరవస్త్రియః,
సమేత్య గోవిన్దకథామిథోఽగృణం స్త్రిలోకగీతాశ్శృణు వర్ణయామి తే.

ద్రౌపద్యువాచ—

హే వైదర్భ్యచ్యుతే భద్రే హే జామ్బవతి కోసలే,

(త మితి.) యస్య చరణామ్బుజామృత మేవంవిధం తం త్వాం. నతాః స్మః. ప్రణమామః, కథమ్భూతం. పరమహంసానాం గతిం. ప్రాప్యం ముక్త్యుపాయభూతఞ్చ. తదుపయుక్తం సౌశీల్యం వాత్సల్యం చాహ: - కాలేనోపసృష్టో విప్లుతో నిగమో వేదః తస్యావనే నిమిత్తే రక్షణార్థం వైదికధర్మమర్యాదాపాలనార్థ మిత్యర్థః ఆత్తా పరిగృహీతా యోగమాయయా స్వాశ్చర్యశక్తియోగేన ఆకృతిర్విగ్రహో యస్య తం యోగమాయేత్యనేనాకృతేరకర్మాయత్తత్వముక్తం. ఆత్తత్వనేన స్వేచ్ఛయైవోపాత్తత్వం. యద్యపి సంకల్పమాత్రేణాపి నిగమవిరోధిదుష్కృద్వినాశసంభవ. స్తథాప్యాశ్రితవాత్సల్యాత్సౌశీల్యాచ్చాత్తయోగమాయాకృతి రితి భావః. ఆశ్రితకార్యాపాదకజ్ఞానగుణయోగమాహ: - అఖణ్డః అవిచ్ఛిన్నః అప్రతిహతః, బోధః అనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణాద్యుపయుక్తజ్ఞానం. యస్య. తం. ప్రాప్యత్వోపయుక్తం గుణమాహ: ఆనన్దసంప్లవం ఆనన్దప్రవాహరూపం. ప్రాప్య వైలక్షణ్యమాహ: తిస్రః. అవస్థాః ఉత్పత్తిస్థితిసంహృతయః. ఆత్మధామ్నా స్వతేజసా. విధుతా నిర్ధూతాః ఆత్మకృతాః స్వకృతాః తిస్రః. అవస్థాః యస్య తం. అన్యేషాం సృష్ట్యాదికృత్స్వయం సృష్ట్యాద్యవిషయశ్చే త్యర్థః. ౧

(ఇతీతి.) ఉత్తమశ్లోకోత్తమం శ్రీకృష్ణ మిత్థం. జనేష్వ. భిష్టువత్సు పరితః స్తోత్రం కుర్వత్సు సత్సు. అన్ధకానాం. కౌరవాణాం చ. స్త్రియః సమేత్య సఙ్ఘీభూయ. మిథో. గోవిన్దస్య కథాః అగృణ న్కథయామాసుః. తా. స్త్రిషు లోకేషు గీతాః. కథాః. వర్ణయామి హే శృణ్వితి శుకోక్తిః. ఇత్థం ప్రతిజ్ఞాయ తావత్తాః ప్రస్తోతుం శ్రీకృష్ణపత్నీః ప్రతి ద్రౌపదీప్రశ్నమాహ వైదర్భీత్యాద ద్వాభ్యామ్. అచ్యుతే ఇతి వైదర్భీవిశేషణం, నిత్యానపాయినీత్యర్థః. హే కౌసల్యే. సత్యే. శైబ్యే మిత్రవిన్దే

హే సత్యభామే కాళిన్ది శైబ్యే రోహిణి లక్ష్మణే. ౬

హే కృష్ణపత్న్య ఏత న్నో బ్రూత వో భగవాన్స్వయమ్.
ఉపయేమే యథాలోక మనుకుర్వన్స్వమాయయా. ౭

రుక్మిణ్యువాచ—

చైద్యాయ మాఽర్పయితు ముద్యతకార్ముకేషు రాజస్వజేయభటశేఖరితాఙ్ఘ్రిరేణుః,
నిన్యే మృగేన్ద్ర ఇవ భాగమజావియూథా త్తచ్ఛ్రీనికేతచరణోఽస్తు మమార్చనాయ. ౮

సత్యభామోవాచ—

యో మే సనాభివధతప్తహృదా తతేన లిప్తాభిశాప మపమార్ష్టు ముపాజహార,
జిత్వర్క్షరాజ మథ రత్నమదా త్స తేన భీతః పితాఽదిశత మాం ప్రభవేఽపి దత్తామ్. ౯

రోహిణీనామ కాచిత్పట్టమహిషీతుల్యా. అన్యాః కృష్ణపత్నీ ర్భగవత్సమ్బోధయన్తి హే కృష్ణపత్న్య ఇతి, ఏత న్నోఽస్మభ్యం. బ్రూత కిం? య దయం భగవాన్ కృష్ణః స్వమాయయా స్వసఙ్కల్పేన లోక మనుకుర్వన్ యథా భవతీ రుపయేమే ఉదూఢవా నిత్యేతత్. ౬—౭

ఏవ మాపృష్టా సతీషు రుక్మిణీ ప్రాహ (చైద్యాయేతి.) మాం చైద్యాయా ర్పయితుం దాపయితుం, రాజసు చైద్యపక్షీయేషూద్యతకార్ముకేషూద్ధృతచాపేషు సత్సు. అజేయా. భటాః. తేషాం. శేఖరితా మకుటవత్కృతాః. అఙ్ఘ్రిరేణవో, యేన సః తేషాం మూర్ధ్ని పదం విదధ దిత్యర్థః. స భగవాన్ మృగేన్ద్రః సింహః అజానా మవీనాం చ. యూథా. త్స్వభాగమివ. మాం నిన్యే ఆనీతవాన్. అత్రోద్యతకార్ముకరాజన్యయూథస్యాజావియూథతుల్యతాభిప్రేతా. తస్య భగవతః శ్రీనికేతచరణః శ్రీమత్పాదారవిన్దం మమార్చనాయ పరిచర్యార్థ మస్తు తచ్ఛ్రీనికేతచరణం సదాఽహం పరిచరేయ మితి ప్రార్థనా. ౮

అథ సత్యభామోక్తిమాహ (య ఇతి.) సనాభేః భ్రాతుః ప్రసేనస్య. వధేన సింహకర్తృకేణ తప్తం హృదయం యస్య తేన తతేనాస్మత్పిత్రా లిప్తమాపాదిత మభిశాపం దుర్యశోఽపమార్ష్టుమప నేతుం ఋక్షరాజం జామ్బవన్తం జిత్వా రత్నం స్యమన్తక ముపాజహార ఆనీతవాన్. అథాసౌ తం మత్పిత్రే. రత్న మదాద్దదౌ. తేన స్వాపరాధేన భీతః స మే. పితా. ప్రభవే శ్రీకృష్ణాయ దత్తా కూరాదిభ్యః ప్రతిశ్రుతా మపి మాం, అపిశబ్దా ద్రత్న మపి అదిశత్ దదా విత్యర్థః. ౯

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

జామ్బవత్యువాచ—

అజ్ఞాయ దేహకృదముం నిజనాథదైవం సీతాపతిం త్రినవహాన్యమునాఽభ్యయుధ్యత్,
జ్ఞాత్వా పరీక్షిత ఉపాహరదర్హణం మాం పాదౌ ప్రగృహ్య మణినాఽహమముష్యదాసీ. ౧౦

కాళిన్ద్యువాచ—

తపశ్చరన్తీ మాజ్ఞాయ స్వపాదస్పర్శకామ్యయా,
సఖ్యోపేత్యా గ్రహీత్పాణిం యాఽహం తద్గృహమార్జనీ. ౧౧

భద్రోవాచ—

యోమాం స్వయంవర ఉపేత్య విజిత్య భూపాన్నిన్యే శ్వయూథగమివాత్మబలిం ద్విపారిః.
భ్రాతౄంశ్చ మేఽపకురుతస్స్వపురం శ్రియౌకస్తస్యాస్తు మేఽనుభవమఙ్ఘ్ర్యవనేజనీత్వమ్.

అథ జామ్బవతీ జగౌ (అజ్ఞాయేతి.) దేహకృన్మమ పితా జామ్బవాన్ అముం కృష్ణం నిజనాథం స్వస్వామినం స్వకులదైవతం చ, సీతాపతి మజ్ఞాయ అజ్ఞాత్వా లక్ష్మీకాన్తర్షః. అమునా శ్రీకృష్ణేన సహ త్రినవహాని సప్తవింశత్యహాని. అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా. ఛన్దోభఙ్గాభావాయ హ్రస్వార్షః. శకన్ధ్వాదిత్వా త్పరరూపం వా, అయుధ్యత్. తతః పరీక్షితః పరీక్షస్య సఞ్జాతేతి తథా, స మమ పితా జ్ఞాత్వా సీతాపతి రేవాసావధునా యదుష్వవతీర్ణ ఇతి జ్ఞాత్వేత్యర్థః. పాదౌ ప్రగృహ్య పాదగ్రహణపూర్వకం ప్రసాద్య మణినా సహ మా మర్హణ ముపాయనత్వేనోపాహరత్ సమర్పితవాన్, అహ మముష్య భగవతో దాసీ యావదాత్మభావిదాస్యం కుర్యా మితి ప్రార్థనా. ౧౦

అథ కాళిన్దీజగౌ (తపశ్చరన్తీ మితి) స్వస్య భగవతః పాదస్పర్శకామ్యయా పాదసంవాహనాదిపరిచర్యాచికీర్షయా తపః కుర్వతీం, మాం, జ్ఞాత్వా, సఖ్యా అర్జునేన సహాగత్య మమ పాణి మగ్రహీత్. ఇత్థం గృహీతాఽహం తస్య భగవతో, గృహమార్జనీ గృహాన్ మార్జయతీతి తథా భూతా భవేయమ్. ౧౧

అథ భద్రాగీతి మాహ (యో మా మితి.) శునాం, యూథగతం, స్వబలిం, ద్విపారిః సింహ ఇవ, నృపా నపకుర్వతో మే భ్రాతౄం శ్చ విజిత్య, యః, శ్రియౌకః శ్రీనివాసః, మాం, పురం ద్వారకాం నిన్యే ఆనీతవాన్, తస్య, శ్రియౌకసః, అఙ్ఘ్ర్యవనేజనీత్వం చరణక్షాళనకర్తృత్వం, మమా నుభవం ప్రతిజన్మ, అస్తు స్యాత్. ౧౨

సత్యోవాచ—

సప్తోక్షణో౽తిబలవీర్యసుతీక్ష్ణశృఙ్గాన్పిత్రా కృతాన్క్షితిపవీర్యపరీక్షణాయ,
తాన్వీక్ష్య దుర్మదహన స్తరసా నిగృహ్య క్రీడన్బబన్ధ చ యథా శిశవో౽జతోకాన్. ౧౬

య ఇత్థం వీర్యశుల్కాం మాం దాసీభి శ్చతురఙ్గిణీమ్,
యుధి నిర్జిత్య రాజన్యా న్నిన్యే తద్దాస్య మస్తు మే. ౧౭

మిత్రవిన్దోవాచ—

పితా మే మాతులేయాయ స్వయ మాహూయ దత్తవాన్,
కృష్ణే కృష్ణాయ తచ్చిత్తా మక్షౌహిణ్యా సఖీజనైః. ౧౮

అస్య మే పాదసంస్పర్శో భవే జ్జన్మని జన్మని,
కర్మభి ర్భ్రామ్యమాణాయా యేన తచ్ఛ్రేయ ఆత్మనః. ౧౯

అథ నాగ్నజితీ గాయతి (సప్తేతి.) క్షితిపానాం, వీర్యస్య, పరీక్షణాయ, మమ పిత్రా నగ్న జితా కృతాన్ సమ్పాదితాన్, బలం వీర్యం ప్రభావశ్చ. సుతీక్ష్ణశృఙ్గాణి చ, . యలశయిలాని, యేషాం, తాన్. వీరాణాం, దుష్టం మదం ఘ్నన్తీతి తథా, తాన్ ప్రసిద్ధాన్. సప్త, ఉక్షుణః వృషభాన్, యథా, శిశవో బాలాః, అజతోకాన్ అజాపత్యాని, తథా, తరసా బలేన, నిగృహ్య దమయిత్వా, క్రీడన్ అనాయాసేనైవ, బబన్ధ. ౧౬

యో భగవాన్, యుద్ధే రాజన్యాన్ విర్జిత్య, వీర్యమేవ శుల్కం దేయం ద్రవ్యం, యస్యాః, తాం, దాసీభి స్సహ, చతురఙ్గిణీం గజాశ్వాదిసేనాయుక్తాం, మాం, నిన్యే, తస్య భగవతో, దాస్యం మమాస్తు. ౧౭

అథ మిత్రవిన్దాగాయన మాహ (పితేతి.) హే కృష్ణే ద్రౌపది, మే మమ పూర్వోత్తరాన్వయి, మమ, పితా స్వయం, మాహూయ, మమ మాతులసుతాయ శ్రీకృష్ణాయ తస్మిన్ శ్రీకృష్ణ ఏవ చిత్తం, యస్యాః, తాం, మాం, మక్షౌహిణ్యా, సఖీజనై స్సహ, దత్తవాన్. ౧౮

అస్య శ్రీకృష్ణస్య, పాదసంస్పర్శః పాదసంవాహనాదిపరిచర్యా, మమ ప్రతిజన్మం భవేదస్తు. ఇత్థం ప్రార్థనాయాం హేతుత్వేన పాదసంస్పర్శం విశినష్టి యేన తత్పాదస్పర్శేన ఆత్మనో మమ, కర్మభిః పుణ్యపాపాత్మకైః, భ్రామ్యమాణాయాః సంసరన్త్యాః, శ్రేయో నిశ్శ్రేయసం, భవేత్. ౧౯

(సూర్యోపరాగేకురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

లక్ష్మణోవాచ—

మమాపి రాజ్ఞ్యచ్యుత జన్మకర్మ చ శ్రుత్వా ముహుర్నారదగీత మాస హ,
చిత్తం ముకున్దే కిల పద్మహస్తయా వృతస్సుసంమృశ్య విహాయ లోకపాన్. ౧౭

జ్ఞాత్వా మమ మతం సాధ్వి పితా దుహితృవత్సలః,
బృహత్సేన ఇతి ఖ్యాతస్తత్రోపాయ మచీకరత్. ౧౮

యథా స్వయంవరే సాధ్వి మత్స్యః పార్థేప్సయా కృతః,
అయం తు బహిరాచ్ఛన్నో దృశ్యతే సజలే పరమ్. ౧౯

అథ లక్ష్మణాగీతిం ప్రపఞ్చయతి (మమాపీత్యాదినా.) హే రాజ్ఞి, నారదేన గీత, మచ్యుతస్య, జన్మాదికం, శ్రుత్వా మమాపి యథా మిత్రవిన్దాయాః తథా మమాపి చిత్తం ముకున్ద విషయ మాసీ దిత్యర్థః. పద్మహస్తయా శ్రియా, తదవతారరూపయా రుక్మిణ్యేత్యర్థః. వృతః కిల, అతోఽపి సుష్ఠు విచార్య, మమ, చిత్తం ముకున్దే, ఆసేతి సంబన్ధః. ౧౭

(జ్ఞాత్వేతి.) హే సాధ్వి, మమ, మతమభిప్రాయం, జ్ఞాత్వా, నామ, పిత్రా, బృహత్సేనో నామ దుహితృవత్సలః. అతస్తత్ర శ్రీకృష్ణప్రాప్తౌ ఉపాయ మచీకరత్ కారయామాస. ౧౮

కోఽసా విత్యతస్తం ప్రపఞ్చయతి (యథేతి.) హే రాజ్ఞి, యథా, తవ స్వయంవరే, పార్థేప్సయా అర్జునప్రాప్తీచ్ఛయా, త్వత్పిత్రా, మత్స్యః కృత, స్తథా అస్మత్పిత్రాఽపి కృత ఇత్యర్థః. తర్హ్యేన ఏవ కిం నావిధ్య త్తత్రాహ (అయంత్వితి.) స మత్స్యః, బహిరేవా, చ్ఛన్నో నాన్తః స్తమ్భసంలగ్నయోర్ధ్వదృష్ట్యా దృశ్యతే, అయంతు, న తథా కిన్తు, స్తమ్భమూలనిహితఘటజలే కేవలం దృశ్యతే, అతో దృష్టిరధస్తా దుపరి చ లక్ష్య మితి, కృష్ణమన్తరేణ న కేనాపి భేద్య ఇతి భావః. బహిరాచ్ఛన్నః ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బభూతో మత్స్యస్తిరోహితః స మత్స్యప్రతిబిమ్బ ఏవ జలే దృశ్యతే, ప్రతిబిమ్బేన బిమ్బభూతమత్స్యావస్థానం విభావ్య తత్ర వేధో దుష్కర ఇతి వ్యాఖ్యాన్తరమ్. ౧౯

శ్రుత్వైతత్సర్వతో భూపా ఆయయుర్మత్పితుః పురమ్,
సర్వాస్త్రశస్త్రతత్త్వజ్ఞా స్సోపాధ్యాయా స్సహస్రశః. ౨౦

పిత్రా సంపూజితా స్సర్వే యథా వీర్యం యథా వయః,
ఆదదు స్సశరం చాపం వేద్ధుం పర్షది మద్ధియః. ౨౧

ఆదాయ వ్యసృజ న్కేచి త్సజ్యీకర్తు మనీశ్వరాః,
ఆకోటి జ్యాం సమాకృష్య పేతు రేకేఽమునా హతాః. ౨౨

సజ్యం కృత్వాఽపరే వీరా మాగధామ్బష్ఠచేదిపాః,
భీమో దుర్యోధనః కర్ణో నావిన్దం స్తదవస్థితిమ్. ౨౩

మత్స్యాభాసం జలే దృష్ట్వా జ్ఞాత్వా చ తదవస్థితిమ్,
పార్థో యత్తోఽసృజద్బాణం నాచ్ఛిన త్పస్పృశే పరమ్. ౨౪

ఏతన్మత్స్యయన్త్రనిర్మాపణం శ్రుత్వా సర్వతో, దిగ్భ్యః, మత్పితుః, పుర మాజగ్ముః. కథంభూతాః, సర్వేషాం, శస్త్రాణాం అస్త్రాణాం చ తత్త్వం యాథాత్మ్యం ప్రయోగోపసంహారౌ జానత ఇతి తథా ఉపాధ్యాయై స్సహితాశ్చ. ౨౦

(పిత్రేతి.) మమ, పిత్రా, వీర్యవయస్సానాద్యనురూపం సర్వే. సంపూజితాః, మయ్యేవ ధీర్యేషాం తే మత్స్యం, వేద్ధుం, పర్షది సభాయాం సశరం చాప మాదదుః. మద్ధియ ఇత్యస్యా స్యచిత్తత్వాచ్చ వేద్ధుం నాశక్నువన్నితి భావః. ౨౧

తదేవాహ (ఆదాయేతి.) కేచి ద్వ్యసృజన్ లక్ష్యాదన్యత్ర ప్రయుక్తవన్త ఇత్యర్థః. కేచిత్తు ఆకోటిధనుషః కోటిపర్యన్తం, జ్యాం సముత్కృష్య సజ్యీకర్తుం జ్యాసహితం ఆరోపితజ్యాకం కర్తు మిత్యర్థః. అనీశ్వరా అసమర్థాః అమునా చాపేన హతాః తాడితాః నిపేతుః. ౨౨

(సజ్య మితి.) అపరే జరాసన్ధాదయః వీరాః సజ్యం కృత్వాపి లక్ష్యావస్థితిం నావిన్దన్ మాగధాదీనాం క్రియాశక్తిరేవ న తు లక్ష్యాభిజ్ఞతేత్యర్థః. ౨౩

(మత్స్యాభాస మితి.) పార్థోఽర్జునస్తు జలే మత్స్యాభాసం మత్స్యప్రతిబిమ్బం వీక్ష్య తదవస్థితిం మత్స్యయన్త్రావస్థానదేశం జ్ఞాత్వా యత్తో యత్నవాన్ బాణం వ్యసృజత్ ముమోచ, సభాణో, మత్స్యం, నాచ్ఛిన, త్పరం కేవలం, పస్పర్శ జ్ఞానవానర్జునో న వేద్ధుం ప్రబభూవేత్యర్థః. ౨౪

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

రాజన్యేషు నివృత్తేషు భగ్నమానేషు మానిషు,
భగవాన్ధను రాదాయ సజ్యం కృత్వాఽథ లీలయా. ౨౨

తస్మిన్సన్ధాయ విశిఖం మత్స్యం వీక్ష్యసకృజ్జలే,
ఛిత్త్వేషుణాఽపాతయత్తం సూర్యే చాభిజితి స్థితే. ౨౩

దివి దున్దుభయో నేదు ర్జయశబ్దయుతా భువి,
దేవాశ్చ కుసుమాసారా న్ముముచు ర్హర్షవిహ్వలాః. ౨౪

తద్రఙ్గమావిశ మహం కలనూపురాభ్యాం పద్భ్యాం ప్రగృహ్య కనకోజ్జ్వలరత్నమాలామ్,
సూత్నే నివీయ పరిధాయ చ కౌశికాగ్ర్యే సవ్రీడహాసవదనా కబరీధృతస్రక్. ౨౫

ఉన్నీయ వక్త్రమురుకున్తలకుణ్డలత్విడ్గణ్డస్థలం శిశిరహాసకటాక్షమోక్షైః,

---

భగవాం స్తు వివ్యాధేత్యాహ (రాజన్యేష్వితి.) మానిషు సాహఙ్కారేషు, రాజన్యేషు, భగ్నమానేష్వత ఏవ, నివృత్తేషు చ సత్సు. సూర్యే, అభిజితి, స్థితే, సర్వార్థసాధకే మధ్యాహ్నే ఇత్యర్థః. లీలయా అనాయాసేనైవ, తస్మిన్ధనుషి, విశిఖం బాణం, సన్ధాయ, సకృదేవ, జలే, వీక్ష్య, ఇషుణా, మత్స్యం ఛిత్త్వా, న్యపాతయత్. ౨౨-౨౩

భువి, జయశబ్దేన యుతాః, దేవదున్దుభయో, నేదుః, యదా దివి దున్దుభయో నేదుః తదైవ భువి జయశబ్దా బభూవు రిత్యర్థః. ౨౪

భగవత్ప్రాప్తిజహర్షనిర్భరేణాత్మాన మేవానువర్ణయన్త్యాహ ద్వాభ్యామ్ (తద్రఙ్గమితి.) తత్తదా సూత్నే నవీనే కౌశికాగ్ర్యే ఉత్తమకౌశేయే వస్త్రే పరిధాయ సవ్రీడో హాసో యస్మిం స్తద్వదనం యస్యాః కబర్యాం ధృతా స్రగ్యయా సా అహం కనకేనోజ్జ్వలాం రత్నమాలాం నివీయ ప్రగృహ్య కలౌ కలస్వనౌ నూపురౌ యయో స్తాభ్యాం పద్భ్యాం, రఙ్గం ప్రావిశం ప్రవిష్టవత్యస్మి. ౨౫

(ఉన్నీయేతి.) ఉరవః కున్తలా యస్మిం కుణ్డలయో స్త్విషో యయో స్తే గణ్డస్థలే యస్మిం స్తచ్చ వక్త్రమున్నీయ పరితః శనైః రాజ్ఞో రాజన్యా న్నిరీక్ష్య మురారేః శిశిర స్సన్తాపహరః హాసో,

రాజ్ఞో నిరీక్ష్య పరితశ్శనకై ర్మురారేః అంసేఽనురక్తహృదయా నిదధే స్మ మాలామ్. ౨౯

తావన్మృదఙ్గపటహాః శఙ్ఖభేర్యానకాదయః,
వినేదు ర్నటనర్తక్యో ననృతు ర్గాయకా జగుః. ౩౦

ఏవం వృతే యదుపతౌ మయేశే నృపయూథపాః,
న సేహిరే యాజ్ఞసేని స్పర్ధన్తో హృచ్ఛయాతురాః. ౩౧

మాం తావద్రథ మారోప్య హయరత్నచతుష్టయమ్,
శార్ఙ్గ ముద్యమ్య సన్నద్ధ స్తస్థౌ వాజౌ చతుర్భుజః. ౩౨

దారుక శ్చోదయామాస కాఞ్చనోపస్కృతం రథమ్,
మిషతాం భూభుజాం రాజ్ఞి మృగాణాం మృగరాడివ. ౩౩

తేఽన్వసజ్జన్త రాజన్యా నిషేద్ధుం పథి కేచన,
సంయత్తా ఉద్ధృతేష్వాసా గ్రామసింహా యథా హరిమ్. ౩౪

యేషు తైః కటాక్షమోక్షైః అపాఙ్గవీక్షణవిలాసైః అనురక్తం హృదయం చిత్తం యస్యాస్సాఽహం. తస్య. అంసే స్కన్ధే మాలాం నిదధే స్మ నిహితవత్యస్మి. ౨౯

(తావ దితి.) తదైవ నటా నర్తక్యశ్చ ననృతుః. ౩౦

(ఏవ మితి.) ఇత్థమీశ్వరే భగవతి మయా వృతే సతి యాజ్ఞసేని ద్రౌపది నృపయూథపాః హృచ్ఛయేన కామేనాతురాః స్పర్ధమానా న సేహిరే. ౩౧

(మా మితి.) హయరత్నానాం అశ్వశ్రేష్ఠానాం చతుష్టయం యస్మిన్ తం, రథం ఆరోప్య తస్మి న్నిధాప్యేత్యర్థః. ద్వాభ్యాం మాలిఙ్గ్య ద్వాభ్యా ధనుర్బాణా న్గృహీత్వా చతుర్భుజో యుద్ధే తస్థా విత్యర్థః. ౩౨

(దారుక ఇతి.) కాఞ్చనేనోపస్కృతం రథం, గమయామాస, హే రాజ్ఞి మృగాణాం క్షుద్రాణాం పశ్యతాం మృగాధిప స్సింహ ఇవ భూభుజాం మిషతాం హరి ర్జగామేతి శేషోఽవగన్తవ్యః. ౩౩

(త ఇతి.) కేచన, తే రాజన్యా స్సన్నద్ధా ఆయత్తా ఉద్ధృతా ఇష్వాసాశ్చాపా యైస్తే పథి నిషేద్ధుం వారయితుం. అన్వసజ్జన్త పృష్ఠతోఽన్వధావన్, యథా, గ్రామసింహాః శ్వానో హరిం సింహం, తద్వత్. ౩౪

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

తే శార్ఙ్గచ్యుతబాణౌఘైః కృత్తబాహ్వఙ్ఘ్రికన్ధరాః,
నిపేతుః కదనే కేచిదన్యే సన్త్యజ్య దుద్రువుః. ౩౫

తతః పురీం యదుపతిరత్యలఙ్కృతాం రవిచ్ఛదధ్వజపటచిత్రతోరణామ్,
కుశస్థలీం దివిభువి చాభిసంస్తుతాం సమావిశత్తరణిరివ స్వకేతనమ్. ౩౬

పితా మే పూజయామాస సుహృత్సమ్బన్ధిబాన్ధవాన్,
మహార్హవాసోఽలఙ్కారైః శయ్యాసనపరిచ్ఛదైః. ౩౭

దాసీభిః సర్వసమ్పద్భిర్భటేభరథవాజిభిః,
ఆయుధాని మహార్హాణి దదౌ పూర్ణస్య భక్తితః. ౩౮

ఆత్మారామస్య తస్యేమా వయం వై గృహదాసికాః,
సర్వసఙ్గనివృత్త్యాఽద్ధా తపసా చ బభూవిమ. ౩౯

మహిష్య ఊచుః—

భౌమం నిహత్య సగణం యుధి తేన రుద్ధా జ్ఞాత్వాఽథ నః క్షితిజయే జితరాజకన్యాః,

---

తే నృపాః కృత్తాః ఛిన్నాః బాహ్వాదయో యేషాం తే కేచిత్ ప్రధనే యుద్ధదేశే, నిపేతుః. కేచిత్తు సన్త్యజ్య దుద్రువుః. ౩౫

(తత ఇతి.) యదుపతిః, పురీం తత్రాపి స్వగృహం చ సమావిశదితి సంబన్ధః. యథా, సూర్యః స్వకేతనం మణ్డలం అస్తాచలం వా తద్వత్. కథమ్భూతాం? పరితోఽలఙ్కృతాం రవిం ఛాదయన్తీతి తథా, తేషు ధ్వజేషు, పటాః యస్యాం, చిత్రాణి పటాని యస్యాం, సా చాసౌ సా చ తామ్. ౩౬

(పితేతి.) అనర్ఘవస్త్రాదిభిః సుహృత్ప్రభృతీన్ పూజయామాస. ౩౭

(దాసీభిరితి.) సర్వసంపద్భిః సర్వాభరణభూషితాభిరిత్యర్థః. హే రాజ్ఞి దాస్యాదిభిః సహ పారిబర్హముపాయనం పూర్ణస్యావాప్తసమస్తకామస్యాపి భగవతో, భక్తితో, దదౌ పూర్ణాయేతి పాఠాన్తరమ్. ౩౮

(ఆత్మారామస్యేతి.) ఇమా అష్టౌ వయం సర్వసఙ్గనివృత్త్యా వైరాగ్యేణ తపసా హేతునా తస్య భగవత ఆత్మారామస్య, నిరవధికస్వానన్దానుభవశీలస్య అద్ధా, సాక్షాద్గృహదాసికా బభూవిమ. ౩౯

అథ షోడశసహస్రపత్నీనాం గీతిమాహ (భౌమమితి.) సగణం ససైన్యం, భౌమం నరకం నిహత్య క్షితిజయే దిగ్విజయే, జితానాం రాజ్ఞాం, కన్యాః, అస్మాన్. తేన నరకేన, రుద్ధాః

నిర్ముచ్య సంసృతివిమోక్షమనుస్మరన్తీః పాదామ్బుజం పరిణినాయ య ఆప్తకామః. ౪౦

న వయం సాధ్వి సామ్రాజ్యం స్వారాజ్యం భోజ్యమప్యుత.
వైరాజ్యం పారమేష్ఠ్యం వా ఆనన్త్యం వా హరేః పదమ్. ౪౧
కామయామహ ఏతస్య శ్రీమత్పాదరజశ్శ్రియః.
కుచకుఙ్కుమగన్ధాఢ్యం మూర్ధ్నా వోఢుం గదాభృతః. ౪౨
వ్రజస్త్రియో యద్వాఞ్ఛన్తి పుళిన్ద్యస్తృణవీరుధః.
గావశ్చారయతో గోపాః పాదస్పర్శం మహాత్మనః. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం సంహితాయాం. దశమస్కన్ధే.
త్ర్యశీతితమోఽధ్యాయః.

జ్ఞాత్వా, తతో, మోచయిత్వా. సంసృతే ర్విమోక్షో యస్మాత్తత్పదామ్బుజం అనుస్మరన్తీ రస్మానాప్తకామోఽపి పరిణినాయ ఉపయేమే. ౪౦

(న వయ మితి.) హేసాధ్వి. వయం సామ్రాజ్యాదీని న కామయామహే. కిన్త్వేతస్య. గదాభృతో భగవతః శ్రియో లక్ష్మ్యాః. కుచయోః కుఙ్కుమస్య. గన్ధేనాఢ్యం. శ్రీమత్పాదరజో మూర్ధ్నా వోఢుం. కామయామహ. ఇతి సమ్బన్ధః. శ్రియః కుచకుఙ్కుమగన్ధాఢ్య మిత్యనేన. బ్రహ్మాది సేవితయా శ్రియా సేవ్యమానత్వాత్పాదరజ ఏవ కామయామహ ఇతి సూచితం. తత్ర సామ్రాజ్యం సార్వభౌమపదం. స్వారాజ్య మైన్ద్రపదం. కైవల్యం వా. భోజ్యం తదుభయభోగభాక్త్వం. వివిధం రాజతే విరాట్. తస్య భావో వైరాజ్యం. అణిమాదిసిద్ధిభాక్త్వ మిత్యర్థః. పారమేష్ఠ్యం బ్రహ్మపదం. ఆనన్త్య మితి స్వార్థే ష్యఞ్. అనన్తం హరేః పద మిత్యర్థః. ౪౧-౪౨

నన్విది దుర్లభత్వా త్కిం తద్వాఞ్ఛయేత్యత ఆహ (వ్రజస్త్రియ ఇతి.) మహాత్మనః నిరవధికసౌశీల్యయుక్తాత్మనః. అత ఏవ, గావః గా శ్చారయతో భగవతో. య. ద్యథా. వ్రజస్త్రియః పుళిన్ద్యః ఆరణ్యకస్త్రియః. తృణాని వీరుధశ్చ. పాదస్పర్శం వాఞ్ఛన్తి తద్వదయం కామయామహ ఇత్యర్థః. సౌశీల్యసౌలభ్యాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరస్య భగవతః పాదరజః తద్దాసానాం సులభమేవేతి భావః. తృణాని వీరుధో వాఞ్ఛన్తీత్యనేన తృణాదీనామపి భగవత్సాన్నిధ్యాతిశయాహితచైతన్యానాం తదిచ్ఛావత్త్వం సూచితమ్. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన.
శ్రీవైష్ణవదాసేన. శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రికాయాం.
దశమస్కన్ధసమాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే. త్ర్యశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ చతురశీతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

శ్రుత్వా పృథా సుబలపుత్ర్యథ యాజ్ఞసేనీ మాధవ్యథ క్షితిపపత్న్య ఉత స్వగోప్యః,
కృష్ణేఽఖిలాత్మని హరౌ ప్రణయానుబన్ధం సర్వా విసిస్ము రల మశ్రుకలాకులాక్ష్యః. ౧

ఇతి సంభాషమాణాసు స్త్రీభిః స్త్రీషు నృభి ర్నృషు,
ఆయయు ర్మునయ స్తత్ర కృష్ణరామదిదృక్షయా. ౨

ద్వైపాయనో నారదశ్చ చ్యవనో దేవలోఽసితః,
విశ్వామిత్రశ్శతానన్దో భరద్వాజోఽథ గౌతమః. ౩

రామ స్స శిష్యో భగవా న్వసిష్ఠో గాలవో భృగుః,
పులస్త్యః కశ్యపోఽత్రిశ్చ మార్కణ్డేయో బృహస్పతిః. ౪

ద్వితస్త్రిత స్త్వేకతశ్చ బ్రహ్మపుత్ర స్తథాఽఙ్గిరాః,
అగస్త్యో యాజ్ఞవల్క్యశ్చ వామదేవాదయోఽపరే. ౫

తాన్దృష్ట్వా సహసోత్థాయ ప్రాగాసీనా నృపాదయః.
పాణ్డవాః కృష్ణరామౌ చ ప్రణేము ర్లోకవన్దితాన్. ౬

తానానర్చు స్తథా సర్వే సహరామోఽచ్యుతోఽర్చయత్,
స్వాగతాసనపాద్యార్ఘ్యమాల్యధూపానులేపనైః. ౭

అథ చతురశీతితమోఽధ్యాయః.

(శ్రుత్వేతి) సుబలపుత్రీ, గాన్ధారీ యాజ్ఞసేనీ ద్రౌపదీ మాధవీ సుభద్రా. అథ తాః క్షితిపానాం రాజ్ఞాం, పత్న్యశ్చ. ఉత అపి చ స్వగోప్యః కృష్ణభక్తా గోప్యశ్చ. రుక్మిణ్యాదీనా మఖిలా న్తరాత్మని భగవతి, కృష్ణే. హరౌ. అమలం విస్మృటం. ప్రణయానుబన్ధం ప్రేమపారంత న్త్ర్యయుక్తం వచ ఇతి యావత్. శ్రుత్వా. సర్వాః. పృథాదయః అశ్రుకళాభిరాసంచాశ్రుబిందుభిః, రాకులే వ్యాప్తే అక్షిణీ, యాసాం తాః. విసిస్ముః విస్మయం చక్రుః. ౧

(ఇతీతి.) ఇత్థం స్త్రీషు. స్త్రీభిస్సహ. సమ్భాషమాణాసు సతీషు. తథా. నృషు పురుషేషు. తైస్సహ. సమ్భాషమాణేషు సత్సు. ౨

ఆగతాన్మునీ న్నిర్దిశతి (ద్వైపాయన ఇతి. త్రిభిః). తత్ర. రామః కృష్ణోఽపి తాన్. స్వాగతప్రశ్నాదిభిః. అర్చితవాన్. ౩—౭

ఉవాచ సుఖమాసీనా న్భగవాన్ధర్మగుప్తనుః,
సదసస్తస్య మహతో యతవాచోఽనుశృణ్వతః. ౮

శ్రీభగవానువాచ—

అహో వయం జన్మభృతో లబ్ధం కార్త్స్న్యేన తత్ఫలమ్,
దేవానా మపి దుష్ప్రాపం యద్యోగేశ్వరదర్శనమ్. ౯

కిం స్వల్పతపసాం నృణా మర్చాయాం దేవచక్షుషామ్,
దర్శనస్పర్శనప్రశ్నప్రహ్వపాదార్చనాదికమ్. ౧౦

న హ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా మృచ్ఛిలామయాః,
తే పునన్త్యురుకాలేన దర్శనాదేవ సాధవః. ౧౧

నాగ్నిర్న సూర్యో న చ చన్ద్రతారకా న భూర్జలం ఖం శ్వసనోఽథ వాఙ్మనః

(ఉవాచేతి.) ధర్మగోప్త్రీ తనుర్యస్య సః భగవాన్. యతవాచో మౌనినస్తస్య మహతో విపులస్య, తస్య, సదసి సభాయాం, అనుశృణ్వతస్సతః, సుఖమాసీనాన్, ద్వైపాయనాదీన్, ఉవాచ. ౮

తదేవాహ (అహో ఇతి.) అహో మునయః వయం జన్మభృతః సఫలజన్మానో, జాతా ఇమే. తత్ఫలం జన్మఫలం, కార్త్స్న్యేనాస్మాభిః లబ్ధం చ. కిం తత్? యద్దేవానా మపి దుర్లభం. యోగినాం వో, దర్శన మితి. ౯

కథం న్వేతద్ఘటిత మితి విస్మయేనాహ (కిం స్వితి.) అల్పం తపః పుణ్యం, యేషాం, అర్చాయాం ప్రతిమాయా మేవ, దేవచక్షుః దేవతాబుద్ధిర్యేషాం తేషా మస్మాకం కిమ్ను కథం జాతా వేత్యర్థః. ప్రహ్వశబ్దః ప్రణామపరః, ప్రశ్నః స్వాగతప్రశ్నః. ౧౦

నన్వర్చాయాం దేవచక్షుః పవిత్రావహ మపి కి మితి తత్తుచ్ఛీకరోషీత్యత్రాహ (నహీతి.) అమ్మయాని తీర్థాని మృణ్మయాః శిలామయాశ్చ దేవాశ్చ దర్శనా దేవ న పునన్తి కింతు ఉరుకాలేన, సాధవస్తు దర్శనాదేవ, పునన్తీత్యర్థః. తీర్థానీతి దృష్టాంతార్థం. ౧౧

దేవా ఉరుకాలేనైవ పునన్తీత్యేతత్ప్రపఞ్చయతి (నాగ్నిరితి.) భూజలాదిశబ్దైస్తదభిమాని దేవతా లక్ష్యన్తే. తః అగ్న్యాదయ శ్చోపాసితాః, భేదకృతః ఆత్మని దేహగతభేదం కుర్వాణస్యాఘం

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

ఉపాసితా భేదకృతో హరన్త్యఘం విపశ్చితో ఘ్నన్తి ముహూర్తసేవయా. ౧౨

యస్యాత్మబుద్ధిః కుణపే త్రిధాతుకే స్వధీః కళత్రాదిషు భౌమ ఇజ్యధీః,
యత్తీర్థబుద్ధిస్తు జలేన కర్హిచి జ్జనేష్వభిజ్ఞేషు స ఏవ గోఖరః. ౧౩

శ్రీశుక ఉవాచ —

నిశమ్యేత్థం భగవతః కృష్ణస్యాకుణ్ఠమేధసః,
వచో దురన్వయం విప్రా స్తూష్ణీమాస న్భ్రమద్ధియః. ౧౪

చిరం విమృశ్య మునయ ఈశ్వరస్యేశితవ్యతామ్,
జనసఙ్గ్రహ మిత్యూచుః స్మయన్తస్తం జగద్గురుమ్. ౧౫

హరన్తి ఉరుకాలసేవయా హరన్తీత్యర్థః. విపశ్చిత స్త్వధవన్తు. ముహూర్తసేవయైవ హరన్తి. అఘశబ్దేన తన్మూలమజ్ఞానం చ వివక్షితమ్. ౧౨

యత ఏవ మతోఽర్చాదేవ పక్షేషు క్షిపన్నర్థాన్తరమప్యాహ (యస్యేతి.) యస్య పునః. త్రిధాతుకే, వాతపిత్తశ్లేష్మమయే కుణపేశవప్రాయే శరీరే. ఆత్మబుద్ధి రాత్మభిమానః కళత్రేషు దారేషు. స్వధీ స్వకీయత్వబుద్ధిః ఏవ మహంమమాభిమానావుక్తౌ. పార్థివప్రతిమాదౌ. ఇజ్యధీః దేవతాబుద్ధిః జలే గఙ్గాదిజలే. తీర్థబుద్ధిః. కర్హిచిదపి అభిజ్ఞేషు స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యాభిజ్ఞేషు భవాదృశేషు. నేజ్యధీ ర్న తీర్థబుద్ధిశ్చ. స పునా, న్గోఖర ఏవ. గోప్రాయః ఖరప్రాయశ్చ. యద్వా. గవాం సమ్బన్ధీ ఖరస్తద్దర్థతృణభారార్థఖరసదృశః, అతీవాజ్ఞ ఇత్యర్థః. న హి నిందాన్యాయేనేయం సాధుజన ప్రశంసా. ౧౩

(నిశమ్యేతి.) అకుణ్ఠా ప్రతిహతరహితా. మేధా. యస్య. తస్య. భగవతః కృష్ణస్య. దురన్వయ మననురూపం. వచో. నిశమ్య భ్రమన్తీ అనవస్థితా. ధీ ర్యేషాం తథాభూతా స్తూష్ణీ మాసన్. అహో స్వజనాహితమాహాత్మ్య నస్మానయం స్వస్మాదుత్కృష్టత మాస్వదత్యహో విపరీత మేతద్వచ ఇత్యేవం తావద్భ్రమద్ధియ ఇత్యర్థః. ౧౪

(చిర మితి.) జనసఙ్గ్రహం అకృతప్రజ్ఞావిదో జనా ఇత్థం సాధూన్భజేయు రిత్యేవం విధజనానుగ్రహరూపామీశ్వరస్య భగవత ఈశితవ్యతాం. చిరం మాలోచ్య స్మయన్త ఈషద్ధసన్తః. జగద్గురుం కృష్ణం ప్రతీత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణోచు రిత్యన్వయః. ౧౫

మునయ ఊచుః—

యన్మాయయా త త్త్వవిదు త్తమా వయం విమోహితా విశ్వసృజా మధీశ్వర,
యదీశితవ్యా యదిగూఢ ఈహయా అహో విచిత్రం భగవద్వి చేష్టితమ్. ౧౬

అనీహ ఏత ద్బహుధైక ఆత్మనా సృజత్యవ త్యత్తి న సజ్జ్యతే యథా,
భౌమై ర్హి భూమిర్బహునామరూపిణీ అహో విభూమ్న శ్చరితం విడమ్బనమ్. ౧౭

తమేవాహ (యదితి) హే విశ్వసృజాం బ్రహ్మాదీనా మధీశ్వర, తత్త్వవిచ్ఛ్రేష్ఠా అపి వయం, త్వన్మాయయా. విమోహితా, ప్రావ త్త్వదభిప్రాయం జనసజ్గ్రిహాత్మకమవగమ్త. మనమర్థా ఇభూవిమేత్యర్థః. కోసా వభిప్రాయ ఇత్యత స్తం విద్ధిశ న్తి (యదీశితవ్యా ఇతి) గూఢ ఈహయేతి సర్వేశ్వరోఽపి, భగవాన్ ఈహయ గూఢః మనుష్యచేష్టయా చ్ఛన్నః. ఈశితవ్యా ఇతి ఈశితవ్య వత్కర్మవశ్యఃదదర ప్రీత్యర్థః. యత ఏవం తస్మాదహో. భగవతః తవ చేష్టితం చిత్రం యద్వా త త్త్వ విదు త్తమా అపి తావత్త్వన్మాయయా మోహిత ఇతి చిత్రం, ఈశ్వరోఽపీహయా గూఢస్సన్ ఈశితవ్య యత ఇతి య త్త ద్భగవత స్తవ చేష్టిత మహో విచిత్ర మిత్యర్థ. యదీశితవ్యా స్స తు గూఢఈహ యేతి పాఠా న్తరం. తత్ర యస్యేశితవ్యా వయం, న ఈశ్వరో, మనుష్యచేష్టయా చ్ఛన్న ఇత్యర్థః.

విశ్వసృజామధీశ్వరేతి సంబోధనాభిప్రేతం కృత్స్నజగత్స్రష్ఠృత్వం వ్యఞ్జయన్తో విస్మయన్తే (అనీహ ఇతి.) అనీహః కర్మాయ త్తచేష్టారహిత ఇత్యర్థః. భవా నేకః, కరణావస్థాయాం ఏక ఏవ సన్. ఆత్మనైత జ్జగ ద్బహుధా, సృజతి. బహుధేత్యనేన, నామరూపవిభాగవిభక్తనం బహుత్వం వివక్షితం. ఏక ఇత్యనేన తు తత్ప్రతిసంబద్ధైకత్వం, తదయమర్థః - వ్యాకరిష్యమాణకార్యావస్థ చిదచిద్గత నామ రూ ప వి భా గ వి భ క్త న బ హు త్వ ప్ర తి సం బ ద్ధిత దవిభాగవిభక్తనై కత్వాపన్నచిదచిచ్ఛరీరకతయైకత్వవ్యపదేశార్హోపాదానకారణతయా తావదవస్థితో బహుధై తజ్జగత్సృజతీతి. ఏవం చైక ఇత్యనేనోపాదానత్వం ఫలితం. సృజతీతి క ర్తృత్వసిద్ధేశా న్నిమి త్తత్వం, ఆత్మనేత్యనేన స్వస్యైవోప కరణత్వం. ఏదతోపకరణా న్తరనిరపేక్షత్వం. అవతి రక్షతి, అత్తి సంహరతే చ. తథాపి, న సజ్జ్యతే సృజ్యచిద్గచిద్గతైర్దోషై ర్న స్పృశ్యత ఇత్యర్థః. అనేనోపాదానత్వప్రయు క్తవికారాశ్రయత్వ ప్రసక్తః పరిహృతః, వికారాణాం చిదచిద్ద్వారకత్వేన స్వతో న సృజ్యత ఇతి భావః. ఏకస్యైవ సతోఽనేకధా వత్తౌ దృష్టాన్తః. యథా. భౌమై ర్భావైః. బహునామరూపిణీతి, యథైకైవ. మృత్ భౌమై స్తద్వికారైః ఘటశరావమణికాదిభిః, బహూని రూపాణి, అస్యా స్స న్తీతి తథాభూతా, తథాఽపి, కోఽభవాన్ బహుధా వో, ఒభూమేత్యర్థః. విభూమ్నో భగవత స్తవ ఇదం చరితం, విడమ్బనమనుకరణం, మహో అతిచిత్ర మిత్యర్థః.

౧౭

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

అథాపి కాలే స్వజనాభిగుప్తయే బిభర్షి సత్త్వం ఖలనిగ్రహాయ చ,
స్వలీలయా వేదపథం సనాతనం వర్ణాశ్రమాత్మా పురుషః పరో భవాన్. ౧౮

బ్రహ్మ తే హృదయం శుద్ధం తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః,
యత్రోపలబ్ధం సద్వ్యక్తమవ్యక్తం చ తతః పరమ్. ౧౯

తస్మాద్బ్రహ్మకులం స్థానం శాస్త్రయోనే ర్మహాత్మనః,
సభాజయసి తద్ధామ తద్బ్రహ్మణ్యాగ్రణీర్భవాన్. ౨౦

నను నాహం విశ్వసృజా మదీశ్వరోఽపి తు వసుదేవసుతః, అన్యథా సర్వేశ్వరస్యైవం మనుష్యతాపత్తి ర్న ఘటత ఇత్యత ఆహుః (అథాపీతి.) యద్యపి సర్వేశ్వర స్తథాఽపి స్వజనానాం స్వభక్తానాం సాధూనా మభిగుప్తయే పరిత్రాణాయ ఖలానాం దుష్కృతాం నిగ్రహాయ చ సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం రూపం బిభర్షి స్వలీలారూపేణాచారేణ సనాతనం వేదపథం చ బిభర్షి పుష్ణాసి. కథంభూతః? పరః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః పురుషోఽపి వర్ణాశ్రమాత్మా వర్ణాశ్రమోపలక్షిత జీవాత్మేవ సన్నిత్యర్థః. యద్వైవం వర్ణాశ్రమాత్మా వర్ణాశ్రమయుక్తజీవాత్మేవ ప్రతీయమానోఽపి భవా న్పరః పురుషః పరమపురుష ఏవేత్యర్థః ౧౮

యతో వేదపథం బిభర్ష్యత ఏవ బ్రాహ్మణాన్బహుమన్యస ఇత్యాహుః (బ్రహ్మేత ఇతి ద్వాభ్యాం.) శుద్ధం భ్రమవిప్రలిప్సాదిపురుషదోషాసంస్పృష్టం. బ్రహ్మవేద స్తే తవ హృదయం అన్తరఙ్గం తద్బ్రహ్మ విశంష న్తి తవ ఇత్యాదినా. యత్ర యతో వేదా త్తప ఆదిభిః స్పష్టం, సత్పరమార్థం వ్యక్తం కార్యం, అవ్యక్తం కారణం యద్వా వ్యక్తం శరీర మవ్యక్తమాత్మస్వరూపం తతః తాభ్యాం పరం విలక్షణం పరమాత్మస్వరూపం చ ఉపలబ్ధం యథావదవగతం య త్తత్త్వత్రయ త్తవ ఆది యాథాత్మ్యవేదకం బ్రహ్మ త త్తవ హృదయ మిత్యర్థః. తత్ర తపోఽనశనాదిరూపం స్వాధ్యాయోఽధ్యయనం సంయమః వర్ణాశ్రమానురూపో ధర్మః. ౧౯

(తస్మా దితి.) యస్మా దుక్తవిధం బ్రహ్మ తవ హృదయం తస్మా దిత్యర్థః. శాస్త్రం వేదః యోనిః స్వప్రమితి కారణం యస్య తస్య సర్వాన్తరాత్మనః తవ బ్రహ్మకులం స్థానం ఉపలబ్ధిస్థానం త్వద్యాథాత్మ్యవబోధకవేదాధారభూత మిత్యర్థః. ఏవం హేతునిర్దేశః, తస్మా త్తద్ధామ బ్రాహ్మణకుల రూపం ధామ సభాజయసి బహుమన్యసే. కించ బ్రహ్మణ్యానాం బ్రాహ్మణాన్ బహుమన్యమానానా మగ్రణీః శ్రేష్ఠశ్చ భవా నతోఽపి సభాజయసీతి భావః. ౨౦

అద్య నో జన్మసాఫల్యం విద్యాయా స్తపసోదృశః.
త్వయా సఙ్గమ్య సద్గత్యా య దేతచ్ఛ్రేయసాం పరమ్. ౨౧

తస్మై నమో భగవతే కృష్ణాయాకుణ్ఠమేధసే,
స్వయోగమాయయాచ్ఛన్నమహిమ్నే పరమాత్మనే. ౨౨

నయం విద న్త్యమీ భూపా ఏకారామాశ్చ వృష్ణయః,
మాయా యవనికాచ్ఛన్న మాత్మానం కాలమీశ్వరమ్. ౨౩

యథా శయానః పురుష ఆత్మానం గుణత త్త్వదృక్,
నామమాత్రేన్ద్రియాభాతం న వేదరహితం పరమ్. ౨౪

ఆత్మనాం కృతార్థతా మావిష్కుర్వ న్తి (అద్యేతి.) సతాం సాధూనాం. గత్యా ప్రాప్య ప్రాపకభూతేన. త్వయా. సఙ్గమ్య. నోఽస్మాక మద్య జన్మసాఫల్యం జాతం. తథా విద్యాయాః. తపసో. దృశో ర్జ్ఞానస్య చక్షుషో ర్వా. సాఫల్య మిత్యన్వయః. కుతః? యద్యతః. ఏత త్త్వత్సఙ్గమనం. శ్రేయసా మపి. పరముత్కృష్టం. శ్రేయః. ౨౧

కించ త్వాం యథావద్విజ్ఞాతుం న శక్నుమ ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రవదేముః (తస్మా దితి.) స్వయోగమాయయా స్వాసాధారణాశ్చర్యశక్త్యా ఛన్నో గూఢో మహిమా ఐశ్వర్యం. యస్య. తస్మై. పరమాత్మనే అ న్తఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన భ ర్త్రే. ౨౨

కేవలం వయమేవ న శక్నుమోఽపి తు శశ్వత్సహచరా వృష్ణయోఽపీత్యభిప్రేత్యాహుః (నేతి.) ఏకస్మిన్. స్వాత్మన్యేవ. ఆరమ న్త ఇతి తథా తే కేవలప్రత్యగాత్మానుభవపరాశ్చ. యం త్వాం. న విద న్తి యథావ న్నవిద న్తి. కథంభూతం. సర్వజీవమోహినీ. మాయైవ యవనికా తిరస్కరిణీ తయా ఛన్నం. భూపాదిజ్ఞానావిషయం ఆత్మాన మీశ్వరం అ న్తరాత్మతయా న న్త మపి కాలం బహిః కాలరూపేణ పరిచ్ఛిన్న న్తమ్. ౨౩

ఏతత్సదృష్టాన్త మాహుః (యథేతి.) గుణత త్త్వదృక్ గుణేషు సత్త్వాదిగుణకార్యేషు శబ్దాదివిషయేషు త త్త్వదృక్ పురుషార్థదర్శీ యదా గుణత త్త్వం గుణపరిణామరూపం త త్త్వం దేహ మాత్మతయా పశ్యతీతి తథా సః. శయానః పురుషో యథా నామమాత్రేన్ద్రియాభాతం. మాత్రా శబ్దేన రూపం వివక్షితం. స్వాప్ననామరూపేన్ద్రియై రభాత ముపలక్షితం యుక్త మిత్యర్థః. త మాత్మానం వేద న తు స్వతో నామాదిరహితం పరం దేహాద్విలక్షణ మాత్మానం వేద. ౨౪

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

ఏవం త్వామాశ్రితం బ్రహ్మ న్నామమాత్రేన్ద్రియేహయా,
మాయయా విభ్రమచ్చిత్తో న వేద స్మృత్యుపప్లవాత్. ౨౫

తస్యాద్య తే దదృశిమాఙ్ఘ్రి మఘౌఘమర్షతీర్థాస్పదం హృది కృతం సువిపక్వయోగైః,
ఉత్సిక్తభక్త్యుపహృతాశయజీవకోశా ఆపుర్భవద్గతి మథానుగృహాణ భక్తాన్. ౨౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతీద ముక్త్వా దాశార్హం ధృతరాష్ట్రం యుధిష్ఠిరమ్,
రాజర్షే స్వాశ్రమాన్గన్తుం మునయో దధిరే మనః. ౨౭

తద్వీక్ష్య తా నుపవ్రజ్య వసుదేవో మహాయశాః,
ప్రణమ్య చోపసఙ్గృహ్య బభాషేదం సుయన్త్రితః. ౨౮

ఏవం జాగ్రత్పురుషోఽపి హే బ్రహ్మన్. మాయయా త్వన్మాయామూలయా నామమాత్రేన్ద్రియేహయా. నామమాత్రేన్ద్రియానుగుణయా చేష్టయా. యః స్మృత్యుపప్లవః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిషయః స్మృతేః ప్రమోషః తస్మా ద్విభ్రమత్ అనాత్మని దేహాదావాత్మతయా పరతన్త్రం స్వతన్త్రతయా చ గృహ్ణత్ చిత్తం యస్య సః త్వా మాశ్రితం కర్తరి క్తః. తం ప్రత్యగాత్మాన మేవ న వేద ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మనం త్వాం న వేత్తి దైవే కైముత్యసిద్ధ మిత్యర్థః. ౨౫

అతి దైరప్యవిజ్ఞేయా ఽసా వనసా ఽస్మాఽమోఽశదర్శ్యే ఽ అహాః (తస్యేతి.) అఘౌఘస్య మర్షం శుద్ధిం కరోతి య ద్గఙ్గాదితీర్థం, తస్యాశ్రయమాస్పదం. తవాఙ్ఘ్రిం. సువిపక్వో యోగో భక్తియోగో యేషాం తైః హృది కృతం సాక్షాత్కృతం వయం. అధునా దదృశిమ సువిపక్వయోగైర్హృది కృతత్వకథనేన యోగపరిశుద్ధమనోదృశ్యత్వ ముక్తం. తతః కైశ్చిదప్యవిజ్ఞేయత్వ మనుపాస్యత్వం చ నిరస్తం. ఉత్సిక్తయోద్రిక్తయా భక్త్యా. అపహృత ఆశయో వాసనా. జీవకోశః అజ్ఞానరూపః కోశశ్చ. యేషాం. తే కోశవదావారకత్వాత్కోశత్వరూపకాణాం భవద్గతిం. ప్రాపుః. అనేన ముక్తప్రాప్యత్వముక్తం. యత ఏవ మతో భక్తానస్మా. ననుగృహాణ. ౨౬

(ఇతీతి.) దశార్హం శ్రీకృష్ణం. ఇద ముక్త్వా అనుజ్ఞాప్య పృష్ట్వేత్యర్థః. హే రాజరే మనోదదిరే మనశ్చక్రుః. ౨౭

(త దితి.) తన్మనోధానం వీక్ష్య తా న్మునీ నుపవ్రజ్య సమీప మేత్య ప్రణమ్యోపసఙ్గమ్య చరణౌ, పాణిభ్యాం ధృత్వా సుయన్త్రితోఽవహితచిత్త ఇదం వక్ష్యమాణం బభాషే. ౨౮

వసుదేవ ఉవాచ—

నమో వ స్సర్వదేవేభ్య ఋషయశ్శ్రోతు మర్హథ,
కర్మణాం కర్మనిర్హారో యథాస్యా న్న స్త దుచ్యతామ్. ౨౯

శ్రీనారద ఉవాచ—

నాతిచిత్రమిదం విప్రా వసుదేవో బుభుత్సయా,
కృష్ణం మత్వాఽర్భకం యన్నః పృచ్ఛతి శ్రేయ ఆత్మనః. ౩౦

సంనికర్షో హి మర్త్యానా మనాదరణకారణమ్,
గాఙ్గం హిత్వా యథాన్యామ్భ స్తత్రత్యో యాతి శుద్ధయే. ౩౧

యస్యానుభూతిః కాలేన లయోత్పత్త్యాదినాఽస్య వై,

సర్వే. దేవా యేషు తేభ్యో. యుష్మభ్యం. నమః హే ఋషయః. శ్రోతుం మర్హథ ఇతి శేషః. "యావతీ ర్వై దేవతా స్తా స్సర్వా వేదవిది బ్రాహ్మణేవ సన్తి" తి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యభిప్రాయేణ సర్వదేవేభ్య ఇత్యుక్తం. కిం తద్వచ ఇత్యత ఆహ (కర్మణేతి.) యథా యథానుష్ఠితేన కర్మణా వర్ణాశ్రమానుగుణేన కర్మణాం భగవద్భక్తి యోగోత్పత్తిప్రతిబన్ధకానాం ప్రాచీనపుణ్యాత్మకానాం నిర్హార స్స్యా దితి తదుచ్యతాం. తత్రోత్తర ముచ్యతా మిత్యర్థః. ౨౯

ఇత్థం పృష్టేషు మునిషు కిం సర్వజ్ఞం కృష్ణం హిత్వాఽస్మా న్పృచ్ఛతీత్యేవం సంశయిత వత్సు తాన్ప్రతి ప్రశ్నకారణ ముత్థాపయన్నాహ నారదః (నాతిచిత్ర మితి చతుర్భిః.) హే విప్రాః వసుదేవ ఆత్మనః స్వస్య శ్రేయః శ్రేయస్సాధనం బోద్ధుమిచ్ఛయా నోఽస్మా న్పృచ్ఛతీత్యేత న్నాతిచిత్రం. తత్ర హేతుః కృష్ణమర్భకం మత్వేతి మత్వా నః పృచ్ఛతీతి సంబన్ధః. ౩౦

తత్కుత ఇత్యత ఆహ (సంనికర్ష ఇతి.) హి యస్మా త్సన్నికర్షః నిరన్తరసాన్నిధ్య మనాదరణకారణం తతః కృష్ణ మర్భకం మత్వేత్యర్థః. సన్నికర్షస్యానాదరణకారణత్వే దృష్టాన్తః (గాఙ్గ మితి.) యథా తత్రత్యో గఙ్గాతీరవాసీ గాఙ్గ మమ్భో హిత్వా అనాదృత్య ఆత్మనో విశుద్ధయే విశుద్ధ్యర్థం అన్యామ్భః ప్రతియాతి పుణ్యజలాన్తరం యాతి తద్వత్. ౩౧

ఏవం సన్నికర్షస్యానాదరకారణత్వ ముక్త్వా సర్వజ్ఞత్వా సభిజ్ఞాన మపి తత్కారణ మితి వక్తుం తావత్కృష్ణస్య నిశ్శేషసర్వజ్ఞతా మాహ (యస్యేతి.) యస్య కృష్ణస్యానుభూతిః జ్ఞాన

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

స్వతోఽన్యస్మాచ్చ గుణతో న కుతశ్చ నరిష్యతి. ౨౨

తం క్లేశకర్మపరిపాకగుణప్రవాహై రవ్యాహతానుభవ మీశ్వర మద్వితీయమ్,
ప్రాణాదిభి స్స్వవిభవై రుపగూఢ మజ్ఞో మన్యేత సూర్యమివ మేఘ హిమోపరాగైః. ౨౩

అథోచు ర్మునయో రాజ న్నాభాష్యానకదున్దుభిమ్,
సర్వేషాం శృణ్వతాం రాజ్ఞాం తథై వాచ్యుతరామయోః. ౨౪

కర్మణా కర్మనిర్హార ఏష సాధు నిరూపితః,
యచ్ఛ్రద్ధయా యజే ద్విష్ణుం సర్వయజ్ఞేశ్వరం మఖైః. ౨౫

కాలాదిభి ర్నరిష్యతి న నఙ్క్ష్యతి. తం కృష్ణ మిత్యుత్తరేణ సంబన్ధః. యథాఽస్మదాదీనా మనుభూతేః కాలాదిభిః ప్రమోష స్తథా నేశ్వరస్యేతి భావః. అస్య జగతః ఉత్పత్త్యాదినే త్యాదిశబ్దేన ప్రలయః గుణాస్సత్త్వాదయస్త్రయః కుతశ్చన శక్త్యతిరిక్తాదన్యస్మా దపి కాలాదయో హ్యన్యేషాం జ్ఞానలోప హేతవః తై రసఙ్కుచితజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ౨౨

(త మితి.) క్లేశాః కర్మాణి చ పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని తేషాం పరిపాకః సుఖదుఃఖే చ గుణానాం సత్త్వాదీనాం. పునః ప్రవాహాశ్చ. తైః. రవ్యాహతోఽనుభవో. యస్య. తం. మద్వితీయం స్వతుల్యరహిత మీశ్వరం కృష్ణం. స్వవిభవై స్స్వకార్యైః. ప్రాణాదిభిః ఇన్ద్రియాదిభిః. ఉపగూఢ మావృతం. ప్రాకృతేన్ద్రియతద్వ్యాపారై స్తి రోహితానుభవం. మన్యేత మన్యతే. అజ్ఞేతి హేతుగర్భం. స్వయమజ్ఞత్వా. దేవంభూత మపీశ్వరం. స్వతుల్యం. మన్యత ఇత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తః మేఘహిమోపరాగైః అభ్రతుషారరాహుభిః స్వవిభవైః సూర్యమివేతి. ౨౩

ఏవ ముక్త్వా సర్వే మునయ స్సంభూయోచు రిత్యాహ (అథేతి.) ఆభాష్య సంబోధ్య. సర్వేషాం రాజ్ఞాం శృణ్వతాం సతాం అచ్యుతరామయోరపి శృణ్వతోస్సతోః. ౨౪

ఉక్తిమేవాహ (కర్మణేతి.) సాధు యథా తథా. ఏష ఏవేతి నిరూపితః. కోఽసౌ య త్సర్వేషాం యజ్ఞానా మీశ్వరం నిర్వాహకం విష్ణుం శ్రద్ధయా మఖై ర్యజ్ఞై ర్యజేనారాధయే దిత్యేషః. ౨౫

చిత్తస్యోపశమోఽయం వై కవిభి శ్శాస్త్రచక్షుషా,
దర్శిత స్సుగమో యోగో ధర్మశ్చాత్ర సుఖావహః. ౩౬

అయం స్వస్త్యయనః పన్థా ద్విజాతేర్గృహమేధినః,
యచ్ఛ్రద్ధయాప్తవిత్తేన శుక్లేనేజ్యేత పూరుషః. ౩౭

విత్తైషణాం యజ్ఞదానై ర్గృహై ర్దారసుతేషణామ్,
ఆత్మలోకైషణాం దేవకాలేన విసృజే ద్బుధః,
గ్రామే త్యక్తైషణా స్సర్వే యయు ర్ధీరా స్తపోవనమ్. ౩౮

ఋణై స్త్రిభి ర్ద్విజో జాతో దేవర్షిపితౄణాం ప్రభో,

(చిత్తస్యేతి.) అయం విష్ణ్వారాధనరూపో ధర్మః అత్ర లోకే చిత్తస్యోపశమః శాన్త్యుపాయః సుఖావహః నిరతిశయమోక్షసుఖావహశ్చ, అతోఽయ మేవ సుగమోపాయ ఇతి, మునిభి శ్శాస్త్ర మేవ చక్షు స్తేన దర్శితః. జ్ఞానాద్భ్రశ్యేన్నివృత్తప్రేరణాత్కర్మణి శ్రేష్ఠః, దృష్ట ఇత్యర్థః ౩౬

(అయ మితి.) ద్విజాతే స్త్రైవర్ణికస్య గృహాశ్రమిణః శ్రేయః ప్రాపకోఽయ మేవ పన్థాః, కోఽసౌ శుక్లేన శుద్ధేన ఆప్తవిత్తేన పరపీడాదికమన్తరేణ లబ్ధేన ధనేన, పూరుషః పరమపురుషః, శ్రద్ధయా, ఇజ్యేతేత్యయం భక్తియోగోత్పత్తిప్రతిబన్ధనిరసనద్వారా మోక్షసుఖావహః పన్థాః దేవం మీశ్వరారాధనాత్మకయజ్ఞ ఏవేత్యర్థః. ౩౭

ఆప్తవిత్తేనేత్యుక్తే సమ్యగ్వ్యయ ఏవ విత్తస్య ప్రయోజన మితి విదన్నః ప్రసఙ్గాద్యద ప్యాహ (విత్తైషణా మితి.) యజ్ఞై ర్దానైశ్చ విత్తైషణాం విత్తేచ్ఛాం విసృజేత్. అర్థస్య సమ్యగ్వ్యయేన తద్రక్షణదుఃఖం పరిహరే దిత్యర్థః. గృహై ర్గృహోచితై ర్భోగై ర్దారసుతేషణాం విసృజేత్. తదనుభవే సత్యేవై తావదలమితి తదౌత్సుక్యనివృత్తేః మృతే దేహే, ఆత్మన స్స్వర్గాదిలోకేషణాం కాలేన స్వర్గాదీనా మపి కాలవశాత్ క్షయిష్ణుత్వానుసన్ధానేన త్యజే దిత్యర్థః. తథా హి ధీరాః తావ ద్గ్రామే త్యక్తాః ఈషణాః పూర్వోక్తాః తిస్రః యై స్తే తత స్తపోవనం యయుః. ౩౮

ఇతోఽపి విష్ణుర్యష్టవ్య ఇత్యాహ (ఋణై రితి.) హే విభో దేవానాం, ఋషీణాం పితౄణాం చ, ఋణైః, త్రిభిః ద్విజః త్రైవర్ణికో జాతః జాయతే అత స్తాని దేవర్షిపితృఋణాని,

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

యజ్ఞాధ్యయన పుత్రైస్తానని_స్తీర్య చరన్పతేత్. ౩౯

త్వం త్వద్య ముక్తో ద్వాభ్యాం వై ఋషిపిత్రోర్మహామతే,
యజ్ఞైర్దేవర్ణమున్ముచ్య నిరృణోఽశరణో భవ. ౪౦

వసుదేవ భవాన్నూనం భక్త్యా పరమయా హరిమ్,
జగతామీశ్వరం ప్రార్చ స్సస్వయం పుత్రతాంగతః. ౪౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి తద్వచనం శ్రుత్వా వసుదేవో మహామనాః,
తానృషీనృత్విజో వవ్రే మూర్ధ్నాఽఽనమ్య ప్రసాద్య చ. ౪౨

త ఏనమృషయో రాజన్వృతా ధర్మేణ ధార్మికమ్,
తస్మిన్నయాజయన్క్షేత్రే మఖైరుత్తమకల్పకైః. ౪౩

క్రమేణ యజ్ఞాధ్యయనపుత్రైః రణాని స్తీర్య అనపాకృత్య చరన్ పతేత్ నరక ఇతి శేషః. అత్ర "జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణవా జాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః" ఇతి శ్రుతిః "ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్ అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధః" ఇతి స్మృతిశ్చానుసన్ధేయా. శ్రుతౌ బ్రహ్మచర్యశబ్దః తత్పూర్వకాధ్యయనపరః. ౩౯

అత స్త్వమద్య దేవ ఋణమేవాపాకర్తవ్యం. ఋషిపితృఋణాభ్యాం తు ముక్త ఏవేత్యాహ (త్వంత్వితి.) హే మహామతే ఉన్ముచ్య ఉపాకృత్య నిరృణః ఋణత్రయరహితః. అశరణః గృహసఙ్గరహితః భవ. ౪౦

హే వసుదేవ భవాన్ నూనం హరిం ఆరాధితవాన్. కుతః? యద్యస్మాత్ స భగవాన్ స్వయం వాం యువయోః పుత్రతాం గతః. ౪౧

(ఇతీతి.) తద్వచనం తేషాం వచః ఆనమ్య ప్రణమ్య ప్రసాద్య ప్రసన్నాన్ కృత్వా ఋత్విజో వవ్రే వృతవాన్. ౪౨

(త ఇతి) ఏవం ధర్మేణ యథావిధి వృతాస్తే ఋషయః తస్మిన్ శమన్తకక్షేత్రే ఉత్తమకల్పకైః సమన్విత స్త్రవ్యాదిలోపరహితైః మఖైర్యజ్ఞైః తం వసుదేవ మయాజయన్ ౪౩

తద్దీక్షాయాం ప్రవృత్తాయాం వృష్ణయః పుష్కరస్రజః,
స్నాతా స్సువాససో రాజ న్రాజాన స్సుష్ఠ్వలఙ్కృతాః. ౪౪

తన్మహిష్యశ్చ ముదితా నిష్కకణ్ఠ్య స్సువాససః,
దీక్షాశాలా ముపాజగ్ము రాలిప్తా వస్తుపాణయః. ౪౫

నేదు ర్మృదఙ్గపటహశఙ్ఖభేర్యానకాదయః,
ననృతున్నటనర్తక్య స్తుష్టువు స్సూతమాగధాః,
జగ స్సుకణ్ఠ్యో గన్ధర్వ్యః సఙ్గీతం సహ భర్తృకాః. ౪౬

తమభ్యషిఞ్చన్విధివద క్త మభ్యక్త మృత్విజః,
పత్నీభిరష్టాదశభిస్సోమరాజ మివోడుభిః. ౪౭

తాభిర్దుకూలవలయహారనూపురకుణ్డలైః,
స్వలఙ్కృతాభి ర్విబభౌ దీక్షితోఽజినసంవృతః. ౪౮

తస్యర్త్విజో మహారాజ నూత్నకౌశేయవాససః,
ససదస్యా విరేజు స్తే యథా వృత్రహణోఽధ్వరే. ౪౯

ఏత దేవ ప్రపఞ్చయతి (తద్దీక్షాయా మిత్యాదినా.) తద్దీక్షాయాం యజ్ఞదీక్షాయాం. పుష్కరాణాం స్రజో యేషాం తే. ౪౪

తస్య వసుదేవస్య మహిష్యః పత్న్యః. ఆలిప్తాః కుఙ్కుమాదిభిః. వస్తూన్యర్హణాని పాణౌ యాసాం తాః. ౪౫

పురాణపాఠకాః మాగధా వంశావళిపాఠకాః సహభర్తృకాః. ౪౬

అక్తం నేత్రయో రఞ్జనేనాభ్యక్తం సర్వాఙ్గేషు నవనీతేనాక్తం తం వసుదేవం ఉడుభిర్నక్షత్రై స్సహితం సోమరాజం చన్ద్రమివ అష్టాదశభిః పత్నీభిః సహిత మభ్యషిఞ్చన్. ౪౭

(తాభి రితి) దుకూలాదిభిః అన్యైశ్చ వివిధై ర్విపులాలఙ్కారై స్సుష్ఠ్వలఙ్కృతాభి స్తాభిపత్నీభి స్సహ దీక్షితః. అజినేన సంవృతః. విరేజే. ౪౮

తస్య వసుదేవస్య సంబన్ధినః ఋత్విజః నూత్నాని నవాని కౌశేయాని వాసాంసి యేషాం తే సదస్యైః సభ్యైః. సహితా విరేజుః యథా వృత్రహణ ఇన్ద్రస్యాధ్వరే తద్వత్. ౪౯

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

తదా రామశ్చ కృష్ణశ్చ స్వైస్స్వైర్బన్ధుభి రన్వితౌ,
విరేజతు స్స్వతై ర్దారై ర్జీవేశౌ స్వవిభూతిభిః. ౫౦

ఈజేనుయజ్ఞం విధినా అగ్నిహోత్రాదిలక్షణైః,
ప్రాకృతై ర్వైకృతై ర్యజ్ఞైర్ద్రవ్యజ్ఞానక్రియేశ్వరమ్. ౫౧

అథ ర్త్విగ్భ్యోఽదదా త్కాలే యథాఽఽమ్నాతం సదక్షిణాః,
స్వలఙ్కృతేభ్యోఽలఙ్కృత్య గోభూకన్యామహాధనాః. ౫౨

పత్నీ సంయాజావభృథ్యై శ్చరిత్వా తే మహర్షయః,
సస్నూ రామహ్రదే విప్రా యజమానపురస్సరాః. ౫౩

స్నానాలఙ్కారవాసాంసి వన్దిభ్యోఽదా త్తథా స్త్రియః,

(తదేతి.) దేవానాం బ్రహ్మాదీనా మపీశౌ ఇతి రామకృష్ణయో ర్విశేషణం. జీవేశావితి పాఠాన్తరం. తదా జీవానాం, ఈశా విత్యర్థః. దేవేశై స్స్వవిభూతిభి రితి చ పాఠః. తదాస్యా విభూతయో యేషాం తై ర్దేవేశైః దేవశ్రేష్ఠాంశసంభూతై రితి స్వసుతవిశేషణమ్. ౫౦

(ఈజ ఇతి.) అనుయజ్ఞం ప్రతియజ్ఞం ఈజే ఇష్టవాన్. తదేవాహ - ఆమ్నాతసర్వాఙ్గాః ప్రాకృతాః జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసాదయః తేభ్య శ్చోదనా లిఙ్గాదిభిరతిదేశప్రాప్తాఙ్గా వైకృతాః, సౌర్యసత్రాదయః తై స్సర్వైః అగ్నిహోత్రాదినమకైః హోమైశ్చ. ద్రవ్యజ్ఞానక్రియైశ్వర్యం భూతపఞ్చకజ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకకర్మేన్ద్రియపఞ్చకనిర్వాహకం, భగవన్త మీజే (యద్వా.) పురోడాశాది ద్రవ్యసాఙ్గకర్మవిషయజ్ఞానతదనుష్ఠానానాం ప్రభుమ్ ౫౧

(అథేతి.) స వసుదేవః కాలే, విహితకాలే యథామ్నాతం యథోక్తం. దక్షిణాః, ఋత్విగ్భ్యః స్వయ మప్యలఙ్కృత్య తావత్తతో మహాధనాః అనర్ఘాః గోభూకన్యాశ్చ దదౌ. ౫౨

పత్నీసంయాజా అవభృథ్యాశ్చ యాగవిశేషాః తై శ్చరిత్వా ఇష్ట్వా రామహ్రదే పరశు రామనిర్మితే హ్రదే సస్నుః స్నానం చక్రుః. ౫౩

(స్నానేతి.) స్నానాదీని దదౌ స్నపయామాస. తేభ్యోఽలఙ్కారవాసాంసి దదౌ చేత్యర్థః.

తతస్స్వలఙ్కృతా వర్ణా నాశ్వేభ్యోఽన్నేన పూజయత్. ౨౪

బన్ధూన్సదారా న్ససుతా న్పారిబర్హేణ భూయసా,
విదర్భకోసలకురూ న్కాశికేకయసృఞ్జయాన్. ౨౫

సదస్యర్త్విక్సురగణాన్నృభూతపితృచారణాః.
శ్రీనికేతమనుజ్ఞాప్య శంసన్తః ప్రయయుః క్రతుమ్. ౨౬

ధృతరాష్ట్రోఽనుజః పార్థో భీష్మో ద్రోణః పృథా యమౌ,
నారదో భగవాన్వ్యాస స్సుహృత్సంబన్ధిబాన్ధవాః. ౨౭

బన్ధూ న్పరిష్వజ్య యదూ న్సౌహృదక్లిన్నచేతసః.
యయు ర్విరహకృచ్ఛ్రేణ స్వదేశాం శ్చాపరే జనాః. ౨౮

నన్దస్తు సహ గోపాలై ర్బృహత్యా పూజయాఽర్చితః.
కృష్ణరామోగ్రసేనాద్యై ర్న్యవాత్సీ ద్బన్ధువత్సలః. ౨౯

తత్ర ప్రియశ్చ. సస్నాః సుస్వలఙ్కృతాశ్చేతి సంబన్ధః. అశ్వేభ్యః శునోఽభివ్యాప్య. సర్వాన్ వర్ణాన్ అన్నేన పూజయత్ అపూజయత్. అడభావ ఆర్షః. ఆగమశాస్త్రస్యానిత్యత్వా ద్వా. ౨౪

(బన్ధూనితి.) బన్ధ్వాదీన్ పారిబర్హేణ బహుమానార్థం దేయద్రవ్యేణ పూజయ దితి సంబన్ధః. ౨౫

(సదస్యేతి.) సదస్యాదయః శ్రీనికేతం కృష్ణ మనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం పృష్ట్వా క్రతుం ప్రశంసన్తో యయుః. ౨౬

(ధృతరాష్ట్ర ఇతి.) అనుజః విదురః పృథా కున్తీ యమౌ నకులసహదేవౌ సుహృదశ్చ సంబన్ధిన శ్చ బాన్ధవాశ్చ తే సౌహృదేన సౌహార్దేన క్లిన్నం ఆర్ద్రం చేతో యేషాం తే విరహకృచ్ఛ్రేణ విశ్లేషప్రయుక్తక్లేశేనోపలక్షితాః, యయుః. తథాఽపరే జనాశ్చ యయుః. ౨౭—౨౮

(నన్దస్త్వితి) బృహత్యా మహత్యా పూజయా సమర్చితః గోపైస్సహ న్యవాత్సీ దుషితవాన్, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి. బంధువత్సల ఇతి. ౨౯

(మార్గోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

వసుదేవోఽజ్ఞసోత్తీర్య మనోరథమహార్ణవమ్,
సుహృద్వృతః ప్రీతమనా నన్దమాహ కరే స్పృశన్. ౬౦

వసుదేవ ఉవాచ—

భ్రాతరీశకృతః పాశో నృణాం యస్స్నేహసంజ్ఞితః,
తం దుస్త్యజమహం మన్యే సురాణామపి యోగినామ్. ౬౧

అస్మాస్వప్రతికల్పేయం యత్కృతాఽజ్ఞేషు సత్తమైః,
మైత్ర్యర్పితాఽఫలా చాపి న నివర్తేత కర్హిచిత్. ౬౨

ప్రాగకల్యాశ్చ కుశలం భ్రాతర్వో నాచరేమహి,
అధునా శ్రీమదాన్ధాక్షా న పశ్యామః పురఃకృతమ్. ౬౩

(వసుదేవ ఇతి.) మనోరథః యజ్ఞవిషయః, స ఏవ, మహార్ణవః త మఞ్జసా సుఖేనోత్తీర్య. ౬౦

ఉక్తిమేవాహ (భ్రాతరితి.) హే భ్రాతః యః, ఈశేన భగవతా కృష్ణేన కృతో నిర్మితః, స్నేహలక్షణః పాశస్తం, సురాణాం, బలేన, యోగినాం, జ్ఞానేనాపి, దుస్త్యజం, మన్యే ఇత్యన్వయః. ౬౧

కుత ఇత్యత ఆహ (అస్మాస్వితి.) యత్ యస్మాత్, కృతముపకారం న జానన్తీత్యజ్ఞా తేష్వస్మాసు, సత్తమైర్భవద్భిః, ఇయం అప్రతికల్పా అనుపమా మైత్రీ అర్పితా విహితా అఫలా ప్రత్యుపకారశూన్యాపి అధునాపి న నివర్తతే. ౬౨

అఫలత్వమేవాహ (ప్రాగితి.) హే భ్రాతః, ప్రాక్ కంసకృతవిస్పన్దదశాయాం అకల్యా అసమర్థాః హేతుగర్భమిదమతో వో యుష్మాకం కుశలం ప్రియం, నాచరేమహి న కృతవన్తః, అధునా తు శ్రీమదేనైశ్వర్యమదేన అన్ధే అక్షిణీ యేషాం తే వయం, పురఃకృతం ఉపకారం న పశ్యామః. ౬౩

మారాజ్యశ్రీ రభూ త్పుంసశ్శ్రేయస్కామస్య మానద,
సుజనా నుత బన్ధూ న్వా న పశ్యతి మదాన్ధదృక్. ౧౪

ఏవం సౌహృదశైథిల్య చిత్తఆనకదున్దుభిః,
రురోద తత్కృతాం మైత్రీం స్మరన్నశ్రువిలోచనః. ౧౫

నన్దస్తు సఖ్యుః ప్రియకృత్ప్రేమ్ణా గోవిన్దరామయోః,
అద్యశ్వ ఇతి మాసాం స్త్రీ న్యదుభి ర్మానితోఽవసత్. ౧౬

తతః కామైః పూర్యమాణ స్సవ్రజ స్సహ బాన్ధవః,
పరార్ధ్యాభరణక్షౌమనానారత్నపరిచ్ఛదైః. ౧౭

వసుదేవోగ్రసేనాభ్యాం కృష్ణోద్ధవబలాదిభిః,
ఆదాయ పారిబర్హాంస్తా న్యాపితో యదుభి ర్యయౌ. ౧౮

అతో హే మానద శ్రేయస్కామస్య పుంసో రాజ్యశ్రీః మాభూ దితి ప్రార్థనా. కుతః? యతో, మదాన్ధదృక్పుమాన్. సుజనాన్ సాధూ నుత అపి చ బన్ధూన్న పశ్యతి. ౧౪

(ఏవ మితి.) సౌహృదేన, శైథిల్యం, స్వార్థేష్వాజ్, శిథిలం చిత్తం, యస్య సః తత్కృతాం నన్దకృతాం మైత్రీం, స్మర న్నశ్రూణి విలోచనయో ర్యస్య సః, రురోద. ౧౫

(నన్దస్త్వితి) సఖ్యుర్వసుదేవస్య రామకృష్ణయోశ్చ, ప్రియకృత్ అత ఏవ, అద్యశ్వ ఇతి, ప్రాతర్నిర్గమే అపరాహ్ణే గమ్యతా మిత్యపరాహ్ణే నిర్గమే శ్వో గమ్యతా మిత్యేవం, యదుభి ర్మానితశ్చ మానిత ఇతి పాఠాన్తరం, త్రీన్మాసాన్ న్యవసత్, మాసానిత్యత్య న్తసంయోగే ద్వితీయా. ౧౬

(తత ఇతి.) స వ్రజః, గోపైః సహితః సబాన్ధవశ్చ, పరార్ధ్యైః శ్రేష్ఠైః, ఆభరణైః క్షౌమైః దుకూలై ర్నానావిధైః అనర్ఘైః పరిచ్ఛదై ర్భోగోపకరణై రిత్యేవంవిధైః, కామైః పూర్యమాణః దత్తా న్పారిబర్హా నాదాయ, యదుభి ర్యాపితో మహతా సైన్యేన ప్రస్థాపితో, యయౌ. ౧౭–౧౮

(మార్గోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

నన్దో గోప్యశ్చ గోపాశ్చ గోవిన్దచరణామ్బుజే,
మనః క్షిప్తం పునర్హర్తు మనీశా మథురాం యయుః. ౬౯

బన్ధుషు ప్రతియాతేషు వృష్ణయః కృష్ణదేవతాః,
వీక్ష్య ప్రావృష మాసన్నాం పునర్ద్వారవతీం యయుః. ౭౦

జనేభ్యః కథయాంచక్రు ర్యదుదేవమహోత్సవమ్,
యదాసీత్తీర్థయాత్రాయాం సుహృత్సన్దర్శనాదికమ్. ౭౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కందే.
చతురశీతితమోఽధ్యాయః.

(నన్దో గోప్యశ్చేతి.) గోవిన్దస్య చరణామ్బుజే క్షిప్తం విహితం. పున ర్హర్తు.
మసమర్థాస్సంకోచయుఃగః. ౬౯

(బన్ధుష్వితి) బన్ధుషు నన్దాదిషు. ప్రతి యాతేషు ప్రస్థితవత్సు. కృష్ణ ఏవ దేవతా యేషాం తే.
వృష్ణయః. ప్రావృషం వర్షర్తు. మాపన్నం సన్నిహితాం. వీక్ష్య జ్ఞాత్వా. ౭౦

(జనేభ్య ఇతి.) యదుదేవస్య. మహోత్సవం యజ్ఞాదిలక్షణం. యచ్చ సుహృత్సన్దర్శనాదికం.
తత్సర్వం. జనేభ్యో ద్వారకాస్థేభ్యః. కథయామాసుః. ౭౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
సన్సరచితమహాపరిచయప్రశస్తతత్కీర్తిసముద్భవశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన.
శ్రీవైష్ణవసేవకేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా. లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రచన్ద్రికాయాం, దశమస్కన్దే. చతురశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ పఞ్చాశీతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథైకదాఽఽత్మజౌ ప్రాప్తౌ కృతపాదాభివన్దనౌ,
వసుదేవోఽభినన్ద్యాహ ప్రీత్యా సఙ్కర్షణాచ్యుతౌ. ౧

మునీనాం స వచః శ్రుత్వా పుత్రయో ర్ధామసూచకమ్.
తద్వీర్యై ర్జాతవిస్రమ్భః పరిభాష్యాభ్యభాషత. ౨

కృష్ణ కృష్ణ మహాయోగి న్సఙ్కర్షణ సనాతన,
జానే వామస్య యత్సాక్షా త్ప్రధానపురుషౌ పరౌ. ౩

యత్ర యేన యతో యస్య యస్మై యద్యద్యథా యదా,

అథ పఞ్చాశీతితమోఽధ్యాయః

అథ కదాచిద్వసుదేవదేవకీభ్యాం వేదితయాథాత్మ్యస్య భగవతః ప్రేతాగ్రజాదానాత్మకం చేష్టిత మనువర్ణయతి (అథేత్యాదినా పఞ్చాశీతితమేన) కృతం పాదాభివన్దనం యాభ్యాం తౌ, రామకృష్ణావభినన్ద్య, ప్రాహ కిఞ్చ (మునీనా మితి) వసుదేవః, పుత్రయోః, ప్రభావసూచకం, మునీనాం, వచః "వసుదేవ భవాన్నూనం భక్త్యా పరమయే"త్యాద్యుక్తం, వచః, శ్రుత్వా, తాభ్యాం, తయోః, వీర్యైః, ర్జాతో, విస్రమ్భో జగదీశ్వరత్వవిషయో విశ్వాసో, యస్య సః, పరిభాష్య సంబోధ్య, అభాషత. ౨

తదేవాహ (కృష్ణేతి) ప్రాకృతావావాం కిమిత్యేవం సంబోధయసీత్యత ఆహ (జానే వామితి.) వా మితి "యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీచతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాం, నావావితి వామిత్యేవ రూపం, యుష్మదస్మాదస్య జగతః, సాక్షాత్, ప్రధానపురుషౌ కారణభూతౌ. ప్రకృతిపురుషౌ, పరౌ తాభ్యాం విలక్షణౌ చ, వాం యువాం జానే. కార్యావస్థచిదచిదాత్మకస్యాస్య జగతః కారణావస్థౌ ప్రధానపురుషౌ ప్రకృతిపురుషశరీరకౌ, అత ఏవ తదాత్మభూతౌ తద్విలక్షణౌ పురుషౌ, జానే ఇత్యర్థః. ౩

ఏవం జగతః తత్కార్యత్వం ప్రతిజ్ఞాతం నను, జగత్కార్యం చేత్ తత్కారకషట్కసాధ్యం కస్యచిత్సంబద్ధి కేనచిత్ప్రకారేణ యుక్తం, కాలసహచరితం చేతి కథం మదేతత్కార్య

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భపట్టః)

స్యాదిదం భగవాన్సాక్షాత్ప్రధానపురుషేశ్వరః. ౪

ఏవం నానావిధం విశ్వ మాత్మసృష్ట మధోఽక్షజ,
ఆత్మనాఽనుప్రవిశ్యాత్మన్ప్రాణో జీవో బిభర్ష్యజః. ౫

ప్రాణాదీనాం విశ్వసృజాం శక్తయో యాః పరస్య తాః,

మిత్యత్ర ఆహ (యత్రేతి.) కారకషట్కసంబన్ధిప్రకారకాలానాం త్వచ్ఛరీరత్వేన త్వదాత్మకత్వా త్కృత్స్నం జగత్త్వదాత్మక మేవేత్యభిప్రాయః. యత్రాధికరణే యేన కర్త్రా యత ఉపాదానాత్ యస్య సంబన్ధినః యస్మై సంప్రదానాయ యత్ప్రయోజకం కర్తృ యదా యస్మిన్కాలే యథా యః ప్రకారః. ఏవం కారకషట్కాదీనాం నిర్దేశః. యథాస్యా దిత్యత్ర దిదం విశ్వమధికరణాధికం సర్వం సాక్షాత్ప్రధాన పురుషయోః ప్రకృతిపురుషయోః ఈశ్వరో భగవాన్ త్వమేవేతి సంబన్ధః. స్యా దిత్యస్య యత్ర స్యా ద్యేనస్యా దిత్యేవం ప్రత్యేకం సంబన్ధః. సత్యకామాకాశాప్రమాణానాధికరణోక్తయుక్తేర్వై తత్ప్రపఞ్చయతి హే అధోక్షజ ఆత్మన్నాత్మని ఆత్మనా సృష్టం అనేనా కరణాన్తరకర్త్రన్తరవ్యుదాసః. నానావిధం దేవనరాద్యుపాదపభిన్న మేతజ్జగ దాత్మనా స్వశరీరభూతేన జీవేనానుప్రవిశ్య రక్షణోప యుక్తమనుప్రవేశం కృత్వా ప్రాణః ప్రాణశరీరకః జీవః తచ్ఛరీరకశ్చైవ సన్ అజః ప్రాణజీవగత దోషాస్పృష్టో బిభర్షి ప్రాణశరీరకత్వం జీవశరీరకత్వం చ శ్రూయతే "మనోమయః ప్రాణశరీర నేతా యస్యాత్మా శరీర" మితి. ౫

ఏవం భగవతశ్చిదచిత్సామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబన్ధన మితి శిక్షా కృతా. అథ చిద చిదసాధారణధర్మసామానాధికరణ్యం తన్నిర్వాహకత్వనిబన్ధన మితి శిక్షయతి (ప్రాణాదీనా మితి) విశ్వసృజాం విశ్వశరీరసృష్టిహేతుభూతానాం ప్రాణాదీనా మాదిశబ్దేన భూతపఞ్చకైకాదశేన్ద్రియ మహదహఙ్కారసఙ్గ్రహః. ఏతైర్హి విశ్వసృష్టిః తేషాం యాః శక్తయః కార్యోపయోగ్యప్రతిపద్ధ ధర్మాః తాః పరస్య పరమాత్మనః తవైవ శక్తయః త్వన్నిర్వాహ్యా ఏవేత్యర్థః. కుతః? పారతన్త్ర్యాత్ శక్తిమత్త్వేనాభిమతానాం ప్రాణాదీనాం పరతన్త్రత్వస్వాభావ్యాత్. ఏవం చ, తచ్ఛక్తీనాం పారతన్త్ర్యం కిం పునర్వాచ్యమసిద్ధ మితి భావ. నను, ప్రాణాదీనాం శక్తయః కథం ప్రాణాదినిర్వాహ్యాః కుతో న స్యు రిత్యత్ర ఆహ (వైసాదృశ్యా ది.) అన్యోన్యాపేక్షానియతశక్తిత్వేన వైధర్మ్యాచ్చ కథం నిర్వాహ్యా ఇత్యర్థః. కిముతాచేతనానాం పారతన్త్ర్యస్వభావేతి యతశ్చేతనస్యైవ తచ్ఛక్తిభావత్వా దిత్యభిప్రేత్యాహ

పారతన్త్ర్యం వైశిష్ట్యం సాదృశ్యం ద్వయో శ్చేష్టైవ చేష్టతామ్. ౬

కాన్తి స్తేజః ప్రభా సత్తా చన్ద్రాగ్న్యర్కర్క్షవిద్యుతామ్,
యత్ స్థైర్యం భూభృతాం భూమే ర్వృత్తి ర్గన్ధోఽర్థతో భవాన్. ౭

తర్పణం జీవనం చాపాం క్లేదనం తాశ్చ తద్రసః,
ఓజస్సహో బలం చేష్టా గతి ర్వాయో స్త్వ మీశ్వరః. ౮

దిశాంత మవకాశోఽసి దిశః ఖం స్ఫోట ఆశ్రయః.
నాదో వర్ణ స్త్వమోంకార ఆకృతీనాం పృథక్కృతిః. ౯

ద్వయో శ్చేష్టైవ చేష్టతా మితి. చేష్టతాం చేష్టమానానాం దేహానాం చేష్టా ద్వయోశ్చైవ జీవపరయోశ్చేష్టైవ న కేవలం జీవ ఏవ స్వతన్త్రః ప్రవర్తతే అపితు పరమాత్మానమాశ్రిత్య ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. ౬

సర్వవస్తుశక్తీనాం తన్నిర్వాహ్యత్వవిబవ్దనం సామానాధికరణ్యమాహ (కాన్తి రిత్యాదినా) చన్ద్రస్య. కాన్తిరగ్నే స్తేజోఽర్కస్య. ప్రభా. ఋక్షాణాం నక్షత్రాణాం. విద్యుతాం చ. సత్తా ప్రకాశసత్తా. భూభృతాం పర్వతానాం యత్ స్థైర్యం. భూమివృత్తిర్గన్ధః యద్వా. వృత్తిః ప్రాణినా మాధారత్వేన వర్తనం. గన్ధశ్చ. త్యేత. త్సర్వం అర్థతః వస్తుతః. భవాన్. త్వన్నిర్వాహ్య మిత్యర్థః. ౭

(తర్పణ మితి.) అపాం. తర్పణం లోకవృత్తిహేతుత్వం. జీవనం జీవనహేతుత్వం. ప్రాణన మితి పాఠే. స ఏవార్థః క్లేదనమార్ద్రీకరణం, దేనత్వ మితి పాఠే. దేహాదిస్థితత్వం చ అపః. తాసాం రస మధర్మం చ సర్వం భవా న్నిర్వహసి మిత్యర్థః యః వాయోః శక్తయః ఓజః ప్రభృతయః తా ఈశ్వరస్య స్వరూపమేవేతి వ్యపదేశః. తత్ర ఓజః ఇన్ద్రియసామర్థ్యం. సహో వేగః. బలం ధారణసామర్థ్యం. చేష్టా వ్యాపారః గతిర్గమనమ్. ౮

(దిశా మితి.) దిశాం సంబన్ధీ అవకాశః దిశశ్చ త్వమేవ స్ఫోటః శబ్దః ఆశ్రయ స్తదాశ్రయభూతం. ఖం. త్వమేవేత్యన్వయః. నదః శబ్దాభివ్యఞ్జకః వర్ణః అకారాదిః ఓఙ్కారః. ఆకృతీనాం శబ్దవాచ్యానామాకృతీనాం. పృథక్కృతిః ద్వైవిధ్యం చ త్వమేవ స్ఫోటనాదోఙ్కారశబ్దైః పరావశ్యన్తీ మధ్యమా ఖ్యా వగ్భేదా ఉచ్యన్తే. ఆకృతీనాం పదారానాం పృథక్కృతిః పృథక్కరణమభిధానం యస్మా త్తత్పదం వర్ణపదాద్యాత్మికా వైఖరీత్వ మిత్యర్థ ఇతి కేచిత్. ౯

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భఘట్టః)

ఇన్ద్రియత్వానీన్ద్రియాణాం దేవాశ్చ తదనుగ్రహః,
అవబోధో భవాన్బుద్ధే ర్జీవస్యానుస్మృతిస్సతీ. ౧౦

భూతానా మపి భూతాది రిన్ద్రియాణాం చ తైజసమ్,
వైకారికో వికల్పానాం ప్రధానమనుశాయినామ్. ౧౧

నశ్వరేష్విహ భావేషు తదసిత్వ మనశ్వరమ్,
యథా ద్రవ్యవికారేషు ద్రవ్యమాత్రమనశ్వరమ్. ౧౨

(ఇన్ద్రియత్వానీతి) ఇన్ద్రియాణా మిన్ద్రియత్వాని విషయప్రకాశనసామర్థ్యాని తదనుగ్రహా స్తేషా మిన్ద్రియాణామనుగ్రాహకాః విషయప్రకాశనరూపసామర్థ్యాపాదకా ఇతి యావత్. తే దేవాః. దిగ్వాతాదయః. ఇన్ద్రియాభిమానిదేవాశ్చ త్వం "ఇన్ద్రియాణా మిన్ద్రియత్వం దేవాశ్చ త్వదనుగ్రహః" ఇతి పాఠే. అనుగ్రహః అనుగ్రహశబ్దవాచ్యాః ఇన్ద్రియాద్యభిమానిదేవాశ్చ. తే తత్సర్వం. త్వత్ త్వత్తః జాతాః. త్వదనుగ్రహప్రభవా దేవా ఇత్యర్థః. "అనుగ్రహ ఇత్యేకవచనాన్తపాఠే, తదనుగ్రహః. తేషాం అధిష్ఠానశక్తిశ్చ త్వమేవేత్యర్థః. బుద్ధేరవబోధోఽధ్యవసాయః సతీ అబాధితా. జీవస్యానుస్మృతిః సంస్కారజన్యం జ్ఞానం చ. భవాన్. ౧౦

(భూతానా మితి.) భూతానా మాకాశాదీనాం కారణం భూతాదిస్తామసాహఙ్కారః. ఇన్ద్రియాణా మనుగ్రాహక స్తైజసం రాజసాహఙ్కారః వికల్పానా మనుగ్రాహకః. వైకారికస్సాత్త్వికాహఙ్కారః. వివిధం కల్పనం జ్ఞానమనేనేతి వికల్పః ఇన్ద్రియం అన్తఃకరణ మితి వాఽర్థః. అనుశాయినా మనుశయవతాం కర్మిణాం. భుక్తావశిష్టం కర్మానుశయశబ్దార్థః ప్రధానం ఫలదం కర్మ చ. త్వ మేవేత్యర్థః. ౧౧

ఏవం సర్వకారణత్వనిర్వాహకత్వప్రయుక్తసార్వాత్మ్యముక్త్వా సార్వాత్మ్యప్రయుక్త నశ్వరత్వాదిదోషపరిజిహీర్షయాఽఽహ (నశ్వరేష్వితి.) భావేష్వవస్థాసు. నశ్వరేష్వాగమాపాయిషు సత్సు. ఇహ. ద్రవ్యాశ్రయ. మనశ్వరం స్థిరం. మవస్థారహితమాధారభూతం చ. తత్. త్వ. మసి. ఏతదేవ దృష్టాన్తముఖేన వివృణోతి (యథేతి.) ద్రవ్యస్య మృత్సువర్ణాదే ర్వికారేషు పిణ్డత్వ ఘటత్వకుణ్డలత్వకటకత్వాదివికారేషు నశ్వరేష్వపి. ద్రవ్యమాత్రం మృత్సువర్ణాదిరూప. మనశ్వరం సర్వావస్థానువృత్తం. తద్వత్ వస్తుతో యద్యపి మృత్సువర్ణాదిద్రవ్య మపి నశ్వరమేవ తథాపి. యావత్స్వవికారమనశ్వరత్వమాత్రాభిప్రాయేణ దృష్టాన్తః. ౧౨

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణా స్తద్వృత్తయ శ్చ యాః,
త్వయ్యద్ధా బ్రహ్మణి పరే కల్పితా యోగమాయయా. ౧౩

తస్మాన్నస న్త్యమీ భావా యర్హి త్వయ్యేవ కల్పితాః,
త్వం చామీషు వికారేషు సన్ సదా వ్యావహారికః. ౧౪

గుణప్రవాహ ఏతస్మిన్నబుధా స్త్వఖిలాత్మనః,
గతిం సూక్ష్మ మబోధేన సంసర న్తీహ కర్మభిః. ౧౫

యదృచ్ఛయా నృతాం ప్రాప్య సుకల్పా మిహ దుర్లభామ్.

ఏవ మప్యవికారిణో మమ వికారిత్వం దుర్వార మిత్యత ఆహ (సత్త్వ మితి.) ద్వాభ్యాం సత్త్వాదయః ప్రకృతిగుణా. స్తేషాం, వృత్తయః, పరిణామరూపా మహదాదయశ్చ. పరే బ్రహ్మణి. త్వయ్యద్ధా త్వయ్యేవ. యోగమాయయా సఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన యోగేన. కల్పితాస్త్వయి కృతా ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణి పరే ఇత్యస్య ప్రధానపురుషేశ్వర ఇత్యాదిః. ప్రధానపురుషౌ పరౌ ప్రధాన పురుషేశ్వర ఇత్యుపక్రమాత్. ఏవం చ. సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టే త్వయి కల్పితా ఇత్యర్థః. ౧౩

యత ఏవం తస్మాత్కల్పితాః సృష్టాః అమీభావా మహదాదయః త్వయి చిదచిద్భ్యాం విశిష్టే త్వయి న సన్త్యేవ సాక్షాన్నస న్త్యేవ. మహదాదిభావానాం ప్రకృత్యాదిష్వేవ సాక్షాత్సంభవః త్వయి తు ప్రకృత్యాదిద్వారేతి న వికారిత్వ మితి భావః. యర్హి యదా త్వయి న స న్త్యేవ తదా వికారే ష్వన్తః ప్రవిశ్య. సదా సన్నితి వ్యావహారికః. శాస్త్రైః వ్యవహ్రియత ఇత్యర్థః. అస్మదు క్తేష్వర్థేషు శాస్త్ర మేవ ప్రమాణ మితి తాత్పర్యమ్. ౧౪

సర్వేపీత్థం కిం న విదురిత్యత ఆహ (గుణప్రవాహ ఇతి.) సత్త్వాదిగుణప్రవాహరూపే ఏతస్మిన్సంసారే పతితా ఇతి శేషః. సర్వా న్తరాత్మనః తవ సూక్ష్మం దుర్జ్ఞేయాం గతిం యాథాత్మ్య మబుధాః అజాన న్తః అబోధేన తేనైవాజ్ఞానేన తన్మూలైః కర్మభిః పుణ్యాపుణ్యాత్మభిః హేతుభి స్సంసర న్తి. ౧౫

ఇత్థం భగవద్యాథాత్మ్య మజానన్త మనుశోచతి (యదృచ్ఛయేతి.) ఇహలోకే దుర్లభాం సుకల్పాం పటుతరేన్ద్రియాం నృతాం నరత్వం ప్రాప్యాపి హే ఈశ్వర త్వన్మాయయా స్వార్థే

(సూర్యోపరాగే కురుక్షేత్రం ప్రతి శ్రీకృష్ణాదీనాం గమనకథాప్రారమ్భమట్టః)

స్వార్థే ప్రమత్తస్య వయోగతం త్వన్మాయయేశ్వరః. ౧౬

అసావహం మమైవైతే దేహే చాస్యాన్వయాదిషు,
స్నేహపాశైర్నిబధ్నాతి భవాన్సర్వమిదం జగత్. ౧౭

యువాం న నస్సుతౌ సాక్షాత్ప్రధానపురుషేశ్వరౌ,
భూభారక్షత్రక్షపణాయావతీర్ణౌ తథాత్థ హి. ౧౮

తత్తే గతోస్మ్యశరణోఽద్య పదారవిన్ద మాపన్నసంసృతిభయాపహ మార్తబన్ధో.
ఏతావతాఽల మలమిన్ద్రియలాలసేన మర్త్యాత్మదృక్త్వయి పరే యదపత్యబుద్ధిః. ౧౯

సూతీగృహే ననుజగాద భవానజోఽసౌ సఞ్జజ్ఞ ఇత్యనుయుగం నిజధర్మగుప్త్యై.

స్వశ్రేయస్సాధనే తద్యాథాత్మ్యజ్ఞానే ప్రమత్తస్యానవహితస్య పుంసో వయ ఆయుర్గతం అహో వృథా గత మిత్యర్థః. ౧౬

కించ (అసా వితి.) దేహే అస్య దేహస్యాన్వయాదిష్వనుబన్ధ్యాదిషు పుత్రదారాదిషు అసౌ దేహోఽహం ఇమే పుత్రాదయో మమైవేత్యేవంరూపైః స్నేహపాశైః సర్వమిద మాబ్రహ్మ పశ్వాదిపర్యన్తం జగ ద్భవాన్ బధ్నాతి బన్ధం కరోతి. ౧౭

యదుపక్రాన్తం "జానే వామస్య యత్సాక్షాత్ప్రధానపురుషౌ పరౌ" ఇతి తముపసంస్మారయతి (యువా మితి.) భూమే ర్భారభూతక్షత్రియనిరసనార్థం అవతీర్ణోఽహ మిత్యేతదాత్థ. సూతికాగృహే కథితవానసిహీత్యర్థః. ౧౮

తత్తస్మాదశరణః ఉపాయాన్తరశూన్యోఽహం హే ఆర్తబన్ధో ఆపన్నానాం సంసృతిభయ మపహన్తీతి తథా తత్తవ పదారవిన్దం శరణం గతోఽస్మి. నను త్వమతిముఖీ వృథా కిం నిర్వేద్యస ఇత్యత ఆహ (ఏతావతేతి.) యత్ యస్మాత్ మర్త్యే శరీరే ఆత్మదృక్ ఆత్మబుద్ధి రహం త్వయి చ ప్రధానపురుషేశ్వరే అపత్యబుద్ధి రస్మి అత ఇన్ద్రియార్థతృష్ణయా అలమలం పర్యాప్తమ్. ౧౯

నను కుత ఏతదహం పరమేశ్వర ఇతి తత్రాహ (సూతీగృహ ఇతి.) నను హే భగవన్

నానాతనూర్గగనవద్విదధజ్జహాసి కో వేద భూమ్న ఉరుగాయ విభూతిమాయామ్. ౨౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

నిశమ్యేత్థం పితుర్వాక్యం భగవాం త్సాత్వతర్షభః,
ప్రత్యాహ ప్రశ్రయా నమ్రః ప్రహసన్ శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౨౧

శ్రీభగవానువాచ—

వచో వ స్సమవేతార్థం తాతై త దుపమన్మహే.
య న్నః పుత్రా న్సముద్దిశ్య త త్త్వగ్రామ ఉదాహృతః, ౨౨

అహం యూయ మసా వార్యో య ఇమే ద్వారకౌకసః.

భవాన్ సూతీగృహే జగాద, కిం తః ద్య దజః కర్మాయత్తోత్ప త్తిరహితోఽప్యహం నిజధర్మాణాం స్వకృత ధర్మమర్యాదానాం గుప్త్యై రక్షణాయ అనుయుగం ప్రతియుగం జజ్ఞే అవతరామీత్యేతత్, నన్వసావ్యోఽసౌ చతుర్భుజో దేవ ఇత్యత ఆహ (నానేతి.) నానాతనూ ర్విదధత్ తావద్బిభ్రాణః. జహాసి గగనవత్ యథా, గగనం సర్వత్ర వ్యాప్తమపదప్యజహ త్స్వభావం తథా భవానపి నానాతనూష్వవస్థితోఽప్య జహత్స్వభావ ఇతి దృష్టాన్తార్థః. ఇత్థమహం సంభావయామి త త్త్వత స్తవ మాహాత్మ్యం కో వేదేత్యాహ హే ఉరుగాయభూమ్న స్సర్వగతస్య తవ విభూతిః మాయాః ఆశ్చర్యశక్తీః కో వేద న కోఽపి వేదేత్యర్థః. ౨౦

(నిశమ్యేతి.) ప్రశ్రయేణ వినయేనానమ్రః శ్లక్ష్ణయా మృద్వ్యా గిరా ప్రత్యాహ. ౨౧

తదేవాహ - ఆత్మనః పరమాత్మత్వం గోపయన్నాహ హే తాత వో యుష్మాకం ఏత ద్వచో వాక్యం సమవేతార్థముపపన్నార్థం, ఉపమన్మహే ఉపమన్యామహే అభ్యుపగచ్ఛామ ఇతి యావత్ (యద్వా.) సమవేతార్థం సమవేతః అస్మచ్ఛిక్షాగర్భితః అర్థో యస్య తథాభూతం ఉపలభ మహా ఇత్యర్థః. కుతః ? కింవ తద్వచ ఇత్యత ఆహ (య దితి.) యద్యతః పుత్రా నస్మాన్ సముద్దిశ్య విషయీకృత్య, లక్షీకృత్యేతి యావత్, త త్త్వగ్రామ స్తత్త్వసముదాయః ఉదాహృతః ఉద్ఘాటి రూపితో యేనే త్యేతద్వచః, సర్వం బ్రహ్మాత్మక మిత్యేవ మస్మాన్ గ్రాహయితు మస్మానేవ విషయీ కృత్యోక్త మితి భావః. ౨౨

తదేవాహ (అహ మితి.) అహం, వార్యోఽగ్రజః, సర్వే, ద్వారకౌకసః, కిం బహునా,

—* స్మరోద్గీథాదినామకదేవకీషడ్గర్భానయనకథారమ్భఘట్టః. *—

సర్వే హ్యేవం యదుశ్రేష్ఠ విశ్వమేవం చరాచరమ్. ౨౩

ఆత్మా హ్యేక స్స్వయం జ్యోతి ర్నిత్యోఽన్యః ప్రాకృతై ర్గుణైః,
ఆత్మసృష్టైస్తత్కృతేషు భూతేషు బహుధేయతే. ౨౪

ఖం వాయు ర్జ్యోతి రాపో భూ స్తత్కృతేషు యథాశయమ్,
ఆవిస్తిరోల్పభూర్యేకనానాత్వం యాత్యసావపి. ౨౫

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం భగవతా రాజన్వసుదేవ ఉదాహృతః,
శ్రుత్వా వినష్టనానాధీ స్తూష్ణీం ప్రీతమనా హ్యభూత్. ౨౬

హే యదుశ్రేష్ఠ. సచరాచరం. విశ్వం కృత్స్నం జగచ్చైవం పరమాత్మాత్మకం తత్కారణకం తన్నిర్వాహ్యం చేత్యర్థః. ౨౩

కుత ఇత్యత ఆహ (ఆత్మేతి.) హి యస్మా దాత్మా పరమాత్మా. ఆత్మ. దాత్మనా స్వేనైవ. సృష్టైః. ప్రాకృతైః. గ్గుణైః. గుణపరిణామాత్మకైః మహదాదిభిః. కృత్వా. తత్కృతేషు మహదాదిభిః సృష్టేషు. భూతేషు దేవమనుష్యాదిషు. బహుధా ఈయతే వ్యాప్త ఇతి ప్రమాణతో జ్ఞాయతే. కథం భూతః, స్వయం జ్యోతిః స్వయంప్రకాశస్వరూపః. అన్యః దేవాదిశరీరతదభిమానిజీవేభ్యోఽన్యః. ౨౪

తత్ర దృష్టాన్తమాహ (ఖ మితి.) యథా ఖాదయః తత్కృతేష్వాకాశాదిభిః కృతేషు. యథాశయం వ్యాప్యస్వభావం ఆవిస్తిరోల్పభూర్యేకనానాత్వం యాన్తి తద్వ దసౌ పరమాత్మాఽపి క్వచిదావిష్కృతత్వం క్వచిదల్పత్వం క్వచిద్భూరిత్వం విపులత్వం. స్వతస్త్వేకత్వం వ్యాప్య బహుత్వప్రయుక్తం నానాత్వం చ యాతీత్యర్థః. ఏకస్యానేకేషు వ్యాప్త్యా తత్ప్రయుక్తనానాత్వమాత్రే తత్త్వే చాయం దృష్టాన్తః. న వస్తుతో వ్యాప్యవ్యాపకయోః ఏకద్రవ్యత్వేఽపీతి జ్ఞేయమ్. ౨౫

(ఏవ మితి.) ఉదాహృతః ఉక్తః ఉదాహృత మితి పాఠేతూక్తం వచః శ్రుత్వేత్యర్థః. వినష్టనానాధీః అబ్రహ్మాత్మకభేదబుద్ధిరహితః. అత ఏవ ప్రీతమనాః తూష్ణీం బభూవ. ౨౬

అథ తత్ర కురుశ్రేష్ఠ దేవకీ సర్వదేవతా,
శ్రుత్వాఽఽనీతం గురోః పుత్ర మాత్మజాభ్యాం సువిస్మితా. ౨౭

కృష్ణరామౌ సమాశ్రావ్య పుత్రాన్కంసవిహింసితాన్,
స్మరన్తీ కృపణం ప్రాహ వైక్లబ్యాదశ్రులోచనా. ౨౮

దేవక్యువాచ—

రామ రామాప్రమేయాత్మన్కృష్ణ యోగీశ్వరేశ్వర,
వేదాహం వాం విశ్వసృజామీశ్వరా వాదిపూరుషౌ. ౨౯

కాలవిధ్వస్తసత్త్వానాం రాజ్ఞా ముచ్ఛాస్త్రవర్తినామ్,
భూమేర్భారాయమాణానా మవతీర్ణౌ కిలాద్య మే. ౩౦

యస్యాంశాంశాంశభాగేన విశ్వోత్పత్తిలయోదయాః,
భవన్తి కిల విశ్వాత్మం స్తం త్వాఽద్యాహం గతా గతిమ్. ౩౧

(అథేతి.) హే కురుశ్రేష్ఠ సర్వదేవతాత్మకభగవదవతారస్థానత్వాత్తథాభూతా దేవకీ, ఆత్మజాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం గురోః సాన్దీపనేః పుత్ర మానీతం శ్రుత్వా అతీవ విస్మితా సతీ సమాశ్రావ్య సమ్బోధ్య వైక్లబ్యాత్ దైన్యా దశ్రూణి లోచనయో ర్యస్యా స్సా, ప్రాహ. ౨౭—౨౮

తదేవాహ (రామేతి.) అప్రమేయాత్మన్నపరిచ్ఛేద్యస్వరూప, యోగీశ్వరాణామాశ్చర్యశక్తిమతామపీ, శ్వరౌ, వాం యువాం, విశ్వసృజాం బ్రహ్మాదీనాం, ఈశ్వరౌ, ఆదిపురుషౌ జగత్కారణపురుషౌ, అహం, వేద వేద్మి. ౨౯

తర్హ్యేవంభూతయో ర్నావయోః కిమర్థం యదుషు జన్మేత్యత ఆహ (కాలేతి.) కాలవశేన, విధ్వస్తం, సత్త్వం సత్త్వగుణో, యేషాం ఉచ్ఛాస్త్రవర్తినాం శాస్త్రీయమర్యాదాతిలఙ్ఘినాం, అత ఏవ. భూమేః, భారాయమాణానాం, రాజ్ఞాం క్షయాయ, మే మయి అస్మత్తో వా అవతీర్ణౌ. ౩౦

యస్య తవ, అంశాంశాంశభాగేన అయుతాయుతైకైకకలాంశకాంశేన, విశ్వస్యో. త్పత్త్యాదయో భవన్తి. - కిలేతి శాస్త్రప్రసిద్ధిః, తం, పూర్ణబ్రహ్మరూపం, త్వా, మధునా అహం, గతిం శరణం, గతాఽస్మి. ౩౧

(స్మరోద్గీథాదినామకదేవకీషడ్గర్భానయనకథారమ్భఘట్టః)

చిరాన్మృతసుతాదానే గురుణా కిల చోదితౌ,
ఆనిన్యథుః పితృస్థానాద్గురవే గురుదక్షిణామ్. ౩౭

తథా మే కురుతాం కామం యువాం యోగేశ్వరేశ్వరౌ,
భోజరాజహతాన్పుత్రా న్కామయే ద్రష్టు మాగతాన్. ౩౮

ఏవం సంచోదితౌ మాత్రా రామకృష్ణౌ కురూద్వహ,
రసాతలం వివిశతు ర్యోగమాయాముపాశ్రితౌ. ౩౯

తస్మిన్ప్రవిష్టా వుపలభ్య దైత్యరా డ్విశ్వాత్మదైవం సుతరాం తథాఽఽత్మనః,
తద్దర్శనాహ్లాదపరిప్లుతాశయస్సద్యస్సముత్థాయ ననామ సాన్వయః. ౪౦

స్వాభిప్రాయ మావేదయతి (చిరా దితి ద్వాభ్యామ్.) మృతసుతాదానే నిమిత్తే. గురుణా సాన్దీపనినా చోదితౌ. భవన్తౌ. పితృస్థానాద్యమసదనా. దానిన్యథు రానీతవన్తౌ. కిల. గురుదక్షిణాః విపులదక్షిణారూపా న్పుత్రాన్. ఆనిన్యథు, రితి సంబన్ధః. దక్షిణా మితి పాఠే. అర్పయితు మితి శేషః. ౩౭

(తథేతి.) యథా. గురోః. కామం. కృతవన్తౌ. తథా. మమాపి. కామమిష్టం. కురుత. నావాం శక్తావితి మావోచత, మిత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి. యోగీశ్వరేశ్వరౌ విరతిశయాశ్చర్యశక్తిమన్తౌ. కో సౌ కామ ఇత్యత ఆహ (భోజేతి.) భోజరాజః కంసః. తేన. హతాన్. ౩౮

(ఏవ మితి.) యోగమాయాం ఆశ్చర్యశక్తి. ముపాశ్రితౌ. రసాతలం బలిచక్రవర్తినో లోకం. వివిశతుః. ౩౯

(తస్మిన్నితి) దైత్యరాడ్బలిః. విశ్వేషా. మాత్మనాం. దైవం దైవతభూతం "తథా" వికరా. మాత్మనో. దైవతభూతౌ. తస్మిన్ స్వతలే. ప్రవిష్టా. వుపలభ్య దృష్ట్వా తయో. ర్దర్శనేన య. ఆహ్లాద. స్తేన పరిప్లుతః వ్యాప్తః ఆశయో మనో యస్య సః సాన్వయః సపరివారః సద్య స్తత్రైవో త్థాయ ననామ. ౪౦

తయోస్సమానీయ వరాసనం ముదా నివిష్టయో స్తత్ర మహాత్మనో స్తయోః,
దధార పాదావవనిజ్య తజ్జలం సబృన్ద ఆబ్రహ్మపునాత్యదోమ్బు హి. ౩౫

సమర్హయామాస స తౌ విభూతిభి ర్మహార్హవస్త్రాభరణానులేపనైః,
స్రగ్ధూపదీపామృతభక్షణాదిభి స్స్వగోత్రవిత్తాత్మసమర్పణేన చ. ౩౬

స ఇన్ద్రసేనో భగవత్పదామ్బుజం బిభ్రన్ముహుః ప్రేమవిభిన్నయా ధియా.
ఉవాచ చానన్దజలాకులేక్షణః ప్రహృష్టరోమా నృపగద్గదాక్షరః. ౩౭

బలిరువాచ—

నమోఽనన్తాయ బృహతే నమః కృష్ణాయ వేధసే,
సాఙ్ఖ్యయోగవిధానా (తా) య బ్రహ్మణే పరమాత్మనే. ౩౮

(తయో రితి) తయోః రామకృష్ణయోః శ్రేష్ఠ మాసనం, మానీయాదాయ సమర్ప్య తత్ర వరాసనే. అవనిజ్య ప్రక్షాళ్య తజ్జలం సపరివారః, శిరసా దదార. కుతః? హి యస్మా దదః అమ్బు బలిం ఆబ్రహ్మణ మభివ్యాప్య కృత్స్నం జగత్పునాతి పునద్య దితి పాఠే యదమ్బు పవిత్రయ ద్వర్తత ఇత్యర్థః. ౩౫

(సమర్హయామాసేతి) సః బలిః, తౌ, సమర్హయామాస విభూతిభిః పుష్పాద్యైః అమృత భక్షణం అమృతతుల్యభక్ష్యద్రవ్యం స్వగోత్రం స్వకులం, విత్త మాత్మా చ. తేషాం సమర్పణేన చ సమర్హయామాసేతి సంబన్ధః. ౩౬

(స ఇతి.) ఇంద్రసేనో బలిః ప్రేమవిభిన్నయా ప్రేమార్ద్రియా ధియా భగవత్పాదామ్బుజం ధారయన్. ఆనందజలైః. ఆకులే వ్యాప్తే అక్షిణీ యస్య ప్రహృష్టాన్యుద్గతాని రోమాణి యస్య గద్గదాని కుణ్ఠితాని అక్షరాణి యస్య సః, హేనృప ఉవాచ. ౩౭

తదేవాహ (నమ ఇత్యాదినా) అనంతాయ శేషాయ బృహతే ఫణైకదేశేన విశ్వధారకాయ వేధసే జగద్విధాత్రే సాఙ్ఖ్యయోగవిధానాయ సాఙ్ఖ్యయోగప్రవర్తకాయ వితానాయేతి పాఠే మత్వర్థీయోఽచ్ ద్రష్టవ్యః. వితానో యజ్ఞః స చ కర్మయోగోపలక్షకః యోగో భక్తియోగః సాఙ్ఖ్యం జ్ఞానయోగః ఏ, అస్యారాధనరూపతయా సంతీతి తథా తస్మై కర్మజ్ఞానయోగానుగృహీతభక్తియోగారాధ్యాయేత్యర్థః. బ్రహ్మణే స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహతే పరమాత్మనే అంతఃప్రవేశనియమనాభ్యాం లోకత్రయస్య భర్త్రే వ్యాప్యగతదోషాస్పృష్టాయ చ. ౩౮

(స్మరోద్గీథాదినామకదేవకీషడ్గర్భానయనకథారమ్భఘట్టః)

దర్శనం వాం హి భూతానాం దుష్ప్రాపం చాతిదుర్లభమ్,
రజస్తమస్స్వభావానాం యన్నః ప్రాప్తం యదృచ్ఛయా. ౪౦

దైత్యదానవగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరా అపి,
యక్షరక్షఃపిశాచాశ్చ భూతప్రమథనాయకాః. ౪౧

విశుద్ధసత్త్వధామ్న్యద్ధా త్వయి శాస్త్రశరీరిణి,
నిత్యం నిబద్ధవైరాస్తే వయం చాన్యే చ తాదృశాః. ౪౨

ప్రాప్తాస్సాలోక్యసామీప్యం సారూప్యమథ సాత్మతామ్,
తే సర్వే పుణ్డరీకాక్ష భావో హి భవకారణమ్ ౪౩

యువామస్మాభిర్దృష్టావిత్యేతన్నాతిచిత్రమిత్యభిప్రేత్యాహ (దర్శన మితి.) కేషాఞ్చిద్భూతానాం దుష్ప్రాపం దుర్లభమపి కేషాఞ్చిద్యుష్మత్కృపయా సులభమేవ, తదుపపాదయతి రజస్తమస్స్వభావానామితి యత్ యస్మాత్ రజస్తమః ప్రచురస్వభావానామపి నోఽస్మాకం యుష్మద్దర్శనం ప్రాప్తమతో భవత్కృపైవ తత్ర నిదానమితి భావః. ౪౦

అహో విద్విషోఽపి వయం సాత్త్వికభక్తేభ్యోఽపి సభాగ్యా ఇత్యాహ (దైత్యేత్యాదిభి స్త్రిభిః) దైత్యాదయః నిత్యం నిబద్ధం వైరం యేషాం తథాభూతాః. కథంభూతే విశుద్ధస్య రజస్తమోభ్యామసంస్పృష్టస్య, సత్త్వస్య ధామ్ని ఆశ్రయే, అనేన కామక్రోధాదిప్రాకృతదోషప్రాభవాభావ్యమభిప్రేతం. అద్ధా సాక్షాత్. శాస్త్రశరీరిణి శాస్త్రవేద్యం శరీరం స్వరూపమస్యాస్తీతి తథా తస్మిన్ తే వయమిత్థంభూతా వయం చాస్మాకం తథా అన్యే కంసాదయశ్చ తాదృశాః. నిత్యం నిబద్ధవైరాః ఇత్యర్థః ౪౧-౪౨

త ఏతే సర్వే సాలోక్యాదిరూపాం ముక్తిం ప్రాప్తాః. తత్ర సాలోక్యం నామ భగవతా సహ సమానలోకావస్థాయిత్వం సామీప్యం సాన్నిధ్యం సారూప్యం సమానరూపతా. సాత్మతా సమానాత్మగుణత్వం సాయుజ్యమితి యావత్, గుణాష్టకావిర్భావసామ్యం హి సాయుజ్యం, సార్ష్టిత్వమథ సాత్మతామితి సార్ష్టిత్వం సమానసమృద్ధిత్వం. సాలోక్యాదీని త్రీణి సాయుజ్యప్రయుక్తానీతి న ముక్తితారతమ్యశఙ్కావకాశః. నిబద్ధవైరాణామపి సాలోక్యాదిప్రాప్తిః కుత ఇత్యత ఆహ (భావ ఇతి) హి యస్మాత్ భావః చిత్తవృత్తివిశేషః, భవకారణం మోక్షకారణం త్వయి కోఽపి వా నిరన్తరచిత్తవృత్తివిశేషో ముక్తికారణమిత్యర్థః. ౪౩

కేచనోద్బద్ధవైరేణ భక్త్యా కేచన కామతః,
న తథా సత్త్వసంరబ్ధా స్సన్నికృష్టా స్సురాదయః. ౪౪

ఇదమిత్థ మితి ప్రాయ స్తవ యోగేశ్వరేశ్వర,
న విన్దన్త్యపి యోగీశా యోగమాయాం కుతో వయమ్. ౪౫

త న్నః ప్రసీద నిరపేక్షవిమృగ్యయుష్మత్పాదారవిన్దధిషణాఽన్యగృహాన్ధకూపాత్,
నిష్క్రమ్య విశ్వశరణాఙ్ఘ్ర్యుపలబ్ధవృత్తిశ్శాన్తో యథైక ఉత సర్వసఖై శ్చరామి. ౪౬

శాధ్యస్మా నీశితవ్యేశ నిష్పాపా న్కురు నః ప్రభో,

విదర్శయతి (కేచనేతి.) కేచన కంసాదయః, ఉద్బద్ధవైరేణ త్వయి విబద్ధవైరేణ ప్రాప్తా ఇత్యనుషజ్యతే, కేచన భక్త్యా కేచన గోపీజనాః కామతః కామా త్ప్రాప్తాః కిం చ యథా సన్నికృష్టాః త్వత్సాత్మతాం ప్రాప్తాః తథా సత్త్వసంరబ్ధాః సత్త్వావిష్టా అపి సురాదయో న ప్రాప్తాః. యద్వా, యథో ద్బద్ధవైరాదినా ప్రాప్తా స్తథా సన్నికృష్టా అపి నానుప్రాప్తా ఇత్యర్థః. ౪౪

త్వత్కృపా సనాథో భావ ఏవ భవకారణం అన్యథా త్వన్మాయావేదినాం కుత స్తతో నిస్తార ఇత్యభి ప్రయన్నాత్మనః కైముత్యనయేన తస్యా దుర్జ్ఞేయతా మాహ (ఇదమితి.) హే యోగీశ్వరేశ్వర యోగీశా అపి ప్రాయశః తవ యోగమాయయా ఇద మిత్థ మితి స్వరూపస్వభావతశ్చ న విదంతి కుతో వయం విద్మః. ౪౫

(తన్న ఇతి.) త త్తస్మాత్ త్వన్మాయాస్వరూపస్వభావవేదనతరణయోః దుష్కరత్వా త్కేవలం. ప్రసీద ప్రసన్నో భవ, అస్మాననుగృహాణేత్యర్థః. కథం? యథా, నిరపేక్షైః నిష్కామైః విమృగ్యే యుష్మత్పాదారవిన్దే ధిషణా బుద్ధి. ర్యస్య అథ యుక్తం గృహమేవాంధకూప స్తస్మా న్నిష్క్రమ్య విశ్వస్య శరణం రక్షితారో వృక్షాః తేషా మఙ్ఘ్రిషు మూలేషూపలబ్ధైః స్వగత ఏవ గళితైః ఫలాదిభి ర్వృత్తిః జీవనం యస్య సోఽహం శాంత స్సన్ ఏక ఏవ ఉత అథవా, సర్వేషాం సఖా యో యే మహాంతః, తై స్సహిత శ్చరామి తథానుగృహాణేత్యర్థః. సర్వసహ ఇతి పాఠే శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహః. ౪౬

ప్రకృతాగమనప్రయోజనబుభుత్సయా స్వవిషయకం శాసనం ప్రార్థయతే (శాధీతి.) హే ఈశితవ్యేశ ఈశితవ్యాః నియమ్యా స్తేషాం ఈశ నోఽస్మాన్ శాధి కైఙ్కర్యాజ్ఞాపనేన శిక్షయేత్యర్థః.

(స్మరోద్గీథాదినామకదేవకీషడ్గర్భానయనకథారమ్భఘట్టః)

శాసనం శ్రద్ధయా తిష్ఠం శ్చోదనాయా విముచ్యతే. ౪౬

శ్రీభగవానువాచ —

ఆసన్మరీచేష్షట్పుత్రా ఊర్ణాయాం ప్రథమేఽన్తరే,
దేవాః కం జహసు ర్వీక్ష్య సుతాం యభితు ముద్యతమ్. ౪౭

తేనాసురీ మగన్యోని మధునా మద్య కర్మణా,
హిరణ్యకశిపో ర్జాతా నీతా స్తే యోగమాయయా. ౪౮

దేవక్యా ఉదరే జాతా రాజ న్కంసవిహింసితాః,
సాతాన్శోచత్యాత్మజాన్స్వాం స్త ఇమే ధ్యాసతేన్తికే. ౪౯

ఇత ఏతాన్ప్రణేష్యామో మాతృశోకాపనుత్తయే,
తతః పాపవినిర్ముక్తా లోకం యాస్య న్తి విజ్వరాః. ౫౦

కిం తత ఇత్యత ఆహ-నిష్పాపావితి. హేప్రభో తతోఽపి కి మత ఆహ (పుమానితి.) తిష్ఠన్ త్వచ్ఛాసన మాశ్రయన్. చోదనాయాః కర్మబన్ధాద్విముచ్యతే. ౪౬

ఇత్థం ప్రార్థితః ప్రాహ భగవాన్ (ఆసన్నితి.) ప్రథమాంతరే స్వాయంభువమన్వంతరే మరీచేః ప్రజాపతేః, ఊర్ణాయాం భార్యాయాం షట్పుత్రా ఆసన్. తే దేవా స్స్వతాం సరస్వతీం యభితుం మైథునం కర్తు ముద్యుక్తం కం బ్రహ్మాణం వీక్ష్య. జహసుః. ౪౭

తేన పరిహాసాత్మకేన దుష్టేన కర్మణా ఆసురీం యోనిం ప్రాపుః. తథైవ హిరణ్యకశిపో ర్జాతా స్తే చ యోగమాయయా శక్త్యా తతో నీతా స్సంతో దేవక్యాః ఉదరే జాతాః, హే రాజన్ తేన కంసేన హింసితాః సా దేవకీ తు తానాత్మజాన్ మత్వా శోచతి తే చేమే తవాంతిక మంతికే అధ్యాసతే “అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మే” త్యాధారస్య కర్మత్వమ్. ౪౮-౫౦

(ఇత ఇతి.) మాతుర్దేవక్యాః శోకాపహరణాయ ఇత ఏతా న్ప్రణేష్యామః తతః శోకాపనోదనానంతరం పాపాత్ప్రజాప త్యపహాసాత్మకా ద్వినిర్ముక్తాః అత ఏవ విజ్వరాః నిర్దుఃఖాః లోక.. తావత్పుణ్యలోకం యాస్యంతి. తతో మత్ప్రసాదేన మదనుగ్రహేణ హేతునా ఇమే అస్మదాదయః షట్పద్గతిం సతాం గతిం ముక్తిం యాస్యంతి. ౫౧

స్మరోద్గీథః పరిష్వఙ్గః పతఙ్గః క్షుద్రభృద్ఘృణీ,
షడిమే మత్ప్రసాదేన పునర్యాస్యన్తి సద్గతిమ్. ౫౨

ఇత్యుక్త్వా తా న్సమాదాయ ఇన్ద్రసేనేన పూజితౌ,
పునర్ద్వారవతీ మేత్య మాతుః పుత్రానయచ్ఛతామ్. ౫౩

తాన్దృష్ట్వా బాలకా న్దేవీ పుత్రస్నేహస్నుత స్తనీ,
పరిష్వజ్యాఙ్కమారోప్య మూర్ధ న్యజిఘ్రదభీక్ష్ణశః. ౫౪

అపాయయ త్స్తనం ప్రీత్యా సుతస్పర్శపరిస్నుతమ్,
మోహితా మాయయా విష్ణోర్యయా సృష్టిః ప్రవర్తతే. ౫౫

పీత్వాఽమృతం పయ స్తస్యాః పీతశేషం గదాభృతః,
నారాయణాఙ్గసంస్పర్శప్రతిలబ్ధాత్మదర్శనాః. ౫౬

తే నమస్కృత్య గోవిన్దం దేవకీం పితరం బలమ్,
మిషతాం సర్వభూతానాం యయు ర్ధామ విహాయసా. ౫౭

(స్మరోద్గీథ ఇతి.) సంధిరార్షః. స్మరసహితోద్గీథ ఇతి మధ్యమపదలోపసమాసో వా ౫౨

(ఇతీతి.) అయచ్ఛతాం అర్పయామాసతుః. ౫౩

(తానితి.) పుత్రస్నేహేన స్నుతౌ స్రవంతౌ స్తనౌ యస్యాః సా. అభీక్ష్ణశః పునః పునః మూర్ధ్ని అజిఘ్రత్. ౫౪

సుతానాం సంస్పర్శేన స్నుతం స్రవంతం స్తనపయః అపాయయత్, తత్ర హేతుః. విష్ణోః మాయయా మోహితా మాయాం విశినష్టి యయా, సృష్టిః ప్రవర్తతే సృష్టిరిత్యస్య విశ్వేత్యాదిః. ౫౫

(పీత్వేతి.) తస్యా దేవక్యాః అమృతతుల్యం పయః స్తన్యం. తత్ర హేతు ర్గదాభృతః శ్రీకృష్ణస్య పీతశేషం పీత్వా నారాయణస్య శ్రీకృష్ణస్యాఙ్గసంస్పర్శాత్ ప్రతిలబ్ధం ఆత్మదర్శనం స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం యైస్తే గోవిందం దేవకీం పితరం బలం చ నమస్కృత్య సర్వభూతానాం మిషతాం పశ్యతాం విహాయసా ధామ దేవలోకం యయుః. ౫౬-౫౭

(స్మరోద్గీథాదినామకదేవకీషడ్గర్భానయనకథారమ్భఘట్టః)

తం దృష్ట్వా దేవకీదేవీ మృతాగమననిర్గమమ్,
మేనే సువిస్మితా మాయాం కృష్ణస్య చరితాం నృప. ౫౮

ఏవంవిధాన్యద్భుతాని కృష్ణస్య పరమాత్మనః,
వీర్యాణ్యనన్తవీర్యస్య సన్త్యనన్తాని భారత. ౫౯

శ్రీసూత ఉవాచ—

య ఇద మనుశృణోతి శ్రావయేద్వా మురారేశ్చరిత మమలకీర్తేర్వర్ణితం వ్యాసపుత్రైః.
జగదఘభిదలం తద్భక్తసత్కర్ణపూరం భగవతి కృతచిత్తో యాతి తత్క్షేమధామ. ౬౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే,
పఞ్చాశీతితమోఽధ్యాయః.

(తమితి.) తం మృతానాం ఆగమనపూర్వకం నిర్గమ ముపలోక్య సుతరాం విస్మితా సతీ శ్రీకృష్ణస్య మాయాం మేనే. సర్వం కృష్ణమాయాకృతమమన్యత మాయా ఆశ్చర్యశక్తిః. ౫౮

[illegible] అనన్తవీర్యస్యానన్తకల్యాణవీర్యసూచకగుణాకరస్య భగవతః ఇత్థం భూతాని వీర్యాణి ప్రభావసూచక చేష్టితాన్యనన్తాని సన్తి న సాకల్యేన వక్తుం శ్రోతుం వా శక్యానీతి భావః. ౫౯

ఉపవర్ణితాఖ్యానశ్రవణాదిఫలం [illegible] సూతః (య ఇ.) వ్యాసపుత్రైః ఇతి బహువచనం [illegible] అమలా కీర్తిర్యస్య. తస్య మురారేశ్చరితం అలం విశేషం యథా తథా జగతోఽఘం భినత్తీతి తథా సత్కర్ణాదివస్తుభ్యోఽధికమితి భావః. తదేవం పాపక్షయహేతుత్వ [illegible] ఏవ మోక్షహేతుత్వం చోక్తం. [illegible] సత్కర్ణపూరం పరమసుఖావహకర్ణాభరణరూప [illegible] మిదం చరితం యః [illegible] శ్రావయేద్వా స భగవతి కృతం నిహితం చిత్తం [illegible] ప్రాప్నోతి. ౬౦

ఇతి శ్రీ[illegible] శ్రీశైలగురోః సుతేన [illegible] శ్రీమద్భాగవతవ్యాఖ్యానచేన.
శ్రీవైష్ణవదాసేన. శ్రీ[illegible]విదుషా, లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రికాయాం
దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే. పఞ్చాశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ షడశీతితమోఽధ్యాయః

—* సుభద్రాహరణకథారమ్భః *—

శ్రీవిష్ణురాత ఉవాచ—

బ్రహ్మన్వేదితు మిచ్ఛామి స్వసారం రామకృష్ణయోః,
యథోపయేమే విజయో యా మమాసీ త్పితామహీ. ౧

శ్రీబ్రహ్మరాత ఉవాచ—

అర్జున స్తీర్థయాత్రాయాం పర్యటన్నవనీం ప్రభుః,
గతః ప్రభాస మశృణో న్మాతులేయాం స ఆత్మనః. ౨

దుర్యోధనాయ రామస్తాం దాస్యతీతి న చాపరే,
తల్లిప్సు స్స యతి ర్భూత్వా త్రిదణ్డీ ద్వారకా మగాత్. ౩

అథ షడశీతితమోఽధ్యాయః.

వీర్యాణ్యనన్తవీర్యస్య సన్తీత్యుక్తం. తత్రార్జునాయ సుభద్రాప్రదానాత్మకం భగవచ్చేష్టితం శ్రోతుకామః పృచ్ఛతి రాజా (బ్రహ్మన్నితి.) విజయోఽర్జునో రామకృష్ణయోః. స్వసారం భగినీం యథా యేన ప్రకారేణోపయేమే. తం ప్రకారం వేదితు మిచ్ఛామి. తాం విశినష్టి - యా. తయోః స్వసా మమ పితామహీ బభూవ. ౧

తం ప్రస్తౌతి మునిః (అర్జున ఇత్యాదినా అథాన్యదపి కృష్ణస్యేత్యతః ప్రాక్తనేన.) అవనీం పృథ్వీం పర్యటన్ ప్రభాసం నామ తీర్థం ప్రతి గతః. తత్ర. సోఽర్జున ఆత్మన స్స్వస్య మాతులేయాం మాతులస్య సుతాం తాం సుభద్రాం రామో. దుర్యోధనాయ. దాస్యతి అపరే వసుదేవాదయస్తు న చ దాస్యన్తి ఇత్యశృణోత్ వసుదేవాద్యనుమతిమన్తరేణాపి రామో దాతుముద్యుక్తవానిత్యశృణో దిత్యర్థః. (తల్లిప్సు రితి.) తాం మాతులేయాం లిప్సుః తాం జిహీర్షు రిత్యర్థః. సోఽర్జున స్త్రిదణ్డీ భూత్వా. రామం వఞ్చయితుం త్రిదణ్డియతివేషం ధృత్వా. ౨-౩

(సుభద్రాహరణకథారమ్భః)

స తత్ర వార్షికాన్మాసా నవాత్సీ త్స్వార్థసాధకః,
పౌరైః సభాజితోఽభీక్ష్ణం రామేణాజానతా చ సః. ౪

ఏకదా గృహమానీయ ఆతిథ్యేన నిమన్త్ర్య తమ్,
శ్రద్ధయోపహృతం భైక్షం బలేన బుభుజే కిల. ౫

సోఽపశ్య త్తత్ర తాం తన్వీం కన్యాం వీరమనోరమామ్,
ప్రీత్యుత్ఫుల్లేక్షణ స్తస్యాం భావక్షుబ్ధం మనోదధే. ౬

సాఽపి తం చకమే వీక్ష్య నారీణాం హృదయంగమమ్,
హసన్తీ వ్రీడితాపాఙ్గా తన్న్యస్తహృదయేక్షణా. ౭

తాం సదా సనుసుధ్యాయ న్నన్తరం ప్రేప్సురర్జునః,
న లేభే శం భ్రమ చ్చిత్తః కామేనాతిబలీయసా. ౮

(స తత్రేతి.) వార్షికానాషాఢాద్యాశ్వినాన్తాం శ్చతురో మాసాన్. నుషితవాన్. తత్ర హేతుః స్వార్థసాధనః స్వప్రయోజనం సాధయతీతి తథా సన్న్యాసిత్వాత్క-స్తరి ల్యః. పౌరై ర్మహాత్మనా రామేణ చ అభీక్ష్ణం పునః పున స్సంభావితోఽవాత్సీ దితి సంబన్ధః. ౪

(ఏక దేతి.) బలేన రామేణైకదా. ఆతిథ్యేన హేత్వర్థే తృతీయా. ఆతిథ్యార్థం నిమన్త్రితః శ్రద్ధయోపహృతం పరిపిష్టం భైక్షమన్నం బుభుజే ౫

(స ఇతి.) సోఽర్జునః మహతీమపృహాం వీరాణాం, మనో హరతీతి తథా తాం ప్రీత్యోత్ఫుల్లే వికసితే ఈక్షణే యస్య సః తస్యాం కన్యాయాం. భావేన రత్యభిప్రాయేణ, క్షుభితం, మనో దధే విహితవాన్. స్మరక్షుబ్ధ మితి పాఠాన్తరమ్. ౬

(సాపీతి.) సాపి కన్యాపి తమర్జునం వీక్ష్య వ్రీడితా వ్రీడాయుక్తా అపాఙ్గౌ నేత్రాన్తౌ యస్యాః సా తస్మిన్నేవ న్యస్తం హృదయం, మీక్షణే చ యయా సా చకమే అకామయత. ౭

(తా మితి.) పరం కేవలం, తాం కన్యామేవ ధ్యాయ న్నన్తరం హర్తు మవసరం ప్రాప్తు మిచ్ఛుః. అతిబలీయసా. కామేన భ్రమత్ చిత్తం యస్య సః, శం. రామాదిసమ్మానజం సుఖం. న లేభే. ౮

మహత్యాం దేవయాత్రాయాం రథస్థాం దుర్గనిర్గతామ్,
జహారానుమతః పిత్రోః కృష్ణస్య చ మహాత్మనః.

రథస్థో ధనురాదాయ శూరా నారున్ధతో భటాన్,
విద్రావ్య క్రోశతాం స్వానాం స్వబలిం మృగరాడివ. ౧౦

తచ్ఛ్రుత్వా క్షుభితో రామః పర్వణీవ మహార్ణవః,
గృహీతపాదః కృష్ణేన సుహృద్భిశ్చాప్యశామ్యత. ౧౧

ప్రాహిణోత్పారిబర్హాణి వరవధ్వోర్ముదా బలః,
మహాధనోపస్కరేభరథాశ్వనరయోషితః. ౧౨

అభవన్ప్రీతిసంహృష్టా బాన్ధవా యదుపాణ్డవాః,
అథాన్యదపి కృష్ణస్య వాత్సల్యం భక్తయోశ్శృణు. ౧౩

ఏవంస్థితే కదాచి న్మహారథోఽర్జునః, పిత్రోః కృష్ణస్యేతి చ కర్తరి షష్ఠీ, దేవకీవసుదేవాభ్యాం కృష్ణేన చానుమతః దుర్గాఖ్యప్రాకారాద్బహిః, నిర్గతాం రథస్థాం కన్యాం జహార. ౯

తతో రథస్థః ధనుః గాణ్డీవ మాదాయ ఆసమన్తాద్రున్ధతః శూరాన్ భటాన్ విద్రావ్య పలాయితాన్కృత్వా స్వానాం యదూనాం, క్రోశతా మాక్రోశతాం, జహారేతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః, యథా, మృగరాట్సింహః, స్వబలిం స్వభాగం హరతి తద్వత్ ౧౦

(తదితి.) తద్ధరణం శ్రుత్వా, రామః, పర్వణి మహార్ణవ ఇవ, క్షుభితః, క్రుద్ధ ఇత్యర్థః, తతః, కృష్ణేన సుహృద్భిశ్చ, గృహీతౌ పాదౌ, యస్య, సః, అశామ్యత శాన్తో బభూవ. ౧౧

కించ, బలో రామః పారిబర్హాణి ప్రీత్యా దేయాని శ్రేష్ఠవస్తూని ప్రాహిణోత్ ప్రదదౌ, మహాధనా అనర్ఘాః ఉపస్కరా అలఙ్కారా యేషాం తాని ఇభా గజాః రథా అశ్వాశ్చ నరాః శ్రేష్ఠాః యోషితో దాసీశ్చ ప్రాహిణోదితి సమ్బన్ధః. ౧౨

తదా యాదవాః పాణ్డవాశ్చ బాన్ధవాః ప్రీతిసంహృష్టాః ప్రీతిరానన్దః తేన హృష్టాః వికసితముఖా బభూవుః. అథ భక్తవాత్సల్యప్రయుక్తం భగవచ్చేష్టితం ప్రస్తోతుం ప్రస్తౌతి (అథేతి.) భక్తయోః విషయభూతయోః యద్వాత్సల్యం, తత్ శృణు. ౧౩

(సుభద్రాహరణకథారమ్భః)

కృష్ణస్యాసీత్సఖా కశ్చిచ్ఛ్రుతదేవ ఇతి శ్రుతః,
కృష్ణైకభక్త్యా పూర్ణార్థః శాన్తః కవిరలమ్పటః. ౧౪

స ఉవాస విదేహేషు మిథిలాయాం గృహాశ్రమీ,
అనీహయాఽఽగతాహార్యో నిర్వర్తితనిజక్రియః. ౧౫

యాత్రామాత్రం త్వహరహ ర్దైవా దుపనయత్యుత.
నాధికం తావతా తుష్టః క్రియాశ్చక్రే యథోచితాః. ౧౬

తథా తద్రాష్ట్రపాలో ఽఙ్గ బహులాశ్వ ఇతి శ్రుతః,
మైథిలో నిరహంమాన ఉభావప్యచ్యుతప్రియౌ. ౧౭

ఏవమూ భక్తో ... వా ... మో ... ర్యాత్పల్య మిత్యాహ ... వసాతి (కృష్ణస్యేత్యాది) ... ధ్యాయానమాప్తి (...) శ్రుతో విశ్రుతః కృష్ణస్య భక్తి ఆసీత్ ... కృష్ణే ... ఏకా ... అనన్య ... యోఽసావితి ... పూర్ణార్థః ... శాన్తః కవిర్విద్వా నలమ్పటః చిత్తవిక్షేపరహితః. ౧౪

స శ్రుతదేవః విదేహేషు దేశేషు తత్రాపి మిథిలాయాం పురి గృహాశ్రమీ సన్నుషితవాన్. అనీహయా అనుద్యమేనైవ ఆగతం యదాహార్యం భోజ్యం తేన నిర్వర్తితాః నిజాః క్రియాః యేన సః.

ఏతదేవ ప్రపఞ్చయతి (యాత్రామాత్ర మితి.) అస్మై శ్రుతదేవాయ యాత్రామాత్రం శరీర నిర్వాహమాత్రోపయుక్త మాహార్య మహరహ ర్దైవా దుపనయతి ఉపనయన్త్యప్రతీక్షతి ఇత్యర్థః. అధికం యాత్రామాత్రాదధికం నోపనయతి. తావతా యాత్రామాత్రేణైవ తుష్టః ఉచితాః వర్ణాశ్రమోచితాః క్రియాః పఞ్చమహాయజ్ఞాదిరూపక్రియాః, యథావచ్చక్రే ౧౬

(తథేతి.) అఙ్గహే రాజన్, యథాఽయం శ్రుతదేవః తథా తద్రాష్ట్రపాలః విదేహదేశాధిపః బహులాశ్వ ఇతి శ్రుతః విశ్రుతః స మైథిలో జనకవంశ్యః. నిరహంమానః దేహాభిమానరహితః ఉభౌ శ్రుతదేవబహులాశ్వౌ, అచ్యుతస్య ప్రియౌ భక్తౌ. ౧౭

(తయో రితి.) ప్రసన్నః ప్రసన్నో భవతు మిత్యర్థః, ఆహూత మాసీనం మునిభిస్సాకం మునిభిస్సహ. ౧౮

తయోః ప్రసన్నో భగవాన్దారుకేణాహృతం రథమ్,
ఆరుహ్య సాక మృషిభి ర్విదేహా న్ప్రయయౌ ప్రభుః. ౧౭

నారదో వామదేవోఽత్రిః కృష్ణో రామోఽసితోఽరుణిః,
అహం బృహస్పతిః కణ్వో మైత్రేయ శ్చ్యవనాదయః. ౧౮

తత్ర తత్ర సమాయాన్తం పౌరజానపదా నృపాః,
ఉపతస్థు స్సార్ఘ్యహస్తా గ్రహై స్సూర్యమివోదితమ్. ౧౯

ఆనర్తధన్వకురుజాఙ్గలకఙ్కమత్స్యాః పాఞ్చాలకున్తిమధుకేకయకోసలార్ణాః,
అన్యే చ తన్ముఖసరోజముదారహాసస్నిగ్ధేక్షణం నృప పపుర్దృశిభిర్నృనార్యః. ౨౦

తేభ్యస్స్వవీక్షణవినష్టతమిస్రదృగ్భ్యః క్షేమం త్రిలోకగురురర్థదృశం ప్రయచ్ఛన్,
శృణ్వన్దిగన్తధవళం స్వయశోఽశుభఘ్నం గీతం సురై ర్నృభిరగాచ్ఛనకై ర్విదేహాన్. ౨౧

కే మునయ ఇత్యత ఆహ (నారద ఇతి) కృష్ణో ద్వైపాయనః రామో భార్గవః అహం శుకః. ౧౮

(తత్ర తత్రేతి) పురేషు భవాః పౌరాః జనపదేషు దేశేషు భవాః జానపదాః సార్ఘ్యాః హస్తాః యేషాం తే. గ్రహై ర్గురుశుక్రాదిభిః సహోదితం సూర్యమివ తం భగవన్త ముపతస్థుః. అభూతోపమేయమ్. ౧౯

(ఆనర్తేతి.) హే నృప ఆనర్తాదిదేశవర్తిజనా స్తథా అన్యే చ నరాః నార్యశ్చ ఉదారో హాసః స్నిగ్ధే ఈక్షణే యస్మిం స్తత్తస్య భగవతో ముఖసరోజం పపుః ముఖసరోజలావణ్యరూపం మకరన్దం నేత్రచషకైః పపు రిత్యర్థః. ౨౦

(తేభ్య ఇతి.) త్రిలోకగురు ర్భగవాన్ స్వదర్శనేన వినష్టాతమిస్రా దృగ్యేషాం తేభ్యః స్వవీక్షణమాత్రవినష్టాజ్ఞానేభ్య ఇత్యర్థః. క్షేమం శ్రేయో యథా భవతి తథా. అర్థదృశం ప్రయచ్ఛన్ అపాఙ్గదృష్ట్యా తానవలోకయన్నిత్యర్థః. అశుభఘ్నం నిర్మలం దిగన్తధవళం దిగన్తవ్యాప్తస్వయశ స్సురై ర్నృభిశ్చ. గీతం శృణ్వన్ శనై ర్విదేహాన్ దేశాన్, అగా ద్యయౌ. ౨౧

(సుభద్రాహరణకథారమ్భః)

తేఽచ్యుతం ప్రాప్తమాకర్ణ్య పౌరా జానపదా నృప,
అభీయు ర్ముదితా స్తస్మై గృహీతార్హణపాణయః. ౨౮

దృష్ట్వా తముత్తమశ్లోకం ప్రీత్యుత్ఫుల్లాననాశయాః,
కైర్ధృతాఞ్జలిభి ర్నేము శ్శ్రుతపూర్వం స్తథా మునీన్. ౨౪

స్వానుగ్రహాయ సమ్ప్రాప్తం మన్వానౌ తం జగద్గురుమ్,
మైథిలశ్శ్రుతదేవశ్చ పాదయోః పేతతుః ప్రభోః. ౨౫

న్యమన్త్రయేతాం దాశార్హ మాతిథ్యేన సహ ద్విజైః,
మైథిలశ్శ్రుతదేవశ్చ యుగపత్సన్నతాఞ్జలీ. ౨౬

భగవాం స్తదభిప్రేత్య ద్వయోః ప్రియచికీర్షయా,
ఉభయోరవిశద్గేహ ముభాభ్యాం తదలక్షితః. ౨౭

(తే ఇతి.) తే వైదేహాః. పౌరాః. జానపదాశ్చ. గృహీతమర్హణం యైస్తే పాణయో. యేషాం తే తస్మై భగవతే అభీయుః ప్రత్యుజ్జగ్ముః. తమభియయు రిత్యర్థః. ముదా. తస్మై ఇత్యనేన సాపేక్షత్వేఽపి గృహీతార్హణేత్యస్యార్షత్వాత్సమాసః. తం వా ఇతి పాఠాన్తరమ్. ౨౩

(దృష్ట్వేతి) ప్రీత్యోత్ఫుల్లమాననం. ఆశయశ్చ యేషాం. తే విదేహదేశవాసినో జనా. స్తం కృష్ణం శ్రుతపూర్వాః. న తు దృష్టపూర్వాః. మునీం శ్చ విబద్ధాఞ్జలిభిః. నేముః కైర్ధృతాఞ్జలిభి రితి పాఠే స్వహస్తాఞ్జలిభి శ్శిరోభి రిత్యర్థః. ౨౪

(స్వానుగ్రహాయేతి) మైథిలః శ్రుతదేవశ్చ. జగద్గురుం భగవన్తం. స్వానుగ్రహార్థ మాగతం. మన్వానౌ. ప్రభోః శ్రీకృష్ణస్య. పాదయోః విపేతతుః. ౨౫

(న్యమన్త్రయేతా మితి.) సన్నతౌ నమస్కుర్వన్తౌ అఞ్జలీ. యయో, స్తౌ ద్విజై ర్మునిభిః. సహసహిత మిత్యర్థః. దాశార్హం భగవన్త మాతిథ్యేన అతిథ్యార్థం యుగపదేవ న్యమన్త్రయేతాం విమన్త్రితవన్తౌ. ౨౬

(భగవాం స్త్వితి.) తన్నిమన్త్రణ. మభిప్రేత్యాఙ్గీకృత్య ద్వయోరపి ప్రియం కర్తుమిచ్ఛయా తత్తదా ఉభాభ్యా మపి తాభ్యాం మద్గృహాదన్యస్య గేహం సమాయాతీ త్యలక్షితః అవిదితః, ఉభయోరపి గృహే సవిశత్. ౨౭

శ్రోతుమప్యసతాం దూరాజ్జనకస్స్వగృహాగతాన్.
ఆనీతేష్వాసనాగ్ర్యేషు సుఖాసీనాన్మహాయశాః. ౨౮

ప్రవృద్ధభక్త్యా ఉద్ధర్షహృదయాస్రావిలేక్షణః.
నత్వా తదఙ్ఘ్రీన్ ప్రక్షాల్య తదపో లోకపావనీః. ౨౯

సకుటుమ్బో వహన్మూర్ధ్నా పూజయాఞ్చక్ర ఈశ్వరాన్.
గన్ధమాల్యామ్బరాకల్పధూపదీపాదిగోవృషైః. ౩౦

వాచా మధురయా ప్రీణన్నిదమాహాన్నతర్పితాన్.
పాదావఙ్కగతౌ విష్ణోః సంస్పృశఞ్ఛనకైర్ముదా. ౩౧

బహులాశ్వ ఉవాచ—

భవాన్హి సర్వభూతానా మాత్మసాక్షీ స్వదృగ్విభో,
అద్య న స్త్వత్పదామ్భోజం స్మరతాం దర్శనం గతః. ౩౨

(శ్రోతుమితి.) అసతాం, శ్రోతుమపి దూరాన్, స్వగృహాగతాన్, ఆనీయ సమర్పితేషు శ్రేష్ఠేష్వాసనేషు సుఖాసీనాన్ నత్వేత్యుపరిష్టాత్సంబన్ధః. ఇత్థంభూతః, ప్రవృద్ధభక్త్యా ఉద్ధర్షముద్గత హర్షం హృదయం యస్య అస్రైరానన్దాశ్రుభిః ఆవిలే వ్యాప్తే ఈక్షణే యస్య స చాసౌ స చ తేషాం అఙ్ఘ్రీ పాదౌ ప్రక్షాల్య తాః లోకపావనీః అపః మూర్ధ్నా వహన్ గన్ధాదిభిః ఈశ్వరాన్ పూజయామాస. అత్రలోపేఽలఙ్కారః. అత్రేశ్వరశబ్దః ఈశ్వరాత్మకపరః. ౨౮—౩౦

(వాచేతి.) అన్నేన తర్పితాన్ మధురయా వాచా ప్రీణయన్ అఙ్కగతౌ విష్ణోః కృష్ణస్య పాదౌ సంస్పృశన్ పాదావఙ్కే విధాయ సంస్పృశన్నిత్యర్థః. ముదా హర్షేణేదం వక్ష్యమాణమాహ. ౩౧

తదేవాహ (భవానితి షడ్భిః.) హే విభో హి యస్మాద్భవానాత్మా అన్తరాత్మా సాక్షాద్ద్రష్టా స్వదృక్ అనన్యాధీనప్రకాశశ్చ అతో మదభిప్రాయం జానన్ త్వత్పదామ్భోజం స్మరతాం నోఽస్మాకం దర్శనం ప్రాప్తః. ౩౨

(సుభద్రాహరణకథారమ్భః)

స్వవచస్తదృతం కర్తుమస్మద్దృగ్గోచరో భవాన్.
యదాత్థైకాన్తభక్తాన్మే నానన్తశ్శ్రీరజః ప్రియః. ౩౩

కిం ను త్వచ్చరణామ్భోజమేవం విద్వాన్విసృజేత్పుమాన్.
నిష్కిఞ్చనానాం శాన్తానాం మునీనాం యస్త్వమాత్మదః. ౩౪

యోఽవతీర్య యదోర్వంశే నృణాం సంసరతామిహ,
యశో వితేనే తచ్ఛాన్త్యై త్రైలోక్యవృజినాపహమ్. ౩౫

నమస్తస్మై భగవతే కృష్ణాయాకుణ్ఠమేధసే,
నారాయణాయ ఋషయే సుశాన్తం తప ఈయుషే. ౩౬

కించ (స్వవచ ఇతి.) యస్మాత్ ఏకాన్తభక్తాపేక్షయా బ్రహ్మాదిసహితోఽనన్తశ్శేషః శ్రీర్లక్ష్మీశ్చ న ప్రియ ఇతి యత్ ఆత్థ ఉక్తవానసి తత్స్వవచో దృఢీకర్తుం భవాన్ అస్మాకం దృగ్గోచరో దృగ్విషయో బభూవ ౩౩

తస్మాదేవం త్వచ్చరణామ్భోజం కో నా విసృజేత్ కిమ్పునః న కోఽపీత్యర్థః. కిన్తు యత్ యస్మాత్ నిష్కిఞ్చనానాం నాస్తి కిఞ్చన ప్రార్థనీయం యేషాం తేషాం. శాన్తానాం జితాన్తఃకరణానాం. మునీనాం. త్వమాత్మదః విరక్తపురుషార్థభూతమాత్మానం దదాతి స్వాత్మీకరోతీత్యర్థః. తస్మాత్కః విసృజేత్కోఽపీతి సంబన్ధః. ౩౪

తస్మై నమస్కరోమీత్యాహ (య ఇతి.) ఇహ సంసారమణ్డలే సంసరతాం జీవానాం. తచ్ఛాన్త్యై సంసారనివృత్త్యర్థం యదోర్వంశే అవతీర్య. యత్త్రిలోకవృజినాపహం త్రైలోక్యపాపహరం. స్వం స్వాసాధారణం యశః. అవితేనే విస్తారితవాన్. తస్మై భగవతే. తుభ్యం నమ ఇత్యన్వయః. సర్వేశ్వరస్య తవ ప్రత్యుపకారో నాస్తీతి భావః ౩౫

ఏవం విధాయ తుభ్యం న ప్రతికర్తుం శక్నుమః. కిన్తు కేవలం నమస్కుర్మ ఇత్యభిప్రేత్య నమస్కరోతి (నమ ఇతి.) కృష్ణాయ లోకసుఖకరాయ అకుణ్ఠమేధసే కృతజ్ఞతమాయ సుశాన్తం శాన్తికరం లోకక్షేమావహం. తపః ఈయుషే ప్రాప్తాయ బదరికాశ్రమే ఇతి యావత్ నారాయణాయ, ఋషయే తద్రూపేణావస్థితాయ. తస్మై పూర్వోక్తవిధాయ. భగవతే. తుభ్యం. నమః. ౩౬

దినాని కతిచిద్భూమన్గృహే నో నివసన్ద్విజైః,
సమేతః పాదరజసా పునీహీదం నిమేః కులమ్. ౩౭

ఇత్యుపామన్త్రితో రాజ్ఞా భగవాన్లోకభావనః,
ఉవాస కుర్వన్కల్యాణం మిథిలానరయోషితామ్. ౩౮

శ్రుతదేవోఽచ్యుతం ప్రాప్తం స్వగృహం జనకో యథా,
నత్వా మునీంశ్చ సంహృష్టో ధున్వన్వాసో ననర్త హ. ౩౯

తృణపీఠబృసీష్వేతానానీతేషూపవేశ్య సః,
స్వాగతేనాభినన్ద్యాఙ్ఘ్రీన్సభార్యోఽవనిజే ముదా. ౪౦

తదమ్భసా మహాభాగ ఆత్మానం స్వగృహాన్ స్వయమ్,
స్నపయాంచక్ర ఉద్ధర్షో లబ్ధసర్వమనోరథః. ౪౧

అభిప్రేతం నివేదయతి (దినానీతి.) హే భూమన్ ద్విజైర్మునిభిః సమేతస్సహితః, త్వం నోఽస్మాకం, గృహే కతిచిద్దినాని నివసన్, పాదరజసా ఇదం, నిమేః కులం, పునీహి పవిత్రీకురు. ౩౭

(ఇతీతి.) ఉపామన్త్రితః ప్రార్థితః లోకపావన ఇతి హేతుగర్భం, అతో. మిథిలాయాం పురి నరాణాం, యోషితాం చ, కల్యాణం, కుర్వన్ కర్తు మిత్యర్థః. ఉవాస ఉషితవాన్. ౩౮

(శ్రుతదేవ ఇతి.) జనకో జనవంశ్యత్వాద్బహులాశ్వః. యథా. తథా. శ్రుతదేవోఽపి. స్వగృహం ప్రాప్తం, మచ్యుతం, మునీంశ్చ. నత్వా. నితరాం హృష్టోఽత ఏవ. వాస ఉత్తరీయం. విధున్వన్నుత్క్షిపన్ ననర్త, హేతి హర్షే. ౩౯

(తృణేతి.) స శ్రుతదేవః ఆనీతేషు తృణమయేషు. పీఠేషు చాసనేషు చ. తాన్. నుపవేశ్య. స్వాగతప్రశ్నపూర్వకం, మభినన్ద్య. సభార్యః. ముదా హర్షేణాఙ్ఘ్రీనవనిజే అవనిజే ప్రక్షాళితవాన్. అభ్యాసలోప ఆర్షః. ౪౦

(తదమ్భసేతి.) హే మహాభాగ తదమ్భసా అఙ్ఘ్రిజలేన, స్వయమేవ, ఆత్మానం దేహం స్వగృహాంశ్చ. స్నపయామాస. కథమ్భూతః, ఉద్ధర్షః ఉత్కటో హర్షో యస్య సః లబ్ధః సర్వమనోరథో యేన, సః. ౪౧

(సుభద్రాహరణకథారమ్భః)

ఫలార్హణోశీరశివామృతామ్బుభిర్మృదా సురభ్యా తులసీకుశామ్బుజైః,
ఆరాధయామాస యథోపపన్నయా సపర్యయా సత్త్వవివర్ధనాన్ధసా. ౪౨

స తర్కయామాస కుతో మమాన్వభూద్గృహాన్ధకూపే పతితస్య సఙ్గమః,
యస్సర్వతీర్థాస్పదపాదరేణుభిః కృష్ణేన చాస్యాత్మనికేతభూసురైః. ౪౩

సూపవిష్టా న్కృతాతిథ్యాన్ శ్రుతదేవ ఉపస్థితః,
స భార్యస్స్వగృహాపన్న మువాచాఙ్ఘ్ర్యభిమర్శనః. ౪౪

శ్రీశ్రుతదేవ ఉవాచ —

అద్య నో దర్శనం ప్రాప్తః పరః పరమపూరుషః,

(ఫలేతి.) ఫలాని చార్హణాని గన్ధధూపదీపాదీని. ఉశీరాణి సుగన్ధితృణవిశేషమూలాని చ. శివాని నిర్మలాన్యమృతతుల్యాన్యమృతతుల్యానీత్యర్థః. అమ్బూని చ. తైః. సురభ్యా మృదా కస్తూర్యా తులస్యా. కుశైరమ్బుజైశ్చ సత్త్వవివర్ధనాన్ధసా సత్త్వవర్ధనాన్నేన జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాన్నేనేత్యర్థః. ఏభిః యథోపపన్నయా అనాయాసేన సంపన్నయా. సపర్యయా. పూజయా ఆరాధయామాస. ౪౨

(స ఇతి.) స శ్రుతదేవః. తర్కయామాస తర్కమేవ. దర్శయతి (కుత ఇతి.) గృహమేవాన్ధకూపః. తస్మిన్. పతితస్య. మమ. కృష్ణేన తథా అస్య కృష్ణస్యాత్మనో మూర్తేర్నికేతైః స్థానభూతైః భూసురైశ్చ. కథమ్భూతైః సర్వతీర్థానామాస్పదాని ఆశ్రయాః. పాదరేణవో యేషాం. తథాభూతైస్సహ యః సఙ్గమః. స. కుతోఽన్వభూత్. అన్విత విస్మయే. ౪౩

(సూపవిష్టానితి.) కృతమాతిథ్యం యైస్తాన్ ఉపస్థితః సమీప ఉపవిష్టః స్వగృహోపాపన్నం ప్రాప్తం భగవన్తం. అఙ్ఘ్ర్యభిమర్శనః అఙ్ఘ్రీ అభిమృశన్నాహ ఉవాచ ౪౪

ఉక్తిమేవాహ (సోఽద్యేత్యాదిభిః) తావత్తద్దర్శనేనాత్మనః కృతార్థతామభిప్రయన్నాహ (సోఽద్యేతి.) న తాదృశః పరః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః అత ఏవ. పరమః. పర ఉత్కృష్టో. మా. యస్మాత్. త్వచాసౌ. పూరుష. స్త్వమ్. నోఽస్మాకం. దర్శనం. ప్రాప్తః. కీదృశః. సో.

య ఇదం శక్తిభిః సృష్ట్వా ప్రవిష్టోఽన్వాత్మసత్తయా. ౪౨

యథా శయానః పురుషో మనసైవాత్మమాయయా,
సృష్ట్వా లోకం పరం స్వాప్న మనువిశ్యావభాసతే. ౪౩

శృణ్వతాం గదతాం శశ్వత్పశ్యతాంబభినన్దతామ్,
స్వాతాం సంవదతామస్తర్హృదిభాస్యమలాత్మనామ్. ౪౪

హృదిస్థోఽప్యతిదూరస్థః కర్మవిక్షిప్తచేతసామ్,
ఆత్మశక్తిభిరగ్రాహ్యోఽప్యన్త్యుపేతగుణాత్మనామ్. ౪౫

మాయయా ఆత్మసఙ్కల్పేన. ఇదం జగత్సృష్ట్వా ఆత్మసత్తయా. ఆత్మన. సత్తాపదైవరూపతా, సదైకరూపేణాత్మస్వరూపేణ అనుప్రవిష్టః. ౪౨

తత్ర దృష్టాన్తో. (యథేతి) అత్ర పురుషశబ్దో జీవశరీరకపరమాత్మపరః జీవస్య స్వాప్నార్థ స్రష్టృత్వాయోగాత్. తదయమర్థః - యథా శయానః పురుషః పురుషశరీరకః పరమాత్మా, మనసా స్వశరీరభూతజీవమనోరథానుసారిణ్యా. ఆత్మనః స్వస్య, మాయయా సఙ్కల్పేన, పరిం శయానః. దేహాదన్యం స్వాప్నం. సుఖ ప్రతీ కర్మానుగుణం, తదేకానుభావ్యం ... లోకం దేహం. మనుష్యశ్చ ... జీవమనోరథానుగుణేన సఙ్కల్పేనానుప్రవిశ్యావభాసతే, తేనానుభావ్య దేశాన్తరగమనరాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదనాదికస్వాప్నాన్ సృష్ట్వ ఏవ ప్రకాశతే జగత్సృష్టిం తదనుప్రవేశయోః స్వాప్నసర్గతదనుప్రవేశౌ దృష్టాన్తౌ. ఉభయత్ర జీవద్వారకోఽనుప్రవేశో వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శ శ్చ తుల్యః. ౪౩

నను మద్దర్శనం దుర్లభం కిమితి మన్యస ఇత్యత ఆహ (శృణ్వతామితి.) శశ్వత్సర్వదా. శ్రవణాదికం కుర్వతాం మత ఏవ అమలాత్మనాం పరిశుద్ధాన్తఃకరణానాం, స్వానాం, అన్తః ... భాసి. నతు, చక్షుర్విషయో భవసి. ౪౪

కర్మణా విక్షిప్తం, చేతో, యేషాం, తేషాం తు. హృదిస్థోఽప్యతీవ, దూరస్థః. ఏవం, కస్యాప్యచక్షుర్విషయస్త్వం మద్దృగ్విషయోఽస్యతో దుర్లభం త్వద్దర్శనం మయా లబ్ధమితి భావః. నను హృదిస్థిత్వం అతిదూరస్థత్వం చ పరస్పరవిరుద్ధం కథమిత్యత ఆహ (ఆత్మశక్తిభిరితి) ఉపేతాః గుణా రజస్తమస్తత్కార్యకామక్రోధమోహాదయో, యేన ... ఆత్మా మనో, యేషాం తేషాం, మన్తి సమీపస్థోఽప్యాత్మశక్తిభిః దేహాత్మాభిమానస్వస్వాత్మాభిమానాద్యాపాదనద్వారా త్వద్యాథాత్మ్యానాపాదకమాయాదిశక్తిభిర్హేతుభిః, అగ్రాహ్యః, ఏవం దూరస్థత్వమితి న విరోధ ఇతి భావః. ౪౫

(సుభద్రాహరణకథారమ్భః)

నమోఽస్తు తేఽధ్యాత్మవిదాం పరాత్మనేఽయుక్తాత్మనాం స్వాత్మవిభక్తమృత్యవే,
సకారణాకారణ లిఙ్గమీయుషే స్వమాయాసంవృతరుద్ధదృష్టయే. ౧౨

స త్వం శాధి స్వభృత్యాన్నః కిం దేవ కరవామ తే,
ఏత దన్తో నృణాం క్లేశో యద్భవా నక్షిగోచరః. ౧౩

శ్రీశుక ఉవాచ

తదుక్త మిత్యుపాకర్ణ్య భగవాన్ప్రణతార్తిహా,
గృహీత్వా పాణినా పాణిం ప్రహస స్త ముబాచ హ. ౧౪

న కేవల మమలాత్మనా మన్తర్హ్యదిభాసమాన ఏవ, యుక్తాత్మనిక్షిప్తపేమాసామగ్రాహ్య ఏవ. అసితు మోక్షకో బద్ధస్యేతి వదన్నాహ (సకారణేత్తి ...) అయుక్తాత్మనాం ... స్వవేదినాం. పరాత్మనే ప్రాప్తాత్మనాత్మనే న విద్యతే యుక్త స్వ... ... యేషాం తేషాం స్వాత్మ విభక్తమృత్యవే స్వాత్మనా స్వదత్త తే ... ... తస్మై అనాత్మనే ఇతి జాతే. వ్యాసార్థ నిరతానామేవార్థః. నను బద్ధమోక్షయోరేకత్వం పదస్మయి కిం వైషమ్య మాపాదయసీత్యత ఉపసృష్టం ... ... హేతుకం. ... అకర్మ హేతుక లిఙ్గ శరీ... ఈయుషే ప్రాప్తవతే సర్వలోకోజ్జీవనాయ స్వేచ్ఛా... త్తాత్మమూల దివ్యమఙ్గళవిగ్రహాయ అతో న వైషమ్యమస్తీతి భావః. తర్హి సర్వా న్కిం న మోచయసీత్యతో విశినష్టి స్వమాయయా సంవృతాః మోహితాః యేషాం రుద్ధా దృష్టిః జ్ఞానం. తస్మిన్ విషయమాహ, తస్మై. త్వన్మాయామోహితానాం త్వద్యాథాత్మ్యవేదినాం. ముక్తిమప్రయచ్ఛన్నతస్త... ... వహ్యాభజతాం కామాన్ప్రయచ్ఛన్ సురద్రుమో విషమ ఇతి భావః. ౧౨

ఇత్థం ప్రణమ్య తత్కైఙ్కర్యం ప్రార్థయతే (స త్వ మితి.) సః ఉక్తవిధః త్వం స్వభృత్యాన్ నోఽస్మాన్ శాధి. హే దేవ, తే. తవ కిం కరవామ కించిదిష్టం కరవామేతి. ప్రార్థనాయా లోట్. నను ముక్తిమయాచిత్వా కైఙ్కర్యమేవ కి మితి ప్రార్థయస ఇత్యత ఆహ (ఏతదన్త ఇతి) నృణాం క్లేశః తాపత్రయరూపః ఏతదన్తః. ఏతత్. అన్తోఽవధిః. యస్య. తథాభూతః కిం, యత్, భవాన్, అక్షిగోచర, ఇత్యేతత్. ౧౩

(తదుక్త మితి.) ఇతీత్థం, తదుక్తం శ్రుతదేవోక్తం, ఉపాకర్ణ్య, ప్రణతార్తిహా ఆశ్రితార్తిహరః. ౧౪

బ్రహ్మంస్తేఽనుగ్రహార్థాయ సంప్రాప్తాన్విద్ధ్యముమ్మునీన్.
సఞ్చరన్తి మయా లోకా న్పునన్తః పాదరేణుభిః. ౨౨

దేవాః క్షేత్రాణి తీర్థాని దర్శనస్పర్శనార్చనైః,
పునన్తి చిరకాలేన తదప్యర్హత్తమేక్షయా. ౨౩

బ్రాహ్మణో జన్మనా శ్రేయాన్ సర్వేషాం ప్రాణినా మిహ,
తపసా విద్యయా తుష్ట్యా కిము మత్కలయా యుతః. ౨౪

ఉక్తమేవాహ (బ్రహ్మన్నిత్యాదిభి స్త్రిభిః) ఇత్థం స్వాభ్యభీష్టకరణరూపకైంకర్యం ప్రార్థయమానం శ్రుతదేవం ప్రతి మద్భక్తారాధనమేవ నిరతిశయం మత్కైంకర్య మితి వక్తుం తావద్భక్తాన్ప్రశంసతి (బ్రహ్మన్నితి షడ్భిః.) మయా సహ్యాదిష్టేన మయా, పాదరేణుభిః, లోకాన్ పునన్తః పవిత్రీకుర్వన్తః సంచరన్తి. ౨౨

నను దేవాదయోఽపి పునన్త్యేవేతి కిం విశేషస్తైత్ర ఏవ పునన్తీత్యత ఆహ (దేవా ఇతి) దేవాః భగవత్ప్రతిమాః, క్షేత్రాణి, అయోధ్యామధురాదీని, తీర్థాని గఙ్గాదీని, చిరకాలేన దీర్ఘకాలేన, పునన్తి (కిం చ.) దేవాదీని, యత్పునన్తి తదపి, అర్హత్తమానాం, ఈక్షణాత్ మద్భక్తకర్తృకేక్షణప్రయుక్తమాహాత్మ్య దిత్యర్థః. ౨౩

మద్భక్తాచ్ఛ్రేష్ఠో నాస్తీత్యాహ (బ్రాహ్మణ ఇతి.) సర్వేషాం ప్రాణినాం మధ్యే, ఇహ, శ్రేష్ఠేషు నరేషు, బ్రాహ్మణో జన్మతః శ్రేయాన్, బ్రాహ్మణేష్వపి తపసా యుతో యుక్తః శ్రేయాన్ తతోఽపి విద్యయా వేదాన్తవిద్యయా, యుతః తతోఽపి తుష్ట్యా విషయసంతోషేణ యుతః, మత్కలయా కలావిద్యా, మదుపాసనేత్యావత్, తయా యుక్తస్తు, శ్రేయానితి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౨౪

కిం బహునేత్యాహ-ఏతద్ద్విభుజం చతుర్భుజం వా మమ రూపం, బ్రాహ్మణాత్, మత్కలయా యుతాత్. న దయితం న ప్రియం, తత్ర హేతుః. సర్వేతి, బ్రాహ్మణాధీనత్వాత్ప్రమేయసిద్ధేః ప్రమాణభూతవేదప్రచురాద్విప్రా ద్దేవమయం వపుర్న మే దయిత మిత్యర్థః. ౨౫

(సుభద్రాహరణకథారమ్భః)

న బ్రాహ్మణా న్మే దయితం రూపమేతచ్చతుర్భుజమ్,
సర్వవేదమయా విప్ర స్సర్వదేవమయో హ్యహమ్. ౫౩

దుష్ప్రజ్ఞా అవిదిత్వైన మవజాన న్త్యసూయవః,
గురుం మాం విప్రమాత్మాన మర్చాదావిజ్యదృష్టయః. ౫౪

చరాచర మిదం విశ్వం భావా యే చాస్య హేతవః,
మద్రూపాణీతి వై తాని ధత్తే విప్రో మదీక్షయా. ౫౫

తస్మాద్బ్రహ్మఋషీ నేతా న్బ్రహ్మన్మచ్ఛ్రద్ధయాఽర్చయ,
ఏవం చేదర్చితోఽస్మ్యద్ధా నాన్యథా సువిభూతిభిః. ౫౬

ఏవం కేచి త్త్వద్భక్తా న్కుతోఽవమన్యంతే కుతో వా దేవాదీన్ భజంత ఇత్యత ఆహ (దుష్ప్రజ్ఞా ఇతి.) ఏవం ఇత్థంభూతాన్మద్భక్తాన్ అవిదిత్వా. తత్ర హేతుః. దుష్ప్రజ్ఞాః దురహంకారాః దేహాత్మాభిమానిన ఇతి యావత్. అత ఏవ అసూయవః. సత్స్వపి గుణేషు దోషావిష్కరణైకశీలాః. అత ఏవ అర్చాదావేవ. ఇజ్యదృష్టయః పూజ్యతా బుద్ధిమంతః సంతః మదాత్మకం గురుం ఆత్మానం. విప్రం "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మిత్యుక్తవిధం జ్ఞానినం విప్రం చ అవజానంతి ౫౪

జ్ఞానినో దృష్టి స్త్వనన్యాదృశీత్యాహ (చరాచర మితి.) చరాచరాత్మక మిదం విశ్వం తథా. అస్య విశ్వస్య హేతవో యే భావాః. పదార్థాః మహ దాదయః. తాన్యేతాని, సర్వాణి విప్రో మదీక్షయా మద్విషయకజ్ఞానేన. మదాత్మకత్వబుద్ధ్యేత్యర్థః. ధత్తే విషయీకరోతి. ౫౫

అస్త్వేవం తతః కిమత ఆహ (తస్మా దితి.) తస్మాత్ మద్భక్తానా మిత్థంభూతత్వాత్ హే బ్రహ్మన్. ఏతాన్ బ్రహ్మర్షీన్. శ్రద్ధయా అత్యాదరేణ. అర్చయ. ఏవంచేత్ ఇత్థ మర్చయసి చేత్. అద్ధా సాక్షాత్. అహమేవ. అర్చితోఽస్మి అన్యథా మద్భక్తార్చనం వినా. సువిభూతిభిః పుష్కలోపచారైః అర్చితోఽప్యహం. నార్చితః. ఋషీనేతా నితి స్వభక్తమాత్రోపలక్షణమ్. ౫౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం స ప్రభుణాఽఽదిష్టః సహ కృష్ణాన్ద్విజోత్తమాన్,
ఆరాధ్యైకాత్మభావేన మైథిలశ్చాప సద్గతిమ్. ౫౮

ఏవం స్వభక్తయో రాజన్భగవాన్భక్తభక్తిమాన్.
ఉషిత్వాఽఽదిశ్య సన్మార్గం పునర్ద్వారవతీ మగాత్. ౫౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం దశమస్కన్ధే,
షడశీతితమోఽధ్యాయః.

(ఇత్థమితి.) ప్రభుణా భగవతా ఆదిష్టః స శ్రుతదేవః, ఐకాత్మ్యభావేన పరమాత్మబుద్ధ్యా, ఆరాధ్య, పరాంగతిం ముక్తిం. అవాప. ౫౮

(ఏవమితి.) భక్తేషు భక్తిః ప్రీతిః సా అస్యాస్తీతి తథా స భగవాన్ హే రాజన్, స్వభక్తయోః శ్రుతదేవబహులాశ్వయోః, సన్మార్గం సతాం సాధూనాం మార్గం అనుష్ఠేయధర్మప్రకారం ఆదిశ్య ఉపదిశ్య, తయోః సమీపే ఉషిత్వా చ పునః ద్వారవతీం అగాత్. ౫౯

ఇతి శ్రీవత్స్యాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తత్పరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసముపగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన.
శ్రీవైష్ణవదాసేన. శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రికాయాం
దశమస్కన్ధసమాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే. షడశీతితమోఽధ్యాయః.

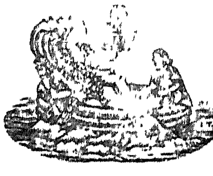

అథ సప్తాశీతితమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

బ్రహ్మన్బ్రహ్మణ్యనిర్దేశ్యే నిర్గుణే గుణవృత్తయః,
కథం చరన్తి శ్రుతయస్సాక్షాత్సదసతః పరే. ౧

అథ సప్తాశీతితమోఽధ్యాయః

"సర్వవేదమయీ [illegible] స్సర్వదేవమయోఽస్మ్యహమ్" ఇతి వేదానాం బ్రహ్మప్రమాణకత్వం [illegible] తత్పూర్వాధ్యాయేఽపి "[illegible] వ్యోమ్ని ధామ్ని [illegible] శాస్త్రశరీరిణో"తి ఇతి [illegible] తత్పూర్వాధ్యాయేఽపి "బ్రహ్మ తే హృదయం శుక్ల" మిత్యాదినా శాస్త్రయోనే స్స్వాత్మన [illegible] నివససాఽవగతం బ్రూతే చైతం. "సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి" ఇతి స్మృతేశ్చ "వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య" ఇతి బ్రహ్మణి [illegible] ప్రతిపాదిత [illegible] చిదచిద్విలక్షణ [illegible] "[illegible] సర్వజ్ఞ [illegible]" ఇత్యాది శ్రుతివచసాం తత్ప్రతిపాదకత్వేతి. "[illegible] ఖల్విదం బ్రహ్మే" త్యాదినా [illegible] కరణతయా [illegible] చిదచిద్వాచిశబ్దానాం తథా పరమాత్మవాచకత్వమితి స్మృత్వా రాజా [illegible] విశేషణరః, గుణేన [illegible] ప్రవృత్తినిమిత్త [illegible] తద్విశిష్టాభిధాయిత్వ [illegible] బ్రహ్మణి పాఠ [illegible] నహి ప్రవృత్తినిమిత్తరహితేన శబ్దః [illegible] ప్రతిపాదయతి [illegible] న చ లక్షణయా చరన్తీతి వక్తు [illegible] ముఖ్యవృత్తిః, చిదచిదివరా [illegible] "సర్వే వేదా యత్పద [illegible] వేదైశ్చ సర్వైరహ [illegible]" [illegible] తసిన్న [illegible] రేణావగమాత్ [illegible] ఏవ సాంక్షేపత్యుక్తం విజ్ఞా [illegible] సంపదం [illegible] విశినష్టి. అనిర్దేశ్యే చేతనా చేతనసజాతీయతయా నిర్దేష్టుమశక్యే. తత్ర హేతుః సదసతః పరే సచ్చాసచ్చ [illegible] స్తస్మాత్పరే చిదచిద్భ్యాం పరే విలక్షణే. అన్యస్మిన్నితి యావత్. నహి చిదచిద్గతజాతిప్రవృత్తి నిమిత్తకశబ్దానాం చిదచిద్భ్యామన్యస్మిన్ముఖ్యవృత్తి స్సంభవతీతి భావః, అథ గుణశబ్దానాం వృత్త్య సంభవం ద్యోతయితుం విశినష్టి (నిర్గుణ ఇతి.) నిర్గత త్రైగుణ్యే త్రైగుణ్యప్రత్యనీకే. యద్వా. గుణశబ్దానాం యే యే ప్రవృత్తినిమిత్తే భూతాః గుణాః తేభ్య స్సర్వేభ్యో నిర్గతే నిర్గుణ ఇతి నిష్క్రి యత్వస్యాప్యుపలక్షణమ్. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

బుద్ధీన్ద్రియమనఃప్రాణాన్ జనానా మసృజత్ప్రభుః.

అత్ర "అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి. సర్వరూపయోర్నిర్వహితా నే యదంతరా తద్బ్రహ్మ. సర్వాణి రూపాణి విచిత్యధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే. తత్సృష్ట్వా. తదేవానుప్రవిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇత్యాది శ్రుతయః స్వప్రత్యంచనామరూపవ్యాకరణేన తత్తచ్చిదచిద్వస్తుశరీరకతయా తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యోఽభూ దితి ప్రతిపాదయన్త్యః. పరిహారాయ తాదృశ ఇత్యభిప్రేత్య తత్ర తత్ర బహులో జగత్సర్గప్రకారప్రశ్నవైన ప్రకృతప్రశ్నస్యోత్తర ముక్త్వా ప్రాయామితి చాభిప్రేత్య కేవలం సృష్టిమాత్రం స్మారయతి బుద్ధీంద్రియేతి. జనానాం బుద్ధ్యాదీ నసృజత్ ప్రభుర్వ్యష్టిః నిర్వాహక ఇతి యావత్. అయమభిప్రాయః. స్వయమేవంతర్యామ్యాత్మా నామరూపనిర్వాహకో భవితుం బుద్ధ్యాదిశబ్దోపలక్షితసమష్టిపరంపరయా మహాభూతపర్యంతమాత్మానం తత్తచ్ఛరీరకం పరిణమయ్య, తస్మయః పునస్సదసచ్ఛబ్దవాచ్యచిదచిన్మిశ్రదేవాదిస్థావరాంతజగద్రూపేణ తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యశ్చాభవదితి. ఏవం చిదచిత్పదార్థానాం సర్వేషాం పరమాత్మశరీరతైకస్వాభావ్యాత్త్వేనైవ తేషాం వస్తుత్వాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వాచ్చ. అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దా మాకృత్యధికరణన్యాయేన విశేష్యపర్యన్తాభిధాన స్వాభావ్యాత్ గవాదిశబ్దానాం గోత్వాదిరిం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య వ్యక్తిపర్యన్తాభిధానస్య ముఖ్యత్వవ త్సర్వేషాం లోకవ్యుత్పత్తిసిద్ధస్వస్వార్థాభిధాయినాం స్వస్వార్థా పరమపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతార్థ ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మాభిధానం ముఖ్యమేవేతి. విస్తరస్తు భాష్యాదిష్వనుసంధేయః. పరమకారుణికస్యావాప్తసమస్తకామస్య స్వపరప్రయోజననిరపేక్షస్య బ్రహ్మణో జగత్సర్గే ప్రయోజనం కిమిత్యత ఆహ (మాత్రార్థ మితి.) ఆత్మనే కల్పనాయ చేతి తాదర్థ్యచతుర్థ్యః. మాత్రార్థం దేహార్థం, తదుత్పాదనార్థ మిత్యర్థః. అసత్ప్రాయాణాం జీవానాం స్వారాధనోపయుక్తకరణకళేబరాది ప్రదానేనోజ్జీవనార్థం. జగత్సర్గే ప్రవృత్తి రితి పరిపూర్ణస్యాపి పరానుజిఘృక్షా సజ్జతైవేతి భావః. అత ఏవ గర్భజన్మజరామరణాద్యనేకదుఃఖావహ జగత్సర్గప్రయుక్తనైర్ఘృణ్యశఙ్కాపి నిరస్తా. దుఃఖస్య తత్తజ్జీవా నాదికర్మప్రయుక్తత్వాత్. మీయంతే ఇతి మాత్రాః దేహాః భవార్థమభ్యుదయార్థం అంతర్యామిత్వేన విశ్వై యపరూపాభ్యుదయప్రదార్థమిత్యర్థః. అనేన దేహోత్పాదనస్యాపి ప్రయోజనముక్తం. యద్వా భవార్థం త్రివర్గికరూపశ్రేయఃపదార్థం ముక్తిసాధనోపాసనసనిష్పత్తయ ఇత్యర్థః. యద్వా ఆత్మార్థం జీవాత్మస్వరూపసత్తాలాభార్థం ప్రళయావస్థాయా మసత్ప్రాయాణాం జీవానాం పరమాత్మన శ్శేష

మాత్రార్థం చ భవార్థం చ ఆత్మనే కల్పనాయ చ. ౨

సైషా హ్యుపనిషద్బ్రాహ్మీ పూర్వేషాం పూర్వజైర్ధృతా,
శ్రద్ధయా ధారయేద్యస్తాం క్షేమం గచ్ఛేదకించనః. ౩

అత్ర తే వర్ణయిష్యామి గాథాం నారాయణాన్వితామ్,

శేషిభావజ్ఞానేనైవ హ్యాత్మన స్తాలాభః. అకల్పనాయ కల్పనం జ్ఞానైకాకారేష్వాత్మసు దేవమనుష్యాది కల్పనం భేద ఇతి యావత్. తదభావాయ ముక్తయే ఉపాయానుష్ఠానేన దేవాదిభేదనవృత్తిపూర్వక ముక్త్యర్థం చేత్యర్థః. యద్వా సర్వమిదం సఙ్కల్పమాత్రేణైవోపపద్యతా మిత్యత ఆహ కల్పనాయ చేతి కల్పనః క్రీడనం తస్మై పరిపూర్ణస్యాపి క్రీడార్థం జగద్వ్యాపార ఇతి భావః. ౨

సన్నిత్థం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తిర్న లౌకికైర్గృహీతా అపితు తత్తదర్థేష్వేవ తత్కథం సార్వజనీనవ్యుత్పత్తిభఞ్జనేన బ్రహ్మణి వ్యుత్పత్తిస్స్వీకృత ఇత్యత ఆహ (సైషేతి.) సైషా ఉపపాదితా బ్రాహ్మీ బ్రహ్మసమ్బన్ధినీ సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణ్యభిధానవృత్తి రిత్యర్థః. ఉపనిషత్ రహస్యతమా ఉపనిషద్ద్వారేణావగన్తవ్యేత్యర్థః. అనధీతవేదాన్తశాస్త్రైర్నా తత్తదర్థ మాత్రస్య పర్యవసానం నిరూపితమిత్యతస్తైః కేవలం వ్యుత్పత్తిర్నగృహీతా

న హి ఘటశబ్దవ్యుత్పత్తౌ మృద్గృహీతవతః తస్య ఘటశబ్దాత్తద్గతసంస్థానగుణస్య తత్ప్రకారకశక్తిర్గృహీతేతి భావః. తథాహి పూర్వేషా మపి పూర్వజైర్వామదేవాదిభిరేషా వ్యుత్పత్తిర్ధృతా అవధృతా నిశ్చితేతి యావత్. వామదేవప్రహ్లాదాదయో హి పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం సర్వస్య తచ్ఛరీరత్వం శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం చ పర్యన్తతోఽనుసన్ధాయ స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మానిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన సమభ్యధాత్ “అహం మనురభవం సూర్యశ్చ కక్షీవా నృషి రస్మి విప్రః” ఇతి సర్వత్రగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః. మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే” ఇతి నిర్దిశన్తి స్మ. అతస్సర్వశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తతా ప్రవదన్తీత్యన్త స్సర్వశబ్దానాం పరమాత్మన్యేవ వ్యుత్పత్తి ర్ముఖ్యాపి పూర్వైరిత్యత ఇతి భావః. ఇత్థం గృహీతాయా అస్యా వ్యుత్పత్తేః ఫలమాహ (శ్రద్ధయేతి.) తాముక్తవిధాం వ్యుత్పత్తిం యః పుమాన్ శ్రద్ధయా ధారయేత్ సోఽకించనః నాస్తి కించన ప్రార్థనీయం యస్య సః క్షేమం ముక్తిం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౩

ఇత్థం పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వపర్యన్తసర్వబుద్ధిశబ్దత్వం సర్వాన్తరాత్మత్వం పరమకారుణికత్వం మోక్షప్రదత్వం చోక్తం. అథోక్తార్థస్య స్వమనీషోత్ప్రేక్షితత్వశఙ్కావిరాసాయ మూర్తిధరా వేదా

నారదస్య చ సంవాదమృషే ర్నారాయణస్య చ. ౪

ఏకదా నారదో లోకా న్పర్యటన్ భగవత్ప్రియః.
సనాతన మృషిం ద్రష్టుం యయౌ నారాయణాశ్రమమ్.

యో వై భారతవర్షేఽస్మి న్క్షేమాయ స్వస్తయే నృణామ్.
ధర్మజ్ఞానశమోపేత ఆకల్పాదాస్థిత స్తపః ౬

తత్రోపవిష్ట మృషిభిః కలాపగ్రామవాసిభిః.
పరీతం ప్రణతోఽపృచ్ఛ దిద మేవ కురూద్వహ. ౭

ఏవ ముక్తానుక్తగుణబహుళ్ళా భగవత ... స్తుతి రితి వక్తుం ... వత్ప్రశ్నోపరి వరా విలిప ... సంవాదయతి (అత్రేతి.) ... త్పరీక్ష్య మమిత్తరే చ సంవాదానాం. నారాయణేన ప్రవర్తితేన ... వితాం గథా... వర్ణయిష్యామి శృణ్వితి శేషః. కోఽసౌ నారా... కిం పరమాత్మా విలయః. కిం వాఽన్య... విశేషః ... కో ఋషిరిత్యత ఆహ నారదస్యేతి. ఋషేః ఋషివేషధారిణః బదర్యాశ్రమవాసినో, నారాయణస్య నారదస్య చ సంవాదం ప్రశ్నోత్తరరూప మితిహాసం కథయిష్యామీతి సంబంధః. ౪

సంవాదమేవ ప్రపఞ్చయితుం భగవన్నారదస్య నారాయణోపసత్తిమాహ (ఏకదేతి.) సనాతనం పురాణం ఋషిం నారాయణం ద్రష్టుం తస్యాశ్రమం, బదర్యాశ్రమం యయౌ. ౫

ఋషిం విశినష్టి (య ఇతి.) క్షేమాయ అభ్యుదయరూపాయ., స్వస్తయే మోక్షాయ చ ఆకల్పాత్కల్పావధి తపః స్వాత్మోపాసనాత్మకం ఆస్థితః అధికృతవా నిత్యర్థః. ధర్మః వర్ణోచితః జ్ఞానమాత్మనః. ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణత్వే నావలోకనం శమో రాగద్వేషాదిరాహిత్యం. ఏభిరుపేతః ౬

(తత్రేతి.) తత్ర నారాయణాశ్రమే పరీతం పరివృతం నారాయణం ఇదమేవ త్వత్పృష్ట మేవాపృచ్ఛత్, ౭

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

తస్మా అహోవాచద్భగవానృషీణాం శృణ్వతా మిమమ్,
యో బ్రహ్మవాదః పూర్వేషాం జనలోకనివాసినామ్. ౯

శ్రీభగవానువాచ—

స్వాయంభువ బ్రహ్మసత్రం జనలోకేఽభవత్పురా,
తత్రస్థానాం మానసానాం మునీనా మూర్ధ్వరేతసామ్.
శ్వేతద్వీపం గతవతి త్వయి ద్రష్టుం తదీశ్వరమ్,
బ్రహ్మవాదస్సుసంవృత్త శ్శ్రుతయో యత్ర శేరతే. ౧౦
తత్ర హాయ మభూత్ప్రశ్నస్త్వం మాం య మనుపృచ్ఛసి.
పరిహారాంశ్చ తాన్సర్వా న్వక్ష్యేఽహం శృణు తేఽనఘ. ౧౧

(తస్మా ఇతి.) తస్మై పృష్టవతే నారదాయ ఋషీణాం శృణ్వతాం సతా మిమం మదుక్త పరిహారగర్భం పరిహారమవోచత్. తదుక్తపరిహార స్యాపి సాంప్రదాయికత్వం వదన్ తం విశినష్టి (య ఇతి.) జనలోకనివాసినాం పూర్వేషా మగ్రజానాం, సనందనాదీనాం యః స్సంవాదః ప్రశ్నోత్తరరూపస్త మిమ మవోచ దితి సంబంధః. ౯

ఉక్తిమేవాహ (స్వాయంభువేతి.) స్వాయంభువ నారద తస్య స్వాయంభువః పుత్రత్వా దేవం సంబోధనం. పురా జనలోకే తత్రత్యానాం జనలోకస్థానాం. మానసానాం బ్రహ్మమానస పుత్రాణాం ఊర్ధ్వరేతసాం జన్మప్రభృతి జితేంద్రియాణాం మునీనాం సనకాదీనాం సంబంధి బ్రహ్మసత్రం పరబ్రహ్మగుణామభవాత్మకం సత్ర మభూత్. ౧౦

తదాఽహం క్వగత ఇత్యత ఆహ (శ్వేతద్వీప మితి.) తం శ్వేతద్వీపవాసిన మీశ్వరం ద్రష్టుం త్వయి గతవతి సతి తదా, బ్రహ్మవాదః, బ్రహ్మణాం వాద స్సంవృత్తః, తం విశినష్టి యత్ర బ్రహ్మవాదే శ్రుతయ శ్శేరతే ప్రతారణభయరహితా ఐకకణ్ఠ్యం ప్రాప్తా స్సుఖమాసత ఇత్యర్థః. ౧౦

(తత్రేతి.) హేతి హర్షే ఆశ్చర్యే వా. ఋషిభిః కృత ఏవ ప్రశ్నస్త్వయా కృతః, అహో తవ బుద్ధికౌశల మితి మాం ప్రతి యం ప్రష్టవ్య మర్థం మనుపృచ్ఛసి స తదర్థవిషయకః ప్రశ్నః అభూత్ ప్రవృత్తః. తథా పరిహార శ్చ తాః తత్ర ప్రవృత్తాః ప్రశ్నపరిహారాః సర్వా నహం హే అనఘ తే తుభ్యం వక్ష్యే శృణు. ౧౧

తుల్యశ్రుతతపశ్శీలా స్తుల్యస్వీయారిమధ్యమాః,
అపిచక్రుః ప్రవచన మేకం శుశ్రూషవోఽపరే. ౧౨

సనన్దన ఉవాచ—

స్వసృష్టమిద మాపీయ శయానం సహ శక్తిభిః,
తదన్తే బోధయాంచక్రు స్తల్లిఙ్గైశ్శ్రుతయః పరమ్. ౧౩

యథాశయానం సమ్రాజం వన్దిన స్తత్పరాక్రమైః,
ప్రత్యూషేఽభ్యేత్య సుశ్లోకై ర్బోధయ న్త్యనుజీవనః. ౧౪

నను క స్తత్ర వక్తా బభూవ, కే వా శ్రోతారః, కిం వా బ్రహ్మసత్రస్య లక్షణ మిత్యత ఆహ (తుల్యేతి.) యద్యపి సర్వే శ్రుతం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం తపః అనశనాది యద్వా "తప ఆలోచనే" ఇతి ధాతోరూపం తప ఇతి, బ్రహ్మోపాసనాత్మకం జ్ఞాన మిత్యర్థః. శీలం తదుపయుక్తా సద్వృత్తిః. ఆరాధనాద్యాత్మకస్వభావ శ్చ తుల్యాన్యేకాని యేషాం తే తుల్యాః స్వీయాః అరయో మధ్యమాః ఉపేక్ష్యా శ్చ యేషాం తే "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాని శాంత ఉపాసీత" ఇత్యుక్తసార్వాత్మ్య బ్రహ్మోపాసననిష్ఠత్వాత్ స్వీయాదిరహితా ఇత్యర్థః. అనేన సర్వేషామపి ప్రవచనసామర్థ్యం సూచ్యతే. అపి తథాపి ప్రవచనే ఏకం చక్రుః సనందనం ప్రతివక్తారం చక్రురిత్యర్థః. అపరే సనకాదయ స్సర్వే శుశ్రూషవో బభూవు రితి శేషః. ఏత దేవ బ్రహ్మసత్రం నామ యత్సర్వేఽప్యధిగత పరమాత్మయాథాత్మ్యా అపి ఏకం ప్రవక్తారం కృత్వా అన్యే తు తూష్ణీం శృణుయు రితి భావః. ౧౨

ప్రశ్న స్తు త్వత్కృత ఏవేత్యభిప్రేత్య తమనుక్త్వైవ సనందనోక్త ముత్తరమాహ (స్వసృష్ట మిత్యాదిభిః.) అత్ర స్వవివక్షిత ముత్తరం శ్రుతిగీత్యా సంవాదయితుం ప్రస్తౌతి సనందనః స్వసృష్ట మితి ద్వాభ్యాం. స్వేనాత్మనా సృష్ట మిదం చిదచిదాత్మకం జగ దాపీయ సంహృత్య శక్తిభిః సూక్ష్మావస్థా మాపన్నాభిః ప్రకృతిపురుషకాలాత్మికాభి స్సహ. శయానం నిద్రాణ మివ వర్తమానం ప్రకృతిపురుషాదీనా వ్యష్టివిభాగానర్హా నా కృత్వా నిరవధికస్వానందానుభవపరం పరమపురుషం తదంతే ప్రళయాంతే సృష్ట్యాదా విత్యర్థః. శ్రుతయః తన్నిశ్వసితరూపాః మూర్తిమంతః వేదాః యద్వా వేదాభిమానినో దేవాః తల్లిఙ్గైః పరమపురుషా సాధారణధర్మప్రకాశకైః బోధయాంచక్రుః బోధయంత్య ఇవ తుష్టువు రిత్యర్థః. ౧౩

తత్ర దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) అనుజీవినో భృత్యాః వందినః స్తుతిపాఠకాః ప్రత్యూషే ప్రభాతే అభ్యేత్య ఆగత్య శోభనాః శ్లోకాః యేషు తైః తస్య సమ్రాజః పరాక్రమైః పరాక్రమప్రకాశకైః స్తోత్రై ర్బోధయంతి తద్వత్. ౧౪

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

శ్రుతయ ఊచుః—

జయ జయ జహ్యజామజితదోషగృభీతగుణాం
త్వమసి యదాత్మనా సమవరుద్ధసమస్తభగః,

వేదపురుషము ఖవిర్గళితా నష్టావింశతిసఙ్ఖ్యాకాన్ శ్లోకానాహ (జయ జయేత్యాది) జయ జయేత్యాదరే ద్విర్భావః. ఉత్కర్షం ప్రాప్నుహీత్యర్థః. నను స్వభావత ఏవ నిస్సమాభ్యధికస్య నవాన్తరం కో వా ప్రాప్య ఉత్కర్ష ఇత్యత ఆహుః - అజాం ప్రకృతిం జహి నాశయ త్యాజయేత్యర్థః. త్వయి ప్రలీనానాం సర్వేషాం జీవానాం సంసృతినిదానభూతప్రకృతిసంబన్ధం త్యాజయతా త్వయా కారుణ్యాతిశయావహః కశ్చి దుత్కర్షః, అభూతపూర్వ ఏవ ప్రాప్యత ఇతి భావః. నన్వహ మపి ప్రకృతివశ్యస్తత్కథమజాం త్యాజయామీత్యత స్సంబోధయన్తి - సర్వాన్ జితవత్యా ప్రకృత్యా న జిత [illegible] ప్రకృతే ఇత్యర్థః. నన్వనాదితయా సా అపరాధినాం జీవానాం కథం త్యాజయితవ్యేత్యత స్సంబోధయన్తి దోషగృభీతగుణేతి. సత్స్వపి దోషేషు గృభీతో గృహీతో గుణో [illegible] కానుషఙ్గిత్వాద్యన్యతమో, యేన, తథాభూతసాపరాధజనేష్వపి కిఞ్చిద్గుణలేశోఽస్తి చేత్తమపేక్ష్యానుగ్రహశీలస్త్వ మిత్యర్థః. గృభీతేత్యత్ర "హృగ్రహోర్భశ్ఛన్దసి" ఇతి భకారాదేశః. దోషగృభీతగుణా మితి పాఠాన్తరం తదా నను కుతః? ప్రకృతేర్భోగ్యభోగోపకరణాదిరూపా నామ మహాగుణవత్త్వాత్త్యాజనం ప్రార్థ్యత ఇత్యత స్తాం విశింషన్తి. దోషాః జీవానాం దోషావహాః గృభీతాః గుణాః సత్త్వరజస్తమో రూపాః యయా తాం, నిష్ఠాన్తస్య పూర్వనిపాతాభావ ఆర్షః. జీవానాం సంసృతినిదానభూతగుణాశ్రయత్వాత్తాం జహీత్యర్థః. నను త్యాజనోపయుక్తజ్ఞానశక్త్యాదిరహితోఽహం కథం నాశయేయ మిత్యత ఆహుః. యద్యస్మాత్త్వ మాత్మనా స్వత ఏవ సమవరుద్ధః స్వీకృతః అశేషః భగో, యేన, సః తస్మాజ్జహీత్యర్థః. "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా" ఇతి విష్ణుపురాణవచనాద్భగశబ్దార్థోఽవగన్తవ్యః. అసఙ్ఖ్యాతజ్ఞానైశ్వర్యశక్తిమత్త్వాద్వాత్సల్యసాగరత్వాచ్చ మోచయితుం క్షమః అతో జహీతి భావః. నను య ఏవ ప్రకృతిసంబన్ధాపాదక స్స ఏవ త్యాజయితుం ప్రభు ర్న త్వహ మిత్యాశఙ్క్యాయాం త్వమేవ ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకత్వవేషేణ సర్వకారణతయా తత్సంబన్ధాపాదక ఇతి ద్యోతయితు [illegible]సమృద్ధసామర్థ్యానాం ప్రకృత్యాదీనాం పరమాత్మవిశేషణతాపేక్షేఽపి కార్యాక్షమత్వా, దన్యథా ప్రళయానాపత్తేశ్చ తేషాం స్వస్వకార్యాన్ముఖ్యసామర్థ్యోద్బోధక స్త్వమేవేత్యభిప్రేత్య సంబోధయన్తి. అగజగదోకసామఖిలశక్త్యవబోధకేతి. అగానాం స్థావరాణాం, జగతాం జఙ్గమానాం శరీరాణాం చ చరాచరాత్మకశరీరరూపేణ కరిష్యమాణానాం ప్రకృతిగుణానా మిత్యర్థః. ఓకసాం తాదృశశరీరాశ్రయా

అగజగదోకసామఖిలశక్త్యవబోధక తే
క్వచిదజయాఽఽత్మనా చ చరతోఽనుచరే న్నిగమః ౧౪

బృహదుపలబ్ధమేతదవయన్త్యవశేషతయా యత
ఉదయాస్తమయౌ వికృతేర్మృదివావికృతాత్.

భవిష్ణూనాం జీవానాం చ అఖిలాః శక్తయః స్వస్వకార్యానుకూల్యరూపాస్తాసామవబోధక ఉద్బోధక తత్ర జీవశక్త్యుద్బోధకత్వం నామ చిచ్ఛక్త్యుద్బోధకత్వం తేషాం ప్రళయదశాయామనుద్బుద్ధచిచ్ఛక్తికత్వాత్ అత ఏవ. సర్వకారణతయా సర్వకార్యానన్యం త్వామేవ వేదోఽభిదధాతీత్యాహ క్వచిదితి. అజయా ఆత్మనాచేతి సహార్థే తృతీయా. సాహిత్యం చ విశేష్యవిశేషణభావేన. తదయమర్థః - అజయా ఆత్మనా చ. ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విశిష్టస్య. త ఇతి కర్మణశ్శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. చరతః జగదాకారేణ పరిణమమానస్య తావదితిస్థితిశ్చేత్యపి వివక్షితం. నిగమః చిదచిద్వాచిశబ్దసముదాయాత్మకో వేదభాగః అనుచరేత్ అనువర్తేత. త్వామేవాభిదధ్యాదిత్యర్థః. అనేన కథం చరన్తి శ్రుతయ ఇతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం భవతి. కారణత్వం చిదచిద్విశిష్టతాకారేణేతి చ తథా మోక్షప్రదత్వం తదౌపయికగుణపూర్ణత్వం శాస్త్రప్రమాణకత్వం చ. అగజగదోకసాం స్థావరజఙ్గమశరీరాశ్రయాణాం. సర్వేషాం. జీవానాం. అజాం. జహీతి వా సంబన్ధః. జీవానామిత్యనుక్త్వా అగజగదోకసామిత్యుక్తిరాసన్నసృష్ట్యభిప్రాయికా. ఏతత్స్తుతిప్రవృత్తికాలే స్థావరజఙ్గమాత్మకశరీరాణాం సద్భావాత్ నిగమోఽనుచరేదితి పారోక్ష్యనిర్దేశః. స్తుతేస్సంసారిజీవగతత్వాభిప్రాయకః. క్వచిదజయాఽఽత్మనా చ చరతోఽనుచరేన్నిగమ ఇత్యనేన ప్రకృతిసంబన్ధమోచకత్వనియతతత్సంబన్ధాపాదకత్వజ్ఞాపనాయ సర్వకారణత్వం, తస్య నిర్వికారేఽనుపపన్నత్వాత్తస్మిన్ చిదచిద్వైశిష్ట్యం. విశిష్టకారణత్వాదేవ విశిష్టకార్యాణాం. విశిష్టకారణానన్యత్వాచ్ఛరీరాత్మభావాచ్చ కార్యశరీరభూతచిదచిద్వాచిశబ్దానాం విశేష్యాత్మపర్యన్తాభిధాయకత్వం చోక్తమ్. ౧౪

అథ కార్యకారణయోరనన్యత్వం దృష్టాన్తముఖేనోపపాద్య కారణత్వనియతముముక్షూపాస్యత్వమాహ (బృహదితి.) అవశేషతయా బ్రహ్మణి సర్వోపసంహారేణ వ్యవస్థితతయా. జగత్కారణత్వాదుపలబ్ధం సృష్టికాలే ఆవిర్భూతం. ముక్తస్య. మేతజ్జగత్. బృహద్బ్రహ్మైవ. అవయన్తి అమనన్తి. "సన్మూలాస్సౌమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" త్యాదయో వేదాన్తా అవగమయన్తీత్యర్థః. అవత్యపశేషత ఇతి పాఠాన్తరం. తదా ఉపలబ్ధముత్పన్నం. మేతజ్జగత్స్థితికాలే అవతి రక్షతి అన్తకాలే అత్తి సంహరతి

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

అతఋషయోఽదధుస్త్వయి మనో వచనాచరితం
కథ మయథాభవన్తి భువి దత్తపదాని నృణామ్. ౧౫

తతోఽవశేషతయాకరణత్వా. ద్బృహదేవేదం జగ దితి "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాని" తివ త్సహేతుకో నిర్దేశః. ఏతముపపాదయన్తి. యస్య వికృతేః కార్యస్య యత ఇతి పఞ్చమీ సప్తమ్యర్థయో స్సార్వవిభక్తికస్తసిః. యత ఉదయ ఉత్పత్తి ర్యస్మిం శ్చ. లయః సా వికృతి స్తత్కారణికా తతోఽనన్యా మృదివ. వికృతా యథా తావదవికృతా పిణ్డాకారా మృత్ ఘటశరావాదిరూపవికృతా తదనన్యా తద్వత్. అవికృతా దితి పాఠాన్తరం. తదా అవికృతా ద్యతో యస్మా ద్వికృతేః కార్యస్యో దయాస్తమయౌ సా వికృతి స్తదనన్యా. మృదివ యథా తావదవికృతా న్మృత్పిణ్డా దుదితా ఘటశరావాది రూపా మృత్తదనన్యా తద్వ దిత్యర్థః. "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యా దిత్యాదికా శ్రుతిరిహానుసన్ధేయా. తత్ర హి ఘటేన జలమాహరేత్యాది వాగ్వ్యవహారపూర్వక జలాహరణాదికార్యార్థం మృత్పిణ్డస్య ఘటాదినామకమ్బుగ్రీవాదిరూపవికారసంస్పర్శమభిధాయ. మృత్పిణ్డస్య తద్వికారఘటాదేశ్చానన్యత్వ ముక్తం. అతస్సర్వకారణత్వా. త్త్వయి. ఋషయో. మనోవచనాచరితాని ధ్యానస్తుతిచేష్టితాని అదధుః. త్వామేవ నిదధ్యుస్తుష్టువుస్త్వదర్థే అచేష్టన్త చేత్యర్థః. తత్ర సదృష్టాన్తం హేతుమాహుః (కథ మితి.) ఆకాశే విహితాని పదాని యథా. మోఘాని భవన్తి పతనస్యాపర్జనీయత్వాత్ భువి విహితాని నృణాం పదాని తు కథ మయథా భవన్తి కథం మోఘాని భవన్తి. మోఘానినభవన్త్యేవ. పతనస్యాప్రసక్తేరభావాత్. ఏవం మనోవాక్కాయచేష్టితాని త్వదారాధనరూపాణి అమోఘాని సాంసారికతాపనివారకాణి అన్యవిషయాణి ధ్యానాదీని తు. న తన్నివారకాణి. ప్రత్యుత పతనావహాని. అతస్త్వయ్యేవ దధు రిత్యర్థః. యద్వా. ఏవం జగత్కారణత్వేన త్వదనన్యత్వా జ్జగద్విషయా స్సర్వే వైకారికశ్శబ్దా స్తాత్పర్యతశ్శక్త్యా చ త్వయ్యేవ వర్తన్త ఇత్యాహుః (అత ఇతి.) ఋషయో వేదాః "తమృత్విజః" ఇత్యాదౌ ఋషిశబ్దస్య వేదే ప్రయోగాత్. మనోవచనాచరితం మనస ఆచరితం. తాత్పర్యం వచనాచరిత మభిధానం చ త్వయ్యేవ దధుః న్యస్తవన్తః. నను తత్తదర్థ విషయాణాం కథ మభిధాయకత్వ మిత్యాశఙ్కాం హృం దృష్టాన్తముఖేన తముపపాదయన్తి కథ మితి. ప్రాసాదపర్యఙ్కాదిషు నిహితాని నృణాం పదాని కథం భువి న్యస్తా న్యయుక్తాని భవన్తి ప్రాసాద పర్యఙ్కాదిద్వారకపృథ్వ్యాత్మకత్వేన భువ్యేవ న్యస్తాని భవన్తి. ఏవ [illegible] రుహిన్తరాత్మతయా తద్గతనామ రూపనిర్వాహకత్వాత్తత్త్వమేవ తత్తద్వాచకశబ్దనిర్వాహకే చ వేదా వర్తన్త ఇత్యర్థః. అపృథక్సిద్ధ విశేషణవాచిశబ్దానాం స్వాత్మవ్యతిరిక్తకారణసామానాధికరణ్యేన విశేష్య పర్యన్తాభిధానం ముఖ్యమేవేత్యభిప్రాయః. ౧౫

ఇతి తవ సూర్యయ స్త్ర్యధిపతేఽఖిలలోక
మలక్షపణకథామృతాబ్ధిమవగాహ్య తపాంసి జహుః,
కిముత పునస్స్వధామవిధుతాశయకాలగుణాః పర
మభజన్తి యే పదమజస్రసుఖానుభవమ్. ౧౦

దృతయ ఇవ శ్వసన్త్య సుభృతో యది తేఽను
విధా మహదహమాదయోఽణ్డమసృజన్యదనుగ్రహాత్,

అథ ఋషయ ఇత్యాదేః పూర్వయోజనాయాం కైముత్యన్యాయేన భగవద్ధ్యానస్య సాంసారికతాపనివర్తకత్వమాహుః (ఇతి తవ సూరయ ఇతి.) ద్వితీయయోజనాయాం తు కారణత్వ ప్రయుక్తనియతముముక్షూపాస్యత్వం, కైముత్యన్యాయేనాహుః (ఇతీతి) త్ర్యధిపతే ఇతి సంబోధనం, జగజ్జన్మస్థితివినాశనిర్వాహక ఇతి శ్లోకౌ. అత, సూరయో వివేకినః, తవాఖిలలోకమలక్షపణ కథామృతాబ్ధిం, అఖిలానాం లోకానాం జనానాం శృణ్వతాం పఠతాం చ, మలం పాపం క్షపయతీతి ఏవం. సా, కథైవామృతం, తస్యాబ్ధిః మవగాహ్యైవ, తపాంసి ఆధ్యాత్మికాదితాపాన్. జహుస్త్యత్యజుః, కిం పునర్ధ్యానపరా ఇత్యాహుః కిముతేతి. హే పరమ, యే, స్వధామ స్వతేజః, స్వవిషయకం జ్ఞానం. స్వశబ్దః పరమాత్మపరః తేన విధుతాః ఆశయగుణాః రాగాదిమనోవృత్తయః కాలగుణాదయశ్చ యైస్తే అజస్రసుఖానుభవం నిత్యజ్ఞానానన్దాత్మకం పద్యత ఇతి పదం స్వరూపం భజన్తి తే తపాంసి జహతీతి కిం పునర్వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౧౦

అథ భగవద్భజనవిముఖానాం జన్మవైయర్థ్యమాహుః (దృతయ ఇతి.) తే తవ అనువిధాః అనువిధాయినః. త్వదాశ్రయణయోగ్యజన్మభాజోఽపీత్యర్థః. అనుభృతః స్త్వాం. విహాయ కేవలం యది ప్రాణేంద్రియతర్పణపరాః, శబ్దాదివిషయచపలాశ్చేత్తే దృతయ ఇవ ఉచ్ఛ్వసంతి దృతయ శ్చర్మభస్త్రికాః, తా యథా వాయుపూరితా ఉచ్ఛ్వసంతి తద్వత్కృతోచ్ఛ్వాసా ఇత్యర్థః. అనేన అత ఋషయో దధు రిత్యాద్యయోజనాయాం కథ మయుతా భవంతీత్యాదిసూచితమన్యవిషయధ్యానాది మోఘత్వం స్పష్టీకృతం, నను నతి మమ కారణత్వే తత్వమపియతముముక్షూపాస్యత్వసిద్ధిః. కారణత్వ మేవ త్వనుపపన్నం. అచేతనస్య ప్రధానస్యైవ మహదహఙ్కారాదిరూపేణ పరిణామస్వభావస్య కారణత్వాత్, తథా హి చేతనభోగ్యభూతస్య సత్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినామరూపవికారావ స్థితస్య జగద్రూపస్య వస్తునః కారణభూతం వస్తు తత్స్వభావ మేవేతి యుక్తం గుణసామ్యావస్థం ప్రధాన మేవ కారణమితి. అత ఏవ కార్యకారణయో రనన్యత్వోపపాదకమృదాదిదృష్టాంతోపపత్తి రితీక్షత్యధికరణపూర్వపక్షానుసారిణీ మాశఙ్కామభిప్రేత్య పరిహార మాహుః మహదిత్యాదినా

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

పురుషవిధోఽన్వయోఽత్ర చరమో న్నమయాదిషు య

యదనుగ్రహాత ఇత్యంతేన. యస్య తవానుగ్రహాతః, "తదైక్షత బహుస్యా". మితీక్షాత్మకసఙ్కల్పాల్లబ్ధ సత్తాకాః యేనానుప్రవిష్టా శ్చ మహదహఙ్కారాదయః అణ్డ మసృజన్. అచేతనస్యేక్షాత్మకానుగృహాసంభవాన్న తస్య కారణత్వ మితి భావః. న చ వ్యష్టిప్రతీక్షాశ్యాలయ ఇతవద్గౌణానుగ్రహ సంభవః. "ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మే" తి కారణస్యాత్మత్వశ్రవణాత్ స్యాదేతత్ మాభూత్ప్రధానం కారణం జీవస్తు భవితు మర్హతి తస్యేక్షాసఙ్కల్పాపరపర్యాయానుగ్రహ సంభవాత్. తథా హి "ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత" ఇత్యాత్మశబ్దేన కారణత్వం ప్రక్రమ్య తస్యాత్మ శబ్దవాచ్యస్య జీవాతిరిక్తత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ ప్రతిపర్యాయం "తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి'' శరీరసంబంధమభిధాయ ఆనందమయశబ్దేన స్వార్థకమయడంతేన తస్యానందరూపతాం చాభిధాయ "సోకామయతే" తి తస్యేక్షా పూర్వకసృష్టిరామ్నాయత ఇత్యానందమయాధికరణపూర్వపక్షానుసారిణీ మాశఙ్కామభిప్రేత్య పరిజిహీర్షుః పురుషవిధ ఇత్యాదినా. ఆనందవల్ల్యా మన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానందమయేషు. య శ్చరమ, ఆనందమయః పురుషవిధః "సవా ఏష పురుషవిధ ఏవే" త్యాదినా పురుషాకారత్వేన నిరూపితః. అన్వయః. "తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదోదక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ఆనంద ఆత్మా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే" త్యుక్తశిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూపపురుషప్రకారాన్వయవాన్ స త్వమేవ నతు ప్రత్యగాత్మేత్యర్థః. కుత ఇత్యతో విశింషంతి యత్సదసదితి. సదసచ్చిద చిదాత్మకప్రపఞ్చాత్పరం యత్ దిత్యర్థః. "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవ" దితి స్వసృష్టచిదచిదనుప్రవేశేన తదుభయాత్మకజగద్రూపేణ భవనస్య చిదచిదద్వాచి శబ్దాభిధేయత్వస్య చ శ్రూయమాణస్య బద్ధముక్తోభయావస్థజీవాసంభావితస్య త్వయ్యేవ సంభవా దితి భావః. కించ యః పరః చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చాత్పరం విలక్షణం విరుక్తానిరుక్తనిలయనానిలయనవిజ్ఞానా విజ్ఞాన సత్యానృత శబ్దైః ప్రకృతిపురుషౌ నిర్దిశ్య తదంతరాత్మతయా తదనుప్రవేష్టృతయా శ్రూయమాణం, యత్తు జీవాతిరిక్త స్త్వమేవ అన చైతేష్వన్నమయాదిషు చతుర్షు సంహృతేష్వప్య వశేషమవస్థిత మానన్దమయరూపం. ఋతం నిర్ణీతాం తత్ర ఏవ. ఏవ ముక్తధర్మసమానాధికరణతయా శ్రూయమాణమీక్షితృత్వాత్మకానుగ్రహీతృత్వం జీవాసంభావితం త్వయ్యేవోపపన్న మితి సముదాయార్థాభిప్రాయః. శారీరాత్మత్వం చ సర్వశరీరకే త్వయ్యేవోపపన్న మితి చ భావః. అత్ర కేచిత్ అన్నమయాదిషూపదిశ్యమానేషు య శ్చరమో బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి పుచ్ఛత్వేనోక్తః స త్వం. మితి సంబన్ధ మాహుః. తథాపి "తస్యేదం బ్రహ్మ పుచ్ఛం స్యాత్ప్రతిష్ఠా హేతు" రిత్యుక్తః. వ్యతిరేకశ్రుతేర్బ్రహ్మవిషయత్వప్రతీతితః. శ్లోకస్య వక్ష్యమాణస్య బ్రహ్మప్రాధాన్యనిశ్చయాత్

స్వదసతః పరం త్వ మథ యదేష్వవ నేష మృతం. ౧౭

ప్రియమోదాదిరూపేణ విదితస్య జన్మైస్సమైః ఇహానన్దమయస్యాస్య శఙ్కాయా శ్చాత్ర సఙ్గతేః. సదసద్భావయో ర్జ్ఞానాజ్ఞానయోశ్చ నిరంశినః. అంశిత్వాసఙ్గతేర్నిర్వికారస్య మయటాఽత్ర వై. వికారిత్వా బోధనాచ్చ మయటో హ్యత్ర సఙ్గతేః. తస్యైవైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి చ తదన్తరమ్ ఆత్మాన్తరం కీర్త్యమాన మానన్దమయవస్తునః. బ్రహ్మత్వం నావగమయే దిత్యతః పునరస్య హి. పరే చాస్మి న్నిత్యశుద్ధే శోధ్యత్వాఽనుప పత్తితః. నానన్దమయశబ్దేన వాచ్యం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమ్. పుచ్ఛ స్యైవ యదుత్తర రూపితం తు తదిష్యత ఇతి (తత్తుచ్ఛమ్) "శృత్వేష ప్రకరణే హ్యత్ర పూర్వమన్నమయాదిషు స్వస్మాదనతిరిక్తస్యావయవస్యైవ స్వనిరూపణాత్. శిరః పక్షాదిరూపేణ పురుషత్వస్య నిశ్చితమ్. ప్రియమోదాదుభి స్స్వస్మాదభిన్నైరేవ రూపితః. న భిద్యతే బ్రహ్మణోఽత్ర హ్యనిష్టవదతి శబ్దితః, తత్ర తన్నిరూపితస్య పనస్యో బోధకస్య వై. తస్యైవైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యాత్మపదస్య హి. వ్యాఖ్యానన్దమయే పర్యవసన్నా కీర్తనాత్పునః. అన్యస్య బ్రహ్మపర్యాయస్యానన్దమయశ స్తతః. అన్నాదిమయపర్యాయే మూర్తానాం శ్లోకరూపిణామ్. వాక్యానాం పక్షపుచ్ఛాదిమదర్థపరతః పునః. పుచ్ఛమాత్రపరస్యాస్య శ్లోకస్యాప్యసఙ్గతేః. అనన్తరే సోఽకామయతేతి వాక్యశ్రుతేన సః. ఇతిశబ్దేన పుంవస్తుబోధకేన తథా పునః. ప్రధానప్రకృతార్థస్య పరామర్శస్య... అనన్తరస్యానందమయస్యాత్ర బోధసఙ్గతేః. బ్రహ్మణో వ్యవధానేన తదుపస్థాపనక్షితేః. బ్రహ్మణః స్వ శబ్దస్య హ్యానన్దో బ్రహ్మ ఇత్యతః శ్రుతేస్సంప్రతిపన్నత్వా దానన్దస్థాపనే క్షమాత్, ఆనన్దమయ మాత్మానముప సఙ్క్రామతి వాక్యతః. ఆనన్దానన్దమయయోరైకార్థస్య ప్రతీతితః. ఆనన్దమయశబ్దేన పరబ్రహ్మ ప్రబోధనాత్. ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానా దితి పర్యాయతుల్యతః. ఆనన్దమయతుల్యార్థాచ్ఛబ్దాదానన్దతః పరమ్. ప్రతీతార్థ శ్రుతేః పశ్చాదుపపత్తేరభావతః, న పుచ్ఛ మేవ బ్రహ్మేతి కింతు పుచ్ఛపదిష్యతే. స్వాభిన్నపక్షపుచ్ఛాది పరప్రకరణస్య వై. అనుగుణ్యేన షష్ఠ్యా చ నిర్దేశస్య తథా పునః. అంశాంశిత్వనోపపత్తే ర్వ్యతిరేకస్య నిశ్చయాత్. ఆత్మా బ్రహ్మానన్దమయశబ్దైరేకార్థబోధనాత్ శేషా మన్యథ మనాపి శ్లోకస్య హ్యుపపత్తితః.

ఆనన్దస్యాపరిచ్ఛిత్తేః పుచ్ఛబ్రహ్మపదస్య హి. ఆనన్దమయవాచ్యస్య ప్రసిద్ధేరప్యభావతః సదసద్భావయో ర్జ్ఞానాజ్ఞానయోశ్చ తథా పునః. శఙ్కాయా స్వంశవాదస్య రూపణస్యోపపత్తితః. అంశాంశిభ్యాం తథానన్దమయశబ్దగతస్య వై. మయటస్స్వార్థికత్వేన ప్రాచురార్థేపి వా పునః. ఉపపత్తేర్వికారార్థకత్వాభావాచ్చ బ్రహ్మణః. నిర్వికారత్వనిత్యాహాదవస్యాత్మత్వవాదినః. తస్యైవైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యావిరోధతః. తద్వస్త్వనుగుణత్వేన శోధనస్య విధేః పునః. ప్రత్యగర్థస్య శోధ్యత్వం సంస్మృతే ర్నిహ్నుతే స్తథా. ఆనన్దమయశబ్దేన వాచ్యస్య బ్రహ్మణ స్తథా. శోధ్యత్వస్య ప్రవృత్త్యా చ సాధ్యస్య హ్యుపపత్తితః. శారీరస్యశాన్తిరూపస్య న పుచ్ఛం బ్రహ్మ వై మతమ్. అన్యథాఽఽనన్దమయత స్స ఏవ బ్రహ్మతు స్థితమ్, ఇతి పుచ్ఛబ్రహ్మవాదిదూషణోద్ధార ఇష్యతే. ౧౭

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

ఉదర ముపాసతే య ఋషివర్త్మసు కూర్పదృశః
పరిసరపద్ధతిం హృదయమారుణయో దహరం.
తత ఉదగాదనన్త తవ ధామశిరః పరమం
పునరిహ యత్సమేత్య నపతన్తి కృతాన్తముఖే. ౧౮

స్వకృతవిచిత్రయోనిషు విశన్నివ హేతుతయా
తరతమతశ్చ కాస్స్యనలవత్స్వకృతానుకృతిః,

అస్తు కారణత్వే ఉపాస్యత్వం. కే కే కుత్ర కుత్ర కథం కథముపాసతే, కీదృశం చ ఫలం మిత్యపేక్షాయాం ఉపాసనభేదానభిధాయ సర్వేషామప్యుపాసకానాం మోక్షైకఫలత్వ మాహుః ఉదర మితి. వర్త్మసు వేదాన్తవిహితేషూపాసనామార్గేషు యే. కూర్పదృశస్సూక్ష్మమతయః తత్ర కేచి దారుణయః అరుణవంశ్యాః హృదయం హృద్గతం దహరం దహరశబ్దవాచ్యం హృదయపుణ్డరీకాన్తర్గతా కాశరూపం త్వాం ముపాసతే. కేచిత్తు వైశ్వానరవిద్యానిష్ఠాః ఉదరం ఉదరస్థజాఠరాగ్నిశరీరకం త్వాం ముపాసతే, కేచిత్తు పరిసరపద్ధతిం పరితస్సరతి వ్యాప్నోతీతి పరిసరా. సుషుమ్నాఖ్యానాడీ సైవ పద్ధతిర్మార్గ స్తాం సుషుమ్నామార్గస్థం త్వాం ముపాసత ఇత్యర్థః. సుషుమ్నాయాః హృదయాదారభ్య శిరః పర్యన్తవ్యాప్తేః తదభిప్రాయేణ పరిసరపద్ధతి మిత్యుక్తం. తదేవ స్పష్టయితుం పరిసరవర్త్మ విశంషన్తి తతః హృదయాదారభ్యేత్యర్థః. హే అనన్త య. త్వ. పరమం. ధామ. ఉపాసనస్థానం శిరో బ్రహ్మరన్ధ్రం తత్పర్యన్తం య దుదగాదూర్ధ్వమాక్రామత్ "శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైకే" తి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిసంహితః. తవ ధామశిరః పర మిత్యనేన శిరోఽపి త్వ దుపాసనస్థాన మిత్యుక్తం భవతి "ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథః తయోర్ధ్వమాయన్న మృతత్వమేతి. ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే" ఇత్యాది శ్రుత్యర్థమభిప్రేత్య విశింషన్తి యత్. మధ్యనాడీవర్త్మ శిరో వా సర్వేఽప్యుపాసకాః సమేత్య ప్రాప్య పున రిహ ప్రకృతిమణ్డలే కృతాన్త ముఖే మృత్యుముఖే సంసారే, న పతన్తి. య దితి పర్త్మాభిప్రాయకో నపుంసకనిర్దేశః. ౧౮

ఏవ ముపాసనస్థానప్రసఙ్గాత్పరమాత్మనోఽశుచిదేహసంబన్ధ ఉక్తః. అథ కార్యాన్తః ప్రవిష్టస్యాపి తస్య నిర్దోషతయా పరమప్రాప్యత్వమాహుః (స్వకృతేతి.) హేతుతయా సర్వోత్పాద నత్వేన స్వేన త్వయా కృతాః నిర్మితాః. విచిత్రాః. యోనయో దేహాః యేషాం తేషు. దేవమనుష్యాది విచిత్రభవత్కృతశరీరకేషు జీవేష్విత్యర్థః. విశన్ అన్తరాత్మతయా ప్రవిశన్. యద్వా. దేవాది

అథవితథా స్వమూష్వవితథం తవ ధామసమం విరజ
ధియోఽన్వయం త్వభివిపన్యవ ఏకరసమ్. ౨౦

స్వకృతపురే ష్వమీష్వబహిరన్తరసంవరణం
తవ పురుషం వదన్త్యఖిలశక్తిధృతోంఽశకృతమ్,

శరీరేష్వేవోపాసకానుగ్రహణోపాసనార్థం విశన్తి తిష్ఠన్. ఇవశబ్దోఽనతిరిక్తార్థకః. విశన్నే వేత్యర్థః. తరతమతః జ్ఞానాల్పత్వమహత్త్వాదిభావేన స్వకృతాః యోనీః రమకరోతీతి తథా. హృదయాకాశాద్య పరిమాణోత్పత్తివినాశాద్యనుకారీ నాస్తీత్యర్థః. అనలవత్. యథా. అగ్నిః. స్వతస్తారతమ్య హీనోఽపి స్వాశ్రయకాష్ఠాద్యనుసారేణ తథా ప్రకాశతే తద్వత్ అథ యద్యప్యేవమథాపి కిమర్థః. అమూషు. యోనిషు. వితథాసు అనిత్యాస్వసారాసు, పరిచ్ఛిన్నాస్వితర్థః. అవితథ మనుపచరితం సత్యం తత్ స్వయమేకరూపం. కార్యాపత్తిప్రవేశకృతతారతమ్యరహితం. ఏకరసం ఏకాసన విచ్ఛిన్నానన్దం తవ ధామ స్వరూపం విరజధియో నిర్మలమనసః. అనుయన్త్యుపాసతే. అభియన్తి ప్రాప్నువన్తి చేత్యర్థః. అన్వయన్త్యభివిపన్యవ ఇతి పాఠాన్తరం. తదా అభివిపన్యవః వివిధత్వద్గుణవాదాత్మకస్తుతియుక్తాః అన్వయన్తి అన్వితా గచ్ఛన్తి. ప్రాప్నువన్తీతి యావత్. అత్ర సర్వజ్ఞః సర్వదృక్సర్వేశ్జ్ఞానశక్తిబలర్ద్ధిమాన్. అనూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనోఽనాదిమాన్ వశీ. క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః. నిరవద్యః పరః ప్రాప్తిరధిష్ఠానోఽక్షరః క్రమః" ఇత్యాది స్మృత్యర్థోఽనుసన్ధేయః. ౨౦

"ఏవం విజానన్తి యే పరమం బ్రహ్మ తద్ధామానుభవం ఉపర ముపాసతే అవితథం తవ ధామ సమం ఏకరస" మిత్యుక్తరాదిస్థానవిశేషాధిష్ఠానకవిద్యాత్మస్వరూపోపాసకానాం తత్ప్రాప్తి రుక్తా. అథ దివ్యవిగ్రహోపాసకానా మపి తత్ప్రాప్తిస్యాప త్తిరూపం ఫలమిత్యభిప్రేత్య తదుపాసకా శ్చ కేచిత్సంతీత్యాహుః (స్వకృతపురేష్వితి.) అమూషు దేవమనుష్యాదిషు స్వేన త్వయా కృతేషు. పురేషు త్వన్నివాసభూతేషు దేహేషు సత్స్వపీతి శేషః. అఖిలశక్తిధృతః అఖిలా, శక్తయః యేషాం తథా తస్య తవాంశకృతం అంశేన సఙ్కల్పాత్మకజ్ఞానేన, కృతం కల్పితం ఉపాత్తమబహిరన్తః అన్తర్బహిర్దేశరహితం. అన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్తిమత్ మిత్యర్థః. అనేన విగ్రహస్యాపి పురాన్తర వస్థానప్రయుక్తపరిచ్ఛిన్నత్వశఙ్కావ్యావృత్తిః. అసంవరణం సంకోచహేతురహితం పురుషం పురుషాకారం విగ్రహం, వదన్తి వేదాన్తా ఇతి శేషః. "అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి. అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్ట" ఇత్యాద్యాః వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః. ఇత్థంభూతం తవ పురుషం తథా స్వగతం

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

ఇతి నృగతిం వివిచ్య కవయో నిగమావపనం భవత
ఉపాసతేఽఙ్ఘ్రిమభవం భువి నిశ్శ్వసితాః (విశ్వసితాః) ౨౧

దురధిగమాత్మతత్త్వనిగమాయ తవాత్తతనోశ్చరితమహామృతాబ్ధిపరివర్తపరిశ్రమణాః
న పరిలషన్తి కేచిదపవర్గమపీశ్వర తే చరణసరోజహంసకులసఙ్గవిసృష్టగృహాః ౨౨

త్వదనుపథం కులాయమిద మాత్మసుహృత్ప్రియవ
చ్చరతి తథోన్ముఖే త్వయి హితే ప్రియ ఆత్మని చ.

నరజన్మ త్వదారాధనోపయుక్తమిదం నృజన్మేతి చ విచిన్త్య విచారపూర్వకం నిశ్చిత్య భువి భూమౌ కేచిత్ కవయో వివేకినః నిశ్శ్వసితాః ప్రాణాయామపరాః, జితప్రాణేన్ద్రియా ఇత్యర్థః. తవాఙ్ఘ్రిముపాసతే. కథంభూతం, నిగమావపనం నిగమానాం వేదానా మావపనం క్షేత్రం ప్రతిపాదనవిషయమితి యావత్. యద్వా, నిగమస్య జ్ఞానస్యావపనం అపిమన్తా దుప్యతేఽనేనేత్యావపనం ఉత్పాదకం. "తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్. దదామి బుద్ధియోగం" మితి భగవదుక్తేః. అభవం న భవ స్సంసారో యస్మాత్సేవ్యమానాత్ తం భువి విశ్వసితా ఇతి పాఠాన్తరం. సదా మోక్ష్యిష్యతీతి దృఢవిశ్వాసయుక్తాః ఉపాసత ఇత్యర్థః. ౨౧

కేచిదుభయవిధమప్యుపాసనం విహాయ కేవలం త్వద్గుణామృతపానసుఖితా మోక్షమపి నేచ్ఛన్తీత్యాహుః (దురధిగమేతి.) దురధిగమః దుఃఖేనాప్యధిగన్తు మశక్యం య దాత్మన స్తన తత్త్వం యాథాత్మ్యం తస్య నిగమాయ ప్రకాశనాయాత్తా ఉపాత్తా తనుః రామకృష్ణాదిరూపా యేన తస్య తవ చరితమేవ మహా నమృతాబ్ధి స్తస్మిన్ పరివర్తేన అవగాహనేన పరిశ్రమణాః పరిశ్రమవర్జనే, పరివిధూతాః, శ్రమాః ఆధ్యాత్మికాదితాపాః. యేషాం తే హే ఈశ్వర తే తవ చరణసరోజసంబన్ధినో హంసా భాగవతా స్తత్కులసఙ్గేన విసృష్టాస్త్యక్తాః గృహాః గేహదేహాద్యనురాగా యైస్తే అపవర్గం మోక్షసుఖమపి న పరిలషన్తి న కాఙ్క్షన్తి. ౨౨

నృగతిం విచిన్త్యేత్యనేన దేహస్య భగవత్సేవోపయుక్తత్వ మభిప్రేతం తదేవ స్పష్టయన్త్యన్యథైవ సతి తస్య సాఫల్య మన్యథా తు న సాఫల్యం ప్రత్యుతానర్థహేతుత్వం చేత్యాహుః (త్వదనుపథమితి) కులాయం నీడతుల్య మిదం నృశరీరం త్వదనుపథం త్వదనువర్తి, త్వదారాధన ప్రవణం చే దిత్యర్థః, తర్హ్యాత్మాదివ చ్చరతి ఆత్మాదిభి స్తుల్యం స్యాదిత్యర్థః. తథాప్యసద ప్యుపాసనయా

న బత రమన్త్యహో అసదుపాసనయాఽఽత్మహనో
యదనుశయా భ్రమన్త్యురుభయే కుశరీరభృతః. ౨౩

నిభృతమరున్మనోఽక్షదృఢయోగయుజో హృదయన్మునయ
ఉపాసతే తదరయోఽపి యయుస్స్మరణాత్,
స్త్రియ ఉరగేన్ద్రభోగభుజదణ్డవిషక్తధియో
వయమపి తే సమాస్సమదృశోఽఙ్ఘ్రిసరోజసుధాః. ౨౪

శబ్దాదివిషయసేవయా హేతుభూతయా ఆత్మహనః ఆత్మఘాతినః విషయసేవాయాః అన్తతః స్థావరత్వాపాదకతయా ఆత్మనోఽసత్ప్రాయతాపాదకత్వాత్తత్సేవాపరా ఆత్మఘాతిన ఏవేతి భావః. త్వయ్యహో నరమన్తే అహో నిరతిశయగుణవదిదం శరీరం ప్రాప్యాపి త్వాం న భజన్త ఇతి ఖేదః. కథంభూతే? యథోత్సుకే యథావస్థితో త్సుకాలానన్దే అత ఏవ ప్రియే అత ఏవ చ హితే. ఉన్ముఖ ఇతి పాఠే రుచిదానుకూల్యేనాభిముఖీభవితుముద్యుక్త ఇత్యర్థః. కుతస్తాన్ప్రతి ఖిద్యత్యే ఇత్యత ఆహ: యదనుశయాః యస్మాదనుశయాః ప్రతిజన్మ భుక్తావశేషోత్తరోత్తరదేహనిమిత్తకర్మయుక్తాః ఉరుభయే భయం యస్మిన్ తస్మిన్సంసారే భ్రమన్తి అత స్తే కుశరీరభృతః కుత్సితదేహభాజః కేవలం శోచ్యా ఏవేతి భావః. భుక్తావశిష్టం కర్మానుశయస్స ఏషామస్తీత్యర్శ ఆద్యచ్. ౨౩

ఆస్తాం త్వయి నరమన్త ఇతి, అహో బత త్వయి ద్వేషాదికమపి న కుర్యుర్యత స్త్వయి విలక్షణవిషయే తస్యాపి త్వత్ప్రాప్తిసాధనత్వాదితి సదృష్టాన్తం సోదాహరణం సోపపాదనం చాహుః (నిభృతేతి) మరుతః ప్రాణాః మనశ్చాక్షాణీన్ద్రియాణి చ నిభృతాని సంయమితాని యైస్తే నిభృతమరున్మనోఽక్షాః యైస్తే దృఢం అవిచాల్యం యోగముపాసనాత్మకం యుఞ్జత ఇతి తథా తే మునయః హృది యత్త్వత్స్వరూపముపాసతే తదేవారయః శత్రవోఽపి స్మరణాదప్రీతిపూర్వకస్మరణాద్యయుః ప్రాపుః. తథా స్త్రియః గోప్యోఽపి ఉరగేన్ద్రస్యాహీన్ద్రస్య దేహసదృశయోర్భుజదణ్డయోర్విశేషేణ సక్తా ధీర్యాసాం తాః తదేవ యయు రిత్యన్వయః. విషయస్య విలక్షణత్వాదితి భావః. కిం బహునా? వయం వేదాభిమానినో దేవా అపి అఙ్ఘ్రిసరోజమేవ సుధా తద్వద్భోగ్యం యేషాం తే త్వచ్చరణసరోజప్రకాశకా వయమపీత్యర్థః యద్వా అఙ్ఘ్రిసరోజం సుష్ఠు దయన్తి పిబన్తి అనుభవన్తీతి యావత్ "ధేట్పానే" ఇతి ధాతో రూపమిదం. త్వయి ప్రమాణతయా త్వదన్తరఙ్గభూతాస్త్వత్స్వరూపాదిప్రకాశకా వయమపీత్యర్థః. తవ సమాస్తుల్యాః మునిప్రభృతయ ఇవ త్వామేవ విషయభూతం తాత్పర్యతోఽర్థతశ్చ ప్రాప్నుమ ఇత్యర్థః. అత్ర హేతుత్వేన విశింషన్తి (సమదృశ ఇతి.) సమా దృగ్యేషాం నాదృతనిమ్నోన్నతభావస్య వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాదిపరిహారాయ వ్యాజమాత్రాపలమ్బేన స్వప్రాప్త్యనుజిఘృక్షోస్తవ సర్వేఽపి తుల్యాస్స్యు ఇతి భావః. ౨౪

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

క ఇహను వేద బతావరజన్మలయో౽గ్రసరం
యత ఉదగాదృషిర్య మనుదేవగణా ఉభయే,
తర్హి నసన్నచాస దుభయం న చ కాలజవః
కి మపి న తత్ర శాస్త్రమపకృష్య శయీత యదా. ౨౪

అజ్ఘ్రిసరోజసుధా ఇత్యనేన భగవత్స్వరూపస్వభావాదిప్రకాశకం వేదాఖ్యం శాస్త్రమేవేత్యభిప్రేతం, అతస్తేన వినా భగవతో దురవగమత్వం సహేతుకమాహుః (క ఇహేతి.) అవరజన్మలయః అర్వాచీనోత్పత్తినాశవాన్. ఇహలోకే కోను పుమాన్ అగ్రసరం సృష్టేః పూర్వభావినం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వేన కారణతయాఽవస్థితం త్వాం వేదశాస్త్రేణ వినా న కోఽపి వేదేత్యర్థః. బతేతి విస్మయే- "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇత్యుక్తరీత్యా వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వభావం తం వేత్తుముద్యుక్తోఽవిస్మయతే సర్వేషా మవరజన్మలయత్వ్తే ముపపాదయన్తి. యతస్త్వత్తః ఋషిర్బ్రహ్మా ఉదగాదుద్బభూవ. యమను పశ్చా చ్చతుర్ముఖోత్పత్త్యనన్తర మిత్యర్థః. ఉభయే నివృత్తినిష్ఠా స్సనకాదయః ప్రవృత్తినిష్ఠాః మరీచ్యాదయశ్చ దేవా ఉదగుః. మనుజాస్తేభ్యోఽర్వాచీనా ఇతి కిము వక్తవ్య మితి భావః. అగ్రసరత్వ ముపపాదయన్తి (తర్హీతి.) యదా భవాన్ శాస్త్ర మపకృష్య స్వహృదయే విధాయ శయీత శయితవాన్ తర్హి తదా సృష్టేః పూర్వకాలే సత్కార్యావస్థం చిద్వస్తు అసత్కార్యావస్థమచిద్వస్తు ఉభయం మిశ్రరూపం కార్యం చ కాలజవః కాలప్రవృత్తిః సర్గాదివిషయా నాసీత్. కిం బహునా? తత్ర తదా న కిమప్యాసీదిత్యర్థః. అత్ర నాసదాసీన్నోసదాసీత్."ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీ న్న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావా పృథివీ" ఇత్యాది శ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః. అవరజన్మలయోఽగ్రసరమితి చ హేతుగర్భం. యద్యప్యవరజన్మా పుత్రాది రగ్రసరం పిత్రాదికం అనుమిత్థంభూత ఇతి జానాత్యేవ తథాప్యత్ర భగవతో వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్య స్వరూపస్వభావత్వే. అవరజన్మలయానాం తన్మాయామోహితత్వేన తదనుగ్రాహ్యజ్ఞానత్వేన చ తద్వేదనాక్షమత్వే చ తాత్పర్యం. తర్హి నసన్న చాసదితి సృష్టేః పూర్వం సచ్ఛబ్దవాచ్యకార్యావస్థచిదచిన్ని షేధేన నామరూపవిభాగానర్హ కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽగ్రసరత్వోక్త్యా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మాత్మకస్య సత ఏవ బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్విశిష్టతారూపకార్యావస్థాయోగిత్వాభిధానాత్సత్కార్యవాదః ఫలితః. ౨౪

జనిమసతస్సతో మృతి ముతాత్మని యే చ భిదాం
విపణ మృతం స్మరన్త్యుపదిశన్తి ఆరుపితైః,

అథ తద్విరుద్ధ మసత్కార్యవాదం విరుద్ధవాదప్రసఙ్గాన్మతాన్తరాణి చానూద్య దూషయంతి (జనిమితి.) అసతో ద్రవ్యస్య జనిముత్పత్తిం సత్తాయోగమితి యావత్. సతశ్చ ద్రవ్యస్య పశ్చాన్మృతిం నాశం చ యే తార్కికాః స్మరన్తీత్యసత్కార్యవాదోఽనూదితః ఉతేతి పక్షాన్తరే, ఆత్మని భిదాం స్థూలత్వకృశత్వమనుష్యత్వమృగత్వాదిరూపాం భిదాం, యే కేచిత్ స్మరన్తీతి చార్వాకమతానువాదః. తేహి దేహమాత్మానం మన్యన్తే విపణం దేవమనుష్యయో రన్యోన్యోపకారరూపజనితం వాణిజ్యఫలతుల్యం స్వర్గాదిఫలం ఋతం సత్యం యే మీమాంసకాః స్మరన్తీతి కర్మఫలనిత్యత్వవాదానువాదః న కేవలం స్మరన్తి కింతు తే తార్కికాదయః ఆరుపితై రారోపితై ర్యుక్త్యాభాసై రుపదిశన్తి చ, తమారుపితై రితి పాఠే తం స్వమతసిద్ధం యుక్త్యాభాసై రుపదిశన్తి చేత్యర్థః. తథా, పుమాన్ త్రిగుణమయః సత్త్వాదిగుణత్రయప్రచురో జీవ ఏవ న తు తదతిరిక్త ఈశ్వరాఖ్య ఇతి నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యమతానువాదః. తత్ర సాధారణం దూషణమాహుః. (ఇతీత్యాదినా) ఇతి భిదా ఇత్థంభూతో, మతభేద ఇత్యర్థః. యదబోధ కృతః యస్య తవాబోధకృతః యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయుక్తా చిదచిద్విశిష్టత్వద్రూపస్య సత ఏవ ద్రవ్యస్య జగదాత్మకస్థూలావస్థారూప కార్యతాయోగిత్వం పూర్వపూర్వసంస్థానత్యాగాత్మికాం మృతిమాపత్తివిధాతృకః కర్మఫలస్య తారతమ్యం మత ఏవ అనిత్యత్వం బ్రహ్మజ్ఞానఫలస్య నిత్యత్వం జీవానంతాదిసార్వజ్ఞ్య... సంకల్పాద్యకరణాధిపత్యస్వభావం పరమాత్మానం దేవమనుష్యాదిదేహవిలక్షణం ప్రత్యగాత్మానం చా జానతా మిత్థం మతభేదః ప్రవృత్త ఇత్యర్థః నను బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభేదాత్ కార్యకారణయోర్భేదః, తత ఏవాసదేవ కార్యమపూర్వముత్పద్యత ఇతి యుక్తం, కించ కారణమేవ చేత్కార్యం కారకవ్యాపార వైయర్థ్యం, సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన కార్యస్య నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ న స్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వమనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే, అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చేత్యత, తదసత్ అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షాయామనవస్థానాత్ అనపేక్షత్వే కార్యస్య నిత్యోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్ తదుత్పత్త్యభ్యుపగమేఽసత్కార్యవాదప్రసంగాత్. అతోఽసతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వం మతశ్చ. సత్కార్యవాదాసిద్ధిః నన్వసత్కార్యవాదినోఽపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం, తత్రాన్యత్వా విశేషాత్తన్తుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యేత నైవం, యత్కార్యోత్పాదనశక్తిం యత్కారణం తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః. అత్రోచ్యతే. సత ఏవ మృద్ద్రవ్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాన్తరాద్యుపపత్తే ర్న్యాయాస్మాద్రేణ

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

త్రిగుణమయః పుమానితి భిదా యదబోధకృతా
త్వయి న తతః పరత్ర స భవేదవబోధరసే. ౨౬

స దివమనస్త్వవృత్త్వయి విభాత్యసదా మనుజా
త్సదభిమృశన్త్యశేషమిద మాత్మతయాఽఽత్మవిదః.

సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః. తత్తదవస్థస్య తస్యైవ ద్రవస్య తే తే శబ్దాస్తాని తాని చ కార్యాణీతి ద్రవస్య తత్తదవస్థతాయాః కారకవ్యాపారాయత్తత్వేన తస్యార్థవత్త్వోపపత్తిః అభివ్యక్త్యనుబన్ధీని చోద్యాని తస్యానభ్యుపగమా దేవ పరిహృతాని. ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేఽపి సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే. సత ఏవోత్పత్తేః. నను విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే పూర్వమేవ సత్ తదుత్పద్యతే చేతీతి చేన్ న ద్రవ్య స్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగో హి పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః స్వావస్థితస్య తూత్పత్తిః అత స్సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య సత్త్వాత్సత్కార్యవాదో న విరుధ్యతే. సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్తావసత్కార్యవాద ప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. అసత్కార్యవాదినోఽప్యుత్పత్తే రనుత్పత్తిపక్షే సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః ఉత్పత్తిపక్షే చ అనవస్థా అస్మాకం త్వవస్థానా ముత్పత్తిస్థానీయానాం పృథక్ప్రతిపత్తికార్య యోగానర్హత్వాదవస్థావత ఏవో త్పత్త్యాదికం సర్వం నిరవద్యమితి. ఏవం మయాయం దేహోశ్వరసిమే దుఃఖం సాదేమేవేపనేత్యపరోక్షమేవ దేహాత్మనో ర్వ్యతిరేకప్రతీతేః. "నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా" మిత్యాదిశాస్త్రాచ్చ తదపగతేః "పుమా న్న దేవో న నరః" ఇత్యాదినా దేవత్వాదిప్రతిషేధాచ్చాత్మనాం భిదా వాదోఽజ్ఞానమూలః "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే, ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే నాస్త్యకృతః కృతేనే" త్యాదిశ్రుతేః "దాక్షాయణయజ్ఞేన సువర్గకామో యజేతే" త్యాదిశ్రుతి విధానాచ్చ కర్మఫలానిత్యత్వాగతే స్తన్నిత్యత్వవాదోఽప్యజ్ఞానమూలః 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ సత్యకామస్సత్యసంకల్పః. పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే. స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ. కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిప' ఇత్యాదీని బహూని ప్రమాణా నీశ్వరేవగన్తవ్యాని. ఇత్థ మేషాం వాదానా మజ్ఞానమూలత్వ ముక్తమ్. అథ భగవజ్జ్ఞానవతాం వాదృశభ్రమాభావమాహుః (త్వయీతి.) తతః పూర్వ ముక్తాదసదసద్బుద్ధివాచ్య ప్రకృతిపురుషాభ్యాం పరత్ర పరస్మి న్విలక్షణ ఇతి యావత్. అవబోధరసే జ్ఞానస్వరూపే. త్వయి యథావద్విజ్ఞాతే సతీతి శేషః. స అబోధః తస్మాత్ వాదభేదశ్చ నాస్తీత్యర్థః. ౨౬

కిం మదోభవవిదాన మిత్యపేక్షాయాం సనో గో ప్వ వేతి. కిం తన్నిష్ప త్తివిధాన నిత్యపేక్షాయాం భగవదుపాసనాత్మకయోగ ఏవేతి. విశుద్ధాన్తఃకరణాస్తు సర్వమిదం జగత్ భగవదాత్మకతయా సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టభగవత్కార్యతయా చ తదనన్యదేవ పశ్యన్తీతి వదన్త్య సత్కారణవాదరూపదూషణ

సహి వికృతిం త్యజన్తి కనకస్య తదాత్మతయా
స్వకృతమనుప్రవిష్టమిదమాత్మతయాఽవసితమ్. ౨౬

తవ పరియేచరన్త్యఖిలసత్వనికేతతయాత
ఉత పదాక్రమన్త్యవిగణయ్య శిరో నిర్ఋతేః.

పరిహారపూర్వకమసత్కారణవాదాసాధారణానుపపత్తిమాహ: (నచివేతి.) ఆమనుజా న్మనుజపర్యన్తాత్ మనుష్యపర్యన్తానాం దేహినా మిత్యర్థః. త్రివృత్ త్రిగుణాత్మకం మన వ్రదివ సత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వం కార్యకర మివ ప్రతీయమాన మపి స్వయ్యం. సద్భాతి కార్యకరం న భవతి చిదచిదాత్మకజగద్విశిష్టం తదాత్మానం త్వాం. న ప్రకాశయతీత్యర్థః. ఆత్మానం త్వాం. విదన్త్యుపాసతే. ఇత్యాత్మవిదః. త్వదుపాసనాత్మకయోగపరిశుద్ధాన్తఃకరణాః. అశేషం కృత్స్నం. మిదం జగత్ ఆత్మతయా. ఆత్మశబ్దః పరమాత్మపరః "అజయాఽఽత్మనా చ చరత" ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్త్యృశన్తి, వచ్ఛబ్దవాచ్యమాత్మచిదచిద్విశిష్టం కారణం బ్రహ్మైవ కార్యజగద్రూపేణావస్థితం తతోఽనన్యదిత్యేవ ముపాస్య పరబ్రహ్మవిశేషణతయా ఉపాస్య కోట్యన్తర్గతత్వ జ్జగదు...యమేవ పశ్యన్తీత్యర్థః. బ్రహ్మాత్మకత్వేన జగతో హేయత్వాభావే దృష్టాన్తమాహ: (సహీతి.) కనకస్య వికృతిం వికారం కటకమకుటాదికం న హి త్యజన్తి. కింతు తదాత్మకతయా ప్ర...కానన్యతయా ఉపాదదత ఏవేతి శేషః. కార్యావస్థాయా మపి కనకావ్యతిరేకా దితి భావః. యది కార్యం కారణాదన్యత్తదా కనకస్య వికృతిం త్యజేయు రిత్యసత్కార్యవాదేఽనుపపత్తిరభిసంహితా. ఏవం జగదుపాదేయ మేవేత్యాహ: (స్వకృత మితి.) స్వరూపపరిణామశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ...ను ప్రవేశోక్తిః. అనేన స్వపక్షే దూషణోద్ధారః స్వశబ్దః పరమాత్మపరః స్వకృతం జగత్తేన పరమాత్మనా. అను ప్రవిష్టం వ్యాప్తమ్ "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ" దితి హి శ్రుతిః. అత ఇదం జగదాత్మతయా అవసితం ఉపాస్య పరమాత్మశబ్దవాచ్యవస్త్వన్తర్గతతయా సుఖరూపం విశ్చిత మిత్యర్థః. "తదాత్మానగ్గ్ స్వయ మకురుత యద్వై తత్సుకృతం రసో వై స" ఇతి హి శ్రుతిః. యద్వా. ఆత్మతయాఽన్తఃప్రవిశ్యధారకతయా. అన్తఃప్రవిశ్య ధారకత్వం హ్యాత్మశబ్దార్థః. తేన అవసితం వ్యాప్తం. అనేనాకాశాదివన్నతూష్ణీం వ్యాప్తిః. కింతు. ధారకతయేత్యుక్తం. అనేనేదం సదభిమృశన్తీత్యుక్తం సామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబన్ధన మితి ఫలితమ్. ౨౬

వన్విదమాత్మవిద స్పదభిమృశంతు తతః కి మత ఆహ: (తవేతి) ఇత్థ మిదం సదభిమృశన్త ఏవ మృత్యుం తరన్తీతి భావః. తథా హి అఖిలసత్వానాం సర్వేషాం జన్తూనాం నికేతతయా ధారకతయా యే తవ పరిచరన్తి అఖిలాన్తరాత్మత్వేన త్వాం సేవన్తే ఉపాసతే ఇల యావత్. త ఉత

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

పరిణయనే పశూనివ గిరాఽవిబుధానపి తాం
స్త్వయి కృతసౌహృదాః ఖలు పునన్తి న యే విముఖాః. ౨౦

త్వమకరణ (త్వమకరణ) స్స్వరాడఖిలకారకశక్తిధర
స్తవ బలిముద్వహన్తి సమదన్త్యజయాఽనిమిషాః,

ఏవ నిర్వృతే ర్మృత్యోశ్శిరో మూర్ధాన మవిగణయ్యాఽదృశ్య పదా పాదేనాక్రామన్తి మృత్యోర్మూర్ధ్ని పదం దధతి, తతో ముచ్యన్త ఇత్యర్థః. తర్హి త్వదనభిమృశతాం కా గతి రిత్యత ఆహ: పరిణయన ఇతి, అవిబుధా నితి చ్ఛేదః, అవిదుషః సార్వాత్మ్యబ్రహ్మోపాసనరహితాన్. గిరా శాస్త్రాదికసమ్యగుపదేశేన. పరిణయనే “అయమిహ” ఇత్యాదిదణ్డకపఠితస్య వ[illegible]. వీగతివ్యాప్తౌ రిత్యస్య ల్యుట్యన్తస్య రూపమ్, అస్య గత్యర్థకస్య జ్ఞానార్థకత్వాత్ బోధనమిత్యర్థః. యద్వా పరిణయనే గమయి పి సన్మార్గం నయసీత్యర్థః. పశూనివ [illegible] పికాసూత్రాదిభి స్సమ్యక్ [illegible]న్తి, పశ్వ చ్చాస్త్రాదిత [illegible] క్రమేణోపాస [illegible] ముచ్యన్త [illegible]. పరిణయన [illegible] పురుషేణ విరతిశయ [illegible] సర్వానుజిఘృక్షు [illegible]. [illegible] శాస్త్రాద్యధికారిణాం కాగతిరిత్యత ఆహ: [illegible]. సౌహృదం యేషాం తే త్వద్భక్తాః స్వసన్నిధా శాస్త్రాదిసంస్కారరహితానపి [illegible] ఖలు. [illegible] ముచ్యన్త ఇతి భావః. యేషాం సత్త్వేనా అపి [illegible] తేషా మధోగతి రేవేతి తాత్పర్యమ్. ౨౦

నను సర్వజగత్కారణ స్త్వన్మదనన్యత్వేనాభిమృశన్త ఏవ మృత్యో [illegible] పాదేనాక్రామన్తీతి సత్యమ్. యది కారణత్వోపాస్యత్వవిశిష్టసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వపరత్వాదిగుణవిశిష్టపుష్కల [illegible] పేక్షాయాం తత్పుష్కల [illegible] మాహ: ([illegible]) అరణ శ్రీరుద సఙ్కల్పమాత్రేణ కరోతీత్యకరణ స్సఙ్కల్పమాత్రపరిక్లుప్తవిశ్వః జగత్సర్గాదౌ సఙ్కల్పాత్మకజ్ఞానాశ్రయ ఇతి యావత్. [illegible] సార్వజ్ఞ్యం ఫలితం త్వమకరణ ఇతి పాఠాన్తరమ్. తదా కరణాద్యుత్తజ్ఞానరహితః “పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః. న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే” ఇతి హి శ్రుతిః. కార్యం శరీరం కరణమిన్ద్రియం చ న విద్యతే. ప్రాకృతశరీరేన్ద్రియతదాయత్తజ్ఞానరహితః నిత్యనిరుపాధికసార్వజ్ఞ్యాశ్రయ [illegible] ఇత్యర్థః సార్వజ్ఞ్యస్య నిరుపాధికత్వస్ఫోరణాయ స్వరాడితి. స్వరాట్ స్వతన్త్రః అనన్యవశ్యః కర్మవశ్యానాం ప్రేరకశ్చ స్వాతన్త్ర్యస్య [illegible] ప్రతియోగికత్వాత్. అఖిలకారకశక్తిధరః నిమిత్తో [illegible] న కారణసంప్రదానాపాదానాధికరణాద్యాత్మకానికారకాణి తచ్ఛక్తిశ్చ. ధరతీతి [illegible] సకల[illegible]శక్తి

వర్ష భుజోఽఖిలక్షితిపతే రివ విశ్వసృజో
విదధతి యత్ర యే త్వధికృతా భవత శ్చకితాః. ౨౫

స్థిరచరజాతయస్స్యురజయోత్థ నిమిత్తయుజో విరహ
(హర) ఉదీక్షయా యదిపరస్య విముక్తతతః.

విర్వాహక ఇత్యర్థః. అథ పరత్వ[illegible] (శ్వేతాశ్వతరాశ్రుత్యాదినా) అజయా అజాశబ్దాభిధయా ప్రకృత్యా సహితాః ఇతి శేషః. ప్రకృతిపరతన్త్రాః అనిమిషా దేవాః వాయుసూర్యాగ్నీన్ద్రాదయః విశ్వసృజః ప్రజాప[illegible] యే [illegible] వ్యాహారే అధికృతా స్తే సర్వే భవత శ్చకితాః భీతా[illegible]. తవ బలిం [illegible] విదధతి వహన్తి త్వయా [illegible] భోగా నను భవన్తి చ. యథా వర్షభుజో [illegible] అఖిలక్షితిపతే [illegible] బలిం విదధతి. తద్వత్ అత్ర "భీషాఽస్మా ద్వాతః పవతే భీషోఽదేతి సూర్యః. భీషాస్మాదగ్ని శ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ" ఇతి "భయాదస్యాగ్ని స్తపతి భయా త్తపతి సూర్యః, భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" [illegible] కించ జగత్స్రష్టృ[illegible] [illegible] ప్రతి [illegible] సాంఖ్యశబ్దనిర్దిష్ట[illegible] తతో [illegible] కిం [illegible] జగత్కారణత్వ[illegible] [illegible] పఞ్చమ[illegible] పఞ్చమః ౨౫

ఇత్థం కల్యాణ[illegible] కిం [illegible] అపి [illegible] శేష [illegible] సంబన్ధ[illegible] [illegible] స్థిరేతి [illegible] యోత్థనిమిత్తయు[illegible] [illegible] తత్ర [illegible] కృతిమోక్ష [illegible] చే త్ప వ్య [illegible] ఉదీక్ష[illegible] మోక్ష[illegible] [illegible] నన్వసర్జనీ[illegible] కాంక్ష్ట తత్త్వ[illegible] కిం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యా[illegible] [illegible] విముక్తేః. [illegible] ముక్త[illegible] దేవ విశదీకుర్వన్తి (సహేతి) పరమస్య పరః ఉత్కృష్టః కారుణికః మాన [illegible] యస్మా [illegible] వరసుకారుణికస్య తవ కశ్చి దపరః కరుణావిషయః పర స్తదవిషయశ్చ నాస్తి. సర్వాత్మనాం

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

న హి పరమస్య కశ్చిదపరో నపరశ్చ భవేద్వియత,
ఇవాపదస్య తవ శూన్యతులాం దధతః. ౩౦

ఆపరిమితా ధ్రువా స్తనుభృతో యది సర్వగతా
స్తర్హి న శాస్యతేతి నియమో ధ్రువ నేతరథా,

శరీరిభూతత్వాదరిష్టటీ[illegible] నాస్తి [illegible] స్వర్వగతస్య [illegible] సవైషమ్యాదిహే[illegible] ఽపి. తథాఽపి వ్యాప్య[illegible] సర్వాత్మోచ[illegible] భావః. [illegible] వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిరూప హేయాభావ ఏవ అసి [illegible] హేయగుణానస్తిత్వాభిప్రాయేణ సదృష్టాన్తం విశినష్టి (వియత ఇత్యాదినా.) [illegible] ఆకాశస్య [illegible] హేయానాశ్రయిత్వ [illegible] సర్వత్ర వ్యాప్య [illegible] వ్యాప్యగతదోషానాశ్రయత్వం తద్వ. ద్ధేయానాశ్రయ [illegible] అత ఏవ శూన్యతులాం [illegible] దధతః. సర్వవ్యాపినోఽపి వ్యాప్యగతదోష[illegible] విద్యమానత[illegible]. విహార [illegible] దీక్షయేతి [illegible] త్వ[illegible] దాఽయమర్థః - సను యద్యపి [illegible] సృష్టి జగత్సృష్టి[illegible] పత్తిః. స్వరాజో జగద [illegible] పాదానుపపత్తిశ్చ [illegible] [illegible] (స్థిరేతి) [illegible] యదా [illegible] విహారః చికీర్షోదేతి [illegible] పురుష[illegible] నిరీక్షణస్య [illegible] "[illegible]" [illegible] దృష్ట్వా [illegible] దేహాని [illegible] త్రాని [illegible] యథా స్థిరచరజా[illegible] స్థావరజఙ్గమసంస్థాన. వృత్వే ప్రాణినస్సు. [illegible] త్త [illegible] విహార [illegible] వ్యాపారపత్త్వవ్యాపస. [illegible] ఏవ జగత్సర్గరూపవ్యాపారస్య [illegible] వ్యాపారవత్స్వభా[illegible] మిత్రార్థస్య వ్యపసశ్చ ఫలితః. తత్ర [illegible] తు [illegible] సంబోధయన్తి (సము[illegible]) [illegible] యథో[illegible]. జీవానాం [illegible] సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వ[illegible] హేయానర్హత్వా [illegible] సఙ్కల్ప[illegible] [illegible] భావః. [illegible] ఇత్యర్థః అహా. అతః యత [illegible] సర్వత్ర [illegible] పూర్వభూపి [illegible] నాస్తి పరమకారణత్వా దితి భావః. అత ఏవా పరః [illegible] కశ్చిదపి నాస్తి సర్వస్య [illegible] త్వా దితి భావః. [illegible] అపరః అన్యః [illegible] కశ్చిదపి నాస్తి సర్వస్య [illegible]. తర్హి వ్యాప్యగతదోషప్రసక్తి [illegible] సదృష్టాన్తం విశినష్టి వియత ఇత్యాదినా [illegible] ఇత్యర్థః ౩౦

[illegible] చరణా[illegible] స్థూల[illegible] సూక్ష్మశరీరా న్తఃప్రవేశయోగ్యం జీవానాం స్వాభావికస్వరూపత్వం సూచిత. తద్విరుద్ధం [illegible] రూపవిభు[illegible]వాదం దూషయన్తి (అపరిమిత

అజని చ యన్మయం తదవిముచ్య నియన్తృ
భవేత్సమమపి (మను) జానతాం యదమతం మతదుష్టతయా. ౩౦

న ఘటత ఉద్భవః ప్రకృతిపూరుషయో రజయో
రుభయయుజా భవన్త్యసుభృతో జలబుద్బుదవత్.

ఇతి.) హే ధ్రువ. తనుభృతో జీవాః అపరిమితాః అసఙ్ఖ్యేయాః. ధ్రువాః నిత్యాశ్చ తే యది సర్వగతాః తర్హి న శాస్యతా సర్వేషాం తుల్యత్వాత్పరమాత్మనా జీవాన్తరేణ వా శాస్యతాపి యాప్యతా నోపపద్యతే. ఇతీత్థం నియమ్య నియామకత్వానుపపత్తిః ... విషయః నిత్యం ... నోపపద్యతే. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతయశ్చ శ్రూయన్తే "తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వా అన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యః" ఇతి "యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి". ఆగతిరపి "తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే" ఇతి సర్వదా. విభుత్వే తు శాస్యతా నియమాదయ ఉపపద్యన్త ఇత్యర్థః ... శరీరవియోగరూపత్వేనోత్క్రాన్తిః ... స్యాత్ ... ప్రాప్త్యాత్మనః కథంచిదుపపద్యతే గత్యాగతీతు న కథంచి దుపపద్యేతే. ... ఇత్యభిప్రాయేణ నియమశబ్దః ప్రయుక్తః. తథా చ శారీరకం సూత్రం "స్వాత్మనా చోత్తరయోః" ఇతి చ శబ్దోఽవధారణే. తనుభృతాం విభుత్వేన సర్వేషాం సర్వశరీరసంబన్ధావిశేషాత్పరస్పరానుచర పుణ్యపాపానాం సర్వసాధారణత్వేన ... ఫలాదానయోగాచ్చానపం నోపపద్యతే ఇత్యాత్మవిభుత్వ వాదేఽనుపపత్తిరుద్ఘాటితా. అపరిమితా ఇత్యనేన జీవైక్యవాదవ్యాసః. తత్ర బన్ధమోక్షశిష్యాచార్య జ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యవస్థానుపపత్తిర్దూషణ మభిప్రేతం. సర్వాణుత్వపక్షజీవానాం పరమాత్మశాస్యతా కిం కృత్స్నం జగచ్ఛాస్యమిత్యపేక్షాయా మన్తర్యామిత్వేనేత్యాహ (అజనిచేతి.) యన్మయం. మయడత్ర వ్యాపకేన యేన ప్రచురం జగదజని జాతిం సృష్టిం అవిముచ్య అన్తఃప్రవిశ్యైవ నియన్తృ ఇతి సమ్యగితాపితాం. ... మతం ... దుష్టత్వాత్ అమతం అసమ్మతం ప్రామాణికానా మితి శేషః. సమమనుజానతా మితి పాఠాన్తరం. సదా సమశబ్దస్సర్వపర్యాయః. సమం సర్వం తజ్జగదవిముచ్య అన్తఃప్రవిశ్యైవ నియన్తృ. ఇత్యనుజానతాం ప్రామాణికానాం యదమతం మనసిమతం తదనాదరణీయ మిత్యధ్యాహారః. కుతః? తస్య మతస్య దుష్టతయా ప్రమాణవిరుద్ధతయేత్యర్థః. జగదజనీతి ప్రకృతిపురుషాత్మకజగతః ఉత్పత్తిరుక్తా. ౩౦

నను ప్రకృతిపురుషయో ర్నిత్యయో రుత్పత్త్యనుపపత్తిరత ఆహ (న ఘటత ఇతి.) యద్యప్యజత్వాత్ప్రకృతేః పురుషస్య చ నోత్పత్తిస్తథాఽపి. విద్యమానానామేవాప్యానామవయవానాం వాయుప్రేరితానాం పరస్పరసంయోగా జ్జలే బుద్బుదోత్పత్తివత్ ఉభయయుజా ప్రకృతిపురుషయో

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

త్వయి త ఇమే తతో వివిధనామగుణైః పరమే
సరిత ఇవార్ణవే మధు నిలిల్యు రశేషరసాః. ౨౨

నృషు తవ మాయయా భ్రమమమీష్వవగత్య భృశం,
త్వయి సుధియో భవే దధతి భావమనుప్రభవమ్.
కథమనువర్తతాం భవ భయం తవ యద్భ్రుకుటి
స్సృజతి ముహుస్త్రిణేమిరభవచ్ఛ (చ్ఛ) రణేషు భయమ్. ౨౩

స్వాంశయోగేన అనుభృతః ప్రాణినః వివిధై ర్నామభిః రూపైశ్చ. సలక్షితా స్త్వయ్యాధారభూతే భవన్తి దేవమనుష్యాదిశరీరవిశిష్టరూపేణోత్పత్తిర్యుజ్యత ఇత్యర్థః తత స్త ఇమే, అనుభృతః పరమే త్వయి లిల్యుః. ప్రళయదశాయాం నామరూపే విహాయ త్వయ్యవిభక్తతా మాపు రిత్యర్థః. యథా, సరితోఽర్ణవే యథా చ, మధునిమాక్షికే, అశేషాః రసాః మకరన్దా స్తద్వత్. ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగో హి పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః, స్వావస్థావస్థితతూత్పత్తిః. అతః అవస్థానామనిత్యత్వేఽప్యవస్థాశ్రయస్య ద్రవ్యస్య నిత్యత్వాత్తస్య పూర్వోత్తరావస్థాత్యాగోపాదానాత్మకవినాశోత్పత్త్యవిరోధ ఇతి భావః. అత్రార్థవాదిస్థానీయం చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ. ౨౨

తర్హి ఉత్పత్తివినాశాద్యాత్మకసంసారనివృత్త్యనుష్ఠితోపాయః కిం నిదానమిత్యపేక్షాయాం తన్నివృత్తితదుపాయావేవేత్యాహుః (నృష్వితి) అమీషు నృషు భూతేషు ప్రభవః సంసారో, యస్మాత్తం అమీషు. నృషు. తవ మాయయా త్వదీయయా ప్రకృత్యా. భ్రమం దేహాత్మాభిమానస్వతన్త్రాత్మాభిమానాదిరూపం అవమృశ్య అయమేవ సంసృతిహేతురితి నిశ్చిత్య సుధియః. త్వయి, భృశం. భావం భక్తిం. దధతి. అనువర్తతాం త్వాం భజతాం. భవభయం సంసృతిభయం. కథం భవేత్? న భవేదేవేత్యర్థః. కుతః? యద్యస్మాత్ అభవచ్ఛరణేషు న భజతాం, శరణం యేషాం తేష్వేవ తవ భ్రుకుటిః భ్రూభఙ్గరూపః త్రిణేమిః త్రిసో, నేమయః శీతోష్ణవర్షకాలాత్మికాః, యస్య సః. సంవత్సరాత్మకః కాలః, భయం సంసృతిభయం. సృజతి. అభవచ్ఛరణేష్విత్యత్ర చ, న భవతః చరణాః యేషాం తేషు ఉపాయోపేయభావేన భవత శ్చరణ మనాశ్రితేష్విత్యర్థః. ౨౩

విజిత హృషీకవాయుభి రదాన్తమనస్తురగం య
ఇహ యతన్తి యన్తుమతిలోలముపాయ ఖిదః।
వ్యసనశతాన్వితాః సమవహాయ గురోశ్చరణం
వణిజ ఇవావిశన్త్యకృతకర్ణధరా జలధౌ. ౩౩

స్వజనసుతాత్మదారధనధామధరాసురథై-
స్త్వయి సతి కిం నృణాం శ్రయత ఆత్మని సర్వరసే,
ఇతి సదజానతాం మిథునతో రతయే చరతాం
సుఖయతి కో న్విహ స్వవిహతే స్వనిరస్తభగే. ౩౪

ఇత స్త్వత్ప్రపత్తి [illegible] ఇత్యపేక్షాయాం [illegible] వైరాగ్య [illegible] పదే స [illegible] న్తరేభ్య, ఇత్యపేక్ష్యా [illegible] హృషీకాదీన్ద్రియాణాం [illegible] యైస్తైస్తదాస్తం [illegible] యే [illegible] న్తుం గురో [illegible] ప్రతిష్ఠం [illegible] ఇహ వ్యసనాకులాః [illegible] నిసర్గత్ప్రత్తే [illegible] స్త్రీ [illegible] హే అజ అకృతకర్ణధారాః అలబ్ధకర్ణధారాః [illegible] జలధౌ. మజ్జన్తి [illegible].

నను [illegible] దాసం విదధతు తతః కిమిత్యపేక్షాయాం నిరతిశయానన్దలబ్ధి [illegible] వైషయికసుఖాన్తర [illegible] పేక్ష్యం ఇతరేషాం తు సుఖం విషయి [illegible] త్యాహుః (స్వజనేతి.) సర్వరసే సర్వవిధసుఖమయే. ఆత్మని [illegible] హ్యేవాయం [illegible] కోహ్యేవాన్యాత్ [illegible] అనన్ద [illegible] దిత్యుక్తరీత్యా నిరతిశయసుఖస్వరూపే తత్ర హేతు ప్రియతమే త్వయి. వా విద్యమానే [illegible] కన్యచిదుక్తవిధ [illegible] నను [illegible] సుఖమిత్యర్థః. ఆత్మా దేహః, ధామ గృహం. [illegible] అసుః ప్రాణః. [illegible] ఇతీత్థం [illegible] పురుషార్థమాతత్వాత్ [illegible] అత ఏవ [illegible] సుఖార్థం. మిథునతః [illegible] మిథునీభూయ [illegible] స్వవిహతే స్వపత్య [illegible] అత [illegible] స్వనిరస్తభగే. [illegible] జ్ఞానైశ్వర్యా [illegible] ఇహలోకే, కోను [illegible] సుఖయతి. [illegible] కోఽపి [illegible] స్వవిరస్తభగ [illegible] తదా, స్వవిహతిః [illegible] తేన, స్వనిరస్త స్వాభావికజ్ఞానైశ్వర్యస్వస్వరూపే సతీత్యర్థః. ౩౪

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

భువి పురుపుణ్యతీర్థసదనాన్యృషయో విమదా స్త
ఉత భవత్పదామ్బుజహృదోఽఘభిదఙ్ఘ్రిజలాః,
దధతి సకృన్మన స్త్వయి య ఆత్మని నిత్యసుఖేన
పున రుపాసతే పురుషసారహరావసథాన్, ౩౫

సత ఇదముత్థితం సదితి చేన్నతు తర్కహతం
వ్యభిచరతి క్వ చ క్వ చ మృషా న తథోభయయుక్.

నన్విత్థమాత్మానం సర్వం [illegible] యే మా మాశ్రయంతే తే కిం మిథునతో న చరంతీత్యాహుః (భువీతి.) యే త్వయి ని[illegible]త్యసుఖస్వరూపే ఆత్మని చ సకృదపి మనో దధతి తే పునః పురుషాణాం, సారం జ్ఞానవైరాగ్యాదిరూపం హరంతీతి తథా తా నావసథాన్ గృహా[illegible] సేవంతే న గృహేషు మిథునం చరంతీత్యర్థః. అపితు వృత్త్యా పుణ్యాని తీర్థాని గఙ్గాదీని [illegible]నాని క్షేత్రాణి చ [illegible]పాసతే తీర్థాన్యపి తీర్థీకర్తుం [illegible]క్షేత్రాణ్యపి [illegible] కర్తుం [illegible]ముపాసత ఇతి భావః. తత్ర హే[illegible] దృష్ట్వా [illegible]దాత్మ[illegible] ఇత్యర్థః. అత ఏవ [illegible] అపిచ భవతః [illegible]మ్బుజం [illegible] తేషాం [illegible] అత ఏవాఘం [illegible] తే. అనేన భగవద్భక్తానాం పాదస్పర్శోఽపి పావన [illegible]. అత్మ[illegible] [illegible]దచిదాత్మక[illegible] అత ఏవ [illegible] దృష్టమ్. ౩౫

[illegible] కార్య [illegible] (సత ఇతి.) [illegible] తర్కహత [illegible]చేన. [illegible] హి [illegible] [illegible] [illegible] దృష్టాంత. [illegible] [illegible] [illegible] చేత [illegible]ద్యపి [illegible] దృష్టాంత [illegible] మృద్ధి[illegible]దే [illegible] ఘటపటకటాదికార్యం. తథాపి చేత[illegible] [illegible] ఖిలో [illegible] [illegible] దోమ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]యోస్సా[illegible] [illegible]వాత్. పరమార్థస్వప్న

వ్యవహృతయే వికల్ప ఇషితోఽన్ధపరమ్పరయా
భ్రమయతి భారతీ త ఉరువృత్తిభిరుక్థజడాన్. ౩౬

దపరమార్థగజతురగాదీనాం తథా పరమార్థశుక్తిశకలాదపరమార్థరజతస్య చోత్పత్తిదర్శనాత్ న తదుత్పత్తివైయర్థ్యాచ్చ. కార్యం న సదిత్యేతత్ తర్కహతం. అతః కార్యం మిథ్యైవేతి వేదిత్యర్థః. తర్కహేత్వత్ర యుక్తిః, కా పున రత్ర యుక్తి రితి చే దుచ్యతే. మృద్ద్రవ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వం తదతిరిక్తస్య చ వ్యావర్తమానత్వం. రజ్జుసర్పాదిషు వ్యావర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్జ్వాదే స్సత్యతా, వ్యావర్తమానస్య సర్పాభాదలినావస్థాదే రసత్యతా దృష్టా. తథా అనువర్తమాన మధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యం. వ్యావర్తమానాస్తు ఘటశరావాదయః అసత్యభూతాః. తథా నిర్విశేషసన్మాత్రస్వరూపాధిష్ఠానభూత బ్రహ్మణోఽన్యః అహఙ్కారాదిస్థావరాన్తస్సకలః కృత్స్నః ప్రపఞ్చః మిథ్యా కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యం. కిఞ్చ సతః ఆత్మనో ఽనాత్మ యోగాదసతశ్శశవిషాణాదే రుపలబ్ధ్యభావా దుపలబ్ధినివారణయోగాత్ కార్యం సదసద్భ్యామనిర్వచనీయ మితి గమ్యతే. అనిర్వచనీయం శుక్తికారజతాదివన్మృషైవ తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధం. ప్రతీయతే హి ప్రపఞ్చః ప్రత్యక్షేణ. "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా నేహ నానాస్తి కిఞ్చన. మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి. యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్. ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" ఇత్యాదిభి ర్వేదాన్తై ర్బాధ్యతే చేతి. నను తర్కహత మితి పాఠాన్తరం. తదా నను సత ఉత్పన్నమిదమ్ ఇతి చేత్ తర్కహతి మిత్యన్వయః. ఇత్థమనూదితం కార్యమిథ్యాత్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి వ్యభిచరతీత్యాదినా. కార్యం సదిత్యయమర్థః. క్వచ వ్యభిచరతి, క్వచేతి కాకుః, న క్వచిద్వ్యభిచార ఇత్యర్థః కేశపురుషాదిష్వపి అచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావా దితి భావః తథాఽపి స్వప్నార్థే శుక్తికారజతాదౌ మిథ్యాత్వేన వ్యభిచార ఇత్యాహుః క్వచ మృషేతి. క్వచ మృషా నక్వచిదపి కార్యం మృషేత్యర్థః స్వప్నార్థానా మీశ్వరసృష్టత్వాన్న మృషాత్వం శుక్తిరజతసద్భావాదన్యథాఖ్యాతేర్వా న మృషాత్వ మిత్యభిప్రాయః. నత ఉత్పత్తివైయర్థ్యం పరిహరన్తి న తథోభయయుగితి. వ్యభిచరతీత్యనుషఙ్గః. క్వచిదపి మృత్సువర్ణాది ద్రవ్యే ఉభయావస్థానదర్శనాన్న వ్యభిచరతి. కార్యత్వకారణత్వరూపావస్థావదేవ మృత్సువర్ణాదికం దృశ్యతే. అత స్సతో ఽవస్థాన్తరప్రాప్తి స్సఫలేత్యర్థః. వికల్పః ఘటశరావాద్యవస్థాభేదః. స చ వ్యవహృతయే ఘటేన జలమాహరేత్యాది వాక్పూర్వకవ్యవహారార్థం ఇషితః ఇష్టః యద్వా న స్యాచ్చేన్న ప్రతీయేత సచ్చేన్న బాధ్యేత. ప్రతీయతే బాధ్యతే చ, శుక్తికారజతవత్ప్రపఞ్చరూపం కార్యం. అత స్సదసద్భ్యామనిర్వచనీయం కార్యం మృషైవేత్యత ఆహుః న తథోభయయుగితి. తథా తథాభూత మనిర్వచనీయం ఉభయయుక్ సత్త్వవిలక్షణత్వరూపధర్మద్వయయోగిద్రవ్యం న నాస్త్యేవేత్యర్థః. నను శుక్త్యాదిషు

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

రజతాదిప్రతీతేః ప్రతీతికాలేపి తన్నాస్తీతి బాధేన చాన్యస్యాన్యథాభావాయోగాచ్చ సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతం దోషవశాత్ప్రతీయత ఇతి కల్పనీయమితి చేన్న తత్కల్పనాయామప్యన్యస్యాన్యథాభానస్యావర్జనీయత్వాదన్యథాభానాభ్యుపగమాదేవ ఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేరత్యంతాపరిదృష్టాకారణకవస్తుకల్పనాయోగాత్కల్ప్యమానం హీదమనిర్వచనీయం. న తదానీమనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే, అపితు పరమార్థరజతమిత్యేవ అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీతం చేద్భ్రాంతిబాధయోః ప్రవృత్తేరప్యనుపపత్తిః. అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహే ప్రతీతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానామనుపపత్తేస్తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చ. శుక్త్యాదిరేవ రజతాద్యాకారేణ భాసత ఇతి భవతాభ్యుపగన్తవ్యం. కించ అనిర్వచనీయమపూర్వం రజతమత్ర జాతమితి వదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యం, న తావత్తత్ప్రతీతిః, తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభాయోగాన్నిర్విషయా జాతా తదుత్పాద్య తదేవ విషయీకరోతీతి మహతామిదముపపాదనం. అథేన్ద్రియాదిగతో దోషః తస్య పురుషాశ్రయత్వేనార్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్, నాపీన్ద్రియాణి తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్ నాపి దుష్టానీన్ద్రియాణి తేషామపి స్వకార్యభూతే జ్ఞాన ఏవ విశేషకరత్వాత్ అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదానత్వమనవస్థాదిదోషనిరస్తం. కించాపూర్వమనిర్వచనీయమిదం వస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం కథమివ విషయీక్రియతే న ఘటాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం రజతాదిసాదృశ్యాదితి చేత్తర్హి తత్సదృశమిత్యేవ ప్రతీతిశబ్దౌ స్యాతాం. రజతత్వాదిజాతియోగాదితి చేత్సాపి కిం పరమార్థభూతా ఉతాపరమార్థభూతా? న తావత్పరమార్థభూతా, తస్యా అపరమార్థాన్వయాయోగాత్. నాప్యపరమార్థభూతా, పరమార్థాన్వయాయోగాత్, అపరమార్థే పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగాచ్చ యత్పునరుక్తం రజ్జ్వాదివత్సన్మాత్రస్య కారణస్యానువర్తమానత్వాత్పారమార్థ్యం సర్పాదీనామివ ఘటశరావాదికార్యాణాం మిథోవ్యావర్తమానత్వాదపారమార్థ్యం. ఏవం సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోఽనువర్తమానత్వాత్పారమార్థ్యం అహంకారాదివ్యవహారాలమ్బనాః సర్వే పదార్థాః మిథోవ్యావర్తమానత్వాదత ఏవ బాధితత్వాదపరమార్థా ఇతి తత్తుచ్ఛం. ద్వయోః జ్ఞానయోర్విరోధే హి బాధ్యబాధకభావః. బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః అత్ర, ఘటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తి. యస్మిన్దేశే యస్మిన్కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః తస్మిన్దేశే తస్మిన్కాలే తస్యాభావః. ప్రతిపన్నశ్చేద్విరోధాద్బలవతో బాధకత్వం. బాధితస్య చ వ్యావృత్తిః, దేశాన్తరకాలాన్తరసంబన్ధితయాఽనుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావప్రతీతౌ న విరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. అన్యత్ర నివృత్తస్యాన్యత్ర వృత్తిర్వా కథముచ్యతే. రజ్జుసర్పాదిషు తు, తద్దేశకాలసంబన్ధితయైవాభావప్రతీతేర్విరోధే బాధకత్వం, వ్యావృత్తిశ్చేతి దేశకాలాన్తరవ్యావర్తమానత్వం మిథ్యాత్వవ్యాప్తం న దృష్టమితి న వ్యావర్తమానత్వమాత్రం. పారమార్థ్యే హేతుః యత్త్వనువర్తమానత్వాత్పరమార్థ ఇతి, తత్సిద్ధమేవేతి న సాధనమర్హతి. అతో న సన్మాత్రమేవ వస్తు సత ఉత్పత్తివైయర్థ్యం పరిహరన్తి వ్యాపహ్నుతయే వికల్పజనిత ఇతి. అన్య యథోక్త

న యదిద మగ్ర ఆస న భవిష్యదతో నిధనాదను
మిత మన్తరా త్వయి విభాతి మృషైకరసే,

ఏవార్థః. అతస్సతోఽవస్థాన్తరప్రాప్తి స్సఫలేత్యర్థః. నను తర్కాహతత్వాభావేఽపి "నేహ నానే" త్యాదిశ్రుతి రేవ కార్యమిథ్యాత్వం ప్రమాపయతీత్యత ఆహ (భ్రమయతీత్యాదినా.) తే తవ భారతీ వాగ్రూపా "నేహ నానే" త్యాదిశ్రుతిః, ఉరువృత్తిభిః, ఉక్థజడాన్. అన్ధపరంపరయా భ్రమయతీతి సంబన్ధః. ఉక్థజడాః కర్మజడాః, అనాదిపాపవాసనా దూషితాశేషశేముషికా స్తాన్. అయం భావః. న కేవలం కార్యమిథ్యాత్వబోధనాత్మికైవ నేహ నానేత్యాదిత్వద్భారత్యా వృత్తిః. అపితు అబ్రహ్మాత్మకస్వతన్త్ర వస్తునిషేధబోధనాత్మికా బ్రహ్మస్వరూపే దేవమనుష్యాదిభేదనిషేధాదిబోధనాధ్యాత్మికాశ్చ బహ్వ్యో వృత్తయస్సన్తి. ఏవం తదర్థబుభుత్సవోఽప్యుక్థజడా స్తద్విపరీతాశ్చ. తత్ర. యే. కర్మజడాః, తాన్. ప్రథమ బుభుత్సుకుబుద్ధిపరికల్పితకార్యమిథ్యాత్వకారణసత్యత్వపరత్వాదిరూపబహ్వీభి ర్వృత్తిభిః ప్రథమప్రతిపత్తృ కుబుద్ధ్యనువర్తినాం కర్మజడానాం అన్ధపరంపరయా కార్యమిథ్యాత్వభ్రమం జనయతి. ఔపనిషదపరమ పురుషవరణీయతా హేతువిశేషగుణవిశిష్టానాం త్వబ్రహ్మాత్మకస్వతన్త్రవస్తునిషేధాదివిషయాం ప్రమితిం జనయతీతి కి మస్మాభిర్విధేయ మితి. ౩౬

నను "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యా ద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య" మిత్యాది మృదాదిదృష్టాన్తేషు మృదావికారాణామేవ మృత్తికేత్యేవ సత్యమిత్యాదిభిస్సత్యత్వప్రతీతేర్వికారాణాం నామధేయానాం చ వాచారమ్భణ మిత్యనేన వాగాలమ్బనం వ్యవహారమాత్రం న తు పారమార్థ్య మితి మిథ్యాత్వప్రతిపాదనాచ్చ దార్ష్టాన్తికేఽపి సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణః పారమార్థ్యం కార్యస్య తు మిథ్యాత్వమతామేనాపి స్వీయకార్యమిథ్యాశఙ్కాయాం మృత్పిణ్డకార్యాదిదృష్టాన్తానాం కార్యమిథ్యాత్వపరత్వవర్ణన మవిదుషామేవ రోచతే న విదుషా మిత్యాహ (నయ దితి.) అత్ర వికల్పపథైరిత్యన్తేన కార్యమిథ్యాత్వపరత్వవర్ణనానువాదః. వితథేత్యాదినా తత్ప్రతిక్షేప ఇతి విభాగః. తథాహి యత్ యస్మాదిదం విశ్వం అగ్రే సృష్టేః పూర్వం, నాస, నాసీత్ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ" దితి శ్రుతే రితి భావః. నిధనాత్ ప్రళయాత్, అను అనన్తరం న భవిష్యత్ న భవిష్యతి "నాసదాసీన్నోసదాసీ త్తదానీ" మిత్యాదిశ్రుతే రితి భావః. అతః కారణా దన్తరా మధ్యేఽపి, ఏకరసే కేవలే త్వయి మృషా మిథ్యారూప మేవేదం విభాతీతి మితం నిశ్చితం. యత ఏవం అతః, శ్రుత్యా, ద్రవిణజాతివికల్పపథైః ద్రవిణ జాతీనాం ద్రవ్యమాత్రాణాం మృల్లోష్ఠకాష్ఠాయసరూపాణాం వికల్పాః భేదాః ఘటకుణ్డాదయః తేషాం, పథానః మార్గాః తై రుపమీయతే సదృశతయా నిరూప్యతే. యథా తత్ర కార్యాకారాణాం

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

అత ఉపమీయమతే ద్రవిణజాతివికల్పపథై
ర్వితథమనోవిలాసమృత మిత్యవయన్త్యబుధాః. ౩౭

నామధేయమాత్రతా కారణం మృదాద్యేవ సత్యం తథా. అత్రాప్యాకాశాదీనాం నామధేయమాత్రతా బ్రహ్మైవ సత్య మితి నిరూప్యత ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం. యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా విజ్ఞాతేన సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాత్, యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేన సర్వం కార్ష్ణాయస" మిత్యాది. అథైతద్దూషయన్తి వితథేతి. కుదృష్టీనాం వితథమనోవిలసిత, మేతత్కార్య మిథ్యాత్వపరత్వవర్ణన మిత్యర్థః. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధాదర్శనా దితి భావః. తస్మాత్కుదృష్ట్యభిమతం కార్యమిథ్యాత్వం, యుతం ప్రామాణిక మితి అబుధాః "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనే" త్యాది దృష్టాన్తవాక్యార్థానభిజ్ఞాః, అవయన్తి జానన్తి న తదర్థాభిజ్ఞా ఇత్యర్థః. అయం భావః. అత హి న కార్య మిథ్యాత్వం కారణసత్యత్వం చ ప్రతిపాద్యతే, కింతు కార్యకారణయోరనన్యద్రవ్యత్వం, తథాహి "స్తబ్ధోఽస్యుత త మాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మత మవిజ్ఞాతం స్యా" దితి కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం చ హృది నిధాయ కారణభూత బ్రహ్మజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి కృత్స్నస్య సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మైక కారణతా మజానతా శిష్యేణ "కథం న్వ భగవన్స ఆదేశ" ఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యస్య జ్ఞాతత్వాసంభవం చోదితో బ్రహ్మైకకారణతాముపదేక్ష్యన్ లౌకికప్రతీతి సిద్ధం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం తావ "ద్యథాసోమ్యైకేనే" త్యాదినా దర్శయతి. యథైకమృత్పిణ్డారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాం తస్మాదనతిరిక్త ద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతతేత్యర్థః. అత్ర కాణాదవాదేన కారణాత్కార్యస్య బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః ద్రవ్యాన్తరత్వమాశఙ్క్య లోకప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్యానన్యతోపపాద్యతే వాచేత్యాదినా. ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణం "కృత్యల్యుట్" ఇతి కర్మణి ల్యుట్, వాచా వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః. హేతుత్వం చాత్రాధ్యయనేన వసతీతివత్. ఘటేనోదకమాహరేత్యాది వాక్పూర్వకోహ్యుదకాహరణాదివ్యవహార స్తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ పృథు బుధ్నోదరత్వాదిలక్షణో వికారః సంస్థానవిశేష స్తత్ప్రయుక్తం చ ఘటఇత్యాది నామధేయం స్పృశ్యతే. ఉదకాహరణాదివ్యవహారవిశేషసిద్ధ్యర్థం మృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తరనామధేయభాగ్భవతి. అతో ఘటాద్యపి మృత్తికేత్యేవ సత్యం, మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవ సత్యం, ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇత్యర్థః, నతు ద్రవ్యాన్తరత్వేన, అత స్తస్యైవ మృద్ధిరణ్యాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాన్త

సయదజయాత్వజామనుశయీత గుణాంశ్చ
జుషన్భజతి సరూపతాం తదనుమృత్యుమపేతభగః,
త్వ ముత జహాసి తామహి రివ త్వచమాత్తభగో
మహసి మహీయసేఽష్టగుణితేఽపరిమేయభగః. ౩౮

రాదయ ఉపపద్యన్తే. యథైకస్య దేవదత్తస్యావస్థాభేదైర్బాలో యువా స్థవిర ఇతి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ దృశ్యన్తే తద్వదితి. ఏవం చైకమేవ చిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మసృష్టేః ప్రాఙ్నిధనానన్తరం చ నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వేనావతిష్ఠతే. అన్తరా తు తద్విభాగార్హస్థూలచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చాకారేణావతిష్ఠత ఇత్యవస్థానామనిత్యత్వేఽపి తదాశ్రయస్య ద్రవ్యస్య ఉభయావస్థాయోగినః పారమార్థ్యమేవేతి బుధా ఆవయన్తీతి "నాసదాసీన్నోసదాసీ" దిత్యస్య స్థూలావస్థమచిద్ద్రవ్యం చ చిద్ద్రవ్యం చ ప్రళయదశాయాం నాసీత్. కింతు తమః నిరతిశయసూక్ష్మదశాపన్నమచిద్ద్రవ్యం తమసా తమప్పదృశేనాచిద్ద్రవ్యేణ గూఢం తిరోహితం ప్రకేతం సూక్ష్మావస్థం చిద్ద్రవ్యం వాసీ దిత్యర్థః. ఉక్తజడానబుధా ఇత్యనేన జీవానామజ్ఞత్వసంభావనా సూచితా. ౩౭

ననుభగవత ఇవ తేషామపి నిత్యత్వైకరసత్వప్రకృతిస్థత్వాద్యవిశేషేఽపి కథం తేషాం తత్సంభావనా తవ తత్సంభావనాయా అప్యభావ ఇత్యాశఙ్కాయాం ప్రకృతిసంశ్లేషతదభావాభ్యామేవేత్యాహుః (సయదజయేతి.) సజీవో యత్ యస్మాత్ అజయా త్వన్మాయయా మోహిత ఇతి శేషః. అజాం ప్రకృతిపరిణామాత్మికాం దేవమనుష్యాదిమూర్తిమనుశయీత ఆలిఙ్గతి బిభర్తీతి యావత్. తతో గుణాన్ శబ్దాదివిషయాన్ జుషన్ సేవమానః సరూపతాం స్థూలత్వకృశత్వాదిదేహధర్మతాం భజతి దేహాత్మాభిమానీ భవతీత్యర్థః తదను తదనన్తరం మృత్యుం మరణం భజతి ప్రాప్నోతి. ఇత్థం జన్మమరణాదిరూపసంసృతిభాక్త్వాత్ అపేతః భగః జ్ఞానైశ్వర్యాదిర్యస్య తథాభూతో. భవతి త్వముక్తత్వంతు అహిస్సర్ప స్త్వచం కఞ్చుకమివ తామజాం జహాసి. నియమేన తత్పరిత్యక్తయా సంబన్ధరహితోఽపి. అహిదృష్టాన్తస్తాగమాత్రాభిప్రాయకః అత ఏవాన్తః నిత్యం పరిగృహీతః భగః యేన తథాభూతః "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగఇతీరణా" ఇతి భగశబ్దార్థోఽవగన్తవ్యః. తథాపి. కిం జీవ ఇవాహ మపి పరిచ్ఛిన్నభగః నేత్యాహుః. అపరిమేయభగః. అపరిచ్ఛిన్నైశ్వర్యాదిమాన్ అష్టగుణితే, అపహతపాప్మత్వాదయోఽష్టౌ గుణాః తే అస్య నిత్యం సంజాతా ఇత్యష్టగుణితం తారకాదిత్వా దితచ్. తస్మిన్ నిత్యావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకయుక్తే మహసి అపరిచ్ఛిన్నే స్వయం ప్రకాశస్వరూపే మహీయసే మహసి స్థిత్వా పూజ్యస ఇత్యర్థః. ౩౮

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

యది న సముద్ధరన్తి యతయో హృది కామజటా
దురధిగమోఽసతాం హృదిగతోఽస్మృతకణ్ఠమణిః,
అసుతృపయోగినా ముభయతోప్యసుఖం
భగవన్ననపగతాన్తకాదనధిరూఢపదాద్భవతః. ౪౦

త్వదవగమీ న వేత్తి భవదుత్థ శుభాశుభయో ర్గుణ
విగుణాన్వయాం స్తర్హి న దేహభృతాం చ గిరః,

ఇత్థ మపేతభగన్య పున స్తత్ప్రాప్తౌ కిం నిదానమిత్యపేక్షాయాం అనన్యప్రయోజనం త్వదుపాసన మేవేత్యభిప్రేత్య తావద్భగవత్ప్రాప్తివర్త్యే సత్యపి కామహతానా మనర్థమాహుః (యదీతి.) యతయః మునయః మనఃప్రణిధానశీలా అపి యది హృది, స్థితాః కామజటాః కామానాం మూలాని వాసనా ఇతి యావత్ న సముద్ధరన్తి నోత్పాటయన్తి, తర్హి తేషామసతాం హృది గతః స్థితోఽపి త్వం దురధిగమః దుర్జ్ఞేయః అస్మృతకణ్ఠమణిః కణ్ఠే స్థితోఽప్యస్మర్యమాణో మణిరివ కణ్ఠే వర్తమానోఽప్య స్మృతశ్చేదజ్ఞాతప్రాయ ఏవ హి భవతి. కించ హే భగవన్ తేషా మసుతృపయోగినాం ప్రాణేన్ద్రియ తర్పణపరాణాం యోగినా ముభయతః ఇహ పరలోకే చ అసుఖం దుఃఖమేవ. తదేవాహుః అనపగతాన్త కాత్ అనివృత్తాన్మృత్యోః. ఇహభోగపౌష్కల్యేఽపి మరణభయజం దుఃఖమస్త్యేవేతి భావః. పరలోకే తు అనధిరూఢపదాద్భవత స్సకాశాత్ దుఃఖం. అనధిరూఢం అప్రాప్తం, పదంత్వత్స్థానం యేన తస్మాత్. భావప్రధానో నిర్దేశః అప్రాప్తత్వత్పదత్వాత్, త్వత్పదాప్రాప్తే రితి యావత్, భవతః నిజభర్మాతిలఙ్ఘినాం శాస్తృత్వమరూపాత్త్వత్తో, దుఃఖ మిత్యర్థః. ౪౦

అథానన్యప్రయోజనానాం భగవద్భక్తానాం తూభయతస్సుఖమేవేత్యాహుః (త్వదవగమీతి.) త్వామవగచ్ఛతీతి త్వదవగమీ, త్వద్యాథాత్మ్యజ్ఞానవాన్ "ఆర్తో జిజ్ఞాసు రర్థార్థీ జ్ఞానీచే" త్యుక్తేషు తురీయ ఇత్యర్థః, భవతీతి భవస్సంసారః తస్మి న్నుత్థయో రుపస్థితయో రిత్యర్థః. తయోః శుభాశుభయోః పుణ్యపాపాత్మకయోః కర్మణోః గుణవిగుణాన్వయాన్ ఫలభూతసుఖదుఃఖసంబన్ధాన్, తర్హి తదానీం చ దేహభృతాం, గిరః స్తుతినిన్దావాక్యాన్యపి నవేత్తి నానుసంధత్తే, కుతః? యత, స్త్వ, మపవర్గగతిః తస్య దేహాన్తే, అపవర్గసాధనభూతః. అనేన పరలోకే సుఖముక్తం, ఇహతు మనుజైస్తావకైస్సహ అనుయుగం ప్రతియుగం. అనువర్తిన్యాః. సంగీతపరంపరయా సగుణస్య అనన్తకల్యాణగుణ

అనుయుగమన్వహం సగుణగీతపరంపరయా
శ్రవణభృతో యత స్త్వమపవర్గగతిర్మనుజైః. ౪౧

ద్యుపతయ ఏవ తేన యయు ర న్తమన న్తతయా
త్వమపి యద న్తరాణ్డనిచయాననుసావరణాః,
ఖ ఇవ రజాంసి వా న్తి వయసా సహ యచ్ఛ్రుతయ
స్త్వయి హి ఫల న్త్యతన్నిరసనేన భవన్నిధనాః. ౪౨

శ్రీభగవానువాచ—

ఇత్యేతద్బ్రహ్మణః పుత్రా ఆశ్రుత్యాత్మానుశాసనమ్.

యు క్తస్య తవ గీతపరంపరయా కథామృతపరంపరయా అన్వహం శ్రవణభృతః శ్రవణేన చేతసి ధృతః. యత స్త్వత్కథామృతపానమ త్తః, తతో న వే త్తీత్యర్థః. ౪౧

ఇత్థం యథామతిసంస్తుత్య. అథ త్వన్మాహాత్మ్యస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్సాకల్యేన స్తోతుం న శక్నుమ ఇతి విగనయ న్తి (ద్యుపతయ ఇతి.) ద్యుపతయః స్వర్గాదిలోకపతయః మహాన్తో బ్రహ్మాదయ ఏవ తవా న్తం స్వరూపస్వభావపారం న యయుః, న జానీయురిత్యర్థః. కిం పునర్మనుజాదయ ఇతి భావః. కిం బహునా? త్వమపి నయాపి, కుతః. అన న్తతయా స్వరూపస్వభావయోరపరిచ్ఛిన్నతయా న చైతావతా తవ సర్వజ్ఞత్వభఙ్గః. యథావస్థితవస్తువిషయకజ్ఞానస్యైవ సర్వజ్ఞత్వావహత్వాత్ అపరిచ్ఛిన్నస్య పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానస్యాజ్ఞత్వావహత్వాచ్చేతి భావః. మహిమ్నోఽపరిచ్ఛిన్నత్వ మేవ ప్రతిపాదయ న్తి యద న్తరేత్యాదినా. యస్య తవా న్తరా మధ్యే. ఏకైకస్మిన్ రోమకూపే సావరణాః స ప్తభిరావరణైస్సహితాః అణ్డానాం బ్రహ్మాణ్డానాం నిచయాస్సమూహాః, వా న్తి సంచర న్తి, యథా ఖే ఆకాశే రజాంసి వయసేతి జాత్యభిప్రాయ మేకవచనం, పక్షిభిస్సహ వా న్తి తద్వత్ యత్ యస్మాదేవం, హి తతః శ్రుతయః. పారోక్ష్యనిర్దేశః. శ్రుతేరస్య గకత్వాభిప్రాయకః. త్వయి అతన్నిరసనేన తస్మా దపారమహిమ్న స్త్వ త్తః అన్యత్ ప్రకృతిపురుషాదివస్తు తన్నిరసనేన తత్సాజాత్యప్రతిషేధేన తత్పూర్వక మిత్యర్థః. భవన్నిధనాః భవతి నిధనం నిష్ఠా పర్యవసానమితి యావత్, త ద్యాసాం తాః శబ్దవృ త్త్యా తాత్పర్యవృ త్త్యా చ ప్రకృతిపురుషసాజాత్యనిరసనేన తద్విలక్షణం త్వాం బోధయ న్తీత్యర్థః ఫల న్తి సఫలా భవ న్తి, కృతార్థాని భవ న్తీత్యర్థః, సమ స్తచేతనాచేతనసాజాత్యనిరసనేన తద్వైలక్షణ్య మాత్రం బోధయ న్తి, న తు సాకల్యేన త్వత్స్వరూపస్వభావాదికం బోధయితుం శక్నువ న్తీతి భావః. ౪౨

ఇత్థం శ్రుతగీతసంవాదేన సనన్దనో క్తము త్తరమవధార్య తం బహుమేనిరే ఇత్యాహ భగవాన్నారాయణః (ఇత్యేవ మితి.) ఇతి శ్రుత్యు క్తప్రకారేణ. ఏవం సనన్దనో క్త మాత్మానుశాసనం.

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

సనన్దనమథానర్చుః సిద్ధా జ్ఞాత్వాఽఽత్మనో గతిమ్. ౪౩

ఇత్యశేషసమామ్నాయపురాణోపనిషద్రసః,
సముద్ధృతః పూర్వజైస్తైర్వ్యోమయానైర్మహాత్మభిః, ౪౪

త్వం చైతద్బ్రహ్మదాయాద శ్రద్ధయాఽఽత్మానుశాసనమ్,
ధారయంశ్చర గాం కామం కామానాం భర్జనం నృణామ్. ౪౫

శ్రీశుక ఉవాచ —
ఏవం స్వగురుణాఽఽదిష్టం గృహీత్వా శ్రద్ధయాఽఽత్మవాన్,
పూర్ణశ్శ్రుతధరో రాజన్నాహ వీరవ్రతో గురుమ్. ౪౬

శ్రీనారద ఉవాచ—
నమస్తస్మై భగవతే కృష్ణాయామలకీర్తయే,

ఆత్మా అనుశిష్యతే యేన తదాత్మానుశాసనం, ఉత్తర మాశ్రుత్య. బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య. పుత్రాః మరీచ్యాదయః, సిద్ధాః పరమాత్మనో గతిం ప్రకారం యాథాత్మ్యం జ్ఞాత్వా విశ్చిత్య. అథ సనన్దనమానర్చుః. ౪౩

సర్వశ్రుతిపురాణోపనిషత్తాత్పర్యమేవం సముద్ధృతమితి ప్రకృతవేదస్తుతిప్రశంసా. ౪౪

హే బ్రహ్మదాయాద బ్రహ్మపుత్ర, దాయభోక్తృత్వాత్పుత్రస్య తస్మిన్దాయాదశబ్ద ఉపచర్యతే, ఏన దాత్మానుశాసనం, నృణాం, యే కామా స్తేషాం. భర్జనం దాహకం శ్రుతిస్తవనం ధారయన్ కామం యథేష్టం గాం భూమిం తదుపలక్షితాన్ లోకాన్ చర పర్యట. ౪౫

కథ మేతత్త్వయా విదితమిత్యపేక్షాయాం తద్వక్తుం ప్రస్తౌతి సునిశ్చతుర్భిః (ఏవమితి.) గురుణా బదర్యాశ్రమవాసినా నారాయణదేవ, ఆదిష్ట ముపదిష్టం శ్రద్ధయా గృహీత్వా. ఆత్మ. స్సావహితమనాః పూర్ణః నివృత్తసంశయత్వాత్పూర్ణమనాః. శ్రుతం యథా శ్రుతం ధరతీతి తథాభూతః, వీరాణాం జితేన్ద్రియాణాం, వ్రతం యస్య సః. నైష్ఠికో నారదః హే రాజన్ గురుం నారాయణం. ప్రాహ. ౪౬

ఉక్తిమేవాహ (నమ ఇతి.) కృష్ణాయ సర్వలోకసుఖకరాయ తదుపయుక్తా, అమలా అకర్మనశ్యా. మూర్తిః. ర్యస్య. తస్మై తుభ్యం. కేన కారణేన కృష్ణ ఇత్యత స్తం విశినష్టి (య ఇతి.)

యో ధత్తే సర్వభూతానా మభయాయోశతీః కలాః. ౪౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యాద్యమృషిమానమ్య తచ్ఛిష్యాంశ్చామలాత్మనః,
తతోఽగాదాశ్రమం సాక్షాత్పితుర్ద్వైపాయనస్య మే. ౪౮

సభాజితో భగవతా కృతాసనపరిగ్రహః.
తస్మై తద్వర్ణయామాస నారాయణముఖాచ్చ్యుతమ్, ౪౯

తదేత ద్వర్ణితం రాజన్యన్నః ప్రశ్నః కృత స్త్వయా,
యథా బ్రహ్మణ్యనిర్దేశ్యే నిర్గుణేఽపి మన శ్చరేత్. ౫౦

యోఽస్యోత్ప్రేక్షక ఆదిమధ్యనిధనే యోఽవ్యక్తజీవేశ్వరో
యస్సృష్ట్వేదమనుప్రవిశ్య ఋషిణా చక్రే పురశ్శాస్తి తాః,

యో భగవాన్ సర్వభూతానా మభవాయాపవర్గాయ ఉశతీః కమనీయాః, నిర్మలా ఇతి యావత్. కలాః విద్యాః, ధత్తే, అపేక్షితవిద్యోపదేశేన సుఖకర ఇతి భావః. ౪౭

ఇతీత్థ మాద్యమృషిం నారాయణం, అమల మన్తఃకరణం యేషాం తాన్. తస్య శిష్యాంశ్చ ఆనమ్య ప్రణామపూర్వకమాపృచ్ఛ్య సాక్షాత్స్వయం ద్వైపాయనస్యాశ్రమ మగాజ్జగామ. ౪౮

(సభాజిత ఇతి.) తతో భగవతా ద్వైపాయనేన సభాజితః కృతః ఆసనస్య పరిగ్రహో యేన సః తస్మై ద్వైపాయనాయ, నారాయణస్య, ముఖా చ్చ్యుతం నిర్గతం శ్రుతిస్మృత్యాత్మకం వచో వర్ణయామాస ఉపదిదేశేత్యర్థః. స తు మహ్యముపదిష్టవానితి తు ప్రసిద్ధత్వాన్నోక్తమ్. ౪౯

ఏవం త్వత్ప్రశ్నస్యోత్తరమాగత మిత్యాహ (తదేత దితి.) హే రాజన్, నః అస్మాన్ ప్రతి యః ప్రశ్న స్త్వయా కృతః తత్ తత్ర ప్రశ్నే ఏతచ్ఛ్రుతివచః వర్ణితం, ఉత్తరత్వేన కథిత మిత్యర్థః. యేనోపవర్ణితేన అనిర్దేశ్యే నిర్గుణేఽపి బ్రహ్మణి శ్రుతయ శ్చరేయురితి మన శ్చరేత్ ప్రసరేత్, నిస్సంశయం మనో భవేదిత్యర్థః. ౫౦

అశేషసమామ్నాయపురాణోపనిషద్రస ఇత్యుక్తం కోఽసౌ సమామ్నాయాదీనాం రసః యచ్ఛ్రుతిగీత్యా సముద్ధృత, ఇత్యపేక్షాయాం "ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః ఇద మేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణ స్సదే" త్యుక్తరీత్యా జగదుదయవిభవలయలీలస్సర్వాన్తరాత్మా బన్ధమోక్షదో భగవానుపాస్య ఇత్యేష ఏవేతి వక్తుం ప్రస్తుతత్వాద్యుపయుక్తైర్గుణై ర్భగవన్తం విశింషన్

(నారాయణమహర్షిణా నారదోపదిష్టశ్రుతిగీతోపాఖ్యానప్రారంభః)

యం సంపద్య జహాత్యజామనుశయీ సుప్తః కులాయం యథా
తం కైవల్య నిరస్తయోనిమభయం ధ్యాయేదజస్రం హరిమ్, ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కంధే, సప్తాశీతితమోఽధ్యాయః.

తద్ధ్యానం విధత్తే (యోఽస్యేతి.) అస్య జగతః, ఆదిమధ్యనిధనే సృష్టిస్థితిలయే నిమిత్తే ఉత్ప్రేక్షకః "తదైక్షత" బహుస్యామిత్యుక్తవిధేక్షితా, యచ్ఛబ్దానాం కైవల్యనిరస్తయోని మిత్యనేన సంబన్ధః. యశ్చ, అవ్యక్తజీవయోః ప్రకృతిపురుషయోః కారణావస్థయో రీశ్వరః అన్తఃప్రవిశ్య నియన్తా అనేన కారణావస్థాయాం సూక్ష్మచిదచిద్వైశిష్ట్యం, తస్యోపాదానత్వం, తదుపయుక్తం సర్వశక్తిత్వం చ ఫలితం. ఉత్ప్రేక్షక ఇత్యనేన నిమిత్తత్వం, తదుపయుక్తం సార్వజ్ఞ్యం చ యశ్చ. ఇదం మహదాది పృథివ్యన్తసమష్టితత్వజాతం సృష్ట్వా ఋషిణా చతుర్ముఖాఖ్యజీవేనానుప్రవిశ్య జీవద్వారాఽనుప్రవిశ్యేత్యర్థః, పురః శరీరాణి చక్రే నిర్మమే, తతః తాః పురః శాస్తి నియమయతి. పూర్శబ్దోఽత్ర స జీవదేవాదిశరీరపరః. ఋషిణా చక్రే పురస్సంహితా ఇతి పాఠాన్తరం. తదా పురః ప్రథమం ఋషిణా చతుర్ముఖేన సంహితాః వేదసంహితాః. చక్రే ప్రావర్తయదిత్యర్థః. అనేన హితకృత్త్వముక్తం. శాస్త్రప్రవర్తనం హి హితార్థం. అనుశయో భుక్తావశిష్టం కర్మ. సోఽస్యాస్తీత్యనుశయీ కర్మవశ్యో జీవః యం సంపద్య. అజాం జహాతి ప్రకృతిం జహాతి. ఆవిర్భూతగుణాష్టకో భవతి ముక్తో భవతీతి యావత్, తథా చ శ్రూయతే "పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత" ఇతి, తత్ర దృష్టాన్తః-సుప్తః కులాయం యథేతి. యథా శకుని ర్నీడే కంచిత్కాలం సుప్తః తద్విహాయోడ్డీయతే తద్వ దజాయాం స్థితః. అనుశయీ జీవః, యం, సంపద్య, తాం జహాతీత్యర్థః, కైవల్యనిరస్తయోనిం సంసారిణాం మోక్షప్రదానేన నిరస్తా యోనిః ప్రభవదుఃఖం యేన తం. న విద్యతే భయం యస్మాత్తం హరిం ఆశ్రితార్తిహరం, అజస్రం నిత్యం, ధ్యాయేత్. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన,
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా, లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం,
దశమస్కంధసమాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, సప్తాశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాశీతితమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

దేవాసురమనుష్యేషు యే భజన్త్యశివం శివమ్,
ప్రాయస్తే ధనినో భోజా న తు లక్ష్మ్యాః పతిం హరిం. ౧
ఏతద్వేదితు మిచ్ఛామ స్సన్దేహోఽత్ర మహాన్హి నః,
విరుద్ధశీలయోః ప్రభ్వోర్విరుద్ధా భజతాం గతిః. ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

శివశ్శక్తియుతశ్శశ్వత్త్రిలిఙ్గో గుణసంవృతః,
వైకారికస్తైజసశ్చ తామసశ్చేత్యహం త్రిధా. ౩

అథ అష్టాశీతితమోఽధ్యాయః.

"క్షేమం సంపద్య జహాత్యజా తం కైవల్యనిరస్తయోని" మితి జగత్కారణత్వాదివత్ మోక్షదత్వ మపి హరేరేవాసాధారణో ధర్మ ఇత్యుక్తమ్. అనేన రుద్రాదీనాం న మోక్షదత్వం కిం త్వర్థకామాది ప్రదత్వ మితి సూచితమ్. తత్ర సన్దిహానః పృచ్ఛతి రాజా (దేవాసురమనుష్యేష్వితి.) దేవాదీనాం మధ్యే. యే, జనాః అశివం అమఙ్గళరూప మపి శివం భజన్తి తే ప్రాయశః ప్రాయేణ ధనినః ఆఢ్యాః భవన్తి. భోజా ఇతి పాఠే భోగినో భవన్తీత్యర్థః. హే బ్రహ్మన్ లక్ష్మ్యాః పతిం తు యే భజన్తి తే న తు, నాఢ్యాః. లక్ష్మ్యాః పతి మిత్యనేన విపరీత మిద మిత్యభిప్రేతమ్. లక్ష్మీపతిభక్తైరేవాఢ్యైర్భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౧

(ఏతదితి.) ఏతద్వైపరీత్యవిషయం వేదితు మిచ్ఛామః. అత్ర వైపరీత్యే. నోఽస్మాకం మహాన్ సన్దేహో వర్తతే. విరుద్ధం శీలం స్వభావః యయో స్తయోః ప్రభ్వోః శివహరయోః కర్మణి షష్ఠీ, తౌ భజతాం గతిః ఫలం విరుద్ధా విసదృశీత్యర్థః. ఏకస్వభావౌ భజతాం కథం విసదృశం ఫలమితి శఙ్కార్థః. ౨

ఏకస్వభావత్వైవ నాస్తి. తత్కృతః ఫలమేకరూపం స్యాదితి పరిహరతి (శివ ఇత్యాదిభిస్త్రిభిః.) శివః శక్త్యా ఉమయా యుక్తః శశ్వత్ సదా త్రిలిఙ్గః వక్ష్యమాణాధిష్ఠేయత్రైవిధ్యాత్త్రిలిఙ్గః త్రివిధాహఙ్కారప్రచురమూర్తిః గుణేన తమోగుణేన సంవృతః తమస్స్వభావ ఇత్యర్థః. అధిష్ఠేయస్య త్రైవిధ్య మేవాహ (వైకారిక ఇతి.) అహమహఙ్కారః వైకారికాదిభేదేన త్రిధా. ౩

(విష్ణుసేనాప్రాశస్త్యప్రతిపాదనఘట్టః)

తతో వికారా అభవన్షోడశామీషు కంచన,
ఉపధావన్విభూతీనాం సర్వాసామశ్నుతే గతిమ్. ౪

హరిర్హి నిర్గుణ స్సాక్షాద్భగవాన్ప్రకృతేః పరః,
ససర్వదృగుపద్రష్టా తం భజన్నిర్గుణో భవేత్. ౫

తత స్త్రివిధాహఙ్కారాత్ షోడశవికారాః ఏకాదశేన్ద్రియాణి, పఞ్చభూతాని సతన్మాత్రాణీతి షోడశవికారా జాతా ఇత్యర్థః. తత్ర తామసాదహఙ్కారాత్ స తన్మాత్రాణి పఞ్చమహాభూతాని వైకారికాత్తు ఏకాదశేన్ద్రియాణి రాజసాహఙ్కారస్తూభయోరనుగ్రాహక ఇతి వివేకః. త్రివిధోఽప్యహఙ్కారో రుద్రాధిష్ఠేయ ఇత్యర్థః. "అహఙ్కారోఽధ్యాత్మం అహఙ్కర్తవ్య మధిభూతం రుద్రస్తత్రాధిదైవ" మితి హి శ్రుతిః. అస్త్వేవం తతః కి మత ఆహ (అమీష్వితి,) అమీషు అహఙ్కారతద్వికారాధిదైవేషు రుద్రదిగమధిహావి వా ర్క ప్రచేతోఽశ్వివహ్నీన్ద్రోపేన్ద్రమిత్రప్రజాపత్యాదిషు మధ్యే కంచనాన్యతమ మధిదైవతిం ఉపధావన్ భజ న్పురుషః సర్వాసాం, విభూతీనామైశ్వర్యాణాం గతిం ప్రకార మశ్నుతే నానావిధాని తత్తదధిదైవతేన దాతుం శక్యాన్యైశ్వర్యాణి ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౪

(హరిర్హీతి) నిర్గుణః సత్త్వాదిప్రాకృతగుణవశ్యతారహితః సాక్షాద్భగవాన్ సమగ్రజ్ఞానైశ్వర్యాదిషాడ్గుణ్యపూర్ణః ప్రకృతేః "భూమిరాపోఽనలో వాయుః అపరే య మితస్త్వన్యా" మితి శ్లోకద్వయోక్తోభయవిధాయాః ప్రకృతేః విలక్షణః సర్వదృక్ సర్వజ్ఞః. అత ఏవోపద్రష్టా గుణదోషానుమన్తా రుద్రాదయస్తూక్తవిపరీతస్వభావా ఇతి భావః. హి యస్మాదేవం తస్మాత్తం భజ న్నిర్గుణో భవేత్ ప్రాకృతగుణసంబన్ధరహితో ముక్తో భవే దిత్యర్థః. అయం భావః. బ్రహ్మరుద్రాదీనాం రజస్తమః ప్రచురస్వభావత్వాద్గుణవశ్యత్వాదషాడ్గుణ్యపూర్ణత్వాజ్జీవత్వా దసర్వజ్ఞత్వాచ్చ న మోక్షప్రదానే సామర్థ్యం. కింతు స్వశక్త్యనుసారేణార్థకామాదిప్రదాన ఏవ భగవతస్తు యద్యపి చతుర్విధపురుషార్థప్రదత్వశక్తిరస్త్యేవ తథాపి స భగవాన్ సర్వజ్ఞః పరమకారుణికో యద్యహం స్వభక్తాయ త్రైవర్గికఫలం ప్రయచ్ఛేయం తర్హ్యయం తదన్తే పునః పునర్యాచమానో మాం నిత్య దరిద్రఏవావశిష్యతే. అత స్తమను గృహ్ణామీ, త్యాలోచ్య ప్రాయశః స్వభక్తేభ్యో ముక్తిమేవ ప్రయచ్ఛతీతి, కస్మైచి న్నిర్బన్ధాత్త్రైవర్గికమపి ప్రయచ్ఛతీతి. ౫

నిర్వృత్తేష్వశ్వమేధేషు రాజా యుష్మత్పితామహః,
శృణ్వన్భగవతో ధర్మా నపృచ్ఛదిద మచ్యుతమ్. ౬

స ఆహ భగవాం స్తస్మై ప్రీత శ్శుశ్రూషవే ప్రభుః,
నృణాం నిశ్శ్రేయసార్థాయ యోఽవతీర్ణో యదోః కులే. ౭

శ్రీభగవానువాచ—

యస్యాహ మనుగృహ్ణామి హరిష్యే తద్ధనం శనైః.
తతోఽధనం త్యజన్త్యస్య స్వజనా దుఃఖదుఃఖితమ్. ౮

స తదా వితథోద్యోగో నిర్విణ్ణస్స్యాద్ధనేహయా.
మత్పరైః కృతమైత్రస్య కరిష్యే మదనుగ్రహమ్. ౯

న కేవలమయం త్వత్ప్రశ్నస్య పరిహారోఽస్మద్బుద్ధిపరికల్పితః, కింతు, భగవతైవోక్త ఇతి వక్తుం ప్రస్తౌతి. నిర్వృత్తేషు పరిసమాప్తేషు సత్సు, రాజా యుధిష్ఠిరః భగవతః శ్రీకృష్ణాత్సకాశాత్ ధర్మాన్ శృణ్వన్, తమచ్యుతం ప్రతీదం త్వత్పృష్ట మపృచ్ఛత్. ౬

(స ఇతి.) స పృష్టో భగవాన్ శ్రోతుమిచ్ఛవే తస్మై యుధిష్ఠిరాయ, ప్రీతః ప్రాహ, తత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి (నృణా మితి.) నిశ్శ్రేయసార్థాయ నిరతిశయపురుషార్థప్రదానతత్పరాయ జ్ఞాపనాయేత్యర్థః. ౭

(యస్యేతి) యస్య, య మిత్యర్థః. కర్మణశ్శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. నను ధనాపహారో నానుగ్రహః ప్రత్యుత నిగ్రహ ఏవ స్యా, దత ఆహ (తత ఇతి.) అధన మితి చ్ఛేదః. తతో ధనాపహారా దధనం నిర్ధన మత ఏవ దుఃఖపరం పరాగ్రస్తమస్య యే, స్వజనాః, స్తే త్యజన్తి. ౮

తతోఽప్యయం మహాన్నిగ్రహ ఇత్యత ఆహ (స ఇతి,) వితథోద్యోగః వ్యర్థోద్యోగః నిర్ధనస్య సర్వోఽప్యుద్యోగో వ్యర్థ ఏవేతి భావః, అత ఏవ నిర్విణ్ణో భవేత్ తదా అపీహయా నిరాశయా వైషయికం సుఖం సర్వథా మమ దుర్లభమిత్యేవం తత్రాశా మపోహ్యేతి భావః, మత్పరైర్మత్పర్త్తైస్సహ కృతం మైత్రం యస్య తస్య, మదనుగ్రహం కరిష్యే మదసాధారణోఽనుగ్రహః మదనుగ్రహః, స్త మతో న పౌనరుక్త్యమ్. ౯

(విష్ణుసేనాప్రాశస్త్యప్రతిపాదనఘట్టః)

తస్మై బ్రహ్మపరం సూక్ష్మం చిన్మాత్రం సదనన్తకమ్,
అతో మాం సుదురారాధ్యం హిత్వాఽన్యాన్భజతే జనః. ౧౦

తతస్త ఆశుతోషేభ్యో లబ్ధరాజ్యశ్రియోద్ధతాః,
మత్తాః ప్రమత్తా వరదా న్విస్మరన్త్యవజానతే. ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ—
కోపప్రసాదయో రీశా బ్రహ్మవిష్ణుశివాదయః,
సద్యశ్శాపప్రసాదోఽఙ్గ శివో బ్రహ్మా న చాచ్యుతః. ౧౨

త మేవానుగ్రహం దర్శయతి (తస్మా ఇతి.) తస్మై మత్పరైః కృతమైత్రాయ. య ద్బ్రహ్మ త ద్దర్శయామీతి శేషః. అసా ఏవ మదనుగ్రహ ఇతి భావః. కథంభూతం బ్రహ్మ పరం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణం సూక్ష్మం సర్వాన్తఃప్రవేశయోగ్యం చిన్మాత్రం జ్ఞానస్వరూపం. మాత్రశబ్దేన క్వచిదపి జడత్వాద్యావృత్తిః. అనన్తకం త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యం. అత్ర సత్యజ్ఞానాదివాక్యార్థ ఉపక్షిప్తః. అతస్తావద్దుఃఖావహత్వా. త్సుదురారాధ్యం మాం, హిత్వా “హి గతౌ. గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః, జ్ఞాత్వేత్యర్థః. అన్యాన్ రుద్రాదీన్ తావత్సుఖదానన్తతస్తు దుఃఖదాన్ స్వయ మపి దుఃఖితాన్, జ్ఞాత్వా కేవలం సుఖదానిత్యేవం బుద్ధ్వా భజత ఇత్యర్థః. ౧౦

(తత ఇతి.) తతో భజనానన్తరం తే భక్తాః ఆశుతుష్యన్తీ త్యాశుతోషా స్తేభ్యో రుద్రాదిభ్య స్సకాశాత్ అనేనాత్మని చిరాత్తోషత్వం సూచితం. లబ్ధం రాజ్యం యైస్తే శ్రియా సంపదా. ఉద్ధతాః ఉత్పథాః మత్తాః. గర్వితాః. ప్రమత్తాః అనవహితాశ్చ వరదాన్ దేవానేవ విస్మరన్తి అవజానతే అవజ్ఞాం కుర్వన్తి చ. ఇత్థం ప్రోక్తపరిహారో భగవదుక్త్యా సంవాదితః. ౧౧

అథ “అవ్యవస్థితచిత్తస్య ప్రసాదోఽపి భయఙ్కరః. క్షణే రుష్టః క్షణే తుష్ట” ఇతి న్యాయేన దేవాన్తరాణామవ్యవస్థితచిత్తానాం ఽఽజనమాత్మభూతానామ్యైన పర్యవస్యతీతీతిహాసేన స్పష్టయితుమాహ (కోపప్రసాదయో రితి.) యద్యపి. బ్రహ్మాదయః. సర్వే దేవాః కోపప్రసాదయో ర్నిగ్రహానుగ్రహయో రీశాః. స్తథాఽపి, అఙ్గ హే రాజన్, శివో, బ్రహ్మా చ, సద్య ఏవ, శాపః, ప్రసాదశ్చ యస్య తథాభూతః. అచ్యుతస్తు, నైవంవిధః. కిన్త్వనుగ్రహైకస్వభావః. క్వచిన్నిగ్రహోఽప్యన్తతోవరేణ్యైవ తుల్య ఇతి భావః. ౧౨

అత్రాప్యుదాహరన్తీమమితిహాసం పురాతనమ్,
వృకాసురాయ గిరిశో వరం దత్త్వాఽఽప సఙ్కటమ్. ౧౩

వృకో నామాసురః పుత్ర శ్శకునేః పథి నారదమ్,
దృష్ట్వాఽఽశుతోషం పప్రచ్ఛ త్రిషు దేవేషు దుర్మతిః. ౧౪

స ఆదిదేశ గిరిశ ముపాధావాశు తుష్యతి,
యోఽల్పాభ్యాం గుణదోషాభ్యా మాశుతుష్యతి కుప్యతి. ౧౫

దశాస్యబాణయోస్తుష్ట స్స్తువతో ర్వన్దినోరివ,
ఐశ్వర్యమతులం దత్త్వా తత ఆప సుసఙ్కటమ్. ౧౬

ఇత్యాదిష్ట స్తమసుర ఉపాధావత్స్వగాత్రతః,
కేదార ఆత్మక్రవ్యేణ జుహ్వానోఽగ్నిముఖం హరమ్. ౧౭

దేవోపలబ్ధిమప్రాప్య నిర్వేదాత్స ప్తమేఽహని,

(అత్రాపీతి) సద్యశ్శాపప్రసాదత్వే నిదర్శనతయా. ఇతిహాస ముదాహరన్తి త్యన్వయః. కోఽసావిత్యత స్తం వర్ణయతి (వృకాసురాయేతి.) సఙ్కటం దుఃఖ మవాపేత్యర్థః. ౧౩

కథం త దిత్యతో విస్తరతో వర్ణయతి (వృకో నామేతి.) శకునేః పుత్రః త్రిషు దేవేషు మధ్యే. ఆశుతోషం పప్రచ్ఛ యత స్స దుర్మతిః. ౧౪

స నారదః ఆదిదేశ శంస, కి మితి? గిరిశ ముపధావ భజ స ఆశు తుష్యతి. కించ స ఏతి స గిరేశః. ౧౫

తథాహి దశాస్యబాణయోః రావణబాణాసురయో ర్వన్దినో రివ స్తుతిపాఠకయో రివ స్తువతో రతుల మైశ్వర్యం దత్త్వా తాభ్యాం సకాశాదేవ, సఙ్కటం కైలాసోత్పాటనపురపాలనదుఃఖ మవాపేత్యర్థః. ౧౬

(ఇతీతి.) ఇత్థ మాదిష్టోఽసుర స్సుష్ఠు మన్త్రితః ప్రచోదిత శ్చ తం గిరిశ మేవోపాధావత్ ఆరాధితవాన్. స్వగాత్రత ఇతి పాఠే స్వదేహేన స్వదేహమాంసహోమేన ఆరాధితవానితి యావత్, ఆత్మనః స్వస్య క్రవ్యం మాంసం, తేన హవిషా అగ్నిముఖస్థం హరం, జుహ్వానోఽపి దేవస్య హరస్యో

(వృకాసురవృత్తాంతః)

శిరోఽవృశ్చత్స్వధితినా తత్తీర్థక్లిన్నమూర్ధజమ్. ౧౮

తదా మహాకారుణికస్స ధూర్జటి ర్యథాఽగ్నినా వహ్నిరివోత్థితోఽనలాత్,
నిగృహ్య దోర్భ్యాం భుజయోర్న్యవారయ త్తత్స్పర్శనాద్భూయ ఉపస్కృతాకృతిః. ౧౯
తమాహ చాఙ్గాలమలం వృణీష్వ మే యథానికామం వితరామి తే వరమ్.
ప్రీయేయ తోయేన నృణాం ప్రపద్యతా మహో త్వయాఽఽత్మా భృశమర్ద్యతే వృథా. ౨౦

దేవాత్స వవ్రే పాపీయాన్వరం భూతభయావహమ్,
యస్య యస్య కరం శీర్ష్ణి ధాస్యే స మ్రియతా మితి. ౨౧

తచ్ఛ్రుత్వా భగవాన్రుద్రో దుర్మనా ఇవ భారత.
ఓమితి ప్రహసం స్తస్మై దదేఽహే రమృతం యథా. ౨౨

పలబ్ధిం దర్శన మప్రాప్య. సప్తమేఽహని క్లిన్నా ఆర్ద్రా మూర్ధజాః కేశా యస్మిం స్త దాత్మనః శిరః స్వధితినా అవృశ్చత్ ఛేత్తు మారబ్ధవా నిత్యర్థః. స్వధితిః పశుపురోడాశాదిచ్ఛేదనార్థః ఖడ్గవిశేషః. ౧౬-౧౮

(తదేతి) ధూర్జటిః రుద్రః మూర్తిమా న్వహ్నిరివ దేదీప్యమానః అగ్నే రుత్థితః స్వదోర్భ్యాం తద్భుజయోః ప్రగృహ్య న్యవారయత్, తస్య ధూర్జటేః స్పర్శనాత్ప్రభావాత్ పునః ఉపస్కృతా నిష్పన్నా ఆకృతిః శరీరం యస్య తథాభూతో బభూవేత్యర్థః. ౧౯

(తమితి.) తం వృకాసుర మాహ. కి మితి. అఙ్గ హేవృక, అలమలం హో మేనేతి శేషః. యథానికామం యథేచ్ఛం వరం వృణీష్వ. తుభ్యం వితరామి ప్రయచ్ఛామి. తోయేనాపి ప్రపద్యతాం భజతాం నృణాం ప్రీతః స్యాం త్వయా తు వృథా ఆత్మా దేహో భృశ మర్దితః పీడితః. ౨౦

(దేవాదితి.) స. పాపీయాన్ వృకః దేవాత్ రుద్రాత్. భూతభయావహం. వరం వృతవాన్. వరమేవ దర్శయతి యస్యేతి. యస్య యస్యాహం కరం ధాస్యే స మ్రియతా మిత్యేవంవిధం భూత భయావహ మితి సంబన్ధః. ౨౧

(తదితి.) హే భారత, స్థాణుః శివః, తద్వరణం శ్రుత్వా తావ ద్దుర్మనా ఇవ దుఃఖితమనా భూత్వా. ఇవశబ్దోఽనతిరిక్తార్థకః. ప్రసభం బలా త్తస్మై ఓ మిత్యఙ్గీకృతః. దదే దత్తవాన్. యథా అహేః సర్పస్యామృతం క్షీరం. తద్వత్. ౨౨

స తద్వరపరీక్షార్థం శమ్భో ర్మూర్ధ్ని కిలాసురః,
స్వహస్తం ధాతు మారేభే సోఽబిభ్య త్స్వకృతాచ్ఛివః. ౨౩
తేనోపసృష్టస్సంత్రస్తః పరాధావ త్సవేపథుః,
యావద న్తం దివో భూమేః కాష్ఠానా ముదగాదుదక్. ౨౪
అజాన న్తః ప్రతివిధిం తూష్ణీమాస న్సురేశ్వరాః,
తతో వైకుణ్ఠమగమ ద్భాస్వరం తమసః పరమ్. ౨౫
యత్ర నారాయణ స్సాక్షాన్న్యాసినాం పరమా గతిః,
శాన్తానాం న్యస్తదణ్డానాం యతో నావర్తతే గతః. ౨౬
తం తథా వ్యసనం దృష్ట్వా భగవాన్వృజినార్దనః,
దూరాత్ప్రత్యుదియా ద్భూత్వా వటుకో యోగమాయయా. ౨౭
మేఖలాజినదణ్డాద్యై స్తేజసాఽగ్ని రివ జ్వలన్,
త మాశీర్వాదయామాస కుశపాణి ర్వినీతవత్. ౨౮

(స ఇతి) అసురః వరస్య పరీక్షార్థం, కిమయం వరః సత్యం ఉత మిథ్యావేతి పరీక్షార్థ మిత్యర్థః. స శివః స్వకృతాదపరాధాత్ స్వయ మబిభ్యత్. ౨౩

తే నాసురేణోపసృష్టోఽనుగతః సశంభు ర్జాతవేపథుః కమ్పితగాత్ర స్త్రస్తః పరాధావత్, సోఽపి పృష్ఠతో అన్వధావదిత్యను క్త మపి యోజ్యమ్. కాష్ఠానాం దిశాం ఉదగాత్ ఉత్తరతః అగాత్ ఊర్ధ్వ మగచ్ఛద్వా ఉదక్ ఊర్ధ్వమఙ్చ్ఛత్. ౨౪-౨౫

(అజాన న్త ఇతి.) సురేశ్వరా శ్చతుర్ముఖేన్ద్రాదయః ప్రతివిధిం పతిక్రియా మజాన న్తః తతః వైకుణ్ఠమణ్డాన్తర్వ ర్తినం కంచిద్విష్ణులోకం న తు పరమస్థానం ము క్తప్రాప్యం భాస్వరం ప్రకాశబహుళం తమసః పరం ప్రకృతికార్యరహితం యత్ర వైకుణ్ఠే గతిః ప్రాప్యః న్యస్తదణ్డానా. భూతద్రోహరహితానాం సర్వభూతసుహృదామిత్యర్థః. గతో యతో నావర్తతే శ్రీవిష్ణులోకగతానాం శ్వేతద్వీపవాసినాం పునర్జన్మాభావాత్. తం వైకుణ్ఠమగమదితి సంబన్ధః. ౨౬

(త మితి.)తం వృకాసురం తథా తాదృశం వ్యసనం దుఃఖం. యస్య తం రుద్రం చ దృష్ట్వా వృజినార్దనో దుఃఖాపహారీ భగవాన్ యోగమాయయా ఆత్మీయాశ్చర్యశక్త్యా వటుకో భూత్వా మేఖలాదిభిరుపలక్షిత స్తేజసా విగ్రహకాన్త్యా. అగ్నిరివ జ్వలన్ దూరాదేవ, ప్రత్యుదయాత్ తదభిముఖ మాజగామ, కుశపాణిః పవిత్రపాణిః, అభివాదయామాస, ఆహ చేతి శేషః. ౨౭-౨౮

(శివద్రోహకర్తుః వృకాసురస్య విష్ణుమాయాప్రభావేన వినాశప్రాప్తిఘట్టః)

శ్రీభగవానువాచ—

శాకునేయ భవాన్వ్యక్తం శ్రాన్తః కిం దూరమాగతః,
క్షణం విశ్రమ్యతాం పుంస ఆత్మాఽయం సర్వకామధుక్. ౨౯

యది నః శ్రవణాయాలం యుష్మద్వ్యవసితం విభో,
భణ్యతాం ప్రాయశః పుమ్భిర్ధృతైః స్వార్థం సమీహతే. ౩౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం భగవతా పృష్టో వచసాఽమృతవర్షిణా,
గతక్లమోఽబ్రవీత్తస్మై యథా పూర్వమనుష్ఠితమ్. ౩౧

శ్రీభగవానువాచ—

ఏవం చేత్తర్హి తద్వాక్యే న వయం శ్రద్దధీమహి,
యో దక్షశాపాత్పైశాచ్యం ప్రాప్తః ప్రేతపిశాచరాట్. ౩౨

తి దేవాః (శాకునేయేతి) హేశాకునేయ శకునేస్సుత. వ్యక్తం నూన మయమాత్మా దేహః పుంసః సర్వాన్కామాన్ దోగ్ధీతి తథాభూతః కిం కిమర్థం దూర మాగతః అహో, శ్రాన్తస్త్వం అతో మాయాసయేతి భావః. ౨౯

(యదీతి.) యుష్మద్వ్యవసితం, యది, నోఽస్మాకం, శ్రవణాయాలం శ్రోతుం యోగ్యం. తర్హి హే ప్రభో, భణ్యత ముచ్యతాం, పుమాన్, స్వార్థం చికీర్షితం స్వప్రయోజనం పుమ్భిః ఆప్తైస్సహ సమీహతే ఆలోచయతి అతోభణ్యతా మిత్యర్థః. ౩౦

(ఏవమితి.) తస్మై భగవతే అబ్రవీత్ కథయామాస. ౩౧

ఇత్యుక్తః ప్రాహ భగవాన్ (ఏవం చేత్తర్హీతి) అఙ్గ హేవృక తద్వాక్యం రుద్రవాక్యం వరదానాత్మకం న శ్రద్దధీమహి న విశ్వసిమః, తత్ర హేతుత్వేన రుద్రం విశినష్టి (య ఇతి.) యో రుద్రః దక్షశాపాత్, పిశాచతాం, ప్రాప్తః, ప్రేతానాం, పిశాచానాం చ రాడధిపతిః బభూవ. న హి పిశాచవచో విశ్వసనీయమితి భావః. ౩౨

యది వ స్తత్ర విస్రమ్భో దానవేన్ద్ర జగద్గురౌ.
తర్హ్యఙ్గాశు స్వశిరసి హస్తం న్యస్య ప్రతీయతామ్. ౩౩

యద్యసత్యం వచ శ్శమ్భోః కథంచి ద్దానవర్షభ.
తదైనం జహ్యసద్వాచం న య ద్వక్తాఽనృతం పునః. ౩౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం భగవతశ్చిత్రై ర్వచోభి స్సుస్మయపేశలైః.
భిన్నధీర్విస్మృతశ్శీర్ష్ణి స్వహస్తం కుమతిర్న్యధాత్. ౩౫

అథాపతద్భిన్నశిరా వజ్రాహత ఇవ క్షణాత్,
జయశబ్దో నమశ్శబ్ద స్సాధుశబ్దోఽభవ ద్దివి. ౩౬

ముముచుః పుష్పవర్షాణి హతే పాపే వృకాసురే,
దేవర్షిపితృగన్ధర్వా మోచిత స్సంకటాచ్ఛివః. ౩౭

(యదీతి.) హేదానవేన్ద్ర జగద్గురౌ జగద్గురుతయా త్వదభిమానవిషయే. తత్ర రుద్రే యది వో యుష్మాకం. విస్రమ్భో విశ్వాస స్తర్హ్యఙ్గ హేవృక. స్వస్య శిరసి న్యస్య విధాయ. ప్రతీయతాం పరీక్ష్యతామ్. ౩౩

హే దానవర్షభ. యది శమ్భో ర్వచః కథంచి దసత్యం స్యాత్తర్హి తదనైం తదనన్తరం అసద్వాచ మనృతవాచం. రుద్రం. జహి నాశయ. అన్యథా రుద్రః. పున స్తథా. అనృతం. వక్తా వక్ష్యతి త్వామివాన్యానప్యనృతం వదన్ వఞ్చయిష్యతి. అత స్తం జహీత్యర్థః. ౩౪

(ఇత్థమితి) చిత్రైర్భ్రామకైః స్మయేన. పేశలైః అతిరమ్యైః. ర్వచోభిర్భిన్నధీ ర్భ్రంశితమతిః కుమతిరసురః. విస్మృతః. స్వశిరసి. స్వహస్తం. న్యధాత్ నిహితవాన్. ౩౫

అథ నిధానానన్తర మేవ వజ్రేణ, హత ఇవ. భిన్నం శిరో యస్య సః. క్షణా. దపతత్, జయశబ్ద ఇతి స్పష్టోఽర్థః. ౩౬

దేవాదయః. పుష్పవర్షాణి. ముముచుః. ఇత్థం. శివః సంకటాత్. యుక్త్యా ఉపాయేన. మోచితః. ౩౭

(శివద్రోహకర్తుః వృకాసురస్య విష్ణుమాయాప్రభావేన వినాశప్రాప్తిఘట్టః)

ముక్తం గిరిశమభ్యాహ భగవాన్పురుషోత్తమః,
అహో దేవ మహాదేవ పాపోఽయం స్వేన పాప్మనా. ౩౮

హతః కో ను మహత్స్వీశ జన్తుర్వై కృతకిల్బిషః,
క్షేమీ స్యాత్కిము విశ్వేశే కృతాగస్కో జగద్గురౌ. ౩౯

య ఏవమవ్యాకృతశక్త్యుదన్వతః పరస్య సాక్షాత్పరమాత్మనో హరేః,
గిరిత్రమోక్షం కథయేచ్ఛృణోతి వా విముచ్యతే సంసృతిభిస్తథాఽరిభిః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, దశమస్కన్ధే.
అష్టాశీతితమోఽధ్యాయః.

తతో. భగవాన్, గిరిశ. మభ్యేత్య. ప్రాహ (మహాదేవేతి.) పాపాత్మా. అయం వృకాసురః. స్వేనైవ. పాప్మనా, హతః కిల, హే ఈశ మహత్సు. కృతకిల్బిషః కృతాపరాధః, కోవా, జన్తుః, క్షేమీ, స్యాత్. కిముత, జగద్గురౌ జగద్ధితకారిణి విశ్వేశే, త్వయి, కృతాపరాధః క్షేమీ స్యాదితి. మహాదేవత్వేశత్వవిశ్వేశ్వరత్వజగద్గురుత్వవ్యపదేశాస్తదన్తరాత్మభూతస్యాత్మాభిప్రాయాపన్నాః. ౩౮-౩౯

ప్రకృతేతిహాసప్రవచనశ్రవణాదిఫలమాహ (య ఇతి.) ఏవ మిత్థం వాఙ్మనసావేద్య వివిధవిచిత్రానన్తశక్తిసాగరస్య ప్రకృతిపురుషవిలక్షణస్యాన్తఃప్రవేశనియమనవ్యాప్యగతదోషాస్పర్శైర్లోకత్రయధారకస్య. ఆశ్రితార్తిహారస్య. భగవతో, గిరిత్రకర్మమోక్షణప్రతిపాదక మితిహాసం, యః పుమాన్. కథయే. ద్యో వా. శృణోతి. స సంసృతిభిః సాంసారికదుఃఖైః శత్రుభిశ్చ విముచ్యతే. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రికాయాం,
దశమస్కన్ధసమాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే, అష్టాశీతితమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోననవతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

సరస్వత్యాస్తటే రాజన్నృషయః సత్రమాసత,
వితర్కస్సమభూత్తేషాం త్రిష్వధీశేషు కో మహాన్. ౧

తస్య జిజ్ఞాసయా తే వై భృగుం బ్రహ్మసుతం నృప,
తజ్జ్ఞప్త్యై ప్రేషయామాసు స్సోఽభ్యగాద్బ్రహ్మణస్సభామ్. ౨

న తస్మై బ్రహ్మణే స్తోత్రం చక్రే సత్త్వపరీక్షయా,
తస్మై చుక్రోధ భగవాన్ప్రజ్వలన్స్వేన తేజసా. ౩

అథ ఏకోననవతితమోఽధ్యాయః.

ఇత్థం మోక్షప్రదత్వసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదిభిర్భగవతస్సర్వోత్కృష్టత్వం ప్రదర్శితం. కిం బహునా బ్రహ్మర్షిభి రేవ భగవతః పరత్వం నిర్ణీతమిత్యభిప్రేత్య తద్విషయక మితిహాసాన్తరం ప్రస్తౌతి (సరస్వత్యా ఇత్యాదినా ఏకోననవతితమేన.) హే రాజన్, సరస్వత్యా నద్యాః తటే. ఆసత సత్రానుష్ఠానార్థ ముపవివిశురిత్యర్థః. అధీశేషు ఇన్ద్రాదిభ్యోఽధికేషు. బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేష్వపి. కో. మహానభ్యధిక. ఇతి తేషామృషీణాం. వితర్కో వివాదః సమభూత్. యద్యపి పరాపరతత్త్వవిదాం న వితర్కస్తథాఽపి లోకాన్గ్రాహయితు మభూదిత్యర్థః. యద్వేదానీమివ తదాఽపి పరత్వాభిమానినాం దూర్వాసః ప్రభృతీనాం సత్త్వాద్వితర్కో బభూవేత్యర్థః. ౧

(తస్యేతి) తస్య మహత్త్వస్య జిజ్ఞాసయా తే ఋషయః హేనృప. బ్రహ్మణః చతుర్ముఖస్య సుతం, భృగుం తజ్జ్ఞప్త్యై మహత్త్వం వేత్తుమిత్యర్థః. ప్రేషయామాసుః స భృగు స్తావద్బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య సభా మభ్యగాత్. ౨

సత్త్వపరీక్షార్థం, తస్మై బ్రహ్మణే స్తోత్రం న కృతవాన్. తస్మై భృగవే. భగవాన్ బ్రహ్మా చుక్రోధ. ౩

(త్రిమూర్తీనాం తారతమ్యపరీక్షార్థం ఋషిభిస్తత్తల్లోకాన్ప్రతి భృగుమహర్షిప్రేషణకథా)

స ఆత్మన్యుత్థితం మన్యుమాత్మజాయాత్మనా ప్రభుః,
అశీశమద్యథా వహ్నిం స్వయోన్యా వారిణా ప్రభుః. ౪

తతః కైలాసమగమత్స తం దేవో మహేశ్వరః,
పరిరబ్ధుం సమారేభ ఉత్థాయ భ్రాతరం ముదా. ౫

నైచ్ఛత్త్వమస్యుత్పథగ ఇతి దేవశ్చుకోప హ,
శూలముద్యమ్య తం హన్తుమారేభే తిగ్మలోచనః,
పతిత్వా పాదయోర్దేవీ సాన్త్వయామాస తం గిరా. ౬

అథో జగామ వైకుణ్ఠం యత్ర దేవో జనార్దనః,
శయానం శ్రియ ఉత్సఙ్గే పదా వక్షస్యతాడయత్. ౭

(స ఇతి.) స బ్రహ్మా ఆత్మజాయ భృగవే ఆత్మని మనసి ఉత్థితం మన్యుం క్రోధ మాత్మనా వివేకాత్మికయా బుద్ధ్యా అశామయత్ యథా స్వయోన్యా స్వస్యైవ స్వరూపాన్తరేణాభివ్యక్తిస్థానేన స్వకార్యేణేతి యావత్, తేన వారిణా యథా కశ్చిద్వహ్నిం శమయతి, తథా స్వకార్యేణ పుత్రనిమిత్తేన క్రోధం శమయామాసేత్యర్థః. యద్వా స్వస్యాగ్నేః యోనిరరణిస్తస్యా ఉత్థితం వహ్నిం జలేన కశ్చిత్ శమయతి తథా భృగోరుత్పత్తిస్థానభూతాత్ స్వస్మాత్ ఉత్థితం క్రోధం బుద్ధ్యా అశామయదిత్యర్థః. ౪

(తత ఇతి.) స భృగుః కైలాసం జగామ తం భృగుం పరిరబ్ధుమాలిఙ్గితుమ్. ౫

(నైచ్ఛదితి.) త్వం ముత్పథగః ఇతి వదన్ పరిరమ్భణం, నైచ్ఛ దిత్యర్థః, రుద్రస్తస్మై చుకోప కిం చ తీక్ష్ణదృష్టిస్సన్ శూల ముద్యమ్య తం భృగుం హన్తుమారబ్ధవాన్ (పతిత్వేతి.) దేవీ గిరా సాన్త్వోక్త్యా తం రుద్రమ్. ౬

(అథో ఇతి.) వైకుణ్ఠశబ్దః పూర్వవద్విష్ణులోకపరః, శ్రియా లక్ష్మ్యాః, ఉత్సఙ్గే శయానం వక్షసి పాదేనాతాడయత్. ౭

తత ఉత్థాయ భగవాన్సహలక్ష్మ్యా సతాంగతిః.
స్వతల్పాదవరుహ్యాథ ననామ శిరసా మునిమ్. ౮

ఆహ తే స్వాగతం బ్రహ్మన్నిషీదాత్రాసనే క్షణమ్,
అజానతా మాగతా న్వః క్షన్తుమర్హథ నః ప్రభో. ౯

పునీహి సహలోకం మాం లోకపాలాంశ్చ మద్గతాన్,
పాదోదకేన భగవం స్తీర్థానాం తీర్థకారిణా. ౧౦

అద్యాహం భగవన్లక్ష్మ్యా ఆస మేకాన్తభాజనమ్,
వత్స్యత్యురసి మే భూతి ర్భవత్పాదహతాంహసః. ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం బ్రువాణే వైకుణ్ఠే భృగుస్తన్మన్ద్రయా గిరా,
నిర్వృత స్తర్పిత స్తూష్ణీం భక్త్యుత్కణ్ఠో౽శ్రులోచనః. ౧౨

(తత ఇతి.) సతాం గతిరితిహేతుగర్భం. సతః, స్వతల్పా దాథ అవరుహ్య, మునిం భృగుం శిరసా ననామ. ౮

ఆహ చ (కిమితి.) హే బ్రహ్మన్. తే త్వయా స్వాగతం కుశలమాగతం ఖలు, అత్రాస్మి న్నాసనే క్షణం నిషీద ఉపవిశ, హే ప్రభో యుష్మా నాగతా నజానతాం నోఽస్మాకం, అపరాధ మితి శేషః, క్షంతు, మర్హథ. ౯

(పునీహీతి.) సహలోకం వైకుంఠం మాం మద్గతాన్ మదావేశితచిత్తాన్ మద్భార్యానితి వా లోకపాలాంశ్చ హే భగవన్ పాదోదకేన పునీహి, కథంభూతేన తీర్థానాం గఙ్గాదీనామపి, తీర్థకారిణా పవిత్రత్వకారిణా, ౧౦

(అద్యేతి.) హే భగవన్ అద్యాధునా అహం, లక్ష్మ్యాః ఏకాంతభాజనం నియతాశ్రయ ఆసం, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశింషన్నాహ భవతః పాదేన పాదతాడనేన హత మంహః పాపం యస్య తస్య మమ ఉరసి భూతిర్లక్ష్మీః వసతి అనపాయితయా వర్తిష్యతీతి. ౧౦

(ఏవ మితి.) తస్య భగవతో మన్ద్రయా గమ్భీరయా ఆశయగర్భయా గిరా నిర్వృతః తర్పితశ్చ, భక్త్యుత్కణ్ఠయా భక్త్యుద్రేకేణ, అశ్రూణి, లోచనయో ర్యస్య సః, తూష్ణీ మాస. ౧౨

(త్రిమూర్తీనాం తారతమ్యపరీక్షార్థం ఋషిభిస్తత్తల్లోకాన్ప్రతి భృగుమహర్షిప్రేషణకథా)

పునస్సత్రం సమావ్రజ్య మునీనాం బ్రహ్మవాదినామ్,
స్వానుభూతమశేషేణ రాజన్భృగురవర్ణయత్. ౧౩

తన్నిశమ్యాథ మునయో విస్మితా ముక్తసంశయాః,
భూయాంసం శ్రద్దధు ర్విష్ణుం యతశ్శాన్తి ర్యతో భయమ్, ౧౪

ధర్మస్సాక్షాద్యతో జ్ఞానం వైరాగ్యం చ తదన్వితమ్,
ఐశ్వర్యం చాష్టధా యస్మాద్యశశ్చాత్మమలాపహమ్. ౧౫

మునీనాం న్యస్తదణ్డానాం శాన్తానాం సమచేతసామ్,
అకిఞ్చనానాం సాధూనాం యమాహుః పరమాం గతిమ్. ౧౬

(పున రితి,) ఆవ్రజ్య ఆగత్య. హే రాజన్ స్వేనాత్మనా. అనుభూత, మశేషేణా వర్ణయత్. ౧౩

(త దితి,) తద్భృగుణోపవర్ణితం, నిశమ్య. ముక్తసంశయాః గతసంశయాః. అత ఏవ విస్మితా. సుఖితాః, విష్ణుమేవ భూయాంసం సర్వోత్కృష్టం శ్రద్దధుః నిశ్చితవంతః. సరత్వోపయుక్త గుణావిష్కారపూర్వకనిశ్చయప్రకార మేవాహ యతశ్శాంతిరిత్యాదినా. యచ్ఛబ్దానాం "త్రివిధాకృతయ స్తస్యై" త్యుపరిష్టాత్సంబంధ. యతః యస్మిన్ శాంతిః, యతస్సేవ్యమానా, దభయం ముక్తిః, యద్వా. యతో యదుపాసనాదేవ, శాంతిః ఏవముత్తరత్రాపి. ౧౪

ధర్మోఽత్ర బ్రహ్మణ్యతాజ్ఞానం, సర్వవిషయకం వైరాగ్యం విషయానభిలాషః, తదన్వితం శాంత్యాదిభిస్సహితం, మష్టధా అణిమాదిభేదాష్టవిధం మైశ్వర్యం చ, ఆత్మనః, భజతః, పుంసః, మలం అపహంతీతి తథా తద్యశో, యస్మిన్నిత్యర్థః. ౧౫

(మునీనా మితి.) న్యస్తదణ్డానాం భూతద్రోహరహితానాం సమచేతసాం సర్వాత్మబ్రహ్మ బుద్ధీనాం అకించనానాం ప్రయోజనసంకరరహితానాం, పరోపకారశీలానాం, యం, పరమాం గతిం ప్రాప్య మూహుః. ౧౬

సత్త్వం యస్య ప్రియామూర్తిర్బ్రాహ్మణాస్త్విష్టదేవతాః,
భజన్త్యనాశిషశ్శాన్తా యం వా నిపుణబుద్ధయః. ౧౭

త్రివిధాకృతయస్తస్య రాక్షసా అసురాస్సురాః,
గుణిన్యామాయయా సృష్టా స్సత్త్వం తత్తీర్థసాధనమ్. ౧౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం సారస్వతా విప్రా నృణాం సంశయనుత్తయే,
పురుషస్య పదామ్భోజసేవయా తద్గతిం గతాః. ౧౯

(సత్త్వ మితి.) సత్త్వం రజస్తమోభ్యా మననువిద్ధం శుద్ధసత్త్వం. యస్య ప్రియా, మూర్తిః శరీరం. యస్య చ ఇష్టదేవతాః బ్రాహ్మణాః అనాశిషః నిష్కామాః శాంతాః జితేంద్రియాః, నిపుణ బుద్ధిర్యేషాం తే యం భజంతి. ౧౭

(త్రివిధేతి.)తస్యేత్థం భూతస్య. నిస్సమాభ్యధికస్య. గుణిన్యా సత్త్వాదిగుణాశ్రయ్యా మాయయా సృష్టా రాక్షసా, అసురాః, సురాశ్చేతి త్రివిధా అపి ఆకృతయః తస్యైవ శరీరభూతా ఇత్యర్థః. తత్ర దేవాస్సత్త్వప్రచురాః. అసురాస్తు రజః ప్రచురాః. రాక్షసాస్తమః దేవాదిషు యద్వా ప్యాసురమానుషదైవసంపత్తిభి రభిజాతాస్సంత్యేవేతి భగవద్గీతాసూక్తం. ఏవం చ సర్వేప్యేతే నోపాస్యా ఇతి భావః. తథాచోక్తం శౌనకేన "ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యంతా జగదంతర్వ్యవస్థితాః । ప్రాణినః కర్మజనిత సంసారవశవర్తినః, యతస్తతో న తేధ్యానే ధ్యానినా ముపకారకాః అవిద్యాంతర్గతాస్సర్వే తేహిసంసారగోచరాః పశ్చాదుద్భూత బోధాశ్చ ధ్యానేనైవోపకారకాః। నైసర్గికో న వై బోధస్తేషామప్యన్యతో యతః తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవబోధవ" దితి. ఏత దేవాహ సత్త్వం తత్తీర్థసాధనమితి యత్సత్త్వం శుద్ధసత్త్వమయం భగవచ్ఛరీరం తదేవ. తీర్థ సాధనం ఉపాస్యమానంసత్ నిశ్శేషప్రకృతిసంబంధక్షపణద్వారా ఆత్మశుద్ధిసాధన మిత్యర్థః. ౧౮

(ఇత్థ మితి.) సారస్వతాః సరస్వతీతీరవాసినో. విప్రాః. నృణాం సంశయవివృత్తయే. ఇత్థం విచిత్య, పరమపురుషస్య, పదామ్భోజసేవయా తద్గతిం ముక్తిం ప్రాప్తాః. ౧౯

(మృతకపుత్రస్య బ్రాహ్మణస్య చితాపనోదనకథా)

సూత ఉవాచ—

ఇత్యేతన్మునితనయాస్య పద్మగన్ధి పీయూషం భవభయభిత్పరస్య పుంసః
సుశ్లోక్యం శ్రవణపుటైః పిబత్యభీక్ష్ణం పాన్థోఽధ్వభ్రమణపరిశ్రమం జహాతి. ౪౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏకదా ద్వారవత్యాం తు విప్రపత్న్యాః కుమారకః,
జాతమాత్రో భువం స్పృష్ట్వా మమార కిల భారత. ౧

విప్రో గృహీత్వా మృతకం రాజద్వార్యుపధాయ సః,
ఇదం ప్రోవాచ విలపన్నాతురో దీనమానసః. ౨

బ్రహ్మద్విషశ్శఠధియో లుబ్ధస్యావిజితాత్మనః,
క్షత్రబన్ధోః కర్మదోషాత్ పఞ్చత్వం మే గతోఽర్భకః. ౩

ప్రకృతేతిహాసశ్రవణఫలమాహ సూతః (ఇత్యేతదితి.) మునేర్ద్వైపాయనస్య యస్తనయః శుక స్తస్యాస్యపద్మం ముఖపద్మం తస్య గన్ధో యస్మిన్ తత్ పీయూషమమృత మేతత్ భగవతః పరతత్త్వప్రకాశకేతిహాసాత్మకం భయం సంసృతిభయం. భినత్తీతి తథా సుశ్లోకం బహుమంతవ్యం. ప్రసిద్ధామృతం తు నైవంవిధమితి భావః. అభీక్ష్ణం పునః పునః. కర్ణపుటైః శ్రోత్రచషకైః. పిబన్ పాన్థః. అధ్వభ్రమణపరిశ్రమం. జహాతి ముక్తో భవతీత్యర్థః. ౪౦

అత్ర కేచిదధ్యాయం సమాపయంతి-అథ యోఽసావుక్తవిధః. పరమపురుషః స ఏవ శ్రీకృష్ణ ఇతి దర్శయితుమితిహాసాంతరం ప్రస్తౌతి (ఏకదేత్యాదినా.) విప్రస్య కస్యచిత్ పత్న్యాః. కుమారో. హే భారత. జాతమాత్ర స్తదైవ భువం స్పృష్ట్వా. మమార. ౧

(విప్ర ఇతి.) స విప్రః రాజద్వారే. ఉపధాయ నిధాయ ఇదం వక్ష్యమాణం. ప్రోవాచ. ౨

ఇదమిత్యవివక్షిత మేవాహ (బ్రహ్మద్విష ఇతి ద్వాభ్యాం) బ్రహ్మ బ్రాహ్మణాన్ ద్వేష్టీతి తథా. తస్య శఠస్య మూర్ఖస్యేవ. ధీ ర్యస్య లుబ్ధస్య విషాదతుల్యస్యాజితేంద్రియస్య క్షత్రబంధోః క్షత్రియాభావస్య రాజ్ఞః కర్మదోషాత్ దుర్వ్యాపారదోషాత్ మమార్భకః. పఞ్చత్వం మరణం ప్రాప్తః. మయి తు న కశ్చిద్దోష ఇతి భావః. ౩

హింసావిహారం నృపతిం దుశ్శీల మజితేన్ద్రియమ్,
ప్రజా భజన్త్యస్సీదన్తి దరిద్రా నిత్యదుఃఖితాః. ౨౨

ఏవం ద్వితీయం బ్రహ్మర్షిస్తృతీయం త్వేవ మేవ చ,
విసృజ్య స నృపద్వారి తాం గాథాం సమగాయత. ౨౩

తామర్జున ఉపశ్రుత్య కర్హిచిత్కేశవాన్తికే.
పరేతే నవమే బాలే బ్రాహ్మణం సమభాషత. ౨౪

కిం స్విద్బ్రహ్మం స్త్వన్నివాస ఇహ నాస్తి ధనుర్ధరః,
రాజన్యబన్ధురేతే వై బ్రాహ్మణా స్సత్రమాసతే. ౨౫

ధనదారాత్మజా యుక్తా యత్ర శోచన్తి బ్రాహ్మణాః,
తే వై రాజన్యవేషేణ నటా జీవన్త్యసుంభరాః. ౨౬

హింసైవ విహారో యస్య తం దుష్టం శీలం వృత్తి ర్యస్య తం అజితేంద్రియం. నృపం భజంత్యః. ప్రజాః, సీదంతి, దుఃఖ్యంతి నిత్యం దుఃఖితాః, దరిద్రాశ్చ భవంతి. ౨౨

(ఏవ మితి.) ఏవ మేవ చాష్టకృత్వః స విప్రో, నృపద్వారి, మృతకం విసృజ్య తాం గాథాం "బ్రహ్మద్విష" ఇత్యాదివాక్య మగాయత ప్రోవాచ, ౨౩

(తా మితి.) పరేతే మృతే సతి నవమే బాలే పూర్వవ ద్విప్రేణ గీతాం తాం గాథాం శ్రుత్వా. ౨౪

భాషణమేవాహ (కిం స్విదితి త్రిభిః) హే బ్రహ్మన్ ఇహ త్వన్నివాసభూతే పురే ధనుర్ధరః కోఽపి, నాస్తి కింస్విత్ ధనుర్ధరమాత్రో రాజన్యబంధురపి నాస్తి కిమిత్యర్థః. బ్రహ్మణ్యో నాస్త్యేవేతి భావః. ఏతే తు సత్ర మాసతే యే బ్రాహ్మణాః, సత్రయాగబ్రాహ్మణా ఇవ, మిలితాః ధనాదిభి ర్యుక్తాః సుఖ మాసత ఇత్యర్థః. ౨౫

యత్ర యేషు, జీవత్సు బ్రాహ్మణా ధనదారాత్మజైః, అయుక్తాః వియుక్తాః. ఏవం శోచంతి తే వై రాజన్యరూపేణ క్షత్రియవేషేణ నటాఇవ అసుంభరాః స్వప్రాణపోషణపరాః జీవంతి తే జీవచ్ఛవ ప్రాయా ఇతి భావః. ౨౬

(మృతకపుత్రస్య బ్రాహ్మణస్య చింతాపనోదనకథా)

అహం ప్రజాం వాం భగవన్రక్షిష్యే దీనయో రిహ,
అని స్తీర్ణప్రతిజ్ఞోఽగ్నిం ప్రవేక్ష్యే హతకల్మషః. ౨౯

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సఙ్కర్షణో వాసుదేవః ప్రద్యుమ్నో ధన్వినాం వరః,
అనిరుద్ధోఽప్రతిరథో న త్రాతుం శక్నువన్తి యత్. ౩౦

తత్కథం ను భవాన్కర్మ దుష్కరం జగదీశ్వరైః,
చికీర్షసి త్వం బాలిశ్యాన్నతచ్ఛ్రద్దధ్మహే వయమ్. ౩౧

అర్జున ఉవాచ —

నాహం సంకర్షణో బ్రహ్మ న్న కృష్ణః కార్ష్ణిరేవ చ.
అహం వా అర్జునో నామ గాణ్డీవం యస్య మే ధనుః. ౩౨

(అహ మితి) దీనయో ర్వాం యువయోః. ప్రజాం జనిష్యమాణం పుత్ర మహామిహైవ స్థితా రక్షిష్యే. యద్యహ మని స్తీర్ణప్రతిజ్ఞః స్యాం తర్హి అగ్నిం ప్రవేక్ష్యే. తతో హతకల్మషః బ్రాహ్మణ విలాపశ్రవణపాతకాత్ అనృతభాషణా చ్చ పాతకా న్ముక్తో భవేయం అహతకల్మష ఇతి వా చ్ఛేదః. యద్యని స్తీర్ణప్రతిజ్ఞ స్తర్హి అనిర స్తపాప స్తదపనోదనాయ ప్రవేక్ష్యామీత్యర్థః. ౨౯

ఏవము క్తః ప్రాహ బ్రాహ్మణః (సంకర్షణ ఇతి ద్వాభ్యాం) సంకర్షణో బలదేవః శ్రీకృష్ణః ధన్వినాం శ్రేష్ఠః ప్రద్యుమ్నః న విద్యతే ప్రతిరథస్సమబలో యస్య సోఽనిరుద్ధశ్చేత్యేతే యన్మదపత్యం త్రాతుం న శక్నువంతి. ౩౦

తజ్జగదీశ్వరై రపి కర్తు మశక్యం మదపత్యత్రాణాత్మకం కర్మ కథం భవాన్ కర్తుం శక్నోతి? యత స్త్వం బాలిస్యాదజ్ఞానా న్మౌర్ఖ్యాద్వా. చికీర్షసి త త్తస్మా ద్వయం న శ్రద్దధ్మహే న విశ్వసిమః. ౩౧

ఇత్థము క్తః ప్రాహార్జునః (నాహమితి ద్వాభ్యాం) కార్ష్ణిః కృష్ణస్యాపత్యం పుమాన్ ప్రద్యుమ్న శ్చకారాదనిరుద్ధశ్చ న భవామి. కింతు తేభ్యోఽప్యతిశయితశక్తి రర్జునోఽహం యస్యార్జునస్య మమ గాణ్డీవం ధనుర స్తి ౩౨

మావమంస్థా మమ బ్రహ్మన్వీర్యం త్ర్యమ్బకతోషణమ్,
మృత్యుం విజిత్య ప్రధన ఆనేష్యే తే ప్రజాం విభో. ౩౩

ఏవం విస్రమ్భితో విప్రః ఫాల్గునేన పరన్తప,
జగామ స్వగృహం ప్రీతః పార్థవీర్యం నిశామయన్. ౩౪

ప్రసూతికాల ఆసన్నే భార్యాయా ద్విజసత్తమః,
పాహి పాహి ప్రజాం మృత్యో రిత్యాహార్జున మాతురః. ౩౫

స ఉపస్పృశ్య శుచ్యమ్బు నమస్కృత్య మహేశ్వరమ్,
దివ్యాన్యస్త్రాణ్యనుస్మృత్య సజ్యం గాణ్డీవ మాదదే. ౩౬

న్యరుణత్సూతికాగారం శరై ర్నానాస్త్రయోజితైః,
తిర్యగూర్ధ్వమధః పార్థ శ్చకార శరపఞ్జరమ్. ౩౭

తతః కుమారస్సంజాతో విప్రపత్న్యా రుదన్మృతః,
సద్యోఽదర్శన మాపేదే సశరీరో విహాయసా. ౩౮

హే బ్రహ్మన్ మమ వీర్యం మావమంస్థాః అవహేలనం మాకార్షీః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి- త్ర్యమ్బకో రుద్రః స తుష్యత్యనేనేతి తథా తత్ అతో హే ప్రభో మృత్యుమపి ప్రధనే యుద్ధే విజిత్య త్వత్ప్రజా మానేష్యే. ౩౩

(ఏవ మితి.) ఇత్థం ఫల్గునేనార్జునేన విస్రమ్భితః విశ్వాసం ప్రాపితః ప్రీతః స్వగృహం జగామ. తతో హే పరన్తప పార్థస్య వీర్యం, నిశామయన్ ఆస్తేతి శేషః. ౩౪

(ప్రసూతికాల ఇతి.) భార్యాయాః ప్రసూతికాలే ఆసన్నే సతి తదా ద్విజసత్తమ ఆతురస్సన్నర్జునం ప్రతీత్థ మాహ-ఇత్థం మమ ప్రజాం మృత్యోః, పాహి పాహీతి. ౩౫

(స ఇతి.) సోఽర్జున శ్శుచిశ్శుద్ధమమ్బు జలం ఉపస్పృశ్యాచమ్య. ౩౬

(న్యరుణదితి) న్యరుణదావృణోత్. తదేవాహ తిర్యగూర్ధ్వమితి. ౩౭

(తత ఇతి.) విప్రపత్న్యాః సంజాతః కుమారో రుదన్నేవ మృతః అదర్శన మాపేదే దేహోఽపి నావశిష్ట ఇత్యర్థః. ౩౮

(మృతకపుత్రస్య బ్రాహ్మణస్య చితాపనోదనకథా)

తదాఽఽహ విప్రో విజయం వినిన్దన్కృష్ణసన్నిధౌ,
మౌఢ్యం పశ్యత మే యోఽహం శ్రద్దధే క్లీబకత్థనమ్. ౩౯

న ప్రద్యుమ్నో నానిరుద్ధో న రామో న చ కేశవః,
యస్య శేకుః పరిత్రాతుం కోఽన్య స్తదవితేశ్వరః. ౪౦

ధిగర్జునం మృషావాదం ధిగాత్మశ్లాఘినో ధనుః,
దైవోపసాదితం మౌఢ్యాదానినీషతి దుర్మతిః. ౪౧

ఏవం శపతి విప్రర్షౌ విద్యామాస్థాయ ఫల్గునః,
యయౌ స యమనీ మాశు యత్రాస్తే భగవాన్యమః. ౪౨

విప్రాపత్యమచక్షాణ స్తత ఐన్ద్రీమగాత్పురీమ్,
ఆగ్నేయీం నైరృతీం యామ్యాం వాయవ్యాం వారుణీమథ. ౪౩

(తదేతి) అహో మమ మౌఢ్యం పశ్యత యోఽహం క్లీబస్య షణ్ఢస్యార్జునస్య కత్థనం శ్రద్దధే విశ్వస్తవానస్మి. అతోఽహం మూఢః ౩౯

ప్రద్యుమ్నాదయ ఏవ యత్పరిత్రాతుం న శేకుర్న ప్రబభూవుః. తత్ మదపత్యాం త్రాతుం కోవా ఈశ్వరస్సమర్థః. అతోఽర్జునం ధిక్ స నిన్ద్య ఇత్యర్థః. "ఉభసర్వతసో" రితి ద్వితీయా. తత్ర హేతు ర్మృషా వదతీతి తథా ఏవం ఆత్మస్తుతిశీలస్యాస్య ధనుర్గాణ్డీవమపి ధిక్. తత్ర హేతు ర్యోఽర్జునః దుష్టా మతి ర్యస్య స దుర్మతిస్సన్ దైవేనోపసాదితం లోకాంతరం ప్రాపితం మౌఢ్యాదానినీషతి ఆనేతు మిచ్ఛతి. ౪౦-౪౧

ఏవం విప్రర్షౌ శపతి నిన్దతి సతి సఫల్గునోఽర్జునో విద్యాం సర్వలోకసంచారావహాం యోగవిద్యా మాశ్రిత్య తావ ద్యమనీం యమపురీం ప్రతి యయౌ, యత్ర యమన్యాం భగవాన్ యమ ఆస్తే తా మిత్యర్థః. ౪౨

తత్ర విప్రాపత్య మచక్షాణోఽపశ్యన్. ఏవం క్రమేణైన్ద్ర్యాదిపురీ స్తత్ర తత్రాచక్షాణో యయౌ. యామ్యాం పురీం పునర్యాం. అన్యైవ యమస్యైవ సంబంధినీ దక్షిణదిక్స్థా. ౪౩

రసాతలం నాకపృష్ఠం ధిష్ణ్యాన్యన్యాన్యుదాయుధః,
(తతోఽలబ్ధద్విజసుతో హ్యని స్తీర్ణప్రతిశ్రుతః)
అగ్నిం వివిక్షుః కృష్ణేన ప్రత్యుక్తః ప్రతిషేధతా. ౪౪

దర్శయే ద్విజపుత్రాం స్తే మావజ్ఞామాత్మనః కృథాః,
ఏతేన కీర్తిం విమలాం మనుష్యాః స్థాపయన్తి తే. ౪౫

ఇతి సంభాష్య భగవానర్జునేన మహేశ్వరః,
దివ్యాశ్వం రథ మారుహ్య ప్రతీచీం దిశమావిశత్. ౪౬

సప్తద్వీపాన్సప్తసిన్ధూన్సప్తసప్తగిరీనథ,
లోకాలోకం తథాఽతీత్య వివేశ సుమహత్తమః. ౪౭

తత్రాశ్వాశ్శైన్యసుగ్రీవమేఘపుష్పబలాహకాః,
తమసి భ్రష్టగతయో బభూవుర్భరతర్షభ. ౪౮

రసాతలం పాతాళం నాకపృష్ఠం నాకస్య స్వర్గస్య పృష్ఠ ముపరితనం లోకం కిం బహునా సర్వాం శ్చ లోకాన్ వాయుధ శ్చచార. తత స్తత్ర సర్వత్రాప్యలబ్ధో ద్విజసుతో, యేన సః అత ఏవా, నిస్తీర్ణప్రతిజ్ఞః. అత ఏవాగ్నిం ప్రవేష్టు మిచ్ఛుః ప్రతిషేధతా సామోక్తిభిః ప్రతిషేధం కుర్వతా శ్రీకృష్ణేన, ప్రత్యుక్తో నివారితః. ౪౪

ప్రతిషేధపూర్వకనివారణప్రకార మేవాహ (దర్శయ ఇతి.) ద్విజస్య, సూనూన్, తే తుభ్యం దర్శయే దర్శయిష్యామి, ఆత్మనః స్వస్యావజ్ఞాం కృథాః ఏవం చే, త్తవామలాం కీర్తిం, మేతే మనుష్యాః, స్థాపయంతి నిశ్చలాం కరిష్యంతి పాఠాంతరం, తదా ఆత్మనోఽవజ్ఞామకృథాచ్చే త్కీర్తిం దూషయిష్యంతీత్యర్థః. ౪౫

(ఇతీతి.) సంభాష్య సంభాషణేన ప్రతిబోధ్య భగవాన్మహేశ్వరః శ్రీకృష్ణోఽర్జునేన సహ. ౪౬

(సప్తద్వీపానితి.) సప్త సప్తగిరయో యేషు తాన్ ద్వీపాన్ తతో లోకాలోకం పర్వత మతీత్య సుమహన్నిబిడం తమోఽంధకారం వివేశ. ౪౭

(తత్ర) తమసి సైన్యాదయోఽశ్వాః ప్రతిహతగతయో బభూవుః. ౪౮

(మృతకపుత్రస్య బ్రాహ్మణస్య చిన్తాపనోదనకథా)

తాన్ దృష్ట్వా భగవాన్కృష్ణో మహాయోగేశ్వరేశ్వరః,
సహస్రాదిత్యసంకాశం స్వచక్రం ప్రాహిణోత్పురః. ౪౯

తమస్సుఘోరం గహనం కృతం మహద్విదారయద్భూరితరేణ రోచిషా,
మనోజవం నిర్వివిశే సుదర్శనం గుణచ్యుతో రామశరో యథా చమూః. ౫౦

ద్వారేణ చక్రానుపథేన తత్తమః పరం పదం జ్యోతిరనన్తపారమ్,
సమశ్నువానం ప్రసమీక్ష్య ఫల్గునః ప్రతాడితాక్షోఽపి దధేఽక్షిణీ ఉభే. ౫౧

తతః ప్రవిష్టస్సలిలం నభస్వతా బలీయసైజద్బృహదూర్మిభూషణమ్,
తత్రాద్భుతం వై భవనం ద్యుమత్తమం భ్రాజన్మణిస్తమ్భసహస్రశోభితమ్. ౫౨

(తానితి.) తాన్, భ్రష్టగతీన్ అశ్వాన్ స్వచక్రం సుదర్శనం పురః అశ్వానాం పురతః ప్రాహిణోత్ ప్రాయుఙ్క్త. ౪౯

(తమ ఇతి.) గహనం దుష్ప్రవేశం సుఘోరం భయంకరం మహదపారం కృతం భగవతైవ సృష్టం తమో భూరితరేణ బహుతరేణ స్వతేజసా విదారయన్మనోజవం సుదర్శనం వివేశ. యథా రామస్య దాశరథేః శరో గుణాత్ మౌర్వ్యాశ్చ్యుతశ్చమూం రావణసేనాం వివేశ, తద్వత్ ౫౦

(ద్వారేణేతి.) చక్రానుపథేన చక్రమనుగతేన ద్వారేణ తస్మాత్తమసః పరం దూరే వర్తమానం భాగవత మనంతపారం జ్యోతిః సమశ్నువానం ప్రాప్నువచ్చక్రం ప్రసమీక్ష్య ఫల్గునోఽర్జునః ప్రతాడితే ప్రతిహతే అక్షిణీ దృష్టీ యస్య సః ఉభే అప్యక్షిణీ. పిదధే న్యమీలయత్. ౫౧

(తత ఇతి.) తత స్తమసః పరతో జలం. ప్రవిష్టః. కథంభూతః? బలీయసా ప్రచణ్డేన నభస్వతా వాయునా, ఏజన్తః ఉచ్చలన్తః బృహన్తః ఊర్మయస్తరఙ్గా స్తైర్భూషణం, భూషణ మితి పాఠే ఊర్మయ ఏవ భూషణం యస్య తథాభూతం తత్ర జలస్యాధస్తాత్, దద్భుతం భవనం ప్రవిష్ట ఇత్యనుషఙ్గః. కథంభూతం, ద్యుమత్తమం ద్యుతిమత్ శ్రేష్ఠం భ్రాజతాం మణిమయస్తమ్భానాం. సహస్రేణోపశోభితమ్, ౫౨

తస్మిన్మహాభీమమనన్తమద్భుతం సహస్రమూర్ధన్యఫణామణిద్యుభిః.
విభ్రాజమానం ద్విగుణోల్బణేక్షణం సితాచలాభం శితికణ్ఠజిహ్వమ్. ౫౩

దదర్శ తద్భోగసుఖాసనం విభుం మహానుభావం పురుషోత్తమోత్తమమ్.
సాన్ద్రామ్బుదాభం సుపిశఙ్గవాససం ప్రసన్నవక్త్రం రుచిరాయతేక్షణమ్. ౫౪

మహామణివ్రాతకిరీటకుణ్డలప్రభాపరిక్షిప్తసహస్రకున్తలమ్,
ప్రలమ్బచార్వష్టభుజం సకౌస్తుభం శ్రీవత్సలక్ష్మం వనమాలయా వృతమ్. ౫౫

సునన్దనన్దప్రముఖైశ్చ పార్షదైశ్చక్రాదిభిర్మూర్తిధరైర్నిజాయుధైః,
పుష్ట్యా శ్రియా కీర్త్యజయాఖిలర్ధిభిర్నిషేవ్యమాణం పరమేష్ఠినాం పతిమ్. ౫౬

(తస్మిన్నితి) తస్మిన్భవనే తం ప్రసిద్ధం అనన్తాఖ్యం మహన్తమహిం దదర్శేత్యుత్తరేణ సంబన్ధః. కథంభూతం మద్భుతం విస్మయనీయం సహస్రం మూర్ధానః ఫణాస్తేషు భవాస్తేషాం మహతాం మణీనాం ద్యుభిర్దీప్తిభిర్విశేషేణ భ్రాజమానం ద్విగుణైః ద్విసహస్రసంఖ్యైరీక్షణైరుల్బణ ముగ్రం సితాచలః స్ఫటికపర్వతః తస్యాభా ఇవాభా యస్య శితిః నీలః కణ్ఠో జిహ్వాశ్చ యస్య తమ్. ౫౩

(దదర్శేతి) తస్యానన్తస్య భోగః శరీరమేవ, సుఖాసనం యస్య. తం విభుం భగవన్తం దదర్శ. కథంభూతం. మహాననుభావః ప్రభావో. యస్య తం పురుషోత్తమానాం బ్రహ్మాదీనా ముత్తమం సాన్ద్రస్యామ్బుదస్యేవాభా. యస్య శోభనే పిశఙ్గే వాససీ యస్య. ప్రసన్నం వక్త్రం చ యస్య రుచిరే సున్దరే ఆయతే చ, అక్షిణీ యస్య తమ్. ౫౪

మహాన్తో, మణివ్రాతా, యేషు తేషాం కిరీటకుణ్డలానాం ప్రభయా పరిక్షిప్తాః సర్వతః స్ఫురన్తః అనన్తాః కున్తలాః యస్య తం ప్రలమ్బా దీర్ఘాశ్చారవో వర్తులాశ్చాష్టౌ భుజా యస్య, శోభనః కౌస్తుభో యస్య. శ్రీవత్సం లక్ష్మచిహ్నం, యస్య తం వనమాలయా, అలంకృతం చ. ౫౫

సునన్దనాదిభిః, పార్షదైర్విగ్రహధరైః. శ్చక్రాదిభిః, స్వాసాధారణైః, రాయుధైశ్చ, పుష్ట్యాదిభి, శ్శక్తిభి ర్మూర్తిమతిభి స్తథా అఖిలర్ధిభిరణిమాదిభి. ర్నిషేవ్యమాణం పరమేష్ఠినాం బ్రహ్మాదీనాం పతిమ్. ౫౬

(మృతకపుత్రస్య బ్రాహ్మణస్య చితాపనోదనకథా)

వవన్ద ఆత్మాన మనన్త మచ్యుతో జిష్ణుశ్చ తద్దర్శనజాతసాధ్వసః.
తావాహ భూమా పరమేష్ఠినాం ప్రభుర్బద్ధాఞ్జలీ సస్మితమూర్జయా గిరా. ౫౭

ద్విజాత్మజా మే యువయోర్దిదృక్షుణా మయోపనీతా భువి ధర్మగుప్తయే,
కలావతీర్ణావవనేర్భరాసురాన్ హత్వేహ భూయస్త్వరయేత మన్తి మే. ౫౮

పూర్ణకామావపి యువాం నరనారాయణావృషీ
ధర్మమాచరతాం స్థిత్యై ఋషభౌ లోకసంగ్రహమ్. ౫౯

ఇత్యాదిష్టౌ భగవతా తౌ కృష్ణౌ పరమేష్ఠినా.
ఓమిత్యానమ్య భూమాన మాదాయ ద్విజదారకాన్. ౬౦

(వవన్ద ఇతి.) అజం హేయప్రతిభటం, స్వస్మాదనన్యం త, మచ్యుతో. వవన్దే ననామ. తథా జిష్ణుః అర్జునశ్చ, తస్య భగవతో. దర్శనేన. జాతం, సాధ్వసం భక్తిపూర్వకభయం. యస్య. సః వవన్దే. తదా బద్ధాఞ్జలీ, తౌ కృష్ణార్జునౌ ప్రతి పరమేష్ఠినాం, పతిః ప్రభుః భూమా ఊర్జితయా గభీరయా గిరా, ప్రాహ. ౫౭

ఉక్తిమేవాహ (ద్విజాత్మజా ఇతి.) యువయోర్యువాం. దిదృక్షుణా ద్రష్టుమిచ్ఛతా మయా ద్విజాత్మజాః మే ఉపనీతాః మదన్తికం ప్రాపితాః, కిమానయో ర్దర్శనేనేత్యత్రాహ. ధర్మగుప్తయే. భువి కలయాఽవతీర్ణౌ వితి చ్ఛత్రన్యాయేనోక్తం "కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయ" మిత్యుపక్రమే పూర్ణావతార త్వోక్తేః. అతో మదవతారత్వాన్మమ దిదృక్షా జాతేతి భావః. అర్జునస్య నరాంశత్వప్రసిద్ధిముప జీవ్యేత్థముక్తం. నరస్య నారాయణాంశాపహారత్వాత్ అవనేః భూమేః భారాయితాన్ అసురాన్ హత్వా. భూయ స్త్వరయా మమాన్తి సమీపం. ఇతం ఆగచ్ఛతమ్. ౫౮

కించ యువాం పూర్వం. నరనారాయణావృషీభూత్వేతి శేషః. ఋషభౌ శ్రేష్ఠౌ హేతుగర్భ మిదం. అతః పూర్ణకామావపి స్థిత్యై జగద్రక్షణార్థం లోకసంగ్రహం ధర్మమాచేరతుః ఆచరితవన్తౌ లోకోఽర్వాచీనో జనః సంగృహ్యతే ప్రవర్త్యతేనేనేతి తథా తం. అత్ర "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ" ఇత్యాది గీతావచనార్థ ఉపక్షిప్తః. ౫౯

(ఇతీతి.) భగవతా పరమేష్ఠినా ఇత్థ మాదిష్టౌ తౌ కృష్ణౌ కృష్ణార్జునౌ ఓ మితి తదాజ్ఞా మఙ్గీ కృత్య భూమానం భగవన్తం ప్రణమ్య ద్విజపుత్రా నాదాయ, సంప్రహృష్టౌ ధామ స్వగృహం ప్రతి యథాగతం న్యవర్తతా మాజగ్మతుః యథారూపానన తిక్రాన్తస్వపూర్వరూపాన్ ప్రభూ కృష్ణార్జునౌ దదతుః. ౬౦—౬౧

న్యవర్తతాం స్వకం ధామ సంప్రహృష్టౌ యథాగతౌ.
విప్రాయ దదతుః పుత్రాన్యథారూపాం స్తదా ప్రభూ. ౬౧
నిశమ్య వైష్ణవం ధామ పార్థః పరమవిస్మితః,
యత్కించిత్పౌరుషం పుంసాం మేనే కృష్ణానుకమ్పితమ్. ౬౨
ఇతీదృశాన్యనేకాని వీర్యాణీహ ప్రదర్శయన్,
బుభుజే విషయాన్గ్రామ్యా నీజే చాత్యూర్జితై ర్మఖైః. ౬౩
ప్రవవర్షాఖిలాన్కామాన్ప్రజాసు బ్రాహ్మణాదిషు,
యథాకాలం యథై వేన్ద్రో భగవా న్శ్రైష్ఠ్య మాస్థితః. ౬౪
హత్వా నృపానధర్మిష్ఠా న్ఘాతయిత్వార్జునాదిభిః,
అఞ్జసా వర్తయామాస ధర్మం ధర్మసుతాదిభిః. ౬౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. దశమస్కన్ధే.
ఏకోననవతితమోఽధ్యాయః.

(నిశమ్యేతి.) విష్ణోస్సంబన్ధి. ధామ స్థానం నిశామ్య దృష్ట్వా. పుంసాం యత్కించి త్పౌరుష మస్తి తత్సర్వం. కృష్ణానుకమ్పితం శ్రీకృష్ణకృపాలబ్ధమేవేతి మేనే "శబ్దః ఖే పౌరుషం నృష్వితి" గీతాదృష్టాన్తముఖేన విస్మితవా నిత్యర్థః. ౬౨

(ఇతీతి.) ఈదృశాని ...దైవమానుషాణి చరిత్రాణి దర్శ... న్నఖిలేశ్వరో భగవాన్. గ్రామ్యాన్ విషయాన్ భోగాన్ బుభుజే. అఖిలేశ్వర ...వేన భోగప్రయుక్తకర్మవశ్యత్వం వ్యుదస్యతే. ఊర్జితైః పుష్కలదక్షిణైః మఖైః యజ్ఞైః ఈజే ఇష్టవాన్. ౬౩

బ్రాహ్మణా. ఆది. ర్యాసాం. ...సు. ప్రజాసు. అఖిలా. నభిలషితాన్ కామాన్. ప్రవవర్ష. యథేన్ద్రో యథాకాలం వర్షత్యేవమేతి... వర్షతి తథా భగవానపి. శ్రైష్ఠ్యం పరి... మాస్థితః. కామాన్ వవర్ష. ౬౪

(హత్వేతి.) కాంశ్చి. దధర్మిష్ఠాన్. స్వయం. హత్వా. కాం శ్చి. దర్జునాదిభిర్ఘాతయిత్వా. ధర్మసుతాదిభి ర్యుధిష్ఠిరాదిభి రఞ్జసా బుభుక్షూణా... సుఖేన వా ధర్మం వర్ణాశ్రమాద్యనుగుణం. ప్రవర్తయామాస. ౬౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయవిసన్నతత్త్వార్థపదమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన. శ్రీవైష్ణవదాసేన. శ్రీవీరరాఘవవిదుషా. లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రికాయాం. దశమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం. దశమస్కన్ధే. ఏకోననవతితమోఽధ్యాయః.

అథ నవతితమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

సుఖం స్వపుర్యాం నివసన్ద్వారకాయాం శ్రియఃపతిః,
సర్వసంపత్సమృద్ధాయాం జుష్టాయాం వృష్ణిపుంగవైః. ౧
స్త్రీభిశ్చోత్తమవేషాభిర్నవయౌవనకాన్తిభిః,
కన్దుకాదిభిర్హర్మ్యేషు క్రీడన్తీభిస్తటిద్ద్యుభిః. ౨
నిత్యం సఙ్కులమార్గాయాం మదచ్యుద్భిర్మతఙ్గజైః,
స్వలఙ్కృతైర్భటైరశ్వై రథైశ్చ కనకోజ్జ్వలైః. ౩
ఉద్యానోపవనాఢ్యాయాం పుష్పితద్రుమరాజిషు,
నిర్విశద్భృఙ్గవిహగైర్నాదితాయాం సమన్తతః. ౪

అథ నవతితమోఽధ్యాయః

అథ భగవతః శ్రీకృష్ణస్య స్వపత్నీభిః సహ క్రీడాప్రకారం తాసాం చ తస్మిన్ననురాగాతిశయం పుత్రపౌత్రాదిసంతతిః ప్రకృతస్కన్ధార్థశ్రవణాదిఫలం చ వర్ణయతి నవతితమేన (సుఖం స్వపుర్యామిత్యాదినా) శ్రియఃపతి రిత్యస్య రేమే షోడశసాహస్రపత్నీనామేకవల్లభ ఇత్యుపరిష్టాత్సంబన్ధః. వృష్ణిపుఙ్గవైః. స్త్రీభిశ్చ జుష్టాయాం సేవితాయామితి సంబన్ధః. ౧

కథంభూతాభిః? నవయౌవనేన కాన్తిర్యాసాం. తాభిః తటితామివ ద్యౌః ద్యుతిర్యాసాం తాభిః. ౨

(నిత్యమితి.) సఙ్కులాః సఙ్కీర్ణాః మార్గాః యస్యాం. తస్యాం ద్వారకాయామితి పూర్వేణ సంబన్ధః. మదచ్యుద్భిః మదజలస్రావిభిః మతఙ్గజైర్గజైః సుష్ఠ్వలఙ్కృతైః భటైః, కనకేనోజ్జ్వలై రథైశ్చ. ౩

కిం చ ఉద్యానైరుపవనైశ్చాఢ్యాయాం. కథంభూతైః, పుష్పితా యే ద్రుమాస్తేషాం రాజిషు పఙ్క్తిషు నిర్విశన్తో భృఙ్గాణాం విహగానాం సమూహా యేషు తైః నాదితాయామిత్యస్య మతఙ్గజాదిభిరితి శేషః. యద్వా నిర్విశతాం భృఙ్గాణాం విహగైర్నాదితాయామ్. ౪

రేమే షోడశసాహస్రపత్నీనా మేకవల్లభః,
తావద్విచిత్రరూపోఽసౌ తద్గృహేషు మహర్ధిషు. ౫

ప్రోత్ఫుల్లోత్పలకహ్లారకుముదామ్భోజరేణుభిః,
వాసితామలతోయేషు కూజద్ద్విజకులేషు చ. ౬

విజహార విగాహ్యామ్భో హ్రదినీషు మహోదయః,
కుచకుఙ్కుమలిప్తాఙ్గః పరిరబ్ధశ్చ యోషితామ్. ౭

ఉపగీయమానో గన్ధర్వైర్మృదఙ్గపణవానకాన్,
వాదయద్భిస్తథా వీణాస్సూతమాగధవన్దిభిః. ౮

సేవ్యమానోఽచ్యుతస్తాభిర్హసన్తీభిశ్చ సేచనైః,
ప్రతిషిఞ్చన్విచిక్రీడే యక్షీభిర్యక్షరాడివ. ౯

తాః క్లిన్నవస్త్రవివృతోరుకుచప్రదేశాస్సిఞ్చన్త్య ఉద్ధృతబృహత్కబరప్రసూనాః,

---

(రేమ ఇతి.) షోడశసహస్రపత్నీనా మేక ఏవ, వల్లభః పతిస్సన్, తావన్తి షోడశ సహస్రాణి రూపాణి మూర్తీః బిభ్రాణః, తాసాం, గృహేషు, రేమ ఇతి సంబన్ధః, కథంభూతేషు మహత్యః ఋద్ధయః భోగోపకరణాదిసమృద్ధయో యేషు. ౫

ప్రోత్ఫుల్లానాం. రేణుభి ర్వాసితాన్యమలాని తోయాని యేషు తేషు కూజన్తి, ద్విజానాం పక్షిణాం, కులాని సమూహాః, యేషు తేషు. ౬

(విజహారేతి.) హ్రదినీషు, అమ్భో, విగాహ్య, విజహార, కథంభూతః, మహా నుదయో వైభవం, యస్య సః, యోషితాం యోషిద్భిః, పరిరబ్ధః, కుచో హితా, అత ఏవ, కుఙ్కుమేన లిప్త మఙ్గం వక్షో, యస్య సః. ౭

కించ (ఉపగీయమాన ఇతి.) సూతాః పౌరాణికాః, మాగధా వంశావలీపాఠకాః, కథం భూతైః, ర్వీణాదీన్, వాదయద్భిః. ౮

(సేవ్యమాన ఇతి.) తాభి ర్యోషిద్భి, స్సేచనైః, ర్జలసేచనైః, హసన్తీభిః సేవ్యమానః స్వయ మపి తాః, ప్రతిషిఞ్చన్ యక్షీభి, ర్యక్షరాట్కుబేర ఇవ, చిక్రీడే విక్రీడితవాన్. ౯

(తా ఇతి.) క్లిన్నాని సిక్తాని, వస్త్రాణి, యాసాం, తాః, అత ఏవ వివృతోరుకుచప్రదేశాః

(శ్రీకృష్ణస్య వంశానుక్రమాభివర్ణనఘట్టః)

కాన్తం స్వసేచనజిహీర్షితయోపగూహ్య జాతస్మరోత్స్మయలసద్వదనా విరేజుః. ౧౦

కృష్ణస్తు తత్స్తనవిషజ్జితకుఙ్కుమస్రక్క్రీడాభిషఙ్గధుతకున్తలబృందబన్ధః,
సిఞ్చన్ముహుర్యువతిభిః ప్రతిషిచ్యమానో రేజే కరేణుభిరివేభపతిః పరీతః. ౧౧

నటానాం నర్తకానాం చ గీతవాద్యోపజీవినామ్,
క్రీడాలఙ్కారవాసాంసి కృష్ణోఽదాత్తస్య చ స్త్రియః. ౧౨

కృష్ణస్యైవం విహరతో గత్యాలాపేక్షితస్మితైః,
నర్మక్ష్వేళిపరిష్వఙ్గైః స్త్రీణాం కిల హృతా ధియః. ౧౩

ఊచుర్ముకున్దైకధియో గిర ఉన్మత్తవజ్జడమ్,
చిన్తయన్త్యోఽరవిన్దాక్షం తాని మే గదతః శృణు. ౧౪

స్తాశ్చ. ఉద్ధృతాని విస్రస్తాని. బృహత్కబరేభ్యః. ప్రసూనాని యాసాం తాః. యోషితః కాన్తం భగవన్తం. సిఞ్చన్త్యః. స్వసేచనజిహీర్షితయా స్వాభిః కాన్తసరః. తస్య. సేచనపరిహారేచ్ఛయా తమేనోపగూహ్యాలిఙ్గ్య తేన జాతేన. స్మరేణ. ఉత్స్మయః ఉత్కృష్టహాస. స్తేన లసన్తి. వదనాని. యాసాం తాః. విరేజుః. ౧౦

(కృష్ణస్త్వితి.) తాసాం. స్తనేభ్యో. విషజ్జితా కుఙ్కుమస్రగ్యస్య సః. క్రీడాయా మభిషఙ్గేణాభినివేశేన. ధుతః కమ్పితః. కున్తలబృందబన్ధో. యస్య సః. స్వయం ముహుః. సిఞ్చన్ యువతిభిః. ప్రతిషిచ్యమానశ్చ కరేణుభిః. పరివృతో గజరాడివ రేజే. ౧౧

(నటానామితి.) గీతైర్వాద్యైశ్చోపజీవన్తీతి తథా తేషాం నటాదీనాం నటాదిభ్యః. క్రీడాస్థం. యేఽలంకారభూషణాని వాసాంసి చ. తాని ప్రాదాత్ ప్రాయచ్ఛత్. తథా స్త్రియోఽపి నర్తకీభ్యః. ప్రాయచ్ఛన్. ౧౨

(కృష్ణస్యేతి.) కర్తరి షష్ఠీ. గత్యాదిభిరేవం విహరతా కృష్ణేన. స్త్రీణాం ధియః హృతాః. ౧౩

అత ఏవ. ముకున్ద ఏవైకస్మిన్ ధీర్యాసాం తాః. స్తమరవిన్దాక్షం చింతయన్త్యస్తత్సన్నిధ్యాభావమజానానా ఇతి శేషః. అగిర ఇతి ఛేదః. క్షణమగిరః ధృతమౌనా ఇత్యర్థః. తత ఉన్మత్త ఇవ జడం యథా తథా. యాని వాక్యాని ఊచుస్తాని సమ్యగాదరతః కథయతో మత్తః శృణు. ౧౪

మహిష్య ఊచుః —

కురరి విలపసి త్వం వీతనిద్రా న శేషే స్వపితి జగతి రాత్ర్యా మీశ్వరో గుప్తబోధః,
వయమివ సఖి కచ్చిద్గాఢనిర్భిన్నచేతా నలినవయనహాసోదారలీలేక్షితేన. ౧౫

నేత్రే నిమీలయసి నక్త మదృష్టబన్ధు స్త్వం రోరవీషి కరుణం బత చక్రవాకి,
దాస్యం గతా వయమి వాచ్యుతపాదజుష్టం కిం వా స్రజం స్పృహయసే కబరేణ వోఢుమ్. ౧౬

భో భో సదా నిష్టనసే ఉదన్వన్నలబ్ధనిద్రోఽధిగతప్రజాగరః,
కిం వా ముకున్దాపహృతాత్మలాఞ్ఛనః ప్రాప్తాం దశాం త్వం చ యతో దురత్యయామ్. ౧౭

త్వం యక్ష్మణా బలవతాసి గృహీత ఇన్దో క్షీణ స్తమో నిజదీధితిభిః క్షిణోషి,
కచ్చిన్ముకున్దగదితాని యథా వయం త్వం విస్మృత్య భో స్థగితగీరుపలక్ష్యసే నః. ౧౮

కాని పునస్తానీత్యత్రాహ కురరీత్యాదినా. తత్రైకస్యా వాక్యమాహ (కురరీతి.) హే కురరి అస్మిన్జగతి రాత్ర్యా, మీశ్వరః కృష్ణః గుప్తబోధః విలుప్తబాహ్యవిషయజ్ఞానస్సన్ స్వపితి శేతే, త్వంతు వీతనిద్రా సతీ విలపసి న తు శేషేన స్వపిషి, అనుచితం తన్నిద్రాభఙ్గం కరోషీతి భావః. అథవా నాపరాధ స్తవాపీత్యాశయేనాహ నలినవయనస్య హాసేన సహితం ఉదారం యల్లీలయేక్షితం తేన హే సఖి వయమివ, త్వమపి గాఢం యథా తథా నిర్భిన్నం చేతో యస్యాస్సా కచ్చిత్కిమితి ప్రశ్నః. ౧౫

అన్యస్యా ఆహ (నేత్ర ఇతి.) ఏవమగ్రేఽపి. హే చక్రవాకి నక్తం రాత్రౌ అదృష్టబన్ధుః అదృష్టపతిస్సతీ నేత్రే నిమీలయసి కిం కిం వా కరుణం యథా తథా రోరవీషి, బతేతి ఖేదే. నైతావత్, అపితు వయమివ దాస్యం, ప్రాప్తా సతీ కబరేణ స్రజం వోఢుం, స్పృహయసే కిమ్. ౧౬

(భో భో ఇతి.) హే ఉదన్వన్ సముద్ర, అలబ్ధనిద్రః, అధిగతప్రజాగరశ్చ సదా నిష్టనసే నితరాం ధ్వనసి "ష్టనశబ్దే" ఇతి ధాతుః. కిం వా అస్మాభిః ప్రాప్తాం దురత్యయాం దశాం అవస్థాం త్వమపి గతో అసి, అహో కష్టం యథా వయం సంభోగేన ముకుందాపహృతకుచకుఙ్కుమాద్యాత్మలాఞ్ఛనా స్తథా త్వమపి యతోఽపహృత శ్రీకౌస్తుభాదిలాఞ్ఛనో లక్ష్యసే ౧౭

(త్వ మితి.) హే ఇందో, త్వం బలవతా యక్ష్మణా క్షయరోగేణ, నితరాం గృహీతః, అత ఏవ క్షీణస్సన్ స్వకిరణైః తమోఽన్ధకారం నక్షిణోషి న వినాశయసి కిం, యథా వయం తథా త్వమపి ముకుందగదితాని రహస్యాని విస్మృత్య తదేకచిత్తతయా స్థగితగీః స్తబ్ధవాక్ సన్ నోఽస్మాభి రుపలక్ష్యసే. ౧౮

(శ్రీకృష్ణస్యవంశానుక్రమాభివర్ణఘట్టః)

కిం వా చరితమస్మాభి ర్మలయానిల తేఽప్రియమ్,
గోవిన్దాపాఙ్గనిర్భిన్నే హృదీరయసి నః స్మరమ్. ౧౯

ముగ్ధే ధ్యాయసి కిం గృహాణపురతః కున్దం వికాసోన్ముఖం
కిం కున్దేన సుమామునా సువసనః కీదృగ్విధా స్త్వత్ప్రియాః,
పున్నాగం మృగయే సఖి శ్రుతిశిరోభూషావిశేషాయితం
గావోఽప్యుజ్ఝితసూనమాపతత తవామోదప్రకర్షోన్ముఖాః. ౨౦

మేఘశ్రీమం స్త్వమసి దయితో యాదవేన్ద్రస్య నూనం
శ్రీవత్సాఙ్కం వయమివ భవా న్ధ్యాయతి ప్రేమబద్ధః,

(కింవేతి.) హే మలయానిల, తే తుభ్య మస్మాభిః కిం వా అప్రియ మాచరితం కృతం, యత స్త్వం గోవిన్దస్యాపాఙ్గై ర్నితరాం భిన్నేఽస్మాకం హృది హృదయే స్మరం కామ మీరయసి, అప్రియాచరణం వినా స్మరోదీరణేన వ్యథాజననం తవ నుచిత మిత్యర్థః. ౧౯

కాంచిత్ప్రియమన్వేషయన్తీం పుష్పాణ్యన్వేషయన్తీ మివాలక్ష్య కస్యాశ్చి దుత్తరప్రత్యుత్తర మాహ నాకట్యమాహ (ముగ్ధే.) హే ముగ్ధే కిం ధ్యాయసి పురతః స్థితం వికాసోన్ముఖం కున్దం గృహాణ, ఏవ ముక్తా ప్రాహ కిం కున్దేన సుమామునేతి. అమునా సువర్ణరహితేన కున్దేన కిం న కించిదపి ప్రయోజనం కింతు ముకున్దమేవాన్వేషయామీత్యభిసంధిః. సా పునః ప్రాహ త్వత్ప్రియాః సుమనసః పుష్పాణి కీదృగ్విధా ఇతి, సా పునః ప్రాహ పున్నాగం మృగయే సఖి శ్రుతిశిరోభూషాయిత మితి హే సఖి శ్రుతిశిరోభూషావిశేషాయితం శ్రోత్రయోః శిరసి చ భూషణవిశేషవదాచరన్తం పున్నాగం మృగయే ప్రతిశిరస్సు వేదాన్తేషు భూషావిశేషాయితం పున్నాగం పురుషశ్రేష్ఠం మృగయే ఇత్యభిసంధిః. నను కిం బహ్వీషు సుమనస్సు సతీషు విశేషణపున్నాగేనైవ మృగయసే ఇత్యత్రాహ (గావోఽపీతి.) ఉజ్ఝితం గలితం సూనం పున్నాగం యాసు తాః, తవామోదప్రకర్షేణ ఉన్ముఖా ఆపతత మృగయన్త్యేవ ఇత్యన్తే. పశవోఽప్యేవం కిం పునరహ మితి భావః, పక్షాన్తరే గావః వేదా స్తవాచోఽపి ఉజ్ఝితసూనం తత్ప్రకాశనం అణిమిత్యర్థః. పురుషశ్రేష్ఠం తవామోదప్రకర్షే తత్కల్యాణగుణగణప్రకర్షే ఉన్ముఖాః ప్రకాశనోన్ముఖాః ఔన్ముఖ్య మాత్రేణ వర్తన్తే నతు కార్త్స్న్యేన ప్రతిపాదన మానన్త్యా దితి భావః. అనన్త కేవలం మృగయమాణస్య పమానత ఇత్యర్థః. ౨౦

(మేఘేతి.) హే మేఘ త్వం మాధవేన్ద్రస్య యాదవోత్తమస్య త్వం దయితః ప్రియోఽసి

అత్యుత్కణ్ఠం శబలహృదయో౽స్మద్విధో బాష్పధారాః
స్మృత్వా స్మృత్వా విసృజసి ముహుర్దుఃఖదస్తత్ప్రసఙ్గః. ౨౧

ప్రియరావపదాని భాషసే మృతసఞ్జీవికయా౽నయా గిరా
కరవాణి కిమద్య తే ప్రియం వద మే వల్గితకణ్ఠ కోకిల. ౨౨

శుకరాజ గాయ యదుదేవసత్కథాం పయస్తవ ఙ్గవయముపసేచనమ్,
విరహాగ్నితప్తహృదయేష్వలం రమారమణాభిధానసుధయా చ సిఞ్చ నః. ౨౩

న చలసి న వదస్యుదారబుద్ధే క్షితిధర చిన్తయసే మహాన్తమర్థమ్,
అపి బత వసుదేవనన్దనాఙ్ఘ్రిం వయమివ కామయసే స్తనైర్విధర్తుమ్. ౨౪

శుష్యద్ధ్రదాః కర్శితా బత సిన్ధుపత్న్యః సమ్ప్రత్యపాస్తకమలశ్రియ ఇష్టభర్తుః.

మానం, అతపాత్రప రజాపసమ్యాత్స్వం దుఃఖమాలక్షయ ఇతి భావః. అతో భవాన్ వయమివ శ్రీవత్సాఙ్కం తద్విషయప్రేమ్ణా బద్ధో నిశ్చలో ధ్యాయతి కిం ధ్యానలిఙ్గాన్యాహ అత్యుత్కణ్ఠమితి. అస్మద్విధః వయమివేత్యర్థః. అత్యుత్కణ్ఠం యథా తథా సజలహృదయః బాష్పధారాః సృజసి ముఞ్చసి. యుక్తం చైతదిత్యాహ దుఃఖదస్తత్ప్రసఙ్గ ఇతి. ౨౧

(ప్రియేతి.) హే కోకిల ప్రియరావస్య ప్రియంవదస్య శ్రీకృష్ణస్య పదానీవ పదాని శబ్దాన్ భాషసే మృతాన్ సఞ్జీవయతీతి తథా కోమలయా గిరా. హే వల్గితకణ రమణీయకణ్ఠ మే కథయ, కిం తే౽ద్య ప్రియం కరవాణి. ౨౨

(శుకరాజేతి.) హే శుకరాజ యదుదేవస్య సత్కథాం గాయ "గై శబ్దే" లోట్ మధ్యమైక వచనం. అఙ్గ హే శుక తవ పయసా క్షీరేణ ఉపసేచనం అభిషేకం కుర్మః. త్వం నో౽స్మాకం విరహాగ్నినా తప్తేషు హృదయేషు రమారమణస్య లక్ష్మీకాన్తస్యాభిధానసుధయా అలం వితరాం, సిఞ్చ ౨౩

(న చలసీతి.) హే క్షితిధర త్వం న చలసి న వదసి చ, కిన్తు మహాన్తమర్థం చిన్తయసే. తర్హి కిం వయం యథా స్తనైర్వసుదేవనన్దనస్యాఙ్ఘ్రిం విధర్తుం కామయామహే తథా త్వమపి స్తనతుల్యైః శృఙ్గైః ధర్తుం, కామయసే కిమ్. ౨౪

(శుష్యద్ధ్రదా ఇతి.) హే సిన్ధుపత్న్యః నద్యః, యద్వత్ యథా వయం యదుపతేః ప్రణయావలోకమప్రాప్య తేన ముష్టాన్యపహృతాని హృదయాని, యాసాం తాశ్చ, ఉరు వితరాం

యద్ద్వంద్వయం మధుపతేః ప్రణయావలోకమప్రాప్య ముష్టహృదయాః పులకస్మితాస్సత్రీ ...

హంస స్వాగత మాస్యతాం పిబ పయో బ్రూహ్యఙ్గ శౌరేః కథాం
దూతం త్వాం ను విదామ కచ్చిదజితస్స్వస్త్యాస్త ఉక్తం పురా,
కిం వా నశ్చలసౌహృద స్స్మరతి తం కస్మాద్భజామో వయం
క్షౌద్రాలాపయ కామదం శ్రియమృతే సైవైకనిష్ఠా స్త్రియామ్. ౨౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతీదృశేన భావేన కృష్ణే యోగేశ్వరేశ్వరే,
క్రియమాణేన మాధవ్యో లేభిరే వైష్ణవం గతమ్. ౨౫

శ్రుతమాత్రోఽపి యః స్త్రీణాం ప్రసహ్యాకర్షతే మనః,

కర్శితాః స్మ తథా యూయమపి సంప్రతి శ్రీకృష్ణస్య ప్రియాః. యాసాం త్వం ... ఇష్టస్య భర్తుస్స్నిగ్ధ ప్రణయావలోకమప్రాప్య కర్శితాః స్థితేతి భావః. ౨౩

(హంసేతి.) హే హంస ఆస్యతా ముపవిశ్యతాం. పయః క్షీరం పిబ అఙ్గ హే హంస శౌరేః కథాం వార్తాం బ్రూహి. న్వితి వితర్కే త్వాం శౌరే ర్దూతం విదామ. అజితః కృష్ణః స్వస్త్యాస్తే కచ్చిత్ పురా రహస్యుక్తం, చలసౌహృదః స్మరతి కిం స్మృత్వైవ మాం ప్రస్థాపితవా నిత్యత్రాహ హే క్షౌద్ర క్షుద్రదూత. కస్మాత్ తం, వయం, భజామః. ... మర్థమాత్వయాతీత్యత్రాహ - అథో తర్హి తమిహాలాపయ కారయ. ఓ మిల గచ్ఛతు తం పునరాగమయ. అస్మాకం విహాయ... ఏకాకినీ రమతే, తాం శ్రియం ఋతే వినా. తామేవాలంవయ. సా తదేకనిష్ఠా కథం పరిహర్తుం శక్యేత్యత్రాహ (స్త్రియా మితి.) జాతావేకవచనం, అస్మాసు స్త్రీషు మధ్యే కిం సైవైకనిష్ఠా నతు వయ మిత్యర్థః. ౨౪

(ఇతీతి.) మాధవ్యో మాధవస్య ప్రియాః యోగేశ్వరే కృష్ణే క్రియమాణేనేత్థంభూతేన. భావేన వైష్ణవీం గతిం ముక్తిం లేభిరే. ౨౫

కృష్ణే తాసామిత్థంభూతో భావో నాతిచిత్ర మిత్యాహ (శ్రుతమాత్రోఽపీతి.) ఉరుభిర్బహుభి ర్గాయైర్గానైః ఉరు బహుధా. గీతో వా ఉరుగాయ ఇతి పృథక్పదం వా, సంధిస్త్వార్షః. కిం బహునా

ఉరుగాయో౽నుగీతో వా పశ్యన్తీనాం కుతః పునః. ౨౮

యాస్తం పర్యచరన్ప్రేమ్ణా పాదసంవాహనాదిభిః,
జగద్గురుం భర్తృబుద్ధ్యా తాసాం కిం వర్ణ్యతే తపః. ౨౯

ఏవం వేదోదితం కర్మ స్వనుతిష్ఠన్రమాపతిః,
గృహాన్ ధర్మార్ధకామానాం ముహుశ్చాదర్శయత్పదమ్. ౩౦

ఆస్థితస్య పరం ధర్మం కృష్ణస్య గృహమేధినామ్,
ఆసన్షోడశసాహస్రా మహిష్యో౽ష్టశతాధికాః. ౩౧

తాసాం స్త్రీరత్నభూతానా మష్టౌ యాః ప్రాగుదాహృతాః,
రుక్మిణీప్రముఖా రాజన్ సహపుత్రాశ్చ సర్వశః. ౩౨

యథా కథంచిచ్ఛ్రుతమాత్రో౽పి వా స్త్రీణాం మనః ప్రసహ్య బలా దాకర్షతే, కిం పునః, సాక్షాత్పశ్యన్తీనాం స్త్రీణాం మన ఆకర్షతీతి. ౨౮

యతస్తాసా మిత్థంభూతో భావ స్తత స్తా అనుమోదతే (యా ఇతి.) తం కృష్ణం జగద్గురుం సర్వోత్తమం పరమపురుష మపి భర్తృబుద్ధ్యా యాః పాదఘట్టనాదిభిః ప్రేమ్ణా పర్యచరన్ అసేవన్త, తాసాం, తపః కిం వర్ణ్యతే కథం వర్ణ్యత ఇత్యర్థః. ౨౯

(ఏవ మితి.) సతాం, గతిః స్వప్రాప్త్యుపాయభూతో౽వ్యనుతిష్ఠన్ గృహేషు ధర్మాదీనాం పదం స్థానమిత్యదర్శయత్, పద మితి దర్శయితు మన్వతిష్ఠ దిత్యర్థః. ౩౦

అథ భగవతస్స్వపత్నీషు సన్తాన మనువర్ణయితుం ప్రస్తౌతి (ఆస్థితస్యేతి.) పరం, గృహమేధినాం, ధర్మ మాస్థితస్యానుతిష్ఠతః కృష్ణస్య, మహిష్యః పత్న్యః, ఆసన్. ౩౧

తాసాం స్త్రీరత్నరూపాణాం మధ్యే, అష్టౌ రుక్మిణీప్రముఖాః యాః పూర్వం కథితాః సర్వశః సర్వాశ్చ, సహపుత్రాః పుత్రవత్య ఏవేత్యర్థః. తాసాం పుత్రాస్తు లక్షమేకమశీత్యుత్తరైక షష్టిసహస్రాణి భవన్తి. ౩౨

(శ్రీకృష్ణమూర్తేర్వంశానుక్రమాభివర్ణనఘట్టః)

ఏకైకస్యాం దశదశ కృష్ణోఽజీజనదాత్మజాన్,
యావత్య ఆత్మనో భార్యా అమోఘగతిరీశ్వరః. ౩౩

తేషాముద్దామవీర్యాణా మష్టాదశమహారథాః,
ఆసన్నుదారయశస స్తేషాం నామాని మే శృణు. ౩౪

ప్రద్యుమ్నశ్చానిరుద్ధశ్చ దీప్తిమాన్భానురేవ చ,
సామ్బో మధుర్బృహద్భాను శ్చిత్రభానుర్వృకోఽరుణః. ౩౫

పుష్కరో దేవబాహుశ్చ శ్రుతదేవస్సునన్దనః.
చిత్రబాహుర్విరూపశ్చ కవి ర్న్యగ్రోధ ఏవ చ. ౩౬

త్రివక్రాయా ఉపక్రోశః పుత్రః కృష్ణమనువ్రతః,
శిష్యస్సాక్షా న్నారదస్య దధౌ వ్రత మఖణ్డితమ్. ౩౭

తేనోక్తం సాత్వతం తన్త్రం యజ్జ్ఞాత్వా ముక్తిమా న్భవేత్,

తదేవాహ (ఏకైకస్యా మితి.) అజీజన జ్జనయామాస. ఆత్మనః స్వస్య యావత్యో భార్యా స్తాసా మేకైకస్యా మితి సంబన్ధః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి అమోఘగతి రప్రతిహతసంకల్పః. ౩౩

తేషాముత్తసఙ్ఖ్యానాం పుత్రాణాం మధ్యే ఉదారయశసః విపులయశస్వినః. ౩౪

(ప్రద్యుమ్నశ్చేతి) అనిరుద్ధనామాపి కాశ్చిత్పౌత్రాదన్యః పుత్రః. ౩౫—౩౬

(త్రివక్రాయా ఇతి.) ఉపక్రోశో నామ త్రివక్రాయాః పుత్రః సతు కృష్ణం అనువ్రతః అనువర్తమానః సాక్షాన్నారదస్య శిష్యో భూత్వా, అఖణ్డిత మవిచ్ఛిన్నం యథా తథా చిత్తం దధౌ భగవత్సమాధివిష్టో బభూవేత్యర్థః. ౩౭

తమేవ విశినష్టి (తేనేతి.) సాత్వతం పఞ్చరాత్రం. ఉక్తం. సాత్వతమన్త్రార్థవిషయః కశ్చిద్గ్రంథవిశేషః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ నాతిసంగ్రహావిస్తరరూపేణ కృత ఇత్యర్థః. తస్యానాదికాత్ప్రసా

యత్ర స్త్రీశూద్రదాసానాం సంస్కారో వైష్ణవస్స్మృతః. ౩౮

ఏతేషా మపి రాజేన్ద్ర తనూజానాం మధుద్విషః,
ప్రద్యుమ్న ఆసీ త్ప్రథమః పితృవద్రుక్మిణీసుతః. ౩౯

స రుక్మిణో దుహితర ముపయేమే మహారథః,
తస్మాత్సుతోఽనిరుద్ధోఽభూన్నాగాయుతబలాన్వితః. ౪౦

స చాపి రుక్మిణః పౌత్రీం దౌహిత్రో జగృహే తతః,
వజ్ర స్తస్యామభూ ద్య స్తు మౌసలాదవశేషితః. ౪౧

ప్రతిబాహురభూ త్తస్మాత్సుబాహు స్తస్య చాత్మజః,
సుబాహో ర్ధర్మసేనోఽభూచ్ఛ్రుతసేనస్తు తత్సుతః. ౪౨

ర్వాచీనత్వాయోగాత్ తత్రాం విశినష్టి యత్రేతి - స్త్రీశూద్రాదీనా మపి వైష్ణవః విష్ణుప్రాపకః సంస్కారస్తాపపుణ్డ్రాదిసంస్కారః స్మృతః. ౩౮

(ఏతేషామపీతి.) మధుద్విషః కృష్ణస్య. తనూజానాం పుత్రాణా మేతేషా మష్టాదశానాం మధ్యే యః. ప్రద్యుమ్నః. స తు రుక్మిణీసుతః పితృవ, ద్రూపేణ గుణైశ్చ పితృతుల్యః. ౩౯

రుక్మిణో మాతులస్య. దుహితర ముపయేమే. తస్యాం భార్యాయాం. తతః ప్రద్యుమ్నా దనిరుద్ధో నామ నాగాయుతబలః. పుత్రోఽభూత్. ౪౦

సచాపి అనిరుద్ధోఽపి రుక్మిణో దౌహిత్ర స్తస్య పౌత్రీం. జగృహే ఉపయేమే. తతోఽనిరుద్ధా త్తస్యాం వజ్రో నామ పుత్రో బభూవ, తం విశినష్టి (యస్త్వితి.) మౌసలశాపప్రయుక్త యదుకులక్షయాదవశేషితః. స ఏకోఽవశేషిత ఇత్యర్థః. ౪౧

తస్మాద్వజ్రాత్ప్రతిబాహుః, తస్య ప్రతిబాహోః రాత్మజః సుబాహుః. ౪౨

(శ్రీకృష్ణమూర్తేర్వంశానుక్రమాభివర్ణనఘట్టః)

నహ్యేతస్మిన్కులే జాతా అధనా అబహుప్రజాః,
అల్పాయుషోఽల్పవీర్యాశ్చ అబ్రహ్మణ్యాశ్చ జజ్ఞిరే. ౪౧

యదువంశప్రసూతానాం పుంసాం విఖ్యాతకర్మణామ్,
సఙ్ఖ్యానం శక్యతే కర్తుమపి వర్షాయుతైరపి. ౪౨

తిస్రః కోట్యస్సహస్రాణామష్టాశీతిశ్శతాని చ,
ఆసన్యదుకులాచార్యాః కుమారాణామితి శ్రుతమ్. ౪౩

సఙ్ఖ్యానం యాదవానాం కః కరిష్యతి మహాత్మనామ్,
యత్రాయుతానా మయుతలక్షపుత్రస్స ఆహుకః. ౪౪

దేవాసురాహవహతా యే దైతేయా స్సుదారుణాః,
తేచోత్పన్నా మనుష్యేషు ప్రజా దృప్తా బబాధిరే. ౪౫

సర్వాన్ వంశ్యాన్ విశినష్టి (నహీతి) అధనా నిర్ధనాః. ౪౧

తేషా మానన్త్యమాహ (యదువంశప్రసూతానామితి.) ౪౨

తదేవ కైముత్యన్యాయేనాహ (తిస్రః కోట్య ఇతి.) యదుకులస్యాచార్యా స్తత్కుమారాణాం అక్షరశిక్షకా అధ్యాపకా తిస్రః, కోట్యః సహస్రాణాం అష్టాశీతిః శతాని చ. అధ్యాపకా ఏవైతావంతః కిం పునస్త ఇత్యర్థః. ౪౩

ఏకస్య వసుదేవస్యైవ వంశజానాం సంఖ్యైవం యాతా కిం పునస్సర్వేషాం సంభూతానామిత్యాహ (సఙ్ఖ్యానమితి.) యత్ర యాదవానాం మధ్యే యః ఆహుకో వసుదేవ స్స ఏవాయుతానాం అయుతలక్షపుత్రః. ౪౪

తేషాం వీర్యశౌర్యాదిగుణనిరూపణాయాహ (దేవేతి.) దేవాసురాహవే దేవాసురయుద్ధే. హతాః యే అతిదారుణా దైతేయా స్తే మనుష్యేషు చైద్యమాగధాదిరూపేణ జాతాః దృప్తాస్సంతః. ప్రజా ఇతి ద్వితీయాంతం, బబాధిరే. ౪౫

తన్నిగ్రహాయ హరిణా ప్రోక్తా దేవా యదోః కులే,
అవతీర్ణాః కులశత మేషా మేకాధికం నృప. ౪౪

తేషాం ప్రమాణం భగవాన్ప్రభుత్వేనాభవద్ధరిః,
యేచానువర్తినస్తస్య వవృధు స్సర్వయాదవాః. ౪౫

శయ్యాసనాటనాలాపక్రీడాస్నానాశనాదిషు,
న విదుస్స్వాన్తరాత్మానం వృష్ణయః కృష్ణదేవతాః. ౪౬

తీర్థం చక్రే నృపోనం యదజని యదుషు స్వస్సరిత్పాదశౌచం
విద్విట్స్నిగ్ధాస్స్వరూపం యయురజితపదాశ్రీర్యదర్థేఽన్యయత్నః,

(తన్నిగ్రహాయేతి.) ప్రోక్తా ఆదిష్టా దేవాః. యదోః కులే, అవతీర్ణాః. యేషా మవతీర్ణానాం, కుల మేకాధికశతం. వృష్ణ్యంధకదాశార్హాదిరూపేణై కాధికశతభేదభిన్నమ్. ౪౪

(తేషామితి,) తేషాం కులానాం ప్రభుత్వే నిమిత్తే భగవాన్ శ్రీకృష్ణరూపేణాభిపదవతతార, యే సర్వే యాదవా స్తే తస్య శ్రీకృష్ణస్యానువర్తినః. హేతుగర్భమిదం, వవృధు రేధాంచక్రిరే. ౪౫

కిం తే తం పరమాత్మబుద్ధ్యాఽన్వవర్తంత. నేత్యాహ (శయ్యేతి,) వృష్ణయదవః శయ్యాసనాదిషు కృష్ణ ఏవ చేతో యేషాం తథా భూతాఅపి తం కృష్ణం స్వమాత్మానం స్వాంతరాత్మానం పరమాత్మాన మిత్యర్థః. నవిదుః కింతు యాదవవిశేషం విదురితి భావః. ౪౬

స్వమాత్మానం న విదురిత్యనేన తన్మాహాత్మ్యం న విదురితి సూచితం. తదేవానితర సాధారణం పదన అత్యాశ్చర్య మేత ద్భూభారాపహరణ మితి విస్మయ మపమదన్నాహ (తీర్థమితి,) హేనృప. ఇతఃపూర్వం, స్వస్సరిత్ స్వర్ణదీ గంగైవ సర్వతోఽధికం తీర్థమాసీత్, ఇదానీం తు యదుషు యదజని జాతం తేషు జాతం శ్రీకృష్ణకీర్తిరూపం తత్కర్తృ స్వస్సరిద్రూపం పాదశౌచం తీర్థమూన మల్పం చక్రే యద్యశోరూపం తీర్థమేవ సర్వతీర్థోపరి విరాజత ఇతి భావః. తథా ద్విషంతః శత్రవః స్నిగ్ధా అనురక్తాః శ్చ, తత్స్వరూపం యయుః ప్రాపుః. స్వం స్వాసాధారణం రూప మాకృతిః తత్సా ధర్మ్యమితి యావత్. త శ్చాప్రిపుః. ప్రీత్య ప్రీత్యాత్మకస్య స్వవిషయస్య జ్ఞానస్య సాధర్మ్యప్రాపణ స్వాభావ్యాదితి భావః. తథా అజితపదాశ్రితదప్యప్రాప్తపదా శ్రీశ్చ, యస్యైవేతి శేషః. యస్యై వానన్యార్హా శేషభూతేత్యర్థః. తాం విశినష్టి-యదర్థేఽన్యయత్నః. యచ్ఛ్రీకటాక్షలేశప్రసరణార్థం అన్యేషాం బ్రహ్మాదీనాం యత్నః, కించ యస్య భగవతో, నామ శ్రుతం, మదిగదితం ఉచ్చరితం వా

(శ్రీకృష్ణమూర్తేర్వంశానుక్రమాభివర్ణనఘట్టః)

యన్నామామఙ్గళఘ్నం శ్రుత మథ గదితం యత్కృతో గోత్రధర్మః
కృష్ణస్యైతన్న చిత్రం క్షితిభరహరణం కాలచక్రాయుధస్య. ౪౭

జయతి జననివాసో దేవకీజన్మవాదో యదువరపరిషద్భిర్దోర్భిరస్యన్నధర్మమ్,
స్థిరచరవృజినఘ్నస్సుస్మితశ్రీముఖేన వ్రజపురవనితానాం వర్ధయన్కామదేవమ్. ౪౮

ఇత్థం పరస్య నిజధర్మరిరక్షయాఽఽత్తలీలాతనోస్తదనురూపవిడమ్బనాని,

అర్థజ్ఞానరహిత మప్యమఙ్గళఘ్నం. కిం చ గోత్రేషు తత్తద్వృష్ణివంశేషు ధర్మో యత్కృతః యేన ప్రవర్తితః. తస్యైతస్య. శ్రీకృష్ణస్యైత న్న చిత్రం, కిం తత్ యత్? క్షితిభరహరణం. తత్ర హేతుత్వేన పునస్తం విశినష్టి-కాలచక్రాయుధస్య కాలచక్రం కాలాభిమాని సుదర్శనాఖ్యం చక్ర మాయుధం యస్య తస్య కాలాయత్తం హి సర్వమితి భావః. ౪౭

ఉక్తవిధాసాధారణప్రభావనిర్వాహకం పరత్వమాహ (జయతీతి.) సర్వోత్కర్షేణ వర్తతే జనానాం నివాసో ధారకః, జనేషు నివసతి ధారకతయేతి వా. తర్హి పరమాత్మనః కథం ప్రాకృతేషు జన్మేత్యత్రాహ దేవకీతి. దేవక్యాం జన్మేతి వాదమాత్రం యస్య సః. న తస్య ప్రాకృతస్యేవ కర్మాయత్తం జన్మ అపితు స్వేచ్ఛామూలకం తదితి భావః. తదపి కిమర్థ మిత్యత్రాహ యదువరా యదుశ్రేష్ఠా స్తేషాం, పరిషదస్సభ్యాస్తాభిరేవ దోర్భిర్భుజై రధర్మం. మస్యన్ "లక్షణహేత్వో" రిత్యయం శతా. ప్రతిక్షిప్త మిత్యర్థః. న కేవలం తదేవ, తస్య సఙ్కల్పమాత్రేణాపి సుకరత్వాత్. కిం త్వేతదేవావతారకృత్యం ముఖ్య మిత్యభిప్రేత్య విశినష్టి-స్థిరచరవృజినఘ్నః, అధికార మనపేక్ష్య స్థిరాణాం బృన్దావనాదిగతానాం తరుగుల్మాదిరూపాణాం స్థిరాణాం చరాణాం పశుశకునిప్రభృతీనాం, కేనచిత్స్వసంబన్ధేన వృజినం ప్రాప్తిప్రతిబన్ధకం పాపం హన్తీతి తథా తదేవోదాహర్తుం విశినష్టి-శోభనం స్మితం యస్మిన్, తేన శ్రీముఖేన, వ్రజవనితానాం పురవనితానాం చ, కామదేవం వర్ధయన్. తాః కామస్వభావావనితాస్స్వస్వైవ స్వభావేన స్వవిషయకేచ్ఛ ముచ్యేరన్నితి తం తాసాం వర్ధయన్ జయతీతి సంబన్ధః. యద్వా అయమపి లక్షణహేత్వోరితి శతా, వర్ధయితుం, దేవకీజన్మవాదో జయతీతి సంబన్ధః. ౪౮

ప్రకృతస్కన్ధార్థశ్రవణఫలం తదధికారిణం చాహ (ఇత్థ మితి.) నిజధర్మరిరక్షయా స్వాసగమోక్తధర్మరక్షణేచ్ఛయా, ఆత్తా పరిగృహీతా లీలార్థా తను ర్యేన లీలాపదేన తస్యాః కర్మఫలభోగార్థత్వవ్యుదాసః. తస్య యదూత్తమస్య పరమపురుషస్య ఇత్థంభూతాని తదనురూపాణి అవతారాను

కర్మాణి కర్మకషణాని యదూత్తమస్య శ్రూయాదముష్యపదయో రనువృత్తి మిచ్ఛన్. ౪౯

మర్త్యస్తథా ననుసమేధితయా ముకున్ద శ్రీమత్కథాశ్రవణకీర్తనచిన్తయైతి
తద్ధామ దుస్త్యజకృతాన్తజవాపవర్గం గ్రామాద్వనం క్షితిభుజోఽపి యయుర్యదర్థాః. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం దశమస్కన్ధే,
నవతితమోఽధ్యాయః.

దశమస్కన్ధస్సమాప్తః.

రూపాణి దర్శనీయానురూపాణి వా, విడమ్బనాని మర్త్యచేష్టానుకారిణి, కర్మనికషాణి శ్రుణ్వతాం, కీర్తయతాం చ భక్తియోగోత్పత్తిప్రతిబన్ధకాని పాపకర్మాణి కషన్తే నిరస్యన్తీతి తథా, కర్మాణి చేష్టితాని, శ్రూయాత్ కః, యః అముష్య భగవతః, పదయోః, అనువృత్తిం భక్తిమిచ్ఛన్ కామయమానః. ౪౯

కిమనువృత్తే రిత్యత ఆహ (మర్త్య ఇతి) అనుసవమనుసన్ధ్యం ముకున్దస్య శ్రీమత్కథాయాః, శ్రవణకీర్తనచిన్తయా శ్రవణకీర్తనయుక్తయా, చిన్తయా సమేధితయా అనువృత్త్యా దుస్తరకృతాన్తజవాపవర్గం, దుస్తరః, కృతాన్తో యైస్తేషాం జనానామపవర్గం, దుఃఖావసానహేతుభూతం, తస్య భగవతో ధామ స్థానం, మేతి ప్రాప్నోతి, దుస్తరేత్యాది విశేషణేన దుర్లభత్వం సూచితం, తత్ప్రష్టమేవాహ గ్రామాదితి. యదర్థాః యద్ధామ అర్థః ప్రయోజనం, యేషాం తే యద్ధామప్రాప్తికామా ఇత్యర్థః, గ్రామాద్వనం, యయుః, తపస ఇతి శేషః. యద్వా యదనువృత్తికామాః, దుస్త్యజకృతాన్తభవాపవర్గమితి పాఠాన్తరం, దుస్తరః, కృతాన్తో మృత్యుః, స్తత్తుల్యో భవః సంసార, స్తస్యాపవర్గోఽవసానం. యస్మాత్, తద్ధామైతీతి సంబన్ధః. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలనాథసూరేః
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచన్ద్రికాయాం,
దశమస్కన్ధవ్యాఖ్యాయాం, దశమస్కన్ధే, నవతితమోఽధ్యాయః.
దశమస్కన్ధస్సమాప్తః

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీరస్తు

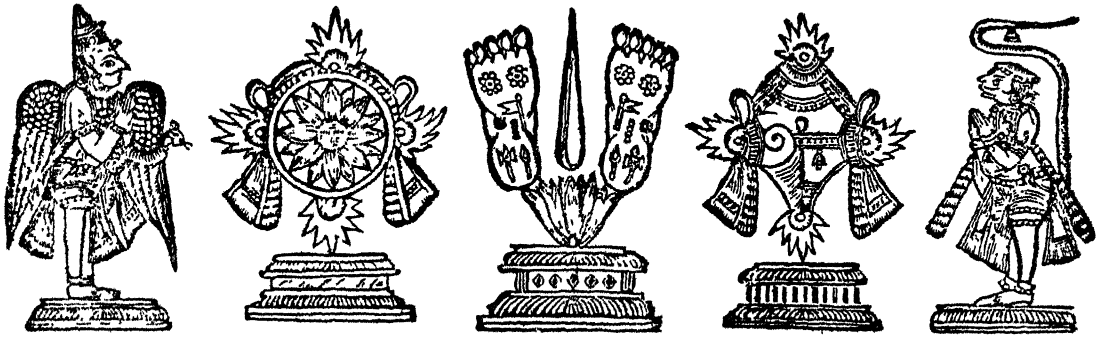

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

ఏకాదశ - ద్వాదశ స్కంధాః

శ్రీ వీర రాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజ జీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

***

1976

మూల్యం : రూ. 25-00

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కన్ధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

కృత్వా దైత్యవధం కృష్ణ స్సరామో యదుభి ర్వృతః,
భువోఽవతారయ ద్భారం జవిష్ఠం జనయ న్కలిమ్. ౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

ఇత్థం బ్రహ్మాదిభి రభ్యర్థితస్య భూభారాపజిహీర్షయాఽవతీర్ణస్య భగవతః అదైవమానుషాణి చేష్టితాని భూభారాపహారధర్మసంస్థాపనసాధుపరిత్రాణాదిగర్భాణి బాల్యయౌవనక్రీడాద్యాత్మకాన్యనువర్ణితాని. అథ భూభారావశేషయదుకులసంజిహీర్షావిదానవిప్రశాపాపనోదనవ్యాజేన ప్రభాసం ప్రస్థితవతః స్వకులక్షపణసమస్తతత్త్వోపదేశస్వపదారోహణాత్మకం చేష్టిత మనువర్ణయత్యేకాదశస్కన్ధేన (కృత్వా దైత్యవధం కృష్ణ ఇత్యాదినా.) తత్ర తావద్వృత్తవర్తిష్యమాణయోస్సంగతిసూచనాయ వృత్త మనువదతి శ్లోకద్వయేన (కృత్వేతి.) పూతనాశకటయమళార్జునధేనుకారిష్టచాణూరతోసలకంసాది దైత్యయోవివధం కృత్వా స రామ ఇత్యనేన కాంశ్చిద్రామేణ ఘాతయిత్వేత్యభిప్రేతం. ఏవం యదుభి ర్వృత ఇత్యనేనాపి జవిష్ఠం బలవత్తరం అతి హింసాపర్యవసాయిన మిత్యర్థః. తం కలిం కలహం జనయ న్కురుపాణ్డవాదిష్వితి శేషః. తేష్వపి కలహోపాదనేనాధర్మిష్ఠాన్ ఘాతయిత్వేతి భావః. ఇత్థం భువో భార మవతారయత్, అడభావ ఆర్షః. అవతారయామాసేత్యర్థః. ౧

యే కోపితా స్సుబహుపాండుసుతా స్సపత్నై ర్దుర్ద్యూతహేళనకచగ్రహణాదిభి స్తాన్,
కృత్వా నిమిత్త మితరేతరత స్సమేతా న్హత్వా నృపా న్నిరహర త్క్షితిభార మీశః. ౨

భూభారరాజపృతనా యదుభి ర్నిరస్య గుప్తై స్స్వబాహుభి రచింతయ దప్రమేయః,
మన్యేఽవనే ర్నను గతోఽప్యగతో హి భారో యద్యాదవం కుల మహో అవిషహ్య మాస్తే.

నైవాన్యతః పరిభవోఽస్య భవే త్కథంచి న్మత్సంశ్రయస్య విభవో న్నహనస్య నిత్యమ్,

---

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (యే కోపితా ఇతి.) సుబహు బహువారం యథా తథా దుర్ద్యూతాదిభి స్సాధనైః సపత్నైః దుర్యోధనాదిభిః యే పాణ్డుపుత్రాః కోపితాః కోపం ప్రాపితాః తా న్పాణ్డుసుతా న్నిమిత్తం ద్వారం కృత్వా "మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ వ్యసాచి" న్నితి భగవదుక్తే రితి భావః. సముదితా న్నృపా నితరేతరతః అన్యోన్యై ర్నిమిత్తభూతై ర్హత్వా ఇత్థం ఈశో భగవాన్ క్షితే ర్భారం నిరహరత్ జహార. తత్ర దుర్ద్యూతం కపటద్యూతం హేళన మవజ్ఞా కచగ్రహణం దుశ్శాసనేన ద్రౌపద్యాః కేశగ్రహణం ఆదిశబ్దేన గరళదానజతుగృహదాహాదిసంగ్రహః. ౨

ఏవం వృత్త మనూద్య తేన సహ వర్తిష్యమాణస్య సందర్భం వదన్ వర్తిష్యమాణ ప్రశ్నావసరప్రదానాయ తత్సంగృహ్ణాతి (భూభారేత్యాదిభిః పఞ్చభిః.) స్వస్య బాహుభి ర్గుప్తైః రక్షితై ర్యదుభిః నిమిత్తభూతైః భువో భారభూతానాం రాజన్యానాం పృతనాః సేనాః, నిరస్య హత్వా బాహుభిరితి బహువచనం స్వాసాధారణచతుర్భుజత్వాభిప్రాయకం. అప్రమేయః అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావః, అనవగమ్యస్వరూపస్వభావో వా భగవా నచింతయత్. చింతాప్రకారమేవాహ (మన్య ఇత్యాదినోపైమి దామేత్యన్తేన.) నన్వితి వితర్కే. అవనే ర్భూమే ర్భారో గతోఽపి అగత ఇత్యేవ మన్యే భారైకదేశస్య గతత్వేఽపి కార్త్స్న్యేనాగతత్వా దగత ఇత్యేవ మన్యే. మమ నిశ్శేషభూభారక్షపణాయావతీర్ణత్వాదితి భావః. అగతత్వం కుత ఇత్యత ఆహ- యత్ యస్మాత్ అహో విషహ్యం సోఢు మశక్యం అన్యైరితి శేషః. యాదవం కులం, ఆస్తే తిస్మా దగత ఇతి భావః. ౩

నన్వాస్తాం తదపి కేనచి న్నిరసిష్యత ఏవేత్యత ఆహ (నైవేతి.) అస్య యాదవబలస్యా న్యతః పురుషాంతరాత్ పరిభవః కథంచి దపి న భవేత్ నాశస్తు న భవేదేవ, పరాజయోఽపి న కథంచి ద్భవే దిత్యభిప్రాయేణ పరిభవ ఇత్యుక్తం తత్ర హేతుం వద న్విశినష్టి. మత్సంశ్రయస్య అహమేవ సంశ్రయ ఆశ్రయో యస్య, న హి మా మాశ్రితస్య క్వచిత్కదాచి దభద్రం దృష్టమితి భావః, అత ఏవ నిత్యం విభవైః వీర్యశౌర్యాదిభిః ఉన్నహనస్య ఉత్తరోత్తరోత్కర్షవతః కస్తర్హి తత్క్షపణోపాయః తతః కిం వా కరిష్య

(ఋషిశాపవశాన్ముసలోత్పత్తికథనమ్)

అంతఃకలిం యదుకులస్య విధాయ వేణుస్తమ్బస్య వహ్నిమివ శాంతి ముపైమి ధామ. ౪

ఏవం వ్యవసితో రాజ న్సత్యసంకల్ప ఈశ్వరః,
శాపవ్యాజేన విప్రాణాం సంజహ్రే స్వకులం విభుః. ౫

స్వమూర్త్యా లోకలావణ్యం నిర్ముక్త్యాలోచనం నృణామ్.
గీర్భి స్తాః స్మరతాం చిత్తం పదై స్తా నీక్షతాం క్రియాః. ౬

ఆచ్ఛిద్య కీర్తిం సుశ్లోక్యాం వితత్య హ్యంజసా ను కౌ,
తమో న యాతరిష్యంతీత్యగా త్స్వపద మీశ్వరః. ౭

సీత్యత ఆహ (అంత రితి.) యదుకులస్యాన్తః కలిం అంతఃకలహం వేణుస్తమ్బస్య వేణుగుల్మస్య. వహ్నిమివ నాశకం విధాయ శాన్త మూర్మిషట్కరహితం ధామ శ్రీవైకుంఠాఖ్యం స్థాన ముపైమి గచ్ఛామి, వర్తమానసామీప్యే భవిష్యతి వర్తమానవద్వావాల్లట్. శాంతిమిత్యపాఠే తావన్నిశ్శేషభూభారాపహారేణ చిత్తస్య శాంతి మవ్యాకులతా ముపైమి తతో ధామేత్యర్థః. ౪

(ఏవమితి.) హేరాజన్ ఇత్థం వ్యవసితః నిశ్చయవాన్, ఈశ్వరః అంతః ప్రవిశ్య నియంతా సత్యసఙ్కల్పశ్చేతి ద్వయం హేతుగర్భం, అతో విప్రాణా మంతరాత్మతయా శాప ముత్పాదితవానితి భావః. విప్రాణాం కర్తృణాం యశ్శాపః తేన వ్యాజేన స్వకులం యదుకులం సంజహ్రే వినాశితవాన్. ౫

తదేవ మవతారప్రయోజనం సర్వం సంపాద్య స్వం లోకం జగామేత్యాహ ద్వాభ్యాం (స్వమూర్త్యేతి.) నిరతిశయలావణ్యవత్యా స్వమూర్త్యా స్వదివ్యవిగ్రహేణ లోకలావణ్య మాచ్ఛిద్య కృష్ట్యాపహృత్యేతి యావత్, త్రిలోక్యంతర్గతస్య కృత్స్నస్య లావణ్యస్య సముద్రే గోష్పదస్యేవైతన్మూర్తిలావణ్యేఽంతర్భూతత్వా త్తన్మూర్తిదర్శనానంతరం క్వాపి లావణ్యస్యానవభాసాదితి భావః. తథా నిర్ముక్త్యా కటాక్షమోక్షేణ నృణా మాలోకన మాచ్ఛిద్య తత్కటాక్షమోక్షస్యేతరకటాక్షమోక్షాభిభావుకత్వాదితి భావః. గీర్భి ర్వాగ్భిః తాం గిరం స్మరతాం చిత్తం ఆచ్ఛిద్యేత్యర్థః. తచ్చేష్టితానాం చిత్తాపహారిత్వాదితి భావః. పదైస్తత్రశతక్రాఙ్కితైః పదైః, స్తాని పదానీక్షతాం ఈక్షమాణానాం, క్రియాః అన్యతో గమనాదిక్రియాశ్చాపహృత్యేత్యర్థః. తదానీంతనానాం చక్షురాదిప్రవృత్తీః స్వైకవిషాః కృత్వేతి సముదాయార్థః. ౬

ఉపరిజనిష్యమాణానాం సంసారతరణాయ కౌ పృథివ్యాం సుశ్లోక్యాం సుగేయాం సుచ్ఛ్లోక్యానితి పాఠే సద్భి ర్గేయాం కీర్తిం వితత్య విస్తార్య అనయా కీర్త్యా శ్రవణస్మరణాదివిషయయా, అఞ్జసా సుఖేనైవ సునిశ్చితం, తమః, తమఃకార్యం సంసారం, తరిష్యంతీత్యభిప్రేత్య ఈశ్వరః. స్వపదం స్థాన మగాత్. ౭

రాజోవాచ—

బ్రహ్మణ్యానాం వదాన్యానాం నిత్యం వృద్ధోపసేవినామ్,
విప్రశాపః కథ మభూ ద్వృష్ణీనాం కృష్ణచేతసామ్. ౮

యన్నిమిత్త స్స వై శాపో యాదృశో ద్విజసత్తమ,
కథమేకాత్మనాం భేద ఏత త్సర్వం వదస్వ మే. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

బిభ్ర ద్వపు స్సకలసుందరసన్నివేశం కర్మాచర న్భువి సుమంగళ మాప్తకామః,
ఆస్థాయ ధామ రమమాణ ఉదారకీర్తి స్సంహర్తు మైచ్ఛత కులం స్థితకృత్య శేషః. ౧౦

శాపవ్యాజేన విప్రాణా మిత్యుక్తం తత్ర పృచ్ఛతి రాజా (బ్రహ్మణ్యానామితి ద్వాభ్యాం.) వృష్ణీనాం బ్రహ్మశాపః కథ మభూ త్తేషాం విప్రశాప ఇత్యేతదత్యంతాసంభావిత మితి భావః. తత్ర హేతుత్వేన తాన్విశినష్టి. బ్రహ్మణ్యానాం బ్రహ్మణి బ్రహ్మకులే సాధవో బ్రహ్మణ్యాః నిత్యం బ్రాహ్మణసమ్మానశీలానాం కథం విప్రశాప ఇతి భావః. నను బ్రహ్మణ్యానా మపి లుబ్ధానాం స సంభావ్యతాం తత్రాహ వదాన్యానా మితి. నన్వేవ మపి సత్సంగత్యభావప్రయుక్తమహదతిక్రమా త్సంభావ్యతాం తత్రాహ నిత్యం వృద్ధోపసేవినా మితి. ఆసతాం నామైతే గుణాః అయ మేక ఏవ తదసంభావనాయా మల మిత్యాశయేన విశినష్టి (కృష్ణచేతసా మితి.) కృష్ణే చేతో యేషాం "న వాసుదేవభక్తానా మశుభం విద్యతే క్వచి" దిత్యాద్యభియుక్తోక్తే రితి భావః. ౮

యది కథంచి త్ప్రాప్తః స తర్హి విప్రశాపః యన్నిమిత్తః యత్ నిమిత్తం కారణం యస్య సః హే ద్విజసత్తమ ఏకాత్మనాం అన్యోన్య మైకమత్యం ప్రాప్తానాం వృష్ణీనాం కథం భేదః కలహః ప్రవృత్తః యద్వా ఏకాత్మనా మిత్యస్య విప్రాణా మితి విశేష్యాధ్యాహారః. ఏకాత్మనాం సార్వాత్మ్యత్ర బ్రహ్మోపాసనేన సర్వత్ర సమచిత్తానాం ఋషీణాం కథం భేదః యదుషు నిగ్రహవిధానభూతభేదవృష్టిః కథ మభూ దిత్యర్థః. ఏతత్సర్వం ఏతస్మి న్మత్పృష్టే సర్వం. ప్రతివక్తవ్యం మహ్యం వదస్వ. ౯

స్వకులం సంజిహీర్షో స్సర్వాంతరాత్మనో భగవతః శ్రీకృష్ణస్య సఙ్కల్పాదేవ విప్రశాపోఽభూదిత్యాహ (కృత్వేతి.) సుందరేతి భావప్రధానో నిర్దేశః. సకలస్య సుందరస్య సౌందర్యస్య సమ్యక్ నివేశో యస్మిన్ త త్సుమఙ్గళం వపుః కృత్వా ధృత్వా బిభ్రదితి పాఠాంతరం. తదా బిభ్రాణః కర్మ అదైవ మమానుషం చ చేష్టిత మాచరన్ కుర్వన్ మఙ్గళమితి కర్మవిశేషణం చ స్మరతాం మఙ్గళావహ మిత్యర్థః. అత ఏవోదారా విపులా కీర్తిర్యస్య సః ధామ ద్వారవత్యాఖ్యం స్థాన మాసాద్య అధిష్ఠాయ రమమాణః స్థితః కృత్యస్య భూభారాపహరణాత్మకస్య శేషో యస్య సః కులం యదుకులం సంహర్తు మైచ్ఛత్. ౧౦

(ఋషిశాపవశాన్ముసలోత్పత్తికథనమ్)

కర్మాణి పుణ్యనివహాని సుమంగళాని గాయజ్జగత్కలిమలాపహరాణి కృత్వా,
కాలాత్మనా నివసతా యదుదేవగేహే పిండారకం సముగమ న్మునయో విసృష్టాః. ౧౧

విశ్వామిత్రోఽసితః కణ్వో దుర్వాసా భృగు రంగిరాః,
కశ్యపో వామదేవోఽత్రి ర్వసిష్ఠో నారదాదయః. ౧౨

క్రీడంత స్తా నుపవ్రజ్య కుమారా యదునందనాః,
ఉపసంగృహ్య పప్రచ్ఛు రవినీతా వినీతవత్.
తే వేషయిత్వా స్త్రీవేషైః సాంబం జాంబవతీసుతమ్. ౧౩

ఏషా పృచ్ఛతి భో విప్రా అంతర్వత్న్యసితేక్షణా,
ప్రష్టుం విలజ్జతీ సాక్షా త్ప్రబ్రూతామోఘదర్శనాః,
ప్రసోష్యంతీ పుత్రకామా కింస్వి త్సంజనయిష్యతి. ౧౪

(కర్మాణీతి.) పుణ్యనివహాని పుణ్యాని నివహంతి ప్రాపయంతీతి తథా, న కేవలం తథా భూతాన్యేవ అపితు గాయతాం య త్కలిమలం కలియుగప్రయుక్తం పాపం త దపహరంతీతి తథా అత ఏవ సుమఙ్గళాని కేవలసుఖైకనిదానాని కర్మాణి చేష్టితాని కృత్వా వసుదేవస్య గేహే నివసతా కాలాత్మనా కాలశరీరకతయా సంహారకేణ భగవతా విసృష్టాః ప్రచోదితాః. భగవత్సంకల్పప్రేరితా ఇత్యర్థః. మునయః పిండారకం తీర్థవిశేషం ద్వారవతీసమీపస్థం సమగమన్. ౧౧

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) ౧౨

(క్రీడంత ఇతి.) తత్ర పిండారకే క్రీడంత స్తా న్మునీ నుపవ్రజ్య సమీప మేత్యోపసంగృహ్య పాదసంగ్రహణం కృత్వా స్వయ మవినీతా అపి వినీతవత్ పప్రచ్ఛుః. తే వేషయిత్వేత్యాద్యర్థ మర్థక్రమా దుపసంగృహ్యేత్యతః. ప్రాగ్యోజ్యం తే ప్రసిద్ధాః. ౧౩

ప్రశ్న మేవాహ (ఏషేతి.) హేవిప్రాః, ఏషా అసితేక్షణా అఙ్గనా అంతర్వత్నీ గర్భిణీ పుత్రకామా ప్రసోష్యంతీ ప్రసవిష్యమాణా చ స్వయం సాక్షాత్ యుష్మాన్ ప్రష్టుం విలజ్జతీ అస్మన్ముఖేన పృచ్ఛతి. యూయం త్వమోఘదర్శనాః. అమోఘం సత్యం దర్శనం యేషాం తే సర్వజ్ఞా ఇత్యర్థః. అతః కింస్వి జ్జనయిష్యతి కిం కన్యా ముత పుత్రం తత్ ప్రబ్రూత. ౧౪

ఏవం ప్రలబ్ధా మునయ స్తా నూచుః కుపితా నృప,
జనయిష్యతి వో మన్దా ముసలం కులనాశనమ్. ౧౫

తచ్ఛ్రుత్వా తేఽపి సంత్రస్తా విముచ్య సహసోదరమ్,
సామ్బస్య దదృశు స్తస్మి న్ముసలం ఖల్వయస్మయమ్. ౧౬

కిం కృతం మందభాగ్యై ర్నః కిం వదిష్యంతి నో జనాః,
ఇతి విహ్వలితా గేహా న్యాదాయ ముసలం యయుః. ౧౭

తం చోపనీయ సదసి పరిమ్లానముఖశ్రియః,
రాజ్ఞ ఆవేదయాంచక్రు స్సర్వయాదవసన్నిధౌ. ౧౮

శ్రుత్వాఽమోఘం విప్రశాపం దృష్ట్వా చ ముసలం నృప,
విస్మితా భయసంత్రస్తా ఉద్విగ్నా ద్వారకౌకసః. ౧౯

తచ్చూర్ణయిత్వా ముసలం యదురాజ స్స ఆహుకః,

(ఏవ మితి.) ఏవం ప్రలబ్ధాః వఞ్చితాః, అవహేళితా ఇతి యావత్, అత ఏవ కుపితా స్తాః యదుకుమారా నూచుః. కి మితి? హేమందాః వః యుష్మాకం కులం నాశయతీతి తథా తం ముసలం జనయిష్యతీతి. ౧౫

(త చ్ఛ్రుత్వేతి) తన్మునివచః శ్రుత్వా యదుకుమారా, అతీవ సంత్రస్తా స్సహసా ఆశు సామ్బస్యోదరం విముచ్య తస్మి న్నుదరే అయస్మయం లోహమయం ముసలం దదృశుః. ౧౬

మందభాగ్యైః అస్మాభిః కి మేత త్కృతం నోఽస్మాకం జనాః నోఽస్మా న్ప్రతి కిం వదిష్యంతి ఇత్యేవం విహ్వలితాః వికలితచిత్తా స్సంతో ముసల మాదాయ గేహాని యయుః. ౧౭

తత స్తం ముసలం సదసి రాజసభాయాం ఉపనీయ పరిమ్లానా ముఖశ్రీ ర్యేషాం తే సర్వేషాం యాదవానాం సన్నిధౌ రాజ్ఞే ఉగ్రసేనాయ ఆవేదయాంచక్రుః స్వకృతం సర్వం విజ్ఞాపయామాసుః. ౧౮

(శ్రుత్వేతి.) అమోఘం అప్రతిహతం విప్రశాపం శ్రుత్వా ముసలం దృష్ట్వా చ తావ ద్విస్మితా స్తతో భయసంత్రస్తాః భయేన కమ్పితగాత్రా శ్చ బభూవు రిత్యర్థః. "త్రసీ ఉద్వేగే ఓ విజీ భయచలనయోః" రిత్యనుశాసనాత్ అన్యథా పౌనరుక్త్యం స్యాత్. ౧౯

స యదూనాం రాజా ఆహుకః ఉగ్రసేనః ముసలం సమ్యక్ చూర్ణం కారయిత్వా

(ఋషిశాపవశాన్ముసలోత్పత్తికథనమ్)

సముద్రసలిలే ప్రాస్య ల్లోహం చాస్యావశేషితమ్. ౨౦
కశ్చి న్మత్స్యోఽగ్రసీ ల్లోహం చూర్ణాని తరళై స్తతః.
ఉహ్యమానాని వేలాయాః లగ్నా న్యాస న్కిలైరకాః. ౨౧
మత్స్యో గృహీతో మత్స్యఘ్నై ర్జాలేనాన్యై ర్మహార్ణవే,
తస్యోదరగతం లోహం స్వశల్యే లుబ్ధకోఽకరోత్. ౨౨
భగవాన్ జ్ఞాతసర్వార్థ ఈశ్వరోఽపి తదన్యథా.
కర్తుం నైచ్ఛ ద్విప్రశాపం కాలరూప్యన్వమోదత. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం. ఏకాదశస్కంధే ప్రథమోఽధ్యాయః.

సముద్రసలిలే ప్రాస్యత్ ప్రాచిచిక్షిపత్, అస్య ముసలస్య చూర్ణీక్రియమాణస్యావశేషితం లోహశకలం చ ప్రాస్యత్. ౨౦

(తస్మి న్నితి.) తస్మి న్సముద్రసలిలే కశ్చి న్మత్స్యః లోహం పాతితం లోహశకలం అగ్రసీత్. చూర్ణాని తు తరళై స్తరంగై స్తత్ర తత్ర వేలాయాం తీరే ఉహ్యమానాని అత ఏవ లగ్నా న్యైరకాఖ్యా దీర్ఘాః స్థూలా శ్చ ధారాత్రయోపేతా స్తృణవిశేషాః. ఆసన్. ౨౧

(మత్స్య ఇతి.) యోఽగ్రసీ ల్లోహం స మత్స్యః అన్యై ర్మత్స్యైః సహ జాలేన మత్స్యఘ్నైః గృహీతః లుబ్ధకః, తేషాం మత్స్యఘ్నానాం మధ్యే కశ్చి ల్లుబ్ధక ఇత్యర్థః. తస్య మత్స్యస్యోదరగతం లోహం శల్యే శరాగ్రే అకరోత్ కారితవా నిత్యర్థః. ౨౨

(భగవా నితి.) జ్ఞాతా స్సర్వే అర్థాః కాలత్రయగోచరాః యేన సః. తం విప్రశాపం అన్యథా కర్తుం విఫలీకర్తు మీశ్వరః సమర్థోఽపి తదన్యథాకరణం నైచ్ఛత్ కింతు కాలరూపీ హేతుగర్భ మిదం కాలరూపేణ సంహర్తుం కృతసఙ్కల్పత్వాత్ అన్వమోదత. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

గోవిందభుజగుప్తాయాం ద్వారవత్యాం కురూద్వహ,
అవాత్సీ న్నారదోఽభీక్ష్ణం కృష్ణోపాసనలాలసః. ౧

కో వా రాజ న్నింద్రియవా న్ముకుందచరణాంబుజమ్,
న భజే త్సర్వతో మృత్యు ముపాస్య మమరోత్తమైః. ౨

త మేకదా తు దేవర్షిం వసుదేవో గృహాగతమ్,
అర్చితం సుఖ మాసీన మభివాద్యేద మబ్రవీత్. ౩

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శాప మన్యథాకర్తుం సమర్థోఽపీత్యుక్తం కిం క్వచి త్తదన్యథాకరణం ప్రసిద్ధ మిత్యపేక్షాయాం తద్దర్శయన్ తత్ప్రసఙ్గా దితిహాసాంతరం ప్రస్తౌతు మాహ (గోవిందేత్యాదినా.) హేకురూద్వహ అభీక్ష్ణం ప్రస్థాపితోఽపి నారదః పునః పునః ద్వారకాయా మవాత్సీత్ సముషితవాన్. నను నారదస్య దక్షశాపా న్నైకత్ర వాససంభవ ఇత్యాశఙ్కా మపనుదన్ ద్వారకాం విశినష్టి గోవిందభుజగుప్తాయా మితి, న తస్యాం శాపాదేః ప్రభావ ఇతి భావః. కిమర్థ మవాత్సీ దిత్యత్ర నారదం విశినష్టి కృష్ణోపాసనలాలస ఇతి. కృష్ణోపాసనాయాం లాలసా ఔత్సుక్యం యస్య సః. ౧

నను విత్యం జ్ఞానాధికస్య దేవర్షేః కృష్ణోపాసనాయా మౌత్సుక్యం కథ మిత్యత్రాహ (కో వ్వితి.) హేరాజన్ ఇంద్రియవాన్ చక్షుష్మాన్ కో వా పుమా న్ముకుందస్య శ్రీకృష్ణస్య చరణామ్బుజం న సేవేత సేవమానో నావతిష్ఠేత్ జ్ఞాజ్ఞవిభాగ మంతరేణ సర్వోఽపీంద్రియవా న్సేవేతేవేత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన తత్పాదామ్బుజం విశినష్టి సర్వతః అమృత్యు మితి చ్ఛేదః, సర్వే ష్వపి భజత్సు న విద్యతే మృత్యు ర్యస్మా త్సేవ్యమానా త్తథాభూతం సర్వేషా మపి విదుషా మవిదుషాం చ ముకుందచరణామ్బుజసేవయైవ సంసృతినివృత్తి రిత్యర్థః. అత ఏవామరోత్తమైః జ్ఞానాధికైః బ్రహ్మరుద్రాదిభి రుపాస్యం సర్వతో మృత్యు రితి పాఠే సర్వే ష్వపి లోకేషు. మృత్యు ర్యస్య స చక్షుష్మాన్ కో వా న సేవేతేత్యర్థః, ౨

నను పరావరతత్వవిదో దేవర్షే స్తత్రావస్థితా వవశ్య మధ్యాత్మవాద స్సమభావి న తత్ర సంశయః. కిం తు కోఽపవా ప్రష్టేత్యత్రాహ (త మితి.) గృహమాగతం స్వగృహం ప్రత్యాగతం అభివాద్య ప్రణమ్యేదం వక్ష్యమాణం అబ్రవీత్. ౩

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

వసుదేవ ఉవాచ—

భగవ న్భవతో యాత్రా స్వస్తయే సర్వదేహినామ్,
కృపణానాం యథా పిత్రో రుత్తమశ్లోకవర్త్మనామ్. ౫

భూతానాం దేవచరితం దుఃఖాయ చ సుఖాయ చ,
సుఖాయైవ హి సాధూనాం త్వాదృశా మచ్యుతాత్మనామ్. ౬

భజంతి యే యథా దేవా న్దేవా అపి తథైవ తాన్,

తదేవాహ (భగవ న్నిత్యాదిభి ష్షడ్భిః.) కిం చ తత్ప్రష్టుకామ స్తావ త్తదాగమన మభినందతి (భగవ న్నితి.) హేభగవన్ భవతో యాత్రా సంచారః సర్వేషాం దేహినాం మాదృశాం స్వస్తయే మంగళాయ సుఖాయేతి యావత్ తథాహి యథా పిత్రో రాగమనం పుత్రాణాం సుఖాయైవ తథా ఉత్తమశ్లోక వర్త్మభూతానాం తత్స్వరూపస్వభావాదిజ్ఞానద్వారభూతానాం యాత్రా కృపణానాం తాపత్రయపీడితానాం స్వస్తయ ఏవ, ఉత్తమశ్లోకవర్త్మణ ఇతి పాఠాంతరం, తదా భగవచ్ఛరీరభూతస్య భవతః. ఆగమనం పిత్రో రాగమన మివ కృపణానాం దేహినాం స్వస్తయ ఏవ భవతీత్యర్థః. ౫

నను కిం విశేషేణ మాదృశా మేవ యాత్రా కృపణానాం స్వస్తయ ఇతి బ్రూషే యతో దేవాదీనా మపి యాత్రాదికర్మ లోకానాం స్వస్తయే భవతీత్యత ఆహ (భూతానా మితి.) దేవానాం పర్జన్యాదీనాం చరితం భూతానాం దుఃఖాయ చ భవతి, అతివృష్ట్యాదినా దుఃఖజననదర్శనా దితి భావః. త్వాదృశాం త్వద్విధానాం సాధూనాం తు చరితం సుఖాయైవ, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి- (అచ్యుతాత్మనా మితి.) అచ్యుతే ఆత్మా మనో యేషాం తేషాం, నిత్య మచ్యుతైకచిత్తత్వా దితరవార్తా మపోహ్యాచ్యుతవార్తయా తాపత్రయనిరసనశీలత్వా త్సుఖాయైవేతి భావః. ౬

కిం చ సుఖం కుర్వంతోఽపి దేవా భజనానుసారేణ కుర్వంతి సాధవ స్తు న తదేత్యాహ (భజంతీతి,) యే దేవాన్ యథా భజంతి తాన్ దేవా అపి తథైవ భజంతి భజనానుగుణ మేవ సుఖం యచ్ఛంతి న తు నిరవధిక మిత్యర్థః. కుతః యతః ఛాయేవ కర్మసచివాః కర్మసహాయా స్తే యథా ఛాయావృద్ధిహ్రాసాదినా వర్ధతే హ్రసతే చ తద్వ ద్దేవా అపి స్వసేవాతారతమ్యానురూపం కర్మైవ తరతమఫలభావేన సహాయో, యేషాం తథాభూతా ఇత్యర్థః. సాధవ స్త్వాదృశా స్తు దీనవత్సలాః దీనేషు

ఛాయేవ కర్మసచివా స్సాధవో దీనవత్సలాః. ౬

బ్రహ్మం స్తథాఽపి పృచ్ఛామో ధర్మా న్భాగవతాం స్తవ,
యాన్ శ్రుత్వా శ్రద్ధయా మర్త్యో ముచ్యతే సర్వతో భయాత్. ౭

అహం కిల పురానంతం ప్రజార్థే భువి ముక్తిదమ్,
అపూజయం న మోక్షాయ మోహితో దేవమాయయా. ౮

యథా విచిత్రవ్యసనా ద్భవద్భి ర్విశ్వతో భయాత్,
ముచ్యేమ హ్యంజసై వాద్ధా తథా న శ్శాధి సువ్రత. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ —

రాజ న్నేవం కృతప్రశ్నో వసుదేవేన ధీమతా,
ప్రీత స్త మాహ దేవర్షి ర్హరే స్సంస్మారితో గుణైః. ౧౦

తాపత్రయాభిభూతేషు వత్సలాః నిరవశేషదుఃఖనిరాచికీర్షవః, యద్వా ఛాయేవ పరోపకారరూపకర్మసచివాః అతః సంశ్రయణీయా స్సాధవ ఇత్యర్థః. ౬

(బ్రహ్మన్నితి.) తదేవం యద్యపి తవాగమనమాత్రేణ వయం కృతార్థా, స్తథాఽపి పృచ్ఛామః. కిం తత్? భాగవతాన్ ధర్మాన్ తవ యై ర్ధర్మై ర్భగవా న్ప్రసన్న, స్తా నిత్యర్థః. కిం చ యాన్ ధర్మాన్ శ్రుత్వా సర్వతః సర్వస్మాత్, భయాత్ సంసృతిభయాత్ ముచ్యతే. ౭

నను పుత్రీకృతపరమపురుష స్త్వ మితర ఇవ కిం నిర్విద్యస ఇత్యాహ (అహ మితి.) ముక్తిద మప్యనంతం కేవలం పుత్రకామోఽహ మపూజయ మారాధితవా నస్మి న తు మోక్షాయాపూజయం తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి దేవస్య భగవతో మాయయా మోహితః. కిలేతి సూతికాగృహే భగవదుక్తి మనుస్మరతి. ౮

అతో, యథా విచిత్రాణి వ్యసనాని దుఃఖాని యస్మిన్ తస్మా త్సర్వతో భయావహా త్సంసారార్ణవాత్, అఞ్జసా సుఖేన అద్ధా స్ఫుటం ముచ్యేమ ముక్తా భవేమ తథా హే సువ్రత నోఽస్మాన్ శాధి శిక్షయ. ౯

(రాజ న్నితి.) హే రాజ న్నేవం ధీమతా వసుదేవేన కృతః ప్రశ్నో యస్య స దేవర్షిః హరే ర్గుణై ర్వర్ణనీయై స్సంస్మారితః, ణ్యంతా త్స్మరతేః కర్మణి క్తః, తత ఏవ ప్రీత స్తం వసుదేవ మాహ. ౧౦

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

నారద ఉవాచ—

సమ్యగేత ద్వ్యవసితం భవతా సాత్వతర్షభ,
యత్పృచ్ఛసే భాగవతాన్ ధర్మాం స్త్వం లోకభావనాన్. ౧౧

శ్రుతోఽనుపఠితో ధ్యాత ఆదృతో వాఽనుమోదితః,
సద్యః పునాతి సద్ధర్మో దేవ విశ్వద్రుహోఽపి హి. ౧౨

త్వయా పరమకల్యాణః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః,
స్మారితో భగవా నద్య దేవో నారాయణో మమ. ౧౩

అత్రాప్యుదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్,
ఆర్షభాణాం చ సంవాదం విదేహస్య మహాత్మనః. ౧౪

తావత్ప్రశ్న మభినందతి (సమ్యగిత్యాదిభి స్త్రిభిః.) హేసాత్వతర్షభ తవైత త్సమ్యగ్వ్యవసితం నిశ్చితం పరమార్థవిషయనిశ్చయాత్మకబుద్ధిమాం స్త్వ మిత్యర్థః. కుతః, యత్ యస్మాత్ భాగవతాన్, ధర్మాన్ పృచ్ఛసే భాగవతధర్మప్రశ్నేన లిఙ్గేన త్వాం, పరమార్థవిద మనుమినోమీతి భావః. తత్ర హేతుత్వేన తాన్విశినష్టి. విశ్వభావనాన్ జగదభ్యుదయకరాన్. ౧౧

కిం చ శ్రవణాదివిషయి స్సన్ సద్ధర్మో భాగవతధర్మః హేదేవ విశ్వేభ్యో భూతేభ్యో ద్రుహ్య న్తీతి తథా తా నపి, సద్య ఏవ పునాతి. ౧౨

కించ మహా నుపకార స్త్వయా కృత ఇత్యాహ (త్వయేతి.) పుణ్యావహం శ్రవణం కీర్తనం చ యస్య సః పరమకల్యాణః నిశ్శేషామఙ్గళఘ్నో. భగవా న్నారాయణోఽధునా మమ స్మారితః. ౧౩

ఇత్థం ప్రశ్న మభినంద్య తస్య విదేహర్షభసంవాదాత్మక ముత్తరం వక్ష్యన్ ప్రస్తౌతి (అత్రేతి.) అత్రాపి త్వత్ప్రశ్నే మహాత్మనో విదేహస్య జనకస్యార్షభాణాం చ సంవాదం తద్రూప మితిహాసం ఉదాహరంతి ఉత్తరత్వేనోదాహరంతి. త్వత్ప్రశ్నస్య విదేహప్రశ్నతుల్యత్వాత్తత్ర యదుత్తరం తదేవ త్వత్ప్రశ్నేఽప్యుత్తర మిత్యభిప్రాయేణోదాహరంతీత్యుక్తమ్. ౧౪

ప్రియవ్రతో నామ సుతో మనో స్స్వాయంభువస్య యః,
తస్యాగ్నీధ్ర స్తతో నాభి ర్ఋషభ స్తత్సుత స్స్మృతః. ౧౫

తమాహు ర్వాసుదేవాంశం మోక్షధర్మవివక్షయా,
అవతీర్ణం సుతశతం తస్యాసీ ద్బ్రహ్మపారగమ్. ౧౬

తేషాం వై భరతో జ్యేష్ఠో నారాయణపరాయణః,
విఖ్యాతం వర్ష మేత ద్య న్నామ్నా భారత మద్భుతమ్. ౧౭

స భుక్తభోగాం త్యక్త్వేమాం నిర్గత స్తపసా హరిమ్,
ఉపాసీన స్తత్పదవీం లేభే వై జన్మభి స్త్రిభిః. ౧౮

తేషాం నవ నవద్వీపపతయోఽస్య సమంతతః,

కే తే అర్హభా ఇత్యత్రాన్వయకథనేన తాన్ దర్శయతి (ప్రియవ్రత ఇతి సప్తభిః) స్వాయం భువస్య స్వయంభువో బ్రహ్మణః పుత్రస్య, మనోః యః సుతః ప్రియవ్రతో నామాసీత్ తస్యాగ్నీధ్రః సుత, ఇతి సంబంధః. ౧౫

త మృషభం మోక్షధర్మా న్వక్తు మిచ్ఛయాఽవతీర్ణం వాసుదేవాంశ మాహుః తస్యర్షభస్య సుతశత మాసీత్, కథంభూతం? బ్రహ్మపారగం బ్రహ్మశబ్ద స్తత్రేణ వేదపరః పరబ్రహ్మపర శ్చ. పారశబ్ద స్తు యథావస్థితస్వరూపపరః, ఉభయో రప్యానంత్యాత్ తత్ర కేచి ద్వేదపారగాః కేచిత్తూభయ పారగా శ్చేతి జ్ఞేయమ్. ౧౬

తేషాం శతసఙ్ఖ్యానాం జ్యేష్ఠో భరతః స చ నారాయణః పరాయణం పరం ప్రాప్య ముపాయ శ్చ యస్య సః ఏతదజనాభం నామ వర్షం యస్య నామ్నా భారత మిత్యద్భుతం విఖ్యాత మాసీ త్స భరత ఇతి సంబంధః, అనేన తస్య ధర్మానతిక్రమ ఉక్తః. ౧౭

స భరతః భుక్తాః భోగాః యస్యాం తా మిమాం స్వవశాం పృథ్వీం త్యక్త్వా గృహా న్నిర్గత, స్తపసా వర్ణాశ్రమోచితకర్మణా హరి ముపాసీన, స్త్రిభి ర్జన్మభి స్తస్య హరేః పదవీం ప్రకారం సాధర్మ్య మితి యావత్ లేభే ప్రాప్తవాన్, వా ఇత్యనేన ప్రసిద్ధ స్సూచ్యతే. ౧౮

తేషాం భరతానుజానాం ఏకోనశతసఙ్ఖ్యానాం మధ్యే నవ ఇలావర్తబ్రహ్మావర్తార్యావర్తమలయ కేతుభద్రసేనేంద్రస్పృక్ విదర్భకీకటకనామానో నవ, సమంతతః సమంతాత్ అస్య భారతవర్షస్య యే

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

కర్మతన్త్రప్రణేతార ఏకాశీతి ర్ద్విజాతయః. ౧౯

నవాభవ న్మహాభాగా మునయో హ్యర్థశంసినః.
శ్రమణా వాతరశనా ఆత్మవిద్యావిశారదాః. ౨౦

కవి ర్హరి రంతరిక్షః ప్రబుద్ధః పిప్పలాయనః,
అవిర్హోత్రోఽథ ద్రుమిళ శ్చమసః కరభాజనః. ౨౧

త ఏతే భగవద్రూపం విశ్వం సదసదాత్మకమ్,
ఆత్మనోఽవ్యతిరేకేణ పశ్యంతో వ్యచర న్మహీమ్. ౨౨

అవ్యాహతేష్టగతయ స్సురసిద్ధసాధ్యగంధర్వయక్షనరకిన్నరనాగలోకాన్,
ముక్తా శ్చరంతి మునిచారణభూతనాథవిద్యాధరద్విజగవాం భువనాని కామమ్. ౨౩

నవ ద్వీపాః ఖణ్డాః స్వతుల్యనామానః తేషా మధిపతయః బభూవు రిత్యర్థః. ఏకాశీతిసఙ్ఖ్యా స్తు ద్విజాతయః కర్మతంత్రస్య, ప్రణేతారః ప్రవర్తకాః బభూవుః. ౧౯

అవశిష్టాః నవ తు మునయో బభూవుః, తా నేవ విశినష్టి - మహాభాగాః జ్ఞానవైరాగ్యాది భాగ్యయుక్తాః అర్థశంసినః పరమార్థనిరూపకాః శ్రమణాః శ్రమవన్తః అధ్యాత్మవిద్యాపరిశ్రమయుక్తా ఇత్యర్థః. అత ఏవాత్మవిద్యాయాం విశారదాః ప్రవీణాః, వాతరశనాః దిగమ్బరా న తు నగ్నాః ౨౦

నామభి స్తా న్నిర్దిశతి (కవి రితి.) ౨౧

తేషాం పారమహంస్యం చరిత మాహ (త ఇతి ద్వాభ్యామ్.) ౨౨

(అవ్యాహతా) అప్రతిహతా ఇష్టా అభిమతా గతి ర్యేషాం తే ముక్తాః క్వాప్యనాసక్తాః, సురాదీనాం, లోకాన్. మునిప్రభృతీనాం, భువనాని స్థానాని చ కామం యథేష్టం చరంతి చేరుః. అద్యాపి చరంతీత్యభిప్రాయేణ వర్తమాననిర్దేశః. అనేన తేషాం జనకస్య చ కథం సఙ్గమో భూ దిత్యాశఙ్కా శమితా. ౨౩

త ఏకదా నిమే స్సత్ర ముపజగ్ము ర్యదృచ్ఛయా,
వితాయమాన మృషిభి రజనాభే మహాత్మనః. ౨౪

తా న్దృష్ట్వా సూర్యసంకాశా న్మహాభాగవతా న్నృపః,
యజమానోఽగ్నయో విప్రా స్సర్వ ఏవోపతస్థిరే. ౨౫

విదేహ స్తా నభిప్రేత్య నారాయణపరాయణాన్,
ప్రీత స్సంపూజయాంచక్ర ఆసనస్థా న్యథార్హతః. ౨౬

తా న్రోచమానాన్ స్వరుచా బ్రహ్మపుత్రోపమా న్నృప,
పప్రచ్ఛ పరమప్రీతః ప్రశ్రయావనతో నృపః. ౨౭

విదేహ ఉవాచ—

మన్యే భగవత స్సాక్షా త్పార్షదా న్వో మధుద్విషః,

తదేవాభిప్రేత్యాహ (త ఇతి.) కవ్యాదయ స్తత్ర తత్ర సంచరంత, ఏకదా అజనాభే భారతవర్షే, ఋషిభి ర్వితాయమాన మనుష్ఠీయమానం మహాత్మనో నిమే ర్జనకస్య సత్రం యదృచ్ఛయోపజగ్ముః. ౨౪

(తా నితి.) హేనృప వసుదేవ సూర్యతుల్యాన్. తాన్కవ్యాదీ న్మహాభాగవతాన్ దృష్ట్వా యజమానో నిమిః విప్రాః ఋషయః, అగ్నయః ఆహవనీయాదయః మూర్తిధరా శ్చైత్యేతే సర్వే, ఉపతస్థిరే ప్రత్యుత్థితవంతః. ౨౫

నారాయణపరా నభిప్రేత్య చిహ్నై ర్విజ్ఞాయ తావ త్తదా, ఆసనస్థాన్ కృత్వా యథాయోగ్యం పూజయాంచక్రే. ౨౬

(తా నితి.) బ్రహ్మపుత్రోపమాన్ భృగ్వాదితుల్యాన్ నితరాం ప్రీతో నృపో విదేహః, వినయేనావనతో నమ్రః పప్రచ్ఛ ఉవాచేత్యర్థః. ౨౭

తావ ద్దర్శనేనాత్మనః కృతార్థతాం వక్తుం తా నభిష్టౌతి (మన్య ఇతి.) వో యుష్మా న్సాక్షా ద్భగవతః మధుసూదనస్య పార్షదా న్మన్యే తాదాత్మ్యనిర్దేశ స్తత్తుల్యత్వాభిప్రాయాత్ అత్యంతసాదృశ్యాత్

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

విష్ణో ర్వ్రతాని లోకానాం పావనాయ చరంతి హి. ౨౮

దుర్లభో మానుషో దేహో దేహినాం క్షణభంగురః,
తత్రాపి దుర్లభం మన్యే వైకుంఠప్రియదర్శనమ్ ౨౯

అత ఆత్యంతికం క్షేమం పృచ్ఛామో భవతో౽నఘాః,
సంసారే౽స్మిన్ క్షణార్ధో౽పి సత్సంగ శ్శేవధి ర్నృణామ్. ౩౦

ధర్మాన్ భాగవతా న్బ్రూత యది న శ్రుతయే క్షమమ్,

స ఏవాయం గౌ రితి వ్యపదేశదర్శనాత్ సాదృశ్యం చాత్ర నిరంతరానుభవవిషయయథావస్థితభగవత్స్వరూపస్వభావవత్త్వం. నన్వేవంభూతానాం కథ మిహాజ్ఞలోకే సంచార స్తత్రాహ (విష్ణో రితి.) విష్ణో ర్వ్రతాని భక్తాః లోకపావనార్థం సర్వత్ర పర్యటంతి హీత్యర్థః. ౨౮

అహో మమ భాగ్యం యతో దుర్లభ మిదం ప్రాప్త మిత్యాహ (దుర్లభ ఇతి.) దేహినా ముచ్చావచదేహధారిణాం జీవానాం యే దేహా స్తేషాం మధ్యే మానుషదేహో దుర్లభః సో౽పి క్షణభఙ్గురః సుకృతాతిశయలభ్యత్వా త్సర్వథా భగవదారాధనోపయుక్తత్వా చ్చ శ్రేష్ఠత్వా ద్దుర్లభ ఇత్యర్థః. తత్రాపి తస్మిన్ దుర్లభే మనుష్యజన్మన్యపి వైకుంఠప్రియాణాం భగవత్ప్రియాణాం యుష్మాదృశాం దర్శనం అత్యంతదుర్లభం మన్య ఇత్యర్థః. ౨౯

(అత ఇతి.) ఇహ సంసారే యతః, క్షణార్ధోపి క్షణస్యార్ధం యస్మిన్ తథాభూతో౽పి సత్సఙ్గః, నృణాం శేవధిః అపరిమితపురుషార్థావహః శైవం శివం కల్యాణం తద్దధాతి ఆదధాతీతి తథా అతో హే అనఘాః భవతో యుష్మాన్ ఆత్యంతికం నిరతిశయం క్షేమం ఇదం తత్సాధనస్యాప్యుపలక్షణం తదుభయం పృచ్ఛామః. క ఆత్యంతికః క్షేమః కింవా తత్సాధన మితి పృచ్ఛామ ఇత్యర్థః. ౩౦

భగవత్ప్రాప్తి రేవ క్షేమ స్తత్సాధనం చ భాగవతధర్మా ఏవేతి చే త్తర్హి తాన్ బ్రూతేత్యభిప్రేత్యాహ (ధర్మా నితి.) యది నో౽స్మాకం శ్రుతయే శ్రవణాయ క్షమాః యోగ్యాః భవంతి యది తాన్ శ్రోతుం వయం యోగ్యా స్తర్హి బ్రూతేత్యర్థః. యై రాత్యంతికక్షేమభగవత్ప్రాప్తిసాధనభూతైః

యైః ప్రసన్నః ప్రపన్నాయ దాస్య త్యాత్మాన మప్యజః. ౩౧

నారద ఉవాచ —

ఏవం తే నిమినా పృష్టా వసుదేవమహాత్మనా,
ప్రతిపూజ్యాబ్రువ౯ ప్రీత్యా ససదస్య_ర్త్విజం నృపమ్. ౩౨

కవి రువాచ —

మన్యేఽకుతశ్చి ద్భయ మచ్యుతస్య పాదాంబుజోపాసన మత్ర నిత్యం,
ఉద్విగ్నబుద్దే రసదాత్మభావా ద్విశ్వాత్మనా యత్ర నివర్తతే భీః. ౩౩

ప్రసన్నో యో భగవా౯ ప్రపన్నాయ శరణాగతాయాత్మానం దాస్యతి ఆత్మసామ్యం సాధర్మ్యం దాస్యతీత్యర్థః, ఆత్మాన మపి తద్వశీకరోతీతి వా. ౩౧

ఇత్థ మాపృష్టా స్తే క్రమేణోత్తరోత్తరం పిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయంతః ప్రశ్నానా ముత్తరాణ్యాహురిత్యాహ దేవర్షిః (ఏవ మితి,) హేవసుదేవ సదస్యైః. ఋత్విగ్భి శ్చ సహ వర్తమానం నృపం నిమిం ప్రతిపూజ్య ప్రత్యభినంద్య ప్రీత్యా అబ్రువన్. ౩౨

ఉక్తి రేవాహ (మన్య ఇత్యాదినా.) తావ దాత్యంతికం క్షేమం తత్సాధనం చాహ కవిః మన్య ఇతి. అత్ర జీవదశాయాం నిత్య మచ్యుతస్య యత్ పాదామ్బుజోపాసనం తదేవాకుతశ్చి ద్భయం మన్యే. నకుతశ్చిద్భయం యస్మాత్ త త్తథా ఆగామిదుఃఖదర్శనజం ప్రతికూలం జ్ఞానం భయం కుతశ్చి దపి తదభావ స్తు ముక్తా వేవ సా చాచ్యుతపాదామ్బుజోపాసనా దేవేత్యుక్తం భవతి. అనేనాత్యంతికక్షేమో ముక్తి రేవ. తత్సాధనం తు భగవత్పాదామ్బుజోపాసన మేవ, తదేవ భాగవతో ధర్మ ఇతి ఫలితం. ఏత దేవోపపాదయతి అసతి ప్రకృతిపరిణామరూపే దేహే ఆత్మభావా దాత్మాభిమానా ద్ధేతో రుద్విగ్నా భయయుక్తా బుద్ది ర్యస్య తస్య పుంసః, ఏవం పూర్వావస్థా కథితా. యత్ర యస్మి న్నచ్యుతస్య పాదామ్బుజోపాసనే కృతే సతి సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ భీ ర్భయం, నివర్తతే విశ్వేసభయ నివృత్తిమా౯ మోక్షః స్యా దిత్యర్థః. యద్వా కీదృశం తదుపాసన మిత్యత్రాహ విశ్వాత్మనా యత్రేతి, విశ్వాత్మనేతి భావప్రధానో నిర్దేశః, విశ్వస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః, ఆత్మత్వేనాంతిరాత్మ తయా యత్రోపాసనే కృతే సతీత్యర్థః. సర్వత్ర బ్రహ్మభావా జ్జీవదశాయా మపి భీ ర్నివర్తతే ఇతి భావః. ౩౩

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

యే వై భగవతా ప్రోక్తా ఉపాయా హ్యాత్మలబ్ధయే,
అంజః పుంసా మవిదుషాం విద్ధి భాగవతాన్ హితాన్. 34

యా నాస్థాయ నరో రాజ న్న ప్రమాద్యేత కర్హిచిత్,
ధావ న్నిమీల్య నేత్రే వా నస్ఖలే న్న పతే దిహ. 35

కాయేన వాచా మనసేంద్రియై ర్వా బుద్ధ్యాత్మనా వాఽనుసృతస్వభావః,

నను సత్యం భగవదుపాసన మేవాత్యంతికక్షేమసాధనో భగవద్ధర్మ ఇతి కే తే వా తదనుపాసనానుగ్రాహకా భాగవతా ధర్మా ఇత్యత (అహ యే వా ఇతి.) అవిదుషాం పుంసాం అఞ్జః. సుఖేనాత్మలబ్ధయే పరమాత్మప్రాప్తయే యే ఉపాయాః. శ్రవణకీర్తనస్మరణపాదసేవనార్చనవందన దాస్యసఖ్యాత్మనివేదనాదయః ప్రోక్తాః. పఞ్చరాత్రాదిముఖేన కథితాః, తా నేవ హి భాగవతా న్విద్ధి యద్వా హితాన్ ఉపాసనానుగ్రాహకాన్ తా నిత్యధ్యాహ్రియతే. తాన్ భాగవతాన్ విద్ధీత్యర్థః. 34

తా న్విశినష్టి (యా నితి.) యాన్ భగవతా ప్రోక్తాన్ ఉపాయా నధిష్ఠాయ సమ్యక్ తా ననుతిష్ఠ న్నిత్యర్థః, హేరాజ న్కర్హిచి దపి న ప్రమాద్యేత ఉపాయాంతరనిష్ఠానా మివ భగవద్ధర్మ నిష్ఠానాం ప్రమాదో నాస్తీత్యర్థః. విఘ్నోపహతి ర్నాస్తీతి భావః. తథా చోక్తం భగవతా "నేహాభిక్రమ నాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యత" ఇతి (కిం చ) ఇహ భాగవతధర్మేషు నేత్రే నిమీల్య ధావ న్నపి న స్ఖలేత్ న పతేచ్చ యథా సుపథి నేత్రే నిమీల్య ధావ న్నపి న స్ఖలే న్న పతే చ్చ తద్వ దిత్యర్థః. తథా చ స్మర్యతే "యాః క్రియా స్సంప్రయుక్తా స్స్యు రేకాంతగతమానసైః, తా స్సర్వా శ్శిరసా దేవః ప్రతిగృహ్ణాతి వై స్వయ" మితి. ఇతరోపాయనిష్ఠానాం త్వయథావదనుష్ఠితేభ్య స్తేభ్యః. స్ఖలనం తతః. పతనం చావశ్యంభావీతి సూచితమ్. 35

కుత స్తస్య స్ఖలనాదిశఙ్కాపి. యత స్సర్వశరీరేంద్రియవ్యాపారాణాం స్వాంతరాత్మభూత పరమాత్మప్రయోజ్యస్వకర్తృకత్వానుసంధానే నాత్మని కర్తృకత్వానభిమానిన స్తదభిమానప్రయుక్తస్ఖలనాది ర్దురాప ఇత్యభిప్రేత్యాహ (కాయేనేతి.) వాచా వాగింద్రియేణ. ఇంద్రియై ర్వాగింద్రియవ్యతిరిక్తైః జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియైః ఆత్మనా చిత్తేన అనుసృతః, స్వభావః సంసారవాసనా యేన సః తథాభూతోఽపీత్యర్థః, అనుసృతస్వభావా దితి పాఠే భావప్రధానో నిర్దేశః, అనుసృతస్వప్రకృతిజగుణత్వాత్ అవశ్యం

కరోతి యద్య త్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయే త్తత్. ౩౬

భయం ద్వితీయాభినివేశత స్స్యా దీశా దపేతస్య విపర్యయోఽస్మృతిః,
తన్మాయయాఽతో బుధ ఆభజే త్తం భక్త్యైకయేశం గురుదేవతాత్మా. ౩౭

అవిద్యమానో ప్యవభాతి హి ద్వయో ర్ధ్యాతు ర్ధియా స్వప్నమనోరథౌ యథా,

కాయాదిభిః. కించి త్కరోతి మన ఆదిభిః కించి త్సఙ్కల్పయతి అధ్యవస్యతి ధ్యాయతి చేత్యర్థః. తథాచోక్తం భగవతా "న హి కశ్చి త్క్షణ మపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్, కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజై ర్గుణై" రితి, ఏవం చ కాయాదిభిః. యద్య ద్విహిత, మవిహితా ప్రతిషిద్ధం చ కర్మ కరోతి తత్సర్వం నారాయణాయేతి సమర్పయేత్ తాదర్థ్యచతుర్థ్యంతనారాయణపదోచ్చారణేన తదర్థతా మనుసంధధీతేత్యర్థః. "మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా నిరాశీ ర్నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వరః. యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్, య త్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణ" మిత్యుక్తం సర్వకర్మణా మీశ్వరార్పణం నామేద మేవ యత్స్వాంతరాత్మభూతపరమాత్మార్థత్వానుసంధాన మితి. ఆచార్యా స్తు "యద్యత్కరోతి త్యస్య శాస్త్రావిరుద్ధం లౌకికం వైదికం చ యద్యత్కరోతీత్యర్థః, ఇతి వ్యాచఖ్యుః. ౩౬

"విశ్వాత్మనా యత్ర నివర్తతే భీ" రితి సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనేన భయనివృత్తికథనేన తదభావే తదనువృత్తి స్సూచితా. తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి. (భయ మితి.) ద్వితీయాభినివేశతః భయం స్యాత్ అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాభిమానాత్ భయం స్యా దిత్యుక్తం భవతి, అత ఏవేశా దపేతస్య భగవద్విముఖస్య విపర్యయః, స్మృతిః. విపర్యయః దేహాత్మాభిమానః, తద్విషయస్మృతిః. దేహాత్మభ్రమరూపస్మరణం వా విపర్యయోఽస్మృతి రితి పాఠే అస్మృతిః పరమాత్మశరీరభూతత్వేన స్వాత్మస్మరణాభావః ద్వితీయాభినివేశవిపర్యయాదయః. కిం నిబంధనా ఇత్యత్రాహ (తన్మాయయేతి.) తన్మాయయా భగవదధీనయా మాయయా ప్రకృత్యా దేహాత్మభ్రాంతి రబ్రహ్మాత్మకభ్రాంతి శ్చేత్యుభయవిధాభ్రాంతి స్తన్మూలా స్మృతి శ్చ భగవన్మాయాయత్తేత్యర్థః. అతః యత ఏవ మత స్తస్మా ద్బుధః అధీతవేదాంతజన్యజ్ఞానః గురు రేవ దేవతేతి ఆత్మా బుద్ధి ర్యస్య తథాభూత స్సన్ ఏకయా అవ్యభిచారిణ్యా అనన్యప్రయోజనయేతి యావత్ భక్త్యా త మేవేశం భజేత తన్మాయానివృత్తయే సర్వశరీరకం పరమపురుషం భజే దిత్యర్థః. ౩౭

నన్వనాత్మనో దేహస్యాత్మత్వేనాస్వతంత్రస్యాత్మనః స్వతంత్రతయా చ ప్రతీతి ర్భగవన్మాయయాఽపి కథ మిత్యత ఆహ (అవిద్యమానోఽపీతి) అవిద్యమానోఽప్యాత్మతయా స్వతంత్రతయా

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

తత్కర్మసంకల్పవికల్పకం మనో బుధో నిరుంధ్యా దభయం తత స్స్యాత్. ౩౮

శృణ్వ న్సుభద్రాణి రథాంగపాణే ర్జన్మాని కర్మాణి చ యాని లోకే,
గీతాని నామాని తదర్థకాని గాయ న్విలజ్జో విచరే దసంగః. ౩౯

ఏవం వ్రత స్స్వప్రియనామకీర్త్యా జాతానురాగో ద్రుతచిత్త ఉచ్చైః,

చావిద్యమానోఽపి దేహ ఆత్మా చ ధ్యాతుః. ధియా మనసా ద్వయో ద్వయత్వేనావభాతి ఆత్మతయా స్వతంత్రతయా చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ద్వయో రితి పాఠే, ద్వయోః. దేహాత్మనోరవిద్యమానోఽపి ఆత్మతాకారః. స్వతంత్రతాకార శ్చ ధ్యాతు ర్ధియాఽవభాతీత్యర్థః. యద్వా ద్వయో రాత్మాకారస్వతంత్రాకారయోః ధ్యాతు ర్మనసా అవిద్యమానోఽపి ఆత్మాకారః, స్వతంత్రాకార శ్చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ధియేత్యనేన ప్రకృతిపరిణామాత్మకస్య మనసః అతథాభూతస్య తథాత్వేన ప్రతీతౌ కారణత్వ ముక్తం యథా, స్వప్నమనోరథః యథా సోఽస్థిరోఽపి స్థిరత్వేనావభాసతే తద్వ దిత్యర్థః. హి యస్మా దేవం తస్మా త్కర్మ సంకల్పవికల్పకం కర్మణా నిమిత్తభూతేన సఙ్కల్పయతి వికల్పయతీతి తథా తన్మనో నిరుంధ్యాత్ తజ్జీవానాదికర్మానుగుణం సఙ్కల్పయతి సమిత్యేకీకారే దేహాత్మానా వేకీకృత్యానుసంధాయయతి, తయో స్తాదాత్మ్యభ్రమం జనయతీతి తథా వికల్పయతి పరమాత్మపరతన్త్రకస్వరూపమాత్మానం వికల్పయతి విరుద్ధం కల్పయతి తస్మిన్ తత్పారతంత్ర్యవిరుద్ధస్వాతంత్ర్యం "ఈశ్వరోఽహమహం భోగీత్యుక్తవిధం భ్రమం జనయతీతి తథా తన్మనః" "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే" ఇత్యుక్తయా బుద్ధ్యా దేహాత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయాత్మికయా, నిరుంధ్యాత్ నియచ్ఛే దిత్యర్థః. తతో మనోనిరోధా దభయం స్యాత్ మోక్షః స్యాదితి నిరోధస్య ఫల ముక్తమ్. ౩౮

నన్వతిచఞ్చలం మనః కథం నిరుద్ధం స్యా దిత్యత్రోపాయ మాహ (శృణ్వ న్నితి.) రథాఙ్గం చక్రం పాణౌ యస్య తస్య భగవతో యాని లోకే జన్మాన్యవతారాః కర్మాణి చేష్టితాని సుభద్రాణి శృణ్వతాం మఙ్గళావహాని తాని శృణ్వన్ తథా స రథాఙ్గపాణిః అర్థః ప్రతిపాద్యో యేషు తాని గీతాని నామాని చ నిర్ముక్తలజ్జో, గాయ న్నసఙ్గః కాయాసక్తిరహితో విచరేత్ ఏవం చే ద్భగవత్ప్రవణం సత్ మనః శనై స్తస్మి న్నిబద్ధం భవ తీత్యర్థః. ౩౯

ఏత దేవోపపాదయ న్నిబద్ధమనసోఽవస్థా మాహ (ఏవం వ్రత ఇతి.) ఏవ మిత్థం భూతం భగవజ్జన్మకర్మగీతనామాదిశ్రవణగానాద్యాత్మకం వ్రతం యస్య స ఇతి బహువ్రీహిః స్వకీయః,

హస త్యథో రోదితి రౌతి గాయ త్యున్మాదవ న్నృత్యతి లోకబాహ్యః. ౪౦
ఖం వాయు మగ్నిం సలిలం మహీం చ జ్యోతీంషి సత్వాని దిశో ద్రుమాదీన్.
సరి త్సముద్రాం శ్చ హరే శ్శరీరం యత్కించ భూతం ప్రణమే దనన్యః. ౪౧
భక్తిః పరేశానుభవో విరక్తి రన్యత్ర చైష త్రిక ఏకకాలః.
ప్రపద్యమానస్య యథాశ్నతస్తు తుష్టిః పుష్టిః క్షుదపాయోఽనుఘాసమ్. ౪౨
ఇత్యచ్యుతాంఘ్రిం భజతోఽనువృత్త్యా భక్తి ర్విరక్తిర్భగవత్ప్రబోధః,
భవంతి వై భాగవతస్య రాజం స్తతఃపరాం శాంతి ముపైతి సాక్షాత్. ౪౩

ప్రియో భగవాం స్తస్య నామ్నాం కీర్త్యా కీర్తనేన జాత అనురాగ స్తస్మి న్ప్రేమ యస్య సః అత ఏవ ద్రుతచిత్తః శ్లథహృదయః కదాచి ద్భక్తపరాజితం భగవంత మాకలయ్య ఉచ్చై ర్హసతి కదాచి ద్విచ్ఛేదే పత్యేతావంతం కాల ముపేక్షితవా నస్మీతి రోదితి క్వచి దత్యౌత్సుక్యా ద్రౌతి క్రోశతి అతిహర్షేణ గాయతి జితం జితమితి నృత్యతి కిం దామ్భికవ త్పరా న్వంచయితుం నేత్యాహ ఉన్మాదవ ద్గ్రహగృహీత ఇవ లోకబాహ్యః లోకవిలక్షణః. ౪౦

ఉపాయాంతర మప్యాహ (ఖ మితి.) ఖమాకాశం సత్వాని జంతూన్ ఆకాశాదీని యత్కించి ద్భూతమాత్రం హరే శ్శరీర మితి మత్వా ప్రణమేత్. కథంభూతః? అనన్యః స్వయ మప్యపృథక్సిద్ధః స్వాత్మన్యపి భగవచ్ఛరీరతాం భావయ న్నిత్యర్థః. ఇత్థం జగచ్ఛరీరకబ్రహ్మభావనయా శాంతం సన్మనో నిరుద్ధం భవతీతి భావః. ౪౧

నను మనోనిరోధోపాయానుష్ఠానేనై వాయు రత్యల్పముపైతి కదా వా మనోనిరోధః కదా వా భగవద్భక్తిశ్చ స్యాదిత్యత ఆహ (భక్తిరితి,) పరేశానుభవః ఈశ్వరస్వరూపగుణాదివిషయం తత్త్వజ్ఞానం భక్తిః ప్రీతిరూపోధ్యానం. అన్యత్ర శబ్దాదివిషయేషు, విరక్తిశ్చేత్యేత త్త్రికం ప్రపద్యమానస్య ఏకకాలం యుగపదేవ భవతీత్యర్థః. ప్రపద్యమానస్యేత్యనేన యుగపద్భక్త్యాదిసాధనతయా తావద్భగవచ్ఛరణాగతి రత్రోపదిశ్యతే. నన్వేకయా ప్రపత్త్యాఽపి కథ మేత త్త్రికం యుగప త్స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతముఖే నోపపాదయతి (తథాఽశ్నత స్త్విత్యాదినా భవంతి వై భాగవతస్యేత్యంతేన) తుష్టి రలం బుద్ధిః. పుష్టిః శరీరపోషః క్షుదపాయః జాఠరాగ్నినా శరీరగతాస్థ్యాదిదాహః క్షుత్ తన్నివృత్తిశ్చే త్యేతత్త్రిక మనుఘాసం ప్రతిగ్రాస మశ్నతో భుంజానస్య యుగపదేవ భవతి. ౪౨

ఇతీత్థం తథేత్యర్థః (రాజన్నిత్యాది) హేరాజన్ తతో భక్త్యాదిభ్యః సాక్షా త్పరాం శాంతిం అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామరణాఖ్యోర్మిషట్కప్రశమం మోక్ష మితి యావత్. ఉపైతి ప్రాప్నోతి. పరం శాంతమితి పాఠే అశనాయా ద్యూర్మిషట్కరహితం పరమాత్మాన ముపైతి. ౪౩

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

సంన్యస్తదండః కృతభూతమైత్రో విగాఢచేతా భగవత్యధోఽక్షజే,
పునాతి లోకత్రయమంఘ్రిరేణుభి శ్శుద్ధస్వభావ స్తరణి ర్యథోదితః. ౪౪

రాజోవాచ —

అథ భాగవతం బ్రూత యద్ధర్మో యాదృశో నృణామ్,
యథాచరతి యద్బ్రూతే యై ర్లింగై ర్భగవత్ప్రియః. ౪౫

హరి రువాచ —

సర్వభూతేషు యః పశ్యే ద్భగవద్భావ మాత్మనః,
భూతాని భగవత్యాత్మన్యేష భాగవతోత్తమః. ౪౬

ఈశ్వరే తదధీనేషు బాలిశేషు ద్విషత్సు చ,

న కేవల మిత్థంభూతః స్వయమేవోపైత్యపి తు అన్యానపి తత్ప్రాప్తియోగ్యా న్కరోతీత్యభిప్రేత్యాహ (సంన్యస్తదండ ఇతి.) సంన్యస్తదండః భూతద్రోహరహితః భగవత్యధోఽక్షజే విగాఢం నిమగ్నం చేతో యస్య సః అత ఏవ శుద్ధస్వభావః అంఘ్రిరేణుభిః లోకత్రయం పునాతి యథోదిత స్తరణిఃసూర్య స్తద్వత్. ౪౪

భవంతి వై భాగవతస్యేత్యుక్తం.తస్య లక్షణం పృచ్ఛతి (అథేతి.) భాగవతం భగవత్ప్రపన్నం బ్రూత యం ధర్మః మోక్షధర్మో యస్య స ఇతి బహువ్రీహిః. నృణాం మధ్యే యాదృశః యత్స్వభావః యథాచరతి తస్యాచారః కీదృశ ఇతిప్రశ్నః. యైర్లింగైః భగవత్ప్రియః లక్ష్యత ఇతి శేషః. ౪౫

కవే రనంతరో హరి రాహ (సర్వభూతేష్వితి.) సర్వేషు ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యంతేషు ఆత్మనః స్వస్య చ ఔపశ్లేషికస్యాధారస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ ఆత్మని చేత్యర్థః. భగవద్భావం భగవత స్సద్భావం పశ్యేత్. అనేన వ్యాప్తి రుక్తా. ఆత్మని పరమాత్మని భగవతి చ భూతానిచ పశ్యే దితి భగవత ఆధారత్వముక్తం, వాసుదేవార్థ మనుసందధ దుత్తమభాగవత ఇత్యర్థః. యద్వా సర్వభూతేష్వాత్మనశ్చ భగవద్భావం భావః ప్రకారః, భగవత్ప్రకారతాం భగవచ్ఛరీరతయా తదపృథక్సిద్ధధర్మతాం పశ్యే దిత్యర్థః. ఉత్తరార్ధం తు యథోక్తార్థ మేవ. ౪౬

అనేన యద్ధర్మ ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. భాగవతోత్తమ ఇత్యుక్తం తర్హి మధ్యమాధమౌ

ప్రేమమైత్రీకృపోపేక్షా యః కరోతి స మధ్యమః. ౪౭

అర్చాయా మేవ హరయే పూజాం యశ్శ్రద్ధయేహతే,
న తద్భక్తేషు చాన్యేషు స భక్తః ప్రాకృత స్స్మృతః. ౪౮

గృహీత్వా పీంద్రియై రర్థాన్యో న ద్వేష్టి న కాంక్షతి,
విష్ణో ర్మాయా మిదం పశ్య న్స వై భాగవతోత్తమః. ౪౯

దేహేంద్రియప్రాణమనోధియాం యో జన్మాప్యయక్షుద్భయతర్షకృచ్ఛ్రైః,
సంసారధర్మై రవిముహ్యమాన స్స మే మతో భాగవతః ప్రధానః. ౫౦

న కామకర్మబీజానాం యస్య చేతసి సంభవః,
వాసుదేవైకనిలయ స్స వై భాగవతోత్తమః. ౫౧

కీదృశా విత్యత స్తావాహ ద్వాభ్యాం (ఈశ్వర ఇతి.) ఈశ్వరే ప్రేమ ఈశ్వరస్య సర్వవ్యాపితయా సర్వశరీరత్వ మజానన్ కేవలం దేవతేతి బుద్ధిం భక్త్యా యః కరోతి స మధ్యమ ఇత్యర్థః. తదధీనేష్వీశ్వరాధీనేషు భాగవతేషు బాలిశే ష్వజ్ఞేషు ఈశ్వరాదిషు క్రమేణ మైత్రీకృపోపేక్షాః కరోతి స మధ్యమః. ౪౭

అర్చాయా మేవేతి గ్రంథో నార్చావతారాపకర్షపరః కింతు భాగవతభక్తిరహితభగవదర్చార్చనస్య మందఫలత్వపరః, అర్చాయాం ప్రతిమాయా మేవ హరయే, పూజా మీహతే కరోతి తద్భక్తేషు హరిభక్తేషు నేహతే అన్యేషు చ గోబ్రాహ్మణాగ్న్యాదిషు చ సుతరాం న కరోతి స ప్రాకృతః భక్తః అజ్ఞభక్తః ఇత్యర్థః. ప్రాకృతోఽధునైవ ప్రారబ్ధభక్తి రితి కేచి ద్వ్యాచక్షతే. ౪౮

పున రష్టభిః శ్లోకై రభ్యర్హితత్వా దుత్తమభాగవతలక్షణాన్యేవాహ (గృహీత్వేతి.) అర్థానిష్టానిష్టరూపా న్విషయాన్ గృహీత్వా న ముహ్యతి మోహం న ప్రాప్నోతి నాసక్తో భవతీతి యావత్ తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి-ఇద మిష్టానిష్టజాతం విష్ణో ర్మాయాం ప్రకృతిపరిణామాత్మకం పశ్యన్ అనిష్టవిషయవ దిష్టవిషయస్యాపి బంధకత్వేన తస్య హేయత్వా దితి భావః. ౪౯

(దేహేంద్రియేతి.) యో హరేః స్మృత్యా దేహాదీనాం జన్మాదిభిః సంసారధర్మై రవిముహ్యమానః సః ప్రధానః ఉత్తమో భాగవత ఇతి సంబంధః తత్ర దేహస్య జన్మాప్యయౌ ఉత్పత్తివినాశౌ ప్రాణస్య క్షుత్, మనసో భయం బుద్ధే స్తర్షః తృష్ణా ఇంద్రియాణాం కృచ్ఛ్రం శ్రమ ఇతి యోజ్యమ్. ౫౦

(నేతి) యస్య చేతసి కామకర్మబీజానాం కామమూలకర్మాణ్యేవ బీజాని తేషాం కామాశ్చ కర్మాణి చ బీజాని వాసనాశ్చ తేషాం వా, కామకర్మాణి కామ్యకర్మాణి, తాన్యేవ బీజాని సంసృతిహేతుత్వా త్తేషామితి వా సంభవః వాసుదేవ ఏక ఏవ నిలయ ఆశ్రయో యస్య సః. ౫౧

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

న యస్య జన్మకర్మభ్యాం న వర్ణాశ్రమజాతిభిః,
సజ్జతేఽస్మి న్నహంభావో దేహే వై స హరేః ప్రియః. ౫౧

న యస్య స్వః పర ఇతి విత్తేష్వాత్మని వా భిదా,
సర్వభూతసమశ్శాంత స్స వై భాగవతోత్తమః. ౫౨

త్రిభువనవిభవహేతవేఽప్యకుంఠస్మృతిరజితాత్మసురాదిభి ర్విమృగ్యాత్.

ఏవం గృహీత్వేత్యాది శ్లోకత్రయేణ ద్వేషహర్షమోహకామాదిరహిత శ్చరతీతి యథా చరతీత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి, యై ర్లిజ్గై ర్భగవత్ప్రియ ఇత్యస్యోత్తర మాహ (నయస్యేతి ద్వాభ్యాం.) తత్రాద్యోఽహంకారనివృత్తిపరః. ద్వితీయస్తు మమకారనివృత్తిపర ఇతి వివేకః, తత్ర జన్మ త్రివిధం యౌనం సావిత్రం యాజ్ఞికం చేతి. కర్మ గర్భాధానాదిచౌలాంతం వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిః జాతి ర్దేవత్వ మనుష్యత్వాదిః ఆభి ర్దేహగతాభి ర్నిమిత్తభూతాభి ర్యస్య, దేహే అహంభావో న సజ్జతే నాసక్తో భవతి నాస్తీతి యావత్. స హరేః ప్రియః ప్రియతమః. ౫౧

స్వో బంధుః పర శ్శత్రు రితి వా భిదా తథా విత్తేషు ఆత్మని దేహే చ, భిదా మమేదం ధనం అన్యస్యేదం మమ శరీర మన్యస్యేదం శరీర మితివా, భిదా భేద స్తత్ప్రయుక్తం హితాహితాచరణం చ యస్య నాస్తి స భాగవతోత్తమ ఇతి సంబంధః, తదభావే హేతుత్వేన విశినష్టి-సర్వభూతసమః బ్రహ్మాత్మకత్వేన ఆత్మనాం జ్ఞానైకాకారత్వేన దేహినాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేన సర్వభూతేషు సమబుద్ధి రిత్యర్థః. తత్రాపి హేతుః, శాంతః జితాంతఃకరణః సమత్వేన శిక్షితమనా ఇత్యర్థః. అహంమమాభిమానాదిభి ర్లిజ్గై ర్లక్ష్యత ఇతి కై ర్లిజ్గై రిత్య స్యోత్తర ముక్తం భవతి, విత్తేష్వాత్మని చ భిదా నాస్తీత్యనేన, ధనశరీరాదావపి కాష్ఠలోష్టాదివ త్ప్రతిపత్తి రభిప్రేతా నత్వాత్మభేదనిషేధః, తథాసతి సర్వభూతసమ ఇత్యనంతరోక్తి విరోధాత్, భూతశబ్దో దేహవిశిష్టాత్మపరః సర్వశబ్దేనాపి బహుత్వ మవగమ్యతే, ౫౨

కించ (త్రిభువనేతి) త్రిభువనభవహేతవే విభవహేతవేఽప్యకుంఠస్మృతి రితి పాఠాంతరం. త్రిభువనవిభవహేతవేఽపి త్రైలోక్యైశ్వర్యార్థ మపి త్రైలోక్యైశ్వర్యం ప్రయచ్ఛామీత్యుక్తేపీత్యర్థః. అకుంఠస్మృతిః భగవత్పాదారవిందా దన్య త్సారం నాస్తీ త్యేవంరూపా అకుణ్ఠా అనపగతా స్మృతి ర్యస్య సః భగవత్పాదారవిందాదన్యత్ సారం నాస్తీత్యేత దపి కుతః తత్రాహ అజితాత్మభి ర్విమృగ్యా దితి, అజితే శ్రీకృష్ణే హరా వేవ ఆత్మా మనః యేషాం తథాభూతైః సురాదిభిః బ్రహ్మాదిభి రపి దుర్లభాత్ కిం తు

న చలతిభగవత్పదారవిందా ల్లవనిమిషార్ధ మపి స వైష్ణవాగ్ర్యః. ౫౪
భగవతఉరువిక్రమాంఘ్రిశాఖానఖమణిచంద్రికయా నిరస్తతాపే,
హృది కథ ముపసీదతాం పున స్స్రభవతి చంద్ర ఇవోదితేర్కతాపః. ౫౫
విసృజతి హృదయం న యస్య సాక్షాద్ధరిరవశాభిహితోఽప్యఘౌఘనాశః,
ప్రణయరశనయాధృతాంఘ్రిపద్మ స్స భవతి భాగవతప్రధానఉక్తః. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

కేవలం విమృగ్యాత్ భగవత్ప దారవిందాత్ న చలతి భగవత్పదారవిందభజనాద్యో న చలతి సవైష్ణవాగ్ర్య
ఇత్యర్థః. ౫౪

కించ చలనం హి విషయాంతరాభిలాషా త్తచ్చ కామైః సంతాపే సతి స తాప ఏవ న సంభావ్యత ఇత్యభిప్రేత్యాహ (భగవత ఇతి) భగవతః ఉరవో విపులాః విక్రమాః పాదవిన్యాసాః యస్య, తస్యాంఘ్రేః శాఖానాం తత్పదృశానా మంగుళీనాం యే నఖా స్త ఏవ మణయ స్తేషాం, చంద్రికయా శీతలదీప్త్యా నిరస్తః తాపః కామసంతాపో యస్మిన్ తస్మిన్ హృది కథంపునః స తాపః భవతి చంద్రే ఉదితే సతి అర్కస్య తాప ఇవ చంద్ర ఇత్యనేన నఖానాం చంద్రత్వరూపణ మప్యభిప్రేతం అత ఏవ
దీప్త్యేత్యనుక్త్వా చంద్రికయేత్యుక్తమ్. ౫౫

అనేన శ్లోకద్వయేన యాదృశ ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. యద్భాషిత ఇత్యస్య తు హరినామానీత్యుత్తరస్య స్పష్టత్వా న్నోక్తం. ఉక్తసమస్తలక్షణ మాహ (విసృజతీతి) యద్వా యద్భాషిత ఇత్యస్యోత్తర మాహ విసృజతీతి. అవశాభిహితోఽవశే నాప్యభిహితమాత్రోపి అఘౌఘం పాపసముదాయం నాశయతీతి తథా స హరిః సాక్షాత్ యస్య హృదయం న విసృజతి స భాగవత
ప్రధాన ఇత్యుక్తో భవతి. ౫౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

పరస్య విష్ణో రీశస్య మాయినా మపి మోహినీమ్,
మాయాం వేదితు మిచ్ఛామో భగవంతో బ్రువంతు నః. ౧

నానుతృప్యే జుష న్యుష్మద్వచో హరికథామృతమ్,
సంసారతాపని స్తప్తో మ ర్త్య స్తత్తాపభేషజమ్. ౨

అంతరిక్ష ఉవాచ—

నిర్గుణే కేవలే సాక్షి దాత్మనో యద్విపర్యయః,

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

తన్మాయయాఽతో బుధః. విష్ణో ర్మాయా మిదం పశ్య న్నితి చోక్తం. అతో మాయాం తత్కార్యం చ పృచ్ఛతి నిమిః (పరస్యేతి.) మాయాశబ్ద స్తత్కార్యపర శ్చ మాయాం చ వేదితు మిచ్ఛామ ఇత్యర్థః. భగవంతః భవంతః నోఽస్మభ్యం బ్రువంతు. ౧

యద్యపి "భయం ద్వితీయాభినివేశత" ఇత్యాదినా దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమాదికం మాయాకార్య ముక్త మేవ తథాపి తద్విస్తరబుభుత్సయాఽత్ర పృచ్ఛామీత్యభిప్రేత్యాహ (నానుతృప్య ఇతి.) హరికథామృతరూపం యుష్మద్వచః. జుషన్ సేవమానోఽహం నానుతృప్యే న తృప్తోస్మి. అతృప్తౌ హేతుత్వేనాత్మానం వచ శ్చ విశినష్టి. సంసారే యే తాపా ఆధ్యాత్మికాదయ స్త్రయ స్తై ర్నితరాం త ప్తః, మర్త్యో మరణశీల శ్చ తత్తాపానాం సంసారతాపానాం భేషజం ఔషధమ్. ౨

అంతరిక్ష స్తత్రోత్తరమాహ (యద్యపి.) నిర్గుణే కేవలే సాక్షి దాత్మనో యద్విపర్యయః, సైషా భగవతో మాయా యయేదం నిర్మమే విభుః. ఇంద్రియార్థభ్రమో జాగ్రత్స్వప్నోఽంతఃకరణభ్రమః, సుప్తం తద్వాసనాబీజం తుర్యా మూర్తి స్తదన్వయః. విశుద్ధం జ్ఞాన మేవైకం మాయయా భాసతే త్రిధా, గ్రాహకాద్యై ర్యథా స్వప్నే తత్తత్సంవి త్క్రియాఫలమ్. వైతథ్యా ద్వ్యభిచారా చ్చ మాయా త్రైవిధ్య మాత్మని, యథా మనోరథ స్స్వప్న ఇత్యామృశ్యోపశామ్యతీ"తి శ్లోకచతుష్టయం

సైషా భగవతో మాయా యయేదం నిర్మమే విభుః.
ఇంద్రియార్థభ్రమో జాగ్రత్స్వప్నోఽంతఃకరణభ్రమః,
సుప్తం తద్వాసనాబీజం తుర్యాఽమూర్తి స్తదన్వయః.

పరైః పరిత్యక్తం తదాప్యార్యైః పరిగృహీతత్వాత్ సంగ్రహేణ వ్యాఖ్యాయతే. పరపరిత్యాగః క్వచిత్పాఠాభావాత్ ప్రాతికూల్యా ద్వేతి విశిష్య విద్మః, విభుః, జగద్రూపేణ వివిధం భవితు మిచ్ఛుః పరమపురుషః యయా ప్రకృత్యా ఇదం జగ న్నిర్మమే సా భగవతో మాయా ఆత్మనో జీవస్య నిర్గుణే సత్త్వాదిగుణత్రయరహితే కేవలే విశుద్ధే శరీరసంబంధరహితే సాక్షి త్స్వయం ప్రకాశస్వరూపే విపర్యయః శరీరసంబంధగుణవశ్యత్వదేహాత్మభ్రమాదిరూపో యో విపర్యయః, త న్మాయా మాయాకార్య మితి యోజనా, కార్యకారణభావాదౌ పరిచారికం సామానాధికరణ్యం, నిర్గుణ ఇత్యనేన మాయాయా స్త్రిగుణాత్మకత్వం సూచితం. కేవల ఇత్యనేన దేహేంద్రియాదిరూపేణ పరిణతత్వం, సాక్షి దిత్యనేన జడత్వం అనేన మాయాస్వరూప ముక్తం, విపర్యయ ఇత్యనేన ఇద మిత్యనేన చ మాయాకార్య ముక్తం. ఇదం నిర్మమే ఇత్యనేన మహదాదిపృథివ్యంతస్య జగత స్తత్కార్యత్వ సూచనాత్ ఆత్మనో యద్విపర్యయః సా వై భగవతో మాయేత్యనేన దేహాత్మాభిమానాదిరూపస్య జీవభ్రమస్య తత్కార్యత్వసూచనాత్. ౩

తత్ర భ్రమరూపకార్యం ప్రపఞ్చయితుం ప్రకృతివికార్యదేహేంద్రియాదిసంబంధవినిర్ముక్తే జీవస్వరూపే భ్రమాసంభవాత్ తత్సంబంధం తత్ప్రయుక్తజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయ సంబంధం చ వదన్ భ్రమం ప్రపఞ్చయతి (ఇంద్రియార్థేతి.) జాగ్రత్స్వప్నశబ్దాభ్యాం తదవస్థాభానం లక్ష్యతే తదయ మర్థః. జాగ్రత్ జాగ్రదవస్థాయాం ఇంద్రియార్థభ్రమః ఇంద్రియై ర్మనస్సంయుక్తై రర్థేషు అనాత్మ స్థిరరూపేషు దేహాదిషు ఆత్మత్వస్థిరత్వోపాదేయత్వాదిభ్రమః స్యాత్. స్వప్నోఽంతః కరణభ్రమః స్వప్నే అంతఃకరణేన బాహ్యేంద్రియాసంయుక్తేన భ్రమః. సోఽప్యస్థిరస్వాప్నశరీరాదిషు స్థిరత్వాదిబుద్ధిరూపః ఇంద్రియాంతఃకరణపదాభ్యాం తత్సంబంధ స్తయో ర్నిరాశ్రయయో రసంభవా త్తదాశ్రయభూతదేహసంబంధ స్తత్ప్రయుక్తజాగ్రదాద్యవస్థాన్వయ శ్చ ఫలితః సుప్తం తద్వాసనాబీజం వాసనారూపబీజమాత్రావశేషతం విలుప్తబాహ్యాంతరబ్రాహ్మణత్వాదిసుఖిత్వదుఃఖిత్వాదిజ్ఞానం సుప్తం సుషుప్తి రిత్యుచ్యతే త త్తదపి ప్రకృతిసంబంధప్రయుక్తం తత్కార్య మేవేత్యర్థః. తదన్వయః ఇత్థం తేనావస్థాత్రయాన్వయో యస్య తథాభూతః. ప్రత్యగాత్మా తర్హి కదాఽవస్థాత్రయాన్వయవినిర్ముక్తి రిత్యత్రాహ (తుర్యామూర్తి రితి.) యదా అమూర్తిః ప్రకృతిపరిణామాత్మకశరీరాభావః ముక్తావస్థేతి యావత్, సా తుర్యా దేహసంబంధప్రయోజ్యావస్థా త్రయవినిర్ముక్త్యా తుర్యావస్థేత్యర్థః. అనేనావస్థా త్రయాన్వయస్య ప్రాకృతశరీరసంబంధప్రయుక్తత్వే నౌపాధికత్వా దస్థిరత్వం సూచితం తస్మిన్ స్థిరత్వ ప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపా చేతి.

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

విశుద్ధం జ్ఞాన మేవైకం మాయయా భాసతే త్రిధా,
గ్రాహకాద్యై ర్యథా స్వప్నే తత్తత్సంవి త్క్రియాఫలమ్. ౫

వైతథ్యా ద్వ్యభిచారా చ్చ మాయాత్రైవిధ్య మాత్మని,
యథా మనోరథ స్స్వప్న శ్శామ్యత్యుపశామ్యతి. ౬

ఏభి ర్భూతాని భూతాత్మా మహాభూతై ర్మహాభుజః,

ఏతదేవ స్వప్నదృష్టాంతేనోపపాదయ న్ప్రాకృతశరీరసంబంధేఽపి కారణ మాహ (విశుద్ధ మితి.) యద్యపి జీవస్య స్వరూపం విశుద్ధం రాగాద్యకలుషితం ఏకం జాగ్రదాద్యవస్థాభేదరహితం జ్ఞానం జ్ఞానైకరసం తథాఽపి తన్మాయయా ప్రకృతిపరిణామరూపదేహసంబంధేన నిమిత్తభూతేన గ్రాహకాద్యై స్త్రిధా జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయయుక్త మవభాసతే యథా స్వప్నే గజతురగాది రస్థిరోఽపి స్థిరవ దవభాసతే తద్వత్ గ్రాహకాద్యై రిత్యత్ర గ్రాహక మింద్రియం ఆదిశబ్దేనాంతఃకరణవాసనాబీజరూపయో స్సంగ్రహః. యదేత త్త్రిధావభాసతన్మూలదేహేంద్రియాంతఃకరణాన్వయాదికం సర్వం తత్తత్సంవిత్క్రియాఫలం సంవిది జ్ఞానస్వరూపే ప్రత్యగాత్మని క్రియాయాః అనాదిపుణ్యపాపాదికాయాః ఫల మిత్యర్థః. ౫

ఏతదేవోపపాదయతి (వైతథ్యా దితి.) వైతథ్యా దనిత్యత్వాత్ ముక్త్యవస్థాయా మనువృత్త్యభావాత్ వ్యభిచారా దిదానీ మపి కస్యాంచి దవస్థాయా మవస్థాంతరాన్వయస్య వ్యభిచారా చ్చ ఆత్మని మాయాత్రైవిధ్యం మాయాకార్య మవస్థాత్రైవిధ్యం క్రియాఫల మిత్యనుషజ్యతే. స తు స్వాభావిక మిత్యర్థః. కర్మఫలత్వే దృష్టాంత మాహ (యథా మనోరథః స్వప్న ఇతి.) మనోరథశబ్దేన మనోరథవిషయీభూతం సుఖం లక్ష్యతే యథా స్వాప్నం సుఖ మనిత్యం క్రియాఫలం తద్వదిత్యర్థః, శ్శామ్యత్యేవం విమర్శే కృతే సతి ఉపశామ్యతి బహిఃక్షుద్రసుఖార్థవ్యాపారా న్నివృత్తో భవతీతి. ౬

ఏవం ప్రకృతికార్యం క్రమం విస్తరేణోక్త్వాథ జగత స్తత్కార్యత్వం ప్రపఞ్చయతి (ఏభి రితి.) ఆద్యః సర్వకారణతయా స్వయ మాదా వేవ వర్తమానః మహాభుజః, పరమపురుషః. భూతాత్మా వ్యష్టిసమష్ట్యుభయవిధభూతాంతరాత్మా స న ఏభిః ప్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధైః, మహాభూతైః పృథివ్యాదిభిః మాయాకార్యభూతైః సమష్టిభి ర్భూతాని ఉచ్చావచాని ఉత్కృష్టా న్యపకృష్టాని చ ససర్జ

ససర్జోచ్చావచా న్యాద్య స్స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయే. ౭

ఏవం సృష్టాని భూతాని ప్రవిష్టః పఞ్చధాతుభిః,
ఏకధా దశధాఽఽత్మానం విభజ న్జుషతే గుణాన్. ౮

గుణై ర్గుణా న్స భుంజాన ఆత్మప్రద్యోతితైః ప్రభుః,
మన్యమాన ఇదం సృష్ట మాత్మాన మిహ సజ్జతే. ౯

కర్మాణి కర్మభిః కుర్వ న్సనిమిత్తాని దేహభృత్,
త త్తత్కర్మఫలం గృహ్ణన్ భ్రమతీహ సుఖేతరమ్. ౧౦

సృష్టేః ప్రయోజన మాహ స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయ ఇతి. స్వస్య మాత్రాభూతానాం శరీరభూతానాం జీవానాం ప్రసిద్ధయే పురుషార్థసిద్ధయే భగవదారాధనోపయుక్తకరణకళేబరాదీని లబ్ధ్వా భగవంత మారాధ్య నిశ్శ్రేయసం ప్రాప్తు మిత్యర్థః. ౭

ఏవం తర్హి లబ్ధకరణకళేబరా స్సర్వేఽపి త మారాధ్య నిశ్శ్రేయసం కుతో న ప్రాప్తు రిత్యత ఆహ (ఏవ మితి.) యద్యప్యేవం స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయే పఞ్చభి ర్ధాతుభి ర్మహాభూతైః సృష్టా న్యపి భూతాని శరీరాణి ప్రవిష్టః. ప్రత్యగాత్మా, ఏకధా దశధా చాత్మానం విభజన్ జ్ఞానకర్మేంద్రియాంతఃకరణైః, ఆత్మానం జ్ఞానం విభజన్ గుణాన్ శబ్దాదివిషయా నేవ భుఙ్క్తే న తు పరమపురుష మారాధయతీత్యర్థః. ౮

తత్ర హేతుం వద న్నుపపాదయతి- స ప్రభు ర్జీవః భగవతా సృష్ట మిదం శరీరం ఆత్మానం మన్యమానః అత ఏవాత్మనాఽంతర్యామిణా పరమపురుషేణ ప్రద్యోతితై రాపాదితప్రవృత్తిక్షమైః గుణైః గుణపరిణామభూతై రింద్రియైః గుణాన్ శబ్దాదివిషయా న్భుఞ్జానః. ఇహవిషయేష్వేవ సజ్జతే దేహాత్మాభిమాన స్తన్మూలః పూర్వపూర్వవిషయానుభవ శ్చోత్తరోత్తరవిషయాసక్తిహేతు రితి భావః. ౯

కేవల మేవం సజ్జతే న తు సుఖ్యతీత్యాహ (కర్మాణీతి.) ఇహ సంసారే దేహభృ జ్జీవః కర్మభిః పూర్వపూర్వదేహార్జితకర్మవాసనాభిః నిమిత్తభూతాభిః. సనిమిత్తాని ఉత్తరోత్తరదేహనిమిత్తభూతవాసనాసహితాని కర్మాణి పుణ్యపాపాత్మకాని కుర్వన్ త త్తత్కర్మణాం ఫలం సుఖం దుఃఖం చ గృహ్ణన్ అనుభవన్ సుఖేతరం దుఃఖోదర్కం యథా తథా భ్రమతి. ౧౦

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

ఇత్థం కర్మగతీ ర్గచ్ఛ న్బహ్వభద్రావహాః పుమాన్.
ఆభూతసంప్లవా త్సర్గప్రళయా వశ్నుతేఽవశః. ౧౧

ధాతూపప్లవ ఆసన్నే వ్యక్తం ద్రవ్యగుణాత్మకమ్.
అనాదినిధనః కాలో హ్యవ్యక్తాయాపకర్షతి. ౧౨

శతవర్షా హ్యనావృష్టి ర్భవిష్య త్యుల్బణా భువి.
తత్కాలోపచితోష్ణార్కో లోకాం స్త్రీ న్ప్రతపిష్యతి. ౧౩

పాతాళతల మారభ్య సంకర్షణముఖానలః.
దహ త్యూర్ధ్వశిఖో విష్వ గ్వర్ధతే వాయునేరితః. ౧౪

ఇత్థం కియత్పర్యంతం భ్రమతీత్యత ఆహ (ఇత్థ మితి.) పుమా న్జీవః ఇత్థం కర్మగతీః కర్మసంపాదితదేహాన్ గతిశబ్దః ప్రకారపరః దేహస్యాపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాత్ గచ్ఛన్ ప్రాప్నువన్ బహూ న్యభద్రాణి దుఃఖాని వహతీతి తథా అవశః ప్రకృతిపరవశః. ఆభూతసంప్లవాత్ మహాభూత ప్రళయపర్యంతం సర్గప్రళయా ఉత్పత్తిమరణే తత్పరంపరా మిత్యర్థః అశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ౧౧

తర్హి కీదృశో భూతసంప్లవ ఇతి తస్య బుభుత్సా మాలక్ష్యోపపాదయతి సార్ధై రష్టభిః (ధాతూపప్లవ ఇతి.) ధాతూపప్లవే పఞ్చమహాభూతోపసంహారే మహాప్రళయో ఆసన్నే సతి అనాదినిధనః ఆద్యంతశూన్యః కాలః కాలశరీరకః పరమపురుషః ద్రవ్యగుణాత్మకం పఞ్చభూతశబ్దాదిగుణాత్మకం వ్యక్తం స్థూలం విశ్వం అవ్యక్తాయాపకర్షతి అవ్యక్తం నామరూపవిభాగరహితం తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మ మచిద్ద్రవ్యం తత్ప్రితినేతు మాకర్షతి. ౧౨

ఆకర్షణప్రకార మేవాహ (శతవర్షేత్యాదినా) తదా అత్యుల్బణా అతిదుస్సహా తత్కాలేన శతవర్షపరిమితానావృష్టికాలేన ఉపచితం వర్ధితం ఉష్ణం యస్య సః యద్వా తస్మి న్కాలే ఉపచిత శ్చాసా వుష్ణ శ్చార్క శ్చ. ౧౩

(పాతాళేతి.) ఊర్ధ్వశిఖః ఊర్ధ్వజ్వాలః వాయునా ఈరితః సహ కృతః విష్వ క్పరితో వహ న్వర్ధతే. ౧౪

సాంవర్తకో మేఘగణో వర్షతి స్మ శతం సమాః,
ధారాభి ర్హస్తిహస్తాభి ర్లీయతే సలిలే విరాట్. ౧౫

తతో విరాజ ముత్సృజ్య వైరాజః పురుషో నృప,
అవ్యక్తం విశతే సూక్ష్మం నిరింధన ఇవానలః. ౧౬

వాయునా హృతగంధాఽభూ స్సలిలత్వాయ కల్పతే,
సలిలం తద్ధృతరసం జ్యోతిష్ట్వాయోపకల్పతే. ౧౭

హృతరూపం తు తమసా వాయౌ జ్యోతిః ప్రలీయతే,
హృతస్పర్శోఽవకాశేన వాయు ర్నభసి లీయతే.

తత స్సాంవర్తకాఖ్యః ప్రళయకృ న్మేఘగణః హస్తిహస్తాభిః గజశుండోపమాభిః ధారాభిః శతం వర్షాణి వర్షిష్యతి తతో విరాట్ బ్రహ్మాండం సలిలే లీయతే. ౧౫

(తత ఇతి.) వైరాజో విరాడంతర్వర్తిపురుషో జీవః పురుష ఇత్యేకత్వం ఏకో వ్రీహి రితివ జ్జాత్యభిప్రాయకం జీవవర్గ ఇత్యర్థః. విరాజం లీనం బ్రహ్మాండం విసృజ్య సూక్ష్మం సూక్ష్మావస్థం, అవ్యక్తం 'తమ ఆసీ' దిత్యాదిషు తమశ్శబ్దవాచ్యం ప్రధానం విశత ఇతి సంసర్గవిశేష ఉక్తః న తు లయః చేతనం ప్రత్యచేతనస్య కారణత్వాభావాత్ అయ మేవ సంసర్గవిశేషః 'అక్షరం తమసి లీయత' ఇతి శ్రుతా వప్యుచ్యతే నిరింధన ఇవానల ఇతి జ్ఞానసంకోచోఽభిప్రేతః యథా నిరింధనోఽగ్ని స్సంకుచితో భవతి తద్వ త్సంకుచితజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ౧౬

ఏవం విరాడ్వైరాజయో ర్లయ మభిధాయాథ విరాట్కారణానాం మహదాదిపృథివ్యంతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయ మాహ (వాయునేతి.) వాయో ర్హి గంధరసహారిత్వం ప్రసిద్ధం. అతో వాయునా సాంవర్తకేన హృతః గంధో యస్యా స్సా భూః పృథ్వీ, అత ఏవ గంధస్య వ్యవస్థాపకస్య గతత్వాత్ సలిలత్వాయ కల్పతే సలిలతా మాపద్యతే సలిలే లీయత ఇత్యర్థః. తద్ధృతరసం తేన వాయునైవ హృతో రసో యస్య తత్ సలిలమ్. ౧౭

(హృతరూప మితి.) తమసో రూపతిరస్కారిత్వం ప్రసిద్ధం అత స్సాంవర్తకేన తమసా హృతం రూపం యస్య తజ్జ్యోతిః హృతస్పర్శ ఇతి అవకాశేన స్వకారణేనాసన్నలయేనాకాశేనేత్యర్థః..

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

కాలాత్మనా హృతగుణం నభ ఆత్మని లీయతే. ౧౮

ఇంద్రియాణి మనో బుద్ధి స్సహ వైకారికై ర్నృప,
ప్రవిశంతి హ్యహంకారం సగుణై రహ మాత్మని. ౧౯

ఏషా మాయా భగవత స్సర్గస్థిత్యంతకారిణీ,
త్రివర్ణా వర్ణితాస్మాభిః కిం భూయ శ్శ్రోతు మిచ్ఛసి. ౨౦

రాజోవాచ—

యథైతా మైశ్వరీం మాయాం దుస్తరా మకృతాత్మభిః,
తర న్త్యంజ స్థూలధియో మహర్ష ఇద ముచ్యతామ్. ౨౧

వాయో ర్హ్యవకాశసంచారిత్వం ప్రసిద్ధం, హృతః స్పర్శో యస్య స వాయుః నభ స్యాకాశే, లీయతే కాలాత్మనా కాలశరీరకేణేశ్వరేణ శబ్దస్య కాలత ఏవ హి నాశః హృతః గుణః శబ్దో యస్య తన్నభః ఆత్మని లీయతే ఆత్మశబ్దః కారణపరః భూతాదావిత్యర్థః. ౧౮

(ఇంద్రియాణీతి.) దశేంద్రియాణి మనో బుద్ధి శ్చ వైకారికై రధిష్ఠాతృభి ర్దేవై స్సహా హంకారం స్వకారణభూతం సాత్త్వికాహంకారం ప్రవిశంతి, అహ మహంకార స్త్రివిధోఽపి స్వగుణైః స్వకార్యై స్సహితః, ఆత్మని కారణభూతే మహతి, ప్రవిశతీతి వచనవిపరిణామేన సంబంధః. ౧౯

(ఏషేతి) ఏషా భగవతో మాయా మహ త్తత్వస్యాపి కారణభూతేతి శేషః, అత స్తస్యాం విశతీతి భావః. సర్గాద్యుపయుక్తా, త్రివర్ణా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా రజస్సత్వతమోరూపగుణత్రయ మయీత్యర్థః. అస్మాభి రిత్థం కార్యతః స్వరూపత శ్చ వర్ణితా కృతమాయాస్వరూప తత్కార్యశ్రవణస్య. తన్నిస్తరోపాయవిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయితుం చోదయతి కిం పున శ్శ్రోతు మిచ్ఛసీతి. ౨౦

తన్నిస్తరోపాయ మేవేత్థ మభిప్రేత్య పృచ్ఛతి నిమిః (యథైతా మితి.) యథా యేన ప్రకారేణ యేనోపాయేనేతి యావత్, అకృతాత్మభిః అజితేంద్రియైః దుస్తరాం స్థూలధియో మాదృశాః, అఞ్జస్సుఖేన తరంతి, తదిద ముచ్యతాం. యద్యపి బుధ ఆభజే త్తం భక్త్యైకయేశ' మితి తన్నిస్తరోపాయః పురస్తా దేవోక్తః, తథాఽపి స్థూలధియాం భగవతి హఠా ద్భక్తి ర్నోదేతీతి తయాచి త్ప్రణాడ్యైవ సంపాద్య అత స్తత్ప్రణాడీబుభుత్సయాఽత్ర పునః ప్రశ్న ఇత్యవగంతవ్యమ్ ౨౧

ప్రబుద్ధ ఉవాచ—

కర్మాణ్యారభమాణానాం దుఃఖహత్యై సుఖాయ చ,
పశ్యే త్పాకవిపర్యాసం మిథునీచారిణాం నృణామ్. ౨౨

నిత్యార్తిదేవ విత్తేన దుర్లభేనాత్మమృత్యునా,
గృహాపత్యాప్తపశుభిః కా ప్రీతి స్సాధితై శ్చలైః. ౨౩

ఏవం లోకం పరం విద్యా న్నశ్వరం కర్మ నిర్మితమ్,
స తుల్యాతిశయధ్వంసం యథా మండలవర్తినామ్. ౨౪

ఇమ మభిప్రాయ మాలక్ష్య 'లోకా న్కర్మచితాన్' ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తవిధాం ప్రణాడీ మాహ (ప్రబుద్ధః కర్మాణీత్యాదినా.) తావ న్నిర్వేదం విధత్తే (కర్మాణీతి త్రిభిః.) మిథునీభూయ వర్తమానానాం నృణాం, దుఃఖహత్యై దుఃఖాపాకరణాయ సుఖాయ చ కర్మాణ్యారభమాణానా మపి పాకవిపర్యాసం పశ్యేత్ అనిష్టపరిహారాయేష్టప్రాప్తయే చారబ్ధేభ్యః కర్మభ్యో దుఃఖప్రాప్తి మేవ పశ్యే దిత్యర్థః. ౨౨

కర్మభి స్సాధితా అపి విత్తాదయో న సుఖహేతవ ఇతి చ పశ్యే దిత్యాహ (నిత్యార్తిదేనేతి.) దుర్లభేనాత ఏవ ఆత్మనః స్వస్య మృత్యురూపేణ మరణాంతసాహసకర్మసంపాద్యత్వా దితి భావః. అత ఏవ నిత్య మార్తిదేన స్వసంపాదనార్థదుఃఖదేన విత్తేన తై రనిత్యై ర్గృహాపత్యాదిభి శ్చ సాధితై రపి కా ప్రీతిః స్యాత్ న కించి త్సుఖ మిత్యర్థః. ౨౩

(ఏవ మితి.) యథాఽస్మి న్లోకే విత్తగృహాదిజన్యం, సుఖం అనిత్య మంతతో దుఃఖనిమిత్త మేవం పరం లోకం, నశ్వరం విద్యాత్ పారలౌకిక మప్యనిత్యం పశ్యే దిత్యర్థః, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి, కర్మణా నిర్మితం, సంపాదితం తథా చ శ్రుతిః తద్యథేహకర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే' ఇతి కించ విద్యమానదశాయా మపి దుఃఖాత్మకం పశ్యే దిత్యాహ స తుల్యాతిశయధ్వంసం సహ తుల్యేనాతిశయేన ధ్వం సేన వర్తమానం తత్ర సతుల్యత్వాలోచనే నాదరాభావః. సాతిశయత్వాలోచనేన తు నిహీనతా తత్ప్రియుక్త మనౌన్నత్యం, ధ్వంసాలోచనేన త్వపరిహార్యం భయ మిత్యర్థః, యథా మండలవర్తినాం మండలేశ్వరాణాం సుఖం తద్వత్. ౨౪

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

తస్మా ద్గురుం ప్రపద్యేత జిజ్ఞాసు శ్శ్రేయ ఉత్తమమ్,
శాబ్దే పరే చ నిష్ణాతం బ్రహ్మ ణ్యుపశమాశ్రయమ్. ౨౧
తత్ర భాగవతా న్ధర్మా ఞ్శిక్షే ద్గుర్వాత్మదైవతః,
అమాయయాఽనువృత్త్యా యై స్తుష్యే దాత్మాఽఽత్మదో హరిః. ౨౨
సర్వతో మనసోఽసంగ మాదౌ సంగం చ సాధుషు,
దయాం మైత్రీం ప్రశ్రయం చ భూతే ష్వద్ధా యథోచితమ్. ౨౩
శౌచం తప స్తితిక్షాం చ మౌనం స్వాధ్యాయ మార్జవమ్,
బ్రహ్మచర్య మహింసా చ సమత్వం ద్వంద్వసంజ్ఞయోః. ౨౪

(తస్మా దితి.) తస్మా దైహలౌకికపారలౌకికసుఖయో రేవంవిధత్వా త్తత్ర సంజాతనిర్వేదః ఉత్తమం, శ్రేయః తత్సాధనం చ జ్ఞాతు మిచ్ఛు ర్గురుం ప్రపద్యేత, కథంభూతం? శాబ్దే పరే చ బ్రహ్మణి నిష్ణాతం ఆగమయోగజన్యజ్ఞానవంత మిత్యర్థః. 'భిన్ననావాశ్రితః స్తబ్ధో యథా పారం న గచ్ఛతి, జ్ఞానహీనం గురుం ప్రాప్య కుతో మోక్ష మవాప్నుయా" దితి భావః, ఉభయనిష్ఠత్వసూచకేన లిఙ్గేన తం విశినష్టి (ఉపశమాశ్రయ మితి.) ఉపశమో రాగద్వేషాద్యభావః తస్యాశ్రయం, అనేన "శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ మితి శ్రౌతం పదద్వయం వ్యాఖ్యాతమ్. ౨౧

(తత్రేతి.) తత్ర గురుసన్నిధౌ గురురేవాత్మనః స్వస్య దైవతం యస్య సః అమాయయా నిష్కపటయా అనువృత్త్యా ఆచార్యసేవయా భాగవతధర్మాఞ్ శిక్షే దభ్యసే దిత్యర్థః, తాఞ్ విశినష్టి-యై ర్ధర్మై రాత్మా సర్వాంతరాత్మా ఆత్మదః ఆత్మపర్యంతపదాన్యో హరి స్తుష్యేత్. ౨౨

కే తే ధర్మా ఇత్యత స్తా నాహ. ఆదౌ తావ త్సర్వతః సర్వత్ర దేహతదనుబంధిషు మనసః అసఙ్గం అనాసక్తిం ద్వితీయాంతేనా మితి భాగవతాన్ ధర్మాఞ్ శిక్ష న్నిత్యుపరిష్టా త్సంబంధః, భూతేషు యథోచితం దయాం మైత్రీం ప్రశ్రయం చ తత్ర దీనేషు దయాం సమేషు మైత్రీం ఉత్తమేషు ప్రశ్రయం వినయం చేతి యోజ్యమ్. ౨౩

శౌచం ద్వివిధం తత్ర మృజ్జలాదిభి ర్బాహ్యం, ఆంతరం విష్ణుచింతనం, తపః స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానం అనశనాదిరూపం వా తితిక్షాం ద్వంద్వసహిష్ణుతాం స్వాధ్యాయ మధ్యయనం ఆర్జవం మనోవాక్కాయానా మైకరూప్యం బ్రహ్మచర్యం ఋత్వితరకాలేషు స్త్రీసఙ్గరాహిత్యం అహింసాం భూతద్రోహరాహిత్యం ద్వంద్వసంజ్ఞయోః శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిషు సమత్వం అవికృతస్వభావత్వమ్. ౨౪

సర్వత్రాత్మేశ్వరాన్వీక్షాం కైవల్య మనికేతతామ్,
వివిక్తచీరవసనం సంతోషో యేన కేనచిత్. ౨౯

శ్రద్ధాం భాగవతే శాస్త్రే నిందా మన్యత్ర చాపి హి,
మనోవాక్కర్మదండం చ సత్యం శమదమా వపి. ౩౦

శ్రవణం కీర్తనం ధ్యానం హరే రద్భుతకర్మణః,
జన్మకర్మగుణానాం చ తదర్థేఽఖిలచేష్టితమ్. ౩౧

ఇష్టం దత్తం తపః పూర్తం వృత్తం యచ్చాత్మనః ప్రియమ్,
దారా న్సుతా న్గృహా న్ప్రాణా న్పరస్మై తన్నివేదనమ్. ౩౨

సర్వత్రైకాత్మతా న్వీక్షాం చేతనే ష్వచేతనేషు పరమాత్మా ఏక ఏవేతీక్షణం ఆత్మేశ్వరా న్వీక్షా మితి పాఠే సర్వత్రాచిత్పరిణామరూపేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు ఆత్మనాం జీవానాం తేషా మీశ్వరస్య చాన్వీక్షణం జ్ఞానైకాకారతయా జీవా న్వీక్షణం తదంతఃప్రవిశ్య నియంతృతయా ఈశ్వరాన్వీక్షణ మిత్యర్థః. కైవల్య మపరిగ్రహత్వం అనికేతతాం గృహాద్యభిమానరాహిత్యం వివిక్తచీరవసనం విశుద్ధానాం చీరాణాం వల్కలానాం వసనం పరిధానం యేన కేనచి ద్దైవా ల్లబ్ధేనాన్నాదినా సంతోషః. ౨౯

భాగవతే భగవత్ప్రతిపాదకే శాస్త్రే శ్రద్ధాం ఆదరాతిశయం అన్యత్ర దేవతాంతరవిషయకే నిందాం మన ఆదీనాం దండం తత్ర మనసః ప్రాణాయామైః వాచో మౌనేనానృతాపరిభాషణేన కర్మణోఽనీహయా దండం కాయేతి పాఠే కాయస్య కృచ్ఛ్రోపవాసాదిభిః సత్యం భూతహితత్వం శమోఽంతఃకరణనిగ్రహః దమో బాహ్యేంద్రియనిగ్రహః, ౩౦

అద్భుతం కర్మ చేష్టితం యస్య తస్య హరేః జన్మాదీనాం శ్రవణం కీర్తనం ధ్యానం చ తదర్థే భగవదర్థం, అఖిలచేష్టితం తత్ "కాయేన వాచే" త్యాదినా పురస్తా దేవ దర్శితమ్. ౩౧

ఇష్టాదీ నాలక్ష్య, పరమపురుషాయ తన్నివేదనం తేషా మిష్టాదీనాం నివేదనం సమర్పణం తత్రేష్టం యాగః దత్తం దానం పూర్తం స్మార్తం కర్మ యచ్చాత్మనః ప్రియం తదపి. ౩౨

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

ఏవం కృష్ణాత్మనాథేషు మనుష్యేషు చ సౌహృదమ్,
పరిచర్యాం చోభయత్ర మహత్సు నృషు సాధుషు. ౩౩

పరస్పరానుకథనం పావనం భగవద్యశః,
మిథో రతి ర్మిథ స్తుష్టి ర్నివృత్తి ర్మిథ ఆత్మనః. ౩౪

స్మరంత స్స్మారయంత శ్చ మిథోఽఘౌఘహరం హరిమ్,
భక్త్యా సంజాతయా భక్త్యా బిభ్ర త్యుత్పులకాం తనుమ్. ౩౫

క్వచి ద్రుదన్త్యచ్యుతచింతయా క్వచి ద్ధసంతి నందంతి వద న్త్యలౌకికాః,
నృత్యంతి గాయ న్త్యనుశీలయ న్త్యజం భవంతి తూష్ణీం పరమేత్య నిర్వృతాః. ౩౬

ఇతి భాగవతా న్ధర్మాన్ శిక్ష న్భక్త్యా తదుత్థయా,
నారాయణపరో మాయా మంజ స్తరతి దుస్తరామ్. ౩౭

కృష్ణ ఏవాత్మనాథో యేషాం తేషు మనుష్యేషు సౌహృదం తద్వ్యతిరిక్తేషు ఉభయత్ర చరాచరాత్మకేషు భూతేషు పరిచర్యాం బహుమతిం మహత్సు సాధుషు నృషు పావనం భగవద్యశఃప్రతి పరస్పరానుకథనం తత్ర యశసి యా మిథో రతి రనురాగః మిథ స్తుష్టిః పరస్పరం తదనుభవజా తుష్టిః తయా మిథః. ఆత్మనో మనసో నివృత్తిః. ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయనివృత్తి స్తాం శిక్షే దితి సంబంధః. ౩౩—౩౪

(స్మరంత ఇతి.) భక్త్యా సాధనభక్త్యా సంజాతయా భక్త్యా ప్రేమలక్షణయా భక్త్యా ఉత్పులకాం రోమోద్గమయుక్తాం తనుం, బిభ్రతీతి యత్తచ్చేతి యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ సంబంధః ఏవ ముత్తరశ్లోకేఽపి. ౩౫

అలౌకికా లోకవిలక్షణాః అజం భగవంతం, అనుశీలయంతి తత్స్వరూపస్వభావాదికం పరిశీలయంతీత్యర్థః. ఏవం పరమపురుషం ఏత్య మనసా ప్రాప్య నిర్వృతాః సుఖితాః తూష్ణీం భవంతి. ౩౬

ఇత్యేవంవిధా న్భాగవతాన్ ధర్మా న్శిక్షన్ అభ్యస్యన్ నారాయణపరః నారాయణారాధననిష్ఠః తదుత్థయా నారాయణారాధనోత్థయా భక్త్యా ప్రేమాత్మికయా, దుస్తరా మపి మాయాం అజ్ఞః సుఖేన తరతి. ౩౭

జనక ఉవాచ—

నారాయణాభిధానస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనః,
నిష్ఠా మర్హథ నో వక్తుం యూయం హి బ్రహ్మవిత్తమాః. ౩౭

పిప్పలాయన ఉవాచ—

స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతు రహేతు రస్య యత్స్వప్నజాగరసుషుప్తిషు స ద్బహి శ్చ,
దేహేంద్రియాసుహృదయాని చరంతి యేన సంజీవితాని తదవైహి పరం నరేంద్ర. ౩౮

నైతన్మనో విశతి వాగపి చక్షు రాత్మా ప్రాణేంద్రియాణి చ యథాఽనల మర్చిష స్స్వాః,

---

తదేవం ప్రకృతిస్వరూపతత్కార్యనిరూపణప్రసఙ్గాత్ పురుషస్వరూపనిశ్చిచీషయా పృచ్ఛతి (నారాయణాభిధానస్యేతి.) నిష్ఠా మంతం, విచారస్యావధారణం స్వరూపనిశ్చయ మితి యావత్ నోఽస్మభ్యం వక్తు మర్హథ, తత్ర హేతుః-బ్రహ్మవిత్తమాః బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః బ్రహ్మవిచ్ఛ్రద్ధా దతిశాయనే తమప్. ౩౭

యద్యపి "ససర్జోచ్చావచానాద్య" ఇతి సృష్ట్యాదికర్తా నారాయణ ఇత్యవగత మేవ తథాపి. తతో నిమిత్తకారణత్వమాత్ర మవగతం. అత స్తన్మాత్రశఙ్కానిరాచికీర్షయాఽభిన్నోపాదాన జగత్సృష్ట్యాదికారణత్వే ర్బ్రహ్మ లక్షయతి (పిప్పలాయనః స్థిత్యుద్భవేతి.) స్థితిః రక్షా ఉద్భవః ఉత్పత్తిః సృష్టిస్థితిప్రళయహేతురితి పాఠాంతరం. అస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతో య స్సృష్ట్యాదిహేతుః హేతుత్వం నిమిత్తోపాదానసాధారణం, అహేతుః స్వస్య కారణాంతరరహితః బహిశ్శబ్దేన స్వప్నాద్యవస్థా బహిర్భూత ముక్తావస్థోచ్యతే. స ద్వర్తమానః సర్వావస్థా స్వపిజీవే ష్వంతరాత్మతయా వ్యాప్య స్థిత ఇత్యర్థః. దేహాదిసత్తాప్రవృత్త్యో రపి పరమాత్మాధీనత్వ మాహ (దేహేంద్రియేతి.) అసుః ప్రాణః హృదయం మనః ఏతాని యేన, సంచరితాని చరంతి ప్రవర్తన్తే. తత్పర మవేహి జానీహి జగత్కారణం సర్వదా జీవాంతరాత్మభూతం సకలపదార్థసత్తాప్రవృత్తిహేతుభూతం పరం బ్రహ్మేత్యవేహీత్యర్థః. ౩౮

దేహేన్ద్రియాసుహృదయాని యేన సంజీవితాని చరంతీతి తదధీనోక్త్యా ఇంద్రియాద్య గోచరత్వం సూచితం. తదుపపాదయతి. (నైత దితి.) వాక్ వాగిన్ద్రియం ఏత త్కర్మేన్ద్రియాణా ముపలక్షణం, తద్బ్రహ్మ న విశతి న విషయీకరోతీత్యర్థః. ఆత్మా జీవః. యద్వా చక్షురాత్మా చక్షుస్స్వ రూపం. ఇంద్రియాణ్యుపాత్తేంద్రియవ్యతిరిక్తాని శ్రోత్రత్వక్ప్రాణాని, యథాఽనల మర్చిషః. స్వా ఇతి "యస్య చక్షుశ్శరీర" మిత్యాదిప్రకారేణ పరమాత్మశరీరతయా విశేషణభూతాని చక్షురాదీని స

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

శబ్దోఽపి బోధకనిషేధతయాఽఽత్మమూల మర్థోక్త మాహ యదృతే న నిషేధసిద్ధిః. ౪౦
సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి త్రివృదేక మాదౌ సూత్రం మహా నహ మితి ప్రవదంతి జీవమ్.

ప్రకాశయంతి అనలం తద్విశేషణభూతాః అర్చిష ఇవేత్యర్థః. శబ్దోఽపి వేదాంతభాగోఽపి, ఆత్మమూలం పరమాత్మని ప్రమాణం బోధకనిషేధతయా "న చక్షుషా దృశ్యే, తేనాపి వాచే" తి గ్రాహకచక్షురాద్య గోచరత్వేనాహ బోధయతీత్యర్థః. శ్రుతౌ చక్షుషేతి జ్ఞానేంద్రియాణా ముపలక్షణం, వాచేతి కర్మేంద్రియాణాం. కథం బోధకనిషేధే కృతే తత్ప్రతిపాదితం భవతీత్యత్రాహ (అర్థోక్త మితి.) అర్థవశా దుక్తం భవతి, తదేవోపపాదయతి యదృతేన నిషేధసిద్ధి రితి యత్ బ్రహ్మఋతే వినా, చక్షురాదినిషేధో న సిద్ధ్యతి. తద్బ్రహ్మ, అర్థా దుక్త మాహ ప్రతిపాదయతీ త్యర్థః. యద్వా పూర్వార్ధేన ప్రత్యక్ష తన్మూలానుమానవేద్యత్వం ప్రతిషిద్ధం, ఏవం తర్హి తుచ్ఛత్వాపత్తి రత ఆహ శబ్ద ఇతి, శబ్దః ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అతో న తుచ్ఛత్వాశఙ్కేతి భావః. "యద్వా చానభ్యుదితం యేన వా గభ్యుద్యతే" ఇత్యనేన తు వాగింద్రియావిషయత్వం తస్య తదధీనత్వం చోచ్యతే "యతో వాచో నివర్తంత" ఇత్యనేన త్వపరిచ్ఛిన్నత్వా దియత్తయా న ప్రతిపాద్యత ఇతి చ భావః. నను న చక్షుషా గృహ్యతే ఇత్యాదిశబ్ద శ్చక్షురాదీనాం బ్రహ్మబోధకత్వం నిషేధతి. న తు స్వయం తత్ప్రమాపయతి. తతః కథం శబ్దః ప్రమాణ మిత్యత ఆహ అపి బోధకనిషేధతయాత్మమూల మర్థోక్త మాహేతి. అపిశబ్దో భిన్నక్రమః, "న చక్షుషా దృశ్యత" ఇత్యాదే శ్చక్షురాదిగ్రాహకాంతరనిషేధతయా అర్థోక్తం పారిశేష్యా దుక్తం పారిశేష్యన్యాయసిద్ధ మిత్యర్థః. తదాత్మమూలం భావప్రధానో నిర్దేశః, ఆత్మనః స్వస్య మూలత్వం బ్రహ్మప్రమితికారణత్వ మపి ప్రాహ ప్రతిపాదితవత్ప్రియ ఇత్యర్థః. యద్యపి "సత్యం జ్ఞాన మనంత మిత్యాదయో బహవ శ్శబ్దా స్సాక్ష ద్బ్రహ్మప్రతిపాదకా స్సంత్యేవ, తథాఽపి యో గ్రాహకాంతర నిషేధపరః శబ్దః తస్యైవ బ్రహ్మప్రమాపకత్వం పర్యవసాయయితుం అర్థోక్త మాత్మమూల మాహేత్యుక్తం. నను వ్యుత్పత్తిగ్రహస్య ప్రత్యక్షాదిమూలకత్వాత్ బోధకనిషేధస్య "న చక్షుషే" త్యాదే రసంకోచా త్స్వమూలత్వనిషేధపరతాపి కిం న స్యా దిత్యత ఆహ (యదృతే న నిషేధసిద్ధిరితి) యదృతే యదాత్మమూలం వినా న నిషేధసిద్ధిః, బోధకనిషేధో న సిద్ధ్యతి అయం భావః. బోధకనిషేధో హి శబ్దః స్వయంబ్రహ్మవిషయాకృత్యైవ తత్ర బోధకాంతరాణి నిషేధతి తత్రాత్మమూలత్వస్యాపి నిషేధేత్విద మితి విషయాకారాభావాత్ క్వ బోధకాంతరనిషేధః, అత ఆత్మమూలత్వాభావే నిషేధస్యైవాసిద్ధే స్తత్సిద్ధ్యన్యథానుపపత్త్యా ఆత్మమూలత్వ మప్యాహేతి. ౪౦

ఏవం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరావేద్యం కేవలం వేదాన్తైకవేద్యం పరం బ్రహ్మేత్యుక్తం యద్యపి "మనసా తు విశుద్ధేన హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్త" ఇతి యోగపరిశుద్ధమనసోఽపి

జ్ఞానక్రియార్థఫలరూపతయోరుశక్తి బ్రహ్మైవ భాతి సదస చ్చ తయోః పరం యత్. ౪౧

నాత్మా జజాన న మరిష్యతి నైధతేఽసౌ న క్షీయతే సవనవి ద్వ్యభిచారిణాం హి,

---

ప్రమాణత్వావగమా న్న శబ్దైకవేద్యం బ్రహ్మ తథాపి తస్యాపి తత్ర ప్రామాణ్యం శబ్దేనైవావగమ్యత ఇతి శబ్దైకవేద్య మేవ పరం బ్రహ్మ ప్రత్యక్ష ద్యవేద్యత్వోక్త్యా తద్వేద్యచిదచిద్విలక్షణత్వం సూచితం అథ తద్విలక్షణత్వ మేవ విశదయన్ చిదచిదాత్మకసకలతత్త్వశరీరకత్వ మాహ (సత్వం రజ ఇతి,) సత్వం రజ స్తమ ఇతి త్రయాణాం గుణానాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్ తదేకం త్రిగుణాత్మకం యదేకం ప్రధానతత్వ మిత్యర్థః. కథంభూతం? సూత్రం కార్యాణా మాధరత్వా త్సూత్రస్థానీయం య శ్చ తత్కార్యభూతౌ మహ దహంకార శ్చేత్యేతాని ప్రవదంతి తత్వత్వేన నిరూపయంతీత్యర్థః. అహంశబ్ద స్తత్కార్యాణాం సర్వేషా ముపలక్షణార్థః, తథా జీవం చ జ్ఞానక్రియార్థఫలరూపతయా ప్రవదంతి జ్ఞానక్రియా జ్ఞానపూర్వకకర్మానుష్ఠానం తస్యా అర్థః ప్రయోజనం స్వర్గాదిః. స ఏవ ఫలం యస్య తద్రూపతయా భోక్తృత్వేన ప్రవదంతి యద్వా జ్ఞానశబ్దేన జ్ఞానేంద్రియాణి క్రియాశబ్దేన కర్మేంద్రియాణి అర్థా స్తద్విషయాః తేభ్యః ఫలం సుఖదుఃఖాది యస్య తద్రూపతయా విషయేంద్రియసంబంధజన్యసుఖ దుఃఖాదిభోక్తృత్వేన ప్రవదంతి, ఏవంరూపం సదసత్ చేతనాచేతనం ఉరుశక్తి అచింత్యశక్తి బ్రహ్మైవ భాతి. చిదచిచ్ఛరీరకం భాతి ప్రమాణై రవగమ్యతే శరీరాత్మభావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం. అత ఏవాహ తయోః పరం చిదచిద్విలక్షణం చేతి సదసచ్ఛబ్దౌ చేతనాచేతనపరౌ, తత్ర సచ్ఛబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్తం స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారరహితత్వం అసచ్ఛబ్దస్య తు తద్వత్త్వమ్. ౪౧

తత్రి తావ త్పరమాత్మశరీరభూతే చిదచిద్వస్తుని సచ్ఛబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్తభూతం స్వరూపత షడ్భావవికారరహితత్వ ముపపాదయతి (నాత్మా జజానేతి) ఆత్మా జీవః. న జజాన నాజాయత నోత్పద్యత ఇత్యర్థః. జన్మాభావా దేవ తదంతరాస్తిత్వలక్షణవికారోపి నాస్తి, నైధతే న వర్ధతే వృద్ధ్యభావా దేవ పరిణామోఽపి నిరస్తః. న మరిష్యతి కాలాంతరేఽపి న మరిష్యతీతీదానీ మపి న నశ్యతి అసౌ ఆత్మా న క్షీయతే అపక్షయో నాశాత్పూర్వావస్థా కుతః. హి యస్మాత్ వ్యభిచారిణాం ఆగమాపాయినాం దేహానాం సవనవిత్ తత్తత్కాలద్రష్టా నహ్యవస్థావతాం ద్రష్టా తదవస్థాభా గ్భవతీత్యర్థః. సర్వత్ర దేవాదిశరీరేషు శశ్వ త్సదానపాయీ ఆమోక్ష త్ప్రకృతిసంబంధవా నిత్యర్థః. ఉపలబ్ధిమాత్రం జ్ఞానమాత్రస్వరూపం మాత్రశబ్దేన క్వచి దపి జడత్వవ్యావృత్తిః ప్రాణః శరీరం ప్రాణయతి ప్రవృత్తిక్షమం కరోతీతి తథా ప్రాణసంస్పృష్టో వా యథేంద్రియబలేన వికల్పిత స్సన్ ఇంద్రియ వ్యాపారానుగుణం పశ్యామి శృణోమీతి చాక్షుషశ్రవణాదివిజ్ఞానవికల్పవాన్, వికల్పితం సదితి పాఠాంతరం,

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

సర్వత్ర శశ్వ దనపా య్యుపలబ్ధిమాత్రం ప్రాణో యథేంద్రియబలేన వికల్పిత స్సత్. ౩౮

అండేషు పేశిషు తరు ష్వవినిశ్చితేషు ప్రాణో హి జీవ ముపధావతి తత్ర తత్ర,
సన్నే యథేన్ద్రియగణేఽహమి చ ప్రసుప్తే కూటస్థ ఆశయ మృతే తదను స్మృతి ర్నః

తదా ఆత్మా జన్మాదిరహితః కుతః యస్మాత్ జన్మాదయః. వ్యభిచారిణా మనిత్యానాం దేహానా మేవ ఆత్మా తు సవనవిత్ సవనాని భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలాత్మకాని వేత్తీతి తథా కాలత్రయానువర్తి నిత్య ఇతి యావత్ సవనవిత్త్వ మేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యాత్మనః స్పష్టయతి. సర్వత్ర శశ్వ దనపాయీతి సత్ ఆత్మా సర్వత్ర శశ్వ త్సర్వదా చ అనపాయి స్వరూపమృతిరహితం, తత్ర హేతుః ఉపలబ్ధిమాత్రం జ్ఞానైకస్వరూపం మాత్రశబ్దేన జడవ్యావృత్తిః. జడ మేవ హ్యపాయీతి భావః. నను జ్ఞానానా మపి చాక్షుషశ్రావణాదీనాం అపాయిత్వం దృష్ట మత ఆహ ఇంద్రియబలేన వికల్పితం చక్షురాదీంద్రియ వ్యాపారవశా ద్వికల్పితం చాక్షుషశ్రావణాదిభేదభిన్నం సదపాయి న తు స్వరూపభూతజ్ఞాన మితి భావః. యథా ప్రాణః స్వత ఏకోఽపి ప్రాణాపానావృత్తిభేదా ద్వికల్పిత స్తద్వత్. ౩౮

సర్వత్ర శశ్వ దనపాయీత్యుక్తం, సర్వశరీరేషు ధారకతయా విశతో జీవస్వరూపస్యైక రూపత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (అండేష్వితి) పేశిషు మాంసపిండేషు జరాయుజేషు తరుషు ఉద్భిజ్జేషు అవినిశ్చితేషు స్వేదజేషు ప్రాణః, జీవం ఉపధావతి జీవః. ప్రాణద్వారా ధారకతయా ప్రవిశతీత్యర్థః. కూటస్థః అత్ర యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ సంబంధః. యం జీవం ప్రాణ ఉపధావతి స కూటస్థో నిర్వికారః. సతత మేకరూప ఇతి కి మేవం విధ ఆత్మా సర్వేషా మనుభవసిద్ధః. నేత్యాహ సన్న ఇతి. సన్నః విశీర్ణః, వికారీ వేతి యావత్, నిర్వికారతయా విద్యమానోఽప్యవిద్యమాన ఇవ భపతి. న స్ఫుటతరం ప్రకాశత ఇత్యర్థః, కదా తర్హి స్ఫుటతరాత్మప్రకాశః, కశ్చ ప్రకాశాభావ హేతు రిత్యత్రాహ ఇంద్రియగణే అహమి అహంకారే చ ప్రసుప్తే అహంకారాదిమనోవృత్తిషూపరతాస్వత్యర్థః. ఆశేతేస్మి న్నిత్యాశయ శ్శరీరం త మృతే శరీరావభాసేన వినేత్యర్థః. నోఽస్మాకం జీవానా మిత్యర్థః. యథా యథావత్ తదనుస్మృతిః యథావస్థితజీవస్వరూపవిషయప్రకాశో భవతీత్యర్థః, ఇంద్రియగణే అహమి ప్రసుప్తే ఆశయ మృతే ఇత్యనేన మనోవృత్తిశరీరరావభాసయోః స్ఫుటతరాత్మప్రకాశాభావహేతుత్వం సూచితం, సన్న ఇతి సప్తమ్యంతపాఠ శ్చ దృశ్యతే. తదా ఇంద్రియగణే సన్నే శబ్దాదివిషయప్రావణ్యరహితే సతి, అహమ్యహంకారే ప్రసుప్తే లీనే దేహాత్మాభిమానే నివృత్తే నత్యత ఏవాశయ మృతే దేహావభాసం వినా యథావ దాత్మస్వరూపప్రకాశో భవతీత్యర్థః. ౩౯

యర్హ్యబ్జనాభచరణైషణయోరుభక్త్యా చేతోమలాని విధమే ద్గుణకర్మజాని.
తస్మి న్విశుద్ధ ఉపలభ్యత ఆత్మతత్త్వం సాక్షా ద్యథాఽమలదృశ స్సవితృప్రకాశః. ౪౪

రాజోవాచ—

కర్మయోగం వదత నః పురుషో యేన సంస్కృతః,
విధూయేహాశు కర్మాణి నైష్కర్మ్యం విందతే పరమ్. ౪౫

ఏవం ప్రశ్న మృషీ న్పూర్వ మపృచ్ఛం పితు రంతికే,
నాబ్రువ న్బ్రహ్మణః పుత్రా స్తత్ర కారణ ముచ్యతామ్. ౪౬

కదా తర్హి అహంకారాదిమనోవృత్తినివృత్తిః కేన వా యథావదనుస్మృతి రిత్యత్రాహ (యర్హీతి.) అబ్జనాభస్య భగవత శ్చరణయో రీషణయా విత్తేషణాదిత్యాగపూర్వకభగవచ్చరణాకాంక్షైషణయా, ఉరుభక్తి, స్తయా భక్త్యా ఉరుత్వం నామా విచ్ఛిన్నత్వం గుణకర్మజాని సత్త్వాదిగుణమూలపుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మజాని చేతసో మలాని రాగద్వేషాదీని విధమే న్నాశయేత్. తదా విశుద్ధే నిర్మలే తస్మిన్ చేతసి ఆత్మతత్త్వ మాత్మయాథాత్మ్యం సాక్షా దుపలభ్యతే అమలా. దృక్ దృష్టి ర్యస్య తస్య. సవితృప్రకాశ ఇవ విశుద్ధ మితి పాఠే దేహాద్యుపాధిరహితం పరిశుద్ధం భగవదాత్మకం యథావస్థిత మాత్మస్వరూపం భక్తినిర్మలేన మనసా సాక్షాత్క్రియత ఇత్యర్థః. ౪౪

"నారాయణపర స్తదుత్థయా భక్త్యా మాయా మంజ స్తరతి దుస్తరా" మిత్యుక్తం. స కీదృశో భగవదారాధనాత్మకః కర్మయోగో యదుత్థభక్త్యా మాయాం తరే దితి పృచ్ఛతి (కర్మయోగ మితి) నోఽస్మభ్యం వదత నిరూపయత యేన విజ్ఞానేనానుష్ఠితేన చ కర్మయోగేన, సంస్కృతః కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని భగవద్భక్తియోగోత్పత్తివిరోధీని విధూయ నైష్కర్మ్యం నైష్కర్మ్యహేతుభూతం. విధూయ నైష్కర్మ్యం నైష్కర్మ్యహేతుభూతం బంధకసకలకర్మనివృత్తిహేతుభూతం పరం పరభక్తిపరజ్ఞానాఖ్యం జ్ఞానం. విందతే లభతే. ౪౫

ప్రసంగా దన్య దపి పృచ్ఛతి (ఏవ మితి.) ప్రశ్నం ప్రష్టవ్యం కర్మయోగ మేవ మిత్థం యుష్మా న్ప్రతీవ పితు రిక్ష్వాకో రంతికే సమీపే ఋషీ న్సనకాదీన్ ప్రతి. అపృచ్ఛం పృష్టవా నస్మి. యద్వా పాకం పచతీతివత్ ప్రశ్న మపృచ్ఛ మితి నిర్దేశః ప్రశ్న మకరవ మిత్యర్థః. బ్రహ్మణః పుత్రా స్తే సనకాదయః నాబ్రువన్ కర్మయోగం న నిరూపయామాసుః, తత్రానుక్తౌ కారణ ముచ్యతాం యుష్మాభి రితి శేషః. ౪౬

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

ఆవిర్హోత్ర ఉవాచ—

కర్మాకర్మవికర్మేతి వేదవాదో న లౌకికః,
వేదస్య చేశ్వరాత్మత్వా త్తత్ర ముహ్యంతి సూరయః. ౪౩

పరోక్షవాదో వేదోయం బాలానా మనుశాసనమ్,
కర్మమోక్షాయ కర్మాణి విధత్తే హ్యగదం యథా. ౪౪

తత్ర కర్మయోగనిరూపణస్య బహుగ్రంథసాధ్యస్య తావ దనుక్తికారణప్రశ్నస్యోత్తర మాహ (కర్మాకర్మవికర్మేతి.) కర్మ కామ్యకర్మ అకర్మ కామ్యకర్మేతర త్కామనారహితత్వా దఫలం జ్ఞానపూర్వకం కర్మేత్యర్థః. వికర్మ నిషిద్ధం కర్మ యద్వా వికర్మ వివిధఫలాయ చోదితం కర్మ కామ్య కర్మ ఆశ్రమాంగకం నిత్యం నైమిత్తికం చ అకర్మ జ్ఞానపూర్వకం కర్మేతి వేదవాదః వదనం వాదః భావే ఘఞ్. న లౌకికో వాదః, తతః కిమత ఆహ (వేదస్యేతి,) ఈశ్వరాత్మత్వాత్ ఆత్మశబ్దోభిప్రాయాత్మకజ్ఞానపరః ఈశ్వరాభిప్రాయరూపత్వేన త్రిష్వపి బోద్ధవ్యాంశానాం బహుత్వేన గహనత్వా త్తత్ర సూరయోఽపి ముహ్యంతి, అత స్త్వాం బాల మాలక్ష్య నాబ్రువ న్నితి భావః. ౪౩

అథ పృష్టం కర్మయోగం నిరూపయతి (పరోక్షవాద ఇత్యాదినా యావ దధ్యాయసమాప్తి.) తదారాధనాత్మకః కర్మయోగో ద్వివిధః వైదిక స్తాంత్రిక శ్చేతి. తత్ర ఆద్యో నిత్యనైమిత్తికకామ్య రూపేణ త్రివిధః, తత్ర స్వర్గాద్యర్థకామ్యకర్మణో మోక్షైకఫలత్వే తాత్పర్య మాహ పరోక్షవాద ఇతి. హితాహితజ్ఞాపనరూపోఽపి అయం "యజేత స్వర్గకామ" ఇత్యాదిరూపో వేదః పరోక్షవాదః ప్రత్యక్షాద్య గోచరార్థవిషయః, అత స్తేషాం తదభిప్రాయో దురవగమ ఇతి భావః. తర్హి యదభిప్రాయేణయాగాదికం. విధత్త ఇత్యత్రాహ కర్మమోక్షాయేతి. కర్మభ్యః పుణ్యపాపాత్మకేభ్యః, మోక్షాయ ముక్తయే కర్మ యజ్ఞాదిరూపం కర్మ విధత్తే భగవద్భక్తియోగద్వారా బంధకసకలకర్మనివృత్తయే యజ్ఞాదిరూపం కర్మ విదధాతీత్యర్థః. అగదం యథేతి యథా భిషక్ బాలాన్ అగద మౌషధం పాయయన్, ఖండలడ్డుకాదిభిః ప్రలోభయన్ పాయయతి నైతావతా అగదపానస్య తల్లాభః ప్రయోజనం, అపి త్వారోగ్య మేవ తథా వేదోఽప్యవాంతరఫలైః ప్రలోభయన్ అకర్మమోక్షాయైవ కర్మాణి విధత్తే ఏతేనావాంతరఫలాని పరిత్యజ్య మోక్షైకఫలతయా కామ్యకర్మాప్యనుష్ఠేయ మేవేత్యుక్తం భవతి. ౪౪

నాచరే ద్యస్తు వేదో క్తం స్వయ మజ్ఞోఽజితేంద్రియః,
వికర్మణా హ్యధర్మేణ మృత్యో ర్మృత్యు ముపైతి సః. ४५
వేదో క్త మేవ కుర్వాణో నిస్సంగోఽర్పిత మీశ్వరే,
నైష్కర్మ్యం లభతే సిద్ధిం రోచనార్థా ఫలశ్రుతిః. ४६
య ఆశు హృదయగ్రంథిం నిర్జిహీర్షు రథాత్మనః,
విధినోపచరే ద్దేవం తంత్రో క్తేన చ కేశవమ్. ४७

అథ నిత్యనైమిత్తికయో రనభిసంహితఫలయో ర్భక్తియోగానుగ్రాహకతయానుష్ఠేయత్వం వక్తుం తావ త్తదననుష్ఠానే ప్రత్యవాయ మాహ (నాచరే దితి.) వేదో క్తం వేదవిహితం యది నాచరేత్ తథాఽవికర్మాణ్యాచరేత్ తేన వికర్మణా వేదవిరుద్ధకర్మానుష్ఠానరూపేణ ఆవశ్యకాననుష్ఠానరూపేణ చాధర్మేణ మృత్యో స్సకాశాత్ మృత్యు మేవోపైతి. అజ్ఞోఽజితేంద్రియ ఇత్యనేన నిష్పన్నభక్తియోగప్రపత్తియోగాన్యతరస్య జితేంద్రియస్య కథంచి ద్విరుద్ధకర్మానుష్ఠిత మపి న బంధక మితి సూచితం తథా చ వక్ష్యతి "స్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్యే" త్యాదినా. ४५

తస్మా ద్వేదో క్తం నిత్యం, నైమిత్తికం కామ్యం చ కర్మ ఈశ్వరే సమర్పితం యథా తథా. కుర్వాణ ఏవ నిస్సంగః త త్తదవాంతరఫలేషు సంగరహితః నైష్కర్మ్యం, నైష్కర్మ్యహేతుభూతాం బంధకసకలకర్మనివృత్తిహేతుభూతాం సిద్ధిం జ్ఞానసంపత్తిం లభతే, కర్మయోగో హి జ్ఞానయోగహేతు రిత్యర్థః, తర్హి కిమర్థం తత్ఫలాని శ్రూయంత ఇత్యత్రాహ (రోచనార్థా ఫలశ్రుతి రితి.) కర్మణాం ఫలవ త్త్వశ్రుతి రర్థవాద ఇత్యర్థః. ఈశ్వరేర్పిత మిత్యనేన కర్మణాం ఫలసాధనత్వబుద్ధిం పరిత్యజ్యే శ్వరారాధనతాబుద్ధిః కార్యేతి సూచితం. అనేన ఫలత్యాగః ఫలితః నిస్సంగ ఇత్యనేన, న మమేదం కర్మే త్యాత్మీయతాబుద్ధి స్త్యాజ్యేతి అనేన కర్తృత్వత్యాగః ఫలితః. తదేవం ఫలసంగకర్తృత్వత్యాగపూర్వక మనుష్ఠితం వైదికం కర్మ భక్తియోగనిర్వర్తక మిత్యుక్తం భవతి. ४६

అథ తాంత్రికం కర్మయోగం నిరూపయిష్య న్తావ త్తస్య వైదికకర్మయోగసముచితస్యా చిరా ద్భక్తియోగనిష్పాదకత్వ మాహ (య ఇతి.) అథ నను యః పుమాన్ ఆత్మనః స్వస్య, హృదయగ్రంథిం అహంమమాభిమానాదిప్రకృతిసంబంధకార్యం తస్య గ్రంథివ ద్దుర్భేదత్వా త్తత్త్వేన రూపణం నిర్జిహీర్షుః నిర్హర్తు మిచ్ఛుః తంత్రో క్తేన చ వైదికకర్మసముచ్చయవాచీ చశబ్దః, విధినా కేశవం దేవ ముపచరేత్ ఆరాధయేత్, తాంత్రికవైదికకర్మయోగాభ్యాం భగవంత మారాధయన్ ఆశు నిష్పాదితభక్తియోగః ప్రకృతిసంబంధా న్ముచ్యత ఇత్యర్థః. పరాత్మన ఇతి పాఠాంతరం. పరస్య దేహ విలక్షణస్యాత్మనః స్వస్య హృదయగ్రంథి మితి సంబంధః, తంత్రశబ్దేనాత్ర పంచరాత్రం భగవచ్ఛాస్త్రం వివక్షితమ్. ४७

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

లబ్ధానుగ్రహ ఆచార్యా త్తేన సందర్శితాగమః.
మహాపురుష మభ్యర్చే న్మూర్త్యాఽభిమతయాఽఽత్మనః. ౪౭

శుచి స్సమ్ముఖ మాసీనః ప్రాణసంయమనాదిభిః,
పిండం విశోధ్య సన్న్యాసై ః కృతరక్షోఽర్చయే ద్ధరిమ్. ౪౮

అర్చాదౌ హృదయే వాఽపి యథాలబ్ధోపచారకై ః,
ద్రవ్యక్షిత్యాత్మలింగాని నిష్పాద్య ప్రోక్ష్య చాసనమ్. ౪౯

పాద్యాదీ నుపకల్ప్యాథ సన్నిధాప్య సమాహితః,
హృదయాదికృతన్యాసో మూలమంత్రేణ చార్చయేత్. ౫౦

సాంగోపాంగాం సపార్షదాం తాం తాం మూర్తిం స్వమంత్రతః,

కోఽసౌ తంత్రోక్తవిధి రిత్యత స్తం నిరూపయతి (లబ్ధానుగ్రహ ఇత్యాదినా.) ఆచార్యాత్ లబ్ధానుగ్రహః. లబ్ధ అనుగ్రహో యేన సః తేనాచార్యేణ సందర్శితాగమః సందర్శితపూజాప్రకారః ఆత్మనః స్వస్యాభిమతయా మూర్త్యా విశిష్టం మహాపురుష మభ్యర్చ్యేత్. ౪౭

(శుచి రితి) సమ్ముఖం మూర్తే రభిముఖం యథాతథా. ఆసీనః, ప్రాణసంయమనాదిభిః ఆది శబ్దేన భూతశుద్ధ్యాదిసంగ్రహః, పిండం దేహం విశోధ్య సద్భి ర్న్యాసైః, కృతా రక్షా యేన సః. ౪౮

అర్చాదౌ ప్రతిమాదౌ, ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణాగ్న్యర్కతోయాతిథీనాం సంగ్రహః హరిం యథాలబ్ధోపచారై స్సంభావితై రుపచారసాధనై రర్చయే దితి సంబంధః. తత్రాదావేవ ద్రవ్యాదీని నిష్పాద్య తత్ర ద్రవ్యాణి తులసీచందనపుష్పాదీని ప్రోక్షణాదినా క్షితిం సమ్మార్జనోపలేపాదినా, ఆత్మానం దేహం తత్త్వన్యాసాదినా లింగం భగవత్ప్రతిమాం మృత్తికాలేపనజలక్షాళనాదినా నిష్పాద్య యోగ్యాని కృత్వా. ౪౯

పాద్యాదిపాత్రాణ్యుపకల్ప్య సమాధితః సమాధినా సన్నిధాప్య ప్రతిమాదౌ భగవంత మావాహ్యేత్యర్థః. హృదయాదిభి ర్మన్త్రైః కృతః న్యాసో యేన సః కృతహృదయాదిన్యాస ఇత్యర్థః, తథా మూలమంత్రేణ చ కృతన్యాసః మూలమంత్రేణైవార్చయేత్, ౫౦

అఙ్గాని హృదయాదీని ఉపాఙ్గాని సుదర్శనాదీని తత్సహితాం సపార్షదాం సపరివారాం తాం మూర్తిం స్వమంత్రతః. తత్తన్మూర్తిమంత్రేణైవార్చయేత్, కై రుపచారై రర్చయే దిత్యత్రాహ

పాద్యార్ఘ్యాచమనీయాద్యైః స్నానవాసోవిభూషణైః. ౫౨
గంధమాల్యాక్షతస్రగ్భి ర్ధూపదీపోపహారకైః.
సాంగం సంపూజ్య విధివ త్స్తవైః స్తుత్వా నమే ద్ధరిమ్. ౫౩
ఆత్మానం తన్మయం ధ్యాయ న్మూర్తిం సంపూజయే ద్ధరేః,
శేష మాదాయ శిరసా స్వధామ్న్యుద్వాస్య సత్కృతమ్. ౫౪
ఏవ మగ్న్యర్కతోయాదా వతిథౌ హృదయే చ యః,
యజే దీశ్వర మాత్మాన మచిరా న్ముచ్యతే హి సః. ౫౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే
తృతీయోఽధ్యాయః.

(పాద్యేతి.) ఆద్యశబ్దేన దంతధావనజిహ్వోల్లేఖనతైలాభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నానశాటికాసమర్పణాదిసంగ్రహః
వాసో వస్త్రయుగ్మం యజ్ఞోపవీతస్యాప్యేత దుపలక్షణమ్. ౫౨

మాల్యాని పుష్పాణి దీపో నీరాజనం తత్తదనంతరస్య మధుపర్కస్యాప్యుపలక్షణం. ఉపహారో నైవేద్యం తై స్సాఙ్గం సపరివారం యథావిధి సంపూజ్య స్తవైః స్తోత్రైః స్తుత్వా ప్రణమేత్. ౫౩

తన్మయం ప్రాచుర్యే మయట్ ఆరాధ్యమూర్త్యంతర్యామిక మాత్మానం ధ్యాయన్ హరే ర్మూర్తిం సంపూజయేత్. శేషం భగవద్భుక్తావశిష్టం ప్రాపణ మన్నం భోజనార్థం స్వీకృత్యేతి శేషః. శిరసి, ఆధాయ భగవతే పూర్వం సమర్పితం తులసీపుష్పాదికం శిరసి ససత్కారం ధృత్వేత్యర్థః. సత్కృత మితి భావే క్తః, సబహుమాన మిత్యర్థః. యద్వేత్థం సత్కృతం సంపూజితం హరిం స్వధామ్ని పరమవ్యోమాదౌ ఉద్వాస్య స్థాపయిత్వా పూజావిధిం సమాపయే దితి శేషః. ౫౪

ఏవం నిరూపితం తాంత్రికం కర్మయోగ ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) అగ్న్యాద్యధికరణేషు సర్వాంతరాత్మాన మీశ్వరం యో యజే త్సోఽచిరా న్నిష్పన్నభక్తియోగః, కర్మబంధా న్ముచ్యతే. ౫౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధవ్యాఖ్యాయాం.
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

యాని యానీహ కర్మాణి యై ర్యైః స్వచ్ఛందకర్మభిః,
చక్రే కరోతి కర్తా చ హరి స్తాని బ్రువంతు నః.

ద్రమిళ ఉవాచ—

యోవా అనంతస్య గుణా ననంతా ననుక్రమిష్యే త్స తు బాలబుద్ధిః,
రజాంసి భూమే ర్గణయే త్కథంచి త్కాలేన నైవాఖిలసత్వధామ్నః. ౨

భూతై ర్యదా పంచభి రాత్మసృష్టైః పురం విరాజం విరచయ్య తస్మిన్,

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

మూర్త్యాభిమతయాఽఽత్మన ఇత్యనేనాత్మనః ప్రియతమావతారం సంపూజయే దిత్యుక్తే రవతారజ్ఞాన మపేక్షితం, తథా స్తవైః స్తుత్వా నమే ద్ధరి మిత్యుక్తే ర్గుణకర్మజ్ఞాన మపేక్షితం, తత్ర పృచ్ఛతి (యాని యానీతి) యై ర్యైః. స్వచ్ఛందజన్మభిః స్వేచ్ఛావతారై రిహ లోకే కర్తా కరిష్యతి స్వచ్ఛందే త్యనేనావతారాణా మకర్మమూలత్వ ముక్తం. తాని కాలత్రయగోచరావతారసంబంధీని చేష్టితాని నోఽస్మభ్యం భవంతో బ్రువంతు. ౧

యాని యాని బ్రువంత్వితి ప్రశ్నస్య సాకల్యవిశయతా మాలక్ష్యానంత్యా న్న తాని సాకల్యేన కథయితుం శక్యాని సంక్షేపతః కానిచి త్కథయిష్యామీత్యాహ ద్రమిళః (యో వా ఇతి.) అనంతస్య అపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్య భగవతో గుణాన్ యోఽనుక్రమిష్యేత్ గణయితు మిచ్ఛతి. స తు బాలానా మివ బుద్ధి ర్యస్య సః. మందమతి రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన తా న్విశినష్టి అనంతా నితి. ఏతదేవోపపాదయతి రజాంసీతి. కాలేన మహతా కథంచి త్కేనచి ద్యత్నేన భూమేః రజాంసి రేణూన్, గణయేత్ సంభావనాయాం లిజ్. అఖిలసత్వధామ్నః. వివిధవిచిత్రశక్త్యాశ్రయస్య భగవతో గుణాం స్తు నైవ గణయే దానంత్యా దితి భావః. అత్ర "విష్ణో ర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః. పార్థివాని విమమే రజాగ్ంసీ" త్రిశుత్యర్థోఽభిహితః. ౨

ఆవ ద్బ్రహ్మాండశరీరకవైరాజపురుషావతార మాహ (భూతై రితి.) ఆత్మనా స్వేన సృష్టైః భూతైః. పృథివ్యాదిభిః భూతగ్రహణం చతుర్వింశతితత్వానా ముపలక్షణం. యదా విరాజం

స్వాంశేన విష్టః పురుషాభిధాన మవాప నారాయణ ఆదిదేవః. ౩

యత్కాయ ఏష భువనత్రయసన్నివేశో యస్యేంద్రియై స్తనుభృతా ముభయేంద్రియాణి.
జ్ఞానం స్వత శ్శ్వసనతో బల మోజ ఈహా సత్త్వాదిభి స్థ్సితిలయోద్భవ ఆదికర్తా. ౪

ఆదా వభూ చ్ఛతధృతీ రజసాఽస్య సర్గే విష్ణు స్థ్సితౌ క్రతుపతి ర్ద్విజధర్మసేతుః.

బ్రహ్మాండరూపం విరచయ్య తస్మి న్పురే స్వాంశేన విష్టః ధారకతయాఽనుప్రవిష్టః. తదా ఆదిదేవో నారాయణః. పురుషాభిధానం పురుషాఖ్యా మవాప. అయం వైరాజః పురుషః స్వావతారాణాం అద్యోఽవతార ఇత్యర్థః. ౩

అస్య గుణకర్మాణ్యాహ ద్వాభ్యామ్. (య ఇతి.) యస్య వైరాజపురుషస్య కాయః బ్రహ్మాత్మకో దేహః. భువనత్రయస్య సన్నివేశో యస్మిం స్తథాభూతః యస్య ఇంద్రియైః కారణభూతైః తనుభృతాం వ్యష్టిసమష్టిజీవానా ముభయేంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి బభూవుః. ఇంద్రియ సంబంధోక్త్యా తజ్జ్ఞానస్య ఇంద్రియసాపేక్షత్వశఙ్కాం నిరస్యతి (జ్ఞానం స్వత ఇతి.)యస్యేత్యనుషజ్యతే. శ్వసనతః శ్వాసాత్ శ్వాసస్థానీయా ద్వాయో స్తనుభృతాం బలం ధారణసామర్థ్యం ఓజః ప్రవృత్తి సామర్థ్యం ఈహా చేష్టా చ భవతి స ఏష ఏవ సత్త్వాదిభిః సత్త్వరజస్తమోభిః ప్రాకృతగుణైః స్వవశ్యైః. స్థితిలయోద్భవే సమాహారద్వంద్వా త్సప్తమీ. విశ్వస్థిత్యాదినిమిత్తే ఆదికర్తా ఆది శ్చాసౌ కర్తా చ ఉపాదానం నిమిత్తకారణం చేత్యర్థః. ౪

ఆదికర్తృత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (ఆదా వితి.) అస్య జగత స్సర్గే నిమిత్తే ఆదౌ వ్యష్టిసృష్టేః పూర్వం రజసా ఉపలక్షితః శతధృతి రభూత్. రజోగుణప్రచురబ్రహ్మాఖ్యజీవానుప్రవేశనతచ్ఛరీరకతయా తద్రూపో బభూవేత్యర్థః. "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే" ఇతి వచనం. రుద్రోఽప్యయాయ తమసేత్యస్యాప్యేవ మేవార్థః. అప్యయ స్సంచరః స్థితౌ నిమిత్తభూతాయాం విష్ణు రిత్యస్య సత్త్వేనేత్యాదిః. విష్ణుః. స్థిత్యర్థం శుద్ధసత్త్వోపలక్షితస్వావతారాత్మకవిష్ణురూపోఽభూ దిత్యర్థః. బ్రహ్మరుద్రయోరివ విష్ణోర ప్యావేశావతారత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ దేవతాంతరాణాం తచ్ఛరీరత్వజ్ఞాపనాయ చ విశినష్టి (క్రతుపతియజ్ఞ రితి.) నిర్వాహక ఇత్యర్థః. "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః. తదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదుచన్ద్రమాః. స ఆత్మా అఙ్గాన్యన్యా దేవతా" ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. స్థితిస్వరూపం దర్శయన్ విశినష్టి (ద్విజధర్మసేతు రితి. ద్విజా స్త్రైవర్ణికా స్తేషాం ధర్మాణాం సేతు రివ. సేతు ర్హి తీరాంతరప్రాపకః తత్తద్వర్ణాశ్రమానుగుణ

(ద్రమిళేనోపదిష్ట నరనారాయణోపాఖ్యానం)

రుద్రోఽప్యయాయ తమసా పురుష స్స ఆద్య ఇత్యుద్భవస్థితిలయా స్సతతం ప్రజాసు. ౫

ధర్మస్య దక్షదుహితర్యజనిష్ట మూర్త్యాం నారాయణో నర ఇతి ప్రవరప్రశాంతః,
నైష్కర్మ్యలక్షణ మువాచ చచార యోగం యోఽద్యాపి చాస్త ఋషివర్యనిషేవితాంఘ్రిః.

ఇంద్రో విశంక్య మమ ధామ జిఘృక్షతీతి కామం న్యయుంక్త సగణం స బదర్యుపాఖ్యమ్,
గత్వాఽప్సరోగణవసంతసుమందవాతైః స్త్రీప్రేక్షణేషుభి రవిధ్య దతన్మహిజ్ఞః. ౭

విజ్ఞాయ శక్రకృత మక్రమ మాదిదేవః ప్రాహ ప్రహస్య గతవిస్మయ ఏజమానాః.

ధర్మఫలప్రాపక ఇత్యర్థః. అనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణరూపైవ స్థితి రితి భావః. ఇత్థం యథా బ్రహ్మాదిరూపేణ విశ్వసృష్ట్యాదికర్తా తథేత్యర్థః. స ఆద్యః పురుషః ఉపాదానకారణభూతం పురుష ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి. (ఉద్భవేతి.) అస్య తత ఇత్యాదిః ప్రజాసూద్భవాదయః, స్తత ఉపాదాన ఉపాదానకారణభూతా ద్భవంతి. ౫

అథ నరనారాయణావతారతద్గుణకర్మాణి చాహ (ధర్మ ఇత్యేకాదశభిః) ధర్మస్య భార్యాయాం దక్షదుహితరి మూర్తిసంజ్ఞాయాం నారాయణో నర ఇతి మూర్తిద్వయేనాజనిష్ట అవతీర్ణః. నైష్కర్మ్య లక్షణం బంధకసకలకర్మనివృత్తిహేతుభూతాత్మకం యోగం జ్ఞానయోగం ఉవాచ నారదాదిభ్య ఉపదిదేశేత్యర్థః. యో నరనారాయణరూపో భగవా నద్యాపి ఋషివర్యై ర్నారదాదిభి ర్నిషేవితా వఙ్ఘ్రీ యస్య సః ఆస్తే బదర్యాశ్రమ ఇత్యాదిః. ౬

నైష్కర్మ్యయోగనిష్ఠై రేవం వర్తితవ్య మితి ప్రదర్శయితుం పరమోపశమగర్భం తచ్చేష్టితాత్మక మితిహాస మాహ (ఇంద్ర ఇతి.) మమ ధామ స్థానం తపసా గ్రహీతు మిచ్ఛతీతి విశఙ్క్య తపోనాశాయ సగణం సపరివారం కామం మన్మథం ప్రేషయామాస. స కామః బదర్యుపాఖ్యం బదరీతి యః ప్రసిద్ధః. తం తస్యాశ్రమం అప్సరోగణాదిభి స్సహ గత్వా అతన్మహిజ్ఞః తన్మహిమానమనభిజ్ఞః. స్త్రీణాం ప్రేక్షణా న్యేవేషవో బాణా స్తై రవిధ్యత్. ౭

ఆదిదేవో నారాయణః, శక్రకృత మక్రమ మపరాధం, విజ్ఞాయ విగతః, స్మయః అహం ధీర ఇతి స్మయో గర్వః తద్రహితః, ప్రహస్య ఏజమానా న్కమ్పమానాన్ శాపభియేతి భావః, ప్రాహ-

మాభైష్ట భో మదన మారుత దేవవధ్వో గృహ్ణీత నో బలి మశూన్య మిమం కురుధ్వమ్.
శ్రీశుక ఉవాచ—
ఇత్థం బ్రువత్యభయదే నరదేవదేవా స్సవ్రీడనమ్రశిరస స్సఘృణం త మూచుః,
నైత ద్విభో త్వయి పరేఽవికృతే విచిత్రం స్వారామధీరనికరానతపాదపద్మే. ౯
త్వాం సేవతాం సురకృతా బహవోఽన్తరాయా స్స్వౌకో విలఙ్ఘ్య పరమం వ్రజతాం పదం తే,
నాన్యస్య బర్హిషి బలీం దదత స్స్వభాగా న్ధత్తే పదం త్వ మవితా యది విఘ్నమూర్ధ్ని. ౧౦

తదేవాహ (మాభైష్టేతి) హే మదన హే మారుత, హే దేవవధ్వః యూయం మా భైష్ట. బలి మాతిథ్యం గృహ్ణీతేతి ప్రార్థయతే. ఇమ మస్మాకం ఆశ్రమం అశూన్యం కురుధ్వం, ఆతిథ్యాభావే శూన్యప్రాయ స్స్యా దితి భావః. ౮

(ఇత్థ మితి.) హేనరదేవ, అభయదే శ్రీనారాయణే ఇత్థం బ్రువతి సతి, దేవాః కామాదయః సవ్రీడాని నమ్రాణి చ శిరాంసి యేషాం తే లజ్జాభరేణావనతశిరస్కా ఇత్యర్థః, సఘృణం కృపాయుక్తం యథాతథా కృతాపరాధే ష్వప్యాత్మసు తస్య కృపా యథా స్యా త్తథేత్యర్థః. తం నారాయణ మూచుః. తదేవాహ (నైతదిత్యాదినా సార్ధద్వయేన) త్వయి ఏతత్ కృతాపరాధే ష్వస్మాసు అనుగ్రహ ఇత్యేత న్న చిత్రం తత్ర హేతుతయా విశింషంతి అవికృతే కామక్రోధాదివికారరహితే తత్ర హేతుః పరే హేయాకారప్రకృతిపురుషవిలక్షణే హేయప్రతిభటే కించ స్వారామధీరనికరానతపాదపద్మే స్వస్మిన్ ఆరమంత ఇతి స్వారామాః ఆత్మారామాః. తే చ తే ధీరా జితేంద్రియా శ్చ తేషాం నికరై స్సమూహై రానతే సేవ్యమానే పాదపద్మే యస్య తస్మిన్ త్వద్భక్తానా మేవ న కామాదివికారః. కుత స్తవేతి భావః. ౯

అస్మాకం చాపరాధాచరణం స్వభావత్వా న్న చిత్ర మిత్యాహుః (త్వా మితి.) సేవతాం సేవమానానాం సురై రింద్రాదిభిః కృతాః బహవో విఘ్నాః, స్యుః, తత్ర హేతుత్వేన తా న్విశింషంతి. స్వౌకః, స్వశబ్దో దేవపరః తేషా మోకః స్థానం, స్వర్గం విలంఘ్యాతిక్రమ్య పరమం సర్వోత్తమం తే తవ స్థానం వ్రజతాం గచ్ఛతాం, వర్తమానసమీపే భవిష్యతి వర్తమానవద్వావా ల్లట్ తస్య శత్రాదేశః. అన్యస్య త్వా మసేవమానస్య న విఘ్నాః, స్యుః. కుతః, బర్హిషి యజ్ఞే స్వభాగాన్ పురోడాశాదీన్ బలీన్ కరాన్, కర్షకా ఇవ రాజ్ఞే ఇంద్రాదిభ్యో దదతః ప్రయచ్ఛతః. తర్హి మద్భక్తా విఘ్నైః కి ముపహంన్యంత ఏవ నేత్యాహుః (ధత్త ఇతి.) యదీతి నిశ్చయే. యత స్త్వం సర్వసురాధీశ్వరోఽవితా రక్షితా అతోఽసౌ విఘ్నానాం మూర్ధ్ని పదం, మంఘ్రిం ధత్తే. కుతః పున స్త్వయి విఘ్నశంకేతి భావః. ౧౦

(ద్రమిళేనోపదిష్టనరనారాయణోపాఖ్యానం)

క్షుత్తృట్త్రికాలగుణమారుతజైహ్వశైశ్నా నస్మా నపారజలధీ నతితీర్య కేచిత్,
క్రోధస్య యాంతి విఫలస్య వశం పదే గో ర్మజ్జంతి దుశ్చరతప శ్చ వృథోత్సృజంతి. ౧౧

ఇతి ప్రగృణతాం తేషాం స్త్రియోఽత్యద్భుతదర్శనాః,
దర్శయామాస శుశ్రూషాం స్వర్చితాః కుర్వతీ ర్విభుః. ౧౨

తా దేవానుచరా దృష్ట్వా స్త్రియ శ్శ్రీ రివ రూపిణీః,
గంధేన ముముహు స్తాసాం రూపౌదార్యహృతశ్రియః. ౧౩

తానాహ దేవదేవేశః ప్రణతా న్ప్రహస న్నివ,

త్వదభ క్తానాం కేవలం తపశ్చరతాం ద్వయీ గతిః అస్మాకం వా వశం యాంతి క్రోధస్య వా తత్రాస్మద్వశాః కామోపభోగ మపి తావ దనుభవంతి క్రోధవశా స్తు పున రతిమందా ఇత్యాహుః (క్షుత్తృ ఢితి.) క్షుచ్చ తృట్చ త్రికాలగుణాః శీతోష్ణవర్షాణి చ మారుత శ్చ ప్రాణో బాహ్యో వా జైహ్వాః జిహ్వోపభోగాః శైశ్నాః శిశ్నోపభోగాః తే చ తా నస్మా నపారజలధిరూపా నతితీర్య విలంఘ్య గోః పదే మజ్జంతి. కుతః విఫలస్య క్రోధస్య వశం యాంతి గచ్ఛంతి. రుద్రవృత్తాంతోఽనేనాభిసంహితః. కించ యథా జలే మజ్జంతో మస్తకారోపితభార ముత్సృజంతి తథా వృథా న మోక్షాయ న భోగాయ శాపాదినా దుశ్చరం తప ఉత్సృజంతి. ౧౧

(ఇతీతి.) తేషాం కామాదీనా మిత్థం ప్రగృణతాం సతాం విభు ర్భగవా నత్యద్భుతం దృశ్యంత ఇతి తథా తాః స్త్రియః స్త్రీభి ర్దర్శయామాస. కథంభూతాః? శుశ్రూషాం కుర్వతీః స్వర్చితాః స్వలంకృతాః తేషాం స్వలావణ్యాదివ్రయు క్తదర్పోపశమాయ దర్శయామాసేతి భావః. ౧౨

(తా ఇతి.) దేవానుచరాః కామాదయః శ్రీ రివ రూపిణీః సుందరమూర్తిమతీః తా నారీః దృష్ట్వా తాసాం రూపౌదార్యేణ రూపసౌష్ఠవేన హతా శ్రీః కాంతి ర్యేషాం తే తాసాం గంధేన శరీర సుగంధేన ముముహుః పారవశ్యం ప్రాపుః. ౧౩

(తా నితి.) దేవదేవో బ్రహ్మ తస్యాపీశో నారాయణ స్తా న్కామాదీ నాహ తదేవాహ ఆసాం స్త్రీణాం మధ్యే ఏకతమాం వృణీధ్వం వృణీధ్వం క్వ వయం వరాకాః క్వ చేమా ఇత్యతో వినిష్టి.

ఆసా మేకతరాం వృణ్ధ్వం సవర్ణాం స్వర్గభూషణమ్. ౧౪

ఓ మిత్యాదేశ మాదాయ నత్వా తం సురవందినః,
ఊర్వశీ మప్సరశ్శ్రేష్ఠాం పురస్కృత్య దివం యయుః. ౧౫

ఇంద్రాయానమ్య సదసి శృణ్వతాం త్రిదివౌకసామ్,
ఊచు ర్నారాయణబలం శక్ర స్తత్రాస విస్మితః. ౧౬

హంసస్వరూప్యవ దదచ్యుత ఆత్మయోగం,
దత్తః కుమార ఋషభో భగవా న్పితా నః,
విష్ణు శ్శివాయ జగతాం కలయాఽవతీర్ణ,
స్తేనాఽఽహృతా మధుభిదా శ్రుతయో హయాస్యే. ౧౭

సవర్ణాం సరూపాం న కాప్యస్మదనురూపేత్యతో విశినష్టి (స్వర్గభూషణ మితి.) స్వర్గస్య భూషణరూపా మితి. ౧౪

(ఓ మితి.) తే సురవందినో దేవభృత్యాః ఆదేశం భగవదాజ్ఞాం ఓ మిత్యంగీకృత్య తం ప్రణమ్య ఊర్వశీం నామాప్సరశ్శ్రేష్ఠా మాదాయ తాం పురస్కృత్యాగ్రతో విధాయ దివం స్వర్గం యయుః. ౧౫

(ఇంద్రేతి.) సదసి త్రిదివౌకసాం దేవానాం శృణ్వతాం సతాం నారాయణస్య బలమూచుః. శక్ర స్తావ ద్విస్మితః తత్రాస అభైషీత్. ౧౬

అన్యా నప్యవతారాం స్తచ్చరిత్రాణి చాహ (హంసస్వరూపీతి) అచ్యుతో విష్ణుః హంసాది రూపేణ జగతాం శివాయ మంగళాయ కలయాఽవతీర్ణ స్స న్నాత్మయోగం జీవాత్మపరమాత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానయోగ మవద దుపదిష్టవా న్ ఇతి సంబంధః, దత్తో దత్తాత్రేయః కుమారః సనకాదిః నోఽస్మాకం శవ్యాదీనాం పితా భగవా న్ ఋషభ శ్చ తేన విష్ణునైవ, హయాస్యే హయగ్రీవావతారే, మధుభిదా మధునామాసుర మభినదితి తథాభూతేన, శ్రుతయో వేదాః ఆహృతాః ఆనీతాః. ౧౭

(సూక్ష్మరూపేణావతారాణాం వర్ణనం)

గుప్తోఽప్యయే మను రిలౌషధయ శ్చ మాత్స్యే
క్రోడే హతో దితిజ ఉద్ధరతాఽమ్భసః క్ష్మామ్,
కౌర్మే ధృతోఽద్రి రమృతోన్మథనే స్వపృష్ఠే
గ్రాహా త్ప్రియత్న మిభరాజ మముంచ దార్తమ్. ౧౮

సంస్తున్వతోఽబ్ధిపతితాఞ్ శ్రమణా నృషీం శ్చ
శక్రం చ వృత్రవధత స్తమసి ప్రవిష్టమ్,
దేవ స్త్రియోఽసురగృహే పిహితా అనాథా
జఘ్నేఽసురేంద్ర మభయాయ సతాం నృసింహే. ౧౯

దైవాసురే యుధి చ దైత్యపతీ న్సురార్థే హత్వాన్తరేషు భువనా న్యదధా త్కలాభిః,
భూత్వాఽథ వామన ఇమా మహర ద్బలేః క్ష్మాం యాచ్ఞాచ్ఛలేన సమదా దదితే స్సుతేభ్యః.

తథా మాత్స్యేఽవతారే మనుః సత్యవ్రతః గుప్తో రక్షితః, ఇలా పృథ్వీ ఓషధయః చకారాత్ ఋషయ శ్చ. గుప్తా ఇత్యర్థః. క్రోడే వరాహావతారే, అంభసః ప్రళయజలాత్ క్ష్మాం భూమిం ఉద్ధరతా విష్ణునా దితిజో హిరణ్యాక్షః హతః. కౌర్మే కూర్మావతారే అమృతోన్మథనే నిమిత్తే స్వపృష్ఠే అద్రిర్మందరో ధృతః, తథా గ్రాహాత్ గజేంద్రం శరణాగత మముంచత్ అమోచయత్. యత్రావతారనామ న దృశ్యతే తత్ర విష్ణు శ్శివాయ జగతాం కలయాఽవతీర్ణ ఇత్యనుసంధేయమ్. ౧౮

సంస్తున్వతః స్తుతిం కుర్వాణాన్ ఋషీన్ వాలఖిల్యాన్ కశ్యపార్థం సమిదాహరణే గోష్పదే మగ్నాన్ ఇంద్రేణోపహసితాన్ ఉద్ధృత్యాపదోఽమోచయత్. తమపి బ్రహ్మహత్యాయాం ప్రవిష్టం మోచయామాస. అసురగృహే హిరణ్యకశిపుగృహే పిహితా నిరుద్ధాః యా అనాథా దేవస్త్రియ స్తా శ్చామోచయత్ నృసింహ స్సన్ సతాం సాధూనా మభయాయ అసురేంద్రం హిరణ్యకశిపుం జఘ్నే హతవాన్. ౧౯

దైవాసురే యుధి యుద్ధే సురార్థే ఇంద్రాద్యర్థం దైత్యపతీన్ హత్వా అంతరేషు సర్వమన్వంతరేషు కళాభి ర్మూర్తిభి రవతారై రితి యావత్ భువనాన్యదధాత్ అపాలయత్ వామనో భూత్వా యాచ్ఞావ్యాజేన బలే స్సకాశా దిమాం క్ష్మా మహరత్ తాం చాదితే స్సుతేభ్య ఇంద్రాదిభ్యోఽదా ద్ప్రాయచ్ఛత్. ౨౦

నిఃక్షత్రియా మకృత గాం చ త్రిసప్తకృత్వో రామ స్తు హైహయకులాప్యయభార్గవాగ్నిః.
సోఽబ్ధిం బబన్ధ దశవక్త్ర మహన్ సలఙ్కం సీతాపతి ర్జయతి లోక మలఘ్నకీర్తిః. ౨౧

భూమే ర్భరావతరణాయ యదుష్వజన్మా జాతః కరిష్యతి సురై రపి దుష్కరాణి.
వాదై ర్విమోహయతి యజ్ఞకృతోఽతదర్హాన్ శూద్రా న్కలౌ క్షితిభుజో న్యహనిష్య దన్తే

ఏవంవిధాని కర్మాణి జన్మాని చ జగత్పతేః.
భూరీణి భూరియశసో వర్ణితాని మహాభుజ. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కన్దే.
చతుర్థోఽధ్యాయః.

హైహయానాం కులస్యాప్యయాయ నాశాయ భార్గవరూపోఽగ్నిః రామః పరశురామః త్రిస్సప్తకృత్వః ఏకవింశతివారాన్ గాం భూమిం నిఃక్షత్రియాం చకార. స విష్ణు స్సీతాపతి ర్భూత్వా లోకానాం మలం పాపం హంతీతి తథా సా కీర్తి ర్యస్య సః. జయతీతి వర్తమాననిర్దేశస్య వర్తమాన కాలీనోఽయ మవతార ఇత్యభిప్రాయః. ౨౧

అథ భావినోఽవతారా నాహ (భూమే రితి.) అజన్మా కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితః భూమే ర్భారావతరణాయ యదుషు జాతోఽవతీర్ణ స్స సురై రపి కర్తు మశక్యాని కర్మాణి చేష్టితాని కరిష్యతి. బుద్ధావతారం తత్కర్మ చాహ (వాదై రితి.) అతదర్హాన్ యజానర్హా నపి యజ్ఞకృతః యజ్ఞాన్ కుర్వాణాన్ దైత్యా న్వాదై ర్వేదవిరుద్ధై ర్మోహయిష్యతి. కల్క్యవతారం తచ్చేష్టితం చాహ (శూద్రా నితి.) కలౌ కలియుగాంతే క్షితిభుజః శూద్రా నహనిష్యత్ హనిష్యతి. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధే చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

భగవంతం హరిం ప్రాయో న భజంత్యాత్మవిత్తమాః.
తేషా మశాంతకామానాం కానిష్ఠాఽవిజితాత్మనామ్. ౧

చమస ఉవాచ —

ముఖబాహూరుపాదేభ్యః పురుషస్యాశ్రమైః సహ.
చత్వారో జజ్ఞిరే వర్ణా గుణైర్విప్రాదయః పృథక్. ౨

య ఏషాం పురుషం సాక్షా దాత్మప్రభవ మీశ్వరమ్.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

"నాన్యస్య బర్హిషి బలీన్ దదత స్స్వభాగా" నిత్యనేన భగవంత మసేవమానానాం సురకృతా విఘ్నా న సంతీత్యుక్తం. తత్ర సర్వేషాం భగవత్సృష్టత్వావిశేషేఽపి కుతః కేషాంచి దేవ భగవత్సేవారుచిః కేషాంచి త్తదభావ ఇతి అభజంత శ్చ కీదృశాః కాం వా గతిం యాస్యంతీతి పృచ్ఛతి (భగవంత మితి.) యద్యపి ముముక్షూణాం శిశ్నోదరపరాయణానాం వార్తాఽనుపయుక్తత్వా న్న ప్రష్టవ్యా. తథాఽపి యత్నేన తత్సంగపరిహారాయ తత్ప్రశ్న ఇత్యవధేయం. ఆత్మవిత్తమా ఇతి సంబోధనం. తేషా మవిజితాత్మనా మజితేంద్రియాణాం అత ఏవాశాంతకామానాం కా నిష్ఠా ఆసక్తిః కుత్రాసక్తిః కిం ప్రాప్యం క స్తత్ర హేతుః కీదృశా శ్చేతి ప్రశ్నాశయః ప్రతివచనానుగుణ్యాత్. ౧

తత్ర తావ ద్భగవత్సేవారుచితదభావయో ర్హేతు మసేవమానానాం గతిం చాహ ద్వాభ్యాం (ముఖేతి.) పురుషస్య చతుర్ముఖశరీరకస్య భగవతః ముఖబాహూరుపాదేభ్యః గుణై స్సత్త్వరజ స్తమోభి రుపలక్షితాః పృథ గసాంకర్యేణ విప్రాదయ శ్చత్వారో వర్ణా శ్చతుర్భి రాశ్రమైః సహ జజ్ఞిరే. గుణై రిత్యనేన సాత్త్వికానాం భగవత్సేవారుచి ర్నాన్యేషా మితి సూచితమ్. ౨

ఏతేషాం చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితానాం మధ్యే యే జనా స్సాక్షా దాత్మనాం ప్రభవం కారణభూత మీశ్వరం సర్వనియంతారం పురుషం న భజంతి అవజానంతి దేవతాంతరసమత్వేన

న భజ న్త్యవజానన్తి స్థానా ద్భ్రష్టాః పత న్త్యధః. ౩

దూరే హరికథాః కేచి ద్దూరే చాచ్యుతకీర్తనాః,
స్త్రియః శూద్రాదయ శ్చైవ తేఽనుకమ్ప్యా భవాదృశామ్. ౪

విప్రో రాజన్య వైశ్యో వా హరేః ప్రాప్తాః పదాన్తికమ్.
శ్రౌతేన విద్యయా వాఽపి ముహ్య న్త్యామ్నాయవాదినః. ౫

కర్మ ణ్యకోవిదా స్తబ్ధా మూర్ఖాః పండితమానినః,

మన్యంతే తదేవ హ్యవజ్ఞానం, తథా చోక్తం భాగవతే తంత్రే "య స్తు నారాయణం దేవం సమత్వేనావ మన్యతే, స తు తేనావమానేన నరకా న్నాతివర్తత" ఇతి తే స్థానా ద్వర్ణాశ్రమా ద్భ్రష్టాః అధః పతంతి నరకే పతంతి ఆత్మప్రభవం న భజంతీత్యనేన తేషాం కృతఘ్నతా సూచితా. ౩

నను సత్య మాత్మప్రభవత్వేశ్వరత్వసర్వోత్కృష్టత్వాదిజ్ఞానే సత్యపి త మభజతాం కృతఘ్నత్వాదిదోషా న్నరకపాత ఇతి యే తు తాదృశజ్ఞానరహితాః కేవల మజా స్తేషాం కా గతి రిత్యత్రాహ (దూర ఇతి.) దూరే హరికథా తచ్ఛ్రవణం యేషాం తే దూరే అచ్యుతకీర్తనం యేషాం తే శాస్త్రానధికారా దితి భావః. కే త ఇత్యత్రాహ స్త్రియ శ్శూద్రాదయ శ్చ జనాః తే భవాదృశాం భాగవతానా మనుకంప్యాః దయనీయాః భాగవతకృపావిషయా శ్చైతేఽపి ముచ్యంత ఏవేతి భావః. ౪

యే తు సత్యపి శాస్త్రేఽధికారే తజ్జన్యజ్ఞానే చ మౌర్ఖ్యా న్న భజంతి తేఽధః పతంత్యేవేత్యభిప్రేత్యాహ (విప్రా ఇతి.) విప్రాదయ స్త్రయః శ్రౌతేన వేదసంయోగేన విద్యయా తజ్జన్యజ్ఞానేన హరేః పదాంతికం హరిచరణాంతికం ప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానయోగ్య మధికారం ప్రాప్తాః యద్యప్యేవం అథాఽపి ముహ్యంతి మోహం ప్రాప్నువంతి న హరిపదాంబుజం భజంతి కిం తు స్వర్గాద్యర్థకామసు సజ్జంత ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి (ఆమ్నాయవాదిన ఇతి.) ఆమ్నాయేషు వేదేషు వాదా అర్థవాదాః తే మోహకతయా విద్యంతే యేషాం తే తథా, తదుక్తం భగవతా "యా మిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవద న్త్యవిపశ్చితః, వేదవాదరతాః పార్థ నాన్య దస్తీతి వాదిన" ఇత్యాదినా. ౫

తేషాం మోహ మేవ ప్రపంచయతి (కర్మణీత్యాదినా.) అకోవిదాః యథా బంధాయ న భవంతి తథా కర్మకర్తు మజ్ఞాః న చాభిజ్ఞా న్పృచ్ఛంతి యతః స్తబ్ధాః అనమ్రాః తత్ర హేతుః మూర్ఖా అపి పండితా నాత్మనో మన్యంతే అతః అసామసోమ మమృతా అభూమ అక్షయ్యగ్ం హ వై

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

వదంతి చాటుకా న్మూఢా యయా మాధ్వ్యా గిరోత్సుకాః. ౬

రజసా ఘోరసంకల్పాః కాముకా అహిమన్యవః,
దాంభికా మానినః పాపా విహస న్త్యచ్యుతప్రియాన్. ౭

వదంతి తేఽన్యోఽన్య ముపాసితస్త్రియో గృహేషు మైథున్యసుఖేషు చాశిషః.
యజ న్త్యసృష్టాన్నవిధానదక్షిణం వృత్త్యై పరం ఘ్నంతి పశూ నతద్విదః. ౮

శ్రియా విభూత్యాఽభిజనేన విద్యయా త్యాగేన రూపేణ బలేన కర్మణా,
జాతస్మయే నాంధధియ స్సహేశ్వరాన్ సతోఽవమన్యంతి హరేః ప్రియా న్ఖలాః. ౯

చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి యత్ర నోష్ణం న శీతం న గ్లాని ర్న వ్యాధయ" ఇత్యాదికయా యయా మాధ్వ్యా శ్రోత్రప్రీతిమాత్రకారిణ్యా గిరా ఉత్సుకాః మూఢా స్తయా చాటుకాన్ అప్సరోభి స్సహ చరిష్యామ ఇత్యేవంవిధాని ప్రియవాక్యాని వదంతి. ౬

కిం చ తేషాం కర్మాభినివేశా త్కామక్రోధదంభాదయో వర్ధంత ఇత్యాహ (రజసేతి త్రిభిః.) ఘోరోఽభిచారాదసంకల్పో యేషాం తే అహే స్సర్పస్యేవ మన్యు ర్యేషాం తే మానినః దురహంకారిణః అచ్యుతప్రియాన్ హసంతి, ౭

కాముకత్వం ప్రపంచయతి (వదంతీతి.) ఉపాసితాః స్త్రియో యై స్తే న తు వృద్ధోపసేవినః మైథున్యం మిథునసుఖ మేవ పర ముత్కృష్టం యేషు తేషు గృహేషు అన్యోన్యం ఆశిషో వదంతి "ఇద మద్య మయా లబ్ధ మిమం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్, ఇద మ స్తీద మపి మే భవిష్యతి పున ర్ధన" మిత్యాదికాః ప్రవదంతి తద్ద్వారేణ ప్రరోచనాం జనయంతీత్యభిప్రాయః. దాంభికతాం ప్రపంచయతి (యజంతీతి.) అసృష్టాన్నవిధానదక్షిణం లోభా దప్రదీయమానాశనాచ్ఛాదనదక్షిణం యథా తథా యజంతి వృత్త్యై జీవనార్థం పరం కేవలం పశూన్ ఘ్నంతి అతద్విదః హింసాదోషా నభిజ్ఞాః, ౮

మానితాం ప్రపంచయతి (శ్రియేతి.) శ్రీః ధనాదిసంపత్, విభూతి రైశ్వర్యం గ్రామాధిపత్యాది, అభిజనః సత్కులప్రసూతత్వం, త్యాగో దానం, రూపం దేహసౌష్ఠవం. బలం దేహజం కర్మ శ్రౌతం స్మార్తం చ ఏభి ర్జాతో యః స్మయో గర్వ స్తేనాంధా అవివిక్తా ధీ ర్యేషాం తే ఈశ్వరసహితాన్ సతః అవమన్యంతే. ౯

సర్వేషు శశ్వ త్తనుభృ త్స్వవస్థితం యథా ఖ మాత్మాన మభీష్ట మీశ్వరమ్.
వేదోపగీతం నచ శృణ్వతే బుధా మనోరథానాం ప్రవదంతి వార్తయా. ౧౦

లోకే వ్యవాయామిషమద్యసేవానిత్యా స్తు జంతో ర్న హి తత్ర చోదనా.
వ్యవస్థితి స్తేషు వివాహయజ్ఞసురాగ్రహై రాసు నివృత్తి రిష్టా. ౧౧

కిం చ ఏవం వర్తమానా స్తే వేదతత్త్వార్థం స్ఫుట మపి న జానంతీత్యాహ (సర్వేష్వితి.) సర్వేషు తనుభృత్సు జీవేషు శశ్వత్ సదా అవస్థితం కేన రూపేణావస్థిత మిత్యత ఆహ ఆత్మాన మీశ్వర మితి. ఆత్మతయా ఈశ్వరతయా చావస్థితం ఏవ మపి తద్గతదోషాస్పర్శిత్వ మాహ యథా ఖ మితి. అత ఏవ అభీష్టం నిరతిశయపురుషార్థరూపం వేదోపగీతం వేదాంతవేద్యస్వరూపస్వభావ మీశ్వరం న చ శృణ్వతే తద్వార్తాం న శృణ్వంతీత్యర్థః. కిం తు మనోరథానాం వార్తయా ప్రవదంతి ప్రవదంతః కాలం నయంతీత్యర్థః. కుతః యత స్తే అబుధాః అజ్ఞాః వేదోపగీతం న శృణ్వతే ఇత్యనేన వేదార్థతత్త్వావగమోఽపి న తేషాం విద్యత ఇతి సూచితం "ఉపాసితస్త్రియో గృహేషు మైథున్యసుఖేష్వి" తి వ్యవాయో నిందితః "వృత్త్యై పరం ఘ్నంతి పశూ నతద్విద" ఇతి యాగీయమాంసభక్షణం తథా తుల్యన్యాయా ద్యాగీయసురాపాననిందాఽభ్యాక్రోశేతా, "శ్రియా విభూత్యే"తి విత్తనిందా చ కృతా. ౧౦

నను "ధర్మప్రజాసంపత్త్యర్థం స్త్రియ ముద్వహేత్, ఋతౌ ఉపేయాత్, పశు మాలభేత యజమానపంచమా ఇడాం భక్షయంతి, హుతశేష మశ్నీయాత్, సౌత్రామణ్యాం సురాగ్రహాన్ గృహ్ణాతి ప్రతిగ్రహాదినా ధన మార్జయే" దిత్యాదిభి శ్శాస్త్రై ర్వ్యవాయాదీనాం నియమితత్వాత్ కి మితి తన్నిందా క్రియత ఇత్యాశంక్యతే (లోక ఇతి.) వ్యవాయః స్త్రీసంగః, వ్యవాయాదయో నిత్యాః, రాగతో నిత్యప్రాప్తాః జంతోః ప్రాణిమాత్రస్యాత స్తత్ర తాసు చోదనావిధి ర్నా స్తి కింతు తేషు వ్యవాయాదిషు వ్యవస్థితిః శాస్త్రస్యాప్రాప్తార్థగోచరత్వాత్ రాగప్రాప్తవ్యవాయాదయో న విధేయాః కింతు వ్యవస్థితిమాత్రం శాస్త్రకృత్య మిత్యర్థః. తదేవ వివృణోతి వివాహాదిభిః వ్యవస్థితి రితి సంబంధః వివాహగృహీతాయా మేవ వ్యవాయః కార్యః యజ్ఞ ఏవామిషసేవా, సౌత్రామణ్యా మేవ సురాగ్రహః ఇతి నియమః క్రియత ఇత్యర్థః. నియమఫలభూతం సంకోచ మాహ (ఆసు నివృత్తి రిష్టేతి.) ఆసు వ్యవాయామిషమద్యసేవాసు నివృత్తిః పరదారేభ్యోఽనృతుకాలేభ్యః అయాగీయామిషమద్యసేవాభ్యాం చ నివృత్తి రిష్టా న తు స్వదారాదిభ్యః. ౧౧

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

ధనం చ ధర్మైకఫలం యతో వై జ్ఞానం స విజ్ఞాన మనుప్రశాంతిః,
గృహేషు యుఞ్జన్తి కళేబరస్య మృత్యుం న పశ్యంతి దురంతవీర్యమ్. ౧౨

యత్ప్రాణభక్షో విహిత స్సురాయా స్తథా పశో రాలభనం న హింసా,

యస్య త్వేవం స్వదారాదిషు నియమితా వ్యవాయాదయో న నింద్యా స్తథాప్యుపయోగవిశేష మవిజ్ఞాయ కేవలం దేహసుఖార్థతయోపయుజ్యమానా నింద్యా శ్చేత్యభిప్రాయే ణో త్తర మాహ ద్వాభ్యాం (ధన మితి.) తాభ ద్ధనస్యోపయోగవిశేషం వదం తదన్యథోపయు క్త స్యానర్థహేతుతా మాహ (ధనం చేతి.) చ స్త్వర్థః ధనం తు ధర్మైకఫలం ధర్మ ఏక ఏవ ఫలం యస్య తత్ ధర్మైకసాధనం ప్రతి గ్రహాదినా సంపాదితేన ధనేన భగవత్ప్రీతికరం ధర్మ మేవ సంపాదయేత్ న తు విషయభోగ మిత్యర్థః. ఏవం చే త్తత్ఫల మితి వక్తుం ధర్మం విశినష్టి- యతో ధర్మా త్సవిజ్ఞానం చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయ ప్రకారవైవిధ్యజ్ఞానసహితం జ్ఞానం భగవద్యాథాత్మ్యజ్ఞానం అనుజ్ఞానా దను పశ్చా త్ప్రశాంతిః అశనాయా ద్యూర్మిషట్కరాహిత్యం చ భవతి తాదృశధర్మైకఫలం ధన మిత్యర్థః. ఏవం ధర్మైకఫల మవిజ్ఞాయ కేచి త్కేవలం గృహేషు యుంజంతి విషయభోగార్థతయా వినియుంజతే దురంతవీర్యం కళేబరస్య మృత్యుం న పశ్యంతి చ అత స్తే నింద్యా ఇతి భావః. కళేబరస్యేతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ వా. కళేబరార్థతయా గేహదేహసుఖార్థం యుజంతీత్యర్థః. ౧౨

అథ సురామిషసేవావ్యవాయానా ముపయోగవిశేషాం వదం కేషాంచి త్తదజ్ఞాన మాహ (యత్ప్రాణభక్ష ఇతి.) సురాయాః యజ్ఞ ఇత్యాదిః పశో రిత్యస్య భక్ష ఇత్యంతః. యజ్ఞే సురాయాః తథా పశో శ్చ భక్ష ఇతి యత్ యజ్ఞీయసురామిషసేవేత్యర్థః. న ప్రాణభక్షో విహితః ప్రాణః పరమాత్మా ప్రాణనహేతుత్వాత్ తథా చ శ్రుతిః "కో హ్యేవాన్యా త్కః ప్రాణ్యా ద్య దేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా దితి" ప్రాణశరీరకత్వా ద్వా తథా చ శ్రుతిః "మనోమయః ప్రాణశరీర నేతే" తి స్వప్రాణశరీరకస్య పర మాత్మనో భక్షతయా విహితః స్వయజ్ఞసాద్గుణ్యార్థం స్వప్రాణశరీరకపరమాత్మనో భక్షణతయా యజ్ఞీయ సురామిషసేవావిహితేత్యర్థః. ఘ్రాణభక్ష ఇతి పాఠే చ ఘ్రాణాత్మకో భక్షః న తు పానాత్మక ఇత్యర్థః. ఏవం చే న్న దుష్యతి వ్రత్యుత విశుదో భవతి అన్యథా న శుద్ధ్యత్యేవేతి భావః. తథా చ గీతం భగ వతా "యజ్ఞశిష్టాశిన స్సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః. భుంజతే తే త్వఘం పాపా యే పచ న్త్యాత్మ కారణా" దితి చ. ఏవం చే దాలంభనం న హింసాత్మకం కిం తు పశ్వాత్మకోజ్జీవనాత్మకం భవతీత్యాహ (ఆలంభనం న హింసేతి.) తథా చ శ్రుతిః "న వా ఉవేత న్మ్రియసే నరిష్యసి దేవాగ్ం ఇదేషి పథిభి

ఏవం వ్యవాయః ప్రజయా న రత్యా ఇమం విశుద్ధం న విదు స్స్వధర్మమ్. ౧౩

యే త్వ నైవంవిధోఽసంతః స్తబ్ధా స్సదభిమానినః.
పశూ న్ద్రుహ్యంతి విస్రబ్ధాః ప్రేత్య ఖాదంతి తే చ తాన్. ౧౪

ద్విషంతః పరకాయేషు స్వాత్మానం హరి మీశ్వరమ్.
మృతకే సానుబంధేఽస్మి న్బద్ధస్నేహాః పతంత్యధః. ౧౫

యే కైవల్య మసంప్రాప్తా యే చాతీతా శ్చ మూఢతామ్.
త్రైవర్గికా హ్యక్షణికా ఆత్మానం ఘాతయంతి తే. ౧౬

స్సగేభిః, యత్ర యంతి సుకృతో నాపి దుష్కృత స్తత్రత్వాదేవ స్సవితా దధాత్వి"తి ప్రజయే త్యధ్య యనేన వసతీతివ ద్దేత్వర్థే తృతీయా. న రత్యై న రతిసుఖార్థ మిత్యర్థః. ఏవం చేత్ పితృఋణా ద్విముక్తో భవతి. తథా చ శ్రుతిః "త్రిభి రృణవా జాయతే" ఇత్యుపక్రమ్య "ప్రజయా పితృభ్య ' ఇతి ఇమం విశుద్ధం ధర్మం న విదుః న రత్యై ఇతి యదిమ మితి సంబంధః, ౧౩

ఇత్థ మజానతాం నిష్ఠాం ప్రపఞ్చయ న్గతి మాహ (యే త్వితి పఞ్చభిః.) ఏవంవిధం ధర్మం న విద న్త్యనేవంవిదః. అత ఏవాసంత స్తే స్తబ్ధాః అవినీతాః సదభిమానినః. సంతో వయ మిత్యభి మానవంతః విస్రబ్ధాః, నిశ్శఙ్కాః, పశూన్ ద్రుహ్యంతి ద్రోహవిషయాణాం పశూనాం కర్మత్వవివక్షయా ముపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తి ర్బలీయసీతి న్యాయాత్ "క్రుధ ద్రుహే" తి చతుర్థీం బాధిత్వా కర్మణి ద్వితీయా, తే చ పశవః, ప్రేత్యాముత్ర తాన్ ద్రోగ్ధౄ న్ప్రేతా న్ఖాదంతి, ౧౪

కించ ద్విషంత ఇతి అభిచారాదినా, ద్విషంతః. పరశరీరేషు కృతో ద్వేష స్తదంతరాత్మని స్వస్యాప్యాత్మని భగవత్యేవ పర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణ స్వాత్మానం హరి మీశ్వర మిత్యుక్తం సానుబంధే పుత్రకళత్రాదిసహితే మృతకేశవతుల్యే స్వదేహే బద్ధః నిరూఢః స్నేహః. యేషా న్తే అధః నరకే పతంతి. ౧౫

కించైషాం సద్గతి స్సర్వథా దుర్లభేత్యభిప్రేత్యాహ (య ఇతి.) కైవల్యం జ్ఞాననిష్ఠాం అసంప్రాప్తాః. మూఢతాం చ అతీతాః అప్రాపితాః, తే త్రైవర్గికాః త్రివర్గప్రధానాః అక్షణికాః ఉపశాంతిక్షణరహితాః, దేహాదిస్థైర్యబుద్ధయో వా స్వాత్మానం ఘాతయంతి కేవల మజ్ఞాః తత్త్వవిదుపదేశా త్తరంతి. జ్ఞాననిష్ఠా స్తు స్వత ఏవ అంతరితా మూర్ఖా స్తు నోభయథే త్యభిప్రాయేణ కైవల్య మసంప్రాప్తా యే చాతీతా శ్చ మూఢతా మిత్యుక్తం ఆత్మానం ఘాతయ న్తీత్యస్యాత్మనో సత్త్వాప్రియతా రూపా మంతతః, స్థావరతాం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౧౬

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

ఏతే హ్యాత్మహనోఽశాంతా అజ్ఞానే జ్ఞానమానినః,
సీద న్త్యకృతకృత్యా వై కాలధ్వ స్తమనోరథాః. ౧౭

హిత్వాఽఽత్మమాయాసరచితా గృహాపత్యసుహృ త్స్త్రియః,
తమో విశంత్యనిచ్ఛంతో వాసుదేవపరాఙ్ముఖాః. ౧౮

రాజోవాచ—

కస్మి న్కాలే స భగవా న్కిం వర్ణః కీదృశో నృభిః,
నామ్నా వా కేన విధినా పూజ్యతే తదిహోచ్యతామ్. ౧౯

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలి రిత్యేషు కేశవః,
నానావర్ణాభిధాకారో నానై వ విధినేజ్యతే. ౨౦

కృతే శుక్ల శ్చతుర్బాహు ర్జటిలో వల్కలామ్బరః.
కృష్ణాజినోపవీతాక్షా న్బిభ్రద్దండకమండలూ. ౨౧

కించ (ఏత ఇతి.) ఏతే ఆత్మహనః అశాంతాః అశనాయాదిపీడితాః. అజ్ఞానే సత్యపి జ్ఞానమానినః జ్ఞానసద్భావాభిమానవంతః. కాలేన ధ్వస్తాః మనోరథా యేషాం తే అత ఏవాకృతకృత్యాః. సీదంతి జీవద్దశాయాం క్లిశ్యంతీత్యర్థః. ౧౭

ఆత్మమాయాసేన రచితాః సంపాదితాః. గృహాపత్యసుహృ త్స్త్రియః, హిత్వా అనిచ్ఛంతోఽపి తమో నరకం విశంతి వాసుదేవపరాఙ్ముఖా స్తమో విశంతీత్యనేన వాసుదేవభక్తా స్తు తత్పదం విశంతీతి సూచితమ్, ౧౮

తత్ర విశేషం పృచ్ఛతి (కస్మి న్కాల ఇతి.) కిం వర్ణః కీదృగ్విధవర్ణవాన్ కీదృశః, కీదృగాకారః. కేన వా నామ్నా కేన వా విధినా పూజ్యతే. తదేత త్సర్వ మిహాధునోచ్యతామ్. ౧౯

(కృత మితి.) ఏషు కృతాదికాలేషు నానాప్రకారా వర్ణాభిధాకారా యస్య సః నానై వ విధినా వివిధైనై వ మార్గేణ పూజ్యతే. ౨౦

ఏతదేవ ప్రపఞ్చయతి (కృత ఇత్యాదినా.) కృష్ణాజినాదీ న్బిభ్రదితి బ్రహ్మచారివేషో దర్శితః, ౨౧

మనుష్యా స్తు తదా శాంతా నిర్వైరా స్సుహృద స్సమాః,
యజంతి తపసా దేవం శమేన చ దమేన చ. ౨౨

హంస స్సువర్ణో వైకుణ్ఠో ధర్మో యోగేశ్వరోఽమలః,
ఈశ్వరః పురుషోఽవ్యక్తః పరమాత్మేతి గీయతే. ౨౩

త్రేతాయాం రక్తవర్ణోఽసౌ చతుర్బాహు స్త్రిమేఖలః,
హిరణ్యకేశ స్త్రయ్యాత్మా స్రుక్స్రువాద్యుపలక్షణః. ౨౪

తం తదా మనుజా దేవం సర్వదేవమయం హరిమ్,
యజంతి విద్యయా త్రయ్యా ధర్మిష్ఠా బ్రహ్మవాదినః. ౨౫

విష్ణు ర్యజ్ఞః పృశ్నిగర్భ స్సర్వదేవ ఉరుక్రమః.

(మనుష్యా స్త్వితి.) తదా కృతయుగే మనుష్యా భగవదారాధకాః. శాంతాః తదేవ దర్శయతి నిర్వైరా స్సుహృద స్సర్వభూతసుహృదః. సమా స్సమదర్శినః. శమేన దమేన చ సహితేన తపసా ధ్యానయోగేన యజంతి ఆరాధయంతి. ౨౨

హంసో విశుద్ధః. సువర్ణః శోభనావయవః. ధర్మో ధర్మనిర్వాహకః యోగేశ్వరో యోగనిర్వాహకః. అమలః హేయప్రతిభటః అవ్యక్తః ప్రత్యక్షాదిభి ర్నవ్యజ్యతే పరమాత్మా లోకత్రయాంతఃప్రవేశనియమనాభ్యాం ధారకః, ఇత్యేవంవిధై ర్గుణై ర్నామభి ర్గీయతే. ౨౩

(త్రేతాయా మితి,) అసౌ భగవాన్ త్రిగుణా దీక్షాఙ్గభూతా మేఖలా యస్య సః హిరణ్యకేశః పిఙ్గళకేశః త్రయ్యాత్మా త్రయీ ప్రతిపాద్యయజ్ఞనిర్వాహకః, యజ్ఞమూర్తి ర్వా వేదశరీరకో వా స్రుక్స్రువాదీని ఉపలక్షణాని చిహ్నాని యస్య సః. ౨౪

(త మితి,) తదా త్రేతాయాం, భగవంతం సర్వదేవమయం తచ్ఛరీరకత్వా త్తత్ప్రచురం త్రయ్యా విద్యయా వేదోక్తకర్మణా యజంతి. ౨౫

(విష్ణు రితి,) యజ్ఞో యజ్ఞనిర్వాహకః. పృశ్ని ర్గర్భః పుత్రః వృషాకపిః వృషః కామాభివర్షకః

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

వృషాకపి ర్జయంత శ్చ ఉరుగాయ ఇతీర్యతే. ౨౬

ద్వాపరే భగవా న్విష్ణుః పీతవాసా నిజాయుధః,
శ్రీవత్సాదిభి రఙ్కై శ్చ లక్షణై రుపలక్షితః. ౨౭

తం తథా పురుషం మర్త్యా మహారాజోపలక్షణమ్.
యజంతి వేదతంత్రాభ్యాం పరం జిజ్ఞాసవో నృప. ౨౮

నమ స్తే వాసుదేవాయ నమ స్సఙ్కర్షణాయ చ,
ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ తుభ్యం భగవతే నమః. ౨౯

నారాయణాయ ఋషయే పురుషాయ మహాత్మనే,
విశ్వేశ్వరాయ విశ్వాయ సర్వభూతాత్మనే నమః. ౩౦

అకంపయతి విధునోతి క్లేశా నిత్యా కపిః. సచాసౌ స చ జయత్యేవ సర్వథా జయంతః ఉరుగాయః ఉరు బహుధా గీయతే ఇతి తథా ఇత్యేవంవిధైః గుణై ర్నామభి రీర్యతేఽభిధీయతే. ౨౬

(ద్వాపర ఇతి,) నిజాని చక్రాదీని ఆయుధాని యస్య సః. శ్రీవత్సో నామ వక్షసి దక్షిణభాగే రోమ్ణాం ప్రదక్షిణావర్తః. స ఆది ర్యేషాం కరచరణాదిగతపద్మాదీనాం తై రేవాఙ్కై శ్చిహ్నై ర్లక్షణైః. బాహ్యైః కౌస్తుభాదిభి శ్చోపలక్షితః. ౨౭

మహారాజ స్యోపలక్షణాని ఛత్రచామరాదీని యస్య సః తం పరం పురుషం హే నృప జిజ్ఞాసవః తత్త్వత్రయజ్ఞానేచ్ఛవః. మర్త్యాః వేదతంత్రాభ్యాం వేదపఞ్చరాత్రోక్తవిధానాభ్యాం యజంతి పూజయంతి. ౨౮

నామా న్యాహ (నమ స్త ఇతి ద్వాభ్యామ్.) ౨౯-౩౦

ఇతి ద్వాపర ఉర్వీశ స్తువంతి జగదీశ్వరం,
నానాతంత్రవిధానేన కలావపి యథా శృణు. ౩౧

కృష్ణవర్ణం త్విషా కృష్ణం సాంగోపాంగాస్త్రపార్షదమ్,
యజ్ఞై స్సంకీర్తనప్రాయై ర్యజంతి హి సుమేధసః. ౩౨

ధ్యేయం సదా పరిభవఘ్న మభీష్టదోహం తీర్థాస్పదం శివవిరించినుతం శరణ్యమ్.
భృత్యార్తిహం ప్రణతపాలభవాబ్ధిపోతం వన్దే మహాపురుష తే చరణారవిన్దమ్. ౩౩

త్యక్త్వా సుదుస్త్యజసురేప్సితరాజ్యలక్ష్మీం ధర్మిష్ఠ ఆర్యవచసా యదగా దరణ్యమ్.
మాయామృగం దయితయేప్సిత మన్వధావ ద్వన్దే మహాపురుష తే చరణారవిందమ్. ౩౪

ఇత్యేవంవిధై ర్నామభిః హేఉర్వీశ భూపతే జగదీశ్వరం స్తువంతి నానాతంత్రేతి కలా వపి నానావిధేన తంత్రవిధానేన యథా యజంతి తచ్ఛృణు. ౩౧

త్విషా కాంత్యా కృష్ణవర్ణం ఇంద్రనీలమణివ దుజ్వలవర్ణ మిత్యర్థః. కృష్ణం శ్రీకృష్ణం అఙ్గాని హృదయాదిమంత్రమూర్తయః ఉపాఙ్గాని కౌస్తుభాదీని అస్త్రాణి సుదర్శనాదీని పార్షదాః సునందనందాదయః. తత్సహితం సంకీర్తనప్రాయైః సఙ్కీర్తనప్రచురైః యజ్ఞై రర్చనాత్మకైః, సుమేధసో వివేకినః, యజంతి. ౩౨

సఙ్కీర్తనప్రకారం దర్శయతి ద్వాభ్యామ్ (ధ్యేయ మితి.) హేప్రణతపాల హేమహాపురుష తే చరణారవిందం వందే, కథంభూతం? ధ్యేయం ధ్యాతుం యోగ్యం సదేతి సర్వత్ర సంబధ్యతే. ధేయత్వే హేతవః కుటుమ్బేంద్రియాదిభి ర్యః, పరిభవ స్తిరస్కారః, హంతీతి తథా తత్ కిఞ్చాభీష్టదోహం ఇష్టార్థపూరకం చ కించ తీర్థాస్పదం గఙ్గాదిపుణ్యతీర్థాశ్రయత్వేన పరమపావనం శివవిరిఞ్చిభ్యాం నుతం సంస్తుతం శరణ్యం శరణార్హం న కేవల మభీష్టదోహ మేవాపితు భృత్యార్తిహం భక్తానా మనిష్టనివారకం చ న కేవలం యత్కిఞ్చి దార్తిహం అపి తు సకలార్తినిదానభూతస్య భవాబ్ధేః. పోతం ప్లవవ త్తారణసాధనమ్. ౩౩

హేధర్మిష్ఠ ఆర్యస్య పితు ర్దశరథస్య వచసా సురై రపీప్సితాం రాజ్యలక్ష్మీం త్యక్త్వా యచ్చరణారవిందం కర్తృ అరణ్యం ప్రత్యగాత్ యచ్చ దయితయా జానక్యా ఈప్సితం మాయామృగం అన్వధావత్ తత్తే పదారవిందం వంద ఇతి. ౩౪

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

ఏవం యుగానురూపాభ్యాం భగవా న్యుగవర్తిభిః,
మనుజై రిజ్యతే రాజఞ్ శ్రేయసా మీశ్వరో హరిః. ౩౫

కలిం సభాజయంత్యార్యా గుణజ్ఞా స్సారభాగినః.
యత్ర సంకీర్తనేనైవ సర్వస్స్వార్థోపలభ్యతే. ౩౬

న హ్యతః పరమో లాభో దేహినాం భ్రామ్యతా మిహ,
యతో విందేత పరమాం శాంతిం నశ్యతి సంసృతిః. ౩౭

కృతాదిషు ప్రజా రాజ న్కలా విచ్ఛంతి సంభవమ్,

(ఏవ మితి,) యుగానురూపాభ్యా మిత్యస్య నామరూపాభ్యా మితి విశేష్యాధ్యాహారః. ఇజ్యతే ఆరాధ్యతే. ౩౫

ప్రసఙ్గా దేషు యుగేషు కలి రేవ శ్రేష్ఠ ఇత్యాహ (కలి మితి,) గుణజ్ఞాః. సత్స్వపి దోషేషు గుణ మేవ యే జానంతి తథా సారభాగినః సారగ్రాహిణః ఆర్యాః కలిం సభాజయంతి బహుమానయంతి. కోఽసౌ గుణ ఇత్యత స్త మాహ యత్ర కలౌ సంకీర్తనేనైవ సర్వః స్వాభిలషితోఽర్థః, లభ్యతే తథా చ స్మర్యతే "ధ్యాయ న్కృతే యజ న్యజ్ఞై స్త్రేతాయాం ద్వాపరేఽర్చయన్ యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సఙ్కీర్త్య కేశవ" మితి, సఙ్కీర్తనమాత్ర స్యైవాఖిలపురుషార్థసాధనావహత్వ రూపగుణా త్కలి మేవ సభాజయ న్తీత్యర్థః, ౩౬

యతస్తు కలౌ సఙ్కీర్తన మేవాభిలషితార్థసాధన, మత స్తతోఽన్యో న విద్యతే లాభ ఇత్యాహ (న హీతి,) అత స్సఙ్కీర్తనా త్పరమో లాభః పురుషార్థసాధనం న విద్యతే లభ్యతేనేనేతి లాభః. బాహులకా త్కరణే ఘఞ్. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి-యత సఙ్కీర్తనా దాప్రయాణా దనువృత్తా త్పరమాం శాంతిం అశనాయాదిరహితతాం ముక్తి మితి యావత్ విందేత సంసృతి ర్నశ్యతి చ. ౩౭

యత శ్చ కలౌ ముక్త్యుపాయ స్సుకరః, తతః కృతాదిత్రయయుగవర్తిన్యః ప్రజాః కలా వుత్పత్తి మిచ్ఛంతీ త్యాహ (కృతాది ష్వితి.) న కేవల మిచ్ఛంత్యపితు, యథాసమ్భవ ముద్భవిష్యంతి

కలౌ ఖలు భవిష్యంతి నారాయణపరాయణాః. ౩౮

క్వచి త్క్వచి న్మహాభాగ ద్రమిడేషు చ భూరిశః,
తామ్రపర్ణీ నదీ యత్ర కృతమాలా పయస్వినీ. ౩౯

కావేరీ చ మహాపుణ్యా ప్రతీచీ సురవ ర్త్మగా.
ఏ పిబంతి జలం తాసాం మనుజా మనుజేశ్వర. ౪౦

ప్రాయో భక్తా భగవతి వాసుదేవేఽమలాశయాః.
యత్ర సంకీ ర్తితో నృణాం హరి ర్దాస్యత్యసంభవమ్. ౪౧

దేవర్షిభూతా ప్తనృణాం పితౄణాం కింకరో నాయ మృణీ చ రాజన్,
సర్వాత్మనా శ్శరణం శరణ్యం గతో ముకుందం పరిహృత్య కృత్యమ్. ౪౨

చేత్యాహ (కలా వితి.) నారాయణ ఏవ పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధార శ్చ యేషాం తే అష్టాక్షరచింతనపరా ఇతి భావః. ౩౮

క్వ భవిష్యంతీత్య ఆహ (క్వచి దితి.) తత్ర తత్ర ద్రవిడేషు దేశేషు తత్రాపి క్వేత్యత ఆహ (తామ్రపర్ణీతి.) కుత స్తత్రత్యానాం నారాయణ పరాయణ తేత్యత ఆహ (యే పిబంతీతి.) హేమనుజేశ్వరం తాసాం జలపానప్రభావా న్నిర్మలాంతఃకరణాః. భగవతి వాసుదేవభక్తా భవంతీత్యర్థః. పిబంతీతి పానో క్తి స్నానాదీనా ముపలక్షణార్థః. ప్రాయో భక్తా ఇత్యనేన కేషాఞ్చి దేవ తత్ర ప్రబలప్రతిబంధవశా త్తస్మి న్న భక్తి రితి సూచితమ్. ౩౯-౪౦-౪౧

యత్ర సఙ్కీర్తనే నైవేతి సుకరోపాయత్వేనోక్తం సఙ్కీర్తనం ప్రతిబంధభూయ స్త్వసమ్భావనయా దుష్కరం మత్వా తం రాజాన మాలక్ష్య తతోఽపి సుకరం ప్రపదనాఖ్య ముపాయం తస్య పూర్వోత్తరాఘరూపసకలప్రతిబంధకవిరోధిత్వం చాహ ద్వాభ్యామ్ (దేవర్షీతి.) హేరాజన్ అయం దేవాదీనాం చ పితౄణాం చ న ఋణీ అత ఏవ న తేషాం కింకరః, నాభీష్టకారీ తత్రాప్తాః పోష్యాః కుటుమ్బినః ఇతరే దేవాదయః, పఞ్చమహాయజ్ఞదేవతాః కోఽసౌ యః కృత్యం పరిహృత్య చరమశ్లోక ఇవాత్రాపి యథాసంప్రదాయం పరిత్యాగోఽవగంతవ్యః, శరణ్యం శరణార్హం ముకుందం సర్వాత్మనా సర్వభావేన ప్రాప్యప్రాపకభావేన శరణం గతః సోఽయం న దేవాదీనా మృణీత్యనేన సంసృతిహేతుభూతముక్తివిరోధిరుణత్రయవిరోధిత్వం ప్రపదనస్యోక్తం. అనేన పూర్వాఘవిరోధిత్వం ఫలితం న దేవాదీనాం కింకర ఇత్యనేన తత్ప్రీత్యావహకర్మస్వధికారో వ్యుదస్తః, పరిహృత్య కృత్య మిత్యనేన దేవాదికైఙ్కర్యరూపయజ్ఞాదికర్మసాధ్యఫలాభిసంధి ర్నిరస్తః. ౪౨

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

స్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్య త్యక్తాన్యభావస్య హరిః పరేశః,
వికర్మ యచ్చోత్పతితం కథంచి ద్ధునోతి సర్వం హృది సన్నివిష్టః. ౪౩

నారద ఉవాచ—

ధర్మా న్భాగవతా నేవం శ్రుత్వా స మిథిలేశ్వరః,
జాయంతేయా న్మునీ న్ప్రీత స్సోపాధ్యాయో హ్యపూజయత్. ౪౪

తతోఽన్తర్దధిరే సిద్ధా స్సర్వలోకస్య పశ్యతః,
రాజా ధర్మా నుపాతిష్ఠ న్నవాప పరమాం గతిమ్. ౪౫

త్వ మప్యేతా న్మహాభాగ ధర్మా న్భాగవతాఞ్ శ్రుతాన్.

(స్వపాదమూల మితి.) హరి రాశ్రితదురితహరః పరేశో భగవాన్ స్వపాదమూలం భజతః సంశ్రయతః. ఉపాయోపేయభావేన సేవమానస్యేత్యర్థః. త్యక్తః అన్యస్మిన్ దేవతాంతరాదౌ భావః ఉపాయోపేయభావో, యేన సః, తస్య ప్రియస్య హేతుగర్భాణ్యేతాని విశేషణాని న హి నిరతిశయప్రీతి విషయగతో దోషః ప్రీతిమతో వైముఖ్యాపాదకః కిన్తు నిరాచికీర్షావిషయ ఏవేతి భావః. యత్ వికర్మ శాస్త్రవిరుద్ధం కర్మ కథంచి త్ప్రమాదాదినా ఉత్పతితం చే త్తత్సర్వం హృది సన్నివిష్టో హరిః ధునోతి నాశయతి. ౪౩

(ధర్మా నితి.) జాయంతేయాన్ జయంత్యాః పుత్రాన్ మునీన్ కవ్యాదీన్ ఉపాధ్యాయైః సహితః ప్రీతస్సన్ పూజయామాస. ౪౪

(తత ఇతి.) సర్వస్య లోకస్య పశ్యత స్సతః సిద్ధాః కవ్యాదయః అంతర్దధిరే, రాజా నిమిః, తద్ధర్మా న్సిద్ధై రుపదిష్టా నుపాతిష్ఠన్ పరమాఙ్గతిం ముక్తి మాప. ౪౫

(త్వ మపీతి) హేమహాభాగ వసుదేవ శ్రుతాన్ మత్త ఇతి శేషః. ఏతాన్ జాయంతేయజనక సంవాదా న్భాగవతాన్ ధర్మా నాశ్రితః అనుతిష్ఠన్ శ్రద్ధయా పిసాధయిషితత్వరయా యుక్తః సహితః

ఆస్థిత శ్శ్రద్ధయా యుక్తో నిస్సంగో యాస్యసే పరమ్. ౪౬

యువయోః ఖలు దమ్పత్యో ర్యశసా పూరితం జగత్,
పుత్రతా మగమ ద్యద్వాం భగవా నీశ్వరో హరిః. ౪౭

దర్శనాలింగనాలాపై శ్శయనాసనభోజనైః,
ఆత్మా వాం పావితః కృష్ణే పుత్రస్నేహం ప్రకుర్వతోః. ౪౮

వైరేణ యన్నృపతయ శ్శిశుపాలపౌణ్డ్రసాల్వాదయో గతివిలాసవిలోకనాద్యైః.
ధ్యాయంత ఆకృతధియః శ్శయనాసనాదౌ తత్సామ్యమాపు రనురక్తధియాం పునః కిమ్. ౪౯

నిస్సఙ్గః దేహతనుబంధిషు ఆసక్తిరహితః అయం జీవద్దశావృత్త్యుపదేశః తతః పరం పద మితి శేషః, యాస్యసే ప్రాప్స్యసే. ౪౬

శాస్త్రప్రక్రియేయ ముక్తా యువా న్తు కృతార్థా వేవేత్యాహ (యువయో రితి.) కుతః? యత్ యస్మాత్ వాం యువయోః పుత్రతా మగమత్ ప్రాప్తః. అతో యువాం కృతార్థా వితి భావః. ౪౭

తావన్మాత్రేణ కథం కృతార్థతేత్యత్రాహ (దర్శనేతి.) కృష్ణే పుత్రస్నేహం కుర్వతోః వాం యువయో స్తస్య దర్శనాదిభి రాత్మా పావితః శోధితః భగవత్ప్రాప్తియోగ్యః నిరస్తతత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకః కృత ఇత్యర్థః. ౪౮

నను దేహానుబంధినిస్నేహో బంధాయైవ భవే త్తత్కథం కృష్ణే వాం పుత్రస్నేహ ఆత్మపావనహేతు రిత్యత్ర విషయవైలక్షణ్యా దితి కింపునర్న్యాయేనాహ (వైరేణేతి.) శిశుపాలాదయో నృపతయః, శయనాసనాదౌ యత్ యస్మిన్ కృష్ణే విషయే వైరేణాపి ధ్యాయంత స్తస్య గతివిలాసాద్యై రాకృతధియః తత్తదాకారా ధీ ర్యేషాం తే తత్సామ్యం తత్సాధర్మ్య మవాపుః. కిం పున ర్వక్తవ్య మనురక్తధియాం భవాదృశాం తత్సామ్యం భవతీతి. న హి కస్మింశ్చి ద్వైరస్య తత్సామ్యావహత్వం దృష్టం, కృష్ణే తు శిశుపాలాదీనాం దృష్టం యతో యద్విషయో వైరభావ ఏవ నిరతిశయానుభావవాన్ కింపునః స్నేహభావ ఇతి భావః. ౪౯

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

మాఽపత్యబుద్ధి మకృథాః కృష్ణే సర్వాత్మనీశ్వరే,
మాయామానుషభావేన గూఢైశ్వర్యే పరేఽవ్యయే. ౨౦

భూభారాసురరాజన్యనిర్హత్యై గుప్తయే సతామ్.
అవతీర్ణేఽస్య నిర్వృత్యై యశో లోకే వితన్వతి. ౨౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహాభాగ వసుదేవోఽతివిస్మితః,
దేవకీ చ మహాభాగా జహతు ర్మోహ మాత్మనః. ౨౨

నను సత్య మేతత్ యత్ కృష్ణో లోకవిలక్షణః సోఽపి ప్రాకృతో మమ పుత్ర ఇత్యత ఆహ (మాఽపత్యబుద్ధి మితి.) కృష్ణే కేవల మపత్యబుద్ధిం పుత్రబుద్ధిం మాకృథాః న కురు. అడాగమ శ్ఛాందసః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి - యోగీశ్వరాణాం వివిధవిచిత్రశక్తిమతా మపీశ్వరే తథైవామానుషాణి చేష్టితాని త్వయైవ దృష్టానీతి భావః. పరే ప్రకృతివిలక్షణే అవ్యయే తదనంతరాత్మతయాఽవస్థితత్వేఽపి తద్గతదోషసంస్పర్శరహితే స్వరూపతః, స్వభావత శ్చ వికారరహితే చ నన్వేవంవిధ శ్చేత్తదసాధారణవేషః కిం న దృశ్యత ఇత్యత ఆహ. మాయామానుషభావేన మాయయా సంకల్పాత్మికయా హేతుభూతయా యో మనుష్యభావః మనుష్యాకార స్తేన గూఢ మైశ్వర్య మీశ్వరాసాధారణాకారో యస్య తస్మిన్. ౨౦

కిం తర్హి మాయామనుష్యభావప్రయోజన మిత్యత ఆహ (భూభారేతి.) భువో భారరూపాః అసురా ఆసురసంపత్త్యభిజాతాః రాజన్యా స్తేషాం నిర్హత్యై వినాశాయ సతాం సాధూనాం గుప్తయే పరిత్రాణాయ చావతీర్ణే అస్య లోకస్య నిర్వృత్యై సుఖాయ యశః కీర్తిం వితన్వతి. సప్తమ్యంత మిదం శృణ్వతః కీర్తయత శ్చ జనస్య నిరతిశయానందప్రాపణాయ కీర్తిం విస్తారయతి కృష్ణే అపత్యబుద్ధిం మాకృథా ఇతి సంబంధః. ౨౧

(ఏత దితి.) ఏత న్నారదోక్తం ఆత్మనః మోహం తస్మి న్నపత్యబుద్ధ్యాత్మకం జహతుః, ౨౨

ఇతిహాస మిమం పుణ్యం ధారయే ద్య స్సమాహితః,
స విధూ యేహ శమలం బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, నవమస్కంధే,
పంచమోఽధ్యాయః

ప్రకృతేతిహాసశ్రవణాదిఫల మాహ (ఇతిహాస మితి.) పుణ్యం శృణ్వతాం వదతాం చ పుణ్యావహం యః, పుమాన్ సమాహితచిత్తో ధారయేత్ శ్రవణాదిపూర్వక మేత దితిహాసార్థ మనుతిష్ఠే దిత్యర్థః. సోఽస్మి న్నేవ జన్మని శమలం భగవత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకమపుణ్యాత్మకం పాపం విధూయ బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మభూయం బ్రహ్మభావః, బ్రహ్మసాధర్మ్య మితి యావత్ తస్మై కల్పతే తత్సాధర్మ్యం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, నవమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పఞ్చమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ బ్రహ్మాత్మజైర్దేవైః ప్రజేశై రావృతోఽభ్యగాత్,
భవశ్చ భూతభవ్యేశో యయౌ భూతగణైర్వృతః. ౧

ఇంద్రో మరుద్భి ర్భగవా నాదిత్యా వసవోఽశ్వినౌ,
ఋషయోఽఙ్గిరసో రుద్రా విశ్వేసాధ్యాశ్చ దేవతాః. ౨

గంధర్వాప్సరసో నాగా స్సిద్ధచారణగుహ్యకాః,
ఋషయః పితరశ్చైవ సవిద్యాధరకిన్నరాః ౩

ద్వారకా ముపసంజగ్ము స్సర్వే కృష్ణదిదృక్షవః. ౪

వపుషా యేన భగవా న్నరలోకమనోరమః,
యశోవితేనే లోకేషు సర్వలోకమలాపహమ్ ౫

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

తదేవ మధ్యాయచతుష్టయేన విప్రశాపాన్యథాకరణసామర్థ్యోదాహరణప్రసంగానుప్రసక్తం నిమిజాయంతసంవాదం నిరూప్యేదానీం విప్రశాపానుమోదనాంతరవృత్తాంత మనువర్ణయతి (అథేత్యాదినా) అథ విప్రశాపానుమోదనానంతరం బ్రహ్మా చతుర్ముఖః దేవైః దీప్యమానైః ప్రజేశైః ప్రజాపతిభి ర్మరీచ్యాదిభి శ్చాత్మజై స్సనకాదిభి శ్చ పరివృతః ద్వారకా మభ్యగా దితి సంబంధః. తథా భూతభవ్యయోః ప్రజయో రీశః భవో రుద్రః, భూతభవ్యేశత్వ మస్య పరమాత్మసాపేక్ష మితి మంతవ్యమ్. ౧

(మరుద్భి) ర్మరుద్గణైః. ౨—౪

దిదృక్షాహేతుత్వేన భగవంతం విశినష్టి (వపుషేతి,) యేన వపుషా నరలోకమనోరమ స్సన్ సర్వలోకమలాపహం యశో వితేనే విస్తృతవాన్, తేన వపుషా ఉపలక్షితం కృష్ణం దిదృక్షవ ఇత్యర్థః. ౫

తస్యాం విభ్రాజమానాయాం సమృద్ధాయాం మహర్ధిభిః,
వ్యచక్షతాఽవితృప్తాక్షాః కృష్ణ మద్భుతదర్శనమ్. ౫

స్వర్గోద్యానోద్భవై ర్మాల్యై శ్ఛాదయంతో యదూత్తమమ్,
గీర్భి శ్చిత్రపదార్థాభి స్తుష్టువు ర్జగదీశ్వరమ్. ౬

దేవా ఊచుః —

నతా స్మ తే నాథ పదారవిందం బుద్ధీంద్రియప్రాణమనోవచోభిః,
యచ్చింత్యతేఽన్తర్హృది భావయుక్తై ర్ముముక్షుభిః కర్మమయోరుపాశాత్. ౭

త్వం మాయయా త్రిగుణయాఽఽత్మని దుర్విభావ్యం వ్యక్తం సృజస్యవసి లుంపసి తద్గుణస్థః,

---

(మహర్ధిభిః) మహతీభిః, బుద్ధిభిః భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధిభిః సమృద్ధాయాం విభ్రాజమానాయాం తస్యాం ద్వారకాయాం అద్భుతం దృశ్యతే తథా తం కృష్ణ మవితృప్తాన్యక్షీణి యేషాం తథాభూతాః, వ్యచక్షత అపశ్యన్. ౫

(స్వర్గేతి.) మాల్యైః పుష్పైః, యదూత్తమం శ్రీకృష్ణం ఛాదయంతః వర్షంతః చిత్రాణి పదాని అర్థాశ్చ ప్రతిపాద్యా యాసు తాభి ర్గీర్భి ర్వాగ్భి స్తుష్టువుః. ౬

తా ఏవ త్రయోదశశ్లోకాత్మికా ఆహ (నతాస్స్మేతి.) హేనాథ తవ పదారవిందం, బుద్ధ్యాదిభి ర్నతాః స్మ కర్తరి క్తః నమస్కృతవంతః, బుద్ధిశబ్దేన మానసికః ప్రణామో వివక్షితః, వచశ్శబ్దేన వాచికః ఇంద్రియప్రాణశబ్దాభ్యాం కాయికః, కాయస్యేంద్రియప్రాణాయత్తవ్యాపారత్వాత్ తయో శ్చ కాయాంతర్భావాత్ కరణత్రయేణ నమస్కృతవంతో భవామే త్యర్థః. స్మశబ్దః వివక్షితవిస్మయమావిష్కర్తుం పదారవిందం విశింషంతి (య దితి) కర్మమయా దురుపాశాత్ దృఢపాశాత్ ముముక్షుభి ర్మోక్తు మిచ్ఛుభిః భావయుక్తై ర్భక్తియుక్తై ర్జనై, రంతర్హృది హృదయకమలమధ్యే యత్పాదారవిందం కేవలం చింత్యతే తాదృశ మధునా మాంసచక్షుర్భి స్సాక్షాత్కృత్య కరణత్రయేణ నమస్కృతవంత ఇత్యఘటితమేతత్సంఘటితమితి భావః. ౭

నను -యద్యహమంతర్హృది విచింతనీయచరణ స్తర్హి భవతాం జీవానా మివ హృదయసంబంధా త్ప్రకృతివశ్యత్వతన్మూలసుఖిత్వదుఃఖిత్వావిశేషాత్ కిమితి మాం ప్రణతా ఇత్యత్రాహుః

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

నైతై ర్భవా నజితకర్మభి రజ్యతే వై యస్స్వే సుఖేఽవ్యవహితేఽభిరతోఽనవద్యః, ౯
శుద్ధి ర్నృణాం న తు తథేడ్యదురాశయానాం విద్యాశ్రుతాధ్యయనదానతపఃక్రియాభిః,
సత్త్వాత్మనా మృషభ తే యశసి ప్రవృద్ధసచ్ఛ్రద్ధయా శ్రవణసంభృతయా యథా స్యాత్. ౧౦
స్యాన్న స్తవాఙ్ఘ్రి రశుభాశయధూమకేతుః క్షేమాయ యో మునిభి రార్ద్రహృదోహ్యమానః,

---

(త్వమితి,) త్రిగుణయా సత్త్వాదిగుణత్రయమయ్యా మాయయా. ఆత్మనిధారకే దుర్విభావ్యం అన్యై శ్చింతయితు మశక్యం వ్యక్తం స్థూలచిదచిదాత్మకం జగ త్సృజసి అవసి రక్షసి లుంపసి సంహరసి తద్గుణస్థః, తస్యా మాయాయాః గుణేషు నియంతృతయా, స్థితః గుణానా మధిష్ఠాతా నతు గుణపరవశ ఇత్యర్థః. అనేన ప్రకృతివశ్యత్వవ్యుదాసః, ఆత్మనీత్యనేన నకులాలాదివదశరీరభూతం సృజసి కిం తు స్వశరీరతయా స్వవిధేయం కార్యం సృజసీ త్యుక్తం భవతి, సృజసీత్యనేన న తవ కార్యత్వం, కింతు కర్తృత్వమేవేతి, అథ కర్మవశ్యత్వం వ్యుదస్యంతి (నైతై రితి.) హే అజిత కేనాప్యనభిభావ్య స్వరూపస్వభావభవా నేతైః సృష్ట్యాదిరూపైః, కర్మభి ర్నారజ్యతే న లిప్యతే సృష్ట్యాదికర్మణాం లీలారూప త్వేన పుణ్యపాపాత్మకత్వాభావా న్న కర్మవశ్యత్వతన్మూలదుఃఖిత్వాదిప్రసంగ ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశింషంతి (య ఇతి.) యో భవాన్ స్వేసాధారణే, అవ్యవహితే అనావృతే, అపరిచ్ఛిన్నే ఇతి యావత్ సుఖే ఆనందే అభిరతః న తు వైషయికసుఖాభిరతః, వైషయికసుఖాభిరతానామేవ తదర్థతయా కృతానాం కర్మణాం పుణ్యాత్మకం తన్మూలదుఃఖిత్వాదికం చేతి భావః. కిం బహునేత్యభిప్రేత్య విశింషంతి (అనవద్య ఇతి.) న విద్యతే, అవద్యం హేయం యస్మా దుపాస్యమానాత్సోఽనవద్యః. స్వయం హేయప్రతిభటః స్వసేవకానా మప్యనవద్యావహశ్చేత్యర్థః. ౯

ఆస్తాం త్వదుపాసకానా మనవద్యావహేతి, యత స్త్వత్కథాశ్రవణమాత్రమేవానితరసాధ్యాం నిరతిశయాం శుద్ధి మావహతీత్యాహుః (శుద్ధి రితి.) హే ఈడ్య. సత్త్వాత్మనాం సత్త్వప్రచురమాన సానాం, ఋషభనాయక దురాశయానాం. దుష్టః శబ్దాదివిషయప్రవణః. ఆశయోఽంతఃకరణం యేషాం, అత్యంతాశుద్ధియుక్తానా మిత్యర్థః. తేషాం నృణాం విద్యాదిభి ర్న. తథా శుద్ధి ర్భవేత్ కథం? యథా, శ్రవణేన సంభృతయా పరిపుష్టయా, ప్రవృద్ధయా తవ యశసి విషయే సచ్ఛ్రద్ధయా స్యాత్ అధ్యయనం శ్రుతం తదర్థశ్రవణం విద్యా తజ్జన్యజ్ఞానం, తపోఽనశనాదిరూపం కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాదిరూపం వా క్రియా వర్ణాశ్రమానుగుణకర్మయోగః. ౧౦

యత స్త్వత్కథాశ్రవణమేవ నిరతిశయశుద్ధ్యావహం కిముత తద్ధ్యానార్చనాదివిషయ స్త్వ దంఘ్రి రిత్యభిప్రాయేణ మున్యాదిభి ర్ధ్యాతోఽర్చితశ్చ త్వదంఘ్రి రస్మత్ప్రణతివిషయోఽస్మాక మశుభనిస్తారాయ

యస్సాత్వతైః స్సమవిభూతయ ఆత్మవిద్భి ర్వ్యూహేఽర్చిత స్సవనశస్స్వరతిక్రమాయ.

యశ్చింత్యతే ప్రయతపాణిభిరధ్వరాగ్నౌ త్రయ్యా నిరుక్తవిధినేశహవిర్గృహీత్వా.
అధ్యాత్మయోగ ఉత యోగిభిరాత్మమాయాజిజ్ఞాసుభిః పరమభాగవతైః పరీష్టః. ౧౨

పర్యుష్టయా తవ విభో వనమాలయా యత్సంస్పర్ధినీ భగవతీ ప్రతిపత్నివచ్ఛ్రీః.

భవ త్వితి ప్రార్థయంతే (స్యాదితి.) తవాఙ్ఘ్రిర్నోఽస్మాకం అశుభాశయధూమకేతుః స్యాత్, అశుభాశయాః పాపవాసనాః తేషాం ధూమకేతు రివ ధూమకేతు ర్వహ్నిః ప్రాణినా మశుభావహ స్తేషాం నిరాసకస్స్యాదితి యావత్. తం విశింషంతి - యోఙ్ఘ్రిః మునిభిః క్షేమాయ సంసృతినిస్తారరూపాయ, ఆర్ద్రి హృదా భక్తిమతా మనసా, ఉహ్యమానః ధార్యమాణః చింత్యమాన ఇతి యావత్, యశ్చాత్మవిద్భిః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిద్భిః, సాత్వతైః పాంచరాత్రైః, స్వరతిక్రమాయ స్వర్గలోక మతిక్రమ్య నిత్యవిభూతిం గంతు మిత్యర్థః. తత్ర చ సమవిభూతయే సమానైశ్వర్యాయ వ్యూహే వాసుదేవాదివ్యూహోపాసనే సవనశః త్రిసంధ్యం అర్చితః. ౧౧

కిం చ (యశ్చింత్యత ఇతి.) ఈశ ప్రయతాః నియతాః పాణయో యేషాం తైః, కేవల వైదికకర్మైకప్రవణపాణిభి రిత్యర్థః. తై స్త్రయ్యా వేదవిద్యయా, నిరుక్తో యో విధిర్విధానం తేన హవిశ్చరుపురోడాశాదికం గృహీత్వా అధ్వరాగ్నౌ ఆహవనీయాదౌ, య శ్చింత్యతే ఇత్యనుషజ్యతే. యశ్చాత్మమాయాం జిజ్ఞాసుభి స్సాంఖ్యై రిత్యర్థః. తథా పరమభాగవతైః పరమైకాంతిభిః ప్రపత్తినిష్ఠైః పరీష్టః ఇషుగతౌ పరితో వ్యాప్తః పరివృతః సేవిత ఇతి యావత్. పరీష్టః పర్యాప్తః, ప్రాప్తమభిలషిత ఇతి వా, వరిష్ఠ ఇతి పాఠే వరిష్ఠః శ్రేష్ఠో యోఽంఘ్రిః పరమభాగవతై శ్చింత్యత ఇతి సంబంధః. యద్యపి నిరీశ్వరసాంఖ్యానాం న పురుషాతిరిక్తః పరమాత్మా విద్యతే. తథాఽపి తేషాం చింత్యస్య ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్య పరమాత్మశేషతయా తై రవిజ్ఞాతత్వేఽపి తస్య తదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వా త్తచ్చింతా తత్పర్యంతపర్యవసితైవ భవతి, తత్పర్యంతజ్ఞానాభావా చ్చ న తేషాం ముక్తి రపితు కైవల్యమేవే త్యభిప్రాయే ణాత్మమాయాం జిజ్ఞాసుభి శ్చింత్యత ఇత్యుక్తమ్. ౧౨

నను పాణ్యాదిషు బహుష్వవయవేషు సత్స్వపి కి మిత్యంఘ్రిమేవ బహుమన్యధ్వే ఇత్యత్ర భోగ్యతమత్వాదిత్యభిప్రేత్య ప్రార్థయంతే (పర్యుష్టయేతి.) హే విభో భగవతీ శ్రీర్లక్ష్మీః వక్షస్స్థితాపీతి శేషః. తవ యత్ యస్మి న్నంఘ్రౌ, పర్యుష్టయా పర్యుషితవత్యా కర్తరి క్తః, అంఘ్రిపర్యంతావలంబిన్యేతి వివక్షితోఽర్థః. తయా వనమాలయా ప్రతిపత్నివత్ హ్రస్వ ఆర్షః సపత్నీవత్ సంస్పర్ధినీ

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానం)

యస్సుప్రణీతమముయార్హణమాదదన్నో భూయాత్సదాఙ్ఘ్రిరశుభాశయధూమకేతుః. ౧౩

కేతుస్త్రివిక్రమయుతస్త్రిపతత్పతాకో యస్తే భయాభయకరోఽసురదేవచమ్వోః.
సర్గాయ సాధుషు ఖలేష్వితరాయ భూమన్పాదః పునాతు భగవన్భజతా మఘం నః. ౧౪

నస్యోతగావ ఇవ యస్య వశే భవంతి బ్రహ్మాదయస్తనుభృతో మిథ రర్ద్యమానాః,
కాలస్య తే ప్రకృతిపూరుషయోః పరస్య శం నస్తనోతు చరణః పురుషోత్తమస్య. ౧౫

స్పర్ధావతీ బభూవేత్యర్థః. శ్రియా వనమాలాయాశ్చ త్వదంఘ్రౌ సమ్మర్దస్తుల్యః భోగ్యతమత్వాదంఘ్రిం సేవత ఇతి భావః. తదేవాహుః-యః అముయా శ్రియా సుప్రణీతం ఆనీయ సమర్పిత మర్హణమాదదత్ ఆదదానః స్వీకుర్వాణః సోంఘ్రి, స్సదా నోఽస్మాక మశుభాశయధూమకేతుః స్యాత్. ౧౩

అతిశయశుద్ధ్యావహత్వాత్ భక్తపక్షపాతిత్వా చ్చాంఘ్రిమేవ బహుమన్యామహే ఇత్యభిప్రేత్య ప్రార్థయంతే (కేతు రితి.) యోఽంఘ్రిః త్రిభి ర్బలిబంధనై ర్విక్రమైః త్రిలోకసంగ్రాహకై ర్న్యాసై ర్యుక్తః, తత్ర ద్వితీయవిక్రమే సత్యలోకం గతస్తవ పాదః కేతు రభ్యుచ్ఛ్రితో విజయధ్వజ ఇవ, తత్సంపాదయంతి త్రిపతత్పతాకః, త్రిధా పతంతీ త్రిషు లోకేషు వా పతంతీ గంగా పతాకా యస్య సః, అనేన నిరతిశయశుద్ధ్యావహత్వం సూచితం. గంగా హి జగత్పావనీ తస్యాః ప్రభవత్వాత్ అసురదేవచమ్వోః తత్సేనయో ర్భయాభయకరః, అనేన భక్తపక్షపాతిత్వం సూచితం, కించ యస్సాధుషు సర్గాయ సుఖాయ అసాధుషు ఇతరాయ దుఃఖాయ చ భవతి స పాదోఽంఘ్రిః, హే భగవన్ భజతాం నోఽస్మాకం, అఘం పునాతు శోధయతు. అసురదేవచమ్వో ర్భయాభయకర ఇత్యనేన తయో ర్భగవదంఘ్రిసేవాతదభావాభ్యాం జయపరాజయోక్త్యా తద్వశ్యతా సూచితా. ౧౪

తమేవావిష్కుర్వంతః ప్రార్థయంతే (నసీతి.) నసి నాసికాయాం, ఓతాః నాసా దామ్నా విద్ధాః గావో బలీవర్దా ఇవ బ్రహ్మాదయస్తనుభృతో దేహినః మిథః అన్యోన్యం అర్ద్యమానాః ప్రశిష్యమాణా స్సంతోఽపి యస్య తవ వశే భవంతి వశ్యా భవంతీత్యర్థః. బ్రహ్మాదయ ఇతి పరోక్ష్య నిర్దేశః, కల్పాంతరీయబ్రహ్మాదీనా మపి తద్వశ్యతాభిప్రాయకః, తత్ర హేతుత్వేన తం విశింషంతి, కాలస్య కాలశరీరకస్య, బ్రహ్మాదీనపి స్వవశీకుర్వతః కాలస్యాపి, నియంతుః తత్ర హేతుః ప్రకృతిపూరుషయోః పరస్య విలక్షణస్యేశ్వరస్యైవంభూతస్య అత ఏవ పురుషోత్తమస్య తవ చరణోఽంఘ్రిః నోఽస్మాకం శం సుఖం తనోతు. ౧౫

అస్యాపి హేతు రుదయస్థితిసంయమానా మవ్యక్తజీవమహతా మసి కాల మాహుః,

ప్రకృతిపూరుషయోః పరస్య పురుషోత్తమ స్యేత్యనేన తాభ్యాం పరత్వ మేవ పురుషోత్తమత్వ మితి సూచితం. తదేవోపపాదయతి (అస్యాపీతి,) అస్య స్థూలచిదచిదాత్మకస్య జగతః ఉదయస్థితిసంయమానాం ఉత్పత్తిస్థితిలయానాం హేతురపి, అనేన పురుషోత్తమశబ్దసమానవిషయపరమాత్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం సూచితం. తథాహి-ఉదయహేతు రిత్యనేన జగత స్తత్కార్యత్వం ఫలితం, అత ఏవ కార్యానుప్రవేశోఽపి "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ" దితి శ్రుతేః స్థితిహేతు రిత్యనేనాంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన భర్తృత్వం వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శ శ్చేత్యుభయం ఫలితం. ఏత దేవ హి పరమాత్మశబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం యత్సర్వకార్యవ్యాపనభరణనియమనస్వామ్యాదికం. తథా చ గీతం భగవతా "యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వర" ఇతి పరమాత్మశబ్దవిషయ ఏవ పురుషోత్తమ ఇతి తేనైవ గీతం "ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృత" ఇతి తదేవం పరమాత్మపురుషోత్తమశబ్దయో స్సమానవిషయత్వం ఫలితం, తత్ర పురుషోత్తమశబ్దే "ప్రశంసావచనై శ్చే"తి సమాస మభిప్రేత్య తత్సమానార్థకవిశేషణసమాసవిషయత్వ మాహుః ఉత్తమపూరుష స్త్వ మితి, తత్రోత్తమత్వ స్యావధిసాపేక్షత్వా త్త మాహుః (అవ్యక్తేతి,) అవ్యక్తజీవమహతా ముత్తమపూరుషః అసీతి సంబంధః "యస్మా త్క్షరమతీతోఽహ" మితి గీతావచనానుగుణ్యా దౌచిత్యా చ్చ అత్రావ్యక్తాద్యవధిసాపేక్ష స్యాప్యుత్తమశబ్దస్య "సంబంధిశబ్ద స్సాపేక్షో నిత్యం సర్వ సమస్యత" ఇతి న్యాయేన నిత్యసాపేక్షత్వా త్సమాసః, యద్యపి అవ్యక్తజీవమహద్భ్య ఇతి పంచమీనిర్దేశ ఉచితః, తథాపి పురుషోత్తమశబ్దేన నీచోత్తమభావసంబంధావలంబిన్యా శ్శేషషష్ఠ్యా అపి సమాస స్సాధు రితి జ్ఞాపనాయ షష్ఠీనిర్దేశః. తత్రావ్యక్తశబ్దేన ప్రకృతిసంసృష్ట శ్చేతన శ్చ వివక్షితః, పురుషశబ్దేన ముక్తో నిత్య శ్చ మహచ్ఛబ్దేన మహదాదిప్రకృతికార్యం కృత్స్నం వివక్షితం "యస్మా త్క్షరమతీతోఽహ మక్షరా దపి చోత్తమ" ఇతి గీతావచనాత్, పంచమీనిర్దేశగర్భాత్ పంచమీసమాసోఽప్యవగమ్యతే, న చ తద్విధాయకాభావః "తాదపి పర స్తపర" ఇత్యనేన పంచమీభయేనేత్యత్ర పంచమీతి యోగవిభాగా దేవ తదుపపత్తేః. అత్ర పంచమీషష్ఠీసమాసయోః పురుషశబ్దో బద్ధముక్తోభయావస్థజీవమాత్రపర ఇతి సంయమహేతు రిత్యుక్తం. సంహారహేతుత్వ ముపపాదయతి (కాల మితి,) కాలశరీరక మాహుః కాలశరీరకత్వే సంహారహేతు మాహు రిత్యర్థః. కోఽసౌ కాల ఇత్యత స్తత్స్వరూప మాహుః య త్రినాభిః సమన్యూనాధికాహోరాత్రనాభిః త్రీణి చాతుర్మాస్యాని నాభి ర్యస్య సః సంవత్సరాత్మక ఇతి వా అఖిలస్య జగతః అపచయే అపక్షయే ప్రవృత్తో గభీరవేగః సోఽయం కాల ఉత్తమపురుష స్త్వ మిత్యాహు రితి సంబంధః. అత్ర శ్రుతయః స్మృతయ శ్చేతి కర్తృపదాధ్యాహారః. పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స తత్ర పర్యేతి స ఉత్తమః పురుష ఇత్యాదికాః

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

సోఽయం త్రిణాభి రఖిలాపచయే ప్రవృత్తః కాలో గభీరరయ ఉత్తమపూరుష స్త్వమ్.౧౬

త్వత్తః పుమా న్సమధిగమ్య యయాస్య వీర్యం ధత్తే మహాంత మివ గర్భ మమోఘవీర్యః,
సోఽయం తయాఽనుగత ఆత్మన ఆండకోశం హైమం ససర్జ బహి రావరణై రుపేతమ్.౧౭

త త్తస్థుష శ్చ జగత శ్చ భవా నధీశో యన్మాయయోత్థగుణవిక్రియయోపనీతాన్,

---

శ్రుతయః అంశావతారం పురుషోత్తమస్య హ్యనాదిమధ్యాంత మజస్య విష్ణో రిత్యాదికాః స్మృతయః అనేన అతోఽస్మిన్ లోకే వేదే చ ప్రథిత ఇత్యస్యార్థ ఉక్తః. అత్ర చ భగవద్గీతాభాష్యం వేదార్థావలోక నాలోక్యతే ఇతి లోక ఇతి స్మృతి రిహోచ్యతే ఇతి కాలమాహు రిత్యాదినా గభీరరయ ఇత్యనేన సంయమ హేతుత్వ ముపపాదితమ్. ౧౬

అథ సృష్టిహేతుత్వ ముపపాదయంతి (త్వత్త ఇతి.) పుమా నత్రానిరుద్ధాఖ్యః. స హి జగద్వ్యాపారేఽధికృతః అమోఘవీర్యః అమోఘం అప్రతిహతం సంకల్పమాత్రేణ సృష్ట్యావహం వీర్యం సృష్ట్యుపయుక్తవివిధవిచిత్రశక్త్యాత్మకం యస్య సః త్వత్తః సర్వవ్యూహమూలభూతాత్ సమధికృత్య తావ దావిర్భూయ. అస్యేతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. పరిదృశ్యమానజగత్ప్రసృష్ట్యర్థ మిత్యర్థః. యయా ప్రకృత్యా మహాంతం మహత్తత్త్వాఖ్యం వీర్యం ధత్తే అధత్త, క మివ గర్భ మివ పురుషో యోషితి గర్భ మివ ప్రకృతౌ మహత్తత్త్వ ముత్పాదయామాసేత్యర్థః. ప్రకృతావాహితాయాః పరిణామసామర్థ్యరూపాయాః శక్తేః కార్యరూపత్వా న్మహత్తత్త్వస్య వీర్యత్వవ్యపదేశః, సోఽయం మహాన్ తయా ప్రకృత్యా అనుగతః కారణభూతప్రకృతివద్గుణత్రయయుక్త ఇత్యర్థః. ఆత్మన స్వకార్యా దాండకోశం ససర్జ అహంకారతన్మాత్రమహాభూతేంద్రియద్వారా సృష్టవా నిత్యర్థః, కథంభూతం? హైమం ఆవరణై స్తోయాదిభి స్సప్తభి ర్బహి రావృతం. అత్ర సోఽయ మిత్యనేన భగవదాత్మకో మహా న్వివక్షితః. అండకోశశబ్దా స్తదంతర్వర్తిబ్రహ్మాది స్తంబపర్యంతవస్తూనా మప్యుపలక్షణార్థః. ౧౭

అథోదయహేతోః పాశ్చాత్యం స్థితిహేతుత్వ ముపపాదయంతి (త దితి,) తత్ తతః, ఉదయహేతుత్వా దనంతర మిత్యర్థః. తస్థుషః, స్థావరస్య జగతో జంగమస్య చ సృష్టస్య చరాచరాత్మకస్య జగత ఇత్యర్థః, భవా నధీశః అధీశత్వం చాత్రాంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వం మనుతదనంతర విష్ణ్వాద్యవతారరూపేణ పాలకత్వ మనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణాత్మకం చ. ఇద మేవ హి స్థితిహేతుత్వం నామ. యదంతర్యామి మనువిష్ణ్వాద్యవతారరూపేణానిష్టపరిహారేష్టప్రాపణరూపం తత్రాంతర్యామికృత్య

అర్థా న్జుష న్నహి హృషీకపతే న లిప్తో యేఽన్యే స్వతః పరిహృతా దపి బిభ్యతి స్మ.౧౮

స్మాయావలోకలవదర్శితభావహారిభ్రూమండలప్రహితసౌరతమంత్రశౌణ్డైః,
పత్న్య స్తు షోడశసహస్ర మనంగబాణై ర్యస్యేంద్రియం విమథితుం కరణై ర్నవిభ్వ్యః.

విభ్వ్య స్తవామృతకథో దవహా త్రిలోక్యాం పాదావనేజసరిత శ్శమలాని హన్తుమ్,

---

మాహ- యన్మాయయా యస్య తవాంతర్యామిణో మాయయా త త్తజ్జీవకర్మానుగుణసంకల్పేన ఉత్థా విజృమ్భితా గుణవిక్రియా గుణపరిణామాత్మకేంద్రియవృత్తి స్తయోపనీతానర్థాన్ శబ్దాదివిషయాన్ అధ్యారోపితప్రేషణోఽత్ర జుషః, పరస్మైపద మార్షం, జోషయన్ అనుభావయ న్నిత్యర్థః. యద్వా లీలారసౌపయికతయా జీవద్వారా అనుభవ న్నిత్యర్థః. అథాఽపి న లిప్తః పుణ్యపాపాభ్యా మితి శేషః. అకర్మవశ్యత్వా దితి భావః. తత్ర హేతుత్వేన సంబోధయంతి (హృషీకపత ఇతి.) హృషీకాణీంద్రియాణి తత్పతిత్వం చ తద్వశీకర్తృత్వం తదవశ్యత్వం తద్వ్యాపారాత్మకపుణ్యాపుణ్యకారయితృత్వం చ త్వద్వ్యతిరిక్తా స్తు నైవంవిధా ఇత్యాహుః (యేన్యే ఇతి.) త్వద్వ్యతిరిక్తాస్సర్వే జీవా యోగినో వా స్వతః పరిహృతా దవిద్యమానాత్ త్యక్తా ద్వా విషయజోషణా ద్బిభ్యతి వాసనామాత్రేణ బధ్యంత ఇత్యర్థః. ౧౮

హృషీకపతిత్వ మస్మి న్నేవావతారే ప్రసిద్ధ మిత్యాహుః (స్మాయావలోకేతి) స్మాయావలోకో మందస్మితవిలసితోఽవలోకః. స్మేరావలోక ఇతి పాఠేఽపి స ఏవార్థః, తస్య లవః కటాక్షః తేన సందర్శితో యో భావోఽభిప్రాయవిశేష స్తేన మనోహారి యద్భ్రూమండలం తేన ప్రహితా యే సౌరత మంత్రాః సురతాలాపా స్తైః శౌణ్డైః ప్రగల్భైః అనఙ్గబాణైః సంమోహనైః శరైః కామకళాభిః షోడశసహస్ర మపి పత్న్యః యస్య తవేంద్రియం విమథితుం వశీకర్తు మితి యావత్, న విభ్వ్యః న ప్రబభూవుః, త్వం తు సర్వస్య వశీతి భావః, తథా చ శ్రుతిః, "సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన" ఇతి.౧౯

కిం వక్తవ్య మర్థాన్ జుష న్నపి న లిప్త ఇతి. యత స్త్వచ్చరిత్రచరణోదక మేవ నిర్లేపతా మావహత ఇత్యాహుః (విభ్వ్య ఇతి.) ఉదవహాశబ్దో నద్యాం రూఢః అత ఏవోదక స్యోద స్సంజ్ఞాయా మిత్యుదాదేశః. తవ అమృతతుల్యాః యాః కథా స్తా ఏవోదవహా నద్య స్తథా పాదావనేజనసరితః పాదక్షాళనజలాత్మికా గఙ్గాద్యా స్సరిత శ్చ త్రిలోక్యాం శమలాని దురితాని హంతుం విభ్వ్యః సమర్థాః యత ఏవ మత ఏవ శుచదః శుచియే ఆత్మశుద్ధ్యర్థం సీదంతి క్లిశ్యంతీతి తథా విశుద్ధకామా ఇత్యర్థః. తే తవామ్నశవం ఆమ్నాయో వేదః, గురూచ్చారణ మనుశ్రూయత ఇతి వ్యుత్పత్తేః, తత్సిద్ధం

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

అనుశ్రవ శ్రుతిభి రఙ్ఘ్రిజ మంగసఙ్గై స్తీర్థద్వయం శుచిషద స్త ఉపస్పృశంతి. ౨౦

శ్రీశుక ఉవాచ

ఇత్యభిష్టూయ విబుధై స్సేశ శ్శతధృతిం హరిమ్,
అభ్యభాషత గోవిందం ప్రణమ్యామ్బర మాశ్రితః. ౨౧

బ్రహ్మోవాచ—

భూమే ర్భారావతారాయ పురా విజ్ఞాపితః ప్రభో,
త్వ మస్మాభి రశేషాత్మం స్త త్తథై వోపపాదితమ్. ౨౨

ధర్మ శ్చ స్థాపిత స్సత్సు సత్యసంధేషు వై త్వయా,
కీర్తి శ్చ దిక్షు విక్షిప్తా సర్వలోకమలాపహా. ౨౩

అవతీర్య యదో ర్వంశే బిభ్ర ద్రూప మనుత్తమమ్,
కర్మా ణ్యుద్దామవృత్తాని హితాయ జగతోఽకృథాః. ౨౪

కీర్తిరూపం తీర్థం శ్రుతిభిః శ్రవణేంద్రియైః. అఙ్ఘ్రిజం గాఙ్గం తు అఙ్గసఙ్గైః స్నానాదిభి రిత్యేవం తీర్థద్వయ ముపస్పృశంతి సేవంతే. ౨౦

(ఇతీతి.) ౨౧

(భూమే రితి.) హే అశేషాత్మన్ సమస్తచిదచిదంతరాత్మన్ తదస్మద్విజ్ఞాపితం ఉపపాదితం సాధితమ్. ౨౨

(ధర్మ ఇతి.) సత్యే సంధా అభిసంధి ర్యేషాం తేషు సత్సు సర్వేషాం లోకానాం జనానాం, శృణ్వతాం వదతాం చ మల మపహంతీతి తథా సా కీర్తి ర్విక్షిప్తా విస్తారితా. ౨౩

(అవతీర్యేతి.) న విద్యతే ఉత్తమం యస్మా త్త ద్రూపం వపు ర్బిభ్రద్బిభ్రాణః జగతో హితాయ శ్రేయస్సాధనాయ ఉద్దామా న్యుదారాణి వృత్తాని వార్తాః. యేషు తాని ఉదారకథావిషయగర్భాణీ త్యర్థః. తాని కర్మా ణ్యకృథాః కృతవా నసి ౨౪

యాని తే చరితానీశ మనుష్యా స్సాధవః కలౌ,
శృణ్వంతః కీర్తయంత శ్చ తరిష్య న్త్యఞ్జసా తమః. ౨౫

యదో ర్వంశేఽవతీర్ణస్య భవతః పురుషోత్తమ,
శరచ్ఛతం వ్యతీయాయ పంచవింశాధికం విభో. ౨౬

నాధునా తేఽఖిలాధార దేవకార్యావశేషితమ్,
కులం చ విప్రశాపేన నష్టప్రాయ మభూ దిదమ్. ౨౭

తత స్స్వధామ పరమం విశస్వ యది మన్యసే,
సలోకా ల్లోకపాలా న్నః పాహి వైకుణ్ఠ కింకరాన్. ౨౮

సంస్తుతో భగవా నిత్థం విబుధైః పద్మజాదిభిః,
ప్రతినంద్యాహ తా న్రాజ న్మాయామనుజ ఈశ్వరః. ౨౯

జగతో హితాయాకృతా ఇత్యేత దేవోపపాదయతి (యానీతి) హేఈశ తే తవ అఞ్జసా సుఖేన తమః ప్రకృతిం తత్కార్యం సంసార మిత్యర్థః, తరిష్యంతి. ౨౫

(యదువంశ ఇతి) హేపురుషోత్తమ హేవిభో పఞ్చవింశాధికం శరచ్ఛతం వర్షశతం వ్యతీయాయ వ్యతిక్రాంత మభూత్. ౨౬

తతః కి మత ఆహ (నాధునేతి.) హేఅఖిలాధార దేవకార్యావశేషితం అవశేషితం దేవకార్య మిత్యర్థః. తత్కర్తవ్య మధునా తవ నాస్తి ఇదం కులం యదుకులమ్. ౨౭

తతోఽపి కిమత ఆహ (తత ఇతి.) తతః అవతారప్రయోజనస్య వృత్తత్వా దధునా పరమం సర్వోత్కృష్టం స్వధామ స్వస్థానం పరమం పదం శ్రయస్వ యది మన్యసే న వయం విధాతుం ప్రభవ ఇతి భావః. హే వైకుంఠ లోకై స్సహితా న్కింకరా నస్మా న్లోకపాలా న్పాహి వైకుంఠస్య తవ కింకరా నితి వా కింకరవిజ్ఞాపనానువర్తన మేవ తత్పాలన మితి భావః. ౨౮

(సంస్తుత ఇతి.) పద్మజాదిభిః బ్రహ్మాదిభిః విబుధై స్సంస్తుతః స్తుతిపూర్వకం విజ్ఞాపితః భగవా న్మాయామనుజః స్వసంకల్పోపాత్తమనుజావతారః, ప్రతినంద్య తద్విజ్ఞాన మభినంద్య హేరాజ న్విబుధా నాహ. ౨౯

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

శ్రీభగవా నువాచ —

అవధారిత మేత న్మే యదాత్థ విబుధేశ్వర,
కృతం వః కార్య మఖిలం భూమే ర్భారోఽవతారితః. ౩౦

తదిదం యాదవకులం వీర్యశౌర్యశ్రియోద్ధతమ్.
లోకం జిఘృక్ష ద్రుద్ధం మే వేలయేవ మహార్ణవమ్. ౩౧

యద్యసంహృత్య దృప్తానాం యదూనాం విపులం కులమ్,
గంతాఽస్మి తేన లోకోఽయ ముద్వేలేన వినఙ్క్ష్యతి. ౩౨

ఇదానీం నాశ ఆరబ్ధః కులస్య ద్విజశాపతః,
యాస్యామి భవనం బ్రహ్మ న్నేతదన్తే తవానఘ. ౩౩

తదేవాహ (అవధారిత మితి.) హేవిబుధేశ్వర బ్రహ్మన్, ఏత న్మే మయా, అవధారితం విచార్య నిశ్చితం కిం తత్, య త్త్వ మాత్థ ఉక్తవా నసి, తదేవ స్పష్టయతి (కృత మితి.) వో యుష్మాకమ్. ౩౦

తర్హి అధునా విజ్ఞాపిత మవధారయేత్యత ఆహ (తదిద మితి.) తత్తథాపీదం యాదవకులం, వీర్యాదిభి రుద్ధతం అనివార్యం, వీర్యం పరాభిభవసామర్థ్యం శౌర్యం యుద్ధే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం, శ్రీ ర్ధనాదిసంపత్, తతః కి మత ఆహ (లోక మితి.) లోకం దిధక్షత్ నాశయితు ముద్యుక్తం, మే మయా వేలయా మహార్ణవ ఇవ రుద్ధం నివారితమ్. ౩౧

తతో యది కుల మసంహృత్య గంతాస్మి గమిష్యామి తర్హి అనేన కులేనాయం లోకః, ఉద్వేలేన ఉల్లఙ్ఘితమర్యాదేన యదుకులేన వినఙ్క్ష్యతి వినష్టో భవిష్యతి, ఉద్వేలేనేవేతి పాఠే ఉద్వేలేన వేలా మతిక్రాన్తేన, మహార్ణవేనేవ యథా నఙ్క్ష్యతి తద్వ దనేనేత్యర్థః. ౩౨

కదా తర్హి సంహరిష్యసీత్యత్రాహ (ఇదానీ మితి.) ద్విజశాపా, న్నాశ ఆరబ్ధ ఏవ న హ్యారబ్ధనాశం వస్త్వవతిష్ఠతే. కింత్వాశ్వేవ నిరవశేషం వినఙ్క్ష్యతీతి భావః. హే అనఘ ఏతద న్తే కులనాశా న్తే హే బ్రహ్మన్ తవ భవనం, యాస్యామి వైకుంఠం యాస్యన్ తవ భవనం యాస్యామీత్యర్థః. ౩౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్తో లోకనాథేన స్వయంభూః ప్రణిపత్య తమ్,
సహ దేవగణై ర్దేవ స్స్వధామ ప్రత్యపద్యత. ౩౪

అథ తస్యాం మహోత్పాతా న్ద్వారవత్యాం సముత్థితాన్,
విలోక్య భగవా నాహ యదువృద్ధా న్సమాగతాన్. ౩౫

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏతే వై సుమహోత్పాతా హ్యు త్తిష్ఠంతీహ సర్వతః
శాప శ్చ నః కులస్యాసీ ద్బ్రాహ్మణేభ్యో దురత్యయః. ౩౬

న వస్తవ్య మిహాఽస్మాభి ర్జిజీవిషుభి రార్యకాః,
ప్రభాసం సుమహత్పుణ్యం యాస్యామోఽద్యైవ మా చిరమ్. ౩౭

యత్ర స్నాత్వా దక్షశాపా ద్గృహీతో యక్ష్మణోడురాట్,
విముక్తః కిల్బిషా త్సద్యో భేజే భూయః కలోదయమ్ ౩౮

(ఇతీతి.) లోకనాథేన కృష్ణేనేత్థ ముక్తః తం కృష్ణం, ప్రణిపత్య ప్రణమ్య దేవగణై స్సహ స్వధామ స్వస్థానం సత్యలోకం, ప్రత్యపద్యత సమగాత్. ౩౪

(అథేతి.) అథ బ్రహ్మగమనానంతరం విలోక్య సమాగతా న్యదువృద్ధా నాహేతి సంబంధః. ౩౫

తదేవాహ (ఏత ఇతి.) శాపశ్చేతి చోహేతౌ. యతః శాపః ఆసీత్ తతో మహోత్పాతా ఉత్తిష్ఠంతీత్యర్థః. ౩౬

తర్హి కిం విధేయ మిత్యత ఆహ (న వస్తవ్య మితి.) హే ఆర్యకాః జీవితు మిచ్ఛద్భి ర్యే దస్మాభి రిహ పురే న వస్తవ్యం న స్థాతవ్యం, కిం తు అద్యైవ, ప్రభాసం యాస్యామః, మా చిరం విలమ్బం మా కురుత. ౩౭

తత్రాపి విప్రశాపోఽనివార్య ఏవేత్యత ఆహ (యత్రేతి.) ఉడుప శ్చంద్రః, దక్షశాపాత్ యక్ష్మణా క్షయరోగేణ గృహీతో యత్ర ప్రభాసే స్నాత్వా స్నానమాత్రం కృత్వా కిల్బిషాత్ యక్ష్మణః విముక్తః, సద్య ఏవ పునః కలోదయం లేభే ప్రాప్తవాన్. ౩౮

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

వయం చ తస్మిన్నాప్లుత్య తర్పయిత్వా పితౄన్సురాన్,
భోజయిత్వోశిజో విప్రా న్నానాగుణవతాఽన్ధసా. ౩౯

తేషు దానాని పాత్రేషు శ్రద్ధయోప్త్వా మహాంతి వై,
వృజినాని తరిష్యామో దానై ర్నౌభి రివార్ణవమ్. ౪౦

ఏవం భగవతాఽఽదిష్టా యాదవాః కురునందన,
గన్తుం కృతధియ స్తీర్థం స్యందనాని సమాయుజన్. ౪౧

తన్నిరీక్ష్యోద్ధవో రాజన్ శ్రుత్వా భగవతోదితమ్,
దృష్ట్వాఽరిష్టాని ఘోరాణి నిత్యం కృష్ణ మనువ్రతః. ౪౨

వివిక్త ఉపసంగమ్య జగతా మీశ్వరేశ్వరమ్,
ప్రణమ్య శిరసా పాదౌ ప్రాఞ్జలి స్త మభాషత. ౪౩

అతో వయ మపి తస్మిన్ప్రభాసే ఆప్లుత్య, నానాగుణవతా షడ్రసోపేతేనాంధసా అన్నేన, ఉశిజః కమనీయాన్ విప్రాన్ భోజయిత్వా. ౩౯

తేషు విప్రరూపేషు పాత్రేషు మహాంతి దానాని, ఉప్త్వేత్యనేన యథా సుక్షేత్రే బీజ ముప్తం బహుఫలం భవతి తథా సత్పాత్రే దాన మపీతి ద్యోతితం. నౌభి రర్ణవ మివ దానైః వృజినాని విప్రశాప ప్రయుక్తదుఃఖాని తరిష్యామః. ౪౦

(ఏవ మితి.) హేకురునందన, తీర్థం ప్రభాసం గన్తుం కృతధియః స్యందనాన్ రథాన్ సమాయుజన్ వాహై ర్యుక్తాన్ చక్రు రిత్యర్థః. ౪౧

(తదితి.) హేరాజన్ భగవతోక్తం, శ్రుత్వా తదుద్యోజనం, నిరీక్ష్య చ ఘోరా ణ్యరిష్టా న్యుత్పాతాని దృష్ట్వా చ నిత్యం, కృష్ణ మనువ్రతః, హేతుగర్భ మిదమ్. ౪౨

అతః వివిక్తే ఏకాన్తే, తం కృష్ణ మభాషత. ౪౩

ఉద్ధవ ఉవాచ—

దేవదేవేశ యోగేశ పుణ్యశ్రవణకీర్తన.
సంహృత్యైత త్కులం నూనం లోకం సంత్యక్ష్యతే భవాన్.
విప్రశాపం సమర్థోఽపి ప్రత్యహ న్న యదీశ్వర. ౪౪

నాహం తవాఙ్ఘ్రికమలం క్షణార్ధ మపి కేశవ,
త్యక్తుం సముత్సహే నాథ స్వధామ నయ మా మపి. ౪౫

తవ విక్రీడితం బ్రహ్మ న్నృణాం పరమమంగళమ్,
కర్ణపీయూష మాసాద్య త్యజ న్త్యన్యస్పృహాం జనాః. ౪౬

శయ్యాసనాటనస్థానస్నానక్రియాశనాదిషు,
కథం త్వాం ప్రియ మాత్మానం వయం భక్తా స్త్యజేమ హి. ౪౭

తదేవాహ (దేవేత్యాదినా ఏవం విజ్ఞాపిత ఇత్యతః ప్రాక్తనేన) హే దేవ స్వతేజసా దీవ్యమాన. దేవానాం బ్రహ్మాదీనా, మీశ, హే యోగేశ యోగనిర్వాహక, పుణ్యం శృణ్వతాం కీర్తయతాం చ పుణ్యావహం, శ్రవణం, కీర్తనం చ యస్య, తస్య సంబోధనం, నూనం సంత్యక్ష్యతే తథాఽనుమినోమీతి భావః. కుతః? హే ఈశ్వర యత్ యస్మాత్ సమర్థోఽపి విప్రశాపం న ప్రత్యహన్ న ప్రతిహతవాన్. ౪౪

తతః కిమత ఆహ (నాహ మితి.) త్యక్తుం. నోత్సహే న మృష్యామి. తర్హి కిం విధేయం స్వధామ నయ మామపీతి, స్వధామ వైకుంఠమ్. ౫౪

త్యాగోత్సాహ మసంభావయ న్నాహ (తవేతి.) కర్ణపీయూషం శ్రోత్రయో రమృతతుల్యం పరమమఙ్గళావహం చ తవ విక్రీడిత మేవాస్వాద్య శ్రుత్వా. అన్యస్పృహాం దేహతదనుబంధిశబ్దాది విషయస్పృహాం త్యజంతి, త్యజంత స్త్వా మేవాశ్రయంత ఇత్యర్థః. ౪౬

కథం పున శ్శయ్యాదిషు సహ వర్తమానం ప్రియతమం తత్ర హేతు రాత్మానం త్వాం త్యజేమహి, తత్రాపి, భక్తా, వయం కథం త్యజేమహి, ౪౭

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

త్వయోపభుక్తస్రగ్గన్ధవాసోఽలంకారచర్చితాః,
ఉచ్ఛిష్టభోజినో దాసా స్తవ మాయాం జయేమహి. ౪౬

వాతరశనా యే ఋషయ శ్శ్రమణా ఊర్ధ్వమన్థినః,
బ్రహ్మాఖ్యం ధామ తే యాంతి శాంతా స్సంన్యాసినోఽమలాః. ౪౭

వయం త్విహ మహాయోగి న్భ్రమ న్తః కర్మవర్త్మసు,
త్వద్వార్తయాతరిష్యామ స్తావకై ర్దుస్తరం తమః. ౪౮

త్వాం త్యక్తు మశక్నువన్ స్వధామ నయ మా మితి ప్రార్థయే న తు సంసృతిభయా దిత్య భిప్రేత్యాహ (త్వయేతి.) త్వయా ఉపభుక్తైః, ఉపభుజ్య త్యక్తైః. స్రగాదిభి శ్చర్చితాః అలంకృతాః స్త్వదుచ్ఛిష్టభోజిన శ్చ దాసా వయం తవ మాయాం జయేమ, హి నిశ్చితం, న మాయాతరణార్థ మస్మాభి ర్యతితవ్య మితి భావః. ౪౬

త్వత్పదం త్వన్మాయాతరణం చాస్మాకం సులభమేవాసీ దిత్యభిప్రేత్యాహ (వాతరశనా ఇతి.) వాతరశనా దిగమ్బరాః కౌపీనమాత్రధారిణః నగ్నాః, శ్రమణాః అనశనాదిభిః శ్రమవంతః ఊర్ధ్వమంథినః ఊర్ధ్వరేతసః సన్న్యాసినః, చతుర్థాశ్రమిణః, శాంతాః రాగద్వేషాదిరహితాః బ్రహ్మాఖ్య మితి మధ్యమ పదలోపీ సమాసః. బ్రహ్మలోకాఖ్యం "ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వరుణ లోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకం అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహో ర్ముఖా త్ప్రముచ్య ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసంభవాని, స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతా న్కామా న్పశ్య న్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే" ఇత్యాదిషు బ్రహ్మలోకత్వేన ప్రసిద్ధ మిత్యర్థః. తే తవ ధామ స్థానం యాంతి. ౪౭

ఏవ మన్యే బ్రహ్మచర్యాదిభిః క్లేశై స్తరంతి, వయం త్వనాయాసేన తరిష్యామః ఇత్యాహ (వయం త్వితి.) హే మహాయోగిన్ ఇహ సంసారే కర్మవర్త్మసు కర్మార్జితేషు సుఖదుఃఖాదిషు, స్వర్గనరకపదవీషు వా భ్రమంతో, వయం తావకై స్త్వద్భక్తైస్సహ త్వద్వార్తయా దుస్తర మపి తమః తమః కార్యం సంసారం, తరిష్యామః అనాయాసేనేతి శేషః. ౪౮

స్మర న్త స్స్మారయంత శ్చ కృతాని గదితాని చ,
గత్యుత్స్మితేక్షణక్ష్వేళం య న్నృలోకవిడమ్బనమ్. ౫౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం విజ్ఞాపితో రాజ న్భగవా న్దేవకీసుతః,
ఏకా న్తినం ప్రియం భృత్య ముద్ధవం సమభాషత. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే
షష్ఠోఽధ్యాయః.

కథంభూతా స్సంతః తవ కృతాని చేష్టితాని, సూనృతాని క్ష్వేళః పరిహాసః, గత్యాదీనాం ద్వంద్వైకవద్భావ. స్త చ్చ నృలోకవిడమ్బనం మనుష్యచేష్టానుకరణం తచ్చ స్మరంతః; స్మారయంత శ్చ తరిష్యామ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. ౫౧

(ఏవ మితి.) హే రాజన్ ఏకాంతిన మనన్యదైవతం అత ఏవ ప్రియం భృత్యం చోద్ధవం సమభాషత. ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధే. షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

శ్రీభగవా నువాచ—

యదాత్థ మాం మహాభాగ తచ్చికీర్షిత మేవ మే.
బ్రహ్మా భవో లోకపాలా స్స్వర్వాసం మేఽభికాఙ్క్షిణః. ౧

మయా నిష్పాదితం హ్యత్ర దేవకార్య మశేషతః.
యదర్థ మవతీర్ణోఽహ మంశేన బ్రహ్మణాఽర్థితః. ౨

కులం వై శాపనిర్దగ్ధం నఙ్క్ష్య త్యన్యోన్యవిగ్రహాత్.
సముద్ర స్సప్తమేఽహ్ని తాం పురీం చ ప్లావయిష్యతి. ౩

యర్హ్యేవాయం మయా త్యక్తో లోకోఽయం నష్టమఙ్గళః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

భాషణ మేవాహ (యదాత్థేత్యాదినా.) హేమహాభాగ మాం ప్రతి యదాత్థ యత్ సంహృత్యైత త్కులం నూనం లోకం సంత్యక్ష్యతే భవా నితి తన్మే చికీర్షిత మేవ తథా బ్రహ్మా భవో రుద్రో లోకపాలా శ్చ మమ స్వర్వాసం శ్రీవైకుంఠవాసం అభికాఙ్క్షిణః అభికాఙ్క్షంత ఇత్యర్థః. ౧

నన్వవతారప్రయోజన మనిష్పాద్య కథం గమిష్యసీత్యత ఆహ (మయేతి.) కిం తదేవ కార్య మిత్యత ఆహ (యదర్థ మితి.) బ్రహ్మణా అర్థితః ప్రార్థితోఽంశేన బలభద్రేణ సహ యదర్థ మవతీర్ణః తద్భారహరణాత్మక మితి భావః. ౨

నను న భారోఽపనీతః దుస్సహభారాత్మకస్య యదుకుల స్యావశిష్టత్వా దిత్యత ఆహ (కులం వా ఇతి.) శాపేనైవ నితరాం దగ్ధప్రాయ మన్యోన్యకలహా న్నిర్విశేషం నఙ్క్ష్యతి వై నిశ్చితం, తర్హి పురీం కః పాలయిష్యతీత్యత ఆహ (సముద్ర ఇతి.) న కోఽపి పాలయిష్యతి కిం త్వితః ఆరభ్య సప్తమేఽహ్ని ఏతాం ద్వారకాం పురీం సముద్రః ప్లావయిష్యతి నాశయిష్యతీత్యర్థః. ౩

త్వయా త్విహ న స్థాతవ్య మితి వక్తు మాహ (యర్హీతి.) యర్హ్యేవాయం లోకో మయా

భవిష్య త్యచిరా ద్భద్ర కలినాఽపి నిరాకృతః. ౪

న వ_స్తవ్యం త్వయైవేహ మయా త్య_క్తే మహీతలే.
జనోఽధర్మరుచి ర్భద్ర భవిష్యతి కలౌ యుగే. ౫

త్వన్తు సత్వం పరిత్యజ్య స్నేహం స్వజనబన్ధుషు.
మయ్యావేశ్య మన స్సమ్య క్సమదృ గ్విచరస్వ గామ్. ౬

యదిదం మనసా వాచా చక్షుర్భ్యాం శ్రవణాదిభిః,
నశ్వరం గృహ్యమాణం చ విద్ధి మాయామనోమయమ్. ౭

పుంసోఽయు_క్తస్య నానార్థో భ్రమ స్సగుణదోషభాక్,

త్య_క్త_స్తవ అచిరా న్నష్టమఙ్గళః, హేసాధో కలినా నిరాకృతః అభిభూత శ్చ భవిష్యతి. అతో మయా త్య_క్తే ఇహాస్మి న్మహీతలే త్వయా న వ_స్తవ్యం న స్థాతవ్యం, హేభద్ర అధర్మే రుచి ర్యస్య తథా భూతో భవిష్యతి అతోఽపీహ న వ_స్తవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౪-౫

తర్హి కిం విధేయం క్వ గంతవ్య మిత్యత ఆహ (త్వం త్వితి.) సర్వం శబ్దాదివిషయం స్వజనేషు బన్ధుషు స్నేహం చ త్య_క్త్వా మనో మయీశ్వరే సమ్య గ్నివేశ్య సమదృక్ సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధానరూపసమదృష్టిమాన్, గాం భూమిం విచరస్వ. ౬

సర్వం పరిత్యజ్యేతి శబ్దాదివిషయత్యాగ ఉ_క్తః, వైరాగ్య మంతరేణ త్యాగాసంభవా త్తత్ర వైరాగ్యజననార్థం తేషాం నశ్వరత్వం ప్రకృతిగుణవశ్యమానసానా మేవ సుఖకరత్వం చాహ (యదిద మితి.) య న్మన ఆదిభిర్గృహ్యమాణం తదిదం సర్వం నశ్వరం మాయామనోమయం చ విద్ధీతి సంబంధః. మాయాశబ్దేన తద్గుణవశ్యం లక్ష్యతే. మాయాగుణవశ్యం య న్మనః తత ఆగతం "తత ఆగత" ఇత్యధికారే "మయట్చ" మయట్. ప్రకృతిగుణవశ్యమనోజన్య మేవ విషయసుఖం గుణవశ్య మానసానా మేవ తదో్రచతే న తు విశుద్ధమానసానా మిత్యర్థః. ౭

సమదృ గ్విచర స్వేత్యు_క్తం, నను దేవమనుష్యతిర్యగాదిభేదభిన్నతయా ప్రతీయమానేషు వస్తుషు విభిన్నైవ దృష్టిః స్యాత్ న త్వేకరూపేత్యత ఆహ (పుంస ఇతి.) అయు_క్తస్య సర్వాంతరాత్మని సర్వశరీరకే మయి చి_త్త మయుఞ్జతః పుంసః నానార్థః నానా అర్థా యస్య సః - యో నానార్థవిషయః

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

కర్మాకర్మవికర్మేతి గుణదోషా ధియో భిదా. ౮
తస్మాద్యుక్తేంద్రియగ్రామో యుక్తచిత్త ఇదం జగత్.
ఆత్మనీక్షస్వ వితత మాత్మానం మయ్యధీశ్వరే. ౯
జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుక్త ఆత్మభూత శ్శరీరిణామ్.

ప్రత్యయః స భ్రమరూపః తత్తదబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తువిషయాప్రతీతిశ్చ్రిమరూపైవేత్యర్థః. సర్వాంతరాత్మని మయి చిత్తం యుఞ్జత స్తు మదాత్మకత్వేనైకరూపా యా ప్రతీతిః సా తు సమితిరూపేతి భావః. అస్తు నానారో భ్రమః. తతః కి మత ఆహ (గుణదోషభా గితి.) యస్య పుంసో భ్రమః స గుణదోషభాక్ సుఖదుఃఖభాక్ పుణ్యాపుణ్యభా గ్వా. గుణదోషకృ దితి పాఠే స భ్రమో గుణదోషకృత్ సుఖదుఃఖకృ దిత్యర్థః. కిం భ్రమః స్వరూపేణైవ గుణదోషావహః నేత్యాహ (కర్మేతి.) యస్య కర్మాకర్మవికర్మేతి భిదా భేదః తస్య ధియః గుణదోషౌ విషయౌ. గుణదోషధియ ఇతి పాఠే కర్మాదయ స్తదనువృత్త్యననువృత్తిప్రయుక్తసుఖదుఃఖబుద్ధయ శ్చేత్యర్థః. కర్మావశ్యకర్తవ్యం నిత్యం నైమిత్తికం చ అకర్మ అకర్తవ్యం ప్రతిషిద్ధ మిత్యర్థః. వికర్మ వివిధఫలాయ చోదితం కామ్యకర్మ. అయ మర్థః- స్వతంత్రవస్తుభ్రమదేహాత్మభ్రమవతోఽజ్ఞస్య పుంసః విధినిషేధాద్యాత్మకభేదభిన్నశాస్త్రవశ్యతా తదనువర్తనాతిలఙ్ఘనాభ్యాం సుఖదుఃఖే ఏవం చ భ్రమస్య శాస్త్రవశ్యతాపాదనద్వారా గుణదోషకృత్త్వం న స్వరూపేణేతి న చైతావతా బ్రహ్మవిదాం శాస్త్రాతిలఙ్ఘనం దోషాయ నేతి మంతవ్యం. తేషామపి నిశ్చితస్వతంత్రవస్తుప్రతీతిభ్రమాణా మామోక్షం కదాచి ద్భ్రమానువృత్తిసంభవా త్తత్ప్రయుక్తశాస్త్రవశ్యత్వ స్యావర్జనీయత్వాత్. ౮

యస్మా న్నానార్థప్రతీతేః భ్రమస్య సుఖదుఃఖగర్భసంసృతిహేతుత్వం తత స్తన్నివృత్తయే సర్వం బ్రహ్మాత్మకం పశ్యేత్యాహ (తస్మా దితి.) యుక్తేంద్రియగ్రామః నియమితేంద్రియగణః యుక్తచిత్తః మయ్యావేశితచిత్తః ఇదం జగ దచిత్పరిణామాత్మకదేవమనుష్యాదిశరీరజాతం ఆత్మని జీవే ఈక్షస్వ జీవేన ధార్యం పశ్య ఆత్మానం జీవం మయీశ్వరే వితతం వ్యాప్తం ధార్యం పశ్యేత్యర్థః. సదైవ మీక్షమాణస్య భ్రమ స్తన్మూలసంసృతి శ్చ నివర్తత ఇతి భావః. ౯

నన్విత ఆరభ్యైవ మీక్షమాణ స్యాప్యనాదితయా విషయప్రవణేంద్రియ స్యోక్తవిధేక్షణ స్యాంతరాయై ర్విహతి స్స్యా దత ఆహ (జ్ఞానేతి.) జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుక్తః సాధారణాసాధారణాకారవిషయజ్ఞానవాన్ పృథివ్యాదీనా మాత్మపర్యంతానాం తత్త్వానాం సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభిజ్ఞః శరీరిణా మాత్మభూతః ఆత్మవ త్సర్వసుహృద్భూతః ఆత్మానుభవేనైవ నిరతిశయసుఖరూపేణ సంతుష్టః విఘ్నైః న విహన్యతే నహి నిరతిశయానందోదధిమగ్న శ్శబ్దాదిసుఖలేశాభాసానుభవతదర్థకర్మరూపై రంతరాయై

ఆత్మానుభవతుష్టాత్మా నా_న్తరాయై ర్విహన్యతే. ౧౦
దోషబుద్ధ్యోభయాతీతో నిషేధా న్న నివ_ర్తతే,
గుణబుద్ధ్యా చ విహితం న కరోతి యథాఽర్భకః. ౧౧
సర్వభూతసుహృచ్ఛాంతో జ్ఞానవిజ్ఞాననిశ్చయః,
పశ్య న్మదాత్మకం విశ్వం న విపద్యేత వై పునః. ౧౨

ర్విహన్యతే, తత్ర తస్య రుచే రేవానుదయా దితి భావః. జ్ఞానవిజ్ఞానసంయోగ స్తు అనాత్మనా మనుపాదేయత్వార్థః. తచ్చ శబ్దాదివిషయేష్వరుచ్యర్థం తత శ్చానుభవవృద్ధిః. ౧౦

నాంతరాయై ర్విహన్యత ఇత్యనేనైహికపారలౌకికశబ్దాదివైషయికసుఖదుఃఖతదర్థకర్మరూపాంతరాయై ర్విహతి ర్నాస్తీత్యుక్తం. తర్హి స కిం విధినిషేధా నానువర్తత ఏవేత్యపేక్షాయాం తస్య విశేష మాహ (దోషబుద్ధ్యేతి.) ఆత్మానుభవసంతుష్ట ఇత్యనుషజ్యతే. తదయ మర్థః ఆత్మానుభవతుష్టః ఉభయాతీతః వైషయికసుఖదుఃఖాతీతోఽపి దోషబుద్ధ్యా "నావిరతో దుశ్చరితా న్నాశాంతో నాసమాహితః నాశాంతమానసోవాపి ప్రజ్ఞానేనైన మాప్నుయా" దితి, నిషిద్ధాచరణ స్యాత్మప్రాప్తివిరోధిత్వరూపదోషబుద్ధ్యా నిషేధా న్న నివర్తతే కింతు నిషేధ మనువర్తత ఏవ తథా గుణబుద్ధ్యా స్వర్గాదిసుఖసాధనత్వబుద్ధ్యా విహితం కామ్యం కర్మ న కరోతి నిషిద్ధాచారః ప్రత్యవాయజననద్వారా ఆత్మానుభవాత్ యథా ప్రచ్యావయే త్తథా గుణబుద్ధ్యా కృతం కామ్యకర్మస్వఫలజననద్వారా తస్మాత్ప్రచ్యావయే దితి తదపి నకరోతీత్యర్థః. ఏవంభూతోఽపి యథా అర్భకః అర్భకో యథా స్వస్వభావ మనావిష్కుర్వన్నవతిష్ఠతే తద్వ దయ మపి స్వమాహాత్మ్య మనావిష్కుర్వ న్నవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. అత్ర అర్భకదృష్టాన్తేన విదుషః కామచారో అభ్యనుజ్ఞాయత ఇతి నమంతవ్యం తస్య నావిరతో దుశ్చరితా దితి విద్యావిరోధిత్వశ్రవణా త్తస్య విద్యాయా మనన్వయాత్ తథాఽనావిష్కార స్యైవాన్వయా చ్చ. తథా చ శ్రుతిః "బాల్యేన తిష్ఠాసే" దితి శారీరకసూత్రం చ "అనావిష్కుర్వ న్నన్వయా" దితి, తస్యాయ మర్థః- బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్ కుతః అన్వయాత్ బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మి న్విధౌ తస్యైవ హ్యన్వయసంభవః ఇతరేషాం తు విద్యావిరోధిత్వశ్రవణాత్ "నావిరతో దుశ్చరితా" దితి ఆహారశుద్ధౌ సత్వశుద్ధి" రితి చ. ౧౧

ఏవంభూతస్య న పున స్సంసృతి రిత్యాహ (సర్వభూతసుహృదితి.) సర్వభూతసుహృదిత్యనేన "ఆత్మభూత శ్శరీరిణా" మితి పూర్వోక్తం వివృతం, శాంత ఇత్యనేన వైరాగ్యవత్త్వ ముక్తం తేన నాంతరాయై ర్విహన్యతే ఇత్యస్యార్థ ఉక్తః. జ్ఞానవిజ్ఞాననిశ్చయ ఇత్యనేన "జ్ఞానవిజ్ఞాన సంయుత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాపితం, పశ్య న్మదాత్మకం విశ్వ మిత్యనేనే" దం జగదాత్మని వీక్షే త్యాద్యర్థ ఉక్తః. ఏవంభూతః పున ర్న విపద్యేత న సంసరేత్. ౧౨

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

ఇత్యాదిష్టో భగవతా మహాభాగవతో నృప,
ఉద్ధవః ప్రణిపత్యాహ తత్త్వజిజ్ఞాసు రచ్యుతమ్. ౧౩

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యోగేశ యోగవిన్యాస యోగాత్మ న్యోగసమ్భవ,
నిశ్శ్రేయసాయ మే ప్రోక్త స్త్యాగ స్సంన్యాసలక్షణః, ౧౪

త్యాగోఽయం దుష్కరో భూమ న్కామానాం విషయాత్మభిః,
సుతరాం త్వయి సర్వాత్మ న్న భక్తై రితి మే మతిః. ౧౫

సోఽహం మమాఽహమితి మూఢమతి ర్విగాఢ స్త్వన్మాయయా విరచితాత్మని సానుబంధే.

(ఇతీతి.) హేనృప ఉద్ధవః ప్రణిపత్య నమస్కృత్య తత్త్వం ఉపాస్యోపాసకోపాసనతత్త్వాధన యథావస్థితస్వరూపం జ్ఞాతు మిచ్ఛు రచ్యుతం ప్రాహ. ౧౩

తమేవాహ (యోగేశేత్యాదిభి ష్షడ్భిః.) తావన్నాహం త్వత్ప్రశ్నోత్తరదానే ప్రభు రితి మావోచ ఇత్యభిప్రాయేణ సంబోధయతి. యోగేశ యోగనిర్వాహక "దదామి బుద్ధియోగం త" మితి భగవతా గీతత్వా దితి భావః. యోగవిన్యాస, విన్యస్య తేఽనేనేతి విన్యాసః యోగోపదేష్టః యోగాత్మన్ యోగస్యాధారయోగఫలరూపేతి వా యోగసంభవ యోగశాస్త్రజనక యోగ శ్చాత్ర బ్రహ్మోపాసనాత్మకః. త్వం తు సర్వం పరిత్యజ్యేత్యాదినా భగవతి చిత్తవిధానాత్మకభక్తియోగస్య విషయాభిలాషత్యాగాది పూర్వకత్వ ముక్తం, తదఘటమానం మన్వాన స్తదుపాయం పృచ్ఛతి (నిశ్శ్రేయసాయేతిసార్ధద్వయేన) నిశ్శ్రేయసాయ మోక్షాయ త్యాగః ప్రోక్తః, స చ నారోగ్యాద్యర్థసర్వస్వదానా దివ దయం త్యాగః. కింతు సన్యాసలక్షణః అప్రత్యాపత్తిరూపః నిశ్చీయతామ్. ౧౪

తతః కిమత ఆహ (త్యాగోఽయ మితి) హేభూమన్ కామ్యంత ఇతి కామాః విషయాః, తేషాం త్యాగో విషయాత్మభిః విషయప్రవణచిత్తైః దుష్కరః దుఃఖేనాపి కర్తు మశక్యః సర్వాత్మని త్వయి అభక్తై స్తు సుతరాం దుష్కర మితి మే మతిః. సంజాతభక్తియోగై స్తు నిరతిశయసుఖరూపత్వదను భవనిష్ఠత్వాత్ కథంచిత్కామత్యాగసంభవేదపి త ద్భక్తైస్తు సుతరాం త్వదుష్కర మితి భావః. ౧౫

(సోఽహ మితి.) యం ప్రతి త్యాగ ఉపదిష్టః సోఽహం త్వన్మాయయా విరచితే ఆత్మని దేహే సానుబంధే పుత్రకళత్రాదిసహితే అహంమమాభిమానసమూఢమతిః అత ఏవ విగాఢః మగ్నః.

ఉక్త్వఞ్జసా నిగదితం భవతా యథాఽహం సంసాధయామి భగవ న్ననుశాధి భృత్యమ్.

సత్యస్య తేస్వదృశ ఆత్మన ఆత్మనోఽన్యం వక్తార మీశ విబుధే ష్వపి నానుచక్షే,
సర్వే విమోహితధియ స్తవ మాయయా యే బ్రహ్మాదయ స్తనుభృతో బహిరర్థభావాః.

యా త్వత్పదాబ్జరసికై ర్నహి సంగతా యే తద్యుక్తిభి ర్విమృశతా మపి నాపయాతి,
సత్సఙ్గమో గృహజుషా మపి దమ్పతీనాం తప్తాత్మనాం ఖలు నృణాం హతరంహసాం స్యాత్

తస్మా ద్భవ న్త మనవద్య మన న్తపారం సర్వజ్ఞ మీశ్వర మకుణ్ఠవికుణ్ఠధిష్ణ్యమ్.

భవతా యు న్నిగదితం త్వం తు సర్వం పరిత్యజ్యే'' త్యాది తద్యథా అఞ్జసా సుఖేన సాధయామి తథా హేభగవన్ భృత్యం మా మనుశాధి వివిచ్య జ్ఞాపయ, భృత్య మితి హేతుగర్భమ్. ౧౬

నను త్వయా సంగ్రహేణోక్తం విస్తరత స్త్వన్యేభ్యో జానీహీత్యత ఆహ (సత్యస్యేతి.) హేఈశ సత్యస్య నిత్య మసంకుచితస్వభావస్య, తత్ర హేతుః- స్వదృశః స్వస్మి న్నేవ దృక్ యస్య తస్య నిత్యం ప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్య స్యేత్యర్థః. అనేన బద్ధముక్తజీవవైలక్షణ్య ముక్తం బన్ధో హి సంకుచితస్వభావః ముక్త స్తు బద్ధదశాయా మప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్యః ఆత్మనః జీవస్యాప్యాత్మనః అంతరాత్మనః తే త్వత్తః అన్యం వక్తారం ఉపదేష్టారం విబుధేష్వపి నానుచక్షే న పశ్యామి, త ఇత్యార్షత్వాత్ షష్ఠీవ్యత్యయేన, కుత ఇత్యత ఆహ (సర్వ ఇతి.) సర్వేఽపీమే బ్రహ్మాదయో విబుధాః. తవ మాయయా మోహితబుద్ధయః, తనుభృతః కర్మాధీనదేహభాజః, బహిరర్థే అనాత్మని భావః భావనా, అహ మితి ప్రతిపత్తిః, యేషాం తే అజ్ఞా ఇత్యర్థః. ౧౭

మాయాం విశినష్టి (యేతి) యే త్వత్పాదాబ్జగుణానుభవరసికై, ర్భాగవతై ర్న సంగతా స్తేషాం యుక్తిభి రుపదేశ మనపేక్ష్య కేవలయుక్తిభి ర్నిరశనోపాయై ర్విమృశతా మపి యా మాయా నాపయాతి న నివర్తతే తయా మోహితధియ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. తర్హి సద్భిః సంగమ్యతా మిత్యత ఆహ (సత్సంగమ ఇతి,) దంపతీనాం మిథునీభూయ వర్తమానానా మిత్యర్థః. గృహజుషాం గృహాన్ సేవమానానాం గృహస్థానా మపీత్యర్థః, తప్తాత్మనాం తాపత్రయాభితప్తానాం. హతరంహసాం హతం రంహో వేగః విషయప్రావణ్యరూపో యేషాం నృణాం ఖలు సత్సఙ్గమః స్యాత్ న తు విషయలాలసానా మితి భావః. ౧౮

యతో విబుధేష్వపి త్వత్తోఽన్యం వక్తారం నానుచక్షే తస్మా ద్భవంత మేవాహం శరణం సదుపదేశేన రక్షితారం ప్రపద్యే అధ్యవస్యా మీత్యర్థః, కథంభూతః? వృజినేన సాంసారికదుఃఖేనాభిత ప్తః

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

నిర్విణ్ణధీ రహ మహో వృజినాభితప్తో నారాయణం నరసఖం శరణం ప్రపద్యే. ౧౮

శ్రీభగవానువాచ—

ప్రాయేణ మనుజా లోకే లోకతత్త్వవిచక్షణాః,
సముద్ధరంతి హ్యాత్మాన మాత్మనైవాశుభాశయాత్. ౧౯

ఆత్మనో గురు రాత్మైవ పురుషస్య విశేషతః,

అత ఏవ నిర్విణ్ణధీః పరితప్తబుద్ధిః అహో ఇతి నిపాతో నిర్వేదసూచకః, కథంభూతం? అనవద్యం మోహాదిరూపదోషరహితం అనంతపారం అనంతావధిం అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావ మిత్యర్థః. సర్వజ్ఞం సర్వవస్తువిషయసాక్షాత్కారవంతం ఈశ్వరం సర్వనియంతారం అకుంఠవికుంఠధిష్ణ్యం అకుంఠం అప్రతిహతం వికుంఠం వైకుంఠం ధిష్ణ్యం స్థానం యస్య తం నారాయణం నరాణాం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారం చ నరస్య సఖాయం ఇమా న్యాచార్యత్వపూర్తిసూచకాని విశేషణాని. తత్రాద్యేన భ్రమవిప్రలమ్భమోహాదే ర్వ్యావృత్తిః. ద్వితీయేన జ్ఞానాల్పత్వస్య తృతీయేన కస్యాప్యవిషయత్వస్య తురీయేణ తృతీయస్య కర్మమూలత్వస్య పఞ్చమేన తురీయస్య ప్రచ్యుతత్వస్య నారాయణం నరసఖ మిత్యనేనాఖిలాధ్యాత్మతత్త్వోపదేశార్థబద్ధదీక్షనారాయణావతారరూపత్వ మర్జునాదిముఖేన తదుపదేష్టృత్వం చ వ్యజ్యతే తత శ్చ వాత్సల్యం ఫలితమ్. ౧౮

ఇత్థ మాపృష్టః ప్రాహ భగవాన్ (ప్రాయేణేత్యాదినా) యత్త్వ దుక్తం "త్యాగోఽయం దుష్కర" ఇత్యాదినా భక్తియోగా త్పూర్వం విషయత్యాగో దుష్కర ఇతి, తత్ర కస్మై కస్మై చ్మన శ్శిక్షయా స సుకర ఏవేతి వక్తుం తత్ర నిదర్శనతయాఽవధూతయదుసంవాదాత్మక మితిహాసం ప్రస్తోష్యన్ తావ త్పరీక్షకాః స్వమనశ్శిక్షయైవ స్వాత్మానం తారయంతీత్యాహ (ప్రాయేణేతి) లోకతత్త్వవిచక్షణాః తత్తద్వస్తుప్రతినియతగుణవిమర్శనకుశలాః ఆత్మనైవ సమ్యక్ శిక్షితేన మనసైవాశుభాశయా ద్విషయవాసనాతః స్వాత్మానం తారయంతి. ౧౯

యత ఏవ మతః పురుషస్యాత్మనః స్వస్య విశేషతః గురుః హితప్రవర్తకః ఆత్మైవ సమ్యక్ శిక్షితం మన ఏవ పురుషస్య విశేషత ఇత్యనేన మనుష్యజన్మని మనశ్శిక్షావివేకశ్రేయస్సంపత్తి శ్చ సులభేతి సూచితం. తదేవోపపాదయతి (యదితి) యస్మి న్మనుష్యజన్మని ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ఇహ ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వదర్శనాత్ పరత్ర దృష్టాంతేనానిత్యత్వానుమానా చ్చ తత్ర వైరాగ్యేణ

యత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రేయోఽసా వనువిన్దతే. ౨౧
పురుషత్వే చ మాం ధీరా స్సాంఖ్యయోగవిశారదాః,
ఆవిస్తరాం ప్రపశ్యంతి సర్వశక్త్యుపబృంహితమ్. ౨౨
ఏకద్విత్రిచతుష్పాదో బహుపాద స్తథాఽపదః,
బహ్వ్య స్సన్తి పుర స్సృష్టా స్తాసాం మే పౌరుషీ ప్రియా. ౨౩
అత్ర మాం మార్గయన్త్యద్ధా యుక్తహేతుభి రీశ్వరమ్,
గృహ్యమాణై ర్గుణై ర్లిఙ్గై రగ్రాహ్య మనుమానతః. ౨౪

శ్రేయోఽనువిందతే భగవదుపాసనయా మోక్షాఖ్యం శ్రేయః ప్రాప్నోతీత్యర్థః. యద్వా ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం శ్రేయోఽనువిందతే పురుషస్యైవ శాస్త్రాధికారాత్, శాస్త్రత ఏవ శ్రేయ స్తత్సాధనాదీనా మవగమ్యత్వా దితి భావః. ౨౧

ఏతదేవోపపాదయతి (పురుషత్వ ఇతి.) పురుషత్వే చ మనుష్యజన్మన్యేవ సాంఖ్యయోగ విశారదాః సాంఖ్యం చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయవివేకః యోగః పరమాత్మోపాసనాత్మకః, తయో ర్విశారదాః కుశలాః ధీరాః జితేంద్రియా స్సంతః ఆవిస్తరాం అతీవ స్ఫుటతరం జానంతి. కథంభూతం? సర్వశక్తిభిః ప్రకృతిపురుషాసమ్భావితవివిధవిచిత్రసృష్ట్యాద్యుపయుక్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాదిభి రుపబృంహితం పుష్కలితమ్. ౨౨

యతో మాం పురుషత్వ ఏవావిస్తరాం ప్రపశ్యంతి అత ఏవ మనుష్యశరీరం మమ ప్రియతర మిత్యాహ (ఏకేతి.) పాచ్ఛబ్దస్య ద్వంద్వాంతే శ్రుతస్య ప్రత్యేకం సంబంధః. పుర ఇత్యనేన స్వనివాస స్థానత్వ ముక్తం, సృష్టా ఇత్యనేన స్వస్య తత్స్రష్టృత్వం అనేన కారణత్వం ఫలితం, తాసా మేకపాదాది పురాం మధ్యే పౌరుషీ పురుషాకారా పూ ర్మే మమ ప్రియా. అత్ర హేతు రావిస్తరాం ప్రపశ్యంతీ త్యుక్తమ్, ౨౩

ఏవం తర్హి లబ్ధమనుష్యజన్మాన స్సర్వేఽపి కిం ప్రపశ్యన్తీత్యాశఙ్కాయాం న సర్వే ప్రపశ్యంతి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావేద్యత్వాత్ కింతు కేచి దేవేశ్వరం మాం మృగయంతి విమృశ్య పశ్యంతీత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (గృహ్యమాణై రితి.) ప్రత్యక్షేణ గృహ్యమాణై ర్గుణైః రూపాదిభి ర్లిఙ్గైః అగ్రాహ్యం ప్రత్యక్షమూలై ర్వ్యాప్త్యాదిభి ర్లిఙ్గై రగ్రాహ్య మిత్యేతదేవ స్పష్టీకరోతి (అనుమానత ఇతి.) అనుమానేనాగ్రాహ్య మిత్యర్థః. రూపాదీనాం పృథివ్యాదౌ చాక్షుషత్వాదిజనకత్వ దర్శనేన తేషాం స్వాశ్రయే చాక్షుషత్వాదిజనకత్వస్వాభావ్యనిశ్చయాత్ గుణై రితి గ్రహణసాధనత్వ నిర్దేశః. ౨౪

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

అత్రాప్యుదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్.
అవధూతస్య సంవాదం యదో రమితతేజసః. ౨౪

అవధూతం ద్విజం కంచి చ్చరంత మకుతోభయమ్.
కవిం నిరీక్ష్య తరుణం యదుః పప్రచ్ఛ ధర్మవిత్. ౨౫

యదు రువాచ—

కుతో బుద్ధి రియం బ్రహ్మ న్నకర్తు స్సువిశారదా.
యా మాసాద్య భవాన్ లోకే విద్వాం శ్చరతి బాలవత్. ౨౬

ప్రాయో ధర్మార్థకామేషు వివిత్సాయాం చ మానవాః.
హేతునైవ సమీహన్త ఆయుషో యశస శ్శ్రియః. ౨౭

అథేతిహాసం ప్రస్తౌతి (అత్రేతి.) అత్ర "లోకతత్త్వవిచక్షణాః సముద్ధరంతి హ్యాత్మాన మాత్మనైవాశుభాశయా" దిత్యస్మి న్నర్థే పురాతన మితిహాస ముదాహరంతి నిదర్శనతయా కథయంతీత్యర్థః. ఇతిహాసం విశినష్టి (అవధూతస్యేతి) సంవాదం తయోః ప్రశ్నప్రతివచనాత్మక మిత్యర్థః. ౨౪

స కీదృశ ఇత్యత స్తమనువర్ణయతి (అవధూత మిత్యాదినా.) అవధూతం అభ్యంగాదిభి రసంస్కృతదేహం న తు వర్ణాశ్రమధర్మత్యాగినం న కుతశ్చి ద్భీతాతపాదే ర్భయం యస్య తం తరుణం యువానం కవిం విద్వాంసమ్. ౨౫

ప్రశ్న మేవాహ (కుత ఇత్యాదినా) హేబ్రహ్మన్ కర్తుః ఇంద్రియప్రీతయే కర్మా ణ్యకర్తు స్తవేయం సువిశారదా అతినిపుణా సర్వలోకవిలక్షణా మతిః. కుత కస్మా ద్ధేతో రుదితా తాం విశినష్టి (యా మితి.) యాం బుద్ధి మాసాద్య ప్రాప్య సంపద్యేతి యావత్ విద్వా నపి బాలవ దజ్ఞవ చ్చరతి. ౨౬

బుద్ధే స్సువిశారదత్వ మేవాహ (ప్రాయ ఇతి.) ప్రాయశో మానవాః, ధర్మాదిషు వివిత్సాయాం తత్సాధనవేదనేచ్ఛాయాం నిమిత్తభూతాయాం ధర్మాదిసాధనాదిజ్ఞానార్థం చేత్యర్థః. తథా ఆయురాదేః హేతునా ఆయురాద్యర్థం చ స మహాంత ఏవ ప్రవర్తంత ఏవ త్వం తు జడాదివ త్కించిదపి కర్తుం నేహసే నేచ్ఛసి. ౨౭

త్వన్తు కల్పః కవిర్దక్ష స్సుభగో మితభాషణః,
న కర్తా నేహసే కించి జ్జడోన్మత్తపిశాచవత్. ౨౯

జనేషు దహ్యమానేషు కామలోభదవాగ్నినా,
న తప్యసేఽగ్నినా ముక్తో గఙ్గామ్భస్థ ఇవ ద్విపః. ౩౦

త్వం హి నః పృచ్ఛతాం బ్రహ్మ న్నాత్మ న్యానన్దకారణమ్,
బ్రూహి స్పర్శవిహీనస్య భవతః కేవలాత్మనః. ౩౧

శ్రీభగవానువాచ—

యదునైవం మహాభాగో బ్రహ్మణ్యేన సుమేధసా,
పృష్ట స్సభాజితః ప్రాహ ప్రశ్రయావనతం ద్విజః. ౩౨

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సన్తి మే గురవో రాజ న్బహవో బుద్ధ్యుపాశ్రితాః,

న త్వశక్త్యజ్ఞానానైపుణ్యవైరూప్యావాగ్మిత్వాదిభ్యో న కర్తు మీహస ఇత్యత స్తం విశినష్టి (కల్ప ఇత్యాది.) ౨౯

కుత స్తవ మహానంద శ్చేత్యాహ (జనేష్వితి.) దహ్యమానేషు సత్సు త్వం తు న తప్యసే యథా దవాగ్నినా ముక్తో గఙ్గామ్భస్థో ద్విపో గజ స్తద్వత్ సుఖ మవతిష్ఠస ఇత్యర్థః. ౩౦

పృష్ట మపి తూష్ణీ మవస్థితం ప్రతివక్తుం చోదయతి (త్వం హీతి.) హే బ్రహ్మన్ భవతః ఆత్మని మన స్యానందకారణం బ్రూహి, కథంభూతస్య స్పర్శవిహీనస్య శబ్దాదివిషయస్పర్శవిహీనస్య కేవలాత్మనః అనుబంధరహితదేహస్యాపి. ౩౧

ఇత్థ మాపృష్టః ప్రాహావధూత ఇత్యాహ భగవాన్ (యదునేతి) బ్రహ్మణ్యేన బ్రహ్మకులోపకర్త్రా సుమేధసా బుద్ధిమతా, సభాజితః సంపూజితః పృష్ట శ్చ ప్రశ్రయేణ ప్రకృష్టసేవయా అవనతం నమ్రం యదుం ప్రాహ. ౩౨

తదేవాహ (సంతి మ ఇత్యాదినా యావ న్నవమాధ్యాయసమాప్తి) తావ "త్త్యక్తో బుద్ధి రియ" మిత్యస్యోత్తర మాహ సంతీతి. బుద్ధ్యుపాశ్రితాః శిక్షణీయయా మద్బుద్ధ్యా ఉపాశ్రితాః ఉపాత్తాః.

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

యతో బుద్ధి ముపాదాయ ముక్తో౽టామీతి తచ్ఛృణు ౩౨

పృథివీ వాయు రాకాశ మాపో౽గ్ని శ్చంద్రమా రవిః,
కపోతో౽జగర స్సిన్ధుః పతఙ్గో మధుకృ ద్గజః. ౩౩

మధుహా హరిణో మీనః పిఙ్గళా కురరో౽ర్భకః,
కుమారీ శరకృ త్సర్ప ఊర్ణనాభి స్సుపేశకృత్. ౩౪

ఏతే మే గురవో రాజం శ్చతుర్వింశతి రాశ్రితాః,
శిక్షావృత్తిభి రేతేషా మన్వశిక్ష మిహాత్మనః. ౩౫

యతో యదనుశిక్షామి యథా వా నాహుషాత్మజ,
తత్తథా పురుషవ్యాఘ్ర నిబోధ కథయామి తే. ౩౬

మద్బుద్ధిశ్శిక్షితా ఇత్యర్థః. యతః యేభ్యో బుద్ధిం శిక్షితా మితి శేషః, ఉపాదాయ స్థిరీకృత్య ముక్తః తాపత్రయా దితి శేషః. అటామి పర్యటామి, తా న్బుద్ధ్యుపాశ్రితా న్గురూన్ శృణు. ౩౨

తా న్నిర్దిశతి ద్వాభ్యాం (పృథివీతి.) మధుకృ ద్భృఙ్గః స చ మధు కరోతి ఆహరత్వేనేతి మధుకృన్తత్వాచ్ఛిద్య గృహ్ణాతీతి వా వ్యుత్పత్తేః మధుమక్షికా చ. ౩౩

మధుహా మధ్వాహర్తా వ్యాధః, కురరః పక్షివిశేషః ఉత్క్రోశాఖ్యః చంద్రికాశనః. శరకృత్ అయస్కారః, సుపేశ మతిశోభనం రూపం కీటస్య కరోతీతి తథా భ్రమరవిశేషః. ౩౪

(ఏత ఇతి.) చతుర్వింశతిః గురవో మే మయా ఆశ్రితాః తదాహ శిక్ష ఇతి. ఏతేషాం వృత్తిభి రహం ఆత్మన శ్శిక్షః మనః ప్రతి శిక్షః అన్వశిక్షం పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః. శిక్షాం కృతవా నస్మీత్యర్థః. ౩౫

అత్ర యతో వృత్తేః. యచ్ఛిక్షణ మనుశిక్షామి అనుశిక్షిత వానస్మి పూర్వవ న్నిర్దేశః. హేనాహుషాత్మజ నాహుషో యయాతిః. హేపురుషవ్యాఘ్ర తచ్ఛిక్షణః తథా తే తుభ్యం కథయామి నిబోధ అవధారయ. ౩౬

భూతై రాక్రమ్యమాణోఽపి ధీరో దైవవశానుగైః,
తద్విద్వా న్నచలే న్మార్గా దన్వశిక్షం క్షితే ర్వ్రతమ్. ౩౮

శశ్వ త్పరార్థసర్వేహః పరార్థైకాంతసమ్భవః,
సాధు శ్శిక్షేత భూభృత్తో నగశిష్యః పరాత్మతామ్. ౩౯

ప్రాణవృత్త్యైవ సంతుష్యే న్ముని ర్నైవేంద్రియప్రియైః,
జ్ఞానం యథా న నశ్యేత నావకీర్యేత వా మనః. ౪౦

తత్ర క్షితిః పర్వతవృక్షాదిరూపా సమరూపా చేతి ద్వివిధా తత్ర సమరూపాయాః క్షితేః క్షమాం శిక్షితవా నస్మీత్యాహ (భూతై రితి.) దైవవశానుగైః దైవప్రేరితైః భూతై రాక్రమ్యమాణః పీడ్యమానోఽపి ధీరః తదాక్రమణప్రయుక్తదుఃఖసహిష్ణుః, తత్ విద్వాన్ భూతానాం దైవవశానుగత్వం జానన్ మార్గాన్న చలేత్ ఇత్యేవం క్షితేః వ్రతం నియతం ధర్మం అన్వశిక్షం మార్గః క్షితిపక్షే ధారణాత్మకః, పక్షాంతరే జ్ఞానమార్గః. ౩౮

పర్వతవృక్షరూపాయాః క్షితే శ్శిక్షిత మాహ (శశ్వ దితి.) శశ్వత్ సర్వదా పరార్థా పరోపకారార్థా ఈహా చేష్టా యస్య సః, పరార్థ ఏవైకాంతతః సంభవో యస్య సః భూభృతః పర్వతాః సాధు యథా తథైవం శిక్షితం తస్య వృక్షత్వగాదితృణనిర్ఝరప్రస్రవక్రియాః పరార్థా ఏవ తద్వదిత్యర్థః. తథా నగశిష్య స్సన్ పరాత్మతాం పరాధీనాత్మతాం శిక్షేత. వృక్షో యథా పరై రేవ ఖండ్యో వోత్పాట్యో వా న నివారయతి నామన్యతే వా తద్వత్. ౩౯

వాయు రపి ద్వివిధః, ప్రాణో బాహ్య శ్చ, తత్ర ప్రాణా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (ప్రాణవృత్త్యేతి) ప్రాణో హ్యాహారాదిమాత్రేణ వర్తతే, శబ్దాదివిషయాం స్తు నాపేక్షతే. తథా ముని రపి ప్రాణధారణమాత్రోపయుక్తయా, వృత్త్యా ఆజీవికయా వర్తేత నత్వింద్రియప్రియైః శబ్దాదివిషయైః న తా ననుభవ న్నిత్యర్థః. ప్రాణవృత్త్యా వర్తన మపి కిమర్థ మిత్యత ఆహ (జ్ఞాన మితి.) ప్రాణవృత్త్యకరణేన మనోవైక్లబ్యేన జ్ఞాననాశ స్స్యాత్, అతో యథా జ్ఞానం న నశ్యేత్ మనో వా న శీర్యేత తదుపయుక్తయా దేహనిర్వాహోపయుక్తయా వృత్త్యా వర్తేతేత్యర్థః. ౪౦

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

విషయే ష్వావిశ న్యోగీ నానాధర్మేషు సర్వతః,
గుణదోషవ్యపేతాత్మా న విషజ్యేత వాయువత్. ౪౧

పార్థి వేష్విహ దేహేషు ప్రవిష్ట స్తద్గుణాశ్రయః,
గుణై ర్న యుజ్యతే యోగీ గన్ధై ర్వాయు రివాత్మదృక్. ౪౨

అ న్త ర్బహి శ్చ స్థిరజఙ్గమేషు బ్రహ్మాత్మభావేన సమన్వయేన,
వ్యాప్త్యా వ్యవచ్ఛేద మసఙ్గ మాత్మనో ముని ర్నభ స్త్వం వితతస్య భావయేత్. ౪౩

విషయాన్సేవమానో౽పి తేష్వనాసక్తిం బాహ్యాద్వాయో శ్శిక్షేతేత్యాహ (విషయేష్వితి.) నానాధర్మేషు ప్రియాప్రియతదుభయానుభయాత్మకేషు విషయేషు ఆవిశన్నపి, తానింద్రియైః స్పృశన్నపీత్యర్థః. గుణదోషాభ్యాం ప్రియాప్రియాభ్యాం వ్యపేతః ముక్తః, ఆత్మా మనో యస్య సః సర్వతః సర్వేషు విషయేషు న విషజ్యేత నాసక్తో భవేత్. న తు వాయు శ్చందనే దహనే వా విషజ్జతే తద్వదిత్యర్థః, అనాసక్తావత్ర దృష్టాంతః. న తు గుణదోషవ్యపేతాత్మత్వే చేత్యవగంతవ్యం. తస్య తదన పేతాత్మత్వాత్. ౪౧

వాయోరేవ శిక్షణీయాంతరమాహ (పార్థివేష్వితి.) ఆత్మదృ గ్యోగీ పృథివ్యాదిపరిణామ రూపేషు దేహేషు ప్రవిష్ట స్తద్గుణాశ్రయః దేవత్వమనుష్యత్వస్థూలత్వకృశత్వాదిదేహధర్మయోగితయా ప్రతీయమానో౽పి తైర్గుణై ర్నయుజ్యతే స్థూలో౽హం కృశో౽హ మితి న మన్యతే. ఆత్మదృగితి హేతుగర్భం. యతః దేహవిలక్షణమాత్మాన మేవ పశ్యతీతి తథా గంధై ర్వాయు రివ యథా సురభి పూతిగంధాద్యాశ్రయేషు ప్రవిశన్నపి వాయు ర్వస్తుతో న తద్వాన్ తద్యోగీ తద్వత్. ౪౨

అథాకాశాత్ శిక్షణీయ మాహ ద్వాభ్యాం (అంతరితి.) సమన్వయేన వేదాంతవాక్య సమన్వయసిద్ధేన బ్రహ్మాత్మభావేన సర్వవస్తూనాం బ్రహ్మాత్మకత్వేన, అవ్యవచ్ఛేదం నిరంతరం యథా తథా సర్వేషు చరాచరాత్మకేషు భూతేషు, వితతస్య వ్యాప్తస్య పూర్ణస్యేతి యావత్, ఆత్మనః పరమాత్మనః అంతర్బహి శ్చ వ్యాప్త్యా అసఙ్గం నభ స్త్వం సభిన [illegible] ౪౩

తేజోఽబన్నమయై ర్భావై ర్మేఘౌఘై ర్వాయునేరితైః,
న స్పృశ్యతే నభ స్తద్వ త్కాలసృష్టై ర్గుణైః పుమాన్. ౪౪

స్వచ్ఛః ప్రకృతిత స్స్నిగ్ధో మాధుర్య స్తీర్థభూ ర్నృణామ్,
మునిః పునాత్యపాం మిత్ర మీక్షోపస్పర్శకీర్తనైః. ౪౫

తేజస్వీ తపసా దీప్తో దుర్ధర్షోదరభాజనః,
సర్వభక్షోఽపి యుక్తాత్మా నాదత్తే మల మగ్నివత్. ౪౬

క్వచి చ్ఛన్నః క్వచి త్స్పష్ట ఉపాస్య శ్శ్రేయ ఇచ్ఛతామ్,

నిర్లేపత్వే చ నభోదృష్టాంతమాహ (తేజ ఇతి.) తేజశ్చ ఆపశ్చ అన్నం చ పృథివీ చ ద్వంద్వైకవద్భావౌ తన్మయై స్తద్వికారరూపై ర్వాయునా ఈరితై ర్మేఘాఖ్యై ర్భావైః పదార్థై ర్యథా నభో న స్పృశ్యతే తద్వ త్పుమా న్పరమపురుషః కాలసృష్టైః కాలేన నిమిత్తభూతేన సృష్టై ర్గుణై ర్గుణపరిణామాత్మకైః స్థిరజఙ్గమై ర్న స్పృశ్యతే వ్యాప్యగతదోషై ర్న స్పృశ్యత ఇత్యర్థః. ౪౪

స్వచ్ఛత్వాదిభి ర్గుణై రాపో జగత్పునంతీతి తద్గుణా శ్శిక్షణీయా ఇత్యాహ (స్వచ్ఛ ఇతి) స్వచ్ఛః నిర్మలః ప్రకృతితః స్వభావతః స్నిగ్ధః భూతే ష్వనురాగవాన్ మాధుర్యః మధురాలాపీ నృణాం తీర్థభూతః తీర్థస్థానం అపాం మిత్రం అపాంతుల్యః అన్యదప్యుభయసాధారణం ధర్మ మాహ ఈక్షాదిభిః పునాతీతి ఈక్షాదర్శనం ఉపస్పర్శనం జలపక్షే స్నానపానాదికం మునిపక్షే పాదస్పర్శాదిరూపమ్. ౪౫

అథాగ్నే శ్శిక్షణీయ మాహ (తేజస్వీతి.) తేజస్వీ జ్ఞానాతిశయవాన్, విశేషత, స్తపసా దీప్తః దుర్ధర్షః అక్షోభ్యః స చాసా వుదరభాజన శ్చ ఉదరం భాజన మన్నాదినిధానపాత్రం యస్య సః, అపరిగ్రహ ఇత్యర్థః. సర్వభక్షః మృష్టకదన్నవిభాగ మనవేక్ష్య భక్షకః, న తు నిషిద్ధానిషిద్ధభక్షః "ఆహార శుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి" రితి "నావిరతో దుశ్చరితా" దితి చ శ్రుతేః, మలం నాదత్తే నిర్మలశ్చ అగ్నివ ద్యథాగ్ని స్తద్వత్. ౪౬

తత ఏవ శిక్షణీయాంతరాణ్యాహ (క్వచిదితి ద్వాభ్యామ్.) ఛన్నః; అగ్నిపక్షే భస్మనా ఛన్నః, యోగిపక్షే స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారేణ, స్పష్టః అగ్నిపక్షే ఆజ్యాదిరూపహవిషా పక్షాంతరే

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

భుఙ్క్తే సర్వత్ర దాతౄణాం దహ న్ప్రాగుత్తరా శుభమ్. ౪౭

స్వమాయయా సృష్ట మిదం సదసల్లక్షణం విభుః,
ప్రవిష ఈయతే తత్తత్స్వరూపోఽగ్నిరివైధసి. ౪౮

విసర్గాద్యా శ్శ్మశానాంతా భావా దేహస్య నాత్మనః,
కలానా మివ చంద్రస్య కాలేనావ్యక్తవర్త్మనా. ౪౯

కాలేన హ్యోఘవేగేన భూతానాం ప్రభవాప్యయౌ,
నిత్యావపి న దృశ్యేతే ఆత్మనోఽగ్నే ర్యథార్చిషామ్. ౫౦

యోగాభ్యాసాదినా, శ్రేయః స్వర్గమోక్షాదిరూప మిచ్ఛతా మిచ్ఛద్భిః ఉపాస్యః యథాఽగ్నిః పరేచ్ఛయైవ హవిర్గృహాతి తథా ముని రపీత్యాహ (భుఙ్క్త ఇతి.) దాతౄణాం ప్రాగుత్తరాశుభం భూతం భవిష్యచ్చ పాపం దహన్. ౪౭

(స్వమాయయేతి.) పరమపురుషః సదసల్లక్షణం చిదచిదాత్మకం జగ త్ప్రవిష్టః తత్తత్స్వరూపః దేవమనుష్యాదిరూపః, ఈయతే ప్రతీయతే యథాఽగ్ని రేధసి దారుణి ప్రవిష్టః, తద్రూప, ఈయతే తద్వత్, అగ్నేరధిష్ఠానగతవక్రత్వాది రివ దేవాద్యాకారో నాంతర్యామిపరమాత్మస్వరూపగత ఇత్యర్థః, ౪౮

జన్మాదిషడ్భావవికారా శ్శరీరస్యైవ న స్వాత్మన ఇతి చంద్రదృష్టాన్తేన శిక్షిత మాహ (విసర్గాద్యా ఇతి.)నిషేకాద్యాః శ్మశానాంతాః నాశాంతాః భావాః వికారాః అస్పష్టగతినా కాలేన నిమిత్తేన దేహస్యైవ సత్త్వాత్మనః చంద్రస్య కలానా మివ యథా చాసాం వృద్ధిహ్రాసౌ న తు చంద్రస్య తద్వ దిత్యర్థః. ౪౯

అథ మర్త్యోఽప్యగ్నిదృష్టాంతేన శిక్షణీయ ఇత్యాహ (కాలేనేతి.) ఓఘవత్ ప్రవాహవత్ వేగో యస్య తేన కాలేన ప్రభవాప్యయౌ జన్మనాశౌ నిత్యావపి ప్రవాహతో నిత్యావపి భూతానా మేవ నత్వాత్మనః యథాఽగ్నే ర్విద్యమానస్య సత ఏవార్చిషాం జ్వాలానా మేవ ప్రభవాప్యయా దృశ్యేతే నత్వగ్నే స్తద్వత్. ౫౦

గుణై ర్గుణా నుపాద త్తే యథాకాలం విముఞ్చతి,
న తేషు యుజ్యతే యోగీ గోభి ర్గా ఇవ గోపతిః. ౫౧

బుధ్యతే స్వేన భేదేన వ్యక్తిస్థ ఇవ తద్గతః,
వీక్ష్యతే స్థూలమతిభి రాత్మా చావస్థితోఽర్కవత్. ౫౨

నాతిస్నేహః ప్రసంగో వా కర్తవ్యః క్వాపి కేనచిత్,
కుర్వ న్విందేత సంతాపం కపోత ఇవ దీనధీః. ౫౩

ఆదిత్యా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (గుణై రితి.) యథోచితకాలం గుణై రింద్రియై ర్గుణా న్విషయా నుపాద త్తే గృహ్ణాతి విముఞ్చతి చ. ఉపాదాన మత్ర సంపాదనాత్మకం మోచనం త్వర్థిభ్య స్త్యాగాత్మకం ఉపభోగ్యవస్తూని సంపాదితాని చే దర్థిభ్యో దేయాని నత్వాత్మనా భావ్యానీత్యర్థః. తదాహ న తేన యుజ్యత ఇతి తేన విషయజాతేన న యుజ్యతే నోపయుజ్యతే, ఆత్మనే నోపయుంజ్యా దిత్యర్థః. గోభి ర్గా ఇవ గోపతిః యథా గోపతిః సూర్యః గోభిః కిరణైః గాః అపః ఉపాద త్తే, ముంచతి చ తద్వత్. ౫౧

వస్తుతో దేవమనుష్యాదిభేదరహిత స్యాప్యాత్మన స్తద్భేదప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపేత్యేత దప్యా దిత్యా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (బుధ్యత ఇతి.) స్థూలే శరీరే మతి రాత్మాభిమానో యేషాం తైః, ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా, అవస్థితః దేవాదిశరీరే ష్వవస్థితః అస్వేనేతి చ్ఛేదః. స్వస్మి న్నవిద్యమానేన భేదేన దేవ మనుష్యాదిభేదేన, బుధ్యతే దేవోఽయం మనుష్యోఽయ మితి ప్రతీయతే వీక్ష్యతే. స్వాత్మాఽపి తథా దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహం స్థూలోఽహ మితి వీక్ష్యత ఇత్యర్థః. స్థూలమతిభి రిత్య నేన దేహవిలక్షణాత్మమతిభి స్తు దేహస్వభావాసంసర్గితయైవాత్మా బుధ్యతే వీక్ష్యతే చేతి సూచితం. తత్ర దృష్టాంతః అర్కవ దితి. యథా చార్కో దివి స్థితో దర్పణజలఖడ్గాదిషు ప్రతీయమానోఽపి తద్గత స్వభావాసంసర్గితయా ప్రతీయతే తద్వత్, ఇయాంస్తు దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో ర్విశేష ఇత్యాశయేనాహ (వ్యక్తిస్థ ఇవ తద్గత ఇతి.) ఆదిత్య స్తు దర్పణాదివ్యక్తావనవస్థితోఽపి తత్స్థ ఇవ లక్ష్యతే, ఆత్మాతు పరమార్థత స్తద్గతః దేవాదిశరీరగతః తత్స్వభావాసంసర్గిత్వం తూభయో రపి తుల్యం సంసర్గితయా ప్రతీతే ర్భ్రాంతిరూపతా చోభయత్ర తుల్యా. ౫౨

అథ కపోతా చ్ఛిక్షిత మాహ (నాతిస్నేహ ఇతి.) స్నేహః ప్రీతిః, ప్రసంగ ఉపలాలనా ద్యాసక్తిః, క్వాపి కేనచి దపి న కర్తవ్యః. ౫౩

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

కపోతః కశ్చనారణ్యే కృతనీడో వనస్పతౌ,
కపోత్యా భార్యయా సార్ధ మువాస కతిచి త్సమాః. ౫౪

కపోతౌ స్నేహగుణితహృదయౌ గృహధర్మిణౌ,
దృష్టిం దృష్ట్యాంగ మఙ్గేన బుద్ధిం బుద్ధ్యా బబంధతుః. ౫౫

యం యం వాఞ్ఛతి సా రాజ న్నన్తర్వత్న్యనుకమ్పితా,
తం తం సమానయ త్కామం కృచ్ఛ్రేణా ప్యజితేంద్రియః. ౫౬

శయ్యాసనాటనస్థానవార్తాక్రీడాశనాదికమ్,
మిథునీభూయ విస్రబ్ధౌ చేరతు ర్వనరాజిషు. ౫౭

కపోతీ ప్రథమం గర్భం గృహ్ణతీ కాల ఆగతే,
అండాని సుషువే నీడే స్వపత్యు స్సన్నిధౌ సతీ. ౫౮

దృష్టాంతం ప్రపంచయతి (కపోతః కశ్చనేత్యాదినా.) వనస్పతౌ కృతం నీడం కులాయం యేన సః, సార్ధం సహ కతిచి త్సమాః వత్సరా నుషితవాన్. ౫౪

(కపోతా వితి.) కపోత శ్చ కపోతీ చ కపోతౌ ''పుమాన్ స్త్రియే'' త్యేక శేషః. స్నేహేన గుణితం నిబద్ధం, హృదయం యయో స్తౌ, గృహధర్మిణౌ మైథున్యధర్మిణౌ బబంధతుః యోజితవంతౌ. ౫౫

(యద్య దితి.) హే రాజన్ యదో అనేన త్వం యదేతి సూచితం, అంతర్వత్నీ గర్భిణీ సతీ సా కపోతీ, అనుకంపితా కపోతేన దయాపూర్వం ప్రచోదితా యద్యదిష్టం వాఞ్ఛతి అకామచుత తం తం కామం కామ్యతే ఇతి తథా త మిష్టం కృచ్ఛ్రేణాతిప్రయాసేనాపి సమానయత్ యత స్సోఽజితేంద్రియః. ౫౬

(శయ్యేతి.) విస్రబ్ధౌ నిశ్శంకౌ, వనరాజిషు శయ్యాదికం మిథునీభూయ చేరతుః. ౫౭

(కపోతీతి.) గృహ్ణతీ బిభ్రతీ సతీ కాలే ప్రసవకాలే ఆగతే సతి నీడే. స్వపత్యు స్సన్నిధావేవాండాని సుషువే. ౫౮

తేషు కాలే వ్యజాయంత రచితావయవా హరేః,
శక్తిభి ర్దుర్విభావ్యాభిః కోమలాఙ్గతనూరుహాః ౫౯

ప్రజాః పుపుషతుః ప్రీతౌ దమ్పతీ పుత్రవత్సలౌ,
శృణ్వన్తౌ కూజితం తాసాం నిర్వృతౌ కలభాషితైః. ౬౦

తాసాం పతత్రైః సుస్పర్శైః కూజితై ర్ముగ్ధచేష్టితైః,
ప్రత్యుద్గమై రదీనానాం పితరౌ ముద మాపతుః. ౬౧

స్నేహానుబద్ధహృదయా వన్యోన్యం విష్ణుమాయయా,
విమోహితౌ దీనధియౌ శిశూ న్పుపుషతుః ప్రజాః. ౬౨

ఏకదా జగ్మతు స్తాసా మన్నార్థన్తు కుటుమ్బినౌ,
పరితః కాననే తస్మి న్నర్థినౌ చేరతు శ్చిరమ్. ౬౩

తేష్వండేషు కాలే తత్పరిపాకకాలే వ్యజాయంత శిశవ ఇతి శేషః. తే చ దుర్విగాహ్యాభి రచింత్యాభిః హరే ర్భగవత శ్శక్తిభిః కార్యోపయుక్తాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాభిః కాలేనేత్యర్థః. ''అదితిః పాశా'' నితివ ద్బహువచన మవివక్షితం. కాలావయవదినమాసాద్యభిప్రాయేణ వా, రచితా అవయవా యేషాం, కోమలా న్యంగాని తనూరుహా శ్చ యేషాం తథాభూతా బభూవు రితి శేషః. ౫౯

(ప్రజా) శ్శిశూన్, తాసాం ప్రజానాం కూజితం శృణ్వంతౌ, కలభాషితై ర్మధురస్వనై ర్నిర్వృతౌ సుఖితౌ. ౬౦

సుస్పర్శై స్తాసాం పతత్రైః పక్షైః, ముగ్ధచేష్టితై స్సుందరచేష్టితైః తథా అదీనానాం అకృశానాం, ప్రత్యుద్గమైః ఉత్పతనై శ్చ, ముదం హర్ష, మాపతుః ప్రాపతుః. ౬౧

అన్యోన్యం స్నేహేనానుబంధం అనురక్తం హృదయం యయో స్తౌ దీనధియౌ తత్పోష ణార్ద మభాస్వరధియౌ. ౬౨

తాసాం ప్రజానా మన్నార్థం ఆహార మానేతు మిత్యర్థః. అర్థినౌ తాసా మాహార మాకాంక్షంతౌ, తస్మి న్నేవ వనే చిరం చేరతుః సంచరితవంతౌ. ౬౩

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

దృష్ట్వా తా ల్లుబ్ధకః కశ్చిద్యదృచ్ఛాతో వనేచరః,
జగృహే జాల మాతత్య చరత స్స్వాలయాంతికే. ౬౪

కపోత శ్చ కపోతీ చ ప్రజాపోషే సదోత్సుకౌ.
ప్రజాపోషణ మాదాయ స్వనీడ ముపజగ్మతుః. ౬౫

కపోతీ స్వాత్మజా న్వీక్ష్య బాలకా న్జాలసంవృతాన్.
తా నభ్యధావ త్క్రోశంతీ క్రోశతోఽభృశదుఃఖితాన్. ౬౬

సాఽసకృ త్స్నేహగుణితా దీనచిత్తాఽజమాయయా.
స్వయం చాబధ్యత శిచా బద్ధాన్ పశ్య న్త్యపస్మృతిః. ౬౭

కపోత శ్చాత్మజా న్బద్ధా నాత్మనోఽప్యధికప్రియాన్,
భార్యాం చాత్మసమాం దీనాం విలలాపాతిదుఃఖితః. ౬౮

కదాచిత్ కశ్చిత్ లుబ్ధకో వ్యాధః, తాన్ శిశూ న్దృష్ట్వా, స్వాలయాంతికే స్వనీడసమీపే చరత, స్తాన్ జాల మాతత్య ప్రసార్య జగృహే. ౬౪

(కపోత శ్చేతి.) పోషణ మాహార మాదాయ. ౬౫

కపోతీ విక్రోశతః మాతృదర్శనేన ఉత్క్రోశతః జాలసంవృతాన్ అత ఏవ నితరాం దుఃఖితాన్ శిశూన్ స్వయ మపి క్రోశంతీ అభ్యధావత్. ౬౬

(సేతి.) సా కపోతీ అసకృ, త్స్నేహేన గుణితా బద్ధహృదయా అత ఏవ తద్బంధనాక్ష మయా దీనచిత్తా సతీ, ఖగా న్పుత్రా న్పశ్యంతీ అపగతా స్మృతి ర్యస్యా స్సా, స్వయ మపి శిచా జాలేనా బధ్యత బద్ధా బభూవ. ౬౭

(కపోత శ్చేతి.) చ స్త్వర్థః అత్మన శ్శరీరా దప్యధికప్రియాన్ ఆత్మజాన్ స్వశరీరేణ సమాం తుల్యప్రియాం, ఆత్మానురూపాం వా భార్యాం చ దృష్ట్వేతి శేషః. అతీవ దుఃఖిత ఇతి మానసికం దుఃఖ ముక్తం, విలలాపేతి వాచికమ్. ౬౮

అహో మే పశ్యతాపాయ మల్పపుణ్యస్య దుర్మతేః,
అతృప్త స్యాకృతార్థస్య గృహ స్త్రైవర్గికో హతః. ౬౯

అనురూపాఽనుకూలా చ యస్య మే పతిదేవతా,
శూన్యేగృహే మాం సంత్యజ్య పుత్రైః స్స్వర్యాతి సాధుభిః. ౭౦

సోఽహం శూన్యగృహే దీనో మృతదారో మృతప్రజః,
జిజీవిషే కిమర్థం వా విధురో దుఃఖజీవితః. ౭౧

తాం స్తథైవావృతాన్ శిగ్భి ర్మృత్యుగ్రస్తా న్విచేష్టతః,
స్వయం చ కృపణ శ్శిక్షు పశ్య న్నప్యబుధోఽపతత్. ౭౨

తం లబ్ధ్వా లుబ్ధకః క్రూరః కపోతం గృహమేధినమ్,
తస్య పోతాన్కపోతీం చ సిద్ధార్థః ప్రయయౌ గృహమ్. ౭౩

విలాప మేవ ప్రపంచయతి (అహో ఇతి త్రిభిః.) అహో మమాపాయం వ్యసనం పశ్యత. త మావిష్కర్తు మాత్మానం విశినష్టి. దుర్మతేః దుష్టా విషయప్రవణా మతి ర్యస్య, తథాప్య తృప్త స్యాత ఏవ అకృతార్థస్య తత్రోభయత్ర హేతు రల్పపుణ్యస్య పుణ్యలేశవిహీనస్య. కోఽసా వపాయ ఇత్యత ఆహ (గృహ స్త్రైవర్గికో హత ఇతి.) త్రైవర్గికః ధర్మార్థకామరూపత్రివర్గసాధన భూతః, గృహాశ్రమో హతో నష్టః. ౬౯

నాశ మేవోపపాదయతి (అనురూపేతి.) పతి రేవ దేవతా యస్యా స్సా, మే భార్యేతి శేషః. సాధుభిః పుత్రైః స్సహ స్వః స్వర్గం యాతి. ౭౦

సోఽహం హతగృహోఽహం కిమర్థం, జిజీవిషే జీవితు మిచ్ఛామి. ౭౧

(తా నితి.) తాన్ శిశూన్ శిగ్భి ర్జాలై రావృతాన్ అత ఏవ మృత్యుగ్రస్తాన్ ఆరబ్ధమరణా న్విచేష్టతః మూర్ఛితా న్పశ్యన్ కృపణో దీనః, తత్ర హేతు రబుధః అత ఏవ స్వయ మపి శిక్షు జాలే ష్వపతత్ ప్రవివేశ. ౭౨

(త మితి.) లబ్ధ్వా అత ఏవ సిద్ధార్థః సిద్ధప్రయోజనః గృహం ప్రయయౌ. ౭౩

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

ఏవం కుటుమ్బ్యశాంతాత్మా ద్వంద్వారామః పతత్రివత్,
పుష్ణ న్కుటుమ్బం కృపణ స్సానుబంధోఽవసీదతి. ౭౪

యః ప్రాప్య మానుషం లోకం ముక్తే ర్ద్వార మపావృతమ్,
గృహేషు ఖగవత్సక్త స్త మారూఢచ్యుతం విదుః. ౭౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, నవమస్కంధే,
సప్తమోఽధ్యాయః

దృష్టాంతవివక్షిత మర్థం దార్ష్టాంతికే యోజయతి (ఏవ మితి.) అశాంతాత్మా అజితేంద్రియః ద్వంద్వేనాసమంతా ద్రమత ఇతి తథా పతత్రివత్ కపోతవత్ సానుబంధః సపుత్రకళత్రః అవసీదతి క్లిశ్యతి. ౭౪

అసంభావితవివేకానాం తిరశ్చా మేవంవిధా వృత్తిః కథంచి ద్యుక్తా లబ్ధసర్వార్థసాధననృజన్మనాం తు ఏవంవిధవృత్తి స్సుతరాం దుర్భగేత్యాహ (య ఇతి.) లోక్యత ఇతి లోకో దేహ స్తం, అపావృతం నిష్ప్రతిబంధం, ముక్తిద్వారం ముక్తిసాధనం మానుషం లోకం. ప్రాప్యాపి యో గృహే ఖగవత్ కపోతవత్ సక్త స్త మారూఢచ్యుతం శ్రేయోమార్గసోపానపంక్తి మారూఢం తతో భ్రష్టం విదుః. ౭౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సుఖ మైంద్రియకం రాజ న్స్వర్గే నరక ఏవ చ.
దేహినాం చ యథా దుఃఖం తస్మా న్నేచ్ఛేత తద్బుధః. ౧

గ్రాసం సుమృష్టం విరసం మహాంతం స్తోక మేవ వా.
యదృచ్ఛయైవాపతితం గ్రసే దాజగరక్రియః. ౨

శయీతాహాని భూరీణి నిరాహారోఽనుపక్రమః.
యది నోపనమే ద్గ్రాసో మహాహిరివ దిష్టభుక్. ౩

అథ అష్టమోఽధ్యాయః.

అథాజగరా చ్ఛిక్షితం వక్తుం తావద్దుఃఖాయేవ సుఖాయ ప్రారబ్ధవశాదేవ ప్రాప్యాయ నయతేతేత్యాహ (సుఖ మితి.) హే రాజన్, యతో యథా ఐంద్రియకం ఇంద్రియప్రభవం సుఖం దేహినాం స్వర్గే నరకే చ ప్రారబ్ధాత్ భవత్యేవ, నరకేఽపి హి కించి దన్నపానాదిజన్యం సుఖం విద్యత ఏవేతి తత్తుల్యతాం స్వర్గసుఖస్యాపి వేదయితుం నరక ఇత్యుక్తం. తస్మా దైంద్రియకసుఖస్య ప్రారబ్ధమూలత్వాత్ తన్నేచ్ఛేత్, యథా దుఃఖ మనాకాంక్షిత మప్యుపతిష్ఠతే, తద్వత్సుఖమపీతి దుఃఖమివ సుఖమపి నేచ్ఛేతేత్యర్థః, బుధః సుఖదుఃఖయోః ప్రారబ్ధమూలత్వజ్ఞః. ౧

అజగరా చ్ఛిక్షణీయా న్యాహ (గ్రాస మితి త్రిభిః.) గ్రాసం ఆహారం సుమృష్టం రససంయుక్తం మహాంతం పర్యాప్తం స్తోక మల్ప మపర్యాప్తం యదృచ్ఛయా దైవా దాపతితం ప్రాప్తం న తు ప్రయత్నేన లబ్ధ మిత్యేవకారాభిప్రాయః. గ్రసే దద్యాత్, అజగరీ అజగరసంబంధినీ, క్రియా వృత్తిర్యస్య సః, అజగరవ ద్వర్తేతేతి వివక్షితోఽర్థః. అజగరోఽక్రియ ఇతి పాఠే అజగరవృత్తిః అక్రియః ఉదాసీనః. ౨

(శయీతేతి.) యది గ్రాస ఆహారః, నోపనమేత్ యదృచ్ఛయా నాపతేత్ తర్హి, మహాహిరివ అజగర ఇవ, దిష్టభుక్ ఆహారప్రాప్తిప్రతిబంధకం ప్రారబ్ధ మనుభవన్, అనుపక్రమః నిరుద్యమః భూరీణి బహూన్యప్యహాని తూష్ణీం శయీత. ౩

(పింగళోపాఖ్యానం)

ఓజస్సహోబలయుతం బిభ్ర ద్దేహ మకర్మకమ్,
శయానో వీతనిద్రశ్చ నేహేతేంద్రియవానపి. ౪

మునిః ప్రసన్నగమ్భీరో దుర్విగ్రాహ్యో దురత్యయః,
అనంతపారో హ్యక్షోభ్య స్తిమితోద ఇవార్ణవః. ౫

సమృద్ధః కామహీనో వా నారాయణపరో మునిః,
నోత్సర్పేత న శుష్యేత సరిద్భి రివ సాగరః. ౬

దృష్ట్వా స్త్రియం దేవమాయాం తద్భావై రజితేంద్రియః,
ప్రలోభితః పతత్యన్ధే తమస్యగ్నౌ పతఙ్గవత్. ౭

నను సమర్థోఽపి శయీతైవ కి మిత్యత ఆహ (ఓజ ఇతి.) ఓజః ఇంద్రియబలం, బలం శారీరం, తద్యుక్తమపి దేహం బిభ్రాణః, అకర్మకం దృష్టార్థప్రవృత్తిశూన్యం యథా తథా శయాన ఏవ భవేత్, ఇంద్రియవానపి ప్రవృత్తిక్షమేంద్రియయుక్తోఽపి వీతనిద్రః తత్త్వావమర్శనే పారవశ్య రహితః నేహేత దేహసుఖం నేచ్ఛేదపి న వ్యాప్రియేతేతి వా. ౪

సముద్రా చ్ఛిక్షణీయ మాహ ద్వాభ్యాం (ముని రితి.) బహిః ప్రసన్నః, స చాసావంత ర్గంభీరశ్చ దుర్విగ్రాహ్యః ఇత్థంభూత ఇతి నిర్వక్తు మశక్యః దుర్విభావ్య ఇతి యావత్. దుర్విగాహ్య ఇతి పాఠే దురాసద ఇత్యర్థః. ౫

కిం చ వర్షాసు అద్భి స్సమృద్ధోఽపి నోత్సర్పేత్ గ్రీష్మే తద్విహీనోఽపి న శుష్యేత్ తథా సమృద్ధకామ, స్తద్దీనో వా న హృష్యేత్ న శోచేదిత్యర్థః. తత్ర హేతు ర్నారాయణపరాయణః న తు విషయపర ఇతి భావః. ౬

రూపరసగంధస్పర్శశబ్దేషు పంచసు విషయేష్వాసక్తాః పతంగమధుకరగజహరిణమీనాః, పంచ హతాః, అత స్తేష్వాసక్తాః పంచైతే గురవః, తదుక్తం "పతంగమాతంగకురంగభృంగమీనా హతాః పంచభి రేవ పంచ, ఏకః ప్రమాదీ స కథం న హన్యతే య స్సేవతే పంచభి రేవ పంచేతి" తత్ర రూపవిలాసమోహితో నశ్యతీతి పతంగా చ్ఛిక్షితమిత్యాహ (దృష్ట్వేతి.) దేవమాయాం భగవ న్మాయాం, తద్వన్మోహకత్వా త్తత్త్వేన రూపణం తద్భావైః తస్యాః స్త్రియాః భావై ర్విభ్రమాదిభిః. ప్రలోభితః అంధే తమసి నరకే పతతి అగ్నౌ పతంగవత్ యథా పతంగః స పక్షః కీటవిశేషః, దీపా దికం దృష్ట్వా తద్రూపేణ ప్రలోభిత ఉపభోజ్య బుద్ధ్యా తం ప్రాప్య తస్మి న్పతిత్వా నశ్యతి తద్వ దిత్యర్థః. ౭

యోషిద్ధిరణ్యాభరణామ్బరాదిద్రవ్యేషు మాయారచితేషు మూఢః,
ప్రలోభితాత్మా హ్యుపభోగబుద్ధ్యా పతఙ్గవన్నశ్యతి నష్టదృష్టిః. ౮

స్తోకం స్తోకం గ్రసేద్గ్రాసం దేహో వర్తేత యావతా,
గృహ్ణన్నహింసన్నాతిష్ఠేద్వృత్తిం మాధుకరీం మునిః. ౯

అణుభ్యశ్చ మహద్భ్యశ్చ శాస్త్రేభ్యః కుశలో నరః,
సర్వతస్సారమాదద్యాత్పుష్పేభ్య ఇవ షట్పదః. ౧౦

సాయంతనం శ్వస్తనం వా న సంగృహ్ణీత భిక్షితమ్,

తదేవాహ (యోషిద్ధిరణ్యేతి.) మాయారచితేషు మాయాసృష్టేషు యోషితి తస్యాః. హిరణ్యాభరణాంబరాణి చ, ఆదిశబ్దగ్రాహ్యాణి స్రక్చందనాదీని, తేషు ద్రవ్యేషూపభోగబుద్ధ్యా ప్రలోభితాత్మా విమోహితమనాః, అత ఏవ మూఢోఽజ్ఞః, అత ఏవ నష్టదృష్టిః నష్టవివేకః, పతంగవన్నశ్యతి. ౮

మధుకరాద్భిక్షణీయమాహ ద్వాభ్యాం (స్తోకం స్తోకమితి.) యావతా గ్రాసేన దేహో వర్తేత తావంతమేవ గ్రాసం తత్రాపి స్తోకం స్తోకం అల్పమల్పమేవ గ్రసన్ అహింసన్ అపీడయన్ మాధుకరీం వృత్తిం ఆతిష్ఠేత్ ఆశ్రయేత, యథా మధుకరస్సుమనసః అపీడయన్ తత్ర తత్ర కించిదేవా గృహ్ణన్ క్వాప్యసజ్జమానో వర్తేత తద్వన్మునిరిత్యర్థః. అన్యథైకస్మిన్పద్మే మధులోభేన సక్తో మధుకరస్తస్మిన్ ముకుళితే నిబద్ధో భవత్యేవం మునిరపి గుణలోభేనైకమేవ గృహమాశ్రిత్య తత్రైవ స్నేహేన బధ్యత ఇతి భావః. ౯

(కిం చాణుభ్యశ్చేతి.) అణుభ్యో అల్పసారేభ్యో మహద్భ్యో విపులసారేభ్యః శాస్త్రేభ్యస్సారమాదద్యాత్, యథా షట్పదోఽణుభ్యో మహద్భ్యశ్చ పుష్పేభ్యస్సారమాదత్తే తద్వత్. ౧౦

ద్వివిధో హి మధుకృత్ మధు కృంతతి పుష్పాదాచ్ఛిద్య గృహ్ణాతీతి మధుకృత్ భ్రమరః. మధు కరోతి ఆహారత్వేన స్వేన రూపేణైవేతి మధుకృత్ మధుమక్షికా చ. తత్ర ప్రథమాద్భిక్షితముక్తం. ద్వితీయాద్భిక్షణీయమాహ (సాయంతనమితి ద్వాభ్యాం.) సాయంతనశ్వస్తనశబ్దౌ తత్కాలభోజనార్థపరౌ. ఇదం సాయంతనభోజనార్థమిదం శ్వ ఇత్యేవం భక్షితమన్నాది న సంగృహ్ణీత. కింతు పాణిరేవాంజలిరూపతామాపన్నో పాత్రం భోజనపాత్రం యస్య సః, ఉదరమేవామత్రం అన్ననిధానపాత్రం

(పింగళోపాఖ్యానం)

పాణిపాత్రోదరామత్రో మక్షికేవ న సంగ్రహీ. ౧౧

సాయంతనం శ్వస్తనం వా న సంగృహ్ణీత భిక్షుకః,
మక్షికా ఇవ సంగృహ్ణ న్స హతే న వినశ్యతి. ౧౨

పదాఽపి యువతీం భిక్షు ర్నస్పృశే ద్దారవీమపి,
స్పృశన్కరీవ బధ్యేత కరిణ్యా అఙ్గసంగతః. ౧౩

నాభిగచ్ఛే త్స్త్రియం ప్రాజ్ఞః కర్హిచి న్మృత్యుమాత్మనః,
బలాధికై స్స హన్యేత గజై రన్యై ర్గజో యథా. ౧౪

న దేయం నోపభోగ్యం చ లుబ్ధై ర్యద్దుఃఖసంచితమ్,

యస్య సః మక్షికేవ న సంగ్రహీ యథా మక్షికా సంగ్రహిణీ భవతి తద్వత్సంగ్రహీ న భవే దిత్యర్థః, సంగ్రహీచే న్మధుమక్షికావ న్నశ్యతీతి భావః. ౧౧

ఏతద్వివృణోతి (పునస్సాయంతన మితి.) సహ తేన సంగృహీతేన సహ వినశ్యతి. ౧౨

స్పర్శాసక్తి ర్నాశహేతు రితి గజా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (పదాఽపీతి.) దారవీం దారుమయీ మపి, యువతీం స్త్రియం, పదాఽపి న స్పృశేత్ స్పృశం స్తు బధ్యేత, యథా కరీ గజః జిఘృక్షుభిః కాష్ఠ తృణమృదాద్యాచ్ఛాదితగర్తోపరి స్థాపితాయా దారుమయ్యాః కరిణ్యా అంగసంగాత్ యథా గర్తే పతితో బధ్యతే తద్వత్. ౧౩

కించ (నాభిగచ్ఛే దితి.) ప్రాజ్ఞో వివేకీ, ఆత్మనః స్వస్య. మృత్యుం తత్తుల్యాం స్త్రియం నాభిగచ్ఛేత్ నోపగచ్ఛేత్. సః అధిగచ్ఛన్ బలాధికైః హన్యేత యథా గజో గజీ ముపగచ్ఛ న్బలాధికై ర్హన్యతే తద్వత్. ౧౪

దానభోగానుపయోగ్యం ధన మన్యగామీతి మధుహ్నః శిక్షణీయ మత స్తన్నాశ్రయే దిత్యాహ (న దేయ మితి.) లుబ్ధైః దుఃఖేన సంచితం ఆర్జితం యద్ధనం న దేయం నోపభోగ్యం చ, తద్ధన మన్యోఽ

భుఙ్క్తే తదపి తచ్చాన్యో మధుహేవార్థవి న్మధు. ౧౫

సుదుఃఖోపార్జితై ర్విత్తై రాశాసానాం గృహాశిషః,
మధుహేవాగ్రతో భుఙ్క్తే యతి ర్వై గృహమేధినామ్. ౧౬

గ్రామ్యగీతం న శృణుయా ద్యతి ర్వనచరః క్వచిత్,
శిక్షేత హరిణా ద్బద్ధం మృగయో ర్గీతమోహితాత్. ౧౭

నృత్యవాదిత్రగీతాని జుషన్ గ్రామ్యాణి యోషితామ్,
ఆసాం క్రీడనకో వశ్య ఋశ్యశృఙ్గో మృగీసుతః. ౧౮

ర్థవిత్ తద్ధనగ్రహణోపాయాభిజ్ఞః, భుంక్తే. తదపి తచ్చాన్యః తస్యాపి లోభా ద్దానభోగానుపయుక్తం స్యా త్తర్హి తస్మా, దన్యో బలవాన్ తదాకృష్య భుంక్త ఇత్యర్థః. మధుహేవ స యథా మధుమక్షికాభి స్సంచితం మధు భుంక్తే తద్వత్. ౧౫

స్వోద్యమం వినాఽపి భోజనలాభ స్తస్మాదేవ శిక్షణీయః. సుఖేన దుఃఖేన బహుదుఃఖేన ఉపార్జితై ర్విత్తైః గృహాశిషః గృహేష్వాశిషః పానభోజనాదికామా నాశాసానాం కామయమానానాం ఆశాసానానా మితి, వక్తవ్యే నావర్ణలోప ఆర్షః "యతి శ్చ బ్రహ్మచారీ చ పక్వాన్నస్వామినా వుభౌ, తయో రన్న మదత్వా తు భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరే" దితి శాస్త్రార్థవిదాం గృహమేధినా మగ్రతో యతి ర్భుంక్తే. మధుహేవ స యథా మక్షికాణాం స్వోపార్జితమధ్వభిలాషిణీనా మగ్రత ఏవ మధు భుంక్తే తద్వత్. ౧౬

హరిణా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (గ్రామ్యగీత మితి.) క్వచి త్కదాచి దపి గ్రామ్యాణాం గీతం న శృణుయాత్ మృగయో ర్లుబ్ధకస్య గీతేన మోహితా ద్ధరిణాత్ వృత్తిం గ్రామ్యగీతం న శృణుయా దితీమాం వృత్తిం శిక్షేత హరిణోపి మృగయో ర్గీతమోహిత స్తేన గృహీతో నశ్యతి తద్వత్ యతి ర్గ్రామ్యగీతం శృణ్వ న్నశ్యే దత స్త న్న శృణుయా దిత్యర్థః. గ్రామ్యే త్యుక్తేః భగవద్గీతం తు శృణుయా దేవే త్యభిప్రాయః. ౧౭

హరిణశబ్దేన హరిణీసుతఋశ్యశృంగోఽపి వివక్షితః, అత ఏవ సోఽపి గురు రిత్యభిప్రేత్యాహ (నృత్యేతి.) మృగీసుతః ఋశ్యశృంగః గ్రామే భవాని గ్రామ్యాణి యోషితాం నృత్యాని వాదిత్రాణి మృదంగాదిధ్వనయ స్తాన్ గీతాని చ జుషన్ సేవమానః పశ్యన్ శృణ్వం శ్చేతి యావత్, ఆసాం యోషితాం క్రీడనకః క్రీడాసాధనం వశ్య శ్చాభవ దితి శేషః. అత స్తాని న జుషేతేతి భావః. ౧౮

(పింగళోపాఖ్యానం)

జిహ్వయాఽతిప్రమాథిన్యా జనో రసవిమోహితః,
మృత్యు మృచ్ఛత్యసద్బుద్ధిర్మీన స్తు బడిశై ర్యథా. ౧౯

ఇంద్రియాణి జయన్త్యాశు నిరాహారా మనీషిణః,
వర్జయిత్వా తు రసనం త న్నిరన్నస్య వర్ధతే. ౨౦

తావ జ్జితేంద్రియో న స్యా ద్విజితా న్యేంద్రియః పుమాన్.
న జయే ద్రసనం యావ జ్జితం సర్వం జితే రసే. ౨౧

పింగళా నామ వేశ్యాఽఽసీ ద్విదేహనగరే పురా,
తస్యా మే శిక్షితం కించి న్నిబోధ నృపనన్దన. ౨౨

రసనాసక్తి ర్నాశహేతు రితి మీనా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (జిహ్వయేతి.) అతిప్రమాథిన్యా దుర్జయయా జిహ్వయా కరణభూతయా తద్విషయే విమోహితః, అత ఏవాసద్బుద్ధి, మృత్యు మృచ్ఛతి ప్రాప్నోతి, యథాఽఽమిషబుద్ధివిమోహితో మీనో బడిశై రామిషలిప్తై ర్లోహకంటకై ర్వినశ్యతి తద్వత్. ౧౯

జిహ్వయాః ప్రమాథిత్వ ముపపాదయతి ద్వాభ్యాం (ఇంద్రియాణీతి.) మనీషిణః బుద్ధిమంతః ఇంద్రియజయేచ్ఛవః తావ న్నిరాహారాః ఇంద్రియాణి వర్జయిత్వా తు రసనం రసనేంద్రియవ్యతిరిక్తానీ త్యర్థః, ఆశు జయంతి రసనవ్యతిరిక్తా నీంద్రియాణి నిరాహారమాత్రేణైవ జేతుం శక్యాని, తేన తత్పాటవాభావా ద్రసనం తు న తేన జేతుం శక్యం ప్రత్యుత నిరాహారేణ రసనేంద్రియవృద్ధే రేవాపాదనా దితి భావః. తదాహ తన్నిరన్నస్య వర్ధత ఇతి తద్రసనం నిరన్నస్య నిరాహారస్య వర్ధతే. ౨౦

ఆస్తాం రసన మజిత మితరాణి తు జితా న్యేవేత్యేత ఆహ (తావదితి.) విజితా న్యన్యాని రసనవ్యతిరిక్తా నీంద్రియాణి యేన తథాభూతోఽపి యావ ద్రసనం న జయే త్తావ జ్జితేంద్రియో న స్యాదేవ, రసే రసనేంద్రియే జితే సతి తు సర్వ మింద్రియం జితం జితప్రాయ మేవేత్యర్థః. ౨౧

పిఙ్గళాయాః నైరాశ్యం శిక్షిత మితి వక్తుం తదాఖ్యాన మాచష్టే (పిఙ్గళేత్యాదినా యావదధ్యాయ సమాప్తి.) విదేహనగరే మిథిలాపురే తస్యాః, పిఙ్గళాతః. మే మయా శిక్షితం కించి దస్తి, తన్నిబోధ శృణు హేనృపనందన యదో. ౨౨

సా స్వైరిణ్యేకదా కాంతం సంకేత ముపనేష్యతీ.
అభూ త్కాలే గృహద్వారి బిభ్రతీ రూప ముత్తమమ్. ౨౩

మార్గ ఆగచ్ఛతో వీక్ష్య పురుషా న్పురుషర్షభ,
తాన్ శుల్కదా న్విత్తవత స్సా న మేనేఽర్థకాముకా. ౨౪

ఆగతే ష్వపయాతేషు సా సంకేతోపజీవినీ.
అప్యన్యో విత్తవా న్కోఽపి మా ముపైష్యతి భూరిదః. ౨౫

ఏవం దురాశయా ధ్వస్తనిద్రా ద్వార్యవలమ్బినీ,
నిర్గచ్ఛంతీ ప్రవిశతీ నిశీథం సమపద్యత. ౨౬

తస్యా విత్తాశయా శుష్యద్వక్త్రాయా దీనచేతసః,
నిర్వేదః పరమో జజ్ఞే చింతాహేతు స్సుఖావహః. ౨౭

(సేతి.) సా పిఙ్గళా స్వైరిణీ కామచారిణీ సంకేతే రహసి స్థానే, సంకేత మితి పాఠే అర్శ ఆద్యజంతః, సంకేతిత మితి యావత్, ఉపనేష్యతీ “లక్షణహేత్వో” రితి శత్రంతా దుగిల్లక్షణో జీప్, ఉపనేతు మిత్యర్థః, యద్వా ఏతావద్ధనం యో దాస్యతి తేసైవ సంగమిష్యామీత్యేవంవిధం సంకేతం, ఉపనేష్యతీ ప్రాప్తవతీ కృతవతీతి యావత్, ఉత్తమం స్వలంకృతం రూపం బిభ్రాణా కాలే స్వసంకేత కాలే గృహద్వారి స్వగృహద్వారే అభూత్ తస్థౌ. ౨౩

(మార్గ ఇతి.) హేపురుషర్షభ తా న్పురుషా న్విత్తవతః సధనా నపి న మేనే నామన్యత సైః స్పృహా రేమ ఇత్యర్థః. కుతః? యత స్సా అర్థకాముకా తైః. ప్రతిజ్ఞాతా దప్యర్థా దధికవిత్తకాముకా. ౨౪

ఇత్థ మాగతేషు పురుషే ష్వపయాతేషు ప్రత్యాఖ్యానా ద్గతేషు సత్సు సా పిఙ్గళా సంకేతోపజీవికా సంకేతే సైవోపజీవతీతి తథా, హేతుగర్భ మిదం. అతః అపి స్సంభావనాయాం, భూరి దదాతీతి తథా స్వసంకేతానురూపవిత్తదః, కోఽపి పూర్వం సంకేతిత స్తదన్యో వా కశ్చి న్మా ముపైష్యతీత్యేవం విధః దుష్టః ఆశయోఽభిప్రాయః తేన ధ్వస్తా నిద్రా యస్యా స్సా ద్వార్యవలమ్బమానా పునః పునః ప్రవిశంతీ నిర్గచ్ఛంతీ చ నిశీథ మర్ధరాత్రం ప్రాప. ౨౫-౨౬

(తస్యా ఇతి,) శుష్యత్ వక్త్రం వదనం యస్యాః, దీనం అభాస్వరం చేతో యస్యాః పిఙ్గళాయాః పరమ స్సుఖావహ శ్చింతాహేతు ర్వక్ష్యమాణవిచారహేతు శ్చ నిర్వేదః పరితాపో జజ్ఞే జాతః. యద్వా చింతా అర్థచింతా హేతు ర్యస్య సః. ౨౭

(పింగళోపాఖ్యానమ్)

తదా నిర్విణ్ణచిత్తాయా గీతం శృణు యథా మమ,
నిర్వేద ఆశాపాశానాం పురుషస్య యథాహ్యసిః,
న హ్యఙ్గాజాతనిర్వేదో దేహబంధం జిహాసతి. ౨౮

పిఙ్గళోవాచ—

అహో మే మోహవితతిం పశ్యతా విజితాత్మనః,
యా కాంతా దసతః కామం కామయే యేన బాలిశా. ౨౯

సన్తం సమీపే రమణం రతిప్రదం విత్తప్రదం నిత్య మముం విహాయ,

(తదేతి.) తదా నిర్వేదదశాయాం నిర్విణ్ణచిత్తాయా స్తస్యాః. గీతం యథావత్ మమ మత్తః శృణు. నను నిర్విణ్ణచిత్తాయాః కిం గీతశ్రవణే నేత్యత ఆహ (నిర్వేద ఇతి.) హి యస్మా త్పురుషస్య ఆశాపాశానాం నిర్వేదో యథా అసిః ఖడ్గ స్తథా ఖడ్గవ చ్ఛిదాసాధన మిత్యర్థః. ఏత దేవ హి వ్యతిరేక ముఖేనోపపాదయతి (న హీతి.) అఙ్గ హేయదో అజాతో నిర్వేదో యస్య సః, దేహశబ్ద స్తదను బంధినా మప్యుపలక్షణార్థః. దేహబంధం దేహతదనుబంధి ష్వనుబంధం ఆశామ్, ౨౮

తర్హి తద్గీతం శ్రావయేత్యత ఆహ (అహో ఇతి,) అవిజిత ఆత్మా మనో యయా తస్యాః. హేతుగర్భ మిదం, మే మమ మోహవితతిం మోహవిస్తారం, తా మేవ దర్శయితు మాత్మానం విశినష్టి (యేతి.) యాఽహం యేన మోహే నాసత స్తుచ్ఛా త్కాంతా త్కామం కామయే అతోఽహం బాలిశా వివేకశూన్యా. ౨౯

బాలిశత్వం ప్రపఞ్చయతి సంత మితి చతుర్భిః. సమీపే హృదయ ఏవ సంతం తథా ప్యపురుషార్థతాం వ్యుదస్యతి (రమణ మితి,) రమణం కాంతం నిరతిశయప్రీతివిషయ మిత్యర్థః. తస్యైవేచ్ఛావిషయత్వాత్ నను ఉదితాయాం హి తద్విషయప్రీతౌ తస్య తద్విషయత్వం సైవ తు కుత ఇత్యతో విశినష్టి రతిప్రద మితి. రతి రనురాగః, ప్రీతి రితి యావత్, తాం ప్రయచ్ఛతి తథా తం స్వవిషయ ప్రీత్యావహ మిత్యర్థః, నన్వర్థకామాద్యభిలాషిణ్యాః కిం తద్విషయప్రీత్యేత్యాశఙ్క్య విశినష్టి విత్తప్రద మితి. విత్తశబ్దః కామాదే రప్యుపలక్షకః. అర్థినాం ధర్మాదిపురుషార్థచతుష్టయప్రదమిత్యర్థః. నిత్యం ఉక్తవిధత్వేన యావ దాత్మానుబంధినం అముం భగవంతం విహాయ తద్విపరీతం తుచ్ఛం నర మహం

అకామదం దుఃఖభయాధిశోకమోహప్రదం తుచ్ఛ మహం భజేఽజ్ఞా. ౩౦

అహో మయాఽఽత్మా పరితాపితో వృథా సాంకేత్యవృత్త్యాఽతివిగర్హ్యవార్తయా.
స్త్రైణా న్నరా ద్యాఽర్థతృష్ణోఽనుశోచ్యా త్క్రీతేన విత్తం రతి మాత్మనేచ్ఛతీ. ౩౧

యదస్థిభి ర్నిర్మితవంశవంశ్యస్థూణం త్వచా రోమనఖైః పినద్ధమ్,
క్షర న్నవద్వార మగార మేత ద్విణ్మూత్రపూర్ణం మదుపైతి కాఽన్యా. ౩౨

విదేహానాం పురే హ్యస్మి న్నహ మేకైవ మూఢధీః,
యాఽన్య మిచ్ఛ త్యస త్యస్మా దాత్మదా త్కామ మచ్యుతాత్. ౩౩

భజే భజామి, వై పరీత్యం వ్యఞ్జయితుం విశినష్టి. అకామదం కామశబ్దో ధర్మాదీనా ముపలక్షకః. ప్రత్యుత భయాధిప్రదం ఆధి ర్మానసికం దుఃఖం, ఇమ మితి పాఠే భిత్త్యా లిఖితభగవత్ప్రతిమాదర్శనకృతసన్నిహిత నిర్దేశః. ౩౦

(అహో ఇతి.) అతివిగర్హ్యా వార్తా దేహధారణాత్మికా యత స్తయా సాంకేత్యేన యా వృత్తి స్తయా వృత్త్యా వ్యర్థ మాత్మా మనః. దేహో వా పరితాపితః పరితాపం ప్రాపితః. పరితాపం ప్రపఞ్చయతి (స్త్రైణా దితి.) స్త్రైణాత్ స్త్రీలమ్పటాత్ అర్థతృష్ణః అర్థతృష్ణాయుక్తాత్ అత ఏవాను శోచ్యాత్ నరాత్ యా అహం రతిం విత్తం చ క్రీతేన తేన నరేణ క్రీతేనాత్మనా దేహేన ఇచ్ఛతీ కామయమానా అస మితి శేషః. ౩౧

అహో ధిఙ్మాం యతోఽతిజుగుప్సితం భజామీత్యాహ (య దితి.) స్థూణాః స్తమ్భాః. వంశో నామ స్థూణాసు నిహిత స్తిర్య-గ్వేణుః వంశ్యా స్తస్మి న్నుభయతో నిహితా వేణవః అస్థిభి రేవ నిర్మితాః. వంశాదయో యస్మిన్ తత్ర యత్పృష్ఠే దీర్ఘ మస్థి స వంశః. పార్శ్వాస్థీని వంశ్యాః, స్థూణాః పాణిపాదాస్థీనీతి వివేకః. త్వచా చర్మణా రోమభి ర్నఖై శ్చ పినద్ధం ఛాదితం తథా క్షరంతి నవద్వారాణి యస్మిన్ తదేవంభూతాగారరూపం విణ్మూత్రపూర్ణ మేతన్నరశరీరం మత్ మత్తోఽన్యా కా వా స్త్రీ ఉపైతి ప్రాప్నోతి భజత ఇతి, ౩౨

యత ఏవ మతోఽహ మేవాస్మిన్ పురేఽజ్ఞేత్యాహ (విదేహానా మితి.) విదేహానాం మైథిలానాం అహ మేకైవ మూఢధీ రజ్ఞా వ్యక్తం నూనం, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి- యాఽహ మాత్మదాత్ ఆత్మపర్యంతవదాన్యాత్ అచ్యుతా, దన్యం కాంత మిచ్ఛతీ అత ఏవాసతీ దుష్టా, ౩౩

(పింగళోపాఖ్యానం)

సుహృత్ప్రేష్ఠతమో నాథ ఆత్మా చాయం శరీరిణామ్,
తం విక్రీయాత్మనైవాహం రమే తేన యథా రమా. ౩౪

కియత్ప్రియం తే వ్యభజ న్కామా యే కామదా నరాః,
ఆద్యన్తవన్తో భార్యాయా దేవా వా కాలవిద్రుతాః. ౩౫

నూనం మే భగవా న్ప్రీతో విష్ణుః కేనాపి కర్మణా,
నిర్వేదోఽయం దురాశాయా యన్మే జాత స్సుఖావహః. ౩౬

మైవం స్యు ర్మన్దభాగ్యాయాః క్లేశా నిర్వేదహేతవః,
యేనానుబంధనం నిర్హృత్య పురుష శ్శమ మృచ్ఛతి. ౩౭

ఇత్థం నిర్విద్యాత్మహితం నిశ్చినోతి (సుహృదిత్యాదిభిరష్టభిః.) అయ మచ్యుతః. శరీరిణాం ఆత్మా అత ఏవ ప్రేష్ఠతమః అతిప్రియతమః ఆత్మా హి నిరతిశయప్రియః సుహృద్ధితైషీ హితకృదిత్యర్థః. నాథో నాయక శ్చ అత స్త మేవాత్మాన మచ్యుత మాత్మనా విక్రీయ ఆత్మసమర్పణేన స్వవశీకృత్య తేనాచ్యుతేన రమే యథా రమా లక్ష్మీ స్తద్వత్. ౩౪

అన్యేషా మసేవ్యత్వం దర్శయతి (కియ దితి.) ఆద్యంతవంతో యే కామాః, కామ్యంత ఇతి కామాః విషయాః కామదాః నరాః దేవా వా కాలవిద్రుతాః కాలేనోపద్రుతాః, తే భజిష్యమాణాః భార్యాయాః కియ త్ప్రియం వ్యభజ న్కృతవంతః, న కించిత్. అతః ఇహాముత్ర చ తద్వ్యతిరిక్తః కోఽపి సేవ్యో నాస్తీత్యర్థః, ౩౫

ఆత్మన స్తదనుగ్రహవిషయతాం సంభావయతి (నూన మితి.) కేనాపి కర్మణా అజ్ఞాత సుకృతవిశేషేణ మే మహ్యం భగవా న్విష్ణు ర్నూనం ప్రీతః కుతః యత్ యస్మాత్ దురాశాయా మే మమాయం సుఖావహో నిర్వేదో జాతః. తత్ప్రసాద మంతరేణేదృశో నిర్వేదో దుర్లభ ఇతి భావః. ౩౬

తదేవాహ (మైవ మితి.) ఏవ మేవం సతి భగవతి ప్రీతే సతీత్యర్థః. మందభాగ్యాయాః మమ నిర్వేదస్య హేతవః క్లేశాః మాస్యుః న స్యు రిత్యర్థః. కిం నిర్వేదమాత్రేణేత్యత స్తం విశినష్టి- యేన నిర్వేదేన అనుబంధం దేహగేహాది ష్వహంమమాభిమానరూపం పాశం నిర్హృత్య పరిహృత్య పురుషః శమం శాంతిం మనః ప్రసాదం ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౩౭

తేనోపకృత మాదాయ శిరసా గ్రామ్యసంగతాః,
త్యక్త్వా దురాశా శ్శరణం వ్రజామి త మధీశ్వరమ్. ౩౮

సంతుష్టా శ్రద్దధ త్యేవం యథాలాభేన జీవతీ,
విహరా మ్యము నైవాహ మాత్మనా రమణేన వై. ౩౯

సంసారకూపే పతితం విషయై ర్ముషితేక్షణమ్,
గ్రస్తం కాలాహినాఽఽత్మానం కోఽన్య స్త్రాతు మధీశ్వరః. ౪౦

ఆత్మైవ హ్యాత్మనో గోప్తా నిర్విద్యేత యదాఖిలాత్,
అప్రమత్త ఇదం పశ్యే ద్గ్రస్తం కాలాహినా జగత్. ౪౧

యత ఏవ మత స్తేన భగవతోపకృతం, నిర్వేద మితి శేషః. తత్కృతోపకారరూపం నిర్వేద మిత్యర్థః, శిరసా ఆదాయ ఊఢ్వా గ్రామ్యై స్సహ సంగతీ స్తా దురాశా శ్చ త్యక్త్వా. గ్రామ్య సంగతా ఇతి పాఠే గ్రామ్యవిషయగోచరాః దురాశా స్త్యక్త్వా త మేవాధీశ్వరం భగవంతం శరణం వ్రజామి సేవ ఇత్యర్థః. ౩౮

కిం చైవం వర్తిష్యే మీత్యభిసంధత్తే (సంతుష్టేతి.) శ్రద్దధతీ శ్రద్ధాం కుర్వతీ చికీర్షిత విషయత్వరాయుక్తా, సంతుష్టా విత్తాద్యలాభప్రయుక్తా సంతోషరహితా యథాలాభేన దైవాల్లబ్ధేన జీవతీ ఆత్మనా అత ఏవ రమణేన నిరతిశయప్రియేణామునా భగవతైవ సహ విహరామి వై నూనమ్. ౩౯

నను సత్సు సురాది ష్వము నైవేతి కిమర్థాఽవధారణేత్యాశంక్యాహ (సంసారేతి.) ముషి తేక్షణ మపహృతవివేకం కాల ఏవాహి స్తేన గ్రస్తం చాత్మానం మాం త్రాతు మన్యః పరమపురుషా దితరః కోవా అధీశ్వర స్సమర్థః న కోఽపీతి భావః. ౪౦

తదేవాహ (ఆత్మేతి.) యదా అఖిలా ద్విషయా న్నిర్విద్యేత అప్రమత్తోఽవహితః కృత్స్న మిదం జగత్ కాలాహినా గ్రస్తం చ పశ్యే త్తదా తస్య తథా ద్రష్టు ర్నిర్విద్యమాన స్యాత్మనః పుంసః గోప్తా ఆత్మైవ పరమాత్మైవ నాన్య ఇత్యర్థః. ౪౧

(పింగళోపాఖ్యానమ్)

బ్రాహ్మణ ఉవాచ —

ఏవం వ్యవసితమతి ర్దురాశాం కాంతతర్షజామ్,
చిత్త్వోపశమ మాస్థాయ శయ్యా ముపవివేశ సా. ౪౨

ఆశా హి పరమం దుఃఖం నైరాశ్యం పరమం సుఖమ్,
యథా సంఛిద్య కాన్తాశాం సుఖం సుష్వాప పిఙ్గళా. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

(ఏవ మితి.) వ్యవసితా నిశ్చితా మతి ర్యయా సా కాంతే, తర్షోఽభిలాష స్తత్ప్రభవాం దురాశాం, పరిత్యజ్యే త్యధ్యాహారః. చిత్త్వోపశమం చిత్తశాంతి మాస్థాయ ఆశ్రిత్య, సంపాద్యేతి యావత్, శయ్యా ముపవివేశ. ౪౨

ఫలిత మాహ (ఆశా హీతి.) యథాశబ్దో నైరాశ్యాశయోః సుఖదుఃఖావహత్వే దృష్టాంత ప్రదర్శనపరః. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమో౽ధ్యాయః

అవధూత ఉవాచ—

పరిగ్రహో౽తిదుఃఖాయ యద్యత్ప్రియతమం నృణామ్,
అనంతం సుఖ మాప్నోతి తద్విద్వాన్య స్త్వకించనః. ౧

సామిషం కురరం జఘ్ను ర్బలినో యే నిరామిషాః,
తదామిషం పరిత్యజ్య స సుఖం సమవిందత. ౨

న మే మానావమానౌ స్తో న చిన్తా గేహపుత్రిణామ్,
ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతి ర్విచరామీహ బాలవత్. ౩

అథ నవమో౽ధ్యాయః

అథ కురరా త్పరిగ్రహాపరిగ్రహయో ర్దుఃఖహేతుత్వం శిక్షణీయ మిత్యాహ (పరిగ్రహ ఇతి.) నృణాం యద్య త్ప్రియతమం వస్తు తస్య పరిగ్రహః అతిదుఃఖాయ భవతి, యస్తు తత్పరిగ్రహస్యాతిదుఃఖహేతుత్వం విద్వాన్ జానన్, అకించనో నిష్పరిగ్రహః స్యా త్సో౽నంతం సుఖ మాప్నోతి. ౧

తథా హి (సామిషం మితి.) సామిషం పరిగృహీతామిషముఖం కురర ముత్క్రోశాఖ్య పక్షివిశేష మన్యే నిరామిషాః బలినః బలీయాంసః శ్యేనగృధ్రాదయః జఘ్నుః, కురరః సుఖం సమవిందత ప్రాప. ౨

అథార్భకా చ్ఛిక్షిత మాహ (న మ ఇతి.) మే మమ మానావమానౌ న స్తః గేహపుత్రిణాం తద్వతాం యా చింతా భవతి సా చ మే నాస్తి, కింతు ఆత్మనైవ సహ క్రీడా యస్య సః ఆత్మ న్యేవ రతిః ప్రీతి ర్యస్య సః ఇహలోకే విచరామి బాలవత్ యథా బాలో మానావమానచింతారహిత శ్చరతి తద్వత్, ఆత్మశబ్దః పరమాత్మపరః. ౩

(శ్రీకృష్ణోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

ద్వావేవ చింతయా ముక్తౌ పరమానంద ఆప్లుతౌ,
యో విముగ్ధో జడో బాలో యో గుణేభ్యః పరం గతః. ౪

క్వచి త్కుమారీ త్వాత్మానం వృణానా న్గృహ మాగతాన్,
స్వయం తా నర్హయామాస క్వాపి యాతేషు బన్ధుషు. ౫

తేషా మభ్యవహారార్థం శాలీ న్రహసి పార్థివ,
అవఘ్నంత్యాః ప్రకోష్ఠస్థా శ్చక్రు శ్శఙ్ఖా స్స్వనం మహత్. ౬

సా త జ్జుగుప్సితం మత్వా మహతీ వ్రీడితా తతః,
బభఞ్జైకైకశ శ్శంఖం ద్వౌ ద్వౌ ప్రాణ్యో రశేషయత్. ౭

మానాద్యభావే బాలదృష్టాంతః న త్వాత్మక్రీడత్వాత్మరతిత్వయో రపీత్యభిప్రేత్య దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో ర్వివక్షితం సాధర్మ్య మాహ (ద్వా వేవేతి.) చింతాశబ్దో మానావమానయో రప్యుపలక్షకః, పరమానందే ఆప్లుతౌ మగ్నౌ. కౌ చ తా విత్యత స్తా వాహ (య ఇతి.) విముగ్ధో జడ ఇతి చ బాలస్య విశేషణం. విముగ్ధో మూఢః మానావమానానభిజ్ఞః జడః అనుద్యమః దేహాదిపోషణచింతాప్రయుక్తోద్యమరహిత ఇత్యర్థః. య శ్చ గుణేభ్యః పరం గతః త్రిగుణాతీతసాక్షాత్కర్తా. ౪

అథ కుమార్యా శ్శిక్షితం వక్తు మాఖ్యాయికా మాహ (క్వచి దిత్యాదినా.) వృణానాన్ "లక్షణహేత్వో" రితి శానచ్, వరీతు మిత్యర్థః. గృహం ప్రత్యాగతాన్ వీక్ష్యేత్యధ్యాహారః, తాన్ స్వయ మేవార్హయామా, స్వయ మేవేత్యత్ర హేతుః, బంధుషు క్వాపి యాతేషు సత్స్వతిబంధవోఽత్ర మాత్రాదయః. ౫

తేషా మాగతానా, మభ్యవహారార్థం భోజనార్థం. హేపార్థివ రహసి ఏకాంతే శాలీన్ తండులా నవఘ్నంత్యాః ప్రకోష్ఠస్థాః శంఖాః శంఖవలయాః. సుమహత్ యథా భవతి తథా స్వనం ధ్వనిం చక్రుః. ౬

(సేతి.) మహతీ బుద్ధిమతీ సా కుమారీ తచ్ఛాల్యవహననం జుగుప్సితం అహో ఇయం స్వయ మేవావహంతి కి మస్యా బంధవో న సంతి నూన మియం దరిద్రేతి మన్యేర న్నితి బుద్ధ్వా తదవహననమననురూపం మత్వేత్యర్థః. అత ఏవ తతో వ్రీడితా లజ్జితా చ. ఏకైకశః క్రమశైకైకం శంఖం, బభంజ కరా దపసారితవతీ, ద్వౌ ద్వౌ తు శంఖౌ పాణ్యో రశేషయత్. ౭

ఉభయో రప్యభూ ద్ఘోషో హ్యవఘ్నంత్యా శ్చ శఙ్ఖయోః,
తత్రాప్యేకం నిరభిద దేకస్మా న్నాభవ ద్ధ్వనిః. ౮

అన్వశిక్ష మిమం తస్యా ఉపదేశ మరిందమ,
లోకా ననుచర న్నేతాన్ లోకతత్త్వవివిత్సయా. ౯

వాసే బహూనాం కలహో భవే ద్వార్తా ద్వయో రపి,
ఏక ఏవ చరే త్తస్మా త్కుమార్యా ఇవ కఙ్కణః. ౧౦

మన ఏకత్ర సంయుఞ్జ్యా జ్జితశ్వాసో జితాసనః,
వైరాగ్యాభ్యాసయోగేన ధ్రియమాణ మతంద్రితః. ౧౧

తతః పున రవఘ్నంత్యాః. శంఖయో రుభయోః ద్వయో రపి ఘోషోఽభవత్, తత స్తత్రాపి ఉభయో రప్యేక మేవం నిరభిదత్ పృథక్కృతవతీ తదైకైకస్మాత్ శంఖాత్ ధ్వని ర్నాభవత్. ౮

తతః కిమత ఆహ (అన్వశిక్ష మితి.) హే అరిందమ తస్యాః కుమార్యాః ఇమం ఉపదేశం అన్వశిక్షం, నను కుమార్యా స్తవ కథం సంగతి స్తత్రాహ (లోకా నితి.) ౯

కో వా ఉపదేశ ఇత్యాహ (వాస ఇతి.) బహూనాం వాసే కలహో భవేత్. ద్వయో రపి వాసే వార్తా మిథస్సల్లాపో భవేత్, తస్మా త్కలహవార్తయో రుభయో రపి యోగవిరోధిత్వా దేక ఏవ చరే దితి నన్వయ మర్థః. కిం కుమార్యా తవోపదిష్ట ఇత్యత ఆహ కుమార్యా ఇవ కంకణ ఇతి తస్యాః కంకణదృష్టాంతే నాయ మర్థో నిర్ణీత ఇతి భావః. ౧౦

బాహ్యాభ్యంతరవిజాతీయప్రత్యయావ్యవహితసమాధినిష్ఠేన భవితవ్య మితీషుకృత శ్శిక్షిత మితి వక్తుం తావ త్సమాధివిధిం తదుపాయాం శ్చాహ (మన ఇతి.) ఏకత్ర శుభాశ్రయే మన స్సంయుఞ్జ్యా దితి సమాధివిధిః "యుజ సమాధౌ" ఇతి హి ధాతుః. కథం మన స్సమాహితం స్యా దిత్యత్రోపాయం వదన్ విశినష్టి-జితః శ్వాసః ప్రాణో యేన సః "ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన" ఇతి శ్రుతే రితి భావః. తర్హి శ్వాసజయః కథ మిత్యతో విశినష్టి-జిత మాసనం యేన సః సత్యాసనజయే శ్వాసజయో భవతీతి భావః. తథాఽపి చంచలం మనః కథం స్థిరం స్యా దిత్యత స్తద్విశినష్టి. వైరాగ్యాభ్యాసయోగేన ధ్రియమాణం యుజ్యతే ఇతి యోగో బలం వైరాగ్యాభ్యాసబలేన స్థిరీక్రియమాణం మన ఏకత్ర అతంద్రితో యుంజ్యా దితి సంబంధః. ౧౧

(శ్రీకృష్ణోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

యస్మి న్మనో లబ్ధపదం యదేత చ్ఛనై శ్శనై ర్ముఞ్చతి కర్మరేణూన్,
సత్త్వేన వృద్ధేన రజ స్తమశ్చ విధూయ నిర్వాణ ముపేత్య నింధనమ్. ౧౨

తదైవ మాత్మ న్యవరుద్ధచిత్తో న వేద కించి ద్బహిరంతరం వా,
యథేషుకారో నృపతిం వ్రజంత మిషౌ గతాత్మా న దదర్శ పార్శ్వే. ౧౩

ఏకచా ర్యనికేత స్స్యా దప్రమత్తో గుహాశయః,
అలక్ష్యమాణ ఆచారై ర్ముని రేకోఽల్పభాషణః. ౧౪

విషయవైలక్షణ్యా త్ప్రతిబంధకకర్మవాసనాక్షపణక్షమా ద్రజస్తమోనిబర్హణసాత్త్వికాహారాది ప్రవృద్ధసత్త్వగుణా చ్చ స్థిరం స్యా దిత్యాహ (యస్మి న్నితి.) యస్మిన్ శుభాశ్రయే లబ్ధపదం లబ్ధా స్పదం సత్ యదేత న్మనః కర్మరేణూన్ కర్మవాసనాః ముంచతి త్యజతి తేన రజ స్తమ శ్చ నిర్ధూయ ప్రవృద్ధేన సత్త్వేన చ, అనింధనం ఇధ్యతే దీప్యతే ప్రకాశ్యత ఇతీంధనం కర్మణి ల్యుట్ విషయాంతరా గోచర మిత్యర్థః. అత ఏవ నిర్వాణం లయం ధ్యేయాకారైకప్రావణ్యాత్మక ముపైతి. ౧౨

ఏవ మిత్థ మాత్మని పరమపురుషే అవరుద్ధం నియమితం చిత్తం యేన సః తదా బహి రంతరశబ్దౌ తద్భావపరౌ బాహ్య మంతరం చ న వేద నానుసంధత్తే, అనేన సమాధే ర్విజాతీయప్రత్య యావ్యవహితరూపత్వ ముక్తం. అనింధన మిత్యనేన ప్రత్యాహారః, లబ్ధపద మిత్యనేన ధారణా. జితాసనజిత శ్వాసశబ్దాభ్యా మాసనప్రాణాయామౌ వివక్షితౌ, కర్మరేణూ న్ముంచతీత్యాదినా "ధర్మేణ పాప మపనుదతి. "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి స్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతి" రిత్యాదిశ్రుత్యుక్తౌ యమనియమౌ వివక్షితౌ. నిర్వాణ శబ్దేన ధ్యానం, అవరుద్ధచిత్తో న వేదేత్యత్ర దృష్టాంతః (యథేషుకార ఇతి.) ఇషౌ నిర్మీయమాణే బాణ శల్యే. గతః అవరుద్ధః ఆత్మా మనో యస్య సః ఇషుకారః పార్శ్వే వ్రజంతం గచ్ఛంతం నృపతిం న దదర్శ తద్వత్. ౧౩

అథ సర్పాత్ శిక్షిత మాహ (ఏకచారీతి.) యోగినస్సమ్మర్దత్యాగే కుమారీ గురుః జనసంమర్ద త్యాగే సర్పః, స యథా శంకమాన ఏకాకీ చరతి, నియతనికేత రహిత శ్చ సదా అప్రమత్త శ్చ ఏకాంతవాసీ చ ఆచారై ర్గతిభిః అలక్ష్యమాణ శ్చ తద్వన్ముని రప్యేకః అసహాయః, అప్రమత్తత్వాదీనా ముపలక్షణ మిదం, కించ అల్పం మితం యథా తథా, భాషత ఇతి తథా. ౧౪

గృహారమ్భోఽతిదుఃఖాయ విఫల శ్చాధ్రువాత్మనః,
సర్పః పరకృతం వేశ్మ ప్రవిశ్య సుఖ మేధతే. ౧౫

ఏకో నారాయణో దేవః పూర్వసృష్టం స్వమాయయా,
సంహృత్య కాలకలయా కల్పాంత ఇద మీశ్వరః. ౧౬

ఏక ఏవాద్వితీయోఽభూ దాత్మాధారోఽఖిలాశ్రయః,

కించ (గృహారమ్భ ఇతి.) అధ్రువ స్యాత్మనో దేహ స్యాతిదుఃఖాయ భవతి. నిర్మాణదశాయా మాయాసోపలబ్ధే రితి భావః. విఫల శ్చ యావ దపేక్షం భోగాలాభా దితి భావః. అత ఏవ సర్పః, పరకృతం న తు స్వనిర్మితం వేశ్మవల్మీకాదికం, ప్రవిశ్య సుఖం యథా భవతి తథా వర్ధతే. ౧౫

"యథోర్ణనాభి స్సృజతే గృహతే చేతి" శ్రుతిప్రసిద్ధోర్ణనాభిదృష్టాన్తే నైకస్యైవ భగవతో నిమిత్తోపాదానకారణత్వే అవధృతే ఇతి వక్తుం "స దేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీ" దిత్యాదిషు సృష్టే ర్లయపూర్వకత్వశ్రవణా త్తావ త్సంహ ర్తృత్వ మాహ (ఏక ఇతి సార్ధై స్త్రిభిః.) స్వమాయయా స్వసంకల్పేన "తదైక్షత బహుస్యా" మిత్యు క్తవిధేన, స్వశరీరభూత ప్రకృత్యా వా పూర్వసృష్ట మిదం జగత్ ఏకః ప్రలయం ప్రతి కారణాంతరసామగ్ర్యంతరరహితః, కల్పాన్తే కాలకలయా స్వాపృథక్సిద్ధ విశేషణభూతేన కాలేన ఏకోఽద్వితీయ శ్చాభూదితి సంబంధః, ౧౬

ఏకః పునః ప్రసక్ష్యమాణజగదేకోపాదానకారణభూతః ఏక మేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యా మిత్యత్రేవాత్ర ఏకశబ్దః అవిభ క్తనామరూపసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టకారణావస్థబ్రహ్మపరః ఏకత్వం చాత్ర యత్సృష్టిదశాయాం నామరూపవిభాగనిబంధనం బహుత్వం తత్ప్రతిసంబంధి వివక్షితం. వైశేషికాదిభి ర్నిత్యత యోక్తానా మాకాశాదీనా మపి సంహారాభిప్రాయ ఏవకారః అద్వితీయః, నిమి త్తకారణాంతరరహితః ఏక ఏవేత్యుపాదానస్య ప్రస్తుతత్వేన నిమి త్తస్య ధీస్థత్వాత్ పరితంత్ర రూపచిదచిదాత్మకవిశేషణానాం విహితత్వా న్నిషేధస్య విహితవ్యతిరి క్తవిషయత్వాత్ "మాయాం త్రిగుణాత్మికాం క్షోభయన్ యేన సంసరతే పుమా" నితి ప్రకృతిపురుషనిత్యత్వసూచకో త్తరవాక్యసంగతే శ్చాపేక్షితత్వాత్ ఏక ఏవేత్యస్యావిభ క్తనామరూపావగతే శ్చ "సృజ త్యాదౌ తయా సూ త" మిత్యనేనా ద్వితీయపదస్య నిమిత్తాంతరాభావపరత్వ మవగమ్యతే. అతై్రక ఏవాద్వితీయ ఇత్యస్య సజాతీయవిజాతీయ భేదశూన్య ఇతి వ్యాఖ్యా త్వనుచితా, కాలకలయా సంహృత్యేతి విజాతీయకాలస్య తదానద్భావావగమాత్. స్వమాయాం త్రిగుణాత్మికాం సంక్షోభయ న్నితి సత్త్వాదిశ క్తిషు సామ్యం నీతా స్వితి చ గుణసామ్యావస్థా

కాలేనాత్మానుభావేన సామ్యం నీతాసు శక్తిషు. ౧౬

సత్త్వాదిష్వాదిపురుషః ప్రధానపురుషేశ్వరః,
పరావరాణాం పరమ ఆస్తే కైవల్యసంజ్ఞితః. ౧౭

కేవలానుభవానందసందోహో నిరుపాధికః.

చిదచిద్ద్రవ్యసద్భావావగమా చ్చ ప్రధానపురుషేశ్వర ఇతి సూక్ష్మావస్థయో స్తన్నియామ్యత్వేన తచ్ఛరీర తయావస్థానావగమా చ్చ, అతో యథోక్త ఏవార్థః. క స్తర్హి సూక్ష్మావస్థచిదచిత్కాలాధార ఇత్యతో విశినష్టి (అఖిలాశ్రయ ఇతి.) అఖిలానాం చిదచిదాదీనాం, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణానాం చాశ్రయః. క స్తర్హి తస్యాశ్రయ ఇత్యతో విశినష్టి (ఆత్మాధార ఇతి.) ఆత్మా స్వయ మేవాధారో, యస్య సః అనన్యాధారః "స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతే రితి భావః. కాలకలయేదం సంహృత్యైక ఏవాద్వితీయోభూ దిత్యుక్త మేవోపపాదయతి. కాలే నాత్మానుభావే నేతి, స్వశక్తిభూతేన కాలేన, నిమిత్తభూతేన సత్త్వాదిషు శక్తిషు సామ్యం నీతాసు సతీషు. ౧౬

కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతేషు, సత్త్వరజస్తమస్సు, సృష్టిదశాయాం వైషమ్యేనావస్థితేషు, తామవస్థాం విహాయ సామ్యం ప్రాప్యస్వస్మిన్లీనేషు సత్స్విత్యర్థః. ప్రధానపురుషేశ్వరః, స్వస్మిన్నవిభాజ్యతయా సూక్ష్మావస్థావస్థితయోః ప్రధానపురుషయో ర్నియంతృత్వేనావస్థితః। ఆదిపురుషః కృత్స్నజగత్కారణపురుషః అత ఏవ పరావరాణాం పరమః కార్యకారణావస్థచిదచిద్ద్రవ్యాసధిభూతః, కైవల్యసంజ్ఞితః ఆస్తే. కైవల్యం నామరూపవిభాగరహితత్వరూపావ్యాకృతత్వం త త్సంజ్ఞితః స దేవ సౌమ్యేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ దితి సదవ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. ౧౭

కేవలశబ్దో జాడ్యదుఃఖసంభేదవ్యావర్తకః, సందోహో వితతి, స్తేన తయోః పరిమితత్వ వ్యావృత్తిః జాడ్యదుఃఖాసంభిన్నానవధికజ్ఞానానందస్వరూప ఇత్యర్థః. నిరుపాధిక ఇత్యనేన జ్ఞానానందయోః కర్మకృతత్వవ్యుదాసః, తేన సాంసారికజీవవ్యావృత్తిః. అథ సృష్టిప్రకార మాహ (కేవలాత్మానుభావే నేతి.) కేవలశబ్దః పరికరాంతరవ్యావర్తకః, ఆత్మనః స్వస్యానుభావః తదైక్షత బహుస్యా మిత్యుక్తవిధ స్సంకల్పః తన్మాత్రే ణైవేత్యర్థః. స్వమాయాం స్వశరీరభూతాం నిరతిశయసూక్ష్మదశాపన్నాం మాయాం సంక్షోభయన్ ఈషత్స్థూలదశాపత్తిద్వారా పరిణామోన్ముఖాం కుర్వన్ అరిందమ ఆదౌ తావ త్తయా మాయయా సూత్రం సృజతి, సూత్రశబ్దో మహత్తత్త్వపరః, సూత్రం హి బహుతంతుకార్యం స్వస్మి

కేవలాత్మానుభావేన స్వమాయాం త్రిగుణాత్మికామ్. ౧౯

సంక్షోభయ న్సృజ త్యాదౌ తయా సూత్ర మరిందమ,
త మాహు స్త్రిగుణవ్యక్తిం సృజంతం విశ్వతోముఖమ్,
యస్మి న్ప్రోత మిదం విశ్వం యేన సంసరతే పుమాన్. ౨౦

యథోర్ణనాభి ర్హృదయా దూర్ణాం సంతత్య వక్త్రతః,

న్ప్రోతానాం మణీనా మాధార శ్చ, ఏవ మహంకారాదితత్త్వాధారత్వా త్త్రిగుణప్రకృతికార్యత్వా చ్చ సూత్రత్వవ్యపదేశః. తదేవాహ (త మితి.) తం మహాంతం మహత్తత్త్వ మితి యావత్, త్రిగుణవ్యక్తిం త్రిగుణప్రకృతికార్యభూతం సృజంతం అహంకారాదిపృథివ్యంతతత్త్వపరం పరా మితి శేషః. అత ఏవ విశ్వతోముఖం సర్వేషు కార్యేషు ముఖం ప్రాధాన్య మాశ్రయత్వేన యస్య తం ఆహుః ముఖశబ్దః ప్రాధాన్యలక్షకః. యద్వా విశ్వతోముఖం యథాతథేతి క్రియావిశేషణం. అనేకధా సృజంతం తా మాహు స్త్రిగుణవ్యక్తిం సృజంతీ మితి పాఠే ప్రకృతిసూత్రోపసాపకత్రిగుణవ్యక్తిశబ్దాపేక్షయా సృజంతీ మితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః. యస్మి న్మహతీదం విశ్వం ప్రోతం అనేన త్రిగుణవ్యక్తి మిత్యనేన చ సూత్రత్వరూపణే నిమిత్త ముక్తం భవతి. యేన యదారబ్ధేన, బుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణాత్మకసూక్ష్మశరీరేణ యుక్తః, పుమా న్జీవః, సంసరతే దేవమనుష్యాదిస్థూలశరీరసంయోగవియోగాత్మకజన్మనాశరూపసంసారతత్ప్రయుక్తజ్ఞానవికాససంకోచౌ చ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. అయ మేవ హి జీవస్య సంసారో నామ యః ప్రకృత్యారబ్ధదేహసంబంధతద్విగమప్రయుక్తజ్ఞానసంకోచవికాసరూపావస్థాన్వయః. అత్ర ప్రధానపురుషేశ్వరోఽఖిలాశ్రయ ఇతి చోక్త్వా యేన సంసరతే పుమా నిత్యుక్తే రిద మవగమ్యతే, యత్పరమాత్మవిశేషణీభూతజీవస్వభావస్య సంకోచవికాసరూపోఽవస్థావిశేష ఇతి సృజంతీం విశ్వతోముఖ మిత్యనేన త్వహంకారాదిపృథివ్యంతసమష్టిపరంపరా దేవాదిసృష్టిప్రపఞ్చశ్చ ప్రధానగత ఇతి, ఏవం చ విశిష్టస్యోపాదానత్వం సాక్షా దవస్థాశ్రయత్వం ప్రధానపురుషయో రేవ తద్ద్వారా తు పరమాత్మనోఽపీతి ఫలితం సంక్షోభయన్ సృజతీతి కర్తృత్వనిర్దేశేన నిమిత్తకారణత్వం తచ్చ విశేషాంశస్యైవేతి చ ఫలితమ్. ౧౯-౨౦

తదేత దూర్ణనాభిదృష్టాంతేనావధార్య మిత్యభిప్రేత్యాహ (యథేతి.) ఊర్ణా తంతుసంఘాతప్రకృతి ర్నాభౌ యస్య సః కీటవిశేషః, స్వశరీరైకదేశభూతా ద్ధృదయా దుద్గతా మూర్ణాం వక్త్రతో వక్త్రేణ సంతత్య ప్రసార్య తయా ఊర్ణయా విహృత్య పున స్తా మూర్ణాం గ్రసతి తథా మహేశ్వరోఽపి కార్యకారణయోరనన్యత్వాభిప్రాయక స్తయా తామితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః, తయా విహృత్యేత్యనేన దార్ష్టాంతికే

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

తయా విహృత్య భూయ స్తాం గ్రసత్యేవం మహేశ్వరః. ౨౧

యత్ర యత్ర మనో దేహీ ధారయే త్సకలం ధియా,
స్నేహా ద్ద్వేషా ద్భయా ద్వాఽపి యాతి తత్తత్సరూపతామ్. ౨౨

కార్యస్య జగతో భగవత్క్రీడోపకరణత్వం ప్రదర్శితం. ఊర్ణనాభిరూర్ణాం సంతత్యేతి స్పష్టోక్త్యా నిమిత్తకారణత్వం నమూర్ణాం సంతత్యేత్యనేనోర్ణాయా ఏవ తంతుసంతానాత్మకావస్థాశ్రయత్వావగమాత్ విశేష్యాంశే తదనవగమా త్తస్యానుపాదానత్వవ ద్దార్ష్టాంతికేఽపి పరమాత్మశరీరభూతయో శ్చిదచితో రుపాదానత్వసిద్ధా వపి విశేష్యభూతపరమాత్మన స్తదసిద్ధిః, మైవం. విశేషణాంశస్యావస్థాశ్రయత్వ నిర్వాహకత్వమాత్రేణైవ విశేష్యాంశ స్యాప్యుపాదానత్వసిద్ధేః, నాస్మాభి ర్విశేష్యాంశస్యాద్వారకావస్థాశ్రయత్వ మభ్యుపగతం కింతు సద్వారకావస్థాశ్రయత్వం న చ సద్వారకావస్థాశ్రయత్వ మపి న దృష్టాంతేఽవగమ్యత ఇతి వాద్యం. విశేష్యాంశోపాదానత్వస్య విశేషణగతావస్థాశ్రయత్వనిర్వాహకత్వ రూపత్వేన తస్య దృష్టాంతేఽప్యవగమాత్ న హి తత్ర విశేష్యాంశభూతజీవ మంతరేణోర్ణాయా అవస్థాశ్రయత్వసిద్ధిః. కించోర్ణనాభే రసర్వజ్ఞస్యాసర్వశక్తేః కార్యాంతరాత్మతయాఽనుప్రవేశనసామర్థ్యా భావేఽపి దార్ష్టాంతికే బ్రహ్మణ స్సర్వశక్తే స్సర్వజ్ఞస్య "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య స చ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇతి తత్తత్కార్యానుప్రవేశేన తత్తద్రూపతాభవనస్య శ్రుతత్వా దుపాదానత్వం నిర్వ్యూఢ మేవ. కించ కారణావస్థప్రకృతిపురుషశరీరకతయా తన్నియంతృత్వాత్ కార్యావస్థతచ్ఛరీరకతయా తన్నియంతృత్వ స్యాన్యాదృశత్వాత్ తన్నియంతృత్వరూపావస్థాశ్రయత్వ మద్వారకమేవ విశేష్యభూత బ్రహ్మనిష్ఠ మితి తన్నిర్వ్యూఢ మిత్యలం బహునా. ౨౧

కేనాపి భావేన నిత్య ముక్తవిధం నారాయణం ధ్యాయన్ తత్సారూప్యం యాతీతి పేశస్కృ దాఖ్యా ద్భ్రమరవిశేషా దవధృత్తమిత్యాహ (యత్ర యత్రేతి.) ధియా నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యా యత్ర యత్ర విషయే మనస్సంకల్పవికల్పాత్మక మంతఃకరణం సకలం నిశ్చలం యథాతథా యః స్నేహా ద్యన్యతమేన భావేన ధారయేత్ సః తత్తత్సరూపతాం తత్సమానాకారతాం తత్సాధర్మ్య మితి యావత్, యాతి ప్రాప్నోతి, తత్తత్స్వరూపతా మితి పాఠే స్వరూపస్య భావః స్వరూపతా ఇద మిత్థ మితి ప్రతీతా విత్థ మితి ప్రతీతివిషయతాం తత్తుల్యతా మితి యావత్, కీటస్య కీటాంతరేణ స్వరూపైక్యానసం భవాత్. యాతి తత్సామ్యతా మిత్యనంతరోక్తే శ్చాయ మేవార్థః. ౨౨

కీటః పేశస్కృతం ధ్యాయ న్కుడ్యాం తేన ప్రవేశితః,
యాతి తత్సమతాం రాజ న్పూర్వరూప మసంత్యజన్. ౨౩

ఏవం గురుభ్య ఏతేభ్య ఏషా మే శిక్షితా మతిః.
స్వాత్మోపశిక్షితాం బుద్ధిం శృణు మే వదతః ప్రభో. ౨౪

దేహో గురు ర్మమ వివేకవిరక్తిహేతు ర్బిభ్రత్స్మ సత్త్వనిధనం సతతార్త్యుదర్కమ్,
తత్త్వాన్యనేన విమృశామి యథా తథాఽపి పారక్య మిత్యవసితో విచరా మ్యసఙ్గః. ౨౫

ఉక్తేఽర్థే దృష్టాంత మాహ (కీట ఇతి.) తేన పేశస్కృతా స్వకుట్యాం ప్రవేశితః నిరుద్ధః అత ఏవ భయేన పేశస్కృతం ధ్యాయన్ కీటః. పూర్వరూప మత్యజ న్నేవ తత్సమతాం యాతి తేన పేశస్కృతా సమతా తత్సమతా తాం తత్సామ్యతా మితి పాఠే తేన సామ్యం యస్య తస్య భావ స్తత్తా తా మిత్యర్థః. తత్సాత్మతా మిత్యపి పాఠః, తత్రాత్మశబ్దో దేహపరః, తేన సమ ఆత్మా యస్య తస్య భావ స్తత్తా తాం తత్సమానదేహతా మిత్యర్థః, తత్స్వాత్మతా మిత్యపి పాఠః, తత్రాప్యాత్మశబ్దః పూర్వవత్ తస్య స్వశబ్దేన షష్ఠ్యంతేన సమ స్తస్య తచ్ఛబ్దేన కర్మధారయః, తచ్ఛబ్దో ధ్యేయాకారపరామర్శకః. తత్స్వాత్మతాం తత్సారూప్యం పూర్వరూప మసంత్యజ న్నిత్యనేన కైముత్యన్యాయో వివక్షితః. పూర్వరూప మసంత్యజ న్నేవ యాతి కిముత సంత్యజ న్నిత్యర్థః. ౨౩

తదేవ ముక్తగురుభ్య శ్శిక్షితాని ప్రదర్శ్యేదం గుర్వంతరా చ్ఛిక్షిత స్యోపలక్షణ మిత్యభి ప్రేత్య స్వదేహా చ్ఛిక్షిత మాహ (ఏవ మితి.) స్వాత్మా స్వదేహః తస్మా చ్ఛిక్షితాం బుద్ధిం మే మత్తః శృణు. ౨౪

తావ ద్దేహస్య గురుత్వ మాహ (దేహ ఇతి.) గురుత్వే హేతుత్వేన విశినష్టి (వివేకవిరక్తి హేతు రితి.) వివేకో హేయోపాదేయవిభాగః. విరక్తి ర్హేయవిషయవిరాగః. తయోః హేతుః తత్ర విరక్తిహేతుత్వం వద న్విశినష్టి-సత్త్వనిధన ముత్పత్తివినాశౌ బిభ్రత్ బిభ్రాణః ప్రాప్నువన్నిత్యర్థః. (కించ.) సతతా ర్త్యుదర్కం సంతతమార్తిః దుఃఖ మేవోదర్కం ఉత్తరోత్తరఫలం బిభ్రత్ యద్వా సతత మార్తి రేవో దర్కః ఉత్తరకాలో యస్య తత్సత్వనిధనం బిభ్రత్, వివేకహేతుత్వ మాహ (తత్త్వానీతి.) అనేన దేహేన తత్త్వాని ప్రాకృతాని యథావత్ విమృశామి ఏవ ముపకారిత్వేఽపి తస్మి న్నాస్థాం న కరోమీత్యాహ (తథాపీతి పారక్య మితి) శ్వసృగాలాదిభక్ష్య మితి వ్యవసితః నిశ్చయవాన్ అసఙ్గ స్తస్మి న్నభిమానరహిత శ్చరామి. ౨౫

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

జాయాత్మజార్థపశుభృత్యగృహాప్తవర్గా న్పుష్ణాతి తత్ప్రియచికీర్షతయా వితన్వన్,
స్వాన్తే సకృచ్ఛ్రమవరుద్ధధన స్సదేహ స్సృష్ట్వాఽస్య బీజ మవసీదతి వృక్షధర్మా. ౨౬

జిహ్వైకతోఽము మపకర్షతి కర్హి తర్షా
శిశ్నోఽన్యత స్త్వగుదరం శ్రవణం కుతశ్చిత్,
ఘ్రాణోఽన్యత శ్చపలదృ క్క్వ చ కర్మశక్తి
ర్బహ్వ్యః సపత్న్య ఇవ గేహపతిం లునంతి. ౨౭

సృష్ట్వా పురాణి వివిధా న్యజయాఽఽత్మశక్త్యా వృక్షా న్సరీసృపపశూ న్ఖగదంశమత్స్యాన్,

---

సతతార్త్యుదర్కతాం ప్రపఞ్చయతి (జాయేతి ద్వాభ్యాం.) యత్ప్రియచికీర్షతయా యస్య దేహస్య ప్రియం కర్తు మిచ్ఛో ర్భావ స్తత్తా తయా జాయాదివర్గాన్ వితన్వన్ సంపాదయన్ అర్థశబ్దో విత్తపరః పుష్ణాతి పుష్ణాతు. తతః కిమత ఆహ (స్వాంత ఇతి.) యః పుమాన్ కృచ్ఛ్రం యథాతథా అవరుద్ధాని సంచితాని ధనాని యేన సః సదేహః దేహసహితః. దేహీత్యర్థః. స్వాంతే స్వాయుషోఽంతే అవసీదతి క్లిశ్యతి నశ్యతి. తద్దేహేన వియుజ్యత ఇత్యర్థః. దేహవిగమేఽపి న దుఃఖపరిసమాప్తి రిత్యాహ అస్య దేహాంతరస్య బీజం నిదానభూతం కర్మాత్మకం బీజం సృష్ట్వా అవసీదతీతి సంబంధః. వృక్షస్యేవ ధర్మో యస్య సః యథా వినశ్యమానో వృక్షో వృక్షాంతరబీజం సృష్ట్వా నశ్యతి తద్వ దిత్యర్థః. ౨౬

కిం చ (జిహ్వేతి.) ఏకతో రసం ప్రతి జిహ్వా అముం దేహినం ఉపకర్షతి వికర్షతి కర్హిచిత్ కదాచిత్, తర్షా పిపాసా జలం ప్రతి శిశ్నో వ్యవాయం ప్రతి త్వక్ స్పర్శం ప్రతి ఉదర మన్నం ప్రతి శ్రవణం శబ్దం ప్రతి ఘ్రాణో గంధం ప్రతి చపలా దృష్టిః రూపం ప్రతి కర్మశక్తిః వాగాదికర్మేంద్రియజాల మపి క్వచ తత్తత్ప్రతినియతవచనాదానగతివిసర్గాదా వుపకర్షతి. ఇత్థం బహ్వ్యః సపత్న్యః గేహపతిం గృహస్వామిన మివ లునంతి. ౨౭

ఇత్థం దేహస్య వివేకవిరక్తిహేతుత్వ ముపపాద్యేదానీ మస్య దేహస్యాతిదుర్లభత్వం ప్రదర్శయన్ ముక్తిసాధననిష్ఠాం విధత్తే ద్వాభ్యాం (సృష్ట్వేతి.) దేవ శ్చతుర్ముఖశరీరకః పరమపురుషః ఆత్మశక్త్యా కార్యోపయుక్తస్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా అజయా ప్రకృత్యా వివిధాని పురాణి శరీరాణి తేషాం స్వవాసస్థానత్వసామ్యాత్ పురశబ్దేన నిర్దేశః. వైవిధ్య మేవ దర్శయతి ద్వితీయాంతైః, తత్ర సరీసృపాః సర్పాదిస్వభావాః దంశాః దంశనస్వభావా జంతవః, తావ త్సృష్ట్వేతి సంబంధః. తై స్తై స్సృష్టై రతుష్టం హృదయం యస్య సః స్వస్యాఖిలచేతనోజ్జిజీవయిషయా ప్రవృత్తత్వా ద్వృక్షాదీనాం ముక్తిసాధనానుష్ఠానానర్హత్వా చ్చాతుష్టహృదయ ఇతి భావః. పురుషం మనుష్యం విధాయ సృష్ట్వా ముదం

తై స్సై రతుష్టహృదయః పురుషం విధాయ బ్రహ్మావలోకధిషణం ముద మాప దేవః. ౨౮

లబ్ధ్వా సుదుర్లభ మిదం బహుసమ్భవాన్తే మానుష్య మర్థద మనిత్య మపీహ ధీరః,
తూర్ణం యతేత న పతే దనుమృత్యు యావ న్నిశ్శ్రేయసాయ విషయః ఖలు సర్వత స్స్యాత్.

ఏవం సంజాతవైరాగ్యో విజ్ఞానాలోక ఆత్మని,
విచరామి మహీ మేతాం ముక్తసఙ్గోఽనహంకృతిః. ౩౦

న హ్యేకస్మా ద్గురో ర్జ్ఞానం సుస్థిరం స్యా త్సుపుష్కలమ్,
బ్రహ్మైక మద్వితీయం వై గీయతే బహుధర్షిభిః. ౩౧

హర్షం ప్రాప లేభే. తత్ర హేతుత్వేన పురుషం విశినష్టి-బ్రహ్మావలోకధిషణం బ్రహ్మదర్శనసమానాకారా ధీ రుపాసనాత్మికా మతి ర్యస్మిం స్తం బ్రహ్మదర్శనసమానాకారోపాసనాత్మకయోగానుష్ఠానయోగ్యమిత్యర్థః.

యత ఏవ మతో బహూనాం సంభవానాం జన్మనా మంతే అతిదుర్లభ మనిత్య మప్యర్థదం సమీహితపురుషార్థప్రాపకం మానుష్యం జన్మ లబ్ధ్వా ధీర స్తుల్యసుఖదుఃఖస్సన్, అను పృష్ఠతో మృత్యు ర్యస్య తదిదం శరీరం, యావ న్న పతేత్ న విపద్యేత తావదేవ తూర్ణం నిశ్శ్రేయసాయ ముక్తయే, యతేత, న తు కామార్థం తస్య సులభత్వా దితి భావః. తదాహ (విషయః ఖలు సర్వత స్స్యా దితి.) సర్వతః సర్వత్ర శ్వసూకరాదిజన్మస్వపి విషయః స్యాత్ సులభ స్స్యా దిత్యర్థః. ౨౯

ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) ఏవం ఇత్థం మతిం శిక్షయన్ సంజాతం వైరాగ్యం యస్య సః ఆత్మని విషయభూతే విజ్ఞాన మేవాలోకః తత్స్వరూపస్వభావప్రకాశకం యస్య సః. అనహంకృతిః దేహాత్మాభిమానరహితః ముక్త స్సంగో దేహానుబంధిషు యేన తథాభూతోఽహ మేతాం మహీం విచరామి పర్యటామి. ౩౦

నన్వేకస్మా దేవ గురోః కిమేతే సర్వార్థా న శిక్షితా ఇత్యత ఆహ (న హీతి.) సుస్థిరం సుపుష్కలం జ్ఞానం న హ్యేకస్మా ద్గురో స్సకాశా త్స్యాత్, కింతు బహుభ్య ఏవేతి భావః. తర్హి క్వాప్యవిశ్వాసా దస్థిర మేవ స్యాదత ఆహ (బ్రహ్మైత దితి.) బ్రహ్మశబ్దోఽత్ర జ్ఞానపరః, ఇదం జ్ఞానం. అద్వితీయం సమాభ్యధికరహితం, ఏతత్తుల్యం జ్ఞానాంతరం నాస్తీత్యర్థః. ఋషిభిః బహుధా గీయతే వర్ణ్యతే, పృథివీవాయ్వాదిదృష్టాంతేన శిక్ష్యత ఇత్యర్థః. పృథివ్యాదయ శ్శిక్షాగురవః న తు బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టారః, అత స్తద్బాహుళ్యం న దోషాయేతి భావః. యద్వా ఏతత్సర్వం గురుమండలం అద్వితీయం బ్రహ్మైవ పరమపురుష ఏవ, పృథివ్యాదిగురుమండలరూపేణావస్థితః స చైక ఏవేతి భావః. అనేనా "చార్యదేవో భవ. ఆచార్యం మాం విజానీయా" దితి విహితా దేవతాచార్యయో స్తాదాత్మ్యబుద్ధిః కర్తవ్యేతి సూచితమ్. ౩౧

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

శ్రీభగవానువాచ—

ఇత్యుక్త్వా స యదుం విప్ర స్తమామంత్ర్య గభీరధీః,
వందిత స్స్వర్చితో రాజ్ఞా యయౌ ప్రీతో యథాగతమ్. ౩౨

అవధూతవచ శ్శ్రుత్వా పూర్వేషాం న స్స పూర్వజః,
సర్వసఙ్గవినిర్ముక్త స్సమచిత్తో బభూవ హ. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే
నవమోఽధ్యాయః.

అవధూతయదుసంవాద ముపసంహరతి (భగవా నితి.) స విప్రో దత్తాత్రేయః యో "గర్ధిమాపురుభయం యదుహైహయాద్యా" ఇత్యుక్తత్వాత్, యదుశ్చ హైహయాద్యా శ్చేతి ద్వంద్వః. గభీరధీ రపారజ్ఞానః ఆమంత్ర్య పృష్ట్వా. రాజ్ఞా యదునా వందితోఽర్చితోఽత ఏవ ప్రీత స్సః యథా గతం యయా వితి సంబంధః. ౩౨

తదుపదిష్ట స్యానుష్ఠితత్వం దర్శయతి (అవధూతవచ ఇతి.) సర్వేషాం నోఽస్మాకం, పూర్వజః సః యదుః సర్వస్మి న్దేహే, తదనుబంధిని చ, సంగా ద్వినిర్ముక్తః సమచిత్తః శీతోష్ణసుఖ దుఃఖాదిషు తుల్యచిత్తః యద్వా సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వదర్శనః, ముక్త శ్చేతి శేషః. ౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

మయోదితే ష్వవహిత స్స్వధర్మేషు మదాశ్రయః,
వర్ణాశ్రమకులాచార మకామాత్మా సమాచరేత్. ౧

అన్వీక్షేత విశుద్ధాత్మా దేహినాం విషయాత్మనామ్,
గుణేషు తత్త్వధ్యానేన సర్వారమ్భవిపర్యయమ్. ౨

సుప్తస్య విషయాలోకో ధ్యాయతో వా మనోరథః,

అథ దశమోఽధ్యాయః

తదేవ మవధూతయదుసంవాదముఖేన స్వబుద్ధిః స్వయ మేవ శిక్షణీయేత్యభిధాయాథ సాక్షాన్ముక్తిసాధనభూతబ్రహ్మోపాసనాత్మకభక్తియోగం తదంగభూతౌ కర్మజ్ఞానయోగా వన్యాని చ సాధనాన్యుపదిశతి (మయోదితే ష్విత్యాదినా.) మయా సర్వజ్ఞేన పరమకారుణికేనోదితేషు పంచరాత్రగీతాదిముఖేనోపదిష్టేషు స్వధర్మేషు స్వస్వరూపానురూపేషు ధర్మేషు అర్చనవందనాదిషు. అవహితః ప్రమాదరహితః అప్రమాదేన తాననుతిష్ఠ న్నిత్యర్థః. మదాశ్రయః అహ మేవ సర్వాంతరాత్మా ఆశ్రయో యస్య సః. మదాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తిజ్ఞానవా నకామాత్మా న కామేషు ఆత్మా యస్య సః. ఫలాభిసంధిరహితః స. యావ ద్దేహం. వర్ణాశ్రమకులోచిత మాచారం ఆచరే దనుతిష్ఠేత్. ౧

కథ మకామాత్మతాసంభవే దిత్యత ఆహ (అన్వీక్షేతేతి.) ఉక్తధర్మై ర్విశుద్ధ ఆత్మా మనో యస్య సః తత్త్వధ్యానేన తత్త్వమనారోపితాకారః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుచింతనేన విషయాత్మనాం విషయప్రవణచిత్తానాం దేహినాం గుణేషు గుణపరిణామాత్మకేషు శబ్దాదివిషయేషు నిమిత్తేషు, తదర్థ మిత్యర్థః. యే సర్వే ఆరంభా ఉద్యోగా స్తేషాం విపర్యయం ఫలవ్యత్యాసం, సుఖార్థారంభాణామంతతో దుఃఖఫలకత్వ మిత్యర్థః. అన్వీక్షేత పశ్యేత్. సర్వారంభవిపర్యయాన్వీక్షయా అకామాత్మతా సంభవతీతి భావః. ౨

తత్త్వధ్యానేనేత్యనేనాతత్త్వధ్యానస్య కామాత్మతాపాదనద్వారాఽంతతో దుఃఖహేతుత్వాన్నిష్ఫలత్వ మితి సూచితం, తదేవ దృష్టాంతముఖేన విశదయతి (సుప్తస్యేతి) యథా సుప్తస్య పుంసః

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

నానాత్మకత్వా ద్విఫల స్తథా భేదార్థధీ ర్గుణైః. ౩

నివృత్తం కర్మ సేవేత ప్రవృత్తం మత్పర స్త్యజేత్,
జిజ్ఞాసాయాం సంప్రవృత్తో నాద్రియే త్కర్మచోదనామ్. ౪

యమా నభీక్ష్ణం సేవేత నియమా న్మత్పరః క్వచిత్,
మదభిజ్ఞం గురుం శాంత ముపాసీత మదాత్మకమ్, ౫

విషయాలోకః ప్రియాప్రియవిషయావభాసః, యథా చ ధ్యాయతో మనోరథ శ్చ విఫలః, నహి స్వాప్నార్థశామాదిమాత్రేణ ఫలితత్వం. నవా విషయధ్యానాత్మకమనోరథమాత్రేణ ప్రత్యుత తౌ నానాత్మకత్వా ద్విఫలౌ ప్రియాప్రియరూపేణ విషయాణాం నానాత్మకత్వా త్తయో ర్నానాత్మకత్వ మవగంతవ్యం. విఫలత్వం చ పురుషార్థశూన్యత్వం తథా గుణై ర్యో భేదః. ఆత్మని దేవమనుష్యాదిభేదః అర్థశ్శబ్దాది విషయ శ్చ తద్విషయా ధీ ర్నానాత్మకత్వా ద్విఫలా నానాత్మకత్వా దిత్యేతత్కార్యత్వానిత్యత్వాదీనా ముప్యుపలక్షణం, నానార్థకత్వా త్కార్యత్వా దనిత్యత్వా ద్విఫలేత్యర్థః. భేదాత్మధీ రితి పాఠే భేదేన దేవమనుష్యాదిభేదేనాత్మని ధీ రిత్యర్థః. ఆత్మని దేహభేదారోపో విఫలః నానాత్మకత్వా దాత్మ న్యవిద్యమానతరతమదేవమనుష్యాదిగోచరత్వా దరానా మంతతో దుఃఖహేతుత్వా చ్చేత్యర్థః. ౩

యత ఏవ మతో మత్పరః అహ మేవ పర ఉత్కృష్టః. పురుషార్థో యస్య సః నివృత్తఫలా న్నివృత్తం నిష్కామ మనన్యప్రయోజన మితి యావత్, తత్కర్మ సేవేత ఆచరేత్. ప్రవృత్తం ఫలదానాయ ప్రవృత్తం ఐశ్వర్యాదిసాధనం కామ్య మితి యావత్ తత్కర్మ త్యజేత్. నన్విష్టసాధనతావబోధకే సతి ప్రవర్తకే కథం తత్త్యాగ ఇత్యత ఆహ (జిజ్ఞాసాయా మితి.) జిజ్ఞాసాయాం బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తః. పుమాన్ కర్మచోదనాం కామ్యకర్మచోదనాం తత్ఫలే స్వల్పాస్థిరత్వబుద్ధ్యా నాద్రియేత. ౪

కింతు యమాన్ బాహ్యాంతఃకరణనిగ్రహోపాయాన్ అభీక్ష్ణం పౌనఃపున్యే నాత్యాదరేణ సేవేత, నియమాన్ శౌచాదీం స్తు క్వచి ద్యథాశక్తి సేవేతానుతిష్ఠేత్, మత్పరోఽనన్యప్రయోజనః. కించ (మదభిజ్ఞ మితి.) మా మీశ్వర మభిజానాతీతి తథా బ్రహ్మనిష్ఠ మిత్యర్థః. మదాత్మకం మత్తాదాత్మ్యదృష్టివిషయం శాంతం జితేంద్రియమ్. ౫

అమా య్యమత్సరో దక్షో నిర్మమో గురుసౌహృదః.
అసత్వరోర్థజిజ్ఞాసు రనసూయు రమోఘవాక్. ౬

జాయాపత్యగృహక్షేత్రస్వజనద్రవిణాదిషు.
ఉదాసీన స్సమం పశ్యే త్సర్వే ష్వర్థ మివాత్మనః. ౭

విలక్షణస్థూలసూక్ష్మా ద్దేహా దాత్మేక్షితాస్వదృక్.
యథాగ్ని ర్దారుణో దాహ్యా ద్దాహకోఽన్యః ప్రకాశకః. ౮

గురూపాసకస్య ధర్మా నాహ (అమాయీతి.) అమాయీ నిష్కపటః అమత్సరః తస్మిన్ తదనుబంధిని వాఽర్థకామాదిప్రయుక్తమాత్సర్యరహితః. దక్ష స్తత్సేవాయా ముత్సాహీ నిర్మమః దేహానుబంధిషు మమతాభిమానరహితః తదభిమానస్య తత్సేవాపాదనద్వారా గురూపాసనవిరోధిత్వా దితి భావః, గురౌ దృఢం సౌహృదం యస్య అసత్వరః. న త్వరయా సహితః, అవ్యగ్రః అవహితమనా ఇత్యర్థః. అర్థాన్ హేయోపాదేయాన్ జ్ఞాతు మిచ్ఛుః అనసూయు ర్దోషావిష్కారరహితః అమోఘవాక్ వృథాప్రలాపరహితః. ౬

కథం నిర్మమతా సంభవే దత ఆహ (జాయేతి.) ఆదిశబ్దేన పశ్వాదిసంగ్రహః. ఉదాసీనః ఆసక్తిరహితః తేష్వౌదాసీన్యేన నిర్మమో భవతీతి భావః. కథ మౌదాసీన్యం సంభవే దత ఆహ (సమ మితి.) సమం సాధారణం పశ్యేత్ మమైవేతే జాయాదయ ఇతి న విజానీయాత్ ఆత్మనోఽర్థ మివ స్వకీయతయాఽభిమతోఽర్థో హి పుత్రాదిభి ర్భుజ్యతే, ఏవం పుత్రాదయోఽపి న మమైవేతి పశ్యే దిత్యర్థః. ౭

భేదాత్మధీ రిత్యనేన నాత్మా దేవమనుష్యాదిశరీరాకారః కింతు తతోఽన్య ఇతి సూచితం. తదేవ సదృష్టాంతం విశదయతి (విలక్షణ ఇతి.) ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా స్థూలసూక్ష్మా ద్దేహా ద్విలక్షణః అన్యః, భూతబుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణసంఘాతాత్మకో దేహ స్సూక్ష్మః, తత్పరిణామాత్మక స్తు స్థూలః, వై లక్షణ్యావహాభ్యాం ధర్మాభ్యా మాత్మానం విశినష్టి- ఈక్షితా ద్రష్టా "ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః. క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విద ఇతి మదు క్తే రితి భావః. దేహ స్త్వీక్ష్యో నేక్షితేతి చ భావః, స్వదృక్ స్వమాత్మానం పశ్యతీతి స్వదృక్, స్వప్రకాశః. ప్రత్య గిత్యర్థః, దేహ స్తు పరా గితి భావః, యథా దాహ్యా త్ప్రకాశ్యా చ్చ దారుణః కాష్ఠా దగ్ని ర్దాహకః ప్రకాశక శ్చాన్య స్తద్వత్. ౮

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

నిరోధోత్పత్త్యణుబృహన్నానాత్వం తత్కృతా న్గుణాన్,
అనుప్రవిష్ట ఆదత్త ఏవం దేహగుణాన్ పరః. ౯

యోఽసౌ గుణై ర్విరచితో దేహోఽయం పురుషస్య హి,
సంసార స్తన్నిబంధోఽయం పుంసో విద్యా చ్ఛిదాత్మనః. ౧౦

తస్మా జ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మాన మాత్మస్థం కేవలం పరమ్,
సఙ్గమ్య నిరసే ద్వస్తు బుద్ధిం యథాక్రమమ్. ౧౧

తర్హి దేహాదన్యస్యాత్మనః. కథం హతోఽయ ముత్పన్నోఽయం కృశోఽయం స్థూలోఽయ మితి దేహసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతి రిత్యత్రాహ (నిరోధేతి.) యథా దాహ్యం దార్వనుప్రవిష్టోఽగ్నిః నిరోధం వినాశ ముత్పత్తిం అణుత్వం బృహత్త్వ మిత్యేవం రూపం దారుగతం నానాత్వం తత్కృతాన్ బహుత్వవిరలత్వాదీ నాధత్తే ఆ సమంతా ద్ధత్తే. ఏవం దేహా త్పరో జీవోఽపి దేహ మనుప్రవిష్టో దేహగుణా న్ధత్తే అనాద్యజ్ఞానప్రయుక్తదేహతాదాత్మ్యాభిమానేన తత్సమానధర్మతయా ప్రతీయత ఇతి భావః. ౯

న కేవలం దేహగుణాధాన మేవ దేహానుప్రవేశప్రయుక్త మపి తు కృత్స్నోఽపి సంసారో దేహప్రయుక్త ఏవేతి వదన్ తన్నివృత్త్యుపాయం చాహ (యోఽసా వితి.) గుణైః ప్రాకృతైః, తత్పరిణామాత్మకైః పృథివ్యాదిభిః పురుషస్య జీవస్య యోఽసౌ దేవమనుష్యాదిరూపో దేహో విరచితః, హీత్యస్య నాత్ర వివాద ఇతి భావః, తన్నిబంధన స్తద్దేహప్రయుక్త ఏవాయం సంసారః పుంస స్తస్య దేహినః, ఛిత్ సంసారచ్ఛేత్రీ ఆత్మనః పరమాత్మనో విద్యా ఉపాసనా విద్యా చ్ఛిదాత్మన ఇతి పాఠే విద్యా దితి చ్ఛేదః. చిదాత్మనః జ్ఞానస్వరూపస్య పుంసో జీవస్యాయం సంసారః, తన్నిబంధన ఇతి విద్యా జ్జానీయా దితీతి శబ్దాధ్యాహారేణ సంబంధః. ౧౦

యస్మా దేవం తస్మా జ్జిజ్ఞాసయా వేదాంతార్థవిచారేణాత్మస్థం జీవాంతరాత్మానం కేవలం హేయప్రతిభటం పరం పరమపురుషం సంగమ్య గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః సమిత్యేకీకారే "ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చే"త్యుక్తన్యాయేన జీవశరీరకత్వేన తద్విశేషణతయా విశిష్ట మేకం విదిత్వేత్యర్థః. ఏతద్వస్తుబుద్ధిం ఏతస్మిన్ దేహతదనుబంధ్యాదౌ ఉపాదేయబుద్ధిం యథాక్రమం నిరసేత్ తావ ద్దేహే తతః, జాయాపత్యాదిష్విత్యేవం క్రమేణ నిరస్యే దిత్యర్థః. ౧౧

ఆచార్యోఽరణి రాద్య స్స్యా దంతేవా స్యుత్తరారణిః,
తత్సంధానం ప్రవచనం విద్యా సన్ధి స్సుఖావహా ౧౨

వైశారదీ సాఽతివిశుద్ధబుద్ధి ర్ధునోతి మాయాం గుణసంప్రసూతామ్
గుణాం శ్చ సందహ్య యదాత్మ మేత త్స్వయం చ శామ్య త్యసమి ద్యథాఽగ్నిః. ౧౩

అథైషాం కర్మకర్తౄణాం భోక్తౄణాం సుఖదుఃఖయోః,
నానాత్వ మథ నిత్యత్వం లోకకాలాగమాత్మనామ్. ౧౪

జిజ్ఞాసయా సంగమేత్యనేన విచారా ద్వేదనోత్పత్తి రుక్తా. తథాచ శ్రూయతే శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య" ఇతి. ఏత దేవాగ్న్యుత్పత్తిరూపకేణ దర్శయతి (ఆచార్య ఇతి.) ఆద్యోఽరణి రధరారణిః. అంతేవాసీ శిష్యః. తత్సంధానం తయో ర్మధ్యమం మంథనకాష్ఠం ప్రవచన ముపదేశః, వేదాంతార్థవిచార ఇతి యావత్, విద్యా వేదనా తు సంధిః, సంధౌ భవన్నగ్నిరివ, తథా చ శ్రుతిః- "ఆచార్యః పూర్వరూపం అంతేవా స్యుత్తరరూపం విద్యాసంధిః ప్రవచనగ్ం సంధాన" మితి. ౧౨

తదేవం వేదాంతార్థవిచారాదిక్రమేణోత్పన్నాయా వేదనాయా స్స్వాశ్రి త్పరికృతితత్కార్య సంబంధనివృత్తిసాధనత్వం యావత్ప్రారబ్ధశజ్ఞ మనువర్తనీయత్వం చాహ (వైశారదీతి,) సా విశారదానిపుణతరా వేదనాత్మికా విశుద్ధా బుద్ధిః. గుణసంప్రసూతాం గుణేభ్య స్సత్త్వరజ స్తమోభ్యః సంప్రసూతాం మాయాం విచిత్రాం సంసృతిం ధునోతి తథా ఏతద్దేహతదనుబంధ్యాదికం యదాత్మం యదాత్మకం యద్గుణపరిణామాత్మకం తాం శ్చ గుణాౕ తన్మూలకపుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మాణి చ సందహ్య స్వయం చ శామ్యతి ఉపాయరూపా ధ్యానాత్మికా బుద్ధి ర్ముక్తౌ నానువర్తత ఇత్యర్థః. యావ న్ముక్త్యపహరహరా వర్తనీయేతి భావః. నివర్తికాయాః యావ న్నివృత్త్య మేవానువృత్తి రిత్యత్ర దృష్టాంత మాహ (అసమి ద్యథాగ్ని రితి.) యథా అసమి న్నిరింధనోఽగ్నిః, దాహ్యాభావాత్ స్వయ మేవ శామ్యతి తద్వత్. ౧౩

"నానాత్మకత్వా ద్విఫల స్తథా భేదాత్మధీ ర్గుణై" రిత్యనేన దేవమనుష్యాదిశరీరాణాం తదుపభోగ్యానాం శబ్దాదివిషయాణాం చ నానాత్మకత్వేన విఫలత్వ ముక్తం. తత్ర శంకతే (అథైషా మితి వ్యాఖ్యాం) అథ నను కర్మకర్తౄణాం కామ్యకర్మానుతిష్ఠతాం తత్ఫలయో స్సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తౄణాం, ఏషాం దేవమనుష్యాదీనాం కామ్యకర్మఫలస్య సుఖస్య దుఃఖమిశ్రత్వాభిప్రాయేణ దుఃఖశబ్దః లోక స్సుఖానుభవతత్సాధనానుష్ఠానదేశః కాల స్తత్కాలః ఆగమః సమీహితసాధనాద్యవబోధకో వేదః ఆత్మా భోక్తా జీవ స్తేషాం ఇదం పూర్వోక్తభేదార్థయో రుపలక్షణం, యద్యపి నానాత్వ మథాపి నిత్యత్వం స్థాయిత్వం మన్యస ఇతి సంబంధః. న హి కార్యత్వానిత్యత్వాదికం నానాత్వసమనియతం జీవస్వరూపాణా మీశ్వరగుణానాం చ నానాత్వేఽపి నిత్యత్వా దకార్యత్వా చ్చేతి భావః. ౧౪

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

మన్యసే సర్వభావానాం సంస్థా హ్యౌత్పత్తికీ యథా,
తత్తదాకృతిభేదేన జాయంతే భిద్యతే చ ధీః. ౧౪

ఏవ మప్యఙ్గ సర్వేషాం దేహినాం దేహయోగతః.
కాలావయవత స్సంతి భావా జన్మాదయోఽసకృత్. ౧౫

నిత్యత్వ మేవోపపాదయతి- సర్వభావానాం సర్వపదార్థానాం, సంస్థా వినాశః, ఔత్పత్తికీ జన్మప్రయుక్తా హి, అతో దేహాదీనాం జన్మాదర్శనాత్ తత్ప్రయుక్తా సంస్థా చ నాస్తీతి తేషాం నిత్యత్వ మేవేత్యర్థః. యథేత్యనేన సంస్థాయా ఔత్పత్తికత్వే భావాదిదృష్టాంతోఽభిప్రేతః, నను దేహాదీనాం నిత్యత్వేఽపి భేదార్థయో రనిత్యత్వం దృష్ట మిత్యత ఆహ (తత్త దితి.) తత్తదాకృతిభేదేన సత్వాది ప్రాకృతగుణప్రచురతత్తద్దేహాద్యాకారభేదేన జాయంతే జీవా ఇతి శేషః. తేషా మేవైషాం కర్మ కర్తౄణాం భోక్తౄణాం సుఖదుఃఖయో రితి ప్రకృతత్వా. ద్ధీ స్తేషాం బుద్ధిః తత్తత్సత్వరజస్తమో గుణానుగుణం తత్తత్ఫలతత్సాధనతదారాధ్యదేవతాదివిషయతారూపేణ భిద్యతే. అయం భావః, నానాత్వా త్కార్యత్వా దనిత్యత్వాచ్చ దేవాద్యాకారాణాం తదుపభోగ్యార్థానాం చాపుఋషార్థత్వేన ప్రవృత్తి కర్మతచ్చోదనయో స్త్యాగానాదరా వుక్తౌ. తదనుపపన్నం దేవాద్యాకారాణా మనిత్యత్వేఽపి తదాకార భాజాం జీవానాం నిత్యత్వా దాకారపరంపరాయా స్తత్తదుపభోగ్యవిషయపరంపరాయా అపి నిత్యత్వా ద్విషయానుభవదేశకాలతత్సాధనావబోధకాగమానా మపి తథాత్వా త్సర్వదా తత్తదభిలషితవిషయ సాధనతత్ఫలానుభవశీలానాం ప్రవృత్తకర్మపురుషార్థసాధన మేవేతి న తత్త్యాగ ఉచితః. దుఃఖసాధనం తు త్యజ్యత ఏవ ప్రతికూలత్వాత్ న హి కశ్చి దనున్మత్త ఆత్మనే దుఃఖ ముత్పాదయితు ముత్సహ ఇతి. ౧౪

తథాఽపి ప్రవృత్తకర్మనిష్ఠాప్రయుక్తదేవాదిదేహసంబంధా షడ్భావవికారాదుఃఖగర్భా అవర్జనీయా ఏవేతి న ప్రవృత్తకర్మపురుషార్థసాధన మిత్యభిప్రేత్య శఙ్కితం దూషయతి (ఏవ మపీతి.) అఙ్గ హేఉద్ధవ, ఏవ మపి ఉక్తరీత్యా ప్రవృత్తకర్మణః పురుషార్థసాధనత్వోపపాదనేఽపి సర్వేషాం దేహినాం దేహసంబంధా త్కాలావయవతః. కలాకాష్ఠాముహూర్తాదిసంవత్సరాంతేభ్యః కాలావయవేభ్యో నిమిత్తేభ్యః. పౌనఃపున్యేన జన్మాదయో భావా స్సంత్యేవ, జన్మాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన జరామరణాది సంగ్రహః, తత శ్చావర్జనీయం దుఃఖ మితి భావః, ౧౫

తత్రాపి కర్మణాం కర్తు రస్వాతంత్ర్యం చ లక్ష్యతే.
భోక్తు శ్చ సుఖదుఃఖానాం కోన్వర్థం వివశో భజేత్. ౧౭
న దేహినాం సుఖం కించి ద్విద్యతే విదుషా మపి,
తథా చ దుఃఖం మూఢానాం వృథాఽహంకరణం పరమ్. ౧౮
యది ప్రాప్తివిఘాతం చ జానంతి సుఖదుఃఖయోః,
తేఽప్యద్ధా న విదు ర్యోగం మృత్యు ర్న ప్రభవే ద్యథా. ౧౯

న చైషా మవర్జనీయతయాఽఽపతితదుఃఖపరిహారసామర్థ్య మస్తి, యత స్తేషాం కర్మాయత్తత్వేన స్వాతంత్ర్యాభావః. అతః కోవా ప్రవృత్తకర్మసాధ్యం శబ్దాదివిషయం సేవేతేత్యాహ (తత్రాపీతి.) ప్రవృత్తికర్మణః కథంచి త్పురుషార్థసాధకత్వేఽపి రజ స్తమోగుణాన్యతరగుణానుసారిణాం కర్మణాం ప్రవృత్తకర్మణాం కర్తు, రత ఏవ సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తు రస్వాతంత్ర్యం కర్మపారతంత్ర్యం లోకే లక్ష్యతే దృశ్యత ఇత్యర్థః. అన్యథా న కేనాపి దుఃఖ మనుభూయేతేతి భావః. అతః కోవా పుమాన్ వివశ స్స న్నర్థం శబ్దాదివిషయం భజేత్ సేవేత న కోపీత్యర్థః. ౧౭

నను యే సమ్య క్కర్మ కర్తుం జానంతి తే సుఖిన ఏవ యే తున జానంతి త ఏవ దుఃఖిన ఇత్యత్రాహ (నేతి.) విదుషా మపి క్వచి త్సుఖం న విద్యతే సాధనానా మనుష్ఠానదశాయాం దుఃఖావహత్వా త్ఫలానుభవదశాయాం పతనభయశఙ్కయా చ తదావహత్వాదితి భావః. తథాచ ఏవం చ దుఃఖ మిత్యసానువృత్తం నేత్యాదిః. న దుఃఖం విద్యతేఽస్మాకం కర్మకుశలత్వా త్సుఖిన ఏవ వయ మితి తేషాం కేవలం వృథైవాహంకార ఇత్యర్థః. యద్వా దేహయోగేఽపి న బ్రహ్మాదిదేవానాం జరామరణాదయ స్సంతీ త్యత ఆహ (నేతి.) విదుషాం విబుధానాం బ్రహ్మాదీనా మిత్యర్థః. సుఖం న విద్యతే తదైశ్వర్య స్యాపి ద్విపరార్ధావసానాదిషు విభ్రంశశఙ్కాగర్భత్వేన దుఃఖమిశ్రత్వా న్నిర్దుఃఖం సుఖం న విద్యత ఇతి భావః, కింతు దుఃఖ మేవ తథాఽప్యేవ మపి మూఢానాం తేషాం కేవలం వృథాఽహంకార ఇత్యర్థః. ౧౮

నను విదుషాం కీదృశం తన్మౌఢ్యం తత్రాహ (యదీతి,) యది యద్యపి సుఖదుఃఖయోః ప్రాప్తివిఘాతం సుఖప్రాప్త్యుపాయం దుఃఖవిఘాతోపాయం చ జానంతి కర్మవశ్యానా మస్వతంత్రాణాం సుఖదుఃఖే శుభాశుభకర్మమూలకే ఇతి జానంతీత్యర్థః. అపి తథాపి తే యోగం న విదుః, అద్ధేతి స్ఫుటావధారణయోః న విదు రేవేత్యర్థః. యథా యేనానుష్ఠితేన యోగేన మృత్యు ర్న ప్రభవేత్ తం న విదుః మోక్షోపాయం న విదు రిత్యర్థః. ౧౯

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

కోన్వర్థ స్సుఖయ త్యేనం కామో వా మృత్యు రంతికే,
అఘాతం నీయమానస్య వధ్యస్యేవ న తుష్టిదః. ౨౦

శ్రుతం దృష్ట మదృష్టం చ స్పర్ధాసూయాత్యయవ్యయైః.
బహ్వంతరాయైః క్రాన్తత్వా త్కృషివ చ్చాపి నిష్ఫలమ్. ౨౧

అంతరాయై రవిహతో యది ధర్మ స్స్వనుష్ఠితః,
తేనాపి నిర్జితం స్థానం యథాగచ్ఛతి తచ్ఛృణు. ౨౨

తథాఽపి తేషాం యావజ్జీవం సుఖం భవిష్య త్యేవేత్యత ఆహ (కోన్వితి.) ఏవం జీవంతం కోవా అర్థః, కామో వా సుఖయతి న కోపీత్యర్థః. అర్థో ధనం కామః శబ్దాదివిషయః, తత్ర హేతుః అంతికే వర్తమానో మృత్యుః దేహేన సహ జాతో వర్తమాన ఇత్యర్థః. న తుష్టిదః న తోషదః, నార్థకామయో స్సుఖజనకత్వాపాదక ఇత్యర్థః. అఘాతం హింసాస్థానం నీయమానస్య వధ్యస్యేవ యథా వధ్యాయ దీయమానక్షీరాన్నాలంకారాది ర్న సుఖజనకత్వాపాదక స్తద్వదిత్యర్థః. ౨౦

కామ్యకర్మఫలేషు వైరాగ్యోత్పాదనాయ తేషు దోషా న్నిర్వర్తయ న్న పురుషార్థతా మాహ (శ్రుత మితి.) "శ్రుతం చిత్రయా యజేత పశుకామః కారీర్యా వృష్టికామో యజేతే" తి శ్రుతం దృష్ట మైహలౌకికం పశ్వాదిఫలం అదృష్టం "దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే" తి శ్రుతం అదృష్టం స్వర్గాదిఫలం చ స్పరాదిభి ర్బహుభి రంతరాయై ర్విఘ్నై శ్చాక్రాంతత్వాత్ కృషివ న్నిష్ఫలం అపురుషార్థరూపం కృషిశబ్ద స్తత్ఫలపరః, తత్ర స్పరాపరసుఖాసహిష్ణుతా అసూయా పరేషాం గుణేషు సత్స్వపి దోషావిష్క్రియా, అత్యయో నాశః, వ్యయోఽపక్షయః తైః యద్వా వ్యయో నాశః అత్యయః అతిశయః యద్వా కామ్యకర్మణి దోషా న్నిర్వర్తయతి దృష్టం దృష్టఫలకం. అదృష్టం స్వర్గాదిఫలకం కృషివత్ యథా కృషి ర్బహువిఘ్నా తద్వత్ బహువిఘ్నం అత ఏవ నిష్ఫలం చ. ౨౧

అంతరాయానాక్రాంతం సఫల మేవేత్యత్ర తత్ఫలస్యాప్యస్థిరత్వం వక్తుం తావ త్ప్రిపఞ్చశ్రవణాయ ప్రేరయతి (అంతరాయై రితి.) తేన స్వనుష్ఠితేన ధర్మేణ నిర్జితం సాధితం స్థానం యథా యాదృశం గచ్ఛతి, స్థానశబ్ద స్తత్రత్యానుభావ్యసుఖస్యాప్యుపలక్షకః గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః. తచ్ఛృణు తత్ప్రకారప్రదర్శనపరం మద్వచః శృణ్విత్యర్థః. ౨౨

ఇష్ట్వేహ దేవతా యజ్ఞై స్స్వర్లోకం యాతి యాజ్ఞికః,
భుఞ్జీత దేవవ త్తత్ర దివ్యా న్భోగా న్నిజార్జితాన్. ౨౩

స్వపుణ్యోపచితే శుభ్రే విమాన ఉపగీయతే,
గన్ధర్వై ర్విహరన్మధ్యే దేవీనాం హృద్యవేషధృక్. ౨౪

స్త్రీభిః కామగయానేన కిఙ్కిణీజాలమాలినా.
క్రీడ న్న వేదాత్మపాతం సురాక్రీడేషు నిర్వృతః. ౨౫

తావ త్ప్రమోదతే స్వర్గే యావ త్పుణ్యం సమాప్యతే,
క్షీణపుణ్యః పత త్యర్వా గనిచ్ఛ న్కాలచాలితః. ౨౬

యద్యధర్మరత స్సంగా దసతాం వాఽజితేంద్రియః,

(ఇష్ట్వేతి) దేవతా ఇంద్రాదిరూపా యజ్ఞైః ఇష్ట్వా ఆరాధ్య, యాజ్ఞికః యజ్ఞానుష్ఠానాహితవిశేషః పుమాన్ స్వర్లోకం యాతి. తత్ర స్వర్లోకే. నిజార్జితాన్ స్వకీయయజ్ఞాదికర్మచితాన్ దివ్యా న్భోగాన్ దేవ వదింద్రాదివత్ భుఞ్జీత. ౨౩

భోగప్రకారం దర్శయతి (స్వపుణ్యోపచిత ఇతి.) దేవీనాం దేవస్త్రీణాం మధ్యే, తాసాం హృద్యం మనోహరం వేషం రూపం ధరతీతి తథా, స్త్రీభి స్సహ విహరన్ కింకిణీజాలమాలినా క్షుద్రఘణ్టికాసమూహమాలాలంకృతేన కామం యథేచ్ఛం గచ్ఛతా యానేన విమానేన సురాక్రీడేషు సురాణాం క్రీడాస్థానేషు మేర్వాదిద్రోణీషు దేవోద్యానేషు వా సంచర న్నితి శేషః, క్రీడంశ్చ నిర్వృతః సుఖిత శ్చ ఆత్మపాతం ఆత్మనః స్వస్య పాతం పుణ్యాన్తే తతో భ్రంశం న వేద న జానాతి. ౨౪—౨౫

కింతు యావ త్పుణ్యం సమాప్యతే తావ స్స్వర్గే మోదతే, తతః కి మిత్యత ఆహ (క్షీణపుణ్య ఇతి.) క్షీణం పుణ్యం యస్య సః అనిచ్ఛ న్నపి కాలేన బలినా నిమిత్తేన చాలితః అర్వా గధః పతతి, ఏవ మిహాముత్ర పరివర్తత ఇతి భావః. ౨౬

ఏవ మిష్టాదికారిణాం గతి రుక్తా. అథ ప్రసఙ్గా దనిష్టాదికారిణాం గతి మాహ (యదితి.) అసతాం సఙ్గా, దధర్మే రతః ఆసక్తః అజితేంద్రియ శ్చ తత్ర హేతుః కామాత్మా కామేషు శబ్దాది

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

కామాత్మా కృపణో లుబ్ధ స్స్త్రైణో భూతవిహింసకః. ౨౭

పశూ నవిధినాఽఽలభ్య ప్రేతభూతగణాన్ యజన్,
నరకా నవశో జన్తు ర్గత్వా యాత్యుల్బణం తమః. ౨౮

కర్మాణి దుఃఖోదర్కాణి కుర్వన్ దేహేన వై పునః.
దేహ మాభజతే తత్ర కిం సుఖం మర్త్యధర్మిణః. ౨౯

లోకానాం లోకపాలానాం మద్భయం కల్పజీవినామ్,
బ్రహ్మణోఽపి భయం మత్తో ద్విపరార్ధపరాయుషః. ౩౦

విషయేషు ఆత్మా చిత్తం. యస్య సః, అత ఏవ కృపణః, అతో లుబ్ధో భోగతృష్ణాకులః, స్త్రైణః స్త్రీలమ్పటః తదర్థం భూతహింసకః. ౨౭

కిం చ దుష్టజనప్రలోభితో ధనాద్యర్థం పశూ నవిధినా హత్వా ప్రేతగణాన్ భూతగణాం శ్చ యజన్ అవశః నిజకర్మవివశః జన్తు ర్జీవః నరకాన్ క్రమేణ గత్వా ప్రాప్య అత్యుల్బణం తమః తమఃప్రచురం స్థావరజన్మ యాతీతి సంబంధః. ౨౮

ఇష్టాదికారితదన్యసాధారణ్యేన సుఖాభావ మాహ (కర్మాణీతి) దేహేన పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని దుఃఖోత్తరఫలాని కుర్వన్ తత్తద్దేహావసానే తైః కర్మభిః హేతుభిః తత్తత్ఫలోపభోగానుగుణం దేహం భజతే. తత్రైవం సతి మర్త్యధర్మిణో మరణశీలస్య కిం సుఖం న కించి దపి సుఖ మిత్యర్థః. ౨౯

తథాఽపి లోకానాం శాశ్వతత్వాత్ లోకపాలానాం చామర్త్యధర్మత్వా త్తేషాం సుఖ మస్త్యేవేత్యత ఆహ (లోకానా మితి.) మద్భయం మత్తో భయం, కల్పజీవినాం ఆకల్పాంతం జీవతా మపి కింబహునా ద్వే పరార్ధే పరమాయు ర్యస్య తస్య బ్రహ్మణోఽపి, మత్తః కాలాత్మనో, భయం. లోకాదయ స్సర్వే కాలచాలితా అనిత్యా ఏవేతి న తేషా మపి నిర్దుఃఖం సుఖ మితి భావః. ౩౦

గుణా స్సృజంతి కర్మాణి గుణోఽనుసృజతే గుణాన్,
జీవస్తు గుణసంయుక్తో భుఙ్క్తే కర్మఫలాన్యసౌ. ౩౧

యావత్స్యాద్గుణవైషమ్యం తావ న్నానాత్వ మాత్మనః,
నానాత్వ మాత్మనో యావత్పారతన్త్ర్యం తదైవ హి. ౩౨

తదేవం ప్రవృత్తికర్మణ స్త్యాజ్యత్వజ్ఞాపనాయ తత్ర బహుధా దోషాః కీర్తితాః, "కర్మాణి దేహేన సృజ న్పున స్తైర్దేహ మాభజ, న్నిత్యనేనోత్తరోత్తరదేహకర్మణోః పూర్వపూర్వదేహ నిమిత్తత్వ ముక్తం "తత్రాపి కర్మాణాం కర్తు రస్వాతంత్ర్యం చ లక్ష్యతే, భోక్తు శ్చ దుఃఖసుఖయో" రిత్యనేన స్వస్వరజస్తమోగుణానువిధాయిప్రవృత్తకర్మకర్తృత్వం తత్ప్రయుక్తం పారతంత్ర్యం తత్ప్రయుక్తం చ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం తత శ్చ పునః స్వస్వగుణానుగుణప్రవృత్తికర్మవాసనా ప్రయుక్తరుచ్యనుసారేణ ప్రవృత్తకర్మకర్తృత్వ మిత్యాదికా చక్రవ త్పరివృత్తి రుక్తా, తత్ర "విలక్షణః స్థూలసూక్ష్మా ద్దేహా దాత్మేక్షితే" తి దేహాద్భిన్న త్వేనోక్తస్య జ్ఞానైకరసస్వరూపస్య నిష్క్రియస్యాత్మనః కథం కర్తృత్వం కథం చ తత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వాపాదక మిత్యాశఙ్కాయాం ఆత్మన స్తథాత్వేప్యామోక్షం తస్య ప్రాకృతగుణయోగతద్వశ్యత్వా ద్గుణానాం చ యావన్మోక్షం లయోదయాత్మకసామ్యవైషమ్యస్వరూపావస్థాశీలత్వా త్సర్వ ముపపన్న మిత్యాహ (గుణా ఇతి.) గుణాః ప్రాకృతాః కర్మాణి సృజంతి ప్రయోజకకర్తౄణాం గుణానాం సృష్టౌ స్వాతంత్ర్యవివక్షయా సృజంతీతి కర్తృత్వనిర్దేశః, స్వస్వానుగుణకర్మవాసనాప్రయుక్తదేహారమ్భచికీర్షాప్రయత్నజ్ఞానజననద్వారా సృజంతీ త్యర్థః. అతో నాత్ర గుణానా మేవ కర్తృత్వం న త్వాత్మన ఇతి భ్రమితవ్యం. గుణః గుణపరిణామాత్మకః సేంద్రియో దేహః గుణా నను అనుసృత్య, సృజతే కర్మాణీత్యనువర్తతే, అనేన గుణానాం దేహారమ్భాపాదనద్వారా ఆత్మనః కర్తృత్వాపాదకత్వం దేహస్య చాత్మగుణానువిధాయిచికీర్షాద్యనుగుణప్రవృత్తిశీలత్వం చోక్తం, అసౌ ప్రాకృతగుణయోగీ తద్వశ్యో జీవ స్తు, కర్మఫలాని స్వప్రవర్త్యదేహనిష్పాదితానాం కర్మణాం పుణ్యపాపాత్మకానాం ఫలాని, సుఖదుఃఖాత్మకాని భుఙ్క్తే. ౩౧

తర్హి త్వత్రోభయానువృత్తిః కియత్పర్యన్తేత్యత్ర యావద్గుణవైషమ్యతత్ప్రయుక్త నానావిధదేహతన్నిష్పాద్యకర్మకర్తృత్వతత్ప్రయుక్తతత్పారతంత్ర్యతత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖభోక్తృత్వ పరంపరానువృత్తి స్తావ దిత్యాహ (యావత్స్యాదితి.) గుణానాం ప్రాకృతానాం, వైషమ్యం యావ త్స్యాత్, తావ దాత్మనో జ్ఞానైకరసస్యాపి నానాత్వం దేవమనుష్యాదిరూపదేహప్రయుక్తం నానాత్వం తావ ద్దేహసంబంధ ఇత్యర్థః. యావ న్నానాత్వం, తావ త్పారతంత్ర్యం కర్మకర్తృత్వప్రయుక్తం గుణకర్మవశ్యత్వమ్. ౩౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

యావదస్యాస్వతన్త్రత్వం తావదీశ్వరతో భయమ్,
య ఏత త్సముపాసీరం స్తే ముహ్యన్తి శుచాఽర్పితాః. 33

కాల ఆత్మాఽఽగమో లోక స్స్వభావో ధర్మ ఏవ చ.
ఇతి మాం బహుధా ప్రాహు ర్గుణవ్యతికరే సతి. 34

ఉద్ధవ ఉవాచ—
గుణేషు వర్తమానోఽపి దేహజే ష్వనపావృతః,

యావ చ్చాస్య దేహినః అస్వాతంత్ర్యం స్వతంత్రిత్వా దన్యత్పారతంత్ర్య మిత్యర్థః. తావ దీశ్వరతో మత్తో భయం, సుఖలేశగర్భదుఃఖప్రచురసంసారభయ మహ మాపాదయామీత్యర్థః. క స్తర్హి గుణవైషమ్యాదిపరంపరానివృత్త్యుపాయ ఇత్యత్ర మదుపాస నైవేత్యభిప్రేత్య దేహోపాసనస్య లోకమోహహేతుత్వ మేవాహ (య ఏత దితి.) ఏత చ్ఛరీరం. యే ఉపాసీరన్ ఆత్మత్వేనానుసందధతే తత్సుఖార్థం ప్రయత న్తే చేత్యపి బోధ్యం, తే శుచా శోకేన, అర్పితాః సంగతాః. ముహ్యంతీతి శోకనివృత్త్యుపాయవిషయమోహం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. 33

నను ప్రతికూలదేశకాలస్వభావాదయ ఏవ భయహేతవో న త్వ మిత్యత ఆహ (కాల ఇతి.) కాలాదయోఽపి మదధీనా ఏవేతి భావః. తత్ర ఆత్మా శరీరం పుణ్యపాపానుష్ఠాతా వా ఆగమః మార్గ ఉపాయః, విధిప్రతిషేధాత్మకం శాస్త్రం వా, స్వభావః క్షురకణ్టకవిషాగ్నిచందనచంద్రికాదివస్తుస్వభావః. ఇత్యేతాన్, బహుధా బహుప్రకారాన్ గుణవ్యతికరే సృష్టిదశాయాం మాం, ప్రాహుః, మదధీనా న్ప్రాహుః, అతోఽహ మేవ భయాభయకృ దిత్యర్థః. 34

"విలక్షణః స్థూలసూక్ష్మా ద్దేహా దాత్మేక్షితా స్వదృ" గిత్యాత్మనో దేహవైధర్మ్య ముక్తం, తదనుప్రవేశకృతం గుణాధానాత్మకం బంధనం చ "వైశారదీ సాఽతివిశుద్ధబుద్ధి" రిత్యాదినా గుణకర్మబంధనివృత్త్యుపాయః పరమాత్మోపాసన మిత్యుక్తం, అత్రాపి "య ఏత త్సముపాసీరన్" ఇత్యనేన దేహోపాసనస్య బంధహేతుత్వోపపాదనేన పరమాత్మోపాసనస్య బంధనివృత్త్యుపాయత్వం సూచితం. "తస్మా జ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మాన మాత్మస్థం కేవలం పర" మిత్యేకదేహావస్థితయో రపి జీవపరయో ర్ధార్యత్వధారకత్వహేయాస్పదత్వతత్ప్రతిభటత్వాదివిలక్షణధర్మయోగిత్వేన భేద శ్చోక్తః. స్తదేతదఘటమాన మివ మత్వా పృచ్ఛతి (గుణేష్వితి.) గుణశబ్దోఽత్ర తత్కార్యదేవాదిదేహశబ్దాది

గుణై ర్నయుజ్యతే దేహీ వధ్యతే వా కథం ప్రభో. ౩౫

కథం వ ర్తేత విహరే త్తైర్వా జ్ఞాయేత లక్షణైః,
కిం భుఞ్జీతోత విసృజే చ్ఛయీతా సీతయాతి వా, ౩౬

ఏత మచ్యుత మే బ్రూహి ప్రశ్నం ప్రశ్నవిదాంవర,

విషయపరః, సత్త్వాదిగుణమూలకకర్మపరశ్చ, తత్ర దేహేషు అధిష్ఠాతృతయా, శబ్దాదిషు భోక్తృత్వేన, దేహజేషు గుణమూలకర్మసు కర్తృతయాఽవస్థితోఽపి దేహీ జీవః, కథ మిత్యప్రకృష్యతే, గుణై రనపావృతః కథం "అనృతేన హి ప్రత్యూఢా స్తేషాం సత్యానాం సతా మనృత మపి ధాన" మితి జీవానాం కర్మణా తిరోహితస్వభావత్వశ్రవణా త్త్రిగుణమయే శరీరే వర్తమానస్య బద్ధస్య కర్మణా తిరోహితస్వభావస్య చ జీవస్యానాదిసంసారిణో వైశారదీ బుద్ధి రపి న గుణకర్మ తిరోధిం దహతీతి గుణాతీతత్వ మసంభావిత మితి భావః. అత ఏవ గుణైః కర్మమూలైః సుఖదుఃఖాదిభిః కథం న యుజ్యతే, యుజ్యత ఏవేతి భావః, వస్తుతో దేహా ద్విలక్షణత్వేఽప్యావరణస్యోపాధికత్వే ప్యనాదిత్వా న్నిత్యత్వా జ్జీవస్య కర్మవశ్యత్వం తదావృతత్వం తత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖభాక్త్వం చ దుర్వారం న హి నిత్యస్యాంతవత్త్వసంభవ ఇతి భావః. నను కర్మవశ్యత్వాదిక మనాద్యంతవ చ్చేత్కుత ఆహ బధ్యతే వా కథ మితి. తర్హీశ్వరవ దాత్మనః స్వదృశ ఈశితు శ్చన బంధసంభవ ఇతి భావః. ౩౫

అన్యదపి పృచ్ఛతి (కథం వర్తేతేతి.) విద్వా నితి కర్తృపద మధ్యాహర్తవ్యం, వైశారద బుద్ధ్యుదయానుగుణావృత్తిః కీదృశీతి ప్రశ్నః, తా మేవ ప్రపఞ్చయన్ పృచ్ఛతి (విహరే దితి.) కథ మిత్యనుషజ్యతే. కై ర్వేతి కైర్వా లక్షణైః జ్ఞాపకై, ర్విద్వా నయ మితి జ్ఞాయతే, ప్రశ్నాంతరం, కిం భుఞ్జీతేతి, కింశబ్దః ప్రశ్నార్థకః అథ విసృజేత్ భోజనం విసృజేదేవ వేతి ప్రశ్నః, కిం శయీతైవ అథవా ఆసీతైవ అథవా యాతి వా సంచర న్నేవ వా వర్తేతేత్యర్థః. యద్వా కింశబ్దః కథ మర్థకః, కథం భుఞ్జీతేత్యర్థః. యద్వా, కింభుఞ్జీతేతి భోజ్యవస్తువిషయకః ప్రశ్నః. కిం విసృజే దిత్యభోజ్యవస్తు విషయకః, శయీతేత్యాదినా మధ్యాహృతేన కథ మిత్యనేన సంబంధః. ౩౬

(ఏవ మితి.) హేఅచ్యుత, మే మమ ఏతం ప్రశ్నం, బ్రూహి ప్రతిబ్రూహి, నాహం ప్రభు రితి మావోచ ఇత్యాశయేన సంబోధయతి (ప్రశ్నవిదాంవరేతి.) ప్రశ్నశబ్దః ప్రతివచనపరః తస్య ప్రశ్నపూర్వకత్వాత్, ఏతదితి పాఠే ఏతస్మి న్ననపావరణాదౌ యః ప్రశ్నః తం ప్రతి బ్రూహీత్యర్థః. తర్హీత్థ మాక్షిపతా త్వయా కిమవధృత మిత్యత ఆహ (నిత్యబద్ధ ఇతి.) ఏకశబ్దోఽన్యార్థకః.

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

నిత్యముక్తో నిత్యబద్ధ ఏక ఏవేతి మే భ్రమః. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

ఏకోఽన్యార్థే ప్రధానేచేత్యర్థపరిగణనానుశాసనాత్, నిత్యబద్ధో జీవోఽన్యః. నిత్యముక్త స్త్వన్యః. న కించి దప్యధ్భుత మపి తు న బద్ధస్య కదాచి దపి ముక్తి స్సంభవిష్యతి న ముక్తస్య పూర్వం బంధ స్సమభవ దితి మే భ్రమః. యద్వా "తస్మాజ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మాన మాత్మస్థం కేవలం పర" మిత్యుక్త జీవేశ్వరభేదదృఢీకరణాయ తయోరైక్య మాశఙ్కతే నిత్యబద్ధ ఇతి, అస్మి న్పక్షే సంఖ్యాయా మేవైకశబ్దో వర్తతే, యోఽయం నిత్యముక్త ఈశ్వరః స ఏవ స్వావిద్యయా, నిత్యబద్ధ ఇతి మే భ్రమ ఇతి, అనేనైక్యప్రమితికారణాభావా త్తదపి నిశ్చేతుం న ప్రభవామీతి సూచితమ్. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

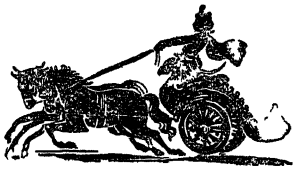

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

బద్ధో ముక్త ఇతి వ్యాఖ్యా గుణతో మే న వస్తుతః,
గుణస్య మాయామూలత్వా న్న మే మోక్షోఽస్తి బంధనమ్. ౧

శోకమోహౌ సుఖం దుఃఖం దేహాపత్తిశ్చ మాయయా,
స్వప్నే యథాఽఽత్మనః ఖ్యాతి స్సంసృతి ర్నతు వాస్తవీ. ౨

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

అథ గుణేషు వర్తమానస్యైవ గుణాతీతత్వరూపప్రకారం వక్ష్యన్ తావ జ్జీవేశ్వరైక్యం ప్రతిక్షేప్తుం గుణమయప్రకృతౌ వర్తమానస్య పరమాత్మభూతస్య స్వస్య గుణకర్మబద్ధత్వశంకాం శమయితుం స్వస్వభావ మాహ (బద్ధో ముక్త ఇతి.) గుణతః త్రిగుణకర్మభిః బద్ధః తేభ్యో ముక్త ఇతి చాఖ్యా నిర్దోషస్య మమ వస్తుత ఏవ నాస్తి గుణత ఇతి సార్వవిభక్తిక స్తసిః, మ ఇత్యనేన "ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మనా వీశ తే దేవ ఏక" ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్త విధం ప్రకృతిపురుషేశ్వరత్వ మభిప్రేతం, వస్తుతో మే నాస్తీత్యేత దేవోపపాదయతి (గుణస్యేతి,) గుణస్య సత్త్వాదిగుణమూలకకర్మణో మాయామూలత్వా న్మ న్నియామ్యప్రకృతిసంబంధమూలకత్వా న్మమ మాయానియంతు ర్న తద్గుణై ర్బంధః, అత ఏవ మోక్షోఽపి నాస్తి కింతు గుణకర్మవశ్యస్య జీవస్యైవతా విత్యర్థః. న త్వనేన శ్లోకేన పరస్యైవాత్మనో గుణకర్మసంబంధ మభ్యుపేత్య తస్యాపారమార్థికత్వ ముచ్యతే "ఏకస్యైవ మమాంశస్య" ఇత్యుత్తరశ్లోకేన జీవస్యైవ బంధ ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. ౧

ఏవం స్వస్య గుణత్రయకర్మబంధాభావ ముక్త్వా జీవస్యాపి సంసారబంధ ఔపాధికత్వా దనిత్య ఇత్యాహ (శోకేతి.) మాయయా మన్నియామ్యయా ప్రకృత్యా జీవస్య శోకాదయో భవంతి అతో యథా స్వప్నే ఆత్మనః ఖ్యాతిః శరీరసంబంధసుఖదుఃఖాదిప్రతీతిః తద్వత్ సంసృతి ర్నతు వాస్తవీ అవాస్తవీ ఆత్మవస్తుస్వరూపప్రయుక్తా నిత్యా న భవతి కిం త్వౌపాధికీ అనిత్యేత్యర్థః. కథ మనాదే రనిత్యత్వ మితి న శంకనీయం ఆద్యంతరహితస్యైవ నిత్యత్వాత్ కేవలానాదిత్వమాత్రస్య నిత్యత్వప్రయోజకతాభావా దితి భావః. ఏతేన "కథ మనపావృతః కథం వా గుణై ర్న యుజ్యతే" ఇతి ప్రశ్నస్యోత్తర ముక్తం భవతి దృష్టాంతేఽపి స్వాప్నప్రపఞ్చస్యా వాస్తవత్వం నామానిత్యత్వ మేవ న తు మిథ్యాత్వం తస్యాపి జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్యేవ "న తత్ర రథారథయోగా నపంథానో భవంతి, అథ రథా న్రథయోగాన్ పథః సృజతే, య ఏషేషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ" ఇతీశ్వరసృష్టత్వశ్రవణాత్. ౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

విద్యావిద్యే మమ తనూ విద్ధ్యుద్ధవ శరీరిణామ్,
మోక్షబన్ధకరీ ఆద్యే మాయయా మే వినిర్మితే. ౩

ఏక స్యైవ మమాంశస్య జీవస్యైవ మహామతే,
బన్ధోఽస్యా విద్యయాఽనాది ర్విద్యయా చ తథేతరః. ౪

అథ బద్ధస్య ముక్తస్య వైలక్షణ్యం వదామి తే,
విరుద్ధధర్మిణో స్తాత స్థితయో రేకధర్మిణి. ౫

క స్తర్హ్యౌపాధికస్యాపి సంసృతిబంధస్య కారణం కశ్చ తన్నివృత్తికారణ మిత్యత ఆహ (విద్యావిద్యే ఇతి.) విద్యా మదుపాసనా అవిద్యా స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానం, తే మమ తనూ తనువ న్మదధీనే మాయయా సంకల్పరూపజ్ఞానేన "మాయావయునం జ్ఞాన మితి నైఘణ్టుకాః త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంబంధః స్వరూపాజ్ఞానరూపావిద్యయా తన్నివృత్తిస్తు విద్యయా విద్యావిద్యే చ మత్సంకల్పాయత్తే ఇత్యర్థః. ౩

"గుణస్య మాయామూలత్వా న్న మే మోక్షో న బంధన" మిత్యనేన సూచితం జీవస్యైవ బంధమోక్షభాక్త్వం విశదయతి (ఏకస్యైవేతి.) హే మహామతే ఏకస్య శరీరాపేక్షయా ప్రధానభూతస్య ఏవ కారేణ శరీరవ్యావృత్తిః జీవస్యైవే త్యేవకారేణేశ్వరవ్యావృత్తిః మమాంశస్య మచ్ఛరీరతయా మద్వి శేషణత్వేన మదంశస్య విశిష్టైకదేశో విశేషణం ఏకదేశ శ్చాంశః పరమాత్మా చ జీవవిశిష్టః "యస్యాత్మా శరీర" మితి జీవశరీరకత్వశ్రుతేః, తథా ఇతరో మోక్షః విద్యయా ఏవ మవిద్యాకృతప్రకృతివశ్యత్వరూపో బంధో జీవస్యైవ బంధ శ్చానాదిః అనాదే రపి తస్యాంతవత్త్వం విద్యయే త్యుక్తమ్. ౪

ఏత దేవ దృఢయితుం జీవపరయో స్స్వభావవైలక్షణ్యం వివక్షిత మాహ (అథ బద్ధస్యేతి.) ముక్తస్య నిత్యనిర్దోషస్య పరమాత్మనః న తు నిత్యముక్త ఇత్యనంతరోక్తేః, తే తుభ్యం వదామీతి కథంభూతయోః హే తాత ఏకధర్మిణి ఏకస్మి న్ శరీరే స్థితయోః, విరుద్ధధర్మిణోః ఏకస్మి న్నేవ కాలే భోక్తృత్వాభోక్తృత్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్మాశ్రయయోః. ౫

సుపర్ణా వేతౌ సదృశౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయా కృతనీడౌ చ వృక్షే,
ఏక స్తయోః ఖాదతి పిప్పలాన్న మన్యో నిరన్నోఽపి బలేన భూయాన్. ౬

ఆత్మాన మన్యం చ స వేద విద్వా నపిప్పలాదో న తు పిప్పలాదః.
యోఽవిద్యయా యు క్సతు నిత్యబద్ధో విద్వ న్మయోయ స్స తు నిత్యముక్తః. ౭

ప్రతిజ్ఞాత మేవ వైలక్షణ్యం "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వ త్త్యనశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతీతి శ్రుతిప్రసిద్ధవృక్షపక్షిరూపకేణోపపాదయతి (సుపర్ణావితి.) శోభనౌ పర్ణౌ పక్షౌ యయో స్తౌ తత్ర జీవస్య పర్ణౌ ధర్మాధర్మౌ పరమాత్మన స్తు నిర స్తనిఖిలదోషత్వసమ స్తకల్యాణగుణాత్మకత్వరూపౌ ఏతౌ జీవేశ్వరరూపపక్షిణౌ సదృశౌ శోభనప్రయత్నాదిగుణకౌ అనేన సయుక్ఛబ్దార్థ ఉక్తః, సమానగుణయోగో హి సయుక్త్వం సఖాయౌ ఉపకార్యోపకారకభావేన స్థితౌ యదృచ్ఛయా లోకదృష్టహేత్వంతరరహిత మితి భావః, వృక్ష శ్శరీరం నీడో హృదయకమలం కృతం హృదయకమలరూపం నివాసస్థానం యాభ్యాం తౌ "హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠిత" ఇతి జీవస్యాపి హృదయకమలావస్థితత్వం శ్రూయతే. తయో ర్జీవేశ్వరరూపయోః పక్షిణో రేకః జీవరూపః పక్షీ పిప్పలాన్నం పిప్పలం ప్రకృతిః "ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ మశ్వత్థ" మితి ప్రకృతేః పిప్పలత్వరూపణాత్, పిప్పలస్య అన్నం అద్యత ఇత్యన్నం భోగ్యం ఫలవత్తద్వికారరూపం శబ్దాదివిషయం ఖాదతి అనుభవతి అన్యః ఈశ్వరరూపః పక్షీతు నిరన్నః పుణ్యాపుణ్యఫలసుఖదుఃఖాదిభోగరహితః బలేన సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదినా, భూయాన్ అపరిచ్ఛిన్నోఽపి అపరిచ్ఛిన్న శ్చ స్వరూపస్వభావసంకోచరహితః ప్రకాశత ఇత్యర్థః. అనేనా "నశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతీ" త్యస్యార్థ ఉక్తః. ౬

కించ "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వా వజావీశనీశా అజో హ్యేకః భోగార్థయుక్తే" త్యాదిశ్రుత్యంతరసిద్ధజ్ఞత్వాజ్ఞత్వవైలక్షణ్య మాహ (ఆత్మాన మితి.) యో విద్వాన్ సర్వజ్ఞః అపిప్పలాదః అభోక్తా చ స ఆత్మాన మన్యం ప్రధానం పురుషం చ వేద యథావ త్సాక్షాత్కరోతి పిప్పలాదో భోక్తా జీవ స్తు ఆత్మాన మన్యం స్వసఖం పరమాత్మానం చ న వేద కింతు దేహ మేవాత్మతయాఽభిమన్యత ఇతి భావః, కించ యోఽవిద్యయా స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానేన యుజ్యతే ఇతి యుక్. స తు నిత్యబద్ధః య శ్చ విద్వన్మయః స్వాభావికజ్ఞానమయః విద్యామయ ఇతి పాఠే స ఏవార్థః. స తు నిత్యముక్తః నిత్యం హేయప్రతిభట ఈశ్వరః నిత్యముక్తశబ్దేన కదాచి న్ముక్తా జ్జీవా ద్వ్యావృత్తిః. ౭

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

దేహస్థోఽపి న దేహస్థో విద్వా న్స్వప్నాద్యథోత్థితః,
అదేహస్థోఽపి దేహస్థః కుమతి స్స్వప్నదృగ్యథా. ౮

ఇంద్రియై రింద్రియార్థేషు గుణై రపి గుణేషు చ,
గృహ్యమాణేష్వహంకుర్యా న్న విద్వా న్య స్త్వవిక్రియః. ౯

దైవాధీనే శరీరేఽస్మి న్గుణభావ్యేన కర్మణా,
వర్తమానోఽబుధ స్తత్ర కర్తాస్మీతి నిబధ్యతే. ౧౦

ఏవం విరక్త శ్శయన ఆశనాటనమజ్జనే,

అథ కథం వర్తేతేత్యస్యోత్తరం వదన్ విద్వత్ప్రసంగా దవిదుషోఽపి వృత్తి మాహ (దేహస్థోఽపీతి.) న దేహస్థః అదేహస్థతుల్యః దేహాత్మాభిమాన మకుర్వన్ వర్తేతేత్యర్థః. యథా స్వప్నా దుత్థితః తద్వత్ స్వప్నోత్థితస్య హి స్వాప్నశరీరే ఆత్మాభిమానో నాస్తీతి స దృష్టాంతితః కుమతిః దేహాత్మాభిమానీ తు అదేహస్థోఽపి గర్భమహాప్రళయాదిదశాయాం అనిష్పన్నదేహోఽపి దేహస్థః బద్ధ ఏవేత్యర్థః, యథా స్వప్నదృక్ తద్వత్ స్వప్నద్రష్టుః స్వాప్నశరీరే ఆత్మాభిమానసద్భావాత్ స దృష్టాంతితః. ౮

అదేహస్థత్వ మేవ వివృణోతి (ఇంద్రియై రితి.) య స్తు విద్వాన్ సగుణైః ప్రకృతి పరిణామాత్మకై రింద్రియైః గుణేషు ఇంద్రియార్థేషు శబ్దాది ష్వనుకూలప్రతికూలేషు సత్సు అవిక్రియః హర్షవిషాదాదిరహితః. నాహంకుర్యాత్ ఆత్మని కర్తృత్వభోక్తృత్వాభిమానం న కుర్యా దిత్యర్థః. ౯

కుమతే ర్దేహస్థితిం వివృణోతి (దైవాధీన ఇతి.) గుణైః. ప్రాకృతై స్తత్కార్యభూతై రింద్రియై ర్వా భావ్యతే సంభావ్యత ఇతి తథా తేన కర్మణా హేతునా వర్తమానోఽపి అబుధః. దేహస్య దైవాధీనతాం ప్రాచీనకర్మనిమిత్తాం తత్ర స్థితిం చ తథా దేహవిలక్షణ మాత్మాన మజానన్ దేహ మేవాత్మానం మన్వాన ఇత్యర్థః. అత ఏవ కర్తాఽస్మీతి నిబధ్యతే, దేహాత్మాభిమానకర్తృత్వభోక్తృత్వాభి మానై ర్బద్ధో భవతీత్యర్థః. ౧౦

కథం విహరే దిత్యాదీనాం విశేషప్రశ్నానా ముత్తర మాహ (ఏవ మితి) ఇత్థం కుమతేః. వృత్త్యనుచింతనేన విరక్తః. దేహతదనుబంధిషు ఆసక్తిరహితః, అశనం వ్యాప్తిః. "అశూ వ్యాప్తౌ"

దర్శనస్పర్శనఘ్రాణభోజనశ్రవణాదిషు. ౧౧

న తథా బధ్యతే విద్వాం స్తత్ర తత్రాదయన్ గుణాన్,
ప్రకృతిస్థోఽప్యసంసక్తో యథా ఖం సవితాఽనిలః. ౧౨

వైశారద్యేక్షయాఽసంగశితయా చ్ఛిన్నసంశయః.
ప్రతిబుద్ధ ఇవ స్వప్నాన్నానాత్వా ద్వినివర్తతే. ౧౩

విత్యనుశాసనాత్, శయనాదిషు కర్మసు యథోచితం వర్తమాన ఏవేతి శేషః. "యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా" త్యన్యత్ర భగవతైవోక్తత్వాత్. ౧౧

తత్ర శబ్దాదివిషయేషు గుణాన్ గుణపరిణామాత్మకానింద్రియాణి ఆదయన్ భక్షయన్ అనుభావయన్ ఈశ్వరాయత్తసత్తాప్రవృత్తిమత్స్వింద్రియే ష్వేవ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిక మనుచింతయన్నిత్యర్థః. తదేవాహ (న తథేతి.) విద్వాన్ "తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మవిభాగయోః గుణాగుణేషు వర్తంత ఇతి మత్వా న సజ్జత" ఇత్యుక్తవిధమతిమాన్ తథా న బధ్యతే యథా కుమతిర్బధ్యతే తథా న బధ్యత ఇత్యర్థః. గుణా నాదయ న్నిత్యనేనౌదాసీన్య మాత్మని కర్తృత్వభోక్తృత్వాదికం తు శరీరేఽనుసంధేయ మితి ఫలితం. ఈశ్వరే వా కర్తృత్వ మనుసంధేయ మితి వక్ష్యతే "సర్వాణి కర్మాణి నిరపేక్షస్సమాచరే" దితి కర్మాణి కుర్వత స్తత్ఫలభూతాని సుఖదుఃఖాదీ న్యనుభవతో దేహే వర్తమానస్య కథ మౌదాసీన్యరూప మవిక్రియత్వం సంభవే దత ఆహ (ప్రకృతిస్థోఽపీతి.) ప్రకృతి స్తత్పరిణామాత్మకో దేహ స్తస్థోఽపి అసంసక్త స్తదభినివేశరహితః, తత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖాదిష్వవిక్రియ ఇతి యావత్ తత్స్థత్వేఽపి తత్ప్రయుక్తై రవికృతత్వే దృష్టాంతత్రయం యథా ఖం సవితాఽనిల ఇతి, యథా ఖ మాకాశః. సర్వత్రావస్థిత మపి వ్యాప్యగతదోషై ర్న విక్రియతే యథా సవితా స్వప్రభయా వ్యాప్నువ న్నపి యథాఽనిలః సర్వత్ర సంచర న్నపి తద్వ త్ప్రకృతిస్థోఽపి ప్రకృత్యనభినివేశేనాతత్స్థతుల్యో భవతీత్యర్థః. ౧౨

కించాయ మసంగేన దేహాద్యనభినివేశేన నిశితయా వైశారద్యా ఈక్షయా బుద్ధ్యా ఛిన్నాః సంశయాః యస్య సః. స్వప్నా త్ప్రతిబుద్ధ ఇవ నానాత్వా ద్దేవత్వాదిభేదా ద్వినివర్తతే దేహోఽహ మిత్యాద్యభిమానం న కరోతీత్యర్థః. దేహా దహం విలక్షణో న వా కి మహం స్వతంత్రః ఉత ఈశ్వరపరతంత్రః, కిం వాఽహ మీశ్వర ఏవోత తస్మా ద్భిన్న ఇత్యాదయ స్సంశయాః, ౧౩

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

యస్య స్యుర్వీతసఙ్కల్పాః ప్రాణేంద్రియమనోధియామ్,
వృత్తయ స్స వినిర్ముక్తో దేహస్థోఽపి హి తద్గుణైః. ౧౪

యస్యాత్మా హింస్యతే హింస్రై ర్యేన కించి ద్యదృచ్ఛయా,
అర్చ్యతే వా క్వచి త్తత్ర న వ్యతిక్రియతే బుధః. ౧౫

న స్తువీత న నిన్దేత కుర్వత స్సాధ్వసాధు వా,
వదతో గుణదోషాభ్యాం వర్జిత స్సమదృ ఙ్మునిః. ౧౬

న కుర్యా న్న వదే త్కించి న్న ధ్యాయే త్సాధ్వసాధు వా.
ఆత్మారామోఽనయా వృత్త్యా విచరే జ్జడవ న్మునిః. ౧౭

"అథ కై ర్వా జ్ఞాయేత లక్షణై" రిత్యస్యోత్తర మాహ (యస్యేతి.) యస్య ప్రాణాదీనాం వృత్తయో వ్యాపారాః వీతసంకల్పాః స్యుః ఇద మదనీయ మిదం ద్రష్టవ్యం ఇదం సంపాద్య మిదం పరిహర్తవ్య మిత్యాద్యభిసంధిరహితాః స్యు రిత్యర్థః. స ఏవ దేహస్థోఽపి తద్గుణై ర్వినిర్ముక్తో జ్ఞేయః. ౧౪

(యస్యేతి.) ఆత్మా దేహః హింస్రైః, దుర్జనైః, హింస్యతే పీడ్యతే అథవా యేనకేన చి ద్యదృచ్ఛయా అర్చ్యతే సత్క్రియతే తథాఽపి తత్ర హననార్చనాదౌ న వ్యతిక్రియతే నాతీవ విక్రియతే స ఏవ బుధః. విద్వా నితి జ్ఞేయః. ౧౫

కించ యః సాధు అసాధు వా కుర్వతః వదతో వా జనాన్ న స్తువీత న నిందేత, తత్ర హేతుః గుణదోషాభ్యాం సాధ్వసాధుక్రియోక్త్యాదిప్రయుక్తమానావమానాభ్యాం రహితః. తత్రాపి హేతుః సమదృక్ మానావమానయో స్తుల్యదృష్టిః స మునిః జ్ఞేయః. ౧౬

కించాత్మారామః, స్వయ మపి కించి ల్లౌకికం కర్మ సాధ్వసాధు వా న కుర్యా న్న వదే న్న ధ్యాయే చ్చ కింతు మునిః మననశీలః, అనయా "దేహస్థోఽపి న దేహస్థ" ఇత్యాదినోక్తవిధయా వృత్త్యా జడవ ద్విచరేత్. ౧౭

శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతో ననిష్ణాయా త్పరే యది,
శ్రమ స్తస్య శ్రమఫలో హ్యధేను మివ రక్షతః. ౧౮

గాం దుగ్ధదోహా మసతీం చ భార్యాం దేహం పరాధీన మసత్ప్రజాం చ,
విత్తం త్వతీర్థీకృత మంగ వాచం హీనాం మయా రక్షతి దుఃఖదుఃఖీ. ౧౯

యస్యాం న మే పావన మంగ కర్మ స్థిత్యుద్భవప్రాణనిరోధ మస్య,
లీలావతారేప్సితజన్మవా స్స్యా ద్వన్ధ్యాం గిరం తాం బిభృయా న్న ధీరః. ౨౦

తదేవం గుణేషు వర్తమాన స్యాగుణోత్తీర్ణత్వం నామ శయనాసనభోజనాదివిరహః, కిం త్వహంకారరాగద్వేషరాహిత్య ముపకారాపకారాదిషు తుల్యచిత్తత్వం, దర్శనస్పర్శనాదిషు కర్తృత్వాభిమాన శూన్యత్వం, సువర్ణలోష్టాది ష్విష్టానిష్టబుద్ధివిరహ శ్చేతి ప్రతివచన ముక్తం భవతి. అథైవంవిధస్య పురుషస్య శాస్త్రజన్య ముపాసనాత్మకం చేతి జ్ఞానద్వయ ముపాదేయ మిత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మణీతి.) నిష్ణాతః పారంగతోఽపి యది పరే బ్రహ్మణి పరబ్రహ్మవిషయసమాధిపర్యంతజ్ఞానే న నిష్ణాయాత్ పరినిష్ఠితో న భవేత్, తర్హి తస్య శ్రమః అధ్యయనాధ్యాపనాదిశ్రమః, శ్రమఫలః శ్రమ ఏవ ఫలం యస్య సః. నిరర్థక శ్శ్రమ ఇత్యర్థః, అధేను మివ రక్షతః, అధేనుం చిరప్రసూతాం నిఃక్షీరాం గా మిత్యర్థః, తాం రక్షతో యథా రక్షా శ్రమైకఫలా తద్వత్. ౧౮

ఏత దేవ దృష్టాంతాంతరై శ్చ ప్రపఞ్చయతి (గా మితి.) దుహ్యత ఇతి దోహః పయః దుగ్ధః దోహః నోత్తరత్ర దోహోఽస్తి యస్యాః, తాం గాం అసతీం కామశూన్యాం దుష్టాం భార్యాం చ పరాధీనం ప్రతిక్షణం దుఃఖహేతుం దేహం అసత్ప్రజాం దృష్టాదృష్టశూన్యం దురాత్మానం పుత్రం చ అతీర్థీకృతం అగతే పాత్రేఽదత్తం విత్తం, దుష్కీర్తిదురితాపాదకం అఙ్గ హేఉద్ధవ, మయా హీనాం మత్ప్రతిపాదనరహితాం వాచం చ యో రక్షతి స దుఃఖదుఃఖీ దుఃఖానంతర మేవ దుఃఖ మస్యాస్తీతి తథా. ౧౯

మయా హీనాం వాచ మిత్యేత దేవ వివృణోతి (యస్యా మితి.) అఙ్గ హేఉద్ధవ అస్య జగతః స్థిత్యుత్పత్తిసంహారాత్మకం పావనం శృణ్వతో వదత శ్చ పావనకరం మే మమ కర్మ చరిత్రం యస్యాం వాచి ప్రతిపాద్యం న స్యాత్. లీలయా యే అవతారా స్తే లీలాపదేన స్వావతారాణాం కర్మనిమిత్తత్వవ్యుదాసః, తేష్వీప్సితం జగతః ప్రేమాస్పదం. రామకృష్ణాదిజన్మ వా స్యాత్ తాం వంధ్యాం నిష్ఫలాం గిరం ధీమాన్ న ధారయేత్. పావన మిత్యనేన స్వజన్మకర్మప్రతిపాదనరహితాయాః ప్రత్యుతాపవిత్రతావహత్వం చ సూచితం. అథవా లీలావతారేప్సితజన్మేతి సమాహారద్వంద్వః తత్రేప్సితాః ప్రియతమాః భక్తా ఇత్యర్థః. జన్మగ్రహణం కర్మణోఽప్యుపలక్షణం, భగవద్భాగవతజన్మ కర్మాదిక మిత్యర్థః. ౨౦

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

ఏవం జిజ్ఞాసయా౽పోహ్య నానాత్వభ్రమ మాత్మని.
ఉపారమేత విరజం మనో మయ్యర్ప్య సర్వగే. ౨౧

యద్యనీశో ధారయితుం మనో బ్రహ్మణి నిశ్చలమ్.
మయి సర్వాణి కర్మాణి నిరపేక్ష స్సమాచర. ౨౨

శ్రద్ధాళు ర్మే కథా శ్శృణ్వ న్సుభద్రా లోకపావనీః,
గాయ న్ననుస్మర న్కర్మ జన్మ చాభినయ న్ముహుః. ౨౩

మదర్థే ధర్మకామార్థా నాచర న్మదుపాశ్రయః.

ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహర న్విదేయం విదధాతి (ఏవ మితి.) ఏవ మిత్థం జిజ్ఞాసయా విచారేణ, జీవాత్మని నానాత్వభ్రమం దేవమనుష్యాదినానాత్వభ్రమ, మపోహ్య దేహా జ్జీవాత్మానం వివిచ్యేత్యర్థః, కృత్స్నచిదచిదాత్మని మయి విరజం విగతరజోగుణం ఆహారాదిభిః సాత్త్వికైః సత్త్వైకప్రవణం మనః అర్ప్య నిధాయ మయి భక్తిం కృత్వేత్యర్థః. లౌకికకర్మణ ఉపర మేతేత్యర్థః. ౨౧

నైర్మల్య మేవ మనస స్సంపాదయితుం దుశ్శకం కుత స్త్వయి భక్తి రుదేష్యతీ త్యభిప్రాయ మాలక్ష్య భక్తియోగోత్పాదకా నుపాయా నుపదిశతి (యదీతి.) మయి బ్రహ్మణి నిశ్చలం యథా తథా మనో ధారయితుం యద్యశక్తః అసమర్థ స్తర్హి సర్వాణి వర్ణాశ్రమోచితాని కర్మాణి నిరపేక్షః సర్వాంతరాత్మప్రయోజకకర్తృభూతపరమాత్మప్రవర్తితదేహేంద్రియకర్తృకాణి. న తు మత్కర్తృకాణీ, త్యధ్యవసాయేన, తత్ఫలాపేక్షారహిత, స్సమాచర కురు. ౨౨

కిం చ (శ్రద్ధాళు ర్మే ఇతి.) సుభద్రాః జగన్మంగళావహాః, శృణ్వతో౽నువదత శ్చ లోకస్య పావనకరీ ర్మమ కథాః శృణ్వ న్గాయం శ్చ జన్మ రామకృష్ణాదిజన్మ, అనుస్మరన్. కర్మచేష్టిత మభినయన్ స్వయ మనుకుర్వన్. ౨౩

మదర్థం ధర్మకామార్థా, నాచరన్. సేవమానః ధర్మస్య చేశ్వరారాధనార్థతా నామ మత్ప్రీణనద్వారా౽పవర్గార్థతా కామానాం మదర్థత్వం మదుపభుక్తస్రగ్గంధవాసో౽లంకారచర్చనోచ్ఛిష్ట

లభతే నిశ్చలాం భక్తిం మయ్యుద్ధవ సనాతనే. ౨౪

సత్సంగలబ్ధయా భక్త్యా మయి మాం యో నిషేవతే,
స వై మే దర్శితం సద్భి రఞ్జసా విందతే పదమ్. ౨౫

ఉద్ధవ ఉవాచ—

సాధు స్త ఉత్తమశ్లోక మతః కీదృగ్విధః ప్రభో.
భక్తి స్త్వయ్యుపయుజ్యేత కీదృశీ సద్భి రాదృతా. ౨౬

ఏత న్మే పురుషాధ్యక్ష లోకాధ్యక్ష జగత్ప్రభో,
ప్రణతాయానురక్తాయ ప్రపన్నాయ చ కథ్యతామ్. ౨౭

భోజనత్వాదిరూపం అర్థానాం మదీయారాధనోపయోగిత్వం మదుపాశ్రయః ఆశ్రయత ఇత్యాశ్రయః ఆశ్రీయతే అనేనేత్యాశ్రయ ఇతి చ అహ మేవోపాశ్రయో యస్య సః ఈశ్వర ఏవ ప్రాప్యః ప్రాపక శ్చేత్యధ్యవస్య న్నిత్యర్థః. ఏవంభూత శ్చే త్సనాతనే సర్వకారణే మయి హేఉద్ధవ నిశ్చలాం భక్తిం లభతే. ౨౪

ఉక్తసర్వోపాయనిదానభూతం సత్సఙ్గాత్మకం కారణాంతరం వద న్నిత్థముపాయై రుపకృతస్య భక్తియోగస్య సాక్షా త్స్వపరప్రాప్త్యుపాయత్వ మాహ (సత్సఙ్గయేతి.) సతాం సాధూనాం సఙ్గేన లబ్ధయా మయి భక్త్యా మా మేవ యో నిషేవతే స మే మమ స్థాన మఞ్జసా సుఖేన విందతే లభతే, సద్భిర్దర్శితం వై ఇత్థం నిశ్చితం మిత్యర్థః. ౨౫

"సత్సఙ్గలబ్ధయా భక్త్యే" త్యుక్తం తత్ర సతాం భక్తేశ్చ విశేషం పృచ్ఛతి (సాధు స్త ఇతి.) హేప్రభో సాధుః, కీదృగ్విధః తే తవ మతః అభిమతః సద్భి రాదృతా ఆదరపూర్వ మనుష్ఠితా భక్తిః కీదృశీ త్వయ్యుపయుజ్యేత సాధవః స్వమతిపరికల్పితాః సంతి బహవః తవతు కీదృశ స్సమ్మతః తథా భక్తి రపి బహువిధా. లోకే కీదృశీ పున స్త్వయ్యుపయుజ్యేత, సద్భి శ్చ నారదాదిభి రాదృతా. ౨౬

ఏతత్తు ప్రపన్నాయ మే మహ్యం కథ్యతాం ఇదం చాతిగుహ్యం దుర్విజ్ఞేయం చ త్వయైవ వక్తవ్య మిత్యభిప్రాయేణ సంబోధయ న్విశినష్టి హేపురుషాధ్యక్ష "త్వం బ్రహ్మే" త్యాదినా పురుషగ్రహణం ప్రధానస్యాప్యుపలక్షణం ప్రధానపురుషయో ర్నియంతరిత్యర్థః. అనేన యత్కించి జ్జ్ఞానం కర్మ చ త్వదాయత్త మేవేతి కార్త్స్న్యేన జ్ఞానకర్మమార్గౌ త్వయైవ జ్ఞాయేతే న త్వదన్యః కశ్చి దుపదేష్టా విద్యత ఇతి భావః. ౨౭

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

త్వం బ్రహ్మ పరమవ్యోమ పురుషః ప్రకృతేః పరః,
అవతీర్ణోఽసి భగవ న్స్వేచ్ఛోపాత్తపృథగ్వపుః. ౨౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

కృపాళు రకృతద్రోహ స్తితిక్షు స్సర్వదేహినామ్,
సత్యసారోఽనవద్యాత్మా సమ స్సర్వోపకారకః. ౨౯

కామై రహతధీ ర్దాన్తో మృదు శ్శుచి రకించనః,

పురుషాధ్యక్షత్వోపయోగిసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదికల్యాణగుణానుగుణం బృహత్త్వ మాహ (త్వం బ్రహ్మేతి.) న కేవల ముక్తవిధః కింతు నిరస్తనిఖిలదోషోఽపీత్యాహ. పరమవ్యోమ వ్యోమవ న్నైర్మల్యపరో వ్యోమశబ్దః పరమశబ్దోమలప్రతిభటత్వపరః నిర్మలస్వరూప ఇత్యర్థః. పురుషాధ్యక్షత్వస్య భేదగర్భత్వా జ్జీవేశ్వరయో రభేదవ్యుదాసాయ విశినష్టి. (పురుషః ప్రకృతేఃపర ఇతి.) ప్రకృతిశబ్దోఽత్ర "భూమి రాపో నలో వాయుః అపరేయ మిత స్త్వన్యా" మితి శ్లోకద్వయోక్తచిదచిదాత్మకప్రకృతిద్వయా పరః. పరశబ్దేన అన్యత్వ ముత్కృష్టత్వం చ తన్త్రేణ వివక్షితం. పరిత్రాణాయ సాధూనా మవతీర్ణస్య తవైత త్కథన ముచిత మిత్యాశయేనాహ (అవతీర్ణోఽసీతి.) హేభగవన్ స్వేచ్ఛయా ఉపాత్తాని పరిగృహీతాని, పృథక్ నానావిధాని వపూంషి రామప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాదిరూపాణి యేన తథా భూతోఽవతీర్ణోఽసి స్వేచ్ఛాపదేన వపుషాం కర్మనిమిత్తత్వవ్యుదాసః. ౨౮

తావత్సాధు రేవంవిధో మమ మత ఇత్యాహ (కృపాళురితి పఞ్చభిః.) కృపాళు స్స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణు, తన్నిరాచికీర్షు ర్వా. సర్వభూతానాం కుత్రాపి భూతే న కృతో ద్రోహో యేన సః. తితిక్షః ద్వంద్వసహిష్ణుః. సత్యం సారం బలం స్థిరం వా యస్య సః. అనవద్యః ద్వేషాసూయాదిరహితః ఆత్మా మనో యస్య సః. సమః స్వపరసమదృష్టిః సర్వానుపకరోత్యేవేతి సర్వోపకారకః. ౨౯

కామై రహతా అక్షుభితా ధీ ర్యస్య సః. దాంతః నిగృహీతేంద్రియః. మృదుః మృదుచిత్తః. శుచిః బాహ్యాభ్యంతరశౌచవాన్ తత్ర బాహ్యం స్నానాదిజన్యం, అంతరం విష్ణుచింతనజం. అకించనః

అనీహో మితభు క్ఛాన్త స్థ్సిరో మచ్ఛరణో మునిః. ౩౦

అప్రమత్తో గభీరాత్మా ధృతిమా న్జితషడ్గుణః,
అమానీ మానదః కల్పో మైత్రః కారుణికః కవిః. ౩౧

ఆజ్ఞాయైవం గుణా న్దోషాన్మయాఽఽదిష్టా నపి స్వకాన్,
ధర్మా న్సంత్యజ్య య స్సర్వా న్మాం భజే త్స చ సత్తమః. ౩౨

జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వాఽథ యే వై మాం యావాన్య శ్చాస్మి యాదృశః,
భజ న్త్యనన్యభావేన తే మే యుక్తతమా మతాః. ౩౩

అనన్యప్రయోజనః అనీహః లౌకికవ్యాపారరహితః. దృష్టాదృష్టఫలేచ్ఛారహితో వా. మితం యథా తథా భుఙ్క్తే ఇతి తథా శాంతః నిగృహీతాంతఃకరణః. స్థిరః స్థిరచిత్తః. అహ మేవ శరణం రక్షితా ప్రాప్త్యుపాయ శ్చ యస్య సః మునిః శుభాశ్రయసంశీలనశీలః. ౩౦

అప్రమత్త స్సావధానః, గభీరాత్మా అనవగాహ్యాభిప్రాయః, ధృతిమా నాపత్సు ధైర్యసహితః, జితాః షడ్గుణాః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యవో యేన మనోజయస్య ప్రాణజయపూర్వకత్వా జ్జితప్రాణ స్యాశనాయాదిజయ స్సుకర ఏవేతి భావః. అమానీ స్వదేహసత్కారానభిలాషీ. అన్యేభ్యో మానదః సత్కారకారకః, కల్యః హితోపదేశదక్షః, మైత్రః అవఞ్చకః, కారుణికః కరుణయైవ ప్రవర్తమానః న స్వార్థలాభేన. కవిః చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయయాథాత్మ్యజ్ఞః. ౩౧

కిఞ్చ (ఆజ్ఞాయేతి) ఆదిష్టా నుపదిష్టాన్ వేదముఖేనోక్తాన్ గుణాన్ దోషాం శ్చ ఆజ్ఞాయ విరోధిస్వరూపస్యాపి జ్ఞేయత్వా ద్దోషా నిత్యుక్తం. సర్వా న్స్వకాన్ వర్ణాశ్రమోచితాన్ ధర్మాన్ సంత్యజ్య "సర్వధర్మా న్పరిత్యజ్యే" త్యత్రేవాత్రాపి యథాసంప్రదాయం త్యాగో వివక్షితః, యః మా ముపాయోపేయభావేన భజేత స చ సత్తమః సాధుతమః. ౩౨

(కించ జ్ఞాత్వేతి.) యః యత్స్వరూపః యాదృశః యత్స్వభావః యావా న్యావద్విభూతిక శ్చాస్మి తథా పునః పునర్విచార్య యే మా మేవానన్యభావేన నాన్యస్మి న్ప్రయోజనాంతరోపాయాంతర దేవతాంతరాదౌ భావ స్తేన భజంతీతి తే భక్తతమాః, వై శబ్దో నిశ్చయద్యోతకః. ౩౩

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మల్లింగమద్భక్తజనదర్శనస్పర్శనార్చనమ్.
పరిచర్యా స్తుతిః ప్రహ్వో గుణకర్మానుకీర్తనమ్. ౩౪

మత్కథాశ్రవణే శ్రద్ధా మదనుధ్యాన ఏవ చ,
సర్వలాభోపహరణం దాస్యే నాత్మనివేదనమ్. ౩౫

మజ్జన్మకర్మకథనం మమ పర్వానుమోదనమ్,
గీతతాణ్డవవాదిత్రగోష్ఠీభి ర్మద్గృహోత్సవమ్. ౩౬

యాత్రాబలివిధానం చ సర్వవార్షికపర్వసు,
ఉత్తమా తాంత్రికీ దీక్షా మదీయవ్రతధారణమ్. ౩౭

మమార్చాస్థాపనే శ్రద్ధా స్వతః సంహత్య వోద్యమః.

ఏవం సాధులక్షణ ముక్తం. అథైవంవిధానాం సతాం సంగా చ్ఛిక్షణీయాని భక్తియోగాను
గ్రాహకాణి తల్లక్షణా న్యాహ (మల్లిఙ్గేత్యాదిభి రష్టభిః.) మల్లిఙ్గ మర్చారూపం మల్లిఙ్గమద్భక్తజన
ప్రదర్శనాదీని భక్తియోగానుగ్రహకారీణి తల్లక్షణా నీత్యష్టమా న్తేష్వాహ ర్తవ్యం, పరిచర్యా పాదపీడనాది
రూపా, ప్రహ్వశబ్దః ప్రణామపరః గుణకర్మానుకీర్తనమ్. ౩౪

మదనుధ్యానం మద్విషయకానుధ్యానం సర్వలాభోపహరణం సర్వస్య లబ్ధస్య సమర్పణం
దాస్యేన స్వాభావికేన ఆత్మనః స్వస్య నివేదనం సమర్పణం మచ్ఛేషత్వాధ్యవసానమ్. ౩౫

మజ్జన్మకర్మకథనం శ్రోతృసన్నిధా వితి శేషః. మమ పర్వసు జయన్త్యాదిషు అనుమోదన
ముత్సవకరణేనేతి శేషః. గీతాదిభి ర్మద్గృహేషు మదాలయేషూత్సవః. ౩౬

యాత్రా దివ్యదేశయాత్రా సర్వవార్షికపర్వసు చాతుర్మాస్యైకాదశ్యాదిషు బలివిధానం విశేషతః
పూజావిధానం, ఉత్తమా తాంత్రికీ పఞ్చరాత్రోక్తా దీక్షా పంచసంస్కారసంపత్తిః, వైదికీతి పాఠే అధ్వర్యు
ర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా యజమానం దీక్షయతీత్యుక్తవిధా యజ్ఞార్థదీక్షా మదీయవ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసా
దీని తేషాం ధారణ మాచరణమ్. ౩౭

మమ యా అర్చా పూజా మూర్తి స్తస్యాః స్థాపనే శ్రద్ధా ఆదరః సత్యాం శక్తౌ స్వస్య
తదభావే ఇతరై స్సహ సంహత్య సంభూయ ఉద్యమ శ్చ ఉద్యానేత్యాదే ర్మమేత్యాదిః తత్రోద్యాన

ఉద్యానోపవనాక్రీడపురమందిరకర్మణి. ౩౮

సమ్మార్జనోపలేపాభ్యాం సేకమణ్డలవర్తనైః,
గృహశుశ్రూషణం మహ్యం దాసవ ద్యదమాయయా. ౩౯

అమానిత్వ మదమ్భిత్వం కృతస్యాపరికీర్తనమ్,
అపి దీపావలోకం మే నోపయుఞ్జ్యా న్నివేదితమ్. ౪౦

యద్యదిష్టతమం లోకే యచ్చాతిప్రియ మాత్మనః,
తత్తన్నివేదయే న్మహ్యం తదనన్త్యాయ కల్పతే ౪౧

సూర్యోఽగ్ని ర్బ్రాహ్మణో గావో వైష్ణవః ఖం మరు జ్జలమ్,
భూ రాత్మా సర్వభూతాని భద్రపూజాపదాని మే. ౪౨

మాయతనాంతర్గతం వనం ఉపవన మాయతనసమీపవనం ఆక్రీడాః పుష్పావచయాదిక్రీడనార్హాణి స్థానాని, పురాణి ఆయతనస్య పరితః స్థితాని తత్రత్యాని మందిరాణి తేషాం కర్మాణి నిర్మాణే స్వత స్సంహత్య చోద్యమ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. ౩౮

సమ్మార్జనం ధూళ్యపాకరణం ఉపలేపనం గోమయాదిభిః సేక స్తైరేవ ప్రోక్షణం మండల వర్తనం సర్వతోభద్రస్వస్తికచక్రాబ్జాదిమండలకరణం ఏభి రమాయయా దాసవ న్మహ్యం మమ గృహశుశ్రూషణం గృహాలంకారః. ౩౯

అమానిత్వం దురహంకారరాహిత్యం, అదమ్భిత్వం అవఞ్చకత్వం, కృతస్య ధర్మస్యా పరికీర్తనం "ధర్మః క్షరతి కీర్తనా" దితి స్మృతే రితి భావః. మే మహ్యం స్వయా మన్యేన వా నివేదితం దీపావలోకం నోపయుఞ్జ్యాత్ స్వవ్యాపారోపయోగినం న కుర్యాత్, కిం త్వన్యదీపారోపణ మేవ కుర్యా దిత్యర్థః. దీపావలోకశబ్దః తాలవృంతపవనాదీనా మప్యనుపయోజ్యత్వప్రదర్శనపరః. ౪౦

కించ (యద్య దితి.) లోకే యద్య దిష్టతమం కమనీయం వస్తు, యచ్చాత్మనః స్వస్య ప్రియతమం తత్త న్మహ్యం నివేదయేత్. ఏవం చేత్తదానంత్యాయ మమాపరిమితప్రీతయే అక్షయ్య ఫలాయ వా కల్పతే. ౪౧

అథ భక్తిలక్షణా న్యేవ పూజావిధానాని వక్తుం తదధిష్ఠానా న్యాహ (సూర్య ఇతి.) హేభద్ర సూర్యాదీని సర్వభూతాంతాని ఏకాదశ మమ పూజాపదాని. ౪౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

సూర్యే తు విద్యయా త్రయ్యా హవిషాఽగ్నౌ యజేత మామ్,
ఆతిథ్యేన తు విప్రాగ్ర్యే గోష్వఙ్గ యవసాదినా. ౪౩
వైష్ణవే బన్ధుసత్కృత్యా హృది ఖే ధ్యాననిష్ఠయా.
వాయౌ ముఖ్యధియా తోయే ద్రవ్యై స్తోయపురస్కృతైః. ౪౪
స్థణ్డిలే మన్త్రహృదయై ర్భోగై రాత్మాన మాత్మని.
క్షేత్రజ్ఞం సర్వభూతేషు సమత్వేన యజేత మామ్. ౪౫
ధిష్ణ్యే ష్వేతేషు మద్రూపం శఙ్ఖచక్రగదామ్బుజైః.
యుక్తం చతుర్భుజం శాన్తం ధ్యాయ న్నర్చే త్సమాహితః. ౪౬
ఇష్టాపూర్తేన మా మేవ యో యజేత సమాహితః.

తత్రోద్దేశక్రమేణ పూజాప్రకారా నాహ (సూర్యేత్విత్యాదినా.) త్రయ్యా విద్యయా "ఆసత్యేనే"త్యాదిమన్త్రైః, అగ్నౌ ఆహవనీయాదౌ తాంత్రికే చ, హవిషా చరుపురోడాశాజ్యాదిరూపేణ మాం యజేతేతి సంబంధః, విప్రాగ్ర్యే బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠే ఆతిథ్యేన విప్రాగ్నౌ పితిపాతే విప్రశరీరాంతర్గత జాఠరాగ్నౌ అఙ్గ హేఉద్ధవ గోషు యవసాదిభిః యవసం తృణం ఆదిశబ్దేన తిలపిష్టోదకాదిసంగ్రహః, ౪౩

వైష్ణవే విష్ణో ర్భక్తే బంధుసత్కృత్యా బంధావివ సత్కారేణ, ఆకాశే పూజా నామ హృదయాకాశాంతరే ధ్యాన మిత్యాహ (హృది ఖే ధ్యాననిష్ఠయేతి.) యజేత మా మిత్యుత్తరత్ర సంబంధః. ముఖ్యధియా ముఖ్యప్రాణధియా తోయే తు తోయపురస్కృతైః తోయాదిభి రిత్యర్థః. ద్రవ్యై ర్గంధ పుష్పదూర్వాక్షతాదిభిః. ౪౪

భూ రాత్మేత్యత్ర భూశబ్దేన చక్రాబ్జాదిమండలసంస్కృతో దేశో వివక్షిత స్తదాహ (స్థండిల ఇతి.) మంత్రహృదయై ర్మూలమంత్రహృదయాద్యఙ్గమంత్రన్యాసైః ఆత్మని స్వస్మిన్ ఆత్మానం మాం భోగైః, శాస్త్రావిరుద్ధకామై ర్యజేత. సర్వభూతేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు క్షేత్రజ్ఞం జీవశరీరకం మాం సమత్వేన రాగద్వేషాదిరాహిత్యేన యజేత. ౪౫

ఏతేషు సూర్యాదిషు ధిష్ణ్యేషు స్థానేష్వపి మద్రూప మేవ ధ్యాయన్ సమాహితోఽవహిత చిత్తః సమర్చయేత్. ౪౬

కించ (ఇష్టేతి.) ఇష్టం వైదికం కర్మ. పూర్తం స్మార్తం తయో స్సమాహార స్తేన య స్సమాహితో మా మేవ యజేత సోఽపి మల్లిఙ్గాదిదర్శనాదిక్ర దివ మయి సద్భక్తిం ప్రేమాత్మికా

లభతే మయి సద్భక్తిం మత్ప్రసృతిం సాధుసేవయా ౪౭

ప్రాయేణ భక్తియోగేన సత్సంగేన వినోద్ధవ,
నోపాయో విద్యతే సమ్య క్ప్రాయణం హి సతా మహమ్. ౪౮

అథైత త్పరమం గుహ్యం శృణు మే యదునన్దన,
సుగోప్య మపి వక్ష్యామి త్వం మే భృత్య స్సుహృ త్సఖా. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

మవిచ్ఛిన్నాం భక్తిం లభతే ఉక్తసర్వలక్షణోపకృతా సద్భక్తి స్సాధుసేవామూలై వేత్యుపసంహరతి (మత్ప్రసృతి స్సాధుసేవయేతి.) మత్ప్రసృతి ర్మద్భక్తిః, సత్సఙ్గమూలైవ. ౪౭

న తతోన్యః కశ్చి న్మత్ప్రాప్త్యుపాయో విద్యత ఇత్యాహ (ప్రాయేణేతి.) హేఉద్ధవ సత్సఙ్గేన సత్సఙ్గలబ్ధేన్ భక్తియోగేన వినా సమీచీనో మత్ప్రాప్త్యుపాయో న విద్యతే ప్రాయేణేత్యనేన క్వచి న్న్యాసయోగ స్యాప్యుపాయత్వం సత్సఙ్గలబ్ధత్వం చ వివక్షితం. సత్సఙ్గేనేత్యత్ర హేతు మాహ, హి యస్మా దహం సతాం ప్రాయణం ఉపాయ ఉపేయ శ్చ ఈయత ఇత్యయనం యం త్యనేనే త్యయన మితి వ్యుత్పత్తిద్వయస్య వివక్షితత్వాత్, ఉపాయోపేయభావేనాశ్రితోఽహం తదధీన ఇతి సత్సఙ్గా దేవ మద్వశీకార ఇతి భావః. ౪౮

అథేత్థం నిరూపితబహ్వఙ్గకభక్తియోగదుష్కరత్వాభిప్రాయమాలక్ష్య ప్రాయేణేత్యనేన సూచితం స్వవశీకరణోపాయం న్యాసయోగం వివక్షు స్తావ త్తస్య పరమగోప్యత్వ మధికారివిశేషా యైవోపదేశ్యత్వం చ ఖ్యాపయ న్శుశ్రూషా ముత్పాదయితుం శ్చ తత్కథనం ప్రతిజానీతే (అథైత దితి.) సుగోప్య స్యాప్యుక్తౌ హేతుతయోపాత్తం భృత్య స్సుహృ త్సఖేతి విశేషణత్రయమ్. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

నరోధయతి మాం యోగో న సాంఖ్యం ధర్మ ఉద్ధవ.
న స్వాధ్యాయ స్తప స్త్యాగో నేష్టాపూర్తం న దక్షిణాః. ౧

వ్రతాని యజ్ఞశ్ఛన్దాంసి తీర్థాని నియమాయమాః.
యథావరున్ధే సత్సంగ స్సర్వసంగాపహో హి మామ్. ౨

సత్సంగేన హి దైతేయా యాతుధానాః ఖగా మృగాః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఇత్థం బహ్వఙ్గకే బహువయఃకాలాదిసాధ్యే దుష్కరే భక్తియోగే ఉపదిష్టే తత్సాధ్యతల్లిప్సాఽశక్తిభ్యా మావిలమానస ముద్ధవ మాలక్ష్య సుకరోపాయ మాత్మనిక్షేపాపరపర్యాయం న్యాసయోగాత్మకం అభీప్సాంసం వివక్షు స్తావ త్తస్యానితరోపాయసాధ్యసాధనత్వఖ్యాపనాయ కైముత్యన్యాయేన తదుపాయ విష్టసత్సంగతే రేవానితరసాధ్యసాధనతా మాహ (న రోధయతీతి,) మాం న రోధయతి న హృదిస్థం కరోతి న వశీకరోతీతి యావత్. యోగః వర్ణాశ్రమోచితకర్మయోగః ప్రాణాయామయోగో వా, సాంఖ్యం ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనం ధర్మః అహింసాదిరూపః, స్వాధ్యాయో వేదాధ్యయనం. తపోఽనశనాది ఇష్టం యాగాదివైదికం కర్మ, పూర్తం స్మార్తం తయో స్సమాహారః, త్యాగః సామాన్యతో దానం, దక్షిణాః క్రత్వాదిసాద్గుణ్యార్థదానమ్. ౧

వ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసాదీని, యజ్ఞాః పఞ్చమహాయజ్ఞాః, ఛందాంసి రహస్యమంత్రాః తీర్థాని గఙ్గాదీని, నియమాః శౌచాదయనాదయః, యమాః బాహ్యాభ్యంతరేంద్రియనియమనోపాయాః, యథా సత్సఙ్గో మా మవరుంధే వశీకరోతి, తథైతే మాం నావరుంధతే, కుతః? హి యస్మాత్ సత్సఙ్గః సర్వసంగాపహః, మనస స్సర్వేషు మద్వ్యతిరిక్తేషు సఙ్గ మపహంతీతి తథా మనస స్సర్వసఙ్గాపహారేణ మదేకసఙ్గావహః, యోగాదయ స్తు నైవంవిధా ఇతి భావః. ౨

యద్యపి యోగసాంఖ్యాదీనాం చిత్తనైర్మల్యైకాగ్రతాపాదనద్వారా భక్తియోగోత్పాదనేన తద్ద్వారా భగవద్వశీకారకారణత్వవత్ సత్సఙ్గతే రపి గురూపసత్త్యాపాదనాదిప్రణాడ్యైవ తద్వశీకారణత్వం

గన్ధర్వా స్సరసో నాగా స్సిద్ధచారణగుహ్యకాః. ౩
విద్యాధరా మనుష్యేషు వైశ్యా శ్శూద్రా స్త్రియోఽన్త్యజాః,
రజ స్తమఃప్రకృతయ స్తస్మిం స్తస్మి న్యుగే యుగే. ౪
బహవో మత్పదం ప్రాప్తా స్త్వాష్ట్రకాయాధవాదయః,
వృషపర్వా బలి ర్బాణో మయ శ్చాఽథ విభీషణః. ౫
సుగ్రీవో హనుమా నృక్షో గజో గృధ్రో వణిక్పథః,
వ్యాధః కుబ్జా వ్రజే గోప్యో యజ్ఞపత్న్య స్తథాఽపరే. ౬

న సాక్షా దితి న విశేష స్తథాఽపి సతా మాత్మనాం కథంచి త్స్వసంబంధినాం చ స్వవిద్యామాహాత్మ్య ప్రసన్నపరమపురుషసంకల్పేన మోచకత్వప్రతిపాదనాయ యథావరుంధే సత్సఙ్గ ఇత్యుక్తం తదాహ (సత్సఙ్గేనేత్యాది.) సఙ్గః సంబంధః స చ తద్విద్యాయోనివంశ్యత్వతదభిమానవిషయదేశప్రభవత్వతద్దర్శన స్పర్శనాదివిషయత్వాదిరూపేణ బహువిధః "నాస్యా బ్రహ్మవి త్కులే భవతీ" తి శ్రుతేః "యం యం స్పృశతి పాణిభ్యాం యం యం పశ్యతి చక్షుషా, స్థావరాణ్యపి ముచ్యంతే కింపున ర్బాంధవా జనాః" ఇత్యభియుక్తోక్తే శ్చ. యాతుధానాః రాక్షసాః, నాగాః గజాః, రజ స్తమఃప్రకృతయ ఇత్యనేన నాత్యంత మోక్షోపాయశూన్యత్వ మభిప్రేతమ్. ౩-౪

త్వాష్ట్రో వృత్రాసురః, కాయాధవః ప్రహ్లాదః తా వాదీ యేషాం బహవో మత్పదం ప్రాప్తా ఇతి సంబంధః, యద్వా దైతేయాదిషు కాంశ్చి త్సాధూ న్నిర్దిశతి (త్వాష్ట్రకాయాధవాదయ ఇత్యాదినా.) బాణో మయ శ్చ ప్రసిద్ధః. ౫

అథ మృగేషు సాధూనాహ (సుగ్రీవో హనుమా నృక్ష ఇతి.) ఋక్షో జామ్బవాన్. పశు ష్వాహ గజ ఇతి. గజేంద్రః అథ పక్షి ష్వాహ గృధ్ర ఇతి. గృధ్రో జటాయుః, తస్య తు ముముక్షుత్వం శ్రీమతి రామాయణే "యా గతి, ర్యజ్ఞశీలానా మాహితాగ్నే శ్చ యా గతిః అపరావర్తినాం యా చ యా చ భూమిప్రదాయినామ్. మయా త్వం సమనుజ్ఞాతో గచ్ఛ లోకా ననుత్తమా" నితి ప్రసిద్ధం అపరావర్తినాం యా గతి రనుత్తమాన్ లోకాన్ గచ్ఛేతి ముక్తివిషయత్వ ఏవ ఘటతే న తు యుద్ధాపరావర్తిగతిపరత్వే తత్ప్రాప్యలోకానా మనుత్తమత్వాసంభవాత్. అథ వైశ్యేష్వాహ (వణిక్పథ ఇతి.) వణిక్పథ స్తులాధారాఖ్యః వ్యాధో ధర్మవ్యాధాఖ్యః. స్త్రీష్వాహ - వ్రజే గోప్యో యజ్ఞపత్న్య ఇతి. యజ్ఞపత్న్యో బ్రాహ్మణ్యః కుబ్జాదీనాం కేనాపి భావేన భగవత్సంబంధసద్భావాత్ భాగవతత్వ మస్త్యేవ, తథాఽపరే ఇత్యేతదనుక్తసంగ్రాహకమ్. ౬

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

తేనాధీతశ్రుతిగణా నోపాసితమహత్తమాః,
అవ్రతా తప్తతపస స్సత్సంగా న్మా ముపాగతాః. ౭

కేవలేన హి భావేన గోప్యో గావో నగా మృగాః.
యేఽన్యే మూఢధియో నాగా స్సిద్ధా మా మాపు రఞ్జసా. ౮

(త ఇతి.) తే త్వాష్ట్రాదిసంబంధినః న అధీతాః శ్రుతిగణా యై స్తే న ఉపాసితాః మహత్తమాః సాధవో యై స్తేన సంతి వ్రతాని యేషాం న తప్తం తపో యై స్తే అత్ర సంధిరార్షః. కింతు సతాం త్వాష్ట్రాదీనాం సఙ్గా న్మా ముపాగతాః ప్రాప్తాః స్వసంకల్పస్య దృఢత్వఖ్యాపనాయ మా ముపాగతా ఇత్యుక్తం మోక్ష్యంత ఏవైత ఇత్యర్థః. నాధీతశ్రుతిగణా ఇత్యాదివిశేషణై రుపాయాంతరశూన్యత్వ మేవ ఖ్యాప్యతే, ౭

నను యుక్త మేతద్భగవద్యాథాత్మ్యాభిజ్ఞానాం సత్సంబంధినా మన్యేషాం చ ముక్తి రితి ఇదం త్వయుక్తం, యత్కేవలం కామనాదిభావేన త్వా మనువృత్తవతీనాం గోప్యాదీనా మితి, అతో న తాసాం ముక్తిః కుత స్తత్సంబంధినా మిత్యత ఆహ (కేవలేనేతి) భావోఽత్ర కామభయద్వేషాది రూపాభిప్రాయవిశేషపరః భావనాపరపర్యాయదర్శనస్పర్శనాదిరూపధాత్వర్థపర శ్చ. తస్య కైవల్యం నామ పరత్వ ముత్కృష్టత్వ మితి యావత్. తద్యథాయోగ్యం యోజ్యం, తత్ర గోప్యః కేవలేన తీవ్రేణ భావేన కామాత్మకేన, గావో నగా మృగా శ్చ సాదరం మదీక్షణస్పర్శనాదిరూపేణ భావేన యే చాన్యే మూఢధియః తమోగుణావృతధియః కేవలతమోగుణప్రధానా ఇత్యర్థః. నగాః యమళార్జునాదయః నాగాః కాళియాదయః తేఽపి సిద్ధాః ముక్త్యర్హాః మదీక్షణస్పర్శనాదిభి ర్నిరస్తాఖిలముక్తిప్రతిబంధకాః అఞ్జసా అనాయాసేన మా మీయుః ప్రాపుః. నగా ఇతి మృగవిశేషణం వా. తత్ర నగాః నిశ్చలాః వంశస్వనాపకృష్టచిత్తతయేతి భావః, యద్వా "అపి వృక్షాః పరిమ్లానా" ఇతి న్యాయేనాంతస్సంజ్ఞానాం వృక్షాణా మపి తత్సన్నికర్షవిప్రకర్షాదికృతహర్షమ్లాన్యాదితయా కథంచి ద్భావసంభవాభిప్రాయేణ నగా ఇత్యుక్త మితి, సర్వతరుగుల్మలతాదిపర ఏవ నగశబ్దః, గవాదయ ఏవ కేనాపి భావేన మా మీయుః కింపున ర్గోప్యః, అత స్తా స్తత్సంబంధిన శ్చ మా మాపు రేవేతి భావః. ౮

యం న యోగేన సాంఖ్యేన దానవ్రతతపోఽధ్వరైః,
వ్యాఖ్యాస్వాధ్యాయసంన్యాసైః ప్రాప్నుయా ద్యత్నవా నపి. ౯

రామేణ సాకం మధురాం ప్రణీతే శ్వాఫల్కినా మయ్యనురక్తచిత్తాః,
విగాఢభావేన సమే వియోగతీవ్రాధయోఽన్యం దదృశుః సుఖాయ. ౧౦

తా స్తాః క్షపాః ప్రేష్ఠతమేన నీతా మయైవ బృన్దావనగోచరేణ,
క్షణార్ధవ త్తాః పున రఙ్గ తాసాం హీనా మయా కల్పసమా బభూవుః. ౧౧

తా నావిద న్మయ్యనుషఙ్గబద్ధధియ స్స్వ మాత్మాన మద స్తథేదమ్,
యథా సమాధౌ మునయోఽబ్ధితోయే నద్యః ప్రవిష్టా ఇవ నామరూపే ౧౨

మా మితి వివక్షిత మాత్మానం విశినష్టి (యమితి.) యోగాదిభిః కృతప్రయత్నోఽపి యం న ప్రాప్నుయా త్తం దుర్లభం మా మాపు రితి సంబంధః. వ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసాదీని. తపః కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిరూపం, వ్యాఖ్యా శాస్త్రాధ్యాపనం, స్వాధ్యాయోఽధ్యయనం, సంన్యాస స్తుర్యాశ్రమపరిగ్రహః. ౯

కేవలేన హి భావేనేతి వివక్షితం గోపీనాం భావం ప్రపఞ్చయతి (రామేణేతి చతుర్భిః) శ్వాఫల్కినా అక్రూరేణ మయి, రామేణ బలభద్రేణ సహ మధురాం ప్రణీతే ప్రాపితే సతి మే మత్తోఽన్యం, సుఖాయ న దదృశుః, కుతః వియోగేన తీవ్రో దుస్సహః ఆధి, ర్యాసాం తా స్తత్ర హేతుః మయి విగాఢేనాతిదృఢేన, భావేన ప్రేమ్ణా, అనురక్తాని, చిత్తాని యాసాం తాః ౧౦

తీవ్రాధిత్వం వ్యనక్తి (తా స్తా ఇతి.) యా యా ఇతి పాఠాంతరం. అఙ్గ హేఉద్ధవ బృందావనగోచరేణ ప్రియతమేన చ మయా సహ, యాభి ర్యా యాః క్షపాః రాత్రయః క్షణార్ధవ న్నీతాః యాపితాః తా ఏవ పున ర్మయా, హీనా స్తాసాం గోపీనాం కల్పసమా బభూవుః. ౧౧

కించేత్థం తీవ్రాధయో మోహవ్యాజేన సమాధిం గతాః కించి దపి న విదు రిత్యాహ (తా ఇతి.) మయ్యనుషఙ్గేణాసక్త్యా బద్ధా ధీ ర్యాభి స్తాః గోప్యః స్వ మాత్మానం స్వదేహం అదో దూరస్థం ఇదం సన్నిహితం చ నావిదన్, యథా మునయః సమాధౌ స్వాత్మానం న విదుః, యథా వా అబ్ధితోయే ప్రవిష్టా నద్యః, స్వనామరూపే న విదుః, తద్వత్ నదీనాం నామరూపావేదన ముచితత్వాత్ గోపీనాం తు భగవద్ధ్యానపారవశ్యాదివైషమ్యమ్. ౧౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మత్కామా రమణం జారం మత్స్వరూపావిదోఽబలాః,
బ్రహ్మ మాం పరమం ప్రాపు స్సఙ్గా చ్ఛతసహస్రశః. ౧౩
తస్మా త్త్వ ముద్ధవోత్సృజ్య చోదనాం ప్రతి చోదనామ్,
ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ శ్రోతవ్యం శ్రుత మేవ చ. ౧౪
మా మేక మేవ శరణ మాత్మానం సర్వదేహినామ్,

స్వాత్మాదికం నావిదన్, కింతు కేవల మబలా అజ్ఞాః మత్స్వరూపావిద స్తథాఽపి మత్కామాః మయ్యేవ కామో యాసాం తాః, జారం రమణం ప్రతీత్య చోరభర్తారం వస్తుతః పరబ్రహ్మభూతం మాం ప్రాపుః. "సత్సఙ్గేన హి దైతేయా" ఇత్యుప్రక్రాంత ముపసంహరతి సఙ్గాచ్ఛతసహస్రశః ప్రాపు రితి సంబంధః. ౧౩

ఇత్థ ముపదేక్ష్యమాణశరణాగత్యాఖ్యన్యాసయోగప్రభావఖ్యాపనాయ తద్యోగనిష్ఠసత్సఙ్గ స్యైవానితరసాధ్యసాధన మభిధాయాథ తం యోగ ముపదిశతి (తస్మా దితి.) హేఉద్ధవ, తస్మాత్, శరణాగతియోగనిష్ఠసత్సఙ్గతే రేవంవిధత్వాత్, చోదనాం విధిం, ప్రతిచోదనాం నిషేధం, యద్వా చోదనా "న హింస్యాత్సర్వాభూతానీ" త్యాదిరూపాం సామాన్యచోదనాం, ప్రతిచోదనాం "అగ్నీషోమీయం పశు మాలభతే" త్యాదిరూపా మపవాదాత్మికాం విశేషచోదనాం ఉత్సృజ్యేత్యనేన విధినిషేధాత్మకశాస్త్రత్యాగ ఉక్తః. "ప్రవృత్తించ నివృత్తించే" త్యనేన విధినిషేధాత్మకశాస్త్రబోధ్యప్రవృత్తినివృత్తిత్యాగః. "శ్రోతవ్య" మిత్యనేనానన్యసాధ్యస్వాభీష్టోపాయాంతరశుశ్రూషాత్యాగః, "శ్రోతవ్యముత్సృజ్యే" త్యనేన తదుపాయతయా శ్రుతేషు కర్మజ్ఞానభక్తియోగేషూపాయత్వబుద్ధిత్యాగః. తత్ర విధ్యాత్మకశాస్త్రత్యాగో నామ, తస్మిన్ స్వాభీష్టసాధనతావబోధకత్వబుద్ధిత్యాగః, నిషేధాత్మకత త్త్యాగ స్తు నిషిద్ధసేవానివృత్తే రుపాయత్వబోధకత్వబుద్ధిత్యాగరూపః. ప్రవృత్తినివృత్తిత్యాగ స్తు శాస్త్రబోధ్యయోః ప్రవృత్తి నివృత్త్యో ర్దుష్కరత్వానుసంధానేనోపాయత్వబుద్ధిత శ్చికీర్షాప్రయత్నాదిత్యాగాత్మకః, అనేన కృత్స్నకరణ శక్తస్యాకృత్స్నకరణా న్నివర్తితు మప్యశక్తస్యాపి మచ్ఛరణాగతి రభీష్టోపాయభూతేతి ధ్వనితమ్. ౧౪

మా మిత్యనేన సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాద్యాశ్రయణసౌకర్యాపాదకాశ్రితకార్యాపాదకవాత్సల్య సౌలభ్యసౌశీల్యస్వామిత్వజ్ఞానశక్తిపూర్త్యాదికల్యాణగుణయోగిత్వ మభిప్రేతం. ఏక మిత్యనేన ఫలోపాయయో రైక్యం వివక్షితం. ఏవకారేణ ప్రపదనే స్వస్య కర్తృత్వవ్యావృత్తిః. ఏకవచనేన స్వానుష్ఠితశరణాగతియోగేఽప్యుపాయత్వబుద్ధివ్యుదాసః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (ఆత్మానం సర్వదేహినా మితి.) సర్వాంతరాత్మభూతేన మనఃపర్యంతసర్వేంద్రియప్రచోదయిత్రా మయైవ

యాహి సర్వాత్మభావేన యాస్యసి హ్యకుతోభయమ్. ౧౫

ఉద్ధవ ఉవాచ—

సంశయ శ్శృణ్వతో వాచం తవ యోగేశ్వరేశ్వర,
న నివర్తత ఆత్మస్థో యేన భ్రామ్యతి మే మనః. ౧౬

శ్రీభగవా నువాచ—

స ఏష జీవో వివరప్రసూతిః ప్రాణేన ఘోషేణ గుహాం ప్రవిష్టః,

ప్రకృతోపాయానుష్ఠానస్య కారితత్వా త్తత్రోపాయతాబుద్ధి ర్న కార్యేతి భావః. మా మేవేత్యేవకారోఽన్వే తవ్యః, తేనాసార్వజ్ఞ్యాదిగుణ యోగిచతుర్ముఖాదిజీవవ్యావృత్తిః. ఏవకారస్య స్వసమభివ్యాహృతపదార్థ విపరీతపదార్థవ్యావృత్తిపరత్వాత్ సర్వాత్మభావేన శరణం యాహి "ఉపాయే గృహరక్షిత్రో శ్శబ్ద శ్శరణ మిత్యయ" మిత్యుక్తే రత్రోచితత్వా దుపాయపర శ్శరణశబ్దః, యాహి "యా ప్రాపణే" ప్రాప్తే ర్గతిపూర్వకత్వాద్గత్యర్థాబుద్ధ్యర్థా ఇతి న్యాయా దధ్యవస్యేత్యర్థః. సర్వాత్మభావేన య స్సర్వః ఆత్మనః, స్వస్య భావః. ఉపేయత్వపితృత్వరక్షకత్వశేషిత్వాదినిరూపితోపేతృత్వపుత్రత్వరక్ష్యత్వ శేషత్వాదిసంబంధజ్ఞానం, తేన ఏవం చే, త్కుతోఽపి భయం నాస్తి యస్య సః, అకృత్యకరణకృత్యా కరణాదిమత్వాప్రాప్తిప్రతిబంధకభయరహితః, మాం ముక్తోపభోగ్యం, యాస్యసి ప్రాప్స్యసి, ౧౫

"ఆత్మానం సర్వదేహినా" మిత్యనేన స్వస్య సర్వాంతరాత్మతయా సర్వేంద్రియప్రచోదయి తృత్వ ముక్తం, తత్ప్రకారజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (సంశయ ఇతి.) హేయోగేశ్వరేశ్వర యోగనిర్వాహ కాభపతే తవ వాచం శృణ్వతో, మమ ఉపాయవిషయః సంశయో నివృత్తః, ఆత్మస్థః ఆత్మవిషయ స్తు న నివర్తతే తతః కి మిత్యతో విశినష్టి, యేనాత్మస్థేన సంశయేన, మే మనో భ్రామ్యతి అత స్తం సంశయం చిరాకుర్వితి భావః. కిం సర్వేంద్రియప్రాణనియమనాదికం జీవకర్తృకం ఉత త్వత్కర్తృ కత్వేఽపి కస్య దేవమనుష్యాదిభావాత్మక స్సంసారః, కశ్చ ఇంద్రియాదీనా మాధారః కిం జీవ ఉత శరీరం కింవా త్వం కశ్చ సుఖదుఃఖహేతుపుణ్యాపుణ్యారమ్భకః. కశ్చ సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తా కశ్చ సంసారనివృత్త్యుపాయ ఇత్యేవంవిధ ఆత్మస్థ స్సంశయః. ౧౬

తత్ర సర్వేంద్రియవ్యాపారాణా మాత్మాయత్తతాం వివక్షు స్తావ ద్వాగింద్రియవ్యాపార స్యోత్పత్తిక్రమ మాత్మాయత్తతాం చాహ (స ఏష జీవ ఇతి.) వివరప్రసూతిః వివరే హృదయచ్ఛిద్రే ప్రసూతిః ప్రకాశో యస్య సః "గుహాం ప్రవిష్టః, హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతే రితి భావః. స ఏష జీవః. ప్రాణేన ఘోషేణ చోపలక్షితః, శరీరస్థితికాలే జీవః ప్రాణం తద్ఘోషం చ న జహాతీత్యర్థః. "ఉపదేత కర్ణౌ పిధాయ శృణోతి నైనం ఘోషం శృణోతి స యదోత్క్రమిష్యన్

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మనోమయం సూక్ష్మ ముపేత్య రూపం మాత్రాస్వరోవర్ణ ఇతి స్థవిష్ఠః. ౧౭

యథాఽనలః ఖేనిలబన్ధురూష్మా బలేన దారు ణ్యధిమథ్యమానః,

అణుః ప్రజాతో హవిషా సమిధ్యతే తథైవ మే వ్యక్తి రియం హి వాణీ. ౧౮

ఏవం గతిః కర్మరతి ర్విసర్గో ఘ్రాణో రసో దృక్స్పర్శ శ్శ్రుతి శ్చ.

భవతీ"తి శ్రూయతే. మనోమయ మిత్యస్య సఘోష ఇత్యాదిః. ప్రాణవాయుసంఘటితశరీరచ్ఛిద్రప్రభవ స్సఘోష స్తావ న్మనోమయం మనోగ్రాహ్యం త ఏవ సూక్ష్మం పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానం. రూప ముపేత్య స్థితః. పశ్చా దుచ్చారణవేళాయాం "ఉరః కంఠ శ్శిర స్తథే"తి ప్రకారేణ తాల్వాదిస్థాన ప్రయత్నవశాత్ మాత్రాదిరూపేణ స్థవిష్ఠః, స్థూలతమో భవతి. తత్ర మాత్రా హ్రస్వాదిః. వర్ణః కకారాదిః. స్వర ఉదాత్తాదిః. ౧౭

పూర్వం సూక్ష్మతయాఽనభివ్యక్తస్య క్రమేణ స్థూలతయోలభ్యమానత్వే దృష్టాంతమాహ (యథేత్యాదినా సమిధ్యత ఇత్యంతేన.) యథా అనలః కాష్ఠోదరస్థోఽగ్ని సూక్ష్మ స్స న్నాత్మమంథనా రమ్భదశాయాం ఉష్మాత్మక స్తతో దారు ణ్యధికం బలేన మథ్యమానః. ఖే ఆకాశే అనిలసహాయ స్సన్ అణు ర్విస్ఫులిఙ్గాదిరూపో భవతి. తతః క్రమేణ ప్రకృష్టో జాతో హవిషా సమిధ్యతే సమ్య గ్దీప్యతే తథేయం వాగింద్రియవ్యాపారరూపా వాణీమే వ్యక్తి రాకారః శరీరం మదధీనేత్యర్థః. ప్రాణేన ఘోషేణేత్యనేన జీవప్రాణయోః పరస్పరాయత్తస్థితి రితి సూచ్యతే. వివరప్రసూతి రిత్యనేన జీవస్య శరీరావస్థితిదశాయాం సంకుచితప్రకాశత్వ ముచ్యతే, తేనాజ్ఞత్వం ఫలితం తేన చ వాగింద్రియవ్యాపారాను గుణతచ్చోదనాఽసమర్థత్వం చ వ్యజ్యతే. వాణీ చేతి చకారోఽన్వేతవ్యః, తేన దృష్టాంతభూతస్యాగ్నే రప్యాత్మవ్యక్తిత్వ మభిప్రేతిమ్. ౧౮

వాగింద్రియవ్యాపారస్యాత్మాయత్తత్వ ముక్తం, అథాన్యేషాం కర్మజ్ఞానేంద్రియాణాం చాత్మాయత్తవ్యాపారవత్తా మాహ (ఏవ మితి.) గతిః పాదేంద్రియస్య వ్యాపారః. కర్మ పాణీంద్రియస్య రతి రుపస్థస్య విసర్గః. మూత్రపురీషోత్సర్గః. పాయోః. ఘ్రాణం గంధోపాదానం ఘ్రాణేంద్రియస్య రసః రసగ్రహః. రసనేంద్రియస్య దృక్ భావే క్విప్. దర్శనం చక్షురింద్రియస్య. స్పర్శః త్వగింద్రియస్య శ్రుతిః. శ్రవణం శబ్దగ్రహణం శ్రోత్రేంద్రియస్య సంకల్పవిజ్ఞానం సఙ్కల్పరూపజ్ఞానం మనసో వ్యాపారః. అభిమానః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిరూపః, స చాహఙ్కారస్య వ్యాపారః సూత్రం మహత్తత్త్వం తస్య మణీనాం తంతో రివ బహుకార్యాధారత్వాత్ తేన చ తద్వ్యాపారోఽధ్యవసాయో లక్ష్యతే, తథా

సఙ్కల్పవిజ్ఞాన మథాభిమాన స్సూత్రం రజ స్సత్త్వతమోవికారః. ౧౯

అయం హి జీవ స్త్రివృ దబ్జయోఽని రవ్యక్త ఏకో వయసా స ఆద్యః,
విశ్లిష్టశక్తి ర్బహుధేవ భాతి బీజాని యోనిం ప్రతిపద్య యద్వత్. ౨౦

యస్మి న్నిదం ప్రోత మశేష మోతం పటో యథా తన్తువితానసంస్థః,
స ఏష సంసారతరుః పురాణః కర్మాత్మకః పుష్పఫలే ప్రసూతే. ౨౧

ద్వే అస్య బీజే శతమూల స్త్రినాళః పంచస్కన్ధః పంచరసప్రసూతిః,

అన్య శ్చ. యో గుణత్రయపరిణామాత్మకో దేహేంద్రియాదిగణః. స చ మే వ్యక్తి రితి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౯

కస్య తర్హి దేవమనుష్యాదిభావాత్మక స్సంసార ఇత్యత ఆహ (అయం హీతి.) సంసారస్యా హేతుత్వశఙ్కాం వారయితుం విశినష్టి (త్రివృ దితి.) గుణత్రయవస్య ఇత్యర్థః. త్రయాణాం గుణానాం వృత్ వర్తనం యస్మి న్నితి వ్యుత్పత్తేః. అబ్జయోనిః అప్సు జాతం బ్రహ్మాండం తద్యోని రుత్పత్తి స్థానం యస్య సః. గుణపారవశ్యా ద్బ్రహ్మాండాంతరుత్పత్తినిధనవా నిత్యర్థః. స్వరూపత స్త్వేకః, ఏకరూపః వృద్ధిపరిణామాదిరహితః. ఆద్యో నిత్య శ్చ వయసా కాలేన విశ్లిష్టశక్తిః దేహతదను బంధ్యాదిషు అహఙ్కారమమకారరూపేణ ప్రకీర్ణచైతన్యశక్తిః. బహుధా దేవమనుష్యాదిరూపేణ భాతి యథా బీజాని యోని ముత్పత్తియోగ్యం క్షేత్రం ప్రాప్య బహుధా భాంతి తద్వత్. ఏకజాతీయానా మపి బీజానాం యోనిం ప్రతిపన్నానాం యోన్యనుగుణం వృద్ధిహ్రాసాదిరూపబహుధాభావం హి దృశ్యతే. ౨౦

క స్తర్హీంద్రియాద్యధిష్ఠాన మిత్యాదిసంశయం నిరాకరోతి (యస్మి న్నితి.) అశేష మిదం ఇంద్రియప్రాణజాలం యస్మి న్నోతం ప్రోతం చ స ఏష సంసారతరు రితి సంబంధః. సర్వేంద్రియ గణోతప్రోతస్య దృష్టాంతః. పటో యథా తంతువితానస్య తంతువితతే రోతప్రోతరూపా సంస్థా సమ్యక్ స్థితి ర్యస్మిన్ స పటో యథా తద్వత్ సంసారయతీతి సంసారః. సంసర త్యనేనేతి వా సంసారో దేహః. పురాణః ప్రవాహతోఽనాదిః, కర్మాత్మకః ప్రవృత్తిస్వభావః. పుష్పఫలే పుష్పస్థానీయం కర్మ ఫలస్థానీయం సుఖం దుఃఖం చ ప్రసూతే జనయతి. కర్మాత్మన ఇతి పాఠే కర్మశీలస్య జీవస్య భోగార్థం సుఖదుఃఖే జనయతీత్యర్థః. ౨౧

సంసారస్య తరురూపతాం ప్రపఞ్చయతి (ద్వే ఇతి.) అస్య సంసారతరోః. ద్వే పుణ్య పాపే బీజే శతం రాగద్వేషభయాదీని మూలాని యస్య సః, త్రినాళః నాళాః, ప్రకాండాని పఞ్చభూతాని స్కంధాః యస్య పఞ్చానాం రసానాం శబ్దాదివిషయాణాం ప్రసూతి ర్యస్మిన్ దశ జ్ఞానకర్మోభయేంద్రి యాణి ఏకం మన స్త్వేవ శాఖాః యస్య సః. ద్విసుపర్ణనీడః. జీవపరమాత్మరూపపక్షియుగళాన్విత

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

దశైకశాఖో ద్విసుపర్ణనీడ స్త్రివల్కలో ద్విఫలో ఽర్కప్రతిష్ఠః. ౨౨
అదంతి చైకం ఫల మస్య గృధ్రా గ్రామే చరా ఏక మరణ్యవాసాః,
హంసాయ మేకం బహురూప మిజ్యై ర్మాయామయం వేద సవేద వేదమ్. ౨౩
ఏవం గురూపాసనయైకభక్త్యా విద్యాకుఠారేణ శితేన ధీరః,
వివృశ్చ్య జీవాశయ మప్రమత్త స్సంపద్య చాత్మాన మథ త్యజాస్త్రమ్. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే ద్వాదశో ఽధ్యాయః.

హృత్పద్మరూపనీడయుక్తః. త్రివల్కలః త్రీణి వల్కలాని త్వచో వాతపిత్తశ్లేష్మాణో యస్య సః. ద్విఫలః భోగమోక్షఫలః. జీవరూపిణః పక్షిణః ప్రవృత్తికర్మసక్తత్వే భోగఫలకః. నివృత్తికర్మసక్తత్వే తు ముక్తిఫలక ఇత్యర్థః, అర్కప్రతిష్ఠః ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయాలవాలప్రతిష్ఠితః. ౨౨

ద్విఫలత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (అదంతీతి,) గ్రామే చరాః గృధ్రాః. విషయాభిలాషిణో జీవాః, అస్య సంసారతరో రేకం సుఖదుఃఖాత్మకం ఫల మిదం భుఞ్జతే ఏకం మోక్షాఖ్యం ఫలం తు అరణ్యవాసాః హంసాః అదంతి జ్ఞానకర్మయోగయో రపి శరీరసాధ్యత్వం తత్ఫలయో ర్భోగమోక్షయో రపి తద్ద్వారా తత్సాధ్యత్వాభిప్రాయేణఫల మిత్యుక్తం, పుమా నేకం సంసారతరుం యః, మాయామయం ప్రకృతిపరిణామాత్మకం బహురూపం దేవత్వమనుష్యత్వాద్యనేకరూప మిజ్యైః, గురుభిః వేదస ఏవ వేదం వేద వేదవి దిత్యర్థః. బహురూప మితి పాఠాంతరం. తత్ర బహురూపాణి దేవమనుష్యత్వాదీని తాన్యేవ రూపం యస్య త మిత్యర్థః, ౨౩

తం చేత్థ మిమం జ్ఞాత్వా ఏకా ఏకరూపా స్థిరా భక్తి ర్యస్యాం తయా గురూపాసనయా లబ్ధేన శిక్షితేన విద్యాకుఠారేణ ఉపదిష్టన్యాసోపాసనాన్యతరవిద్యాత్మకకుఠారేణ పరశునా స్వశక్త్యనుగుణేన ధీరః అకుతోభయః. జీవాశయం జీవే వ్యవస్థితం వృక్షం ఛిత్వా నిశ్శేషం శరీరసంబంధ మపోహ్యేత్యర్థః, తత్ర న్యాసయోగపక్షే అప్రమత్తః మహావిశ్వాసనిషయకప్రమాదరహితః. ఆత్మానం మాం సంపద్య అథ అస్త్రం త్యజ మహావిశ్వాసాత్మకం శస్త్రం యావ న్మత్ప్రాప్త్యనువర్తస్వేత్యర్థః. ౨౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వాదశో ఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణా బుద్ధే ర్న చాత్మనః,
సత్త్వే నాన్యతమౌ హన్యా త్సత్త్వం సత్త్వేన చైవ హి. ౧

సత్త్వా ద్ధర్మో భవే ద్వృద్ధా త్పుంసో మద్భక్తిలక్షణః,
సాత్త్వికోపాసయా సత్త్వం తతో ధర్మః ప్రవర్తతే, ౨

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

"అయం హి జీవ స్త్రివృ" దిత్యనేన జీవస్య గుణత్రయపారవశ్యకృతో గుణత్రయపరిణామాత్మకదేహసంబంధరూప స్సంసార స్తన్నివృత్తి శ్చ యథాఽఽత్మశక్త్యనుగుణన్యాయోపాసనాన్యతరయోగేనేత్యుక్తం, నను సత్త్వైవ గుణపారవశ్యే కథ మనుష్ఠితోపాయస్యాప్యపాయవిషయప్రమాదాదిరాహిత్య మతోఽవశ్యం గుణజయేన భవితవ్యం, తత్రాఽపి యది సత్త్వాదయో గుణాః జ్ఞానానందామలత్వాదివ దాత్మన స్స్వాభావికా స్తర్హి న జేతుం శక్యా స్తతః కథం గుణజయః. కథంతరామప్రమత్తత్వాదిక మిత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (సత్త్వ మితి.) బుద్ధేః ప్రకృతిపరిణామాత్మకమనసో గుణాః సత్త్వాదయో, న త్వాత్మనః జీవస్య అతః. ప్రాకృతాంతఃకరణసంబంధనిమిత్తత్వాత్ సత్త్వాదిగుణానా మౌపాధికత్వేన నిరసితుం శక్యంత ఏవేతి భావః. తన్నిరసనోపాయ మేవాహ (సత్త్వేనేతి.) ప్రవృద్ధే నేతి శేషః. అన్యతమౌ రజ స్తమోగుణౌ హన్యా న్నిరస్యే దిత్యర్థః, ఏవ మపి నిరాసకస్య సత్త్వస్యావస్థానా ద్గుణపారవశ్యం స్థిత మేవేత్యత ఆహ- సత్త్వం సత్త్వేన చైవహి సత్త్వేనైవ సత్త్వ మపి హన్యాత్ సత్త్వోత్పాదితేన జ్ఞానేన ముక్త్యాత్మకతైగుణ్యనివృత్త్యా సత్త్వ మపి నివృత్తం భవతీత్యర్థః. ౧

సత్త్వప్రవృద్ధౌ పూర్వోదితభక్తియోగ స్సుకర ఏవేత్యాహ (సత్త్వా దితి.) మద్భక్తిలక్షణో ధర్మః. పుంస స్సత్త్వా ద్వివృద్ధా ద్వృద్ధ స్సమృద్ధః. భవేత్ వర్ధత ఇత్యర్థః. కుత స్తర్హి సత్త్వవృద్ధి రిత్యత ఆహ- సాత్త్వికోపాసయేతి సాత్త్వికానా మాహారాణాం జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టానాం, ఉపాసయా సేవయా సత్త్వ మృద్ధం. భవే దితి లిఙ్గవిపరిణామేన సంబంధః, తతః, బుద్ధా త్సత్త్వాత్ ధర్మః, మద్భక్తిలక్షణః ప్రవర్తతే అహరహరభ్యాసాహితాతిశయయుక్తో భవతి. ౨

(హంసోపాఖ్యానమ్)

ధర్మో రజ స్తమో హన్యా త్సత్త్వవృద్ధే రనుత్తమః.
ఆశు నశ్యతి తన్మూలో హ్యధర్మ ఉభయే హతే. 3

ఆగమోఽపః ప్రజాదేశః కాలః కర్మ చ జన్మ చ.

ప్రవృద్ధస్యాపి సత్త్వస్య న సాక్షాద్రజ స్తమ ఉపఘాతుకత్వ మపి తు మద్భక్త్యాదిలక్షణధర్మ ద్వారై వేత్యాహ (ధర్మ ఇతి.) సత్త్వా ద్వృద్ధో ధర్మః, రజ స్తమ శ్చ హన్యాత్ అత స్సత్త్వవృద్ధే రనుత్తమః, నాస్త్యు త్తమ ఉపాయో యస్మా త్తథావిధ మోక్షోపాయ ఇత్యర్థః, నను రజ స్తమసో రుపఘాతేఽపి తన్మూలయో రనాదిపుణ్యపాపయో ర్ముక్తిప్రతిబంధకయో స్సత్త్వా త్కథం సత్త్వవృద్ధే రనుత్తమత్వ మత ఆహ (ఆశు నశ్యతీతి.) ఉభయే రజసి తమసి చ హతే సతి తన్మూల ఉభయమూలః అధర్మః, పుణ్యపాపాత్మకః పాపవ త్పుణ్యస్యాపి స్వఫలజననద్వారా ముక్తిప్రతిబంధకత్వా న్ముముక్షో రిష్టఫలప్రతిబంధకత్వానిష్టఫలసాధనత్వాదిరూపాధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తయోగాత్. 3

న కేవలం సాత్త్వికోపాసనై వ సత్త్వవివృద్ధిహేతుః, కిం త్వన్యేపీత్యాహ (ఆగమ ఇతి.) ఆగ మాదయో ద శైతేఽపి గుణహేతవః సత్త్వగుణవృద్ధిహేతవః, తత్రాగమః వేదశ్చ్ఛురాత్యాదిరూపః భగవ ద్వైభవప్రకాశకేతిహాసపురాణాదిరూప శ్చ సాత్త్వికాగమా న్నేవ సేవేత న తు రాజసతామససంకీర్ణా నితి భావః. "మహా న్ప్రభు ర్వై పురుష స్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక" ఇతి క్షేత్రజ్ఞానా మపి ప్రకృష్టసత్త్వగుణ సంపత్తే ర్భగవత్కటాక్షాధీనత్వశ్రవణా దప్రాకృతశుద్ధసత్త్వసమాశ్రయత్వా చ్చ భగవత స్తత్ప్రతిపాద కానాం సాత్త్వికత్వ మితరేషాం రాజసతామసత్వాదిక మవగంతవ్యం. తథా చ స్మరతి భగవా న్మనుః "యా వేదబాహ్యః స్మృతయో యా శ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః, సర్వా స్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతా" ఇతి. కుదృష్టయః కుత్సితదర్శనాని కుమతా నీత్యర్థః. తేషాం వేదవిరుద్ధత్వం వేదాంతసిద్ధ భగవద్వైభవాప్రతిపాదకత్వదేవతాంతరపారమ్యప్రతిపాదకత్వేన పురాణేషు సాత్త్వికాదివిభాగా భూత్వేత్య ప్రోక్తాః "సంకీర్ణా స్తామసా శ్చైవ రాజసా స్సాత్త్వికా స్స్మృతాః, కల్పా శ్చతుర్విధాః ప్రోక్తా బ్రహ్మణో దివసాత్యయే. యస్మి న్కల్పే తు యత్ప్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా, తస్య తస్య చ మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యతే అగ్నే శ్శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్తితం, రాజసేషు చ మాహాత్మ్య మధికం బ్రహ్మణో విదుః, సంకీర్ణేషు సరస్వత్యాః పితౄణాం చ నిగద్యతే, సాత్త్వికే ష్వథ కల్పేషు మాహాత్మ్య మధికం హరేః, తేష్వేవ యోగసంసిద్ధా గమిష్యంతి పరాం గతి" మితి, తథా కౌర్మే చ "అసంఖ్యాతా స్తథా కల్పాః బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకాః, కథితా హి పురాణేషు మునిభిః కాలచింతకైః

ధ్యానం మంత్రోఽథ సంస్కారో దశైతే గుణహేతవః. ౪
తత్తత్సాత్త్విక మేవైషాం యద్యద్వృద్ధాః ప్రచక్షతే,
నిన్దన్తి తామసం తద్వ ద్రాజసం యదుపేక్షితమ్. ౫
సాత్త్వికా న్యేవ సేవేత పుమా న్సత్త్వవివృద్ధయే,
తతో ధర్మ స్తతో జ్ఞానం యావత్స్మృతి రపోహనమ్. ౬

సాత్త్వికే ష్వపి కల్పేషు మాహాత్మ్య మధికం హరేః, తామసేషు శివస్యోక్తం రాజసేషు ప్రజాపతే" రితి యచ్చేదం సాత్త్వికపురాణాదివిభాగప్రకరణం తత్సాత్త్విక మిత్యవగంతవ్యం. బాధకాభావాత్ పరస్పరవిరుద్ధార్థపురాణబలాబలవివేకాపేక్షాయాం తద్వ్యవస్థాపకతయైవ ప్రవృత్తత్వాత్ గుణస్వభావౌచిత్యా చ్చ ప్రజాస్సాధుజనాః తా న్యేవ సేవేత న తు విషయలంపటా నితి భావః. ఆపః ఆపః, గంగాదిపుణ్యజలాని న తు గంధోదకసురోదకాదీని, దేశో వివిక్తదేశః న తు యత్ర పానస్త్రీమ్యూతాదీని. న దేశః కాలః బ్రహ్మముహూర్తాదిరూపః న తు నిశీథాదిరూపః కర్మ ఫలాభిసంధిరహితం న త్వభిసంహితఫలం జన్మశౌక్లం సావిత్రం యాజ్ఞికం చ "స హి విద్యా త స్తం జనయతి తచ్ఛ్రేష్ఠం జన్మ" త్యుక్తవిధం వా, న తు శైవదీక్షాదిలక్షణం. ధ్యానం విష్ణువిషయకం న తు దేవతాంతరవిషయకం మంత్రో విష్ణుస్మారకః న తు దేవతాంతరస్మారకః. సంస్కారః "తాపః పుండ్ర స్తథా నామ మంత్రో యాగ శ్చ పఞ్చమ" ఇత్యుక్త పఞ్చవిధః, న తు "ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః భగాసనస్థ మాత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణ మృచ్ఛతి" కంఠికా రుచకం చైవ కుండలం చ శిఖామణిః భస్మ యజ్ఞోపవీతం చ ముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే. ఆభి ర్ముద్రిత దేహ స్తు న భూయ ఇహ జాయతే. రుద్రాక్షకంకణం హస్తే జటా చైవ చ మస్తకే "కపాలం భస్మనా స్నాన" మిత్యాదిశైవాగమప్రసిద్ధముద్రాషట్కరుద్రాక్షకఙ్కణాదిధారణాత్మకః వివక్షితాగమాది విపరీతానా ముక్తాగమాదీనాం రజస్తమోవివృద్ధిద్వారా సత్త్వవిరోధిత్వా దితి భావః. ౪

సాత్త్వికాహారాగమాదీనాం విభాజకం లక్షణ మాహ (తత్త దితి.) యద్యత్ వృద్ధా భగవద్భక్తాః భగవద్భక్తి యోగ స్యైవ ప్రకృతత్వా త్తన్నిష్ఠా ఏవాత్ర వృద్ధశబ్దవివక్షితాః ప్రచక్షతే ప్రకృష్టం వదంతి తత్త దేవైషాం ఆహారాగమాదీనాం మధ్యే. సాత్త్వికం యద్య త్తే నిందంతి తత్తత్తామసం. యచ్చ తై రుపేక్షితం న స్తుతం న నిందితం చ తద్రాజసమ్. ౫

తతః కిమత ఆహ (సాత్త్వికా న్యేవేతి.) తతో వివృద్ధాత్సత్త్వాత్ ధర్మః మద్భక్తిలక్షణః తతో ధర్మాత్ జ్ఞానం మత్స్వరూపస్వభావయాథాత్మ్యగోచరజ్ఞానం స్మృతిః తద్విషయకస్మృతిసంతతిః యావ త్కార్త్స్న్యేనాపోహనం శబ్దాదివిషయాంతరస్మృత్యభావనిశ్చయ శ్చ భవేత్. "పరమాత్మని యో రక్తో విరక్తోఽపరమాత్మని" తిన్యాయేన విషయాంతరవిముఖభగవదేకస్మృతిసంతతిరూపజ్ఞానం భవతీత్యర్థః. ౬

(హంసోపాఖ్యానమ్)

వేణుసఙ్ఘర్షజో వహ్ని ర్దగ్ధ్వా శామ్యతి తద్వనమ్,
ఏవం గుణవ్యత్యయజో దేహ శ్శామ్యతి తత్క్రియః. ౭

ఉద్ధవ ఉవాచ—

విదంతి మర్త్యాః ప్రాయేణ విషయా న్పద మాపదామ్,
తథాఽపి భుఞ్జతే కృష్ణ తత్కథం శ్వఖరాజవత్. ౮

నను "ఆశు నశ్యతి తన్మూలో హ్యధర్మ ఉభయే హతే" ఇత్యనేన గుణత్రయపరిణామాత్మక దేహసాధ్యసాత్వికాహారాగమాదిసేవాప్రణాడ్యుత్పాదితసత్వశుద్ధినిమిత్తభక్తియోగాత్మకవిద్యయా నిరవశేషం రజస్తమసో రుపహతయో ర్దేహసంబంధనిమిత్తపుణ్యపాపాత్మకా ధర్మోపహతి రుక్తా, తత్ర గుణత్రయోత్పాద్యదేహః కథం స్వోత్పాద్యసత్వవృద్ధ్యుపచితభక్తిద్వారా స్వమూలభూతగుణత్రయం నివర్తయన్ స్వయ మపి నివర్తత ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య ఉత్పాద్యస్య స్వోత్పాదకవినాశేన స్వనివృత్తౌ దృష్టాంత మాహ (వేణుసంఘర్షజ ఇతి.) యథా వేణూనాం సంఘర్షా జ్జాతో వహ్ని స్స్వస్మా దేవోత్పన్నాభి ర్జ్వాలాభి స్స్వహేతుభూతం వనం దగ్ధ్వా స్వయ మపి శామ్యతి. ఏవం గుణవ్యత్యయజః గుణవైషమ్యజో దేహోపి తత్క్రియః తద్వద్వేణువహ్నివ త్క్రియావ్యాపారో యస్య సః తద్వ దాత్మోత్పాదకయో రపి నివర్తక ఇత్యర్థః. అతత్క్రియ ఇతి పాఠాంతరం, తత్ర అతత్క్రియః స్వసజాతీయదేహాంతరసంబంధహేతుత త్తత్క్రియాశూన్య స్స్వయ మపి శామ్యతి స్వమూలభూతగుణత్రయం శమయన్ స్వయ మపి శామ్యతి ఉపరమతే స్మృతిరూప ముపాయభూతం జ్ఞానం హి మోక్షదశాయాం నివర్తతే అతో యావన్మోక్ష ముపాయనిష్పత్త్యనుగుణం వ్యాప్రియమాణో దేహః స్వమూలభూతగుణకర్మసంబంధాదిక మాత్మనో నివర్తయన్ స్వయ మపి నివర్తత ఇత్యర్థః. ౭

"సాత్వికా న్యేవ సేవేత పుమా న్సత్వవివృద్ధయే" ఇత్యనేనాసాత్వికసేవయా రజస్తమసో ర్వివృద్ధి స్తతః పుణ్యపాపాత్మకోఽధర్మః దేహాత్మాభిమానాద్యజ్ఞానం శబ్దాదివిషయస్మృతిసంతతి స్తతోఽంతతో దుఃఖావాప్తి శ్చేతి సూచితం. తత్ర పృచ్ఛతి విదంతీతి. యద్యపీత్థం, ప్రాయేణ కేచి న్మర్త్యా విషయా, నాపదాం దుఃఖానాం పదం స్థానం విదంతి జానంతి. అథాఽపి హేకృష్ణ భుఞ్జతే విషయా నేవానుభవంతి న తు తేభ్యో విరజ్య ముక్తయే యతంత ఇత్యర్థః. శ్వఖరాజవత్ శ్వవత్ ఖరవత్ అజవత్ శ్వానో యథా భర్త్స్యమానాఽపి ఖరా యథాపద్భ్యాం తాడ్యమానా అపి, శునీం ఖరీం చానుధావంతి అజా యథా నిర్లజ్జా హస్తు మానీతా అపి అజా మనుధావంతి తద్వత్. తతః కిమత ఆహ (తత్కథ మితి.) విషయాణా మాపత్ప్రదత్వవిదః పున ర్విషయా నేవ భుఞ్జత ఇత్యేత త్కథం న హి కశ్చిత్ శ్వభ్రపతనస్యానర్థహేతుతాం జాన న్నపి తత్ర పతతి, అత స్తత్ర కింకారణ మితి ప్రశ్నః. ౮

శ్రీభగవానువాచ—

అహ మిత్యన్యథాబుద్ధిః ప్రమత్తస్య యథా హృది,
ఉత్సర్పతే రజో ఘోరం తతో వైకారికం మనః. ౯

రజోయుక్తస్య మనస స్సఙ్కల్ప స్సవికల్పకః,
తతః కామో గుణధ్యానా ద్దుస్సహ స్స్యా ద్ధి దుర్మతేః. ౧౦

కరోతి కామవశగః కర్మాణ్యవిజితేంద్రియః,
దుఃఖోదర్కాణి సంపశ్య న్రజోవేగేన మోహితః. ౧౧

సకృ దిత్థం విషయాణా మాపత్పదత్వజ్ఞానవతోఽపి దేహాత్మాభిమానరజ స్తమోనిబద్ధం మన ఏవ ప్రసహ్య బోధయతీత్యాహ (అహ మితి.) యథా, ప్రమత్తస్యాత్మన్యనవహితస్య హృది అహ మిత్యన్యథాబుద్ధి ర్జాయతే ఉష్ణం జల మితివత్ దేహాత్మనో స్సంసర్గాత్ స్థూలోఽహం కృశోఽహ మిత్యహంకారో భవతీత్యర్థః. తతః అన్యథా బుద్ధే ర్హేతోః రజో వైకారికశబ్దౌ తత్కార్యయో ర్వర్తేతే వైకారికం సాత్వికాహంకారకార్యం "మనో వైకారికా జజ్ఞే" ఇతి ద్వితీయేఽభిధానాత్. ఘోరం మహాశనం మహాపాప్మానం. రజః రజోగుణకార్యం కామం తద్విరోధే సతి క్రోధం చోపసర్పతి క్రోధావిష్టం భవతీత్యర్థః. కామక్రోధయో రజోగుణప్రభవత్వం భగవతైవ గీతం "కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః మహాశనో మహాపాప్మే"తి. ఉత్సర్పణం న సాక్షాత్ కింతు సఙ్కల్పద్వారేత్యాహ (రజోయుక్తస్యేతి.) మనసో, రజోగుణయోగ స్తు రాజసాహంకారసహకృతవైకారికాఖ్య సాత్వికాహంకారకార్యత్వా దవగంతవ్యం, అతః వికల్పసహితః సంకల్పో భవతి. రజోగుణస్యవిక్షేపాపాదకత్వా త్తద్యోగా చ్చ మనస స్సఙ్కల్పవికల్పరూపో వ్యాపారో భవత ఇత్యర్థః. రజః కర్మహేతుః తమస్తు తదనుబంధిదోషదర్శనవారకం. తత్ర సఙ్కల్పో నామ మనుష్యోఽహం పశు రహ మిత్యాత్మాభిమానానుగుణేషు ఓదనక్షీరాదిషు హేయేషు భోగ్యతాబుద్ధిః వికల్ప స్తు స్రక్చందనస్త్రీగతాకారవైవిధ్యప్రతిపత్తిరూపః తతః కామః భోగ్యతాబుద్ధిలక్షణా త్సంకల్పా త్కామః భోగేష్విచ్ఛా న చ కామః దుర్మతే ర్దేహాభిమానినో జీవస్య గుణధ్యానా ద్భోగ్యగతసౌందర్యమాధుర్యాదిగుణధ్యానాత్ దుస్సహ స్స్యాత్ అలబ్ధ్వాఽస్థాతు మశక్త స్స్యాదిత్యర్థః. ౯—౧౦

తతః కిమత ఆహ (కరోతీతి) కామస్య దుస్సహస్య వశం గతః ప్రాప్త స్సంపశ్య న్జానన్నపి కర్మాణి భోగ్యఫలకత్వాభిమానవిషయాణి వస్తుత స్తు దుఃఖోత్తరఫలాని కరోతి. కుతః యతోఽజితేంద్రియః రజోవేగేన మోహిత శ్చ ఏవం జానంతోపి కథం భుఙ్క్త ఇత్యస్యోత్తర ముక్తమ్. ౧౧

(హంసోపాఖ్యానమ్)

రజ స్తమోభ్యాం యదపి విద్వాన్విక్షి ప్తమూఢధీః,
అతంద్రితో మనో రుంధ న్దోషదృష్టి ర్న సజ్జతే. ౧౨

అప్రమత్తో నియుఞ్జీత మనో మయ్యర్పయఞ్ఛనైః,
అనిర్విణ్ణో యథాకాలం జితశ్వాసో జితాసనః. ౧౩

ఏతావా న్యోగ ఆదిష్టో మచ్ఛిష్యై స్సనకాదిభిః,

ఏవం చే ద్విషయాణా మాపత్ప్రదత్వానుచింతనేఽపి తద్విరాగపూర్వకముక్త్యుపాయానుష్ఠానాధికారో న కస్యాపి స్యా దిత్యత్రాహ (రజ స్తమోభ్యా మితి.) యదపి యద్యపి రజ స్తమోభ్యాం విక్షి ప్తధీ ర్మూఢధీ శ్చ తథాఽపి విద్వాన్వివేకీ పునః మనో రుంధన్ సంకల్పవికల్పాప్రవణం కుర్వ న్విషయేషు సదా దోషదృష్టిః తేషా మాపత్ప్రదత్వదర్శనస్వభావః అతంద్రితః తద్విషయప్రమాదరహితః న సజ్జతే విషయానుభవ ఇతి శేషః, ఏవంవిధేనాప్యేవ మద్భక్తియా సంపాద్యేతి భావః. ౧౨

ఆత్మానుగుణేషు వస్తుషు భోగ్యతాబుద్ధిరూపా త్సంకల్పా ద్ధి కామః, భోగ్యతాబుద్ధి శ్చ గుణధ్యానాదినా సా తు దోషదర్శనా న్నివర్తతే. మధురేఽపి పయసి విషమిశ్రత్వజ్ఞానాత్ భోగ్యతాబుద్ధినివృత్తి ర్హి దృష్టా దోషదృష్ట్యా విషయాంతరేభ్యో నివృత్తస్య మనసో విషయం దర్శయ న్నధికారిణం విశింష న్యోగం విదధాతి (అప్రమత్త ఇతి.) దోషదృష్ట్యేత్థం విషయభోగానాసక్తః. అప్రమత్తోఽతంద్రిత శ్చ యథాకాలం తత్తత్ప్రా ర్మాధ్యందినసాయంకాలానతిక్రమేణ జితాసనః. చిరముపవిష్టస్యాపి శ్రమరాహిత్యాపాదనాత్మకాభ్యాసవిశేషరూప ఆసనజయః, ప్రాణజయో నామ పూరణరేచన కుంభనాద్యుపాయైః ప్రాణవశీకారః. అనిర్విణ్ణః అనలసః. శనై ర్మనో మయి శుభాశ్రయభూతేఽర్పయ న్ధారయ న్నియుఞ్జీత "యుజ సమాధౌ" ధ్యానపూర్వకసమాధినిష్ఠో భవే దిత్యర్థః. అవిష్ణ ఇతి పాఠే అంతరాయై రవిషణ్ణచిత్త ఇత్యర్థః. తత్ర మనసో మయ్యర్పణేన సమాధి ర్యోగస్వరూపం ప్రాణాయామాదయ స్తు తస్యోపకారకా స్తే యమనియమాదీనా ముపేతరాఙ్గానా ముపలక్షకాః. ౧౩

ఏవం యోగస్య స్వరూప ముక్తం అథ నిష్కృష్య యోగస్వరూప మేవ దర్శయ న్నుక్తప్రశ్నోత్తరానుసంవాదిహంససనకాదిసంవాదం వక్తుం తత్పిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయతి (ఏతావా నితి)

సర్వతో మన ఆకృష్య మయ్యద్ధా వేశ్యతే యథా. ౧౪

ఉద్ధవ ఉవాచ —

యథా త్వం సనకాదిభ్యో యేన రూపేణ కేశవ,
యోగ మాదిష్టవా నేత ద్రూప మిచ్ఛామి వేదితుమ్. ౧౫

శ్రీభగవా నువాచ —

పుత్రా హిరణ్యగర్భస్య మానసా స్సనకాదయః,
పప్రచ్ఛుః పితరం సూక్ష్మాం యోగ స్యైకాంతికీం గతిమ్. ౧౬

సనకాదయ ఊచుః —

గుణే ష్వావిశతే చేతో గుణా శ్చేతసి చ ప్రభో,
కథ మన్యోన్యస న్త్యాగో ముముక్షో రితి సంశయః. ౧౭

మచ్ఛిష్యై ర్హంసరూపేణావతీర్ణస్య మే శిష్యతాం ప్రాప్తైః, సనకాదిభి రేతావా నేవ యోగ ఆదిష్టః ఉపదిష్టః. మదుపదేశలబ్ధో యోగః. అన్యేభ్యో ప్యుపదిష్ట ఇత్యర్థః. కియా౯ సర్వతః, సర్వేభ్యో విషయేభ్యో మన ఆకృష్య మయ్యద్ధా మయ్యేవ అద్ధేత్యవధారణార్థకో నిపాతః యథా, యథావ న్నివేశ్యతే ఇత్యేతావా౯. ౧౪

తత్ర లబ్ధావసరః పృచ్ఛతి (యథా త్వ మితి.) యేన రూపేణ కింప్రకృత శ్రీకృష్ణరూపేణ కింవా రూపాంతరేణ యథా యాదృశం యోగ మాదిష్టవాన్ ఉపదిష్టవా౯ ఏతద్రూపం తద్యోగోప దేష్టృరూపం తం యోగం చేత్యపి బోధ్యం వేదితు మిచ్ఛామి. ౧౫

వివక్షితం సంవాదం వక్తుం ప్రస్తౌతి (పుత్రా ఇతి.) పితరం హిరణ్యగర్భం సూక్ష్మాం దుర్జ్ఞేయాం ఐకాంతికీం అసాధారణీం యోగస్య గతిం ప్రకారం పప్రచ్ఛుః. ౧౬

ప్రశ్న మేవాహ (గుణేష్వితి.) గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు చేతః ఆవిశతే తేషు భోగ్యత్వబుద్ధ్యా ఆవిష్టం భవతీత్యర్థః. తథా గుణాః స్మర్యమాణాః, చేత స్యావిశంతే తతో నాపగచ్ఛంతి తద్విషయతాం న త్యజ న్తీత్యర్థః. అనేనాహ "మిత్యన్యథా బుద్ధే" రిత్యాదే "ర్మోహిత" ఇత్యంత స్యోక్తస్యోత్తర స్యార్థో విష్కృష్య ప్రదర్శితః. అన్యోన్యసంత్యాగః చేతసా గుణత్యాగః, గుణై శ్చేతస స్త్యాగః, ముముక్షోః ప్రకృతిసంబంధ స్యానర్థహేతుత్వాద్వ్యవసాయేన తస్మా న్మోక్తు మిచ్ఛో రత ఏవాత్యంతం తీవ్రో ర్విషయా నతిక్రమితు మిచ్ఛోః. కథం స్యాదిత్యర్థః. ౧౭

(హంసోపాఖ్యానమ్)

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏవం పృష్టో మహాదేవ స్స్వయంభూ ర్భూతభావనః,
ధ్యాయమానః ప్రశ్నబీజం నాభ్యపద్యత కర్మధీః. ౧౮

స మా మచి_న్తయ ద్దేవః ప్రశ్నపారతితీర్షయా.
తస్యాహం హంసరూపేణ సకాశమగమం తదా. ౧౯

దృష్ట్వా మాం త ఉపవ్రజ్య కృత్వా పాదాభివందనమ్,
బ్రహ్మాణ మగ్రతః కృత్వా పప్రచ్ఛుః కో భవా నితి, ౨౦

ఇత్యహం మునిభిః పృష్ట _స్తత్వజిజ్ఞాసుభి_స్తదా

అనేన "రజ_స్తమోభ్యా" మిత్యాదినో_క్తస్యోపాయభూతస్య యోగస్య ప్రశ్న ఉ_క్తః. సనకాదీనాం ప్రశ్నస్య బ్రహ్మణా ప్యవిజ్ఞాతప్రతివచనతా మాహ (ఏవ మితి.) భూతభావనః, భూతాని వ్యష్టిభూతాని భావయ త్యుత్పాదయతీతి తథా అనేన కృత్స్నబ్రహ్మాండాంతర్గతసృష్ట్యుపయు_క్తజ్ఞానశక్త్యాది సంపన్నోపీత్యు_క్తం, మహాదేవ ఇత్యనేన సృజ్యరుద్రేంద్రాదిభ్యోఽప్యతిశయితజ్ఞానాదిసంపత్త్యా దీప్య మానత్వం వివక్షితం, ప్రశ్నబీజం ప్రశ్నో బీజం కారణం యస్య త త్ప్రతివచనం సత్యేవ ప్రశ్నే ప్రతివచనోదయా _త్తస్య తత్కారణత్వం ధ్యాయమానః, విచారయ న్నపి నాభ్యపద్యత నావిందత్ యత స్సోఽపి కర్మధీః కర్మణా సంకుచితజ్ఞానః అసర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. ౧౮

త్వర్హి స తేషాం ప్రశ్నః కిం ప్రతివచనరహిత ఏవాసీ దిత్యత ఆహ (స మా మితి.) సః అనభిపన్నప్రశ్నబీజో బ్రహ్మ, ప్రశ్నపారతితీర్షయా ప్రశ్నస్య పార ము_త్తరం తస్య తావ దనువృ_త్తేః, తితీర్షా జిజ్ఞాసా, తయా హంసరూపేణేత్యనేన. యథా హంసః క్షీరం నీరం చ పృథక్కర్తుం శ_క్తః, ఏవ మహం గుణాంశ్చేత శ్చ సమీచీనోపాయోపదేశేన పృథక్కర్తు మవతీర్ణ ఇతి ద్యోత్యతే "మాం సర్వజ్ఞ మచింతయత్ (తస్యేతి.) తస్య చింతయతో బ్రహ్మణః, సకాశం సమీప మగమం గతవా నస్మి. తదా తే సనకాదయః బ్రహ్మాణ మగ్రతః కృత్వా మా ముపవ్రజ్య ప్రత్యుత్థానప్రణామాదిభి రుపచ్ఛంద్య ప్రష్టవ్య మపృష్ట్వైవ తావ త్కో భవా నితి పప్రచ్ఛు రిత్యర్థః. ౧౯-౨౦

తత్ర హేతుం వద న్నిత్థ మాపృష్టోఽహం యత్తావ దు_క్తవానస్మి తద్బ్రవీమి శృణ్వేత్యాహ (ఇతీతి,) తావ _త్తత్వజిజ్ఞాసుభిః కింపరిదృశ్యమానచిదచిత్సజాతీయ _స్త్వ ముత తద్విలక్షణః, యది

యదవోచమహం తేభ్య స్త దుద్ధవ నిబోధ మే. ౨౧

వస్తునో యద్యనానాత్వ మాత్మనః ప్రశ్న ఈదృశః.
కథం ఘటేత వో విప్రా వక్తు ర్వా మేక ఆశ్రయః. ౨౨

పంచాత్మకేషు భూతేషు సమానేషు చ వస్తుతః.
కో భవా నితి వః ప్రశ్నో వాచారమ్భో హ్యనర్థకః. ౨౩

విలక్షణ స్తర్హి కే తే వైలక్షణ్యావహా ధర్మా ఇత్యేవం పరమాత్మయాథాత్మ్యం జ్ఞాతు మిచ్ఛద్భిః కో భవా నితి పృష్టః. ౨౧

తత్ర సర్వజ్ఞోఽహం సరూపీ భగవా నపృష్ట మపి ప్రష్టవ్యం, తదభిప్రాయ మాలక్ష్య ప్రతివక్ష్యతి తావ త్ప్రశ్నం ఖండయ న్నివ జిజ్ఞాసితం తత్త్వం నిరూపయితుం ఆత్మన స్సమస్త చిదచిద్వ్యాప్తిం దర్శయతి (వస్తున ఇతి త్రిభిః,) తత్ర తావ త్సర్వాంతరాత్మాన మీశ్వరం జానతాం జ్ఞానినాం కేవల మచిన్మాత్ర మేవ పశ్యతా మజ్ఞానినాం చ నైవంవిధః ప్రశ్నో ఘటత ఇత్యభి పేత్య ప్రథమ మీశ్వరవ్యాప్తిం జానతాం ప్రశ్నానుపపత్తి మాహ (వస్తున ఇతి.) వస్తునః చిదచిద్వస్తునః అనానాత్వం మదపృథక్సిద్ధత్వం తేనాత్మాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తిత్వం శరీరత్వం చాభిప్రేతం యది యుష్మాభి ర్యది జ్ఞాత మిత్యర్థః, తర్హ్యాత్మనో మమ మద్విషయక ఇత్యర్థః. ఈదృశః కో భవా నిత్యేవం విధో వో యుష్మాకం ప్రశ్నః, హేవిప్రాః కథం ఘటేత, అయం భావః, యది కస్యచి దపి చిదచిద్వస్తునో మత్పృథక్త్వం తదైవం ప్రశ్నః స్యాత్. ప్రష్టారో భవంతోఽప్యస్మదవినాభూతాః, మమ సర్వజీవశారీరకత్వాత్ తదా యుష్మచ్ఛారీరకోఽహ మేవ పృష్టవా నస్మి. శరీరమాత్రస్య వక్తృత్వా దర్శనాత్ తత శ్చ ప్రతివక్తృతయాఽభిమతోఽహ మేవ ప్రష్టే త్యనుపపన్న మితి కించ వక్తు ర్వా మేక ఆశ్రయః విషయః వక్తవ్యస్య సర్వస్య మదాత్మకత్వాత్ అహ మేవ వక్తవ్య స్స్యాం. అతః ప్రష్టా ప్రతివక్తా చ వక్తవ్య శ్చైక ఏవేతి ప్రశ్నప్రతివచనే అనుపపన్నే ఇత్యర్థః. ౨౨

ఏవం ప్రష్టౄణాం యుష్మాక మప్యహ మంతరాత్మేత్యుక్తం భవతి. అచేతనం శరీర మేవ జానతా మప్యేవం ప్రశ్నోఽనుపపన్న ఇత్యాహ (పఞ్చాత్మకేష్వితి.) అహం తావ ద్ధంసరూపేణ ప్రత్యక్షః. అతో న జాతిః ప్రష్టవ్యా. మత్సజాతీయానాం భూతానాం సర్వేషాం పాఞ్చభౌతికత్వేన సమానానాం సతాం న కారణ మపి ప్రష్టవ్యం, తస్మా ద్వాచారమ్భః ప్రతివచనరూపవాగ్వ్యవహారారమ్భకః వః, ప్రశ్నః ప్రతివచననిరపేక్షత్వా దనర్థక ఇత్యర్థః. ౨౩

(హంసోపాఖ్యానమ్)

మనసా వచసా దృష్ట్యా గృహ్యతేఽన్యై రపీంద్రియైః.
అహ మేవ న మత్తోఽన్య దితి బుధ్యధ్వ మఞ్జసా. ౨౪

గుణేష్వావిశతే చేతో గుణా శ్చేతసి చ ప్రజాః.
జీవస్య దేహ ఉభయం గుణా శ్చేతో మదాత్మనః. ౨౫

గుణేషు చావిశ చ్చిత్త మభీక్ష్ణం గుణసేవయా.
గుణాశ్చ చిత్తప్రభవా మద్రూప ఉభయం త్యజేత్. ౨౬

ఇత్థం ప్రశ్నఖండనవ్యాజేనోపదిష్టం యచ్చిదచిద్వస్తున స్సకాశాదాత్మనో వైలక్షణ్యావహం సమస్తచిదచిద్వస్తున స్సర్వాంతరాత్మకత్వం తత్స్ఫుట మేవాహ (మనసేతి.) మనసా యోగపరిశుద్ధేనాపి మనసా తత్ర యోగపరిశుద్ధేన మనసా దేహాదివ్యావృత్తతయా గ్రాహ్యమాత్మస్వరూప మపరిశుద్ధేన తేన చక్షురాదిభి ర్గ్రాహ్య మచేతనం చ తదేత త్సర్వం అహ మేవ శరీరాత్మభావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం మచ్ఛరీరతయా మదాత్మకం న తు స్వనిష్ఠం అత స్సర్వాంతరాత్మా అహ మేవ సర్వశబ్దబుద్ధివిషయ ఇతి బుధ్యధ్వమ్. ౨౪

అథాభిప్రాయ మాలక్ష్య బ్రహ్మాణం ప్రతి పృష్టం ప్రతివక్తి (గుణేష్విత్యాదినా.) ప్రజాః హేపుత్రాః అహ మంతరాత్మా యస్య స మదాత్మా తస్య జీవస్య దేహే సతి దేహసంబంధే సతి చేతో గుణేష్వావిశతే తే చ తస్మి న్నావిశంతే అతో గుణా శ్చేత శ్చేత్యుభయం. మిథో న త్యజతీతి శేషః. ఇతి ప్రశ్నానువాదః, దేహ ఇత్యనేన పరస్పరత్యాగో దేహసంబంధనిమిత్త ఇతి ద్యోతితమ్. ౨౫

అనూదితం ప్రశ్న మేవోపపాదయతి. (గుణేషు చేతి.) సతి దేహసంబంధే ఽభీక్ష్ణం పునః పున ర్గుణసేవయా చిత్తం గుణే ష్వావిశత్ ఆవిష్టం భవతి, చకారా ద్గుణా శ్చ తస్మి న్నావిశంతో భవంతి. కథం బాహ్యాభ్యంతరయో ర్గుణచేతసో ర్మిథ ఆవేశ ఇత్యత ఆహ (గుణా శ్చ చిత్తప్రభవా ఇతి.) ప్రభవత్వ మత్ర ప్రతీయమానత్వం పూర్వసంస్కారవశా చ్చిత్తే ప్రకాశమానా భవంతి, చిత్త మపి తత ఏవ తా న్విషయీకుర్వ దేవావతిష్ఠత ఇత్యర్థః. గుణాః పునః చిత్తప్రభవాః చిత్తే ప్రకర్షేణ భవంతి తతో నాపగచ్ఛంతి, కశ్చ తర్హి పరస్పరత్యాగోపాయః యేన దేహసంబంధోఽపి నివర్తత ఇత్యత ఆహ మద్రూప ఇతి. మద్రూపే చింత్యమానే సతి ఉభయం గుణా శ్చేత శ్చేత్యుభయం కర్తృ త్యజేత్ అన్యోన్య మితి కర్మపదమధ్యాహర్తవ్యం. చిత్తం గుణాం స్త్యజతి గుణా శ్చ చిత్తం త్యజంతీత్యర్థః. తత మన్యోన్యసంగత్యాగ ఇత్యుపక్రమవశా దయమేవార్థః. ౨౬

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తం చ గుణతో బుద్ధివృత్తయః,
తాసాం విలక్షణో జీవ స్సాక్షిత్వేన విగద్యతే. ౨౯

యర్హి సంసృతిబంధోఽయ మాత్మనో గుణవృత్తిదః,

ఏవ మాత్మరూపధ్యానం శబ్దాదిగుణపరిత్యాగోపాయ ఇత్యుక్తం. అథ జీవస్య దేహ విలక్షణత్వానుసంధానం చ గుణపరిత్యాగోపాయ ఇతి వివక్షు స్తావ జ్జీవస్య ప్రకృతివిలక్షణత్వజ్ఞాపనాయ తం తతో వివినక్తి (జాగ్ర దితి.) జాగ్రచ్ఛబ్దస్య కర్తరి శత్రంతతయా వ్యుత్పన్నత్వేఽపి తదాశ్రితజాగరావస్థాయా మత్ర లక్షణయా వృత్తిః, జాగరాదయ స్తిస్రోఽవస్థాః గుణతః ప్రకృతి గుణేభ్యః, సత్త్వాదిభ్యో హేతుభ్యః బుద్ధే రంతఃకరణస్య వృత్తయః తద్వ్యాపారనిమిత్తా ఇత్యర్థః, తథా చ వివిచ్య వక్ష్యతి "సత్త్వా జ్జాగరణం విద్యా ద్రజసా స్వప్న మాదిశేత్ ప్రస్వాపం తమసా జంతో స్తురీయం త్రిషు సంతత." మితి, యద్యపి సుషుప్తే స్సాంతఃకరణే ష్వింద్రియేషు నిర్వ్యాపారేషు సత్సు అహ మహ మిత్యవభాసమాత్రరూపత్వా న్న తస్యాబుద్ధివృత్తిత్వం తథాఽపి నిర్వ్యాపారే సత్యేవాంతః కరణే మనుష్యత్వబ్రాహ్మణత్వసుఖిత్వదుఃఖిత్వాదిబాహ్యాభ్యంతరాద్యవభాసవిధురకేవలతథావిధావభాస ఇతి తావన్మాత్రేణ తస్యా స్తద్వృత్తిత్వవ్యవహార ఇతి బోధ్యం అనేన జీవస్య జాగరాద్యవస్థాత్రయాన్వయః ప్రకృతిసంబంధప్రయుక్తత్వేనౌపాధికో న స్వాభావిక ఇతి ప్రకృతితత్కార్యతత్సంబంధతత్ప్రయుక్తాది భ్యోఽతిరిక్తం ప్రత్యగాత్మస్వరూప మిత్యుక్తం భవతి, తదాహ (తాసాం విలక్షణ ఇతి.) సాక్షివిలక్షణ పదద్వయాన్వయాభిప్రాయేణ తాసా మిత్యపాదానస్య సంబంధవివక్షయా షష్ఠీ. తాభ్యో వృత్తిభ్యో విలక్షణ ఇత్యర్థః. కథం తాభ్యో విలక్షణస్య తదన్వయ ఇత్యత ఆహ. సాక్షిత్వేన వినిశ్చితః తాసాం సాక్షిత్వేనేతి సంబంధః, సాక్షిత్వం చ సాక్షా ద్ద్రష్టృత్వం తదేవావస్థాత్రయాన్వయాత్మక మితి విలక్షణస్యాస్యావస్థాత్రయాన్వయ ఉపపద్యత ఏవేతి భావః. ౨౯

తతః కిమత ఆహ (యర్హీతి.) యర్హి యతోఽయం సంసృతిసంబంధః దేహసంబంధరూప సంసారబంధః ఆత్మనో జీవస్య గుణవృత్తిదః గుణానాం శబ్దాదివిషయాణాం చేతస శ్చ పరస్పరావేశేన యా వృత్తయ స్సంకల్పవికల్పాత్మికాః తాః దదాతీతి తథా యద్వా ఆత్మనో మనసః గుణవృత్తిదః, గుణేషు శబ్దాదిషు వృత్తీః భోగ్యతాదిబుద్ధ్యాత్మికాః దదాతీతి తథా అత స్తుర్యే స్వతోఽవస్థాత్రయాతీత జీవశరీరకే మయి స్థితః మనఃపరస్యాత్మన ఇత్యస్య ప్రథమాంతతయా విపరిణామేన కర్తృతయాఽ న్వయః, మయి స్థిత ఆత్మా మనః జహ్యాత్ గుణవృత్తీ స్త్యజే దిత్యర్థః. ప్రకృతివివిక్తే మదాత్మకే స్వభావతోఽవస్థాత్రయరహితే జీవస్వరూపే స్థిత స్తద్యాథాత్మ్యానుసంధానపర ఆత్మా గుణవృత్తీ ర్జహ్యా దిత్యర్థః. త త్తతః గుణవృత్తిత్యాగా ద్గుణచేతసాం త్యాగ స్స్యాత్ పరస్పరావేశత్యాగః స్యాత్.

మయి తుర్యే స్థితో జహ్యాత్త్యాగ స్తద్గుణచేతసామ్. ౨౮

అహంకారకృతం బంధ మాత్మనోఽర్థవిపర్యయమ్.
విద్వా న్నిర్విద్య సంసారచింతాం తుర్యే స్థిత స్త్యజేత్. ౨౯

యావ న్నానార్థధీః పుంసో న నివర్తేత యుక్తిభిః,
జాగర్త్యపి స్వప న్నజ్ఞ స్స్వప్నే జాగరణం యథా. ౩౦

ప్రకృతివిలక్షణమదాత్మకజీవస్వరూపయాథాత్మ్యానుసంధానేన చేతోవృత్తిత్యాగ స్తతో గుణచేతసాం త్యాగ స్తతో దేహసంబంధత్యాగః తతో నిరవశేషవైషయికసుఖదుఃఖనివృత్తి ర్నిరతిశయానందప్రాప్తి శ్చేత్యుక్తం భవతి, అవస్థాత్రయరహితజీవస్వరూపానుసంధానేఽప్యాత్మనో విశేష్యతయానుసంధాన మపి కార్య మితి ద్యోతనాయ మయీతి విశేష్యత్వనిర్దేశః. జీవస్య పరమాత్మానం ప్రతి నియత విశేషణతా హి తత్స్వరూపనిరూపణోపయుక్తా. ౨౮

మయి తుర్యే స్థిత ఇత్యనేన యథావస్థితస్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానవిధురస్యానాదిదేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానప్రయుక్తో దేహసంబంధాత్మకో బంధ స్తత శ్చ గుణచేతసాం పరస్పరావేశ ఇతి సూచితం, తత్స్ఫుట మేవాహ (అహంకారకృత మితి.) అహంకారో జ్ఞానైకస్వరూపే ఆత్మని దేవమనుష్యత్వాదిభేదాభిమానరూపః స్వతంత్రత్వాభిమానరూప శ్చ తేనానాదినా కృతం ఆత్మనో బంధం అర్థవిపర్యయం అర్థస్య పరమపురుషార్థస్య విపర్యయో విఘాతో యస్మాత్ తథాభూతం విద్వాన్ జానన్ నిర్విద్య సంసారబంధనా దితి శేషః, తుర్యే స్థితః అస్య పూర్వవ దర్థః. సంసారచింతాం సంసృతిబంధా త్కథం ముచ్యేయేతి చింతాం త్యజేత్. ౨౯

అహంకారస్య సర్వానర్థనిదానతా మాహ (యావ దితి.) నానార్థధీః దేవమనుష్యత్వాద్యభిమాన బుద్ధిః యుక్తిభిః దేహాత్మభేదప్రతిపాదకయుక్తిభిః యావ న్నివర్తేత తావ జ్జాగర్త్యపి యద్యపి జాగర్తి తథాప్యజ్ఞః స్వపితి జాగ్రద్దశాయా మపి సుప్త ఇవాజ్ఞ ఇత్యర్థః. భ్రాంతిదశాయా మేవ జాగరాభిమానే దృష్టాంత మాహ-స్వప్నే జాగరణం యథేతి. న హి స్వప్నం పశ్యన్ తం స్వప్న మితి జానాతి కింతు జాగర మేవాభిమన్యతే. ఏవ మజ్ఞానేన దేహ మాత్మత్వేన పశ్య న్న తద్భ్రమాత్మక మితి జానాతి, కింతు యథార్థ మేవేతి అతో యావ ద్దేహవిలక్షణమాత్మానం యథావ న్న జానాతి తావ న్నిపుణోఽప్యజ్ఞ ఏవాతశ్చానర్థ ఇతి భావః. ౩౦

అసత్త్వా దాత్మనోఽన్యేషాం భావానాం తత్కృతా భిదా,
గతయో హేతవ శ్చాస్య మృషా స్వప్నదృశో యథా ౩౧

యో జాగరే బహి రనుక్షణధర్మిణోఽర్థా న్భుంక్తే సమస్తకరణై ర్హృది తత్సదృక్షాన్.

నను తుర్యస్థితిమాత్రేణ కథ మనాదికాలానువృత్తాహంకారాదిత్యాగ ఇత్యత ఆహ (అసత్త్వా దితి.) ఆత్మనః సతతం జ్ఞానైకరూప స్యాన్యేషాం భావానాం దేవమనుష్యాద్యాకారాణా మౌపాధికత్వేన నిత్య మసత్త్వాత్ అభావాత్" ముక్తాత్మస్వదర్శనా దితి భావః. తత్కృతాభిదా దేవాదిశరీరకృతో బాలత్వయువత్వబ్రాహ్మణత్వాదిభేదః, గతయ స్తద్బుద్ధయః తద్ధేతవోఽన్యే ఇతరే దోషా శ్చ కర్మవశ్యత్వాదయో మృషాభూత మివానిత్యా ఇత్యర్థః. మృషాభూతస్య హి శుక్తిరజతాదే రధిష్ఠానా సాధారణాకారాగ్రహణప్రయుక్తప్రతీతే స్తద్గ్రహణరూపనివృత్తిసామగ్రీసమవధానే సతి నివృత్తిదర్శనా దనిత్యత్వం తద్వదహంకారప్రయుక్తానాం దేవాద్యాకారతత్కృతభేదతద్బుద్ధితద్ధేతుభూతదోషాణా మనాదిత్వేఽపి ముక్తాత్మస్వదర్శనేనాంతవత్త్వనిశ్చయా దనిత్యత్వాత్. అనిత్యానాం వినాశసామగ్రీసమవ ధానే సతి వినాశదర్శనా త్తుర్యస్థితిమాత్రేణ తత్త్యాగ స్సంభవతీతి భావః. యద్వా దేవాద్యాకారాణా మాత్మనోఽసత్త్వా త్తేషాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేనాతద్గతత్వా దాత్మస్వరూపేఽభావాత్ తత్కృతభే దాదయో మృషా ఆత్మస్వరూపే న సంతి అసతాం చ కథం చి దన్యత్ర ప్రతీయమానానాం ప్రతీతిమూలభూతదోషనివృత్తౌ నివృత్తి ర్దృష్టా యథా పరమార్థభూతాంగుళ్యవష్టమ్భజతిమిరాదినివృత్తౌ చంద్రే ద్విత్వనివృత్తిః యథా పిత్తోపహతచక్షుషః సమ్యక్చికిత్సయా పిత్తోపహతౌ తన్నిమిత్తస్య శంఖగతతయా ప్రతీతస్య పీతిమ్నో నివృత్తిః తద్వ త్తురీయస్థిత్యాత్మకసమీచీనోపాయేన నిరవశేష మహంకారనివృత్తౌ తత్ప్రయుక్త దేవాద్యాకారతత్కృతభేదాదినివృత్తిః, నిరవశేష మహంకారనివృత్తి శ్చ ముక్తిదశాయా మేవ బ్రహ్మవిదా మప్యపాయదశాయాం తిమిరపిత్తాదిసద్భావదశాయాం ద్విత్వపీతిమాదే రివాఽహంకారస్యానువృత్తిదర్శనాత్ దేవాద్యాకారతత్కృతభేదాదీనాం మిథ్యాత్వ మత్రోచ్యతే ఇతి న భ్రమితవ్యం, అన్యత్ర సతాం తతోఽన్యత్ర తేషాం మిథ్యాత్వేఽపి స్వాశ్రయే సత్యత్వాత్ యద్వా ఆత్మన ఇతి పఞ్చమ్యంతం జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావా దాత్మనోఽన్యేషాం భావానాం ఽసత్త్వాత్ అనశబ్దవాచ్యాచేతనకార్యత్వాత్ తత్కృతభేదాదయః గతీనా మసత్త్వం ప్రకృతితత్ప రిణామాత్మకాంతఃకరణవ్యాపారత్వేనేత్యవగంతవ్యం, మృషా ఆత్మస్వరూపే మిథ్యా న సంతీత్యర్థః. అతో నివర్తంత ఇతి భావః. యథా స్వప్నదృశః స్వప్నే దర్శనాని సమ్యక్ప్రబోధేన నివర్తన్తే, తద్వ ద్దేహాదయోఽప్యామోక్షానువృత్తతుర్యస్థిత్యా నివర్తంత ఇత్యర్థః. ౩౧

తదేవం సత్త్వరజస్తమోగుణనిమిత్తజాగరాద్యవస్థారూపబుద్ధివృత్తిసాక్షిత్వేఽపి వస్తుత స్తదన్వయరహితస్య జీవస్వరూపస్య బ్రహ్మైకత్వేనోపాసన మపి గుణచేతసాం మిథ స్త్యాగహేతు రిత్యా

స్వప్నే సుషుప్త ఉపసంహరతే స ఏక స్స్మృత్యన్వయా త్త్రిగుణవృత్తిదృగింద్రియేశః.

ఏవం విమృశ్య గుణతో మనస స్త్ర్యవస్థా మన్మాయయా మయి కృతా ఇతి నిశ్చితార్థాః.

సూచితం. తదేవ స్ఫుట మాహ (యో జాగర ఇతి త్రిభిః.) యో జీవః జాగరే సమస్తైః కరణై రింద్రియై రనుక్షణః ప్రతిక్షణపరిణామాత్మకో ధర్మః. స్వభావ ఏషా మస్తీతి తథా తాన్ అర్థాన్ శబ్దాదివిషయాన్ భుఙ్క్తే శబ్దాదివిషయాణాం హి "తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పున ర్దుఃఖాయ జాయతే తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే" ఇత్యుక్తరీత్యా సుఖదుఃఖాద్యాపాదనరూపానుక్షణధర్మిత్వం యత శ్చ స్వప్నే తత్సదృశాన్ జాగరావస్థానుభుక్తవిషయసమానాన్. స్వప్నద్రష్ట్రైకానుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వ వైధర్మ్యసద్భావా త్తత్సదృశా నిత్యుక్తం. సాధర్మ్యస్య వైధర్మ్యగర్భత్వాత్ అన్యథా తత్తదేవ స్యాదితి న స్యామం, అర్థాన్ భుఙ్క్త ఇత్యనుషజ్యతే అథ య స్స్వప్నే సుషుప్తౌ ఉపసంహరతే విషయభోగా నితి శేషః. స ఏకః ఏకరూపః. జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావ ఇత్యర్థః. యద్వా సః. అవస్థాత్రయాన్వయీ జీవః. ఏక ఏవ న తు ప్రత్యవస్థం భిన్నః. అనేన "స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్య" ఇత్యధికరణ పూర్వపక్షనిరాసః. తత్ర హి కిం సుప్త ఏవ పున రాగరసమయే ఉత్తిష్ఠతి, ఉతాన్య ఇతి సంశయ్య తస్య సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సంపన్నస్య ముక్తా దవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరేంద్రియసంబంధా భావాత్ అన్య ఏవే త్యాశఙ్కితం. ఐక్యే హేతుః (స్మృత్యన్వయా దితి.) స్మృతిప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిగ్రహణం కర్మశబ్దవిధీనా ముప్యుపలక్షణం. తత్ర స్మృతి ర్య ఏవాహం సుప్త స్స ఏవ ప్రతిబుద్ధోఽ స్మీత్యేవంరూపా కర్మ తు సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్యపాపరూపం తత్త్వజ్ఞానా త్ప్రాక్ తేనైవ భోక్తవ్యం. శబ్దోఽపి సుప్తం ప్రతిబుద్ధం స ఏవేతి దర్శయతి "త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వే"త్యాదినా "యద్యద్భవంతి తథా భవంతీ"త్యంతేన విధయ శ్చ మోక్షార్థా స్సుషుప్తస్య ముక్తత్వేఽనర్థకా స్స్యు రితి తదధికరణసిద్ధాంతార్థహేతవః, త్రిగుణవృత్తిదృక్ త్రిగుణవృత్తీనాం జాగరాదీనాం దృక్ ద్రష్టా తత్ర హేతు రింద్రియేశః కర్మనిమిత్తప్రాకృతేంద్రియప్రవర్తనవాన్. ౩౨

మనస స్త్రిస్రోఽవస్థా శ్చ మన్మాయయా స్వస్వకర్మానుగుణమదీయసఙ్కల్పరూపజ్ఞానేన గుణతః సత్త్వాదిమనోనిష్ఠగుణేభ్యః. నిమిత్తేభ్యః మయి కృతా ఇత్యేవం ఇత్థం విమృశ్య, విచార్యేతి సంబంధః. ఆత్మనః కృత్స్నచిదచిదుపాదానకారణత్వా చ్చిదచిద్గతావస్థానాం తద్ద్వారా స్వాత్మపర్యంతత్వాభి ప్రాయేణ మయీత్యుక్తం నిశ్చితః అర్థః, సకలానర్థనివారకమత్ప్రాప్తిసాధనమదుపాసన మేవ పరమ ప్రయోజనం యై స్తే హార్దం హృద్గత మఖిలసంశయాధిం అనుమానసదుక్తితీక్ష్ణజ్ఞానాసినా సంఛిద్య

సంఛిద్య హార్ద మనుమానసదుక్తితీక్ష్ణజ్ఞానాసినా భజత మాఽఖిలసంశయాధిమ్. ౩౩

ఈక్షేత విభ్రమ మిదం మనసో విలాసం దృష్టం వినష్ట మతిలోల మలాతచక్రమ్,
విజ్ఞాన మేక మురుదేవ విభాతి మాయాస్వప్న స్త్రిధా గుణవిసర్గకృతో వికల్పః. ౩౪

తతః ప్రతినివర్త్య నివృత్తతృష్ణ స్తూష్ణీం భవే న్నిజసుఖానుభవో నిరీహః,

---

మాం భజేతేత్యన్వయః. సంశయాః కి మహం దేహాకార ఉత తద్విలక్షణః. కిం స్వతంత్రః కింవా పరతంత్ర ఇత్యాదిరూపాః, త ఏవాధిః పీడా, జ్ఞాన మత్ర యథావస్థితాత్మపరమాత్మస్వరూపస్వభావానుసంధానాత్మకం అనుమానం దేహేంద్రియవిషయాణా మంతతో దుఃఖావహత్వానిత్యత్వహేయత్వాది వ్యాప్తిగ్రహణమ్. తేన తన్మూలం వైరాగ్యం వివక్షితం, సదుక్తయ శ్శారీరకన్యాయాత్మికాః వేదాంతార్థ విచారవైరాగ్యాభ్యాం నిశితేన తీక్ష్ణేన జ్ఞానరూపేణాసినేత్యర్థః. ౩౩

అనుమాన మేవ దర్శయతి (ఈక్షేతేతి.) విశేషణభ్రమం ఆత్మత్వభోగ్యత్వాదిభ్రమః, యస్మిన్మనసో విలాసో యస్మి న్సంకల్పవికల్పవిషయ మిత్యర్థః. ఇదం దేవాదిశరీరతదుపభోగ్యవిషయాదికం సర్వ మితి ధర్మిణో నిర్దేశః. వినష్ట మితి సాధ్యస్య దృష్ట మితి సాధనస్య అలాతచక్ర మితి దృష్టాంతస్య తద్విశేషణ మతిలోల మితి ఈక్షేత ఇత్థ మనుమినుయా దిత్యర్థః అథ సదుక్తివిచారాత్మకజ్ఞానాకారం దర్శయతి (విజ్ఞాన మితి.) విజ్ఞానం జీవస్వరూపం "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే యో విజ్ఞానే తిష్ఠ" న్నితి శ్రుతేః. తదేకం జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావం ఉరుదేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుధేవ భాతి న తత్స్వరూపేఽస్తి దేవమనుష్యాదిభేద ఇతి భావః, స చ వికల్పో దేవమనుష్యాదిభేదః, త్రిధా త్రిప్రకారాః. యే గుణాః సత్వాదయ స్తేషాం విసర్గః పరిణామః, తేన కృతః, మాయాస్వప్నః, సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్మమ మాయయా ప్రకృత్యా సంకల్పరూపజ్ఞానేన వా నిమిత్తేన స్వప్నః స్వప్న ఇవ కృతః. యథా స్వప్న స్సంకల్పవికల్పప్రవణమనసః ప్రతీయమానః పునః, ప్రబోధేన నివర్తతే తద్వత్స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధాతు రాత్మగతత్వేన ప్రతీయమానః. పున రామోక్షానువృత్తాత్మోపాసనా న్నివర్తత ఇతి. ౩౪

(దృష్టి మితి,) తత శ్శబ్దాదిభ్యః. దృష్టిం, ప్రతినివర్త్య శబ్దాదిబాహ్యవిషయా నగృహ్ణ న్నిత్యర్థః. నివృత్తా తృష్ణా విషయాభిలాషో యస్య సః నిరీహః నిర్వ్యాపారః. తత్ర దృష్టిం ప్రతినివర్త్యేతి జ్ఞానేంద్రియాణాం చక్షురాదీనాం నియమముక్తం న్నివృత్తతృష్ణ ఇతి మనసః. నిరీహ ఇతి కర్మేంద్రియాణాం నిజసుఖానుభవ ఇతి సమాధి రుక్తం, తూష్ణీం భవే దితి దేహానుచింతననిషేధః,

సందృశ్యతే క్వ చ యదీద మవస్తుబుద్ధ్యా త్యక్తం భ్రమాయ న భవేత్స్మృతి రానిపాతాత్,

దేహం చ నశ్వర మవస్థిత ముత్థితం వా సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమ త్స్వరూపమ్,
దైవా దుపేత మథ దైవవశా దపేతం వాసో యథా పరికృతం మదిరామదాన్ధః. ౩౬

దేహోఽపి దైవవశగః ఖలు కర్మ యావ త్స్వారమ్భకం ప్రతిసమీక్షత ఏవ సాసుః,

---

ఏవంవిధస్య పుంసః, పూర్వ మవస్తుబుద్ధ్యా అనాత్మబుద్ధ్యా "యత్తు కాలాంతరేణాపి నాన్యసంజ్ఞా ముపైతి వై పరిణామాదిసంభూతః, తద్వస్తునృప తచ్చకి" మిత్యాత్మ న్యేవ వస్తుశబ్దస్య ముఖ్యవృత్త త్వస్మరణాత్, త్యక్త మిదం దేహాదికం క్వచ సమాధివ్యతిరిక్తశయనాసనభోజనాదిదశాసు యది యద్యపి సందృశ్యతే అనుసంధీయతే తథాపి తత్ భ్రమాయ సమాధిత శ్చలనాయ న భవేత్ యద్వా పున ర్దేహాంతరసంబంధనిమిత్తదేహాత్మాభిమానాదిరూపభ్రమాయ న భవేత్. నను "తుర్యే స్థితః. అనుమాన సదుక్తితీక్ష్ణజానాసినా నిజసుఖానుభవ" ఇతి తుర్యస్థితిజ్ఞానానుభవశబ్దవివక్షితం జ్ఞానం కిం తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యరూపం కింవా ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం ధ్యానాదిశబ్దవాచ్యత్వేఽపి కిం ద్విత్రిరావృత్తిరూపం కింవా యావ చ్ఛరీరపాతానువృత్తిరూప మిత్యత్రాహ (స్మృతి రానిపాతా దితి) స్మృతి ర్భగవద్ధ్యానం ఆశరీరపాతా త్కర్తవ్య మిత్యర్థః. అన్యథా మనఃకాలుష్యా త్సమాధి రేవ గళిత స్స్యాదితి భావః. ఆనిపాతా దిత్యనేన ద్విత్రిరావృత్తజ్ఞానవ్యుదాసః. స్మృతిశబ్దేన వాక్యజన్యస్య. ౩౫

తూష్ణీంభవే దిత్యుక్తం తూష్ణీంభావం వివృణోతి (దేహం చేతి.) సిద్ధః నిష్పన్నసమాధిః దేహ మవస్థితం ఆసీనం ఉత్థితం వా న పశ్యతి నానుసంధత్తే, తత్ర హేతుత్వేన దేహం విశినష్టి (నశ్వర మితి.) హేయత్వా దితి భావః. కించ యతః స్వరూపం నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం అధ్యగమత్ సాక్షాత్కృతవాన్, అతః సమాధిదశాయాం దేహో న ప్రత్యేతవ్య ఇత్యర్థః. దైవా దుపేత మితి వాసోవిశేషణం యథా మదిరా మదేన మద్యపానజమదేనాంధో వివేకరహితః పుమాన్ పరికృతం పరిధృతం వాసో వస్త్రం, దైవా దుపేత మథ తస్మా దపేతం వా నానుసంధత్తే తద్వత్. ౩౬

నను యదా సమాధి ర్నిష్పద్యతే కిం తదైవ కృత్యాంతరాభావా ద్యోగినో దేహో నశ్యతి కింవా కంచి త్కాల మనువర్తత ఇతి సంశయానా న్ప్రత్యాహ (దేహోఽపీతి.) దైవవశగః దైవస్యాంత రాత్మనో మమ వశంగతః దైవాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తికః అనేన నిరంతరసమాధినిష్ఠస్య కథం దేహధారణ మిత్యాశజ్కావ్యుదాసః, అపిశబ్దేన సమాధినిష్పత్తి రపి మత్సంకల్పాయత్తేతి వివక్షితం.

తం సప్రపంచ మధిరూఢసమాధియోగ స్స్వాప్నం పున ర్న భజతే ప్రతిబుద్ధవస్తుః. ౩౭

మయైత దుక్తం వో విప్రా గుహ్యం తత్సాంఖ్యయోగయోః,
జానీత మాఽఽగతం యజ్ఞం యుష్మద్ధర్మవివక్షయా. ౩౮

అహం సాంఖ్యస్య యోగస్య సత్యస్యర్తస్య తేజసః,
పరాయణం ద్విజశ్రేష్ఠా శ్శ్రియః కీర్తే శ్శమస్య చ. ౩౯

యావ త్స్వారమ్భకం కర్మ తావ త్సాసుః సప్రాణః ప్రతి సమీక్షత ఏవావతిష్ఠత ఏవేత్యర్థః. స్వస్య దేహస్యారమ్భకం అభ్యుపగతప్రారబ్ధాత్మక మిత్యర్థః. తథా చ శ్రూయతే "తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి, నను జ్ఞానిన స్తదితరస్య చ దేహో యావ త్స్వారమ్భక కర్మావసాయ్యేవ తత్ర కో విశేష ఇత్యత ఆహ (త మితి.) సప్రపఞ్చం సానుబంధినం స్వాప్నం స్వప్నార్థవ దనిత్యం తం దేహం అధిరూఢసమాధియోగః, అధిరూఢః ప్రాప్తః సమాధ్యాత్మకో యోగో యేన సః, అత ఏవ ప్రతిబుద్ధవస్తుసాక్షాత్కృతాత్మవస్తుః పుమాన్ పున ర్న భజతే ఇతర స్తు పున ర్దేహాంతరం ప్రతిపద్యత ఇతి భావః. ౩౭

ఉపసంహరతి (మయేతి.) సాంఖ్యం తత్త్వత్రయవిభాగపూర్వకబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం యోగో భగవదుపాసనం తయో స్సంబంధి య ద్గుహ్యం గోప్యం వక్తవ్యం తదేతత్ హేవిప్రాః మయా అభిహితం సత్య ముక్తం కిన్తు దుష్కరౌ విమౌ సాంఖ్యయోగా విత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య దుష్కరోఽపి మాం శరణం గతస్య మత్ప్రసాదా త్సుకర ఏవేత్యభిప్రేత్య తత్ర హేతుతయా మోక్షోపయుక్తానాం జ్ఞానవిశేషాణాం ధర్మవిశేషాణాం చ ప్రవర్తకోఽహ మేవేతి వివక్షు స్తావ దాత్మన స్సమాశ్రయణీయత్వో పయుక్తనిరతిశయవాత్సల్యాది గుణయోగితా మావిష్కరోతి (జానీతేతి.) యజ్ఞం యజ్ఞనిర్వాహకం శ్రీవిష్ణుం "యజ్ఞో వై విష్ణు" రితి శ్రుతేః యజ్ఞాయాచరతః కర్మ సమగ్రం ప్రవిలీయత" ఇతి స్మృతే శ్చ మాం హంసరూపిణం యుష్మాకం ధర్మః మోక్షధర్మ స్తద్వివక్షయా ఆగతం జానీత. ౩౮

(అహ మితి.) హేద్విజశ్రేష్ఠాః యోగాదీనా మహం పరాయణం ఆశ్రయః ప్రవర్తక ఇత్యర్థః. తత్ర సత్యం భూతహితాచరణం ఋతం పుణ్యం కర్మ తేజః బాహ్యకరణవశీకారప్రభావః శ్రీ ర్వైరాగ్యాదిసంపత్ కీర్తి స్తత్ప్రభవా ప్రథా శమోఽన్తఃకరణనియమః. ౩౯

(హంసోపాఖ్యానమ్)

మాం భజంతి గుణా స్సర్వే నిర్గుణం నిరపేక్షకమ్,
సుహృదం ప్రియ మాత్మానం సామ్యానందాదయో గుణాః. ౪౦

ఇతి మే ఛిన్నసందేహా మునయ స్సనకాదయః,
సభాజయిత్వా పరయా భక్త్యాఽగృణత సంస్తవైః. ౪౧

తై రహం పూజిత స్సమ్య క్సంస్తుతః పరమర్షిభిః,
ప్రతీయాయ స్వకం ధామ పశ్యతః పరమేష్ఠినః. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

కించాహ నేత్యాహ (మా మితి.) గుణాః కల్యాణగుణాః నిర్గుణం హేయగుణరహితం నిరపేక్షకం స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షు మాత్మానం అత ఏవ ప్రియం సుహృదం హితైకావహం భజంతి ఆశ్రయంతి. కే పున స్తే కల్యాణగుణా ఇత్యత్రాహ (సామ్యేతి.) సామ్యం వైషమ్యరాహిత్యం ఆనంద శ్చ ఆది ర్యేషాం తే. ౪౦

హంససనకాదిసంవాద ముపసంహరతి (ఇతీతి.) ఇతీత్థం మే మత్తో హంసరూపాత్ ఛిన్నాః సందేహాః గుణచేతస్త్యాగాదివిషయాః. యేషాం తే సనకాదయః పరయా ఉత్కృష్టయా భక్త్యా మాం సభాజయిత్వా సమ్యగారాధ్య సంస్తవైః స్తోత్రై రగృణత తుష్టువుః. ఆదాదేశ ఆర్షః. ౪౧

తై స్సనకాదిభి రహం హంసరూపః. పరమేష్ఠినః పశ్యత స్సతః స్వకం ధామ స్థానం ప్రతీయాయ ప్రత్యాగతోఽస్మి, ప్రత్యయాయేతి పాఠస్తు చింత్యః. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ —

వదన్తి కృష్ణ శ్రేయాంసి బహూని బ్రహ్మవాదినః,
తేషాం వికల్పః ప్రాధాన్య ముతాహో ఏకముఖ్యతా. ౧

భవతోదాహృత స్స్వామి న్భక్తియోగోఽనపేక్షితః.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

"అధిరూఢ స్సమాధియోగ స్స్వప్నం పున ర్న భజతే ప్రతిబుద్ధవస్తు" రితి పరబ్రహ్మోపాసన మేవ మోక్షాఖ్యశ్రేయస్సాధన మిత్యుక్తం. తత్ర మోక్షాఖ్యపురుషార్థస్య స్వేతరవ్యావృత్తత్వనిర్ధారయిషయా పృచ్ఛతి (వదంతీతి) బ్రహ్మ అధీయతే అధ్యాపయంతి చేతి బ్రహ్మవాదినః, అనేన సర్వేషాం వాదానాం వేదమూలకత్వం వేదస్యానాదిత్వం చ జ్ఞాపితం, శ్రేయాంసి ధర్మార్థకామనాదిరూపాణి ఇదం తత్సాధనానా మప్యుపలక్షణం. భవతా తు హేస్వామిన్ అనపేక్షితః ఫలాపేక్షారహితః. నిష్కామ ఇత్యర్థః. భక్తియోగః ఉదాహృతః మోక్షసాధనత్వేన కథితః. తత్ర తేషాం బ్రహ్మవాదిభి రుక్తానాం శ్రేయసాం తత్సాధనానాం చ త్వదభిహితమోక్షతత్సాధనాభ్యాం సహ కిం వికల్పః, మోక్షశబ్దాభిలప్యస్య శ్రేయసః బ్రహ్మవాద్యుక్తశ్రేయోఽంతరాఽంతర్భూతత్వే తదుక్తసాధనై స్సహ త్వదుక్తభక్తియోగస్య వికల్పే నానుష్ఠానప్రసఙ్గః, ఫలస్య ధర్మాద్యనతిరిక్తత్వాత్ వ్రీహియవయో ర్హ్యనతిరిక్తసాధ్యయోః, "వ్రీహిభి ర్యజేత" యవై ర్వేతి వికల్పః ప్రసిద్ధ ఇతి భావః, యది ధర్మాదిభ్యో విజాతీయో మోక్ష స్స్యాత్ తదా ధర్మాదీనాం మోక్షస్య చ తారతమ్యానిశ్చయా త్కిం సర్వేషాం శ్రేయస్సాధనానాం ప్రాధాన్యం పరస్పర మఙ్గాఙ్గిభావవైధుర్యేణ స్వస్వఫలం ప్రతి ప్రధానోపాయతయాఽనుష్ఠేయత్వ మితి ద్వితీయవికల్పార్థః యద్యేషాం మధ్యే కస్యచి దేవౌత్కృష్ట్యం తదా సత్యుత్కృష్టే ఫలే నికృష్టతల్లిప్సానుదయా త్తస్యైవేప్సితతమత్వాత్ తల్లిప్సో స్తత్సాధనస్యైవానుష్ఠేయత్వా త్తస్యైవ ప్రాధాన్యాదితరేషా ముపయోగవిశేషవివేకేన సమీహితసాధనాఙ్గతయాఽనుష్ఠానం స్యాదిత్యాశయేన తృతీయకోట్యుదయః, తదుక్తం భక్తియోగం విశినష్టి (నిరస్యేతి,) యేన భక్తియోగేన సర్వతః సర్వేభ్యో విషయేభ్య స్సఙ్గం నిరస్యౌహ్య మన స్త్వయ్యేవావిశే దితి యద్యపి; భగవత్యేవ మనస్స్థైర్యసాధనత్వకథనేన భక్తియోగస్య ధర్మాదిభ్యో విలక్షణ శ్రేయస్సాధనత్వ జ్ఞానసద్భావావగమా ద్వికల్పాదివికల్పానుపపత్తిః

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

నిరస్య సర్వత స్సఙ్గం యేన త్వయ్యావిశే న్మనః. ౨

శ్రీభగవా నువాచ—

కాలేన నష్టా ప్రళయే వాణీయం వేదసంజ్ఞితా,
మయాఽఽదౌ బ్రహ్మణే ప్రోక్తా ధర్మో యస్యాం మదాత్మకః. ౩

తేన ప్రోక్తా చ పుత్రాయ మనవే పూర్వజాయసా,
తతో భృగ్వాదయోఽగృహ్ణ న్సప్త బ్రహ్మమహర్షయః ౪

తథాఽపి మనస స్త్వయ్యావేశేన సాధ్యో మోక్షః కిం ధర్మాద్యంతర్భూతః ఉత తద్వ్యతిరిక్తః. అతిరిక్తత్వేఽపి కింవా తత్సామ్య మస్త్యుత నేతి తారతమ్యేఽప్యఙ్గాఙ్గిభావోఽస్త్యుత నేతి సంశయేన తదుపపత్తిః. ౧-౨

తత్ర బ్రహ్మవాదినో వదంతీత్యనేన యజ్ఞాపితం వేదస్యానాదిత్వం తదఙ్గీకుర్వ న్నాహ (కాలేనేత్యాదినా.) ప్రలయే ప్రాకృతప్రలయే వేదసంజ్ఞితే యం మమ వాణీ కాలేనాధ్యేతృత్రధ్యాపయితృ విరహితేన నష్టా విప్లుతయథావస్థితవర్ణపరంపరా బభూవ సైవ పున ర్మయా సర్వజ్ఞేన జగత్స్రష్ట్రా ఆదౌ కల్పాదౌ బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ ప్రోక్తా. అవిప్లుతానుపూర్వీవిశిష్టతయాఽఽవిష్క్రియమాణా ఉపదిష్టేత్యర్థః. తాం విశినష్టి - ధర్మో యస్యాం మదాత్మకః. అహ మాత్మా స్వరూపం యస్య స ధర్మః యస్యాం వాణ్యా మభివ్యక్తః "యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః. తే వదంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతన" మితి శ్రీకృష్ణస్య ధర్మత్వం శ్రీమన్మహాభారతే ప్రసిద్ధం. వైధత్వే సత్యలౌకికశ్రేయస్సాధనత్వం హి ధర్మత్వం. తచ్చ భగవ త్యప్యస్తి "అమృత స్యైష సేతు" రితి శ్రవణాత్ అతో మదాత్మక ఇత్యుక్తం. అనేన మదాత్మకధర్మప్రాధాన్యపరై వేయం కృత్స్నా వేదసంజ్ఞితా వాణీ. యాగాదీనాం ధర్మత్వప్రతిపాదనపరః పూర్వభాగోప్యనభిసంహితఫలయజ్ఞాదిసాధ్య మత్ప్రీతిప్రయుక్తమత్ప్రాప్తిప్రతిపాదనపర ఏవేతి సోఽపి మదాత్మకధర్మప్రతిపాదనపర ఏవేతి ఫలితమ్. ౩

(తేనేతి.) తేన బ్రహ్మణా ప్రథ మజాయ పుత్రాయ మనవే స్వాయంభువాఖ్యాయ సా వాణీ ప్రోక్తా. (తత్రేతి.) తత్ర స్వాయంభువమన్వంతరే. తత ఇతి పాఠేఽపి స ఏవార్థః. భృగ్వాదయః భృగుమరీచ్యత్ర్యఙ్గిరఃపులస్త్యపులహక్రతవః సప్త బ్రహ్మర్షయః ప్రతిమన్వంతరం సప్తర్షిభేదః ప్రతిపాదితోఽష్టమేఽవగంతవ్యః. తతో బ్రహ్మణ స్సకాశా దగృహ్ణ న్తాం వాణీ మితి శేషః. ౪

తేభ్యః పితృభ్య స్తత్పుత్రా దేవదానవగుహ్యకాః,
మనుష్యా స్సిద్ధగన్ధర్వా స్సవిద్యాధరచారణాః. ౫

కిం దేవాః కిన్నరా నాగా రక్షః కింపురుషాదయః,
బహ్వ్య స్తేషాం ప్రకృతయో రజస్సత్వతమోభువః. ౬

యాభి ర్భూతాని భిద్య న్తే భూతానాం మతయ స్తథా,
యథాప్రకృతి సర్వేషాం చిత్రా వాచ స్స్రవంతి హి. ౭

ఏవం ప్రకృతివైచిత్ర్యా ద్భిద్యంతే మతయో నృణామ్.

తేభ్యః ఋషిభ్యః పితృభ్య స్సకాశా త్తత్పుత్రా దేవాదయోఽగృహ్ణ న్నితి పూర్వేణ సంబంధః, గుహ్యకాః యక్షాః. ౫

కిం దేవకిన్నరకింపురుషా దేవాదివ జ్జాతివిశేషాః. ఏవం వేదస్యానాదినిధనత్వం ప్రతిపాదితం. అథ య త్సర్వేషాం వాదానాం వేదమూలకత్వ మితి తత్ప్రతిక్షేప్తుం "అధర్మం ధర్మమితి యా సర్వార్థా న్విపరీతాం శ్చ బుద్ధి స్సా పార్థ తామసీ" తత్ర సత్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయమ్, సత్వా త్సంజాయతే జ్ఞాన" మిత్యాదిప్రమాణప్రతిపన్నరజస్సత్వతమోగుణానుగుణస్వభావత్వా ద్వాదినాం తత్ర సాత్వికస్వభావానాం యథావస్థితవేదార్థావగమే సత్యపీతరస్వభావానాం విపరీతబుద్ధిత్వా త్స్వస్వ బుద్ధ్యుత్ప్రేక్షితార్థమూలకా స్సర్వే వాదాః న తు వేదైకమూలకా ఇత్యాహ (బహ్వ్య ఇతి.) తేషాం బ్రహ్మాది కింపురుషాదిపర్యంతానాం ప్రకృతయః. రజస్సత్వతమోభువః రజస్సత్వతమాంసి జన్మస్థానాని యాసాం తాః. ౬

ప్రకృతీ ర్విశినష్టి (యాభి రితి.) యాభిః ప్రకృతిభిః. భూతాని భిద్యంత ఇతి జాత్యాదిభేదో వివక్షితః, తథాభూతానాం మతయ శ్చ భిద్యంతే. ప్రకృతి రత్ర స్వభావః, స చ కర్మానుగుణజ్ఞానప్రయత్నచికీర్షాక్రియాద్యుత్పత్తి రంతఃకరణగతః, సత్వాదిగుణకార్యవిశేషాత్మకః. యథాప్రకృతి యథా స్వభావం స్వస్వభావానతిక్రమేణ సర్వేషాం చిత్రా వాచః స్రవంతి ప్రవహంతే ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః. ౭

ఏవం యథా వాచ శ్చిత్రా స్స్రవంతి తథా తథా ప్రకృతివైచిత్ర్యా న్మతయో భిద్యంతే, నృణా మితి దేవాదీనా మపి ప్రదర్శనార్థం మతివైచిత్ర్యే నిదర్శనాభిప్రాయేణాహ (పారంపర్యేణేతి) తథాహి కేషాంచి త్తమస్స్వభావానాం అనాదినిధన మపి వేదం పౌరుషేయ మత ఏవ

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

పారంపర్యేణ కేషాంచి త్పాషణ్డమతయోఽపరే, ౮

మన్మాయామోహితధియః పురుషాః పురుషర్షభ,
శ్రేయో వద న్త్యనేకాన్తం యథాకర్మ యథారుచి. ౯

ధర్మ మేకే యశ శ్చాన్యే కామం సత్యం దమ శ్శమమ్,
అన్యే వదన్తి స్వార్థం వా ఐశ్వర్యం త్యాగభోజనమ్. ౧౦

తత్రాపి భ్రమవిప్రలమ్భాదిపౌరుషదోషసంభావనయాఽప్రమాణం మన్యమానానాం స్వస్వభావానుగుణబుద్ధ్యుత్ప్రేక్షితవేదార్థవిరుద్ధార్థస్వరూపాణాం మూలపురుషాణాం పారంపర్యేణోపదేశపరంపరయా అపరే తదనుయాయినః. కేచి దర్వాచీనాః పురుషాః. పురుషర్షభ పాషండమతయః. యథావస్థితవేదవిరుద్ధార్థమతయః. దృశ్యన్త ఇతి శేషః. ౮

స్వతో వివేకశూన్యతాం వ్యఞ్జయితుం విశినష్టి (మన్మాయామోహితధియ ఇతి.) మన్మాయామోహితమతిత్వా త్తత్పారంపర్యానాదరేణ స్వతోఽపి యథావ త్తత్త్వం న జానన్తీతి భావః. తే పునః, పాషండమతయస్సన్తో న తూష్ణీ మవతిష్ఠన్తే కిన్తు యథాకర్మ యథారుచి అనేకాన్తం నానావిధం శ్రేయో వదన్తి రుచే ర్నియామకం కర్మవైవిధ్య మిత్యభిప్రాయేణ యథాకర్మే త్యుక్తమ్. ౯

యథాప్రకృతి సర్వేషాం చిత్రా వాచ స్స్రవన్తీత్యేత త్ప్రపఞ్చయతి (ధర్మ మేక ఇతి.) ఏకే పూర్వమీమాంసకాః. ధర్మం యాగదానహోమాదిరూపం శ్రేయస్సాధనం వదన్తీతి సంబన్ధః. ఏవ ముత్తరత్రాపి. స్వరాది రేవ శ్రేయ స్తత్సాధనం ధర్మ ఏవేతి వదన్తీత్యర్థః అన్యే కావ్యాలంకారాదికృతః యశః కీర్తి మేవ స్వర్గాదిరూపశ్రేయ స్సాధనం వదన్తి. తథా చ తత్పరిపాటిః "యావత్కీర్తి ర్మనుష్యస్య పుణ్యా లోకేషు గీయతే, తావద్వర్షసహస్రాణి స్వర్గే లోకే మహీయతే" ఇతి. కామతన్త్రప్రణేతార స్తు కామ మేవ పురుషార్థం వదన్తి. తదుపాయా స్తు తై రేవోక్తా స్తత ఏవ ద్రష్టవ్యాః. యోగిన స్తు సత్యం దమం శమం చ కైవల్యాఖ్యశ్రేయస్సాధనం వదన్తీత్యర్థః. అన్యే నీతిశాస్త్రవిదః ఐశ్వర్య మేవ స్వార్థం పురుషార్థం వదన్తి తదుపాయా స్తు సామాదయ స్తై రేవోక్తా ఇతి భావః. లోకాయతికా స్తు త్యాగభోజనం విభవభోజనం వదన్తి "భస్మీభూతస్య దేహస్య పునరాగమనం కుతః. తస్మా త్సర్వప్రయత్నేన ఋణం కృత్వా ఘృతం పిబేత్" ఇత్యాదిరూపా హి తేషాం పరిపాటిః. ౧౦

కేచి ద్ధర్మం చ కర్మాణి ఇష్టాపూర్తవ్రతాని వై,
అన్యే యజ్ఞం తపో దానం శ్రేయాంసి నియమా న్యమాన్. ౧౧

ఆద్యన్తవన్త ఏతేషాం లోకాః కర్మవినిర్మితాః.
దుఃఖోదర్కా స్తమోనిష్ఠాః క్షుద్రానన్దా శ్శుచాఽర్పితాః. ౧౨

మయ్యర్పితాత్మన స్సభ్య నిరపేక్షస్య సర్వతః,
మయాఽఽత్మనా సుఖం యత్త త్కుత స్స్యా ద్విషయాత్మనామ్. ౧౩

కేచి త్క్రియామతానుసారిణః యజ్ఞాదీ న్పురుషార్థోపాయా నాహుః, తత్ర వ్రతాన్యేకాదశ్యు పవాసాదీని నియమాః శౌచాచమనాదయః, యమాః ఇంద్రియనియమనాదయః. తైర్హి యజ్ఞాదిప్రయుక్త చిత్తశుద్ధ్యుపజాతవివిదిషాధికృతశమదమాద్యఙ్గత త్త్వమస్యాదివాక్యజన్యబ్రహ్మస్వరూపాభిన్నప్రత్యగాత్మాపరోక్షజ్ఞానం నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిరూపముక్తిసాధన మిత్యుక్తమ్. ౧౧

ఏవం వాదానాం వైచిత్ర్యమభిధాయాథ వికల్పాది వికల్పప్రతిక్షేపాయ స్వాభిమతమోక్షాఖ్యశ్రేయ స్తత్సాధనభూతబ్రహ్మోపాసనయోరితరేభ్యో వ్యావృత్తత్వజ్ఞాపనాయ తేషాం స్వరూప మాహ (ఆద్యంతవంత ఇతి.) ఏతేషాం ధర్మాదీనాం లోకాః లోక్యంత ఇతి లోకాః ఫలాని ఆద్యంతవంతః అనిత్యా ఇత్యర్థః, తత్ర హేతుః - కర్మవినిర్మితాః, కర్మసంపాదితాః కృష్యాదికర్మఫలవదితి భావః. దుఃఖోదర్కాః దుఃఖోత్తరఫలాః, స్వర్గాదిసాధనధర్మాదిక్షయే సతి పున ర్దుఃఖావాప్తే రితి భావః, తమోనిష్ఠాః మోహావసానాః, క్షుద్ర ఆనన్దో యేభ్య స్తే అత ఏవ శుచా శోకేనార్పితాః. సంగతాః అనుభవదశాయా మపి పతనభయశఙ్కానిమిత్తదుఃఖగర్భా ఇత్యర్థః, ౧౨

అథ భక్తియోగసాధ్యం తు మోక్షసుఖ మనుభవాత్మకం నిత్యదుఃఖాసంభిన్నం నిరవధికం చేత్యభిప్రేత్య, త ద్విషయాసక్తమనసాం దుర్లభ మిత్యాహ (మయీతి.) హే సభ్య మయి నిత్యనిరతిశయానన్దైకస్వరూపే అర్పితః, ఆత్మా మనో యేన తస్యాత ఏవ, సర్వత స్సర్వేషు వైషయికేషు క్షుద్రసుఖేషు నిరపేక్షస్య, పుంసో య న్మయా ఆత్మనా నిమిత్తభూతేన సుఖం త ద్విషయాత్మనాం కుత స్స్యాత్. ఆత్మనేత్యనేన విషయవైలక్షణ్య మభిప్రేతం. ఆత్మా హి నిరతిశయప్రీతివిషయః. సుఖాత్మకజ్ఞానం ప్రతివిషయభూతస్యైవాత్మనః తత్ప్రీతిహేతుత్వవివక్షయా ఆత్మనేతి తృతీయా. నిరతిశయానందరూపాత్మవిషయజ్ఞానస్య విషయవైలక్షణ్యేన నిరతిశయసుఖాత్మకత్వవిషయాత్మాలభ్యత్వోక్త్యా తదనుభావోక్తలోకవిపరీతాకారత్వలాభా న్నిత్యత్వసుఖోదర్కత్వసత్వనిష్ఠత్వప్రభూతానందత్వనిరంతరహర్షార్పితత్వాదయో లభ్యంతే. ౧౩

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

అకించనస్య దాన్తస్య శాన్తస్య సమచేతసః,
మయా సంతుష్టమనస స్సర్వా స్సుఖమయా దిశః. ౧౪

న పారమేష్ఠ్యం న మహేంద్రధిష్ణ్యం న సార్వభౌమం న రసాధిపత్యమ్,
న యోగసిద్ధీ రపునర్భవం వా మయ్యర్పితాత్మేచ్ఛతి మద్వినాన్యత్. ౧౫

న తథా మే ప్రియతమ ఆత్మయోని ర్న శంకరః,

తదేవం మోక్షాఖ్యపురుషార్థస్య తత్సాధనభూతభక్తియోగస్య చ నిరతిశయసుఖరూపస్య ధర్మాదితల్లోకేభ్యో నిరతిశయత్వఖ్యాపనా త్తారతమ్యాభావేన తస్యైవోత్కృష్టత్వావగమాదేకముఖత్వపక్షః స్థాపితః. అథ కిం వక్తవ్యం ఫలభూతమోక్షసుఖస్య నిరతిశయత్వమిత్యభిప్రేత్య తత్సాధనభూత భక్తియోగస్య స్వస్వరూపరూపగుణానుస్మృత్యాత్మకస్య నిరతిశయసుఖరూపతా మాహ (అకించన స్యేత్యాదినా.) మయా నిరతిశయానందరూపేణ విషయభూతేన చ మయా సంతుష్టం మనో యస్య తస్మాత ఏవ సమచేతసః సర్వత్ర మద్భావైకచేతసః నిరంతరం మయ్యేవ సక్తచిత్తత్వాదితి భావః. యద్వా వాకించనస్యాఖిలషణీయాంతరరహితస్య తత్ర హేతుః-దాంతస్య జితబాహ్యకరణస్య శాంతస్య జితాంతఃకరణస్య సర్వా దిశః సుఖమయాః సుఖప్రచురాః దిగ్గ్రహణం కాలావస్థయో రప్యుపలక్షణమ్. ౧౪

సంతోషమేవ వివృణోతి (న పారమేష్ఠ్య మితి.) మయ్యర్పిత ఆత్మా మనో యేన సః మత్ మత్తో వినాఽన్య త్పారమేష్ఠ్యాదిక మపి నేచ్ఛతి పారమేష్ఠ్యం బ్రహ్మాదిపత్యం మహేంద్రధిష్ణ్యం ఇంద్రస్థానం సార్వభౌమం కృత్స్నభూమండలాధిపత్యం రసాధిపత్యం పాతాలైశ్వర్యం యోగసిద్ధయోఽణిమాదయః కింబహునా అపునర్భవం మోక్ష మపి నేచ్ఛతి. పారమేష్ఠ్యాదిభ్య స్సర్వేభ్యోప్యహ మేవ మయ్యర్పితాత్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయ ఇతి స మదన్య త్తుచ్ఛత్వా న్నేచ్ఛతీత్యర్థః. ౧౫

న కేవల మహ మేవ తస్య నిరతిశయప్రియః కింతు సోఽపి మమ తథైవేత్యాహ (న తథేతి.) భవానితి జ్ఞానిమాత్రోపలక్షణం. యథా భవా న్మమ ప్రియతమః తథా ఆత్మా స్వీయా మూర్తిః ఆత్మయోనిప్రభృతయో, న ప్రియతమాః, పుత్రపౌత్రభ్రాతృభార్యాశరీరరూపా అపి అనేన "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ" ఇతిగీతావచనార్థ ఉక్తః, యద్యప్యాత్మ

న చ సంకర్షణో న శ్రీ ర్నైవాత్మా చ యథా భవాన్. ౧౫
నిరపేక్షం మునిం శాంతం నిర్వైరం సమదర్శనమ్,
అనువ్రజా మ్యహం నిత్యం పూయేత హ్యఙ్ఘ్రిరేణుభిః. ౧౬
నిష్కించనా మయ్యనురక్తచేతస శ్శాంతా మహాన్తోఽఖిలజీవవత్సలాః.
కామై రనాలబ్ధధియో జుషన్తి య న్నైరపేక్ష్యం న విదు స్సుఖం మమ. ౧౭
బాధ్యమానోఽపి మద్భక్తో విషయై రజితేంద్రియః,
ప్రాయః ప్రగల్భయా భక్త్యా విషయై ర్నాభిభూయతే. ౧౮

యోన్యాదీనా మపి జ్ఞానిత్వా న్నిరతిశయప్రియత్వా న్న తథా మే ప్రియతమ ఇత్యసంగతం, తథాఽపి తేషా మపి యది మయి భక్తి ర్న స్యా న్న తదా ప్రియా ఇత్యర్థపర్యవసానేన తథోక్త మితి బోధ్యమ్. ౧౫

ప్రేమాతిశయపారవశ్యప్రయుక్తా మాత్మనో వృత్తి మాహ (నిరపేక్ష మితి.) మదతిరిక్త విషయనిరపేక్షం మునిం మత్స్వరూపగుణాదిమననైకశీలం అత ఏవ సమదర్శనం సర్వత్ర మద్భావయుక్తచేతసం అత ఏవ నిర్వైరం క్వాపి వైరరహితం, అహం, నిత్య మనువ్రజామి, అనువ్రజనస్య ప్రయోజన మాహ (పూయతే హ్యఙ్ఘ్రిరేణుభి రితి.) తదీక్షితం తత్స్పృష్టం చ సర్వ మపి వస్తు మదఙ్ఘ్రిరేణుభిః పూతం భవే దితి బుద్ధ్యా త మనుగచ్ఛామీత్యర్థః. పూయేయేత్యుత్తమపురుష పాఠే, మదంతర్వర్తిబ్రహ్మాండ మపి పవిత్రీకుర్యా మితి భావేనేతి తన్మాహాత్మ్యాతిశయస్తుతిః. ౧౬

అపునర్భవ మపి నేచ్ఛతీత్యుక్తం తత్రానాదర ఏవ కారణ మిత్యభిప్రేత్యాహ (నిష్కించనా ఇతి) నిష్కించనాః మద్వ్యతిరిక్తాఖిలషణీయాంతరరహితాః, తత్ర హేతుః - మయ్యేవానురక్తం చేతో యేషాం తే తత్ర హేతుః శాంతాః జితాంతఃకరణాః, అఖిలేషు జీవేషు మదాత్మకత్వభావేన వత్సలాః దయాళవః మహాంత స్సాధవః కామై రనాలబ్ధా అస్పృష్టా ధీ ర్యేషాం తథాభూతా స్సంతో, యన్మదనుభవజం సుఖం జుషన్తే అనుభవంతి నైరపేక్ష్యం నిరపేక్షాః నిష్కామా స్తై ర్లభ్యం మోక్షసుఖం నైరపేక్ష్యం తదపి తన్న విదుః తత్సమం న విదుః, అతో నైరపేక్ష్యం నాద్రియంత ఇతి భావః. ౧౭

అస్త్వేవంవిధం సుఖ మేవ యః పున రుపక్రాంతమద్భక్తియోగోఽవిజితేంద్రియ శ్చ, స కిం విషయాభిభూత స్సంసరే దేవేత్యత్రాహ (బాధ్యమానోఽపీతి.) మద్భక్తః ప్రారబ్ధమద్భక్తియోగః ప్రాయః ప్రగల్భయా అహరహ రేధమానయా భక్త్యా హేతుభూతయా విషయై, ర్నాభిభూయతే, మద్భక్తి రహరహ రేధమానా సర్వవిషయవిస్మృతికరీతి భావః. ౧౮

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

యథాఽగ్ని స్సుసమిద్ధార్చిః కరో త్యేధాంసి భస్మసాత్,
తథా మద్విషయా భక్తి రుద్ధవైనాంసి కృత్స్నశః. ౨౦

న సాధయతి మాం ధర్మో న సాంఖ్యం యోగ ఉద్ధవ,
న స్వాధ్యాయ స్తప స్త్యాగో యథా భక్తి ర్మమోర్జితా. ౨౧

భక్త్యాఽహ మేకయా గ్రాహ్య శ్శ్రద్ధయాఽఽత్మా ప్రియ స్సతామ్,
భక్తిః పునాతి మన్నిష్ఠాన్ శ్వపాకా నపి సంభవాత్. ౨౨

నను సా ప్రగల్భా చే ద్విషయాభిభవాభిభావుకా స్యాత్ తత్ప్రాగల్భ్యప్రతిబంధకే పాపే సతి కథం సా ప్రగల్భా స్యా దిత్యత ఆహ (యథాగ్ని రితి.) యథాఽల్పోఽప్యగ్ని స్తావ త్కాష్ఠేషు నిహితః క్రమేణ సుసమిద్ధార్చి రేధాంసి దారూణి భస్మసా త్కురుతే తథా మద్విషయా భక్తి రపి హే ఉద్ధవ తావ దుపక్రాన్తా అహరహరభ్యాసాహితోత్కర్షా కార్త్స్న్యేనైనాంసి పాపాని స్వప్రాగల్భ్యప్రతిబంధకాని నాశయతీత్యర్థః, యద్యపి "ధర్మేణ పాప మపనుదతీ"తి ధర్మస్యైవ భక్త్యుత్పత్తిప్రతిబంధకాపనోదకత్వం శ్రుతం తథాఽపి ఆరబ్ధభక్తియోగసహచరితస్యైవ ధర్మస్య తదపనోదకత్వ మితి భగవదాశయః. ౨౦

"అనువ్రజా మ్యహం నిత్య" మితి నిరతిశయప్రీతిరూపాత్మవిషయకభక్తియోగ స్యైవాత్మ వశీకారకారణత్వం సూచితం, తత్స్ఫుట మేవాహ (న సాధయతీతి.) ఊర్జితా ఏధితా మమ భక్తి, ర్యథా మాం సాధయతి వశీకరోతి తథా యోగాది ర్న సాధయతి. ౨౧

న కేవలం మద్భక్తి ర్మద్వశీకారమాత్రహేతు రపి తు, యథాఽవస్థితమత్స్వరూపస్వభావాది జ్ఞానహేతు రపీత్యాహ (భక్త్యేతి.) యథాఽవస్థితస్వరూపస్వభావోఽహం, శ్రద్ధయా నిష్కామయా ఏకయా ఏకరూపయా అవిచ్ఛిన్నయేతి యావత్, గ్రాహ్యః గ్రహీతుం శక్యః "భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవం విధోఽర్జున జ్ఞాతు" మితి వచనార్థ ఉక్తః, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (సతాం ప్రియ ఇతి) సతాం భక్తానా మహం ప్రియః నిరతిశయప్రీత్యాత్మకభక్తివిషయః, అతోఽహ మపి సద్భిః ప్రియై ర్భక్త్యా గ్రాహ్యో భవేయ మితి భావః. ప్రియత్వే హేతు రాత్మేతి. ఆత్మా హి నిరతిశయప్రియ ఇతి భావః, "పూయతే త్వఙ్ఘ్రిరేణుభి" రితి భక్తియోగస్య నితరాం పావనకరత్వం సూచితం, తదుపపాదయతి (భక్తి రితి.) మన్నిష్ఠా మద్విషయా శ్వపాకా నపి సమ్భవా జ్జాతిదోషా త్పునాతి యద్యప్యుక్తబహ్వఙ్గకభక్తియోగేన శ్వపాకస్యాధికారోఽస్తి తథాఽప్యస్మి న్ప్రకరణే భక్తిశబ్దేన ప్రపత్తి శ్చ వివక్షితేతి తస్యాం సర్వాధికారో బహుప్రమాణప్రతిపన్నః. ౨౨

ధర్మసత్యదయోపేతో విద్యయా తపసాన్వితః,
మద్భక్త్యాఽపేత మాత్మానం సమ్యక్ప్రపునాతి హి. ౨౩

కథం వినా రోమహర్షం ద్రవతా చేతసా వినా,
వినానన్దాశ్రుకలయా శుధ్యే ద్భక్త్యా వినాఽఽశయః. ౨౪

వాగ్గద్గదా ద్రవతే యస్య చిత్తం రుద త్యభీక్ష్ణం హసతి క్వచి చ్చ,
విలజ్జ ఉద్గాయతి నృత్యతే చ మద్భక్తియుక్తో భువనం పునాతి. ౨౫

యథాఽగ్నినా హేమ మలం జహాతి ధ్మాతం పున స్స్వం భజతే చ రూపమ్,
ఆత్మా చ కర్మానుశయం విధూయ మద్భక్తియోగేన భజ త్యథో మామ్. ౨౬

యథా భక్తిః పునాతి న తథేతర ఇత్యాహ (ధర్మేతి.) ధర్మాదిభి రుపేతః వినయేనాన్వితః విద్యయా చాన్వితోఽపి మద్భక్త్యా అపేతం రహితం ఆత్మానం సమ్యక్ న పునాతి. ౨౩

రోమహర్షాది మంతరేణ కథం భక్తియోగనిష్పత్తి రవగమ్యతే భక్త్యా చ వినా కథం శుద్ధ్యేది త్యాహ (కథ మితి.) ఆనందాశ్రుకలయేత్యనంతరం భక్తినిష్పత్తిః, కథ మవగమ్యత ఇతి వాక్యశేషః. భక్త్యా వినా కథ మాశయోఽంతఃకరణం శుధ్యే దితి, తత్ర రోమహర్షో రోమాఞ్చః చేతసో ద్రవో నామ శుభాశ్రయానుధ్యానకృతో మనోవికారవిశేషః. ఆనందాశ్రుకలా ఆనందాశ్రుబిన్దుసంతతిః. ౨౪

కించ భక్తిః స్వాశ్రయం పునాతీతి కిము వక్తవ్యం, గద్గదవాగాదిమద్భక్తినిష్పత్తిలక్షణ యుక్తః కృత్స్నం జగ త్పునాతీత్యాహ (వాగ్గదేతి.) యస్య వాగ్గద్గదా, యస్య చిత్తం, ద్రవతే. యశ్చ కదాచి ద్రోదితి ఽభీక్ష్ణం పునః పునః హసతి క్వచిచ్చ విలజ్జ స్స న్నుచ్చైర్గాయతి క్వచిచ్చ నృత్యతే చ, స ఏవ మద్భక్తియుక్తః, భువన మీక్షణస్పర్శనాదిభిః పునాతి. ౨౫

కించ భక్త్యైవాత్మశుద్ధి ర్నాన్యత ఇతి సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) ధ్మాతం ధమనీముఖేన ధ్మాతం హేమ సువర్ణం కర్తృ మలం జహాతి, స్వం స్వాసాధారణం రూప మౌజ్జ్వల్యం చ భజతే, తథా ఆత్మా జీవోఽపి మద్భక్తియోగేన కర్మ అనుశయ మితి పదద్వయం వ్యస్తం, అనుశయం భుక్తావశిష్టం జ్ఞానావరకం కర్మ విధూయాథో తతః మాం భజతి ప్రాప్నోతి మాం ప్రాప్య స్వస్వరూపం భజత ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత" ఇతి.

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

యథా యథాఽఽత్మా పరిమృజ్యతేఽసౌ మత్పుణ్యగాథాశ్రవణాభిధానైః,
తథా తథా పశ్యతి సూక్ష్మతత్త్వం చక్షు ర్యథైవాఞ్జనసం ప్రయుక్తమ్. ౨౬

విషయా న్ధ్యాయత శ్చిత్తం విషయేషు విషజ్జతే,
మా మనుస్మరత శ్చిత్తం మయ్యేవ ప్రవిలీయతే. ౨౭

తస్మా దసదభిధ్యానం యథా స్వప్నమనోరథమ్,
హిత్వా మయి సమాధత్స్వ మనో మద్భావభావితమ్. ౨౮

నను భక్త్యుత్పత్తిప్రతిబంధనకే కర్మణి విధూతే సతి భక్తి స్తయా చ కర్మవిధూతి రితీతరేతరాశ్రయ మేతత్, ఏవం చ కదా యథావస్థితతత్త్వత్రయవివేకః, యేన తత్పూర్వకభక్తియోగ స్స్యా దిత్యత ఆహ (యథా యథేతి.) మత్పుణ్యగాథాశ్రవణై స్తదభిధానై శ్చ అసా వాత్మా పరిమృజ్యతే విశోధ్యతే కర్మవిధూననేతి భావః. తథా తథా సూక్ష్మతత్వం తత్వ మిహానారోపితాకారః ప్రకృతే స్సూక్ష్మో జీవః జీవా త్సూక్ష్మః పరమాత్మా తదంతరాత్మా. తయా వ్యాపనస్వభావత్వాత్ యథా రోగాదిదుష్టం చక్షు స్తావద్రూపగ్రహణాసమర్థం సదఞ్జనసంప్రయుక్తం నివృత్తదోషం సద్రూపం గృహ్ణాతి తద్వత్ తావన్మత్పుణ్యగాథాశ్రవణాభిధానేనాత్మశుద్ధిః తతః తత్వత్రయవివేకః తతో భక్తి రిత్యర్థః. ౨౬

శ్రవణాదిభి రేవ చిత్తం మత్ప్రవణం స్యాదితి సదృష్టాంత మాహ (విషయా నితి.) అస్య యథేత్యాదిః మా మిత్యస్య తథేతి. అనుస్మరతః శ్రవణాభిధ్యానాదిభిః మాం స్మరతః పుంసః ప్రవిలీయతే ప్రకర్షేణ శ్లిష్యతి. ౨౭

దృష్టాంతత్వే నోక్తస్య విషయధ్యానస్య త్యాజ్యత్వ మభిప్రేతం వివృణ్వన్ దార్ష్టాన్తికత్వేనోక్త మాత్మానుస్మరణం విధత్తే (తస్మా దితి.) తస్మా చ్ఛ్రవణాభిధానాదిక్రమేణైవ మద్భక్త్యుదయాత్ స్వప్నమనోరథం తత్తుల్యం తద్వ దస్థిరవిషయ మిత్యర్థః. అసదభిధ్యానం శబ్దాదివిషయధ్యానం త్యక్త్వా మద్భావభావితం యథా మద్విషయభావబంధేన భక్త్యోపాసితం భవతి తథేతి సమాధివిశేషణం మనో మయ్యేవ సమాధత్స్వ శ్రవణాభిధానాదిక్రమేణ సమాహితం కురు. ౨౮

స్త్రీణాం తత్సఙ్గినాం సంగం త్యక్త్వా దూరత ఆత్మవాన్,
క్షేమే వివిక్త ఆసీన శ్చిన్తయే న్మా మతన్ద్రితః. ౩౦

న తథాఽస్య భవే త్క్లేశో బంధ శ్చాన్యప్రసఙ్గతః,
యోషిత్సంగా ద్యథా పుంస స్తథా తత్సఙ్గిసఙ్గతః. ౩౧

ఉద్ధవ ఉవాచ —

యథా త్వా మరవిన్దాక్ష యాదృశం వా యదాత్మకమ్,
ధ్యాయే న్ముముక్షు రేత న్మే ధ్యానం తద్వక్తు మర్హసి. ౩౨

శ్రీభగవా నువాచ—

సమ ఆసీన స్సమకాయో యథా సుఖమ్,
హస్తా వుత్సఙ్గ ఆధాయ స్వనాసాగ్రకృతేక్షణః. ౩౩

న కేవలమసదభిధ్యాన మేవ హేయ మపి త్వభిధ్యాతృసఙ్గోఽపీత్యాహ (స్త్రీణా మితి.) స్త్రీసఙ్గినాం చేతి చశబ్దోఽధ్యాహ ర్తవ్యః. త్యాగో దుష్కర ఇత్యతో విశినష్టి. ఆత్మవాన్ శనై ర్వశీకృతేంద్రియః క్షేమే నిర్భయే వివిక్తే నిర్జనే చ దేశే ఆసీనః అతంద్రితః అనలసః మాం చింతయేత్. ౩౦

స్త్రీసఙ్గాదే స్త్యాజ్యత్వే కారణ మాహ (న తథేతి.) యథాఽస్య పుంసః యోషిత్సఙ్గా త్తత్సఙ్గిసఙ్గతః యోషిత్సంగినాం సఙ్గాచ్చ, బన్ధ స్తాదధీన్యం తత్ప్రయుక్తః క్లేశ శ్చ భవే త్తథా ఽన్యప్రసఙ్గత స్తౌ న భవతః, అతో యోషి త్తత్సఙ్గిసఙ్గౌ త్యాజ్యా వితి భావః. ౩౧

చింతయే న్మా మతంద్రిత ఇత్యుక్తచింతా తద్విషయప్రకారజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (యథేతి.) యథా ధ్యాయే దితి సంబన్ధః. యథేతి ధ్యానాఙ్గప్రశ్నః యాదృశ మితి విగ్రహసంస్థానప్రశ్నః, యదాత్మక మితి దివ్యాత్మస్వరూపప్రశ్నః ఏతత్సవిషయం ధ్యానం తత్ప్రకారం చ వక్తుం అర్హసి త్వదభిమతం త్వ మేవ వక్తుం శక్త ఇతి భావః. ౩౨

తావ ద్ధ్యానాంగా న్యాహ (సమ ఇతి చతుర్భిః.) సమే దేశే ఆ స్తీర్ణే ఆసనే "చేలాజినకుశో త్తర" మిత్యుక్తవిధే యథాసుఖం ఆసీనః స్వస్తికకమలాద్యన్యతమాసనోపవిష్టః సమకాయః ఋజుకాయః. హస్తౌ ఉత్సంగే ఆధాయ స్వస్య నాసాగ్రే కృతం నిహిత మీక్షణం దృష్టి ర్యేన సః. ౩౩

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

ప్రాణస్య శోధయే న్మార్గం పూరరేచకకుమ్భకైః.
విపర్యయేణాపి శనై రభ్యసే న్నిర్జితేన్ద్రియః. ౩౪

హృద్యవస్థిత మోంకారం ఘణ్టానాదం బిసోర్ణవత్,
ప్రాణేనోదీర్య తత్రాయం పున స్సంవేశయే త్స్వరమ్. ౩౫

ఏవం ప్రణవసంయుక్తం ప్రాణసంధాన మభ్యసేత్,
దశకృత్వ స్త్రిషవణం మాసా దర్వా గ్జితానిలః. ౩౬

పూరకాదిభిః ప్రాణస్య మార్గ మిడాపిఙ్గళాఖ్యనాడీవిశేషరన్ధ్రరూపం ప్రాణవాయుసంచార మార్గం శోధయేత్ విపర్యయేణ రేచకపూరకకుమ్భకక్రమేణ వా శనకై రభ్యసేత్ ప్రాణమార్గశోధన మితి శేషః. ౩౪

జితప్రాణస్య హి మనోజయః "ప్రాణబంధనం హి సోమ్యమన" ఇతి శ్రుతేః, మనసి జిత ఏవ సతి ధ్యానం సుకర మత స్తస్య తదఙ్గత్వం మార్గశోధనం త్వప్రతిబంధేన ప్రాణవాయుసంచారార్థం మార్గో హి శ్లేష్మాదిభి రాపూరితోఽవతిష్ఠతే, అత స్తదర్థం శోధనం స్వనాసాగ్రకృతేక్షణత్వ మపి చిత్తస్థైర్యహేతుత్వాభిప్రాయేణోక్తం నియతేంద్రియ ఇతి యమ ఉక్తః నియమ స్త్వర్థతో ద్రష్టవ్యః ప్రాణస్యేత్యాదినా ప్రాణాయామ ఉక్తః, స చ ప్రణవాఖ్యమంత్రానుసన్ధానయుక్త ఏవ కర్తవ్య ఇతి వక్తుం తదనుసన్ధానప్రకార మేవాహ (హృదీతి.) ఘణ్టానాద మివ హృది అవిచ్ఛిన్నం అవిచ్ఛిన్ననాద మిత్యర్థః, బిసోర్ణవత్ కమలనాళతన్తువత్ త మిమం సూక్ష్మేణ నాదేన యుక్త మిత్యర్థః. తావ దోంకార మేవంవిధ మనుసన్ధాయేత్యర్థః, తతః ప్రాణేన ప్రాణాఖ్యవాయునా ఉదీర్య ఉత్థాప్య తేనోత్థితం ధ్యాత్వేత్యర్థః. పున స్తత్ర హృది స్వర మోఙ్కారం సంవేశయేత్, సంప్రవిష్టం ధ్యాయే దిత్యర్థః. ౩౫

ఏవ మిత్థం ప్రణవసంయుక్తం ప్రణవానుసంధానసంయుక్తం యథా భవతి తథా త్రిషవణం త్రిసంధ్యం దశకృత్వః దశవారాన్ ప్రాణసంయమ మభ్యసేత్, ఏవం చే న్మాసా దర్వాగేవ జితః అనిలః ప్రాణో యేన తథాభూతో భవతి. ౩౬

హృత్పుణ్డరీక మంతస్థ మూర్ధ్వనాళ మధోముఖమ్,
ధ్యాత్వోర్ధ్వముఖ మున్నిద్ర మష్టపత్రం సకర్ణికమ్. ౩౬
కర్ణికాయాం న్యసే త్సూర్యసోమాగ్నీను త్తరో త్తరమ్,
వహ్నిమధ్యే స్మరే ద్రూపం మమైత ద్ధ్యానమజ్గళమ్. ౩౭
శ్యామం ప్రశా న్తం సుముఖం దీర్ఘచారుచతుర్భుజమ్,
సుచారుసున్దరగ్రీవం సుకపోలం శుచిస్మితమ్. ౩౯
సమానకర్ణవిన్య స్తస్ఫురన్మకరకుణ్డలమ్,
హేమామ్బరం ఘనశ్యామం శ్రీవత్సశ్రీనికేతనమ్. ౪౦
శఙ్ఖచక్రగదాపద్మవనమాలావిభూషితమ్,
నూపురై ర్విలసత్పాదం కౌస్తుభప్రభయా యుతమ్. ౪౧
ద్యుమత్కిరీటకటకకటిసూత్రాజ్గదాయుతమ్,

ఏవం ధ్యానాంగా న్యుక్త్వా అథాపృష్టమపి ధ్యేయస్థానధ్యానప్రకార మాహ (హృత్పుండరీక మితి సార్ధేన.) అ న్తస్థం శరీరా న్తర్వ ర్తి హృదయకమల మూర్ధ్వనాళ మధోముఖం ముకుళితం చ కదళీపుష్పసంకాశ మవలంబితే తదూర్ధ్వముఖ మధోనాళ మున్నిద్ర మష్టపత్రం సకర్ణికం చ ధ్యాత్వా. ౩౬

తత్ర సూర్యసోమాగ్నీన్ తన్మండలా న్యు త్తరో త్తరం న్యసేత్ చింతయే దిత్యర్థః. "తస్య మధ్యే మహానగ్ని" రిత్యగ్నిః ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధః, సూర్యసోమౌ తు శ్రుత్య న్తరసిద్ధత్వా దిహ స్మృతా విత్యాచార్యాః. అథ ధ్యేయ మాత్మనో రూపం వదన్ ధ్యానం విధ త్తే (వహ్నిమధ్యే ఇత్యాదినా) వహ్నిమండలమధ్యే మమైతద్వక్ష్యమాణవిధం ధ్యానమంగళం ధ్యానస్య శుభాశ్రయం రూపం స్మరేత్. ౩౭

రూపం విశినష్టి (శ్యామ మితి.) ప్రశా న్తం శోభనం ముఖ యస్య దీర్ఘాః సుందరా శ్చత్వారో భుజా యస్య సుచారుభ్యోఽపి సుందరా గ్రీవా యస్య శోభనౌ కపోలౌ యస్య శుచి శుభ్రం స్మితం మందహాసో యస్య. ౩౯

సమానయోః కర్ణయోః విన్య స్తే స్ఫురంతీ మకరాకారే కుండలే యస్య శ్యామ మిత్యు క్తం, కిమివ శ్యామ మిత్యత ఆహ (ఘనశ్యామ మితి.) హేమవ త్పీత మమ్బరం యస్య తత్ శ్రీవత్స శ్రీమహాలక్ష్మ్యో ర్నికేతనమ్. ౪౦

శఙ్ఖాదిభి ర్విభూషితం నూపురై ర్విలసన్తౌ పాదౌ యస్య ద్యుమద్భిః ద్యుతిమద్భిః కిరీటాదీభిః సమంతాత్ యుత మలంకృతం తత్ర సూత్రం బ్రహ్మసూత్రం కటిసూత్రం చ సర్వే ష్వంగేషు అవయవేషు

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

సర్వాఙ్గసున్దరం హృద్యం ప్రసాదసుముఖేక్షణమ్,
సుకుమార మభిధ్యాయే త్సర్వాంగేషు మనో దధత్. ౪౨

ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యో మనసాఽఽకృష్య తన్మనః,
బుద్ధ్యా సారథినా ధీరః ప్రణయే న్మయి సర్వతః. ౪౩

తత్సర్వవ్యాపకం చిత్త మాకృష్యైకత్ర ధారయేత్.
నాన్యాని చిన్తయే ద్భూయ స్సుస్మితం భావయే న్ముఖమ్. ౪౪

తత్ర లబ్ధపదం చిత్త మాకృష్య వ్యోమ్ని ధారయేత్,

సుందరం హృద్యం మనోహరం. ప్రసాదసుముఖేక్షణం అనుగ్రహసూచకశోభనముఖేక్షణయుక్తం సుకుమార మతికోమలం త దేవంభూతం మమ రూపం సర్వేషు పాదాదిమూర్ధాంతే ష్వంగేషు మనో దధత్ ధారయన్ ధ్యాయే దితి ధారణాధ్యానే ఉక్తే. ౪౧-౪౨

ఇంద్రియేభ్యః శబ్దాదివిషయేభ్యో మనసా కరణభూతేన ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీ న్యాకృష్య ప్రత్యాహృత్య సారథినా సారథిభూతయా భగవద్రూప మేవ ధ్యేయం నాన్యచ్చింతయితవ్య మిత్యధ్యవసాయాత్మికయా బుద్ధ్యా తన్మనోఽప్యాకృష్య సంకల్పవికల్పాత్మకవ్యాపారా దుపరతం కృత్వా ఏవం ప్రత్యాహార ఉక్తః. తన్మానసం ఆకృష్టం మానసం మయి నిరతిశయానన్దావహే మయి ప్రణయే త్సమాదధ్యా దితి సమాధిః. ౪౩

ఏవం యాదృశో వేతి ప్రశ్నస్యోత్తర ముక్తం భవతి, ధారణాం ప్రపంచయతి (త దితి.) తత్తతః సర్వవ్యాపకం సర్వం కృత్స్నం విగ్రహం వ్యాప్నోతీతి తథా కృత్స్నదివ్యవిగ్రహగోచరం చిత్తం ఆకృష్య ఏకత్ర ఏకస్మి న్నంగే ధారయేత్, అన్యాన్యంగాని చింతయేత్. కింతదేక మఙ్గం యత్ర ధార్యం మన ఇత్యత ఆహ భూయ స్సుస్మితం భావయే న్ముఖ మితి విశేషతో మనోహారిత్వా దితి భావః. ఆకృష్యేత్యస్య విషయాంతరేభ్య ఇతి శేషః. ౪౪

తత్ర సుస్మితే ముఖే లబ్ధపదం లబ్ధం చిర మనుభూతం పదం ముఖరూపం విభయః యేన తచ్చిత్తం తత ఆకృష్య వ్యోమ్ని వ్యోమవ న్నిర్మలే అపరిచ్ఛిన్నే చ నిరస్తనిఖిలదోషే సమస్తకల్యాణానన్తత్వాదిగుణగణయుక్తే చ దివ్యాత్మస్వరూపే ధారయేత్, దివ్యాత్మస్వరూపస్య వ్యోమోపమత్వం

తచ్చ త్యక్త్వా మదారోహో న కించి దపి చింతయేత్. ౪౭
ఏవం సమాహితమతి ర్మా మేవాత్మాన మాత్మని.
విచష్టే మయి సర్వాత్మ న్జ్యోతి ర్జ్యోతిషి సంయుతమ్. ౪౮
ధ్యానేనేత్థం సుతీవ్రేణ యుఞ్జతో యోగినో మనః,
స యాస్యత్యాశు నిర్వాణం ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమః. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
చతుర్దశో౽ధ్యాయః.

కం బ్రహ్మేతి శ్రుతిప్రసిద్ధం, వ్యోమ్ని ధారయే దిత్యనేన యదాత్మక మిత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. సమాధిస్వరూప మాహ (తచ్చేతి.) మదారోహః మత్స్వరూపరూపానుసంధాననిష్ఠః తచ్చ ధారణ మపి త్యక్త్వా న కించి దపి చింతయేత్ సమాధి ర్హి ధ్యేయైకదర్శనరూపః అతో ధ్యాతృధ్యానక్రియాదిక మపి నానుచింతయే దిత్యర్థః. ౪౭

సమాధిదశాయాం పరిశుద్ధే జీవాత్మ న్యంతరాత్మతయా౽వస్థిత ఏవ భగవా ననుసంధేయః న తు కేవల ఇత్యాహ (ఏవం సమాహితమతి రితి.) సర్వాత్మ న్నిత్యార్షత్వా త్సప్తమ్యాలుక్. సర్వేషా మాత్మ న్యంతఃప్రవిశ్య ధారకే మయ్యాత్మానం ఆత్మని ప్రత్యగాత్మని చ మాం చష్టే పశ్యతి జ్యోతిః సూర్యాదిప్రభా జ్యోతిషి దీపాదౌ సంయుత మివేత్యన్వయః. ౪౮

ఏవంభూతసమాధిపర్యంతధ్యానస్య ఫల మాహ (ధ్యానేనేతి.) సుతీవ్రేణాంతరాయాను పహతేన ధ్యానేనేత్థం మనో యుఞ్జతః సమాదధతః యోగినః ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమః భూతపంచక జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియాణి ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాశబ్దై ర్వివక్షితాని. తై ర్యో భ్రమః భూతేంద్రియసంఘా తాత్మకదేహసంబంధప్రయుక్తో దేహాత్మభ్రమః స్వతంత్రాత్మభ్రమ శ్చ సః ఆశు నిర్వాణం లయం యాస్యతి. భ్రమ మితి పాఠే ద్రవ్యం తమః జ్ఞానం సత్త్వం క్రియా రజః తత్కృతభ్రమాన్వితం మనః ఉక్తలక్షణేన ధ్యానేన నిర్వాణ మరతిం విషయాంతరావగాహనాక్షమత్వం యాస్యతీత్యర్థః. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్దశో౽ధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

జితేంద్రియస్య యుక్తస్య జితశ్వాసస్య యోగినః,
మయి ధారయత శ్చిత్త ముపతిష్ఠంతి సిద్ధయః. ౧

ఉద్ధవ ఉవాచ—

కయా ధారణయా కింస్వి త్కథం వా సిద్ధి రచ్యుత.
కతి వా సిద్ధయో బ్రూహి యోగినాం సిద్ధిదో భవాన్. ౨

శ్రీభగవానువాచ—

సిద్ధయోఽష్టాదశ ప్రోక్తా ధారణాయోగపారగైః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః.

న కేవల మస్య సమాధిపర్యంతస్య పరినిష్పన్నధ్యానయోగస్య నిరవశేషద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమలయాత్మకముక్తి రేవ ఫలమపి త్వణిమాదిసిద్ధయోపీత్యాహ (జితేంద్రియస్యేతి.) యుక్తస్య స్థిరచిత్తస్య తత్ర హేతు ర్జితబాహ్యేంద్రియస్య జితప్రాణస్య చ మయ్యేవ చేతో ధారయతో యోగినః సిద్ధయ ఉపతిష్ఠంతి ఉపస్థితా భవంతి కేవల ముపతిష్ఠంతే న త్వంతరాయభూతాసు తాసు సక్తో భవే దిత్యనేన సూచ్యతే. తదేత దగ్రే స్పష్ట మేవ వక్ష్యతి "అంతరాయా న్వదంత్యేతా" నితి. ౧

ధారయత స్సిద్ధయ ఉపతిష్ఠంతీత్యుక్తం. తత్ర ధారణప్రకారతత్ప్రియుక్తసిద్ధ్యుపస్థితివిశేషబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (కయేతి) కయా కథం ప్రకారయేతి ధారణాప్రకారప్రశ్నః, కింస్వి దితి వితర్కే, కింస్వి త్కిం కామాః కథంవా సిద్ధి రితి సిద్ధిప్రకారప్రశ్నః కతి వేతి తత్సంఖ్యాప్రశ్నః బ్రూహీత్యత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి (సిద్ధిద ఇతి) తత్తద్ధారణానుగుణసిద్ధిరూపఫలప్రదః అత స్తత్స్వరూపప్రకారజ్ఞ స్త్వ మేవేతి భావః. ౨

తావ త్కతి వేతి ప్రశ్నస్యోత్తరమాహ (సిద్ధయ ఇతి.) ధారణాత్మకో యో, యోగ స్తస్య పారం సాకల్యేన స్వరూపప్రకారాదికం గచ్ఛంతి జానంతీతి తథా తైః ప్రోక్తాః తత్రావాంతరవిభాగ

తాసా మష్టౌ మత్ప్రధానా దశైవ గుణహేతవః. ౩

అణిమా మహిమా మూర్తే ర్లఘిమా ప్రాప్తి రింద్రియైః.
ప్రాకామ్యం శ్రుతదృష్టేషు శక్తిప్రేరణ మీశతా. ౪

గుణే ష్వసఙ్గో వశితా యత్కామ స్తదవస్యతి,
ఏతా మే సిద్ధయ స్సౌమ్య అష్టా వౌత్పత్తికా మతాః. ౫

మాహ (తాసా మితి.) తాసా మష్టాదశసంఖ్యానాం సిద్ధీనాం మధ్యే అష్ట సిద్ధయః. మత్ప్రధానాః అహ మేవ ప్రధానం ముఖ్యప్రయోజనభూతో యాసాం తాః మత్ప్రాప్త్యేకప్రయోజనా ఇత్యర్థః. అన్యా స్తు దశగుణహేతవ ఏవ పున స్సంసారహేతవ ఇతి యావత్. ౩

తాః స్వరూపకథనపూర్వక ముద్దిశతి (అణిమేతి సార్ధైః పంచభిః) మూర్తే ర్దేహస్య అణిమా అణుత్వం, సూక్ష్మత్వ మితి యావత్, మహిమా మహత్త్వం మూర్తే స్సూక్ష్మతాపత్త్యా సూక్ష్మవస్తుషు ప్రవేశసామర్థ్య మణిమా, తథా మహద్భ్యోఽపి తస్యా మూర్తేః మహత్త్వాపత్తి ర్మహిమేత్యర్థః. లఘిమా లఘుభ్యోపి తస్యా లఘుత్వాపత్తిః ప్రాప్తి ర్నామ సిద్ధి స్సర్వప్రాణినా మింద్రియై స్సహ తత్తద్విషయ సంబన్ధరూపా తత్తదధిష్ఠాతృదేవతారూపేణ సంబంధరూపేతి కేచిత్, ప్రాకామ్య మితి శ్రుతేషు పార లౌకికేషు దృష్టేషు దర్శనయోగ్యేష్వపి దృష్టాదృష్టార్థవ్యాపారే ష్వన్యేభ్యోఽతిశయితత్వరూపం ప్రాకామ్యం పంచమీసిద్ధి రిత్యర్థః. ఈశత్వం శక్తిప్రేరణం సర్వవిషయకస్వపరసామర్థ్యాపాదన మీశత్వం నామ షష్ఠిసిద్ధి రిత్యర్థః. ౪

విషయభోగేఽప్యసంగో వశిత్వం సప్తమీసిద్ధి రిత్యర్థః. యత్కామ స్తదవస్యతీ యద్యత్ర సుఖే కామః అవస్యతి అవసానం లయం ప్రాప్నోతి, సముద్రే విప్రుడివ తత్సుఖ మష్టమీసిద్ధి రిత్యర్థః. యద్యప్యమరేణ "అణిమా మహిమా చైవ గరిమా లఘిమే" తి గరిమా తృతీయా సిద్ధిరుక్తా. భగవతా తు గరిమాణ మనుక్త్వా నిరతిశయసుఖ మష్టమీ సిద్ధి రుక్తా. తథాఽపి వస్తు ర్వైలక్షణ్యా ద్భగవదుక్త మేవ గ్రాహ్యం, హేసౌమ్య ఏతా అష్టౌ సిద్ధయః ఔత్పత్తికాః అగ్నే రూర్ధ్వజ్వలన మివ వాయో స్తిర్యగ్గ మన మివ నిష్పన్నసమాధియోగస్య స్వభావత స్సిద్ధా ఇత్యర్థః. అనేనాసాం వక్ష్యమాణ ముక్త్యన్త రాయత్వమితి సూచితం, తేన తాసా మష్టౌ మత్ప్రధానా ఇత్యుక్త మాత్రప్రాధాన్యం స్పష్టీకృతమ్. ౫

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తే ర్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

అనూర్మిమత్త్వం దేహేఽస్మి న్దూరశ్రవణదర్శనమ్,
మనోజవః కామరూపం పరకాయప్రవేశనమ్. ౬

స్వచ్ఛన్దమృత్యు ర్దేవానాం సహ క్రీడార్థదర్శనమ్,
యథాసఙ్కల్పసంసిద్ధి రాజ్ఞాఽప్రతిహతా గతిః. ౭

త్రికాలజ్ఞత్వ మద్వంద్వం పరచిత్తాద్యభిజ్ఞతా,
అగ్న్యర్కామ్బువిషాదీనాం ప్రవిష్టమ్భోఽపరాజయః. ౮

ఏతా శ్చోద్దేశతః ప్రోక్తా యోగధారణసిద్ధయః,
యయా ధారణయా యా స్యా ద్యథా వా స్యా న్నిబోధ మే. ౯

అథ గుణహేతూ ర్దశ సిద్ధీ రాహ (అనూర్మిమత్త్వ మితి.) అస్మి న్యోగిన శ్శరీరే అనూర్మిమత్త్వం వలీపలితాదిరాహిత్యం అశనాయాత్యతీతత్వం వా, దూరశ్రవణం నామ దూరస్థసర్వభూత శబ్దజ్ఞానం. దూరదర్శనం నామ దూరస్థసర్వవస్తుసాక్షాత్కారః. మనోజవః యత్ర మన స్తత్ర దేహస్య వేగేన గతిః. కామరూపం యథాభిమతాకారాపత్తిః. పరకాయప్రవేశనం మృతరాజాదిశరీరానుప్రవేశః. తత్ర కామరూపతా నామ తస్యైవ శరీరస్యాభిమతాకారాపత్తిః. పరకాయప్రవేశనం నామ తం దేహం త్యక్త్వేంద్రియై స్సహ పరశరీరానుప్రవేశ ఇతి విభాగః. ౬

అప్సరోభి స్సహ దేవానాం యాః క్రీడా స్తాసా మనుదర్శనం ప్రాప్తిః. యథా సంకల్పం సంసిద్ధిః సంకల్పానుసారిణీ సిద్ధిః. అప్రతిహతా ఆజ్ఞాగతి శ్చేతి దశ. ౭

త్రికాలజ్ఞత్వం భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలగత్యభిజ్ఞత్వం అద్వంద్వం శీతోష్ణాదిభి రనభిభవః. పరచిత్తాదీత్యాదిశబ్దేన తచ్చేష్టాదిసంగ్రహః. అగ్న్యాదీనాం స్తమ్భనం అపరాజయః కుతశ్చి దపి పరాజయరాహిత్యమ్. ౮

స్వరూపకథనగర్భ ముద్దేశం నిగమయతి (ఏతా శ్చేతి.) అథ తా ఏవ సిద్ధే స్తత్సాధనభూత ధారణాభి స్సహ, విశేషతో నిరూపయితుం తచ్ఛుశ్రూషా ముత్పాదయతి యయేతి. ౯

భూతసూక్ష్మాత్మని మయి తన్మాత్రం ధారయే న్మనః,
అణిమాన మవాప్నోతి తన్మాత్రోపాసకో మమ. ౧౦

మహ త్యాత్మ న్మయి పరే యథా సంస్థం మనో దధత్,
మహిమాన మవాప్నోతి భూతానాం చ పృథ క్పృథక్. ౧౧

పరమాణుమయే చిత్తం భూతానాం మయి రఞ్జయన్,
కాలసూక్ష్మార్థతాం యోగీ లఘిమాన మవాప్నుయాత్. ౧౨

ధారయే న్మయ్యహంతత్త్వే మనో వైకారికేఽఖిలమ్,
సర్వేంద్రియాణా మాత్మత్వం ప్రాప్తిం ప్రాప్నోతి మన్మనాః. ౧౩

నిరూపయతి- (భూతసూక్ష్మాత్మనీత్యాదినా ఉపాసకస్య మా మేవ మిత్యతః ప్రాక్తనేన.) యః భూతసూక్ష్మాత్మని భూతసూక్ష్మశరీరకే మయి తన్మాత్రం తావన్మాత్రవిషయం, విషయాంతరనివృత్త మిత్యర్థః, మనో ధారయేత్ సః మమ తన్మాత్రోపాసకః మచ్ఛరీరభూతసూక్ష్మమాత్రోపాసకః, అణిమాన మవాప్నుయాత్. ౧౦

(మహతీతి.) మహతి మహత్తత్త్వశరీరకే పరే ఆత్మని పరమాత్మని మయి యథాసంస్థం విషయాంతరేభ్యో నివృత్తం సమ్యక్ స్థితం యథా స్యా త్తథా మనో దధత్ ధారయన్, భూతానా మాకాశాదీనాం పృథ క్పృథక్ యథాస్వం యో మహిమా తం మహిమానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౧౧

(పరమాణుమయ ఇతి.) భూతానాం పరమాణుమయే సూక్ష్మావయవవ్యాపిని మయి చిత్తం రఞ్జయన్ ఆసఞ్జయన్ కాలసూక్ష్మార్థతాం "స కాలః పరమాణు ర్వై యో భుఙ్క్తే పరమాణుతా" మిత్యుక్తవిధ స్సూక్ష్మకాలః స ఏవార్థో వస్తు తస్య భావ స్తత్తా తాం సూక్ష్మకాలావస్థితత్త్వం చ ధ్యాయ న్నితి శేషః, లఘిమాన మవాప్నుయాత్. ౧౨

(ధారయే దితి.) వైకారికాహంతత్త్వే వైకారికాహంకారశరీరకే మయి అఖిల మేకాగ్రం యథా తథా మనో ధారయేత్ ఏవం మయ్యేవ మనః, యస్య స మన్మనాః. సర్వేంద్రియాణాం సర్వేషాం ప్రాణినాం యానీంద్రియాణి తేషాం ఆత్మా స్వభావః, తత్తద్విషయప్రాప్తిస్వభావ స్తత్త్వం అధిష్ఠాతృత్వం వా ప్రాప్నోతి. ౧౩

(శ్రీమన్నారాయమూర్తే ర్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

మహ త్యాత్మని య స్సూత్రే ధారయ న్మయి మానసమ్,
ప్రాకాశ్యం పారమేష్ఠ్యం మే విన్దతేఽవ్యక్తజన్మనః. ౧౪

విష్ణౌ త్ర్యధీశ్వరే చిత్తం ధారయే త్కాలవిగ్రహే,
స ఈశిత్వ మవాప్నోతి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞచోదనామ్. ౧౫

నారాయణే తురీయాఖ్యే భగవచ్ఛబ్దశబ్దితే,
మనో మయ్యాదధ ద్యోగీ మద్ధర్మా వశితా మియాత్. ౧౬

(మహతీతి.) సూత్రే బహూనాం మణీనాం సూత్ర ఇవ స్వకార్యాణాం బహూనా మాధారభూతే మహతి మహత్తత్త్వశరీరకే మయి యః మానసం ధారయేత్ సః ప్రాకాశ్యం దృష్టాదృష్టార్థవ్యాపారోపయుక్తజ్ఞానాతిశయం పారమేష్ఠ్యం వా పరమేష్ఠినో భావః. పారమేష్ఠ్యం పరమేష్ఠిన ఇవాన్యేభ్యోఽతిశయితవ్యాపారక్షమత్వం వేత్యర్థః. అవ్యక్తాత్ ప్రధానా జ్జన్మ యస్య తస్మాత్ మహత్తత్త్వాన్తద్విశేషణత్వే నోపాస్యమానాత్ హేతో ర్విందత ఇత్యర్థః. కేవలమహత్తత్త్వశరీరకభగవద్విషయధారణయాఽణిమత్వప్రాప్తి రుక్తా. అత్ర సూత్రత్వావ్యక్తజన్మత్వాదిగుణవిశేషయుక్తమహత్తత్త్వశరీరకభగవద్విషయకధారణయా ప్రాకాశ్య లాభ ఉచ్యతే. తతశ్చ గుణవిశేషయోగతదభావకృతధారణాభేదాత్సిద్ధిభేద ఇత్యవగంతవ్యమ్. ౧౪

(విష్ణా వితి.) విష్ణౌ సర్వవ్యాపకే త్ర్యధీశ్వరే సృష్ట్యాదివ్యాపారత్రయనిర్వాహకే కాలశరీరకే మయి య శ్చిత్తం ధారయేత్ స ఈశిత్వ మవాప్నోతి. ఈశిత్వం వివృణోతి (క్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞచోదనా మితి శక్తిప్రేరణ మీశితేత్యుక్తం. సర్వేషాం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞానాం దేహానా మాత్మనాం చ చోదనాం ప్రేరణం సర్వవిషయకసామర్థ్యాపాదన మిత్యర్థః. ౧౫

(నారాయణ ఇతి.) తురీయాఖ్యే జాగరస్వప్నసుషుప్త్యవస్థాత్రయరహితతురీయశబ్దవాచ్యపరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపశరీరకే నారాయణే జీవానాం ప్రాప్యే ప్రాపకే ఆధారభూతే చ భగవచ్ఛబ్దవాచ్యే జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యతేజోరూపషాడ్గుణ్యపూర్ణే మయి మన ఆదధ ద్ధారయన్. యోగీ మద్ధర్మా మమేవ ధర్మో యస్య సః వశితాం గుణే ష్వసజ్గరూపాం ఇయాత్ ప్రాప్నుయాత్. యథాఽహం గుణే ష్వసజ్గ ఏవ తథైవ మయి చేతో ధారయ న్నపి యాతీత్యర్థః. ౧౬

నిర్గుణే బ్రహ్మణి మయి ధారయ న్విశదం మనః,
పరమానన్ద మాప్నోతి యత్ర కామోవసీయతే. ౧౭

శ్వేతద్వీపపతౌ చి త్తం శుద్ధే ధర్మమయే మయి,
ధారయఞ్ శ్వేతతాం యాతి షడూర్మిరహితో నరః. ౧౮

మయ్యాకాశాత్మని ప్రాణే మనసా ఘోష ముద్వహన్,
తత్రోపలబ్ధ్వా భూతానాం హంసో వాచ శ్శృణో త్యసౌ. ౧౯

చక్షు స్త్వష్టరి సంయోజ్య త్వష్టార మపి చక్షుషి,
మాం తత్ర మనసా ధ్యాయ న్విశ్వం పశ్యతి సూక్ష్మదృక్. ౨౦

మనో వై మయి సంయోజ్య దేహం తదను వాయునా,
మద్ధారణానుభావేన తత్రాత్మా యత్ర వై మనః. ౨౧

(నిర్గుణ ఇతి.) నిర్గుణే హేయగుణరహితే బ్రహ్మణి కల్యాణగుణబృహ త్త్వశాలిని మయి విశదం యోగపరిశుద్ధం మనో ధారయ న్పరమానందం ప్రాప్నోతి, యత్రానందే కామస్సర్వోప్య వసీయతే సమాప్యతే. ౧౭

అథ గుణహేతూ౯ సిద్ధీ స్తత్సాధనభూతాధారణా శ్చ విశేషతో నిరూపయతి (శ్వేతద్వీప పతావితి) శుద్ధే శుద్ధసత్త్వాత్మకే ధర్మనిర్వాహకే తన్నిర్వాహకత్వేన తత్ప్రచురత్వా త్తత్ప్రమయట్ మయి చి త్తం ధారయ౯ షడూర్మిరహితః అశనాయాద్యతీతః, శ్వేతతాం శ్వేతరూపతాం యాతి. ౧౮

(మయీతి.) ఆకాశాత్మని ఆకాశవ న్నిర్మలం సర్వవ్యాపక మాత్మా స్వరూపం యస్య తస్మి౯ ప్రాణే ప్రాణశరీరకే మయి మనసా ఘోషం ప్రాణఘోషం ఉద్వహ౯ చింతయ౯ తత్ర ధారణాయాం యా ఉపలబ్ధిః. తయోపలక్షిత ఇత్యర్థః. ఉపలబ్ధా ఇతి పాఠే వాగ్విశేషణం అసౌ హంసః, యోగీ దూరస్థానా మపి భూతానాం ఉపలబ్ధాః. అభివ్య క్తాః వాచః శృణోతీతి దూరశ్రవణ ము క్తమ్, ౧౯

అథాసాధారణం దూరదర్శనం నిరూపయతి (చక్షు రితి.) త్వష్టా ఆదిత్య శ్చక్షురింద్రియాధిష్ఠాతా తస్మిన్ చక్షు స్సంయోజ్య తం చ చక్షుషి సంయోజ్య సంయు క్తం ధ్యాత్వేత్యర్థః. తత్రోభయసంయోగే మాం మనసా ధ్యాయ౯ సూక్ష్మ దృ గ్యస్య తథాభూత స్స౯ విశ్వం దూరస్థ మపి సర్వం పశ్యతి. ౨౦

అథ సాధారణం మనోజవం నిరూపయతి (మన ఇతి.) మయి తావన్మనః తదను తతః వాయునా ప్రాణవాయునా సహ దేహం చ సంయోజ్య సంయు క్తం ధ్యాత్వా యత్ర మన స్తత్ర ఆత్మా దేహోఽపి మద్ధారణానుభావేన మద్విషయకధారణాప్రభావేన ఉపతిష్ఠత ఇతి శేషః. ౨౧

యదా మన ఉపాధాయ యద్యద్రూపం బుభూషతి,
తత్తద్భవేన్మనోరూపం మద్యోగబల మాశ్రితః. ౨౨

పరకాయం విశన్సిద్ధ ఆత్మానం తత్ర భావయేత్,
పిణ్డం హిత్వా విశేత్ప్రాణో వాయుభూతష్షడఙ్ఘ్రివత్. ౨౩

పార్ష్ణ్యాఽఽపీడ్య గుదం ప్రాణం హృదురఃకణ్ఠమూర్ధసు,
ఆరోప్య బ్రహ్మరన్ధ్రేణ బ్రహ్మనీత్వోత్సృజేత్తనుమ్. ౨౪

విహరిష్యన్ సురాక్రీడే మత్స్థం సత్వం విభావయేత్,
విమానేనోపతిష్ఠంతి సత్వవృత్తిం సురస్త్రియః. ౨౫

అథ కామరూప మాహ (యదేతి.) మనః, ఉపాధాయ మయి నిధాయేత్యర్థః. యద్య ద్దేవాదిరూపం బుభూషతి భవితు మిచ్ఛతి, యాదృగ్రూపయుక్తో భవితు మిచ్ఛతీత్యర్థః. తత్త న్మనోరూపం మనసోఽభీష్టం రూపం ప్రాప్నుయా దితి శేషః. తత్ర హేతుః మద్యోగబలం మద్విషయకధారణాత్మక యోగబల మాశ్రితః. ౨౨

(పరకాయ మితి.) పరశరీరం విశన్ ప్రవివిక్షన్ తత్ర పరకాయే ఆత్మానం ధారయేత్ స్థితం చింతయేత్. తతః పిండం స్వదేహం హిత్వా ప్రాణః ప్రాణసహితః ప్రాణశబ్దేనేంద్రియాణి ముఖ్యప్రాణ శ్చోచ్యంతే. తతో మత్వర్థీయోఽచ్. వాయుభూతః. వాయుసదృశో భూత్వా వాయు ర్యథా బాహ్యో నాసికారంధ్రేణాంతఃప్రవిశతి తద్వత్ ప్రవిశే త్పరకాయ మిత్యనుషజ్యతే. షడఙ్ఘ్రివత్ భృఙ్గో యథా పుష్పా త్పుష్పాంతర మనాయాసేనైవ ప్రవిశతి తద్వత్. ౨౩

అథ స్వచ్ఛందమృత్యు మాహ (పార్ష్ణ్యేతి.) పార్ష్ణ్యా పాదమూలేన గుదం మూలాధార మాపీడ్య ప్రాణం క్రమేణ హృదురఃకంఠమూర్ధస్వారోప్య బ్రహ్మరంధ్రేణ ప్రవిభిన్నశీర్షకపాలరంధ్రేణ బ్రహ్మ నీత్వా ప్రాప్య తనుం దేహ ముత్సృజేత్ స్వచ్ఛందత స్త్యజేత్. ౨౪

క్రీడానుదర్శనం నిరూపయతి (విహరిష్య న్నితి.) సురా ఆక్రీడంతి యస్మిం స్తత్సురాక్రీడం దేవోద్యానాదికం తత్ర విహరిష్య న్విహర్తు మిచ్ఛుః, మత్స్థంమూర్తిరూపం శుద్ధసత్వం చింతయేత్. తథాభూతం సత్వవృత్తిం సత్వే మచ్ఛరీరభూతే శుద్ధసత్వే వృత్తి ర్మనో యస్య తం సురస్త్రియో విమానేన సహోపతిష్ఠంతి తత్సమీపే స్థితా భవంతీత్యర్థః. ౨౫

యదా సఙ్కల్పయే ద్బుద్ధ్యా యథా వా మత్పరః పుమాన్,
మయి సత్యే మనో యుఞ్జం స్తదా త త్సముపాశ్నుతే. ౨౬

యో వై మద్భావసంపన్న ఈశితు ర్వశితుః పుమాన్,
న కుత శ్చి ద్విపద్యేత తస్య చాజ్ఞా యథా మమ. ౨౭

మద్భక్త్యా శుద్ధసత్వస్య యోగినో ధారణావిదః,
తత స్త్రైకాలికీ బుద్ధి ర్జన్మమృత్యుపబృంహితా. ౨౮

యథా సఙ్కల్పసంసిద్ధి మాహ (యదేతి.) యదా యస్మిన్కాలే యథావా యేన ప్రకారేణ వా బుద్ధ్యా సఙ్కల్పయేత్ తదా మత్పరః మదాసక్తచిత్తః. సత్యే సత్యసఙ్కల్పే మయి మనో యుఞ్జన్ త త్స్వసఙ్కల్పానురూపం ఉపాశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ౨౬

అప్రతిహతా మాజ్ఞాం గతిం చాహ (య ఇతి.) మదితి పృథక్పదం, వ్యత్యయేన పఞ్చమీ, మమేత్యర్థః, ఈశితుః సర్వనియన్తుః. వశితుశ్చ స్వతంత్రస్య మమ భావం వశిత్వాదికం ప్రాప్తః. స్వయమీశిత్వవశిత్వయుక్తః మా మపీశత్వవశిత్వగుణయుక్తం ధ్యాయ న్నిత్యర్థః. న కుతశ్చి దపి న విపద్యేత న ప్రతిహన్యేత. కింతు తస్యాజ్ఞా యథా మమాజ్ఞా మమాజ్ఞా యథా న విపద్యేత తత్ప్రతిహతిరహితా స్యా దిత్యర్థః. ఆజ్ఞాగ్రహణం గతే రప్యుపలక్షణం. ధారణా త్వేకైవ సఙ్కల్పభేదా త్వాజ్ఞాగతిరూపఫలభేదః, అత్రేద మవగంతవ్యమ్ - సిద్ధయోఽష్టాదశేత్యుపక్రమ్య "తాస మష్టౌ మత్ప్రధానా దశైవ గుణహేతవ" ఇత్యవాంతరవిభాగమభిధాయాణిమాదీ నష్టా వుద్దిశ్య "ఏతా మే సిద్ధయ స్సౌమ్య అష్టావౌత్పత్తికా మతా" ఇతి తదుద్దేశం నిగమయ్య "అనూర్మిమత్త్వ" మిత్యాదినా సిద్ధయస్స ప్తదశోక్తాః. అత్ర "సిద్ధయోఽష్టాదశే" త్యుపక్రమవశా దాజ్ఞాగత్యాదిషు విశిష్య ధారణావిశేషాణా మనుక్తే శ్చాజ్ఞాయో యథా సఙ్కల్పసంసిద్ధే రేవ ప్రపఞ్చతయోక్తా ఇతి యద్యప్యాశ్లయా మీశితు ర్వశితు రితి ధర్మగుణా వుక్తౌ తథా అపరాజయేఽపి "మద్విభూతీ రనుధ్యాయ" న్నితి విభూతిధ్యానాత్మికా ధారణాసాధనతయోక్తేశ్చ తయో స్తత్ప్రపఞ్చతారూపత్వం, తథాఽప్యుపక్రమోక్తసఙ్కల్పోపలక్షణ ర్థేతి వా, ప్రధానసిద్ధయోఽష్టాదశేతి వా భగవతోఽభిప్రాయ ఇత్యవగంతవ్యమ్, ౨౭

త్రికాలజ్ఞత్వమాహ (మద్భక్త్యేతి) శుద్ధం సత్వమంతఃకరణం, యస్యాత ఏవ ధారణావిదో యోగినః. తతో మద్భక్తిప్రభావాదేవ త్రైకాలికీ కాలత్రయగోచరవస్తువిషయకజ్ఞానరూపా, తా మేవ వివృణోతి - జన్మమృత్యుపబృంహితా కాలత్రయగోచరవస్తు జన్మమరణాదిగోచరజ్ఞానఘటితా సిద్ధి స్స్యాదిత్యర్థః. తత ఇత్యనేనైవాద్వంద్వపరచిత్తాద్యభిజ్ఞత్వయో రపి సాధనోక్తి రితి తే పృథఙ్నోక్తే రితి ద్రష్టవ్యమ్. ౨౮

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తే ర్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

అగ్న్యాదిభి ర్న హన్యేత మునే ర్యోగమయం వపుః,
మద్యోగశాంతచిత్తస్య యాదసా ముదకం యథా. శ్రీ

మద్విభూతీ రనుధ్యాయన్ శ్రీవత్సాస్త్రవిభూషితాః,

అగ్న్యాదిప్రతిష్టమ్భ మాహ (అగ్న్యాదిభి రితి.) యోగమయం యోగప్రచురం మునే ర్వపుః అగ్న్యాదిభి ర్న హన్యేత నాభిభూయేత. కింతు త ఏవ ప్రతిష్టబ్ధా స్యు రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన మునిం విశినష్టి మద్యోగశాంతచిత్తస్యేతి. అప్రతిహతౌ దృష్టాంతః. యాదసాం జలజన్తూనాం ఉదకం యథా ప్రతిఘాతకం న భవతి తద్వ దిత్యర్థః. శ్రీ

అపరాజయమాహ (మద్విభూతీ రితి.) విభూతిశబ్దేనావతారాః ప్రాధాన్యతో నియామ్యాశ్చ వివక్షితాః, తత్రావతారరూపవిభూతీర్విశినష్టి శ్రీవత్సాస్త్రవిభూషితా ఇతి. ధ్వజాతపత్రవ్యజనశబ్దద్వం ద్వాన్మత్వర్థీయోఽర్శ ఆద్యచ్ ధ్వజాదిభి ర్యుక్తా ఇత్యర్థః, విభూతిత్వం నామ నియామ్యత్వం తథా హి భగవద్భి ర్భాష్యకారైః "హంత తే కథయిష్యామి దివ్యా హ్యాత్మవిభూతయః, ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠే" త్యత్రాభాషి "హేకురుశ్రేష్ఠ" మదీయాః కల్యాణీ ర్విభూతీః. ప్రాధాన్యత స్తే కథయిష్యామి ప్రాధాన్యశబ్దే నోత్కర్షో వివక్షితః. "పురోధసం చ ముఖ్యం మా"మితి వక్ష్యతే. జగత్యుత్కృష్టాః కాశ్చన విభూతీ ర్వక్ష్యామి, విస్తరేణ వక్తుం శ్రోతుం చ న శక్యతే తాసా మానంత్యాత్, విభూతిత్వం నామ నియామ్యత్వం సర్వేషాం భూతానాం బుద్ధ్యాదయః. పృథగ్విధా భావా మత్త ఏవ భవంతీ త్యుక్త్వా "ఏతాం విభూతిం యోగం చ మమ యో వేత్తి తత్త్వత" ఇతి ప్రతిపాదనాత్, తథా "తత్ర యోగశబ్దనిర్దిష్టం స్రష్టృత్వాదికం, విభూతిశబ్దనిర్దిష్టం తత్ప్రవర్త్యత్వ" మితి పునశ్చ "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే ఇతి మత్వా భజంతే మాం బుధా భావసమన్వితా" ఇతిహ్యుక్తం "తత్ర సర్వభూతానాం ప్రవర్తనరూపం నియమనం ఆత్మతయావస్థానా" దితి అనయా శ్రీసూక్త్యా జగత్యుత్కృష్టా యే పదార్థా భగవన్నియామ్యా స్తేతద్విభూతయ ఇత్యుక్తం భవతి. ఉత్కృష్టానా మపకృష్టానాం చ సర్వేషాం నియామ్యత్వే ప్యుత్కృష్టేష్వేవ తద్విభూతిత్వవ్యవహార ఇతి భగవద్భాష్య కారాభిప్రాయః. అనేన సర్వేషామీశ్వర నియామ్యత్వావిశేషాత్ కథం కేషాంచిదేవ విభూతిత్వ మిత్యాశఙ్కా నిరస్తా "ఏతాం విభూతిం యోగం చే" త్యత్రాప్యేవ మభాషి. విభూతి రైశ్వర్యం. ఏతాం సర్వస్య మదాయత్తోత్పత్తిరూపాం విభూతిం మమ హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణగణాఖ్యం యోగం చ య స్తత్వతో వేత్తీతి. నన్వేవమప్యవతారాణాం స్వాభిన్నత్వేన తత్ర నియంతృ

ధ్వజాతపత్రవ్యజనా స్స భవే దపరాజితః. ౩౦

ఉపాసీనస్య మా మేవం యోగధారణయా పునః.
సిద్ధయః పూర్వకథితా ఉపతిష్ఠ న్త్యశేషతః. ౩౧

జితేంద్రియస్య దాన్తస్య జితశ్వాసాత్మనో మునేః.
మద్ధారణాం ధారయతః కాను సిద్ధి స్సుదుర్లభా. ౩౨

అంతరాయా న్వద న్త్యేతా న్యుఞ్జతో యోగ ముత్తమమ్.

నియామ్యాభావాత్ కథం తేషా మపి కేషాంచి ద్విభూతిషు పాఠ ఇతి చేత్ తత్రాపి త్తై రేవ "రామ శ్శస్త్రభృతా మహమ్ వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మీ"తి స్థలద్వయే ఉత్తర మభాషి "శస్త్రభృతాం రామోఽహం" న తు మేఽసౌ విభూతి రిత్యర్థః. అర్థాంతరాభావాత్ ఆదిత్యాదేః క్షేత్రజ్ఞత్వేనావస్థితస్య భగవత శ్శరీరతయా ధర్మత్వ మితి శస్త్రభృత్త్వమాత్రస్యాత్ర తత్ప్రనీయత్వ మితి వృష్ణీనాం వసుదేవ సూను రహ మేవ న తత్ర విభూతి రర్థాంతరాభావా దేవ వసుదేవసూనుత్వాద్యాకారేణావిర్భావానుగుణం యత్సామర్థ్యం త న్మదవినాభూత మిత్యర్థ ఇతి చ సిద్ధమ్. ౩౦

సాధారణీ సిద్ధీ ర్నిరూప్యాథ పరినిష్పన్నయోగస్య తా స్సర్వా స్సులభా ఇత్యాహ (ఉపాసీనస్యేతి ద్వాభ్యాం) ఏవం పూర్వోక్తవిధయా మా ముపాసీనస్య యోగిన స్సర్వాః పూర్వ ముద్దిష్టా స్సిద్ధయ ఉపతిష్ఠంతి. ౩౧

(జితేంద్రియ స్యేతి.) జితాంతఃకరణస్య. దాంతస్య జితబాహ్యేంద్రియస్య జితప్రాణస్య చ మద్ధారణాం ధారయత ఇతి పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః కుర్వత ఇత్యర్థః. కాను సిద్ధిః. సుదుర్లభా సర్వాఽపి సులభై వేత్యర్థః. ౩౨

యద్యపి సులభా స్తథాఽపి న తాస్వాసక్తో భవే దంతరాయభూతత్వా దిత్యభిప్రేత్యాహ (అంతరాయా నితి.) ఉత్తమం యోగం మదుపాసనాత్మకం యుఞ్జతః కుర్వతో యోగినః. ఏతా న్మూర్తిమత్త్వాదీ నంతరాయాన్ యోగావస్కందనద్వారా పున స్సంసృతిహేతుత్వేన విఘ్నభూతా

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తే ర్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

యయా సంపద్యమానస్య కాలక్షేపణహేతవః. ౩౩

జన్మౌషధితపోమన్త్రై ర్యావతీ రిహ సిద్ధయః,
యోగేనాప్నోతి తా స్సర్వా నాన్యై ర్యోగగతిం త్యజేత్. ౩౪

సర్వాసా మపి సిద్ధీనాం హేతుః పతి రహం ప్రభుః.
అహం సాంఖ్యస్య యోగస్య ధర్మస్య బ్రహ్మవాదినామ్. ౩౫

న్వదంతి యోగవిద ఇతి శేషః. నన్వేషా మంతరాయత్వేఽపి "ఔత్పత్తికా మత్ప్రధానా" ఇతి చోక్తా అణిమాదయోఽష్టా నాంతరాయా ఇత్యత ఆహ. యయా మదుపాసనయా సంపద్యమానస్య మయీతి శేషః. నిరతిశయపురుషార్థరూపం మాం ప్రారబ్ధాన్తే ప్రాప్స్యమానస్య కాలక్షేపహేతవః కాలక్షేపహేతవ ఇత్యర్థః. ౩౩

న కేవల మణిమాదయ ఏవాస్య సులభాః అపిత్వన్యసాధ్యా అప్యస్య సులభా ఇత్యాహ (జన్మేతి.) జన్మనైవ కాశ్చిత్ సిద్ధయో భవంతి యథా దేవానాం యథా చ యాదసాం ఉదకస్తమ్భః పక్ష్యాదీనాం ఖేచరత్వాది కాశ్చి దోషధ్యాదిభి రపి తదుక్తం పాతఞ్జలే "జన్మౌషధితపోమంత్రయోగజా స్సిద్ధయః" ఇతి యావతీ ర్యావత్యః తా స్సర్వా స్సిద్ధయః సిద్ధీః యోగేన మదుపాసనాత్మకేన ప్రాప్నోతి అన్యైః జన్మౌషధితపోమంత్రాదిభిః యోగగతిం మత్సాలోక్యాదిరూపం న త్యజేత్ నోపేక్షేతేత్యర్థః అనేన యదా దేవాదిజన్మాదయ స్తదా తా స్తా స్సిద్ధయ స్సులభా ఏవేతి న తదర్థతయా యోగో వినియోజ్య ఇత్యుక్తం భవతి. ౩౪

"యోగేనాప్నోతి తా స్సర్వా" ఇత్యుక్తం తత్ర హేతు మాహ (సర్వాసా మితి.) యతోఽహ ముపాస్యమానః సర్వాసా మపి సిద్ధీనాం హేతుః ప్రాపకః పతిః. పాలయితా నిర్వాహక శ్చ న కేవల మహం సిద్ధీనా మేవోక్తవిధః అపి తు కైవల్యసాధనస్య ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాఖ్యసాంఖ్యస్య మత్ప్రాప్తిసాధనస్య మదుపాసనాత్మకయోగస్య చ బ్రహ్మవాదినాం స్వర్గాదిప్రాపకయజ్ఞాదిరూపధర్మస్య చ అహం హేతుః పతిః ప్రవర్తకః శేషీ చ. ౩౫

అహ మాత్మాంతరో బాహ్యోఽనావృత స్సర్వదేహినామ్,
యథాభూతాని భూతేషు బహిర న్త స్స్వయం యథా. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం. ఏకాదశస్కంధే.
పంచదశోఽధ్యాయః.

కుత ఇత్యత్రాహ (అహ మితి.) సర్వదేహినాం జీవానాం ఆత్మా యతః ఆంతరః అంతర్యామీ "ఏష త ఆత్మాంతర్యామీ" తిశ్రుతేః. నను సర్వదేహ్యంతరాత్మత్వమాత్రేణ కింత్వం పరిచ్ఛిన్నః నేత్యాహ బాహ్యః బహి రపి వ్యాప్య వర్తమానః అత ఏవానావృతః ఆవరణరహితః అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. అంతర్బహి శ్చ వ్యాప్తౌ దృష్టాంతః యథా భూతేషు దేవమనుష్యాదిషు భూతా న్యాకాశాదీ న్యంతర్బహి శ్చ వర్తన్తే స్వయ మహ మపి తథా వర్తే ఇత్యర్థః. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పఞ్చదశోఽధ్యాయః.

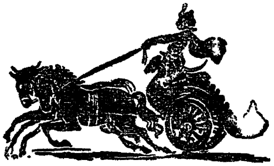

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

త్వం బ్రహ్మ పరమం సాక్షా దనాద్యన్త మపావృతమ్,
సర్వేషా మపి భావానాం త్రాణస్థిత్యప్యయోద్భవః. ౧

ఉచ్చావచేషు భూతేషు దుర్జ్ఞేయ మకృతాత్మభిః,
ఉపాసతే త్వాం భగవ న్యాథాతథ్యేన బ్రాహ్మణాః. ౨

అథ షోడశోఽధ్యాయః

మద్విభూతీ రనుధ్యాయ న్నితి విభూత్యనుధ్యానం విహితం. తత్ర స్వవిభూతిత్వం స్వాయత్తోత్పత్తిస్థితిప్రవృత్తిమత్త్వ మిత్యుక్తం. తత్ర విభూతిభూతిమ త్తత్తద్వస్తుబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (త్వం బ్రహ్మేతి షడ్భిః.) తత్ర స్రష్టృత్వాద్యుపయుక్తగుణపౌష్కల్య మావిష్కరోతి త్వం బ్రహ్మేతి. తస్మా దేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయతే మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహ్మ బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ" మిత్యాదిషు చిదచితో రపి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగా త్తత్తత్సజాతీయత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ పరమ మిత్యుక్తం పరో మా యస్మా త్త త్పరమం. బ్రహ్మ పరమ బ్రహ్మత్వం నామ స్వరూపతో గుణత శ్చ నిరతిశయబృహత్త్వం, తస్య లాక్షణికార్థత్వవ్యుదాసాయ సాక్షా దిత్యుక్తం సాక్షాద్బ్రహ్మత్వం నామ బ్రహ్మశబ్దాభిధేయత్వం, సాక్షా దితి విశేషణేన బ్రహ్మశబ్దస్యాన్యత్రాముఖ్యతాం వ్యనక్తి. సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాదికల్యాణగుణగణపౌష్కల్యశాలిత్వ మిత్యర్థః. అథాపి జగదుత్పాదనాద్యుపయుక్తసార్వజ్ఞాది విశిష్టః కశ్చి దన్య స్స్యా దిత్యాశఙ్కావ్యుదాసాయ విశినష్టి (అనాద్యంత మితి.) ఉత్పత్తివినాశరహితం, సర్వకారణ మిత్యర్థః. బృహత్త్వ స్యానౌపాధికత్వజ్ఞాపనాయానావృత మిత్యుక్తం, కర్మరూపావరణ రహితం. యద్వా అంతర్బహి శ్చ వ్యాప్య వర్తమానం, యత ఏవ మతః సర్వేషాం, భావానాం అర్థానాం త్రాణం మోక్షోపయుక్తజ్ఞానప్రదానేనాత్మోజ్జీవనం స్థితిః పాలనం, అప్యయః ప్రళయః, ఉద్భవః ఉత్పత్తిః, త్రాణస్థితిసహితావప్యయోద్భవౌ యస్మా త్తథా భూత స్త్వ మిత్యర్థః. ౧

(ఉచ్చావచే ష్వితి.) అకృతాత్మభి రజితేంద్రియైః దుర్జ్ఞేయ మపి త్వాం, బ్రాహ్మణాః వేదాంతవిదః, ఉచ్చావచేషు తరతమేషు భూతేషు యాథాతథ్యేన యథావస్థితాకారేణ. సర్వభూతోత్పత్తిస్థితి ప్రవృత్తిహేతుత్వేన. ఉపాసతే తత్తద్భూతేషు తత్తద్విభూతివిశిష్టం త్వా ముపాసత ఇత్యర్థః. భక్తి వివృద్ధయే ఇతి భావః. ౨

యేషు యేషు చ భావేషు భక్త్యా త్వాం పరమర్షయః,
ఉపాసీనాః ప్రపద్యన్తే సంసిద్ధిం త ద్వదస్వ మే. ౩

గూఢ శ్చరతి భూతేషు భూతాత్మా భూతభావనః,
న త్వాం పశ్యన్తి భూతాని పశ్యంతం మోహితాని తే. ౪

యాః కాశ్చ భూమౌ దివి వై రసాయాం విభూతయో దిక్షు మహావిభూతే,
తా మహ్య మాఖ్యాహ్యనుభావితా స్తే నమామి తే తీర్థపదాఙ్ఘ్రిపద్మమ్. ౫

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏవ మేత దహం పృష్టః ప్రశ్నం ప్రశ్నవిదాం వర,

తదేవ వివృణ్వన్ పృచ్ఛతి (యేషు యేష్వితి.) భక్త్యేత్యత్ర్యయనేన వసతీతివ త్ఫలస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా, భక్త్యర్థం తద్వివృద్ధ్యర్థ మితి యావత్. యేషు యేషు భావేషు త్వాం యద్య ద్విభూతిరూపభావవిశిష్టం త్వా మిత్యర్థః. సంసిద్ధిం భక్తియోగనిష్పత్తిం. ప్రపద్యన్తే ప్రాప్నువంతి తద్విభూతిరూపం వస్తు మే మహ్యం వదస్వ. ౩

దుర్జ్ఞేయమకృతాత్మభి రిత్యత్ర హేతుం వదన్ తం ప్రపఞ్చయతి (గూఢ ఇతి.) భూతాని భావయతి సత్తావంతి కరోతీతి తథా భవా నిత్యధ్యాహారః, భూతాత్మా సర్వభూతాంతరాత్మా సన్, భూతేషు గూఢ శ్చరతి అస్ఫుటో వర్తతే తథాఽపి పశ్యంతం యుగప త్సర్వం సాక్షా త్కుర్వంతం త్వాం, తవ మాయయా, మోహితాని భూతాని, న పశ్యంతి న జానంతి, యద్వా నిత్యం విభూతివిశిష్టం పరమాత్మాన ముపాసీనా స్సంసిద్ధిం ప్రపద్యన్తే నాహం తు పరమాత్మేత్యత్రాహ (గూఢ ఇతి) భూతేషు మనుష్యేషు, గూఢః మనుష్య ఇవ చరతి, అత స్తవ మాయామోహితాః, కేచిన్న జానంతి న హ్యేతావతా త్వయి పరమాత్మత్వం విహన్యత ఇతి భావః. ౪

విభూతీ రేవ సాకల్యేన పృచ్ఛతి (యా ఇతి.) హేమహావిభూతే యాః కాశ్చ ద్యుభ్వ్యాదిషు విభూతయః రసాయాం పాతాళే, కథంభూతాః? తే త్వయా, అనుభావితాః ఉత్కృష్టీకృతాః తాసా ముత్కర్ష స్త్వదధీన ఇతి భావః, సర్వాః, మహ్య, మాఖ్యాహి, తీర్థానాం, పదం స్థానం చ తదఙ్ఘ్రిపద్మం, నమామి. ౫

అధునా న త్వయైవాయం ప్రశ్నః కృతః, కిం త్వర్జునేనాప్యత స్తత్రోత్తరం సిద్ధ మేవేత్యభి ప్రేత్యాహ (ఏవ మితి.) అహ మిత్యస్య పృష్ట ఇత్యంతః, ప్రశ్నం ప్రష్టవ్యం ప్రతి హే ప్రశ్నవిదాం,

(విభూతివర్ణనమ్)

యుయుత్సనా వినశనే సపత్నై రర్జునేన వై. ౬

జ్ఞాత్వా జ్ఞాతివధం గర్హ్య మధర్మ్యం రాజ్యహేతుకమ్,
తతో నివృత్తో హన్తాఽహం హతోఽయ మితి లౌకికః. ౭

స తదా పురుషవ్యాఘ్రో యుక్త్యా మే ప్రతిబోధితః,
అభ్యభాషత మా మేవం యథా త్వం రణమూర్ధని. ౮

అహ మాత్మోద్ధవామీషాం భూతానాం సుహృ దీశ్వరః,

వర శ్రేష్ఠ. తత్ర కేనేత్యత ఆహ యుయుత్సునేతి. వినశనే కురుక్షేత్రే, అర్జునేనాహం పృష్ట ఇతి సంబంధః. యువయో ర్వినశనే కిం సంగతికారణ మిత్యతోఽర్జునం విశినష్టి. సపత్నై స్సహ, యోద్ధు మిచ్ఛతా. ౬

యుయుత్సో ర్విభూతిప్రశ్నే కః ప్రసఙ్గ స్తత్రాహ (జ్ఞాత్వేతి.) రాజ్యహేతుకం రాజ్యప్రాప్తి మాత్రహేతుకం. అత ఏవాధర్మ్యం, మత ఏవ చ గర్హ్యం జ్ఞాతీనాం వధం జ్ఞాత్వా, అయం, హంతా అయం, హత ఇతి లౌకికః ప్రాకృతమతి స్సన్, తతో యుద్ధా న్నివృత్త, ఆసీ దితి శేషః. ౭

తతః కి మిత అహ (స ఇతి.) సోఽర్జునః, మే మయా కర్త్రా, యుక్త్యా ఉపాయభూతయా ప్రతిబోధితః, "అశోచ్యానన్వశోచ స్త్వ" మిత్యాదినా ప్రజ్ఞాపితచిదచిద్యాథాత్మ్య స్సన్, యథా త్వం, తథా రణమూర్ధని సంగ్రామముఖే, మా మభ్యభాషత విభూతీ రపృచ్ఛ దిత్యర్థః. ౮

అథ తా విభూతీః కథయతి (అహ మితి.) అమీషాం భూతానాం భూతసంఘాత్మకానాం దేవమనుష్యాదిశరీరాణాం ... ఆత్మా అంతఃప్రవిశ్య ధారకో జీవః ఆత్మేత్యేకవచన మేకో వ్రీహి రితివ జ్ఞాత్యభిప్రాయకం. యద్వా సర్వభూతానాం దేహినాం అహ మాత్మా స్వస్యాత్మత్వకథనేన స్వవిభూతిత్వం సిద్ధం ఆత్మా హి నామ శరీరస్య సర్వాత్మనా ఆధారో నియంతా శేషీ చ తస్య చ సర్వభూతాత్మత్వం శ్రూయతే "య స్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్ సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽంతరోయం సర్వాణి భూతాని న విదు ర్యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం య స్సర్వాణి భూతా న్యంతరో యమయతి ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్య మృత ఇతి "స ఆత్మాంతర్యామ్యమృత" ఇతి చ ఆత్మశబ్దాభిప్రేతం, నియంతృత్వం సుస్పష్ట మాహ

అహం సర్వాణి భూతాని తేషాం స్థిత్యుద్భవాప్యయః. ౯

అహం గతి ర్గతిమతాం కాలః కలయతా మహమ్,
గుణానాం చాప్యహం సామ్యం గుణిన్యౌత్పత్తికో గుణః. ౧౦

గుణినా మప్యహం సూత్రం మహతాం చ మహానహమ్,
సూక్ష్మాణా మప్యహం జీవో దుర్జయానా మహం మనః. ౧౧

(ఈశ్వర ఇతి.) అనేనే"శ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీ"తి వచనార్థ స్స్మారితః. యత ఏవాత్మా అత ఏవ సుహృత్. ఆత్మా హి శరీరస్య సర్వాత్మనా హితాచరణైకశీలః ఏవం స్వవిభూతిభూతేషు సర్వేషు స్వస్యాత్మతయాఽవస్థాన మేవ తత్తచ్ఛబ్దార్థసామానాధికరణ్యనిర్దేశహేతు రిత్యభిప్రేత్య విభూతివిశేషాన్ స్వసామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశతి అహం సర్వాణి భూతానీతి. భగవత్యాత్మతయాఽవస్థితే హి సర్వే శబ్దా స్తస్మి న్నేవ పర్యవస్యంతి, యథా దేవమనుష్యపశువృక్షాదయ శ్శబ్దా శ్శరీరాణి ప్రతిపాదయంత స్తత్తదాత్మని పర్యవస్యంతి, తథా భగవత స్తత్తదాత్మతయాఽవస్థాన మేవ తత్తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యనిబంధన మిత్యవగంతవ్యం. యత్సామానాధికరణ్యకారణ మంతరాత్మత్వరూపం అంతఃప్రవిశ్య నియమనం "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ అంతఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మే"తి శ్రుతం తత్సృష్టిస్థితిసంహారహేతుత్వముఖేనేత్యభిప్రేత్యాహ (తేషాం స్థిత్యుద్భవాప్యయ ఇతి.) స్థిత్యాది ర్మదాయత్త ఇత్యర్థః. ౯

గతిమతా మిత్యత్ర ప్రశంసాయాం మతుప్. ప్రశస్తగతిమతాం యా గతి స్తేషా మౌత్కృష్ట్యావహా సాఽహం. కలయతా మనర్థప్రాపకతయా గణనీయానాం మధ్యే కాలోఽస్మి గుణానాం సత్త్వాదీనాం యత్సామ్యం తదహం గుణానాం మధ్యే గుణిని ధర్మిణి ఔత్పత్తికః, స్వాభావికో యో గుణః సోఽహమ్. ౧౦

గుణినాం ఉద్భూతసత్త్వాదిగుణత్రయవతాం య త్సూత్రం ప్రథమం కార్యం మహత్తత్త్వం తదహం మహతాం బృహతాం యో మహాన్ మహత్త్వాఖ్యగుణః. సోహం స మదధీన ఇత్యర్థః. సూక్ష్మాణాం మధ్యే యో నిరతిశయసూక్ష్మో జీవః, సోఽహం తత్సూక్ష్మత్వం మదధీన మిత్యర్థః. దుఃఖేనాపి జేతు మశక్యానాం మధ్యే యన్మన స్త దహం ప్రాయశోఽత్ర ప్రకరణే నిర్ధారణే షష్ఠీ. ౧౧

(విభూతివర్ణనమ్)

హిరణ్యగర్భో దేవానాం మంత్రాణాం ప్రణవ స్త్రివృత్.
అక్షరాణా మకారోఽస్మి గాయత్రీ ఛన్దసా మహమ్. ౧౨

ఇంద్రోఽహం సర్వదేవానాం వసూనా మస్మి హవ్యవాట్,
ఆదిత్యానా మహం విష్ణూ రుద్రాణాం నీలలోహితః. ౧౩

బ్రహ్మర్షీణాం భృగు రహం రాజర్షీణా మహం మనుః,
దేవర్షీణాం నారదోఽహం హవిర్ధా న్యస్మి ధేనుషు. ౧౪

సిద్ధేశ్వరాణాం కపిల స్సుపర్ణోఽహం పతత్రిణామ్,
ప్రజాపతీనాం దక్షోఽహం పితౄణా మహ మర్యమా. ౧౫

మాం విద్ధ్యుద్ధవ దైత్యానాం ప్రహ్లాద మసురేశ్వరమ్,
సోమం నక్షత్రౌషధీనాం ధనేశం యక్షరక్షసామ్. ౧౬

త్రివృత్ త్రయాణా మక్షరాణాం అకారోకారమకారాణాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్ సః ప్రణవః ఓంకారః. సోఽహం ఛందసాం వేదానాం త్రిపదా గాయత్ర్యహ మిత్యర్థః. ౧౨

వసూనాం మధ్యే హవ్యవాట్ పావక శ్చాస్మి ద్వాదశసంఖ్యాకానా మాదిత్యానాం ద్వాదశో య ఉత్కృష్టో విష్ణునామాఽఽదిత్యః సోఽహం, రుద్రాణా మేకాదశసంఖ్యానాం నీలలోహితో నామ రుద్రోఽహ మస్మి. ౧౩

బ్రహ్మర్షీణాం మరీచ్యాదీనాం మధ్యే భృగు రహం మను స్స్వాయంభువః, ధేనుషు హవిర్ధు మాసు నిర్ధారణార్థేయం సప్తమీ, హవిర్ధానీ దివ్యా సురభిః, కామధేను రహ మస్మి. ౧౪

సిద్ధేశ్వరాణాం యోగనిష్ఠానాం పరమోపాస్యః కపిలోఽహం పతత్రిణాం పక్షిణాం య స్సుపర్ణో గరుడ స్సోఽహం ప్రజాపతీనాం నవానాం బ్రహ్మణాం దక్షో నామ ప్రజాపతి రహమ్. ౧౫

దైత్యానాం మధ్యే అసురశ్రేష్ఠం ప్రహ్లాదం మాం విద్ధి. నక్షత్రౌషధీనా మితి స్వస్వామిభావసంబంధే షష్ఠీ. నక్షత్రాణాం ఓషధీనా మధిపతిం సోమం చంద్రం మాం విద్ధీత్యనుషజ్యతే. ఏవం యక్షరక్షసా మిత్యత్రాపి. ధనేశం కుబేరమ్. ౧౬

ఐరావతం గజేంద్రాణాం యాదసాం వరుణం ప్రభుమ్,
తపతాం ద్యుమతాం సూర్యం మనుష్యాణాం చ భూమిపం. ౧౭

ఉచ్చైశ్శ్రవా స్తురంగాణాం ధాతూనా మస్మి కాంచనమ్,
యమ స్సంయమతాం చాహం సర్పాణా మస్మి వాసుకిః. ౧౮

నాగేంద్రాణా మనన్తోఽహం మృగేంద్ర శ్శృఙ్గిదంష్ట్రిణామ్.
ఆశ్రమాణా మహం తుర్యో వర్ణానాం ప్రథమోఽనఘ. ౧౯

తీర్థానాం స్రోతసాం గంగాసముద్ర స్సరసా మహమ్,
ఆయుధానాం ధను రహం త్రిపురఘ్నో ధనుష్మతామ్. ౨౦

ధిష్ణ్యానా మస్మ్యహం మేరు ర్గహనానాం హిమాలయః.
వనస్పతీనా మశ్వత్థ మోషధీనా మహం యవః. ౨౧

గజేంద్రాణాం గజశ్రేష్ఠానాం మధ్యే ఐరావతం మాం విద్ధి, యాదాంసి జలజంతవః, తేషాం ప్రభుం మాం విద్ధి, ద్యుమతాం ద్యుతిమతాం తపతాం మధ్యే సూర్యం మాం విద్ధి, భూపతిం ధరాధిపమ్. ౧౭

తురఙ్గమాణాం మధ్యే ఉచ్చైశ్శ్రవా నామాశ్వోఽహ మస్మి, సంయమతాం దండయతాం మధ్యే యమోఽహ మస్మి, సర్పాణా మేకశిరసాం వాసుకి రస్మి. ౧౮

నాగాః అనేకశిరసః, తేషాం మధ్యే అనన్తోఽస్మి శృఙ్గిణాం చ మృగాణాం మధ్యే మృగేంద్రః ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాం చతుర్ణాం మధ్యే య స్తుర్య శ్చతుర్థ స్సన్న్యాసః, సోఽహం వర్ణానాం బ్రహ్మక్షత్రియవిట్ఛూద్రాణాం మధ్యే యః ప్రథమో బ్రహ్మవర్ణః సోఽహమ్. ౧౯

స్రోతసాం ప్రవాహరూపాణాం తీర్థానాం గఙ్గా జాహ్నవ్యహ మస్మి సరసాం స్థిరోదకాశయానాం సముద్రః ధనుష్మతాం ధనుర్ధరాణాం మధ్యే త్రిపురఘ్నో రుద్రోఽస్మి. ౨౦

ధిష్ణ్యానాం గహనానాం దుర్గమానాం వనస్పతీనాం వృక్షాణామ్. ౨౧

(విభూతివర్ణనమ్)

పురోధసాం వసిష్ఠో ఽహం బ్రహ్మిష్ఠానాం బృహస్పతిః,
స్కన్దో ఽహం సర్వసేనాన్యా మగ్రణ్యాం భగవా నజః,

యజ్ఞానాం బ్రహ్మయజ్ఞో ఽహం వ్రతానా మవిహింసనమ్,
వాయ్వగ్న్యర్కామ్బువాగాత్మా శుచీనా మప్యహం శుచిః. ౨౩

యోగానా మాత్మసంరోధో మన్త్రో ఽస్మి విజిగీషతామ్,
ఆన్వీక్షికీ కౌశలానాం వికల్పః ఖ్యాతివాదినామ్. ౨౪

స్త్రీణాం తు శతరూపా ఽహం పుంసాం స్వాయంభువో మనుః,
నారాయణో మునీనాం చ కుమారో బ్రహ్మచారిణామ్. ౨౫

ధర్మాణా మస్మి సంన్యాసః క్షేమాణా మబహి ర్మతిః.

పురోధసాం పురోహితానాం బ్రహ్మిష్ఠానాం వేదార్థనిష్ఠానాం పురోధసాం బృహస్పతిః. బ్రహ్మిష్ఠానాం వసిష్ఠో ఽహ మితి సంబంధః. సేనాన్యాం చమూపతీనాం అగ్రణ్యాం సన్మార్గప్రవర్తకానాం భగవా నజో బ్రహ్మా ఽహమ్. ౨౨

శుచీనాం శోధకానాం మధ్యే వాయ్వాదిపదార్థరూపో నితరాం శోధకో ఽహ మిత్యర్థః. ౨౩

యోగానా మష్టానాం మధ్యే ఆత్మసంరోధః సమాధి రహం విజిగీషతాం సంబంధీ మంత్రో జయోపాయో నీతి రహ మస్మి. కౌశలానాం వివేకాదినైపుణ్యానాం మధ్యే ఆన్వీక్షికీ ఆత్మానాత్మవివేకవిద్యా ఖ్యాతివాదినాం అన్యథాఖ్యాతివాదినాం తార్కికాదీనాం సంబంధీ యో వికల్పః, త్వయా కి మేవ ముచ్యతే ఉతాన్యథేతి యో వికల్పః సో ఽహమ్, ౨౪

శతరూపా స్వాయంభువమనో ర్భార్యా మునీనాం మధ్యే యః శ్రేష్ఠో బదర్యాశ్రమవాసీ నారాయణః సో ఽహ మేవ న త్వసౌ మద్విభూతి రిత్యర్థః. అర్థాంతరాభావాత్ నారాయణనిష్ఠనిరతిశయమానోపయుక్తం యత్సామర్థ్యం తన్మదవినాభూత మిత్యర్థః. బ్రహ్మచారిణాం జితేంద్రియాణాం మధ్యే కుమారః సనత్కుమారః, ౨౫

ధర్మాణాం అలౌకికశ్రేయస్సాధనానాం మధ్యే సంన్యాసః అనభిసంహితఫలో ధర్మః ఆత్మనిక్షేపాపరపర్యాయో వా క్షేమాణాం భయరాహిత్యావహానాం మధ్యే అబహిర్మతిః. ప్రత్యగాత్మ

గుహ్యానాం సూనృతం మౌనం మిథునానా మజ స్త్వహం. ౨౬

సంవత్సరోఽస్మ్యనిమిషా మృతూనాం మధుమాధవౌ.
మాసానాం మార్గశీర్షోఽహం నక్షత్రాణాం తథాఽభిజిత్. ౨౭

అహం యుగానాం చ కృతం ధీరాణాం దేవలోఽసితః,
ద్వైపాయనోఽస్మి వ్యాసానాం కవీనాం కావ్య ఆత్మవాన్. ౨౮

వాసుదేవో భగవతాం త్వన్తు భాగవతేష్వహం.
కింపురుషాణాం హనుమా న్విద్యాధ్రాణాం సుదర్శనః. ౨౯

రత్నానాం పద్మరాగోఽస్మి పద్మకోశః సుపేశసామ్,
కుశోఽస్మి తృణజాతీనాం గవ్య మాజ్యం హవి ష్ష్వహమ్. ౩౦

స్వరూపానుసంధానం గుహ్యానాం మధ్యే సూనృతం ప్రియవచనం మౌనం చాహం న హి ప్రియభాషణే మౌనే చ పురుషాభిప్రాయో జ్ఞాయత ఇతి తయో ర్గుహ్యతమత్వం, మిథునానాం మధ్యే అజః ప్రజాపతిః యస్య దేహార్ధాభ్యాం మిథున మభూ త్స ఏవ ముఖ్యం మిథునం "అర్ధో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ" ఇతి శ్రుతేః. ౨౬

అనిమిషాం అప్రమత్తానాం మధ్యే సంవత్సరోఽహం మధుమాధవౌ చైత్రవైశాఖౌ వసంత ఇత్యర్థః. అభిజి దుత్తరాషాఢాచతుర్థపాద ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః. "అభిజి న్నామ నక్షత్ర ముపరిష్టా దాషాఢానా మధస్తాచ్ఛ్రోణాయా ఇతి. ౨౭

కృతం కృతయుగ మిత్యర్థః, ధీరాణాం ద్వంద్వసహానాం మధ్యే అసితో దేవల శ్చాహం వ్యాసానాం వేదవిభాగకర్తౄణాం ద్వైపాయనః పారాశర్యః కవీనాం దీర్ఘదర్శినాం కావ్యః శుక్రః, తం విశినష్టి - ఆత్మవాన్ సూక్ష్మబుద్ధిమాన్. ౨౮

భగవతాం జ్ఞానైశ్వర్యాదిమతాం వాసుదేవః జ్ఞానాదికం మదాయత్త మిత్యర్థః. భాగవతేషు భగవద్భక్తేషు మధ్యే త్వ ముద్ధవోఽహ మస్మి. ౨౯

పేశసాం సుందరాణాం మధ్యే పద్మకోశః హవిషాం పురోడాశాదీనాం గవ్య మాజ్య మహమ్. ౩౦

(విభూతివర్ణనమ్)

వ్యవసాయినా మహం లక్ష్మీః కితవానాం ఛలగ్రహః.
తితిక్షాస్మి తితిక్షూణాం సత్వం సత్వవతా మహమ్. ३०

ఓజ స్సహో బలవతాం కర్మాహం విద్ధి సాత్వతామ్,
సాత్వతం నవమూర్తీనా మాదిమూర్తి రహం పరా. ३१

విశ్వావసుః పూర్వచిత్తి ర్గన్ధర్వాప్సరసా మహమ్.
భూధరాణా మహం స్థైర్యం గన్ధమాత్ర మహం భువః. ३२

అపాం రస శ్చ పరమ స్తేజిష్ఠానాం విభావసుః.

వ్యవసాయినాం అర్థార్జనశీలానాం సంబంధినీ యా లక్ష్మీః ధనాదిసంప త్సోఽహం కితవానాం ఛలయతాం సంబంధీ ఛలగ్రహః. ఛలేన గ్రహః ఆగ్రహః అహ మేవ ద్యూతాదినా జేష్యామీత్యాదిరూపః సోఽహం తితిక్షూణా మిత్యాదిషు ఆశ్రయాశ్రయిభావసంబంధార్థా షష్ఠీ. తితిక్షా క్షమా సా చ మనోవికార హేతౌ సత్యవికృతమన స్త్వం సత్వవతా మిత్యత్రాతిశాయనే మతుప్, సత్వగుణప్రచురాణా మిత్యర్థః. తేషాం య త్సత్త్వం త దహమ్. ३०

తథా ఓజస్వినా మోజ స్సహస్వినాం సహః బలినాం బలం, అత్ర ఓజ ఇంద్రియపటుత్వం సహో ధారణసామర్థ్యం బలం శారీరం సాత్వతాం భాగవతానాం సాత్వతం పఞ్చరాత్రోక్తం కర్మ పఞ్చకాలానుషేయం తదహం నవమూర్తీనాం మత్స్యాద్యాత్మాంతానాం నవానాం యా ఆదిమూర్తి ర్మూలభూతా మూర్తిః, పరా సర్వకారణభూతా సాఽహం మత్స్యాదిమూర్తిరూపేణా విర్భావానుగుణం యత్సామర్థ్యం తత్ మదవినాభూత మిత్యర్థః. అర్థాంతరాభావాత్ భావిన్యాః కల్కిమూర్తే రవివక్షయా నవమూర్తీనా మిత్యుక్తమ్. ३१

గంధర్వాణాం మధ్యే విశ్వావసుః, అప్సరసాం మధ్యే పూర్వచిత్తి రహ మితి సంబంధః. భూధరాణాం పర్వతానాం యత్ స్థైర్యం తదసాధారణం తదహం తథా భువః. పృథివ్యాః, యద సాధారణం గంధమాత్రం. ३२

యశ్చాపాం పరమః సర్వరసకారణం రసః, స చాహమ్ తేజిష్ఠానాం అతితేజసాం విభావసు రహం విభావసో ర్యత్తేజోరూపం తదహ మిత్యర్థః. "వసూనా మస్మి హవ్యవా డి"తి విభావసోః

ప్రభా సూర్యేన్దుతారాణాం శబ్దోఽహం నభసః పరః. ౨౪
బ్రహ్మణ్యానాం బలి రహం వీరాణా మహ మర్జునః.
భూతానాం స్థితి రుత్పత్తి రహం వై ప్రతిసంక్రమః. ౨౫
గత్యుత్సర్గోపాదాన మానన్దః స్పర్శలక్షణమ్.
అస్వాదశ్రుత్యవఘ్రాణ మహం సర్వేంద్రియేంద్రియమ్. ౨౬
పృథివీ వాయు రాకాశ మాపో జ్యోతి రహం మహాన్,
వికారః పురుషోఽవ్యక్తం రజస్సత్త్వం తమః పరమ్,
అహ మేత త్ప్రసంఖ్యానం జ్ఞానం తత్త్వవినిశ్చయః. ౨౭

ర్విభూతిత్వస్య పూర్వ మేవోక్తత్వాత్. పృథివ్యా భూతా సాధారణగంధాదే ర్విభూతిత్వవర్ణనప్రకరణాను గుణ్యా చ్చ సూర్యాదీనాం యా ప్రభా సాఽహం శబ్దః, ఆకాశాసాధారణగుణః సోఽహం కిం బహునా సర్వోఽపీంద్రియాణాం యో విషయః పరః ఉత్కృష్టః సోహం స్పర్శాదిప్రాయక మిదమ్. ౨౪

బ్రహ్మణ్యానాం, బ్రహ్మకులే సాధవో బ్రహ్మణ్యాః తేషాం మధ్యే, బలి ర్వైరోచనిః అర్జునః పార్థః భూతానాం, స్థిత్యాది రహం మదధీన ఇత్యర్థః, ప్రతిసంక్రమః ప్రళయః. ౨౫

గత్యాదయః పఞ్చకర్మేంద్రియవ్యాపారాః, స్పర్శాదయో జ్ఞానేంద్రియాణాం, తే చాహ మిత్యర్థః. తత్ర గతిః పాదేంద్రియస్య ఉక్తి ర్వాగింద్రియస్య, ఉత్సర్గః పాయోః, ఉపాదానం పాణేః, గత్యాదీనాం సమాహారద్వంద్వః. ఆనంద ఉపస్థస్య స్పర్శశ్చ లక్షణం చ తయో స్సమాహారః తత్ర స్పర్శః త్వగింద్రియస్య, లక్షణం దర్శనం ఆస్వాద శ్చ శ్రుతిశ్చ అవఘ్రాణం చ తేషాం సమాహార స్తద్వత్ తత్ర స్పర్శః త్వగింద్రియస్య, లక్షణం చక్షుషః ఆస్వాదో రసనేంద్రియస్య, శ్రుతిః శ్రోత్రస్య, అవఘ్రాణం ఘ్రాణేంద్రియస్య న కేవలం విషయవ్యాపారా ఏవ మద్విభూతయః అపి త్వింద్రియా ణ్యపీత్యాహ. సర్వేంద్రియం, సర్వేషా మింద్రియాణాం, ఇంద్రియ మహం సర్వేంద్రియప్రవర్తకోఽహ మిత్యర్థః. ౨౬

పృథివ్యాద్యసాధారణానాం గంధాదీనా మాత్మవిభూతిత్వముక్తం, అథాశ్రయాణా మపి తద్విభూతిత్వ మాహ (పృథివీతి.) న కేవలం పృథివ్యాదీనా మేవ కింతు, తత్కారణానా మపీత్యాహ (అహం మహా నితి.) అహ మహంకారః మహాన్ మహత్తత్త్వం వికారః అహఙ్కారవికారరూపా ణ్యేకాదశేంద్రియాణి, దృష్టాంతార్థమిదం. తేషాం సర్వేంద్రియేంద్రియ మిత్యనేనై వాత్మవిభూతిత్వోక్తేః అవ్యక్త మచిత్సమష్టిః పురుష శ్చిత్సమష్టిః, రజ స్సత్త్వం తమ శ్చాచిత్సమష్టే ర్గుణాః పరం ముక్తాత్మస్వరూపమ్. ౨౭

(విభూతివర్ణనమ్)

మయేశ్వరేణ జీవేన గుణేన గుణినా వినా,
సర్వాత్మనాఽపి సర్వేణ న భావో విద్యతే క్వచిత్. ౩౮

సంఖ్యానం పరమాణూనాం కాలేన క్రియతే మయా,
న తథా మే విభూతీనాం సృజతోఽణ్డాని కోటిశః. ౩౯

తేజశ్శ్రీ ర్ధృతి రైశ్వర్యం హ్రీ స్త్యాగ స్సౌభగం యశః.

న కేవల మేతాని తత్త్వాన్యేవాహ మపి త్వేషాం గణనం లక్షణతో జ్ఞానం తత్ఫలభూతం యథావస్థితత త్తద్వస్తుస్వరూపస్వభావనిశ్చయాత్మకజ్ఞానం చాహ మేవేత్యాహ (అహ మితి.) అనుక్త సంగ్రహాభిప్రాయేణాహ (మయేతి.) ఈశ్వరే ణాంతఃప్రవిశ్య నియంత్రా మయా. అత ఏవ మచ్ఛరీరభూతేన జీవేన గుణేన సత్త్వాదినా గుణినా తదాశ్రయభూతచిద్ద్రవ్యేణ వినా. గుణినం విశినష్టి. సర్వాత్మనా సమష్టివ్యష్టిరూపేణాత ఏవ సర్వేణ సర్వకార్యాత్మనాఽవస్థితేన క్వచి దపి వస్తుని భావో న విద్యతే భావశబ్దోఽత్ర సత్తాపరః సర్వ మపి చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయాత్మకం వస్తు మదవినాభూతం మన్నియామ్య మేవేత్యర్థః. "న తద స్తి వినా యత్స్యా న్మయా భూతం చరాచర" మిత్యస్యార్థోఽత్రాభిహితః. ౩౮

నను విశేషతః పూర్వవత్ సర్వా విభూతయః కిం నోచ్యంత ఇత్యత ఆహ (సఙ్ఖ్యాన మితి.) మయా సర్వజ్ఞేన కాలేన పరమాణూనాం పార్థివానాం సఙ్ఖ్యానం వా క్రియేత న తు మమ విభూతీనాం. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి. కోటిశోఽండాని సృజత ఇతి అండా న్యేవానంత్యా న్న గణయితుం శక్యాని కిం పున స్త్వండాంతర్గతాని వస్తూ న్యతో న విశేషతో నిరూపయితుం శక్య న్తే "నాంతోఽస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతపే" త్యర్థ ఉక్తః. ౩౯

నను విశేషతో నిరూపణాభావే త త్తద్విభూతిభూతవస్తు న జ్ఞాత మేవ స్యా దిత్యాశఙ్కాయాం లక్షణ స్తజ్ఞాపయతి (తేజ ఇతి.) యత్ర పదార్థే తేజ ఆదయ స్తదన్యతమో వా స మే మమాంశకః అంశభూతః మమాచింత్యశక్తే ర్నియామ్యైకదేశో మద్విభూతిభూత ఇతి యావత్. యద్వా శరీరభూత ఇత్యర్థః. "విశిష్టైకదేశోఽప్యంశః" శరీర మప్యంశ ఇతి "అంశో నానావ్యపదేశా" దిత్యత్రాభాషి భాష్యకారైః తత్ర తేజః వర్చః శ్రీః కాంతిః కీర్తిః ప్రథా ఐశ్వర్యం సంపత్ హ్రీ ర్లజ్జా త్యాగః సత్పాత్రే విత్తాదిత్యాగః సౌభగం సౌందర్యం భగో భాగ్యం వీర్యం సత్యప్యభిభవహేతా వనభిభూతత్వం

వీర్యం తితిక్షా విజ్ఞానం మన్త్రో యత్ర స మేఽంశకః. ४०

ఏతా స్తే కీర్తితా స్సర్వా స్సంక్షేపేణ విభూతయః,
మనోవికారా ఏవైతే యథా వాచాఽభిధీయతే. ४१

వాచం యచ్ఛ మనో యచ్ఛ యచ్ఛ ప్రాణేన్ద్రియాణి చ,
ఆత్మాన మాత్మనా యచ్ఛ న భూయః కల్పసేధ్వనే. ४२

యో వై వాఙ్మనసీ సమ్య గసంయచ్ఛ న్ధియా యతిః,
తస్య వ్రతం తపోదానం స్రవ త్యామఘటామ్బువత్. ४३

తితిక్షా క్షమా విజ్ఞానం యథావస్థితత త్తద్వస్తువిజ్ఞానం మన్త్రః శ్రీమదష్టాక్షరమన్త్రః "మన్త్రాణాం ప్రణవ స్త్రివృ" దిత్యుక్తో వా మన్త్రః, ఆలోచనం హితాహితపర్యాలోచనం వా, అనేన యద్యద్విభూతిమ త్సత్త్వం శ్రీమ దూర్జిత మేవ వేత్యాద్యర్థ ఉక్తః. ४०

విభూతినిరూపణం నిగమయతి (ఏతా ఇతి.) సంక్షేపేణ సంగ్రహేణ యద్వా సంక్షిప్యతే సంగృహ్యతే అనేనేతి సంగ్రహః సగ్రాహకం లక్షణం తేన సర్వా విభూతయ స్తే తుభ్యం కీర్తితాః, ఏతే సర్వే పదార్థా మనోవికారాః మత్సంకల్పమాత్రజన్యా ఇతి యథా యథావత్ వాచా వేదేనాభిధీయతే "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి త త్తేజోఽసృజతే" త్యాదిరూపయా వాచా అభిధీయత ఇత్యర్థః, అనేన విభూతిత్వం నిరుక్తమ్. ४१

ఏవంవిధానంతవిభూతివిశిష్టం మాం సర్వేంద్రియాదినియమనేనోపాస్స్వేత్యాహ. (వాచం యచ్ఛేతి.) వాగాదీనాం నియమనం నామానర్థావహేభ్యో వ్యాపారేభ్యో నివర్తనం, ప్రాణం చ ఇంద్రియాణి చ తాని ద్వంద్వత్వా త్సరవల్లిఙ్గత్వం, తత్ర వాఙ్నియమో నామాసదాలాపవర్జనం మనోనియమనం అసదభిధ్యానవర్జనం " జాత్యాశ్రయనిమిత్తదుష్టాన్నాదినా ప్రాణవృత్తివర్జనం ప్రాణనియమనం " పూరకకుమ్భకరేచకాద్యుపాయేన స్వవశీకరణం వా, ఆత్మాన మాత్మనా యచ్ఛ అపాయేషు న ప్రవర్తేయ మితి స్వాత్మానం స్వయ మేవ యచ్ఛ సవిభూతికం మామేవోపాస్స్వేతి భావః. ఏవం చేద్భూయోఽధ్వనే సంసారాధ్వపరిభ్రమాయ న కల్పసే. ४२

ఉక్తాకరణే క్షతి మాహ (యో వా ఇతి.) అసంయచ్ఛన్ న సంయచ్ఛేత్ తర్హి తస్య వ్రతాదిక మామఘటస్యామ్బువత్ ఆమఘటోఽపక్వఘటః స్రవతి గళితం భవతి. ४३

(విభూతివర్ణనమ్)

తస్మా న్మనో వచః ప్రాణా న్నియచ్ఛే న్మత్పరాయణః,
మద్భావయుక్తయా బుద్ధ్యా తతః పరిసమాప్యతే. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, షోడశోఽధ్యాయః.

యత ఏవం తస్మా ద్వాఙ్మనఃప్రాణా, న్మద్భక్తియుక్తయా బుద్ధ్యా నియచ్ఛేత్. తతో నియమనా త్పరిసమాప్యతే మోక్షోపాయ స్సంపూర్ణో భవతి. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షోడశోఽధ్యాయః.

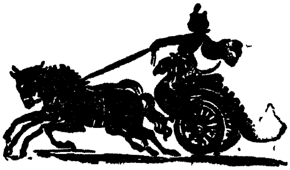

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యస్త్వయాఽభిహితః పూర్వం ధర్మస్త్వద్భక్తిలక్షణః,
వర్ణాశ్రమాచారవతాం సర్వేషాం ద్విపదామపి. ౧

యథానుష్ఠీయమానేన త్వయి భక్తిర్నృణాం భవేత్,
స్వధర్మేణారవిన్దాక్ష తత్సమాఖ్యాతుమర్హసి. ౨

పురా కిల మహాబాహో ధర్మం పరమకం ప్రభో.
యత్తేన హంసరూపేణ బ్రహ్మణేఽభ్యాత్థ మాధవ. ౩

స ఇదానీం సుమహతా కాలేనామిత్రకర్శన,
న ప్రాయో భవితా మర్త్యలోకే ప్రాగనుశాసితః ౪

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏకాదశాధ్యాయాదౌ "వర్ణాశ్రమకులాచార మకామాత్మా సమాచరే" దితి వర్ణాశ్రమానుగుణానామాచారాణాం భగవద్భక్తియోగానుగ్రాహకతయాఽనుష్ఠేయత్వ ముక్తం. తత్ప్రకార ముక్తానువాద పూర్వకం పృచ్ఛతి (యస్త్వయేతి.) వర్ణాశ్రమాచారవతాం వర్ణానుగుణాచారయుక్తానాం ఆశ్రమానుగుణాచారయుక్తానాం చ సర్వేషాం ద్విపదాం త్వద్భక్తిలక్షణో ధర్మస్త్వత్ప్రాప్తిసాధనస్త్వయా అభిహిత ఇత్యుక్తానువాదః. ౧

తత్ర పృచ్ఛతి (యథేతి.) యథాఽనుష్ఠితేన స్వధర్మేణ స్వస్వవర్ణాశ్రమానుగుణేన ధర్మేణ త్వయి భక్తిర్భవేత్ తదనుష్ఠానప్రకారాత్మకం వస్తు మహ్యమాఖ్యాతుమర్హసి. ౨

ననూపదేష్టృపరంపరైవ తజ్జ్ఞాయతే కిమితి మాం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ (పురేతి.) యత్ పరమకం పరమశ్చాసౌ కం సుఖరూపశ్చ తం ధర్మం హంసరూపేణ బ్రహ్మణే అపిశబ్దాత్సనకాదిభ్యోఽపి ఆత్థ ఉపదిష్టవానసి. ౩

స ధర్మః హే అమిత్రకర్శన ప్రాక్త్వయా అనుశాసితో వివిచ్య జ్ఞాపితః ఇదానీం మహతా కాలేన మర్త్యలోకే ప్రాయశో న భవితా విచ్ఛిన్నో బభూవేత్యర్థః. ౪

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

వక్తా కర్తాఽవితా నాన్యో ధర్మస్యాచ్యుత తే భువి,
సభాయా మపి వైరించ్యాం యత్ర మూర్తిధరాః కళాః, ౫

కర్త్రాఽవిత్రా ప్రవక్త్రా చ భవతా మధుసూదన,
త్యక్తే మహీతలే దేవ వినష్టం కః ప్రవక్ష్యతి. ౬

స త్వం నస్సర్వధర్మజ్ఞ ధర్మ స్త్వద్భక్తిలక్షణః,
యథా యస్య విధీయేత తథా వర్ణయ మే ప్రభో. ౭

శ్రీశుక ఉవాచ—
ఇత్థం స్వభృత్యముఖ్యేన పృష్ట స్స భగవాన్ హరిః,
ప్రీతః క్షేమాయ మర్త్యానాం ధర్మా నాహ సనాతనాన్. ౮

శ్రీభగవా నువాచ—
ధర్మ్య ఏష తవ ప్రశ్నో నిశ్శ్రేయసకరో నృణామ్,

అత ఏవ తస్య ధర్మస్య వక్తా ఉపదేష్టా. కర్తా అవితా రక్షితా హేఅచ్యుత త్వత్తో అన్యో భువి నాస్తి న దృశ్యత ఇత్యర్థః. మాస్తు భువ్యూర్ధ్వలోకేషు తు స్యా దత ఆహ (సభాయా మపీతి) సభాం విశినష్టి. యత్ర మూర్తిధరాః కలా ఇతి. కళాః విద్యాః మూర్తిధరాః విగ్రహధారిణ్యః. సంతి వైరిఞ్చ్యాం సభాయా మపి వక్తా కర్తాఽవితా వా నాస్తీతి సంబంధః. ౫

యద్యధునా త్వం న కథయసి తర్హి. కర్త్రా వక్త్రా అవిత్రా చ త్వయా త్యక్తేఽస్మి న్మహీతలే వినష్టం విచ్ఛిన్నం కః, ప్రవక్ష్యతి న కోఽపి అత స్త్వమేవోపదిశేతి భావః. ౬

త మేవాహ (స త్వ మితి.) హేసర్వధర్మజ్ఞ నః కర్తా వక్తా అవితా చ త్వం నోఽస్మభ్యం. త్వద్భక్తిలక్షణోపయుక్తః, యథా యదఙ్గకలాపయుక్తో, యస్య వర్ణినః ఆశ్రమిణ శ్చ విధీయతే తథా వర్ణయ మే ప్రభో మమ స్వామిన్. ౭-౮

పృష్ట మనువర్ణయితుకామః స్తువ న్ప్రశ్నమభినందతి (ధర్మ్య ఇతి.) తవ లోకహితైకకారిణః ఏష ప్రశ్నః, ధర్మ్యః హితాచరణరూపాద్ధర్మా దనపేతః. తత్ర హేతుత్వేన ప్రశ్నం విశినష్టి.

వర్ణాశ్రమాచారవతాం త ముద్ధవ నిబోధ మే. ౯

ఆదౌ కృతయుగే వర్ణో నృణాం హంస ఇతి స్మృతః
కృతకృత్యాః ప్రజా జాత్యా తస్మా త్కృతయుగం విదుః. ౧౦

వేదః ప్రణవ ఏవాగ్రే ధర్మోఽహం వృషరూపధృక్,
ఉపాసతే తపోనిష్ఠా హంసం మాం త్యక్తకిల్బిషాః. ౧౧

త్రేతాముఖే మహాభాగ ప్రాణా న్మే హృదయా త్త్రయీ.

వర్ణాశ్రమాచారవతాం నృణాం. నిశ్శ్రేయసకరః ముక్తిసాధనః, ప్రశ్నస్య నిశ్శ్రేయసకరత్వం ఉత్తరజ్ఞానానుష్ఠానాదిపరంపరయేత్యవగంతవ్యం, హేఉద్ధవ తం భక్తియోగానుగ్రాహకం. వర్ణాశ్రమానుగుణం ధర్మం మే మత్తో నిబోధ జానీహి. ౯

వర్ణానా ముత్పత్తిం తద్ధర్మభేదం చ వివక్షు స్తావ త్కృతయుగే వర్ణ స్తద్ధర్మ శ్చైక ఏవేత్యాహ (ఆదా వితి.) ఆదౌ కృతయుగే చతుర్యుగసహస్రారమ్భకృతయుగే నృణాం వర్ణో హంస ఇతి స్మృతః. హంస ఇతి బ్రాహ్మణవర్ణసంజ్ఞా స ఏక ఏవ న తు క్షత్రియాదయ స్సంతీత్యర్థః, కృత మితి నామ నిర్వక్తి (కృతకృత్యా ఇతి.) జాత్యాహం సత్త్వజాత్యైవ యస్మా త్కృతకృత్యా స్తస్మా త్తద్యుగం కృత మితి విదుః. హంసజాత్యుత్పత్తిమాత్రేణైవ కృతకృత్యతావహత్వం తస్మి న్కృతశబ్ద ప్రవృత్తౌ నిమిత్త మిత్యర్థః, అనేన తద్యుగసంభవానాం హంసానాం న కర్తవ్యాంశోఽస్తీతి సూచితమ్. ౧౦

కించ విధాయకాభావా దపి తదానీం నాన్య త్కర్మా స్తీత్యాహ (వేద ఇతి.) తదా ప్రణవ ఏవ వేదః. న తు త్రయీతి భావః, ధర్మ శ్చ మనోవిషయోఽహ మేవ వృషరూపధృక్ చతుష్పాత్ న క్రియావిశేషో యజ్ఞాదిః. అత స్తే కేవలం తపోనిష్ఠాః ధ్యానయోగనిష్ఠాః. హంసం విశుద్ధం నిరస్తనిఖిలదోషం మా ముపాసతే అత స్తేఽపి ముక్తకిల్బిషాః, అహ మివ తేఽపి హంసా ఇతి భావః. ౧౧

పశ్చా త్త్రేతాయుగప్రవేశేతు హేమహాభాగ మమ హృది యః, ప్రణవః. తస్మా త్త్రయీ ఋగ్యజుస్సామరూపా త్రయోఽవయవా యస్యా స్సా విద్యా వేదవిద్యా ప్రాదుర్బభూవ. తస్యానిత్యత్వా త్ప్రాదుర్బభూవేత్యుక్తం. తస్యా స్త్రయ్యా విద్యాయా స్సకాశాత్ హౌత్రాధ్వర్యవౌద్గాత్రై స్త్రిరూప

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

విద్యా ప్రాదురభూ త్తస్యా అహ మాసం త్రివృన్మఖః. ౧౨

విప్రక్షత్రియవిట్ఛూద్రా ముఖబాహూరుపాదజాః,
వైరాజా త్పురుషా జ్జాతా య ఆత్మాచారలక్షణాః. ౧౩

గృహాశ్రమో జఘనతో బ్రహ్మచర్యం హృదో మమ.
వక్షస్థ్సలా ద్వనే వాసో న్యాస శ్శీర్షణి సంస్థితః. ౧౪

వర్ణానా మాశ్రమాణాం చ జన్మభూ మ్యనుసారిణీః,
ఆస న్ప్రకృతయో నౄణాం నీచై ర్నీచో త్తమో త్తమైః. ౧౫

త్రయాణాం ఋగ్యజుస్సామమంత్రాణాం వృత్ వర్తనం కరణతయా యస్మి న్నితి వా త్రివృత్ స మఖో యజ్ఞోఽహ మిత్యాత్మమఖయో స్సామానాధికరణ్య మాత్మాయత్తసత్తాప్రవృత్తిమత్త్వనిబంధనం. త్రేతాప్రభృతియజ్ఞాదిరూపో ధర్మ స్తద్విధాయకో వేద శ్చాసీ దిత్యర్థః. ౧౨

యత ఏవ మత ఏవ విప్రాదయ శ్చత్వారో వర్ణాః ఆత్మాచారః స్వధర్మో లక్షణం జ్ఞాపకో యేషాం తే వైరాజాత్ విరాట్ఛబ్దవాచ్యానిరుద్ధప్రసూతా చ్చతుర్ముఖాదే ర్జాతాః ఆస న్నితి శేషః, బ్రాహ్మణాదీనాం వైరాజముఖాదిభ్యః ప్రసూతత్వం నామ వేదప్రవచనాదిరూపముఖాదివ్యవహారావలమ్బిత్వమ్. ౧౩

అథాశ్రమాణా ముత్పత్తి మాహ (గృహాశ్రమ ఇతి.) మమ చతుర్ముఖశరీరకస్య జఘనతః, గృహాశ్రమః హృదో బ్రహ్మచర్యం న్యాసః సంన్యాసః శీర్షణి శిరసి స్థితః ఆశ్రిత ఇత్యర్థః, వర్ణానాం జాతిరూపత్వా దాశ్రమాణాం చ క్రియాత్మకత్వా త్తేషా మాశ్రమై ర్వినా పృథ గుత్పత్త్యనుపపత్తే రాశ్రమాణాం నృణా ముత్పత్తే స్సృష్టిప్రకరణే ష్వన్యథైవో క్తత్వా న్ముఖోత్పత్త్యసంభవాత్ ముఖజఘనాద్యవయవగత వేదవాదాదినీచో త్తమఖావాదిరూపధర్మావలమ్బిత్వరూపై వోత్పత్తి రవగంతవ్యా. అత ఏవ జాతా ఇత్యుక్తమ్. ౧౪

తేషాం స్వభావవిశేషా నాహ (వర్ణానా మితి.) జన్మభూమయో జన్మదేశాః తత్ర వర్ణానాం జన్మదేశా ముఖబాహూరుపాదాః, జఘనహృద్వక్ష శ్శిరాంసీద్యాశ్రమాణాం. తదనుసారిణ్యః తద్గతధర్మానుసారిణ్యః. హేతుగర్భ మిదం, అతః నీచైః అధమైః జన్మదేశై ర్నీచాః ఉత్తమై రుత్తమాః ప్రకృతయ స్స్వభావా ఆసన్. ౧౫

శమో దమ స్తప శ్శౌచం సంతోషః క్షాన్తి రార్జవమ్,
మద్భక్తి శ్చ దయా సత్యం బ్రహ్మ ప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౬

తేజో బలం ధృతి శ్శౌర్యం తితిక్షౌదార్య ముద్యమః,
స్థైర్యం బ్రహ్మణ్య మైశ్వర్యం క్షత్రప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౭

తత్తత్స్వభావప్రయుక్తాన్ ధర్మా నాహ (శ్రమ ఇతి.) ఇమా శ్శమాదయః. బ్రహ్మ ప్రకృతయః, బ్రహ్మవర్ణస్వభావప్రయుక్తాః. అత ఏవ "బ్రహ్మకర్మస్వభావజ" మితి గీతం. బ్రాహ్మణా దీనాం స్వభావో నామ బ్రాహ్మణాదిజన్మహేతుభూతప్రాచీనకర్మవిశేష స్తదనుసారిబుద్ధివిశేషో వా. తస్య శమాదీన్ప్రతి హేతుత్వం సత్త్వాదిగుణోద్రేకాపాదనతత్ప్రయుక్తశమాదివిషయరుచిజననద్వారైవ బ్రాహ్మణస్య స్వభావప్రభవో రజ స్తమోఽభిభవేన ఉద్భూతసత్త్వగుణః క్షత్రియస్య స్వభావప్రభవ స్తు సత్త్వతమోఽభిభవే నాత్యుద్రిక్తరజోగుణః వైశ్యస్యతు సత్త్వరజోఽభిభవేనాల్పోద్రిక్తతమోగుణః శూద్రస్య స్వభావప్రభవ స్తు రజస్సత్త్వాభిభవేనాత్యుద్రిక్తతమోగుణః ఏభిః స్వభావప్రభవైః గుణై శ్శమాదిరుచిః యద్యపి శమాదయో ముముక్షూణాం వర్ణానాం సాధారణా స్తథాఽపి బ్రాహ్మణస్య సత్త్వోద్రేకస్య స్వాభావికత్వేన శమదమాదయః సుఖోపాదానా ఇతి కృత్వా తస్య శమాదయః ప్రకృతయ ఇత్యుక్తం, క్షత్రియవైశ్యయో స్తు స్వతో రజ స్తమః ప్రధానత్వేన శమాదయో దుఃఖోపాదానా ఇతి కృత్వా న తత్ప్రకృతయ ఇత్యుక్త మిత్యవగంతవ్యం. తత్ర శమో నామానర్థావహేభ్యో విషయేభ్యో బాహ్యేంద్రియనియమనం దమోఽంతఃకరణనియమనం తపో భోగనియమనరూపః శాస్త్రప్రసిద్ధః. కాయక్లేశః శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా సంతోషో దైవాల్లబ్ధేనాన్నాదినా అలంబుద్ధిః. క్షాంతిః పరైః పీడ్యమానస్యాప్యవికృతచిత్తతా ఆర్జవం పరేషు మనోఽనురూపం బాహ్యచేష్టాప్రకాశనం దయా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా సత్యం యథాదృష్టవిషయం భూతహితరూపవచనమ్. ౧౬

తేజః పరై రనభిభవనీయత్వం బలం పరాభిభవనసామర్థ్యం ధృతి రారబ్ధే కర్మణి విఘ్నోప నిపాతేఽపి తత్సమాపనసామర్థ్యం శౌర్యం యుద్ధే నిర్భయప్రవేశసామర్థ్యం తితిక్షా శస్త్రఘాతాదిప్రయుక్త వ్యథాసహనం ఔదార్య మాత్మీయద్రవ్యస్య పరస్వత్వాపాదనపర్యంతత్యాగబుద్ధిః. ఉద్యమం ఉత్తరోత్తర మైశ్వర్యాధిక్యాపాదనానుగుణవ్యాపారః. స్థైర్య ముపాశ్రితే సంగ్రామే ఆత్మమరణనిశ్చయేఽపి పలాయ నాదిరాహిత్యం బ్రహ్మణ్యం బ్రహ్మకులహితకరత్వం ఐశ్వర్యం స్వవ్యతిరిక్తసకలజననియమన సామర్థ్యమ్.
౧౭

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

ఆస్తిక్యం ధ్యాననిష్ఠా చ అదమ్భో విప్రసేవనమ్,
అతుష్టి రర్థోపచయే వైశ్యప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౮

శుశ్రూషణం ద్విజగవాం దేవానాం చాప్యమాయయా,
తత్ర లబ్ధేన సంతోష శ్శూద్రప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౯

అశౌచ మనృతం స్తేయం నాస్తిక్యం శుష్కవిగ్రహః,
కామః క్రోధ శ్చ తర్ష శ్చ స్వభావోఽన్తేవసాయినామ్. ౨౦

అహింసా సత్య మస్తేయ మకామక్రోధలోభతా,
భూతప్రియహితేహా చ ధర్మోఽయం సార్వవర్ణికః. ౨౧

ద్వితీయం ప్రాప్యానుపూర్వ్యా జ్జన్మోపనయనం ద్విజః,
వస న్గురుకులే దాన్తో బ్రహ్మచారీ యతవ్రతః. ౨౨

ఆస్తిక్యం శాస్త్రార్థే సత్యతానిశ్చయః. దాననిష్ఠా దానశీలత్వం అదమ్భోఽవఞ్చనం అర్థోపచయే విత్తవృద్ధౌ సత్యా మప్యతుష్టి రనలంబుద్ధిః. ౧౮

ద్విజానాం గవాం దేవానాం చామాయయా శుశ్రూషణం దైవా ల్లబ్ధేన సంతోష శ్చ. ౧౯

స్తేయం చౌర్యం నాస్తిక్య మవిశ్వాసః, శుష్కవిగ్రహః నిర్హేతుకవిరోధః. కామస్సన్నిహితేషు విషయేషు అననుభూత్వా నవస్థితిః. క్రోధః సతి కామవిరోధే తదసహిష్ణుతారూప శ్చిత్తవికారః, తర్షః అర్థకామతృష్ణా అంతేఽవసాయినాం చండాలాదీనాం అవర్ణినా మనాశ్రమిణాం చ స్వభావ ఇత్యర్థః. ౨౦

అథ సర్వవర్ణానాం సాధారణా న్ధర్మా నాహ (అహింసేతి.) సార్వవర్ణికః. సార్వాశ్రమిక శ్చేత్యపి బోధ్యమ్. ౨౧

అథాశ్రమధర్మవిశేషా న్వివక్షు స్తావ ద్బ్రహ్మచారిణో ధర్మా నాహ (ద్వితీయ మిత్యాది.) ద్విజ స్త్రైవర్ణికః అనుపూర్వ్యా ద్గర్భాధానాదిసంస్కారక్రమేణ ద్వితీయ ముపనయనాఖ్యం జన్మ ప్రాప్య గురుకులే వసన్, దాంతః జితాంతఃకరణః, బ్రహ్మ వేదం చరతి గచ్ఛతి అధ్యయనేన ప్రాప్నోతీతి తథా. యతవ్రతః స్వాశ్రమోక్తేషు వ్రతేషు నియతః. ౨౨

మేఖలాజినదణ్డాక్షబ్రహ్మసూత్రకమణ్డలూన్,
జటిలోఽధౌతదద్వాసోఽరక్తపీతః కుశాన్ దధత్. ౨౩

స్నానభోజనహోమేషు జపోచ్చారే చ వాగ్యతః,
న చ్ఛిన్ద్యాన్నఖరోమాణి కక్షోపస్థగతాన్యపి. ౨౪

రేతో నావకిరేజ్జాతు బ్రహ్మవ్రతధరస్స్వయమ్,
అవకీర్ణే విగాహ్యాప్సు యతాసు త్రిపదీం జపేత్. ౨౫

అగ్న్యర్కాచార్యగోవిప్రగురువృద్ధసురాన్ శుచిః,
సమాహిత ఉపాసీత సంధ్యే చ యతవాగ్జపన్. ౨౬

మేఖలాదీన్ కుశాంశ్చ దధత్ బిభ్రాణః. తత్రాక్షశబ్దేనాక్షమాలా వివక్షితా. బ్రహ్మసూత్రం యజ్ఞోపవీతం జటిలః అనభ్యఙ్గాదినా బద్ధజటః, అధౌతదద్వాసః, అధౌతాః దతోదంతాః వాసాంసి వస్త్రాణి చ యస్య సః, న చాసావరక్తోఽపీతశ్చ తథా కౌతుకాదినా రక్తాని పీతాని చ వాసాంసి న ధారయే దిత్యర్థః, ౨౩

ఉచ్చారో మూత్రపురీషోత్సర్జనం జప శ్చోచ్చార శ్చ అనయో స్సమాహారో జపోచ్చారం, తస్మిన్ స్నానాదిసవయేషు, వాగ్యతః. మౌనీ భవే దిత్యర్థః, కక్షగతా న్యుపస్థగతా న్యపి రోమాణి నఖాం శ్చ న చ్ఛింద్యాత్ నఖానాం కక్షోపస్థగతత్వాసంభవాత్ తత్సామర్థ్యాత్ సమస్తానా మపి రోమ్ణాం విశేషణమ్, ౨౪

జాతు కదాచి దపి బుద్ధిపూర్వకం రేతో నావకిరేత్ యత స్స్వయం బ్రహ్మవ్రతధర బ్రహ్మచర్యవ్రతధరః అగృహస్థ ఇతి యావత్ యది కథంచి దవకీర్ణి స్యా త్తర్హి అప్స్వవగాహ్య స్నాత్వా యతాసుః నియమితప్రాణః. కృతప్రాణాయామ ఇత్యర్థః. త్రిపదీం సావిత్రీం అష్టోత్తర సహస్రం జపేత్ తావతా త్రిపదీజపేన శుద్ధి రిష్యతే, ౨౫

(అగ్నీతి.) ద్వే చ సంధ్యే శుచి రగ్న్యాదీ నుపాసీత సమాహితచిత్తో, యతవాక్ మౌనీ భూత్వా జపన్ సావిత్రీ మితి శేషః. తత్రాగ్న్యుపాసన మగ్నిహోత్రహోమేనార్కోపాసనం సూర్య మండలాంతర్వర్తిపరమపురుషధ్యానాత్మకం గవా ముపాసనం తృణప్రదానకండూయనాదిభి స్సేవా, గుర్వాదీనా ముపాసనం ప్రణామపాదసంవాహనాదిసేవా. ౨౬

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

ఆచార్యం మాం విజానీయా న్నావమన్యేత కర్హిచిత్,
న మర్త్యబుద్ధ్యాఽసూయేత సర్వదేవమయో గురుః. ౨౭

సాయం ప్రాత రుపానీత భైక్షం తస్మై నివేదయేత్,
యచ్చాన్య దప్యనుజ్ఞాత ముపయుఞ్జీత వాగ్యతః. ౨౮

శుశ్రూషమాణ ఆచార్యం సదోపాసీత నీచవత్,
యానశయ్యాసనస్థానై ర్నాతిదూరే కృతాఞ్జలిః. ౨౯

ఏవం వ్రతో గురుకులే వసే ద్భోగవివర్జితః,
విద్యా సమాప్యతే యావ ద్బిభ్ర ద్వ్రత మఖణ్డితమ్. ౩౦

(ఆచార్య మితి.) మాం విజానీయాత్ మద్దృష్ట్యా ఉపాసీత కర్హిచి దపి నావమన్యేత నావజానీయాత్ మర్త్యబుద్ధ్యా నాసూయేత న దోషా నావిష్కుర్వీత చ యతో గురుః సర్వదేవమయః, సర్వదేవతాప్రచురదృష్ట్యోపాస్యమానః. ఆత్మన స్సర్వదేవతాప్రాచుర్యం సర్వదేవతాశరీరకత్వేన తథా చ శ్రుతిః "స ఆత్మా అఙ్గాన్యన్యా దేవతా" ఇతి. ౨౭

కిం చ (సాయ మితి.) భైక్షం భిక్షాలబ్ధ మన్నాదికం య చ్చాన్య దపి స్వోపభోగ్య మనిషిద్ధం తత్సమాదాయ తస్మై ఆచార్యాయ, నివేదయేత్ తత్పురతో నిదధ్యా దిత్యర్థః. తత స్తేనాచార్యేణానుజ్ఞాతం స్వయ ముపయుఞ్జీత ఉపయుక్తం కుర్యాత్. ౨౮

(శుశ్రూషమాణ ఇతి.) నీచవత్ దాసవత్ యాన్తం పృష్ఠతః యానేన విశ్రిశ మప్రమత్తతయా సమీపశయనేన విశ్రాన్తం పాదసంవాహనాదిభిః సమీపాసనే నాసీనం కృతాఞ్జలి ర్నియోగప్రతీక్షయా నాతిదూరావస్థానేనేత్యర్థః. ౨౯

ఏవంభూతం వ్రతం వృత్తి ర్యస్య సః భోగైః రహితః యావ ద్విద్యాధ్యయనం సమాప్యతే తావ దఖణ్డిత మవిచ్ఛిన్నం వ్రత ముక్తవిధం బిభ్రత్ ధారయ న్గురుకులే వసేత్. ౩౦

యద్యసౌ ఛన్దసాం లోక మారోక్ష్య న్బ్రహ్మవిష్టపమ్.
గురవే విన్యసే ద్దేహం స్వాధ్యాయార్థం బృహద్వ్రతః. ౩౧

అగ్నౌ గురా వాత్మని చ సర్వభూతేషు మాం పరమ్,
అపృథగ్ధీ రుపాసీత బ్రహ్మవర్చ స్వ్యకల్మషః. ౩౨

స్త్రీణాం నిరీక్షణం స్పర్శం సల్లాపక్ష్వేళనాదికమ్,
ప్రాణినో మిథునీభూతా నగృహస్థోఽగ్రత స్త్యజేత్. ౩౩

శౌచ మాచమనం స్నానం సన్ధ్యోపాసన మార్జవమ్,
తీర్థసేవా జపోఽస్పృశ్యాభక్ష్యాసంభాష్యవర్జనమ్. ౩౪

తస్యైవానుష్ఠేయాంతర మాహ (య ద్యసా వితి.) అసౌ బ్రహ్మచారీ యది ఛందసాం వేదాధ్యయనాదికర్మణాం ఫలభూతం బ్రహ్మవిష్టపం బ్రహ్మలోక మారోక్ష్యః ప్రేప్సు స్స్యా దిత్యర్థః. తర్హి స్వాధ్యాయార్థే బృహద్వ్రతః బ్రహ్మచర్యవ్రతధర ఏవ సన్ గురవే దేహం న్యసేత్ గుర్వధీనం కృత్వా యావజ్జీవం బ్రహ్మవ్రతధర ఏవ స్యా దిత్యర్థః, ఏవం చేదయం నైష్ఠిక ఇత్యుచ్యతే. అన్యథా తూపకుర్వాణ ఇతి వివేకః. ౩౧

అస్య నైష్ఠికస్య వృత్త్యంతరా ణ్యాహ (అగ్నా వితి ద్వాభ్యాం.) అపృథగ్ధీః స్వనిష్ఠభేద రహితః, అగ్న్యాది ష్వంతరాత్మతయాఽవస్థిత మగ్న్యాదిశరీరకం మాం బ్రహ్మవర్చస్వీ బ్రహ్మచర్యవ్రత చర్యాహితతేజస్సంపన్నః అకల్మష స్స న్నుపాసీత. ౩౨

కించ (స్త్రీణా మితి.) క్ష్వేళనం పరిహాసః మిథునీభూతాన్ ప్రాణినః పశుపక్ష్యాదీ నపి అగ్రత స్త్యజేత్ న పశ్యే దిత్యర్థః. యతోఽయం న గృహస్థః బ్రహ్మవ్రతధరః. ౩౩

ప్రసంగా త్సర్వాశ్రమసాధారణా న్ధర్మా నాహ (శౌచ మితి.) శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా ఆర్జవం పరేషు మనోఽనురూపం బాహ్యచేష్టాప్రకాశనం మనోవాక్కాయానా మైకరూప్యంవా జపః గాయత్ర్యాదిమంత్రజపః, అస్పృశ్యాదీనాం స్పర్శాదివర్జనమ్. ౩౪

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

సర్వాశ్రమప్రయుక్తో హి నియమః కులనన్దన,
మద్భావ స్సర్వభూతేషు మనోవాక్కాయసంయమః. ౩౫

ఏవం బృహద్వ్రతధరో బ్రాహ్మణోఽగ్ని రివ జ్వలన్.
మద్భక్త స్తీవ్రతపసా దగ్ధకర్మాశయోఽమలః. ౩౬

అథానన్తర మావేక్ష్య న్యథాజిజ్ఞాసితాగమః,
గురవే దక్షిణాం దత్త్వా స్నాయాద్గుర్వనుమోదితః. ౩౭

గృహం వనం వోపవిశే త్ప్రవ్రజే ద్వా ద్విజోత్తమః.

హేకులనందన! సర్వాశ్రమ ప్రయుక్తః సర్వాశ్రమావస్థానప్రయుక్తః సర్వభూతేషు. మద్భావః మదాత్మకత్వబుద్ధిః మనోవాక్కాయానాం సంయమశ్చ సర్వాశ్రమప్రయుక్త ఇతి సంబంధః. తత్ర మనస్సంయమో నామ అసదనభిధ్యానం వాక్సంయమ స్తు అనృతాహితవృథాలాపాదివర్జనం కాయసంయమో నిషిద్ధభోగరాహిత్యమ్. ౩౫

ఉక్తబ్రహ్మచర్యవ్రతచర్యాయాః ఫల మాహ (ఏవ మితి.) బృహద్వ్రతధరః బ్రహ్మచర్యవ్రతధరః, బ్రాహ్మణః అధిగతవేదతదర్థః, తీవ్రేణావిచ్ఛిన్నేన తపసా చ అగ్ని రివ జ్వల న్మద్భక్తః లబ్ధమద్భక్తియోగః తత ఏవ దగ్ధకర్మాశయః నిరస్తమత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకకర్మతద్వాసనః, అమలః దేహాన్తే ప్రకృతిసంబంధరూపమాలిన్యరహితః ముక్తో భవే దిత్యర్థః. ౩౬

ఏవం సమాప్తవిద్యస్యాపి ఛందోలోకప్రేప్సో ర్వృత్తి రుక్తా. తావ ద్బ్రహ్మలోకప్రాప్తి స్తతో ముక్తి శ్చేతి సూచితం. అథ నైష్ఠికాశ్రమాశక్తస్య సమాప్తవిద్య స్యానంతరకృత్య మాహ (అథేతి.) అథ విద్యాసమాప్త్యనంతరం జిజ్ఞాసితాగమః అపగతవేదతదర్థః, అనంతరం ఆశ్రమత్రయాన్యతమం యదా ఆరోక్ష్యన్ వివిక్షు ర్భవతి తదా గురవే, దక్షిణాం, దత్త్వా తేనానుమోదితః అభ్యనుజ్ఞాతః, స్నాయాత్ అభిసమావర్తనాఖ్యం స్నానం కుర్యాత్. ౩౭

తతో గృహం వనం వా ఉపవిశేత్, గృహశబ్దో గృహస్థాశ్రమపరః, వనశబ్దో వానప్రస్థాశ్రమపరః. యది ద్విజోత్తమః బ్రాహ్మణః తర్హి ప్రవ్రజేత్ సంన్యసే ద్వా. ద్విజశబ్దస్య త్రైవర్ణిక

ఆశ్రమా దాశ్రమం గచ్ఛే న్నాన్యథా మత్పర శ్చరేత్. ౩౮

గృహార్థీ సదృశీం భార్యా ముద్వహే దజుగుప్సితామ్,
యవీయసీం చ వయసా సమవర్ణా మనుక్రమాత్. ౩౯

ఇజ్యాధ్యయనదానాని సర్వేషాం చ ద్విజన్మనామ్,
ప్రతిగ్రహోఽధ్యాపనం చ బ్రాహ్మణస్యైవ యాజనమ్. ౪౦

ప్రతిగ్రహం మన్యమాన స్తపస్తేజోయశోనుదమ్,
అన్యాభ్యా మేవ జీవేత శిలై ర్వా దోషదృ క్తయోః. ౪౧

బ్రాహ్మణస్య హి దేహోఽయం క్షుద్రకామాయ నేష్యతే.
కృచ్ఛ్రాయ తపసే చేహ ప్రేత్యానంతసుఖాయ చ. ౪౨

సాధారణత్వా ద్విప్రలాభామో త్తమశబ్దప్రయోగః. అనేన బ్రహ్మచారిణోఽపి తృతీయతురీయాశ్రమ ప్రవేశాధికార ఉక్తః (ఆశ్రమా దితి.) మత్పరః మద్భక్తో ద్విజః ఆశ్రమా, దాశ్రమాంతరం ప్రవిశే, న్నత్వనాశ్ర మ్యవతిష్ఠేత "అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత క్షణమేక మపి ద్విజ" ఇతి చ స్మర్యతే, ౩౮

తత్ర యది గృహార్థీ స్యా త్తదా సదృశీ మనురూపాం అజుగుప్సితాం అనిందితా మదుష్టా మిత్యర్థః. వయసా యవీయసీ మాత్మనో న్యూనవయస్కాం. సమవర్ణాం స్వసజాతీయాం. భార్యా ముద్వహేత్, అనుక్రమాత్, ఆదౌ సవర్ణాం, పశ్చా దితరా, ముద్వహే దిత్యర్థః. ౩౯

తత్ర గృహస్థస్య త్రైవర్ణికస్య సాధారణా న్ధర్మా నాహ (ఇజ్యేతి.) బ్రాహ్మణస్య విశేష మాహ (ప్రతిగ్రహ ఇతి.) యాజనం చ బ్రాహ్మణస్యైవేతి సంబంధః. ప్రతిగ్రహాదిభి ర్జీవేదిత్యర్థః. ఏవ కారేణ ప్రతిగ్రహయాజనాధ్యాపనేషు ద్వితీయతృతీయవర్ణయో ర్నాధికార ఇత్యుక్తం భవతి. ౪౦

తత్ర యది, ప్రతిగ్రహం, తపఆదివిఘాతకం మన్యమానః, స్యాత్ తదా అన్యాభ్యాం యాజనాధ్యాపనాభ్యా మేవ జీవేత. యది తయో రపి దోషదృక్ స్యాత్, తదా శిలైః స్వామిత్యక్తక్షేత్రస్థ కణికాద్యర్జనై ర్జీవేత్. ౪౧

నను శిలవృత్త్యా జీవనం క్లేశావహం ఖల్వి త్యత ఆహ (బ్రాహ్మణస్యేతి.) క్షుద్రకామాయ నేష్యతే కిం త్విహ జీవద్దశాయాం మహతే కృచ్ఛ్రాయ కాయక్లేశాత్మకతపసే ప్రేత్య మృత్వా అనంత సుఖాయ చేష్యతే. ౪౨

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

శిలోఞ్ఛవృత్త్యా పరితుష్టచిత్తో ధర్మం మహాంతం విరజం జుషాణః.
మయ్యర్పితాత్మా గృహ ఏవ తిష్ఠ న్నాతిప్రసక్త స్సముపైతి శాంతిమ్. ४३

సముద్ధరన్తి యే విప్రం సీదన్తం మత్పరాయణమ్,
తా నుద్ధరిష్యే న చిరా దాపద్భ్యో నౌ రివార్ణవాత్. ४४

సర్వా స్సముద్ధరే ద్రాజా పితేవ వ్యసనా త్ప్రజాః.
ఆత్మానం చాత్మనా ధీరో యథా గజపతి ర్గజాన్. ४५

ఏవంవిధో నరపతి ర్విమానేనార్కవర్చసా.
విధూయేహాశుభం కృత్స్న మింద్రేణ సహ మోదతే. ४६

ఏత దేవ ప్రపఞ్చయం స్తన్నిష్ఠస్య ఫల మాహ (శిలేతి.) ఉఞ్ఛః కణశ ఆదానం విరజం నైర్మల్యావహం ధర్మం స్వవర్ణాశ్రమోచితం మహాంతం మహాఫలం జుషాణః, అనుతిష్ఠన్ మయి అర్పితః సమాహితః ఆత్మా మనో యేన సః గృహ ఏవ తిష్ఠన్ నివస న్నప్యతీవ భోగా నాసక్తః, శాంతిం సంసారక్లేశశాంతిం ముక్తి మితి యావత్ ఉపైతి ప్రాప్నోతి. ४३

ఏవ మపి శిలోఞ్ఛాభ్యాం కథం సకుటుమ్బస్య జీవనం స్యా దిత్యాశఙ్కాం శమయన్ వృత్త్యంతర మాహ (సముద్ధరంతీతి.) సీదంతం శిలాదిభిః క్లిశ్యంతం మత్పరాయణం విప్రం యే సముద్ధరంతి జీవయంతి తా నహ మాపద్భ్యః నచిరా దాశు సముద్ధరిష్యే అనేన యః కశ్చి ద్రాజాదిః స్వధర్మాపేక్షణేన కృపయా జీవికాం కల్పయే త్తమోపజీవే దిత్యుక్తం భవతి. తత్సముద్ధరణఫలం సర్వాపత్పరిహార ఇతి భావః. యథా అర్ణవా త్తరితు మిష్యమాణా త్తితీర్షూ న్నౌ స్తారయతి తద్వ దహ ముద్ధరిష్య ఇతి సంబంధః. ४४

రాజ్ఞాం సీదద్విప్రసముద్ధరణం పరమధర్మ ఇత్యాహ (సర్వా ఇతి.) పితేవ కృపయా యుక్తః క స్తర్హి రాజాన ముద్ధరే దిత్యత ఆహ. ఆత్మాన మాత్మనా స్వయ మేవ సముద్ధరే దిత్యర్థః. తదుపయుక్తేన గుణేన భవితవ్య మిత్యాశయేన విశినష్టి ధీర ఇతి, స్వపరోద్ధరణే దృష్టాంతః యథా గజపతి ర్గజానితి. ४५

ఏవం సముద్ధరణస్య ఫల మాహ (ఏవంవిధ ఇతి.) ఇహ కృత్స్న మశుభం పాప మపోహ్యార్కస్యేవ వర్ణో యస్య తేన విమానేన సహితః. ४६

సీద న్విప్రో వణిగ్వృత్త్యా పణ్యై రేవాపదం తరేత్.
ఖడ్గేన వాపదాక్రాన్తో న శ్వవృత్త్యా కథంచన. ౪౭

వైశ్యవృత్త్యా తు రాజన్యో జీవే న్మృగయయాఽఽపది,
చరే ద్వా విప్రరూపేణ న శ్వవృత్త్యా కథంచన. ౪౮

శూద్రవృత్తిం చరే ద్వైశ్య శ్శూద్ర స్తన్తుకటక్రియామ్,
కృచ్ఛ్రా న్ముక్తో న గర్హ్యేణ వృత్తిం లిప్సేత కర్మణా. ౪౯

వేదాధ్యాయస్వధాస్వాహాబల్యన్నాద్యై ర్యథోదయమ్,

రాజాదిపరికల్పితజీవికాఽలాభే వృత్త్యంతరం విదధాతి (సీద న్నితి.) శిలోఞ్ఛాభ్యాం సీద న్క్లిశ్య న్తాభ్యాం అకృతజీవన శ్చేత్యర్థః, వణిగ్వృత్త్యా తత్రాపి పణ్యైః స్వవ్యవహార్యై స్తృణకాష్ఠాదివిక్రయైః, న తు నిషిద్ధలవణమాంసాదివిక్రయైః ఆపదం జీవనాలాభరూపాం తరేత్. తత్రాప్యాపదాక్రాంత శ్చేత్ ఖడ్గేన క్షత్రియవృత్త్యా వా యద్యపి గౌతమో "నంతరాం పాపీయసీం వృత్తి మాతిష్ఠే" దితి స్మరన్ ఖడ్గధారణం పణ్యవిక్రయాత్ శ్రేష్ఠం మన్యతే తథాఽపి హింసాతో వణిగ్వృత్తిరేవ శ్రేష్ఠేతి భగవతో మతం న తు కదాచి దపి శ్వవృత్త్యా నీచవర్ణసేవయా ఆపదం తరే దిత్యర్థః, ౪౭

ఏవం విప్రాణా మాపది వృత్తి రుక్తా. అథ రాజన్యానాం తా మాహ (వైశ్యవృత్త్యేతి.) పథి వనమార్గే మృగయయాపి వా చరేత్. అథవా విప్రరూపేణ విప్రవృత్త్యా వా న తు కంథంచి దపి శ్వవృత్త్యా జీవేత్, ౪౮

అథ వైశ్యస్యాపది వృత్తి మాహ (శూద్రవృత్తి మితి.) శూద్రస్య తా మాహ శూద్ర ఇతి. తన్తుకటక్రియాం తన్తుకటనిర్మాణాదిక్రియాం భజేత్. ఏతేషాం ఆపదపగమే పరవృత్తిం ప్రతిషేధతి కృచ్ఛ్రాదితి, కృచ్ఛ్రా జ్జీవనాలాభరూపాపదః ముక్త శ్చే, త్తర్హి గర్హ్యేణ కర్మణా వర్ణాంతరస్య విహితం కర్మ వర్ణాంతరస్య గర్హ్యం తేన సీద న్విప్రో వణిగ్వృత్త్యేత్యాదినోక్తేన కర్మణా వృత్తిం న లబ్ధు మిచ్ఛేత్. ౪౯

ఏవం త్రైవర్ణికస్య గృహస్థస్య జీవనార్థం ధర్మానుక్త్వాఽథ పరలోకసాధనధర్మా నాహ (వేదాధ్యాయేతి.) వేదానాం అధ్యాయోఽధ్యయనం స్వధాస్వాహాశబ్దౌ పితృదేవతోద్దేశ్యకహవిరాది ద్రవ్య

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

దేవర్షిపితృభూతాని మద్రూపా ణ్యన్వహం యజేత్. ౧౦
యదృచ్ఛయోపపన్నేన శుక్లేనోపార్జితేన వా,
ధనేనాపీడయ న్భృత్యా న్మాం యజేతాహరే త్క్రతూన్. ౧౧
కుటుమ్బేషు న సజ్జేత న ప్రమాద్యే త్కుటుమ్బ్యపి,
విపశ్చి న్నశ్వరం పశ్యే దదృష్ట మపి దృష్టవత్. ౧౨
పుత్రదారాప్తబన్ధూనాం సంగమః పాన్థసంగమః,
అనుదేహం వియన్త్యేతే స్వప్నో నిద్రాగమే యథా. ౧౩
ఇత్థం పరిమృశ న్ముక్తో గృహే ష్వతిథివ ద్వసన్,
న గృహై రనుబధ్యేత నిర్మమో నిరహంకృతిః. ౧౪

త్యాగద్యోతకౌ. యథోదయం విభవానుసారతః మద్రూపాణి మచ్ఛరీరభూతాని దేవాదీ న్యన్వహం యజేత్. దేవాదిశరీరకం మా మారాధయే దిత్యర్థః. తత్ర స్వాహాశబ్దోపలక్షితయాగహోమాదిభి ర్దేవాన్ వేదాధ్యయనోపలక్షితబ్రహ్మయజ్ఞాదినా ఋషీన్ స్వధాశబ్దోపలక్షితాష్టకాదిశ్రాద్ధైః పితౄన్, బల్యన్నాద్యైః భూతానీతి విభాగః. ౧౦

(యదృచ్ఛయేతి.) యదృచ్ఛయోపపన్నే నోద్యమం వినా దైవా ల్లబ్ధేన శుక్లేన శుద్ధేన ఉపార్జితేన స్వవృత్త్యా లబ్ధేన వా ధనేన భృత్యా న్పోష్యా నపీడయన్, మాం యజేత్. తదేవాహ క్రతూన్ ఆహరేత్ అనుతిష్ఠేత్. ౧౧

గృహస్థస్యాపి నివృత్తిధర్మనిష్ఠతా మాహ (కుటుమ్బే ష్వితి త్రిభిః.) కుటుమ్బేషు జాయాపత్యాదిషు న సజ్జేత న మమతాం కుర్యాత్ న ప్రమాద్యేత దేహే నాహంభావం కుర్యాత్. కింతు విపశ్చిత్ చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయయాథాత్మ్యవిత్ దృష్టవ దదృష్టం స్వర్గాదిక మపి, నశ్వరం పశ్యేత్. ౧౨

తత్ర దృష్టే ష్వాసక్తే రధికత్వా న్నశ్వరతాం ప్రపఞ్చయతి (పుత్రేతి. పుత్రాదీనా మేకత్ర సంగమః పాంథానాం, ప్రపాయాం సంగమ ఇవానిత్యః, తథాహి అనుదేహం ప్రతిదేహ మేతే పుత్రాదయః వియంతి విగతా భవంతి యథా నిద్రాగమే సతి స్వప్నః నిద్రాపాయే వ్యేతి తద్వత్ నిద్రాగమ ఇతి ప్రథమాంత పాఠే నిద్రానువర్తీ స్వప్నస్తదపాయే నివర్తత ఇత్యర్థః. ౧౩

ఇత్థం దృష్టాదృష్టయో రనిత్యతాం పరిమృశన్, యుక్తః సమాహితః అతిథివ దుదాసీనః అహం మమాభిమానరహితః గృహై ర్నానుబధ్యేత న తేష్వాసక్తో భవే దిత్యర్థః. ౧౪

కర్మభి ర్గృహమైధీయై రిష్ట్వా మా మేవ భక్తిమాన్,
తిష్ఠ న్వనం వో ప్రవిశే త్ప్రజావా న్వా పరివ్రజేత్. ౫౫
య స్త్వాసక్తమతి ర్గేహే పుత్రవిత్తేషణాతురః,
స్త్రైణః కృపణధీ ర్మూఢో మమాహ మితి బధ్యతే. ౫౬
అహో మే పితరౌ వృద్ధౌ భార్యా బాలాఽఽత్మజాఽఽత్మజాః,
అన్యథా మా మృతే దీనాః కథం జీవంతి దుఃఖితాః. ౫౭
ఏవం గృహాశయాక్షిప్తహృదయో మూఢధీ రయమ్,
అతృప్త స్తానసుధ్యాయ న్మృతోఽన్ధం విశతే తమః. ౫౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
సప్తదశోఽధ్యాయః.

గృహమేధీయైః గృహస్థవిహితైః, కర్మభి ర్యజ్ఞాదిభిః, మా మిష్ట్వా ఆరాధ్య భక్తిమాన్ యావజ్జీవం గృహాశ్రమే తిష్ఠేత్ ప్రజావాన్ పుత్రవాం శ్చే ద్వనం వా ఉపవిశేత్, వనస్థో వా భవేత్, పరివ్రజే త్సంన్యసే ద్వా. ౫౫

గృహాద్యాసక్తే దోష మాహ (య స్త్వితి.) తత్ర విత్తగ్రహణం దారాణా మప్యుపలక్షణం. పుత్రవిత్తదారైషణాదిభి రాతురః, స్త్రైణః స్త్రీవశ్యః మమాహ మితి మూఢః బధ్యతే. ౫౬

బంధ మేవాభినయేన దర్శయతి (అహో ఇతి.) బాలా ఆత్మజా యస్యాః సా భార్యా ఆత్మజా శ్చ మా మృతే మాం వినా అనాథాః రక్షకరహితాః, అత ఏవ దీనాః దుఃఖితా శ్చ కథం జీవంతి. ౫౭

ఇతీత్థం గృహాదిషు ఆశయేనాభిప్రాయవిశేషేణాక్షిప్తం విక్షిప్తం హృదయం చిత్తం యస్య సః అత ఏవ మూఢధీః, అతృప్తః విషయేషు తృప్తిరహితః, తాన్ గృహాదీ నేవా నుధ్యాయన్ మృతః అంధం తమో విశతే అతితామసీం యోనిం ప్రాప్నోతి. ౫౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
సప్తదశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ —

వనం వివిక్షుః పుత్రేషు భార్యాం న్యస్య సహైవ వా,
వన ఏవ వసే చ్ఛాన్త స్తృతీయం భాగ మాయుషః. ౧

కన్దమూలఫలై ర్వన్యై ర్మేధ్యై ర్వృత్తిం ప్రకల్పయేత్,
వసీత వల్కలం వాస స్తృణపర్ణాజినాని వా. ౨

కేశలోమనఖశ్మశ్రు మలాని బిభృయా ద్దతః,
న ధావే దప్సు మజ్జేత త్రికాలం స్థండిలేశయః. ౩

గ్రీష్మే తప్యేత పఞ్చాగ్నీ న్వర్షా స్వాసారషా డ్జలే,

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం గృహస్థధర్మా ఉక్తాః. అథ వనస్థధర్మా నాహ (వన మిత్యాది.) వివిక్షుః ప్రవేష్టు మిచ్ఛుః పుత్రేషు భార్యాం న్యస్య భార్యారక్షణం పుత్రాధీనం కృత్వేత్యర్థః. భార్యయా సహైవ వా వన ఏవ వసేత్, ఏవకారేణ కదాచి దపి పున ర్గృహే న్ప్రత్యాగమనస్య వ్యుదాసః. శాన్తో జితేంద్రియః ఆయుష స్తృతీయభాగం పఞ్చసప్తతివర్షపర్యన్తం వన ఏవ వసే దితి సంబంధః. తతః పరిక్షీణేంద్రియ స్యేషద్విరాగేఽపి సన్న్యాసాధికార స్స్యాదితి భావః. ౧

(కన్దేతి.) వన్యైః వనసమ్భవైః మేధ్యై ర్వ్రీహ్యాద్యైః, కన్దై ర్మూలైః, ఫలై శ్చ వృత్తిం జీవనం కల్పయేత్, వల్కలం వాసో వసీత పరిదధీత తదలాభే తృణాని పర్ణాని అజినాని వా వసీత. ౨

కేశాదిరూపాణి మలాని బిభృయా న్న తు ఛిన్ద్యాత్. దతః దంతాంశ్చ న ధావేత్. త్రికాల మప్యప్సు మజ్జేత్. స్థండిలేశయః తృణాదిభి రాస్తీర్ణభూశాయీ. ౩

గ్రీష్మే ఋతౌ తప్యేత ఉపరి సూర్యేణ చతుర్దిక్ష్వారోపితై రగ్నిభి శ్చ ఆత్మానం తాపయే

ఆకణ్ఠమగ్న శ్శిశిర ఏవంవృ త్తి స్తప శ్చరేత్. ౪

అగ్నిపక్వం సమశ్నీయా త్కాలపక్వ మథాపి వా,
ఉలూఖలాశ్మకుట్టో వా దంతోలూఖల ఏవ వా. ౫

స్వయం సంచినుయా త్సర్వ మాత్మనో వృత్తికారణమ్,
దేశకాలబలాభిజ్ఞో నాదదీ తాన్యదాహృతమ్. ౬

వన్యై శ్చరుపురోడాశా న్నిర్వపే త్కాలచోదితాన్,
న తు శ్రౌతేన పశునా మాం యజేత వనాశ్రమీ. ౭

అగ్నిహోత్రం చ దర్శ శ్చ పౌర్ణమాసం చ పూర్వవత్,
చాతుర్మాస్యాని చ మునే రామ్నాతాని చ నైగమైః. ౮

దిత్యర్థః, వర్షాసు వర్షర్తౌ ఆసారం ధారాసమ్పాతం సహత ఇతి తథా శిశిరఋతౌ జలే ఆకంఠమగ్నః. ఏవంవిధా వృత్తి ర్యస్య సః తపః స్వవర్ణాశ్రమోచితం చరే దనుతిష్ఠేత్. ౪

(అగ్నిపక్వ మితి.) కందం మూలం చాగ్నిపక్వం అశ్నీయాత్ ఫలాని తు కాలపక్వానీతి విభాగః ఉలూఖలేనాశ్మనా వా కుట్టయతి నీవారా నవహంతీతి తథా అథవా దన్తా ఏవ ఉలూఖలం యస్య సః. ౫

ఆత్మనః స్వస్య వృత్తికారణం జీవనసాధనం కందమూలాదికం స్వయ మేవాహరేత్ న త్వన్యేనానయే దిత్యర్థః. కిం చ, దేశేతి. అన్యదా కాలాంతరే, ఆహృతం నాదదీత నోపాదదీత నాశ్నీయా దిత్యర్థః, తత్ర హేతుః దేశకాలప్రయుక్తం యద్బలం తదభిజ్ఞః "కాలాంతరే హ్యాహృతం తు నాదదీత వనాశ్రమీ. లబ్ధే నవే నవేఽన్నాద్యే పూరాణ న్తు పరిత్యజే, దితి నారదోక్తేః. ౬

(వన్యై రితి.) వన్యై ర్వనసమ్భవై ర్నీవారాదిభిః కాలచోదితా నాగ్రయణాదీన్ చరుపురోడాశాదీ న్నిర్వపేత్ శ్రౌతేన "ఛాగస్య వపాయా మేదస" శ్రుతేన పశునా ఛాగాదినా మాం న తు యజేత. ౭

(కించాగ్నిహోత్ర మితి.) నైగమై ర్వైదికవాక్యై ర్యాని మునే రపి కర్తవ్యతయాఽఽమ్నాతాని అగ్నిహోత్రాదీని తై రపి మాం యజేతేతి సంబంధః. అగ్నిహోత్రాదిశబ్దాః కర్మనామధేయాని. ౮

(వానప్రస్థాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

ఏవం చీర్ణేన తపసా ముని ర్ధమనిసంతతః,
మాం తపోమయ మారాధ్య ఋషిలోకా దుపైతి మామ్. ౯

య స్త్వేత త్కృచ్ఛ్రత శ్చీర్ణం తపో నిఃశ్రేయసం మహత్,
కామాయాల్పీయసే యుఞ్జ్యా ద్బాలిశః కోఽపర స్తతః. ౧౦

యదాఽసౌ నియమేఽకల్పో జరయా జాతవేపథుః,
ఆత్మ న్యగ్నీ న్సమారోప్య మచ్చిత్తోఽగ్నిం సమావిశేత్. ౧౧

యదా కర్మవిపాకేషు లోకేషు నిరయాత్మసు,

ఉక్తవిధానభిసంహితఫలధర్మనిష్ఠస్య వనాశ్రమిణోగతి మాహ (ఏవ మితి.) ధమనీభి స్సిరాభి స్సంతతః వ్యాప్తః యావజ్జీవం చీర్ణేన తపసా శుష్కమాంసత్వే కేవలవిస్పష్టనాడీవ్యాప్తదేహ ఇత్యర్థః. తపోమయం తన్నిర్వాహకత్వేన తత్ప్రచురం మా మారాధ్య ఋషిలోకా దుపైతి మాం. ఋషిలోకో మహర్లోకః ఇయం ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ. యావజ్జీవ మనభిసంహితఫలస్వధర్మనిష్ఠో మద్భక్తియుక్తో వనస్థః ఋషిలోకం విహాయ దేహాన్తే మా ముపైతీత్యర్థః. మా మారాధ్యే త్యనేన తపస స్స్వారాధనరూపత్వావగమాత్ ఫలాభిసంధ్యభావః ఫలితః. ఏవం చాభిసంహితఫలస్య తు ఋషిలోకప్రాప్తిః ఫల మితి ఫలితమ్. ౯

అభిసంహితఫలనిష్ఠం నిందతి (య స్త్వితి.) కృచ్ఛ్రతః క్లేశేన చీర్ణం సమ్పాదితం నిశ్శ్రేయససాధన మేత న్మహ త్తపః కేవల మల్పీయసే కామాయ యుఞ్జ్యా దుపయుక్తం కుర్యాత్ తతోఽన్యః. కోవా బాలిశః మూర్ఖః. అజ్ఞో వా న కోపీత్యర్థః. ౧౦

ఏవం చీర్ణే నేత్యాదినా యావజ్జీవ మనుష్ఠితస్య స్వధర్మరూపతపసః స్వప్రాప్తిసాధనత్వ ముక్తం తదశక్తౌ కృత్య మాహ (యదేతి.) అసౌ వనాశ్రమీ నియమే స్వధర్మరూపే అకల్పః యదా చ జరయా జాతకమ్పః తదా అగ్నీన్ ఆహవనీయాదీన్. ఆత్మని హృదయే సమావేశ్యారోప్య. మయ్యేవ చిత్తం యస్య సః. అగ్నిం. సమావిశేత్. ౧౧

"గృహం వనం వోపవిశేత్ప్రవ్రజే ద్వా ద్విజోత్తమ" ఇతి బ్రహ్మచారిణ స్సంన్యాసాధికార ఉక్తః. "తిష్ఠే ద్వనం వోపవిశేత్ప్రజావా న్వా పరివ్రజే" దితి గృహస్థస్యాప్యవనాశ్రమిణః. తద్ధర్మాన్

విరాగో జాయతే సమ్య ఙ్న్యస్తాగ్నిః ప్రవ్రజే త్తతః. ౧౨

ఇష్ట్వా యథోపదేశం మాం దత్త్వా సర్వస్వ మృత్విజే,
అగ్నీ న్స్వప్రాణ ఆవేశ్య నిరపేక్షః పరివ్రజేత్. ౧౩

విప్రస్య వై సన్న్యసతో దేవా దారాదిరూపిణః,
విఘ్నం కుర్వ న్త్యయం హ్యస్మా నాక్రమ్య సమియా త్పరమ్. ౧౪

బిభృయా చ్చే న్మునిర్వాసః కౌపీనాచ్ఛాదనం పరమ్,

వక్తుం తదధికారిణ మాహ (కర్మేతి,) కర్మవిపాకేషు నిరయాత్మసు నిరయరూపేషు లోకేషు స్వర్గాదిషు విరాగో యదా జాయతే తత స్తదా న్యస్తాగ్నిః ప్రవ్రజే దితి సమ్బన్ధః. "ఆక్రీడా వివిధా రాజ న్పద్మిన్య శ్చామలోదకాః. ఏతే వై నిరయా స్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః. వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు, తస్యాన్తరాయో మైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికం ఫల" మితి స్వరాదీనాం ముక్తి ప్రతిబన్ధకత్వేన ముముక్షో ర్నిరయవ దత్యన్తహేయత్వం మహర్షిభి రప్యభిహితమ్, ౧౨

తత్రాదౌ కృత్య మాహ (ఇష్ట్వేతి,) యథోపదేశం యథావిధి శ్రాద్ధాష్టకపూర్వకం ప్రాజాపత్యేష్ట్యా మా మిష్ట్వారాధ్య సర్వస్వ మృత్విజే దత్త్వా అగ్నీ న్ప్రాణే ఆత్మ న్యావేశ్య నిరపేక్షః మదతిరిక్తే ష్వపేక్షారహితః ప్రవ్రజేత్. ౧౩

దుర్లభోఽయం తుర్యాశ్రమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (విప్రస్యేతి,) దారాదీత్యాదిశబ్దేనాత్మజ బన్ధ్వాదిసంగ్రహః, దారాదిముఖేన విఘ్నం కుర్వన్తీత్యర్థః, క స్తర్హి తేషా మన్తరాయాచరణేఽభిప్రాయ ఇత్యత స్త మాహ (అయ మితి,) అయం పరిగృహీతతుర్యాశ్రమః అస్మా నాక్రమ్యోల్లఙ్ఘ్య పరం పరమపదం సమీయాత్ గమిష్యతీతి. ౧౪

అథ పరివ్రాజో ధర్మానాహ (బిభృయా దిత్యాదినా) ముని శ్చేదితి సంబంధః. యతి శ్చే దిత్యర్థః, అనేన కుటీచకబహూదకహంసపరమహంసానాం చతుర్ణా మపి యతీనాం సాధారణా వక్ష్యమాణా ధర్మా ఇత్యభిప్రేతం, కూపపతన మర్హతీతి కౌపీనం పాపం తత్సాధనత్వా త్పురుషలిఙ్గ మపి కౌపీనం తదాచ్ఛాదనమపి కౌపీనం అంతరీయం చ వాసో బిభృయా దిత్యర్థః, పరం కేవల మేతావదేవ న త్వన్య ద్వాసః శిరః ప్రావరణకఞ్చుకాదిక మిత్యర్థః, అసౌ యతిః యత్కించి దాశ్రమపరిగ్రహదశాయాం త్యక్తుం దండపాత్రాభ్యాం అన్య త్త్యక్తకించి దపి న బిభృయాత్ దండపాత్రాభ్యా మిత్యేత

త్యక్తం న దణ్డపాత్రాభ్యా మన్య త్కించి దనాపది. ౧౩

దావశ్యకజలపవిత్రాదే రప్యుపలక్షణం. అత్ర దండశబ్దేన త్రిదండో వివక్షితః, తస్యైవ విహితత్వాత్ తథాహి స్మర్యతే దక్షబృహస్పతిభ్యాం "మేఖలాజినదండేన బ్రహ్మచారీతి లక్ష్యతే, గృహస్థో యష్టి వేదాద్యై ర్నఖరోమై ర్వనాశ్రమీ। త్రిదండేన యతి శ్చేతి లక్షణాని పృథక్పృథ" గితి శాండిల్యః, "దండాని త్రీణి సంభృత్య ధారయే ద్విధిపూర్వకమ్" అత్రిః "లిఙ్గ స్తు వైష్ణవం తేషాం త్రిదండం సపవిత్రకమ్। త్రిదండేన యతి శ్చేతి లక్షణం వై శ్రుతం శ్రుతౌ" దత్తాత్రేయః "త్రిదండరూపధృ గ్విప్ర స్సాక్షా న్నారాయణః స్మృతః, త్రిదండీ పూజ్యతే యేన విష్ణు స్తేన ప్రపూజితః. అష్టాక్షరేణ మంత్రేణ నిత్యం నారాయణాత్మనా, నమస్యో భక్తి భావేన విష్ణురూపీ త్రిదండధృత్। త్రిదండం లిఙ్గమాశ్రిత్య జీవంతి బహవో ద్విజాః. యో హి బ్రహ్మ న జానాతి త్రిదండార్హో న స స్మృతః" అత్రిదత్తాత్రేయౌ "కాణాదశాక్య పాషండై స్త్రయీధర్మో విలోడితః, త్రిదండధారిణా పూర్వం విష్ణునా రక్షితా త్రయీ. హారీతః విష్ణురూపం త్రిదండాఖ్యం సర్వదా ధారయే ద్యతిః, కుర్యా త్త్రిదండగ్రహణం కాలక్షేపం న కారయేత్, వృద్ధదక్షః. కేశమాత్రాన్ సమగ్రంథీం స్త్రిదండా న్వైణవా న్యతిః, ధారయే దితి శేషః. ఇత్థం పరశ్శతాః స్మృతయో విస్తరభయా న్నలిఖ్యంతే. అత్రాపి సూచయిష్యతి "వేణుభి ర్న భవే ద్యతి" రితి బహువచనేన "జ్ఞానవైరాగ్యరహిత స్త్రిదండ ముపజీవతీత్యనేన చ" నను "నాత ఊర్ధ్వం శుక్ల మమ్బరం బిభృయా దేకదండీ త్రిదండీ వే" తి బోధాయనాదివచనా త్త్రిదండైకదండధారణయో ర్వికల్ప ఇతి చే న్న గురులఘునో స్తుల్యవికల్పాసంభవాత్. బోధాయనాదిసామాన్యవచనవికల్పితైకదండధారణస్య త్రిదండా లాభరూపాపద్విషయతాం హారీతమేధాతిథీ వ్యవస్థాపయతః. "త్రిదండ వైణవం సౌమ్యం సత్వచం సమపర్వకమ్, వేష్టితం కృష్ణగోవాలరజ్జ్వా తు చతురఙ్గులమ్, నష్టే జలపవిత్రే వా త్రిదండే వా ప్రమాదతః. ఏకం తు వైణవం దండం పాలాశం బైల్వ మేవ వా గృహీత్వా విచరే త్తావ ద్యావన్నస్యా త్త్రిదండకమ్" మేధాతిథి స్తు "యావ న్నస్యు స్త్రయో దండా స్తావ దేకేన పర్యటే" దితి. యేవం చ యావంత్యేకదండధారణవిధాయకవచనాని తాన్యాపద్విషయైకదండకారణపరాణీతి వ్యవస్థాప్యం శాట్యా యనకోపనిషది "అథ హాయద్బ్రహ్మ పరమం సనాతన" మిత్యుపక్రమ్య "పరమహంస మాశ్రమం సంప్రవిశ్య యథోపపత్తి పఞ్చమాత్రా దధానః అత్ర శ్లోకౌ భవతః త్రిదండ ముపవీతం చ వాసః కౌపీనవేష్టనమ్, శిక్యం కవచ మిత్యేత ద్బిభృయా ద్యావ దాయుషమ్. త్రిదండం వైష్ణవం లిఙ్గం విప్రాణాం ముక్తిసాధనమ్ నిర్వాణం సర్వధర్మాణా మితి వేదానుశాసనమ్" ఇత్యామ్నాయతే తదేవం త్రిదండ ధారణస్య ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వా దావ్రతమబహుస్మృత్యుపబృంహితత్వా త్త్రిదండధారణ మేవ

చతుర్ణాం పరివ్రాజకానా మవిశేషేణ ముఖ్య మేకదండధారణం త్వముఖ్య మాపద్విషయం చేతి సిద్ధం ఏవ ముపవీతధారణ మపి తథైవ శ్రుత్యా సిద్ధం స్మృతం చ యథా హ వసిష్ఠః "యజ్ఞోపవీ త్యుదకీ కమండలుహస్త" ఇతి అఙ్గిరా శ్చ "యతీనాం త్రీణి శుక్లాని భవ న్త్యేతాని నిత్యశః. యజ్ఞోపవీతం దండా శ్చ తథా జంతునివారణ" మితి శౌనకోఽపి "యువాసువాసా ఇతి కాషాయం వాసః సఖా మే గోపాయేతి త్రిదండం గృహ్ణీతచ్ఛందోయో రావృణీ మహ ఇతి యజ్ఞోపవీత" మితి మోక్షాశ్రమే స్మృతం వస్త్రం రక్తం యద్ధాతురఞ్జితమ్ కార్యం యజ్ఞోపవీతం తు సితం నవగుణాన్వితం" మితి సామాన్యత స్తు యజ్ఞోపవీతత్యాగం నిషేధంతి. యదాహ మేధాతిథిః. "గృహీతం యత్త్రిదండాది అవినష్టం తు న త్యజేత్, సముద్రం గచ్ఛ స్వాహేతి వినష్టం ప్రక్షిపే జ్జలే ప్రక్షిప్య చాన్య దాదద్యా ద్గాయత్ర్యా ప్రణవేన వా, తచ్ఛందో రిత్యుపవీత మల్లిఙ్గా ద్వై కమండలు" మితి. అఙ్గిరా శ్చ "యతే ర్లిఙ్గం ప్రవక్ష్యామి యేనాసౌ లక్ష్యతే యతిః, బ్రహ్మసూత్రం త్రిదండం చ వస్త్రం జంతునివారణ" మితి. ఉపవీతపరిత్యాగే ప్రత్యవాయం స్మరంతి చ యథాహాత్రిః. "బ్రహ్మసూత్రం త్రిదైవత్యం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమ్, పరిత్యజంతి యే విప్రా మోహా త్తర్కోపజీవినః, స్వర్గాపవర్గరూపాఖ్యాం ప్రచ్యుతా స్తే న సంశయః. పరివ్రాజ మధికృత్యాస్య ప్రవృత్తత్వా త్సామాన్యవచనోఽపి విప్రశబ్దః పరివ్రా డ్విప్రపరః. సామాన్యతో నిర్దేశ స్తు సర్వేషాం ప్రత్యవాయసామాన్యాత్ తథాహ్యాశనా తత్పరిత్యాగే సర్వేషా మాశ్రమిణాం పతన మేవాహ "బ్రహ్మసూత్రపరిత్యాగా ద్బ్రహ్మచారీ గృహీ వనీ, పరివ్రా డ్వాఽపి పతిత స్తస్మా త్సూత్రం తు న త్యజేత్" ఇతి తత్పరిత్యాగే ప్రాయశ్చిత్తాని బహూని సస్మరుః, యథాత్రిః "త్యక్త్వా యజ్ఞోపవీతం తు షట్కృచ్ఛ్రాణి సమాచరే" దితి నను "నఖాని నికృత్య యజ్ఞోపవీతం విసృజే" దితి తత్త్యాగో దృశ్యత ఇతి చే న్న "నఖాని నికృత్య పురాణవస్త్రయజ్ఞోపవీతదండకమండలూ న్సంత్యజ్య నవాన్ సంగృహ్యాశ్రమం ప్రవిశే" దితి శ్రుత్యైవత్యాగగ్రహణయోః పురాతననూతనవిషయత్వస్య న్యాయనిరపేక్ష మేవ వ్యవస్థాపనేన విరోధాభావాత్. సామాన్యయజ్ఞోపవీతశబ్దస్య పురాణత్వవిశేషితే పర్యవసితు ముచితత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య నూతనవిశేషవిధినా స్పర్ధితు మశక్తేః, "న హింస్యా" దిత్యాదివత్, ఏవం చ యావంతి బ్రహ్మసూత్రత్యాగవిధిపరాణి వచాంసి తాని పురాణబ్రహ్మసూత్రత్యాగపరాణీతి వ్యవస్థాప్యం యత్తు విజ్ఞానేశ్వరరే ణోక్తం "యజ్ఞోపవీతధారణం వైకల్పికం "యజ్ఞోపవీతం విసృజే" దితి శ్రుతే రితి తదపి త్యాగే ప్రాయశ్చిత్తస్మరణా ద్వికల్పాసంభవాత్ స్వపక్షరక్షణాభినివేశకారితమిత్యనాదరణీమ్ అనేన న్యాయేన శిఖావర్జన మప్యనుపపన్నం తద్వపననిషేధస్మరణాత్ యథాహ లిఖితః ఋతుసంధిషు సర్వత్ర చాతుర్మాస్యాంతరం వినా పౌర్ణమాస్యాం శిఖావర్జం ముండయేత శిరో యతి రితి. మేధాతిథిః. కక్షోపస్థశిఖావర్జం ముండయేత శిరో యతిః. అత్రిః. "న ప్రయాయా చ్చతుర్మాసా న్వపనం కారయే న్న చ, ఆరద్వాద్వాసదినయో ర్వాపయే ద్వపనేఽపితు అధఃకర్ణశిఖాక్షిభ్రూరోమాణి న హిజాతుచి దితి శిఖావపనే ప్రాయశ్చిత్తం స్మరతి గాలవః "త్రిస్థానలోమవపనం కృత్వా ప్రాజాపత్యం కృత్వా ప్రాణాయామశతం కుర్యా" దితి. నను "ముండ శ్శిఖీ వే"తి వికల్పస్మరణాత్ "సశిఖం వపనం కృత్వే"తి విశేషస్మరణా చ్చ

దృష్టిపూతం న్యసేత్పాదం వస్త్రపూతం జలం పిబేత్,
సత్యపూతాం వదే ద్వాచం మనఃపూతం సమాచరేత్. ౧౬

మౌనానీహానిలాయామా దణ్డా వాగ్దేహచేతసామ్.
న హ్యేతే యస్య స న్త్యఙ్గ వేణుభి ర్న భవే ద్యతిః. ౧౭

శిఖావర్జనసిద్ధి రితి చేత్, మైవం "ముండ శ్శిఖీవే" త్యాదివికల్పస్యాపి త్రిదండైకదండధారణవికల్పవత్ ముఖ్యాముఖ్యవిషయతయేవ నిర్వాహ్యత్వాత్ సంభవతి హి కేషాంచి ద్వ్యాధ్యాదినా శిరసి కేశానుత్పత్తిః అన్యథోదాహృతబహుస్మృతివచనవిరోధాపత్తేః. శిఖావపనే గాలవేన ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాచ్చ తథా చ వికల్పవాక్యస్యాయ మర్థః. వాశబ్ద శ్చార్థః. ముండో భవే చ్ఛిఖీ చ భవేత్ శిఖావర్జం లుప్తకేశో భవే దిత్యర్థః. శిఖావపన మంతరేణాపి వపనే ముండశబ్దః. స్మృతికారై రేవ ప్రయుక్తః. "పౌర్ణమాస్యాం శిఖావర్జం ముండయేత శిరో యతి" రితి "కక్షోపస్థశిఖావర్జ మృతుసంధిషు వాపయేత్, న త్రైముండ్య మతిక్రామే ద్విభి స్సంవత్సరే క్వచి" దిత్యాదిషు శిఖావ్యతిరిక్తాంశవపనేఽపి ముండశబ్దప్రయోగాత్ ముండవపనశబ్దయోః పర్యాయతదవిశేషత్వోపపాదనా చ్చ సామాన్యో ముండశబ్దః, శిఖావ్యతిరిక్త విషయ ఇతి వ్యవస్థాప్యం సశిఖం వపనం కృత్వేత్యేత దపి సవిష్టర మన్నం భుఙ్క్తేత్యాదివత్ కర్తవ్య సాహిత్యే నాన్వయః. పున స్సుపృత మన్నం భుఙ్క్తేత్యాదివత్ తథాచాయ మర్థః, యథా సశిఖం శిరో భవతి తథా వపనం కుర్యా దితి అత శ్చతుర్భి రపరివ్రాజకై రేక ముపవీత మవశ్యం ధార్యం త్రిదండ శిఖే చ ముఖ్యతయా పరిగ్రాహ్యే ఇతి సిద్ధ మితి దిక్ విస్తరస్తు ప్రమేయమాలా శతదూషణ్యా దిషు ద్రష్టవ్యః. ౧౫

(దృష్టిపూత మితి.) దృష్ట్వా సమ్యక్ విశుద్ధే దేశే పాదం న్యసే దిత్యర్థః. వస్త్రేణ పూతం శోధితం జంతుమాలిన్యాదిరహితం జలం పిబేత్, సత్యేన భూతహితేన పూతాం శుద్ధాం అనృతాది రహితాం వాచం వదేత్ మనఃపూతం మనసా సమ్యక్ హేయోపాదేయవిభాగం కృత్వా తత్ర యదుపా దేయం త దాచరేత్. ౧౬

మౌనేతి "మౌనం వాచో దండః అనీహా కామ్యకర్మత్యాగో దేహస్య అనిలాయామః. ప్రాణాయామ శ్చేతసః, త్రయో గుణా యస్య తురీయాశ్రమిణో, న సంతి అఙ్గ హేఉద్ధవ అఙ్గీకృతై ర్వేణుభి ర్యతి ర్న భవేత్. ౧౭

భిక్షాం చతుర్షు వర్ణేషు విగర్హ్యా న్వర్జయం శ్చరేత్,
సప్తాగారా నసఙ్క్లృప్తాం స్తుష్యేల్లబ్ధేన తావతా. ౧౮

బహి ర్జలాశయం గత్వా తత్రోపస్పృశ్య వాగ్యతః,
విభజ్య యాచితం శేషం భుఞ్జీతాశేష మాహృతమ్. ౧౯

(భిక్షామితి.) గర్హ్యానభివ స్తపసాదీ, న్వర్జయిత్వా, చతుర్షు వర్ణేషు. అసఙ్క్లృప్తాః అత్రాయం లాభో భవిష్యతీతి పూర్వ మనుద్దిష్టాః, సప్తాగారాః గృహాః ప్రతి భిక్షాం చరే త్తావతైవ లబ్ధేన, తుష్యే చ్చ పూర్వపూర్వవర్ణేషు భిక్షయా అలాభే ఉత్తరోత్తరవర్ణానుమతి రితి కేచి ద్వ్యాచక్షతే ప్రాణాత్యయదశాయా మేవ వర్ణాన్తరభిక్షానుమతి రితి తు యుక్తం తథా చ సూత్రం "సర్వా న్నానుమతి శ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనా" దితి చతుర్ణా మపి పరివ్రాజకానాం విప్రకులభిక్షా మేవ భగవా న్పరాశర స్స్మరతి "తత్ర పరివ్రాజకా శ్చతుర్విధా భవన్తి కుటీచకా బహూదకా హంసాః పరమహంసా "శ్చేతి." తత్ర కుటీచకా నామ పుత్రాదిభిః కుటీం కారయిత్వా కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యాదీ న్పరిత్యజ్య విధివ త్సన్న్యాసం కృత్వా త్రిదణ్డజలపవిత్రకాషాయవస్త్రధారిణః స్నానశౌచాచమనజపస్వా ధ్యాయబ్రహ్మచర్యధ్యానతత్పరాః పుత్రాదేరేవ భిక్షాకాలేఽన్నం యాత్రామాత్ర ముపయుఞ్జానా స్తస్యాం కుట్యాం నిత్యం వసన్త ఆత్మానం మోక్షయన్తే. బహూదకా నామ త్రిదణ్డకమణ్డలుజలపవిత్ర శిఖాయజ్ఞోపవీతినో వేదాన్తార్థబోధకాః సాధువృత్తేషు బ్రాహ్మణకులేషు భైక్ష్యచర్యాం చరన్త ఆత్మానం మోక్షయన్తే. హంసా నామ త్రిదణ్డజలపవిత్రశిఖాయజ్ఞోపవీతరక్తకాషాయవాససో గోమూత్రగోమయా హారా ఏకరాత్రద్విరాత్రత్రిరాత్రషడ్రాత్రమాసోపవాసకృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణసాన్తపనపరాక తులాపురుషాదీని చరన్తో గోద్విజాద్యేషు దేశేషు వసన్త ఆత్మానం మోక్షయన్తే. పరమహంసా నామ త్రిదణ్డజలపవిత్రశిఖాయజ్ఞోపవీతినోఽన్తర్వసనబహిర్వసనవిధారిణో గ్రామైకరాత్రవాసినో నగరతీర్థావ సథేషు పఞ్చరాత్రం క్షారలవణవర్జం భిక్షాకాలే శీర్ణపర్ణపుటీం కృత్వా బ్రాహ్మణకులా దేవ భైక్షం గృహీత్వాఽష్టౌ గ్రాసా నేవ భుఞ్జానా స్సన్ధ్యోపాసనతత్పరా నిత్యం వృక్షమూలే వసన్త ఆత్మానం మోక్షయన్త ఇతి. ౧౮

(బహి రితి) బహి ర్నిర్గత్య గ్రామా దిత్యాదిః ఉపస్పృశ్యాచమ్య వాగ్యతః మౌనీ భూత్వా తత్ర, కేనచి ద్యాచితం చే త్తస్మై ఆహృతం భైక్ష మన్నం విభజ్య దత్వా శేష మశేషం భుఞ్జీత, అశేష మిత్యధికాహరణం నిరస్తమ్. ౧౯

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

ఏక శ్చరే న్మహీ మేతాం నిస్సఙ్గ స్సంయతేంద్రియః,
ఆత్మక్రీడ ఆత్మరత ఆత్మవా న్సమదర్శనః. ౨౦

వివిక్తక్షేమశరణో మద్భావవిమలాశయః,
ఆత్మానం చింతయే దేక మభేదేన మయా మునిః. ౨౧

అన్వీక్షే తాత్మనో బంధం మోక్షం చ జ్ఞాననిష్ఠయా,
బంధ ఇంద్రియవిక్షేపో మోక్ష ఏషాం చ సంయమః. ౨౨

తస్మా న్నియమ్య షడ్వర్గం మద్భావేన చరే న్మునిః,
విరక్తః క్షుల్లకామేభ్యో లబ్ధ్వాఽఽత్మని సుఖం మహత్. ౨౩

(ఏక ఇతి.) ఏకః అసహాయః నిస్సఙ్గః క్వాప్యనాసక్తః నియమితబాహ్యాంతరింద్రియః, ఆత్మ న్యేవ క్రీడా కౌతుకం యస్య సః ఆత్మని పరస్మి న్నేవ రతః సంతుష్టః ఆత్మవాన్ ధీరః సమదర్శనః సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం పశ్యన్. ౨౦

వివిక్తః నిర్జనః క్షేమో నిర్భయ శ్చ దేశః శరణం వాసస్థానం, యస్య సః మద్భావేన మద్భక్త్యా విమల ఆశయో యస్య సః మయా అభేదేనాత్మాన మేకం, జ్ఞానైకరూపం చింతయేత్ మయా అభేదేనేత్యనేన అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠాత్మభేదవ్యుదాసః తేన సాంఖ్యమతవ్యావృత్తిః. ౨౧

(అన్వీక్షేతేతి.) బంధమోక్షశబ్దౌ తత్కారణపరౌ. ఆత్మనః స్వస్య బంధహేతుం మోక్షహేతుం చ జ్ఞాననిష్ఠయా తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యజ్ఞాననిష్ఠయా అన్వీక్షేత పర్యాలోచేత. తామేవ దర్శయతి-బంధ ఇతి ఏషా మింద్రియాణామ్. ౨౨

(తస్మా దితి.) యత ఇంద్రియవిక్షేపసంయమౌ బంధమోక్షహేతూ తస్మాత్ షణ్ణాం సమనస్కానాం జ్ఞానేంద్రియాణాం, వర్గం నియమ్య మయ్యేవ యో భావోఽభిప్రాయవిశేషో భక్త్యాత్మక స్తేన యుక్తః క్షుల్లకామేభ్యః క్షుద్రకామేభ్యః శబ్దాదివిషయేభ్యో విరక్తః. మహ దపారం, ఆత్మని సుఖం లబ్ధ్వా చరే దితి సంబంధః. ౨౩

పురగ్రామవ్రజా న్సార్థా న్భిక్షార్థం ప్రవిశం శ్చరేత్,
పుణ్యదేశసరిచ్ఛైలవనాశ్రమవతీం మహీమ్. ౨౪

వానప్రస్థాశ్రమపదే ష్వభీక్ష్ణం భైక్ష మాచరేత్,
సంసిధ్య త్యాశ్వసమ్మోహ శ్శుద్ధసత్వ శ్శిలాంధసా. ౨౫

నైతద్వస్తు తయా పశ్యే ద్దృశ్యమానం వినశ్వరమ్,
అసక్తచిత్తో విరమే దిహాముత్ర చికీర్షితాత్. ౨౬

యదేత దాత్మని జగన్మనోవాక్ప్రాణసంహతమ్,
సర్వం మాయేతి తర్కేణ స్వస్థ స్త్యక్త్వా న సంస్మరేత్. ౨౭

(పురేతి.) పురాణి వీథీమంతి గ్రామాః తద్రహితాః వ్రజాః గోష్ఠాః సార్థాః సాత్వికజన సమూహాః తాన్ భిక్షార్థం ప్రవిశ న్నేవ పుణ్యదేశాదిమతీం మహీం చరే దితి సంబంధః. ౨౪

(వానప్రస్థేతి.) అభీక్ష్ణం పునః పునః, తత్ర హేతుః సిధ్యతీత్యాది. శిలాంధసా శిలవృత్త్యా. ప్రాప్తేన తదీయేనాన్ధసా అన్నేనాపి శుద్ధసత్వ స్సన్ నివృత్తమోహః సంసిధ్యతి ముచ్యతే, అత స్తేష్వ భీక్ష్ణం భైక్ష మాచరేత్. ౨౫

నను కామేభ్యః కథం విరక్తి స్స్యా దిత్యత ఉపాయ మాహ, (నైత దితి.) ఏత త్పరిదృశ్య మానం శబ్దాదివిషయజాలం, వస్తుతయా, న పశ్యేత్, కుతః, యత స్త ద్వినశ్యతి ఏత ద్దృష్టాన్తేన పారలౌకికవిషయే ష్వపి. అసక్తచిత్తః ఇహాముత్ర చికీర్షితాత్ ఐహలౌకికపారలౌకికకామసాధనతయా కర్తు మిష్టా త్కృత్యాత్, ద్విరమేత్, ఇత్థం సమ్య గ్వివేకేన విరక్తో భవే దిత్యర్థః. ౨౬

కించ (యదేత దితి.) మనోవాక్ప్రాణసంహతం, వాగ్గ్రహణం కర్మేంద్రియాణా ముపలక్షణం, మనోగ్రహణం జ్ఞానేంద్రియాణాం, ప్రాణగ్రహణం భూతపఞ్చకస్య బుద్ధీంద్రియ మనఃప్రాణభూతసంఘాతాత్మక మేత జ్జగ జ్జఙ్గమం శరీరం మాయా ప్రకృతిపరిణామాత్మక మిత్యేవం విధేన, తర్కేణ నశ్వరత్వాదిభిః ప్రకృతికార్యత్వానుమా నేనేత్యర్థః. స్వస్థ స్స్వస్మి న్నేవ బ్రహ్మాత్మకే స్థితః. బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మస్వరూపసంశీలనపరః. త్యక్త్వా ఉక్తవిధే శరీరే ఆత్మాభిమానం త్యక్త్వా పున స్తచ్ఛరీర మాత్మతయా నాభిమన్యేత. ౨౭

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

జ్ఞాననిష్ఠో విరక్తో వా మద్భక్తో వాఽనపేక్షకః,
సలింగా నాశ్రమాం స్త్యక్త్వా చరే దవిధిగోచరః. ౨౮
బుధో బాలకవ త్క్రీడే త్కుశలో జడవ చ్చరేత్.

ఇత్థం వర్ణాశ్రమధర్మా నభిధాయాథేత్థ మాశ్రమధర్మా ననుతిష్ఠత స్సంజాతజ్ఞానవైరాగ్య భగవద్భక్తియోగస్యాచారభేదం విదధాతి. (జ్ఞాననిష్ఠ ఇతి సార్ధైకాదశభిః.) విరక్త ఇతి జ్ఞాననిష్ఠస్య విశేషణం అనపేక్షక ఇతి మద్భక్త ఇత్యస్య విరక్తో జ్ఞాననిష్ఠో వా అనపేక్షకో మద్భక్తో వా స్యా దితి సంబంధః. వైరాగ్యయుక్తం జ్ఞానం చాత్ర భగవచ్ఛేషతైకరసోఽహం తదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి శ్చ స చాసంఖ్యేయైః కల్యాణగుణైః పరతరః. అతో మమ భగవా నేవ పరమప్రాప్యం ప్రాపకం చాన్య దపి మన్మనోరథవర్తి స ఏవ మమ తత్సర్వ మిత్యధ్యవసాయాత్మకం ఏతచ్చ సమనంతరాధ్యాయే "జ్ఞానిన స్త్వహ మేవేష్ట" ఇత్యాదినా స్వయ మేవ స్ఫుటీకరిష్యతి. భక్తియోగ స్యానపేక్షత్వం నామానభి సంహితఫలత్వం భక్తిప్రపత్త్యన్యతరనిష శ్చే దిత్యర్థః. న చతురాశ్రమనిష్ఠ ఏవేతి న సంకోచః. కిం తు చత్వారోఽప్యాశ్రమిణః "సలిఙ్గా నాశ్రమా నితి బహువచనవర్ణనాత్ సలిఙ్గాన్ గృహస్థాదిలిఙ్గో పేతాన్ ఆశ్రమాన్ త్యక్త్వా అవిధిగోచర శ్చరేత్ విధిగ్రహణం ప్రతిషేధస్యాప్యుపలక్షణం. అవిధి గోచరః విధినిషేధానియోజ్యః. విధిర్మాం ప్రవర్తయతి నిషేధ స్తు నివర్తయతీతి బుద్ధిం త్యక్త్వా భగవచ్ఛేషతైకరసస్య మమ తత్కైంకర్యం మత్స్వరూపానుబంధీతి బుధ్వా చరేత్ యథాశక్తి వర్ణాశ్రమ ధర్మాన్ భగవత్కైంకర్యవేషేణాచరేత్ సలిఙ్గానామాశ్రమాణాం త్యాగో నామ నిష్పన్నోపాయత్వేన తేషూపాయానుగ్రాహకత్వబుద్ధ్యభావాత్మకః. అనేన యావదుపాయనిష్పత్తి స్తావత్తదనుగ్రాహకత్వ బుద్ధ్యాఽనుతిష్ఠే దితి సూచితం. స్వీకృతసిద్ధోపాయస్య నిష్పన్నోపాయస్య చ వర్ణాశ్రమధర్మానుష్ఠానస్యో పాయోపకారకత్వాభావా త్తద్బుద్ధ్యాననుష్ఠేయత్వం న తు స్వరూపేణాననుష్ఠేయత్వం నిష్పన్న స్యాప్యుపాయ స్యాప్రయాణా దనువర్తనీయత్వా త్ప్రీతిబంధవశా త్తత్ప్రీచ్యుతిసంభావనయా స్వరూపాను బంధితయా వా లోకజిఘృక్షయా వాఽనుష్ఠేయత్వ మాస్థేయ మేవ అన్యథా "నావిరతో దుశ్చరితా న్నాశాంతో నాసమాహితః, నాశాంతమానసో వాఽపి ప్రజ్ఞానేనైవ మాప్నుయాత్" ఇతి శ్రుత్యుక్త రీత్యాఽయం స్వరూపతో వర్ణాశ్రమధర్మత్యాగః ప్రత్యవాయే దేన ముపాయాదపి కైంకర్యాకరణా చ్ఛేషతాఽపి న సిధ్యే ల్లోక శ్చోత్సీదేత్, అతో యథోక్త ఏవార్థః. ఆశ్రమలిఙ్గాని "మేఖలాజినదండేన బ్రహ్మచారీతి లక్ష్యతే గృహస్థో యష్టివేదాద్యై ర్నఖలోమై ర్వనాశ్రమీ త్రిదండేన యతి శ్చే" త్యాద్యుక్తాని ద్రష్టవ్యాని. ౨౮

కిం చ (బుధ ఇత్యాది.) బుధో వివేకవా నపి బాలకవ న్మానావమానరహితః, క్రీడేత్ చరేత్

వదే దున్మ త్తవ ద్విద్వా న్గోచర్యాం నైగమ శ్చరేత్. ౨౯
వేదవాదరతో న స్యా న్న పాషండీ న హైతుకః.
శుష్కవాదవివాదై శ్చ న కించి త్పక్ష మాశ్రయేత్. ౩౦
నోద్విజేత జనాద్ధీరో జనం చోద్వేజయే న్న తు,
అతివాదం స్తితిక్షేత నావమన్యేత కించన. ౩౧
దేహ ముద్దిశ్య పశువ ద్వైరం కుర్యా న్న కేనచిత్,
ఏక ఏవ పరో హ్యాత్మా భూతే ష్వాత్మ న్యవస్థితః.
యథేందురుదపాత్రేషు భూతా న్యేకాత్మకాని హి. ౩౨
అలబ్ధ్వా నవిషీదేత కాలే కాలేఽశనం క్వచిత్,
లబ్ధ్వా న హృష్యే ద్ధృతిమా నుభయం దైవయంత్రితమ్. ౩౩

కుశలో నిపుణోఽపి జడవత్ విద్వా నప్యున్మ త్తవత్ వదేత్. నైగమః వేదార్థనిష్ఠోఽపి గోచర్యాం పశుచర్యా చరేత్ అజ్ఞ ఇవ వర్తేత, దేహాభిమానవిషయానుసంధానపరజ్ఞజనస్వమాహాత్మ్యవిష్కారాణా సంభావా దితి భావః. ౨౯

వేదవాదరతః వేదపూర్వభాగరతో న స్యాత్ పాషండీ వేదవిరుద్ధాచారరతః, హైతుకః కేవలతర్కనిష్ఠ శ్చ న స్యాత్ శుష్కవాదేన నిష్ప్రయోజనగోష్ఠ్యా యో వివాద స్తేన తన్మూలకం కంచి త్పక్షం చ న సంశ్రయేత్. ౩౦

జనా న్నోద్విజేత నాపి జనం చోద్వేజయేత్ అతివాదా న్దురుక్తాని తితిక్షేత. ౩౧

(దేహ మితి.) వైరాకరణే హేతు మాహ (ఏక ఏవేతి.) భూతేషు భూతసంఘాతపరిణామ భూతేషు దేవమనుష్యాదిదేహేషు య ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా తస్మి న్నాత్మనీత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం. తస్మి న్నవస్థితః పరః ఆత్మా ఏక ఏవ యథేందు రుదపాత్రే ష్వితి వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శే దృష్టాంతః, తతః కిమత ఆహ భూతా న్యేకాత్మకానీతి ఏకః పరమపురుషః ఆత్మా యేషాం తాని హి యస్మా దేవం తస్మా ద్వైరం న కుర్యా దితి సంబంధః. సర్వభూతానాం భగవచ్ఛరీరత్వా త్క్వాపి భూతే కృతం వైరం తదాత్మభూతపరమపురుషపర్యంతగామీతి న తత్కుర్యా దిత్యర్థః. ౩౨

(అలబ్ధ్వేతి) కాలే కాలే అశనాద్యాదశాయా మశన మలబ్ధ్వా ధృతిమా న్న విషీదేత న విషాదం కుర్యాత్, క్వచి దశనం లబ్ధ్వా న హృష్యే చ్చ కుతః యత స్తదుభయం లాభోఽలాభ శ్చేత్యుభయం దైవయంత్రితం దైవాధీనమ్. ౩౩

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

ఆహారార్థం సమీహేత యుక్తం తత్ప్రాణధారణమ్,
తత్త్వం విమృశ్యతే యేన తద్విజ్ఞాయ విముచ్యతే. ३४

యదృచ్ఛయోపపన్నాన్న మద్యా చ్ఛ్రేష్ఠ ముతాపరమ్,
తథావాస స్తథా శయ్యాం ప్రాప్తం ప్రాప్తం భజే న్మునిః. ३५

శౌచ మాచమనం స్నానం న తు చోదనయాఽఽచరేత్,
అన్యాం శ్చ నియమా జ్ఞానీ యథాఽహం లీలయాఽఽచరేత్. ३६

న హి తస్య వికల్పాఖ్యా యా సా మద్వీక్షయా హతా,

అలం తర్హి భిక్షాప్రయాసేనాపి తత్రాహ (ఆహారార్థ మితి.) సమీహేత యతేత యత స్తస్య ప్రాణధారణం యుక్తం కిం తస్య ప్రయోజనం తత్రాహ. తత్త్వం విమృశ్యతే యేనేతి. యేన ప్రాణధారణేన తత్త్వం విమృశ్యతే తత్త్వవిమర్శనార్థం ప్రాణధారణ మిత్యర్థః. తస్యాపి కిం ప్రయోజన మిత్యత ఆహ యద్విజ్ఞాయ విముచ్యత ఇతి. యత్ యస్మాత్ విజ్ఞాయైవ విముచ్యతే న త్వజ్ఞాత్వా తస్మా త్తత్త్వవిమర్శనాత్మకజ్ఞానోపయుక్తప్రాణధారణార్థ మాహారార్థం సమీహేతేత్యర్థః, తత్త్వ మత్ర చిదచిదీశ్వరాణాం యథావస్థితాకారః ३४

సమీహా మంతరేణాపి కదాచిత్ యదృచ్ఛయా దైవా దుపపన్నం ప్రాప్త మన్నం శ్రేష్ఠం, మృష్ట మపర మపకృష్టం వా త దద్యాత్. అశ్నీత తథా వాసో వస్త్రం శయ్యాం చ యదృచ్ఛయా ప్రాప్తం భజేత్. ३५

ఉక్త మవిధిగోచరత్వ మేవ సింహావలోకితన్యాయేన ప్రపఞ్చయతి (శౌచ మితి.) లీలయా కుర్వన్ అహ మీశ్వరో యథా న చోదనయా కరోమి, తథా జ్ఞానీ చ శౌచాదీ నన్యాం శ్చ నియమాన్ చోదనయా నాచరేత్ కిన్తు కైఙ్కర్యస్య స్వరూపానుగుణత్వబుద్ధ్యేతి భావః. యథేశ్వరస్య పరిపూర్ణస్య లీలాహ్యనురూపా తథేశితవ్యస్యైశకైఙ్కర్యకరణం స్వరూపానురూప మిత్యభిప్రాయః. భూతా న్యేకాత్మకాని చేత్యనేన, అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుభేదభ్రమో న శాక్య ఇతి సూచితమ్. ३६

అథ కథ మనాదికాలానువృత్త స్స నివర్తతే కదా వా నిశ్శేషనివృత్తి రిత్యత ఆహ (న హీతి.) తస్యోక్తవిధాచారయుక్తస్య యా వికల్పాఖ్యా వికల్పో భేదః ఆఖ్యా ఖ్యాతిః ప్రతీతి రితి

ఆ దేహాంతా త్క్వచి త్ఖ్యాతి స్తత స్సంపద్యతే మయా. ౩౬

దుఃఖోదర్కేషు కామేషు జాతనిర్వేద ఆత్మవాన్,
అజిజ్ఞాసితమద్ధర్మో గురుం ముని ముపవ్రజేత్. ౩౭

తావ త్పరిచరే ద్భక్త్యా శ్రద్ధావా ననసూయకః,
యావ ద్బ్రహ్మ విజానీయా న్మా మేవ గురు మాదృతః. ౩౮

యావత్, అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుభేదభ్రాంతిః న హి భత ఇత్యత ఆహ వేతి. సా మద్వీక్షయా సర్వస్య శశ్వ న్మదాత్మకత్వబుద్ధ్యా హానా భవతి యద్యప్యాదేహాంతాత్ క్వచిత్ కదాచిత్ సా ఖ్యాతిః స్యాత్ తథాఽపి తతః దేహాన్తే మద్వీక్షయైవ సాధనభూతయా మయా సంపద్యతే సంయుక్తో భవతి. మాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. దేహాన్తే నిరవశేషం ఖ్యాతి ర్నివర్తతే జీవదశాయాం కదాచి త్క్వాపి న మత్ప్రాప్తివిరోధినీతి భావః. యద్వా మయా ఉపాయభూతేన సంపద్యతే ప్రాప్యతే. స్వేన రూపేణాభిని ష్పన్నో భవతి "పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత" ఇతి శ్రుతేః. ౩౬

తదేవం నిష్పన్నోపాయస్యాదేహాంతా దనువర్తనీయావృత్తి రభిహితా. అథ స్వధర్మనిష్ఠ స్యోపేయోపాయాదిజిజ్ఞాసోః కృత్య మాహ (దుఃఖోదర్కేష్వితి.) దుఃఖోదర్కేషు దుఃఖోత్తరఫలేషు జాతః నిర్వేదః అతీవ హేయతాధ్యవసాయో యస్య సః, అత్ర హేతుః దుఃఖోదర్కేష్వితి విశేషణం. ఆత్మవాన్ కామానా మంతతోఽనర్థావహత్వబుద్ధిః యద్వా. విధివత్ప్రతగురూపసత్త్యుపయుక్తచిత్తసమా ధానయుక్తః న జిజ్ఞాపితః మద్ధర్మం మత్ప్రాప్తిసాధనధర్మో యేన సః మునిం మననశీలం బ్రహ్మనిష్ఠం గురుముపవ్రజేత్ అభిగచ్ఛేత్, అత్ర "పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితా" నిత్యాదిశ్రుత్యర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ౩౭

తావదితి.) బ్రహ్మశబ్దేన తత్ప్రాప్తిసాధనాదిస్వరూప మపి వివక్షితం. భక్త్యేతి గురుభక్తి ర్వివక్షితా. అనసూయక ఇత్యనేన నరబుద్ధిప్రయుక్తదోషావిష్కారరాహిత్యం. శ్రద్ధావా నిత్యనేన గురూపదిష్టార్థాస్తికత్వం. మా మేవ గురుం పరిచరే దితి సమ్బంధః. తత్రాదృతః ఆదరయుక్తః ఏవకారేణ కథంచి దపి భేదదృష్టివ్యుదాసః. గురుం మా మిత్యనేన వివక్షితం సామానాధికరణ్యం న తావ చ్ఛరీరాత్మభావనిబంధనం భగవదాత్మకత్వస్య సర్వాత్మసాధారణత్వేన తస్య గురౌ విశిష్యోపదేశాయోగాత్ నాప్యవతారత్వనిబంధనం ఆచార్యస్యాపి కంచి త్ప్రతి శిష్యత్వాత్ శిష్యస్యాపి కాంశ్చి త్ప్రత్యాచార్యత్వా చ్చ స్వస్వశిష్య ప్రతీశ్వరావతారత్వేఽపి స్వస్య స్వాచార్యం ప్రతి తత్త్వాసంభవాత్, న హి రామకృష్ణాదే, సర్వా న్ప్రతీశ్వరత్వవ త్కంచి త్ప్రత్యాచార్యస్య సర్వా న్ప్రతీశ్వరత్వం యుక్తం తస్మా దేవంవిధా అభేదోపదేశా "మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్ట్యుపాసనోపదేశపరాః." ౩౮

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

య స్త్వసంయతషడ్వర్గః ప్రచండేంద్రియసారథిః,
జ్ఞానవైరాగ్యరహిత స్త్రిదండ ముపజీవతి. ౪౦

స వా ఆత్మాన మాత్మస్థం నిహ్నుతే మాం చ ధర్మహా,
అవిపక్వకషాయోఽస్మా దముష్మా చ్చ విహీయతే. ౪౧

భిక్షో ర్ధర్మ శ్శమోఽహింసా తప ఈక్షా వనౌకసః,
గృహిణో భూతరక్షేజ్యా ద్విజస్యాచార్యసేవనమ్. ౪౨

ఇత్థం సదాచార్యపరిచర్యాలబ్ధవైరాగ్యభగవద్భక్తిభ్యాం భవితవ్య మన్యథా కేవలాశ్రమలిఙ్గ ధర్మావిఫలా ఇత్యభిప్రేత్యాహ (య స్త్వితి.) అసంయతషడ్వర్గః అనియమితషడింద్రియవర్గః ప్రచణ్డో విషయే ష్వత్యాసక్తః, ఇంద్రియసారథి ర్బుద్ధి ర్యస్య సః, జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం, విజ్ఞానం యోగాభ్యాసజన్యం తాభ్యాం రహిత శ్చ య స్స కేవలం, త్రిదండ ముపజీవతి త్రిదండగ్రహణ మాశ్రమాంతరలిఙ్గానా ముపలక్షణం. ఆశ్రమలిఙ్గాని తద్ధర్మా శ్చాజితేంద్రియస్య కేవలజీవనోపాయమాత్రపర్యవసన్నా భవంతీతి, త్రిదండ ముపజీవతీత్యుక్తం "యతి శ్చ బ్రహ్మచారీ చ పక్వాన్నస్వామినా వుభౌ" ఇత్యాదిశాస్త్రాద్భిక్షా యతిం బ్రహ్మచారిణం చాగ్రే భోజయంతి హి ౪౦

జ్ఞానరహితస్య గత్యభావం వద న్నిందతి (స వా ఇతి.) సః పూర్వశ్లోకోక్తవిధః సురా నితి పాతే, ఇజ్యాభి ర్దేవాన్, ఆత్మానం నిహ్నుతే మచ్ఛేషత్వజ్ఞానరహితత్వా దితి భావః. "యోఽన్యథా సంత మాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే. కి న్తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా" ఇత్యుక్తత్వాత్. ఆత్మస్థం మాం చ నిహ్నుతే ప్రతారయతి స్వతంత్రాభిమానాత్ అత ఏవాయం ధర్మహా సర్వేషా మాశ్రమిణాం స్వస్వాశ్రమధర్మానుగృహీతభగవద్భక్తిలక్షణో హి ధర్మో విహిత స్తదభావా దయం ధర్మహా అత ఏవ చావిపక్వకషాయః "ధర్మేణ పాప మపనుదతి. కషాయపక్తిః కర్మాణి" త్యాద్యుక్తరీత్యాఽనభిసంహితఫలవర్ణాశ్రమధర్మై ర్హి పాపాపనుత్తి స్తదభావా దవిపక్వకషాయః. కషాయవ ద్దుర్మోచత్వా త్పాప మిహ కషాయశబ్దవివక్షితం, అత ఏవ చాస్మా దముష్మా చ్చ లోకా ద్విహీయతే భ్రష్టో భవతి, నోభయత్ర సుఖ మస్తీత్యర్థః. ౪౧

చతుర్ణా మాశ్రమిణాం ప్రధానధర్మా నాహ (భిక్షో రితి.) తుర్యాశ్రమిణః శమః, ఇంద్రియ జయః అహింసా అభూతద్రోహచింతా వనౌకసో వనాశ్రమిణః, తపః శాస్త్రీయకాయక్లేశః ఈక్షా స్వాత్మ పరమాత్మయాథాత్మ్యావమర్శః. ధర్మః గృహిణో భూతరక్షా ఇజ్యా పఞ్చమహాయజ్ఞా శ్చ ధర్మః ద్విజస్యో పనీతస్య బ్రహ్మచారిణ ఇత్యర్థః. ఆచార్యసేవనం ధర్మః. ౪౨

బ్రహ్మచర్యం తప శ్శౌచం సంతోషో భూతసౌహృదమ్,
గృహస్థ స్యాప్యృతౌ గంతు స్సర్వేషాం మదుపాసనమ్. ౪౩

ఇతి మాం య స్స్వధర్మేణ భజే న్నిత్య మనన్యభాక్,
సర్వభూతేషు మద్భావో మద్భక్తిం విందతేఽచిరాత్. ౪౪

భక్త్యోద్ధవానపాయిన్యా సర్వలోకమహేశ్వరమ్.
సర్వోత్పత్త్యప్యయం బ్రహ్మకారణం మోపయాతి సః. ౪౫

ఇతి స్వధర్మనిర్ణిక్తసత్త్వో విజ్ఞాతమద్గతిః,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో విరక్తో మా ముపైతి సః. ౪౬

ఆశ్రమాంతరధర్మాన్ కాంశ్చిత్ గృహస్థ స్యాప్యతిదిశతి (బ్రహ్మచర్య మితి.) ఋతౌ గంతుః గృహస్థస్యాపి బ్రహ్మచర్యం సమ్భవతీతి తదసమ్భావనావ్యుదాసః. ఏభ్యోఽపి ప్రధానం సర్వేషాం ధర్మ మాహ సర్వేషాం మదుపాసన మితి ధర్మ ఇత్యనుషజ్యతే. ౪౩

సంక్షేపతో ధర్మాన్ విశేషసామాన్యరూపేణోక్త్వా తత్ఫల మాహ (ఇతీతి.) నాన్యం భజతీత్యనన్యభాక్ దేవతాంతరభక్తిరహితః. యద్వా నాన్యస్మై ప్రయోజనాయ భజతీత్యనన్యభా గనన్య ప్రయోజన ఇత్యర్థః, సర్వభూతేషు మద్భావః. మదాత్మకత్వబుద్ధియాన్ య ఇత్థం స్వధర్మేణ మాం భజేత్, సోఽచిరాదేవ మద్భక్తిం విందతే లభతే. ౪౪

భక్తేః ఫల మాహ (భక్త్యేతి ద్వాభ్యాం.) హేఉద్ధవ మహేశ్వరం మహేశ్వరత్వే హేతుః, సర్వోత్పత్త్యప్యయం సర్వస్యోత్పత్త్యప్యయౌ యస్మా త్తం అత ఏవ సర్వకారణం పరబ్రహ్మభూతం మా ముపయాతి ప్రాప్నోతి. బ్రహ్మశబ్దేన కారణత్వోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికల్యాణగుణగణ బృహత్త్వం వివక్షితమ్. ౪౫

ఇతి ఏవం భూతేన స్వవర్ణాశ్రమధర్మేణ నిర్ణిక్తం శుద్ధం సత్త్వం యస్య సః. విజ్ఞాతా మద్గతిః మత్ప్రకారః. మద్యాథాత్మ్యం యేన సః జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం విజ్ఞాన ముపాసనాత్మకం య ఏవం విధః, స మా ముపైతి, వర్ణాశ్రమధర్మాద్యనుగృహీతయాఽనపాయిన్యా భక్త్యా మా ముపైతీతి శ్లోకద్వయ వివక్షితోఽర్థః. ౪౬

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

వర్ణాశ్రమవతాం ధర్మ ఏష ఆచారలక్షణః,
స ఏష మద్భక్తియుతో నిశ్శ్రేయసకరః పరః. ౪౭

ఏత త్తేఽభిహితం సాధో భవా న్పృచ్ఛతి య చ్చ మామ్,
యథా స్వధర్మసంయుక్తో భక్తో మాం సమియా త్పరమ్. ౪౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
అష్టాదశోఽధ్యాయః.

పృష్టార్థప్రతివచనం నిగమయతి (వర్ణాశ్రమవతా మితి ద్వాభ్యామ్.) ఏష ఆచారలక్షణః, ఆచారాత్మకో ధర్మః. నిరూపిత ఇతి శేషః, స ఏష ధర్మః మద్భక్తియు క్త శ్చేత్ యోగశ్చాత్రాఙ్గాఙ్గీభావః. నిశ్శ్రేయసకరః ముక్తిసాధనభూతః పర ఉత్కృష్టః నాతఃపర ఉపాయో విద్యత ఇత్యర్థః. ౪౭

(ఏత దితి.) హేసాధో భవాన్ య న్మాం పృచ్ఛతి కింతత్ యథా స్వధర్మసంయుక్తో భక్తో మాం పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం సమీయాత్ సమవాప్నుయా దిత్యేత త్తే తుభ్య మభిహిత మితి సంబంధః. ౪౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీ వీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టాదశోఽధ్యాయః.

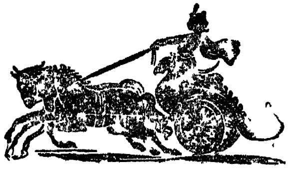

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ —

యో విద్యాశ్రుతసంపన్న ఆత్మవా నానుమానికః,
మాయామాత్ర మిదం జ్ఞాత్వా జ్ఞానం చ మయి సంన్యసేత్. ౧

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

దుఃఖోదర్కే ష్విత్యాదిశ్లోకద్వయేన స్వవర్ణాశ్రమధర్మనిష్ఠస్య జిజ్ఞాసో ర్గురూపసత్తిమూలక తదుపదేశసమధిగతబ్రహ్మస్వరూపతత్ప్రాప్తిసాధనాదిస్వరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మాఙ్గకభగవద్భక్తియోగ సాధ్యా ముక్తి రిత్యుక్తం. అథ భక్తియోగశక్తస్య న్యాసాఖ్యం స్వప్రాప్తిసాధన ముపాయాన్తర ముపదిశతి (యో విద్యాశ్రుతసమ్పన్న ఇత్యాదినా.) విద్యాశ్రుతసమ్పన్నః విద్యాశాస్త్రజన్యం జ్ఞానం శ్రుతం శాస్త్రాధికారాభావే కేవలసదుపశ్రవణలభ్యం తాభ్యాం సమ్పన్నః శ్రుతశబ్దేన స్వప్రాప్తి సాధనతయోపదేక్ష్యమాణస్య న్యాసస్య సర్వాధికారత్వం సూచితం. విద్యాశ్రుతసమ్పన్న ఇత్యనేన “పరీక్ష్య లోకా న్కర్మచితా” నిత్యాదిశ్రుత్యుక్తా గురూపదేశపర్యన్తా ప్రణాడీ న్యాసయోగ మధిచికీర్షో రపి సమానేతి సూచితం. ఆనుమానికః శాస్త్రావిరుద్ధతర్కాభిజ్ఞః. “తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే” ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే ఇత్యుక్తరీత్యా కృష్యాదిఫలానా మివ యజ్ఞాదికర్మఫలానా మప్యనిత్యత్వానుమానకుశలో వా ఆత్మవాన్ సమాహితచిత్తః. ఇదం శరీరం మాయామాత్రం ప్రకృతి పరిణామాత్మకం జ్ఞాత్వా భగవచ్ఛేషతైకరసే ఆత్మని భగవన్మాయయా విరచిత మితి జ్ఞాత్వేత్యర్థః. జ్ఞానం జ్ఞానాత్మక మాత్మస్వరూపం మయి సర్వశేషిణి సర్వాన్తరాత్మని ఉపాయోపేయభూతే సత్యసంకల్పే పరమ కారుణికేఽనాలోచితవిశేషాశేషలోకశరణ్యే మయి మదధీనం అనుసన్దధ్యా దిత్యర్థః మాయామాత్ర మిత్యస్య మిథ్యామాత్ర మితి నార్థః. ప్రకృతే ర్మాయాశబ్దవాచ్యత్వే నిమిత్త మాసురరాక్షసశస్త్రాదీనా మివ విచిత్రకార్యకరత్వం తథా చ “తతో భగవతా తస్య రక్షార్థం చక్ర ముత్తమమ్. ఆజగామ సమాజ్ఞప్తం జ్వాలామాలిసుదర్శనమ్। తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా, బాలస్య రక్షతా దేహ మేకైకశ్యేన సూదిత” మిత్యాదౌ న మాయాశబ్దో మిథ్యావాచీ. ఐన్ద్రజాలికాది ష్వపి కేనచి న్మన్త్రౌషధా దినా మిథ్యార్థవిషయాయాః పారమార్థిక్యా బుద్ధే రుత్పాదకత్వేన మాయావీతి ప్రయోగః. తథా మన్త్రౌష ధాదిభేదేన తత్ర మాయాశబ్దప్రయోగే ష్వనుగత స్యైవ శబ్దార్థత్వాత్ తత్ర మిథ్యార్థేషు మాయాశబ్ద ప్రయోగో మాయాకార్యబుద్ధివిషయత్వే నౌపచారికో మఞ్చాః క్రోశన్తీతి వత్. అతోఽత్ర “మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా” దిత్యాది ష్వభిధీయమానా త్రిగుణమయీ పరమార్థకీ ప్రకృతి రేవ మాయాశబ్దేనాభి ధీయతే తస్యాః కార్యం భగవత్స్వరూపతిరోధానం. స్వస్వరూప భోగ్యత్వబుద్ధి శ్చ. ౧

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

జ్ఞానిన స్త్వహ మేవేష్ట స్స్వార్థో హేతు శ్చ సమ్మతః,
స్వర్గ శ్చైవాపవర్గ శ్చ నాన్యోఽర్థో మదృతే ప్రియః. ౨

జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నాః పరం శ్రేష్ఠం విదు ర్మమ,
జ్ఞానీ ప్రియతమోఽతో మే జ్ఞానేనాసౌ బిభర్తి మామ్. ౩

"జ్ఞానం చ మయి సన్న్యసే" దిత్యనేన "ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతే"త్యుక్తార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే సంన్యాస శ్చాత్రాత్మరక్షాభరనిక్షేపః, తమేవ వివృణోతి (జ్ఞానిన ఇతి.) జ్ఞానీ చాత్ర భగవచ్ఛేషత్త్వైకరసః ప్రకృతివియుక్తే కేవలాత్మ న్యపర్యవస్య న్భగవంతం ప్రేప్సు ర్భగవంత మేవ పరమప్రాప్యం మన్వానః తస్యాహ మేవ స్వార్థః ప్రాప్య ఇతి యావత్ తత్త్వేనేష్టః. తథా హేతుః, ప్రాప్త్యుపాయ శ్చాహ మేవ సమ్మతః. మదృతే మాం వినా స్వర్గో మోక్షః కైవల్యం చ తథా యః కశ్చి దన్యోఽపి న ప్రియః, అనేన "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మిత్యుక్తార్థః, ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే." ౨

ఇత్థం మయి సంన్యస్తాత్మస్వరూపా ఏవ మద్యాథాత్మ్యం విదు రిత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానవిజ్ఞాన సమ్పన్నా ఇతి.) జ్ఞానం శరీరస్య మాయామాత్రత్వజ్ఞానం ఆత్మస్వరూపస్య ప్రకృతివివిక్తస్య భగవచ్ఛేషత్త్వైకరసత్వజ్ఞానం చ వివక్షితం. విజ్ఞానం భగవత ఏవోపాయోపేయత్వాధ్యవసాయాత్మకం తాభ్యాం సమ్పన్నాః, పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం అత ఏవ శ్రేష్ఠం సర్వోత్తమం మమ స్వరూపం విదుః. అనేన "దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాంతి తే" ఇత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే, మే మమ జ్ఞానీ ప్రియతమః. ఆత్మవ న్నిరతిశయప్రియః ప్రియతమ ఇత్యనేన "స చ మమ ప్రియ" ఇత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః. అసౌ జ్ఞానీ జ్ఞానేన మాం వినాఽఽత్మధారణం న సంభవతీతి జ్ఞానేన హేతుభూతేన మాం బిభర్తి ధారయతి తదాయత్తధారణోఽహ మిత్యర్థః. అనేన "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్ ఆస్థిత స్స హి యుక్తాత్మా మా మేవానుత్తమాం గతి" మిత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. తథాహి తత్రాభాషి భగవద్భాష్యకారైః "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం తదాయత్తధారణోఽహ మితి మన్యే కస్మా దేవం యస్మా న్మయా వినాఽఽత్మధారణాసమ్భావనయా మా మేవానుత్తమం ప్రాప్య మాస్థితః. అత స్తేన వినా "యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజా మ్యహ" మిత్యుక్తవిధ స్వభావస్య మమాప్యాత్మధారణం న సంభవతి "తతో మమాప్యాత్మా హి స ఇతీ"తి. ౩

తప స్తీర్థం జపో దానం పవిత్రాణీతరాణి చ,
నాలంకుర్వంతి తాం సిద్ధిం యా జ్ఞానకలయా కృతా. ౪

తస్మా జ్జ్ఞానేన సహితం జ్ఞాత్వా స్వాత్మాన ముద్ధవ,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో భజ మాం భక్తిభావితః. ౫

జ్ఞానవిజ్ఞానయజ్ఞేన మా మిష్ట్వాఽఽత్మాన మాత్మని,
సర్వయజ్ఞపతిం మాం వై సంసిద్ధిం మునయోఽన్వగుః. ౬

త్వయ్యుద్ధవా శ్రయతి య స్త్రివిధో వికారో మాయాంతరాపతతి నాద్యపవర్గయో ర్యత్,

---

"మాయామాత్ర మిదం జ్ఞాత్వా జ్ఞానం చ మయి సంన్యసే" దిత్యాత్మసంన్యాసస్య మాయామాత్రజ్ఞానపూర్వకత్వముక్తం, తస్యావశ్యకత్వజ్ఞాపనాయ నిరతిశయశుద్ధ్యావహత్వమాహ (తప ఇతి.) యా శుద్ధిః, జ్ఞానకలయా జ్ఞానలేశేన కృతా తాం శుద్ధిం తప ఆదీని నాలంకుర్వంతీతి న కర్తుం శక్నువంత్యర్థః. శక్తిద్యోతకోఽత్రాలంశబ్దః. "అలం భూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచక" మిత్యనుశాసనాత్, ఇతరాణి పవిత్రాణి శౌచాచమనాదీని, ౪

యో విద్యేత్యాదినోక్త మర్థ ముపసంహరతి (తస్మా దితి.) తస్మాత్ జ్ఞానస్య నిరతిశయశుద్ధ్యావహత్వా త్తేన సహితం యథా తథా స్వస్యాంతరాత్మానం మాం జ్ఞాత్వా ప్రాప్యత్వేన ప్రాపకత్వేన చ జ్ఞాత్వేత్యర్థః. హేఉద్ధవ జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్న స్త్వం జ్ఞానవిజ్ఞానసమ్పన్న ఇత్యనేనాత్మసన్న్యాసస్య సకృత్కర్తవ్యత్వేఽపి విశ్వాసాత్మకస్య విజ్ఞానాంతర్గతస్య యావజ్జీవానువర్తనీయత్వం సూచ్యతే. మద్భక్త్యా మద్విషయకప్రేమ్ణా భావితః సంజాతాభిప్రాయవిశేషస్సన్ మాం భజ ఆరాధయ మత్కైంకర్యం కుర్విత్యర్థః. ౫

ఉపదిష్టార్థే విశ్వాసజననాయ పూర్వేషాం వృత్తి మాహ (జ్ఞానవిజ్ఞానయజ్ఞేనేతి.) జ్ఞానవిజ్ఞానే ఏవ యజ్ఞస్తేన తయో ర్దేవతాప్రసాదహేతుత్వేన యజ్ఞత్వరూపణం ఆత్మని జీవే ఆత్మాన మంతః ప్రవిశ్య ధారకం సర్వయజ్ఞనిర్వాహకం మా మిష్ట్వా ఆరాధ్య మాం వై మా మేవ సంసిద్ధిం ముక్తి మగుః ప్రాపుః. ౬

విస్తరేణ జ్ఞానస్వరూపబుభుత్సాజననాయ సంగ్రహేణ దర్శయతి (త్వయీతి.) హేఉద్ధవ మాయాంతః ప్రకృత్యంతః మాయాపరిణామాత్మకశరీరం యదాశ్రయతి అధిష్ఠాయ వర్తమానే సంసారిణి

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

జన్మాదయోఽస్య యదమీ తవ తస్య కింస్యు రాద్యంతయో ర్యద సదోఽస్తి తదేవ మధ్యే

ఉద్ధవ ఉవాచ—

జ్ఞానం విశుద్ధం విపులం యదేత ద్వైరాగ్యవిజ్ఞానయుతం పురాణమ్,
ఆఖ్యాహి విశ్వేశ్వర విశ్వమూర్తే త్వద్భక్తియోగం చ మహద్విమృగ్యమ్. ౧

తాపత్రయేణాభిహతస్య ఘోరే సంతప్యమానస్య భవాధ్వనీశ,
పశ్యామి నాన్యచ్ఛరణం తవాఙ్ఘ్రిద్వంద్వాతపత్రా దమృతాభివర్షాత్. ౨

త్వయి య స్త్రివిధః ఆదిమద్యాంతరూపః ఉత్పత్తిస్థితిప్రళయరూప ఇతి యావత్ ఆపతతి స వికారః. యత్ యతః, ఆద్యపవర్గయోః శరీరసంబంధా త్పూర్వకాలే తదవసానే చ నాస్తీతి యత శ్చామీ జన్మాదయః, అస్య శరీరస్యైవ యేఽమీ జన్మాదయ, స్తే తస్య తవ కిం స్యుః దేహసంబంధినో జన్మాదయ స్తవ న స్యు రిత్యర్థః. అసత శ్శరీరస్యాద్యంతయో రపి యథాఽఽత్మస్వరూప మస్తి తన్మధ్యేప్యస్త్యేవ న తు వృద్ధిక్షయాదిమద్భవతీత్యర్థః. అచేతన పరిణామరూపో జన్మాదివికారత్రయ భాగనిత్య శ్చ దేహః, ఆత్మా తు తద్రహితో నిత్య ఇత్యేత దేవ మాయామాత్ర మిదం జాత్వే త్యనే నోక్త ఇత్యభిప్రాయః. ౦

తద్విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (జ్ఞాన మితి.) పురాణ ముపదేశపరంపరాప్రాప్తం జ్ఞానకార్యం వైరాగ్యం తత్ప్రియుక్తం విజ్ఞానం తాభ్యాం యుతం విశుద్ధం విశుద్ధత్వావహం యదేత జ్జ్ఞానం త ద్విపులం యథా తథా మహద్విమృగ్యం మహద్భి రన్వేషణీయం పరమగోప్య మిత్యర్థః. త్వద్భక్తియోగం చాఖ్యాహి. ౧

బుభుత్సోపయుక్తాం దశా మావిష్కుర్వ న్ తన్నివృత్త్యై త్వచ్చరణారవింద మేవ శరణ మిత్యధ్యవస్యామీత్యాహ (తాపత్రయేణేతి.) హే ఈశ్వర ఘోరే దుస్సహే, సంసారాధ్వని తాపత్రయే ణాభిహతస్య పీడితస్య అత ఏవ సంతప్యమానస్య పుంసః శరణం సాధనం తవాఙ్ఘ్రిద్వంద్వ మేవా తపత్రం తస్మా దన్యం న పశ్యామి కథంభూతా న్ అమృతాభివర్షాత్ అమృతం మోక్షసుఖం తదభివర్షతీతి తథా అమృతోపాయభూతా దిత్యర్థః. ౨

దష్టం జనం సంపతితం బిలేఽస్మి కాలాహినా క్షుల్లసుఖోరుతర్షమ్.
సముద్ధరైనం కృపయాఽఽపవర్గ్యై ర్వచోభి రాసిఞ్చ మహానుభావ. ౧౦

శ్రీభగవా నువాచ—

ఇత్థ మేత త్పురా రాజా భీష్మం ధర్మభృతాం వరమ్,
అజాతశత్రుః పప్రచ్ఛ సర్వేషాం నోఽనుశృణ్వతామ్, ౧౧

నివృత్తే భారతే యుద్ధే సుహృన్నిధనవిహ్వలః,
శ్రుత్వా ధర్మా న్బహూ న్పశ్చా న్మోక్షధర్మా నపృచ్ఛత. ౧౨

తా నహం తేఽభిదాస్యామి దేవవ్రతముఖా చ్ఛ్రుతాన్,
జ్ఞానవిజ్ఞానవైరాగ్యశ్రద్ధాభక్త్యుపబృంహితాన్. ౧౩

నన్వేవ మధ్యవస్యత స్తవ కిం తచ్ఛ్రవణే నేత్యత ఆహ (దష్ట మితి.) బిలే సంసారగర్తే పతితం కాల ఏవాహి స్తేన దష్టం క్షుద్రసుఖేష్వేవ ఉరు స్తర్షః తృష్ణా యస్య త మేనం తాపత్రయాభిత ప్తం జనం కృపయా సముద్ధర. కథం సముద్ధరణీయ స్తత్రాహ. ఆపవర్గ్యై రపవర్గబోధకై ర్వాగమృతై రాసిఞ్చేతి. ౧౦

వివక్షిత స్యోత్తరస్య సాంప్రదాయికత్వ మాహ (ఇత్థ మితి.) ధర్మభృతాం భగవద్భక్తిలక్షణధర్మపరాణాం మధ్యే వరం శ్రేష్ఠం భీష్మం రాజాఽజాతశత్రు ర్యుధిష్ఠిరః నోఽస్మాకం, సర్వేషాం శృణ్వతాం సతా మేత త్త్వత్పృష్ట మిత్థం త్వ మివ పప్రచ్ఛ. ౧౧

క స్తస్య పిపృచ్ఛిషాహేతు రిత్యత ఆహ (నివృత్త ఇతి.) సుహృదాం బన్ధూనాం నిధనాద్విహ్వలః విక్షిప్తచిత్తః తచ్ఛాన్తయేఽపృచ్ఛదిత్యర్థః. ౧౨

ప్రశ్నస్యోత్తరం వక్తుం ప్రతిజానీతే (తా నితి.) తా న్మోక్షధర్మాన్, దేవవ్రతస్య భీష్మస్య ముఖాత్ శ్రుతాన్. తే తుభ్య మభిదాస్యామి. నను జ్ఞానవైరాగ్యభక్తియోగబుభుత్సోః కిం మోక్షధర్మోపదేశేనేత్యత స్తా న్విశినష్టి (జ్ఞానేతి.) జ్ఞానాదిభి, రుపబృంహితాన్ తత్సహితా నిత్యర్థః. ౧౩

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

న వైకాదశపంచత్రీ న్భావా న్భూతేషు యేన వై,
ఈక్షేతాథైక మప్యేషు తజ్జ్ఞానం మమ నిశ్చితమ్. ౧౪

ఏతదేవ హి విజ్ఞానం న తథైకేన యేన యత్,
స్థిత్యుత్పత్త్యప్యయా న్పశ్యే ద్భావానాం త్రిగుణాత్మనామ్. ౧౫
ఆదావంతే చ మధ్యే చ సృజ్యా త్సృజ్యం యదన్వియాత్,
పున స్తత్ప్రతిసంక్రామే యచ్ఛిష్యేత తదేవ సత్. ౧౬
శ్రుతిః ప్రత్యక్ష మైతిహ్య మనుమానం చతుష్టయమ్,

తావత్ జ్ఞాన ముపదిశతి (న వేతి.) నవభావాః శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః విసర్గశిల్పగత్యుక్తయ శ్చరేత ఉత్సర్గో మూత్రపురీషోత్సర్గ శ్చేత్యుత్సర్గద్వయస్యైకకోటిత్వప్రాపణేన నవేతి నిర్దేశః అన్యథా దశేతి స్యాత్. ఏకాదశేన్ద్రియాణి పఞ్చమహాభూతాని, త్రయః సత్వాదయో గుణాః ఏషు పరిదృశ్యమానేషు భూతేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు ఏతాన్, భావాన్ అథైకం జ్ఞానైకాకార, మాత్మవస్తు చ జాత్యభిప్రాయ మేకవచనం. యేన మయా సహితం మద్ధార్యం మచ్ఛేషతైకరసం జీవస్వరూపం చేత్యర్థః. అన్వీక్షేత ఉదేత దన్వీక్షణాత్మకం జ్ఞాన మితి మమ మయా నిశ్చితం ప్రకృతిపురుషయాథాత్మ్యవివేచన మేవ జ్ఞాన మిత్యర్థః. ౧౪

అథావజ్ఞాన ముపదిశతి (ఏతదేవేతి.) యథాశబ్దేన పూర్వ్వగ్రంథస్థప్రకృతిపురుషాకారః పరామృశ్యతే న తథా అతథా ప్రకృతిపురుషవిలక్షణేనేత్యర్థః. ఏకేన యేన మయైవోపాయభూతేన యదేకం మత్స్వరూపం ప్రాప్య మితి శేషః, ఏత దేవ హి విజ్ఞాన మిత్యర్థః. విజ్ఞాన మేవ ప్రపఞ్చయతి స్థితీతి. త్రిగుణాత్మనాం త్రిగుణాత్మకప్రకృతిపరిణామాత్మకానాం, భావానాం దేహానా మేవ జన్మస్థితి వినాశాన్ పశ్యేత్. ౧౫

సృజ్యా త్సృజ్యం శరీరా చ్ఛరీరాంతరం ప్రతి తస్యాదౌ అన్తే మధ్యే చ య దన్వియాత్. పున శ్చ ప్రతిసంక్రామే శరీరప్రళయే యత్ శిష్యేత ఏకరూప మవతిష్ఠతే తదేవ సత్ అవికృత, మాత్మస్వరూప మిత్యేత దపి విమర్శనం జ్ఞాన మిత్యర్థః. ౧౬

అథ వైరాగ్యముపదిశతి (శ్రుతి రితి.) చతుష్టయ మిత్యనంతరం తేనేతి శేషః. ప్రమాణశబ్దః కర్మణి ల్యుడంతః. తేన చతుష్టయేన ప్రమాణేషు ప్రమితేషు కర్మఫలేషు సః ఉక్తవిధజ్ఞానసంపన్నః విరజ్యతే ఇత్యేత ద్వైరాగ్య మిత్యర్థః. ఐతిహ్యశబ్దః శ్రుతిమూలకస్మృతిపురాణాదీనా ముపలక్షణార్థః.

ప్రమాణే ష్వనవస్థానా ద్వికల్పా త్సవిరజ్యతే. ౧౭

కర్మణాం పరిణామిత్వా దావిరించా దమంగళమ్.
విపశ్చి న్నశ్వరం పశ్యే దదృష్ట మపి దృష్టవత్. ౧౮

భక్తియోగః పురైవోక్తః ప్రీయమాణాయ తేఽనఘ.
పున శ్చ కథయిష్యామి మద్భక్తేః కారణం పరమ్. ౧౯

తత్ర శ్రుత్యాదిప్రమితం కర్మఫలం స్వర్గాదిప్రత్యక్షసిద్ధం కృష్యాదికర్మఫల మన్నాది అనుమానసిద్ధం త్వారోగ్యాది తస్యౌషధాదినాఽఽరోగ్యజనకత్వానుమానసిద్ధత్వాత్ యద్వా అనుమానం వైరాగ్య హేతుతయోక్తం తచ్చ శ్రుత్యైవ ప్రదర్శితం "తద్యథేత్యకర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" ఇతి ఇదం హి కృష్యాదికర్మఫలదృష్టాన్తేన కర్మఫలత్వహేతునా పుణ్యఫలస్య నశ్వరత్వం హ్యనుమాపయతి. అస్మి న్పక్షే చతుష్టయ మిత్యనంతరం తత్ర తేనేతి చ శేషః, తత్ర శ్రుత్యాదిప్రమితేషు ఫలేషు తేనేత్యనే నానుమానం పరామృశ్యతే ప్రత్యక్షగ్రహణం దృష్టాంతార్థం, ఏతచ్చ స్వయ మేవ స్ఫుటీకరిష్యతి "అదృష్ట మపి దృష్టవ" దితి అత్రానుమాన స్యానుమేయద్వారా విరక్తిహేతుత్వం పుణ్యచితో లోకః క్షీయత ఇతి క్షయగ్రహణ మన్యేషా ముపలక్షణార్థ మిత్యభిప్రాయః సాధ్య ధర్మాన్వేరక్తౌ హేతుతయా నిర్దిశతి. అనవసానాత్ వికల్పాత్ పరిణామిత్వా దితి కర్మణా మిత్యేతత్ఫలపరం కర్మణాం ఫలానాం అనవస్థానాత్ ఏకరూపతయావస్థిత్యభావాత్ వికల్పా త్తారతమ్యాత్ పరిణామిత్వా ద్వికారిత్వా ద్వినాశిత్వా చ్చ విరజ్యత ఇతి సంబంధః. విరక్తి మేవాభినయేన దర్శయతి (ఆవిరిఞ్చా దిత్యాదినా.) దృష్టవత్ అదృష్టం బ్రహ్మాదిపత్యపర్యంతం సర్వ మపి శ్రుత్యాదిప్రతిపన్నం కర్మఫలం, నశ్వర మత ఏవామఙ్గళం దుఃఖగర్భం చేతి విపశ్చిత్ జ్ఞానీ, పశ్యేత్. ౧౮

"త్వద్భక్తియోగం చ మహ ద్విమృగ్య" మితి భక్తియోగః పృష్టః తత్ర తస్య విస్తరేణోపపాదితత్వాత్ న తత్స్వరూపబుభుత్సాప్రయుక్తః ప్రశ్నః కిం తు తదంతరఙ్గవివిత్సా ప్రయుక్త ఇత్యభిప్రాయః తదంతరఙ్గసాధనాని వక్తుం ప్రతిజానీతే (భక్తియోగ ఇతి.) ప్రీయమాణాయ భక్తియోగశ్రవణార్థం ప్రీతియుక్తాయ యద్వా మద్విషయప్రీతియుక్తాయ అనేన పాత్రతా వ్యజ్యతే పురైవోక్తః సపరికర ఉక్త ఇత్యర్థః, అతః సోఽధునా నోపదేష్టవ్య ఇతి భావః, ఇదానీం తూక్తేష్వేవ భక్తియోగకారణేషు యత్పర ముత్కృష్టం అంతరఙ్గకారణం తత్పునః కథయిష్యా మీత్యర్థః, కారణ మిత్యేకవచనం సామాన్యాభిప్రాయకమ్. ౧౯

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

శ్రద్ధాఽమృతకథాయాం మే శశ్వన్మద్గుణకీర్తనమ్,
పరినిష్ఠా తు పూజాయాం స్తుతిభిః స్తవనం మమ. ౨౦

ఆదరః పరిచర్యాయాం సర్వాఙ్గై రపి వందనమ్,
మద్భక్తపూజాఽభ్యధికా సర్వభూతేషు మన్మతిః. ౨౧

మదర్థే ష్వఙ్గ చేష్టా చ వచసా మద్గుణేరణమ్,
మయ్యర్పణం చ మనస స్సర్వకామవివర్జనమ్. ౨౨

మదర్థేఽర్థపరిత్యాగో భోగస్య చ సుఖస్య చ,
ఇష్టం దత్తం హుతం భుక్తం మదర్థం యద్వ్రతం తపః. ౨౩

కాని పున స్తానీత్యత ఆహ (శ్రద్ధేత్యాదినా.) మే మమామృతతుల్యా యా కథా తస్యాం తచ్ఛ్రవణాదా విత్యర్థః. శ్రద్ధా ఆదరః మదనుకీర్తనం, శశ్వదితి సర్వత్రానుషజ్యతే. మద్గుణకీర్తనం, పరినిష్ఠా ఆసక్తిః స్తుతిభిః జన్మకర్మప్రతిపాదకవచనైః. ౨౦

పరిచర్యా భగవన్మందిరసమ్మార్జనోపలేపక్రియా. పూజా త్వావాహనాదిషోడశోపచారాత్మికేతి న పౌనరుక్త్యం. సర్వాఙ్గైః "పాదాఙ్గుళిభ్యాం జానుభ్యాం శిరసా చావనీం స్పృశన్, బద్ధాఞ్జలి ర్నమస్కుర్యా త్పఞ్చాఙ్గ స్స ఉదీర్యతే. విధాయ దండవ ద్దేహం ప్రసార్య చరణౌ కరౌ, బధ్వా ముకుళవ త్పాణీ ప్రణామో దండసంజ్ఞితః, పాదౌ శిర స్తథా హస్తౌ నికుఞ్చ్య ముకుళాకృతి. మనోబుద్ధ్యభిమానైశ్చ ప్రణామోఽష్టాఙ్గసంజ్ఞితః" ఇతి విహితై స్సర్వై రఙ్గైః అభ్యధికా మద్భక్తానాం పూజా చ మన్మతి ర్మదాత్మకత్వబుద్ధిః. ౨౧

మదర్థేషు మదారాధనోపకరణతులసీపుష్పాద్యార్జనేషు కర్మసు నిమిత్తభూతేషు అఙ్గచేష్టాకాయవ్యాపారః వచసా లౌకికేనాపి మద్గుణానా మీరణం కథనం. అతః స్తుతిభి స్తవన మిత్యనేన పౌనరుక్త్యం, అర్పణం సమాధానం కామవివర్జనం ప్రయోజనాంతరానభిసంధిః. ౨౨

మదర్థే మత్ప్రీత్యర్థే అర్థపరిత్యాగః విత్తవ్యయః. భోగస్య తత్సాధనస్య చందనాదేః సుఖస్య పుత్రోపలాలనాదే శ్చ పరిత్యాగః. ఇష్టం యాగాదివైదికం కర్మ దత్తం దానం హుతం హోమః భుక్తం అతిథిభోజనం వ్రత మేకాదశ్యుపవాసాది తపః అన్యదపి శాస్త్రీయకాయక్లేశాదికం ఏతత్సర్వం మత్ప్రీత్యర్థం కృతం మద్భక్తేః కారణ మిత్యర్థః ౨౩

ఏవం ధర్మై ర్మనుష్యాణా ముద్ధవాత్మనివేదనమ్,
మయి సంజాయతే భక్తిః కోన్యోర్థోస్యావశిష్యతే. ౨౪

యదాఽఽత్మ న్యర్పితం శాంతం చిత్తం సత్త్వోపబృంహితమ్,
ధర్మం జ్ఞానం స వైరాగ్య మైశ్వర్యం చాభిపద్యతే. ౨౫

యదర్పితం తద్వికల్పే ఇంద్రియైః పరిధావతి,
రజస్వలం చాసన్నిష్ఠం చిత్తం విద్ధి విపర్యయమ్. ౨౬

ధర్మో మద్భక్తికృత్ప్రోక్తో జ్ఞానం చైకాత్మ్యదర్శనమ్,
గుణే ష్వసఙ్గో వైరాగ్య మైశ్వర్యం చాణిమాదయః. ౨౭

ఏవం ధర్మ ఇత్యనుక్తసంగ్రాహకం తత్ర ప్రదర్శనార్థ మాహ- ఆత్మనివేదనం, ఆత్మశబ్ద స్తదనుబంధినా మప్యుపలక్షణార్థః. నివేదనం భగవదాయత్తత్వానుసంధానం, మయీ త్యస్యైభ్య ఇత్యాదిః. ఏభ్యో ధర్మేభ్యో మయి భక్తిః ప్రీతి రుపజాయతే, కిం తత ఇత్యత ఆహ. అస్య సంజాత భక్తియోగస్య, కో ను పురుషార్థోఽవశిష్యతే సర్వోఽపి సులభ ఏవేతి భావః ౨౪

తదేవ స్పష్టీకరోతి (యదేతి) యదా సత్త్వోపబృంహితం సత్త్వేనాధరీకృతరజస్తమస్కేనోప బృంహితం సహితం, అత ఏవ శాంతం రాగా ద్యకలుషితం చిత్తం అంతరాత్మని మయి అర్పితం తదా స పుమాన్. ధర్మాదీ న్యభిపద్యతే ౨౫

ఉక్తాకారవిపరీతాకారం చిత్తం తు అధర్మాజ్ఞానావైరాగ్యానైశ్వర్యాపాదక మిత్యాహ (యదర్పిత మితి.) రజస్వలం రజశ్శబ్ద స్తమసోఽప్యుపలక్షణార్థః. రజస్తమఃప్రచురం అసన్నిష్ఠం దేహాసక్తం యచ్చిత్త. మింద్రియై, రర్పితం వికల్పం శబ్దాదికం, పరిధావతి వికల్ప ఇతి సప్తమ్యంతపాఠే శబ్దాదివిషయేఽర్పిత మిత్యర్థః. తచ్చిత్తం విపర్యయ మధర్మాదికారణం, విద్ధి. ౨౬

అన్యథా వ్యాఖ్యాననిరాసాయ ధర్మాదిచతుష్టయం వివృణోతి (ధర్మ ఇతి.) మద్భక్తికృత్ మద్భక్తికారణం ఐకాత్మ్యదర్శనం ఏకాత్మశబ్దో బహువ్రీహి, స్తస్య భావ ఐకాత్మ్యం, సర్వేషా మాత్మనా మేకపరమాత్మాత్మకత్వం తద్దర్శన మిత్యర్థః. గుణేషు శబ్దాదివిషయే ష్వసఙ్గః అనర్థహేతుత్వపర్యాలోచన పూర్వకానాసక్తిః ౨౭

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యమః కతివిధః ప్రోక్తో నియమో వాఽరికర్శన,
కః శమః కో దమః కృష్ణ కా తితిక్షా ధృతిః ప్రభో. ౨౮

కిం దానం కిం తప శ్శౌర్యం కిం సత్య మృత ముచ్యతే,
క స్త్యాగః కిం ధనం చేష్టం కో యజ్ఞః కా చ దక్షిణా. ౨౯

పుంసః కింస్వి ద్బలం శ్రీమ న్దయా లాభ శ్చ కేశవ.
కా విద్యా హ్రీః పరా కా శ్రీః కిం సుఖం దుఃఖ మేవ చ. ౩౦

కః పండితః క శ్చ మూర్ఖః కః పన్థా ఉత్పథ శ్చ కః.
క స్స్వర్గో నరకః కశ్చి త్కో బన్ధు రుత కిం గృహమ్. ౩౧

క ఆఢ్యః కో దరిద్రో వా కృపణ శ్చ క ఈశ్వరః.
ఏతా న్ప్రశ్నా న్మమ బ్రూహి విపరీతాం శ్చ సత్పతే. ౩౨

శ్రీభగవా నువాచ—

అహింసా సత్య మస్తేయ మసఙ్గో హ్రీ రసంచయః.

ఏవం ధర్మాదిషు ప్రవృత్తేషు ప్రసఙ్గా న్ముక్తిసాధనతయో క్తయమనియమాద్యవాంతరభేద శమదమాదిస్వరూపబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (యమః కతివిధ ఇత్యాదినా.) హేఽరికర్శన కా ధృతిః ౨౮

ఋత ముచ్యతే యదృత ముచ్యతే తత్కి మితి ప్రశ్నః ఇష్టం సుఖసాధనం కి మిత్యర్థః. ౨౯

హేశ్రీమన్ కా దయా కో లాభః హ్రీ రిత్యత్ర కా హ్రీరిత్యన్వయః. ౩౦-౩౧

కృపణః కః క శ్చేశ్వరః ఏతాన్ ప్రశ్నాన్ పృష్టాన్ భక్త్యుపయుక్తాన్ మమ మహ్యం బ్రూహి. విపరీతాన్ అశమాదీ న్ముక్తివిరోధిన శ్చ బ్రూహీతి సంబంధః. హే సతాం పతే. ౩౨

యమా న్నియమాం శ్చ పరిగణయ్య దర్శయతి సార్ధద్వయేన. తత్రాద్యశ్లోకోక్తాః యమాః శౌచాదయ స్తు నియమా ఇతి వివేకః. ఉభయోః శ్లోకయోః ద్వాదశస్మృతాః, తత్ర శౌచ మాంతరం బాహ్యం చేతి శౌచాదీనాం ద్వాదశసంఖ్యా గతవ్యా. అహింసా అభూతద్రోహచింతా. సత్యం భూతహితావహం వచః, అస్తేయం మనసాపి పరస్వాగ్రహణం, అసఙ్గః క్వాప్యనాసక్తిః హ్రీస్స్వరూపం

ఆస్తిక్యం బ్రహ్మచర్యం చ మౌనం స్థైర్యం క్షమా భయమ్. ౩౩

శౌచం జప స్తపో హోమ శ్శ్రద్ధాఽఽతిథ్యం మదర్చనమ్,
తీర్థాటనం పరార్థేహా తుష్టి రాచార్యసేవనమ్. ౩౪

ఏతే యమా స్సనియమా ఉభయో ర్ద్వాదశ స్మృతాః,
ఏషా ముపాసితా స్తాత యథాకామం దుహంతి హి. ౩౫

శమో మన్నిష్ఠతాబుద్ధే ర్దమ ఇంద్రియసంయమః,
తితిక్షా దుఃఖసమ్మర్షో జిహ్వోపస్థజయో ధృతిః. ౩౬

దండత్యాగః పరం దానం కామత్యాగ స్తప స్స్మృతమ్.
స్వభావవిజయ శ్శౌర్యం సత్యం చ సమదర్శనమ్. ౩౭

స్వయ మేవ వక్ష్యతి అసంచయః అపరిగ్రహః ఆస్తిక్యం శాస్త్రార్థవిశ్వాసః బ్రహ్మచర్యం స్త్రీసఙ్గ రాహిత్యం మౌనం వృథాఽఽలాపవర్జనం స్థైర్యం అచాంచల్యం క్షమా తితిక్షా తస్యాః స్వరూపం వక్ష్యతి. ౩౩

శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా జపో మంత్రావృత్తిః తపః శాస్త్రీయకాయక్లేశః శ్రద్ధా చికీర్షిత విషయత్వరా ఆతిథ్యం అతిథిభోజనం తీర్థాటనం తీర్థయాత్రా పరార్థేహా పరోపక్రియా తుష్టి ర్యదృచ్ఛా లాభసంతుష్టిః. ౩౪

కి మేభ్య ఇత్యత ఆహ (పుంసా మితి,) ఉపాసితా అనుష్ఠితాః ఏతే హే తాత యథాకామం ఇచ్ఛానుసారం దుహంతి ఫలంతి. ౩౫

అథ శమాదీనాం స్వరూపం వివృణోతి (శమ ఇత్యాదినా యావదధ్యాయం) ఏతేనైవ విపరీతా అశమాదయోఽప్యున్నేయాః. బుద్ధే ర్మన్నిష్ఠతా యా సా శమః. న తు శాంతిమాత్ర మిత్యర్థః. ఇంద్రియసంయమః బాహ్యేంద్రియనియమనం న చోరాదే ర్దమనమాత్రం దుఃఖసమ్మర్షః దుఃఖస్య సహనం న భారాదేః. జిహ్వోపస్థయో ర్వేగధారణం ధృతిః. న త్వనుద్వేగమాత్రమ్. ౩౬

దండః భూతద్రోహః తస్య త్యాగో దానం న ధనార్పణం కామత్యాగో భోగానపేక్షా తపః న కృచ్ఛ్రాదిః. స్వభావవిజయః, క్షుత్పిపాసాద్యనభిభూతత్వం శౌర్యం న తు శత్రువిజయమాత్రం సమదర్శనం తారతమ్యాపోహేన సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వదర్శనం. సత్యం న యథార్థభాషణమాత్రమ్. ౩౭

(జ్ఞానస్వరూపాదివర్ణనఘట్టః)

ఋతం చ సూనృతా వాణీ కవిభిః పరికీర్తితా,
కర్మ స్వసఙ్గమ శ్శౌచం త్యాగ స్సన్న్యాస ఉచ్యతే. ౩౮

ధర్మ ఇష్టం ధనం నౄణాం యజ్ఞోఽహం భగవత్తమః,
దక్షిణా జ్ఞానసందేశః-ప్రాణాయామః పరం బలమ్. ౩౯

భగో మ ఐశ్వరో భావో లాభో మద్భక్తి రుత్తమా,
విద్యాఽఽత్మని భిదాబాధో జుగుప్సా హ్రీ రకర్మసు. ౪౦

శ్రీర్గుణా నైరపేక్ష్యాద్యా స్సుఖం దుఃఖసుఖాత్యయః.
దుఃఖం కామసుఖాపేక్షా పండితో బంధమోక్షవిత్ ౪౧

సూనృతా యథా దృష్టార్థవిషయా వాణీ ఋతం న తు ప్రియభాషణమాత్రం కర్మస్వసఙ్గమః కర్తృత్వాభిమానాభావః. శౌచం న తు స్నానాదిజన్యమాత్రం శౌచ మస్పృష్ట మప్యభిప్రేతత్వా ద్వ్యాఖ్యాతం సన్న్యాసః, ఫలత్యాగః త్యాగ ఉచ్యతే న తు కర్మత్యాగః, ౩౮

నృణాం ధర్మః మద్భక్తిరూప ధర్మః ఇష్టం ధనం న తు విత్తమాత్రం భగవత్తమః అతిశయితజ్ఞానశక్త్యాదిమానహం యజ్ఞః స్వర్గాపవర్గసాధనభూతో హి యజ్ఞః. స చాహ మేవేత్యర్థః. జ్ఞానసందేశః, జ్ఞానం సందిశ్యతే సమ్య గుపదిశ్యతే యేన "తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయే" త్యాద్యుక్తేన ప్రణిపాతసేవాదినా స జ్ఞానసందేశో దక్షిణా న తు హిరణ్యాదిదానమాత్రం ప్రాణాయామః పరం బలం న తు దుర్మదబలమ్. ౩౯

యజ్ఞోహం భగవత్తమ ఇత్యుక్తం క స్తర్హి భగ ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య తం వ్యాచష్టే భగో మే ఐశ్వరో భావః ఈశ్వరసమ్బంధీ స్వభావః, ఐశ్వర్యవీర్యయశః ప్రభృతిః పరదుఃఖనిరాచికీర్షా దయా లోకప్రసిద్ధై వేతి న వ్యాఖ్యాతం. ఉత్తమా ఉత్కృష్టా మద్భక్తి రేవ లాభః న తు పుత్రాదిః. ఆత్మని భిదాబాధః దేవమనుష్యత్వాద్యభిమానవృత్తి ర్విద్యా న తు జ్ఞానమాత్రం అకర్మసు నిషిద్ధకర్మసు, జుగుప్సా, హేయత్వదర్శనం, హ్రీః న తు లజ్జామాత్రమ్. ౪౦

నైరపేక్ష్యాద్యా ఇత్యాద్యశబ్దేన యదృచ్ఛాలాభసంతోషాదిపరిగ్రహః. నైరపేక్ష్యాది గుణసముదాయః. శ్రీ ర్మండనమ్ న తు కిరీటాదిః శ్రీ రిత్యర్థః. దుఃఖసుఖాత్యయ దుఃఖమిశ్రసుఖాపాయః సుఖం న తు భోగః. కామసుఖాపేక్షా శబ్దాదివిషయసుఖాపేక్షా దుఃఖం బంధమోక్షవిత్ బంధమోక్షకారణవిత్ న తు విద్వన్మాత్రమ్. ౪౧

మూర్ఖో దేహాద్యహంబుద్ధిః పన్థా మన్నిగమ స్స్మృతః.
ఉత్పథ శ్చిత్తవిక్షేప స్స్వర్గ స్సత్వగుణోదయః. ౪౨

నరక స్తమ ఉన్నాహో బన్ధు ర్గురు రహం సఖే,
గృహం శరీరం మానుష్యం గుణాఢ్యో హ్యాఢ్య ఉచ్యతే. ౪౩

దరిద్రో య స్త్వసంతుష్టః కృపణో యోఽజితేంద్రియః,
గుణే ష్వసక్తధీ రీశో గుణసంగో విపర్యయః. ౪౪

ఏవ ముద్ధవ తే ప్రశ్నా స్సర్వే సాధు నిరూపితాః,

దేహాది ష్వహంబుద్ధి రాత్మాభిమానో యస్య స మూర్ఖః. అహంబుద్ధిశబ్దో మమతాబుద్ధే రప్యుపలక్షణార్థః. దేహాదీత్యాదిశబ్దేన తదనుబంధిసంగ్రహః. మన్నిగమః మాం నితరాం గమయతి ప్రాపయతీతి మన్నిగమః మద్విషయజ్ఞానం పంథాః మార్గః. న తు కంటకాదిశూన్యో మార్గః చిత్తస్య విక్షేపః, శబ్దాదివిషయప్రావణ్యం ఉత్పథః కుమార్గః, న తు చోరాద్యాకులః సత్వగుణ స్యోదయోఽభి వృద్ధిః. స్వర్గః న త్వింద్రాదిలోకః, ౪౨

తమసః ఉన్నాహోఽభివృద్ధి ర్నరకః న తు తామిస్రాదిః. గురు రేవ బంధుః స చ గురు రహ మేవేత్యర్థః. న తు పితృభ్రాత్రాదిః. మానుష్యం శరీరం గృహం న తు హర్మ్యాదిభోగస్థానం గుణాఢ్యః, సద్గుణశాలీ అఢ్యః న తు ధనికః. ౪౩

అసంతుష్టః యదృచ్ఛాలాభసంతోషరహితః యః సః, దరిద్రః "ఉపర్యుపరి పశ్యంత స్సర్వ ఏవ దరిద్రతీ" తిన్యాయా దితి భావః| అజితేంద్రియః కృపణః శోచ్యః న తు దీనః గుణేషు శబ్దాదిషు అసక్తా ధీ ర్యస్య స ఈశః, న రాజాదిః. గుణేషు సఙ్గో యస్య స తు విపర్యయః అనీశః ఇద మప్యభిప్రేతత్వా దుక్తమ్. ౪౪

వ్యాఖ్యాన ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) ప్రశ్నాః పృష్టార్థాః, సర్వే సాధు యథాతథా నిరూపితాః ఇత్థం మోక్షోపయుక్తా యమాదయో నిరూపితాః, అథైవం విపరీతా నపి నిరూపయేత్యభి ప్రాయ మాలక్ష్య కిం ప్రాతిస్వికతత్స్వరూపనిరూపణప్రయాసేన తేషాం లక్షణతః సంగ్రహీతుం శక్యత్వా దిత్యభిప్రయ న్నాహ (కిం వర్ణితేనేతి.) కథం తర్హి మోక్షోపయుక్తతద్విరోధినో వివేక్త వ్యావిత్యత ఆహ (లక్షణం గుణదోషయో రితి.) గుణదోషయో ర్ముక్త్యుపయుక్తతద్విరోధినో ర్లక్షణ

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

కిం వర్ణితేన బహునా లక్షణం గుణదోషయోః,
గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జనమ్. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

మ స్తీత్యర్థః. కిం త దిత్యత ఆహ గుణదోషదృశి రితి. ఇహ సంసారిణాం వైషయికదృష్టదృష్టసుఖేషు తత్సాధనేషు చ గుణబుద్ధిః. దుఃఖతత్సాధనేషు తు దోషబుద్ధిః. సైషా ఉభయీ బుద్ధిః దోషః గుణ స్తూభయవర్జనం ఉభయోః సంసారిణాం గుణవ త్తయా దోషవ త్తయా చాభిమతయో స్సుఖదుఃఖయో ర్వర్జనం గుణః తయో రుభయో రపి దోషదృష్టి ర్గుణ ఇత్యర్థః. స్వేస్వేఽధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీ ర్తితః. "విపర్యయ స్తు దోష స్స్యా దుభయో రేష నిశ్చయ" ఇతి గుణదోషయో స్స్వరూపం స్వయ మేవో త్తరాధ్యాయే వక్ష్యతి. తత్ర స్వస్వాధికారో నామ స్వస్వవర్ణాశ్రమానురూపం స్వస్య సమీహిత సాధనేషు ధర్మేషు నిష్ఠా గుణః. తద్విపర్యయనిష్ఠా దోష ఇత్యర్థః. ఏవం చ ముముక్షో రనభిసంహిత ఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మశమదమాద్యఙ్గభక్తియోగనిష్ఠా గుణః దృష్టాదృష్టసుఖసాధనే నిష్ఠా తు దోషః. స్వాధికారనిష్ఠావిపర్యయ శ్చేతి గుణదోషదృశి ర్దోష ఇత్యుక్తం. తథా దుఃఖతత్సాధనేషు దోషదృష్టి రపి ముముక్ష్వపేక్షయా దోష ఏవ దుఃఖేషు దృష్టి ర్హి తన్నివృత్త్యుపాయేషు ప్రవ ర్తయతి, ముముక్షోః ప్రారబ్ధకర్మఫలభూతదుఃఖస్యావశ్యానుభావ్యత్వేన తన్నివృత్త్యుపాయేషు ప్రవృ త్త్యభావా ద్దుఃఖార్థకర్మ సూక్ష్మ త్తస్యాపి ప్రవృ త్త్యభావా చ్చ. అతః స్వాధికారనిష్ఠావిపర్యయస్వరూపత్వా ద్దోషదృష్టి రపి దోష ఏవేత్యు క్తం. ఏవం చ ముముక్షో ర్బు బుభుక్ష్వధికారనిష్ఠా సుఖదుఃఖప్రా ప్తినివృ త్త్యుపాయాభినివే శాత్మికా సైవ విపరీతేత్యన్యాధికారనిష్ఠాత్వం విపరీతత్వ మితి లక్షణం ఫలితం అన్యాధికారాభినివేశ శ్చాశమాదిస్వరూప ఇతి స్పష్టం తద్విపర్యయత్వమ్. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయ...పారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

అథ వింశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

విధిశ్చ ప్రతిషేధశ్చ నిగమో హీశ్వరస్య తే.
అపేక్షతేఽరవిందాక్ష గుణం దోషం చ కర్మణామ్. ౧

వర్ణాశ్రమవికల్పం చ ప్రతిలోమానులోమజమ్,
ద్రవ్యదేశవయఃకాలా న్స్వర్గం నరక మేవ చ. ౨

అథ వింశోఽధ్యాయః

"గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన" మితి గుణదోషదృశే ర్దోషత్వేన తదుభయ వర్జనాత్మకగుణేన భవితవ్య మిత్యుక్తం, నను దృష్టసుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్త్యుపాయదృశేః ప్రత్యక్షాది మూలకత్వేప్యదృష్టసుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్తిసాధనదృశే ర్వేదాఖ్యశాస్త్రైకమూలకత్వా ద్వేదస్య చ విధినిషేధాత్మకస్య త్వదాజ్ఞారూపత్వా త్త్వ మేవ వేదముఖేనైవం కురు మైవ మిత్యాజ్ఞాప్య కథ మధునా ఉభయం వర్జయే దితి నిషిద్ధం బ్రూష ఇత్యాక్షిపతి (విధిశ్చేతి పఞ్చభిః.) తే తవ నిగమః శాసనరూపః విధినిషేధాత్మకో వేదః స చ విధేయానాం ప్రతిషేధ్యానాం చ కర్మణాం గుణం దోషం చేతి భావ ప్రధానో నిర్దేశః, గుణరూపతాం దోషరూపతాం చాపేక్షతే అత్ర విధేయేషు కర్మసు ప్రవర్తనార్థం గుణరూపతాం నిషేధేషు త్యాజనార్థం దోషరూపతాం అపేక్షత ఇతి విభాగః. అపేక్షణ మత్ర బోధనం, తథా వర్ణాశ్రమవికల్పాదీం శ్చాపేక్షత ఇతి సంబంధః ౧

తత్ర వర్ణాశ్రమవికల్పో వర్ణాశ్రమభేదః ప్రతిలోమమనులోమం చ జాతా యస్మిన్ తం వర్ణాశ్రమవికల్ప మితి సంబంధః. తత్ర ప్రతిలోమజాః ఉత్తమవర్ణాసు స్త్రీషు హీనవర్ణేభ్యః పురుషేభ్యో జాతాః సూతవైదేహకాదయః అనులోమజా స్తూత్తమవర్ణేభ్యో హీనవర్ణాసు స్త్రీషు జాతాః మూర్ధావసిక్తామ్బష్ఠాదయః తత్ర వర్ణాశ్రమభేద మధికారిత్వేనాపేక్షతే, ద్రవ్యం కరణత్వేన దేశకాలా నాధారత్వేన వయ స్త్వధికారివిశేషణత్వేన స్వర్గం నరకం చ ఫలత్వేన తత్ర నరకస్య ఫలత్వం నిషేధాతివృత్తౌ ద్రవ్యం చరుపురోడాశాదికం దేశః. "స మే యజేతే" త్యాద్యుక్తవిధః. వయ స్తు జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీ నాదధీతే" త్యాద్యుక్తవిధం కాలస్తు "వసంతే వసంతే జ్యోతిషా" యజేతేత్యాద్యుక్తవిధః. ౨

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

గుణదోషభిదాదృష్టి మంతరేణ వచ స్తవ,
నిశ్శ్రేయసం కథం నౄణాం నిషేధవిధిలక్షణమ్. ౧

పితృదేవమనుష్యాణాం వేద శ్చక్షు స్తవేశ్వర,
శ్రేయ స్త్వనుపలబ్ధేఽర్థే సాధ్యసాధనయో రపి. ౨

గుణదోషభిదాదృష్టి ర్నిగమా త్తేన హి స్వతః,
నిగమే నాపవాద శ్చ భిదాయా ఇతి మే భ్రమః. ౩

అపేక్షితాం తతః కి మత ఆహ (గుణదోషభిదాదృష్టి మితి.) గుణదోషభేదదర్శన మంతరేణ విధినిషేధాత్మకం తవ వచః కథం నౄణాం నిశ్శ్రేయసప్రతిపాదకం స్యాత్ గుణదోషభిదాదృష్టిం తతః ప్రవృత్తిం నివృత్తిం చోపజనయ్య త్వద్వచః పురుషార్థపర్యవసాయి స్యా దిత్యర్థః. నిశ్శ్రేయసశబ్దః పురుషార్థమాత్రపరః, అతో గుణదోషాదిభేదదర్శన స్యావశ్యకత్వా న్న తద్వర్జనం యుక్త మితి భావః. ౧

అలౌకికశ్రేయ స్తత్సాధనాదిజ్ఞానం చ శాస్త్రైరేవోపజనయితవ్య మిత్యాహ (పిత్రితి.) అర్థే అలౌకికశ్రేయసి తత్సాధనరూపే చార్థే అనుపలబ్ధే ప్రత్యక్షాదిభి రనవగతే సతి సాధ్యసాధనయోః స్వర్గాది యజ్ఞాద్యో రనుపలబ్ధయో స్సతోః హేఈశ్వర శ్రేయః శ్రేష్ఠం చక్షు స్తద్వత్ జ్ఞాపక స్త్వన్నిగమరూపో వేద ఏవ చక్షుః చక్షుషి శ్రేయ స్త్వం చ కామలాదిదోషరాహిత్యం, వేదే తు పురుషదోషాస్పర్శః పితృదేవమనుష్యాణా మిత్యనేనార్వాచీనానా మలౌకికశ్రేయ స్తత్సాధనాదిజ్ఞానం వేదం వినా నాస్తీతి కిం వక్తవ్యం. యతః పూర్వేషా మపి నాస్తీతి సూచ్యతే. ౨

అతో గుణదోషభిదాదృష్టి స్తే తవ నిగమా దాజ్ఞారూపా ద్వేదా దేవ న తు స్వతః ఏవంస్థితే అధునా నిగమేన "గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన" మిత్యనేనానుశాసనేన భిదాయా గుణదోషదృశిభేదస్యాపవాద శ్చ కుతః కృత ఇతి శేషః. అతో మే భ్రమః మమ చిత్తం భ్రామ్యతీత్యర్థః. ౩

శ్రీభగవా నువాచ—

యోగా స్త్రయో మయా ప్రోక్తా నృణాం శ్రేయో విధిత్సయా,
జ్ఞానం కర్మ చ భక్తి శ్చ నోపాయోఽన్యోఽస్తి కర్హిచిత్. ౬

నిర్విణ్ణానాం జ్ఞానయోగో న్యాసినా మిహ కర్మసు,
తేష్వనిర్విణ్ణచిత్తానాం కర్మయోగ స్తు కామినామ్. ౭

యదృచ్ఛయా మత్కథాదౌ జాతశ్రద్ధ స్తు యః పుమాన్,
న నిర్విణ్ణో నాతిసక్తో భక్తియోగోఽస్య సిద్ధిదః. ౮

న హి సర్వస్య వేదబోధితం వర్జయితవ్య మిత్యుచ్యతే యేన తవ భ్రమ స్స్యాత్ కిం తు నిరూపకభేదేన సర్వం వ్యవస్థిత మిత్యుచ్యతే. నరకాపేక్షయా హి స్వర్గో గుణః అత ఆపేక్షికగుణదోషవిభాగమాత్రం క్రియతే, అతో విధినిషేధశాస్త్రనిరూపకస్య స్వర్గో నరక శ్చేత్యుభయ మపి దుష్ట మితి గుణదోషభేదాపవాదః కృతః, మోక్షోపాయ స్తు నిరూపకస్యాపి గుణవత్తర ఇతి గుణదోషభేదాపవాదవచనం న తద్గోచర మపి తు సంకుచితవిషయ మితి పరిహారం వివక్షు స్తావ దధికారిభేదేన పురుషార్థసాధనాని వ్యవస్థితానీత్యాహ (యోగా స్త్రయ ఇత్యాదినా స్వే స్వేఽధికార ఇత్యతః ప్రాక్తనేన.) నృణాం శ్రేయోవిధిత్సయా శ్రేయ ఆధాతు మిచ్ఛయా కైవల్యస్వర్గాపవర్గరూపశ్రేయఃప్రాపణేచ్ఛయా మయా ప్రోక్తాః, కే పున స్తే ఇత్యత ఆహ (జ్ఞాన మితి.) జ్ఞాన మత్ర ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాత్మకం కర్మ అభిసంహితఫలకర్మయోగః భక్తిః భక్తియోగః ఏభ్యోఽన్య ఉపాయః పురుషార్థసాధనం క్వ చిదపి నాస్తి కృత్స్నోఽపి వేద స్తన్మూలస్మృతీతిహాసపురాణాదిశ్చైతత్ప్రతిపాదనపర ఇత్యర్థః. ౬

ఇహ తత్ర కర్మసు నిర్విణ్ణానాం తత్ఫలేషు దుఃఖబుద్ధ్యా విరక్తానా మత ఏవ న్యాసినాం తత్సాధనభూతకర్మత్యాగినాం జ్ఞానయోగః తత్ర తేషా మధికార ఇత్యర్థః. కామినాం స్వర్గకామానాం అనిర్విణ్ణచిత్తానాం ఉత్సాహినాం కర్మయోగః. ౭

(యదృచ్ఛయేతి.) యదృచ్ఛయా కేనాపి భాగ్యోదయేన మత్కథాదౌ మత్కథాశ్రవణాదౌ యో జాతశ్రద్ధః సంజాతాదరః న నిర్విణ్ణ ఇత్యనేనేదానీం కర్మఫలకామిత్వం న వివక్షితం, కిం తు పూర్వకామనాప్రయుక్తకర్మానుష్ఠానవాసనయా ఇదానీ మపి ఫలే ష్వవశేషితవాసనామాత్రత్వం అత ఏవ నాతిసక్తః దోషావేక్షణేనాతివాసక్తిరహితః తస్య భక్తియోగః అనుష్ఠిత ఇతి శేషః, సిద్ధిదః అపవర్గదః. ౮

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణన ఘట్టః)

తావ త్కర్మాణి కుర్వీత న నిర్విద్యేత యావతా.
మత్కథాశ్రవణాదౌ యావ చ్ఛ్రద్ధా న జాయతే. ౯

స్వధర్మస్థో యజ న్యజ్ఞై రనాశీః కామ ఉద్ధవ.
న యాతి స్వర్గనరకౌ య దన్య న్న సమాచరేత్. ౧౦

అస్మి న్లోకే వర్తమాన స్స్వధర్మస్థో౽నఘ శ్శుచిః.
జ్ఞానం విశుద్ధ మాప్నోతి మద్భక్తిం వా యదృచ్ఛయా. ౧౧

నను, సతి వాసనామాత్రావశేషే తతః కామ్యకర్మస్వేవ ప్రవర్తేత న త్వత్కథాశ్రవణాదావితి కథం తస్య భక్తియోగ స్స్యాదిత్యత స్తత్రోపాయ మాహ (తావ దితి.) యావతా యావత్ న నిర్విద్యేత అతీవ నిర్విణ్ణో న స్స్యాత్ యావచ్చ మత్కథాశ్రవణాదౌ వా శ్రద్ధా చ న జాయతే తావ త్కర్మాణి అనభిసంహితఫలాని వర్ణాశ్రమోచితాని కుర్వీత న నిర్విద్యేత యావతేత్యనేనామోక్షం వాసనామాత్రానువృత్తే స్తావ త్కర్మానభిసంహితఫల మనుష్ఠేయ మేవేతి సూచితమ్. ౯

ఏవ మామోక్షం. స్వధర్మస్థః సంధ్యోపాసనాద్యాచారనిష్ఠః యజ్ఞైః పఞ్చభి ర్మహాయజ్ఞై ర్మాం యజన్, కామే ఫలే అనాశీః ఆశారహితః స్వర్గనరకౌ న యాతి కిం తు జాతమద్భక్తియోగో మా మేవ యాతీత్యర్థః. అతో, యత్ అన్యత్ అభిసంధిసహితఫలం కర్మ నాచరేత్ నానుతిష్ఠేత్. ౧౦

స్వర్గనరకౌ న యాతి చేత్ కిం తర్హి యాతీత్యత ఆహ (అస్మి న్నితి.) అస్మిన్ లోకే దేహే వర్తమానః అనఘః నిషిద్ధా న్నివృత్తః స్వధర్మస్థః అత ఏవ శుచిః, మత్కథాశ్రవణాదౌ వేతి వాశబ్దేన జ్ఞానయోగే౽పి యావ న్న శ్రద్ధా జాయతే తావ జ్జ్ఞానయోగాధికృత స్యాప్యనభిసంహితఫలవర్ణాశ్రమోచిత కర్మానుష్ఠేయ మేవేతి సూచితం. తదధునా స్పష్ట మేవోక్తం (జ్ఞానం విశుద్ధ మితి.) యదృచ్ఛయా మద్భక్తియోగం వా తత్ర తత్ర భక్తియోగానుగ్రాహకతయో క్తస్య జ్ఞానస్య విపాక మనపేక్ష్య ప్రథమ మత ఏవ కేనచి ద్భాగ్యవిశేషేణ భక్తియోగ మాప్నోతీత్యర్థః. ౧౧

స్వర్గిణోఽప్యేన మిచ్ఛన్తి లోకం నిరయిణ స్తథా.
సాధనం జ్ఞానభక్తిభ్యా ముభయం తదసాధకమ్. ౧౨

న నర స్స్వర్గతిం కాంక్షే న్నారకీం న విచక్షణః.
నేమం లోకం చ కాఙ్క్షేత దేహావేశాత్ప్రమాద్యతి. ౧౩

ఏత ద్విద్వా న్పురా మృత్యో రభవాయ ఘటేత సః.
అప్రమత్త ఇదం జ్ఞాత్వా మర్త్య మప్యర్థసిద్ధిదమ్. ౧౪

వివక్షితపరిహారోపయోగితయా నరకస్వర్గకైవల్యమోక్షాణా ముత్తరోత్తరం గుణవత్తమత్వం ద్యోతయ న్నిరతిశయపురుషార్థసాధనక్షమం నృదేహం నిహీనపురుషార్థసాధనోపయుక్తం న కుర్యా దిత్యాహ (స్వర్గిణ ఇతి ద్వాభ్యాం.) స్వర్గిణః స్వర్గస్థాః నిరయిణః నిరయస్థాః ఏనం మానుష్యం దేహ మిచ్ఛంతి, ఇచ్ఛాయాం హేతుత్వేన దేహం విశినష్టి సాధనం జ్ఞానభక్తిభ్యా మితి. జ్ఞానభక్తిభ్యాం కైవల్యమోక్షయో స్సాధక మిత్యర్థః. నృదేహస్య తత్సాధకత్వకీర్తనేన స్వర్గినిరయిదేహయో రసాధకత్వం సూచితం. తత్స్పష్ట మాహ ఉభయం తదసాధక మితి. ఉభయం స్వర్గినరకశరీరం శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారిత్వా త్తద్విహిత స్సైవపురుషార్థసాధనత్వా దితి భావః. ౧౨

స్వర్గిణోఽపీచ్ఛంతీత్యనేన స్వర్గిశరీరాపేక్షయాఽపి స్వదేహస్యోత్తమత్వం సూచితం. తత్ప్రీహేతుతయా నిరతిశయపురుషార్థసాధనత్వ ముక్తం. అతో దృష్టాదృష్టవైషయికసుఖసాధనోపయుక్తం న కుర్యా దిత్యాహ (నేతి.) విచక్షణః కుశలః, నారకీం గతి మితి దృష్టాంతార్థం. యథా నారకీం గతిం న కాఙ్క్షేత్ తథా స్వర్గతి మపీత్యర్థః. గతి రుపాయః పున రిమం లోకం నృదేహం చ దృష్టాదృష్టసుఖ సాధనోపయుక్తం న కాఙ్క్షే దిత్యర్థః. కాఙ్క్షాయా మనర్థ మాహ దేహావేశా త్ప్రమాద్యతీతి. దృష్టాదృష్టదేహసుఖాభినివేశాత్ ప్రమాద్యతి ప్రమాదం ప్రాప్నోతి. ప్రమాదో మోహః అంతస్థావరతాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౧౩

నన్వపృష్ట మన్య దిద ముచ్యత ఇత్యసాంగత్యం పరిహర్తు మాహ (ఏత దితి.) యో మృత్యోః పురా మరణా త్పూర్వ మేవ శరీరదార్ఢ్యావస్థాయా మేవేత్యర్థః. మర్త్యం మరణశీల మప్యేత న్నరశరీర మర్థసిద్ధిదం నిరతిశయపురుషార్థసిద్ధ్యుపయుక్తం జ్ఞాత్వా అప్రమత్తః అవహితచిత్తో భవతి, స విద్వా నమృతత్వాయ మోక్షాయ ఘటేత యతేత, అత ఉపయుక్తమేవేదం జ్ఞాన మితి నాసంగత ముక్త మితి భావః. ౧౪

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

ఛిద్యమానం యమై రేతైః కృతనీడం వనస్పతిమ్,
ఖగ స్స్వకేత ముత్సృజ్య క్షేమం యాతి హ్యలమ్పటః. ౧౫

అహోరాత్రై శ్ఛిద్యమానం బుద్ధ్వాఽఽయు ర్భయవేపథుః,
ముక్తసఙ్గ పరం బుద్ధ్వా నిరీహ ఉపశామ్యతి. ౧౬

నృదేహ మాద్యం సులభం సుదుర్లభం ప్లవం సుకల్పం గురుకర్ణధారమ్,
మయాఽనుకూలేన నభస్వతేరితం పుమా న్భవాబ్ధిం న తరే త్స ఆత్మహా. ౧౭

మృత్యోః పురైవ యతేతేత్యేత దేవ రూపకవిశేషాభిప్రాయేణాహ (ఛిద్యమాన మితి.) యమైః యమవ న్నిర్దయైః ఏతైః పురుషైః కృతం నీడం కులాయం, యస్మిన్ తథాభూత మపి వనస్పతిం యమైః ఛిద్యమానం, జ్ఞాత్వా ఖగః స్వకేతం స్వాశ్రయం విహాయ అలమ్పటః అనాశః క్షేమం సుఖం యాతి తథా కృతహృదాఖ్యనీడం వనస్పతితుల్యం శరీరం ఛిద్యమానం జ్ఞాత్వా ఖగః స్వకేతం స్వాశ్రయం విహాయ అలమ్పటః అనాశః క్షేమం సుఖం యాతి తథా కృతహృదాఖ్యనీడం వనస్పతితుల్యం శరీరం ఛిద్యమానం జ్ఞాత్వా పక్షితుల్యో జీవః అలమ్పటో నిష్కామః స్వకేత ముత్సృజ్య నశ్వర శరీరసంబంధనివృత్త్యుపాయం జ్ఞాత్వా క్షేమం యాతీత్యర్థః. ౧౫

ఏతదేవ వివృణోతి (అహోరాత్రై రితి.) అహోరాత్రమాత్రైః కాలావయవై రాయుః ఛిద్యమానం జ్ఞాత్వా భయేన వేపథుః కమ్పో యస్య సః ముక్తసఙ్గః ఇహాముత్ర చ సఙ్గరహితః నిరీహః నిర్వ్యాపారః వైషయికసుఖార్థవ్యాపారరహితః పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం మాం జ్ఞాత్వా ఉపాస్య ఉపశామ్యతి ప్రకృతిసంబంధా ద్విరతో భవతి. ౧౬

ఇత్థం నిరతిశయశ్రేయస్సాధనోపయుక్తనృదేహం లబ్ధ్వాప్యమృతాయాయతమానం నిందతి (నృదేహ మితి.) ప్లవ మిత్యస్య లబ్ధ్వేతి శేషః. యో భవాబ్ధిం సంసారసాగరం న తరేత్ స ఆత్మహా. తత్ర హేతుత్వేన నృదేహం విశినష్టి- ఆద్యం సర్వఫలమూలం ఏతదుపార్జితసాధనై స్సర్వఫలప్రాప్తేః సుదుర్లభం ఉద్యమకోటిభి రపి ప్రాప్తు మశక్యం, తథాఽపి సులభం యదృచ్ఛాలబ్ధత్వాత్, సుకల్పం సర్వసాధనక్షమం గురుః సంశ్రితమాత్ర ఏవ కర్ణధారో నేతా, యస్య తం మయా స్మృతమాత్రేణా నుకూలమారుతేన ప్రేరితమ్. ౧౭

యదాఽరమ్భేషు నిర్విణ్ణో విర క్త స్సంయతేంద్రియః,
అభ్యాసేనాత్మనో యోగీ ధారయే దచలం మనః. ౧౮

ధార్యమాణం మనో యర్హి భ్రామ్యదాశ్వనవస్థితమ్,
అతంద్రితోఽనురోధేన మార్గేణాత్మవశం నయేత్. ౧౯

మనోగతిం న విసృజే జ్జితప్రాణో జితేంద్రియః,
సత్వసమ్పన్నయా బుద్ధ్యా మన ఆత్మవశం నయేత్. ౨౦

ఏష వై పరమో యోగో మనస స్సంగ్రహ స్స్మృతః,

ఇత్థం తావ త్కర్మాణి కుర్వీతేత్యాదినా నాతినిర్విణ్ణస్య కృత్య ముక్తం. అథ కస్యచి ద్దైవా దతినిర్విణ్ణస్య కృత్య మాహ (యదేత్యష్టభిః.) యదా ఆరమ్భేషు కామ్యకర్మసు నిర్విణ్ణః దుఃఖదర్శనేన నితరా ముద్విగ్నః అత ఏవ తత్ఫలేషు నితరాం విర క్త శ్చ తదాఽయం సంయతేంద్రియః నియమితబాహ్యాభ్యంతరేంద్రియః అభ్యాసేనాత్మనః స్వస్య మనః అచలం యథాతథా ధారయేత్, మయీతి శేషః. ౧౮

అచాఞ్చల్య మేవ దుష్కరం మన్వానం ప్రత్యపాయ మాహ (ధార్యమాణ మితి) ధార్యమాణ మపి, భ్రామ్యద్విషయాంతరే ష్వితి శేషః, ఆశ్వనవస్థితం, స్యాత్ తదా అతన్ద్రితోఽప్రమత్తః అనురోధేన మానస మనుసరతేవ మార్గేణోపాయే నాత్మవశం నయేత్. ౧౯

కోసా వనురోధ ఇత్యత స్తం దర్శయ న్నాహ (మనోగతి మితి,) గతి ర్నియమనం తాం న విసృజేత్ నియమ్యమాన మపి మనో న నియతం భవతి, అతః కిం విధేయ మితి తూష్ణీం తావ న్న తిష్ఠే దిత్యర్థః, కింతు జితప్రాణో జితేంద్రియ శ్చ సత్వేన సాత్వికాహారాదిభి రుపచితేన సత్వేన సంశుద్ధయా బుద్ధ్యా అధ్యవసాయాత్మికయా శనై శ్శనై స్స్వవశం నయేత్, ౨౦

ఇమ మనురోధమార్గం సదృష్టాంతం స్తౌతి (ఏష ఇతి.) ఏషః అనువర్తమానేనైవ మార్గేణ మనస స్సంయమః. పరమో యోగః ఆత్మవశీకరణసాధనత్వా దితి భావః. యథా అదాంతస్య అదమనీయ స్యార్వతోఽశ్వస్య హృదయజ్ఞత్వం స్వమనోఽభిప్రాయానుసారం గతి మన్విచ్ఛ న్ శనై

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

హృదయజ్ఞత్వ మన్విచ్ఛ న్దాంతస్యార్వతో యథా. ౨౧

సాంఖ్యేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానులోమతః,
భవాప్యయా వనుధ్యాయే న్మనో యావత్ప్రసీదతి. ౨౨

నిర్విణ్ణస్య విరక్తస్య పురుష స్యోక్తవేదినః,
మన స్త్యజతి దౌరాత్మ్యం చింతిత స్యానుచింతయా. ౨౩

యమాదిభి ర్యోగపథై రాన్వీక్షిక్యా చ విద్యయా,
మమార్చోపాసనాభి ర్వా నాన్యై ర్యోగ్యం స్మరే న్మనః. ౨౪

శ్శనైః పునః పున స్త మనుసర న్నేవ శిక్షయతి యథాఽశ్వధారకః. ప్రథమం కించి త్తద్గతి మనువర్తతే తథా చ తం ధృత్వైవ గచ్ఛతి న తూపేక్షతే తద్వత్ మనః క్రుధ్యతి అసూయతే ఉత్పథం గంతు మిచ్ఛతి శామ్యతీత్యేవ మాలోచయన్. ౨౧

సాంఖ్యేనేతి సాంఖ్యేన తత్త్వవివేకేన సర్వభావానాం మహదాదిపృథివ్యంతానాం అనులోమతః ప్రకృత్యాదిక్రమేణ భవం ప్రతిలోమతః పృథివ్యాదిక్రమేణ అప్యయం యావదాత్మనో మనః ప్రసీదతి తావ దనుధ్యాయేత్. ౨౨

ఏవం సాంఖ్యేన తత్త్వవిచారేణ చింతితస్య సృష్టిప్రళయాదేః అనుచింతయా భూయో భూయ శ్చింతయా నిర్విణ్ణస్య సంసారా దుద్విగ్న స్యాత ఏవ విరక్తస్య ఉక్తవేదినః సాంఖ్యవేదినో వా మనో దౌరాత్మ్యం శబ్దాదివిషయప్రావణ్యం, త్యజతి. ౨౩

కిం చ (యమాదిభి రితి.) యోగమార్గైః. ఆన్వీక్షిక్యా తత్త్వవిమర్శనాత్మికయా విద్యయా చ మమార్చనధ్యానాదిభి ర్వా వాశబ్దేనాస్య పక్షస్య స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి. ఏతై రుపాయై ర్యోగ్యం పరమాత్మానం మామనుస్మరేత్, ఏవం చే ద్దౌరాత్మ్యం త్యజతీతి భావః. అన్యై రుపాయాంతరై స్తు న త్యజతీతి సంబంధః. ౨౪

యది కుర్యా త్ప్రమాదేన యోగీ కర్మ విగర్హితమ్,
యోగేనైవ దహే దంహో నాన్య త్తత్ర కదాచన. ౨౫

స్వే స్వేఽధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః,
విపర్యయ స్తు దోష స్స్యా దుభయో రేష నిశ్చయః. ౨౬

కర్మణాం జాత్యశుద్ధానా మనేన నియమః కృతః,
గుణదోషవిధానేన సఙ్గానాం త్యాజనేచ్ఛయా. ౨౭

నను దౌరాత్మ్యస్య దురితమూలత్వా ద్యోగినోఽపి కథంచి ద్దురితాపత్తేః తదపాకరణాయ ప్రాయశ్చిత్తాదిరూపయత్నాంతరం కార్య మేవేతి కథం నాన్యై రిత్యుచ్యత ఇత్యత్రాహ (యదీతి.) విగర్హితం నిషిద్ధం కర్మ యది కుర్యాత్ తర్హి తదంహో దురితం యోగేనైవ దహేత్ తదనుధ్యానాత్మక యోగాఖ్యోపేనైవాపాకుర్యా దిత్యర్థః. న త్వన్యైః కృచ్ఛ్రాదిభి ర్యత్నైః. ప్రామాదిక స్యోత్తరాఘస్య విద్యయా వినాశః. ప్రామాదికం చోత్తరం న్యాసేన క్షపయే" న్నిత్యాచార్యై రభిహితః. ౨౫

ఇత్థ మధికారిభేదేన సాధనవ్యవస్థా మభిధాయ ప్రకృతాక్షేపస్య పరిహారం వివక్షు స్తావ ద్గుణదోషయోః స్వరూప మాహ (స్వే స్వేఽధికార ఇతి.) స్వే స్వే స్వస్వవర్ణాశ్రమానురూపే సమీహిత ఫలసాధనేచ్ఛాధికారే ధర్మే యా నిష్ఠా స గుణః. తద్విపర్యయ స్తు దోషః. అధికారాననుగుణనిష్ఠా విపర్యయః. యథా శూద్రస్య బ్రాహ్మణధర్మః. అవిరక్తస్య సంన్యాసధర్మ శ్చ విరక్తస్య తు బ్రాహ్మణస్య గుణః. ఉభయో ర్గుణదోషయో రేష నిశ్చయః. స్వరూపనిర్ణయః. ౨౬

తతః కి మత ఆహ (కర్మణా మితి.) కర్మణా మిత్యేత ద్దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రాణా ముప్యుపలక్షణం. జాత్యా స్వభావేన అశుద్ధానాం కర్మణాం కామ్యకర్మణాం సుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్తిసాధన భూతానా మిత్యర్థః. సఙ్గానాం అశుద్ధ్యావహానాం సంసర్గాణాం చ త్యాజనేచ్ఛయా అనేన గుణదోష విధానేన "గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన" మిత్యనేన ముముక్ష్వపేక్షయోభయవర్జనస్య గుణవిధానే నోభయదృశే ర్దోషత్వవిధానేన నియమ స్సంకోచః కృతః. అతో గుణదోషదృశే ర్దోషత్వ ముభయవర్జనస్య గుణత్వం చ న బుభుక్ష్వపేక్షయాఽపి తు ముముక్ష్వపేక్షయేతి న విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం చ ముముక్షుః కామ్యకర్మసు గుణబుద్ధ్యా దుఃఖేషు దోషబుద్ధ్యా తన్నివృత్త్యుపాయేషు న ప్రవర్తేతేతి బోధ్యమ్. ౨౭

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

జాతశ్రద్ధో మత్కథాసు నిర్విణ్ణ స్సర్వకర్మసు,
వేద దుఃఖాత్మకా న్కామా న్పరిత్యాగే ప్యనీశ్వరః. ౨౮

తతో భజేత మాం ప్రీత్యా శ్రద్ధాళు ర్దృఢనిశ్చయః,
జుషమాణ శ్చ తా న్కామా న్దుఃఖోదర్కాం శ్చ గర్హయన్. ౨౯

ప్రోక్తేన భక్తియోగేన భజతే మాఽసకృ న్మునిః,
కామా హృదయ్యా నశ్యంతి సర్వే మయి హృది స్థితే. ౩౦

తదేవం "పున శ్చ కథయిష్యామి మద్భక్తేః కారణం పర" మిత్యాదినా భక్తియోగాన్తరఙ్గనిరూపణానుప్రసక్తం నిరూప్యోక్తస్యాంతరఙ్గసాధనజాతస్య దిఙ్మాత్రం స్మారయన్ ఇంద్రియనియమాద్యసమర్థ స్యాప్యుక్తాంతరఙ్గసాధనజాలేనేంద్రియజద్వారా భక్తియోగనిష్పత్తిం తత స్సర్వానర్థనివృత్తిం చాహ (జాతశ్రద్ధ ఇత్యాదినా) యావదధ్యాయసమాప్తి. మత్కథాసు జాతశ్రద్ధ ఇత్యనేనోక్తాంతరఙ్గసాధనజాలస్య దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శితం. జాతశ్రద్ధో మాం భజేతేతి సంబంధః. కథంభూతః? కామ్యకర్మసు నిర్విణ్ణః ఉద్విగ్నః న తు తత్త్వత స్తేషు విరక్తః, తదాహ (వేదేతి) కామాన్ దుఃఖాత్మకాన్ యద్యపి వేద తథాఽపి తత్పరిత్యాగే అనీశ్వరః అసమర్థః. ౨౮

తతః భక్త్యైవ సర్వం సంపత్స్యతే ఇతి దృఢనిశ్చయ స్సన్ తత్ర నిశ్చయే శ్రద్ధాళుః. ఇత్థం భజన్ విషయాన్ సేవమానోఽపి న తా న్ప్రియాన్ మన్యేతేత్యాహ (జుషమాణ ఇతి.) గర్హాయాం హేతుత్వేన విషయా న్విశినష్టి- (దుఃఖోదర్కానితి.) దుఃఖోత్తరఫలాన్ గర్హయం శ్చ భజతేతి పూర్వేణ సంబంధః. ౨౯

తస్యేత్థం భజతో యథానిశ్చయం సర్వం సంపద్యత ఇత్యాహ (ప్రోక్తేనేతి ద్వాభ్యాం.) భక్తియోగశబ్ద స్తదఙ్గసాధనసమూహపరః, అసకృ న్నిత్యం. మాం భజతో మునేః హృదయాః. హృదయస్థాః సర్వే కామా విషయాభిలాషాః నశ్యంతి. తత్ర హేతు ర్మయి హృది స్థిత ఇతి. నిరతిశయసుఖస్వరూపే సత్యసంకల్పే సర్వశక్తౌ వాశ్రితవాత్సల్యజలధౌ మయి హృది స్థితే భక్త్యా సన్నిధాపితే సతి అహం తస్య కామా న్నాశయామీతి భావః. ౩౦

భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః,
క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మి న్దృష్టేఽఖిలాత్మని. ౩౧

తస్మా న్మద్భక్తియుక్తస్య యోగినో వై మదాత్మనః,
న జ్ఞానం న చ వైరాగ్యం ప్రాయ శ్శ్రేయో భవే దిహ. ౩౨

యత్కర్మభి ర్యత్తపసా జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చ యత్,
యోగేన దానధర్మేణ శ్రేయోభిరితరై రపి ౩౩

సర్వం మద్భక్తియోగేన మద్భక్తో లభతేఽఞ్జసా.

కిం చ (భిద్యత ఇతి.) తస్మిన్ హృది స్థితే మయి అఖిలాన్తరాత్మని దృష్టే సతి దర్శన సమానాకారభక్త్యా విషయీకృతే సతి అస్య భజతో హృదయగ్రంథిః, దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాభిమాన రూపః, తస్య గ్రంథివ ద్దుర్మోచత్వా ద్గ్రంథిత్వరూపణం స భిద్యతే భిన్నో భవతి వివర్తత ఇత్యర్థః. అత ఏవ సర్వే సంశయాః, కి మహం దేహా ద్భిన్నః, ఉతాభిన్నః కిమహం పరతంత్రః ఉత స్వతంత్రః ఇత్యేవం రూపాః. ఛిద్యంతే, కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకాని ౩౧

యస్మా ద్భక్తియోగ స్సర్వసిద్ధిదః. తస్మా త్స ఏవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుపసంహరతి (తస్మా దితి త్రిభిః.) మద్భక్తియుక్తస్యాత ఏవ మయి నిరతిశయప్రీతివిషయే ఆత్మా చిత్తం యస్య యోగినః జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాత్మకం తదుపయుక్తం వైరాగ్యం చ న శ్రేయః న తత్సాధనం భవేత్ కిముత కర్మయోగో న భవేదితి భావః. ౩౨

నను సమీహిత మేవ శ్రేయ ఐశ్వర్యకైవల్యాపేక్షయా న తస్య భక్తియోగోఽపి సాధన మిత్యత ఆహ (య దితి.) యత్కర్మాదిభి రవాప్యతే తత్సర్వం మద్భక్తియోగేనాఞ్జసా సుఖేన లభతే. తత్ర కర్మయజ్ఞాదిరూపం తపః శాస్త్రీయకాయక్లేశః జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాత్మకం వైరాగ్యం తదుపయుక్తం విషయేషు వైరాగ్యం యోగః యోగస్మృత్యుక్తః. దాన మాత్మీయద్రవ్యస్య పరస్వత్వాపాదనం, ధర్మో వాపీకూపతటాకవనాదినిర్మాణాత్మకః ఇతరాణి శ్రేయస్సాధనాని తీర్థయాత్రావ్రతాదీని సర్వ మిత్యనేన వివక్షితం వివృణోతి, ౩౩

(స్వర్గాపవర్గ మితి.) అపవర్గశబ్దోఽత్ర కైవల్యపరః, తస్య ప్రకృతిసంబంధాభావసామ్యాపత్త్వా స్మద్ధామేతి మోక్షస్య పృథ ఙ్నిర్దేశాత్ ఏవం భక్తియోగస్య సర్వఫలసాధనత్వ ముక్త్వా అభావితర

స్వర్గాపవర్గం మద్ధామ కథంచి ద్యది వాంఛతి. ౩౪

న కించి త్సాధవో ధీరా భక్తా హ్యేకాన్తినో మమ.
వాఞ్ఛ న్త్యపి మయా దత్తం కైవల్య మపునర్భవమ్. ౩౫

నైరపేక్ష్యం పరం ప్రాహు ర్నిశ్శ్రేయస మనల్పకమ్.
తస్మా న్నిరాశిషో భక్తి ర్నిరపేక్షస్య మే భవేత్. ౩౬

న మయ్యేకాంతభక్తానాం గుణదోషోద్భవా గుణాః.

సాధ్యసాధనతా మాహ మద్ధామ కథంచి ద్యది వాఞ్ఛతీతి లభతే ఇత్యనుషజ్యతే. యదీతి సంభావనద్యోతకో నిపాతః. ౩౪

వాఞ్ఛా తు నాస్తీ త్యభిప్రేతం. తద్వివృణోతి (న కించి దితి.) మమ భక్తాః నాస్తి. పునర్భవః. జన్మ యస్మా త్త మపవర్గం మోక్షం కైవల్యం చ మయా దత్తమపి న వాఞ్ఛంతి యద్వా కైవల్యం నిరవశేషహేయసంబంధాభావావహాపునర్భవం మద్ధామ న వాఞ్ఛంతీత్యర్థః. న వాఞ్ఛతీత్య పవర్గేచ్ఛావిరహే భక్తేస్స్వాదుతమత్వకాష్ఠా దర్శితా. న త్వపవర్గేచ్ఛాయాః అనర్థక్యహేతుత్వం "రక్షాపేక్షాం ప్రతీక్షత" ఇతి వచనాంతరానుగుణ్యాత్ అవాఞ్ఛాయాం హేతుతయా భక్తా న్విశినష్టి (ఏకాంతిన ఇతి.) ఏకాంతినః మదనుభవైకప్రయోజనపరాః అతో మోక్షోఽపి మదనుభవ ఏవ తేషాం ప్రయోజనం తదత్రైవ సిద్ధ మితి న వాఞ్ఛంతీతి భావః. ౩౫

యది న వాఞ్ఛంతి తర్హి తేషాం ముక్తి ర్న స్యా దేవ కి మిత్యత ఆహ (నైరపేక్ష్యమితి.) పరం కేవలం అనల్పకం నైరపేక్ష్యం నిశ్శ్రేయసకరం ఏకాంతభక్తి రేవ నిశ్శ్రేయససాధనభూతేత్య వాఞ్ఛితాఽపి ముక్తి స్తేషా మేవేతి భావః. భక్తియోగోఽపి నితరాం నిరపేక్షస్యైవ ప్రతిష్ఠిత స్స్యా దిత్యాహ (తస్మా దితి.) తస్మా దనల్పనైరపేక్ష్యస్య నిశ్శ్రేయసకరత్వాత్ నిరాశిషః దృష్టాదృష్టఫలే ష్వాశారహితస్య నిరపేక్షస్యాపవర్గేప్యపేక్షారహితస్య మద్భక్తి ర్భవేత్, అంతరాయాప్రతిహతా భవే దిత్యర్థః. ౩౬

తదాహ (నేతి.) గుణదోషోద్భవాః గుణదోషజ్ఞానమాత్రోద్భవాః గుణా రాగద్వేషాదయః న భవేయుః.రాగద్వేషాదయో హి భక్తియోగవిఘాతుకాః తే చ న స్యు రిత్యర్థః. తదభావే హేతుత్వేన

సాధూనాం సమచిత్తానాం బుద్ధేః పర ముపేయుషామ్. ౩౬

ఏవ మేతా న్మయాఽఽదిష్టా ననుతిష్ఠన్తి యే పథః.
క్షేమం విదంతి మత్స్థానం యద్బ్రహ్మపరమం విదుః. ౩౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే.
వింశోఽధ్యాయః.

విశినష్టి. మయ్యేకాంతభక్తానాం అనన్యప్రయోజనభక్తియుక్తానాం సమచిత్తానాం గుణదోషవివర్జిత చిత్తానాం బుద్ధేః గుణదోషబుద్ధేః పరం అతీతం ధర్మం ఉపేయుషాం ఉభయసర్గనాత్మకధర్మపరాణా మిత్యర్థః. ౩౬

"శ్రుత్వా ధర్మా న్బహూన్ పశ్చా న్మోక్షధర్మా నపృచ్ఛత తా నహం తేఽభిధాస్యామి"తి ప్రతిజ్ఞాతమోక్షధర్మనిరూపణ ముపసంహర న్ తదనుష్ఠానఫల మాహ (ఏవ మితి.) ఆదిష్టా నుపదిష్టాన్ పథః మోక్షమార్గాన్ యేఽనుతిష్ఠంతి తే యత్పరం బ్రహ్మ విదు స్తస్య పరబ్రహ్మభూతస్య మమ స్థానం క్షేమం సుఖం యథాతథా విందంతి లభంతే, మదితి పృథక్పదం మమేత్యర్థః. యద్వా వృత్తస్యాపి తస్య సామర్థ్యా ద్విశేషణయోగః. ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
వింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ —

యఏతాన్మత్పథో హిత్వా భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకాన్,
క్షుద్రాన్కామాంశ్చలైః ప్రాణైర్జుషన్తస్సంసరన్తి తే. ౧

స్వే స్వేఽధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః,
విపర్యయస్తు దోషస్స్యాదుభయోరేష నిశ్చయః. ౨

శుద్ధ్యశుద్ధీ విధీయేతే సమానేష్వపి వస్తుషు,

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః.

“కర్మణాం జాత్యశుద్ధానామనేన నియమః కృతః, గుణదోషవిధానేన సఙ్గానాం త్యాజనేచ్ఛయే” త్యశుద్ధానాం కర్మణాం సఙ్గానాం చ త్యాజ్యత్వోక్త్యా శుద్ధానాం తేషాం ముముక్షోరప్యుపాదేయత్వం సూచితం. తత్ర కే పునస్తే కర్మాదయః శుద్ధా అశుద్ధాశ్చేత్యభిప్రాయమాలక్ష్య తాన్వివక్షుస్తావత్స్వాధికారనిష్ఠావిపరీతనిష్ఠైవ దోషః స ఏవాశుద్ధ్యావహస్తత్ఫలం తు సంసార ఇత్యాహ (య ఇతి ద్వాభ్యాం.) మత్పథః మమ గర్భజన్మజరామరణాద్యనేకసాంసారికదుఃఖసాగరనిమగ్నాన్ జీవానవలోక్యానుజిఘృక్షయా మదారాధనోపయుక్తకరణకళేబరశాస్త్రాదికం ప్రయచ్ఛతో మమేత్యభిప్రేతోఽర్థః, పథో మార్గాన్ మత్ప్రాప్త్యుపాయాన్ కర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగాత్మకాన్ హిత్వా యే చలైః ప్రాణైరిన్ద్రియైః క్షుద్రాన్కామాన్ శబ్దాదివిషయాన్ జుషన్తస్సేవమానా భవంతి తే సంసరంతి సాంసారికదుఃఖతరణోపాయార్థం హి కరణకళేబరాదీన్ ప్రయచ్ఛతో మత్తో జాతస్య మనుష్యమాత్రస్య మదుపదిష్టః స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితేషు సాక్షాత్పరంపరయా వా మత్ప్రాప్తిసాధనే ష్వధికారః తమిమమధికారం త్యక్త్వా యే కేవలం క్షుద్రకామపరాస్తే పునస్సంసరన్తోఽన్తతః స్థావరతాం ప్రాప్నువంతీతి భావః. ౧

మనుష్యమాత్రస్య క్షుద్రకామాభినివేశః సంసారావహత్వాద్దోష ఏవేత్యభిప్రేత్యోక్తం వచః పునః పఠతి (స్వే స్వే ఇతి.) ౨

వివక్షితస్య శుద్ధ్యశుద్ధివిభాగస్య తావత్ప్రయోజనం వదన్ తం ప్రతిజానాతి (శుద్ధ్యశుద్ధీ ఇతి.) ద్రవ్యస్య విచికిత్సార్థం ఇదం యోగ్యమిదమయోగ్యం వేతి సందేహద్వారా స్వాభావికప్రవృత్తి

ద్రవ్యస్య విచికిత్సార్థం గుణదోషౌ శుభాశుభౌ. ౩

ధర్మార్థం వ్యవహారార్థం యాత్రార్థ మపి చానఘ,
దర్శితోఽయం మయాఽఽచారో ధర్మ ముద్వహతాం ధురమ్. ౪

భూమ్యమ్బ్వగ్న్యనిలాకాశాభూతానాం పంచధాతవః,
ఆబ్రహ్మస్థావరాదీనాం శరీరా ఆత్మసంయుతాః. ౫

వేదేన నామరూపాణి విషమాణి సమేష్వపి.

ప్రతిబంధార్థ మిత్యర్థః, శుద్ధ్యశుద్ధీ యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రకర్మరూపేషు పదార్థేషు సమానేష్వపి పఞ్చభూతాద్యాత్మకత్వేన సమానాకారేష్వపి, అపీత్యనేన వ్యర్థోఽయం శుద్ధ్యశుద్ధి విభాగ ఇత్యాశఙ్కా నిరస్తా. కిం తత ఇత్యత ఆహ (గుణదోషౌ శుభాశుభా వితి.) సతా మేవ విచికిత్సాయాం శుభాశుభాత్మకౌ స్వాధికారతద్విపర్యయరూపౌ గుణదోషౌ విజ్ఞాతౌ భవత ఇత్యర్థః. గుణదోషా విత్యస్య పత ఇత్యాదిః విధీయతే ఇత్యస్య విభజ్య జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. ౩

కించ ధర్మార్థం వ్యవహారార్థం ఇద ముపాదేయ మిద మనుపాదేయమితి వ్యవహార్థం చ యాత్రార్థం ధర్మావిరోధేన తదుపయుక్తశరీరసంరక్షణార్థం ఏతత్సర్వం శుద్ధ్యశుద్ధివివేకేన సంభవతీతి భావః. తదాహ (దర్శిత ఇతి.) ధర్మం స్వాధికారాత్మకధర్మరూపాం ధురం భార ముద్వహతా ముద్వోఢు మిచ్ఛతా మయ మాచారః శుద్ధ్యశుద్ధివిభాగపూర్వకప్రవృత్తిరూపః దర్శితః జ్ఞాపితః. ౪

"శుద్ధ్యశుద్ధీ విధీయేతే సమానేష్వపి వస్తుష్వితి ప్రతిజ్ఞాత మేవ ప్రపఞ్చయతి (భూమీతి త్రిభిః.) ఆబ్రహ్మస్థావరాదీనాం భూతానాం ప్రాణినాం శరీరారమ్భకాః భూమ్యాదయః పఞ్చ ధాతవః తే చాత్మనా అంతరాత్మభూతేన మయా సంయుతాః సర్వే భావా శ్చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయాత్మకా ఇత్యర్థః, అనేన సమానేష్వితి వివక్షితం సామ్యం స్పష్టీకృతమ్. ౫

సమానేష్వ పీత్యపి శబ్దేనాంతరవైషమ్య మపి శుద్ధ్యశుద్ధివిభాగజ్ఞాపనప్రయోజక మస్తీతి సూచితం. తద్వ్యనక్తి (వేదేనేతి.) సమేష్వపి ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తేషు భావేషు సమానాకారేషు విషమాణి వివిధాని నామరూపాణి చ వేదేన కల్ప్యన్తే విధాత్రేతి శేషః. విధాతా హి మనసి విపరివర్తమానా ద్దేవమనుష్యాదివైదికశబ్దా దవగతతద్వాచ్యభూతదేవాద్యాకార స్తదాకారాన్ దేవమనుష్యాదీన్ సృజతి. తథా చ శ్రుతిః "వేదేనరూపే వ్యాకరోత్ సతాసతీ ప్రజాపతి" రితి స్మృతి రపి "నామరూప ఞ్చ

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

ధాతుష్వుద్ధవ కల్ప్యన్త ఏతేషాం స్వార్థసిద్ధయే. ౬
దేశకాలాదిభావానాం వస్తూనాం మమ సత్తమ,
గుణదోషౌ విధీయేతే నియమార్థం హి కర్మణామ్. ౭
అకృష్ణసారో దేశానా మబ్రహ్మణ్యోఽశుచి ర్భవేత్,
కృష్ణసారోఽప్యసౌ వీర కీకటాసంస్కృతేరిణమ్. ౮
కర్మణ్యో గుణవా న్కాలో ద్రవ్యత స్స్వత ఏవ వా,
యతో నివర్తతే కర్మ స దోషోఽకర్మక స్స్మృతః. ౯

భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపంచనమ్. వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇతి. కల్పనాయాః ప్రయోజన మాహ. ఏతేషాం సంసారిణాం జీవానాం స్వార్థసిద్ధయే స్వార్థసిద్ధ్యుపయుక్తాధికారనిష్ఠార్థ మిత్యర్థః. ౬

తతః కి మత ఆహ (దేశేతి.) భవంతీతి భావాః దేశకాలాదిరూపేణ సతా మిత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన ద్రవ్యకర్తృమంత్రసంగ్రహః వస్తూనాం గుణదోషౌ యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే శుద్ధ్యశుద్ధీ ఇతి యావత్ "శుద్ధ్యశుద్ధీ విధీయేతే" ఇత్యుపక్రమాత్ మమ మయా విధీయేతే వివిచ్య జ్ఞాప్యేతే, కి మర్థం కర్మణాం దేశకాలాదినిష్ఠానాం నియమార్థం సంకోచార్థం విపరీతాధికారవర్జనేన స్వస్వాధికారాణా మనుష్ఠానార్థ మిత్యర్థః. ౭

ప్రతిజ్ఞాతే శుద్ధ్యశుద్ధీ విదధాతి (అకృష్ణసార ఇత్యాదినా.) అకృష్ణసారః కృష్ణమృగప్రచారరహితో దేశః తథా అబ్రహ్మణ్యః బ్రాహ్మణభక్తిశూన్య శ్చాశుచి ర్భవేత్ స కృష్ణమృగప్రచారో బ్రహ్మణ్యశ్చ శుచి రిత్యర్థః. స కృష్ణసారోఽపి న సర్వో దేశశ్శుచిః కింతు సౌవీరాదివ్యతిరిక్తో దేశః. తత్ర సౌవీరః సౌరాష్ట్రదేశః కీకటదేశో మగధకళిఙ్గాదిః "అఙ్గవఙ్గకళిఙ్గేషు సౌరాష్ట్రమగధేషు చ, తీర్థయాత్రాం వినా గత్వా పున స్సంస్కార మర్హతీ"తి స్మర్యతే. అసంస్కృతో మ్లేచ్ఛభూయిష్ఠదేశః ఇరిణ మూషరదేశః ౮

అథ కాలస్య శుద్ధ్యశుద్ధీ విదధాతి (కర్మణ్య ఇతి.) కర్మణి సాధు కర్మణ్యః శుచి రిత్యర్థః. కోఽసౌ యో ద్రవ్యతః ద్రవ్యసంపత్త్యా స్వతః పూర్వాహ్ణత్వాదినా, యో గుణవాన్ యతః యత్ర తు కాలే ద్రవ్యాలాభేన వా రాష్ట్రవిప్లవాదినా వా ఆరబ్ధం, కర్మ నివర్తతే నివృత్తం భవతి న సమాప్యత ఇతి యావత్ య శ్చ సూతకాదౌ దశాహాదిలక్షణః స కాలోఽకర్మకః కర్మానర్హః. అత ఏవ దోషః అశుచిః ఇదం దేశస్యాప్యుపలక్షణం. దేశకాలయోః కర్మణ్యతా చ ద్రవ్యాంతరసంబంధాద్వా స్వతో వా భవతి. మధురాదిదేశస్య జయంత్యాదికాలస్య చ భగవత్సంబంధయోగా ద్గుణవత్త్వమ్. ౯

ద్రవ్యస్య శుద్ధ్యశుద్ధీ చ ద్రవ్యేణ వచనేన చ.
సంస్కారేణాథ కాలేన మహత్త్వాల్పతయాఽథవా. ౧౦

శక్త్యాఽశక్త్యాఽథ వా బుద్ధ్యా సమృద్ధ్యా వా యథాఽఽత్మనః
అలంకుర్వంతి హి తథా దేశావస్థానుసారతః. ౧౧

ధాన్యదార్వస్థితన్తూనాం రసతైజసచర్మణామ్,
కాలవాయ్వగ్నిమృత్తోయైః పార్థివానాం యుతాయుతైః. ౧౨

అథ ద్రవ్యస్య శుద్ధ్యశుద్ధీ దర్శయతి (ద్రవ్యస్యేతి చతుర్భిః.) ద్రవ్యేణ మృజ్జలాతపాగ్న్యాదినా ద్రవ్యస్య వస్త్రాదేః శుద్ధిః మూత్రాదినా త్వశుద్ధిః వచనేన శాస్త్రబలేన చ శుద్ధమశుద్ధం వేతి సందేహే శుద్ధ మేవేతి బ్రాహ్మణవచనేన వా శుద్ధిః సంస్కారేణ ప్రోక్షణాదినా చ పుష్పాదే శ్శుద్ధిః న పర్యుషితాన్నాదేః అవఘ్రాణాదినా త్వశుద్ధిః అల్పకాలేన అనతివిప్రకృష్టకాలేన యథా నవోదకాదే ర్దశాహాదినా శుద్ధిః విపరీతేన త్వశుద్ధిః, మహత్త్వాల్పతయా యథా నదీజలస్య మహత్త్వా ద్రథ్యాదిజలస్యా ల్పత్వాత్ చణ్డాలాదిసంస్పర్శేఽపి నద్యాదిజలస్య శుద్ధిః, రథ్యాదిజలస్య త్వశుద్ధిః. ౧౦

శక్త్యాఽశక్త్యా యథా ఉపరాగాదిషు స్నాతుం శక్తస్య స్నానాదినైవ శుద్ధిః ఆతురస్య త్వశక్త్యా శుద్ధిః కస్యచి ద్బుద్ధ్యా, శుద్ధి రశుద్ధి శ్చ. యథా పుత్రజన్మాదౌ దశాహాతిక్రమజ్ఞానేన శుద్ధిః, అనతిక్రమజ్ఞానేన త్వశుద్ధిః, సమృద్ధ్యా ఉత్సవేన యథా భగవదుత్సవాదిషు అస్పృశ్యస్పర్శేఽపి ఉత్సవేనైవ శుద్ధిః. తత్ర విశేష మాహ (యదేతి.) "దేశం కాలం వయ శ్శక్తిం ద్రవ్యం ద్రవ్య ప్రయోజనమ్। ఉపపత్తి మవస్థాం చ జ్ఞాత్వాశౌచం ప్రకల్పయే" దితి స్మృత్యుక్తరీత్యా ఏతే ద్రవ్యవచనా దయః, శోధకాః దేశావస్థాద్యనుసారతః ఆత్మనః అశుద్ధాత్మకస్య ద్రవ్యస్య యథా అలంకుర్వంతి అలం పర్యాప్తం యథాతథా శుద్ధిం కుర్వంతీత్యర్థః. యద్వా, అలంశబ్దోఽత్ర వారణార్థకః. అలంకుర్వంతి యథావ దశుద్ధిం వారయంతీత్యర్థః, అఘం కుర్వంతీతి పాఠాంతరం. తత్ర యథాత్మనః యథావస్థితద్ర వ్యస్వరూపస్య స్వతశ్శుద్ధస్యైవ అఘం కుర్వంతి, స్వభావత శ్శుచి వస్తుని అశుచిత్వ మాపాదయంతి తథా దేశావస్థాద్యనుసారత శ్శుద్ధి రితి స్వతశ్శుద్ధస్యై వోచ్ఛిష్టాద్యశుచివస్తుసంస్పర్శే శుద్ధి రుచ్యత ఇతి.

తాం ప్రపఞ్చయతి (ధాన్యేతి) ధాన్యాదీనాం కాలాదిభి, శ్శుద్ధిః. తత్ర ధాన్యస్య వాయ్వాతపాదినా శుద్ధిః. దారుణాం దారుపాత్రాదీనాం మృత్తోయాభ్యాం అత్యంతోపహతౌ తక్షణా ద్వా అస్థ్నాం గజదంతాదీనా మపి వాయ్వాతపాదినా శోషణా చ్ఛుద్ధిః. తంతుశుద్ధి స్తోయైః, రసస్య క్షీరాదేః కేశాది సంస్పర్శేఽపి క్వాథేన శుద్ధిః, తైజసస్య కాంస్యాదేః అగ్నినా శుద్ధిః. చర్మణాం తైలేన పార్థివానాం ద్రవ్యాణాం యుతాయుతైః. సంయోగాసంయోగైః, శుద్ధిః, యథా ఓదనస్య కేశాద్యపనయనాజ్య సంయోగాదినా శుద్ధిః. ౧౨

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణాదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

అమేధ్యలిప్తం యద్యేనగన్ధం లేపం వ్యపోహతి,
భజతే ప్రకృతిం తస్య తచ్ఛౌచం తావ దిష్యతే. ౧౩

స్నానదానతపోఽవస్థావీర్యసంస్కారకర్మభిః,
మత్స్మృత్యా చాత్మన శ్శౌచం శుద్ధః కర్మాచరే ద్ద్విజః. ౧౪

మంత్రస్య చ పరిజ్ఞానం కర్మశుద్ధి ర్మదర్పణమ్,
ధర్మ స్సంపద్యతే షడ్భి రధర్మ స్తు విపర్యయైః. ౧౫

క్వచి ద్గుణోఽపి దోష స్స్యా ద్దోషోఽపి విధినా గుణః,

యచ్చ తామ్రపాత్రాదిక మమేధ్యలిప్తం, భవతి తత్ యేనామ్లోదకాదినా, యావ ద్గంధం దుర్గంధం, లేపం అమేధ్యలేపం చ వ్యపోహతి త్యజతి స్వగతమలం త్యక్త్వా ప్రకృతిం స్వమేవ రూపం భజతే తావ త్తస్య శౌచ మావృత్తితః. ఇష్యతే. ౧౩

అథ కర్తృశుద్ధి మాహ (స్నానేతి.) అవస్థాకర్మానుష్ఠానోపయుక్తం వయః, వీర్యం శక్తిః తీర్థేతి పాఠాంతరమ్. సంస్కార ఉపనయనాదిః. కర్మ సంధ్యోపాసనాదిరూపం మత్స్మృతి ర్విష్ణుచింతనం ఏభి రాత్మనః శౌచం శుద్ధిః, ద్విజః ఇత్థం శుద్ధ స్స న్నేవ స్వాధికారాత్మక మాచరేత్. ౧౪

అథ మంత్రశుద్ధి మాహ (మంత్రస్యేతి) పరిజ్ఞానం ప్రయోగజ్ఞానం ఆచార్యముఖా ద్యథావ త్పరిజ్ఞానం వా మంత్రస్య శుద్ధిః, అథ కర్మశుద్ధి మాహ (కర్మశుద్ధి ర్మదర్పణ మితి.) కర్మణాం మయ్యర్పణ మేవ శుద్ధి రిత్యర్థః. అర్పణం నామ భగవదారాధనరూపత్వానుసంధానం. ఇత్థం శుద్ధ్యశుద్ధీ ప్రపఞ్చ్యోపసంహరతి (ధర్మ ఇతి షడ్భిః.) దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రకర్మభి ర్విశుద్ధై రేవ ధర్మః స్వాధికారలక్షణః సంపద్యతే విపర్యయై రశుద్ధై స్తు అధర్మః. విపర్యయ ఇతి పాఠే విశుద్ధానాం షణ్ణాం యో విపర్యయః అశుద్ధిః సోఽధర్మః తద్ధేతు రిత్యర్థః. ౧౫

ఇమే చ శుద్ధ్యశుద్ధీ విషయభేదేన వ్యతికరతా మాపాద్యేతే ఇత్యాహ (క్వచి దితి.) క్వచిద్గుణోఽపి శుద్ధి రపి విశేషవిధిబలాత్ దోష స్స్యా దశుద్ధి స్స్యాత్, యథా ఆతురస్య నిషిద్ధం

గుణదోషార్థనియమ స్తద్భిదా మేవ బాధతే. ౧౬

సమానకర్మాచరణం పతితానాం న పాతకమ్,
ఔత్పత్తికో గుణై స్సఙ్గో న శయానః పత త్యధః. ౧౭

యతో యతో నివర్తేత విముచ్యేత తత స్తతః,
ఏష ధర్మో నృణాం క్షేమ శ్శోకమోహభయాపహః. ౧౮

ష్నానాదికం. తథా దోషోఽపి గుణః స్యాత్ యథా హింసాది ర్యష్టు మిచ్ఛతః. అతో గుణదోషార్థ నియమః, విశేషశాస్త్రేణ గుణదోషవిషయనియమ ఇత్యర్థః, సః తద్భిదాం సామాన్యశాస్త్రప్రాప్తగుణదోషవిభాగం బాధతే అపవదతి సామాన్యశాస్త్రస్య విశేషవిధివిషయే సంకోచమాత్రం క్రియతే న త్వత్యంతబాధ ఇతి న తస్య వైయర్థ్య మిత్యేవకారాభిప్రాయః. ౧౬

దోషస్య క్వచి ద్దోషత్వాభావే ఉదాహరణ మాహ (సమానేతి.) సమానకర్మాచరణం ఏకకర్మాచరణం సహ సంభాషణాదిక మిత్యర్థః. తత్పతితానాం న పాతకం కిం త్వపతితానా మేవ పతితై స్సహ సంభాషణం పాతకం క్వచి ద్గుణస్యాన్యత్ర దోషత్వేపి ఉదాహరణ మాహ (ఔత్పత్తికో గుణై స్సఙ్గ ఇతి.) గుణై శ్శబ్దాదివిషయై స్సహ సఙ్గో గృహస్థస్య ఔత్పత్తికః స్వాభావికః పూర్వ మేవ స్వీకృతత్వాత్ అత స్తస్య న దోషః. కిం తు గుణః "ఋతా వుపేయా" దిత్యాదిశాస్త్రానుమతత్వాత్ స ఏవ తు సఙ్గో యతే ర్దోషః తత్ర దృష్టాంతః పూర్వ మేవ అధశ్శయానో, న పతతీతి "ఔత్పత్తికో గుణై స్స గో నాశాయాతః పత త్యధః" ఇతి పాఠాంతరం. తత్రాయ మర్థః, సఙ్గానాం త్యాజనేచ్ఛయేతి జాత్యశుద్ధానాం సఙ్గానాం చ త్యాజ్యత్వ ముక్తం. తత్ర కోఽసౌ సఙ్గః య స్త్యాజ్యత్వేనోక్తః కశ్చ త్యాజ్యత్వే హేతుః కుత శ్చ సఙ్గ ఉపజాయతే సఙ్గప్రభవా శ్చ కే పున ర్దోషా ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (ఔత్పత్తిక ఇత్యాదినా.) గుణై శ్శబ్దాదివిషయై స్సహ సఙ్గః ఔత్పత్తికః, సర్వప్రాణినాం జన్మసిద్ధః. స నాశాయ భవతి నాశోత్రా స్త్రస్థావరతాప్రాప్త్యాఽపై తన్యావిర్భావాత్మకశూన్యతాకల్పత్తైవ అతో జంతు ఽధః పతతి నిరయం ప్రవిశ తీత్యయ మేవ త్యాజ్యతాహేతు రితి భావః. ౧౭

త్యాగప్రకార మాహ (యతో యత ఇతి.) యతో యతో విషయా న్నివర్తేత విశ్లిష్యేత్ తత స్తతో విముచ్యేత విశేషేణ ముచ్యేత న తం తం విషయం పున రనుధ్యాయే దిత్యర్థః. విపర్యయేఽనర్థపరంపరాం వివక్షు స్తావ త్సఙ్గపరిహారస్య పురుషార్థహేతుతా మాహ (ఏష ఇతి) ఏషః. అసఙ్గ ఏవ నృణాం పరమో ధర్మః. నిరతిశయశ్రేయస్సాధనం తదాహ క్షేమ స్సుఖావహః. శోకాద్యనర్థపరిహారక శ్చ. ౧౮

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాదికారిణాం గుణాదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

విషయేషు గుణధ్యానా త్పుంస స్సఙ్గ స్తతో భవేత్.
సఙ్గా త్తత్ర భవేత్కామః కామా దేవ కలిర్నృణామ్. ౧౯

కలే ర్దుర్విషహః క్రోధ స్తమ స్తదనువర్తతే,
తమసా గ్రస్యతే పుంస శ్చేతనావ్యాపినీద్రుతమ్. ౨౦

తయా చ రహిత స్సాధో జన్తు శ్శూన్యాయ కల్పతే,
తతోఽస్య స్వార్థవిభ్రంశో మూర్ఛితస్య మృతస్య చ. ౨౧

విషయాభినివేశేన నాత్మానం వేదనాపరమ్,
వృక్షజీవికయా జీవ న్వ్యర్థం భస్త్రేవ నిశ్వసన్. ౨౨

(విషయేష్వితి.) విషయేషు శబ్దాదిషు గుణధ్యానాత్ ఉపాదేయత్వాభినివేశాత్ తత స్తత్ర విషయేషు, పునః పునః పుంసః సఙ్గో భవేత్ సఙ్గా చ్చ తత్ర విషయేషు కామః, అనుపభుజ్యావస్థానాశక్త్యాత్మక శ్చిత్తవికారః కామో భవేత్, కామాచ్చ కలి: కలహ:. ౧౯

తతశ్చ దుస్సహ: క్రోధ: తం క్రోధం తమోఽనువర్తతే క్రోధా త్తమో భవే దిత్యర్థః. తమ శ్చాత్ర సమ్మోహః స చ కార్యాకార్యవివేకాభావాత్మకః, తమసా చ యా పుంసో వ్యాపినీ చేతనా సాద్రుతమాశు, గ్రస్యతే గ్రస్తా భవతి. ధర్మభూతజ్ఞానస్య విభుత్వా ద్వ్యాపినీత్యుక్తం తదతిసంకుచితం భవతీత్యర్థః. ౨౦

హేసాధో తయా చేతనయా రహిత స్తు జంతు ర్జీవః శూన్యాయ కల్పతే అసత్ప్రాయతాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. న హి స్థావరాదిషు చైతన్యం సదివ భాతీతి భావః, తత శ్శూన్యతాసక్తేః. మూర్ఛితస్యేవ మృతస్యేవ చాస్య విషయసఙ్గినః, విషయాభినివేశేన స్వార్థవిభ్రంశో భవేత్. ౨౧

కోఽసా ఆత్మాన మపరం చ న వేదేత్యేషః. స్వపరజ్ఞానాభావః న హి తరుపాషాణాదీనాం స్వపరవివేకో దృశ్యతే అయ మేవ మహాన్ స్వార్థభ్రంశ ఇత్యర్థః. త మేనం స్వార్థవిభ్రష్టం వివదతి (వృక్షజీవికయేతి.) యః స్వార్థవిభ్రంశాయోద్యుక్తః, స వృక్షజీవికయా వృక్షస్యేవ స్వపరవివేకరహితతయా జీవికయా జీవన్ వర్తతే భస్త్రేవ వ్యర్థం శ్వసన్ శ్వాసం ముఞ్చన్ వర్తత ఇత్యర్థః. ౨౨

ఫలశ్రుతి రియం నృణాం న శ్రేయో రోచనం పరమ్,
శ్రేయోవివక్షయా ప్రోక్తా యథా భైషజ్యరోచనమ్. ౨౩

ఉత్పత్త్యైవ హి కామేషు ప్రాణేషు స్వజనేషు చ.
ఆసక్తమనసో మర్త్యా నాత్మనోఽనర్థహేతుషు. ౨౪

నతా న విదుష స్స్వార్థం భ్రామ్యతో వృజినాధ్వని,
కథం యుఞ్జ్యా త్పున స్తేషు తాం స్తమోవిశతో బుధః. ౨౫

యది విషయసఙ్గస్యైత్థ మనర్థకారిత్వం తర్హి మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽప్యతివత్సలో వేదః కి మితి స్వర్గాదివైషయికసుఖసాధనాని యజ్ఞాదీని విధత్త ఇత్యత ఆహ (ఫలశ్రుతి రితి.) ఇయం "యజేత స్వర్గకామ" ఇత్యాదిరూపా ఫలశ్రుతిః, న శ్రేయః, బోధయతీతి శేషః, శ్రూయమాణం స్వర్గాది ఫలం న పురుషార్థత్వేన ప్రతిపిపాదయిషిత మిత్యర్థః. పరం కేవలం రోచనం గుడజిహ్వికాన్యాయేన మోక్షసాధనేషు రుచిజననార్థం ఫలకీర్తన మిత్యర్థః, ఏత దేవ స్పష్టయతి- శ్రేయోవివక్షయా దృష్ట సుఖాపేక్షయా స్వర్గాదిక మతిశయితం తతోఽప్యాపవర్గికం సుఖ మతిశయిత మిత్యేవం మోక్షసుఖస్య నిరతిశయపురుషార్థత్వవివక్షయా ప్రోక్తా స్వర్గాదిఫల ముక్త మిత్యర్థః, యథా భైషజ్యరోచనం భైషజ్య మౌషధం ప్రతి రోచనం రుచిజనకం గుడశర్కరాది యథా తద్వత్ "పిబ నిమ్బం ప్రదాస్యామి ఖలు తే ఖండలడ్డుకాన్ పిత్రైవ ముక్తః పిబతి న ఫలం తావ దేవ తు" ఇత్యుక్తప్రకారపురస్కారేణ భైషజ్యే యథా ప్రీత్యుత్పాదనం తద్వ దిత్యర్థః. ౨౩

అన్యథా హితబోధనార్థం ప్రవృత్తో వేదః కథ మహితే ష్వేవ లోకం ప్రవర్తయే దిత్యాహ (ఉత్పత్త్యైవ హీతి ద్వాభ్యాం) ఉత్పత్త్యైవ జన్మప్రభృత్యేవ ఆత్మనః, స్వస్య బంధహేతుషు కామాదిషు ఆసక్తమానసాన్ అత ఏవ తేషు నతాన్ నమ్రాన్ స్వార్థం స్వశ్రేయః, అవిదుషో జనాన్ వృజినాధ్వని దుఃఖావహే సంసృతిమార్గే భ్రామ్యమాణాన్ అంతతః, తమో విశతః స్థావరతా మాపత్స్యమానాన్ తాన్ మర్త్యాన్ పున స్తేష్వేవ కామాదిషు అనర్థావహేషు బుధో వేదః కథం యుఞ్జ్యాత్ యుక్తాన్ కుర్యాత్, ప్రవర్తయే దిత్యర్థః. తత్ర ప్రాణశబ్దేనాయురింద్రియబలాదీని వివక్షితాని. స్వజనశబ్దేన పుత్రమిత్రకళత్రాదయః బుధ ఇతి ద్వితీయాంతం వా వేద ఇతి శేషః. వేదో బుధః వేదబోధిత మేవ శ్రేయ ఇతి మన్యమానాన్ కథం యుఞ్జ్యా దిత్యర్థః. తథా స త్యవాప్త స్యాదిత్యర్థః. ౨౪-౨౫

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

ఫలశ్రుతిం కుసుమితాం న వేదజ్ఞా వదంతి హి.
కామినః కృపణా లుబ్ధాః పుష్పేషు ఫలబుద్ధయః,
అగ్నిముగ్ధా ధూమతాంతా స్వం లోకం న విదంతి తే. ౨౬

న తే మా మఙ్గ జానన్తి హృదిస్థం య ఇదం యతః,
ఉక్థశాస్త్రాహ్యసుతృపో యథా నీహారచక్షుషః. ౨౭

తే మే మత మవిజ్ఞాయ పరోక్షం విషయాత్మకాః.
వృథా పశూన్ విహింసన్తే హింస్యన్తే ప్రేత్య తై స్తుతే.

హి యతః ఫలశ్రవణం రోచనమాత్రం అతఏవ వేదతాత్పర్యాభిజ్ఞాః. కుసుమితాం ఫలశ్రుతిం న వదంతి కుసుమితాం కుసుమమాత్రఫలప్రదాం శ్రోత్రప్రీతిమాత్రా మాపాతరమణీయా మితి యావత్ తాం ఫలశ్రుతిం నోపదిశంతీత్యర్థః. యద్వా న వేదజ్ఞా అవేదజ్ఞాః, వేదతాత్పర్యానభిజ్ఞాః కుసుమితాం కుసుమమాత్రఫలప్రదా మపి ఫలశ్రుతిం స్వర్గాదిఫలాభిప్రాయికాం వదంతి న తు వేదజ్ఞా ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః, కామినః శబ్దాదివిషయాభిలాషిణః. అతఏవ కృపణాః. అతో లుబ్ధాః తృష్ణాకులాః. అతఏవ పుష్పేషు పుష్పస్థానీయేషు కర్మజన్యేషు స్వర్గాదిషు ఫలబుద్ధి మంతః, అతఏవాగ్నిముగ్ధాః. అగ్నిసాధ్యకర్మాభినివేశేన లుప్తవివేకాః. ధూమతాంతాః నిరంతరం హోమధూమేన తాంతాః గ్లానాః. యే చైవంవిధః, తే స్వం లోకం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం న జానంతి. ౨౬

ఈశ్వర మపి న జానంతీత్యాహ (నేతి.) అఙ్గ హేఉద్ధవ యతః ఉపాదాననిమిత్తకారణా దిదం జగ, దుత్పద్యతే అత ఏవేదం జగత్. యః, యేన వినా నాస్తీత్యర్థః. తం, హృదిస్థం, మా మపి తే న జానంతి హి యస్మా దుక్థశాసః కర్మవిధిప్రేరితాః అసుతృపః ఇంద్రియతర్పణపరాః, హృదిస్థ మపి న జానన్తీత్యత్ర దృష్టాంతః యథా, నీహార స్తమ స్తేన వ్యాప్తాని చక్షూంషి, యేషాం, తే సన్నిహిత మపి న జానంతి తద్వత్. ౨౭

కించ (త ఇతి.) మే మమ. పరోక్ష మస్ఫుటం దురవగాహ మితి భావః, మత మవిజ్ఞాయ, కేవలం విషయాత్మకాః విషయప్రవణచిత్తా స్సంతః వృథా, పశూన్, హింసంతే యాగ మపదిశ్య మాంసభక్షణాయ పశూన్ వృథా హింసంతీత్యర్థః, అత స్తే నాస్తికా ఇతి భావః. తే తు, ప్రేత్య మృత్వా. తైః హింసితై రేవ పశుభిః అముత్ర సాలావృకాదిరూపతా మాపన్నైః. హింస్యంతే వృథా పశూన్

హింసాయాం యది రాగ స్స్యా ద్యజ్ఞ ఏవ హి చోదనా. ౨౮

హింసావిహారా హ్యాలబ్ధైః పశుభి స్స్వసుఖేచ్ఛయా.
యజన్తే దేవతాయజ్ఞైః పితృభూతపతీ న్ఖలాః. ౨౯

స్వప్నోపమ మముం లోక మసంతం శ్రవణప్రియమ్,
ఆశిషో హృది సఙ్కల్ప్య త్యజన్త్యర్థా న్యథా వణిక్. ౩౦

రజస్సత్త్వతమోనిష్ఠా రజస్సత్త్వతమోజుషః,

హింసంత ఇత్యత్ర హేతుతయా నాస్తికానా మభిప్రాయవిశేషం ప్రకాశయన్ తద్వివృణోతి (హింసాయా మితి.) హింసాయా మిత్యనేన తత్పూర్వకం మాంసభక్షణ ముపలక్ష్యతే, తత్ర యది రాగః ఇచ్ఛా స్యాత్ తర్హి యజ్ఞ ఏవ చోదనావిధిః అనుమతి రితి యావత్. ఇతి హింసంత ఇతి సంబంధః. ౨౮

హింసైవ విహారః క్రీడా యేషాం తే స్వసుఖేచ్ఛయా మాంసభక్షణసుఖేచ్ఛయా ఆలబ్ధైఃపశుభి ర్యే యజ్ఞాః, తైః, పితృాదిరూపాః దేవతాః యజంతి అత స్తే ఖలాః స్వసుఖేచ్ఛయా యాగో వ్యాజీకృత ఇత్యత స్తే ఖలా ఇత్యర్థః. ౨౯

ఏవం నాస్తికానాం ఫల ముక్తం అథాస్తికే ష్వపి ఫలకామానాం ప్రవృత్తిం తత్ఫలం చ దర్శయతి (స్వప్నోపమ మితి.) అసంతం ప్రకృతిపరిణామాత్మకం అత ఏవ స్వప్నవ దనిత్యం అత ఏవ శ్రవణప్రియం శ్రోత్రమాత్రప్రియం అముం పరలోకం తథా అన్యా ఆశిషః కామాం శ్చ హృది సంకల్ప్యాభిసంధాయ అర్థాన్ ధనాని త్యజంతి కామసాధకేషు కర్మసు వినియోజయంతి యథా వణిక్ యథా కశ్చి ద్వణిక్ బహుధనార్జనేచ్ఛయా తావ త్సిద్ధం ధనం త్యజన్ సముద్రాం లిలఙ్ఘయిషు రుభయభ్రష్టో భవతి తద్వ దిత్యర్థః. ౩౦

రజస్సత్త్వతమోనిష్ఠాః రజఆదిగుణమూలకర్మనిష్ఠాః రజస్సత్త్వతమోజుషః రాజసాహారాదిసేవమానాః. తేషు ప్రీతియుక్తా వా అత్ర రజస్తమోభ్యాం మిశ్రితం సత్వం వివక్షితం. ఇంద్రః ముఖ్యో యేషాం తాన్ దేవాదీ నుపాసతే స్వగుణానురూపా నింద్రాదీ నేవారాధయంతి న యథా ఇంద్రాద్యుపాసన

ఉపాసతే చేన్ద్రముఖ్యా న్దేవాదీ న్న యథైవ మామ్. ౩౧

ఇష్ట్వేహ దేవతాయజ్ఞై ర్గత్వా రంస్యామహే దివి.
తస్యాన్త ఇహ భూయాస్మ మహాశాలామహాకులాః. ౩౨

ఏవం పుష్పితయా వాచా వ్యాక్షిప్తమనసాం నృణామ్,
మానినాం చాతిస్తబ్ధానాం మద్వార్తాపి న రోచతే. ౩౩

వేదాబ్రహ్మాత్మవిషయా స్త్రికాణ్డవిషయా అపి,

మపి న యథావ త్కుర్వంతి యథావత్త్వం నామ భగవదాత్మకత్వబుద్ధియుక్తత్వ మేవ యథైవేతి మా మిత్యనేనాపి సమ్బధ్యతే సాక్షా న్మా మపి న యథావ దుపాసతే ఇత్యర్థః. ౩౧

హృది సఙ్కల్ప్యేత్యుక్తం. త మేవ సఙ్కల్పం దర్శయతి (ఇష్ట్వేతి.) ఇహ లోకే దేవతాః, యజ్ఞైః ఇష్ట్వా ఆరాధ్య గత్వా స్వర్లోకం ప్రాప్య దివి స్వర్గే రంస్యామహే తత స్తస్య భోగ స్యాంతే అవసానే పున రిహ లోకేషు మహాశాలాః మహాగృహపతయః మహాకులా శ్చ భూయాస్మ భవిష్యామః. ౩౨

తతః కి మిత్యత ఆహ (ఏవ మితి.) వాచా వేదపూర్వభాగాత్మికయా వ్యాక్షిప్తం మనో యేషాం తేషాం మానినాం దురహఙ్కారిణాం అతీవ స్తబ్ధానాం పరిపూర్ణ మాత్మానం మన్యమానానాం నృణాం మద్వార్తాఽపి న రోచతే అత స్తే నిత్యం సంసారిణోఽపి భవంతీతి భావః. ౩౩

తదేవం వేదతాత్పర్యానభిజ్ఞానాం ప్రవృత్తిఫలే ఉక్తే కిం తర్హి వేదతాత్పర్య మిత్యత ఆహ (వేదా ఇతి.) త్రికాండవిషయాః కర్మకాండదేవతాకాండజ్ఞానకాండరూపావచ్ఛేదవంత స్సర్వే ఇమే వేదాః బ్రహ్మాత్మవిషయాః బ్రహ్మైవాత్మా సర్వేషా మంతరాత్మా తద్విషయాః సర్వాంతరాత్మభూత పరబ్రహ్మ విషయా ఇత్యర్థః. పరబ్రహ్మతద్గుణతద్విభూతితత్ప్రాప్త్యుపాయోపేయోపేతృస్వరూప తాత్పర్యకా ఇత్యర్థః. తర్హి సర్వై రప్యేత ద్వేదతాత్పర్యం కిం న గృహ్యేత ఇత్యత్రాహ (పరోక్షేతి.) ఋషయో వేదాః పరోక్షవాదాః పరోక్షమస్ఫుటం స్వాభిప్రాయం వదంతీతి తథా. దురవగమవాక్య

పరోక్షవాదా ఋషయః పరోక్షం మమ చ ప్రియమ్. ౩౫

శబ్దబ్రహ్మసు దుర్బోధం ప్రాణేంద్రియమనోమయమ్.
అనన్తపారం గమ్భీరం దుర్విగాహ్యం సముద్రవత్. ౩౬

మయోపబృంహితం భూమ్నా బ్రహ్మణానన్తశక్తినా.
భూతేషు ఘోషరూపేణ బిసేషూర్ణేవ లక్ష్యతే. ౩౭

యథోర్ణనాభి ర్హృదయా దూర్ణా ముద్వమతే ముఖాత్,
ఆకాశా ద్ఘోషవా న్ప్రాణో మనసా స్పర్శరూపిణా. ౩౮

వృత్తయః అత స్తత్తాత్పర్యం న సర్వే విదంతీతి భావః. నను లోకోజ్జీవయిషయా వేదరూపాం వాచ ముత్సృజతా త్వయా కిమితి పరోక్షవాదః కృత ఇత్యత్రాహ (పరోక్షం మమ చ ప్రియ మితి.) పరోక్ష భాషణ మేవ మమాపి ప్రియ మిత్యర్థః, అయం భావః. శుద్ధాంతఃకరణై రేవ హ్యేత ద్వేదతాత్పర్యం బోద్ధవ్యం నాన్యైరనధికారిభిః కుతః అనధికారిణాం వృథాకర్మత్యాగేన భ్రంశప్రసఙ్గా దితి. ౩౪

న కేవలం ఋషయః పరోక్షవాదా ఏవ అపి తు అన్యేఽపి తేషాం లౌకికశబ్దవిలక్షణా ధర్మా స్సంతీత్యభిప్రేత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మేతి.) శబ్దః శబ్దాత్మకో వేదః స ఏవ బ్రహ్మప్రపఞ్చతయా బృహత్త్వ యోగాత్ బ్రహ్మేత్యుక్తం దుర్బోధం దురవగాహస్వరూపం ప్రాణేంద్రియమనోమయం సంబంధమాత్రే మయట్ ప్రాణసహకృతవాగింద్రియోచ్చార్యం ఇదం లౌకికవైదికశబ్దసాధారణం అనంతోఽపరిచ్ఛేద్యః పారోఽవధి ర్యస్య తత్ గమ్భీరం దురవగమార్థం దుర్విగాహ్యం యుక్తిభి రపి నిరూపయితు మశక్యార్థం గామ్భీర్యదుర్విగాహ్యత్వయోః దృష్టాంత స్సముద్రవ దితి. ౩౬

అనంతాః శక్తయో జ్ఞానవీర్యతేజఃప్రభృతయో యస్య తేన పరబ్రహ్మభూతేన భూమ్నా మయా ఉపబృంహితం విస్తారితం ప్రాణేంద్రియమనోమయ మిత్యేతత్సదృష్టాంత ముపపాదయతి (భూతేష్వితి.) బిసేషు పద్మనాళేషూర్ణేవ తన్తు రివ భూతేషు మనుష్యేషు ఘోషరూపేణ యః కర్ణా పిధాయ శ్రూయమాణః ప్రాణఘోషః తద్రూపేణ లక్ష్యతే తావ దుచ్చిచారయిషుప్రాణఘోషాభివ్యజ్యతా మాపద్యత ఇత్యర్థః. ౩౭

తతో యథా ఊర్ణనాభిః హృదయా త్సకాశాత్ ముఖద్వారా ఊర్ణా ముద్వమతే బహి శ్నిస్సారయతి తథా ఘోషవా న్ప్రాణః ఉచ్చిచారయిషోః పురుషస్య ప్రాణవాయుః, ఆకాశాత్ నాభ్యా ఉరః పర్యంతా న్తర్వివరద్వారా స్పర్శరూపిణా మనసా స్వసంయోగవిశిష్టేన మనసా స్పర్శరూపిణా స్పర్శో హృదురఃకంఠాదిస్థానసంస్పర్శః సరూప మాకృతిః ప్రకార ఇతి యావత్ సోఽస్యాస్తీతి తథా తేన ఘోషేణ చ సహకృత ఇత్యర్థః. ౩౮

(శక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

ఛందోమయోఽమృతమయ స్సహస్రపదవీం ప్రభుః,
ఓంకారా ద్వ్యఞ్జితస్పర్శస్స్వరోష్మాన్తస్థభూషితామ్. ౩౮

విచిత్రభాషావితతాం ఛందోభి శ్చతురుత్తరైః,
అనన్తపారాం బృహతీం సృజ త్యాక్షిపతే స్వయమ్. ౩౯

గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీ పఙ్క్తి రేవ చ,
త్రిష్టు బ్జగ త్యతిచ్ఛందా హ్యత్యష్ట్యతి జగద్విరాట్. ౪౦

ఛందోమయః ఛందఃప్రచురః ఛందశ్శబ్దాభిధేయవేదావిష్కారకత్వేన తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితం. అమృతమయః స్థాయీ. ప్రభుః దేహేంద్రియాదిధారణసమర్థః బృహతీం శబ్దబ్రహ్మాత్మికాం వాచం. సృజతీ త్యుపరిష్టా త్సంబంధః. ఏవంభూతః ప్రాణో వాగింద్రియం ప్రాప్య బృహతీం వాచ మావిష్కరో తీత్యర్థః. బృహతీశబ్దవ్యాఖ్యానాయ తాం విశినష్టి. సహస్రపదవీం సహస్రం పదవ్యః శ్రేయోమార్గాః, అవబోధ్యాః. యస్యా స్తాం "సహస్రాక్షరాపరమే వ్యోమ" న్నిత్యుక్తవిధాం వా కాదయో మావసానా వర్ణాః స్పర్శాః, అచ స్స్వరాః శషసహా ఊష్మాణః యరలవా అంతస్థాః ఓంకారా ద్వ్యఞ్జితాః యే స్పర్శాదయ, స్తై, ర్విభూషితాం "ఓంకారప్రభవా వేద ఓంకారప్రభవా స్వరాః ఓంకార ప్రభవం సర్వం వాఙ్మయ" మిత్యాదిశాస్త్రార్థోఽనేన స్మారితః. ౩౮

విచిత్రాభి ర్భాషాభి ర్వితతాం భాష్యంత ఇతి భాషాః శబ్దాః శ్రుతయః తాభి ర్వితతాం విస్తృతా మిత్యర్థః. అనంతపారా మపరిచ్ఛిన్నావధిం చతురుత్తరైః, ఛందోభిః గాయత్ర్యాదిభిః ఉపలక్షితా మితి శేషః. చతురుత్తరై శ్చతుశ్చతు రక్షరాధికై, ర్గాయత్ర్యాదిచ్ఛందస్సు పూర్వపూర్వచ్ఛందోఽపేక్షయా ఉత్తరోత్తరచ్ఛంద ఏకైకస్మి న్పాదే ఏకైకాక్షరవృద్ధ్యా చతురక్షరాధికం భవతి, తై శ్ఛందోభి ర్యుక్తా మిత్యర్థః. ఇత్థంభూతాం బృహత్త్వవతీం వాచం ప్రాణః స్వయం సృజతి, ఆక్షిపతే స్వవ్యాపారో పరమే జానభివ్యక్తాం చ కరోతీత్యర్థః. ౩౯

ఛందాం స్యేవ కానిచి ద్దర్శయతి (గాయత్రీతి.) అత్యష్టిః. అతిజగతీ విరాట్ చేతి విభాగః, అయం చ శబ్దావిర్భావక్రమో లౌకికవైదికశబ్దసాధారణః. ౪౦

కిం విధత్తే కి మాచష్టే కి మనూద్య వికల్పయేత్,
ఇత్యస్య హృదయం లోకే నాన్యో మద్వేద కశ్చన. ౪౨

మాం విధత్తేఽభిధత్తే మాం వికల్ప్యాపోహ్యతే హ్యహమ్,
ఏతావా న్సర్వవేదార్థ శ్శబ్ద ఆస్థాయ మాం భిదామ్.
మాయామాత్రా మనూద్యాన్తే ప్రతిషిధ్య ప్రశామ్యతి. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకవింశోఽధ్యాయః.

గమ్భీరం దుర్విగాహ్య మితి చోక్తం, తదేవ ప్రపఞ్చయతి (కిం విధత్త ఇతి.) కి మాచష్టే కిం తత్త్వ మాచష్ట ఇత్యర్థః, కిం వికల్పయే దిత్యువలక్షణం, కిం వికల్పేన విధత్తే, కిం సముచ్చిత్య విధత్తే, కిం సామాన్యతో విధత్తే, కిం చాపవదతీతి చార్థః, ఇతీత్థం, అస్య వేదస్య హృదయం తాత్పర్యం, మత్ మత్తోఽన్యః, కశ్చి దపి న వేద. ౪౨

తర్హి తస్య హృదయం ప్రకాశయేత్యత ఆహ (మా మితి.) మాం విధత్తే మదారాధన రూపం ధర్మం విధత్తే మా మేవ సర్వశరీరక మభిధత్తే అభిధయా వృత్త్యా ప్రతిపాదయతి య ద్వికల్ప్యాపోహ్యతే తద ప్యహ మితి సంబంధః, వ్రీహియవాదిరూపోఽహ మేవ వికల్పేన ప్రతిపాదితః అపోహ్యమాన మపి వస్తు మదాత్మకం కిం బహు నేత్యాహ (ఏతావా నితి.) సర్వోఽపి వేదతాత్పర్య విషయీభూతార్థః. ఏతావా నేవ కియా నయ శ్శబ్దః, వేదః. మా మాస్థాయాశ్రిత్య తాత్పర్యతో విషయీ కృత్య భిదాం దేవమనుష్యాదిభిదాం మాయామాత్రాం ప్రకృతిమాత్రగతా మనూద్య తాం జీవస్వరూపే ప్రతిషిధ్య జీవగతం చాకార మంతే కాష్ఠాభూతే మయి ప్రతిషిధ్య ప్రశామ్యతి సర్వతత్త్వవిలక్షణ మత్ప్రతిపాదనేన పర్యవసితవ్యాపారో భవతీత్యేతావా నేవేత్యర్థః. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకవింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

కతి తత్త్వాని విశ్వేశ సఙ్ఖ్యాతా న్యృషిభిః ప్రభో,
నవైకాదశపంచత్రీణ్యాత్థ త్వ మిహ శుశ్రుమ. ౧

కేచి త్షడ్వింశతిం ప్రాహు రితరే పంచవింశతిమ్,
సప్తైకేన వషట్కేచి చ్చత్వార్యేకాదశాఽపరే. ౨

కేచి త్సప్తదశ ప్రాహు ష్షోడశైకే త్రయోదశ,
ఏతావ త్త్వం హి సంఖ్యాన మృషయో యద్వివక్షయా,
గాయంతి పృథ గాయుష్మ న్నిదం నో వక్తు మర్హసి. ౩

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

సాంఖ్యేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానులోమతః. భవాప్యయా వనుధ్యాయే న్మనో యావ త్ప్రసీదతీ" తి మహదాదితత్త్వవిమర్శనతదుత్పత్త్యప్యయానుధ్యానయో ర్మనఃప్రసాదహేతుత్వ ముక్తం. తత్ర తత్త్వానాం న్యూనాధికభావేన పరిగణనా త్తదియత్తా విర్ధిధారయిషయా పృచ్ఛతి (కతీత్యాదిభి స్సార్ద్రైస్త్రిభిః.) హేవిశ్వేశ తత్త్వాని కతీతి ప్రశ్నః. తత్త్వపలాపోఽస్తి వా న వేతి ప్రశ్నాభిప్రాయః తత్ర హేతుతయా వాదివిప్రతిపత్తి మాహ (సంఖ్యాతానీతి) కైశ్చి దృషిభి స్తత్త్వాని నవ సఙ్ఖ్యాతాని కైశ్చి త్త్వేకాదశ కైశ్చి త్పఞ్చత్వం తు "మామమాత్రా మనూద్యాంతే ప్రతిషిధ్య ప్రకాశ్యతీ" తి త్రీణి తత్త్వా న్యాత్థ ఉక్తనా నపి, ఇహ తత్త్వవిషయే శుశ్రుమ ఇత్థం బహూ న్వాదా శ్శుశ్రుమేత్యర్థః. ౧

ఉక్తై ర్వాదై స్సముచ్చిత్య తా నపి వాదా న్దర్శయతి (కేచి దితి.) సప్త నవ షట్ చత్వార్యేకాదశే త్యాదీని ద్వితీయాంతాని ఏకే ఋషయః, ఏతావదితి, ఆయుష్మ న్నితి మఙ్గళాశాసన వివక్షయా సంబోధనం, శిష్టా హి భగవతే మఙ్గళ మాశాసతే పృథ గేతా వత్సంఖ్యానం గణనం యద్వి వక్షయా యత్ప్రయోజన మభిప్రేత్య, గాయంతి వదంతి తదిదం నోఽస్మభ్యం త్వం హి వక్తు మర్హసి సర్వజ్ఞ స్త్వ మేవ జానాసీతి వక్తు మర్హసీత్యర్థః. త్వం హీతి హిశబ్దేన సార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణగణ ప్రసిద్ధి శ్శ్రుతి ర్ద్యోత్యతే. ౨-౩

శ్రీభగవా నువాచ—

యుక్తయ స్సన్తి సర్వత్ర భాషంతే బ్రాహ్మణా యథా.
మాయాం మదీయా ముద్గృహ్య వదతాం కిం ను దుర్ఘటమ్. ౪

నైత దేవం యదాత్థ త్వం యదహం వచ్మి తత్తథా.
ఏవంవిధకథాహేతు శ్శక్తయో మే దురత్యయాః ౫

యసాం వ్యతికరా దాసీ ద్వికల్పో వదతాం పదమ్.
ప్రాప్తే శమదమేఽప్యేతివాద స్త ముపశామ్యతి. ౬

న్యూనసఙ్ఖ్యావాదినా మపి తత్త్వాఖిలాపోఽభిప్రేత ఇత్యవిరోధ ఇతి పరిహరతి (యుక్తయ ఇతి.) యథా బ్రాహ్మణా ఋషయో భాషంతే తత్ర సర్వత్ర సర్వేష్వపి పక్షేషు యుక్తయ స్సంతి సర్వేఽపి పక్షా యుక్తా ఏవేత్యర్థః. మదీయాం మాయాం ప్రకృతి ముద్గృహ్య స్వీకృత్య న్యూనాధిక తత్త్వకారణతయాఽభ్యుపగమ్యేత్యర్థః. వదతాం కింను దుర్ఘటం సర్వముపపన్నం అవిరుద్ధ మేవేత్యర్థః. ౪

అతో యత్సంఖ్యాన మాత్థ విరుద్ధ మిత్యుక్తవానసి త దేవం న విరుద్ధం భవతి యత్సంఖ్యానం త త్తథా అవిరుద్ధం యథా భవతి తథాఽహం వచ్మి వక్ష్యామి. క స్తర్హి ఉక్తనానావిధవాదహేతు రిత్యత ఆహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధకథాహేతుః అనేకవిధవాదహేతుః, దురత్యయాః. మమ శక్తయ ఏవ దురత్యయాః దురతిక్రమణీయాః. సర్వైరభ్యుపగంతవ్యా ఇత్యర్థః. శక్తయోఽత్ర ప్రకృతిపురుష మహదహఙ్కారాదయః ప్రకృత్యాదీనా మాత్మశక్తిత్వం కార్యోపయుక్తత్వేన సత్యాత్మా పృథక్సిద్ధ విశేషణత్వేనేత్యవగంతవ్యం. తదేవ హి శక్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్. ౫

శక్తీనాం హేతుత్వ మేవోపపాదయతి (యాసా మితి.) యాసాం శక్తీనాం వ్యతికరాత్ వివదతాం వాదినాం పదం విషయః. వికల్పః పక్షభేదః, ఆసీత్ వ్యతికరోఽన్యోన్యస్మి న్నంతర్భావః, అయ మవ్యతికరస్యాప్యుపలక్షణం. అంతర్భావానంతర్భావాభ్యాం న్యూనాధికతత్త్వప్రసఙ్ఖ్యానే వాదభేదః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. స తర్హి కదా నివర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాప్త ఇతి.) శమదమయోః ద్వంద్వైకవాక్యం. తస్మి న్ప్రాప్తే సతి వికల్పోఽప్యేతి విలీయతే తం అపి యంతం వికల్ప మనువాదః ప్రశామ్యతి శమదమాదిసమ్పన్నస్య సర్వం చిదచిదాత్మకం జగ న్మచ్ఛరీరత్వేన పశ్యతో న వికల్పవాదా స్త ఇత్యర్థః ౬

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

పరస్పరానుప్రవేశా త్తత్త్వానాం పురుషర్షభ,
పౌర్వాపర్యప్రసంఖ్యానం యథా వక్తు ర్వివక్షితమ్. ౭

ఏకస్మి న్నపి దృశ్యంతే ప్రవిష్టా నీతరాణి చ,
పూర్వస్మి న్వా పరస్మి న్వా తత్త్వే తత్త్వాని సర్వశః. ౮

పౌర్వాపర్య మతోఽమీషాం ప్రసఙ్ఖ్యాన మభీప్సతామ్.
యథా వివక్షం యద్వక్త్రం గృహ్ణీమో యుక్తిసమ్భవాత్. ౯

అనాద్యవిద్యాయుక్తస్య పురుషస్యాత్మవేదనమ్.

యాసాం వ్యతికరాదాసీ ద్వికల్ప ఇత్యేతదేవ ప్రపఞ్చయతి (పరస్పరేతి.) హేపురుషర్షభ తత్త్వానాం పరస్పరానుప్రవేశా దితి వ్యతికరశబ్దార్థ ఉక్తః. వక్తు ర్వాదినో యథా వివక్షితం తథా పౌర్వాపర్యప్రసఙ్ఖ్యానం పూర్వా అల్పసఙ్ఖ్యా అపరా అధికసఙ్ఖ్యా తయో ర్భావః పౌర్వాపర్యం తేన గణనం భవతి. ౭

నన్వన్యస్మి న్నన్యస్యాంతర్భావః కిం క్వచి ద్దృష్టచర స్తత్రాహ (ఏకస్మిన్నితి.) ఏకస్మి న్కాష్ఠాదౌ ఇతరా ణ్యగ్నిజలాదీని ప్రవిష్టాని దృశ్యంతే అత స్తత్త్వాంతర్భావో యుక్త ఇత్యాహ పూర్వస్మి న్కారణభూతే పరస్మిన్ కార్యభూతే వా తత్త్వే సర్వశః సర్వతత్త్వాని ప్రవిష్టాని యథా మృది కారణభూతాయాం ఘటాదయః సూక్ష్మరూపేణ ప్రవిష్టాః యథా చ ఘటాదౌ కార్యభూతే మృదాదికం కారణభూత మనుగతత్వేన ప్రవిష్టం తద్వదితి భావః. ౮

ఉపపాదిత మవిరోధ ముపసంహరతి (పౌర్వాపర్య మితి.) అతోఽమీషాం తత్త్వానాం పౌర్వాపర్యం న్యూనాధికసంఖ్యాత్వం యథా తథా ప్రసంఖ్యానం గణన మభీప్సతాం వాదినాం మధ్యే యస్య వక్త్రం ముఖం యథా వివక్షం వివక్షానుసారం ప్రవర్తతే తత్సర్వం గృహీమః అనుమన్యామహే కుతః. యుక్తిసమ్భవాత్ అంతర్భావానంతర్భావాత్మకయుక్తే స్సంభవాత్. వివిక్తమితి పాఠే యస్య వక్త్రం యథా వదతి, తద్వివిక్తం నిశ్చితం గృహ్ణీమ ఇత్యర్థః. ౯

తత్ర పరస్పరానుప్రవేశపక్షే కతి కతత్త్వా నీత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య ప్రాకృతాని తత్త్వాని చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాని జీవాత్మపరమాత్మానౌ ద్వావితి సఙ్ఖ్యాయ షడ్వింశతి రిత్యభిప్రేత్య

స్వతో న సమ్భవే దన్య స్స్వతోజ్ఞో జ్ఞానదో భవేత్. ౧౦

పురుషేశ్వరయో రత్ర న వైలక్షణ్య మణ్వపి,
తదన్యకల్పనాఽపార్థా జ్ఞానఞ్చ ప్రకృతే ర్గుణః. ౧౧

ప్రకృతి ర్గుణసామ్యం వై ప్రకృతే ర్నాత్మనో గుణాః.

జీవపరయోః, స్వరూపాభేదం తావ త్ప్రతిక్షిపతి (అనాద్యవిద్యాయుక్త స్యేతి.) యా అనాది రవిద్యా అజ్ఞానం దేహాత్మభ్రమస్వతన్త్రాత్మభ్రమమూలం తద్యుక్తస్య పురుషస్య జీవస్య స్వత ఏవాత్మవేదనం స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానం న సమ్భవేత్ కిం త్వన్యః పురుషా దన్యో యః, స్వతః, జ్ఞః స్వత ఏవ సర్వజ్ఞః, స ఏవ పురుషస్య జ్ఞానదః స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానదో భవేత్, అయం భావః వైధర్మ్య మేవ హి స్వరూపభేదావహం తత్ర జీవ స్యానాద్యవిద్యాయోగ స్తత్ప్రయుక్త స్సంసార శ్చ పరమాత్మన స్తు స్వత స్సార్వజ్ఞ్యం సార్వజ్ఞ్యాపహత్వం చేతీదం వైధర్మ్యం తయో స్స్వరూపాభేదం వారయతి తౌ భిన్నా వేవేతి "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వా వజా వీశనీశా" వితి శ్రుతే రితి భావః, ౧౦

కథం తర్హి పఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్ఖ్యానపక్షప్రవృత్తి రిత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (పురుషేశ్వరయో రితి) అత్ర ఏవం వైధర్మ్యే సతి పురుషేశ్వరయోః. అణు ఈష దపి వైధర్మ్యం నాస్తి నిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ వైలక్షణ్యం నాస్తి, ఉభయో రపి జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ జ్ఞానగుణకత్వా చ్చేతి భావః, జ్ఞత్వాజ్ఞత్వాణుత్వవిభుత్వాదిరూపవైధర్మ్యేఽపి జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞానగుణకత్వాదిసాధర్మ్యస్ముక్త్యవస్థాయాం పరమసామ్యా చ్చ జీవస్య పరమాత్మాంశత్వేన తదపృథక్సిద్ధత్వవివక్షయా జీవపరయో రేకతత్త్వవివక్షయా చ పఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్ఖ్యానపక్షప్రవృత్తిరితి భావః. ఏతదేవ స్పష్టయతి (తదన్యేతి) తదన్యకల్పనా జీవపరయో రజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వకల్పనారూపవైషమ్యకల్పనా యద్వా స్వనిష్ఠభేదకల్పనా అపార్థా అర్థశూన్యా స్వనిష్ఠాత్మభేదో నాస్తీత్యర్థః. న వైలక్షణ్య మణ్వపీతి నిషేధ్యః స్వనిష్ఠాత్మభేద ఏవేతి భావః. జీవస్య స్వాతన్త్ర్యాగ్రహహేతు రజ్ఞానం చ ప్రకృతిసంసర్గోపాధికం అత స్తన్నివృత్తావజ్ఞానం నివర్తత ఇత్యభిప్రాయేణాహ అజ్ఞానం చ ప్రకృతే ర్గుణః ప్రకృతేః కార్యభూత మిత్యర్థః. జ్ఞానం చేతి చ్ఛేదే భ్రాన్తిజ్ఞాన మిత్యర్థః. పరమాత్మప్రసాదాత్ప్రకృతికార్యాజ్ఞాననివృత్తౌ ముక్తావస్థాయా మజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వరూపవైలక్షణ్యాభావాత్ జ్ఞానస్వరూపస్వభావస్వరూప సామ్యా జ్జీవపరయో రేకతత్త్వతేతి పఞ్చవింశతితత్త్వవాద్యభిప్రాయ ఇతి భావః, ౧౧

నన్వేవ మపి సత్త్వాదిగుణకృతవైలక్షణ్య మస్త్వే వేత్యత ఆహ (ప్రకృతి రితి.) గుణసామ్యావస్థ మచిద్ద్రవ్య మేవ ప్రకృతిః. అతః సత్త్వాదయో జగత్స్థిత్యాదిహేతవః, ప్రకృతే రేవ

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనావినిర్ణయఘట్టః)

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి స్థిత్యుత్పత్త్యంతహేతవః. ౧౨

సత్త్వం జ్ఞానం రజః కర్మ తమోఽజ్ఞాన మిహోచ్యతే.
గుణవ్యతికరః కాల స్స్వభావ స్సూత్రమేవ చ. ౧౩

పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్త మహఙ్కారో నభోఽనిలః,
జ్యోతి రాపః క్షితి రితి తత్త్వా న్యుక్తాని మే నవ. ౧౪

గుణాః సత్వాత్మనః. సత్వాదీనాం ప్రకృతిగుణత్వకథనేన తేషాం తదంతర్భావా న్న పఞ్చవింశతితత్త్వవాదే తై స్సహాధికతత్త్వప్రసఙ్గ ఇతి ద్యోతితమ్. ౧౨

పున స్సత్త్వాదిగుణా ఇత్యత స్తా న్కార్యముఖేన లక్షయతి (సత్త్వమితి.) జ్ఞానజనకత్వం సత్త్వం త్వ మిత్యర్థః ఏవం రజఃకర్మతమోఽజ్ఞాన మిత్యత్రాప్యవగంతవ్యం. అజ్ఞాన మితి చ్ఛేదః. జ్ఞానం చాత్ర యథావస్థితతత్త్వవస్తుజ్ఞానం తద్విపరీత మజ్ఞానం, అథ న్యూనసంఖ్యావాదే తత్త్వానాం పరస్పరాంతర్భావం వద న్సాకల్యేన తత్త్వాన్యాహ (గుణవ్యతికర ఇతి.) గుణవ్యత్యయజనకః. కాలః. స ఏవ స్వభావః సూత్ర మితి చోచ్యతే, సర్వపదార్థానాం కాలసంబంధస్య నియతత్వాత్ స్థితిహేతుత్వా చ్చ కాలస్వభావసూత్రశబ్దవాచ్యత్వం సప్తవింశ మథాపరే" ఇతి శ్రుత్యనురోధా త్కాలేన సహ సప్తవింశతితత్త్వానీతి భావః. ౧౩

పురుషో జీవః తస్య స్వస్మా ద్భేదః పూర్వ మేవ ప్రతిపాదిత ఇతి స్వస్యాపి తత్త్వాంతరత్వ ముక్తప్రాయ మేవ. ప్రకృతిః గుణసామ్యావస్థ మచిద్ద్రవ్యం, వ్యక్తం మహాన్ పురుషాదీని నవ తత్త్వాని మే మయా ఉక్తానీతి సాకల్యేన తత్త్వప్రసంఖ్యానప్రసఙ్గా న్నవతత్త్వసంఖ్యానపక్ష ఉక్తః. అస్మి న్పక్షే పురుష ఇతి జాత్యభిప్రాయ మేకవచనం. పురుషాదిశబ్దై ర్జీవాదిశరీరకః పరమాత్మా చ వివక్షితః. ఆకృత్యధికరణన్యాయేన సర్వబుద్ధిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యంతత్వాత్ అహంకారే తత్కార్యాణా మింద్రియాణా మంతర్భావః, ఆకాశాదిషు శబ్దాదీనాం ఏవం తత్త్వానాం నవత్వ మవగంతవ్యమ్. ౧౪

శ్రోత్రం త్వగ్దర్శనం ఘ్రాణో జిహ్వేతి జ్ఞానశక్తయః,
వాక్పాణ్యుపస్థపాయ్వఙ్ఘ్రిః కర్మాణ్యఙ్గోభయం మనః. ౧౫

శబ్దః స్పర్శో రసో గన్ధో రూపం చేత్యర్థజాతయః,
గత్యుక్త్యుత్సర్గశిల్పాని కర్మాయతనసిద్ధయః. ౧౬

సర్గాదౌ ప్రకృతి ర్హ్యస్య కార్యకారణరూపిణీ,
సత్త్వాదిభి ర్గుణై ర్ధత్తే పురుషోఽవ్యక్త ఈక్షతే. ౧౭

శ్రోత్ర మితి దృశ్యతేఽనేనేతి దర్శనం చక్షుః శ్రోత్రాదయః పఞ్చ జ్ఞానశక్తయః జ్ఞానశక్తిని జ్ఞానే కారణాని జ్ఞానేంద్రియాణీతి యావత్ వాగాదిపాయ్వంతాని ద్వంద్వైక్యేనోక్తాని చత్వారి అఙ్ఘ్రిశ్చేతి పఞ్చ కర్మాణి కర్మేంద్రియాణి ఉభయం జ్ఞానకర్మేంద్రియానుగ్రాహకం మనః అఙ్గ హేఉద్ధవ. ౧౫

శబ్దాదయః పఞ్చ అర్థజాతయః శ్రోత్రాదీనాం విషయజాతయః, శబ్దాదీనా మవాంతరభేదేన బహువిధత్వా త్సర్వేషాం సంగ్రహాయ జాతిపదం ప్రయుక్తం క్రమ స్త్వవివక్షితః. దర్శనస్య రూపం విషయః ఘ్రాణస్య గంధః జిహ్వాయా రస ఇతి విభాగః, గత్యాదీని కర్మాయతనసిద్ధయః కర్మాయతనానాం కర్మేంద్రియాణాం సిద్ధయః కార్యభూతాని, తత్రోత్సర్గశబ్దేన మూత్రరేతసో రుత్సర్గః పురీషస్య చ వివక్షితః. తత్రాద్య ఉపస్థస్య ద్వితీయ స్తు పాయో స్సిద్ధి రితి విభాగః. అత్రాపి న క్రమో వివక్షితః. తేన గతి రఙ్ఘ్రిస్సిద్ధిః ఉక్తిర్వాచః పాణే శ్శిల్ప ముత్సర్గః పాయూపస్థయో రితి విభాగః. ౧౬

ఏభ్య ఏవ తత్త్వేభ్యో బ్రహ్మాండతదంతర్గతవ్యష్టిప్రపఞ్చోత్పత్తి రిత్యాహ (సర్గాదావితి. ద్వాభ్యామ్.) అస్య వ్యష్టిప్రపఞ్చస్య సర్గాదౌ సృష్టేః ప్రాక్. కార్యాణి నభ ఆదీని మనఃపర్యంతాని షోడశ కారణాని ప్రకృతిమహదహంకారా స్తదుభయరూపిణీ వ్యక్తిః సత్త్వాదిభి ర్గుణై ర్యుక్తా ధత్తే విధత్తే వ్యష్టిప్రపఞ్చం విధత్త ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (పురుష ఇత్యాదినా.) అవ్యక్తః వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తః ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరాగోచరః కేవలవేదాన్తైకసమధిగమ్యః సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయః పరమపురుషః ఈక్షతే "బహుస్యాం ప్రజాయేయే" త్యీక్షత ఇత్యర్థః. ౧౭

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

వ్యక్తాదయో వికుర్వాణా ధాతవః పురుషేక్షయా,
లబ్ధవీర్యా స్సృజ న్త్యణ్డం సంహతాః ప్రకృతే ర్బలాత్. ౧౮

సప్తైవ ధాతవ ఇతి తథార్థాః పఞ్చఖాదయః,
జ్ఞాన మాత్మోభయాధార స్తతో దేహేన్ద్రియాసవః. ౧౯

నైక మన్యతమం క్వాపి విహాయేహోపలభ్యతే,
షడి త్యత్రాపి భూతాని పఞ్చషష్ఠః పరః పుమాన్. ౨౦

ఏవంవిధా స్తదీక్షణాత్, జాతాః వ్యక్తాదయః ధాతవః తత్త్వాని తస్య పురుషస్యేక్షయా లబ్ధం వీర్యం సృష్టిసామర్థ్యం, యై స్తైః అత ఏవ సంహతాః వికుర్వాణాః ప్రకృతేః స్వకారణభూతాయాః బలాత్ అణ్డం బ్రహ్మాణ్డం సృజతి పురుషేక్షయా లబ్ధవీర్యా స్సంహతా స్సృజన్తీత్యనేన "నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తత స్తే సంహతిం వినా, నాశక్నువ న్ప్రజా స్స్రష్టు మసమాగమ్య కృత్స్నశః. సమేత్యాన్యోన్యసంయోగ" మిత్యాదివచనార్థ స్స్మారితః. ౧౮

అథ తత్త్వసంఖ్యాతారతమ్యాదిపక్షాన్ దర్శయతి (సప్తైవేతి.) ధాతవః తత్త్వాని సప్తైవేతి ప్రతిజ్ఞాతం తథేత్యాదినా తదుపపాదనం, తథాతథాహీత్యర్థః. ఖాదయః ఆకాశాదయః పఞ్చ జ్ఞానం జ్ఞానస్వరూపో జీవః ఉభయాధారః ఖాదీనాం జ్ఞానస్య చాధారోఽన్తఃప్రవిశ్య ధారకః ఆత్మా పరమాత్మా చేతి సప్తైవ తత్త్వానీత్యర్థః. తత స్తేభ్య ఏవ సప్తభ్య స్తత్త్వేభ్యః దేహేన్ద్రియాసవః భవన్తీతి శేషః. ఇన్ద్రియాణి దేహాన్తర్భూతాని తథా ప్రాణా అపి దేహస్య స్వకారణభూతధాతుష్వన్తర్భావః ప్రకృత్యాదీనాం కారణానాం కార్యేషు ఖాదిష్వేవాన్తర్భావః అత స్సప్తతోక్తి రితి భావః. ౧౯

అత్రాన్తర్భావ ఏవ వివక్షితో నాపలాప ఇత్యాహ (నైక మితి.) అన్యతమం దేహేన్ద్రియాదీనా మన్యతమ మపి త్త్వం ఖాదీనాం మధ్యే ఏక మపి విహాయ నోపలభ్యతే (షడిత్యత్రాపీతి.) షడేవ తత్త్వానీతి పక్షేఽపి భూతాని ఖాదీని పఞ్చ పరః పుమాన్ పరమపురుషః షష్ఠః జీవస్య శరీరత్వా త్పరమాత్మన్యన్తర్భావో వివక్షితః. దేహేన్ద్రియాదీనాం సప్తతత్త్వపక్ష ఇవ ఖాదిష్వన్తర్భావ ఇతి భావః. ౨౦

తై ర్వ్యక్త ఆత్మసమ్భూతై స్సృష్ట్వేదం సముపావిశత్. ౨౧

చత్వా ర్యేవేతి తత్రాపి తేజ ఆపోఽన్న మాత్మనః.
జాతాని తై రిదం జాతం జన్మావయవినః ఖలు.
ఏకాదశత్వ ఆత్మాఽసౌ మహాభూతేంద్రియాణి చ. ౨౨

సంఖ్యానే సప్తదశకే భూతమాత్రేంద్రియాణి చ.
పఞ్చ పఞ్చైవ మనసా ఆత్మా సప్తదశః స్మృతః. ౨౩

తద్వ త్షోడశ సంఖ్యాన ఆత్మైవ మన ఉచ్యతే.
భూతేంద్రియాణి ప్రాణ శ్చ మన శ్చాత్మా త్రయోదశ. ౨౪

న చ పరమపురుషః ఆత్మన స్సకాశా త్సంభూతై ర్భూతై ర్వ్యక్తః యోగోఽత్ర శరీరాత్మభావ సంబంధరూపః ఇదం వ్యష్టి జగత్ సృష్ట్వా ఉపావిశత్ స్థిత్యర్థ మంతరాత్మతయా ప్రవిష్టవాన్ సృష్ట్యర్థానుప్రవేశస్య సృష్టేః పూర్వత్వాత్ "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ" దిత్యత్రాప్యేవ మేవార్థః. ౨౧

(చత్వారీతి.) య శ్చత్వారి తత్త్వానీతి పక్ష స్తత్రాపి ఆత్మనః పరమాత్మన స్సకాశా త్తేజ ఆదీని త్రీణి జాతాని. తత్రాన్నం పృథివీ ఆత్మనా సహ చత్వార్యేవ తత్త్వానీతి భావః. అంతర్భావ వివక్షయాఽఽహ (తై రితి.) తేజోఽబన్నైః పరమాత్మసహకృతై రిదం జగజ్జాతం తత్రాకాశవాయ్వో స్తేజఆది ష్వంతర్భావః ఇతరేషాం తు పూర్వవత్ ఇదం జాత మిత్యేత దుపపాదయతి (జన్మావయవినః ఖలు.) అవయవిన శ్చాక్షుషావయవినః స్థూలకార్యస్యేత్యర్థః. సూక్ష్మే జ్జన్మావశ్యంభావీత్యర్థః (ఏకాదశత్వ ఇతి.) తత్రైకాదశత్వపక్షేఽపి అసా వాత్మా పరమాత్మా మహాభూతాని ఖాదీని 'పఞ్చ ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని పఞ్చ సంభూయైకాదశేతి భావః. అత్రాపి పూర్వవ దితరేషా మంతర్భావోఽవగంతవ్యః. ౨౨

(సంఖ్యాన ఇతి.) సప్తదశకే సంఖ్యానే భూతాని ఖాదీని మాత్రాణి శబ్దాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి పఞ్చ పఞ్చేతి పఞ్చదశ మనసా సహ షోడశ ఆత్మా పరమాత్మా తు సప్తదశః ఇతరేషా మంతర్భావ స్తు పూర్వవత్. ౨౩

తద్వత్ సప్తదశత్వపక్షే ఇవ షోడశసంఖ్యానేఽపి ఆత్మనా సహ భూతమాత్రేంద్రియాణి షోడశేతి సమానం అయం తు విశేష ఇత్యాహ (ఆత్మైవ మన ఉచ్యత ఇతి.) ఆత్మ న్యంతఃకరణ స్యాంతర్భావ ఇత్యర్థః. త్రయోదశత్వపక్షమాహ (భూతేతి.) భూతాని ఖాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానేంద్రియాణి ప్రాణః పఞ్చవృత్తిః మనః ఆత్మా పరమాత్మా చేతి త్రయోదశ. ౨౪

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

ఇతి నానాప్రసంఖ్యానం తత్త్వానా మృషిభిః కృతమ్,
సర్వం న్యాయం యుక్తిమత్త్వా ద్విదుషాం కి మశోభనమ్. ౨౫

ఉద్ధవ ఉవాచ—

ప్రకృతిః పురుష శ్చోభౌ య ద్యప్యాత్మవిలక్షణౌ,
అన్యోన్యాపాశ్రయా త్కృష్ణ దృశ్యతే న భిదా తయోః. ౨౬

ప్రకృతౌ లక్ష్యతే హ్యాత్మా ప్రకృతి శ్చ తథాఽఽత్మని,
ఏవ మ్మే పుణ్డరీకాక్ష మహాన్తం సంశయం హృది,
ఛేత్తు మర్హసి సర్వజ్ఞ వచోభి ర్నయనైపుణైః. ౨౭

ఇత్థ ముపపాదితాన్ పక్షా నుపసంహరతి (ఇతీతి.) ఇతిశబ్దః ప్రదర్శనాభిప్రాయకః. ఏవం త్రిత్వపఞ్చత్వే అప్యవగంతవ్యే ఇత్యర్థః. తత్ర త్రిత్వపక్షే ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపాణి తత్త్వాని పఞ్చత్వపక్షే చతుస్త్రత్వపక్షోక్తాని తత్త్వాని చత్వారి వాయు రేక ఇతి పఞ్చేత్యూహ్యం. ఋషిభిః కృతం సర్వం ప్రసంఖ్యానం న్యాయ్యం న్యాయా దనపేతం కుతః యుక్తిమత్త్వాత్ అంతర్భావానంతర్భావాత్మకయుక్తియుక్తత్వాత్ అతః కిం విదుషా మశోభనం కిం దుర్ఘటమిత్యర్థః. న కించి దితి భావః. ౨౫

కార్త్స్న్యేన తత్త్వగణనాయాం పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్త మితి ప్రకృతిపురుషౌ పృథక్కీర్తితౌ తత్ర యద్యపి ప్రకృతిపురుషౌ విలక్షణస్వరూపస్వభావౌ తథాఽపి దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మితి తాదాత్మ్యప్రతీతేః కిం కారణం యది తద్దుర్నిరూపం తర్హి తయో ర్న భేదః ప్రతిష్ఠితో భవతీతి పృచ్ఛతి. ప్రకృతిః పురుష శ్చోభావితి. ఆత్మవిలక్షణౌ విలక్షణాత్మానౌ విలక్షణస్వరూపౌ స్వతో విలక్షణా వితి వా అన్యోన్యేత్యస్య తథాఽపీత్యాదిః హేకృష్ణ అన్యోన్యాపాశ్రయాత్ పరస్పరపరిహారేణాప్రతీతేత్యర్థః. తయోః ప్రకృతిపురుషయోః భిదా న దృశ్యతే. ౨౬

తదేవ వ్యనక్తి (ప్రకృతా వితి.) ప్రకృతౌ తత్కార్యే దేహే, ఆత్మా తథా ప్రకృతి శ్చాత్మని లక్ష్యతే పరస్పరపరిహారేణాప్రతీతేః దేవోఽహ మిత్యభేదప్రతీతే శ్చ న దేహాత్మనో ర్భేదో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ఏవ మిత్థం భూతం హృదిస్థం మహాంతం, సంశయం నయే యుక్తౌ నైపుణం ప్రావీణ్యం యేషాం తై ర్వచోభిః ఛేత్తు మర్హసి. అర్హత్వే హేతుతయా సంబోధయతి (సర్వజ్ఞేతి.) ౨౭

త్వత్తో జ్ఞానం హి జీవానాం ప్రమోష స్తేఽత్ర శక్తితః,
త్వమేవ హ్యాత్మమాయాయా గతిం వేత్థ న చాపరే. ౨౮

శ్రీభగవా నువాచ—

ప్రకృతిః పురుష శ్చేతి వికల్పః పురుషర్షభ,
ఏష వైకారిక స్సర్గో గుణవ్యతికరాత్మకః. ౨౯

మమాఙ్గమాయాగుణమయ్యనేకధా వికల్పబుద్ధీ స్స్వగుణై ర్విధత్తే,
వైకారిక స్త్రివిధోధ్యాత్మ మేక మథాధిదైవ మధిభూత మన్యత్. ౩౦

సర్వజ్ఞత్వ మేవాన్వయవ్యతిరేకాభ్యా ముపపాదయతి (త్వత్త ఇతి.) జీవానా మస్మాకం. జ్ఞానం యథావస్థితతత్తదర్థవిషయం జ్ఞానం త్వత్తస్త్వత్ప్రసాదా దేవేత్యర్థః. స్వభావత స్తు తేషాం అత్ర జ్ఞానే తే తవ శక్తితః "అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాఽన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే" ఇత్యుక్తాయా శ్శక్తే ర్హేతోః. ప్రమోషః సంకోచః త్వత్తోఽన్యే సర్వే సంకుచితజ్ఞానా ఏవేతి త్వ మేవ సర్వజ్ఞ ఇతి భావః. ఆత్మ మాయాయాః, గతిం మార్గం యాథాత్మ్య మితి యావత్ త్వ మేవ వేత్థ జానాసి. ఇతరే తు సర్వే త్వన్మాయామోహితా న జానంతీతి భావః. తదేవాహ న చాపర ఇతి. ౨౮

యే యం మమ సర్వజ్ఞత్వోపపాదనాయ దుర్విజ్ఞేయగతి ర్మాయా త్వయాఽభిహితా తత్కార్య భూతోఽహఙ్కార ఏవ దేహాత్మనో స్తాదాత్మ్యప్రతీతికారణ మిత్యుత్తర మాహ (ప్రకృతిపురుష శ్చేతి) వికల్పః భేద ఏవేత్యర్థః. తత్ర తావత్, ఏష సర్గః, సృజ్యతే ఇతి సర్గః. అధిభూతాధ్యాత్మాదిదైవ ప్రపఞ్చః. వైకారికః ప్రకృతివికారాత్మకాహఙ్కారారబ్ధః. గుణవ్యతికరాత్మకః. ఇచ్ఛామి ద్వేష్మీత్యాత్మ గుణానా మిచ్ఛాదీనాం స్థౌల్యాదీనాం దేహగుణానాం చ వ్యతికరః ఏకధర్మినిష్ఠతయా సఙ్కీర్ణతయా చ ప్రతీతి ర్యస్మా త్స ఆత్మా స్వరూపం యస్య తథాభూతః. ౨౯

న కేవలం మదీయా మాయా స్వవికారాహఙ్కారద్వారా గుణవ్యతికరకరీ అపి త్వాత్మవి దేవత్వమనుష్యత్వస్వతంత్రత్వాదిభేదబుద్ధికరీ చేత్యాహ (మమేతి.) అఙ్గ హేఉద్ధవ గుణై స్సత్త్వాదిభిః. కోఽసౌ వైకారిక ఇత్యత ఆహ (వైకారిక ఇతి.) అధ్యాత్మ మేక మధిభూతం ద్వితీయ మధిదైవం తృతీయ మిత్యేవం త్రయ స్త్రివిధ స్స వైకారిక ఇతి సమ్బంధః. ౩౦

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనావినిర్ణయఘట్టః)

దృగ్రూప మార్కం వపు రత్ర రంధ్రే పరస్పరా త్సిధ్యతి య స్స్వతః ఖే,
ఆత్మా యదేషా మపరోఽయ మాద్య స్స్వయాఽనుభూత్యాఖిలసిద్ధసిద్ధిః. ౩౧

ఏవం త్వగాదిశ్రవణం చ చక్షు ర్జిహ్వాదినాసాది చ చిత్తయుక్తమ్. ౩౨

యోఽసౌ గుణక్షోభకృతో వికారః ప్రధానమూలా న్మహతః ప్రసూతః,

అధ్యాత్మాదికం వివృణోతి దృ-క్చక్షు రధ్యాత్మం రూపం అధిభూతం అర్కం అర్కాన్య సన్నిధి, యద్వపు శ్శరీరం త దధిదైవం రాజసాహంకారసహకృతతామసా త్సాత్త్వికా చ్చాహంకారా ద్దృగాదీనా మింద్రియాణాం రూపాదీనా అధిష్ఠాతౄణాం దేవానాం చ సృష్టిప్రకరణేషు సృష్టి స్తత్ర తత్రాభిహితేత్యహఙ్కారస్యాధ్యాత్మాదిప్రకారతా స్మారితా. ఏతేషాం త్రయాణాం పరస్పరోపకార్యోపకారకభావేనైవ జ్ఞానజననరూపకార్యకరత్వ మిత్యాహ (అత్రేతి.) అత్ర శారీరే రంధ్రే చక్షుర్గోళే పరస్పరా త్సిధ్యతి పరస్పరోపకార్యోపకారకభావా త్సిధ్యతి కార్యకరం భవతి. అర్కవపుషా రశ్మిద్వారాఽధిష్ఠితయో రేవ చక్షు స్తద్విషయయో ర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావః. అత స్తయో రధిదైవోప కార్యత్వం అనతివిప్రకృష్టస్యావ్యవహితస్య చ రూపస్యైవ గ్రాహ్యత్వా త్తదుపకార్యత్వం చక్షుషః ఏవం త్రయాణా మన్యతమం వినాఽన్యతమస్య జ్ఞానజనకత్వానర్హ్వా త్పరస్పరోపకారకత్వ మవగంతవ్యం. అధ్యాత్మాదిశబ్దానాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావానా మధికరణశక్తిప్రధానత్వేఽపి తచ్ఛక్తే రాధేయ నిరూప్యత్వా దాధేయపరత్వం ఇంద్రియాణాం దేహేఽవస్థానా దధ్యాత్మత్వం విషయాణాం తు రూపాదీనాం తేజఃప్రభృతిభూతనిష్ఠత్వా దధిభూతత్వం అధిష్ఠాతు ర్దేవతావపుషోఽర్కాఖ్యక్షేత్రజ్ఞరూపదేవతారూపత్వా దధిదైవత్వం యద్యధ్యాత్మాదీనాం పరస్పరా ద్రూపావిప్రకాశో భవతి కుత స్తర్హ్యాత్మప్రకాశ ఇత్యత ఆహ-యః స్వతః, ఖే హృదయకాశే యః ఆత్మా "హృది హ్యయమాత్మా ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతేః. సః స్వతః. సిధ్యతి స్వయంప్రకాశత ఇత్యర్థః, కుతః యత్ యస్మాత్ ఆత్మా ఏతేషాం దృగాదీనాం త్రయాణా మాద్యః ప్రకాశకత్వే హేతుతయా వర్తమానః, దృగాద్యుపరమేఽప్యవస్థిత శ్చాతఏవై భ్యోఽపరః, భిన్నః అత్యంతవిలక్షణః, తదేవాహ-స్వయా స్వాసాధారణయా అనుభూత్యా జ్ఞానేన అఖిల సిద్ధసిద్ధిః అఖిలప్రకాశ్యప్రకాశకః. ౩౧-౩౨

ఏవం చక్షుష్యుక్తం పరస్పరోపకార్యోపకారకభావ మింద్రియాంతరే ష్వప్యతిదిశతి (ఏవ మితి) చక్షు ర్యథా పరస్పరా త్సిధ్యతి ఏవం త్వగాదీత్యర్థః. ఆదిశబ్దై రధిభూతాధిదైవే

అహం త్రివృన్మోహవికల్పహేతు ర్వైకారిక స్తామస ఐంద్రియ శ్చ. ౩౪
ఆత్మా పరిజ్ఞానమయోఽవివాదో హ్యస్తీతి నాస్తీతి భిదాఽర్థనిష్ఠః,

వివక్షితే తత్ర త్వగింద్రియ స్యాధిభూతం స్పర్శః అధిదైవం వాయుః శ్రోత్రస్యాధిభూతం శబ్దః అధిదైవం దిశః, జిహ్వాయా అధిభూతం రసః. ప్రచేతా అధిదైవం నాసాయా అధిభూతం గంధః. అధిదైవ మశ్వినా విత్యూహ్యం, చక్షురాదీనాం మన స్సహకృతానా మేవకార్యకరత్వ మిత్యభిప్రేత్య విశినష్టి (చిత్తయుక్త మితి.) అత్ర మనసోఽధిభూతం అనుధ్యేయో విషయః. చంద్రమా అధిదైవం. అస్త్వేవం తతః కి మిత్యతోఽహఙ్కారస్య దేహాత్మతాదాత్మ్యప్రతీతి హేతుత్వం వదన్ ప్రశ్నోత్తరం నిగమయతి (యోఽసా వితి) యోఽసా వహ మహంకారః. స మోహవికల్పహేతు రితి సంబంధః. మోహో దేహాత్మనో రభేదభ్రమః. వికల్పః ఆత్మని దేవత్వ మనుష్యత్వాద్యభేదారోపః. తయోః హేతుః, అహంకారం విశినష్టి-గుణానాం సత్వరజ స్తమసాం క్షోభః. వైషమ్యం తేన కృతో యో వికార స్తదాత్మకః. ప్రధానం ప్రకృతి ర్మూలకారణం యస్య తస్మా న్మహతో మహ త్తత్వాత్ ప్రసూతః. వైకారిక స్తామస ఐంద్రియ శ్చేతి త్రివృత్ త్రిప్రకారః వైకారిక స్సాత్వికః ఐంద్రియ స్తైజసః రాజసాహంకార స్యేంద్రియోత్పత్తా వనుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణైంద్రియ ఇత్యుక్తమ్. ౩౩

ఏవక దేహాత్మనో రభేదప్రతీతౌ కారణ ముక్తం యత ఏవ మితో దేహాదత్యంతవిలక్షణ ఏవాత్మేత్యాహ (ఆత్మేతి.) పరిజ్ఞానమయః. పరితః కార్త్స్న్యేన జ్ఞానస్వరూపః. పరిశబ్దేన ప్రదేశభేదేనాపి జడత్వవ్యావృత్తిః. దేహ స్తు పరితో జడ ఇతి భావః. అవివాదః, అహంప్రత్యయేన సర్వసంప్రతిపన్నః. పరితో జ్ఞానమయ ఇత్యనేనైకరూప్యలాభా త్తస్య వికారాభావప్రయుక్తత్వా త్తత్ప్రయుక్తం సదాఽస్తిశబ్దవ్యపదేశ్యత్వం. దేహస్య త్వచేతపరిణామాన్మకత్య పూర్వపూర్వవికారాణా ముత్తరోత్తరే ష్వభావా న్నాస్తిశబ్దవ్యపదేశ్యత్వం తథా తత్తదవస్థావిషయా స్తిశబ్దవ్యపదేశ్యత్వం చ ధ్వనితం. తదాహ అస్తీతి నాస్తీతి భిదాఽర్థనిష్ఠః. నాస్తీత్యన్య వ్యపదేశ ఇతి శేషః, ఉభయవిధో వ్యపదేశః. భిదార్థనిష్ఠః భిదయా భేదేనావస్థితో యోఽర్థః, దేవమనుష్యాదిశరీరరూప స్తన్నిష్ఠః తద్విషయ ఇత్యర్థః. అస్తీతి నాస్తీతి భిదా ఏవంరూపో భేదవ్యపదేశః. భిదార్థనిష్ఠః దేవమనుష్యాదిదేహరూపాదినిష్ఠ ఇతి వాఽర్థః. యద్వా పరిజ్ఞానమయ ఆత్మా దేహవిలక్షణోఽస్తి నాస్తీతి వివాదమాత్రం అస్త్యేవేత్యర్థః. భిదా త్వర్థనిష్ఠః. రిజ్జ్వ్యత్యయ ఆర్షః, అర్థనిష్ఠ ఇత్యనేన నాత్మస్వరూపనిష్ఠః తన్నిష్ఠతయా ప్రతీతి స్తు భ్రమ ఇతి సూచితం. స చ స్వాత్మయ థాత్మ్యసాక్షాత్కారా దేవ నివర్తతే అన్యథా తు న నివర్తత

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

వ్యర్థోఽపి నైవోపరమేత పుంసాం మత్తః పరావృత్తధియాం స్వలోకాత్. 34

ఉద్ధవ ఉవాచ —

పరావృత్తధియ స్త్వత్త స్స్వకృతైః కర్మభిః ప్రభో,
ఉచ్చావచాన్యథా దేహా న్గృహ్ణంతి విసృజంతి చ. 35

త న్మమాఖ్యాహి గోవింద దుర్విభావ్య మనాత్మభిః,
న హ్యేత త్ప్రాయశో లోకే విద్వాంస స్సన్తి వంచితాః. 36

శ్రీభగవా నువాచ —

మనః కర్మమయం నృణా మింద్రియైః పంచభి ర్యుతమ్.
లోకా ల్లోకం ప్రయాత్యన్య ఆత్మా తదనువర్తతే. 37

ఇత్యాహ (వ్యర్థోపీతి.) అర్థభూతోఽపి ఆత్మ న్యవిద్యమానోఽపి స్వస్య లోకః సాక్షాత్కారః. యస్మాత్త్వః తస్మా న్మత్తః పరావృత్తా విముఖా ధీ ర్యేషాం తేషాం పుంసాం నైవోపరమేత కిం త్వనువర్తత ఏవేతి భావః. 34

ఏవం భగవద్విముఖానాం దేవమనుష్యాదిదేహసంబంధవియోగరూపసంసారానువృత్తి రుక్తా. తత్ర పృచ్ఛతి త్వత్తః పరావృత్తధియః, ఉచ్చావచాన్ ఉత్కృష్టాపకృష్టాన్ దేహాన్ యథా గృహ్ణంతి యథా చ విసృజంతి కిం పూర్వదేహేనేవేంద్రియై రపి విముక్తో దేహాంతర మివేంద్రియా ణ్యపి గృహ్ణాతి ఉత తై రేవేంద్రియైః సంపరిష్వక్తో దేహాంతరం గృహ్ణాతి విసృజతి చేతి ప్రశ్నార్థః. 35

తత్ర నిశ్చితం మహ్య మాఖ్యాహి. త్వయైవ కథనీయ మిత్యభిప్రేత్య విశినష్టి. అనాత్మభిః తదల్పార్థకోఽత్ర నఞ్ అల్పబుద్ధిభిః దుర్విభావ్యం దురధ్యవసేయం కిం చైతత్ విద్వాంసః ప్రాయశో లోకే న సన్త్యేవ కుతః సర్వే వంచితాః త్వన్మాయయేతి శేషః. 36

మన షష్ఠానీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః గృహీత్వైతాని సంయాతీ"తి గీతోక్తం పరిహార మాహ (మన ఇతి.) కర్మమయం కర్మవాసనాప్రచురం పఞ్చభిః జ్ఞానేంద్రియైః యుక్త మేవ మనః, లోకా ల్లోకం శరీరా చ్ఛరీరాంతరం, ప్రయాతి తతోఽన్య ఏవాత్మా తన్మనోఽనువర్తతే అనుయాతీత్యర్థః. ఇంద్రియై రితి భూతసూక్ష్మాణా మప్యుపలక్షణం. పఞ్చభి రిత్యనేన కర్మేంద్రియాణాం. తత్ర దేహే సులభత్వం సూచితమ్. 37

ధ్యాయమానోఽనువిషయాన్దృష్ట్వా న్వాఽథ శ్రుతానను,
ఉద్యత్సీదత్కర్మతన్త్రం స్మృతి స్తదనుశామ్యతి. ౩౭

విషయాభినివేశేన నాత్మానం యన్మన స్స్మరేత్,
జంతో ర్వై కస్యచి ద్ధేతో ర్మృతి రత్యంతవిస్మృతిః. ౩౮

జన్మ త్వాత్మతయా పుంస స్సర్వభావేన భూ రిప,
విషయస్వీకృతిం ప్రాహు ర్యథా స్వప్నమనోరథా. ౪౦

యది పౌర్వదైహికా న్యేవ జ్ఞానేంద్రియాణి దేహాంతరేఽనువర్తన్తే కథం తర్హి పూర్వజన్మ విస్మృతి రిత్యత్రాహ (ధ్యాయతీతి.) కర్మతంత్రం కర్మవాసనావశం, మనః దృష్ట్వాన్. శ్రుత్వా న్వా విషయాన్, ధ్యాయతి అథానంతరం ఉద్యత్ విషయసాన్నిధ్యే సతి హృష్యత్, సీదత్ తదసాన్నిధ్యే క్లిశ్య చ్చ భవతి, తదను తత్ప్రభృతిః, పూర్వపూర్వస్మృతిః, శామ్యతి అపైతి ఏకస్మి న్నేవ జన్మనీత్థం కిముత నితరాం విస్మృతికరదేహవిగమాదా వితి భావః. ౩౭

(విషయాభినివేశేనేతి.) యన్మనః యస్య మనః విషయాభినివేశేనాత్మానం న స్మరేత్ దేహవిలక్షణ మాత్మానం నానుసందధ్యాత్ తస్య జన్తోః, కస్యచి ద్ధేతోః కస్మాచ్చి త్కారణాత్ మృతిః అత్యంత విస్మృతిః, మరణకాలేఽత్యంతజ్ఞానలోపో భవతీత్యర్థః. కస్యచి ద్ధేతో రిత్యనేన జీవనావసాన నిమిత్తం కర్మ వివక్షితమ్. ౩౮

నను మృతా వత్యంతజ్ఞానలోపేఽపి పున ర్దేహాంతరసంబంధరూపజన్మాంతరే తేషా మేవ మనష్షష్ఠానా మింద్రియాణా మనువృత్తేః పూర్వజన్మస్మృతి స్స్యాదేవేత్యత ఆహ (జన్మేతి.) హేభూరిద పుంసః సర్వభావేన సర్వవిధమనోవృత్త్యా, విషయస్వీకృతిం దేహస్వీకారం జన్మ ప్రాహుః, జన్మకాల ప్రభృతిదేహాత్మాభిమాన స్స్యా దిత్యర్థః. దేహ మేవాత్మాన మభిమన్యమానస్య దేహవిలక్షణాత్మనః పూర్వోత్తరజన్మానుసంధాతు రప్రతీయమానత్వా న్నమృతివిషయస్వీకృత్యోః స్మృతి రితి భావః. దేహాత్మాభిమానస్య భ్రాంతిత్వే దృష్టాంత మాహ యథా స్వప్నమనోరథా వితి. యద్వా మృతివిషయ స్వీకృత్యోః పూర్వస్మృతితిరస్కారకత్వే దృష్టాంతః యథా స్వప్నః మనోరథ శ్చ మోహ మాన మిత్యేవం విధాం స్మృతిం తిరస్కరోతి మృతివిషయస్వీకృతిహేతుభూతయో స్తత్సమానాధికరణ్యనిర్దేశ స్తత్త్వారోపాత్. ౪౦

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

స్వప్నం మనోరథం చేత్థం ప్రాక్తనం న స్మరత్యసౌ,
తత్ర పూర్వ మివాత్మాన మపూర్వం చానుపశ్యతి. ౪౧

ఇంద్రియాయనసృష్ట్యేదం త్రైవిధ్యం భాతి వస్తుని,
బహిరంతర్భిదా హేతు ర్జనోఽసజ్జనకృ ద్యథా. ౪౨

నిత్యదా హ్యఙ్గ భూతాని భవంతి న భవంతి చ,
కాలేనాలక్ష్యవేగేన సూక్ష్మత్వా త్త న్న దృశ్యతే. ౪౩

దృష్టాన్తే వివృణోతి (స్వప్న మితి.) మనోరథం చేత్యస్య కుర్వ న్నితి శేషః. అసౌ పుమాన్ ప్రాక్తనం బ్రాహ్మణత్వాద్యాకారం న స్మరతి, యద్వా స్వప్నం పశ్యన్ ప్రాక్తనం స్వప్నం. న స్మరతి తథా మనోరథం కుర్వన్, ప్రాక్తనం న స్మరతి, తద్వత్ "తస్యా న్మనోరథం చేత్థ" మితి పాఠాంతరం. తత్ర తస్మాత్ స్మృతివిషయస్వీకృత్యో రత్యంతజ్ఞానలోపహేతుత్వా. త్ప్రాక్తనం, మనోరథం. మనోవృత్తిం, తద్దేహాభిమాన, మిహజన్మని, న స్మరతీత్యర్థః. కిం తర్హి స్మరతీత్యత ఆహ (తత్రేతి.) ఇవశబ్దోఽపూర్వ మిత్యనేనాన్వేతి, తత్ర సతి జన్మాంతరే పూర్వం పూర్వస్మిన్ జన్మని సంత మాత్మాన మపూర్వ మివ పూర్వ మసంత మిదానీం సంజాత మివ, పశ్యతీత్యర్థః. ౪౧

న కేవలం స్మృతివిషయస్వీకృతిహేత్వో ర్జన్మస్మృతివిఘాతకత్వ మేవాపి త్వనర్థహేతుత్వం చేత్యాహ (ఇంద్రియాయనసృష్ట్యేతి.) వస త్యేకరూపతయాఽవతిష్ఠత ఇతి వస్తు ఆత్మస్వరూపం, తస్మి న్నింద్రియాయ న సృష్ట్యా ఇంద్రియాయన మింద్రియాశ్రయం శరీరం, తస్య సృష్ట్యా ఉత్పత్త్యా యదిదం త్రైవిధ్యం, శరీర మింద్రియా ణ్యంతఃకరణం చేతి త్రైవిధ్యం, భాతి త ద్బహిరంత ర్భిదా హేతుః దేవత్వమనుష్యత్వబాలత్వయువత్వలోభభయాదిభేదరూపానర్థహేతుః, జనోఽసజ్జనకృ ద్యథా అసజ్జనకృత్ అసత్పుత్రోత్పాదకః అసత్పుత్రో హి అనర్థహేతుః. ఏవం బాహ్యాభ్యంతరభేదకృ త్త్రైవిధ్య మప్యనర్థహేతుః, అత స్తదుత్పాదకతుల్యం దేహసంబంధప్రయుక్తం త్రైవిధ్య మిత్యర్థః. ౪౨

వస్తునీత్యనేన శరీరస్య సతతపరిణామిత్వం సూచితం. తత్స్పష్ట మేవాహ (నిత్యదేతి.) అఙ్గ హేఉద్ధవ భూతాని భూతసంఘాతపరిణామాత్మకాని శరీరాణి నిత్యం, భవంతి పరిణామాంతరం యాంతి న భవంతి పూర్వావస్థాం త్యజంతి తత్పూర్వావస్థాత్యాగ ఉత్తరావస్థాస్వీకార శ్చేత్యుభయం కాలస్య సూక్ష్మత్వా న్న దృశ్యతే. ౪౩

యథార్చిషాం స్రోతసాం చ ఫలానాం చ వనస్పతేః,
తథైవ సర్వభూతానాం వయోఽవస్థాదయః కృతాః. ౪౪

సోఽయం దీపోఽర్చిషాం యద్వ త్స్రోతసాం తదిదం జలమ్,
సోఽయం పుమా నితి నృణాం మృషాధీ ర్గీ ర్మృషాయుషామ్. ౪౫

మా స్వస్య కర్మబీజేన జాయతే సోఽప్యజః పుమాన్,

సూక్ష్మతయా దుర్దర్శత్వే దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) అర్చిషాం యథా పూర్వపూర్వ వర్త్యవయవజ్వాలాసంయోగజానా మపాయ, ఉత్తరోత్తరవర్త్యవయవజ్వాలాసంయోగజానా మాగమ శ్చ సూక్ష్మత్వా న్న గృహ్యతే యథా, స్రోతసాం ప్రవాహానాం, పూర్వపూర్వజలాపాయ, ఉత్తరోత్తర జలాగమ శ్చ న గృహ్యతే. యథావా వనస్పతేః ఫలానాం ప్రతిక్షణపరిణామో న గృహ్యతే తథా. సర్వభూతానాం కాలకృతాః వయోవస్థాదయ శ్చ సూక్ష్మత్వా న్న గృహ్యంత ఇత్యర్థః. ఏత్యదేత్యనేన ఏకస్యామపి బాల్యా ద్యవస్థాయాం ప్రతిక్షణపరిణామిత్వం సూచితమ్. ౪౪

కుత స్తర్హి స ఏవాయం బాలః స ఏవాయం యువేత్యాద్యవస్థాస్థైర్యగోచరబుద్ధిశబ్దా విత్యత్రః సాదృశ్యయోగవశాత్తా వసమార్థా వితి సదృష్టాంత మాహ (సోఽయమితి.) యథాఽర్చిషాం పూర్వ పూర్వజ్వాలానాం తత్సదృశానా, ముత్తరోత్తరజ్వాలానాం చ భేద మగృహీత్వైవ పునః, కేవలం. భ్రమాత్మకప్రత్యక్షమూలో స ఏవాయం దీప ఇత్యర్చిస్సముదాయగోచరౌ బుద్ధిశబ్దౌ. తతః జ్వాలాభేదాను మానేన జ్వాలైక్యప్రత్యక్షోపమర్దో భావత్ర్యుత ఏకాశకయోః ప్రపవశ్చ్యత యథా చ స్రోతసాం సమ్బంధి జలం తదేవేద మితి బుద్ధిశబ్దౌ, స్త త్తథాఽయం పుమాన్ స ఏవ బాల ఇత్యాదిబుద్ధిః శబ్ద శ్చ మృషాయుషాం అస్థిరాయుషాం నృణాం మృషా భ్రాంతిమూలా విత్యర్థః. ౪౫

ఏవం శరీరస్య సతతపరిణామిత్వ మవస్థాస్థైర్యగోచరబుద్ధిశబ్దయో ర్భ్రాంతిమూలత్వం చోక్తం. అథాత్మనో జన్మాద్యవస్థాన్వయం తదన్వయప్రతీతే ర్భ్రాంతిమూలత్వం చాహ (మా స్త్వితి.) అస్య దేహస్య కర్మబీజేన దేహోత్పత్తినిమిత్తకర్మాఖ్యబీజేన సోఽపి దేహాభిమాన్యపి పుమాన్ జీవః, మాస్తు దేహవ త్సతతపరిణామస్వభావో న భవతు, తథాఽపి. భ్రాన్త్యా జాయతే, మ్రియతే చ ఆత్మన ఉత్పత్తిమరణే భ్రాంతిసిద్ధే ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన పుమాంసం విశినష్టి. అజః, అమర శ్చ న హ్యజస్య జని రమరస్య మృతి శ్చ విద్యత ఇత్యర్థః. దేహోత్పత్తేః పూర్వం తద్వినాశా త్పశ్చా

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

మ్రియతే చామరో భ్రాన్త్యా యథాఽగ్ని ర్దారుసంయుతః. ౬౮

నిషేకగర్భజన్మాని బాల్యకౌమారయౌవనమ్,
వయోమధ్యం జరా మృత్యు రిత్యవస్థా తనో ర్నవ. ౬౫

ఏతా మనోరథమయీ ర్హ్యన్యా శ్చోచ్చావచా స్తథా,
గుణసఙ్గా దుపాదత్తే క్వచి త్కశ్చి జ్జహాతి చ. ౪ం

ఆత్మనః పితృపుత్త్రాభ్యా మనుమేయౌ భవాప్యయౌ,

చ్చాత్మనో విద్యమానత్వా దితి భావః (యథాఽగ్ని రితి.) యథా మహాభూతతృతీయపరిణామాత్మకస్యాగ్నేః. దారుసంయుక్తస్య. మథనేనోపలబ్ధిమాత్రం, న తు దారుణా సహోత్పత్తివినాశౌ. తత్ప్రతీతి స్తు భ్రాన్తిమూలా తద్వత్. ౪౮

వయోఽవస్థాదయ ఇత్యుక్తా అవస్థా దర్శయతి (నిషేకేతి.) నిషేకః రేతోద్వారా పఞ్చమాహుత్యమప్రవేశః, గర్భ స్తత్రోపచయః, బాల్య మాపఞ్చమా దబ్దాత్, కౌమార మాషోడశా దబ్దాత్ తతో యౌవన మ చతుర్త్రింశతేః, తతో మధ్య మాషష్టివర్షాత్. ౪౯

కిం తర్హ్యేవంవిధనానావస్థాదేహసంబంధతద్వియోగాత్మకసంసృతికారణ మిత్యత్రాహ (ఏతా ఇతి.) మనోరథో మనోవృత్తిః, తత ఆగతా మనోరథమయీః "తత ఆగత" ఇత్యధికారో "మయట్చే"తి మయటి టిత్త్వాత్ జీప్ "యం యం వాపి స్మర న్భావం త్యజ త్యన్తే కళేబరమ్ తం త మేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావిత" ఇతి న్యాయా దంతిమప్రత్యయప్రయుక్తా ఇత్యర్థః. ఏతాః పరిదృశ్యమానాః ఉచ్చావచాః యద్వా ఏతాః నిషేకాద్యవస్థాః అన్యాశ్చానసశయనాద్యవస్థాః, తనూ శ్చ, క్వచి త్కదాచిత్ తత్తత్సంబంధనిమిత్తకర్మపరిపాకదశాయా ముపాదత్తే. క్వచిజ్జహాతి చ, కశ్చి దిత్యనేన తదుపాదానపరిత్యాగౌ బద్ధస్యైవ నతు ముక్తనిత్యసిద్ధయో రిత్యభిప్రేతం, గుణసఙ్గా దిత్యనేన మనోరథమయీ రిత్యనేన చ "యం యం వాఽపీ"తి పూర్వోక్తన్యాయేన గుణపరిణామాత్మకశబ్దాది విషయానుధ్యానం త్యాగోపాదానకారణ మిత్యుక్తం భవతి. ౪ం

కేవల ముపాదత్తే జహాతి చ, న తు తా వుపాదానత్యాగౌ సాక్షా త్కరోతి వివేకీ తు కేవల మనుమినోతీత్యాహ (ఆత్మన ఇతి.) ఆత్మనః స్వస్య భవాప్యయౌ దేహసంబంధతద్వియోగాత్మక

న భవాప్యయవస్తూనా మభిజ్ఞో ద్వయలక్షణః. ౯౭

తరో ర్బీజవిపాకాభ్యాం యో విద్వా జ్జన్మసంయమౌ,
తరో ర్విలక్షణో ద్రష్టా ఏవం ద్రష్టా తనోః పృథక్. ౨౦

ప్రకృతే రేవ మాత్మాన మవివిచ్యాబుధః పుమాన్,
త త్త్వేన స్పర్శసమ్మూఢ స్సంసారం ప్రతిపద్యతే. ౨౧

సత్వసఙ్గా దృషీ న్దేవా న్రజసాఽసురమానుషాన్,

జన్మమరణే, పితృపుత్రాభ్యాం దృష్టాంతాభ్యా మనుమేయౌ, పుత్రోత్పత్తిదర్శనాత్ స్వోత్పత్తి రనుమేయా పితృమరణదర్శనాత్ స్వమరణ మనుమేయం, న తు జన్మమరణే సాక్షాత్కరోతి, తదానీం మోహగ్రస్తత్వా దితి భావః, తదేవాహ (న భవాప్యయవస్తూనా మభిజ్ఞ ఇతి.) భవాప్యయవస్తూనాం స్వజన్మమరణాదివస్తూనాం నాభిజ్ఞః తదా మోహావిష్టత్వా దనభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. తదాఽపి న ద్వయలక్షణః స్వయం జన్మమరణభాక్త్వరూప శ్చ న భవతి జన్మమరణయోర్దేహగతత్వా దితి భావః. ౯౭

అత ఏవాత్మా దేహా ద్భిన్న స్సిధ్యతీతి సదృష్టాంత మాహ (తరో రితి.) విపాకః కాలపరిణామః యథా యః పుమాన్ బీజవిపాకాభ్యాం తరోః జన్మసంయమా వుత్పత్తివినాశౌ బీజా జ్జన్మవిపాకా త్సంయమం విద్వాన్ స తరో ర్విలక్షణో భిన్నో దృష్టః. ఏవం తనో ర్దేహస్య పఞ్చభూతసంఘాతాత్మకా ద్బీజా దుత్పత్తిం విపాకా న్నాశం చ ద్రష్టా పశ్య న్నాత్మా తనోః పృథ గ్భిన్నః. ౨౦

ఇత్థం దేహాద్భిన్న మాత్మానం యో న వివినక్తి స సంసరేదేవేత్యాహ (ప్రకృతే రితి.) ప్రకృతే ర్దేహాదాత్మానం త త్త్వేన యథావస్థితాకారేణావివిచ్యాత ఏవాబుధః అత ఏవ స్పర్శేన శబ్దాది విషయానుభవేన సమ్మూఢః సమిత్యేకీకారే, దేహాత్మనో రైక్యాభిమానాత్మక మోహాయుక్త స్సంసారం ప్రతిపద్యతే. ౨౧

సంసారప్రతిపత్తి మేవ ప్రపఞ్చయతి (సత్వసఙ్గా దితి.) సత్వసఙ్గః "శమో దమ స్తితిక్షా తప స్సత్య" మితి వక్ష్యమాణసత్వకార్యశమదమాద్యభినివేశ స్తస్మా త్కర్మభిః తదనురూపకర్మభిః దేవాన్ ఋషీం శ్చ యాతి దేవత్వ మృషిత్వం వా ప్రాప్నోతి, రజసా రజఃకార్యకామాద్యభినివేశేన తదనురూపకర్మభి రసురమానుషాన్ యాతి అసురయోనిం మనుష్యయోనిం వా ప్రాప్నోతి. తమసా

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

తమసా భూతతిర్యక్త్వం భ్రామితో యాతి కర్మభిః. ౫౨

నృత్యతో గాయతః పశ్యం స్తథైవానుకరోతి తాన్,
ఏవం బుద్ధిగుణాన్ పశ్య న్ననీహోఽప్యనుకార్యతే. ౫౩

యథాఽమ్భసా ప్రచలతా తరవోఽపి చలా ఇవ,
చక్షుషా భ్రామ్యమాణేన దృశ్యతే చలతీవ భూః. ౫౪

యథా మనోరథధియో విషయానుభవో మృషా.
స్వప్నదృష్ట శ్చ దాశార్హ తథా సంసార ఆత్మనః. ౫౫

తమఃకార్యశోకమోహాదినా తత్ప్రయుక్తైః కర్మభి శ్చ భూతతిర్యక్త్వం పిశాచత్వం పశుపక్ష్యాదిత్వం వా ప్రాప్నోతి. ఇత్థం భ్రామితో భవతి యద్వా కర్మభిః పుణ్యపాపాత్మకైః భ్రామితః ప్రకృతిమండలే సంచారితో జీవః సత్త్వాదిసఙ్గా దృషిత్వాదికం ప్రాప్నోతీతి సంబంధః. ౫౨

కథం నిశ్చేష్ట స్యాత్మనో భ్రమణ మిత్యత్రాహ (నృత్యత ఇతి.) యథా నృత్యతో గాయత శ్చ జనా న్పశ్యన్ పుమాన్ తా ననుకరోతి స్వయ మపి బుద్ధ్యా నృత్య న్నివ భవతి తథా అనీహః నిష్క్రియోఽప్యాత్మా బుద్ధిః, గుణాన్ స్వస్మి న్బుద్ధ్యుపస్థాపితాన్ గుణాన్ చేష్టాదిధర్మా నిత్యర్థః, పశ్యన్ స్వగతత్వేనాధ్యవస్యన్ అనుకార్యతే చేష్టమాన ఇవ వర్తతే. ౫౩

అన్యధర్మ స్యాన్యత్రాభాసే దృష్టాంత మాహ (యథాఽమ్భసేతి.) ప్రచలతా అమ్భసా హేతునా తీరస్థా స్తరవోఽపి ప్రచలంత ఇవ దృశ్యన్తే యథా భ్రామ్యమాణేన చక్షుషా హేతునా పృథ్వీ భ్రామ్యతీవ దృశ్యతే తథా దేహాత్మతాదాత్మ్యమధ్యస్యమానయా బుద్ధ్యా హేతునా దేహధర్మాః ఆత్మని ప్రతీయంత ఇత్యర్థః. ౫౪

(యథేతి.) యథా మనోరథధియః, స్వప్నదృష్టో విషయానుభవ శ్చ మృషా మిథ్యార్థ విషయాః. అనిత్యా ఇత్యర్థః. తథా హే దాశార్హ ఆత్మనః, సంసారః దేహధర్మాధ్యాసాత్మకః. మృషా అధ్యాసహేతునివృత్త్యా నివర్తత ఇత్యర్థః. ౫౫

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే.
ధ్యాయతో విషయా నస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౫౬
తస్మా దుద్ధవ మా భుఙ్క్ష్వ విషయా నసదిన్ద్రియైః.
ఆత్మాగ్రహణనిర్భాతం పశ్య వైకల్పికం భ్రమమ్. ౫౭
క్షిప్తోఽథ నిందితోఽసద్భిః ప్రలబ్ధోఽసూయితోఽపి వా.
తాడిత స్సంనిరుద్ధో వా వృత్త్యా వా పరిహాపితః. ౫౮

క స్తర్హ్యనర్థహేతు రిత్యపేక్షాయాం దేహాత్మతాదాత్మ్యశబ్దాదివిషయానుధ్యాతృమనస్సంబంధ ఏవేతి వదం తదనివృత్తౌ నానర్థాపాత్మకసంసారనివృత్తి రితి దృష్టాంత మాహ (అర్థ ఇతి.) అర్థే శబ్దాదివిషయే అవిద్యమానే అసన్నిహితేఽపి విషయాన్ శబ్దాదీన్ ధ్యాయతః అస్య జీవస్య సంసృతి ర్న నివర్తతే, అపి తు "ధ్యాయతో విషయా న్పుంస స్సఙ్గ స్తేషూపజాయతే సఙ్గా త్సంజాయతే కామ" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా బలవత్తర స్స న్ననువర్తత ఏవేతి భావః. (స్వప్న ఇతి.) న హ్యనువర్తమానే సతి స్వప్నే దేశాంతరగమనశిరశ్ఛేదాద్యనర్థపరంపరా నివర్తతే అపి త్వనువర్తత ఏవ తద్వ దిత్యర్థః. ౫౬

అస త్యపి విషయే తదనుధ్యానస్వభావే మనస్సంధే సతి నానర్థో నివర్తత ఇత్యభి ప్రాయేణార్థే హ్యవిద్యమాన ఇత్యుక్తం. కిం తర్హి విషయా నేవానుధ్యాయతి మనో న తు సంసృతి నివృత్తికారణ మిత్యపేక్షాయాం విషయానుభవ ఏవేతి వదం తదభినివేశం చ వారయతి (తస్మా దితి.) తస్మా ద్విషయధ్యానస్య సంసృతివర్ధకత్వాత్ అసదింద్రియై రసద్విషయప్రవణై ర్విషయా న్మా భుఙ్క్ష్వ, తదనుభవస్య తదనుధ్యానకారణత్వా దితి భావః. "మా త్వస్య కర్మబీజేన జాయత" ఇత్యాదినోప పాదిత మాత్మని జన్మమరణాద్యవస్థాన్వయభ్రాంతిమూలత్వ ముపసంహరం తత్ర కారణం చ వదం తథా విధి న్విత్యాహ (ఆత్మేతి.) వైకల్పికం ఆత్మని జన్మమరణాద్యవస్థాకల్పననిమిత్తం భ్రమం ఆత్మాగ్రహణనిర్భాతం, ఆత్మాగ్రహణేన దేహవిలక్షణాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యాగ్రహణేన నిర్భాత ముదితం పశ్య న్నిశ్చిను, యద్వా ఆత్మాగ్రహణేన నిర్భాత మవభాసమానం వైకల్పికం పాక్షికం భేదం భ్రమం భ్రమమూలకం పశ్య. భేదస్యాత్మాగ్రహణదశాయా మప్రతీతేః పాక్షికత్వా ద్వైకల్పిక మిత్యుక్తమ్. ౫౭

ఆత్మాగ్రహణనిర్భాత మిత్యనేన భ్రమనివృత్తయే సదాఽఽత్మయాథాత్మ్యావలోకనేన భవితవ్య మితి సూచితం. విఘ్నోపనిపాతేఽప్యాత్మగ్రహణేన స్వాత్మాన ముద్ధరే దిత్యాహ ద్వాభ్యామ్ (క్షిప్త ఇతి.) అసద్భిః దుర్జనైః, క్షిప్తః ఆక్షిప్తః నిందితః అధిక్షిప్తః ప్రలబ్ధః ఉపహాసితః, అసూయితః, గుణేష్వారోపితదోషభావః వృత్త్యా జీవికేన పరిహాపితః త్యాజితో వా, ౫౮

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

నిష్ఠ్యూతో మూత్రితో వాఽజ్ఞై ర్బహుధైవం ప్రకమ్పితః,
శ్రేయస్కామః కృచ్ఛ్రగత ఆత్మనాఽఽత్మాన ముద్ధరేత్. ౫౮

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యథైవ మనుబుధ్యేయం వద నో వదతాం వర,
సుదుస్సహ మిమం మన్య ఆత్మ న్యసదతిక్రమమ్. ౬౦

విదుషా మపి విశ్వాత్మ న్ప్రకృతి ర్హి బలీయసీ,
ఋతే స్వధర్మనిరతాన్ శాంతాం స్త్వచ్చరణాలయాన్. ౬౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే.
ద్వావింశోఽధ్యాయః.

నిష్ఠ్యూతః విక్షిప్తవిషయీకృతః. మూత్రితః మూత్రేణార్ద్రీకృతః, అజ్ఞైః ఏవం బహుధా ప్రకమ్పిత శ్చాలితోఽపి శ్రేయస్కామ శ్చేత్ కృచ్ఛ్రగతః, ఉక్తవిధా మాపదం ప్రాప్తోఽపి ఆత్మ యాథాత్మ్యావలోకనవిషయభూతేనాత్మనా హేతునా స్వాత్మాన ముద్ధరేత్. ౫౮

క్షేపాదీనాం దుస్సహతాం మన్యమాన స్తత్ర మోపాయం పృచ్ఛతి (యథైవేతి.) హే వదతాం వర యథా క్షేపాదీన్ సోఢ్వా బుధ్యేయం స్వాత్మానం పరమాత్మానం చ యథావ జ్జానీయాం తథా నః అస్మా న్ప్రతి వద ఉపాయ ముపదిశేత్యర్థః. కి మితి క్షేపాదిక్షమోపాయం పృచ్ఛసీత్యత ఆహ (సుదుస్సహ మితి.) ఆత్మని స్వస్మిన్ అసద్భిః కృతం అతిక్రమం క్షేపాదిరూపం సుదుస్సహం సుతరాం దుస్సహం మన్యే. ౬౦

అతః హి యస్మాత్ హేవిశ్వాత్మన్ విదుషా మపి ప్రకృతి ర్బలీయసీ ప్రకృతిసంబంధ ప్రయుక్తా దేహాత్మాభిమానరాగద్వేషాదయో బలీయాంస ఇత్యర్థః. కిం సర్వేషా మపి విదుషాం నేత్యాహ (ఋత ఇతి.) త్వద్ధర్మా భగవద్ధర్మా స్తేషు నితరాం రతాన్ త్వచ్చరణా వేవాలయ ఆశ్రయో యేషాం తత ఏవ శాంతాన్ జితాంతఃకరణాన్ ఋతే వినా ఇతరేషాం విదుషా మపి ప్రకృతి ర్బలీయసీతి సంబంధః. ౬౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

స ఏవ మాశంసిత ఉద్ధవేన తద్భృత్తముఖ్యేన దశార్హవర్యః.
సభాజయ న్భృత్యవచో ముకుంద స్త మాబభాషే శ్రవణీయవీర్యః. ౧

శ్రీభగవా నువాచ—

బార్హస్పత్య న సోఽస్త్యేవ సాధు ర్వై దుర్జనేరితైః,
దురుక్తై ర్భిన్న మాత్మానం య స్సమాధాతు మీశ్వరః. ౨

న తథా తప్యతే విద్ధః పుమా న్బాణై స్తి మర్మగైః,
యథా తుద న్తి మర్మస్థా హ్యసతాం పురుషేషవః. ౩

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఇత్థ మాపృష్ట స్త మఖినందకా ప్రత్యాహేత్యాహ మునిః (స ఇతి) ఇత్థం భాగవతముఖ్యేనోద్ధవేన ఆశంసితః పృష్టః, శ్రవణీయం, వీర్యం విశ్వప్రకాశకం చేష్టితం యస్య స ముకుందః. భృత్య స్యోద్ధవస్య వచ స్సభాజయకా సమ్మానయకా త ముద్ధవ మాబభాషే. ౧

భాషణ మేవాహ (బార్హస్పత్యేత్యాదినా.) యదుక్తం "సుదుస్సహ మిమం మన్య ఆత్మ న్యసదతిక్రమ" మితి, తత్రావ త్పత్య మేవేత్యాహ బార్హస్పత్యేతి ద్వాభ్యామ్, హేబార్హస్పత్య బృహస్పతే శ్శిష్య స సాధు ర్విద్వాకా నాస్త్యేవ. కోఽసౌ? యో దుర్జనేరితైః దురుక్తై ర్భిన్న మాత్మానం మన స్సమాధాతుం ఈశ్వర స్సమర్థః. అనేన సమాహితే సత్యాత్మని సుఖదుఃఖేన స్త ఇతి సూచితత్వా న్నిజకర్మానువర్తి మన ఏవ సుఖదుఃఖకారణ మితి ఫలితమ్. ౨

కుత ఇత్యత ఆహ (నేతి) మర్మగై ర్మర్మస్థానప్రాపితై ర్బాణై ర్విద్ధోఽపి న తథా తప్యతే కథం యథా అసతాం దుర్జనానాం సంబంధినః, పరుషవాక్యరూపాః ఇషవః మర్మస్థా స్సంతః తుదంతి వ్యథయంతి దుఃఖయ న్తీత్యర్థః, కేవలేషుభ్యః పరుషేషుభి ర్నితరాం తప్యత ఇతి వివక్షితోఽర్థః. ౩

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

కథయంతి మహత్పుణ్య మితిహాస మిహోద్ధవ,
త మహం వర్ణయిష్యామి నిబోధ సుసమాహితః. ౧

కేనచి ద్భిక్షుణా గీతం పరిభూతేన దుర్జనైః,
స్మరతా ధృతియుక్తేన విపాకం నిజకర్మణామ్. ౨

అవన్తీషు ద్విజః కశ్చి దాసీ దాఢ్యతమ శ్శ్రియా,
వార్తా వృత్తిః కదర్య స్తు కామీ లుబ్ధోఽతికోపనః. ౩

యదప్యేతం తథాపి శనై స్సుఖదుఃఖయో రసాధారణకారణవిమర్శేనాత్మానం సమాధాతుం ప్రభవత్యేవేతి వక్తు మితిహాసం ప్రస్తౌతి (కథయంతీతి) మహ త్పుణ్యం శృణ్వతాం మహాపుణ్యావహం ఇతిహాసం కథయంతి స ఏవ త్వత్ప్రశ్నస్యోత్తర మితి భావః. అత స్త మితిహాసం వర్ణయిష్యామి సమాహిత స్స న్నిబోధ శృణు, ౧

ఇతిహాసం విశినష్టి (కేనచి దితి,) దుర్జనైః, పరిభూతేన కేనచి ద్భిక్షుణా తుర్యాశ్రమిణా గీతం త మితిహాస మితి పూర్వేణ సంబంధః. భిక్షుం విశినష్టి (ధృతియుక్తేన) విఘ్నోపనిపాతేఽపి కృత్యసమాపనసామర్థ్యం ధృతిః, తయా యుక్తేన నిజకర్మణాం విపాకం స్మరతా విపచ్యంతే నిష్పాద్యంతే ఫలా న్యనేనేతి విపాక స్తం అహంమమాభిమానకారితానా మీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహ మూలానాం నిజకర్మణాం వశం గత మంతఃకరణ మేవ పారిశేష్యన్యాయేన సుఖదుఃఖసాధన మితి స్మరతేత్యర్థః. ౨

కోఽసా వితిహాస ఇత్యత ఆహ (అవంతీష్విత్యాదినా.) అవంతీషు దేశేషు శ్రియా ధనాది సంపత్త్యా, ఆఢ్యతమ స్సమృద్ధతమః. కశ్చిత్ ద్విజ ఆసీత్. తం విశినష్టి-వార్తా కృషివాణిజ్యాదిరూపా వృత్తి, ర్యస్య సః. కదర్యః కేవలం స్వోదరమాత్రపోషణపరః యద్వా "ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ పుత్రదారాం శ్చ పీడయన్. దేవతాతిథిభృత్యాం శ్చ స కదర్య ఇతి స్మృతః" ఇత్యుక్తవిధో వా. తత్ర హేతుః. కామీ కేవలవిత్తకామీ లుబ్ధశ్చేతి కించాతికోపనః. ౩

జ్ఞాతయోఽతిథయ స్తస్య వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చితాః,
శూన్యావసథ ఆత్మాఽపి కాలే కామై రనర్చితః. ౭
దుశ్శీలస్య కదర్యస్య ద్రుహ్యంతే పుత్రబాంధవాః,
దారాదుహితరో భృత్యా విషణ్ణా నాచర న్ప్రియమ్. ౮
తస్యైవం యక్షవిత్తస్య చ్యుతస్యోభయలోకతః
ధర్మకామవిహీనస్య చుక్రుధుః పంచభాగినః. ౯
తదవధ్యానవిధ్వస్తపుణ్యస్కన్ధస్య భూరిద,
అర్థోఽప్యగచ్ఛ న్నిధనం బహ్వాయాసపరిశ్రమః, ౧౦
జ్ఞాతయో జగృహుః కించి దస్యు దస్యవ ఉద్ధవ.
దైవతః కాలతః కించి ద్బ్రహ్మబంధో ర్నృపార్థివాత్. ౧౧

అత ఏవాస్య సంబంధినో జ్ఞాతయోఽతిథయ శ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చితాః, శూన్యావసథే అతిథిపూజారహితే గృహే అస్యాత్మా దేహోఽపి కామై ర్భోగై ర్నార్చితః న లాలితః. ౭

(దుశ్శీలస్యేతి.) ఏవం విధస్య తస్య పుత్రాదయః. ద్రుహ్యంతే అద్రుహ్యంత అపచక్రు రిత్యర్థః. దారాదయో విషణ్ణా స్సంతోఽస్య ప్రియం నాచరన్ న చక్రుః. ౮

యక్షాణాం విత్త మివ కేవలం రక్షణీయం విత్తం యస్యోభయలోకతః. అస్మా దముష్మా చ్చ లోకా చ్చ్యుతస్య ఉభయత్రాప్యసంభావితసుఖస్య తత్ర హేతుః ధర్మకామవిహీనస్య పఞ్చభాగినః. దేవర్షిపితృభూతమనుష్యబ్రహ్మర్షయః. పఞ్చమహాయజ్ఞదేవతాః చుక్రుధుః అర్జితస్య హి విత్తస్య పఞ్చమహాయజ్ఞై స్తద్దేవతారాధనం హి ప్రయోజనం తదభావా త్తే చుక్రుధు రిత్యర్థః. ౯

తతో క్రోధఫల మాహ (త ఓఽతి.) భాగినాం అవధ్యాన మనాదరః, తేన విధ్వస్తః. పుణ్యస్కంధః. అర్థలాభమాత్రహేతుభూతపుణ్యస్కంధవ త్ప్రాకాశ్యం యస్య తస్య హేభూరిద బహ్వాయాసగర్భైః కృష్యాదిభిః పరిశ్రమో యస్మిన్ సోఽర్థో ధన మపి నిధనం నాశ మగమత్. ౧౦

నిధనప్రాప్తిప్రకార మేవాహ (జ్ఞాతయ ఇతి.) దస్యవః చోరా, దైవతః గృహదాహాదినా కాలతః నిఖాతధనాదినా తథా నృపార్థివాత్ నరాణాం పార్థివానాం చ ద్వంద్వైక్యం. తత్ర పార్థివా రాజానః నరా స్తత్సంబంధినః, బ్రహ్మబంధో రర్థః. కించి త్కించి న్నిధన మగచ్ఛ దితి పూర్వేణ సంబంధః, దైవాదిభ్య ఇత్యేవం బ్రహ్మబంధో ర్ద్రవిణే నష్టే సతీత్యుత్తరేణ సంబంధః. ౧౧

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

స ఏవం ద్రవిణే నష్టే ధర్మకామవివర్జితః,
ఉపేక్షిత శ్చ స్వజనై శ్చింతా మాప దురత్యయామ్. ౧౨

తస్యైవం ధ్యాయతో దీర్ఘం నష్టరాయ స్తపస్వినః,
ఖిద్యతో బాష్పకణ్ఠస్య నిర్వేద స్సుమహా నభూత్. ౧౩

స చాహేద మహో కష్టం వృథాఽఽత్మా మేఽనుతాపితః,
న ధర్మాయ న కామాయ యస్యార్థాయాస ఈదృశః. ౧౪

ప్రాయేణార్థాః కదర్యాణాం న సుఖాయ కదాచన,
ఇహ చాత్మోపతాపాయ మృతస్య నరకాయ చ. ౧౫

యశో యశస్వినాం శుభ్రశ్లాఘ్యా యే గుణినాం గుణాః,
లోభ స్స్వల్పోఽపి తాన్ హన్తి శ్విత్రం రూప మివోర్జితమ్. ౧౬

పూర్వమేవ ధర్మకామాభ్యాం వివర్జితః స్వజనై రుపేక్షిత శ్చ తతోఽర్థక్షయా చ్చ దురత్యయా మపారాం చింతాం ప్రాప్తవాన్. ౧౨

నష్టో రాః ధనం యస్య తస్యాత ఏవ దీర్ఘం విలమ్బితం యథాతథా చింతయతః అత ఏవ తపస్వినః తప్తస్యాత ఏవ ఖిద్యతః, అత ఏవాశ్రుపూర్ణకంఠస్య సుమహాన్ శుభావహో నిర్వేదః సమభూత్. ౧౩

స చ జాతనిర్వేదో విప్ర ఇద మాహ (అహో ఇత్యాదినా "ఖట్వాఙ్గ స్సమసాధయ" దిత్యన్తేన.) అహో మమేదం కష్టం మే మయా ఆత్మా దేహః వృథైవానుతాపితః. అనుతాప మేవ ప్రపఞ్చయతి ।(న ధర్మాయేతి.) యస్య మమ ఈదృశః అర్థార్జనాయాసః ధర్మాయ కామాయ చ నాభూత్. ౧౪

యదుక్తం చైత దిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాయేణేతి.) కదర్యాణాం మాదృశానాం అర్థో ధనం ప్రాయేణ కదాచిత్కదపి సుఖాయ న భవతి నాపి స్వోపభోగాయ అపి తు మృతస్య నరకాయ, భవతి. ౧౫

యశస్వినాం యచ్ఛుభ్ర యన్నిర్మలం యశః యే చ గుణినాం శ్లాఘ్యా గుణా స్తాన్ స్వల్పోఽపి లోభో హంతి యథా। శ్విత్రం శ్వేతకుష్ఠరోగః ఊర్జితం శ్లాఘ్యం రూపం సౌందర్యం, హంతి తద్వత్. ౧౬

అర్థస్య సాధనే సిద్ధ ఉత్కర్షే రక్షణే వ్యయే,
నాశోపభోగ ఆయాస స్త్రాస శ్చింతా భ్రమో నృణామ్. ౧౭

స్తేయం హింసాఽనృతం దమ్భః కామః క్రోధః స్మయో మదః,
భేదో వైర మవిశ్వాస స్సంస్పర్ధా వ్యసనాని చ. ౧౮

ఏతే పంచదశా నర్థా హ్యర్థమూలా మతా నృణామ్,
తస్మా దనర్థ మర్థాఖ్యం శ్రేయోఽర్థీ దూరత స్త్యజేత్. ౧౯

భిద్యంతే భ్రాతరో దారాః పితర స్సుహృద స్తథా,
ఏకాః స్నిగ్ధాః కాకణినా సద్య స్సర్వేఽరయః కృతాః. ౨౦

అర్థాయాస ఈదృశ ఇత్యుక్తం. ఆయాసప్రకారం వివృణ్వ న్నర్థస్యానర్థాంతరహేతుతా మప్యాహ (అర్థస్యేతి.) సాధనే ఆర్జనే సిద్ధే ఆర్జితేఽప్యర్థే తస్యోత్కర్షే వృద్ధ్యాద్యుపాయై ర్వర్ధనే వ్యయే వినియోగే నాశోపభోగే నాశే ఉపభోగే చేత్యర్థః. తత్ర సాధనోత్కర్షయో రాయాసః తత స్తద్రక్షణే త్రాసః వ్యయోపభోగయో శ్చింతా వినాశే భ్రమః హా హతోస్మీతి మృతిః. భ్రమ శ్చ భవతి. ౧౭

సాధనదశాయా మనర్థాన్ప్రపఞ్చయతి (స్తేయ మితి.) స్తేయం చౌర్యం స్తేయాదయ ష్షడనర్థాః విత్తప్రాప్త్యర్థాః ప్రాప్తేఽర్థే స్మయాదయో నవానర్థాః దమ్భో వఞ్చనానురూపవేషః కామః పరకీయవిత్తసంజిఘృక్షా క్రోధః కామవిరోధే సతి తదసహిష్ణుతారూప శ్చిత్తవికారః, స్మయః గర్వః, మహద్విషయే నికృష్టబుద్ధిః మదః విహితావిహితవివేకశూన్యతా, భేదః దేహానుబంధి ష్వప్రియాపాదనం వైరం అకారణవిరోధః సంస్పర్ధా కలహః వ్యసనాని స్త్రీద్యూతమద్యవిషయాణి త్రీణి. ౧౮

ఏతే స్మయాదయః అర్థమూలాః అర్థం ప్రతి మూలభూతాః అర్థో మూలం యేషాం తథా భూతా శ్చ పఞ్చదశానర్థాః (తస్మా దితి.) యతోఽర్థోఽనర్థావహ స్తస్మాత్ అర్థాఖ్యం అర్థ ఇతి నామమాత్రవ్యపదేశ్యం వస్తుత స్త్వనర్థావహం విత్తం. శ్రేయోఽర్థీ దూరత స్త్యజేత్. ౧౯

భేదవైరస్వరూపం ప్రపఞ్చయతి (భిద్యంత ఇతి.) భ్రాత్రాదయో భిద్యన్తే స్నేహం త్యజంతి, కథంభూతాః ఏకాః తుల్యాపత్సంపదః, అత ఏవ స్నిగ్ధాః అన్యోన్యప్రీతియుక్తా అపి కుతః, కాకణికాత్ స్వం స్త్వ మార్షం, వింశతివరాటికా కాకణికా తన్మాత్రవ్యత్యాసా దపి సర్వే భ్రాత్రాదయః శత్రవః కృతాః. ౨౦

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

అర్థేనాఽల్పీయసా హ్యేతే సంరబ్ధా దీప్తమన్యవః,
త్యజన్త్యసూన్ స్పృధో ఘ్నన్తి సహసోత్సృజ్య సౌహృదమ్. ౨౧

లబ్ధ్వా జన్మామరప్రార్థ్యం మానుష్యం తద్ద్విజాగ్ర్యతామ్,
తదనాదృత్య యే స్వార్థం ఘ్నన్తి యాన్త్యశుభాం గతిమ్. ౨౨

స్వర్గాపవర్గయో ర్ద్వారం ప్రాప్య లోక మిమం పుమాన్,
ద్రవిణే కో ను సజ్జేత మర్త్యోఽనర్థస్య ధామని. ౨౩

దేవర్షిపితృభూతాని జ్ఞాతీ న్బన్ధూ న్స్వభాగినః
అసంవిభజ్య చాత్మానం యక్షవిత్తః పత త్యధః. ౨౪

ఏతత్ప్రపఞ్చయతి (అర్థేనేతి.) అల్పీయసా కాకణికాదిపరిమితేన, అర్థేన వ్యత్యస్తేనైతే భ్రాత్రాదయః సంరబ్ధాః క్రుద్ధాః దీప్తో యావజ్జీవానువృత్తో మన్యు. ర్యేషాం తే స్పృధః స్పర్ధమానాః సహసా ఆశు సౌహృద ముత్సృజ్యాశు ఘ్నంతి పరస్పరమసూన్ ప్రాణాన్, త్యజంతి చ. ౨౧

ఇత్థ మర్థాసక్తస్యైహలౌకికా అనర్థాః ప్రపఞ్చితాః, అథ పారలౌకిక మనర్థ మాహ (లబ్ధ్వేతి.) అమరై రపి ప్రార్థ్యం మానుష్యం జన్మ తత్రాపి ద్విజాగ్ర్యతాం లబ్ధ్వా. తదనాదృత్య తాభ్యాం సాధ్యం శ్రేయోఽనాదృత్య యే కేవల మర్థమాత్రాసక్తాః. తే స్వార్థం స్వాత్మహితం, వినాశయంతి. తదాహ యాంత్యశుభాం గతిం నరకం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౨౨

అమరప్రార్థ్యత్వే హేతుత్వేన మానుష్యం జన్మ విశింషన్ వివేకీ చేన్న కోఽపి విత్తే సజ్జేతేత్యాహ (స్వర్గ ఇతి.) స్వర్గాపవర్గయోః ద్వారం సాధనం ఇమం లోకం మనుష్యదేహం, ప్రాప్య అనర్థస్య ధామని ఆశ్రయే. ద్రవిణే కోను సజ్జేత న కోఽపీత్యర్థః. ౨౩

నను పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యుపయుక్తం ద్రవిణం కి మిత్యనర్థావహం వదసీత్యత ఆహ (దేవేతి.) ఆత్మా దేహః దేవాదీ న్ప్రతి విత్తం, మవిభజ్య, యజ్ఞాదిభి స్తా ననంతర్ప్య. యః కేవలం యక్షవిత్తః రక్షణీయమాత్రవిత్తః, సోఽధఃపతతి నిరయం గచ్ఛతి. ౨౪

వ్యర్థయాఽర్థేహయా విత్తం ప్రమత్తస్య వయో బలమ్,
కుశలా యేన సిధ్యన్తి జరఠః కిన్ను సాధయే. ౨౫

తస్మాత్సంక్లిశ్యతే విద్వా న్వ్యర్థయాఽర్థేహయాఽసకృత్,
కస్యచి న్మాయయా నూనం లోకోఽయం సంవిమోహితః. ౨౬

కిం ధనై ర్ధనదై ర్వాఽపి కామైః కామప్రదై రుత,
మృత్యునా గ్రస్యమానస్య కర్మభి ర్వోత జన్మదైః. ౨౭

ఏవం విమృశ్య నిర్విద్యతే (వ్యర్థయేతి.) వ్యర్థయా అర్థేహయా ప్రమత్తస్య విత్తం వయో బలం చ గత మితి శేషః, విత్తాదీ న్విశినష్టి - యేనేత్యేకవచనం ప్రత్యేకాభిప్రాయకం. యేన విత్తాదినా కుశలాః ధర్మకామమోక్షాః సిధ్యంతి తద్గత మిత్యర్థః. అతోఽధునా జరఠః వృద్ధః కి న్ను సాధయే న కిమపీత్యర్థః. సాధయే దితి పాఠే యస్య విత్తాదీని గతాని స జరఠః కిం సాధయే న కిమపి సాధయే దితి లోకపరిపాటీ మాత్మని పర్యవసాయయతి. ౨౫

స్వసదృశం జన మనుశోచతి (తస్మా దితి.) తస్మా దర్థస్యానర్థావహత్వాత్ ఏవ మనర్థం విద్వా నపి కేవల మనర్థయాఽర్థేహయా అర్థార్జనానుకూలచేష్టయా, అసకృ దహో అయం జనః క్లిశ్యతే, విదుషోఽపి క్లేశే కారణ ముద్ఘాటయతి (కస్యచి దితి.) ఈశ్వరస్యేత్యర్థః, నూనం సంవిమోహితః, అతోఽర్థేహయా క్లిశ్యతే సర్వేషా మేకస్య మాయామోహితత్వజ్ఞాపనాయ కస్యచి దిత్యనిర్ధారణ నిర్దేశః. ౨౬

వ్యర్థయేత్యనేన దానభోగోపయుక్తస్య విత్తస్య పురుషార్థత్వం సూచితం. తదపి నిరస్యతి (కిం ధనై రితి.) కిం కామదై ర్ధనై రితి భోగోపయుక్తస్యాపి ధనస్య పురుషార్థత్వనిరాసః. ధనదై రితి దానోపయుక్తస్య విత్తస్య పురుషార్థత్వనిరాసః, ధనదానశీలై రపి కః పురుషార్థః ప్రాప్యత ఇత్యర్థః, కామ ఏవైషాం పురుషార్థ ఇత్యత ఆహ (కామై ర్వేతి.) అనేన కామస్య పురుషార్థత్వం నిరస్తం. అభిసంహితఫలదానాదికర్మణాం పురుషార్థసాధనత్వం నిరస్యతి (కర్మభి ర్వా కి మితి.) తత్ర హేతుత్వేన తాని విశినష్టి (ఉత జన్మదై రితి.) తథాత్వేఽపి తత్ర తత్ర జన్మని భోగసిద్ధిః ప్రయోజన మిత్యపేక్షాయాం న కస్మి న్నపి జన్మని యావదపేక్షితభోగసిద్ధి రిత్యాశయేనార్థకామాదిపరం విశినష్టి (మృత్యునా గ్రస్యమానస్యేతి.) గ్రస్యమానస్య కిం వా ధనాదిభి రితి సంబంధః. ౨౭

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

నూనం మే భగవాం స్తుష్ట స్సర్వదేవమయో హరిః,
యేన నీతో దశామేతాం నిర్వేద శ్చాత్మనః ప్లవః. ౨౮

సోఽహం కాలావశేషేణ శోషయిష్యేఽఙ్గ మాత్మనః,
అప్రమత్తోఽఖిలస్వార్థే యది స్యాం సిద్ధ ఆత్మని. ౨౯

తత్ర మా మనుమోదేర న్దేవా స్త్రిభువనేశ్వరాః,
ముహూర్తేన బ్రహ్మలోకం ఖట్వాఙ్గ స్సమసాధయేత్. ౩౦

కోఽసౌ యః కస్యచి దిత్యుక్త ఇతి వితర్క్య్య నిశ్చిత్యాత్మన స్తదనుగ్రహవిషయతా మాలక్షయతి (నూన మితి.) యస్య మాయయా. మోహితః స న బ్రహ్మరుద్రాది ష్వన్యతమః కిం తు హరి రేవ. తత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి (సర్వదేవమయ ఇతి.) ప్రాచుర్యే మయట్. తచ్ఛరీరకత్వేన తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితం. తథా చ శ్రూయతే "స ఆత్మా అఙ్గా న్యన్యా దేవతా" ఇతి. అనేన బ్రహ్మాదీనా మపి తద్వశ్యత్వ సిద్ధిః శరీర స్యాత్మాయత్తసత్తాదిమత్వాత్ స చ హరి ర్భగవా న్మే మమ, తుష్టః మా మనుజగ్రాహేత్యర్థః. అన్యథేయం దశా తత్ప్రయుక్తనిర్వేద శ్చ న స్యా దితి భావః. తదాహ (యేనేతి,) యేన తుష్టేనాహ, మేతాం దశాం నీతః ప్రాపితః. చోహేతౌ యతశ్చాత్మనో మమ ప్లవః తద్వ త్సంసారసాగరోత్తరణోపాయరూపః నిర్వేద, ఆసీత్. ౨౮

ఇత్థం విమృశ్యాత్మనః కృత్యం నిశ్చినోతి (సోఽహ మితి.) సోఽహ మేవం జాతనిర్వేదోఽహం కాలావశేషేణ అవశిష్టాయుషేత్యర్థః. ఆత్మనో మమాఙ్గం శరీరం శోషయిష్యే తపసేతి శేషః. ఏవం చే త్సర్వేఽపి మా మనుమోదేర న్నిత్యాహ (అప్రమత్త ఇతి.) అఖిలానాం, స్వార్థే నిరతిశయ పురుషార్థభూతే ఆత్మని, యద్యహం స్నిగ్ధః స్నేహయుక్తః, ప్రీతిరూపభక్తియుక్తః తత్రాప్రమత్త శ్చ స్యాం తత్ర తదా త్రిభువనేశ్వరాః దేవాః మా మనుమోదేరన్ మత్పూర్వవృత్తాభిజ్ఞా అనుమోదేర న్న వా దేవా స్తు మదభిప్రాయజ్ఞా అనుమోదేర న్నేవేత్యభిప్రాయః. స్యాత్సిద్ధ ఇతి పాఠే అప్రమత్త ఇత్యస్యాత్మేతి శేషః. మమాత్మా మనః అవహితః. స్యా దిత్యర్థః. నన్వవశిష్టే నాల్పకాలేన కథ మప్రమత్త స్స్యాదిత్యత ఆహ (ముహూర్తేనేతి.) బ్రహ్మలోకం భగవల్లోకమ్. ౨౯-౩౦

శ్రీభగవా నువాచ—

ఇత్యభిప్రేత్య మనసా హ్యావన్త్యో ద్విజసత్తమః,
ఉన్ముచ్య హృదయగ్రన్థీన్ శాంతో భిక్షు రభూ న్మునిః. ३०

స చచార మహీ మేతాం సంయతాత్మేన్ద్రియానిలః,
భిక్షార్థం నగరగ్రామా నసఙ్గోఽలక్షితోఽవిశత్. ३१

తం వై ప్రవయసం భిక్షు మవధూత మసజ్జనాః,
దృష్ట్వా పర్యభవ న్భద్ర బహ్వీభిః పరిభూతిభిః. ३३

కేచి త్త్రివేణుం జగృహుః కేచి త్పాత్రకమణ్డలూ,
పీఠం చైకేఽక్షసూత్రం చ కంథా చీరాణి కేచన. ३४

ప్రదాయ చ పున స్తాని దర్శితా న్యాదదు ర్మునేః,

(ఇతీతి.) అవంత్యః అవంతిషు భవో ద్విజసత్తమః, ఇత్థ మభిప్రేత్య విశ్చిత్య హృదయ గ్రంథీన్ హృదయే గ్రంథివద్దుర్మోచాన్ రాగద్వేషాదీన్. ఉన్ముచ్య పరిహృత్యాత, ఏవ శాన్తోఽకలుష చిత్తో భిక్షు రభూత్ తుర్యాశ్రమో బభూవేత్యర్థః. ३०

(స ఇతి.) సంయతః, నియమితః ఆత్మా మనః ఇంద్రియాణి ప్రాణా శ్చ యేన సః ఏతాం మహీం చచార నగరాణి గ్రామాం శ్చ క్వా వ్యనాసక్తః, అలక్షితః, అసా వయ మితి విశిష్యా జ్ఞాతః భిక్షార్థ మావిశత్. ३१

(తం వా ఇతి.) ప్రవయసం వృద్ధం అవధూతం అభ్యఙ్గోద్వర్తనాదిదేహసంస్కారరహితం. దృష్ట్వా లక్షణై ర్న్ప చాయ మితి జ్ఞాత్వా హేభద్ర బహ్వీభిః పరిభూతిభిః పరిభవైః. పర్యభవన్ పాతం వచతీతివ న్నిర్దేశః, పరిభవం చక్రు రిత్యర్థః. ३३

పరిభవా నేవ ప్రపఞ్చయతి (కేచి దితి సప్తభిః.) త్రివేణుం త్రిదండం పాత్రం జలపాత్రం కమండలు శ్చ తౌ, ३४

(ప్రదాయేతి) భోభిక్షో గృహాణేతి ప్రదాయ ప్రయచ్ఛంత ఇనాభినయమాత్రం కృత్వా కేవలం దర్శితాని మునేః. తాని త్రిదండాదీ న్యాదదు జగృహుః. (అన్నమితి) భైక్షసంపన్నం భిక్షోః

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

అన్నం చ భైక్షసమ్పన్నం భుఞ్జతోఽస్య సరిత్తటే. ౩౫

మూత్రయన్తి చ పాపిష్ఠా నిష్ఠీవన్త్యస్య మూర్ధని,
యతవాచం వాచయంతి తాడయంతి న వక్తి చేత్. ౩౬

తర్జయ న్త్యపరే వాగ్భిః స్తేనోఽయ మితి వాదినః.
బధ్నంతి రజ్వా తం కేచి ద్బధ్యతాం వధ్యతా మితి. ౩౭

క్షిప న్త్యేకేఽవజానంతి ఏష ధర్మధ్వజ శ్శఠః,
క్షీణవిత్త ఇమాం వృత్తి మగ్రహీ త్స్వజనోజ్ఝితః, ౩౮

అహో ఏష మహాసారో ధృతిమా న్గిరిరా డివ,
మౌనేన సాధయత్యర్థం బకవ ద్దృఢనిశ్చయః. ౩౯

కర్మ భైక్షం భిక్షేత్యర్థః. తేన సంపన్నం లబ్ధ మన్నం భుఞ్జానస్య సతః. తస్మి న్ననే. మూత్రయంతి మూత్ర ముత్సృజుః కేచి. దస్య మూర్ధని నిష్ఠీవం నిష్ఠీవనం ఫూత్కారేణ శ్లేష్మవిక్షేపో నిష్ఠీవనం వర్తమాననిర్దేశస్యాధునాఽపి దుర్జనా స్సాధూ నేవ మభిభవంతి తథాపి న తతో దుఃఖితై ర్భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః. యతవాచం ధృతమౌన మపి బలా ద్వాచయంతి న వక్తి చే త్తాడయంతి, ౩౫—౩౬

స్తేనోఽయం చోరోఽయ మితి వదంతో వాగ్భి స్తర్జయంతి భర్త్సయంతి, వధ్యతా మిత్యనంతరం వాదిన ఇత్యనుషజ్యతే. ౩౭

క్షిపంతి ధిగము మితి నిందంతి, అవజానంతి అవహేళయంతి, అవజ్ఞాన మేవ విశిష్య దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా దృఢనిశ్చయ ఇత్యంతేన.) ఏష శఠః అంతర్మూర్ఖః. బహి స్తు. ధర్మధ్వజః ధర్మ స్తుర్యాశ్రమసూచకః. ధ్వజ స్తత్తుల్యం త్రిదండం యస్య సః, అతోఽయం వఞ్చక ఇతి భావః. తదేవాహుః (క్షీణవిత్త ఇతి.) స్వజనై రుజ్ఝిత శ్చేమాం వృత్తి మగ్రహీత్. ౩౮

మహా న్సారః బలం యస్య సః అశ్మసారతుల్యహృదయ ఇత్యర్థః. గిరిరా డివ ధృతిమా న్క్షమావా న్. అర్థం ప్రయోజన మన్నాదికం సాధయతి సంపాదయతి. ౩౯

ఇత్యేకే విహసంత్యేన మేకే దుర్వాతయంతి చ.
తం బబన్ధు ర్నిరరుధు ర్యథా క్రీడనకం ద్విజమ్ ౪౦

ఏవం సభౌతికం దుఃఖం దైవికం దైహికం చ యత్,
భోక్తవ్య మాత్మనో దిష్టం ప్రాప్తం ప్రాప్త మబుధ్యత. ౪౧

పరిభూత ఇమాం గాథా మగాయత నరాధమైః.
పాతయద్భి స్స్వధర్మస్థో ధృతి మాస్థాయ సాత్వికీమ్. ౪౨

భిక్షు రువాచ—

నాయం జనో మే సుఖదుఃఖహేతు ర్న దేవతాత్మాగ్రహకర్మకాలాః,
మనః పరం కారణ మామనంతి సంసారచక్రం పరివర్తయే ద్యత్. ౪౩

(ఇతీతి.) దుర్వాతయంతి తదుపర్యధో వాయుం విముఞ్చంతి (త మితి.) తం ద్విజం బబంధుః. రజ్జ్వాదిభి రితి శేషః. యథా క్రీడనకం క్రీడ్యతే అనేనేతి క్రీడనకం క్రీడాసాధనం వానరాదికం యథా బధ్నంతి రుంధంతి తద్వత్. ౪౦

ఇత్థం పరిభూతోఽపి తన్నిమిత్తనిదానానుసంధానేనావికృతో బభూవేత్యాహ (ఏవ మితి.) భౌతికం దుర్జనైః కృతం దైవికం శీతోష్ణాదిప్రభవం దైహికం జరాదినిమిత్తం చ యద్దుఃఖం ప్రాప్తం ప్రాప్తం, అసకృత్ ప్రాప్తం తత్సర్వం దిష్టం నిజకర్మనిమిత్తం అత ఆత్మనో భోక్తవ్య మేవే త్యబుధ్యత నిశ్చిత్యావికృతోఽవతస్థ ఇత్యర్థః. ౪౧

తదవబోధసూచికాం తద్గీతగాథాం ప్రస్తౌతి (పరిభూత ఇతి.) పాతయద్భి ర్నరాధమై రిత్థం పరిభూతః, సాత్వికీం సత్వగుణకారితాం ధృతి మాస్థాయేమాం గాథా మగాయత, ౪౨

గాథా మేవాష్టాదశశ్లోకీ మాహ (నాయ మిత్యాదినా.) తావ దయం జనో, న సుఖదుఃఖహేతుః, నాపి దేవతాదయః, తత్ర దేవతా ఈశ్వరః, గ్రహాః సూర్యాదయః కిం త్వంతఃకరణ మేవ కారణ మామనంతి సుఖదుఃఖకారణవిద ఇతి శేషః. తత్ర హేతుత్వేన మనో విశినష్టి య న్మన స్సంసారచక్రం పరివర్తయేత్ భ్రామయేత్. తన్మనః కారణ మితి సంబంధః. ౪౩

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

మనో గుణా న్వై సృజతే బలీయ స్తతశ్చ కర్మాణి విలక్షణాని,
శుక్లాని కృష్ణా న్యథ లోహితాని తేభ్య స్సవర్ణా స్సృతయో భవన్తి. ౪౪

అనీహ ఆత్మా మనసా సమీహతా హిరణ్మయో మత్సఖ ఉద్విచష్టే,
మన స్స్వలిఙ్గం పరిగృహ్య కామాఞ్జుష న్నిబద్ధో గుణసఙ్గతోఽసౌ. ౪౫

దానం స్వధర్మో నియమో యమ శ్చ శ్రుతాని కర్మాణి చ సద్వ్రతాని.

ఏతదేవోపపాదయతి (మనోగుణా వితి) బలీయ ఇత్యనేన మనసో దుర్నిగ్రహత్వ మభిప్రేతం. గుణా న్రాగద్వేషాదీ న్సృజతి తత శ్చ గుణేభ్యః. శుక్లాని సాత్వికాని పుణ్యానీత్యర్థః. కృష్ణాని తామసాని పాపాని, లోహితాని రాజసాని పుణ్యాపుణ్యాత్మకానీత్యర్థః. ఏవం విలక్షణాని కర్మాణి తేభ్యః కర్మభ్యః. సవర్ణా స్తదనురూపాః సృతయః గతయో భవంతి. జీవస్య దేవతిర్యఙ్నరజన్మాని భవంతి. తత్ర సాత్వికకర్మభ్యో దైవీ సృతిః. తామసేభ్య స్తిరశ్చీ రాజసేభ్య స్తు మానుషీతి విభాగః. తాసు చ పున ర్మనసా గుణసృష్టిః. తేభ్యః కర్మాణి తతః సృతయ ఇత్యేషాం చక్రవ త్పరివృత్తే శ్చక్రత్వ రూపణమ్. ౪౪

నను మనఃపరివర్త్యేన సంసారచక్రేణ కథం జీవస్య సుఖదుఃఖే స్తః. యది దేహసంబంధా త్తే తర్హి తదవిశేషా త్పరమాత్మన స్స్యాతా మిత్యత ఆహ (అనీహ ఇతి.) సమీహతా సమీహమానేన సంకల్పయతా వికల్పయత చేత్యర్థః. తేన మనసా హేతుభూతేనానీహః, అహంమమాభిమానానురూప చేష్టారహితః ఆత్మా అంతఃప్రవిశ్యశాసనేన ధారకః. హిరణ్మయః హిరణ్యవ త్ప్రకాశబహులః మత్సఖః మదనపాయీ పరమపురుషః మన ఉద్విచష్టే పశ్యతి బుద్ధిసాక్షితయాఽవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. అసౌ జీవ స్తు స్వలిఙ్గంఆత్మతయాఽభిమతం పరిగృహ్య కామా న్విషయా న్జుష న్గుణసఙ్గతః శబ్దాదివిషయసఙ్గాత్ బద్ధో భవతి, అత స్తస్యైవ సుఖదుఃఖే న తు పరమాత్మనః, న హి శరీరసంబంధమాత్ర మేవ సుఖదుఃఖ హేతుః, అపి తు గుణకర్మవశ్యత్వ మేవ పరమాత్మన స్తదభావా త్సుఖదుఃఖేన, జీవస్య తు తత్ త్వశ్యత్వా త్తే స్త ఇతి భావః. అత్ర "ద్వా సుపర్ణే"త్యాది శ్రుత్యర్థోనుసంహితః. ౪౫

ఇత్థం మనస ఏవ సుఖదుఃఖనిదానత్వా త్తన్నిగ్రహ స్యైవ తన్నివృత్త్యుపాయత్వా త్తస్యైవ ప్రధానసాధనత్వా దితరే తదర్థా ఇతి నిర్ణయతి (దాన మితి.) దానాదయ స్సర్వే మనోనిగ్రహ

సర్వే మనోనిగ్రహలక్షణాంతాః పరో హి యోగో మనసస్సమాధిః. ౪౬

సమాహితం యస్య మనః ప్రశాన్తం దానాదిభిః కిం వద తస్య కృత్యమ్,
అసంయతం యస్య మనో వినశ్య ద్దానాదిభి శ్చే దపరం కి మేభిః. ౪౭

మనోవశేఽన్యే హ్యభవం శ్చ దేవా మన శ్చ నాన్యస్య వశం సమేతి,

లక్షణాంతాః. మనోనిగ్రహరూపః. అంతో నిష్ఠా ఫలం యేషాం తే నను "బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేనే"తి దానాదీనాం వేదనాపరపర్యాయయోగాఙ్గత్వశ్రవణా త్కథం మనోనిగ్రహాఙ్గత్వ మిత్యత ఆహ (పర ఇతి.) విషయాంతరేభ్య ఆకృష్య పరమాత్మన్యేవ మనస స్సమ్య గాధానం సమాధిః. స ఏవ మనోనిగ్రహః, స ఏవ పరో యోగో "యజ్ఞేన దానేనే" త్యాది ష్వభిధీయమాన ఇత్యర్థః. తత్ర స్వధర్మః స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మః, యమా నియమా శ్చ "అహింసా సత్య మస్తేయ" మిత్యేకోనవింశే ఽభిహితాః. శ్రుత మధ్యయనం కర్మాణి ఉపాత్తవ్యతిరిక్తాని సద్వ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసాదీని. ౪౬

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తేషాం తదఙ్గత్వం నిర్ణయతి (సమాహితమితి.) యస్య ముముక్షోః మన స్సమాహితం శాంతం రాగాద్యకలుషితం చ భవతి తస్య దానాదిభిః, కిం కృత్యం దానాదిభి స్సాధ్యం కి మస్తి వదేతి పరం ప్రత్యుపదిశ న్నివ స్వయ మేవ వదతి యస్య ముముక్షోః మనః, అసంయతం చేత్ యద్వా వినశ్యత్ ఆలస్యాదినా లీయమానం చే ద్భవేత్ తర్హి ఏభి ర్దానాదిభిః కి మపరం ప్రయోజనం స్యాత్ న కించి దిత్యర్థః. సమాధే రేవ ముముక్షో రపేక్షితఫలసాధనత్వా త్ప్రతినియతఫలసాధనత్వే నానుష్ఠితానాం దానాదీనా మనిష్టఫలప్రదానేనాంతతో నాశహేతుత్వా చ్చ దానాదీనాం సమాధ్యఙ్గత్వ మేవేతి, నత్వత్ర దానాదీనా ముభయథాఽపి వైయర్థ్యా దకర్తవ్య త్వముచ్యతే ప్రతినియతఫలసాధనతయాఽశక్త్వేపి వేదనాఙ్గతయా తత్కర్తవ్యత్వశ్రవణాత్. ౪౭

నాపీతరేంద్రియనిగ్రహాయ దానాదీనాం కర్తవ్య తేత్యాహ (మనోవశ ఇతి.) అన్యే దేవాః ఇంద్రియాణి తదధిష్ఠాతారో వా మనో వశే అభవన్ స్మ. మన శ్చేతి చ స్త్వర్థః. మన స్తు అన్యస్య వశం న సమేతి తర్హి కస్యాప్యవశగం దానాదిభి ర్వా కథం సమాహితం స్యాదిత్యత ఆహ (భీష్మ ఇతి.) దేవః స్వతేజసా దీప్యమానః. "అనశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతి" త్యుక్తవిధః. పరమపురుషః దానాదిభి రారాధిత స్తద్దుర్నిగ్రహ మపి మనః వశే యుఞ్జ్యాత్ స్వస్మి న్సమాహితం కుర్యాత్. తత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి- స హి దేవః సహస స్సహీయాన్ బలినోపి బలవత్తరః. తత్ర హేతుః దేవదేవః దేవానాం

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

భీష్మో హి దేవ స్సహస స్సహీయా న్యుఞ్జ్యా ద్వశే తం స హి దేవదేవః. ౪౮

తం దుర్జయం శత్రు మసహ్యవేగ మరుంతుదం తం హ్యవిజిత్య కేచిత్,
కుర్వ న్త్యసద్విగ్రహ మత్ర మర్త్యైర్మిత్రా ణ్యుదాసీనరిపూ న్విమూఢాః. ౪౯

దేహం మనోమాత్ర మిమం గృహీత్వా మమాహ మిత్యన్ధధియో మనుష్యాః,
ఏషోఽహ మన్యోఽయ మితి భ్రమేణ దురన్తపారే తమసి భ్రమన్తి. ౫౦

జన స్తు హేతు స్సుఖదుఃఖయో శ్చే త్కి మాత్మన శ్చాత్ర హి భౌమయో స్తత్,

---

మనఃప్రభృతికరణానా మధిష్ఠాతౄణాం చన్ద్రాదీనా మపి దేవః అతఏవ తేషాం భీష్మః భయఙ్కరః. అత్ర "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం భీషా దస్మా ద్వాతః పవతే" ఇత్యాదిశ్రుతియుగళార్థోఽభిప్రేతః. ౪౮

ఇత్థం మన ఏవ సుఖనిదాన మిత్యజానన్త స్తత్సమాధానం చానుకుర్వన్తః కేవలం విరోధం మిత్రోదాసీనరిపూం శ్చ కల్పయన్తీత్యాహ (త దితి.) దుర్జయం దానాద్యైరాదితపరమపురుషప్రసాదేతరోపాయై ర్జేతు మశక్యం న కేవలం దుర్జయం, అపి తు శత్రుం తద్వద్దుఃఖప్రదం అసహ్యో వేగో రాగాదిరూపో యస్య తం, అత ఏవారుంతుదం హృదయవ్యథాజనకం యన్మన స్తదవిజిత్య మర్త్యై స్సహాసద్విగ్రహం నిష్ఫలవైరం మిత్రాదీం శ్చ కుర్వన్తి అత స్తే విశేషేణ మూఢాః శత్రు మితి పుం స్త్వనిర్దేశ స్తత్త్వారోపప్రయుక్తః. తచ్ఛబ్దయోః పుం స్త్వపాఠే తం ప్రసిద్ధం మనోరూప శత్రుం అవిజిత్యేతి సంబన్ధః. అన్యతరస్య నపుంసకపాఠే తు త త్తస్మా దిత్యుక్తార్థవిగమనమ్. ౪౯

కుర్వన్తు తతః కి మత ఆహ (దేహ మితి.) మనోమాత్రం మనోమాత్రనిదానకం మనోగుణా న్వా ఇత్యాదినా తన్మాత్రనిదానకత్వోక్తేః. ఇదం పరిదృశ్యమానం దేవమనుష్యాద్యన్యతమం గృహీత్వా దేహే తదనుబన్ధిని చాత్మాభిమానాత్మీయాభిమానాభ్యాం. అంధా స్వయాథాత్మ్యగోచరా ధీ ర్యేషాం తే ఏషోఽహం బ్రాహ్మణోఽహం అన్యోఽయం శూద్రోఽయ మిత్యాదిభ్రమేణ దురంతపారే అగాధే తమసి సంసారే భ్రమంతి. ౫౦

తావత్కారణత్వసమ్భావనాపూర్వక ముపపాదయతి (జన స్త్విత్యాదిభి షడ్భిః.) తత్ర నను సుఖదుఃఖహేతుభూతచందనలేపనఖడ్గప్రహారాదికర్తా జన స్తన్నిదానం స్యాదితి సంభావ్య నిరాకరోతి

జిహ్వాం క్వచి త్సందశతి స్వదద్భి స్తద్వేదనాయాం కతమాయ కుప్యేత్. ౫౧
దుఃఖస్య హేతు ర్యది దేవతా స్తు కి మాత్మన స్తత్ర వికారయో స్తత్.
యదఙ్గ మఙ్గేన నిహన్యతే క్వచి త్క్రుధ్యేత కస్మై పురుష స్స్వదేహే. ౫౨

(జన ఇతి.) సర్వత్ర కి మిత్యతః పూర్వేణ సంభావనా కి మిత్యాదినా తన్నిరాస ఇతి వివేకః, తత్ర జనస్య హేతుత్వం వదతా తుల్యన్యాయా త్సుఖిత్వం దుఃఖిత్వం చ జనాంతర స్యైవేతి వక్తవ్యం, అత్ర జనశబ్దేన కి మాత్మా వివక్షితః, కిం వా దేహః, కి ముభయం తత్రాద్యః, కల్పః కరిష్యమాణే నాత్మహేతుత్వనిరాసేన నిరస్తో భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం నిరస్యతి (కి మాత్మన శ్చాత్ర హి భౌమయో స్తదితి.) తచ్ఛబ్దేన హేతుత్వం సుఖిత్వం దుఃఖిత్వం చ వివక్షితం. ఏవ ముత్తరత్రాపి, కి మాత్మనః అన్యగతేన సుఖదుఃఖకర్తృత్వకర్మత్వాదినా ఆత్మనో న కించి త్స్పర్శన మస్తీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (భౌమయో స్త దితి,) భౌమయోః పార్థివయో ర్దేహయో స్తత్సుఖదుఃఖకర్తృకర్మత్వం, భౌమయో రిత్యనేన తయో రపి తదసంభవోఽభిప్రేతః, కర్తృత్వస్య యత్నాఽఽశ్రయత్వరూపత్వాత్ యత్నస్య సుఖదుఃఖయో శ్చ జ్ఞానరూపత్వా దచేతనయోః పార్థివయో ర్యత్నాద్యాశ్రయత్వాసంభవాత్ ప్రతివారం కి మాత్మన ఇత్యుక్తే రయ మభిప్రాయః. సర్వోఽప్యాత్మన స్సుఖావాప్తయే దుఃఖహాత్యై చ యతతే. తత్ర యద్యాత్మనో న సుఖదుఃఖాన్వయ స్తర్హి నయతేతేతి తృతీయం కల్పం నిరాహ (జిహ్వా మితి,) క్వచి త్కదాచిత్ స్వదద్భిః స్వదన్తైః, జిహ్వాం స్వాం ఖాదతి తద్వేదనాయాం ఖాదనజనవ్యథాయాం కతమాయ కస్మై కుప్యేత్ ఆత్మాధిష్ఠితైకశరీరావయవయో రేకం కర్తృ కర్మ చ దృశ్యతే. తత్ర జనాంతరా జ్జనాంతరస్య సుఖదుఃఖాన్వయవ్యాప్తి ర్నాస్తీత్యర్థః. నన్వనవహితమనసో జనస్య స్వస్య పరస్య వా సుఖదుఃఖహేతుత్వ మితి చేత్ తర్హ్యసమాహితస్య మనస ఏవ తద్ధేతుత్వ మిత్యాస్థేయ మితి భావః. ౫౧

న దేహః నాప్యాత్మా సుఖదుఃఖహేతుః. కింతు తదుభయా స్తదాత్మేశ్వర ఏవ తద్ధేతు రిత్యాశఙ్క్యాహ (దుఃఖస్యేతి,) దుఃఖగ్రహణం సుఖస్యాప్యుపలక్షణం. దేవతా ఈశ్వరః, స ఏవ తత్తన్నియంతృభేదభిన్నః సుఖయతి దుఃఖయతి సుఖ్యతి దుఃఖ్యతీత్యస్తు నైతద్యుక్త మిత్యాహ, కి మాత్మన స్తత్రేత్యస్య పూర్వవదేవార్థః, వికారశబ్దో మత్వర్థీయార్శ ఆద్యజంతః. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాసుఖదుఃఖశీలత్వాదివికారవతో రేవ తద్ధేతుత్వాదికం న తు నిర్వికారయో రంతరాత్మనో రిత్యర్థః. నన్వన్యాంతరాత్మా అన్యాంతరాత్మనో న సుఖదుఃఖాదిహేతుః. కింతు స్వయ మేవ స్వస్య తదుపజనయ్య సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి చేత్యత్రాహ (య దితి.) కదాచిత్ యతః, ఈశ్వరా త్ప్రవర్తితేనాఙ్గేనాఙ్గాంతరం నిహన్యతే తద్వేదనాయాం స్వదేహే స్వనియామ్యే ప్రకృతిపురుషౌ దేహౌ యస్య స్త ఇతి తథా స పురుషః. పరమపురుషః, కస్మై క్రుధ్యేత న కస్మైచిత్ కింతు స్వస్మా ఏవ న హ్యేత ద్యుక్తం న హ్యామున్మత్తః. స్వస్మా ఏవ దుఃఖహేతు ర్భూత్వా ఆత్మనే క్రుధ్యతి నవా నిత్యనిర్వికారిణో వికారాశ్రయత్వం చేతి భావః. ౫౨

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఆత్మా యది స్యా త్సుఖదుఃఖహేతుః కి మన్యత స్తత్ర నిజస్వభావః,
న హ్యాత్మనోఽన్య ద్యది తన్మృషా స్యా త్క్రుధ్యేత కస్మై న సుఖం న దుఃఖమ్. ౫౩

గ్రహా నిమిత్తం సుఖదుఃఖయో శ్చే త్కిమాత్మనోఽజస్య జనస్య యే వై,
గ్రహై ర్గ్రహస్యైవ వదన్తి పీడాం క్రుధ్యేత కస్మై పురుష స్తతోన్యః. ౫౪

మాస్తు నిర్వికారిణ్యా దేవతాయా హేతుత్వాదికం వికారిణః ప్రత్యగాత్మన స్తద స్త్విత్యాశఙ్క్య ప్రతివదతి (ఆత్మేతి) ఆత్మా దేహీ యది సుఖదుఃఖహేతుః స్యాత్ ఆత్మా న్తరం సుఖయతి దుఃఖయతి తతోఽన్య ఆత్మా సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి స్వయ మేవ వా తదుపజనయ్య సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి చేత్యర్థః. తర్హి కి మన్యతః అన్యస్మా దాత్మనః ఆత్మాంతరాత్ స్వస్య సుఖదుఃఖే అభూతా మితి వ్యర్థోఽభిమాన ఇత్యర్థః. కుతః యతో నిజస్వభావః యతో వికారాశ్రయత్వం నిజస్వభావః ఆత్మనో వికారశీలత్వా త్స్వరూప స్వభావయో ర్నిత్యత్వాత్ వస్తుస్వభావప్రయుక్తేఽర్థే న కోపః కార్య ఇత్యర్థః. కి మాత్మన ఇతి పాఠే పూర్వవ దేవార్థః, కించ యద్యాత్మైవ హేతు ర్నాన్య స్తర్హ్యాత్మాఽపి న హేతు స్స్యా దిత్యాహ (న హీతి) యద్యాత్మనోఽన్య న్న హేతు రిత్యర్థః. తర్హి తదాత్మహేతుత్వ మపి మృషా స్యాత్ అనన్యత్ త్వాత్మనః సుఖదుఃఖహేతుకత్వవిరోధా దితి భావః, క్రుధ్యేత కస్మా ఇత్యేత న్నిజస్వభావ ఇత్యస్యా నంతర మన్వేతవ్యః. న సుఖం న దుఃఖ మిత్యస్యాత్మన ఇత్యనుషక్తేన సంబంధః, సుఖదుఃఖాన్వయవిరహ మాత్మస్వరూపం కేవలజ్ఞానానన్దైకరసం నిర్వికార మితి న తస్య వికారాశ్రయత్వసంభావనాపీతి భావః.

నను ద్వాదశాష్టమజన్మస్థానస్థానాం సూర్యాదీనాం నవానాం గ్రహాణాం హేతుత్వం స్యా దితి సంభావ్య ప్రతివక్తి (గ్రహా ఇతి.) అజన్య జన్మరహిత స్యాత్మనః కిం న సుఖం నాపి దుఃఖ మిత్యర్థః. ఆత్మనో జన్మరహితత్వా త్కథం తజ్జన్మాష్టమాదిస్థానస్థిత్యా హేతుత్వం గ్రహాణాం అత స్తదయుక్త మితి భావః. నను దేహస్య తత్స్థానస్థిత్యా తద్ధేతుత్వ మిత్యత ఆహ (జనస్య యేవా ఇతి) జనస్య ఉత్పత్త్యాశ్రయస్య దేహస్య జన్మాదిస్థానస్థిత్యా యే హేతవో గ్రహా స్తత్ర కైశ్చి ర్గ్రహై ర్గ్రహాన్తరాణా మపి పీడాం వదంతి దైవజ్ఞా ఇతి శేషః, గ్రహాణా మపి పరస్పరపీడాం పాదార్ధాదిభేదదృష్టి కృతాం దైవజ్ఞా వదంతీత్యర్థః. అత స్తతో గ్రహేభ్యో, దేహా చ్చాన్యః పురుషః కస్మై క్రుధ్యేత ఉక్తేషు న కస్మైచి త్క్రుధ్యే దిత్యర్థః. ౫౪

కర్మాస్తు హేతుస్సుఖదుఃఖయో ర్వై కి మాత్మన స్తద్ధి జడాజడత్వే,
దేహ స్త్వచి త్పురుషోఽయం సుపర్ణః క్రుధ్యేత కస్మై న హి కర్మమూలమ్. ౫౫

కాల స్తు హేతు స్సుఖదుఃఖయో శ్చే త్కి మాత్మన స్తత్ర తదాత్మకోఽసౌ,
నాగ్నే ర్హి తాపో న హిమస్య తత్స్యా త్క్రుధ్యేత కస్మై న పరస్య ద్వంద్వమ్.

యది గ్రహాణాం మిథః పీడా తర్హి సర్వేషాం నిజకర్మైవ హేతు స్స్యా దిత్యాశంక్యాహ (కర్మాస్త్వితి.) కి మాత్మనః ఆత్మనో నిర్వికారస్య స్వయం ప్రకాశస్వరూపస్య కిం తస్య సుఖదుఃఖే తన్మూలశుభాశుభకర్మణీ చ న స్త ఇత్యర్థః. తథా దేహస్యాప్యచేతనస్య ప్రవృత్త్యక్షమస్యేతి భావః. జడాజడత్వే జడత్వాజడత్వే. జడస్య దేహస్యాత్మత్వే సతి హి తత్స్యాత్ సుఖదుఃఖాదికం స్యాత్ జడాజడయో రైక్య మనుపపన్నం మిథోవిరుద్ధస్వరూపస్వభావత్వా దిత్యర్థః (దేహ స్త్వితి) అచిత్ జడః. పురుషో జీవః సుపర్ణః తద్వత్ప్రకాశస్వరూపః. అతః కర్మ న మూలం న హేతుః. అతః కస్మై క్రుధ్యేత జనాదిషు న కస్మైచిదిత్యర్థః, యద్యపి "తత శ్చ కర్మాణి విలక్షణానీ" తి కర్మణాం స్వానురూపసృత్యాపాదనద్వారా హేతుత్వ ముక్తం. ఏవం కర్మణః అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథ క్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమ" మిత్యుక్తరీత్యా దేహాదిపంచకనిష్పాద్యత్వ మితి దేహాత్మాదీనా మపి హేతుత్వం లభ్యత ఇతి తన్నిరాకరణం విరుద్ధం, తథాఽపి కర్మణో నిదాన మసమాహితం మన ఏవేతి నిర్ణయాయ తన్నిరాస ఇత్యవగంతవ్యమ్. ౫౫

తర్హి వశీకృతసర్వప్రపంచః కాల ఏవ హేతు స్స్యా దిత్యాశఙ్క్య ప్రతివక్తి (కాలస్త్వితి) ఆత్మనః కిం స్వరూపత స్సుఖదుఃఖాన్వయరహితస్య జ్ఞానైకస్వరూప స్యాత్మనః సుఖదుఃఖక్రియాయాం కర్తృత్వకర్మత్వాదికం న కించి దస్తీత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (తదాత్మకోఽసావితి.) అసౌ ఆత్మా తదాత్మకః తదుక్తవిధం ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః తావ ద్భూమయో రిత్యనేనాత్మా జడ ఇతి సూచితం. వికారయో స్తదిత్యనేన వికారరాహిత్య ముక్తం, అజస్యేత్యనేన ఉత్పత్తినాశరహితత్వం పురుషోఽయం సుపర్ణ ఇత్యనేన స్వప్రకాశస్వరూపత్వం యది స్వరూపత స్సుఖదుఃఖాన్వయరహితో ఽప్యాత్మా కాలవశ్యత్వేన సుఖదుఃఖసంబంధం భజతే తర్హి తత ఏవ హేతో రగ్నే స్తాపో న స్యాత్ హిమస్య తత్ప్రసిద్ధం శైత్యం న స్యాత్ శీతోష్ణస్వభావయో ర్హిమాగ్న్యో స్తౌ స్వభావౌ న స్యాతా మిత్యనేన తద్విపరీతస్వభావౌ స్యాతా మితి చ వివక్షితం. నహి కదాచి త్కాలవశా దేవం దృష్టం అతో న హేతుః కాల ఇతి భావః. జనాదీనా మహేతుత్వం నిగమయతి (న పరస్య ద్వంద్వ మితి) అత్ర పరత ఇత్యధ్యాహ ర్తవ్యం, తథా అగ్రే దర్శనాత్ పరతః జనాదిషు షట్సు అన్యతమాత్ న ద్వంద్వం న సుఖదుఃఖే భవత ఇత్యర్థః. ౫౬

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

న కేనచిత్క్వాపి కథంచ నాస్య ద్వంద్వోపరాగః పరతః పరస్య.
యథాఽహమత్సంసృతిరూపిణ స్స్యా దేవం ప్రబుద్ధో న బిభేతి భూతైః. ౫౬

ఏతాం సమాస్థాయ పరాత్మనిష్ఠా మధ్యాసితాం పూర్వతమై ర్మనీషిభిః,
అహం తరిష్యామి దురన్తపారం తమో ముకుందాఙ్ఘ్రినిషేవయైవ. ౫౭

నిర్విద్యనష్టద్రవిణో గతక్లమః ప్రవ్రజ్య గాం పర్యటమాన ఇత్థమ్,
నిరాకృతోఽసద్భి రపి స్వధర్మా దకమ్పితోఽమూం ముని రాహ గాథామ్. ౫౮

సుఖదుఃఖప్రదో నాన్యః పురుష స్యాత్మవిభ్రమః.

తర్హ్యసమాహితస్య మనసః కారణత్వపక్షేఽప్యాత్మనః స స్వభావాపగమ స్తద్విపరీతభావాగమ శ్చ కథ మిత్యాశఙ్క్య న స్వభావాపగమః కిన్తు స్తమ్భనాదిభి ర్జలాగ్న్యో రివ తదాగమాపాయా వౌపాధికౌ న తు స్వాభావికా విత్యభిప్రేత్యైవం విద్వా న్న బిభేతీత్యాహ (న కేనచి దితి) యదా పరస్య దేహవిలక్షణస్యాత్మనః పరతః జనాది ష్వన్యతమా త్తేభ్యోఽప్యన్యతమా ద్వా స ద్వంద్వోపరాగః న సుఖదుఃఖాన్వయః తదా సంసృతిం రూపయతి నిరూపయతి ఆపాదయతీతి యావత్ తత్సంసృతిరూపం మన స్తద స్యాస్తీతి తథా తస్యాత్మనః అహమః అహమభిమానాత్ అనాత్మ న్యాత్మాభిమానా దుపాధే స్స్యాత్ ద్వంద్వోపతాపస్స్యా దిత్యర్థః. సఙ్కల్పవికల్పాత్మకమనసోఽసమాహితా దహం మమాద్యభిమాన స్తతో ద్వేషాది స్తతః కర్మాణి తతో జన్మాని తత శ్చ సుఖదుఃఖే ఇత్యర్థః. ఇత్థం విద్వాన్ భూతైః ఉపద్రుతోఽపీతి శేషః. న బిభేతి. ౫౬

ఇత్థం వర్ణనముఖేనోపదేష్టవ్య మర్థం నిష్కృష్యోపదిదిక్షు స్తస్య నిర్వేదప్రభృతివృత్తం సంగృహ్ణాతి ద్వాభ్యామ్. తావ న్నష్టద్రవిణః అత ఏవ నిర్విద్య ప్రవ్రజ్య. గాం పర్యటమానో విగతక్లమః. పూర్వతమై ర్మనీషిభి రధ్యాసితాం పరిగృహీతాం ఏతాం సుఖదుఃఖనిదానపరిష్కారయుక్తాం. పరస్య పరమాత్మనో నిష్ఠాం. ఆస్థాయాహ మసద్భి. ర్నిరాకృతోఽపి స్వధర్మా. దవికమ్పితః ముకున్దాఙ్ఘ్రినిషేవయైవోపాయభూతయా. అపార మపి తమఃకార్యం సంసారం తరిష్యామీత్యధ్యవస్య. స మునిర్విప్ర. ఇమాం గాథా మాహేతి సంబంధక్రమః. ౫౭-౫౮

ఉపదేష్టవ్య ముపదిశతి (సుఖేతి.) సుఖదుఃఖప్రదః తయో ర్హేతుః ఆత్మవిభ్రమ ఏవ న

మిత్రోదాసీనరిపవ స్సంసార స్తన్నిబన్ధనః ౬౦

తస్మా త్సర్వాత్మనా తాత నిగృహాణ మనోధియా,
మయ్యావేశితయా యుక్త ఏతావా న్యోగసంగ్రహః. ౬౧

య ఏతాం భిక్షుణా గీతాం బ్రహ్మనిష్ఠాం సమాహితః.
ధారయఞ్ శ్రావయ న్ఛృణ్వన్ ద్వన్ద్వైర్నాభిభూయతే. ౬౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే.
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

త్వన్యః ఆత్మనా మనసా యో విభ్రమః దేహాత్మాభిమానస్వతన్త్రాత్మాభిమానాత్మకః న కేవల మయం తయో రేవ హేతుః కింతు మిత్రాదివిషయవిభాగః సంసార శ్చ, తన్నిబంధనః ఆత్మవిభ్రమబంధనః. ౬౦

తతః కిమత ఆహ (తస్మాదితి.) తాత హే ఉద్ధవ తస్మా దాత్మవిభ్రమస్య సుఖదుఃఖాది హేతుత్వాత్ మయ్యావేశితధియా, యుక్తః త్వం సర్వాత్మనా మనో నిగృహాణ విషయాంతరేభ్యో నిగృహ్య మయి సమాహితం కురు, ఏతావాన్ యోగసంగ్రహః శాస్త్రేషు ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్య యోగసంగ్రహః ఏతవా నేవ మయ్యావేశితధియా మనోనిగ్రహ ఇతీయానేవేత్యర్థః. ౬౧

ప్రకృతభిక్షుగీతాధారణాదిఫల మాహ (య ఇతి.) ధారయన్, శ్రద్ధయా శృణ్వ న్వా. సమాహితో, భవతి, తత శ్చ. బ్రహ్మనిష్ఠః తతో ద్వంద్వేన సుఖదుఃఖాదినా, నాభిభూతో భవతి ముక్తో భవతీతి భావః. ౬౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

అథ తే సంప్రవక్ష్యామి సాంఖ్యం పూర్వైర్వినిశ్చితమ్,
యద్విజ్ఞాయ పుమాన్సద్యో జహ్యాద్వైకల్పికం భ్రమమ్. ౧
ఆసీద్జ్ఞాన మథో హ్యర్థ ఏక మేవావికల్పితమ్,
యదా వివేకనిపుణా ఆదౌ కృతయుగేఽయుగే. ౨

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవ మధ్యాయద్వయేన తత్త్వానాం న్యూనాధికసంఖ్యావాదోపపత్తితన్నిరూపణానుప్రసక్త ముపపాదితం. అథ "సాంఖ్యేన సర్వతత్త్వానాం ప్రతిలోమానులోమతః భవాప్యయా" విత్యుక్తమనః ప్రసాదహేతువిజ్ఞానవిషయభవాప్యయౌ నిరూపయితుం ప్రతిజానీతే (అథ త ఇతి.) యద్వా ఆత్మ విభ్రమ ఏవ సుఖదుఃఖహేతు రితి సమనన్తర మేవోక్తం, కస్తర్హి తన్నివృత్త్యుపాయ ఇత్యత స్తం వక్తుం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) అథవా "ఏతావా న్యోగసంగ్రహ" ఇత్యుక్తం. తర్హి కియాఞ్ఛా సాఙ్ఖ్యసంగ్రహ ఇత్యత స్తం వక్తుం ప్రతిజానీతే (అథేతి,) సాంఖ్యం ప్రకృతిప్రాకృతపురుషేశ్వరాణాం యథావస్థితాకారవిభాగం పూర్వై ర్మునిభి ర్నిశ్చితం తే తుభ్యం, వక్ష్యామి. కిం తత్కథనేనేత్యత ఆహ (య దితి.) యత్సాంఖ్యం విజ్ఞాయ, వైకల్పికం, భ్రమం జహ్యాత్ త్యజేత్ ఏషోఽహ మన్యోఽయ మితి భేదబుద్ధికల్పకం దేహాత్మభ్రమం స్వతన్త్రాత్మభ్రమం చ జహ్యా దిత్యర్థః. ౧

తత్ర సృష్టిలయక్రమకథనేన సాంఖ్యం నిరూపయితుకామః సృష్టేః ప్రళయపూర్వకత్వా త్తావత్ప్రళయావస్థాం సంగ్రహేణాహ (ఆసీ దితి.) జ్ఞానం పరమాత్మస్వరూపం, ఆదౌ కార్త్స్న్యేన అవికల్పితం నామరూపవిభాగరహితం సత్ ఏక మేవాసీత్, వికల్పపరిహారేణ నిరతిశయైకత్వవ్యప దేశ్యం జ్ఞానం, అర్థః జ్ఞానరూపోఽర్థ శ్చ, ఆసీ దితి సంబంధః. "సదేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవే" త్యస్యార్థోఽత్రోపక్షిప్తః. యద్వా, జ్ఞానం జీవస్వరూపం, అర్థః ప్రకృతి శ్చేత్యుభయం అవికల్పితం నామరూపవిభాగరహితం సత్, ఏక మేవాసీత్ వికల్పపరిహారేణ నిరతిశయసూక్ష్మావస్థాపత్త్యా "తమః పరే దేవ ఏకీభవతీ" త్యుక్తరీత్యా పరమాత్మైకతాపన్న మభూ దిత్యర్థః. జ్ఞానం విశినష్టి (యదేతి) యదా ఆదౌ జగదాదౌ అయుగే అద్వితీయే, అనుపమ ఇతి యావత్ కృతయుగే తదా యదా చ వివేకనిపుణాః యత్కారణం, బ్రహ్మోపాసత ఇతి శేషః. యద్వా వివేకనిపుణాః చిదచిదీశ్వర తత్త్వత్రయవిభాగనిపుణాః. ౨

తన్మాయాఫలరూపేణ కేవలం నిర్వికల్పితమ్.
వాఙ్మనోఽగోచరం సత్యం ద్విధా సమభవ ద్బృహత్. ౩

తయో రేకతరో హ్యర్థః ప్రకృతి స్సోభయాత్మికా,
జ్ఞానం త్వన్యతమో భావః పురుష శ్చాభిధీయతే. ౪

తమోరజస్సత్త్వ మితి ప్రకృతే రభవ న్గుణాః,
మయా ప్రక్షోభ్యమాణాయాః పురుషానుమతే న చ. ౫

తేభ్య స్సమభవ త్సూత్రం మహా న్సూత్రేణ సంవృతః,

యత్కేవలం గుణవైషమ్యరహితం జాత్యాదివికల్పరహితం వాఙ్మనసాభ్యా మపరిచ్ఛేద్య స్వరూపస్వభావం నిత్యం కాలాద్యపరిచ్ఛేద్యం, సత్య మితి పాఠే నిర్వికారం బృహత్ బ్రహ్మ చక్షతే తన్మాయాఫలరూపేణ ద్విధా సమభవ దితి సంబంధః, ద్విధా ద్విప్రకారకం మాయాఫలరూపవస్తుద్వయ విశేషణక మేవ, ప్రళయదశాయా మప్యభూ దిత్యర్థః. ౩

కాఽసౌ మాయా కిం చ తత్ఫల మిత్యత ఆహ (తయో రితి.) తయో ర్మాయాఫలయో, రేకతరః మాయాశబ్దవివక్షితోఽర్థః, ప్రకృతిః సా చోభయాత్మికా కార్యకారణాత్మికా సమష్టివ్యష్ట్యాత్మికా వా జీవపరయో ర్భోగ్యస్వరూపా వా, అన్యతమః ఫలశబ్దవివక్షితో భావః. అర్థః జ్ఞానం జీవస్వరూపం "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత" ఇతి ప్రయోగాత్ స చ పురుషః చకారా జ్జీవః ప్రత్యగితి చాభిధీయతే ఇత్యర్థః. విచిత్రకార్యకరత్వయోగాత్ ప్రకృతి ర్మాయాశబ్దేనోచ్యతే జీవ స్త్వనుకూలజ్ఞానాత్మకానంద స్వరూపత్వా దానంద స్యైవ పురుషార్థత్వా త్ఫలశబ్దేనోక్త ఇత్యవగన్తవ్యమ్. ౪

ఉభయాత్మికేత్యుక్తా ముభయాత్మకతా ముపపాదయతి (తమోరజస్సత్త్వ మిత్యాదినా) ప్రకృతే ర్యే గుణా స్తమఆదయః సామ్యాపన్నా స్తే మయా కాలరూపిణా సంక్షోభ్యమాణాయాః ప్రకృతే రభవన్ అభివ్యక్తా బభూవు రిత్యర్థః. విషమా బభూవురితి వివక్షితోఽర్థః. సంక్షోభయితృత్వహేతు మాత్మానం విశినష్టి (పురుషానుమతేనేతి) "మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చే" తి కర్తరి వర్తమానే క్తః. పురుషా స్జీవా ననుమతేనాజిఘృక్షతేత్యర్థః. మదారాధనోపయుక్తకరణకళేబరాదిప్రదానేనానుగృహీతు మితి భావః. ౫

అథ తేభ్యో గుణేభ్య. స్సూత్రం సమభవత్ కిం తత్సూత్ర మిత్యత ఆహ (మహా నితి.) తస్మి న్సూత్రశబ్దప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ- సూత్రేణ బహుమణీనాం సూత్ర మివ బహుకార్యాణాం ధార

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనఘట్టః)

తతో వికుర్వతో జాతో యోఽహంకారో విమోహనః. ౬

వైకారిక స్తైజస శ్చ తామస శ్చేత్యహం త్రివృత్.
తన్మాత్రేన్ద్రియమనసాం కారణం చిదచిన్మయమ్. ౭

అర్థ స్తన్మాత్రికా జ్జజ్ఞే తమసా నీన్ద్రియాణి చ.
తైజసా ద్దేవతా ఆస న్నేకాదశ చ వైకృతాత్. ౮

మయా సంచోదితా భావా స్సర్వే సంహత్య కారిణః,
అండ ముత్పాదయామాసు ర్మమాయతన ముత్తమమ్. ౯

శక్త్యైవ సంవృతః యుక్తః తతో, మహత్తత్త్వా. ద్వికుర్వతో విక్రియమాణాత్, యోఽహంకార ఇతి ప్రసిద్ధః, సోఽభూత్. తం విశినష్టి- విమోహనః దేహాత్మభ్రమాదిహేతుః. ౬

స చాహంకారో వైకారికాదిరూపేణ త్రివృత్ త్రిధా వర్తత ఇతి తథా తన్మాత్రాణాం శబ్దాదీనాం సాశ్రయాణా మింద్రియాణాం మనస శ్చ. కారణభూతః చిదచిన్మయః అచిత్తత్త్వానాం తిలతైలన్యాయేన చిద్గర్భత్వప్రదర్శనార్థ మహంకారస్య చిదచిన్మయత్వ ముక్తమ్. ౭

తన్మాత్రికా చ్ఛబ్దా దేతన్మాత్రకారణా త్తామసాహంకారా, దర్థః ఆకాశాదిమహాభూతపంచకరూపోఽర్థః జజ్ఞే ఇంద్రియాణి చేతి చ స్త్వర్థః, దేవతాః దేవతానా మధిష్ఠేయత్వా ద్దేవతాశబ్దవాచ్యానీంద్రియాణ్యేకాదశ తైజసా ద్రాజసాహంకారాత్ వైకృతా త్సాత్త్వికాహంకారాత్, ఆసన్ జజ్ఞిరే. ౮

(మయేతి.) సర్వే, భావాః మహదాదయః, మయా, సంచోదితాః అంతరాత్మతయా ప్రవిష్టేన మయా ప్రేరితాః సంహత్య మిళిత్వా కారిణః కార్యోత్పాదనక్షమాః, అనేనాత్మసంచోదనా త్ప్రాగసంహత్యకారిత్వం సూచితం. తథా చోక్తం "నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తత స్తే సంహతిం వినే" తి. అండం విశినష్టి మమోత్తమాయతనం స్థానమ్. ౯

తస్మి న్నహం సమభవ మణ్డే సలిలసమ్భవే.
మమ నాభ్యా మభూ త్పద్మం విశ్వాఖ్యం తత్ర చాత్మభూః. ౧౦

సోఽసృజ త్తపసా యుక్తో రజసా మదనుగ్రహాత్,
లోకా న్సపాలా న్విశ్వాత్మా భూర్భువ స్స్వరితి త్రిధా ౧౧

దేవానాం లోక ఆసీ త్స్వర్భూతానాం భువః పదమ్,
మర్త్యాదీనాం చ భూర్లోక స్సిద్ధానాం త్రితయా త్పరమ్. ౧౨

అధోఽసురాణాం నాగానాం భూమే రేకోఽసృజ త్ప్రభుః,
త్రిలోక్యాం గతయ స్సర్వాః కర్మణాం త్రిగుణాత్మనామ్. ౧౩

సలిలసంభవే తస్మి న్నణ్డే అహం సమభవం చతుర్ముఖరూపేణ సమభవం. తత్ప్రకారం వివృణోతి (మమేతి.) విశ్వాఖ్యం జగదాఖ్యం పద్మ మభూత్ తత్ర పద్మే ఆత్మభూ శ్చతుర్ముఖ స్సమభూత్. ౧౦

సః ఆత్మభూః రజసా యుక్తః తపసా చ అతో మదనుగ్రహాత్ సపాలా ల్లోకా నసృజత్, లోకా నేవాహ- (భూర్భువస్స్వరితి త్రిధా.) భూర్భువః స్వరితి పదత్రయ మవ్యయమ్. ౧౧

తత్ర స్వః స్వర్లోకో దేవానా మోకః స్థాన మభూత్, భువః అంతరిక్షం భూతానాం పదం స్థాన మాసీత్ మర్త్యాదీనాం భూర్లోకః పద మాసీత్ సిద్ధానాం భృగ్వాదీనాం బ్రహ్మర్షీణాం త్రితయా ల్లోకత్రయా త్పరం మహర్జనాదికం పద మాసీత్. ౧౨

అసురాణాం నాగానాం చ ఓకః స్థానం భూమే రధస్తాత్ అతలాదిక మసృజత్ అతలాదీనాం భూవివరరూపత్వేన భూమ్యా మేవాంతర్భావాత్ మహరాదీనాం సుఖప్రధానత్వేన స్వశ్శబ్దేన సంగ్రహా త్త్రిలోకత్వవ్యవహారః అవాంతరలోకవివక్షయా తు లోకానాం చతుర్దశత్వవ్యవహారః ఏవం చ సర్వేఽపి లోకాః కర్మణా ప్రాప్యాః త్రిలోక్యంతర్గతా ఏవేత్యాహ (త్రిలోక్య మితి) త్రిగుణాత్మనాం త్రయో గుణాః సత్త్వాదయో యేషాం తేషాం ఆత్మనాం క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మణాం సాత్త్వికరాజసతామసకర్మణాం గతయః ఫలభూతలోకప్రాప్తయః త్రిలోక్యామేవ బ్రహ్మాండాంతర ఏవేత్యర్థః. ౧౩

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనఘట్టః)

యోగస్య తపస శ్చైవ న్యాసస్య గతయోఽమలాః,
మహ ర్జన స్తప స్సత్యం భక్తియోగస్య మద్గతిః. ౧౪

మయా కాలాత్మనా ధాత్రా కర్మయుక్త మిదం జగత్,
గుణప్రవాహ ఏతస్మి న్నున్మజ్జతి నిమజ్జతి. ౧౫

అణు ర్బృహ త్కృశ స్థూలో యో యో భావః ప్రసిధ్యతి,

తదుపపాదయతి (యోగస్యేతి.) యోగస్య ప్రాణాయామాదిరూపస్య న్యాసస్య సంన్యాసాశ్రమస్య చ గతయః అమలాః నిర్మలా స్సాత్త్వికయః. తా ఏవాహ మహర్జన స్తపస్సత్య మితి. యది కర్మణా మేతా గతయ స్తర్హి త్వద్భక్తేః కా గతి రిత్యత ఆహ (భక్తియోగస్య మద్గతి రితి.) మదిత్యే తత్పూర్వోత్తరాభ్యాం సంబధ్యతే. మద్భక్తియోగస్య మద్గతిః పరమపదప్రాప్తిః ఫల మిత్యర్థః. ౧౪

ఇత్థం మహదాదిసమష్టివ్యష్టిరూపే ణోభయాత్మనా ప్రకృతి రుపపాదితా "ద్వేధా సమభవ ద్బృహ" దితి ప్రకృతిపురుషశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వ ముక్తం. నను ప్రకృతే రేవ కృత్స్న సమష్టివ్యష్టితత్త్వాత్మనా పరిణామే సతి కథం విశిష్టస్యోపాదానత్వసిద్ధిః న యుజ్యతే చ విశిష్టోపాదానత్వం అన్యథా విశేష్యాంశేఽపి వికారాశ్రయాపత్తే రిత్యాశఙ్కాయాం విశిష్టోపాదానత్వం సాధయితుం తావ ద్విశేష్యాంశ స్యోపాదానత్వం నామ సద్వారకావస్థాశ్రయత్వం ప్రకృతిపురుషనియమనభేదరూప మేవేత్యభిప్రేత్యాహ (మయేతి.) మయా ధాత్రా అంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన భర్త్రా కాలాత్మనా కాలశరీరకేణ చరతా చ గుణపరిణామాత్మకే ప్రకృతిమండలే ఉన్మజ్జతి ఉత్పద్యతే నిమజ్జతి వినశ్యతి ధాత్రేత్య నేనాత్మనో ధార్యగతావస్థానిర్వాహకత్వప్రతీతే ర్నియమనభేదప్రతీతే శ్చ సద్వారకాద్వారకోభయవిధావస్థాశ్రయత్వసిద్ధిః నియంతృత్వప్రతీతే శ్చ నిమిత్తకారణత్వసిద్ధిః తత్ర సద్వారకావస్థాశ్రయత్వేన స్వరూపతః స్వభావత శ్చ న వికారః సర్వావస్థచేతనాచేతననియమనభేద స్యాద్వారకత్వేఽపి న తస్య స్వరూపస్వభావ వికారాత్మకత్వం. యద్యపి తన్నియమనం తద్గతావస్థానుకూలసంకల్పరూపజ్ఞానావస్థారూప మేవేతి స్వభావతో వికారరూప మేవ తథాపి సంకోచవికాసాత్మకజీవధర్మభూతజ్ఞానవికారవ న్న హేయవికారాత్మకః కింతు నిరతిశయోత్కర్షావహకల్యాణగుణాత్మకత్వ మేవేతి తాత్పర్యం. కర్మయుక్త మిత్యనేన నియమనస్య కర్మానురూపత్వప్రతీతే రాత్మనో వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాద్యభావః ఫలితః. ౧౫

ఇదం జగ దిత్యనేన కి మచేతనం వివక్షితం కింవా చేతన మిత్యతోఽభయ మపీత్యభిప్రేత్య

సర్వోఽప్యుభయసంయుక్తః ప్రకృత్యా పురుషేణ చ. ౧౬

య స్తు యస్యాది ర న్త శ్చ స వై మధ్యం చ తస్య సన్,
వికారో వ్యవహారార్థో యథా తైజసపార్థివాః. ౧౭

యదుపాదాయ పూర్వ స్తు భావో వికురుతే పరమ్,
ఆది రన్తో యస్య యస్మిం స్తత్సత్య మభిధీయతే. ౧౮

తత్ర హేతుత్వేన చేతనాచేతనయో ర్మిథోఽనపాయిత్వ మాహ (అణు రితి.) యో యో భావః. అర్థః ప్రసిద్ధ్యతి ప్రమితో భవతి స సర్వోఽపి భావః ప్రకృత్యా పురుషేణ చేత్యుభయేన సంయుక్తః ౧౬

ఇదం జగ దున్మజ్జతి విమజ్జతీత్యనేన ప్రకృతిపురుషయో స్సాక్షా దున్మజ్జనాద్యవస్థాశ్రయత్వ ముక్తం, తయో రపి వా కథం నిత్యయో స్తత్త్వం స్థాయిత్వవిరోధా దిత్యాశఙ్క్యావస్థానా మాగమాపాయిత్వేఽప్యవస్థావతః స్థాయిత్వ మాహ (య స్త్వితి.) యస్య కార్యస్య య ఆది రంత శ్చ య ఆదా వన్తే చాస్తీత్యర్థః. స తస్య మధ్యం మధ్యే సోఽస్త్యేవేత్యర్థః, యద్వా. యస్యావస్థాపర పర్యాయకార్యరూపస్య వస్తునః, య ఆదిః తదవస్థాభజనార్హతయా పూర్వ మవస్థితః స ఏవ తస్యాంతః తదవస్థావినిర్ముక్తోఽవశిష్యతే మధ్యం చ త త్తదవస్థాసు త త్తదవస్థాభా క్త్వేనావతిష్ఠతే. తత్ర దృష్టాంతః యథా తైజసపార్థివాః తైజసాః కటకమకుటాదయః పార్థివాః ఘటశరావాదయః కటకాద్యవస్థాపూర్వో త్తరమధ్యకాలే ష్వనువృత్తం మృత్సువర్ణాదిద్రవ్యం యథా స్థాయి తద్వదిత్యర్థః. ద్రవ్యస్థాయిత్వకథనేన కార్యకరణయో రభేదః ఫలితః సత్కార్యవాద శ్చ తర్హి ఘటాదివికారః కిమర్థ ఇత్యత ఆహ వికారో వ్యవహారార్థ ఇతి. వికార ఇతి నామధేయ స్యాప్యుపలక్షణం. వికారః అవస్థా నామధేయప్రాప్తి స్తు ఘటేన జల మాహరేతి వ్యవహారః జలాహరణాదిప్రయోజనార్థ శ్చేత్యర్థః. అత్ర "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య" మితిశ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః. ౧౭

ఉపపాదితం స్థాయిత్వ మేవ భఙ్గ్యంతరేణోపపాదయతి (యదుపాదాయేతి.) భావః స్వావస్థావస్థితః పదార్థః యదుపాదాయ యదుపాదానం కృత్వా వికురుతే స్వావస్థాం భజతే సః పూర్వః తుశబ్దోఽవధారణార్థకః, స్వావస్థాయాః పూర్వ ముపాదానతయాఽవస్థిత స్తదాత్మక ఏవేత్యర్థః. పరం స్వావస్థాయాః పరస్తా దపి తాదాత్మక ఏవ అతో యస్మిన్ ద్రవ్యే యస్య వికారస్యాది రంత శ్చ దృశ్యతే తద్ద్రవ్యం, సత్యం స్థాయి త్వేనాభిధీయతే, న త్వవస్థాప దాగమాపాయీతి భావః. ౧౮

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనఘట్టః)

ప్రకృతి ర్హ్యాస్యోపాదాన మాధారః పురుషః పరః,
సతో౽భివ్యఞ్జకః కాలో బ్రహ్మ తత్త్రితయం త్వహమ్. ౧౯

సర్గః ప్రవర్తతే తావ త్పౌర్వాపర్యేణ నిత్యశః,
మహాన్ గుణవిసర్గార్థస్థిత్యన్తో యావ దీక్షణమ్. ౨౦

ఇత్థ మచిద్ద్రవ్యస్య స్వరూపతః స్థాయిత్వం అవస్థానాం తద్విపరీతత్వం చోక్తం. అథ ప్రకృతివిలక్షణస్వరూపస్య పురుషస్య సద్వారకాద్వారకోభయావస్థాశ్రయత్వం స్థాయిత్వం చ వదన్ బ్రహ్మణో౽పి సద్వారకావస్థాశ్రయస్థిరీకరణాయ చిదచిచ్ఛరీరకత్వనిబంధనేన తత్సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశతి (ప్రకృతి రితి.) అస్య దేవమనుష్యాదివివిధదేహజాలస్య ప్రకృతి రుపాదానం పరః ప్రకృతేః పరః, పురుషః జీవః ఆధారః పురుష ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం యద్వా ఏకస్మి న్జీవే కథితం తుల్యన్యాయా జ్జీవాంతరే౽ప్యూహితం భవ త్యేవేత్యేకవచనం, ఏవ మన్యత్రాపి. ఆధారః దేవాదిశరీరాంతః ప్రవేశేన ధారకః, అనేన సద్వారకావస్థాశ్రయిత్వ ముక్తం, ప్రకృతిగతావస్థానాంతరద్వారా తద్ధారక పర్యంతత్వాత్, ఏవం చ న జీవస్వరూపస్వభావయో స్స్థాయిత్వవిరోధః సతః ఏవం స్వరూపతః స్వభావత శ్చ నిత్యస్యాత్మనః అభివ్యఞ్జకః కాలః ధర్మభూతజ్ఞానాభివ్యక్తి నిమిత్తభూతః సృష్టిదశాయాం హి జ్ఞానవికాసో జీవానాం అనేకసంకోచవికాసరూపవికారవద్ధర్మభూతజ్ఞాన మితి ఫలితం. తత ఏవాద్వారకావస్థాశ్రయత్వం చ తత్త్రితయం బ్రహ్మప్రకృతిపురుషకాలరూపపదార్థత్రయం బ్రహశరీరాత్మ భావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం. యద్వా. తే ప్రకృతిపురుషకాలా స్త్రయో౽పి అవయవా యస్య తత్త్రితయం సంఖ్యాయా అవయవే తయప్ తస్య "ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వే" త్యయజాదేశః. అనేన బ్రహ్మణ స్స్వావయవభూతచిదచిద్ద్వారా తద్గతావస్థాశ్రయత్వం ఫలితం. బ్రహ్మశబ్దస్య దేవతాంత రగతత్వవ్యుదాసాయాహ బ్రహ్మత్వహ మితి. ౧౯

ఇత్థం చిదచితోః స్వరూపతః స్థాయిత్వ ముక్తం. అథ కార్యస్య జగతో౽పి ప్రవాహనిత్యత్వ మాహ (సర్గ ఇతి.) యావదీక్షణం యత్సంకల్పో యావ త్తావ త్పౌర్వాపర్యేణ మహా నిత్యుపలక్షణం మహదాదిః, సర్గః, ప్రపఞ్చః గుణవిసర్గార్థస్థిత్యంతః. గుణై స్సత్వాదిభిః విసర్గః. సృష్టి ర్యస్య సః అర్థ శ్చిదచిద్రూపః. తస్య స్థితి రంతః, సంహార శ్చ యస్య తథాభూతః, నిత్యశః. ప్రవర్తతే. ౨౦

విరాణ్మయాఽఽసాద్యమానో లోకకల్పవికల్పకః,
పంచత్వాయ విశేషాయ కల్పతే భువనైః సహ. ౨౧

అన్నే ప్రలీయతే మర్త్య మన్నం ధానాసు లీయతే,
ధానా భూమౌ ప్రలీయన్తే భూమి ర్గన్ధే ప్రలీయతే. ౨౨

అప్సు ప్రలీయతే గన్ధ ఆప శ్చ స్వగుణే రసే.
లీయతే జ్యోతిషి రసో జ్యోతీ రూపే ప్రలీయతే. ౨౩

రూపం వాయౌ స చ స్పర్శే లీయతే సోఽపి చామ్బరే.

ఏవం సృష్టిం నిరూప్యాథ ప్రళయం నిరూపయతి (విరాడిత్యాదినా) మయా కాలశరీరకేణ విరాట్ బ్రహ్మాండం ఆసాద్యమానః లయం నీయమాన ఇత్యర్థః. కథంభూతః. లోకకల్పవికల్పకః, లోకానాం జనానాం కల్పః, సర్గప్రళయాదిక్లృప్తిః స యస్మి న్కల్పత ఇతి తథా యద్వా లోకానాం పృథివ్యాదిలోకానాం కల్పస్య కల్పనాయాః. వికల్పో భేదో యస్మి న్స ః భువనైః. స్వాంతర్వర్తిభి స్సహ పఞ్చత్వాయ విశేషాయ పఞ్చత్వరూపావస్థావిశేషాయ కల్పతే పఞ్చత్వం నాశ స్త మాపన్నో భవతీత్యర్థః. ౨౧

త దేవోపపాదయతి (అన్న ఇత్యాదినా.) మర్త్యశబ్ద శ్శరీరపరః శరీరం అన్నే ప్రలీయతే అన్నాభావే శరీరం విలీయత ఇత్యర్థః. "స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ" ఇత్యన్నరసపరిణామత్వ శ్రవణాత్ తదభావే తల్లయదర్శనాత్ ఘటస్య మృత్త్వాపత్తి రివ శరీరస్యాన్నత్వాపత్తే రదర్శనా చ్చ అన్నం ధానాసు లీయతే ధానా ధాన్యాని తేషు లీనేషు సత్స్వన్న మపి లీనం భవతీత్యర్థః. ధానా ఉప్తా న ప్రరోహంతీతి భావః. గంధే స్వగుణే గంధతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యగ్రే దర్శనాత్. ౨౨

(అప్స్వితి.) స్పష్టోఽర్థః. ౨౩

(రూప మితి.) రూపం వాయౌ లీయతే స చ వాయుః స్పర్శే సోఽపి స్పర్శోఽపి ఇంద్రియాణీత్యాది నను యోనయ ఇతి న కాశ్చిత్సంతి న చ తాసాం కారణం మనః. సమనస్కానా మింద్రియాణాం వైకారికాహంకారకార్యత్వాత్ అతో మనసి లయశ్చానుపపన్నః. సత్యం ఏవ మస్య గ్రంథస్య యోజనా తత్తదింద్రియకారణభూతా వైకారికాహంకారద్రవ్యైకదేశాః యోనిశబ్దేనోచ్యంతే

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనఘట్టః)

అప్సు రసం శబ్దతన్మాత్రే ఇంద్రియాణి స్వయోనిషు. ౨౪

యోని ర్వైకారికే సౌమ్య లీయతే మనసీశ్వరే,
శబ్దో భూతాది మప్యేతి భూతాది ర్మహతి ప్రభుః. ౨౫

స లీయతే మహా న్స్వేషు గుణేషు గుణవత్తమః,
తేఽవ్యక్తే సంప్రలీయన్తే తత్కాలే లీయతేఽవ్యయే. ౨౬

కాలో మాయామయే జీవే జీవ ఆత్మని మయ్యజే,
ఆత్మా కేవల ఆత్మస్థోఽవికల్పాపాయలక్షణః. ౨౭

మనసి స్వకారణే లీయమానే సతి తేన సహ సర్వేంద్రియారమ్భకాంశా వైకారికే సాత్వికాహంకారే లీయంత ఇతి ఈశ్వరశబ్దః కారణమాత్రపరః. వైకారికశరీరకే ఈశ్వరే లీయతే ఇతి వా ఏవం శబ్దోఽపి శబ్దతన్మాత్ర మపి భూతాదిం స్వకారణం తామసాహంకారం అప్యేతి. తం ప్రతి లయ మేతీత్యర్థః. భూతాది ర్మహతీత్యత్ర భూతాదిశబ్దః. తైజసవైకారికయో రప్యుపలక్షణార్థః త్రివిధోఽప్యహంకారో మహత్తత్వే లీయతే ఇత్యర్థః. తం విశినష్టి ప్రభుః దేహాత్మాభిమానాదిరూపమోహజనకత్వాత్. ౨౪-౨౫

(స లీయత ఇతి.) స్వేషు స్వకారణభూతేషు గుణేషు సత్వాదిషు, త్రిషు. తం విశినష్టి (గుణవత్తమ ఇతి.) అధ్యవసాయహేతుత్వాత్ మహా న్స్వ బుద్ధిలక్షణ ఇత్యుక్తేః. నను మహత్తత్వం ద్రవ్యం గుణేషు కథం తస్య లయః. ఉచ్యతే- గుణేషూపరతేషు మహాన్ లీయతే గుణా శ్చోపరత వైషమ్యాః, అవ్యక్తే వర్తంత ఇత్యర్థః. తదవ్యక్తం కాలే లీయతే కాలేన సహ సంసృష్టం భవతీత్యర్థః లీయత ఇత్యనేన సంసర్గవిశేషమాత్ర మేవోచ్యతే న తు లయః. కాలస్యావ్యక్తప్రకృతిత్వాభావాత్ అవ్యయ ఇత్యనేన స్వరూపతః కాలస్య నిత్యత్వ ముచ్యతే. ౨౬

మాయామయే ప్రకృతిప్రచురే తత్సంసృష్ట ఇత్యర్థః. తస్మి న్జీవే కాలో లీయతే జీవేన సహ సంసృష్టో భవతీత్యర్థః జీవః ఆత్మని అంతరాత్మని అజే కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితే మయి లీయతే ఇత్యర్థః. అజ ఇత్యనేనాత్మన ఉత్పత్తిప్రతిసంబంధిలయోఽపి నాస్తీతి సూచ్యతే. తదుపపాదయతి (ఆత్మేతి.) సర్వాంతరాత్మభూతోఽహం ఆత్మ న్యేవ తిష్ఠతీతి తథా న కస్మి న్నస్మీతి భావః. తతోఽవికల్పాపాయలక్షణః. వికల్పో దేవాదిశరీరభేదః, అపాయ స్తదపగమ స్తాభ్యాం న లక్ష్యత ఇతి తథా అస్పృష్టోత్పత్తివినాశావస్థ ఇత్యర్థః, కేవలః మహదాదికార్యసమష్టిరహితః. ౨౭

ఏవ మన్వీక్షమాణస్య కథం వైకల్పికో భ్రమః.
మానసో హృది తిష్ఠేత వ్యోమ్నీవార్కోదయే తమః. ౨౮

ఏష సాంఖ్యవిధిః ప్రోక్త స్సంశయగ్రన్థిభేదకః.
ప్రతిలోమానులోమాభ్యాం పరావరదృశా మయా. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కన్ధే, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

ఇత్థం సాంఖ్యం నిరూప్య తస్య "జహ్యా ద్వైకల్పికం భ్రమ" మిత్యుక్తవైకల్పికభ్రమహానికరత్వం సదృష్టాంత మాహ (ఏవ మితి.) ప్రకృతిపురుషకాలేశ్వరవివేక మిత్థ మన్వీక్షమాణస్య పుంసః. వైకల్పికః స్థూలోఽహ మిత్యాదివికల్పవిషయః, భ్రమః, స చ మానసః మనఃకరణకః, హృది కథం తిష్ఠేత న తిష్ఠేదేవేత్యర్థః, అర్కోదయే సతి తమ ఇవ. ౨౮

అనేన సాంఖ్యవర్ణనేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానుమతో భవాప్యయా వివిజ్ఞాపీయా దిత్యుత్థాపితా జిజ్ఞాసాఽపి శాంతా బభూవేత్యుపసంహరతి (ఏష ఇతి) సాంఖ్యస్య ప్రకృతిపురుషకాతలేశ్వర విభాగస్య విధిః, జ్ఞాపనం అజ్ఞాతజ్ఞాపకో హి విధిః, అత స్తేన తద్వివక్షితం సంశయః దేహాత్మ జీవేశ్వరభేదాభేదసంశయ స్స ఏవ గ్రంథిః, తద్వద్దుర్మోచత్వాత్ తం భినత్తీతి తథాభూతః, ఏష సాంఖ్యవిధిః. పరావరదృశా సమష్టివ్యష్టితత్త్వయాథాత్మ్యద్రష్ట్రా మయా ప్రతిలోమానులోమాభ్యాం సర్గసంహారక్రమాభ్యాం ప్రోక్తః కృత ఇత్యర్థః. ౨౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కన్ధసమాఖ్యాయాం, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ –

గుణానాం సహమిశ్రాణాం పుమాన్యేన యథా భవేత్,
తన్మే పురుషవర్యేద ముపధారయ శంసతః. 1

శమో దమ స్తితిక్షేక్షా తప స్సత్యం దయా స్మృతిః,
తుష్టి స్త్యాగోఽస్పృహా శ్రద్ధా హ్రీర్దయాదిస్స్వనిర్వృతిః. 2

కామ ఈహా మద స్తృష్ణా స్తమ్భ ఆశీ ర్భిదా సుఖమ్,
మదోత్సాహో యశః ప్రీతి ర్హాస్యవీర్యం బలోద్యమః. 3

అథ పఞ్చవింశోఽధ్యాయః.

"త్రిలోక్యాం గతయ స్సర్వాః కర్మణాం త్రిగుణాత్మనామ్, భక్తియోగస్య మద్గతి" రితి సత్త్వాదిగుణానుగుణకర్మప్రయుక్తో గతిభేద ఇత్యుక్తం, తత్ర యేన గుణేన యదభినివేశ స్స్యా దితి జిజ్ఞాసా మాలక్ష్యాహ (గుణానా మితి.) గుణానాం సత్త్వాదీనాం ప్రత్యేకం మిథో మిశ్రాణాం చ మధ్యే యేన గుణేన పుమాన్ యథా భవేత్ యాదృశో భవేత్ యదభినివేశో భవే దిత్యర్థః. త దేతత్ హేపురుషవర్య శంసతః కథయతో మే మత్తః. ఉపధారయ శృణు. 1

ఇత్థం శ్రోతుం ప్రచోద్య జిజ్ఞాసిత ముపపాదయితుం తావ త్ప్రత్యేక మసాధారణ కార్యాణ్యాహ (శమ ఇత్యాదినా) శమాదయః, సత్త్వస్య వృత్తయః కార్యభూతాః, కామాదయో రజసః క్రోధాదయ స్తమసః, తత్ర శమోఽన్తఃకరణావధానం దమో బాహ్యేంద్రియావధానం తితిక్షా ద్వంద్వ సహిష్ణుతా ఈక్షా తత్త్వవిమర్శః స్మృతి రనుభూతా విస్మరణం అస్పృహేతి చ్ఛేదః వైరాగ్యం శ్రద్ధా ఆస్తిక్యం హ్రీ రనుచితే కర్మణి లజ్జా దయా దానం "దయదానగతిరక్షణేష్వి" త్యనుశాసనాత్ అన్యథా పౌనరుక్త్యాత్ ఆదిశబ్దేనార్జవవినయాదిః స్వనిర్వృతిః ఆత్మానుభవజం సుఖమ్. 2

కామో విషయా నభుక్త్వావస్థాతు మశక్తిః, ఈహా చేష్టా మదో దర్పః తృష్ణా అసంతోషః స్తమ్భో గర్వః, ఆశీః ధనాదిలిప్సా భిదా వైషమ్యం సుఖం విషయభోగః, మదోత్సాహః సాహస కర్మాభినివేశః, యశసి ప్రీతిః స్తుతిప్రియతా హాస్యం అపహాసః, వీర్యం ప్రభావావిష్కారః బలోద్యమః బలేన ఉద్యోగః, రాజసః. న్యాయేనోద్యమ స్తు సాత్త్విక ఏవ. 3

క్రోధో లోభోఽనృతం హింసా యాచ్ఞా దమ్భః క్లమః కలిః.
శోకమోహౌ విషాదార్తీ నిద్రాశాభీ రనుద్యమః. ౪

సత్త్వస్య రజస శ్చైతా స్తమస శ్చానుపూర్వశః,
వృత్తయో వర్ణితప్రాయా స్సన్నిపాత మథో శృణు. ౫

సన్నిపాత స్త్వహ మితి మమేత్యుద్ధవ యా మతిః,
వ్యవహార స్సన్నిపాతో మనోమాత్రేన్ద్రియాసుభిః. ౬

అర్థే ధర్మే చ కామే చ యదాఽసౌ పరినిష్ఠితః,

క్రోధః అసహిష్ణుతా లోభః వ్యయపరాఙ్ముఖతా, అనృతం అశాస్త్రీయం ప్రమాణ మితి భాషణం హింసా నామ ద్రోహః. యాచ్ఞా ప్రార్థనా దమ్భో వఞ్చనం క్లమః శ్రమః కలిః కలహః. శోకమోహౌ వసుశోచనం భ్రమ శ్చ విషాదార్తీ దుఃఖం దైన్యం చ ఆశా ఇదం మమ భవిష్య తీత్యపేక్షాభీ ర్భయం. అనుద్యమో జాడ్యమ్. ౪

పుంసః, సత్త్వాదిగుణత్రయాభివృద్ధ్యా క్రమే ణైతే భవంతి. ఏభి శ్చాయం సాత్త్వికో రాజస స్తామస శ్చేత్యనుమీయతే. ఏతాః అనుపూర్వశః క్రమేణ శ్లోకత్రయోక్తాః వర్ణితప్రాయాః అన్యా అప్యూహ్యా ఇతి భావః. అథ మిశ్రాణాం గుణానాం వృత్తీ ర్వివక్షుః శ్రవణాయ ప్రచోదయతి (సన్నిపాత మథో శృణ్వితి.) సన్నిపాతం గుణానాం మిథ స్సమ్మేళనప్రయుక్తం కార్య మిత్యర్థః. ౫

హేఉద్ధవ, అహం మమేతి యా మతిః స సన్నిపాతః. అహంకారమమకారౌ మిశ్రితగుణ కార్యభూతా విత్యర్థః, అహంమమమతిమూలక స్సర్వోఽపి మనోమాత్రేంద్రియకారణకో వ్యవహార శ్చ గుణసన్నిపాతప్రభవః, మనోమాత్రేతి మాత్రాశబ్దేన శబ్దాదితన్మాత్రకార్యాకాశాదిభూతకార్యదేహో వివక్షితః. ౬

కించ (అర్థ ఇతి) అర్థాదిషు త్రిష్వసౌ పుమాన్ యదా యది పరినిష్ఠితః తదాయం త్రైవర్ణిక జనానుకూలః వ్యాపారః గుణానాం సన్నికర్షః సన్నిపాతప్రయుక్తః. స చ శ్రద్ధారతిధనావహః శ్రద్ధా చికీర్షితవిషయా త్వరా రతిః ప్రీతిః ధనం చ తా న్యావహతీతి తథా తత్ర ధర్మపరినిష్ఠాత్మకో వ్యాపారోఽ కామయోః శ్రద్ధా రత్యావహః. పున ర్ధర్మపరినిష్ఠాద్వారా ధనావహ శ్చ యద్వా పుమాన్ సంనికర్షః.

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

గుణానాం సంనికర్షోఽయం శ్రద్ధారతిధనావహః, ౬

ప్రవృత్తిలక్షణే నిష్ఠా పుంసో యర్హి గృహాశ్రమే.
స్వధర్మే చానుతిష్ఠేత గుణానాం సమితి ర్హి సా. ౭

పురుషం సత్వసంయుక్త మనుమీయా చ్ఛమాదిభిః,
కామాదిభీ రజోయుక్తం క్రోధాద్యై స్తమసా యుతమ్. ౯

యదా భజతి మాం భక్త్యా నిరపేక్ష స్స్వకర్మభిః.
తం సత్వప్రకృతిం విద్యా త్పురుషం స్త్రియ మేవ చ. ౧౦

సమిత్యేకీకారే నికర్షో నిపాతో యస్మిం స్తథాభూతోఽయం పరినిష్ఠితః. పుమాన్ శ్రద్ధాద్యావహశీల ఇత్యర్థః. ధర్మాదినిష్ఠాశ్రద్ధాద్యావహత్వస్వభావాభ్యాం గుణసంనిపాతప్రచురత్వ మున్నేయ మితి భావః. ౬

కిం చ యర్హి యదా యస్య పుంసః ప్రవృత్తిలక్షణే త్రైవర్గికార్జనానుకూలవ్యాపారే పరినిష్ఠా స్యా త్తదా అయం పుమాన్ గృహాశ్రమధర్మే స్వవర్ణధర్మే చానుతిష్ఠేత పరినిష్ఠితో భవేత్ సా ప్రవృత్తిలక్షణే నిష్ఠా గుణానాం సమితిః సన్నిపత్తి ర్హి ప్రవృత్తిధర్మనిష్ఠాసమితిప్రయుక్తా అత స్తయా గుణసమితిమానిత్యున్నేయ మితి భావః. గృహాశ్రమస్వధర్మనిష్ఠారూపకార్యాంతరం వక్తుం పున రుపాదాన మిత్యవగంతవ్యమ్. ౭

ఏవం గుణసన్నిపత్తిసూచకాని తత్కార్యాణి అహంమమాభిమానవ్యవహారార్థాదినిష్ఠాఽతిత్ప్రియుక్తశ్రద్ధాద్యావహస్వభావత్వగృహాశ్రమస్వధర్మనిష్ఠారూపా ణ్యుక్తాని, ప్రత్యేకసత్వాదిగుణకార్యప్రదర్శనేన తై స్సత్వాదిప్రచురత్వ మున్నేయ మితి సూచితం, తత త్స్పష్ట మేవాహ (పురుష మితి.) శమాదిభి స్సత్వసంయుక్త మనుమీయా దితి సంబంధః, ఏవ ముత్తరత్రాపి. ౯

గృహాశ్రమస్వధర్మనిష్ఠయో ర్గుణసమితిమత్త్వానురూపత్వ ముక్తం, తయో రేవాకారాంతరేణ సత్వస్వభావత్వానురూపత్వ మాహ (యదేతి.) నిరపేక్షః ఫలాభిసంధిరహితః, స్వకర్మభిః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మభిః, భక్త్యై తై రనుగృహీతయా భక్త్యా యో మాం భజతే భక్త్యా భజత ఇతి పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః, మయి భక్తిం కరోతీత్యర్థః, పురుషం తథా మాం భజంతీం స్త్రియం వా సత్వప్రకృతిం సత్వప్రచురస్వభావం విద్యా జ్జానీయాత్. ౧౦

యదాశిష ఆశాస్య మాం భజేత స్వకర్మభిః,
తం రజఃప్రకృతిం విద్ధి హింసా మాశాస్య తామసమ్. ౧౧
సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణా జీవస్య నైవ మే,
చిత్తజా యై స్తు భూతానాం సజ్జమానో నిబధ్యతే. ౧౨
యదేతరౌ జయే త్సత్త్వం భాస్వరం విశదం శివమ్,
తదా సుఖేన యుజ్యేత ధర్మజ్ఞానాదిభిః పుమాన్. ౧౩

స్వకర్మణా మేవ పునరాకారాంతరాభ్యాం రజ స్తమప్రకృతిత్వానుమాపకత్వ మాహ (యదేతి.) ఆశిషః ఐహ లౌకికా ఆశాస్యాభిసంధాయ స్వకర్మభి ర్మాం భజేత తం రజఃప్రకృతిం విద్యాత్, హింసాం శత్రుక్షయాదిరూపాం ఆశాస్య యో మాం భజేత తం తామసం విద్యాత్ యద్వాఽత్ర స్వకర్మభి రిత్యస్య శక్యకర్మభి రిత్యర్థః. ౧౧

నను సత్యం త్వాం భజత ఇతి. కిం భజనానుగుణం ఫలం దాస్యసి న వా యది న ప్రయచ్ఛసి తర్హి తవ ఫలప్రదత్వభఙ్గః అథ ప్రయచ్ఛసి తర్హి తత్ఫలభోక్తు ర్జీవస్యేవ సత్త్వాదిగుణసంబంధావిశేషా త్కా స్తర్హి జీవా త్ఫలదస్య విశేష, ఇత్యాశఙ్కా మాలక్ష్యాహ (సత్త్వ మితి.) జీవస్యైవ బంధకాః సత్త్వాదయ ఇత్యధ్యాహారేణాన్వయః, న మే న మమ బంధకా ఇత్యర్థః. ఇవశబ్దపాఠే యథా జీవస్య బంధకా స్తథా న మమేత్యర్థః. ఏత దేవ సహేతుక ముపపాదయతి (చిత్తజా ఇతి.) జీవ స్యేత్యనుషజ్య తే. సత్త్వాదయో, జీవస్యైవ చిత్తజాః చిత్తే స్వస్వకార్యరూపేణ జాయంత ఇతి తథా. అతో యో జీవః, స ఏవ భూతానాం, సజ్జమానః భూతపరిణామాత్మకదేహతదనుబంధివిషయాణాం మధ్యే అన్యతమే సజ్జమానః. నిబధ్యతే యైస్త్వితిపాఠే యై శ్చిత్తజై ర్బధ్యతే తస్యైవ తే సత్త్వాదయః స్వకార్యకరా ఇత్యధ్యాహృతేన సంబంధః. ౧౨

ఏవం మిశ్రామిశ్రగుణకార్యాణి ప్రదర్శ్యేదానీ మేకైకగుణోద్రేకకార్యాణి దర్శయతి సప్తభిః (యదేతరావితి.) శివ మిత్యస్య చిత్త మితి శేషః. యదా చిత్తమిత్యగ్రే దర్శనాత్ సత్త్వ మితరౌ రజ స్తమోగుణౌ యదా జయేత్ అధఃకుర్యాత్ తదా చిత్తం భాస్వరం సూక్ష్మార్థగ్రాహకం విశదం నిర్మలం తత్ప్రతిబంధకమలరహితం, శివం శాంతం, రాగాద్యకలుషితం చ భవేదిత్యర్థః. భాస్వరత్వాదీనాం ఫలమాహ (తదేతి.) అధరీకృతేతరగుణసత్త్వయుక్తః పుమాన్ సుఖేన జ్ఞానాదిభి రిత్యాదిశబ్దేన ప్రాగుక్తశమాదిసంగ్రహః తై శ్చ యుజ్యత ఇత్యర్థః. అనేన శమాదయః ప్రాగుక్తా స్సత్త్వస్యోద్రిక్తస్య గుణా ఇతి విశేషపర్యవసానం బోధ్య మిత్యభిప్రేతం, ధర్మ స్సాత్త్వికదైవతారాధనాత్మకః జ్ఞానం తదుపాసనాత్మకమ్. ౧౩

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

యదా జయే_త్తమ స్సత్త్వం రజ స్సఙ్గం భిదాచలమ్.
తదా దుఃఖేన యుజ్యేత కర్మణా యశసా శ్రియా. ౧౪

యదా జయే ద్రజ స్సత్త్వం తమోమూఢం లయం జడమ్.
యుజ్యేత శోకమోహాభ్యాం నిద్రయా హింసయాఽఽశయా. ౧౫

యదా చిత్తం ప్రసీదేత ఇంద్రియాణాం చ నిర్వృతిః,
దేహే ఽభయం మనోఽసఙ్గం తత్సత్త్వం విద్ధి మత్పదమ్. ౧౬

(యదా జయేదితి.) రజః కర్తృ, సత్త్వం తమశ్చ గుణం జయేత్ తదా, చిత్తం సఙ్గం, సజ్జత ఇతి సఙ్గం విషయాసక్తం భిదాచలం భిదాశబ్దాదివిషయభేదేన, చలం తల్లబ్ధ్యనుగుణప్రవృత్తి స్వభావం చ భవేదిత్యర్థః. తత్ఫలమాహ (తదా దుఃఖేనేతి.) కర్మణా రాజసదైవతారాధనాత్మకేన తతః శ్రియా ధనాదిసంపదా తత్ప్రియుక్తయశసా చ యుజ్యేత. ౧౪

(యదా జయే ద్రజ ఇతి.) తమః కర్తృ, రజస్సత్త్వం చ గుణం జయే త్తదా చిత్తం మూఢం వివేకరహితం లయం ప్రసరరహితం, అత ఏవ జడం ఉద్యమరహితం చ భవేత్. తత్ఫల మాహ (యుజ్యేతేతి.) శోకాదిభి ర్యుజ్యేత. శోకోఽతీవపుత్రాదిమరణాదిస్మృతిజన్యః మోహ స్తత్ప్రియుక్తం పారవశ్యం, ఆశయేతి చ్ఛేదః, ఆశా విషయతృష్ణా. ౧౫

విశదం శివమితి సత్త్వవృద్ధే శ్శాంతిహేతుత్వ ముక్తం,- అథ తస్యా ఏవావశ్యసంపాద్యత్వాభి ప్రాయే శాన్తేః ఫల మాహ. యద్వా. క్రమేణ సత్త్వాదీనా ముద్రేకానుమాపకాని, తత్కార్యాణ్యాహ (యదేతి) ప్రసీదేత శాంతం భవేత్, తదేంద్రియాణాం నిర్వృతిః విషయాభినివేశజ్వరవిరహాత్మకం సుఖం భవేత్. స్వనిర్వృతి రితి పాఠే స్వస్వవిషయాభినివేశజ్వరవిరహో భవేదిత్యర్థః, కిం చాభయం రోగాదిభ్యో భయా భావం, మనోఽసఙ్గం భయనిమిత్తరోగాద్యవహవస్తుషు మనసోఽభిలాషాభావం విషయసఙ్గాభావం వా సత్త్వం విద్ధి చిత్తప్రసాదాదిభిః సత్త్వముద్రిక్త మాలక్ష్యత ఇత్యర్థః. మత్పదం అహం పద్యతే ఉపలభ్యతే యస్మిన్నితి మత్పదం మదుపలబ్ధిస్థాన ముద్రిక్తసత్త్వం విద్ధి అనేన సత్త్వస్య. వృద్ధ్యభావే నిర్వృత్యాది విపరీతాన్యుద్రిక్తరజ స్తమఃకార్యాణి భవ న్తీతి సూచితమ్. ౧౬

వికుర్వ న్క్రియయా చాధీ రనిర్వృత్తిశ్చ చేతసామ్.
గాత్రా స్వాస్థ్యం మనోభ్రాన్తం రజ ఏతై ర్నిశామయ. ౧౭

సీదచ్చిత్తం విలీయేత చేతసో గ్రహణేఽక్షమమ్,
మనో నష్టం తమో గ్లాని స్తమ స్తదుపధారయ. ౧౮

ఏధమానే గుణే సత్త్వే దేవానాం బల మేధతే,
అసురాణాం చ రజసి తమస్యుద్ధవరక్షసామ్. ౧౯

సత్త్వా జ్జాగరణం విద్యా ద్రజసా స్వప్న మాదిశేత్,
ప్రస్వాపం తమసా జన్తో స్తురీయం త్రిషు సంతతమ్. ౨౦

తత్స్పష్టమేవాహ (వికుర్వన్నితి.) యదా, పుమాన్ క్రియయా వికుర్వన్ సాధ్వసాధు వా యత్కించి త్కుర్వన్ తత్ఫలభూతహర్షశోకాదిరూపవికారయుక్తో భవతి. తత శ్చాధి శ్చిత్తవిక్షేపః. చేతసాం జ్ఞానేంద్రియాణాం, అనిర్వృత్తిః మనోవిషయాభినివేశరూపజ్వరః గాత్రాణాం కర్మేంద్రియాధిష్ఠానానాం పాణిపాదాదీనాం అస్వాస్థ్యం పీడా తథా, భ్రాంతం చఞ్చలం భవే త్తదా ఏతైః క్రియావికారాధ్య నిర్వృత్త్యస్వాస్థ్యభ్రమైః, రజో నిశామయ ఉద్రిక్తం జానీహి క్రియాభీ రజఉద్రేక మనుమాయాదితి భావః. యద్వా చేతసా మిత్యేతన్నిరూపకపరం జ్ఞానక్రియయో ర్నిరూపకాణా ముభయేంద్రియాణా మిత్యర్థః. గాత్రశబ్దోఽఙ్గమాత్రపరః. ౧౭

(సీదదితి.) యదా సీదత్ తిరోభవేత్ చేతసః జ్ఞానేంద్రియవిషయస్య రూపాదేః గ్రహణే అక్షమం సత్ చిత్తం విలీయేత తదా మనోఽపి సఙ్కల్పవికల్పాత్మకం నష్టం లీనం తమః, అజ్ఞానం గ్లానిః విషాదశ్చ, భవతి తత్ తదా తమః, ఉత్కటం, ఉపధారయ. ౧౮

కి చ (ఏధమాన ఇతి.) స్పష్టోఽర్థః. ౧౯

గుణోత్కర్షతోఽవస్థాభేదం దర్శయతి (సత్త్వాదితి.) అస్య జంతో ర్జననమరణాదిస్వభావదేహసంసృష్టస్య జీవస్య సత్త్వా దుల్లాసితా జ్జాగరణం జాగరాద్యవస్థాం విద్యాత్, తథో త్తరత్రాపి జాగరాద్యవస్థాత్రయభాక్త్వం జీవస్య గుణపరిణామాత్మకదేహసంబంధప్రయుక్తం న స్వభావత స్తద స్తీత్యాహ. తురీయం త్రిషు సంతత మితి యత్ త్రిషు జాగరాదిషు సంతతం వ్యాప్తం అవస్థాత్రయాన్వితత్వేన ప్రతీయమాన మాత్మస్వరూపం తత్తురీయం స్వభావతోఽవస్థాత్రయవినిర్ముక్తమ్. ౨౦

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

ఉపర్యుపరి గచ్ఛన్తి సత్త్వేనాబ్రహ్మణో జనాః,
తమసాఽధోఽధ ఆముఖ్యా ద్రజసాన్తరచారిణః. ౨౧

సత్త్వే ప్రలీనా స్స్వర్యాన్తి నరలోకం రజోలయాత్,
తమోలయాస్తు నిరయం యాన్తి మామేవ నిర్గుణాః. ౨౨

మదర్పణం నిష్ఫలం వా సాత్త్వికం నిజకర్మతత్,
రాజసం ఫలసఙ్కల్పం హింసా ప్రాయాది తామసమ్. ౨౩

గుణానా ముల్లాసతారతమ్యేన గతిభేదానాహ (ఉపర్యుపరీతి.) ఉపర్యుపరి. ఆబ్రహ్మణః బ్రహ్మలోక మభివ్యాప్య సత్త్వేన తరతమోల్లాసవతా హేతుభూతేన గచ్ఛంతి సత్త్వస్యైషద్వృద్ధౌ స్వర్లోకం తతోఽధికవృద్ధౌ మహరాదిలోకం తతోఽపివృద్ధౌ సత్యలోక మిత్యేవ ముపర్యుపరి గచ్ఛంతీత్యర్థః. ఏవం తమసా అధోధో గచ్ఛంతీతి తత్రాభివిధి మాహ (ఆముఖ్యాదితి.) ఆముఖ్యోఽతివిహీనో లోకః ఆ సమంతా త్కార్త్స్న్యేన ఆముఖ్యః త మభివ్యాప్తః. ఆముఖ్యాదితి నఞాఙా ప్రశ్లేషాత్ ఆముఖ్యాత్ స్థావరా నభివ్యాప్యేతి కేచి ద్వ్యాచక్షతే రాజసాస్తూక్తేనాంతరచారిణః. ౨౧

తత్తద్గుణోద్రేకదశాసు మరణాదీనాం గతిభేదహేతుతా మాహ (సత్త్వ ఇతి.) సత్త్వే ప్రకృష్టే సతి ప్రలీనాః స్వఃస్వర్గం గచ్ఛంతి రజోలయాః రజసి ప్రవృద్ధే సతి లయో యేషాం తే తథా ఏవం తమోలయా ఇత్యత్రాప్యర్థః ఉపర్యుపరి గచ్ఛంతీత్యనేవ సత్త్వోల్లాసానుసార మూర్ధ్వగమన ముక్తం విరతిశయోల్లాసే తు క్వ యాంతీత్యత్రాహ (యాంతి మామేవ నిర్గుణా ఇతి.) అస్మి న్ప్రకరణే నిర్గుణ శబ్దేనాతివృద్ధం సత్త్వ ముచ్యతే. అతీవోల్లాసితం సత్త్వం గుణసంబంధవిఘాతకం "సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణా బుద్ధే ర్నచాత్మనః. సత్త్వేనాన్యతమౌ హన్యా త్సత్త్వం సత్త్వేన చైవహి" త్యుక్తత్వాత్. అతోఽత్ర నిర్గుణశబ్దేన నైర్గుణ్యావహనిరతిశయసత్త్వోల్లాసదశాప్రలీనా ఉచ్యన్తే. తే మామేవ యాంతీత్యర్థః. ౨౨

ఏవం సత్త్వాదిగుణానుసారిణో గతిభేదా ఉక్తాః. అథ తదనుసారిణః కర్మజ్ఞానోపాసనకర్తృశ్రద్ధాహారసుఖభేదా నాహ (మదర్పణ మితి.) మయ్యర్పణం యస్య తన్మదర్పణం యథా మదారాధనరూపత్వేన కృత మిత్యర్థః. నిష్ఫలం ఫలాభిసంధిరహితం వా య న్నిజకర్మ తత్సాత్త్వికం యత్ఫలసఙ్కల్ప మభ్యుదయఫలసఙ్కల్పవత్త ద్రాజసం య ద్ధింసాప్రాయాది శత్రుహింసాద్యభిసంధి ప్రచురం ఆదిశబ్దేన మాత్సర్యాదిసంగ్రహః త త్తామసమ్. ౨౩

కైవల్యం సాత్త్వికం జ్ఞానం రజో వైకల్పికం చ యత్,
ప్రాకృతం తామసం జ్ఞానం మన్నిష్ఠం నిర్గుణం స్మృతమ్. ౨౪

వనం తు సాత్త్వికో వాసో గ్రామో రాజస ఉచ్యతే
తామసం ద్యూతసదనం మన్నికేతం తు నిర్గుణమ్. ౨౫

సాత్త్వికః కారకోఽసఙ్గీ రాగాన్ధో రాజస స్స్మృతః.
తామసః స్మృతివిభ్రష్టో నిర్గుణో మదుపాశ్రయః. ౨౬

సాత్త్విక్యాధ్యాత్మికీ శ్రద్ధా కర్మశ్రద్ధా తు రాజసీ,
తామ స్యధర్మే యా శ్రద్ధా మత్సేవాయాం తు నిర్గుణా. ౨౭

(కైవల్య మితి.) కేవల మేవ కైవల్యం ఆరోపితాకారవిధురం, యథావస్థితాకారగోచర మిత్యర్థః. తజ్జ్ఞానం సాత్త్వికం వైకల్పికం ఆరోపితాకారవిషయం, యత్త ద్రజః తత్ప్రయుక్త మిత్యర్థః. యత్తు ప్రాకృతం కించి దిత్యవిభక్తవిషయం, త త్తామసం మన్నిష్ఠం మయ్యేవ నిష్ఠాత్మకం మద్గోచరం నిర్గుణం ఉద్రిక్తసత్త్వప్రచురమ్. ౨౪

(వనంత్వితి.) సాత్త్వికం సత్త్వోద్రేకజన్యరుచిప్రయుక్తః వాసః ఆధార ఇత్యర్థః. వసంత్య స్మిన్నితి వాసః అధికరణేఘఞ్ యద్వా వనం సాత్త్వికోవాసః సత్త్వోదయహేతు రావాసః ద్యూతసదనం ద్యూతపానాదిసదనావాస, స్తామసః మన్నికేతం మమ నికేతనం యస్మిన్ త చ్ఛ్రీరఙ్గాదిదివ్యస్థానం తు నిర్గుణం గుణత్రయవిఘాతకసత్త్వవృద్ధ్యతిశయహేతు రిత్యర్థః. ౨౫

(సాత్త్విక ఇతి,) కారకః కర్తా స యద్యసఙ్గః న సఙ్గోఽర్థకామయో ర్యస్య, తథాభూత స్తదా సాత్త్వికః రాగాంధోఽత్యభినివేశవాం స్తు కారకః రాజసః స్మృతివిభ్రష్టః విషయాణా మనర్థావహత్వం పశ్యన్నపి తత్స్మృతివిభ్రంశయుక్తః కారక స్తామసః, మదుపాశ్రయః మద్ధ్యానాదిగోచరః. యద్వా అహ ముపాశ్రయః శరణం యస్య స కారకః నిర్గుణః నిరతిశయోల్లాససత్త్వగుణయుక్తః. ౨౬

(సాత్త్వికేతి.) ఆధ్యాత్మికీ అధ్యాత్మశాస్త్రవిషయా మత్సేవాయాం తు నిర్గుణా సత్త్వోద్రేకాతిశయజన్యా. ౨౭

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

పథ్యం పూత మనాయాస మాహార్యం సాత్త్వికం స్మృతమ్,
రాజసం చేంద్రియప్రేష్ఠం తామసం చార్తిదాశుచి. ౨౮

సాత్త్వికం సుఖ మాత్మోత్థం విషయోత్థం తు రాజసమ్,
తామసం మోహదైన్యోత్థం నిర్గుణం మదుపాశ్రయమ్. ౨౯

ద్రవ్యం దేశః ఫలం కాలో జ్ఞానం కర్మ చ కారణమ్.

(పథ్యమితి.) పథ్యం హితం పూతం, జాత్యాశ్రయనిమిత్తదోషై రస్పృష్టం, అనాయాసతః ప్రాప్తం య దాహార్యం అభ్యవహార్య మన్నాది త త్సాత్త్వికం సత్త్వవృద్ధికరం ప్రవృద్ధసత్త్వగుణరుచి విషయం వా ఏవ ముత్తరత్రాపి. ఇంద్రియప్రేష్ఠం ఇంద్రియసుఖావహం ఆయాసతః ప్రాప్త మిత్యర్థః. త ద్రాజసం ఆర్తిదాశుచి ఆర్తిదం దేహేంద్రియపీడావహ మశుచ్యశుద్ధం శాస్త్రప్రతిషిద్ధం చ త త్తామసమ్. ౨౮

(సాత్త్వికమితి.) ఆత్మోత్థం ఆత్మనైవోత్థం, న బాహ్యార్థవిషయం కింత్వాత్మానుభవజసంతోష రూపం, త త్సాత్త్వికం, సుఖం. విషయేభ్యః శబ్దాదిభ్య స్సుఖస్పర్శేభ్యః ఉత్థితం రాజసం మోహదైన్యాభ్యా ముత్థిత స్తు తామసం, తత్ర మోహకవ స్త్వనుభవచిత్తపారవశ్యం మోహః దైన్యోత్థం పుత్రకళత్రాద్య పచ్ఛందనప్రభవం సుఖం తామసం మదుపాశ్రయం మద్ధ్యానాదిప్రభవం నిర్గుణం నైర్గుణ్యావహసత్త్వోద్రేకాతిశయప్రయుక్తం తాదృశాతిశయవ త్పురుషాభినివేశవిషయం వా. ౨౯

ఇత్థం సత్త్వాదిగుణోద్రేకతదతిశయానుగుణాని కర్మప్రభృతీని సుఖాంతాన్యుపపాదితాని అథైషా మనుక్తానా మన్యేషాం చ త్రిగుణోల్లాసతదతిశయానుగుణత్వం ప్రకృతిసంస్పృష్టచేతనగతత్వ ముక్త ముల్లాసకార్యాణా మనుపాదేయత్వజ్ఞాపనాయ సంస్మృతిహేతుత్వం తదతిశయకార్యాణాం ప్రకృతిసంబంధ త్యాగహేతుత్వం చాహ (ద్రవ్యమిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) తత్ర ద్రవ్యశబ్దోఽభ్యవహార్య ద్రవ్యపరః, దేశో వనగ్రామద్యూతసదనభగవన్నికేతరూపః. ఫలం సుఖం జ్ఞానం కైవల్యమిత్యాదినోక్తం శ్రద్ధా సాత్త్విక్యధ్యాత్మికీత్యాదినోక్తా విష్ఠా లయః, సత్త్వే ప్రలీనా ఇత్యాదినోక్తః అవస్థా సత్త్వా జ్జాగరణ మిత్యాదినోక్తా, కాలకారణాకృతయ స్త్వనుక్తాః తత్ర సాత్త్వికః కాలః ప్రాతర్మధ్యందినసాయంతనాత్మకః. తద్వ్యతిరిక్తో రాత్రౌ ప్రహరపర్యంతో రాజసః నిశీథాది స్తామసః, కారణం సమీహా

శ్రద్ధాఽవసాకృతి ర్నిష్ఠా త్రైగుణ్యా స్సర్వ ఏవ హి. ౩౦

సర్వే గుణమయా భావాః పురుషావ్యక్తధిష్ఠితాః,
దృష్టం శ్రుత మనుధ్యాతం బుద్ధ్యావా పురుషర్షభ. ౩౧

ఏతా స్సంసృతయః పుంసో గుణకర్మనిబన్ధనాః,
యేనేమే నిర్జితా స్సౌమ్య గుణా జీవేన చిత్తజాః.

తత్తత్సాధనావిజ్ఞానకారణం తత్రోర్ధ్వగమనసాధనావబోధకం శాస్త్రం సాత్వికం దైహికసుఖసాధనావబోధకం రాజసం అభిచారాద్యవబోధకం తు తామసం, భగవత్ప్రాప్తిసాధనావబోధకంతు నిర్గుణం ఆకృతిరాకారో వేషః. స చవైదికః సాత్వికః. అర్థకామార్జనానుకూలో రాజసః పాశుపతాద్యాగమోక్త స్తామసః, భగవచ్ఛాస్త్రోక్తో నిర్గుణః ఇత్యూహ్యం ఏతే సర్వే త్రైగుణ్యాః త్రిగుణకార్యభూతాః, తదుల్లాసకరా వా. ౩౦

సర్వే చైతే భావాః పదార్థాః గుణమయాః గుణేభ్యః ఆగతాః, "తత ఆగత, ఇత్యధికారే. మయట్చ" ఇతి మయట్ పురుషావ్యక్తధిష్ఠితాః మిథస్సంసృష్టప్రకృతిపురుషోభయగతాః. అచిత్సంసృష్టపురుషవిషయా ఇత్యర్థః. ద్రవ్యాదయో గుణమయా ఇత్యుక్తం, కింబహునేత్యాహ (దృష్టమితి.) దృష్టమైహికాదికం శ్రుతం పారలౌకికం యచ్చ బుద్ధ్యా ధ్యాతం మనోరథమాత్రవిషయం, సుఖమితి విశేష్యాధ్యాహారః, తత్సర్వం గుణమయం సర్వస్యాపి దర్శనాదివిషయస్య సుఖస్య గుణమయత్వోక్త్యా తదర్థానాం దేశాదీనా మపి తన్నిష్ఠరుచివిషయత్వం ఖ్యాపితమ్. ౩౧

యతో గుణమయత్వం అత ఏవైతే గుణత్రయసంబంధరూపసంసృతివర్ధకా ఇత్యాహ (ఏతా ఇతి.) ఏతా ద్రవ్యాదయః స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశో విధేయసంసృతిసాపేక్షః. సర్వనామ్నాం పర్యాయేణోద్దేశ్యవిధేయలిఙ్గభాక్త్వాత్. గుణకర్మనిబంధనాః గుణకర్మమూలకాః, తద్గుణానుగుణప్రాచీనపుణ్యపాపాత్మకకర్మప్రయుక్తరుచివిషయా ఇత్యర్థః, సంసృతయః, తద్ధేతవ స్తద్వర్ధకా ఇతి యావత్ యద్వా సంసృతి ర్నామైతద్రుచిభ్యో న కాచి దన్యాస్తీత్యభిప్రాయేణ సంసృతయ ఇత్యుక్తం. కస్తర్హి తన్నిస్తారపూర్వకభగవత్ప్రాప్త్యుపాయ ఇత్యత ఆహ (యేనేతి.) జీవేన కర్త్రా యేన నిరతిశయసత్వోల్లాసాపరపర్యాయేణ నిర్గుణేన సాధనేన చిత్తజాః, చిత్తే జాయంతే ఉల్లసంతీతి తథా గుణాః సత్త్వాదయో జితాః, స ఏవ జీవః, భక్తియోగేన గుణజయసాధనభూతాత్యుల్లసితసత్వసంవర్ధితేన భక్తియోగేన మన్నిష్ఠః,

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనామభివర్ణనఘట్టః)

భక్తియోగేన మన్నిష్ఠో మద్భావా యోపపద్యతే. ౩౨

తస్మాద్దేహ మిమం లబ్ధ్వా జ్ఞానవిజ్ఞానసమ్భవమ్,
గుణసఙ్గం వినిర్ధూయ మాం భజన్తి విచక్షణాః. ౩౩

నిస్సఙ్గో మాం భజే ద్విద్వా నప్రమత్తో జితేంద్రియః,
రజ స్తమ శ్చాభిజయే త్సత్త్వసంసేవయా మునిః. ౩౪

సత్త్వం చాభిజయే ద్యుక్తో నైరపేక్ష్యేణ శాన్తధీః,

మయ్యేవ నిష్ఠా భక్తియోగావిచ్ఛేదో యస్య సః మద్భావాయ మమ భావః ప్రకారః, సాధర్మ్యమితి యావత్, తస్మై ఉపపద్యతే సాధనభూతస్య భక్తియోగస్యావిచ్ఛేదద్యోతనాయ మన్నిష్ఠ ఇత్యుక్తం అతో న పౌనరుక్త్యమ్. ౩౨

యతో నిర్గుణమూలకభక్తియోగస్య మద్భావోపపత్తిసాధనత్వ మత ఏవ విచక్షణా మాం భజంతీత్యాహ (తస్మాదితి.) జ్ఞానవిజ్ఞానసంభవం శాస్త్రయోగజన్యజ్ఞానోదయహేతు మిమం మానుష్యం దేహం లబ్ధ్వా గుణసఙ్గం శబ్దాదివిషయసఙ్గం అపోహ్య మాం భజంతి. ౩౩

నను విషయసఙ్గపరిహారమాత్రేణ కథం తన్మూలజయ స్స్యాదిత్యత ఆహ (నిస్సఙ్గ ఇతి.) జితాని విషయేభ్యః స్వవశీకృతాని ఇంద్రియాణి యేన సః తథాప్యప్రమత్తః అవిశ్వస్తేంద్రియః తత్ర హేతు ర్విద్వాన్ వశీకృతానా మపి విశ్వస్తానా మింద్రియాణాం పున ర్విషయాభినివేశజననద్వారాఽనర్థావహత్వం జానన్ యో మాం భజేత స సత్త్వసంసేవయా విరతిశయోల్లాసకరద్రవ్యాదిసంసేవయా రజస్తమశ్చాభిజయేత్ చకారా దుద్రిక్తం సత్త్వం వివక్షితమ్. ౩౪

నన్వేవ మప్యత్యుల్లసితం సత్త్వ మపి ప్రాకృత మవశిష్యత ఇతి కథం ప్రకృతిసంబంధ వినిర్ముక్తి రిత్యత ఆహ (సత్త్వంచేతి.) నైరపేక్ష్యేణ నిర్గతా అపేక్షా యస్మా త్త న్నిరపేక్షం అనన్య ప్రయోజన మత్యుల్లసితసత్త్వప్రభవ ముపాసనాత్మకం జ్ఞానం తదేవ నైరపేక్ష్యం స్వార్థే ష్యఞ్ తేన సత్త్వం చాభిజయేత్ అతిశయితసత్త్వోత్పాదితేన జ్ఞానేన త్రైగుణ్యనిర్వృత్తౌ తదపి నివృత్తం భవతీతి భావః.

సంపద్యతే గుణై ర్ముక్తో జీవో జీవం విహాయ మామ్ ౩౫

జీవో జీవేన నిర్ముక్తో గుణై శ్చాశయసమ్భవైః,
మయైవ బ్రహ్మణా పూర్ణో న బహి ర్నాన్తరం చరేత్. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
పంచవింశోఽధ్యాయః.

శాంతధీః అత్యుద్రిక్తసత్వత్వా ద్రాగాద్యకలుషితచిత్తః ఇత్థం గుణై ర్విముక్తో జీవః దేహం విహాయ మాం సంపద్యతే ప్రాప్నోతి. ౩౫

యశ్చేత్థం మాం సంపన్న స్తస్య న కృత్య మస్తీత్యాహ (జీవ ఇతి.) ఆశయే మనసి సంభవంత్యల్లసంతీతి తథా, తై ర్గుణై రజీవేన దేహేన చ వినిర్ముక్తః జీవః మయా బ్రహ్మణా పూర్ణః వ్యాప్తః మదంతర్యామికత్వం సాక్షా త్కుర్వ న్బహి ర్న చరేత్ సంసారనిమిత్తం కర్మ న కరోతి నాంతరం చరేత్ మోక్షసాధనం జ్ఞానయోగమపి నాచరతి ముక్తిదశాయాం శాస్త్రవశ్యో న భవతీత్యర్థః. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్వా ప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
పఞ్చవింశోఽధ్యాయః.

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

మల్లక్షణ మిమం కాయం లబ్ధ్వా మద్ధర్మ ఆస్థితః,
ఆనన్దం పరమాత్మాన మాత్మస్థం సముపైతి మామ్ ౧

గుణమయ్యాఽజీవయోన్యా విముక్తో జ్ఞాననిష్ఠయా,
గుణేషు మాయామాత్రేషు దృశ్యమానే ష్వవస్తుతః,
వర్తమానోఽపి న పుమా న్యుజ్యతే వస్తుభి ర్గుణైః. ౨

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః.

"తస్మా ద్దేహ మిమం లబ్ధ్వే" త్యాదినా తావ న్నృదేహ స్తత్ర శనై ర్గుణసఙ్గాపోహ స్తతో భగవద్భక్తి స్తతో గుణజయ స్తతో భగవత్ప్రాప్తిరితి ప్రణాడీ వివక్షితా. సా క్వచిత్కిం ప్రసిద్ధే త్యత్రోదాహరణ మైలవృత్తాంతం ప్రస్తోష్యం స్తన్ముఖేనోపదేష్టవ్య మర్థం నిష్కృష్యాహ (మల్లక్షణ మితి సార్ధై స్త్రిభిః.) మల్లక్షణం మద్దర్శనసాధనభూతం. ఇమం మానుష్యం కాయం లబ్ధ్వా మద్ధర్మం మదారాధనాత్మకం నివృత్తిధర్మ మాస్థితః. న తు ప్రవృత్తిధర్మమితి భావః, ఆనంద మానందమయ్యం అనేన నిరతిశయపురుషార్థరూపత్వ మావేదితం, తచ్చ ప్రాప్యత్వోపయోగితయోక్తం ఆత్మస్థం జీవాత్మని స్థితం పరమాత్మానం మా ముపైతి, ఉపనిష్పత్త్యనంతరం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౧

ఏవంభూతస్య జీవద్దశాయాం విషయాననుభవతోఽపి న తత్రాభినివేశోఽస్త్యతో న బద్ధో భవతీత్యాహ (గుణమయ్యేతి.) అజీవయోన్యేతి చ్ఛేదః. అజీవస్య దేవమనుష్యాదిశరీరస్య యోన్యా ప్రకృతిభూతయా గుణమయ్యా మాయయా విముక్తః గుణత్రయాత్మకమాయాకార్యదేవాదిశరీరేష్వహంమమాభిమానరహిత ఇత్యర్థః. విమోకే సాధనమాహ (జ్ఞాననిష్ఠయేతి) స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానాత్మకజ్ఞానయోగనిష్ఠయా చిదచిల్లక్షణధియా హి ప్రకృత్యాత్మభ్రాంతినివృత్తిః. మాయామాత్రేషు ప్రకృతికార్యేషు శబ్దాదిషు అవిహితాప్రతిషిద్ధకామ్యవిషయవ్యతిరిక్తేషు వర్తమానోఽపి తా ననుభవన్నపీత్యర్థః. దృశ్యమానేషు దేహానుబంధిషు చ వర్తమానః తానాత్మీయత్వేన మన్యమానోఽపీతి పృథక్పదబంధః, తై ర్వస్తుభి ర్గుణైశ్చ న యుజ్యతే తద్వృత్త్యా, న బధ్యత ఇత్యర్థః. ౨

సఙ్గం న కుర్యా దసతాం శిశ్నోదరతృషాం క్వచిత్,
యస్యానుగ స్తమస్యన్ధే పతత్యన్ధానుగోన్ధవత్. ౩

ఐల స్సమ్రా డిమాం గాథా మగాయత బృహచ్ఛ్రవాః,
ఊర్వశీవిరహాన్ముహ్యన్నిర్విణ్ణ శ్శోకసంయమే. ౪

త్యక్త్వాఽఽత్మానం వ్రజ న్తీం తాం నగ్న ఉన్మ త్తవ న్నృపః,
విలప న్నన్వగా జ్జాయే ఘోరే తిష్ఠేతి విక్లబః. ౫

కామా నతృప్తోఽనుజుషన్ క్షుల్లకా న్వర్షయామినీః.

ఏవం భూతస్యావశ్యత్యాజ్యత్వ మాహ (సఙ్గ మితి.) శిశ్నోదరతృషాం శిశ్నోదరసుఖయో స్తృట్ తృష్ణా యేషాం తేషాం తృపామితిపాఠే తర్పయంతీతి తథా. తేషా మసతాం సఙ్గం న కుర్యాత్. విపర్యయేఽనర్థమాహ (తస్యేతి.) తస్యాసతః అనుగః విధేయః ఆస్తాం బహూనా మసతాం సఙ్గోఽనర్థ హేతు రేకస్యాపి సోనర్థహేతురేవేత్యభిప్రాయేణ తస్యేత్యేకవచననిర్దేశః, అంధే తమసి నరకే పతతి యథాఽంధ మనుసృత్య గచ్ఛన్ స్వయ మప్యంధః, పతతి తద్వత్ అత స్తత్సఙ్గం పరిహృత్య భగవద్ధర్మ మాస్థితో ముక్తో భవేదిత్యర్థః. ౩

నిదర్శనతయా ఐలవృత్తాంతం ప్రస్తౌతి (ఐల స్సమ్రాడిత్యాదినా) ఐలః పురూరవాః సమ్రాట్ సార్వభౌమః బృహ ద్విపులం. శ్రవః కీర్తిర్యస్య సః తావదూర్వశీవిరహా దితీదం కథాక్రమానురోధా ద్యోజ్యమ్. తావదూర్వశ్యా ఆకృష్టా వశీకృతా చేతనా చైతన్యం యస్య సః అనేన తస్యామత్యంతమోహ ప్రాప్త్యా జాడ్యాతిశయో వ్యజ్యతే, అత ఏవ వర్షాణాం యామినీః రాత్రీః యా న్తీః గచ్ఛన్తీః. భూతా ఇతి యావత్ ఆయాంతీ రాగమిష్యంతీ శ్చ న వేద కింతు క్షుల్లకాన్ కామాన్ విషయా నత్రాతృప్తోఽనుజుష న్నాసేతి శేషః. ఏవం స్థితః నృపః ఐలః, కదాచి దాత్మానం త్యక్త్వా వ్రజంతీం తా మూర్వశీ మన్వగాదితి సంబంధః. కథంభూతః ఉన్మ త్తవ న్నగ్నః అయే జాయే తిష్ఠ తిష్ఠేతి విలప న్నత ఏవ విహ్వలః తద్విరహాప్రసహః ఊర్వశీవిరహా న్ముహ్యన్ అత్ర పశ్చాత్కురుక్షేత్రే తాం సమాగమ్య గంధర్వద త్తే నాగ్నినా దేవా నిష్ట్వా పున రూర్వశీలోకం ప్రాప్య బహుకాల మూర్వశీభోగానంతర మితి నవమస్కంధోక్త కథానుగుణ్యాయార్థతో ద్రష్టవ్యం. తత శ్శోకసంయమే శోకాపగమే సతి నిర్విణ్ణః విషయాణామనర్థహేతుత్వా లోచనేన జాతవై రాగ్యః ఇమాం వక్ష్యమాణాం గాథాం అగాయతేతి సంబంధః. జాయే ఘోరే తిష్ఠేతి

(సాధుసంగప్రభావోపష్టంభకతయాభివర్ణితై ళగీతాద్యభివర్ణనఘట్టః)

న వేద యాన్తీ ర్నాయాన్తీ రూర్వశ్యాకృష్టచేతనః. ౬

ఐల ఉవాచ—

అహో యే మోహవిస్తారః కామకశ్మలచేతసః,
దేవ్యా గృహీతకణ్ఠస్య నాయుః ఖణ్డా ఇమే స్మృతాః. ౭

నాహం వేదాభినిర్ముక్త స్సూర్యోవాఽభ్యుదితోఽమయా.
ముషితో వర్షపూగానాం బతాహాని గతాన్యత. ౮

అహో మే ఆత్మసమ్మోహో యేనాత్మా యోషితాం కృతః.
క్రీడామృగ శ్చక్రవర్తీ నరదేవశిఖామణిః. ౯

పాఠాంతరం తదా ఘోరే ఇత్యస్య మనసేతి శేషః. "అయే జాయే మనసా తిష్ఠ ఘోరే" ఇతి శ్రుత్యను రోధాత్ హే మనసా ఘోరే కఠినచిత్తే ఇత్యర్థః. ४-२-६

గాథామేవాష్టాదశశ్లోకీరూపా మాహ (అహో ఇత్యాది.) మే మమ - కథంభూతస్య? కామేన కశ్మలం కలుషితం చేతో యస్యాఽత ఏవ దేవ్యా దేవస్త్రియా ఊర్వశ్యా గృహీతః కణ్ఠో యస్య నిత్యం తదాలిఙ్గితదేహస్యేత్యర్థః. ఆయుషః ఖండా ఇమే అహోరాత్రరూపాః న స్మృతాః. ७

విస్మృతి మేవ ప్రపఞ్చయతి (నాహ మితి.) అముయా ఊర్వశ్యా. ముషితః అపహృత వివేకస్స న్నహ. మధునా నిర్ముక్తః మయి రమమాణే అస్తంగతః అభ్యుదితో వా సూర్య ఇతి న వేద న జ్ఞాతవానస్మి. ఉత అపి చ వర్షపూగానా, మహాన్యపి, గతాని న వేద బతేతి ఖేదే. ८

(అహో ఇతి.) యేన మోహేనాత్మా అహం యోషితాం, క్రీడామృగః, కృతః, యోషితాహృత ఇతి పాఠే క్రీడామృగ ఇవ వశీకృత ఇత్యర్థః. తదనౌచిత్యజ్ఞాపనాయాత్మానం విశినష్టి. చక్రవర్తీ నరదేవశిఖామణిః. ९

సపరిచ్ఛద మాత్మానం హిత్వా తృణ మివేశ్వరమ్,
యాన్తీం స్త్రియం చాన్వగమం నగ్న ఉన్మత్తవ ద్రుదన్. ౧౦

కుత స్తస్యానుభావ స్స్యా త్తేజ ఈశత్వమేవ చ
యోఽనుగచ్ఛేత్ స్త్రియం యాన్తీం ఖరవ త్పాదతాడితః. ౧౧

కిం విద్యయా కిం తపసా కిం త్యాగేన శ్రుతేన చ,
కిం వివిక్తేన మౌనేన స్త్రీభి ర్యస్య హృతం మనః. ౧౨

స్వార్థస్యాకోవిదం ధిఙ్మాం మూర్ఖం పణ్డితమానినమ్,
యోఽహ మీశ్వరతాం ప్రాప్య స్త్రీభి ర్గోఖరవ జ్జితః. ౧౩

సేవతో వర్ష పూగా న్మ ఊర్వశ్యా అధరాసవమ్,
నాతృప్య దాత్మభూః కామై ర్వహ్నిరాహుతిభి ర్యథా. ౧౪

ఇత్థంభూతం సపరిచ్ఛదం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాదిసహిత మాత్మానం మా మీశ్వరం సార్వభౌమం తృణమివ హిత్వా అనాదృత్య యాంతీం స్త్రియం అన్వగమం అన్వగచ్ఛమ్. ౧౦

(కుత ఇతి.) యోఽహమివ యాంతీం స్త్రియం ఖరవత్ ఖర్యా పద్భ్యాం తాడితోఽపి అనుగచ్ఛే త్తస్య పుంసః అనుభావాదికం కుతః స్యాత్. అనుభావో మాహాత్మ్యం తేజః పరాభిభవసామర్థ్యమ్. ౧౧

కించ (కిమితి.) యస్య మనః స్త్రీభిః హృతం తస్య విద్యాదిభిః కిం సర్వం సాధనం వ్యర్థమిత్యర్థః. తత్ర విద్యావివేకః త్యాగో దానం శ్రుత మధ్యయనం వివిక్త మేకాంతావస్థానమ్. ౧౨

ఏవ మనుత ప్త స్స న్నాత్మానం నిందతి (స్వార్థస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) స్వార్థస్య స్వశ్రేయసోఽకోవిద మనభిజ్ఞం ధిఙ్మాం ఏవంభూతోఽహం నింద్య ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి. ఈశ్వరతాం సమ్రాట్త్వం ప్రాప్యాపి గోవత్ ఖరవచ్చ స్త్రీభి ర్జితః. ౧౩

ఊర్వశ్యా అధరాసవం సేవమానస్య మమాత్మభూ ర్మనఃప్రభవః కామః. న తృప్యతి న శామ్యతి యథా వహ్ని రాజ్యాహుతిభి ర్న శామ్యతి ప్రత్యుతైధత ఏవ తద్వత్. ౧౪

(సాధుసంగప్రభావోపష్టంభకతయాఖిన్నైళగీతాద్యభివర్ణనపట్టః)

పుంశ్చల్యాఽపహృతం చిత్తం కోన్వన్యో మోచితుం ప్రభుః,
ఆత్మారామేశ్వర మృతే భగవన్త మధోక్షజమ్. ౧౫

బోధితస్యాపి దేవ్యా మే సూక్తవాక్యేన దుర్మతేః,
మనోగతో మహామోహో నాపయాత్యజితాత్మనః. ౧౬

కి మేతయా మేఽపకృతం రజ్జ్వా వా సర్పచేతసః,
ద్రష్టు స్స్వరూపావిదుషో యోఽహం యదజితేంద్రియః. ౧౭

అహో స్త్రీపారవశ్యం దుస్త్యజ మిత్యాహ (పుంశ్చల్యేతి.) పుంశ్చలీ స్వైరిణీ కాంతా తయా అపహృతం చిత్తం మోచితుం తత్సఙ్గాత్త్యాజయితుం భగవంతం వినా, తత్ప్రసాదమంతరేణేతి భావః కో ప్రభుః సమర్థః న కోఽపీత్యర్థః. ప్రభుత్వనిర్ధిధారయిషయా భగవంతం విశినష్టి. అధఃకృతా. అక్షజా ఇంద్రియవృత్తయో యస్య తం అకరణాయత్తజ్ఞాన మిత్యర్థః. ఆత్మారామాణాం విషయవైముఖ్యేనాత్మన్యేవ రమమాణానాం ఈశ్వరం ఆత్మరతినిర్వాహకమ్. ౧౫

భగవద్వ్యతిరిక్తానాం సర్వేషా మాత్మతుల్యతాఖ్యాపనాయాత్మని మోహదార్ఢ్య మాహ (బోధితస్యాపీతి.) దేవ్యా సూక్తవాక్యేన సూనృతవాక్యేన "న వై స్త్రైణాని సఖ్యాని సంతి సాలావృకాణాం హృదయాన్యేతా" ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధేన ప్రతిబోధితస్యాపి దుర్మతేః కామాసక్తమనసః, తత్ర హేతు రజితాత్మనః అజితేంద్రియస్య మమ మనోగతో మోహః కాంతాయాం భోగ్యతాబుద్ధిరూపో నాపగచ్ఛతి.౧౬

యత స్సా ప్రతిబోధితవతీ తథాఽప్యహ మనపగతమోహ స్తత, స్సా నాపకారిణీ, ప్రత్యుత ప్రతిబోధనోపకర్త్రీ కింతు, మయ్యేవ మహ్యపరాద్ధ మిత్యాహ. (కి మేతయేతి.) మే మహ్య మనయా ఊర్వశ్యా నాపకృతం వాశబ్దోఽత్రేవశబ్దార్థకః యథా సర్పచేతసః రజ్జ్వా, నాపకృతం తద్వదిత్యర్థః. సర్పభ్రాంతిమనసః కిం రజ్జ్వాఽపకృతం స్వరూపావిదుషః స్వదోష ఏవాపకారీతి భావః. తదాహ, స్వరూపం దృష్టాన్తే రజ్జుస్వరూపం, దార్ష్టాంతికే తు దేహాత్మనో ర్యాథాత్మ్యం అవిదుషః అజానతః ద్రష్టుః దృష్టాన్తే రజ్జుం సర్పత్వేన పశ్యతః దార్ష్టాంతికే దేహ మాత్మత్వేన పశ్యతః. స్వరూపజ్ఞానే హేతు మాహ యత్ యస్మా దహ మజితేంద్రియః ఇంద్రియపరవశః ౧౭

క్వాయం మలీమసః కాయో దౌర్గంధ్యాత్మకోఽశుచిః,
క్వ గుణా స్సౌమనస్యాద్యా హ్యాత్మన్యేతేఽవిద్యయా కృతాః. ౧౮

పిత్రో స్స కిన్ను భార్యాయా స్స్వామినోఽగ్నే శ్శ్వగృధ్రయోః,
కి మాత్మనః కిం సుహృదా మితి యో నావసీదతి. ౧౯

తస్మి న్కళేబరేఽమేధ్యే తుచ్ఛనిష్ఠే విషజ్జతే,
అహో సుభద్రం సునసం సస్మితం చ ముఖం స్త్రియాః. ౨౦

అన్యథైవంమోహో న స్యా దిత్యసంభావనయోపపాదయతి (క్వేతి.) అయం కాయః కాంతాదేహః మలీమసః అతిమలినః యద్వా అత్ర కాయశబ్దేన స్వదేహోఽపి తన్త్రేణ వివక్షితః దౌర్గంధ్యాశ్రయః అశుచిశ్చ ఏవంవిధస్య దేహస్య క్వ సౌమనస్యాద్యాః గుణాః అన్యే చ హృద్యాః హృదయంగమాశ్చ, గుణాః క్వ సౌమనస్యం సౌగంధ్యం అతిహేయే కాయే భోగ్యతాబుద్ధి రత్యంతాసంభావినీతి భావః, అతోఽస్మి న్నేతే సౌమనస్యాద్యాః అవిద్యయా స్వరూపావేదనాత్మకయా కృతాః. ౧౮

సర్వరూపవి త్తు దేహయాథాత్మ్య మవలోకయ న్న ముహ్యతీత్యాహ (పిత్రో రితి.) కాయ ఇత్యనుషజ్యతే పిత్రో రిత్యాదిషు స్వస్వామిభావసంబంధలక్షణా షష్ఠీ అయం కాయః పిత్రోః కిన్ను తయోః స్వం కింను భవతీత్యర్థః. ఏవ మగ్రేఽపి నుశబ్దో వితర్కే. తాభ్యాం జాతత్వా దితి భావః. భార్యాయాః తస్యా భోగ్యత్వాత్, స్వామినః తదధీనత్వాత్ అగ్నే ర్వా అన్త్యేష్ట్యాం తదాహుతిత్వాత్ శ్వగృధ్రయో ర్వా తయో ర్భక్ష్యత్వాత్, కింవా ఆత్మనః, తస్య సుఖదుఃఖభోగాయతనత్వాత్ తన్మూలపుణ్యాపుణ్యకర్మసాధనత్వా చ్చ సుహృదాం, తదుపకార్యత్వాత్ ఇతి య ఇత్యనంతర మాలోచయతీతి శేషః. స నావసీదతి, తన్మోహే న క్లిశ్యత ఇత్యర్థః. ఇత్థం ఇదం శరీరం పారక్య మిత్యాలోచయన్, న తస్మి న్సజ్యతే, నావసీదతీతి వివక్షితార్థః. ౧౯

అస్వరూపవి త్తు దేహ మాత్మతయాఽభిమన్యమానః కాంతాశరీరే భోగ్యతాబుద్ధ్యా విషజ్జమానోఽవసీదతీత్యాహ (తస్మిన్నితి.) తస్మి న్మలీమసే దౌర్గంధ్యాద్యాత్మకే, అశుచౌ చ, తుచ్ఛే అభావే, నిష్ఠా చరమావస్థా యస్య తస్మి న్కళేబరే విశేషతః సక్తో, భవతి. సఙ్గ మేవాభినయేన దర్శయతి (అహో ఇతి.) అహో యస్యాః స్త్రియాః, ముఖం, సుభద్రం సుఖావహం, సునసం శోభననాసిక, మితి విషజ్జతే, ఇతి సంబంధః. తతోఽవసీదతీతి భావః. ౨౦

(సాధుసంగప్రభావోపష్టంభకతయాభివర్ణితైళగీతాద్యభివర్ణనఘట్టః)

త్వఙ్మాంసరుధిరస్నాయుమేదోమజ్జాస్థిసంహతౌ.
విణ్మూత్రపూయే రమతాం క్రిమీణాం కియ దంతరమ్. ౨౧

అథాపి నోపసజ్జేత స్త్రీషు స్త్రైణేషు చాత్మవిత్,
విషయేంద్రియసంయోగా న్మనః క్షుభ్యతి నాన్యథా. ౨౨

అదృష్టా దశ్రుతా ద్భావా న్న భావ ఉపజాయతే,
అసంప్రయుఞ్జతః ప్రాణాన్ శామ్యతి స్తిమితం మనః. ౨౩

తస్మా త్సఙ్గో న కర్తవ్య స్త్రీషు స్త్రైణేషు చేంద్రియైః.

ఇత్థం విషజ్జమానం నిందతి (త్వఙ్మాంసేతి.) త్వగాదిసప్తధాతుసంఘాతాత్మకే శరీరే రమతాం, విణ్మూత్రాభ్యాం పూర్ణే దుర్గంధే కళేబరే రమతాం క్రిమీణాం చ మిథః కియ దంతర మిత్యర్థః. ౨౧

ఏవం నిర్విద్య కృత్యం నిశ్చినోతి. అథాపీత్యస్య ఇతోఽపీత్యర్థః. అర్థవిత్ ఆత్మహితవిత్ స్త్రీషు స్త్రైణేషు స్త్రీవశ్యేషు చ నోపసజ్జేత, తథాపీత్యనేన వివక్షితం హేతుం వివృణ్వన్ తస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం మనఃక్షోభహేతుతా మప్యాహ (విషయేంద్రియేతి.) విషయేంద్రియయోః సంయోగా త్సంబంధాత్, అన్యథా తదభావే, న క్షుభ్యతీత్యర్థః. విషయేంద్రియసంబంధస్య మనఃక్షోభహేతుత్వా చ్చ స్త్రీషు తద్వశ్యేషు చ నోపసజ్జేతేత్యర్థః. ౨౨

నాన్యథేత్యేతదేవ ప్రపఞ్చయతి (అదృష్టా దితి.) భావా ద్విషయాత్, భావః మనఃక్షోభః, నోపజాయతే ఇదం దృష్టాంతాభిప్రాయకం. యథా తాభ్యాం, భావో, నోపజాయతే తథా ప్రాణా నింద్రియాణి, అసంప్రయుఞ్జతః పుంసః మనః, స్తిమితం నిశ్చలం సత్, శామ్యతి రాగాద్యకలుషితం భవతి. ౨౩

ఇత్థం నిర్విద్య విచార్య చ నిశ్చితం కృత్య మర్థ ముపసంహరతి (తస్మాదితి.) ఇంద్రియైః స్సఙ్గో న కర్తవ్యః, తత్ర హేతుత్వేన సఙ్గస్యానర్థహేతుతాం కైముత్యన్యాయేనాహ (విదుషా మపీతి) షడ్వర్గః షడింద్రియవర్గః విదుషా మపి, అవిస్రబ్ధః అవిస్రమ్భణీయః, మద్వశోఽయం షడ్వర్గః మహ్యం

విదుషా మప్యవిస్రబ్ధ షడ్వర్గః కిము మాదృశామ్, ౨౪

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏవం ప్రగాయ న్నరదేవదేవ స ఊర్వశీలోక మథో విహాయ.
ఆత్మాన మాత్మన్యవగమ్య మాం వా ఉపారమ జ్జ్ఞానవిధూతమోహః, ౨౫

తతో దుస్సఙ్గ ముత్సృజ్య సత్సు సజ్జేత బుద్ధిమాన్,
స న్త ఏతస్య చ్ఛిన్దన్తి మనోవ్యాసఙ్గ ముక్తిభిః. ౨౬

సన్తోఽనపేక్షా మచ్చిత్తాః ప్రశాన్తా స్సమదర్శినః,
నిర్మమా నిరహంకారా నిర్ద్వన్ద్వా నిష్పరిగ్రహాః. ౨౭

కిమపరాధ్యతీతి విశ్వాసేన విషయై ర్న యోజనీయ ఇత్యర్థః. "న కుర్యా త్కర్హిచి త్సఙ్గం మనసి హ్యనవస్థితే, యద్విస్రమ్భా చ్చిరా చ్చీర్ణం చస్కంద తప ఐశ్వరమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా విశ్వస్తస్య తస్యానర్థావహత్వా దితి భావః, విదుషా మేవైవం కింపున, ర్మాదృశా మవిదుషామ్. ౨౪

న కేవల మేవ మైలో నిశ్చికాయైవాపితు నిశ్చితమర్థ మన్వతిష్ఠ దపీత్యాహ (ఏవ మితి.) నరదేవానాం దేవః, నృపదేవదేవ ఇతి పాఠేప్యయమేవార్థః. దీవ్యతీతి దేవ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రాజపర్యాయోఽత్ర దేవశబ్దః. స ఐలః ఆత్మని ఆత్మానం, మాం ప్రవిశ్య ప్రకాశనేన ధారకం మాముపాగమ్య ప్రాప్య ఉపవాసనేన సాక్షాత్కృత్యేత్యర్థః. తతో జ్ఞానేన ఉపాసనాత్మకేన, విధూతః నిరవశేషం నిరస్తో, మోహో దేహాత్మాభిమానాదిరూపో, యేన తథాభూతః ముక్తో బభూవేతి యావత్. ౨౫

ఇతిహాసముఖేనోపదిష్ట మర్థ ముపసంహరతి (తత ఇతి.) బుద్ధిమాంశ్చేత్ సత్సు సజ్జేత కిమత స్తత ఆహ (సంత ఇతి.) ఏతస్య శ్రేయస్కామస్య పుంసః, మనోవ్యాసఙ్గం మనసో విషయేషు సఙ్గం ఉక్తిభి రనర్థహేతుత్వోపపాదకై ర్వచోభిః ఛిందంతి. ౨౬

కీదృశా స్తే సంత ఇత్యత స్తా న్విశినష్టి (సంతోఽనపేక్షా ఇతి.) మయ్యేవ నిరతిశయపురుషార్థరూపే చిత్తం యేషాం తే అత ఏవాఽనపేక్షాః మదతిరిక్తవిషయాభిలాషరహితాః. అత ఏవ ప్రశాంతాః రాగాద్యకలుషితచిత్తాః సమదర్శినః. సర్వం చిదచిదాత్మకం జగద్బ్రహ్మాత్మకత్వేన సమం పశ్యంతీతి తథా దేహతదనుబంధిష్వహంమమాభిమానరహితాః. నిర్ద్వంద్వాః ద్వంద్వేభ్యో నిర్గతాః. శీతోష్ణాదిద్వంద్వప్రభవవికారరహితాః, పరిగృహ్యంత ఇతి పరిగ్రహాః, అనుకూలా విషయా స్తేభ్యో నిర్గతా స్తద్రహితా ఇత్యర్థః. ౨౭

(సాధుసంగప్రభావోపష్టంభకతయాభివర్ణితైళగీతాద్యభివర్ణనఘట్టః)

తేషు నిత్యం మహాభాగ మహాభాగేషు మత్కథాః,
సమ్భవన్తి హి తా నృణాం జుషతాం ప్రపునన్త్యఘమ్. ౨౮

తా యే శృణ్వన్తి గాయన్తి హ్యనుమోదన్తి చాదృతాః.
మత్పరాః శ్రద్దధానాశ్చ భక్తిం విన్దన్తి తే మయి. ౨౯

భక్తిం లబ్ధవతస్సాధోః కిమన్యదవశిష్యతే.
మయ్యనన్తగుణే బ్రహ్మణ్యానందానుభవాత్మని. ౩౦

యథోపశ్రయమాణస్య భగవంతం విభావసుమ్,
శీతం భయం తమోఽప్యేతి సాధూన్సంసేవతస్తథా. ౩౧

నిమజ్యోన్మజ్జతాం ఘోరే భవాబ్ధౌ పరాయణమ్,

నను మనోవ్యాసఙ్గహేతావఘే సతి కేవల ముక్తిభిశ్చిన్నోఽపి పునః ప్రరోహే దిత్యత ఆహ (తేష్వితి.) హే మహాభాగ సంభవంతి ప్రవర్తంతే. తతః కిమత ఆహ (మత్కథా ఇతి.) తాః మమ కథాః జుషతాం శృణ్వతాం నృణా మఘం ప్రపునంతి శోధయంతీ యావత్. ౨౮

తతః కిమత ఆహ (తా య ఇతి.) ఆదృతా ఇతి కర్తరి క్తః, ఆదృతవంతశ్చ భవంతి యద్వా యై రాదృతా భవంతి తే శ్రద్ధధానాః. మత్పరా మదారాధనపరాశ్చ సంతో మయి భక్తిం విందంతి లభంతే వ్యాసఙ్గనిమిత్తదురితక్షపణద్వారా మయి భక్తియోగం నిష్పాదయంతీత్యర్థః. ౨౯

తతోఽపి కిమత ఆహ (భక్తిమితి.) మయి భక్తిమితి సంబంధః కిమన్య దవశిష్యతే న దుర్లభం కించిదస్తీత్యర్థః. భక్తే స్సర్వసాధనహేతుతయా తద్విషయభూత మాత్మానం విశినష్టి (అనంతగుణ ఇతి.) అనంతా అసంఖ్యేయాః గుణా ఆశ్రితకార్యాపాదకాః యస్మి న్బ్రహ్మణి స్వతో నిరతిశయబృహత్త్వశాలిని నిరతిశయానందజ్ఞానరూపే. ౩౦

ఏవం సత్సఙ్గస్య ప్రణాడ్యా అఖిలశ్రేయస్సాధనత్వ ముక్తం, అథ తస్మిన్ రుచిం జనయితుం ప్రస్తౌతి (యథేతి) భగవంతం ఆహవనీయాదిరూపేణ పూజ్యం విభావసు మగ్నిం ఉపశ్రయమాణస్య పుంస శ్శీతం తమోఽంధకారశ్చ తజ్జన్యం భయం చ అప్యేతి తథా సాధూన్ సంసేవతః పురుషస్యాపి తమోఽజ్ఞానం తత్ప్రియుక్తం సంసృతిభయం చాపగచ్ఛతి. ౩౧

నిమజ్యేతి ల్యబంతం. ఉన్మజ్జతాం పుంసాం పరమయనం పరమం శరణం సంత ఏవ సాధవ

సన్తో బ్రహ్మవిద శ్శాంతా నౌ ర్దృఢే వాప్సు మజ్జతామ్. ౩౨
అన్నం హి ప్రాణినాం ప్రాణా ఆర్తానాం శరణం త్వహమ్,
ధర్మో విత్తం నృణాం ప్రేత్య సంసారా ద్బిభ్యతోఽరణమ్. ౩౩
సన్తో దిశన్తి చక్షూంషి బహి రర్క స్సముత్థితః,
దేవతా బాన్ధవా స్సన్త స్సన్త ఆత్మాఽహ మేవ చ. ౩౪
వైతసేన స్తతోఽప్యేవ మూర్వశ్యాలోకనిస్పృహః,
ముక్తసఙ్గో మహీ మేతా మాత్మారామ శ్చచార హ. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

ఏవోత్తారకా ఇత్యర్థః. కథంభూతాః, బ్రహ్మవిదః శాంతాః రాగాదిభి రకలుషితచిత్తా శ్చ యథా అప్సు మజ్జతాం దృఢా నౌ శ్శరణం తద్వత్. ౩౨

కించ (అన్నమితి.) ప్రాణినాం జిజీవిషూణాం అన్నం ప్రాణాః జీవయితృ ఆర్తానాం తాపత్రయ పీడితానాం అహ మీశ్వరః శరణం రక్షితా ప్రేత్య పరలోకే ధర్మః. శరణం రక్షితా నృణాం ఐహ లౌకికానాం విత్తం ధనం శరణం తథా అస్మాత్సంసారా 'ద్బిభ్యతః పురుషస్య సంతః సాధవః అరణం శరణమ్. ౩౩

తే చ న సాక్షాదరణం కింతు జ్ఞానోపదేశద్వారే త్యభిప్రేత్యాహ (సంతో దిశంతీతి.) చక్షూంషి చిదచిదీశ్వరయాథాత్మ్యజ్ఞానాత్మకాని దిశంతి ప్రయచ్ఛంతి అర్క స్తు సముత్థితః అభ్యుదిత ఏవ సన్ బహి రేవ చక్షు ర్దిశతి తద్దర్శనసాధనం కరోతీత్యర్థః. అత స్సంతో దేవతాః, బాంధవాశ్చ తద్వత్పూజ్యా ఉపకార్యాశ్చేత్యర్థః. కిం బహునా సంత ఆత్మా మమాత్మభూతా ఇత్యర్థః. "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మత" మితి మదభిప్రాయాదితి భావః. అతోఽహమేవ సంతః. మద్దృష్ట్యా సేవనీయా ఇత్యర్థః. ౩౪

ఇతిహాస ముపసంహరతి (వైతసేన ఇతి.) సుద్యుమ్నభావేనోమావనం ప్రవిశ్య స్త్రీభావం ప్రాప్తస్య వీతసేనస్య పుత్రో వైతసేనః పురూరవాః సఙ్గాత్ స్త్రీణాం స్త్రైణానాం చ సఙ్గాన్ముక్తః. ఆత్మారామో మహీ మేతాం చచార హేత్యాశ్చర్యే. ఏవ మతిసక్తస్యాసఙ్గస్తతో ముక్తిశ్చా భూదితి విస్మయతే హేతి. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం ప్రభో,
యస్మా త్త్వాం యే యథార్చన్తి సాత్వతాః పురుషర్షభ. ౧

ఏత ద్వద న్తి మునయః పరం నిశ్శ్రేయసం నృణామ్,
నారదో భగవా న్వ్యాస ఆచార్యోఽఙ్గిరస స్సుతః. ౨

నిస్సృతం తే ముఖామ్భోజా ద్యదాహ భగవా నజః,
పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్యో దేవ్యై చ భగవా న్భవః. ౩

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

మత్పరా శ్శ్రద్దధానా శ్చ భక్తిం విందంతీతి స్వారాధనాత్మకక్రియాయోగస్య భక్తియోగానుగ్రాహకత్వముక్తం. తత్ప్రకారబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (క్రియేతి.) భవదారాధనం క్రియాయోగం సమాచక్ష్వేతి సంబంధః. యస్మాదితి కరణాధిష్ఠానాదిప్రశ్నః. యైః కరణైః యేష్వధికరణేషు త్వాం యథా సాత్వతా. అర్చంతి, తచ్చాచక్ష్వేతి సంబంధః. ౧

కిం తత్ప్రశ్నశ్రవణాభ్యామిత్యత ఆహ (ఏతదితి.) ఏతద్భగవదారాధనం ముహుర్ముహు, రనుష్ఠితం, నృణాం. నిశ్శ్రేయసకరం ముక్తిసాధనం. వదంతి కే పున స్తే మునయ ఇత్యత ఆహ (నారద ఇతి.) ఆచార్యో బృహస్పతిః, తస్య విశేషణం ఆఙ్గిరస స్సుత ఇతి. ౨

న కేవలం మునయ ఏవ వదంతి అపి తు భగవా నజో బ్రహ్మాపి యద్భగవదారాధనం నిశ్శ్రేయస మాహ, కేభ్య ఆహేత్యత ఆహ. పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్య ఇతి తథా, భగవాన్భవో రుద్రశ్చాహ కస్యై దేవ్యై భార్యాయై, తావద్బ్రహ్మణ ఉపదేష్టా త్వమేవేత్యభిప్రాయేణారాధనం విశినష్టి. నిస్సృతం తే ముఖాంభోజా దితి, తదుపదేశస్య త్వన్ముఖనిస్సృతత్వా దుపదేశ్యజ్ఞానస్యోపదేశాయత్తత్వా త్త్వన్ముఖనిస్సృతత్వోపచారః. ౩

ఏతద్వై సర్వవర్ణానా మాశ్రమాణాం చ సత్తమమ్,
శ్రేయసా ముత్తమం మన్యే స్త్రీశూద్రాణాం చ మానద. ౪

ఏతత్కమలపత్రాక్ష కర్మబన్ధవిమోచనమ్,
భక్తాయ చానురక్తాయ బ్రూహి విశ్వేశ్వరేశ్వర. ౫

శ్రీభగవా నువాచ—

నహ్యంతో౽నంతపారస్య కర్మకాణ్డస్య చోద్ధవ.
సంక్షిప్య వర్ణయిష్యామి యథావ దనుపూర్వశః. ౬

వైదిక స్తాన్త్రికో మిశ్ర ఇతి మే త్రివిధో మఖః,
త్రయాణా మీప్సితేనైవ విధినా మాం సమర్చయేత్. ౭

యత ఏవ మత స్త్వదారాధనమేవ నిరతిశయశ్రేయస్సాధన మిత్యధ్యవస్యామీత్యాహ (ఏతద్వా ఇతి.) హే మానద ఏత త్సత్సంప్రదాయోపదేశానుష్ఠానపరంపరాప్రాప్తం, త్వదారాధనం, సర్వేషాం, వర్ణినాం, మాశ్రమిణాం చ కింబహునా, స్త్రీణాం, శూద్రాణాం చ శ్రేయసాం, ముత్తమం, శ్రేయ, స్సాధనం మన్యే. ౪

అత స్తదుపదిశేత్యాహ (ఏత దితి.) హేకమలపత్రాక్ష కర్మబంధనం విశేషతో మోచయతీతి తథా తదేత త్త్వదారాధనం బ్రూహి. నను బ్రహ్మాద్యుపదేశపరంపరయైవ ప్రాప్తం తత్ కిం మాం పృచ్ఛసీత్యత స్సంబోధయతి (విశ్వేశ్వరేశ్వరేతి.) విశ్వేశ్వరా బ్రహ్మాదయః. తేషా మీశ్వర త్వ మేవ సర్వజ్ఞ ఇతి త్వమేవ బ్రూహీతి భావః. ౫

కర్మకాండస్య మదారాధనాత్మకకర్మావబోధాత్మకశాస్త్రభాగస్యానంతపారస్య గ్రంథతో౽నుష్ఠానతశ్చ పారరహితస్య. ఇదం హేతుగర్భం. అతః అంతః, నహ్యస్తి అత స్సంక్షిప్య యథావ దనుపూర్వశః, క్రమేణ వర్ణయిష్యామి. ౬

తత్ర తావత్స్వారాధనాత్మకయోగస్య త్రైవిధ్యమాహ (వైదిక ఇతి.) మిశ్రః వైదికః తాంత్రికః ఇతి త్రివిధో మఖో యాగః. తత్ర తాంత్రికః, పఞ్చరాత్రతంత్రోక్తః యద్యపి పాఞ్చరాత్రికో ధర్మః, ఏకాయనశాఖామూలతయా పరమవైదిక స్తథాపి, వైదికశబ్దో గోబలీవర్దన్యాయా త్త్రయీసిద్ధ ధర్మే వర్తతే. తత్ర త్రయాణాం మధ్యే అన్యతమేనే ప్సితేనేష్టేనైవ విధినా మాం సమ్యగర్చయేత్. ౭

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

యదా స్వనిగమేనోక్తం ద్విజత్వం ప్రాప్య పూరుషః,
యథా యజేత మాం భక్త్యా శ్రద్ధయా తన్నిబోధ మే. ౮

అర్చాయాం స్థణ్డిలే వాఽగ్నౌ సూర్యే వాఽప్సు హృది ద్విజే,
ద్రవ్యేణ భక్తియుక్తోఽర్చే త్స్వగురుం మా మమాయయా. ౯

పూర్వం స్నానం ప్రకుర్వీత ధౌతదన్తోఽఙ్గ శుద్ధయే,
ఉభయై రపి చ స్నానం మన్త్రై ర్మృద్గ్రహణాదినా. ౧౦

సన్ధ్యోపాసాదికర్మాణి విధినా చోదితాని మే.
పూజాం తైః కల్పయే త్సమ్య క్సంకల్పః కర్మపావనీ. ౧౧

(యదేతి) యదా గర్భాష్టమైకాదశద్వాదశకాలే స్వనిగమేన స్వాధికారప్రవృత్తేన వేదేనోక్తం ద్విజత్వ ముపనయనం ప్రాప్య పురుష స్త్రైవర్ణికః. శ్రద్ధయా మాం యథా యజేత్ ఆరాధయేత్ తథా నిబోధ తం ప్రకారం శృణ్విత్యర్థః. ౮

(అర్చాయా మితి.) అర్చాయాం ప్రతిమాయాం స్థండిలే చక్రాబ్జమండలాదౌ ద్రవ్యేణ పూజాసాధనేన గంధకుసుమాదినా స్వగురుం మామితి గురుదేవతయోరైక్యభావనా విధీయతే. అమాయయా నిష్కపటభావేన అఫలాభిసంధినా, ౯

ఆరాధనా త్ప్రాక్కృత్య మాహ (పూర్వమితి) తావ ద్ధౌతాః శోధితాః దంతా యేన సః అఙ్గశుద్ధయే దేహశుద్ధయే స్నానం ప్రకుర్వీత. తతో మృద్గ్రహణాదినా మృద్గోమయాదిలేపేనోభయై ర్వైదికై స్తాంత్రికై శ్చ మన్త్రై రభ్యంగైః స్నానం ప్రకుర్వీత. ౧౦

తత స్సంధ్యోపాసనం ఆది ర్యేషాం, తాని కర్మాణి మే మయా వేదముఖేన చోదితాని కుర్వీతేత్యనుషజ్యతే, (పూజా మితి.) సమ్య క్కల్పః సంకల్పః ఫలానభిసంధిరూపో యస్య సః, కర్మపావనీం కర్మశోధినీం, ప్రాప్యప్రాపకవిరోధిప్రాచీనకర్మక్షపణకరీం పూజాం తై స్సంధ్యోపాసనాదిభిః సహిత ఏవ కల్పయేత్, న తాని త్యజే దిత్యర్థః. ౧౧

శైలీ దారుమయీ లౌహీ లేప్యాలేఖ్యా చ సైకతీ,
మనోమయీ మణిమయీ ప్రతిమాఽష్టవిధా స్మృతా,
చలాచలేతి ద్వివిధా ప్రతిష్ఠా జీవమందిరమ్. ౧౨

ఉద్వాసావాహనే న స్తః స్థిరాయా ముద్ధవార్చనే,
అస్థిరాయాం వికల్పస్స్యాత్ స్థణ్డిలే తు భవద్ద్వయమ్,
స్నపనం తు విలేప్యాయా మన్యత్ర పరిమార్జనమ్. ౧౩

ద్రవ్యైః ప్రసిద్ధై ర్మద్యాగః ప్రతిమాది ష్వమాయయా,
భక్తస్య చ యథాలబ్ధైః హృది భావేన చైవ హి. ౧౪

అర్చాయాం స్థండిలేఽగ్నౌ వేత్యుక్తం, తత్రార్చాభేదాం తేషు కృత్యాకృత్యాని చాహ (శైలీత్యాదినా.) శైలీ శిలామయీ లౌహీ స్వర్ణరజతతామ్రాద్యన్యతమమయీ, లేప్యామృచ్చందనాదిమయీ హృది పూజాయాం మనోమయీ త్యష్టవిధా ప్రతిమా ప్రతిష్ఠ త్యస్యా మితి ప్రతిష్ఠా ప్రతిమా సా చలా అచలేతి ద్వివిధా, జీవస్య భగవతో మందిరం స్థానం యద్వా, ప్రతిష్ఠయా మంత్రన్యాసాధ్యాత్మికయా భగవదావాసస్థానం భవతీత్యర్థః. ౧౨

(ఉద్వాసేతి.) హే ఉద్ధవ స్థిరాయా మచలాయాం అర్చనే పూజాయాం ఉద్వాసావాహనే న స్తః న కార్యే ఇత్యర్థః. ఉద్వాసో విసర్జనం అస్థిరాయాం తు, వికల్పః స్యాత్ ఉద్వాసావాహనయో రితి విభక్తివిపరిణామేనానుషజ్యతే, తయో ర్వికల్ప ఇత్యర్థః, స్థండిలే చేతి చ స్త్వర్థః, స్థండిలే తు ద్వయం ఉద్వాస ఆవాహనం చేత్యుభయం భవేదేవేత్యర్థః. (స్నపన మితి) అవిలేప్యాయాం విలేప్యాతిరిక్తాయాం స్నపనం కర్తవ్యం విలేప్యగ్రహణం లేఖ్యాసైకతయో రప్యుపలక్షణం, అన్యత్ర లేప్యాలేఖ్యాసైకతాసు తు పరిమార్జనమాత్రమ్. ౧౩

ఇదానీం ఫలాభిసంధ్యనభిసంధిభేదేన పూజోపకరణేషు విశేష మాహ (ద్రవ్యై రితి.) అమాయిన ఇత్యగ్రే దర్శనాత్ ద్రవ్యై రిత్యస్యాభిసంహితఫలస్యేత్యాదిః ప్రసిద్ధై ర్విధాయకశాస్త్రప్రసిద్ధైః సర్వై రేవ ద్రవ్యై ర్మద్యాగో మదారాధనం కార్యం, అమాయినోఽనభిసంహితఫలస్య మద్భక్తస్య తు యథాలబ్ధై స్సంభావితైః ద్రవ్యైః హృది భావేన లబ్ధద్రవ్యాణాం మనసా సమర్పణేనేత్యర్థః. యద్వా హృది భావేన చైవహీత్యాదినాప్యుత్క్రమేణ హృదాద్యర్చాయాం కర్తవ్యవిశేషా నాహ హృది పూజాయా స్తు భావేన మానసోపచారేణ మద్యాగః కార్య ఇత్యర్థః. ౧౪

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

స్నానాలఙ్కరణం ప్రేష్ఠ మర్చాయా ముద్ధవార్చనమ్,
స్థండలే తత్త్వవిన్యాసో వహ్నా వాజ్యప్లుతం హవిః. ౧౫

సూర్యే చాభ్యర్హణం శ్రేష్ఠం సలిలే సలిలాదిభిః,
శ్రద్ధయోపహృతం శ్రేష్ఠ భక్తేన మమ వార్యపి. ౧౬

గంధో ధూప స్సుమనసో దీపోఽన్నాద్యం తు కిం పునః,
భూర్య ప్యభక్తోపహృతం న మే తోషాయ కల్పతే. ౧౭

శుచి స్సంభృతసంభారః ప్రాగ్దర్భైః కల్పితాసనః,
ఆసీనః ప్రా గుద గ్వాఽర్చే దర్చాయా మథ సమ్ముఖమ్. ౧౮

అర్చాయాం తు స్నాన మలంకరణం చ మమ, ప్రేష్ఠం ప్రియతమం అత స్తదుభయ మవశ్యం కార్య మిత్యభిప్రాయః. తత్ర స్నానం యథానుగుణం స్నపనమార్జనాన్యతరద్వివక్షితం (స్థండిలే ఇతి.) తత్త్వానాం యథాస్థాన మంగప్రధానదేవతానాం న్యాస స్తత్తన్మన్త్రైః స్థాపనం యద్వా తత్త్వానాం కాదిమావసానవర్ణబోధ్యానాం పంచవింశతితత్త్వానాం తత్తద్వర్ణోచ్చారణేన విన్యాసః మమ ప్రేష్ఠతమ ఇత్యర్థః. ౧౫

(సూర్యేచేతి.) అభ్యర్హణం ఉపస్థానే నార్హణం స్తుతిభి రారాధన మిత్యర్థః. సలిలే తు సలిలాదిభిః ఆదిశబ్దేన గంధపుష్పాక్షతాదిసంగ్రహః తర్పణాదిభి రితి కేచిత్, సర్వత్ర సాధారణ మాహ శ్రద్ధయేతి. భక్తియుక్తేన శ్రద్ధయా సమర్పితం వారి జల మపి మమ, ప్రేష్ఠం కిం పున ర్గంధాద్యన్య తమం సుమనసః పుష్పాణి అన్నాద్య మిత్యాద్యశబ్దేన పేయతాంబూలాదిసంగ్రహః యద్వా అన్నం తతో ప్యన్య దద్యం భక్ష్యం తచ్చేత్యర్థః. ౧౬—౧౭

అథ పూజాక్రమం ప్రపంచయతి (శుచి రిత్యాదినా.) సంభృతాః సంపాదితాః సంభారాః పూజోపకరణాని యేన సః ప్రాగగ్రై ర్దర్భైః, కల్పిత మాసనం యస్య సః, ప్రాగుద గ్వా ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా అథవా, అర్చాయాః సమ్ముఖం అభిముఖం, ఆసీనో వారం వార మనుతిష్ఠ న్నర్చేత్. ౧౮

కృతన్యాసః కృతన్యాసాం మదర్చాం పాణినా మృజేత్,
కలశం ప్రోక్షణీయం చ యథావ దుపసాదయేత్. ౧౯

తదద్భి ర్దేవయజనం ద్రవ్యా ణ్యాత్మాన మేవ చ,
ప్రోక్ష్య పాత్రాణి త్రీణ్యద్భి స్తై స్తై ర్ద్రవ్యై శ్చ సాధయేత్. ౨౦

పాద్యార్ఘ్యాచమనీయార్థం త్రీణి పాత్రాణి దేశికః,
హృదా శీర్ష్ణా చ శిఖయా గాయత్ర్యా చాభిమంత్రయేత్. ౨౧

పిణ్డే వాయ్వగ్నిసంశుద్ధే హృత్పద్మస్థాం పరాం మమ,
అణ్వీం జీవకలాం ధ్యాయే న్నాదా న్తే సిద్ధభావితామ్. ౨౨

ప్రథమం స్వాంగేషు కృతః న్యాసః మాతృకాప్రణవమూలమంత్రన్యాసో యేన సః కృతః న్యాసః స ఏవ యస్యాం తాం, మదర్చాం మత్ప్రతిమాం పాణినా మృజేత్ పరిమృజేత్, ప్రోక్షణీయ మితి కలశవిశేషణం పృథక్ప్రోక్షణకలశపరం వా యథావ దాత్మనో వామపార్శ్వే ఉపసాదయేత్ విదధ్యాత్. ౧౯

తదద్భిః కలశోదకైః దేవయజనం యాగభూమిం ద్రవ్యాణి సాధనాని ఆత్మానం స్వదేహం పాద్యాదీని త్రీణి పాత్రాణి చ ప్రోక్ష్య, తతోఽద్భిః కలశోదకైః స్తై స్తై ర్ద్రవ్యైః తులసీదూర్వాంకుర విష్ణుక్రాంతాసిద్ధార్థకహ్లారాదిభి శ్చ సాధయేత్ పూజయే దిత్యర్థః. పాత్రాణాం చ త్రిత్వోక్తి రావశ్యకత్వ ద్యోతనార్థా శుద్ధోదకసర్వార్థోదకస్నానీయోదకాదిపాత్రాణా మపి తత్ర తత్రోక్తత్వాత్. ౨౦

కాని పున స్తాని పాత్రాణీత్యత స్తద్వివృణ్వన్ సంస్కారాంతర మాహ (పాద్యేతి.) దేశికః ఆరాధకః పాద్యాద్యర్థే యాని త్రీణి పాత్రాణి తాని హృదాదిభిః అభిమంత్రయేత్ తత్ర హృత్ హృదయ మంత్రః శిఖా శిఖామంత్రః గాయత్రీ విష్ణుగాయత్రీ. ౨౧

అథ దేహసంస్కార మాహ (పిండ ఇతి.) వాయ్వగ్నిశబ్దౌ శోషణదాహనపరౌ తౌ ప్లావనస్యాప్యుపలక్షణార్థౌ, శోషణదాహనప్లావనైః శోధితశరీర ఇత్యర్థః. తస్మి న్యత్ హృదయ పద్మం తత్స్థాం మదీయాం మదాత్మికా మితి యావత్ పరాం దేహేంద్రియాదివిలక్షణాం అణు స్వరూపాం, నాద ఉదాత్తస్వరయుక్తః ప్రణవ స్తస్యాంతో మకారః తస్మి న్ప్రతిపాద్యతయా సిద్ధైః యోగిభి ర్భావితాం అనుభావితాం జీవకలాం జీవస్వరూపాత్మికాం కలాం ధ్యాయేత్, కలాశబ్దోఽత్ర విద్యాశబ్దపర్యాయః, స చ జ్ఞాన మాహ జ్ఞానస్వరూపా మిత్యర్థః. స త్వంశభూతా మితి మమేత్య నేనైవ తల్లాభాత్. ౨౨

(చిత్తప్రసాదనహేతుక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

తయాఽఽత్మభూతయా పిణ్డే వ్యాప్తే సంపూజ్య తన్మయః.
ఆవాహ్యార్చాదిషు స్థాప్య న్యస్తాఙ్గం మాం ప్రపూజయేత్. ౨౩

పాద్యోపస్పర్శార్హణాదీ నుపచారా న్ప్రకల్పయేత్.
ధర్మాదిభి శ్చ నవభిః కల్పయిత్వాఽఽసనం మమ. ౨౪

పద్మ మష్టదళం తత్ర కర్ణికాకేసరోజ్జ్వలమ్,
ఉభాభ్యాం వేదతంత్రాభ్యాం మహ్యం తూభయసిద్ధయే. ౨౫

సుదర్శనం పాఞ్చజన్యం గదాఽసీషుధనుర్హలాన్,
ముసలం కౌస్తుభం మాలాం శ్రీవత్సం చానుపూజయేత్. ౨౬

ఆత్మభూతయా స్వస్వరూపభూతయా తయా జీవకలయా పిండే శరీరే వ్యాప్తే దీపప్రభయా గేహ ఇవ ధర్మభూతజ్ఞానద్వారా వ్యాప్తే సతి వ్యాప్తం శరీరం ధ్యాత్వేత్యర్థః. సంపూజ్యేత్యస్య మా మిత్యపకృష్టేన సంబంధః. ఇత్థం సంస్కృతశరీరహృత్పద్మే తావ న్మానసోపచారై ర్మా మభ్యర్చ్యే త్యర్థః. తతోఽర్చాదిషు ఆవాహ్య ఆదిశబ్దేన స్థండిలాదిసంగ్రహః, అర్చాద్యన్యతమే ఆవాహ్య, స్థాప్య చ ఇదం సన్నిధాపనాదీనా మప్యుపలక్షణం, ఆవాహనాదిషణ్ముద్రాప్రదర్శనేనావాహనాదికం కృత్వేత్యర్థః. న్యస్తాని ఆహితాని అంగాని హృదయాద్యంగమంత్రదేవతాః యస్య తం మాం ప్రపూజయేత్. ౨౩

కథ మిత్యత ఆహ (పాద్యోపస్పర్శేతి.) ఇదం వ్యుత్క్రమేణ యోజ్యం. ధర్మాదిభి రిత్యాదిశబ్దేన జ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యాధర్మాజ్ఞానావైరాగ్యానైశ్వర్యసంగ్రహః, ఏతే పీఠస్య పాదాః ఏభి స్సహితే పీఠే నవభిః "విమలోత్కర్షిణీ జ్ఞానాక్రియాయోగా తతః పరమ్, ప్రహ్వీ సత్యా తథేశానాఽనుగ్రహా నవ మూర్తయః" ఇత్యుక్తాభి ర్మూర్తిభి ర్యుక్తం కర్ణికయా కేసరై శ్చోజ్జ్వలం అష్టాదళాని యస్య తత్ పద్మం మమ ఆసనం కల్పయిత్వా తస్మి న్మహ్యం పాద్యాదీ నుపచారాన్ కల్పయేత్, తతోపస్పర్శనం ఆచమనం. అర్హణం అర్ఘ్యం ఉభాభ్యాం వేదపంచరాత్రోక్తాభ్యాం విధిభ్యాం మంత్రాభ్యాం వా ఉభయసిద్ధయే స్వర్గాపవర్గసిద్ధయే మహ్యం ప్రకల్పయే దితి పూర్వేణ సంబంధః. ౨౪—౨౫

అథాయుధాదిపూజా మాహ (సుదర్శన మితి.) ౨౬

నందం సునందం గరుడం ప్రచండం చండ మేవ చ,
మహాబలం బలం చైవ కుముదం కుముదేక్షణమ్. ౨౭

దుర్గాం వినాయకం వ్యాసం విష్వక్సేనం గురూన్ త్సురాన్,
స్వే స్వే స్థానే త్వభిముఖా న్పూజయే త్ప్రోక్షణాదిభిః. ౨౮

చందనోశీరకర్పూరకుంకు మాగరువాసితైః,
సలిలైః స్నాపయే న్మన్త్రై ర్నిత్యదా విభవే సతి. ౨౯

స్వర్ణఘర్మానువాకేన మహాపురుషవిద్యయా,
పౌరుషేణాపి సూక్తేన సామనీరాజనాదిభిః. ౩౦

అథ పార్షదార్చన మాహ (నంద మితి.) ఏతే భగవతః పార్షదాః. ౨౭

సురా ఇంద్రాదయః తాం శ్చ స్వస్వస్థానేషు మమాభిముఖా న్ప్రోక్షణాదిభిః పూజయేత్ ఆది శబ్దేన పాద్యాదిసంగ్రహః తత్ర న్యస్తాంగ మిత్యంగావరణపూజా సూచితా ధర్మాదిభి శ్చ నవభి రితి, పీఠ దేవతాపూజా సుదర్శనాదీని ముసలాంతా న్యాయుధా న్యష్టదిక్షు కౌస్తుభవనమాలాశ్రీవత్సా నురసి నందాదీ నష్టదిక్షు గరుడం పురతః దుర్గాదీ న్కోణేషు గురూ న్భగవతో దక్షిణపార్శ్వే ఇంద్రాదీ న్ప్రాగాద్యష్టదిక్షు దుర్గాయాః భగవన్మాయాభిమానిదేవతాత్వాత్ వినాయకస్య విష్వక్సేనపార్షదత్వా ద్వ్యాసస్య వేదశాఖావిభజనేన తత్ప్రవర్తకత్వోపకారయోగా త్సురాణాం భగవద్విభూతిత్వా చ్చ పరివారేషు పూజా విహితా. ౨౮

అథ చందనాదిభి ర్వాసితైః పరిమేళితై ర్మన్త్రై స్సుపర్ణఘర్మానువాకాదిమంత్రపాఠ సహితైః స్నాపయేత్, విభవే సతి నిత్య మిత్థం స్నాపయేత్ అన్యథా యథా సంభవై శ్చ నందాదివాసితై రిత్యర్థః. ౨౯

మంత్రా నాహ (స్వర్ణేతి.) తత్ర స్వర్ణఘర్మానువాకః. "సువర్ణం ఘర్మం పరివేదవేన" మిత్యాది మహాపురుషవిద్యా "జిత న్తే పుండరీకాక్ష నమ స్తే విశ్వభావన, నమస్తేఽస్తు హృషీకేశ మహాపురుషపూర్వజే" త్యయం మంత్రః పౌరుషం సూక్తం ప్రసిద్ధం. సామనీరాజనాదిభిః, "ఇంద్రం మఘోనే మథితావంత" ఇత్యాద్యా ఋచో నీరాజనాదయః, ఆదిశబ్దేన రౌహిణాదయః, సామాశ్రయాభి శ్చైతైభి ర్మన్త్రైః, స్నాపయే దితి సంబంధః, ౩౦

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

వస్త్రోపవీతాభరణపత్రస్రగ్గన్ధలేపనైః,
అలంకుర్వీత సప్రేమ మద్భక్తో మాం యథోచితమ్. ౩౧

పాద్య మాచమనీయం చ గన్ధం సుమనసోఽక్షతాన్,
ధూపదీపోపహారాణి దద్యా న్మే శ్రద్ధయాఽర్చకః. ౩౨

గుడపాయససర్పీంషి శష్కుల్యాపూపమోదకాన్,
సంయావదధిసూపాం శ్చ నైవేద్యం సతి కల్పయేత్. ౩౩

అభ్యంగోన్మర్దనాదర్శద న్తధావాభిషేచనమ్,
అన్నాద్యం గీతనృత్యాది పర్వణి స్యు స్తథాఽన్వహమ్. ౩౪

విధినా విహితే కుండే మేఖలాగర్తవేదిభిః,
అగ్ని మాధాయ పరిత స్సమూహే త్పాణినోదితమ్. ౩౫

(వస్త్రేతి.) పత్రాణి తులసీదళాని. సప్రేమ ప్రేమ్ణా సహితం యథా తథా మాం యథోచితం అలంకుర్వీత. ౩౧

తతోఽర్చకో మే మహ్యం శ్రద్ధయా పాద్యాదీని దద్యాత్ తత్ర సుమనసః పుష్పాణి, ఉపహారం నైవేద్యమ్. ౩౨

తత్ప్రపఞ్చయతి (గుడేతి.) తత్ర శష్కుల్యః ఘృతపక్వవిశేషాః, అపూపాః సంయావాః. గోధూమపిష్టమయా భక్ష్యాః. సూపా శ్చేత్యేవంవిధం నైవేద్యం పరికల్పయే దితి సంబంధః. ౩౩

కాలభేదే నోపచారవిశేషా న్విధత్తే (అభ్యఙ్గేతి.) అభిషేచనం పఞ్చామృతైః స్నాపనం, పర్వ ణ్యేకాదశ్యాదౌ విభవే సత్యన్వహం స్యు రిత్యర్థః. ౩౪

అథాగ్నా వపి పూజాప్రకార మాహ (విధినేతి.) విధినా తన్త్రోక్తవిధినా విహితే నిర్మితే కుండే అథవా స్థండిలే అగ్ని మాధాయ విధాయ, ఉదితం ప్రజ్వలితం అగ్నిం పరితః పాణినా సమూహే దేకత్ర నయేత్. ౩౫

పరిస్తీర్యాథ పర్యుక్షేద్ అన్వాధాయ యథావిధి,
ప్రోక్షణ్యాఽఽసాద్య ద్రవ్యాణి ప్రోక్ష్యాగ్నౌ భావయేత మామ్. ౩౬

తప్తజాంబూనదప్రఖ్యం శఙ్ఖచక్రగదామ్బుజైః,
లసచ్చతుర్భుజం శాన్తం పద్మకిఞ్జల్కవాససమ్. ౩౭

స్ఫురత్కిరీటకటకకటిసూత్రవరాఙ్గదమ్,
శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభం వనమాలినమ్. ౩౮

ధ్యాయన్నభ్యర్చ్య దారూణి హవిషాభిఘృతాని చ,
ప్రాస్యాజ్యభాగావాఘారౌ దత్త్వా చాజ్యప్లుతం హవిః. ౩౯

జుహుయాన్మూలమన్త్రేణ షోడశర్చావదానతః.
ధర్మాదిభ్యో యథాన్యాయం మన్త్రైః స్విష్టకృతం బుధః. ౪౦

దర్భైః పరిస్తీర్య పర్యుక్షేత్ పరిషిఞ్చేత్ తతో యథావిధి అన్వాధాయ స్వగృహ్యోక్తవిధినా ఆధాయ. సర్వప్రాయశ్చిత్తముఖాఖ్యస్య కర్మణః సఙ్కల్పం కృత్వా ప్రోక్షణ్యా ప్రోక్షణపాత్రోదకేన, ద్రవ్యాణి ఆజ్యస్థాలీ ప్రభృతీని కరణాని ప్రోక్ష్యాగ్నౌ, మాం భావయేత, ౩౬

కథంభూతం తప్తహేమాభం చక్రాదిభి ర్లసన్త శ్చత్వారో భుజా యస్య తం శాన్తం సత్త్వైకరూపమ్. ౩౭

స్ఫురన్తి కిరీటాదీని యస్య తం శ్రీవత్సో వక్షసి యస్య భ్రాజన్ దీప్యమానః కౌస్తుభో యస్య తం వనమాలాఽస్యాస్తీతి తథా తం ప్రీహ్యాదిత్వా న్మత్వర్థీయ ఇనిః ౩౮

(ధ్యాయన్నితి.) ఇత్థంభూతం ధ్యాయన్ అభ్యర్చ్య దారూణి ఇధ్మదారూణి అభిఘృతాని హవీంషి దేవతోద్దేశ్యాని ప్రాస్యాగ్నావాధాయ ఆఘారౌ తత్సంజ్ఞకా వాజ్యభాగా వాజ్యాహుతీ దత్త్వా హుత్వా. ౩౯

తతో మూలమన్త్రేణ శ్రీమదష్టాక్షరస్వాహాన్తేన షోడశర్చావదానతః పురుషసూక్తస్య షోడశభిః ఋగ్భిః. యా న్యవదానాని తై శ్చైవ, ఆజ్యప్లుతం హవి ర్జుహుయాత్, తతో యథాన్యాయం ధర్మాదిభ్యో జుహుయాత్, ఆదిశబ్దేన విమలాదయోఽఙ్గదేవతా ఆవరణదేవతాః, అస్త్రాణి భూషణాని పార్షదా శ్చ సంగృహ్యన్తే, తత స్స్విష్టకృతం జుహుయాత్, ౪౦

(చిత్తప్రసాదనహేతుక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

అభ్యర్చ్యాథ నమస్కృత్య పార్షదేభ్యో బలిం హరేత్,
మూలమన్త్రం జపే ద్బ్రహ్మ స్మర న్నారాయణాత్మకమ్. ౪౧

దత్త్వాఽఽచమన ముచ్ఛేషం విష్వక్సేనాయ కల్పయేత్,
ముఖవాసం సురభిమ త్తామ్బూలాద్య మథార్హయేత్. ౪౨

ఉపగాయ న్గృణ న్నృత్య న్కర్మాణ్యభినయ న్మమ,
మత్కథా శ్శ్రావయఞ్ శృణ్వ న్ముహూర్తం క్షణికో భవేత్. ౪౩

స్తవై రుచ్చావచై శ్శ్రోత్రైః పౌరాణైః ప్రాకృతై రపి,
స్తుత్వా ప్రసీద భగవ న్నితి వన్దేత దణ్డవత్. ౪౪

శిరో మత్పాదయోః కృత్వా బాహుభ్యాం చ పరస్పరమ్,

తతో వహ్నౌ. ఆవాహితం భగవన్త మభ్యర్చ్య పార్షదేభ్యో నందాదిభ్యో బలిం హరేత్ అష్టసు దిక్షు దద్యాత్ నారాయణాత్మక మితి మంత్రతంత్రదేవతయో రైక్యభావనా విధీయతే. బ్రహ్మ స్మరన్ మా మనుధ్యాయన్. ౪౧

తతో విష్వక్సేనాయ ఆచమనం సమర్ప్య ఉచ్ఛేషం భగవన్నివేదితం కల్పయేత్ సమర్పయేత్. తత స్సురభిమత్ కర్పూరాదియుక్తం తామ్బూలాదికం ముఖవాసం సమర్పయేత్ అథార్హయేత్ పునః పుష్పాఞ్జలినా పూజయేత్. ౪౨

(ఉపగాయన్నితి.) మమ కర్మాణి చేష్టితాని ముహూర్తం క్షణోఽస్యాస్తీతి తథా మత్పర్థి యష్యన్, వైయగ్ర్యం పరిత్యజ్య లబ్ధావసరో భవేదిత్యర్థః. ౪౩

(స్తవై రితి.) ఉచ్చావచై ర్నానావిధైః శ్రౌతైః శ్రుత్యుక్తైః, పౌరాణైః పురాణోక్తైః ప్రాకృతైః. ద్రవిడాంధ్రాదిభాషాత్మకైః. ౪౪

(శిర ఇతి.) కృత్వా నిధాయ బాహుభ్యాం దక్షిణోత్తరాభ్యాం పరస్పరం. మమ దక్షిణోత్తరా

ప్రపన్నం పాహి మా మీశ భీతం మృత్యుగ్రహార్ణవాత్, ౪౧

ఇతి శేషాం మయా దత్తాం శిరస్యాధాయ సాదరమ్.
ఉద్వాసయే చ్చే దుద్వాస్యాం జ్యోతి ర్జ్యోతిషి తత్పునః. ౪౨

అర్చాదిషు యదా యత్ర శ్రద్ధా మాం తత్ర చార్చయేత్,
సర్వభూతే ష్వాత్మని చ సర్వాత్మాఽహ మవస్థితః. ౪౩

ఏవం క్రియాయోగపథైః పుమా న్వైదికతాంత్రికైః,
అర్చ న్నుభయత స్సిద్ధిం మత్తో విన్ద త్యభీప్సితామ్. ౪౪

మదర్చాం సంప్రతిష్ఠాప్య మన్దిరం కారయే ద్దృఢమ్,
పుష్పోద్యానాని రమ్యాణి పూజాయాత్రోత్సవాశ్రితాన్. ౪౫

పూజాదీనాం ప్రవాహార్థం మహాపర్వస్వథాన్వహమ్,

పాదౌ గృహీత్వేతి శేషః. మృత్యుగ్రహార్ణవాత్ మృత్య్వాదితుల్యా త్సంసారా ద్భీతం తత్ర గ్రహః పిశాచః. గృహేతి పాఠే తేన సంసారో లక్ష్యతే మృత్యుతుల్యా దర్ణవతుల్యా చ్చ గృహా దిత్యర్థః, ౪౧

(ఇతీతి.) మయా దత్తాం దత్తా మివ భావితాం శేషాం మదుపభుక్తం తులస్యాదికం శేషాశబ్దోఽయత స్త్రీలిఙ్గః. సాదరం యథా తథా శిరస్యాధాయ ధృత్వా. ఉద్వాస్యం చేత్ జ్యోతి ర్మత్స్వరూపం ఉద్వాసయేత్, క్వేత్యత ఆహ-తజ్జ్యోతిః. పున ర్జ్యోతిషి అంతరాత్మని ఉద్వాసయేత్. ౪౨

ఇత్థమర్చాద్యన్యతమే శ్రద్ధానుసారం తత్ర తత్ర మా మర్చయేత్. ఇత్థం భావయే చ్చేత్యాహ (సర్వభూతేష్వితి.) ఆత్మని స్వస్మిం శ్చ అహ మవస్థితః అంతఃప్రవిశ్య ధారకత్వేన స్థితః. అత ఏవ సర్వాత్మా సర్వశరీరకః, ౪౩

ఉపసంహరతి (ఏవ మితి,) క్రియాయోగానాం పథై ర్మార్గైః ప్రకారై రితి యావత్, ఉభయత ఇహాముత్ర చాభీప్సితాం సిద్ధిం ఫలం విందతి లభతే. ౪౪

శక్తం ప్రత్యాహ (మదర్చా మితి.) తావ ద్దృఢం మందిరం కారయేత్ తత్ర మదర్చాం మత్ప్రతిమాం ప్రతిష్ఠాప్య పుష్పోద్యానాని చ కారయేత్ మహాపర్వ స్వన్వహం చ పూజాదీనాం

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

క్షేత్రాపణపురగ్రామా న్దత్త్వా మత్సార్ష్టితా మియాత్. ౫౦

ప్రతిష్ఠయా సార్వభౌమం సద్మనా భువనత్రయమ్,
పూజాదినా బ్రహ్మలోకం త్రిభి ర్మత్సామ్యతా మియాత్. ౫౧

మా మేవం నిరపేక్షేణ భక్తియోగేన విన్దతి,
భక్తియోగం స లభత ఏవం యః పూజయేత మామ్. ౫౨

య స్స్వదత్తాం పరై ర్దత్తాం హరేత సురవిప్రయోః,
వృత్తిం స జాయతే విడ్భు గ్వర్షాణా మయుతాయుతమ్. ౫౩

కర్తు శ్చ సారథే ర్హేతో రనుమోదితు రేవ చ,

ప్రవాహార్థం సంతతానువృత్త్యర్థం పూజాద్యాశ్రితాన్ క్షేత్రాదీన్ దత్త్వా ఆరాధకేభ్య ఇతి శేషః. మత్సార్ష్టి మితి వా మత్సార్ష్టితాం మత్సమానైశ్వర్యం ప్రాప్నుయాత్. తత్ర యాత్రావిశేషేషు పర్వసు మహాజనసమాగమ ఉత్సవః వసంతాదిమహోత్సవః. తై రాశ్రితాన్ తద్యుక్తా నిత్యర్థః. తాన్ క్షేత్రాదీ నితి సంబంధః. ౪౯-౫౦

సార్వభౌమం సర్వపృథ్వీపతిత్వం, సద్మనా మందిరనిర్మాపణేన త్రిభిః. ప్రతిష్ఠా సద్మపూజనైః మత్సామ్యతాం మత్సాధర్మ్య మితి యావత్. ౫౧

యస్తు నిరపేక్షేణ ఫలాభిసంధివిరహేణ మా మిత్థం పూజయే త్సభక్తియోగం లభతే స చ భక్తియోగేన మా మేవ విందతే ప్రాప్నోతి. ౫౨

దత్త్వా మత్సార్ష్టితా మియా దితి దానఫల ముక్తం కిం తదపహారఫల మిత్యత ఆహ (య ఇతి.) సురవిప్రయోః దేవబ్రాహ్మణయోః విడ్భుక్ అమేధ్యభోజీ. ౫౩

న కేవల మిదం ఫలం దాత్రపహర్త్రో రేవ అపి త్వన్యేషా మపి కేషాంచి దిత్యాహ

కర్మణాం భాగినః ప్రేత్య భూయో భూయో౽స్తి తత్ఫలమ్ ౫౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, సప్తవింశో౽ధ్యాయః.

(కర్తురితి.) కర్తుః ప్రయోజ్యస్య సారథేః సహకారిణః హేతోః ప్రయోజకస్యానుమోదితుశ్చైతత్ఫలం కుతః? యతః కర్మణాం దానాపహారరూపాణాం భాగినః, భోగిన ఇతి పాఠే తత్ఫలభోగినః. తత్రాపి విశేష మాహ తత్ఫలం దానాహారాదిఫలం ప్రేత్య పరలోకే భూయో భూయః ఉత్తరోత్తరం భూయిష్ఠ మిత్యర్థః. ౫౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తవింశో౽ధ్యాయః.

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

పరస్వభావకర్మాణి న ప్రశంసేన్న గర్హయేత్,
విశ్వ మేకాత్మకం పశ్య న్ప్రకృత్యా పురుషేణ చ. ౧

పరస్వభావకర్మాణి యః ప్రశంసతి నిన్దతి,
స ఆశు భ్రశ్యతే స్వార్థా దసత్యభినివేశతః. ౨

తైజసే నిద్రయాఽఽపన్నే పిండస్థో నష్టచేతనః,
మాయాం ప్రాప్నోతి మృత్యుం వా తద్వన్నానార్థదృ క్పుమాన్. ౩

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః.

యద్యప్యేవం దాతా తత్సారథ్యాదయ శ్చ ప్రశస్యాః అపహర్త్రాదయ స్తు విన్ద్యా, స్తథాఽపి ప్రశంసానిందే న కుర్యా దిత్యాహ (పరస్వభావకర్మాణీతి.) పరస్య అన్యస్య స్వభావ కర్మాణి స్వభావానుగుణాని దానాపహారసహక్రియాద్యాత్మకాని కర్మాణి, న ప్రశంసేత్ నాపి గర్హయేత్ కింతు విశ్వ మేకాత్మకం మదంతర్యామికం మచ్ఛరీరభూతం పశ్యే దిత్యర్థః. ౧

అన్యథా త్వనర్థ ఇత్యాహ (పరస్వభావేతి.) యః ప్రశంసతి నిందతి చ సః, అసతి దేహే, అభినివేశతః ఆత్మాభిమానాత్ స్వార్థా దాశు భ్రశ్యతే. స్వార్థోఽత్ర స్వాధికృతో జ్ఞానయోగః. ౨

అసత్యభినివేశస్య స్వార్థభ్రంశహేతుత్వ ముపపాదయతి (తైజస ఇతి.) తైజసశబ్దోఽత్రాహంకారకార్యే దేహాత్మాభిమానే లక్షణయా వర్తతే తస్మిం న్నిద్రయా తత్తుల్యయా అవిద్యయా దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనాపన్నే ప్రాప్తే సతి పిండస్థో దేహస్థోఽపి జీవః నష్టచేతనః సుప్తసంజ్ఞానః, మృత్యుం వాశబ్ద ఇవార్థః, మృత్యుతుల్యాం మాయాం సూక్ష్మరూపాం ప్రకృతిం ప్రాప్నోతి, ప్రకృత్యా తిరోహితో భవతి, నానార్థదృక్ నానావిధదేహాభిమానీ పురుషః ప్రబుద్ధోఽపి తద్వత్ తత్త్వజ్ఞానవిరహా త్సుప్తకల్ప ఇత్యర్థః ౩

కిం భద్రం కిమభద్రం వా ద్వైతస్యావస్తునః కియత్,
వాచోదితం తదనృతం మనసా ధ్యాతమేవ చ. ౪

ఛాయాప్రత్యాహ్వయా భాసా అసంతోఽప్యర్థకారిణః,
ఏవం దేహాదయో భావా యచ్ఛంత్యా మృత్యుతో భయమ్. ౫

ఆత్మైవ తదిదం విశ్వం సృజ్యతే సృజతి ప్రభుః.

నను దేహధర్మాణా మాత్మ న్యారోపేణ స్తుతినిందయో రిత్థ మనర్థహేతుత్వేఽపి తేషాం తద్గతత్వం పశ్యతో నిందతః స్తువత శ్చ న కోఽప్యనర్థ ఇత్యత ఆహ (కిం భద్ర మితి.) న వసత్యే కరూపతయేత్యవస్తు, తస్య ద్వైతస్య భిన్నస్య, నానావిధస్య దేహ స్యాత్మవస్తువ్యతిరిక్తత్వావిశేషా త్కియత్ కిం భద్రం కిం మంగళం, కిం వా అభద్రం దేవాదిశరీరస్య క్రిమ్యాదిశరీరస్య చ ప్రకృతిపరి ణామరూపత్వావిశేషాత్ నిషేకగర్భాదికాలకృతావస్థాద్యవిశేషా చ్చాభద్రత్వా దభద్రైకరూపేషు కి మభ ద్రత్వాదిచింతేత్యర్థః. వాచోదితం దేవాదిశబ్దోదితం మనసా ధ్యాతం అహ మభిమానాస్పదం, య ద్దేవాదిశరీరం త దనృతం, దేహగతదేవత్వాదిక మాత్మ న్యసత్య మిత్యర్థః. అతో దేహదృష్ట్యా చ న స్తుతినిందే యుక్తే ఇత్యర్థః. ౪

నన్వాత్మని దేహగతాకారస్యాసత్యత్వే కథం తర్హి తదభినివేశమాత్రేణానర్థ ఇత్యపేక్షాయా మయథావద్గృహ్యమాణానా మనర్థహేతుత్వం దృష్టాంతముఖే నోపపాదయతి (ఛాయేతి.) యథా ఛాయా రాక్షసత్వేన ప్రతీయమానా భయహేతుః నత్వాత్మచ్ఛాయేతి ప్రతీయమానా యథా చ ప్రత్యాహ్వయః ప్రతిశబ్దః స చ గిరిగుహాగతసత్త్వాంతరశబ్దత్వేన ప్రతీయమానో భయహేతుః, న త్వాత్మీయ త్వేన ప్రతీయమానః ఆభాసః స్వాప్నో బాధకవర్గః స చ, జాగ్రదవస్థాప్రతిపన్నతుల్యతయా ప్రతీతో భయహేతుః న తు స్వాప్నతయా అసంతో హ్యర్థకారిణః స్వయ మకార్యకరస్వరూపా అపి అయథావ ద్గృహ్యమాణాః కార్యకరా భవంతి, ఏవం దేహాదయో, భావా అర్థా ఆత్మతయా ప్రతీయమానాః ఆమృత్యుతః, మృత్యు రత్ర ప్రాకృతప్రళయః ఆప్రళయాదిత్యర్థః. భయం సంసృతిభయం యచ్ఛంతి. ౫

ఏవం స్తుతినిందాహేతుభూతరాగద్వేషాభావాయ చిదచిదాత్మకప్రపంచే చిదచిద్భేదముక్త్వాఽథ కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మోపాదానకత్వేన తదనన్యత్వా చ్చ న స్తుత్యాదీత్యాహ (ఆత్మైవేతి సార్ధై స్త్రిభిః) ఆత్మా పరమపురుషః త దేకాత్మకం ద్వ్యాత్మకం చ ఇదం విశ్వం, ఆత్మైవ పరమాత్మై

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

త్రాయతే త్రాతివిశ్వాత్మా హ్రియతే హరతీశ్వరః. ౬

తస్మాన్నహ్యాత్మనో౽న్యస్మా దన్యో భావో నిరూపితః,
నిరూపితేయం త్రివిధా నిర్మూలా భాతి రాత్మని ౭

వేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (సృజ్యత ఇతి.) స్వయం చిదచిద్విశిష్టాకారేణ సృజ్యతే, త్రాయతే హ్రియతే, ఇత్యేతైః పదై రుపాదానత్వ ముక్తం, సృజతీత్యాభి ర్నిమిత్తత్వం తచ్చ విశేషాకారే ణైత్యవ గంతవ్యం. తత్ర ప్రభు రిత్యనేనోపాదానత్వోపయుక్తం సర్వశక్తిమత్త్వం వివక్షితం. ప్రభుః సమర్థః. సర్వశక్తి రితి యావత్, రక్ష్యత్వరక్షకత్వయో రేకస్మి న్నుపపత్తిద్యోతనాయ విశ్వాత్మేత్యుక్తం. ఆత్మాహ్యంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః కర్మానుగుణం తత్త్వ మేవ హీశ్వరస్య రక్షకత్వం నామ విశ్వస్య శరీరత్వోక్త్యా తస్య సాక్షి ద్రక్ష్యత్వం తద్ద్వారా త్వాత్మన ఇతి ఫలితం. శరీరగతధర్మాణాం తద్ద్వారా శరీరిపర్యంతత్వాత్ తేషాం తత్పర్యంతత్వం నామతన్నిర్వాహకత్వ మేవ. ఈశ్వర ఇత్యనేన కృత్స్నస్య జగత స్సంహార్యస్య తద్విభూతిత్వావగమా త్తదిచ్ఛాప్రతిఘాతకాభావః ఫలితః. ౬

(తస్మాదితి.) తస్మా త్స్వనిష్ఠస్యాబ్రహ్మాత్మకస్య వస్తునో౽భావాత్ యద్వా. బ్రహ్మణ ఏవ కృత్స్నప్రపఞ్చోపాదానత్వా ద్విశ్వాకారేణ తస్యైవావస్థితత్వాత్ అన్యస్మాత్ పృథక్సిద్ధాత్ ఆత్మనో బ్రహ్మణ స్సకాశాత్ అన్యః పృథ క్సిద్ధో భావః న హి నిరూపితః అస్మాత్ ఆత్మా పృథక్సిద్ధః తచ్చాత్మనః పృథక్సిద్ధ మిత్యేవం న నిరూపయితుం శక్య మిత్యర్థః. నను వైశేషికాదయ ఈశ్వరస్య నిమిత్తత్వ మేవ మన్యంత ఇతి కథం తస్యోపాదనత్వ మపీత్యత స్తా న్నిరాహ (నిరూపితేతి.) త్రివిధా సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తరూపమితఃకారణభేదవిషయా ఆత్మని వైశేషికాద్యాత్మని భాతి రాభాతిః ప్రతీతి రితి యావత్, నిర్మూలా ప్రమాణశూన్యేతి నిరూపితా యద్వా. జగత్కార్యం చే త్కారణేన మిథో భిన్నేన భవితవ్య మిత్యేవం నిరూపితా భాతి నిర్మూలేత్యర్థః, ప్రమాణాభావో౽పి యుక్తే రేవ మూల మితి న వాచ్యం కాలఘటసంయోగం ప్రతి కాలస్యైకస్యైవ నిమిత్తోపాదానత్వోభయవిధకారణత్వస్య తై రవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వా దితి భావః. యద్వా యతో౽న్యో భావో న నిరూప్య స్తతో నిందాప్రశంసాపేక్షారూపేణ త్రివిధవిషయప్రతీతి ర్భ్రమాత్మికేత్యాహ (నిరూపితేతి.) నిర్మూలా ప్రమాణశూన్యా కేవలం భ్రమరూపేతి యావత్ నిరూపితా నిశ్చితా. ౭

ఇదం గుణమయం విద్ధి త్రివిధం మాయయా కృతమ్.
ఏత ద్విద్వా న్మదుదితం జ్ఞానవిజ్ఞాననైపుణమ్,
నానిన్దతి న చ స్తౌతి లోకే చరతి సూర్యవత్. ౮

ప్రత్యక్షేణానుమానేన నిగమే నాత్మసంవిదా,
ఆద్యన్తవ దసద్ జ్ఞాత్వా నిస్సంగో విచరే దిహ. ౯

ఉద్ధవ ఉవాచ—

నైవాత్మనో న దేహస్య సంసృతి ర్ద్రష్టృదృశ్యయోః,
అనాత్మస్వదృశో రీశ కస్యేద ముపలభ్యతే. ౧౦

నను పరమాత్మన ఉపాదానత్వే వికారాశ్రయత్వాపత్తి రిత్యత ఆహ (ఇద మితి.) ఇదం పరిదృశ్యమానం త్రివిధం నిందాప్రశంసోపేక్షావిషయత్వేన ప్రతీయమానం యద్వా సర్గస్థితిలయరూపావస్థాయుక్తం, జగ ద్గుణమయం సత్వాదిప్రకృతిగుణవికారరూపం విద్ధి, అతో వికారాః పరిణామాదయో గుణగతా ఏవేతి భావః. గుణమయస్య కథం పరమాత్మోపాదానకత్వ మిత్యత స్తద్విశినష్టి. మాయయా కృతం మాయయా సంకల్పరూపేణ జ్ఞానేన గుణేషు ప్రవిశ్య కృతం అత ఉపాదానత్వ మప్యవిరుద్ధం తస్య సర్వాత్మకత్వా దితి భావః. ఏత దితి. జ్ఞానవిజ్ఞాననైపుణం జ్ఞానం ప్రకృతిపురుషయోః పరస్పరం వైలక్షణ్యజ్ఞానం విజ్ఞానం తాభ్యాం పరమపురుషస్య విలక్షణత్వజ్ఞానం తత్ర నైపుణం కౌశలం విద్వాన్న నిందతి నాపి చ స్తౌతి కింతు, సూర్యవ ద్గుణదోషాభినివేశరహిత శ్చరతి చరే దిత్యర్థః. ౮

సూర్యవ చ్చరే దితి దృష్టాంతముఖేనాభిమత మర్థం దార్ష్టాంతికే స్పష్టయతి (ప్రత్యక్షేణేతి.) ప్రత్యక్షాదిభిః కృత్స్న మాబ్రహ్మకీటం శరీరజాల మాద్యంతవత్ ఉత్పత్తినిధనవత్ అసత్ సత ఆత్మనోఽన్యచ్చేతి చ జ్ఞాత్వా నిస్సఙ్గః క్వాప్యనాసక్తః ఇహలోకే చరేత్. ౯

అఙ్గుళ్యాద్యవయవవిచ్ఛేదేఽప్యాత్మన స్తదదర్శనాత్ భిన్నానాం దేహావయవానా మనాత్మత్వం ప్రత్యక్షం ఏవ మేవానుమానా దవయవాంతరాణా మనాత్మత్వసిద్ధిః యది దేహాత్మానౌ మిథోఽత్యంత విలక్షణౌ కస్య తర్హి సుఖదుఃఖానుభవాత్మక స్సంసార ఇతి పృచ్ఛతి (నైవేతి.) హేఈశ కస్య స్యాత్, సంసృతి, రిత్యనుషజ్యతే, న కస్యాపీత్యత ఆహ (ఉపలభ్యత ఇతి.) సుఖదుఃఖానుభవో దృశ్యతే హి అతః ప్రత్యక్షవిరోధా న్న సంసృతి రపహ్నోతుం శక్యేతి భావః. ౧౦

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

ఆత్మాఽవ్యయోఽగుణ శ్శుద్ధ స్స్వయంజ్యోతి రనావృతః,
అగ్నివ ద్దారువ ద్దేహ స్తస్యేహ సంసృతిః. ౧౧

శ్రీభగవా నువాచ—

యావ ద్దేహేంద్రియప్రాణై రాత్మన స్సన్నికర్షణమ్.
సంసారః ఫలవాం స్తావ దపార్థోఽప్యవివేకతః. ౧౨

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే,

సంసృత్యసంభావనాయాం హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (ఆత్మాఽవ్యయ ఇతి.) ఆత్మా స్వయం శబ్దః పూర్వోత్తరాభ్యాం సంబధ్యతే స్వయ మాత్మనా శుద్ధః స్వభావత శ్శుద్ధ ఇత్యర్థః. స్వయం జ్యోతిః స్వయం ప్రకాశః అసమానప్రకాశః అనావృతః కర్మరూపావరణరహితః, అగుణః సత్త్వాది గుణానాశ్రయః అవ్యయః జన్మమరణాదివికారరహితః దేహ స్త్వచి జ్జడః విజాతీయయో రపి దేహాత్మనో రవిభాగే నావస్థితౌ దృష్టాంతోఽగ్నివ ద్దారువ దితి, కస్యేహ సంసృతిః అజడస్యాప్యాత్మనః స్వత శ్శుద్ధత్వాత్ అశుద్ధస్యాపి దేహస్య జడత్వా న్న సంసృతిః స్యా దితి ప్రశ్నార్థః. ౧౧

స్వత శ్శుద్ధస్యాప్యాత్మనః ప్రకృతిసంబంధే నాశుద్ధత్వా త్సంసార ఇతి పరిహరతి(యావ దితి.) యావ దాత్మనో, దేహాదిభిః సన్నికర్షణం సంబంధః తావ దపార్థోఽప్యాత్మని స్వత ఏవాఽవిద్యమానోఽపి సంసారః తదావహో దేవాద్యాకారః ఫలవా న్విద్యమానకల్పః సుఖదుఃఖజనకః కుతః అవివేకతః దేహవిలక్షణస్వస్వరూపాజ్ఞానాత్ అవివేకకృతసంబంధాదేవ తస్యాశుద్ధి రితి భావః, అవివేకిన ఇతి పాఠే తదాత్మనో విశేషణం, అవివేకా ద్దేహాదిభిః, సన్నికర్షణం తత స్సంసారః ఫలవాన్, "అవిద్యాసంచితం కర్మే"తి వచనా దవివేకస్య ప్రకృతిసంబంధహేతుత్వం కర్మద్వారావగంతవ్యం, ఏవం చాహంకారమమకారకృతపుణ్యపాపాధీనప్రకృతిసంబంధా త్సంసార ఇత్యభిప్రాయః. ౧౨

ఆత్మ న్యవివిక్త మానా దపి దేవమనుష్యాద్యాకారా త్సంసృతి రిత్యేతదేవ దృష్టాంత ముఖేనోపపాదయతి (అర్థ ఇతి.) దేవమనుష్యాద్యాకారే, అవిద్యమానేఽపి ఆత్మ న్యసత్యపి విషయాన్ ధ్యాయత స్తస్య సంసృతి, ర్న నివర్తతే స్థూలోఽహం కృశోఽహం మమైతే కళత్రాదయః మమైతే ప్రతికూలా శ్శబ్దాదయ ఇమే త్వనుకూలా ఇత్యేవం ధ్యాయత ఇత్యర్థః, యథా స్వప్నే అనర్థాగమః

ధ్యాయతో విషయా నస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౧౩

యథా హ్యప్రతిబుద్ధస్య ప్రస్వాపో బహ్వనర్థకృత్,
స ఏవ ప్రతిబుద్ధ్యస్య న వై మోహాయ కల్పతే. ౧౪

శోకహర్షభయక్రోధలోభమోహస్పృహాదయః,
అహంకారస్య దృశ్యన్తే జన్మమృత్యూ చ నాత్మనః. ౧౫

దేహేంద్రియప్రాణమనోఽభిమానో జీవోఽన్తరాత్మా గుణకర్మమూర్తిః,

స్వాప్నదేహ స్యానాత్మత్వం సంప్రతిపన్నం, తథాఽపి తస్యాత్మన్యధ్యాసాదనర్థాగమ స్తాదాత్వికదుఃఖాను భవో భవతి తద్వ దిత్యర్థః. ౧౩

స్వాప్నదేహస్యానాత్మత్వసంప్రతిపత్తిం, తద్దేహాపగమే తు తదభిమానప్రయుక్తదుఃఖాభావం చ దర్శయతి (యథా హీతి.) ప్రస్వాపశబ్దః స్వప్నపరః, తస్య దేహాత్మాభిమానద్వారా బహ్వనర్థ కృత్త్వం వివక్షితం, స ఏవ ప్రస్వాప ఏవ ప్రతిబుద్ధస్య తస్మా దుత్థితస్య మోహాయ న కల్పతే తద్దేహాభిమానరూపమోహజననద్వారా సుఖదుఃఖకృ న్న భవతీత్యర్థః. ౧౪

దృష్టాంతేఽభిప్రేత మర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (శోకేతి.) శోకాదయో జన్మమృత్యూ చాహంకారస్యాహంకారయుక్తస్యాత్మనః, న తు తద్వియుక్తస్య ముక్తస్యేత్యర్థః. ఆద్యజంతోఽ త్రాహంకారశబ్దః. అనాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతుః. ప్రకృతిపరిణామవిశేషోఽహంకారః, తత్ప్రయుక్తా శ్శోకాదయో న త్వాత్మన స్స్వాభావికా ఇత్యర్థః. దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః. "ప్రకృతే స్తేన చాత్మన" ఇత్యాదివ దయ మేవార్థః. ౧౫

అహంకారస్య దృశ్యంత ఇత్యహంకారస్య సంసృతిహేతుత్వేన ప్రాధాన్య ముక్తం. అథ సంసృతిహేతూన్ సర్వాన్ సంకలయ్య దర్శయతి (దేహేంద్రియేతి.) అభిమానః అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధిః. జీవస్య సంసృతిహేతుత్వం కర్మానుష్ఠాతృతయా అంతరాత్మపరమాత్మా తస్య సంసృతిహేతుత్వం కర్మఫలప్రదత్వేన గుణా శ్చ కర్మాణి చ మూర్తిర్య స్యస్య విధేయాని స ఇత్యంతరాత్మవిశేషణం, గుణకర్మమూర్తీతి పాఠాంతరే తు గుణాః సత్త్వాదయః కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని చ మూర్తయశ్చ, గుణకర్మమూర్తిసమాహారైకవద్భావః, మూర్తిశబ్దో దేవమనుష్యత్వాదిజాతిపరః. దేహస్య పృథగుక్తత్వాత్

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

సూత్రం మహా నిత్యురుధేవసీత స్సంసార ఆధావతి కాలతంత్రః. ౧౬

అమూల మేత ద్బహురూపరూపితం మనో వచః ప్రాణశరీరకర్మ,
జ్ఞానాసినోపాసనయా శితేన చ్ఛిత్వా ముని ర్గాం విచరే దతృష్ణః. ౧౭

జ్ఞానం వివేకో నిగమ స్తపశ్చ ప్రత్యక్ష మైతిహ్య మథానుమానమ్,
ఆద్య_న్తయో రస్య యదేవ కేవలం కాల శ్చ హేతు శ్చ తదేవ మధ్యే. ౧౮

సూత్రం మహాన్ సూత్రభూతోఽహంకారాదికార్యతత్త్వాధారభూతో మహా నిత్యర్థః. ఉరుధా బహుధా- ఇతిశబ్దో హేత్వర్థః. ఉరుభ్య ఏతేభ్య ఇత్యర్థః. సంసారః కాలతంత్రః, కాలవశః కాలో హి హేతు రితి భావః. ఆధావతి ప్రవ_ర్తతే. ౧౬

క_స్తర్హి తన్నివృత్త్యుపాయ ఇత్యత ఆహ (అమూల మితి.) బహుభిః. దేహాదిరూపై ర్హేతుభిః, రూప్యత ఇతి తథా తత్ మన ఆదీనాం కర్మ మన ఆదిభిః కృతం కర్మేత్యర్థః తదేత త్సంసృతిమూలం అమూలం యథాతథా జ్ఞానాసినా ఛిత్వా కథంభూతేన ఉపాసనయా మమోపాసనయా శితేన సంతతానువృ_త్తేన ఛిత్వేత్యస్య ఛేదనాయోపక్రమ్యేత్యర్థః. జీవద్దశాయాం నిర్మూలచ్ఛేదనా సంభవాత్ న తృష్ణా శబ్దాదిషు యస్య సః మునిః శుభాశ్రయసంశీలనశీలః, గాం భూమిం విచరే దిత్యర్థః. జ్ఞానోపాసనే తన్నివృ_త్తిహేతు రితి భావః. ౧౭

కీదృశం తజ్జ్ఞానం. కాని పున_స్తత్సాధనా నీత్యత ఆహ (జ్ఞాన మితి.) జ్ఞానం వివేకో నిగమ ఇతి కార్యకారణయో రభేదాభిప్రాయకం సామానాధికరణ్యం, వివేకాదినా జ్ఞానం నిష్పాద్యత ఇత్యర్థః. తత్ర నిత్యత్వానిత్యత్వాదిభి రాత్మానాత్మనోః, పరస్పరవ్యావ_ర్తకధర్మేణ నిరూపణం వివేకః. తపః కర్మయోగః నిగమః శాస్త్రాధ్యయనజం జ్ఞానం ఆత్మానాత్మనో రహంతయేదంతయా చానుభవః. ప్రత్యక్షం ఐతిహ్య ముపదేశః, అనుమానం కృష్యాదిదృష్టాంతేన కర్మఫలానిత్యత్వానుమానం. ఏవం సాధనా న్యుక్త్వా_ని అథ జ్ఞానాకార మభినయేన నిరూపతి (ఆద్యంతయో రిత్యాదిభిః సార్ధై శ్చతుర్భిః.) అస్య దేహస్యా ద్యంతయోః, యత్కేవలం శరీరరహితం, మధ్యేఽపి తదేవాత్మస్వరూపం న తు శరీర మాత్మాత్మే త్యేవం విధం జ్ఞాన మిత్యర్థః, కాల శ్చేతి చ_స్త్వర్థః, హేతు శ్చేతి। చోవధారణార్థకః, కాల ఏవ హేతుః. "బహూస్యా" మితి భగవత్సంకల్పకాల ఏవై వంవిధ స్యాత్మనో దేహసంబంధనిమి_త్త మిత్యర్థః. ౧౮

యథా హిరణ్యం సుకృతం పురస్తా త్పశ్చా చ్చ సర్వస్య హిరణ్మయస్య.
తదేవ మధ్యే వ్యవహార్యమాణో నానాపదేశై రహ మస్య తద్వత్. ౧౯
విజ్ఞాన మేత త్త్రియవస్థ మంగ గుణత్రయం కారణకార్యకర్తృ.
సమన్వయేన వ్యతిరేకత శ్చ యే నైవ తుర్యేణ తదేవ సత్యమ్. ౨౦
న య త్పురస్తా దుత య న్న పశ్చా న్మధ్యే చ త న్న వ్యపదేశమాత్రమ్.
భూతం ప్రసిద్ధం చ పరేణ యద్య త్తదేవ సత్స్యా దితి మే మనీషా. ౨౧

తదేవ జ్ఞానం దృష్టాంతే దర్శయతి (యథేతి.) సుకృతం సుష్ఠు కృతం సమ్య క్పుటపాక శోధిత మిత్యర్థః. త త్సర్వస్య హిరణ్మయస్య కటకమకుటాదేః, పురస్తా త్పశ్చా చ్చ అతో మధ్యేఽపి తదేవ నానాపదేశై ర్నానానామభిః రజతాదిమిశ్రణనిబంధనై ర్వ్యవహార్యం భవతి. విశుద్ధం హిరణ్యం కటకమకుటాదినిర్మాణదశాయాం రజతాదిమిశ్రం క్రియతే, తన్మిశ్ర మపి భూషణావస్థహిరణ్య మితి వ్యవహ్రియతే. స చ వ్యవహారో భ్రాంతిమూలః, నిరూపకై స్తు రజతాదిమిశ్రణా త్పూర్వం అగ్నిశోధనా త్పశ్చా చ్చ యత్కేవలం హిరణ్యం తదేవ మధ్యేఽపి హిరణ్యశబ్దవాచ్యం న తు రజతాద్యంశోఽపీతి వ్యవహ్రియతే స చ న భ్రాంతిమూలః. తద్వత్ ఏవం అహమర్థోఽప్యాత్మా దేహసంబంధా త్పూర్వా పరకాలయో రివ మధ్యేఽపి దేహవిలక్షణ ఏవ దేహసంమేళనేనాహ మితి ప్రతిపత్తి స్తు భ్రాంతి రేవేత్యర్థః. దార్ష్టాంతికసామర్థ్యా ద్దృష్టాంతే లోహాంతరమిశ్రత్వ మవగమ్యతే. ౧౯

కించ (విజ్ఞాన మితి.) కారణ మింద్రియవర్గః, కార్యం శరీరం కర్తృ మహత్తత్త్వకార్య మనాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతు రహంకారతత్త్వ మితి త్రియవస్థం త్రిధాఽవస్థితం యకారస్య పృథ క్పాఠశ్ఛందోఽనురోధాత్, అఙ్గ హేఽద్ధవ త్రిగుణం త్రిగుణపరిణామాత్మకం అచేతనం సమన్వయేన వ్యతిరేకత శ్చ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యేన తుర్యేణోక్తావస్థాత్రయరహితేనాత్మతత్త్వేన ప్రవర్తత ఇతి శేషః. తదేవాత్మతత్త్వం సత్యం అపరిణామీ త్యేవంవిధ మప్యేతజ్జ్ఞానాపి నోపాసనయేత్యుక్తం విజ్ఞాన మిత్యర్థః. త్రియవస్థ ఇత్యస్యోత్పత్తిస్థితినిధనాత్మకావస్థాత్రయభా గిత్యర్థః. తత్రాత్మని దేహాంతరవస్థితే సతీంద్రియాదీనాం ప్రవృత్తి రిత్యన్వయః. తదపగమే తు న ప్రవృత్తి రితి వ్యతిరేకః. ౨౦

(న య దితి.) యత్ శరీరం పురస్తాత్ ఉత్పత్తేః పూర్వకాలే నాత్మా భవతి ఉతాపి చ పశ్చా న్నాశానంతర మపి నాత్మా తన్మధ్యేఽపి నాత్మా భవతి స్థూలోఽహ మితి వ్యవహారమాత్రం న ఏష వ్యవహారో భ్రాంతిమూలక ఇత్యర్థః. భూతం దేహస్య పూర్వాపరకాలయో రపి విద్యమానం యదాత్మ తత్త్వం పరేణ ప్రమాణేన ప్రసిద్ధం తదేవ స్యాత్ సదైకరూపం స్యా దితి చ తత్ జ్ఞానాపినేత్యుక్తం జ్ఞాన మితి మే మనీషా మతః. మే మత మిత్యర్థః. ౨౧

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

అవిద్యమానోఽప్యవభాతి యో వై వైకారికో రాజస ఏష సర్గః,
బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతి రతో విభాతి బ్రహ్మేంద్రియార్థాత్మవికారచిత్రమ్. ౨౨

ఏవం స్ఫుటబ్రహ్మవివేకహేతుభిః పరాపవాదేన విశారదేన,

కిం చ (అవిద్యమాన ఇతి.) వైకారికః, ప్రకృతివికారభూతః, రాజసః రజోగుణోద్రిక్తతయా ప్రవృత్తిస్వభావః. ఏష సర్గః శరీరరూపసృజ్యపదార్థః. అవిద్యమానోఽపి ఆత్మని స్వత ఏవావిద్యమానోఽపి అవభాతి స్వాభిమానవిషయతయా ప్రతీయతే, బ్రహ్మ పరిశుద్ధం జీవాత్మస్వరూపం తు స్వయం జ్యోతిః అతో విభాతి. అత ఇతి ల్యబ్లోపే కర్మణి పఞ్చమీ. ఇమం సర్గ మపోహ్యాపునరావృత్తం యథా తథా నిర్ధూయేత్యర్థః. స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశం అవభాతి బ్రహ్మ ప్రకృతిస్తు ఇంద్రియార్థాత్మకవికారచిత్రం ఇంద్రియాణి, అర్థాః శబ్దాదివిషయాః. తదాత్మాన స్తద్రూపాః, యే వికారా స్తై శ్చిత్రం భాతీత్యేవంవిధ మపి తద్విజ్ఞాన మిత్యర్థః. అత్రాద్యో బ్రహ్మశబ్దో ముక్తాత్మస్వరూపపరః, "బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ మమృతస్యావ్యయస్య చే"తి పరిశుద్ధాత్మని తత్ప్రయోగదర్శనాత్ ద్వితీయ స్తు ప్రకృతిపరః, "తస్మా దేతద్బ్రహ్మనామరూప మన్నం చ జాయతే మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహ్మే"తి ప్రకృతా వపి తత్ప్రయోగదర్శనాత్ బద్ధాత్మస్వరూపం దేహసంసరా త్తన్మిశ్రితయావభాతి న తు వ్యావృత్తతయా శుద్ధాత్మస్వరూపం తు తదభావాత్ పృథగేవావభాసత ఇత్యర్థః. ౨౨

తత్రాద్యంతయో రస్యే" త్యర్థేన సంసృతినివృత్త్యుపాయతయోక్తస్య జ్ఞానస్య దేహపూర్వోత్తరమధ్యకాలత్రయానువృత్తదేహవిలక్షణాత్మకస్వరూపవిచారాత్మకత్వాకార ఉక్తః. "యథా హిరణ్య" మిత్యనేన దేహసమ్మేళనేనాహ మితి ప్రతీతే ర్భ్రాంతిరూపత్వనిర్ణయాత్మకత్వాకారః "విజ్ఞాన మేత"" దిత్యనేన త్వన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మాత్మనో దేహాదిప్రవర్తకత్వవిచారాకారః. "న య త్పురస్తా దిత్యాదినా దేహస్యానాత్మత్వనిశ్చయాకారః. "అవిద్యమాన" ఇత్యనేన తు పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య వ్యావృత్తతయాఽవభాసవిచారాత్మకత్వాకారః. తదేవ ముక్తవిధస్య జ్ఞానస్య సంసృతినిదానభూతదేహాత్మాభిమానచ్ఛేదకత్వ ముక్తం అథాన్యాన్యపి తదుచ్ఛేదకాని వదం తదుపసంహరతి (ఏవ మితి.) ఇత్థం స్ఫుటం యథాతథా బ్రహ్మవివేకహేతుభిః. బ్రహ్మణః పరమాత్మనో వివేకః ఉక్తవిధాభ్యాం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం వైలక్షణ్యనిర్ణయః. తద్ధేతుభి ర్విచారాత్మకైః. జ్ఞానై ర్విశారదేన నిపుణేన పరాపవాదేన చాత్మని సమ్మోహం దేహబుద్ధిస్వాతంత్ర్యబుద్ధ్యాత్మకమోహం, ఛిత్వా అస్య పూర్వవదర్థః.

ఛిత్వాత్మసంమోహ ముపారమేత స్వానన్దతుష్టోఽఖిలకాముకేభ్యః. ౨౩

నాత్మా వపుః పార్థివ మింద్రియాణి దేవా హ్యసు ర్వాయుజలం హుతాశః,
మనోఽన్నమాత్రం ధిషణా చ సత్వ మహంకృతిః ఖం క్షితి రర్థసామ్యమ్. ౨౪

సమాహితైః కః కరణై ర్గుణాత్మభి ర్గుణో భవే న్మత్సువివిక్తధామ్నః.
విక్షిప్యమాణై రుత కిం ను దూషణం ఘనై రుపేతై ర్విగతై రవేః కిమ్ ౨౫

స్వానందతుష్టః, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవానందతుష్టః. అఖిలకాముకేభ్యః ఉపారమేత అఖిలైః కర్మభి స్సఙ్గం న కుర్యాత్, పరాపవాదో నామ పరేషాం దేహేంద్రియప్రాణాదీనాం అపవాదః. ఆత్మ శ్చాపనోదః. ౨౩

త మేవ వివృణోతి (నాత్మేతి.) పార్థివం వపుః, నాత్మా, దేవశబ్దవాచ్యానీంద్రియాణి నాత్మేత్యేవం యోజనీయం, అసుః ప్రాణః, వాయుజల మితి సమాహారద్వంద్వః, వాయు ర్జలం చ నాత్మేతి సంబంధః. అన్నమాత్రం అన్నాప్యాయితస్య మనసోఽన్నమాత్రత్వవ్యపదేశః. అన్నమయం హి సోమ్యమన" ఇతి శ్రుతేః. ధిషణా బుద్ధిః, సత్వ మంతఃకరణం అహంకృతి రనాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతు రహంకారః, ఖం ఆకాశః, వపురాదయో నాత్మేత్యత్ర హేతుః. అర్థసామ్య మితి అర్థానాం వపురాదీనాం సామ్యం ప్రకృతిపరిణామాత్మకత్వేన సామ్యం యత స్తత ఇతి యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ సంబంధః, ప్రకృతి రేవాత్మనోఽన్యాకుత స్తత్పరిణామాత్మకా వపురాదయ ఆత్మా భవితు మర్హ న్తీత్యర్థః. ౨౪

ఉపారమేత స్వానందతుష్టోఽఖిలకాముకేభ్య, ఇతి పరాపవాదేన ఛిన్నాత్మమోహస్య స్వానందతుష్టస్యాఖిలకామిసఙ్గస్యాపరిహార్యత్వ ముక్తం న న్వేవంభూతస్య తత్సఙ్గేఽపి న కోపి దోష ఇత్యాశఙ్క్యాహ ద్వాభ్యామ్ (సమాహితై రితి.) అస్య యద్యపీత్యాదిః మత్సువివిక్తధామ్నః సుసుష్ఠు వివిక్తం ధామ స్వరూపం యేన తస్య సత్వాదిగుణపరిణామాత్మకైః కరణై రింద్రియైః సమాహితైః కో గుణో భవేత్, ఇంద్రియసమాధానే నాత్మ న్యపూర్వః కోఽపి గుణో న భవేదిత్యర్థః. విక్షిప్యమాణై రపి కరణైః కి న్ను దూషణం న కోపి దోష శ్చ భవే దిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః ఘనై ర్మేఘై రుపేతై ర్విగతై ర్వా రవేః, కిం న తు దోషో నాపి గుణ శ్చ యథా తద్వ దిత్యర్థః. ౨౫

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

యథా నభో వాయ్వనలామ్బుభూగుణై ర్గతాగతై ర్వర్తుగుణై ర్న సజ్జతే,
తథాఽక్షరం సత్త్వరజస్తమోమలై రహంమతేః సంసృతిహేతుభిః పరమ్. ౨౬

తథాఽపి సంగః పరివర్జనీయో గుణేషు మాయారచితేషు తావత్,
మద్భక్తియోగేన దృఢేన యావ ద్రజో నిరస్యేత మనఃకషాయః. ౨౭

యథాఽఽమయోఽసాధు చికిత్సితో నృణాం పునః పున స్సంతుదతి ప్రరోహన్,
ఏవం మనోఽపక్వకషాయకర్మ కుయోగినం విధ్యతి సర్వసంగమ్. ౨౮

నను పరమార్థతో రవే ర్ఘనానాం చ న సఙ్గోఽస్తి, అత స్తై ర్న తస్య దోష ఇత్యుక్తం దార్ష్టాంతికే తు సోఽస్త్యేవేతి తదభావభావాభ్యాం గుణదోషౌ స్త ఏవేత్యతో నభోదృష్టాన్తేన తా విశేషయతి (యథేతి.) వాయ్వాదీనాం గుణైః శోషణదహనక్లేదనరజోధూసరత్వాదిభిః ఋతుగుణై శ్శీతోష్ణాదిభి ర్వా యథా నభో న సజ్జతే నిర్లేపస్వభావత్వా దితి భావః. తథా పరం ప్రకృతివిలక్షణం అక్షరం సదైకరూపం, అహం అహంశబ్దవాచ్యం ఆత్మస్వరూప మపి సంసృతిహేతుభిః ధర్మైః, సంసృతిహేతుత్వేన మతైః సత్త్వాదిభి స్తత్కార్యైః న సంబధ్యత ఇత్యర్థః. అతః కాముకై స్సఙ్గో న దోషాయేతి భావః. ౨౬

ఏవ మప్యుపాయనిష్పత్తిదశాయాం తద్విరోధిత్వా త్సఙ్గః పరిహార్య ఇతి పరిహరతి (తథాఽపీతి.) మాయారచితేషు ప్రకృత్యుత్పాదితేషు, గుణేషు శబ్దాదిషు సఙ్గః, పరివర్జనీయః తావ దిత్యభిప్రేత మవధి మాహ (మదితి.) యావ న్మద్భక్తియోగేన మనఃకషాయః కషాయరాగవ ద్దుర్మోచ రజః తత్కార్యభూతకామక్రోధాదిః నిరస్యేత రజోనిరసనా దృతేన వృద్ధో భక్తియోగో నిష్పద్యతే అత స్తన్నిష్పత్తయే తద్విరోధిరజోనిబర్హణోపాయత్వేనాసఙ్గేన భవితవ్య మిత్యర్థః. ౨౭

ఏత దేవ సదృష్టాంత ముపపాదయతి (యథేతి.) నృణా మామయో రోగః అసాధు, అసమ్య గ్యథా తథా చికిత్సితః ప్రతికృతః పునః పునః ప్రరోహన్ దేహాన్ సంతుదతి వ్యథయతి తథా అపక్వకషాయవ ద్దుర్మోచం కర్మ పుణ్యాపుణ్యాత్మక ముపాయవిరోధి ప్రాచీనం కర్మ యస్య స చాసౌ కుయోగీ తం మనః, సర్వసఙ్గం విషయే సక్తం సత్ విధ్యతి యోగా ద్భ్రంశయతీత్యర్థః. ౨౮

కుయోగినో విహతా అంతరాయై ర్మనుష్యభూతై స్త్రిదశోపసృష్టైః,
తే ప్రాక్తనాభ్యాసబలేన భూయో యుఞ్జన్తి యోగం న తు కర్మతంత్రమ్. ౯

కరోతి కర్మ క్రియతే చ జన్తుః కేనాప్యసౌ చోదిత ఆనిపాతాత్,
న తత్ర విద్వాన్ప్రకృతౌ స్థితోఽపి నివృత్తతృష్ణ స్స్వసుఖాని భూత్యా. ౧౦

తిష్ఠన్త మాసీన ముత వ్రజంతం శయాన ముక్షంత మదన్త మన్నమ్.
స్వభావ మన్య త్కిమపీహ మాన మాత్మాన మాత్మస్థ మతి ర్న వేద ౧౧

కుయోగిసంయోగస్య యోగివిరోధిత్వ ముపపాదయతి (కుయోగిన ఇతి.) త్రిదశైః పరసమృద్ధి మసహిష్ణుభి ర్దేవై, రుపసృష్టై శ్చోదితై, ర్మనుష్యభూతై ర్మనుష్యరూపైః, కామిభి స్సృజ్యమానై, ర్విహితాః కారితా, అంతరాయా యేషాం తే కుయోగినః. ప్రాక్తనాభ్యాసవిషయవాసనా బలేన భూయో యోగం న యుంజంతి అపి తు కర్మతంత్ర మేవ యుంజంతి తత స్సంసరంతీతి భావః. ౯

కర్మతంత్రం యుంజంతీత్యేత దేవోపపాదయతి (కరోతీతి.) ఆనిపాతాత్ శరీరపాతావధి జన్తుః, స్వయ మపి కర్మ కరోతి కేనాపి జంత్వంతరేణ చోదితః అసౌ జంతుః. క్రియతే కార్యతే చ స్వేచ్ఛయా పరేచ్ఛయా వా కుర్వ న్నేవాస్త ఇత్యర్థః. నను సఙ్గం పరిహరతోఽపి యత్కించి త్కర్మతంత్రం దుష్పరిహర మేవేతి సోఽపి తత స్సంసరే దిత్యత ఆహ (న తత్రేతి.) విద్వాన్ సఙ్గస్యోక్తవిధానర్థావహత్వం జాన, న్నత ఏవ సుఖానుభూత్యా స్వానందానుభవేన నివృత్తవిషయాభిలాషతత్సఙ్గః ప్రకృతౌ దేహే స్థితోఽపి, న తత్ర స్థితః కుర్వ న్నప్యకుర్వత్కల్ప ఇత్యర్థః ౧౦

నను శయనాసనాదిషు క్రియమాణేష్వపి కథం కర్తృత్వాభావ ఇత్యత ఆహ (తిష్ఠంత మితి.) ఉక్షంతం రేతోమూత్రే సిఞ్చంతం అన్న మదంతం భుఞ్జానం స్వభావప్రాప్తం, మన్యదపి దర్శనస్పర్శనాది యత్కించి దీహమానం కుర్వాణ మప్యాత్మానం ఆత్మస్థమతి ర్న వేద, ఆత్మస్థా ఆత్మవిషయైవ మతి ర్యస్య సః హేతుగర్భ మిదం. అతో న వేదనాభిమన్యతే స్వదేహస్థం స్థితిగమనాదివ్యాపార మాత్మస్థత్వేన నాభిమన్యతే తథాఽభిమానరాహిత్య మేవాకర్తృత్వ మిత్యర్థః. ౧౧

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనమష్టః)

యది స్మ పశ్య న్నసదింద్రియార్థం నానానుమానేన విరుద్ధ మన్యత్,
న మన్యతే వస్తుతయా మనీషీ స్వాప్నం యథోత్థాయ తిరోదధానమ్. ౩౨

పూర్వం గృహీతం గుణకర్మచిత్ర మజ్ఞాన మాత్మ న్యవివిక్త మంగ,
నివర్తతే తత్పున రీక్షయైవ న గృహ్యతే నాపి విసృజ్య ఆత్మా. ౩౩

యథా హి భానో రుదయో నృచక్షుషాం తమో విహన్యా న్న తు సంవిధత్తే,
ఏవం సమీక్షానిపుణా సతీ మే హన్యా త్తమిస్రం పురుషస్య బుద్ధేః. ౩౪

ఏష స్వయం జ్యోతి రజోఽప్రమేయో మహానుభూతి స్సకలానుభూతిః,

కించ (యది స్మేతి.) మనీషీ విద్వాన్ విరుద్ధం ప్రతికూలం ఇంద్రియార్థం శబ్దాదివిషయం అన్య దసచ్ఛరీర మనుకూల మింద్రియార్థజాతం వా యది యద్యపి నానా పశ్యతి తథాఽప్యనుమానేన అనిత్యత్వానుమానేన వస్తుతయా నిత్యతయా న మన్యతే యథా స్వప్నా దుత్థాయ తిరోదధానం స్వాప్నార్థ జాతం స్థాయితయా నాభిమన్యతే తద్వత్. ౩౨

కిం చ (పూర్వమితి.) గుణకర్మచిత్రం సత్త్వాదిగుణానుగుణైః కర్మభిః పుణ్యాపుణ్యాత్మకై శ్చిత్రం నానావిధ మఙ్గం దేవమనుష్యాదిశరీర మజ్ఞానం చ దేహాత్మాభిమానరూపం పూర్వం జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగాత్మని. అవివిక్తం యథాతథా గృహీతం తత పునః జ్ఞానోదయానంతర మీక్షయా మద్విషయజ్ఞానేన నివర్తతే నిష్పత్తిపర్యన్తేక్షయా నివర్తత ఇత్యర్థః. ఆత్మా న గృహ్యతే పూర్వ మివ స్థూలోఽహ మిత్యాదిదేహాకారేణ న గృహ్యతే. నాపి విసృజ్యః స చ సంహారాదిభాక్ స్యాత్ "న చ పునరావర్తత" ఇతి శ్రుతే రితి భావః ౩౩

ఈక్షయాఽజ్ఞాననివర్తకత్వం దృష్టాన్తేన ప్రపఞ్చయతి (యథా హీతి.) తమోఽంధకారం హన్యా దేవ న తు సంవిధత్తే సన్నిధాపయతి నావస్థాపయతి. ఏవం సతి విద్యమానా మే సమీక్షా మద్విషయం జ్ఞానం పురుషస్య బుద్ధే స్తమిస్రం స్థూలోఽహ మిత్యాదిబుద్ధి మిత్యర్థః. తన్మూలాం సంసృతిం చ హన్యా దితి భావః. ౩౪

తద్విఘాతే కథంభూతోఽవతిష్ఠత ఆత్మేత్యత్రాహ (ఏష ఇతి.) ఏషః పరిశుద్ధో జీవాత్మా స్వయంజ్యోతిః స్వయం ప్రకాశః. అతః జన్మాదివికారరహితః. అప్రమేయః ప్రత్యక్షాదిభిః ప్రమాతు

ఏకోఽద్వితీయో వచసాం విరామో యేనేషితా వాగసవ శ్చరన్తి. ౩౪

ఏతావా నాత్మసంమోహో యద్వికల్పస్తు కేవలే,
ఆత్మ న్నృతే స్వమాత్మాన మవలమ్బో న యస్య హి. ౩౫

యన్నామాకృతిభి ర్గ్రాహ్యం పంచవర్ణ మబాధితమ్,
వ్యర్థేనాప్యర్థవాదోఽయం ద్వయం పండితమానినామ్. ౩౬

యోగేనాపక్వయోగస్య యుఞ్జతః కాయ ఉత్థితైః,
ఉపసర్గై ర్విహన్యేత తత్రాయం విహితో విధిః. ౩౭

మశక్యః మహానుభూతిః అపరిచ్ఛిన్నధర్మభూతజ్ఞానః, సకలానుభూతిః సర్వార్థగోచరజ్ఞానవాన్ ఏకః అనేకద్రవ్యాత్మకత్వాభావా దేకః, అద్వితీయః ప్రాకృతదేహరహితః, అత ఏవ వచసాం విరామః దేవమనుష్యాదిశబ్దానా మవిషయతయా తద్విరతిహేతుభూతః, యేనైషితాః ప్రేషితా శ్చోదితాః వాగసవ శ్చరంతి వ్యాప్రియన్తే స ఏష ఇతి పూర్వావస్థాప్రదర్శనమ్. ౩౪

భిత్వాఽఽత్మసమ్మోహం, అజ్ఞాన మాత్మని తమిస్రం పురుషస్య బుద్ధేః రిత్యాదేః సంసృతి నిదానతయా త్యాజ్యత్వ యోక్త ఆత్మసమ్మోహః కియా నిత్యత స్తన్నిష్కృష్య దర్శయతి (ఏతావా నితి.) అవలమ్బః ప్రకృత్యవలమ్బః దేహగతః వికల్పః దేవాద్యాకారః యస్యాత్మనో నాస్తి తం స్వమాత్మాన మృతే వినా విహాయ, విస్మృత్యేతి యావత్ కేవలే జ్ఞానైకస్వరూపే తస్మి న్నాత్మని వికల్పః దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహ మిత్యాదిరూపోఽభిమానభేద, ఇతి యత్. ౩౫

తథా దేహమనుష్యాదినామరూపైః గ్రాహ్యం పఞ్చవర్ణం పఞ్చభూతారబ్ధత్వాత్ పఞ్చవిధం శరీరం వ్యర్థేనాపి వ్యర్థేన సహ బాధితం నిత్య మితి యత్తచ్చే త్యేతావా నేవాత్మా సంమోహ ఇతి సంబంధః, వివిధోఽర్థో వ్యర్థః, స్వర్గాదిపురుషార్థః భోగ్యవిషయై స్సహ శరీరం నిత్య మితి తథా దేవోఽహం కృశోఽహ మిత్యేతద్ద్వయం పండిత మాత్మానం మన్యమానానాం అర్థవాదః, తన్మాత్రం నస్తుత ఉభయ మపి భ్రాంతిరూప మిత్యర్థః. ౩౬

"నివర్తతే తత్పునరీక్షయైవే" తి నివృత్తిపర్యన్తేక్షయా నాపి విసృజ్య ఇత్యుక్తం. తత్రాధివ్యాధ్యాదిభి ర్విఘ్నై ర్యోగానిష్పత్తి మాశఙ్క్య తత్ప్రతిక్రియా ముపదిశతి (యోగిన ఇతి.) న పక్వః పరినిష్పన్నో యోగో యస్య తస్య యోగినః యోగం యుఞ్జతః కుర్వత స్సతః కాయో దేహః ఉదితై రుపసర్గై రుపద్రవైః రోగాదిభి ర్విహన్యేత, తత్రాయం విధిః ప్రతీకారో విహితః. ౩౭

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణవివర్ణనఘట్టః)

యోగధారణయా కాంశ్చి దాసనై ర్ధారణాన్వితైః,
తపోమన్త్రౌషధైః కాంశ్చి దుపసర్గా న్వినిర్దహేత్. ౩౯

కాంశ్చి న్మమానుధ్యానేన మమ సంకీర్తనాదిభిః,
యోగేశ్వరానువృత్త్యా వా హన్యా దశుభదాన్ శనైః. ౪౦

కేచి దేహ మిమం ధీరా స్సుకల్పం వయసి స్థితమ్,
విధాయ వివిధోపాయై రథ యుఞ్జన్తి సిద్ధయే. ౪౧

న హి తత్కుశలాదృత్యం తదాయాసో హ్యపార్థకః,
అన్తవత్త్వా చ్ఛరీరస్య ఫలస్యేవ వనస్పతేః. ౪౨

యోగధారణయా సోమసూర్యాగ్నిధారణయా కాంశ్చి త్సంతాపశైత్యాదీన్ ఆసనై, ర్వాయుధారణాన్వితై ర్వాతాదిరోగాన్, తపోమన్త్రౌషధైః పాపగ్రహసర్పాదికృతాన్. ౩౯

మమానుధ్యానాదిభిః, కామాదీన్ యోగేశ్వరానువృత్త్యా యోగనిష్ఠసదాచార్యానువృత్త్యా దమ్భాదీన్ ఇత్థం శనై రూపాయై రశుభదా నుపసర్గాన్ హన్యాత్, ఏవ ముపసర్గా న్నిహత్య యోగం నిష్పాదయే దితి భావః. ౪౦

అన్యే తు దేహస్థిత్యర్థ మేవ కుర్వంతి, తద్దూషయతి (కేచి దితి.) వయసి స్థితం వృద్ధశరీర మపి మన్త్రౌషధాదివివిధోపాయై స్సుకల్పం పటుతరం విధాయ సిద్ధయే కాయసిద్ధయే అద్వంద్వపరకాయ ప్రవేశాదిసిద్ధయే యోగం యుఞ్జంతీతి యత్ తత్ కుశలైః ప్రాజ్ఞైః నాదృత్యం నాదరణీయం. కుతః యత స్తదాయాసః దేహస్థిరకరణాయాసః, అపార్థకః నిష్ఫలః. కుతః అంతవత్త్వా చ్ఛరీరస్య కరణ పాటవస్యాపేక్ష్యాయుషాం మన్త్రౌషధాదిభిః సంపాద్యత్వాభావాత్ అతో దేహదృఢీకరణకాలక్షేప మపహాయ తస్మి న్నపి కాలే యోగః కర్తవ్య ఇతి భావః, ఫలస్యేవ వనస్పతే రితి ఫల మాత్ర దృష్టాంతః, వనస్పతే రిత్యేతద్దార్ష్టాంతికే ఆత్మనో నిత్యత్వసూచనార్థమ్. ౪౧-౪౨

యోగం నిషేవతో నిత్యం కాయ శ్చే త్కల్పతా మియాత్,
తచ్ఛ్రద్దధ్యాన్న మతిమా న్యోగ ముత్సృజ్య మత్పరః. ౪౩

యోగచర్యా మిమాం యోగీ విచర న్మదపాశ్రయః.
నా న్తరాయై ర్విహన్యేత నిస్స్పృహ స్స్వసుఖానుభూః. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
అష్టావింశోఽధ్యాయః.

క్వచి త్సమాధ్యజ్ఞత్వేనాపి ప్రాణాయామాదిషు జరారోగాద్యభావో దృశ్యతే సత్యం తథాఽపి సమాధి ముత్సృజ్య న తత్ర సజ్జేతేత్యాహ (యోగ మితి.) కల్పతాం పటుతరత్వ మియాత్ ప్రాప్నుయాత్, తాం దేహస్థితిం న శ్రద్దధ్యాత్ న విశ్వసేత్. ౪౩

మత్ప్రపన్నస్య విఘ్నశఙ్కైవ నాస్తీత్యాహ (యోగచర్యా మితి.) విచర న్కుర్వన్ మదపాశ్రయః, అహ మేవాపాశ్రయః శరణం యస్య సః అత ఏవాణిమాదిషు నిస్స్పృహః. స్వసుఖం మచ్ఛేషత్వైకరసస్వాత్మసుఖ మనుభవతీతి తథా అంతరాయై ర్న విహన్యతే. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం.
అష్టావింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

... మాం మన్యే యోగచర్యా మనాత్మనః,
... యథా ఞ్జసా పుమా న్సిద్ధ్యే త్త న్మే బ్రూహ్యఞ్జసాఽచ్యుత. ౧

... పుండరీకాక్ష యుఞ్జన్తో యోగినో మనః,
... ధానా న్మనోనిగ్రహకర్శితాః. ౨

అథాత ఆ... పదామ్బుజం హంసాః శ్రయేర న్నరవిన్దలోచన,
సుఖం తు ... యోగకర్మభి స్త్వన్మాయయాఽమీ విహతా న మానినః. ౩

కిం చిత్ర మచ్యుత ... శేషబన్ధో దాసే ష్వనన్యశరణేషు యదాత్మసా త్త్వమ్,

---

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

సత్యం త్వ... మన్యే యోగచర్యానాంతరాయై ర్విహన్యత ఇతి తథాఽపి, దుష్కరేయ మత స్సులభం ... మపదిశేత్యాహ (సుదుష్కరా మితి.) అనాత్మనః అజితేంద్రియస్య ఇమాం యోగ... మన్యే అతో యథాఽఞ్జసా అనాయాసేన పుమాన్ సిద్ధ్యేత్ ముచ్యేత తత్సాధన మఞ్జసా ... బ్రూహి. ౧

సుమ... కరోతి (ప్రాయశ ఇతి.) మనో యుఞ్జంతః స్వవశీకుర్వాణాః అత ఏవ మనోనిగ్రహార్థం, ... కర్శితాః అత ఏవ మనసోఽసమాధానా చ్చ ప్రాయశః సీదంతి. ౨

అథాత ... సారాః కేచి త్సారాసారవివేకినః. అనందదుఘం ఆనందావహం తవ పదామ్బుజం సుఖం ... శ్రయేరన్ ప్రపద్యంతే హేవిశ్వేశ్వర అమీ తే త్వన్మాయయా విహతాః వఞ్చితాః. ... కుతః? యత స్తే యోగైః, కర్మభి శ్చ న మానినః యోగాది ప్రయుక్తిగర్వ... మానినో విహతా భవంతీతి భావః. ౩

... మత్సంశ్రయమాత్రేణ మన్మాయయా న విహతా ఇత్యత్ర మైవ మిత్యాహ (కిం చిత్ర ... శ్రితా న్న చ్యావయతీతి తథాభూత. ఏతత్ త్వదాశ్రయణ

యో రోచయత్సహ మృగైస్స్వయమీశ్వరాణాం శ్రీమత్కిరీటతటపీడితపాదపీఠః. ౹౹

తం త్వాఖిలాత్మదయితేశ్వర మాశ్రితానాం సర్వార్థదం స్వకృతవిద్విసృజేత కో ను.
కో వా భజేత కిమపి విస్మృతయేఽను భూత్యై కిం వా భవేన్న తవ పాదరజోజుషాం నః. ౹౹

నైవోపయన్త్యపచితిం కవయస్తవేశ బ్రహ్మాయుషాఽపి కృతమృద్ధముదస్స్మరన్తః.

మాత్రేణ స్వమాయయా స్తారయసీత్యేతత్ న అన్య చ్ఛరణం యేషాం తేషు ఆత్మసాత్త్వం తదధీనత్వం చ తవ కిం చిత్రం న కించిచ్చిత్ర మిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి స్వయ మీశ్వరాణాం బ్రహ్మాదీనాం శ్రీమద్భిః. కిరీటానాం తటైః కోటిభిః పీడితం సంఘృష్టం. పాదపీఠం యస్య తథాభూతోఽపి మృగైస్సహ సాహిత్యం సాహాయ్య మితి యావత్ యో భవా నరోచయేత్ బృందావనే వంశస్వనేనాకృష్టా మృగా స్సహావస న్నితి భావః. యద్వా శ్రీరామావతారే వానరైస్సహ సఖ్య మరోచయ దితి భావః. అనేనాశ్రయణోపయుక్తం సౌశీల్య మావేదితం, స్వయ మిత్యాదినా పరత్వం అశేషబంధో ఇత్యనేన వాత్సల్యం చ. ౹౹

అథాన్యై రపాశ్రయణోపయుక్తై ర్గుణై ర్విశింష న్సమాశ్రయణీయత్వాతిశయ మావిష్కరోతి (త మితి.) తం పరత్వవాత్సల్యసౌలభ్యసౌశీల్యయుక్తం అఖిలానా మాత్మనాం అత ఏవ దయితం ప్రియతమం ఈశ్వరం స్వామినం ఆశ్రితానాం సర్వార్థదం అభిలషితపురుషార్థదం అనేన జ్ఞానశక్తిపూర్త్యాఖ్యగుణత్రయవత్త్వం సూచితం, తేన వినా తదసమ్భవాత్ స్వకృతవిత్ త్వదుపకారజ్ఞః పుమాన్ కో వా విసృజేత్ కృతజ్ఞానాం త్వ మేవ సేవ్య ఇతి భావః. ఉపకార స్త్వగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి కోవా కశ్చ పుమాన్ కి మపి త్వత్తోఽన్య ద్దైవం భజేత్ కిం కిమర్థం విస్మృతయే విగతా స్మృతి ర్యస్య తస్మై విభూతయే ఐశ్వర్యాయ ఆత్మవిస్మృత్యాపాదకాయైశ్వర్యాయేత్యర్థః, నన్వారోగ్యభాగ్యాదిశ్రేయసే భాస్కరహుతాశనాదిదేవతాంతరం సేవ్య మేవేత్యత ఆహ (కిం వేతి.) తవ పాదరజోజుషాం చరణపరాగం సేవమానానాం నోఽస్మాకం కిం వా శ్రేయో న భవేత్ అభిలషితం చేత్సర్వ మపి సులభ మేవేతి భావః, అనేన సర్వార్థద మిత్యేతద్వివృతమ్. ౹౹

కోసౌ ఉపకార స్స్వకృతవి దిత్యత్రాభిప్రేత ఇత్యత్ర త మప్రత్యుపకార్యత్వం వద న్వివృణోతి (నైవేతి.) హే ఈశ కవయో బ్రహ్మవిదః, కృతం త్వత్కృత ముపకారం స్మరంతః. ఇద్ధముదః ఉత్కటహర్షాః, ఋద్ధముద ఇతి పాఠే ఉపచితానందాః, అపచితం ప్రత్యుపకృతిం బ్రహ్మాయుషాఽపి నైవోపయంతి నైవ ప్రాప్నువంతి, ఉపకారం దర్శయతి - యో భవాన్ బహిః, ఆచార్య

(మనస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

యోఽన్తర్బహి స్తనుభృతా మశుభం నిధున్వ న్నాచార్యచైత్త్యవపుషా స్వగతిం వ్యనక్తి. ౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుద్ధవే నాత్యనురక్తచేతసా పృష్టో జగత్క్రీడనక స్స్వశక్తిభిః.
గృహీతమూర్తిత్రయ ఈశ్వరేశ్వరో జగాద సప్రేమ మనోహరస్మితః.

శ్రీభగవా నువాచ—

హన్త తే వర్ణయిష్యామి మమ ధర్మా న్సుమంగళాన్.
యాఞ్ శ్రద్ధయాఽఽచర న్మర్త్యో మృత్యుం జయతి దుర్జయమ్. ౭

కుర్యా త్సర్వాణి కర్మాణి మదర్థం శనకైః స్మరన్,

వపుషా అంతశ్చైత్యవపుషా చిత్తే భవం చైత్యం హార్దం తేన వపుషా హృది చింత్యమానేన రూపేణేత్యర్థః. తనుభృతాం అశుభ మశివం విధున్వన్ దూరీకుర్వన్ స్వగతిం స్వయాథాత్మ్యం, వ్యనక్తి వ్యక్తం కరోతీతి. ౬

జగత్క్రీడనకం క్రీడోపకరణం యస్య సః స్వశక్తిభిః స్వాసాధారణాభిః. సృష్టిస్థితిసంహార సామర్థ్యాత్మికాభి శ్శక్తిభిః గృహీతం మూర్తిత్రయం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకం యేన సః స్వాత్మకం బ్రహ్మరుద్రం మూర్తిద్వయం స్వావతారరూపశ్రీవిష్ణుమూర్తి శ్చేతి మూర్తిత్రయం పరిగృహీతవా నిత్యర్థః. అత ఏవేశ్వరాణాం బ్రహ్మాదీనా మపీశ్వరో భగవాన్ ప్రేమ్ణా సహితం మనోహరం స్మితం యస్య సః జగాద. ౭

త్వయోక్తం మత్సంశ్రయణ మేవ సిద్ధిసాధన మిత్యభిప్రయాన్ సమాశ్రితానా మావశ్యకాన్ ధర్మాన్ వక్తుం ప్రతిజానీతే (హంతేతి.) సహర్షసంబోధనద్యోతకం హంతేతి పదం. తే తుభ్యం వర్ణయిష్యామి మమ ధర్మాన్ భగవద్ధర్మాన్ సుమఙ్గళాన్ బహూన్, మఙ్గళత్వ మేవావిష్కరో త్యాహ (యా నితి) యాన్ ధర్మా నాచరన్ అనుతిష్ఠన్ దుర్జయ మపి మృత్యుం మృత్యూపలక్షితం సంసారం జయతి. ౮

కే పున స్త ఇత్యాహ (కుర్యా దిత్యాదినా) మదర్థ మితి భావప్రధానో నిర్దేశః. మదారాధన రూపతాం స్మరన్ అభిసందధత్ కర్మాణి వర్ణాశ్రమోచితాని కుర్యాత్ మయ్యర్పితే మనశ్చిత్తే యేన స

మయ్యర్పితమన శ్చిత్తో మద్ధర్మాత్మమనోరతిః. ౯

దేశా న్పుణ్యా న్పూజయేత మద్భక్తై స్సాధుభి
దేవాసురమనుష్యేషు మద్భక్తాచరితాని ౧౦

పృథ క్సత్రేణ వా మహ్యం సర్వయాత్రామహోత్సవాన్,
కారయే న్నృత్యగీతాద్యై ర్మహారాజవిభూతిభిః. ౧౧

మా మేవ సర్వభూతేషు బహిరంత రపావృతమ్.
ఈక్షేతాత్మని చాత్మానం యథాఖ మమలాశయః ౧౨

ఇతి సర్వాణి భూతాని మద్భావేన మహామతే,
సభాజయ న్మన్యమానో జ్ఞానం కేవల మాశ్రితః. ౧౩

అంతఃకరణావాంతరభేదవివక్షయా మనశ్చిత్తయో రుభయో రుపాదానం [illegible] సంకల్పవికల్పాత్మకం మనః స్వచ్ఛత్వావికారిత్వశాంతత్వాని చిత్తవృత్తయః, తత్ర మనసః స్వాప్తి [illegible] వివృణోతి మద్ధర్మార్థే మనోరతిః మనోవృత్తిః సంకల్పవికల్పాత్మికా యస్య సః. ౯

(దేశా నితి.) పూజయేత బహుమన్యేత సేవేతేతి యా[illegible] [illegible]దేశలక్షణ మాహ మద్భక్తై శ్శ్రితా నితి దేవాదిషు యే మద్భక్తాః తేషాం ఆచరితాని సేవేత ౧౦

(పృథగితి.) పృథక్ సత్రేణ సంభూయ వా [illegible] [illegible]దాద్యై ర్గీతాదిభి శ్చ ఆదిశబ్దేన వాదిత్రాదిసంగ్రహః యాత్రామహోత్సవాం శ్చ కారయేత్ [illegible] [illegible]రాజవసనాగమః. ౧౧

(మా మేవేతి.) సర్వభూతే ష్వాత్మని చ అంత [illegible] [illegible]త్మాకం ఆవరణరహితం వ్యాప్త మిత్యర్థః, ఆత్మానం ప్రకాశనేవ ధారకం మా మీక్షేత యథా [illegible] [illegible]కాశం తథా అమలాశయః నిర్మలాంతఃకరణః ఈక్షేతేతి సంబంధః. ౧౨

(ఇతీతి.) ఇతిశబ్దో హేత్వర్థః, అతో మమ సర్వా[illegible] [illegible] [illegible]ష్వవర్తమానత్వాత్ హేమహామతే సర్వాణి భూతాని మద్భావేన మదపృథక్సిద్ధతయా [illegible] [illegible] మన్యమానో౽త ఏవ సభాజయన్ బహుమానయన్ కేవలం వైషమ్యరహితం జ్ఞాన [illegible] ౧౩

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

బ్రాహ్మణే పుల్కసే స్తేనే బ్రహ్మణ్యేఽర్కే స్ఫులిఙ్గకే,
అక్రూరే క్రూరకే చైవ సమదృక్పండితో మతః. ౧౪

సర్వేష్వభీక్ష్ణం మద్భావం పుంసో భావయతోఽచిరాత్.
స్పర్ధాసూయాతిరస్కారాః సాహంకారాః వియన్తి హి. ౧౫

విసృజ్య స్మయమానాన్స్వాన్దృశ్యం వ్రీడాం చ దైహికీమ్.
ప్రణమేద్దణ్డవద్భూమా వాశ్వచణ్డాలగోఖరమ్. ౧౬

జ్ఞానస్య కైవల్యం విసృజ్య నిత్థంభూతం జ్ఞాన మాశ్రిత ఏవ పండిత ఇత్యాహ (బ్రాహ్మణ ఇతి.) పుల్కసోఽత్యంతజాతివిశేషః. స్తేనో బ్రహ్మస్వాపహర్తా బ్రహ్మణ్యః బ్రహ్మకులే సాధుః అక్రూరః అనృశంసః. సర్వభూతహితాచరణైకశీలః క్రూరః సర్వభూతద్రోగ్ధా బ్రాహ్మణత్వాది తరతమ గోచరబుద్ధిః, సమదృక్ సర్వత్ర శరీరాణాం ప్రకృతిపరిణామరూపతయాఽఽత్మనాం జ్ఞానైకాకార తయా ఉభయేషాం పరమాత్మశరీరతయా చేత్యేవం సమా దృక్ బుద్ధి ర్యస్య స ఏవ పండితః ౧౪

కిమత స్సమదర్శనా దిత్యత ఆహ (సర్వేష్వితి.) అభీక్ష్ణ మసకృత్ మద్భావం మదాత్మ కత్వం భావయతః, పురుషస్య సాహంకారాః, స్పర్ధాదయః వియంతీతి అపియ ఇతి తిరోహితా భవంతి నివర్తంత ఇతి యావత్. స్పర్ధా కలహః, అసూయా సత్స్వపి గుణేషు దోషావిష్కరణ్నా తిరస్కారోఽవ మానః, అహంకారో దేహాత్మాభిమానః, ఏతే స్వపరవిషయాః నివర్తంత ఇత్యర్థః. ౧౫

నను దృఢాయాం హి త్వద్భావభావనాయాం స్పర్ధాద్యపగమః, స్వదాద్యేవ మేవ తు దుర్లభ మిత్యత స్తదుపాయ ముపదిశతి (విసృజ్యేతి.) గ్రామమృగేషు శునః, స్వేషు [illegible] పశుషు ఖరః అభివ్యాప్య ఏవ మన్యేష్వపి జాత్యంతరేషు తత్ర తత్ర విహీనా నభివ్యాప్యేత్ భావః. దండవ త్ప్రణ మేత్ తర్హి బాంధవాః పరిహసేయు రిత్యత ఆహ విసృజ్య స్మయమానాన్ స్వానితి నను నీచోత్తమ భావభావనాశీలాః, కథ మేవం ప్రణమేయు స్తత్రాహ (దృశ్య మితి.) సృజ్యేతి [illegible]. అహ ముత్తమః అమీ నికృష్టాః ఇత్యేవంవిధం గర్వం విసృజ్యేత్యర్థః. తథాఽపి తరతమదేహానుసంధానేన లజ్జా కథం ప్రణమేయు స్తత్రాహ-వ్రీడాం చ దైహికీం సంత్యజ్య ప్రణమేత్ [illegible] విదధాతి (ఈశ్వర ఇతి.) కలా అవయవః, శరీర మితి యావత్. జీవహృదశరీ[illegible]త్మకతయా భగవా న్ప్రవిష్టః తత స్సర్వ మీశ్వరశరీర మేవేతి భావయన్ ప్రణమే దిత్యర్థః. ౧౬

యావ త్సర్వేషు భూతేషు మద్భావో నోపజాయతే,
తావ దేవ ముపాసీత వాఙ్మనఃకాయవృత్తిభిః. ౧౭

సర్వం బ్రహ్మాత్మకం తస్య విద్యయాఽఽత్మమనీషయా.
పరిపశ్య న్నుపరమే త్సర్వతో ముక్తసంశయః. ౧౮

అయం హి సర్వకల్పానాం సధ్రీచీనో మతో మమ.
మద్భావ స్సర్వభూతేషు మనోవాక్కాయవృత్తిభిః. ౧౯

న హ్యఙ్గోపక్రమధ్వంసో మద్ధర్మస్యోద్ధవాణ్వపి,
మయా వ్యవసితం సమ్య జ్నిర్గుణత్వా దనాశిషః. ౨౦

ఇత్థ మనుష్ఠాన స్యావధి మాహ (యావ దితి.) నోపజాయతే దృఢతరో న జాయతే తావత్ తత్ర వాగ్వృత్తిః సర్వభూతా న్యుద్దిశ్య భగవతే నమ ఇత్యుచ్చారణం మనోవృత్తి రీశ్వరో జీవకళయేత్యుక్తా కాయవృత్తిః దండవ త్ప్రణమే ద్భవీతి. ౧౭

(సర్వ మితి.) తస్యేత్థ ముపాసీనస్య సర్వం బ్రహ్మాత్మక మేవ దృఢతరాధ్యవసాయ విషయం భవతి, తతోఽపి కి మత ఆహ (విద్యయేతి.) ఆత్మమనీషయా సర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వ బుద్ధిరూపయా విద్యయా పరిపశ్య న్నయం పుమాన్ ముక్తః సంశయో యేన సః. కి మాత్మైవ దేహః కిం వా తతోఽన్యః, జీవస్స్వతంత్రః కిం వా పరమాత్మపరతంత్ర ఇత్యేవంవిధ స్సంశయోఽత్ర వివక్షితః. సర్వతః సర్వస్మా త్సంసృతినిమిత్తా దుపారమేత ముక్తో భవే దిత్యర్థః. ౧౮

ఏష ఏవోత్తమోపాయ ఇత్యాహ కల్ప్యత ఏభిః ఫల మితి కల్పాః ఉపాయాః తేషాం మధ్యేఽయ మేవ సధ్రీచీనః సమీచీన ఇతి మమ మతః. కోఽసౌ? యో మన ఆదీనాం వృత్తిభిః, సర్వభూతేషు మద్భావః. ౧౯

సధ్రీచీనత్వ మేవోపపాదయతి (న హీతి.) మద్ధర్మస్య సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనాఖ్య ధర్మస్య ఉపక్రమే సతి హేఉద్ధవ ఈష దపి న ప్రధ్వంసః న ఫలేన వినాభావః, మయా వ్యవసితః నిశ్చితః, తథోక్తం గీతాసు "న హి కల్యాణకృ త్కశ్చి ద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి" ఇత్యాదినా "నేహాభి క్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే" ఇత్యనేన చ, కుతః అనాశిషః నిష్కామస్య మద్ధర్మస్య నిర్గుణత్వా ద్గుణబంధహేతుత్వాభావాత్ మద్ధర్మస్యోపక్రాంతమాత్రస్య సద్యః కాలాంతరే వా గుణత్రయ సంబంధరాహిత్యావహస్వభావత్వా దితి భావః. కిం పున ర్వక్తవ్యం నిరాశిషో మద్ధర్మస్య న శ్రమవినాశో ఇతి. ౨౦

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

యో యో మయి పరే ధర్మః కల్ప్యతే నిష్ఫలాయ చేత్,
తదాయాసో నిరర్థస్స్యా ద్భయాదే రివ సత్తమ. ౨౧

ఏషా బుద్ధిమతాం బుద్ధి ర్మనీషా చ మనీషిణామ్,
యత్సత్య మనృతే నేహ మర్త్యేనాప్నోతి మామృతమ్. ౨౨

ఏష తేఽభిహితః కృత్స్నో బ్రహ్మవాదస్య సంగ్రహః,
సమాసవ్యాసవిధినా దేవానా మపి దుర్గమః. ౨౩

అభీక్ష్ణం తే నిగదితం జ్ఞానం విస్పష్టయుక్తిమత్,

యతః లోకే యో యో వ్యాపారో నిరర్థకః. నిష్ప్రయోజనః చింతితనిమిషితాదిరూపః. తథా కేవల మాయాసాత్మక శ్చ స్యా త్సోఽపి మయి పరస్మి న్పరమపురుషే నిష్ఫలాయ కల్ప్యతే చేత్ ఫలాభిసంధిం విహాయ మదర్థతయా "కాయేన వాచా మనసేంద్రియై ర్వా" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యాను సంహిత శ్చేదితి యావత్ ధర్మ ఏవ ఫలావినాభూత ఏవ భవతీత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః-భయాదే రివ సత్తమ హేసత్తమ యథా భయాదేః కంసాదిగతస్య ధర్మత్వం తథేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన గోపీచైద్యాది కృతరాగద్వేషాదిసంగ్రహః.
౨౧

యత ఏవ మతః కేనాపి భావేన మత్ప్రాప్తి రేవ నృజన్మనః ఫల మిత్యాహ (ఏషేతి.) బుద్ధి రధ్యవసాయః మనీషా హితాహితవిభాగః మనీషిణాం బుద్ధిమతాం బుద్ధి శ్చైషైవ. కాఽసౌ య దనృతేనా నిత్యేన మర్త్యేన మనుష్యశరీరేణ ఋతం నిత్యం సత్యం స్వభావతో నిర్వికారం మాం ప్రాప్నోతి మత్ప్రాప్తిసాధనం సాధయతీతి యదేషా.
౨౨

మహాప్రకరణార్థ ముపసంహరతి (ఏష ఇతి సార్ధేన) బ్రహ్మవాదస్య వేదాంతసిద్ధాంతకథనస్య సంగ్రహః. సమాసవ్యాసవిధినా సంగ్రహవిస్తరప్రదర్శనేన సంక్షేపతో విస్తరత శ్చ హేసాధో తే తుభ్య మభిహితః.
౨౩

తత్రాపి ప్రధానాంశస్య దార్ఢ్యాయాసకృత్కథితత్వ మాహ (అభీక్ష్ణ ఇతి.) విస్పష్ట యుక్తిమచ్చ యథా తథా అభీక్ష్ణం పునః పునః జ్ఞానం చ కథితం. జ్ఞానం చాత్ర చిదచిదీశ్వరతత్త్వ

ఏత ద్విజ్ఞాయ ముచ్యేత పురుషో నష్టసంశయః. ౨౪

సువివిక్తం తవ ప్రశ్నం మయైత దవధారితమ్.
పురాతనం బ్రహ్మగుహ్యం పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి. ౨౫

య ఏత న్మమ భక్తేషు సంప్రదద్యా త్సుపుష్కలమ్,
తస్యాహం బ్రహ్మదాయస్య దాస్యా మ్యాత్మాన మాత్మనా. ౨౬

య ఏత త్సమధీయీత పవిత్రం పరమం శుచి,
స పూయే తాహరహ ర్మాం జ్ఞానదీపేన దర్శయన్. ౨౭

త్రయవివేచనాత్మకం ఈశ్వరోపాసనాత్మకం చ తస్య కథితత్వం నామ తత్ప్రకారకథనం. తస్య ఫల మాహ (ఏతదితి) ఏతజ్జ్ఞానయాథాత్మ్యం విజ్ఞాయ నష్టః సంశయః ఉక్తవిధో యస్య సః పురుషో ముచ్యేత. ౨౪

త మేవాహ (సువివిక్త మితి.) తవ ప్రశ్నం పృష్టం మయా సువివిక్తం సుష్ఠు వివిచ్యోప పాదిత మేవ తద్యేనావధారితం ధృతం స్యాత్ సః సనాతనం బ్రహ్మ గుహ్యం వేదాంతరహస్యం పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౨౫

కిం చ (య ఇతి.) ఏతన్మయా సువివిక్తం యో మద్భక్తేషు ప్రదద్యాత్ తేభ్య ఉపదిశే దిత్యర్థః. భక్తి రిహానుకూల్యం తస్య బ్రహ్మదాయస్య బ్రహ్మోపదేష్టు రాత్మనో స్వాత్మానం మాం దదామి తద్వశీకరో, మీత్యర్థః. ౨౬

(య ఏతత్సమధీయీతేతి) పవిత్రం ఆత్మశుద్ధ్యావహం శుచి శృణ్వతా మపి శుద్ధ్యావహం ఏత ద్య స్సమధీయీత పఠే త్సోఽహరహర్జ్ఞానదీపేన అహరహః ప్రవృద్ధం జ్ఞాన మేవ దీపః. తేన మాం దర్శయన్ నివృత్తప్రేషణాత్ ణ్యంతా ద్దృశేః కర్తరి శతా పశ్య న్నిత్యర్థః, యోగపరిశుద్ధేన మనసా సాక్షాత్కుర్వ న్నితి భావః. పూయేత మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకై ర్విరహిత శ్శుద్ధో భవే దిత్యర్థః. ౨౭

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాదివర్ణనఘట్టః)

య ఏత చ్ఛ్రద్ధయా నిత్య మవ్యగ్ర శ్శృణుయా న్నరః,
మయి భక్తిం పరాం కుర్వ న్కర్మభి ర్న స బధ్యతే. ౨౮

అప్యుద్ధవ త్వయా బ్రహ్మ సఖే సమవధారితమ్,
అపి తే విగతో మోహ శ్శోక శ్చాసౌ మనోభవః. ౨౯

నైత త్త్వయా దాంభికాయ నాస్తికాయ శఠాయ చ,
అశుశ్రూషో రభక్తాయ దుర్వినీతాయ దీయతామ్ ౩౦

ఏతై ర్దోషై ర్విహీనాయ బ్రహ్మణ్యాయ ప్రియాయ చ,
సాధవే శుచయే బ్రూయా ద్భక్తి స్స్యా చ్ఛూద్రయోషితామ్. ౩౧

(య ఏతచ్ఛ్రద్ధయేతి.) అవ్యగ్రః సమాహితః. కుర్వన్ జనయన్ కరోతి రుత్పాదనార్థః. కర్మభి ర్మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకైః న బధ్యతే. ౨౮

ఇత్థం బహుధోపదేశేన సమ్యగ్జ్ఞానానుత్పత్తౌ పున రుపదేక్ష్యామీత్యభిప్రేత్య పృచ్ఛతి (అపీతి.) హేఉద్ధవ హేసఖే బ్రహ్మశబ్ద స్తత్ప్రాపనాదీనా మప్యుపలక్షకః. అవధారితం సమ్యగవధృతం కిం అపిశబ్దః ప్రశ్నద్యోతకః నావధారిత శ్చే త్పున రుపదేక్ష్యామీతి భావః. మోహః దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమాదిరూపః మనోభవః. శోక స్తాపత్రయజన్యః జ్ఞానాభావప్రయుక్త శ్చ. ౨౯

మదుక్తేషు సంప్రదద్యా దిత్యుక్తే రభక్తేభ్యో నోపదిశే దిత్యవగమ్యతే. తత్స్పష్ట మేవాహ (నైత దితి.) నాస్తికాయ శాస్త్రార్థవిశ్వాసరహితాయ శఠాయ మూర్ఖాయ నైత ద్దీయతాం నోపదిశ్యతామ్. ౩౦

కిం త్వేతై ర్దోషై ర్విహీనాయ బ్రహ్మణ్యాయ బ్రాహ్మణేషు సాధవే ప్రియాయ స్వస్మి న్ప్రీతియుక్తాయ సాధవే పరోపకర్త్రే యది శూద్రస్య యోషిత శ్చ భక్తిః శ్రద్ధా స్యా త్తర్హి తాభ్యా మపి బ్రూయాత్. ౩౧

నైత ద్విజ్ఞాయ జిజ్ఞాసో ర్జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే,
పీత్వా పీయూష మమృతం పాతవ్యం నావశిష్యతే. ౩౨

జ్ఞానే కర్మణి యోగే చ వార్తాయాం దణ్డధారణే,
యావా నర్థో నృణాం తాత తావాం స్తేఽహం చతుర్విధః. ౩౩

మర్త్యో యదా త్యక్తసమస్తకర్మా నివేదితాత్మా విచికీర్షితో మే,
తదాఽమృతత్వం ప్రతిపద్యమానో మయాఽఽత్మభూయాయ చ కల్పతే వై ౩౪

శ్రీశుక ఉవాచ —

స ఏవ మాదర్శితయోగమార్గ స్తదుత్తమశ్లోకవచో నిశమ్య,

ఏతజ్జ్ఞానేన పుమా న్కృతార్థో భవతీత్యాహ (నేతి) అత్ర దృష్టాంత మాహ (పీత్వేతి) పీయూషం స్వాదు, ౩౨

సర్వమోక్షశాస్త్రార్థసారసంగ్రహోఽయమేవేత్యాహ (జ్ఞాన ఇతి.) వార్తాయాం కృష్యాం దండధారణశబ్దేన సామాద్యుపాయా లక్ష్యన్తే. జ్ఞాన మాత్మోపాసనం నృణాం జ్ఞానాదిషు క్రియమాణేషు యావాన్పురుషార్థః కియాన్ చతుర్విధః ధర్మార్థకామమోక్షరూపః తావాన్ సర్వోఽపి తే త్వాదృశస్య భక్తస్యాహ మేవ తత్ర జ్ఞానే మోక్షః కర్మణి ధర్మః యోగేఽణిమాదయః వార్తాయాం దండధారణే చార్థః. తతః కామః అణిమాదయోఽపి కామాంతర్భూతాః, ఏవం చ చతుర్విధః పురుషార్థోఽహ మేవ మామృతేన కం చ వాఞ్ఛతీతి భావః. ౩౩

ఇత్థ మనన్యప్రయోజనో మత్ప్రపన్నో మత్సాధర్మ్య ముపైతీత్యాహ (మర్త్య ఇతి.) విచికీర్షితః విలక్షణం కర్తు మిచ్ఛతః అనుజిఘృక్షో రితి యావత్, మే మహ్యం యథా నివేదితః, "ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతే" త్యుక్తరీత్యా సమర్పితః ఆత్మా యేన సః, న్యస్తాత్మరక్షాభర ఇత్యర్థః. త్యక్తాని అమదారాధనాత్మకాని కర్మాణి యేన తథాభూతో భవతి, తదా మయా హేతుభూతేన అమృతత్వం ముక్తిం ప్రతిపద్యమానః ఆత్మభావాయ కల్పతే, భావశ్చ స్వభావః స్వాభావికాయాపహతపాప్మత్వాది స్వభావావిర్భావాయ కల్పత ఇత్యర్థః, (యద్వా) ఆత్మనో మమ భావాయ ప్రకారాయ మత్సాధర్మ్యా యేత్యర్థః. ౩౪

(స ఇతి.) స ఉద్ధవః, ఆదర్శితః, యోగమార్గః న్యాసోపాసనాత్మకజ్ఞానయోగమార్గో. యస్య సః, ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో, వచో "మర్త్యో యదే" త్యాది సమనంతరవచో నిశమ్య చ ప్రీతా

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

కృతాఞ్జలిః ప్రత్యవరుద్ధకణ్ఠో న కించి దూచేఽశ్రుపరిప్లుతాక్షః,

విష్టభ్య చిత్తం ప్రణయావఘూర్ణం ధైర్యేణ రాజ న్బహుమన్యమానః.
కృతాఞ్జలిః ప్రాహ యదుప్రవీరం శీర్ష్ణా స్పృశం స్తచ్చరణారవిన్దమ్ ౩౬

ఉద్ధవ ఉవాచ—

విద్రావితో మోహమహాన్ధకారో య ఆశ్రితో మే తవ సన్నిధానాత్,
విభావసోః కి న్ను సమీపగస్య శీతం తమోభీః ప్రభవ న్త్యజాద్య. ౩౭

ప్రత్యర్పితో మే భవతాఽనుకమ్పినా భృత్యాయ విజ్ఞానమయః ప్రదీపః,
హిత్వా కృతజ్ఞ స్తవ పాదమూలం కోఽన్య త్సమీయా చ్ఛరణం త్వదీయః, ౩౮

అవరుద్ధః కణ్ఠో యస్య సః, ఆనందాశ్రువిరుద్ధకంఠ ఇత్యర్థః. అత ఏవాశ్రుభిః పరిప్లుతే, అక్షిణీ యస్య సః, తావ త్కించిదపి నోచే. ౩౫

తతః ప్రణయేనావఘూర్ణం క్షుభితం చిత్తం శనైః, ధైర్యేణ విష్టభ్య స్వవశీకృత్య. హే రాజన్ బహుమన్యమానః, ఆత్మానం కృతకృత్యం మన్యమానః యదుప్రవీరం శ్రీకృష్ణం. ప్రాహ కథంభూతస్సన్. శీర్ష్ణా శిరసా తస్య యదుప్రవీరస్య, చరణారవిందం స్పృశన్. ౩౬

ఉక్తమేవాహ (విద్రావిత ఇత్యాదినా.) తావత్ "అప్యుద్ధవ త్వయా బ్రహ్మే"తి ప్రశ్నస్యోత్తర మాహ (విద్రావిత ఇతి.) యో. మే మయా ఆశ్రితః మోహ ఏవ మహా నంధకారః సః తవ సన్నిధానాదేవ విద్రావితః, హే అజాద్యబ్రహ్మణో జనక, విభావసోః సూర్యస్య. సమీపం ప్రాప్తస్య. పుంస శ్శీతం. తమోఽంధకారః భీ స్తత్ప్రియుక్తమంధకారే కిమాగమిష్యతీతి భయం చేత్యర్థః. కిం ప్రభవంతి స్వకార్యకరా భవంతి కి మిత్యర్థః. ౩౭

యద్యపి సన్నిధానాదేవ విద్రావిత స్తదపి, అనుకమ్పినా. హేతుగర్భమిదం. అతో, భవతా. విజ్ఞానమయః ప్రదీపో భృత్యాయ మే మహ్యం, ప్రత్యర్పితః, అనేన జీవానాం స్వభావత స్స్వాత్మార్థ దర్శిత్వం భగవన్మాయయా తత్తిరోధానం చ సూచ్యతే, అత ఇత్థ ముపకుర్వంతం త్వాం జానన్, కో వా పుమాన్ త్వదీయం పాదమూలం హిత్వా అన్యచ్ఛరణం ప్రాప్నుయాత్. ౩౮

వృక్ణ శ్చ మే సుదృఢస్స్నేహపాశో దాశార్హవృష్ణ్యన్ధకసాత్వతేషు,
ప్రసారిత స్సృష్టివివృద్ధయే త్వయా స్వమాయయా హ్యాత్మసుబోధహేతినా. ౪౯

నమ స్తేఽస్తు మహాయోగి న్ప్రపన్న మనుశాధి మామ్,
యథా త్వచ్చరణామ్భోజే రతి స్స్యా దనపాయినీ. ౫౦

శ్రీభగవా నువాచ—
గచ్ఛోద్ధవ మయాఽఽదిష్టో బదర్యాఖ్యం మమాశ్రమమ్,
తత్ర మత్పాదతీర్థోదస్నానోపస్పర్శనై శ్శుచిః. ౫౧

ఈక్షయాఽలకనన్దాయా విధూతాశేషకల్మషః,
వసానో వల్కలా న్యఙ్గ వన్యభు క్సుఖనిస్పృహః. ౫౨

తితిక్షు ర్ద్వన్ద్వమాత్రాణాం సుశీల స్సంయతేన్ద్రియః,

కించ (వృక్ణ ఇతి.) దాశార్హాదిషు సృష్టివివృద్ధయే సంసృతివృద్ధయే, య స్త్వయా కర్త్రా మాయయా మే దృఢః స్నేహపాశః ప్రసారితః, స భవతైవ, ఆత్మసుబోధహేతినా వృక్ణశ్ఛిన్నశ్చ. ౪౯

ఇదం తు మహాభిలషిత మితి నమస్కుర్వన్నాహ (నమ ఇతి.) త్వచ్చరణామ్భోజే, రతి ర్భక్తిరనురాగాత్మికా, యథా "స్యాత్" తథా, మాం ప్రపన్నం, మనుశాధి శిక్షయ, అనుగృహాణేతి భావః. ౫౦

తథానుగృహ్య యావత్ప్రారబ్ధం కృత్య ముపదిశతి (గచ్ఛేతి.) ఆదిష్టోఽనుజ్ఞాతః, తత్ర బదర్యాశ్రమే, మత్పాదతీర్థోదే, మత్పాదప్రభవగఙ్గాఖ్యతీర్థవిశేషే, స్నానై రుపస్పర్శనై రాచమనైశ్చ, శుచిః. ౫౧

అలకనన్దాయా గఙ్గాయాః, ఈక్షయా దర్శనేన, విధూత, మశేషకల్మషం, యస్య సః వల్కలాని, వసానః పరిదధానః, అఙ్గ హే ఉద్ధవ, వన్యాని వనప్రభవాని కందమూలఫలాదీని భుఙ్క్త ఇతి తథా, సుఖేనాత్మానుభవసుఖేన, నిస్పృహః విషయాభిలాషరహితః. ౫౨

ద్వన్ద్వమాత్రాణాం శీతోష్ణాదివిషయాణాం, తితిక్షు స్తా స్సహమాన ఇత్యర్థః. అర్జవాప్తి

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

శాన్త స్సమాహితధియా జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుతః. ౪౩
మత్తోఽనుశిక్షితం య త్తే వివిక్త మనుభావయన్,
మయ్యావేశితవాక్చిత్తో మద్ధర్మనిరతో భవాన్.
అతివ్రజ్య గతీ స్తిస్రో మా మేష్యతి తతః పరమ్. ౪౪
స ఏవ ముక్తో హరిమేధసోద్ధవః ప్రదక్షిణం తం పరివృత్య పాదయోః,
శిరోనిధాయాశ్రుకళాభి రార్ద్రధీ ర్న్యషిఞ్చ దద్వంద్వపరో వ్యపక్రమే ౪౫
సుదుస్త్యజస్నేహవియోగకాతరో న శక్నువం స్తం పరిహాతు మాతురః.
కృచ్ఛ్రం యయౌ మూర్ధని భర్తృపాదుకే బిభ్ర న్నమస్కృత్య యయౌ పునః పునః. ౪౬

స్వభావయుక్తః సంయతేంద్రియః జితబాహ్యేంద్రియః. శాంతః జితాంతరింద్రియః జ్ఞానం తత్త్వత్రయ యాథాత్మ్యవివేచనాత్మకం. విజ్ఞానం బ్రహ్మోపాసనాత్మకం, తాభ్యాం, సంయుతః. ౪౩

తే తుభ్యం, య న్మత్తో మత్సకాశా, దనుశిక్షితం వివిచ్య జ్ఞాపితం చ త దనుభావయన్ చిత్తే దృఢీకుర్వన్, మయ్యావేశితా వాక్ చిత్తం చ యేన సః. తత్ర వాచస్స్వావేశో నామ స్వగుణనామ కీర్తనం, మద్ధర్మనిరతః కాయేన మదారాధనం కుర్వన్నిత్యర్థః. ఏవం మనోవాక్కాయవృత్తయోఽభి హితాః, ఏవంభూతో భవాన్, ప్రారబ్ధాన్తే తిస్రః "ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా" ఇత్యాదినోక్తాః, సాత్త్వికరాజసతామసగతీః రతిక్రమ్య, తతఃపరం ప్రకృతిమండలా త్పరత స్థితం, నిత్యముక్తోపభోగ్యం మా మేష్యతి ప్రాప్స్యతి. ౪౪

(స ఇతి.) హరిమేధసా హరతి యద్విషయా మేధా బుద్ధిస్సంసార మితి తథా తేన భగవతేత్థ ముక్తః, స ఉద్ధవః తం భగవంతం, ప్రదక్షిణం యథా తథా, పరివృత్య పరిక్రమ్య, పాదయోః శిరో నిధాయ, అద్వంద్వపరః ప్రియసంయోగవియోగప్రయుక్తహర్షశోకరహితోఽపి, వ్యపక్రమే నిర్గమసమయే అశ్రుకలాభిః అశ్రుబిన్దుభిః న్యషించత్, తత్ర హేతు రార్ద్రధీః, భగవదనురాగాతిశయశ్లథ హృదయః. ౪౫

సుదుస్త్యజః స్నేహో యస్మిన్, తస్య భగవతో, వియోగేన సమనంతరభావినా, కాతరో భీతః, అత ఏవాతురో దీనం, అత ఏవ తం భగవంతం. పరిహాతుం త్యక్తుం, తావ దశక్నువన్ కృచ్ఛ్రం సంకటం యయౌ ప్రాప. తతశ్చ భర్తుః, పాదుకే, పునః పునః, మూర్ధ్ని, బిభ్రత్ నమస్కృత్య యయౌ. ౪౬

తత స్తమన్తర్హృది సన్నివేశ్య గతో మహాభాగవతో విశాలామ్,
యథోపదిష్టం జగదేకబన్ధునా తప స్సమాస్థాయ హరే రగా ద్గతిమ్. ౪౭

య ఏతదానన్దసముద్రసంభృతం జ్ఞానామృతం భాగవతాయ భాషితమ్,
కృష్ణేన యోగేశ్వరసేవితాఙ్ఘ్రిణా సచ్ఛ్రద్ధయాఽఽసేవ్య జగ ద్విముచ్యతే. ౪౮

భవభయ మపహర్తుం జ్ఞానవిజ్ఞానసారం నిగమకృ దుపజహ్రే భృఙ్గవ ద్వేదసారమ్,
అమృత ముదధిత శ్చాపాయయ ద్భృత్యవర్గా న్పురమపురుష మాద్యం కృష్ణసంజ్ఞం నతోస్మి

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కన్ధే,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

(తత ఇతి.) తం భగవంతం, హృది సన్నివేశ్య, ధ్యానేన హృదిస్థం కృత్వా, విశాలా మ్బదర్యాశ్రమం, గతః, తత్ర జగదేకబన్ధునా, యథోపదిష్టం, తప స్సమాస్థాయ, హరేర్గతి, మగాత్ "అతిక్రమ్యతి సోఽగ్రతీర్మామేష్యతి తతః పర" మితి భగవత్సంకల్పస్య దృఢతరత్వజ్ఞాపనాయాగాదితి భూతనిర్దేశః. అన్యథా "నోద్ధవోఽణ్వపి మన్న్యూనో యద్గుణై ర్నార్దితః ప్రభుః అతో మద్వయునం జ్ఞానం గ్రాహయన్నిహ తిష్ఠతు" ఇతి శార్తీయేన సహ విరోధాపత్తేః. ౪౭

భగవదుద్ధవసంవాదశ్రవణఫలమాహ (య ఏతదితి.) యోగేశ్వరైః, సేవితా వఙ్ఘ్రీ యస్య. తేన భగవతా, ఆనందసముద్రాత్సంభృతం, నిరతిశయానందపరబ్రహ్మస్వరూపావేదకనిగమాంత సముద్రాత్సముద్ధృతం, జ్ఞానామృతం జ్ఞానామృతవర్షకం, భాగవతాయోద్ధవాయ, భాషిత మేత ద్యః పుమానాసేవ్య వర్తతే తత్సంబంధ్యపి జగద్విముచ్యతే కింపున స్స విముచ్యత ఇత్యర్థః. ౪౮

ఇత్థ ముపదేశేన మహోపకర్తారం భగవంతం ప్రణమతి మునిః (భవభయ మితి.) యో నిగమకృత్, వేదకృత్ "తస్యా హవా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేత ద్యదృగ్వేద" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా నిశ్వసితముఖేన నిఖిలనిగమావిష్కర్తా భగవా జ్ఞానవిజ్ఞానే ఏవ సారః ప్రధాన ప్రతిపాద్యో యస్మి న్, తం అమృతతుల్యం, వేదసార ముదధితః వేదాంతోదధే రుపజహ్రే ఉద్ధృతవా న్ భృత్యవర్గ, మపాయయచ్చ, త మాద్యం జగత్కారణం, విష్ణుసంజ్ఞం, పరమపురుషం నతోస్మి. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

పరీక్షిదువాచ—

తతో మహాభాగవత ఉద్ధవే నిర్గతే వనమ్,
ద్వారవత్యాం కి మకరో ద్భగవా న్భూతభావనః ౧

బ్రహ్మశాపోపసంసృష్టే స్వకులే యాదవర్షభః,
ప్రేయసీం సర్వనేత్రాణాం తనుం స కథ మత్యజత్. ౨

ప్రత్యాక్రష్టుం నయనమబలా యత్ర లగ్నం న శేకుః
కర్ణావిష్టం న సరతి తతో యత్సతా మాత్మలగ్నం,
యచ్ఛ్రీ ర్వాచాం జనయతి రతిం కీర్త్యమానా కవీనాం
దృష్ట్వా జిష్ణో ర్యుధి రథగతం యచ్చ తత్సామ్య మీయుః ౩

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

"నమస్కృత్య యయా" విత్యుక్తం తదనంతరవృత్తాంతబుభుత్సయా రాజా పృచ్ఛతి (తత ఇతి.) వనం బదరికావనం ప్రతి నిర్గతే సతి తత స్తదంతరం భగవాన్ భూతాని భావయతి ఉత్పాదయతీతి తథా జగత్కారణభూతః అనేన స్వకుల ముత్పాద్య కథం తత్సంహృతవా నితి ప్రశ్నాశయః. ౧

(బ్రహ్మేతి.) స్వకులే బ్రహ్మశాపేన విప్రశాపేన ఉపసంసృష్టే ఉపద్రుతే సత్యపి సర్వనేత్రాణాం ప్రేయసీం ప్రియతమాం స్వతనుం కథ మత్యజత్ కి మత్ర తత్త్యాజ కిం వా తయా యుక్త ఏవ స్వపద మధిజగామేతి ప్రశ్నాశయః, సర్వనేత్రాణా మితీంద్రియమాత్రోపలక్షణమ్. ౨

తత్ప్రపఞ్చయతి (ప్రత్యాక్రష్టు మితి.) అబలాః స్త్రియః యత్ర వపుషి లగ్నం నయనం ప్రత్యాక్రష్టుం ప్రత్యాహర్తుం న శేకుః న ప్రబభూవుః, య చ్చ శ్రవణద్వారా కర్ణరంధ్రే, ప్రవిష్టం సత్ సతా మాత్మని హృదయే లగ్నం లిఖిత మివ తిష్ఠ త్తతో న సరతి న నిర్గచ్ఛతి, యచ్ఛ్రీః యస్య వపుష శ్శోభా కీర్త్యమానా కవీనాం, వాచాం రతిం జనయతి యచ్చ యుద్ధే జిష్ణో రర్జునస్య రథగతం దృష్ట్వా హతా స్తత్సామ్యం తత్సాదృశ్యం ప్రాపుః. ౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

దివి భువ్యన్తరిక్షే చ మహోత్పాతాం త్సముత్థితాన్.
దృష్ట్వాసీనాం త్సుధర్మాయాం కృష్ణః ప్రాహ యదూ నిదమ్. ౪

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏతే ఘోరా మహోత్పాతా ద్వార్వత్యాం నాశహేతవః,
ముహూర్త మపి న స్థేయ మత్రాహో యదునన్దనాః. ౫

స్త్రియో బాలా శ్చ వృద్ధాశ్చ శంఖోద్ధారం వ్రజ న్త్వితః,
వయం ప్రభాసం యాస్యామో యత్ర ప్రత్య క్సరస్వతీ. ౬

తత్రాభిషిచ్య శుచయ ఉపోష్య సుసమాహితాః.
దేవతాః పూజయిష్యామ స్స్నపనాలేపనార్హణైః. ౭

బ్రాహ్మణాం స్తు మహాభాగా న్కృతస్వస్త్యయనా వయమ్
గోభూహిరణ్యవాసోభి ర్గజాశ్వరథవేశ్మభిః. ౮

తావ త్స్వకులసంహారప్రకారం వక్తుం ప్రస్తౌతి (దివీత్యాదినా.) సుధర్మాయాం సభాయాం ఆసీనాన్ యదూ నిదం వక్ష్యమాణ మాహ. ౪

(ఏత ఇతి.) నాశహేతవః కులనాశహేతవః, అతోఽత్ర పుర్యాం హే యదుపుఙ్గవాః ముహూర్త మపి న స్థేయమ్. ౫

తర్హి కిం విధేయ మిత్యత ఆహ (స్త్రియ ఇతి.) వృద్ధా బాలా శ్చ స్త్రియః పుర్యాః శంఖోద్ధారనామక్షేత్రవిశేషం వ్రజన్తు, వయం తు ప్రభాసం నామ క్షేత్రం యాస్యామః యత్ర ప్రత్యగ్వాహినీ సరస్వతీ నదీ సముద్రం ప్రవిశతీతి శేషః. ౬

తత్ర గత్వా కిం విధేయ మిత్యత్రాహ (తత్రేతి.) అభిషిచ్య స్నాత్వా శుచయః పరిశుద్ధాః స్నపన మభిషేచనం ఆలేపనం చందనం అర్హణ మన్యాని పూజోపకరణాని కుసుమాక్షతాదీని. ౭

తు శ్చార్థః బ్రాహ్మణాం శ్చ పూజయిష్యామ ఇతి సంబంధః. తాన్విశినష్టి- మహాభాగా న్విద్యావైదుష్యాదిభాగ్యయుక్తాన్ తత స్తైః కృతం స్వస్త్యయనశాంతికర్మ యేషాం తే వయం గవాదిభి స్తా న్పూజయిష్యామః గవాదిదానై స్సత్కరిష్యామ ఇత్యర్థః. ౮

విధి రేష హ్యరిష్టఘ్నో మఙ్గళాయన ముత్తమమ్,
దేవద్విజగవాంపూజా భూతేషు పరమోదయా. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి సర్వే సమాకర్ణ్య యదువృద్ధా మధుద్విషః,
తథేతి నౌభి రుత్తీర్య ప్రభాసం ప్రయయూ రథైః. ౧౦

తస్మి న్భగవతాఽఽదిష్టం యదుదేవేన యాదవాః,
చక్రుః పరమయా భక్త్యా సర్వశ్రేయోపబృంహితమ్. ౧౧

తత స్తస్మి న్మహాపానం పపు ర్మైరేయకం మధు,
దిష్టవిభ్రంశితధియో యద్ద్రవై ర్భ్రశ్యతే మతిః. ౧౨

ఏషః తత్రాభిషిచ్యేత్యాదినోక్తః విధిః ఉత్తమం మఙ్గళావహః. తథాహి. దేవాదీనాం పూజా భూతేషు ఆరాధకేషు పరమోదయా అతిశయితాభ్యుదయా. ౯

(ఇతీతి.) మధుద్విషో భగవతో వచ ఇతి శేషః. తథేత్యభినంద్య రథైః ప్రభాసం ప్రయయుః ౧౦

(తస్మి న్నితి.) యదుదేవేన భగవతా ఆదిష్ట మాజ్ఞాతం సర్వశ్రేయోపబృంహిత మిత్యత్ర సంధి రార్షః. భగవతాఽనురక్తై రపి శ్రేయోభి రభిమతై రుపబృంహితం యుక్తం చక్రు రితి సంబంధః. ౧౧

(తత ఇతి.) పానం పీయత ఇతి పానం స్వాదుతమ మితి భావః. తన్మైరేయకం మదిరావిశేషం మధు పపుః అపిబన్ దిష్టేన దైవేన విభ్రంశితా ధీ ర్యేషాం తథాభూతాః. పపు రితి పూర్వేణ సంబంధః. దైవవిభ్రంశితమతిత్వా త్పపుః. అన్యథా తత్ర తదనుచిత మితి భావః. మతి ర్హి దైవేన హృతా సతీ భ్రశ్యత ఇతి లోకపరిపాటీప్రదర్శనమ్. యస్య ద్రవైః రసైః మతిః భ్రశ్యతే. ౧౨

మహాపానాభిమత్తానాం వీరాణాం దృప్తచేతసామ్,
కృష్ణమాయావిమూఢానాం సంఘర్ష స్సుమహా నభూత్. ౧౩

యుయుధుః క్రోధసంరబ్ధా వేలాయా మాతతాయినః,
ధనుర్భి రసిభి ర్భల్లై ర్గదాభి స్తోమరర్ష్టిభిః. ౧౪

పతత్పతాకై రథకుఞ్జరాదిభిః ఖరోష్ట్రగోభి ర్మహిషై ర్నరై రపి,
మిథ స్సమేత్యాశ్వతరై స్సుదుర్మదా న్యహన్ శరై ర్దద్భి రివ ద్విపా వనమ్. ౧౫

ప్రద్యుమ్నసామ్బౌ వధిరూఢమత్సరా వక్రూరభోజా వనిరుద్ధసాత్యకీ.
సుభద్రసంగ్రామజితాసుచారు గదౌ సుమిత్రాసురథౌ సమీయతుః. ౧౬

అన్యే చ యే వై నిశఠోల్ముకాదయ స్సహస్రజి చ్ఛతజిద్భానుముఖ్యాః,
అన్యోన్య మాసాద్య మదాన్ధకారితా జఘ్ను ర్ముకున్దేన విమోహితా భృశమ్. ౧౭

దాశార్హావృష్ణ్యన్ధకభోజసాత్వతా మధ్వర్బుదా మాథురశూరసేనాః,
వితర్జనాః కుకురాః కున్తయ శ్చ జఘ్ను ర్మిథ స్తేషు విసృజ్య సౌహృదమ్. ౧౮

వీరాణా మపి కృష్ణస్య భగవతో మాయయా విమూఢానాం, అత ఏవ మహాపానేనాభితో మత్తానాం అత ఏవ దృప్తచేతసాం మిథో మహాన్ సంఘర్షః కలహో బభూవ. ౧౩

తతో వేలాయాం సముద్రతీరే ధనురాదిభిః, యుయుధు శ్చ. ౧౪

పతంత్యః ఇత స్తతః చలంత్యః. పతాకా, ఏషు తైః రథాదిభి, ర్మిథః సమేత్య, దుర్మదాః శరైః, న్యఘ్నన్ ద్విపాః గజాః దన్తై ర్వన మివ. ౧౫

మిథో యుద్ధ మేవ ప్రపఞ్చయతి (ప్రద్యుమ్నసామ్బా వితి.) సమీయతు రన్యోన్యం సమితిం చక్రతుః, సుమిత్రాసురథా విత్యత్ర దీర్ఘ ఆర్షః. ౧౬

యే చాన్యే నిశఠాదయ స్తేఽపి, ముకుందమాయయా మోహితాః. అత ఏవ మదాంధేన మదతమసా బలాత్కారితాః, అన్యోన్య మాసాద్య జఘ్నుః. ౧౭

తదా దాశార్హాదయోఽపి దుర్వారరోషాః సౌహృదం పరిత్యజ్య మిథో జఘ్నుః. ౧౮

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

పుత్రా శ్చ యుధ్యన్పితృభ్రాతృభి శ్చ స్వస్రీయదౌహిత్రపితృవ్యమాతులైః,
మిత్రాణి మిత్రై స్సుహృద స్సుహృద్భి ర్జ్ఞాతీం స్త్వహన్ జ్ఞాతయ ఏవ మూఢాః. ౧౯

శరేషు క్షీయమాణేషు భజ్యమానేషు ధన్వసు,
శస్త్రేషు క్షీయమాణేషు ముష్టిభి ర్జగృహు రేరకాః. ౨౦

తా వజ్రకల్పా అభవ న్పరిఘా ముష్టినా భృతాః,
జఘ్ను ర్మిథ స్తై కృష్ణేన వార్యమాణా శ్చ తం చ తే. ౨౧

ప్రత్యనీకం మన్యమానా బలభద్రం చ మోహితాః,
హన్తుం కృతధియో రాజ న్నాపత న్నాతతాయినః. ౨౨

అథ తా వపి సంక్రుద్ధా వుద్యమ్య భరతర్షభ,
ఏరకా ముష్టిపరిఘౌ చరన్తౌ జఘ్నతు ర్యుధి ౨౩

సౌహృదం పరిత్యజ్యేత్యేతదేవ విశదయతి (పుత్రా ఇతి.) భ్రాత్రాదిభిః తత్ప్రీతిసంబంధినః. యుయుధు రిత్యధ్యాహారః. తథా జ్ఞాతయో జ్ఞాతీన్ జఘ్నుః. సతి వయస్సామ్యే పరస్పరహితైషిత్వం మిత్రత్వం తదభావే త త్త్వం సుహృ త్త్వమితి భేదః. ౧౯

(శరేష్వితి.) హీయమానే ష్వపగతేషు సత్సు. ముష్టిభి రేరకాః. విప్రశాపపతితలోహచూర్ణప్రభవాన్ తృణవిశేషాన్, జగృహుః ధృతవంతః. ౨౦

తా ఏరకాః ముష్టినా భృతాః, గ్రహణమాత్రేణేవేత్యర్థః. వజ్రకల్పా అభవన్ తత స్తాభిః, స్తే కృష్ణేన వార్యమాణా అపి తం కృష్ణం చశబ్దా దన్యోన్యం చ జఘ్నుతుః. ౨౧

బలభద్రం చ తథా కృష్ణం చ ప్రత్యనీకం ప్రతిపక్షం మన్యమానాః. తత్ర హేతు ర్మోహితాః హంతుం కృతనిశ్చయాః హేరాజన్ ఆతతాయినో జిఘాంసంత ఆపతన్. ౨౨

(అథేతి.) తౌ రామకృష్ణా వపి హేకురునందన ఏరకా ముష్టిరూపాః పరిఘా యయో స్తౌ యుద్ధే చరన్తౌ జఘ్నతుః. ౨౩

విప్రశాపాభిసృష్టానాం కృష్ణమాయాహృతాత్మనామ్,
స్పర్ధా క్రోధః క్షయం నిన్యే వైణవోఽగ్ని ర్యథా వనమ్. ౨౪

ఏవం నష్టేషు సర్వేషు స్వకులేషు చ కేశవః,
అవతారితో భువో భార ఇతి మేనేఽవశేషితః. ౨౫

రామ స్సముద్రవేలాయాం యోగ మాస్థాయ పౌరుషమ్,
తత్యాజ మానుషం లోకం సంయోజ్యాఽఽత్మాన మాత్మని. ౨౬

రామనిర్యాణ మాలోక్య భగవా న్దేవకీసుతః,
నిషసాద ధరోపస్థే తూష్ణీ మాసాద్య పిప్పలమ్. ౨౭

బిభ్రచ్చతుర్భుజం రూపం భ్రాజిష్ణుం ప్రభయా స్వయా,
దిశో వితిమిరాః కుర్వ న్నిర్ధూమ ఇవ పావకః. ౨౮

కృష్ణమాయామోహితమనసాం. అత ఏవ బ్రహ్మశాపేనోపద్రుతానాం స్పర్ధానిమిత్తః క్రోధః కులం క్షయం నిన్యే ప్రాపయామాస. యథా వైణవః వేణుసంఘర్షజో వహ్నిః, వనం క్షయం నయతి తద్వత్. ౨౪

(ఏవ మితి.) సర్వేషు దారాద్యాదిషు నష్టేషు సత్సు అవశేషితో భువో భారః. అవతారిత, అపనీత ఇతి మేనే. ౨౫

(రామ ఇతి.) పౌరుషం పరమపురుషధ్యానలక్షణం యోగ మాస్థాయ. తదేవాహ సంయోజ్యాత్మాన మాత్మనీతి ఆత్మని సంకర్షణే ఆత్మానం సంయోజ్య సంకర్షణం స్వాత్మానం అంశేనైకతా మాపన్నం ధ్యాత్వేత్యర్థః. మానుషం లోకం మనుష్యరూపతాం అత్యజత్. ౨౬

(రామనిర్యాణ మితి.) రామస్య నిర్యాణం స్వాసాధారణరూపేణావస్థానం ఆలోక్య జ్ఞాత్వా ధరోపస్థే భూతలే పిప్పలం అశ్వత్థతరుం ప్రాప్య తన్మూల ఇత్యర్థః. తూష్ణీం మౌనీభూత్వా. నిషసాద ఉపవిష్టవాన్. ౨౭

కథంభూతః. చత్వారో భుజాః యస్మిన్ త ద్రూపం బిభ్రత్ బిభ్రాణః స్వయా ప్రభయా భ్రాజిష్ణుః దీప్యమానః అత ఏవ దిశో వితిమిరాః కుర్వన్ యథా నిర్ధూమః పావక స్తద్వత్.. ౨౮

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

శ్రీవత్సాఙ్కం ఘనశ్యామం తప్తహాటకవర్చసా,
కౌశేయామ్బరయుగ్మేన పరివీతం సుమంగళమ్. ౨౯

సున్దరస్మితవక్త్రాబ్జం నీలకున్తలమణ్డితమ్,
పుండరీకాభిరామాక్షం స్ఫురన్మకరకుండలమ్. ౩౦

కటిసూత్రబ్రహ్మసూత్రకిరీటకటకాఙ్గదైః,
హారనూపురముద్రాభిః కౌస్తుభేన విరాజితమ్. ౩౧

వనమాలాపరీతాఙ్గం మూర్తిమద్భి ర్నిజాయుధైః,
కృత్వోరౌ దక్షిణే పాద మాసీనం పఙ్కజారుణమ్. ౩౨

ముసలావశేషాయఃఖణ్డకృతేషు ర్లుబ్ధకో జరా,
మృగాకారం తచ్చరణం వివ్యాధ మృగశఙ్కయా. ౩౩

రూపం విశినష్టి (శ్రీవత్సాఙ్క మితి.) శ్రీవత్సః అఙ్కః చిహ్నం ఉరసి యస్య తత్ ఘనో నీలమేఘ స్తద్వత్ శ్యామం తప్తసువర్ణస్యేవ వర్చో యస్య తేన కౌశేయామ్బరయుగ్మేన పరీతం పరితః కటిదేశే ఉపరి చావృతం సుమఙ్గళమ్. ౨౯

నిరతిశయసుందరం వక్త్రామ్బుజం యస్మి న్పుండరీకవ దభిరామే సుందరే అక్షిణీ యస్మిన్ తత్, ౩౦

కటిసూత్రాదిభి ర్విరాజితం తత్ర ముద్రా అఙ్గుళీయకం యోగముద్రా వా. ౩౧

వనమాలయా పరీతాని అఙ్గాని యస్మిన్ తత్ మూర్తిమద్భిః స్వాసాధారణరూపధరై ర్నిజాయుధై శ్చక్రశంఖాదిభి ర్విరాజితం. దక్షిణే, ఊరౌ పఙ్కజవ, దరుణం పాదం వామం కృత్వా నిధాయాసీనం రూపం బిభ్ర దితి పూర్వేణ సంబంధః. ౩౨

తత్ర జరానామ లుబ్ధకః మృగస్యేవాకారో యస్య తం తస్య, భగవత శ్చరణం మృగోఽయ మితి శఙ్కయా వివ్యాధ. ముసలావశేషాయఃఖండకృతేషుణా తాడితవా నిత్యర్థః. ౩౩

చతుర్భుజం తం పురుషం దృష్ట్వాస్మి న్కృతకిల్బిషః,
భీతః పపాత శిరసా పాదయో రసురద్విషః. ౩౪

అజానతా కృత మిదం పాపేన మధుసూదన,
క్ష న్తు మర్హసి పాపస్య ఉ_త్తమశ్లోక మేఽనఘ. ౩౫

యస్యానుస్మరణం పుంసా మజ్ఞానధ్వా_న్తనాశనమ్,
వద_న్తి తస్య తే విష్ణో మయాఽసాధు కృతం ప్రభో. ౩౬

తన్మాఽఽశు జహి వైకుణ్ఠ పాప్మానం మృగలుబ్ధకమ్,
యథా పున రహం త్వేవం న కుర్యాం సదతిక్రమమ్. ౩౭

యస్యాత్మయోగరచితం న విదు ర్విరిఞ్చిరుద్రాదయోఽస్య తనయాః పతయో గిరాం యే,

---

తత శ్చతుర్భుజం తం కృష్ణం పరమపురుషం జ్ఞాత్వా కృతకిల్బిషః కృతాపరాధః హేతుగర్భ మిదం, అతో భీతః, అసురద్విషః భగవతః పాదయోః శిరసా, స్పృశ న్నితి శేషః పపాత. ౩౪

ఉక్తి మేవాహ (అజానతేతి.) హేమధుసూదన అజానతా తత్ర హేతుః పాపేన పాపాత్మనా ఇద మాగః కృతం హేఉ_త్తమశ్లోక, అనఘ పాపస్య మే మయా కృతం క్షన్తు మర్హసి. ౩౫

యస్య తవానుస్మరణమాత్ర మేవాజ్ఞాన మేవాంధకార_స్తస్య నాశకం వదంతి వృద్ధా తస్య తవ హేవిష్ణో మయా అసాధు కృతం, హేప్రభో. ౩౬

త_త్తస్మాత్ హేవైకుంఠ, పాప్మానం మృగలుబ్ధకం శశ్వత్ప్రలోభనేన మృగఘాతకం మామముం జహి హన్యాః. కిం తత ఇత్యత ఆహ (యథేతి.) పున, రేవంవిధం సత్వపరాధం, యథా న కుర్యామ్. ౩౭

"పాప్మానం మృగలుబ్ధక" మిత్యాత్మనో నిహీనత్వ మావేద్య తవ పారమ్యం వాచామగోచర మిత్యాహ (యస్యేతి.) బ్రహ్మరుద్రాదయః యే చాస్య బ్రహ్మణ_స్తనయాః కథంభూతాః గిరాంపతయః వేదార్థద్రష్టారః తేఽపి, యస్య తవ ఆత్మయోగరచితం ఆత్మసంకల్పేనోపా_త్తం ఇదం రూపం న

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

త్వన్మాయయా పిహితదృష్టయ ఏతదజ్ఞాః కిం తస్య తే వయ మసద్గతయో గృణీమః. ౩౮

శ్రీభగవా నువాచ—

మా భైషీ ర్జర ఉత్తిష్ఠ కామ ఏష కృతో హి మే,
యాహి త్వం మదనుజ్ఞాత స్స్వర్గం సుకృతినాం పదమ్. ౩౯

ఇత్యాదిష్టో భగవతా కృష్ణే నేచ్ఛాశరీరిణా,
త్రిః పరిక్రమ్య తం నత్వా విమానేన దివం యయౌ. ౪౦

దారుకః కృష్ణపదవీ మన్విచ్ఛ న్నధిగమ్య తమ్,
వాయుం తులసికామోద మాఘ్రాయాభిముఖం యయౌ. ౪౧

విదుః ఏతదవతారరహస్యం న విదు రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన తా న్విశినష్టి. యస్య తవ మాయయా పిహితదృష్టయః ఛాదితదృష్టయః ప్రలుప్తజ్ఞానాః, అజ్ఞాః అఞ్జసా సుష్ఠు కిం గృణీమః కథం వర్ణయామః. ౩౮

(మా భైషీ రితి.) హేజరే, ఏష త్వయా కృత శ్శరభూతః మే కామః కామ్యత ఇతి కామః మదిచ్ఛాప్రయుక్త ఇత్యర్థః. త్వం తు మయాఽనుజ్ఞాతః సుకృతినాం పదం గమ్యం స్వర్గం. యాహి. ౩౯

(ఇతీతి.) ఇచ్ఛాశరీరిణా స్వచ్ఛందోపాత్తదివ్యవిగ్రహేణ న తు కర్మాయత్తశరీరిణా భగవతేత్థ మాదిష్టః, తం కృష్ణం త్రిః పరిక్రమ్య నత్వా చ విమానేన తదైవ దేవప్రేషితేన దివం స్వర్గం యయౌ. ౪౦

(దారుక ఇతి.) అన్విచ్ఛన్ అన్వేషయన్ తులసికాయాః ఆమోదో యస్మిన్ తం వాయు మాఘ్రాయ తం కృష్ణ మధిగమ్య యతో నిస్సరతి వాయు స్తత్ర స్యా దిత్యాలోచ్య తదభిముఖం యయౌ. ౪౧

తం తత్ర తిగ్మద్యుతి మాయుధై ర్వృతం హ్యశ్వత్థమూలే కృతకేతనం పతిమ్.
స్నేహప్లుతాత్మా నిపపాత పాదయో రథా దవప్లుత్య సబాష్పలోచనః. ౪౨

అపశ్యత స్త్వచ్చరణామ్బుజం ప్రభో దృష్టిః ప్రణష్టా తమసి ప్రవిష్టా.
దిశో న జానే న లభే చ శాన్తిం యథా నిశాయా ముడుపే ప్రణష్టే. ౪౩

ఇతి బ్రువతి సూతే వై రథో గరుడలాఞ్ఛనః,
ఖ ముత్పపాత రాజేన్ద్ర సాశ్వధ్వజ ఉదీక్షతః. ౪౪

త మన్వగచ్ఛ న్నస్త్రాణి విష్ణోః ప్రహరణాని చ,
తేనాతివిస్మితాత్మానం సూత మాహ జనార్దనః. ౪౫

శ్రీభగవా నువాచ—

గచ్ఛ ద్వారవతీం సూత జ్ఞాతీనాం నిధనం మిథః.
సంకర్షణస్య నిర్యాణం బన్ధుభ్యో బ్రూహి మద్దశామ్. ౪౬

తిగ్మా తీక్ష్ణ అతిశయితా ద్యుతి ర్యస్య కృతం కేతన మాశ్రయో యేన తం నిజాయుధైః వృతం, తం పతిం శ్రీకృష్ణ మవలోక్యేతి శేషః. స్నేహేన పరిప్లుతః వ్యాప్తః ఆత్మా మనో యస్య సః బాష్పసహితే లోచనే యస్య సః రథా, దవప్లుత్య పాదయో ర్నిపపాత ఆహ చేతి శేషః. ౪౨

(అపశ్యత ఇతి.) హే ప్రభో తవ చరణామ్బుజ మపశ్యతో మమ దృష్టిః ప్రణష్టా తమసి ప్రవిష్టా అతో దిశోఽపి న జానే నాపి చ శాంతిం చిత్తప్రసాదం చ లభే లబ్ధవా నస్మి, ఉడుపే చంద్రే ప్రణష్టే సతి దృష్టిః ప్రణష్టా తమసి ప్రవిష్టా చ భవతి తద్వత్ ప్రణష్టేత్యస్యైవ వివరణం తమసి ప్రవిష్టేతి. ౪౩

(ఇతీతి.) గరుడలాఞ్ఛనః గరుడధ్వజః సాశ్వ స్సధ్వజ శ్చ రథో హే రాజేంద్ర ఖ మాకాశ ముత్పపాత ఊర్ధ్వ మగా దిత్యర్థః. ఉదీక్షతః దారుకస్య పశ్యతః. ౪౪

తతః విష్ణుప్రహరణాని భగవదాయుధా న్యపి తం రథం అన్వగచ్ఛన్ తేనాయుధానా మూర్ధ్వగమనే నాతీవ విస్మిత ఆత్మా మనో యస్య తం సూతమ్. ౪౫

ఉక్తి మేవాహ (గచ్ఛేతి) హే సూత మిథో యుద్ధేన జ్ఞాతీనాం యదూనాం నిధనం సంకర్షణస్య నిర్యాణం మమ దశాం మే అవస్థితిం చ బన్ధుభ్యో బ్రూహి. ౪౬

(యదువంశనాశ శ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ద్వారకాయాం చ న స్థేయం భవద్భి శ్చ స్వబన్ధుభిః,
మయా త్యక్తాం యదుపురీం సముద్రః ప్లావ ఇష్యతి. ४७

స్వం స్వం పరిగ్రహం సర్వ ఆదాయ పితరౌ చ నః,
అర్జునే నావితా స్సర్వ ఇంద్రప్రస్థం గమిష్యథ ४८

త్వం తు మద్ధర్మ మాస్థాయ జ్ఞాననిష్ఠ ఉపేక్షకః,
మన్మాయారచనా మేతాం విజ్ఞాయోపశమం వ్రజ. ४९

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యుక్త స్తం పరిక్రమ్య నమస్కృత్య పునః పునః
తత్పాదౌ శీర్ష్ణ్యుపాధాయ దుర్మనాః ప్రయయౌ పురీమ్. ५०

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే.
త్రింశోఽధ్యాయః.

ద్వారకాయాం చేతి చ స్త్వర్థః ४७

తర్హి కిం విధేయం క్వ గంతవ్య మత ఆహ (స్వం స్వ మితి.) పరిగ్రహం దేహాను బంధినః అస్మాకం పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ చాదాయ సర్వే యూయం అర్జునేన రక్షితా స్సంతః ఇంద్రప్రస్థం గమిష్యథ. ४८

త్వం తు మద్ధర్మం భాగవతధర్మ మాస్థాయానుష్ఠాయ జ్ఞాననిష్ఠః మద్భక్తియోగనిష్ఠ ఉపేక్షకః ఉపేక్షితశబ్దాదివిషయః ఏతాం జగతీం మన్మాయారచనాం మన్మాయయా రచితాం విజ్ఞాయ ఉపశమం రాగాద్యకలుషతాం వ్రజ ప్రాప్నుహి. ४९

(ఇతీతి.) తం కృష్ణం తస్య పాదౌ శిర స్యాధాయ దుర్మనాః దుఃఖితమనాః పురీం ద్వారకాం యయౌ. ५०

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకత్రింశో ఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ తత్రాగమ ద్బ్రహ్మా భవాన్యా చ సమం భవః.
మహేంద్రప్రముఖా దేవా మునయ స్సప్రజేశ్వరాః. ౧
పితర స్సిద్ధగన్ధర్వా విద్యాధరమహోరగాః,
చారణా యక్షరక్షాంసి కిన్నరాప్సరసో ద్విజాః. ౨
ద్రష్టుకామా భగవతో నిర్యాణం పరమోత్సుకాః.
గాయన్త శ్చ గృణన్త శ్చ శౌరేః కర్మాణి జన్మ చ. ౩
వవృషుః పుష్పవర్షాణి విమానావళిభి ర్నభః,
కుర్వన్త స్సంకులం రాజ న్భక్త్యా పరమయా యుతాః. ౪
భగవా నపి తాన్ వీక్ష్య విభూతీ రాత్మనో విభుః.
సంయోజ్యాత్మని చాత్మానం పద్మనేత్రే న్యమీలయత్. ౫
లోకాభిరామాం స్వతనుం ధారణాధ్యానమఙ్గళమ్,

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

తతః కి మకరో దిత్యత ఆహ (అథేతి.) అథ దారుకగమనానంతరం తత్ర భగవత్సన్నిధౌ బ్రహ్మా చతుర్ముఖః భవాన్యా సమం సహ భవో రుద్ర శ్చ మహేంద్రాదయ శ్చ ప్రజేశ్వరైః మరీచ్యాదిభి స్సహితాః మునయ స్సిద్ధా శ్చ గన్ధర్వా శ్చ తే ద్విజాః గరుడలోకవాసినః పక్షిణః మైత్రేయాదయో వా భగవతో నిర్యాణం ద్రష్టుకామా స్సంతః పరమోత్సుకా ఆగమన్. ౧-౨

తేషా మౌత్సుక్యకృతం మహోత్సవ మాహ సార్ధేన (గాయంత శ్చేతి.) విమానావళిభి ర్నభః, సంకులం. కుర్వంతః. ౩-౪

(భగవా నితి.) ఆత్మనో విభూతీః విభూతిభూతా న్బ్రహ్మాదీ న్వీక్ష్య ఆత్మ న్యాత్మానం సంయోజ్య యతో ఽవతారః తస్మి న్నాత్మ న్యాత్మాన మేకీభూతం ధ్యాత్వేత్యర్థః. పద్మదళసదృశే నేత్రే న్యమీలయత్. ౫

(లోకాభిరామా మితి.) ధారణాధ్యానయోః శుభాశ్రయభూతాం, తనుం ఆగ్నేయ్యా అగ్ని

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

యోగధారణయా౽గ్నేయ్యా౽ దగ్ధ్వా ధామావిశ త్స్వకమ్. ౬

దివి దున్దుభయో నేదుః పేతు స్సుమనస శ్చ ఖాత్,
సత్యం ధర్మో ధృతి ర్భూమేః కీర్తి శ్శ్రీ శ్చాను తం యయుః. ౭

దేవాదయో బ్రహ్మముఖ్యా నప్రవిశ న్తం స్వధామని.
అవిజ్ఞాతగతిం కృష్ణం దదృశు శ్చాతివిస్మితాః. ౮

సౌదామన్యా యథాకాశే యాంత్యా హిత్వా౽భ్రమండలమ్,
గతి ర్న లక్ష్యతే మర్త్యై స్తథా కృష్ణస్య దైవతైః. ౯

సంధుక్షణకారిణ్యా యోగధారణయా అదగ్ధ్వేతి చ్ఛేదః. స్వకం ధామావిశత్ యథా యోగినః స్వచ్ఛంద మృత్యవః స్వతను మాగ్నేయ్యాధారణయా దగ్ధ్వా లోకాంతరం ప్రవిశంతి భగవాం స్తు న తథా కింతు అదగ్ధ్వైవ స్వతనుసహిత ఏవ స్వకం ధామ వైకుంఠాఖ్య మావిశ దిత్యర్థః. తత్ర హేతుః లోకాభిరామాం ఇహ తన్మూర్తి ముపాస్య ముక్తానాం జీవానా మభిరామా మిత్యర్థః. "యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీ"తి తత్క్రతున్యాయేనోపాస్యాయా మూర్తే రేవ ముక్తై రప్యను భావ్యత్వాత్ తద్దాహే తదలంభావా దితి భావః. ఇహ తన్మూర్తే ర్ధారణాధ్యానయో రపి విషయతయా సాన్నిధ్యస్యావశ్యకత్వా చ్చ దగ్ధ్వేతి చ్ఛేదే అపి దహనం జగన్మోహనమాత్ర మిత్యవగంతవ్యం తదగ్రే వివరిష్యతే. రాజ న్పరస్యేత్యాదినా. ౬

(దివీతి.) ఖా దాకాశా త్సుమనసః పుష్పాణి పేతుః పతితవత్యః భూమే స్సకాశా త్సత్యాదయ స్తాం తనుం, అనుసృత్య యయుః తస్మి న్గతే సతి ఇహలోకే సత్యాదయో నాస న్నిత్యర్థః. ౭

తథా భగవతి తిరోహితే సతి క్వగత ఇతి తర్కయన్తో౽పి బ్రహ్మా ముఖ్యో యేషాం తే దేవాదయః స్వధామని, విశంతః, భగవంతం న దదృశుః తత్ర హేతుః (అవిజ్ఞాతగతి మితి.) అవిజ్ఞాతా ఇతరై రలక్ష్యమాణా గతి ర్యస్య తం అత ఏవాతివిస్మితా బభూవుః. ౮

అవిజ్ఞాతగతిత్వే దృష్టాంత స్సౌదామన్యా ఇతి కాలే వర్షాసు ఆకాశ ఇతి పాఠాంతరం. మేఘ మండలం హిత్వా యాంత్యాః సౌదామన్యాః విద్యుతః పున ర్గతి ర్మర్త్యై ర్నలక్ష్యతే తథా కృష్ణస్య గతి రపి దైవతై ర్న లక్ష్యతే కిన్తు తత్పార్షదై రేవ లక్ష్యత ఇతి భావః. ౯

బ్రహ్మరుద్రాదయ స్తే తు దృష్ట్వా యోగగతిం హరేః
విస్మితా స్తాం ప్రశంసన్తః స్వం స్వం ధామాగమ న్నృప. ౧౦

రాజ న్పరస్య తనుభృజ్జననాప్యయేహా మాయావిడమ్బన మవేహి యథా నటస్య.
సృష్ట్వాత్మనేద మనువిశ్య విహృత్య చాన్తే సంహృత్య చాత్మమహిమోపరత స్స ఆస్తే౹౧౧

మర్త్యేన యో గురుసుతం యమలోకనీతం త్వాం చానయ చ్ఛరణదః పరమాస్త్రదగ్ధమ్.
జిగ్యేఽన్తకాన్తక మపీశ మసౌ వనీశః కిం స్వావనే స్వరనయ న్మృగయుం సదేహం.౧౨

(బ్రహ్మేతి.) యోగగతిం సమాధిపూర్వకగతిం దృష్ట్వా హేనృప స్వం స్వం ధామ నివాసస్థానం, అగమన్ జగ్ముః. ౧౦

స్వధామని విశన్తం భగవన్తం న దదృశు రిత్యనేన జగన్మోహనం సూచితం తద్వివృణోతి. (రాజ న్నితి.) హేరాజ న్పరస్య పరమపురుషస్య తనుభృజ్జననాప్యయేహాః తనుభృత్సు యాదవాదిషు జననాప్యయేహాః ఉత్పత్తిమరణరూపాః చేష్టాః మాయావిడమ్బన మనుకరణమాత్ర మిత్యవేహి. యద్వా ఇతరతనుభృత్తుల్యజననాప్యయేహాః జన్మనో గర్భసంబంధప్రదర్శనం అప్యయస్య దేహత్యాగరూపత్వప్రదర్శనం ఇత్యేవంవిధాః చేష్టాః మాయయా విడమ్బనం మోహనమాత్ర మిత్యర్థః. ఈహాశబ్దోఽపేక్షాపరో వా ఇతరతనుభృదాత్మనో జన్మమరణయోః గర్భదేహసంబంధత్యాగాపేక్షావిడమ్బన మాత్రం యథా నటస్య తస్య నానాభూమికాపరిగ్రహోఽప్యేషా మాత్మని నానారూపతా మోహనమాత్రం వస్తుతః తాస్వవికృతత్వేనావస్థితిః తద్వత్ కియదేత దితరై రలక్ష్యం తస్య గమన మిత్యాహ. స పరమపురుషః ఇదం చిదచిదాత్మకం జగత్సృష్ట్వాఽనుప్రవిశ్య బహిరవతారై ర్విహృత్య చ అన్తే ద్విపరార్ధావసానే కృత్స్నం జగ త్సంహృత్య చాత్మమహిమ్నా స్వానుభవవిషయభూతేన ఉపరతః నివృత్తజగద్వ్యాపారః ఆస్తే ఏవంవిధాపారమహిమ్నః కియదేత దిత్యర్థః. ౧౧

అదైవోఽమానుష శ్చ మహిమాఽస్మి న్నేవావతారే దృష్ట ఇత్యభిప్రేత్యాహ (మర్త్యేనేతి.) యమలోకం ప్రతి నీతం గురో స్సుతం మర్త్యేన తేనైవ శరీరేణ యుక్తం పున రానయత్ పరమాస్త్రదగ్ధం బ్రహ్మాస్త్రదగ్ధం త్వాం పరీక్షితం శరణదః త్వన్మాతు రితి శేషః. యో రక్షితవాన్ తథా మృత్యో రపి మృత్యుం ఈశం రుద్రం బాణాసురయుద్ధే యో జిగ్యే జితవాన్ య శ్చ మృగయుం సదేహం సశరీర మేవ స్వర్గ మనయత్ సోఽసౌ భగవాన్ స్వావనే. అవన మత్రాలక్ష్యగమనం అవ-రక్షణగత్యాదా విత్యనుశాసనాత్ అనీశః కిం అసమర్థః కి మిత్యర్థః. ౧౨

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

తథాప్యశేషస్థితిసంభవాప్యయేష్వనన్యహేతు ర్యదశేషశక్తిధృత్.
ఇచ్ఛత్ప్రణేతుం వపు రత్ర శేషితం మర్త్యేన కిం స్వస్థగతిం ప్రదర్శయన్. ౧౩

య ఏతాం ప్రాత రుత్థాయ కృష్ణస్య పదవీం పరామ్,
ప్రయతః కీర్తయే ద్భక్త్యా త మేవాప్నో త్యనుత్తమమ్, ౧౪

దారుకో ద్వారకా మేత్య వసుదేవోగ్రసేనయోః,
పతిత్వా చరణా వస్రై ర్న్యషిఞ్చ త్కృష్ణవిచ్యుతః. ౧౫

కథయామాస నిధనం వృష్ణీనాం కృత్స్నశో నృప,
తచ్ఛ్రుత్వోద్విగ్నహృదయా స్తత్రస్థా శ్శోకమూర్ఛితాః. ౧౬

తత్ర స్మ త్వరితా జగ్ముః కృష్ణవిశ్లేషవిహ్వలా .
వ్యసవ శ్శేరతే యత్ర జ్ఞాతయో ఘ్నన్త ఆననమ్. ౧౭

తర్హ్యేవంవిధవివిధవిచిత్రశక్తి ర్భగవా నత్రైవ కిమితి తనుం నావాస్థాపయ దిత్యత ఆహ (తథాపీతి.) యత్ యద్యపి అశేషశక్తిధృత్. అత ఏవాశేషస్య జగతః స్థిత్యాదిషు అనన్యహేతు రనన్యాపేక్షకారణభూతః తథాఽపి వపు రత్ర శేషితం యథాతథా నైచ్ఛత్ కింతు ప్రణేతు మేవైచ్ఛత్ ప్రదర్శయ న్నితి "లక్షణహేత్వో" రితి శత్రంతం, స్వస్థః ఆత్మని స్థితః యోగీత్యర్థః, తస్య గతిం గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః బుద్ధిం ప్రదర్శయితు మిత్యర్థః. ప్రదర్శన మేవాభినీయ దర్శయతి (మర్త్యేన కిమితి.) మర్త్యేన మరణశీలేన శరీరేణ కిం న కశ్చిదపి పురుషార్థః. ఉత్పత్తిమత్త్వా దవశ్యం కాలాంతరేఽపి మృత్యుమత్ అతోఽనేన కిమితీతి. ౧౩

భగవద్గతికీర్తనఫల మాహ (య ఇతి.) తా ముక్తప్రకారాం విలక్షణాం గతిం భక్త్యా సంకీర్తయేత్ తత స్సంకీర్తనా త్తా మేవ గతిం తాదృశీం గతిం వైకుంఠగతి మితి యావత్ ౧౪

(దారుక ఇతి.) ఏత్య గత్వా వసుదేవోగ్రసేనయోః పురత ఇతి శేషః, పతిత్వా తయో శ్చరణా వస్రై రశ్రుభి ర్న్యషిఞ్చత్ తత్ర హేతుః కృష్ణవిచ్యుతః కృష్ణేన విరహితః. ౧౫

(కథయామాసేతి.) తత్రస్థాః ద్వారకాస్థాః తద్వృష్ణినిధనాదికం శ్రుత్వా ఉద్విగ్నహృదయాః భీతమానసాః, జగ్ము రితి సంబంధః. ౧౬

క్వ యత్ర జ్ఞాతయః ఆననం ఘ్నంత ఇత స్తత స్తాడయంతః వ్యసవః గతప్రాణా శ్శేరతే. ౧౭

దేవకీరోహిణీ చైవ వసుదేవ స్తథాఽఽహుకః,
కృష్ణరామా వపశ్యన్తౌ శోకార్తా జహతు స్స్మృతిమ్. ౧౮

ప్రాణా స్త్వ న్విజహు స్తత్ర భగవద్విరహాతురాః.
ఉపగూహ్య పతిం స్తాస్తా శ్చితా మారురుహు స్త్రియః. ౧౯

రామపత్న్య శ్చ తద్దేహ ముపగుహ్యాగ్ని మావిశన్,
వసుదేవపత్న్య స్తద్గాత్రం ప్రద్యుమ్నాదీ న్హరే స్స్నుషాః. ౨౦

కృష్ణపత్న్యోఽవిశ న్నగ్నిం రుక్మిణ్యాద్యా స్తదాత్మికాః,
అర్జునః ప్రేయస స్సఖ్యుః కృష్ణస్య విరహాతురః,
ఆత్మానం సాంత్వయామాస కృష్ణగీతై స్సదుక్తిభిః. ౨౧

బన్ధూనాం నష్టగోత్రాణా మర్జున స్సాంపరాయికమ్,
హతానాం కారయామాస యథావ దనుపూర్వశః. ౨౨

(దేవకీతి.) కృష్ణరామా వపశ్యంతః స్మృతిం చేతనాం. జహతుః తత్యజుః, దేవకీరోహిణ్యో రేకకోటిత్వాభిప్రాయేణ జహతు రితి ద్వివచనమ్. ౧౮

పృథగ్వివక్షయా విజహు రితి బహువచనం. తాస్తాః స్త్రియః దేవకీరోహిణీభ్యా మన్యాః స్త్రియః పతిం వసుదేవ, ముపగూహ్యాలిఙ్గ్య చితా మారురుహుః, పతీ నితి పాఠే వసుదేవా దన్యేషాం స్త్రియః తా నుపగూహ్యేత్యర్థః. ౧౯

(రామపత్న్య ఇతి.) రామపత్న్యశ్చ తద్దేహం తస్య రామస్య దేహం స్నుషాః పుత్రభార్యాః ప్రద్యుమ్నాదీ నుపగూహ్య అగ్ని మావిశ న్నితి సంబంధః. ౨౦

రుక్మిణ్యాద్యాః కృష్ణస్య పత్న్యః తస్మిన్ కృష్ణే ఆత్మా చిత్తం యాసాం తాః అగ్ని మవిశన్, తత్ర రుక్మిణ్యా అగ్నిసంబన్ధేన తిరోధానమాత్రం న త్వితరతుల్యదేహప్రహాణం. (అర్జున ఇతి.) ప్రేయసః ప్రియతమస్య విరహేణాతురః తావ ద్దుఃఖితః తతః కృష్ణగీతైః అన్యేషాం సతాం ఉక్తిభి శ్చ ఆత్మానం మానసం సాంత్వయామాస సమాహితవాన్. ౨౧

(బన్ధూనా మితి.) నష్టగోత్రాణాం నష్టసంతతీనాం సాంపరాయికం పిండోదకదానాదికర్మ. ౨౨

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ద్వారకాం హరిణా త్యక్తాం సముద్రోఽప్లావయ త్క్షణాత్,
వర్జయిత్వా మహాభాగ శ్రీమద్భగవదాలయమ్ ౨౩

నిత్యం సన్నిహిత స్తత్ర భగవా న్మధుసూదనః,
స్మృత్యాశేషాశుభహర స్సర్వమఙ్గళమఙ్గళమ్. ౨౪

స్త్రీబాలవృద్ధా నాదాయ హతశేషా న్ధనంజయః,
ఇంద్రప్రస్థం సమావిశ్య వజ్రం తత్రాభ్యషేచయత్. ౨౫

శ్రుత్వా సుహృద్వధం రాజ న్నర్జునా త్తే పితామహాః.
త్వాం తు వంశధరం కృత్వా జగ్ము స్సర్వే మహాపథమ్. ౨౬

(ద్వారకా మితి.) క్షణమాత్రేణాప్లావయత్. ౨౩

భగవదాలయం వర్జయిత్వేత్యత్ర హేతుత్వేన తద్విశినష్టి (నిత్య మితి.) యత్రాలయే సన్నిహితః అత స్తత్ప్రభావా త్తద్వర్జయిత్వేతి భావః. కించ యదాలయం స్మృతిమాత్రేణాశేష మశుభం హరతీతి తథా సర్వమఙ్గళమంగళం సర్వమఙ్గళావహం స్వయం మఙ్గళరూపం చ. విరతిశయమఙ్గళావహం వా. ౨౪

(స్త్రీబాలేతి.) స్త్రీరూపాన్ బాలాన్ వృద్ధాం శ్చ జనాన్ హతశేషాన్ అగ్నిప్రవిష్టాభ్యోఽవశిష్టా నాదాయేత్యర్థః. న తు స్త్రీః బాలాన్ వృద్ధాం శ్చ పురుషా నిత్యర్థః "జనయిష్యతి వో మందా ముసలం కులనాశన" మితి కృత్స్నకులనాశకత్వాభిధానాత్ పుంమాత్రస్యావశేషానవగతేః తత్ర వజ్రనామానం యాదవం అభ్యషేచయత్ స తు భగవత్సంకల్పేనావశేషిత ఇతి భావః. ౨౫

(శ్రుత్వేతి.) తవేతి రాజానం ప్రతి శుకోక్తిః, పితామహో యుధిష్ఠిరః వంశధరం వంశప్రవర్తకమ్. ౨౬

య ఏతద్దేవదేవస్య విష్ణోః కర్మాణి జన్మ చ,
కీర్తయే చ్ఛ్రద్ధయా మర్త్య స్సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౨౭

ఇత్థం హరేర్భగవతో రుచిరావతారవీర్యాణి బాలచరితాని చ శంతమాని,
అన్యత్ర చేహ చ శ్రుతాని గృణ న్మనుష్యో భక్తిం పరాం పరమహంసగతౌ లభేత. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

దశమైకాదశస్కంధద్వయార్థకీర్తనాదిఫల మాహ (య ఇతి ద్వాభ్యామ్.) పాపై ర్భక్తి యోగోత్పత్తిప్రతిబంధకైః. ౨౭

(ఇత్థ మితి.) భగవతో యో రుచిరోఽవతార, స్తస్య వీర్యాణి వీర్యప్రకాశకాని చేష్టితాని బాల్యరచితాని చేతి చశబ్దా త్పౌగండయౌవనరచితాని శంతమాని పరమమఙ్గళావహాని అన్యత్ర పురాణాంతరేషు ఇహచాస్మి న్నపి పురాణే, శ్రుతాని గృణన్ కీర్తయన్ పరమహంసానాం గతౌ స్వప్రాప్త్యుపాయభూతే భగవతి పరాం భక్తిం లభేత ప్రాప్నుయాత్. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

ఏకాదశస్కంధః సమాప్తః.

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

ద్వాదశస్కన్ధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

పరీక్షిదువాచ—

స్వధామానుగతే కృష్ణే యదువంశవిభూషణే.
కస్య వంశోఽభవ త్పృథ్వ్యా మేత దాచక్ష్వ మే మునే. ౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

తదేవం నవమస్కన్ధే నోపక్రాంతసూర్యవంశావలిం తదనంతరాపతితసోమవంశావలిం చ శ్రీకృష్ణావతారపర్యంతాం నిరూప్య భగవతోఽవతారప్రభృతీని స్వధామానుగమనాంతాని దశమైకాదశాభ్యాం నిరూపితాని. అథ భావిసోమవంశపరంపరోత్తరావధిబుభుత్సయా పృచ్ఛతి రాజా (స్వధామానుగత ఇతి.) యదువంశస్య, భూషణే వచ్ఛోభావహే, శ్రీకృష్ణే స్వధామ స్వస్థాన మనుగతే సతి, తతః యదువంశజానాం సోమవంశ్యానాం ఉక్తానాం మధ్యే కస్య వంశోఽభవత్ వంశపరంపరా ప్రావర్తత తదేతద్ధే మునే మహ్య మాచక్ష్వ. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

యోఽన్త్యః పురంజయో నామ భవిష్యో బార్హద్రథో నృప.
తస్యామాత్య స్తు శునకో హత్వా స్వామిన మాత్మనః. ౨

ప్రద్యోతసంజ్ఞం రాజానం కర్తా యస్యాలక స్సుతః.
విశాఖయూప స్తత్పుత్రో భవితా రాజక స్తతః. ౩

నన్దివర్ధన స్తత్పుత్రః పంచప్రద్యోతనా ఇమే.
అష్టత్రింశోత్తరశతం భోక్ష్యన్తి పృథివీం నృపాః. ౪

శిశునాగ స్తతో భావ్యః కాకవర్ణ స్తు తత్సుతః,
క్షేమధర్మా తస్య సుతః క్షేత్రజ్ఞః క్షేమధర్మతః. ౫

బార్హద్రథవంశోఽభవ దిత్యభిప్రేత్య భావినం త మనువర్ణయితు మారభతే (యోంత్యః పురంజయో నామేత్యాదినా.) పూర్వో ర్వంశే ఉపరిచరో వసు స్తస్య బృహద్రథ స్తత్పుతో జరాసంధ, స్తస్య సహదేవ స్తస్య మార్జారిః తస్య శ్రుతశ్రవః ప్రభృతయః పురంజయాంతా స్సుతాః వింశతిసంఖ్యా భావినో నవమస్కంధ ఏవోక్తాః. యోఽంత్యః కనీయాన్ పురంజయో నామ బార్హద్రథవంశ్యో భవితా తస్య పురంజయ స్యామాత్యః య శ్శునకో నామ స స్వామినం పురంజయం హత్వా. ౨

తస్యాత్మజం ప్రద్యోతననామానం రాజానం కర్తా కరిష్యతి. యస్య ప్రద్యోతన స్యాలక, స్సుత స్తం రాజానం కర్తేతి పూర్వేణ సంబంధః. తత్పుత్రః అలకపుత్రః విశాఖయూపః తతో రాజకో భవిష్యతి. ౩

తత్పుత్రో నంద్రివర్ధనః తస్య పుత్రాః పఞ్చ ప్రద్యోతనసంజ్ఞాః త ఇమే నృపాః అష్టావింశోత్తరశత మిత్యస్య సమా ఇతి శేషః. అయం కాలావధిః. ఏవ మగ్రేఽపి భోక్ష్యంతి పాలయిష్యంతి. ౪

తతః ప్రద్యోతనేభ్యః శిశునాగో భవితా తత్సుత శ్శిశునాగసుతః కాకవర్ణః తస్య కాకవర్ణస్య సుతః క్షేత్రధర్మా తస్మా జ్జాత స్తు క్షేత్రజ్ఞః. ౫

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

విధిసార స్సుత స్తస్యాజాతశత్రు ర్భవిష్యతి,
దర్భక స్తత్సుతో భావీ దర్భకస్యాజయ స్స్మృతః, ౬

నన్దివర్ధన ఆజేయో మహానన్ది స్తు తత్సుతః,
శిశునాగాదయ శ్చైతే షష్ట్యుత్తరశతత్రయమ్.
సమా భోక్ష్యన్తి పృథివీం కురుశ్రేష్ఠ కలౌ నృపాః. ౭

మహానన్దిసుతో రాజఞ్ శూద్రాగర్భోద్భవో బలీ,
మహాపద్మపతిః ఖ్యాతో నన్దః క్షత్రవినాశకృత్. ౮

తతో నృపా భవిష్యన్తి శూద్రప్రాయా అధార్మికాః. ౯

స ఏకచ్ఛత్రాం పృథివీ మనుల్లఙ్ఘితశాసనః,
శాసిష్యతి మహాపద్మో ద్వితీయ ఇవ భార్గవః. ౧౦

(విధిసార ఇతి.) తస్య క్షేత్రజ్ఞస్య అజాతశత్రు రిత్యస్య విధిసారా దిత్యాదిః తత్సుతః అజాతశత్రుసుతః. ౬

(నందివర్ధన ఇతి.) ఆజేయః అజయస్యాత్మజః తత్సుతః నందివర్ధనసుతః కురుశ్రేష్ఠేతి సంబోధనమ్. ౭

(మహానందిసుత ఇతి.) హేరాజఞ మహాపద్మపతి రిత్యన్వర్థం నామ, మహాపద్మసంఖ్యయా స్సేనాయా ధనస్య వా పతి రితి స చ శూద్రాగర్భోద్భవః బలీ అధికబలయుక్త శ్చ క్షత్రకులవినాశకృ చ్చ నంద ఇతి తస్యైవ నామాంతరమ్. ౮

యతోఽయం శూద్రాగర్భోద్భవోఽత ఏవ తత ఆరభ్య నృపాః శూద్రప్రాయా అధార్మికా శ్చ భవిష్యంతి. ౯

స మహాపద్మ ఇతి నామ్నైకదేశగ్రహణం. మహాపద్మపతిః అనుల్లఙ్ఘితశాసనః ప్రజాభి రనుల్లఙ్ఘితం శాసనం యస్య సః ఏక మేవ ఛత్రం యస్యాం తథాభూతాం పృథ్వీం శాసిష్యతి పాలయిష్యతి ద్వితీయో భార్గవః పరశురామ ఇవ. ౧౦

తస్య చాష్టౌ భవిష్యన్తి సుమాల్యప్రముఖా స్సుతాః.
య ఇమాం భోక్ష్యన్తి మహీం రాజాన స్తు శతం సమాః. ౧౧

నవనన్దా న్ద్విజః కశ్చి త్ప్రపన్నా నుద్ధరిష్యతి,
తేషా మభావే జగతీం మౌర్యా భోక్ష్యన్తి వై కలౌ. ౧౨

స ఏవ చన్ద్రగుప్తం వై ద్విజో రాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి.
తత్సుతో వారిసార స్తు తత శ్చాశోకవర్ధనః. ౧౩

సుయశా భవితా యస్య సఙ్గత స్సుయశ స్సుతః,
శాలిశూక స్తత స్తస్య సోమశర్మా భవిష్యతి. ౧౪

శతధన్వా తత స్తస్య భవితా తద్బృహద్రథః,
మౌర్యా హ్యేతే దశ నృపా స్సప్తత్రింశచ్ఛతా త్పరమ్,

(తస్యేతి.) మహాపద్మపతేః సుతా న్వింశతిష్టి (య ఇతి.) సహస్రం వత్సరాః. ౧౧

(నవనందా నితి.) నందశబ్ద స్తత్సుతపరః "ఆత్మా వై పుత్ర" ఇతి శ్రుత్యనురోధాత్ అత ఏవ నందానితి బహువచనం నవేతి విశేషణం చ తా న్ప్రపన్నాన్ విశ్వస్తాన్ కశ్చి ద్విశ్వస్తఘాతుకః కౌటిల్యవాత్స్యాయనాఖ్యః ద్విజః ఉద్ధరిష్యతి ఉన్మూలయిష్యతి నాశయిష్యతీతి యావత్, తత స్తేషాం సపితృకాణాం సుమాల్యప్రముఖానాం అభావే తేష్వతిక్రాన్తే ష్విత్యర్థః. ఏవం సోమవంశే సమాప్తే మౌర్యసంజ్ఞాః భోక్ష్యంతి. ౧౨

తే పున స్తే మౌర్యాః కథం చ భోక్ష్యంతి త దాహ (స ఏవేతి త్రిభిః.) య స్తేషాం నవానా ముద్ధర్తా ద్విజః స ఏవ మౌర్యసంజ్ఞం ప్రథమం చంద్రగుప్తం నామ స్వసుతం రాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి తత్సుత శ్చంద్రగుప్తసుతః తతః వారిసారానంతరం తత్సుతోఽశోకవర్ధనసుతః. ౧౩

తస్యాశోకవర్ధనస్య. ౧౪

(తత్ తతః మౌర్యా ఇతి.) యద్యపి చంద్రగుప్తాదయో నవైవ తథాఽపి పరాశరాదిభి శ్చంద్రగుప్తాదిషు దశరథ ఏక ఉక్తః, తదభిప్రాయేణైతే దశేత్యుక్తం యద్వా య శ్చంద్రగుప్తస్య

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

సమా భోక్ష్యన్తి పృథివీం కలౌ కురుకులోద్వహ. ౧౫
అగ్నిమిత్ర స్తత స్తస్మా త్సుజ్యేష్ఠో భవితా తతః. ౧౬
వసుమిత్రో భద్రక శ్చ పులిన్దో భవితా తతః,
తతో ఘోష స్సుత స్తస్మా ద్వజ్రమిత్రో భవిష్యతి. ౧౭
తతో భాగవత స్తస్మా ద్దేవభూతిః కురూద్వహ.
శుఙ్గా దశైతే భోక్ష్యన్తి భూమిం వర్షశతాధికమ్. ౧౮
తతః కాణ్వా నియం భూమి ర్యాస్య త్యల్పగుణా న్నృప,
శుఙ్గం హత్వా దేవభూతిం కణ్వోఽమాత్య స్తు కామినమ్. ౧౯
స్వయం కరిష్యతే రాజ్యం వసుదేవో మహామతిః,
తస్య పుత్ర స్తు భూమిత్ర స్తస్య నారాయణ స్సుతః. ౨౦
కాణ్వాయనా ఇమే భూమిం చత్వారింశ చ్చ పంచ చ,
శతాని త్రీణి భోక్ష్యన్తి వర్షాణాం చ కలౌ యుగే ౨౧

పితా తేన సహ దశైత ఇత్యుక్తం సప్తత్రింశచ్ఛతా త్పరం సప్తత్రింశదుత్తరశతం సమా ఇత్యర్థః. కురుకులోద్వహేతి సంబోధనమ్. ౧౫

(అగ్నిమిత్ర ఇతి.) మౌర్యసంజ్ఞకస్య బృహద్రథస్య సేనానీః పుష్యమిత్రో నామ స్వామినం హత్వా రాజ్యం కరిష్యతి. అగ్నిమిత్రాదయో నవ తద్వంశ్యాః, దశైతే శుఙ్గసంజ్ఞాః వర్షశతాధికం ద్వాదశాధికం వర్షశతం భోక్ష్యంతీతి సంబంధః. ౧౬-౧౭-౧౮

(తతః కాణ్వా నితి) హేనృప అల్పగుణాః గుణహీనాః, కాణ్వసంజ్ఞాః యాస్యతి తదధీనా భవిష్యతి. తైః పాలితా భవిష్యతీతి యావత్, కే పున స్తే కాణ్వాః, కథం చ తా న్యాస్యతీత్య త్రాహ (శుఙ్గ మితి సార్ధద్వయేన.) య శ్శుఙ్గసంజ్ఞో దేవభూతి, స్తం కామినం స్త్రీలాలసం, హత్వా, తదమాత్యః కాణ్వః వసుదేవో నామ స్వయ మేవ కరిష్యతి, మహామత ఇతి పాఠే సంబోధనం. (తస్యేతి.) ఇమే వసుదేవాదయః కాణ్వాయనసంజ్ఞాః పఞ్చచత్వారింశదధికశతత్రయం సమాః భోక్ష్యంతీత్యర్థః, అత్ర నారాయణస్య సుత స్సుశర్మా నామ ద్రష్టవ్యః "హత్వా కాణ్వం సుశర్మాణ" మిత్యుత్తరగ్రంథానురోధాత్. ౧౯-౨౦-౨౧

హత్వా కాణ్వం సుశర్మాణం తద్భృత్యో వృషభో బలీ,
క్ష్మాం భోక్ష్య త్యన్ధ్రజాతీయః కంచి త్కాల మస త్తమః. ౨౨

కృష్ణనామాథ తద్భ్రాతా భవితా పృథివీపతిః,
శ్రీశా న్తకర్ణ స్తత్పుత్రః పౌర్ణమాస స్తు తత్సుతః. ౨౩

లమ్బోదరస్తు తత్పుత్ర స్తస్మా చ్చివిలకో నృప,
మేఘస్వాతి శ్చివిలకా దటమానస్తు తత్సుతః. ౨౪

అనిష్టకర్మా హాలేయ స్తలక స్తస్య చాత్మజః,
పురీషభాను స్తత్పుత్ర స్తతో రాజా సునన్దనః. ౨౫

చకోర శ్చరమో యత్ర శివస్వాతి రరిందమ,
తస్యాపి గోమతిః పుత్రః పురీమాన్ భవితా తతః. ౨౬

మేదశిరా శ్శివస్కన్ధో యజ్ఞశ్రీ స్తత్సుత స్తతః,
విజయ స్తత్సుతో భావ్య శ్చన్ద్రవిజ్ఞ స్సలోమధీః. ౨౭

ఏతే త్రింశ న్నృపతయ శ్చత్వా ర్యబ్దశతాని చ,
షట్పఞ్చాశ చ్చ పృథివీం భోక్ష్య న్తి కురునన్దన. ౨౮

తద్భృత్యః సుశర్మణో భృత్యః బలీ బలికనామా గాం పృథివీం కంచి త్కాల మితి. అత్యల్పత్వా త్తద్భోగకాలస్యానాదరేణ సంఖ్యా న కృతా. ౨౨

(కృష్ణనామేతి.) తద్భ్రాతా బలికభ్రాతా. ౨౩-౨౪

(అనిష్టకర్మేతి.) తస్యాటమాన స్యానిష్టకర్మా. సుత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. హాలేయో నిష్టకర్మణ స్సుత ఇతి. ౨౫

(చకోర ఇతి.) యత్ర ఏషు వలీకసంజ్ఞేషు శివస్వాతి ర్నామ దశమో భవితేత్యర్థః. అరిందమేతి సంబోధనం సవిసర్గపాఠే శివస్వాతే ర్విశేషణమ్. ౨౬-౨౭

(ఏత ఇతి.) ఏతే వలీకనామానః పఞ్చవింశతినృపతయః పృథివీం భోక్ష్యంతీతి సంబంధః. వర్షసంఖ్యా మాహ-త్రింశచ్చత్వార్యబ్దశతాని షట్పఞ్చాశచ్చేతి షడశీత్యుత్తరచతుశ్శతం వర్షాణీత్యర్థః. ౨౮

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

సప్తాభీరా ఆవభృత్యా దశ గర్దభినో నృపాః,
కఙ్కాః షోడశభూపాలా భవిష్యన్తి చ లోలుపాః. ౨౯

తతోఽష్టౌ యవనా భావ్యా శ్చతుర్దశ తురుష్కకాః,
త్రయోదశ మురుణ్డా శ్చ మౌనా ఏకాదశైవ తు. ౩౦

ఏతే భోక్ష్యన్తి పృథివీం దశవర్షశతాని చ,
నవాధికాం చ నవతిం మౌనా ఏకాదశ క్షితిమ్. ౩౧

భోక్ష్య న్త్యబ్దశతా న్యఙ్గ త్రీణి తై స్సంస్థితే తతః,
కిలింకిలాయాం నృపతయో భూతనన్దో యవం హరః. ౩౨

శిశునన్ద శ్చ తద్భ్రాతా యశోనన్దిః ప్రవీరకః,
ఇత్యేతే వర్షశతం భవిష్య న్త్యధికాని షట్. ౩౩

(సప్తేతి.) తత స్సప్తాభీరసంజ్ఞాః, భావ్యా ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. తా న్వీశినష్టి. ఆవభృత్యా అవభృతి ర్నగరీ, తద్రాజానః. యద్వా అవభృత్యసంజ్ఞాః సప్త, భావ్యాః (తా న్వీశినష్టి.) ఆభీరాః ఆభీరజాతీయాః తతో దశ గర్దభినః తత్సంజ్ఞాః, ఏవ మగ్రేఽపి యోజ్యం. లోలుపాః కామినః. ౨౯-౩౦

(ఏతే భోక్ష్యంతీతి.) మౌనా ఏకాదశక్షితి మితి మౌనానాం కాలావధేః పృథగేవ వక్ష్యమాణత్వా దేత ఇత్యనేన తేభ్యోఽన్యే పరామృశ్యన్తే. దశవర్షశతాని నవాధికాం చ నవతి మితి ఏకోనైకాదశశత వర్షాణీత్యర్థః. ౩౧

అఙ్గ హేరాజన్. సంస్థిత ఇతి భావే క్తః. తైః మౌనైః సంస్థితే తత్కర్తృకే మరణే తేషు మృతే ష్వితి యావత్ (కిలింకిలాయా మితి.) కిలింకిలాఖ్యా పురీ తత్ర భూతనన్ద ఇత్యాదయో నృపతయః భూతనందాఖ్యాః షడుత్తరశతం వర్షాణి భోక్ష్యమాణా భవిష్య న్తీత్యర్థః. ౩౨-౩౩

తేషాం త్రయోదశ సుతా భవితార శ్చ బాహ్లికాః.
పుష్యమిత్రోఽథ రాజన్యో దుర్మిత్రోఽస్య తథైవ చ. ౩౪

ఏకకాలా ఇమే భూపా స్సప్తాన్ధ్రా స్సప్త కోసలాః,
వైదూరపతయో భావ్యా నిషధా స్తత ఏవ హి. ౩౫

మాగధానాం తు భవితా విశ్వస్ఫూర్జిః పురఞ్జయాత్,
కరిష్యతి పరో వర్ణా న్పులిన్దయదుమద్రకాన్. ౩౬

ప్రజా శ్చాబ్రహ్మభూయిష్ఠా స్థాపయిష్యతి దుర్మతిః,
వీర్యవాన్ క్షత్ర ముత్సాద్య పద్మవత్యాం స వై పురి. ౩౭

అనుగఙ్గా మాప్రయాగం గుప్తాం భోక్ష్యతి మేదినీమ్,
సౌరాష్ట్రావ న్త్యభీరా శ్చ శూద్రా అర్బుదమాలవాః.
వ్రాత్యా ద్విజా భవిష్య న్తి శూద్రప్రాయా జనాధిపాః. ౩౮

(తేషా మితి.) తేషాం భూతనందాదీనాం బాహ్లికసంజ్ఞా స్త్రయోదశ సుతా భవితారో భవిష్య న్తి తథా పుష్యమిత్రో నామాన్యో రాజన్యః అన్య దుర్మిత్రనామా పుత్రః. ౩౪

తథా అంధ్రాః కోసలాః వైదూరపతయః నిషధా శ్చ త త్తద్దేశనామభిః ప్రఖ్యాతాః ఖండ మండలేషు భూపాః తత ఏవ బాహ్లికేభ్య ఏవ భవిష్యంతి తేభ్యో జనిష్యంత ఇత్యర్థః. ౩౫

(మాగధానా మితి.) తత స్తు మాగధానాం రాజా విశ్వస్ఫూర్జి ర్నామ భవితా స చ పూర్వోక్తా త్పురంజయా త్పరః పురంజయా దతిప్రసిద్ధ స్సన్ వర్ణాన్ బ్రాహ్మణాదీన్ పులిందయదుమద్రకసంజ్ఞాన్ మ్లేచ్ఛప్రాయాన్ కరిష్యతి. అపరా నితి పాఠే అన్యాన్ పులిందసంజ్ఞాన్ కరిష్యతీత్యర్థః. ౩౬

స చైవంకృత్వా ప్రజా అబ్రహ్మభూయిష్ఠాః అత్రైవర్ణప్రచురాన్ స్థాపయిష్యతి పాలయిష్యతి, కిం చ (వీర్యవా నితి.) స వై విశ్వస్ఫూర్జిః క్షత్రం ఉత్సాద్య నిర్మూల్య పద్మవత్యాం పురి వస న్నితి శేషః. ౩౭

అనుగఙ్గాం గఙ్గాద్వార మారభ్య ప్రయాగపర్యంతాం గుప్తాం మేదినీం భోక్ష్యంతి, తదనంతరం చ సౌరాష్ట్రాదిదేశవర్తినో ద్విజా వ్రాత్యాః ఉపనయనాదిసంస్కారరహితాః. అత ఏవ శూద్రప్రాయా భవిష్యంతి. జనాధిపేతి సంబోధనం. జనాధిపా ఇతి పాఠే తే శూద్రప్రాయాః శూద్రప్రచురాః భవిష్యంతీత్యర్థః. ౩౮

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

సిన్ధో స్తటం చన్ద్రభాగాం కౌన్తీన్ కాశ్మీరమండలమ్,
భోక్ష్యన్తి శూద్రా వ్రాత్యాద్యా మ్లేచ్ఛా శ్చాబ్రహ్మవర్చసః. ౩౯

తుల్యకాలా ఇమే రాజ న్మ్లేచ్ఛప్రాయా శ్చ భూభృతః,
ఏతేఽధర్మానృతపరాః ఫల్గుదా స్తీవ్రమన్యవః. ౪౦

స్త్రీబాలగోద్విజఘ్నా శ్చ పరదారధనాదృతాః,
ఉదితా స్తమితప్రాయా అల్పసత్త్వాల్పకాయుషః. ౪౧

అసంస్కృతాః క్రియాహీనా రజసా తమసా వృతాః,
ప్రజా స్తే భక్షయిష్యన్తి మ్లేచ్ఛా రాజన్యరూపిణః. ౪౨

తన్నాథా స్తే జనపదా స్తచ్ఛీలాచారవాదినః,
అన్యోఽన్యతో రాజభి శ్చ క్షయం యాస్యన్తి పీడితాః. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః.

(సిన్ధో రితి,) వ్రాత్యాద్యాః. వ్రాత్యా బ్రాహ్మణా యేషాం తే శూద్రాః మ్లేచ్ఛా శ్చ అబ్రహ్మవర్చస ఇత్యసామర్థ్యే ప్యుచితత్వా ద్వ్రీత్యవిశేషణం చంద్రభాగానదీ తయా తత్తీరం భక్ష్యతే కౌంతీశ్చ దేశాః కౌంతీ మితి పాఠే కుంతిదేశేషు భవాం కౌంతీ మితి చంద్రభాగావిశేషణమ్. ౩౯

(తుల్యకాలా ఇతి.) ఏతే మ్లేచ్ఛప్రాయాః భూభృత స్తుల్యకాలా-భవిష్యంతి. కించైత ఇతి అధర్మే అనృతే చ పరినిష్ఠితాః, ఫల్గుదాః అల్పదాతారః పరదారధనయో రాదృతాః ఆదరయుక్తాః తద్గ్రహణశీలా ఇత్యర్థః, ఉదితా స్తమితప్రాయా ఉదితప్రాయా అ స్తమితప్రాయా శ్చ క్షణే తుష్టాః క్షణే రుష్టా శ్చేత్యర్థః అల్పసత్త్వాః అల్పబలాః అల్పాయుష శ్చ అసంస్కృతాః గర్భాధానాదిసంస్కారరహితాః. (ప్రజా ఇతి.) ఏవంవిధాః ప్రజాః, భక్షయిష్యంతి పీడయిష్యంతి. ౪౦-౪౧-౪౨

(తన్నాథా ఇతి.) తే మ్లేచ్ఛాః. నాథా యేషాం తే జనపదాః దేశవర్తినః తేషా మేవ శీలం స్వభావః ఆచారో వాద శ్చ ఏషాం సంతీతి తథా అన్యోఽన్యతః రాజతః రాజభి శ్చ పీడితాః, నాశం యాస్యంతి. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

తత శ్చానుదినం ధర్మ స్సత్యం శౌచం క్షమా దయా.
కాలేన బలినా రాజ న్నఙ్క్ష్య త్యాయు ర్బలం స్మృతిః. ౧

విత్త మేవ కలౌ నౄణాం జన్మాచారగుణావహమ్,
ధర్మన్యాయవ్యవస్థాయాం కారణం బల మేవ హి. ౨

దాంపత్యేఽభిరుచి ర్హేతు ర్మాయైవ వ్యావహారికే,
స్త్రీత్వే పుంస్త్వే చ హి రతి ర్విప్రత్వే సూత్ర మేవ హి. ౩

లిఙ్గ మేవాశ్రమఖ్యాతా వన్యోన్యాపత్తికారణమ్,

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

"తచ్ఛీలాచారవాదిన" ఇత్యేత దేవ ప్రపఞ్చయన్ కృతయుగప్రవృత్తిసమీపకాలం లక్షయన్ తత్ప్రవృత్తిప్రకారం కలియుగప్రాదుర్భావలక్షణం చ వదన్ రాజవంశానుకీర్తన ముపసంహరతి ద్వితీయేన (తత శ్చేత్యాదినా) హేరాజన్ బలినా బలీయసా కాలేన నిమిత్తేనానుదినం ధర్మాదయో నఙ్క్ష్యంతి. ౧

(విత్త మేవేతి.) జన్మాభిజాత్యం గుణః సద్గుణః, తదావహం విత్త మేవేత్యర్థః. తథా ధర్మన్యాయయోః వ్యవస్థాయాం బలం ధనబల మేవ కారణం హేతుః. ౨

దాంపత్యే భర్తృభార్యాత్వే అభిరుచి రేవ కారణం న త్వాభిజాత్యాదిః. వ్యావహారికే క్రయవిక్రయాదివ్యాపారే మాయా వఞ్చన మేవ న తు నిష్కాపట్యం. వ్యావహారికేతి పాఠే లోకవ్యవహారసిద్ధా మాయైవ వివేకప్రతిబంధినీత్యర్థః. స్త్రీత్వే పుంస్త్వే చ తయోః ప్రాశస్త్యే రతికౌశల మేవ హేతుః న తు స్త్రీత్వపుంస్త్వైకాంతగుణవృత్తయః సూత్ర మేవ న తూపనయనాది. ౩

(లిఙ్గ మేవేతి.) ఆశ్రమాణాం ఖ్యాతౌ జ్ఞానే లిఙ్గ మేవ దండాజినాదిక మేవ హేతుః న త్వాచారవిశేషః. అన్యోన్యాపత్తికారణం ఆశ్రమా దాశ్రమాంతరప్రాప్తౌ చ కారణం వర్ణాంతరాత్

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

అవృత్త్యా న్యాయదౌర్బల్యం పాణ్డిత్యే చాపలం వచః. ౪

అనాఢ్యతైవాఽసాధుత్వే సాధుత్వే దంభ ఏవ తు,
స్వీకార ఏవ చోద్వాహే స్నాన మేవ ప్రసాధనమ్. ౫

దూరేవార్యయనం తీర్థం లావణ్యే కేశధారణమ్,
ఉదరాభరణం స్వార్థ స్సత్యే ధార్ష్ట్య మేవ హి,
దాక్ష్యే కుటుమ్బభరణం యశోఽర్థే ధర్మసేవనమ్. ౬

ఏవం ప్రజాభి ర్దుష్టాభి రాకీర్ణే క్షితిమణ్డలే,
బ్రహ్మవిట్క్షత్రశూద్రాణాం యో బలీ భవితా నృపః. ౭

వర్ణాంతతరప్రాప్తౌ సీచోత్తమభావప్రాప్తౌ వా కారణ మిత్యర్థః. అవృత్తిః దరిద్రతా తయా న్యాయదౌర్బల్యం పరాజయః స ప్తమ్యంతపాఠే తస్యాం సత్యాం న్యాయదౌర్బల్యం సా న్యాయదౌర్బల్యే హేతు రిత్యర్థః. పాండిత్యే చాపలం వచః బహుభాషణం హేతుః. ౪

(అనాఢ్య తైవేతి.) అసాధుత్వే నికృష్టత్వే అనాఢ్యతా హేతుః న తు కులహీనతా, సాధుత్వే ఉత్కృష్టత్వే దమ్భః దేహాలంకారః ఉద్వాహే వివాహే స్వీకార ఏవ న తు శాస్త్రీయవిధిః. ప్రసాధనం శరీరమలాపనయన మేవ స్నానం న తు విశుద్ధతీర్థావగాహనమ్. ౫

(దూర ఇతి.) యద్దూరే వర్తమానం వార్యయనం జలాశయ స్తత్తీర్థం న తు గఙ్గాదిః, న తు గుర్వాది ర్వా. లావణ్యే నిమిత్తే కేశధారణం న తు శాస్త్రవిహితాఙ్గక్షౌరం ఉదరభరణ మేవ సర్వపురుషార్థః. సత్యత్వే సత్యవాదిత్వే ధార్ష్ట్యం ప్రసహిష్ణుత్వం న త్వనన్నృతవాదిత్వదాత్యే సమర్థత్వే కుటుమ్బభరణం న తు ధర్మాదిపురుషార్థసమ్పాదనం యశోఽర్థే న తు పరలోకార్థే. ౬

(ఏవం ప్రజాభి రితి.) ఇత్థంభూతాభిః ప్రజాభి రాకీర్ణే క్షితిమండలే యే బ్రాహ్మణాదయః తేషాం మధ్యే యో బలీ స ఏవ నృపో భవితా. ౭

ప్రజా హి లుబ్ధై రాజన్యై ర్నిర్ఘృణై ర్దస్యుధర్మిభిః,
ఆచ్ఛిన్నదారద్రవిణా యాస్యన్తి గిరికాననమ్. ౮

శాకమూలామిషక్షౌద్రఫలపుష్పాష్టిభోజనాః
అనావృష్ట్యా వినఙ్క్ష్యన్తి దుర్భిక్షకరపీడితాః ౯

శీతవాతాతపప్రావృడ్ఢిమై రన్యోన్యతః ప్రజాః.
క్షుత్తృడ్భ్యాం వ్యాధిభి శ్చైవ సంతాపేన చ చిన్తయా,
త్రింశద్వింశతివర్షాణి పరమాయుః కలౌ యుగే. ౧౦

క్షీయమాణేషు దేహేషు దేహినాం కలిదోషతః.
వర్ణాశ్రమవతాం ధర్మే నష్టే వేదపథే నృణామ్, ౧౧

పాషండప్రచురే ధర్మే దస్యుప్రాయేషు రాజసు,
చౌర్యానృతవృథాహింసానానావృత్తిషు వై నృషు. ౧౨

(ప్రజా ఇతి.) లుబ్ధై రర్థకామపరైః. అత ఏవ నిర్ఘృణైః నిష్కృపై ర్దస్యుధర్మిభిః చోరవ్యాఘ్రప్రవృత్తిభిః. రాజన్యైః, ఆచ్ఛిన్నా అపహృతాః దారాః ద్రవిణనిచయాః యాసాం తాః ప్రజాః గిరికాననం యాస్యంతి. ౮

తత్ర శాకాదిభోజనాః, తత్ర క్షౌద్రం మధు అష్టి ర్బీజం తత్రాప్యనావృష్ట్యా యో దుర్భిక్షకరః శాకాద్యభావకరః, కాల స్తేన యద్వా దుర్భిక్షే యః కరః స్వామిగ్రాహ్యో భాగః తేన పీడితాః శీతాదిభి రన్యోన్యత శ్చ పీడితాః నఙ్క్ష్యంతి తృతీయాంశానా మసామర్థ్యేఽపి సామర్థ్యా త్పీడితా ఇత్యనేన సంబంధః. తత్ర సంతాప స్త్రివిధ స్తాపః ఇత్థం పీడితానాం నృణాం పరమాయు ర్వింశతిత్రింశ ద్వర్షాణి. ౯-౧౦

(క్షీయమాణే ష్వితి.) సప్తమ్యంతానాం "ఇత్థం కలౌ గతప్రాయే సతీతి పఞ్చమేన సంబంధః. వర్ణాశ్రమాచారార్హాణా మపి వేదపథే వేదమార్గే తదుక్తే ధర్మే చ నష్టే సతి. ౧౧

రాజసు దస్యుప్రాయేషు చోరధర్మసు సత్సు తదేవ వివృణోతి (చౌర్యేతి.) చౌర్యాది నానావృత్తయో యేషు, ౧౨

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

శూద్రప్రాయేషు వర్ణేషు ఛాగప్రాయాసు ధేనుషు,
గృహప్రాయే ష్వాశ్రమేషు యౌనప్రాయేషు బన్ధుషు. ౧౩

అణుప్రాయా ష్వోషధీషు శమీప్రాయేషు స్థాస్నుషు,
విద్యుత్ప్రాయేషు మేఘేషు శూన్యప్రాయేషు సద్మసు. ౧౪

ఇత్థం కలౌ గతప్రాయే జనేషు ఖరధర్మిణి,
ధర్మత్రాణాయ సత్త్వేన భగవా నవతరిష్యతి. ౧౫

పరావరగురో ర్విష్ణో రీశ్వరస్యాఖిలాత్మనః.
ధర్మత్రాణాయ సాధూనాం జన్మకర్మాపనుత్తయే. ౧౬

ధేనుషు ఛాగప్రాయాసు ప్రమాణతః క్షీరత శ్చాజాతుల్యాసు ఆశ్రమేషు గృహప్రాయేషు తద్వన్మైథున్యధర్మపరేషు సత్సు బన్ధుషు యౌనప్రాయేషు యోనిసంబంధమాత్రప్రధానేషు. ౧౩

ఓషధీషు ధాన్యేషు అణుప్రాయాసు అతిసూక్ష్మాసు స్థాస్నుషు వృక్షేషు శమీప్రాయేషు పరిమాణత శ్ఛాయాతః ఫలత శ్చ తుల్యే ష్విత్యర్థః మేఘేషు విద్యుత్ప్రాయేషు తటిద్బహులేషు సద్మసు గృహేషు శూన్యప్రాయేషు అతిథిభోజనాదిధర్మరహితేషు సత్సు. ౧౪

ఇతీత్థం ఖరధర్మిణి దుస్స్పృహచేష్టితే కలౌ సత్త్వేన శుద్ధసత్త్వమయేన దేహేన. ౧౫

ధర్మత్రాణాయేత్యనేన ధర్మత్రాణ మేవావతారప్రయోజన మిత్యుక్తం తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి. విశేషణాని హేతుగర్భాణి గురుశబ్దేన హితప్రవర్తకత్వ మభిప్రేతం తస్య సర్వవిషయక త్వస్ఫోరణాయాఖిలాత్మన ఇత్యుక్తం. ఆత్మత్వం న కేవల మంతఃప్రవిశ్య ధారకత్వ మేవ అపి తు తత్ప్రశాసనగర్భత్వమితి ద్యోతనాయేశ్వరస్యేత్యుక్తం. ఏవంభూతస్య విష్ణో ర్జన్మావతారః సాధూనాం ధర్మత్రాణాయ తత్ప్రయోజన మాహ కర్మాపనుత్తయ ఇతి. నిశ్రేయసప్రతిబంధికకర్మనివర్తనాయ యద్వా దుష్కర్మనివర్తనాయ "వినాశాయ చ దుష్కృతా" మిత్యుక్తేః. ౧౬

శమ్భలగ్రామముఖ్యస్య బ్రాహ్మణస్య మహాత్మనః,
భవనే విష్ణుయశసః కల్కిః ప్రాదుర్భవిష్యతి. ౧౭

అశ్వ మాశుగ మారుహ్య దేవదత్తం జగత్పతిః.
అసినాఽసాధుదమన మష్టైశ్వర్యగుణాన్వితః. ౧౮

విచర న్నాశునా క్షోణ్యాం హయేనాప్రతిమద్యుతిః,
నృపలిఙ్గచ్ఛదో దస్యూ న్కోటిశో నిహనిష్యతి. ౧౯

అథ తేషాం భవిష్య న్తి మనాంసి విశదాని వై.
వాసుదేవాఙ్గరాగాతిపుణ్యగన్ధానిలస్పృశామ్,
పౌరజానపదానాం వై హతే ష్వఖిలదస్యుషు. ౨౦

తేషాం ప్రజావిసర్గ శ్చ స్థవిష్ఠ స్సంభవిష్యతి,
వాసుదేవే భగవతి సత్త్వమూర్తౌ హృది స్థితే. ౨౧

క్వావతరిష్యతి కిం తస్య నామేత్యత ఆహ (శమ్భలేతి.) శమ్భలాఖ్యగ్రామే ముఖ్యస్య శ్రేష్ఠస్య విష్ణుయశసః భవనే గృహే, కల్కి స్తన్నామా అవతరిష్యతి. ౧౭

తస్య చేష్టిత మనువర్ణయతి ద్వాభ్యామ్ (అశ్వ మితి.) దేవదత్తనామాన మాశు గచ్ఛతీతి తథా త మశ్వ మారుహ్య, అసినా అసాధూ న్దమయతీతి తథా దస్యూ న్, కోటిశో హనిష్యతీ త్యుత్తరేణ సంబంధః. అష్టైశ్వర్యాణి అణిమాదీని. గుణాః శౌర్యవీర్యాదయః తై రన్వితః. ఆశునా ఆశుగతినా అశ్వేన క్షోణ్యాం. విచర న్నృపలిఙ్గచ్ఛదః రాజవేషచ్ఛన్నా న్. ౧౮-౧౯

(అథేతి.) అఖిలేషు దస్యుషు హతేషు సత్సు అథ తేషాం పౌరజానపదానాం, వాసుదేవస్య కల్కే ర్యోఽఙ్గరాగ, స్తస్య యోఽతిశయితః, పుణ్యగంధవాయు, స్తం స్పృశంతీతి తథా తేషాం, హేతుగర్భ మిదం, అతః మనాంసి విశదాని నిర్మలాని భవిష్యంతి. ౨౦

తేషాం విశదమానసానాం, ప్రజావిసర్గః పుత్రాదిరూపః ప్రపఞ్చః, స్థవిష్ఠః స్థూలః సంభవిష్యతి (వాసుదేవ ఇతి.) హృది స్థిత ఇత్యస్య మన శ్చ సాత్త్వికం భవిష్యతీతి శేషః. ౨౧

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

యదాఽవతీర్ణో భగవా న్కల్కి ర్ధర్మపతి ర్హరిః.
కృతం భవిష్యతి తదా ప్రజాసూతి శ్చ సాత్త్వికీ. ౨౨

యదా చన్ద్రశ్చ సూర్య శ్చ తథా తిష్యే బృహస్పతిః,
ఏకరాశౌ సమేష్యన్తి తదా భవతి తత్కృతమ్. ౨౩

యేఽతీతా వర్తమానా యే యే భవిష్యన్తి పార్థివాః,
తే త ఉద్దేశతః ప్రోక్తా వంశీయా స్సోమసూర్యయోః. ౨౪

ఆరభ్య భవతో జన్మ యావ న్నన్దాభిషేచనమ్,

తదా పునః కృతయుగప్రవృత్తి మాహ (యదేతి.) ధర్మపతి ధర్మగోప్తా, కల్కి ర్యదా అవతీర్ణ స్తదా. కృతయుగం భవిష్యతి, తదా ప్రజానాం సూతిః ప్రసూతిః సాత్త్వికీ సత్త్వగుణప్రధానా. ౨౨

కృతప్రవృత్తికాలోపలక్షణ మాహ (యదా చన్ద్ర శ్చేతి.) తిష్యః పుష్యః యదా సూర్యాదయః ఏకరాశౌ సంగతా భవంతి తదా, తత్తతః కృతయుగం ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. యద్యపి ప్రతిద్వాదశాబ్దం కటకరాశౌ బృహస్పతౌ వర్తమానే ద్విత్రి ష్వమావాస్యాసు తేషాం త్రయాణా మపి పుష్యయోగ స్సంభవతి, తథాఽపి తేషాం సహ ప్రవేశోఽత్ర వివక్షితః "సమేష్యంతీ"తి వచనాత్. అతో నాతి ప్రసఙ్గః. ౨౩

స్కంధత్రయార్థ ముపసంహరతి (యేఽతీతా ఇతి.) సోమసూర్యయో, ర్వంశీయాః వంశప్రభవాః తే తుభ్య ముద్దేశతః ఉత్పత్తిక్రమతః, సంక్షేపతో వా ప్రోక్తాః. ౨౪

మజ్జన్మప్రభృతి, యావత్సోమవంశసమాప్తి కియా న్కాలో భవిష్యతీ త్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (ఆరభ్యేతి.) నందాభిషేచనపర్యన్తైవ సోమవంశస్యానువృత్తి, రతో యావ న్నందాభిషేచన మిత్యుక్తం ఏతదంతరం వర్షాణాం పఞ్చదశోత్తరశతం సహస్రం చేత్యర్థః. వర్షసహస్రం పఞ్చదశోత్తరం శతం కయాపి వివక్షయాఽవాంతరసంఖ్యేయం వస్తుతః పరీక్షన్నందయో రంతరం ద్వాభ్యాం న్యూనం వర్షాణాం సార్ధసహస్రం భవతి. యతః పరీక్షిత్సమకాలం మాగధం మార్జారి మారభ్య రిపుంజయాంతా వింశతిరాజాన స్సహస్రం వత్సరాణ్ భోక్ష్యంతీత్యుక్తం నవమస్కన్ధే "యే బార్హద్రథభూపాలా భావ్యా

ఏతద్వర్షసహస్రం తు శతం పంచదశోత్తరమ్. ౨౬

సప్తర్షీణాం తు యౌ పూర్వౌ దృశ్యేతే ఉదితౌ దివి,
తయోస్తు మధ్యే నక్షత్రం దృశ్యతే యత్సమం నిశి. ౨౭

తేనైవ ఋషయో యుక్తా స్తిష్ఠ న్త్యబ్దశతం నృణామ్,
తే త్వదీయే ద్విజాః కాలే హ్యధునా చాశ్రితా మఘామ్. ౨౮

విష్ణో ర్భగవతో భానుః కృష్ణాఖ్యోఽసౌ దివం గతః,
తదాఽవిశ త్కలి ర్లోకం పాపే యద్రమతే జనః. ౨౯

స్తే సహస్రవత్సర" మితి తతః పరం చ "ప్రద్యోతనా అష్టత్రింశో త్తరం శతం" శిశునాగా శ్చ షష్ట్యు త్తరశతత్రయం భోక్ష్యంతి పృథివీ" మిత్యత్రై వోక్తత్వాత్. ౨౬

కదా తర్హి కలియుగారమ్భ ఇత్యాభిప్రాయ మాలక్ష్య తద్వృద్ధికాలం చ వివక్షు స్తావదారమ్భ కాల ముపలక్షణేనాహ (సప్తర్షీణా మితి ద్వాభ్యామ్) అయ మర్థః, ప్రాగగ్రశకటాకారం తారాసప్తకం సప్తర్షిమండలం తత్ర కించి దున్నతేషాగ్రస్థానీయో మరీచిః తతః పశ్చా దానమ్రయుగకంధరాకారో వసిష్ఠ స్సభార్యః తతః పశ్చా దీషదున్నతేషా మూలస్థానీయోఽఙ్గిరాః, తతః పశ్చా చ్చతుష్క్రతారా చతుష్కే. ఈశాన్యేఽత్రిః, తతో దక్షిణతః పులస్త్యః, పులస్త్యా త్పశ్చిమతః పులహ స్తతః ఉత్తరతః క్రతుః, ఏవం స్థితే తేషాం మధ్యే యౌ పూర్వౌ ఉదయసమయే ప్రథమ ముదితౌ పులహక్రతుసంజ్ఞౌ తయో స్తు మధ్యే తయోః పూర్వయో స్తు మధ్యే, య త్సమం దక్షిణతః సమదేశావస్థితం అశ్విన్యాదిషు యదన్యతమం నక్షత్రం దృశ్యతే తేన తథైవ యుక్తా ఋషయః, నృణా మబ్దశతం. తిష్ఠంతి తే చ ద్విజా ఋషయః త్వదీయే కాలే అధునా మఘా మాశ్రిత్య వర్తంతే పూర్వయోః మఘానాం చ సామ్యావ స్థిత్యుపక్రమకాలః కలియుగారమ్భకాల ఇతి సూచితం. తదగ్రే స్పష్ట మేవ వదిష్యతి, ౨౭-౨౮

కదా తర్హి యుగాభిమానిపురుషప్రవేశ ఇత్యత స్త ముపలక్షణేనాహ (విష్ణో రితి,) భానుః భాతీతి భానుః, ప్రకాశఃవహాంశః, కృష్ణాఖ్యో భగవతో దేహః యదా దివం వైకుంఠం గత స్తదా కలి రిమం లోక మవిశత్ య దస్మా ద్యుగాభిమానిపురుషా ద్ధేతోః జనః పాపే రమతే యుగసంధౌ హి భగవదవతారః ప్రవృత్తేఽపి కలౌ యుగే భగవత స్స్వధామానుగమనా త్పూర్వం కలిపురుషో న ప్రభవూ వేత్యవేవ సూచ్యతే. ౨౯

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

యావ త్స పాదపద్మాభ్యాం స్పృశ న్నాస్తే రమాపతిః,
తావ త్కలి ర్వై పృథివీం పరాక్రాన్తుం న చాశకత్. ౨౯

యదా దేవర్షయ స్సప్త మఘాసు విచర న్తి హి,
తదా ప్రవృత్త స్తు కలి ర్ద్వాదశాబ్దశతాత్మకః. ౩౦

యదా మఘాభ్యో యాస్య న్తి పూర్వాషాఢాం మహర్షయః,
తదానన్దా త్ప్రభృత్యేష కలి ర్వృద్ధిం గమిష్యతి. ౩౧

యస్మి న్కృష్ణో దివం యాత స్తస్మి న్నేవ తదాహని,
ప్రతిపన్నం కలియుగ మితి ప్రాహుః పురావిదః. ౩౨

దివ్యాబ్దానాం సహస్రాన్తే చతుర్థే తు పునః కృతమ్,

తత్స్పష్ట మేవాహ (యావ దితి.) సః శ్రీకృష్ణః కలిపురుషః, పృథివీం పరాక్రాంతుం, అభిభవితుం, నాశకత్ న స్వకార్యక్షమో బభూవేత్యర్థః. ౨౯

సూచిత మర్థం స్పష్ట మాహ (యదా దేవర్షయ ఇతి.) మఘాసు, విచరంతి తాసాం సమజవే చరితు మారబ్ధవంత ఇత్యర్థః. తదా కలియుగం తస్య పరిమాణం ద్వాదశాబ్దశతాత్మక ఇతి దివ్యేన మానేన సంధ్యా సంధ్యాంశాఖ్యాం సహ యో ద్వాదశాబ్దశతాత్మక స్స కలిః ప్రవృత్త ఇతి సంబంధః. ౩౦

కదా తర్హి కలిధర్మాభివృద్ధి రిత్యత స్తా ముపలక్షణేనాహ (యదా మఘాభ్య ఇతి.) మఘాభ్య ఇతి పఞ్చమీ. తత్సమం దేశం విహాయ పూర్వాషాఢానాం సమదేశం యాస్యంతి తదా. ౩౧

"పరాక్రాంతుం న చాశక" దిత్యనేన ప్రవిష్టస్యాపి కలిపురుషస్య భగవత్పాదపద్మస్పర్శ ప్రభావా త్స్వకార్యాక్షమత్వ ముక్తం. తత్రాభిజ్ఞా న్సంవాదయతి (యస్మి న్నితి.) యస్మి న్నహని, జాత స్తస్మి న్నహని స్వకార్యకరణే ప్రాప్తం ప్రాహుః పురావిదః కాలాభిజ్ఞాః. ౩౨

కలే రనంతరం కృతయుగప్రవేశ మాహ (దివ్యాబ్దానా మితి.) చతుర్థే కలౌ యుగే

భవిష్యతి యదా నృణాం మన ఆత్మప్రకాశకమ్. ౩౩

ఇత్యేష మానవో వంశో యథా సంఖ్యాయతే భువి.
తథా విట్శూద్రవిప్రాణాం తా స్తా బోధ్యా యుగే యుగే. ౩౪

ఏతేషాం నామలిఙ్గానాం పురుషాణాం మహాత్మనామ్,
కథామాత్రావశిష్టానాం కీర్తి రేవ స్థితా భువి. ౩౫

దేవాపి శ్శన్తనో ర్భ్రాతా మరు శ్చేక్ష్వాకువంశజః,
కలాపగ్రామ ఆసాతే మహాయోగబలాన్వితౌ. ౩౬

దివ్యాబ్దానాం య త్సహస్రం తస్యాంతే దివ్యేన మానేన సహస్రాబ్దపరిమితే చతుర్థే యుగేఽతిక్రాంతే సతీత్యర్థః. ద్వాదశాబ్దశతాత్మక ఇతి సంధిభ్యాం సంకల య్యోక్తం అత్ర తు తౌ వినా మధ్యకాల పరిమాణ ముక్త మిత్యతో న విరోధః. కృతయుగారమ్భకాల ముపలక్షణే నాహ (యదా నృణాం మన ఆత్మప్రకాశక మితి.) ఆత్మస్వరూపగోచరత్వం భవిష్యతి తదా కృతయుగం భవిష్యతీత్యర్థః. ౩౩

తత్ర ప్రజాః కీదృశ్య ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (ఇత్యేష ఇతి.) ఇత్థంభూత, ఏష మానవః వైవస్వతమనువంశః, యథాసంఖ్యాయతే యాభి రవస్థాభి స్సమ్యక్ ఖ్యాయతే కథ్యతే తథా విట్శూద్రవిప్రాణాం తా స్తా అవస్థా యుగే యుగే బోధ్యా ఇత్యర్థః. ౩౪

కిం బహునా? వంశానుకీర్తనేనేతి తటస్థశఙ్కాం వారయతి (ఏతేషా మితి.) నామలిఙ్గశబ్దో మత్వర్థీయాశ్చ ఆద్యజంతః, ఏవంవిధనామరూపవతా మిత్యర్థః. మహాత్మనా మిత్యనేన తత్ర కేషాంచి ద్భాగవతత్వం తత ఏవ ముక్తిశ్చాస్యావశ్యశ్రోతవ్యత్వాదికం చ సూచ్యతే. కథామాత్రే ణైవావశిష్టానాం న తు నామరూపాభ్యా మనేన తయో రనిత్యత్వం సూచ్యతే, తే న చ తత్పర్యాలోచనయా వైరాగ్య హేతుత్వం ఫలితం కీర్తి రేవ స్థితా భువీత్యనేనావశ్యం రాజభిః కీర్తి రుద్భి ర్భవితవ్య మితి వ్యజ్యతే. ౩౫

నను కలా వుత్పన్నరాజవంశతద్ధర్మాణాం కుతః నృపః కృతే ప్రవృత్తి రిత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (దేవాపి రితి.) శన్తనో ర్భ్రాతా దేవాపి ర్నామ సోమవంశ్యః మరు ర్నామేక్ష్వాకువంశజః సూర్యవంశ్య ఇత్యర్థః. తౌ ద్వౌ అధునా కలాపగ్రామే ఆసాతే కలాపగ్రామో బదర్యాశ్రమస్థో యోగినా మావాసః ప్రసిద్ధః. కథమాసాతే? మహతా యోగబలేన అన్వితౌ. ౩౬

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

తా విహైత్య కలే ర న్తే వాసుదేవానుశిక్షితౌ
వర్ణాశ్రమయుతం ధర్మం పూర్వవ త్ప్రథయిష్యతః. ౩౬

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలి శ్చేతి చతుష్టయమ్,
అనేన క్రమయోగేన భువి ప్రాణిషు వ ర్తతే. ౩౭

రాజ న్నేతే మయా ప్రోక్తా నరదేవా [illegible]
భూమౌ మమత్వం కృత్వా న్తే హిత్వే [illegible] గతాః. ౩౯

క్రిమివిడ్భస్మసంజ్ఞాఽ న్తే రాజనామ్నోఽపి [illegible]
భూతధ్రు క్తత్కృతే స్వార్థం కిం వేద [illegible] ౪౦

తతః కి మత ఆహ (తా వితి,) కలేరంతః [illegible] భగవతా, అనుశిక్షితౌ ఉపదిష్టవర్ణాశ్రమధర్మా వాదిష్టౌ చేహ లోకే ఏత్యాగత్య వర్ణాశ్రమ[illegible] పూర్వవ త్ప్రథయిష్యతః. ౩౬

ప్రతిచతుర్యుగరీతిః కీదృశీత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (కృత మితి.) అనేన క్రమయోగేన నిరూపితచతుర్యుగక్రమయోగరీత్యైవ ప్రతిచతుర్యుగం ప్రాణిషు వ ర్తతే నిమి త్తతయా ప్రవ ర్తత ఇత్యర్థః. ఇయ మేవ రీతిః ప్రతిచతుర్యుగ మితి భావః. యద్యప్యత్ర త్రేతాద్వాపరయోః ప్రకారో నో క్త ఇత్యనేన క్రమయోగేనేత్యసంగతం, తథాప్యాద్యంతయుగనిరూపణే మధ్యమయో రపి నిరూపితప్రాయత్వా దే వేత్యభిప్రాయేణ తథో క్తమ్. ౩౭

కథామాత్రావశిష్టానా మిత్యనేన సూచితం వివృణోతి (రాజ న్నితి.) హేరాజ న్నేతే మయాఽధునా నిరూపితా వైవస్వతమన్వంతరావస్థా శ్చ రాజాన[illegible] సమత్వం మమతాబుద్ధిం కృత్వా అంతే తద్భోగనిమి త్తపుణ్యావసానే నిధనం గతాః. తేనైవ [illegible] నిరయం ప్రాప్తా ఇతి భావః. ౩౯

ఏతదేవ విశదయతి (క్రిమీతి.) యస్య రాజనామ్నోఽపి శరీరస్యాంతే క్రిమయో విష్ఠా భస్మేతి వా సంజ్ఞా భవిష్యతి తత్కృతే తదర్థం భూతేభ్యో [illegible] స కిం స్వార్థం స్వహితం వేద. తత్ర హేతుత్వేన భూతద్రోహం విశినష్టి యతో భూతద్రోహా [illegible] భవతి. ౪౦

కథం సేయ మఖణ్డాభూః పూర్వై ర్మే పురుషై ర్ధృతా,
మత్పుత్రస్య చ పౌత్రస్య మత్పూర్వా వంశజస్య చ. ౪౧

తేజోఽబన్నమయం కాయం గృహీత్వాఽఽత్మతయాఽబుధాః,
మహీం మమతయా చోభౌ హిత్వా తేఽదర్శనం గతాః. ౪౨

యే యే భూపతయో రాజ న్భుఞ్జన్తి భువ మోజసా,
తే కాలేన కృతా స్సర్వే కథామాత్రాః కథాసు చ, ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

మమతాం కృత్వేత్యుక్తం మమతాప్రకారం ప్రపఞ్చయతి (కథ మితి) సేయ మఖండా భూమి ర్మమ పూర్వజైః ధృతా సతీ మదనంతరం మత్పూర్వం అహ మేవ పూర్వో ధర్తా యస్యా స్తథాభూతా సతీ మత్పుత్రాదేః కథం స్యా దిత్యేవమ్. ౪౧

కించ (తేజ ఇతి.) అబుధా దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవిధురాః. అత ఏవ తేజోఽబన్నపరిణామ రూపం కాయం శరీర మాత్మతయా గృహీత్వా అభిమత్య మహీం తు మమతయా గృహీత్వా ఉభౌ పృథ్వీకాయౌ హిత్వా అంతే ప్రారబ్ధాంతే అదర్శనం లయం గతాః ప్రాప్తాః. ౪౨

కథామాత్రావశిష్టానా మిత్యస్య ప్రపఞ్చ ముపసంహరతి (యే య ఇతి.) హేరాజన్ యే యే రాజానో భువ మోజసా పౌరుషేణ భుఞ్జంతి తే సర్వే కాలేన కృతాః సమాప్తాః. కథాసు క్రియమాణాసు కథామాత్రరూపాః. కృతాశ్చ. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

దృష్ట్వాఽత్మవిజయే వ్యగ్రా న్నృపా న్హసతి భూ రియమ్,
అహో మాం విజిగీషన్తి మృత్యోః క్రీడనకా నృపాః. ౧

కామ ఏష నరేన్ద్రాణాం మోఘ స్స్యా ద్విదుషా మపి,
యేన ఫేనోపమే పిణ్డే యేఽతివిస్రమ్భితా నృపాః ౨

పూర్వం నిర్జిత్య షడ్వర్గం జేష్యామో రాజమన్త్రిణః.
తత స్సచివపౌరాప్తకరీన్ద్రా నథ కణ్టకాన్. ౩

అథ తృతీయోఽధ్యాయః.

ప్రపఞ్చితాం మమతాం మహీ హాసేన సంవాదయన్ వైరాగ్య ముత్పాదయన్ కలిదోషాన్ ప్రపఞ్చయం స్తన్నిరసనోపాయ ముపదిశతి తృతీయేన (దృష్ట్వాఽఽత్మవిజయ ఇత్యాదినా) ఆత్మని భూమౌ నిమిత్తే, యో విజయ స్తస్మిన్ వ్యగ్రాన్ ఉద్యుక్తాన్ దృష్ట్వా హసతి, హాస మేవ ప్రపఞ్చయతి (అహో ఇత్యాదిభి స్సార్ధై ర్ద్వాదశభిః.) మృత్యోః, క్రీడనకా స్తదధీనాః. ఇమే నృపాః మాం జిగీషంతి విజయేన మాం భోక్తు మిచ్ఛంతీత్యర్థః. ౧

(కామ ఇతి.) విదుషా మపి పిత్రాదిదృష్టాంతేన మృత్యువశ్యతాం పశ్యతా మప్యయం కామః. విజిగీషాత్మకేచ్ఛావిశేషః. మోఘః వ్యర్థః. మోఘత్వే హేతుతయా కామం విశినష్టి-యేన కామేన ఫేనోపమే జలబుద్బుదతుల్యే పిండే శరీరే యే నృపాః అతీవ విస్రమ్భితాః విశ్వాసం నీతాః. తేషాం నరేంద్రాణా మితి పూర్వేణ సంబంధః. ౨

విజిగీషుతాం ప్రపఞ్చయతి (సార్ధద్వాభ్యామ్ పూర్వ మితి.) ఇంద్రియలమ్పటస్య న రాజ్యప్రాప్తి స్స్యాదితి తావత్ షడ్వర్గం ఇంద్రియషట్కం జిత్వా తద్వారా దేవతాప్రసాద మధిగత్యేతి భావః. క్రమేణ రాజమంత్రిప్రభృతీన్ అస్య భూమండలస్య కంటకతుల్యాన్ జేష్యామః తత్ర సచివా అమాత్యాః అవాంతరవ్యాపారిణః. పౌరాః పురే భవా స్తేషా మాప్తాః కరీంద్రా హస్తిపా శ్చ తాన్. ౩

ఏవం క్రమేణ జేష్యామః పృథ్వీం సాగరమేఖలామ్,
ఇత్యాశాబద్ధహృదయా న పశ్యంత్యన్తికేఽన్తకమ్. ౪

సముద్రావరణాం జిత్వా మాం విశ న్త్యబ్ధి మోజసా,
కియ దాత్మజయ స్యైత న్ముక్తి రాత్మజయే ఫలమ్. ౫

యాం విసృజ్యైవ మనవ స్తత్సుతా శ్చ కురూద్వహ.
గతా యథాగతం యుద్ధే తాం మాం జేష్య న్త్యబుద్ధయః. ౬

మత్కృతే పితృపుత్రాణాం భ్రాతౄణాం వాపి విగ్రహః,
జాయతే హ్యసతాం రాజ్యే మమతాబద్ధచేతసామ్. ౭

తత స్సాగరా మేఖలా యస్యాః. తాం మేఖలయేవ సాగరేణ పరివృతా మిత్యర్థః. పృథ్వీం, జేష్యామః స్వాధీనాం కరిష్యామః. ఇతీత్థం భూతాశయా బద్ధం హృదయం యేషాం తే అంతికే సమీపే వర్తమాన మంతకం మృత్యుం న పశ్యంతి నాలోచయంతి. ౪

కిం తు సముద్రావరణాం మాం జిత్వా తతోఽబ్ధిం విశంతి ద్వీపాంతరాణి ప్రవిశంతి తాశ్చ విజిగీషంతీత్యర్థః. తథా తత్కృతస్యేంద్రియజయస్య నేదం ఫల మిత్యాహ (కియ దితి.) ఏతత్కృత్స్న భూమండలస్య సద్వీపస్యాత్మాధీనతాప్రాపణ మిత్యేత త్కియ త్తత్ఫలం న కించి దేవ ఇత్యర్థః, తత్ఫలస్య నశ్వరత్వా దితి భావః. కిం తర్హి ఫల మిత్యత ఆహ ముక్తి రాత్మజయే ఫల మితి. ౫

ఏతదే వోపపాదయతి (యాం విసృజ్యేత్యాదినా) కురూద్వహేతి సంబోధనం. కులోద్వహ ఇతి తు పాఠ స్సుగమః. తత్సుతా మనుపుత్రా శ్చ యాం మాం విసృజ్యైవ గతాః మృతాః. తథా తాం విజిత్య విసృష్టా మపి అబుద్ధయో బుద్ధిరహితాః. యుద్ధే జేష్యంతి యుద్ధేన వశీకరిష్యంతీత్యర్థః. గత మిత్యస్య తై రితి శేషః, తేఽప్యేవ మేవ గమిష్యంతీత్యర్థః, అత్యంతసాదృశ్యేనాభేద మారోప్య గత మితి భూతనిర్దేశః. ౬

అబుద్ధితాం ప్రపఞ్చయతి (మత్కృత ఇతి.) మత్కృతే మదర్థం విగ్రహః విరోధః, జాయతే, తత్ర హేతుత్వేన తాన్ విశినష్టి రాజ్యే మమతాభిమానేన బద్ధం చేతో యేషాం అత ఏవాసతాం దురాత్మనామ్. ౭

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

మమైవేయం మహీ కృత్స్నా న తే మూఢేతి వాదినః,
స్పర్ధమానా మిథో ఘ్నన్తి మ్రియన్తే మత్కృతే నృపాః. ౭

పృథుః పురూరవా గాధి ర్నహుషో భరతో உర్జునః,
మాంధాతా సగరో రామః ఖట్వాఙ్గో దున్దుహా రఘుః. ౯

తృణబిన్దు ర్యయాతి శ్చ శర్యాతి శ్శంతను ర్గయః,
భగీరథః కువలయాశ్వః కకుత్స్థో నైషధో నృగః. ౧౦

హిరణ్యకశిపు ర్వృత్రో రావణో లోకరావణః,
నముచి శ్శమ్బరో భౌమో హిరణ్యాక్షో உథ తారకః. ౧౧

అన్యే చ బహవో దైత్యా రాజానో యే జనేశ్వరాః
సర్వే సర్వవిద శ్శూరా స్సర్వే సర్వజితో உజితాః. ౧౨

మమతాం మయ్యవర్తన్త కృత్వోచ్చైః ర్మర్త్యధర్మిణః,
కథావశేషాః కాలేన హ్యకృతార్థాః కృతా విభో. ౧౩

మమతాబద్ధచేతస్త్వ మేవాభినయేన దర్శయంతీ తత్ప్రియుక్త మసత్కర్మ దర్శయతి (మమై వేతి.) హేమూఢ తే తవేయం భూ ర్న భవతి కిన్తు మమైవేతి వాదినః. ౭

ఇతరై రజితా శ్చ కే పున స్తే నృపా ఇత్యత స్తాన్ కాంశ్చి ద్దర్శయతి (పృథు రితి.) అర్జునః కార్తవీర్యః. రామో నామ కశ్చి ద్రాజా న తు దాశరథిః దుంధుమారః. ౯-౧౦

లోకం రావయతి రోదయతీతి వా లోకరావణో రావణః. భౌమో నరకః. ౧౧

ఉక్తేభ్యో உన్యే దైత్యా రాజాన శ్చ మహీశ్వరాః, పృథ్వీపతయః తే సర్వే యద్యపి సర్వజితః. ఇతరై రజితా శ్చ. ౧౨

మయ్యుచ్చై రధికాం మమతాం కృత్వా అవర్తంత కంచి త్కాల మితి శేషః. మర్త్యధర్మిణ ఇతి హేతుగర్భం. అతః కాలేనాకృతార్థాః, అసమాపితభోగాభిలాషాః, కృతాః విభో ఇతి సంబోధనం. కురూద్వహేతివ ద్వ్యేజ్యమ్. ౧౩

కథా ఇమా స్తే కథితా మహీయసాం వితాయ లోకేషు యశః పరేయుషామ్.
విజ్ఞానవైరాగ్యవివక్షయా విభో వచో విభూతి ర్న తు పారమార్థ్యమ్. ౧౪

య స్తూత్తమశ్లోకగుణానువాద స్సంగీయతేఽభీక్ష్ణ మమఙ్గలఘ్నః,
త మేవ నిత్యం శృణుయా దభీక్ష్ణం కృష్ణేఽమలాం భక్తి మభీప్సమానః. ౧౫

రాజోవాచ—

కేనోపాయేన భగవ న్కలే ర్దోషా న్కలౌ జనః.
విధమిష్య న్త్యుపచితాం స్త న్మే బ్రూహి యథా మునే. ౧౬

రాజవంశానుకీర్తనస్య తాత్పర్య మాహ (కథా ఇతి.) లోకేషు యశో వితాయ విస్తృత్య పరేయుషాం పరలోకం ప్రాప్తానాం మహీయసాం మాహాత్మ్యయుక్తానాం ఇమాః. కథా స్తే తుభ్యం కథితాః. విజ్ఞానవైరాగ్యవివక్షయా విజ్ఞానం విషయాణా మపారత్వజ్ఞానం తతో వైరాగ్యం తయో ర్వివక్షయా కథితా ఇతి సంబంధః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి- వచోవిభూతిః వ్యత్యయేన ప్రథమార్థే ద్వితీయా వాగ్వైభవవిషయాః అనేన విశేషణేనాభిప్రేతం విశదయతి న తు పారమార్థ్య మితి. పరమోఽర్థః, పురుషార్థః తస్య భావః పారమార్థ్యం త న్న తు న హీత్యర్థః. న హ్యేభి ర్వృత్తేషు భోగ్యేషు పారమార్థ్య మస్తీతి భావః. ౧౪

క స్తర్హి పారమార్థ్యోపాయ ఇత్యత ఆహ (య స్త్వితి.) సంగీయతే ఇత్యస్య సద్భి రిత్యాదిః, ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో గుణానా మనువాదః స చ అమఙ్గలం సంసృత్యాపాదక మశుభం కర్మ హంతీతి తథా త మేవ అన్వహం. తత్రాప్యభీక్ష్ణం. శృణుయాత్, శ్రవణప్రయోజనం దర్శయ న్నధికారిణం విశినష్టి. కృష్ణేఽమలాం భక్తి మభీప్సమానః. అమలాం అనన్యప్రయోజనాం భక్తి మభీప్సమానః కామయమానః శ్రవణపరంపరయా భగవతి దృఢా భక్తి ర్భవిష్యతీతి భావః. ౧౫

"తదానందా త్ప్రభృత్యేష కలి ర్వృద్ధిం గమిష్యతీ" త్యుక్తం తత్రావసరప్రాప్తనిరూపణానంతరం కే పున స్తే కలివృద్ధిప్రయుక్తదోషాః క శ్చ తన్నిస్తారోపాయః కే పున స్తద్యుగాసాధారణగుణాః యావ దేతచ్చతుర్యుగప్రవృత్తి స్తతః కథం వా ప్రలయః స చ కతివిధ ఇతి పృచ్ఛతి (కేనోపాయేనేతి ద్వాభ్యామ్.) హేభగవన్ కలౌ యుగే, ఉపచితాన్ కలే, ర్దోషాన్ కేనోపాయేన సాధనేన విధమిష్యంతి నాశయిష్యంతి తత్సాధనం యథావ న్మే మహ్యం, బ్రూహి. ౧౬

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనమ్)

యుగాని యుగధర్మాంశ్చ మానం ప్రలయకల్పయోః,
కాల స్యేశ్వరరూపస్య గతిం విష్ణో ర్మహాత్మనః. ౧౭

శ్రీశుక ఉవాచ—
కృతే ప్రవర్తతే ధర్మ శ్చతుష్పా త్తజ్జనై ర్ధృతః.
సత్య న్దయా తపో దాన మితి పాదా విభో ర్నృప. ౧౮

సంతుష్టాః కరుణా మైత్రాః శాన్తా దాన్తా స్తితిక్షవః,
ఆత్మారామా స్సమదృశః ప్రాయశ శ్శ్రమణా జనాః. ౧౯

త్రేతాయాం ధర్మపాదానాం తుర్యాంశో హీయతే శనైః.
అధర్మపాదై రనృతహింసాఽసంతోషవిగ్రహైః. ౨౦

ప్రలయస్య మానం ద్వైవిధ్యం. మానం విశినష్టి (కాలస్యేతి.) ఈశ్వరస్య రూపం శరీరం తస్య కాలస్య గతిం ప్రవృత్తిం. బ్రూహీతి సంబంధః. మహాత్మన ఇత్యసామర్థ్యేఽపి సామర్థ్యా దీశ్వరవిశేషణమ్. ౧౭

తత్ర తావ ద్యుగధర్మా నాహ (కృత ఇత్యాదినా యన్నామ ధేయ మిత్యతః ప్రాక్తనేన.) చత్వారః పాదా యస్య స చతుష్పాత్. ధర్మః తజ్జనైః కృతయుగజనైః ధృతః, ప్రవర్తతే. కే పున స్తే పాదా ఇత్యత ఆహ (సత్య మితి.) హేనృప విభోః పూర్ణస్య ధర్మస్య. ౧౮

కార్తయుగా న్జనా న్వర్ణయతి (సంతుష్టా ఇతి.) ఆస్య దైవా ల్లబ్ధేనేత్యాదిః. కరుణాః పరదుఃఖనిరాచికీర్షవః భూతమైత్రీయుక్తాః, తితిక్షవః ద్వంద్వసహిష్ణవః సమదృశః జాతిగుణాదితారతమ్యా నాదరేణ సర్వస్య భగవదాత్మకత్వదర్శనాః, శ్రమణాః తపశ్చర్యాదిప్రయుక్తకాయక్లేశయుక్తాః, నను సర్వే ప్యేవంవిధా శ్చే న్ముక్తాః ఏవ స్యు రితి న యుగాంతరప్రవృత్తి రిత్యాశఙ్కావ్యావృత్త్యయే ప్రాయశ ఇత్యుక్తం. ఏవంవిధా ఇత్యర్థః. ౧౯

(త్రేతాయా మితి.) అధర్మస్య, పాదై రనృతాదిభిః ధర్మస్య పాదానాం తుర్యాంశః. శనైః, హీయతే ప్రతిపాదం చతుర్థాంశః క్షీయతే. అసంతోషేతి చ్ఛేదః. విగ్రహః భూతవిరోధః, క్రమేణైతైః సత్యాదీనాం తురీయాంశా హీయంత ఇత్యర్థః. ౨౦

తదా క్రియాతపోనిష్ఠా నాతిహింస్రా న లమ్పటాః,
త్రైవర్గికా స్త్రయీవృద్ధా వర్ణా బ్రహ్మోత్తరా నృప. ౨౧

తపస్సత్యదయాదానే ష్వర్ధం హ్రసతి ద్వాపరే,
హింసాఽతుష్ట్యనృతద్వేషై ర్ధర్మస్యాధర్మలక్షణైః. ౨౨

యశస్వినో మహాశీలా స్స్వాధ్యాయాధ్యయనే రతాః.
ఆఢ్యాః కుటుమ్బినో హృష్టా వర్ణాః క్షత్రద్విజోత్తమాః. ౨౩

కలౌ తు ధర్మహేతూనాం తుర్యాంశోఽధర్మహేతుభిః.
ఏధమానైః క్షీయమాణో హ్యన్తే సోఽపి వినఙ్క్ష్యతి. ౨౪

తస్మి న్లుబ్ధా దురాచారా నిర్దయా శ్శుష్కవైరిణః,
దుర్భగా భూరితర్షా శ్చ శూద్రదాసోత్తరా జనాః. ౨౫

తాత్కాలికా న్జనా నాహ (తదేతి.) న లమ్పటాః నాతీవ విషయలోలుపాః బ్రహ్మోత్తరాః బ్రాహ్మణాధికాః, త్రయీవృద్ధాః వైదికకర్మవృద్ధాః. ౨౧

ద్వాపరే యుగే అధర్మస్య లక్షణై శ్చిహ్నైః, పాదై రితి యావత్ హింసాదిభి శ్చతుర్భిః, ధర్మస్య. పాదేషు అర్ధ మర్ధం, హ్రసతి, హింసాఽతుష్ట్యనృతద్వేషై రితి క్రమో న వివక్షితః, అనృతేన సత్యం, హింసయా దయా, అసంతోషేణ తపః, విగ్రహేణ దాన మితి యథాక్రమం యోజ్యమ్. ౨౨

తాదాత్వికజనా నాహ (యశస్విన ఇతి.) మహాశీలాః మహాయజ్ఞానుష్ఠానశీలాః మహాశ్రోత్రియాః క్షత్రద్విజోత్తమాః క్షత్రియబ్రాహ్మణప్రధానాః. ౨౩

(కలా వితి.) ఏవ మగ్రేప్యనుక్త మప్యవగంతవ్యం. ధర్మహేతూనాం ధర్మపాదానాం తుర్యాంశః కలా వవశిష్యతే, సోప్యేధమానై ర్వర్ధమానై, రధర్మస్య హేతుభిః పాదైః. అహరహః, క్షీయమాణః, అన్తే సావశేషం వినఙ్క్ష్యతి. ౨౪

జనా నాహ (తస్మి న్నిత్యాదినా.) శుష్కవైరిణః నిర్హేతుకవైరిణః, దుర్భగా భాగ్యహీనాః, భూరిః తర్షా అర్థకామతృష్ణా యేషాం తే శూద్రదాసోత్తరా జనాః శూద్రాః, దాసాః కైవర్తాదయ శ్చ తే. ప్రధానా యేషాం తే ప్రజా ఇత్యపపాఠః, యద్వా శుష్కవైరిణ ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయ ఆర్షః. ౨౫

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి దృశ్యన్తే పురుషే గుణాః,
కాలసంచోదితా స్తే వై పరివర్తన్త ఆత్మని. ౨౬

ప్రభవన్తి యదా సత్త్వే మనోబుద్ధీన్ద్రియాణి చ,
తదా కృతయుగం విద్యాత్ జ్ఞానే తపసి యద్రుచిః. ౨౭

యదా కర్మసు కామ్యేషు భక్తి ర్భవతి దేహినః,
తదా త్రేతా రజోవృత్తి రితి జానీహి బుద్ధిమన్. ౨౮

యదా లోభ స్త్వసంతోషో మానో దమ్భోఽథ మత్సరః,
కర్మణాం చాపి కామ్యానాం ద్వాపరం తద్రజ స్తమః. ౨౯

కిం తర్హి యుగేష్వేవంవిధవైషమ్యే కారణ మిత్యపేక్షాయాం "కలౌ కృతయుగం తస్య కలి స్తస్య కృతే యుగే. యస్య చేతసి గోవిందో హృది యస్య న కేశవ" ఇత్యుక్తరీత్యా కాలానుగుణసత్త్వాదిగుణోల్లాసహ్రాసప్రయుక్తకార్యవైవిధ్య మేవేత్యాహ సత్త్వ మితి పఞ్చభిః. దృశ్యంతాం తతః కి మత ఆహ (కాలసంచోదితా ఇతి.) తే వై సత్త్వాదయో గుణాః కాలేన సంచోదితాః, ఆత్మని పరివర్తన్తే హ్రాసోల్లాసాభ్యాం మనసి స్వకార్యకరాః ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః. ౨౬

తత్ర, మన శ్చ తద్వశ్యాని బుద్ధీంద్రియాణి చ యదా సత్త్వే ప్రభవంతి అతిశయేన వర్తన్తే ఉద్రిక్తసత్త్వప్రధానా భవంతీత్యర్థః, తదా కృతయుగం విద్యా జ్జానీయాత్, యత్ యతః, సత్త్వోల్లాసకార్యే జ్ఞానే, తపసి చ కార్తయుగధర్మే, రుచిః కార్యవిశేషేణైవ కాలవిశేషానుమాన మితి భావః. ౨౭

(యదా కర్మస్వితి.) భక్తి రభిరుచిః తదా రజోవృత్తిప్రధానం, త్రేతాయుగ మితి జానీహి బుద్ధిమ న్నితి సంబోధనమ్. ౨౮

(యదా లోభ ఇతి.) మానో గర్వః, స చోత్తమే ష్వవమతిహేతు శ్చిత్తవికారః, కర్మణా మితి విషయవిషయిభావసంబంధే షష్ఠీ. అనుషక్తేన భక్తిపదేన సంబంధః కామ్యకర్మ స్వభిరుచి రిత్యర్థః. తత్తదా రజస్తమోవృత్తిప్రధానం ద్వాపరయుగం జానీహీతి పూర్వేణ సంబంధః. ౨౯

యదా మాయాఽనృతం తన్ద్రా నిద్రా హింసా విషాదనమ్.
శోకమోహౌ భయం దైన్యం స కలి స్తామసః స్మృతః. ౩౦

యస్మా త్క్షుద్రదృశో మర్త్యాః క్షుద్రభాగ్యా మహాశనాః,
కామినో విత్తహీనా శ్చ స్వైరిణ్య శ్చ స్త్రియోఽసతీః. ౩౧

దస్యూత్కృష్టా జనపదా వేదాః పాషండదూషితాః,
రాజాన శ్చ ప్రజాభక్షాః శిశ్నోదరపరా ద్విజాః. ౩౨

అవ్రతా వటవోఽశౌచా భిక్షవ శ్చ కుటుమ్బినః
తపస్వినో గ్రామవాసా న్యాసినో హ్యర్థలోలుపాః. ౩౩

హ్రస్వకాయా మహాహారా భూర్యపత్యా గతహ్రియః,
శశ్వ త్కటుకభాషిణ్య శ్చౌర్యమాయోరుసాహసాః. ౩౪

(యదేతి.) మాయా కాపట్యం విషాదన మాంతరం దుఃఖం, శోకో బాహ్యం అశ్రువిమోచనాది రూపం, దైన్యం కార్పణ్యం, తదా తామసః కేవలతమోగుణవృత్తిప్రధానః కలిః స్మృతః. ౩౦

అథ కలిం విశింషం స్తద్దోషా న్ప్రపఞ్చయతి (యస్మా దిత్యాదినా.) యస్మాత్ మర్త్యా వక్ష్యమాణవిధాః స కలి రితి పూర్వేణ సంబంధః, క్షుద్రదృశః మందమతయః. క్షుద్రభాగ్యా అల్పభాగ్యాః అసతీ రసత్యః "దుశ్శీలా కర్కశా చండీ నిత్యం కలహకారిణీ" త్యుక్తవిధాః ౩౧

జనపదా దేశవాసినః దస్యుభి శ్చోరాదిభి రుత్కృష్టాః ఉపద్రుతాః ప్రజాభక్షాః ప్రజాపీడనపరాః ద్విజాసు శిశ్నోదరపోషణపరాః. ౩౨

వటవో బ్రహ్మచర్యాశ్రమిణః అవ్రతాః, స్వాశ్రమోచితవ్రతహీనాః అశౌచాః శౌచహీనా శ్చ భవిష్యంతి కుటుమ్బినో గృహస్థాః భిక్షవః భిక్షాటనపరాః, తపస్వినో వానప్రస్థాః, గ్రామో వాసో యేషాం తే, వాసశబ్దోఽధికరణఘఙంతః న్యాసిన స్తుర్యాశ్రమిణః. అర్థలోలుపాః విత్తాభిలాషిణః. ౩౩

పున రపి స్త్రీణాం స్వభావ మాహ - హ్రస్వకాయాః. అల్పపరిమాణాః, భూరీ ణ్యపత్యాని యాసాం తాః త్యక్తలజ్జాః. కటుకభాషిణ్యః అప్రియవాదిన్యః చౌర్యం చ మాయా కాపట్యం చ ఉరుసాహసం చేతి ద్వంద్వః, తతో మత్వర్థీయోఽచ్. ౩౪

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనమ్)

పణయిష్యన్తి వై క్షుద్రాః కిరాటాః కూటకారిణః.
అనాపద్యపి మంస్యన్తే వార్తాం సాధుజుగుప్సితామ్. ౩౪

పతిం త్యక్ష్యన్తి నిర్ద్రవ్యం భృత్యా అప్యఖిలోత్తమమ్,
భృత్యం విపన్నం పతయః కౌలం గాశ్చాపయస్వినీః. ౩౫

పితృభ్రాతృసుహృజ్జ్ఞాతీన్ హిత్వా సౌరతసౌహృదాః,
ననాన్దృశ్యాలసంవాదా దీనాః స్త్రైణాః కలౌ నరాః. ౩౬

శూద్రాః ప్రతిగ్రహీష్యన్తి తపోవేషోపజీవినః,
ధర్మం వక్ష్యన్త్యధర్మజ్ఞా అధిరుహ్యోత్తమాసనమ్. ౩౭

కిరాటాః వణిజః సంహత్య వ్యాపారిణః పణయిష్యంతి క్రయవిక్రయాదివ్యాపారం ప్రవర్తయంతి క్షుద్రాః సతివ్యత్యాసే క్షుద్రచేష్టా భవంతి కిం చ అనాపద్యపి జుగుప్సితాం విందితాం వృత్తిం, సాధు మన్యంతే. ౩౪

అఖిలోత్తమం సర్వోత్తమ మపి పతిం స్వామినం భృత్యాస్త్యక్ష్యంతి, తథా పతయోఽపి భృత్యం విపన్నం. రోగాదిభి ర్వ్యాపారాక్షమం త్యక్ష్యంతి, కౌలం కులపరంపరాగతం భాగవతం ధర్మం. గాశ్చ అపయస్వినీః దుగ్ధదోహాః. త్యక్ష్యంతీతి సంబంధః. ౩౫

(పితృేతి.) సౌరతం సురతనిమిత్తం, సౌహృదం యేషాం తే అత ఏవ ననందరోఽత్ర భార్యాభగిన్యః స్యాలాభార్యా భ్రాతరః, తై స్సంవాదో మంత్రాలోచనం, యేషాం తే స్త్రైణాః స్త్రీవశ్యాః. ౩౬

(శూద్రా ఇతి.) తపోవేషేణ జీవంతి తథా ప్రతిగ్రహీష్యంతి తథా స్వయ మధర్మజ్ఞా అప్యుత్తమాసన మధిరుహ్య ధర్మం వక్ష్యంతి ఉపదేక్ష్యంతి. అత్రావ్రతావటవ ఇత్యనేనాశ్రమిణాం కలికృతదోషకీర్తనం సింహావలోకనన్యాయేన హ్రస్వకాయా ఇతి తత్కృతస్త్రీదోషకథనం. తత ఏకేన తత్కృతవణిగ్దోషకీర్తనం, తతో ద్వాభ్యాం చాతుర్వర్ణ్యతద్దోషకథనం తత ఏకేన శూద్రదోషకీర్తన మితి విభాగః. ౩౭

నిత్య ముద్విగ్నమనసో దుర్భిక్షకరకర్శితాః.
నిరన్నే భూతలే రాజ న్ననావృష్టిభయాతురాః. ౩౯

వాసోఽన్నపానశయనవ్యవాయస్నానభూషణైః.
హీనాః పిశాచసందర్శా భవిష్యన్తి కలౌ ప్రజాః. ౪౦

కలౌ కాకణికేఽప్యర్థే విగృహ్య త్యక్తసౌహృదాః.
త్యక్ష్యన్తి హి ప్రియా న్ప్రాణా న్హనిష్యన్తి స్వకా నపి. ౪౧

న రక్షిష్యన్తి మనుజాః స్థవిరౌ పితరా వపి.
పుత్రా న్భార్యాం చ కుశలాః క్షుద్రా శ్శిశ్నోదరంభరాః. ౪౨

కలౌ న రాజ న్జగతాం పరం గురుం త్రైలోక్యనాథా నతపాదపఙ్కజమ్,
ప్రాయేణ మర్త్యా భగవన్త మచ్యుతం యక్ష్యన్తి పాషండవిభిన్నచేతసః. ౪౩

అథ చాతుర్వర్ణ్యసాధారణా న్తత్కృతదోషా నాహ (నిత్య మితి.) షడ్భిః ఉద్విగ్నమనసః చంచలమానసాః భీతమానసా వా. నిరన్నేఽన్నరహితే దుర్భిక్షేణ కరేణ స్వామిగ్రాహ్యభాగేన చ కర్శితాః పీడితాః అనావృష్టిభయేనాప్యాతురాః దుఃఖితాః. ౩౯

(వాస ఇతి.) వ్యవాయో మైథునం, పిశాచసందర్శాః పిశాచసదృశాః. ౪౦

(కలా వితి.) కాకణికే వరాటికామాత్రేఽప్యర్థే విషయే విగృహ్య విరోధం కృత్వా అత స్త్యక్తం సౌహృదం యై స్తే. ౪౧

(న రక్షిష్యంతీతి.) స్థవిరౌ వృద్ధౌ అనేన "వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ" విత్యాదిశాస్త్రార్థోల్లంఘనం సూచితం. సర్వార్థేషు కుశలా నపి పుత్రా న్న రక్షిష్యంతి అపి తు తేభ్యో విభజ్య వర్తిష్యంత ఇతి భావః. ౪౨

మహాంత మనర్థ మాహ (కలౌ నేతి ద్వాభ్యాం.) హేరాజన్ త్రైలోక్యనాథేన బ్రహ్మణా ఆనతం నమస్కృతం పాదపంకజం యస్య త మచ్యుతం న యక్ష్యంతి నారాధయిష్యంతి, తత్ర హేతుః పాషండై ర్విభిన్న మన్యథాకృతం చేతో యేషాం తే. ౪౩

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

యన్నామధేయం మ్రియమాణ ఆతురః పతన్ స్ఖలన్వా వివశో గృణన్పుమాన్,
విముక్తకర్మార్గల ఉత్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి యక్ష్యన్తి నతం కలౌ నరాః. ४४

పుంసాం కలికృతాన్దోషాన్ద్రవ్యదేశాత్మసమ్భవాన్,
సర్వాన్హరతి చిత్తస్థో భగవాన్పురుషోత్తమః. ४५

శ్రుతస్సంకీర్తితో ధ్యాతః పూజితశ్చాదృతోఽపి వా,
నృణాం ధునోతి భగవాన్హృత్స్థో జన్మాయుతాశుభమ్. ४६

యథా హేమ్ని స్థితో వహ్ని ర్దుర్వర్ణం హన్తి ధాతుజమ్,
ఏవమాత్మగతో విష్ణు ర్యోగినా మశుభాశయమ్. ४७

(యన్నామధేయ మితి.) మ్రియమాణాదన్యతమః పుమాన్ యస్య భగవతో నామధేయం గృణన్ కీర్తయన్ విముక్తాః కర్మరూపాః అర్గలాః ప్రతిబంధా యస్య సః ఉత్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి. తం భగవంతం న యక్ష్యంతి. అత్ర ఆతురో రోగాదిపీడితః పతచ్ఛబ్దేన పతితో వివక్షితః స్ఖలచ్ఛబ్దేన స్వవర్ణాశ్రమాచారవిధురః తత్ర మ్రియమాణో మరణాంతర మేవోత్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి. ఇతరే తు అప్రయాణానువృత్తేనేతి భావః. యద్వా ఆతురాద్యన్యతమోఽపి మ్రియమాణో గృణన్ ప్రాప్నోతీతి సంబంధః. ४४

తదేవం కలిదోషా న్ప్రపంచ్య తన్నిస్తారోపాయ మాహ (పుంసా మితి షడ్భిః.) ద్రవ్యదేశాత్మభిః సంభవో యేషాం తాన్ తత్ర ద్రవ్యదేశౌ నిషిద్ధౌ ఆత్మా విషయప్రవణం మనః చిత్తస్థః ధ్యానేన చిత్తే స్థిరీకృతః హరతి క్షపయతి. ४५

కథం చిత్తస్థో భవతీత్యత ఆహ (శ్రుత ఇతి.) శ్రవణాదివిషయ స్సన్ హృత్స్థో భవతి తతో జన్మాయుతస్యాపి అశుభం జన్మాయుతార్జిత మపి పాప మిత్యర్థః. ४६

తదేవ దృష్టాంతే నోపపాదయతి (యథేతి.) ధాతుజం తామ్రాదిసంశ్లేషజాతం హేమ్నో దుర్వర్ణం తత్ర స్థితో వహ్నిః, హరతి ఏవం యోగినా మాత్మగతో మనస్స్థో విష్ణు రశుభాశయం హంతి ఆశయో మనః తత్స్థం మాలిన్యం హంతీత్యర్థః. ४७

విద్యాతపఃప్రాణనిరోధమైత్రీ తీర్థాభిషేకవ్రతదానజప్యైః,
నాత్యన్తశుద్ధిం లభతేఽన్తరాత్మా యథా హృదస్థే భగవ త్యనన్తే ౪౮

తస్మా త్సర్వాత్మనా రాజన్ హృదిస్థం కురు కేశవమ్,
మ్రియమాణో హ్యవహిత స్తతో యాతి పరాంగతిమ్. ౪౯

మ్రియమాణై రభిధ్యేయో భగవా న్పరమేశ్వరః,
ఆత్మభావం నయ త్యఙ్గ సర్వాత్మా సర్వసంశ్రయః. ౫౦

ఇతోన్య ఉపాయో నా స్తీత్యాహ (విద్యేతి.) యథా త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితేఽప్యుపాసకాను గ్రహార్థం హృదిస్థే సతి అంతరాత్మా మనోఽత్యంతశుద్ధిం లభతే తథా విద్యాదిభి ర్న లభతే. తత్ర విద్యా శాస్త్రాధ్యయనం, తపః అనశనాది, వర్ణాశ్రమధర్మో వా ప్రాణనిరోధః, ప్రాణజయః, మైత్రీ అహింసా వ్రత మేకాదశీవ్రతాది జప్యం మంత్రజపః. ౪౮

ఉపాయోపదేశ ముపసంహరతి - హి యస్మాత్ తతః హృద్యవస్థాపనాత్ అవహితచిత్తో మ్రియమాణః పరాం గతిం యాతి తస్మా త్త్వం హృదిస్థం కుర్వి త్యర్థః. ౪౯

ఇమ మేవార్థం దృఢీకర్తుం పున రప్యాహ (మ్రియమాణై రితి.) ఆత్మభావం ఆత్మ స్వభావం సామ్యాపత్తి మిత్యర్థః. తద్భావభావ మాపన్న ఇత్యాదిశాస్త్రైకార్థ్యాత్ తత్ర హి ప్రథమభావ శబ్దః స్వభావవాచీ అన్యథా ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ అంగేతి సంబోధనద్యోతకం. బ్రహ్మభావం నయతీ త్యత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి. సర్వాత్మా సర్వేషా మాత్మనా మాత్మా ఆత్మనో హి శరీరం నిరతిశయప్రియం అత స్తద్గత మనర్థం దూరీకరోతీతి భావః. అనేన ప్రాప్యత్వోపయుక్తనిరతిశయ పురుషార్థరూపత్వం చోక్తం ఆత్మా హి నిరతిశయప్రీతివిషయః ప్రాపకత్వోపయుక్తం సౌలభ్య మాహ (సర్వసంశ్రయ ఇతి.) ఆత్మత్వా దేవ సర్వై స్సంశ్రీయత ఇతి సంశ్రయః స్వాత్మా హి స్వస్మి న్నేవ సులభ ఇతి భావః. ౫౦

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

కలే ర్దోషనిధే రాజ న్నస్తి హ్యేకో మహా న్గుణః.
కీర్తనా దేవ కృష్ణస్య ముక్తబన్ధః పరం వ్రజేత్. ౫౧

కృతేఽనుధ్యాయతో విష్ణుం త్రేతాయాం యజతో మఖైః,
ద్వాపరే పరిచర్యాయాం కలౌ తద్ధరికీర్తనాత్. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ బహుదోషకరోఽయం కలిః సర్వథా భగవత్ప్రాప్తిం నిరుంధ్యా దిత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (కలే రితి.) దోషనిధే రపి కలేః కశ్చి దనితరసాధారణో మహా౯ గుణోఽస్తి కోఽసౌ భగవతః కీర్తనా దేవ ముక్తబంధః నిరస్తప్రాప్తిప్రతిబంధకః పరం పరమపురుషం వ్రజే దిత్యేషః. ౫౧

కృతాదిషు ధ్యానయాగార్చనానాం యత్ఫలం తత్సర్వం కలౌ, హరికీర్తనా దేవ భవతి కీర్తనం త్వత్రాప్రయాణానువృత్త మిత్యవగంతవ్యమ్. ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

కాల స్తే పరమాణ్వాది ర్ద్విపరార్ధావధి ర్నృప,
కథితో యుగమానం చ శృణు కల్పలయా వపి. ౧

చతుర్యుగసహస్రం తు బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే,
సకల్పో యత్ర మనవ శ్చతుర్దశ విశాంపతే. ౨

తద న్తే ప్రలయ స్తావా న్బ్రాహ్మీ రాత్రి రుదాహృతా,

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

అథ యత్పృష్టం ప్రలయకల్పయో ర్మానం బ్రూహీతి తత్తృతీయస్కంధోక్తకాలస్వరూపానువాదపూర్వకం నిరూపయితు మారభతే (కాల ఇతి.) తే తుభ్యం కథిత ఇతి సంబంధః. పరమాణు రాది ర్యస్య ద్విపరార్ధ మవధి రుత్తరావధి ర్యస్య స కాలః కథితః "స కాలః పరమాణు ర్వై యో భుంక్తే పరమాణుతా" మిత్యాదినా కథితః "తథా చత్వారి త్రీణి ద్వే చైకం కృతాదిషు యథాక్రమం సంఖ్యాతాని సహస్రాణి ద్విగుణాని శతాని చే"తి యుగమానం చ కథిత మిత్యర్థః. ఇదానీం కల్పలయా వపి శృణు తయో ర్మానం శృణ్వేత్యర్థః. ౧

అత్ర తావ త్కల్పమాన మాహ (చతుర్యుగసహస్ర మితి.) కల్పో ద్వివిధః దైనందినో మహాం శ్చేతి. తత్రాద్యో బ్రహ్మణో దినాత్మక ఏవ కల్ప ఇత్యభిధీయతే. తం విశినష్టి- హేవిశాంపతే యత్ర కల్పే చతుర్దశమనవః క్రమేణ భవంతి మన్వంతరమానం తు "స్వం స్వం కాలం మనుర్భుంక్తే యుగానా మేకసప్తతి" మితి తృతీయ ఏవోక్త మనుసంధేయమ్. ౨

ప్రలయ స్తు చతుర్విధః నైమిత్తికః ప్రాకృతికః ఆత్యంతికో నిత్యశ్చేతి. తత్ర నైమిత్తికం ప్రలయం నిరూపయతి (తదంత ఇతి ద్వాభ్యామ్.) తదంతే చతుర్యుగసహస్రాంతే ప్రలయః తావాన్ చతుర్యుగసహస్రపరిమాణః సైవ బ్రాహ్మీ రాత్రిః దివాంతే చతుర్యుగసహస్రాంతే, నివృత్తజన

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

త్రయో లోకా ఇమే యత్ర కల్పన్తే ప్రలయాయ హి. ౩

ఏష నైమిత్తికః ప్రోక్తః ప్రలయో యత్ర విశ్వసృక్,
శేతేఽనన్తాసనో విశ్వ మాత్మసాత్కృత్య చాత్మభూః. ౪

ద్విపరార్ధే త్వతిక్రాన్తే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః,
తదా ప్రకృతయ స్సప్త కల్పన్తే ప్రలయాయ హి. ౫

ఏష ప్రాకృతికో రాజ న్ప్రలయో యత్ర లీయతే,
అండకోశ స్తు సంఘాతో విఘాత ఉపసాదితే. ౬

ద్వ్యాపార శ్చతుర్ముఖ శ్శేతే స నైమిత్తికః ప్రలయ ఇత్యర్థః. తదేత దాహ త్రయ ఇతి. యత్ర రాత్రౌ ఇమే భూరాదయ స్త్రయో లోకాః ప్రలయాయ కల్పంతే ప్రలీనా భవంతీత్యర్థః. ౩

ఏష నైమిత్తికః ప్రలయః ప్రోక్తః తత్ర నైమిత్తికశబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ (యత్ర విశ్వసృ గితి.) విశ్వసృజః శయననిమిత్తకత్వా దస్య ప్రలయస్య నైమిత్తికత్వం, కథంభూత ఇత్యత్రాహ. అనంత శ్శేష ఆసనం శయ్యా యస్య సః విశ్వ మాత్మసాత్కృత్యాత్మగతం కృత్వా, స్వస్మి న్నుపసంహృత్యేతి యావత్, అత్ర విశ్వసృగాత్మభూశబ్దయో శ్చతుర్ముఖపరత్వేఽపి తస్యానంత శయత్వం ప్రాసాదఖట్వాపర్యంకన్యాయా దుపపద్యతే "కృష్ణనాభిహ్రదోద్భూతకమలోదరశాయిన ఇత్య నంతశయనభగవన్నాభీపద్మశాయిత్వం బ్రహ్మణః స్మర్యతే ౪

ఏవం దైనందినకల్పే నైమిత్తికప్రలయ శ్చ నిరూపితః. అథ మహాకల్పం ప్రాకృత ప్రలయం చ నిరూపయతి (ద్విపరార్ధ ఇతి.) ద్విపరార్ధ ఇత్యనేనాయ మేవ మహాకల్ప ఇతి సూచితం. సప్త ప్రకృతయః, మహదహంకారౌ, భూతపంచకం చేతి సప్త అయం చ సప్త ప్రకృతీనాం లయాత్మ కత్వా త్ప్రాకృతికో లయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రకృతయః సప్త కథం లీయంత ఇత్యత్ర తత్ప్రకారం వక్తుం ప్రస్తౌతి (యత్ర లీయత ఇత్యాదినా.) విఘాతే వినాశనిమిత్తే ఉపసాదితే ఉపగతే సతి సంఘాతః ప్రకృతిసప్తకసంఘాతపరిణామరూపోఽండకోశః యత్ర ప్రాకృతికే ప్రలయే లీయతే. ౫—౬

పర్జన్యే శతవర్షాణి భూమౌ రాజ న్న వర్షతి,
తదా నిరన్నై రన్యోన్యం భక్ష్యమాణాః క్షుధాఽర్దితాః,
క్షయం యాస్యంతి శనకైః కాలే నోపద్రుతాః ప్రజాః. ౭

సాముద్రం దైహికం భౌమం రసం సాంవర్తకో రవిః,
రశ్మిభిః పిబతే ఘోరై స్సర్వం నైవ విముఞ్చతి. ౮

తత స్సాంవర్తకో వహ్ని స్సంకర్షణ ముఖోత్థితః,
దహ త్యనిలవేగో వై శూన్యా న్భూవివరా నథ. ౯

ఉప ర్యధ స్సమంతా చ్చ శిఖాభి ర్వహ్నిసూర్యయోః,
దహ్యమానం విభా త్యండం దగ్ధగోమయపిండవత్. ౧౦

తతః ప్రచండపవనో వర్షాణా మధికం శతమ్,
పర స్సాంవర్తకో వాతి ధూమ్రం ఖం రజసా వృతమ్. ౧౧

కోఽసౌ విఘాత ఇత్యత ఆహ (పర్జన్య ఇతి) అవర్షతీతి సప్తమ్యన్తం శతవర్షాణి, పర్జన్యే అవర్షతి సతీత్యర్థః. నిరన్నై రితి లింగవ్యత్యయ ఆర్షః అన్యోన్యం భక్ష్యమాణాః ప్రజాః ఏవ ముపద్రుతాః కాలేన, శనైః క్షయం యాస్యంతీతి సంబంధః. ౭

(సాముద్ర మితి.) సముద్రాదిషు భవం రసం జలం, సాంవర్తకో రవిః ప్రలయాదిత్యో దుస్సహై రశ్మిభిః పిబతే న త్వధునేవ పీత్వా విముంచతి. ౮

(తత ఇతి.) అనిలవేగోత్థః వాయువేగోత్థః ప్రలయాగ్నిః అనిలవేగో వారితి పాఠే వార్జలం రవిణా పీతావశిష్టోదకం చ దహతీత్యర్థః. వై శబ్దపాఠ స్తు సుగమః అనిలేన, వేగో యస్య స ఇతి పాఠద్వయేప్యర్థః. తత శ్శూన్యా న్నిర్లోకాన్, భూవివరాన్ పాతాలాదీని చ దహతీతి సంబంధః ౯

ఇత్థ ముప ర్యధ స్సమంతా చ్చ వహ్నిసూర్యయోః శిఖాభిః దహ్యమానం బ్రహ్మాండం దగ్ధగోమయపిండవ ద్భాతి వర్తిష్యతే. ౧౦

(తత ఇతి.) వర్షాణా మధికం శతం కించి దధికం వర్షాణాం శత మిత్యర్థః. ప్రచండో విస్తరః పరః బలీయాన్, సాంవర్తకో వాయుః వాతి తదా, రజసా వృతం ఖం ఆకాశం ధూమ్రం భవిష్యతి. ౧౧

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

తతో మేఘకులా న్యఙ్గ చిత్రవర్ణా న్యనేకశః.
శతవర్షాణి వర్ష న్తి నద న్తి రభసస్వనైః. ౧౨

తత ఏకోదకం విశ్వం బ్రహ్మాండవివరా న్తరమ్,
తదా భూమే ర్గన్ధగుణం గ్రస న్త్యాప ఉదప్లవే. ౧౩

గ్రస్తగన్ధా తు పృథివీ ప్రలయత్వాయ కల్పతే,
అపాం రస మథో తేజ స్తా లీయ న్తేఽథ నీరసాః. ౧౪

గ్రసతే తేజసోరూపం వాయు స్తద్రహితం తదా,
లీయతే చానిలే తేజో వాయోః ఖం గ్రసతే గుణమ్. ౧౫

స వై విశతి ఖం రాజం స్తత శ్చ నభసో గుణమ్.
శబ్దం గ్రసతి భూతాది ర్నభ స్త మనులీయతే. ౧౬

అంగ హేరాజన్, రభసస్వనైః నదంతి గర్జితాని కరిష్యంతి చేత్యర్థః. వ్యత్యయేన తృతీయా. ౧౨

తతో బ్రహ్మాండవివరమధ్యగతం విశ్వ మేకోదకం ఏకార్ణవోదకవ్యాప్తం భవిష్యతి తదేత్థ ముదప్లవే ఉదకప్లవరూపే సతి జగతి భూమే ర్గంధగుణ మాపో గ్రసంతి సోఽప్సు లీయతే ఇత్యర్థః. ౧౩

గ్రస్తః గంధో యస్యాః సా పృథివీ ప్రలయత్వాయ అభావాయ కల్పతే. అపా మితి అథో నంతరం అపాం రసగుణం తేజో, గ్రసతీతి వచనవిపరిణామేనానుష క్తేన సంబంధః అథ. నీరసా స్తా ఆపః లీయంతే తేజసీతి విభక్తివిపరిణామేనావృత్తేన సంబంధః. ౧౪

తత స్తేజసో రూపం వాయు ర్గ్రసతే తదా తద్రహితం రూపరహితం తేజః వాయౌ లీయతే ఇత్యుత్తరేణ సంబంధః వాయో ర్గుణం స్పర్శం ఖ మాకాశో గ్రసతే. ౧౫

స వై స్పర్శరహితో వాయుః హేరాజన్ ఖ మాకాశం విశతి తత్ర లీయత ఇత్యర్థః. తత శ్చ నభసో గుణం శబ్దం భూతాది స్తామసాహంకారో గ్రసతి తదను స్వగుణగ్రసనానంతరం తస్మి న్భూతాదౌ లీయత ఇత్యర్థః. ౧౬

తైజస శ్చేన్ద్రియా ణ్యఙ్గ దేవా న్వైకారికో గుణైః,
మహా న్గ్రస త్యహఙ్కారం గుణా స్సత్త్వాదయ శ్చ తమ్.
గ్రసతేఽవ్యాకృతం రాజ న్గుణా న్కాలేన చోదితమ్ ౧౪

న తస్య కాలావయవైః పరిణామాదయో గుణాః.
అనాద్యనన్త మవ్యక్తం నిత్యం కారణ మవ్యయమ్. ౧౫

న యత్ర వాచో న మనో న సత్త్వం తమో రజో వా మహదాదయోఽమీ,

(తైజస శ్చేతి.) చశబ్ద స్సాహిత్యద్యోతకః, రాజసాహంకారసహితః వైకారిక స్సాత్త్వికాహంకారః గుణై ర్వృత్తిభి స్సహ దేవా నింద్రియాణి జ్ఞానేంద్రియాణి గ్రసతే తతోఽహంకార త్రివిధం మహా న్గ్రసతే తత, స్సత్త్వాదయో గుణాః తం మహాంతం గ్రసంతి గుణాః గ్రసంతీత్యుపచారః గుణమయీ ప్రకృతి రేవ మహాంతం గ్రసతీత్యర్థః (గ్రసతే ఇతి.) హేరాజ న్కాలేన చోదిత మవ్యాకృతం ప్రధానం గుణా న్గ్రసతి, విషమా న్గుణా న్సమీకరోతి సమీకృతగుణం భవతీతి యావత్ తన్మహదాదినామరూపవిభాగరహితం గుణసామ్యావస్థం ప్రధాన మవ్యాకృతశబ్దేనాభిధీయతే. ౧౪

నను త త్క్వ లీయత ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య పరస్మి న్నేవ ఏవేతి వద న్తస్యాపి క్వచి ల్లయశంకాం వారయితుం పరమాత్మస్వరూపం శోధయతి (న యస్యేతి త్రిభిః.) యచ్ఛబ్దస్య "తన్మూలభూతం పద మామనంతీ"తి తృతీయేన సంబంధః. పదశబ్దేనావ్యాకృతలయస్థానం వివక్షితం, అవ్యక్తస్య లయో నామావిభక్తతమోఽవస్థాపత్తిః యస్య పరమాత్మస్వరూపస్య కాలావయవై రహోరాత్రాదిభిః పరిణామాదయో గుణాః న సంతి పరిణామశబ్దో వృద్ధేః పూర్వావస్థాపరః తత్ర హేతు రనాద్యంతం అత ఏవావ్యక్తం వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యతే ఇతి తథా నిత్య మిత్యనాద్యంతత్వ స్యైవ వివరణం యద్వా స్వరూపతః స్వభావత శ్చ నిత్యం కారణ మవ్యక్తాదిపృథివ్యంతజగత్కారణం అనేనా వ్యక్తలయస్థానత్వయోగ్యత్వం సూచ్యతే, తథాఽప్యయం కార్యగతై ర్దోషై ర్న వ్యేతి న వైవిధ్యం గచ్ఛతీతి తథా. ౧౫

(న యత్రేతి.) జాయతే వర్ధతే ఇత్యాదివాచః తద్గోచరం మన శ్చ యత్ర న వర్తంతే యత్ర స్వరూపే సత్త్వాదయో న సంతి సత్త్వాదిశబ్దై స్సామ్యవైషమ్యావస్థం గుణత్రయం వివక్షితం. అనేన గుణత్రయవశ్యత్వవ్యుదాసః దేవతాశబ్దో జ్ఞానేంద్రియపరః ఇంద్రియశబ్దః కర్మేంద్రియపరః

(చతుర్విధలయస్వరూపాదివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

న ప్రాణబుద్ధీన్ద్రియదేవతా వా న సన్నివేశః ఖలు లోకకల్పః. ౧౯

న స్వప్నజాగ్రన్న చ తత్సుషుప్తం న ఖం జలం భూ రనిలోఽగ్ని రర్కః,
సంసుప్తవ చ్ఛూన్యవ దప్రతర్క్యం తన్మూలభూతం పద మామనన్తి. ౨౦

లయః ప్రాకృతికో హ్యేష పురుషావ్యక్తయో ర్యదా.

మహాదాదయో న సంతీత్యనేన కర్మాయత్తమహదాదిసంఘాతాత్మకదేహసంబంధవ్యుదాసః కరణాయత్తజ్ఞానవత్త్వావ్యుదాసో వా లోకాః కల్ప్యంతే యత్ర స లోకకల్పః సంనివేశః బ్రహ్మాండాత్మకః యత్ర నేత్యనేన సంనివేశస్య పరమాత్మస్వరూపగతత్వవ్యుదాసః తస్య ప్రకృతిస్వరూపగతత్వాత్. ౧౯

(నేతి.) న స్వప్నజాగ్రత్ జీవవ త్స్వప్నజాగరాదిరూపసంకోచవికాసార్హధర్మభూతజ్ఞానాశ్రయం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానాశ్రయ మితి యావత్ న చ తత్సుషుప్తం సుషుప్త్యవస్థారహితం స్వప్నాదపి సుషుప్తా వత్యంతజ్ఞానసంకోచ స్తద్రహితం చేత్యర్థః. న ఖ మిత్యాదినా ఆకాశజలాగ్నివాయ్వర్క విజాతీయత్వం వివక్షితం. న యత్ర వాచో న మన శ్చేత్యాదినా న చ తత్సుషుప్త మిత్యంతేన జీవవైజాత్య ముక్తం, ఇత్థం జీవజడాభ్యాం విలక్షణం పరమాత్మస్వరూపం శోధితం, కిం బహునేత్యభిప్రేత్యాహ సంసుప్తవ చ్ఛూన్యవ దప్రతర్క్యం యథా సంసుప్త స్తద్వత్ శూన్యశబ్దేనాకాశో వివక్షితః తద్వ చ్చ సంసుప్తే హి జీవే దేహాంతరసంస్థితేఽపి బాహ్యాభ్యంతరబ్రాహ్మణత్వసుఖదుఃఖాదివికారానవభాసః ఆకాశస్య సర్వగతత్వేఽపి వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శ శ్చ దృష్టః ఏవం పరమాత్మస్వరూప మపి చిదచిదాత్మకజగదంతరాత్మతయాఽవస్థిత మపి బాహ్యాభ్యంతరవికారవిధుర మాకాశవ న్నిర్మలం చేత్యర్థః. అప్రతర్క్యం జడజీవసజాతీయత్వేన తర్కయితు మశక్యం తదేతన్మూలం సర్వకారణం పరమాత్మస్వరూపం పదం అవ్యక్తలయస్థాన మామనంతి వేదాంతా ఇతి శేషః "మహా నవ్యక్తే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీ"త్యాద్యా వేదాంతాః ఉపపాదితజడజీవవైజాత్య స్యాప్రతర్క్యశ్మిత్యుపసంహార ఇత్యతో న పౌనరుక్త్యమ్. ౨౦

ప్రాకృతికప్రలయనిరూపణ ముపసంహరతి (లయ ఇతి.) యదా పురుషావ్యక్తయో ర్లయః యదా చ శక్తయః పృథివ్యాదిమహదంతాః కాలేన విద్రుతాః చోదితాః స్వస్వకారణేషు ప్రలీయంతే, స ఏష ప్రాకృతికో లయ ఇత్యర్థః. తత్ర పురుషస్య లయో నామాత్యంతజ్ఞానసంకోచేన పర

శక్తయః సంప్రలీయన్తే వివశాః కాలవిద్రుతాః. ౨౧

బుద్ధీన్ద్రియార్థరూపేణ జ్ఞానం భాతి తదాశ్రయమ్,
దృశ్యత్వావ్యతిరేకాభ్యా మాద్యంతవ దవస్తువత్, ౨౨

దీప శ్చక్షు శ్చ రూపం చ జ్యోతిషో న పృథ గ్భవేత్,
ఏవం ధీః ఖాని మాత్రా శ్చ న స్యు రన్యతమా దృతే. ౨౩

మాత్మసంశ్లేషవిశేషః అవ్యక్తస్య లయ స్తు అవిభక్తతమోఽవస్థాపత్తిరూప ఇత్యుక్త ఏవ శక్తిశబ్దేన పృథివ్యాదిసర్వపదార్థానాం పరమాత్మానం ప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం సూచితం. కార్యోపయుక్త మపృథక్సిద్ధవిశేషణం శక్తిః. ౨౧

ఏతదేవ సుస్పష్టం ప్రపంచయతి (బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణేతి) జ్ఞానశబ్దః పరమాత్మవాచీ "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మితి ప్రయోగాత్ బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణ బుద్ధ్యాదిసర్వవస్తుశరీరకతయేత్యర్థః. తదాశ్రయం బుద్ధ్యాదిసర్వవస్త్వాశ్రయం అనేన ధారకత్వ ముక్తం పూర్వేణ తు నియంతృత్వం నియామ్యం హి శరీరం భాతి ప్రామాణికానా మితి శేషః. ప్రామాణికై స్తథా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. అత్ర హేతు మాహ. దృశ్యత్వావ్యతిరేకాభ్యా మితి "యస్య చక్షు శ్శరీర" మిత్యాదిప్రమాణైః పరమాత్మశరీరత్వేన జ్ఞాయమానత్వాత్, అత ఏవ పరమాత్మానం వినావస్థాయోగా చ్చ స ఏవ తచ్ఛరీరకో భాతీత్యర్థః. పరశరీరత్వేఽపి శరీరశరీరిణోః స్వభావభేద మాహ ఆద్యంతవ దవస్తువ దితి. బుద్ధీంద్రియాదికం న పరమాత్మస్వరూపవ న్నిత్యం అపి త్వాద్యంతవత్ అత ఏవ తదవస్తు, న వసత్యేకరూపేణేత్యవస్తు సతతపరిణామి. ౨౨

ఏవం సర్వవస్తుశరీరకత్వా దపృథగ్భావ ఉక్తః, అథ విశ్వశరీరకస్య తస్య కారణత్వా దుపకారకత్వా ద్ధారకత్వా చ్చావ్యతిరేక మాహ (దీప ఇతి.) తేజః కార్యం హి దీపః తేజోఽనుగ్రాహ్యం చక్షుః ఇంద్రియాణి తేజఃకారణభూతాహంకారకార్యాణి తేజస్యాశ్రితం రూపం తద్ధర్మః అతో దీపాదే ర్న తేజో హిత్వాఽవస్థానం దీపశబ్దోపలక్షితం బుద్ధిరూపాంతఃకరణం బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణేతి పూర్వ ముక్తత్వాత్ ఏవ మింద్రియాంతఃకరణవిషయాణాం పరమాత్మసృష్టత్వా త్తదనుగ్రాహ్యత్వా త్తదాశ్రితత్వా చ్చ అన్యతమాత్ బుద్ధ్యాదిభ్యోఽపి విలక్షణతమాత్ జ్ఞానశబ్దవాచ్యా త్పరమాత్మన ఋతే తేషాం నావస్థాన మిత్యర్థః. ౨౩

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

బుద్ధే ర్జాగరణం స్వప్న స్సుషుప్తి రితి చోచ్యతే
మాయామాత్ర మిదం రాజ న్నానాత్వం ప్రత్యగాత్మని. ౨౫

యథా జలధరా వ్యోమ్ని భవన్తి న భవన్తి చ.
బ్రహ్మణీదం తథా విశ్వ మవయ వ్యుదయాప్యయాత్. ౨౬

సత్యం హ్యవయవాః ప్రోక్తా స్సర్వావయవినా మిహ,
వినాఽర్థేన ప్రతీయేర న్పటస్యేవాఙ్గ తన్తవః. ౨౭

ఏవం సర్వస్య పరమాత్మాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తికత్వే స్థితే సతి జీవగతావస్థానా మపి తథాత్వం సిద్ధం తత్రాధికం విశేష మాహ (బుద్ధిరితి.) అత్ర బుద్ధిశబ్దో జీవాత్మధర్మభూతజ్ఞానపరః జీవస్య జ్ఞానవికాససంకోచవిశేషరూపజాగరణాదిక మవస్థానానాత్వం ప్రత్యగాత్మని జీవే మాయామాత్రం ప్రకృతిసంబంధమాత్రకృత మిత్యర్థః. ౨౫

ఏవం విధా దోషా స్సర్వాధార మపి పరమాత్మానం న స్పృశన్తీత్యాహ (యథా జలధరా ఇతి.) ఇదంతయా భాసమానం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగమ్యం విశ్వమవయవివి బ్రహ్మ ణ్యుదయాద్భవతి తస్మి న్నేవ లయా న్న భవతి చ శరీరభూతచిదచిద్గతా వికారాః. స్వరూపం త్వాకాశవ న్నిర్మల మితి భావః. ౨౬

ఇత్థం జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాభిధానా త్సత్కార్యవాదః ఫలిత స్తద్విరుద్ధ మసత్కార్యవాదం విరస్యతి (సత్య మితి,) అవయవినా మవయవా స్త్రావ త్సత్యం ప్రోక్తాః అబాధితా వ్యవహ్రియంత ఇత్యర్థః. అవయవీ తు న తేభ్యోఽతిరిక్తః. అతిరిక్తత్వేతు పటావయవినః పృథగవయవా ఉపలభ్యేరన్ న చ తథోపలభ్యంతే న హి పటద్రవ్యాతిరేకేణ తంతవ ఉపలభ్యంత ఇత్యర్థః. తథా సచ్ఛబ్దవాచ్యా ద్బ్రహ్మణో న పృథగ్భూతం జగద్రూపం కార్య మితి సత్కారణ మేవ జగదిత్యర్థః. అంగేతి సంబోధనం. అబాధితతంత్వాత్మకావయవసముదాయ ఏవ వ్యతిషంగవిశేషం గతః పట ఇత్యుచ్యతే, ప్రతీయతే చ తత్ర పటరూపం కార్యం న తన్తుభ్యోఽతిరిక్తం తథా ప్రమాణప్రతిపన్నం చిదచిదీశ్వరసముదాయాత్మకం "సదేవేదసోమ్యేద" మిత్యాదిషు సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగద్రూపపరిణామవిశేష మాపన్నం కార్య మిత్యుచ్యతే ప్రామాణికై స్తథా తేషాం ప్రతీయతే చాతోనాసత్కార్యత్వ మితి భావః, అత్ర "పటవ చ్చేతి" సూత్రార్థ స్స్మారితః. ౨౭

యత్సామాన్యవిశేషాభ్యా ముపలభ్యేత స భ్రమః.
అన్యోన్యాపాశ్రయా త్సర్వ మాద్యన్తవ దవస్తు యత్. ౨౩

వికారః ఖ్యాయమానోఽపి ప్రత్యగాత్మాన మన్తరా.
న నిరూప్యోఽస్త్యణు రపి స్యాచ్చే (త్) చిత్సమ ఆత్మ (వాన్) వత్. ౨౪

న హి సత్యస్య నానాత్వ మవిద్వా న్యది మన్యతే.

నను బుద్ధిశబ్దాంతరాదిభిః, కార్యకారణయో ర్భేద ఏవేత్యసత్కార్యత్వ మేవోచిత మిత్యత ఆహ (య దితి.) ఘటశరావాదిషు మృదయం ఘట ఇతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతివిషయం యత్ సామాన్యశబ్దేన మృదాదికం కారణం వివక్షితం. విశేషశబ్దేన ఘటశరావాదివిశేషాకారో వివక్షితః. స చ మృద్గతో వికారః తాభ్యాం. యదన్యబుద్ధిశబ్దాంతరాదిభి ర్ద్రవ్యాంతర ముపలభ్యతే. అసత్కార్యవాదినాం స భ్రమః. కార్యస్య ద్రవ్యాంతరత్వోపలమ్భో భ్రమాత్మకః. కుతః. అన్యోన్యాపాశ్రయత్వాత్ సామాన్య విశేషయో రేవ పరస్పర మాధారాధేయభావేనాశ్రితత్వాత్ సామాన్యత స్తద్గతవికారాపేక్షయా ద్రవ్యాంతరస్యానుపలమ్భా ద్బుద్ధిశబ్దాంతరాదీనాం వికారనిబంధనత్వే నాప్యుపపత్తే రితి భావః. ఏవం చిదచిదీశ్వరసంఘాతస్య కార్యకారణోభయావస్థత్వం తయో రభేద శ్చేత్యుపపాదిత మసత్కార్యవాద శ్చ ప్రతిక్షిప్తః. అథ కార్యావస్థానా మపి చిదచిదీశ్వరాణాం మిథో వ్యావృత్తాకారతాం వివక్షు స్తావ దాత్మ స్వరూపా ద్దేహస్య వ్యావృత్తాకార మాహ (సర్వ మితి.) యత్ సర్వం శరీరం ఆద్యంతవత్. హేతుగర్భ మిదం. అతః అవస్తు నాత్మవ స్త్విత్యర్థః. ౨౩

కిం చ, న దేహాకారా ఆత్మని సంతీత్యాహ (వికార ఇతి.) వికారః. జాతిగుణక్రియా జన్యవృద్ధ్యాదివికారః. ఖ్యాయమానః ఆత్మని దేహాభిమానినాం ప్రతీయమానోఽపి ప్రత్యగాత్మాన మంతరా తం వినైవ భవతి న తస్మి న్నస్తీత్యర్థః. తదాహ (ననిరూప్యోఽస్తీతి.) న తస్మిన్ వికారో నిరూప్యోఽస్తీత్యర్థః. విపర్యయేఽనిష్ట మాపాదయతి (స్యా దిత్యాదినా.) చేద్యది అణు రల్పోఽపి వికారః ఆత్మని స్యా త్తర్హి ఆత్మవాన్ ప్రాశస్త్యే మతుప్ ముక్తాత్మాఽపి తత్సమః దేహసమః అచిజ్జాతీయ ఏవ స్యా దిత్యర్థః. చిత్సమ ఆత్మవ దితి పాఠాంతరం. తదా వికారోఽప్యాత్మస్వరూపవ త్సదైకరూపః. చిత్సమః జ్ఞానాత్మకాత్మస్వరూపతుల్యః, తద్వత్స్వయంప్రకాశ శ్చ స్యాత్ ముక్తావప్యేకరూపతయా స్వప్రకాశతయా చ ప్రతీయే తేత్యర్థః. న హి తథా ప్రతీతిః ప్రమితేతి భావః. ౨౪

నను ఖ్యాయమానోఽపి వికారః కుత ఆత్మని నేత్యుచ్యతే ఇత్యత్రౌపాధికత్వా దిత్యాహ (న హీతి.) సత్యశబ్దోఽత్ర జీవపరః. "తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్, విజ్ఞానం చ సత్యానృతం

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

నానాత్వం ఛిద్రయో ర్యద్వ జ్జ్యోతిషో ర్వాతయో రివ. ౨౯

యథా హిరణ్యం బహుధా సమీయతే నృభిః క్రియాభి ర్వ్యవహారవర్త్మసు,
ఏవం వచోభి ర్భగవా నధోక్షజో వ్యాఖ్యాయతే లౌకికవైదికై ర్జనైః. ౩౦

చేతి "ప్రాణా వై సత్య" మితి చ ప్రయోగాత్ న హి పరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపస్య దేవమనుష్యాది నానాత్వ మస్తి య స్తు యద్యేవం నానాత్వం మన్యేత తర్హి న స విద్వా న్న దేహవిలక్షణాత్మ యాథాత్మ్యవిత్, అపి తు దేహాత్మాభిమానీతి భావః. ఔపాధికభేదస్య జీవస్వరూపాస్పర్శిత్వే నభస్తేజో వాయవో దృష్టాంతా ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఛిద్రయో రితి.) యద్వత్ యథా ఛిద్రయో రాకాశయోః. జ్యోతిషో ర్వాతయో ర్వాయ్వో శ్చ యథా న నానాత్వం తద్వ దాత్మనోః పూర్వాపర దేహవర్తితయా భిన్నత్వేన ప్రతీయమానయో రాత్మనో రభేదే దృష్టాంతత్వాభిప్రాయేణ ఛిద్రయో రిత్యాదిద్వివచననిర్దేశః ఇయా న్విశేషః, భిన్నకాలోపాధిభేదరాహిత్యే తుల్యకాలోపాధికృతభేదరహితం వస్తు దృష్టాంతిత మితి. ఛిద్రయో రితి ద్వివచనాంతేన మేఘాద్యుపహితా వాకాశప్రదేశౌ వివక్షితౌ. ఘటాకాశమహాకాశౌ వా జ్యోతిఃశబ్దేన సూర్యాదిబిమ్బప్రతిబిమ్బౌ వాతశబ్దేన బాహ్యశారీరౌ. ౨౯

ఏవ మాత్మనో దేహా ద్వ్యావృత్తాకారత్వప్రతిపాదనేనైవ దేహస్యాపి తతో వ్యావృత్తాకారత్వ మర్థసిద్ధం శాభ్యాం పరమాత్మనో వ్యావృత్తాకారతా తు "న తస్య కాలావయవై" రిత్యాదిభి శ్రుతిభిః ప్రతిపాదితైవ. అథోపపాదితం చిదచిద్విశిష్టస్య విచిత్రజగద్రూపేణ పరిణామం కార్యకారణయో రనన్యత్వం చోపసంహరన్ కార్యమిథ్యాత్వపక్షప్రతిక్షేపాయ తత్సత్యతాం చ సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) వ్యవహారవర్త్మసు వ్యవహారమార్గేషు నిమిత్తభూతేషు వ్యవహారశబ్దః ప్రయోజన స్యాప్యుప లక్షణార్థః. కుండల మానయ కట మానయ బిభృహీత్యాదివ్యవహారార్థం, ధారణాదిప్రయోజనార్థం చేత్యర్థః. క్రియాభిః రచనావిశేషైః. ఏక మేవ సువర్ణం బహుధా కుండలాదిరూపేణ నృభిః. సమీయతే ప్రమీయతే రచనావిశేషాదిక్రియార్హత్వా ద్ధారణాదిప్రయోజనార్హత్వా చ్చ కటకాది సత్య మేవ కారణా త్సువర్ణా దనన్య చ్చ. న హి శుక్తిరజతాదిక మర్థక్రియార్హ మితి భావః. ఏవం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టో భగవా నేక ఏవ లౌకికై, ర్వైదికై శ్చ వచోభి ర్జనై ర్విశిష్టాద్వైతవాదిభి శ్చ వ్యాఖ్యాయతే వివిధ మాఖ్యాయతే జగద్రూపేణ పరిణతః. ఖ్యాయతే "కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః, కనక మభేద మపీష్యతే యథైకం సురనరపశుపాదపాదిభేదై ర్హరి రజితోపి ఉదీర్యతే తథైక" ఇత్యాదీని లౌకికవచాంసి "యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యా ద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం లోహమణి రిత్యేవ సత్య" మిత్యాదీని వైదికాని భగవా నిత్యనేన కారణత్వాశఙ్కిత హేయాస్పదత్వవ్యావృత్తి స్సూచ్యతే. ౩౦

యథా ఘనోఽర్కప్రభవోఽర్కదర్శితో హ్యర్కాంశభూతస్య చ చక్షుష స్తమః.
ఏవం త్వహం బ్రహ్మ గుణ స్తదీక్షితో బ్రహ్మాంశక స్యాత్మన ఆత్మబన్ధనః. ౩౧

ఘనో యదాఽర్కప్రభవో విదీర్యతే చక్షుస్స్వరూపం రవి మీక్షతే తదా.
యదా త్వహంకార ఉపాధి రాత్మనో జిజ్ఞాసయా నశ్యతి తర్హ్యనుస్మరేత్. ౩౨

యదేవ మేతే న వివేకహేతినా మాయామయాహంకరణాత్మబన్ధనమ్,
ఛిత్వాఽచ్యుతాత్మానుభవోఽవతిష్ఠతే త మాహు రాత్యన్తిక మఙ్గ సంప్లవమ్. ౩౩

అథ మోక్షపరపర్యాయసంసృతిబంధనివృత్తి రేవాత్యంతికః ప్రలయ ఇతి వివక్షు స్తావ త్కోఽసౌ దేహా ద్వ్యావృత్త స్యాత్మనో బంధ ఇత్యత్రాహ (యథేతి) మేఘ స్యార్కప్రభవత్వ మర్కరశ్మిమిశ్రితభూమాదితమోద్రవ్యారబ్ధత్వా దవగంతవ్యం. ఆదిత్యాధిష్ఠితత్వా చ్చక్షుషోఽర్కాంశత్వం యథా అర్కప్రభవోఽర్కేణైవ ప్రకాశిత శ్చ మేఘోఽర్కాంశభూతస్య చక్షుష స్తమః తమోవ దర్కదర్శనప్రతిబంధక, స్తిరోధాయక ఇతి యావత్, అహంశబ్దోఽత్ర దేహాత్మాభిమానినా మహమభి మానవిషయత్వా ద్దేహపరః. బ్రహ్మగుణః పరమాత్మవిశేషణభూతః. ఉదీక్షిత స్తేన పరమాత్మనా ప్రకాశితః బ్రహ్మాంశక స్యాత్మనః. జీవస్యాత్మబంధనః జ్ఞానప్రతిబంధకః. యథాఽర్కాంశస్య చక్షుషోర్కదర్శనే తత్ప్రభవో మేఘః ప్రతిబంధకః. ఏవం పరమాత్మశరీరభూతస్య జీవస్య పరమాత్మ దర్శనం తద్గుణభూతో దేహః, ప్రతిబధ్నాతీత్యర్థః. తత్ప్రతిబంధ ఏవ సంసృతిప్రతిబంధో నామేతి భావః ౩౧

మేఘవినాశే చక్షుషో రవిదర్శనవ ద్దేహతిరోధానవిగమే జీవస్య పరమాత్మావలోకన మిత్యాహ (ఘనో యదేతి.) విదీర్యతే వాయునా విశీర్యతే తదా చక్షుస్స్వరూపం రవిం పశ్యతి. ఏవం యదా అహంకారః. అహఙ్కారపరిణామాత్మకః అహమభిమానవిషయో వా దేహః. స ఏవోపాధిః. ఆత్మనో జిజ్ఞాసయా విచారపూర్వకోపాసనయా నశ్యతి తదా అనుస్మరేత్ పరమాత్మానం సాక్షాత్కుర్యాదిత్యర్థః యద్వా ఆత్మనో జిజ్ఞాసయా విచారేణా నుస్మరే దాత్మాన ముపాసీత తదా ఉపాధి ర్నశ్యతి తత శ్చ పరమాత్మాన మీక్షత ఇత్యర్థః. "తత స్తుతం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన" ఇతి శ్రుతే రితి భావః. ౩౨

ఏవ ముపాధివిలయ ఏవాత్యంతికః ప్రలయ ఇత్యాహ (యదేవేతి.) ఏతేన వివేకహేతినా వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతభగవదుపాసనరూపేణ ఖడ్గేన మాయావికారాహంకారపరిణామరూప దేహసంబంధ ఏవాత్మనో బంధ స్తం ఛిత్వా అచ్యుతే స్వాంతరాత్మని అనుభవో యస్య సః అవతిష్ఠత ఇతి య త్తమేవ అఙ్గ హేరాజన్ ఆత్యంతికం సంప్లవం ప్రలయ మాహుః తద్యాథాత్మ్యవిద ఇతి కర్తృపదాధ్యాహారః. ౩౩

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

నిత్యదా సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదీనాం పరంతప,
ఉత్పత్తిప్రలయావేకే సూక్ష్మజ్ఞాః సంప్రచక్షతే. ౩౪

కాలస్రోతోజవేనాశు హ్రియమాణస్య నిత్యదా,
పరిణామినా మవస్థా స్తా జన్మప్రలయహేతవః. ౩౫

అనాద్యన్తవతాఽనేన కాలేనేశ్వరమూర్తినా,
అవస్థా నైవ దృశ్యన్తే వియతి జ్యోతిషా మివ. ౩౬

నిత్యో నైమిత్తిక శ్చైవ తథా ప్రాకృతికో లయః.
ఆత్యన్తిక శ్చ కథితః కాలస్య గతి రీదృశీ. ౩౭

అథ నిత్యం ప్రలయం నిరూపయతి (నిత్యదేతి.) హేపరంతప బ్రహ్మాదీనాం సర్వభూతానాం నిత్యదా ప్రతిక్షణ ముత్పత్తిప్రలయౌ ప్రచక్షతే బ్రహ్మాదిసర్వక్షేత్రజ్ఞశరీరాణాం సతతపరిణామస్వభావత్వా త్తత్రోత్తరావస్థాప్రాప్తి రుత్పత్తిః పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగః ప్రలయ ఇత్యాచక్షతే, ఇమా వేవ నిత్యోత్పత్తిప్రలయా వితి భావః. స్థూలదృష్టిభి స్తౌ న జ్ఞాయేతే ఇత్యభిప్రాయేణ సూక్ష్మజ్ఞా ఇత్యుక్తమ్. ౩౪

ఏత దేవోపపాదయతి (కాలస్రోతోజవేనేతి.) కాల ఏవ స్రోతః ప్రవాహ స్తస్య జవేన వేగేన హ్రియమాణస్యేతీవార్థగర్భో వివక్షితః. నదీప్రవాహవేగేన హ్రియమాణస్య తృణకాష్ఠాదే రుచ్చనీచాద్య వస్థా ఇవేత్యర్థః, పరిణామినాం దేహానాం నిత్యం యాయా అవస్థా స్తా జన్మప్రలయహేతవః సంయోగ వియోగవిషయతయా హేతవ ఇత్యర్థః. ౩౫

యది ప్రతిక్షణ మవసా భవంతి తర్హి కిం న లక్ష్యంత ఇత్యత్రాహ (అనాద్యంతవతేతి.) నిత్యేన ఈశ్వరమూర్తినా, పుంస్త్వ మార్షం. ఈశ్వరమూర్తినా కాలేన యాయా నిత్యం, అవస్థా స్తా నైవ దృశ్యన్తే. దుర్దర్శత్వే దృష్టాంత మాహ (వియతి జ్యోతిషా మివేతి.) యథా వియ త్యాకాశే చరతాం, జ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం, ప్రతిక్షణం. దేశాంతరప్రాప్తి. ర్న దృశ్యతే తద్వత్. ౩౬

చతుర్విధప్రలయనిరూపణం నిగమయతి (నిత్య ఇత్యాది.) ౩౭

ఏతాః కురుశ్రేష్ఠ జగద్విధాతు ర్నారాయణస్యాఖిలసత్వధామ్నః
లీలాకథా స్తే కథితా స్సమాసతః కార్త్స్న్యేన నాజోఽప్యభిధాతు మీశః. ౩౮

సంసారసిన్ధు మతిదుస్తర ముత్తితీర్షో ర్నాన్యః ప్లవో భగవతః పురుషోత్తమస్య.
లీలాకథారసనిషేవణ మన్తరేణ పుంసో భవే ద్వివిధదుఃఖదవార్దితస్య. ౩౯

పురాణసంహితా మేతా మృషి ర్నారాయణోఽవ్యయః,
నారదాయ పురా ప్రాహ కృష్ణద్వైపాయనాయ సః. ౪౦

స వై మహ్యం మహారాజ భగవా న్బాదరాయణః.
ఇమాం భాగవతీం ప్రీత స్సంహితాంవేదసమ్మితామ్. ౪౧

"తస్మా త్సర్వాత్మనా రాజన్ హరి స్సర్వత్ర సర్వదా. శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్య శ్చ స్మర్తవ్య శ్చేచ్ఛతాభయ" మితి ద్వితీయే ముముక్షో రవశ్యశ్రోతవ్యతయా ప్రతిజ్ఞాతభగవత్కథానిరూపణం నిగమయతి (ఏతా ఇతి.) జగద్విధాతు ర్జగత్స్రష్టుః అత ఏవ నారాయణస్య నరాణాం ప్రాప్యస్య ప్రాపకస్యాఖిలసత్వధామ్నః అఖిలాధారస్య భగవతః, ఏతాః లీలారూపాణాం చేష్టితానాం కథా స్తే తుభ్యం సమాసతః సంక్షేపతః కథితాః, తర్హి విస్తరతః కథయేత్యత్రాహ (కార్త్స్న్యేనేతి.) అజో బ్రహ్మాఽపి, కార్త్స్న్యేనాభిధాతుం నేశ్వరః. ౩౮

సత్యం కథితాః కి మత ఇత్యత్రాహ (సంసారసిన్ధు మితి.) ద్వివిధం దుఃఖ మేవ దవో దావానలః తేనార్దితస్య పీడిత స్యాత ఏవాతిదుస్తరం సంసారసాగర ముత్తితీర్షోః పుంసో, యాః భగవతో లీలా కథా స్తాసాం రస స్తన్నిషేవణ మంతరేణాన్యః ప్లవః ఉత్తారణోపాయః న భవేత్. ౩౯

శ్రోతు రాదరదార్ఢ్యాయ సంప్రదాయప్రవృత్తి మాహ (పురాణసంహితా మితి.) ఏతాం భాగవతీం ఋషిః సర్వజ్ఞో నారాయణోఽనిరుద్ధరూపీ నారదాయ ప్రాహ చతుర్ముఖద్వారా చతుశ్శ్లోకీరూపేణ ప్రాహేత్యర్థః, యద్వా ఋషి శ్చతుర్ముఖశరీరకః అథవా పూర్వం చతుర్ముఖేనోపదిష్టాం చతుశ్శ్లోకీం బదర్యాశ్రమవాసీ నారాయణోఽపి ప్రాహేత్యర్థః అన్యథా ద్వితీయస్కంధాంతసందర్భవిరోధాత్ స నారదః కృష్ణద్వైపాయనాయ. ౪౦

కృష్ణద్వైపాయనః ఇమా మష్టాదశసహస్రగ్రంథసంఖ్యాం నిర్మాయేతి శేషః, వేదసమ్మితాం వేదతుల్యాం, మహ్యం ప్రాహ. ౪౧

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

ఏతాం వక్ష్యత్యసౌ సూత ఋషిభ్యో నైమిశాలయే,
దీర్ఘసత్రే కురుశ్రేష్ఠ సంపృష్ట శ్శౌనకాదిభిః. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ భావినీం ప్రవృత్తి మాహ (ఏతా మితి.) అసౌ సూత ఇతి పురతః స్థితస్యాఙ్గుల్యా నిర్దేశః. నైమిశాలయే నైమిశారణ్యస్థానే. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రపన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

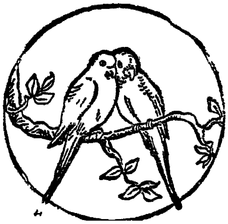

అథ పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అత్రానువర్ణ్యతేఽభీక్ష్ణం విశ్వాత్మా భగవాన్ హరిః,
యస్య ప్రసాదజో బ్రహ్మా రుద్రః క్రోధసముద్భవః. ౧

త్వం తు రాజ న్మరిష్యేతి పశుబుద్ధి మిమాం జహి.
న జాతః ప్రాగభూతోఽద్య దేహవ త్త్వం న నఙ్క్ష్యసి. ౨

భవిష్యసి భూత్వా త్వం పుత్రపౌత్రాదిరూపవాన్,
బీజాఙ్కురవ ద్దేహాదే ర్వ్యతిరిక్తో యథాఽనలః. ౩

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః.

ఏవం భాగవతీం సంహితాం సంశ్రావ్య స్మర్తవ్యం ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యం నిష్కృష్య దర్శయన్ దేహాత్మయాథాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకం స్వశరీరకపరబ్రహ్మానుసంధాననిష్ఠోఽస్పృష్టలౌకికదుఃఖో ముక్తో భవిష్యసీత్యాహ పఞ్చమేన (అత్రేత్యాదినా.) అత్రాస్యాం సంహితాయాం హరి రాశ్రితబంధహరో భగవాన్, అనువర్ణ్యతే. తతః కిమత ఇత్యత్ర తస్యైవ "కారణం తు ధ్యేయ" ఇత్యుక్తరీత్యాఽవశ్య ధ్యేయత్వఖ్యాపనాయ సర్వకారణత్వ మాహ (యస్యేతి.) యస్య హరేః సోఽనువర్ణ్యత ఇతి సంబంధః. ౧

నిష్కృష్య త్యాజ్యోపాదేయవిభాగ మాహ (త్వం త్వితి.) అనాసన్నమరణానాం తు సన్త్యుపాయాః, ఆసన్నమరణ స్త్వ మితి తు శబ్దాభిప్రాయః. మరిష్య ఇత్యేవం విధాం పశుబుద్ధి మవివేకం జహి అహంప్రత్యయవేద్యస్యాత్మనో నిత్యత్వా న్మరణాభావా దితి భావః. తదాహ న జాత ఇతి. త్వం, దేహవ త్ప్రాగభూతోఽవిద్యమానః, అద్య న జాతః నోత్పన్నః నాపి నఙ్క్ష్యసి మరిష్యసి. ౨

భూత్వా ఉత్పద్య పునః బీజాఙ్కురవత్ పుత్రపౌత్రాదిరూపవా న్న భవిష్యసి. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి. (దేహాద్వ్యతిరిక్త ఇతి.) తత్ర దృష్టాంతః యథాఽనల ఇతి. కాష్ఠాదిశేషః. యథాఽగ్నిః కాష్ఠా ద్వ్యతిరిక్తః తథేత్యర్థః. ౩

(దేహాత్మ్యయాథాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకముక్తికథనం)

స్వప్నే యథా శిరశ్ఛేదం పంచత్వాద్యాత్మన స్స్వయమ్,
యస్మా త్పశ్యతి దేహస్య తత ఆత్మా హ్యజోఽమరః. ౪

ఘటే భిన్నే యథాకాశ ఆకాశ స్స్యా ద్యథా పురా,
ఏవం దేహే మృతే జీవో బ్రహ్మ సంపద్యతే పునః. ౫

మన స్సృజతి వై దేహా న్గుణా న్కర్మాణి చాత్మనః,
తన్మన స్సృజతే మాయా తతో జీవస్య సంసృతిః. ౬

స్నేహాధిష్ఠానవర్త్యగ్నిసంయోగో యావ దీయతే,

స్వాప్నదేహాదివ జ్జాగ్రద్దేహా దప్యాత్మా విలక్షణ ఇత్యాహ (స్వప్న ఇతి.) స్వప్నే యథా ఆత్మనః శిరశ్ఛేదం స్వయం పశ్యతి ఏవం జాగరణేఽపి తత్ర యథా ద్రష్టా ఛిద్యమానా ద్దేహా ద్విలక్షణః ఏవం జాగరేఽపీతి భావః. యస్మా త్తు. దేహస్య పఞ్చత్వాదికం మరణాదికం పశ్యతి తత ఆత్మా దేహా ద్వ్యతిరిక్తః అతో న జాయత ఇతి తథా, అమరః మరణరహిత శ్చ. ౪

అస్త్వేవం తతః కి మిత్యత్రై3వంవిధవివేకయుక్తస్య ముక్తి రేవ స్యా దిత్యాహ (ఘట ఇతి.) యథా ఆకాశః ఘటోపహితాకాశః ఘటే భిన్నే సతి యథా పురా. ఆకాశ స్స్యాత్ పూర్వవ న్నిరుపాధిక ఆకాశ స్స్యాత్ ఏవం జీవోఽపి దేహే మృతే పరమాత్మోపాసనయా నిరవశేషం ప్రకృతిసంబంధవిగమే సతి బ్రహ్మ సంపద్యతే సంశుద్ధావస్థో భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దోఽత్ర ముక్తాత్మ వాచీ "బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే" బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ మితి ప్రయోగాత్. ౫

కథమనాదే ర్బంధస్య నివృత్తి రిత్యత్రౌపాధికత్వా దిత్యభిప్రేత్య తదుపపాదయతి (మన ఇతి.) గుణాన్ సత్త్వాదిగుణమయాన్, ఆత్మనో జీవస్య. దేహాన్ సృజతి మనసో దేహసృష్టిహేతుత్వం పుణ్యపాపద్వారేత్యాహ (కర్మాణి చేతి.) తన్మనః, కర్మ మాయా సృజతి తతో మాయామనోదేహకర్మభ్యః జీవస్య సంసృతి ర్భవతి. ౬

ఏవ దేవ సదృష్టాంత ముపపాదయతి సార్ధేన (స్నేహేతి.) దీపస్య జ్యోతిషః దీపత్వం జ్వాలారూపపరిణామః తత్ర తైలస్థానీయం కర్మ తదధిష్ఠానస్థానీయం మనః వర్తిస్థానీయో దేహః,

తతో దీపస్య దీపత్వ మేవం దేహకృతో భవః. ౭

రజస్సత్త్వతమోవృత్త్యా జాయతేఽథ వినశ్యతి.
న తత్రాత్మా స్వయంజ్యోతి ర్యో వ్యక్తావ్యక్తయోః పరః. ౮

ఆకాశ ఇవ చాధారో ధ్రువోఽనంతోఽవ్యయస్థితః,
ఏవ మాత్మాన మాత్మస్థ మాత్మనైవామృశ ప్రభో ౯

బుద్ధ్యాఽనుమానగర్భిణ్యా వాసుదేవానుచింతయా.
చోదితో విప్రవాక్యేన న త్వాం ధక్ష్యతి తక్షకః.
మృత్యవో నోపధక్ష్యతి మృత్యూనాం మృత్యు మీశ్వరమ్. ౧౦

అగ్నిసంయోగస్థానీయో దేహాత్మాభిమానః దీపస్థానీయ స్సంసార ఇతి యోజ్యం. ఏవం భవః సంసారః దేహకృతః కర్మారబ్ధదేహేంద్రియావధిభోగ ఇత్యర్థః. అతో రజస్సత్త్వతమోవృత్త్యా గుణత్రయసంసర్గా దుపాధే రాత్మనో, జన్మమరణాది స్వత స్తు తద్రహితోఽసీత్యర్థః. త దేవాహ (నేతి.) తత్ర దేహే జాయమానే నశ్యతి చ సతి ఆత్మా న జాయతే న నశ్యతి చ. తత్ర హేతుః- వ్యక్తావ్యక్తయోః పరః వ్యక్తం శరీరం అవ్యక్తం మూలప్రకృతిః తాభ్యా, మన్యః తత్ర హేతుః స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశః విజాతీయత్వా దితి భావః. ౭-౮

తత్ర దృష్టాంతః (ఆకాశ ఇవేతి.) యథా ఘటాద్యుపాధే రాకాశః పర స్తద్వత్, ఆధారః దేహస్య ధారకః అనంతః స్వభావతోఽపరిచ్ఛిన్న, అవ్యయః స్వరూపతో వికారరహితః, తతః కిమత ఆహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధ మాత్మస్థం పరమాత్మస్థం దేహస్థం వా ఆత్మాన మాత్మనైవామృశ విచారయ, ప్రత్యక్త్వా దాత్మనై వేత్యుక్తిః. ౯

(బుద్ధ్యేతి.) అనుమానగర్భిణ్యా అనుమీయతేఽనేన సూక్ష్మోర్థం ఇత్యనుమానం శాస్త్రం తద్గర్భిణ్యా శాస్త్రజన్యజ్ఞానయుక్తయేత్యర్థః, బుద్ధ్యా ఆత్మవిమర్శనాత్మికయా వాసుదేవానుచింతయా చ వాసుదేవానుచింతారూపయా బుద్ధ్యా వా ఉపలక్షితం. త్వాం విప్రవాక్యేన ప్రచోదితోఽపి తక్షకః న ధక్ష్యతి తవ వేదనాం న జనయిష్యతీత్యర్థః. మృత్యవ ఇతి. ఈశ్వరో హి మృత్యూనాం మృత్యు రత స్తం మృత్యవః మృత్యుహేతవః న ధక్ష్యంతి ఏవం తద్భావ మపీత్యభిప్రాయః. ౧౦

(దేహాత్మయాథాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకముక్తికథనం)

అహం బ్రహ్మ పరం ధామ బ్రహ్మాహం పరమం పదమ్,
ఏవం సమీక్ష న్నాత్మాన మాత్మ న్యాధాయ నిష్కలే. ౧౧

దంశంతం తక్షకం పాదే లేలిహానం విషాననైః,
న ద్రక్ష్యసి శరీరం చ విశ్వం చ పృథగాత్మనః. ౧౨

ఏత త్తే కథితం తాత యథాఽఽత్మా పృష్టవా న్నృప,
హరే ర్విశ్వాత్మన శ్చేష్టాం కిం భూయ శ్శ్రోతు మిచ్ఛసి. ౧౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

(అహమితి.) అహం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మాఽహ మితి చ తాత్పర్యభేదేన విశేషణప్రధానో విశేష్య ప్రధాన శ్చ నిర్దేశభేదః, పరంధామ పరమం పద మితి చ బ్రహ్మ విశేషణం పరమం పదం పరమం ప్రాప్యం ఏవ మిత్థం సమీక్షా సందధానః నిష్కలే ప్రాకృతశరీరరహితే ఆత్మని పరమాత్మని ఆత్మానం ప్రత్యగాత్మానం ఆధాయ పరమాత్మశేషతైకరసం ధ్యాత్వేత్యర్థః. ౧౧

విషయుక్తై రాననై ర్ముఖై ర్లేలిహాన మాస్వాదయమానం దశంతం చ తక్షకం ఆత్మనః పరమాత్మనః పృథ క్సిద్ధం శరీరం విశ్వం చ న ద్రక్ష్యసి భగవత్స్మృత్యాహ్లాదే మగ్నతయా దుఃఖాది హేతుభూత మన్య న్న వేత్స్యసీత్యర్థః. ౧౨

అఖిలప్రశ్నో త్తరం నిగమయతి (ఏత దితి.) హేతాత హేనృప, హరే శ్చేష్టాం ప్రతి య ద్య దాత్మా త్వం పృష్టవాన్ తత్సర్వం తే తుభ్యం కథితం. కృతార్థతాపరీక్షాయై పృచ్ఛతి (కిం భూయః శ్రోతు మిచ్ఛసీతి.) భూయః పునః. ౧౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, పఞ్చమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏత న్నిశమ్య మునినాఽభిహితం పరీక్షి ద్వ్యాసాత్మజేన నిఖిలాత్మదృశా సమేన,
తత్పాదపద్మ ముపసృత్య నతేన మూర్ధ్నా బద్ధాంజలి స్త మిద మాహ స విష్ణురాతః. ౧

రాజోవాచ—

సిద్ధోఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి భవతా కరుణాత్మనా,
శ్రావితో యచ్చ మే సాక్షా దనాదినిధనో హరిః. ౨

నాత్యద్భుత మహం మన్యే మహతా మచ్యుతాత్మనామ్.
అజ్ఞేషు తాపత ప్తేషు భూతేషు యదనుగ్రహః. ౩

పురాణసంహితా మేతా మశ్రౌష్మ భవతో వయమ్,
యస్యాం ఖలూ త్తమశ్లోకో భగవా ననువర్ణ్యతే. ౪

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః.

ఆత్మన స్సిద్ధార్థతాం కృతజ్ఞతాం చావిష్కుర్వ న్నాహ రాజేత్యాహ సూతః (ఏవ మితి.) మునినా శుకేన అభిహిత మేత "త్కిం భూయ శ్శ్రోతు మిచ్ఛసీ" త్యేత న్నిశమ్య కథం భూతేన సమేనేతి భావప్రధానో నిర్దేశః. సామ్యేన నిఖిలాత్మనః పశ్యతీతి తథా తేన నతేన నమ్రేణ మూర్ధ్నా తస్య పాదపద్మ ముపసృత్య సంస్పృశ్య స విష్ణురాతః పరీక్షిత్ తం మునిం ప్రతీదం వక్ష్యమాణ మాహ. ౧

(సిద్ధ ఇతి.) సిద్ధోస్మి సిద్ధార్థోఽస్మి, కుతః, యతః భవతాఽనుగృహీతోఽస్మి. కోసా వనుగ్రహః, మే మహ్య మనాదినిధనో హరిః చశబ్దా త్తత్ప్రాప్త్యుపాయ శ్చ శ్రావిత ఇతి య దేషః. ౨

కరుణాత్మతా మావిష్కరోతి (నాత్యద్భుత మితి.) అచ్యుతే ఆత్మా మనో యేషాం తేషా మత ఏవ మహతాం వాత్సల్యసౌశీల్యాదిగుణోత్కృష్టానాం భవతా మిదం నాత్యద్భుతం కిం తత్ య దజ్ఞే ష్వత ఏవ తాపత్రయత ప్తేషు భూతే ష్వనుగ్రహ ఇత్యేతత్. ౩

(పురాణసంహితా మితి) భవత స్సకాశా దశ్రౌష్మ శ్రుతవంతః, కథంభూతాం? యస్యాం సంహితాయామ్. ౪

(తక్షకదష్టపరీక్షిన్ముక్తిః)

భగవం స్తక్షకాదిభ్యో మృత్యుభ్యో న బిభే మ్యహమ్,
ప్రవిష్టో బ్రహ్మనిర్వాణ మభయం దర్శితం త్వయా. ౫

అనుజానీహి మాం బ్రహ్మ న్వాచం యచ్ఛామ్యధోఽక్షజే,
ముక్తకామాశయం చేతః ప్రవేశ్య విసృజా మ్యసూన్. ౬

అజ్ఞానం చ నిరస్తం మే జ్ఞానవిజ్ఞాననిష్ఠయా,
భవతా దర్శితం క్షేమం పరం భగవతః పదమ్. ౭

సూత ఉవాచ—

ఇత్యుక్త స్త మనుజ్ఞాయ భగవా న్బాదరాయణిః,
జగామ భిక్షుభి స్సాకం నరదేవేన పూజితః. ౮

సిద్ధోఽస్మీత్యేత దుపపాదయతి (భగవ న్నితి.) అభయహేతుత్వానాత్మానం విశినష్టి- త్వయా దర్శితం అభయం నిర్వాణం ఆనందరూపం బ్రహ్మ ప్రవిష్టః. తదనుభవమగ్న ఇత్యర్థః. ౫

యదుక్తం "కిం భూయః శ్రోతు మిచ్ఛసీతి" తత్ర సిద్ధోఽహం న కించి చ్ఛ్రోతు మిచ్ఛామి. కిం త్వనుజ్ఞాం దేహీత్యాహ (అనుజానీహీతి.) హే బ్రహ్మన్ వాచం యచ్ఛామి మౌనం బిభర్మి. ముక్తాః కామా ఆశయా స్తద్వాసనా శ్చ యస్మాత్ తచ్చేతః. అధోఽక్షజే నివేశ్యాసూన్ ప్రాణాన్ విసృజామి తదర్థం మా మనుజానీహి. ౬

పున స్సిద్ధార్థతా మేవావిష్కరోతి (అజ్ఞాన మితి.) జ్ఞానం ఉపదేశజన్యం విజ్ఞానం భగవదనుభవాత్మకం తన్నిష్ఠయా అజ్ఞానం దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమమూలం నిరస్తం భవతా క్షేమం కేవలసుఖరూపం భగవతః పదం స్వరూపం యతో దర్శితమ్. ౭

(ఇతీతి.) తం రాజాన మనుజ్ఞాయ అనుజ్ఞాప్య నరదేవేన రాజ్ఞా పూజితః భిక్షుభి ర్మునిభి స్సహ జగామ. ౮

పరీక్షి దపి రాజర్షి రాత్మ న్యాత్మాన మాత్మనా,
సమాధాయ పరం దధ్యా వస్పందాసు ర్యథా తరుః. ౯

ప్రాక్కూలే బర్హిషి ష్యాసీనో గంగాకూల ఉదఙ్ముఖః,
బ్రహ్మభూతో మహాయోగీ నిస్సంగ శ్ఛిన్నసంశయః. ౧౦

తక్షకః ప్రహితో విప్రాః క్రుద్ధేన ద్విజసూనునా,
హంతుకామో నృపం గచ్ఛ న్దదర్శ పథి కాశ్యపమ్. ౧౧

తం తర్పయిత్వా ద్రవిణై ర్నివర్త్య విషహారిణమ్,
ద్విజరూపప్రతిచ్ఛన్నః కామరూపోఽదశ న్నృపమ్.

బ్రహ్మభూతస్య రాజర్షే ర్దేహోఽహిగరళాగ్నినా,
బభూవ భస్మసా త్సద్యః పశ్యతాం సర్వదేహినామ్. ౧౩

(పరీక్షి దపీతి.) ఆత్మని పరమాత్మని ఆత్మానం ఆత్మనైవ సమ్యగాధాయ పరమాత్మశేషతైకరసం స్వాత్మాన మేవ ధ్యాతేత్యర్థః. ౯

గఙ్గాతీరే ప్రాగగ్రదర్భేషు ఉదఙ్ముఖ ఆసీనః యథా తరుః, తద్వ దస్పందాసుః తిరోహితసర్వేంద్రియవ్యాపారః నిస్సఙ్గః దేహతదనుబంధాద్యభిమానరహితః. ఛిన్నాః సంశయాః దేహాత్మజీవపరమాత్మభేదాభేదాదిసంశయాః యేన సః మహాయోగీ మహాసమాధియుక్తః బ్రహ్మభూతః సంశుద్ధావస్థః బ్రహ్మశబ్దో ముక్తావస్థజీవపరః ముక్తోఽభవ దితి యావత్. ౧౦

తదా హేవిప్రాః క్రుద్ధేన ద్విజసూనునా ప్రచోదిత స్తక్షకః నృపం హంతుకామో గచ్ఛన్పథి కాశ్యపం దదర్శ. ౧౧

తం విషచికిత్సయా పరీక్షిద్రక్షణేన ద్రవ్యార్జనాయ గచ్ఛంతం. స్వావలీఢస్య వృక్షస్య భస్మీభూతస్య పున రఙ్కురాదిక్రమేణోత్పాదనా ద్విషహారిణం. తదపేక్షితద్రవిణైః సంతర్ప్య నివర్త్య ద్విజరూపేణ తిరోహిత స్సన్ అదశత్. ౧౨

నిర్జీవస్య శరీరస్య దంశనేన భస్మీకరణం పుత్రకృత్య మివ జాత మిత్యాహ (బ్రహ్మభూతస్యేతి) ముక్తావస్థాం ప్రాప్తస్య రాజర్షేః దేహః, సర్వదేహినాం పశ్యతాం సతాం సద్య అహిగరళాగ్నినా, భస్మసా దభవత్. ౧౩

(జనమేజయకృతసర్పయాగః)

హాహాకారో మహా నాసీ ద్భువి ఖే దిక్షు సర్వతః,
విస్మితా హ్యభవ న్సర్వే దేవాసురనరాదయః. ౧౪

దేవదుందుభయో నేదు ర్గంధర్వాప్సరసో జగుః,
వవృషుః పుష్పవర్షాణి విబుధా స్సాధువాదినః. ౧౫

జనమేజయ స్స్వపితరం శ్రుత్వా తక్షకభక్షితమ్,
తదాఽఽజుహావ సంక్రుద్ధో నాగా న్సత్రే మహాద్విజైః. ౧౬

సర్పసత్రే సమిద్ధేఽగ్నౌ దహ్యమానా న్మహోరగాన్,
దృష్ట్వేంద్రం భయసంవిగ్న స్తక్షక శ్శరణం యయౌ. ౧౭

అపశ్యం స్తక్షకం తత్ర రాజా పారీక్షితో ద్విజాన్,
ఉవాచ తక్షకః కస్మా న్న దహ్యేతోరగాధమః. ౧౮

తక్షణం సర్వేషాం దుఃఖం తతః పర ముత్సవం చాహ (హాహాకార ఇతి.) భువి ఖే ఆకాశే సర్వతః, సర్వాసు దిక్షు. ౧౪-౧౫

ప్రాసఙ్గిక మాహ (జనమేజయ ఇత్యాదినా.) తదా సత్రే క్రోధేన ప్రారబ్ధే సర్వసర్పాభిచార యాగే సర్పా నాజుహావ మన్త్రై రాచకర్ష. సర్వసర్పాహ్వానే కారణం (క్రుద్ధ ఇతి.) ౧౬

(సర్పసత్ర ఇతి.) సమిద్ధే ప్రజ్వలితే దహ్యమానా న్దృష్ట్వా తక్షకాఖ్యసర్పః, ఇన్ద్రం శరణం యయౌ. ౧౭

(అపశ్య న్నితి.) పారీక్షితః పరీక్షితః పుత్రః తక్షక మపశ్యన్ ఉవాచ ఉక్త మేవాహ (తక్షకః కస్మా దితి..) ౧౮

తం గోపాయతి రాజేంద్ర శక్ర శ్శరణ మాగతమ్,
తేన సంస్తంభిత స్సర్ప స్తస్మా న్నాగ్నౌ పత త్యసౌ. ౧౯

పారీక్షిత ఇతి శ్రుత్వా ప్రాహ ర్త్విజ ఉదారధీః,
సహేంద్ర స్తక్షకో విప్రా నాగ్నౌ కి మితి పాత్యతే. ౨౦

తచ్ఛ్రుత్వాఽఽజుహువు ర్విప్రా స్సహేంద్రం తక్షకం మఖే,
తక్షకాశుపతస్వేహ సహేంద్రేణ మరుత్వతా. ౨౧

ఇతి బ్రహ్మోదితాక్షేపైః స్థానా దింద్రః ప్రచాలితః,
బభూవ సంభ్రాంతమతి స్సవిమాన స్సతక్షకః. ౨౨

తం పతంతం విమానేన సహతక్షక మంబరాత్,
విలోక్యాంగిరసః ప్రాహ రాజానం తం బృహస్పతిః. ౨౩

ఇత్థం పృష్టాః ప్రాహూ ర్విప్రాః (కి మితి.) హేరాజేంద్ర తం తక్షకం శరణం గతం ఇంద్రో గోపాయతి. తస్మా త్తేన శక్రేణ సంస్తమ్భితః నివారితోఽసౌ తక్షక స్సర్పః అగ్నౌ న పతతి. ౧౯

ఇతి విప్రవచ శ్శ్రుత్వా పారీక్షిత ఉదారధీః విపులబుద్ధిః. పునః ఋత్విజః ప్రాహ (సహేంద్ర ఇతి.) హేవిప్రాః ఇంద్రసహిత, స్తక్షకః కి మితి న పాత్యతే, ౨౦

తత్పారీక్షితో క్తం శ్రుత్వా విప్రాః ఋత్విజః మఖే యాగే సహేంద్రం తక్షక. మాజుహావుః ఆహ్వానప్రకారం దర్శయతి (తక్షకేతి.) హేతక్షక మరుద్గణావృతేనేంద్రేణ సహాగ్నౌ. పతస్వేతి. ౨౧

ఇత్థంభూతైః బ్రాహ్మణోదితాక్షేపైః. బ్రాహ్మణో క్తపరుషవాక్యైః సవిమాన స్సతక్షక, స్థానా చ్చ్యావితః సంభ్రాంతమతి ర్భీతచిత్తో బభూవ, ౨౨

(త మితి.) త మింద్ర, మమ్బరా త్పతంతం అవలోక్య అఙ్గిరసః పుత్రో బృహస్పతిః రాజానం జనమేజయం ప్రాహ. ౨౩

(బృహస్పతినా జనమేజయాయ వేదాంతోపదేశః)

నైష త్వయా మనుష్యేంద్ర వధ మర్హతి సర్పరాట్,
అనేన పీత మమృత మతోఽయ మజరామరః. ౨౪

జీవితం మరణం జంతో ర్గతి స్స్వేనైవ కర్మణా,
రాజం స్తతోఽన్యో నాన్యస్య ప్రదాతా సుఖదుఃఖయోః. ౨౫

సర్పచోరారివహ్న్యంబుక్షుత్తృడ్వ్యాధ్యాదిభి ర్నృప,
పంచత్వ మృచ్ఛతే జంతు ర్భుంక్తే ప్రారబ్ధకర్మ తత్. ౨౬

తస్మా త్సత్ర మిదం రాజ స్సంస్థీయేతాభిచారికమ్,
సర్పా అనాగసో దగ్ధా జనై ర్దిష్టం హి భుజ్యతే. ౨౭

ఇత్యుక్త స్స తథేత్యాహ మహర్షే ర్మానయ న్వచః,
సర్పసత్రా దుపరతః పూజయామాస వాక్పతిమ్. ౨౮

తదాహ (నైష ఇతి.) హేమనుష్యేంద్ర ఏష సర్పరాట్ తక్షకః. త్వయా వధం నార్హతి న వధ్య ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః. అనేన తక్షకేణ. ౨౪

పితృఘాతుకతక్షకవిషయక్రోధశాంతయే తత్త్వ ముపదిశతి (జీవిత మితి.) జన్తోః ప్రాణినః, గతిః స్వర్గనరకాదిగతి శ్చ అతో హేరాజన్ తేన స్వకర్మణా వినా సుఖదుఃఖప్రదః నాన్యోఽస్తి. ౨౫

నన్వపరోక్షం తక్షకేణ పితా దగ్ధో దృష్టః. న తు కర్మణేత్యత ఆహ (సర్పేతి.) సర్పాదిభిః జంతుః మరణ మృచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి యత్ త దారబ్ధం కర్మైవ భుఙ్క్తే స్వకృతకర్మప్రయుక్తా స్సర్పాదయో న స్వతంత్రా ఇతి భావః. ౨౬

(తస్మా దితి.) యత ఏవం తస్మాత్ హేరాజన్ ఇద మాభిచారికం సత్రం సంస్థీయేత సమాప్యతాం వృథా నిరపరాధాః, సర్పా దగ్ధాః. కుతః హి యస్మా జ్జనై ర్దిష్టం ప్రారబ్ధ మేవ భుజ్యతే. ౨౭

(ఇతీతి.) స జనమేజయః, మహర్షేః బృహస్పతే ర్వచో మానయన్, తథేత్యాహ సత్రం సమాప్యతా మిత్యాహ (సర్పసత్రా దితి.) వాక్పతిం బృహస్పతిమ్. ౨౮

సైషా విష్ణోర్మహామాయా బాధ్యబాధకలక్షణా,
యయా ముహ్యత్యసావాత్మా భూతేషు గుణవృత్తిభిః ౨౯

న యత్ర దుర్భావ్యతయా విభావ్యతే మాయాఽఽత్మవాదే సకృదాత్మవాదిభిః,
న యద్వికారో వివిధస్తదాశ్రయో మనశ్చ సంకల్పవికల్పవృత్తి యత్. ౩౦

న యత్ర సృజ్యం సృజతోభయోః పరం వచశ్చ జీవస్త్రిభిరన్వితస్స్వయమ్,

నను కథం విదుషామప్యేవం సమ్మోహనం యతో బ్రాహ్మణకోపాత్పరీక్షితో మృత్యుర్జనమేజయకోపాచ్చ సర్పాణామిత్యాది తత్రాహ (సైషేతి.) బాధ్యబాధకేతిభావప్రధానో నిర్దేశః బాధ్యత్వబాధకత్వే లక్షయత్యాపాదయతి తథా తత్త్వం న సాక్షాత్కింతు జీవమోహనద్వారేత్యభిప్రేత్యాహ (యయేతి,) యయా మాయయా నిదానభూతయా భూతేషు విషయేషు గుణవృత్తిభిః. అసౌ ఆత్మా ముహ్యతి. ౨౯

విష్ణోర్మాయేతి సంబంధోక్త్యా తస్యాపి తయా మోహాతిశఙ్కాం వారయన్ సమాధిదశాయామనుసంధేయం పరమాత్మస్వరూపమాహ (న యత్రేతి.) ఆత్మవాదిభిః పరమాత్మస్వరూపనిరూపకైః సకృదప్యాత్మవాదే పరమాత్మస్వరూపనిరూపణే క్రియమాణే దుర్భావ్యతయా దుర్విభావ్యత్వేన న విభావ్యతే స్వకార్యకరణే నావతిష్ఠతే సా మాయా యత్ర పరమాత్మస్వరూపే న స్వకార్యక్షమేతి కిం పునర్వక్తవ్యమిత్యర్థః. కించ యత్ యత్ర పరమాత్మని తదాశ్రయః మాయాశ్రయః, మాయాప్రయుక్తమోహమూలకః వివిధోవికారః కుతర్కరూపో, నాస్తి తస్య తదవిషయత్వాదితి భావః. యత్ యత్ర సంకల్పవికల్పాభ్యాం వర్తత ఇతి తథా, తన్మనశ్చ నాస్తి న తద్విషయీకరోతి నివృత్తసంకల్పవికల్పయోగపరిశుద్ధమనోవిషయత్వాదితి భావః. ౩౦

కించ (న యత్రేతి.) సృజ్యం శరీరం సృజతీతి సృజత్ కర్మ తేన సహ సృజ్యం యత్ర నాస్తి కర్మ తదాయత్తం శరీరం చ యత్ర నాస్తీత్యర్థః. ఉభయోః కర్మతత్కల్పితదేహయోః పరం తాభ్యాం సాధ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం ఫలం చ యత్ర నాస్తీత్యర్థః. వచశ్చ దేవమనుష్యాదిశబ్దజాతం చ యత్ర న వర్తతే తదిత్థంభూతం పరమాత్మస్వరూపమిత్యర్థ, తతః కిమత ఆహ జీవః, స్వయం త్రిభిరన్వితోఽపి గుణత్రయవశ్యోఽపి తన్మునిః తాదృశపరమాత్మస్వరూపమననపరః ఏతత్పృథివ్యాద్యచిత్తత్త్వం నిషిధ్య పరిహృత్య ఊర్మీన్ అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యూంశ్చ నిషిధ్య విరమేత్ సమాహితమనస్కతయా నివృత్తవ్యాపారో భవేత్. ఉత్పాదితబాధ్యబాధకమితి క్రియావిశేషణం

(బృహస్పతినా జనమేజయాయ వేదాంతోపదేశః)

తదేత దుత్పాదితబాధ్యబాధకం నిషిధ్య చోర్మీన్ విరమేత తన్మునిః. ౩౧

పరం పదం వైష్ణవ మామనన్తి త ద్యన్నేతి నేతీ త్యత దుత్సిసృక్షవః,
విసృజ్య దౌరాత్మ్య మనన్యసౌహృదా హృదోపగుహ్యావసితం సమాహితైః. ౩౨

త ఏత దధిగచ్ఛన్తి విష్ణో ర్యత్పరమం పదమ్,
అహంమమేతి దౌర్జన్యం న యేషాం దేహగేహజమ్. ౩౩

అతివాదాం స్తితిక్షేత నావమన్యేత కంచన,
న చేమం మర్త్య మాశ్రిత్య వైరం కుర్వీత కేనచిత్. ౩౪

పరస్పరం ఉద్భవాభిభవహేతుభూతం గుణత్రయం యథా. ఉత్పాదితం స్యా త్తథా నిషిధ్యేత్యర్థః. ౩౧

కిం చ తదేవ వైష్ణవం పదం పరం మామనంతి వైష్ణవ మిత్యభేదసంబంధే విశేషణం, పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరం సర్వోత్కృష్టం వా పద్యత ఇతి పదం స్వరూపం కిం తత్ యన్నేతి నేతి ప్రకృతిప్రాకృతజడాజడవస్తు యాదృశం తాదృశం న భవతీ త్యత ఉత్సిసృక్షవః తద్వ్యతిరిక్త చేతనాచేతనం వ్యావర్తయితు మిచ్ఛవః దౌరాత్మ్యం రాగద్వేషాదికం, అహంమమాభిమానం వా విసృజ్య అనన్యసౌహృదాః నాన్యస్మిన్ భగవద్వ్యతిరిక్తే సౌహృదం యేషాం తే హృదోపగుహ్య ధ్యానాదినా సంశ్లిష్య సమాహితైః సమాధినిష్ఠైః అవసితం నిశ్చితమ్. ౩౨

దౌరాత్మ్యం విసృజ్యేత్యుక్త్యా తత్త్యాగస్య సాధనవిష్పాదనద్వారా భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వం సూచితం. తత్స్పష్ట మేవాహ (ఏత దితి.) యేషాం గేహదేహజం దేహగేహవిషయం అహంమమేతి దౌర్జన్యం నాస్తి త ఏతే త ద్విష్ణోః పరమం పద మధిగచ్ఛంతి ఉపాసనయా సాక్షాత్కుర్వంతి. గత్యర్థా బుధ్యర్థాః యద్వా ప్రాప్నువంతి. ౩౩

తదేవం బాధ్యబాధకభావస్య భగవన్మాయాప్రయుక్తత్వ మభిధాయ తదనుప్రసక్తం చ పరిహృతం తన్మాయాతితీర్షూణాం వృత్తి మాహ (అతివాదా నితి.) అతిక్రాంతవాదాన్ విరుద్ధవాదాన్, పరుషవచాంసీతి యావత్, ఇమం మర్త్యం దేహ, మాశ్రిత్యాత్మత్వేనాభిసంధాయ కేనచి దపి వైరం, న కుర్యాత్. ౩౪

నమో భగవతే తస్మై కృష్ణాయాకుంఠమేధసే,
యత్పాదామ్బురుహధ్యానా త్సంహితా మధ్యగా మిమామ్. ౩౫

శౌనక ఉవాచ—

పైలాదిభి ర్వ్యాసశిష్యై ర్వేదాచార్యై ర్మహాత్మభిః,
వేదా శ్చ కథితావ్యస్తా ఏతత్సౌమ్యాభిధేహి నః. ౩౬

సూత ఉవాచ—

సమాహితాత్మనో బ్రహ్మ న్బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః,
హృద్యాకాశా దభూ న్నాదో వృత్తిరోధా ద్విభావ్యతే. ౩౭

యదుపాసనయా బ్రహ్మ న్యోగినో మల మాత్మనః,
ద్రవ్యక్రియాకారకాఖ్యం ధూత్వా యా న్త్యపునర్భవమ్. ౩౮

శాస్త్రసమాప్తౌ గురునమస్కారాత్మకం మఙ్గళ మాచరతి (నమ ఇతి.) కృష్ణాయ కృష్ణద్వైపాయనాయ అకుంఠమేధసే అసంకుచితబుద్ధయే, అధ్యగాం అధిగతవా నస్మి. ౩౫

ఇమాం సంహితా మధ్యగా మిత్యుక్తం. తత్ర పురాణసంహితావిభాగం విశేషతో బుభుత్సు స్తావ త్తన్మూలభూతవేదవిభాగం పృచ్ఛతి (పైలాదిభి రితి.) వేదాచార్యైః వేదాచారనిరతైః తత్ప్రవర్తకై శ్చ కథితా. వ్యస్తాః విభక్తాః ఏతద్విభాగవైవిధ్యం నోఽస్మభ్యం అభిధేహి. ౩౬

ఇత్థ మాపృష్ట స్తం విభాగం వివక్షు స్తావ ద్బాదరాయణజన్మా విభాగేనైవ ప్రవృత్త ఇతి వక్తుం తావ ద్వేదావిర్భావక్రమ మాహోత్తరభిః (సమాహితాత్మన ఇతి.) హే బ్రహ్మన్ శౌనక. భగవతి సమాహితః ఆత్మా మనో యేన తస్య పరమేష్ఠిన శ్చతుర్ముఖస్య హృది య ఆకాశ స్తస్మా న్నాదః అభూత్, ఆకాశసంస్పృష్టవాయుపరిణామాత్మకప్రాణఘోష ఆవిర్బభూవ. నాదం విశినష్టి- యో. వృత్తిరోధాత్ శ్రోత్రవృత్తినిరోధాత్ విభావ్యతే శ్రోత్రపిధానా చ్ఛ్రూయత ఇత్యర్థః. ౩౭

కిం చ. యస్య నాదస్యోపాసనయా, యోగినః, ద్రవ్యక్రియాకారకాఖ్యం ఆత్మనో మలం విధూయాపునర్భవం మోక్షం ప్రాప్నువంతి, జ్ఞానోత్పాదకత్వా త్తదుపాసనాయా ఇతి భావః. ద్రవ్యం శరీరం. క్రియా పుణ్యాపుణ్యాత్మకం కర్మ కారక మింద్రియం. ఏవం త్రిధా ఖ్యాయతే ఇతి. తథా దేహేంద్రియతదుభయవిషయోత్పాదకకర్మాఖ్యం మల మిత్యర్థః. ౩౮

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

తతోఽభూ త్త్రివృదోంకారో యోఽవ్యక్తప్రభవ స్స్వరాట్,
య త్త ల్లిఙ్గం భగవతో బ్రహ్మణః పరమాత్మనః. ౩౯

శృణోతి య ఇమం స్ఫోటం సుప్తశ్రోత్రేణ శూన్యదృక్.
యేన వా గ్వ్యజ్యతే యస్య వ్యక్తి రాకాశ ఆత్మనః. ౪౦

స్వధామ్నో బ్రహ్మణ స్సాక్షా ద్వాచకః పరమాత్మనః,
స సర్వమన్త్రోపనిష ద్వేదబీజం సనాతనమ్. ౪౧

(తత ఇతి.) తతో నాదా త్త్రివృదోంకారోఽభవత్, ప్రథమం సాధారణరూపేణ ప్రతిపన్న శ్శబ్దః ప్రణవరూపేణ వ్యక్తో బభూవేత్యర్థః. త్రివృత్ త్రయాణా మకారోకారమకారాణాం వృత్ వర్తనం యస్మి న్సః, త్రిమాత్రో వా, త మేవ విశినష్టి. అవ్యక్తప్రభవః అయోగిభి ర్జ్ఞాతు మశక్యప్రభవః స్వయ మేవ రాజత ఇతి స్వరాట్ య త్తత్, బ్రహ్మణః పరమాత్మనో, లిఙ్గం జ్ఞాపకం వాచకం య త్తదితి నపుంసకత్వం లిఙ్గవిశేషణత్వాత్. ౩౯

కోఽసౌ పరమాత్మేత్యత స్తం వద న్ప్రణవస్య తద్వాచకతా మాహ (శృణోతీతి సార్ధేన.) సుప్తశ్రోత్రేణేతి సమస్తం పదం. య ఇమం స్ఫోటం ప్రణవరూపం శబ్దం సుప్తశ్రోత్రేణాపి శృణోతి శ్రోత్రే పిహితే సత్యపి శృణోతీత్యర్థః. యః శ్రోత్రయోః దృఢపిహితయో స్సతో రిమం స్ఫోటం శృణోతి స పరమాత్మైవ న తు జీవ స్తస్య కరణాయ త్తజ్ఞానత్వా దితి భావః. పరమాత్మత్వకరణాయ త్త జ్ఞాన ఇత్యాహ (శూన్యదృ గితి.) శూన్యేపీంద్రియవర్గే పశ్యతీతి శూన్యదృక్ జీవస్య నాదోపలబ్ధి స్తు పరమాత్మద్వారికేతి భావః. యద్వా ప్రణవ మేవ విశినష్టి. శృణోతీతి శూన్యదృక్ అర్థాంతజ్ఞానరహితః పిహితకర్ణేన విషయాంతరాగోచరతయా శ్రూయమాణ ఇత్యర్థః. యేన వాగ్వ్యజ్యతే ప్రచోదితా సత్యభివ్యజ్యతే యస్యాత్మన ఆకాశో వ్యక్తిః శరీరం యద్వా యేన ప్రణవేన వా గ్వ్యజ్యతే లౌకిక వైదికశబ్దాశి రభివ్యజ్యతే, యస్యాత్మనః ప్రణవస్వరూప స్యాకాశః హృదయాకాశః వ్యక్తి రభివ్యక్తి స్థానమ్ ౪౦

స్వధామ్నః స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనో వాచకః కించ (స ఇతి.) సర్వేషాం మంత్రాణా ముపనిషదాం వేదానాం చ బీజం కారణం. సనాతన మిత్యనేన తస్య హృదయాకాశేఽభివ్యక్తిమాత్రం నతూత్పత్తి రిత్యభిప్రేతమ్. ౪౧

తస్య హ్యాసం స్త్రయో వర్ణా అకారాద్యా భృగూద్వహ,
ధార్యన్తే యై స్త్రయో భావా గుణనామార్థవృత్తయః. ౪౨

తతోఽక్షరసమామ్నాయ మసృజ ద్భగవా నజః,
అన్తస్థోష్మస్వరస్పర్శం హ్రస్వదీర్ఘాదిలక్షణమ్. ౪౩

తేనైవాసౌ చతుర్వేదాం శ్చతుర్భి ర్వదనై ర్విభుః,
సవ్యాహృతికా నోంకారాం శ్చాతుర్హోత్రవివక్షయా. ౪౪

పుత్రా నధ్యాపయ త్తాం స్తు బ్రహ్మర్షీ న్బ్రహ్మకోవిదాన్,
తే తు ధర్మోపదేష్టారః స్వపుత్రేభ్య స్సమాదిశన్. ౪౫

(తస్యేతి.) హేభృగూద్వహ తస్య ప్రణవస్యావయవా స్త్రయః అకారాద్యాః అకారోకార మకారవర్ణాః ఆసన్ ఆవిర్బభూవుః, యద్వా తస్య ప్రణవస్య ప్రకృతిభూతా స్త్రయో వర్ణాః తా న్విశినష్టి (ధార్యత ఇతి.) యై రకారాదిభి, స్త్రయో భావా అర్థాః అనన్యార్హశేషత్వానన్యశరణత్వానన్యభోగ్యత్వ రూపాః, గుణనామ్నాం ప్రాప్యత్వప్రాపకత్వాదిగుణప్రతిపాదకానాం నారాయణాదినామ్నాం స్వార్థేషు యా వృత్తయః అభిధా శ్చ ధార్యన్తే ప్రకాశకతయా కారణతయా వేతి భావః. ౪౨

తతః ప్రణవాత్ అక్షరసమామ్నాయం అక్షరసమాహార మసృజత్, అజ శ్చతుర్ముఖశరీరకః పరమపురుషః, అక్షరసమామ్నాయ మేవ విభజ్య విశినష్టి (అంతస్థేతి.) యరలవా అంతస్థాః, శషసహా ఊష్మాణః, అచ స్స్వరాః, కాదయో మావసానాః స్పర్శాః, హ్రస్వదీర్ఘశబ్దౌ భావప్రధానౌ, ఆదిశబ్దేన ప్లుతత్వోదాత్తత్వస్వరితత్వాదిస్వధర్మసంగ్రహః జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయసంగ్రహ శ్చ అంతస్థాదయో లక్షణం స్వరూపం యస్య త మక్షరసమామ్నాయ మితి సంబంధః. ౪౩

(తేనేతి.) తేనాక్షరసమామ్నాయేనాసౌ చతుర్ముఖశరీరకో విభుః చతురో వేదా నావిష్కృతవా నితి శేషః, తత శ్చాతుర్హోత్రవివక్షయా చత్వారో హోతారః అధ్వర్యూపలక్షితా ఋత్విజః తై రనుష్ఠేయం కర్మ చాతుర్హోత్రం తద్వివక్షయా యజ్ఞప్రకాశనేచ్ఛయేత్యర్థః. సవ్యాహృతికాన్ సప్రణవాన్ చతురో వేదాన్ పుత్రాన్ మరీచ్యాదీన్, అధ్యాపయత్, పుత్రానితి "గతిబుద్ధీ" త్యాదినా కర్మత్వే ద్వితీయా. పుత్రాన్విశినష్టి- బ్రహ్మకోవిదాన్ వేదోచ్చారణాదినిపుణాన్. తే తు మరీచ్యాదయో, వైదికధర్మోపదేష్టారః స్వపుత్రేభ్యః కశ్యపాదిభ్యః, సమాదిశన్ ఉపదిదిశుః. ౪౪-౪౫

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

తే పరంపరయా ప్రాప్తా స్త త్తచ్ఛిష్యై ర్ధృతవ్రతైః.
చతుర్యుగే ష్వథవ్యస్తా ద్వాపరాదౌ మహర్షిభిః. ౪౬

క్షీణాయుషః క్షీణసత్త్వా న్దుర్మేధా న్వీక్ష్య కాలతః.
వేదా న్బ్రహ్మర్షయో వ్యస్య న్హృదిస్థాచ్యుతచోదితాః. ౪౭

అస్మి న్నప్యన్తరే బ్రహ్మ న్భగవా న్లోకభావనః.
బ్రహ్మేశాద్యై ర్లోకపాలై ర్యాచితో ధర్మగుప్తయే. ౪౮

పరాశరా త్సత్యవత్యా మంశాంశకలయా విభుః.
అవతీర్ణో మహాభాగ వేదం చక్రే చతుర్విధమ్. ౪౯

ఏవం పరంపరయా త త్తచ్ఛిష్యై స్తేషాం తేషాం శిష్యైః. ధృతవ్రతై ర్మహర్షిభి. శ్చతుర్షు యుగేషు. ప్రతిచతుర్యుగపర్యాయం ప్రాప్తాః, తత్ర ప్రతిద్వాపరాదౌ ప్రతిద్వాపర మాది ర్యస్య తత్సంబంధి లక్షణకాలస్య తస్మిన్ ద్వాపరాంతే వేదవిభాగప్రసిద్ధేః, శంతనుసమకాలం వ్యాసావతారప్రసిద్ధే శ్చ కాలతః యుగధర్మతః, క్షీణాయుషః అల్పాయుష్కాన్ క్షీణసత్త్వాన్ అల్పబలాన్, అల్పబుద్ధీం శ్చ జనా, న్వలోక్య వ్యస్తా విభక్తా ఇత్యన్వయః. వ్యసనం నామాపరేభ్య శ్చతుర్భ్యో వేదరాశిభ్య ఉద్ధృత్య సంహితాకరణేన ప్రవర్తనం తర్హి పురుషబుద్ధిప్రభవత్వానాదరణీయత్వం స్యా దిత్యాశఙ్క్యాహ (వేదా నితి.) హృదిస్థేనాచ్యుతేన చోదితాః వేదాన్ వ్యస్యన్ విభక్తవంతః న తు స్వబుద్ధ్యేతి భావః. ౪౬-౪౭

తత్ర వైవస్వతమన్వంతరద్వాపరాదౌ వేదవిభాగక్రమం విశేషతో నిరూపయతి (ఏతస్మి న్నిత్యాదినా.) ఏతస్మి న్నంతరే వైవస్వతమన్వంతరే అష్టావింశతిచతుర్యుగద్వాపరాదా విత్యర్థః. లోకభావనః లోకా న్భావయతి అభ్యుదితా న్కరోతీతి తథా హేతుగర్భ మిదమ్. అతః. సత్యవత్యాం అంశాంశకలయా, అవతీర్ణః. హేమహాభాగ. ౪౮-౪౯

ఋగథర్వయజుస్సామ్నాం రాశీ నుద్ధృత్య వర్గశః,
చతస్ర స్సంహితా శ్చక్రే మాలామణిగణా దివ. ౨౦

తాసాం స చతుర శ్శిష్యా నుపాహూయ మహామతిః,
ఏకై కాం సంహితాం బ్రహ్మ న్నేకై కస్మై దదౌ విభుః. ౨౧

పైలాయ సంహితా మాద్యాం బహ్వృచాఖ్యా మువాచ హ,
వై శంపాయనసంజ్ఞాయ నిగదాఖ్యం యజుర్గణమ్. ౨౨

సామ్నాం జై మినయే ప్రాహ తథా చ్ఛన్దోగసంహితామ్,
అథర్వాఙ్గిరసం నామ స్వశిష్యాయ సుమ న్తవే. ౨౩

చాతుర్విధ్య మేవాహ (ఋగితి.) ఋగాదీనాం రాశీ న్స్వయం సాక్షాత్కృత్యేతి శేషః. వర్గశః ప్రకరణభేదేన రాశిభ్యః. ఉద్ధృత్య చతస్రః సంహితా శ్చక్రే. రాశే రుద్ధృత్యేతి పాఠ స్సుగమః దృష్టాంతే తథాదర్శనాత్. యథాఽనేకవిధమణిరాశే ర్మణిగణా నుద్ధృత్య మాలాః కుర్వంతి తద్వద్.౨౦

అథ తాసాం సంహితానాం చతసృణాం మధ్యే ఏకై కాం సంహితాం చతురః శిష్యా నుపహూయ తత్రైకై కస్మై ఏకై కాం సంహితాం మహామతిః. పారాశర్యః దదౌ ఉపదిష్టవా న్. ౨౧

కస్మై కాం దదా విత్యత్రాహ (పై లాయేతి ద్వాభ్యామ్.) అనేకఋక్సముదాయరూపత్వా ద్బహ్వృచాఖ్యాం "తేషా మృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి" ఋగ్లక్షణం, తేషాం మంత్రబ్రాహ్మణాత్మక వేదై కదేశరూపాణాం మధ్యే యత్ర యేషు అర్థభేదేన విశిష్టైకార్థప్రతిపాదకత్వే వ్యవాంతరార్థభేదవశా త్పాదవ్యవస్థా సా ఋగితి తదర్థః. యజుర్గణస్య నితరాం గద్యమానత్వా న్నిగదాఖ్యత్వం యద్యపి ఋక్సామాఖ్యా దన్య ద్యత్ప్రశ్లిష్టపఠితం మంత్రజాతం తదేవ యజుః, తథా చ సూత్రితం "శేషే యజు శ్శబ్దః" ఇతి "ఉచ్చై రృచా క్రియతే ఉపాంశుయజుషేతి" యజుష ఉపాంశుపాఠస్యైవ శ్రవణా న్నిగదాఖ్య సంజ్ఞావిరోధ శ్చ తథాఽపి నిగదత్వ మత్ర న యజుషో లక్షణ ముచ్యతే కింతు యజుస్సంజ్ఞేష్వేవ కేషుచి న్మంత్రేషు పరసంబోధనరూపేషు ప్రోక్షణీ రాసాదయే" త్యేవ మాదిషు పరసంబోధనాయ నితరాం గద్యంత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా వాచనికోపాంశుత్వబాధేన కార్యబలా దుచ్చైర్ధర్మయోగ ఉక్తః. ౨౨

(సామ్నా మితి.) అత్ర గీతాద్యభూతా ఋచ స్సామశబ్దవివక్షితాః. "గీతిషు సామేతి" గీతిమాత్రస్య సామత్వసూత్రణాత్ సామ్నాం సంబంధినీం ఛందోగసంహితాం జై మినయే ప్రాహ అథర్వాఙ్గిరసం నామ శాఖాం సుమంతవే. ౨౩

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

పైల స్స్వాం సంహితా మూచే ఇన్ద్రప్రమితయే మునిః.
బాష్కలాయ చ సోఽప్యాహ శిష్యేభ్య స్సంహితాం స్వికామ్. ౫౪

చతుర్ధా వ్యస్య బోధ్యాయ యాజ్ఞవల్క్యాయ భార్గవ,
పరాశరాయాగ్నిమిత్రే ఇంద్రప్రమితి రాత్మవాన్. ౫౫

అధ్యాపయ త్సంహితాం స్వాం మాణ్డూకేయ మృషిం కవిమ్,
తస్య శిష్యో వేదమిత్ర స్సౌభర్యాదిభ్య ఊచివాన్. ౫౬

శాకల్య స్తత్సుత స్స్వాం తు పంచధా వ్యస్య సంహితామ్,
వాత్స్యముద్గలశాలీయగౌఖల్యశిశిరే ష్వధాత్. ౫౭

జాతుకర్ణశ్చ తచ్ఛిష్య స్సనిరుక్తాం స్వసంహితామ్,
బాలాకపైఙ్గవైతాలవిరజేభ్యో దదౌ మునిః. ౫౮

బాష్కలిః ప్రతిశాఖాభ్యో వాలఖిల్యాఖ్యసంహితామ్,
చక్రే పైలాయని ర్గార్గిః కాసార శ్చైవ తాం దధుః. ౫౯

పైలాదయ స్స్వస్వశాఖాం స్వశిష్యేభ్య ఊచు రిత్యాహ (పైల ఇతి.) స్వసంహితాం బహ్వృచాఖ్యాం ద్వేధా విభజ్య స్వపుత్రాయ ఇంద్రప్రమితయే శిష్యాయ బాష్కలాయ చ ఊచే. స చ బాష్కలోఽపి స్వికాం సంహితాం చతుర్ధా వ్యస్య విభజ్య హే భార్గవ బోధ్యాదిభ్య శ్చతుర్భ్య ఆహ ఆత్మవాన్ ధీమా నింద్రప్రమితి రపి స్వాం సంహితాః. స్వసుతం కవిం విద్వాంసం మండూకేయ మృషి మధ్యాపయామాస. తస్య మండూకేయస్య శిష్యో వేదమిత్రః. సౌభర్యాదిభ్య శ్శిష్యేభ్యః. ౫౪-౫౫-౫౬

తత్పుత్రః మండూకేయసుతః శాకల్య స్తు. స్వాం సంహితాం పఞ్చధా విభజ్య వాత్స్యాదిషు పఞ్చ స్వధాత్ తా నధ్యాపయామాసేత్యర్థః. ౫౭

తచ్ఛిష్యః శాకల్యశిష్యో జాతుకర్ణ స్తు సనిరుక్తాం సంహితాం విభజ్య నిరుక్తం నామ వైదిక పదవ్యాఖ్యానం తేన సాకం చతుర్ధా విభజ్యేత్యర్థః. బాలాకాదిభ్య. శ్చతుర్భ్యో దదౌ. ౫౮

బాష్కలిః పూర్వోక్తబాష్కలస్య పుత్రః. ప్రతిశాఖాభ్యః. ఉక్తసర్వశాఖాభ్యః. ఉద్ధృత్యేతి శేషః, వాలఖిల్యాఖ్యాం శాఖాం చక్రే తాం చ పైలాయన్యాదయ స్త్రయ అదదుః. ౫౯

బహ్వృచా స్సంహితా హ్యేతా ఏభి ర్బ్రహ్మర్షిభి ర్ధృతాః,
శ్రుత్వైతచ్ఛన్దసాం వ్యాసం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౬౦

వైశంపాయనశిష్యా వై చరకాధ్వర్యవోఽభవన్,
యే చేరు ర్బ్రహ్మహత్యాంహః క్షపణం స్వగురో ర్వ్రతమ్. ౬౧

యాజ్ఞవల్క్య శ్చ తచ్ఛిష్య ఆహాహో భగవ న్కియత్,
చరితే నాల్పసారాణాం చరిష్యేఽహం సుదుశ్చరమ్. ౬౨

ఇత్యుక్తో గురు రప్యాహ కుపితో యాహ్యలం త్వయా,
విప్రావమన్త్రా శిష్యేణ మదధీతం త్యజాస్వితి. ౬౩

దేవరాతసుత స్సోఽపి ఛర్దిత్వా యజుషాం గణమ్,
తతో గతోఽథ మునయో దదృశు స్తా న్యజు ర్గణాన్. ౬౪

ఏవ మృక్ఛాఖావిభాగప్రకార మభిధాయ తచ్ఛ్రవణఫల మాహ (బహ్వృచ ఇతి) ఏతచ్ఛందసాం ఏతేషాం ఛందసాం వ్యాసం విభాగం శ్రుత్వా. సర్వైః పాపైః ప్రముచ్యతే. ౬౦

అథ తైత్తిరీయశాఖోత్పత్తిం ప్రస్తౌతి (వైశంపాయనశిష్యా ఇతి.) చరకాధ్వర్యవః అధ్వర్యుశాఖాధ్యయనా దధ్వర్యవ శ్చరకా శ్చాభవన్. తత్ర చరకశబ్దం నిర్వక్తి (యే చేరు రితి.) బ్రహ్మహత్యారూపమంహః. పాపం క్షపయతీతి తథా తత్స్వగురో రనుష్ఠేయం వ్రతం యే చేరుః, వ్రతచరణాచ్చరకసంజ్ఞా శ్చాభవన్. ౬౧

(యాజ్ఞవల్క్య ఇతి.) తచ్ఛిష్యః వైశంపాయనశిష్యః. యాజ్ఞవల్క్యః అయం పూర్వోక్తాదన్యః. ఆహ గురు మితి శేషః. ఉక్తి మేవాహ (అహో ఇత్యాదినా సుదుష్కర మిత్యంతేన.) హేభగవన్ అహో అల్పసారాణాం అల్పతపసా మేతేషాం చరితేన కియత్ అహం తు సుదుష్కరం వ్రతం చరిష్యామీతి. ౬౨

(ఇత్యుక్త ఇతి.) విప్రావమంత్రా విప్రావమానకర్త్రా, హేతుగర్భ మిదం. శిష్యేణ యాజ్ఞవల్క్యేన ఇతీత్థ ముక్తః కుపితో గురు రప్యాహ (కి మితి.) త్వయా అలం యాహి మదధీతం మత్తోఽధీత మాశు త్యజేతి. ౬౩

అథ దేవరాతసుతో యాజ్ఞవల్క్యః. యజుషాం గణం ఛర్దిత్వా ఉద్గీర్య గతః. ౬౪

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

యజూంషి తిత్తిరా భూత్వా తల్లోలుపతయాఽఽదదుః.
తైత్తిరీయా ఇతి యజుశ్శాఖా అభ న్సుపేశలాః. ౬౫

యాజ్ఞవల్క్య స్తతో బ్రహ్మం శ్ఛన్దాం స్యధిగవేషయన్.
గురో రధీతా న్యపశ్యన్ సూపతస్థేఽర్క మీశ్వరమ్. ౬౬

యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ—

ఓం నమో భగవతే ఆదిత్యాయాఖిలజగతా మాత్మస్వరూపేణ కాలస్వరూపేణ చతుర్విధభూతనికాయానాం బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్య న్తానా మన్తర్హృదయేషు బహి రపి చాకాశ ఇవో పాధినాఽవ్యవధీయమానో భగవా నేక ఏవ క్షణలవనిమేషాద్యవయవోపచితసంవత్సరగణేన తోయాదానవిసర్గాభ్యా మిమాం లోకయాత్రా మనువహతి. ౬౭

అథ మునయః ఛర్దితానా మాదానం విప్రరూపేణానుచిత మితి మత్వా తిత్తిరాఖ్యపక్షివిశేషా భూత్వా లోలుపతయా ఆదదుః జగృహుః. అతో యజుశ్శాఖాః, తైత్తరీయసంజ్ఞా అసన్, సుపేశలా అతిరమ్యాః. బహువచన మవాంతరభేదవివక్షయా. ౬౫

కాణ్వమాధ్యందినశాఖాప్రవృత్తిం ప్రస్తౌతి (యాజ్ఞవల్క్య ఇత్యాదినా.) హేబ్రహ్మన్ గురో రధీతాని ఛందాం స్యధిగవేషయన్ అన్వేషయ న్నపశ్యన్ ఛర్దితత్వా దితి భావః. అర్క మాదిత్య మండలాంతర్వర్తిన మీశ్వరం సుష్ఠు, ఉపతస్థే తుష్టావ. ౬౬

స్తుతి మేవాహ (ఓం నమ ఇత్యాదినా) యో లోకయాత్రా మనువహతి తస్మై భగవతే ఆదిత్యాయ తుభ్యం నమ ఇతి సంబంధః. తదేవ దర్శయతి అఖిలేత్యాదినా. అఖిలజగదాత్మత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి చతుర్విధనికాయానాం దేవమనుష్యపశుపాదపభేదేన జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపేణ వా చతుర్విధానాం భూతసముదాయానాం. కింబహునా బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తానాం అన్తర్హృదయేషు ఆకాశ ఇవ వ్యాప్యావ్యుపాధినా బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యంతేన వ్యవధీయమానః. అస్పృష్టవ్యాప్యగతదోష ఇత్యర్థః. కాలానురూపతాం ప్రపఞ్చయతి బహిః క్షణాదిభి రవయవై రుపచితేన సంవత్సరగణేన తోయాదానవిసర్గాభ్యాం లోకయాత్రాం లోకవృత్తిం, అనువహతి నిర్వహతి. ౬౭

యదుహావావ విబుధర్షభ సవితరథ స్తప త్యనుసవన మహరహ రామ్నాయ విధినోపతిష్ఠమానానా మఖిలదురితవృజినబీజావభర్జనం భగవత స్స్వధీమహి తపనమణ్డలమ్.

య ఉహవావ స్థిరచరనికరాణాం నిజనికేతనానా మింద్రియాసుగణా నాత్మనః స్స్వయ మాత్మా న్తర్యామీ ప్రచోదయతి. ౨౯

య ఏవేమం లోక మతికరాలవదనాన్ధకారసంజ్ఞాజగరగ్రహగృహీతం మృతక మివాచేతన మవలోక్యానుకమ్పయా పరమకారుణిక ఈక్ష యైవోత్థాప్యాహరహ రనుసవనం శ్రేయసి స్వధర్మాఖ్యాత్మావస్థానే ప్రవర్తయ త్యవనిపతి రివాసాధూనాం భయ ముదీరయ న్నటతి పరిత ఆశాపాలై స్తత్ర తత్ర కమలకోశాఞ్జలిభి రుపహృతార్హణః ౩౦

అఖిలజగదాత్మస్వరూపేణేత్యనేనాంతఃప్రవిశ్య ప్రేరకత్వరూపో గాయత్రీ ప్రథమపాదస్థ సవితృశబ్దార్థ ఉక్తః, అథ ద్వితీయపాదస్థభర్గశబ్దార్థవర్ణనేన స్తౌతి (యదుహేతి.) ఉహవా వేతి ప్రసిద్ధిద్యోతకో నిపాతసముదాయః, భగవతః తవ యన్మండలం, మథ స్తపతి, త త్స్వధీమహీతి సంబంధః, స్వధీమహి సుష్ఠు ధ్యాయేమేత్యర్థః. హేవిబుధర్షభ, హేసవితః, హేతపనేతి త్రీణి సంబోధనాని. మండలం విశినష్టి. అహరహః, అనుసవనం త్రిసంధ్యం ఆమ్నాయవిధినా వైదికమార్గేణ, ఉపతిష్ఠమానానాం జనానాం, యా న్యఖిలాని దురితాని, పాపాని వృజినాని తత్ఫలాని దుఃఖాని చ తాన్యేవ చ బీజాని యద్వా దురితాని వృజినానాం బీజ మజ్ఞానం చ భర్జయతీతి భర్జనం, త ద్భర్గ స్తేజో యస్య తత్. ౨౮

అథ తృతీయపాదార్థసర్వధీప్రచోదయితృత్వకథనేన స్తౌతి (యదుహ వావేతి.) ఉహవా వేతి పూర్వవత్, యో భవాన్, నిజనికేతనానాం స్వశరీరాణాం, స్థావరజఙ్గమసమూహానాం, మనఇంద్రియ ప్రాణగణా. నాత్మనో జీవాం శ్చ స్వయ మాత్మా ధారకోఽంతర్యామీ చ సన్, ప్రచోదయతి. ౨౯

చతుర్విధపురుషార్థ ప్రదత్వ మావిష్కుర్వన్ స్వాభిప్రేతం నివేదయతి (య ఏవేతి.) అతికరాలవదనో యోఽంధకారసంజ్ఞోఽజగరగ్రహ స్తేన గృహీతం గిలితం అత ఏవ మృతక మివ అచేతనం నిస్సంజ్ఞ మిమం లోకం అవలోక్యానితరసాధారణ్యా కృపాదృష్ట్యా ఉత్థాప్యాహరహ స్త్రిసంధ్యం స్వధర్మాఖ్యాత్మావస్థానే స్వధర్మాఖ్యం స్వారాధనధర్మాఖ్యం యదాత్మావస్థానం చిత్తసమాధానం తస్మిన్ శ్రేయసి ప్రవర్తతి య శ్చ భవా నవనీపతి రివానిమిషాధిపతిః దేవానా మధిపతి రసాధూనాం దుష్టసత్వానాం భయ ముదీరయన్ ఉత్థాపయ న్నటతి. య శ్చ పరితః, ఆశాపాలైః దిక్పాలైః కర్తృభిః కమలకోశాఞ్జలిభిః కమలకోశాకారై రంజలిభి రుపహృతం సమర్పిత మర్హణం యస్య సః అటతీతి పూర్వేణాన్వయః. ౩౦

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

అథ హ భగవం స్తవ చరణనలినయుగలం త్రిభువనగురుభి ర్వన్దితమహ మయాతయామయజుఃకామ ఉపసరామీతి. ౭౧

ఏవం స్తుత స్స భగవా న్వాజిరూపధరో హరిః.
యజూం ష్యయాతయామాని మునయేఽదా త్ప్రసాదితః. ౭౨
యజుర్భి రకరో చ్ఛాఖాదశపంచశతై ర్విభుః.
జగృహే వాజిసంన్యస్తాః కాణ్వమాధ్యందినాదయః. ౭౩
జైమినే స్సామగ స్యాసీ త్సుమన్తు స్తనయో మునిః,
సుతన్వాం స్తత్సుత స్తాభ్యా మేకైకాం ప్రాహ సంహితామ్ ౭౪
సుకర్మా చాపి తచ్ఛిష్య స్సామవేదతరో ర్మహాన్,
సహస్రం సంహితాభేదం చక్రే సామ్నాం తతో ద్విజాః ౭౫

అథ హ నను హేభగవన్, త్రిభువనగురుభి ర్బ్రహ్మాదిభి రభివందిత ముక్తవిధస్య తవ పదకిసలయుగళ మహ మయాతయామయజుఃకామః అయాతయామాని అన్యై రధీత దవిజ్ఞాతాని, అగతసారాణి వా యజూంషి కామయమానః ఉపసరామి భజామీత్యుపతన్ద ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౭౧

(ఏవ మితి.) స్తుతః ప్రసాదిత శ్చ హరి రాదిత్యశరీరకో భగవాన్ వాజిరూపధరః మునయే యాజ్ఞవల్క్యాయాదాత్ ఉపదిదేశ. ౭౨

(యజుర్భి రితి.) విభు ర్యాజ్ఞవల్క్యః, శతై రపరిమితైః, యజుర్భిః దశపఞ్చ పఞ్చదశ శాఖాః అకరోత్, స తై రితి పాఠే స విభు స్తై ర్వాజిరూపేణ హరిణా దత్తై ర్యజుర్భి రకరోత్. తతో వాజినా సంన్యస్తాః సమ్యక్ యాజ్ఞవల్క్యే నిహితాః శాఖా స్తతః కాణ్వా మాధ్యందినా శ్చ జగృహుః అధీతవంతః. ౭౩

జైమినేః సామ్నాం విభాగ మాహ (జైమినే రితి.) సామగస్య జైమినే ర్మునేః తనయః సుమన్తు ర్నామాసీత్. తత్సుత స్సుమన్తుసుతః సుతన్వాన్ తాభ్యాం పుత్రపౌత్రాభ్యాం చతుర్థ్యంత మిదం ద్వేధా విభజ్యైకైకాం ప్రాహేత్యర్థః. ౭౪

హిరణ్యనాభః కౌసల్యః పౌష్పిఞ్జి శ్చ సుకర్మణః,
శిష్యౌ జగృహతు శ్చాన్య ఆవన్త్యో బ్రహ్మవిత్తమః. ౭౭

ఉదీచ్యా స్సామగా శ్శిష్యా ఆస న్పఞ్చశతాని వై,
పౌష్పిఞ్జ్యావన్త్యయో శ్చాపి తాం శ్చోదీచ్యా న్ప్రచక్షతే. ౭౮

లోకాక్షి ర్లాఙ్గలిః కల్యః కుసీదః కుక్షిరేవ చ,
పౌష్పిఞ్జిశిష్యా జగృహు స్సంహితా స్తే శతం శతమ్. ౭౯

కృతో హిరణ్యనాభస్య చతుర్వింశతిసంహితాః
శిష్య ఊచే స్వశిష్యేభ్య శ్శేషా ఆవన్త్య ఆత్మవాన్. ౮౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
షష్ఠోఽధ్యాయః.

తచ్ఛిష్యః జైమినే శ్శిష్యః, మహాన్ మాహాత్మ్యయుక్తః, సుకర్మా నామ సామవేద ఏవ తరు స్తస్మా త్సామ్నాం సహస్రం సంహితానాం శాఖానాం భేదం చక్రే హేద్విజ. ౭౬

(హిరణ్యనాభ ఇతి.) కౌసల్య ఇతి హిరణ్యనాభవిశేషం, పౌష్పిఞ్జోనామైక స్తౌ సుకర్మణ శ్శిష్యౌ జగృహతుః తథా. (ఆవంత్య) శ్చాన్య స్తస్యైవ శిష్యః, స చ, బ్రహ్మవిత్తమః సోఽపి జగ్రాహేత్యర్థః. ౭౭

(ఉదీచ్యా ఇతి.) పౌష్పిఞ్జ్యావంత్యయో శ్చాపి. అపిశబ్దా ద్ధిరణ్యనాభ స్యాపి పఞ్చశతాని శిష్యా ఆసన్, తాం శ్చోదీచ్యాన్ సతః, కాంశ్చిత్ ప్రాచ్యాం శ్చ ప్రచక్షత ఇత్యర్థః. యథోక్తం వైష్ణవే "ఉదీచ్యా స్సామగా శ్శిష్యా స్తస్య పఞ్చశతం స్మృతాః, హిరణ్యనాభ శ్చావంత్య స్సంహితా యై ర్ద్విజోత్తమైః, గృహీత స్తేఽపి చోచ్య న్తే పండితైః ప్రాచ్యసామగా ఇతి. ౭౮

పున రప్యేతేషాం త్రయాణాం సుకర్మణ శ్శిష్యాణాం శిష్యాంతరై శ్శాఖాబాహుల్యం దర్శయతి (లోకాక్షీతి ద్వాభ్యాం.) లోకాక్ష్యాదయ, శ్చత్వారః పౌష్పిఞ్జిశిష్యాః శతం శతం సంహితాః, జగృహుః. ౭౯

కృతో నామ హిరణ్యనాభస్య శిష్యః స చ స్వశిష్యేభ్య, శ్చతుర్వింశతిసంహితాః ఊచే. శేషాః అన్యా అపి యాః ప్రసిద్ధా శ్శాఖాః తాః, ఆవంత్యః, స్వశిష్యేభ్య ఊచే. ౮౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ—

అధర్వవి త్సుమన్తశ్చ శిష్యమధ్యాపయ త్స్వకామ్,
సంహితాం సోఽపి పథ్యాయ వేదదర్శాయ చోక్తవాన్. ౧

శౌల్కాయని ర్బ్రహ్మ బలి ర్మోదగలః పిప్పలాయనిః,
వేదదర్శస్య శిష్యాస్తే పథ్యశిష్యా నథో శృణు. ౨

కుముద శ్శునకో బ్రహ్మ న్జాజలి శ్చా ప్యథర్వవిత్. ౩

బభ్రుశిష్యోఽథాఙ్గిర స్సైన్ధవాయన ఏవ చ.
అధీయేతాం సంహితే ద్వే సావర్ణ్యాద్యా స్తథాపరే. ౪

అథ సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ క్రమప్రాప్త మధర్వవేదవిభాగ మాహ (అధర్వవి దిత్యాదినా.) శిష్యం కబంధనామానం స్వీకాం సంహితాం అధ్యాపయత్ సోఽపి శిష్యోఽపి తాం ద్విధా విభజ్య తదుక్తం వైష్ణవే "అథర్వవేదం స ముని స్సుమన్తు రమితద్యుతిః, శిష్య మధ్యాపయామాస కబంధం సోఽపి చ ద్విధా, కృత్వా తు వేదదర్శాయ తథా పథ్యాయ దత్తవా" నితి. ౧

స్వసంహితాం చతుర్ధా విభజ్య శౌల్కాయన్యాదీం శ్చతుర్థోఽధ్యాపయామాస, పథ్య స్తు త్రిధా విభజ్య త్రీ నిత్యాహ సారేన (శౌల్కాయని రితి.) హేబ్రహ్మన్. ౨-౩

తత్ర శునకేన ద్విధా విభక్తాం స్వసంహితాం తతో బభ్రుసైంధవాయనా వధీతవంతా విత్యాహ (బభ్రు రితి.) బభ్రుః సైంధవాయన శ్చాఙ్గిరసగోత్రప్రభవః శౌనకశిష్యా విత్యర్థః. సావర్ణ్యాద్యాః సైంధవాయనబభ్రోః శిష్యాః. ౪

నక్షత్రకల్పశ్శాన్తిశ్చ కాశ్యపాఙ్గిరసాదయః.
ఏతే చాథర్వణాచార్యా శ్శృణు పౌరాణికా న్మునే. ౫

త్రైయారుణిః కశ్యపశ్చ సావర్ణి రకృతవ్రణః,
వైశమ్పాయనహారీతౌ షడ్వై పౌరాణికా ఇమే. ౬

అధీయన్త వ్యాసశిష్యా త్సంహితాం మత్పితు ర్ముఖాత్,
ఏకైకా మహ మేతేషాం శిష్య స్సర్వాష్ష డధ్యగామ్. ౭

కాశ్యపోఽహం చ సావర్ణీ రామశిష్యోఽకృతవ్రణః,
అధీమహి వ్యాసశిష్యా చ్చతస్రో మూలసంహితాః. ౮

పురాణలక్షణం బ్రహ్మ న్బ్రహ్మర్షిభి నిరూపితమ్,
శృణుష్వ బుద్ధిమాశ్రిత్య వేదశాస్త్రానుసారతః. ౯

ఆద్యశబ్దవివక్షితా నాహ (నక్షత్రకల్ప ఇతి.) నక్షత్రకల్పః శాంతి శ్చ నక్షత్రకల్పః శాంతికల్ప శ్చేతి ద్వౌ. తదుక్తం "నక్షత్రకల్పో వేదానాం శాంతికల్ప స్తథైవ చే"తి కాశ్యపాః కశ్యపగోత్రోద్భవాః ఆఙ్గిరసాః తద్గోత్రోద్భవాః ఏతే నక్షత్రకల్పాదీనాం కర్తృత్వా త్తత్తన్నామభి రుచ్యన్తే. తే అథర్వణాచార్యాః అథర్వవేదశాఖావిభజననేన తత్ప్రవర్తకా ఇత్యర్థః. ఇత్థం వేదసంహితావిభాగమభిధాయాథ పురాణసంహితా ప్రపఞ్చశుశ్రూషా మాలక్ష్య తావ త్తత్ప్రవర్తకాన్ శ్రోతుం చోదయతి. శృణు పౌరాణికా న్మున ఇతి. హేమునే. ౫

కే పున స్త ఇత్యత్రాహ (త్రయ్యారుణి రితి.) త్రయ్యారుణ్యాదయ ఇమే షట్ మత్పితుర్ముఖా దేకైకాం సంహితాం పురాణసంహితా మధీయంత మత్పితుర్ముఖా దిత్యనేన తావ ద్బాదరాయణః. షట్సంహితాః రోమహర్షణాయ ప్రోవాచ తస్మా దేతే షడధ్యైషతేతి సూచ్యతే. అహం తు ఏతేషాం షణ్ణాం శిష్యో భూత్వా సర్వా షడపి సంహితా అధ్యగా మధీతవా నస్మి. ౬-౭

(కిం చ కాశ్యప ఇతి.) రామస్య భార్గవస్య. శిష్యో యోఽకృతవ్రణ స్త ఏతే చత్వారో వయం వ్యాసపుత్రాత్ శ్రీశుకా చ్చతస్రో మూలసంహితా, అధీమహి. ౮

అధీమహి మూలసంహితా ఇత్యనేన పురాణసంహితాబాహుల్యం సూచ్యతే, తదగ్రే స్పష్టీకరిష్యన్ తావ చ్ఛుకపరీక్షిత్సంవాదనిరూపిత మపి పురాణలక్షణం తద్భేదకథనాయ దర్శయతి (పురాణేతి.) వేదశాస్త్రానుసారేణ నిరూపితం పురాణలక్షణం బుద్ధి మాశ్రిత్య శృణు అవహితమనా శ్శృణ్విత్యర్థః. ౯

(పురాణానాం దశవిధలక్షణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

సర్గశ్చాథ విసర్గశ్చ వృత్తిరక్షాన్తరాణి చ,
వంశో వంశానుచరితం సంస్థా హేతు రపాశ్రయః. ౧౦

దశభి ర్లక్షణై ర్యుక్తం పురాణం తద్విదో విదుః.
క్వచి త్పఞ్చవిధం బ్రహ్మ న్మహదల్పవ్యవస్థయా. ౧౧

అవ్యాకృతగుణక్షోభా న్మహత స్త్రివిధోఽహమః.
భూతసూక్ష్మేంద్రియార్థానాం సంభవ స్సర్గ ఉచ్యతే, ౧౨

పురుషానుగృహీతానా మేతేషాం వాసనామయః,
విసర్గోఽయం సమాహారో బీజా ద్బీజం చరాచరమ్. ౧౩

కిం త దిత్యత్రాహ (సర్గశ్చేవేతి దశభిః.) సర్గాదిభి ర్లక్షణై ర్యుక్తం తదేవ పురాణ మితి తద్విదః పురాణలక్షణవిదః విదుః. అత్ర స్థానపోషణే వృత్తిరక్షాశబ్దాభ్యా ముచ్యేతే అంతరాణి మన్వంతరాణి, వంశో వంశ్యానుచరితం చ సంస్థానిరోధః. అనేనై వాత్యంతికప్రలయరూపా ముక్తి రప్యుక్తా. హేతుశబ్దేనోతయః పృథగ్గృహీతాః క్వచి దితి. హే బ్రహ్మన్ మహదల్పవ్యవస్థయా క్వచి త్పఞ్చవిధం చ లక్షణం మహాపురాణ స్యోక్తాని దశలక్షణాని. అల్పపురాణం తు సర్గ శ్చ ప్రతిసర్గ శ్చ వంశో మన్వంతరాణి చ వంశ్యానుచరితం చైవ పురాణం పఞ్చలక్షణ, మిత్యుక్తవిధ మిత్యర్థః. ౧౦-౧౧

క్రమేణ సర్గాదీనాం స్వరూపం నిరూపయతి (అవ్యాకృతేత్యాదినా.) అవ్యాకృతస్య మూలప్రకృతే ర్గుణానాం సత్వరజస్తమసాం క్షోభాత్ యో మహాన్ గుణత్రయపరిణామరూపః తస్మా దహంకార స్త్రిధాభూత స్తస్మా చ్చ భూతానాం ఆకాశాదీనాం తత్సూక్ష్మాణాం శబ్దాదీనాం ఇంద్రియాణాం చేత్యర్థానాం వస్తూనాం య స్సంభవః స, సర్గ ఇత్యుచ్యతే. ౧౨

విసర్గం నిరూపయతి (పురుషానుగృహీతానా మితి.) పురుషేణ పరమపురుషేణానుగృహీతానా మాహితసృష్టిసామర్థ్యానాం ఏతేషాం మహదాదితత్త్వానాం య స్సమాహారః సంఘాతపరిణామః స విసర్గ ఇత్యర్థః. కోఽసౌ సమాహార స్తం దర్శయతి (చరాచర మితి.) చరాచరాత్మకం జగదేవ, తత్సమాహార ఇత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః బీజా ద్బీజ మితి. కారణబీజా త్కార్యబీజ మివ కారణా దవ్యాకృతా న్మహదాదిక్రమేణ చరాచరాత్మకం యత్కార్యజాతం స విసర్గ ఇత్యర్థః. విసర్గస్య జీవకర్మవాసనాప్రయుక్తత్వా ద్వాసనామయత్వమ్. ౧౩

వృత్తి ర్భూతాని భూతానాం చరాణా మచరాణి చ.
కృతా స్వేన నృణాం తత్ర కామా చ్చోదనయాఽపి వా. ౧౪

రక్షాఽచ్యుతావతారేహా విశ్వ స్యానుయుగే యుగే,
తిర్యఙ్మర్త్యర్షి దేవేషు హన్యన్తే యై స్త్రయీద్విషః. ౧౫

మన్వన్తరం మను ర్దేవా మనుపుత్రా సురేశ్వరాః.
ఋషయోఽంశావతారా శ్చ హరే ష్షడ్విధ ముచ్యతే, ౧౬

రాజ్ఞాం బ్రహ్మప్రసూతానాం వంశ స్త్రైకాలికోఽన్వయః.
వంశానుచరితం తేషాం వృత్తం వంశధరా శ్చ యే, ౧౭

నైమిత్తికః ప్రాకృతికో నిత్య ఆత్యన్తికో లయః,
సంస్థేతి కవిభిః ప్రోక్తా చతుర్ధాఽస్య స్వభావతః, ౧౮

వృత్తిం నిరూపయతి (వృత్తి రితి.) చరాణాం భూతానాం అచరాణి భూతాని వృత్తి ర్జీవనోపాయ ఇత్యర్థః. సా చేశేనేశ్వరేణ కృతా సా చ నృణాం కామా ద్రాగాత్ తత్రాపి చోదనయా విధినా న కేవలం రాగప్రాప్తా శాస్త్రవిరుద్ధా చేత్యర్థః. కృతా స్వేనేతి పాఠే స్వేన ఈశ్వరేణైవ కృతే త్యర్థః. ౧౪

రక్ష మాహ-ప్రతియుగం తిర్యగాదిషు అచ్యుత స్యావతార స్తచ్చేష్టా విశ్వస్య రక్షేత్యర్థః. అవతారతచ్చేష్టితానాం విశ్వరక్షారూపత్వం దర్శయతి (హన్యంత ఇతి.) యై రవతారైః తచ్చేష్టితైః త్రయీద్విషః వైదికధర్మవిరోధినః హన్యంతే. ౧౫

అంతరాణి లక్షయతి (మన్వంతర మితి.) షడ్విధం మన్వంతర ముచ్యత ఇతి సంబంధః, మన్వాదయః షడేతే యత్ర తన్మన్వంతర ముచ్యత ఇత్యర్థః. షడ్విధత్వ మేవాహ (మను రితి.) హరే రంశావతారా శ్చేతి సంబంధః, సురేశ్వరా ఇంద్రాః. ౧౬

వంశ మాహ (రాజ్ఞా మిత్యర్ధేన.) మనోః ప్రసూతానాం రాజ్ఞాం యః త్రైకాలికః కాలత్రయగోచరోఽన్వయః స వంశ ఇత్యర్థః. తదనుచరిత మేవాహ (వంశానుచరిత మితి.) యే చ వంశధరాః వంశనిర్వాహకాః తేషాం వృత్తం వంశానుచరిత ముచ్యత ఇత్యర్థః. ౧౭

సంస్థా మాహ (నైమిత్తిక ఇతి.) స్వభావతః కాలకర్మస్వభావాత్ అస్య విశ్వస్య చతుర్ధా చతుర్విధః నైమిత్తికాదిరూపో లయః సంస్థేతి కవిభిః ప్రోక్తః. ౧౮

(పురాణానాం దశవిధలక్షణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

హేతు ర్జీవోఽస్య సర్గాదే రవిద్యాకర్మకారకః.
యం చానుశాయినం ప్రాహు రవ్యాకృత ముతాపరే. ౧౯
వ్యతిరేకాన్వయౌ యస్య జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు.
మాయామయేషు తద్బ్రహ్మ జీవవృత్తి ష్వపాశ్రయః. ౨౦
పదార్థేషు యథా ద్రవ్యం తన్మాత్రం రూపనామసు.
బీజాదిపంచతా న్తాసు హ్యవస్థాసు యుతాయుతమ్. ౨౧
విరమేత యదా చిత్తం హిత్వా వృత్తిత్రయాశ్రయమ్,

హేతుం నిరూపయతి (హేతు రితి.) అవిద్యాకర్మకారకః అజ్ఞానమూలకం పుణ్యాపుణ్యాత్మకం కర్మ కరోతీతి తథా స జీవః ఏకత్వం జాత్యభిప్రాయకం అస్య విశ్వస్య సర్గాదేః హేతుః జీవస్య కర్మఫలానుభవార్థత్వా త్సర్గాదే స్తన్నిమిత్తత్వం తస్య అతః స హేతు రిత్యర్థః. హేతుత్వ ఖ్యాపనాయ జీవం విశినష్టి య మితి. అనుశయో భుక్తఫలకర్మావశేషః, సోఽస్యాస్తీత్యనుశయీ తథా భూతం యం జీవం ప్రాహుః. భుక్తావశేషకర్మవాసనాయుక్తం ప్రాహుః. ఉత అపి చ అపరే యం అవ్యాకృతం దేవాదినామరూపరహితం ప్రాహుః, సృష్టేః పూర్వం దేవాదినామరూపరహితం ప్రాహుః సృష్టేః పూర్వం దేవాదినామరూపరహితా వాసనాయుక్తా జీవా అస్య సర్గాదే ర్నిమిత్త మితి స హేతు రిత్యర్థః. ౧౯

అథా పాశ్రయ మాహ ద్వాభ్యామ్, (వ్యతిరేకాన్వయా వితి.) మాయామయేషు ప్రకృతికార్యేషు శరీరేషు జాగ్రదాదిషు జీవస్య వృత్తిషు యస్యాన్వయవ్యతిరేకౌ తద్బ్రహ్మ అపాశ్రయః, సర్వాధారత్వా దపాశ్రయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణో జీవవృత్తినిర్వాహకతయాఽవస్థానాత్తా స్వన్వయః, అవస్థాభి రస్పృష్టత్వా ద్వ్యతిరేక శ్చ భవతి. బ్రహ్మణ స్తత్త చ్చిదచిద్విశిష్టతారూపేణ సర్వావస్థాన్వయః, స్వేన రూపేణ తాభి ర్వ్యతిరేక శ్చేత్యుక్తం భవతి. ౨౦

అత్ర దృష్టాంత మాహ (పదార్థే ష్వితి.) బీజాదిపఞ్చత్వాంతా స్వవస్థాసు రూపనామసు నామ రూపవత్సు పదార్థేషు ఘటపటాదిషు, యద్ద్రవ్యం తన్మాత్రం తద్ద్రవ్యమాత్రం జన్మాద్యవస్థాభి ర్యుతాయుతం తత్త్వాదివిశిష్టతారూపేణ జన్మాదియుతం తత్ప్రహాణదశాయాం విశేష్యమాత్రరూపేణ జన్మాది రహితం చ తద్వ దిత్యర్థః, ౨౧

యదుక్తం "దశమస్య విశుద్ధ్యర్థే నవానా మిహ లక్షణ" మితి తదాహ (విరమేతేతి.) వృత్తిత్రయాశ్రయ మితి భావప్రధానో నిర్దేశః. యదా చిత్తం జాగ్రదాదివృత్తిత్రయాశ్రయత్వం హిత్వా

యోగేన వా తదాత్మానం వై దేహాయ నివర్తతే. ౨౨

ఏవం లక్షణలక్ష్యాణి పురాణాని పురావిదః,
మునయోఽష్టాదశ ప్రాహుః క్షుల్లకాని మహాన్తి చ. ౨౩

బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం చ శైవం లైఙ్గం సగారుడమ్.
నారదీయం భాగవత మాగ్నేయం స్కాన్దసంజ్ఞితమ్. ౨౪

భవిష్యం బ్రహ్మవైవర్తం మార్కణ్డేయం చ వామనమ్,
వారాహం మాత్స్యకౌర్మ్యం చ బ్రహ్మాణ్డాఖ్య మితి త్రిషట్. ౨౫

బ్రహ్మ న్నిదం సమాఖ్యాతం శాఖాప్రణయనం మునేః,
శిష్యాణాం చ ప్రశిష్యాణాం బ్రహ్మతేజోవివర్ధనమ్. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

వ్యయ మయత్నతః. యోగేన యోగాభ్యాసయత్నేన వా విరమేత విషయేభ్య ఇతి శేషః, తదా ఆత్మాన మాశ్రయాఖ్యం వేద ఆత్మా చిత్తం తత్ తతః నివర్తతే. వేదేహాయా నివర్తతే ఇతి పాఠాంతరం. తదా ఆత్మానం వేద తతః ఈహాయాః సంసారరూపాయాః నివర్తత ఇత్యర్థః, వై దేహాయ నివర్తత ఇతి పాఠాంతరం తదా యస్య చిత్తం విరమేత స ఆత్మానం వేదేతి శేషః. తతః. వై దేహాయ విదేహభావాయ ప్రాకృతదేహాభావాయేతి యావత్, నివర్తతే సంసారబంధా న్నివర్తతే ముచ్యత ఇత్యర్థః. ౨౨

తదేవం పురాణసంహితావిభాగప్రసఙ్గేన తల్లక్షణా న్యభిధాయ ప్రస్తుత మాహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధైః దశభిః పఞ్చభి ర్వా లక్షణై ర్లక్ష్యాణి మహాంతి క్షుల్లకా న్యల్పాని చాష్టాదశపురాణాని పురావిదః, పూర్వకాలాభిజ్ఞా మునయో విదుః. ౨౩

కాని పున స్తా న్యష్టాదశే త్యత్రాహ (బ్రాహ్మ మితి) మాత్స్యకౌర్మ్య మితి సమాహారద్వంద్వః. మాత్స్యం కౌర్మ్యం చేత్యర్థః. ఇతీత్థం త్రిషట్ అష్టాదశ. ౨౪-౨౫

వేదపురాణసంహితావిభాగోపపాదనం నిగమయతి (బ్రహ్మ న్నితి.) హేబ్రహ్మన్ మునే ర్బాదరాయణస్య శిష్యాణాం ప్రశిష్యాణాం శాఖాప్రణయనం వేదపురాణసంహితాప్రవర్తనం తచ్ఛ్రోతౄణాం బ్రహ్మతేజసః. బ్రహ్మవర్చసస్య వివర్ధన మిత్యర్థ ఇతి ఫలకీర్తనమ్. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ —

సూత జీవ చిరం సాధో వద నో వదతాం వర.
తమ స్యపారే భ్రమతాం నృణాం త్వం పారదర్శనః. ౧

ఆహు శ్చిరాయుష మృషిం మృకణ్డుతనయం జనాః,
యః కల్పాన్తేఽప్యుర్వరితో యేన గ్రస్త మిదం జగత్. ౨

సవా ఆత్మకులోత్పన్నః కల్పేఽస్మి న్భార్గవర్షభ.
నైవాధునాఽపి భూతానాం సంప్లవః కోఽపి జాయతే. ౩

అథ అష్టమోఽధ్యాయః.

పురాణగణనాయాం మార్కండేయ మిత్యుక్తం తత్ర తత్పురాణకర్తు ర్మార్కండేయస్య చరిత్రం బుభుత్సు స్తత్కృతనాయ సూతం స్తౌతి శౌనకః (సూతేతి.) హేసూత హేసాధో హేవదతాం వర చిరం జీవ నః. అస్మభ్యం వద యదన్య చ్ఛుశ్రూషితం తద్వదేత్యర్థః. యత స్త్వ మపారే తమ స్యజ్ఞానే, తత్కార్యే సంసారే వా భ్రమతాం నృణాం తత్పారం దర్శయతీతి తథాభూత, స్త్వ మేవాతో వదేత్యర్థః, ౧

కిం త చ్ఛుశ్రూషిత మిత్యత్రాహ (ఆహు రితి.) చిరాయుష్య మేవ దర్శయితుం విశినష్టి. యః కల్పాంతేఽప్యుర్వరితః. అవశిష్టః. యేన భగవతేదం జగ ద్గ్రస్తం తం చ దదర్శేతి శేషః. యద్వా యేనేదం జగ త్కల్పాంతే గ్రస్తం తేన ఉర్వరితో అవశేషితో య ఇతి సంబంధః. మార్కండేయస్య ఏతత్కల్పప్రసూతత్వే శాస్త్రాంతరవిరోధపరిహారో ద్రష్టవ్యః. ఏతత్కల్పప్రసూతో మార్కండేయోఽన్యో వా స్యా దిత్యవిరోధః. ౨

తత్రాత్మన స్సంశయ ముద్ఘాటయతి (స వా ఇతి.) హేభార్గవర్షభ స వై మార్కండేయః. అస్మి న్నేవ కల్పే స్వకులోత్పన్నః. తతః కి మత ఆహ (నైవేతి.) అధునాఽపి భూతానాం సంప్లవః. ప్రలయః కోఽపి నైవ జాయతే అస్మి న్నేవ కల్పే జాతః. కథ మసంజాతం సంప్లవ మద్రాక్షీ దితి సంశయ ఇత్యర్థః. ౩

ఏక ఏవార్ణవే భ్రామ్యన్ దదర్శ పురుషం కిల,
వటపత్రపుటే తోకం శయానం త్వేక మర్భకమ్. ౪

ఏష న స్సంశయో భూయా న్సూత కౌతూహలం యతః,
తన్న శ్ఛిన్ధి మహాయోగి న్పురాణే ష్వపి సమ్మతః. ౫

సూత ఉవాచ—

ప్రశ్న స్త్వయా మహర్షేఽయం కృతో లోకమలాపహః,
నారాయణకథా యత్ర గీతా కలిమలాపహా ౬

ప్రాప్తద్విజాతిసంస్కారో మార్కణ్డేయః పితుః క్రమాత్,
ఛన్దాం స్యధీత్య ధర్మేణ తపస్స్వాధ్యాయసంయుతః ౭

ఉర్వరితత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (ఏక ఏవేతి) అర్ణవే ప్రళయార్ణవే భ్రామ్యన్ వటపత్రస్య పుటే తలే శయానం తోకం అర్భకం బాలకం పురుషం దదర్శ. బాల్య స్యాల్పత్వసూచనాయ తోక మిత్యుక్త మతో న పౌనరుక్త్యమ్. ౪

ఇత్థం సంశయ మావిష్కృత్య తన్నిరాసాయ చోదయతి (ఏష ఇతి.) ఏషః "సవా ఆత్మకులోత్పన్న" ఇత్యాదినోక్తః. యత స్సంశయా, న్మహ త్కౌతూహలం యద్వృత్తాంత శ్రవణౌత్సుక్యం, భవతి, త న్నోఽస్మాకం, సంశయం ఛింధి, న కేవలం త్వం యోగీ కిం తు, పురాణే ష్వపి జ్ఞాతృత్వేన, సమ్మతః. ౫

ఇత్థ మాపృష్ట స్తచ్చరిత్రం విస్తరతో వివక్షు స్తావ త్ప్రశ్న మభినందతి సూతః (ప్రశ్న ఇతి.) హేమహర్షే త్వయా కృతోఽయం ప్రశ్నః, లోకస్య మల మపహంతీతి తథా, కుత్ర హేతుః, యత్ర యత్ప్రశ్నోత్తరే, కలిమలం కలియుగప్రయుక్తం మల మపహంతీతి తథాభూతా నారాయణకథా గీతా భవిష్యతి. ౬

ఆదిత స్తచ్చరిత్రం వర్ణయతి (ప్రాప్తద్విజాతిసంస్కార ఇత్యాదినా, యావ ద్దశమాధ్యాయ సమాప్తి) మార్కండేయో మృత్యుం జిగ్య ఇతి పఞ్చమే నాన్వయః. క్రమాత్ గర్భాధానాది సంస్కార క్రమాత్ ప్రాప్తః ద్విజాతిసంస్కారః ఉపనయనసంస్కారో. యేన సః ధర్మేణ శాస్త్రోక్తవిధినా, ఛందాంసి వేదా, నధీత్య తపసా స్వవర్ణాశ్రమోచితేన స్వాధ్యాయేన వేదేన చ సంయుక్తః. ౭

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

బృహద్వ్రతధర శ్శాన్తో జటిలో వల్కలామ్బరః,
బిభ్రత్కమణ్డలుం దణ్డ ముపవీతం సమేఖలమ్. ౮

కృష్ణాజినం సాక్షసూత్రం కుశాం శ్చ నియమర్ధయే,
అగ్న్యర్కగురువిప్రాత్మ స్వర్చయ న్సంధ్యయో ర్హరిమ్. ౯

సాయం ప్రాత స్స గురవే భైక్ష మాహృత్య వాగ్యతః,
బుభుజే గుర్వనుజ్ఞాత స్సకృ న్నో చే దుపోషితః ౧౦

ఏవం తపస్స్వాధ్యాయపరో వర్షాణా మయుతాయుతమ్.
ఆరాధయ న్హృషీకేశం మృత్యుం జిగ్యే సుదుర్జయమ్. ౧౧

ఇత్థం బృహద్వ్రతధర స్తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః.
దధ్యా వధోఽక్షజం యోగీ ధ్వస్తక్లేశాంతరాత్మనా. ౧౨

తస్యైవం యుంజత శ్చిత్తం మహాయోగేన యోగినా,
వ్యతీయాయ మహా న్కాలో మన్వంతరషడాత్మకః. ౧౩

బృహద్వ్రతధరః నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యవ్రతధరః. నియమర్ధయే నియమస్య స్వధర్మస్య బుద్ధిః వృద్ధిః తస్యై కమండల్వాదికం బిభ్రాణః. సంధ్యయోః సాయంప్రాతస్సంధ్యయోః అగ్న్యాదిషు హరి మర్చయన్, తత్రాత్మా స్వహృదయం. గుర్వర్థం భైక్ష మాహృత్య తేనానుజ్ఞాత శ్చే త్తర్హి బుభుజే, సకృత్. నో చే దననుజ్ఞాత శ్చే దుపోషితో. భవతి. ౮-౯-౧౦

(ఏవ మితి.) సుదుర్జయం సుతరాం దుఃఖేనాపి జేతు మశక్యం మృత్యుం జిగ్యే జితవాన్.౧౧

(ఇత్థ మితి.) యోగేన ధ్వస్తాః క్లేశా రాగాదయో యస్య తేనాంతరాత్మనా ప్రత్యాహృతేన మనసా అధోఽక్షజం దధ్యౌ ధ్యాతవాన్. ౧౨

(తస్యేతి.) యుఞ్జతః సమాదధత స్సతః. మహాన్ భూయాన్. తదేవాహ. మన్వంతర షడాత్మకః వ్యతీయాయ వ్యతిక్రాంతోఽభూత్. ౧౩

ఏతత్పురందరో జ్ఞాత్వా సప్తమేఽస్మిన్కిలాంతరే,
తపోవిశంకితో బ్రహ్మన్నారేభే తద్విఘాతనమ్. ౧౪

గంధర్వాప్సరసః కామం వసంతమలయానిలౌ,
మునయే ప్రేషయామాస రజస్తోకమదౌ తథా ౧౫

తే వై తదాశ్రమం జగ్ముర్హిమాద్రేః పార్శ్వ ఉత్తరే,
పుష్పభద్రా నదీ యత్ర చిత్రాఖ్యా చ శిలా విభో. ౧౬

గత్వాఽఽశ్రమపదం పుణ్యం పుణ్యద్రుమలతాంచితమ్,
పుణ్యద్విజకులాకీర్ణం పుణ్యామలజలాశయమ్. ౧౭

మత్తభ్రమరసంగీతం మత్తకోకిలకూజితమ్,
మత్తబర్హినటాటోపం మత్తద్విజకులాకులమ్. ౧౮

తస్య తపోనిష్ఠాదార్ఢ్య మితిహాసేన వర్ణయతి (త దిత్యాదినా.) పురందరః ఇంద్రః, ఏతత్తపశ్చరణం జ్ఞాత్వా సప్తమేఽస్మిన్నంతరే వైవస్వతమన్వంతరే హే బ్రహ్మన్ తపసా. విశఙ్కితః కింవాఽయం మత్పదం జిఘృక్షే దితి సంజాతశఙ్కః తద్విఘాతనం తస్య విఘాత మారబ్ధవాన్. ౧౪

గంధర్వాం శ్చ అప్సరస శ్చ తాః మునయే మునిం భ్రంశయితుం. గంధర్వాదీ న్ప్రేషయామాస స్వయం రజస్తోకమదౌ రజస్తోకో లోభ స్తస్య రజోగుణప్రభవత్వాత్ తం చ మదం చ తౌ ప్రేషయామాస. ౧౫

(తేవై ఇతి.) గంధర్వాదయః హిమాచలస్యోత్తరే పార్శ్వే తత్రాపి యత్ర పుష్పభద్రాఖ్యా నదీ తత్రాపి యత్ర చిత్రాఖ్యా శిలా తత్ర తదాశ్రమం మార్కణ్డేయాశ్రమం జగ్ముః విభవితి సంబోధనమ్. ౧౬

(గత్వేతి.) ఆశ్రమపదం ప్రవిష్టా వాయు ర్వవా వితి తృతీ యేనాన్వయః. పుణ్యం పుణ్యావహం పుణ్యైః ద్రుమైః లతాభి శ్చాఞ్చితం పూజితం ఆకుల మితి పాఠాంతరం పుణ్యానాం ద్విజానాం ఋషీణాం కులైః సమూహై రాకీర్ణం పుణ్యా అమలా శ్చ జలాశయా యస్మిన్ మధుపానమత్తానాం భ్రమరాణాం, సంగీతం యస్మిన్ మత్తకోకిలానాం కూజితం యస్మిన్ మత్తా బర్హిణా మయూరా ఏవ నటా స్తేషాం

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

వాయుః ప్రవిష్ట ఆదాయ హిమనిర్ఝరశీకరమ్,
సుమనోభిః పరిష్వక్తో వవా వుత్తంభయ న్స్మరమ్. ౧౯

ఉద్యచ్చంద్రనిశావక్త్రైః ప్రవాల స్తబకాలిభిః,
గోపద్రుమలతాజాలై స్తత్రాసీ త్కుసుమాకరః. ౨౦

అన్వీయమానో గంధర్వై ర్గీతవాదిత్రయూధికైః,
అదృశ్య తాత్తచాపేషుః స్వఃస్త్రీయూధపతిః స్మరః. ౨౧

హుత్వాఽగ్నిం సముపాసీనం దదృశు శ్శక్రకింకరాః.
మీలితాక్షం దురాధర్షం మూర్తిమంత మివానలమ్. ౨౨

మాటోపః సంభ్రమో యస్మిన్ పత్త్రాణాం ద్విజానాం పక్షిణాం కులై రాకులం ఇత్థంభూతం తదాశ్రమపదం మలయానిలః శీతలగిరినదీశీకరా నాదాయ సుమనోభిః కుసుమైః పరిష్వక్తః స్మరం కామ, ముత్తమ్భయన్ ఉద్దీపయన్ వవౌ ప్రససార. ౧౭-౧౮-౧౯

ఏవం మలయానిలస్య వ్యాపార ఉక్తః. అథ వసంతస్య కృత్య మాహ (ఉద్యదితి.) ఉద్యన్ చంద్రో యస్మిన్. తన్నిశావక్త్రం రజనీముఖం. యస్మిన్ సః ప్రవాలానాం పల్లవానాం స్తబకానాం గుచ్ఛానాం చ ఆలయః శ్రేణయో. యేషు తైః గోపద్రుమలతాజాలైః గుప్యన్తే విటపై స్సంశ్లిష్యంత ఇతి గోపాః ద్రుమా లతా శ్చేతి తేషాం, జాలైః సమూహై రుపలక్షితః, కుసుమాకరో వసంతః, తత్ర ప్రాదుర్బభూవ. ౨౦

అథ కామస్య కృత్య మాహ (అన్వీయమాన ఇతి.) గీతవాదిత్రాణాం మృదఙ్గాదీనాం, యూధమేషా మస్తీతి తథా తైః, మత్వర్థీయష్ఠన్, గంధర్వైః రన్వీయమానః, యుజ్యమానః గృహీతధనుర్బాణః స్వఃస్త్రీణాం అప్సరసాం యూధస్య, పతిః స్మరః, అదృశ్యత అలక్ష్యత. ౨౧

(హుత్వేతి.) ఉపాసీనం, తం మార్కండేయం, మూర్తిమంతం పుంవిగ్రహధారిణం, అనలమివ స్థితం, దదృశుః. ౨౨

ననృతు స్తస్య పురత స్త్రియోఽథో గాయకా జగుః,
మృదంగవీణాపణవై ర్వాద్యం చక్రు ర్మనోరమమ్. ౨౩

సందధేఽస్త్రం స్వధనుషి కామః పంచముఖం తదా.
మధు ర్మదో రజస్తోక ఇంద్రభృత్యా వ్యకంపయన్. ౨౪

క్రీడన్త్యాః పుంచికస్థల్యాః కందుకై స్తనగౌరవాత్,
భృశ ముద్విగ్నమధ్యాయాః కేశవిస్రంసితస్రజః. ౨౫

ఇత స్తతో భ్రమద్దృష్టే శ్చలంత్యా అనుకందుకమ్.
వాయు ర్జహార తద్వాస స్సూక్ష్మం త్రుటితమేఖలమ్. ౨౬

విససర్జ తదా బాణం మత్వా తం స్వజితం స్మరః,
సర్వం తత్రాభవ న్మోఘ మనీశస్య యథోద్యమః, ౨౭

త ఇత్థ మపకుర్వంతో మునే స్తత్తేజసా మునే,
దహ్యమానా నివవృతుః ప్రబోధ్యాహి మివార్భకా . ౨౮

(ననృతు రితి.) తస్య మార్కండేయస్య అథో అథ, వాద్యం స్తుతిసూచకం ధ్వనిం చక్రుః ౨౩

(సందధ ఇతి.) పఞ్చారవిందాదీని ముఖాని యస్య తదస్త్రం, స్వే ధనుషి, సందధే. మధు
శ్వసంతః, రజస్తోకో లోభో మద శ్చైతే, ఇంద్రభృత్యాః అకమ్పయన్ అక్షోభయన్. ౨౪

(క్రీడంత్యా ఇతి.) పుఞ్జికస్థలీ నామాప్సరా, తస్యాః కన్దుకైః క్రీడన్త్యాః స్తనభారా ద్భృశ
ముద్విగ్నమధ్యాయా శ్చలన్మధ్యాయాః, కేశేభ్యో, విస్రంసితా స్రక్, యస్యాః తస్యాః. 'కన్దుక
మనుసృత్య ఇత స్తతో, భ్రమన్తీ, దృష్టి యస్యాః, తస్యా శ్చలన్త్యాః అత ఏవ త్రుటితా మేఖలా
యస్మిన్, త త్సూక్ష్మం. వాసో వస్త్రం వాయు ర్జహార. ౨౫-౨౬.

(విససర్జేతి.) తదా పుఞ్జికస్థల్యాః. నగ్నతావశాయాం, తత్ర తస్మి న్మునౌ సర్వ మేత
త్కర్తవ్యం, మోఘం వ్యర్థ మభవత్, యథాఽనీశస్య నిర్ధన స్యోద్యమ స్తద్వత్. ౨౭

(త ఇతి.) హేమునే, మునే ర్మనయే, ఇత్థ మపకుర్వంతః, తస్య మునే స్తేజసా, దహ్య
మానా, నివవృతుః నివృత్తా బభూవుః. యథా అర్భకౌ అహిం సర్పం, ప్రబోధ్య, తతో నివర్తన్తే
తద్వత్. ౨౮

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

ఇతీంద్రానుచరై ర్బ్రహ్మ న్ధర్షితోఽపి మహామునిః,
య న్నాగా దహమో భావం న తచ్చిత్రం మహత్సు హి. ౨౯

దృష్ట్వా ని స్తేజసం కామం సగణం భగవా న్స్వరాట్,
శ్రుత్వాఽనుభావం బ్రహ్మర్షే ర్విస్మయం సమగా త్పరమ్. ౩౦

తస్యైవం యుంజత శ్చి త్తం తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః,
అనుగ్రహా యావిరాసీ న్నరనారాయణో హరిః. ౩౧

తౌ శుక్లకృష్ణౌ నవకంజలోచనౌ చతుర్భుజౌ రౌరవవల్కలాంబరౌ.
పవిత్రపాణీ ఉపవీతకం త్రివృ త్కమండలుం దండ మృజుం చ వైణవమ్. ౩౨

పద్మాక్షమాలా ముత జంతుమార్జనం వేదం చ సాక్షా త్తప ఏకరూపిణౌ,

చిత్ర మేత దహో తస్య జితేంద్రియత్వ మితి విస్మయమాన మాలక్ష్యాహ (ఇతీతి.) హేబ్రహ్మన్, ధర్షితః ప్రలోభితోఽపియదహమోఽహంకారస్య, భావం వికారం మోహం, నాగా దితి న ప్రాపేత్యేత న్మహత్సు న చిత్రమ్. ౨౯

(దృష్ట్వేతి.) స్వరా డింద్రః ని స్తేజసం పరిమ్లానవదనం, కామం, దృష్ట్వా, బ్రహ్మర్షే ర్మార్కండేయస్య ప్రభావం, శ్రుత్వా చ పరం భృశం, విస్మయ మగాత్. ౩౦

(తస్యేతి.) నరనారాయణః నరసహితో నారాయణః. ౩౧

(తా వితి.) తౌ నరనారాయణౌ, వీక్ష్యేత్యాయే త్యుపరిష్టా త్సంబంధః శుక్లకృష్ణౌ తత్ర నరః శుక్లః, నారాయణః కృష్ణవర్ణః, రౌరవం కృష్ణాజినం వల్కలం చ తే అమ్బరే యయో స్తౌ పవిత్రే పాణ్యోః, యయో స్తౌ త్రివృ త్త్రిగుణం నవతన్తుక మితి వా తదుపవీతం ద్వితీయాంతానాం దధానా విత్యుపరిష్టా త్సంబంధః, ఋజు మవక్రం, వైణవం దండమ్. ౩౨

పద్మాక్షాణాం, మాలాం ఉతాపి చ జన్తుమార్జనం మశకాదిజంత్వపనోదనవస్త్రం, వేదం దర్భముష్టిం సాక్షా త్తప ఏవ ఏకం రూపం మూర్తిః, రనయో ర స్తీతి తథా తప స్తత్తదిద్వర్ణం

తపస్తటిద్వర్ణపిశఙ్గరోచిషా ప్రాంశూ దధానౌ విబుధర్షభార్చితౌ. ౩౩

తే వై భగవతో రూపే నరనారాయణా వృషీ
వీక్ష్యోత్థాయాదరే ణోచ్చై ర్నానామాంగేన దండవత్. ౩౪

స తత్సందర్శనానందనిర్వృతాత్మేంద్రియాశయః,
హృష్టరోమాశ్రుపూర్ణాక్షో న సేహే తా వుదీక్షితుమ్. ౩౫

ఉత్థాయ ప్రాంజలిః ప్రహ్వ ఔత్సుక్యా దాశిష న్నివ,
నమో నమ ఇతీశానౌ బభాషే గద్గదాక్షరమ్ ౩౬

తయో రాసన మాధాయ పాదయో రవనిజ్య చ,
అర్హణే నానులేపేన ధూపమాల్యై రపూజయత్. ౩౭

సుఖ మాసన ఆసీనౌ ప్రసాదాభిముఖౌ మునీ,
పున రానమ్య పాదాభ్యాం గరిష్ఠా విద మబ్రవీత్. ౩౮

దీప్యమానతటిద్వర్ణసదృశం యత్పిశఙ్గరోచి స్తేన ప్రాంశూ ప్రగతా అంశవో యయో స్తౌ విబుధశ్రేష్ఠై రర్చితౌ. ౩౩

(తే ఇతి.) రూపాపేక్షయా నపుంసకనిర్దేశః. (వీక్ష్యేతి.) ఉచ్చై ర్మహతా అఙ్గేన. ౩౪

స మార్కండేయః. తయో స్సందర్శనేన య ఆనంద స్తేన నిర్వృతాః సుఖితాః, శాంతా వా ఆత్మేంద్రియాశయాః దేహేంద్రియమనాంసి యస్య సః హృష్టా న్యుత్పులకితాని రోమాణి యస్య సః తావ త్తౌ ద్రష్టు మపి న సేహే న శశాక. ౩౫

(ఉత్థాయేతి.) ప్రహ్వః నమ్రః ఆశ్లిష న్నివ పరిరమ్భమాణ ఇవ కేవలం గద్గదాక్షరం నమో నమ ఇతి వాక్య మీశ్వరౌ ప్రత్యబభాషే. గద్గదాక్షర మితి క్రియావిశేషణం వా. ౩౬

(తయో రితి.) ఆధాయ విధాయ పాదయో రవనిజ్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య అర్హణేన యోగ్యేనానులేపేన చందనేన ధూపై ర్మాల్యైః కుసుమై శ్చ అపూజయత్. ౩౭

సుఖం యథా తథా, ఆసీనౌ గరిష్ఠౌ పూజ్యతమౌ ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణమ్. ౩౮

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

మార్కండేయ ఉవాచ —

కిం వర్ణయే తవ విభో యదుదీరితోఽసు స్సంస్పందతే త మను వాఙ్మనఇంద్రియాణి,
స్పందంతి వై తనుభృతా మజశర్వయో శ్చ స్వస్యాప్యథాపి భజతా మసి భావబంధుః. ౩౯

మూర్తీ ఇమే భగవతో భగవం స్త్రిలోక్యాః క్షేమాయ తాపవిరమాయ చ మృత్యుజిత్యై,
నానావిధ ర్ష్యవితు మన్యతనూ ర్యథేదం సృష్ట్వా పున ర్గ్రససి సర్వ మివోర్ణనాభిః. ౪౦

ఉక్తి మేవాహ (కి మిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) యువయో ర్దర్శనం న మే తపః ఫలం తస్యాపి సర్వేంద్రియప్రాణప్రచోదయిత్రా త్వయైవ కారితత్వా దతః కేవలం త్వత్కృపాఫల మేవేత్యభిప్రేత్యాహ (కి మితి.) హేవిభో తవ త్వాం కిం వర్ణయే కథం స్తౌమి యతః, స్వస్య మమ తనుభృతాం కింబహునా అజశర్వయో ర్బ్రహ్మరుద్రయో శ్చ అసుః ప్రాణః, యతో యేన త్వయా, ఉదీరితః ప్రేరితః, సంస్పందతే చలతి స వ్యాపారక్షమో భవతి. తం స్పందమానం ప్రాణం అనుసృత్య వాగాదీని స్పందంతి అనుదాత్తేత్త్వలక్షణ స్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వా త్పరస్మైపదం. యద్యేవం తర్హి సర్వేఽపి త్వా మివ కిం న మా ముపాసత ఇత్యత్రాహ (అథాపీతి,) ప్రాణిమాత్రస్య ప్రాణాదిప్రచోదయితృత్వేఽపి భజతాం పుంసా మేవ భావబంధుః, భావ స్త్వదుపాసనారూపోఽభిప్రాయవిశేషః, తం బధ్నాతి స్థిరీకరోతీతి తథా త్వయి కించిదానుకూల్యయుక్తానా మేవ భావబంధు స్త్వమితి భావః. ౩౯

నను ప్రాణాదీనా ముద్దీపయితేశ్వరః, నాహ మిత్యత్ర భగవదవతారభూతావేవ యువా మిత్యభిప్రయన్నవతారప్రయోజన మాహ (మూర్తీ ఇతి.) హేభగవన్ భగవతః షాడ్గుణ్యపూర్ణస్యైవ తే ఇమే మూర్తీ అవతారౌ కిమర్థం త్రిలోక్యాః క్షేమాయ సుఖాయ తాపవిరమాయ జ్ఞానోపదేశేనాధ్యాత్మికాధి తాపవిఘాతాయ మృత్యుజిత్యై మృత్యుజయాయ మోక్షాయేతి యావత్. అత్ర దృష్టాంతాంతరాలాభా త్తదవతారానేవ దృష్టాంతయతి (నానావిధైర్ష్యవితు మన్యతనూర్యథేతి) యథా, నానావిధా అన్యతనూః. రామకృష్ణాదితనూః, ఇదం జగ దవితుం రక్షితుం బిభర్షి తద్వత్ న కేవలం జగద్రక్షైవ త్వద్వ్యాపారః, కింతు సృష్టిసంహారావపీత్యాహ సర్వ మిదం జగ త్సృష్ట్వా పున ర్గ్రససి నను. కిం త్వయ్యేకస్యైవ స్రష్టృత్వం పునర త్తృత్వం చ క్వచి ద్దృష్ట మతో దృష్టాంత మాహ ఇవోర్ణనాభిరితి. ఊర్ణనాభి రివేత్యర్థః. ౪౦

తస్యావితు స్థిరచరేశితు రంఘ్రిమూలం యస్మా న్న కర్మగుణకాల రజ స్స్పృశంతి,
యద్వై స్తువంతి వినమంతి యజ న్త్యభీక్ష్ణం ధ్యాయంతి వేదహృదయా మునయ స్తదాప్త్యై.

నాన్యం తవాంఘ్ర్యుపనయా దపవర్గమూ ర్తేః క్షేమం జనస్య పరితోఽభియ ఈశ విద్మః,
బ్రహ్మా బిభే త్యల మతో ద్విపరార్ధధిష్ణ్యః కాలస్య తే కిముత తత్కృతభౌతికానామ్. ౪౨

తద్వై భజా మ్యృతధియ స్తవ పాదమూలం హిత్వేతదాత్మహిత మాత్మగురోః పరస్య

యత స్సర్వజగత్కారణభూతోఽత స్త్వామేవ "కారణం తు ధ్యేయ" ఇత్యాదివేదార్థతాత్పర్యజ్ఞా ధ్యాయంతీత్యాహ (తస్యేతి.) తస్య సృష్టిసంహారకర్తుః. అవితుః, స్వావతారై రక్షితుః, చరాచరాణా మంతః ప్రవిశ్య ధారణేన నియంతు శ్చ తవ య త్పాదమూలం, తద్వై భజామీత్యుపరిష్టా త్సంబంధః. కథంభూతం యస్మాత్ యదుపాసనా దిత్యర్థః, న కర్మగుణకాలరజః స్పృశంతి కర్మగుణకాలానాం రజోమలం యదుపాసకా న స్పృశంతి. రుజ ఇతి పాఠాంతరం. తదా కర్మాదయో యదుపాసకం న స్పృశంతి, యదుపాసకాః కర్మాదీ న్న స్పృశంతీతి వా. తత్ర కర్మ పుణ్యపాపాత్మకం తస్య, రజః, రజోవత్ జ్ఞానావారకత్వా త్సుఖదుఃఖే గుణరజశ్శబ్దేన రజఆదిగుణకార్యం కామక్రోధాదికం కాలశబ్దేన తత్ప్రయుక్తశీతాతపవర్షాదయో వివక్షితాః. రుజ ఇతి పాఠే రుజో రోగాః. కిం చ వేదహృదయా మునయః, వేదా హృదయే యేషాం తే వేదతాత్పర్యవిద ఇత్యర్థః, యజంతి ఆరాధయంతి చ కిమర్థం తదాప్త్యై తత్పాదమూలప్రాప్త్యై. ౪౧

కిం తదాప్త్యే త్యత స్తస్యా ఏవ నిరతిశయపురుషార్థరూపతా మాహ (నాన్య మితి.) అభియ ఇతి చ్ఛేదః, హేఅపవర్గమూర్తే నిరతిశయపురుషార్థరూప, హేఈశ పరితో న భీ ర్భయం యస్మా త్త్వదఙ్ఘ్ర్యుపనయా త్త్వదఙ్ఘ్రిప్రాప్తేరన్యం క్షేమం శ్రేయో న విద్మః, భియ ఇతి చ్ఛేదే పరితో భియ ఇతి సమస్తం పదం జనస్య విశేషణం. నను చతుర్ముఖలోకప్రాప్తి రపి క్షేమ ఏవేత్యత ఆహ (బ్రహ్మేతి.) అలం నితరాం కాలస్య కాలరూపస్య తే త్వత్తః బిభేతి కుతః. ద్విపరార్ధధిష్ణ్యః ద్విపరార్ధకాలావస్థాయిలోకః, అతో బిభేతీతి సంబంధః, యతో బ్రహ్మణ ఏవ భయం కిముత తత్కృతానాం తత్సృష్టానాం భౌతికానాం భూతపరిణామాత్మకదేహభాజామ్. ౪౨

యత స్త్వదఙ్ఘ్ర్యుపనయ ఏవ క్షేమ స్తత స్తవ పాదమూల మేవ తత్ప్రాప్తయే భజామీత్యాహ (తద్వా ఇతి.) ఋతధియః, సత్యసఙ్కల్పస్య పరమాత్మనో గురో శ్చ పరస్య సర్వస్మాత్పరస్య చ తవ ఆత్మహితం తదేత త్పాదమూలం భజామి, ఋతధియ ఇత్యనేన "తేషా మహం సముద్ధర్తా

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

దేహాద్యపార్థ మసదన్త్యమభిజ్ఞమాత్రం విందేత తే తర్హి సర్వమనీషితార్థమ్. ౪౨

సత్వం రజ స్తమ ఇతీశ తవాత్మబంధో మాయాకృతాః స్థితిలయోద్భవహేతవోఽస్య.

మృత్యుసంసారసాగరా" దిత్యుక్తవిధసత్యసఙ్కల్పత్వం వివక్షితం ఆత్మగురో రిత్యనే నాంతః ప్రవిశ్య నియమనేన సాధుకర్మకారయితృత్వం జ్ఞానోపదేశే వోపకర్తృత్వం చ ప్రాప్యత్వోపయుక్తతయోక్తం "హిత్వైత దాత్మహిత మాత్మగురోః పరస్య, దేహాద్యపార్థ మసదన్త్యమభిజ్ఞమాత్ర" మితి పాఠః. అన్త్య మత్యంతం, అస ద్దుష్టం అపార్థం విఫలం చ దేహాది హిత్వా అపాస్యాత్మహితం పాదమూలం భజామీతి సంబంధః." "హిత్వేద మాత్మభది మాత్మగురో" రితి పాఠే తు ఆత్మభదిం జ్ఞానావారకం దేహాది హిత్వా భజామీత్యర్థః "దేహాద్యపార్థ మస దిత్యనభిజ్ఞమాత్ర" మితి చ క్వచి త్పాఠః. తదా అపార్థ, మస దితి చ న భవ త్యభిజ్ఞామాత్రం యస్మా త్తద్దేహాది హిత్వేత్యర్థః. జ్ఞానశబ్ద స్యార్షో హ్రస్వః. యద్యేవం తే త్వాం యో భజే దితి శేషః. తర్హి, స ఏవ సర్వమనీషితార్థం. అభిమతం సర్వం పురుషార్థం విందేత లభేత. ఆద్యపాఠే యస్యేతి శేషః. యస్య, తే అభిజ్ఞామాత్రం త్వత్పాద మూలవిషయకజ్ఞానమాత్ర మస్తి తర్హి స ఏవ సర్వమనీషితార్థం విందేత "విందంతి తే సర్వమనీషితార్థ" మితి చ పాఠో దృశ్యతే తదా అభిజ్ఞమాత్ర మిత్యస్య యే మిత్యాదిః తే విందంతి లభంత ఇతి సంబంధః. ౪౨

నను బ్రహ్మరుద్రావపి మమైవ మూర్తీ అత స్తౌ హిత్వా మా మేవ కి మితి భజస ఇత్యత్ర ఆహ (సత్వమితి.) హే ఈశ హే ఆత్మబంధో జీవసఖ యదపి యద్యపి అస్య జగతః, స్థితిలయోదయ హేతవః. తవ విద్మః రుద్రబ్రహ్మతనవ ఇతి విశ్లేష్య మధ్యాహర్తవ్యం శుక్లాం తను మిత్యగ్రే దర్శనాత్ తా శ్చ సత్వం రజ స్తమ ఇతి యా తవ మాయా తయైవ కృతాః. లీలాధృతాః లీలయాధృతాః. లీలాపదేన విష్ణ్వాద్యాఖ్యతనుసంబంధస్య కర్మమూలత్వవ్యావృత్తిః. తథాపి తత్ర సత్వమయీ యా తనూః. సైవ నృణా ముపాస్యమానా శాన్త్యై మోక్షోపయుక్తశాంతయే భవతి నాన్యే అన్యే బ్రహ్మ రుద్రాఖ్యే తన్వౌ న ప్రశాంత్యై భవతః ప్రత్యుత తాభ్యా ముపాస్యమానాభ్యాం వ్యసనమోహభియో. భవేయుః, వ్యసనం దుఃఖం, భీ ర్భయం యద్య ప్యత్ర స్థితిహేతుభూతాయా విష్ణ్వాఖ్యతనో రపి మాయాకృతత్వోక్త్యా ప్రాకృతసత్వగుణపరిణామరూపత్వ మవగమ్యతే త చ్చ "సత్వాద మో వసంత్యేశే స యత్ర ప్రాకృతగుణా" ఇతి భగవద్విగ్రహే ప్రతిషిద్ధం తథాప్యత్ర సత్వ మితి యా మాయా రజ స్తమ శ్చేతి చ యామా యా తాభ్యాం మాయాభ్యాం కృతా ఇతి యోజ్యం. తత్ర సత్వశబ్దేన "స్వసత్తాభాసకం

లీలా ధృతా యదపి సత్త్వమయీ ప్రశాన్త్యై నాన్యై నృణాం వ్యసనమోహభియశ్చ తాభ్యామ్

తస్మాత్త్వమేహ భగవన్నథ తావకానాం శుక్లాం తనుం స్వదయితాం కుశలా భజంతి
యత్సాత్వతాః పురుషరూప ముశంతి సత్త్వం లోకా యతోఽభయ ముతాత్మసుఖం చ నాన్యత్.

తస్మై నమో భగవతే పురుషాయ భూమ్నే విశ్వాయ విశ్వగురవే పరదేవతాయై,
నారాయణాయ ఋషయే చ నరోత్తమాయ హంసాయ సంయతగిరే నిగమేశ్వరాయ. ౪౬

సత్త్వం గుణసత్త్వాద్విలక్షణ" మిత్యుక్తం. శుద్ధసత్త్వం త్రిగుణాత్మకప్రకృతిద్రవ్యవిలక్షణం వివక్షితం. ఇత్థం యోజనార్థ మేవ సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి వ్యస్తనిర్దేశః కృతః. ప్రబంధోపక్రమేఽపి "సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి ప్రకృతే ర్గుణా స్తై" రిత్యత్రాయ మేవార్థః. రజస్తమశ్శబ్దాభ్యాం సత్త్వమిశ్రౌ తౌ వివక్షితౌ. ౪౪

యతః స్సత్త్వమయ్యేవ ప్రశాన్త్యై న త్వన్యే అతో నిపుణబుద్ధయ స్తా మేవోపాసత ఇత్యాహ (తస్మా దితి.) అథ నను భగవన్ తావకానాం త్వద్భక్తానాం స్వదయితాం స్వస్య తవ చ దయితాం ప్రియాం శుక్లాం శుద్ధసత్త్వమయీం తనుం కుశలాః భజంతి. కాఽసౌ శుక్లా తను రిత్యత్రాహ యత్సాత్వతాః, పురుషరూప ముశంతి సత్త్వం లోకా ఇతి సాత్వతాః పఞ్చరాత్రసిద్ధాంతత్త్వాభిజ్ఞాః లోకా జనాః య త్పురుషరూపం పురుషాకృత్యాఽవస్థితం రూపం పురుషస్య తవ రూపం వా, సత్త్వం విశుద్ధం సత్త్వ ముశంతి ఉపాస్యత్వేనేచ్ఛంతి సైవ శుక్లా తను రిత్యర్థః. త ద్విశినష్టి యతః పురుషరూపా త్సత్త్వా దుపాస్యమానా దభయం సంసృతిభయాభావః. ఉతాపి చ ఆత్మసుఖం న చాన్యత్ అన్య ద్భయ మిశ్రసుఖం నాస్తి. ౪౫

ఇత్థ మనన్తకల్యాణగుణగణం త్వాం స్తోతు మహం న శక్నోమీత్యభిప్రేత్యోపస్థితై ర్గుణై ర్విశింషన్ ప్రణమతి (తస్మా ఇతి.) పురుషాయ పురు షిణోతి దదాతీతి తథా చతుర్విధపురుషార్థప్రదాయేత్యర్థః. భూమ్నే సర్వాంతరాత్మత్వేన భూమగుణవిశిష్టాయ అత ఏవ విశ్వాయ విశ్వరూపేణావస్థితాయాత ఏవ విశ్వగురవే విశ్వస్య హితకరాయ ఆత్మన శ్శరీరహితాచరణశీలత్వా దితి భావః, పరదేవతాయై ఇత్యనేన తతోఽధికదేవతాంతరవ్యావృత్తిః నారాయణాయేత్యనేన ప్రాప్యత్వం ప్రాపకత్వం చ వివక్షితం. ఋషయ ఇత్యనేన సర్వజ్ఞత్వం నారాయణపదసమభివ్యాహృతనరోత్తమశబ్దేన శిష్యాచార్యరూపేణాఖిలాధ్యాత్మవిద్యాప్రవర్తనద్వారా జగదుజ్జీవయితృత్వం హంసా యేత్యనేనాశ్రితదోషనిరాకర్తృత్వం సంయతగిర ఇత్యనేన "సర్వ మిద మహ్మాత్తోఽవాక్యనాదర" ఇత్యత్రేవ పరిపూర్ణత్వాప్రయుక్తవ జల్పాకత్వం నిగమేశ్వరాయేత్యనేన వేదాచార్యత్వమ్. ౪౬

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

యం వై న వేద వితథాక్షపథై ర్భ్రమద్ధీ స్సంతం స్వకే ష్వసుషు హృద్యపి దృక్పథేషు,
త్వన్మాయయాఽఽవృతమతి స్స ఉ ఏవ సాక్షా దాద్య స్తవాఖిలగురో రుపసాద్య వేదమ్.
యద్దర్శనం నిగమ ఆత్మరహః ప్రకాశో ముహ్యంతి యత్ర కవయోఽజపరా యతంతః.
తం సర్వవాదవిషయప్రతిరూపశీలం వందే మహాపురుష ఆత్మనిగూఢబోధమ్, ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
అష్టమోఽధ్యాయః.

నను త్వ మివ మా మిత్థం భూతం సర్వేఽపి కిం న విదంత్యత ఆహ (యం వా ఇతి.) త్వన్మాయయా, ఆవృతా మతి ర్యస్యాత ఏవ వితథై ర్నిరర్థకై, రక్షపథై రింద్రియమార్గైః భ్రమంతీ ధీ ర్యస్య సః దేహాత్మాభిమానీత్యర్థః. భ్రమద్భి రితి పాఠే విషయప్రావణ్యేన చలద్భిః. వితథాక్షపథై ర్యం త్వాం న వేద కథంభూత మపి స్వకే ష్వసుషు ప్రాణేషు హృది హృదయదృక్పథేషు విషయేషు నియంతృతయా సంత మపి. తర్హి న కోఽపి వేదేత్యత్రాహ. య స్తవాఖిలగురోః ఆద్యః ప్రథమం త్వత్ప్రవర్తితః యః. తం వేద ముపసాద్య. స్థిత ఇతి శేషః. స ఉ ఏవ సహ్యేవ త్వాం సాక్షా ద్వేద వేదాంతవిహితోపాసనావిశుద్ధమనసా వేదేత్యర్థః. ౪౮

వేదేనైవ జ్ఞాన మిత్యుపపాదయన్ ప్రణమతి (యద్దర్శన మితి.) యస్య దర్శనోపాయభూతో నిగమో వేదః, ఆత్మరహస్యప్రకాశః, అన్యథా దుర్జ్ఞేయతా మాహ. అజపరాః అజో బ్రహ్మ పరః ఉత్కృష్టః, ప్రధానో యేషాం తే బ్రహ్మముఖ్యాః, కవయః యతంతః సాంఖ్యయోగాదిభి ర్యతమానా అపి యద్వా హిరణ్యగర్భకపిలాదయః యోగసాంఖ్యాదితంత్రప్రణయనేన తత్స్వరూపవిమర్శనాయ యతమానా అపి యత్ర త్వయి విషయభూతే ముహ్యంతి త మిత్థంభూతం, సర్వవాదవిషయప్రతిరూపశీలం, సర్వేషాం వాదాః యోగసాంఖ్యాదివాదాః, ప్రకృత్యుపాదానత్వపురుషనిమిత్తత్వాదివాదాః తేషాం, ప్రతిక్షేపకం, ప్రతిక్షేపకం, రూపం స్వరూపం, శీలం స్వభావః, సార్వజ్ఞ్య సర్వశక్తిత్వాదిః ప్రకృతిపురుషాది ష్వసంభావితో, యస్య తం, ఆత్మని స్వస్మిన్ గూఢ స్త్రై రవిజ్ఞాతః, బోధః అపరిచ్ఛేద్యజ్ఞానవైభవో, యస్య తం మహాపురుషం వందే. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ—

సంస్తుతో భగవా నిత్థం మార్కండేయేన ధీమతా,
నారాయణో నరసఖః ప్రీత ఆహ భృగూద్వహ. ౧

శ్రీభగవా నువాచ—

భో భో బ్రహ్మర్షివర్యోఽసి సిద్ధ శ్చాత్మసమాధినా,
మయి భక్త్యాఽనపాయిన్యా తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః. ౨

వయం తే పరితుష్టా స్మ స్త్వద్బృహద్వ్రతచర్యయా,
వరం ప్రతీచ్ఛ భద్రం తే వరదేశా దభీప్సితమ్. ౩

ఋషి రువాచ—

జితం తే దేవదేవేశ ప్రపన్నార్తిహరాచ్యుత,
వరేణై తావతాఽలం మే యద్భవా న్సమదృశ్యత. ౪

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఇత్థం సంస్తుత స్తదభిమతం ప్రాయచ్ఛ దిత్యాహ (సంస్తుత ఇత్యాదినా.) హేభృగూద్వహ. ౧

ఉక్తి మేవాహ (భో భో ఇతి ద్వాభ్యామ్.) ఆత్మసమాధినా చిత్తైకాగ్రేణానపాయిన్యా అవిచ్ఛిన్నయా మయి భక్త్యా చ తప ఆదిభి శ్చ సిద్ధో బ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠ శ్చాసి తవ బృహద్వ్రతచర్యయా నైష్ఠికాకామధర్మచర్యయా వయం పరితుష్టాః స్మః వయ మితి బహువచనం సర్వదేవాభిప్రాయకం వరదానా మీశా స్మత్తః వరం, ప్రతీచ్ఛ వృణీహి తే తుభ్యం. భద్రం శుభ మస్తు. ౨-౩

ఇత్థం వరాయ ప్రచోదితః ప్రాహ (జితం త ఇతి.) దేవదేవో బ్రహ్మా తస్యాపీశ ప్రపన్నానా మార్తిం క్లేశం హరతీతి తథాభూత ఆశ్రితా న్న చ్యావయతీతి తథా నోఽస్మత్యం భవా న్సమ్య గదృశ్యతేతి య దేతావతైవ వరేణాలమ్. ౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

వాంఛ న్త్యజాదయో యస్య శ్రీమత్పాదాబ్జదర్శనమ్.
మనసా యోగయుక్తేన స భవా న్మేఽక్షిగోచరః. ౫

అథా ప్యంబుజపత్రాక్ష పుణ్యశ్లోకశిఖామణే.
ద్రక్ష్యే మాయాం యయా లోక స్సపాలో వేద సద్భిదామ్. ౬

సూత ఉవాచ—

ఇతీడితోఽర్చితః కామ మృషిణా భగవా న్మునే,
తథేతి సస్మయం ప్రాగా ద్బదర్యాశ్రమ మీశ్వరః. ౭

త మేవ చింతయ న్నర్థ మృషి స్స్వాశ్రమ ఏవ సః,
వస న్నగ్న్యర్కసోమాంబుభూవాయువియదాత్మసు. ౮

ధ్యాయ న్సర్వత్ర చ హరిం భావద్రవ్యై రపూజయత్,
క్వచి త్పూజాం విసస్మార భక్తిప్రసరసంప్లుతః. ౯

తత్ర హేతుతయా తద్దర్శనస్య దుర్లభతా మాహ (వాఞ్ఛంతీతి.) అజాదయో బ్రహ్మాదయః యోగయుక్తేన యోగవిశుద్ధేన మనసా యస్య శ్రీమత్పాదాబ్జదర్శనం కేవలం, వాఞ్ఛంతి నతు పశ్యంతి. స భవాన్మమాక్షిగోచరోఽసి. ౫

(అథాపీతి.) యద్యపి త్వద్దర్శన మేవ వర, స్తథాఽపి తవ మాయాం ఆశ్చర్యశక్తిం. ద్రక్ష్యే ద్రష్టు మిచ్ఛామీత్యర్థః, తాం విశినష్టి. యయా మాయయా లోకపాలైః బ్రహ్మాదిభి స్సహితో. లోకో జనః సద్భిదాం సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వేఽపి భిదాం భేదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరభేదం వేద యయా కృతాం భిదాం వేద తాం మాయా మిత్యర్థః. ౬

(ఇతీతి.) ఈడితః ఉక్తః, అర్చిత శ్చ భగవాన్ హేమునే స్మయేఽ మందహాస స్తేన సహితం యథా తథేతి ద్రక్ష్యసీ త్యనుగృహ్య బదర్యాశ్రమం ప్రతి ప్రాగాత్. ౭

(త మేవేతి.) త మేవార్థం మాయాదర్శనరూప మర్థం చింతయన్ కదా ద్రక్ష్యామీతి చింతయ న్నిత్యర్థః అగ్న్యాది ష్వష్టసు, తత్రాత్మా హృదయం సర్వత్ర గోవిప్రాదిషు హరిం ధ్యాయన్ భావద్రవ్యై ర్మనోమయై ర్ద్రవ్యై రపూజయత్ మానసోపచారై రపూజయ దిత్యర్థః. (క్వచి దితి.) భక్తిప్రసరేణ ప్రీత్యాత్మకభక్తిపరీవాహేణ సంప్లుతః వ్యాప్తః తాం పూజా మపి విస్మృతవాన్. ౮-౯

తస్యైకదా భృగుశ్రేష్ఠ పుష్పభద్రాతటే మునే,
ఉపాసీనస్య సంధ్యాయాం బ్రహ్మ న్వాయు రభూ న్మహాన్. ౧౦

తం చణ్డశబ్దం సముదీరయ న్తం బలాహకా అన్వభవ న్కరాలాః,
అక్షస్థవిష్ఠా ముముచు స్తటిద్భి స్స్వనన్త ఉచ్చై రభివర్షధారాః. ౧౧

తతో వ్యదృశ్య న్త చతుస్సముద్రా స్సమన్తతః క్ష్మాతల మాగ్రసన్తః,
సమీరవేగోర్మిభి రుగ్రనక్రా మహాభయావర్తగభీరఘోషాః. ౧౨

అన్త ర్బహి శ్చాద్భి రతిద్యుభిః ఖరైః శతహ్రదాభీ రుపతాపితం జగత్,
చతుర్విధం వీక్ష్య సహాత్మనా ముని ర్జలాప్లుతాం క్ష్మాం విమనా స్సమత్రసత్. ౧౩

తస్యైవ ముద్వీక్షత ఊర్మిభీషణః ప్రభఞ్జనాఘూర్ణితవార్మహార్ణవః.
ఆపూర్యమాణో వర్షద్భి రమ్బుదైః క్ష్మా మప్యధా ద్ద్వీపవర్షాద్రిభి స్సమమ్. ౧౪

మాయాదర్శన ముపవర్ణయతి (తస్యేత్యాదినా.) హేభృగుశ్రేష్ఠ తస్య మునే ర్మార్కండేయ స్యోపాసీనస్య సతః హే బ్రహ్మన్ మహాన్ వాయు రభూత్. ౧౦

(త మితి.) తం వాయు మను బలాహకా మేఘాః కరాలా భయంకరా అభవన్ ఆవిర్బభూవుః, తే చ తటిద్భి స్సహితా ఉచ్చైః, ధ్వనంతో గర్జంతః అక్షః శకటాక్షః తద్వత్, స్థవిష్ఠాః అతిస్థూలాః అభితో వర్షధారా ముముచుః. ౧౧

(తత ఇతి.) చతుర్దిక్షు వర్తమానాః సముద్రాః పరితః క్ష్మాతలం భూమండలం, ఉగ్రా నక్రా యేషు తైః సమీరవేగోద్ధితైః, రూర్మిభిః గ్రసంతః భయానకా ఆవర్తా యేషు గభీరో ఘోషో యేషు తే చ వ్యదృశ్యంత. ౧౨

(అంతర్బహి రితి) ఖరై రిత్యస్య సూర్యరశ్మిభి రితి శేషః. శతహ్రదాదిభి ర్విద్యుద్భిః ఛందోఽనుసారేణ దీర్ఘత్వ మార్షం. అతిద్యుభిః అతిక్రాంతా ద్యౌ ర్యాభి స్తాభి రద్భిః జలై శ్చ అంత ర్బహి రుపతాపితం చతుర్విధం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకం జగ జ్జలాప్లుతాం, క్ష్మాం భూమిం వీక్ష్య ముని ర్విమనాః సమత్రసత్, దభైషీత్. ౧౩

(తస్యేతి.) తస్య మునే రిత్థ, ముద్వీక్షత స్సతః, వర్షద్భి రమ్బుదై రాపూర్యమాణః ప్రభంజనేన వాయునా ఆఘూర్ణితం భ్రామితం, వాః ఉదకం యస్మిన్ ఊర్మిభి ర్భీషణ శ్చార్ణవః ద్వీపవర్షాద్రిభిః సమం సహ సహితా మిత్యర్థః, క్ష్మా మప్యధాత్ ఛాదయామాస. ౧౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

సభూమ్యన్తరిక్షం సదివం సభాగణం త్రైలోక్య మాసీ త్సహ దిగ్భి రాప్లుతమ్,
స ఏక ఏవోర్వరితో మహాముని ర్బభ్రామ విక్షిప్తజటో జడాన్ధవత్. ౧౫

క్షుత్తృట్పరీతో మకరై స్తిమిఙ్గిలై రుపద్రుతో వీచినభస్వతా హతః,
తమ స్యపారే పతితో భ్రమ న్దిశో న వేద ఖం గాం చ పరిశ్రమేషితః. ౧౬

క్వచి ద్గతో మహాగర్తే తరలై స్తాడితః క్వచిత్,
యాదోభి ర్భక్షితః క్వాపి స్వయ మన్యోన్యఘాతిభిః ౧౭

క్వచి న్మోహం క్వచి చ్ఛోకం క్వచి ద్దుఃఖం క్వచి ద్భయమ్,
క్వచి న్మృత్యు మవాప్నోతి వ్యాధ్యాదిభి రుతార్దితః. ౧౮

అయుతాయుతవర్షాణాం సహస్రాణి శతాని చ,
వ్యతీయు ర్భ్రమత స్తస్మి న్విష్ణుమాయావృతాత్మనః. ౧౯

(సభూమ్యంతరిక్ష మితి.) భూమ్యంతరిక్షసహితం సదివం స్వర్గసహితం సభాగణం నక్షత్రగణ సహితం త్రైలోక్య మద్భి రాప్లుతం ఆసీత్. తదా స ముని రేక ఏవ ఉర్వరితః అవశేషితః విక్షిప్తాః జటా యేన సః, జడవ దంధవ చ్చ విచచాల. ౧౫

(క్షుత్తృ డితి.) క్షుత్తృడ్భ్యాం వ్యాప్తః. తృతీయాంతపాఠే మకరాదీనాం విశేషణం. వీచిభి స్తరఙ్గై ర్నభస్వతా చ హతః తాడితః అత ఏవ పరిశ్రమే ణేషితో వ్యాప్తః దివ మంతరిక్షం గాం భూమిం చ న వేద. ౧౬

(క్వచి దితి.) తరలై స్తరఙ్గై రన్యోన్యఘాతిభి రన్యోన్యం యుధ్యమానైః యాదోభి ర్జలజంతుభిః. స్వయం భక్షిత శ్చ. ౧౭

(క్వచి న్మోహ మితి.) మృత్యుం మృత్యు మివ. ౧౮

(అయుతాయుతవర్షాణా మితి) విష్ణో ర్మాయయా హృతః ఆత్మా మనో యస్య తస్య మునే స్తస్మిన్ జలే భ్రమత స్తతః మహాన్ కాలో వ్యతీయాయేత్యర్థః. ౧౯

స కదాచి ద్భ్రమం స్తస్మిన్ పృథివ్యాః కకుది ద్విజః,
న్యగ్రోధపోతం దదృశే ఫలపల్లవశోభితమ్. ౨౦

ప్రాగుత్తరస్యాం శాఖాయాం తస్యాపి దదృశే శిశుమ్,
శయానం పర్ణపుటకే గ్రసంతం ప్రభయా తమః. ౨౧

మహామరకతశ్యామం శ్రీమద్వదనపంకజమ్,
కంబుగ్రీవం మహోరస్కం సునాసం సుందరభ్రువమ్. ౨౨

శ్వాసైజదలకాభాతం కంబుశ్రీకర్ణదాడిమమ్,
విద్రుమాధరభాసేషచ్ఛోణాయితశుచిస్మితమ్. ౨౩

పద్మగర్భారుణాపాంగహృద్యహాసావలోకనమ్,
శ్వాసైజద్వలిసంవిగ్ననిమ్ననాభిదలోదరమ్. ౨౪

(స ఇతి.) పృథివ్యాః కకుది తద్వదున్నతస్థలే ఫలైః పల్లవైశ్చ శోభితం న్యగ్రోధపోతం కోమలవటవృక్షం దదృశే పశ్యతి స్మ. ౨౦

(ప్రాగుత్తరస్యా మితి.) తస్య న్యగ్రోధపోతస్య ప్రాగుత్తరస్యామీశాన్యాం దిశి యా శాఖా తస్యాం శిశు మపి దదృశే. తం విశినష్టి - శయాన మిత్యాదినా. తమః అంధకారం గ్రసంతం నిరాకుర్వంతమ్. ౨౧

ఇంద్రనీలవత్ శ్యామం శ్రీమత్ రమ్యం వదనపఙ్కజం యస్య తం. కమ్బువత్ శఙ్ఖవత్త్రిరేఖావృతా గ్రీవా యస్య తం, మహోరస్కం విశాలవక్షసం, శోభనా నాసా యస్య తం, సుందరే భ్రువౌ యస్య తమ్. ౨౨

నిశ్వాసైరేజంతః కమ్పమానా యే అలకా స్తైరాభాతం శోభితం కమ్బువదంతర్వలయేన శ్రీర్యయో స్తౌ కమ్బుశ్రియౌ తయోః కర్ణయోః. దాడిమపుష్పసదృశ మాభరణం యస్య తం విద్రుమవత్ యః అధర స్తస్య భాసా ఈష చ్ఛోణాయితం, శుచి శుభ్రం స్మితం యస్య తమ్. ౨౩

పద్మగర్భా వివారుణా వపాంగౌ నేత్రాన్తౌ యస్య తం హృద్యం హాసయుక్త మవలోకనం యస్య శ్వాసైరేజంత్య శ్చలంత్యః, వలయ స్తిర్యఙ్నిమ్నరేఖా యా స్తాభి స్సంవిగ్నా చఞ్చలా నిమ్నా చ నాభి ర్యస్మిన్ తదశ్వత్థపత్రసంకాశ ముదరం యస్య తమ్. ౨౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

చార్వంగులిభ్యాం పాణిభ్యా మున్నీయచరణాంబుజమ్,
ముఖే నిధాయ విప్రేంద్ర ధయంతం వీక్ష్య విస్మితః. ౨౫

తద్దర్శనా ద్వీతపరిశ్రమో ముదా ప్రోత్ఫుల్లహృత్పద్మవిలోచనాంబుజః,
ప్రహృష్టరోమాఽద్భుతభావశంకితో ద్రష్టుం పుర స్తం ప్రససార బాలకమ్. ౨౬

తావ చ్ఛిశో ర్వై శ్వసితేన భార్గవ స్సోఽంతశ్శరీరం మశకో యథాఽఽవిశత్,
తత్రాప్యదోఽన్యం త మచష్ట కృత్స్నశో యథా పురాఽముహ్య దతీవ విస్మితః. ౨౭

ఖం రోదసీ భగణా నద్రిసాగరా న్ద్వీపా న్సవర్షా న్కకుభ స్సురాసురాన్,
వనాని దేశా న్సరితః పురాఽఽకరా న్ఖేటా న్వ్రజా నాశ్రమవర్ణవృత్తయః. ౨౮

చారవః సుందర్యః అఙ్గుళయో యయో స్తాభ్యాం చరణామ్బుజ మున్నీయ ఉద్ధృత్య ముఖే నిధాయ తదఙ్గుష్ఠం ధయంతం పిబంత మిత్థంభూతం శిశుం విలోక్య విస్మితో బభూవ. ౨౫

(తద్దర్శనా దితి.) తస్య శిశోః దర్శనాత్ వీతో గతః పరిశ్రమో యస్య సః ప్రోత్ఫుల్లాని హృత్పద్మం లోచనామ్బుజే చ యస్య అద్భుతభావేన అత్యాశ్చర్యరూపేణ శఙ్కితోఽపి తం బాలకం ద్రష్టుం పురః ప్రససార సమీపం గత ఇత్యర్థః. ౨౬

(తావ దితి.) తావ త్తదా హేభార్గవ స మునిః శిశోః శ్వసితేన, మశకవ దంతశ్శరీర మావిశత్ శిశో శ్శ్వాసవాతేన తచ్ఛరీరాంతః ప్రావిశదిత్యర్థః. తత్రాపి శద్గర్భే వ్యదోన్యం అముష్మా దన్యం తం తథావిధం శిశు మచష్ట యథా పురా తచ్ఛరీరాంతః ప్రవేశా త్పూర్వం యథా కృత్స్నశః కృత్స్న మాచష్ట తద్వత్ ఏవం దృష్ట్వాఽతీవ విస్మితః, అముహ్యత్. ౨౭

కృత్స్నశో దర్శనం ప్రపఞ్చయతి (ఖ మితి.) ఖ మంతరిక్షం రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ భగణా న్నక్షత్రగణా న్ అద్రీం శ్చ సాగరాంశ్చ కకుభో దిశః సురాం శ్చ అసురాం శ్చ పురాణి హస్త్యాదిమంతి ఆకరాన్ రత్నాద్యుత్పత్తిస్థానాని ఖేటా న్ కర్షకగ్రామా న్ వ్రజాన్ గోష్ఠాని ఆశ్రమా న్ చతురో వర్ణా న్ తేషాం వృత్తీ శ్చేత్యర్థః. ౨౮

మహాంతి భూతా న్యథ భౌతికా న్యసౌ కాల ఞ్చ నానాయుగకల్పకల్పనమ్,
యత్కించి దన్య ద్వ్యవహారకారణం దదర్శ విశ్వం స దివావభాసితమ్. ౨౯

హిమాలయం పుష్పవహాం చ తాం నదీం నిజాశ్రమం యత్ర ఋషీ అపశ్యత్,
విశ్వం విపశ్యఞ్ శ్వసితా చ్ఛిశో ర్వై బహి ర్నిరస్తో న్యపత ల్లయాబ్ధౌ. ౩౦

పశ్య న్పృథివ్యాః కకుది ప్రరూఢం వటం చ తత్పర్ణపుటే శయానమ్,
తోకం చ తత్ప్రేమసుధాస్మితేన నిరీక్షితో౽పాంగనిరీక్షణేన. ౩౧

అథ తం బాలకం దృష్ట్వా నేత్రాభ్యాం వేష్టితం హృది,
అభయా దతిసంహృష్టః పరిష్వక్తు మధోక్షజమ్. ౩౨

తావ త్స భగవా న్సాక్షా ద్యోగాధీశో గుహాశయః,
అంతర్దధ ఋషే స్సద్యో యథేహా౽నీశనిర్మితా. ౩౩

మహాంతి భూతా న్యాకాశాదీని పఞ్చ భౌతికా న్దేవమనుష్యాదీ న్ అసౌ మునిః నానాయుగాని కల్పాం శ్చ కల్పయతీతి తథా కాలం చ కిం బహునా యత్కించిత్ వ్యవహారకారణం వ్యవహార విషయం విషయస్యాపి వ్యవహారం ప్రతి కారణత్వా త్కారణ మిత్యుక్తం సదివావభాసితం అజ్ఞానాం నిత్య మివ ప్రతీయమానం విశ్వం తత్సర్వం దదర్శ. ౨౯

కించ (హిమాలయ మితి) ఋషీ నరనారాయణౌ ఇత్థం విశ్వం విపశ్య న్ శిశోః, శ్వసితాత్ శ్వాసా ద్బహి ర్నిరస్తః నిష్కాసితః, ప్రలయాబ్ధౌ న్యపతత్. ౩౦

(పశ్య న్నితి.) తత్పర్ణపుటే వటపత్రపుటే శయానం తోకం శిశుం చ పశ్య న్ తస్య శిశోః, ప్రేమ్ణా, సుధాస్మితేన చ యుక్తేనాపాఙ్గనిరీక్షణేన నిరీక్షితో బభూవ. ౩౧

(అథేతి.) నేత్రాభ్యాం హృది వేష్టితం ఆలిఙ్గితం, బాలక మధోక్షజం పున ర్బహిః, పరిష్వక్తుం అభయా ౽భిముఖం జగామ. ౩౨

(తావ దితి.) తావ ద్భగవా నచింత్యవివిధవిచిత్రశక్త్యాదిగుణగణపూర్ణః యోగాధీశః ఆశ్చర్యశక్తియోగనిర్వాహకః గుహాశయః సర్వాంతరాత్మా అంతర్హితవా న్ తదా ఋషేః, ఈహా ఆలిఙ్గనేచ్ఛా, యథా అనీశనిర్మితా నిర్ధనేన కృతా తద్వ దసీ దిత్యర్థః. ౩౩

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

త మన్వథ వటో బ్రహ్మ న్సలిలం లోకసంప్లవమ్,
తిరోధాయ క్షణాత్సోఽపి స్వాశ్రమే పూర్వవ త్స్థితః. ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

(త మితి.) తం తిరోదధతం శిశుం అను లోకసంప్లవం సలిలం తిరోధాయ తత్క్షణా త్తస్య మునే స్స్వకాశా ద్వటోఽప్యంతర్దధే, ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. యద్వా భగవా న్సలిలం తిరోధాయాంతర్దధే, తమను వటోఽపి అంతర్దధ ఇతి సంబంధః. ముని స్తు స్వాశ్రమే పూర్వవత్, స్థితః అల్పదేశే విపులదేశాంతర్భావః అల్పకాలే బహుకాలాంతర్భావ స్తదితరజనాదృశ్యతద్వ్యతిరిక్తమూర్తా మూర్తపదార్థవ్రాతహేతుతత్కాలావసాయిసలిలాదిసృష్టి శ్చేతి సర్వ మీశ్వరస్య సర్వశక్తిత్వా దుపపన్నమ్. ౩౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీసూత ఉవాచ—

స ఏవ మనుభూయేనం నారాయణవినిర్మితమ్,
వైభవం యోగమాయాయా స్త మేవ శరణం యయౌ. ౧

మార్కండేయ ఉవాచ—

ప్రపన్నోఽస్మ్యంఘ్రిమూలం తే ప్రపన్నాభయదం హరే,
యన్మాయయాఽపి విబుధా ముహ్యంతి జ్ఞానకాతరాః. ౨

సూత ఉవాచ—

త మేవం నిభృతాత్మానం వృషేణ దివి పర్యటన్,
రుద్రాణ్యా భగవా న్రుద్రో దదర్శ స్వగణై ర్వృతః. ౩
అథోమా త మృషిం వీక్ష్య గిరిశం సమభాషత,

అథ దశమోఽధ్యాయః.

ఇత్థం భగవతా దత్తం తద్యోగమాయాదర్శనాత్మకం వరం ప్రాప్య తతో రుద్రా ద్భగవద్భక్తి స్థైర్య మాకల్పాంత మాయు స్త్రైకాలికం జ్ఞానం విరక్తం బ్రహ్మవర్చస్వినాం పురాణాచార్యత్వం చ లేభ ఇతి. వక్తుం ప్రస్తౌతి (స ఏవ మిత్యాదినా.) నారాయణేన వినిర్మితం ఆశ్చర్యశక్తే ర్వైభవ మనుభూయ త మేవ నారాయణ మేవ తన్మాయాతరణాయ శరణం యయౌ. ౧

తదేవాహ (ప్రపన్నోఽస్మీతి.) ప్రపన్నానా మభయం సంసృతిభయాభావం ప్రయచ్ఛతీతి తథా యస్య తవ, మాయయా, హేతుభూతయా, య దజ్ఞానం తేన కాతరాః విక్షిప్తచిత్తా స్సంతో ముహ్యంతి తాం తర్తుం ప్రపన్నోఽస్మీతి భావః. ౨

(తమితి.) ఇత్థం నిభృతాత్మానం సమాహితచిత్తం మునిం రుద్రో దదర్శేతి సంబంధః. ౩

(అథేతి.) ఉమా రుద్రాణీ, ఉక్తి మేవాహ (పశ్యేమేతి.) యథా నిభృతం నిశ్చలం, ముదకం, ఝషవ్రాత శ్చ యస్మిన్, పారావారః అపారోఽర్ణవః సముద్రః, తథా నిభృతాత్మేంద్రియాశయం

(మార్కండేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

పశ్యేమ భగవ న్విప్రం నిభృతాత్మేంద్రియాశయమ్. ౪

నిభృతోదఝషవ్రాతో వాతాపాయే యథార్ణవః,
కుర్వస్య తపస స్సాక్షా త్సంసిద్ధిం సిద్ధిదో భవాన్. ౫

రుద్ర ఉవాచ—

నైవేచ్ఛ త్యాశిషః క్వాపి బ్రహ్మర్షి ర్మోక్ష మప్యుత,
భక్తిం పరాం భగవతి లబ్ధవా న్పురుషేఽవ్యయే. ౬

తథాఽపి సంవదిష్యామో భవా న్యేతేన సాధునా,
అయం హి పరమో లాభో నృణాం సాధుసమాగమః. ౭

ఇత్యుక్త్వా త ముపేయాయ భగవా న్స సతాం గతిః,
ఈశాన స్సర్వవిద్యానా మీశ్వర స్సర్వదేహినామ్. ౮

నిశ్చలదేహేంద్రియమానసం, మునిం. పశ్యేమ, అస్య మునే స్తపసః, సంసిద్ధిం ఫలం, కురు యతో భవాన్. సిద్ధిదః ౪-౫

ఏవ ముక్తః ప్రాహ రుద్రః (నైవేచ్ఛతీతి.) ఆశిషః కామాన్ ఉతాపి చ మోక్ష మప్య, యం బ్రహ్మర్షిః నైవేచ్ఛతి తత్ర హేతుః, పరాం అనన్యప్రయోజనాం, భగవతి భక్తిం లబ్ధవాన్. న హి భగవదేకాంతభక్తాః కించి దపి వాఞ్ఛంతీతి భావః. ౬

తథాఽపి యద్యప్యేవం తథాఽపి, హేభవాని, సాధునా అనేన మునినా సంవదిష్యామః సంవాదం కరిష్యామః, కిం తావ న్మాత్రేణ తస్యేత్యత్రాహ (అయం హీతి.) నృణా మయం అయ మేవ, పరమో లాభః, కోఽసౌ, య స్సాధుసమాగమః, న తస్య లాభః కిం త్వస్మాక మేవేతి భావః. యద్వా అన్యోన్యస్య సమాగమోఽన్యోన్యస్య లాభ ఇతి భావః. నృణా మితి పారోక్ష్యనిర్దేశో లోకపరిపాటీప్రదర్శనాభిప్రాయకః. ౭

(ఇతీతి.) స భగవాన్ రుద్రః, సతాం గతిత్వసర్వవిద్యానిర్వాహకత్వసర్వదేహీశ్వరత్వజగదాత్మత్వాన్యాత్మభూతపరమపురుషద్వారకాణి వివక్షితాని "శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవ వ" దితి న్యాయాత్ భగవదావేశావతారత్వా ద్వా తాని వివక్షితాని. ౮

తయో రాగమనం సాక్షా దీశయో ర్జగదాత్మనోః,
న వేద రుద్ధధీవృత్తి రాత్మానం విశ్వ మేవ చ. ౯

భగవాం స్తదభిజ్ఞాయ గిరిశో యోగమాయయా,
ఆవిశ త్తద్గుహాకాశం వాయు శ్ఛిద్ర మివేశ్వరః, ౧౦

ఆత్మ న్యపి శివం ప్రాప్తం తటిత్పిఙ్గజటాధరమ్,
త్ర్యక్షం దశభుజం ప్రాంశు ముద్య న్త మివ భాస్కరమ్. ౧౧

వ్యాఘ్రచర్మామ్బరం శూలం ధనురిష్వసిచర్మభిః
అక్షమాలాం డమరుకం కపాలపరశుం సహ. ౧౨

బిభ్రాణం సహసా భాతం వ్యచష్ట హృది విస్మితః,
కి మిదం కుత ఏవేతి సమాధే ర్విరతో మునిః. ౧౩

(తయో రితి.) తయో శ్శర్వశర్వాణ్యో రాగమనం ఆత్మానం దేహం విశ్వం చ న వేద మార్కండేయ ఇతి కర్తృపదాధ్యాహారః. అవేదనే హేతుత్వేన విశినష్టి, రుద్ధధీవృత్తిః రుద్ధాః ధీవృత్తయ అంతఃకరణవృత్తయో యేన సః. ౯

యోగమాయయా భగవదుపాసనప్రభవయా పరకాయప్రవేశసామర్థ్యాత్మికయాఽఽశ్చర్యశక్త్యా తస్య మునే ర్గుహాకాశం, ఆవిశత్ యథా వాయుః ఛిద్ర మావిశతి తద్వత్. ౧౦

(ఆత్మ న్యపీతి.) అపి స్త్వర్థః. ఆత్మశబ్దో హృదయపరః నిరుద్ధధీవృత్తిత్వాత్ బహి స్తు న వేద ఆత్మని త్వచష్టేతి సంబంధః. కథంభూతం తటిత ఇవ పిఙ్గాః జటాః ధారయతీతి తథా తం. త్రీణ్యక్షీణి యస్య అష్టౌ భుజా యస్య. ఉద్యంతం భాస్కర మివ స్థితం ప్రాంశుం ప్రకృష్టరశ్మిం వ్యాఘ్రచర్మైవా మ్బరం శూలం బాణఖడ్గఖేటై శ్చ సహ. ధను శ్చ అక్షమాలాదీం శ్చ బిభ్రాణం సహసా అకస్మా దేవ హృద్యవభాతం, స మునిః వ్యచష్టేతి సంబంధః, తతః కి మిదం కుత ఏవేతి. విస్మితః సమాధే, రుపరతః. ౧౧-౧౨-౧౩

(మార్కండేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

నేత్రే ఉన్మీల్య దదృశే సగణం సోమయాన్వితమ్.
రుద్రం త్రిలోకైకగురుం ననామ శిరసా మునిః. ౧౪

తస్మై సపర్యాం వ్యదధాత్సగణాయ సహోమయా.
స్వాగతాసనపాద్యార్ఘ్యగన్ధస్రగ్ధూపదీపకైః. ౧౫

ఆహ చాత్మానుభావేన పూర్ణకామస్య తే విభో.
కరవామ కిమీశాన యేనేదం నిర్వృతం జగత్. ౧౬

నమశ్శివాయ శాన్తాయ సత్త్వాయ ప్రమృడాయ చ.
రజోజుషేఽథ ఘోరాయ నమస్తుభ్యం తమోజుషే. ౧౭

సూత ఉవాచ—

ఏవం స్తుతస్స భగవానాదిదేవస్సతాం గతిః.

(నేత్రే ఇతి.) స మునిః ఉమయా శివాన్యా అన్వితం సోమయేతి సంధిరార్షః. సగణం రుద్రం దదృశే, శిరసా ననామ చ. ౧౪

(తస్మా ఇతి.) స్వాగతాదిభిః సపర్యాం, వ్యదధాదకరోత్. స్వాగతం కుశలాగమప్రశ్నః ౧౫

ఆహ చాత్మేతి ఉక్తిమేవాహ, (ఆత్మానుభావేనేత్యాదినా) ఆత్మానుభావేన స్వప్రభావేన పూర్ణాః సమగ్రాః కామా, యస్య తస్య తవ హే ఈశాన కింకరవామ కిమిష్టం కరవామ న కించి దిత్యర్థః. కర్తవ్య మిష్టం హి సుఖం, సర్వస్య జగత స్సుఖ మాపాదయితుః కి మస్మాభిః కర్తవ్య మస్తీత్యాహ. యేనేదం నిర్వృతం జగత్, యేన త్వయా నిర్వృతం సుఖితం పూర్వవ "చ్ఛాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవ"దితి న్యాయే నాంతరాత్మభూతపరమపురుషదృష్ట్యా పూర్ణకామత్వజగదానందకరత్వే వివక్షితే ఏవ మృగేపి. ౧౬

యతో న కించిత్కరవామాతః కేవల మఞ్జలిమాత్రం కరవామే త్యభిప్రేత్య ప్రణమతి (నమ ఇతి.) శివాయ లోకమఙ్గళకరాయ శాంతాయ ఊర్మిషట్కరహితాయ ప్రమృడాయ, ప్రకర్షేణ

పరితుష్టః ప్రసన్నాత్మా ప్రహసం స్తమభాషత. ౧౮

శ్రీరుద్ర ఉవాచ—

వరం వృణీష్వ మత్కామం వరదేశా వయం త్రయః,
అమోఘం దర్శనం యేషాం మర్త్యో యద్విన్దతేఽమృతమ్. ౧౯

బ్రాహ్మణా స్సాధవ శ్శాన్తా నిస్సఙ్గా భూతవత్సలాః,
ఏకాన్తభక్తా అస్మాసు నిర్వైరా స్సమదర్శినః. ౨౦

మృడయతి సుఖయతీతి ప్రమృడ స్తస్మై సత్త్వాయ శుద్ధసత్త్వమయశరీరవిష్ణురూపాయేత్యర్థః, రజోజుషే బ్రహ్మరూపాయ తమోజుషే ప్రకృతరుద్రరూపాయ అత ఏవ ఘోరాయ, ఘోరరూపాయ. ౧౭

(ఏవ మితి.) ప్రసన్నాత్మా ప్రసన్నచిత్తః. ౧౮

భాషణ మేవాహ (వర మితి.) మత్ మత్తః కామం యథేష్టం వరం వృణీష్వ, యతో వయం త్రయః బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాః వరదేశా వరదశ్రేష్ఠాః, నమే కించి దపేక్షిత మిత్యత్రాహ (అమోఘ మితి.) యేషాం త్రయాణా మస్మాకం దర్శన మమోఘం అవ్యర్థం అతో యత్కించి ద్వృణీష్వేతి భావః, తర్హ్యమృతత్వం దాతుం ప్రభవసి కిమి త్యత్రాహ. మర్త్యో యద్విందతేఽమృత మితి యత్ యేభ్య స్త్రిభ్యః, అమృతం మోక్షం విందతే సద్వారకాద్వారకోపాసనాభ్యా మితి. భావః. సాక్షా ద్భగవదుపాసకస్యాపి బ్రహ్మరుద్రయో ర్భగవద్విభూతిత్వానుసంధాన స్యావశ్యకత్వాత్. ౧౯

యథా మని శ్శ్వత్ర్సదృష్ట్యాఽఽత్మానం తుష్టావ తథా స్వయ మపి తద్దృష్ట్యా బ్రాహ్మణాం స్తౌతి (బ్రాహ్మణా ఇత్యాది) యే సాధవః బ్రాహ్మణా స్తాన్ స లోకా లోకపాలా వంద న్త్యర్చ న్త్యుపాసత ఇతి సంబంధః. సాధులక్షణవివక్షయా బ్రాహ్మణాన్ విశినష్టి. శాంతాః రాగాద్యకలుషితచిత్తాః నిస్సఙ్గాః విషయసఙ్గరహితాః ఏకాంతభక్తా ఇత్యస్య భగవతీత్యాదిః అస్మాసు రుద్రాదిషు నిర్వైరాః భగవద్విభూతిత్వానుసంధానేన వైరరహితాః కింబహునా సమదర్శనాః కృత్స్నస్యాపి జగతో భగవద్విభూతిత్వానుస్సంధానేన సమబుద్ధయః. ౨౦

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

సలోకలోకపాలా స్త్రా న్వన్ద న్త్యర్చ న్త్యుపాసతే,
అహం చ భగవా న్బ్రహ్మా స్వయం చ హరి రీశ్వరః. ౨౧

(నైతే) న తే మయ్యచ్యుతేఽజే చ భిదా మణ్వపి చక్షతే,
నాత్మన శ్చ జనస్యాపి త ద్యుష్మా న్వయ మీమహి. ౨౨

న హ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా శ్చేతనోజ్ఝితాః.

సలోకాః దేవమనుష్యాదిజనసహితాః లోకపాలా ఇంద్రాదయః కిం బహునేత్యాహ (అహ మితి.) వయ మపి త్రయః తాన్ వందామహే అర్చయామహే ఉపాస్మహే చేత్యర్థః. ౨౧

తత్ర హేతు మాహ (నైత ఇతి.) ఏతే సాధవో బ్రాహ్మణాః న తే ఇతి పాఠే తే బ్రాహ్మణాః అజే అచ్యుతే, మయి చాచ్యుతే చేత్యన్వయః. బ్రహ్మశరీరకే మచ్ఛరీరకే చాచ్యుత ఇత్యర్థః అణ్వపి ఈష దపి యథా తథా భిదాం భేదం న చక్షతే న పశ్యంతి అజం మాం చాచ్యుతా త్పృథక్సిద్ధం న పశ్యంతీతి వివక్షితార్థః "స బ్రహ్మా సశివ స్సేంద్ర" ఇత్యాదిశ్రుత్యా భగవతో బ్రహ్మాదిశరీరకత్వేన శరీరాత్మభావనిబంధనసామానాధికరణ్యావగమా త్పర్వతంత్రభేద స్యానిషేధ్యత్వా త్స్వాతంత్ర్యభేదదర్శన మేవాత్ర నిషిధ్యతే. ఇమ మర్థం స్వయ మేవ స్ఫుటీకుర్వ న్నాహ. నాత్మన శ్చ జనస్యాపి ఆత్మనః స్వస్య జనస్య స్వేతరజనస్య చ అచ్యుతే భిదాం న చక్షత ఇత్యన్వయః. ఆత్మజనశబ్దాభ్యా మచిత్సం సృష్టజీవా ఉచ్యన్తే. నహి తైః స్వస్య బ్రహ్మణః స్వరూపాభేదోఽభేదవాదినోఽపి సంమతః అచిదంశేన తాదాత్మ్యస్య తన్మతే ప్యనిష్టత్వాత్ నహి జనశబ్ద శ్చేతనమాత్రే స్వారసికః యేన తత్స్వరూపాభేద స్సిధ్యేత అతోఽత్రాచిదంశేన యాదృశో భేదనిషేధ స్స్వాతంత్ర్యవిషయ స్తాదృశ ఏవ చిదంశేనాపీతి దిక్ యతో భిదాం న చక్షతే తస్మా ద్వయ మపి యుష్మాన్ ఈమహి భజామః, తత్ర సలోకా లోకపాలా అహం బ్రహ్మేతి వయం భగవద్విశేషాధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యా యుష్మా న్భజామ అచ్యుత స్తు "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మితి యే యథా మాం ప్రపద్యన్తే తాం స్తథైవ భజా మ్యహ" మిత్యుక్తాభిసంధి విశేషేణ భజతీతి విశేష ఇతి భావః. ౨౨

తద్దర్శనేనాత్మనః కృతజ్ఞతా మభిప్రేత్య స్తౌతి (న హీతి.) అమ్మయాని, తీర్థాని న దర్శన మాత్రతః పునంతి, కింతు చిరం స్నానాదిభి స్తాని పునంతి. తథా మృచ్ఛిలామయాః దేవతాప్రతికృతయశ్చ

తే పున స్త్వ్యరుకాలేన యూయం దర్శనమాత్రతః. ౨౩

బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్యామో యేఽస్మద్రూపం త్రయీమయమ్,
బిభ్ర త్యాత్మసమాధానతపస్స్వాధ్యాయసంయమైః. ౨౪

దర్శనశ్రవణా ద్వాఽపి మహాపాతకినోఽపి వా,
శుధ్యేర న్నన్త్యజా శ్చాపి కిము సంభాషణాదిభిః, ౨౫

సూత ఉవాచ—

ఇతి చన్ద్రలలామస్య ధర్మగుప్త్యోపబృంహితమ్.
వచోఽమృతాయ న మృషి ర్నాతృప్యత్కర్ణయోః పిబన్. ౨౬

స చిరం మాయయా విష్ణో ర్భ్రామితః కర్శితో భృశమ్
శివవాగమృతధ్వస్తక్లేశపుఞ్జ స్త మబ్రవీత్. ౨౭

న దర్శనమాత్రతః పునంతి, కిం తు చిర మావాహనాదిషోడశోపచారపూజాదిభి రితి భావః. యూయం తు దర్శనమాత్రా దేవ పునీథ. ౨౩

యథా తేన "నమ శ్శివాయే" త్యాదినా నమస్కృతం తథా స్వయ మేవ ప్రణమతి (బ్రాహ్మణేభ్య ఇతి.) నమస్యామః నమస్కుర్మః తాన్ విశినష్టి, యే బ్రాహ్మణాః త్రయీమయం వేదమయం వేదప్రచురం ఆత్మసమాధ్యాదిభి స్సహితం రూపం బిభ్రతి స్మేతి విస్మయే. ౨౪

యేషాం చ దర్శనశ్రవణాత్ దర్శనాత్ శ్రవణా చ్చ మహాపాతకినః అంత్యజా శ్చ విశుధ్యేరన్. సంభాషణాదిభి ర్విశుధ్యేర న్నితి కిము వక్తవ్యం. తేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్యామ ఇతి సంబంధః ౨౫

(ఇతీతి.) చంద్రో లలామం భూషణం యస్య తస్య రుద్ర స్యేత్థంభూతం ధర్మగుప్త్యోపబృంహితం సత్సేవాత్మకధర్మరహస్యయుక్తం కర్ణయో, రమృతాయమానం వచః పిబ న్నాతృప్యత్ కర్ణాభ్యాం పిబ న్వా. ౨౬

(స ఇతి.) స మునిః విష్ణో ర్మాయయా ఆశ్చర్యశక్త్యా చిరం భ్రామితః అత ఏవ నితరాం కర్శిత శ్చ శివస్య, వాగేవామృతం, తేన ధ్వస్తః క్లేశపుఞ్జః భ్రమణప్రయుక్తక్లేశసముదాయో యస్య సః, తం శివ మిదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్. ౨౭

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఋషి ఋువాచ—

అహో ఈశ్వరచర్యేయం దుర్విభావ్యా శరీరిణామ్,
యన్నమ న్తీశితవ్యాని స్తువన్తి జగదీశ్వరాః. ౨౮

ధర్మం గ్రాహయితుం ప్రాయః ప్రవక్తార శ్చ దేహినామ్,
ఆచర న్త్యనుమోద న్తే క్రియమాణం స్తువ న్తి చ. ౨౯

నై తావతా భగవత స్స్వమాయామయవృత్తిభిః,
న దుష్యేతానుభావ స్తై ర్మాయినః కుహకై ర్యథా. ౩౦

సృష్ట్వేదం మనసా విశ్వ మాత్మనాఽను ప్రవిశ్య యః,

తదేవాహ (అహో ఇతి.) యదుక్తం "వరం వృణీష్వ, అమోఘం దర్శనం యేషా" మితి తత్ర తద్బహుమానాయ కించి త్ప్రార్థయితు మిచ్ఛు స్తావ దృథోక్తం "బ్రాహ్మణా స్సాధవ" ఇత్యాదినా తథా "పరస్పరం భావయంత శ్శ్రేయఃపర మవాప్స్యథే" త్యుక్తరీత్యా స్వయ మప్యాహ (అహో ఇతి పఞ్చభిః.) ఇయ మీశ్వరాణా మీశ్వరవిభూతిభూతానాం చర్యా చేష్టా శరీరిణాం దుర్విభావ్యా దుర్విజ్ఞేయాభిప్రాయాః, దుర్విభావ్యతా మేవ ప్రకటయతి - య దృతః స్వయం జగదీశ్వరాః జగదుత్కృష్టా అపి ఈశితవ్యాని అపకృష్టాని భూతాని నమంతి స్తువంతి చేత్యాత్మనో నైచ్య మనుసంహితం, ఇత్థంభూతైవ హి భాగవతానాం పరిపాటీ. ౨౮

క స్తర్హీశితవ్యప్రణామాదా వభిప్రాయ ఇతి విచార్య నిశ్చిన్వ న్నాహ (ధర్మా నితి.) దేహినాం ప్రవక్తారః ధర్మోపదేష్టారోఽపి ధర్మా న్గ్రాహయితుం స్వయం ప్రాయశోఽనుతిష్ఠంతే ౨౯

(నై తావతేతి) య ద్యప్యేవ మథా ప్యేతావతా ఆచారానుమోదనస్తుతిమాత్రేణ, తై రీశితవ్యప్రణామస్తుత్యాదిభి శ్చ, కథంభూతైః భగవతః పూజ్యస్య స్వమాయామయీ, వృత్తి రాశ్చర్యమయీ చేష్టా యేషు, తైః ప్రభావో న దుష్యేత న విహన్యేత యథా, మాయినః లోకప్రసిద్ధమాయావినః కుహకైః ధర్మవ్యాపారై స్తస్య ప్రభావో న దుష్యేత ప్రత్యుత స్వమాయావిస్వరూపప్రభావావిష్కార స్తద్వత్. ౩౦

శాస్త్రదృష్ట్యా భగవదాత్మకత్వం మన్వానః సర్వకారణత్వాదిభి ర్విశింషన్ ప్రణమతి (సృష్ట్వేతి ద్వాభ్యాం.) యో మనసా సంకల్పమాత్రే ణేదం జగత్సృష్ట్వా, ఆత్మనా స్వేనాంతః ప్రవిశ్య

గుణైః కుర్వద్భి రాభాతి కర్తృత్వ స్స్వప్నదృ గ్యథా. ౩౧

తస్మై నమో భగవతే త్రిగుణాయ మహాత్మనే
కేవలాయాద్వితీయాయ గురవే బ్రహ్మమూర్తయే. ౩౨

కం వృణేఽతః పరం భూమ న్వరం త్వద్వరదర్శనాత్.
యదీశానః పూర్ణకామ స్సత్యకామః పుమా న్భవేత్. ౩౩

వర మేతం వృణేఽథాపి పూర్ణకామాభివర్షుకాత్.

కుర్వద్భిః పూర్వకర్మవాసనానుగుణపరిణామిభిః ఉత్తరోత్తరపుణ్యాపుణ్యాత్మకవిషమసృష్టిం కుర్వద్భిః గుణైః స్వయం కర్తేవాభాతి ఇవ శబ్దేన పరమార్థతః పుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మకర్తృత్వాభావః పరమాత్మని సూచ్యతే, జీవస్యైవ తత్ర కర్తృత్వాత్. అకర్తు రపి కర్తృత్వావభాసే దృష్టాంతః (స్వప్నదృ గ్యథేతి.) న హి స్వాప్నార్థసృష్టికర్తా స్వప్నదర్శీ అపి తు తత్కర్మానుగుణతత్తదేకానుభావ్యతత్కాల మాత్రావస్థాయిస్వాప్నప్రపంచస్రష్టా పరమపురుషః "న తత్ర రథానరథయోగా'' ఇత్యారభ్య "సృజతే స హి కర్తే"తి "య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ స్తద్బ్రహ్మే''తి చ శ్రవణాత్. యథా స్వాప్నార్థసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వేఽపి తదనభిజ్ఞానాం తస్యాఃజీవకర్తృకత్వాభిమాన స్తథా పుణ్యాపుణ్యకర్తృత్వాదే ర్జీవగతత్వ మజానతాం బ్రాహ్మణ ఏవ జీవభావేన తత్కర్తృత్వాభిమాన మాత్ర మితి వివక్షితార్థః. ౩౧

త్రిగుణాయ త్రైగుణ్యనియంత్రే మహాత్మనే అప్రతిహతసంకల్పాయ, కేవలాయ నిరస్త నిఖిలదోషాయ, అద్వితీయస్వతుల్యవస్త్వంతరరహితాయ బ్రహ్మమూర్తయే వేదనిర్వాహకాయ రూప తోఽపి విభవే వా. ౩౨

యదుక్తం వరం వృణీష్వేతి తత్రోత్తర మాహ (క మితి.) హేభూమన్ వరదర్శనాత్ త్వత్ త్వత్తః అతః పర మన్యం కం వరం వృణే వరిష్యమాణం వరం బుద్ధ్యా సంనిధాప్యాత ఇతి నిర్దేశః కృతః, వరదర్శనా దితి పాఠే, వరం శ్రేష్ఠం దర్శనం యస్య తస్మాత్ త్వత్తః అత శ్శబ్దవివ క్షితం విశినష్టి (యదీశానః పూర్ణకామ ఇతి.) యత్ యతః, పుమాన్ ఈశానః ఈశ్వరః స్వతంత్రః అకర్మవశ్య ఇతి యావత్ పూర్ణకామః సత్యకామ శ్చ భవే త్తస్మా దత ఇతి సంబంధః. ౩౩

యద్యప్యతః పరో వరణీయో వరో నాస్తి తథాపి పూర్ణకామాభివర్షుకాత్ త్వత్త ఏతం

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

భగవ త్యచ్యుతాం భక్తిం తత్పరేషు తథా త్వయి. ౩౪

సూత ఉవాచ—

ఇత్యచ్యృతోఽభిష్టుత శ్చ మునినా సూక్తయా గిరా,
త మాహ భగవాఞ్ శర్వ శ్శర్వయా చాభినన్దితః, ౩౫

ఈశ్వర ఉవాచ—

కామం తేఽయం మహర్షేఽస్తు భక్తిమాం స్త్వ మధోక్షజే,
ఆకల్పాంతా ద్యశః పుణ్య మజరామరతా తథా. ౩౬

జ్ఞానం త్రైకాలికం బ్రహ్మ న్విజ్ఞానం చ విరక్తిమత్.
బ్రహ్మవర్చస్వినో భూయా త్పురాణాచార్యతాస్తు తే, ౩౭

సూత ఉవాచ—

ఏవం వరా న్స మునయే దత్త్వాఽగా త్త్ర్యక్ష ఈశ్వరః,
దేవ్యై తత్కర్మ కథయ న్ననుభూతం పురాఽమునా. ౩౮

వరం వృణే ఏనాదేశాభావ అర్షః. కోఽసౌ భగ వత్యచ్యుతే తత్పరేషు తద్భక్తేషు తథా త్వయి చ భక్తి మిత్యేవం వర మితి సంబంధః. తత్పరే ష్విత్యనేన గతార్థత్వేఽపి పున స్త్వయీత్యుక్తి స్తత్ప్రాధాన్య వివక్షయా గోబలీవర్దన్యాయాత్ తత్ర భగవద్భక్తేషు భక్తి ర్నామ భగవద్విభూతిత్వానుసంధానాత్మికా. ౩౪

(ఇతీతి.) సూక్తయా మధురయా శర్వయా శర్వాణ్యా. అభినందిత స్తం ముని మాహ. ౩౫

ఉక్తి మేవాహ ద్వాభ్యాం (కామ మితి.) విభో భగవతి. కామం నితరాం శ్రోతౄణాం పుణ్యావహం యశః త్రైకాలికం భూతాదికాలత్రయగోచరవస్తుజ్ఞానం బ్రహ్మవిజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూప రూపాదిగోచరం విజ్ఞానం. విరక్తిమత్ విరక్తియుక్తమ్. ౩౬—౩౭

(ఏవ మితి.) స త్ర్యక్ష త్రిలోచన ఈశ్వరః రుద్రః మునయే వరాన్ దత్త్వా అమునా మునినా య త్పురా అనుభూతం త త్కర్మ భగవన్మాయాదర్శనాత్మకం కర్మ. దేవ్యై శర్వాణ్యై కథయ న్నగాత్ జగామ. ౩౮

సోఽప్యవాప్త మహాయోగమహిమా భార్గవోత్తమః,
విచర త్యధునా ప్యద్ధా హరా వేకాంతతాం గతః. ౩౯

అనువర్ణిత మేత త్తే మార్కండేయస్య ధీమతః,
అనుభూతం భగవతో మాయావైభవ మద్భుతమ్. ౪౦

ఏత త్కేచి దవిద్వాంసో మాయాసంస్సృతి మాత్మనః
అనాద్యావర్తితం నృణాం కాదాచిత్కం ప్రచక్షతే. ౪౧

య ఏవ మేత ద్భృగువర్య వర్ణితం రథాఙ్గపాణే రనుభావభావితమ్,
సంశ్రావయే త్సంశృణుయా దుతావుభౌ తయో ర్న కర్మాశ్రయసంసృతి ర్భవేత్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.
దశమోఽధ్యాయః.

(సోఽపీతి.) భార్గవోత్తమో మార్కండేయః అవాప్తః మహాయోగవైభవో, యేన సః హరౌ భగవ త్యేకాంతితాం అనన్యప్రయోజనభక్తిమత్త్వం గతోఽధునాఽపి చరతి అద్ధా స్ఫుటం నాత్ర సంశయ ఇతి భావః. ౩౯

ఉపసంహరతి (అనువర్ణిత మితి.) యత్ మార్కండేయస్య తేనానుభూత మద్భుతం భగవతో మాయాయా ఆశ్చర్యశక్తే ర్వైభవం త త్తే తుభ్య మనువర్ణితమ్. ౪౦

ప్రసంగా న్మార్కండేయస్య కాదాచిత్కమాయావైభవదర్శనవ జ్జీవస్యాపి సంసారః పూర్వ మవిద్యమాన ఏవ కదాచి ద్భగవన్మాయయా భవతీతి కేషాంచి న్మతం ప్రతిక్షిపతి. కేచి దవిద్వాంసః సంసారానాదిత్వానభిజ్ఞాః నృణాం జీవానా మాత్మనో భగవతో మాయయా సంసృతిం కాదాచిత్కం యథా తథా ప్రచక్షత ఇత్యనువాదః, తద్దర్శయతి ఏతదనాద్యావర్తిత మితి సంసరణ మిత్యధ్యాహార్యం ఏతత్సంసరణం అనాదితయా ఆవర్తితం పరివర్తితం భవతి అన్యథా "న కర్మావిభాగా దిత్యాద్యధికరణ విరోధా దితి." ౪౧

ప్రకృతమార్కండేయచరిత్రశ్రావణఫల మాహ (య ఇతి.) భృగువర్యస్య మార్కండేయస్య వర్ణితం వృత్త మిత్యర్థః. కథంభూతం రథాంగపాణే ర్భగవతః అనుభావేన భావితం యః సంశ్రావయే ద్యశ్చ శృణుయా త్తయో రుభయోః కర్మాశ్రయా కర్మనిమిత్తా సంసృతి ర్న భవేత్. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ—

అథేమ మర్థం పృచ్ఛామో భవంతం బహువిత్తమమ్.
సమస్తతంత్రరాద్ధాన్తే భవా న్భాగవత తత్త్వవిత్. ౧

తాంత్రికాః పరిచర్యాయాం కేవలస్య శ్రియః పతేః,
అఙ్గోపాఙ్గాయుధాకల్పం కల్పయంతి యథైవ యైః ౨

తన్నో వర్ణయ భద్రం తే క్రియాయోగం బుభుత్సతామ్,
యేన క్రియానైపుణేన మర్త్యో యాయా దమర్త్యతామ్. ౩

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఇత్థం పరివృష్టం మార్కండేయవృత్తాంత మనువర్ణ్య కృత్స్నప్రబంధార్థ ముపసంజిహీర్షుం సూత మాలక్ష్య నిమిజాయన్తేయభగవదుద్ధవసంవాదాదిముఖే నోక్తే భగవత్పూజాత్మకకర్మయోగే సమారాధ్య భగవదంగోపాంగాస్త్రభూషణాద్యభిమంతవ్యాని తత్త్వాని బుభుత్సుః పృచ్ఛతి (అథేతి.) ఇమం వక్ష్యమాణ మర్థం వస్తు బహువిత్తమత్వ మేవ ప్రపంచయతి (సమస్తేతి.) హేభాగవత భవాన్ సమస్తతంత్రాణాం పురాణపంచరాత్రాదీనాం యో రాద్ధాంత స్తస్మిన్ తత్త్వవిత్. ౧

కోఽసావర్థ ఇత్యత స్త మాహ (తాంత్రికా ఇతి.) కేవలస్య కేవలశుద్ధసత్వమయదివ్యవిగ్రహస్య శ్రియఃపతేః పరిచర్యాయాం తాంత్రికాః భగవదారాధనాత్మతంత్రపరినిష్ఠాః యథైవ యైస్తత్త్వైః అంగోపాంగా యథాకల్పం, అంగాని పాణిపాదాదీని ఉపాంగాని హృదయాదీని ఆయుధాని సుదర్శనాదీని ఆకల్పాః భూషణా తేషాం ద్వంద్వైక్యం త త్కల్పయంతి యత్తత్త్వాభిమానిదేవతాత్వేన ధ్యాయంతీతి యత్ తదేత న్నోఽస్మాకం వర్ణయ కథంభూతానాం క్రియాయోగం భగవదారాధనాత్మకక్రియాయోగాపేక్షితం బోద్ధు మిచ్ఛతాం కిం తత ఇత్యత్రాహ (యేనేతి.) యేన క్రియానైపుణ్యేన తత్త్వాత్మకాంగాదికల్పనోపేతరూపేణ క్రియాకౌశలేన అమర్త్యతాం జరామరణాద్యతీతతాం ముక్తిం యాయా త్ప్రాప్నుయాత్. ౨—౩

సూత ఉవాచ —

నమస్కృత్య గురూ న్వక్ష్యే విభూతీ ర్వైష్ణవీ రపి,
యా వేదాగమతంత్రాఖ్యా మాచార్యైః పద్మజాదిభిః. ౪

మాయాద్యై ర్నవభి స్తత్త్వై స్సవికారై శ్చ యో విరాట్,
నిర్మితో దృశ్యతే యత్ర సచిత్కే భువనత్రయమ్. ౫

ఏతద్వై పౌరుషం రూపం భూః పాదౌ ద్యౌ శ్శిరో నభః,
నాభి స్సూర్యోఽక్షిణీ నాసే వాయుః కరౌ దిశః ప్రభో. ౬

ప్రజాపతిః ప్రజనన మపానం మృత్యు రీశితుః,
తద్బాహవో లోకపాలా మన శ్చన్ద్రో భ్రువౌ యమః. ౭

తద్వర్ణయితుం ప్రతిజానీతే (నమస్కృత్యేతి.) వైష్ణవీః విష్ణ్వంగాదిభి రభిమంతవ్యాః విభూతీ స్తద్విభూతీ రహం వక్ష్యే తా విశినష్టి పద్మజాదిభిః బ్రహ్మనారదాదిభి రాచార్యైః వేదరూప అగమః తంత్రం పంచరాత్రం తాఖ్యం పంచమ్యంత మిదం యాః విభూతయో విజ్ఞాతా ఇతి శేషః. ౪

తావద్బ్రహ్మాండం భగవద్విగ్రహాభిమంతవ్య మిత్యాహ (మాయాద్యై రితి.) మాయాసంజ్ఞా ప్రకృతిః, మహాన్ అహంకారః భూతాని పంచ కాల శ్చేతి నవభి స్సవికారైః ఏతద్వికారసహితైః తత్త్వైః వికారశబ్దే నైకాదశేంద్రియాణి పంచతన్మాత్రాణి చ వివక్షితాని నిర్మితో యో విరాట్ బ్రహ్మాండం దృశ్యతే శాస్త్రేణ జ్ఞాయతే యత్ర యస్మిన్ విరాజి సచిత్కే సజీవే భువనత్రయం దృశ్యతే. ౫

ఏతత్ బ్రహ్మాండం పౌరుషం పరమపురుషసంబంధిరూపం, సర్వత్ర సామానాధికరణ్య మభిమాన్యభిమంతవ్యయో రభేదవివక్షానిబంధనం భగవద్దివ్యవిగ్రహాభిమంతవ్యం బ్రహ్మాండ మిత్యర్థః. ఏవ మగ్రేఽపి ఏత దేవ విభజ్య దర్శయతి (భూరిత్యాదినా) భూశబ్దేన తలాదిభి స్సహ సప్తలోకా వివక్షితాః నభోనాభిః. ౬

ప్రజాపతిః ప్రజననం మేఢ్రం ఈశితుః పరమపురుషస్య మృత్యు రపానం గుదం యమో, భ్రువౌ భ్రూలతే. ౭

వాస శ్ఛన్దోమయం పీతం బ్రహ్మసూత్రం త్రివృ త్స్వరమ్. ౧౧
బిభ ర్తి సాంఖ్యయోగం చ వేదో మకరకుణ్డలే.
మౌలిం పదం పారమేష్ఠ్యం సర్వలోకాభయంకరమ్ ౧౨
అవ్యాకృత మన న్తాఖ్య మాసనం యదధిష్ఠితమ్,
ధర్మజ్ఞానాదిభి ర్యు క్తం సత్త్వం పద్మ మిహోచ్యతే. ౧౩
ఓజస్సహోబలయుతం ముఖ్యత త్త్వం గదాం దధత్
అపాం త త్త్వం దరవరం తేజ స్తత్త్వం సుదర్శనమ్. ౧౪
నభోనిభో నభ స్త త్త్వ మసిం చర్మతమోమయమ్,
కాలరూపం ధను శ్శార్ఙ్గం తథా కర్మమయేషుధిః. ౧౫

వివక్షాభిప్రాయకః. పీతం పిశంగం వాసో వస్త్రం ఛందోమయం గాయత్ర్యాదిచ్ఛందోమయం వాస ఛందోభిమానినీ దేవతేత్యర్థః. త్రివృత్ త్రిమాత్రం అకారోకారమకారాత్మకం వా స్వరం ప్రణవం బ్రహ్మసూత్రం బిభ ర్తి. ౧౧

సాంఖ్యం చ యోగ శ్చేతి ద్వంద్వైకవ్యం తద్వేద శ్చేత్యుభే మకరకుండలే సర్వలోకో త్తరం పారమేష్ఠ్యం పదం బ్రహ్మలోకం మౌలిం కిరీటం బిభ ర్తి. ౧౨

య ద్యేన పరమపురుషే ణాధిష్ఠిత మనంతాఖ్యం శేషాఖ్య మాసనం అవ్యాకృతం మూల ప్రకృతిః య త్సత్త్వం విశుద్ధం సత్త్వం తద్ధర్మజ్ఞానాదిభి ర్యు క్తం పద్మ ముచ్యతే. ఆదిశబ్దేన వైరాగ్యై శ్వర్యా ధర్మాజ్ఞానా వైరాగ్యానైశ్వర్యవిమలోత్కర్షిణీ జ్ఞానాక్రియాయోగా ప్రహ్వీ సత్యేశానానుగ్రహా స్సంగృహ్యంతే. ౧౩

ఓజః ఇంద్రియశ క్తిః సహో మనశ్శ క్తిః బలం దైహికం తై ర్యుతం ముఖ్యం త త్త్వం ముఖ్యప్రాణః, ప్రాణో వై ముఖ్య ఇతి శ్రుతేః ఓజ ఆదీనాం ప్రాణాయ త్తత్వా త్తస్య తద్యు క్తత్వం తదేవ గదాం దధత్ యద్వా, ముఖ్యత త్త్వం ప్రథమోత్పన్నత త్త్వం మహ త్తత్వం బుద్ధి రితి యావత్ "మహా న్యైవ బుద్ధిలక్షణ" ఇత్యాదిస్మృతేః తస్యాం ప్రసృతాయా మే వౌజఃప్రభృతీని భవంతీతి తస్యా స్తద్యు క్తత్వం అపాం త త్త్వం జలతత్వం దరవరః. శంఖః. ౧౪

నభోనిభో నభోవ న్నీలతను ర్భగవా న్నభ స్త త్త్వ మసిం ఖడ్గం, తమోమయం ఖేటం దధ దిత్యనుష క్తేనాన్వయః. శార్ఙ్గం నామ ధనుః కాలరూపం కాలాభిమానిధను రిత్యర్థః. తథా కర్మమయః ఇషుధి ర్బాణకోశో యస్య సః. ౧౫

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఇంద్రియాణి శరా నాహు రాకూతి రస్య స్యందనమ్,
తన్మాత్రా ణ్యస్యాభివ్యక్తి రింద్రియార్థాః క్రియామతాః ౧౬

మండలం దేవయజనం దీక్షా సంస్కార ఆత్మనః,
పరిచర్యా భగవత ఆత్మనో దురితక్షయః. ౧౭

భగవచ్ఛబ్దశబ్దార్థం లీలాకమల ముద్వహన్,
ధర్మం యశ శ్చ భగ(వ)వాం శ్చామరవ్యజనే భజన్. ౧౮

ఆతపత్రం తు వైకుంఠం ద్విజా (జ) ధామాకుతోభయమ్,

(ఇంద్రియాణీతి.) హయా నశ్వాన్ ఆకూతి ర్మనః. అస్య పరమపురుషస్య స్యందనం రథః యద్వా, ఆకూతి ర్దేహాత్మాభిమానో భగవద్రథ ఇత్యర్థః. అస్యాభివ్యక్తి రర్చావతారే ష్వాహితాంశ స్తన్మాత్రాణి ఇంద్రియార్థాః ఇంద్రియప్రయోజనాని ఇంద్రియవ్యాపారా ఇతి యావత్ తన్మాత్రాణ్యస్యాభివ్యక్తి రితి శబ్దాదీనా ముక్తత్వాత్ తేఽస్య క్రియాః తత్క్రియాభిమంతవ్యా ఇత్యర్థః. “ముద్రాత్వర్థక్రియాత్మతే”తి పాఠే ముద్రావరదాభయాదిముద్రాభిమానిదేవతా అర్థక్రియాత్మతాప్రయోజనతత్క్రియాస్వరూపతా త్వభిమంతవ్యా “ముద్రయాఽర్థక్రియాత్మతా” మితి పాఠే తయా తాం బిభర్తీతి శేషః. ౧౬

మండలం తస్యాసనస్థం పద్మాకారం మండలం దేవయజనం యజ్ఞభూమ్యభిమానిదేవతా ఆత్మనః యజమానస్య యాగదీక్షాసంస్కారః ప్రోక్షణావఘాతాది శ్చ భగవతః పరిచర్యా తయో రభిమానిదేవతాపరిచర్యేత్యర్థః. సైవ దురితక్షయాభిమానినీ. ౧౭

భగవచ్ఛబ్దస్య య శ్శబ్దో భగవచ్ఛబ్ద స్తదవయవభూత స్తస్యార్థం జ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యం తల్లీలార్థం కమలం తదభిమంతవ్యం లీలాకమల మిత్యర్థః. లీలాకమలాభిమంతవ్యం షాడ్గుణ్యం వా ఉద్వహన్ బిభ్రాణః భగవః హేభగవన్ ధర్మో యశ శ్చేత్యేతే చామరవ్యజనే అభజత్ ప్రాప్తవాన్ భగవాం శ్చేతి పాఠాంతరమ్. ౧౮

(ఆతపత్ర మితి.) ద్విజా ఇతి సంబోధనం ద్విజేత్యపి క్వచి త్పాఠః నిజధామేత్యపి పాఠః.

త్రివృ ద్వేద స్సుపర్ణాఖ్యో యజ్ఞం వహతి పూరుషం. ౧౯

అనపాయి న్యాత్మభూతా శ్రీ స్సాక్షా దాత్మనః ప్రభా,
విష్వక్సేన స్తస్య భూతి ర్విదితః పార్షదాధిపః. ౨౦

నందాదయోఽష్టౌ ద్వాస్థా శ్చ తేఽణిమాద్యా హరే ర్గుణాః,
వాసుదేవ స్సంకర్షణః ప్రద్యుమ్నః పురుష స్స్వయమ్. ౨౧

అనిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మ న్మూర్తివ్యూహోఽభిధీయతే,
సవిశ్వ స్తైజసః ప్రాజ్ఞ స్తురీయ ఇతి వృత్తిభిః.

నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్మిన్ తద్వైకుంఠం నామ య నిజధామ తదాతపత్ర మభజ దితి సంబంధః. వైకుంఠాభిమానినీ దేవతా ఆతపత్ర మిత్యర్థః. యో యజ్ఞం యాజ్ఞారాధ్యం పరమపురుషం వహతి తద్వాహనభూత ఇత్యర్థః. కోఽసౌ సుపర్ణాఖ్యో గరుడః స త్రివృ ద్వేదః ఋగ్యజుస్సామత్రయాత్మక వేదః వేదాభిమానినీ దేవతా గరుడ ఇత్యర్థః. ౧౯

శ్రీ ర్లక్ష్మీః హరే రనపాయినీ శక్తిః తత్ర హేతుః సాక్షా త్పరమాత్మనః ఆత్మభూతా స్వభావః ధర్మభూతేతి యావత్. ప్రభేత్యస్య భాస్కరస్య యథేత్యాదిః యః పార్షదాధిపః సేనానీ ర్విష్వక్సేనః స తస్య మూర్తి ర్విగ్రహవిశేష ఇత్యర్థః. ౨౦

నందాదయోఽష్టౌ హరేః ద్వారపాలాః అణిమాద్యా గుణాః అణిమాద్యష్టైశ్వర్యాభిమానిన్యో దేవతా ఇత్యర్థః (వాసుదేవ ఇతి.) యో వాసుదేవఇత్యాది ర్మూర్తివ్యూహః మూర్తిసమూహః స పరమపురుషః స్వయ మేవాభిధీయతే న తత్రాభిమాన్యభిమంతవ్యభావోఽస్తీత్యర్థః. బ్రహ్మ న్నితి సంబోధనం స ఇతి వాసుదేవాదిచతుర్మూర్తివ్యూహః వృత్తిభిః జాగరస్వప్నసుషుప్తిముక్త్యవస్థాభి ర్యో విశ్వ స్తైజసః ప్రాజ్ఞ స్తురీయః ముక్త ఇతి కథ్యతే. జీవ స్తదభిమానీ విశ్వాదిశబ్దై ర్జాగరాద్యవస్థావస్థితా జీవా ఉచ్యంతే. యద్యప్యేకైకస్యైవ జీవస్యావస్థా చతుష్టయాన్వయ స్తథాఽప్యేకైకస్యైవ తత్తదవస్థాయాం విశ్వాదిశబ్దై ర్వ్యవహారః జాగరాద్యవస్థాప్రయుక్తవిశ్వాదిసంజ్ఞకజీవాభిమానిన్యో వాసుదేవాదయ ఇత్యర్థః. క్రమ స్త్వవివక్షితః తత్ర ముక్త్యవస్థాభిమానినీ దేవతా వాసుదేవః, సంకర్షణ స్తు స్వప్నావస్థస్య, ఇతరా వితరయో రిత్యూహ్యం తదేవాహ (అర్థేంద్రియే ఇతి.) అర్థశబ్దో బాహ్యేంద్రియై ర్థావభాసలక్షణ

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

అర్థేంద్రియాశయజ్ఞానై ర్భగవా న్పరిభాష్యతే. ౨౨

అఙ్గోపాఙ్గాయుధాకల్పై ర్భగవాం స్తచ్చతుష్టయమ్,
బిభర్తి స చతుర్మూర్తి ర్భగవా న్హరి రీశ్వరః. ౨౩

ద్విజఋషభ స ఏవ బ్రహ్మయోనిః స్వయందృక్
స్వమహిపరిపూర్ణో మాయయా చ స్వయైతత్,
సృజతి హరతి పాతీత్యాఖ్యయాఽనావృతాక్షో
వివృత ఇవ నిరుక్త స్తత్పరై రాత్మలభ్యః. ౨౪

జాగరావస్థాపరః. ఇంద్రియశబ్దేన మనోవిషయేణ స్వప్నహేతునా స్వప్నావస్థా ద్యోత్యతే. మనస్యుపరతే వాసనామాత్రావశేషా సుషుప్త్యవస్థా ఆశయశబ్దేన జ్ఞాప్యతే. పరిశుద్ధానవచ్ఛిన్నజ్ఞానముక్త్యవస్థా జ్ఞానశబ్దేన ప్రదర్శ్యతే తత్తదభిమానీ భగవా న్పరిభాష్యత ఇత్యర్థః. ౨౧—౨౨

తదేవం తత్త్వాభిమానితయా నిరూపితై రంగాదిభి ర్వైశిష్ట్య మాహ (అంగేతి.) అంగోపాంగాయుధాకల్పై ర్విశిష్టో భగవాన్ వాసుదేవాదిచతుర్మూర్తిధరః తత్ప్రసిద్ధం చతుష్టయం సృష్టిస్థితి సంహారమోక్షాత్మకం బిభర్తి నిర్వహతి. తత్రానిరుద్ధ స్సృజతి, ప్రద్యుమ్నః పాలయతి, సంకర్షణ స్సంహరతి, వాసుదేవో మోక్షయతీత్యర్థః. ౨౩

తస్యైతస్యైవ బ్రహ్మరుద్రాంతర్యామితయా స్రష్టృత్వసంహర్తృత్వే స్వావతారరూపేణ రక్షితృత్వం చాహ (ద్విజఋషభేతి.) హేద్విజఋషభ ఏష భగవా న్కోఽసౌ య స్స్వమాయయా సృష్ట్యాదికం కరోతీతి హేతోః, ఆఖ్యయా బ్రహ్మరుద్రాదిసంజ్ఞయా ఉపలక్షితః బ్రహ్మ స్వరూపేణ గుణై శ్చ నిరతిశయబృహత్త్వయుక్తః యోనిః సర్వకారణభూతః స్వయందృక్ స్వయం సర్వం యుగప త్సాక్షా త్పశ్యతీతి తథా స్వయంప్రకాశో వా అనేనాచేతనవ్యావృత్తిః స్వమహిమ్నైవం పూర్ణః అవాప్తసమస్తకామః అనేన ముక్తనిత్యశుద్ధజీవవ్యావృత్తిః తయోః పరిపూర్ణతాయా భగవత్సంకల్పాయత్తత్వేన స్వమహిమాయత్తత్వాభావాత్. అనావృతాక్షః అసంకుచితజ్ఞానః అనేన బద్ధజీవవ్యావృత్తిః. ఇత్థంభూతం కిం సర్వై ర్న జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ వివృత ఇవ గూఢ ఇవ నిరుక్తః "తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గూఢాత్మా న ప్రకాశతే" ఇత్యాదిభి శ్శాస్త్రై ర్గూఢత్వేనోక్త ఇత్యర్థః. తర్హి కై రపి దుర్దర్శ స్స్యా దిత్యత్రాహ తత్పరై స్తదుపాసకై రాత్మనా యోగపరిశుద్ధమనసా లభ్యః. ౨౪

శ్రీకృష్ణ కృష్ణసఖ వృష్ణివృషావనిధ్రు గ్రాజన్యవంశ దహనానపవర్గవీర్య.
గోవింద గోద్విజసురార్తిహరావతార తీర్థశ్రవ శ్రవణమఙ్గళ పాహి భృత్యాన్. ౨౫

యు ఇదం కల్య ఉత్థాయ మహాపురుషలక్షణమ్,
తచ్చిత్తః ప్రయతో జప్త్వా బ్రహ్మ వేద గుహాశయమ్. ౨౬

శౌనక ఉవాచ—

శుకో యదాహ భగవా న్విష్ణురాతాయ పృచ్ఛతే,
సౌర్యో గణో మాసి మాసి నానావహతి సప్తకః. ౨౭

తదేవం తత్తత్త్వాత్మకభగవదఙ్గాదీని నిరూప్య కృత్స్నప్రబంధార్థ ముపసంహర్తుం తావ త్స్వేష్టదేవతాం స్వభక్తారక్షాయై ప్రార్థయతే (శ్రీకృష్ణేతి.) ఇమాని నవ సంబోధనాని, తత్రాద్యేన సర్వానందయితృత్వం ద్వితీయేన సౌశీల్యం తృతీయే సౌలభ్యం తురీయేన దుష్కృద్వినాశకత్వం పఞ్చమేనాపారవీర్యత్వం, షష్ఠేన సర్వాధారత్వం సప్తమేన సాధుపరిత్రాతృత్వం అష్టమేన పావనకీర్తిమత్త్వం నవమేనాత్యాదరేణ శ్రోతవ్యత్వం వివక్షితం. కృష్ణోఽర్జున స్తస్య సఖే తథా అవన్యై ద్రుహ్యంతీతి తథా తే రాజన్యా ఏవ వంశా వేణవ స్తేషాం దహన యద్వా అవనిధ్రుగ్రాజన్యానాం వంశః, సంతాన స్తస్య దహన అనపవర్గవీర్యేతి పాఠః, అమరవంద్యవీర్యేతి పాఠే పరత్వం వివక్షితం. గవాం ద్విజానాం సురాణాం చార్తిం హరతీతి తథా అవతారో యస్య. ౨౫

ప్రకృతభగవదఙ్గాదినిరూపణప్రకరణకీర్తనఫల మాహ (య ఇతి.) కల్యే ప్రాత రుత్థాయ య ఇదం మహాపురుషస్య లక్షణం చిహ్నభూతాఙ్గోపాఙ్గాదినిరూపణపరం ప్రకరణం తస్మి న్పరమపురుషే చిత్తం యస్య సః సమాహితేంద్రియ శ్చ య స్స జప్త్వా గుహాశయం హృదయగుహాశయస్థితం బ్రహ్మ వేద యథావ ద్విద్యాత్. ౨౬

అత్ర క్వచి దధ్యాయసమాప్తి ర్దృశ్యతే క్వచిన్నేతి ద్రష్టవ్యం. పున రుపసంజిహీర్షా మాలక్ష్య వాసుదేవాదివ్యూహప్రసఙ్గాత్ స్మారితాన్ సూర్యోపాసకాన్ వ్యూహా న్పఞ్చమే దిఙ్మాత్రేణ ప్రదర్శితాన్ విస్తరతో బుభుత్సుః పృచ్ఛతి (శుక ఇతి.) శృణ్వతే విష్ణురాతాయ పరిక్షితే య దాహ కిం తత్ సౌర్యః. సూర్యారాధకో గణః సప్తకః, సప్తానా మాదిత్యానాం సమూహాత్మకః మాసి మాసి నానావహతి నానావిధం కర్మ వహతీతి యత్ తథా హ్యేవ ముక్తం పఞ్చమే "తథాఽన్యే చ ఋషయో గంధర్వా అప్సరసో నాగా గ్రామణ్యో యాతుధానా దేవా ఇత్యేతైకశో గణాః సప్తచతుర్దశ మాసి భగవంతం సూర్య మాత్మానం నానానామానం పృథఙ్నామానః పృథక్కర్మభి ర్ద్వంద్వశ ఉపాసత ఇతి.— ౨౭

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

తేషాం నామాని కర్మాణి సంయుక్తానా మధీశ్వరైః,
బ్రూహి న శ్శ్రద్దధానానాం వ్యూహం సూర్యాత్మనో హరేః. ౨౮

సూత ఉవాచ —

అనాద్యవిద్యయా విష్ణో రాత్మన స్సర్వదేహినామ్,
నిర్గతో లోకతన్త్రోఽయం లోకేషు పరివర్తతే. ౨౯

ఏక ఏవ హి లోకానాం సూర్య ఆత్మాఽఽదికృ ద్ధరిః,
సర్వవేదక్రియామూల మృషిభి ర్బహుధోదితః. ౩౦

(తేషా మితి.) సప్తానాం సౌరగణానా మధీశ్వరై ర్నియుక్తానాం తత్తత్పతిభి స్తత్తన్మాసాధికృతసూర్యై ర్నియుక్తానా మిత్యర్థః. ప్రతిమాసం సూర్యస్య నామభేదాభిప్రాయక మధీశ్వరై రితి బహువచనం. స్వాంతరాత్మభూతపరమాత్మోపాసనార్థం సూర్యస్యాపి తేషాం నామాంతరేణ గణమధ్యే ప్రవిష్టత్వా త్తదభిప్రాయకం వా అత స్తేన సహైవ సప్త వక్ష్యంతే సూర్యాత్మనః సూర్యశరీరస్య హరే రుపాసకం తేషాం గణానాం వ్యూహం తన్నామాని కర్మాణి చ శ్రద్దధానానాం నోఽస్మాకం బ్రూహీతి సంబంధః. ౨౮

తత్ర వ్యూహా న్నిరూపయితుం తావ త్సూర్యస్య తత్త్వ మాహ (అనాద్యవిద్యయేతి.) సర్వదేహినా మంతరాత్మనో విష్ణో ర్నియామ్యయా అనాద్యవిద్యయా ఆదిరహితయా జ్ఞానవిరోధిన్యా ప్రకృత్యా నిర్మితోఽయం సూర్యః లోకతంత్రః లోకయాత్రాప్రవర్తకః అత ఏవ లోకేషు పరివర్తతే పరిభ్రమతి అనాద్యవిద్యయా నిర్మిత ఇత్యనేన సూర్యబిమ్బస్య ప్రకృతిపరిణామవిశేషాత్మకత్వ ముచ్యతే. ౨౯

తస్య భగవదాత్మకత్వం వదన్ లోకతంత్రా ముపపాదయతి యో లోకానా మాదికృత్ సృష్టికర్తా ఏకః అద్వితీయః స్వతుల్యవ స్త్వంతరరహితః సర్వాంతరాత్మా హరిః స ఏవ సూర్యః హరి రేవ సూర్యశరీరకత్వేనావస్థిత ఇత్యర్థః. సర్వాసాం వేదక్రియాణాం మూలభూతః. వైదికక్రియామూలత్వం కాలావచ్ఛేదకతయాఽవగంతవ్యం. ఋషిభిః పరాశరాదిభిః బహుధా ద్వాదశధా ఉక్తః. ౩౦

కాలో దేశః క్రియా కర్తా కరణం కార్య మాగమః
ద్రవ్యం ఫల మితి బ్రహ్మ న్నవధోక్తో యథా హరిః. ౩౧

మధ్వాదిషు ద్వాదశసు భగవా న్కాలరూపధృక్,
లోకతంత్రాయ చరతి పృథ గ్ద్వాదశభి ర్గణైః. ౩౨

ధాతా కృతస్థలీ హేతి ర్వాసుకీ రథకృ న్మునే,
పుల స్త్యస్తు మ్బురు రితి మధుమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౩

అర్యమా పులహో రథౌజాః ప్రహేతిః పుఞ్జికస్థలీ,
నారదః కచ్ఛనీర శ్చ నయ న్త్యేతే స్మ మాధవమ్. ౩౪

తత్ర దృష్టాంత మాహ (కాల ఇతి.) హే బ్రహ్మన్ యథా హరి రేక ఏవ కాలాది శరీరకత్వేన నవధా ఉక్తః, తద్వత్ తత్ర కాలో వసంతాదిః దేశః సమే యజేతే" త్యాద్యుక్తః. క్రియా యాగాదిరూపా కరణం సాధనం కార్యం స్థాయికార్య మపూర్వాఖ్యం ఆగమః ప్రమాణభూతో వేదః ద్రవ్యం చరుపురోడాశాది ఫలం స్వరాది "యయోక్తో బహుధా హరి" రితి పాఠాంతరం. దేశకాలాది ఫలపర్యంత మిదం సర్వం సాధనత్వేన చ సాధ్యత్వేన క్రియాంతర్భూతం ఏభి ర్విశిష్టా క్రియేత్యర్థః. యయా క్రియయా హరి ర్బహుధోక్తః. ద్రవ్యాదిశరీరకత్వా దితి భావః. ౩౧

వివక్షిత మర్థం తావ త్సంగ్రహేణాహ (మధ్వాది ష్వితి.) మధ్వాదిషు చైత్రాదిషు ద్వాదశ మాసేషు కాలరూపధృత్ కాలావచ్ఛేదకరూపధృత్ భగవా న్సూర్యః లోకతంత్రాయ లోకయాత్రానిర్వాహాయ పృథ గ్ద్వాదశభి ర్గణై స్సహ చరతి. ఏకైకస్మి న్మాసే ఏకైకో గణః ప్రతిగణం గణిన స్తు సప్తసప్త యద్యపి షష్ఠే చతుర్దశోక్తాః తథాఽపి తత్ర ప్రధానా స్సప్త సప్తైవేతి త ఏవాత్రోచ్యంతే, ౩౨

కే పున స్తే ప్రతిగణం సప్తగణిన ఇత్యత్రాహ (ధాతేత్యాదినా,) ధాతా ఆదిత్యః, కృతస్థలీ అప్సరాః హేతిః రాక్షసః వాసుకి ర్భుజంగః, రథకృత్ యక్షః హే మునే పులస్త్య ఋషిః, తుంబు రుర్గంధర్వః. త ఇత్యేవం సప్త మధుమాసం నయంతి సస్వకర్మభి స్సూర్యం గమయంతీత్యర్థః. మధుమాస మిత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. ౩౩

(అర్యమేతి.) అర్యమా సూర్యః పులహః ఋషిః రథౌజా యక్షః ప్రహేతీ రాక్షసః పుఞ్జికస్థలీ అప్సరాః నారదో యక్షః కచ్ఛనీరో నాగః మాధవం వైశాఖమ్. ౩౪

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

మిత్రో౽త్రిః పౌరుషేయో౽థ తక్షకో మేనకా హాహాః
రథస్వన ఇతి హ్యేతే శుక్రమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౫

వసిష్ఠో వరుణో రమ్భా సహజన్య స్తథా హూహూః,
శుక శ్చిత్రస్వన శ్చైవ శుచిమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౬

ఇంద్రో విశ్వావసు శ్శ్రోతా ఏలాపుత్ర స్తథా౽ఙ్గిరాః,
ప్రమ్లోచా రాక్షస శ్చర్యో నభోమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౭

వివస్వా నుగ్రసేన శ్చ వ్యాఘ్రి ఆసారణో భృగుః,
అనుమ్లోచా శంఖపాలో నభస్యాఖ్యం నయ న్త్యమీ. ౩౮

పూషా ధనంజయో వాత స్సుషేణ స్సురుచి స్తథా,

మిత్రః సూర్యః అత్రిః ఋషిః పౌరుషేయో రాక్షసః తక్షకో నాగః మేనకా అప్సరాః హాహాః గంధర్వః రథస్వనో యక్షః శుక్రమాసం జ్యేష్ఠం మాసమ్. ౩౫

వసిష్ఠః ఋషిః వరుణ స్సూర్యః రమ్భా అప్సరా సహజన్యో యక్షః హూహూః గంధర్వః శుకో నాగః చిత్రస్వనో రాక్షసః శుచిమాసం ఆషాఢమాసమ్. ౩౬

ఇంద్ర స్సూర్యః విశ్వావసు ర్గంధర్వః శ్రోతా యక్షః ఏలాపుత్రో నాగః అఙ్గిరా ఋషిః ప్రమ్లోచా అప్సరాః చర్యో రాక్షసః నభోమాసం శ్రావణమాసమ్. ౩౭

వివస్వాన్ సూర్యః ఉగ్రసేనో గంధర్వః వ్యాఘ్రో రాక్షసః ఆసారణో యక్షః భృగుః ఋషిః అనుమ్లోచా అప్సరాః. శంఖపాలో నాగః నభస్యాఖ్యం భాద్రపదం మాసమ్. ౩౮

పూషా సూర్యః, ధనంజయో నాగః వాతో రాక్షసః సుషేణో గంధర్వః సురుచిః ర్యక్షః, ఘృతాచీ అప్సరాః గౌతమ ఋషిః తపోమాసం మాఘమాసం మాసక్రమవిలఙ్ఘనం తు కూర్మోక్తా దిత్యక్రమానుసారేణ. యద్వా మాసక్రమో న వివక్షితః యథా గణినాం అథవా అర్థక్రమానురోధేన

ఘృతాచీ గౌతమ శ్చేతి తపోమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౯

ఋతువర్చా భరద్వాజః పర్జన్య స్సేనజి త్తథా,
విశ్వ ఐరావత శ్చైవ తపస్యాఖ్యం నయ న్త్యమీ. ౪౦

అంశుమాన్ కశ్యప స్తార్క్ష్య ఋతసేన స్తథోర్వశీ,
విద్యుచ్ఛత్రు ర్మహాశంఖ స్సహోమాసం నయ న్త్యమీ. ౪౧

భగ స్స్ఫూర్జోఽరిష్టనేమి రూర్ణ ఆయు శ్చ పఞ్చమః,
కర్కోటకః పూర్వచిత్తిః పౌషమాసం నయ న్త్యమీ. ౪౨

త్వష్టా ఋచీకతనయః కమ్బళాశ్వ స్తిలో త్తమా,
బ్రహ్మాపేతోథ శతజి ద్ధృతరాష్ట్ర ఇషంభరాః. ౪౩

పూషేత్యాదిశ్లోకద్వయం తదనంతరశ్లోకద్వయా త్పరతో యోజ్యం, త్వష్టేత్యాదిశ్లోకద్వయం తు తత్పూర్వ శ్లోకద్వయా త్పూర్వం యోజ్యమ్. ౩౯

ఋతువర్చా రాక్షసః, భరద్వాజ ఋషిః. పర్జన్య స్సూర్యః సేనజి దప్సరాః, విశ్వో గంధర్వః ఐరావతో నాగః తపస్యాఖ్యం ఫాల్గునమ్. ౪౦

అంశుమాన్ సూర్యః కశ్యపఋషిః తార్క్ష్యో యక్షః ఋతుసేనో గంధర్వః ఊర్వశీ అప్సరాః విద్యుచ్ఛత్రుః రాక్షసః మహాశంఖో నాగః మార్గశీర్షం నయంతి. ౪౧

భగః సూర్యః స్ఫూర్జో రాక్షసః అరిష్టనేమిః గంధర్వః. ఊర్ణో యక్షః ఆయుః ఋషిః కర్కోటకో నాగః పూర్వచిత్తి రప్సరాః పౌషమాసమ్. ౪౨

త్వష్టా సూర్యః ఋచీకతనయో జమదగ్నిః ఋషిః కమ్బలాశ్వో నాగః, తిలోత్తమా అప్సరాః బ్రహ్మాపేతో రాక్షసః ఋతజి ద్యక్షః. ధృతరాష్ట్రో గంధర్వః ఇషంభరాః ఏతే ఆశ్వినమాస నిర్వాహకాః. ౪౩

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

విష్ణు రశ్వతరో రమ్భా సూర్యవర్చా శ్చ సత్యజిత్,
విశ్వామిత్రో మఖాపేత ఊర్జమాసం నయ న్త్యమీ ౯౪

ఏతా భగవతో విష్ణో రాదిత్యస్య విభూతయః,
స్మరతాం సంధ్యయో ర్నౄణాం హర న్త్యంహాంసి దినేదినే. ౪౫

ద్వాదశ స్వపి మాసేషు దేవోఽసౌ షడ్భి రస్య వై,
చర న్సమంతా త్తనుతే పరత్రేహ చ సన్మతిమ్. ౪౬

సామర్గ్యజుర్భి స్తల్లింగై ఋషయ స్సంస్తువ న్త్యముమ్,
గంధర్వా సం ప్రగాయంతి నృత్య న్త్యప్సరసోఽగ్రతః, ౪౭

విష్ణు రాదిత్యః అశ్వతరో నాగః రమ్భా అప్సరాః, సూర్యవర్చా గంధర్వః సత్యజి దృషిః విశ్వామిత్రఋషిః మఖాపేతో రాక్షసః ఊర్జమాసం కార్తికమాసమ్. ౪౪

వ్యూహసమూహ ముపసంహర౯ తత్స్మరణఫల మాహ (ఏతా ఇతి.) హేవిప్ర ఆదిత్యస్య ఏతాః సమాఖ్యాతాః, విభూతయః సంధ్యయోః స్మరతాం నృణాం అంహః పాపం హరంతి. ౪౫

అథైషాం పృథక్కర్మా ణ్యాహ త్రిభిః, (ద్వాదశ స్వపీతి.) అసా వాదిత్యరూపో దేవః ద్వాదశ స్వపి మాసేషు ఏభి రుక్తైః షడ్భిః, ప్రతిగణ మాదిత్యేన వినా షడ్భవంతీతి షడ్భి రిత్యుక్తం. తేన సహ సప్త భవంతీతి తదభిప్రాయేణ "నానా వహతి సప్తక" ఇత్యుక్తం పురస్తాత్ యద్వా వాలఖిల్యగణేన సహ సప్తత్వ మితి తేన వినాఽత్ర షడ్భి రిత్యుక్తం, ప్రతిగణ మాదిత్యకీర్తనం తు నామభేదవివక్షయా ప్రాధాన్యవివక్షయావా విగ్రహాంతరేణ స్వాంతరాత్మభూతభగవదుపాసకత్వవివక్షయా వేతి విభావనీయం, సమంతా త్పరిత శ్చర౯ అస్య జనస్య ఇహ లోకే పరత్ర చ లోకే సద్గతిం శుభాం గతిం, తనుతే సమ్మతి మితి పాఠే ఇహాముత్ర శ్రేయోవిషయాం మతిం తనుత ఇత్యర్థః. ౪౬

సామభిః, ఋగ్భి ర్యజుర్భి శ్చ తల్లిఙ్గైః సూర్యప్రకాశకైః రముం సూర్య మృషయః స్తువంతి. ౪౭

ఉన్నహ్యంతి రథం నాగా గ్రామణ్యో రథయోజకాః
చోదయంతి రథం పృష్ఠే నైరృతా బలశాలినః ౪౭

వాలఖిల్యా స్సహస్రాణి షష్టి ర్బ్రహ్మర్షయోఽమలాః,
పురతోఽభిముఖా యాంతి స్తువంతి స్తుతిభి ర్విభుమ్. ౪౮

ఏవం హ్యనాదినిధనో భగవా న్హరి రీశ్వరః,
కల్పే కల్పే స్వ మాత్మానం వ్యూహ్య లోకా నవ త్యజః. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.
ఏకదశోఽధ్యాయః.

నాగా రథ మున్నహ్యంతి దృఢం బధ్నంతి, గ్రామణ్యో యక్షాః నైఋతా రాక్షసాః పృష్ఠే పశ్చా ద్రథం చోదయంతి గమయంతి. ౪౭

(వాలఖిల్యా ఇతి.) పురతోఽభిముఖం సూర్య మావృత్య స్థిత్వా తేన సహ యాంతి గచ్ఛంతి. విభుం సూర్యం స్తుతిభిః, స్తువంతి స్తుతీః. కుర్వంతి చేత్యర్థః. ౪౮

ఉపసంహరతి (ఏవ మితి.) అనాదినిధనః ఆద్యంతరహితః, నిత్యోఽజో భగవా నిత్థం ప్రతికల్పం స్వ మాత్మానం ప్రకృతిపురుషశరీరకం స్వమాత్మానం వ్యూహ్య ద్వాదశంగణరూపేణ విభజ్య లోకా న్నయతి స్వే స్వే కర్మణి ప్రవర్తయతి. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశో உధ్యాయః

సూత ఉవాచ—

నమో ధర్మాయ మహతే నమః కృష్ణాయ వేధసే,
బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్కృత్య ధర్మా న్వక్ష్యామి శాశ్వతాన్. ౧

ఏత ద్వః కథితం విప్రా విష్ణో శ్చరిత మద్భుతమ్,
భవద్భి ర్య దహం పృష్టో నరాణాం పురుషోచితమ్ ౨

అత్ర సంకీర్త్యతే సాక్షా త్సర్వపాపహరో హరిః,
నారాయణో హృషీకేశో భగవా న్సాత్వతాం పతిః. ౩

అథ ద్వాదశోஉధ్యాయః

తదేవం కార్త్స్న్యేన శాంతాం బుభుత్సా మాలక్ష్య సుఖగ్రహణాయాదితః. ప్రబంధార్థాన్ సంగ్రహే ణానుక్రమిష్యం స్తావ దస్య ప్రబంధరూపస్య మహావాక్యస్యార్థో నారాయణ ఏవ వేదాంత వేద్యో జగత్కారణభూతో బ్రహ్మశబ్దాభిధేయ ఇతి వక్తుం స్వగురుదేవతానమస్కారపూర్వకం ప్రతిజానీతే (నమ ఇతి.) కృష్ణశబ్దేనాత్ర భగవా న్నారాయణో బాదరాయణో వా వివక్షితః, తత్రాద్యే ధర్మాయ సిద్ధరూపధర్మాయ కృష్ణాయ ద్వితీయే ధర్మప్రవర్తకాయ కృష్ణాయ భగవద్భక్తిలక్షణధర్మాయ చేతి వా వేధసే బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ బ్రాహ్మణేభ్యో నారదబాదరాయణశ్రీశుకాదిభ్యః. శాశ్వతాన విచ్ఛిన్నోపదేశపరంపరాప్రాప్తాన్ ధర్మాన్ ఏతత్ప్రబంధప్రతిపాద్యాన్ భాగవతధర్మాన్ వక్ష్యామి సంగ్రహేణేతి శేషః. ౧

మహావాక్యార్థ మాహ (ఏత దితి.) ఏత త్కథితం పరమాద్భుతం పురాణం విష్ణో శ్చరితం చరిత్రప్రతిపాదకం, తద్వ్యాకనష్టి య త్ప్రత్యహం భవద్భిః. పృష్టః య చ్చ నరాణాం జీవానాం పురుషో చితం పురుషత్వే మనుష్యత్వే సతి ఉచితం శ్రవణాదియోగ్యమ్. ౨

విష్ణో శ్చరిత్రత్వ మేవోపపాదయతి (అత్రేతి.) అత్ర పురాణే శ్రవణమాత్రేణ సర్వాణి పాపాని హరతీతి తథా హరి రాశ్రితబంధహరః, ఇంద్రియాధీశః, భగవాన్ షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః భక్తపాలకో నారాయణః కీర్త్యతే. ౩

య చ్చ బ్రహ్మ పరం గుహ్యం జగతః ప్రభవాప్యయమ్.
జ్ఞానం చ సాధూపాఖ్యానం ప్రోక్తం విజ్ఞానసంయుతమ్. ౪

భక్తియోగ స్సమాఖ్యాతో వైరాగ్యం చ తదాశ్రయమ్.
పారీక్షిత ముపాఖ్యానం నారదాఖ్యాన మేవ చ.
ప్రాయోపవేశో రాజర్షే ర్విప్రశాపా త్పరీక్షితః. ౫

శుకస్య బ్రహ్మర్షభస్య సంవాద శ్చ పరీక్షితా.
యోగధారణయోత్క్రాంతి స్సంవాదో నారదాజయోః. ౬

అవతారానుగీతం చ సర్గః ప్రాధానికోఽగ్రతః.
విదురోద్ధవసంవాదః క్షత్తృమైత్రేయయో స్తతః. ౭

త మేవ విశినష్టి (య దితి.) గుహ్యం వేదాంతరహస్యం జగతః ప్రభవాప్యయం ప్రభవ త్యస్మాదితి ప్రభవం అప్యేత్యస్మి న్నిత్యప్యయం తచ్చ తచ్చ తత్సృష్టిసంహారకారణమిత్యర్థః. అథవా అవాంతరవాక్యార్థా ననుక్రమిష్యం స్తావ త్ప్రథమస్కంధార్థా ననుక్రమతే ద్వాభ్యామ్ (జ్ఞాన మితి,) అత్రేత్యనుషజ్యతే. సాధూపాఖ్యానం సాధూనాం భవతా ముపాఖ్యానం ప్రశ్నాత్మక ముపాఖ్యానం విజ్ఞాన సంయుతం జ్ఞానం చ ప్రోక్తం తత్ర జ్ఞానం ప్రకృతిపురుషవివేచనాత్మకం, విజ్ఞానం పరమాత్మస్వరూప గుణవిచారాత్మకమ్, ౪

తదాశ్రయం భక్తియోగాఙ్గం వైరాగ్యం చ సమాఖ్యాతమ్. పారీక్షితం పరీక్షిజ్జన్మాదిః. తావ త్తత్ప్రస్తావాయ నారద స్యాఖ్యానం చ రాజర్షేః. పరీక్షితో విప్రశాపా త్ప్రాయోపవేశ శ్చ వ్యాఖ్యాతశబ్ద స్యానుషక్తస్య యథాయోగ్యలిఙ్గేన విపరిణతస్య ప్రథమా న్తై స్సంబంధః. ౫

అథ ద్వితీయస్కంధార్థా ననుక్రామతి సార్ధేన (శుకస్యేత్యాదినా.) బ్రహ్మర్షభస్య బ్రాహ్మణో త్తమస్య శుకస్య పరీక్షితా సహ సంవాద ఇతి కృత్స్నస్కంధార్థః, తదవాంతరార్థానాహ యోగధారణ యేతి. ఉత్క్రాంతిః అర్చిరాదినా గతిః నారదాజయోః నారదచతుర్ముఖయో స్సంవాదః, ౬

తత్రాప్యవతారాణాం అనుగీతం అనువర్ణనం అనుచరిత మితి పాఠే అవతారా స్తదనుచరితం చ అగ్రతః వ్యష్టిసృష్టేః పూర్వం ప్రాధానికః, ప్రాకృతః సర్గః మహదాదితత్త్వసర్గః, అథ తార్తీయా నర్థా ననుక్రామతి షడ్భిః. విదురోద్ధవసంవాద ఇత్యాదితృతీయతురీయస్కంధద్వయస్వరూప ప్రదర్శనమ్, ౭

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనమ్)

పురాణసంహితా ప్రశ్నో మహాపురుషసంస్థితిః,
తతః ప్రాకృతిక స్సర్గ స్సప్త వైకృతికా శ్చ యే. ౮

తతో బ్రహ్మాణ్డసంభూతి ర్వైరాజః పురుషో యతః
కాలస్య సూక్ష్మస్థూలస్య గతి స్సత్త్వసముద్భవః, ౯

భువ ఉద్ధారణాఽమ్భోధే ర్హిరణ్యాక్షవధో యతః,
ఊర్ధ్వతిర్యగధస్సర్గో రుద్రసర్గ స్తథైవ చ. ౧౦

అర్ధనారీ నరస్యాథ యత స్స్వాయంభువో మనుః,
శతరూపా చ యా స్త్రీణా మాద్యా ప్రకృతి రుత్తమా. ౧౧

సంతానో ధర్మపత్నీనాం కర్దమస్య ప్రజాపతేః.

పురాణాత్మికా యా సంహితా తస్యాః ప్రశ్నః, తదర్థప్రశ్నః. మహాపురుషస్య భగవతః, సంస్థితిః. సమ్యక్ ప్రలయేఽవస్థానం ప్రాకృతికః ప్రకృతిగుణక్షోభాత్మకః తతో వైకృతికాః సప్త మహదహఙ్కారభూతపఞ్చకాత్మకా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యర్థః. ౮

తత స్తేభ్యో వైకృతికేభ్యః, బ్రహ్మాండ స్యోత్పత్తిః (తద్విశినష్టి) యతో యత్ర బ్రహ్మాండే వైరాజః పురుషః, చతుర్ముఖో జాత ఇత్యర్థః. స్థూలసూక్ష్మస్య పరమాణ్వాదివత్సరాంత సూక్ష్మస్థూలరూపేణావస్థితస్య కాలస్య గతిః సర్వేషాం సత్త్వానాం వ్యష్టిభూతానాం ఉత్పత్తిః. ౯

అమ్భోధే ర్భువ ఉద్ధారణా ఉద్ధరణం, ఊర్ధ్వతిర్యగధస్సర్గః దేవతిర్యగధోలోకసర్గః. ౧౦

అర్ధాభ్యాం నారీ నర శ్చ తయో స్సమాహార స్తస్య సర్గః. తద్విశినష్టి, యతః యత్ర నారీనరే స్వాయంభువో మనుః తస్య యా పత్నీ శతరూపా స్త్రీణా మాద్యా ప్రకృతి రాకృతిః. అత ఏవోత్తమా తస్య నారీనరస్య సర్గ ఇతి సంబంధః. ౧౧

తతః కర్దమస్య ధర్మపత్నీనా మితి బహువచనం పూజాభిప్రాయకం. ధర్మపత్న్యః

అవతారో భగవతః కపిలస్య మహాత్మనః,
దేవహూత్యా శ్చ సంవాదః కపిలేన చ ధీమతా. ౧౨

నవబ్రహ్మసముత్పత్తి ర్దక్షయజ్ఞవినాశనమ్,
ధ్రువస్య చరితం పశ్చా త్పృథోః ప్రాచీనబర్హిషః. ౧౩

నారదస్య చ సంవాద స్తతః ప్రైయవ్రతో ద్విజాః,
నాభే స్తతోనుచరితం భరత స్యార్షభస్య చ. ౧౪

తతో ద్వీపసముద్రాదివర్షనద్యుపవర్ణనమ్,
జ్యోతి శ్చక్రస్య సంస్థానం పాతాలనరకస్థితిః. ౧౫

దక్షజన్మ ప్రచేతోభ్య స్తత్పుత్రీణాం చ సంస్థితిః,
యతో దేవాసురనరా స్తిర్యఙ్నాగఖగాదయః. ౧౬

త్వాష్ట్రస్య జన్మనిధనం పుత్రయో శ్చ దితే ర్ద్విజాః.
దైత్యేశ్వరస్య చరితం ప్రహ్లాదస్య మహాత్మనః. ౧౭

దేవహూత్యాః. సంతానః కలాఽనసూయాదినవకన్యాకారూప స్సంతానః తథా. కపిలాఖ్యస్య భగవతోఽవతారః కపిలేన సాకం దేవహూత్యా స్సంవాదః, ౧౨

అథ చతుర్థార్థా నను క్రామతి (నవబ్రహ్మసముత్పత్తి రిత్యాదినానారదస్య చ సంవాద ఇత్యంతేన) పఞ్చమార్థా ననుక్రమతే, ప్రైయవ్రత ఇత్యాదినా పాతాలనరకస్థితి రిత్యంతేన. ద్విజా ఇతి సంబోధనం, ప్రైయవ్రతః ప్రియవ్రతవృత్తాంతః, ఆర్షభస్య భరతస్య చానుచరిత మితి సంబంధః.౧౩-౧౪

ద్వీపాదీనా ముపవర్ణనమ్. ౧౫

షాష్ఠా నర్థా ననుక్రామతే (దక్షజన్మేతి.) తత్పుత్రీణాం దక్షపుత్రీణాం, తా విశినష్టి యతః యాభ్యో దక్షపుత్రీభ్యః. దేవాదయో బభూవు రిత్యర్థః. ౧౬

త్వాష్ట్రస్య వృత్రాసురస్య జన్మ నిధనం మరణం చ. అథ సప్తమార్థా ననుక్రామతి (పుత్రయోశ్చేతి.) ౧౭

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

మన్వన్తరానుచరితం గజేన్ద్రస్య విమోక్షణమ్.
మన్వన్తరావతారా శ్చ విష్ణో ర్హాయశిరాదయః. ౧౮

కౌర్మం మాత్స్యం నారసింహం వామనం చ జగత్పతేః.
క్షీరోదమన్థనం తద్వ దమృతార్థే దివౌకసామ్. ౧౯

దేవాసురమహాయుద్ధం రాజవంశానుకీర్తనమ్.
ఇక్ష్వాకుజన్మ తద్వంశే సుద్యుమ్నస్య మహాత్మనః. ౨౦

ఇలోపాఖ్యాన మత్రోక్తం తారోపాఖ్యాన మేవ చ.
సూర్యవంశానుకథనం శశాదాద్యా నృపా యతః. ౨౧

సౌకన్యం చాథ శర్యాతేః కకుత్స్థస్య చ ధీమతః.
ఖట్వాఙ్గస్య చ మాంధాతు స్సౌభరే స్సగరస్య చ. ౨౨

రామస్య కోసలేన్ద్రస్య చరితం కిల్బిషాపహమ్.
నిమే రఙ్గపరిత్యాగో జనకానాం చ సంభవః. ౨౩

రామస్య భార్గవేన్ద్రస్య నిఃక్షత్రీకరణం భువః.
ఐలస్య సోమవంశస్య యయాతే ర్నాహుషస్య చ. ౨౪

దౌష్యన్తే ర్భరతస్యాపి శంతనో స్తత్సుతస్య చ.
యయాతే ర్జ్యేష్ఠపుత్రస్య యదోర్వంశో ఽనుకీర్తితః. ౨౫

యత్రావతీర్ణో భగవా న్కృష్ణాఖ్యో జగదీశ్వరః.
వసుదేవగృహే జన్మ తతో వృద్ధి శ్చ గోకులే. ౨౬

అష్టమార్ధా నాహ (మన్వంతరేతి.) విష్ణోః. హయగ్రీవాదయో మన్వంతరే ష్వవతారాః. ౧౮
తథా జగత్పతేః, కౌర్మాదీని రూపాణి దివౌకసాం దేవాదీనా మమృతార్థే క్షీరోదమంథనమ్. ౧౯
నవమార్థా ననుక్రమతే (రాజవంశానుకీర్తన మిత్యాదినా) అత్ర క్వచిత్కస్యచి దనుక్తిః
వ్యుత్క్రమోక్తి శ్చ ప్రసిద్ధికృతాదనాదరాత్. ౨౦-౨౬

తస్య కర్మా ణ్యుదారాణి కీ ర్తితా న్యసురద్విషః,
పూతనాఽనుపయఃపానం శకటోత్పాటనం శిశోః. ౨౭

తృణావ ర్తస్య నిష్పేష స్తథైవ బకవత్సయోః,
అఘాసురాసుసంహారః కస్య మాయాప్రదర్శనమ్, ౨౮

ధేనుకస్య సహ భ్రాతుః ప్రలమ్బస్య చ సంక్షయః
గోపానాం చ పరిత్రాణం దవాగ్నేః పరిసర్పతః. ౨౯

దమనం కాలియ స్యాహో ర్మహాహే ర్నన్దమోక్షణమ్,
వ్రతచర్యా చ కన్యానాం యత్ర తుష్టోఽచ్యుతో వ్రతైః. ౩౦

ప్రసాదో యజ్ఞపత్నీభ్యో విప్రాణాం చానుతాపనమ్
గోవర్ధన స్యోద్ధరణం శక్రస్య సురభే రథ,
యజ్ఞాభిషేకం కృష్ణస్య స్త్రీభిః క్రీడా చ రాత్రిషు. ౩౧

శఙ్ఖచూడస్య దుర్బుద్ధే ర్వధోఽరిష్టస్య కేశినః,
అక్రూరాగమనం పశ్చా త్ప్రస్థానం రామకృష్ణయోః, ౩౨

అథ దశమార్థా ననుక్రామతి (తస్య కర్మాణీత్యాదినా విప్రశాపాపదేశే నేత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన.) ౨౭

నిష్పేషో వధః అఘాసుర స్యాసుసంహారః ప్రాణాపహారః కస్య చతుర్ముఖస్య మాయా ప్రదర్శనమ్. ౨౮

సహ భ్రాతుః సబలస్య ధేనుకస్య ప్రలమ్బస్య చ సంక్షయః వధః పరిసర్పతో దవాగ్నే స్సకాశా ద్గోపానాం పరిత్రాణమ్. ౨౯

దమన మనుశిక్షణం. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. నందస్య మోక్షణం వరుణస్య సకాశా దితి శేషః. కన్యానాం గోపకన్యానాం వ్రతచర్యాః, తాం విశినష్టి. యతో యస్యాం వ్రతై రచ్యుత స్తుష్టః. ౩౦

యజ్ఞపత్నీభ్య ఇతి చతుర్థ్యంతం ప్రసాదోఽనుగ్రహః. శక్రస్యేత్యస్య పరిభవాయేతి శేషః. యజ్ఞాభిషేకః యజ్ఞః పూజా అభిషేక శ్చ తయో ర్ద్వంద్వైక్యమ్. ౩౧-౩౨

(భాగవతమహాత్మ్యశ్రద్ధానప్రశంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

వ్రజస్త్రీణాం విలాప శ్చ మధురాలోకనం తతః.
గజముష్టికచాణూరకంసాదీనాం తథా వధః.
మృత స్యానయనం సూనోః పున స్సాందీపనేర్గురోః. ౩౩

మధురాయాం నివసతా యదుచక్రస్య యత్ప్రియమ్.
కృత ముద్ధవరామాభ్యాం యుతేన హరిణా ద్విజాః. ౩౪

జరాసంధసమానీతసైన్యస్య బహుశో వధః.
ఘాతనం యవనేన్ద్రస్య కుశస్థల్యా నివేశనమ్. ౩౫

ఆదానం పారిజాతస్య సుధర్మాయా స్సురాలయాత్,
రుక్మిణ్యాహరణం యుద్ధే ప్రమథ్య ద్విషతో హరేః. ౩౬

హరస్య జృమ్భణం యుద్ధే బాణస్య భుజకృంతనమ్,
ప్రాగ్జ్యోతిషపతిం హత్వా కన్యానాం హరణం చ యత్. ౩౭

గజః కువలయాపీడాఖ్యః సాందీపనే ర్గురోః పుత్రస్య మృతస్య పున రానయనమ్. ౩౩

(మధురాయా మితి.) హేద్విజాః ఉద్ధవరామాభ్యాం యుతేన హరిణా మధురాయాం నివసతా యదూనాం సమూహస్య య త్ప్రియం కృతం తచ్చ. ౩౪

యవనేంద్రస్య కాలయవనస్య. ౩౫

సుధర్మాయా శ్చాదాన మితి సంబంధః. ద్విషత శ్శత్రూ న్ప్రమథ్య హరేః హరిణా రుక్మిణ్యా హరణమ్. ౩౬

ప్రాగ్జ్యోతిషపతిం భౌమమ్. ౩౭

చైద్యపౌండ్రకసాల్వానాం దంతవక్రస్య దుర్మతేః,
శమ్బరో ద్వివిదః పీఠో మురః పఞ్చజనాదయః. ౩౮

మాహాత్మ్యం చ వధ స్తేషాం వారాణస్యా శ్చ దాహనమ్,
భారావతరణం భూమే ర్నిమిత్తీకృత్య పాండవాన్. ౩౯

విప్రశాపాపదేశేన సంహార స్స్వకులస్య చ,
ఉద్ధవస్య చ సంవాదో వాసుదేవస్య చాద్భుతః. ౪౦

యత్రాత్మవిద్యా హ్యఖిలా ప్రోక్తా ధర్మవినిర్ణయః,
తతో మర్త్యపరిత్యాగ ఆత్మయోగానుభావతః ౪౧

యుగలక్షణవృత్తి శ్చ కలౌ నృణా ముపప్లవః,
చతుర్విధ శ్చ ప్రలయ ఉత్పత్తి స్త్రివిధా తథా. ౪౨

దేహత్యాగ శ్చ రాజర్షే ర్విష్ణురాతస్య ధీమతః,
శాఖాప్రణయన మృషే ర్మార్కండేయస్య సత్కథా. ౪౩

యే శమ్బరాదయ స్తేషాం మాహాత్మ్యం వధశ్చేతి సంబంధః. ౩౮

నిమిత్తీకృత్య ద్వారీకృత్య. ౩౯

ఏకాదశార్థా ననుక్రమతే (విప్రశాపాపదేశే నేత్యాదినా.) అపదేశో వ్యాజ స్తేన. ౪౦

సంవాదం విశినష్టి. (యత్రేతి.) ధర్మవినిర్ణయః వర్ణాశ్రమధర్మనిర్ణయః మర్త్యపరిత్యాగః మర్త్యలోకపరిత్యాగః భూమిపరిత్యాగ ఇతి పాఠాంతరమ్. ౪౧

ద్వాదశార్థా ననుక్రమతే (యుగేతి.) యుగలక్షణాని తేషు వృత్తయ శ్చ ఉపప్లవః కలిదోషై రుపద్రవః చతుర్విధః ప్రాకృతికో నైమిత్తిక ఆత్యంతికో నిత్య శ్చేతి । చతుర్విధః. ప్రలయః త్రివిధా ప్రాకృతికీ నిత్యా నైమిత్తికీ చేతి త్రివిధా ఉత్పత్తిః. ౪౨-౩

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

మహాపురుషవిన్యాస స్సూర్యస్య జగదాత్మనః.
ఇతి చోక్తం ద్విజశ్రేష్ఠా యత్పృష్టోఽహ మిహాస్మి వః. ౪౪
లీలావతారకర్మాణి కీర్తితా నీహ సర్వతః. ౪౫

పతితః స్ఖలితో వాఽఽర్త శ్శ్రుత్వా వా వివశో బ్రువన్,
హరయే నమ ఇత్యుచ్చై ర్ముచ్యతే సర్వపాతకాత్. ౪౬

సంకీర్త్యమానో భగవా ననంత శ్శ్రుతానుభావో వ్యసనం హి పుంసామ్,
ప్రవిశ్య చిత్తం విధునో త్యశేషం యథా తమోఽర్కోఽభ్ర మివాతివాతః. ౪౭

మృషా గిర స్తా హ్యసతీ రసత్కథా న కథ్యతే యద్భగవా నధోక్షజః,
తదేవ సత్యం తదుహైవ మఙ్గళం తదేవ పుణ్యం భగవద్గుణోదయమ్. ౪౮

మహాపురుషవిన్యాసః అఙ్గోపాఙ్గాదివిన్యాసః సూర్యస్య, గణవిభాగః ఇతి చోక్త మితి చకారా దన్య దపి హేద్విజశ్రేష్ఠాః యుష్మాభిః యత్పృత్యహం పృష్టోఽస్మి త దుక్తమ్. ౪౪

ఇహ పురాణే సర్వశః కార్త్స్న్యేన, హరే ర్లీలారూపా ణ్యవతారకర్మాణ్యేవ, కీర్తితాని. ౪౫

పురాణకథనశ్రవణఫలం వక్తుం భగవత్కీర్తనశ్రవణానుభావ మాహ (పతిత ఇతి.)హరయే నమ ఇత్యుచ్చై ర్బ్రువ న్నితి సంబంధః. ౪౬

కించ, (సంకీర్త్యమాన ఇతి.) శ్రుతః అనుభావో యస్య తథాభూతో వా హరిః పుంసాం సంకీర్తయతాం శృణ్వతాం వా ఽన్తః చిత్తం ప్రవిశ్య అశేషం వ్యసనం దుఃఖం తద్ధేతుదురితం వా ధునోతి యథాఽర్కః సూర్య స్తమో ధునోతి యథా వాఽతి వాతః చండవాయు రభ్రం ధునోతి తద్వత్. ౪౭

కించ భగవత్సంకీర్తన మేవ మహాఫలం తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యాలాపమాత్ర మితి ప్రపఞ్చయతి చతుర్భిః (మృషాగిర ఇతి.) యత్ యత్ర భగవా నధోక్షజో న కథ్యతే న ప్రతిపాద్యతే తాః మృషాగిరః మిథ్యావాచః, ప్రత్యుతాసతీ రసత్యః దోషావహాః యద్భగవద్గుణానా ముదయః ప్రకాశో యస్మిన్ త ద్యత్త దేవ వచః సత్యం మఙ్గళావహం పుణ్యావహం చ అత్యాదరా త్పృతిపదం తచ్ఛబ్దప్రయోగః. ౪౮

తదేవ రమ్యం రుచిరం నవం నవం తదేవ శశ్వ న్మనసో మహోత్సవమ్
తదేవ శోకార్ణవశోషణం నృణాం యదుత్తమశ్లోకయశోఽనుగీయతే. ౯

న యద్వచ శ్చిత్రపదం హరే ర్యశో జగత్పవిత్రం ప్రగృణీత కర్హిచిత్
తద్ధ్వాంక్షతీర్థం న తు హంససేవితం యత్రాచ్యుత స్తత్ర హి సాధవోఽమలాః. ౧౦

తద్వాగ్విసర్గో జనతాఘవిప్లవో యస్మి న్ప్రతిశ్లోక మబద్ధవత్యపి.
నామా న్యనంతస్య యశోఙ్కితాని యచ్ఛృణ్వంతి గాయంతి గృణంతి సాధవః ౧౧

నైష్కర్మ్య మప్యచ్యుతభావవర్జితం న శోభతే జ్ఞాన మలం నిరఞ్జనమ్.

నవం నవం రుచిరం రుచిజనకం తదేవ శశ్వత్ సదా మనసో మహోత్సవం మహానందకరం శోకార్ణవస్య శోషణం కిం తత్ యత్ యత్ర ఉత్తమశ్లోకస్య యశోఽనువర్ణ్యతే భగవద్గుణోదయ మిత్యుక్తత్వేఽప్యాదరా త్పునరుక్తమ్. ౯

ఏతదేవ భఙ్గ్యంతరేణాహ ద్వాభ్యామ్ (నేతి.) య ద్వచః చిత్రాణి పదాని యస్మిం స్తథాభూత మపి జగత్పవిత్రం హరే ర్యశః కీర్తిం న వక్తి ప్రతిపాదయతి, తద్వచః ధ్వాంక్షతీర్థం కాకతుల్యానాం కామినాం రతిస్థానం న తు హంససదృశైః జ్ఞానిభిః సేవితం తత్ర హేతుః యత్ర ప్రబంధే అచ్యుతః ప్రతిపాద్య ఇతి శేషః. తత్రైవ హి అమలా నిర్మలాన్తఃకరణాః సాధవో రమంత ఇతి శేషః. ౧౦

తద్వాగ్విసర్గః స ఏవ వాచః ప్రయోగః జనతాయాః జనసమూహస్య అఘవిప్లవః అఘవినాశకః కోఽసౌ యస్మిం స్వాగ్విసర్గే ప్రతిశ్లోక మబద్ధవత్యపి అబద్ధయుక్తేఽపి అనంతస్య భగవతో యశసా అఙ్కితాని యశఃప్రకాశకాని నామాని వర్తన్తే యత ఏవ మతః సాధవః తద్వాగ్విసర్గం శృణ్వంతి వక్తృసాన్నిధ్యే శ్రోతృసాన్నిధ్యే సతి కథయంతి తదుభయవిరహే కేవలం గాయంతి. ౧౧

విశుద్ధజ్ఞానయోగనిష్ఠాఽపి భగవద్గుణాదిశ్రవణాదివిధురా న శోభతే కిం పునః కర్మయోగనిష్ఠే త్యాహ (నైష్కర్మ్య మితి.) నిర్గతం కర్మ యస్మా త్తన్నిష్కర్మ తదేవ నైష్కర్మ్యం సకలకర్మబంధవిధ్వంసక మిత్యర్థః, తన్నిరఞ్జనం ప్రకృతిసంబంధధ్వంసకం అత ఏవ నిర్మలం జ్ఞాన మపి అచ్యుతభావవర్జితం అచ్యుతగుణాద్యభిసంధివిధురం చే దలం నితరాం న శోభతే తతః ప్రచ్యుతిసంభావనయేతి భావః. యతో జ్ఞాన మేవాలం న శోభతే కుతః పునః కర్మ శోభేత కథంభూతం

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనమ్)

కుతః పున శ్శశ్వ దభద్ర మీశ్వరే న చార్పితం కర్మ యదప్యనుత్తమమ్. ౫౨

యశ శ్శ్రియా మేవ పరిశ్రమః పరో వర్ణాశ్రమాచారతపశ్శ్రుతాదిషు.
అవిస్మృతి శ్శ్రీధరపాదపద్మయో ర్గుణానువాదశ్రవణాదిభి ర్హరేః. ౫౩

అవిస్మృతిః కృష్ణపదారవిందయోః క్షిణోత్యభద్రాణి శమం తనోతి చ.
సత్వస్య శుద్ధిం పరమాత్మభక్తిం జ్ఞానం చ విజ్ఞానవిరాగయుక్తమ్. ౫౪

యూయం ద్విజాగ్ర్యా బత భూరిభాగా యచ్ఛశ్వదాత్మన్యఖిలాత్మభూతమ్.

ఈశ్వరే న చార్పితం నార్పితం అత ఏవ శశ్వత్ సదా అభద్రం అనుష్ఠానదశాయాం చ పతనశఙ్కయా దుఃఖావహం కిం బహునా యదప్యనుత్తమం సర్వోత్తమ మపి కర్మ కుతః పున శ్శోభేత. అహైతుక మితి పాఠే అనభిసంహితఫల మపీత్యర్థః. ౫౨

కిం చ (యశశ్శ్రియా మితి.) యశో యుక్తాయా శ్రీః సంపత్తస్యాం నిమిత్తభూతాయాం. తదర్థ మిత్యర్థః. యో వర్ణాశ్రమధర్మతపోఽధ్యయనాదిషు. నిష్ఠావిశేష ఇతి శేషః. స పరో మహాన్. పరిశ్రమః పరిశ్రమఫలక ఏవ. యశశ్శ్రియోః క్షయిష్ణుత్వేన పురుషార్థాభాసత్వా దితి భావః. తర్హి తస్య కిం ఫల మిత్యత్రాహ. గుణానువాదశ్రవణాదరాదిభిః. శ్రీధరపాదపద్మయో రవిస్మృతిః యది వర్ణాశ్రమాచారాదిషు నిష్ఠా. తర్హి తయా భగవద్గుణానువాదాదిభి ర్భవితవ్యం. తత స్తత్పాదపద్మయో రవిస్మృత్యా. ఏవం చే త్తన్నిష్ఠా సఫలేత్యర్థః. ౫౩

కి మవిస్మృత్యేత్యత ఆహ (అవిస్మృతి రితి.) అభద్రాణి దుఃఖనిమిత్తాని దురితాని ధునోతి శమం శాంతిం రాగాద్యకలుషితాం తనోతి సత్వస్య శుద్ధిం రజస్తమోభ్యా మనభిభూతిం సత్వగుణాభివృద్ధి మితి యావత్. తతః పరమాం భక్తిం ప్రేమలక్షణాం జ్ఞానం యథాఽవస్థితభగవత్స్వరూపజ్ఞానం విజ్ఞానేన ప్రకారజ్ఞానేన విరాగేణ తదితరవిషయాంతరవైముఖ్యేన యుక్తం తనోతీత్యనుషఙ్గః. ౫౪

యతో భగవద్గుణానువాదాదిర్మహాఫల స్తతో యూయ మహం చ కృతార్థా బభూవిమేత్యాహ ద్వాభ్యాం (యూయ మితి.) హేద్విజాగ్ర్యాః. యూయం భూరిభాగాః మహాభాగ్యవంతః కుతః. యత్ యతః. అబాహ్యభాజః న బాహ్యాని విషయాంతరాణి భజంతీత్యబాహ్యభాజః. బాహ్యవిషయచింతారహితా ఇత్యర్థః.

నారాయణం దేవ మదేవ మీశ మబాహ్యాభాజో ఽభజతాభివేశ్య. ౫౫

అహం చ సంస్మారిత ఆత్మత త్త్వం శ్రుతం పురా మే పరమర్షివక్త్రాత్,
ప్రాయోపవేశే నృపతేః పరీక్షితః సదస్యృషీణాం మహతాం చ శృణ్వతామ్ ౫౬

ఏతద్వః కథితం విష్ణోః కథనీయోరుకర్మణః,
మాహాత్మ్యం వాసుదేవస్య సర్వాశుభవినాశనమ్. ౫౭

య ఏవం శ్రావయే న్నిత్యం యామక్షణ మనన్యధీః,
శ్రద్ధావా న్యోఽనుశృణుయా త్పునాత్యాత్మాన మేవ సః. ౫౮

ద్వాదశ్యా మేకాదశ్యాం చ శృణ్వ న్నాయుష్యవా న్భవేత్,
పఠ త్యనన్యః ప్రయతః పూతో భవతి పాతకీ. ౫౯

నారాయణ మాత్మని హృదయేఽభినివేశ్య తద్గుణశ్రవణాదిద్వారా మనసి స్థిరం కృత్వా అభజత లఙ్మధ్యమైకవచనం. కథంభూతం అఖిలానాం అంతరాత్మభూతం దేవం స్వతేజసా దీప్యమానం అదేవం. యస్మాదధికోయో దేవో నాస్తి తం, అత ఏవేశం సర్వనియంతారమ్. ౫౫

యూయం మహోపకర్తార ఇత్యభిప్రేత్యాహ (అహ మితి.) యుష్మాభి స్సంస్మారితం ఆత్మత త్త్వం ఆత్మత త్త్వప్రకాశం పురాణం యస్య సోఽహం చ కృతార్థ ఇతి భావః. స్మృతే రను భూతవిషయజ్ఞానాత్మకత్వాత్ క్వేదం శ్రుతం త్వయేత్యత్రాహ (శ్రుతమితి) మే మయా మహర్షివక్త్రాత్ శ్రీశుకముఖాత్ మహతాం ఋషీణాం చ శృణ్వతాం సతాం మయా శ్రుత మితి సంబంధః. ౫౬

ఏతత్పురాణకీర్తనాదిఫలం ప్రపఞ్చయత్యష్టభిః. (ఏత దితి.) కథనీయాని, ఉరూణి అపరిమితాని కర్మాణి చేష్టితాని యస్య తస్య విష్ణోః వాసుదేవస్య మాహాత్మ్యప్రకాశకం వో యుష్మభ్యం కథిత మేత త్పురాణం సర్వాశుభవినాశనం కీర్తయతాం సర్వామఙ్గళవిఘాతకమ్. ౫౭

శ్రవణఫలమాహ (య ఏవ మితి.) యామం క్షణం వేత్యర్థః. స ఆత్మానం పునాత్యేవ. ౫౮

కాలవిశేషయోగా త్ఫలవిశేషా నాహ (ద్వాదశ్యా మితి.) యః పాతక్యపి ప్రయతః సమాహిత చిత్తః, అనన్యః ప్రయోజనాంతరరహితస్స స్సఠేత్ స పూతో భవతి అవశ్న న్నితి పాఠాంతరమ్. ౫౯

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనపట్టః)

పుష్కరే మధురాయాం చ ద్వారవత్యాం యతాత్మవాన్.
ఉపోష్య సంహితా మేతాం పఠిత్వా ముచ్యతే భయాత్. ౬౦

దేవతా మునయ స్సిద్ధా ఋషయః పితరో నృపాః,
యచ్ఛంతి కామా న్గృణత శ్శృణ్వతో యే౽త్ర కీర్తితాః. ౬౧

ఋచో యజూంషి సామాని ద్విజో౽ధీత్యానువిందతే,
మధుకుల్యాః పయఃకుల్యా ఘృతకుల్యాశ్చ తత్ఫలమ్. ౬౨

పురాణసంహితా మేతా మధీత్య ప్రయతో ద్విజః,
ప్రోక్తం భగవతో యత్తు తత్పదం పరమం వ్రజేత్. ౬౩

విప్రో౽ధీత్యాప్నుయా త్ప్రజ్ఞాం రాజన్యో౽మ్బుధిమేఖలామ్,
వైశ్యో నిధిపతిత్వం చ శూద్ర శ్శుద్ధ్యేత పాతకాత్. ౬౪

(పుష్కర ఇతి) యతాత్మవాన్ సమాహితమనాః. ౬౦

సర్వఫలసాధనత్వం వద న్ఫలదా నాహ (దేవతాదయ ఇతి.) యే౽త్ర పురాణే అనుకీర్తితాః, తే దేవాదయః. గృణతః కథయతః. శృణ్వతో వా పురుషస్య కామా నిష్టార్థా న్యచ్ఛంతి దేవతా ద్యంతర్యామీ భగవా న్యచ్ఛతీతి భావః. ౬౧

ఫలాతిశయ మాహ (ఋచ ఇతి.) వేదత్రయ మధీత్య య త్ఫలం ప్రాప్నుయాత్ మధుకుల్యా ఒభ్యో య త్ఫలం మధ్వాదిప్రవాహయుక్తాన్నదానా ద్యత్ఫలమిత్యర్థః. త త్ఫలం ప్రాప్నుయాత్. ౬౨

కిం చైతాం పురాణసంహితా మధీత్య య ద్భగవతః విష్ణోః. పరమంపదం ప్రోక్తం ప్రతిపాదితం తద్వ్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్. ౬౩

అధికారానురూపా న్ఫలవిశేషా న్నాహ (విప్ర ఇతి.) రాజన్యః అమ్బుధిమేఖలాం పృథ్వీం శూద్రః శ్రుత్వా పాతకా న్ముచ్యతేత్యర్థః. ౬౪

కలిమలసంహతికాలనోఽఖిలేశో హరి రితరత్ర న గీయతే హ్యభీక్ష్ణమ్.
ఇహ తు పున ర్భగవా నశేషమూర్తిః పరిపఠితోఽనుపదం కథాప్రసఙ్గైః.

త మహ మజ మనన్త మాత్మతత్త్వం జగదుదయస్థితిసంయమాత్మశక్తిమ్,
ద్యుపతిభి రజశక్రశంకరాద్యై ర్దురవసితస్తప మచ్యుతం నతోఽస్మి ౬౬

ఉపచితనవశక్తిభి స్స్వఆత్మన్యుపరచితస్థిరజఙ్గమాలయాయ,
భగవత ఉపలబ్ధిమాత్రధామ్నే సురఋషభాయ నమ స్సనాతనాయ. ౬౭

యం బ్రహ్మావరుణేన్ద్రరుద్రమరుత స్తున్వన్తి దివ్యైః స్తవై
ర్వేదై స్సాఙ్గపదక్రమోపనిషదై ర్గాయన్తి యం సామగాః,

ఏతత్ప్రబన్ధస్యోక్తవిధప్రభావాతిశయకారణం ప్రబన్ధాన్తరవైలక్షణ్య మాహ (కలిమలేతి) కలిమలానాం సంహతిం కాలయతి వినాశయతీతి తథా సః అఖిలానా మీశ్వరో హరి రితరత్ర రాజసాది ప్రబన్ధాన్తరే ష్వభీక్ష్ణం పునః పున ర్నగీయతే, అత్ర తు తత్తత్కథాప్రసఙ్గై రనుపదం, పరితః ప్రతిపాదితః. ౬౫

ఏతత్ప్రబన్ధప్రతిపాదితం భగవన్తం నమస్కరోతి ద్వాభ్యామ్. (త మితి.) జగదుదయస్థితిలయాః జగదుదయాదిహేతవః, ఆత్మనః రజఆదయ శ్శక్తయో యస్య తం దేవై రప్యనవసితః స్తవః, స్తోత్రం యస్య తమ్. ౬౫

ఉపచితాభిః బుద్ధియుక్తాభిః. కాలప్రకృతిమదహంకారపఞ్చభూతాత్మకాభిః. నవభిః శక్తిభిః ఆత్మన్యేవ ఉపరచితాః, స్థిరా జఙ్గమా శ్చ ఆలయో యస్య తస్మై ఉపలబ్ధిమాత్రధామ్నే జాడ్యప్రసఙ్గరహితజ్ఞానాత్మకతేజస్స్వరూపాయ సురఋషభాయ దేవశ్రేష్ఠాయ, సనాతనాయ భగవతే నమః. ౬౬

అత్ర క్వచి దధ్యాయసమాప్తిః, క్వచి న్నేతి ద్రష్టవ్యమ్. ౬౭

కియదేతత్ప్రబన్ధగ్రన్థసంఖ్యాపరిమాణ మితి పునర్బుభుత్సామాలక్ష్య తద్వక్తుం తత్ప్రసఙ్గా త్తావత్పురాణాన్తరాణాం తత్పరిమాణం చ వక్తుం తత్ప్రతిపాద్యం దేవం ప్రణమతి (య మితి.) యం బ్రహ్మాదయః స్తవై ర్వేదై స్తున్వన్తి స్తువన్తి కథంభూతై రఙ్గాదిభి స్సహితైః. ఉపనిషద్భిస్స

ధ్యానావస్థితతద్గతేన మనసా పశ్యంతి యం యోగినో
యస్యాంతం నవిదు స్సురాసురగణా దేవాయ తస్మై నమః. ౬౭

పృష్ఠే భ్రామ్యదమందమందరగిరిగ్రీవాగ్రకణ్డూయనా
న్నిద్రాళోః కమఠాకృతే ర్భగవత శ్శ్వాసానిలాః పాన్తు వః,
యత్సంస్కారకలానువర్తనవశా ద్వేలాచ్ఛలేనామ్భసాం
యాతాయాత మతంద్రితం జలనిధే ర్నాద్యాపి విశ్రామ్యతి. ౬౮

సూత ఉవాచ —

పురాణసంఖ్యాసంభూతి మస్య వాచ్యప్రయోజనే,
దానం దానస్య మాహాత్మ్యం పాఠాదే శ్చ నిబోధత. ౬౯

అకారాంతత్వం ఛందోఽనురోధాత్ ధ్యానేనావస్థితం నిశ్చలం చ తేన తద్గతేన మనసా యం యోగినః పశ్యంతి సాక్షాత్కుర్వంతి సురాసురగణాః, యస్యాంతం ప్రభావేయత్తాం న విదుః, అమృత మథనాదా వితి శేషః. ౬౭

దుర్విజ్ఞేయత్వమేవ ప్రదర్శయితుం కూర్మావతార మనుస్మర న్నాశిషం ప్రార్థయతే (పృష్ఠేతి పృష్ఠే భ్రామ్యన్ అమందో గరిష్ఠః, మందరగిరిః తస్య గ్రావాణః తేషా మగ్రాణి తైః కండూయనాత్, సుఖేన నిద్రాళోః నిద్రాశీలస్య, భగవతః, కమఠాకృతేః శ్వాసానిలాః శ్వాసవాయవః. పాంతు, రాన్ని శిష్టి. యేషాం శ్వాసానిలానాం సంస్కార స్తేషాం లేశ స్తదనువర్తనవశాత్ జలధే రమ్భసాం యాతా యాతం గమనాగమనం అతంద్రితం యథా తథా అద్యాపి న విశ్రామ్యతి, నను సముద్రక్షోభాదేవ త న్న సంస్కారవశా. త్త్రాహ (వేలాచ్ఛలేనేతి.) వేలాక్షోభ స్తస్య ఛలేన మిషేణ. ౬౮

(పురాణేతి.) పురాణసంఖ్యా స్తాసాం, సంభూతిం సమాహారం చాస్య శ్రీభాగవతస్య వాచ్యం విషయ స్తత్ప్రయోజనం చ దానం పుస్తకదానం దానస్య పాఠాదేశ్చ మహాత్మ్యం విబోధత శృణుత. ౬౯

బ్రాహ్మం దశసహస్రాణి పాద్మం పఞ్చోనషష్టి చ,
శ్రీవైష్ణవం త్రయోవింశ చ్చతుర్వింశతి శైవకమ్. ౨౧

దశాష్టౌ శ్రీభాగవతం నారదం పఞ్చవింశతిః,
మార్కండం నవ వాహ్నఞ్చ దశపంచ చతుశ్శతమ్. ౨౨

చతుర్దశం భవిష్యం స్యాత్తథా పంచశతాని చ,
దశాష్టౌ బ్రహ్మవైవర్తం లైఙ్గ మేకాదశైవ తు. ౨౩

చతుర్వింశతివారాహ మేకాశీతిసహస్రకమ్,
స్కాందం శతం తథా చైకం వామనం దశ కీర్తితమ్. ౨౪

కౌర్మం సప్తదశాఖ్యాతం మాత్స్యం తత్తు చతుర్దశమ్,
ఏకోనవింశ త్సౌపర్ణం బ్రహ్మాండం ద్వాదశైవ తు ౨౫

ఏవం పురాణసందోహ శ్చతుర్లక్ష ఉదాహృతః,
తత్రాష్టాదశసాహస్రం శ్రీభాగవత ముచ్యతే. ౨౬

(బ్రాహ్మమితి) త్రయోవింశత్ త్రయోవింశతిః. శైవం చతుర్వింశతి స్సహస్రాణి. ౨౧

వాహ్నం మాగ్నేయం పురాణం పఞ్చదశ సహస్రాణి చత్వారి శతాని చ. ౨౨

బ్రహ్మవైవర్తం దశసహస్రాణి అష్టౌ శతాని ఏకాదశైవ ఏకాదశసహస్రాణ్యేవ. ౨౩

స్కాందం తు శతాధికై కాశీతిసహస్రమ్. ౨౪

సౌపర్ణం గారుడం పురాణం ఏకోనవింశత్ ఏకోనవింశతిసహస్రాణి. భారతరామాయణేత్వితిహాసా వత స్తయో రియత్తా నోక్తా. ౨౫

(ఏవ మితి) అతః, పురాణానాం సందోహః సమూహ శ్చతుర్లక్షసంఖ్యాక ఏవ ఇదానీ మస్య వాచ్యాదీన్ దర్శయితు మాహ తత్రేత్యాదినా. ౨౬

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఇదం భగవతా పూర్వం బ్రహ్మణే నాభిపఙ్కజే,
స్థితాయ భవభీతాయ కారుణ్యాత్సంప్రదర్శితమ్. ౬౭

ఆదిమధ్యావసానేషు వైరాగ్యాఖ్యానసంయుతమ్,
హరిలీలాకథావ్రాతామృతానన్దితసత్సురమ్. ౬౮

సర్వవేదాంతసారం య ద్బ్రహ్మాత్మైకత్వలక్షణమ్.
వస్త్వద్వితీయం తన్నిష్ఠం కైవల్యైకప్రయోజనమ్. ౬౯

స్వసుఖనిభృతచేతా స్తద్వ్యుదస్తాన్యభావో ప్యజితరుచిరలీలాకృష్టసార స్తదీయమ్.

సంప్రదర్శితం చతుశ్లోకరూపేణేతి శేషః. ౬౭

యద్యప్యత్రాదిమధ్యావసానేషు. పృథగాఖ్యానై ర్నానావిధై రాఖ్యానైః. స్సంయుతం. తథా౽పి, సర్వత్ర హరిలీలాకథానాం, వ్రాత స్సమూహ ఏవామృతం. తేనానందితా, స్సంతశ్చ, సురాశ్చ యేన తత్. ౬౮

అనేన వాచ్యం ప్రధానం సూచితం, తత్స్పష్ట మేవాహ (సర్వేతి.) సర్వవేదాన్తేషు య త్సారభూతం బ్రహ్మ ఆత్మా చ తయో ర్భావః బ్రహ్మాత్మత్వం స్వరూపతో గుణతశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వం అంతః ప్రవిశ్య ప్రకాశనేన భర్తృత్వం చ తదేవైకం లక్షణం అసాధారణధర్మో యస్య తత్, యద్వా బ్రహ్మాత్మైకత్వలక్షణ మితి బ్రహ్మాత్మశబ్దవాచ్యం య దేకం వస్తు తస్య భావ స్తత్త్వం త ల్లక్షణం యస్య తదద్వితీయం స్వతుల్యవస్త్వంతరరహితం వస్తుప్రతిపాద్యో విషయ ఇత్యర్థః, తన్నిష్ఠం తాదృశవస్త్వధీనం కైవల్యం ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యం ముక్తిరితి యావత్ తదేవైకం ప్రయోజనం దానపాఠాదిప్రయోజనం యస్య, తత్. ౬౯

గ్రంథాంతే స్వగురునమస్కారాత్మకం మఙ్గల మాచరతి (స్వసుఖేతి.) స్వసుఖం స్వాంత రాత్మానుసంధానసుఖం తేన నిభృతం పూర్ణం చేతో యస్య సః తేన స్వసుఖేన వ్యుదస్తాన్యభావః

వ్యతనుత కృపయా య స్తత్త్వదీపం పురాణం తమఖిలవృజినఘ్నం వ్యాససూనుం నతోస్మి.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.

ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీమద్భాగవతగ్రంథః పరిసమాప్తః

ఓం తత్సత్ శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు

విర క్తభగవద్వ్యతిరిక్తసఙ్గః అపిశబ్ద స్సముచ్చయే యద్వా సులభతరసమాధికయా సాక్షాత్కృతాంతరాత్మ స్వరూపోఽపి భగవల్లీలాభి రాకృష్టచిత్త ఇత్యర్థః. తదీయం అఖిలస్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రకాశకం, తత్త్వానాం చిదచిద్గతానా మనారోపితాకారాణాం దీపమివ ప్రకాశకం, అత ఏవాఽఖిలపాపఘ్నం ఇదం పురాణం యః కృపయా వ్యతనుత ప్రకాశితవాన్ తం వ్యాససూనుం నతోఽస్మి. రాం

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీ వీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం ద్వాదశస్కంధాత్మక
శ్రీమద్భాగవతగ్రంథః పరిసమాప్తః
శ్రీ కృష్ణార్పణమస్తు.

ఫలశ్రుతిః

ప్రోష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం హేమసింహసమన్వితం,
దదాతి యో భాగవతం స యాతి పరమాం గతిమ్. ౧

రాజంతే తావ దన్యాని పురాణాని సతాఙ్గణే,
యావ న్న దృశ్యతే సాక్షా చ్ఛ్రీమద్భాగవతం పరమ్. ౨

సర్వవేదాంతసారం యచ్ఛ్రీభాగవత మిష్యతే,
తద్రసామృతతృప్తస్య నాన్యత్ర స్యా ద్రతిః క్వచిత్. ౩

నిమ్నగానాం యథా గఙ్గా దేవానా మచ్యుతో యథా,
వైష్ణవానాం యథా శంభుః పురాణానా మిదం తథా. ౪

శ్రీమద్భాగవతం పురాణ మమలం యద్వైష్ణవానాం ప్రియం
యస్మిం న్పారమహంస్య మేతదఖిలం జ్ఞానం పరం గీయతే,
యత్ర జ్ఞానవిరాగభక్తిసహితై ర్నైష్కర్మ్య మావిష్కృతం
తచ్ఛృణ్వ న్విపఠ న్విచారణపరో భక్త్యా విముచ్యే న్నరః. ౫

ఫలశ్రుతిః

(ప్రోష్ఠపద్యా మితి.) ప్రోష్ఠపద్యాం హేమసింహసమన్వితం స్వర్ణసింహాసనారూఢమ్. ౧-౨

(సర్వేతి.) తద్రస ఏవామృతం తేన తృప్తస్య నిర్వృతస్య ౩-౪

(శ్రీమదితి.) పారమహంస్యం పరమహంసైః ప్రాప్యం నైష్కర్మ్యం సర్వకర్మోపరమః. భక్త్యా తచ్ఛ్రవణాదిపరో విముచ్యతే. ౫

కస్మై యేన విభాసితోఽయ మతులో జ్ఞానప్రదీపః పురా
తద్రూపేణ చ నారదాయ మునయే కృష్ణాయ తద్రూపిణా,
యోగీంద్రాయ తదాత్మనా చ భగవద్రాతాయ కారుణ్యత
స్తచ్ఛుద్ధం విమలం విశోక మమృతం సత్యం పరం ధీమహి. ౧

నమ స్తస్మై భగవతే వాసుదేవాయ సాక్షిణే,
య ఇదం కృపయా కస్మై వ్యాచచక్షే ముముక్షవే, ౨

యోగీంద్రాయ నమ స్తస్మై శుకాయ బ్రహ్మరూపిణే,
సంసారసర్పదష్టం యో విష్ణురాత మమూముచత్, ౩

శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే దేవకీనన్దనాయ సర్వలోకశరణ్యాయ నమోనమః.

శ్రీభాగవతసంప్రదాయప్రవర్తకరూపేణ భగవద్ధ్యానలక్షణం మంగళ మాచరతి (కస్మా ఇతి.) కస్మై కాయ. బ్రహ్మణే అతులః అసమః అయం శ్రీభాగవతరూపః పురా కల్పాదౌ తద్రూపేణ బ్రహ్మరూపేణ తద్రూపిణా నారదరూపిణా యోగీంద్రాయ శుకాయ కృష్ణరూపేణేతి సిద్ధం. తదాత్మనా శుకరూపేణ తత్పరం సత్యం శ్రీనారాయణాఖ్యం తత్త్వం ధీమహీతి గాయత్ర్యైవ యథోపక్రమ ముపసంహరన్ గాయత్ర్యాఖ్యా బ్రహ్మవిద్యేయ మితి దర్శయతి. ౧

త మేవ దేవతారూపేణ గురురూపేణ చ ప్రణమతి ద్వాభ్యామ్ (నమ ఇతి.) వ్యాచచక్షే వ్యాఖ్యాతవాన్ ౨-౩

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే దేవకీనందనాయ నమోనమః.

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మణే నమః

యోఽసౌ తురఙ్గవదనో హృది సన్నివిష్ట స్సంచోద్య బుద్ధి మసకృ త్కృపయా స్వయా మే,
ప్రాలీలిఖ త్కరతలేంద్రియదైవతేన్ద్రమూర్తి స్తమేన మనఘం మనవై పరేశమ్. ౧

యోఽసౌ పిశఙ్గపరిధి ర్వనమాల్యుదారమందస్మితాకలితవీక్షణవీక్షితేన,
సంచోదితేన చ మయా పరిదృష్టమూర్తి స్స్వప్నే తమేమి శరణం వసుదేవసూనుమ్. ౨

క్వేదం గభీరనిగమోక్తరహస్యసారం క్వాహం సుమందమతి రత్ర పరం నిదానమ్.
వీక్షా యదీయకరుణాకలితా తమేవ శ్రీశైలదేశికవరం శరణం గతోఽస్మి. ౩

చికీర్షాఽమోఘా సా నిరవధికృపాలోకకలితా
యయా యస్యాస్యాంతం వివృతిరచనాయా స్సమగమమ్.
స ఏష శ్రీశైలో గురు రఖిలవిద్యాజలనిధి
ర్మమాధ్యాస్తాం స్వాంతం చరణయుగలీం సంప్రకటయన్. ౪

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.